

LEXICON MUSICUM LATINUM MEDII AEVI

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
Musikhistorische Kommission

LEXICON MUSICUM LATINUM MEDII AEVI

Wörterbuch der lateinischen Musikterminologie des Mittelalters
bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts

Dictionary of Medieval Latin Musical Terminology
to the End of the 15th Century

herausgegeben von – edited by

MICHAEL BERNHARD

Band II – Volume II

E – Z

MÜNCHEN 2016
VERLAG DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
In Kommission bei dem Verlag C. H. Beck München

Das Vorhaben *Lexicon musicum Latinum* wird im Rahmen des Akademienprogramms
von der Bundesrepublik Deutschland und vom Freistaat Bayern gefördert

ISBN 978-3-7696-6516-1

© Bayerische Akademie der Wissenschaften. München, 2016

Satz des Herausgebers in PC-TEX

Druck und Bindung der Druckerei C.H.Beck, Nördlingen

Gedruckt auf säurefreiem, alterungsbeständigem Papier

(hergestellt aus chlorfrei gebleichtem Zellstoff)

Printed in Germany

DIE MITARBEITER DIESES BANDES — COLLABORATORS OF THIS VOLUME:

DANIELA V. ARETIN

E – extractio, F, G – gradualis, L – lyricus, N – nymphe, P – progressio, propassus – properchant
propulso – psaltes, species – systema, tenorista – ternarius, tetartemoria – titinici, trabs – truncus

CHRISTIAN BERKTOLD

gradus – gravidus, H – hypophrygius, M – mixtura, musa – musicus, prolatio – prolationalis
R – radix, reascendo – rubeba, sigma – socialis, solfa – sortiso, tempus – tenor
tuba – tympanum, V – voluvilis

MICHAEL BERNHARD

Quellenverzeichnis/Inventory of Sources, fa – fusiel, gravis – gymel, I – K, modalis – motus
muta – muto, O – os, proprietas, pulsatio – quintuplum, S – semiditonicus
seminimo – sempertonus, tochatu – torquens, vox – Z

CALVIN M. BOWER

Englische Übersetzung/English Translation

RUTH KONSTANCIAK

re, semiditonus – seminima, senaria – sextadecima, sol, T – temporalis, tertia – tertiadecima
U – uva, Redaktionsmitarbeit/Editorial Assistance

Vorwort – Foreword

VORWORT — FOREWORD

Mit dem Buchstaben E beginnt der zweite Band des *Lexicon musicum Latinum medii aevi* (LmL). Seit dem Erscheinen des ersten Faszikels hat sich die Zahl der musiktheoretischen lateinischen Fachtexte des Mittelalters, welche die Materialbasis des LmL bilden, durch neue Editionen um mehr als 100 Texte vermehrt. Das bisherige Prinzip, jeden Text in allen betreffenden Gliederungspunkten der Disposition zumindest mit einer Stellenangabe zu berücksichtigen, führte in den letzten Faszikeln in erheblichem Maße zu größerem Umfang der Artikel und dementsprechend zu verringerter Übersichtlichkeit. Im Laufe der Arbeiten am ersten Band stellte sich aber auch heraus, daß eine ganze Anzahl von Traktaten wenig lexikalischen Ertrag, sondern nur eine Vermehrung der Belege für allgemein gebräuchliche Lemmata bringt. Dieser zweite Band des LmL wird daher bei umfangreicheren Artikeln (ab ca. 1000 Belegen) nicht mehr alle Texte durch eine Belegstelle nachweisen und vor allem kleine Texte übergehen, die nur traditionelles Lehrgut widerspiegeln. Diese Artikel werden am Ende mit dem Vermerk *saepius* gekennzeichnet. Ebenso wird die bisherige Praxis, bei Artikeln mit bis zu 100 Belegen diese vollständig nachzuweisen, nur noch beibehalten, wenn es von besonderem Interesse ist. Nach wie vor werden aber neu edierte Fachtexte zur Musiktheorie des Mittelalters in den ausstehenden Artikeln grundsätzlich berücksichtigt, wohingegen der gelegentlich geäußerte Wunsch nach einer weiteren Ausweitung des Materials auf musikbezogene Texte, die nicht im engeren Sinne zur Musiklehre gehören, aus zeitlichen Gründen nicht realisiert werden kann.

MICHAEL BERNHARD

With the letter E we commence the second volume of *Lexicon musicum Latinum medii aevi* (LmL). Since the appearance of the first fascicle, the number of Latin music-theoretical texts – those texts which form the fundamental material for the LmL – has been augmented by more than 100 newly published editions. The principle applicable up to this point, namely that of citing every text with at least one reference in every appropriate subdivision within an article, has led in recent fascicles to more extended length of articles as well as to correspondingly diminished clarity. It has become apparent in the process of working through the first volume, however, that a significant number of treatises often yield rather insignificant lexicographical insight, but rather only add a proliferation of citations for lemmata, especially in the case of commonly used terms. Thus this second volume of LmL, within articles containing about 1000 citations or more, will no longer give a citation for every single text, and most notably will discount minor texts that merely repeat traditional theory. The word *saepius* will appear at the end of such articles. Similarly the principle of systematic citation of all references in articles with up to 100 citations will be maintained only if it yields matters of particular interest. As in the past, newly edited texts related specifically to music theory of the Middle Ages will be thoroughly attended in subsequent articles. On the other hand, the repeatedly expressed desire that a broader selection of material from texts generally touching on music be incorporated into our material basis – texts which do not properly belong to the field of music theory – cannot be fulfilled; temporal limitations preclude such inclusion.

MICHAEL BERNHARD

Literaturverzeichnis – Bibliography

Addenda zu Band I — Addenda to vol. I

- Abdounur, Ratios* Abdounur, Oscar João: Ratios and Music in the Late Middle Ages: a Preliminary Survey. In: Philippe Vendrix (ed.), *Music and Mathematics in Late Medieval and Early Modern Europe*. Turnhout 2008, p. 23-70
- Abramov-Van Rijk, Capitulum* Abramov-Van Rijk, Elena: Evidence for a revised dating of the anonymous fourteenth-century Italian treatise ‘Capitulum de vocibus applicatis verbis’. *Plainsong and Medieval Music* 16, 2007, p. 19-30
- Apfel, Fauxbourdon* Apfel, Ernst: Nochmals zum Fauxbourdon (Faburden) bei Guilelmus Monachus. *Mf* 19, 1966, p. 284-287
- Aretin, Genesis* Aretin, Daniela v.: The Chicken and the Egg. Music Theory and the Genesis of Musical Notation. In: Eduardo Henrik Aubert / Susan Rankin (edd.), *Actes du colloque d’Auxerre. Notarum figura: L’écriture musicale et le monde des signes au IXe siècle. Études Grégoriennes* 40, 2013, p. 1-27
- Atkinson, Anonymus Vaticanus* Atkinson, Charles: The Anonymus Vaticanus ‘in speculo’. In: Eduardo Henrik Aubert / Susan Rankin (edd.), *Actes du colloque d’Auxerre. Notarum figura: L’écriture musicale et le monde des signes au IXe siècle. Études Grégoriennes* 40, 2013, p. 29-56
- Atkinson, Martianus* Atkinson, Charles: Martianus Capella 935 and Its Carolingian Commentaries. *JM* 17, 1999, p. 498-519
- Atkinson, Modes* Atkinson, Charles M.: Fifteen Modes versus Eight: On the Background of a Medieval and Renaissance Theoretical Conflict. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), *Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie* 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 1-13
- Atkinson, Music Pedagogy* Atkinson, Charles M.: Some Thoughts on Music Pedagogy in the Carolingian Era. In: Russell E. Murray Jr. / Susan Forscher Weiss / Cynthia J. Cyrus (edd.), *Music Education in the Middle Ages and the Renaissance*, Bloomington 2010, p. 37-51
- Atkinson, Nexus* Atkinson, Charles M.: The Critical Nexus. Tone-System, Mode, and Notation in Early Medieval Music. Oxford 2009
- Balensuela, Transformation* Balensuela, C. Matthew: Ut hec te figura docet: The Transformation of Music Theory Illustrations from Manuscripts to Print. *Yearbook of the Alamire Foundation* 6, 2008, p. 97-110
- Bayreuther, Zahl* Bayreuther, Rainer: Eine kleine Musikgeschichte der Zahl 1. *AcM* 77, 2005, p. 27-45
- Bent, Jacobus* Bent, Margaret: Magister Jacobus de Ispania, Author of the ‘Speculum musicae’. *Royal Musical Association Monographs* 28, Farnham 2015
- Bent, Trompetta* Bent, Margaret: ‘Trompetta’ and ‘Concordans’ Parts in the Early Fifteenth Century. In: Melania Bucciarelli / Berta Joncus (edd.), *Music as Social and Cultural Practice. Essays in honour of Reinhard Strohm*. Woodbridge 2007, p. 38-73
- Berktold, Hollandrinus X* Berktold, Christian: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Pragensis V.H.21. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.): *Traditio Iohannis Hollandrini IV*. VMK 22, München 2013, p. 111-143
- Berktold, Termini* Berktold, Christian: Termini nicht-lateinischer Herkunft in der mittelalterlichen Musiktheorie anhand des ‘Lexicon musicum Latinum medii aevi’. *Archivum latinitatis medii aevi* 71, 2013, p. 281-287
- Berktold/Papp, Hollandrinus IX* Berktold, Christian / Papp, Ágnes: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Cracoviensis 1859. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.): *Traditio Iohannis Hollandrini IV*. VMK 22, München 2013, p. 1-110
- Bernhard, Boezio* Bernhard, Michael: Il ‘De institutione musica’ di Boezio nell’alto Medioevo. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), ‘Harmonia mundi’. *Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo. Atti del Convegno internazionale di studi (Roma, 14-15 dicembre 2005)*. *Micrologus’ Library* 19, Firenze 2007, p. 77-93
- Bernhard, Hollandrinus II* Bernhard, Michael: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Londoniensis add. 34200. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini II*. VMK 20, München 2010, p. 179-292
- Bernhard, Hollandrinus XXI* Bernhard, Michael: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Monacensis lat. 30059. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini V*. VMK 23, München 2014, p. 421-486
- Bernhard, Ladislaus de Zalka* Bernhard, Michael: Tractatus ex traditione Hollandrini a Ladislao de Zalka exscriptus. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini VI*. VMK 24, München 2015, p. 301-416
- Bernhard, Melk 950* Bernhard, Michael: The ‘Tractatulus metricus de musica’ in the Melk codex 950 of the year 1462. In: Paweł Gancarczyk (ed.), *Ars musica and its contexts in medieval and early modern culture. Essays in honour of Elżbieta Witkowska-Zaremba*. Warszawa 2016, p. 29-59
- Bernhard, Thomas* Bernhard, Michael: Die Thomas von Aquin zugeschriebenen Musiktraktate. VMK 18, München 2006
- Bernhard/Bower, Ps.-Guido* Bernhard, Michael / Bower, Calvin M.: The Ps.-Guidonian ‘Tractatus correctorius multorum errorum’. In: Terence Bailey / László Doboszay (edd.), *Studies in Medieval Chant and Liturgy in Honour of David Hiley. The Institute of Mediaeval Music, Wissenschaftliche Abhandlungen / Musicological Studies* 87, Ottawa 2008

- Bernhard/Ferrari, Aurelian* Bernhard, Michael / Ferrari Michele C.: „Aliquid super quibusdam regulis modulationum.“ Eine unbekannte musiktheoretische Schrift Aurelians von Réôme (?) in einer Mainzer Handschrift der Jahrtausendwende (Gotha, Forschungsbibliothek Memb. I 58). In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 29-47
- Bernhard/Witkowska-Z., Hollandrinus XXII* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Londoniensis add. 31388. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 1-28
- Bernhard/Witkowska-Z., Hollandrinus XXIII* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Eichstetensis st 685. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 29-110
- Bernhard/Witkowska-Z., Hollandrinus XXIV* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Caselani 2^oms. math. 31 et Erlangensis 496. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 111-240
- Bernhard/Witkowska-Z., Hollandrinus XXV* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Doneschingensis 880. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 241-272
- Bernhard/Witkowska-Z., Hollandrinus XXVI* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Moguntiacensis II 375. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 273-300
- Bernhard/Witkowska-Z., Lehrtradition* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Die Lehrtradition des Johannes Hollandrinus - The Teaching Tradition of Johannes Hollandrinus. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini I. VMK 19, München 2010
- Bernhard/Witkowska-Z., Postscriptum* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Postscriptum. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VII. VMK 25, München 2016, p. 249-296
- Bernhard/Witkowska-Z., Versus* Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Versus de musica „Palmam cum digitis“. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 559-592
- Bettetini, Agostino* Bettetini, Maria: Musica tra cielo e terra: lettura del ‘De musica’ di Agostino d’Ippona. In: Letterio Mauro (ed.), La musica nel pensiero medievale. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale. Ravenna 10-12 dicembre 1999, Ravenna 2001, p. 103-122
- Bielitz, Neumen* Bielitz, Mathias: Zum Bezeichneten der Neumen, insbesondere der Liqueszenz. Neckargemünd 1998
- Blackburn, Properchant* Blackburn, Bonnie J.: Properchant: English Theory at Home and Abroad, with an Excursus on Amerus/Aluredus and his Tradition. In: David Butler Cannata / Gabriela Ilnitchi Currie / Rena Charnin Mueller / John Louis Nádas (edd.), Quomodo cantabimus canticum? Studies in Honor of Edward H. Roesner. American Institute of Musicology, Miscellanea 7, Middleton, Wisc. 2008, p. 81-98
- Blackburn/Holford-Strevens, Florentius* Blackburn, Bonnie J. / Holford-Strevens, Leofranc (edd., trans.): Florentius de Faxolis - Book on Music. Cambridge/Mass. - London 2010
- Bower, Ferial psalmody* Bower, Calvin M.: Ferial psalmody as a defining feature within the tonaries of the ‘Traditio Iohannis Hollandrini’. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VII. VMK 25, München 2016, p. 207-248
- Bower, Meta-knowledge* Bower, Calvin M.: Quadriivial Reasoning and Allegorical Revelation: ‘Meta-knowledge’ and Carolingian Approaches to Knowing. In: Mariken Teeuwen / Sinéad O’Sullivan (edd.), Carolingian Scholarship and Martianus Capella. Ninth-Century Commentary Tradition on ‘De nuptiis’ in Context. Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages 12, Turnhout 2011, p. 57-73
- Bower, Valendrinus* Bower, Calvin M.: Opusculum monacordale Iohanni Valendrino attributum. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini II. VMK 20, München 2010, p. 1-178
- Boynton, Musical Education* Boynton, Susan: Medieval Musical Education as Seen through Sources Outside the Realm of Music Theory. In: Russell E. Murray Jr. / Susan Forscher Weiss / Cynthia J. Cyrus (edd.), Music Education in the Middle Ages and the Renaissance, Bloomington 2010, p. 52-62
- Brepohl, Theophilus* Brepohl, Erhard: Theophilus Presbyter und das mittelalterliche Kunsthandwerk. Köln-Weimar-Wien 2013
- Britta, Tinctoris* Britta, Marlène: Johannes Tinctoris: entre théologie et mythologie. In: Philippe Vendrix (ed.), Musique, théologie et sacré, d’Oresme à Erasme. Ambronay 2008, p. 187-228
- Bullough, St Thomas* Bullough, Sebastian: St Thomas and Music. Dominican Studies 4, 1951, p. 14-34

- Burkard/Huck, Fachprosa* Burkard, Thorsten / Huck, Oliver: Die Edition von mittelalterlicher Fachprosa als interdisziplinäre Aufgabe. In: Christiane Henkes / Walter Hettche / Gabriele Radecke / Elke Senne (edd.), Schrift - Text - Edition. Hans Walter Gabler zum 65. Geburtstag. Tübingen 2003, p. 97-112
- Busse Berger, Franco* Busse Berger, Anna Maria: Reformy notacyjne Francona z Kolonii: aprobata i sprzeciwi. In: Paweł Gancarczyk (ed.), Ars musica and its contexts in medieval and early modern culture. Essays in honour of Elżbieta Witkowska-Zaremba. Warszawa 2016, p. 61-71
- Chartier, Seille* Chartier, Yves: De la Seille à l'Irlande. Le manuscrit Rep. I.8.93 de Leipzig et le chant liturgique messin au Xe siècle. In: Yves Ferraton (ed.): Musique et musiciens en Lorraine. Actes du colloque d'Épinal Théâtre municipal, 28 novembre 2009. Langres 2010, p. 189-216
- Cristiani, Enciclopedia* Cristiani, Marta: Dal sensibile all'intelligibile. La musica nell'enciclopedia del sapere tra Antichità e Medioevo. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), 'Harmonia mundi'. Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo. Atti del Convegno internazionale di studi (Roma, 14-15 dicembre 2005). Micrologus' Library 19, Firenze 2007, p. 15-56
- Cullington, Humanist treatises* Cullington, J. Donald: 'That liberal and virtuous art': three humanist treatises on music - Aegidius Carlerius, Johannes Tinctoris, Carlo Valgulio. University of Ulster 2001
- Czagány, Hollandrinus IV* Czagány, Zsuzsa: Fragmentum tractatus ex traditione Hollandrini cod. Bibliothecae Batthyaneae in Alba Iulia. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini III. VMK 21, München 2011, p. 1-5
- Czagány, Hollandrinus XI* Czagány, Zsuzsa: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Pragensis I.G.1. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.): Traditio Iohannis Hollandrini IV. VMK 22, München 2013, p. 145-225
- Czagány/Hiley/Kubieniec, Coniunctae* Czagány, Zsuzsa / Hiley, David / Kubieniec, Jakub: The 'coniunctae' in medieval sources of liturgical chant. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VII. VMK 25, München 2016, p. 143-188
- Czagány/Papp, Musiktheorie* Czagány, Zsuzsa / Papp, Ágnes: Spätmittelalterliche Musiktheorie und Choralpraxis. Der musikalische Hintergrund der 'Traditio Hollandrini'. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VII. VMK 25, München 2016, p. 189-206
- D'Agostino, Tinctoris* D'Agostino, Gianluca (ed., trans.): Johannes Tinctoris, Proportionale musices - Liber de arte contrapuncti. Firenze 2008
- Dahlhaus, Synkope* Dahlhaus, Carl: Zur Geschichte der Synkope. Mf 12, 1959, p. 385-391
- De Loos/Downey/Steiner, Utrecht 406* De Loos, Ike / Downey, Charles / Steiner, Ruth: Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit MS 406 (3.J.7). The Institute of Mediaeval Music. Veröffentlichungen mittelalterlicher Musikhandschriften / Publications of Mediaeval Musical Manuscripts 21, Ottawa 1997
- De Nardo, Dialogus* De Nardo, Lucia Ludovica: Il 'Dialogus de musica'. Udine 2007
- Della Sciucca, Modi* Della Sciucca, Marco: Modi e articolazioni (interruptiones) delle specie nel Lucidarium di Marchetto da Padova. Rivista di Analisi e Teoria Musicale 10, 2004, p. 117-135
- Della Sciucca/Sucato/Vivarelli, Marchetto* Della Sciucca, Marco / Sucato, Tiziana / Vivarelli, Carla (edd., trans.): Marchetto da Padova, Lucidarium - Pomerium. Firenze 2007
- Dobszay, Szalkai* Dobszay, László: Szalkai László jegyzetének zenei példaanyaga. Zenetudományi Dolgozatok 1980, p. 215-221
- Duhamel, Enseignement* Duhamel, Pascale: L'enseignement de la musique à l'Université de Paris d'après le manuscrit BnF lat. 7378A. AcM 79, 2007, p. 263-289
- Dyer, Classifications* Dyer, Joseph: The Place of 'Musica' in Medieval Classifications of Knowledge. JM 24, 2007, p. 3-71
- Dyer, Paris* Dyer, Joseph: Speculative 'Musica' and the Medieval University of Paris. Music and Letters 90, 2009, p. 177-204
- Eitschberger, Musikinstrumente* Eitschberger, Astrid: Musikinstrumente in höfischen Romanen des deutschen Mittelalters. Images Medii Aevi 2, Wiesbaden 1999
- Ellinwood/Snyder, Hermannus* Ellinwood, Leonard / Snyder, John L.: The 'musica' of Hermannus Contractus. Rochester 2015
- Fiori, Ubaldo* Fiori, Alessandra: Ubaldo di Saint-Amand, Musica - Reginone di Prüm, Epistola de harmonica institutione. Firenze 2010
- Florea, Compiler* Florea, Luminita: For the Glory of God and Holy Mother Church: a Modest Compiler and a Date for Ms Manchester, Chetham's Library 6681, 'De situ universorum'. Scriptorium 58, 2004, p. 249-259
- Florea, Typology* Florea, Luminita: 'Virtus scriptoris': Steps Towards a Typology of Illustration Borrowing in Music Theory Treatises of the Late Middle Ages and the Renaissance. Yearbook of the Alamire Foundation 6, 2008, p. 77-95
- Floros, Musiktheorie* Floros, Constantin: Byzantinische Musiktheorie. In: Thomas Ertelt / Heinz von Loesch / Frieder Zaminer (edd.), Geschichte der Musiktheorie vol. 2, Darmstadt 2006, p. 257-318

- Flotzinger, ,Kompositions‘-Begriff* Flotzinger, Rudolf: Glossen zum frühen abendländischen ‚Kompositions‘-Begriff. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 197-204
- Foffano, Giovanni da Olomouc* Foffano, Tino: Giovanni da Olomouc, un maestro di grammatica e di musica a Castiglione Olona dal 1425 al 1445. In: Sante Gracioti (ed.), Italia e Boemia nella cornice del rinascimento europeo. Atti del convegno di studio. Firenze 1999, p. 85-95
- Folli, Canticum* Folli, Laura: ‘Canticum cordis’: La musica e l’interiorità nelle ‘Enarrationes in psalmos’ di Agostino. In: Letterio Mauro (ed.), La musica nel pensiero medievale. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale. Ravenna 10-12 dicembre 1999, Ravenna 2001, p. 177-183
- Frere, Sarum* Frere, Walter Howard: The Use of Sarum. Cambridge 1898, 1901
- Frobenius, Musikanschauung* Frobenius, Wolf: Zur Musikanschauung in den mittelalterlichen Klöstern. In: Günter Fleischhauer / Wolfgang Ruf / Bert Siegmund / Frieder Zschoch (edd.), Die Klöster als Pflegestätten von Musik und Kunst. Michaelsteiner Konferenzberichte 55, Michaelstein 1999, p. 55-63
- Gasparotto/Guillaumin, Isidore* Gasparotto, G. / Guillaumin, J.-Y. (edd., trans.): Isidore de Séville, Étymologies Livre III. Paris 2009
- Gray, Ars nova* Gray, John Douglas: The Ars nova Treatises attributed to Philippe de Vitry: Translations and Commentary. Diss. University of Colorado 1996
- Gümpel, Nova expositio* Gümpel, Karl-Werner: Die ‘Nova expositio’ der Handschrift Ripoll 42. Text und Kommentar. Miscel·lania Litúrgica Catalana 15, 2007, p. 125-186
- Haar/Nádas, Hothby* Haar, James / Nádas, John: Johannes de Anglia (John Hothby): Notes on His Career in Italy. AcM 79, 2007, p. 291-358
- Haas, Klangschrittlehre* Haas, Max: Klangschrittlehre, aristotelische Physik und generative Grammatik. Eine Dreiecks-geschichte. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 135-159
- Haas, Strukturen* Haas, Max: Arabische und lateinische Musiklehre - ein Vergleich von Strukturen. In: Albert Zimmermann / Ingrid Craemer-Ruegenberg (edd.), Orientalische Kultur und europäisches Mit-telalter. Miscellanea Mediaevalia 17, Berlin - New York 1985, p. 358-375
- Haggh, Ciconia* Haggh, Barbara: Ciconia’s Citations in ‘Nova musica’: New Sources as Biography. In: Suzannah Clark / Elizabeth Eva Leach (edd.), Citation and Authority in Medieval and Renaissance Musical Culture. Learning from the Learned. Woodbridge 2005, p. 45-56
- Haggh, Library* Haggh, Barbara: Aurelian’s Library. In: Cantus planus. IMS Study Group. Papers Read at the 8th Meeting Esztergom & Visegrád 1998, Budapest 2001, p. 271-300
- Harmon, Rezeption* Harmon, Roger: Die Rezeption griechischer Musiktheorie im römischen Reich. II. Boethius, Cas-siodorus, Isidor von Sevilla. In: Thomas Ertelt / Heinz von Loesch / Frieder Zaminer (edd.), Geschichte der Musiktheorie vol. 2, Darmstadt 2006, p. 385-504
- Haines, Anonymous IV* Haines, John: Anonymous IV as an Informant on the Craft of Music Writing. JM 23, 2006, p. 375-425
- Haines, Epiglotus* Haines, John: Lambertus’s ‘Epiglotus’. The Journal of Medieval Latin 16, 2006, p. 142-163
- Haines, Proprietas* Haines, John: ‘Proprietas’ and ‘Perfectio’ in Thirteenth-Century Music Theory. Theoria 15, 2008, p. 5-29
- Hamilton, Walter of Evesham* Hamilton, Elina G.: Walter of Evesham and ‘De speculatione musicae’: Authority of music theory in Medieval England. MD 58, 2013, p. 153-166
- Harne, Speculum* Harne, George A.: The Ends of Theory and Practice in the ‘Speculum Musicae’. MD 55, 2010, p. 5-31
- Heilmann, Boethius* Heilmann, Anja: Boethius’ Musiktheorie und das Quadrivium. Hypomnemata 171, Göttingen 2007
- Hentschel, Volksgruppe* Hentschel, Frank: „Ille Teutonicus, iste vero Gallus“: Volksgruppe und Mentalität bei Guido von Arezzo. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 49-57
- Herlinger, Venezia Cl. VIII.85* Herlinger, Jan: Biblioteca Nazionale Marciana, MS Latini, Cl. VIII.85: A Preliminary Report. Philomusica on-line 4, 2004-2005 (<http://philomusica.unipv.it>)
- Herlinger/Cummins, Compendium* Herlinger, Jan / Cummins, Linda Page: The ‘Compendium musicale ... per presbyterum Nicolaum de Capua ordinatum’: A new text. Il saggiatore musicale 15, 2008, p. 5-31
- Herzfeld, Süße* Herzfeld, Gregor: Süße: Eine Metapher der mittelalterlichen Musiktheorie. AMw 69, 2012, p. 1-12
- Hibberd, Estampie* Hibberd, Lloyd: Estampie and stantipes. Speculum 19, 1944, p. 222-249
- Hirschmann, Szydlowita* Hirschmann, Wolfgang: Musica magistri Szydlowite. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 417-555

- Hirschmann, Wien 2502* Hirschmann, Wolfgang: Der Codex als Musikbuch. Kompilatorische Strukturen in der Handschrift 2502 der Österreichischen Nationalbibliothek. In: Birgit Lodes (ed.), Wiener Quellen der älteren Musikgeschichte zum Sprechen gebracht. Eine Ringvorlesung. Wiener Forum für ältere Musikgeschichte 1, Tutzing 2007, p. 37-60
- Hirschmann, Wissensorganisation* Hirschmann, Wolfgang: „Aliqua generalia“. Formen und Funktionen der Wissensorganisation in den Einleitungstexten der ‚Traditio Hollandrini‘. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VII. VMK 25, München 2016, p. 1-56
- Hochadel/Bernhard/Witkowska-Z., Hollandrinus VII* Hochadel, Matthias / Bernhard, Michael / Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. bibl. Universitarie Vratislaviensis IV.Q.37. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini III. VMK 21, München 2011, p. 227-318
- Hoffmann-Axthelm, Klassifikationen* Hoffmann-Axthelm, Dagmar: Klassifikationen der Musikinstrumente - Kontinuität und Wandlungen. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 219-234
- Holford-Strevens, Suavis* Holford-Strevens, Leofranc: ‘Suavis et morosus’: The Ways of a Word. In: David Butler Cannata / Gabriela Ilnitchi Currie / Rena Charnin Mueller / John Louis Nádas (edd.), Quomodo cantabimus canticum? Studies in Honor of Edward H. Roesner. American Institute of Musicology, Miscellanea 7, Middleton, Wisc. 2008, p. 3-14
- Horyna, Ad noticiam* Horyna, Martin (ed., trans.): Ad noticiam iam musice artis intrare volentibus - Christo igitur Domino moduracionibus psallere volentibus. Clavis Monumentorum Musicorum Regni Bohemiae Series B III, Praha 2005
- Horyna, Prag Metropolitankapitel N 51* Horyna, Martin: Der ‚Tractatus de musica‘ im Cod. N 51 der Bibliothek des Metropolitankapitels in Prag. In: Jan Bat’a / Lenka Hlávková / Jiří K. Kroupa (edd.), Musical Culture of the Bohemian Lands and Central Europe before 1620 (Prague, August 23-26, 2006). Clavis monumentorum musicorum regni Bohemiae, Series S III, Prague 2011, p. 157-164
- Hughes R., Legrense* Hughes, Richard Vaughan: The Ritus canendi vetustissimus et novus of Johannes Legrense. (Diss.) Glasgow University 1996 (<http://theses.gla.ac.uk/1262>)
- Huglo, Abbon* Huglo, Michel: Le traité de musique d’Abbon de Fleury. Identification et analyse. In: Annie Dufour / Gillette Labory (edd.): Abbon, un abbé de l’an mil. Bibliothèque d’Histoire Culturelle du Moyen Âge 6, Turnhout 2009, p. 225-239
- Huglo, Adelbold* Huglo, Michel: La correspondance entre Adelbold d’Utrecht et Egbert de Liège au sujet des modes du plain-chant. Revue Bénédictine 121, 2011, p. 147-164
- Huglo, Corbie* Huglo, Michel: La théorie musicale à Corbie aux VIIIe et IXe siècles. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 15-27
- Huglo, Diagrammes de Calcidius* Huglo, Michel: Recherches sur la tradition des diagrammes de Calcidius. Scriptorium 62, 2008, p. 185-230
- Huglo, Diagrams* Huglo, Michel: The Diagrams Interpolated into the ‘Musica Isidori’ and the Scale of Old Hispanic Chant. In: Sean Gallagher / James Haar / John Nádas / Timothy Striplin (edd.), Western Plainchant in the First Millennium, Aldershot 2003, p. 243-259
- Huglo, Timée* Huglo, Michel: Catalogues de bibliothèques médiévales et recherche en musicologie: L’exemple du ‘Timée’ et des traités d’Hucbald. In: Jacques Elfassi / Cécile Lanéry / Anne-Marie Turcan-Verkerk (edd.), Amicorum societas. Mélanges offerts à François Dolbeau pour son 65e anniversaire. Firenze 2013, p. 361-377
- Humphrey, Boethius* Humphrey, Illo: Boethius. His Influence on the European Unity of Culture: from Alcuin of York (†804) to Thierry of Chartres (†1154). Nordhausen 2010
- Hust, Mainz II 375* Hust, Christoph: Die Musiktheorie-Kompilation Hs. II 375 der Stadtbibliothek Mainz. Zur Rezeption der ‚musica theorica‘ im spätmittelalterlichen Kloster. In: Jörg Rogge (ed.), Tradieren - Vermitteln - Anwenden. Zum Umgang mit Wissensbeständen in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten. Beiträge zu den Historischen Kulturwissenschaften 6, Berlin 2008, p. 249-277
- Illuminati, Gaffurio* Illuminati, Ilde / Ruini, Cesarino / Bellissima, Fabio: Franchino Gaffurio - Theorica musice. Testo latino e italiano. La tradizione musicale. Le regole della musica 2, Firenze 2005
- Ilnitchi, Play* Ilnitchi, Gabriela: The Play of Meanings. Aribó’s ‘De musica’ and the Hermeneutics of Musical Thought. Lanham, Maryland - Toronto - Oxford 2005
- Jacobsson, Augustinus* Jacobsson, Martin (ed. trans.): Aurelius Augustinus: De musica liber VI. A Critical Edition with a Translation and an Introduction. Acta universitatis Stockholmensis. Studia Latina Stockholmensia 47, Stockholm 2002
- Körndle, Vocabularien* Körndle, Franz: Vocabularien des 14. und 15. Jahrhunderts als Quellen zur Musik. In: Wolfgang Horn / Fabian Weber (edd.), Colloquium collegarum. FS für David Hiley zum 65. Geburtstag. Regensburger Studien zur Musikgeschichte 10, Tutzing 2013, p. 89-100

- Koster, Clavichord* Koster, John: New Sources for the Early History of the Clavichord. *Early Keyboard Journal* 20, 2002, p. 7-43
- Leach, Grammar* Leach, Elizabeth Eva: Grammar and Music in the Medieval Song-School. *New Medieval Literatures* 11, 2009, p. 195-211
- Lebedev, Boethius* Lebedev, Sergey (ed., trans.): A. M. S. Boethii institutio musica. *Moscoviae* 2012
- Leitmeir, Apologia* Leitmeir, Christian Thomas: Arguing with Spirituality against Spirituality. A Cistercian Apologia for Mensural Music by Petrus dictus Palma ocosa (1336). *Archaeologia Verbi* 4, 2007, p. 155-199
- Leitmeir, Franco* Leitmeir, Christian Thomas: Types and Transmission of Musical Examples in Franco's 'Ars cantus mensurabilis musicae'. In: Suzannah Clark / Elizabeth Eva Leach (edd.), *Citation and Authority in Medieval and Renaissance Musical Culture. Learning from the Learned*. Woodbridge 2005, p. 29-44
- Leitmeir, Klang* Leitmeir, Christian Thomas: Klang, Zeichen, Schrift. Zwei Fallstudien zur schriftlichen Vermittlung und Überlieferung von Musik im Mittelalter und der Frühen Neuzeit. In: Britta Bußmann / Albrecht Hausmann / Annelie Kreft / Cornelia Logemann (edd.), *Übertragungen. Formen und Konzepte von Reproduktion in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Trends in Medieval Philology 5, Berlin - New York 2005, p. 43-76
- MacCarthy, Tinctoris* MacCarthy, Evan A.: Tinctoris and the Neapolitan 'Eruditi'. *Journal of the Alamire Foundation* 5, 2013, p. 41-67
- Mackert, Leipzig* Mackert, Christoph: „Musica est ars ex septem liberalibus una“ - Musiktheoretische Texte in mittelalterlichen Handschriften aus Leipziger Universitätsgebrauch. In: Eszter Fontana (ed.), *600 Jahre Musik an der Universität Leipzig. Studien anlässlich des Jubiläums*. Wettin 2010, p. 21-31
- Mainoldi, Scuola* Mainoldi, Ernesto S.: La scuola eriugeniana e l'insegnamento musicale tardo-carolingio. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), 'Harmonia mundi'. *Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo*. Atti del Convegno internazionale di studi (Roma, 14-15 dic. 2005). *Micrologus' Library* 19, Firenze 2007, p. 115-128
- Maître, Aristote* Maître, Claire: La place d'Aristote dans l'enseignement de la musique à l'université. In: Olga Weijers / Louis Holtz (edd.), *L'enseignement des disciplines à la Faculté des arts (Paris et Oxford, XIIIe-XVe siècles)*, Turnhout 1997, p. 217-233
- Maloy, Clm 14965b* Maloy, Rebecca: München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14965b. The Tonary of Frutolf of Michelsberg [ff. 34-73v]. *The Institute of Mediaeval Music. Veröffentlichungen mittelalterlicher Musikhandschriften / Publications of Mediaeval Musical Manuscripts* 32, Ottawa 2006
- Maloy, Frutolf* Maloy, Rebecca: The Roles of Notation in Frutolf of Michelsberg's Tonary. *JM* 19, 2002, p. 641-693
- Mandrin, Timotheos* Mandrin, Isabelle: Timotheos im Skriptorium. In: Martin H. Graf / Christian Moser (edd.), *Strenarum lanx. Beiträge zur Philologie und Geschichte des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Zug 2003, p. 39-46
- Marchi, Chicago 54.1* Marchi, Lucia: Music and university culture in late fourteenth-century Pavia. The manuscript Chicago, Newberry Library, Case ms 54.1. *AcM* 80, 2008, p. 143-164
- Matusiak, Śpiewak* Matusiak, Błażej: Śpiewak, znawca muzyki i liturgista. Obraz kantora w pismach dominikańskich XIII wieku. In: Paweł Gancarczyk (ed.), *Ars musica and its contexts in medieval and early modern culture. Essays in honour of Elżbieta Witkowska-Zaremba*. Warszawa 2016, p. 29-59
- Mauro, Commenti* Mauro, Letterio: La musica nei commenti ai 'Problemi': Pietro d'Abano e Évrart de Conty. In: Letterio Mauro (ed.), *La musica nel pensiero medievale*. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale. Ravenna 10-12 dicembre 1999, Ravenna 2001, p. 31-69
- McCarthy, Anonymous I* McCarthy, Thomas J. H.: Anonymous I and 'Prologus in tonarium': Changing Interpretations of Music Theory in Eleventh-Century Germany. *Journal of the Society for Musicology in Ireland* 1, 2005, p. 19-32
- McCarthy, Aribo* McCarthy, Thomas J. H.: Aribo's "De musica", "Commentarius anonymus in Micrologum Guidonis Aretini" and Guido of Arezzo: textual correspondence and scholastic method. *Mediaevistik* 20, 2007, p. 141-161
- McCarthy, Aribo 2* McCarthy, Thomas J. H.: Aribo's 'De musica' and Abbot William of Hirsau. *Revue Bénédictine* 116, 2006, p. 62-82
- McCarthy, Literary practice* McCarthy, Thomas J. H.: Literary Practice in Eleventh-Century Music Theory: the 'colores rhetorici' and Aribo's 'De musica'. *Medium aevum* 71, 2002, p. 190-208
- McCarthy, Master Henry* McCarthy, Thomas J. H.: The Identity of Master Henry of Augsburg (d. 1083). *Revue Bénédictine* 114, 2004, p. 140-157
- McCarthy, Music* McCarthy, Thomas J. H.: Music, Scholasticism and Reform. *Salian Germany, 1024-1125*. Manchester Medieval Studies. Manchester-New York 2009
- McCarthy, Origins* McCarthy, Thomas J. H.: The Origins of 'Commentarius anonymus in Micrologum Guidonis Aretini' in Medieval Glossing Tradition. *Revue d'histoire des textes* NS 3, 2008, p. 217-227

- McKinnon, Jubilus* McKinnon, James W.: The Patristic Jubilus and the Alleluia of the Mass. In: Cantus Planus. IMS Study Group. Papers read at the Third Meeting Tihany 1988, Budapest 1990, p. 61-70
- Mengozzi, Reform* Mengozzi, Stefano: The Renaissance Reform of Medieval Music Theory. Guido of Arezzo between Myth and History. Cambridge 2010
- Mengozzi, Segments* Mengozzi, Stefano: Virtual Segments: The Hexachordal System in the Late Middle Ages. JM 23, 2006, p. 426-467
- Mészáros, Szalkai* Mészáros, István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Budapest 1972
- Mews, Spheres* Mews, Constant J.: Questioning the music of the spheres in thirteenth-century Paris: Johannes de Grocheio and Jerome de Moravia OP. In: Joseph Canning / Edmund King / Martial Staub (edd.), Knowledge, discipline and power in the Middle Ages. Essays in honour of David Luscombe. Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 106, Leiden-Boston 2011, p. 95-117
- Mews et al., Johannes de Grocheio* Mews, Constant J. / Crossley, John N. / Jeffreys, Catherine et al.: Johannes de Grocheio - Ars musicae. Kalamazoo 2011
- Meyer Chr., Âme* Meyer, Christian: L'Âme du monde dans la rationalité musicale: ou l'expérience sensible d'un ordre intelligible. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), 'Harmonia mundi'. Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo. Atti del Convegno internazionale di studi (Roma, 14-15 dicembre 2005). Micrologus' Library 19, Firenze 2007, p. 57-75
- Meyer Chr., Barcelona 883* Meyer, Christian: Un témoin de la réception méridionale des traditions d'enseignement du Nord aux XIVe et XVe siècles: Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 883. AnM 58, 2003, p. 9-59
- Meyer Chr., Frères Prêcheurs* Meyer, Christian: Le tonaire des frères Prêcheurs. Archivum fratrum praedicatorum 76, 2006, p. 117-156
- Meyer Chr., Hollandrinus V* Meyer, Christian: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. lat. Monacensis 30056 una cum cod. Monacensi 4387, Berolinensi mus. ms. theor. 1590 et Augsбургensi 4° 176. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini III. VMK 21, München 2011, p. 7-206
- Meyer Chr., Hollandrinus XIII* Meyer, Christian: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Mellicensis 873 et Lipsiensis 1236. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.): Traditio Iohannis Hollandrini IV. VMK 22, München 2013, p. 283-362
- Meyer Chr., Hollandrinus XIV* Meyer, Christian: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Monacensis 5947. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.): Traditio Iohannis Hollandrini IV. VMK 22, München 2013, p. 363-395
- Meyer Chr., Hollandrinus XX* Meyer, Christian: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Berolinensis Theol. lat. qu. 74 una cum cod. Erfordiensis CE 8° 20. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini V. VMK 23, München 2014, p. 365-420
- Meyer Chr., Lambert-Aristote* Meyer, Christian: Quelques remarques à propos du 'Tractatus de musica' faussement attribué à Lambert-Aristote. In: Rainer Kleinertz / Christoph Flamm / Wolf Frobenius (edd.), Musik des Mittelalters und der Renaissance. FS Klaus-Jürgen Sachs zum 80. Geburtstag. Studien zur Geschichte der Musiktheorie 8, Hildesheim-Zürich-New York 2010, p. 115-127
- Meyer Chr., Musique spéculative* Meyer, Christian: 'Musica est indita nobis naturaliter': Musique spéculative et philosophie de la nature. Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge 72, 2005, p. 277-321
- Meyer Chr., Notation* Meyer, Christian: La notation carrée du plain-chant. Le témoignage d'un traité inédit. EG 39, 2012, p. 221-242
- Meyer Chr., Saint-Martial* Meyer, Christian: Le traité dit de Saint-Martial revisité et réédité. <http://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00447958>
- Meyer Chr., Sortisatio* Meyer, Christian: Sortisatio. De l'improvisation collective dans les pays germaniques vers 1500. In: Michel Huglo / Marcel Pérès / Christian Meyer (edd.), Polyphonies de tradition orale. Actes du colloque de Royaumont 1990, Paris 1993, p. 183-200
- Meyer Chr., Tuyaux* Meyer, Christian: Les mesures de tuyaux médiévales dans le contexte de l'ars musica. The Organ Yearbook, 33, 2004, p. 9-32
- Meyer Chr., Versifications* Meyer, Christian: Versus de musica. Les versifications du Corpus hollandrinien. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VII. VMK 25, München 2016, p. 71-141
- Meyer Chr., Versus* Meyer, Christian: Les vers mnémoniques dans la tradition d'enseignement de la 'Musica plana' de Jean de Garlande. In: Christine Ballman / Valérie Dufour: "La la la... Maître Henri". Mélanges de musicologie offerts à Henri Vanhulst. Turnhout 2009, p. 17-25
- Meyer/Desmond, Lambertus* Meyer, Christian / Desmond, Karen: The 'Ars musica' attributed to Magister Lambertus / Aristoteles. Royal Musical Association Monographs 27, Farnham 2015
- Meyer/Lobrichon, Hieronymus* Meyer, Christian / Lobrichon, Guy (edd.): Hieronymus de Moravia, Tractatus de musica. CCCM 250, Turnhout 2012
- Meyer/Nishimagi, Tractatuli* Meyer, Christian / Nishimagi, Shin: Tractatuli excerpta et fragmenta de musica s. XI et XII. Turnhout 2011

- Meyer/Papp, Hollandrinus XVII* Meyer, Christian / Papp, Ágnes: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Guelferbitani 696 Helmstadiensis una cum cod. monasterii S. Petri Salisburgensis a.VI.44. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini V. VMK 23*, München 2014, p. 155-246
- Meyer/Papp, Hollandrinus XIX* Meyer, Christian / Papp, Ágnes: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Londoniensis, Arundel 299. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini V. VMK 23*, München 2014, p. 303-364
- Morelli, Armonia* Morelli, Anna: Armonia cosmica, 'musica humana' e canto liturgico nel pensiero musicale alto-medievale. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), 'Harmonia mundi'. Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo. Atti del Convegno internazionale di studi (Roma, 14-15 dic. 2005). *Micrologus' Library* 19, Firenze 2007, p. 145-166
- Morelli, Aureliano* Morelli, Anna: Il 'Musica disciplina' di Aureliano di Réôme. Udine 2007
- Morelli, Suono* Morelli, Anna: Suono e musica in un enciclopedista del XIII secolo: Vincenzo di Beauvais. In: Letterio Mauro (ed.), *La musica nel pensiero medievale. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale. Ravenna 10-12 dicembre 1999*, Ravenna 2001, p. 81-102
- Müller-Heuser, Vox humana* Müller-Heuser, Franz: *Vox humana. Ein Beitrag zur Untersuchung der Stimmästhetik des Mittelalters*. KBM 26, Regensburg 1963, 2. erw. Aufl. KBM 196, Kassel 1997
- Nanni, Aristoteles* Nanni, Matteo: Die Aristoteles-Rezeption in der Musiktheorie des frühen Trecento am Beispiel Marchetto da Padova. *Die Tonkunst* 2, 2008, p. 356-367
- Niedermüller, Erfurt* Niedermüller, Peter: Zur musikalischen Theoretikerüberlieferung in Erfurt. In: Jörg Rogge (ed.), *Tradieren - Vermitteln - Anwenden. Zum Umgang mit Wissensbeständen in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten. Beiträge zu den Historischen Kulturwissenschaften* 6, Berlin 2008, p. 231- 248
- Niemöller, Farbe* Niemöller, Klaus Wolfgang: Von der musikalischen Farbe. Der Diskurs über 'chroma' und 'color' in Mittelalter und Renaissance. In: J. M. Pedrosa Cardoso / Margarida Lopes de Miranda (edd.), *Sons do clássico no 100º aniversário de Maria Augusta Barbosa*. Coimbra 2012, p. 35-46
- Nishimagi, Gloses* Nishimagi, Shin: Les gloses sur les chapitres XV et XVI du 'Micrologus' de Guy d'Arezzo dans Milano, Biblioteca ambrosiana, M. 17 sup. (début du XIIe s.). *Bulletin of the Institute for Mediterranean Studies (Waseda University)* 7, 2009, p. 81-96
- Nishimagi, Limoges* Nishimagi, Shin: Un 'libellus' de traités musicaux provenant de Saint-Martial de Limoges: Paris, BnF, lat. 3713, fol. 30-44 (XIIIe siècle). In: Monique Goullet (ed.), *Parva pro magnis muneribus. Études de littérature tardo-antique et médiévale offertes à François Dolbeau par ses élèves. Instrumenta patristica et mediaevalia* 51, Turnhout 2009, p. 305-318
- Nishimagi, Notation* Nishimagi, Shin: Une notation alphabétique avec le si bémol grave dans un manuscrit anglo-normand: Los Angeles, J. Paul Getty Museum, Ms. Ludwig XII 5 (XIIe siècle). *AcM* 85, 2013, p. 139-148
- Nishimagi, Paris 10508* Nishimagi, Shin: Origine d'un 'libellus' guidonien provenant de l'abbaye de Saint-Evroult: Paris, BnF, lat. 10508, f. 136-159 (fin du XIIe s.). *Bulletin of the Institute for Mediterranean Studies (Waseda University)* 6, 2008, p. 185-199
- Nishimagi, Paris Rés. 359* Nishimagi, Shin: Un manuscrit du 'Dialogus de musica' et de l' 'Epistola' de Guy d'Arezzo légué par Ch. E. de Coussemaker: F-Pn Rés. 359 (XIIe s.) - A Manuscript of the 'Dialogus de musica' and 'Epistola' by Guido of Arezzo Bequeathed by Edmond de Coussemaker: F-PN Rés. 359. *Bulletin of the Institute for Mediterranean Studies (Waseda University)* 5, 2007, p. 155-170 (*francogallice*) - In: Barbara Haggh / Frédéric Billiet (edd.), *Ars musica septentrionalis*. Paris 2011, p. 75-91 (*anglice*)
- Nishimagi, Saint-Claude* Nishimagi, Shin: Le vocabulaire relatif à la portée musicale. À propos des lettres r et s dans un manuscrit de Saint-Claude (XIe siècle). *Gazette du livre médiéval* 59/2, 2012, p. 22-30
- Nishimagi, Tonaire Cambrai 172* Nishimagi, Shin: L'origine du tonaire principal du 'De modis' (Cambrai, Médiathèque municipale, ms. 172, fin du XIIe s.). In: Cantus Planus. IMS Study Group. Papers read at the 13th Meeting of the IMS Study Group Niederaltaich/Germany Aug. 29 - Sept. 4. Budapest 2009, p. 491-501
- Nishimagi, Tonaire Cambrai 172* Nishimagi, Shin: Le tonaire principal du 'De modis' (XIIe siècle). *RdM* 97, 2011, p. 111-143
- Odelman, Tropes* Odelman, Eva: Comment a-t-on appelé les tropes? Observations sur les rubriques des tropes des Xe et XIe siècles. *Cahiers de civilisation médiévale* 18, 1975, p. 15-36
- Page, Tinctoris* Page, Christopher: Reading and Reminiscence: Tinctoris on the Beauty of Music. *JAMS* 49, 1996, p. 1-31
- Panti, Glosse* Panti, Cecilia: Suono interiore e musica umana fra tradizione boeziana e aristotelismo: Le glosse pseudo-grossatestiane al 'De institutione musica'. In: *Parva naturalia. Atti dell'XI convegno della società italiana per lo studio del pensiero medievale Macerata 7-9 dicembre 2001*. Pisa-Roma 2004, p. 219-245
- Panti, Silenzio* Panti, Cecilia: Il suono che tace: silenzio e pausa in sant'Agostino e nella teoria musicale medievale. *Micrologus* 18, 2010, p. 3-28

- Papp, Scipio* Papp, Ágnes: Scipio álma és a zsoltárdifferenciák rangsora (Scipios Traum und die Hierarchie der Psalmidifferenzen). *Zenetudományi Dolgozatok* 2008, p. 93-113
- Pesce, Musical Understanding* Pesce, Dolores: Guido d'Arezzo, Ut queant laxis, and Musical Understanding. In: Russell E. Murray Jr. / Susan Forscher Weiss / Cynthia J. Cyrus (edd.), *Music Education in the Middle Ages and the Renaissance*, Bloomington 2010, p. 25-36
- Pieragostini, Chicago 54.1* Pieragostini, Renata: Augustinian networks and the Chicago music theory manuscript. *Plainsong and Medieval Music* 22, 2013, p. 65-85
- Proietti, Numero* Proietti, Pierluca: Numero e musica nel Medioevo: da Agostino alla complessità del Quattrocento. In: Letterio Mauro (ed.), *La musica nel pensiero medievale. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale*. Ravenna 10-12 dicembre 1999, Ravenna 2001, p. 71-80
- Rahn, Tuning* Rahn, Jay: Practical Aspects of Marchetto's Tuning. *Music Theory Online* 4/6, 1998 (<http://www.mtosmt.org/issues/mto.98.4.6/mto.98.4.6.rahn.html>)
- Rausch, Gaming* Rausch, Alexander: Der spätmittelalterliche Choraltraktat aus der Kartause Gaming (Niederösterreich). *MMEO* 9, Tutzing 2008
- Rausch, Hollandrinus III* Rausch, Alexander: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Vindobonensis 4774, fol. 35v-92r. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini II*. VMK 20, München 2010, p. 293-398
- Rausch, Hollandrinus XVI* Rausch, Alexander: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. capituli ecclesiae metropolitanae Pragensis N LI. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini V*. VMK 23, München 2014, p. 85-154
- Rausch, Mondsee* Rausch, Alexander: Die Quellen zur Musiklehre in Mondsee. In: Robert Klugseder (ed.), *Quellen zur mittelalterlichen Musik- und Liturgiegeschichte des Klosters Mondsee, Purkersdorf 2012*, p. 241-248
- Rausch, Volkhardt* Rausch, Alexander: Der Tonar des Rudolf Volkhardt von Häringen im Melker Codex 1099. In: Robert Klugseder (ed.), *Cantare amantis est. Festschrift zum 60. Geburtstag von Franz Karl Praßl, Purkersdorf 2014*, p. 289-307
- Rausch, Wien 12811* Rausch, Alexander: Der Wiener Codex 12811 aus der Kartause Gaming (Niederösterreich): Kontext und Inhalt eines spätmittelalterlichen Musiktraktats. In: Birgit Lodes (ed.), *Wiener Quellen der älteren Musikgeschichte zum Sprechen gebracht. Eine Ringvorlesung. Wiener Forum für ältere Musikgeschichte* 1, Tutzing 2007, p. 331-343
- Rausch/Voigt, Hollandrinus VI* Rausch, Alexander / Voigt, Konstantin: Opusculum ex traditione Hollandrini cod. Vindobonensis 4774, fol. 12r-22v, 24r-27r, 32v-33v. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini III*. VMK 21, München 2011, p. 207-225
- Reaney, Additions* Reaney, Gilbert: New Additions to Hothby's Counterpoint Treatises and Theory. *MD* 52, 1998-2002, p. 45-56
- Richenhagen, Guerson* Richenhagen, Albert: Contrapunctus ex improvise - Regeln des Guillermus Guerson aus Longueville (um 1470-1503). In: Dietrich Kämper / Klaus Wolfgang Niemöller / Wolfram Steinbeck (edd.), *Alte Musik und Aufführungspraxis: Festschrift für Dieter Gutknecht zum 65. Geburtstag*. Wien-Zürich-Berlin 2007, p. 19-40
- Richter L., Sphärenharmonie* Richter, Lukas: „Tantus et tam dulcis sonus“ - Die Lehre von der Sphärenharmonie in Rom und ihre griechischen Quellen. In: Thomas Ertelt / Heinz von Loesch / Frieder Zaminer (edd.), *Geschichte der Musiktheorie* vol. 2, Darmstadt 2006, p. 505-634
- Ristory, Kritik* Ristory, Heinz: Kritik und Methode in musikhistorischer Spätmittelalterforschung. *The Institute of Mediaeval Music, Wissenschaftliche Abhandlungen / Musicological Studies* 88, Ottawa 2008
- Rossi, Approccio* Rossi, Francesco Rocco: Val più la pratica della grammatica: l'approccio mensuralistico del 'Liber Musices' di Florentius. *RIM* 48, 2013, p. 9-39
- Rossi, Auctores* Rossi, Francesco Rocco: 'Auctores in opusculo introducti': l'enigmatico Florentius musicus e gli sconosciuti referenti teorici del 'Liber Musices' (I-Mt 2146). *AcM* 80, 2008, p. 165-177
- Rossi, Florenzio* Rossi, Francesco Rocco: Di Florenzio de Faxolis, presunto autore del 'Liber musices' (I-Mt, 2146): ovvero chi era "Florentius musicus"? *Fonti musicali italiane* 14, 2009, p. 7-16
- Rusconi, Edizione* Rusconi, Angelo: Per un'edizione di Montecassino 318. In: Nicola Tangari (ed.), *Musica e liturgia a Montecassino nel medioevo*. Atti del Simposio internazionale di studi (Cassino, 9-10 dicembre 2010), Roma 2012, p. 45-50
- Rusconi, Enrico* Rusconi, Angelo: Enrico di Augsburg / Onorio di Autun. Una precisazione. In: Silvia Blason Scarel (ed.), *Cammina, Cammina ... Dalla via dell'ambra alla via della fede*. Gruppo Archeologico Aquileiese 2000, p. 292-294
- Rusconi, Guido* Rusconi, Angelo: Guido d'Arezzo - Le opere. Firenze 2005
- Rusconi, Insegnamento* Rusconi, Angelo: Guido d'Arezzo teorico di un nuovo insegnamento. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), 'Harmonia mundi'. Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo. Atti del Convegno internazionale di studi (Roma, 14-15 dic. 2005). *Micrologus' Library* 19, Firenze 2007, p. 201-210

- Sachs K.-J., Adam* Sachs, Klaus-Jürgen: "... nec in processu cum antiquis concordaverim". Zur Musiktheorie des 15. Jahrhunderts in Deutschland. *Mf* 63, 2009, p. 213-226
- Sachs K.-J., Gaffurio* Sachs, Klaus-Jürgen: Musica theoria und practica bei Gaffurio. In: Paweł Gancarczyk (ed.), *Ars musica and its contexts in medieval and early modern culture. Essays in honour of Elżbieta Witkowska-Zaremba*. Warszawa 2016, p. 73-85
- Sachs K.-J., Gentes* Sachs, Klaus-Jürgen: Zwischen ‚Gentes‘ und musiktheoretischen Lehren. Zur Stellung des Anonymus codicis Pragensis. In: Frank Hentschel / Marie Winkelmüller (edd.), ‚Nationes‘, ‚Gentes‘ und die Musik im Mittelalter. Berlin-Boston 2014, p. 203-223
- Sachs K.-J., Hollandrinus XII* Sachs, Klaus-Jürgen: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Ossolinei Vratislaviensis 2297/1. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini IV*. VMK 22, München 2013, p. 227-282
- Sachs K.-J., Satzlehre* Sachs, Klaus-Jürgen: Spuren einer Satzlehre zur frühen Trecento-Musik. Die Exempla in I-Nn Cod. XVI.A.15, fol. 4r, 8v-11v. In: Dieckmann, Sandra / Huck Oliver / Rotter-Broman, Signe / Scotti, Alba (edd.), *Kontinuität und Transformation in der italienischen Vokalmusik zwischen Due- und Quattrocento. Musica mensurabilis 3*, Hildesheim-Zürich-New York 2007, p. 15-34
- Sachs K.-J., Traditio Hollandrini* Sachs, Klaus-Jürgen: Zur Elementarlehre in der ‚Traditio Iohannis Hollandrini‘. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini VII*. VMK 25, München 2016, p. 57-69
- Sanderson, Regino* Sanderson, Warren: Archbishop Radbod, Regino of Prüm and Late Carolingian Art and Music in Trier. *Jahrbuch der Berliner Museen* 24, 1982, p. 41-61
- Santosuosso, Paris 10509* Santosuosso, Alma: Paris Bibliothèque Nationale fond latin 10509. The Institute of Mediaeval Music. Veröffentlichungen mittelalterlicher Musikhandschriften/Publications of Mediaeval Musical Manuscripts 24/2, Ottawa 2003
- Schima, Estampie* Schima, Christiane: *Die Estampie*. Amsterdam 1995
- Snyder, Reason* Snyder, John L.: Reason and Original Thinking in English Intellectual Circles: Aristotle, Adelard, ‘Auctoritas’, and Theinred of Dover’s Musical Theory of Species. In: Sally N. Vaughn / Jay Rubenstein (edd.), *Teaching and Learning in Northern Europe, 1000-1200. Studies in the Early Middle Ages 8*, Turnhout 2006, p. 279-304
- Snyder, Theinred 2* Snyder, John L.: Theinred of Dover’s ‘De legitimis ordinibus pentachordorum et tetrachordorum’. A Critical Text and Translation with an introduction, annotations, and indices. The Institute of Mediaeval Music. *Musical Theorists in Translation 18*, Ottawa 2006
- Stabile, Armonia* Stabile, Giorgio: Musica e cosmologia: l’armonia delle sfere. In: Letterio Mauro (ed.), *La musica nel pensiero medievale. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale*. Ravenna 10-12 dicembre 1999, Ravenna 2001, p. 11-29
- Szendrei, Szalkai* Szendrei, Janka: A Szalkai kódex kottaírása. *Magyar Zene* 25, 1984, p. 185-193
- Tanay, Jehan* Tanay, Dorit E.: Jehan de Meur’s Musical Theory and the Mathematics of the Fourteenth Century. *Tractrix* 5, 1993, p. 17-43
- Teeuwen, Sfere* Teeuwen, Mariken: L’armonia delle sfere nel nono secolo: nuove prospettive su fonti antiche. In: Marta Cristiani / Cecilia Panti / Graziano Perillo (edd.), ‘Harmonia mundi’. *Musica mondana e musica celeste fra Antichità e Medioevo. Atti del Convegno internazionale di studi* (Roma, 14-15 dic. 2005). *Micrologus’ Library 19*, Firenze 2007, p. 95-113
- Tombeur, Ouvrages* Tombeur, Paul: *Ouvrages techniques de compilation et problèmes linguistiques et paléographiques. Le cas des ‘Quaestiones in musica’*. *Archivum latinitatis medii aevi* 71, 2013, p. 289-301
- Ursprung, rec. Bartha* Ursprung, Otto: rec. Dénes v. Bartha, *Das Musiklehrbuch einer ungarischen Klosterschule in der Handschrift von Fürstprimas Szalkai (1490)*, *Musicologia Hungarica* 1, Budapest 1934. *ZMw* 17, 1935, p. 111-113
- Vendrix, Renaissance* Vendrix, Philippe: Music and Model in the Renaissance. In: Philippe Vendrix (ed.), *Music and Mathematics in Late Medieval and Early Modern Europe*. Turnhout 2008, p. 9-21
- Vivarelli, Ars cantus* Vivarelli, Carla: “Ars cantus mensurabilis mensurata per modum iuris”. Un trattato napoletano di ars subtilior? *L’Ars Nova Italiana nel Trecento* 7, 2009, p. 103-142
- Voigt, Ptolomeus* Voigt, Konstantin: Ptolomei liber artis musicae. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), *Traditio Iohannis Hollandrini VI*. VMK 24, München 2015, p. 593-665
- Wegman, Listening* Wegman, Rob C.: Johannes Tinctoris and the Art of Listening. In: Mark Delaere / Pieter Bergé (edd.), „Recevez ce mien petit labeur“. *Studies in Renaissance Music in Honour of Ignace Bossuyt*, Leuven 2008, p. 279-296
- Wegman, Tinctoris* Wegman, Rob C.: Johannes Tinctoris and the ‘New Art’. *Music and Letters* 84, 2003, p. 171-188
- Weijers, Paris* Weijers, Olga: La place de la musique à la Faculté des arts de Paris. In: Letterio Mauro (ed.), *La musica nel pensiero medievale. Atti del IX Congresso della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale*. Ravenna 10-12 dicembre 1999, Ravenna 2001, p. 245-261
- Williams, Grocheo* Williams, Carol: Johannes de Grocheo’s *De musica* as a Guidebook for Thirteenth-Century Parisian Musical Practice. In: Elizabeth Mackinlay / Denis Collins / Samantha Owens (edd.), *Aesthetics and Experience in Music Performance*. Newcastle 2005, p. 21-38

- Williams/Balensuela, Theory* Williams, David Russell / Balensuela, C. Matthew: Music Theory from Boethius to Zarlino. A Bibliography and Guide. Hillsdale 2007
- Witkowska-Z., Hollandrinus VIII* Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Pragensis V.F.6 una cum cod. Cracoviensibus 1927 et 1861. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini III. VMK 21, München 2011, p. 319-483
- Witkowska-Z., Hollandrinus XV* Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Bibl. Universitariae Vratislaviensis IV Q 37. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini V. VMK 23, München 2014, p. 1-83
- Witkowska-Z., Mutation* Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Rules of Mutation in Manuscript I.C.47 Held at the Library of the Polish Academy of Sciences in Kórnik. In: Jan Bat'a / Jiří K. Kroupa / Lenka Mráčková (edd.), Littera Nigro scripta manet. In honorem Jaromír Černý. Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae, Series S II, Praha 2009, p. 71-81
- Witkowska-Z., Tonarius* Witkowska-Zaremba, Elżbieta: Tonarius Vratislaviensis. In: Michael Bernhard / Elżbieta Witkowska-Zaremba (edd.), Traditio Iohannis Hollandrini VI. VMK 24, München 2015, p. 667-708
- Woodley, Family* Woodley, Ronald: Tinctoris's Family Origins: Some New Clues. Journal of the Alamire Foundation 5, 2013, p. 69-94
- Zaminer, Rezeption* Zaminer, Frieder: Die Rezeption griechischer Musiktheorie im römischen Reich. I. Von den Anfängen bis Martianus Capella. In: Thomas Ertelt / Heinz von Loesch / Frieder Zaminer (edd.), Geschichte der Musiktheorie vol. 2, Darmstadt 2006, p. 319-383
- Zekl, Martianus* Zekl, Hans Günter (trans.): Martianus Capella - Die Hochzeit der Philologia mit Merkur. Würzburg 2005

Quellenverzeichnis – Inventory of Sources

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
ADALB.	a.1026 ?	Adalboldus Ultraiectensis (?) (c.970-1026) <Epistola cum tractatu de musica instrumentali humanae ac mundana>	<i>DMA A.II, Buren 1981</i>
ADAM FULD.	1490	Adam Fuldensis (c.1445-1505) De musica	<i>GS3, p.329-381</i>
AEGID. MUR.	s.XIV m.	Aegidius de Murino De motettis componendis	<i>CS3, p.124-128; cf. Sachs K.-J., Contrapunctus, p.116</i>
ALIA MUS.	s.IX-X	Anonymus <Alia musica>	<i>J. Chailley: Publications de l'Institut de Musicologie 6, Paris 1964</i>
AMERUS	1271	Amerus Practica artis musice	<i>C. Ruini: CSM 25, 1977</i>
ANON. Barcin. I	c.1350	Anonymus cod. Barcinonensis (Barcelona) De cantu organico	<i>H. Anglès: 'De cantu organico'. Tratado de un autor catalán del siglo XIV. AnM 13, 1958, p.18-24</i>
ANON. Barcin. II	s.XV ex.	Anonymus cod. Barcinonensis (Barcelona) Ars musica, que appellatur liberalis	<i>K.-W. Gümpel: Zur Frühgeschichte der vulgärsprachlichen spanischen und katalanischen Musiktheorie. Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Gesamtelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens 24, Münster 1968, p.326-329</i>
ANON. Bernh.	s.X-XI	Anonymus quem ed. Bernhard „Dulce ingenium musicae“	<i>M. Bernhard: Anonymi saeculi decimi vel undecimi tractatus de musica 'Dulce ingenium musicae'. VMK 6, München 1987</i>
ANON. Carthus.	s.XIV ex.	Anonymus Cartusienensis mon. (Anon. I, CS2) <Tractatus de musica plana>	<i>S. Lebedev: Tutzing 2000; usque ad vol. I, col. 480: CS2, p.434-460</i>
ANON. Cist. I	i.1142-47	Anonymus Cisterciensis mon. „Cantum quem Cisterciensis ordinis ecclesiae“	<i>F. J. Guentner: CSM 24, 1974</i>
ANON. Cist. II	s.XII m.	Prologus in graduale Cisterciense „Sicut notatores antiphonariorum praemunivimus“	<i>MPL 182, c.1151-1154</i>
ANON. Cist. III	s.XII m.	Ps.-Bernardus Clarevallensis Institutio s. Bernardi abbatis Clarevallensis quomodo cantare et psallere debeamus	<i>C. Waddell: A Plea for the 'Institutio Sancti Bernardi quomodo cantare et psallere debeamus'. In: Saint Bernard of Clairvaux. Cistercian Studies Series 28, Kalamazoo 1977, p.187-188</i>
ANON. Cist. IV	s.XII	Versus de musica „Dum Domino psalles psallendo tu tria serves“	<i>S. J. P. van Dijk: Saint Bernard and the 'Instituta patrum' of Saint Gall. MD 4, 1950, p.109</i>
ANON. Claudifor.	1430	Anonymus cod. Claudiforensis (Klagenfurt) Tractatus de musica „Volentibus facilem ad musicam habere aggressum“	<i>K. Rauter: Klagenfurt 1989 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ANON. Couss. I	s.XV/2	Anonymus quem ed. Coussemaker (I, CS4) <Tractatus de musica figurata et de contrapuncto>	<i>CS4, p.434-469</i>
ANON. Couss. IV	s.XIII ex.	Anonymus quem ed. Coussemaker (IV, CS1) „Cognita modulatione melorum“	<i>F. Reckow: Der Musiktraktat des Anonymus 4. BzAMw 4, Wiesbaden 1967</i>
ANON. Couss. V	s.XIV ex.	Anonymus quem ed. Coussemaker (V, CS3) Ars cantus mensurabilis mensurata per modos iuris	<i>C. M. Balensuela: Greek and Latin Music Theory 10, Lincoln - London 1994</i>
ANON. Couss. VII	c.1270-80	Anonymus quem ed. Coussemaker (VII, CS1) De musica libellus	<i>G. Reaney: CSM 36, 1996, p.19-35; usque ad vol. I, col. 160: CS1, p.378-383</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
ANON. Couss. XII	s.XV m.	Anonymus quem ed. Coussemaker (ex Anon. XII, CS3) <Tractatus cantus figurati>	<i>J. Palmer: CSM 35, 1990, p.41-77</i>
ANON. Deodat.	c.1330-40	Fragmentum cod. Deodatensis (Saint-Dié) (VII, CS3) „... ascendendo vel descendendo“	<i>G. Reaney: CSM 30, 1982, p.51-62</i>
ANON. Ellsworth	s.XIV	Anonymus quem ed. Ellsworth De modo canendi	<i>O. B. Ellsworth: The Berkeley Manuscript. Greek and Latin Music Theory <2>, Lincoln - London 1984, p.184-238</i>
ANON. Emmeram.	1279	Anonymus cod. s. Emmerami (quem ed. Sowa) „Quoniam prosam artis musicae mensurabilis“	<i>J. Yudkin: Bloomington 1990</i>
ANON. Erford.	s.XIV	Anonymus cod. Erfordiensis (ex Anon. quem ed. Becker) „Pythagoras philosophus primus apud Graecos“	<i>A. Becker: Ein Erfurter Traktat über gregorianische Musik. AMw 1, 1918-19, p.160-161</i>
ANON. Gemnic.	s.XV	Anonymus Gemnicensis (Gaming) „Circa materiam manus“	<i>A. Rausch: MMEO 9, Tutzing 2008 (index a vol. II, col. 161)</i>
ANON. Gerbert	s.XI (?)	Anonymus quem ed. Gerbert „Beatus Augustinus perhibet“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.33-35</i>
ANON. Grac.	s.XIV	Anonymus cod. Gracensis „Musica disciplina est que de numeris loquitur“	<i>R. Federhofer-Königs: Ein unvollständiger Musiktraktat des 14. Jahrhunderts in Ms. 1201 der Universitätsbibliothek Graz. KJb 44, 1960, p.14-19</i>
ANON. Hailspr.	1295	Tractatus duorum monachorum de Hailsprunne Regulae de musica	<i>D. Mettenleiter: Musikgeschichte der Stadt Regensburg. Regensburg 1866, p.61-70 (partim)</i>
ANON. Kellner	c.1400	Anonymus quem ed. Kellner „Pro facili informatione eorum, qui ad culmen“	<i>A. Rausch: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.293-303; usque ad vol. I, col. 640: P. A. Kellner: Ein Mensuraltraktat aus der Zeit um 1400. Anz. Akademie Wien 94 (5), 1957, p.73-85</i>
ANON. La Fage I	s.XII/2	Anonymus quem ed. La Fage (s. Martialis) „Quoniam de canendi scientia“	<i>A. Seay: An Anonymous Treatise from St. Martial. AnnM 5, 1957, p.13-42</i>
ANON. La Fage II	s.XIV-XV	Anonymus quem ed. La Fage „Notandum est quod regula subscripta ... Nota quod toni sunt octo ...“	<i>A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.423-427 (partim)</i>
ANON. La Fage III	s.XV	Anonymus quem ed. La Fage „Quemadmodum, ut ait ille venerabilis doctor Ambrosius“	<i>A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.241-248 (partim)</i>
ANON. Lips.	c.1075	Anonymus cod. Lipsiensis „Grecam litteram ideo moderni maluerunt ponere quam latinam“	<i>H. Sowa: Quellen zur Transformation der Antiphonen. Kassel 1935, p.154-160</i>
ANON. London. I	s.XIV m.	Anonymus cod. Londoniensis (VI, CS1) Tractatus de figuris sive de notis	<i>G. Reaney: CSM 12, 1966, p.40-51</i>
ANON. London. II	s.XV m.	Anonymus cod. Londoniensis (ex Anon. XII, CS3) „Discantus est diversorum cantuum secundum modum“	<i>J. Palmer: CSM 35, 1990, p.83-93</i>
ANON. Lovan.	s.XIII in.	Anonymus cod. Lovanensis Tractatus de musica (cum tractatu de organo dicto Lovanensi)	<i>CS2, p.484-498</i>
ANON. Mediol.	s.XIV	Anonymus cod. Mediolanensis Musice compilatio	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.63-75</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
ANON. Mell.	1462	Anonymus cod. Mellicensis Tractatulus de cantu mensurali seu figura- tivo musice artis	<i>F. A. Gallo: CSM 16, 1971</i>
ANON. Meyer	s.XIV/2	Anonymus quem ed. Meyer „Musica est indita nobis naturaliter“	<i>Chr. Meyer: ‚Musica est indita nobis natu- raliter‘: Musique spéculative et philosophie de la nature. Archives d’histoire doctri- nale et littéraire du Moyen Age 72, 2005, p.297-321 (inde a vol. II, col. 161)</i>
ANON. Michaelb. I	s.XIV/2	Anonymus cod. Michaelburani „Musica est motus vocum rationabilium in arsim et a thesim“	<i>R. Federhofer-Königs: Ein anonymes Mu- siktraktat aus der 2. Hälfte des 14. Jahr- hunderts in der Stiftsbibliothek Michael- beuern/Salzburg. KJb 46, 1962, p.44-48</i>
ANON. Michaelb. II	s.XIV/2	Anonymus cod. Michaelburani „Nota triplex est proportio.“	<i>R. Federhofer-Königs: Ein anonymes Mu- siktraktat aus der 2. Hälfte des 14. Jahr- hunderts in der Stiftsbibliothek Michael- beuern/Salzburg. KJb 46, 1962, p.48-49</i>
ANON. Michels	c.1320	Anonymus quem ed. Michels (dictus Anonymus OP) „Quod punctus per sui additionem“	<i>U. Michels: Der Musiktraktat des Anony- mus OP. AMw 26, 1969, p.56-62</i>
ANON. Monac.	c.1453	Anonymus cod. Monacensis „Quoniam circa artem musice figurative seu mensuralis“	<i>B. Schmid: Der Musiktraktat aus Clm 26812. In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 1. VMK 8, München 1990, p.82-98</i>
ANON. Monac. II	c.1400	Anonymus <Tractatus de contrapuncto et de musica mensurabili> „Ad sciendum artem cantus“	<i>C. Meyer: CSM 40, 1995</i>
ANON. Pannain	s.XII/2	Anonymus quem ed. Pannain (quem ed. Schneider) <Liber musicae>	<i>G. Pannain: Liber musicae. Un teorico anonimo del XIV secolo. RMI 27, 1920, p.409-40; M. Schneider, Geschichte der Mehrstimmigkeit II. Tutzing 1969, p.106- 118</i>
ANON. Paris. I	p.1320	Anonymus cod. Parisiensis (II, CS3) „Ad evidentiam valoris notularum“	<i>G. Reaney: CSM 30, 1982, p.13-28</i>
ANON. Paris. II	p.1320	Anonymus cod. Parisiensis (IV, CS3) „Si quis artem musice mensurabilis tam veterem quam novam“	<i>G. Reaney: CSM 30, 1982, p.33-41</i>
ANON. Paris. III		<i>delendum est; v. TRAD. Garl. plan. I</i>	<i>usque ad vol. I, col. 640: Chr. Meyer: Le ‚De synemmenis‘ et sa tradition. Contri- bution à l’étude des mesures du monocorde vers la fin du XIIIe siècle. RdM 76, p.92-94 (partim)</i>
ANON. Philad.	c.1437	Anonymus cod. Philadelphiensis „Musica est motus vocum rationabilium in arsim item thesim“	<i>A. Briner: Ein anonymes unvollständiges Musiktraktat des 15. Jhs. in Philadelphia, USA. KJb 50, 1966, p.27-35</i>
ANON. Prag.	s.XI	Anonymus cod. Pragensis „Quemadmodum vocis articulatae“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.224-232</i>
ANON. Quaest.	s.XIV	Anonymi quaestiones de musica „Inter diversas de musica questiones queri- tur“	<i>Chr. Meyer: Un témoin de la réception méridionale des traditions d’enseignement du Nord aux XIVe et XVe siècles: Barcel- lona, Biblioteca de Catalunya, M. 883. AnM 58, 2003 p.42-43 (inde a vol. II col. 1)</i>
ANON. Ratisb.	i.1277-96	Anonymus Ratisbonensis „Reverentissimo domino patri Ratyspo- nensi episcopo“	<i>M. L. Göllner: The Manuscript Cod. lat. 5539 of the Bavarian State Library. MSD 43, Stuttgart 1993, p.69-94</i>
ANON. Salisb.	1490	Anonymus cod. Salisburgensis <Tractatus de musica compendium cantus figurati>	<i>J. Palmer: A Late Fifteenth-Century Anonymous Mensuration Treatise. MD 39, 1985, p.89-103</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
ANON. Seay	c.1400	Anonymus quem ed. Seay Libellus musicae adiscendae valde utilis	<i>A. Seay: CSM 9, 1964, p.21-45</i>
ANON. Tegerns. I	1436	Anonymus cod. Tegernseensis „In cantu Gregoriano hec regule sunt notande“	<i>H. Schmid: Die musiktheoretischen Handschriften der Benediktiner-Abtei Tegernsee. (Diss.) München 1951, p.104-105</i>
ANON. Tegerns. II	1483	Anonymus cod. Tegernseensis Ars et practica cantus figurativi	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.36-47; usque ad vol. I, col. 320: H. Schmid: Die musiktheoretischen Handschriften der Benediktiner-Abtei Tegernsee. (Diss.) München 1951, p.112-115 (partim)</i>
ANON. Tegerns. III	s.XV	Anonymus cod. Tegernseensis <De cantu plano cum commento>	<i>H. Schmid, Die musiktheoretischen Handschriften der Benediktiner-Abtei Tegernsee. (Diss.) München 1951, p.98-103 (partim)</i>
ANON. Venet. I	s.XI	Anonymus cod. Venetiani Argumenta de musica „Omnes numeri pertinentes ad proportionem musicae artis“	<i>C. M. Bower: An 11th-century, Italian ‘Gloss’ on Cassiodorus: New Evidence Concerning Medieval Instruments. FS für H. Leuchtmann, Tutzing 1993, p.87-88</i>
ANON. Venet. II	s.XI	Anonymus cod. Venetiani „Primi et secundi toni initium et finis“	<i>C. M. Bower: An 11th-century, Italian ‘Gloss’ on Cassiodorus: New Evidence Concerning Medieval Instruments. FS für H. Leuchtmann, Tutzing 1993, p.90-91</i>
ANON. Vipiten.	s.XV	Anonymus cod. Vipitenensis (Sterzing) Modus cantandi in mensuralibus „Iam sequitur de valoribus notarum et hoc iam dictatur.“	<i>L. Welker: Ein anonymes Mensuraltraktat in der Sterzinger Miszellen-Handschrift. AMw 48, 1991, p.274-281</i>
ANON. Vratisl.	c.1400	Anonymus cod. Vratislaviensis <Tractatus de musica mensurabili>	<i>J. Wolf: Ein Breslauer Mensuraltraktat des 15. Jahrhunderts. AMw 1, 1918-19, p.331-345</i>
ANON. Wolf	c.1100	Anonymus quem ed. Wolf „Quindecim chordae habentur“	<i>J. Wolf: Ein anonymes Musiktraktat des 11. bis 12. Jahrhunderts. VMw 9, 1893, p.194-226</i>
ANT. LUCC.	s.XV	Antonius de Lucca Ars cantus figurati	<i>H. Ristorty: CSM 38, Neuhausen 1997, p.24-59; usque ad vol. I, col. 320: CS4, p.421-424b</i>
ARIBO	i.1068-78	Aribo De musica	<i>J. Smits van Waesberghe: CSM 2, Roma 1951</i>
ARN. GILL.	s.XIV	Arnulphus de s. Gilleno De differentiis et generibus cantorum	<i>C. Page: A Treatise on Musicians from ?c.1400: The ‘Tractatus de differentiis et gradibus cantorum’ by Arnulf de St Ghislain. Journal of the Royal Musical Association 117, 1992, p.15-17</i>
ARN. ZWOLL.	c.1440	Henri Arnaut de Zwolle (c.1400-1466) „Pro compositione clavisimbali“	<i>G. Le Cerf/E.-R. Labande: Les traités d’Henri-Arnaut de Zwolle et de divers anonymes (Ms. B.N. latin 7295). Paris 1932</i>
ARS ORG.	s.XIV	Anonymus Ars et modus pulsandi organa	<i>R. Casimiri: Un trattatello per organisti di anonimo del sec. XIV. NA 19, 1942, p.100-101</i>
AUGUST.	387-389	Aurelius Augustinus (354-430) De musica libri VI	<i>G. Finaert/F.-J. Thonnard: Bruges 1947</i>
AUGUST. MIN.	s. XIII	Augustinus minor Ars musice armonie	<i>M. Bernhard: Die Thomas von Aquin zugeschriebenen Musiktraktate. VMK 18, München 2006, p.90-147 (inde a vol. II col. 1)</i>
AURELIAN.	s.IX ex.	Aurelianus Reomensis Musica disciplina	<i>L. Gushee: CSM 21, 1975; cf. Bernhard, Aurelianus</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
BART. RAM.	1482	Bartolomaeus Ramus de Pareia (c.1440-p.1491) Musica practica	<i>J. Wolf: Publikationen der internationalen Musikgesellschaft, Beihefte 2, Leipzig 1901</i>
BERNO div.		<i>delendum est; v. BERNO ep.</i>	<i>usque ad vol. I, col. 480: GS2, p.114-117; ep. sine tonario ed. F.-J. Schmale, Die Briefe des Abtes Bern von Reichenau. Stuttgart 1961, p.17-19</i>
BERNO ep.	p.1021	Berno Augiensis (c.978-1048) <Epistola de tonis> (= <De consona tonorum diversitate>)	<i>A. Rausch: Die Musiktraktate des Abtes Bern von Reichenau, Tutzing 1999 p.12-16 (inde a vol. I, col. 482; v. Berno div.)</i>
BERNO mon.	a.1048	<i>delendum est; v. PS.-BERNO mon.</i>	<i>usque ad vol. I, col. 480: DMA A.VIa, Buren 1978</i>
BERNO prol.	p.1021	Berno Augiensis (c.978-1048) Prologus in tonarium	<i>A. Rausch: Die Musiktraktate des Abtes Bern von Reichenau, Tutzing 1999 p.31-68; usque ad vol. I, col. 480: GS2, p.62-79 (Interpol. ex DMA A.VIb, Buren 1979, p.31-37; ep. ed. F.-J. Schmale, Die Briefe des Abtes Bern von Reichenau. Stuttgart 1961, p.50-51)</i>
BERNO ton.	p.1021	Berno Augiensis (c.978-1048) Tonarius	<i>A. Rausch: Die Musiktraktate des Abtes Bern von Reichenau, Tutzing 1999 p.31-68; usque ad vol. I, col. 480: GS2, p.79-91</i>
BOETH. arithm.	a.510	Anicius Manlius Severinus Boethius (c.480-524) De institutione arithmetica libri II	<i>H. Oosthout / J. Schilling: CCSL 94A; usque ad vol. I, col. 480: G. Friedlein: Leipzig 1867</i>
BOETH. mus.	a.510	Anicius Manlius Severinus Boethius (c.480-524) De institutione musica libri V	<i>G. Friedlein: Leipzig 1867</i>
BONAV. BRIX.	1489	Bonaventura de Brixia (da Brescia) Brevis collectio artis musicae	<i>A. Seay: CCMP, Critical Texts 11, Colorado Springs 1980</i>
CALC.	s.IV	Calcidius Commentarius in Platonis Timaeum	<i>J. H. Waszink: Plato latinus IV, London - Leiden 1962</i>
CANT. In defect.	s.XI	<i>delendum est (= BERNO prol. 9-10)</i>	<i>usque ad vol. I, col. 640: A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.87-88</i>
CANT. Observandum	s.IX-X	Tractatus de cantu Gregoriano De cantu	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.220-221</i>
CANT. Quadrangularis	s.XIV in.	Tractatus de notatione cantus plani „Quadrangularis simplex figura est illa“	<i>Chr. Meyer: La notation carrée du plainchant. Le témoignage d'un traité inédit. EG 39, 2012, p.230-239 (inde a vol. II, col. 801)</i>
CANT. Quid est cant.	s.X	Tractatus de cantu Gregoriano (cod. Vatican) „Quid est cantus?“	<i>P. Wagner: Un piccolo trattato sul canto ecclesiastico. Rassegna gregoriana 3, 1904, c.482-484</i>
CANT. PASS.	s.XV m.	Anonymus de cantu passionis „At illi dixerunt“	<i>Th. Göllner: Die mehrstimmigen liturgischen Lesungen II. MVM 15, Tutzing 1969, p.131-133</i>
CART. PLAN.	s.XIV	Anonymus Cartula de cantu plano	<i>K.-W. Gümpel: Gregorianischer Gesang und Musica ficta. AMw 47, 1990, p.144-147</i>
CASSIOD. inst.	p.540	Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Institutiones	<i>R. A. B. Mynors: Oxford 1937</i>
CASSIOD. var.	507	Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Epistula ad Boethium (Variarum liber II, 40)	<i>A. J. Fridh: CCSL 96 p.87-91</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
CENS.	238	Censorinus De die natali liber	<i>N. Sallmann: Leipzig 1983, p.1-60</i>
CHR. SADZE	c.1450	<i>delendum est (= exc. ex IOH. CICON. prop. et IOH. MUR. lib.)</i>	<i>usque ad vol. I, col. 800: CS3, p.264-273</i>
CLAVIC.	s.XV ex.	Mensura clavichordii „Volens facere clavicordium“	<i>J. Handschin: Aus der alten Musiktheorie 5. AcM 16-17, 1944-45, p.7-9</i>
CLAVIC. Ad faciendam	1467-1471	Mensura clavichordii „Ad faciendam scalam clavicordii inter-cisam“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.229 (inde a vol. I, col. 161)</i>
CLAVIC. Fac diclavium	s.XV m.	Mensura clavichordii „Fac diclavium primo longitudinem“	<i>Chr. Meyer: ‚Ad habendum bonum fundamentum in organis‘. Eine neue Quelle zur ‚Tactus-Lehre‘. MiB 64, 2002, p.11-13 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CLAVIC. Incipiendo	s.XV ex.	Mensura clavichordii „Incipiendo primum super ·H·“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.228 (inde a vol. I, col. 161)</i>
CLAVIC. Primo		Mensura clavichordii „Primo dividatur linea in 4 passibus“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.148 (inde a vol. I, col. 161)</i>
COMM. Boeth. I	s.XIII/1	Commentarius in institutionem musicam Boethii ms. s. Floriani „<P>rimum videndum est, quid sit musica, quod genus est, quae materia“	<i>A. Rausch: Studien zur Musikwissenschaft 48, Tutzing 2002, p.19-83 (inde a vol. I, col. 641)</i>
COMM. Boeth. II	s.XIV	Commentum Oxoniense in institutionem musicam Boethii „Quamquam ad aliquam disciplinam sit sine prefatione accedere“	<i>M. Hochadel: VMK 16, München 2002 (inde a vol. I, col. 801)</i>
COMM. BR.	c.900	Anonymus Commemoratio brevis de tonis et psalmis modulandis	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.157-178</i>
COMM. Guid.	i.1070-1100	Anonymus <Commentarius in Micrologum>	<i>J. Smits van Waesberghe: Expositiones in Micrologum Guidonis Aretini. Amsterdam 1957, p.99-172</i>
COMM. TON.	s.XI in.	Anonymus (episcopus E.) Commentum super tonos	<i>DMA A.I, Buren 1975 (recensio I et II)</i>
COMPEND. MUS.	1499	Anonymus Compendium musices	<i>D. Crawford: CSM 33, 1985</i>
COMPIL. Casin.	s.XI	Compilatio cod. Casinensis 318	<i>A. Amelli: Monachordum ex omni genere musicorum (ex cod. Cas. n. 318 p.51). Miscellanea Cassinese I, 1897, tab. (I, 24); Chr. Meyer / S. Nishimagi: Tractatuli excerpta et fragmenta de musica s. XI et XII, Turnhout 2011, p.207-255; usque ad vol. II, col. 960: Dom Jeannin: Gregoriaansch Rhythme. De muziek 7, 1932, p.5-10 (partim I,3; I,5; I,70); C. H. E. de Coussemaker: Histoire de l'harmonie au Moyen Age. Paris 1852, p.175 (I,86); GS1, p.249b-250b (I,102)(inde a vol. I, col. 801); A. de la Fage: Essais de diphthéographie musicale. Paris 1864, p.392-401 (I,22; II,39-41)</i>
COMPIL. Erlang.	s.XIV-XV	Compilatio cod. Erlangensis 66 „Quatuor sunt, quibus indiget ecclesia“	<i>W. Hirschmann: Neues Musikwissenschaftliches Jahrbuch 8, 1999, p.24-31 (inde a vol. I, col. 481)</i>
COMPIL. Lips.	s.XIV	Compilatio cod. Lipsiensis 391 „Viginti et una littera sunt in monocordo.“	<i>P. Wagner: Aus dem St. Thomas-Archiv zu Leipzig. ZMw 12, 1929-30, p.130-137</i>
COMPIL. Lond.	c.1400	Compilatio cod. Londoniensis add. 21455 „Modus imperfectus de tempore imperfecto est“	<i>A. Gilles/G. Reaney: CSM 8, 1964, p.77-78 (partim); cf. Fuller, Phantom treatise; Lefferts, Handlo, p.2-3</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
COMPIL. Paris. I	s.XI	Compilatio cod. Parisini lat. 7211 „Sunt in numeris Pythagoreorum malleo- rum“	<i>A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.191-193 (partim)</i>
COMPIL. Paris. II	s.XII	Compilatio cod. Parisini lat. 10509	<i>A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.72-78</i>
COMPIL. Salisb.		Compilatio cod. Salisburgensis b 2 42 „Item organisandi breviori conquirere cu- piens modo“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.90-96 (inde a vol. I, col. 321)</i>
COMPIL. Ticin.	s.XIV ex.	Compilatio cod. Ticinensis (Pavia) 450 (Ps.-Thomas Aquinas) „Cum humana natura naturaliter scire desiderat“	<i>M. Bernhard: Die Thomas von Aquin zugeschriebenen Musiktraktate. VMK 18, München 2006, p.17-50; usque ad vol. I, col. 1110: G. Amelli: D. Thomae Aquina- tis de arte musica nunc primum ex codice bibliothecae Universitatis Ticinensis edidit et illustravit. Milano 1880</i>
COMPOS. Capiendum	a.1476	Tractatus de compositione „Capiendum erit et ultimum“	<i>K.-J. Sachs: De modo componendi. Stu- dien zu Geschichte der Musiktheorie 2, Hildesheim - Zürich - New York 2002, p.150-166 (inde a vol. I, col. 801)</i>
COMPOS. Cum igitur	a.1476	Tractatus de compositione „Cum igitur pro maiori precedentis tracta- tus intellectu“	<i>K.-J. Sachs: De modo componendi. Stu- dien zu Geschichte der Musiktheorie 2, Hildesheim - Zürich - New York 2002, p.136-148 (inde a vol. I, col. 801)</i>
COMPOS. Natura	a.1476	Tractatus de compositione „Natura delectabilissimum est musica“	<i>K.-J. Sachs: De modo componendi. Stu- dien zu Geschichte der Musiktheorie 2, Hildesheim - Zürich - New York 2002, p.110-134 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CONR. ZAB. chor.	1474	Conradus de Zabernia (c.1410-1476/81) De modo bene cantandi choralem cantum	<i>K.-W. Gümpel: Abh. Akademie Mainz 1956 (4), Wiesbaden 1956, p.260-282</i>
CONR. ZAB. mon.	c.1462- 74	Conradus de Zabernia (c.1410-1476/81) Opusculum de monochordo	<i>K.-W. Gümpel: Abh. Akademie Mainz 1956 (4), Wiesbaden 1956, p.245-259</i>
CONR. ZAB. tract.	i.1460-70	Conradus de Zabernia (c.1410-1476/81) Novellus musicae artis tractatus	<i>K.-W. Gümpel: Abh. Akademie Mainz 1956 (4), Wiesbaden 1956, p.184-244</i>
CONTR. Ad sc. artem	s.XIV	Tractatus de contrapuncto (ex Ps.- Iohanne de Muris, Ars discantus) „Ad sciendum artem discantus“	<i>CS3, p.68a-70a; cf. Michels, Musiktrak- tate, p.43</i>
CONTR. Ad sc. comp.	s.XV/2	Tractatus de contrapuncto (ex Ps.- Iohanne de Muris, Ars discantus) „Ad sciendum componere carmina“	<i>CS3, p.93b-95a; cf. Michels, Musiktrak- tate, p.43</i>
CONTR. Circa modum	s.XV/1	Tractatus de contrapuncto „Circa modum discantandi“	<i>Th. Georgiades: Englische Diskanttraktate aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhun- derts. München 1937, p.28-30</i>
CONTR. Consonantia		Tractatus de contrapuncto „Consonantia est duorum sonorum sibimet permixtorum“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.78-79 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Consonantiae		Tractatus de contrapuncto (ex Anon. VIII, CS3) „Consonantiae contrapuncti“	<i>CS3, p.409a-410a</i>
CONTR. Contr. est ars		Tractatus de contrapuncto „Contrapunctus est ars flectendi cantabiles sonos“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.74-76 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Cum notum		Tractatus de contrapuncto (Ps.- Iohannes de Muris) „Cum notum sit“	<i>G. Di Bacco: De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.298-316; usque ad vol. I, col. 800: CS3, p.60a-68b</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
CONTR. Debemus scire	s.XV	Tractatus de contrapuncto „Debemus scire quod omne contrapunctum debet incipere et finire per voces perfectas“	<i>G. Reaney: New Additions to Hothby's Counterpoint Treatises and Theory. MD 52, 1998-2002, p.49-51 (inde a vol. II, col. 161)</i>
CONTR. Est autem	s.XIV	Tractatus de contrapuncto (Anonymus V, CS1) De discantu	<i>CS1, p.366a-368b</i>
CONTR. Et primo I	s.XV m.	Tractatus de contrapuncto (ex Anon. XI, CS3) Ars componendi cantum figurativum symphonice ac dulciter sonantem	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.137-142 (CS3, p.462a-464b)</i>
CONTR. Et primo II	s.XV m.	Tractatus de contrapuncto (ex Anon. XI, CS3) Ars cuiuslibet discantus	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.143-145 (CS3, p.464b-465b)</i>
CONTR. In presenti		Tractatus de contrapuncto „In presenti libello apparebit, quid est discantus“	<i>A. Cornagliotti / M. Caraci Vela: Un inedito trattato musicale del Medioevo, Firenze 1998, p.78-85 (inde a vol. I, col. 481)</i>
CONTR. Inprimis		Tractatus de contrapuncto „Inprimis dicetur qualiter contrapunctus de iure debet diffiniri“	<i>G. Reaney: CSM 39, Neuhausen 1997, p.44-58 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Not. quod novem		Tractatus de contrapuncto „Notandum quod novem sunt species contrapuncti“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.68-72 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Nota quinque		Tractatus de contrapuncto „Nota quinque sunt species eius“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.54-55 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Nota quod I		Tractatus de contrapuncto „Nota quod contrapunctus est“	<i>P. Nalli: Regulae contrapuncti secundum usum Regni Siciliae. Archivio Storico per la Sicilia Orientale, 29, 1933, p.287-288</i>
CONTR. Nota quod II		Tractatus de contrapuncto (Ps.-Philippoctus de Caserta) Regula contrapunctus secundum Philipponem de Caserta	<i>P. P. Scattolin: Le „Regule contrapuncti“ di Filippotto da Caserta. ANIT 5, Certaldo o.J., p.243-244</i>
CONTR. Nota quod III		Tractatus de contrapuncto „Nota quod unisonus“	<i>A. Rusconi: Un manoscritto carmelitano di teoria musicale (Bergamo MAB 21). Rivista internazionale di musica sacra 20, 1999, p.287-288 (inde a vol. II, col. 641)</i>
CONTR. Nota quod novem I		Tractatus de contrapuncto „Nota quod novem sunt consonantie“	<i>G. Di Bacco: De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.332-333 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CONTR. Nota quod novem II		Tractatus de contrapuncto „Nota quod novem sunt species contrapuncti“	<i>G. Di Bacco: De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.330-331 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CONTR. Nota quod septem	s.XV	Tractatus de contrapuncto „Nota quod septem sunt consonantiae in biscantu“	<i>G. Reaney: New Additions to Hothby's Counterpoint Treatises and Theory. MD 52, 1998-2002, p.52-53 (inde a vol. II, col. 161)</i>
CONTR. Nota quod voces		Tractatus de contrapuncto „Nota quod voces biscanti seu contrapuncti sunt septem“	<i>G. Di Bacco: De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.340 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CONTR. Notandum est		Tractatus de contrapuncto „Notandum est quod septem sunt species“	<i>A. Seay: CSM 9, 1964, p.45-47</i>
CONTR. Notandum quod		Tractatus de contrapuncto „Notandum quod septem sunt species“	<i>CS3, p.115b</i>
CONTR. Penta		Versus de contrapuncto „Penta discantus concordii“	<i>A. Rusconi: Un manoscritto carmelitano di teoria musicale (Bergamo MAB 21). Rivista internazionale di musica sacra 20, 1999, p.292 (inde a vol. II, col. 641)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
CONTR. Prima regula		Tractatus de contrapuncto „Prima regula contrapuncti est“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.58-65 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Primo sciendum		Tractatus de contrapuncto „Primo sciendum est quod duodecim“	<i>P. Nalli: Regulae contrapuncti secundum usum Regni Siciliae. Archivio Storico per la Sicilia Orientale, 29, 1933, p.291-292</i>
CONTR. Primo videndum	s.XV	Tractatus de contrapuncto „Primo videndum est de 5 ^a “	<i>G. Reaney: New Additions to Hothby's Counterpoint Treatises and Theory. MD 52, 1998-2002, p.54-56 (inde a vol. II, col. 161)</i>
CONTR. quarta quod		Fragmentum de contrapuncto „... quarta quod tenore ascendente“	<i>CS3, p.11b-12b</i>
CONTR. Quatuor sunt		Tractatus de contrapuncto (ex Anon. VIII, CS3) „Quatuor sunt species“	<i>CS3, p.410a-411b</i>
CONTR. Quicumque	s.XV/2	Tractatus de contrapuncto (ex Ps.-Iohanne de Muris, Ars discantus) „Quicumque voluerit“	<i>CS3, p.92b-93b; cf. Michels, Musiktraktate, p.43</i>
CONTR. Quicumque II	s.XIV	Tractatus de contrapuncto „Quicumque voluerit discantare“	<i>Chr. Meyer: Un témoin de la réception méridionale des traditions d'enseignement du Nord aux XIVe et XVe siècles: Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 883. AnM 58, 2003, p.41-42 (inde a vol. II, col. 1)</i>
CONTR. Quicumque III		Tractatus de contrapuncto „Quicumque vult in contrapuncto“	<i>A. Rusconi: Un manoscritto carmelitano di teoria musicale (Bergamo MAB 21). Rivista internazionale di musica sacra 20, 1999, p.288-292 (inde a vol. II, col. 641)</i>
CONTR. Quid est		Tractatus de contrapuncto „Quid est contrapunctus?“	<i>Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.50-52 (inde a vol. I, col. 321)</i>
CONTR. Quoniam hom.	s.XV/2	Tractatus de contrapuncto „Quoniam homine senescente“	<i>K.-W. Gümpel/K.-J. Sachs: Der anonyme Contrapunctus-Traktat aus Ms. Vich 208. AMw 31, 1974, p.93-97</i>
CONTR. Quoniam latens		Tractatus de contrapuncto „Quoniam latens sciencia“	<i>P. Nalli: Regulae contrapuncti secundum usum Regni Siciliae. Archivio Storico per la Sicilia Orientale, 29, 1933, p.288-291</i>
CONTR. Quot sunt conc.	s.XIV	Tractatus de contrapuncto (ex Ps.-Iohanne de Muris, Ars discantus) „Quot sunt concordationes“	<i>CS3, p.70a-74b; cf. Michels, Musiktraktate, p.43</i>
CONTR. Quot sunt spec.		Tractatus de contrapuncto (ex Ps.-Iohanne de Muris, Ars discantus) „Quot sunt species“	<i>CS3, p.74b-75a</i>
CONTR. Quot sunt voces	s.XV	Tractatus de contrapuncto „Quot sunt voces contrapuncti?“	<i>G. Reaney: New Additions to Hothby's Counterpoint Treatises and Theory. MD 52, 1998-2002, p.52 (inde a vol. II, col. 161)</i>
CONTR. Salvator		Tractatus de contrapuncto „Salvator noster Yesus Christus“	<i>G. Di Bacco: De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.334-339 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CONTR. Sciendum est		Tractatus de contrapuncto „Sciendum est quod sex sunt consonantie“	<i>A. Rusconi: Un manoscritto carmelitano di teoria musicale (Bergamo MAB 21). Rivista internazionale di musica sacra 20, 1999, p.284-287 (inde a vol. II, col. 641)</i>
CONTR. Septem s. conc.		Tractatus de contrapuncto „Septem sunt concordantie“	<i>M. Bukofzer: Geschichte des englischen Diskants und des Fauxbourdons. Straßburg 1936, p.141</i>
CONTR. Septem s. cons.	s.XV m.	Tractatus de contrapuncto (ex Anon. XI, CS3) „Septem sunt consonanciae“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.148 (CS3, p.466b)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
CONTR. Septem s. spec.	s.XIV	Tractatus de contrapuncto (ex Ps.-Philippo de Vitriaco, Ars perfecta) „Septem sunt species consonantiarum“	CS3, p.28a-29a
CONTR. Septem s. spec. II	s.XIV	Tractatus de contrapuncto „Septem sunt species discantus“	Chr. Meyer: <i>Un témoin de la réception méridionale des traditions d'enseignement du Nord aux XIVe et XVe siècles: Barcelona, Biblioteca de Catalunya, M. 883. AnM 58, 2003, p.40-41 (inde a vol. II, col. 1)</i>
CONTR. Sex s. spec. I		Tractatus de contrapuncto „Sex sunt species discantus per“	GS3, p.306a-307b; cf. Casimiri, Teodono, p.97-98
CONTR. Sex s. spec. II		Tractatus de contrapuncto „Sex sunt species discantus scilicet unisonus“	A. de la Fage: <i>Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.381-382</i>
CONTR. Si discantus		Tractatus de contrapuncto „Prima regula. Si discantus ordinatur in unisono“	Chr. Meyer: CSM 41, Neuhausen 1997, p.82-83 (inde a vol. I, col. 321)
CONTR. Si enim	s.XV m.	Tractatus de contrapuncto (ex Anon. XI, CS3) Ars contratenoris	R. J. Wingell: <i>Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.145-148 (CS3, p.465b-466b)</i>
CONTR. Species contr.		Tractatus de contrapuncto „Species contrapuncti sunt novem“	G. Di Bacco: <i>De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.319 (inde a vol. I, col. 801)</i>
CONTR. Species plani	s.XV m.	Tractatus de contrapuncto „Species plani cantus sunt terdecim“	K.-W. Gümpel/K.-J. Sachs: <i>Das Manuskript Girona 91 und sein Contrapunctus-Traktat. AMw 45, 1988, p.193-196</i>
CONTR. Speties discantus		Tractatus de contrapuncto „Speties discantus sunt quindecim“	A. Rusconi: <i>Un manoscritto carmelitano di teoria musicale (Bergamo MAB 21). Rivista internazionale di musica sacra 20, 1999, p.283-284 (inde a vol. II, col. 641)</i>
CONTR. Ut unisonus		Tractatus de contrapuncto „Ut unisonus dat“	A. Seay: CSM 9, 1964, p.47-48
CONTR. Volens igitur		Tractatus de contrapuncto „Volens igitur multos“	A. de la Fage: <i>Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.382-383 (partim)</i>
CONTR. Volentibus		Tractatus de contrapuncto (Ps.-Philippus de Vitriaco) „Volentibus introduci“	CS3, p.12a-13b (recensio 3); 23a-27b (recensio 1); K.-J. Sachs: <i>Der Contrapunctus im 14. und 15. Jahrhundert. BzAMw 13, Wiesbaden 1974, p.170-173 (recensio 2)</i>
CYMB. Arbitror		Mensura cymbalorum „Arbitror idcirco“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.41-42</i>
CYMB. De repond.		Mensura cymbalorum „De reponderatione cerae“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.43</i>
CYMB. Dimidium		Mensura cymbalorum „Dimidium ·G· sibi iungas“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.54</i>
CYMB. G habeat		Mensura cymbalorum „·G· habeat quantumcumque pondus volueris“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.56</i>
CYMB. Omne instr.		Mensura cymbalorum „Omne instrumentum“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.39-40</i>
CYMB. Pone primam		Mensura cymbalorum „Pone primam nolam“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.47</i>
CYMB. Primum cymb.		Mensura cymbalorum „Primum cymbalum in octo dividitur“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.53</i>
CYMB. Primum quant.		Mensura cymbalorum „Primum quanticumque ponderis“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.53-54</i>
CYMB. Quicumque cym.		Mensura cymbalorum „Quicumque cymbala facere voluerit“	J. Smits van Waesberghe: <i>Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.53</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
CYMB. Quicumque vult		Mensura cymbalorum „Quicumque vult facere cimbala“	<i>J. Smits van Waesberghe: Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.54-55</i>
CYMB. Si velis		Mensura cymbalorum „Si velis fundere cymbala“	<i>J. Smits van Waesberghe: Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.44-45</i>
CYMB. Si vis		Mensura cymbalorum „Si vis scire mensuram“	<i>J. Smits van Waesberghe: Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.44 (Add.: M. Bernhard: Zur Handschrift clm 2599. MiB 22, 1981, p.22)</i>
CYMB. Si volueris		Mensura cymbalorum „Si volueris facere nolas“	<i>J. Smits van Waesberghe: Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.37-38</i>
CYMB. Sonitum		Mensura cymbalorum „Sonitum tintinnabulorum“	<i>J. Smits van Waesberghe: Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.39</i>
CYMB. Tintinnabulis		Mensura cymbalorum „Tintinnabulis hoc modo efficitur“	<i>J. Smits van Waesberghe: Cymbala. MSD 1, Roma 1951, p.56-57</i>
DIETKER		<i>delendum est (= THEOG. METT. 12, 1-3)</i>	<i>usque ad vol. I, col. 1110: H. Sowa: Zur Handschrift Clm 9921. AcM 5, 1933, p.65</i>
DIFF. MUS.	p.1487	Anonymus <Terminorum musicalium diffinitorium> „Incipit unumquodlibet in arte musicali tam practica quam teorica.“	<i>Z. Czagány: Ein ‚Diffinitorium musicum‘ aus dem späten 15. Jahrhundert. In: Cantus Planus. IMS Study Group. Budapest 1992, p.127-139</i>
DISC. Ad brevem	s.XIII ?	Tractatus de discantu „Ad brevem notitiam contrapuncti“	<i>H. Anglès: Dos tractats medievals de música figurada. FS J. Wolf, Berlin 1929, p.12</i>
DISC. Omnis homo I	s.XII/2	Tractatus de discantu „Omnis homo, qui vult bene organicare“	<i>K.-J. Sachs: Zur Tradition der Klangschrittlehre. AMw 28, 1971, p.241,252-253</i>
DISC. Omnis homo II	s.XIII	Tractatus de discantu De modo organicandi	<i>K.-J. Sachs: Zur Tradition der Klangschrittlehre. AMw 28, 1971, p.253-254</i>
DISC. Qualiscumque	s.XIII	Tractatus de discantu „Qualiscumque cantor vult incipere organum“	<i>K.-J. Sachs: Zur Tradition der Klangschrittlehre. AMw 28, 1971, p.251</i>
DISC. Quicumque I		<i>delendum est; v. INTERV. Quicumque</i>	
DISC. Quicumque II	s.XIII	Tractatus de discantu „Quicumque bene et secure discantare voluerit“	<i>G. Reaney: CSM 36, 1996, p.39-45; usque ad vol. I, col. 160: CS1, p.324a-327b</i>
DISC. Quicumque III	p.1279	Tractatus de discantu „Quicumque vult quintare“	<i>K.-J. Sachs: Zur Tradition der Klangschrittlehre. AMw 28, 1971, p.261-63</i>
DISC. Sciendum	s.XIII	Tractatus de discantu „Sciendum est, quod in plana musica“	<i>C. H. E. de Coussemaker: Histoire de l'harmonie au Moyen Age. Paris 1852, p.283-290 (inde a vol. I, col. 161)</i>
DISC. Si cantus asc.	s.XIII in.	Tractatus de discantu „Si cantus ascendit duas voces et organum incipit in dupplici voce“	<i>C. Sweeney: The 'Regulae organi Guidonis abbatis' and 12th Century Organum/Discant Treatises. MD 43, 1989, p.27-30</i>
DISC. Si cantus equ.	s.XIII in.	Tractatus de discantu „Si cantus equalis fuerit“	<i>K.-J. Sachs: Zur Tradition der Klangschrittlehre. AMw 28, 1971, p.244-245</i>
DISC. Tres sunt	s.XII/2	Tractatus de discantu Regulae organizandi secundum magistrum Iulianum Agerotinensem canonicum	<i>K.-J. Sachs: Zur Tradition der Klangschrittlehre. AMw 28, 1971, p.238-239</i>
DISC. Videndum	s.XIII?	Tractatus de discantu „Videndum est, quid sit discantus.“	<i>K.-J. Sachs: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.258-260 (inde a vol. I, col. 641)</i>
DISC. POS. VULG.	s.XIII	Discantus positio vulgaris „Viso igitur, quid sit discantus“	<i>Chr. Meyer / G. Lobrichon: CCCM 250, Turnhout 2012, p.176-181 (usque ad vol. II, col. 960: S. M. Cserba: Hieronymus de Moravia O.P. - Tractatus de musica. Regensburg 1935, p.189-194)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
DUNCH.	s.IX m.	<i>delendum est; v. GLOSS. Mart. Cap.</i>	<i>usque ad vol. I, col. 640: C. E. Lutz: Dun- chad - Glossae in Martianum. Lancaster 1944</i>
EG. CARL. cant.		<i>delendum est; v. EG. CARL. rit.</i>	<i>usque ad vol. I, col. 320: A. Seay: CCMP, Critical Texts 7, Colorado Springs 1977, p.5-13</i>
EG. CARL. rit.	c.1450	Egidius Carlerius Tractatus de duplici ritu cantus ecclesias- tici	<i>J. D. Cullington: University of Ulster 2001; usque ad vol. I, col. 320: A. Seay: CCMP, Critical Texts 7, Colorado Springs 1977, p.1-5; usque ad vol. I, col. 1110: R. Strohm / J. D. Cullington: London 1996</i>
ELIAS SAL.	1274	Elias Salomo Scientia artis musicae	<i>GS3, p.16-64</i>
ENGELB. ADM.	a.1320	Engelbertus Admontensis (c.1250- 1331) De musica	<i>P. Ernstbrunner: Tutzing 1998; usque ad vol. I, col. 320: GS2, p.287-369</i>
ERASM. HOR.	1498	Erasmus Horicius (Höritz) Musica speculativa	<i>Th. Kroyer: Die Musica speculativa des Magister Erasmus Heritius. FS A. Sand- berger, München 1918, p.72-91</i>
FAV. EUL.	c.400	Favonius Eulogius Disputatio de somnio Scipionis	<i>R.-E. van Weddingen: Bruxelles 1957</i>
FIST. Ad fistulas		Mensura fistularum „Ad fistulas“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.131-132</i>
FIST. ad secundum		Mensura fistularum „... ad secundum“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.135</i>
FIST. Arbitrii		Mensura fistularum „Arbitrii“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.130</i>
FIST. Circa latitudinem		Mensura fistularum „Circa latitudinem“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.140-141</i>
FIST. Cuprum pur.		Mensura fistularum „Cuprum purissimum“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.56-58</i>
FIST. Fac tibi		Mensura fistularum „Fac tibi“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.115</i>
FIST. Fistulae mens.		Mensura fistularum „Fistulae mensurentur“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.129</i>
FIST. Fistulae si		Mensura fistularum „Fistulae si“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.48-49</i>
FIST. Fistulam quam	1037	Mensura fistularum „Fistulam quam“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.117-118; cf. Weiler, Orgel- traktat</i>
FIST. Formata prima		Mensura fistularum „Formata prima“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.135-136</i>
FIST. In mensuris		Mensura fistularum „In mensuris“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.132</i>
FIST. Incipit mensura		Mensura fistularum „Incipit mensura“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.136-139</i>
FIST. Inter quascumque		Mensura fistularum „Inter quascumque“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.52-53</i>
FIST. Longissimam		Mensura fistularum „Longissimam“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.97-112</i>
FIST. Mensuram et		Mensura fistularum „Mensuram et“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.93-95</i>
FIST. Mensuram fist.	s.XIII	Mensura fistularum „Mensuram fistularum dicturi“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stutt- gart 1970, p.126-128 (inde a vol. I, col. 321)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
FIST. Octavam partem		Mensura fistularum „Octavam partem“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.131</i>
FIST. Prima fist. I		Mensura fistularum „Prima fistula ad“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.99-113</i>
FIST. Prima fist. II		Mensura fistularum „Prima fistula in octo dividitur“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.59</i>
FIST. Prima fist. III		Mensura fistularum „Prima fistula in octo divisa“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.55</i>
FIST. Prima per		Mensura fistularum „Prima per“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.83-84</i>
FIST. Prima quant.		Mensura fistularum „Prima quantaecumque“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.84</i>
FIST. Primae ergo		Mensura fistularum „Primae ergo“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.87-89</i>
FIST. Primam ad votum		Mensura fistularum „Primam ad votum“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.82-83</i>
FIST. Primam fist. I		Mensura fistularum „Primam fistulam quae“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.98-112</i>
FIST. Primam fist. II		Mensura fistularum „Primam fistulam quam“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.116-126</i>
FIST. Primam fist. III		Mensura fistularum „Primam fistulam quam“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.117-125</i>
FIST. Primam fist. IV		Mensura fistularum „Primam fistulam quantae“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.116-125</i>
FIST. Quicumque cupit		Mensura fistularum „Quicumque cupit“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.114</i>
FIST. Rogatus		Mensura fistularum „Rogatus“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.59-77</i>
FIST. Si fistulae I		Mensura fistularum „Si fistulae aequalis grossitudinis fuerint“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.50-51</i>
FIST. Si fistulae II		Mensura fistularum „Si fistulae aequalis grossitudinis erunt“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.51-52</i>
FIST. Si numeri		Mensura fistularum „Si numeri“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.77-81</i>
FIST. Si quis		Mensura fistularum „Si quis concordiam“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.140</i>
FIST. Si secunda		Mensura fistularum „Si secunda primam“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.13</i>
FIST. Si tonum		Mensura fistularum „Si tonum“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum I. Stuttgart 1970, p.52</i>
FLOR. FAX.	1496 ?	Florentius de Faxolis (†1496) Liber musices	<i>B. J. Blackburn / L. Holford-Strevens, Cambridge/Mass.-London 2010; usque ad vol. II, col. 480: A. Seay: The ‘Liber Musices’ of Florentius de Faxolis. In: Musik und Geschichte. FS Leo Schrade, Köln 1963, p.85-89 (partim)</i>
FR. GAFUR. extr.	p.p.1474	Franchinus Gafurius (1451-1522) Extractus parvus musice	<i>F. A. Gallo: AMISc 4, Bologna 1969</i>
FR. GAFUR. gloss.	1499	Franchinus Gafurius (1451-1522) Glossemata super nonnullis partibus primae partis theoricæ musicae Ioannis de Muris	<i>F. A. Gallo: Lo studio della ‘Musica speculativa’ di Johannes de Muris in Polonia e in Italia. In: Primo incontro con la musica italiana in Polonia, Parma - Bydgoszcz 1969. Miscellanea saggi convegni 7, Bologna 1974, p.48-54</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
FR. GAFUR. op.	1480	Franchinus Gafurius (1451-1522) Theoricum opus musice discipline	<i>C. Ruini: Lucca 1996 (inde a vol. I, col. 321)</i>
FR. GAFUR. pract.	1496	Franchinus Gafurius (1451-1522) Practica musice	<i>Milano 1496 (Repr. 1972)</i>
FR. GAFUR. theor.	1492	Franchinus Gafurius (1451-1522) Theorica musice	<i>I. Illuminati / C. Ruini: Firenze 2005; usque ad vol. II, col. 160: Milano 1492 (Repr. 1934/1969)</i>
FRAGM. CENS.	s.III?	Fragmentum Ps.-Censorini Epitoma disciplinarum	<i>N. Sallmann: Leipzig 1983, p.61-86</i>
FRANCO COL.	c.1280	Franco de Colonia Ars cantus mensurabilis	<i>G. Reaney/A. Gilles: CSM 18, 1974</i>
FRUT. brev.	a.1103	Frutolfus (†1103) Breviarium de musica	<i>C. Vivell: SB Akademie Wien 188 (2), Wien 1919, p.26-111</i>
FRUT. ton.	a.1103	Frutolfus (†1103) Tonarius	<i>C. Vivell: SB Akademie Wien 188 (2), Wien 1919, p.113-183</i>
FULGENT.	c.500	Fabius Planciades Fulgentius Mitologiarum libri tres	<i>R. Helm, add. adi. J. Preaux: Stuttgart 1970</i>
GEN. DISC. Differentia	c.1437	Tractatus de generibus discantus „Differentia est inter motetos“	<i>M. Staehelin: Beschreibungen und Beispiele musikalischer Formen in einem unbeachteten Traktat des frühen 15. Jahrhunderts. AMw 31, 1974, p.239</i>
GEN. DISC. Postquam	i.1313-32	Fragmentum de generibus discantus <Capitulum de vocibus applicatis verbis>	<i>T. Burkard / O. Huck: ‚Voces applicatae verbis‘. AcM 74, 2002, p.14-18; usque ad vol. I, col. 800: S. Debenedetti: Un trattatello del secolo XIV sopra la poesia musicale. Studi medievali 2, 1906-07, p.79-80</i>
GEORG. ANS.	1434	Georgius Anselmi (a.1386-c.1440/43) De musica	<i>G. Massera: Historiae Musicae Cultores, Biblioteca 14, Firenze 1961</i>
GLOSS. Aug.	s.X-XI	Anonymus Expositiunculae in libros beati Augustini de musica	<i>P. Le Boeuf: Un commentaire d’inspiration érigénienne du ‚De musica‘ de saint Augustin. Recherches Augustiniennes 22, 1987, p.253-309</i>
GLOSS. Boeth. ar.	s.IX-XI ?	Glossa in institutionem arithmeti- cam Boethii	<i>I. Caiazzo: Un commento altomedievale al ‚De arithmetica‘ di Boezio. Archivum Latinitatis medii aevi 58, 2000, p.126-150; usque ad vol. I, col. 800: M. Bernhard: Glossen zur Arithmetik des Boethius. In: Scire litteras. FS Bernhard Bischoff zum 80. Geburtstag = Abh. Akademie München NF 99, München 1988, p.24-34</i>
GLOSS. Boeth. mus.	s.IX-XII	Glossa maior in institutionem musi- cam Boethii	<i>M. Bernhard / C. M. Bower, VMK 9-11, München 1993-96</i>
GLOSS. Boeth. mus. II	s.IX	Glossa in institutionem musicam Boethii ex cod. Monacensi Lat. 14523	<i>M. Bernhard / C. M. Bower: Glossa maior in institutionem musicam Boethii 3. VMK 11, München 1996, p.355-366</i>
GLOSS. Boeth. mus. III	s.X-XI	Glossa in institutionem musicam Boethii ex cod. Parisiensi Lat. 10275	<i>M. Bernhard / C. M. Bower, Glossa maior in institutionem musicam Boethii 3. VMK 11, München 1996, p.367-375</i>
GLOSS. Ioh. Mur. spec.	s.XV	Glossa in musicam speculativam Io- hannis de Muris	<i>F. A. Gallo: Lo studio della ‚Musica speculativa‘ di Johannes de Muris in Polonia e in Italia. In: Primo incontro con la musica italiana in Polonia, Parma - Bydgoszcz 1969. Miscellanea saggi convegni 7, Bologna 1974, p.45-47 (partim)</i>
GLOSS. Mart. Cap.	s.IX	Glossa in Martianum Capellam (Ps.- Dunchad sive Martinus Laudensis)	<i>M. Teeuwen: Harmony and the Music of the Spheres. Leiden 2002, p.357-565 (inde a vol. I, col. 641)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
GOB. PERS.	1417	Gobelinus Person (1358-1421) Tractatus musicae scientiae	<i>He. Müller: KJb 20, 1907, p.180-196</i>
GOSCALC.	1375	Goscalcus „Quoniam in antelapsis temporibus“	<i>O. B. Ellsworth: The Berkeley Manuscript. Greek and Latin Music Theory <2>, Lincoln - London 1984, p.30-182</i>
GUIDO ep.	p.1028	Guido Aretinus (c.990-p.1033) <Epistola ad Michaellem>	<i>D. Pesce: Ottawa 1999, p.438-530; usque ad vol. I, col. 480: GS2, p.43-50</i>
GUIDO micr.	1025/26	Guido Aretinus (c.990-p.1033) Micrologus	<i>J. Smits van Waesberghe: CSM 4, 1955</i>
GUIDO prol.	a.1025	Guido Aretinus (c.990-p.1033) <Prologus in antiphonarium>	<i>DMA A.III, Buren 1975</i>
GUIDO reg.	1025/26	Guido Aretinus (c.990-p.1033) Regulae rhythmicae	<i>DMA A.IV, Buren 1985</i>
GUIDO AUG.	c.1140	Guido Augensis Regulae de arte musica	<i>C. Maître: La réforme cistercienne du plaint-chant. Brecht 1995; usque ad vol. I, col. 160: CS2, p.150-191b</i>
GUIDO DION.	s.XIV in.	Guido de sancto Dionysio Tractatus de tonis	<i>S. van de Klundert: Bubenreuth 1998 (inde a vol. I, col. 481)</i>
GUIDO FR.	s.XIV	Guido frater Ars musicae mensurate secundum Guidonem	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.19-39</i>
GUIL. DUFAY	a.1474	Guilielmus Dufay (c.1400-1474) Musica (excerpta)	<i>C. A. Miller: Early Gaffuriana: New Answers to Old Questions. MQ 56, 1970, p.387-388</i>
GUIL. MON.	c.1480-90	Guilielmus monachus De praeceptis artis musicae et practicae compendiosus libellus	<i>A. Seay: CSM 11, 1965</i>
GUILL. GUERSON	c. 1492	Guillermus Guerson (c.1470-1503) Uitlissime musicales regule	<i>A. Richenhagen: Contrapunctus ex improviso. In: Alte Musik und Aufführungspraxis. FS Dieter Gutknecht. Wien-Zürich-Berlin 2007, p.20-32 (partim) (inde a vol. II, col. 641)</i>
GUILL. POD.	1495	Guillermus de Podio (Despuig) Ars musicorum	<i>Valencia 1495 (Repr. 1975); cf. Seay, Guillermus</i>
GUILL. POD. ench.	s.XV ex.	Guillermus de Podio (Despuig) Enchiridion de principiis musicae discipline	<i>K.-W. Gümpel: Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens 27, Münster 1973, p.362-396 (inde a vol. I, col. 321)</i>
HEINR. AUG.	s.XI m.	Heinricus Augustensis (†1083) Musica	<i>DMA A.VII, Buren 1977</i>
HEINR. EGER	1380	Heinrich Eger de Kalkar (1328-1408) Cantuagium	<i>H. Hüschen: Beiträge zur Rheinischen Musikgeschichte 2, Köln 1952</i>
HENR. ZEL.	s.XIV	Henricus de Zelandia Tractatus de cantu perfecto et imperfecto	<i>Z. Czagány: Der ‚Tractatus de cantu perfecto et imperfecto‘ des Henricus de Zeelandia. In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 2. VMK 13, München 1997, p.114-117; usque ad vol. I, col. 320: CS3, p.113-115b</i>
HERB. TR.	1496	Herbenus Traiectensis (1451-1538) De natura cantus ac miraculis vocis	<i>J. Smits van Waesberghe: Beiträge zur Rheinischen Musikgeschichte 22, Köln 1957</i>
HERMANN. expl.	a.1054	Hermannus Contractus (?) Explicatio litterarum et signorum	<i>GS2, p.149</i>
HERMANN. mod.	a.1054	Hermannus Contractus „Ter terni sunt modi“	<i>GS2, p.150-153</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
HERMANN. mus.	a.1054	Hermannus Contractus (1013-1054) Musica	<i>L. Ellinwood: Rochester 1952 (GS2, p.124-149a)</i>
HERMANN. vers.	a.1054	Hermannus Contractus <Versus ad discernendum cantum>	<i>GS2, p.149-152</i>
HIER. MOR.	i.1272-1307	Hieronimus de Moravia Tractatus de musica	<i>Chr. Meyer / G. Lobrichon: CCCM 250, Turnhout 2012; usque ad vol. II, col. 960: S. M. Cserba: Regensburg 1935</i>
HUCBALD.	c.900	Hucbaldus Elnonensis (c.840-930) De harmonica institutione	<i>Y. Chartier: L'oeuvre musicale d'Hucbald de Saint-Amand. Cahiers d'études médiévales, Cahier spécial 5, 1995; usque ad vol. I, col. 160: Y. Chartier: La 'musica' d'Hucbald de Saint-Amand. (Diss.) Paris 1973 (GS1, p.104a-121a)</i>
HUGO SPECHTSH.	1332/42	Hugo Spechtshart de Reutlingen (c.1285-1359/60) Flores musicae omnis cantus Gregoriani	<i>K.-W. Gümpel: Abh. Akademie Mainz 1958 (3), Wiesbaden 1958 (versus); inde a vol. I, col. 321: C. Beck: Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 89, Stuttgart 1868 (commentarius)</i>
IAC. LEOD. comp.	s.XIV in.	Iacobus Leodiensis (c.1260-p.1330) Compendium de musica „Dispendiosa sub compendio tradere“	<i>J. Smits van Waesberghe / E. Vetter / E. Visser: DMA A.IXa, p.88-122</i>
IAC. LEOD. cons.	s.XIV in.	Iacobus Leodiensis (?) Tractatus de consonantiis musicalibus	<i>J. Smits van Waesberghe / E. Vetter / E. Visser: DMA A.IXa, Buren 1988, p.21-46</i>
IAC. LEOD. inton.	s.XIV in.	Iacobus Leodiensis (c.1260-p.1330) Tractatus de intonatione tonorum „Tonus prout antiphona vel alter cantus“	<i>J. Smits van Waesberghe / E. Vetter / E. Visser: DMA A.IXa, Buren 1988, p.47-87</i>
IAC. LEOD. spec.	a.1330	Iacobus Leodiensis (c.1260-p.1330) Speculum musicae	<i>R. Bragard: CSM 3, 1955-73</i>
IAC. THEAT.	p.1413	Iacobus Theatinus De partitione lictarum monocordi „Nota, quod quatuor sunt lictere graves et quatuor gravissime“	<i>A. Guarneri Galuzzi: Il 'De partitione lictarum monocordi' di Iacobus Theatinus. Instituta et monumenta ser. 2, vol. 4, Cremona 1975</i>
IAC. TWING.	c.1410	Iacobus Twinger de Königshofen Tonarius seu libellus de octo tonis	<i>F. X. Mathias: Der Straßburger Chronist Königshofen als Choralist. Graz 1903</i>
INCH. UCHUB.	s.X	Musicae enchiriadis elaboratio dicta Parisiensis Inchiriadon Uchubaldi francigenae	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.187-205</i>
INST. PATR.	p.p.1220	Anonymus Instituta patrum de modo psallendi sive cantandi	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.5-8</i>
INTERV. Cum diatessaron	s.XI ex.	Tractatus de intervallis De ratione, proportionem et divisionem semitonii	<i>A. M. Peden: 'De semitonio': Some Medieval Exercises in Arithmetic. Studi medievali 35, 1994, p.391-397 (inde a vol. I, col. 321)</i>
INTERV. Diapason	s.XI in.	Dialogus de intervallis „Diapason quid est?“	<i>K.-W. Gümpel: Spicilegium Rivipullense. AMw 35, 1978, p.58-59</i>
INTERV. Diatessaron	s.XIV	<i>delendum est (= exc. ex COMM. GUID.)</i>	<i>usque ad vol. I, col. 800: A. Becker: Ein Erfurter Traktat über gregorianische Musik. AMw 1, 1918-19, p.151</i>
INTERV. Ex omni	s.XI-XII	Tractatus de intervallis (Anonymus MK) De numeris musicis et de consonantiis	<i>Chr. Meyer: Aus der Werkstatt des Kompilers. In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 2. VMK 13, München 1997, p.10-12 (inde a vol. I, col. 321)</i>
INTERV. Notandum	s.XV m.	Tractatus de intervallis (ex Anon. XI, CS3) „Notandum quod secundum musicos duplices sunt modi“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.158-159 (CS3, p.470b-471a)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
INTERV. Prima species	s.XV	Tractatus de intervallis „Prima species est unisonus“	<i>E. Sarni: Un trattato quattrocentesco sugli intervalli nella biblioteca comunale di Treviso. ANIT 5, Certaldo o.J., p.229-230</i>
INTERV. Proportionum	s.XIV	De proportionibus „Proportionum XIII sunt species“	<i>Chr. Meyer: Le ‚Tractatus de consonantiis musicalibus‘ (CS I Anonyme I / Jacobus Leodiensis, alias de Montibus): une ‚reportatio‘? RBM 49, 1995, p.19-21 (inde a vol. I, col. 161)</i>
INTERV. Quicumque	s.XII	Tractatus de intervallis Quomodo organice moduletur	<i>M. Bernhard: Ein weiterer Text zur Klangschrift-Lehre. In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters, VMK 8, München 1990, p.68</i>
INTERV. Quid sit tonus	s.X	Tractatus de intervallis „Quid sit tonus.“	<i>M. Bernhard / C. M. Bower, Glossa maior in institutionem musicam Boethii 3. VMK 11, München 1996, p.383-386</i>
INTERV. Regula	s.XI/1	Regula semitonii inveniendi „Regula semitonii inveniendi in omni ab omni termino“	<i>M. Bernhard / C. M. Bower: Glossa maior in institutionem musicam Boethii 3. VMK 11, München 1996, p.398-399</i>
INTERV. Sit h-O	s.XIII ex.	Tractatus de intervallis De synemenis	<i>J. Herlinger: Greek and Latin Music Theory <4>, Lincoln - London 1987, p.126-134</i>
INTERV. Sunt autem	s.XIV	Tractatus de intervallis „Sunt autem 13 species“	<i>Chr. Meyer: Le ‚Tractatus de consonantiis musicalibus‘ (CS I Anonyme I / Jacobus Leodiensis, alias de Montibus): une ‚reportatio‘? RBM 49, 1995 p.22-25 (inde a vol. I, col. 161)</i>
INTERV. Tonus div.	s.XIV	Tractatus de intervallis <De semitono et semitonio>	<i>O. B. Ellsworth: The Berkeley Manuscript. Greek and Latin Music Theory <2>, Lincoln - London 1984, p.240-246</i>
IOH. AEGID.	i.1260-80	Iohannes Aegidius de Zamora Ars musica	<i>M. Robert-Tissot: CSM 20, 1974</i>
IOH. BALLOCE	s.XIII ex.	Iohannes dictus Balloce Abbreviatio magistri Franconis	<i>G. Reaney: CSM 34, 1987, p.13-21</i>
IOH. BOEN ars	a.1367	Iohannes Boen (†1367) Ars	<i>F. A. Gallo: CSM 19, 1972</i>
IOH. BOEN mus.	1357	Iohannes Boen (†1367) Musica	<i>W. Frobenius: Johannes Boens Musica und seine Konsonanzenlehre. Freiburger Schriften zur Musikwissenschaft 2, Stuttgart 1971</i>
IOH. CICON. mus.	1403-1410	Iohannes Ciconia (†1412) Nova musica	<i>O. B. Ellsworth: Greek and Latin Music Theory 9, Lincoln - London 1993, p.42-410</i>
IOH. CICON. prop.	1411	Iohannes Ciconia (†1412) De proportionibus	<i>O. B. Ellsworth: Greek and Latin Music Theory 9, Lincoln - London 1993, p.412-446</i>
IOH. COTT. mus.	c.1100	Iohannes dictus Cotto (sive Affligemensis) De musica	<i>J. Smits van Waesberghe: CSM 1, Roma 1950, p.44-162</i>
IOH. COTT. ton.	c.1100	Iohannes dictus Cotto (sive Affligemensis) Tonarius	<i>J. Smits van Waesberghe: CSM 1, Roma 1950, p.163-200</i>
IOH. FLOESS	1419	Iohannes Floess „·Gamma·ut, ·A·re, ·B·mi semper pollex retinebit“	<i>P. Cahn: Eine Reichenauer Handschrift in Frankfurt am Main: Der Musiktraktat des Johannes Floess. In: FS H. Osthoff, Tutzing 1979, p.16-23</i>
IOH. GARL. mens.	c.1250	Iohannes de Garlandia De mensurabili musica	<i>E. Reimer: BzAMw 10, Wiesbaden 1972</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
IOH. GARL. plan.	c.1250	<i>delendum est; v. TRAD. GARL. plan. V</i>	<i>usque ad vol. I, col. 320: CS1, p.157-175 (recensio posterior)</i>
IOH. GROCH.	c.1300	Iohannes de Grocheio De musica	<i>E. Rohloff: Leipzig 1967</i>
IOH. HANB. sum.	c.1370	Iohannes Hanboys Summa super musicam continuam et discretam	<i>P. M. Lefferts: Greek and Latin Music Theory <7>, Lincoln - London 1991, p.180-344</i>
IOH. HANB. tract.	c.1370	Iohannes Hanboys (?) <Tractatus de musica> (excerptum)	<i>P. M. Lefferts: Greek and Latin Music Theory <7>, Lincoln - London 1991, p.362-364</i>
IOH. HOTH. contr. I	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Regulae supra contrapunctum	<i>G. Reaney: CSM 26, 1977, p.101-103</i>
IOH. HOTH. contr. II	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Regulae contrapuncti	<i>G. Reaney: CSM 26, 1977, p.63-69</i>
IOH. HOTH. dial.	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Dialogus in arte musica	<i>A. Seay: CSM 10, Roma 1964, p.61-76</i>
IOH. HOTH. exc.	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Excitatio quaedam musicae artis per refutationem	<i>A. Seay: CSM 10, Roma 1964, p.17-57</i>
IOH. HOTH. fig.	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) De cantu figurato	<i>G. Reaney: CSM 31, 1983, p.27-44</i>
IOH. HOTH. mens. I	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Regule cantus mensurati	<i>G. Reaney: CSM 31, 1983, p.19-24</i>
IOH. HOTH. mens. II	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Regulae cantus mensurati secundum Ioanem Otteby	<i>G. Reaney: CSM 31, 1983, p.51-59</i>
IOH. HOTH. prop.	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) Regulae super proportionem	<i>G. Reaney: CSM 39, Neuhausen 1997, p.17-21; usque ad vol. I, col. 321: CS3, p.328-330</i>
IOH. HOTH. prop. II	a.1487	Iohannes Hothby (c.1410-1487) De proportionibus	<i>G. Reaney: CSM 39, Neuhausen 1997, p.36-42 (inde a vol. I, col. 321)</i>
IOH. KECK	1442	Iohannes Keck (c.1400-1450) Introductorium musicae	<i>GS3, p.319-329</i>
IOH. LEGR. rit.	i.1458-64	Iohannes Legrense (Gallicus, Carthus., Namurac.) (c.1415-1473) Libellus musicalis de ritu canendi vetustissimo et novo	<i>A. Seay: CCMP, Critical Texts 13-14, Colorado Springs 1981</i>
IOH. LEGR. tac.	a.1473	Iohannes Legrense (Gallicus, Carthus., Namurac.) (?) (c.1415-1473) „Tacita nunc inchoatur“	<i>CS4, p.409-421</i>
IOH. MUR. comp.	c.1322	Iohannes de Muris (c.1300-c.1350) Compendium musicae practicae	<i>U. Michels: CSM 17, 1972, p.119-145</i>
IOH. MUR. contr.	p.1340 ?	Iohannes de Muris (c.1300-c.1350) Ars contrapuncti	<i>G. Di Bacco, De Muris e gli altri, Lucca 2001, p.294-297; usque ad vol. I, col. 800: CS3, p.59a-60a</i>
IOH. MUR. lib.	c.1340	Iohannes de Muris (c.1300-c.1350) Ars practica mensurabilis cantus (= Libellus cantus mensurabilis)	<i>Chr. Berkold: VMK 14, München 1999; usque ad vol. I, col. 480: CS3, p.46-58</i>
IOH. MUR. not.	1321	Iohannes de Muris (c.1300-c.1350) Notitia artis musicae	<i>U. Michels: CSM 17, 1972, p.47-107</i>
IOH. MUR. spec.	1323	Iohannes de Muris (c.1300-c.1350) Musica speculativa	<i>E. Witkowska-Zaremba: Musica Muris i nurt spekulatywny w muzykografii średniowiecznej. Studia Copernicana 32, Warszawa 1992, p.171-204</i>
IOH. OLOM.	i.1404-09	Iohannes de Olomons Palma choralis	<i>A. Seay: CCMP, Critical Texts 6, Colorado Springs 1977</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
IOH. PIPUDI	s.XIV	Iohannes Pipudi De arte cantus	<i>C. Gómez: ‚De arte cantus‘ de Johannes Pipudi, sus ‚Regulae contrapunctus‘ y los apuntes de teoría de un estudiante catalán del siglo XIV. AnM 31-32, 1976-77, p.40-45</i>
IOH. SCOT. annot.	a.877	Iohannes Scotus Eriugena (c.810-c.877) Annotationes in Marcianum	<i>C. E. Lutz: Cambridge Mass. 1939</i>
IOH. TINCT. alt.	i.1472-87	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Tractatus alterationum	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.173-179</i>
IOH. TINCT. contr.	1477	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Liber de arte contrapuncti	<i>A. Seay: CSM 22, II, 1975, p.11-157</i>
IOH. TINCT. diff.	1472 ?	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Terminorum musicae diffinitorium	<i>C. Panti: Firenze 2004; usque ad vol. I, col. 1110: Treviso 1495, Faksimile mit der Übersetzung von H. Bellermann und einem Nachwort von P. Gülke, Leipzig 1983</i>
IOH. TINCT. eff.	i.1473-74	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Complexus effectuum musices	<i>A. Seay: CSM 22, II, 1975, p.165-177; cf. Zanoncelli, Tinctoris</i>
IOH. TINCT. exp.	p.1477	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Expositio manus	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.31-57</i>
IOH. TINCT. imp.	i.1474-75	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Liber imperfectionum notarum musicalium	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.143-167</i>
IOH. TINCT. inv.	1487	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) De inventione et usu musicae	<i>K. Weinmann: Johannes Tinctoris und sein unbekannter Traktat ‚De inventione et usu musicae‘. Regensburg - Roma 1917</i>
IOH. TINCT. nat.	1476	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Liber de natura et proprietate tonorum	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.65-104</i>
IOH. TINCT. not.	i.1474-75	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Tractatus de notis et pausis	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.109-120</i>
IOH. TINCT. pr.	i.1473-74	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Proportionale musices	<i>A. Seay: CSM 22, IIa, 1978</i>
IOH. TINCT. punct.	i.1472-87	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Scriptum super punctis musicalibus	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.185-198</i>
IOH. TINCT. val.	i.1474-75	Iohannes Tinctoris (c.1435-1511) Tractatus de regulari valore notarum	<i>A. Seay: CSM 22, I, 1975, p.125-138</i>
IOH. TORK. decl.	s.XIV m.	Iohannes Torkesey Declaratio trianguli et scuti	<i>A. Gilles/G. Reaney: CSM 12, 1966, p.58-63</i>
IOH. TORK. disc.	s.XIV m.	Iohannes Torkesey „Septem sunt species discantus“	<i>M. Bukofzer: Geschichte des englischen Diskants und des Fauxbourdons. Straßburg 1936, p.136-137</i>
IOH. VELLE metr.	s.XV ?	Iohannes de Velle Metra de ambitibus et divisionibus tonorum	<i>E. Vetter: Summula - Tractatus metricus de musica glossis commentarioque instructus, DMA A.VIIIa, Buren 1988, p.99-101</i>
IOH. VETUL.	s.XIV/2	Iohannes Vetulus de Anagnia Liber de musica	<i>F. F. Hammond: CSM 27, 1977</i>
ISID. etym.	c.627-636	Isidorus Hispalensis (c.570-636) Etymologiarum libri XX	<i>W. M. Lindsay: Oxford 1911</i>
LAD. ZALK.	1490	Ladislaus de Zalka „Pro themate praesentis operis assumo Cassiodorum“	<i>M. Bernhard: In: Traditio Iohannis Holandrini 6. VMK 24, München 2015, p.318-407; usque ad vol. II, col. 1120: D. v. Bartha: Das Musiklehrbuch einer ungarischen Klosterschule in der Handschrift von Fürstprimas Szalkai (1490). Budapest 1934</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
LAMBERTUS	c.1270	Lambertus (Quidam Aristoteles) Tractatus de musica	<i>Chr. Meyer / K. Desmond: Farnham 2015; usque ad vol. II, col. 1120: CS1, p.251-281</i>
LE MUNERAT moderat.	1490	Iohannes (Jean) Le Munerat De moderatione et concordia grammaticae et musicae	<i>D. Harrán: In Defense of Music. The Case for Music as Argued by a Singer and Scholar of the Late Fifteenth Century, Lincoln - London 1989, p.81-100 (inde a vol. I, col. 161)</i>
LE MUNERAT tract.	c. 1493	Iohannes (Jean) Le Munerat „Qui precedenti tractatu nullam adesse rationem“	<i>D. Harrán: In Defense of Music. The Case for Music as Argued by a Singer and Scholar of the Late Fifteenth Century, Lincoln - London 1989, p.101-106 (inde a vol. I, col. 161)</i>
LECT. GUID.	s.XI	Lectio Guidonis Aretini (?) „Cum sint quattuor disciplinae mathematicae“	<i>J. Smits van Waesberghe: Relazione inedita di una lezione di Guido d'Arezzo sulla teoria della musica. NA 13, 1936, p.42-45</i>
LIB. ARGUM.	s.XI/2	Liber argumentorum „Musica a quo inventa?“	<i>J. Smits van Waesberghe: Expositiones in Micrologum Guidonis Aretini. Amsterdam 1957, p.13-30</i>
LIB. SPEC.	s.XI/2	Liber specierum „Quid est musica? Musica est species in motus vocum.“	<i>J. Smits van Waesberghe: Expositiones in Micrologum Guidonis Aretini. Amsterdam 1957, p.31-58</i>
LUD. SANCT.	a.1361	Ludovicus Sanctus (Heyliger?) de Beeringhen (1304-1361) Sentencia in musica sonora subiecti	<i>A. Welkenhuysen: ‚Sapientiae doctrina‘. Mélanges de théologie et de littérature médiévales offerts à Dom Hildebrand Bascour, Leuven 1980, p.416-418; usque ad vol. I, col. 320: H. Cochín: Sur le ‚Socrate‘ de Pétrarque. Mélanges d'Archéologie et d'Histoire 37, 1918-19, p.31-32</i>
MACROB.	c.400	Ambrosius Macrobius Theodosius Commentarii in somnium Scipionis	<i>J. Willis: Leipzig 1963</i>
MAN. GUID.	s.XV m.	Anonymus (ex Anon. XI, CS3) <De manu Guidonis>	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.149-151 (CS3, p.466b-467b)</i>
MARCH. comp.	a.1326	Marchettus de Padua (fl.1305-1326) Brevis compilatio	<i>G. Vecchi: Su la composizione del ‚Pomerium‘ di Marchetto da Padova e la ‚Brevis compilatio‘. Quadrievium 1, 1956, p.177-206</i>
MARCH. luc.	i.1309-18	Marchettus de Padua (fl.1305-1326) Lucidarium in arte musicae planae	<i>J. Herlinger: Chicago - London 1985</i>
MARCH. pom.	i.1318-26	Marchettus de Padua (fl.1305-1326) Pomerium in arte musicae mensuratae	<i>G. Vecchi: CSM 6, 1961</i>
MART. CAP.	a.439	Martianus Capella De nuptiis Philologiae et Mercurii	<i>J. Willis: Leipzig 1983</i>
MENS. Circa artem	s.XIV-XV	Tractatus de musica mensurabili „Circa artem musicalem notanda sunt aliqua pulcra“	<i>E. Witkowska-Zaremba: Musical Treatises from the Manuscript WaN BOZ 61. In: E. Witkowska-Zaremba (ed.), Notae musicae artis. Kraków 2001, p.511-530 (inde a vol. I, col. 641)</i>
MENS. Cum animadv.	s.XV	Tractatus de musica mensurabili „Cum animadverterem iuxta hoc dictum“	<i>B. Schmid: Ein Mensuralkompendium aus der Handschrift Clm 24809. In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 1, VMK 8, München 1990, p.74-76</i>
MENS. Cum de	c.1400	Fragmentum de musica mensurabili „Cum de mensurabili musica sit nostra praesens intentio“	<i>A. Gilles/G. Reaney: CSM 8, 1964, p.73-77; cf. Fuller, Phantom treatise; Lefferts, Handlo, p.2-3</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MENS. Duplex	s.XIV in.	Tractatus de musica mensurabili „Duplex est notula, ligata scilicet et non ligata.“	<i>U. Michels: CSM 17, 1972, p.160-163 (inde a vol. I, col. 641; v. Mens. Omnis nota in)</i>
MENS. Ista autem	s.XV m.	Tractatus de musica mensurabili (ex Anon. XI, CS3) <De figuris musicae mensuratae>	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.152-155 (CS3, p.467b-469b)</i>
MENS. Item nota	s.XV m.	Tractatus de musica mensurabili (ex Anon. XII, CS3) „Iterum nota in ligaturis illam doctrinam generalem“	<i>J. Palmer: CSM 35, 1990, p.77-78</i>
MENS. Item notandum	s.XIV/2	Tractatus de musica mensurabili (Anon. X, CS3) „Item notandum, quod notularum species“	<i>CS3, p.413-415</i>
MENS. Nota quod	s.XV	Tractatus de musica mensurabili (ex Ps.-Antonio de Lucca) „Nota, quod ubi est perfectio numeri“	<i>H. Ristory: CSM 38, Neuhausen 1997, p.66-73; usque ad vol. I, col. 320: CS4, p.424b-426b</i>
MENS. Notandum quod	s.XIII ex.	Tractatus de musica mensurabili Tractatus artis antiquae cum explicatione mensurae binariae	<i>H. Ristory: CSM 34, 1987, p.69-73</i>
MENS. Notularum	s.XIII-XIV	Tractatus de musica mensurabili „Notularum alia longa, alia brevis, alia semibrevis“	<i>C. A. Moberg: Om flerstämmig musik i Sverige under Medeltiden. Svensk Tidskrift för Musikforskning 10, 1928, p.82-86</i>
MENS. Notularum non	s.XIV	Tractatus de musica mensurabili (cod. Argentoratensis) „Notularum non ligatarum quatuor sunt species“	<i>L. Welker: Traktate aus der Handschrift Straßburg 222 C. 22, (Liz.) Zürich 1988, p.140-142 (inde a vol. I, col. 481)</i>
MENS. Omnis nota in	s.XIV in.	Tractatus de musica mensurabili „Omnis nota in cantu mensurato vel est longa vel est brevis vel semibrevis“	<i>F. A. Gallo: Due trattatelli sulla notazione del primo trecento. Quadrivium 12(1), p.124-126 (recensio I); U. Michels: CSM 17, 1972, p.164-166 (recensio II); usque ad vol. I, col. 640: F. A. Gallo: Due trattatelli sulla notazione del primo trecento. Quadrivium 12 (1), p.124-126</i>
MENS. Omnis nota sic	s.XIV in.	Tractatus de musica mensurabili „Omnis nota sic formata“	<i>F. A. Gallo: Due trattatelli sulla notazione del primo trecento. Quadrivium 12 (1), p.127-130</i>
MENS. Primo punctus	c.1340	Tractatus de musica mensurabili Compendium totius artis motetorum	<i>J. Wolf: Ein anonymer Musiktraktat aus der ersten Zeit der „Ars nova“. KJb 21, 1908, p.34-38</i>
MENS. Quandoc. due	s.XIV	Tractatus de musica mensurabili De semibrevibus	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.15</i>
MENS. Sciendum	s.XIII	Tractatus de musica mensurabili (cod. Bambergensis) <De cantu mensurabili>	<i>M. Huglo: Le traité de ‚cantus mensurabilis‘ du manuscrit de Bamberg. In: Pax et sapientia. In Memory of G. Anderson, Stockholm 1986, p.94-95</i>
MENS. Sciendum est	s.XIV	Tractatus de musica mensurabili <Tractatulus de figuris et temporibus>	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.79-85</i>
MENS. Si ille	s.XIV-XV	Tractatus de musica mensurabili „Si ille longe sint perfecte“	<i>E. Witkowska-Zaremba: Musical Treatises from the Manuscript WaN BOZ 61. In: E. Witkowska-Zaremba (ed.), Notae musicae artis. Kraków 2001, p.491-501 (inde a vol. I, col. 641)</i>
METROL.	s.XIII	Metrologus „Quid est musica? Musica est peritia modulationis“	<i>J. Smits van Waesberghe: Expositiones in Micrologum Guidonis Aretini. Amsterdam 1957, p.67-92</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MICH. KEINSP.	1496	Michael Keinspeck Lilium musicae planae	<i>W. Ammel: Michael Keinspeck und sein Musiktraktat ‚Lilium musicae planae‘ Basel 1496. Marburger Beiträge zur Musikforschung 5, Marburg 1970</i>
MOD. Autent. prot.	s.XI	Tractatus de modis „Autenticus protus cum plage suo finem habet in lychanos ypaton.“	<i>A. Rausch: Die Handschrift München, Clm 14477 als musiktheoretische Quelle. MiB 49, 1994, p.22-23</i>
MOD. Autenticus	s.IX m.	Tractatus de modis De modis	<i>T. Bailey: De modis musicis. KJb 61-62 1977-78, p.50-54</i>
MOD. Ecce modorum	c.900	Tractatus de modis <Modorum sive tonorum ordo>	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.182-184</i>
MOD. Not. quotiense.	s.XV m.	Tractatus de modis (ex Anon. XI, CS3) „Notandum quocienscumque in primo et secundo“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.170 (CS3, p.474a)</i>
MOD. Notandum est	s.XII	Tractatus de modis „Notandum est de tonis, quod quidam eorum“	<i>M. Bernhard: Zur Handschrift clm 2599. MiB 22, 1981, p.21</i>
MOD. Omnes authenti	s.XI in.	Tractatus de modis „Omnes authenti quinto loco“	<i>K.-W. Gumpel: Spicilegium Rivipullense. AMw 35, 1978, p.58</i>
MOD. Protus finit	s.XI	Tractatus de modis „Protus finit in lychanos ypaton“	<i>H. Sowa: Zur Handschrift Clm 9921. AcM 5, 1933, p.107-108</i>
MOD. Volunt autem	s.X in.	Tractatus de modis „Volunt autem quidam“	<i>M. Huglo: Les tonaires. Paris 1971, p.80-81; cf. Wagner, Tonartenlehre, p.29-30</i>
MON. A dextra parte		Mensura monochordi „A dextra parte incipe. Primum divide in quatuor“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.59 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. A gamma		Mensura monochordi „A Gamma dividatur per III“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.138 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. A labro		Mensura monochordi „A labro divide instrumentum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.209 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. A magada		Mensura monochordi „A magada usque ad magadam“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.208 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. A primo		Mensura monochordi „A primo ·C· usque in finem“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.215 (recensio I et II) (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Ab F		Mensura monochordi „Ab ·F· que habet locum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.182 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Ad inveniendum		Mensura monochordi „Ad inveniendum veras falsetas“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.223 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Ante omnia		Mensura monochordi „Ante omnia divide totum monochordum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.38; usque ad vol. I, col. 160: C. M. Bower: An 11th-century, Italian ‘Gloss’ on Cassiodorus: New Evidence Concerning Medieval Instruments. FS für H. Leuchtmann, Tutzing 1993, p.88-89</i>
MON. Boetius		Mensura monochordi „Boetius vir eruditissimus“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.232-234 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Compendiosam		Mensura monochordi „Compendiosam nota doctrinam“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.181 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Cum primum		Mensura monochordi „Cum primum a ·Γ· ad finem novem passibus“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.198</i>
MON. Designata		Mensura monochordi „Designata proslambanomeno“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.70 (inde a vol. I, col. 161)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MON. Dimidium		Mensura monochordi (ex Ps.-Bernelino) „Dimidium proslambanomenos est mese“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.79</i>
MON. Dividatur		Mensura monochordi „Dividatur tota tabula in IIII ^{or} “	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.54 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Divide gamma		Mensura monochordi „Divide ·Γ· per medium“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.141 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Divide in		Mensura monochordi „Divide in quatuor“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.61; usque ad vol. I, col. 160: D. Brearley/T. Wray: The British Museum Ms. Arundel 43 Monochord Fragments. Mediaeval Studies 36, 1974, p.169</i>
MON. Divide in quatuor		Mensura monochordi „Divide in IIII partes“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.54 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Divide mon.		Mensura monochordi „Divide monochordum in quatuor partes“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.3; usque ad vol. I, col. 160: A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.194</i>
MON. Divide primo		Mensura monochordi „Divide primo inter ·b· durum et stephanum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.224 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Dividitur		Mensura monochordi „Dividitur monocordum primo in IX passibus“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.178 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Divisio incipiendo		Mensura monochordi „Divisio incipiendo in ·H·“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.149 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Enquiriadis		Mensura monochordi „Enquiriadis namque monocordi dimensionem“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, Mensura IV, p.239</i>
MON. Esto linea		Mensura monochordi „Esto linea pro corda“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.144 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Fac lineam		Mensura monochordi „Fac lineam occultam“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.183 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Fiat corpus		Mensura monochordi „Fiat corpus concavum quadrum.“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.221-222 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Figure		Mensura monochordi „Figure monocordi vel note sunt iste“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.174-177 (recensio I et II) (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Gamma novem		Mensura monochordi „Gamma 9 passus reddit“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.109 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Hoc mon.		Mensura monochordi „Hoc monochordum metiatur ita.“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.204 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. In capite		Mensura monochordi „In capite proslambanomenos“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.26 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. In mon.		Mensura monochordi „In monocordo, quod dicitur Fortunatiani“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, Mensura III, p.238</i>
MON. In mon. mensura		Mensura monochordi „In monochordi mensura in primis videtur intuendum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.134-135 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. In primis		Mensura monochordi „In primis censeo, totum monochordum in directum dividi“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.14-16</i>
MON. In primis ad levam		Mensura monochordi „In primis ad levam scribe litteram ·Γ·.“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.172 (inde a vol. I, col. 161)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MON. In primis divide		Mensura monochordi „In primis divide totum spatium“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.5-7 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. In primo		Mensura monochordi „In primo diapason ·E· habet ·F· et eius octavum“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.83-84</i>
MON. In quatuor		Mensura monochordi „In quatuor partes longitudinem monochordi divide equas“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiridias. VMK 3, München 1981, Mensura V, p.240</i>
MON. In superiori		Mensura monochordi „In superiori linea“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.204 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Iste		Mensura monochordi „Iste est modus et ordo“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.237-239 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Longitudinem		Mensura monochordi „Longitudinem a primo puncto“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.150-153 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Magadis		Mensura monochordi „Magadis in utraque parte primum positus“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.13-14 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Magdarum		Mensura monochordi „Magdarum none sunt partes“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.207 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Medietas		Mensura monochordi „Medietas lineae facit ·G·solreut.“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.143 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Mensurus		Mensura monochordi „Mensurus monochordum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.66 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Metire		Mensura monochordi „Metire a protine ad protinem“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.214 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Mon. a magada		Mensura monochordi „Monochordum a magada usque ad magadam“	<i>F. Lochner: Die ‚Ars musica‘ im Willi-brorduskloster zu Echternach. In: Willi-brord. Gedenkgabe zum 1250. Todestag. 1990, p.161</i>
MON. Mon. compos.		Mensura monochordi „Monochordum compositurus accipe“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.67-69 (recensio I et II); usque ad vol. I, col. 160: A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.73-74</i>
MON. Mon. disparat.		Mensura monochordi „Monochordum disparaturus“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.194</i>
MON. Mon. divisurus		Mensura monochordi „Monochordum divisurus tres primum magadas providendum censeo“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.39-43; usque ad vol. I, col. 160: H. Schmid: Die musiktheoretischen Handschriften der Benediktiner-Abtei Tegernsee. (Diss.) München 1951, p.93-97</i>
MON. Mon. ench.		Mensura monochordi „Monochordum Encheriadis constat“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiridias. VMK 3, München 1981, Mensura II, p.236-237</i>
MON. Mon. per septem		Mensura monochordi „Monochordum per VII discrimina vocum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.245 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Mon. regulare		Mensura monochordi „Monochordum regulare quinque circini fractionibus“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.179-180 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Mon. secundum		Mensura monochordi „Monochordum secundum Boetium in primis dividitur“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.36; usque ad vol. I, col. 160: H. Schmid: Die musiktheoretischen Handschriften der Benediktiner-Abtei Tegernsee. (Diss.) München 1951, p.97-98</i>
MON. Mon. sec. genus		Mensura monochordi „Monochordum secundum genus dyatonicum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.32 (inde a vol. I, col. 161)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MON. Mon. tuum		Mensura monochordi „Monacordum tuum sic dividas. Primo totum spatium interceptum“	<i>J. Herlinger: Greek and Latin Music Theory <4>, Lincoln - London 1987, p.150-152</i>
MON. Neumarum		Mensura monochordi „Neumarum voces novem sunt.“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.219 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Organalis		Mensura monochordi „Organica mensura hoc exigit ... Organalis mensura hoc exigit“	<i>J. Smits van Waesberghe: CSM 2, Roma 1951, p.45 (recensio I et II)</i>
MON. Partire gamma		Mensura monochordi „Partire ·Γ· in IIII partes“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.140 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Partire totum		Mensura monochordi „Partire totum lineae spacium“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.49-50 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Per tres		Mensura monochordi „Per III usque ·F· et in IIII habes ·C·.“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.59; usque ad vol. I, col. 160: H. Riemann: Studien zur Geschichte der Notenschrift. Leipzig 1878, p.301</i>
MON. Prima corda		Mensura monochordi „Prima corda notabitur per ·A·.“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, Mensura Ia et Ib (recensio I et II), p.233-235</i>
MON. Primo accipe		Mensura monochordi „Primo accipe cordam sicut placet“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.220 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Primum dividas		Mensura monochordi „Primum dividas per IIII“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.60 (recensio I et II) (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Primum divide		Mensura monochordi „Primum divide monochordum per IIII ^{or} a magdala“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.24-25 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Prius dividenda		Mensura monochordi „Prius dividenda est tota linea in quattuor partibus“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.191-192</i>
MON. Pythagoras		Mensura monochordi „Pythagoras autem postquam tot symphonias musicae adinvenit“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.37 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Quattuor		Mensura monochordi „Quattuor quattuor duo“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.146 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Qui desideras		Mensura monochordi „Qui desideras breviter monochordum parare“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.91-92; usque ad vol. I, col. 160: J. Smits van Waesberghe: School en Muziek in de Middeleeuwen. Amsterdam 1949, p.145-146</i>
MON. Quia dictum		Excerptum de mensura monochordi „Quia dictum est quod licet monocordum intendere“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.244; usque ad vol. I, col. 160: CS1, p.250b</i>
MON. Si mon.		Mensura monochordi „Si monocordum mensurare desideras quamcumque vis lineam“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.27-28, 35 (recensio I-III); usque ad vol. I, col. 160: D. Brearley/T. Wray: The British Museum Ms. Arundel 43 Monochord Fragments. Mediaeval Studies 36, 1974, p.164; cf. Smits v. W., Vita, p.183-184</i>
MON. Si mon. Boetii		Mensura monochordi „Si monocordum Boetii constituere quaeris“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.33</i>
MON. Si quem		Mensura monochordi „Si quem monochordum secundum novam institutionem delectat“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.245; usque ad vol. I, col. 160: J. Smits van Waesberghe: De musico-paedagogico et theoretico Guidone Aretino eiusque vita et moribus, Firenze 1953, p.176</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MON. Si quis		Mensura monochordi „Si quis velit scire faciliter monocordum componere“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.132-133 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Si regularis		Mensura monochordi „Si regularis monochordi divisionem secundum authenticam Boetii institutionem scire volueris“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.195-197</i>
MON. Si velis		Mensura monochordi „Si velis probare diapente in monocordo“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.240 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Si vis facere		Mensura monochordi „Si vis facere perfectum monocordum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.173 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Si vis mensurare		Mensura monochordi „Si vis mensurare monocordum, quod dicitur Enchiriadis“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, Mensura VI, p.241</i>
MON. Si vis metiri		Mensura monochordi „Si vis metiri monochordum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.8-10 (recensio I et II); usque ad vol. I, col. 160: A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.193-194 (recensio I); K.-W. Gümpel: Spicilegium Rivipullense. AMw 35, 1978, p.59-61 (recensio II)</i>
MON. Si volueris		Mensura monochordi „Si volueris monochordi regularem dimensionem facere“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.231 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Studiosis		Mensura monochordi „Studiosis necdum in musica provectis“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.22-23 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Super unum		Mensura monochordi „Super unum concavum lignum“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.179-181</i>
MON. Totam tabulam		Mensura monochordi „Totam tabulam divide in quattuor partes“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.11-12 (inde a vol. I, col. 161)</i>
MON. Totum mon.		Mensura monochordi „Totum monochordum partire in primis“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.193-194</i>
MOT. Musica est	a.1070	Tractatus de motu „Musica est motus vocum“	<i>J. Smits van Waesberghe: Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen I. Tilburg 1936-39, p.154-171 (= Anon. I)</i>
MOT. Omnis cantus	p.1070	Tractatus de motu „Omnis cantus per notam canitur“	<i>J. Smits van Waesberghe: Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen I. Tilburg 1936-39, p.185-187</i>
MUS. ENCH.	a.900	Anonymus Musica enchiriadis	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.1-59</i>
MUS. MAN.	p.1220	Ps.-John Wyld Musica manualis cum tonale	<i>C. Sweeney: CSM 28, 1982</i>
MUT. Ad noticiam	c. 1395	Tractatus de mutatione „Ad noticiam iam musice artis intrare volentibus“	<i>M. Horyna: Praha 2005, p.2-23 (inde a vol. II, col. 1)</i>
MUT. Christo	s. XV m.	Tractatus de mutatione „Christo igitur Domino musici modulacionibus psallere volentibus“	<i>M. Horyna: Praha 2005, p.42-54 (inde a vol. II, col. 1)</i>
MUT. Et nota	s. XV/2	Tractatus de mutatione „Et nota, quod tres sunt cantus in genere“	<i>E. Witkowska-Zaremba: Rules of Mutation in Manuscript I.C.47 Held at the Library of the Polish Academy of Sciences in Kórník. In: Jan Bat'a / Jiří K. Kroupa / Lenka Mráčková (edd.), Littera Nigro scripta manet. In honorem Jaromír Černý. Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae, Series S II, Praha 2009, p.71-81 (inde a vol. II, col. 321)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
MUT. Γma ut	s.XII	Tractatus de mutatione „Γma·ut, id est littera G grecum“	<i>M. Bernhard: Zur Handschrift clm 2599. MiB 22, 1981, p.20-21</i>
NEUM. Accentus	s.XI-XII	Tabula neumarum „Accentus acutus. Accentus brevis.“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.83; usque ad vol. I, col. 320: P. M. Ferretti: I manoscritti musicali Gregoriani dell' archivio di Montecassino. Casinensia 1, 1929, p.195</i>
NEUM. Eptaphonus	s.XI-XII	Versus de neumis „Eptaphonus, strophicus, punctum, por- rectus, oriscus“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.42; usque ad vol. I, col. 320: M. Huglo: Les noms des neumes et leur origine. EG 1, 1954, p.57</i>
NEUM. Gurtulus	s.XIV?	Versus de neumis (ex Anon. quem ed. Becker) „Gurtulus, eptaphonus, clivis, quilisma, podatus“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.53; usque ad vol. I, col. 320: A. Becker: Ein Erfurter Traktat über gregorianische Musik. AMw 1, 1918-19, p.160</i>
NEUM. Nomina	s.XI-XII	Versus de neumis „Nomina neumarum cognosces hic varia- rum“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.54; usque ad vol. I, col. 320: M. Bern- hard: Didaktische Verse zur Musiktheorie des Mittelalters. In: Cantus Planus. Bu- dapest 1990, p.235</i>
NEUM. Prima	s.XI/2	Tabula neumarum „Prima accentus acutus facta est sic.“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.82; usque ad vol. I, col. 320: P. M. Ferretti: I manoscritti musicali Gregoriani dell' archivio di Montecassino. Casinensia 1, 1929, p.193-195</i>
NEUM. Punctum	s.XI-XII	Tabula neumarum „Punctum. Bipunctum. Tripunctum.“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.65-70; usque ad vol. I, col. 320: H. Rie- mann: Studien zur Geschichte der Noten- schrift, Leipzig 1878, Tafel XII (recensio I); M. Huglo: Les noms des neumes et leur origine. EG 1, 1954, p.60-61 (recensio II)</i>
NEUM. Punctus	s.XII	Tabula neumarum „Punctus. Iacens. Nectens. Evanescens.“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.55; usque ad vol. I, col. 320: C. H. E. de Coussemaker: Histoire de l'harmonie au Moyen Age. Paris 1852, p.177; J. Smits van Waesberghe: CSM 4, 1955, p.44</i>
NEUM. Scandicus	s.XI-XII	Versus de neumis „Scandicus et salicus, climacus, torculus, ancus“	<i>M. Bernhard: VMK 13, München 1997, p.52; usque ad vol. I, col. 320: M. Huglo: Les noms des neumes et leur origine. EG 1, 1954, p.57</i>
NIC. WEYTS	a. 1473	Nicasius Weyts (†1492) Regule	<i>CS3, p.262-264</i>
NICOL. BURT.	1487	Nicolaus Burtius Parmensis (c.1450- 1513) Florum libellus (Musices opusculum)	<i>G. Massera: Historiae Musicae Cultores, Biblioteca 28, Firenze 1975</i>
NICOL. CAP.	1415	Nicolaus de Capua Compendium musicale	<i>A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.309-335; usque ad vol. I, col. 480: p.309-338 (v. Phil. Cas. contr.)</i>
NICOL. COS.		<i>delendum est; v. MUT. Ad noticiam</i>	<i>usque ad vol. I, col. 1110: R. Mužíková: Hudebně teoretický traktát Mikuláš z Kozlí. MMA 13, 1960, p.12-24</i>
NICOL. SEN.	c.1400	Nicolaus de Senis Regule in discantu	<i>H. Anglès: Dos tractats medievals de música figurada. FS J. Wolf, Berlin 1929, p.10-12; cf. Sachs K.-J. Contrapunctus, p.116</i>
NOTK. BALB.	a.912	Notker Balbulus (c.840-912) Epistula ad Lantbertum	<i>J. Froger: L'épître de Notker sur les ,let- tres significatives'. EG 5, 1962, p.34-41</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
ODO ARET.	s.X ex.	Odo Aretinus Tonarius	<i>recensio I: GS1, p.248-249a; usque ad vol. I, col. 800: GS1, p.248-250 (v. Compil. Casin.); recensio II: v. Ps.-Guido form.; usque ad vol. I, col. 320: CS2, p.81-109</i>
ODOR. SEN.	s.XI/1	Odorannus Senonensis (c.975-c.1046) Liber opusculorum	<i>R.-H. Bautier/M. Gilles: Paris 1972</i>
OLIVA	c.1050	Oliva (fl.1037-1065) Breviarium de musica	<i>K.-W. Gimpel: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.110-118; usque ad vol. I, col. 640: K. T. Utterback: 'Cum multimodi curiositatis': A Musical Treatise from Eleventh-Century Catalonia. Speculum 54, 1979, p.289-295</i>
ORG. Ambros.	s.XV	Tractatus de organo Mediolanensi Ratio sequitur	<i>J. Handschin: Aus der alten Musiktheorie 3. AcM 15, 1943, p.5-6</i>
ORG. Bamb. I	a.900	Dialogus de organo cod. Bambergensis I „Δ: Quare non in diatessaron symphonia“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.214-216</i>
ORG. Bamb. II	a.900	Dialogus de organo cod. Bambergensis II „Δ: Adhuc redde rationem, rogo, organallium causarum.“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.217</i>
ORG. Berol.	s.XI/2	Tractatus de organo cod. Berolinensis (B) „Vocum copulationes dicuntur“	<i>H. H. Eggebrecht/F. Zaminer: Ad organum faciendum. Mainz 1970, p.159-160</i>
ORG. Colon.	c.900	Tractatus de organo cod. Colonien-sis „Diaphoniam seu organum constat ex diatessaron symphonia“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.222-223</i>
ORG. Mediol. pros.	s.XI/2	Tractatus de organo cod. Mediolanensis (pars prosaica) „Cum obscuritas diaphonie“	<i>H. H. Eggebrecht/F. Zaminer: Ad organum faciendum. Mainz 1970, p.45-49</i>
ORG. Mediol. rhythm.	s.XI/2	Tractatus de organo cod. Mediolanensis (pars rhythmica) „Cum autem diapente et diatessaron organizamus“	<i>H. H. Eggebrecht/F. Zaminer: Ad organum faciendum. Mainz 1970, p.111-115</i>
ORG. Montep.	s.XI/2	Tractatus de organo cod. Montepesulani (Montpellier) „Diaphonia duplex cantus est“	<i>H. H. Eggebrecht/F. Zaminer: Ad organum faciendum. Mainz 1970, p.187-188</i>
ORG. Paris.	s.X-XI	Tractatus de organo cod. Parisiensis „Dictis autem, prout potuimus“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.205-212</i>
ORG. Selest.	s.X ex.	Tractatus de organo cod. Selestadiensis „Dyaphonia vel organo dupliciter uti possumus“	<i>E. L. Waeltner: Die Lehre vom Organum bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts 1. MVM 13, Tutzing 1975, p.68</i>
ORG. Vatic.	s.XIII in.	Tractatus de organo cod. Vaticani „Organum est cantus subsequens precedentem“	<i>F. Zaminer: Der Vatikanische Organum-Traktat. MVM 2, Tutzing 1959</i>
ORGANISTR. A C		Mensura organistri „A ·C· novem passus usque ad sustentationem“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.205; usque ad vol. I, col. 160: GS2, p.286b-287</i>
ORGANISTR. A magada		Mensura organistri „A magada usque ad retinaculum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.209 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORGANISTR. A magda in		Mensura organistri „A magda in magdam“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.205 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORGANISTR. A prima	s.XV m.	Mensura organistri „A prima magada usque ad secundam“	<i>Chr. Meyer: ‚Ad habendum bonum fundamentum in organis‘. Eine neue Quelle zur ‚Tactus-Lehre‘. MiB 64, 2002, p.14 (inde a vol. I, col. 801)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
ORGANISTR. In primis		Mensura organistri „In primis a capite“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.76</i>
ORGANISTR. Omnes		Mensura organistri „Omnes voces organistri“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.207 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORGANISTR. Organicam		Mensura organistri „Organicam quicumque liram“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.208 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORGANISTR. Pone		Mensura organistri „Pone ubi volueris primum punctum“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.216 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORGANISTR. Si org.		Mensura organistri „Si organistri regulariter mensurandi“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.213 (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORGANISTR. Volens		Mensura organistri „Volens autem quis organistrum dispo- nere“	<i>Chr. Meyer: Mensura monochordi. Paris 1996, p.206 (recensio I et II) (inde a vol. I, col. 161)</i>
ORIG. ET EFF.	s.XV in.	Anonymus De origine et effectu musicae	<i>G. Reaney: The Anonymous Treatise ‘De origine et effectu musicae’, an Early 15th Century Commonplace Book. MD 37, 1983, p.109-119</i>
PAUL. FLOR.	c.1400	Paulus de Florentia Ars ad discantandum contrapunctum	<i>P. P. Scattolin: Mensurabilis Musicae tractatuli 2. AMISc 1, Bologna 1975, p.63-79</i>
PAUL. PAULIR.	a.1471	Paulus Paulirinus (1413-p.1471) Liber viginti artium	<i>R. Mužíková: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2, 1965, p.58-72 (partim); S. Howell: Paulus Paulirinus of Prague on Musical Instruments. Journal of the American Musical Instrument Society 5-6, 1979-80, p.13-20 (partim)</i>
PETR. BETSCHK	s.XV/1	Petrus Betschk <Modus componendi cantum mensu- ralem>	<i>E. Witkowska-Zaremba: Musical Treatises from the Manuscript WaN BOZ 61. In: E. Witkowska-Zaremba (ed.), Notae musicae artis. Kraków 2001, p.535-541 (inde a vol. I, col. 641)</i>
PETR. CAP.	s.XIV	Petrus Capuanus de Amalfia Compendium artis motectorum Marchecti	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.43-47</i>
PETR. CRUC.	c.1290	Petrus de Cruce Ambianensi[s] Tractatus de tonis	<i>D. Harbinson: CSM 29, 1976</i>
PETR. DION.	p.p.1321	Petrus de Sancto Dionysio Tractatus de musica	<i>U. Michels: CSM 17, 1972, p.147-159; usque ad vol. I, col. 640: p.147-166 (v. Mens. Duplex; Mens. Omnis nota in)</i>
PETR. PALM.	1336	Petrus dictus Palma ociosa Compendium de discantu mensurabili	<i>J. Wolf: Ein Beitrag zur Diskantlehre des 14. Jahrhunderts. SIMG 15, 1913-14, p.505-534</i>
PETR. PIC.	s.XIII/2	Petrus Picardus (fl.a.1289) Ars motetorum compilata breviter	<i>F. A. Gallo: CSM 15, 1971, p.16-24</i>
PETR. TALH.	s.XV m.	Petrus Talhanderius Lectura	<i>A. Seay: CCMP, Critical Texts 4, Colorado Springs 1977</i>
PHIL. ANDR.	s.XIV ex.	Philipoctus Andreas Regule de contrapuncto	<i>CS3, p.116-118</i>
PHIL. CAS. contr.	a.1435	Philipoctus de Caserta (c.1360?- c.1435) Regule contrapuncti	<i>P. P. Scattolin: Le ‚Regule contrapuncti‘ di Filippotto da Caserta. ANIT 5, Cernusco o.J. p.237-239</i>
PHIL. VITR.	c.1320	Philippus de Vitriaco (1291-1361) Ars nova	<i>G. Reaney/A. Gilles/J. Maillard: CSM 8, 1964, p.23-32 (cap. 15-24); usque ad vol. I, col. 320: p.13-32 (cap. 1-24)</i>
PROP. Denique si	s.XI	Tractatus de proportionibus „Denique si ·a· acuta habet XII“	<i>H. Sowa: Zur Handschrift Clm 9921. AcM 5, 1933, p.61-62</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
PROP. Est autem	s.XI	Tractatus de proportionibus „Est autem in musicis diapason: quae in numeris dupla proportio.“	<i>DMA A.Xb, Buren 1980, p.39-41</i>
PROP. In arithm.		<i>delendum est (= THEOG. METT. 6,2 - 8,13)</i>	<i>usque ad vol. II, col. 480: M. Bernhard: Zur Handschrift clm 2599. MiB 22, 1981, p.23-24</i>
PROP. Partes quidem	s.XI	Tractatus de proportionibus „Partes quidem diapason sunt diapente et diatessaron.“	<i>DMA A.Xb, Buren 1980, p.38</i>
PROP. Prop. est duarum	s.XI	Tractatus de proportionibus „Proportio est duarum rerum ad se invicem comparabilis collatio.“	<i>DMA A.Xb, Buren 1980, p.35-36</i>
PROP. Prop. est duorum	s.XV m.	Tractatus de proportionibus (ex Anon. XI, CS3) „Proporcio est duorum terminorum vel duorum numerorum“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.171-173 (CS3, p.474a-475b)</i>
PROP. Prop. est rerum	s.XI	Tractatus de proportionibus „Proportio est rerum diversarum apta comparatio.“	<i>DMA A.Xb, Buren 1980, p.37</i>
PROP. MENS. De prop.	s.XV	Tractatus de proportionibus musicae mensuralis (ex Ps.-Antonio de Lucca) „De proportionibus aliquid clarius tractare intendimus“	<i>H. Ristory: CSM 38, Neuhausen 1997, p.76-82; usque ad vol. I, col. 320: CS4, p.426b-428</i>
PROP. MENS. Hec fig.	s.XV	<i>delendum est; v. PROP. MENS. Nota quod II</i>	<i>usque ad vol. I, col. 320: CS4, p.430-433</i>
PROP. MENS. Item nota		Tractatus de proportionibus musicae mensuralis (ex Ps.-Antonio de Lucca) „Item nota tria consistunt in cantu“	<i>H. Ristory: CSM 38, Neuhausen 1997, p.62-63 (inde a vol. I, col. 321)</i>
PROP. MENS. Nota quod I	s.XIV	Tractatus de proportionibus musicae mensuralis De modo accipiendo	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.59</i>
PROP. MENS. Nota quod II	s.XV	Tractatus de proportionibus musicae mensuralis (ex Ps.-Antonio de Lucca) „Nota quod quatuor sunt partes prolationis“	<i>H. Ristory: CSM 38, Neuhausen 1997, p.84-92; usque ad vol. I, col. 320: CS4, p.429</i>
PROP. MENS. Quando	s.XIV	Tractatus de proportionibus musicae mensuralis „Quando tres minimae ordinatur pro semibreve“	<i>C. Gómez: ‚De arte cantus‘ de Johannes Pipudi, sus ‚Regulae contrapunctus‘ y los apuntes de teoría de un estudiante catalán del siglo XIV. AnM 31-32, 1976-77, p.47-48</i>
PROP. MENS. Quat.	s.XIV	Fragmentum de proportionibus musicae mensuralis „Quaternarium vocatur proportio dupla minor.“	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.55</i>
PROP. MENS. senar.	s.XIV	Tractatus de proportionibus musicae mensuralis „... <quaternaria, se>naria perfecta, senaria imperfecta“	<i>F. A. Gallo: Mensurabilis musicae tractatuli. AMISc 1, Bologna 1966, p.51-52</i>
PROP. MENS. Sequitur	s.XV m.	Tractatus de proportionibus musicae mensuralis (ex Anon. XI, CS3) „Sequitur hic aliqua declaracio“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.163-169 (CS3, p.471b-474a)</i>
PROSD. contr.	1412	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Contrapunctus	<i>J. Herlinger: Greek and Latin Music Theory <I>, Lincoln - London 1984 (recensio I et II)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
PROSD. exp.	1404	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Expositiones tractatus practice cantus mensurabilis magistri Iohannis de Muris	<i>F. A. Gallo: Prosdocimi de Beldemandis opera 1. AMISc 3, Bologna 1966</i>
PROSD. ital.	1412/ p.1425 ?	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Tractatus practice cantus mensurabilis ad modum Ytalicorum	<i>CS3, p.228-248 (recensio I) cf. Sartori, Redazione, p.468-470; C. Sartori: La notazione italiana del trecento in una redazione inedita del 'Tractatus practice cantus mensurabilis ad modum Ytalicorum' di Prosdocimo de Beldemandis. Firenze 1938 (recensio II)</i>
PROSD. mens.	1408	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Tractatus practice de musica mensurabili	<i>CS3, p.200-228</i>
PROSD. mon.	1413	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Parvus tractatulus de modo monacordum dividendi	<i>J. Herlinger: Greek and Latin Music Theory <4>, Lincoln - London 1987, p.64-118</i>
PROSD. plan.	1412	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Tractatus plane musice	<i>J. Herlinger: Urbana/Chicago 2008 p.34-154 (inde a vol. II, col. 161)</i>
PROSD. spec.	1425	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Tractatus musice speculative	<i>J. Herlinger: Urbana/Chicago 2008 p.156-252; usque ad vol. II, col. 160: D. R. Baralli/L. Torri: RMI 20, 1913, p.731-762</i>
PROSD. summ.	1409	Prosdocimus de Beldemandis (†1428) Brevis summula proportionum quantum ad musicam pertinet	<i>J. Herlinger: Greek and Latin Music Theory <4>, Lincoln - London 1987, p.46-62</i>
PS.-BERNEL. interv.	s.X-XI	Ps.-Bernelinus „A summa quacumque locata“	<i>K.-J. Sachs: Mensura fistularum II. Murrhardt 1980, p.178-179</i>
PS.-BERNEL. spec.	s.X-XI	Ps.-Bernelinus „Prima species diatessaron“	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.80-81</i>
PS.-BERNO mon.	c.1100	Ps.-Berno Augiensis De mensurando monochordo	<i>DMA A.VIa, Buren 1978</i>
PS.-DIETR.	c.1270-80	Ps.-Dietricus (Anon. cod. Carol-sruhensis) Regulae super discantum et ad discernendum ipsas notas discantus	<i>H. Müller: Eine Abhandlung über Mensuralmusik. Mittheilungen aus der Grossherzoglich Badischen Hof- und Landesbibliothek und Münzsammlung 4, Karlsruhe 1886</i>
PS.-FRANCO comp.	s.XIII ?	Ps.-Franco de Colonia Compendium discantus	<i>G. Reaney: CSM 36, 1996, p.50-56; usque ad vol. I, col. 160: CS1, p.154-156</i>
PS.-GUIDO arithm.	s.XI ?	Ps.-Guido Aretinus „Quinque sunt in arithmetica inaequalitatis genera.“	<i>GS2, p.55-61</i>
PS.-GUIDO corr.	1436 ?	Ps.-Guido Aretinus Tractatus correctorius multorum errorum	<i>M. Bernhard / C. M. Bower: The Ps.-Guidonian 'Tractatus correctorius multorum errorum'. In: T. Bailey/L. Dobszay (edd.), Studies in Medieval Chant and Liturgy in Honour of David Hiley. Budapest - Ottawa 2007, p.45-77; usque ad vol. II, col. 160: GS2, p.50-55</i>
PS.-GUIDO epil.	s.XI	<i>delendum est; v. PS.-GUIDO form.</i>	<i>usque ad vol. I, col. 320: GS2, p.37-40</i>
PS.-GUIDO form.	s.XI ex.	Ps.-Guido Aretinus De modorum formulis et tonarius	<i>C. W. Brockett: CSM 37, Neuhausen 1997 (inde a vol. I, col. 321)</i>
PS.-HIER. ep.	a.856	Ps.-Hieronymus Epistola ad Dardanum	<i>R. Hammerstein: Instrumenta Hieronymi. AMw 16, 1959, p.117-134</i>
PS.-MUR. alt.	s.XIV	Ps.-Iohannes de Muris „Quae differentia est inter notam alteratam et imperfectam“	<i>GS3, p.307b-308b</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
PS.-MUR. arg.	s.XIV/1	Ps.-Iohannes de Muris (Ars discantus) Argumenta musicae	<i>CS3, p.106a-109a; cf. Michels, Musiktraktate, p.43, 49-50</i>
PS.-MUR. interv.	s.XIV	Ps.-Iohannes de Muris <De tonis>	<i>GS3, p.308-312</i>
PS.-MUR. mod.	s.XIV	Ps.-Iohannes de Muris (Ars discantus) „Octo sunt toni“	<i>CS3, p.99a-102a; cf. Michels, Musiktraktate, p.43, 49</i>
PS.-MUR. motet.	s.XIV/1	Ps.-Iohannes de Muris (Ars discantus) „In arte motetorum“	<i>CS3, p.75a-92b; cf. Michels, Musiktraktate, p.43 ss.</i>
PS.-MUR. prop.	s.XIV/2	Ps.-Iohannes de Muris (Ars discantus) „Quid est proportio?“	<i>CS3, p.95a-99a; cf. Michels, Musiktraktate, p.43, 47-48</i>
PS.-MUR. summa	i.1274-1312	Ps.-Iohannes de Muris Summa musicae	<i>C. Page: The ‘Summa musicae’. A Thirteenth-Century Manual for Singers. Cambridge 1991</i>
PS.-ODO dial.	c.1000	Ps.-Odo <Dialogus de musica>	<i>GS1, p.252-264</i>
PS.-ODO mus.	c.1000	Ps.-Odo <De musica>	<i>GS1, p.265-283</i>
PS.-ODO prol.	c.1000	Ps.-Odo <Prologus in antiphonarium (= Prologus in dialogum)>	<i>M. Huglo: Der Prolog des Odo zugeschrieben ‚Dialogus de musica‘. AMw 28, 1971, p.138-139</i>
PS.-OSBERN.	s.XI-XII	Ps.-Osbernus Cantuariensis „Musica est peritia modulationis“	<i>DMA A.Xa, Buren 1979, p.26-38</i>
PS.-PETR. CRUC.	s.XIII ex.	Ps.-Petrus de Cruce <Ars musicae mensurabilis>	<i>G. Reaney/A. Gilles: CSM 15, 1971, p.38-54</i>
PS.-PHIL. lib. mus.	s.XIV	Ps.-Philippus de Vitriaco Liber musicalium	<i>CS3, p.35-46</i>
PS.-THEODON.	c.1380	Ps.-Theodonus de Caprio „Omnis ars sive doctrina“	<i>C. Sweeney: CSM 13, 1971, p.29-56</i>
PS.-THOMAS AQU. I	s.XIII	Ps.-Thomas Aquinas Ars musyce	<i>M. Bernhard: Die Thomas von Aquin zugeschriebenen Musiktraktate. VMK 18, München 2006, p.77-84; usque ad vol. I, col. 1110: M. di Martino: S. Tomasso d’Aquino - Ars musicae. Napoli 1933, p.24-29</i>
PS.-THOMAS AQU. II		<i>delendum est; v. AUGUST. MIN.</i>	<i>usque ad vol. I, col. 1110: M. di Martino: S. Tomasso d’Aquino - Ars musicae. Napoli 1933, p.29-38</i>
PTOLOM.	s. XIV/1	Ptolomaeus de Parisius Liber artis musicae	<i>K. Voigt: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.622-661 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
QUADR. FIG.	a.1069	Anonymus ex traditione Otkeri Ratisbonensis Mensura quadripartite figurae	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.199-200</i>
QUAEST. MUS.	c.1100	Quaestiones in musica (Rudolpho Trudonensi adscriptae)	<i>R. Steglich: Leipzig 1911</i>
QUAT. PRINC.	s.XIV	Anonymus OFM de Bristollia (Ps.-Simon Tunstede) Quatuor principalia musicae	<i>L. F. Aluas: (Diss.) Indiana University 1996 (CS4, p.200-298); usque ad vol. I, col. 480: CS4, p.200-298</i>
RAD. LAUD.	s.XII in.	Radulphus Laudunensis (†1131/33) (?) De semitonio	<i>A. M. Peden: ‘De semitonio’: Some Medieval Exercises in Arithmetic. Studi medievali 35, 1994, p.385-391 (inde a vol. I, col. 321)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
REG. COMP.	s.XV	Anonymus Regulae generales de compositione cantus	<i>F. Feldmann: Musik und Musikpflege im mittelalterlichen Schlesien. Breslau 1938, p.193-194</i>
REG. PRUM.	c.900	Regino Prumiensis (c.840-915) Epistola de armonica institutione	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.39-73</i>
REG. PRUM. ton.	c.900	Regino Prumiensis (c.840-915) Tonarius	<i>A. Rausch: Die Musiktraktate des Abtes Bern von Reichenau, Tutzing 1999 p.201-224 (inde a vol. I, col. 481)</i>
REMIG. AUT.	s.IX/2	Remigius Autissiodorensis (c.841-c.908) Commentum in Martianum Capellam	<i>C. E. Lutz: Leiden 1962 u. 1965</i>
ROB. HANDLO	1326	Robertus de Handlo Regule cum maximis magistri Franconis cum additionibus aliorum musicorum	<i>P. M. Lefferts: Greek and Latin Music Theory <7>, Lincoln - London 1991, p.80-178</i>
RUBR. BREV.	s.XIV	Anonymus Rubrice breves	<i>G. Vecchi: Anonimi rubrice breves. Quadriuvium 10, 1969, p.128-134</i>
SCOL. ENCH.	a.900	Anonymus Scolica enchiriadis	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.60-156</i>
SEMIBR. CAUD.	s.XIV ex.	Anonymus De semibrevibus caudatis	<i>A. Gilles/C. Sweeney: CSM 13, 1971, p.65-79</i>
SUMM. GUID.	s.XIV m.	Summula musicae Guidonis „Dat de psallendi metis pariterque canendi“	<i>E. Vetter: Summula - Tractatus metricus de musica glossis commentarioque instructus. DMA A.VIIIa, Buren 1988, p.39-98</i>
SZYDLOV.	s.XV	Magister Szydlovita Musica	<i>W. Hirschmann: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.448-546; usque ad vol. II, col. 1120: W. Gieburowski: Die ‚Musica magistri Szydlovite‘. Posen 1915</i>
TAB. Basil.	s.XIV in.	Tabula cod. Basiliensis	<i>J. Wolf: Anonymi cujusdam codex Basiliensis. VMw 9, 1893, p.410</i>
TAB. Catan.	c.1473	Tabula cod. Cataniensis „E·la; eperipapancos.“	<i>J. Herlinger: Greek and Latin Music Theory <4>, Lincoln - London 1987, p.142-146</i>
TACT. Ad habendum	s.XV m.	Tractatus de tactu „Ad habendum bonum fundamentum“	<i>Chr. Meyer: ‚Ad habendum bonum fundamentum in organis‘. Eine neue Quelle zur ‚Tactus-Lehre‘. MiB 64, 2002, p.14-16 (inde a vol. I, col. 801)</i>
TACT. Bona	a.1464	Tractatus de tactu Bona documenta	<i>K.-W. Gümpel / K.-J. Sachs: In: Neues zur Orgelspiellehre des 15. Jahrhunderts. VMK 17, München 2003, p.68-73 (inde a vol. I, col. 801)</i>
TACT. Concordanciarum	s.XV/1	Tractatus de tactu „Concordanciarum perfecte, ut unisonus, id est eadem“	<i>Th. Göllner: Formen früher Mehrstimmigkeit in deutschen Handschriften des späten Mittelalters. MVM 6, Tutzing 1961, p.167-178</i>
TACT. Octo princ.	c.1430	Tractatus de tactu <Octo principalia de arte organisandi>	<i>E. Witkowska: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.387-398 (inde a vol. I, col. 641)</i>
TACT. Opusculum	c.1430	Tractatus de tactu <Opusculum de arte organica>	<i>E. Witkowska: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.402-418 (inde a vol. I, col. 641)</i>
TACT. Prima est	i.1430-70	Tractatus de tactu Regulae supra tactus	<i>Th. Göllner: Eine Spielanweisung für Tasteninstrumente aus dem 15. Jahrhundert. In: Essays in Musicology. FS W. Apel, Bloomington/Ind. 1968, p.70-71</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
TACT. Reperi	s.XV/1	Tractatus de tactu Modus organizandi	<i>Ch. Meyer: Ein deutscher Orgeltraktat vom Anfang des 15. Jahrhunderts. MiB 29, 1984, p.44-48</i>
TACT. Sequitur	p.1470	Tractatus de tactu De tactibus	<i>Ch. Meyer: Ein deutscher Orgeltraktat vom Anfang des 15. Jahrhunderts. MiB 29, 1984, p.56</i>
THEINR. DOV.	s.XII/2	Theinredus Doverensis De legitimis ordinibus pentachordorum et tetrachordorum	<i>J. L. Snyder: Ottawa 2006; usque ad vol. II, col. 160: J. L. Snyder: The 'De legitimis ordinibus pentachordorum et tetrachordorum' of Theinred of Dover. (Diss.) Indiana University 1982</i>
THEOD. CAPR.	1431	Theodonus de Caprio (†1434) Regule contrapuncti	<i>R. Casimiri: Teodono de Caprio non Teodorico de Campo. Teorico musicale italiano del sec. XV. NA 19, 1942, p.94-98</i>
THEOG. METT.	a.1120	Theogerus Mettensis (c.1050-1120) Musica	<i>F. Lochner: Notre Dame 1995 (GS2, p.183-196); usque ad vol. I, col. 160: GS2, p.183-196</i>
THEOPHIL.	s.XI ?	Theophilus Presbyter Schedula diversarum artium	<i>C. R. Dodwell: Oxford 1986</i>
THOM. BAD.	1441	Thomas de Baden (c. 1410-1478) Excerptorium de semitoniis „Peritiorum consulens utilitati fratrum“	<i>A. Rausch: Neue Quellen zur Rezeption des ‚Prologus in tonarium‘ des Bern von Reichenau. In: W. Pass / A. Rausch (edd.), Beiträge zur Musik, Musiktheorie und Liturgie der Abtei Reichenau. MMEO 8, Tutzing 2001, p.80-95 (inde a vol. I, col. 641)</i>
THOM. WALS.	a.1422	Thomas Walsingham (†c.1422) Regulae de figuris compositis et non compositis	<i>G. Reaney: CSM 31, 1983, p.74-98</i>
TON. Aug.	c.1075	Tonarius Augiensis „Cum simplicium vocum naturaliter se sequentium septem sint discrimina“	<i>H. Sowa: Quellen zur Transformation der Antiphonen. Kassel 1935, p.81-154</i>
TON. Baumg.	s.XII	Tonarius Baumgartenbergensis „Autenticus protus constat ex prima specie dyapente“	<i>A. Rausch: Der österreichische ‚Zisterzienser‘-Tonar aus dem 12. Jahrhundert. In: Cantus Planus. IMS Study Group. Papers Read at the 9th Meeting Esztergom & Visegrád 1998, Budapest 2001, p.310-321 (inde a vol. I, col. 641)</i>
TON. Boeth. mus.	s.X-XI	Tonarius additus in Boethii institutionem musicam „Si quis cantus formulas procurat addiscere“	<i>M. Bernhard / C. M. Bower: Glossa maior in institutionem musicam Boethii 3. VMK 11, München 1996, p.387-397</i>
TON. Cent.	s.VIII ex.	Tonarius Centulensis „Autentus protus“	<i>M. Huglo: Les tonaires. Paris 1971, p.26-28</i>
TON. Cist.	s.XII m.	Tonale Cisterciense (Tonale s. Bernardi) „D. Quid est tonus? M. Regula, naturam et formam“	<i>Chr. Meyer: Le tonaire cistercien et sa tradition. RdM 89, 2003, p.77-91; usque ad vol. I, col. 800: GS2, p.265-277</i>
TON. Franc.	p.1254	Tonarius Franciscani ordinis „Ideo autem sic vocatur“	<i>CS2, p.117-149</i>
TON. Gratianop.	s.XII/1	Tonale Gratianopolitanum (Grenoble) „Quocienscumque aliquis naturam voluerit modorum vel troporum“	<i>Hj. Becker: Das Tonale Guigos I.. Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 23, München 1975, p.12-53</i>
TON. Leod.	s.X-XI	Tonarius Leodienis (Anon. II, GS1) Ratio breviter excerpta de musica cum tonario	<i>M. Bernhard: Clavis Gerberti 1. VMK 7, München 1989, p.90-189</i>
TON. Lips.	s.XIII	Tonarius Lipsiensis „Igitur primus tonus in officiis duas habet differentias“	<i>P. Wagner: Ein kurzer Tonar veröffentlicht und erklärt. Gregorius-Blatt 53, 1929, p.98-113</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
TON. Lugd.		<i>vide</i> TON. Leod.	
TON. Mett.	a.869	Tonarius Mettensis „Noe noe ane auctoritas vera autenticus protus“	<i>W. Lipphardt: Der karolingische Tonar von Metz. Münster 1965</i>
TON. Nivern.	s.XII	Tonale Nivernense „Tonus quid est? Regula que de omni cantu in fine diiudicat.“	<i>A. Machabey: ‚Tonale‘ inédit du graduel manuscrit de Nevers. RdM 10, 1926, p.120-125; cf. Huglo, Tonaires, p.323-324</i>
TON. Parkm.	s.XII/1	Tonale Parkminsterense „Oportet rudes novosque cantores“	<i>Hj. Becker: Das Tonale Guigos I.. Mün- chener Beiträge zur Mediävistik und Re- naissance-Forschung 23, München 1975, p.97-108</i>
TON. Praed.	s. XIII	Tonarius ordinis fratrum Praedicatorum „Omnis cantus ecclesiasticus in mediis clavibus terminatur“	<i>Chr. Meyer: Le tonaire des frères Prê- cheurs. Archivum fratrum praedicatorum 76, 2006, p.138-145 (inde a vol. II, col. 161)</i>
TON. Sar.	s. XIII	Tonale secundum usum Sarum „Primus tonus in ·de·lasolre finitur“	<i>W. H. Frere: The Use of Sarum. II. The Ordinal and Tonal, Cambridge 1901, ap- pend. p.1-74 (inde a vol. II, col. 1)</i>
TON. Seligenst.	s.XII	Tonarius Seligenstadiensis „Primus tonus intenditur ad acutam ·d·“	<i>M. Bernhard: Plain song and Medieval Music 13/2, 2004 p.108-114 (inde a vol. I, col. 961)</i>
TON. Subl.	s.XV/1	Tonarius Sublacensis-Mellicensis „Nota quod sunt quattuor modi princi- pales“	<i>J. F. Angerer: Lateinische und deutsche Gesänge aus der Zeit der Melker Reform. Forschungen zur älteren Musikgeschichte 2, Wien 1979, p.54-63</i>
TON. Trev.	s.XV m.	Tonarius Treverensis (ex Anon. XI, CS3) „Primus ·C·D·F·E·a·“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commem- tary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.160-162 (CS3, p.471a-471b)</i>
TON. Vatic.	s.XII	Tonarius Vaticanus „Musica est motus vocum.“	<i>G. Donato: Gli Elementi Costitutivi dei Tonari. Messina 1978, p.189-229</i>
TON. Vratisl.	s. XV	Tonarius Vratislaviensis „Item notandum de intonacione omnium octo tonorum“	<i>E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Io- hannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.680-705 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
TRACT. FIGUR.	s.XIV/2	Ps.-Philipoctus de Caserta Tractatus figurarum	<i>P. E. Schreuer: Greek and Latin Music Theory <6>, Lincoln - London 1989</i>
TRAD. Franc. I	s.XIII ex.	Anonymus (II, CS1) ex traditione Franconis „Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata tractum habens“	<i>A. Seay: CCMP, Texts/Translations 1, Colorado Springs 1978</i>
TRAD. Franc. II	s.XIII ex.	Anonymus (III, CS1) ex traditione Franconis „Quandocumque nota quadrata vel punc- tus quadratus invenitur, quod idem est“	<i>G. Reaney: CSM 34, 1987, p.27-36</i>
TRAD. Franc. III	s.XIII ex.	Anonymus ex traditione Franconis „Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata invenitur“	<i>F. A. Gallo: CSM 15, 1971, p.66-72</i>
TRAD. Franc. IV	s.XIII ex.	Anonymus ex traditione Franconis (cod. Vindobonensis 5003) „Quandocumque nota quadrata vel punc- tus quadratus invenitur habens tractum“	<i>H. Ristory: CSM 34, 1987, p.49-58</i>
TRAD. Franc. V	s.XIII ex.	Anonymus ex traditione Franconis „Quando duae notae sunt in unisono“	<i>C. H. E. de Coussemaker: Histoire de l'harmonie au Moyen Age. Paris 1852, p.262-273</i>
TRAD. Garl. plan. I	s.XIII/2	Anonymus ex traditione Iohannis de Garlandia „Scientia est cognitio rei sicut est.“	<i>Chr. Meyer: Musica plana Iohannis de Garlandia. Baden-Baden - Bouxwiller 1998, p.3-21 (Reportatio prima) (inde a vol. I, col. 321)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
TRAD. Garl. plan. II	s.XIII/2	Anonymus ex traditione Iohannis de Garlandia „Musica est veraciter canendi scientia“	<i>Chr. Meyer: Musica plana Iohannis de Garlandia. Baden-Baden - Bouxwiller 1998, p.23-38 (Reportatio secunda) (inde a vol. I, col. 321)</i>
TRAD. Garl. plan. III	s.XIII/2	Anonymus ex traditione Iohannis de Garlandia „Scientia in communi secundum philosophos“	<i>Chr. Meyer: Musica plana Iohannis de Garlandia. Baden-Baden - Bouxwiller 1998, p.39-53 (Reportatio tertia) (inde a vol. I, col. 321)</i>
TRAD. Garl. plan. IV	s.XIII/2	Anonymus ex traditione Iohannis de Garlandia „Musice tria sunt genera“	<i>Chr. Meyer: Musica plana Iohannis de Garlandia. Baden-Baden - Bouxwiller 1998, p.55-62 (Reportatio quarta) (inde a vol. I, col. 321)</i>
TRAD. Garl. plan. V	s.XIII/2	Introductio musicae planae secundum magistrum Iohannem de Garlandia „Pro introductione in arte musice primo videndum est“	<i>Chr. Meyer: Musica plana Iohannis de Garlandia. Baden-Baden - Bouxwiller 1998, p.63-97 (inde a vol. I, col. 321)</i>
TRAD. Guid.	s.XII in.	Anonymus ex traditione Guidonis (Ps.-Guglielmus Roffredi) Summa musicae artis	<i>A. Seay: Guglielmo Roffredi's 'Summa musicae artis'. MD 24, 1970, p.71-77; cf. Smits v. W., Geschichtsbild 10, KJb 56, 1972, p.19; Huglo, Roffredi</i>
TRAD. Guid. II	s.XI	Anonymus ex traditione Guidonis „His ita perspectis“	<i>M. A. Leach: 'His ita perspectis': A Practical Supplement to Guido of Arezzo's Pedagogical Method. JM 8, 1990, p.87-90 (inde a vol. I, col. 321)</i>
TRAD. Hermann. I	s.XI	Versus de explicatione litterarum ex traditione Hermanni Contracti „Cumque tam paucis clausulis tota armonia formetur“	<i>H. Sowa: Zur Handschrift Clm 9921. AcM 5, 1933, p.108</i>
TRAD. Hermann. II	s.XI-XII	Versus de explicatione litterarum ex traditione Hermanni Contracti „E notat equales ptongos s semitonaes“	<i>DMA A.Xb, Buren 1980, p.48-51</i>
TRAD. Holl. I	s.XV m.	Anonymus secundum Iohannem Valendrinum „Nulla omnino aetas“	<i>C. M. Bower: In: Traditio Iohannis Hollandrini 2. VMK 20, München 2010, p.49-131; usque ad vol. II col. 480: F. Feldmann: Musik und Musikpflege im mittelalterlichen Schlesien. Breslau 1938, p.157-188</i>
TRAD. Holl. II	s.XV m.	Anonymus (XI, CS3) ex traditione Iohannis Hollandrini „Item diceret, quare musica studetur“	<i>M. Bernhard: In: Traditio Iohannis Hollandrini 2. VMK 20, München 2010, p.197-284; usque ad vol. II, col. 480: R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.1-136 (CS3, p.416a-462b)</i>
TRAD. Holl. III	s.XV m.	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini <Tractatus de musica cum glossis>	<i>A. Rausch: In: Traditio Iohannis Hollandrini 2. VMK 20, München 2010, p.305-391; usque ad vol. II, col. 480: J. Amon: Der 'Tractatus de musica cum glossis' im cod. 4774 der Wiener Nationalbibliothek. Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft II/3, Tutzing 1977</i>
TRAD. Holl. IV	s.XV m.	Fragmentum ex traditione Iohannis Hollandrini „... Similiter unisonus dicitur modus“	<i>Z. Czagány: Anonymi Leutsoviensis tractatus de musica. MD 46, 1992, p.234-242; usque ad vol. I, col. 320: Z. Czagány: Anonymi Leutsoviensis tractatus de musica. Slovenská Hudba 17, 1991, p.318-323</i>
TRAD. Holl. V	1463	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Pro themate presentis operis assummo Cassiodorum“	<i>Chr. Meyer: In: Traditio Iohannis Hollandrini 3. VMK 21, München 2011, p.32-198; usque ad vol. II, col. 640: D. v. Bartha: Studien zum musikalischen Schrifttum des 15. Jahrhunderts. AMf 2, 1937, p.180-199</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
TRAD. Holl. VI	s.XV m.	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „In principio nostri opusculi primo et principaliter sumamus“	<i>A. Rausch: Ottawa 1997 (inde a vol. I, col. 161)</i>
TRAD. Holl. VII	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Ignis divini iubare“	<i>M. Hochadel/M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 3. VMK 21, München 2011, p.242-304 (inde a vol. II, col. 641)</i>
TRAD. Holl. VIII	1402	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Pro recommendacione artis musice“	<i>E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 3. VMK 21, München 2011, p.348-473 (inde a vol. II, col. 641)</i>
TRAD. Holl. IX	s.XV/1	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Musica secundum Bohecium sic diffinitur“	<i>Chr. Berkold/Á. Papp: In: Traditio Iohannis Hollandrini 4. VMK 22, München 2013, p. 18-80 (inde a vol. II, col. 801)</i>
TRAD. Holl. X	s.XV in.	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Musica, que est una ex septem artibus liberalibus“	<i>Chr. Berkold: In: Traditio Iohannis Hollandrini 4. VMK 22, München 2013, p.122-140 (inde a vol. II, col. 801)</i>
TRAD. Holl. XI	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Nec reticere oportet“	<i>Z. Czagány: In: Traditio Iohannis Hollandrini 4. VMK 22, München 2013, p.158-220 (inde a vol. II, col. 801)</i>
TRAD. Holl. XII	s.XV ex.	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Fertur quamquam Pitagoras“	<i>K.-J. Sachs: In: Traditio Iohannis Hollandrini 4. VMK 22, München 2013, p.240-274 (inde a vol. II, col. 801)</i>
TRAD. Holl. XIII	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Circa incipium huius libri“	<i>Chr. Meyer: In: Traditio Iohannis Hollandrini 4. VMK 22, München 2013, p.294-354 (inde a vol. II, col. 801)</i>
TRAD. Holl. XIV	s.XV ex.	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Quia secundum philosophum“	<i>Chr. Meyer: In: Traditio Iohannis Hollandrini 4. VMK 22, München 2013, p.372-394 (inde a vol. II, col. 801)</i>
TRAD. Holl. XV	a.1478	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Expedit et consonum est rationi“	<i>E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 5. VMK 23, München 2014, p.18-75 (inde a vol. II, col. 961)</i>
TRAD. Holl. XVI	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Sonat vox tua in auribus meis“	<i>A. Rausch: In: Traditio Iohannis Hollandrini 5. VMK 23, München 2014, p.96-149 (inde a vol. II, col. 961)</i>
TRAD. Holl. XVII	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Expedit et consonum est rationi“	<i>Chr. Meyer/Á. Papp: In: Traditio Iohannis Hollandrini 5. VMK 23, München 2014, p.172-241 (inde a vol. II, col. 961)</i>
TRAD. Holl. XIX	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Voces octo graves“	<i>Chr. Meyer/Á. Papp: In: Traditio Iohannis Hollandrini 5. VMK 23, München 2014, p.316-359 (inde a vol. II, col. 961)</i>
TRAD. Holl. XX	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Pro presentis opusculi artis videlicet musicalis cognitione“	<i>Chr. Meyer: In: Traditio Iohannis Hollandrini 5. VMK 23, München 2014, p.374-415 (inde a vol. II, col. 961)</i>
TRAD. Holl. XXI	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Primo Celi scribit Arestoteles“	<i>M. Bernhard: In: Traditio Iohannis Hollandrini 5. VMK 23, München 2014, p.432-479 (inde a vol. II, col. 961)</i>
TRAD. Holl. XXII	1497	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Item musica dividitur“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.8-26 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
TRAD. Holl. XXIII	a. 1458	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Quoniam circa artem musicalis sciencie“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.44-102 (inde a vol. II, col. 1121)</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
TRAD. Holl. XXIV	a. 1460	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Expedit et consonum est rationi“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.136-229 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
TRAD. Holl. XXV	a. 1478	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Expedit et consonum est rationi“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.250-269 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
TRAD. Holl. XXVI	s.XV	Anonymus ex traditione Iohannis Hollandrini „Non est igitur parva laus nec modica utilitas“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.290-299 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
TRAD. Lamb.	s.XIII ex.	Anonymus ex traditione Lamberti De plana musica breve compendium	<i>A. Gilles: De musica plana breve compendium (Un témoignage de l'enseignement de Lambertus). MD 43, 1989, p.40-51</i>
TRAD. March.	s.XV m.	Anonymus ex traditione Marchetti de Padua „Sciendum est, quod antiquitus solummodo fuerunt adinventi quatuor modi sive toni“	<i>M. Bernhard: Die Thomas von Aquin zugeschriebenen Musiktraktate. VMK 18, München 2006, p.39-47; usque ad vol. I, col. 1110: R. Monterosso: Un compendio inedito del ‚Lucidarium‘ di Marchetto da Padova. Studi Medievali 7, 1966, p.927-931</i>
TRAD. Mur. I	p.1350	Discipulus anonymus Iohannis de Muris Tractatus de proportionibus	<i>GS3, p.286-291</i>
TRAD. Mur. II	s.XIV	Anonymus ex traditione Iohannis de Muris „Longa imperficitur per brevem“	<i>GS3, p.306a</i>
TRAD. Notk.		Versus de litteris significativis ex traditione Notkeri Balbuli „A monet alta peti, b tolli sive teneri“	<i>J. Smits van Waesberghe: Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen II. Tilburg 1939-42, p.34-50</i>
TRAD. Phil. I	p.1320	Anonymus ex traditione Philippi de Vitriaco Ars quevis mensurandi motetos	<i>A. Gilles: CSM 8, 1964, p.55-69</i>
TRAD. Phil. II	p.1320	Anonymus (III, CS3) ex traditione Philippi de Vitriaco <De arte musicae breve compendiolum>	<i>A. Gilles: CSM 8, 1964, p.84-93</i>
TRAD. Phil. III	s.XIV ex.	Anonymus ex traditione Philippi de Vitriaco „Omni desideranti notitiam artis mensurabilis“	<i>H. Anglès: Dos tractats medievals de música figurada. FS J. Wolf, Berlin 1929, p.6-10; cf. Reaney, Postscript, p.29-31</i>
TRAD. Pipudi	s.XIV	Tractatus de contrapuncto ex traditione Iohannis Pipudi Regulae contrapunctus	<i>C. Gómez: ‚De arte cantus‘ de Johannes Pipudi, sus ‚Regulae contrapunctus‘ y los apuntes de teoría de un estudiante catalán del siglo XIV. AnM 31-32, 1976-77, p.45-47</i>
TRAD. Ptol.		<i>delendum est (= PTOLOM.)</i>	<i>usque ad vol. II, col. 1120: GS3, p.284-285a</i>
UDALSC.	c.1124-1150	Udalscalculus Augustensis Registrum tonorum	<i>Ph. Jaffé: Des Abtes Udalskalk von St. Ulrich in Augsburg Registrum Tonorum. Archiv für die Geschichte des Bisthums Augsburg 2, 1859, S.69-78 (partim)</i>
UGOL. URB.	c.1430	Ugolinus Urbevetanus (c.1380-1457) Declaratio musicae disciplinae	<i>A. Seay: CSM 7, 1959-1962</i>
VERS. Ars est	s.XI	Versus de musica „Ars est iam utillima, a philosophis composita“	<i>DMA A.Xa, Buren 1979, p.14-25</i>
VERS. Ars humanas	s.XI	Versus de musica „Ars humanas instruit loquelas en grammatica“	<i>CS2, p.110-114b</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
VERS. Attentus tibi	s.XI	Versus de musica „Attentus tibi diplasion hoc ordine signa“	<i>H. Schmid: Musica et scolica enchiriadis. VMK 3, München 1981, p.30</i>
VERS. Consona quo	s.XI	Versus de musica cum commento „Consona quo variae resonet modulatio vocis“	<i>H. Müller: Bruchstücke aus der mittelalterlichen Musiktheorie. VMw 1, 1885, p.173-174</i>
VERS. Est planetarum	s.XII	Versus de musica „Est planetarum similis concordia vocum“	<i>J. Handschin: Ein mittelalterlicher Beitrag zur Lehre von der Sphärenharmonie. ZMw 9, 1927, p.202-203</i>
VERS. Fer tuba	s.XI	Versus de generibus et instrumentis musice „Fer tuba praeclaras hominum motione figuratas“	<i>C. M. Bower: An 11th-century, Italian ‘Gloss’ on Cassiodorus: New Evidence Concerning Medieval Instruments. FS für H. Leuchtmann, Tutzing 1993, p.89-90</i>
VERS. Hac ex lege	s.XI	Versus de musica „Hac ex lege protus autentus sit tibi notus“	<i>H. Sowa: Zur Handschrift Clm 9921. AcM 5, 1933, p.63</i>
VERS. Iam post	1369	Versus de musica anonymi Pragensis „Iam post has normas“	<i>A. Rausch: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.284-292; usque ad vol. I, col. 640: R. Federhofer-Königs: Ein anonymes Musiktraktat aus der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Stiftsbibliothek Michaelbeuern/Salzburg. KJb 46, 1962, p.49-54</i>
VERS. Imparitas	s.XV	Versus de musica „Imparitas, que novem scandit, bassatur ad unam“	<i>R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.152 (CS3, p.467b)</i>
VERS. Indicis	s.X	Versus de musica „Indicis a summo capiens exordia primus“	<i>T. A. Russell: A Poetic Key to a Pre-Guidonian Palm and the ‘Echemata’. JAMS 34, 1981, S.110</i>
VERS. Maiores tropos	s.XI	Versus de musica „Maiores tropos veteres dixere quaternos“	<i>K.-W. Gümpel: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.119; usque ad vol. I, col. 640: K. T. Utterback: ‘Cum multimodi curiositatis’: A Musical Treatise from Eleventh-Century Catalonia. Speculum 54, 1979, p.295-296</i>
VERS. Palmam I	s.XIII	Versus de musica „Palmam cum digitis propono scribere cuius“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.572-575 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
VERS. Palmam II	s.XV	Versus de musica „Palmam cum digitis propono scribere cuius“	<i>M. Bernhard/E. Witkowska-Zaremba: In: Traditio Iohannis Hollandrini 6. VMK 24, München 2015, p.576-590 (inde a vol. II, col. 1121)</i>
VERS. Postquam pro	s.XIII ?	Versus de musica (Alexandro de Villa Dei adscripti) „Postquam pro rudibus fabricavi materiale“	<i>A. Seay: Alexander de Villa Dei (?), Carmen de musica cum glossis. CCMP, Critical Texts 5, Colorado Springs 1977</i>
VERS. Primus habet		<i>delendum est (= HUGO SPECHTSH. 487-490, 521-534)</i>	<i>usque ad vol. II, col. 1280: R. J. Wingell: Anonymous XI (CS III): An Edition, Translation, and Commentary. (Diss.) Univ. of Southern California 1973, p.159-160 (CS3, p.471a)</i>
VERS. Primus morosus	s.XII	Versus de musica „Primus morosus graditur, gravis inde secundus.“	<i>M. Bernhard: Zur Handschrift clm 2599. MiB 22, 1981, p.22-23</i>
VERS. Profert		Versus de musica „Profert ·A· cum ·B·“	<i>J. Palmer: CSM 35, 1990, p.82</i>

NOTAE	AETAS	NOTARUM EXPLICATIO	EDITIONES
VERS. Quisquis velis	s.XI	Versus de musica „Quisquis velis camenarum melodiis canere“	<i>DMA A.Xb, Buren 1980, p.33-34</i>
VITRUV.	a.27 a.Chr.	Marcus Vitruvius De architectura libri X	<i>C. Fensterbusch: Darmstadt 1976</i>
VOCAB. MUS.	s.XI	Vocabularium musicum „Armonia est modulatio vocis vel compe- tens“	<i>A. Rusconi: In: Quellen und Studien zur Musiktheorie des Mittelalters 3. VMK 15, München 2001, p.138-141; usque ad vol. I, col. 640: A. de la Fage: Essais de diphthérogaphie musicale. Paris 1864, p.404-407</i>
WALT. ODINGT.	i.1298- 1316	Walter Odington Summa de speculatione musicae	<i>F. F. Hammond: CSM 14, 1970</i>
WENCESL. PRACH.	c.1430	Wenceslaus de Prachatitz <Commentum in musicam speculativam Iohannis de Muris>	<i>G. Pietzsch: Die Pflege der Musik an den Universitäten bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 73, 1935, S.112-118 (partim)</i>
WILLEH. HIRS.	a.1069	Willelhelmus Hirsaugiensis (†1091) Musica	<i>D. Harbinson: CSM 23, 1975</i>
WILLELM.	a.1372	Willelmus Breviarium regulare musicae	<i>G. Reaney: CSM 12, 1966, p.15-31</i>

Verzeichnis der Incipits – List of Incipits

A ·C· novem passus usque ad sustentationem	ORGANISTR. A ·C·
A dextra parte incipe. Primum divide in quattuor	MON. A dextra parte
·A· est clavis locorum ·A·re	IOH. TINCT. diff.
A Gamma dividatur per III	MON. A gamma
A labro divide instrumentum	MON. A labro
A magada in magadam	ORGANISTR. A magda in
A magada usque ad magadam	MON. A magada
A magada usque ad retinaculum	ORGANISTR. A magada
A monet alta peti, b tolli sive teneri	TRAD. Notk.
A prima magada usque ad secundam	ORGANISTR. A prima
A primo ·C· usque in finem	MON. A primo
A summa quacumque locata	PS.-BERNEL. interv.
Ab ·F· quae habet locum	MON. Ab F
Accentus acutus. Accentus <gravis>	NEUM. Accentus
Ad brevem notitiam contrapuncti	DISC. Ad brevem
Ad descendam artem discantandi notandum est	PS.-DIETR.
Ad evidentiam cantus organici	ANON. Barcin. I
Ad evidentiam valoris notularum	ANON. Paris. I
Ad faciendam scalam clavichordii intercisam	CLAVIC. Ad faciendam
Ad fistulas	FIST. Ad fistulas
Ad habendam aliqualem notitiam figurarum simplicium et compositarum	GUIDO FR.
Ad habendam notitiam perfectam	IOH. TORK. decl.
Ad habendum bonum fundamentum	TACT. Ad habendum
Ad honorem sanctae et individuae Trinitatis	PETR. PALM.
Ad inveniendum veras falsetas	MON. Ad inveniendum
Ad investigandam veritatem et sedandam discordiam	LE MUNERAT moderat.
Ad me nuper ex Pannonia scribens	IOH. TINCT. inv.
Ad metiendum quippe	MON. Si regularis
Ad musicae initia quolibet ingredientem	HUCBALD.
Ad notitiam iam musice artis intrare volentibus	MUT. Ad noticiam
Ad sciendum artem cantus	ANON. Monac. II
Ad sciendum artem discantus	CONTR. Ad sc. artem
Ad sciendum componere carmina	CONTR. Ad sc. comp.
... ad secundum	FIST. ad secundum
Adhuc redde rationem, rogo, organalium causarum	ORG. Bamb. II
Aggredienti mihi itaque difficillimam	HERB. TR.
Alteratio est proprii valoris alicuius notae duplicatio	IOH. TINCT. alt.
Amicorum iusta et honesta petitio	PS.-MUR. summa
Ante omnia divide totum monochordum	MON. Ante omnia
Arbitrii	FIST. Arbitrii
Arbitror idcirco	CYMB. Arbitror
Arithmetica: Disciplina numerorum	VOCAB. MUS.
Ars est iam utilissima, a philosophis composita	VERS. Ars est
Ars humanas instruit loquelas en grammatica	VERS. Ars humanas
Ars practice cantus mensurabilis duplex reperitur	PROSD. ital.
Ars probat artificem, quae scribitur arte Guidonis	DISC. Si cantus asc.
Artem organisandi breviori conquirere cupiens	COMPIL. Salisb.
Artis musicae studiosissimo iuveni	IOH. TINCT. imp.
... ascendendo vel descendendo	ANON. Deodat.
At illi dixerunt	CANT. PASS.
Attentus tibi diplasion hoc ordine signa	VERS. Attentus tibi
Authenticus auctoralis et auctoritate plenus	MOD. Autenticus
Authenticus protus constat ex prima specie diapente	BERNO ton.
Authenticus protus constat ex prima specie diapente	TON. Baumg.
Authenticus protus cum plage suo finem habet in lichanos hypaton	MOD. Autent. prot.
Authentus protus	TON. Cent.
Authentus protus, qui et dorius	FRUT. ton.
Beatissimo atque dulcissimo fratri Michaeli	GUIDO ep.
Beatus Augustinus perhibet	ANON. Gerbert
Bern gratia Dei, etsi non merito, tamen officio Abba	BERNO div.
Boethii musices disciplina	BART. RAM.
Boethius vir eruditissimus musicam dicit constare	MON. Boetius
Cantum a beato papa Gregorio editum	GUIDO AUG.
Cantum quem Cisterciensis ordinis ecclesiae	ANON. Cist. I
Capiendum erit et ultimum	COMPOS. Capiendum
Causa, quare sequens opusculum	CONR. ZAB. chor.

Christianorum nobilissimo	AURELIAN.
Christo igitur Domino musicis modulationibus psallere volentibus	MUT. Christo
Circa artem musicalem notanda sunt aliqua pulchra	MENS. Circa artem
Circa initium huius libri et cuiuslibet alterius	TRAD. Holl. XIII
Circa latitudinem	FIST. Circa latitudinem
Circa materiam manus	ANON. Gemnic.
Circa modum discantandi	CONTR. Circa modum
Circa tractatum artificialis musicae primo sciendum est	PAUL. FLOR.
Cogitanti mihi, illustrissima domina	IOH. TINCT. val.
Cognita modulatione melorum	ANON. Couss. IV
Cogor a te ut tibi Dardane	PS.-HIER. ep.
Compendiosam nota doctrinam per medium ligni	MON. Compendiosam
Compendiosum de musica breviarum collecturi	FRUT. brev.
Concordantiarum perfectae, ut unisonus, id est eadem	TACT. Concordanciarum
Considerans, celeberrime cantorum	IOH. TINCT. not.
Consona quo variae resonet modulatio vocis	VERS. Consona quo
Consonantia est duorum sonorum sibimet permixtorum	CONTR. Consonantia
Consonantiae contrapuncti	CONTR. Consonantiae
Consueverunt magno quidem	HERB. TR.
Contrapuncto daturus operam	IOH. TINCT. contr.
Contrapunctus est ars flectendi cantabiles sonos	CONTR. Contr. est ars
Creatrix omnium sapientia	ADALB.
Cuiusque artis praeceptor	IOH. TINCT. exp.
Cum animadverterem iuxta hoc dictum	MENS. Cum animadv.
Cum ars musica, quae inter philosophiae filias censetur	SUMM. GUID.
Cum autem diapente et diatessaron organizamus	ORG. Mediol. rhythm.
Cum de mensurabili musica sit nostra praesens intentio	MENS. Cum de
Cum de plana musica quidam philosophi sufficienter tractaverint	FRANCO COL.
Cum de plana musica quidam philosophi sufficienter tractaverunt	IOH. HANB. sum.
Cum diatessaron consonantia constet sesquitertia proportionem	INTERV. Cum diatessaron
Cum ego Iohannes Tinctoris	IOH. TINCT. punct.
Cum frequenter in ecclesia vestrae dioecesis	REG. PRUM.
Cum humana natura naturaliter scire desiderat	COMPIL. Ticin.
Cum igitur de arte musicae tractare debeamus	IOH. VETUL.
Cum igitur humana natura scire desiderat	NICOL. CAP.
Cum igitur pro maiori praecedentis tractatus intellectu	COMPOS. Cum igitur
Cum in isto tractatu de figuris sive de notis	ANON. London. I
Cum inter omnia humana studia	HERB. TR.
Cum me et naturalis conditio	GUIDO micr.
Cum me plurima atque diversa videres indagare studia	IOH. COTT. mus.
Cum multi antiqui modernique cantores peritiores artium fuerunt	ANON. Couss. V
Cum multimodi curiositatis instantissima studia	OLIVA
Cum notum sit	CONTR. Cum notum
Cum obscuritas diaphoniae	ORG. Mediol. pros.
Cum primum a ·Γ· ad finem novem passibus	MON. Cum primum
Cum propter vitia et negligentiam scriptorum antiphonarii	IAC. TWING.
Cum rex Francorum convivii nostri	CASSIOD. var.
Cum saepius mecum egisses	ADAM FULD.
Cum simplicium vocum naturaliter se sequentium septem sint discrimina	TON. Aug.
Cum sint quattuor disciplinae mathematicae	LECT. GUID.
Cum sit necessarium iuvenilibus	THOM. WALS.
Cum, ut quidam sapiens ait, non minus dedecus sit	CONR. ZAB. mon.
Cum, ut quidam sapiens ait, non minus dedecus sit	CONR. ZAB. tract.
Cumque tam paucis clausulis tota harmonia formetur	TRAD. Hermann. I
Cuprum purissimum	FIST. Cuprum pur.
Δ: Adhuc redde rationem, rogo, organaliū causarum	ORG. Bamb. II
Δ: Quare non in diatessaron symphonia	ORG. Bamb. I
D: Estne musica genus an species?	HEINR. AUG.
D: Modo quaeritur, quid est musica?	ANON. Seay
D. Quid est musica? M. Veraciter canendi scientia	PS.-ODO dial.
D. Quid est tonus? M. Regula, naturam et formam	TON. Cist.
Dat de psallendi metis pariterque canendi	SUMM. GUID.
De harmonica consideratione Boethius ita disseruit	ALIA MUS.
De hoc autem instrumento	IOH. TINCT. inv.
De proportionibus aliquid clarius tractare intendimus	PROP. MENS. De prop.
De reponderatione cerae	CYMB. De repond.

Debemus scire, quod omne contrapunctum debet incipere et finire	CONTR. Debemus scire
Debitum servitutis nostrae	COMM. BR.
Denique si ·a· acuta habet XII	PROP. Denique si
Desiderio tuo, fili carissime	ADALB.
Designata proslambanomeno	MON. Designata
Diapason quid est?	INTERV. Diapason
Diaphonia duplex cantus est	ORG. Montep.
Diaphonia vel organo dupliciter uti possumus	ORG. Selest.
Diaphoniam seu organum constat ex diatessaron symphonia	ORG. Colon.
Dictis autem, prout potuimus	ORG. Paris.
Dicturi de tonis, primo videndum est	PETR. CRUC.
Differentia est inter motetos	GEN. DISC. Differentia
Dilectissimo coepiscopo E.	COMM. TON.
Dilectissimo fratri et in Christo amabili mille salutis continuae munus	PTOLOM.
Dilecto in Christo	HEINR. EGER
Dimidia parti animae suae	ODOR. SEN.
Dimidium ·G· sibi iungas	CYMB. Dimidium
Dimidium proslambanomenos est mese	MON. Dimidium
Discantus est diversorum cantuum secundum modum	ANON. Tegerns. II
Discantus est diversorum cantuum secundum modum	ANON. London. II
Discipulus: Modo quaeritur, quid est musica?	ANON. Seay
Discipulus. Quid est tonus? Magister. Regula, naturam et formam	TON. Cist.
Dispendiosa sub compendio tradere	IAC. LEOD. comp.
Diuturni studii lectione	FR. GAFUR. theor.
Diuturni studii lectione	FR. GAFUR. op.
Dividatur tota tabula in IIIor	MON. Dividatur
Divide Gamma per medium	MON. Divide gamma
Divide in quattuor	MON. Divide in
Divide in quattuor partes	MON. Divide in quatuor
Divide monochordum in quattuor partes	MON. Divide mon.
Divide primo inter ·b· durum et stephanum	MON. Divide primo
Dividitur monochordum primo in IX passibus	MON. Dividitur
Divini timoris totiusque prudentiae fulgore clarissimo	GUIDO micr.
Divisio incipiendo in ·H·	MON. Divisio incipiendo
Domino Deoque dilecto archipraesuli Piligrimo	BERNO prol.
Domino et patri suo venerabili Angelorum antistiti Fulgentio	IOH. COTT. mus.
Domno suo Ellenhardo praesulum dignissimo	ARIBO
Dulce ingenium musicae	ANON. Bernh.
Dum Domino psalles psallendo tu tria serves	ANON. Cist. IV
Dum quidam mihi carus	PROSD. spec.
Duplex est notula, ligata scilicet et non ligata.	MENS. Duplex
E notat aequales phthongos, s semitonaes	TRAD. Hermann. II
E voces unisonas aequat	HERMANN. expl.
Ecce modorum sive tonorum	MOD. Ecce modorum
·ee· extra manum	MAN. GUID.
Effectus primus est iste	IOH. TINCT. eff.
Egregio viro domino Martino Hanard	IOH. TINCT. not.
·E·la; eperipapancos	TAB. Catan.
Enchiriadis namque monochordi dimensionem	MON. Enchiriadis
Eptaphonus, strophicus, punctum, porrectus, oriscus	NEUM. Eptaphonus
Est autem in musicis diapason: quae in numeris dupla proportio	PROP. Est autem
Est autem musica secundum Boethium	IAC. LEOD. spec.
Est autem unisonus	CONTR. Est autem
Est planetarum similis concordia vocum	VERS. Est planetarum
Estne musica genus an species?	HEINR. AUG.
Esto linea pro chorda	MON. Esto linea
Et dixit Guido	CART. PLAN.
Et nota, quod tres sunt cantus in genere	MUT. Et nota
Et primo de contrapuncto plano	CONTR. Et primo I
Et primo de syncopatione	CONTR. Et primo II
Et si harmonicam scientiam	FR. GAFUR. pract.
Etsi bestialium voluptatum	IOH. MUR. spec.
Etsi facile sit inventis addere	PROSD. mon.
Ex omni innumera varietate numerorum pauci et numerabiles inventi sunt	INTERV. Ex omni
Excellentissimo domino Rathbodo	REG. PRUM.
Existimo, quod nunc temporis quattuor principales sunt differentiae	ARN. GILL.

Expedit et consonum est rationi	TRAD. Holl. XV
Expedit et consonum est rationi	TRAD. Holl. XVII
Expedit et consonum est rationi	TRAD. Holl. XIX
Expedit et consonum est rationi	TRAD. Holl. XXIV
Expedit et consonum est rationi	TRAD. Holl. XXV
Exsultabunt labia mea	IOH. KECK
Fabulose loquentes	IOH. GROCH.
Fac diclavium primo longitudinem	CLAVIC. Fac diclavium
Fac lineam occultam	MON. Fac lineam
Fac tibi	FIST. Fac tibi
Fer tuba praeclaras hominum motione figuras	VERS. Fer tuba
Fertur quamquam Pythagoras primordialis musices huius	TRAD. Holl. XII
Fiat corpus concavum quadrum	MON. Fiat corpus
Figura est repraesentatio vocis	PS.-PETR. CRUC.
Figurae cantus figurati	IOH. HOTH. fig.
Figurae enim cantus choralis sunt 8	IOH. HOTH. mens. II
Figurae monochordi vel notae sunt istae	MON. Figure
Fistulae mensurentur	FIST. Fistulae mens.
Fistulae si	FIST. Fistulae si
Fistulam quam	FIST. Fistulam quam
Formata prima	FIST. Formata prima
Formulas quas vobis	ODO ARET.
Fundamentalem cantus choralis	IOH. OLOM.
·G· habeat quantumcumque pondus volueris	CYMB. G habeat
·G·ut prima clavis	IOH. BOEN mus.
Gamma novem passus reddit, quorum dabit unus ·A·	MON. Gamma novem
·Gamma·ut, ·A·re, ·B·mi semper pollex retinebit	IOH. FLOESS
·Gamma·ut, id est littera G graecum	MUT. Gamma ut
Gaudent musicorum discipuli	HENR. ZEL.
Gaudere sciens brevitatem modernos et tamen ex altera parte considerans	GUIDO DION.
Gliscunt corda meis	GUIDO reg.
Graecam litteram ideo moderni maluerunt ponere quam latinam	ANON. Lips.
Grandem mihi laetitiam	FR. GAFUR. extr.
Gratia grata tonis fas omnibus exspatiandi	IOH. VELLE metr.
Gurtulus, eptaphonus, clivis, quilisma, podatus	NEUM. Gurtulus
Gymnasio musas placuit revocare solutas	GUIDO micr.
Habito de ipsa plana musica	IOH. GARL. mens.
Hac ex lege protus authentus sit tibi notus	VERS. Hac ex lege
Haec sunt quattuor notae, quibus omnis mensurabilis contextitur cantilena	IOH. BOEN ars
Harmonia est diversarum vocum apta coadunatio	INCH. UCHUB.
Harmoniam atque musicam	BART. RAM.
His ita perspectis	TRAD. Guid. II
Hoc monochordum metiatur ita	MON. Hoc mon.
Huius artis experientiam quaerere cupientibus	ANON. Ratisb.
Huius artis inventores Graeci dicunt Pythagoram	MUS. MAN.
Iam post has normas	VERS. Iam post
Iam sequitur de valoribus notarum et hoc iam dictatur	ANON. Vipiten.
Iam vero quisquis	IOH. LEGR. tac.
Ideo autem sic vocatur	TON. Franc.
Igitur primus tonus in officiis duas habet differentias	TON. Lips.
Igitur qui nostram disciplinam petit	GUIDO micr.
Ignis divini iubare illucente	TRAD. Holl. VII
Illud est causa alicuius	ANON. Michels
Illustrissimae dominae Beatrici	IOH. TINCT. eff.
Imparitas, quae novem scandit, bassatur ad unam	VERS. Imparitas
In arte motetorum	PS.-MUR. motet.
In cantu Gregoriano hec regule sunt notande	ANON. Tegerns. I
In capite proslambanomenos	MON. In capite
In consideranda monochordi positione	HERMANN. mus.
In duplici manerie proportio reperitur	PROSD. summ.
In favorem totius cleri	CONR. ZAB. chor.
In hierarchia caelesti	UGOL. URB.
In manus meas incidit liber quidam tuus	IOH. HOTH. exc.
In mensuris	FIST. In mensuris
In monochordi mensura in primis videtur intuendum	MON. In mon. mensura
In monochordo, quod dicitur Fortunatiani	MON. In mon.

In omnibus requiem quaesivi	ANON. Ellsworth
In praefatione novae musicae	IOH. CICON. mus.
In praesenti libello apparebit, quid est discantus	CONTR. In presenti
In primis a capite	ORGANISTR. In primis
In primis ad laevam scribe litteram Gamma	MON. In primis ad levam
In primis censeo, totum monochordum in directum dividi	MON. In primis
In primis divide totum spatium monochordi per quattuor partes	MON. In primis divide
In primo diapason ·E· habet ·F· et eius octavum	MON. In primo
In principio nostri opusculi	TRAD. Holl. VI
In quattuor partes longitudinem monochordi divide aequas	MON. In quatuor
In sequenti litterarum serie	MUS. MAN.
In subscriptis tonorum formulis	UDALSC.
In superiori linea	MON. In superiori
Incipiendo primum super ·H·	CLAVIC. Incipiendo
Incipit mensura	FIST. Incipit mensura
Incipit unumquodlibet in arte musicali tam practica quam theorica	DIFF. MUS.
Incipiunt octo toni musicae artis cum suis differentiis	REG. PRUM. ton.
Indicis a summo capiens exordia primus	VERS. Indicis
Inprimis dicetur	CONTR. Inprimis
Inter ·d· igitur atque ·c·	WILLELM.
Inter diversas de musica quaestiones quaeritur	ANON. Quaest.
Inter quascumque	FIST. Inter quascumque
Isidorus dicit, quod sine musica nulla disciplina potest esse	BONAV. BRIX.
Ista autem omnia signa scripta	MENS. Ista autem
Istae sunt regulae in discantu	NICOL. SEN.
Iste est modus et ordo faciendi monochordum antiquum	MON. Iste
Iste liber prima sua divisione dividitur in duas partes	FR. GAFUR. gloss.
Iste tonarius melicus cum sua rubrica	TON. Lips.
Item dices, quare musica studetur	TRAD. Holl. II
Item musica dividitur in musicam choralem seu planam et mensuralem	TRAD. Holl. XXII
Item nota tria consistunt in cantu	PROP. MENS. Item nota
Item notandum de intonatione omnium octo tonorum	TON. Vratisl.
Item notandum, quod notularum species	MENS. Item notandum
Item notandum, quod septem sunt reformationes	ANON. Couss. I
Iterum nota in ligaturis illam doctrinam generalem	MENS. Item nota
Laudabili plurimum affectu	IOH. TINCT. imp.
Libellus theorematum musicae dividitur primum	ERASM. HOR.
Libro tertio de philosophica consolatione Boethius	IAC. LEOD. spec.
Licet mihi ipsi in omni scientia	AMERUS
Longa imperficitur per brevem	TRAD. Mur. II
Longissimam	FIST. Longissimam
Longitudinem a primo puncto	MON. Longitudinem
M: Musica quid est?	SCOL. ENCH.
Magadis in utraque parte primum positus	MON. Magadis
Magdarum nonae sunt partes	MON. Magdarum
Magister: Modus qui pes est?	AUGUST.
Magnifico militi domino	GEORG. ANS.
Magnifico militi et potenti	MARCH. luc.
Maiores tropos veteres dixere quaternos	VERS. Maiores tropos
Manus est brevis et utilis doctrina	IOH. TINCT. exp.
Manus musica est organum	TRAD. Holl. III
Medietas lineae facit ·G·solreut	MON. Medietas
Mensurabilis musica est cantus	PS.-PETR. CRUC.
Mensuram et	FIST. Mensuram et
Mensuram fistularum dicturi	FIST. Mensuram fist.
Mensurus monochordum	MON. Mensurus
Metire a protine ad protinem	MON. Metire
Micros graece brevis latine	COMM. Guid.
Mirabile semper visum est	GEORG. ANS.
Miror viros nostri temporis	IOH. LEGR. rit.
Modo quaeritur, quid est musica?	ANON. Seay
Modus imperfectus de tempore imperfecto est	COMPIL. Lond.
Modus in musica	ANON. Couss. VII
Modus qui pes est?	AUGUST.
Monochordum a magada usque ad magadam	MON. Mon. a magada
Monochordum compositurus accipe	MON. Mon. compos.

Monochordum disparaturus	MON. Mon. disparat.
Monochordum divisurus tres primum magadas providendum censeo	MON. Mon. divisurus
Monochordum Enchiriadis constat	MON. Mon. ench.
Monochordum per septem discrimina vocum	MON. Mon. per septem
Monochordum regulare quinque circini fractionibus	MON. Mon. regulare
Monochordum secundum Boethium imprimis dividitur	MON. Mon. secundum
Monochordum secundum genus diatonicum	MON. Mon. sec. genus
Monochordum tuum sic dividas. Primo totum spatium interceptum	MON. Mon. tuum
Moribus optimis ac plerisque ingenuis artibus	IOH. TINCT. exp.
Multorum cantorum scripturas	WILLELM.
Multorum considerans errorem coactus sum Gregorii cantum	PS.-GUIDO corr.
Multorum diversorum auctorum artis practice cantus plani	PROSD. plan.
Musica a quo inventa?	LIB. ARGUM.
Musica ars modulativa, in qua animorum placiditas	MICH. KEINSP.
Musica disciplina est, quae de numeris loquitur	ANON. Grac.
Musica ergo, de qua hic est sermo	PROSD. spec.
Musica ergo plana est musica	PROSD. plan.
Musica est ars ex septem artibus liberalibus una	TRAD. Holl. XIII
Musica est ars recte canendi sono cantuque consistens	ANON. Lovan.
Musica est enim scientia	IOH. OLOM.
Musica est indita nobis naturaliter	ANON. Meyer
Musica est motus vocum cum scientia modulandi veraciter	TON. Vatic.
Musica est motus vocum et est in quantitate	MOT. Musica est
Musica est motus vocum congrua proportionem	HIER. MOR.
Musica est motus vocum, id est per arsim et thesim	TRAD. Guid.
Musica est motus vocum rationabilium in arsim et a thesim	ANON. Michaelb. I
Musica est motus vocum rationabilium in arsim item thesim	ANON. Philad.
Musica est peritia modulationis	PS.-OSBERN.
Musica est recte modulandi scientia	GLOSS. Ioh. Mur. spec.
Musica est scientia bene modulandi	PETR. DION.
Musica est scientia recte canendi	ORIG. ET EFF.
Musica est una de septem artibus, quas liberales appellamus	ANON. Barcin. II
Musica est una partium sive specierum artis mathematicae	ANON. Carthus.
Musica est veraciter canendi scientia	TRAD. Garl. plan. II
Musica generaliter sumendo est scientia inquirendi	ENGELB. ADM.
Musica magistri Szydlovitae sequitur	SZYDLOV.
Musica movet affectus	PETR. TALH.
Musica per flores subscriptos praestat odores	HUGO SPECHTSH.
Musica quid est?	SCOL. ENCH.
Musica secundum Boethium sic diffinitur	TRAD. Holl. IX
Musica septem artium liberalium	HEINR. EGER
Musica, quae est una ex septem artibus liberalibus	TRAD. Holl. X
Musicae artis disciplina summo studio appetenda est	PS.-ODO mus.
Musicae artis plures fuisse	IOH. AEGID.
Musicae disciplinam	GUILL. POD.
Musicae itaque artis notitia	TRAD. Holl. I
Musicae tria sunt genera	TRAD. Garl. plan. IV
Musicalis scientia	IOH. BOEN mus.
Musicam antiquam antiquorum voto	IOH. CICON. mus.
Musicam disciplinam non esse	AURELIAN.
Musicam triplicem esse ferunt	IOH. KECK
Musicorum et cantorum	GUIDO reg.
Natura delectabilissimum est musica	COMPOS. Natura
Natura omnium rerum antiquissima	QUAEST. MUS.
Ne iuvenibus studentibus	FR. GAFUR. extr.
Nec reticere oportet musicam laudum praeconiis extollendo	TRAD. Holl. XI
Neumarum voces novem sunt	MON. Neumarum
Noe noe ane auctoritas vera authenticus protus	TON. Mett.
Nomina neumarum cognosces hic variarum	NEUM. Nomina
Non est igitur parva laus nec modica utilitas	TRAD. Holl. XXVI
Nota quinque sunt species eius	CONTR. Nota quinque
Nota, quod contrapunctus est	CONTR. Nota quod I
Nota, quod contrapunctus semper debet incipi	IOH. HOTH. contr. II
Nota, quod duplex est prolatio	GUILL. MON.
Nota, quod modus accipitur a longa, tempus a brevi	PROP. MENS. Nota quod I
Nota, quod novem sunt consonantiae	CONTR. Nota quod novem I

Nota, quod novem sunt species contrapuncti, quarum quinque	CONTR. Nota quod novem II
Nota, quod novem sunt species contrapuncti, scilicet unisonus	CONTR. Nota quod II
Nota, quod omnes voces totius organi	ARS ORG.
Nota, quod omnis tactus incipiens	TACT. Sequitur
Nota, quod quattuor sunt litterae graves et quattuor gravissimae	IAC. THEAT.
Nota, quod quattuor sunt partes prolationis	PROP. MENS. Nota quod II
Nota, quod septem sunt consonantiae in biscantu	CONTR. Nota quod septem
Nota, quod sunt quattuor modi principales cantandi omnem cantum	TON. Subl.
Nota, quod toni sunt octo	ANON. La Fage II
Nota, quod tredecim sunt species cantus	ANON. Mediol.
Nota, quod ubi est perfectio numeri	MENS. Nota quod
Nota, quod unisonus	CONTR. Nota quod III
Nota, quod voces biscanti seu contrapuncti sunt septem	CONTR. Nota quod voces
Nota: triplex est proportio	ANON. Michaelb. II
Notandum est de tonis, quod quidam eorum	MOD. Notandum est
Notandum est, quod regula subscripta	ANON. La Fage II
Notandum est, quod septem sunt species	CONTR. Notandum est
Notandum primo, quod quattuor	NICOL. SEN.
Notandum, quod antiquitus tantum utebatur quatuor tonis	ANON. Tegerns. III
Notandum, quod muteto vel conducto, qui mensurabiliter cantantur	MENS. Notandum quod
Notandum, quod novem sunt species contrapuncti	CONTR. Not. quod novem
Notandum, quod secundum musicos duplices sunt modi	INTERV. Notandum
Notandum, quod septem sunt species	CONTR. Notandum quod
Notandum, quotienscumque in primo et secundo	MOD. Not. quotiensc.
Notularum alia longa, alia brevis, alia semibrevis	MENS. Notularum
Notularum non ligatarum quattuor sunt species	MENS. Notularum non
Nulla omnino aetas	TRAD. Holl. I
Nuper, egregie vir	IOH. TINCT. alt.
Observandum est, ut aequaliter cantetur	CANT. Observandum
Octavam partem	FIST. Octavam partem
Octo sunt figurae mensurabilis cantus	IOH. HOTH. fig.
Octo sunt partes prolationis sive figurae	IOH. HOTH. mens. I
Octo sunt toni	PS.-MUR. mod.
Octobus: Nos te nostrum carmen facile intellexisse	IOH. HOTH. dial.
Omne instrumentum	CYMB. Omne instr.
Omnem sapientiam omnemque naturam	IOH. CICON. prop.
Omnes authentici quinto loco	MOD. Omnes authentici
Omnes homines sicut dicit philosophus naturaliter scire desiderant	LUD. SANCT.
Omnes numeri pertinentes ad proportionem musicae artis	ANON. Venet. I
Omnes voces organistri	ORGANISTR. Omnes
Omni desideranti notitiam artis mensurabilis	TRAD. Phil. III
Omnia, quae iure Christi debentur	COMM. TON.
Omnis ars sive doctrina	PS.-THEODON.
Omnis cantus ecclesiasticus in mediis clavibus terminatur	TON. Praed.
Omnis cantus per notam canitur	MOT. Omnis cantus
Omnis homo, qui vult bene organizare	DISC. Omnis homo I
Omnis homo, qui vult bene organizare	DISC. Omnis homo II
Omnis igitur regularis monochordi constitutio	BERNO prol.
Omnis nota in cantu mensurato maxima figuratur	NIC. WEYTS
Omnis nota in cantu mensurato vel est longa vel est brevis vel semibrevis	MENS. Omnis nota in
Omnis nota sic formata	MENS. Omnis nota sic
Omnis numerus habet tot partes	IOH. HOTH. prop.
Omnium humanarum actionum	ANON. Hailspr.
Omnium quidem artium	IOH. LEGR. rit.
Omnium quidem et cetera	COMM. Boeth. II
Omnium quidem perceptio sensuum	BOETH. mus.
Oportet rudes novosque cantores	TON. Parkm.
Opusculi praesentis intentio versatur circa tria	TACT. Opusculum
Organalis mensura hoc exigit	MON. Organalis
Organica mensura hoc exigit	MON. Organalis
Organicam quicumque lyram metiendo laboras	ORGANISTR. Organicam
Organum est cantus subsequens praecedentem	ORG. Vatic.
Othlochus. Postquam donante Deo	WILLEH. HIRS.
Palmam cum digitis propono scribere cuivis	VERS. Palmam I
Palmam cum digitis propono scribere cuivis	VERS. Palmam II
Partes prolationis quot sunt? Quinque.	IOH. MUR. comp.

Partes quidem diapason sunt diapente et diatessaron	PROP. Partes quidem
Partire Gamma in IIII partes	MON. Partire gamma
Partire totum ·A· per medium	MON. Prima corda
Partire totum lineae spatium per quattuor	MON. Partire totum
Parumper haesito	CANT. PASS.
Pauperibus clericis ac religiosis	NICOL. BURT.
Penta discantus concordii	CONTR. Penta
Per III usque ·F· et in IIII habes ·C·	MON. Per tres
Perfectae caritatis vinculo	ODOR. SEN.
Peritiorum consulens utilitati fratrum	THOM. BAD.
Petistis obnix	PS.-ODO prol.
Petrus: Mirabile semper visum est	GEORG. ANS.
Plenius et principalius caeteris	PETR. TALH.
Plura quam digna	WALT. ODINGT.
Ponderanti mihi	IOH. TINCT. nat.
Pone primam nolam	CYMB. Pone primam
Pone, ubi volueris, primum punctum	ORGANISTR. Pone
Post octavam quintam, si notae tendunt in altum	PHIL. ANDR.
Postquam donante Deo	WILLEH. HIRS.
Postquam in praecedenti capitulo dictum est	GEN. DISC. Postquam
Postquam pro rudibus fabricavi materiale	VERS. Postquam pro
Potentiarum animae	UGOL. URB.
Praeclarissimo principum, domino Roberto	MARCH. pom.
Praemissis consonantiis et dissonantiis	PS.-FRANCO comp.
Praesens compendium secundum famosiores musicos	ANON. Salisb.
Praestantissimis	IOH. TINCT. nat.
Prima accentus acutus facta est sic	NEUM. Prima
Prima chorda notabitur per ·A·	MON. Prima corda
Prima est, quod manendum est ante concordantiam sequentis tenoris	TACT. Prima est
Prima fistula ad	FIST. Prima fist. I
Prima fistula in octo dividitur	FIST. Prima fist. II
Prima fistula in octo divisa	FIST. Prima fist. III
Prima per	FIST. Prima per
Prima quantaecumque	FIST. Prima quant.
Prima regula contrapuncti est	CONTR. Prima regula
Prima species diatessaron	PS.-BERNEL. spec.
Prima species est unisonus	INTERV. Prima species
Primae ergo	FIST. Primae ergo
Primam ad votum	FIST. Primam ad votum
Primam fistulam, quae	FIST. Primam fist. I
Primam fistulam, quam	FIST. Primam fist. II
Primam fistulam, quam	FIST. Primam fist. III
Primam fistulam, quantae	FIST. Primam fist. IV
Primi et secundi toni initium et finis	ANON. Venet. II
Primi igitur toni principale saeculorum amen	IOH. COTT. ton.
Primo accipe chordam, sicut placet	MON. Primo accipe
Primo accipe tenorem alicuius antiphonae	AEGID. MUR.
Primo Caeli scribit Aristoteles	TRAD. Holl. XXI
Primo dividatur linea in 4 passibus	CLAVIC. Primo
Primo docendum est, quod octo sunt litterae	CART. PLAN.
Primo igitur videndum est de simplici cantu	PETR. PALM.
Primo nota, quod omnes notulae sunt aequivocae	SEMIBR. CAUD.
Primo punctus quadratus vel nota quadrata est duplex	MENS. Primo punctus
Primo sciendum est, quod duodecim	CONTR. Primo sciendum
Primo videndum est de quinta	CONTR. Primo videndum
Primo videndum est, quid sit musica, quod genus est, quae materia	COMM. Boeth. I
Primum cymbalum in octo dividitur	CYMB. Primum cymb.
Primum dividas per IIII et in IIIIto ponas F	MON. Primum dividas
Primum divide monochordum per IIIIor a magdala	MON. Primum divide
Primum hoc illi, qui se ad musicae disciplinam aptare desiderat	IOH. COTT. mus.
Primum igitur de notis, postmodum de pausis tractemus	IOH. TINCT. not.
Primum quanticumque ponderis	CYMB. Primum quant.
Primus ·C·D·F·E·a·	TON. Trev.
Primus morosus graditur, gravis inde secundus	VERS. Primus morosus
Primus tonus in ·d·lasolre finitur	TON. Sar.
Primus tonus intenditur ad acutam ·d·	TON. Seligenst.

Primus tropus habet tetrachorda III	MOD. Ecce modorum
Princeps philosophorum	IOH. MUR. not.
Principia artis musice	SZYDLOV.
Prius dividenda est tota linea in quattuor partibus	MON. Prius dividenda
Pro compositione clavicymbali	ARN. ZWOLL.
Pro concordantia clavium notandum	TACT. Bona
Pro facili informatione eorum, qui ad culmen	ANON. Kellner
Pro informatione desiderantium habere modum componendi	PETR. BETSCHK
Pro introductione cognitiones habendae de valoribus notularibus	IOH. PIPUDI
Pro introductione in arte musicae primo videndum est	TRAD. Carl. plan. V
Pro notitia contrapunctus habenda	TRAD. Pipudi
Pro praesentis opusculi artis videlicet musicalis cognitione expedit	TRAD. Holl. XX
Pro recommendatione artis musicae	TRAD. Holl. VIII
Pro themate praesentis operis assumo Cassiodorum	LAD. ZALK.
Pro themate praesentis operis assumo Cassiodorum	TRAD. Holl. V
Pro utilitate artem organizandi scire cupientium	TACT. Octo princ.
Profert ·A· cum ·B·	VERS. Profert
Prolixitates, quae in principiis	PROSD. exp.
Proportio est duorum rerum ad se invicem comparabilis collatio	PROP. Prop. est duorum
Proportio est duorum terminorum ad invicem habitudo	IOH. TINCT. pr.
Proportio est duorum terminorum vel duorum numerorum	PROP. Prop. est duorum
Proportio est habitudo vel respectus duorum sibi invicem comparatorum	IOH. HOTH. prop. II
Proportio est rerum diversarum apta comparatio	PROP. Prop. est rerum
Proportionum adipisci musicalium	TRAD. Mur. I
Proportionum XIII sunt species	INTERV. Proportionum
Proprietas in musica est derivatio plurium vocum	COMPEND. MUS.
Propter amicorum et familiarium dilectionem	ENGELB. ADM.
Protus finit in lichanos hypaton	MOD. Protus finit
Prudentissimae virgini	IOH. TINCT. diff.
Punctum. Bipunctum. Tripunctum.	NEUM. Punctum
Punctum est minimum signum	IOH. TINCT. punct.
Punctus. Iacens. Nectens. Evanes cens.	NEUM. Punctus
Punctus quadratus	TRAD. Franc. V
Pythagoras autem postquam tot symphonias musicae adinvenit	MON. Pythagoras
Pythagoras philosophus primus apud Graecos musicae artis inventor	ANON. Erford.
Pythagoras philosophus primus apud Graecos musicae artis repertor	THEOG. METT.
Quadrangularis simplex figura est illa	CANT. Quadrangularis
Quae differentia est inter notam alteratam et imperfectam	PS.-MUR. alt.
Quaesivit quidam devotus	EG. CARL. rit.
Qualiscumque cantor vult incipere organum	DISC. Qualiscumque
Qualiter in arte practica mensurabilis cantus	ANT. LUCC.
Qualiter Pythagoras adinvenit musicam	MARCH. luc.
Quam laude digna maiorum tempora optimus quisque commentariis elegantissimis ea demonstrat	FLOR. FAX.
Quamquam ad aliquam disciplinam	COMM. Boeth. II
Quamquam in plerisque opusculis nostris, quot et quae notae sint, explicaverimus	IOH. TINCT. val.
Quamquam neminem eorum	GUILL. POD.
Quamquam, o sapientissime rex	IOH. TINCT. pr.
Quamvis inter artes liberales musica sit digne numerata	GOB. PERS.
Quamvis species sive consonantiae discantus infinitae sint	IOH. HOTH. contr. I
Quando duae notae sunt in unisono	TRAD. Franc. V
Quando tres minimae ordinatur pro semibreve	PROP. MENS. Quando
Quandocumque duae semibreves ponuntur pro tempore	MENS. Quandoc. due
Quandocumque nota quadrata vel punctus quadratus invenitur, quod idem est	TRAD. Franc. II
Quandocumque nota quadrata vel punctus quadratus invenitur habens tractum	TRAD. Franc. IV
Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata invenitur	TRAD. Franc. III
Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata, quod idem est	ROB. HANDLO
Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata tractum habens	IOH. BALLOCE
Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata tractum habens	TRAD. Franc. I
Quandocumque sola brevis ponitur	PS.-MUR. arg.
Quanta musicae artis professio	FR. GAFUR. pract.
Quanti ab ineuntibus saeculis ad hanc usque diem	GUILL. POD. ench.
Quare non in diatessaron symphonia	ORG. Bamb. I
... quarta quod tenore ascendente	CONTR. quarta quod
... <quaternaria, se>naria perfecta, senaria imperfecta	PROP. MENS. senar.
Quaternarium vocatur proportio dupla minor	PROP. MENS. Quat.
Quattuor quattuor duo	MON. Quattuor

Quattuor sunt causae	MARCH. pom.
Quattuor sunt, quibus indiget ecclesia	COMPIL. Erlang.
Quattuor sunt species	CONTR. Quattuor sunt
Quemadmodum inter triticum	QUAT. PRINC.
Quemadmodum puerulus rudimenta grammaticae recepturus	ANON. Hailspr.
Quemadmodum, ut ait ille venerabilis doctor Ambrosius	ANON. La Fage III
Quemadmodum vocis articulatae	ANON. Prag.
Qui caret ipse fide	TRAD. Holl. III
Qui desideras breviter monochordum parare	MON. Qui desideras
Qui praecedenti tractatu nullam adesse rationem	LE MUNERAT tract.
Qui sunt vel quales	TON. Vatic.
Qui vult componere aliquem cantum	REG. COMP.
Quia dictum est, quod licet monochordum intendere	MON. Quia dictum
Quia expositioni musicae communis	WENCESL. PRACH.
Quia iam olim	IOH. TINCT. contr.
Quia iuxta sapientissimum Salomonem	MUS. MAN.
Quia secundum philosophum octavo Politicorum oportet	TRAD. Holl. XIV
Quicumque aliquod sibi artificium inchoat	PS.-BERNO mon.
Quicumque bene et secure discantare voluerit	DISC. Quicumque II
Quicumque cupit	FIST. Quicumque cupit
Quicumque cymbala facere voluerit	CYMB. Quicumque cym.
Quicumque organalem scientiam cupit attingere	INTERV. Quicumque I
Quicumque soni	MON. Si regularis
Quicumque voluerit discantare	CONTR. Quicumque II
Quicumque voluerit duos contrapunctus	CONTR. Quicumque
Quicumque vult facere cymbala	CYMB. Quicumque vult
Quicumque vult in contrapuncto	CONTR. Quicumque III
Quicumque vult quintare	DISC. Quicumque III
Quid est cantus?	CANT. Quid est cant.
Quid est contrapunctus?	CONTR. Quid est
Quid est musica? Musica est peritia modulationis	METROL.
Quid est musica? Musica est species in motus vocum	LIB. SPEC.
Quid est musica? Veraciter canendi scientia	PS.-ODO dial.
Quid est proportio?	PS.-MUR. prop.
Quid est tonus? Regula, naturam et formam	TON. Cist.
Quid singulae litterae in superscriptione significant	NOTK. BALB.
Quid sit tonus	INTERV. Quid sit tonus
Quidam Ratisbonensis monachus	QUADR. FIG.
Quilibet affectans scire contrapunctum	IOH. MUR. contr.
Quilibet in arte practica mensurabilis cantus	IOH. MUR. lib.
Quindecim chordae habentur	ANON. Wolf
Quinque sunt consonantiae	TON. Leod.
Quinque sunt in arithmetica inaequalitatis genera	PS.-GUIDO arithm.
Quinque sunt partes prolationis	IOH. MUR. lib.
Quisquis ergo studiosus	TON. Vatic.
Quisquis velis camenarum melodiis canere	VERS. Quisquis velis
Quod punctus per sui additionem	ANON. Michels
Quoniam cantum mensuralem seu figuratum	ANON. Mell.
Quoniam circa artem musicae figurativae seu mensuralis	ANON. Monac.
Quoniam circa artem musicalis scientiae	ANON. Vratisl.
Quoniam circa artem musicalis scientiae	TRAD. Holl. XXIII
Quoniam circa artem musicam necessaria quaedam	LAMBERTUS
Quoniam circa musicam	QUAT. PRINC.
Quoniam de arte mensurabili tractare proponimus	PS.-PHIL. lib. mus.
Quoniam de canendi scientia	ANON. La Fage I
Quoniam de musica praesens est pertractatio	WALT. ODINGT.
Quoniam de plana musica sive de compositione gammatis	TRAD. Lamb.
Quoniam dicente Philosopho in prooemio de anima	MARCH. pom.
Quoniam et Macrobianae et Platonis auctoritate	RAD. LAUD.
Quoniam homine senescente	CONTR. Quoniam hom.
Quoniam in antelapsis temporibus	GOSCALC.
Quoniam inter septem liberales artes	AUGUST. MIN.
Quoniam latens scientia	CONTR. Quoniam latens
Quoniam multitudo scripturae lectoris animo	PROSD. mens.
Quoniam musica est de sono	IOH. MUR. not.
Quoniam musicorum de hiis cantibus frequens est dissensio	THEINR. DOV.

Quoniam nonnulli, maxime novi auditores	PETR. PIC.
Quoniam omnis cantus mensuratus	MARCH. comp.
Quoniam per ignorantiam artis musicae	TRAD. Phil. II
Quoniam per magis noti notitiam	ANON. Couss. XII
Quoniam prosam artis musicae mensurabilis	ANON. Emmeram.
Quoniam quidam iuvenum	IOH. GROCH.
Quoniam sicut Domino placuit scientiam musicae	TRACT. FIGUR.
Quoniam totius novae artis motetorum difficultas	PETR. CAP.
Quoniam, ut dicit Boethius	HIER. MOR.
Quoniam, ut inquit Cicero	NICOL. BURT.
Quoniam veritas et claritas scientiae	ELIAS SAL.
Quorum magis sententiae accedere debeam	FR. GAFUR. theor.
Quot sunt concordationes	CONTR. Quot sunt conc.
Quot sunt species	CONTR. Quot sunt spec.
Quot sunt voces contrapunti?	CONTR. Quot sunt voces
Quotiescumque aliquis naturam voluerit modorum vel troporum	TON. Gratianop.
Regula semitonii inveniendi in omni ab omni termino	INTERV. Regula
Reperi in una charta unum modum organizandi, qui est antiquus	TACT. Reperi
Reverendissimo domino patri Ratisbonensi episcopo	ANON. Ratisb.
Reverendo et in bono Iesu patri	IOH. AEGID.
Rogasti me	PROSD. exp.
Rogatus	FIST. Rogatus
Sacratissimo gloriosissimoque principi Ferdinando	IOH. TINCT. contr.
Sacratissimo ac invictissimo principi divo Ferdinando	IOH. TINCT. pr.
Salvator noster Iesus Christus in quodam evangelio	CONTR. Salvator
Sancti patres nostri antiqui docuerunt	INST. PATR.
Sanctissimo legum interpreti suavissimoque musarum cultori	IOH. TINCT. alt.
Scandicus et salicus, climacus, torculus, ancus	NEUM. Scandicus
Sciendum est, quod antiquitus solummodo fuerunt adinventi quattuor modi	TRAD. March.
Sciendum est, quod ars	ELIAS SAL.
Sciendum est, quod contrapunctus	PHIL. CAS. contr.
Sciendum est, quod in notulis pro exigentia motellorum	MENS. Sciendum
Sciendum est, quod in plana musica	DISC. Sciendum
Sciendum est, quod quattuor sunt tempora discantus	MENS. Sciendum est
Sciendum est, quod sex sunt consonantiae	CONTR. Sciendum est
Scienti mihi	IOH. TINCT. eff.
Scientia est cognitio rei, sicut est	TRAD. Garl. plan. I
Scientia in communi secundum philosophos	TRAD. Garl. plan. III
Scribit Aristoteles secundo Elenchorum	PROSD. contr.
Scripturo mihi in musicam vereor	ADAM FULD.
Secundum Ciceronis praeceptum	IOH. TINCT. nat.
Sed in primis ostendendum est	THEOD. CAPR.
Septem sunt concordantiae	CONTR. Septem s. conc.
Septem sunt consonantiae	CONTR. Septem s. cons.
Septem sunt species consonantiarum	CONTR. Septem s. spec.
Septem sunt species discantus	IOH. TORK. disc.
Septem sunt species discantus principales	CONTR. Septem s. spec. II
Sequitur de quarto membro	TACT. Sequitur
Sequitur hic aliqua declaratio	PROP. MENS. Sequitur
Sequitur musica et eius utilitas	TRAD. Holl. III
Sequantur numeri proportionales secundum Macrobius	PS.-MUR. interv.
Sex sunt species discantus per	CONTR. Sex s. spec. I
Sex sunt species discantus, scilicet unisonus	CONTR. Sex s. spec. II
Sex sunt species principales	TRAD. Phil. I
Si aliquis vult scire sequitum	ORG. Ambros.
Si cantus aequalis fuerit	DISC. Si cantus equ.
Si cantus ascendit duas voces et organum incipit in duplici voce	DISC. Si cantus asc.
Si discantus ordinatur in unisono cum tenore	CONTR. Si discantus
Si enim quis vult facere contratenorem	CONTR. Si enim
Si fistulae aequalis grossitudinis erunt, maior minoris longitudinem	FIST. Si fistulae II
Si fistulae aequalis grossitudinis fuerint et maior minorem	FIST. Si fistulae I
Si ille longae sint perfectae	MENS. Si ille
Si monochordum mensurare desideras, quamcumque vis lineam	MON. Si mon.
Si monochordum Boethii constituere quaeris	MON. Si mon. Boetii
Si numeri	FIST. Si numeri
Si organistri regulariter mensurandi	ORGANISTR. Si org.

Si quem monochordum secundum novam institutionem delectat	MON. Si quem
Si quis artem musicae mensurabilis tam veterem quam novam	ANON. Paris. II
Si quis cantus formulas procurat addiscere	TON. Boeth. mus.
Si quis concordiam	FIST. Si quis
Si quis velit scire faciliter monochordum componere	MON. Si quis
Si regularis monochordi divisionem secundum authenticam Boethii institutionem scire volueris	MON. Si regularis
Si secunda primam	FIST. Si secunda
Si tonum	FIST. Si tonum
Si velis fundere cymbala	CYMB. Si velis
Si velis probare diapente in monochordo	MON. Si velis
Si vis facere perfectum monochordum	MON. Si vis facere
Si vis mensurare monochordum, quod dicitur Enchiriadis	MON. Si vis mensurare
Si vis metiri monochordum	MON. Si vis metiri
Si vis scire mensuram	CYMB. Si vis
Si volueris facere nolas	CYMB. Si volueris
Si volueris monochordi regularem dimensionem facere	MON. Si volueris
Sicut notatores antiphonariorum praemunivimus	ANON. Cist. II
Sicut omnis ars et omnis doctrina	ANON. Carthus.
Sicut vocis articulatae	MUS. ENCH.
... Similiter unisonus dicitur modus	TRAD. Holl. IV
Sit h-O, cuius medium erit ·h· parvum	INTERV. Sit h-O
Sonat vox tua in auribus meis	TRAD. Holl. XVI
Sonet vox tua	HUGO SPECHTSH.
Sonitum tintinnabulorum	CYMB. Sonitum
Species contrapuncti sunt novem	CONTR. Species contr.
Species discantus sunt quindecim	CONTR. Speties discantus
Species plani cantus sunt terdecim	CONTR. Species plani
Studiosis necdum in musica provectis	MON. Studiosis
Sunt autem 13 species	INTERV. Sunt autem
Sunt in numeris Pythagoreorum malleorum	COMPIL. Paris. I
Super unum concavum lignum	MON. Super unum
Tacita nunc inchoatur	IOH. LEGR. tac.
Temporibus nostris super omnes homines fatui sunt cantores	GUIDO prol.
Tempus perfectum recte divisum in duodecim	RUBR. BREV.
Ter terni sunt modi	HERMANN. mod.
Ter tria iunctorum sunt intervalla sonorum	HERMANN. vers.
Tibi, dilecte frater	PROSD. summ.
Tintinnabulis hoc modo efficitur	CYMB. Tintinnabulis
Tonus dividitur in 3 partes, scilicet in semitono et semitono	INTERV. Tonus div.
Tonus prout antiphona vel alter cantus	IAC. LEOD. inton.
Tonus quid est? Regula, quae de omni cantu in fine diiudicat	TON. Nivern.
Tota regularis monochordi	WILLEH. HIRS.
Totam tabulam divide in quattuor partes	MON. Totam tabulam
Totum monochordum partire in primis	MON. Totum mon.
Tractaturi de musica videndum est, quid sit musica	PS.-THOMAS AQU. I
Tractaturus autem de ipsis notarum musicalium imperfectionibus	IOH. TINCT. imp.
Terdecim consonantiae	IAC. LEOD. cons.
Tres sunt principales consonantiae in materia frangeni cantus	DISC. Tres sunt
Ut de tonis perfectior possit haberi notitia	GUIDO DION.
Ut unisonus dat	CONTR. Ut unisonus
Utra mihi sententia plus placeat	FR. GAFUR. op.
Venerabili viro	IOH. CICON. prop.
Venerabilis pater noster beatus Bernardus	ANON. Cist. III
Venerantissimis et in Christo plurimum diligendis dominis suis	ANON. Hailspr.
Videndum est, quid sit discantus	DISC. Videndum
Viginti et una littera sunt in monochordo	COMPIL. Lips.
Viso igitur, quid sit discantus	DISC. POS. VULG.
Voces octo graves, septem dicuntur acutae	TRAD. Holl. XIX
Vocum copulationes dicuntur	ORG. Berol.
Vocum modus veterum editus voto	PS.-GUIDO form.
Volens autem quis organistrum disponere	ORGANISTR. Volens
Volens facere clavichordium	CLAVIC.
Volens igitur multos	CONTR. Volens igitur
Volentibus facilem ad musicam habere aggressum	ANON. Claudifor.
Volentibus introduci	CONTR. Volentibus
Volunt autem quidam	MOD. Volunt autem

E

E, e, g, EE I. Markierungspunkt in Mensuren II. Tonbuchstabe III. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') IV. Intervallbuchstabe V. als Teil der Vokalreihe zur Inventionshilfe VI. Kennbuchstabe für eine Kirchentonart — I. letter that designates a specific point in measurements II. letter that designates a note III. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') IV. letter that designates an interval V. as part of the series of vowels used to invent musical composition VI. letter that identifies a mode

I Markierungspunkt in Mensuren — letter that designates a specific point in measurements

1 im System A - LL — in the system A - LL

a E für die lichanos hypaton diatonos und EE für die trite hyperboleon enarmonios — E for the lichanos hypaton diatonos and EE for the trite hyperboleon enarmonios [s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 322, 1: **EE** trite hyperboleon enarmonios. BOETH. mus. 4, 11 p. 332, 18: **E** lichanos hypaton diatonos. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al.

b E für die lichanos hypaton diatonos und EE für die trite hyperboleon diatonos und trite hyperboleon chromaticos — E for the lichanos hypaton diatonos and EE for the trite hyperboleon diatonos and trite hyperboleon chromaticos [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 37 descr. IAC. LEOD. spec. 5, 44 descr. al. cf. II, 3 col. 2, 35.

2 im System: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (für die parhypate meson) — in the system: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (for the parhypate meson) [s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 5: **E** parhypate meson (cf. Iac. Leod. spec. 6, 2, 5. al.). BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 7. al. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 288, 40: inter **E**, que est parhypate meson, et I, que est trite diezeugmenon, sit quarta species diapente.

3 im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) [s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde Hier. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). al. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus, ad hunc modum: A t B t C s D t E t F t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2. MON. Hoc mon. p. 204, 7. cf. Browne, System

4 im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 35: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales **E** F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M, et IIII^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur IIII^{or} notantur per hos characteres 7 7 (ed.: 7) N 7. al. MON. Prima corda II 5. al.

5 im System: A B^sC D E F^sG H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (für die hypate meson) — in the system: A B^sC D E F^sG H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (for the hypate meson) [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **E** hypate meson, princeps mediorum. al. QUAESE. MUS. 1, 24 p. 67. MON. Designata p. 70, 5. al. MON. Divide mon. p. 3, 10-12. MON. Mon. compos. I p. 68, 30. al. MON. Partire totum p. 50, 41 descr.

al. MON. Prius dividenda 16. al. MON. Si vis metiri I p. 9, 52. MON. Totam tabulam p. 11, 12. al. (cf. CYMB. Omne instr. 3, 2. al.)

6 im System: A^sB C D^sE F G^sH (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O (für die parhypate meson) — in the system: A^sB C D^sE F G^sH (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O (for the parhypate meson) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 5). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

7 im System: A B C^sD E F^sS^sG (A H) — in the system: A B C^sD E F^sS^sG (A H)

MON. In superiori p. 204, 5. MON. Organalis p. 45. (cf. FIST. Quicumque cupit 5 p. 114. CYMB. Dimidium 18, 4. CYMB. G habeat 20. (?) CYMB. Quicumque vult 19, 3-4. CYMB. Si volueris 1, 4. al. CYMB. Sonitum 2, 7.) cf. II, 4 col. 2, 48.

8 im System: A b^sC D E^sF G (primi - sexti ordinis) (für ein in Mikrointervallen versetztes Tonsystem) — in the system: A b^sC D E^sF G (primi - sexti ordinis) (for a tonal system transposed according to microtones)

MON. Iste p. 237, 7. al. cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVII

II Tonbuchstabe — letter that designates a note

1 im System: A^sG F E D^sC B A G^sF E D C^sB A (aufsteigend) — in the system: A^sG F E D^sC B A G^sF E D C^sB A (ascending) [s.IX] MUS. ENCH. 10 descr. 4. MUS. ENCH. 11 descr. 1-2.

2 im System: A B^sC D E^sF G H (= ^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (für die hypate meson) — in the system: A B^sC D E^sF G H (= ^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (for the hypate meson)

[s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 152: **E** Hypate meson, id est principalis mediarum. ODOR. SEN. p. 213 descr. sqq. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 4. cf. I, 5 col. 1, 60.

cf. Browne, System

3 im System: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (für die lichanos hypaton) — in the system: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (for the lichanos hypaton)

(cf. BOETH. mus. 4, 11 p. 332, 18) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 7. [s.IX-X] ALIA MUS. p. 180 descr.: **E** (ms. Paris 7211; ed.: **F**) lichanos hyp<aton>. ALIA MUS. 137 p. 198: quarta (sc. species diapason) a **cc** in **e** (inde ANON. Bernh. 2, 83). ALIA MUS. 138 p. 199: quatuor superiores, id est **o**·**x**·**y**·**cc** et quatuor inferiores, id est **e**·**h**·**i**·**m** (inde ANON. Bernh. 2, 84). ALIA MUS. 140 p. 200: dorus ab **o**· aut descendat in **e**· aut ascendat in **cc**· (inde ANON. Bernh. 2, 86). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 53-83. al.

cf. Santosuosso, Notations p. 56 sqq.

4 im System: F (g) (= B rotundum)^sG^sA B C^sD E F^sG (H) (= trite synemmenon)^sG (= paramese)^sA B C^sD E F (für lichanos meson und paranete hyperboleon) — in the system: F (g) (= B rotundum)^sG^sA B C^sD E F^sG (H) (= trite synemmenon)^sG (= paramese)^sA B C^sD E F (for the lichanos meson and the paranete hyperboleon)

[s.IX-X] HUCBALD. 47 descr. (traditio posterior). MON. A dextra parte p. 59, 6. MON. Divide in p. 61, 3. MON. Divide in quatuor p. 54, 2-4. MON. In primis 5: **E**, que est paranete yperboleon. MON. In primis 8: Duobus integris tonis inter **D**· et **E**· et **E**· et **F**· in diatonico. al. MON. In primo 15. al. (inde ANON. Bernh. 2, 8-21) MON. Mon. a magada 2. al. MON. Per tres p. 59, 3. MON. Primum dividas I p. 60, 8-9. MON. Primum divide p. 24, 4. al. MON. Si mon. I p. 27, 10. al. MON. Si mon. Boetii p. 33, 5. MON. Si regularis 3. al. MON. Studiosis p. 22, 6. al. MON. Totum mon. 4-5. FIST. Prima per 2 p. 83. al. FIST. Rogatus 48 p. 71. FIST. Si numeri p. 78 descr. [s.XI] FRUT. brev. 4 p. 43: septem dumtaxat sunt vocum distantiae, videlicet proslambanomenos,

hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate meson, parhypate meson, lichanos meson, quae notantur litteris his: $\cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot$ vel secundum quorundam annotationem $\cdot F \cdot G \cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot$. [s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 8. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 9, 4 descr. al. [s.XV] GEORG. ANS. descr. B (p. 128).

5 **5** *im System: (FF) $\Gamma A B^s C D E^s F G a^s b^s h^s c d e^s f g a$ ($\frac{b}{h} \frac{c}{g} \frac{d}{f} \frac{e}{a}$) — in the system: (FF) $\Gamma A B^s C D E^s F G a^s b^s h^s c d e^s f g a$ ($\frac{b}{h} \frac{c}{g} \frac{d}{f} \frac{e}{a}$)*

a *generell — general*

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 273a: Propterea eadem litterae, quae sunt a prima in septimam, eadem fiunt a septima in ultimam, et ipsae litterae, quae fiunt ab octava in undecimam, sequuntur post ultimam, ut sint tres ordines similium litterarum. Primus enim versus maioribus notatur litteris ... Secundus vero versus minoribus litteris et alia figura formatis ... describitur. Tertius vero versus, quia superfluous creditur, Graecarum potius litterarum forma notatur habens voces quinque ... Primus versus: $\cdot \Gamma \cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot$. Secundus versus: $\cdot G \cdot a \cdot b \cdot h \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$. Tertius versus: $\cdot g \cdot \frac{a}{h} \cdot \frac{b}{c} \cdot \frac{d}{e} \cdot \frac{f}{g} \cdot A \cdot$ (*formae litterarum secundum cod. Firenze BN Conv. Soppr. F.III.565*). al. PS.-ODO dial. p. 253b: Figurae autem et voces et litterae per ordinem ita ponuntur: $\cdot \Gamma \cdot I \cdot A \cdot II \cdot B \cdot III \cdot C \cdot IIII \cdot D \cdot V \cdot E \cdot VI \cdot F \cdot VII \cdot G \cdot VIII \cdot a \cdot IX \cdot I \cdot b \cdot IX \cdot II \cdot h \cdot X \cdot c \cdot XI \cdot d \cdot XII \cdot e \cdot XIII \cdot f \cdot XIII \cdot g \cdot XV \cdot \frac{a}{h} \cdot$. al. BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [tercia (*sc. species diatessaron*) $\cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot$]. al. GUIDO prol. 70 descr. (*sim.* GUIDO reg. 141, ex. 2). GUIDO micr. 2, 11. al. GUIDO reg. 12, ex. 1. GUIDO ep. p. 478, 172. al. HERMANN. mus. p. 34 (p. 133) descr. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 12. al. ARIBO 34 p. 4. al. COMM. Guid. 31 p. 118: $\cdot A \cdot$ et $\cdot E \cdot$, quae sibi sunt affines. al. LIB. ARGUM. 49 p. 23. al. LIB. SPEC. 42 p. 34. al. ORG. Mediol. rhythm. 84. PS.-GUIDO arithm. p. 57a: habent quoque coniunctionem tetrachorda, quod Graece dicitur synaphe, in $\cdot E \cdot$. al. THEOPHIL. 3, 86 p. 158-159 (*sim.* FRUT. brev. 16 p. 108). FRUT. brev. 7 p. 55 descr. al. FRUT. ton. p. 113. al. PS.-OSBERN. 41: Omnes voces in musica sunt viginti et una. Ex eisdem vocibus sunt quattuordecim regulares et naturales, septem additae et formales. Hae sunt naturales: $\cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$. al. ANON. Wolf p. 212. al. QUAEST. MUS. 1, 4 p. 15. al. THEOG. METT. 3, 6 (p. 184a). al. IOH. COTT. mus. 9, 14 descr. al. [s.XII] GUIDO AUG. 55. al. TON. Gratianop. p. 23. al. TON. Parkm. p. 108. TON. Cist. 22. al. ANON. Cist. I 31 p. 26. al. ANON. La Fage I 2, 3. al. THEINR. DOV. tab. 3-2. al. ANON. Pannain p. 112. al. TON. Nivern. f. 141v p. 120. al. TON. Seligenst. p. 108. al. TON. Vatic. 12, 3 p. 192. al. [s.XIII] MUS. MAN. 10, 3: Moderni vero Latinorum peregrinis characteribus propter simplices erasis domesticis potius eas (*sc. voces musicae*) litteris tradiderunt, eisdem videlicet, quas singulis hebdomadae diebus in calendario deputaverunt: scilicet $\cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$. al. TON. Franc. p. 149b. IOH. AEGID. 15, 8. al. AMERUS 18, 4. al. ELIAS SAL. 1 p. 18a. al. ANON. Couss. VII 12, 4. al. LAMBERTUS p. 254a. al. HIER. MOR. 20 p. 157, 4. al. TRAD. Garl. plan. I 133. al. ANON. Ratisb. 2, 13. al. PETR. CRUC. 1, 15. AUGUST. MIN. 163. al. ANON. Couss. IV p. 71, 11. al. VERS. Postquam pro 119. al. PS.-MUR. summa 726. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 12. al. WALT. ODINGT. 5, 5, 4. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 103. al. GUIDO DION. 1, 2, 14. al. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 12. al. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 3-8. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 7. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 35. al. QUAT. PRINC. 2, 4. al. SUMM. GUID. 62 (*inde* GOB. PERS. p. 189b. SZYDLOV. 11 p. 44). al. IOH. BOEN ars 2, 19, 6. al. IOH. BOEN mus. 1, 13. al. WILLELM. 2, 10. al. GOSCALC. 1, 1 p. 34, 2. al. HEINR. EGER 2 p. 36. al. COMM. Boeth. II p. 314, 10. al. ANON. Ellsworth 4 p. 224, 3. al. CART. PLAN. 12. MUT. Ad noti-

ciam 22: Et sciendum, quod $\cdot ee \cdot$ a modernis musicis est addita propter perfeccionem septem cantus vel gradus. ANON. Seay p. 28. ANON. Monac. II 47. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8. al. IOH. CICON. mus. 1, 17 p. 78, 11. al. IAC. TWING. p. 112, 9: Tercius tonus tres habet claves seu litteras iniciales, scilicet $\cdot e \cdot$, $\cdot g \cdot$ et $\cdot c \cdot$. al. GOB. PERS. p. 183a. al. ANON. Claudifor. 1, 3, 3 (*sim.* MUT. Christo 30). al. UGOL. URB. 1, 8, 2: $\cdot E \cdot la$, quod $\cdot E \cdot$ ultra manus sedes ratione iam dicta dicitur collocari (*sim.* FR. GAFUR. extr. 4, 2, 2). al. TACT. Octo princ. 76. al. TACT. Opusculum 146. al. TACT. Concordanciarum p. 167, 21. al. GEORG. ANS. 3, 8. al. ARN. ZWOLL. p. 26 descr. al. TACT. Reperi 83. al. ANON. Carthus. theor. 16, 12: Habet ergo nunc ipsum monocordum, manus seu scala musicalis nostris temporibus 20 gradus musicales sub hiis litteris et figuris, sic: $\cdot \Gamma \cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot a \cdot b \cdot \frac{c}{d} \cdot \frac{e}{f} \cdot g \cdot aa \cdot bb \cdot \frac{cc}{dd} \cdot$. ANON. Carthus. pract. 16, 41, 1. al. TRAD. Holl. I p. 162. al. MUT. Christo 38. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 38. al. TACT. Bona 52. al. CONR. ZAB. tract. K 1. al. CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 13. al. IOH. TINCT. diff. 107: $\cdot E \cdot$ est clavis utriusque $\cdot E \cdot$ lami et $\cdot e \cdot la$ (*sim.* IOH. TINCT. exp. 3, 50). al. FR. GAFUR. extr. 4, 1, 4-6. al. IOH. TINCT. exp. 3, 4. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. al. NICOL. BURT. 1, 13, 80. al. GUIL. MON. 5 p. 30. al. BONAV. BRIX. 7, 2. al. ADAM FULD. 2, 4. al. LAD. ZALK. A 29. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. GUIL. POD. ench. 21 p. 383: Unde quemadmodum apud antiquos per $\cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$ dinumerabantur, ita et nunc per $\cdot g \cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot$ et littere vel signa Gregorii appellantur (*sim.* GUIL. POD. 5, 7). al. GUIL. POD. 5, 12. al. ANON. Couss. I p. 434 descr. SZYDLOV. 2 p. 12. al. MON. A gamma p. 138, 10-12. MON. Ad inveniendum p. 223, 21 descr. MON. Cum primum 2. MON. Divide gamma p. 141, 14-15. MON. Dividitur p. 178, 5. MON. Figure p. 174, 3. al. MON. Gamma novem p. 109. MON. In primis ad levam p. 172, 4. al. MON. Mon. disparat. 2. MON. Mon. regulare p. 179, 23-24. MON. Partire gamma p. 140, 6-7. MON. Qui desideras p. 91-92. MON. Si quem p. 245, 5. MON. Si vis facere p. 173, 7. al. FIST. Cuprum pur. 33 p. 58.

b *auf die Stellung im System bezogen — with reference to the position within the system*

40 [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 269a: a secunda $\cdot B \cdot$ voce in quintam $\cdot E \cdot$. al. PS.-ODO dial. p. 254b: a prima voce $\cdot A \cdot$ in quintam $\cdot E \cdot$. al. GUIDO ep. p. 482, 188. FRUT. brev. 13 p. 97: Quinta (*sc. chorda*) hypate meson, id est princeps mediarum, dicitur et $\cdot E \cdot$ insignitur. al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 28: duodecimam $\cdot e \cdot$. al. [s.XIII] AMERUS 15, 2: $\cdot e \cdot$ sexta. *ibid.* al. ENGELB. ADM. 4, 26, 14: prima $\cdot A \cdot$ concordat cum quarta $\cdot D \cdot$, $\cdot B \cdot$ secunda cum $\cdot E \cdot$ quinta. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 120, 3: a $\cdot D \cdot$ quarta ... in $\cdot e \cdot$ decimam nonam. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 135. al. ANON. Michaelb. I p. 47: quinta $\cdot E \cdot$, ... decima tertia $\cdot e \cdot$. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 126. al. ANON. Carthus. pract. 16, 41, 4: $\cdot ee \cdot$, qui est ultimus gradus monocordi. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. al. IOH. TINCT. exp. 3, 10. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BONAV. BRIX. 15, 68. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. GUIL. POD. 2, 12. al.

55 **c** *auf das griechische System bezogen (für hypate meson - nete diezeugmenon - [eperipapancos, orexion]) — with reference to the Greek system (for hypate meson - nete diezeugmenon - [eperipapancos, orexion])*

60 [s.IX-X] HUCBALD. 40: $\cdot E \cdot$ nete diezeugmenon (*additio posterior*). HUCBALD. 41: $\cdot e \cdot$ parhipate meson (*additio posterior ex errore*). [s.XI] BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [inter $\cdot E \cdot$ et $\cdot e \cdot$, idest inter ypatē meson et netē diezeugmenon]. al. ARIBO 3-6 p. 11 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). TON. Aug. p. 83. al. FRUT. brev. 5 p. 45. al. ANON. Wolf p. 197. al. IOH. COTT. mus. 13, 20. al. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 16. al. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 10. al. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON.

Ellsworth 3 p. 200 sqq. (cf. *Boeth. mus. 1, 20*). *al.* [s.XV] IOH. CICON. *mus. 1, 21 p. 98 descr. al.* GOB. PERS. p. 183a. UGOL. URB. 1, 6, 5. *al.* THOM. BAD. p. 92: ·d·e·f·g·, que sunt lychanos ypaton, idest ·d·solre, ypatate meson, idest ·e·lami *eqs.* ANON. Carthus. *theor. 14, 87. al.* IOH. LEGR. *rit. 1, 3, 3, 8-10.* TAB. Catan. p. 142: ·E·la eperipapancos. FR. GAFUR. *extr. 3, 8, 2. FR. GAFUR. op. 5, 8. ADAM FULD. 2, 9 descr.: ·E· hypate meson ... ·e· nete diezeugmenon ... ·ee· orexion. FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 3, 13. al.*

d auf das Oktavsystem bezogen — with reference to the octave system: ·E· **gravis** (-e), ·E· **primum**, ·E· **inferior** (-ius), ·E· **bassum** - ·e· **acuta** (-um), ·e· **secundum**, ·e· **superior** (-ius), ·e· **altum**, ·e· **media** - ·g· **superacuta** (-um), ·g· **tertium**, ·g· **excellens**

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 260b: usque ad ... ·e· acutam. BERNO prol. 6, 16 app. crit. GUIDO micr. 2, 4: septem alphabeti litterae graves ... ·A·B·C·D·E·F·G·. Post has eadem septem litterae acutae repetuntur, ... ita: ·a·b·c·d·e·f·g· (*inde METROL. 26-27 p. 69*). GUIDO ep. p. 510, 306: ·d·e·f· acute. COMM. Guid. 93 p. 124. *al.* ANON. Lips. p. 157: usque ad ·e· acutum. *ibid. al.* FRUT. brev. 8 p. 60: ad ·e· superiorem. FRUT. brev. 87 p. 61: ad ·E· inferiorem. QUAEST. MUS. 2, 25 p. 92. THEOG. METT. 17, 4 (p. 189a): habet medium terminum ·E· grave. *al.* [s.XIII] TRAD. Guid. 1: Graves ·A·B·C·D·E·F·G·. Acutae ·a·b·c·d·e·f·g· *eqs.* GUIDO AUG. 448. *al.* ANON. La Fage I 1, 2-3. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 8. *al.* DISC. POS. VULG. p. 191, 20. *al.* TON. Franc. p. 126a. *al.* AMERUS 5, 12. *al.* LAMBERTUS p. 261a. *al.* TRAD. Lamb. 2, 2a, 2: superacutae ... ·a·b·c·d·e·. *al.* ANON. Emmeram. 5 p. 274, 24. *al.* HIER. MOR. 14 p. 60, 9. *al.* TRAD. Garl. plan. I 143 descr. AUGUST. MIN. BV 72: Gravia sunt ista octo: ·F· grave, ·A· grave, ·B· grave, ·C· grave, ·D· grave, ·E· grave, ·F· grave, ·G· grave. *al.* TON. Sar. p. 11. *al.* INTERV. Sit h-O 15. *al.* VERS. Postquam pro 164. *al.* IOH. GROCH. 229. PS.-MUR. summa 805. *al.* ENGELB. ADM. 2, 26, 20. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 4. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 40. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 6. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 4, 17: ·g· ·g· ·g· vero superacutae. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 18, 7. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 32, 20: ad ·e· superius... ad ·E· inferius. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 64: ·E· (!) acutum seu parvum. *al.* QUAT. PRINC. 3, 4. *al.* WILLELM. 2, 8. GOSCALC. 1, 8 p. 92: Tercius (*sc. locus mutationis*) est in ·E·lami basso. *ibid.*: Nonus locus est in ·E·lami alto. *al.* ANON. Monac. II 39: finit in ·ee· superacuto. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 9: excellentes sive superacutae a cantoribus nuncupantur ... ·aa·bb·cc·dd·ee·. *al.* IOH. CICON. *mus. 1, 19 p. 82, 13. al.* PROSD. mon. 3, 7: primum ·E·. PROSD. mon. 6, 4: secundum ·E·. *al.* PROSD. spec. p. 750. *al.* ANON. Claudifor. 5, 3, 10. *al.* UGOL. URB. 1, 17, 6: ·E· grave vel primum. UGOL. URB. 2, 33, 3: ad ·E· tertium. *al.* GEORG. ANS. 3, 67. *al.* ANON. Philad. 9 descr. THOM. BAD. p. 85: speculetur quedam fleuta inter ·d· grave et ·e· grave. *al.* ANON. Carthus. *theor. 5, 13. al.* TRAD. Holl. I p. 168. *al.* TRAD. Holl. II 49 p. 8 (p. 418b). *al.* IOH. LEGR. *rit. 2, 1, 2, 2. al.* IOH. TINCT. diff. 109. *al.* FR. GAFUR. *extr. 7, 4, 12. al.* IOH. TINCT. *nat. 2, 5. al.* IOH. TINCT. *contr. 1, 7, 2. al.* IOH. TINCT. *exp. 3, 20 descr. al.* FR. GAFUR. *op. 5, 8. al.* BART. RAM. 1, 1, 5 p. 15. *al.* NICOL. BURT. 1, 16, 94: mediae ·a·b·c·d·e·f·g·. *al.* GUIL. MON. 5 p. 30. *al.* BONAV. BRIX. 8, 6. *al.* LAD. ZALK. A 54 descr. *al.* FR. GAFUR. *theor. 5, 8. GUILL. POD. 4, 5. al.* FR. GAFUR. *pract. 1, 7. al.* COMPEND. MUS. 59: ·E· grave et primum. *ibid.*: ·e· acutum et secundum. *al.* SZYDLOV. 2 p. 13. *al.* MON. Divide primo p. 224, 2-3: ·e· primum ... ·e· 2um ... ·e· 3um. MON. Fac lineam p. 183, 8. *al.* MON. Figure p. 174, 3-4. MON. Longitudinem p. 150, 7-8. MON. Mon. tuum 2. *al.* MON. Primo accipe p. 220, 11. *al.* MON. Quatuor

p. 146, 6. *al.* MON. Si mon. II p. 27, 9. *al.* ORGANISTR. A prima 3. *al.* ORGANISTR. Volens II p. 206, 22. *al.* FIST. Ad fistulas 12 p. 132. *al.* FIST. Formata prima 2 p. 135. *al.*

e auf die Funktion im Tonartensystem bezogen — with reference to function within the system of modes: ·E· **finalis**, **mediatrix** ·E·

[s.XI] GUIDO micr. 11, 25: finales voces statuerunt ·D·E·F·G· (*ad loc.*: COMM. Guid. 81 p. 138). GUIDO micr. 19, 14: Ecce distinctio in deuterio ·E·. ARIBO 34 p. 4 descr.: ·D·E·F·G· finales communes et plagalum cingula et autentorum claves. *ibid. al.* COMM. Guid. 72 p. 122. *al.* LIB. SPEC. 32 p. 50. PS.-OSBERN. 68: Mediatrices plagalum: ·D·E·F·G·. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 descr. *al.* THEOG. METT. 34, 1 (p. 193b): Quartus ubicumque incipiat in ·E· finali. IOH. COTT. *mus. 11, 10 (inde CONR. ZAB. tract. AV 1). al.* [s.XII] GUIDO AUG. 474: ·d·e·f·g· principales ac maxime finales vocantur. *al.* ANON. La Fage I 7, 27. *al.* ANON. Pannain p. 113: ·E· finalis cum ·b· quadrato, eius affinali (*ms.*; *ed.*: finali), eodem modo concordat. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 41, 19 descr. MUS. MAN. 41, 36: tertium tonum iuxta mediatricem ·E·. *al.* IOH. AEGID. 12, 19. AMERUS 22, 22. *al.* PETR. CRUC. 1, 12. TON. Lips. p. 98: primus tonus in officiis duas habet differentias et septem litteras inceptivas: ·C·D·E·F·G·a·c·. *al.* ENGELB. ADM. 4, 33, 2. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 9 descr. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 6. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 136. QUAT. PRINC. 3, 25. *al.* HEINR. EGER 5 p. 55. [s.XV] GOB. PERS. p. 195b. ANON. Claudifor. 4, 4, 1. *al.* GEORG. ANS. 3, 61. TRAD. March. 356. ANON. Carthus. *nat. 2, 19. al.* TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a): ·D·E·F·G· dicuntur finales, quia omnis cantus regulariter compositus et non transpositus in eis terminatur. *al.* TRAD. Holl. VI 25, 8. *al.* CONR. ZAB. tract. BF 8. GUIL. MON. 5 p. 30. LAD. ZALK. B 60. *al.* FR. GAFUR. *pract. 1, 7*: in propriam finalem, scilicet ·E·lami gravem. SZYDLOV. 2 p. 14. *al.*

f auf das Tetrachordsystem bezogen — with reference to the tetrachord system: ·E· **finalis**, ·e· **acuta**, ·e· **superacuta** (-um), ·g· **excellens**

[s.XI] HERMANN. *mus. p. 27 (p. 129b)*. HERMANN. *mus. p. 49 (p. 141a)*: ·E· secunda finalium. *al.* WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 16. *al.* ARIBO 3 p. 25: ab ·E· finali. *al.* FRUT. brev. 7 p. 53. PS.-OSBERN. 58: secunda excellentium ·e·. *al.* ANON. Wolf p. 218. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 descr.: a ·B· gravi ad ·e· excellentem. *ibid. al.* IOH. COTT. *mus. 11, 23 (sim. ANON. Pannain p. 110).* [s.XII] ANON. Pannain p. 409. *al.* [s.XIII] AMERUS 23, 6. HIER. MOR. 13 p. 56, 31: ·D·E·F·G· ... communes finales appellantur ... ·e·f·g·a ... vocantur superacutae. HIER. MOR. 13 p. 57, 28: sextum vero et ultimum, quod est a ·g·mi excellenti in ·g· similiter excellens, tetrachordum excellentium dicitur. *al.* ANON. Ratisb. 8, 3, 3. *al.* ENGELB. ADM. 4, 21, 2: inter ·E· secundam finalium et ·E· secundam excellentium. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 26, 1. *al.* QUAT. PRINC. 3, 23. SUMM. GUID. comm. 2, 65. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 1. GOB. PERS. p. 190b. *al.* IOH. FLOESS 35: ·ee· geminato superacuto (*cf. Cahn, Floess p. 25*). IOH. FLOESS 57 descr. *al.* ANON. Claudifor. 1, 4, 7: ·ee·, ·ff·, ·gg·, ·aa· dicuntur superacutae (*sim. MUT. Christo 53*). *al.* ANON. Philad. 9 descr. *al.* TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a): primae quattuor claves, scilicet ·G· Grecum ·Γ· < ·A·B·C· > (*ms.*; *ed.*: ·G· grave cum ·Γ·), dicuntur graves ... Sequentes vero quattuor, scilicet ·D·E·F·G·, dicuntur finales, ... sequuntur quattuor, scilicet ·a·b·c·d·, quae dici possunt afinales, ... quattuor claves ..., scilicet ·e·f·g·aa, dicuntur acutae, ... ultimae quattuor, scilicet ·b·c·d·e·, dicuntur excelentes. *al.* MAN. GUID. p. 149 (p. 466) descr.: Finales: ·D·E·F·G· ... superacutae ·e·f·g·aa ... duplicatae seu excellentes: ·bb·cc·dd·e·. TRAD. Holl. III 6 p. 46. *al.* MUT. Christo 43. *al.* CONR. ZAB. tract. p. 240-

241 descr.: graves: ·Γ·A·B·C·; finales: ·D·E·F·G·; acutae (hic incipiunt organistae geminare litteras): ·a·b·c·d·; superacutae: ·g·f·g·a·; excellentes: ·b·b·c·c·d·d·e·e·. ADAM FULD. 2, 4 descr. LAD. ZALK. A 54 descr.: ·d·e·f·g· finales ... ·e·f·g·aa· acutae vel superacutae ... ·bh·cc·dd·ee· excellentes. *al.* MICH. KEINSP. 3, 29 descr. *al.* SZYDLOV. 2 p. 14. *al.*

g auf das Solmisationssystem bezogen — with reference to the system of solmisation: ·E·lami - ·e·lami - ·g·la [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 51 (additio posterior?) *al.* TRAD. Guid. 1 descr. (additio posterior?). MUT. Γma ut 6. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. ANON. Lovan. p. 493b. *al.* DISC. Quicumque II 1, 7. *al.* METROL. 31 p. 70. *al.* IOH. AEGID. 5, 2. *al.* AMERUS 5, 26: ·E·lami habet duas notas et duas mutaciones. *al.* LAMBERTUS p. 254b. *al.* HIER. MOR. 10 p. 46, 15. *al.* TRAD. Garl. plan. I 143 descr. *al.* ANON. Ratisb. 2, 28. TON. Sar. p. 8. *al.* IOH. GROCH. 90. *al.* PS.-MUR. summa 726: in radice medici posuerunt ·E·lami. *al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 17. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 8. *al.* GUIDO DION. 1, 2, 25. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 34, 9: ·e·lami acuta. *al.* HUGO SPECHTSH. 35. *al.* PETR. PALM. p. 516. QUAT. PRINC. 3, 9. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 51. *al.* IOH. BOEN ars 2, 23, 14. IOH. BOEN mus. 1, 3. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 34, 9. *al.* HEINR. EGER 2 p. 36. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 210 descr. *al.* MUT. Ad noticiam 33 (sim. LAD. ZALK. A 50). *al.* ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 3. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 7: ·e·lami in summitate indicis in linea. *al.* IAC. TWING. p. 96, 2. *al.* GOB. PERS. p. 183b. *al.* ANON. Claudifor. 1, 1, 5. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 7: ·E·la. *al.* TACT. Octo princ. 6. *al.* ARN. ZWOLL. p. 12. THOM. BAD. p. 92. ANON. Carthus. pract. 5, 13. *al.* TRAD. Holl. I p. 165. *al.* TRAD. Holl. II 53 p. 8 (p. 418b): aditur ·e·la extra manum. *al.* TRAD. Holl. III 1 p. 17. *al.* MUT. Christo 36. *al.* CONR. ZAB. tract. DD 1. *al.* CLAVIC. Fac diclavium 8-9. IOH. TINCT. diff. 108: ·E·la est spatium, cuius clavis est ·e·, et in quo unica vox, scilicet la, canitur per b durum ex loco ·g·solreut acuto. ... ·E·lami est locus, cuius clavis est ·e·, et in quo duae voces, scilicet la et mi, canuntur. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 5. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 7, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 50: ·E· est clavis utriusque ·e·lami et ·e·la. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. *al.* BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11. *al.* NICOL. BURT. 2, 4, 34. *al.* GUIL. MON. 9 p. 57. *al.* BONAV. BRIX. 7, 4. *al.* ADAM FULD. 2, 2. LAD. ZALK. A 48: Sed quia non videtur ratio, quod tertius b duralis maneret incompletus, ideo placuit amplecti viam Iohannis Holandrini, qui ponit ·e·la pro ultima voce monochordi Gwidonis et locavit eam sub vertice medii. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6. *al.* GUIL. POD. 5, 13. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* SZYDLOV. 2 p. 13. *al.* CLAVIC. A1. *al.* MON. A primo I p. 215, 6. *al.* MON. Ab F p. 182, 8. *al.* MON. Dividitur p. 178, 5. *al.* MON. Esto linea p. 144, 11. *al.* MON. Fac lineam p. 183, 8. *al.* MON. Longitudinem p. 150, 3. *al.* MON. Medietas p. 143, 4. ORGANISTR. A prima 3. *al.* FIST. ad secundum 3 p. 135. *al.* FIST. Incipit mensura 4 p. 136. *al.* FIST. Si quis 5 p. 140. *al.*

h auf die Schreibweise bezogen — with reference to the case of letters or their repetition: ·E· magnum (maius), ·E· grossum, ·E· capitale - ·e· parvum (parva, minus), ·e· minuta (-um) - ·g· duplicata (duplex), ·g· geminatum [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 5, 10: differt ... ·A· capitale ab ·a· minuto, sic ... ·E· ab ·e·. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 111: magnum ·E·o·, cuius medietas est parvum ·E·o· (pro ·e·o·). *al.* ANON. Ratisb. 2, 2: litterae, quae capitales scribi debent: ·A·B·C·D·E·F·G·. Consequenter vero ponuntur eadem litterae, scilicet ·a·b·c·d·e·f·g·, quae minutae vocantur. INTERV. Sit b-O 4: ·D·E· magna sive gravia ... ·d· et ·e· parva ... ·dd·ee· duplicia. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 65: ·E· grossum. *al.* [s.XV] IOH. FLOESS 35: in ·ee· ge-

minato superacuto. IOH. FLOESS 167: ·e· duplicata superacuta (cf. Cahn, Floess p. 25). ANON. Claudifor. 1, 5 descr. ANON. Carthus. pract. 14, 81: ·ee· parvam, sed duplicatam. *al.* TRAD. Holl. I p. 168. TRAD. Holl. III 5 p. 37: ad ·e· minutum acutum. *al.* TRAD. Holl. VI 33, 17: inter ·d· et ·e· acutas sive minutas. ADAM FULD. 2, 9. FR. GAFUR. op. 5, 6 descr. LAD. ZALK. A 54 descr. SZYDLOV. 7 p. 30. *al.* MON. In mon. mensura p. 135, 34: Ecce dyapason a minori ·e· in maius ·E·. *al.*

i im Skalenausschnitt (H) C - b (c - f) (auch chromatisch erweitert) in Mensuren (vor allem von Tasteninstrumenten und Glocken) — within the segment of scale (H) C - b (c - f) (sometimes chromatically further subdivided) in measurements (especially of keyboard instruments and bells) [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 26 p. 69. [s.XIV] ARS ORG. p. 100. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 17 (sim. CYMB. Si vis 7, 2). *ibid.* *al.* CLAVIC. A-D. CLAVIC. Primo p. 148, 3. *al.* MON. A labro p. 209, 3. *al.* MON. A magada p. 208, 2. *al.* MON. A primo I p. 215, 6. *al.* MON. Fiat corpus p. 221, 13. *al.* MON. Magdarum p. 207, 4. *al.* MON. Metire p. 214. MON. Mon. tuum 2. *al.* MON. Neumarum p. 219, 2. *al.* MON. Primo accipe p. 220, 11. *al.* MON. Quatuor p. 146, 4. *al.* ORGANISTR. A C p. 205, 4. ORGANISTR. A magada p. 209, 4. *al.* ORGANISTR. A magda in p. 205, 3: in finem VIII passibus primus ponit ·E·. *al.* ORGANISTR. In primis 5. ORGANISTR. Omnes p. 207, 7. *al.* ORGANISTR. Organicam p. 208, 3-5. ORGANISTR. Pone p. 216, 7. *al.* ORGANISTR. Si org. p. 213, 15. *al.* ORGANISTR. Volens p. 206, 5. *al.* FIST. Ad fistulas 4 p. 131. *al.* FIST. Fistulae mens. 12 p. 129. FIST. In mensuris 1 p. 132. *al.* FIST. Incipit mensura 40 p. 139. CYMB. Arbitror 5, 10. CYMB. De repond. 6, 4. CYMB. Pone primam 10. CYMB. Si vis 7, 6. *al.*

j mit chromatischen Systemerweiterungen — with additional chromatic divisions

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 10b, 8. *al.* [s.XIII] INTERV. Sit b-O 4: crux inter ·D·E· magna. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 78. GOSCALC. 1, 4 p. 56, 15: Tertia coniuncta accipitur inter ·D· et ·E· graves et signatur in ·E· signo b, ubi dicitur fa. *al.* CART. PLAN. 8. *al.* ANON. Seay p. 47. [s.XV] UGOL. URB. mon. 10, 24. *al.* TACT. Octo princ. 17: ·e·lami#. *al.* THOM. BAD. p. 85: speculetur quedam fleuta inter ·d· grave et ·e· grave. TRAD. Holl. I p. 172: Secunda coniuncta accipitur inter ·D· et ·E· graves et, quia ibi mi in fa super ·e· litteram transire denotatur, per ·b· molle iterum significatur (sim. TRAD. Holl. II 11 p. 30 (p. 427a). TRAD. Holl. VI 33, 13. LAD. ZALK. A 74. SZYDLOV. 8 p. 35). *al.* TRAD. Holl. II 29 p. 35 (p. 428b). TRAD. Holl. VI 33, 17. TAB. Catan. p. 146: ·E· per b agregata quantitate apothomes. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 8, 14: signatur b molle in ·e· acutum. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 38. LAD. ZALK. A 78. SZYDLOV. 8 p. 38. MON. Ab F p. 182, 14: semitonium inter ·d·solre et ·e·lami. *al.* MON. Fac lineam p. 183, 11. *al.* MON. Fiat corpus p. 222, 30. MON. Longitudinem p. 150, 22. MON. Primo accipe p. 220, 20: falsa, quae cadit inter ·d· et ·e· graves. cf. I, 8 col. 2, 16

k mit der Merksilbe ‚tur‘ in der Reihe ‚psal-li-tur per voces is-tas‘ — designated with the syllable ‚tur‘ in the series ‘psal-li-tur per vo-ces is-tas’ [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: ·e·f·, idest ‚tur‘ ‚per‘ ... ·c·, scilicet ‚tas‘ ‚psal‘ et sequitur cum ·d· ‚li‘ et cum ·e· ‚tur‘. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27: ·e·, quod ‚tur‘ nuncupavimus.

6 im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon)^sO P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon)^sO P Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·E· - corda caemar - simphonia varietas deuteri - metrum ypatē meson. *al.*

7 *im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (für die hypate meson) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (for the hypate meson)*

[s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: ·E· hypate meson.

8 *im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP*

[s.XI] ANON. Prag. 181: ·A·t·B·t·C·s·D·t·E·t·F·t·G·s·H·t·I·t·K·. al. cf. I, 3 col. 1, 40.

9 *im System: Γ a^sy^sb^sc d^se^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^se^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p*

[s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 14.

10 *im System: a^sb^sh^sc d^se^sE^sf^sF^sg a^sb^sh^sc d e^sf g a — in the system: a^sb^sh^sc d^se^sE^sf^sF^sg a^sb^sh^sc d e^sf g a*

[s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 20: a ·d· ad ·e· quidem rotundam semitonium. al.

11 *im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. symm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ^sR S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. symm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ^sR S*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: Si ·O· duplicetur, fit ·G·, et ·N· dupla facit ·F·, et ·M· facit ·E·, ac ·L· ·D· describit, et ·K· ·C·. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

12 *im System: a b^sc d e^sf g h^si^sh^sk^sl m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sh^sk^sl m^sn o p (q)*

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67: si tenor sit ·f·e·f·, organum erit ·k·k·k·. al. IOH. HOTH. exc. p. 21 descr. al.

13 *irrtümlich: in einem System Γ-G, A-G, A-D für die hypate meson und die paramese, wobei das Tetrachord der synemmenon (A-D) in die fortlaufende Reihe der Tonbuchstaben einbezogen wird — erroneously: in a system Γ-G, A-G, A-D for the hypate meson and the paramese, through which the synemmenon tetrachord (A-D) is integrated into the progressing series of tonal letters*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b: ·E· Hypate meson principalis mediarum ... ·A· Mese media ·h·B· Trite synemmenon tertia coniunctarum ·C· Paranete synemmenon diatonos coniunctarum extenta ·D· Nete synemmenon ultima coniunctarum ·E· Paramese prope media (cf. *Wien cpv 55 fol. 167v*; v. Smits v. W., *Musikerziehung* p. 85). [s.XV] TAB. Catan. p. 144: ·E·lami <paramese> (ms.: perame). al.

III *Ausführungshinweis (‘gleich’, bezogen auf die Tonhöhe) (littera significativa, ‘Romanusbuchstabe’) — direction for performance (‘equally’, with respect to pitch) (littera significativa, ‘Romanian letter’)*

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: E, ut equaliter sonetur, eloquitur (inde FRUT. brev. 14 p. 103. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 38: E iubet equari. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. cf. Smits v. W., *Musikgeschichte* 2 p. 129; Floros, *Neumenkunde* 2 p. 138 sqq.

IV *Intervallbuchstabe für den Einklang — letter that designates the unison*

[s.XI] HERMANN. expl. p. 149a: E voces unisonas aequat. (inde FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196. IOH. COTT. mus. 21, 51. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 16). TRAD. Hermann. I p. 108. TRAD. Hermann. II 1. IOH. COTT. mus. 21, 47: E vocum aequalitatem designat (inde IAC. LEOD. spec. 6, 72, 20). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1151.

cf. Phillips, *Notationen* p. 586 sqq.

V *als Teil der Vokalreihe a e i o u zur musikalischen Interventionshilfe (a = Γ, e = A, i = B, o = C, u = D, a = E usw.) — as part of the series of vowels a e i o u used to invent*

musical composition (a = Γ, e = A, i = B, o = C, u = D, a = E etc.)

[s.XI] GUIDO micr. 17, 25: ·Γ·A·B· ... ·f·g·ā·, ubi cum duobus

ubique subsonis, in quibus quinque habeantur vocales. ARIBO 63-66 p. 70. COMM. Guid. 59 p. 169: ita cum vocalibus conveniente et omni syllaba in sermone et omni sono in cantu,

quidquid dicimus syllabis, cantare possumus in neumis. LIB. SPEC. 58 p. 53 sqq.: De uno subsono Guidonis. LIB. SPEC. 67 p. 54 sqq.: De quinque supersonis. IOH. COTT. mus. 20, 8.

IOH. COTT. mus. 20, 12: Cum enim ego in praemisso cantu parhypate meson o i attribuerim, tu ibidem e i vel a o vel a u

vel quidquid tale volueris, locare poteris, dummodo persistas in ordine, quem inceperis. al. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 6, 5. QUAT. PRINC. 3, 7 p. 221b. [s.XV] FR. GAFUR.

op. 5, 6.

VI *Kennbuchstabe für eine Kirchentonart — letter that identifies a mode*

1 *für die zweite Kirchentonart in einer erweiterten Vokalreihe — for the second mode in an extended series of vowels (a = I, e = II, i = III, o = IV, u = V, η = VI, y = VII, ω = VIII)*

[s.XI] FRUT. ton. p. 129. al. IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi, id est toni, vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum

e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum H Grecum, septimum y, octavum ω (sim. ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5. COMPIL. Lips. p. 132).

cf. Omlin, *Tonarbuchstaben*

2 *für die fünfte Kirchentonart in der Reihe A B C D E F G H — for the fifth mode in the series A B C D E F G H*

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 49: E dulcis, laetus, recreans saltansque, modestus ipse voluptatis, ideo ·b· molle tenebit.

e *molle* *Bezeichnung für die Halbtonstufe zwischen D und E — term that designates the semitone that falls between D and E*

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 71, 13: ·E· *molle* (ms.; ed.: <E> molle) per deutra sinemenon sicut ·c·E· <molle> (ms.; ed.: c<E> molle) per semiditonus. ANON. Couss. IV p. 71, 24: sit ·C·C· cantus vel tenor; organum potest ... terminari in ·c· per diapason ... vel in ·E· per ditonus vel in ·E· *molle* (ms.; ed.: <E> molle) per sinemenon et semiditonus. saeptus

ekmeles (ἐκμελής) ‘ekmelisch’ (‘außerhalb des Melos’), zur musikalischen Verwendung nicht geeignet — ‘ekmelic’ (‘outside of melos’), not appropriate for musical usage

1 *generell — general*

[s.VI] BOETH. mus. 5, 6 p. 357, 10: Potest enim distantium sibi dissimilium vocum differentia deprehendi, in quibus, qui iuncti efficere melos possunt, ἐμμελεις dicuntur, ἐκμελεις autem, quibus iunctis melos effici non potest (ad loc.: GLOSS. Boeth. mus. 5, 6, 9: ‘EKMEAEIC’: extra modulati. GLOSS. Boeth. mus. 5, 6, 10: ‘EKMEAEIC’: extra modum). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 5: Non unisonarum autem vocum aliae quidem sunt aequisonae, aliae consonae, aliae emmelis, aliae dissonae, aliae *ekmelis* (inde INTERV. Ex omni 18. FRUT. brev. 9 p. 63. IOH. AEGID. 11, 5. HIER. MOR. 15 p. 66, 8. ENGELB. ADM. 2, 30, 4: alie emmeles, hoc est inconiuncte, alie *ectimeles*, hoc [est] coniuncte. FR. GAFUR. op. 2, 2. FR. GAFUR. theor. 2, 2).

BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 16: *ekmelis* vero, quae non recipiuntur in consonantiarum coniunctione (inde IOH. AEGID. 11, 6. HIER. MOR. 15 p. 66, 22. COMM. Boeth. II p. 352, 24: ‘*Ekmelēs*’ vero dicuntur, id est sine melis, que non recipiuntur in consonantiarum coniunctione pro parvitate sui. FR. GAFUR. op. 2, 2. FR. GAFUR. theor. 2, 2). [s.XIV]

II p. 352, 24: ‘*Ekmelēs*’ vero dicuntur, id est sine melis, que non recipiuntur in consonantiarum coniunctione pro parvitate sui. FR. GAFUR. op. 2, 2. FR. GAFUR. theor. 2, 2). [s.XIV]

II p. 352, 24: ‘*Ekmelēs*’ vero dicuntur, id est sine melis, que non recipiuntur in consonantiarum coniunctione pro parvitate sui. FR. GAFUR. op. 2, 2. FR. GAFUR. theor. 2, 2). [s.XIV]

II p. 352, 24: ‘*Ekmelēs*’ vero dicuntur, id est sine melis, que non recipiuntur in consonantiarum coniunctione pro parvitate sui. FR. GAFUR. op. 2, 2. FR. GAFUR. theor. 2, 2). [s.XIV]

GUIDO DION. 1, 1, 116: Boetius ... concordantes sonos emmeles, idest aptos melo sive melodie, appellat; discordantes autem **ekmeles** nominat, idest melo sive melodie ineptos. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 7: **ekmeles**, id est melo ineptae seu in cantilena nullo modo cadentes, refutantur. Emmeles vero melo deputatae sunt. Sunt autem **ekmeles** soni, quorum velocitates ita sunt iunctae, ut colores in radiis eo, quod sensus eas nullo modo capiat modo. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 9: In quibus igitur nulla discretionis ratio sentitur, voces **ekmeles** sunt. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 21: Permissivae ergo voces emmeles erunt; **ekmeles** vero prohibitivae. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 3. IAC. LEOD. spec. 2, 8, 3-5. [s.XV] UGOL. URB. 5, 1, 18. UGOL. URB. 5, 6, 9. UGOL. URB. 5, 7, 6. GEORG. ANS. 1, 128: voces ... dissonae quidem et he, quas **ecmeles** nominant, aspre ite et raucae, nullos produnt concentus. GEORG. ANS. 2, 9: **Ecmeles** vero dictas voces et sonitus contemnit ars: inepte quidem sunt non coniungentes sonitus aut voces habentes proportionem iam dictas, quibus melodie sunt apte. GEORG. ANS. 2, 145. GEORG. ANS. 3, 5: voces **ecmeles**, ineptas et dissonas. FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7. NICOL. BURT. 2, 1, 12: Aliae vero nomine **ecmeles** nuncupantur, idest extra omnem modulationis dulcedinem constitutae.

2 *Intervalle betreffend* — *with respect to intervals* [s.XI-XII] INTERV. Ex omni 23: **Ekmeles** autem dicuntur, quae in consonantiarum coniunctione, ut melos effici possit, non recipiuntur, ut ·B· et ·F· (*sim.* FRUT. brev. 9 p. 63. ADAM FULD. 2, 7. cf. col. 10, 61). [s.XIII] HIER. MOR. 15 p. 67, 10: **Ekmeles** autem sunt, quae diapente ac diatesseron dividunt, ut tonus ceteraque proportionem simplices, scilicet earum partes (*cf.* Boeth. mus. 5, 11 p. 362, 5: *Emmelis autem sunt ...*). ENGELB. ADM. 2, 30, 11: **Echimeles** autem sunt, quae recipiuntur in consonantiarum coniunctione, non in divisione: ut sunt dyeses. ... Ex eodem genere sunt semitonium et semidytonus. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 26, 12: alii dissoni, qui nimis invicem prolati duri sunt et discordant, ut tritonus; alii <**ecmeles**> (*mss.*: emmeles), qui aliquid concordant, etsi non perfecte, non ponuntur in numero consonantiarum secundum antiquos, ut semidytonus, ditonus et huiusmodi. [s.XV] UGOL. URB. 5, 7, 22: de vocibus, quae dicuntur **ecmeles** ..., cuiusmodi est secunda et nona et consimiles. *ibid.* al. FR. GAFUR. op. 2, 2: **Exmelles** enim sunt, quae non recipiuntur in consonantiarum coniunctione, ut est coniunctio quattuor vocum per se et septem vocum connexio vel undecim et huiusmodi. NICOL. BURT. 1, 9, 59. v. emolus

ekmelic -a, -um ‚ekmelisch‘ (‚außerhalb des melos‘), zur musikalischen Verwendung nicht geeignet — ‘ekmelic’ (‘outside of melos’), not appropriate for musical usage [s.XIV] IOH. BOEN mus. 4, 50: Septimam ergo veluti secundam et alias proportionem a quatuor supradictis cum Boetio **ekmelicas**, id est non melicas, merito appellamus.

elevatio -onis f. 1. (melodischer) Anstieg 2. Erhöhung (um einen Halbton) 3. Aufwärtsbewegung (beim Taktschlagen) 4. das Aufstellen, Hinaufdrehen (eines drehbaren Stegs (Drehtangente) bei der Drehleier) — 1. (melodic) ascent 2. raising (by a semitone) 3. rising movement (when marking time) 4. the lifting by turning (of a turnable bridge (tuning-tangent) in a hurdygurdy)

1 (melodischer) Anstieg — (melodic) ascent [syn.: arsis, ascensio, ascensus, intentio, intentio; opp.: depositio, depressio, descensus, positio, remissio, thesis]

a allgemein — general

[s.VII] ISID. etym. 3, 20, 9: Arsis est vocis **elevatio**, hoc est initium. Thesis vocis positio, hoc est finis (*inde* AURELIAN.

5, 14. HIER. MOR. 4 p. 17, 25). [s.IX] AURELIAN. 1, 15. [s.X] INCH. UCHUB. 23. MOD. Ecce modorum 43: verum cantilenae corpus arsi et thesi, id est **elevatione** sonorum et positione, completur. CANT. Quid est cant. c. 483: Similiter et longa tribus modis ostenditur, in producta et acuta et circumflexa. Componuntur denique tam in **elevatione** quam et descensu aliquando ex duabus notis, aliquando ex tribus (*inde* IAC. LEOD. comp. 2, 5, 23. IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 22). PS.-ODO mus. p. 276b: omnis enim vox aut ad proximam, id est secundam a se, aut ad tertiam aut ad quartam sive ad quintam iuncta consonantiam reddit. Hoc autem aequum fit in depositione vel **elevatione**. al. PS.-ODO dial. p. 254a: Maius spatium dicitur tonus ... Minus vero spatium ... semitonium vocatur faciens contractionem **elevationem** vel depositionem. PS.-ODO dial. p. 255b: Sex (*sc.* *vocum coniunctiones*) sunt tam in depositione quam in **elevatione**. Prima vocum coniunctio est, cum illae duae voces iunguntur, inter quas unum est semitonium ..., ut prima **elevatio** huius antiphonae „Haec est, quae nescivit“, in depositione vero per reciprocationem ita „Vidimus stellam“ (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 17, 13). *eqs.* [s.XI] GUIDO micr. 16, 9: motus vocum, qui sex modis fieri dictus est, fit arsis et thesis, id est **elevatio** et depositio (*inde* LIB. ARGUM. 8 p. 19. ANON. Pannain p. 416. METROL. 3 p. 91. AMERUS 8, 10. MARCH. luc. 1, 5, 4. MARCH. luc. 9, 1, 63. ANON. Michaelb. I p. 44. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 4. WENCESL. PRACH. 18. TRAD. Holl. III pr. p. 15. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 12. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 3. BONAV. BRUX. 2, 13. BONAV. BRUX. 8, 28). al. GUIDO ep. p. 474, 156. al. TRAD. Guid. II p. 87. al. WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 7: in depositione ultimae neumae „Iustitiam tuam“ et in **elevatione** primae „Non abscondi“ diapason intervallum esse dinoscitur (*inde* FRUT. brev. 10 p. 65). MOT. Musica est p. 154. al. ARIBO 50 p. 16. al. COMM. Guid. 21 p. 110. al. LIB. SPEC. 70 p. 38. MOT. Omnis cantus p. 186. al. TON. Aug. p. 82. al. ORG. Mediol. rhythm. 67: Si autem hec **elevatio** cantui fuerit, non habilis depositio organo deerit. PS.-GUIDO form. 3, 2. al. PS.-OSBERN. 88. al. THEOG. METT. 30, 4 (p. 192a). IOH. COTT. mus. 23, 7: Fiunt igitur vocum motiones per arsin et thesin, id est per **elevationem** et depositionem. IOH. COTT. mus. 23, 25: ubi in recta modulatione est **elevatio**, ibi in organica fiat depositio. al. [s.XII] TRAD. Guid. 1. ANON. La Fage I 14, 2: Discantus cantui debet esse contrarius, non quia cum cantu debeat personare, sed in **elevatione** et depositione. THEINR. DOV. 3, 15b, 3. ANON. Pannain p. 113. DISC. Quicumque I 2: quanto vox maior est in **elevatione**, tanto minor est organice in depositione. al. TON. Vatic. 12, 1 p. 190. [s.XIII] DISC. Quicumque II 3, 2. MUS. MAN. 23, 11. METROL. 31 p. 70. al. TRAD. Garl. plan. V 157: Semitonium est coniunctio duarum vocum semiplenam **elevationem** reddens atque depositionem (*inde* INTERV. Prima species p. 229. CONTR. Volentibus I p. 24b). al. ENGELB. ADM. 1, 4, 8: in musica ex duobus sonis per arsin et thesin, i. e. per **elevationem** et depressionem vel e converso per thesin et arsin, i. e. per depressionem et **elevationem** generatur tonus, qui est differentia prima vel primus modus consonantie musicalis. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 98: Concordantia vero ... est regularis progressus ab uno sono ad alium per arsin et thesin, idest per **elevationem** et depressionem seu depositionem, sive per ascensum et descensum. al. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 12. al. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 2. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 120. PETR. PALM. p. 508 *eqs.* al. QUAT. PRINC. 3, 56: nimia intervallorum **elevatio** et depositio nimia eque viciosa est. *ibid.*: uniformis sit in ecclesia vocum **elevatio** et depositio. al. ANON. Michaelb. II p. 49. COMM. Boeth. II p. 314, 24. al. COMPIL. Ticin. F 273: Quid est cantus? Est **elevatio** et depositio vocum (*sim.* IAC. THEAT. 37. NICOL. CAP. p. 310.

ANON. La Fage III 242). *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 5. *al.* GOB. PERS. p. 195b (*inde* CONR. ZAB. tract. BF 6). *ibid.* *al.* ANON. Claudifor. 6, 1, 8: in ultimis decem speciebus fit **elevatio** vel depressio vocum mediata causans intervallum seu saltum. *al.* WENCESL. PRACH. 16. UGOL. URB. 1, 1, 3. *al.* GEORG. ANS. 3, 129. (?) ANON. Tegerns. I p. 105. ANON. Carthus. nat. 6, 8. TRAD. Holl. I p. 161: totius cantus dulcis et aspera modulatio permutatim secundum **elevationem** et depositionem et consonantium varietatem ... explicatur. *al.* TRAD. Holl. II 15 p. 19 (p. 423a). *al.* TRAD. Holl. III 2 p. 20. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 13. TRAD. Holl. VI 28, 6: Vide etiam, ne duas vel 3^s consonancias maiores iuxta se ponas nulla alia mediante sive in **elevatione** sive in depressione. *al.* CONR. ZAB. tract. BF 10. IOH. TINCT. diff. 11. IOH. TINCT. exp. 8, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 7. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 26: Vox igitur in plano non figuratur, sed vocis **elevatio** sive intensio et depressio sive remissio quodam modo repraesentatur. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 28. *al.* NICOL. BURT. 1, 28, 166 (*cf.* PS.-ODO mus. p. 276a. *inde* BONAV. BRUX. 22, 15). ADAM FULD. 2, 10. LAD. ZALK. A 21. *al.* GUILL. POD. 1, 8. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8. COMPEND. MUS. 87. SZYDLOV. 5 p. 19. *al.* MENS. Cum animadv. 17: Figura est signum et noticia vocis cum proprietate vel sine proprietate diversitatem secundum **elevationem** et depressionem demonstrans. CONTR. Volentibus I p. 24a. CYMB. Si vis add. 7.

b als Tonbereich oberhalb der Finalis — as tonal register above the final

[s.X] CANT. Quid est cant. c. 484: Sed tales antiphonae non finiuntur de tercio nec de sexto, ad cuius finem intendunt, sed de septimo, quia ipse sibi septimus in talibus discrecionem facit inter **elevationem** tercii et depositionem VI. *ibid.* *al.* PS.-ODO dial. p. 263b: in his cantibus, qui inter octavi depositionem et septimi **elevationem** medii sunt (*inde* TRAD. Garl. plan. V 269. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 19. IAC. LEOD. spec. 6, 50, 13). *al.* PS.-ODO prol. 6 (*inde* COMM. Boeth. II p. 4, 21). [s.XI] GUIDO micr. 11, 23: A finali itaque voce ad quintam in quolibet cantu iusta est depositio, et usque ad octavas **elevatio** (*inde* PS.-OSBERN. 16. TON. Gratianop. p. 12. METROL. 3 p. 78. *sim.* TRAD. Holl. VI 25, 7). *al.* GUIDO ep. p. 526, 370: In plagis autem a finali voce ad quintas descendimus et ascendimus, nisi sit prolixior cantus, qui et plagalem depositionem et autenticam habeat **elevationem** (*sim.* FRUT. brev. 8 p. 63). WILLEH. HIRS. 38 (c. 37), tit.: Quod per **elevationem** et depositionem varie construantur tropi. ARIBO 63 p. 32. *al.* COMM. Guid. 21 p. 142. *al.* LIB. SPEC. 32 p. 50: autenticas **elevationes** et plagales depositiones. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 2, 24. *al.* PS.-OSBERN. 25. *al.* ANON. Wolf p. 220. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42. [s.XII] TRAD. Guid. 7: Mixtus vero cantus est, qui autenticam **elevationem** et depositionem videtur habere plagalem. Alius autem e converso plagalem habens **elevationem** et autenticam depositionem. GUIDO AUG. 519: Progressio consideratur secundum **elevationem** et depositionem (*inde* TON. Cist. 8. IOH. AEGID. 12, 6. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 5). *al.* TON. Gratianop. p. 12. *al.* TON. Cist. 32 (*inde* IOH. AEGID. 12, 26). *al.* ANON. Cist. I 95 p. 33 (*cf.* GUIDO AUG. 296). *al.* ANON. Cist. II c. 1151A. ANON. La Fage I 9, 9. *al.* TON. Nivern. f. 143r p. 122: Qualiter differt primus tonus a secundo? **Elevatione** et depositione (*sim.* AMERUS 22, 6). *eqs.* *al.* TON. Vatic. 12, 2 p. 191. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b: Differunt autem (*sc. toni autentici et plagales*) per arsim et thesim, id est per **elevationem** et depressionem. *al.* MUS. MAN. 51, 26: Si repereris in uno eodemque cantu duo supradicta, scilicet **elevationem** supra sextam et nihilominus plus quam unius vocis depressionem sub finali, cantus anomalus, hoc est irregularis, et duplex iudicabitur. *al.* METROL. 15 p. 79. *al.* AMERUS 11, 2. *al.*

HIER. MOR. 21 p. 159, 27. TRAD. Garl. plan. V 251. *al.* PETR. CRUC. 1, 22. TON. Sar. p. 1. *al.* IOH. GROCH. 51: dicitur (*sc. tonus*) de **elevatione**, depressione et fine cantus. ENGELB. ADM. 4, 17, 8: deuterus et tritus obponuntur, quia unius **elevacio** est alterius depositio. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 10. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 3, 4. GUIDO DION. 2, pr. 219. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 5, 8: Transformatio in tonis est trans tropicam formam **elevatione** vel depressione vocis debacchatio. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 7: nec solum ad iudicandum, cuius toni sit aliquis cantus, facit inspectio **elevationis** et depositionis illius respectu finis, sed etiam principii consideratio. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 131. *al.* QUAT. PRINC. 3, 46: A finali autem voce omnis cantus oportet regulas suscipere et suas **elevationes** et deposiciones sive et principia et distinctiones ac neupmas et differencias. *al.* PS.-MUR. interv. p. 312a: Tonus meses est, qui neque authenticam **elevationem** habet neque plagalem depositionem. GOSCALC. 1, 7 p. 80, 16. COMPIL. Ticin. C 190. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, pr. p. 236, 13. *al.* IAC. THEAT. 17. NICOL. CAP. p. 317. *al.* GOB. PERS. p. 188b: Caveant autem plagales **elevationem** diapente omnino, diatessaron vero supra et infra libere fiat. UGOL. URB. 1, 29, 8. *al.* PS.-GUIDO corr. p. 51b: in troporum seu modorum **elevatione** depressioneque contra regulas musicorum peccaverunt. TRAD. Holl. I p. 177. *al.* TRAD. Holl. III 7 p. 48. TRAD. Holl. VI 26, 8: Nam aliquando adeo cantus elevatur et deprimitur, ut propter **elevationem** non sit plagalis nec propter depressionem sit autentus. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. NICOL. BURT. 1, 23, 145. LAD. ZALK. B 3: de **elevatione** et depressione regularium cantuum dantur aliquae regulae. *ibid.* *al.* GUILL. POD. 4, 18. *al.*

2 Erhöhung (um einen Halbton) — raising (by a semitone) [*opp.*: depressio]

[s.XIV] MARCH. pom. 17, 3. IOH. BOEN mus. 3, 39: b fa littera signum est depressionis note sequentis in eadem clave, et h mi nota **elevationis**. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 31: dicitur (*sc. semitonium*) a ‚semis‘, quid est ‚dimidium‘, et ‚tonus‘, quia propter mollem **elevationem** et depressionem, quam habet respectu toni, dimidium tonum continere (*ms.*; *ed.*: connexae) dignoscitur. TACT. Opusculum 134: Pro quo nota, quod, quandocumque tercie ad unisonum tendentes sunt, semper debent esse deprese. Sed dum formantur tercie ad quintam tendentes, tales debent esse elevate. Si non sunt proprie claves **elevationis**, [et] tunc addentur semitonio. Sunt autem 3^e quattuor, scilicet re fa, mi sol, ut mi, fa la, ex quibus prime due dicuntur deprese, relique vero due elevate. ANON. Carthus. pract. 10, 4: in ‚b-fa-#-my, cuius mi **elevatio** et depressio fa in eodem gradu inter se faciunt semitonium maius. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 40: si in ‚g-solreut sit vocula signata b praecedente, et in eodem sit altera isto h praecedente, licet unisonus videantur, tamen propter primae depressionem et secundae **elevationem** semitonii mi fa.

3 Aufwärtsbewegung (beim Taktschlagen) — rising movement (when marking time) [*opp.*: depositio]

[s.XV] GUILL. POD. 7, 8: Tempus est comparatio brevis ad semibreve, merito ita dicta, semibrevis enim, in qua ipsa relatio terminatur, unicam et integram habens dimensionem atque percussionem, que in equali **elevatione** et depositione consistit, brevium est mensura. *cf.* Blachly, Mensura

4 das Aufstellen, Hinaufdrehen (eines drehbaren Stegs (Drehtangente) bei der Drehleier) — the lifting by turning (of a turnable bridge (tuning-tangent) in a hurdygurdy) [*opp.*: depositio]

ORGANISTR. Omnes p. 207, 2: Omnes voces organistri **elevatione** et depositione lignorum intenduntur et remittuntur. *cf.* Bröcker, Drehleier 1 p. 76-79, 248; 2 imago 2

elevo -avi, -atum, -are 1. (an-)heben (die Tonhöhe betreffend), (melodisch) nach oben führen, hinaufführen 2. aufsteigen (die Tonhöhe betreffend) 3. nach oben transponieren 4. (um einen Halbton) erhöhen 5. (eine gedrückte Taste oder Saite) loslassen — 1. to raise (with reference to pitch), to move (the pitch) upward (melodically) 2. to ascend (with respect to pitch) 3. to transpose higher 4. to raise a note (by a semitone) 5. to release (a depressed key or string)

1 (an-)heben (die Tonhöhe betreffend), (melodisch) nach oben führen, hinaufführen — to raise (with reference to pitch), to move (the pitch) upward (melodically) [syn.: acuere, intendere; opp.: deprimere, deponere, gravare, inflectere, remittere]

a allgemein — general

[s.IX] REMIG. AUT. 517, 12: in modulatione per arsin et thesin. Hoc pertinet ad sonum, cum **elevatur** aut deponitur vox. al. AURELIAN. 6, 4. al. COMM. BR. 48: Sequitur modulatio psalmi, quae in tetrardum terminalem **elevatur** et descendit in tetrardum gravium. al. NOTK. BALB. p. 69: A, ut altius **elevatur** (inde FRUT. brev. 14 p. 102. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). [s.X-XI] TON. Lugd. 8, 18. ORG. Paris. 95. PS.-ODO dial. p. 264a. BERNO prol. 2, 21. GUIDO reg. 94 (cf. Rusconi, Guido p. 95). al. GUIDO ep. p. 492, 227. al. TRAD. Guid. II p. 87. al. COMM. Guid. 9 p. 117: descendere, deponi, remitti, inflecti ad inferiora, ascendere vero, **elevari**, intendi ad superiora (inde ANON. Lips. p. 156). al. TON. Aug. p. 82. al. ANON. Lips. p. 156. ORG. Mediol. rhythm. 12. ORG. Berol. 24. PS.-GUIDO form. 3, 6. al. FRUT. ton. p. 181: dum plus iusto vel deponitur vel **elevatur**, totus sequentis cantus processus mutatione sui legitimi cursus depravatur. al. IOH. COTT. mus. 15, 4: imperiti cantores aliquando canendi taedio praegravati, quae **elevanda** erant, depresserunt (inde CONR. ZAB. tract. BG 4. sim. IOH. COTT. mus. 15, 11). al. [s.XII] GUIDO AUG. 137. al. ANON. Cist. I 4 p. 34: cantum illum male et inordinate compositum, qui vel ita deprimatur, quatenus, prout decet, audiri nequeat, vel ita **elevatur**, ut cantari non valeat. al. ANON. La Fage I 14, 3: Quando autem cantus **elevatur**, discantus debet deponi, et quando cantus deponitur, discantus ... debet **elevari**. al. [s.XIII] TON. Franc. p. 117b: Modus intonandi psalmos cum puncto circumflexo et **elevato**. (?) LAMBERTUS p. 259a: Diapason autem est quedam consonantia, quae inter duos unisonos a qualibet littera ad consimilem **elevatur** et deponitur (inde TRAD. Lamb. 3, 14, 1. QUAT. PRINC. 3, 18. sim. IAC. LEOD. cons. 11. INTERV. Proportionum p. 21. INTERV. Sunt autem p. 24. HUGO SPECHTSH. comm. p. 97). al. ANON. Emmeram. 1 p. 96, 27: Plica namque nunc **elevatur**, nunc deprimatur (sim. ANON. Emmeram. 1 p. 96, 16). DISC. Quicumque III 16 p. 262: Si due voces vel tres sunt in eodem tono vel sono, quintans debet inspicere, si cantus immediate sequens ascendat vel descendat; nam si ascendat, quintans, si placet, ultimum de punctis unisoni in quartam vocem desuper dyatessaron facientem **elevare** <potest>. TRAD. Garl. plan. I 87: Si aliqua linea vel chorda abbreviatur in quantitate, acuitur vel **elevatur** eius sonus (sim. TRAD. Garl. plan. II 60. TRAD. Garl. plan. III 110. TRAD. Garl. plan. IV 34). WALT. ODINGT. 5, 1, 7. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 117. INTERV. Proportionum p. 20 (sim. INTERV. Sunt autem p. 23). IAC. LEOD. comp. 2, 5, 24. al. IAC. LEOD. spec. 2, 41, 15: sicut se habet ut ad fa, sic re ad sol, si voces illae sibi dimittantur et non fiat falsa musica. Obtinet enim usus, ut ascendens de re in sol per fa cantando: re fa sol, plus **elevet** se fa quam debeat. IAC. LEOD. spec. 6, 54, 15: Omnes autem voces in tantum similes <consonantias> sonosque similes et neumas concordantes faciunt, in quantum similiter **elevantur** et deponuntur secundum elevationem et depositionem tonorum et semitoniorum. al. QUAT. PRINC. 3, 12. al. IOH. BOEN ars

1, 2, 8. IOH. BOEN mus. 3, 204: a-re per h-mi **elevatum**. HEINR. EGER 5 p. 58: penultima in ascendendo ad ultimam sibi contiguam aliquantulum **elevantur**. *ibid.* al. COMM. Boeth. II p. 348, 36. [s.XV] PROSD. mon. 3, 3. GOB. PERS. p. 188b. al. PROSD. spec. p. 750. ANON. Claudifor. 6, 3, 3. UGOL. URB. 1, 92, 11. al. PS.-GUIDO corr. p. 51b. al. ANON. Carthus. nat. 6, 9: a-lamyre est affinis ad D-solre, nam ambo gradus tono deprimuntur et tono cum semitonio **elevantur**. al. TRAD. Holl. I p. 162. al. TRAD. Holl. II 11 p. 18 (p. 423a): Et iste modus (sc. unisonus) improprie dicitur modus eo, quod nec intenditur neque remittitur, id est nec **elevatur** neque deprimatur (sim. LAD. ZALK. A 57). TRAD. Holl. III pr. p. 15. TRAD. Holl. III 5 p. 39 descr. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 5, 7 (inde NICOL. BURT. 1, 8, 56). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 9: Corda octava, mese, quae dicitur media, iure duplici tale nomen habere debet, a subdicta namque sibi vicina (sc. lichanos meson) tono se tantum **elevans** primum finit diapason a principali proslambanomenos vocula. al. TRAD. Holl. VI 24, 9 (cf. IOH. COTT. mus. 14, 7). al. CONR. ZAB. tract. BF 7 (cf. IOH. COTT. mus. 14, 7). al. IOH. LEGR. tac. p. 416a. al. IOH. TINCT. exp. 8, 4. al. FR. GAFUR. op. 5, 7. al. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3: Naturale instrumentum vox hominis est, quod naturaliter vocem **elevare** deprimereque possumus. al. NICOL. BURT. 1, 13, 79. GUILL. POD. ench. 26 p. 388. GUILL. POD. 6, 8: cantus planus per tonum aut semitonium seu alio modo **elevabitur** vel deponetur. al. COMPEND. MUS. 89-90. REG. COMP. p. 194. SZYDLOV. 8 p. 38. al. MON. In mon. mensura p. 134, 16. (?)

b im Hinblick auf den Ambitus der Kirchentonarten — with respect to the ambitus of the church modes

[s.IX] MUS. ENCH. 5, 3. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 484: unus (sc. tonus) minus **elevetur** et alter minus deponatur. PS.-ODO dial. p. 257b: Tonus vel modus est regula, quae de omni cantu in fine diiudicat. Nam nisi scieris finem, non poteris cognoscere, ubi incipi vel quantum **elevari** vel deponi debeat cantus (sim. TRAD. Holl. III 6 p. 45). PS.-ODO dial. p. 260a (inde TRAD. Garl. plan. V 229. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 8. HUGO SPECHTSH. comm. p. 133). [s.XI] HERMANN. mus. p. 46 (p. 139b). al. COMM. Guid. 67 p. 145: qua discretione sit **elevandus** authentus et deponendus plagalis. al. LIB. SPEC. 39 p. 51. TON. Aug. p. 84. al. PS.-GUIDO form. ton. 2, 28. al. FRUT. brev. 10 p. 72. FRUT. ton. p. 181. PS.-OSBERN. 25. al. QUAEST. MUS. 1, 18 p. 39. IOH. COTT. mus. 19, 12. [s.XII] GUIDO AUG. 165. al. TON. Gratianop. p. 23. TON. Cist. 89: Quilibet cantus regularis autentice **elevatus** vel compositus, terminatus in D-vel in a, autentus est primae maneriae (sim. IOH. AEGID. 15, 2). eqs. al. ANON. Cist. I 13 p. 23: cantum prout libet, non prout licet, incipiunt et terminant, deponunt et **elevant**, componunt et ordinant. al. ANON. La Fage I 8, 8. al. TON. Vatic. 12, 5 p. 202. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 493b. MUS. MAN. 51, 33: Plagalis autem **elevari** debet usque ad quartam vel ad minus usque ad litteram tertiam. al. TON. Franc. p. 142a: Primus tonus sic flectitur et sic **elevatur** et sic finitur (cum melodia) (sim. TON. Franc. p. 142b-145a). IOH. AEGID. 15, 8. al. AMERUS 11, 33: in omnibus fere cantilenis organicis tonos invenio mixtos, in quibusdam locis plus debito **elevantur**, in quibusdam vero plus deprimuntur. al. ENGELB. ADM. 4, 17, 4: Proprietas deuteri est **elevari** per integram dyatessaron et deponi dytono. eqs. al. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 219: primus tonus et sextus in mediatione sua computando a suo discursu communi minus **elevantur** quam ceteri toni. al. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 19: illi voci principaliter modus vel cantus subiectus esse debet, a qua suam sumitur regulam, quantum scilicet debeat vel possit **elevari** et quantum possit deponi. al. HUGO SPECHTSH.

comm. p. 109. *al.* QUAT. PRINC. 3, 26: aliter et aliter **elevatur** et deponitur auctentus et plagalis. QUAT. PRINC. 3, 30 (*inde* TRAD. HOLL. VI 26, 8-9). SUMM. GUID. comm. 4, 14. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 2-3. UGOL. URB. 1, 54, 6. *al.* ANON. Philad. 86: Prima species dicitur cantus autentus, quae fit, quando cantus qualiscumque super suam notam finalem plus **elevatur** diapente cum semitonio ... Tertia species dicitur cantus mixtus et est, quando cantus super suam notam finalem plus diapente cum semitonio **elevatur** et cum hoc etiam plus tono deprimitur (*sim.* ANON. Tegerns. III p. 99). *al.* ANON. Carthus. inton. 57 *eqs.* TRAD. HOLL. I p. 166. *al.* TRAD. HOLL. III 7 p. 47: cursus tonorum est certa lex ascendendi (*glo.*: sursum **elevandi**) et descendendi (*glo.*: infra deprimenti) cuiuslibet cantus regularis. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 22. TRAD. HOLL. VI 26, 1. *al.* LAD. ZALK. B 11: aliquis autenticus in statu suo est **elevatus** super alios. ANON. Tegerns. III p. 100. GUILL. POD. 4, 16. *al.*

2 *aufsteigen* (die Tonhöhe betreffend) — to ascend (with respect to pitch) [opp.: *deprimere*, *deponere*, *remittere*] [s.XI] ARIBO 50 p. 16. COMM. GUID. 38 p. 119: non debent ·b·i iungi, non tamen quin, si **elevetur** ab ·a· in ·c· per ·b· molle, possit cantus remitti per ·b· quadratum. ANON. Prag. 11: per arsim **elevando**, per thessim deponendo. [s.XIII] TRAD. GARL. plan. I 210 (*sim.* TRAD. GARL. plan. II 140) *eqs.* TRAD. FRANC. I p. 34: Incipiens autem in diapente supra vel in diapasone infra, fac diatessaron **elevando** (*sim.* DISC. Sciendum 54). [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 234. QUAT. PRINC. 4, 2, 18: Perfecte autem concordantie sunt, quae tam in **elevando** quam in deponendo constanter suas retinent proportionales. *al.* PAUL. FLOR. 36: si tenor **elevat** unam, biscantus debet deprimere unam. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. III 9 p. 71. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 32 (*sim.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 10, 14). GUILL. POD. 4, 21. *al.* MON. Medietas p. 143, 23.

3 *nach oben transponieren* — to transpose higher [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 38a: Et iste cantus potest **elevari** per octavam et cantare (?) istas notas praedictas equaliter (*sequitur exemplum*) (*sim.* CONTR. Prima regula 58). *al.* HEINR. EGER 5 p. 51: Quando etiam cantus **elevatur** extra locum proprium ad quintam vel quartam, ... cum finali tunc nimirum proportionaliter **elevatur** et eius principium. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 8: si in hypolidio voces omnes tono fuerint **elevate**, dorium fatient ... lidii voces, si tono fuerint **elevate**, mixolidium producent. CONTR. Prima regula 61. *al.*

4 (*um einen Halbton*) *erhöhen* — to raise a note (by a semitone) [opp.: *deprimere*] [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 9. HUGO SPECHTSH. comm. p. 44: Fa enim parum **elevabitur** et mi parum deprimitur. PETR. PALM. p. 514: fiat ♯ falsae musicae ante notam taliter **elevatam**, ut hic (*sequitur exemplum*). *ibid.* *al.* GOSCALC. 1, 3 p. 52, 9: Et ubi signum ♯ ponitur, sonus illius articuli debet per maius semitonum **elevari** et dici ibidem mi (*sim.* ANON. Carthus. pract. 16, 9). [s.XV] PETR. TALH. p. 10. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: si in ·f· ponatur ♯ vel ✕, **elevatur**. BART. RAM. 1, 2 p. 72: quando species aliqua bonam consonantiam non fecerit, **elevetur** per signum aut deprimitur. *al.* v. decima elevata - decima depressa; sexta elevata - sexta depressa; tertia elevata - tertia depressa; tredecima elevata - tredecima depressa

5 (*eine gedrückte Taste oder Saite*) *loslassen* — to release (a depressed key or string) [opp.: *deprimere*] [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 9: claves deprimendo et **elevando**. IOH. TINCT. inv. p. 40: Lyra est instrumentum ..., super quod chorde ab infima parte eius iuxta orificium emergentes usque ad summam equaliter tenduntur. Et hanc sonitor manu sinistra non modo sustinet, verum etiam digitorum ipsius attacku chordas deprimit ac **elevat**.

part. pro adi. **elevatus** -a, -um *hoch* (die Tonlage betreffend) — *high* (with reference to pitch)

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 258a: In acutis vel **elevatis** cantibus, ut in primo, tertio, quinto et septimo tono, nullus cantus plus a suo fine quam ad octavam vocem debet ascendere (*inde* TON. Gratianop. p. 12). PS.-ODO dial. p. 258b: Propter **elevatos** et humiles cantus. *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 28, 11: propter cantus **elevatos** et altos. ENGELB. ADM. 4, 29, 2: differunt autenti a plagalibus ita, quod illorum cantus sunt **elevaciores**, istorum demissores. ENGELB. ADM. 4, 29, 9: quintus (*sc. tonus*) est acucior et **elevacior** tercio tono, qui est gravior et depressior, sicut patet ex dyapason **elevacioribus** et depressioribus, in quibus autenti singuli decantantur. *al.* [s.XV] ANON. Carthus. pract. 7, 22: ·b· molle ... vocem mollem et magis depressam representat. Sed ·♯· durum vocem **elevatiorem** et durius proferibilem representat. TRAD. HOLL. III 4 p. 28. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 3.

adv. **elevate** *hoch* (die Tonlage betreffend) — *high* (with reference to pitch) [opp.: *depreste*]

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 7, 11: ·♯· quadrata dicitur ·♯· durum, quia sonus my tendens ad ascensum dure, id est **elevate** debet sonari et cantari.

elmuahim (de arab. al-mu'ayyan: Rhombus) *Bezeichnung für eine rhombenförmige Note* — term that designates a rhomboid shaped note

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 41, 6: Figurarum simplicium, prout in tropis accipiuntur, triplex est modus. Unus est recte stando cum uno parvo tractu in dextera parte operatoris; alius est recte stando sine tractu praedicto; tertius modus est, quando steterit per modum **elmuahym**. ANON. Couss. IV p. 41, 12: **Elmuahim** vero oblique saepe protrahitur; et quidam protrahunt ips<um> simile **elmuahim**. ANON. Couss. IV p. 42, 29: Item tres ligatae descendendo et ascendendo duplici modo possunt fieri sic: fac tractum descendendo et protrahere a tractu unum simile **elmuahim** longum vel breve; et tunc supra ultimam pone recte quadrangulum et iunge dexteram <partem> unius cum dextera alterius cum tractu uno. ANON. Couss. IV p. 43, 14: fac quadrangulum cum tractu uno in parte dextera et iunge obliquo modo in parva distantia duplex vel triplex vel quadruplex **elmuahim**. Et dicuntur currentes secundum aliquos. ANON. Couss. IV p. 45, 1: Iterato est quaedam figura, quae dicitur **elmuahim** vel simil<e> sibi. Et semper iacet obliquo modo quodammodo, sed diversimode significat. Quandoque dicitur semibrevis, si sit ante alteram consimilem vel post. Aliter quandoque est tertia pars brevis et hoc est, quando tres per modum currentium ponuntur. Et sic sunt tres pro brevi. Consimili modo, si quatuor currentes pro una brevi ordinantur, sed hoc raro solebat contingere. [s.XIV] VERS. Iam post 26: Istam semibrevem • omnis vocitat *geometer* / **elimachim**. cf. Burnett, Geometrical terms p. 204

elmuarifa (de arab. al-munharif: Trapez) *Bezeichnung für eine trapezförmige (?) Note mit Stiel* — term that designates a trapezoid shaped (?) note with a stem

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 41, 14: Item est quaedam **elmuarifa**, quae potest dici irregularis, quae habet tractum in sinistra parte descendendo, sicut Anglici depingunt vel notant. cf. Burnett, Geometrical terms p. 204

eltaperboleon *Neologismus zur Bezeichnung der Tonstufe ξ als Ergänzung des griechischen Tonsystems* — neologism that designates the note ξ for the extension of the Greek tonal system

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 5, 4, 3: Et quoniam per nostros mu-

sicos doctores in quattuor sedibus superacutis, videlicet ·b·fa ·ḡ·mi, ·c·solfa, ·d·lasol, ·e·la, non sunt adinventae sue sociata nomina Grecales, ideo studui secundum ingenii mei facultatem complere predicto colloquio Greco Latinoque suo in hac figura: ... superacutae: ·a· netheyperboleon, ·b· betheyperboleon, ·c· chaphaperboleon, ·d· delthaperboleon, ·e· eltaperboleon.

emasin *Charakterisierung der nete hyperboleon mit unbekannter Bedeutung — term of uncertain meaning that describes the nete hyperboleon*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·Q· - corda radi - simphonia **emasin** - metrum nete yperboleon - vox anthiba.

emellicis v. emmelicis

emmeles (ἐμμελής) ‚emmelisch‘ (‘im Melos’), zur musikalischen Verwendung geeignet — ‘emmelic’ (‘within melos’), appropriate for musical usage

1 *generell — general*

[s.IV] CALC. 44: canorae vocis, quae a Graecis **emmeles** dicitur et est modis numerisque composita, principales quidem partes sunt hae, quae a musicis appellantur systemata (*sim.* FAV. EUL. 22, 1). [s.VI] BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 2: Sonus igitur est vocis casus **emmeles**, id est aptus melo in unam intensionem (*inde* HUCBALD. 16. REG. PRUM. 7, 6. ANON. Bernh. 2, 61. LECT. GUID. 44. TON. Gratianop. p. 48. IAC. LEOD. comp. 1, 2, 9. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 7. FR. GAFUR. op. 2, 4. GUILL. POD. 1, 10. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 11-12. COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44. COMM. Boeth. II p. 218, 9). BOETH. mus. 5, 6 p. 357, 10: Potest enim distantium sibi dissimilium vocum differentia deprehendi, in quibus, qui iuncti efficere melos possunt, ἐμμελεις dicuntur, ἐκμελεις autem, quibus iunctis melos effici non potest (*ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 5, 6, 4: ‚EMMELEIC‘: modulati. GLOSS. Boeth. mus. 5, 6, 5: ‚EMMELEIC‘: in modulis). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 5: Non unisonarum autem vocum aliae quidem sunt aequisonae, aliae consonae, aliae **emmelis**, aliae dissonae, aliae ekmelis (*inde* INTERV. Ex omni 18. FRUT. brev. 9 p. 63. HIER. MOR. 15 p. 66, 8. ENGELB. ADM. 2, 30, 4: alie **emmeles**, hoc est inconiunctae, alie ectimeles, hoc [est] coniunctae. IAC. LEOD. spec. 2, 8, 3. FR. GAFUR. op. 2, 2. NICOL. BURT. 2, 1, 10. FR. GAFUR. theor. 2, 2). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 12: **Emmelis** autem sunt, quaecumque consonae quidem non sunt, possunt aptari tamen recte ad melos, ut sunt hae, quae consonantias iungunt (*inde* HIER. MOR. 15 p. 66, 17. FR. GAFUR. theor. 2, 2). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 14. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44: ‚**emmeles**‘ vel, ut quidam libri melius habent, **eumeles** ab eo, quod est ‚bonum‘ et ‚melos‘, quod est sonoritas, et exponit (*sc. Boethius*), quod dixit **eumeles**, i. aptus melo, quasi dicit aptus ad faciendas musicas consonantias cum alio (*cf.* BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 2). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 115: Boecius ... concordantes sonos **emmeles**, id est aptos melo sive melodie, appellat; discordantes autem ekmeles nominat, id est melo sive melodie ineptos (*cf.* BOETH. mus. 5, 6 p. 357, 10). IAC. LEOD. comp. 1, 5, 7: ekmeles, id est melo ineptae seu in cantilena nullo modo cadentes, refutantur. **Emmeles** vero melo deputatae sunt. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 21: Permissivae ergo voces **emmeles** erunt; ekmeles vero prohibitivae. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 9, 4. [s.XV] UGOL. URB. 5, 7, 3 (*cf.* BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 12). *al.* GEORG. ANS. 3, 261: Fit ergo, ut note mensura minoris temporis sunt, quibus maioris mensura note discantande sint, ita tamen, ut semper sive ad acutum efferantur vel grave concordantes sint attingentes expositas consonantias vel dissonantias sese compatientes et **emmeles**. *al.* FR. GAFUR. extr. 2, 1,

7. FR. GAFUR. theor. 2, 3 (*cf.* BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 2). FR. GAFUR. pract. 3, 1: **Emeles** imperfectas atque consonas medias. *ibid.* *al.*

2 *Intervalle betreffend — with reference to intervals*

[s.VI] BOETH. mus. 5, 11 p. 362, 5: **Emmelis** autem sunt, quae diapente ac diatessaron dividunt, ut tonus ceteraeque proportionibus (*ad loc.* COMM. Boeth. II p. 378, 31: ut semitonium et dieses. COMM. Boeth. II p. 384, 4). BOETH. mus. 5, 12 p. 362, 17: **Emmelis** autem sunt reliqui, qui inter has (*sc. aequisonas et consonas*) poni possunt, ut inter diatessaron ac diapente differentia tonus. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 12, 2. [s.XI-XII] INTERV. Ex omni 21: **Emmeles** autem sunt, quaecumque consonae quidem non sunt, recte tamen ad melos aptari possunt, ut tonus et ceterae intervallorum species (*sim.* FRUT. brev. 9 p. 63. ADAM FULD. 2, 7. *cf.* col. 19, 43). FRUT. brev. 10 p. 66. TON. Gratianop. p. 49. [s.XIII] IOH. AEGID. 11, 9: Aliae (*sc. voces*) sunt **emmeles**, quae secundum Ptolemaeum licet voces consonae non sint, possunt tamen ad melos, id est ad melodiam, aptari et iungere consonantias, ut toni, semitoni, diaschismata, schismata, commata, dieses (*cf.* col. 19, 43). *al.* ENGELB. ADM. 2, 30, 10 (*cf.* col. 19, 43). [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 5: **Emelis** sonus secundum Boetium tonus est in musica, id est aptus melo in una intensione (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 14. FR. GAFUR. extr. 6, 13, 5. BONAV. BRIX. 14, 17. *cf.* col. BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 2). IAC. LEOD. spec. 2, 8, 5: **Emmeles** sunt, qui consoni non sunt perfecte; possunt tamen aptari ad melos, ut est tonus et forsitan semiditonus et ditonus et huiusmodi consonantiae, quae aliquam important concordantiam (*cf.* col. 19, 43). IAC. LEOD. spec. 2, 38, 13: Pauci enim antiquorum tonum in numero ponunt consonantiarum, sed ipsam consonantiarum differentiam partem vel **emmelen** vocant; differentiam, quia per ipsum una consonantia differt ab alia ut diapente a diatessaron; partem, quia ex ipsis tonis componuntur consonantiae; **emmeles**, quia tonus aptus est melo, quia voces eius simul prolatae non omnino discordant, et iunctae ipsi diatessaron bonam faciunt concordiam. *al.* COMM. Boeth. II p. 352, 21. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 12 p. 352, 11 (*sim.* IOH. CICON. prop. 12 p. 426, 3). GEORG. ANS. 2, 156: Iam vero monstravimus terminos proportionibus superparticulari differentes esse medietates inter eos, qui multiplici separantur, et qui distant his proportionibus sonos **emmeles** fore, sicut et tonum et emitonium. FR. GAFUR. op. 2, 2: **Emelles** sunt, quae cum consone non sint, recte tamen aptantur ad cantilenam, ut sunt dyttonus, semidyttonus, diapente cum tono et diapason cum dyttono et huiusmodi (*sim.* NICOL. BURT. 2, 1, 12: tamen aptantur ad contrapunctum. *cf.* col. 19, 43). GUILL. POD. 1, 15. ERASM. HOR. p. 75a: consonantia dyapason et duplex dyapason dicitur aequisona, dyapenthe vero et dyathesseron consona, reliquae vero intermediae dicuntur **emeles** (*sequitur exemplum*).

v. emolus

subst. **emmelis** acc. -im *Bezeichnung für den Ganzton — term that designates the tone*

1 *speziell für einen Ganzton außerhalb eines definierten Ambitus — specifically for a tone that exceeds a defined ambitus*

[s.IX-X] ALIA MUS. 134 p. 197: Cui scilicet diapason plerumque tonus exterius additur, qui **emmelis**, id est aptus melo, vocatur. *al.* ALIA MUS. 141 p. 201: Quod si superius vel inferius alicui tropo extra speciem dupli tonus accesserit, non erit absurdum **emmelim** ponere, ut sit a praedictis medietatibus, ubicumque tetigerit hinc vel inde, diapente et tonus vel diatessaron et tonus (*inde* ANON. Bernh. 2, 87).

2 *allgemein — general*

[s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 2: Auctores musice nuncupaverunt

tonum epogdoun, dyastema, **emelis**, colon et sesquioctavum, (*inde* IOH. CICON. 1, 22 p. 98, 8. FR. GAFUR. extr. 6, 13, 2. DIFF. MUS. 29. BONAV. BRIX. 14, 14). MARCH. luc. 2, 3, 8: Tonus in arismetria epogdous dicitur, colon in gramatica, sesquioctavus in numeris, dyastema et **emelis** in musica (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 102, 1. BONAV. BRIX. 14, 22). [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 3, 12 p. 352, 10: hic tonus diastema, **emelis**, colon, epogdous et sesquioctavus vocatur. ... **emelis** aptus melo (*sim.* IOH. CICON. prop. 12 p. 426, 1).

emmelicis *Bezeichnung für die Oktave — term that designates the octave* [*s.XIV*] MARCH. luc. 6, 4, 6: Remigius: tertia simphonia est prima consonantia, que melius equisonat; vocatur **emmelicis**, hoc est in musicis dyapason (*inde* BONAV. BRIX. 14, 75).

emollio -ire *erniedrigen (die Tonhöhe betreffend) — to lower (with reference to pitch) [opp.: acuo]* [*s.XIII*] MUS. MAN. 4, 19: Nota, quod ·b· mollis, quae inter acutas ponitur et superacutas, nec acuta dicitur nec superacuta, quia vocem non acuit, sed **emollit**. (?)

[**emolus**] *de emmeles ex errore pro ekmeles?* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61: ex mutua (*ms.*; *ed.*: exeunte tua) concordia debent voces sibi (*ms.*; *ed.*: ter) invicem bene (*ms.*; *ed.*: bis) consonare, ut evitetur **emolus**, id est cantus cadens extra melodiam bone sonoritatis seu extra melos.

en *Bezeichnung für die Tonstufe Es — term that designates the tone E-flat* [*s.XV*] UGOL. URB. 2, 34, 55 descr.: ·D· la sol re mi ut - ·**En**· fa - ·E· la mi re ut. *ibid.* al.

enanitrica *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [*s.XI*] NEUM. Accentus p. 83: **enanitrica** J^{M} .

enarmonicus -a, -um (*ἐναρμονικός*) I. 'enharmonisch' II. aus einem einzigen Intervallschritt bestehend — I. 'enharmonic' II. consisting of a single intervallic step

I 'enharmonisch' — 'enharmonic'

A auf das enharmonische Tongeschlecht (mit der Tetrachordstruktur: diesis - diesis - ditonus) bezogen — with reference to the enharmonic genus (with the tetrachordal structure: diesis - diesis - ditonus)

1 allgemein — general

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 6: cantilena: diatonica - cromatica - **enarmonica**. al. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 937/361, 4-5: '**enarmonica**': quae ad melos pertinet. al. IOH. SCOT. annot. 494, 24: Sicut enim inter album et nigrum color aliquis invenitur, ita inter diatonicum et **enarmonicum** locum medietatis obtinet chromaticum (*cf. Remig. Aut. 494, 23: enarmonium*). al. REMIG. AUT. 51, 13: tropos et sonos musicos, sive genera musicae: Diatonicum, cromaticum, **enarmonicum**. al. [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 1, 17: lycanos ypaton, quae dicitur diatona, id est extenta, id est acute sonans, vel cromatica, id est colorata, vel **enarmonica**, id est inadunata. al. LECT. GUID. p. 45. ODOR. SEN. p. 198. al. HEINR. AUG. 7: teste Macrobio chromaticum genus propter infamem mollitiem, **enarmonicum** vero propter nimiam sui difficultatem ab usu recessit (*sim.* MUS. MAN. 20, 5. GUILL. POD. 2, 9. *cf. Macrob. 2, 4, 13*). ARIBO 5 p. 36. LIB. ARGUM. 20 p. 21: Monochordorum genera quot sunt? Tria. Chromaticum scilicet, **enarmonicum** et diatonicum. PROP. Denique si p. 62: Cromaticum genus <dicitur> humanum genus musicae, **enarmonicum** genus <dicitur> celeste genus musicae. FRUT.

brev. 6 p. 51: tria sint cantilena genera: diatonicum, chromaticum, **enarmonicum**. FRUT. brev. 11 p. 86: **Enharmonicum** autem dicitur optime coaptatum, quod ex utrisque his modeste compactum sit et contemperatum nomenque accepit ex harmonia, quae est diversarum vocum concordabilis convenientia (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 25 p. 68) al. [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 24 p. 64. IOH. COTT. mus. 4, 10 (*cf. Macrob. 2, 4, 13*). ANON. Pannain p. 412. [*s.XIII*] MUS. MAN. 20, 4: tribus musicae generibus ..., quibus utebantur antiqui, quae sunt **enarmonicum**, cromaticum et dyatonicum. COMM. Boeth. I 1, 21 p. 61. IOH. AEGID. 16, 1. al. HIER. MOR. 23 p. 170, 32. TRAD. Garl. plan. I 18 (*sim.* TRAD. Garl. plan. I 59. TRAD. Garl. plan. II 33. TRAD. Garl. plan. III 17. TRAD. Garl. plan. III 29. TRAD. Garl. plan. IV 3). PS.-THOMAS AQU. I 62: de triplici genere musyce melodye, scilicet dyatonico, **enormonico**, cromatico. AUGUST. MIN. C 18 (*inde* COMM. Boeth. II p. 144, 8). IOH. GROCH. 68. [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 2, 78: ubi viget religio catholica fidelium in orbe terrarum, nunquam in usum ceciderunt illa duo genera melorum, chromaticum et **enarmonicum**; sed in genere diatonico omnis cantus ecclesiasticus. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 11: Guido cantum **enharmonicum** ad angelos dicit pertinere, chromaticum ad planetas, diatonicum vero ad nos, quia ille est, quo utimur. IAC. LEOD. spec. 2, 61, 2: non habemus notas, quibus illas (*sc. dieses*) notare possumus, non litteras, non claves, non signa, quibus illas in cantibus nostris describamus vocalibus, quicquid sit de artificialibus instrumentis in cantu **enharmoniaco**. IAC. LEOD. spec. 4, 11, 6: nec chromaticum nec **enharmonicum** genus convenit voci humanae, quidquid sit de instrumentis musicis artificialibus. al. QUAT. PRINC. 3, 56. al. IOH. BOEN ars 2, 21, 8: Sic ergo novum genus modulaminis, quod nec dyatonicum nec cromaticum nec **enarmonicum**, ymmo commaticum dicitur, posset inveniri. al. IOH. BOEN mus. 3, 38: quamvis **enarmonicum** cantum Boetius aptissime dicat coaptatum, forsitan yronice locutus est. al. COMM. Boeth. II p. 254, 6. al. ANON. Ellsworth 5 p. 228 app. crit. [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 3, 1. IOH. CICON. mus. 2, 29 p. 298, 6: diatonicum genus est in tonis et semitonis, chromaticum in triemtonis, **enarmonicum** in diesibus, ditonis et diatessaron et diapente et diapason. IOH. CICON. mus. 4, 3 p. 366, 17. al. PROSD. contr. II 3, 9 (*sim.* PROSD. mon. 4, 1. PROSD. spec. p. 752. PROSD. spec. p. 759). PROSD. spec. p. 753. WENCESL. PRACH. 140: Mellica vero, que vocum suavitates contuetur, adhuc tripartitur, quia alia dicitur musica mellica cromatica, alia diatonica et tertia **enarmonica**. UGOL. URB. 1, 13, 4. al. GEORG. ANS. 2, 14. al. ANON. Carthus. theor. 14, 81. TRAD. Holl. I p. 160. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 3. al. TRAD. Holl. V 4b, 3. FR. GAFUR. extr. 5, pr. 5. FR. GAFUR. extr. 6, 10, 4: Qualiter cromaticus, dyatonicus et **enarmonicus** dividuntur in semitonia, scilicet maiori et minori. al. FR. GAFUR. op. 5, 2. IOH. HOTH. exc. p. 52. al. NICOL. BURT. 1, 12, 73. al. ADAM FULD. 4, 8. LAD. ZALK. A 17. FR. GAFUR. theor. 5, 2. GUILL. POD. ench. 10 p. 373. al. GUILL. POD. 2, 9: **enarmonicum** genus in nullo practice recipitur. al. FR. GAFUR. pract. 1, 3. al. ERASM. HOR. p. 83b. MON. In primis 1. al. MON. Mon. divisurus p. 40, 30. al. MON. Studiosis p. 23, 31.

2 speziell — specific

a zur Intervallstruktur — with reference to intervallic structure

[*s.X*] INTERV. Quid sit tonus 7: **Enarmonica** (*sc. melodia*) totam possidet armoniam et sui dignitate alias praecellit et constat ex duobus diesis et duobus tonis vel duobus tonis et duobus diesis. [*s.XI*] ODOR. SEN. p. 210. al. OLIVA 84. FRUT. brev. 11 p. 94: In **enarmonico** vero genere a supradicta nete synemmenon duos continuos diatonici generis tonos

complectere, qui sunt a ·d· in rotundam ·b·, ductaque sursum linea remanens usque mesen semitonium in duo aequa divide unamque diesin paranete synemmenon, alteram trite synemmenon tribue, sicque hoc tetrachordum per ditonum coniunctum et duas dieses completur. *al.* QUAEST. MUS. 1, 24 p. 67. [*s.XII*] THEINR. DOV. 2, 3, 1: **enarmonicum**, secundum quod partitur in diesim, diesim et ditonum. *al.* MUS. MAN. 20, 9: ·b· quadrata seu dura, quam solo ·b· mollis genuit differentia, videtur **enarmonici** genere respondere, quod propter sui difficultatem, quia videlicet constat ex dyesi et dyesi, scilicet ex duobus semitoniis et ditono, dicitur in dissuetudine abisse. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 61. *al.* HIER. MOR. 15 p. 67, 23: Tales autem proportionem in diatonico genere sunt duae, scilicet tonus et minus semitonium, in chromatico tres, scilicet trihemitonium, apotome et minus semitonium, in **enarmonico** vero sunt duae tantum, scilicet ditonus et diesis sive dimidium semitonii minoris. HIER. MOR. 25 p. 187, 11: Gaudent insuper (*sc. quidam Gallicorum*), cum modum organicum notis ecclesiasticis admiscent ... Nam diesim **enarmonicam** et trihemitonium chromaticum generi diatonico associant. TRAD. Garl. plan. I 20 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 20). IOH. GROCH. 69. WALT. ODINGT. 3, 1, 13. *al.* [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 2, 74. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 37. IAC. LEOD. spec. 2, 70, 14: Etiam claves ibi quaedam reperiuntur semitonium minus dividentes, quae **enarmoniacae** dicuntur. *al.* QUAT. PRINC. 2, 14. IOH. BOEN ars 2, 21, 13. *al.* IOH. BOEN mus. 2, 28. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 2. *al.* ANON. Ellsworth 5 p. 230 app. crit. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 8: **Enarmonicum** vero quidem magis coaptatum (*ed.*: coaptum; *cf.* Boeth. mus. 1, 21 p. 213, 15) est, quod cantatur in omnibus tetracordis per diesin et ditonum. *al.* PROSD. spec. p. 753. UGOL. URB. 5, 43, 7. *al.* GEORG. ANS. 2, 4. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 84: **Enarmonicum** vero genus est, quod procedit per dyesim et dyesim, hoc est per semitonium minus et semitonium minus et ditonum. (!) TRAD. Holl. I p. 161. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 8 (*cf.* Boeth. mus. 1, 21 p. 213, 14). FR. GAFUR. op. 5, 2. NICOL. BURT. 1, 12, 74. DIFF. MUS. 68. GUILL. POD. ench. 14 p. 375. *al.* GUILL. POD. 2, 7. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 13: Atque iccirco ad musicam huiusmodi fictam triplici consideratione proceditur: secundum scilicet chromatici generis dimensionem, secundum permixti generis demonstrationem et secundum **enarmonici** generis divisionem; quae omnes diatonici generis condensationes dictae sunt et ornamenta. MON. In primis 8. *al.* MON. In primis divide p. 6, 27-34. MON. Si regularis 28-30. MON. Totam tabulam p. 12, 15-34.

b zur Klangcharakteristik — with reference to sonorous character

[*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 24 p. 64: Diatonicum autem solum in usu est eo, quod nec nimiae dulcedinis sit, ut **enarmonicum**, nec nimiae severitatis, ut chromaticum. *ibid.* *al.* [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51: Istud autem genus **enarmonicum** dicitur, i. temperatum, quia nec adeo molle est ut chromaticum, cum aliquid sumat integrum, nec adeo durum ut diatonicum. TRAD. Garl. plan. I 20: Chromaticum dicitur molle. **Enarmonicum** dicitur durum. Dyatonicum dicitur comune (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 20: durum vel asperum). AUGUST. MIN. C 21. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 46, 6: Ponit autem Aristoxenus generum divisionem esse duplicem vel triplicem. Est enim unum genus, quod est mollius, aliud vero incitatus. Et mollius quidem est **enarmoniacum**, incitatus diatonicum. Tertium vero, quod inter haec quasi medium consistit, est chromaticum incitatione mollitieque participans (*cf.* Boeth. mus. 5, 16 p. 365, 17). QUAT. PRINC. 2, 14: Dicitur **enarmonicum**, ut quidam volunt, enervonicum eo, quod enervat animum audientis, quia est nimis durum (*inde* ANON.

Ellsworth 5 p. 230 app. crit.). QUAT. PRINC. 2, 15: genus vero **enarmonicum**, quod est nimis durum et asperum, tedium inducens ad auditum (*inde* ANON. Ellsworth 5 p. 232 app. crit. ORIG. ET EFF. 3, 2). COMM. Boeth. II p. 388, 13: habet enim (*sc. genus cromaticum*) partem molliciei cum **enarmonico**, sed non tantam, habet et partem incitationis cum genere diatonico (*cf.* Boeth. mus. 5, 16 p. 365, 17). [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 22, 3: Genus **enarmonicum** transit de duro ad asperius. ANON. Carthus. theor. 17, 15. TRAD. Holl. I p. 158: musicam chromaticam et **enormaticam** ad corruptionem morum et rei publicae arbitratus est (*sc. Plato*) pertinere. TRAD. Holl. V 4b, 5: Sed musica **enarmonica** ex duris vocibus tantum complectitur, unde tedium auditui et homini tristicia generatur (*sim.* LAD. ZALK. A 17). FR. GAFUR. theor. 5, 2. GUILL. POD. 2, 9: **enarmonicum** ... omnibus (*sc. generibus*) durissimum.

B übertragen auf die Hexachordgattungen — transferred by analogy to the types of hexachords

[*s.XIII*] MUS. MAN. 20, 4: Tribus modis tanquam regulis omnia cantuum genera reguntur, videlicet b quadrata, quam quidem b duram nuncupant propter eius contrariam b mollem; proprio cantu, quem naturam dicunt; et b molli. ... Tres istae species sive regulae cantuum tribus musicae generibus videntur arridere, quibus utebantur antiqui, quae sunt **enarmonicum**, cromaticum et dyatonicum. [*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 23: Est vero genus secundum **enarmonicum**, quod b mollis vocant, cum vocem remollit cantor suavem agens. GEORG. ANS. 3, 25: **enarmonici** genus cantus Latino b signatur et ·f· littere supponitur in omni sua replicatione et cantui disposito signum appositum notat mollius et suavius cantandum, quoad sit vox ad genus aliud cantus inflectenda. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 84: **Enarmonicum** vero genus est, quod procedit per dyesim et dyesim, hoc est per semitonium minus et semitonium minus et ditonum et huic comparatur cantus ‡ duralis. LAD. ZALK. A 49: habet (*sc. cantus regularis*) tres species, scilicet b duralem, id est **enarmonicam**, naturalem, id est dyatonicam et b mollem, id est cromaticam. FR. GAFUR. pract. 1, 4.

C auf die Fünfteilung des Ganztons bezogen — with reference to division of the tone into five parts (*cf.* col. 25, 40)

[*s.XIV*] MARCH. luc. 2, 8, 6: Inde cromaticum color pulcritudinis appellatur, quia propter decorem pulcritudinemque dissonantiarum dividitur tonus ultra divisionem dyatonici et **enarmonici** generis, ut a consonantia, que sequitur dissonantias per minorem distantiam, per motum utriusque distet ita videlicet, quod in tali distantia supra vel infra unius toni prolatio semper extet (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 11, 14. BONAV. BRUX. 24, 100).

II aus einem einzigen Intervallschritt bestehend — consisting of a single intervallic step

[*s.XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 15: omnis coniunctio in aliquo consistit genere, puta **enarmonico**, dyatonico vel cromatico. MARCH. luc. 9, 1, 17: Tonus autem nunquam aliter sumi potest nisi in **enarmonico** genere, cuius ratio est, quia omnis tonus semper in uno intervallo ponitur. 'Ena' enim Grece, Latine 'unum'; ideo non potest tonus dici nisi in **enarmonico** genere constitutus, quia nunquam nisi ex uno intervallo fit. MARCH. luc. 9, 1, 20: Ditonus autem in uno intervallo positus ratione dicta **enarmonicum** genus est, ut hic: (*sequitur exemplum*). In duobus intervallis dyatonicum genus est, ut hic: (*sequitur exemplum*) (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 24 p. 114, 11). *al.* COMPIL. Ticin. C 144: Coniunctio, que fit in unum intervallum, **enarmonicum** genus est, videlicet ut mi, ut fa, ut sol et sic de similibus. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 29 p. 134, 2. *al.*

cf. Martinez, Trecento p. 71; Bernhard, Thomas p. 54.

ex errore pro diatonicum: COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51: **Enarmonicum** genus est, cum secunda ad primam resonat tonum et tertia ad secundam tonum et quarta ad III semitonium, et III^a in omnibus his generibus ad primam sonat diatesseron. *al.*

v. cantus diatonicus - cantus chromaticus - cantus enharmonius, cantus diatonicus - cantus organicus - cantus enharmonicus, semitonium enarmonicum

subst. enarmonicum -i n. (et enharmonice) 1. das enharmonische Tongeschlecht 2. (verkürzte) Bezeichnung für das ‚semitonium enarmonicum‘ als Teil des Ganztons — 1. the enharmonic genus 2. (abbreviated) term that designates the ‘semitonium enarmonicum’ as part of a tone

1 das enharmonische Tongeschlecht (mit der Tetrachordstruktur: diesis - diesis - ditonus) — the enharmonic genus (with the tetrachordal structure: diesis - diesis - ditonus)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 16a, 3: Armonia et **enarmonicum** unum [est], i. coadunatio vocum. GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 30: Quod vero dicit (sc. Boethius) de cromate et **enarmonico**, si non possis ita reperire, non tamen mireris. Potest enim esse in scenicis cantibus, qui vocantur guerble. [s.XI] LECT. GUID. p. 45. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 16, 3: species in alias species dividuntur, scilicet in cromaticum, dyatonicum et **enarmonicum**, que sunt species specialissime eo, quod in ultimiores species non dividuntur ... hee species, scilicet cromatice, dyatonice et **enarmonice**, licet species specialissime sint, tamen pro generibus universaliter ponuntur in musica (inde FR. GAFUR. extr. 6, 10, 3). *al.* [s.XV] UGOL. URB. 5, 41, 5: Diatonum et diatonicum idem sunt, chroma et chromaticum idem, similiter enarmonium atque **enarmonicum**. *al.* GEORG. ANS. 1, 155: **Enarmonico** vero persimilis est sonitus, quem ad invicem comparate sphere sive consocietas errantium septem ad commensurata spatia terminis harmonicis pervenientes produunt. *al.*

2 (verkürzte) Bezeichnung für das ‚semitonium enarmonicum‘ als Teil des Ganztons (aus zwei von fünf Dieses bestehend) — (abbreviated) term that designates the ‘semitonium enarmonicum’ as part of a tone (that is made from two of five dieses)

[s.XIV] MARCH. luc. 2, 7, 13: Ex **enarmonico** et dyesi con-surgit dyatonicum, ex dyatonico et dyesi cromaticum, ex cromatico et dyesi tonus. Continet sicque **enarmonicum** duas dyeses, dyatonicum tres, cromaticum quatuor, tonus vero ex quinque dyesibus est formatus (inde FR. GAFUR. extr. 6, 11, 12. BONAV. BRUX. 24, 93-94). MARCH. luc. 8, 1, 3: Fit enim permutatio, ubi tonus dividitur propter consonantiam in dyatonicum et **enarmonicum** aut in cromaticum et dyesim. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 110, 3: Chromaticum maius est quam diatonicum et raro invenitur in cantibus. Diatonicum vero maius est quam **enarmonicum**, et hoc in usu habemus. **Enarmonicum** autem minus omnibus est. *al.* TRAD. MARCH. 433: in cantu plano tantummodo duo semitonia inveniuntur, videlicet dyatonicum et <en>armonicum, in discantu vero quatuor, videlicet predicta duo et cromaticum et dyesis. Dyatonicum habet tres de quinque, <en>armonicum duas de quinque, cromaticum quatuor de quinque et dyesis unam. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 21: In hoc ergo, quod Marchettus primum de suis semitoniis duas habere dieses asseruit (*mss.*; *ed.*: assuerit), errando veraciter non erravit. Erravit, inquam, illud appellando magis **enarmonicum** quam diatonicum aut cromaticum. *al.* FR. GAFUR. extr. 6, 11, 10: tonus, qui est a primo ·b· rotundo ad ·c· acutum, in diatonicum et **enarmonicum** et dyesi atque cromaticum (sc. dividatur). *al.* BONAV. BRUX. 24, 92.

v. semitonium enarmonicum

enarmonius -a, -um et **enarmonios** -on (ἐναρμόνιος) *enharmonisch* — *enharmonic*

I auf das enharmonische Tongeschlecht (mit der Tetrachordstruktur: diesis - diesis - ditonus) bezogen — with reference to the enharmonic genus (with the tetrachordal structure: diesis - diesis - ditonus)

1 allgemein — general

[s.IV] MACROB. 2, 4, 13: cum sint melodiae musicae tria genera, **enarmonium**, diatonum et chromaticum, primum quidem propter nimiam sui difficultatem ab usu recessit, tertium vero est infame mollitie (cf. Heinr. Aug. 7; Ioh. Cott. mus. 4, 10; Mus. man. 20, 5: *enarmonicum*). [s.V] MART. CAP. 9, 949: alia (sc. diastemata) **enharmonia**, alia chromatica, alia diatonica. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 10: Quarta (sc. chorda) vero universaliter quidem lichanos hypaton appellatur, sed si in diatono genere aptetur, dicitur lichanos hypaton diatonos, si vero in chromate, dicitur diatonos chromatice vel lichanos hypaton chromatice, si autem in **enarmonio**, dicitur lichanos hypaton **enarmonios** vel diatonos hypaton **enarmonios** (*ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 20, 1. inde IAC. LEOD. spec. 5, 15, 3. IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 2). BOETH. mus. 1, 22 p. 215, 24: Lichanos hypaton **enarmonios** ... Lichanos meson **enarmonios** ... Paranete synemmenon **enarmonios** ... Paranete diezeugmenon **enarmonios** ... Paranete hyperboleon **enarmonios**. BOETH. mus. 4, 8 p. 326, 23: Quae autem in diatonico genere trite diezeugmenon diatonica est, in chromatico autem trite diezeugmenon chromatica, ea in **enarmonio** genere paranete diezeugmenon **enarmonios** dicitur (inde IAC. LEOD. spec. 5, 32, 13). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 13, 33: Alium enim numerum habet sibi ascriptum ypatate meson in **enarmonio** genere, et aliam vocem efficit in eo quam in dyatonicum vel cromaticum. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 120/35, 14-5. *al.* IOH. SCOT. annot. 494, 21. *al.* REMIG. AUT. 510, 3: **Enarmonion** scilicet genus. *al.* ALIA MUS. 79 p. 144. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 26. *al.* ANON. Bernh. 1, 13: Omnis igitur tropus (ypodorii, ypofrigii vel ceterorum) in genere diatonico, chromatico simul et **enarmonio** retinet cordas XXVIII (*sim.* ANON. Bernh. 2, 97). ANON. Bernh. 1, 32: Patet quoque paranete yperboleon, cur vocetur extenta in diatono, colorata in chromatico, inadunata in **enarmonio**. *al.* GLOSS. Boeth. mus. III 16. PS.-BERNO mon. pr. 2, 9: **Enarmonium** autem ... nomen accepit ab harmonia, quae est diversarum rerum concordabilis convenientia. *al.* OLIVA 8. *al.* [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 34, 12: etsi aliquae claves nostrae aliquibus chordis generum illorum, chromatici scilicet et **enharmonii**, respondeant, stabilibus scilicet et mobilibus, non tamen omnibus. IAC. LEOD. spec. 5, 42, 19: cantu chromatico quantum ad vocem humanam non utimur et minus adhuc **enharmonio**, sed cantu solo diatonico. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 6. *al.* UGOL. URB. 5, 41, 11. *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42. MON. Boetius p. 232, 2. MON. In primis 13. *al.* MON. Mon. divisurus p. 39, 17. MON. Studiosis p. 23, 32. FIST. Rogatus 16 p. 61. *al.*

2 speziell — specific

a zur Intervallstruktur — with reference to intervallic structure

[s.V] MART. CAP. 9, 930: dieseon vero distantiae tres sunt: ... prima brevior, ... tetartemoria nominatur ex eo, quod quartam partem toni recipiat; **enarmonios** quoque dicitur propterea, quod **enarmonion** modulandi genus per hanc maxime dimitur. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 22 descr. BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 30: Et in **enarmonio** genere idem est. Constat enim ex diesi et diesi et ditono incomposito. BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 26: paranete hyperboleon ad neten hyperboleon in diatonico quidem genere tono distat, in chroma-

tico vero tribus semitoniis, in **enarmonio** vero duobus tonis. BOETH. mus. 5, 16 p. 365, 25: quarta pars toni diesis **enarmonios** nuncupari praedicta est (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 46, 8. UGOL. URB. 5, 51, 12). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 61. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 953/367, 11: Diesis enim in **enarmonio** tantum genere ponitur. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 5: Habetque semper **enarmonium** quattuor semitonia incompressa, chromaticum vero duo composita et tria incompressa (*sim.* ANON. Bernh. 2, 5). *al.* PS.-BERNO mon. 3, 6. OLIVA 72. *al.* [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 23 p. 63. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 34, 14: minus ibi (*sc. in gammate*) genus **enharmonium** potest inveniri, cum nec claves, nec voces, nec signa sint ibi distinguendi minus semitonium in duas medietates, quamvis in instrumentis artificialibus, ut in organis, claves ad hoc habeantur, quas enormes vocant (*sim.* IAC. LEOD. spec. 2, 55, 10). IAC. LEOD. spec. 5, 9, 3: in **enharmonio**: diaschisma et diaschisma et ditonus. *al.* COMM. Boeth. II p. 278, 2. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 3 p. 400, 12. *al.* UGOL. URB. 5, 43, 2. *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43. IOH. HOTH. exc. p. 44. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3: Tonus enim, ut Aristides et Anselmus posuere, in quattuor concinnas dieses **enarmonias** dividitur. MON. Boetius p. 232, 4. *al.* MON. In primis 16. *al.* MON. Mon. divisurus p. 41, 49. MON. Si volueris p. 231, 13. *al.* MON. Studiosis p. 23, 35.

b zur Klangcharakteristik — with reference to sonorous character

[s.VI] BOETH. mus. 5, 16 p. 365, 17: unum quidem genus est mollius, aliud vero incitatus. Et mollius quidem est **enarmonium**, incitatus vero diatonicum (*inde* ENGELB. ADM. 4, 3, 24. UGOL. URB. 5, 51, 10). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 2: Tria genera organi sunt: Chromaticum, **enarmonium**, diatonicum; quorum primum quidem mollissimum, medium bene canorum. GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 17: **Enarmonium**: simplex et puerile. Chromaticum: lascivium, quod iuvenibus convenit. Diatonicum vel diatonum: perfectum, quod viris convenit. ANON. Bernh. 2, 79. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 31: 'chromaticum' genus canendi molle est, diatonicum durum, **enarmonium** mediocre. [s.XV] UGOL. URB. 5, 43, 4: **enarmonium** genus, quo dulcissimae et egregiae resonant harmoniae, ab aliis distinctum efficerent. MON. Mon. divisurus p. 39, 19: Supradictorum vero melorum chromatico et **enarmonio** veluti mollioribus ac enervatioribus repudiatis diatonico, quia durius ac naturalius est, utimur.

II übertragen auf die Hexachordgattungen — transferred by analogy to the types of hexachords

[s.XV] BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42: istae tres proprietates, scilicet *h* durum, *b* molle et natura, sic se habent sicut illa tria genera melorum, quae ponuntur a Boetio, scilicet diatonicum, chromaticum et **enharmonium**, quoniam diatonicum, quod aliquantulum durius est, dicit *h* quadrati similitudinem tenere, **enharmonium** vero, quod magis ad molle coaptatum est, *b* molli comparat, chromaticum vero, quod inter utrumque medium tenet, naturae imaginem servat.

subst. **enarmonium** -i n. 1. das enharmonische Tongeschlecht 2. Bezeichnung für die große Terz 3. Bezeichnung für das hexachordum naturale — 1. the enharmonic genus 2. term that designates the major third 3. term that designates the hexachordum naturale

1 das enharmonische Tongeschlecht — the enharmonic genus

[s.V] MART. CAP. 9, 964: Transitus est alienatio vocis in figuram alteram soni. Fit autem transitus modis quattuor: per genus ab **enharmonio** aut in chroma aut diatonon. [s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 212, 25: dicendum de generibus melorum. Sunt autem tria: diatonum, chroma, **enarmonium** (*inde*

TON. Lugd. pr. 11. HIER. MOR. 9 p. 44, 8. UGOL. URB. 5, 41, 4). BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 1: **enarmonium** vero optime atque apte coniunctum (*inde* HIER. MOR. 9 p. 44, 11. UGOL. URB. 5, 41, 12). BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 14: **Enarmonium** vero quod est, magis coaptatum est, quod cantatur in omnibus tetrachordis per diesin et diesin et ditonum (*inde* HIER. MOR. 9 p. 44, 27). BOETH. mus. 1, 22 p. 215, 9: dicitur et paranete cum additione vel diatoni vel chromatis vel **enarmonii**. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 16b: armonia et **enarmonium** idem sunt. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 8. *al.* UGOL. URB. 5, 41, 5: Diatonum et diatonicum idem sunt, chroma et chromaticum idem, similiter **enarmonium** atque enarmonicum sive harmonia et harmonicum idem sunt. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 49. *al.*

2 Bezeichnung für die große Terz — term that designates the major third

[s.IX-X] ALIA MUS. 41 p. 183: Est namque prima differentia in *o*·, quae habet duo (*sc. loca*), primum in se: „Veniet Dominus“, secundum in *i*· **enarmonio** remisso: „Apertis thesauris suis“ (*inde* ANON. Bernh. 1, 53. ANON. Bernh. 2, 105). *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 70. *al.* ODOR. SEN. p. 200: Ante omnia autem cavendum est cantori in praescriptis modorum formulis, ut omnis cantilena aut cum sua differentia incipiat aut epogdoo (id est tono) vel pleno **enarmonio** (id est duobus tonis) seu diatessaron vel diapente ab ea differat.

3 Bezeichnung für das hexachordum naturale — term that designates the hexachordum naturale

[s.XIV] ANON. Ellsworth 5 p. 226, 2: Ut autem precedentium armonieque triplicem ordinem, cromatis, **enarmonii** videlicet et dyatonici ortus hic tale monocordum componam triplicem utriusque generis consonanciam dyapason continens ... numeraciones et divisiones causa brevitatis ad Boecium seu ad Iacobum de Montibus, si reperiatur, remitto, scilicet cromatis, quod est *B*· rotunda, **enarmonii**, quod est cantus naturalis, dyatonici, quod est *B*· quadrata, omnium quorum hic patet divisio: (*sequitur exemplum*).

v. semitonium enarmonium

endeachordus -a, -um *siebensaitig, siebentönig* (*irrtümlich aus ἐννεά oder ἑνδεκά und χορδή*) bzw. in der Anzahl der Saiten (Töne) unvollständig (*aus ἑνδεκά und χορδή*) — seven-stringed, with seven notes (erroneously from ἐννεά or ἑνδεκά and χορδή), or incomplete with respect to number of strings (itches) (*from ἑνδεκά and χορδή*) (*cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 79 sq.)

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 12, 9: illa duo prima tetracorda vocantur synemenon, i. e. coniuncta, et vocantur **endeacorda**, i. e. septem cordarum. ENGELB. ADM. 1, 13, 3: *A*·*B*·*C*·*D*·*E*·*F*·*G*·, que sunt duo tetracorda inferiora **endeacorda**, i. e. VII chordarum seu vocum et litterarum, et *A*·*B*·*C*·*D*·*E*·*F*·*G*·, que sunt duo superiora similiter **endeacorda**. ENGELB. ADM. 3, 15, 8: quia *A*·*B*·*C*·*D*·*E*·*F*·*G*· faciunt duo tetracorda per hoc, quod media littera huius ordinis *D*· est finis primi et principium secundi tetracordi, que appellantur etiam tetracorda **endeacorda**, i. e. VII vocum, cum alia duo media nominentur octoacorda, i. e. octo vocum, ita quod IIII^{or} tetracorda in XIII vocibus et litteris continentur.

endecachordum *v.* hendecachordum

enneachordum -i n. (*et* enneachordus -i m.) (*ἐννεά-χορδον*) 1. Bezeichnung für einen neunstufigen Tonbereich 2. Bezeichnung für einen neun Tonstufen umfassenden Gesang — 1. term that designates a tonal collection consisting of nine notes 2. term that designates a song which encompasses nine notes

1 *Bezeichnung für einen neunstufigen Tonbereich — term that designates a tonal collection consisting of nine notes*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 12. BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 18: nunc vero ordo sese **enneachordi** sic habet: hyperhypate, hypate, parhypate, lichanos, mese, paramese, trite, paranete, nete. BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 8. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 137: figura, quae est IX chordarum, hoc est **enneacordum**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 142. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 168. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 45: Autenticus modulus prothi, id est primi toni ·C·D·E·F·G·a·b·h·c·d· habet igitur **enneacordum** per duo diapente distinctum. Nam a ·C· in ·G· est unum, a ·G· in ·d· est alterum. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 47-49. [s.XIII] IOH. AEGID. 9, 6: **enneacordum** a novem ... chordis. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 1, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 22-23. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 24: Extremae chordae ipsius **enneachordi** inter se resonant tonum cum diapason vel bis diapente. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28. IAC. LEOD. spec. 6, 45, 4-11. IAC. LEOD. spec. 6, 48, 1-15. IAC. LEOD. spec. 6, 49, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 50, 4. ANON. Ellsworth 3 p. 208, 5: Prophrastus Periotas **enneacordum** composuit, ut sequitur: ·D·lasolre - tonus - ·E·lami - semitonium - ·F·faut - tonus - ·G·solreut - tonus - ·A·lamire - semitonium - ·B·fa - tonus - ·C·solfa - tonus - ·D·lasol - tonus - ·E·la. [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 10: Huic octochordo ad partem graviorem addita est alia corda, quae hyparhypate nuncupatur, ut fieret **eneachordum** (inde FR. GAFUR. extr. 3, 4, 1). UGOL. URB. 1, 5, 13 (inde FR. GAFUR. extr. 3, 5, 1). FR. GAFUR. extr. 3, 4, 1.

2 *Bezeichnung für einen neun Tonstufen umfassenden Gesang — term that designates a song which encompasses nine notes*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 16: auctores musice post datas symphonias ad exemplum symphoniariarum composuerunt cantus ... Tertia symphonia est diapason, quae octo cordis constat; eius cantus ogdoacordum vocatur. Cui si additur una vox, **eneacordum**. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 364, 18. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 4: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut pentacordus ... aut **eneacordus** eqs. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 22. ex errore pro endecachordum: FRUT. brev. 1 p. 29.

eperipapancos *Bezeichnung für die Tonstufe ξ — term that designates the note ξ*

[s.XV] TAB. Catan. p. 142: ·E·la **eperipapancos**. cf. Herlinger, Summula p. 143.

epinete *Bezeichnung für die Tonstufe ζ in einem über dem tetrachordum hyperboleon hinzugefügten tetrachordum diahyperboleon — term that designates the note ζ within a tetrachordum diahyperboleon added above the tetrachordum hyperboleon*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9: Cum enim Guido cum sequacibus adiunctas sive superadditas voces innominatas reliquerint, volui prius supplere Guidonem ... et quatuor supercellentibus, scilicet ·b·c·d·e· geminatis, primo ·b· epitrite diahyperboleon, id est superexcellens trite hyperboleon duabus vocibus, sequentesque epiparanete (ed.: epiparanate) diahyperboleon ac **epinete** diahyperboleon iuxta praecedentem manere formam. ADAM FULD. 2, 9 descr.

epiniceus (de ἐπινίκιος?) *Bezeichnung für die sechste Kirchentonart — term that designates the sixth mode*
[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: Sextus tonus **epyniceus** semitonius et plagis triti. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250a.

epiparanete *Bezeichnung für die Tonstufe ξ in einem über dem tetrachordum hyperboleon hinzugefügten tetrachordum diahyperboleon — term that designates the note ξ within a tetrachordum diahyperboleon added above the tetrachordum hyperboleon*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9 (cf. col. 29, 53). ADAM FULD. 2, 9 descr.

epitrite *Bezeichnung für die Tonstufe ζ in einem über dem tetrachordum hyperboleon hinzugefügten tetrachordum diahyperboleon — term that designates the note ζ within a tetrachordum diahyperboleon added above the tetrachordum hyperboleon*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9 (cf. col. 29, 53). ADAM FULD. 2, 9 descr.

epitritus -i m. (et epitrita -ae f. et epitritum -i n.) (ἐπίτριτος) **1.** *Bezeichnung für die Quarte* **2.** *Bezeichnung für die verschiedenen Quint-Species — 1. term that designates the fourth 2. term that designates the different species of fifth*

1 *Bezeichnung für die Quarte (abgeleitet von der Proportionsbezeichnung) — term that designates the fourth (derived from the name of the ratio) [syn.: diatessaron]*

[s.IV] MACROB. 2, 2, 20 (inde COMM. Boeth. II p. 30, 8). MACROB. 2, 3, 15: credere ad imaginem contextionis animae haec esse in corpore mundi intervalla, quae **epitritis**, hemioliis, epogdois hemitoniisque complentur et limmate. [s.XI] HEINR. AUG. 76: D: Quot modis constant vocabula consonantiarum? M: Duobus. D: Quibus? M: Prior modus est proportionalium vocabulorum, ut est duplum vel diplasma; sesquialterum vel hemiolium vel sescupulum; sesquiertium vel **epitritum**; sesquioctavum vel epogdous. Secundus modus est, cum ex numero vocum, quae in eorum spatiis sunt, nuncupantur, ut diapason. INTERV. Cum diatessaron p. 392: Hoc igitur **epitritum** duobus epogdois et hemitonio completur. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 360, 1: **epitritum** ... duos tonos cum semitonio capiat. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 2: Hec autem consonantia diatessaron **epitrita** vocatur grammatica ratione, sesquiertia in arithmetica, diatessaron et sistema in musica, ut hec te figura docet: (sequitur exemplum). IOH. CICON. mus. 3, 13 p. 352, 21: consonantia, quae vocatur diatessaron et **epitrita** et sistema et sesquiertia (sim. IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 15). IOH. TINCT. diff. 117: **Epytritus** idem est quod diatessaron. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 36: fit, ut plerique talem concordantiam diatessaron **epytritum** aut sesquiertiam et e contra proportionem hanc diatessaron vocitent. BONAV. BRIX. 25, 26: sequitur, quod consonantia diatessaron **epitrita** nominatur.

2 *Bezeichnung für die verschiedenen Quint-Species (abgeleitet vom Versfuß des Epitritus, der in vier unterschiedlichen Anordnungen aus drei Längen und einer Kürze besteht) — term that designates the different species of fifth (derived from the metrical foot named epitritus, which consists of four different arrangements of three long syllables and one short)*
[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 21 p. 58 descr.: Prima (sc. species) ex duabus longis, brevi et longa: ·a·G·F·E·D· **Epitritus** tertius. Prima (sc. species) ex tono, semitonio et duobus tonis: ·D·E·F·G·a· **Epitritus** secundus. Secunda ex tribus longis et brevi: ·b·a·G·F·E· **Epitritus** quartus. Secunda ex semitonio et tribus tonis: ·E·F·G·a·b· **Epitritus** primus. eqs. (inde IAC. LEOD. spec. 6, 31, 10 descr.).

epitritus -a, -um (ἐπίτριτος) *Quart-, eine Quarte umfassend — of the fourth, encompassing a fourth*

[s.XII] GUIDO AUG. 202: Apud tamen anticorum plebem

cantorum ad progressionem cantuum cohibendam diapason quantitas non sufficit, sed duplari elevationi emioliam vel **epitritam** subponebant depressionem ita, ut multi cantus apud eos per diatessaron vel diapente sub finali et per diapason supra discurrerent. GUIDO AUG. 687: sicut enim **epitrita** elevatio plagalem exprimit formam, sic emiola autenticam. ANON. Cist. I 99 p. 33: sunt multi cantus, in quibus duplari elevationi emioliam vel **epitritam** depositionem, quam habere solebant, subtractam invenies.

epogdous -i m. (ἐπόγδοος) [1. irrümlich: Bezeichnung für die Oktave] 2. Bezeichnung für den Ganzton — [1. erroneously: term that designates the octave] 2. term that designates the tone

[1 irrümlich: Bezeichnung für die Oktave — erroneously: term that designates the octave]

[s.IV] CALC. 44: ea cantilena, quae **epogdous** et diapason vocatur, propterea **epogdous**, quia veteres musici octo solis chordis utebantur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 5: Tonus in musica epogdous vocatur arithmetica ratione. Nam ,epi' ,supra', ,ogdoas' ,octo' interpretatur. Qui **epogdous** tantum valet in numeris, quantum pensat symphonia illa, que dicitur diapason in musicis sonis. Notandum autem, quia non de omni diapason hoc dicit (sc. Remigius), sed de illa, que totum facit et octo cordis vel octo vocibus constat.

2 Bezeichnung für den Ganzton (abgeleitet von der Proportionsbezeichnung) — term that designates the tone (derived from the name of the ratio)

[s.IV] MACROB. 2, 2, 20 (inde COMM. Boeth. II p. 30, 9. ad loc.: COMM. Boeth. II p. 78, 11). MACROB. 2, 3, 15: credere ad imaginem contextionis animae haec esse in corpore mundi intervalla, quae epitritis, hemioliis, **epogdois** hemitoniisque complentur et limmate. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 23, 191: tonus, qui et **epogdous**. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 5-6: diapason, diapente, diatessaron, **epiogdous**, limmata. al. MUS. ENCH. 12, 24: per **epogdoi** vel semitonii distantiam. SCOL. ENCH. 3, 414. al. [s.X] INCH. UCHUB. 322: de bisdiapente compleatur diapason et **epogdous**. al. ANON. Bernh. 1, 11: erit **epogdous** inter mesen ypodigii et mesen ypodidii (sim. ANON. Bernh. 2, 95). al. ODOR. SEN. p. 200: Ante omnia autem cavendum est cantori in praescriptis modorum formulis, ut omnis cantilena aut cum sua differentia incipiat aut **epogdoo** (id est tono) vel pleno enarmonio (id est duobus tonis) seu diatessaron vel diapente ab ea differat. al. [s.XI] HEINR. AUG. 76. INTERV. Cum diatessaron p. 392: Hoc igitur epitritum duobus **epogdois** et hemitonio completur. IOH. AEGID. 12, 8. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 3: Auctores musice nuncupaverunt tonum **epogdous**, dyastema, emelis, colon et sesquiocavum (inde IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 98, 8. IOH. CICON. mus. 3, 12 p. 352, 10. IOH. CICON. prop. 12 p. 426, 2. FR. GAFUR. extr. 6, 13, 2. BONAV. BRUX. 14, 14). PETR. DION. 3 p. 149: tonus in musica secundum Remigium **epogdous** vocatur arithmetica ratione. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 5: Dicitur etiam haec consonantia vel eius proportio **epogdous**. IOH. BOEN mus. 2, 1: Tonus, qui Grece **epogdus** dicitur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 2 p. 240, 12: in tribus speciebus diatessaron addito **epogdoo** superius est eadem species diapente. al. PROSD. mon. 2, 1. GEORG. ANS. 1, 88: Solo quidem **epogdoo** diapente diatessaron superat. IOH. TINCT. diff. 113: **Epygdous** tria significat, scilicet discordantiam, coniunctionem et proportionem. Pro primo eius significatio sic diffinitur: **Epygdous** est discordantia ex mixtura duarum vocum tono ab invicem distantium effecta. Pro secundo sic: **Epygdous** est coniunctio ex distantia toni constituta. Et pro tertio sic: **Epygdous** est proportio, qua maior numerus ad minorem relatus illum in se totum continet et eius

insuper octavam partem, ut sunt 9 ad 8. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 44. MON. Figure II p. 177, 97.

epsilon (E) Tonbezeichnung im Tetrachord $\Delta E^s \Phi \Gamma$ — letter that designates a note in the tetrachord $\Delta E^s \Phi \Gamma$ [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 17 p. 286, 3: Addimus et tetrachordum unum subgravium (ed.: sub gravium) litterarum nuper nobis a Deo datum, Grecis litteris insignitum, hoc modo: $\cdot\Delta\cdot$ delta $\cdot E\cdot$ e $\cdot\Phi\cdot$ fi $\cdot\Gamma\cdot$ gama. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 18: Est autem et sextum tetrachordum iam inferius ordinatum, quod nominatur subgravium, his caracteribus figuratum: $\cdot\Delta\cdot E\cdot\Phi\cdot\Gamma\cdot$. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 21-24.

eptachordum v. heptachordum

eptade(n) v. heptade(n)

eptaficus v. eptaphonus

eptaphonus (eptaficus) Bezeichnung für eine zweitönige Neume mit einem tieferen Hauptton und einem nachfolgenden höheren liqueszierenden Ton — term that designates a two-note neume, the first pitch of which is lower and the second is higher and liquescent (cf. Floros, Neumenkunde 2 p. 124 sqq.)

[s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 1: **Eptaphonus** υ , strophicus, punctus, porrectus, oriscus (inde FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1: **eptaficus**. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. II 1 p. 39 (p. 430a)). [s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 44: **Eptaphonus** dicitur quasi aptus sonus, scilicet propter dulcedinem suam. NEUM. Gurtulus 1: Gurtulus, **eptaphonus** J, clivis, quilisma, podatus.

cf. Bernhard, Neumennamen p. 43

epygdous v. epogdous

epyniceus v. epiniceus

erigo -rexi, -rectum, -ere erhöhen (die Tonhöhe betreffen), (melodisch) nach oben führen, nach oben bewegen — to raise (with respect to pitch), to move upward (melodically) [syn.: acuire; opp.: cadere, deponere, deprimere, deflectere, gravare, inclinare, inflectere]

[s.V] MART. CAP. 9, 958: $\epsilon\nu\delta\epsilon\iota\lambda\alpha$ est, quae a gravi in acumen **erigitur**. [s.VII] ISID. etym. 1, 18, 2: Acutus accentus dictus, quod acuat et **erigat** syllabam, gravis, quod deprimat et deponat. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 41, 2. GLOSS. Boeth. mus. 1, 13, 15. [s.IX] REMIG. AUT. 504, 12. REMIG. AUT. 511, 12. AURELIAN. 10, 2: Autentus protus plures habet varietates. Denique introituum varietates in semet continet tres, quarum prima haec est: Ant. „Gaudete in Domino semper“. Ad cuius initium directe finis versiculi redundat et aequatur ei nec **erigitur** sursum graviter neque deponitur deorsum. al. MUS. ENCH. 9, 26: Sed alias simplici arsi et thesi vox in commate semel **erigitur** ac deponitur, alias sepius (inde INCH. UCHUB. 25: **erigitur** ac gravatur). SCOL. ENCH. 1, 196. INCH. UCHUB. 420: Cum tertia mutatione per bisdiapason vocem **erigis**. COMM. BR. 56: Sequitur modulatio psalmi **erecta** in deuterum superiorem. COMM. BR. 59. HUCBALD. 18: Est ergo tonus, cum vox ab alio seu gravi seu acuto sono modico deflectitur aut **erigitur** intervallo (inde PS.-MUR. interv. p. 309b). [s.XII] GUIDO AUG. 183: Illi enim sunt autentici, qui altius **eriguntur**. Illi vero plagales, qui posterius inflectuntur. GUIDO AUG. 267: Quilibet enim mediarum (sc. *vocum*) duplicem habet vim, quia ad voces al-trinsecus positas habet habitudinem ad inferiorem se inclinans

et ad superiorem se **erigens** (*inde* MUS. MAN. 46, 7). [*s.XIII*] MUS. MAN. 43, 5. MUS. MAN. 51, 21: Quod si finierit (*sc. cantus*) in ·G·, quartam tenes manieram, scilicet septimum vel octavum tonum, qui per tonum cadunt et per tonum **eriguntur**. ANON. Emmeram. 1 p. 180, 32. [*s.XIV*] ROB. HANDLO p. 84, 4: Ponuntur enim iste longe erecte ad differentiam longarum precedentium, que sunt recte. Et vocantur erecte, quia ubicunque inveniuntur, per semitonium **eriguntur** (*sim.* IOH. HANB. sum. 7 p. 220, 13). ROB. HANDLO p. 86, 2 (*sim.* IOH. HANB. sum. 10 p. 236, 22). COMM. Boeth. II p. 186, 9. COMPIL. Lond. p. 78: Sciendum, quod ubicunque longae erectae inveniuntur, per solum semitonum **eriguntur** et nunquam plicari possunt.

estampeta v. stampetum

eta (H) *Kennbuchstabe für den sechsten Modus — letter that identifies the sixth mode* [*s.XI*] FRUT. ton. p. 154. *al.* IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi id est toni vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum **H** Grecum, septimum y, octavum ω (*sim.* ANON. Pannain p. 108: h. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5: N Graecum. COMPIL. Lips. p. 132).

eumeles v. emmeles

euphonia -ae f. (εὐφωνία) *Wohlklang — ‘euphony’, pleasant sound* [*opp.: diaphonia*]

1 Definition

[*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 4: **Euphonia** est suavitas vocis (*inde* AURELIAN. 5, 6. VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 4 p. 17, 12. COMM. Boeth. II p. 188, 8. IOH. CICON. mus. 1, 65 p. 218, 10). [*s.X*] CANT. Quid est cant. c. 484: **euphonium**, id est bonam sonoritatem. PS.-ODO mus. p. 278a: **Euphonia** enim Graece, Latine ‘bona sonoritas’ interpretatur, id est consonantia. [*s.XIV*] MARCH. luc. 5, 3, 2: **Euphonia** bona sonoritas dicitur, nam, ut Ysidorus dicit, ‘heu’ ‘bona’, ‘phonias’ ‘sonoritas’ interpretatur, inde **euphonia** bona sonoritas (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 65 p. 218, 9). MARCH. luc. 5, 5, 3: colligere possumus, quod **euphonia**, armonia, simphonia et consonantia unum quodammodo sint (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 9. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 13). [*s.XV*] IAC. THEAT. 9: Discipulus: Quid est **euphonia**? Magister: **Euphonia** est bona sonoritas. IOH. TINCT. diff. 118: **Euphonia** idem est quod armonia. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 9. FR. GAFUR. op. 2, 4: **Euphonia** etiam idem est quod consonantia (*sim.* NICOL. BURT. 1, 9, 57. DIFF. MUS. 40. FR. GAFUR. theor. 2, 3).

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s.IX*] AURELIAN. 14, 3: Quidam vero <ab>negant non amplius habere quam unam (*sc. definitionem*), quae est ‘Circumdederunt me’, dicentes, quoniam hoc, quod in fine versiculi additur, non necessitatis causa fieri, sed tantummodo **euphoniae**. AURELIAN. 14, 5: si **euphoniae** causa fuerit, necesse est, quod in omnibus introitis istius toni agatur, sed tamen nequit hoc esse veluti hic: Ant. ‘Ecce Deus adiuvat me’, ubi non **euphonium**, sed diaphonium reddit. *al.* COMM. BR. 168. *al.* ALIA MUS. 66 p. 138: Sed **euphoniae** causa eidem diapason tonum adiicit sicut in melodia primi tropi, ut a mese diatessaron remissa cum tono, quod est diapente, esse possit (*sequitur exemplum*). [*s.X*] CANT. Quid est cant. c. 484. PS.-ODO mus. p. 278a: Omnimodis hoc observandum est, ut his regulis ita utamur, quatenus **euphonium** nullatenus offendamus. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 7, 26. ARIBO 55 p. 53 (*sim.*

COMM. Guid. 51 p. 168). *al.* ANON. Prag. 11: Et sicut oratio per cola decurrens et comma clauditur periodo, ita quodque melos per ptingorur varians **euphonia** intendendo et remittendo per arsim elevando, per thessim deponendo terminari debet tono. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 84, 11). [*s.XII*] GUIDO AUG. 501. ANON. Cist. I 49 p. 28: Est autem inventum (*sc. b rotundum*) non ad proprietatem finalium determinandum, sed ad servandam in plerisque cantibus **euphonia**, quam apud eos minueret vel auferret tritonus. [*s.XIII*] MUS. MAN. 49, 27. LAMBERTUS p. 272b. ANON. Hailspr. pr. p. 65 (*cf.* TRAD. Holl. II 19 p. 3 (p. 417a)). *al.* IOH. GROCH. 191. *al.* PS.-MUR. summa 678. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 17, 2. *al.* LUD. SANCT. 24: dicitur punctum esse ad aliud punctum relatum in relatione, quorum causatur quedam **eufonia** sive quedam soni concordia. *al.* ANON. Couss. V p. 216, 17: Nisi esset, quod sincopa est fortior actus, qui sit in musica; et ideo causa levitatis et melioris **eufonie** (*mss.; ed. eusonie*) hoc fit, quia propter aspirationem (*mss.; ed. aspirationes*) pause cantans ibi deciperetur. ANON. Kellner 1, 6: Musica sic diffinitur: Est scientia docens formare melodias secundum debitam exigentiam toni vel **euphonie**. ANON. Vratisl. p. 331a: propter cantus pulchritudinem vel **eufoniam**. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 11: Nam symphonia est, cum coniungitur, diaphonia, cum disiungitur, armonia, cum adunatur, **euphonia**, cum dulce canitur, consonantia, cum organizatur. Omnis vero consonantia **euphonia** est, non omnis **euphonia** consonantia. Consonantia autem minus quatuor cordarum non est. **Euphonia** vero tum ex duabus, tum ex tribus fit aliquando (*sim.* IAC. THEAT. 15). *al.* IAC. THEAT. 15. ANON. Philad. 96 (*sim.* THOM. BAD. p. 89. ANON. Tegerns. III p. 100). THOM. BAD. p. 88. *al.* PETR. TALH. p. 10. ANON. Carthus. theor. 1, 7: musica dici potest **euphonia** sive quedam sonorum melodia ad laudem Dei augmentandam ordinata. TRAD. Holl. II 19 p. 3 (p. 417a) (*sim.* TRAD. Holl. V 5a, 8. *cf.* ANON. Hailspr. pr. p. 65). FR. GAFUR. extr. 7, 1, 8. COMPOS. Capiendum 2, 5. FR. GAFUR. theor. 2, 3: Fabius autem **euphonium** Latine interpretatur ‘vocalitatem’, ‘simphoniam’ vero ‘concordiam vocum’ interpretatur Augustinus. ANON. La Fage III p. 244. CONTR. Cum notum 18 p. 303: in suo contrapuncto penultima debet esse semper imperfecta, et hoc ratione **euphonie**.

b *speziell für den konsonanten Zusammenklang — specifically for simultaneous consonant sonority* [*syn.: consonantia, symphonia*]

[*s.XII*] ANON. La Fage I 6, 19: Monstratur in infrascripta figura, quomodo graves acutis per duplarem consonantiam respondeant, et quomodo superacutis acutae per duplarem nichilominus consonent **euphonium**. ANON. La Fage I 14, 10: in ... duplari **euphonia** diapason debet incipere. [*s.XIV*] IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: de numeris simphoniacis, scilicet quod sex sunt simphonie vel **euphonie** soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. [*s.XV*] IOH. TINCT. contr. 1, 2, 3: Et quamvis ab auctoribus diversis concordantia nunc consonantia, nunc concrepantia, nunc **euphonia**, nunc symphonia, nunc species nominetur, quia tamen illud nomen (*sc. concordantia*) istis multo communius est, eo praeuti omnino decrevi. CONTR. Quid est 23: etiam propter **euphonium** inventa fuit musica ficta.

euphonicus -a, -um *wohlklingend, wohltönend — pleasant sounding*

[*s.XIV*] VERS. Iam post 47: Virtus **euphonica** vagans imperficiatur. / Ornat enim modulos concordēs temporis omnis / mensura. (?)

euphonus *adi.* (εὐφῶνος) *wohlklingend, musikalisch passend — pleasant sounding, harmonious*

[*s.XI*] ANON. Prag. 279: Quicumque itaque tropus supradictos vel in ascendendo ratae dimensionis supergressus fuerit terminos, absonus, non consonus, dissonus iudicabitur, non aequisonus et aures offendet etiam imperitorum artis huius ac per hoc non **euphonus**, sed dicetur diaphonus.

[**eusonia**] *v.* euphonia (*cf. col. 34, 18*)

evanescens *Neumennamen mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*
[*s.XI-XII*] NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, **evanescens**, gula, gradus vel gurgulus.

[**exaco**] *ex errore ed. pro exaden:* ANON. Couss. I p. 444b. *v.* hexade(n)

exacuo -ere (*melodisch*) *nach oben führen, erhöhen (die Tonlage betreffend) — to move higher (melodically), to raise (with respect to pitch)* [*opp.: gravare*]

[*s.XIV*] HEINR. EGER 5 p. 57: Ornat enim cantum, si cuilibet materiae ... proprius adaptetur tonus, si cantus sententiarum seu verborum sequatur cursum, in laetis saliens et lasciviens, in tristibus bassius et modestius gradiens, si interrogationes aliqua **exacuat**. [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 90: pariter in omnibus cum producta cantabilis vox quantitate epogdo sive **exacuendo** vel gravando producat, semper eadem vocis sonoritas egreditur. GEORG. ANS. 1, 118. GEORG. ANS. 3, 37-39. GEORG. ANS. 3, 38: Iam autem diximus gravandam fore vocem, quotiens dispositi cantus notule sub linea clavis secante site sunt et infra eam deposite. Contra quidem **exacui** oportere, quotiens notule super eam site fuerint. GEORG. ANS. 3, 245. GEORG. ANS. 3, 252. GEORG. ANS. 3, 260.

exade(n) *v.* hexade(n)

exaltatio -onis *f.* (*melodischer*) *Anstieg — (melodic) ascent*

[*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 967/372, 18-19: aut in **exaltatione** vocis aut in infimatione. [*s.XII*] TON. Parkm. p. 108: Tercia est consonantia, quae tonus dicitur eo, quod plenariam habeat **exaltationem** vel depressionem a voce in sibi proximam vocem.

exalto -are 1. *erhöhen (die Tonlage betreffend), (melodisch) nach oben führen, nach oben bewegen* 2. (*stimmlich*) *hervorheben — 1. to raise (with respect to pitch), to move upward (melodically) 2. to emphasize (vocally)*

1. *erhöhen (die Tonlage betreffend), (melodisch) nach oben führen, nach oben bewegen — to raise (with respect to pitch), to move upward (melodically)* [*opp.: deponere, deprimere*]
[*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 939/362, 1. ALIA MUS. 48 p. 127: singuli modi suam propriam habent constitutionem. Semper se gemini e latere respiciunt, ut aliquando fraterna concordia alter in alterum se gravatus reclinet, alter in alterum ascendendo se **exaltet**. Nam hypodorius in dorium transit, si suam diapason excesserit. [*s.XI*] COMM. Guid. 80 p. 114: in cantibus **exaltari** vel deponi. COMM. Guid. 81 p. 115. COMM. Guid. 33 p. 127: in raris cantibus inveniuntur neumae in acutis ita **exaltatae**, ut inconcinnum videatur eas ad legitimam finalem in gravibus debere remitti. FRUT. brev. 10 p. 73. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53. IOH. COTT. mus. 18, 9: Providendum igitur est musico, ut ita cantum moderetur, ut in adversis deprimatur et in prosperis **exaltetur** (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 74, 5. GOB. PERS. p. 188a. REG. COMP. p. 193). IOH.

COTT. mus. 21, 9: Unde fit, ut unusquisque tales neumas pro libitu suo **exaltet** aut deprimat. [*s.XII*] TON. Parkm. p. 108: non enim aut **exaltatur** (*sc. unisonantia*) aut deprimatur. [*s.XIII*] ELIAS SAL. 23 p. 48b. (?) [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 77, 7: irregularis dicitur ille cantus, ... qui supra suum finem ultra sextam **exaltatur** et sub fine ultra secundam deprimatur. [*s.XV*] THOM. BAD. p. 82: Maius autem semitonium est illud, quo cantando **exalto** vocem meam supra fa ita tamen, quod maneo inter fa et sol in medio, non tamen tango sol, tunc talis falseta dicitur semitonium maius.

2 (*stimmlich*) *hervorheben — to emphasize (vocally)*

[*s.XI*] COMM. Guid. 12 p. 100: grossiori et ponderosiori voce graves sonos esse proferendos, acutos vero subtiliori et acutiori voce esse **exaltandos** (*inde* ANON. Lips. p. 154). COMM. Guid. 29 p. 110: 'tres cantores' per diapason diversas voces **exaltantes**, iste in gravibus, ille in acutis, ille in superacutis quemlibet unum cantum canentes. [*s.XIII*] ELIAS SAL. 5 p. 20b. ELIAS SAL. 30 p. 59a: semper cantor congrue vocem suam de puncto in punctum **exaltet** ad modum Gallicorum. Laudem Dei semper debemus extollere et **exaltare**, non deprimere, non suppressere, nec voces debilitare. Ideo in regula istius artis continetur, quod cantor sive inceptor cantuum moderata voce cantus omnes incipere debet, quod ipse et quilibet alter voce idonea ad ultimum punctum attingere possit; aliter cederet in deturpationem cantus, nec diceretur cantus, sed clangor et scandalum in plebe. Et hoc fit, ut semper voces **exaltentur**, et qui altius psallare possit inter alios, faciat debitum suum (*cf. Dyer, Elias Salomon p. 102 adn. 55*). [*s.XV*] HEINR. EGER 5 p. 57: Ornat enim cantum, si cuilibet materiae ... proprius adaptetur tonus, si cantus sententiarum seu verborum sequatur cursum, in laetis saliens et lasciviens, in tristibus bassius et modestius gradiens, si interrogationes aliqua **exacuat**, si exclamationes **exaltet**.

excello -ere 1. (*in der Tonhöhe*) *übertreffen* 2. *herausragen (die Tonhöhe betreffend) — 1. to exceed (with respect to pitch) 2. to stand higher (with respect to pitch)*

1 (*in der Tonhöhe*) *übertreffen — to exceed (with respect to pitch)*

[*s.XI*] BERNO prol. 1, 6: Tetracordum ... excellentium, quia **excellit** sonos trium aliorum (*inde* AMERUS 23, 10. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 13). IOH. COTT. mus. 5, 18: ab $\cdot \grave{a} \cdot$ usque $\cdot \sharp \cdot$ excellentes nominantur eo, quod etiam superacutitas soni gracilitate **excellant** (*inde* CONR. ZAB. tract. GG 8). [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 257a: In hac igitur figura patet, quod viginti claves sive signa sint in numero. Quorum octave precedentes graves dicuntur eo, quod omnis cantus in eisdem gravi sono profertur. Septem subsequentes acute, quia omnis cantus in eisdem versatur acuter; relique vero superacute, quoniam acutiorem sonum reddunt acutius et **excellunt** omnia predictis (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 5). HIER. MOR. 13 p. 57, 12. [*s.XIV*] SUMM. GUID. comm. 2, 55: autentus cum supra finalem tangere habeat octavam, plagalis vero tantum quintam, patet quoniam autentus tribus clavibus **excellens** suum plagalem (*inde* GOB. PERS. p. 190a). [*s.XV*] GOB. PERS. p. 182a: tres ultimae, propter soni gracilitatem, qua superacutitas **excellunt**, vocantur excellentes. ANON. Claudifor. 1, 4, 8: vocamus excellentes, quia **excellunt** rationem tonorum eo, quod nullus cantus regulariter compositus, cuiuscumque fuerit toni, ad ipsas ascendit (*sim.* MUT. Christo 55). TRAD. Holl. III 3 p. 24. SZYDLOV. 2 p. 14: dicuntur excellentes, quia alias claves suis vocibus **excellunt**, vel quia excellenciorum seu superiorem habent locum pre aliis. *ibid. al.* CYMB. Omne instr. 3, 1: Circa quod sciendum est, quod unumquodque simbalum, quantum superat aliud densitate, tantum **excellit** sono.

2 herausragen (die Tonhöhe betreffend) — to stand higher (with respect to pitch)

[s.XIV] SUMM. GUID. 44: Gamma graves, ·D· finales, ·a· prae-bet acutas, / ·e· super; **excellunt**, quas inchoat ·a· duplicata (inde GOB. PERS. p. 182a. TRAD. Holl. III 3 p. 24. TRAD. Holl. III 3 p. 25. LAD. ZALK. A 54). [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 9: voces octo graves scribuntur, quae capitales. / Septem diminuas, quas bene vocitabis acutas. / Quinque sed **excellunt**, quibus est bene litera duplex. TRAD. Holl. II 55 p. 9 (p. 419a) (sim. TRAD. Holl. III 3 p. 25). LAD. ZALK. A 52.

part. pro adi. **excellens** -entis (sehr) hoch — (very) high
I bezogen auf die Gliederung des Tonsystems — with respect to the subdivision of the tonal system

1 in der Einteilung in Tetrachorde — for the division into tetrachords

a als Übersetzung von ὑπερβολαῖος — as translation of ὑπερβολαῖος

[s.V] MART. CAP. 9, 931: sextus decimus τρίτη ὑπερβολαίων, id est tertia **excellitium**, septimus decimus ὑπερβολαίων διάτονος, hoc est **excellitium** extenta, octavus decimus νήτη ὑπερβολαίων, id est ultima **excellitium**. MART. CAP. 9, 961: Sunt autem tetrachorda principalium, mediarum, coniunctarum, separatarum, **excellitium**. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 26 p. 219, 1: Albinus autem earum (sc. chordarum?) nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas principales vocaret, mesas medias, synemmenas coniunctas, diezeugmenas disiunctas, hyperboleas **excellentes** (inde REG. PRUM. 14, 41. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 4. UGOL. URB. 5, 44, 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1). BOETH. mus. 4, 3 p. 311, 15: trite hyperboleon, quae est **excellitium** ..., hyperboleon enarmonios, quae est **excellitium** enarmonios ..., hyperboleon chromaticae, quae est **excellitium** chromatica ..., hyperboleon diatonos, quae est **excellitium** extenta (inde IAC. LEOD. spec. 6, 8, 15-16. WILLELM. 3, 13-14). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 26, 3: Yperboleas, i. **excellentes**. al. GLOSS. Mart. Cap. 945/364, 11-3: ultimi spissi, s. in tetracordo **excellitium**. al. [s.IX] REMIG. AUT. 509, 21. HUCBALD. 37: Nam sinemenon coniunctarum, diezeugmenon enarmonios, yperboleon **excellitium** interpretatur. REG. PRUM. 14, 30: hae tres ultimae et novissimae cordae (sc. trite hyperboleon, paranete hyperboleon, nete hyperboleon) acutissimum et graciliorem ceteris cordis reddunt sonum; unde et **excellentes** appellantur (inde ANON. Bernh. 2, 37). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7: Suntque haec tetrachorda principalium, mediarum, coniunctarum, divisarum, **excellitium** (sim. ANON. Bernh. 2, 7). al. PS.-BERNO mon. 5, 9: Quintum autem (sc. tetrachordum) ... hyperboleon, id est **excellens**, dicitur, quod in acutioribus et idcirco excellitioribus vocibus inveniatur. al. ODOR. SEN. p. 154. OLIVA 15. FRUT. brev. 6 p. 48: ab ·aa· in ·e· habebis, quod hyperbolaeon, id est **excellitium** dicitur. al. [s.XI-XII] THEOG. METT. 30, 3 (p. 192a). IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. al. [s.XIII] IOH. AEGID. 6, 8: secundum Graecos quaedam vocantur principales ... Quaedam iuxta principales. Quaedam digitales ... Quaedam disiunctae. Quaedam **excellentes**. ENGELB. ADM. 1, 11, 15. al. WALT. ODINGT. 3, 2, 23-25. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 6, 2. al. QUAT. PRINC. 3, 6. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 1: Nete diezeugmenon, id est ultima a fine divisarum et prima **excellitium**. al. GOB. PERS. p. 183a. ANON. Carthus. theor. 14, 50. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 14. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. NICOL. BURT. 1, 17, 96. ADAM FULD. 2, 9 descr. GUILL. POD. ench. 13 p. 375: Quintum autem et ultimum (sc. tetrachordum), quoniam **excellitium** vel superacutarum est vocum et ob hanc causam hyperboleon nuncupatum. GUILL. POD. 2, 12. ERASM. HOR. p. 84b. al.

b in der Folge: graves (Γ-C) - finales (D-G) - superiores (a-d) - **excellentes** (e-g) — within the series: graves (Γ-C) - finales (D-G) - superiores (a-d) - **excellentes** (e-g)

[s.IX] MUS. ENCH. 1, 57: tetracordum gravium. Huic proximum tetracordum finalium. Post quos tetracordum superiorum. Deinde **excellitium**. Ultimi remanent duo (sim. INCH. UCHUB. 79). MUS. ENCH. 1 descr. 3. al. SCOL. ENCH. 1, 343. al. INCH. UCHUB. 91. al. COMM. BR. 66: Sequitur modulatio psalmi elevata usque in deuterum **excellitem**. [s.XI] ANON. Prag. 219. al. [s.XIII] AMERUS 23, 6: tetracordum gravium ·Γ·a·b·c·; tetracordum finalium ·d·e·f·g·; tetracordum superiorum ·a·b·c·d·; tetracordum **excellitium** ·e·f·g·a·. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 9. MON. Mon. ench. 3. al. MON. Prima corda 37. MON. Si vis mensurare 5. al. MON. Super unum 34. al.

c in der Folge: graves (principales) (A-D) - finales (mediae) (D-G) - superiores (acutae) (a-d) - **excellentes** (superacutae) (d-g) - superacutae (superexcellentes) (g-d) — within the series: graves (principales) (A-D) - finales (mediae) (D-G) - superiores (acutae) (a-d) - **excellentes** (superacutae) (d-g) - superacutae (superexcellentes) (g-d)

[s.XI] BERNO prol. 1, 6: Tetracordum ... **excellitium**, quia excellit sono trium aliorum (inde AMERUS 23, 10. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 13). al. HERMANN. mus. p. 34 (p. 133) descr. HERMANN. mus. p. 46 (p. 139b): acutum ·d· quarta est superiorum et prima **excellitium**. HERMANN. mus. p. 66 (p. 149a): Omnes autentici a finalibus incipientes ad **excellentes** ascendunt et in superioribus distinguuntur. Omnes vero subiugales a gravibus incipientes in superioribus finiuntur et in finalibus mediantur (inde WILLEH. HIRS. 15 (c. 14), 1). al. QUADR. FIG. 2. WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 7: prima **excellitium** ... ·d·, secunda, tertia et quarta ·e·f·g·. WILLEH. HIRS. 29 (c. 28), 4: quatuor tetrachorda in monochordo firmantur, id est gravium ·A·B·C·D·, finalium ·D·E·F·G·, superiorum ·a·b·c·d·, **excellitium** ·d·e·f·g·. al. ARIBO 6 p. 11: Tetrachordum **excellitium** est ·d·e·f·g· secundum Guidonem, iuxta Boetium autem paranete diezeugmenon, nete diezeugmenon, trite hyperboleon, paranete hyperboleon (inde QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). ARIBO 79 p. 34: tritus **excellens** ·f· (inde QUAEST. MUS. 1, 9 p. 18). al. PS.-GUIDO arithm. p. 58b. al. VERS. Ars humanas p. 113b. FRUT. brev. 6 p. 50. al. PS.-OSBERN. 56: Primus tonus, quia primus est autentorum, constat prima finalium ·D·, mediatum prima superiorum ·a·, terminatur prima **excellitium** ·d·. eqs. al. ANON. Wolf p. 222: octavo tono, quem ipse (sc. Ptolemaeus) apposit, octavam speciem diapason a prima superiori, id est ·a·, ad ultimam **excellitem** ·g· attribuat (? cf. Wolf, Anonymus Musiktraktat p. 222 adn. 4; inde IAC. LEOD. spec. 6, 33, 13). al. QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16. al. THEOG. METT. 9, 1 (p. 186b). al. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 13, 3: quedam sunt graves, quedam finales, que aliter dicuntur medie, quedam superiores, i. e. acute, quedam **excellentes**, i. e. superacutae. al. IAC. LEOD. spec. 6, 26, 5: secunda (sc. species diatessaron) ex ·e· secunda **excellitium** et ·g· prima superacutarum. IAC. LEOD. spec. 6, 30, 10: Species igitur naturales ipsius diapente finales inchoant, superiores terminant, vel **excellentes** inchoant et superacutas terminant. al. QUAT. PRINC. 3, 21. al. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr.: Primum tetracordum gravium ·A·B·C·D·. Secundum tetracordum finalium ·D·E·F·G·. Tertium tetracordum superiorum ·a·b·c·d·. Quartum tetracordum **excellitium** ·d·e·f·g·. Quintum tetracordum synemmenon ·G·a·b·h·c·. Sextum tetracordum subgravium ·Δ·E·Φ·Γ·. al. ADAM FULD. 2, 4: Clavium vero quinque sunt species, videlicet graves, finales, acutae, **excellentes**, superexcellentes. al.

d in der Folge: graves (Γ -C) - finales (D-G) - acutae (a-d) - superacutae (d-g) - excellentes ($\frac{a}{g}$ - $\frac{d}{g}$) — within the series: graves (Γ -C) - finales (D-G) - acutae (a-d) - superacutae (d-g) - excellentes ($\frac{a}{g}$ - $\frac{d}{g}$) [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 5, 18: a · Γ · usque ad ·C· propter soni gravitatem graves dicuntur, a ·D· usque ad ·G· ... finales appellantur, ab ·a· minuto usque ad ·d· acutae vocantur ..., a ·d· usque ad ·g· superacutae dicuntur, ... ab ·aa· usque ·dd· **excellentes** nominantur eo, quod etiam superacutae soni gracilitate excellant (*inde* CONR. ZAB. tract. GG 8). [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 2, 37: ultra illam eandem ·g· superacutam restent quatuor claves, quae dicuntur **excellentes**. al. [s.XV] GOB. PERS. p. 192a: **excellentes** non sunt causa necessitatis additae, sed causa commoditatis, ut, cum aliquando cantus transponitur, quoque tunc commode per illas possit cantari. al. TRAD. Holl. III 3 p. 26: Capitales graves · Γ ·A·B·C·, graves finales ·D·E·F·G·, minute acute ·a·b·h·c·d·, superacutae ·d·e·f·g·, duplicate **excellentes** ·aa·bb·hh·cc·dd·. al. SZYDLOV. 2 p. 14. al.

e in nicht näher bestimmbarer Folge — for an unclearly defined series

[s.XIII] IOH. AEGID. 14, 5. al. ANON. Ratisb. 2, 11. al. [s.XIV] HEINR. EGER 2 p. 38.

f in der Folge: graves (Γ -C) - finales (D-G) - acutae (af-finales) (a-d) - superacutae (acutae) (e-g) - excellentes ($\frac{f}{h}$ - $\frac{g}{g}$) — within the series: graves (Γ -C) - finales (D-G) - acutae (affinales) (a-d) - superacutae (acutae) (e-g) - excellentes ($\frac{f}{h}$ - $\frac{g}{g}$)

[s.XIII] HIER. MOR. 13 p. 57, 12: Quintum trichordum secundum illos, qui · β ·fa excludunt, tres claves constituunt, scilicet · $\frac{f}{h}$ ·mi · $\frac{g}{g}$ · $\frac{d}{g}$ ·, quae dicuntur **excellentes** eo, quod superacutae soni acuitate excellant ... Alii vero · β ·fa includentes et · $\frac{g}{g}$ ·la addentes pentachordum nominant **excellentium**. al. [s.XV] IAC. TWING. p. 154, 4 descr. IOH. FLOESS 49: Ubi incipit secundus b mollis? In ·ff· duplicato superacuto in spatio. Et finitur in ·d· geminato **excellente** in linea. IOH. FLOESS 58 descr. al. ANON. Claudifor. 1, 4, 8 (*sim.* MUT. Christo 54). al. ANON. Philad. 9 descr. al. MAN. GUID. p. 149 (p. 466) descr.: Graves ... finales ... affinales vel acutae ... superacutae ... duplicatae seu **excellentes**. MUT. Christo 69. al. CONR. ZAB. tract. p. 240 descr. LAD. ZALK. A 54 descr.: Graves ... finales ... affinales vel acutae ... acutae vel superacutae ... **excellentes**. al. MICH. KEINSP. 3, 30.

g für die Töne des sechsten Tetrachords im System: graves (Γ -C) - finales communes (D-G) - finales speciales (F-b oder a-d) - acutae (c-f) - superacutae (f- $\frac{f}{h}$) - excellentes ($\frac{f}{h}$ - $\frac{g}{g}$) — for the notes of the sixth tetrachord within the system: graves (Γ -C) - finales communes (D-G) - finales speciales (F-b or a-d) - acutae (c-f) - superacutae (f- $\frac{f}{h}$) - excellentes ($\frac{f}{h}$ - $\frac{g}{g}$) [s.XIII] HIER. MOR. 13 p. 57, 28: sextum vero et ultimum, quod est a · $\frac{f}{h}$ ·mi **excellenti** in · $\frac{g}{g}$ · similiter **excellens**, tetrachordum **excellentium** dicitur.

h für das siebente und achte Tetrachord im System: graves (Γ -C und C-F) - acutae (F-b und G-C) - superacutae (c-f und f- $\frac{f}{h}$) - excellentes (g- $\frac{g}{g}$ und $\frac{f}{h}$ - $\frac{g}{g}$) — for the seventh and eighth tetrachord in the system: graves (Γ -C and C-F) - acutae (F-b and G-C) - superacutae (c-f and f- $\frac{f}{h}$) - excellentes (g- $\frac{g}{g}$ and $\frac{f}{h}$ - $\frac{g}{g}$)

[s.XIII] HIER. MOR. 23 p. 171, 14: primum tetrachordum est a · Γ ·ut in ·C·faut, secundum a ·C·faut in ·F·faut, quae etiam gravia dicuntur, tertium ab ·F·faut in ·b·fa acutum, quartum a ·G·solreut in ·c·solfaut, quae dicuntur acuta, quintum a ·c·solfaut in ·f·faut superacutum, sextum ab ·f·faut in · β ·fa duplicatum, quae superacuta dicuntur, septimum autem a ·g·solreut minutum in · $\frac{g}{g}$ ·solfa duplicatum, octavum vero a · $\frac{f}{h}$ ·mi in · $\frac{g}{g}$ ·la, quae dicuntur **excellentia**.

i in der Folge: graves (Γ -C) - mediae (D-G) - synemena (coniunctae) (a-d) - diezeugmena (disiunctae) (e-g) - excellentes ($\frac{g}{g}$ - $\frac{g}{g}$) — within the series: principales (graves) (Γ -C) - mediae (D-G) - synemena (coniunctae) (a-d) - diezeugmena (disiunctae) (e-g) - excellentes ($\frac{g}{g}$ - $\frac{g}{g}$) [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 15: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis inceptorum a · Γ ·ut, quod est ·G· Grecum; et ordinaverunt duo tetracorda principalium, i. e. gravium et mediarum usque ad ·G·solreut inferius, deinde a ·G·solreut inferiori <exclusive> usque ad <·A·>lamire superius duo tetracorda, unum synemenon, i. e. coniunctum, aliud dyezeugmenon, i. e. disiunctum ... Ab ·A·lamire vero superiori usque ad ultimam ·D·lasol inclusive quintum tetracordum **excellencium**. al.

j in der Folge: graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (acutae) (a-d) - excellentes (superiores) (e-g) — within the series: graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (acutae) (a-d) - excellentes (superiores) (e-g) [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 14, 11: ·A·re, ·B·mi, ·C·faut, ·D·solre faciunt tetracordum gravium, ad quas cantus descendit ... ·D·solre, ·E·lami et ·F·faut et ·G·solreut faciunt tetracordum finalium, quia in eis omnis cantus et tonus musicus terminatur ... ·A·lamire, ·B·fa·h·mi et ·C·solfaut et ·D·lasolre faciunt tetracordum superiorum sive acutarum, quia per eas cantus ascendit ... Quatuor autem voces **excellentes** scilicet superiores ·E·lami, ·F·faut, ·G·solreut, ·A·lamire faciunt tetracordum **excellencium**, i. e. acutissimarum vocum, ad quas cantus et toni musici licet non semper aliquando tamen ascendunt. al.

k ? in der Folge: gravissimae (Γ -C) - graves (D-g) - acutae (a-d) - acutissimae (superacutae) (e-g) - excellentissimae (excellentes) ($\frac{g}{g}$ - $\frac{g}{g}$) — within the series: gravissimae (Γ -C) - graves (D-g) - acutae (a-d) - acutissimae (superacutae) (e-g) - excellentissimae (excellentes) ($\frac{g}{g}$ - $\frac{g}{g}$)

[s.XV] IAC. THEAT. 1: Nota, quod quatuor sunt lictere graves et quatuor gravissime et quatuor acute et quatuor acutissime et quatuor **excellentissime**. ... Nam a · Γ · usque ad ·D· (*sc. exclusive?*) computa gravissimas / et a ·D· ad ·a· acutum (*sc. exclusive?*) graves volo teneas, / ab eadem ·a· acutas nominabis licteras / usque venies ad ·d·, tunc dic acutissimas / usque numerus te ducat ad ·a· Grecam licteram; / nam Grecarum licterarum, que in fine remanent, / omnes nuncupaveris **excellentissimas**. IAC. THEAT. 2: monocordi licterarum quintuplex est inventa partitio; nam earum quedam sunt gravissime, quedam graves, quedam acute, quedam superacute et quedam **excellentes**. al.

2 in der Oktaveinteilung: graves - acutae - excellentes — for the division into octaves: graves - acutae - excellentes

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 9, 10: Quam pulchram ... diapason concordiam habeat, probari perfacile est, si duo vel tres simul cantent, ita scilicet, ut unus gravi, secundus acuta, tertius **excellenti** voce utatur. TRAD. Guid. 1: Graves: ·A·B·C·D·E·F·G·. Acutae: ·a·b·h·c·d·e·f·g·. **Excellentes** · $\frac{a}{g}$ · $\frac{f}{h}$ · $\frac{g}{g}$ ·. al. [s.XIII] HIER. MOR. 12 p. 50, 14: in ·C·faut gravi ... in ·c·solfaut acuto ... in · $\frac{g}{g}$ ·solfa **excellenti**. al. AUGUST. MIN. 78. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 40. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 9. ANON. Claudifor. 5, 1, 5: Tertio modo tales voces inchoantur in secundo membro medii digiti et finiuntur in tertio et dicuntur superacutae sive **excellentes** ... et scribuntur geminatis litteris et ideo duplicatae dicuntur. al. ANON. Carthus. pract. 5, 1. al. TRAD. Holl. I p. 165: octo sunt graves, septem acutae et quatuor superacutae (*ms.*: supra acute, *ed.*: supraacutae) sive **excellentes**. TRAD. Holl. I p. 170: Primum itaque b duralis incipitur in ·g· Graeco in linea et finitur in ·E· gravi in spatio. Secundus incipitur in ·G· gravi in spatio et finitur in ·e· acuto in linea. Tertius incipitur in ·g·

acuto in linea et finitur in ·dd· gemino **excellenti**. *al.* TRAD. Holl. II 48 (p. 481b) (*sim.* LAD. ZALK. A 51). *al.* TRAD. Holl. III 3 p. 25 descr. *al.* ANON. Monac. 1, 26: Discantus autem est diversorum cantuum secundum modum et equipollentiam adinvicem concurrentium debita et regularis consonancia voces per acutas et **excellentes** prolata. (?) TRAD. Holl. VI 8, 8. *al.* CONR. ZAB. tract. BN 1. *al.* LAD. ZALK. A 51. SZYDLOV. 2 p. 14. FIST. Ad fistulas 15-17 p. 132.

3 in nicht bestimmbarer Einteilung — for a division into unclearly determined parts

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 6, 11. MON. A gamma p. 138, 3. *al.* MON. Ab F p. 182, 29. MON. Cum primum 6-7. MON. Si mon. III p. 35, 15.

II allgemein — general

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 13, 33: 'acutam': **excellen-tem**. [s.IX-X] ALIA MUS. 138 p. 199: Sunt igitur quatuor superiores ... et quatuor inferiores ... Et superiores quidem **excellentiore** parte finiunt hypodorium, hypophrygium, hypolydium, hypermixolydium. Inferiores vero finiunt ex graviore parte dorium, phrygium, lydium, mixolydium, unde et finales dictae sunt (*inde* ANON. Bernh. 2, 84). *al.* ANON. Bernh. 2, 86. [s.XI] PS-BERNO mon. 5, 9: Quintum autem (*sc. tetrachordum*) ... hyperboleon, id est excellens, dicitur, quod in acutioribus et idcirco **excellentiore** vocibus invenitur. FRUT. brev. 7 p. 52: Octo cantionum modis, quos Graece tropos et 'abusive tonos vocamus', ecclesiasticus ordo utitur, quorum quatuor **excellentes** sic vocantur: authenticus protus ..., authenticus deuterus ..., authenticus tritus ..., authenticus tetrardus (*cf. Ps.-Berni mon. 8, 3*). THEOG. METT. 10, 5 (p. 187a): Tetrachordum excellentium ideo dicitur, quia **excellentes** voces ibi sonent. *al.* [s.XIII] HIER. MOR. 7 p. 29, 4. *al.* ENGELB. ADM. 1, 14, 3. WALT. ODINGT. 3, 4, 7: **Excellentissimae** igitur chordae, scilicet ·S·, aptetur iste numerus 1728. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 15. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 8 p. 256, 3: De speciebus diatessaron, qui videntur tum inferiores, tum superiores, tum communes, tum **excellentes eqs.** *al.* GOB. PERS. p. 192a. IOH. FLOESS 213: Notandum, quod e·la nequaquam ponitur in monocordo veterum musicorum, sed moderni ad ipsorum placitum addiderunt eo, quod cantus **excellentes** perficiantur per la. ANON. Claudifor. 5, 3, 8. UGOL. URB. 1, 11, 13 (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 8, 4). IOH. TINCT. contr. 1, 2, 10. FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 5, 28. SZYDLOV. 2 p. 14. MON. Super unum 52: a gravissimo nervo usque ad **excellētissimum**.

v. tetrachordum grave - tetrachordum finale - tetrachordum superius - tetrachordum excellens

adv. **excellenter** (*sehr*) hoch — (*very*) high

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 32: Diezeugmenon, id est disiuncte, quia hoc est tetrachordum disiunctum a priori. Ultimum hyperboleon, id est **excellenter**. [s.XV] ANON. Carthus. pract. 5, 11: dicuntur claves superacute eo, quod sonis et vocibus excellentibus sive superacutis deserviant et voces sub eis prolata sonant **excellenter** et superacute.

excursus -us m. *Ambitus, Tonbereich* — *ambitus, tonal range*

[s.XI] FRUT. brev. pr. p. 26: Bene autem modulari est rata tonorum et intervallorum dispositione per legitimos **excursus** apta modulatione suaves cantus formare eosque post debitos ascensus et descensus congruo et legitimo fini aptare. (?) [s.XV] TRAD. Holl. III 7 p. 49: **excursus** primi toni et secundi, quantum ars et regula admittit, describitur. Est primi **excursus** a ·D· finali usque ad ·d· minutum superacutum ... **Excursus** autem secundi thoni est ab ·A· gravi usque ad ·a· acutum regulariter. TRAD. Holl. III 7 p. 51: clima, ambitus,

excursus tertii et quarti thoni quantum scilicet valeant descendere et ascendere. ... Sed **excursus** quarti toni regularis est ab ·B· gravi usque ad ·h· quadratum acutum. TRAD. Holl. III 7 p. 52-54.

exon *Bezeichnung für eine sechstönige aufsteigende Neume* — *term that designates an ascending neume with six pitches*

[s.XI] NEUM. Scandicus 7: Bisticus et gradicus, tragicon, diatarnius, **exon** .

[**exta**] *ex errore ed. pro eptaden (ms.: extaden):* ANON. Couss. I p. 444b. v. heptade(n)

extentus -a, -um 1. 'ausgespannt' (*als Übersetzung von διάτονος*) 2. 'tiefster' (*als Übersetzung von νέατος*) 3. 'hinzugefügt' (*als Übersetzung von ὑπερβολαῖος*) — 1. 'extended' (*as translation of διάτονος*) 2. 'very low' (*as translation of νέατος*) 3. 'added' (*as translation of ὑπερβολαῖος*)

1. 'ausgespannt' (*als Übersetzung von διάτονος*) — 'extended' (*as translation of διάτονος*)

a zur Bezeichnung von Lichanos oder Paraneite — *as term that designates lichanos or paraneite*

[s.V] MART. Cap. 9, 931: primus dicitur apud Graecos προσλαμβανόμενος, apud Romanos vero ... dicitur adquisitus; ... quartus ὑπάτων διάτονος, id est principalium **extenta**, ... septimus μέσων διάτονος, id est mediarum **extenta**, ... decimus συνημμένων διάτονος, hoc est coniunctarum **extenta**, ... quartus decimus διεζευγμένων διάτονος, quod est divisarum **extenta**, ... septimus decimus ὑπερβολαίων διάτονος, hoc est excellentium **extenta**. MART. CAP. 9, 942: Principalium vero enharmonius et chromaticae ... itemque diatonos, quam **extentam** dicimus, indicia sunt generum modulandi. MART. CAP. 9, 954: quartum (*sc. systema*), quod ab **extenta** principalium usque in divisarum diatonum profertur; ... septimum, quod a mediarum **extenta** in excellentium diatonon excurrit. MART. CAP. 9, 962. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 310, 5: hypaton diatonos, quae est principalium **extenta** ..., meson diatonos, quae est mediarum **extenta** ..., synemmenon diatonos, quae est coniunctarum **extenta** ..., hyperboleon diatonos, quae est excellentium **extenta** (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 8-16: principalium **extensa**. *ex errore*: WILLELM. 3, 11: Paraneite diezeugmenon diatonos, coniunctarum **extenta**). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 4-14. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 18: Et est notandum in omni tetracordo tertiam semper vocari diatonam, id est **extentam** (*sim.* ANON. Bernh. 2, 98). [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 256, 32: 'hipaton diatonos', id est licanos hipaton, 'que est principalium **extenta**'; sed quare vocet eam **extentam**, posterius liquebit lucidius. Nam cum in omni tetracordo etiam in singulis generibus hec corda tertia in acumine varietur, in diatonico genere ad quartam acutissimam magis extenditur, quia licanos hipaton ab hipate meson in diatonico quidem genere tono distat; in cromatico vero gravius remittitur, quia tribus semitoniis distat; in enarmonico genere vero magis remissa videtur, ubi distat tonis duobus. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 20. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 5: hypaton diatonos et meson diatonos et synemmenon diatonos et diezeugmenon diatonos et hyperboleon diatonos omnes diatonos vocantur, id est **extente**, quia omnes tono distant ab inferiore et superiore. He vero penultime tetracordorum omnium mutantur, que dicuntur **extente**. Mutatur (*ms. Firenze, Ricc. 734; ed.: Mutantur*) **extenta** in chromatico genere. *cf. vol. 1, col. 955, 25 sqq.*

b zur Bezeichnung des diatonischen Tongeschlechts — *as term that designates the diatonic genus*

[s.IX] REMIG. AUT. 507, 5: ,alia enarmonia' consonantia inter se, ,alia cromatica' colorabilia, ,alia diatonica', id est **extenta**. REMIG. AUT. 510, 3: ,Enarmonion' interpretatur ,inadunatum', ,croma', ,coloratum', ,diatonon', **extentum**. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 17: lycanos ypaton, quae dicitur diatona, id est **extenta**, id est acute sonans, vel cromatica, id est colorata, vel enarmonica, id est inadunata. ANON. Bernh. 1, 22. ANON. Bernh. 1, 29. ANON. Bernh. 1, 32: Patet quoque paranete yperboleon, cur vocetur **extenta** in diatono, colorata in chromatico, inadunata in enarmonio. Nam tertia omnis tetracordi propter loci mutationem vocatur semper in diatono (diatona, id est **extenta**), in cromatico (cromatica, id est colorata), in enarmonio (enarmonica, id est inadunata).

2 ,tiefster' (als Übersetzung von νέατος) — 'very low' (as translation of νέατος)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 175: ,netarum': **extentarum**. [s.XV] ERASM. HOR. p. 85b: Duodecima nete diezeugmenon, quae est principalis disiunctarum vel **extenta** in disiunctis.

3 ,hinzugefügt' (als Übersetzung von ὑπερβολαῖος) — 'added' (as translation of ὑπερβολαῖος)

[s.XV] ERASM. HOR. p. 85b: Quintadecima et ultima nete hyperboleon, que est ultima excellentium vel **extentarum**.

extractio -onis f. Bezeichnung für die Verwendung einer präexistenten Notenfolge in einer Stimme eines neukomponierten Stückes — term that designates the use of a preexistent series of notes in one voice of a newly composed piece [s.XV] IOH. TINCT. diff. 119: **Extractio** est unius partis cantus ex aliquibus notis alterius confectio.

cf. Panti, Tinctoris p. 25 adn. 119; Parrish, Dictionary p. 85.

F

F, f, f, FF I. Markierungspunkt in Masuren II. Tonbuchstabe III. Ausführungshinweis (littera significativa, ,Romanusbuchstabe') IV. Schlüsselbuchstabe V. Kennbuchstabe für die sechste Kirchentonart — I. letter that designates a specific point in measurements II. letter that designates a note III. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') IV. clef sign V. letter that identifies the sixth mode

I Markierungspunkt in Masuren — letter that designates a specific point in measurements

1 im System A - LL — in the system A - LL

a F für die lichanos hypaton chromaticos und FF für die trite hyperboleon diatonos — F for the lichanos hypaton chromaticos and FF for the trite hyperboleon diatonos

[s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 2: **FF** trite hyperboleon diatonos. BOETH. mus. 4, 11 p. 333, 8: **F** lichanos hypaton chromaticae. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al.

b F für die lichanos hypaton chromaticos und FF für die trite hyperboleon enarmonios — F for the lichanos hypaton chromaticos and FF for the trite hyperboleon enarmonios

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 37 descr. al. cf. II, 3 col. 44, 62.

2 im System: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (für die lichanos meson) — in the system: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (for the lichanos meson)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 6: **F** lichanos meson (cf. Iac. Leod. spec. 6, 2, 5. al.). BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 8. al.

3 im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. al. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus, ad hunc modum: A t B t C s D t E t **F** t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2.

cf. Browne, System

4 im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S
15 MON. Prima corda I 35: Primae III^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item III^{or} dicuntur finales E **F** G H. Aliae III^{or} dicuntur superiores I K L M, et III^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur III^{or} notantur per hos caracteres γ γ (ed.: f) η γ. MON. Prima corda II 12. al.

5 im System: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (für die parhypate meson) — in the system: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (for the parhypate meson)
[s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **F** parhypate meson, prope principem mediorum. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 67. MON. Designata p. 70, 10. al. MON. Divide mon. p. 3, 9. MON. Mon. compos. I p. 68, 40. al. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 15. al. MON. Totam tabulam p. 11, 11. al. (cf. CYMB. Omne instr. 3, 2. al.)

6 im System: A^sB C D^sE F G^sh (= trite synemmenon)
30 ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O (für die lichanos meson) — in the system: A^sB C D^sE F G^sh (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O (for the lichanos meson)
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 6). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

7 im System: A B C^sD E F^sS^sG (A H) — in the system: A B C^sD E F^sS^sG (A H)

MON. In superiori p. 204, 4. MON. Organalis p. 45. (cf. FIST. Quicumque cupit 6 p. 114. CYMB. Dimidium 18, 2-3. CYMB. G habeat 20. (?) CYMB. Quicumque vult 19, 3. al. CYMB. Si velis 8, 9. CYMB. Si volueris 1, 4. al. CYMB. Sonitum 2, 8.) cf. II, 4 col. 45, 5.

8 im System: A b^sC D E^sF G (primi - sexti ordinis) (für ein in Mikrintervallen versetztes Tonsystem) — in the system: A b^sC D E^sF G (primi - sexti ordinis) (for a tonal system transposed according to microtones)
45 MON. Iste p. 237, 18. al. cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVII

II Tonbuchstabe — letter that designates a note

1 im System: A^sG F E D^sC B A G^sF E D C^sB A (aufsteigend) — in the system: A^sG F E D^sC B A G^sF E D C^sB A (ascending)
50 [s.IX] MUS. ENCH. 10 descr. 4. MUS. ENCH. 11 descr. 1-2.

2 im System: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (für die parhypate meson) — in the system: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (for the parhypate meson)
55 [s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 152: **·F·** Parhypate meson, id est iuxta principalem mediarum. ODOR. SEN. p. 213 descr. sqq. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. cf. I, 5 col. 44, 21.

cf. Browne, System

3 im System: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (für die trite hyperboleon) — in the system: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (for the trite hyperboleon)
65 (cf. BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 2) [s.IX-X] ALIA MUS. p. 180 descr.: **·FF·** trite hyp<erboleon>. ALIA MUS. 137 p. 198:

sexta (sc. species diapason) ab ·ff· in ·i· vel ab ·i· in ·ff· (inde ANON. Bernh. 2, 83). ALIA MUS. 140 p. 200: modulationem lydii finit ·ff·. (inde ANON. Bernh. 2, 86). *ibid.* al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 86. cf. Santosuosso, *Notations* p. 56 sqq.

4 *im System: F (g) (= B rotundum)^sG^sA B C^sD E F^sG (H) (= trite symmenon)^sG (= paramese)^sA B C^sD E F (für proslambanomenos, mese und nete hyperboleon) — in the system: F (g) (= B rotundum)^sG^sA B C^sD E F^sG (H) (= trite symmenon)^sG (= paramese)^sA B C^sD E F (for proslambanomenos, mese and nete hyperboleon)* [s.IX-X] HUCBALD. 47 descr. (*traditio posterior*). MON. A dextra parte p. 59, 3-5. MON. Divide in p. 61, 1-2. MON. Divide in quatuor p. 54, 2. al. MON. In primis 3: ·F· ... proslambanomenos ·F· ... mese ... ·F· nete yperboleon. al. MON. In primo 1. al. (inde ANON. Bernh. 2, 8-21). MON. Mon. a magada 1. al. MON. Per tres p. 59, 2. MON. Primum dividas p. 60, 4-5. al. MON. Primum divide p. 24, 3. al. MON. Si mon. I p. 27, 5. al. MON. Si mon. Boetii p. 33, 3. al. MON. Si regularis 2. al. MON. Studiosis p. 23, 35: facies tonum, qui est inter ·C· et ·B·, et eum, qui est inter ·F· et ·E·. al. MON. Totum mon. 1-3. FIST. Prima per 1 p. 83. al. FIST. Rogatus 20 p. 65. al. FIST. Si numeri p. 78 descr. al. [s.XI] FRUT. brev. 4 p. 43: septem dumtaxat sunt vocum distantiae, videlicet proslambanomenos, hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate meson, parhypate meson, lichanos meson, quae notantur literis his: ·A·B·C·D·E·F·G· vel secundum quorundam annotationem ·F·G·A·B·C·D·E·. [s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 9, 4 descr. al. [s.XV] GEORG. ANS. descr. B (p. 128).

5 *im System: (FF) Γ A B^sC D E^sF G a^sb^sh^sc d e^sf g a (β β ε δ ε) — in the system: (FF) Γ A B^sC D E^sF G a^sb^sh^sc d e^sf g a (β β ε δ ε)*

a generell — general

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 273a: Propterea eadem litterae, quae sunt a prima in septimam, eadem fiunt a septima in ultimam, et ipsae litterae, quae fiunt ab octava in undecimam, sequuntur post ultimam, ut sint tres ordines similium litterarum. Primus enim versus maioribus notatur litteris ... Secundus vero versus minoribus litteris et alia figura formatis ... describitur. Tertius vero versus, quia superfluous creditur, Graecarum potius litterarum forma notatur habens voces quinque ... Primus versus: ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·. Secundus versus: ·G·a·b·h·c·d·e·f·g·. Tertius versus: ·g·a·b·h·c·d·e·f·g·A· (*formae litterarum secundum cod. Firenze BN Conv. Soppr. F.III.565*). al. PS.-ODO dial. p. 253b: Figurae autem et voces et litterae per ordinem ita ponuntur: ·Γ· I ·A· II ·B· III ·C· IIII ·D· V ·E· VI ·F· VII ·G· VIII ·a· IX I ·b· IX II ·h· X ·c· XI ·d· XII ·e· XIII ·f· XIII ·g· XV ·a·. al. BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [continens inter ·F· et ·f· sextam diapason speciem]. al. GUIDO prol. 70 descr. (*sim.* GUIDO reg. 141, ex. 2). GUIDO micr. 2, 11. al. GUIDO reg. 12, ex. 1. GUIDO ep. p. 478, 172. al. HERMANN. mus. p. 34 (p. 133) descr. al. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 30. al. ARIBO 34 p. 4. al. COMM. Guid. 18 p. 110. al. LIB. ARGUM. 49 p. 23. al. LIB. SPEC. 70 p. 38. al. ORG. Mediol. rhythm. 70. al. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. al. THEOPHIL. 3, 86 p. 158-159 (*sim.* FRUT. brev. 16 p. 107-108). INTERV. Ex omni 23. FRUT. brev. 7 p. 55 descr. al. FRUT. ton. p. 113. al. PS.-OSBERN. 41: Omnes voces in musica sunt viginti et una. Ex eisdem vocibus sunt quattuordecim regulares et naturales, septem additae et formales. Hae sunt naturales: ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·h·c·d·e·f·g·. al. ANON. Wolf p. 212. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 45. al. THEOG. METT. 3, 7 (p. 184a). al. IOH. COTT. mus. 9, 14 descr. al. [s.XII] UDALSC. 21. al. GUIDO AUG. 44. al. TON. Gratianop. p. 23. al. TON. Parkm. p. 108. TON. Cist. 22. al. ANON. Cist. I 93 p. 33. al. ANON. La Fage I 3, 11. al. THEINR. DOV. tab. 3-2. al. ANON.

Pannain p. 112. al. TON. Baumg. 1, 6. al. TON. Nivern. f. 142r p. 120. al. TON. Seligenst. p. 109. al. TON. Vatic. 12, 2 p. 191. al. MUT. Γma ut 7. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 497b. MUS. MAN. 10, 3: Moderni vero Latinorum peregrinis caracteribus propter simplices erasis domesticis potius eas (sc. voces musicae) litteris tradiderunt, eisdem videlicet, quas singulis hebdomadae diebus in kalendario deputaverunt: scilicet ·a·b·c·d·e·f·g·. al. METROL. 35 p. 71. TON. Franc. p. 149b. al. IOH. AEGID. 15, 17. al. AMERUS 2, 8. al. ELIAS SAL. 1 p. 18a. al. ANON. Couss. VII 12, 4. al. LAMBERTUS p. 254a. al. TRAD. Lamb. 2, 3, 5: Omne ut in ·C· cantatur per naturam ...; omne ut in ·F· cantatur per b molle etc.; omne ut in ·G· cantatur per b quadratum etc. (*sim.* TRAD. Garl. plan. I 142. TRAD. Garl. plan. IV 71. BONAV. BRIX. 10, 4. ANON. Couss. I p. 435a). al. HIER. MOR. 14 p. 60, 9. al. TRAD. Garl. plan. I 133. al. ANON. Ratisb. 2, 13. al. PETR. CRUC. 1, 16. AUGUST. MIN. 163. al. ANON. Couss. IV p. 71, 11. al. VERS. Postquam pro 27. al. PS.-MUR. summa 730. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 12. al. WALT. ODINGT. 5, 9, 2. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 96. al. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 12. al. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 2-8. al. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 7. al. HUGO SPECHTSH. 103. al. QUAT. PRINC. 2, 4. al. SUMM. GUID. 63 (inde GOB. PERS. p. 189b. SZYDLOV. 11 p. 44). al. IOH. BOEN ars 2, 19, 6. al. IOH. BOEN mus. 1, 13. al. WILLELM. 2, 10. GOSCALC. 1, 1 p. 34, 2. al. HEINR. EGER 2 p. 36. al. IOH. VETUL. 1, 22. COMM. Boeth. II p. 314, 10. al. ANON. Ellsworth 4 p. 214, 6. al. CART. PLAN. 12. ANON. Seay p. 28. al. ANON. Monac. II 47. al. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8. al. IOH. CICON. mus. 1, 17 p. 78, 11. al. IAC. TWING. p. 100, 18: Primus tonus quatuor habet loca seu litteras iniciales, scilicet ·C·D·F·A·. al. IAC. THEAT. 31: inter ·f· et ·h· quadratam nulla consonancia esse potest. al. GOB. PERS. p. 183b. al. ANON. Claudifor. 1, 3, 3 (*sim.* MUT. Christo 30). al. UGOL. URB. 1, 7, 6. al. TACT. Octo princ. 76. al. TACT. Opusculum 146. al. TACT. Concordanciarum p. 167, 21. al. GEORG. ANS. 3, 8. al. ARN. ZWOLL. p. 26 descr. al. TACT. Reperi 91. ANON. Carthus. theor. 16, 12: Habet ergo nunc ipsum monocordum, manus seu scala musicalis nostris temporibus 20 gradus musicales sub hiis litteris et figuris, sic: ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·h·c·d·e·f·g·aa·bb·h·cc·dd·. al. TRAD. Holl. I p. 172. al. MAN. GUID. p. 151 (p. 467). MUT. Christo 38. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 38. al. TACT. Bona 40. al. CONR. ZAB. tract. K 1. al. CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 12. al. CLAVIC. Primo p. 148, 9-10. IOH. TINCT. diff. 120: ·F· est clavis utriusque ·F·-faut (*sim.* IOH. TINCT. exp. 3, 51). al. FR. GAFUR. extr. 4, 1, 4-5. al. IOH. TINCT. exp. 3, 4. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. al. NICOL. BURT. 1, 13, 80. al. GUIL. MON. 5 p. 30. al. BONAV. BRIX. 7, 2. al. ADAM FULD. 2, 4. al. LAD. ZALK. A 29. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. GUIL. POD. ench. 21 p. 383: Unde quemadmodum apud antiquos per ·a·b·c·d·e·f·g· dinumerabantur, ita et nunc per ·g·a·b·c·d·e·f· et littere vel signa Gregorii apellantur (*sim.* GUIL. POD. 5, 7). al. GUIL. POD. 5, 29: linea, quae in ·f· rubei coloris ... fuit. al. ANON. Couss. I p. 434 descr. al. SZYDLOV. 2 p. 12. al. CONTR. In presenti 136. CONTR. Notandum est p. 47. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. al. MON. A gamma p. 138, 4-5. al. MON. A primo I p. 215, 11. al. MON. Ab F p. 182, 10. al. MON. Ad inveniendum p. 223, 21 descr. MON. Compendiosam p. 181, 4. MON. Cum primum 4-5. MON. Divide gamma p. 141, 4-5. MON. Fac lineam p. 183, 2. al. MON. Figure p. 174, 3. al. MON. Gamma novem p. 109. MON. In primis ad levam p. 172, 9. al. MON. Mon. disparat. 1. al. MON. Mon. regulare p. 180, 31. al. MON. Partire gamma p. 140, 3. al. MON. Qui desideras p. 92. MON. Si quem p. 245, 5. MON. Si vis facere p. 173, 10. al. FIST. Cuprum pur. 33 p. 58.

b auf die Stellung im System bezogen — with reference to the position within the system

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 268a: a sexta voce **F**· usque ad nonam **b**·. al. PS.-ODO dial. p. 261b: decima tertia **f**·. al. GUIDO ep. p. 482, 188. al. FRUT. brev. 13 p. 97: Sexta (sc. chorda) **F**· signatur, quae parhypate meson, id est prope principem mediarum, vocatur. al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 31: in sextam **F**·. *ibid.*: ad terciamdecimam **f**·. al. [s.XIII] AMERUS 15, 2: **f**· septima. *ibid.* al. ENGELB. ADM. 4, 26, 14: **C**· tertia (sc. concordat) cum **F**· sexta. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 8. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 135. al. ANON. Michaelb. I p. 47: sexta **F**·, ... decima quarta **f**·. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 128. al. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2: sexta **f**· parhypatemeson. *ibid.* al. IOH. TINCT. exp. 3, 10. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BONAV. BRIX. 15, 90. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. al. GUILL. POD. 2, 12. al.

c auf das griechische System bezogen (für [hyperexiaphaton] - parhypate meson - trite hyperboleon - [origneboleon]) — with reference to the Greek system [for [hyperexiaphaton] - parhypate meson - trite hyperboleon - [origneboleon]]

[s.IX-X] HUCBALD. 40: **F**· trite yperboleon (additio posterior). HUCBALD. 41: **f**· lichanos meson (additio posterior ex errore). [s.XI] BERNÖ prol. 6, 16 app. crit.: [**f**·, quae est trite yperboleon]. *ibid.*: [ad **F**·, idest ad parypate meson]. al. ARIBO 3-6 p. 11 (inde QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). TON. Aug. p. 84. al. FRUT. brev. 5 p. 46: ab **F**· ad **f**·, hoc est a parhypate meson ad triten hyperboleon. al. ANON. Wolf p. 197. al. IOH. COTT. mus. 13, 20. al. [s.XII] TON. Seligenst. p. 110. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 7. al. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 10. al. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Ellsworth 3 p. 198 sqq. (cf. Boeth. mus. 1, 20). al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr. al. GOB. PERS. p. 183a. UGOL. URB. 1, 6, 5. al. THOM. BAD. p. 92: **d**·**e**·**f**·**g**·, que sunt lichanos ypaton, idest **d**·solre, ... paripate meson, idest **f**·faut. ANON. Carthus. theor. 14, 87. al. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 8-10. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. al. FR. GAFUR. op. 5, 8. ADAM FULD. 2, 9 descr.: **F**· hyperexiaphaton ... **F**· parhypate meson ... **f**· trite hyperboleon ... **ff**· origneboleon. FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 2, 12. al.

d auf das Oktavsystem bezogen — with reference to the octave system: **F**· gravis (-e), **F**· primum, **F**· inferior (-ius), **F**· bassum **F**· gravidum - **f**· acuta (-um), **f**· secundum, **f**· superior (-ius), **f**· altum, **f**· media - **f**· superacuta (-um), **f**· tertium

[s.XI] GUIDO micr. 2, 4: septem alphabeti litterae graves ... **A**·**B**·**C**·**D**·**E**·**F**·**G**·. Post has eadem septem litterae acutae repetuntur, ... ita: **a**·**b**·**c**·**d**·**e**·**f**·**g**· (inde METROL. 26-27 p. 69). GUIDO ep. p. 510, 306: **d**·**e**·**f**· acute. al. COMM. Guid. 93 p. 124. al. ANON. Lips. p. 157: ad **f**· acutum. *ibid.* al. FRUT. brev. 8 p. 61: in **F**· vel **G**· inferioribus ... ad **f**· superiorem. THEOG. METT. 3, 11 (p. 184b): ad **F**· grave. al. [s.XII] TRAD. Guid. 1: Graves **A**·**B**·**C**·**D**·**E**·**F**·**G**·. Acutae **a**·**b**·**c**·**d**·**e**·**f**·**g**·. al. GUIDO AUG. 465. al. ANON. La Fage I 1, 2-3. [s.XIII] MUS. MAN. 18, 7. al. METROL. 34 p. 71. al. DISC. POS. VULG. p. 191, 14. al. TON. Franc. p. 120a. al. AMERUS 8, 13. al. LAMBERTUS p. 258b (inde COMPIL. Ticin. A 77-82). al. TRAD. Lamb. 2, 2a, 2. al. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 28. al. HIER. MOR. 14 p. 60, 10. al. TRAD. Garl. plan. I 143 descr.: superacuta ... **E**·la[m], [**F**·fa]. AUGUST. MIN. 72. al. TON. Sar. p. 11. al. INTERV. Sit h-O 2. al. VERS. Postquam pro 241. al. IOH. GROCH. 229. al. PS.-MUR. summa 805. al. ENGELB. ADM. 2, 26, 20. al. WALT. ODINGT. 5, 8, 4. al. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 41. al. GUIDO DION. 1, 3, 7. al. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 17. al. IAC. LEOD. spec. 5, 18, 7. IAC. LEOD. spec. 6, 24, 2: vox ..., quae ad **F**· inferius diatessaron, ad **f**· superius diapente resonaret. al. HUGO SPECHTSH.

comm. p. 73: inter **F**· et **G**· superacutas. al. QUAT. PRINC. 3, 4. al. IOH. BOEN mus. 3, 200. WILLELM. 2, 8. GOSCALC. 1, 8 p. 92: Quartus (sc. locus mutationis) est in **F**·faut basso. *ibid.*: Decimus locus est in **F**·faut alto. al. ANON. La Fage II p. 424. al. ANON. Monac. II 31. al. [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 17. al. IOH. CICON. mus. 1, 19 p. 82, 15. al. PROSD. mon. 3, 8: primum **F**·. PROSD. mon. 6, 4: secundum **F**·. al. PROSD. spec. p. 733. al. ANON. Claudifor. 6, 4, 5. al. UGOL. URB. 1, 12, 11. al. GEORG. ANS. 3, 64. al. ANON. Philad. 9 descr. al. THOM. BAD. p. 85. al. TRAD. March. 366. PETR. TALH. p. 20. ANON. Carthus. theor. 14, 12. al. TRAD. Holl. I p. 168. al. TRAD. Holl. II 49 p. 8 (p. 418b). al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 2. al. IOH. TINCT. diff. 125. al. FR. GAFUR. extr. 5, 2, 1. al. IOH. TINCT. nat. 2, 5. al. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 5. al. IOH. TINCT. exp. 3, 20 descr. al. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29. al. NICOL. BURT. 1, 16, 94: mediae **a**·**b**·**c**·**d**·**e**·**f**·**g**·. NICOL. BURT. 2, 3, 23: in superacutis **f**·**g**·. al. GUIL. MON. 5 p. 30. al. BONAV. BRIX. 27, 20: inter **F**· et **G**· superacutum. al. LAD. ZALK. A 54 descr. al. FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 4, 5. al. FR. GAFUR. pract. 1, 7. al. COMPEND. MUS. 43: Tertia (sc. deductio) habet principium in **F**· gravi, finem vero in **d**· acuto et cantatur per **B**· molle grave. COMPEND. MUS. 59: **F**· grave et primum. *ibid.*: **f**· acutum et secundum. al. SZYDLOV. 2 p. 13. al. CLAVIC. B. CONTR. Inprimis 5, 19. MON. Ab F p. 182, 19. al. MON. Divide primo p. 224, 6: **f**· primum ... **f**· 2um ... **f**· 3um. al. MON. Fac lineam p. 183, 9. MON. Figure p. 174, 3-4. MON. Longitudinem p. 150, 19. al. MON. Mon. tuum 3. al. MON. Primo accipe p. 220, 3. al. MON. Quatuor p. 146, 12. al. MON. Qui desideras p. 92: **F**· gravido. MON. Si mon. II p. 27, 7. al. ORGANISTR. A prima 6. ORGANISTR. Volens II p. 206, 27. FIST. Ad fistulas 5 p. 132. al. FIST. Formata prima 4 p. 135. al.

e auf die Funktion im Tonartensystem bezogen — with reference to function within the system of modes: **F**· finalis, mediatrix **F**·

[s.XI] GUIDO micr. 11, 25: finales voces statuerunt **D**·**E**·**F**·**G**· (ad loc.: COMM. Guid. 81 p. 138). GUIDO micr. 19, 6: Ecce alia distinctio in trito **F**·. ARIBO 34 p. 4 descr.: **D**·**E**·**F**·**G**· finales communes et plagalium cingula et autentorum claves. *ibid.* al. COMM. Guid. 72 p. 122. LIB. SPEC. 32 p. 50. PS.-OSBERN. 68: Mediatrices plagalium: **D**·**E**·**F**·**G**·. al. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr. al. THEOG. METT. 31, interp. 1b (p. 192b): habet cantus sui inicialem litteram **F**·. al. IOH. COTT. mus. 11, 10 (inde CONR. ZAB. tract. AV 1). al. [s.XII] GUIDO AUG. 474: **d**·**e**·**f**·**g**· principales ac maxime finales vocantur. al. ANON. La Fage I 7, 29. ANON. Pannain p. 110. al. [s.XIII] MUS. MAN. 41, 19 descr. MUS. MAN. 41, 40: quintum tonum iuxta mediatricem **F**·. al. IOH. AEGID. 12, 19. AMERUS 22, 22. al. PETR. CRUC. 1, 12. TON. Lips. p. 98: primus tonus in officiis duas habet differentias et septem litteras inceptivas: **C**·**D**·**E**·**F**·**G**·**a**·**c**·. al. ENGELB. ADM. 4, 20, 4. al. WALT. ODINGT. 5, 8, 9 descr. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 11: in propria finali **F**·. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 137. al. QUAT. PRINC. 3, 25. al. [s.XV] GOB. PERS. p. 195b. ANON. Claudifor. 4, 6, 1. al. GEORG. ANS. 3, 61. TRAD. March. 356. ANON. Carthus. nat. 2, 19. al. TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a): **D**·**E**·**F**·**G**· dicuntur finales, quia omnis cantus regulariter compositus et non transpositus in eis terminatur. al. MUT. Christo 43. TRAD. Holl. VI 25, 8. al. CONR. ZAB. tract. BF 9. GUIL. MON. 5 p. 30. LAD. ZALK. B 60. al. FR. GAFUR. pract. 1, 7: in **F**·faut gravem finalem suam. SZYDLOV. 2 p. 14. al.

f auf das Tetrachordsystem bezogen — with reference to the tetrachord system: **F**· finalis, **f**· acuta, **f**· superacuta (-um), **f**· excellens

[s.XI] HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b). HERMANN. mus. p. 50 (p. 141b): **·F·** tertia finalium. *al.* WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 12. *al.* ARIBO 85 p. 34: nec a finali **·F·** nec ab excellenti **·f·**. *al.* TON. Aug. p. 124a. FRUT. brev. 7 p. 53. PS.-OSBERN. 43. *al.* ANON. Wolf p. 218. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr.: a **·C·** gravi ad **·f·** excellentem. *al.* [s.XIII] ANON. Pannain p. 409. *al.* [s.XIII] AMERUS 23, 6. HIER. MOR. 13 p. 56, 31: **·D·E·F·G·** ... communes finales appellantur ... **·e·f·g·a·** ... vocantur superacutae. *al.* ANON. Ratisb. 8, 4, 4. *al.* ENGELB. ADM. 4, 22, 2: dyapason est inter **·F·** tertiā finalium et **·F·** tertiā excellentium. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 26, 1. *al.* QUAT. PRINC. 3, 23. SUMM. GUID. comm. 2, 50. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 1. GOB. PERS. p. 190a. *al.* IOH. FLOESS 57 descr. IOH. FLOESS 173: **·ff·** geminata superacuta (*cf.* Cahn, Floess p. 25). *al.* ANON. Claudifor. 1, 5, 8: quae incipitur in **·ff·** superacuto (*sim.* MUT. Christo 68). *al.* ANON. Philad. 9 descr. TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a): primae quattuor claves, scilicet G Grecum **·Γ·** < **·A·B·C·** > (*ms.*; *ed.*: **·G·** grave cum **·Γ·**), dicuntur graves ... Sequentes vero quattuor, scilicet **·D·E·F·G·**, dicuntur finales, ... sequuntur quattuor, scilicet **·a·b·c·d·**, quae dici possunt afinales, ... quattuor claves ..., scilicet **·e·f·g·a·**, dicuntur acutae, ... ultimae quattuor, scilicet **·b·c·d·e·**, dicuntur excelentes. *al.* MAN. GUID. p. 149 (p. 466) descr.: Finales: **·D·E·F·G·** ... superacutae: **·e·f·g·a·**. *al.* TRAD. Holl. III 7 p. 52: excursus regularis quinti toni est ab **·F·** finali usque ad **·f·** superacutum. *al.* MUT. Christo 43. *al.* CONR. ZAB. tract. p. 240-241 descr.: graves: **·Γ·A·B·C·**; finales: **·D·E·F·G·**; acutae (hic incipiunt organistae geminare litteras): **·a·b·b·c·d·**; superacutae: **·g·f·g·a·**; excellentes: **·b·h·c·g·d·e·**. ADAM FULD. 2, 4 descr. LAD. ZALK. A 54 descr. *al.* MICH. KEINSPI. 3, 29 descr. *al.* SZYDLOV. 2 p. 14. *al.* MON. A gamma p. 138, 5. *al.*

g auf das Solmisationssystem bezogen — with reference to the system of solmisation: **·F·faut - ·f·faut - [·f·fa]** [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 53 (*additio posterior?*). *al.* TRAD. Guid. 1 descr. (*additio posterior?*). MUT. Γma ut 7. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. ANON. Lovan. p. 493a. *al.* DISC. Quicumque II 1, 8. *al.* METROL. 31 p. 70. *al.* IOH. AEGID. 5, 2. *al.* AMERUS 5, 27: **·F·faut** habet duas notas et duas mutationes. *al.* ELIAS SAL. 7 p. 22 descr. LAMBERTUS p. 258a (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 3. COMPIL. Ticin. A 62). TRAD. Lamb. 2, 4, 11. HIER. MOR. 10 p. 47, 11. *al.* TRAD. Garl. plan. I 143 descr.: **·F·faut** ... **·F·faut** ... [**·F·fa**]. ANON. Ratisb. 6, 8. TON. Sar. p. 8. *al.* PS.-MUR. summa 730: in radice auricularis vel minimi ... locatur **·F·faut**. *al.* ENGELB. ADM. 1, 12, 6. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 9. GUIDO DION. 1, 2, 25. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 27. *al.* HUGO SPECHTSH. 35. *al.* PETR. PALM. p. 516. QUAT. PRINC. 3, 9. SUMM. GUID. 218. *al.* IOH. BOEN ars 2, 23, 15. IOH. BOEN mus. 1, 88. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 34, 10. *al.* HEINR. EGER 2 p. 36. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 210 descr. *al.* MUT. Ad noticiam 225. *al.* ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 3. *al.* ANON. Vratisl. p. 336b. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 7: **·F·faut** in radice auricularis in linea ... **·f·faut** in tertia iunctura eiusdem (*sc. indicis*) in spatio. *al.* IAC. TWING. p. 96, 2. *al.* GOB. PERS. p. 183b. *al.* ANON. Claudifor. 1, 1, 5. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 7: **·F·fa**. *al.* TACT. Octo princ. 7. *al.* ARN. ZWOLL. p. 11. *al.* THOM. BAD. p. 92. ANON. Carthus. pract. 5, 13. *al.* TRAD. Holl. I p. 165. *al.* TRAD. Holl. II 71 p. 11 (p. 419b). *al.* TRAD. Holl. III 1 p. 17. *al.* MUT. Christo 36. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 5, 20: **·F·** vel fa vel ut. *al.* TRAD. Holl. VI 33, 12. TACT. Bona 31. *al.* CONR. ZAB. tract. PP 7. *al.* CLAVIC. Fac clavium 14. *al.* IOH. TINCT. diff. 124: **·F·faut** est locus, cuius clavis est **·F·**, et in quo duae voces, scilicet fa et ut, canuntur; et est duplex, scilicet grave et acutum. *ibid.* **·F·faut** grave est linea, cuius clavis est **·F·**, et in qua duae voces, scilicet fa et

ut, canuntur. *ibid.* **·F·faut** est spacium, cuius clavis est **·F·**, et in quo duae voces, scilicet fa et ut, canuntur. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 5. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 2, 37. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 51: **·F·** est clavis utriusque **·F·faut**. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. *al.* BART. RAM. 1, 1, 4 p. 12. *al.* NICOL. BURT. 1, 20, 100. *al.* GUIL. MON. 9 p. 57. *al.* BONAV. BRUX. 7, 4. *al.* ADAM FULD. 2, 2. *al.* LAD. ZALK. A 28. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6. *al.* GUIL. POD. 5, 13. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* SZYDLOV. 2 p. 15. *al.* CLAVIC. A1-C. MON. A primo II p. 215, 12. *al.* MON. Ab F p. 182, 11. *al.* MON. Dividitur p. 178, 11. *al.* MON. Esto linea p. 144, 18. *al.* MON. Fac lineam p. 183, 9. *al.* MON. Longitudinem p. 150, 16. *al.* MON. Medietas p. 143, 6. ORGANISTR. A prima 4. *al.* FIST. ad secundum 6 p. 135. FIST. Incipit mensura 5 p. 136. *al.* FIST. Si quis 7 p. 140. *al.*

h auf die Schreibweise bezogen — with reference to the case of letters or their repetition: **·F· magnum (maius), ·F· capitale - ·f· parvum (-a, minus), ·f· minuta (-um), ·f· simplex - ·ff· duplicatum (-a), ·ff· geminatum (-a)** [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 5, 10: differt ... **·A·** capitale ab **·a·** minuto, sic ... **·F·** ab **·f·**. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 109: **·F·o·** magnum, cuius medietas sit parvum **·F·o·** (*pro ·f·o·*). *al.* ANON. Ratisb. 2, 2: litterae, quae capitales scribi debent: **·A·B·C·D·E·F·G·**. Consequenter vero ponuntur eadem litterae, scilicet **·a·b·c·d·e·f·g·**, quae minutae vocantur. INTERV. Sit h-O 2: **·F·G·** magna sive gravia ... **·f·g·** parva vel acuta. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 32: incipit in **·F·** capitali et finitur in **·D·** minuta. *ibid.*: in **·F·** minuta. *al.* [s.XV] IOH. FLOESS 173: **·ff·** geminata superacuta (*cf.* Cahn, Floess p. 25). *al.* ANON. Claudifor. 1, 1, 5 descr.: Duplicatae: superacutae **·ee·lami**, **·ff·faut**. ANON. Claudifor. 2, 13, 6: **·ff·** geminatum. *al.* THOM. BAD. p. 89: **·ff·** acutum seu duplicatum. ANON. Carthus. pract. 14, 54: habet ... **·f·** parvam simplicem. *al.* TRAD. Holl. I p. 168: **·f·** minutum acutum. *al.* TRAD. Holl. III 9 p. 64: in **·F·** gravi capitali. *al.* ADAM FULD. 2, 9 descr. LAD. ZALK. A 54 descr. ERASM. HOR. p. 91a: In omni tabulatura instrumentali ponuntur litterae simplices secundum schalam solmisationis Latinorum, ut **·Γ·G·** vel **·G·** cum punctis ante. Dehinc **·A·** grossum vel **·a·** parvum cum puncto ante. Dehinc simplices **·c·d·e·f·g·b·a·** et dehinc **·c·** cum titello **·d·e·f·g·a·b·** (*ed.*: **·d·e·h·g·b·**) usque ad **·cc·**. Dehinc **·dd·** et **·ee·**. ERASM. HOR. p. 91b descr. (*cf.* Kroyer, Heritius p. 119 sq.). SZYDLOV. 7 p. 30. *al.* MON. In mon. mensura p. 135, 39: cum minori **·f·** ... cum maiori **·F·**. *al.* MON. Si vis facere p. 173, 5.

i im Skalenauausschnitt (H) C - h (c - f) (auch chromatisch erweitert) in Messuren (vor allem von Tasteninstrumenten und Glocken) — within the segment of scale (H) C - h (c - f) (sometimes chromatically further subdivided) in measurements (especially of keyboard instruments and bells) [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 26 p. 69. [s.XIV] ARS ORG. p. 100. *al.* [s.XV] CLAVIC. A-D. CLAVIC. Primo p. 148, 8-9. MON. A labro p. 209, 3. MON. A magada p. 208, 3. *al.* MON. A primo I p. 215, 11. *al.* MON. Fiat corpus p. 221, 15. *al.* MON. Magdarum p. 207, 5. *al.* MON. Metire p. 214. MON. Mon. tuum 3. *al.* MON. Neumarum p. 219, 3. *al.* MON. Primo accipe p. 220, 3. *al.* MON. Quatuor p. 146, 12. *al.* ORGANISTR. A C p. 205, 4. ORGANISTR. A magada p. 209, 6. *al.* ORGANISTR. A magda in p. 205, 4. *al.* ORGANISTR. In primis 6. ORGANISTR. Omnes p. 207, 7. ORGANISTR. Organicam p. 208, 4. ORGANISTR. Pone p. 216, 8. ORGANISTR. Si org. p. 213, 8. *al.* ORGANISTR. Volens I p. 206, 6-9. FIST. Ad fistulas 5 p. 132. *al.* FIST. In mensuris 1 p. 132. *al.* FIST. Incipit mensura 40 p. 139. CYMB. Arbitror 5, 6. CYMB. De repond. 6, 1. *al.* CYMB. Pone primam 10. CYMB. Si vis 7, 4. *al.*

j mit chromatischen Systemerweiterungen — with additional chromatic divisions

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 10b, 8: ·f· - ·f̃·. al. [s.XIII] INTERV. Sit h-O 2: crux inter ·F·G· magna vel gravia. al. PS.-MUR. summa 1429. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 78. al. GOSCALC. 1, 4 p. 58, 6: Quarta coniuncta accipitur inter ·F· et ·G· graves et signatur in ·F· signo ♯, ubi dicitur mi, vel in ·G· signo b, ubi dicitur fa. al. CART. PLAN. 8. al. ANON. Seay p. 47. [s.XV] UGOL. URB. mon. 9, 10. al. TACT. Octo princ. 17: ·f·faut. al. TACT. Opusculum 109. THOM. BAD. p. 85: fleutam, idest comma inter ·f· grave et ·g· grave. IOH. KECK 3 p. 324b: inter ·G· fictum et ·G· usitatum gravia potes accipere fleutam, ... quae cum ·E· gravi facit tonum, qui repraesentari potest ·E· gravi et ·h̃· quadro in loco ipsius ·F· gravis posito. TRAD. Holl. I p. 173. TRAD. Holl. II 15 p. 31 (p. 427a): Tercia coniuncta accipitur inter ·F· et ·G· finales ... et signatur in ·F· gravi per ·b· quadratum, sic quod ibi cantetur mi (sim). TRAD. Holl. VI 33, 14. LAD. ZALK. A 75. SZYDLOV. 8 p. 36). al. TRAD. Holl. VI 33, 18. TAB. Catan. p. 142. al. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 11: ponitur ♯ quadrum in ·f· gravi et dicitur ibi mi. al. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: si in ·f· ponatur ♯ vel X, elevatur et fit (sc. semitonium) ab ·f· in ·g·. LAD. ZALK. A 79. ERASM. HOR. p. 91b descr. (cf. Kroyer, Heritius p. 119 sq.). SZYDLOV. 8 p. 38. CLAVIC. C. MON. Ab F p. 182, 17: pone ... semitonium inter ·f·faut et ·ge·solreut. al. MON. Fac lineam p. 183, 13. al. MON. Fiat corpus p. 222, 33. MON. Longitudinem p. 150, 29. MON. Mon. tuum 11: habebis vocem mediam interceptam inter primum ·F· et primum ·G·. FIST. Formata prima 8 p. 136: tertia (sc. falsa) super ·F· grave. al. FIST. Incipit mensura 50 p. 139: falsetum ... inter ·F·faut et ·G·solreut. cf. I, 8 col. 44, 43

k mit der Merksilbe ‚per‘ in der Reihe ‚psal-li-tur per voces is-tas‘ — designated with the syllable ‚per‘ in the series ‘psal-li-tur per vo-ces is-tas’

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: ·e·f·, idest ‚tur‘ ‚per‘.

6 im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon)^sO P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon)^sO P Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·F· - corda neth - simphonia varietas triti - metrum parypate meson. al.

7 im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (für die parhypate meson) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (for the parhypate meson)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: ·F· parhypate meson.

8 im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP

[s.XI] ANON. Prag. 181: ·A·t·B·t·C·s·D·t·E·t·F·t·G·s·H·t·I·t·K·. al. cf. I, 3 col. 44, 1.

9 im System: Γ A^sY B^sC D^sS^sE^sF^sG H^sI^sK^sL M N^sO P — in the system: Γ A^sY B^sC D^sS^sE^sF^sG H^sI^sK^sL M N^sO P

[s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 14.

10 im System: a^sb^sh^sc d^se^sE^sf^sF^sg a^sb^sh^sc d e^sf g a — in the system: a^sb^sh^sc d^se^sE^sf^sF^sg a^sb^sh^sc d e^sf g a

[s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 20: <ab ·e· quadratam ad ·f· rotundam semitonium, ab ·e· quadratam> ad ·f· vero quadratam tonus et ab ·f· rotunda ad ·g· tonus. al.

11 im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: Si ·O· duplicetur, fit ·G·, et ·N· dupla facit ·F·, et ·M· facit ·E·, ac ·L· ·D· describit,

et ·K· ·C·. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

12 im System: a b^sc d e^sf g h^si^sh^sk l m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sh^sk l m^sn o p (q)

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67: si tenor sit ·f·e·f·, organum erit ·k·k·k·. al. IOH. HOTH. exc. p. 21 descr. al.

[13 irrätlich: in einem System Γ-G, A-G, A-D für die parhypate meson und die trite diezeugmenon, wobei das Tetrachord der synemmenon (A-D) in die fortlaufende Reihe der Tonbuchstaben einbezogen wird — erroneously: in a system Γ-G, A-G, A-D for the parhypate meson and the trite diezeugmenon, through which the synemmenon tetrachord (A-D) is integrated into the progressing series of tonal letters]

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b: ·F· Parhypate meson subprincipalis mediarum ... ·A· Mese media ·b·B· Trita synemmenon tertia coniunctarum ·C· Paranete synemmenon diatonos coniunctarum extenta ·D· Nete synemmenon ultima coniunctarum ·E· Paramese prope media ·F· Trita diezeugmenon tertia divisarum (cf. Wien cpv 55 fol. 167v; v. Smits v. W., Musikerziehung p. 85). [s.XV] TAB. Catan. p. 144: ·F·faut trite <diezeugmenon> (ms.: diezeugmenon). al.

III Ausführungshinweis (für das Hervorstößen eines Tons?) (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) — direction for performance (indicating a vigorous production of tone?) (littera significativa, ‚Romanian letter‘)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: F, ut cum fragore seu frendore feriat, efflagitat (inde FRUT. brev. 14 p. 103. ANON. Wolf p. 205. QUAESE. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 39: docet f cantando feriri.

cf. Smits v. W., Muziekgeschiedenis 2 p. 129 sqq.

IV Schlüsselbuchstabe — clef sign

[s.XIII] MUS. MAN. 26, 9: Harum clavium tres tantum recipiendas arbitror, videlicet ♯, c <et> g. al. METROL. 41 p. 72: si sequatur in ipsa linea talis figura F vel talis f, tunc deinceps non erit ·D·solre linea praedicta, sed ·F·faut. TRAD. Garl. plan. V 76: de principalibus signis, quae scilicet sunt duo: f grave et c acutum. al. ANON. Couss. IV p. 60, 14: Sed in principio (sc. lineae) ponunt unum signum sicut c vel f vel g et in partibus bene ponunt d. WALT. ODINGT. 5, 4, 49: Et ad quinque claves sunt principales usuales, scilicet duae graves, duae acutae, una superacuta. Graves scilicet D et F, acutae c et g, superacuta g. [s.XIV] MARCH. luc. 14, 1, 5: per clavim in cantu ipse reseratur cantus ... et tales universaliter usitate sunt due, scilicet F grave et c acutum. Per ipsarum autem discretam repositionem per lineas potest omnis cantus, cuiuscunque sit toni, rationabiliter collocari. Distant enim ab invicem per dyapente, nam F in gravibus, c in acutis constituta sunt (inde FR. GAFUR. extr. 8, 6, 3. BONAV. BRIX. 11, 9). IAC. LEOD. spec. 6, 73, 29: Adhuc ... apponuntur quidam colores in tacto modo notandi per figuras, qui habentur pro litteris, ut pro C ubique, sive sit in spatio, sive in linea vel regula, color croceus; pro F, sive fuerit in regula, sive in spatio, color rubeus sive de minio vel punctus in capite lineae vel spatii. Et illae duae litterae C et F vel tacti colores ceteras litteras vel claves secundum ordinem suum dant intelligere. al. QUAT. PRINC. 3, 12: ut una principalis monacordi litera in capite cantus prefiguretur, id est C vel F aut G. ibid. al. COMPIL. Ticin. B 90: Due suntque claves C et F naturales. [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 15: Gregoriani enim et qui eos secuntur in libris suis ut plurimum tres notant literis pro clavibus, scilicet F grave, ... c acutum et g acutum. IOH. OLOM. 5 p. 17: Ambrosiani vero more veterum musicorum, ubicumque in serie manuali fit formatio semitonii vocis fa, illius literam pro clave annotant, sicut C grave, F grave, ... c acutum, f acutum et, si occurreret, cc superacutum. NICOL. CAP. p.

312. GEORG. ANS. 3, 17. *al.* TRAD. Holl. I p. 169: Signatae (*sc. claves*) sunt, quae ad notificandum cantum in libris scribuntur, et harum quaedam (*ms.; ed.: quae*) communiter signantur, ut **F** grave et c acutum, quaedam (*ms.; ed.: quae*) vero, ut Γ Graecum fundamentale, rarius, et g superacutum. Quaedam vero rarissime, ut d excellens, signatur (*pro signantur?*) (*sim.* TRAD. Holl. II 64 p. 10 (p. 419b). LAD. ZALK. A 53. SZYDLOV. 2 p. 13). TRAD. Holl. II 62 p. 10 (p. 419a) (*sim.* LAD. ZALK. A 53). TRAD. Holl. III 3 p. 25. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 11. *al.* BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27. GUIL. MON. 5 p. 31. ADAM FULD. 2, 4 descr. GUIL. POD. 5, 30. FR. GAFUR. pract. 1, 3. MICH. KEINSP. 3, 64. *al.* COMPEND. MUS. 6. *al.* ANON. Couss. I p. 447a: etiam potest poni clavis **F** faut in tertia linea, si velitis tenorem valde bassum vel gravem. Item in contratenore basso aut gravi ordinanda est clavis **F** faut in quarta linea aut in quinta.

V *Kemmbuchstabe für die sechste Kirchentonart in der Reihe A B C D E F G H — letter that identifies the sixth mode in the series A B C D E F G H* [*s.XIV*] HEINR. EGER 5 p. 49: **F** pius, invitat fletus, praedulcior omnium.

F diatonicum - F chromaticum *Bezeichnung für die Tonstufe F - Bezeichnung für die Tonstufe Fis — term that designates the note F - term that designates the note F-sharp*

[*s.XV*] GUIL. POD. ench. 35 p. 394: ut semitonium minus atque naturale $\cdot e \cdot f \cdot$ in tonum convertamus, et $\cdot f \cdot$ **diatonicum** in **chromaticum** traducatur.

saepius

fa *Merksilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des vierten Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t) — mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmisation syllable) that designates the fourth pitch in the hexachord (with the intervallic structure t t s t t)*

cf. Guido ep. p. 464, 118: Utpote sit hec symphonia, qua ego docendis pueris inprimis atque etiam in ultimis utor: „Ut queant laxis / resonare fibris / mira gestorum / famuli tuorum, / solve polluti / labii reatum, / sancte Iohannes.“ Vides itaque, ut hec symphonia senis particulis suis a sex diversis incipiat vocibus? Si quis itaque uniuscuiusque particule caput ita exercitatus noverit, ut confestim quamcumque particulam voluerit, indubitanter incipiat, easdem sex voces, ubicumque viderit, secundum suas proprietates facile pronuntiare poterit.

1 *allgemein — general*

[*s.XI*] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas, quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant syllabae ut, re, mi, **fa**, sol, la, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum et secundum concordiam vocum ubique, nisi quod in sola diapente ab $\cdot E \cdot$ in $\cdot b \cdot$ non est continua vel ascensio vel descensio per syllabas. Ubi enim sunt eadem syllabae, ibi eadem consonantia. LIB. ARGUM. 9 p. 19: Arsis elevatio, thesis depositio. Hoc est exemplum: $\cdot \Gamma \cdot$ ut - re - mi - **fa** - sol - la. la - sol - **fa** - mi - re - ut. Simili modo per totum monochordum. PS.-OSBERN. 53. *al.* IOH. COTT. mus. 1, 3: Sex sunt syllabae, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: ut, re, mi, **fa**, sol, la. Itali autem alias habent, quas, qui nosse desiderant, stipulentur ab ipsis. Eas vero, quibus nos utimur syllabas, ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“ ... Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates

plene ac lucide pernoscat (*inde* CONR. ZAB. tract. L 3). IOH. COTT. mus. 8, 13: Est autem diatessaron trimodum, verbi gratia ut **fa**, re sol, mi la. IOH. COTT. mus. 8, 18 descr. [*s.XII*] TRAD. Guid. 1 descr. TON. Parkm. p. 107: Alfabetum, quod ibi per articulorum iuncturas ponitur praeposito $\cdot \Gamma \cdot$, id est g Greco, cum sillabis, quae ad dimensionem cantus adiunguntur ipsis litteris, id est ut, re mi, **fa**, sol, la, a prima usque ad ultimam percurrere cordetenus sciant. TON. Parkm. p. 108: Fit autem tonus, cum dicitur ut re, re mi, **fa** sol, sol la. *al.* MUT. Γ ma ut 4: $\cdot C \cdot$ faut: $\cdot C \cdot$ clavis est, **fa** ut due dictiones, **fa** ascendendo et descendendo, ut per descensum invenitur. [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 494b: Si cantus ascendat duas voces, et organum incipiat in dyapason, organum descendet tres voces et erit in dyapente super cantum, verbi gratia: ut re, **fa** re. *al.* DISC. Quicumque II 1, 18. MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina notarum, videlicet ut, re, mi, **fa**, sol, la. Tres earum sunt superiores, scilicet la sol **fa**, tres autem inferiores, scilicet mi re ut. MUS. MAN. 24, 13: Est enim ... maius semitonium inter duas notas eiusdem sedis, scilicet $\cdot b \cdot$ acutae, quae sunt **fa** et mi. *al.* METROL. 37 p. 71. *al.* IOH. AEGID. 7, 7: $\cdot C \cdot$ faut duas habet voces, **fa** videlicet $\langle et \rangle$ ut. Sed **fa** cantatur per B quadratum, per ut videlicet de $\cdot \Gamma \cdot$ ut. *al.* AMERUS 2, 16. *al.* ELIAS SAL. 4 p. 19b: Puncti sunt sex: ut, re, mi, **fa**, sol, la; nec intelligas, quod ut, re, mi, **fa**, sol, la sint puncti, sed denominationes punctorum. *al.* LAMBERTUS p. 254b. *al.* TRAD. Lamb. 2, 4, 5. *al.* HIER. MOR. 12 p. 50, 23: Dicunt enim, quod inter VI voces, ex quibus scilicet constat quilibet cantus, duae in sono sunt signanter sibi oppositae, una videlicet, quae dura et aspera in sui pronuntiatione est, scilicet mi, alia vero, quae molliter pronuntiatur, scilicet **fa**. *al.* TRAD. Garl. plan. I 134. *al.* AUGUST. MIN. BV 80: Species autem sive voces sunt VI, quarum prima est ut, secunda re, tertia mi, quarta **fa**, V^a sol, VI^a la. AUGUST. MIN. 117: Est ergo semitonium ascendens mi **fa**, descendens **fa** mi. TRAD. Franc. I p. 32: Sunt enim duo signa falsae musicae, scilicet b molle et $\sharp$ quadratum. Ubi ponitur b rotundum, dicitur **fa**; ubi vero $\sharp$ quadratum, dicitur mi. *al.* IOH. GROCH. 87. *al.* PS.-MUR. summa 574. *al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 10. *al.* WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 4, 70: Incipere autem ipsum (*sc.* „*Salvum fac*“ „*Auribus per-*“) in $\cdot F \cdot$ gravi surgit inconueniens unum, quod in pluribus locis cadit, nam necessario in $\cdot f \cdot$ acuto fit mi et in $\cdot g \cdot$ acuto per consequens **fa** pluribus et diversis vicibus, ubi etiam naturaliter non existunt. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 176. *al.* IAC. LEOD. cons. 46: Fit autem tam semitonium minus quam maius inter mi et **fa** tantummodo ascendendo et descendendo. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 11: quattuor sunt voces, quae fines cantuum regularium tonorum proprietates servantium obtinent, scilicet re, mi, **fa**, sol. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 35, 8: Habet autem quilibet dictorum cantuum VI voces, quas sic vocamus: ut, re, mi, **fa**, sol, la, modo omne ut, quod incipit in $\cdot G \cdot$, per $\sharp$ quadratum vel durum decantatur cum vocibus annexis sibi, et quod incipit in $\cdot C \cdot$, per naturam; quod vero incipit in $\cdot F \cdot$, per b molle. IAC. LEOD. spec. 2, 69, 13: maius tamen semitonium, ut per se sumitur, nunquam fit nisi de **fa** in mi ascendendo vel de mi in **fa** descendendo et solum inter voces ipsius $\cdot b \cdot$ **fa** $\cdot \sharp \cdot$ mi exclusa semper falsa musica. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: Quae enim tunc $\cdot C \cdot$ $\cdot D \cdot$ $\cdot E \cdot$ $\cdot F \cdot$ $\cdot G \cdot$ $\cdot a \cdot$, quantum ad Latinos vocabantur, nunc vocantur ut, re, mi, **fa**, sol, la. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, to, do, no, ni, a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut, re, mi, **fa**, sol, la. IAC. LEOD. spec. 6, 75, 8: Cantus finientes in **fa** quinti toni sunt vel sexti. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 32: Eaedem autem voces sive signa vocum septies replicantur in manu et ex hoc septem usurpant sibi dispositiones, quarum prima incipit in $\cdot \Gamma \cdot$ ut et finit in $\cdot E \cdot$ capitali et habet suum **fa** in $\cdot C \cdot$ capi-

tali. *eqs. al. QUAT. PRINC. 3, 10*: Nam dicunt (*sc. quidam*) ut et **fa** esse graves eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. Re et sol dicunt esse circumflexas eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et la dicunt esse acutas eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium. *al. IOH. BOEN ars 2, 20, 8. al. GOSCALC. 1, 1 p. 44, 11*: in cantu inveniuntur duo signa, scilicet signum B mollis et signum B quadrati, demonstrancia, ubi **fa** et mi debeant cantari, et possunt poni in diversis locis manus. *GOSCALC. 1, 4 p. 52, 19*: Ego tamen dico, quod 10 possunt esse coniuncte, quarum prima potest accipi inter ·F· et ·A· graves et signari signo b in ·A· gravi, ubi dicitur **fa**, et incipit eius deduccio inferius sub littera ·F· et finit in ·C· gravi. *GOSCALC. 1, 8 p. 84, 17*: Item omnis cantus huiusmodi finiens in **fa** naturale aut finiens in **fa** vel in ut B mollis est quinti vel sexti toni. *al. HEINR. EGER 2 p. 37. al. INTERV. Tonus div. p. 244, 2. al. ARS ORG. p. 101*: si vis, quod ·b· quadratum sit **fa**, debes tangere ·b· molle et semitonum, qui est iusta (?) inter ·A· et ·G· et illum semitonum, qui est inter ·G· et ·F·, et sic habebis **fa** mi re ut. *al. ANON. Seay p. 22. al. COMPIL. Lond. p. 78*: Falsa musica est, quando id in clavi recipitur, quod non est, quia aliquando propter concordantias vocum necesse est recipere id in clavi, quod non est, sicut in ·ge·solreut **fa**, ubi non est nisi sol, re et ut. *al. [s.XV] PROSD. contr. I 5, 1*: ficta musica est vocum fictio sive vocum positio in loco, ubi esse non videntur, sicut ponere mi, ubi non est mi, et **fa**, ubi non est **fa**. *al. GOB. PERS. p. 181a. al. PROSD. spec. p. 750. al. UGOL. URB. 1, 11, 4*: litterae sunt octo, scilicet ·F·A·h·C·D·E·F·G·. Voces autem XIII sunt, scilicet ut, re, mi, **faut**, solre, lami, **faut**, solreut (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 7, 4). *UGOL. URB. 2, 7, 7*: **Fa** duas habet dissonantias et consonantiam unam, scilicet re tertiam inferius, **fa** unisonum et la tertiam superius. *UGOL. URB. 2, 34, 30*: Sunt ergo signa fictae musicae B et b, notae vero **fa** et mi. *al. GEORG. ANS. 3, 8. al. THOM. BAD. p. 80. al. PETR. TALH. p. 7 descr. al. ANON. Carthus. pract. 4, 7*: semitonium maius nusquam cadit, nisi ubi mi et **fa** inveniuntur in uno et eodem gradu musicali et in eadem linea sive in eodem spatio. *ANON. Carthus. pract. 4, 9*: semitonium minus cadit, ubi my et **fa** inveniuntur in diversis gradibus musicalibus ita, quod, quando my cadit in linea, **fa** cadit in spacio et econtra. *ANON. Carthus. pract. 7, 12*: sonus **fa** tendens ad descensum molliter, id est depresso sonari debet et cantari. *ANON. Carthus. pract. 16, 8*: ubicunque ponitur b molle extra ·b·fa· $\sharp$ ·my, ibi debet verus sonus illius gradus deprimi per unum semitonium maius, et debet ibi dici **fa**. *al. TRAD. Holl. I p. 172*: Est autem coniuncta secundum vocem hominis de tono in semitonium sive de **fa** in mi, quod idem est, vel e converso transmutatio. *al. TRAD. Holl. II 3 p. 28 (p. 426b). al. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 1*: Incipit liber secundus de sex, ut, re, mi, **fa**, sol, la, syllabis. *al. IOH. TINCT. diff. 121*: **Fa** est quarta vox distans a tertia semitono et a quinta tono (*sim.* IOH. TINCT. exp. 4, 7). *al. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 1*: si velimus cantare per fictam musicam, oportet, quod canendo seu discantando accipiamus istas voces, videlicet ut in ·d·solre, re in ·e·lami, mi in ·f·faut, **fa** in ·g·solreut, sol in ·a·lamire, la in ·b·fa· $\sharp$ ·mi. *FR. GAFUR. extr. 9, 8, 18*: Qualiter enim per comunicam (*fortasse ex errore ms. pro coniunctam*) fiat de tono semitonium, sciendum est, quod, ubi solebant dici hec voces, scilicet re, mi, **fa**, sol, dicitur nunc sic: mi, **fa**, sol, la, et hoc est de tono semitonium facere. *IOH. TINCT. exp. 4, 3. al. FR. GAFUR. op. 5, 6 descr. al. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29*: Quando igitur ex mi **fa** est faciendum, tali signo perscribunt, scilicet b rotundo; sed quando ex **fa** mi, hoc signo notant, scilicet $\sharp$ quadro vel hoc $\times$. *al. BONAV. BRIX. 10, 7*: Nos diximus, quod sex sunt voces in cantu; hoc est bene verum, sed quatuor sunt principales in cantu (*ms.; ed.*: can-

tus): re, mi, **fa**, sol; et non sunt plures neque pauciores, quia quatuor sunt elementa, de quibus factus est mundus. ... De tertio statu est **fa** ad differentiam ignis, quia sicut ignis est fortis et potens, ita **fa** in ascensu et in descensu fortiter debet formari. *al. LAD. ZALK. A 23. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. al. GUILL. POD. ench. 25 p. 385. al. GUILL. POD. 2, 13 descr. al. FR. GAFUR. pract. 1, 2*: Sunt enim ut re graves, dum Graecis assentior, sol la acutae et mi **fa** mediae. Ecclesiasticorum vero mos est, ut re graves vocare, mi **fa** acutas et sol la superacutas. *al. SZYDLOV. 3 p. 17. al. CONTR. Species plani 49.*

2 *im Hinblick auf den Tritonus fa - mi bzw. die verminderte Quinte mi - fa — with reference to the tritone fa - mi or the diminished fifth mi - fa* [s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 190: bona est dissonancia, cum quilibet modus ab altero naturali diversitate dissonat, mala, ut siquis extollat mi super **fa**. [s.XIII] ORG. VATIC. p. 185. TRAD. Garl. plan. I 182: Tritonus est spacium inter duos unisonos continens in se tres tonos. ... Sed mi **fa**, **fa** mi <per disiunctionem vocum> sunt <inter> huius signa; ergo faciunt tritonum (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 108). AUGUST. MIN. BV 132: Tritonus est consonancia constans ex tribus tonis continuis. ... Huius species sunt due, scilicet **fa** mi et mi **fa**. TRAD. Franc. I p. 28: nam facere diapente a mi in **fa**, non est bona concordantia. *ibid.* al. PS.-MUR. summa 1032. al. [s.XIV] INTERV. Proportionum p. 20: Dyatessaron est quaedam consonantia ... a qualibet <voce> usque ad quartam ... nisi ubi cadit **fa** contra mi, ut videmus in exemplo tritoni. Fieri tunc potest ibi dyatessaron per falsam musicam (*sim.* INTERV. Sunt autem p. 23). *eqs. IAC. LEOD. spec. 6, 67, 4*: fit tritonus ut inter voces ·F· gravis et mi de ·b·fa· $\sharp$ ·mi et inter **fa** de ·b·fa· $\sharp$ ·mi acuta et voces ·e· acutae. Haec autem vocum coniunctio locum habere nequit in una et eadem sex vocum solfatione; unde rarissime utendum est ea, quia rudis nimis est, sive voces illae successive proferantur, sive simul, et cantantur semper per diversos modos cantandi. *al. PETR. PALM. p. 514*: Ubicumque igitur venerit mi et **fa** dupliciter in quinque vocibus immediate ascendentibus seu descendentes, ibi est quinta imperfecta ex semitono. Debet enim perfici in discantu sustinendo semitonium et tunc fiat $\sharp$ falsae musicae ante notam taliter elevatam. *ANON. Seay p. 36. ANON. Monac. II 106*: mi non potest poni contra **fa** in speciebus consonantiis (*mss.*). [s.XV] PROSD. contr. 4, 6: in combinationibus perfecte consonantibus nunquam ponere debemus mi contra **fa** nec e contra, quoniam statim ipsas vocum combinationes perfecte consonantes minores vel maximas constitueremus, que discordantes sunt. *UGOL. URB. 2, 8, 5. UGOL. URB. 2, 34, 20. ANON. Carthus. pract. 15, 27. TRAD. Holl. II 64 p. 24 (p. 424b). FR. GAFUR. extr. 9, 4, 6. al. IOH. TINCT. nat. 8, 4. al. LAD. ZALK. A 62. FLOR. FAX. 13 p. 85. ANON. Couss. I p. 446a-b. CONTR. Consonantia 24. CONTR. Est autem p. 368b. CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod voces 8.*

3 *im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation*

[s.XII] MUT. Γ ma ut 4: ·C·faut: ... Dic mutationes: ut mutatur in **fa** per descensum et dicitur utfa, **fa** in ut per ascensum et dicitur faut. MUT. Γ ma ut 10: ·b·fa·b·mi due claves et due dictiones: ... mi mutatur in **fa** per ascensum et descensum. (?) *al. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 13*: mutatio semper illic intendit, quo magis spatium habet progrediendi, verbi gratia haec mutatio **fa** ut maius habet spatium supra se quam infra, cum supra se possit ascendere per 5 voces, sub se vero descendere non potest. MUS. MAN. 18, 10: in praedictis ·b· $\sharp$ · nulla sit mutatio, quia, cum per interiectam ·b· litteram separentur hae duae notae **fa** et mi, non dicitur enim ·b·b·fami, sed ·b·fa, ·b·mi. *al. IOH. AEGID. 8, 1*: dicimus, quod ·C·faut duas habet

mutationes, videlicet **fa** ut, ut **fa**. Sed **fa** ut pro ascensu per naturam, ut **fa** vero pro descensu per B quadratum. *al.* AMERUS 5, 1. *al.* LAMBERTUS p. 256b: omnis mutatio desinens in **fa**, sol, la dicitur descendendo, quia plus habet descendere quam ascendere (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 10). *al.* TRAD. Lamb. 2, 4, 7. *al.* HIER. MOR. 12 p. 49, 22: voces diversarum clavium non transmutantur ad invicem, ut scilicet **fa**, quod est in **·b·fa** acuto, non potest mutari in **mi**, quod est in **·ḡ·mi** acuto, nec e converso. *al.* TRAD. Garl. plan. I 162: Nam si aliquis a **fa** ascenderet usque ad terciam vocem et velit sumere quartam, necesse est ei sumere **fa** ut, quod est mutatio de **fa** in ut et similiter descendendo suo modo (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 152. TRAD. Garl. plan. IV 87). *al.* AUGUST. MIN. L 99: in **·C·** gravi fit mutatio **fa** in ut per propriam vocem gravium vel a propria in **b** quadratum sicuti ut in **fa**. *al.* IOH. GROCH. 91. *al.* ENGELB. ADM. 2, 25, 7. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 6. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 38, 24: Oportet enim tunc aliquam ascendere de **fa** in **mi** et esset mutatio talis, qualis in **·b·fa** **·ḡ·mi**. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 6: Cum enim in **·C·faut** non possit quispiam per vocem, quae est **fa**, ultra vocem tertiam ascendere, quae est **la**, ut valeat ad quartam vel quintam procedere, oportet mutare **fa** de dicta clavi in ut eiusdem clavis vel litterae. *al.* HUGO SPECHTSH. 83. *al.* QUAT. PRINC. 3, 9. GOSCALC. 1, 1 p. 46, 12. COMPIL. Lond. p. 78. [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 19. *al.* GOB. PERS. p. 185a. *al.* UGOL. URB. 2, 19, 7. *al.* ANON. Carthus. pract. 14, 11. *al.* TRAD. Holl. I p. 171: Et duo semitonia minora contra genus diatonicum iuxta se **fa** in **mi** mutata chromatizarentur. *al.* TRAD. Holl. II 87 p. 13 (p. 420b). *al.* IOH. TINCT. diff. 122: **Fa** sol est mutatio, que fit in **·c·solfaut** et in **·c·solf** ad descendendum de **b** duro in **b** molle. **Fa** ut est mutatio, que fit in **·C·faut** et in **·C·solfaut** ad ascendendum a **b** duro in naturam et in utroque **·F·faut** ad ascendendum a natura in **b** molle. *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 2, 2. IOH. TINCT. exp. 7, 3: Omnes autem voces sunt mutabiles, sed aliae plus, aliae minus. Ut etenim mutatur in tres voces, scilicet in **re**, in **fa** et in **sol**. ... **Fa** in duas, scilicet in ut et in sol. *al.* BONAV. BRUX. 13, 9. *al.* LAD. ZALK. A 34. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. SZYDLOV. 5 p. 21. *al.* saepius
v. B vol. I col. 199, 17; C vol. I, col. 274, 3; F vol. II, col. 49, 33

faburdon v. faulxbourdon

falsa -ae f. *Bezeichnung für eine nicht im Guidonischen System enthaltene Halbtonstufe — term that designates a half-step that does not occur within the Guidonian system* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 80, 10: Et nonne, si duo simul cantent, unus **la** **la** **la** **sol**, alius **la** **fa** **fa** **sol**, descendens in **fa** facit unam **falsam**? Non ditono, sed potius utitur semiditono, quia voces eius magis placent auditui et faciens unam tertiam sub vel supra diapason, quae est una decima, semiditonum accipit. ... Et idem observari videtur, cum diapente tritonum includat cum minore semitono, ut est inter voces **·E·** quintae et **·ḡ·** nonae secundae, quia ascendens de **mi** in **fa** de minore semitono tonum facere videtur una **falsa** utens, ut, cum alio descendente in **·a·** septimae clavi, in **·G·** gravi vocibus unisonent. HEINR. EGER 5 p. 58: Ornat etiam et cantum sustentat, si notae in descendendo ultimae seu infimae aliquando decantentur semitonaliter quasi vel modicum a sibi contiguis penultimis declinando, sique penultimae in ascendendo ad ultimam sibi contiguum aequaliter eleventur; et notas taliter vel inferius duriter tentas vel superius elevatas quidam vocant **falsas** vel **falseta**. MON. Primo accipe p. 220, 18: De **falsis** invenendis. 1° divide totam lineam a **·b·** acuta in 2 partes aequales, de quibus <1^a erit **·b·** superacutum et> revolve sestum retro,

et erit **falsa**, que cadit inter **·d·** et **·e·** graves. 2° dividatur a dicta **falsa** in 4^{or} partes aequales, de quibus 1^a est **falsa**, que cadit super **·g·** gravem, 2^a, que cadit super **·d·** acutis (*ms.*), 3^a, que cadit super **·d·** superacutis (*ms.*). FIST. Formata prima 8 p. 136: Ad inveniendum **falsas** dividatur totum gammaut a **·b·** gravi in novem partes, quarum prima erit **falsa** super **·C·** gravi, secunda super **·D·** grave, tertia super **·F·** grave, quinta super **·c·** acutum, sexta super **·f·** acutum, septima super **·c·** superacutum. Accipe illam mensuram, quae est ab **·E·** gravi usque ad **falsam**, quae est super **·F·** grave, et <dupla> pars erit **falsa**, quae est super **·G·** grave. *eqs.*

falseta -ae f. et **falsetum** -i n. *Bezeichnung für eine nicht im Guidonischen System enthaltene Halbtonstufe — term that designates a half-step that does not occur within the Guidonian system* [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 58 (cf. col. 57, 58). [s.XV] THOM. BAD. p. 82: Maius autem semitonium est illud, quo cantando exalto vocem meam supra **fa** ita tamen, quod maneo inter **fa** et **sol** in medio, non tamen tango **sol**, tunc talis **falseta** dicitur semitonium maius. *ibid.* *al.* TRAD. Holl. II 18 p. 19 (p. 423a): Notandum, quod quidem dicunt, [quod] omnes **falsetas** esse in illo modo, qui dicitur semitonium; quod tamen est falsum, quia semitonium fit ex **fa** et **mi** et **e** converso; sed **falseta** non semper habet **fa** **mi**, sed etiam **sol** **fa** etc. Et ergo illi male dicunt, sed melius dicitur **falseta** quam **falsa** nota, id est non omnino perfecta. MON. Ad inveniendum p. 223, 1: Ad inveniendum veras **falsetas** seu semitonia vera in monocordo mensurato mensura regulari. Fiant primo a **·B·** ad finem IX passus, et primus terminabit **·cis·**, secundus vacat, tertius **·fis·**, 4us vacat, quintus **·c^{cis}·**, sextus **·f^{is}·**, septimus **·c^{ccis}·**, reliqui vacant. FIST. Incipit mensura 12 p. 137: Sequitur de **falsetis**. **Falsetum** sive semitonium, quod idem est, si habere volueris inter **·C·faut** primum naturalem et **·D·solre**, divides in duas partes. FIST. Incipit mensura 14-15 p. 137. FIST. Incipit mensura 23 p. 137: Sed quia **falseta** specialem latitudinem habent nullam, unde semper, utcumque fuerint locandae, cum inferiori et superiori latitudinem suam habebunt. *ibid.* *al.* FIST. Incipit mensura 50-51 p. 139.

famulus -i m. *Bezeichnung für die plagale Form der Kirchentonarten (2., 4., 6. und 8. Tonart) — term that designates the plagal form of the modes (second, fourth, sixth, and eighth modes)* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1368: Est par, et **famulus** peditat serpitque plagalis; / est impar, dominus authenticus prevolat alis. PS.-MUR. summa 1375. [s.XV] TRAD. Holl. VI 9, 4: Tonorum autem alii autenti, id est auctores, **famulis** quia digniores sunt.

falsus v. cantus falsus, clavis falsa, contrapunctus falsus, diapason falsum, diapente falsum, diatessaron falsa, duodecima falsa, musica falsa, nonadecima falsa, octava falsa, octavdecima falsa, quarta falsa, quinta falsa, quintadecima falsa, undecima falsa, unisonus falsus, vicesimasecunda falsa

farsa -ae f. (de farcio) *Bezeichnung für eine textliche und musikalische Interpolation (Tropus) hauptsächlich zu Gesängen des Ordinarium missae — term that designates a textual and musical interpolation (trope) principally for the chants of the ordinarium missae* [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 290: Quidam autem cantus non fiunt <de novo> neque renovantur, puta illi, qui non diversificantur secundum octo modos. Cuiusmodi est „Kyrie eleison“ et „Gloria in excelsis“. Sed fiunt eis aliquae additiones, quae vocantur **farsae**. Est autem **farsa** additio interposita

cum cantu et sententia litterali aliquantulum concordans. cf. Rohloff, *Quellenhandschriften* p. 167 adn. 309; DuCange s. v.; Niermeyer s. v.

fauces -ium f. *Balghals, Balgmündungsstück* (zur Verbindung mit der Windlade der Orgel) — *windpipe for a bellows* (for connecting with the windchest of an organ)

FIST. Cuprum pur. 22 p. 57: Antequam tamen folles iungantur praedictae fistulae, bicorni instrumento perforato recipiuntur, quod in ipso angusto aditu **faucium** a fistula uno palmo aperientem et claudentem habet uvam ex ferro vel cupro. cf. Sachs K.-J., *Mensura* 1 p. 175

faulxbourdon et **faburdon** *dreistimmige Satzart, bei der die dritte Stimme (Contratenor) in Quartparallelen zur Oberstimme verläuft und Terzsext- und Quintoktavklänge den Satz bestimmen — compositional technique that consists of three voices, in which the third voice (contratenor) progresses in parallel fourths with the upper voice and sonorities of thirds and sixths alternating with fifths and octaves determine the musical structure*

[s.XV] ORIG. ET EFF. 16, 2: Et cantus naturalis coronari potest, scilicet **faburdon**. COMPOS. Cum igitur pr. 4: De compositione composita dicitur ex post, et dicitur a compo<si>ta, quia ex simplici discantu resultet tertia vox, scilicet contratenor. Et propter illas duas voces in notis non distinctis talis compositio dicitur composita et vocatur alio nomine compositio per **faulxbourdon** et secundum aliquos **faburdon**. COMPOS. Cum igitur 4, 1: compositio composita seu **faulxbourdon** sic describitur: Est alicuius cantilene duarum vocum specie distinctorum pulcra compositio, in qua discantus super tenorem inceptus fit continuando locum tercie vocis, scilicet contratenoris, in bona consonancia perfectaue supplebit. Volens igitur talem cantum componere, scilicet **faulxbourdon**, huiusque necessaria obligatur observare: *egs.* (cf. Sachs, K.-J., *De modo componendi* p. 74-76) IOH. TINCT. contr. 1, 5, 8: per totum discursum cantus, quem **faubourdon** vocant, quarta sola admittitur ei saepe quinta ac saepius tertia supposita, quamvis quinta ipsi quartae subiuncta suaviorem concentum quam tertia efficiat, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). GUIL. MON. 4 p. 29: Ad habendum veram et perfectam cognitionem modi Anglicorum nota, quod ipsi habent unum modum, qui modus **faulxbourdon** nuncupatur, qui cum tribus vocibus canitur, scilicet cum suprano, tenore et contratenore. Et nota, quod supranus incipitur per unisonum, qui unisonus accipitur pro octava alta, et ex consequenti per tertias bassas, quae tertiae bassae volunt dicere sive representare sextas altas, et postea revertendo ad unisonum, qui vult dicere octavam, ut patet per exemplum. Contra vero accipit suam primam consonantiam quintam altam supra tenorem et post tertias altas usque finem concordii in quintam altam, ut patet per exemplum: (*sequitur exemplum*). GUIL. MON. 6 p. 38: Modus autem istius **faulxbourdon** aliter posset assumi apud nos non tenendo regulas supradictas, sed tenendo proprium cantum firmum, sicut stat, et tenendo easdem consonantias superius dictas tam in suprano quam in contratenore, posendo tamen facere sincopas per sextas et quintas penultima vero existente sexta, et sic contratenor sic faciendo, ut patebit per exemplum. In isto enim **faulxbourdon** potest aliquoties fieri contratenor bassus et altus, ut inferius videbitur: (*sequitur exemplum*). Contra vero dicitur sicut supranus accipiendo quartam subius supranum, quae venit esse quinta et tertia supra tenorem. Iste enim modus communiter **faulxbourdon** appellatur, supranus enim ille reperitur per cantum firmum. *ibid.* al. GUIL. MON. 6 p. 39: si **faulxbourdon** faciat supranum suum per sextas et octavas, facies contratenorem bassum de-

scendentem subius tenorem per quintas et tertias bassas, sed quod semper penultima sit quinta bassa subius tenorem, quae erit decima cum suprano, et antepenultima erit tertia bassa, et sic iterando per quintas bassas et tertias bassas ita, quod prima nota sit octava bassa vel unisonus, et ultima sit octava bassa vel unisonus. Contra vero altus istius **faulxbourdon** accipiet suam penultimam quartam supra tenorem et suam antepenultimam tertiam supra tenorem et sic itinerando supra tenorem. *ibid.* al. (cf. Apfel, *Fauxbourdon*) ADAM FULD. 2, 10. ADAM FULD. 2, 11: diatessaron numquam sola ponenda est, nisi aut perfectam aut imperfectam (*sc. consonantiam*) moderetur; sed et nec simul ascendere, nec simul descendere licentiam habet, nisi sit, ut praetactum est, **faulx bordon**. FR. GAFUR. pract. 3, 5: quum tenor et cantus procedunt per unam aut plures sextas, tunc vox media, scilicet contratenor, quartam semper sub cantu tenebit tertiam semper ad tenorem observans in acutum. Huiusmodi autem contrapunctum cantores ad **faulx bourdon** appellant, in quo quidem medius ipse contratenor saepius notulas cantus subsequitur diatessaronum sub ipsis depressione procedens, quod in psalmodiarum modulationibus a musicis frequentius observatur. FLOR. FAX. 15 p. 87. FLOR. FAX. 16 p. 87: Prima igitur species, id est ad **faulx bourdon**, hoc pacto componitur: Completo discantu tenor nil praeter sextas cum octavis in eo sonet, in quo dyapente super eodem incepta discantus notulae contratenori inservient.

cf. HMT s. v.; Bukofzer, *Diskant*; Wallin, *Faburden*

fenestra -ae f. *Schalloch, Rosette — sound hole, rose*

1 *beim Cembalo — in the harpsichord* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 7: Et ubi linea subtilis YA intersecat lineam CG, erit centrum maioris **fenestre** et est M, super quo centro describatur circulus, cuius semidiameter est pars una, et ille circulus erit maior **fenestra**. Et due tercie dyametri maioris **fenestre** erit dyameter aliarum duarum **fenestrarum** mediarum; minime vero **fenestre** fiunt ad placitum, et qui voluerit sine incisionibus; et debent inter **fenestras** situari trabes equedistanter ita, quod sint quatuor.

2 *beim Klavichord — in the clavichord* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 17: **fenestra** debet esse propinqua clavibus, sicut esse potest. CLAVIC. Primo p. 148, 26: Item pro pontilibus debite pro bona consonantia in clavicordio collocandis dividatur longitudo clavicordii in octo partes equales et in prima parte in fine et in fine penultime partis inter 7ma partem et octavam ponantur pontilia, et si placet, ponatur eciam unum pontile post **fenestram** (ed.: senestram) inter partem sextam et septimam ut hic: (*sequitur figura*).

3 *bei der Laute — in the lute* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 32 descr. ARN. ZWOLL. p. 33: centrum **fenestre** stabit in medio inter stephanum et caput instrumenti, et per dictum centrum ex transverso trahatur linea, quae, si dividatur in 3 partes, una illarum partium denotat dyametrum **fenestre** ... Item centrum **fenestre** stabit in medio inter stephanum et caput tocus corporis secluso collo.

ferenix v. phoenix

ferio -ire 1. *anschlagen* 2. (*einen Ton*) *hervorstossen — 1. to strike 2. to emphasize, to bring out (a pitch or note)*

1 *anschlagen — to strike* a *bei Schlaginstrumenten — on percussion instruments* [s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 10: Tertia est musica, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis. Haec vero administratur aut intentione ut nervis, aut spiritu ut tibiis vel his, quae ad aquam moventur, aut percussione quadam ut in his, quae in concava quaedam aerea **feriuntur** atque inde diversi

efficiuntur soni (*inde* AURELIAN. 3, 21. REG. PRUM. 5, 97. HIER. MOR. 6 p. 25, 14. FIST. Longissimam 2 p. 97).

b *bei Saiteninstrumenten — on string instruments*
[s. VII] ISID. etym. 3, 22, 3: plures eius (*sc. citharae*) species extiterunt, ut psalteria, lyrae, barbitae, phoenices et pectides, et quae dicuntur indicae, et **feriuntur** a duobus simul (*inde* HIER. MOR. 4 p. 20, 9). ISID. etym. 3, 22, 7: psalterium lignum illud concavum, unde sonus redditur, superius habet, et deorsum **feriuntur** chordae et desuper sonant (*inde* IOH. AEGID. 17, 70. HIER. MOR. 4 p. 20, 28). [s. XI] PS.-BERNO mon. 6, 1: si in lyra vel alio aliquo musico instrumento diligenter tensis et remissis nervis primam et quartam seu primam et quintam vel primam et octavam simul **ferias** vocem (*sim.* FRUT. brev. 4 p. 38). [s. XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 6. ANON. Ellsworth 3 p. 194, 4. (?) [s. XV] GEORG. ANS. 2, 76. GEORG. ANS. 2, 119: Non enim videntur tactus equas tenere partes, cum **feriunt** cordulas. GEORG. ANS. 2, 123. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 4. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 5: si solam omnes cordam **ferient** claviculae. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 43. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: lichanos dicta est, quoniam iuxta Boetii sententiam indice, qui lichanos Graece dicitur, percutiebatur vel tangebatur primo digito hypaten **feriente**. FR. GAFUR. pract. 3, 2: quum simul extremae **feriuntur** chordae.

2 (*einen Ton*) *hervorstossen — to emphasize, to bring out (a pitch or note)*

[s. IX-X] NOTK. BALB. p. 69: F, ut cum fragore seu frendore **feriatur**, efflagitat (*inde* FRUT. brev. 14 p. 103. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 39: docet f cantando **feriri**.

cf. Smits v. W., Muziekgeschiedenis 2 p. 129-131, 540; Floros, Neumenkunde 2 p. 165

ficta v. fingo

fides -is f. I. Saite II. Tonstufe III. Bezeichnung für ein Saiteninstrument — I. string II. note III. term that designates a stringed instrument

I Saite — string [syn.: nervus]

1 als Bestandteil eines Instruments — as constituent part of an instrument

a allgemein — general

[s. IV] CALC. 40: Ut harmonici modulantes organa inter duos extimarum **fidium** limites, gravissimae hypates et acutissimae netes, alias internectunt medias dispari strepitu tinnitque chordas. *al.* [s. V] MART. CAP. 9, 920: nec minor quippe ex **fidibus** suavitas quam vocis modulamine. *al.* [s. IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 12: ‚nervis‘: **fidibus**. [s. IX] GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 18-9: ‚ex **fidibus**‘: ex cordibus (*pro cordis*). *al.* IOH. SCOT. annot. 494, 5: ‚fidicinat‘: **fidibus** canit (*sim.* REMIG. AUT. 494, 4). REMIG. AUT. 23, 2: ‚**fidibus**‘: id est chordis a nominativo, quod est **fidis**. *al.* [s. XI] HEINR. AUG. 5: D: Quae est artificiosa (*sc. musica*)? M: Quae arte hominum composita aut tactu, ut in **fidibus**, aut flatu, ut in organis, aut percussione, ut in cymbalis et tibiis perficitur. FRUT. brev. 1 p. 28: lichanos ab indice digito, quem Graeci a lingendo appellant, et quoniam, cum caneretur his **fidibus**, index digitus tertiam chordam tangebatur, ipsa quoque lichanos nomen retinebat. QUAEST. MUS. 1, 3 p. 14. [s. XIV] MARCH. luc. 1, 1, 9 (*sim.* FR. GAFUR. extr. 6, 3, 1). COMM. Boeth. II p. 44, 14 (*cf.* MART. CAP. 2, 117). [s. XV] IOH. TINCT. contr. 3, 9, 6. NICOL. BURT. 1, 2, 4-5. IOH. TINCT. inv. p. 44. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 4: Sed rythmica musice diversorum instrumentorum **fidibus** atque nervis virgae digitorumve percussione sonos excutere conspiciuntur. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: Species seu elementa contrapuncti in instrumentorum **fidibus** atque vocali concentu gravium acutorumque sonorum

commixtionem, qua harmonica consurgit melodia, proportionabiliter consequantur necesse est. *al.* HERB. TR. 2, 3 p. 49. *al.* MICH. KEINSP. concl. 6.

b mit Bezug auf bestimmte Instrumente — with respect to specific instruments

[s. V] MART. CAP. 9, 924: **fides** apud Delphos per Deliacam citharam demonstravi. [s. IX] REMIG. AUT. 489, 15: ‚**fidibus**‘: id est chordis cytharae vel lyrae. [s. XI] VOCAB. MUS. p. 138: **Fidis**: corda cytharae. [s. XV] FR. GAFUR. theor. 5, 8. FR. GAFUR. pract. 3, 15. HERB. TR. 2, pr. p. 43.

2 als Demonstrationsobjekt (zur Darstellung von Tonstufen und Intervallen) — as abstract instrument used for demonstration (in presentation of pitches and intervals)

[s. IV] MACROB. 2, 1, 12: Tunc animadvertit (*sc. Pythagoras*) concordiam vocis lege ponderum provenire collectisque numeris, quibus consentiens sibi diversitas ponderum continebatur, ex malleis ad **fides** vertit examen, et intestina ovium vel boum nervos tam variis ponderibus inligatis tendenti, qualia in malleis fuisse didicerat (*inde* MARCH. luc. 1, 1, 6). MACROB. 2, 4, 3: In **fidibus** quoque idem videmus, quae, si tractu artiore tenduntur, acute sonant, gravius laxiores (*inde* COMM. Boeth. II p. 150, 4). *al.* FAV. EUL. 26, 7: Nam tonus certa mensura est, cum vel octava tibiae parte dimensa vel aeris in pondere vel in **fidibus** torquendo diversitas numeri rata et pro competenti servatur. [s. IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: Sed inter duas extremas **fides** peragit, quando sonus alterius **fidis** sonum alterius tertia minoris parte superat. *al.* [s. XI] ARIBO 65 p. 7: Tribus diapason protensum esse monochordum non patitur altissime **fidis** sonus gracillimus, nulli subteriorum consonus (*inde* QUAEST. MUS. 1, 3 p. 14). ANON. Prag. 79: Antiqua cithara VIII^{to} erat chordarum ... Unde, cum **fidibus** omnibus caneatur, diapason ... aequisonantia reddebatur. [s. XIV] MARCH. luc. 2, 4, 23: in corporibus sonoris, puta in **fidibus**, novenaria pars una aliter sonat quam novenaria pars alia (*inde* BONAV. BRIX. 24, 24). COMM. Boeth. II p. 206, 22. *al.* [s. XV] IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 15.

II Tonstufe (aus der Vorstellung eines das Tonsystem repräsentierenden mehrsaitigen Instruments übertragen) — note (transferred from the concept of an instrument with numerous strings that represents a tonal system) [syn.: vox, littera, clavis]

[s. IV] CALC. 44: Post vero aucta musica est assumptis in utramque partem pluribus **fidibus**. MACROB. 2, 4, 11: Nam netas et hypatas aliarumque **fidium** vocabula percurrere et tonorum vel limmatum minuta subtilia. [s. XI] OLIVA 117: he quattuor species diapente VIII° troporum informativa instrumenta dicuntur finales eorum in extremis **fidibus** collocantes. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 45: Principia eius (*sc. authentici proti*) usitata in quatuor consistunt **fidibus** C·D·F·a. *al.* [s. XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 46, 11 (*cf.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 48). [s. XV] IOH. HOTH. dial. p. 70.

III Bezeichnung für ein Saiteninstrument (cithara) — term that designates a stringed instrument (cithara)

[s. XI] VOCAB. MUS. p. 138: **Fidis**: cythara (deorsum habet cavatum et sex cordas habet). IOH. COTT. mus. 4, 7: At vero in sambuca, in **fidibus**, in cymbalis atque in organis consonantiarum bene et distincte discernitur diversitas (*inde* COMPIL. Erlang. p. 27. *cf.* Hier. Mor. 9 p. 42, 4: At vero in sambuca et citharis et cymbalis ...). (?) [s. XIII] IOH. AEGID. 17, 60: Veteres autem vocaverunt citharam fidiculam vel **fidem** (*cf.* Isid. etym. 3, 22, 4: Veteres autem citharam fidiculam vel fidicem nominaverunt). MON. Mon. regulare p. 179, 3: Compositio monochordi. ... Accipias tabulam tenuem, levigatam, qualis in **fidibus** et psalteriis est.

ex errore pro finem: MON. Mon. divisurus p. 41, 56 (*cf. app. crit.*)

fidicula -ae f. 1. Bezeichnung für ein Saiteninstrument (cithara) 2. Saite — 1. term that designates a stringed instrument (cithara) 2. string

1 Bezeichnung für ein Saiteninstrument (cithara) — term that designates a stringed instrument (cithara) [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 4: Veteres autem citharam **fidiculam** vel fidicem nominaverunt (inde IOH. AEGID. 17, 60. HIER. MOR. 4 p. 20, 12.). [s.XI] VOCAB. MUS. p. 138: **Fidicula** et fidicen: cythara.

2 Saite — string [s.IX] SCOL. ENCH. 2, 257: si fistula maior aut **fidicula** parte octava minoris supergreditur, ad invicem resonant tonum. SCOL. ENCH. 3, 314: **Fidiculae** sive fistulae, si aequalis grossitudinis fuerint (inde THEINR. DOV. 3, 24, 7. FIST. Fistulae si 1 p. 48). [s.XI] VOCAB. MUS. p. 138: **Fidiculae**: cordae. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 2, 1: **fidiculas** aut fistulas. FR. GAFUR. theor. 5, 8.

fidicula -ae m. Spieler der Kithara bzw. eines Harfeninstruments — one who plays the cithara, or a harp [s.XI] VOCAB. MUS. p. 138: **Fidicula**: cytharedus.

fidula (vitula) -ae f. ‚Fiedel‘ (viertsaitiges Streichinstrument) — ‘fiddle’ (bowed stringed instrument with four strings) [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 910/347, 16-7: ‚nec barbiton‘: cithara vel fistula; ‚tetracordon‘: **fidula**. [s.X-XI] Ps.-ODO mus. p. 271b: illud etiam et vulgaris musica, fistula videlicet et cithara sive **fidula** probant. VERS. Fer tuba 4: De **vitula**. **Vitula** bis binos arcu spectante boatus. cf. Bachmann, Anfänge; Steger, Philologia

figella v. phiala

figura -ae f. I. Notenzeichen, Note II. Intervallspecies — I. notational symbol, note II. species of intervals

I Notenzeichen, Note — notational symbol, note

A in der Modal- und Mensuralnotation — in modal and mensural notation

1 Definition

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 2: **figura** est repraesentatio soni secundum suum modum (inde MENS. Sciendum 23. LAMBERTUS p. 269b. ANON. Emmeram. 1 p. 86, 17. IAC. LEOD. spec. 7, 20, 5. MENS. Cum animadv. 16: ... motum). IOH. GARL. mens. append. 2, 2: **Figura**, ut hic accipitur, est signum denotans sonum vel sonos secundum suum tempus longitudinis atque brevitatis. ANON. Emmeram. 1 p. 90, 5: **figura** est repraesentatio soni facta in debita quantitate. FRANCO COL. 4, 1: **Figura** est repraesentatio vocis in aliquo modorum ordinatae (inde Ps.-PETR. CRUC. 1, 1. IAC. LEOD. spec. 7, 20, 4. QUAT. PRINC. 4, 1, 5. IOH. HANB. sum. 1 p. 184, 8). ANON. Couss. IV p. 40, 29: Puncta supradicta dicuntur apud quosdam notae, quare unus punctus nota vocatur, apud aliquos **figurae** vocantur, quare nota **figura** potest dici. [s.XIV] IOH. VETUL. 6, 1: Dicendum est, quod **figura** est forma notae facta ad repraesentationem vocis seu mensurae temporis ad utilitatem discentium inventa ad cognoscendum proprietates notarum simpliciter figuratarum et ipsarum ligaturarum et earundem perfectiones et imperfectiones et semiimperfectiones. MENS. Cum de p. 73: **Figura** idem est quod nota vel forma notae. [s.XV] ADAM FULD. 3, 2: **Figura** est species agnitionem notarum faciens, per quam omnis proportio harmonialiter exprimi habet. GUILL. POD. 5, 31: Est autem **figura**, ut hic sumitur, nota vocem representans certis et determinatis dimensionibus formata. FR. GAFUR. pract. 2, 3: **Figura** est representa-

tio rectae atque ommissae vocis. MENS. Cum animadv. 17: **figura** est signum et noticia vocis cum proprietate vel sine proprietate diversitatem secundum elevationem et depressionem demonstrans.

2 Gebrauch — usage

a generell — general

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 4, 1: Sequitur de probatione modorum per **figuras**. al. LAMBERTUS p. 269a. al. ANON. Emmeram. 1 p. 86, 7: **figura** sit causa et principium omnis cantus. al. FRANCO COL. 4, 1: De **figuris** sive signis cantus mensurabilis. al. IOH. GROCH. 140: Est autem ductia sonus illitteratus, ... quia, licet in voce humana fieri possit et per **figuras** repraesentari, non tamen per litteras scribi potest, quia littera et dictamine caret. al. WALT. ODINGT. pr. 4: quot <sunt nota>tores, tot sunt novarum inventores **figurarum**. al. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 15, 4: Musica mensurata est quilibet cantus tempore mensuratus, cuius **figure** sunt omnes limitate nomine, figura et quantitatis essentia. al. MARCH. pom. 45, 1. MENS. Duplex p. 160: De **figuris**. Duplex est notula, ligata scilicet et non ligata. IAC. LEOD. spec. 6, 71, 9: Non enim valet quis in cantuum libris cantus decantare, nisi **figuras** vel notas, quibus claves et voces designantur, atque dispositionem illarum, sive notandi modum cognoverit, sicut legere non valet, qui litteras ignorat. al. WILLELM. 3, 37: Significatio **figurarum** solitariarum est quasi alphabetum figurarum sociatarum. [s.XV] PROSD. exp. 1, 7: Cantus mensurabilis est ille, qui considerat de **figuris** mensuratis, cantus vero immensurabilis sive planus est ille, qui considerat de **figuris** immensuratis. UGOL. URB. 3, pr. 68: **figurarum** mensurabilium et immensurabilium non erit diversa prolatio. GEORG. ANS. 3, 18. al.

b für Einzelnoten — for single notational symbols

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 1: Sequitur de repraesentatione **figurarum** sive notularum, videlicet quomodo per huiusmodi **figuras** denotetur longitudo vel brevitatis (inde LAMBERTUS p. 269b). IOH. GARL. mens. 2, 4: Inter **figuras**, quae sunt sine littera et cum littera, talis datur differentia, quoniam ille, quae sunt sine littera, debent, prout possunt, amplius ad invicem ligari (inde LAMBERTUS p. 269b. ANON. Emmeram. 1 p. 88, 3. ANON. Couss. IV p. 45, 17). IOH. GARL. mens. 11, 2: de **figuris** vel notis. al. ANON. Couss. VII 8, 1: Omnis **figura** sive omnis nota, quod idem est, aut est brevis aut longa (sim. FRANCO COL. 3, 11). al. LAMBERTUS p. 252a: distinctiones longarum breviumque **figurarum** et semibrevium. LAMBERTUS p. 269b: sex tantummodo **figure** sunt adinvente, quarum bine et bine semper sunt affines, etiam in forma et quantitate consimiles, sed in potestate, arte, regula differunt et natura (inde ANON. Emmeram. 1 p. 98, 41). LAMBERTUS p. 273a: quedam **figura**, quam plicam communiter appellamus. LAMBERTUS p. 273a: ligatura duarum **figurarum**, que etiam binaria vocatur. al. ANON. Emmeram. 2 p. 222, 10: de aequipollentia brevium et semibrevium **figurarum**. ANON. Emmeram. 5 p. 276, 18: Nota tamen, quod vox, **figura**, sonus, punctus, actus idem sunt; in hoc tamen differunt, quod **figura** et punctus saepius pluralitatem repraesentant, alia vero non. al. FRANCO COL. 3, 13: prius dicendum est de **figuris**, quae vocem rectam significant, quam de pausis, quae amissam (inde QUAT. PRINC. 4, 1, 4). FRANCO COL. 5, 3: Si autem longam longa sequatur, tunc prima longa sub uno accentu tribus temporibus mensuratur et perfecta longa nuncupatur, sive sit **figura** vel pausa. al. ANON. Couss. IV p. 45, 1: est quaedam **figura**, quae dicitur elmuahim vel simile sibi. al. IOH. GROCH. 171. al. WALT. ODINGT. 6, 1, 16. al. [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 9, 12: **figura figuram** non imperficit, cum omnis **figura** sit formaliter perfecta. Sed illud, quod nomine unus **figurae** significatur, imperficit illud, quod nomine alterius

importatur. **Figura** autem signum est, res musicalis significatum. *al.* PS.-MUR. arg. p. 107b: **figura** non potest imperfici quam in tertia parte. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 16, 7: musicae species haec habet **figuras**, quae notae dicuntur, quibus voces designantur; debitas et varias temporis imposuit significationes, ut sciretur notarum valor, quibus et nomina distincta donantur, ut aliam temporis morulam significet longa, aliam brevis, aliam semibrevis. *al.* IOH. MUR. lib. 9, 1: sincopa est divisio circumquaque **figure** per partes separatas, que numerando perfectiones ad invicem reducuntur. IOH. MUR. lib. 12, 1: color in musica vocatur similium **figurarum** unius processus pluries repetita positio in eodem cantu. *al.* PS.-MUR. motet. p. 77a: Duplex longa ante sibi similem perfecti maioris posita, scilicet ante duplicem longam, vel longa ante longam vel breves ante brevem vel semibreves ante semibreven, cuius valoris sunt plene, et valet quelibet tres **figuras**. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 5: Sed illa **figura** depicta in libro dividi potest. QUAT. PRINC. 4, 1, 35: De alterationibus omnium **figurarum**. *al.* ANON. London. I 1 p. 40. *al.* IOH. BOEN ars append. 4, 21: fuselle ... cum **figuris** ad hoc inventis ponuntur ad voluntatem componentis cantum. IOH. BOEN ars 1, 12, 3: sunt enim **figure** propter cantum invente et non cantus propter **figuras**. *al.* IOH. HANB. sum. 2 p. 192, 5: Et sicut sunt octo toni sive modi, sic sunt octo species **figurarum**, scilicet larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima. WILLELM. 3, 37. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 120, 11: omnis notula in cantu ecclesiastico regulariter et ut in pluribus aut **figurarum** habet longe aut brevis vel semibrevis; numquam enim vel rarissime **figure** maxime vel minime sunt in cantu plano. GOSCALC. 2, 2 p. 124, 2: omnis cantus posset dictis 5 **figuris** figurari seu notulis notari. *al.* IOH. VETUL. 53, 5: requiruntur multae **figurae** variae et diversae et specialiter semibreves caudatae variis et diversis modis. *al.* TRACT. FIGUR. 3 p. 72, 6: de diminutione **figurarum**. TRACT. FIGUR. 4 p. 76, 2: de evacuatione **figurarum**. TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 2: de augmentatione **figurarum**. TRACT. FIGUR. 6 p. 86, 2: Et quando homo non habet, cum quo possit scribere rubeas **figuras**, tunc est licitum ipsas evacuare. *al.* MENS. Sciendum est 4, 1: Dicitur est de **figuris** et temporibus Francigenis, nunc videndum est de **figuris** et temporibus Ytaliciis. *al.* ANON. Couss. V p. 160, 3. *al.* MENS. Cum de p. 73. *al.* ANON. Kellner 5, 2. *al.* ANON. Vratisl. p. 331b. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 96, 13: in colore fit repetitio similium vocum et similium **figurarum**, in talea vero fit repetitio solum similium **figurarum**. *al.* PROSD. mens. p. 218b: quod dico de **figuris**, intelligo etiam de earum pausis. *al.* PROSD. ital. I p. 229a (sim. PROSD. ital. II p. 35). *al.* UGOL. URB. 3, 8-5, 29: Quidquid potest **figura** in **figurarum**, id est nota in notam, potest **figura** in signum, id est in pausam **figurae** vel notae, excepta imperfectione, sed **figura**, id est nota, potest notam maiorem transire per sincopam. *al.* TACT. Concordanciarum p. 177, 1: **Figure** organistarum. *al.* GEORG. ANS. 3, 144. *al.* ANON. Couss. XII 3, 2. *al.* ANON. Monac. 2, 10. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 5, 17: **Figurarum** alia est quadrilativa, alia equilativa, rectangula vel obtusiangola, caudata vel incaudata, sursum vel deorsum, punctuata ante vel retro, dextrorsum vel sinistrorsum sepius ordinata. *al.* ANON. Tegerns. II 2. *al.* IOH. HOTH. fig. 1, 2. *al.* GUILL. MON. 1 p. 16. *al.* GUILL. POD. 7, 2. GUILL. POD. 8, 2: **Figurarum** cantus mensurabilis triplex dumtaxat est contemplatio, aut enim secundum proprium valorem aut secundum valoris diminutionem aut secundum augmentum. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7: novem ad plus tempora huiusmodi teste Anselmo unica **figura** posse contineri. FR. GAFUR. pract. 2, 10: **Figurarum** alia dicitur pars propinqua, alia remota, alia remotior, alia remotissima. Pars propinqua est illa, in quam immediate resolvitur suum totum. FR. GAFUR. pract. 2, 11: Imperfec-

tibilium **figurarum** alia patiens tantum, alia tantum agens, alia agens et patiens est. **Figura** patiens tantum est sola maxima: haec, cum a diversis possit **figuris** multimode imperfici, nullam unquam **figuram** imperficit. *al.* ANON. Couss. I p. 435a: quinque sunt **figurae** ut patet: maxima, longa, brevis, semibrevis et minima. Item semiminima non est **figura**, sed proportio duplex. *al.*

c für Ligaturen — for ligatures

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 26: omnis **figurae** descendendo proprietas est, ut primus punctus habeat tractum a latere sinistro. IOH. GARL. mens. 6, 1: numquam debet poni aliqua **figura** sine proprietate, ubi potest poni cum proprietate. IOH. GARL. mens. append. 2, 19: in **figura** ascendente. *al.* MENS. Sciendum 26. ANON. Emmeram. 1 p. 112, 25: Sequitur de ternaria **figura**. ANON. Emmeram. 1 p. 122, 26: omnis **figura** cum proprietate posita ascendendo debet fieri sine tractu. ANON. Emmeram. 1 p. 134, 32: tractus supra caput prioris vocis **figurae**. *al.* FRANCO COL. 7, 19. *al.* HIER. MOR. 25 p. 183, 21: notae in **figura** coniunctae coniunguntur in cantu. ANON. Couss. IV p. 43, 1. *al.* IOH. GROCH. 179. WALT. ODINGT. 6, 8, 16: duae ultimae notae coniunguntur in **figura** obliqua. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 50, 2. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 14. *al.*

B in der Choralnotation — in chant notation

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 220a: [Sequitur de **figuris** et ligaturis cantus plani]. ANON. Couss. IV p. 23, 16: Ordinatio principii primi aliorum modorum est ordinatio punctorum vel sonorum melorum, quae sine pausatione sumpta sub certo ordine sonorum iunctorum **figuris** troporum plenius iungantur. (?) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 73, 22: Sed iam positus cantus **figuris** quibusdam notatur, quae litterae non sunt, et primo minoribus **figuris** non quadratis vel imperfecte quadratis sic: (*sequitur exemplum*). Deinde quadratis **figuris** idem cantus notatur sic: (*sequitur exemplum*). Consimili modo secundum tactas notas possent alii cantus notari. Sic igitur musicarum notarum variae tactae sunt species modique varii notandi secundum illas. Videntur autem modi notandi per **figuras** tactas breviores et faciliores quam illi, qui per litteras Graecae vel Latinae. Unde Guido, postquam tetigit modum notandi per litteras, insinuans modum notandi per **figuras** ait: „Causa vero breviandi neumae solent fieri ...“ In hoc autem modo notandi secundum Guidonem tria requiruntur: litterae monochordi affixae linearum capitibus, ipsae lineae et tactae **figurae**, quas neumas vocat, id est notas. *eqs.* QUAT. PRINC. 3, 12. [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 9: De notis sive **figuris** ponendis in cantu choralis. Notis sive **figuris** simplicibus in cantu choralis utimur duabus, quadrata videlicet, ut sic: ■■■, et quadrangula, id est, quae quatuor habet angulos oppositos, duos obtusos et duos acutos ita, quod anguli acuti sese respiciunt sursum et deorsum et obtusi dextrorsum et sinistrorsum, ut sic: ■■■■. Hae tamen **figurae** in prolotione non diferunt (*ms.*; *ed.*: disserunt), sed pro libito aliqui (*ms.*: alicui; *ed.*: alieni) utuntur priori, aliqui altera, et aliqui eas commiscunt. *eqs.* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 18: De accidentibus (*cf.* Cant. Quid est cant. c. 482: *accentibus*) toni oritur **figura**, id est nota (*cf.* Cant. Quid est cant. c. 482: oritur nota *supra lin. manu posteriore*: figura), que dicitur neuma. Si ipsa simplex fuerit et brevis, facit unum punctum. Si autem longa fuerit, erit producta. PROSD. ital. II p. 36: Et appellatur longa pro tanto, quoniam in suo valore quandam habet longitudinem transcendentem valorem, sub quo ad plus communiter cantatur quelibet **figura** cantus plani. UGOL. URB. 1, 151, 5-29. UGOL. URB. 3, pr. 2, 14: Cantus immensuratus est ille, cuius **figurae** modo, tempore et prolotione non variantur, nec in eis diminutio vel augmentatio ex **figuris** variatis comperitur, licet ipsae **figurae** variantur in forma. TRAD. Holl. I p.

160. ADAM FULD. 1, 1: Regulata (*sc. musica*) simplex vel plana est, cuius **figurae** nec augmentum nec decrementum patiuntur, ut fit in cantu Gregoriano. GUILL. POD. 5, 31: Cantus igitur plani octo sunt **figure**, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, alpha, tocus, uncus et finis. *eqs.* GUILL. POD. 5, 36: De **figurarum** in cantu plano pronuntiatione et eius nominis causa. *al.*

II Intervallspecies (*Form der Anordnung der Ganz- und Halbtönschritte in einem Intervall*) — *species of intervals* (*form of the arrangement of tones and semitones within an interval*)

[*s.XV*] FR. GAFUR. pract. 1, 5: Diatessaron est consonantia quattuor sonis, duos tonos et minus semitonium circumscribentibus ducta, quam in singulo tetrachordo naturalis exposulat modulatio. Tris enim **figuras** habere pernoscitur, cum omnis consonantia, sive diatessaron sive diapente sive diapason, unam semper minus habeat speciem vel **figuram**, quam sint eius voces. *ibid.*: Secunda diatessaron **figura** procedit ex gravi in acutum semitonio ac duobus contiguis tonis. FR. GAFUR. pract. 1, 6: Diapente ... quattuor habet species seu diversas **figuras**. ... Prima enim diapentes **figura** fit ex prima diatessaron et tono in acutum. *al.*

figura altera *im Wert verdoppelte Note* — *note with a value of two*

[*s.XIV*] PS.-MUR. motet. p. 90a: In omni numero sive prolatione trinario sunt quedam **figure**, que dicuntur **altere**.

figura composita 1. *Ligatur* 2. *Notengruppe* — 1. *ligature* 2. *group of notes*

1 *Ligatur* — *ligature*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 6, 5: omnes voces, quae accipiuntur in eodem sono, non possunt ligari vel facere **figuram compositam**, quia omnis **figura composita** vel ligata dicitur ascendendo vel descendendo (*sim.* ANON. Emmeram. 1 p. 112, 3). IOH. GARL. mens. 6, 7: Item omnis figura non ligata debet reduci ad **figuram compositam** per aequipollentiam. IOH. GARL. mens. append. 2, 3: **Figurarum** quaedam simplex, quaedam **composita** vel ligata, quod idem est. IOH. GARL. mens. append. 2, 10: **Figura composita** vel ligata est, quando plura puncta in unum coniunguntur a puncto ad puncta ascendentes vel descendentes. *al.* LAMBERTUS p. 269b. ANON. Emmeram. 1 p. 154, 3: in quacumque **figura composita** vel ligata ultimus punctus directe stat vel adiungitur penultimo, ista figura dicitur esse perfecta. ANON. Emmeram. 1 p. 182, 30: modus sive maneries per **figuram compositam** et nonquam per simplicem cognoscitur. *al.* FRANCO COL. 4, 2: **Figurarum** aliae simplices, aliae **compositae**. **Compositae** sunt ligaturae (*inde* IOH. HANB. sum 2 p. 184, 13). *al.* [*s.XIV*] MARCH. comp. 10, 1: De **figuris compositis** seu ligatis. QUAT. PRINC. 4, 1, 11: Iam de **compositis figuris** est prosequendum, que ligature proprie appellantur. *al.* WILLELM. 3, 41. IOH. VETUL. 10, 2. MENS. Cum de p. 73. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 7-1, 4. GUILL. POD. 5, 31. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2.

2 *Notengruppe* — *group of notes*

[*s.XIII*] MENS. Sciendum 25: omnis **figura** aut est simplex aut ligata aut **composita**. MENS. Sciendum 30: Tabula **figurarum**: Simplex ♪ - ligata ♪ - **composita** ♪.

figura perfecta - **figura imperfecta** 1. *Bezeichnung für eine Ligatur, deren letzte Note eine Longa bzw. eine Brevis ist* 2. *in drei bzw. zwei Teilwerte unterteilbare Note* — 1. *term that designates a ligature, the last note of which is a longa, or a brevis* 2. *note that is divisible by three, or by two mensural values*

1 *Bezeichnung für eine Ligatur, deren letzte Note eine Longa bzw. eine Brevis ist* — *term that designates a ligature, the last note of which is a longa, or a brevis*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 3, 12: Omnis **figura imperfecta** sumitur tripliciter: aut cum proprietate et cum plica vel sine plica aut sine proprietate et cum plica vel sine plica aut per oppositum cum proprietate <et> cum plica vel sine plica ut **perfecta**. IOH. GARL. mens. append. 2, 18: **Figura perfecta** in fine dicitur, quando tractus a paenultima ad ultimam fuerit descendens perpendiculariter. ... **Imperfecta** vero dicitur, sive fuerit ascendens sive descendens, si ultimus punctus fuerit obliquus ad paenultimam. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 152, 26: illa figura **perfecta** dicitur **figura**, cuius ultimus punctus stat perpendiculariter supra penultimum in ascendente circa finem. ANON. Emmeram. 1 p. 160, 47: In hoquetis autem et in caudis cantuum aliorum nonquam debet poni **figura perfecta** pro **imperfecta** nec etiam e converso. *al.* ANON. Couss. IV p. 47, 5. *al.*

cf. Reimer, Garlandia 2 p. 55 sqq.

2 *in drei bzw. zwei Teilwerte unterteilbare Note* — *note that is divisible by three, or by two mensural values*

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 270a: Cum igitur **perfecta figura** manens in unitate sit fons et origo ipsius scientie et finis propterea, quod ... trinam in se continet equalitatem. LAMBERTUS p. 278a: Secunda vero pausula imperfecta nominatur, que summitatem continet quatuor linearum habens potestatem **imperfecte figure**, et illius, que vocatur altera brevis. *al.* [*s.XIV*] VERS. Iam post 50: Per quartam partem manet **imperfecta figura**. [*s.XV*] ANON. Couss. XII 8, 10. *al.* GUILL. POD. 7, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 12.

figura simplex (non ligata) - **figura ligata** *Einzelnote* - *Ligatur* — *single note* - *ligature*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 8: **Figura ligata** est, ubicumque fit multitudo punctorum simul iunctorum per suos tractus. **Figura non ligata** est, ubicumque non fit multitudo punctorum etc., vel etiam simplex. **Figurarum simplicium** quaedam dicuntur longae, quaedam breves (*inde* ANON. Emmeram. 1 p. 88, 10). IOH. GARL. mens. append. 2, 3: **Figurarum** quaedam **simplex**, quaedam **composita** vel **ligata**, quod idem est. IOH. GARL. mens. append. 2, 10: **Figura composita** vel **ligata** est, quando plura puncta in unum coniunguntur a puncto ad puncta ascendentes vel descendentes. *al.* MENS. Sciendum 25: omnis **figura** aut est **simplex** aut **ligata** aut **composita**. LAMBERTUS p. 272b. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 86, 15: quot sunt genera **simplicium figurarum**, et quomodo per eas longitudo vel brevis designetur. ANON. Emmeram. 1 p. 182, 14: nonquam debet poni aliqua **figura simplex** vel **non ligata**, ubi potest poni composita vel **ligata**. *al.* FRANCO COL. 7, 2: Ligatura est coniunctio **figurarum simplicium** (*inde* PS.-PETR. CRUC. 3, 1. MARCH. pom. 46, 1. MARCH. comp. 10, 2). FRANCO COL. 8, 1: De plicis in **figuris ligatis** (*inde* PS.-PETR. CRUC. 4, tit.). *al.* PETR. PIC. 2, tit. PETR. PIC. 9, tit. *al.* TRAD. Garl. plan. V 220c: [**Simplex figura** est, quando una sola nota super unam solam sillabam ponitur]. ANON. Couss. IV p. 41, 3: **Figurarum simplicium**, prout in tropis accipiuntur, triplex est modus. Unus est recte stando cum uno parvo tractu in dextera parte operatoris; alius est recte stando sine tractu praedicto; tertius modus est, quando steterit per modum elmuahym. ANON. Couss. IV p. 43, 17: **Figurarum** secundum organistas quaedam dicuntur **simplices** et quaedam **ligatae**. *al.* IOH. GROCH. 178. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 48, 5. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 8. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 8. *al.* WILLELM. 3, 37. *al.* IOH. VETUL. 10, 1: **Simplex figura** est illa, quae una nota soluta est ab altera. *al.* MENS. Cum de p. 73. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 7-1, 4. TRAD. Holl. II 26 p. 69 (p. 439b): Deinde sequitur forma sive intonacio psalmorum maiorum (*ms.*; *ed.*: aliorum) sive canticorum tercii toni, cuius initium debet fieri in ·G·solreut per tonum ascendendo in ·a·lamire et ab ·a·lamire in ·c·solfaut

ascendendo per semiditonum sub signo musicae, quod dicitur podathus. Est enim musicae signum, quando (*ms.*; *ed.*: quod) fit saltus in eadem sillaba (*ms.*; *ed.*: silba) sub **ligatis figuris**. *al.* LAD. ZALK. B 36: punctatim et non sub **ligatis figuris** et signis neumarum. *al.* GUILL. POD. 7, 26. FR. GAFUR. pract. 2, 5. *al.* saepius

figurativus *v.* cantus figuratus (figurativus), contrapunctus figuratus (figurativus), musica figurata (figurativa)

figuratus *v.* cantus figuratus (figurativus), contrapunctus figuratus (figurativus), musica figurata (figurativa)

filaris -e *gestielt, mit einem Notenhals versehen — provided with a stem*
[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: aliquando faciunt **filares** notas ad infra cum recurvacione vel sine, ut sic: ††.

filatio -onis *f.* *Stielung, Kaudierung (von Noten in der Mensuralnotation) — the act of adding a stem (to notes in mensural notation)*
[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: <S>ignum ut hic est figuralis notarum presignacio in modum quadratum vel simplum, filatum vel sine filo, cuius **filacio** tendit sursum aut deorsum a dextris aut sinistris vel quodlibet aliter.

filectum -i *n.* *Notenstiel, Notenhals — note stem*
[*s.XIV*] IOH. VETUL. 53, 7: minima, per quam cognoscuntur omnes divisiones, cognoscitur per solum parvulum **filectum** positum in semibrevis sursum ductum.

fliola -ae *f.* *Bezeichnung für ein Saiteninstrument (Viola?) — term that designates a stringed instrument (viola?)*
[*s.XV*] SZYDLOV. 1 p. 10: organa, sistra, tube, cithare, **filiole**, lire, cornu auribus arte tua rectificante sonant.

filius -i *m.* *Bezeichnung für die plagale Form der Kirchentonarten (2., 4., 6. und 8. Tonart) — term that designates the plagal form of the modes (second, fourth, sixth, and eighth modes)*
[*s.XIII*] ELIAS SAL. 11 p. 30b: secundus tonus ... species vel **filius** primi est. TRAD. Garl. plan. V 217: sicut se habet **filius** ad patrem, ita se habet plagalis ad autenticum. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 120: secundus (*sc. tonus*) vero plagalis vel plaga prothi, idest **filius** vel pars primi (*sim.* GUIDO DION. 1, 2, 128-136). GUIDO DION. 1, 2, 123 (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 16). SUMM. GUID. 52 (*inde* GOB. PERS. p. 189a). [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 9: Hieronymus: Autentus protus, id est auctoritas prima. Plagi protus, **filius** primi. *eqs.* SZYDLOV. 12 p. 46: Omnes autem toni pares eciam sunt quatuor in numero: secundus, quartus, sextus et octavus; eciam fere ab omnibus musicis his nominibus appellantur, et primo plagalis, subiugalis, discipulus, **filius**, servus, minor frater.

filo -avi, -atum, -are *mit einem Notenstiel versehen, kaudieren — to provide with a stem*
[*s.XIV*] VERS. Iam post 13: **filatur** curta sinistris, / ut patet hic: ♯. VERS. Iam post 26: sursum si tu **filabis** eandem (*sc. semibreve*), / dicetur minima ♯. VERS. Iam post 32: Lambardi semibreve sed / sepius inferius **filant** †, valet illaque tempus. VERS. Iam post 123. [*s.XV*] TACT. Opusculum 10: de notis minimis sive **filatis**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64: <Q>uadrata note sunt note

maxime quadratum omnino ac oblongale pretendentes; que si fuerit sine caudis ♯, talis valet duas longas in modo imperfecto ♯♯ eciam non **filatas**. Si **filatur** a parte sinistra deorsum, valet duo tempora <...>, si **filatur** a parte sinistra sursum ♯, valet breves duas; si vero **filatur** a parte dextra sursum ♯, similiter; si **filatur** ab utraque parte, hoc est ab una parte sursum et ab alia deorsum sic: ♯, consuetudo utencium erit investiganda. *ibid.* *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: semiminime primum (*ms.*; *ed.*: prius) in sursum **filate** et ad partem dextram recurvate.

filum -i *n.* et **filus** -i *m.* *Notenstiel, Notenhals — note stem*

A *in der Mensuralnotation — in mensural notation*

a *generell — general*

[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62.

B *Notenzeichen ohne Stiel betreffend — with respect to notational symbols without a stem*

1 *Einzelzeichen — single notational symbols*

a *zur Notation einer Brevis — for notation of a breve*

[*s.XIV*] MENS. Omnis nota in I 1, 3: Brevis formatur sine **filo** (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 164). VERS. Iam post 14: fit brevis hec omni sine **filo**. NIC. WEYTS p. 262a. [*s.XV*] ANON. COUSS. XII 2, 7.

b *zur Notation einer Semibrevis — for notation of a semibreve*

[*s.XIV*] GUIDO FR. 2, 8: Dividatur brevis primaria divisione et perfectiori in tres semibreves equales naturaliter sine aliquo **filo**. [*s.XV*] ANON. COUSS. XII 2, 8: omnis nota ad modum ovi formata in medio spissa inferius et superius acuta nullum habens **filum** semibrevis est.

c *zur Notation einer Minima — for notation of a minim*

[*s.XIV*] GUIDO FR. 2, 37: minime naturales sine **filo** aliquo.

2 *Ligaturen — ligatures*

a *am Anfang einer Ligatur — at the beginning of a ligature*

[*s.XIV*] MENS. Omnis nota in I 2, 1: Quodcumque prima nota ligature descendit et non habet **filum**, est longa (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). VERS. Iam post 86: **Filo** si caret, quevis tempus vocitatur ♯. / Si quadrata caret **filo**, mox altera iuncta / illi directe fit, et hec perpendicularis; / tempus prima valet, duo sed perpendicularis ♯. ... Quadrate bine iuncte **filisque** carentes / tempore perfecto, quevis tria tempora solvit ♯. *al.* NIC. WEYTS p. 262a: quodcumque prima nota longa ligature descendit et non habet **filum**, est longa. GUIDO FR. 3a, 3: Ligatura cum proprietate est, quando <prima> nota ligature ascendentis caret omni **filo**. *al.* [*s.XV*] MENS. Item nota 2: quum sunt duae, tres, quatuor vel quinque notae ligatae secundum exigentiam, et si prima non habuerit **filum** datum ex sinistra nec sursum nec deorsum, et si aliae notae descendunt, tunc prima et ultima quaelibet earum valet duo tempora et omnes intermediae unum tempus. ANON. Mell. 17, 7. *al.* ANON. Tegerns. II 71.

b *am Ende einer Ligatur — at the end of a ligature*

[*s.XIV*] GUIDO FR. 3a, 10: Si autem nota quadrata stat indirecte supra penultimam sine **filo** in sursum vel in deorsum, semper dicitur brevis, ut hic: ♯. [*s.XV*] ANON. Mell. 17, 17. *al.*

C *als Abwärtsstrich — as a stem that extends downward*

1 *bei Einzelzeichen — on single notational symbols*

a *generell — general*

[*s.XIV*] IOH. VETUL. 50, 7: sicut **filus** tractus deorsum addit, ita **filus** tractus sursum dimittit.

b *zur Notation einer Longa — for notation of a long*

[*s.XIV*] MENS. Omnis nota in I 1, 2: Longa formatur cum **filo** a parte dextra sic: ♯ vel sic: ♯ vel sic ♯ (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 164). VERS. Iam post 12: sed **filo** longa notata

/ a dextris, velut hic . IOH. VETUL. 14, 4: Et si in illa nota quadrangulari ponatur cauda seu **filum**, quod idem est, ex parte dextra, per illam caudam seu **filum** aliquando triplicatur et aliquando duplicatur valor illius notae seu puncti. *al.* NIC. WEYTS p. 262a: Longa figuratur quadrata cum **filo** in parte dextera. GUIDO FR. 8, 1. MENS. Notularum non p. 141: nisi secunda nota stat super primam habens **filum** descendentem supra se a parte dextra, tunc secunda longa est, ut hic: . [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 6.

c zur Notation einer Brevis — for notation of a breve [s.XIV] MENS. Omnis nota in I 1, 3: Brevis formatur sine filo ... vel sic cum longiori **filo** a parte sinistra vel sic (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 164). NIC. WEYTS p. 262a: Brevis formatur sine filo quadrata, ut hic: , vel cum **filo** in parte sinistra, ut hic: .

d zur Notation einer Maxima oder Larga — for notation of a maxima or larga

[s.XIV] IOH. VETUL. 44, 15: larga figuratur cum **filo** deorsum tracto in parte dextra. NIC. WEYTS p. 262a: Omnis nota in cantu mensurato maxima figuratur quadrata cum **filo** in parte dextera, ut hic: . [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 5: omnis nota quadrangularis habens **filum** datum ex sua dextra parte sursum aut deorsum, si eiusdem notae longitudo triplicat latitudinem, id est, si eius longitudo in proportionem ter triplicat latitudinem, illa nota semper est maxima.

e zur Notation einer verlängerten Semibrevis (semibrevis maior) — for notation of a lengthened semibreve (semibrevis maior)

[s.XIV] GUIDO FR. 2, 12: Si **filum** in deorsum addatur prime semibrevis, duas partes ipsa continebit, ultima vero in tertia remanebit, ut hic: . Si **filum** addatur in deorsum alicui trium semibrevium prime divisionis, transitur ad secundam divisionem temporis, que est in sex, et tunc, cui additur **filum**, medietatem temporis continebit, alia sextam partem, ultima in tertia remanebit, ut hic: . *al.*

f zur Notation einer Minima — for notation of a minim [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 9: omnis nota in corpore formata ut semibrevis habens **filum** ductum sursum aut deorsum minima est.

2 in Ligaturen — in ligatures

a am Anfang einer Ligatur — at the beginning of a ligature [s.XIV] VERS. Iam post 104: Si plures iuncte fuerint, tempus valet unum / quolibet, et **filum** descendens parte sinistra / si tenet. GUIDO FR. 3a, 4: Descendens autem ligatura cum proprietate dicitur, quando prima nota descendens **filum** habet a sinistris in deorsum. *al.* [s.XV] ANON. Couss. XII 14, 1: omnis nota quadrata habens **filum** seu proprietatem in dextra parte sive sursum sive deorsum longa est, sive initialis, media vel finalis. Exemplum: . ANON. Mell. 17, 9. *al.*

b am Ende einer Ligatur — at the end of a ligature

[s.XV] ANON. Couss. XII 14, 1. ANON. Mell. 17, 13: quandocumque secunda nota est altior prima et secunda nota habet **filum** a parte dextra descendentem, tunc secunda etiam sine proprietate dicitur. *al.*

c in der Mitte einer Ligatur — in the middle of a ligature [s.XV] ANON. Couss. XII 14, 1.

D als Aufwärtsstrich — as a stem that extends upward

1 bei Einzelzeichen — on single notational symbols

a allgemein — general

[s.XIV] IOH. VETUL. 44, 19: Caudata vero cum cauda seu **filo** sursum ducto diminuit valorem notae in quolibet corpore. *al.*

b zur Notation einer Longa — for notation of a longa

[s.XIV] VERS. Iam post 12: sed **filo** longa notata / a dextris, velut hic . GUIDO FR. 8, 1: Notandum est, quod nota quadrata **filum** in sursum vel in deorsum habens a parte dextra

longa perfecta vocabitur et tribus temporibus mensurabitur. [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 6.

c zur Notation einer Minima — for notation of a minim [s.XIV] GUIDO FR. 2, 37: minime naturales sine filo aliquo, artificiales cum **filo** in sursum. *al.* [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 9: omnis nota in corpore formata ut semibrevis habens **filum** ductum sursum aut deorsum minima est.

d zur Notation einer Maxima — for notation of a maxima [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 5: omnis nota quadrangularis habens **filum** datum ex sua dextra parte sursum aut deorsum, si eiusdem notae longitudo triplicat latitudinem, id est, si eius longitudo in proportionem ter triplicat latitudinem, illa nota semper est maxima.

2 in Ligaturen — in ligatures

a allgemein — general

[s.XII] ANON. Couss. XII 14, 1: omnis nota quadrata habens **filum** seu proprietatem in dextra parte sive sursum sive deorsum longa est, sive initialis, media vel finalis.

b zur Notation der opposita proprietas (= zwei Semibreven) — for the notation of opposita proprietas (= two semibreves)

[s.XIV] MENS. Omnis nota in I 2, 3: Item quandocumque **filum** ascendens est in principio cuiuscumque ligature, semper sunt due semibreves (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). VERS. Iam post 84: Si fuerint prima **filo** scandente, valebunt / unum tempus utrequē, velut hic patet manifeste . *al.* IOH. VETUL. 47, 9. NIC. WEYTS p. 262a: quandocumque est **filum** in principio ascendens cuiuscumque ligature, semper sunt due semibreves. GUIDO FR. 3a, 7. MENS. Notularum non p. 141. ANON. Vratisl. p. 338b. [s.XV] ANON. Mell. 17, 4. *al.*

E mit mehreren Stielen zur Notation eines semitonium enarmonicum ($\frac{2}{5}$ eines Ganztons) und eines semitonium chromaticum ($\frac{1}{5}$ eines Ganztons) — with multiple stems, for notation of an enharmonic semitone ($\frac{2}{5}$ of a tone) and of a chromatic semitone ($\frac{1}{5}$ of a tone)

[s.XIV] GUIDO FR. 6, 2: Quando autem tractum sive **filum** in sursum a sinistris trahitur excedens **filum**, quod stat a dextris, signum semitonii enarmonici est, quo utimur in cantu plano et quandoque in mensurato. Quando vero **filum** in sursum trahitur a dextris excedens, quod est a sinistris, signum semitonii chromatici est, quo utimur in cantu mensurato tantum, et inproprie in cantu plano signatur.

F mit Fahnen oder Haken zur Notation einer Semifusa — with flags, or hooks for notation of a semifusa

[s.XV] ANON. Couss. XII 2, 12: omnis nota formata in toto ut minima ... habens duos uncus datos deorsum in dextra parte et habens **filum** ductum deorsum et uncum sursum in sinistra parte simili modo semifusa est, ut hic: .

II in der Choralnotation — in chant notation

[s.XIV] VERS. Iam post 121: In cantu plano non accipitur valor iste, / quamvis iuncture cernantur, ut hic sine **filo** . GUIDO FR. 6, 2 (cf. col. 72, 37).

finale -is n. *Schlußton, Finalis — final pitch, final*

[s.XI-XII] THEOG. METT. 17, 3 (p. 189a): habet medium terminum ·D·, quod etiam **finale** est proti. THEOG. METT. 17, 4 (p. 189a): ·E· grave, quod etiam **finale** est deutri. *al.* [s.XV] PS.-GUIDO corr. p. 55a: regulariter perducitur ad suum **finale**, scilicet ·D· grave. COMPOS. Natura 1, 2: Omne carmen debet esse recti toni et secundum hunc debet habere suum **finale**, principium, ascensum et descensum rectum.

finalis -e *zum Tetrachord der Finales gehörig — belonging to the tetrachord of the finales*

[s.IX] MUS. ENCH. 4, 5: in primo dumtaxat tono et secundo

ab *f* archoo vel proto **finali** usque in eundem gravem γ , in tertio et quarto a *f* deuterio **finali** usque in eundem gravem γ ... At vero in acumine a quocumque **finali** sono usque in tertium eiusdem nominis sonum efferri valet, id est usque in excellentes. SCOL. ENCH. 1, 377: Δ : Quare unum tetrachordum sub **finalibus** sonis constituitur, supra **finales** duo? *al.* ORG. Bamb. II 9: *f* archos **finalis** organizat *f* tetrardo **finali**. *al.* INCH. UCHUB. 198: in protum **finale**. *al.* [s.XI] HERMANN. mus. p. 46 (p. 139a). ARIBO 2 p. 25: Prima species diapente ascendit tono, semitonio, ditono a $\cdot D \cdot$ **finali** in $\cdot a \cdot$ superius. *al.* ANON. Prag. 290. QAEST. MUS. 1, 9 p. 18. THEOG. METT. 33, 1 (p. 193a). *al.* IOH. COTT. mus. 11, 23: Secundi ergo toni „Gloria“ in $\cdot C \cdot$ gravi incipit, quarti in $\cdot E \cdot$ **finali** ..., septimi in $\cdot c \cdot$ acuta (*inde* CONR. ZAB. tract. AX 2). [s.XII] ANON. Pannain p. 113: $\cdot D \cdot$ **finalis** cum $\cdot a \cdot$ acuta. [s.XIII] ANON. Ratisb. 3, 10: ascendatur ab $\cdot e \cdot$ **finali** ad $\cdot c \cdot$ acutam. *al.* ENGELB. ADM. 4, 8, 18: a vocibus **finalibus** per superiores ad excellentes. ENGELB. ADM. 4, 20, 2: in $\cdot D \cdot$ **finali** et $\cdot a \cdot$ prima superiorum. *al.* [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 36. SUMM. GUID. comm. 4, 32. *al.* HEINR. EGER 5 p. 55. *al.* ANON. Quaest. 4: sonum gravem et **finale**. [s.XV] GOB. PERS. p. 189a. *al.* ANON. Claudifor. 1, 5, 3. *al.* TRAD. Holl. II 62 p. 10 (p. 419a): Signatae (*sc. claves*) dicuntur, quae in libris et in lineis signantur, et sunt quinque: $\cdot F \cdot$ fundamentale, $\cdot F \cdot$ **finale**, $\cdot c \cdot$ acutum et $\cdot d \cdot$ excelens (*sim.* LAD. ZALK. A 53). *al.* TRAD. Holl. III 7 p. 49: $\cdot D \cdot$ grave **finale** et $\cdot d \cdot$ superacutum. *al.* ADAM FULD. 2, 17. LAD. ZALK. A 73. *al.* SZYDLOV. 8 p. 35: Secunda coniuncta accipitur inter $\cdot D \cdot$ et $\cdot E \cdot$ graves seu **finales**. MON. In mon. 5: in quo loco ponatur deuterus **finalis** ad hunc modum *f*. *al.* MON. Mon. ench. 13. *al.* v. tetrachordum grave - tetrachordum finale - tetrachordum superius - tetrachordum excellens

finalis chorda (clavis, gradus, littera, locus, nervus, nota, rector, sedes, sonus, terminus, viceclavis, vox) 1. *Schlußton, Grundton, „Finalis“* 2. *Bezeichnung für den letzten (höchsten) Ton eines Hexachords* 3. *Bezeichnung für den letzten Ton einer Reihe von Tönen (in einer Ligatur)* 4. *Bezeichnung für den letzten (höchsten) Ton eines Tetrachords* 5. *Bezeichnung für die äußeren Begrenzungssteine eines Tetrachords oder Pentachords* — 1. *final pitch*, *final* 2. *term for the final (highest) pitch of a hexachord* 3. *term for the last note in a series of pitches (within a ligature)* 4. *term for the final (highest) pitch of a tetrachord* 5. *term for the outermost notes that delimit a tetrachord or pentachord*

1 *Schlußton, Grundton, „Finalis“ (auf die Kirchentonarten bezogen)* — *final pitch*, *final* (with reference to the modes)

a *für die regulären Finaltöne (D-G)* — *for the regular final pitches (D-G)*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 2: autentici quidem descensus habent in secunda a propria **finali** chorda, plagi vero in quarta a propria **finali** chorda. [s.IX] MUS. ENCH. 5, 4: inferior quisque tonus non nisi ad quintum usque sonum a **finali** sono ascendit, sed et hoc raro. *al.* SCOL. ENCH. 1, 318: quod sonus idem **finalis** et sociales sui frequentiores in commatum vel colarum fine versantur. *al.* COMM. BR. 283: Sunt, qui non in **finale** sonum terminantur, sed in graviorem, qui sub se est. ORG. Colon. 9: ubi colon vel commatis positio ad **finale** usque rectorem descendit. *al.* ALIA MUS. 140 p. 201: Subiugalis vero unusquisque tropus a **finali** chorda superius habet diapente, inferius vero diatessaron (*inde* Anon. Bernh. 2, 86). *al.* ORG. Selest. p. 68, 10. TON. Lugd. 3, 1. [s.X-XI] ORG. Paris. 24. *al.* ANON. Bernh. 2, 82. TON. Boeth. mus. 2: Sunt enim quattuor in regulari monochordo **finales** cordae. *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [**finales** omnium nervos]. BERNO prol. 9, 26: Si has antiphonas tertio a **finali**

loco, idest a lychanos meson, incipere volueris, in modulando deficiis, dum semitonium, ubi esse debuit, minime repperis. *al.* BERNO ton. p. 81a. *al.* GUIDO micr. 11, 15: Incepto enim cantu, quid sequatur, ignoras; finito vero, quid praecesserit, vides. Itaque **finalis** vox est, quam melius intuemur. Deinde si eidem cantui versum aut psalmum aut aliquid velis subiungere, ad **finale** vocem permaxime opus est coaptare, non ad primae vel aliarum adeo inspectionem redire. Additur quoque et illud, quod accurati cantus in **finale** vocem maxime distinctiones mittunt. *al.* GUIDO reg. 143. *al.* GUIDO ep. p. 524, 365. *al.* PS.-BERNO mon. 8, 11: **finales** omnium nervos ostendamus. HERMANN. mus. p. 25 (p. 128b). WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 25: Unusquisque autem tropus in propria **finali** chorda una cum plaga sua finitur. *al.* ARIBO 67 p. 54: **Finales** voces triplici ex causa nuncupari videntur, et quod finiunt legitimum autentorum ascensum, et quod omnem determinant cantum, et quod in easdem nonnunquam fines distinctionum perveniunt. *al.* COMM. Guid. 30 p. 134: cur **finalis** vox sit principalis in cantu. *al.* LIB. SPEC. 31 p. 50: De **finalibus** vocibus. *al.* TON. Aug. p. 87. *al.* FRUT. ton. p. 113: Principales autem eius (*sc. authenti protii*) antiphonae ab ipsa finali **chorda** sua, scilicet $\cdot D \cdot$, ordiuntur. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 16. *al.* ANON. Wolf p. 216. IOH. COTT. mus. 10, 25. UDALSC. 2: Omnis **finalis** chorda principalis est in suo modo eo, quod cantus in ea distinguitur et regulariter finitur. *al.* ANON. La Fage I 7, 9. *al.* TON. Baumg. 8, 11. [s.XIII] MUS. MAN. 52, 24. *al.* IOH. AEGID. 12, 18: **Finales** vero litterae sunt cantuum terminativae. *eqs.* AMERUS 11, 22: tercius tonus et quartus tonus in hac **finali** voce $\cdot e \cdot$ convenient. *al.* PS.-MUR. summa 1395: Que sunt claves et viceclaves tonorum **finales**. *al.* ENGELB. ADM. 4, 28, 1: De **finalibus** et socialibus vocibus. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 110. *al.* GUIDO DION. 1, 2, 47. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 35, 5: Unde, quia secundum **finale** vocem totus cantus principalis moderatur et regitur, secundum Guidonis expositorem **finalis** vox modalis vocatur, ut quantumcumque quis in cantu diversis consonantiarum utatur speciebus ... in elevatione et depositione, ex **finali** tamen voce, in quam tendunt, determinatum principaliter sumunt modum. IAC. LEOD. spec. 6, 39, 8: Sunt tamen praeter tactas quattuor voces **finales** aliae quaedam, in quibus cantus aliqui finiuntur, sed non dicuntur principaliter finales, sed quasi secundario, ut affinales nominentur. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 4: Quantumcumque enim cantus elevetur vel deponatur, debet quaelibet vox ad vocem coaptari **finale** per aliquam de sex consonantiis, idest per semitonium, per tonum, per semiditonus, per ditonus, per diatessaron vel per diapente. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 22: Nonne etiam in discantibus et organicis cantibus tenor principaliter vocem aspicit **finale**, quae quasi toti concordat discantui? *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 120: Hic nota, quod $\cdot A \cdot$ lamire, $\cdot B \cdot$ fa $\cdot B \cdot$ mi et $\cdot C \cdot$ solfaut vocantur claves affinales suarum infra quintarum, scilicet $\cdot D \cdot$ solre, $\cdot E \cdot$ lami et $\cdot F \cdot$ faut, quia in elevatione et depressione concordant cum clavisbus eisdem, quae claves dicuntur naturales **finales**. HUGO SPECHTSH. comm. p. 128: Per notam enim **finale** generalem unus tonus discernitur ab alio. *al.* QUAT. PRINC. 3, 22: predictae quatuor littere, videlicet $\cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot$ **finales** vocantur, quia in eisdem literis species diatesseron finem faciunt, et ab eisdem literis species diapente originem ducunt. QUAT. PRINC. 3, 35: De principiis et distinctionibus ponendis supra **finale** notam in auctentis et in plagalibus. QUAT. PRINC. 3, 46: De virtute vocis **finalis**. *al.* SUMM. GUID. 45: Claves **finales** bene constat quatuor esse (*sim.* GOB. PERS. p. 189a). *al.* HEINR. EGER 5 p. 49: quatuor loca sunt **finalia**. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 4: De **finalibus** vocibus. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 378, 24: Quia cantus, cuius **ptongus** finalis in lychanos hypaton

desinit, autenti proti est vel plagis proti est. *al.* GOB. PERS. p. 191a. *al.* GEORG. ANS. 3, 61. *al.* ANON. Carthus. nat. 2, 18: concluderunt antiqui 4 tonos penes 4 **finales** gradus sive **finales** claves scale musicalis fore distinguendos. *al.* TRAD. Holl. I p. 178: cum autentus et suus plagalis ... eandem habeant sedem **finalem**. *al.* TRAD. Holl. II 15 p. 41 (p. 431a): quintam cordam a sua sede **finali**. *al.* TRAD. Holl. III 10 p. 88: infra suam sedem **finalem**. *al.* TRAD. Holl. VI 28, 2: Postquam vero thonum elegeris, inquire **finalem** vocem illius. *al.* BONAV. BRIX. 15, 36. ADAM FULD. 2, 15: omnis authenticus a sua **finali** sede ascendere habet diapason. *al.* LAD. ZALK. B 13: Remissionem vero sub **finalem** sedem. *al.* GUILL. POD. 4, 5: Tetrardus ... in 'g' gravi **finalem** capiebat terminum. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8. *al.* SZYDLOV. 9 p. 41. *al.*

b für alternative Finaltöne (a-c) — for alternative final pitches (a-c)

[s.XII] ANON. La Fage I 7, 9: Quot sunt vel quae sunt litterae **finales**. Prima igitur maneries duas habet **finales** litteras, scilicet 'D' et 'a', secunda duas, scilicet 'E' et 'f', tertia duas, scilicet 'F' et 'c', quarta unam solam, scilicet 'G' ut. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 43, 2: Igitur primae maneriae, primi scilicet et secundi toni, litterae **finales** sunt 'D' et 'a'. *al.* IOH. AEGID. 12, 19: Habet ergo prima maneries **finales** duas litteras 'D' et 'a', secunda duas, scilicet 'E' et 'f'; tertia 'F' et 'c'; quarta vero 'G' tantum. PS.-MUR. summa 2466: in musica sunt septem claves **finales**. (?) [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 53: eosdem cantus, qui debent in 'A' re incipi et in 'D' solre finiri, incipiunt (*sc. moderni cantores*) in 'E' lami et finiunt in 'A' lamire per notam **finalem**. *ibid.* *al.*

2 Bezeichnung für den letzten (höchsten) Ton eines Hexachords — term for the final (highest) pitch of a hexachord [s.XIII] HIER. MOR. 12 p. 50, 15: naturalis (*sc. cantus*) vero in 'c' bis positum, id est in 'C' faut gravi in spatio et in 'c' solfaut acuto in linea et non in 'g' solfa excellenti, quod caret voce principali, scilicet ut, et etiam **finali**, la.

3 Bezeichnung für den letzten Ton einer Reihe von Tönen (in einer Ligatur) — term for the last note in a series of pitches (within a ligature)

[s.XIV] MARCH. pom. 42, 4: Unde Italici dicunt, quod nota **finalis** plus continet perfectionis eo, quod finis. *al.* PS.-THEODON. 4 p. 50: Omnis notula **finalis** recte ascendens signat illam esse brevem. *ibid.* *al.* [s.XV] ANON. Couss. XII 14, 1. ANON. Monac. 2, 132: De notis **finalibus** in ligatura existentibus. ANON. Tegerns. II 70.

4 Bezeichnung für den letzten (höchsten) Ton eines Tetrachords — term for the final (highest) pitch of a tetrachord [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 37, 4: Tertium (*sc. tetrachordum*) est synemmenon, cuius inferius princeps est mese, **finalis** vero chorda eius superius est nete synemmenon.

5 Bezeichnung für die äußeren Begrenzungstöne eines Tetrachords oder Pentachords — term for the outermost notes that delimit a tetrachord or pentachord

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 284, 25: 'sunt proslambanomenos, hipate hipaton, hipate meson, mese, nete sinemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hiperbolion ... sive pentacorda sive tetracorda contineant', id est fineant, quia iste corde **finales** dicuntur.

v. pausa finalis

subst. **finalis** -is f. et m. I. Schlußton, Grundton, 'Finalis' II. melismatischer Schlußabschnitt — I. final pitch, final II. melismatic closing section

I Schlußton, Grundton, 'Finalis' — final pitch, final

A in Bezug auf die Kirchentonarten — with regards to the modes

1 für die regulären Finaltöne (D-G) — for the regular final pitches (D-G)

a Definition

[s.IX-X] HUCBALD. 49: Quattuor a primis tribus, idest lychanos ypaton, ypate meson, parhypate meson, lychanos meson, quattuor modis vel tropis, quos nunc tonos dicunt, hoc est protus, deuterus, tritus, tetrardus, perficiendis aptantur ... Unde et eadem **finales** appellatae, quod finem in ipsis cuncta, quae canuntur, accipiunt. [s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Quattuor sunt voces, quae vocantur **finales** eo, quod in unaqualibet harum regulares finiantur cantiones, videlicet 'D·E·F·G·'] (*sim.* PS.-BERNO mon. 9, 1). WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 26. ANON. Prag. 241: **Finiales** autem eos dicimus ptongos, ad quos quique toni, quantumlibet vel exceleant intendendo vel graventur deponendo, finalem remittunt stimam (*pro* syllabam?) et in quibus ultimam terminant notam. MOD. Autent. prot. 11. IOH. COTT. mus. 11, 5: fines octo tonorum in quattuor notis, quae ob id etiam **finales** dicuntur, dispositi sunt (*inde* CONR. ZAB. tract. AT 5). [s.XII] TON. Cist. 19: D.: Quid vocas **finalem**? M.: **Finiales** sunt litterae cantuum terminativae. COMPIL. Paris. II p. 75. [s.XIII] MUS. MAN. 42, 10: **Finalis** vero dicitur illa littera, in qua cantus terminatur. WALT. ODINGT. 5, 8, 8. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 12: omnes octo (*sc. toni*) deberent bini associati in quatuor dissimilibus litteris terminare, quae ab ipsis vocate sunt **finales**, et sunt iste 'D·E·F' et 'G' graves (*inde* BONAV. BRIX. 15, 8). IAC. LEOD. spec. 6, 75, 3. HUGO SPECHTSH. comm. p. 39: 'D' solre, 'E' lami, 'F' faut et 'G' solreut non solum dicuntur graves, sed etiam **finales**, quia fere omnis cantus finitur in ipsis. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 61: Ideoque **finales** nominate sunt, sub quibus regulantur notule cantuum eorum terminales 'd·e·f·g'. TRAD. Holl. III 8 p. 55. CONR. ZAB. tract. AX 7. BONAV. BRIX. 15, 8.

b Gebrauch — usage

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 3: **Finiales** autem sunt primi quidem et secundi tropi lychanos ypaton. Tercii vero et quarti ypate meson, quinti quoque et sexti parhypate meson, septimi vero et octavi lychanos meson. [s.IX-X] HUCBALD. 51. *al.* ALIA MUS. 129 p. 162: Siquidem a paranete diezeugmenon melodia huius tropi (*sc. septimi*) inchoans in lychanos meson, quae est sua **finalis**, desinit per diatessaron et tonum. *al.* [s.X-XI] ORG. Paris. 49: in inicio versus illi sono, qui **finalis** et rector extat in modo, sonus respondeat de<uterus> subquartus. *al.* ANON. Bernh. 2, 51: Doriis habet melodiam a mese et descendit ad lychanos ypaton, ascendit vero ad paranete diezeugmenon habens **finalem** in lychanos ypaton in gravibus, in acutis in mese. *eqs.* *al.* PS.-ODO dial. p. 257b: Nulla vox potest incipere cantum, nisi ipsa vel **finalis** sit vel consonet **finali** per aliquam de sex consonantiis. BERNO prol. 5, 1: aperire conemur, qualiter unusquisque autenticus vel suus plagis a suo **finali** progrediens iterum ad eundem redeat. BERNO prol. 10, 3: ad V^{tum} locum perveniat, ubi unusquisque **finalis** socialem suum inveniat, quatinus ipse **finalis** quasi quidam dux ac princeps moderatorque in medio residens ex utraque parte sui differentiis condat legem inchoandi. *al.* BERNO ton. p. 75a. *al.* BERNO ep. 16. PS.-BERNO mon. 9, 2: Quae (*sc.* 'D·E·F·G·') idcirco ex omnibus electae sunt **finales**, quod inter septem discrimina vocum inveniantur soniores. Extra quas, si vel vetus vel nova cantio finiatur, irregularis sine dubio iudicetur. *al.* HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b). *al.* OLIVA 118. *al.* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 21. WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), 1: Quilibet autenticus tropus a **finali** suo in decimam chordam licenter ... ascendit. *al.* ARIBO 58 p. 17. *al.* COMM. Guid. 5 p. 124: Legitimae enim **finales** omnes in authenticis cantibus sunt et modi et distinctiones suorum cantuum. COMM. Guid. 7 p. 133: maiores pausas et moras facimus in **finali** quam in qualibet alia voce. COMM. Guid. 37 p. 135: per **finalem**, quis sit cantus, nos-

cimus. *al.* TON. Aug. p. 84: ut tonus omnis de suo quisque **finali** incipiendi regulam ascendendi ac descendendi metam omnem cursus tenorem metiatur. TON. Aug. p. 100a: finitur in mese ·a·, primi scilicet **finalis** sociali. *al.* ANON. Lips. p. 160: transposita a **finali** legitima in affinem. *al.* ANON. Prag. 185: Voce enim principali per autenticos tonos usque ad decimum licenter progrediente ptongum vel per laterales usque ad quintum, organalis circa **finale** tertium vix ascendendo vel descendendo attingit sonum. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60a. *al.* MOD. Autent. prot. 3. FRUT. brev. 8 p. 61: Qui duo (*sc. octavus et primus modus*), quamvis eandem videantur habere speciem, in hoc tamen differunt, quia diversam habent **finale** ... Primus quippe **finale** habet ·D·, sed in ·a· distinguitur; iste **finale** habet ·G·, in eaque ipse mediatur. *al.* FRUT. ton. p. 118: Differentia prima ab ipsa quidem **finali** incipit. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 106: Autenti, sicut Guido testatur, raro sub **finali** sumunt principia. *al.* ANON. Wolf p. 209: **Finales**, uti praediximus, servantur, intensiones et remissiones aliquantulum variantur. *al.* QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23. *al.* THEOG. METT. 32, 1 (p. 193a): Secundus subiugalis eius habet eandem **finale** quam magister, id est ·D· grave. *al.* IOH. COTT. mus. 10, 29: Significat autem diastema distinctum ornatum, qui fit, quando cantus non in **finali**, sed in alia decenter pausat; systema coniunctum ornatum indicat, quotiens in **finali** decens melodiae pausatio fit. IOH. COTT. mus. 11, 14: Nam ubicumque cantus incipiat et quomodo-cumque varietur, semper ei modo adiudicandus est, in cuius **finali** cessaverit (*inde* ANON. Pannain p. 110). *al.* IOH. COTT. ton. 24, 6. *al.* UDALSC. 3. *al.* GUIDO AUG. 315: Cum ergo tam iniciales quam mediatrices **finales** sint cantuum, iniciales tantum autentorum, mediatrices vero plagalium **finales** sint (*sim.* ANON. La Fage I 9, 27). GUIDO AUG. 468: Principales tamen ac proprie **finales** sunt a ·d· gravi usque in ·c· acutum, quia unaqueque earum plenariam plagalium depositionem et regularem habet autentorum elevationem. ... Harum autem septem **finalium** quatuor prime, que graves sunt, videlicet ·d·e·f·g·, principales ac maxime **finales** vocantur. *al.* TON. Cist. 81. *al.* ANON. Cist. I 69 p. 30. *al.* ANON. Cist. II c. 1151A. *al.* ANON. La Fage I 10, 3. *al.* ANON. Pannain p. 110: De **finalibus** tonorum. ANON. Pannain p. 112: De affinalibus **finalium**. *al.* TON. Baumg. 1, 10: Differentia tertia „Seculorum amen“ a **finali** dyatesseron intervallo distat, ipsa autem ab eodem **finali** semiditono inchoat superius. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 192. *al.* COMPIL. Paris. II p. 75. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 43, 9. *al.* IOH. AEGID. 12, 14. *al.* AMERUS 22, 22: Et nota, quod ·d·e·f·g· sunt **finales**, ·a·b·c·d· confinales et affinales vel consociales sunt. *al.* HIER. MOR. 21 p. 157, 19. *al.* ANON. Ratisb. 7, 7: Omnis tonus, qui in debito **finali** finiri non poterit, ad suum dyapente transponi licitum est. Qui si nec ibi finiri poterit commode, tunc cantus, qui cantus (*ms.*; cantus *fortasse delendum est*) inscitia distortorum usualium depravatus invenitur, peritia musicorum ad **finale** debitum censeo corrigendum. *al.* PS.-MUR. summa 1306. *al.* ENGELB. ADM. 4, 25, 17: in **finali** proprio vel consimili terminari. ENGELB. ADM. 4, 28, 4. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 11. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 29: Si aliquis tonus in confinali finitur, hoc semper est propter accidens, nam quilibet tonus debet in **finali** sua proprie terminari, et tunc talis tonus dicitur regularis eo, quod iuxta sibi datam regulam modulari. Si autem, ut dictum est, in **finali** finiri non potest, debet in confinali, et tunc talis tonus irregularis dicitur. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 41, 6: Cum autem septem sint vocum discrimina, idest ·A·B·C·D·E·F·G· et harum quattuor ultimae, scilicet ·D·E·F·G·, sint proprie et naturaliter **finales**, tres aliae dicuntur affinales, idest ·A·B·C· vel ·a·b·c· propter tactas causas. Adhuc dicuntur tactae voces affinales, quia ad

illas, quae proprie **finales** sunt, sic ordinantur, ut vices illarum in aliquibus suppleant cantibus. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 123: cantus videlicet, qui in gravibus **finalibus** finitur. *al.* QUAT. PRINC. 3, 47. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 56: autenti sub suis domiciliis sive **finalibus** nulla habent principia excepto solo primo. *al.* HEINR. EGER 5 p. 49: Ab his igitur **finalibus** tamquam a tonorum seu cantuum domiciliis musici suos regulant cantus. HEINR. EGER 5 p. 54: Et si cantus aliqui per licentiam accommodationis aliam vel in discantibus illam <metam> transcenderint, nihilominus aliquae **finalium** haberent praedictorum et, sic tantum accipitur, a cantibus differrent regularibus. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 6. *al.* IAC. TWING. p. 96, 15. *al.* GOB. PERS. p. 188b. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 7. *al.* GEORG. ANS. 3, 61. *al.* ANON. Carthus. nat. 4, 26. *al.* TRAD. Holl. I p. 180: Sed quoniam cantus in **finalibus** et affinalibus terminati penes solam transpositionem differunt, ideo sicut penes **finale** sic et penes affinale elevatio vel depressio troporum est regulanda. *al.* TRAD. Holl. II 32 p. 71 (p. 440b). *al.* TRAD. Holl. III 6 p. 45. *al.* TRAD. Holl. VI 9, 7. *al.* CONR. ZAB. tract. BF 5. *al.* BONAV. BRIX. 15, 12. *al.* ADAM FULD. 2, 15. *al.* GUILL. POD. 4, 8. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 12: psalmodia in unisono cum **finali** caepta. *al.* SZYDLOV. 9 p. 41. *al.*

2 für die alternativen Finaltöne (a-c) — for the alternative final pitches (a-c)

[s.XI] COMM. Guid. 5 p. 116: Sciendum, quod, cum ·A·B·C· sint **finales**, tamen in tetrachordo finalium non accipiuntur, quia licet per affinitatem, tamen per naturam non sunt finales nisi a ·D· in ·G· (*inde* ANON. Lips. p. 156). *al.* TON. Aug. p. 119b: Sed omnes (*sc. antiphone*), que huic ascribuntur differentie, cum tono infra finale, id est in lichanosypaton ·D·, inchoate semitonia sui melo necessaria infra lichanosmeson ·G· non inveniunt, mesen ·a· pro **finali** sunt habiture. PS.-OSBERN. 104. *al.* IOH. COTT. mus. 11, 10: Sunt autem proprie, ut supra diximus, tonorum finales quattuor istae: ·D·E·F·G· ... Ideo autem proprie diximus, quia et alias **finales** interdum cantus sibi usurpant (*inde* ANON. Pannain p. 110. TRAD. Holl. VI 37, 9. CONR. ZAB. tract. AV 5). IOH. COTT. mus. 14, 1 (*inde* CONR. ZAB. tract. BF 1). [s.XII] GUIDO AUG. 147: Habet autem prima maneria duas **finales** tantum, ·a· et ·d·. Secunda duas, ·b· et ·e·. Tercia duas, ·c· et ·f·. Quarta unam solam, ·g·. GUIDO AUG. 468: Principales tamen ac proprie **finales** sunt a ·d· gravi usque in ·c· acutum, quia unaqueque earum plenariam plagalium depositionem et regularem habet autentorum elevationem. ... Harum autem septem **finalium** quatuor prime, que graves sunt, videlicet ·d·e·f·g·, principales ac maxime finales vocantur. *al.* TON. Cist. 21: D.: Quot **finales** singulae habent maneriae? M.: Prima duas: ·D· et ·a·. Secunda duas: ·E· et ·b·. Tercia duas: ·F· et ·c·. Quarta unam tantum, scilicet ·G·. D.: Utrum tot toni sunt, quot maneriae? M.: Quattuor sunt maneriae, sed octo sunt toni, qui sub maneriis continentur. *al.* ANON. Cist. I 29 p. 26. *al.* ANON. Cist. II c. 1151B: Illis (*sc. cantibus primi modi*) vero, qui supra quintam non tonum, sed semitonum habent, propria **finalis** est ·A· acutum, quod ibidem non tonum, sed semitonum habet. *al.* ANON. La Fage I 7, 35. *al.* ANON. Pannain p. 112. *al.* TON. Vatic. 12, 9 p. 219: in afinibus **finalibus** terminatur. COMPIL. Paris. II p. 75: In acutis quoque **finales** sunt quattuor. Dorius enim, qui est authenticus protus, et phrygius ..., lydius ... ac mixolydius ... **finale** habent etiam in acutis quintam a suo in gravibus finali; plagae vero eorum nonnisi in gravibus finire queunt. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 43, 9. *al.* IOH. AEGID. 12, 14. *al.* ENGELB. ADM. 4, 21, 6. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 53. *al.* HEINR. EGER 5 p. 50. [s.XV] ANON. Claudifor. 1, 4, 5. TRAD. Holl. III 9 p. 69. (?)

3 für irreguläre Finaltöne — for irregular final pitches

[s.XI-XII] PS.-OSBERN. 93: quidam dicunt, quod ·G· **finalis** proti potest esse quandoque, sed raro evenit aut nunquam; sed tamen invenitur aliquando, quando non potest finiri in propria finali ·D· neque in sociali eius ·a· neque in diapason ·d·, quia post finalem vult habere et ditonum, quod facit ·b·, et semiditonum, quod facit ·b·. PS.-OSBERN. 103: ·E· autem gravis finalis est regulariter autenti deuteri et plagalis eius ..., sed si transversus fuerit cantus ita, ut non possit in propria finali ·E· finiri, in ·b· finem capiat ... Conceditur etiam huiusmodi et tertia **finalis** ·a· videlicet acuta. GUIDO AUG. 69: apud minus doctos ·g·, que finalis est quarte manerie tantum, iudicetur etiam **finalis** prime. ANON. Cist. I 52 p. 28: Quod si dixeris ·G· **finalem** esse primae maneriae per ·B· rotundum, respondeo hoc esse non posse. *al.*

B als Bezeichnung für die Töne des Tetrachords D-G (in der Einteilung des Tonsystems in Tetrachorde) — as term that designates the pitches of the tetrachord D-G (in the division of the tonal system into tetrachords)

[s.IX] MUS. ENCH. 1, 54: In quibus primum et humillimum constat tetrachordum gravium. Huic proximum tetrachordum **finalium**. Post quos tetrachordum superiorum. Deinde excellentium. Ultimi remanent duo. MUS. ENCH. 3 tit.: Unde dicatur tetrachordum **finalium** et ceterorum. Terminales sive **finales** dicuntur, quia in unum aliquem ex his quattuor melos omne finiri necesse est (*sim.* INCH. UCHUB. 99). *al.* SCOL. ENCH. 1, 348: Δ: Unde possum dinoscere, qui sint **finales**, qui superiores, vel illius aut illius ordinis? *al.* INCH. UCHUB. 84. ALIA MUS. 138 p. 199: Inferiores vero (*sc.* ·e·h·i·m·) finiunt ex graviore parte dorium, phrygium, lydium, mixolydium, unde et **finales** dictae sunt (*cf.* Chailley, *Alia musica* p. 199. *inde* ANON. Bernh. 2, 84). [s.XI] BERNO prol. 1, 2: Quae in quatuor dividuntur tetrachorda his nominibus discreta: Tetrachordum gravium, tetrachordum **finalium**, tetrachordum superiorum, tetrachordum excellentium. ... tetrachordum **finalium** eo, quod in eo finis sit omnium tonorum legitime currentium. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b): Sunt igitur hae graves sive principales ·A·B·C·D·, **finales** hae ·D·E·F·G·. ... Prima diatesseron species constat ex prima gravi et ex prima **finali** ·A·D·. HERMANN. mus. p. 46 (p. 139b): ·D· sola inter omnes chordas biformis sit, hoc est, quia quarta gravium et prima est **finalium**. HERMANN. mus. p. 66 (p. 149a): Omnes autentici a **finalibus** incipientes ad excellentes ascendunt et in superioribus distinguuntur. Omnes vero subiugales a gravibus incipientes in superioribus finiuntur et in **finalibus** mediantur, ac per hoc **finales** et superiores utrisque sunt communes. *al.* HEINR. AUG. 108. QUADR. FIG. 2. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 4: In ipsis quindecim chordis inveniuntur tetrachorda nominibus, genere, specie valde diversa, id est tetrachordum hypaton, meson, diezeugmenon, hyperboleon. Item tetrachordum gravium, **finalium**, superiorum, excellentium. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 22: vulgaria eorum (*sc.* *tetrachordorum*) vocabula, id est gravium, **finalium**, superiorum, excellentium, quod dicta sint, norunt etiam simpliciores. ARIBO 73 p. 22: Quomodo tetrachordum **finalium** salvatoris passioni congruat et morti. *al.* COMM. Guid. 5 p. 116: Sciendum, quod, cum ·A·B·C· sint **finales**, tamen in tetrachordo **finalium** non accipiuntur (*sim.* ANON. Lips. p. 156). *al.* ANON. Lips. p. 155. *al.* ANON. Prag. 219. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b. *al.* FRUT. brev. 6 p. 50: Secundum tetrachordum ab eadem chorda et litera incipiens, qua primum finitur, synaphen secundum tropos in ·D· operatur et sub lichanos hypaton, hypate meson, parhypate meson, lichanos meson, quae sunt ·D·E·F·G·, continetur et vocatur tetrachordum **finalium**, quia chordae illius **finales** sunt omnium cantionum. *al.* PS.-OSBERN. 42. *al.* ANON. Wolf p. 194. QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16. *al.* THEOG. METT. 10, 3 (p.

186b): Tetrachordum **finalium** ideo dicitur, quia omnis regularis cantus ibi finitur. *al.* IOH. COTT. mus. 5, 16: a ·Γ· usque ad ·C· propter soni gravitatem graves dicuntur, a ·D· usque ad ·G· eo, quod omnium in eis modorum cantus finiatur, **finales** appellantur, ab ·a· minuto usque ad ·d· acutae vocantur propter acutum, quem reddunt, sonum, a ·d· usque ad ·g· superacutae dicuntur, quia acutas vocis acumine superant. Item ab ·g· usque ·d· excellentes nominantur eo, quod etiam superacutas soni gracilitate excellent. *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 410. *al.* [s.XIII] IOH. AEGID. 14, 5: Tritonus ... per remissionem a ·h· in ·F· acutarum et **finalium** et <per intensionem> ab ·f· in ·h· superacutarum et excellentium. *al.* AMERUS 23, 6. *al.* HIER. MOR. 20 p. 153, 15. ANON. Ratisb. 2, 11. *al.* ENGELB. ADM. 1, 12, 6. ENGELB. ADM. 4, 34, 4: in ·D· quartam **finalium** (*pro* gravium? *cf.* Engelb. *Adm.* 4, 11, 7). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 22, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 10. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 48. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 10. *al.* IAC. TWING. p. 154, 4. GOB. PERS. p. 182a: Gamma graves, ·D· **finales**, ·a· praebet acutas, / ·e· super; excellunt, quas inchoat ·a· duplicata (*sim.* TRAD. Holl. III 3 p. 25). *ibid.* *al.* ANON. Claudifor. 1, 5 descr. *al.* ANON. Carthus. nat. 7, 87. *al.* TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a). *al.* TRAD. Holl. III 3 p. 24. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 5. *al.* ADAM FULD. 2, 4: Clavium vero quinque sunt species, videlicet graves, **finales**, acutae, excellentes, superexcellentes. *ibid.* *al.* LAD. ZALK. A 52. *al.* SZYDLOV. 2 p. 14. MON. In mon. 20. MON. Mon. ench. 14. *al.*

C als Bezeichnung für den tiefsten Ton eines Tetrachords — as term for the lowest note of a tetrachord

[s.XI] ODOR. SEN. p. 206: Huius siquidem diezeugmenon tetrachordi quae sit **finalis**, videatur. Dividatur ad instar prioris tetrachordi nete diezeugmenon circino tribus aequis partibus, et tertia pars ei superaddatur; sicque tota residua corda paramense vocabitur.

D als Bezeichnung für den höchsten Ton eines Tetrachords — as term for the highest note of a tetrachord

[s.XI] ARIBO 56 p. 31: Sed ·D· synemmenis est tetrachordi gravium et finalium. Si finis est tetrachordi, quarta est chorda. Sed finis est, ergo quarta, quia omnis tetrachordi **finalis** quarta est (*inde* QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 46 p. 320, 15: Tertium (*sc.* *tetrachordum*) synemenon, cuius est princeps mese, **finalis** nete synemenon (*sim.* UGOL. URB. mon. 1, 13. IOH. HOTH. exc. p. 42).

E als Bezeichnung für den Grundton einer Tonskala — as term for the anchor note of a conjunct series of pitches (scale)

[s.XII] GUIDO AUG. 310: In secunda vero linea longitudinis **finales** continentur linearum, id est specierum diapason. GUIDO AUG. 475: terciam speciem diapason ..., que **finalem** habet ·c· et septimam speciem ..., que **finalem** habet ·g·. *al.* *cf.* Maître, *Réforme* p. 264 sqq.

F als Bezeichnung für den letzten Ton einer Reihe von Tönen (in einer Ligatur) — as term for the last note of a series of pitches (within a ligature)

[s.XIV] MARCH. pom. 39, 5: Tunc **finalis** aequivalet duabus primis eo, quod finis, Italice cantando. Si autem aliqua caudetur de aliis, tunc **finalis** cum alia non caudata remanent in sua natura. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 1. ANON. Paris. II 5, 7: Omnes mediae sunt breves ... Omnis **finalis** ascendens est brevis ... Omnis **finalis** descendens est longa. PS.-THEODON. 4 p. 50. ANON. Kellner 2, 6: Cardinalis est ut **finalis**. *al.* [s.XV] PROSD. ital. I p. 239a (*sim.* PROSD. ital. II p. 56). GEORG. ANS. 3, 217. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 9. *al.* *ex errore ed.* finalias *pro* sui alias: QUAEST. MUS. 2, 26 p. 95 (*cf.* Steglich, *Quaestiones* 2 p. 95 *app. crit.*)

II melismatischer Schlußabschnitt — *melismatic closing section* (syn.: *cauda, neuma*) [s.XV] CONR. ZAB. tract. AX 9: Alio vero modo **finales** dicuntur neumae illae sive iubili illi, qui in fine antiphonarum addi et cantari solent in plerisque ecclesiis, secundum quod dicimus, quod quilibet tonus suam habet **finale**m, quas **finales** plerique neumas vocant. Quidam vero rudes vocant eas caudas. Qui de huiusmodi **finalibus** exemplificationem habere desiderat, cedula, in qua simul ponuntur, poterit transcopiare. CONR. ZAB. tract. p. 235: De **finalibus** sive neumis octo tonorum. CONR. ZAB. tract. p. 239: Neumae sive **finales**: (*sequuntur exempla*).

finales communes - finales speciales *Bezeichnung für die Töne des Tetrachords D - G bzw. a - d — term that designates the pitches of the tetrachord D-G, or a-d* [s.XIII] HIER. MOR. 13 p. 56, 33: Secundum tetrachordum istae: ·D·E·F·G·, in quibus eo, quod omnium tonorum cantus primo et principaliter et communiter finiuntur, ut infra dicitur, **communes finales** appellantur, a quibus et tetrachordum **finalium communium** (ms.; ed.: communiter) dicitur. HIER. MOR. 13 p. 57, 19: Item sunt et alii, qui morem secantes antiquorum nullamque dictarum clavium excludentes in VI tetrachorda totam manum diviserunt primum statuentes a ·Γ· gravium in ·C· gravium, secundum a ·D· **finalium communium** in ·G· similiter **finalium communium** ... Tertium ergo tetrachordum, quod est ab ·a· acuto in ·d· acutum, similiter **finalium specialium** nominant. *al. saepius*

finalitas -atis f. *Schlußton, Grundton, ‚Finalis‘ — final pitch, final* [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 27: Omnis etiam cantus plagalis non debet inferius descendere quam ad eam vocem, que est causa eius **finalitatis**, nec superius ascendere quam ad consimilem vocem, ut gratia exempli plaga prothi, que est in ·D· gravi, descendere potest ad ·A· gravem, que causa est sui **finalitatis**, et ad consimilem elevari habet, id est ad ·A· acutam. QUAT. PRINC. 3, 28: Sed plaga tetrardi, qui est in ·G· gravi, non solum descendit ad eam vocem, que est causa sui **finalitatis**, verum etiam ad ·C· gravem, et hoc propter dulcedinem cantus.

finigo finxi, fictus, -ere 1. (*eine nicht im Guidonischen Tonsystem enthaltene Tonstufe*) neubilden 2. (*unter Verwendung von nicht im Guidonischen Tonsystem enthaltenen Tonstufen*) umbilden — 1. to introduce (a pitch that does not occur within the Guidonian tonal system) 2. to transform (by use of pitches that do not occur within the Guidonian tonal system)

1 (*eine nicht im Guidonischen Tonsystem enthaltene Tonstufe*) neubilden — to introduce (a pitch that does not occur within the Guidonian tonal system)

a *zusätzliche Halbtöne betreffend* — *with respect to additional semitones* [s.XIII] AMERUS 5, 4: Quando aliquis cantus immediate descenderit per inferiorem locum proxime clavis principalis, debet vocabulum note superioris probari, si nota sit ante locum mutationis. Sic **finigatur** nota, ubi nulla est. *al. ANON. Emeram. 5 p. 274, 28: falsa musica est variatio vocum necessaria de tono in semitonium vel e converso per falsam mutationem sive fictam.* PS.-FRANCO comp. 3, 5: Et quando per rectam musicam consonantias utiles habere non poterit (*sc. discantor*), falsam **finigat**, sicut placet. TON. Lips. p. 106: Ipsum autem „saeculorum amen“ transpositum cantari non potest propter defectum semitonii, nisi in ·f· acuta **finigatur** ·ḡ· dura, quod in cantu ecclesiae fieri non solet, quamvis in discantu saepius hoc fiat. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 8, 9: Hec

enim bipartitio toni debet fieri cum colore ficticio, ut, qui eam profert, **finigat** in primo descensu, qui est dyesis, ac si vellet post talem descensum sursum redire, post hecromaticum descendat, et sic consonantia, licet minus naturaliter et proprie, subsequitur (*inde* BONAV. BRIX. 24, 103). COMM. Boeth. II p. 86, 36. (?) [s.XV] PROSD. mon. 5, 8: talia semitoniam nos **finigere** oportuit propter consonantias colorandas. PROSD. spec. p. 750: si loco de fa **finigamus** mi, ut nobis ostenditur per signum antepositum, tunc ordinate ascendendo loco de sol **finigemus** fa voce non mutata, et sic ascendemus semitonium minus, cum a mi ad fa semper sit semitonium minus, ut habitum est supra, quare elevabimus vocem supra verum fa per unum semitonium maius, quod est a vero fa ad **fictum** mi, quoniam, si a vero fa ad sol sit tonus et a **ficto** mi ad **fictum** fa sit semitonium minus, necessario a vero fa ad **fictum** mi erit semitonium maius (*inde* UGOL. URB. 2, 34, 66). *al.* UGOL. URB. 2, 34, 34: Sed talem musicam (*sc. fictam*) etiam in consonantiis imperfectis sive dissonantiis colorandis **finigimus**, causa vero fictionis huiusmodi duplex est, scilicet causa harmoniae dulcioris habendae et causa propinquioris perfectionis acquirendae. UGOL. URB. 2, 34, 69: illa sexta, quae est minor, scilicet a mi gravi ad fa acutum per appositionem **fictae** vocis mi est composita ex quatuor tonis et uno minore semitonio, igitur est maior. UGOL. URB. mon. 8, 12: Semitoniorum **fictorum** igitur ordinem prosequentes dicimus, quod ubi in monochordo rectae musicae semitonium reperitur, ibi **fictae** musicae secundum modernos semitoniam non ponuntur. UGOL. URB. mon. 10, 1: De secunda **ficta** monochordi divisione. UGOL. URB. mon. 10, 46: ante primum ·B· **fictum** rotundum. *al.* IOH. TINCT. diff. 73: Diapenthe superfluum est illud, quod constat ex quatuor tonis, ut si fa in ·e·lami acuto **finigatur**, et contra hoc mi in ·b·fa·b·mi superacuto ponatur. IOH. TINCT. nat. 18, 3. IOH. TINCT. contr. 2, 8, 2: Tritonus supra bisdiapason est discordantia ex mixtura duarum vocum bisdiapason ac tritono ab invicem distantium effecta, sicut fa (*mss.; ed.: la*) **fictum** in ·ḡ·mi et la in ·E·la. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 5: Multe igitur sunt huiusmodi clavicule in monocordo instrumento, quas alii **fictas** voces, alii vulgo b moles nominant (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 5. cf. col. 83, 29). BART. RAM. 3, 2, 4 p. 100 app. crit. IOH. HOTH. exc. p. 37. FR. GAFUR. pract. 3, 13. *al.*

b *speziell eine Tonstufe betreffend, die einen großen Halbton unter einer Tonstufe des Guidonischen Tonsystems liegt — specifically with respect to a pitch, which lies a major semitone below a note within the Guidonian tonal system* [s.XV] IOH. KECK 3 p. 324a: Colliges ergo semitoniam minora septem usualiter repraesentata. Artificialiter quoque repraesentare posses (*ms.; ed.: posse*) minus semitonium inter quoslibet duos sonos tonum facientes, quemadmodum in instrumentis est reperire, ut verbi gratia inter ·Γ· et ·A· grave ... reperies ·A· **fictum** grave, quod cum ·Γ· facit semitonium minus, quod repraesentatur ·Γ· et ·A· **ficto** gravi per B rotundum repraesentato. *ibid.*: Potes etiam inusitatos repraesentare, ut inter ·G· **fictum** et ·G· usitatum gravia potes accipere fleutam, ... quae cum ·E· gravi facit tonum. IOH. KECK 3 p. 324b: ·E· enim et ·G· **fictum** gravia non faciunt tonum, sed solum duo semitoniam minora, quae in commate deficiunt a tono; quod quidem comma habetur inter ·G· **fictum** grave et fleutam.

c *Tonstufen ober- und unterhalb des Tonsystems Γ - ξ betreffend — with respect to pitches above or below the tonal system Γ - ξ* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 18, 2: Tridiapason est concordantia ex mixtura duarum vocum triplici diapason ab invicem distantium constituta, sicut ut ·Γ·ut et sol **fictum** extra manum secundo loco post ·E·la. IOH. TINCT. contr. 2, 9, 6: fa **fictum** extra manum in loco primo sub ·Γ·ut. *al.*

2 (unter Verwendung von nicht im Guidonischen Tonsystem enthaltenen Tonsstufen) umbilden — to transform (by use of pitches that do not occur within the Guidonian tonal system)

[s.XIII] FRANCO COL. 14, 5: quicquid est longum, indiget concordantia respectu tenoris, sed si in discordantia venerit, tenor taceat vel se in concordantiam **figat**, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). TRAD. FRANC. I p. 32: Aliae species, scilicet tonus, semitonium, tritonus, semitonium cum diapente vocantur dissonantiae. Quibus dissonantiis non utitur in longis, nisi tenens velit se **figere** vel tacere (*sim. INTERV.* Sunt autem p. 25). [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 49: Pronuncians tenorem in aliquibus locis **figere** se debet, videlicet quando per consonanciam sentit concordanciam aliquam perfectam invenire, et specialiter in penultima, tunc enim se ad concordanciam debet singnare.

v. color ficticius, musica ficta

subst. **ficta** -ae f. Bezeichnung für eine nicht im Guidonischen Tonsystem enthaltene Tonsstufe — pitch that does not occur within the Guidonian tonal system [syn.: b molle, coniuncta, semitonium (mobile)]

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 11: Item ad reperiendum **fictam** inter ·a·lamire et ·be·fa·be·my oportet dividere tuam cordam in 4 incipiendo de fa de ·ef·faut, et ibi erit **ficta**. Item divide tuam cordam in 8 incipiendo a **ficta** nunc dicta addendo ultra veniendo versus ·ce·faut unam octavam, et ibi erit secunda **ficta**, que est inter ·a·lamire et ·ge·solreut. *eqs.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 10, 3: et aliae quaedam interpositae sunt in monochordo claviculae, quas alii **fictas** et alii vulgo b mollia (*mss.*; *ed.*: mollis) nominant, nonnulli tamen verius ac magis proprie semitonio dicunt (*inde* NICOL. BURT. 3, 21, 179: ... alii vulgo b mollia nominant, alii coniunctas, nonnulli et melius semitonio mobilia. *cf. col.* 82, 38).

adv. **ficte** (außerhalb des Guidonischen Tonsystems) neugebildet — with a newly introduced pitch (foreign to the Guidonian tonal system)

[s.XV] PROSD. spec. p. 750: Antiqui ergo in volendo reducere hanc 6^{am} minorem ad sui maioritatem ponebant ante dictum fa unum ·b· quadrum, cuius corpus erat in linea ipsius fa, volentes, quod in loco de fa proferre **ficte** deberemus mi. UGOL. URB. mon. 10, 47. al.

ficticius v. color ficticius

finis punctorum Bezeichnung für das durch einen Schlußstrich angezeigte Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts — term that designates the end of a piece or the end of a compositional section indicated by a vertical line [s.XIII] IOH. GARL. mens. 8, 3: Pausationum vel tractuum quaedam dicitur recta brevis, quaedam longa, quaedam **finis punctorum**, quaedam divisio modorum, quaedam divisio sillabarum, quaedam suspiratio. ... **Finis punctorum** dicitur, ut tractus respicit longitudinem secundum quantitatem omnium spatiorum et linearum (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 248, 30). ANON. Emmeram. 1 p. 142, 44: Et talis ordinatio usque ad pausationem, quae **finis punctorum** dicitur, est in omnibus cantuum dispositionibus observanda; post quam pausam modus alius et nova aequipollentiarum variatio pro voluntate imponentium poterit ordinari. ANON. Emmeram. 1 p. 150, 39. ANON. Emmeram. 3 p. 252, 19. ANON. Emmeram. 3 p. 254, 12: si hoc esset verum, nulla pausatio esset perfecta praeter (*ms.*; *ed.*: propter) **finem punctorum**, quod falsum est. FRANCO COL. 9, 3: Pausationum sex sunt species: longa perfecta, longa imperfecta, sub qua comprehenditur altera brevis eo, quod mensuram eandem comprehendant, brevis recta, semibrevis maior, semibrevis minor et **fi-**

nis punctorum. ... **Finis punctorum** immensurabilis appellatur, nam et ipsa in plana musica reperitur. Haec tantum penultimam notam significat esse longam in quocumque modo evenit ... **Finis punctorum** omnes lineas attingens quatuor spatia comprehendit (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 38-39. WILLELM. 3, 52). FRANCO COL. 14, 6: quicquid accipitur immediate ante pausationem, quae **finis punctorum** dicitur, est longum, quia omnis penultima longa est (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 49). PETR. PIC. 13, 13: Pausa autem, quae est immensurabilis, **finis punctorum** appellatur; hec enim plus quam tria spatia tegit (*sim.* TRAD. FRANC. I p. 14. TRAD. FRANC. V 64: ... non plus quam tria spatia tegit. ROB. HANDLO p. 160, 24). IOH. BALLOCE 3, 2-8 (*sim.* TRAD. FRANC. III 5, 2-8). TRAD. FRANC. IV 5, 7: Et alia pausa est, quae dicitur **finis punctorum**, et continet omnia quatuor spatia et omnes quinque lineas, ut hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Couss. IV p. 79, 3: omnis paenultima ante pausationem, quae dicitur **finis punctorum**, longa est. IOH. GROCH. 170: Sed sonus in voce humana non potest diu continuari, immo oportet pausare et pausam aliquo modo designare. Quam antiqui per lineam ex transverso positam designaverunt. Et adhuc ista moderni utuntur, sive pausa universalis sit, quam **finem punctorum** appellant. WALT. ODINGT. 6, 5, 4: Cum autem omnes similiter pausant, fit tractus omnes tangens lineas, qui et **finis punctorum** dicitur. WALT. ODINGT. 6, 15, 10: Ista vero species (*sc. copula*) sive ligata sive separata semper apponitur in **fine punctorum**, nisi omnes decenter possunt pausare. [s.XIV] MARCH. pom. 7, 2: Si autem sit aliqua pausa protracta per omnia spatia excedendo tria spatia vel lineas trium spatiorum, dicimus, quod talis pausa non est mensurabilis in cantu, sed vocatur, et bene, a magistro Francone **finis punctorum**. IOH. MUR. comp. 8, 2. QUAT. PRINC. 4, 1, 38. IOH. HANB. sum. 21 p. 336, 13. IOH. HANB. sum. 21 p. 338, 1. IOH. VETUL. 50, 8. GUIDO FR. 4, 3. THOM. WALS. 7, 6.

fis, ffis Bezeichnung für die Halbtonstufe zwischen den Tonsstufen f und g — term that designates the semitone that falls between the notes f and g

[s.XV] TACT. Concordanciarum p. 173, 36: quando debes ascendere ·e·f·g·, tunc semper debes ascendere ·**fis**· semitonium, accipe ·b· durum cum ·e· et la cum ·**fis**· semitonio, et habebis concordanciam bonam et veram. TACT. Concordanciarum p. 173, 44: quando aliquis cantus descendit sic, ·b·a·g· per illas tres notas, tunc debes tenere ·b· cum ·g· et ·a· cum ·**fis**· semitonio, ·g· cum ·d·. TACT. Concordanciarum p. 174, 7. ARN. ZWOLL. p. 14-15. ARN. ZWOLL. p. 26: Conductus facti in inferiori assere ciste sunt isti: ·h·c·cis·d·dis·e·**fis**·g·gis·h·c·a· et sunt in toto 12. Sed conductus in superiori assere istius ciste, cuius portivus fit ad modum mitre episcopalis, sunt omnes alii et sunt in numero 22, scilicet ·f·a·b·cis·d·dis·e·f·**fis**·g·gis·a·b·h·c·cis·d·dis·e·f·**fis**·g·. ARN. ZWOLL. add. p. 41. CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 14: a ·e· 10 (*ms.*; *ed.*: 16) partitis passibus, primus erit ·**fis**·. CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 25. CLAVIC. Incipiendo p. 228, 6-7. CLAVIC. Primo p. 148, 15: a ·**fis**· dividatur in duos, primus erit ·**ffis**·. *ibid.* al. COMPIL. Salisb. 3: Et quattuor sunt semitonio, videlicet ·cis·dis·**fis**·gis·. MON. Ad inveniendum p. 223, 3: Ad inveniendum veras falsetas seu semitonio vera in monochordo mensurato mensura regulari. Fiant primo a ·B· ad finem IX passus, et primus terminabit ·cis·, secundus vacat, tercius ·**fis**·, 4^{tus} vacat, quintus ·ccis·, sextus ·**ffis**·, septimus ·cccis·, reliqui vacant. MON. Ad inveniendum p. 223, 5-9. MON. Ad inveniendum p. 223 descr. MON. Neumarum p. 219, 17.

fissa -ae f. *Notenzeichen der Mensuralnotation mit überbreitem Corpus und mehreren Stielen — notational symbol in mensural notation with a very extended note-head fitted with multiple stems [syn.: larga]* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 27, 3: „Quadrata“ inquit (sc. doctor modernus), „nota habens figuram ultra modum consuetum, sive metam duplicis longae plures caudas continens, sive duas, sive tres, sive plures ascendentes <vel descendentes> alias et alias, sive breves in se continens divisas, larga vocatur ut haec, quae sequitur: “. Ponit igitur doctor iste longas duplices, quas largas vocat vel **fissas** et istas multis caudat caudis, quia non solum in extremitatibus, sed in medio sursum vel deorsum.

fistella -ae f. *kleine Pfeife — small pipe* [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: <O>rganum est instrumentum habens cannas in modum fistularum in sursum erectas, quae habent naturam gutturis humani, folles vero perflantes et appropinitate (pro a profunditate?) **fistelle** seu burdone (ms. pro burdonis?, ed.: burdones) emergentes habent proprietatem clibani pectoralis.

fistula -ae f. *Pfeife, Flöte — pipe, flute*
I ohne nähere Bestimmung — without further qualification
1 allgemein — general
[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 124: **Fistula** quoque artis esse musicae sicut simfonides earum rerum adfirmat repertor. (?) [s.IV] MACROB. 2, 3, 10: pastoralis **fistula** (inde REG. PRUM. 5, 87. MUS. MAN. 9, 5. COMM. Boeth. II p. 20, 8). MART. CAP. 9, 924. al. [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 6: **Fistula** autem dicta, quod vocem emittat. Nam ,φῶς' Graece ,vox', ,στόλιν' ,missa' appellatur (inde REMIG. AUT. 491, 10. IOH. AEGID. 17, 31. HIER. MOR. 4 p. 19, 15. IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 2). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 16: ,calamorum': **fistularum** (sim. GLOSS. Boeth. mus. II 63). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 919/352, 23-4: ,cicutis': **fistulis** (sim. IOH. SCOT. annot. 482, 8). al. IOH. SCOT. annot. 487, 3. al. REMIG. AUT. 482, 6. al. [s.XI] ARIBO 2 p. 36. ORG. Mediol. rhythm. 84. VOCAB. MUS. p. 138: **Fistula**: tibia. VERS. Quisquis velis 2. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 31 (cf. Isid. etym. 3, 21, 5). al. IOH. GROCH. 32: Licet enim quaedam in sonis delectentur inclinatione naturali, sicut aves in suo cantu et equi in sono tubae vel tympani et canes in sono cornuum et **fistularum**. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 366: Secundum enim philosophum melodia huius (sc. tertii) toni eandem videtur habere virtutem inter ceteras armonias, quam habet **fistula** inter musica instrumenta; ambo siquidem non solum ad iram vel audaciam, immo et ad ceteras anime passiones, ad quas disponit calidum, incitant vel disponunt. al. COMM. Boeth. II p. 206, 28. [s.XV] IOH. LEGR. tac. p. 420b. IOH. TINCT. eff. 18, 16. IOH. TINCT. nat. 1, 29. FR. GAFUR. theor. 1, 1. al. HERB. TR. 3, 3 p. 71. al.

2 zur Klassifikation — with respect to classification
[s.VII] ISID. etym. 3, 21, 1: Secunda est divisio organica in his, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, **fistulae**, organa, pandoria et his similia instrumenta (inde HIER. MOR. 4 p. 18, 23). [s.IX-X] REG. PRUM. 5, 96: Inflatile autem, quod spiritu vel vento inpellitur, ut in tibiis, musis, **fistulis**, organis et his similibus. [s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 58: musica tribus modis efficitur, aut voce aut motu corporis aut pulsu cordarum vel **fistularum**. (?) ARIBO 3 p. 36. VOCAB. MUS. p. 139. [s.XIII] AMERUS 14, 4. HIER. MOR. 5 p. 22, 12: Artificialia (sc. instrumenta) sunt ut **fistulae**, chordae, verba et alia huiusmodi. TRAD. Garl. plan. I 14 (sim. TRAD. Garl. plan. III 13). IOH. GROCH. 133. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 12, 2: Musica organica est,

que fit per sonum, qui non est vox, et tamen cum anhelitu hominis seu aeris fit, ut in tubis, cimellis, **fistulis**, organis et hiis similibus. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 9. COMM. Boeth. II p. 134, 20. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 2: aut voce editur cantus (ms.; ed.: cantu), ut per fauces, aut flatu, ut per **fistulam** (ms.; ed.: fistulares) vel organum, aut pulsu, ut per citharam. GOB. PERS. p. 181a. WENCESL. PRACH. 92. EG. CARL. rit. 140. ANON. Carthus. pract. pr. 5. TRAD. Holl. I p. 162: Organica (sc. musica) est, quae consistit cum reflexione flatus ad os **fistulae** vel tubae causa vocem generandi, ut sunt portativa, organa etc. de aliis. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. FR. GAFUR. op. 1, 4. MICH. KEINSP. 2, 10. CYMB. Omne instr. 3, 1.

3 mit Bezug auf antike Mythen und Legenden — with reference to myths and legends from antiquity
[s.VII] ISID. etym. 3, 21, 6: **Fistulam** quidam putant a Mercurio inventam, alii a Fauno, quem Graeci vocant Pan. Nonnulli eam ab Idi pastore Agrigentino ex Sicilia (inde HIER. MOR. 4 p. 19, 13). [s.XV] ORIG. ET EFF. 6, 3: Calliope litteras et carmina, ydranlya, **fistulas** et choros (sc. reperit). FR. GAFUR. op. 1, 1. FR. GAFUR. theor. 1, 1.

4 die verwendeten Materialien betreffend — with respect to the structural material
[s.IX] REMIG. AUT. 480, 11: de enodi harundine facta est **fistula**. [s.XI] ADALB. 1A, 16: Et **fistulae** similiter: quae de ligno vel arundine fiunt, leviolem quam de osse vel cornu, fortiolem vero quam de metallis (sc. sonum reddunt). [s.XIV] QUAT. PRINC. 2, 21: **fistule** sive eree sive de calamo (inde TRAD. Ptol. p. 285a).

II Pfeife (mit unveränderlicher Tonhöhe) — pipe (with fixed pitch)

1 Orgelpfeife — organ pipe
a in Bezug auf die Mensur — with respect to length and scale

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 196/53, 14-6: In hoc differt musica caelestis a terrestri, quia in quantum sunt breviores **fistulae** sive cordae in terrestri, tantum acutiolem sonitum reddunt, et quantum sunt longiores, tantum graviorem. SCOL. ENCH. 2, 238: Etenim si nervum a nervo aequae grossitudinis sive **fistulam** a **fistula** duplo feceris longiolem, ut XII ad VI, ut XXIII ad XII, diapason ad invicem resonant. Si nervum aut **fistulam** aequae concavitatis tertia minoris parte longiolem metiaris, ut VIII ad VI, ut XVI ad XII, seu quarta parte maioris facias breviolem, ut VIII ad XII, ut XVIII ad XXIII, erit quidem diatessaron consonantia. al. REG. PRUM. 12, 13. [s.XI] ADALB. 1A, 7-8. ARIBO 21 p. 38: Sed distat ab illis (sc. monochordo et cymbalis) mensura **fistularum**, fortassis propter aerem in ipsis coarctatum, qui, dum se dilatandi libertatem **fistulae** circumstantiis cohibitus non habeat, quaerit non solum longitudinis, sed etiam grossitudinis adiectionem. Unde in reperiendo tono non solum prioris **fistulae** longitudinis, sed <etiam> grossitudinis, id est diametri, octavam partem assumimus (inde QUAEST. MUS. 1, 26 p. 69. CYMB. Arbitror 5, 2). ARIBO 45 p. 40: Primam **fistulam** tantae longitudinis ac latitudinis delibera, quantam mediocritas cum arbitrio doceat. Longitudo autem **fistulae** a plectro sursum habetur, et latitudo est ipsius concavitatis capacitas, qua se in summitate in modum circuli aperit (inde QUAEST. MUS. 1, 27 p. 70). ARIBO 77 p. 44: Totidem etenim organicis **fistulis** uti placuit experientiae domni Willelmi (inde QUAEST. MUS. 1, 27 p. 72). ARIBO 82 p. 45: Sicut **fistulae** eiusdem sunt grossitudinis, ita laminae, de quibus fiant, eiusdem sint latitudinis (inde QUAEST. MUS. 1, 27 p. 72). al. ANON. Prag. 51. al. FRUT. brev. 15 p. 105: Mensura **fistularum** organica. FRUT. brev. 15 p. 105: Huius diametri octavam partem summitati primae **fistulae** appone, id est a summitate eius in

ipsa deorsum longitudinem octavae partis diametri eius metire, et inde, ubi illa octava pars finierit, id, quod reliquum est usque ad plectrum, id est usque ad transversum foramen, subterius in novem aequissimas partes divide, quarum novem partium octo longitudini secundae **fistulae** a plectro sursum tribue, et hic est tonus. *al.* QUAEST. MUS. 1, 26 p. 68: Post monocordi divisionem restat dari cimbaloꝝ et **fistularum** mensuram et rationem. *al.* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 24, 1-7. [s.XIII] MUS. MAN. 24, 14: Est enim ... maius semitonium inter duas notas eiusdem sedis, scilicet ·b· acutae, quae sunt fa et mi. Quarum differentia facilius et evidentius in duabus **fistulis** organicis vel in duabus citharis vel <viellis> quam vocis humanae perpenditur instrumento. *al.* COMM. Boeth. I 1, 11 p. 49. ANON. Ratisb. 4, 3. *al.* ANON. Couss. IV p. 65, 10. *al.* ENGELB. ADM. 2, 11, 7. *al.* WALT. ODINGT. 3, 5, 2-5. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 2, 27. *al.* QUAT. PRINC. 2, 21 (*sim.* TRAD. Ptol. p. 284a). COMM. Boeth. II p. 206, 38. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 140: posita siquidem longitudine **fistule** prime, quam autenticam cognominant constructores, longitudinem a loco, quem pallatum dicunt, in duas medietates partimur, et octave longitudinem ad quantitatem medietatis faciemus: hec diapason super primam autenticam sonabit. *eqs.* *al.* ARN. ZWOLL. p. 15: divide longitudinem prime **fistule**, scilicet MN, in 6 partes (aliqui dividunt in 7 partes, et illi dividunt circumferenciam etiam in 7, de quibus capiunt 2 partes pro latitudine orificii **fistule**), et una sexta est eius circumferencia. *al.* TRAD. Holl. VI 29, 7-14. IOH. LEGR. tac. p. 420a. GUILL. POD. 3, 21. *al.* ERASM. HOR. p. 73a. MON. Divisio incipiendo p. 149. MON. Mon. sec. genus p. 32, 13: III^{um} semitonium per **fistulam** nomine syne-menon denotetur. ORGANISTR. Pone p. 216, 10: Sic mensurabis organistrum. Hec mensuracio valet pro **fistulis** ligneis. FIST. Ad fistulas 1 p. 131: Ad **fistulas** naturaliter operandas sic operabis. Primam **fistulam**, scilicet ·C· grave, facies pro a<rbitrio>. FIST. ad secundum 5 p. 135. *al.* FIST. Arbitrii 1 p. 130. *al.* FIST. Circa latitudinem 1 p. 140: Circa latitudinem **fistularum** est sciendum, quod quaelibet **fistularum** prima continebit in latitudine septimam partem longitudinis suae, si sit de stagno; et si sit de plumbo, continebit quintam partem, et hoc rariter verum est, fallit tamen in quibusdam locis, ut in inferioribus **fistulis** semper patet. FIST. Circa latitudinem 9 p. 141: Nota tamen, quod os **fistulae** continebit quartam partem diametri sui, diametrum vero tertia pars fere latitudinis **fistulae**. *al.* FIST. Cuprum pur. 6 p. 56: si diatonicum sit genus, quo maxime decurrunt modernae cantilenae, hoc modo metientur **fistulae**. *al.* FIST. Fac tibi 1 p. 115. *passim* FIST. **Fistulae** mens. 12 p. 129: Ideo autem in septimadecima **fistula** organica finitur structura. *passim* FIST. **Fistulae** si 1 p. 48. FIST. **Fistulam** quam 1 p. 117. *al.* FIST. In mensuris 1-9 p. 132. FIST. Incipit mensura 14 p. 137: Ubi cumque vis habere semitonium, semper **fistulam** inferiorem et superiorem in duas divides. FIST. Incipit mensura 18 p. 137: Viso de longitudine **fistularum** omnium nunc de ipsarum latitudine videamus. FIST. Incipit mensura 33 p. 138: Transcurso autem modo et mensura **fistularum** nunc de ipsarum orificiis videamus. *al.* FIST. Inter quascumque 1 p. 52. FIST. Longissimam 5 p. 98. *al.* FIST. Mensuram et 1a p. 93. *al.* FIST. Mensuram fist. 1 p. 126. *al.* FIST. Octavam partem 1 p. 131. *al.* FIST. Prima fist. I 1a p. 99. *al.* FIST. Prima fist. II 1 p. 59. *al.* FIST. Prima fist. III 1 p. 55. *passim* FIST. Primae ergo II p. 84. *al.* FIST. Primam fist. I 1 p. 100. *passim* FIST. Primam fist. II 1 p. 116: Primam **fistulam** quam longam latamve libuerit facies; eius latitudinis omnes fiant (*sim.* FIST. Primam fist. III 1 p. 117). *al.* FIST. Primam fist. III 2 p. 117. FIST. Primam fist. IV 2 p. 117. *passim* FIST. Quicumque cupit 1 p. 114. FIST. Rogatus 1 p. 59. *al.* FIST. Si fistulae I 1 p. 50.

al. FIST. Si fistulae II 1 p. 51. *al.* FIST. Si tonum 1 p. 52. CYMB. Si volueris 1, 7. CYMB. Sonitum 2, 1.

cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 53

b als Teil eines Orgelwerks — as part of an organ

- 5 [s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 124: XII bunibula aerea cum XII **fistulis** in medio positis. (?) *ibid.* *al.* [s.IX] IOH. SCOT. annot. 19, 12: Phisica docet planetarum singulos motus singulas voces gignere, ex quibus veluti diversis organi **fistulis** omnium symphoniarum certis rationibus armonia coaptatur. HUCBALD. 18: In quolibet autem musico instrumento huius (*sc. toni*) exemplum inter duas primas chordas bene dumtaxat dispositas vel in ydraulia inter duas primas **fistulas** habes (*inde* PS.-MUR. interv. p. 310a). *al.* [s.XI] VOCAB. MUS. p. 138: Armonia est, cum **fistulae** organi per ordinem copulate legitime tenent gratiam cantilena. VOCAB. MUS. p. 139: Organum est quasi turris quaedam diversis **fistulis** fabricata, quibus factum follium vox copiosissima destinatur. THEOPHIL. 3, 82 p. 146: In his vero lignis, quae super linguas iunguntur, fiant foramina diligenter et ordinate secundum numerum **fistularum** uniuscuiusque toni, in quibus ipsae **fistulae** imponantur ita, ut firmiter stent et ab inferioribus ventum suscipiant. THEOPHIL. 3, 83 p. 148: si volueris organa ultra maceriam muri stabilire ita, ut infra monasterium nihil appareat nisi sola domus cum **fistulis**, et ex altera parte muri folles iaceant. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 30: Septem enim **fistulis**, que secundum rationem septem litterarum disponuntur, cuiuslibet manerie cantum in organis musici modulantur. [s.XIII] MUS. MAN. 29, 19: Alteram quippe duarum vocum levius oportet proferre et quodammodo fingendo magis extenuare, quod profecto **fistulae** nesciunt organorum, dum cogente spiritu follium totum spiritum suum singulae proferunt aequaliter. IOH. AEGID. 17, 4: organum est generale nomen vasorum omnium musicorum, sed specialiter appropriatum est instrumento ex multis composito **fistulis** sive cannis, cui folles adhibentur. HIER. MOR. 2 p. 12, 11: Dicitur autem (*sc. hydraula*) ab ‚hydor‘, quod est ‚aqua‘, et ‚aule‘ Graece, quod est ‚cannula‘ vel ‚tibia‘. Unde hydraulae dicuntur **fistulae** organorum. HIER. MOR. 18 p. 150, 27: proportionales cannarum sive **fistularum** plumbeorum, etiam argentearum in organis. ENGELB. ADM. 3, 12, 14: Ad tres autem dyapason extendi numerum vocum ascendendo non patitur vox humana ... In organis etiam non paciuntur **fistule** nec in cytharis aut psalterii chorde usque ad tam gracillimum et acutissimum sonum **fistulas** constringi vel chordas subtiliari et extendi. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 6, 4: Multum enim iuvat aqua sonum musicum, ut probabiliter appareat in **fistulis** organalibus, que implentur aqua, ut sonum reddant (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 1, 7. BONAV. BRUX. 3, 5). IAC. LEOD. spec. 4, 27, 29: similiter est de **fistulis** in organo isto vel illo, quantum etiam ad voces melius cantat unus alio, melius concordant unius voces quam alterius. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 8: in ydraulis et in organalibus **fistulis**. GEORG. ANS. 2, 138: Verum organica hec instrumenta, quorum est maioribus in basilicis usus, cum altas teneant in eis testudines, ut per omnem illarum resonent locum sufficienter, breviores ad canarum concava comparatione **fistularum** longitudine fiunt; at contra his, quibus privatis utuntur locis, longiores et artiores, quatenus melior sit eorum sonitus et non perstrepens. *eqs.* ARN. ZWOLL. p. 29: Notandum, quod organum sancti Cyri habet ultra **fistulas** consuetas 12 **fistulas** tenoris, que **fistule** concordant cum tenore **fistularum** consuetarum, et sunt **fistule** grossiores in longitudine fere sesqui-altere ad **fistulas** grossiores minorum. *al.* TRAD. Holl. I p. 162. CONR. ZAB. tract. BN 5. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: <O>rganum est instrumentum habens cannas in modum **fistularum** in sursum erectas. CONR. ZAB. chor. 6, 39-41. FIST. Cuprum pur. 20 p. 57 - 34 p. 58.

c zu Herstellung und verwendeten Materialien — concerning the fabrication and structural material
[s.XI?] THEOPHIL. 3, 81 p. 142-144. FIST. Cuprum pur. 2-4 p. 56.

2 Lockpfeife — pipe used to decoy animals
[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 4, 6: **Fistula** namque illa, qua decipiuntur aviculae, vel etiam olla pergameni superducta, unde pueri ludere solent, indiscretum reddunt sonitum (inde HIER. MOR. 9 p. 42, 1. COMPIL. Erlang. p. 27).

III Panflöte (Flötenspiel) — panpipes
[s.VII] ISID. etym. 8, 11, 82: **Fistulam** septem calamorum gestat (sc. Pan) propter harmoniam caeli, in qua septem sunt soni et septem discrimina vocum (inde GUILL. POD. 1, 22). [s.IX-X] REG. PRUM. 17, 4: Virgilius dicit: „Est mihi disparibus septem compacta cicutis fistula“. Ex septem igitur disparibus cicutis **fistula** fit, quia ex septem dissimilibus vocibus vel sonis tota perficitur consonantia. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 41. [s.XV] IOH. TINCT. nat. 1, 36.

IV Flöte (mit veränderbarer Tonhöhe) — flute (with variable pitches)

1 allgemein — general
[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 15: „calamorum duplici-
tatem medietatemque: ut in **fistula**, cuius et foramina alia alii sunt duplicia, alia media. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 923/354, 7-8: Pythagoras **fistulam** mutari precepit adque alii modula-
men concini iussit. GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 9: Ergo si libet tibi, ut ex gravioribus tropis alterum formes, praeparandum est opus aut **fistula** aut fidibus et caetera. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271b: De diapason autem symphonia illud etiam et vulgaris musica, **fistula** videlicet et cithara sive fidula probant, quod satis commodus cantus est, quia una diapason, id est octo vocibus, continetur. VERS. Fer tuba 8: De **fistula**. Personat octonis modulibus nam **fistula** dulcis. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 36: Vox etiam **fistulae** decipit volucres, dum canendo earum simulat et fingit voces. al. PS.-MUR. summa 416: Foramina sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum diversitate creatur; qualia sunt muse, syringe, flaiota, tibie, cornua, **fistule**, tube et similia (sim. PS.-MUR. summa 444). ENGELB. ADM. 1, 3, 4: Melodicus modus est lyratorum et fistulorum, qui similiter ex usu solo melodias tonales in lyris et **fistulis** et aliis instrumentis musicis confingunt et componunt. al. [s.XIV] COMPIL. Erlang. p. 29: Musa ... humano siquidem inflatur spiritu, manu temperatur ut **fistula** (sim. TRAD. Holl. V 5a, 6. cf. Ioh. Cott. mus. 3, 4: manu temperatur ut phiala). [s.XV] PROSD. ital. II p. 39: Antiquior namque valde est ars Ytalica quam Galica, ut reperi et manifeste patet (ms.; ed.: per) per figurationem musice organorum, **fistula-
rum** et aliorum istrumentorum. IAC. THEAT. 34. WENCESL. PRACH. 99: instrumentorum musicalium quedam eorum sonori-
tate sua sunt momentia ad risum et gaudium, ut penthasone cithare et huiusmodi, quedam ad fletum, ut **fistule**. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: Sunt et **fistulae** et sambucae, in quibus longi-
tudo facit differentiam; nam istae saltem octo foraminibus aperiantur, ut digitis omnia possint obturari. IOH. TINCT. inv. p. 36: Illa tamen (sc. tibia), quam dulcinam a dulcedine sua nominant, licet totidem habeat foramina, hoc est septem ante ac unum aliud retro instar **fistule**, quia cantus omnis editioni non suppetit, imperfecta censetur.

2 als Synonym oder Oberbegriff für verschiedene Instru-
mente — as synonym or general concept for various instru-
ments

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 27, 1: Auloedus dicitur, qui aulibus canit, i. **fistulis**. Nam aulis **fistula** dicitur, unde auloedus. Hinc [etiam] ydraula aquatica **fistula**. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 905/344, 21-2: aulis vel aula **fistula**. al. GLOSS. Mart. Cap. 910/347, 16-7: „barbiton“: cithara vel **fis-**

tula. IOH. SCOT. annot. 49, 10. IOH. SCOT. annot. 483, 5: „tetrachordon“: **fistula**. al. REMIG. AUT. 49, 9: aulæ autem dicuntur **fistulae** organales (inde COMM. Boeth. II p. 44, 17). REMIG. AUT. 479, 11: „Aule“ Grece, Latine „canna“ vel **fistula**, hinc auledus tibicen, qui **fistula** canit. al. [s.XIII] ANON. Ratisb. 4, 3: musa, idest **fistula**. PS.-MUR. summa 161. al.

maxima fistula Windkanal (bei der Orgel) — wind channel (in an organ)

10 FIST. Cuprum pur. 21 p. 57: Capsam, cui superponantur fistulae, oportet fieri quadratam aut parte altera longiorem ... A cuius capsae medio demittitur **maxima fistula**, quae per quattuor partes recipiat geminos folles. cf. Sachs K.-J., Mensura 2 p. 54

fistularis -e 1. der Flöte eigen 2. Pfeifen-, aus Pfeifen bestehend — 1. belonging to the flute 2. composed of pipes

1 der Flöte eigen — belonging to the flute
[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 926/355, 19: „aulica suavitate“: **fistulari** (sim. IOH. SCOT. annot. 493, 4. REMIG. AUT. 493). REMIG. AUT. 479, 11: „aulidaeque dulcedinis cantus“: id est **fistularis** dulcedinis (sim. GLOSS. Mart. Cap. 905/344, 21-2).

2 Pfeifen-, aus Pfeifen bestehend — composed of pipes
[s.XI] ANON. Prag. 19: in flatu follium, sicut apparet in organo **fistulari**.

ex errore ed. pro fistula: IOH. OLOM. 1 p. 2 (cf. col. 86, 5).

fistulatio -onis f. Flötenspiel — act of playing the flute
[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 35: Sed dum unius venatoris **fistulatione** cervus ad auditum allicitur, mox ab alio, de quo non praecavet, sagittatur. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 35: Pallas quom invenisset tibias, abiecit eas, quia ad intellectum nihil est eruditio **fistulationis**.

fistulator -oris m. Flötenspieler — flautist
[s.XIII] AUGUST. MIN. C 33: quia **fistulatores** calamos situ neglectos aqua perfundere solebant, ut clarius et acutius sonarent (inde COMM. Boeth. II p. 46, 5). ENGELB. ADM. 1, 3, 4: Melodicus modus est lyratorum et **fistulorum**, qui similiter ex usu solo melodias tonales in lyris et fistulis et aliis instrumentis musicis confingunt et componunt.

fistulor -ari ? pfeifen (auf einer Pfeife) — ? to whistle (with a pipe)

45 [s.XI] VOCAB. MUS. p. 138: **Fistulor**: sibilor.

flabellum -i n. Blasebalg (bei der Orgel) — bellows (in an organ)

50 [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 24: Item duplex **flabellum** potest fieri in portivis, sicut est flabellum aurifabrurum, et tunc locatur inferius infra claves. Nota, quod in portivis potest fieri duplex **flabellum** continue ventum ministrans et tunc **flabellum** habet asserem medium, qui similiter habet ventilabium, et ducit superior pars **flabelli** ventum suum per alium conductum usque ad introitum ciste et tamen suum recipit ventum ab inferiori parte **flabelli** per quoddam ventilabium.

flaiolum et **flaiotum** -i n. (francogall. flajol, flajot) Bezeichnung für ein Blasinstrument — term that designates a wind instrument

60 [s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 25: Copula duplex est, una, quae est medium inter organum purum et discantum, altera est, quae fit in abscisione sonorum aut sumendo tempus post tempus et tempora post tempora. Et iste modus sumitur **flaiolis**. PS.-MUR. summa 416: Foramina sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum diversitate creatur; qualia sunt

muse, syringe, **flaiota**, tibie, cornua, fistule, tube et similia. PS.-MUR. summa 444. PS.-MUR. summa 1113: Nam foramina instrumenta maiora non habent continua quam tonum et semitonium, secundum quod progressive disposita ordinantur. Talia sunt organa, tibie, cornua, muse, syringe, **flaiota** et cetera.

cf. Page, *Summa* p. 62 adn. 56

flecto flexi, flexum, -ere in die Flexa führen (in einem Psalmton) — to cadence with a flex (flexa) (within a psalm tone)

[s.XIII] TON. Franc. p. 142a: Primus tonus sic **flectitur** et sic elevatur et sic finitur (*cum melodia*) (*sim.* TON. Franc. p. 142b-145a). HIER. MOR. 22 p. 160, 30: Primus tonus sic incipit et sic **flectitur** et sic mediatur et sic finitur (*cum melodia*) (*sim.* HIER. MOR. 22 p. 163, 2 - 22 p. 167, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 5 - 6, 103, 2. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 11-18). [s.XIV] COMPIL. Ticin. F 304: Nota, quod primus, quartus, sextus, septimus **flectunt** una voce tantum; secundus, quintus et octavus **flectunt** <duabus vocibus> (*ed.*: <duas voces>). [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 49: Est autem advertendum, si in fine flexurae seu (*ms.*; *ed.*: sue) pausa fuerit (*ms.*; *ed.*: fiunt) dictio monosyllaba Graeca vel barbara, ut **flectatur** sursum et non deorsum (*sim.* IOH. OLOM. 9 p. 57). TON. Subl. p. 57, 4: Tertium **flexum** sic ordina (*cum melodia*) (*sim.* TON. Subl. p. 61, 4).

flenta v. fleuta

fleuta (flenta) -ae f. Bezeichnung für eine nicht im Guidonischen Tonsystem enthaltene Halbtonstufe — term that designates a semitone that does not occur within the Guidonian tonal system

1 generell — general

[s.XV] THOM. BAD. p. 85: Nam primo numerando de gamma ad ·d· grave erit diapente perfectum, similiter de ·a· gravi ad ·e· grave. Deinde erit diapente imperfectum, scilicet de ·h· quadro gravi ad **fleutam**, idest comma inter ·f· grave et ·g· grave, diversificantem, et sic de similibus. Diceret aliquis, quare tales claves, scilicet ·h· quadrum grave et ·h· quadrum acutum, aliam concordanciam non habent in isto modo, videlicet diapente, nisi **fleutam**? Dicendum, quod est duplex causa: prima, quia similia similibus congaudent, et imperfectum imperfecto. Sed semitonium, quod est ·h· quadrum grave, est quid imperfectum respectu aliorum verorum tonorum. Sic et **fleuta**, idest coma, simili modo dicitur quid imperfectum, igitur similiter concordant. *ibid.*: Similiter de ·b· rotundo acuto, quo ad infra inquisitione non potest inveniri dyapente propter semitonium sibi repugnantem. Sed si deficitur dyapente, oportet, ut speculetur quedam **fleuta** inter ·d· grave et ·e· grave, ubi statim vera invenitur proporcio. TRAD. Holl. II 43 p. 38 (p. 430a): Tercium semitonium canitur in ·b· rotundo et locatur inter tonos perfectos, ut inter ·D· et ·E· graves, inter ·G· grave et ·a· acutum et inter ·d· et ·e· acutas; et haec omnia representant fa sicut suum principium, a quo descendit. Et istae ultimae duo species dicuntur improprie semitonia, sed potius **flenta** seu coniunctae, quia non sunt in isto modo, qui dicitur semitonium, ut patet omnibus.

2 speziell für die Tonstufe, die einen großen Halbton über dem F liegt (=Fis) — specifically for the note that forms a major semitone above F (=F-sharp)

[s.XV] IOH. KECK 3 p. 324a: Collige itaque sedecim tonos communiter usitatos. Potes etiam inusitatos repraesentare, ut inter ·G· fictum et ·G· usitatum gravia potes accipere **fleutam** in divisione monochordi signatam (*ms.*; *ed.*: signatum) inferius capitulo finali, quae cum ·E· gravi facit tonum, qui repraesentari

potest ·E· gravi et ·h· quadro in loco ipsius ·F· gravis posito, ut in praesenti figura de tonis non communiter usitatis est repraesentatum. ·E· enim et ·G· fictum gravia non faciunt tonum, sed solum duo semitonia minora, quae in commate deficiunt a tono; quod quidem comma habetur inter ·G· fictum grave et **fleutam**. cf. Slemon, Keck p. 58

flexa -ae f. 1. Bezeichnung für eine zweitönige absteigende Neume 2. Bezeichnung für eine Binnenzäsur im ersten Halbvers eines Psalmverses, die melodisch durch ein Sekund- oder Terzintervall (absteigend) vom Rezitationston gebildet wird — 1. term that designates a two-pitch, descending neume 2. term that designates a caesura within the first half of a psalm verse, which is formed melodically by a (descending) tone or a minor third from the recitation tone

1 Bezeichnung für eine zweitönige absteigende Neume — term that designates a two-pitch, descending neume (f)

[s.XI] TON. Aug. p. 96a: nunc in una item sillaba semitonio, quod sub se proximum habent per neumam, quam cantores **flexam** dicunt, laxato. TON. Aug. p. 96b. TON. Aug. p. 108a. TON. Aug. p. 109a: tono a finali per neumam, quam **flexam** cantores dicunt, remisso. TON. Aug. p. 130a. TON. Aug. p. 132a: semitonio, quod sub sui inceptione habent, nunc per neumam, que **flexa** dicitur, remisso. *ibid.*: per neumam, que **flexa** dicitur, remissas. TON. Aug. p. 133a. TON. Aug. p. 138b. TON. Aug. p. 140a. TON. Aug. p. 141a: He vero, que eundem sui semiditonum nunc per neumam, que **flexa**, nunc per illam, que virga innodans dicitur, remittunt. TON. Aug. p. 144b: semitonio per neumam, que **flexa** dicitur, in antepenultima sillaba remisso. TON. Aug. p. 150b. TON. Aug. p. 152b. NEUM. Punctum p. 67: **Flexa** f (inde FRUT. brev. 14 p. 102. WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Flexa** f. WILLELM. 3, 18: **Flexa** f). FRUT. ton. p. 161: mox per **flexam** in tonum inferiorem reclinat. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 16: **Flexa** dicta, quia a semivocali descendens dextero flectitur (inde WILLELM. 3, 21). WALT. ODINGT. 5, 2, 19: Pes flexus componitur ex pede et **flexa** (inde WILLELM. 3, 22). WALT. ODINGT. 6, 8, 15: Ligatura descendens cum perfectione dicitur, cuius ultimus punctus contingit paenultimum angulariter descendendo sicut **flexa** vel pes flexus sic: f (cum aliis exemplis). NEUM. Gurtulus 2: **flexa** f.

cf. Floros, *Neumenkunde* 2, p. 47

v. pes flexus, pes quassus flexus, punctus flexus, quilisma flexum

2 Bezeichnung für eine Binnenzäsur im ersten Halbvers eines Psalmverses, die melodisch durch ein Sekund- oder Terzintervall (absteigend) vom Rezitationston gebildet wird — term that designates a caesura within the first half of a psalm verse, which is formed melodically by a (descending) tone or a minor third from the recitation tone

[s.XIII] HIER. MOR. 22 p. 168, 1: Ad „Magnificat“ autem et ad „Benedictus“ **flexae** et mediationes octavi toni sicut de tono secundo. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 89, 5: Tonus secundus communiter in simplicibus psalmis intonatur sic: (*sequitur exemplum*) Vel sic, secundum illos, qui **flexas** apponunt ante mediationem: Secundus tonus sic incipit et sic flectitur et sic mediatur et sic finitur (*cum melodia*) (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 92, 2 - 6, 103, 2). [s.XV] PETR. TALH. p. 19: Versus **flexarum**, id est medii (?) intonationes: Tertius et quintus, octavus sive secundus / faciunt ad ternas, reliqui vero ad secundas.

flexa apostrophis Bezeichnung für eine dreitönige, aus einer Flexa und einer Apostropha zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, which consists of a flexa followed by an apostropha

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa apostrophis** f. v. apostropha, gutturalis apostrophis

flexa dependens *Bezeichnung für eine von der Flexa abgeleitete zweitönige Neume — term that designates a two-note neume derived from the flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa dependens** ʃ.

v. pes dependens

flexa gutturalis *Bezeichnung für eine von der Flexa abgeleitete Neume — term that designates a neume derived from the flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa gutturalis** ʃ.

v. gutturalis, pes gutturalis

flexa gutturalis subpunctis *Bezeichnung für eine aus einer Flexa gutturalis und einem nachfolgenden Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a neume formed from a flexa gutturalis followed by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa gutturalis subpunctis** ʃ.

flexa hemivocalis *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Flexa — term that designates a (liquescent?) flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa hemivocalis** sive substringens ʃ.

cf. Floros, *Neumenkunde* 2, p. 124 sqq.

v. hemivocalis, pes hemivocalis

flexa innodans *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Flexa — term that designates a (liquescent?) flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa** semivocalis sive innodans ʃ.

v. gutturalis innodans, quilisma innodans, virga innodans

flexa praebipunctis *Bezeichnung für eine viertönige, aus zwei Puncta und einer Flexa zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a flexa preceded by two puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa praebipunctis** ʃ.

v. hemivocalis praebipunctis, pes praebipunctis, quilisma praebipuncte, tripunctum praebipuncte, virga praebipunctis

flexa praediatessaris *Bezeichnung für eine sechstönige, aus vier Puncta und einer Flexa zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a flexa preceded by four puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa praediatessaris** ʃ.

v. pes praediatessaris, quilisma praediatessaris, tripunctum praediatessare, virga praediatessaris

flexa praediapentis *Bezeichnung für eine sieben-tönige, aus fünf Puncta und einer Flexa zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a flexa preceded by five puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa praediapentis** ʃ.

v. pes praediapentis, quilisma praediapenticum, tripunctum praediapente, virga praediapentis

flexa praepunctis *Bezeichnung für eine dreitönige, aus einem Punctum und einer Flexa zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed from a flexa preceded by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa praepunctis** ʃ.

v. gutturalis praepunctis, hemivocalis praepunctis, pes praepunctis, quilisma praepuncte, tripunctum praepuncte, virga praepunctis

flexa praetripunctis *Bezeichnung für eine fünftönige, aus drei Puncta und einer Flexa zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a flexa preceded by three puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa praetripunctis** ʃ.

v. pes praetripunctis, quilisma praetripuncte, tripunctum praetripuncte, virga praetripunctis

flexa resupina *Bezeichnung für eine von der Flexa abgeleitete dreitönige Neume — term that designates a three-note neume derived from the flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa resupina** ʃ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. pes resupinus, quilisma resupinum

flexa semivocalis *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Flexa — term that designates a (liquescent?) flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa semivocalis sive innodans** ʃ.

v. gutturalis semivocalis, pes semivocalis, quilisma semivocale

flexa sinuosa *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Flexa — term that designates a (liquescent?) flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa sinuosa** ʃ (inde FRUT. brev. 14 p. 102). FRUT. ton. p. 150: Huius ultima „saeculorum amen“ syllaba ditono a finali, hoc est in ·a·, incipit, sed per **flexam sinuosam** tono inferiori reflectitur.

v. pes sinuosus, quilisma sinuosum, sinuosa

flexa strophica *Bezeichnung für eine Neume, die aus einer Flexa und einer weiteren Neume (strophicus?) zusammengesetzt ist — term that designates a neume derived from a flexa plus an additional neume (strophicus?)*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa strophica** ʃ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. pes flexus strophicus, strophicus

flexa substringens *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Flexa — term that designates a (liquescent?) flexa*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Flexa** hemivocalis sive substringens ʃ.

v. pes substringens, substringens

flexio -onis f. *Bezeichnung für eine Binnenzäsur im ersten Halbvers eines Psalmverses, die melodisch durch ein Sekund- oder Terzintervall absteigend vom Rezitationston gebildet wird — term that designates a caesura within the first half of a psalm verse, which is formed melodically by a descending tone or a minor third from the recitation tone*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 86, 4: Sunt autem aliqui religiosi, qui, etsi observant intonationem primi toni prius positam et quantum ad principium et quantum ad medium, addunt tamen quamdam **flexionem** inter principium ipsius intonationis et ipsam mediationem et finem, qui fit per cantum ipsius „saeculorum“. Observant autem eandem **flexionem** in tono primo, quarto, sexto et septimo et illa est descendendo a tenore vel principio „saeculorum“ ad proximam vocem. In aliis autem quattuor tonis, idest secundo, tertio et quinto et octavo, **flexio** fit descendendo a tenore per semiditonom.

flexura -ae f. 1. *Binnenzäsur im ersten Halbvers eines Psalmverses* 2. *Oberlabium (bzw. die ‚Abplattung‘ des Labiums) (bei der Orgelpfeife) — 1. caesura within the first half of a psalm verse 2. upper lip (or ‘flat segment’ that forms the lip) (of an organ pipe)*

1. *Binnenzäsur im ersten Halbvers eines Psalmverses — caesura within the first half of a psalm verse*

[s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 49: Est autem advertendum, si in fine **flexurae** seu (ms.; ed.: sue) pausa fuerit (ms.; ed.: fiunt) dictio monosyllaba Graeca vel barbara, ut flectatur sursum et non deorsum (sim. IOH. OLOM. 9 p. 57).

2. *Oberlabium (bzw. die ‚Abplattung‘ des Labiums) (bei der Orgelpfeife) — upper lip (or ‘flat segment’ that forms the lip) (of an organ pipe)*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 13 descr. ARN. ZWOLL. p. 16: eedem lineae circumferencias omnium aliarum fistularum in octo dividunt partes equales, et duo talium parcium sunt latitudo orificii cuiuslibet fistule, ... et quinque talium parcium est altitudo **flexure**. Item dupla circumferenciam et secundum duplicacionem protrahere cum circino arcus **flexure** cuiuslibet latitudinis.

cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 57

floratura -ae f. *Ausschmückung, Verzierung, Auszierung — ornamentation, embellishment, decoration*

1 durch rhythmisch freie Gestaltung der Organum-Stimme über einem ausgehaltenen Tenorton — by means of a rhythmically free formation of the vox organalis above a sustained tenor note

[s.XIII] FRANCO COL. 14, 7: Item notandum, quod, quotienscumque in organo puro plures figurae simul in unisono evenierint, sola prima debet percipi, reliquae vero omnes in **floratura** teneantur, ut hic: (*sequitur exemplum*). (cf. Atkinson, Franco p. 10-26) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 2, 5: organum duplum, quod ubique non est certa temporis mensura mensuratum ut in **floraturis** (mss.; ed.: floraturis) in penultimis, ubi supra vocem unam tenoris in discantu multae sonantur voces.

2 durch Tonrepetition — by means of repetition of a pitch [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: Igitur cum in plano cantu ad duas notas pausacio fiat, antequam ultra progrediatur, quilibet nota tria tempora valere debet, quia secundum naturam plani cantus omnes note sunt equales. Sed ut eis color ministretur, prima valere debet quatuor tempora et alia duo. Unde prima nota taliter dici debet, ut tria tempora eiusdem simpliciter et integre sine fractione pronuncientur, et quartum eius tempus ex duabus semibrevibus floreri debet sive frangi, quod idem est. Ultima autem nota ex duobus sine **floratura** dici debet, sed dulciter in suo sono situatur ac in gutture duplicatur, ut hic: (*sequitur exemplum*). Item cum pausacio post tres notas fiat, et quilibet nota secundum naturam tria tempora valet, tamen pro melodia facienda color eis conceditur ita, ut prima ex tribus temporibus integre sine **floratura** pronuncietur. Penultima autem nota ex quatuor temporibus, de quibus tria tempora teneri debent simpliciter inflorata, et quartum eius tempus ex duabus semibrevibus frangi debet. *ibid.* al. (cf. Aluas, Quatuor principalia p. 140 s.)

3 durch melodische Ausfüllung eines Intervalls — by means of melodically unfolding within an interval

[s.XV] COMPOS. Natura 1, 10: Et vere maxime videtur compositor respiciendum, ut quamlibet partem per pulcras **floraturas** dirigat. COMPOS. Natura 6, 4: ascendat quintam mediate vel immediate per **floraturas** gradatim vel non gradatim. COMPOS. Natura 6, 12: Quarto ponatur contrapunctus, qui incipiat in ·d·lasolre et non ascendat nisi ad quartam, si cogitur, et descendat ad quintam per **floraturas**. COMPOS. Natura 7, 5-9. COMPOS. Cum igitur 1, 16: de fuga, ubi talis est modus observandus. Primo: In tempore [im]perfecto ponat unum tempus sibi placens bene coloratum per **floraturam** in discantu vel in tenore. COMPOS. Cum igitur 2, 5. COMPOS. Cum igitur 3, 15: incipiat in ·g·solreut et ascendat quintam mediate vel immediate per **floraturas** et non ultra, licet possit, et descendat quartam immediate vel mediate gradatim vel non gradatim etiam per **floraturas**. COMPOS. Cum igitur 3, 18-19.

floratus -a, -um *verziert, ausgeziert — embellished, decorated*

1 durch rhythmisch freie Gestaltung der Organum-Stimme über einem ausgehaltenen Tenorton — by means of a rhythmically free formation of the vox organalis above a sustained tenor note

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 87, 11: Item duo puncta in eodem sono, sive fuerint in concordantia sive non, pro longa **florata** ponuntur (cf. col. 95, 7). ANON. Couss. IV p. 88, 6: Item quaedam est duplex longa **florata**. Et illa ponitur in principio in nomine sanctissimi alpha et dicitur principium ante principium; et semper erit concordans. Item sunt quidam ponentes duo vel tria loco unius; sed prima potest esse concordans vel

discordans, et semper incipit ante tenorem breviter, et tenor incipit cum secundo, si fuerit concordans vel cum tertio. Et ille tertius punctus habet elongationem, ut praediximus, florificandam.

2 durch Tonrepetition — by means of repetition of a pitch [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: Si enim in una linea aut in uno spacio tres note vel quatuor aut sex aut plures invente fuerint, tantum erunt due note, de quibus prima erit longa quatuor temporum et **florata**, alia vero nota ex duobus temporibus fiet et dulciter in gutture duplicata, ut hic: (*sequitur exemplum*). *ibid.*: Item si descensus fuerit per diapente et pausa sequatur, prima valebit quatuor tempora **florata**.

floreo -ere *verzieren, auszieren — to embellish, to decorate*

1 durch Tonrepetition — by means of repetition of a pitch [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: Unde prima nota taliter dici debet, ut tria tempora eiusdem simpliciter et integre sine fractione pronuncientur, et quartum eius tempus ex duabus semibrevibus **floreri** debet sive frangi, quod idem est. *ibid.*: tria tempora teneri debent simpliciter inflorata, et quartum eius tempus **floreri** debet ex duabus semibrevibus. *ibid.* al. (cf. Aluas, Quatuor principalia p. 140 sq.)

2 ? durch melodische Ausfüllung eines Intervalls oder Umspielung eines Tones — ? by means of melodically unfolding within an interval or elaboration of a pitch

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 41: Alius modus discantandi invenitur, qui quidem modus, si bene pronunciat, artificiosus auditui apparet, cum tamen valde levis est. ... Sint quatuor vel quinque homines cantandi habiles: primus incipiet planum cantum in tenore, secundus ponet vocem suam in quinta voce, tercius vero in octava voce, et quartus, si fuerit, ponet vocem suam in duodecima voce. Hii omnes in concordanciis inceptis continuabunt planum cantum usque in fine. Qui vero in duodecima et in octava et etiam in quinta continue cantant, frangere debent et **florere** notas, prout magis decet mensura servata.

floridus -a, -um *ausgeziert (durch melodische Ausfüllung eines Intervalls oder Umspielung eines Tones) — decorated (by means of melodically unfolding within an interval or elaboration of a pitch)*

[s.XV] IOH. TINCT. diff. 52: Contrapunctus diminutus est, dum plures note contra unam per proportionem equalitatis aut inequalitatis ponuntur, qui a quibusdam **floridus** nominatur (*sim.* IOH. TINCT. contr. 2, 19, 7). FR. GAFUR. theor. 1, 1: composito **floridoque** concentu. FR. GAFUR. pract. 3, 10: Quandoque etiam organizantes ipsi semibreves ac minimas atque reliquas diminutiones figuras notulis cantus plani commensurant has in mensura semibrevium disponentes, quem fractum ac **floridum** contrapunctum vocant ut hic: (*sequitur exemplum*). FR. GAFUR. pract. 3, 15. HERB. TR. 2, pr. p. 42: Id, quod in ecclesiastico plano cantu melius observatum esse video ab antiquis quam a nonnullis nostri temporis compositoribus in figurato ac **florido**.

florificatio -onis f. *Auszierung (durch rhythmisch freie Gestaltung der Organumstimme über einem ausgehaltenen Tenorton) — decoration (by means of rhythmically free formation of the vox organalis above a sustained tenor note)*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 11: Color est pulchritudo soni vel obiectum auditus, per quod auditus suscipit placentiam. Et fit multis modis: aut sono ordinato aut in **florificatione** soni aut in repetitione eiusdem vocis vel diversae. IOH. GARL. mens. append. 15, 14: In **florificatione** vocis fit color, ut commixtio in conductis simplicibus. ANON. Couss.

IV p. 80, 2: ·b·c·a·a· tangendo disiunctim sine **florificatione** cum elongatione finis ·G· vel sine.

florifico -are *auszieren* (durch rhythmisch freie Gestaltung der Organumstimme über einem ausgehaltenen Tenor-ton) — to decorate (by means of rhythmically free formation of the vox organalis above a sustained tenor note) [s.XIII] ANON. COUSS. IV p. 79, 13: ·g·g· pro longa **florificata**, prout utitur in organo puro. ANON. COUSS. IV p. 84, 8: addunt (sc. *quidam*) per modum organizandi in principio duo puncta vel tria bene concordabilia et propter convenientiam inceptionis nobilioris, et ea ponunt ante longam pausationem **florificando**, prout mos est in puro organo. ANON. COUSS. IV p. 88, 12: Item sunt quidam ponentes duo vel tria loco unius; sed prima potest esse concordans vel discordans et semper incipit ante tenorem breviter, et tenor incipit cum secundo, si fuerit concordans, vel cum tertio. Et ille tertius punctus habet elongationem, ut praediximus, **florificandam**.

[**florio**] v. florizo

floritura -ae f. *Bezeichnung für die Copula* — term that designates the copula

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 176, 9: Ab hoc siquidem modo proveniunt hoketi omnes, rundelli, ballade, coree, cantifrac-tus, estampete, **floriture** et universe note brevium et semi-brevium, que sub celo sunt. QUAT. PRINC. 4, 2, 11: Discantus enim sic dividitur: discantus alius est simplex prolatus, id est sine fractionibus; alius est copulatus, qui dicitur copula, id est **floritura** (cf. Franco Col. 2, 2). cf. Lefferts, Handlo p. 16

florizo -are (durch Vibration der Stimme) verziern — to embellish (by means of a vocal vibrato)

[s.XIII] HIER. MOR. 25 p. 184, 1: Nulla nota brevis **florize-tur** (ms. et ed. floriretur, cf. HIER. MOR. 25 p. 184, 17), sed solum notae singulariter mensurae. HIER. MOR. 25 p. 184, 17: Horum autem florum qualitas simul et diversitas in organis ostenditur hoc modo: quando enim aliquem cantum tangimus in organis, si aliquam notam eiusdem cantus **florizare** volumus, puta ·G· in gravibus, tunc ipsa aperta immobiliterque detenta non sui inferiorem in medietate, puta ·F· grave, sed potius superiorem, ·a· scilicet, vibramus acutum.

flos floris m. *Verzierung, Auszierung* — embellishment, decoration

1 durch Vibration der Stimme — by means of a vocal vibrato

[s.XIII] HIER. MOR. 25 p. 184, 4: Est autem **flos** harmonicus decora vocis sive soni et celerrima procellarisque vibratio. **Florum** autem alii longi, alii aperti, alii vero existunt subiti. Longi **flores** sunt, quorum vibratio est morosa metasque semitonii non excedit. Aperti autem sunt, quorum vibratio est morosa metasque toni non excedit. Subiti vero sunt, quorum quidem vibratio in principio est morosa, in medio autem et in fine est celerrima metasque semitonii non excedit. Horum autem **florum** qualitas simul et diversitas in organis ostenditur hoc modo: quando enim aliquem cantum tangimus in organis, si aliquam notam eiusdem cantus florizare volumus, puta ·G· in gravibus, tunc ipsa aperta immobiliterque detenta non sui inferiorem in medietate, puta ·F· grave, sed potius superiorem, ·a· scilicet, vibramus acutum. Ex quo pulcherrima harmonia decoraque consurgit, quam quidem **florem** harmonicum appellamus. HIER. MOR. 25 p. 184, 24-28. HIER. MOR. 25 p. 184, 30: dicti **flores** non debent fieri in aliis notis praeterquam in V singulariter mensuratis, sed differenter. Nam longi **flores**

fieri debent in prima, paenultima et ultima nota in ascensu semitonium intendente. Si vero aliquem aliorum modorum in descensu, constituunt **flores** apertos, quos et nota secunda syllabae debet habere. Sed **flores** subitos non alia quam plica longa, inter quam et immediate sequentem notae brevissimae ponuntur ob harmoniae decorem. HIER. MOR. 25 p. 185, 4-10. HIER. MOR. 25 p. 186, 20. cf. Cserba, Vortrag p. 36-37

2 durch Diminuierung einer Stimme im mehrstimmigen Satz — by means of diminution of a part in polyphonic composition

[s.XIV] PETR. PALM. p. 506-507. PETR. PALM. p. 516: ultimo restat videndum de **floribus** musicae mensurabilis. Sicut videmus arborem tempore aestatis adornatam et decoratam floribus et animam sanctam hominis virtutibus necnon etiam beatissimam virginem Mariam de incarnatione filii sui unigeniti sine corruptione, sic omnis discantus de **floribus** musicae mensurabilis adornatur et etiam decoratur. Dicunt enim **flores** musicae mensurabilis, quando plures voces seu notulae, quod idem est, diversimode figuratae secundum uniuscuiusque qualitatem ad unam vocem seu notulam simplicem tantum quantitatem illarum vocum continentem iusta proportionem reducuntur. PETR. PALM. p. 517. PETR. PALM. p. 518: Primus modus discantus mensurabilis **floribus** adornati constat ex tribus brevibus perfectis ex maiori prolatione. Unde est advertendum, quod illae tres breves perfectae possunt esse in uno solo corpore integro, videlicet in longa perfecta. Et ista longa trium temporum potest dividi et diminui in longam imperfectam a tertia parte sui, scilicet a brevi praecedente vel subsequente vel valore ipsius sive in breves, semibreves et minimas usque ad 27 minimas vel in valorem aliquarum ipsarum brevium, semibrevis et minimarum, scilicet in pausas iuxta voluntatem et possibilitatem sive distinctionem discantis. ... Exemplum de primo modo discantus mensurabilis **floribus** adornato (sequitur exemplum). *ibid.* al. PETR. PALM. p. 519. PETR. PALM. p. 533-534. [s.XV] COMPOS. Natura 4, 23: Propter cursum discantus pone sepe **flores** vel proportionem superparticulares, ut in exemplo: (sequitur exemplum). COMPOS. Capiendum 1, 10: discordantie, que nullo modo habent ingredi discantum, maxime simplicem contrapunctum, licet in discantu **floribus** et ornatu quelibet illarum cum una minima vel semiminima tangi possit. IOH. TINCT. contr. 2, 19, 4: Dictusque est contrapunctus hic simplex eo, quod simpliciter per proportionem aequalitatis tantum sine aliquo **flore** diversitatis confectus sit.

flos apertus - flos longus - flos subitus v. flos 1
flos harmonicus v. flos 1 col. 97, 63

folliculus -i m. (*kleiner*) Blasebalg (der Orgel) — (small) bellows (of an organ)

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: <P>ortatiuum est instrumentum minus organo similiter **folliculo** uno et digitorum tactu sonos emittens, ut organum differens ab organo secundum unum eo, quod minus est.

follis -is m. 1. Blasebalg (der Orgel) 2. Windsack (einer Sackpfeife) — 1. bellows (of an organ) 2. bag (of a bagpipe)

1 Blasebalg (der Orgel) — bellows (of an organ) [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 2: 'Organum' vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui **folles** adhibentur, alio Graeci nomine appellant (*inde* VOCAB. MUS. p. 139. VOCAB. MUS. p. 141. IOH. AEGID. 17, 4. HIER. MOR. 4 p. 18, 25. COMM. Boeth. II p. 90, 1). [s.XI] VOCAB. MUS. p. 139: Organum est quasi turris quaedam diversis fistulis fabricata, quibus factum **follium** vox copiosissima destinatur. (?) ANON. Prag. 19: in flatu **follium**, sicut apparet in or-

gano fistulari. THEOPHIL. 3, 83 p. 147. THEOPHIL. 3, 83 p. 148: si volueris organa ultra maceriam muri stabilire ita, ut infra monasterium nihil appareat nisi sola domus cum fistulis, et ex altera parte muri **folles** iaceant, ita oportebit te ipsam domum convertere, ut linguae versus **folles** extrahantur, et in ipso muro arcus fiat, in quo cantor sedeat, cuius sedes ita aptetur, ut pedes supra conflatorium teneat. *ibid.* al. THEOPHIL. 3, 84 p. 150 - 3, 85 p. 156. VERS. Fer tuba 11: **Follibus** et digitis conclamant organa pulsus. IOH. COTT. mus. 3, 4 (*cf. col. 99, 29*). [s.XIII] MUS. MAN. 29, 19: Alteram quippe duarum vocum levius oportet proferre et quodammodo fingendo magis extenuare, quod profecto fistulae nesciunt organorum, dum cogente spiritu **follium** totum spiritum suum singulae proferunt aequaliter. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 137. ARN. ZWOLL. p. 29: habent ista organa tres **folles**, qui cum magnis baculis levantur. ARN. ZWOLL. p. 30. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13: <I>nstrumentalis musica est, que perficitur ... aut **follium** flatu ... Dicitur aut **follium** flatu sicut organa et portativum. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: <innportile>, quod percutitur et flatu **follium** perflatur. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: Positivum autem habet suum **follem**. FR. GAFUR. theor. 1, 4. FIST. Cuprum pur. 21 p. 57: Capsam, cui superponantur fistulae, oportet fieri quadratum aut parte altera longiorem ... A cuius capsae medio demittitur maxima fistula, quae per quattuor partes recipiat geminos **folles**. Antequam tamen **folles** iungantur praedictae fistulae, bicorni instrumento perforato recipiuntur.

2 *Windsack (einer Sackpfeife) — bag (of a bagpipe)* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 3, 4: Musa, ut diximus, instrumentum quoddam est omnia musicae superexcellens instrumenta, quippe quae omnium vim atque modum in se continet: humano siquidem inflatur spiritu ut tibia, manu temperatur ut phiala, **folle** excitatur ut organa (*inde* HIER. MOR. 2 p. 11, 17. PS.-THOMAS AQU. I 4. COMPIL. Erlang. p. 29. WENCESL. PRACH. 36. TRAD. Holl. V 5a, 6. CONR. ZAB. tract. H 2). [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13: Instrumentalis musica est, que perficitur ... aut **follium** flatu ... Dicitur aut **follium** flatu sicut organa et portativum et <ormfa>, que sub ascellis premitur. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <O>rmfa, que a vulgo dicitur barbara, est instrumentum musicum habens tres fistulas et **follem**, quarum una fistula ab hominis ore dirigitur flatus in saccum coringialem. Et post replecionem sacci de spiritu humano fit compressio sacci sub ascellis.

fonicon (de φωνή?) ? Bezeichnung für ein der achten Kirchentonart zugeordnetes Instrument oder eine charakteristische Eigenschaft der achten Kirchentonart — ? term that designates an instrument, the character of which is related to the eighth mode, or a characteristic property of the eighth mode (*cf. Gombosi, Tonartenlehre II p. 26 sqq.*)

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: per VII organis, qui nominantur (*ed.*: nominatur) ita: tricanos, cuphos, bubos, chamilon, anaton, salpicon, **fonicon** proarmus fidem ostendunt. COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: I. organum anoton. Secundus ysaton. III. organum chamilon. Quartus salpicon. V. organum cuphos. Sextus bubos. VII. organum sarigon (*pro strigon?*). Octavus **fonicon**. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250b: Octava vero differentia incipit tonus theticon et plagis tetrardi, vox stridentis, metrum vero licanos meson, organum **fonicon**.

forma -ae f. (*musikalische*) Struktur, Form, Gestalt — (*musical*) structure, form, design

1 *die Intervallstruktur eines Tonbereichs betreffend* — with respect to the intervallic structure of a tonal segment

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 337, 23: Species autem est quaedam positio propriam habens **formam** secundum unumquod-

que genus in uniuscuiusque proportionis consonantiam facientis terminis constituta (*inde* IAC. LEOD. spec. 4, 16, 4. IOH. CICON. mus. 2, 1 p. 238, 13. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 5, 10. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49. GUILL. POD. 1, 20). BOETH. mus. 5, 17 p. 369, 16: Eorumque tetrachordorum secundum Archytae sententiam divisorum **formam** monstrat subiecta descriptio. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 5: Unde sic diffinitur species: 'positio habens propriam', i. diversam ab aliis, '**formam**', i. dispositionem cordarum. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 930/357, 4-5: 'enarmonios' s. secunda **forma**. MUS. ENCH. 12, 23: videbisque eandem melodiae **formam** in transpositione sua manere non posse, sed per epogdoi vel semitonii distantiam modum unumquemque in alium transmutari (*sim.* INCH. UCHUB. 458). SCOL. ENCH. 3, 594: In tantum ergo semitonii vis valet ad ptongorum speciem deformandam, ut, si infra duos eosdem ptongos sesquitercio differentes diversum semitonii ordinem ponas, ipsi simul in diversam transeant **formam**. al. [s.X-XI] ORG. Paris. 4. BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Diapason autem, quoniam habet duobus consonantiis (*sc. diapente et diatessaron*) completur, tot habet **formas**, quot sub his continentur] (*inde* PS.-BERNO mon. 7, 6. FRUT. brev. 5 p. 46). BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [inter ·D· et ·d· quartam diapason **formam**] (*inde* TON. Seligenst. p. 108). al. GUIDO reg. 224-232 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 68, 1-2). PS.-BERNO mon. 7, 2: Diatessaron .. tres tantum habet species ... Quorum prima constat tono, semitonio et tono, quae est ·A·B·C·D·. Secunda **forma** est ·B·C·D·E·. al. HERMANN. mus. p. 28 (p. 130b). al. WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 6. ARIBO 22 p. 13: Formales sunt dicendae species, quae **formam** habent, non naturam, sicut est a ·D· in ·G·; **forma** est primae speciei diatesseron habens semitonium in medio. Sed quia non inter duas constat primas, sed inter primam et quartam, dicenda est prima formalis, non prima naturalis. al. COMM. Guid. 98 p. 108 (*inde* ANON. Lips. p. 155). TON. Aug. p. 81. al. PS.-GUIDO arithm. p. 57b. al. FRUT. brev. 6 p. 49: sextum tetrachordum eiusdem **formae**, id est duobus tonis et semitonio constans. al. FRUT. ton. p. 153. ANON. Wolf p. 210-211. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59. al. [s.XIII] ANON. Pannain p. 409. TON. Seligenst. p. 111: inter ·A· et ·a· primam diapason **formam** (*cf. Berno, prol. 6, 16 app. crit.: ... speciem*). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 38, 5: cum est transpositus (*sc. tonus*), non decantatur in naturalibus speciebus dyatesseron et dyapente et dyapason illius toni, sed in consimilibus secundum **formam** et aliis secundum locum et sedem naturalem. IAC. LEOD. spec. 6, 2, 1: Species dicitur positio, idest ordinatio vocum habens propriam **formam** secundum unumquodque genus diatonicum, chromaticum et enharmonicum, quia alia est vocum positio vel ordinatio in genere uno quam in alio. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 57. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 15 p. 354, 25. IAC. THEAT. 15. GOB. PERS. p. 181a. UGOL. URB. 2, 4, 6: Consonantes autem coniunctiones secundum partitionem secundam aliquando perfectae sunt et aliquando imperfectae ... Perfectae sunt, quando earum **forma** perfecta est ... **Forma** quintae, quae est consonantia, est haec, quod quinta, quae consonantia est, ut sit perfecta in omni sua specie, tres tonos et unum duntaxat minus semitonium habeat. UGOL. URB. 5, 41, 13: **Forma** autem primi generis, quod diatonum sive diatonicum appellatum est, haec erat apud antiquos, quod in omni tetracordo cordarum processus erat per semitonium, tonum et tonum. al. ANON. Philad. 7. THOM. BAD. p. 93-94. TRAD. Holl. II 4 p. 18 (p. 422b). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 3: Primam utpote modulandi **formam** genus diatonicum, secundam autem enarmonicum, tertiam vero chromaticum appellantes. al. IOH. HOTH. exc. p. 54. al. ADAM FULD. 2, 9. al. GUILL. POD. ench. 11 p. 374. al. GUILL. POD. 3, 32. al. FR. GAFUR. pract. 1, 2. al.

2 *Ambitus, Intervallstruktur und Lage im Tonsystem einer Transpositionsskala oder Kirchentonart betreffend — with reference to ambitus, intervallic structure and position within the tonal system of an ancient Greek scale of transposition or a mode*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 7: **Forma** vero primi et II (*sc. tropi*) ducitur ab ·O· in ·E·. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 19/9, 24: cum prima corda figitur in cithara, laxissimum atque gravissimum sonum sine ulla pulchritudine emittit. Si tamen extenta fuerit, aliquam **formam** assumit, quae in numero troporum hypodori vel sub dorio positus vocatur. GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 11: 'tropos': **formas**. al. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 259: **Forma** toni I. al. ODOR. SEN. p. 156. COMM. GUID. 51 p. 120 (*inde* ANON. Lips. p. 155. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 50). al. FRUT. brev. 8 p. 61 (*sim.* FRUT. ton. p. 167). QUAEST. MUS. 1, 20 p. 51: „Magnus sanctus Paulus“, cuius non solum distinctio, sed etiam finis **formam** prothi habet. al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 32. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 239. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 8: Transformatio in tonis est trans tropicam **formam** elevatione vel depressione vocis debacchatio. al. IAC. LEOD. spec. 6, 48, 2: Sextus tonus secundum **formam** nobis datam a Guidone sic potest describi: tonus sextus est determinatio sextae vocis ·F· habens elevationem desuper ad vocem undecimam ·d· per tonum et tonum et semitonium, adhuc per tonum et tonum, depositionem vero sub fine per diatessaron ad tertiam ·C· per semitonium, tonum et tonum. al. HUGO SPECHTSH. 22. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 8: Remigius: Tropus, **forma**, modus idem est. Et in omnibus octodecim soni fiunt. UGOL. URB. 1, 53, 3: Nam haec **forma** prothi, quae in re secunda incipit et in ·D· primo cum primis diapente ac diatesseron speciebus perfectionem sui ordinemque acquirit. Perfectionem quidem, quoniam ipse diapente ac diatesseron simul iunctae troporum seu tonorum perfectionem efficiunt, quae in ipsa diapason ex his connexa consistit. UGOL. URB. 1, 54, 6: Utriusque igitur autentici **forma** atque plagalis eundem ·D· primi locum atque sedem cum sua re dicitur occupare, ut ex duabus saepe dictis speciebus connexis authenticis ad diapason elevetur, et diatesseron ipsi diapente supposito ultra diapente plagalis ulterius non procedat. Uterque igitur ipso diapente congaudet, sed supra vult authenticus diatesseron uti quam plagalis admittit inferius. UGOL. URB. 1, 61, 5: Erit igitur perfecta troporum **forma** in diapason consonantiae perfectione. UGOL. URB. 1, 149, 24: Similiter in proposito dicimus unius tropi unam esse **formam** substantialem, sed multas accidentales. **Forma** substantialis proprie esse non potest nisi substantialium rerum, sed in tropis secundum quandam similitudinem dicimus illam esse substantialem **formam**, per quam tropus habet **formam** prothi vel deuteri et cetera vel eorum plagalium, sed **forma** tropi accidentalit dicitur esse illa, per quam tropus habet **formam** mixti vel commixti vel plusquam perfecti. al. ANON. Carthus. nat. 7, 55. al. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 95. al. CONR. ZAB. tract. AO 2: Tonus itaque in proposito regula est naturam et **formam** cantuum regularium determinans (*cf.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 109. *sim.* DIFF. MUS. 36). al. GUILL. POD. 4, 21: Modulator igitur cantum conficere volens primo omnem illius modi, quem elegerit, conficiendum constitutionem mente contempletur. Secundo autem illum huiusmodi **forma** aut lege disponat. al. COMPEND. MUS. 135 (*cf.* UGOL. URB. 1, 61, 9). al. IOH. VELLE metr. 58 (?).

3 *die melodische Gestalt betreffend — with reference to melodic design*

[s.IX] REMIG. AUT. 532, 13: vox per se nullam **formam** habet, donec accedat numerus, cuius operatio per elationem et depositionem praestat illi **formam** et varios effectus.

AURELIAN. 19, 43: Contigua est sonoritas autenti deuteri in litterature melodia perparum cum modulatione autenti protii; en **forma**: NOIOEANE. al. COMM. BR. 118: Preterea pro diversitate antiphonarum, quae psalmis adiunguntur, per omnes pene octo tonorum melodias finis versuum variatur; quarum diversitatum in primo tono hae **formae** sunt: (*sequuntur exempla*). ALIA MUS. 41 p. 183 - 150 p. 194 (*inde* ANON. Bernh. 1, 53-82. ANON. Bernh. 2, 105-126). ALIA MUS. 54 p. 186: Concluditur autem eius (*sc. secundi tropi*) **forma** intra diapente, quod est ab ·m· ad ·c·. Huius autem haec est **forma**: NOEAGIS (*inde* ANON. Bernh. 1, 57). al. [s.XI] COMM. GUID. 96 p. 164. PS.-GUIDO form. ton. 1, 11: Protus adest denis **formarum** nexus habenis. al. (?) VERS. Hac ex lege p. 63. (?) FRUT. brev. 10 p. 76. al. [s.XII] UDALSC. 84. (?) GUIDO AUG. 665: Quomodo enim ad discernendos a se invicem modos neumata competenter inventa essent, nisi unumquodque suo modo sufficeret et eum evidenter ab aliis discerneret? Debet enim maneriem et **formam** tam communem quam propriam sui modi exprimere; maneriem videlicet per dispositionem, **formam** vero per compositionem (*sim.* ANON. Cist. I 36 p. 38). GUIDO AUG. 668: Prima enim maneria ibi est, quae descendit tono et ascendit tono et semitonio. Deinde a tertia littera ascendit ad quintam per duos tonos, motu videlicet hilari et lascivo. In hoc ergo, quod alacriter elevatur, autenticam exprimit **formam**, in eo vero, quod deposito tono per tertiam speciem diatessaron elevatur ad tertiam litteram et ab ea per duos tonos ad quintam, propriam primi toni **formam** exprimit. al. TON. Cist. 3: Discipulus: Quid est tonus? Magister: Regula, naturam et **formam** cantuum regularium determinans. D.: In quo natura, in quo **forma** cognoscitur? M.: Natura consistit in dispositione, forma in **compositione** et progressionem (*inde* IOH. AEGID. 12, 1-4. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 5). al. ANON. Pannain p. 114. al. TON. Vatic. 12, 9 p. 221: Differentia prima incipit in ·G· compositis notis ascendens: Prime sunt **forme**: „Benedicta“, „Maria“, „Sedere“. al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492a. ENGELB. ADM. 4, 25, 8. al. GUIDO DION. 2, 8, 61. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 36, 5. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 143. al. SUMM. GUID. comm. 2, 91. al. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 46. al. NICOL. CAP. p. 329. ANON. Claudifor. 4, 5, 11: ascendunt ad ·a· acutum ut in hac **forma** la sol, sol la. al. UGOL. URB. 1, 94, 3: Haec differentia tertia raro invenitur in psalmis, quae, quoniam nec **formam** nec regulam differentiarum tenet octavi tropi, irregularis profecto meruit nuncupari. UGOL. URB. 1, 112, 11: Alias multas **formas** in suis principiis habent „Alleluia“. al. TRAD. Holl. I p. 188. TRAD. Holl. II 62 p. 48 (p. 433a): Primum autem et principale sive capitale „euouaen“ primi toni in cantu Gregoriano tali **forma** modulatur (*sim.* LAD. ZALK. B 19). TRAD. Holl. II 87 p. 56 (p. 436a): **forma** seu melodia super psalmos officiorum (*sim.* LAD. ZALK. B 25). al. TRAD. Holl. III 9 p. 81. al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 9. al. CONR. ZAB. tract. BI 7. CONR. ZAB. chor. 5, 1: Devotionaliter cantare ... est sic cantare, quod quilibet simul cantantium in **forma** maneat in eis notis, quae a devotis patribus nobis sunt traditae ita, quod nullus illas in plures frangat vel ab eis quomodolibet recedat. BONAV. BRIX. 23, 1. ADAM FULD. 2, 14. LAD. ZALK. B 16: quae sint **formae** sive intonationes super singulos psalmos tam maiores quam minores. al. COMPEND. MUS. 102 (*cf.* UGOL. URB. 1, 50, 19). SZYDLOV. 13 p. 51. al.

4 *die Stellung und Funktion einer Tonstufe innerhalb des Tonsystems betreffend — with reference to the placement and function of a note within the tonal system*

[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 563: Semitonium inter quos sonos cadit, superiori **formam** dat triti, inferiori **formam** deuteri. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 374, 22: Nam acuta vox diapason non est nisi quedam illius generis repetitio, sed alio situ

et acumine, quia extra diapason impossibile est aliquam vocem differentem in **forma** ab omnibus infra ambitum diapason contentis aliquatenus invenire.

5 Intervalle betreffend — with reference to intervals

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 10 p. 372, 11: De decimo accidente in **formis** cantuum. Decimum accidens **forma** est, que in duodecim formis constat, id est tetraptota, pentaptota, exaptota ... decapentaptota. Omnis quippe cantus recipit formam ex his **formis**. Omnis igitur cantus in **forma** aut est tetraptote **forme** aut pentaptote aut exaptote ... aut decapentaptote. Notandum vero est, quod tetraptota **forma** in grammatica quatuor casuum dicitur. In musica autem quatuor ptingorum intelligenda est. TRAD. Holl. IV 59. ANON. Monac. 1, 38-39. LAD. ZALK. A 56: novem sunt modi sive **formae** musicae, ex quibus omnis modulatio sive cantus Gregorianus contextitur et componitur. *ibid.* al.

forma substantialis - forma accidentalis cf. col. 101, 44

formula -ae f. 1. (Melodie-)Formel, (Muster-)Melodie 2. (musikalische) Struktur, Form, Gestalt — 1. (melodic) formula, (architypical) melody 2. (musical) structure, form, design

1 (Melodie-)Formel, (Muster-)Melodie — (melodic) formula, (architypical) melody

a für Kirchentönenarten — for modes

[s.IX] AURELIAN. 19, 8: En figura melodie, sicut subiecta notarum demonstrat **formula**: NONAN NOEANE. [s.X-XI] PS.-ODO prol. 9: totum antiphonarium cum tonorum **formulis** describeretur. GUIDO micr. 13, 8: Ad hoc etiam plurimum valent et versus nocturnalium responsiorum et psalmi officiorum et omnia, quae in modorum **formulis** praescribuntur. GUIDO reg. 132: octo **formulas** tonorum vel modorum indicant (cf. Pesce, Guido p. 361 adn. 32). GUIDO reg. 195: Aptitudine neumarum facile intelligis, / quo in loco quis sit sonus in diversis lineis, / usus tibi sit si frequens in modorum **formulis** (cf. Pesce, Guido p. 381 adn. 46). GUIDO ep. p. 506, 289: Has itaque modorum octo **formulas** precipue debet scire, quisquis canendi peritiam vult habere, ut, qualiter in singulorum modorum cantibus quelibet neuma vel vox sonet, possit advertere. al. COMM. Guid. 37 p. 143: hoc ostendit, ubi raro vel minime fiant distinctiones, secundum quod praenotatur in **formulis**. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 11, 26: cantunculas quasdam hic subscribere, quas etiam aptitudines sive **formulas** modorum appellare possumus. Sunt autem istae: „Primum querite regnum Dei.“ (cum notis) eqs. al. UDALSC. pr.: In subscriptis tonorum **formulis** differentiae cum suis varietatibus subtrahuntur. UDALSC. 1: Concinit equisoni modulum sic **formula** proti (sim. TON. Baumg. 1, 2). al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492a. al. ANON. Hailspr. 4 p. 69. ENGELB. ADM. 4, 32, 9. (?) al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 151. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 1: Sunt adhuc quidam cantus accommodati singulorum tonorum antiphonis, per quos de tono illarum indicamus, et illi diversis vocantur nominibus. A quibusdam enim vocantur aptitudines sive **formulae**, ab aliis neumae, odae vel iubili, a modernioribus vocantur caudae, et de illis exempla subscribuntur una cum antiphonis sui toni: „Primum quaerite regnum Dei“ (cf. col. 103, 43). eqs. [s.XV] TRAD. Holl. II 97 p. 124 (p. 457b): hanc praedictam **formulam** sic tubavit, ut sequitur: „Tali tenore cantabitur tonus peregrinus“ (cum notis). *ibid.* al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 11: Haec igitur antiqui proti perfecta **formula**, quam hic describo cum nostris litteris et nota quadra: (sequitur exemplum). al. TRAD. Holl. VI 28, 23-24. FR. GAFUR. pract. 1, 10.

b allgemein — general

[s.IX-X] HUCBALD. 44: si ad subiectam **formulam** respicias:

„Alleluia“ (cum neumis). al. ODO ARET. p. 248a: **Formulas**, quas vobis ad cantandum scribere procuravi ..., summo cum studio legere studeat ... Admoneo autem omnes cantores, ... ut quotidie subditis suis haec exempla subtilius subministrent. al. [s.X-XI] TON. Boeth. mus. 1: Si quis cantus **formulas** procurat addiscere, non ad introitum, sed ad finem quantotius currat. ... Quia sunt pleraeque cantus **formulae** a desidiosis primo tono abstractae et secundo deputatae. HERMANN. mus. p. 18 (p. 125b): Diapason superius, quia gravibus modulatur vocibus, apte literis insignitur maioribus: posterius vero causa acuminis eisdem quidem literis, sed acutis notatur **formulis** (sim. HEINR. AUG. 105. FRUT. brev. 2 p. 33). ODOR. SEN. p. 198. al. [s.XIII] MUS. MAN. 36, 21. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 68, 11. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 50, 5: multifariae diversaeque voces secundum neumarum **formulas** in tropo constituentur. FR. GAFUR. pract. 1, 14.

c für Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) — for the differences (differentiae, „saeculorum amen“ formulas) [s.XI] COMM. Guid. 28 p. 142: in illis **formulis**, sicut in „saeculorum amen“ videmus. al. VERS. Ars humanas p. 113b: Protus, tritus et tetrardus quinto tenent **formulas**; / quibus possunt sua satis facere principia. / Sexto autem loco tenet deuter differentias. PS.-GUIDO form. 7, 1: Differentiarum autem horum modorum **formulae** secundum principia cantuum dispositae sunt, ut quemadmodum finalis vox aliquem proprium modum metitur, sic et rationabiliter principia eorumdem cantuum aptiores sibi **formulas** coaptent, quatenus sit pulchra connexio. PS.-GUIDO form. ton. 1, 1: Igitur protus decem habet regulares **formulas**, id est sex praepositivas et tres appositivas unamque subpositivam ... Appositivae autem sunt, quae in eadem voce, qua **formula** finitur, antiphonae principium ponunt (cod. C; ed.: ponitur). al. [s.XII] TON. Cist. 115: ut docet subiecta **formula**: „Gloria saeculorum amen“. al. TON. Nivern. f. 142v p. 122. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 85, 24: Sunt autem aliqui moderniores, qui alias primi toni ipsorum „Saeculorum“ ponunt **formulas**, quibus etiam nunc utuntur saeculares ecclesiae Leodienses. al.

2 (musikalische) Struktur, Form, Gestalt — (musical) structure, form, design

a die Struktur von Intervallen betreffend — with reference to the structure of intervals

[s.X] INCH. UCHUB. 291: quomodo hae simphoniae ratis se mutuo spaciis nectant **formulis** subiunctis distinguere. HUCBALD. 17: in superioribus intervallorum **formulis**. al. PS.-ODO mus. p. 271a. [s.XI] GUIDO reg. ex. 7: Secunda constitutio (sc. vocis primae) habet **formulas** duas. Tertia constitutio habet **formulas** quattuor. Quarta constitutio habet modulos octo. PS.-GUIDO form. 3, 2: Prima itaque et quarta vox ternas in depositione ac binas in elevatione simillimas habeant **formulas**. al. PS.-GUIDO arithm. p. 60. HIER. MOR. 20 p. 154, 33 (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 337, 23: formam). [s.XII] TRAD. Guid. 4: ad constitutionum **formulas** compendiose transeamus, quas in modulando modulos, in neumando vero **formulas** nuncupamus. ... Constitutiones enim diximus in pagina neumarum **formulas** et in cantu vocum modulationes (cf. GUIDO reg. ex. 7). [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 2, 10, 36: Haec est monocordi **formula** verae musicae regulae, quae genus diatonicum exprimit ... procreans ex se pulchriter tonos ac semitonia. al. IOH. HOTH. dial. p. 64. (?) FR. GAFUR. pract. 1, 6: Poterit item in singula diapentes figura uniuscuiusque speciei **formula** comprobari. al.

b die Kirchentönenarten betreffend — with reference to the modes

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 258b: In quibus autem vocibus omnium modorum cantus secundum praesentem usum saepius incipiant, in eorum **formulis** pervidebis. PS.-ODO dial. p. 263b:

Sane in his cantibus, qui inter octavi depositionem et septimi elevationem medii sunt, ... secundum **formularum** varietates, in quo tono maneant, discernentur (*inde* TRAD. Garl. plan. V 269. TON. Sar. p. 54). GUIDO prol. 71: Quamvis autem duo semper toni in una sint littera vel voce, tamen multo melius et frequentius conveniunt singulis neumis ac sonis **formulae** toni secundi, quarti, sexti et octavi. Nam **formulae** primi, tertii, quinti et septimi non conveniunt, nisi cum cantus ab alto descendens in gravem devenerit finem (*inde* ARIBO 69 p. 71). *al.* ARIBO 73 p. 72: Quando autem a finali chorda diapente transcendunt et sextam, septimam, octavam tangunt melodiae, tunc autenticorum **formulis**, quae alte extenduntur, conveniunt. QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr.: **Formula** primi toni. *al.* THEOG. METT. 31, 1 (p. 192b). *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 23: **Formula** secundi modi. *al.* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 225. *al.* TON. Sar. p. 22. ENGELB. ADM. 1, 7, 7: modos sive **formulas** secundum antiquos musicos taliter nominatos moderni musici appellare consueverunt octo tonos musicos. ENGELB. ADM. 4, 24, 11: cum singuli tonorum secundum singulas **formulas** suas non in una, sed in alia et alia voce seu littera habeant incipi et ascendere et descendere. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 7, 10. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 50, 4: Amovet aliqui ab eius (*sc.* octavi toni) **formula** acutissimam eius tactam vocem ·e·, et tunc eius **formula** continet enneachordum sicut et tonus primus. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 129: **Formula** autem primi toni haec est ·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·g·. Dicitur autem **formula** a formando, quia claves tantum in **formula** primi toni, quae etiam in **formula** sequentium tonorum positae seu ponendae, dant formam regularem cuilibet tono vel cantui cuiuslibet toni, quia inter easdem claves quilibet cantus tonorum regulariter currit. *al.* COMPIL. Ticin. C 175: Nota, quod **formule** tonorum, id est qualitates vel figure, sunt octo. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 53: **Formula** primi toni super gradualia. Omnia gradualia, quae incipiunt in ·C· grave vel in ·D· grave vel in ·F· grave et ascendunt usque ad ·c· acutam et finiunt in ·D· grave, sunt primi toni. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 138. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 8. FR. GAFUR. pract. 1, 10. *al.*

fornitura -ae f. *Bezeichnung für eine mit Quinten oder Oktaven besetzte Pfeifenreihe (Chor) einer Mixtur der Orgel — term that designates a rank (chorus) of a mixture on an organ fitted with quints or octaves* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 29: ille 12 grossiores nullas **fornituras** habent, sed alie fistule tres 6 **fornituras** habent seclusis duplicibus principalibus; totum residuum 10 **fornituras** habent ..., et maior quantitas **forniturarum** erat octave. ARN. ZWOLL. p. 30: 12 (*sc.* **claves**) habent duplicia principalia et tres **fornituras** pro prima semioctava, scilicet quintas, octavas et octavas quinte, ut mihi videbatur. Secunda semioctava quatuor **fornituras**, tertia semioctava quinque **fornituras**, totum residuum 6 **fornituras**.

forpex -pice m. *Springer (beim Cembalo) — jack (on a harpsichord)* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 3: Primus modus **forpicum** et melior. Isti sunt **forpices**, qui pendent in trunco mediante filo ferreo in fissuris trunci pertranseunte, et eorum cauda pertransit fundum et extremitatem clavis per fissuram et hussatur sub clave. *ibid.* *al.* ARN. ZWOLL. p. 4: Secundus modus **forpicum**. Modus iste **forpicum** est cum cornu formato quasi ad formam trianguli et in cauda habet duo foramina, quorum superius habet peciam unam latonis rigidam sibi affixam per modum parve cathene ad deprimentum e converso caput **forpice** post ictum. Foramen vero inferius habet quamdam cathenam affixam clavi, per quam clavis ipsum **forpicem** trahens percudit

cordam. ARN. ZWOLL. p. 5: Tercius modus. In isto modo **forpicum** est retro in cauda aliquid duplicata foramen, per quod intrat cavilla lignea habens superius regulam unam perforatam foraminibus quadratis, et sic in depressione clavis deprimitur cauda, et per consequens elevatur eius caput percuciendo cordam, et hic claves stant altius quam truncus. Quartus modus. Item ista clavis habet unam petiam colatam superius et oneratam cum plumbo, ut, quando percucitur clavis et obviat obstaculo superius prope cordas, pecia illa saltat versus cordas et, postquam ipsas tetigerit, cadit dato, quod clavis teneatur in suspensio, et habet crampinum sicut in clavicordio, sed hic stat ex transverso, et per istum modum clavis potest fieri clavisimbalum vel clavicordium vel dulce melos, et omnia sonabunt ut dulce melos ... Nota, quod isti ultimi duo modi **forpicum** situantur fixe in quodam assere secundum latitudinem ipsius penu ita, quod, quando deponitur assere, cum ipso immobiliter deponuntur isti **forpices**, et in secundo modo **forpicum** resiliens est sursum per modum stricte laminae; sed in tertio modo resiliens fit de filo ferreo vel latonico, et eius pes figitur in assere prope pedem **forpice**, et eius cauda transit retro caudam sub illa duplicitate, in qua est foramen, ut e converso deprimat caput **forpice** (*cum imaginibus*). ARN. ZWOLL. p. 8-9. ARN. ZWOLL. p. 21.

fractio -onis f. *Aufteilung (eines Notenwertes in mehrere kürzere Notenwerte), Diminution — division (of a note into a number of shorter values), diminution* [s.XIII] PS.-PETR. CRUC. U 1, 13: Semibrevis sic facturarum •• alia minor, alia maior in valore, sed non in **fractione**, quarum secundum artem plures quam tres nec minus quam duae pro tempore non ponuntur. ANON. COUSS. IV p. 37, 26: Et sic percipimus vel ponimus brevem, tres pro longa etc., ut de principio primi perfecti in **fractione** vel collectione trium pro longa. ANON. COUSS. IV p. 39, 30: Sed in **fractione** currentium non est diversitas neque in longa neque in brevi. *al.* [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 2, 12: Vox autem est per se forma naturalis iuncta per accidens quantitati. Igitur oportet eam habere terminos **fractionis**, quorum latitudinem nulla vox quantacumque frangibilis valeat praeterire. *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 1, 7: **fractiones**, quae omnia intercisis fiunt temporibus. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 19, 8. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 11: discantus alius est simplex prolatus, id est sine **fractionibus**, alius est copulatus, qui dicitur copula, id est sine floritura. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 61, 35: moderni ponentes pro **fractione** sexquitercia notas rubeas plenas vel nigras vacuas. *al.* PROSD. ital. I p. 234b: Unde scire debes, quod due sunt **fractiones** rationabiles et dulciter cantabiles reperte inter minimam et semiminimam, quae in dupla proportionem ad minimam cantatur, scilicet **fractio** ad minimam sexquialtera, propter quam **fractionem** invente sunt semiminime cum cauda retorta et ad superius reflexa, ... et **fractio** ad minimam sexquitercia (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). IOH. LEGR. rit. 2, 3, 2, 5: illa vana **fractio** vocis, quam mensuratum cantum vocant atque figuratum. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: <M>inorum notatum **fraccio** est **fraccio** perceptibilis in vocibus humanis rarissimis, quibus natura contulit ultra comunem homini ... (*verbum illegibile*) subtilissimas voces, quae possunt (*ms.*; *ed.*: protendunt) usque ad viginti quatuor notas in brevissimo tempore reporigere uni longe. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Nomina autem **fractionum** a modernis inventa sunt, ideo non sunt tantae auctoritatis; ut dicatur semiminima, quoniam media minima, sic et cursea a cursu simili modo derivata. *al.* NICOL. BURT. 2, pr. 6: cantus figuratus est quaedam vocum **fractio** vel levitas ex contrapuncti gravitate edita (*inde* DIFF. MUS. 47). NICOL. BURT. 3, 8, 40: Diminutio nihil aliud est quam **fractio** quaedam notularum, qua hodiernis temporibus

nostri moderni summopere utuntur (*inde* DIFF. MUS. 56). *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 15: Neque decet ipsum (*sc. tenorem*) garulis **fractionibus** diminui.

fractura -ae *f.* Aufteilung (eines Notenwertes in mehrere kürzere Notenwerte), Diminution — division (of a note into a number of shorter values), diminution

[*s.XIV*] IOH. BOEN mus. 4, 175: Quam etiam in extraneis vocum varietatibus iuvenes potius quam antiqui lascivire videntur, nunc saturati tertia sextam sitiendo, nunc relicta decima in quintam se precipitando, nunc longarum spreta protractione **fracturis** minutissimis minutiores applicando perfectum in imperfectum convertendo. MENS. Item notandum p. 414a: quod aliud representant notule coloris nigri et aliud coloris rubei easdem tamen habentes figuras et quantitates et **fracturas**. *al.* ANON. Monac. II 2: Ad sciendum artem cantus, videlicet simplicis contrapuncti, sive ad sciendum **fracturas** contrapuncti. ANON. Monac. II 109: videndum est de **fracturis** contrapuncti, quomodo et qualiter **fracturae** ordinantur. Et primo notandum est, quod sicut in contrapunctu una species appetit aliam, ita similiter in **fracturis**, nisi quod in **fracturis** modus et species pluribus aliis modis variantur, quia in **fracturis** possumus frangere de octava ad octavam, de quinta ad quintam, de duodecima ad duodecimam. *al.* [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 5 (L), 13: pausas, iuncturas, **fracturas** atque figuras / mensuratarum formavit Franco notarum. PROSD. exp. 61, 11: Secundo premitto, quod licet in **fracturis** possibile sit in infinitum procedere, tamen maxima **fractura**, quam communis natura proferre potest, in semiminimis consistit. PROSD. mens. p. 219a. TACT. Ad habendum 16: concordantia sustineri potest per aliquas **fracturas** in fine aliquorum tactuum faciendas. PETR. BETSCHK p. 536, 17: moderni ingenio subtiliores et vocibus agiliores plures invenerunt concordancias et **fracturas**. COMPOS. Cum igitur 4, 4. ANON. Tegerns. II 144: in contrapuncto plano, quo nulla **fractura** habetur. CONTR. Not. quod novem 1: de contrapuncto plano, id est de nota ad notam composito absque **fractura**.

franculus *v.* fauculus

frangibilis -e (*im* Notenwert) teilbar — divisible (*in* note value)

[*s.XIV*] IOH. MUR. not. 2, 2, 12: Vox autem est per se forma naturalis iuncta per accidens quantitati. Igitur oportet eam habere terminos fractionis, quorum latitudinem nulla vox quantacumque **frangibilis** valeat praeterire.

frango fregi, fractus, -ere 1. (einen Notenwert in mehrere kürzere Notenwerte) aufteilen, diminuieren 2. *im* diminuierten Kontrapunkt fortschreiten 3. nicht stufenweise in einer Richtung fortschreiten — 1. to divide (a note value into shorter notes), to apply the procedure of diminution 2. to progress in counterpoint with diminution 3. to progress in a direction with disjunct motion

1 (einen Notenwert in mehrere kürzere Notenwerte) aufteilen, diminuieren — to divide (a note value into shorter notes), to apply the procedure of diminution

[*s.XI*] ORG. Mediol. rhythm. 139: Organum acquirit totum sursum et inferius. / Currit valde delectando ut miles fortissimus. / **Frangit** voces velut princeps, senior et dominus, / qua de causa applicando sonat multum dulcius. (? cf. Eggebrecht/Zaminer, Organum p. 122 adn. 32) [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 272b: nunquam duplaretur (*sc. perfecta figura*), nisi quod sive in compositione sive ordinatione tenoris plana musica **frangatur** (*ad loc.*: IAC. LEOD. spec. 7, 21, 6: ut ait Aristoteles, „ne in ordinatione tenoris plana musica **fran-**

gatur“, ut de notula una plani cantus duae fiant). PS.-PETR. CRUC. U 1, 14: Sed nimis **frangentes** et nimis in prolatione unius temporis spectantes verum modum proferendi, id est tempus pervertentes, ponuntur pro uno tempore 4, 5, 6, 7. ANON. Couss. IV p. 22, 25: modi supradicti **frangunt** brevem vel breves in duas, tres vel quatuor. ANON. Couss. IV p. 37, 15: duos currentes, qui **frangunt** longam. ANON. Couss. IV p. 38, 39: Fac inde primum ordinem, secundum et tertium cum longa integra vel longa **fracta**. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 32E, 16: tot semibreves possunt pro tempore perfecto fieri, quot vox humana **frangere** potest. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 3: hic hokettet, hic vero quasi fila trahat, alter quoque sincopet, et rursus alius, quomodo vult, **frangat**. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 9, 10: aliqui nimis hokettant, nimis voces suas in consonantiis **frangunt**, scandunt et dividunt et in locis inopportunis saltant. QUAT. PRINC. 3, 58: prima nota taliter dici debet, ut tria tempora eiusdem simpliciter et integre sine fractione pronuncientur, et quartum eius tempus ex duabus semibrevibus florere debet sive **frangi**, quod idem est. QUAT. PRINC. 4, 2, 44: nullus videtur scire tenorem cantare, qui eum non **frangat** et dilacerat. *al.* ANON. Monac. II 117: quomodo **franguntur** duae vel tres decimae pariter stantes ascendendo et descendendo ... (*sequitur exemplum*). [*s.XV*] EG. CARL. rit. 125-127. (?) IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 18. *al.* TACT. Bona 85: **frangere** mensuram. CONTR. ZAB. chor. 5, 1. COMPOS. Natura 4, 19. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: Non debemus dare, hoc est bis perfecte consonare cum tenore ascendente vel descendente simili specie perfecta ... Sed hoc non est concedendum in integris, bene tamen in **fractis**, id est in diminutione notarum. *al.* COMPEND. MUS. 160.

v. cantus fractus, cantus frangens, contrapunctus fractus

2 *im* diminuierten Kontrapunkt fortschreiten — to progress in counterpoint with diminution

[*s.XIV-XV*] ANON. Monac. II 110: in fracturis possumus **frangere** de octava ad octavam, de quinta ad quintam, de duodecima ad duodecimam. ANON. Monac. II 114: quomodo de unisono **frangitur** ad tertiam et de unisono ad unisonum, de tertia ad tertiam: (*sequitur exemplum*). *al.*

3 nicht stufenweise in einer Richtung fortschreiten — to progress in a direction with disjunct motion

[*s.XIV-XV*] CONTR. Est autem p. 367a: Si autem ascendat (*sc. planus cantus*) ad quartum gradum pausando ibi, que raro accedit, ascendere debes ad quintum **frangendo** et postea ab illo quinto descendere ad secundum, ut patet hic: (*sequitur exemplum*). CONTR. Est autem p. 367b: descendere debes ad secundum plane, et postea in illo secundo incipies **frangere** ad tertium descendendo, ut patet hic: (*sequitur exemplum*). *al.*

frater -tris *m.* Bezeichnung für die Kirchentonarten — term for the modes

[*s.XIV*] SUMM. GUID. 102: Bis binos etiam **fratres** sua norma refrenat, / hospes ne levior gravioris climata tangat (*inde* GOB. PERS. p. 190b). SUMM. GUID. 107: Quamvis quisque gravis ascendendo leviorum / introeat fines, non mutua gratia **fratrum** (*glo.*: convertibilis licentia autentorum) (*inde* GOB. PERS. p. 190b). SUMM. GUID. 141: Ecce suum maior substernit quisque minorem / nec patitur secum tolli super ardua **fratrem** (*glo.*: plagalem). / Conveniunt igitur ima sub valle plagales, / conscendunt alii dum celsa cacumina **fratres** (*glo.*: autentici) (*inde* GOB. PERS. p. 190b). SUMM. GUID. 308 (*inde* GOB. PERS. p. 195a).

frater maior - **frater minor** Bezeichnung für die authentischen bzw. plagalen Kirchentonarten — term for the authentic or plagal modes

[*s.XIV*] SUMM. GUID. 309: Et sic **maiores** (*glo.*: autentici) **fratres** simul atque **minores** (*glo.*: plagales), / quos natura

secat, par gratia iungit et equat (*inde* GOB. PERS. p. 195a). [s.XV] SZYDLOV. 12 p. 46: Notandum primo, quod de numero tonorum imparium, qui sunt quatuor, scilicet primus, tercius, quintus et septimus, quilibet eorum secundum Latinos potest vocari hoc nomine: autentus, principalis magister, dominus, pater, **maior frater**. Omnes autem toni pares ... fere ab omnibus musicis his nominibus appellantur et primo plagalis, subiugalis, discipulus, filius, servus, **minor frater**. SZYDLOV. 14 p. 70: aliquando cantus quorundam tonorum tanta similitudine videntur convenire, quod vix discerni potest, cui tono reccius adaptentur, videlicet an autentico vel plagali. Et tamen quicumque de **fratribus**, sive **maior** sive **minor** intonetur, non est magnum vicium, licet sit contra artem.

f(r)auculus *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI] NEUM. Scandicus 6: Pentadicon et trigonicus et **frauculus** ‘(ms. Wolfenbüttel Gud. lat. 8° 334: fauculus), astus. cf. Huglo, *Neumes* p. 65; Floros, *Neumenkunde* 2 p. 186

fuga -ae f. ‘Fuge’ (*Bezeichnung für eine Kompositionsgattung im kanonischen oder imitatorischen Satz*) — ‘fugue’ (*term that designates a genre of composition employing canonic or imitational compositional technique*)

1 Definition

[s.XV] GEN. DISC. Differentia 1: Differentia est inter motos, ballados, vireletos et rondellos et **fugas**. ... Item de **fugis**: illae non habent tenorem et cantantur fugando; non habent clausulum nec overtum; cantentur simili modo, sicut $\dot{\text{honi}}\dot{\text{t}}$ cantaret rondellum. Sed oportet scire, quod primus incipit et secundus exspectat per unum tempus vel per plura, sicut ordinatum est; et sic habetis **fugas**. IOH. TINCT. diff. 128: **Fuga** est identitas partium cantus quo ad valorem, nomen, formam et interdum quo ad locum notarum et pausarum suarum. COMPOS. Natura 8a, 4: Fugative voces dicuntur, ubi una sequitur interdum alteram, ac si una sequeretur aliam per modum pellentis et pulsi, una enim apparet fugere aliam. Verbi gratia: Si discantus praecedit per tales notas: (*sequitur exemplum*) et postea immediate canet tenor vel contratenor easdem notas sicque discantus denique concordaret cum aliis partibus. Et nota, quod ista **fuga** potest poni in principio, ut scilicet quod una vox incipiatur tales notas, et alie pausent. Et tunc immediate sequitur alia per easdem notas, concordans cum precedente, tertia adhuc pausante; postea sequitur tertia per easdem notas concordans: (*sequitur exemplum*) Tenor - Contra - Discantus **fuge**. COMPOS. Cum igitur 1, 15: Quinto consideret de **fug<a>**, ubi talis est modus observandus. Primo: In tempore [im]perfecto ponat unum tempus sibi placens bene coloratum per floraturam in discantu vel in tenore; si in discantu, ponat tot pausas in tenore, scilicet unum tempus; si autem in tenore, ponat unum tempus pausarum in discantu. Et post hoc formet unum aliud tempus, cuius prima nota concordabit cum prima nota ei equivalenti temporis primi, et secund<a> cum secunda primi temporis et tertia cum tertia primi temporis. *eqs.* COMPOS. Cum igitur 2, 12-20. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Est tamen modus organizandi optimus, quando organum imitatur tenorem in ascensu aut descensu; non in eodem tempore, sed post unam notulam vel plures incipit in eadem voce eundem cantum facere aut similem in diatessaron vel diapente aut etiam diapason vel in suis compositis ac decompositis sub aut supra. Quem modum practici **fugam** appellant propterea, quod una vox aliam sequitur simili arsi aut thesi *eqs.* (*inde* NICOL. BURT. 2, 3, 30) *ibid.* al. FLOR. FAX. 15 p. 87: Sunt autem quattuor genera compositionis. ... Secundum genus ad **fugam**, id est earum-

dem neumarum per temporis intervallum resumptarum voces alterutrorum compulit.

2 Gebrauch — usage

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 87, 26: Tactus cantus (*sc. cauda*) dicatur per clausulas, sicut notatus est ita, quod, cum una pars chori incipit et cantat primam clausulam, alia taceat, et cum haec chori pars cantat secundam, <taceat>, quae primam cantaverat, sicque alternatim decantentur illius cantus clausulae ad modum **fugae** dispositae usque prope finem, ubi duo ponuntur tractus; et ibi duae chori partes simul cantent et insimul cantum finiant. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 4: in discantibus ecclesiasticis vel organicis in omni sua parte mensuratis, in conductis, in motellis, in **fugis**, in cantilenis vel rondellis. [s.XV] COMPOS. Natura 7, 9. COMPOS. Cum igitur 1, 7. COMPOS. Cum igitur 2, 9: Similiter in **fugis** cogitur sequens et iterum sequens pausare ad rectum tempus vel ad duo secundum exigenciam **fuge**. COMPOS. Cum igitur 3, 8. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 8: Verumtamen unisonus propter eius modicam dulcedinem accuratissime est evitandus, nisi per eum incipiatur, vel gratia venustatis aliqua **fuga** efficiatur. IOH. TINCT. contr. 3, 8, 4. BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91: Aliquando ex una voce aliae insurgunt in **fuga** aut in unisono vel in diatessaron aut diapente, etiam in diapason. cf. HMT s. v.

fugata v. fugo

fugatim *fugenmäßig, fugiert — in fugal style, fugally*

[s.XV] COMPOS. Cum igitur 2, 13: ad componendum terciam vocem, primo debent notari ille due voces **fugatim** composite cum suis pausis in principio, et post eadem formari contra ad illas duas ... Et sic erunt tres voces, due quidem **fugatim** posite, tertia autem concordans.

fugativus -a, -um *fugiert — fugal*

[s.XV] COMPOS. Natura 8a, 2: **Fugative** voces dicuntur, ubi una sequitur interdum alteram, ac si una sequeretur aliam per modum pellentis et pulsi, una enim apparet fugere aliam.

subst. **fugativa** -ae f. *Fuge — fugue*

[s.XV] COMPOS. Natura pr. 6: octavo de **fugativis** et sincopa. COMPOS. Natura 8a, 1: Sequitur de **fugativis**. COMPOS. Natura 8a, 6: **Fugativa** ubicumque placet in carmine et ornat satis.

fugo -are *fugieren, fugiert setzen, (kanonisch) imitieren — to progress in fugal style, to compose imitative counterpoint, to imitate (canonically)*

[s.XV] GEN. DISC. Differentia 6: Item de fugis: illae non habent tenorem et cantantur **fugando**. COMPOS. Cum igitur 2, 16: Si autem quis vellet **fugare** omnes tres voces, hunc servet modum: Primo in discantu ponat unum tempus, secundo ponat unum tempus, cum prima nota concordabit cum prima nota precedentis temporis, secunda cum secunda, tertia cum tertia; <tercio> ponat iterum unum tempus, cuius prima nota concordabit cum prima nota primi temporis et cum prima nota secundi temporis. *eqs.* FR. GAFUR. pract. 3, 3: quum partes cantilenaese sese invicem iisdem motibus **fugant** atque figuris, ut haec cantilena declarat: (*sequitur exemplum*).

subst. **fugata** -ae f. *Fuge — fugue*

[s.XV] FLOR. FAX. 16 p. 88: Secundi generis species, quam **fugatam** dicimus, ita componetur. Possumus a quocumque easdem neumas reiterare intervenientibus inter hosdem aliquibus pausis, id est, prius et discantus et tenor et contratenor incipere potest, deinde alterum alter sequatur. Eodem modo uterque horum vel prius vel posterius pausarum interventu alternatim, ut ita dixerim, inire vel imitari debet.

fuisis -is *Notenzeichen der Mensuralnotation in Form einer nach oben und unten gestielten Semibrevis (♯) im Wert von zwei Minim* — *notational symbol in mensural notation in the shape of a semibreve fitted with stems above and below (♯), with the value of two minims*
[s.XIV] TRAD. Phil. II 5, 3: Item nota, quod quaedam sunt semibreves, quae caudantur a parte superiori et inferiori, ut patet hic: ♯. Et tales notulae sic caudatae dragmae vocantur, Gallice **fuises**, et non possunt aliquo modo valere nisi duas minimas (cf. Trad. Phil. I f. 62rG, 52-54).

fundamentum -i n. 1. *Grundstimme, Ausgangsstimme*
2. *Grundton, Ausgangston* — 1. *foundational vocal part, principal vocal part* 2. *foundational pitch, principal pitch*

1 *Grundstimme, Ausgangsstimme* — *foundational vocal part, principal vocal part*
[s.XIII] ANON. Couss. VII 7, 8: tenor est **fundamentum** motelli et dignior pars. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 37: Si sit autem (sc. *hoquetatio*) per resecationem vocum, hoc erit dupliciter, quoniam aut supra tenorem alicuius modi vel plurium, aut sine tenore aliquo seu etiam **fundamento**. ANON. Emmeram. 2 p. 238, 42: tenor (glo.: id est primus cantus, qui aliis esse dicitur **fundamentum**). [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 95: Dicitur autem tenor a .teneo, -nes', quod totum discantum tenet. Est enim **fundamentum** ipsius et ab ipso totus cantus debet regulari. IAC. LEOD. comp. 3, 3, 2: In poliphonia operis **fundamentum** opus (ms. et ed.; fortasse ex errore pro oportet) inspicere. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 1: De ordinatione discantus supra **fundamentum**. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 11: Clausularum igitur et terminorum **fundamenti** seu cantus vel tenorum phonista ita disponat apices, ut iisdem principales sonos contribuat. [s.XV] UGOL. URB. 3, 6-8, 59: tenor, contratenor, superior, triplum et quadruplum, ... quorum omnium **fundamentum** est ipse tenor.

2 *Grundton, Ausgangston* — *foundational pitch, principal pitch*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 72: unaquaeque illarum trium proprietatum incipit sub hac voce ut, ubi **fundamentum** suum facit et terminationem suam facit in la. AUGUST. MIN. BV 42: .Γ· est Grecum G, qui quidem locus est tamquam origo et **fundamentum** locorum subsequencium per Latinas literas designaturum. [s.XV] UGOL. URB. 1, 53, 2: in .D· primo reque secunda, ubi ipse tropus (sc. *prothus*) cum suo subigali finitur, ex cuius equidem **fundamento** utriusque tropi habetur perfectio, qua penitus carerent, si alibi **fundamentum** haberent. UGOL. URB. 1, 55, 5: Huius namque tropi (sc. *deuteri*) autentici forma in .E· primo eiusque voce mi, ut praefertur, originem habet et **fundamentum**. UGOL. URB. 1, 56, 7: Idem **fundamentum** idemque finis est autentici atque plagalis. UGOL. URB. 1, 60, 10: omnium troporum autenticorum vel plagalium ultimus finis et terminus earum quarumcumque specierum, ex quibus ipsi tropi formam et esse percipiunt, est omnium origo et **fundamentum**. UGOL. URB. 1, 68, 6: Quatuor haec differentia dicitur habere principia, scilicet .C·D·F· et .G· prima ... Et etiam ex .G· (ed.: .C·) primo haec differentia percipit **fundamentum**, a quo per unius intervalli diapente remittitur ad .C· primum. al. ANON. Carthus. pract. 14, 6: .Gamma-ut ... est **fundamentum** primi ♯ duri. FR. GAFUR. op. 5, 6-7. BONAV. BRUX. 23, 1. COMPEND. MUS. 122-132.

cf. HMT s. v.

fusa -ae f. et **fusum** -i n. *Notenzeichen der Mensuralnotation* — *notational symbol in mensural notation*

1 *nach oben und unten gestielte Semibrevis (♯) im Wert von 1 1/2 Minim* in der Prolatio maior und minor oder

1 1/2 *Minim* in der Prolatio minor — *semibreve fitted with a stem both above and below (♯), with the value of 1 1/2 minims in major and minor prolotion or 1 1/3 minims in minor prolotion*

5 [s.XIV] GOSCALC. 2, 2 p. 126, 17: Item inventi sunt hii modi figurarum ♯♯, et sunt a musicis **fusa** nuncupata (ms.; pro fuse nuncupate), quarum due ponuntur pro tribus minimis communiter et utriusque prolacionis. Possent eciam 3 istarum poni pro 4 minimis, quod de minori prolacione tamen melius expedit. MENS. Si ille p. 505, 2: Nota valores vacuarum ac rubearum per minimas et semiminimas: tot vacue, tot **fuse** loco sex minimarum ... ♯♯♯♯ (sim. MENS. Si ille p. 505, 4). ANON. Kellner 2, 12: Fusieli Grece vel Hebrayce idem est quod **fusa** Latine et dicitur ideo fusieli, quia habet dispositionem fuse. (cf. col. 114, 8 sqq.)

2 *nach oben gestielte und mit einem Fähnchen versehene schwarze oder mit zwei Fähnchen versehene weiße Semibrevis* — *black semibreve fitted with an upward stem plus a flag or a white semibreve fitted with an upward stem plus two flags (♯♯)*

a *ohne Wertbestimmung* — *with no fixed mensural value*
[s.XV] ANON. Couss. XII 2, 2: Sunt autem aliae tres notae, quae proprie de speciebus non reputantur, scilicet semiminima ♯, **fusa** ♯ et semifusa ♯, quia ad minimam reducuntur. ANON. Couss. XII 2, 11: omnis nota formata in toto ut minima colore variata habens uncum datum deorsum in dextra parte **fusa** dicitur Latine, sed Gallice dicitur fusieli, ut hic: ♯, vel colore non variata sed habens duos uncus ductos <deorsum> in dextra parte simili modo **fusa** dicitur Latine, item Gallice fusieli, ut hic: ♯. ANON. Couss. XII 6, 10: omnis nota **fusa** generat pausam ad eius suppletionem ascendentem a linea ad medium spatii, duos uncus in dextro latere habentem. ANON. Couss. XII 9, 11: Dubitatur, utrum illae notae etiam perficiantur, scilicet minima, semiminima, **fusa** et semifusa. ANON. Salisb. 2, 4: fusa, ut sic: ♯ vel sic: ♯. ANON. Salisb. 2, 8. ANON. Salisb. 7, 9. CONTR. Et primo I 7 p. 138 (p. 463a): dissonanciae in omni cantu ab omni autore prohibita sunt et dari non debent, nisi in cantu figurativo dentur (*lectio incerta ms.*; deuterio ed. Wingell, *Anonymous XI*; scilicet ed. CS 3) in minima vel semiminima aut **fusa**. CONTR. Not. quod novem 9: De quibus dissonantiis nulla, ut praescribitur, <in> contrapuncto dari debet nisi conditionaliter sub veloci nota et currenti moram non habente, ut in minima seu semiminima seu **fusa** sive fusieli.

b *im Wert einer halben Semiminima* — *with the value of half of a semiminim*

[s.XV] ADAM FULD. 3, 2: Figurae notarum sunt octo: maxima ♯, longa ♯, brevis ♯, semibrevis ♯, minima ♯, semiminima ♯, **fusa** ♯, semifusa ♯. ADAM FULD. 3, 10: ♯ semiminima bis ♯, ♯ **fusa** bis ♯. ADAM FULD. 3, 12.

fusata -ae f. *Notenzeichen der Mensuralnotation in Form einer beidseitig gestielten Semibrevis (♯) ohne Wertbestimmung* — *notational symbol in mensural notation in the shape of a semibreve fitted with a stem both above and below (♯), with no fixed mensural value*

55 [s.XIV] IOH. PIPUDI p. 40: Item duas tales **fusatas** (ms.; ed.: fusatae) ♯♯ etiam ponunt partibus minimis. Item duas tales ♯♯ semiminimas (ms. et ed.: seminas). [s.XV] PROSD. exp. 61, 87: si cauda superius tracta habeat diminueri et inferius augmentare ..., quare habet cauda superius tracta plus diminueri quam habeat inferius tracta augmentare. Et ideo dico, quod figure, quas **fussatas** nominamus, insufficienter a cantoribus modernis ponuntur et frustra, quoniam tanti sunt valoris, quanti essent, si sine caudis existerent.

fusea -ae f. *Notenzeichen der Mensuralnotation in Form einer beidseitig gestielten und mit Fähnchen versehenen Semibrevis* (†) *ohne Wertbestimmung* — *notational symbol in mensural notation in the shape of a semibreve fitted with a stem plus a flag both above and below* (†), *with no fixed mensural value*

[s.XV] BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78: diminutae notulae, scilicet semiminima, cursea, minaria, **fusea**. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79: si minima fuerit denigrata ††, semiminima; quae, si ad caput sit retorta ††, cursea sive cursuta aut crocea, quae, si fiat sic ††, minarea, quae, si hoc modo †, **fusea** est appellata. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: **Fuseam** vero quidam dicunt a similitudine figurae, quia ad modum fusi facta; alii vero, quia cantum creamus circumvolventes cum fusi. GUILL. POD. 7, 9: Sed nunc ab uno supradictorum accidentium minimam plicatam aut curvatam, quam a pronunciandi celeritate, id est a currendo, curseam appellarunt, nunc vero, quia in modum fusi facta sit, **fuseam**.

fusella -ae f. et **fusellus** -i m. *Notenzeichen der Mensuralnotation* — *notational symbol in mensural notation*

1 *beidseitig gestielte Semibrevis* (†) *im Wert von 1 1/2 Minimen in der Prolatio maior* — *semibreve fitted with a stem both above and below* (†), *with the value of 1 1/2 minims in major prolation*

[s.XIV] MENS. Primo punctus p. 34: quinto de **fusellis** ... quinto de formatione **fusellae** †. MENS. Primo punctus p. 36: Quatuor minimae additae valent semibreve perfectam vel tres minimas ... Dictum est de minimis additis, dicendum est de **fusellis**. Duae **fusellae** faciunt quatuor minimas additas.

2 *beidseitig gestielte und unten mit Fähnchen versehene Semibrevis* (†) *ohne Wertbestimmung* — *semibreve fitted with a flagged stem above and below* (†), *with no fixed mensural value*

[s.XIV] IOH. BOEN ars append. 4, 21: Inveniuntur **fuselle**, que secundum antiquos fiebant in prolatione maiori et numquam in minori, sed nunc propter proportionem, que moderni referunt ad istas figuras, cum figuris ad hoc inventis ponuntur ad voluntatem componentis cantum, sed semper salvis salvandis ipsis manentibus in numeris binariis scilicet. Etiam iste **fuselle** per uncationes sub vel supra conscribuntur, de quibus non est vis, quoniam stant ad libitum componentis et aliquotiens sic vel modo sic secundum signorum propositos. Exemplum de omnibus predictis ut hic: †††† eqs.

3 *? ohne Bestimmung der Notenform im Wert von 1/27 einer Semiminima in der Prolatio maior oder 1/8 einer Semiminima in der Prolatio minor* — *with no determination of the shape of the note, with the value of 1/27 of a semiminim in major prolation or 1/8 of a semiminim in minor prolation*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: <P>erfectus modus est modus, in quo fit notarum percussio per ternarium ita, quod in eo ... quilibet minima tres semiminimas et quilibet semiminima valet tres anafren et quilibet anafren valet tres dipticas, et quilibet diptica valet tres **fusellos** ita, quod **fusellus** valet viginti quatuor (?) notas respectu unius longe. <I>nperfectus modus est, quo fit notarum percussio per binarium ita, quod ... quilibet minima duas semiminimas et quilibet semiminima valet duas anafren, et quilibet anafren valet duas dipticas et quilibet diptica duos **fusellos**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65.

fusiel -is (vel fusuela -ae) f. *Notenzeichen der Mensuralnotation* — *notational symbol in mensural notation*

1 *nach oben und unten gestielte Semibrevis* — *semibreve fitted with a stem both above and below* (†)

a *im Wert von zwei Minimen (= imperfekte Semibrevis)* — *with the value of two minims (= imperfect semibreve)*

[s.XIV] PS.-THEODON. 2a p. 43: Alii quidam praedictas signaverunt deorsum et desursum dantes talibus notulis valorem semibrevis imperfectae, prout in rondello „D’amours, d’ame et d’amant“. Hae parum fuerunt in usu; et adhuc a quibusdam ponuntur, quae ab ipsis dragmae vocantur, gallice **fusiel**: †.

b *im Wert von 1 1/2 Minimen in der Prolatio maior* — *with the value of 1 1/2 minims in major prolation*

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 2, 1: Figurarum ... alia minima ut hic: †††, alia semiminima †††, alia semibrevis altera †††, alia **fusiel** ut hic: †††, alia semifusiel †††, alia semifusiel semi †††. ... **Fusiel** Grece vel Hebrayce idem est quod fusa Latine et dicitur ideo **fusiel**, quia habet dispositionem fuse. ANON. Kellner 2, 13-17. ANON. Kellner 2, 19: **Fusiel** autem in maiori prolatione due valent semibreve. Item sicut se habet minima in minori prolatione, sic se habet **fusiel** in maiori prolatione. Sed **fusiel** in se est maioris prolationis eo, quod semiminime ordinantur per numerum ternarium (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 31). ANON. Vratisl. p. 333b: Tercius modus, quando una brevis ponitur inter minimas ad eam pertinentes. Et hoc est quidem color, per quem cognoscitur maior prolatio. Et tunc talis brevis est dividenda in duas minimas, et quilibet illarum est alteranda, vel totum tempus in quatuor **fusieles** resolvitur. *ibid.* al. ANON. Vratisl. p. 334b: **fusiel** Latine sive dragma Gallice sic: †. ANON. Vratisl. p. 335a: Nam aliqua dicitur semifusiel et formatur sic † et valet in tantum sicut semiminima in minori prolatione. Cuius procedens dicitur **fusiel**, et est cognitio maioris prolationis, ubi ponitur, quia nullibi ponitur nisi in maiori prolatione et nichil amplius significat in maiori (*ms.*; *ed.*: maiore) prolatione quam minima in minori. ANON. Vratisl. p. 335b. MENS. Circa artem p. 515, 13: <M>odi noscendi prolationem mayorem: ... vel ubi inveniuntur due **fusieles** vel quatuor vel sex in numero pari. MENS. Circa artem p. 516, 20. ANON. Vipiten. 4, 14: Sed quatuor **fusiel** faciunt unum tempus imperfectum et numquam debent

poni nisi in maiori prolatione et valent tantum sicut quatuor minime in minori prolatione. ANON. Mell. 5, 11. ANON. Mell. 6, 18: **Fusiel** vero sic formatur: †. Hec sicut se habet minima in minori prolatione, videlicet quod valet duas semiminimas, sic se habet **fusiel** in maiori prolatione, id est, quod valet tres semiminimas.

c *ohne Wertbestimmung* — *with no fixed mensural value* [s.XIV-XV] TACT. Octo princ. ex. 5: **fusieles** †††† (*sim.* TACT. Reperi 67: **fusieles** †††).

2 *ohne Bestimmung der Notenform* — *with no determination of the shape of the note*

a *ohne Wertbestimmung* — *with no fixed mensural value* [s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 495, 2. MENS. Si ille p. 507, 19: quando **fusiel** et semifusiel et semifusiel semi ponuntur in prolatione maiori semiprolationis maioris, tunc debent esse eiusdem coloris, cuius minime et semiminime. Sed quando ponuntur in prolatione maiori semiprolationis minoris, tunc debent variare colorem. MENS. Si ille p. 508, 2: Discantus est diversorum cantuum consonancia, in qua illi diversi cantus per voces longas, breves et semibreves minimasque et semiminimas, **fusieles** et semifusieles proportionaliter adequantur. PETR. BETSCHK p. 539, 29: Et ubi in maiori prolatione due minime debent stare, **fusieles** omnes debent stare vel poni in concordanciis. ANON. Monac. 2, 10: multe alie figure reperiuntur, de quibus plures musici, ymo quasi omnes Ytalici tractant, scilicet semiminima, semibrevis altera, **fusiel**, semifusiel et semifusielsemi et cetera, de quibus tamen specialiter magister Marquetus de Padua principaliter usus est in arte, quam composuit. CONTR. Not. quod novem 9: De quibus dissonantiis nulla, ut praescribitur, <in> contrapuncto dari debet nisi conditionaliter sub veloci nota et currenti moram non habente, ut in minima seu semiminima seu fusa sive **fusiel**.

b im Wert einer halben Semiminima — with the value of half of a semiminim

[s.XV] COMPOS. Natura 2, 15: Sed minimam, semiminimam vel **fusiellam** potest compositor competenti modo in dissonantiis ponere. COMPOS. Natura 4, 19: frangendo notas proportionaliter secundum proportionem notarum prius datas, ut ponendo duas minimas consonare uni semibreui vel duas semiminimas cum duabus **fusiellibus**. COMPOS. Cum igitur 3, 25: Si autem quatuor semiminime contra unam semibreuem proferuntur, sufficiat iterum primam poni in consonancia. Si autem octo <**fusiele**> proferuntur contra unam semibreuem, sufficit primam et quintam poni in consonancia. CONTR. Prima regula 21. CONTR. Prima regula 36: Nota, quod duae dissonantiae insimul nullo modo dari debent, ... immo nec duae **fusiell**, quae tamen medietas unius semiminimae sunt, tamen insimul dari non debent.

3 nach oben gestielte und mit einem Fähnchen versehene schwarze oder mit zwei Fähnchen versehene weiße Semibrevis (♯) ohne Wertbestimmung — black semibreve fitted with an upward stem plus a flag or a white semibreve fitted with an upward stem plus two flags (♯♯), with no fixed mensural value [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 11: omnis nota formata in toto ut minima colore variata habens uncum datum deorsum in dextra parte fusa dicitur Latine, sed Gallice dicitur **fusiell**, ut hic: ♯, vel colore non variata sed habens duos uncus ductos <deorsum> in dextra parte simili modo fusa dicitur Latine, item Gallice **fusiell**, ut hic: ♯.

4 mit Stiel nach oben und doppeltem Fähnchen versehene schwarze Semibrevis (♯♯) ohne Wertbestimmung — black semibreve fitted with an upward stem plus a doubled flag (♯♯), with no fixed mensural value [s.XV] COMPIL. Salisb. 99: Signum **fusiell** ♯.

5 beidseitig gestielte und oben mit einem Fähnchen versehene schwarze Semibrevis (♯) ohne Wertbestimmung — black semibreve fitted on both ends with a stem plus a flag on the upper stem (♯), with no fixed mensural value [s.XV] MENS. Cum animadv. 18: **fusiell**, ut hic: ♯.

fussata v. **fusata**

G

G, g, g̃, GG I. Markierungspunkt in Mensuren II. Tonbuchstabe III. Ausführungshinweis (littera significativa, „Romanusbuchstabe“) IV. Kennbuchstabe für die vierte Psalmtondifferenz einer jeden Kirchentonart V. Schlüsselbuchstabe VI. Kennbuchstabe für die siebente Kirchentonart VII. Kennbuchstabe für einen Gesang, der die französische Form der Mensurierung und Mensuralnotation verwendet — I. letter that designates a specific point in measurements II. letter that designates a note III. direction for performance (littera significativa, ‘Romanian letter’) IV. letter that identifies the fourth difference (differentia) in each mode V. clef sign VI. letter that identifies the seventh mode VII. letter that designates a chant that uses the French form of mensuration and mensural notation

I Markierungspunkt in Mensuren — letter that designates a specific point in measurements

1 im System: $A^s B C D^s E F G H^s I K L^s M N O$ (für die mese) — in the system: $A^s B C D^s E F G H^s I K L^s M N O$ (for the mese)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 6: **G** mese (cf. Iac. Leod. spec. 6, 2, 5. al.). BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 9. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 27. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 16, 9.

2 im System: $A B C^s D E F G^s H I K^s L M N O^s P (Z)$ — in the system: $A B C^s D E F G^s H I K^s L M N O^s P (Z)$

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. al. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus, ad hunc modum: A t B t C s D t E t F t **G** s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2. al. cf. Broune, System

3 im System: $A B^s C D E F^s G H I K^s L M N O^s P Q R S$ — in the system: $A B^s C D E F^s G H I K^s L M N O^s P Q R S$ MON. Prima corda I 35: Primae III^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item III^{or} dicuntur finales E F **G** H. Aliae III^{or} dicuntur superiores I K L M, et III^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur III^{or} notantur per hos characteres γ γ (ed.: f) N γ. al. MON. Prima corda II 6. al.

4 im System: $A B^s C D E^s F G H^s / (Z, SM)^s I^s K L M^s N O P$ (für die lichanos meson) — in the system: $A B^s C D E^s F G H^s / (Z, SM)^s I^s K L M^s N O P$ (for the lichanos meson)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **G** lichanos meson, index mediorum. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 67. MON. Designata p. 70, 7. al. MON. Divide mon. p. 3, 9. MON. Mon. compos. I p. 68, 32. al. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 14. MON. Si vis metiri I p. 9, 47. MON. Totam tabulam p. 11, 10. al. (cf. CYMB. Omne instr. 3, 2. al.)

5 im System A - LL (GG für die paranete hyperboleon enarmonios) — in the system A - LL (GG for the paranete hyperboleon enarmonios) (cf. Boeth. mus. 4, 11 p. 334 descr.) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 30, 24: iungendum est **GG** ipsi paranete hyperboleon enharmonio. IAC. LEOD. spec. 5, 37 descr. al.

6 im System: $A^s B C D^s E F G^s h (= trite synemmenon)^s H (= paramese)^s K L M^s N X O$ (für die mese) — in the system: $A^s B C D^s E F G^s h (= trite synemmenon)^s H (= paramese)^s K L M^s N X O$ (for the mese) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 6). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

7 im System: $A B C^s D E F^s S^s G (A H)$ — in the system: $A B C^s D E F^s S^s G (A H)$ MON. In superiori p. 204, 2-3. MON. Organalis p. 45. (cf. FIST. Quicumque cupit 8 p. 114. CYMB. Dimidium 18, 1. CYMB. G habeat 20. (?) CYMB. Quicumque vult 19, 3. al. CYMB. Si velis 8, 9. al. CYMB. Si volueris 1, 4. al. CYMB. Sonitum 2, 9.) cf. II, 3 col. 117, 10.

8 im System: $A b^s C D E^s F G$ (primi - sexti ordinis) (für ein in Mikrointervallen versetztes Tonsystem) — in the system: $A b^s C D E^s F G$ (primi - sexti ordinis) (for a tonal system transposed according to microtones)

MON. Iste p. 237, 14. al. cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVII

II Tonbuchstabe — letter that designates a note

1 im System: $A^s G F E D^s C B A G^s F E D C^s B A$ (aufsteigend) — in the system: $A^s G F E D^s C B A G^s F E D C^s B A$ (ascending)

[s.IX] MUS. ENCH. 10 descr. 4. MUS. ENCH. 11 descr. 1-2.

2 *im System: A B^sC D E^sF G H* (^sQ = trite symmenenon)
I (= paramese) ^sK L M^sN O P (für die lichanos meson) —
in the system: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenenon)
I (= paramese) ^sK L M^sN O P (for the lichanos meson)
 [s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN.
 p. 152: ·G· Lichanos meson, id est tercia mediarum. ODOR.
 SEN. p. 213 descr. sqq. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr.
 MON. Mensurus p. 66, 6. cf. I, 4 col. 116, 28.
 cf. Browne, System

3 *im System: F (g) (= B rotundum)^sG^sA B C^sD E F^sG*
(H) (= trite symmenenon)^sG (= paramese)^sA B C^sD E F
(für hypate hypaton, trite symmenenon und paramese) —
in the system: F (g) (= B rotundum)^sG^sA B C^sD E F^sG (H)
(= trite symmenenon)^sG (= paramese)^sA B C^sD E F (for
 hypate hypaton, trite symmenenon and paramese)
 [s.IX-X] HUCBALD. 47 descr. (traditio posterior). MON. A
 dextra parte p. 59, 8. MON. Divide in p. 61, 4. MON. Divide
 in quatuor p. 54, 5. MON. In primis 14: ·G·, id est paramese.
 MON. In primis 17: ·G· trite sinemenon. MON. In primis
 26: ·G· ypatē ypaton. al. MON. In primo 6. al. (inde ANON.
 Bernh. 2, 13-21) MON. Mon. a magada 7. MON. Per tres
 p. 59, 4-5. MON. Primum dividas I p. 60, 13. al. MON.
 Primum divide p. 24, 15. al. MON. Si mon. I p. 28, 27. al.
 MON. Si mon. Boetii p. 33, 13. MON. Si regularis 9: ·G·,
 quod semitonio distat ab ·A·. al. MON. Studiosis p. 22, 15.
 al. MON. Totum mon. 7-8. FIST. Prima per 7 p. 83. FIST.
 Rogatus 48 p. 71. FIST. Si numeri p. 78 descr. al. [s.XI]
 FRUT. brev. 4 p. 43: septem dumtaxat sunt vocum distan-
 tia, videlicet proslambanomenos, hypate hypaton, parhypate
 hypaton, lichanos hypaton, hypate meson, parhypate meson,
 lichanos meson, quae notantur literis his: ·A·B·C·D·E·F·G·
 vel secundum quorundam annotationem ·F·G·A·B·C·D·E·.
 [s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec.
 6, 9, 4 descr. al. [s.XV] GEORG. ANS. descr. B (p. 128).

4 *im System: (FF) Γ A B^sC D E^sF G a^sb^sh^sc d e^sf g g (β*
β ε δ ε) — in the system: (FF) Γ A B^sC D E^sF G a^sb^sh^sc
d e^sf g g (β β ε δ ε)

a *generell — general*

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 273a: Propterea eadem litterae,
 quae sunt a prima in septimam, eadem fiunt a septima in ul-
 timam, et ipsae litterae, quae fiunt ab octava in undecimam,
 sequuntur post ultimam, ut sint tres ordines similium littera-
 rum. Primus enim versus maioribus notatur litteris ... Secun-
 dus vero versus minoribus litteris et alia figura formatis ... de-
 scribitur. Tertius vero versus, quia superfluous creditur, Grae-
 carum potius litterarum forma notatur habens voces quin-
 que ... Primus versus: ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·. Secundus versus:
 ·G·a·b·h·c·d·e·f·g·. Tertius versus: ·g·a·β·β·ε·δ·Λ· (formae lit-
 terarum secundum cod. Firenze BN Conv. Soppr. F.III.565).
 PS.-ODO dial. p. 253b: Figurae autem et voces et litterae per
 ordinem ita ponuntur: ·Γ· I ·A· II ·B· III ·C· IIII ·D· V ·E·
 VI ·F· VII ·G· VIII ·a· IX I ·b· IX II ·h· X ·c· XI ·d· XII ·e·
 XIII ·f· XIII ·g· XV ·a·. al. BERNO prol. 6, 16 app. crit.:
 [continens inter ·G· et ·g· septimam diapason speciem]. al.
 GUIDO prol. 70 descr. (sim. GUIDO reg. 141, ex. 2). GUIDO
 micr. 2, 11. al. GUIDO reg. 12, ex. 1. GUIDO ep. p. 478, 172.
 al. HERMANN. mus. p. 34 (p. 133) descr. al. WILLEH. HIRS.
 3 (c. 2), 13. al. ARIBO 34 p. 4. al. COMM. Guid. 39 p. 111. al.
 LIB. ARGUM. 49 p. 23. al. LIB. SPEC. 70 p. 38. al. TON. Aug.
 p. 104a. ORG. Mediol. rhythm. 82. al. PS.-GUIDO form. 5, 2.
 al. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. al. FRUT. brev. 7 p. 55 descr.
 al. FRUT. ton. p. 113. al. [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 4: Omnes
 voces in musica sunt viginti et una. Ex eisdem vocibus sunt
 quattuordecim regulares et naturales, septem additae et for-
 males. Hae sunt naturales: ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·g·. al.
 ANON. Wolf p. 212. QUAEEST. MUS. 1, 19 p. 45. al. THEOG.

METT. 3, 4 (p. 184a). al. IOH. COTT. mus. 9, 14 descr. al.
 IOH. COTT. ton. 27, 16. al. UDALSC. 31. al. GUIDO AUG.
 45. al. TON. Gratianop. p. 23. al. TON. Cist. 22. al. ANON.
 Cist. I 37 p. 27. al. ANON. La Fage I 3, 11. al. THEINR.
 DOV. tab. 3-2. al. ANON. Pannain p. 112. al. TON. Baumg.
 1, 1. TON. Nivern. f. 141v p. 120. al. TON. Seligenst. p. 113.
 TON. Vatic. 12, 2 p. 191. al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 497b.
 al. MUS. MAN. 10, 3: Moderni vero Latinorum peregrinis car-
 acteribus propter simplices erasis domesticis potius eas (sc.
 voces musicae) litteris tradiderunt, eisdem videlicet, quas sin-
 gulis hebdomadae diebus in calendario deputaverunt: scilicet
 ·a·b·c·d·e·f·g·. al. METROL. 35 p. 71. TON. Franc. p. 149b.
 IOH. AEGID. 15, 25. al. AMERUS 2, 8. al. ELIAS SAL. 1 p.
 18a. al. ANON. Couss. VII 12, 4. al. LAMBERTUS p. 254a.
 al. TRAD. Lamb. 2, 3, 5: Omne ut in ·C· cantatur per natu-
 ram ...; omne ut in ·F· cantatur per b molle etc.; omne ut in
 ·G· cantatur per h quadratum etc. (sim. TRAD. Garl. plan.
 I 141. TRAD. Garl. plan. IV 71. BONAV. BRIX. 10, 4. ANON.
 Couss. I p. 435a). al. HIER. MOR. 14 p. 60, 9. al. TRAD.
 Garl. plan. I 133. al. ANON. Ratisb. 2, 13. al. PETR. CRUC.
 1, 17. AUGUST. MIN. 163. al. ANON. Couss. IV p. 71, 11.
 al. PS.-MUR. summa 710. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 12. al.
 WALT. ODINGT. 5, 10, 30. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4,
 117. al. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 12. al. IAC. LEOD. spec. 5, 16,
 2-8. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 7. al. HUGO SPECHTSH. 31. al.
 QUAT. PRINC. 2, 4. al. SUMM. GUID. 64 (inde GOB. PERS.
 p. 189b. SZYDLOV. 11 p. 45). al. IOH. BOEN ars 2, 19, 6. al.
 IOH. BOEN mus. 1, 13. al. WILLELM. 2, 10. al. GOSCALC.
 1, 1 p. 34, 2. al. HEINR. EGER 2 p. 36. al. IOH. VETUL. 1,
 20. COMM. Boeth. II p. 314, 10. al. ANON. Ellsworth 4 p.
 214, 6. al. CART. PLAN. 12. ANON. Seay p. 23. al. ANON.
 Monac. II 47. al. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8. al. IOH. CICON.
 mus. 1, 17 p. 78, 11. al. IAC. TWING. p. 112, 9: Tercius tonus
 tres habet claves seu litteras iniciales, scilicet ·e·, ·g· et ·c·. al.
 GOB. PERS. p. 183b. al. ANON. Claudifor. 1, 3, 3. al. UGOL.
 URB. 1, 7, 6. al. TACT. Octo princ. 76. al. TACT. Opusculum
 146. al. TACT. Prima est 7. al. TACT. Concordanciarum p.
 167, 21. al. GEORG. ANS. 3, 8. al. ARN. ZWOLL. p. 26 descr.
 al. TACT. Reperi 76. al. ANON. Carthus. theor. 16, 12: Ha-
 bet ergo nunc ipsum monocordum, manus seu scala musicalis
 nostris temporibus 20 gradus musicales sub hiis litteris et figu-
 ris, sic: ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·β·c·d·e·f·g·aa·bb·β·cc·dd·. al.
 TRAD. Holl. I p. 170. al. MUT. Christo 30. al. IOH. LEGR.
 rit. 1, 1, 3, 38. al. TACT. Bona 40. al. TACT. Sequitur p.
 56. CONR. ZAB. tract. K 1. al. CLAVIC. Ad faciendam p.
 229, 15. CLAVIC. Primo p. 148, 6. al. IOH. TINCT. diff. 130:
 ·G· est clavis utriusque ·G·solreut (sim. IOH. TINCT. exp. 3,
 52). al. FR. GAFUR. extr. 4, 1, 4-5. al. IOH. TINCT. exp. 3,
 4. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. al.
 NICOL. BURT. 1, 19, 99. al. GUIL. MON. 5 p. 30. al. BONAV.
 BRIX. 7, 2. al. ADAM FULD. 2, 4. al. LAD. ZALK. A 29.
 al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. GUIL. POD. ench. 21 p. 383:
 Unde quemadmodum apud antiquos per ·a·b·c·d·e·f·g· dinu-
 merabantur, ita et nunc per ·g·a·b·c·d·e·f· et littere vel signa
 Gregorii appellantur (sim. GUIL. POD. 5, 7). al. GUIL. POD.
 5, 12. al. ANON. Couss. I p. 434 descr. al. SZYDLOV. 2 p.
 12. al. MON. A gamma p. 138, 2. MON. Cum primum 3.
 MON. Divide gamma p. 141, 1. al. MON. Esto linea p. 144,
 2-3. MON. Fac lineam p. 183, 2. al. MON. Figure p. 174, 3. al.
 MON. Gamma novem p. 109. MON. In mon. mensura p. 134,
 17. al. MON. In primis ad levam p. 172, 9. al. MON. Mon.
 disparat. 3. al. MON. Mon. regulare p. 179, 28. MON. Partire
 gamma p. 140, 1. al. MON. Primo accipe p. 220, 1. MON.
 Qui desideras p. 91. MON. Quia dictum p. 244, 5. MON. Si
 quem p. 245, 5. MON. Si vis facere p. 173, 9. FIST. Cuprum
 pur. 33 p. 58.

b auf die Stellung im System bezogen — with reference to the position within the system

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 269a: a quarta ·D· ipsa in septimam ·G·. *ibid.*: ab undecima ·d· in quartam decimam ·g·. *al.* PS.-ODO dial. p. 255a. *al.* GUIDO ep. p. 482, 189. HERMANN. mus. p. 28 (p. 130b): ·G· numero septima. PS.-GUIDO form. ton. 8, 19. FRUT. brev. 13 p. 98: Septima (*sc. chorda*) lychanos meson, id est index vel digitalis mediarum, appellatur et per ·G· litteram denotatur. *ibid.* *al.* [s.XIII] AMERUS 15, 2: ·g· octava. ELIAS SAL. 7 p. 23b: ·G· septima littera est de palma. *al.* ENGELB. ADM. 4, 26, 14: ·G· septima (*sc. concordat*) cum ·D· quarta. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 8. *al.* ANON. Michaelb. I p. 47: septima ·G·, ... decima quinta ·g·. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 123. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2: septima ·g· lycanosmeson. *ibid.* *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 10. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. BONAV. BRUX. 15, 122. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6. *al.* GUILL. POD. 2, 12. *al.*

c auf das griechische System bezogen (für lychanos meson und paranete hyperboleon) — with reference to the Greek system (for the lychanos meson and the paranete hyperboleon) [s.IX-X] HUCBALD. 40: ·G· paranete yperboleon (*additio posterior*). HUCBALD. 41: ·g· mese (*additio posterior ex errore*). [s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [·G· ... lychanos meson]. *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 26. *al.* ARIBO 3-6 p. 11 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). TON. Aug. p. 84. *al.* FRUT. brev. 5 p. 46: de ·g· ad ·G·, id est a paranete hyperboleon ad lychanon meson. *al.* ANON. Wolf p. 197. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 20. *al.* [s.XII] UDALSC. 1. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 8. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 25, 2. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Ellsworth 3 p. 198 sqq. (*cf. Boeth. mus. 1, 20*). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr. *al.* GOB. PERS. p. 183a. UGOL. URB. 1, 6, 5. *al.* THOM. BAD. p. 92: ·d·e·f·g·, que sunt lychanos ypaton, idest ·d·solre, ... lychanos meson, idest ·g·solreut. ANON. Carthus. theor. 14, 87: ·g· paratrithe (*pro paranete*) yperboleon. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 8-10. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. ADAM FULD. 2, 9 descr. FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 2, 12. *al.*

d auf das Oktavsystem bezogen — with reference to the octave system: ·G· subgravis, ·G· primum (=Γ) - ·G· gravis (-e), ·G· inferior (-ius), ·G· bassum, ·G· acuta (-um), ·G· prima (-um), ·G· secundum - g· acuta (-um), g· superior (-ius), g· altum, g· media, g· superacuta (-um), g· secundum, g·tertium, g·ultimum [s.XI] GUIDO micr. 2, 4: septem alphabeti litterae graves ... ·A·B·C·D·E·F·G·. Post has eadem septem litterae acutae repetuntur, ... ita: ·a·b·h·c·d·e·f·g· (*inde* METROL. 26-27 p. 69). TON. Aug. p. 130b. *al.* ANON. Lips. p. 157: ad ·g· acutum. FRUT. brev. 12 p. 97: ad ·g· superiorem. *ibid.*: ubi ponas ·G· inferiorem. *al.* QUAEST. MUS. 1, 10 p. 21. THEOG. METT. 11, 5 (p. 187a): inter ·G· grave et ·a· acutum. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 1: Graves ·A·B·C·D·E·F·G·. Acutae ·a·b·h·c·d·e·f·g·. GUIDO AUG. 34. *al.* ANON. La Fage I 1, 2-3. *al.* DISC. Omnis homo I 3 p. 241: usque ad primam ·G·. [s.XIII] MUS. MAN. 28a, 3. *al.* METROL. 32 p. 71. *al.* IOH. GARL. mens. 9, 15 (*sim.* ANON. Emmeram. 4 p. 266, 11-12). *al.* TON. Franc. p. 119b. *al.* AMERUS 8, 13. *al.* LAMBERTUS p. 261a. *al.* TRAD. Lamb. 2, 2a, 2. *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 262, 19. *al.* HIER. MOR. 13 p. 56, 5: a ·Γ· gravium in ·G· acutarum, a ·G· acutarum in ·g· superacutarum. *al.* TRAD. Garl. plan. I 143 descr. AUGUST. MIN. 72. *al.* TON. Sar. p. 10. *al.* ANON. Couss. IV p. 71, 10. INTERV. Sit h-O 2. *al.* VERS. Postquam pro 244. *al.* IOH. GROCH. 229. *al.* PS.-MUR. summa 1508. *al.* ENGELB. ADM. 4, 23, 6: ·D· respondens ad ·G· inferius per dyatesseron et ad ·G· superius per dyapente. *al.* WALT.

ODINGT. 5, 8, 4. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 98. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 8. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 4, 17. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 18, 7. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 73: inter ·F· et ·G· superacutas. *al.* PETR. PALM. p. 515. *al.* QUAT. PRINC. 3, 4. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 110: ·g· tertium super ·g· primum. *al.* WILLELM. 2, 8. GOSCALC. 1, 1 p. 40, 4: incipit in ·G·solreut alto. GOSCALC. 1, 1 p. 44, 18: nisi cantus finiat in ·G· basso. *al.* TRAD. Pipudi p. 46-47. ANON. Monac. II 28. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 18. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 19 p. 82, 17. *al.* PROSD. mon. 3, 9: secundum ·G·. PROSD. mon. 3, 15: a primo ·G·, scilicet ·Γ·. PROSD. mon. 6, 4: tertium ·G·. *al.* PROSD. spec. p. 732. *al.* ANON. Claudifor. 5, 3, 10. *al.* UGOL. URB. 1, 10, 2: a ·Γ· ad ·G· primum. *ibid.*: ab ·A· secundo ad ·G· secundum acuta. UGOL. URB. 1, 12, 14: a ·G· ultimo. *al.* GEORG. ANS. 3, 67. *al.* ANON. Philad. 9 descr. *al.* THOM. BAD. p. 85: comma inter ·f· grave et ·g· grave. ANON. Carthus. theor. 14, 45. *al.* TRAD. Holl. I p. 170. *al.* TRAD. Holl. II 49 p. 8 (p. 418b). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2. *al.* IOH. TINCT. diff. 135. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 4, 7. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 5, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 20 descr. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. NICOL. BURT. 1, 16, 94: mediae ·a·b·c·d·e·f·g·. NICOL. BURT. 2, 3, 23: in superacutis ·f·g·. *al.* GUILL. MON. 5 p. 30. *al.* BONAV. BRUX. 8, 6. *al.* LAD. ZALK. A 54 descr. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 4, 5. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* COMPEND. MUS. 41: prima deductio habet principium in ·G· subgravi et finem in ·E· gravi. COMPEND. MUS. 59: ·G· acutum et secundum. *ibid.*: ·g· superacutum et tertium. *al.* SZYDLOV. 2 p. 13. *al.* CLAVIC. B-C. MON. Ab F p. 182, 3. *al.* MON. Divide primo p. 224, 2. *al.* MON. Dividitur p. 178, 8. MON. Fac lineam p. 183, 5. *al.* MON. Figure p. 174, 3-4. MON. Longitudinem p. 150, 14. MON. Mon. tuum 4. *al.* MON. Primo accipe p. 220, 4. *al.* MON. Quatuor p. 146, 8. *al.* MON. Si mon. II p. 28, 27. ORGANISTR. A prima 2. FIST. Ad fistulas 14 p. 132. *al.* FIST. Formata prima 3 p. 135. *al.*

e auf die Funktion im Tonartensystem bezogen — with reference to function within the system of modes: ·G· finalis, mediatrice ·G·

[s.XI] GUIDO micr. 11, 25: finales voces statuerunt ·D·E·F·G· (*ad loc.*: COMM. Guid. 81 p. 138). ARIBO 34 p. 4 descr.: ·D·E·F·G· finales communes et plagalium cingula et autentorum claves. *ibid.* *al.* COMM. Guid. 78 p. 123. LIB. SPEC. 32 p. 50. PS.-OSBERN. 68: Mediatrices plagalium: ·D·E·F·G·. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97 descr. *al.* THEOG. METT. 33, interp. 1b (p. 193a): habet inicialem cantus sui litteram ·G·. *al.* IOH. COTT. mus. 11, 10 (*inde* CONR. ZAB. tract. AV 1). [s.XII] GUIDO AUG. 474: ·d·e·f·g· principales ac maxime finales vocantur. *al.* ANON. La Fage I 7, 31. ANON. Pannain p. 110. [s.XIII] MUS. MAN. 41, 19 descr. MUS. MAN. 41, 38: octavam iuxta mediatricem ·G·. *al.* IOH. AEGID. 12, 19. AMERUS 22, 22. *al.* PETR. CRUC. 1, 12. TON. Lips. p. 98: primus tonus in officiis duas habet differentias et septem litteras inceptivas: ·C·D·E·F·G·a·c·. *al.* ENGELB. ADM. 4, 20, 4. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 9 descr. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 6. HUGO SPECHTSH. comm. p. 140. *al.* QUAT. PRINC. 3, 25. *al.* HEINR. EGER 5 p. 55. [s.XV] ANON. Claudifor. 4, 8, 1. *al.* GEORG. ANS. 3, 61. TRAD. March. 356. ANON. Carthus. nat. 2, 19. *al.* TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a): ·D·E·F·G· dicuntur finales, quia omnis cantus regulariter compositus et non transpositus in eis terminatur. *al.* TRAD. Holl. VI 25, 8. *al.* CONR. ZAB. tract. BF 11. GUILL. MON. 5 p. 30. LAD. ZALK. B 60. *al.* SZYDLOV. 2 p. 14. *al.*

f auf das Tetrachordsystem bezogen — with reference to the tetrachord system: ·G· finalis, g· acuta, g· superacuta (-um), g· excellens

[s.XI] HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b). HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a): **G·g·** ex quarta finali et ex quarta excellenti. *al.* WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 13: a quarta finalium **G·**. *al.* ARIBO 2 p. 25. *al.* FRUT. brev. 7 p. 53. PS.-OSBERN. 43. *al.* ANON. Wolf p. 218. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97 descr.: a **D·** gravi ad **g·** excellentem. [s.XII] ANON. Pannain p. 409. [s.XIII] AMERUS 23, 6. HIER. MOR. 13 p. 56, 31: **D·E·F·G·** ... communes finales appellantur ... **e·f·g·ā·** ... vocantur superacutae. *al.* ANON. Ratisb. 8, 4, 4. *al.* ENGELB. ADM. 4, 23, 2: dyapason est inter **G·** quartam finalium et **G·** quartam excellencium. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 26, 2. *al.* QUAT. PRINC. 3, 23. *al.* SUMM. GUID. comm. 2, 50. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 1. GOB. PERS. p. 189a. *al.* IOH. FLOESS 57 descr. IOH. FLOESS 184: **gg·** geminata superacuta (*cf.* Cahn, Floess p. 25). *al.* ANON. Claudifor. 1, 5, 9: ultima ordinatio incipiens in **gg·** superacuto (*sim.* MUT. Christo 70). *al.* ANON. Philad. 9 descr. TRAD. Holl. II 57 p. 9 (p. 419a): primae quattuor claves, scilicet G Grecum **Γ·<A·B·C>** (*ms.*; *ed.*: **G·** grave cum **Γ·**), dicuntur graves ... Sequentes vero quattuor, scilicet **D·E·F·G·**, dicuntur finales, ... sequuntur quattuor, scilicet **a·b·c·d·**, quae dici possunt afinales, ... quattuor claves ..., scilicet **e·f·g·aa·**, dicuntur acutae, ... ultimae quattuor, scilicet **b·c·d·e·**, dicuntur excelentes. *al.* MAN. GUID. p. 149 (p. 466) descr.: Finales: **D·E·F·G·** ... superacutae: **e·f·g·aa·**. TRAD. Holl. III 7 p. 54: Excursus septimi toni est a **G·** finali usque ad **g·** minutum. *al.* MUT. Christo 43. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 5-7. CONR. ZAB. tract. p. 240-241 descr.: graves: **Γ·A·B·C·**; finales: **D·E·F·G·**; acutae (hic incipiunt organistae geminare litteras): **a·b·b·c·d·**; superacutae: **e·f·g·ā·**; excellentes: **b·b·c·c·d·d·e·e·**. ADAM FULD. 2, 4 descr. LAD. ZALK. A 54 descr. *al.* MICH. KEINSP. 3, 29 descr. *al.* SZYDLOV. 2 p. 14. *al.* MON. A gamma p. 138, 2.

g auf das Solmisationssystem bezogen — with reference to the system of solmisation: G·solreut - g·solreut [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 55 (*additio posterior?*). *al.* TRAD. Guid. 1 descr. (*additio posterior?*). MUT. Γma ut 8. ANON. La Fage I 7, 10 (*mss. Firenze, Bibl. naz. II I 406 et Parma 1158; om. ms. Venezia CLVIII 85 (3579)*). [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. ANON. Lovan. p. 493b. *al.* DISC. Quicumque II 1, 6. *al.* METROL. 31 p. 70. *al.* IOH. AEGID. 5, 2. *al.* AMERUS 5, 28: **G·**solreut habet tres notas et sex mutationes. *al.* ELIAS SAL. 7 p. 22 descr. LAMBERTUS p. 256b (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 8. TRAD. Garl. plan. I 157. TRAD. Garl. plan. II 70. TRAD. Garl. plan. III 149. TRAD. Garl. plan. IV 83. COMPIL. Ticin. A 40). HIER. MOR. 10 p. 47, 11. *al.* TRAD. Garl. plan. I 143 descr. ANON. Ratisb. 6, 8. TON. Sar. p. 3. *al.* IOH. GROCH. 90. *al.* PS.-MUR. summa 732: in gremio ipsius minimi (*sc. digiti*) situm est **G·**solreut. *al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 18. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 12. *al.* GUIDO DION. 1, 2, 25. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 11, 16: **G·** gravis, id est ... **G·**solreut. *al.* HUGO SPECHTSH. 36. *al.* PETR. PALM. p. 515. *al.* QUAT. PRINC. 3, 9. SUMM. GUID. comm. 1, 51. IOH. BOEN ars 2, 23, 5. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 22. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 34, 11. *al.* HEINR. EGER 2 p. 36. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 210 descr. *al.* MUT. Ad noticiam 99. *al.* ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 3. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 7: **G·**solreut in secunda iunctura eiusdem (*sc. auricularis*) in spatio. *al.* IAC. TWING. p. 96, 3. *al.* GOB. PERS. p. 183a. *al.* ANON. Claudifor. 1, 1, 5. *al.* UGOL. URB. 1, 8, 2. TACT. Octo princ. 6. *al.* ARN. ZWOLL. p. 12. THOM. BAD. p. 92. ANON. Carthus. pract. 5, 13. *al.* TRAD. Holl. I p. 165. *al.* TRAD. Holl. II 71 p. 11 (p. 419b). *al.* TRAD. Holl. III 1 p. 17. *al.* MUT. Christo 36. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 6, 8: **G·** vel sol vel ut dixerimus. *al.* CONR. ZAB. tract. QQ 6. *al.* CLAVIC. Fac diclavium 12. *al.* IOH. TINCT. diff. 134: **G·**solreut est locus, cuius clavis est **g·**, et

in quo tres voces, scilicet sol, re, ut, canuntur. ... **G·**solreut grave est spacium, cuius clavis est **g·**, et in quo tres voces, scilicet sol, re et ut, canuntur. ... **G·**solreut acutum est linea, cuius clavis est **g·**, et in qua tres voces, scilicet sol, re et ut, canuntur. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 2, 2. *al.* COMPOS. Natura 6, 4 (*sim.* COMPOS. Cum igitur 3, 15). *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 5, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 52: **G·** est clavis utriusque **G·**solreut. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. *al.* BART. RAM. 1, 1, 4 p. 12. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 26. *al.* GUIL. MON. 9 p. 56. *al.* BONAV. BRIX. 7, 4. *al.* ADAM FULD. 2, 5. *al.* LAD. ZALK. A 28. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6. *al.* GUIL. POD. 5, 13. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* SZYDLOV. 2 p. 15. *al.* CLAVIC. A1-C. MON. A primo p. 215, 3. MON. Ab F p. 182, 2. *al.* MON. Dividitur p. 178, 7. *al.* MON. Fac lineam p. 183, 4. *al.* MON. Longitudinem p. 150, 13. *al.* MON. Medietas p. 143, 2. *al.* ORGANISTR. A prima 2. FIST. Incipit mensura 6 p. 137. *al.* FIST. Si quis 2 p. 140. *al.*

h auf die Schreibweise bezogen — with reference to the case of letters or their repetition: G· Graecum, G· Latinum - G· magnum (maius), G· grossum, G· capitale - g· parvum (-a, minus), g· minutum (-a), g· simplex, g· planum - g· duplicatum (duplex), g· geminatum (-a) [s.XI] HERMANN. mus. p. 30 (p. 131b). LIB. ARGUM. 35 p. 22: **G·** vero Graecum, quod inprimis ponitur, a modernis est adiunctum, hoc est gamma. IOH. COTT. mus. 5, 10: differt ... **A·** capitale ab **a·** minuto, sic ... **G·** ab **g·**. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 11, 4: Propterea vero **Γ·** gamma ponitur magis quam alpha vel betha vel quaelibet alia, quatinus **G·** Latino, quod loco ponitur octavo, congrue respond<eret>. *al.* AMERUS 18, 11. LAMBERTUS p. 254b: **Γ·** Grecum a **G·** Latinum diapason introducat (*sim.* TRAD. Lamb. 2, 2a, 7). *ibid.* *al.* TRAD. Lamb. 2, 2a, 7. TRAD. Garl. plan. I 106: **Γ·o·**, cuius medietas sit magnum **G·o·** et ipsius medietas sit parvum **g·o·**. *al.* ANON. Ratisb. 2, 2: litterae, quae capitales scribi debent: **A·B·C·D·E·F·G·**. Consequenter vero ponuntur eadem litterae, scilicet **a·b·c·d·e·f·g·**, quae minutae vocantur. *al.* INTERV. Sit h-O 2: **F·G·** magna sive gravia ... **f·g·** parva vel acuta. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 61, 9: distinguatur ... **Γ·** Graecum a **G·** capitali. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 32: incipit in **G·** capitali et habet finem in **E·** minuta. *ibid.*: in **G·** minuta. HUGO SPECHTSH. comm. p. 65: **G·** grossum. *ibid.*: **G·** parvum. *al.* QUAT. PRINC. 3, 1: De septem literis Latinis et de **G·** Greco, quae sunt signa vocum sive claves. IOH. BOEN ars 2, 23, 4: signetur (*sc. primum punctum*) **g·** simplici ... ad **g·** secundum, puta **g·**solreut, pervenero; ibidem usus **gg·** duplici. HEINR. EGER 2 p. 36. ANON. Monac. II 48: Primum **G·** vocatur **g·** Graecum sive gamma. [s.XV] PROSD. mon. 3, 2. GOB. PERS. p. 182a: **G·** capitale tibi finem vult ponere primi, / **g·**que sequens erit planum. *al.* IOH. FLOESS 37: in **gg·** duplicato superacuto. IOH. FLOESS 184: **gg·** geminata superacuta (*cf.* Cahn, Floess p. 25). *al.* ANON. Claudifor. 1, 1, 5 descr. *al.* ANON. Claudifor. 2, 14, 11: **gg·** geminato. ANON. Carthus. pract. 14, 58: habet ... **g·** parvum simplicem. *al.* TRAD. Holl. I p. 168: **G·** grave Latinum, ... **g·** minutum acutum. *al.* MAN. GUID. p. 150 (p. 467). *al.* TRAD. Holl. III 9 p. 76. *al.* CONR. ZAB. tract. EE 4: **g·** idcirco Graece positum est, ut differret a nostro **g·**. LAD. ZALK. A 54 descr. ERASM. HOR. p. 91a: In omni tabulatura instrumentali ponuntur litterae simplices secundum schalam solmisationis Latinorum, ut **Γ·G·** vel **G·** cum punctis ante. Dehinc **A·** grossum vel **a·** parvum cum puncto ante. Dehinc simplices **c·d·e·f·g·b·a·** et dehinc **c·** cum titello **d̄ ē f̄ ḡ ā b̄** (*ed.*: **d̄ ē f̄ ḡ ā b̄**) usque ad **cc·**. Dehinc **dd·** et **ee·**. ERASM. HOR. p. 91b descr. (*cf.* Kroyer, Heritius p. 119 sq.). SZYDLOV. 8 p. 38. *al.* MON. In mon. mensura p. 134, 21: intra **g·** maius et minus. *al.*

i im Skalenausschnitt (H) C - b (c - f) (auch chromatisch erweitert) in Mensuren (vor allem von Tasteninstrumenten und Glocken) — within the segment of scale (H) C - b (c - f) (sometimes chromatically further subdivided) in measurements (especially of keyboard instruments and bells) [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 26 p. 69. [s.XIV] ARS ORG. p. 100. al. [s.XV] IAC. THEAT. 17 (sim. CYMB. Si vis 7, 5). CLAVIC. A-D. MON. A labro p. 209, 4. al. MON. A magada p. 208, 3. MON. A primo p. 215, 3. MON. Fiat corpus p. 221, 10. al. MON. Magdarum p. 207, 6. al. MON. Metire p. 214. MON. Mon. tuum 4. al. MON. Neumarum p. 219, 5. al. MON. Primo accipe p. 220, 4. al. MON. Quatuor p. 146, 8. al. ORGANISTR. A C p. 205, 6. ORGANISTR. A magada p. 209, 6. al. ORGANISTR. A magda in p. 205, 5. ORGANISTR. In primis 2-3. ORGANISTR. Omnes p. 207, 7. ORGANISTR. Organicam p. 208, 4-6. ORGANISTR. Pone p. 216, 5. ORGANISTR. Si org. p. 213, 10. al. ORGANISTR. Volens p. 206, 8-16. FIST. Ad fistulas 6 p. 132. al. FIST. In mensuris 1 p. 132. al. FIST. Incipit mensura 40 p. 139. CYMB. Arbitror 5, 7. CYMB. De repond. 6, 2. al. CYMB. Pone primam 10. CYMB. Si vis 7, 5.

j mit chromatischen Systemerweiterungen — with additional chromatic divisions [s.XII] THEINR. DOV. 3, 10b, 8. al. [s.XIII] INTERV. Sit h-O 2: crux inter ·F··G· magna vel gravia. al. PS.-MUR. summa 1429. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 78. al. GOSCALC. 1, 4 p. 58, 6: Quarta coniuncta accipitur inter ·F· et ·G· graves et signatur in ·F· signo ♯, ubi dicetur mi, vel in ·G· signo b, ubi dicetur fa. al. CART. PLAN. 8. al. [s.XV] UGOL. URB. mon. 9, 10. al. TACT. Octo princ. 17: ·g·solreut♯. al. TACT. Concordanciarum p. 169, 5: ·e·lami habet terciam depressam, scilicet ·ge·solreut, ele<vatam> vero semitonium supra ·g·solreut. THOM. BAD. p. 85: fleutam, idest comma inter ·f· grave et ·g· grave. IOH. KECK 3 p. 324a: inter ·G· fictum et ·G· usitatum gravia potes accipere fleutam, ... quae cum ·E· gravi facit tonum, qui repraesentari potest ·E· gravi et ·f· quadro in loco ipsius ·F· gravis posito. TRAD. Holl. I p. 173. TRAD. Holl. II 15 p. 31 (p. 427a): Tercia coniuncta accipitur inter ·F· et ·G· finales ... et signatur in ·F· gravi per ·b· quadratum, sic quod ibi cantetur mi (sim. TRAD. Holl. VI 33, 14. LAD. ZALK. A 75. SZYDLOV. 8 p. 36). al. TRAD. Holl. VI 33, 18. al. TAB. Catan. p. 144: ·G· per b aggregata quantitate apothomes ... <·G·> per b acuta quantitate apothomes. al. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: si in ·f· ponatur ♯ vel ♯, elevatur et fit (sc. semitonium) ab ·f· in ·g·. LAD. ZALK. A 76. al. ERASM. HOR. p. 91b descr. (cf. Kroyer, Heritius p. 119 sq.). SZYDLOV. 8 p. 38. al. CLAVIC. C. MON. Ab F p. 182, 18: pone ... semitonium inter ·f·faut et ·ge·solreut. al. MON. Fac lineam p. 183, 13. al. MON. Fiat corpus p. 222, 35. al. MON. Longitudinem p. 150, 26. al. MON. Mon. tuum 11: habebis vocem mediam interceptam inter primum ·F· et primum ·G·. MON. Primo accipe p. 220, 23: falsa, que cadit super ·g· gravem. FIST. Formata prima 9 p. 136. al. FIST. Incipit mensura 50 p. 139: falsetum ... inter ·F·faut et ·G·solreut. cf. I, 8 col. 116, 57

k mit der Merksilbe ‚vo‘ in der Reihe ‚psal-li-tur per voces is-tas‘ — designated with the syllable ‚vo‘ in the series ‚psal-li-tur per vo-ces is-tas‘ [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27: in hac igitur linea (sc. ·F·) ponitur ‚per‘ et in spatio super ipsa contento, quod est ·g· ‚vo‘.

5 im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon)^sO P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon)^sO P Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·G· - corda yciche -

simphonia varietas tetrardi - metrum lychanos meson. al.

6 im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (für die lychanos meson) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (for the lychanos meson) [s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: ·G· lychanos meson.

7 im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP [s.XI] ANON. Prag. 181: ·A·t·B·t·C·s·D·t·E·t·F·t·G·s·H·t·I·t·K·. al. cf. I, 2 col. 116, 8.

8 im System: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p [s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 14-15. al.

9 im System: a^sb^sh^sc d^se^sE^sf^sF^sg a^sb^sh^sc d e^sf g a — in the system: a^sb^sh^sc d^se^sE^sf^sF^sg a^sb^sh^sc d e^sf g a [s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2. THEINR. DOV. 3, 6, 20.

10 im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: Si ·O· duplicetur, fit ·G·, et ·N· dupla facit ·F·, et ·M· facit ·E·, ac ·L· ·D· describit, et ·K· ·C·. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

11 im System: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk l m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk l m^sn o p (q) [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67: Sit tenor ·h·g·f, organum ·k·q·k·. al. IOH. HOTH. exc. p. 21 descr. al.

[12 irrätlich: in einem System Γ-G, A-G, A-D für die lychanos meson und die paranete diezeugmenon diatonos, wobei die Tetrachord der synemmenon (A-D) in die fortlaufende Reihe der Tonbuchstaben einbezogen wird — erroneously: in a system Γ-G, A-G, A-D for the lychanos meson and the paranete diezeugmenon diatonos, through which the synemmenon tetrachord (A-D) is integrated into the progressing series of tonal letters]

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b: ·G· Lychanos meson mediarum extenta ·A· Mese media ·h·B· Trite synemmenon tertia coniunctarum ·C· Paranete synemmenon diatonos coniunctarum extenta ·D· Nete synemmenon ultima coniunctarum ·E· Paramese ... ·G· Paranete diezeugmenon diatonos divisarum extenta (cf. Wien cpv 55 fol. 167v; v. Smits v. W., Musikerziehung p. 85). [s.XV] TAB. Catan. p. 142: ·G·solreut pera<ne>te diezeugmenon (ms.: Gesolreut perate diazegmenon; ed.: <Gsolreut peripate diezeugmenon>). al.

III Ausführungshinweis (für einen Kehllaut?) (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) — direction for performance (indicating a guttural sound?) (littera significativa, ‚Romanian letter‘)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: G, ut in gutture gradatim garruletur, genuine gratulatur (inde FRUT. brev. 14 p. 103. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 39: G moderare gradum. (?) [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 205: in cationum libris tam nocturnis quam diurnis inveniuntur notulae ex alphabeto neumis appositae, quae idipsum significant, verbi gratia a c g l m s t (sim. COMPIL. Lips. p. 132). cf. Smits v. W., Muziekgeschiedenis 2 p. 131 sqq.; Floros, Neumenkunde 2 p. 162 sq.

IV Kennbuchstabe für die vierte Psalmtondifferenz einer jeden Kirchentonart — letter that identifies the fourth difference (differentia or ‚saeculorum Amen‘ formula for a psalm tone) in each mode

[s.XI] FRUT. ton. p. 121. *al.* IOH. COTT. mus. 11, 30: Primam autem cuiuslibet toni differentiam b indicat, secundam c, tertiam d, quartam g, et ita mutae per ordinem (*inde* ANON. Pannain p. 108). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 82, 6: Item pro prima differentia cuiuscumque toni B posuerunt; pro secunda C; pro tertia D; pro quarta G, et sic ulterius secundum ordinem mutarum.

V Schlüsselbuchstabe — clef sign

[s.XIII] MUS. MAN. 26, 9: Harum clavium tres tantum recipiendas arbitror, videlicet τ , c <et> g. *al.* METROL. 43 p. 72: si sequatur in ipsa linea talis figura g, tunc deinceps non erit $\cdot c \cdot$ solfaut in ista linea praedicta, sed $\cdot g \cdot$ solreut. *TRAD.* Garl. plan. V 78: aliquociens ... propter cantum ascendentem in superacutis vocibus istud signum g acutum figuramus. ANON. Couss. IV p. 60, 14: Sed in principio (*sc. lineae*) ponunt unum signum sicut c vel f vel g et in partibus bene ponunt d. WALT. ODINGT. 5, 4, 49: Et ad quinque claves sunt principales usuales, scilicet duae graves, duae acutae, una superacuta. Graves scilicet D et F, acutae c et g, superacuta ξ . [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 12: ut una principalis monacordi litera in capite cantus prefiguretur, id est C vel F aut G. *ibid.* *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 15: Gregoriani enim et qui eos secuntur in libris suis ut plurimum tres notant literas (*ms.*; *ed.*: literis) pro clavibus, scilicet F grave, ... c acutum et g acutum. IOH. OLOM. 5 p. 17: Claves ex cunctis recipis paucas elementis. / Litera sit quaevis, quinque sub limite clavis. / $\cdot C \cdot$ grave fit clavis, sic $\cdot c \cdot g \cdot$ fers (*ms.*; *ed.*: fero) in acutis / $\cdot F \cdot$ gammaque depresso, superans $\cdot dd \cdot$ (*ms.*; *ed.*: dictis) scribis in arce (*ms.*; *ed.*: Graece). *TRAD.* Holl. I p. 169: Signatae (*sc. claves*) sunt, quae ad notificandum cantum in libris scribuntur, et harum quaedam (*ms.*; *ed.*: quae) communiter signantur, ut F grave et c acutum, quaedam (*ms.*; *ed.*: quae) vero, ut Γ Graecum fundamentale, rarius, et g superacutum, quaedam vero rarissime, ut d excellens, signatur (*pro signantur?*) (*sim.* *TRAD.* Holl. II 64 p. 10 (p. 419b). LAD. ZALK. A 53. SZYDLOV. 2 p. 13). *TRAD.* Holl. III 3 p. 25. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 11. *al.* ADAM FULD. 2, 4 descr. MICH. KEINSP. 3, 64. *al.*

VI Kennbuchstabe für die siebente Kirchentonart in der Reihe A B C D E F G H — letter that identifies the seventh mode in the series A B C D E F G H

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 49: G laetans saltat, lascivus, dulcia cantat.

VII Kennbuchstabe für einen Gesang, der die französische Form der Mensurierung und Mensuralnotation verwendet — letter that designates a chant that uses the French form of mensuration and mensural notation

[s.XIV] MARCH. pom. 43, 31: Ut enim sciatur, secundum quam divisionem temporis imperfecti debeamus cantare cantus mensuratos, Gallicum an Italicum sequentes modum, dicimus, quod in principio cuiuscunque cantus Gallici supra signum, quod apponitur temporis imperfecti, in ipsius principio ponatur G ad notandum sive ad innuendum, quod talis cantus Gallice proferatur. MARCH. pom. 43, 34: in principio cantus Gallici dicta littera G apponatur, in principio vero cantus Italici Y Graecum ... similiter apponatur. MARCH. comp. 9, 19. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 12, 18, 29.

G fictum Bezeichnung für die Tonstufe Ges — term for the note G-flat

[s.XV] IOH. KECK 3 p. 324a: Collige itaque sedecim tonos communiter usitatos. Potes etiam inusitatos repraesentare, ut inter $\cdot G \cdot$ fictum et $\cdot G \cdot$ usitatum gravia potes accipere fleutam, ... quae cum $\cdot E \cdot$ gravi facit tonum ... $\cdot E \cdot$ enim et $\cdot G \cdot$ fictum gravia non faciunt tonum, sed solum duo semitonia minora, quae in commate deficiunt a tono; quod quidem comma habetur inter $\cdot G \cdot$ fictum grave et fleutam. *saepius*

gamma (Γ) (γάμμα) I. Tonbuchstabe II. Schlüsselbuchstabe — I. letter that designates a note II. clef sign

I Tonbuchstabe — letter that designates a note

1 im System: (FF) $\Gamma A B^s C D E^s F G a^s b^s c d e^s f g a$ (β $\frac{b}{\beta} \frac{c}{\epsilon} \frac{d}{\xi} \frac{e}{\xi}$) — in the system: (FF) $\Gamma A B^s C D E^s F G a^s b^s c d e^s f g a$ (β $\frac{b}{\beta} \frac{c}{\epsilon} \frac{d}{\xi} \frac{e}{\xi}$)

a generell — general

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 273a: Primus enim versus maioribus notatur litteris ... Secundus vero versus minoribus litteris et alia figura formatis ... describitur. Tertius vero versus, quia superfluous creditur, Graecarum potius litterarum forma notatur habens voces quinque ... Primus versus: $\cdot \Gamma \cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot$. Secundus versus: $\cdot G \cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$. Tertius versus: $\cdot g \cdot \frac{a}{\beta} \cdot \frac{b}{\beta} \cdot \frac{c}{\epsilon} \cdot \frac{d}{\xi} \cdot \frac{e}{\xi} \cdot \frac{f}{\xi} \cdot \frac{g}{\xi} \cdot$ (*formae litterarum secundum cod. Firenze BN Conv. Soppr. F.III.565*). *al.* PS.-ODO dial. p. 253b: Figurae autem et voces et litterae per ordinem ita ponuntur: $\cdot \Gamma \cdot I \cdot A \cdot II \cdot B \cdot III \cdot C \cdot IIII \cdot D \cdot V \cdot E \cdot VI \cdot F \cdot VII \cdot G \cdot VIII \cdot a \cdot IX \cdot I \cdot b \cdot IX \cdot II \cdot b \cdot X \cdot c \cdot XI \cdot d \cdot XII \cdot e \cdot XIII \cdot f \cdot XIII \cdot g \cdot XV \cdot \frac{a}{\beta} \cdot$. BERNO prol. 6, 16 ap. crit.: [Secundum modum ... remittitur ad $\cdot A \cdot$, quae est proslambanomenos, interdumque adhuc tono inferius, quem moderni, ut supra dictum est, addiderunt et $\cdot \Gamma \cdot$ Graeca littera notaverunt]. GUIDO prol. 70 descr. (*sim.* GUIDO reg. 141, ex. 2). GUIDO micr. 2, 11. *al.* GUIDO reg. 12, ex. 1. *al.* GUIDO ep. p. 478, 181. *al.* HERMANN. mus. p. 30 (p. 131b). *al.* HEINR. AUG. 108. QUADR. FIG. 14. WILLEH. HIRS. 20 (c. 19), 2: $\cdot \Gamma \cdot$ et $\cdot aa \cdot$, quae principalium tetrachordorum terminos excedunt. *al.* ARIBO 33 p. 39. *al.* COMM. Guid. 46 p. 103. *al.* LIB. ARGUM. 49 p. 23. *al.* LIB. SPEC. 28 p. 33. ANON. Lips. p. 157. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 13. *al.* ORG. Berol. 29. *al.* VERS. Ars est 55. *al.* VERS. Quisquis velis 13: $\cdot G \cdot$ reciprocatur idipsum, quod de gamma diximus. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60. FRUT. brev. 8 p. 59. *al.* FRUT. ton. p. 128. PS.-OSBERN. 41. QAEST. MUS. 1, 19 p. 46. *al.* THEOG. METT. 4, 1 (p. 184b). *al.* IOH. COTT. mus. 21, 16: sub $\cdot \Gamma \cdot$ nulla consistit nota. *al.* [s.XII] *TRAD.* Guid. 2. GUIDO AUG. 296. *al.* TON. Gratianop. p. 23. TON. Parkm. p. 108. *al.* ANON. Cist. I 77 p. 33. *al.* ANON. La Fage I 1, 11: De gamma. Est autem ... adiuncta et in capite gravium posita littera, quae nec gravis nec acuta nec superacuta dicitur. *al.* THEINR. DOV. tab. 3-2. TON. Nivern. f. 143r p. 122. TON. Seligenst. p. 111. TON. Vatic. 12, 2 p. 191. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 11, 4: Propterea vero $\cdot \Gamma \cdot$ gamma ponitur magis quam alpha vel betha vel quaelibet alia, quatinus $\cdot G \cdot$ Latino, quod loco ponitur octavo, congrue respondet <er>. MUS. MAN. 12, 4: Sed moderni cantuum multiplicitatibus consulentes, ut singuli tam graves quam lascivi, tam plagales quam auctenti, sufficienter intendi possent et remitti, praedictae duplici dyapason dyapente supposuerunt incipientes a $\cdot \Gamma \cdot$ Graeco et terminantes in $\cdot \frac{d}{\beta} \cdot$ superacuta. *al.* METROL. 32 p. 71: In ista figura prima $\cdot \Gamma \cdot$, id est gamma, et in istis duabus litteris $\cdot G \cdot$ solreut gravi et $\cdot g \cdot$ solreut acuta incipit cantus per $\cdot h \cdot$ quadratam. *al.* TON. Franc. p. 149b. AMERUS 22, 5. ELIAS SAL. 8 p. 25a. *al.* LAMBERTUS p. 254b. *al.* *TRAD.* Lamb. 2, 2a, 7. HIER. MOR. 14 p. 60, 21. *al.* *TRAD.* Garl. plan. I 100. *al.* *TRAD.* Garl. plan. II 135. *TRAD.* Garl. plan. IV 49. *TRAD.* Garl. plan. V 43. PS.-THOMAS AQU. I 13. AUGUST. MIN. 163. *al.* INTERV. Sit b-O 17. *al.* VERS. Postquam pro 68. *al.* PS.-MUR. summa 776. *al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 16. *al.* WALT. ODINGT. 5, 3, 4 descr. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 98. *al.* TAB. Basil. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 5. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 11, 3: Incipit autem cantus per $\cdot \frac{b}{\beta} \cdot$ quadratum vel durum a clavibus litterae, quae est $\cdot \Gamma \cdot$ Graeca vel $\cdot G \cdot$ Latina, et terminatur inclusive ad proximam litteram, quae est $\cdot E \cdot$. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 3-8. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 7. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 132. *al.* QUAT. PRINC. 3, 7: incipiatur $\cdot \Gamma \cdot$ a summitate

pollicis. *ibid.*: dicatur ·Γ· in linea sive in regula, ·A· gravis in spacio et sic alternatim de aliis. *al.* ANON. Michaelb. I p. 47. ANON. Michaelb. II p. 49. WILLELM. 2, 10. *al.* GOSCALC. 1, 4 p. 54, 6. *al.* ANON. Quaest. 7. *al.* COMPIL. Ticin. C 169. *al.* ANON. Grac. p. 18. PS.-MUR. mod. p. 101b. COMPIL. Lips. p. 130. ANON. Monac. II 48. [s.XV] ORIG. ET EFF. 3, 9. IOH. OLOM. 3 p. 9. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 17 p. 78, 11. *al.* PROSD. mon. 3, 3. *al.* IAC. THEAT. 1. *al.* NICOL. CAP. p. 313. *al.* GOB. PERS. p. 181b. *al.* IOH. FLOESS 16. *al.* ANON. Claudifor. 1, 3, 4 (*sim.* MUT. Christo 31). *al.* UGOL. URB. 1, 7, 6. *al.* ANON. Philad. 21: ·Γ· Graecum non numeratur in ordinem litterarum, quia littera Graeca est et solum licentiative admititur a musicis propter nimium descensum secundi toni. *al.* ARN. ZWOLL. add. p. 37. *al.* THOM. BAD. p. 85. IOH. KECK 3 p. 324a. *al.* ANON. Carthus. theor. 16, 12: Habet ergo nunc ipsum monocordum, manus seu scala musicalis nostris temporibus 20 gradus musicales sub hiis litteris et figuris, sic: ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·♯·c·d·e·f·g·aa·bb·♯♯·cc·dd·. ANON. Carthus. theor. 16, 13: quia ipse dominus Guido dicit ·Γ· Graecum a modernis ... adiunctum, aliquibus suspicio est, quod ipse illam Grecam litteram ·Γ· ipsi monocordo addiderit ... eo, quod illa ·Γ· suum nomen representat. *al.* TRAD. HOLL. I p. 162. *al.* TRAD. HOLL. II 35 p. 6 (p. 418a). *al.* TRAD. HOLL. III 1 p. 17: ·Γ· ... (i. e. principium sc. artis musicae). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 15. *al.* TRAD. HOLL. VI 8, 9. CONR. ZAB. tract. BB 2. *al.* CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 2. *al.* IOH. TINCT. diff. 129: ·Γ· est clavis ·Γ· ut (*sim.* IOH. TINCT. exp. 3, 43). *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 1, 11. *al.* IOH. TINCT. exp. 6, 3: in manu nostra tria sint ·G·, videlicet ·Γ·, quod est ·G· Latine, ·G· de ·G·solutur gravi et ·G· de ·G·solutur acuto. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. *al.* BART. RAM. 1, 1, 5 p. 15: Corupph appellat (*sc.* Rogerius Caperon) **gamma**. *al.* NICOL. BURT. 1, 14, 83. *al.* BONAV. BRIX. 7, 2. *al.* ADAM FULD. 2, 4. *al.* LAD. ZALK. A 29. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6: ·Γ·, quam Gamma dicunt, nos vero pro ·g· littera consideramus. *ibid.* *al.* GUILL. POD. ench. 23 p. 384. GUILL. POD. 5, 12. *al.* MICH. KEINSP. 4, 12. *al.* ERASM. HOR. p. 91a. COMPEND. MUS. 28. *al.* ANON. Couss. I p. 434 descr. ANON. La Fage III p. 242. SZYDLOV. 3 p. 16. *al.* MON. A gamma p. 138, 1. MON. Ab F p. 182, 2. *al.* MON. Cum primum 1. *al.* MON. Divide gamma p. 141, 1. MON. Esto linea p. 144, 1. *al.* MON. Figure p. 174, 3. *al.* MON. Gamma novem p. 109. MON. In mon. mensura p. 134, 22. MON. In primis ad levam p. 172, 9. *al.* MON. Mon. disparat. 1. MON. Mon. regulare p. 179, 12. *al.* MON. Partire gamma p. 140, 1. *al.* MON. Qui desideras p. 91. MON. Quia dictum p. 244, 3. MON. Si quem p. 245, 5. *al.* MON. Si vis facere p. 173, 8. *al.*

b auf die Stellung im System bezogen — with reference to the position within the system

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 272a: in monochordo ante primam unam vocem ponendam (esse) censuimus, quam propter rarum usum et praedictam rationem non primam, sed magis adiunctam vocamus. Neque eam per primam litteram designamus, sed per Graecum gamma ·Γ·. *ibid.* *al.* GUIDO micr. 2, 3: In primis ponitur ·Γ· Graecum a modernis adiunctum. Sequuntur septem alphabeti litterae graves ideoque maioribus litteris insignitae hoc modo: ·A·B·C·D·E·F·G· (*inde* METROL. 25 p. 69. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 17. CONR. ZAB. tract. CC 2. *ad loc.*: ANON. Carthus. theor. 16, 3). *al.* GUIDO reg. 19: **Gamma** Graecum quidam ponunt ante primam litteram. GUIDO ep. p. 480, 178: ·Γ· Graecum ... pone in capite (*sc.* monochordi). WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 18: Moderni ... in principio sonum ·Γ· ... adiecerunt. COMM. Guid. 43 p. 103. LIB. ARGUM. 35 p. 22. VERS. Ars est 5: **Gamma**, in primis posita. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 24 p. 90. IOH. COTT. mus. 5, 4. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 18: **Gamma** Graecum non compu-

tatur inter graves, quia gravissima potius esset dicendi quam gravis, cum sit omnium litterarum fundamentum. AMERUS 15, 2: ·Γ· Graecum g et est vox prima, ·a· secunda, ·b· tertia *eqs.* *al.* LAMBERTUS p. 254a. *al.* TRAD. Lamb. 1, 2, 2. *al.* HIER. MOR. 10 p. 46, 6. *al.* TRAD. Garl. plan. V 229: ad **gamaut** primam. ANON. Ratisb. 2, 1: manus ..., in qua primo ponitur ·G· Graecum, quod **gamma** vocatur. VERS. Postquam pro 70. *al.* ENGELB. ADM. 3, 2, 4: prima semper posita est ·Γ·. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 70. *al.* MARCH. pom. 43, 32. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 32: prima et gravissima clave, quae est **gamaut** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 2, 126, 11). *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 30 *al.* QUAT. PRINC. 2, 6. *al.* SUMM. GUID. comm. 2, 44: ·Γ· in loco infimo. HEINR. EGER 2 p. 36. ANON. Erford. p. 161: a modernis additum est ·Γ· in principio. [s.XV] PROSD. mon. 3, 2: prima litera manus musicalis, quae est ·G· Graecum, quod **gama** comuniter appellatur et sic figuratur: ·Γ·. IAC. THEAT. 1. NICOL. CAP. p. 314: ·Γ·, qui est in principio manus, non est littera Latina, sed Graeca. *al.* ANON. Claudifor. 1, 3, 4 (*sim.* MUT. Christo 31). UGOL. URB. 1, 7, 3: omnium primam ... **gamma** ·Γ· ... In qua nostrae musicae omnis sumit ordo principium (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 1, 2). *al.* ANON. Philad. 18. ANON. Carthus. tract. 5, 5. TRAD. HOLL. II 40 p. 6 (p. 418a). TRAD. HOLL. III 1 p. 18. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 2, 11. *al.* TRAD. HOLL. VI 8, 1. *al.* CONR. ZAB. tract. AB 3. IOH. TINCT. diff. 133. FR. GAFUR. extr. 4, 11, 3. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 9: ·Γ·, quae nomine et forma eo, quod Graeca sit, a caeteris differt, diciturque clavis gravissima quasi gravissimo loco appropriata. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. *al.* BONAV. BRIX. 8, 14. *al.* ADAM FULD. 2, 9. LAD. ZALK. A 22. *al.* GUILL. POD. ench. 24 p. 384: Prima igitur omnium chordarum musicae discipline atque gravissima ... est **gamaut**. GUILL. POD. 5, 10: ·Γ· prima vox aut primum nomen vel syllaba. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* COMPEND. MUS. 19. ANON. La Fage III p. 242. SZYDLOV. 2 p. 12. *al.*

c auf das griechische System bezogen — with reference to the Greek system

[s.XIII] ANON. Ratisb. 2, 6: **Gamma** ut, proslambanomenos, ypateypaton, peripateypaton, licanosypaton *eqs.* ENGELB. ADM. 1, 11, 3: De interpretationibus Grecorum nominum vocum musicarum. ... ·Γ· ut apud ipsum (*sc.* Boecium) vocatur proslambanomenos, i. e. ad melodiam adiecta ... ·A·re, i. e. proslambanomenos *eqs.* [s.XV] ANON. Carthus. pract. 16, 41 descr.: ypopanthes **gamma**. TAB. Catan. p. 146: **Gamaut** ypapanchos. FR. GAFUR. extr. 7, 15, 7. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 16. *al.* ADAM FULD. 2, 9: ·Γ· hyponomenon. *ibid.* *al.* MICH. KEINSP. 3, 25.

d auf das Oktavsystem bezogen — with reference to the octave system: ·Γ· grave, ·Γ· subgravis, ·Γ· gravissimum

[s.XI-XII] PS.-OSBERN. 21: si circa inferiores graves, scilicet ·Γ·A·B·, vel si circa superiores acutas, scilicet ·d·e·f·, morarentur voces. THEOG. METT. 12, 4 (p. 487b) (*inde* PS.-GUIDO corr. p. 52b). TRAD. Guid. 1: inter graves ·Γ· Graecum scribitur. [s.XIII] AMERUS 22, 5. *al.* TRAD. Lamb. 2, 2a, 2. HIER. MOR. 13 p. 56, 5: a ·Γ· gravium in ·G· acutarum, a ·G· acutarum in ·g· superacutarum. *al.* TRAD. Garl. plan. V 52 descr. AUGUST. MIN. 60. *al.* INTERV. Sit b-O 4. VERS. Postquam pro 285. PS.-MUR. summa 805. *al.* WALT. ODINGT. 5, 1, 15. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 17. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 61, 11. *al.* HUGO SPECHTSH. 66. QUAT. PRINC. 3, 10. WILLELM. 2, 8. GOSCALC. 1, 4 p. 52, 18. COMPIL. Lips. p. 130. ANON. Monac. II 44. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8. ANON. Philad. 9 descr. TRAD. HOLL. I p. 164. TRAD. HOLL. II 49 p. 8 (p. 418b). TRAD. HOLL. III 3 p. 25 descr. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 7, 3. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9: Tinctoris ... primum (*sc.* ·G·), scilicet ·Γ·, dicit gravissimum;

secundum est grave, tertium acutum (cf. *Ioh. Tinct. exp. 2, 31 descr.*). LAD. ZALK. A 51. COMPEND. MUS. 19: Subgravis una est ..., quam quidam ... **gamma** dicunt. SZYDLOV. 2 p. 13. MON. Figure p. 174, 3.

e auf das Tetrachordsystem bezogen — with reference to the tetrachord system: $\cdot\Gamma\cdot$ gravis, $\cdot\Gamma\cdot$ subgravis, $\cdot\Gamma\cdot$ gravissimum

[s.XI] COMM. Guid. 71 p. 138: Hae enim quattuor (sc. finales) sub se habent tetrachordum, id est quattuor chordas gravium a **gamma** in $\cdot C \cdot$; non enim accipit hic tetrachordum, ut in monochordo disponitur in gravibus ab $\cdot A \cdot$ in $\cdot D \cdot$, sed a $\cdot \Gamma \cdot$ in $\cdot C \cdot$. IOH. COTT. mus. 5, 16: a $\cdot \Gamma \cdot$ usque ad $\cdot C \cdot$ propter soni gravitatem graves dicuntur, a $\cdot D \cdot$ usque ad $\cdot G \cdot$ eo, quod omnium in eis modorum cantus finiatur, finales appellantur, ab $\cdot a \cdot$ minuto usque ad $\cdot d \cdot$ acutae vocantur propter acutum, quem reddunt, sonum, a $\cdot d \cdot$ usque ad $\cdot g \cdot$ superacutae dicuntur, quia acutas vocis acumine superant. Item ab $\cdot \grave{a} \cdot$ usque $\cdot \acute{d} \cdot$ excellentes nominantur eo, quod etiam superacutas soni gracilitate excellent. [s.XIII] AMERUS 23, 6: tetrachordum gravium $\cdot \Gamma \cdot a \cdot b \cdot c \cdot$; tetrachordum finalium $\cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$; tetrachordum superiorum $\cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot$; tetrachordum excellentium $\cdot e \cdot f \cdot g \cdot a \cdot$. HIER. MOR. 13 p. 56, 29. al. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 66. SUMM. GUID. comm. 43 (inde GOB. PERS. p. 182a. ANON. Carthus. nat. 7, 87. TRAD. Holl. III 3 p. 25). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 18: Est autem et sextum tetrachordum iam inferius ordinatum, quod nominatur subgravius, his characteribus figuratum: $\cdot \Delta \cdot E \cdot \Phi \cdot \Gamma \cdot$. IAC. THEAT. 1: a $\cdot \Gamma \cdot$ usque ad $\cdot D \cdot$ (sc. exclusive?) computa gravissimas / et a $\cdot D \cdot$ ad $\cdot a \cdot$ acutum (sc. exclusive?) graves volo teneas, / ab eadem $\cdot a \cdot$ acutas nominabis licteras / usque venies ad $\cdot d \cdot$, tunc dic acutissimas. ANON. Claudifor. 1, 5, 3: Prima ergo ordinatio vocum, quae incipitur in $\cdot \Gamma \cdot$ gravi et terminatur in $\cdot e \cdot$ finali, vocatur primus cantus $\natural$ duralis (sim. MUT. Christo 63). al. ANON. Philad. 9 descr. TRAD. Holl. II 56 p. 9 (p. 419a): primae quattuor claves, scilicet G Grecum $\cdot \Gamma \cdot < \cdot A \cdot B \cdot C \cdot >$ (ms.; ed.: $\cdot G \cdot$ grave cum $\cdot \Gamma \cdot$), dicuntur graves. MAN. GUID. p. 149 (p. 466) descr. TRAD. Holl. III 3 p. 26. descr. al. CONR. ZAB. tract. p. 240-241 descr.: graves: $\cdot \Gamma \cdot A \cdot B \cdot C \cdot$; finales: $\cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot$; acutae (hic incipiunt organistae geminare litteras): $\cdot a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot$; superacutae: $\cdot \acute{e} \cdot \acute{f} \cdot \acute{g} \cdot \acute{a} \cdot$; excellentes: $\cdot \flat \cdot \flat \cdot < \cdot \acute{e} \cdot \acute{d} \cdot > \cdot e \cdot$. al. ADAM FULD. 2, 4 descr. LAD. ZALK. A 52. MICH. KEINSPI. 3, 29 descr. SZYDLOV. 2 p. 14.

f auf das Solmisationssystem bezogen — with reference to the system of solmisation: $\cdot \Gamma \cdot$ ut

[s.XI] LIB. ARGUM. 9 p. 19: $\cdot \Gamma \cdot$ ut re mi fa sol la. [s.XII] TRAD. Guid. 1 descr. (additio posterior?). MUT. Γ ma ut 1. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498a. DISC. Quicumque II 1, 6. METROL. 31 p. 70. IOH. AEGID. 5, 2. al. AMERUS 5, 21. al. ELIAS SAL. 7 p. 22 descr. al. LAMBERTUS p. 254b. al. TRAD. Lamb. 2, 4, 3: Et quia in **Gamma** ut nec in $\cdot A \cdot$ re nec in $\cdot B \cdot$ mi <nec in $\cdot ee \cdot$ > la non est nisi unica vox, ideo non est ibi mutatio (sim. TRAD. Garl. plan. I 153. TRAD. Garl. plan. II 68. TRAD. Garl. plan. III 145. TRAD. Garl. plan. IV 78). HIER. MOR. 12 p. 51, 1: $\cdot D \cdot$ solre habet duas voces, sol et re, sol per $\natural$ durum ad usum **gammaut**, re per naturam ad usum $\cdot C \cdot$ faut. al. TRAD. Garl. plan. I 167. TRAD. Garl. plan. III 136 descr. TRAD. Garl. plan. V 43. AUGUST. MIN. 165. TON. Sar. p. 11. al. IOH. GROCH. 85. al. PS.-MUR. summa 708. al. ENGELB. ADM. 1, 12, 5. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 24. al. TRAD. Phil. I f. 61vG, 18. IAC. LEOD. inton. 1, 50. al. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 3: cum $\cdot \Gamma \cdot$ prima vox iungitur, quae est ut et dicitur **gammaut**. al. HUGO SPECHTSH. 24. al. QUAT. PRINC. 3, 9. SUMM. GUID. 90: **Gamma** ut ergo nova scalae fuit addita corda (sim. GOB. PERS. p. 181b). GOSCALC. 1, 1 p. 34, 8. al. HEINR. EGER 2 p. 36. al. COMPIL. Ticin. A 38 (sim. TRAD. Holl. VI 15, 3).

al. ANON. Ellsworth 4 p. 224, 16. CART. PLAN. 5. al. ANON. Erford. p. 161. COMPIL. Lips. p. 130. MUT. Ad noticiam 33 (sim. LAD. ZALK. A 50). al. ANON. Seay p. 22. ANON. Monac. II 3. al. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 7: $\cdot \Gamma \cdot$ ut situatur in summitate polycis in linea. al. IAC. THEAT. 5. NICOL. CAP. p. 315. al. GOB. PERS. p. 182a. al. IOH. FLOESS 1. al. ANON. Claudifor. 1, 1, 5. al. UGOL. URB. 1, 8, 2. PHIL. CAS. contr. 35 descr. TACT. Octo princ. 4. ANON. Carthus. pract. 5, 13. al. TRAD. Holl. I p. 165. al. TRAD. Holl. II 4 p. 62 (p. 437b): aliquis cantus secundi toni incipitur in $\cdot G \cdot$ gravi, id est in **gammaut**. al. VERS. Primus habet 26 p. 160 (p. 471a). TRAD. Holl. III 1 p. 17. al. MUT. Christo 95. al. TRAD. Holl. VI 33, 11. al. CONR. ZAB. tract. YY 8. al. IOH. TINCT. diff. 131: $\cdot \Gamma \cdot$ ut est linea, cuius clavis est $\cdot \Gamma \cdot$, et in qua unica vox, scilicet ut, per h durum ex loco proprio canitur (sim. IOH. TINCT. exp. 6, 17). al. TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 4, 2, 2. al. COMPOS. Cum igitur 3, 18. IOH. TINCT. nat. 19, 9. al. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 5. al. IOH. TINCT. exp. 2, 30: istorum viginti locorum unicus est gravissimus, scilicet $\cdot \Gamma \cdot$ ut. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11. al. NICOL. BURT. 1, 18, 98. GUIL. MON. 5 p. 31. DIFF. MUS. 44. BONAV. BRIX. 26, 10. al. ADAM FULD. 2, 5. al. LAD. ZALK. A 26. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. GUIL. POD. ench. 20 p. 381. al. GUIL. POD. 5, 13. al. FR. GAFUR. pract. 1, 4. al. MICH. KEINSPI. 3, 29 descr. al. ERASM. HOR. p. 83b. al. ANON. La Fage III p. 243. SZYDLOV. 2 p. 15. al. CONTR. In presenti 35. al. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b. MON. Ab F p. 182, 10. MON. Compendiosam p. 181, 7. al. MON. Dividitur p. 178, 7. MON. Fac lineam p. 183, 4: In primo puncto post $\cdot f \cdot$ pone **gamut**. al. MON. Longitudinem p. 150, 31. MON. Medietas p. 143, 7. FIST. Formata prima 1 p. 135: dividitur totum **gammaut** per longitudinem in novem partes, quarum prima erit $\cdot A \cdot$ grave, tertia $\cdot D \cdot$ grave, quinta $\cdot a \cdot$ acutum, sexta $\cdot d \cdot$ acutum, septima $\cdot a \cdot$ superacutum. al.

g mit chromatischen Systemerweiterungen — with additional chromatic divisions

[s.XIII] INTERV. Sit b-O 4: crux <inter> $\cdot \Gamma \cdot A \cdot$ magna vel gravia. al. [s.XV] IOH. KECK 3 p. 324a: inter $\cdot \Gamma \cdot$ et $\cdot A \cdot$ grave ... reperies $\cdot A \cdot$ fictum grave, quod cum $\cdot \Gamma \cdot$ facit semitonium minus, quod repraesentatur $\cdot \Gamma \cdot$ et $\cdot A \cdot$ gravi per $\cdot B \cdot$ rotundum. FIST. Formata prima 11 p. 136: falsa, quae est super **gammaut**.

[2 irrätlich: in einem System Γ -G, A-G, A-D, wobei das Tetrachord der synemmenon (A-D) in die fortlaufende Reihe der Tonbuchstaben einbezogen wird — erroneously: in a system Γ -G, A-G, A-D, through which the synemmenon tetrachord (A-D) is integrated into the progressing series of tonal letters]

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b: Diatonici: $\cdot \Gamma \cdot$ $\cdot A \cdot$ Proslambanomenos Latine aquisitus ... $\cdot G \cdot$ Lichanos meson diatonos mediarum extenta $\cdot A \cdot$ Mese media $\cdot h \cdot B \cdot$ Trite synemmenon tertia coniunctarum $\cdot C \cdot$ Paranete synemmenon diatonos coniunctarum extenta eqs. (cf. Wien cpv 55 fol. 167v; v. Smits v. W., Musikerziehung p. 85).

3 im System: $\Gamma a^s y^s b^s c^s d^s s^s e^s f^s r^s g^s h^s i^s k^s l^s m^s n^s o^s p$ — in the system: $\Gamma a^s y^s b^s c^s d^s s^s e^s f^s r^s g^s h^s i^s k^s l^s m^s n^s o^s p$ [s.XII] THEINR. DOV. tab. 3-2.

4 im System: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$ (I-M = tetrach. synemm.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $Q^s R S$ — in the system: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$ (I-M = tetrach. synemm.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $Q^s R S$ [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

5 im System: $\Gamma A B^s C D E^s F G H$ ($^s Z^s$) $I^s K L M^s N O P$ ($Q^s R S T$) — in the system: $\Gamma A B^s C D E^s F G H$ ($^s Z^s$) $I^s K L M^s N O P$ ($Q^s R S T$)

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. CYMB. Omne instr. 3, 2: simbalum, <que> (*pro* quod) per **Γ** designatur. *al.*

II Schlüsselbuchstabe — clef sign

[s.XIII] MUS. MAN. 26, 18: quatuor regulae cum quinque spatiis suis sufficere valeant ad lineam pernotandam, sola clavis **Γ**, si supremae lineae praefigatur, in infima regula **Γ** tibi litteram primam, sub qua non est alia, praesentabit (*cum exemplo*). *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 15: Cum autem in cantibus aliquorum tonorum plagalium plena fit depressio, tunc pro promptiori cognitione notatur **Γ** grave. IOH. OLOM. 5 p. 17: Clavis ex cunctis recipis paucas elementis. / Litera sit quavis, quinque sub limite clavis. / ·C· grave fit clavis, sic ·c·g·fers (*ms.*; *ed.*: fero) in acutis / ·T· gammaque deprese, superans ·dd· (*ms.*; *ed.*: dictis) scribis in arce (*ms.*; *ed.*: Graece). TRAD. Holl. I p. 169: Signatae (*sc. claves*) sunt, quae ad notificandum cantum in libris scribuntur, et harum quaedam (*ms.*; *ed.*: quae) communiter signantur, ut F grave et c acutum, quaedam (*ms.*; *ed.*: quae) vero, ut **Γ** Graecum fundamentale, rarius, et g superacutum, quaedam vero rarissime, ut d excellens, signatur (*pro* signantur?) (*sim.* TRAD. Holl. II 62 p. 10 (p.419a). TRAD. Holl. II 64 p. 10 (p. 419b). LAD. ZALK. A 53. SZYDLOV. 2 p. 13). TRAD. Holl. III 3 p. 25. *al.* MICH. KEINSP. 3, 63. *al.*

gamma -ae f. et -atis n. (γάμμα) 1. Bezeichnung für das Tonsystem 2. Bezeichnung für einen Teilbereich des Tonsystems — 1. term that designates the tonal system 2. term that designates a segment within the tonal system

1 Bezeichnung für das Tonsystem — term that designates the tonal system

[s.XI] COMM. Guid. 47 p. 120: syllabae ut, re, mi, fa, sol, la, quae in **gamma** sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 22d, 6: Consideremus nunc quidem illi cantus, quos **gamma** Guydonis non recipit. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 1, 7: de musica manuali, videlicet de **gamma**, quae levae manus traditur articulis. METROL. 23-24 p. 69. AMERUS 2, 1: si queritur, quare ista Graeca littera ·Γ· preponatur in **gamma**, respondeo: quia Greci fuerant primi inventores huius artis. AMERUS 2, 7: quot sunt radices in **gamma** et per quid canitur? Respondeo: septem sunt radices in **gamma**, tres super ·G· per ♯ quadratum, due super ·C· per proprium cantum, due super ·F· per b molle. AMERUS 2, 15: viginti tres littere et totidem voces ... possunt dici in **gamma**. *al.* LAMBERTUS p. 256b: nihil aliud est **gamma** quam compositio signorum monocordi cum vocibus (*inde* TRAD. Garl. I 136. TRAD. Garl. III 140. TRAD. Garl. IV 59. QUAT. PRINC. 3, 9). TRAD. Lamb. 1, 2, 2. *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 266, 8. TRAD. Garl. plan. I 130. *al.* TRAD. Garl. plan. III 37. *al.* AUGUST. MIN. L 104: Explicunt **gamme** mutationes, que fuerint <ab> aliqua proprietate in aliam. TON. Sar. p. 2. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 206. *al.* IAC. LEOD. cons. 58. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 14. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 34, 13: Solo genere diatonico principaliter nunc utimur in **gammate**. IAC. LEOD. spec. 2, 94, 13: Pentatonus in **gammate** locum nullum habet, nisi per falsas mutationes. IAC. LEOD. spec. 4, 10, 1: In nostro monochordo sive in **gammatis** compositione, quaedam consonantiarum magis proprie, quaedam minus continentur. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 12: **Gamma** est conveniens ordinataque vocum cum monochordi litteris vel signis et inter se coniunctio. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 23: a prima clave, quae est gammaut vocetur **gammatis** constitutio, dispositio vel ordinatio, sed etiam dicitur manus vel palma. *al.* PETR. PALM. p. 513: Falsa musica est, quae non potest inveniri in **gamma** manus secundum artem plani cantus ab initio sibi imposita. *al.* QUAT. PRINC. 2, 3: Guido monachus, qui compositor erat **gammatis** (*sim.* QUAT.

PRINC. 3, 4. ORIG. ET EFF. 5 (L), 7). *al.* PS.-THEODON. pr. p. 31. ANON. Quaest. 31. *al.* COMPIL. Ticin. A 24 (*sim.* TRAD. Holl. VI 14, 1). [s.XV] ORIG. ET EFF. 24, 1. *al.* THOM. BAD. p. 84. *al.* TRAD. Holl. II 44 p. 22 (p. 424a). TRAD. Holl. III 1 p. 19. TRAD. Holl. VI 15, 9. IOH. TINCT. exp. 1, 11-12. COMPEND. MUS. 20. ANON. La Fage III p. 243. CONTR. Circa modum p. 28, 36. CONTR. Quoniam hom. pr. 9.

2 Bezeichnung für einen Teilbereich des Tonsystems — term that designates a segment within the tonal system

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 21, 5: ultimum feci educens ab illis eos ordines pentachordorum et tetrachordorum, quos **gammamas** vocamus. [s.XIV] AEGID. MUR. p. 128b: Est autem alius modus componendi motetos quam superius dictum est, videlicet, quod tenor vadat supra motetum et sic ordinabis: accipe tenorem de antiphonario, sicut superius dictum est, quem colorabis et ordinabis, et stat in **gamma** bassa; et tu potes eum mittere in **gamma** alta; et quando est ordinatus bene, tunc facias discantum sub tenore, sicut melius scis et potes. [s.XV] BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72: qui contrapunquare procurat, hexachordum non exeat cantu plano supra vel subter psallente, quod dicunt ipsi **gamma**. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 73: et sic septem **gammata** faciunt iuxta septem hexachorda. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 73: si facillime volumus et alia **gammata** sine magno labore componere. *al.*

gammaticus -a, -um das Tonsystem betreffend — with reference to the tonal system

[s.XIII] LAMBERTUS p. 256b: et in hoc fit compositio **gammatica**. Unde nihil aliud est gamma quam compositio signorum monocordi cum vocibus.

adv. **gammaticè** das Tonsystem betreffend — with reference to the tonal system

[s.XV] ANON. La Fage III p. 243: Nota versus: **Gamatice**: (*mss.*; *ed.*: gammatica) est concors ordo, quod (*mss.*; *ed.*: quo) sex petit octo. Diatonice: per duo fit sursum vel per tertia sexta (*mss.*; *ed.*: tres iuxta) deorsum. Harmonice: voce (*mss.*; *ed.*: vocem) parit sexta, perfectis est aliena. (?)

gemellium -i n. zweistimmiger Satz — two-voiced composition

[s.XV] ANON. Monac. 1, 21: Et licet aliquae compositiones plures habeant partes quam tres, sicut sunt carmina aut canções quatuor aut quinque vocum, in quibus aliquando reperiuntur duo discantus, tenor, contratenor et subcontratenor aut duo contratenores et cetera, et etiam aliquae solum duas habeant partes, scilicet discantum et tenorem, sicut sunt **gemellia** et huiusmodi; tamen hoc non fit ita communiter, et igitur de ipsis pro praesenti non est necessarium aliquid dicere. cf. Berkold, *Gymel* p. 330 sqq.; HMT s. v. *gymel* v. *gymel*

genus -eris n. I. Tongeschlecht II. Bezeichnung für eine mensurale Ebene von Notenwerten — I. melodic genus II. term that designates a level of note values in mensural notation

I Tongeschlecht — melodic genus: **genus chromaticum**, **genus diatonicum**, **genus enarmonicum**

1 die Intervallstruktur der Tetrachorde betreffend — with reference to the intervallic structure of tetrachords

a generell — general [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: **Genera** vero sunt modulationum tria: primum, quod Graeci nominant *αργονιαν*, secundum *χαρμα*, tertium *διατονον*. Est autem harmoniae modulatio ab arte concepta, et ea re cantio eius maxime gravem et egregiam habet auctoritatem. Chroma subtili sollertia ac crebritate mo-

congruit **generi** diatonico. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 22: et nominant cantores **genus** hoc (sc. *diatonicum*) $\natural$ quadrati ... Est vero **genus** secundum enarmonicum, quod b mollis vocant ... Tertium est **genus** chromaticum appellatum, quod nature dicunt. al. BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42: istae tres proprietates, scilicet $\natural$ durum, b molle et natura sic se habent sicut tria **genera** melorum, quae ponuntur a Boetio, scilicet diatonicum, chromaticum et enarmonicum. al. GUILL. POD. ench. 15 p. 377. al. GUILL. POD. 5, 4: Cum enim tertium genus, id est enarmonicum, neque secundum totum, neque secundum quaslibet eius partes practice recipiatur, quemadmodum libro primo ostensum fuit, relinquitur de necessitate, ut supradicte proprietates (sc. b molle aut b quadratum) a **genere** diatonico et chromatico tantum proveniant. *ibid.* al. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Mihi insuper nequaquam placet Anselmi ratio, quia naturae proprietatem inter scilicet b quadram et b rotundam, seu melius dixerio inter b duram et b mollem, mediam collocavit, quasi ipsa naturae proprietas suavior secundum scilicet chromaticum **genus** sit disposita, asperior autem b quadrae in diatonico, longeque suavior b mollis in enarmonico deductae sint. Nam unumquodque exachordum sive b durae qualitatis sive naturalis sive etiam b mollaris secundum diatonicum **genus** noscitur esse dimensum (cf. col. 135, 1).

II Bezeichnung für eine mensurale Ebene von Notenwerten — term that designates a level of note values in mensural notation

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 10, 14: Longa dicitur perfecte perfecta, cum includit tria tempora <perfecta> sui gradus, ut tres breves ... Sed perfecte imperfecta dicitur, cum includit duo tempora <perfecta> sui **generis** sive gradus, ut duas breves. al. IOH. BOEN ars 1, 13, 1: Predictam regulam: longa ante longam valet tres, multi non solum strictissime servant ..., sed et extendere conantur, ut nota ante longiorem se in proximo **genere** sub imperfectione cadere possit, verbi gratia semibrevis ante brevem aut brevis ante longam. ... Verumtamen si longior sequens non esset longior de proximo **genere**, ut si post semibreven sequeretur longa, tunc demum semibreven imperficere liceret. GOSCALC. 3, 4 p. 166, 15. (?) PS.-THEODON. 2 p. 40: in veteribus moctectis inveniuntur semibreves alteratae per longas, quod non mihi videtur consonum rationi, quia semibreves non dividuntur immediate a longis, sed a brevibus, et ideo non sunt de **genere** longarum, sed brevium. PS.-THEODON. append. 3 p. 55: larga, longa, brevis et semibrevis imperficiuntur a notulis minoribus vel a valoribus, quaelibet in **genere** suo. al. IOH. PIPUDI p. 44: si post pausam longam punctus habeatur, signum est, quod maior modus est perfectus. Item si inveniatur pausam trium temporum, signum est, quod minor modus est perfectus in illo **genere**.

genus cantilenarum cf. col. 133, 48; 134, 22

genus commaticum Bezeichnung für ein Tongeschlecht, dessen Tetrachordstruktur aus einer Folge von zwei kleinen Halbtönen sowie einem Intervall aus einem Ganzton und einem großen Halbton besteht — term that designates a tonal genus, the tetrachordal structure of which consists of a series of two minor semitones plus one interval made of a tone and a major semitone

[s.XIV] IOH. BOEN ars 2, 21, 8: Sic ergo novum **genus** modulaminis, quod nec dyatonicum nec chromaticum nec enarmonicum, ymmo **commaticum** dicitur, posset inveniri. IOH. BOEN mus. 4, 175: novo **generi** cantus, quod **commaticum** dici potest, inherendo ut hic: (sequitur exemplum).

genus imitativum Bezeichnung für eine imitatorische, aber nicht streng kanonische Kompositionsgattung — term for a compositional genre that is imitative, but not strictly canonic

[s.XV] FLOR. FAX. 15 p. 87: Sunt autem quatuor genera com-

positionis. Unum ad placitum habebit eventum, cuius ad faulx bourdum (ut Gallici dicunt) prima species erit ... Secundum **genus** ad fugam, id est earundem neumarum per temporis intervallum resumptarum voces alterutrorum compulit. Tertium difficillimos verborum canones investigat. Quartum **imitativum** per diversas neumas tamen ab his tribus cursus similitudinem auferet. FLOR. FAX. 16 p. 88: Quartum **genus**, quod **imitativum** dicitur, omnes has species et genera mutatis neumis ipsorum et cadentiis quam saepissime compositionem longe eorundem trium generum meliorem reddet.

gesta -ae f. Heldenlied (‘Chanson de geste’, Bezeichnung für einen aus gleichen Versikeln bestehenden Gesang, der die Taten der Helden und Vorfahren schildert) — heroic song (‘chanson de geste’, term that designates a song, which consists of equal verses and records the deeds of heroes and ancestors)

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 126: Versus autem in cantu gestuali <est>, qui ex pluribus versiculis efficitur. <Versiculi> in eadem consonantia dictaminis cadunt. In aliquo tamen cantu clauditur per <versiculum> ab aliis consonantia discordantem, sicut in **gesta**, quae dicitur de Girardo de Viana. Numerus autem versuum in cantu gestuali non est determinatus, sed secundum copiam materiae et voluntatem compositoris ampliatur. Idem etiam cantus debet in omnibus <versiculis> reiterari.

v. cantus gestualis

ghiterna (ghiterra) v. guitarra

giroletum v. viroletum

gis, ggis Bezeichnung für die Halbtonstufe zwischen G und a (in verschiedenen Oktavlagen) — term that designates the semitone that falls between G and a (within different octaves)

[s.XV] TACT. Concordanciarum p. 174, 5: quando descendit (sc. cantus) ·f·e·d·, tunc teneas ·f· cum ·a·, ·e· cum ·gis· semitonio, ·d·la (ex errore pro ·d·a·?) quinta. ARN. ZWOLL. p. 26: Conductus facti in inferiori assere ciste sunt isti: ·h·c·cis·d·dis·e·fis·g·gis·h·c·a· et sunt in toto 12. Sed conductus in superiori assere istius ciste, cuius portivus fit ad modum mitre episcopalis, sunt omnes alii et sunt in numero 22, scilicet ·f·a·b·cis·d·dis·e·f·fis·g·gis·a·b·h·c·cis·d·dis·e·f·fis·g·gis·. ARN. ZWOLL. add. p. 41. CLAVIC. Ad faciendum p. 229, 5. CLAVIC. Ad faciendum p. 229, 17. CLAVIC. Primo p. 148, 12: reincipiatur a ·dis· et dividatur in 4^{or}, primus erit ·gis·, 2us ·ddis·, 3us ·dddis·, 4^{tus} vacat. Demum a ·gis· in 4^{or}, et erit primus ·ccis·, 2us ·ggis·, 3us et 4^{tus} vacant. COMPIL. Salisb. 3: sex sunt voces in cantu et duae circumlocutae, et sic erunt octo. Quae quidem ... signantur per octo litteras alfabeti, scilicet ·c·d·e·f·g·a·h·b·. Et quattuor sunt semitonia, videlicet ·cis·dis·fis·gis·. CLAVIC. Incipiendo p. 228, 8. MON. Ad inveniendum p. 223, 6: a ·fis· ad finem fiant novem passus, et primus terminabit ·gis·, quintus ·ggis·. MON. Ad inveniendum p. 223, 8-13. MON. Ad inveniendum p. 223, 21 descr. MON. Neumarum p. 219, 16.

gnomo Bezeichnung für eine (eintönige?) Neume mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a (single-note?) neume

[s.XI] NEUM. Scandicus 2: Pentaphonus, strophicus, **gnomo** v, porrectus, oriscus.

gradale v. grad(u)ale

gradata (gradatus) 1. *Bezeichnung für das Quilisma (bzw. Tremula)* 2. *Bezeichnung für eine Form des Scandicus — 1. term for the quilisma (or the tremula) 2. term for a form of the scandicus*

1 *Bezeichnung für das Quilisma (bzw. Tremula) — term for the quilisma (or the tremula)* [s.XI] BERNO ton. p. 79b: quilismata, quae nos **gradatas** neumas dicimus. ARIBO 37 p. 66: Tremula est neuma, quam **gradatam** vel quilisma dicimus (*sim.* COMM. Guid. 62 p. 153). NEUM. Scandicus 8: **gradatus** , atticus.

2 *Bezeichnung für eine Form des Scandicus — term for a form of the scandicus* [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: Ita illa una neuma, que per quinque gradibus cordarum tonando ascendit vel descendit, serenimpha (*glo.*: **gradata** tardata) vocatur. NEUM. Accentus p. 83: inflatilia, muta, **gradata** , voluvilis. NEUM. Prima p. 82: acutra, acutrapite, **gradata** , aicusta. *cf.* Floros, Neumenkunde 2, p. 74 sqq.

gradatim *stufenweise, in Ganz- oder Halbtonschritten — with conjunct melodic progression, in stepwise motion of tones or semitones*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 27, 14, 3. [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 223. [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 7: Tertia autem differentia in illis tantum canitur, quae a parhypate hypaton inchoando **gradatim** ad mesen intenduntur. *eqs.* BERNO ton. p. 100b: Differentia III eodem modo, quo et superior finit et incipit, nisi quod minus morando a prima neuma **gradatim** in terciam ascendit. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 6: in proslambanomenos, quod est ·A·, incepta et usuali tonorum aut semitoniorum intensione in paranete hyperboleon, quod est ·g·, **gradatim** perducta. TON. Aug. p. 98b. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 89. ORG. Berol. 29: sive **gradatim** sive transiliendo. FRUT. brev. 13 p. 100 (*inde* THEOG. METT. 34, interp. 1a (p. 193b)). *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. ton. 24, 16: Differentia quarta recipit antiphonas a parhypatemeson **gradatim** ad mese ascendentes. *eqs.* UDALSC. 3: Prima autem varietas est, ubi cantus in finali orditur et statim ad accutiores ... **gradatim** intenditur. *eqs.* UDALSC. 17: Quarta differentia est, que in hoc distat a tertia, quod intermisce intenditur, non **gradatim**. GUIDO AUG. 609. TON. Vatic. 12, 3 p. 195. *eqs.* [s.XIII] DISC. Quicumque II 3, 11. MUS. MAN. 30, 13. TON. Franc. p. 120a. *al.* AMERUS 9, 2: Quartus tonus **gradatim** ascendit, sed tandem de alto cadit (*inde* ANON. Ratisb. 8, 4, 11. TON. Subl. p. 58, 4. TRAD. Holl. II 63 p. 79 (p. 443a). TRAD. Holl. III 9 p. 73. BONAV. BRUX. 18, 27. LAD. ZALK. B 39. SZYDLOV. 13 p. 59). ELIAS SAL. 22 p. 46a. LAMBERTUS p. 254b. ANON. Ratisb. 8, 1, 9. AUGUST. MIN. C 122. *al.* TON. Sar. p. 3. *al.* TRAD. Franc. V 7. *al.* ENGELB. ADM. 4, 33, 4: cantus ... decurrit per saltum potius quam **gradatim**. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 2, 1, 24. *eqs.* IAC. LEOD. spec. 6, 85, 20. *eqs.* *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 136. PETR. PALM. p. 512. GOSCALC. 2, 1 p. 114, 8. HEINR. EGER 4 p. 44: climacus, quia climaliter, id est **gradatim**, descendit. *al.* COMPIL. Ticin. F 245. TRAD. Pipudi p. 45. ANON. Seay p. 38. ANON. Vratisl. p. 331a (*sim.* MENS. Circa artem p. 511, 17). [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 45. *eqs.* *al.* IAC. TWING. p. 118, 6: **gradatim** vel saltando ascendunt (*sc. antiphone*). *eqs.* IAC. THEAT. 40. *eqs.* NICOL. CAP. p. 318: cane (*ms. Roma, Bibl. Casanat. 1711; ed.: sane*) vel **gradatim**: (*sequitur exemplum*). *al.* GOB. PERS. p. 192b. ANON. Claudifor. 4, 2, 5. *al.* UGOL. URB. 1, 78, 3: **gradatim** per tonos et semitonium ... ascendit (*sc. differentia*). *al.* PHIL. CAS. contr. 20: si note tenoris ordinate vel **gradatim** ascendunt vel descendunt. THEOD. CAPR. p. 96. PS.-GUIDO corr. p. 52a. THOM. BAD. p. 89. ANON. Carthus. pract. 8, 7. TRAD. Holl. I p. 182.

al. TRAD. Holl. II 64 p. 49 (p. 433a). *eqs.* *al.* TRAD. Holl. III 9 p. 64. *eqs.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 20. TRAD. Holl. VI 7, 19-20. FR. GAFUR. extr. 4, 4, 4. COMPOS. Natura 6, 4: ascendat quintam mediate vel immediate per floraturas **gradatim** vel non **gradatim** (*sim.* COMPOS. Cum igitur 3, 16). IOH. TINCT. contr. pr. 10. (?) BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: Cum ergo ad octavam sic **graduatum** cantans pervenerit chordam, eisdem gradibus syllabisque conversis pedetentim vocem remittat. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 68: quando tenor **gradatim** intenditur vel remittitur. Sed quid, si per saltus et anfractus? IOH. HOTH. dial. p. 69: **Gradatim** primo, secundo per saltum. IOH. HOTH. contr. II 18. GUIL. MON. 8 p. 53: si cantus firmus se invicem sequatur ascendendo de riga in spatium vel e converso, et ascendat X, XII notas **gradatim**. BONAV. BRUX. 7, 6: ·I· in linea, ·A·re in spatio, ·ḡ·mi in linea, ·C·faut in spatio, et sic **gradatim**. *al.* LAD. ZALK. B 19. *eqs.* *al.* HERB. TR. 3, 1 p. 65. MICH. KEINSP. ton. 52: saltim aut **gradatim**. *al.* ANON. Couss. I p. 446a. ANT. LUCC. 10b, 49. *al.* SZYDLOV. 13 p. 48. *eqs.* ORG. Ambros. p. 6. CONTR. Consonantia 23. CONTR. Contr. est ars 11: quando tenor **gradatim** descendit, hoc est nota post notam non saltando. *al.* CONTR. Est autem p. 367a. CONTR. Et primo I 16 p. 139 (p. 463b). CONTR. Inprimis 4, 1. *al.* CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quicumque II 19. CONTR. Salvator 29-30. CONTR. Species plani 17.

gradicus *Bezeichnung für eine dreitonige aufsteigende Neume — term that designates an ascending neume with three pitches*

[s.XI] NEUM. Scandicus 7: Bisticus et **gradicus** , tragicon, diaternius, exon.

gradiens *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI-XII] NEUM. Nomina 3: Descendens, punctus, **gradiens** , acclinis, oriscus.

grad(u)ale -is n. et **grad(u)alis** -is f. 1. *„Graduale“ (responsorialer Gesang des Proprium missae)* 2. *„Graduale“ (liturgisches Buch mit Gesängen für das Proprium missae)* — 1. *„gradual“ (responsorial chant that belongs to the mass propers)* 2. *„gradual“ (liturgical book that contains chants for the mass propers)*

1 *„Graduale“ (responsorialer Gesang des Proprium missae) — „gradual“ (responsorial chant that belongs to the mass propers)* [s.X-XI] TON. Lugd. 6, 9 MüMn: **Gradalia** a parhypate meson vel a lichanos hypaton ita: (*sequuntur exempla*) (*cf.* TON. Lugd. 6, 9 BrPr: **Gradales**). *al.* PS.-ODO mus. p. 276a: quod in nocturnis responsoriis somnolentorum more graviter et dissolute ad vigilandum nos exhortare videtur, in antiphonis vero plane et suaviter sonat, in introitis vero quasi voce praeconia ad divinum clamat officium, in alleluia suaviter gaudet, in tractu vero et **gradalibus** plane et protense humiliataque voce incedere videtur (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 165. BONAV. BRUX. 22, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 8). BERNO ton. p. 105a (*inde* TON. Baumg. 1, 18). FRUT. ton. p. 125: Principales autem eius (*sc. authentici protii*) antiphonae ab ipsa finali chorda sua, scilicet ·D· ordiuntur ... Responsoria ad eundem modum ... Introitus eiusdem modi ... **Graduales** ... Alleluia ... Offertoria ... Communiones ... Ad processionem ... Melodiae, que dicuntur sequentiae eius modi. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. ton. 25, 39: Huius toni **graduale** non inveni regulare. *al.* TON. Gratianop. p. 22: De responsoriis subsequitur in<for>matio, que est communis omni<bus> responsoriis et officiis et **grad<alibus>** et omnibus canti<ci>bus, exceptis <anti>phonis per supradic-

tas cons<onan>tias. *al.* [s.XIII] INST. PATR. 23: Responsoria vero et antiphonas, **gradualia**, tractus, alleluia, offertoria et communioniones, omnemque gravem cantum, remissiori ac velociori processu persolvamus. INST. PATR. 27: Quicumque inponit antiphonam vel responsorium, psalmum aut ymnum, introitum an **graduale**, tractum sive alleluia, seu quicquid incipit, duas vel tres sillabas an unam sillabam et duas aut tres notulas inponat solus tractim aliis tacentibus; et ab eo loco, quo intonans dimisit, ceteri inchoent subsequentes non repetendo, quod ille precinuit. MUS. MAN. 51, 4: in illis cantibus, qui nec „Gloriam“ habent sicut introitus et responsoria, nec „Saeculorum“ sicut antiphonae, sed omnino neumatibus carent sicut ymni, „Sanctus“, „Agnus Dei“, „Kyrie“, „Gloria in excelsis“, alleluia, **gradalia**, offerendae, communioniones, prosae sive sequentiae, ceteraque cantuum genera. *al.* METROL. 17 p. 80. AMERUS 8, 26. *al.* LAMBERTUS p. 261b: sepe videmus offertoria cum **gradualibus** officiisque alleluiaque vel antiphonas responsoriaque quedam et tractus voces cantari per duodenas. HIER. MOR. 22 p. 162, 22: habetur frequenter in **graduali**, quod responsorium est toni paris et versus est toni imparis. TON. Sar. p. 11. WALT. ODINGT. 5, 7, 8: **Graduale**, quia ad gradus chori cantari solet. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 65 (*inde* BONAV. BRIX. 15, 45). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 87, 16: quandoque **graduale** est toni paris et versus eius, si per se sumatur, toni imparis. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 53: quae **gradualia** antiqui incipiebant in ·C·faut et per notam finalem, cum sint secundi toni, finiebant in ·D·solre, moderni vero incipiunt in ·G·solreut et similiter finiunt in ·A·lamire per notam finalem. *al.* QUAT. PRINC. 3, 37. SUMM. GUID. comm. 1, 61. GOSCALC. 1, 5 p. 72, 4. HEINR. EGER 5 p. 51. PS.-MUR. mod. p. 101a. [s.XV] PROSD. exp. 64, 11: in voluminibus antiphonarum, **gradualium** et aliorum cantuum ad ecclesiam pertinentium valde antiquitus notatis. IAC. TWING. p. 94, 3. IAC. THEAT. 53: Omnia **gradualia**, quae incipiunt in ·C· grave vel in ·D· grave vel in ·F· grave et ascendunt usque ad ·c· acutam et finiunt in ·D· grave sunt primi toni. *eqs.* *al.* NICOL. CAP. p. 313: nota, quod responsorium indicatur cum suo versu, alleluia scilicet cum suo versu et **gradualis** cum suo versu. UGOL. URB. 1, 112, 1: De principiis introituum, **gradualium**, offertoriorum et cetera primi tropi. UGOL. URB. 1, 120, 1: De finibus **gradualium** et alleluia et de principiis versuum ipsorum et de eorum distantia. UGOL. URB. 1, 150, 10: versus **gradualis**. *al.* GEORG. ANS. 3, 6. *al.* PS.-GUIDO corr. p. 53a. *al.* TON. Subl. p. 63, 11. TRAD. March. 426. *al.* TRAD. Holl. I p. 178. TRAD. Holl. II 25 p. 100 (p. 450a). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 21. TRAD. Holl. VI 19, 1. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 12, 5. *al.* BONAV. BRIX. 15, 33. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1: Sed divus Ambrosius protector noster atque Gelasius et Gregorius **gradualia**, tractus et alleluia in missa cantari instituerunt. FR. GAFUR. pract. 1, 8.

v. antiphona gradalis, officium gradale, responsorium gradale
2 „Graduale“ (*liturgisches Buch mit Gesängen für das Proprium missae*) — „gradual“ (*liturgical book that contains chants for the mass proper*)

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 41: totum antiphonarium et **graduale** absque magistro addiscere poterit. *al.* GUIDO AUG. 704. *al.* TON. Cist. 170: prohibente sancto Cisterciensi capitulo nec in **gradali** nec in antiphonario quicquam mutari iam liceat. ANON. Cist. I 63 p. 40: Quae licet in **gradali** correximus. ANON. Cist. II c. 1151A: Sicut notatores antiphonariorum praemunivimus, ita et eos, qui **gradualia** notaturi sunt, praemunimus et hos et illos obsecramus et obtestamur, ne notulas coniunctas disiungant vel coniungant disiunctas. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 8, 9. *al.* AMERUS 12, 1: Totum **graduale** curie Romane diligenter examinatum in officiis tot incia et fi-

nes et seculorum in quolibet tono reperi et non plura. ANON. Hailspr. 4 p. 69: In cantu Gregoriano, id est (*om. ed.*) **graduali**, in quo prae ceteris (*ms.*; *ed.*: *preceptus*) quintus tonus plus frequentatur, ·b· molle rarius ponitur. TON. Lips. p. 107: Quartus tonus in toto **graduali** nusquam transformatur, nisi in sola antyphona „Iuxta vestibulum“. *al.* TON. Sar. p. 23. ANON. Couss. IV p. 46, 7: magister Leoninus, secundum quod dicebatur, fuit optimus organista, qui fecit magnum librum organi de **gradali** et antiphonario pro servitio divino multiplicando. *al.* IOH. GROCH. 232: **gradualem** et antiphonarium et alios libros ecclesiasticos. [s.XIV] GUIDO DION. 2, 6, 13. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 27: de his omnibus exempla multa reperiri possunt in libris de cantu, antiphonariis et **gradualibus**. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 15: Gregorius varium cantum musicalem, quo tam Latini quam Alemanni cum ceteris linguarum diversarum nationibus utuntur in divino officio, in duo volumina, videlicet in antiphonarium et **graduale** collegit, dictavit et neumavit sive notavit. *al.* [s.XV] PS.-GUIDO corr. p. 51b. TRAD. Holl. VI 47, 6. IOH. TINCT. nat. 19, 10. BONAV. BRIX. 21, 11. *al.* LE MUNERAT moderat. 2. *al.*

gradualis -e ? *stufenweise* — ? *stepwise*

[s.XV] TRAD. Holl. III 9 p. 69: ·G· saliens in ·c· creditum parat et manet in ·a· / ... / ·C· fit finalis, si cantus fit **gradualis**.
v. antiphona gradalis, officium gradale, responsorium gradale

gradus -us *m.* 1. *Tonstufe* 2. *Intervallschritt* 3. *Intervall* 4. *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung* 5. *Hexachord* 6. *Bezeichnung für eine Rangstufe, die das mensurale Verhältnis von benachbarten Notenwerten bestimmt* 7. *Tonschritt von der Größe eines Neuntels des Ganztons* 8. *Oktavbereich* 9. ? *Klangverbindung* — 1. *pitch, note* 2. (*conjunct*) *step* 3. *interval* 4. *term of undetermined meaning that designates a neume* 5. *hexachord* 6. *term that designates a level in mensural note values, which defines the mensural relationship of contiguous note values* 7. *interval that encompasses one ninth of a tone* 8. *range of an octave* 9. ? *progression of sonorities*

1 *Tonstufe* — *pitch, note*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 8: Exordia cantus cuiusque tropi sumuntur in sex chordis consideratis ab ultimo **gradu** suae descensionis. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483 (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 2). *ibid.* *al.* [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6. VERS. Ars humanas p. 114a. PS.-GUIDO form. ton. 3, 10. [s.XII] TON. Cist. 143 (*inde* IOH. AEGID. 15, 26). (?) [s.XIII] DISC. Quicumque II 1, 6: primus **gradus** de cantu est Gammut. MUS. MAN. 16, 4: haec vox ut ... talem possidet collateralem, quae pro ipsa valeat ad minus per **gradus** quatuor deponi, <sic>: ut-fa, mi, re, ut. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 26, 7. *al.* HUGO SPECHTSH. 263. *al.* HENR. ZEL. 28: sex sunt **gradus**, per quos tota ars musice canitur, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la et e converso. Et scala eius manus sinistra, in qua ponuntur **gradus**. [s.XV] IAC. THEAT. 2. GOB. PERS. p. 181a: Advertendum est autem, quod vetustissimi musici tantum quindecim, secundum alios quatuordecim **gradus** in scala musicali posuerunt; unde ab ·A·re in ceperunt et in ·aa·lamire terminaverunt. Sed posteriores musici, considerantes, quod secundum tonos quinque sub suo finali requiritur diapente, apposuerunt unum **gradum** in principio ... Insuper adiecerunt tres, secundum alios quatuor extremos **gradus**. Et sic sunt numero decem et novem **gradus** scalae musicalis. *al.* THOM. BAD. p. 85. ANON. Carthus. theor. 14, 24: Boetius fundavit suum monocordum Grecum et divisit illud in 4 partes ita, quod 5 primos **gradus** appellare voluit **gradus** principales et quatuor sequentes medios et 5 sequentes acutos et 4 finales excellentes. ANON. Carthus.

nat. 4 tit.: De **gradibus** seu clavibus inicialibus, id est, quibus principiantur ipsi toni communi usu. Primus tonus pro principiis sui cantus habet 4 **gradus** initiales, scilicet ·C·faut, ·D·solre, ·F·faut et ·a·lamyre. *eqs.* ANON. Carthus. nat. 4, 25: specialiter nota, quod quilibet tonorum inter alios **gradus** initiales superius enumeratos etiam illum habet initialem, qui eius principalis finalis est. Et ille in ordine ad alios dicitur principalis **gradus** initialis, ceteri vero dicuntur differentiales. ANON. Carthus. nat. 5 tit.: De **gradibus** ambitus, id est de **gradibus** ascensuum et descensuum ipsorum octo tonorum. ANON. Carthus. nat. 5, 35: si aliquis cantus inveniatur, qui nec incipiat nec finiat in suis **gradibus** regularibus, sed in suis affinis. ANON. Carthus. nat. 6 tit.: De **gradibus** finalibus octo tonorum. ANON. Carthus. nat. 6, 12: ·G·solreut autem nullum habet **gradum** affinem. ANON. Carthus. nat. 7, 20: plures sunt cantus, qui manent in communibus **gradibus**, et ergo in illis non oportet ascensum et descensum ad proprios **gradus** considerare. *al.* INTERV. Notandum 10 p. 158 (p. 470b). FR. GAFUR. extr. 4, 2, 4. GUIL. MON. 6 p. 34: tam in ascensu quam in descensu de **gradu** ad **gradum**. CONTR. Ad sc. artem p. 69b. CONTR. Est autem p. 367a. CONTR. Et primo I 15 p. 139 (p. 463b). *al.* CONTR. Nota quinque 10. CONTR. Volentibus I p. 26b-27a. CONTR. Volentibus II 7. *al.*

2 Intervallschritt — (conjunct) step

a Bestimmung — determination

[s.XV] IOH. TINCT. nat. 21, 3: **gradus** coniunctio est toni aut semitonii. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 3, 15: **gradus** pro quantitate ascensus vel descensus a spatio in lineam immediatam et e contra accipitur.

b Gebrauch — usage

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 107. HUCBALD. 14: Disponantur autem eadem voces **gradibus** suis ... ·den-^t t ·tes^s s ·do-^t t ·mi-^t t ·num^t. *al.* [s.XI] ORG. Mediol. rhythm. 90: Nam si cantus sonat sextam gradatim ad terciam, / organum quasi per **gradus** ascendit ad decimam. [s.XII] TON. VATIC. 12, 6 p. 211. [s.XIII] MUS. MAN. 52, 12: sumunt initium in tertia supra finalem, sed statim per **gradus** duos descendunt ad finalem. *al.* ELIAS SAL. 7 p. 24a. *al.* ENGELB. ADM. 4, 33, 5: Plagalis vero eius, i. e. quartus tonus in ordine, quia decurrit per **gradus** magis quam per saltus ascendendo et descendendo. *al.* [s.XIV] PAUL. FLOR. 21. [s.XV] IAC. TWING. p. 112, 21. IOH. TINCT. nat. 21, 1-2. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 13: Tertiam unisonus post se supra et infra tenorem postulat, si tenor ipse non moveatur vel si unum **gradum** aut duos ascendat vel descendat. *eqs. passim* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20. IOH. HOTH. dial. p. 69. *al.* (?) IOH. HOTH. contr. I 13: cantare discantur per **gradum** tam ascendendo quam descendendo, quando tenor movetur per saltum. *al.* ANON. COUSS. I p. 446a. CONTR. Ad sc. artem p. 69b-70a. CONTR. Consonantiae p. 409b. *al.* CONTR. Contr. est ars 29. *al.* (?) CONTR. Et primo I 22 p. 140 (p. 463b). *al.* CONTR. Et primo II 38 p. 143 (p. 464b). CONTR. Nota quinque 8-10. CONTR. Quoniam hom. 5, 10. *al.* CONTR. Quot sunt conc. p. 74b.

3 Intervall — interval

[s.XI] TON. Aug. p. 124b. *al.* [s.XIII] TON. Franc. p. 140a. TRAD. Garl. plan. V 102. *eqs.* (?) [s.XIV] IOH. BOEN ars 2, 17, 22: Est enim maior **gradus** dyapente quam dyatesseron. IOH. BOEN ars 2, 19, 8: Requirit enim quilibet **gradus** duas claves, et duo **gradus** tres claves. IOH. BOEN ars 2, 21, 14: Dyasis medietas est limmatis, id est semitonii minoris, qui nullum **gradum** armonicum facit apud nos. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 107. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 40, 7: in quolibet ipsarum deduccionum sunt iste 6 voces, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la, inter quas sunt 5 **gradus**. Primus est de ut in re, de re in mi, de mi in fa, de fa in sol, de sol in la, et e converso. Secundus est de ut in mi, de re in fa, de mi in sol, de fa in la, et e converso;

... Tercius **gradus** est de ut in fa *eqs.* GOSCALC. 1, 8 p. 88 (*sim.* CONTR. ZAB. tract. p. 236). *al.* [s.XV] TRAD. Holl. III 5 p. 36. MICH. KEINSP. 6, 9.

4 *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI-XII] NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, evanescens, gula, **gradus** vel gurgulus.

5 Hexachord — hexachord

[s.XIII] ANON. Ratisb. 2, 10. [s.XIV] IOH. MUR. not. 1, 5, 2: Quidam vero posteriorum in vocibus ordinatis per manum iuncturas per litteras alphabeti **gradibus** distinctis factisque mutationibus unius **gradus** in alterum (*sc. musicam ordinaverunt*), prout subiecta descriptio manifestat. (*Sequitur descriptio:*) 1. **gradus** - ut re mi fa sol la. ... - 7. **gradus**. MUT. Ad noticiam 24: sciendum, quod ·ee· a modernis musicis est addita propter perfectionem septem cantus vel **gradus**.

6 *Bezeichnung für eine Rangstufe, die das mensurale Verhältnis von benachbarten Notenwerten bestimmt (modus - tempus - prolatio) — term that designates a level in mensural note values, which defines the mensural relationship of contiguous note values (modus - tempus - prolatio)*

[s.XIV] MARCH. pom. 30C, 71. (?) PHIL. VITR. 15, 14 (*inde* TRAD. Phil. I f. 62rG, 49). (?) PHIL. VITR. 15, 16. ANON. Michels 1, 7. IOH. MUR. not. 2, 6, 5: Distinctio perfecti secundum situm in quolibet **gradu**: (*sequitur descriptio*). IOH. MUR. not. 2, 6, 9: Ordinatio modorum vel specierum cantus in quolibet **gradu**: (*sequitur descriptio*). IOH. MUR. not. 2, 10, 13: Longa dicitur perfecte perfecta, cum includit tria tempora <perfecta> sui **gradus**, ut tres breves. *al.* PS.-MUR. arg. p. 108a. PETR. DION. 9 p. 155: Primus **gradus**. Primus modus: ♩. Secundus modus: ♪. Tertius: ♫. Quartus: ♬. Quintus: ♮. *eqs.* *al.* PETR. DION. 10 p. 156: secundum omnem **gradum** notarum est dare **gradum** etiam et pausarum. *al.* IOH. MUR. comp. 7, 14. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 12. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 2: Primus quippe **gradus** crescendi ad perfectionem a minima prolacione vocis incipit procedendo per semibreve imperfectam ad semibreve perfectam. Secundus vero **gradus** crescendi ad perfectionem incipit a semibreve procedendo per breve imperfectam duas in se continentem semibreves ad breve perfectam. Tercius enim crescendi **gradus** ad perfectionem incipit a brevi recta, que est minimum in plenitudine vocis, procedendo per longam imperfectam duas breves eiusdem nature in se continentem ad longam perfectam. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 3: in quolibet **gradu** decrescende maior, minor et minima connumerantur, ut gratia exempli: longa perfecta dicitur maior in suo **gradu**; longa vero imperfecta dicitur minor, et brevis recta in illo **gradu** dicitur minima. *al.* ANON. London. I 1 p. 40-41. IOH. TORK. decl. 3, 3. IOH. HANB. sum. 2 p. 188, 2. *al.* PS.-THEODON. append. 2 p. 54. *al.* IOH. VETUL. 19, 5. SEMIBR. CAUD. p. 65. [s.XV] ORIG. ET EFF. 17, 1. ANON. COUSS. XII 5, 20: modus, tempus et prolatio ... dicuntur **gradus** speciales artis musicae (*sim.* ADAM FULD. 3, 5). ANON. COUSS. XII 12, 2: Est unius notae in eadem figura dupla eius acceptio et habet fieri in tribus primis **gradibus** musicae, scilicet modo, tempore et prolacione perfectis. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 30. COMPOS. Cum igitur 1, 4: consideret, sub quibus **gradum** musicae membris, scilicet an in tempore perfecto vel imperfecto vel maiori prolacione vel minori prolacione, <velit componere> (*sim.* COMPOS. Cum igitur 2, 4. COMPOS. Cum igitur 3, 4). COMPOS. Cum igitur 1, 12: Proportio enim dupla similiter et quadrupla locum tenebunt in omnibus musicae **gradibus**, tam perfectis quam imperfectis. Sed proportio tripla similiter sesquialtera solum habebunt locum in musicae **gradibus** imperfectis. IOH. HOTH. mens. II 3, 1. *al.* ADAM FULD. 3, 2: proportio fieri habet per primos musicae **gradus**, videlicet

modum, tempus et prolationem. ADAM FULD. 3, 7: Tactus autem per figuras et signa in singulis musicae **gradibus** fieri habet. *al.* ANON. Salisb. 1, 4: alio nomine dicitur musica mensurabilis ob hoc, quia mensuratur his tribus **gradibus** musicae figurativae, modo, tempore et prolatione. ANON. Salisb. 6, 13: Qui tres **gradus** significantur nobis per haec signa tria, scilicet numerum, circulum et punctum. ANON. Salisb. 10, 1: Perficere est notam imperfectam perfectam reddere et hoc mediante puncto additionis, et habet causari in cantu de **gradibus** imperfectis. ANON. Salisb. 15, 8: **Gradus** musicae: Modus respicit maximam et longam q q . Tempus brevem et semibrevem respicit o o . Prolatio semibrevem et minimam respicit o b . *al.* CONTR. Notandum est p. 47.

7 *Tonschritt von der Größe eines Neuntels des Ganztons — interval that encompasses one ninth of a tone* [s.XV] INTERV. Notandum 3 p. 158 (p. 470b): Item cisma est modus continens medium **gradum**; distat enim (*ms.*; *ed.*: id est) re ab ut novem **gradibus**. Sed coma est modus continens unum **gradum**. Sed dyacisma est modus continens duos **gradus**. Dyeseos est modus continens quattuor **gradus**, qui dicitur semitonium minus. Sed apothome est modus continens quinque **gradus**, et ille modus dicitur semitonium maius. ... Semitonium perfectum continet quattuor **gradus** cum medio. Tonus continet novem **gradus**. ... Diapason continet sex tonos, id est quinquaginta quattuor **gradus**.

8 *Oktavbereich — range of an octave* [s.XV] ANON. Claudifor. 1, 3, 5: hae septem litterae secundum triplicem **gradum** ordinantur in manu. Primo **gradu** integraliter sic: $\cdot\Gamma\cdot a\cdot b\cdot c\cdot d\cdot e\cdot f\cdot g\cdot$. Secundo statu iterum integraliter, videlicet sic: $\cdot a\cdot b\cdot c\cdot d\cdot e\cdot f\cdot g\cdot$. Tertio vero **gradu** ponuntur dumtaxat quatuor, videlicet isto modo: $\cdot aa\cdot bb\cdot cc\cdot dd\cdot$.

9 ? *Klangverbindung (eines mehrstimmigen Satzes) — ? progression of sonorities (within a polyphonic composition)* [s.XV] ORIG. ET EFF. 15 tit.: De tribus **gradibus** discantus. Tres sunt **gradus** discantus: primus diapente cum ditono; secundus diapason cum diapente; tertius decima, id est diapason cum ditono, <cum duodecima> (*ms. London, Lansdowne 763; ed.*: tertius cum diapente decima, id est diapason cum ditono), tertiadecima cum quintadecima. ORIG. ET EFF. 16, 1: Cantus coronatus cantus fractus dicitur, quia ad nullum **gradum** alligatur, sed potest ascendere et descendere in consonantiis perfectis et imperfectis indifferenter.

grandis maior - grandis media - grandis minor
Notenzeichen der Mensuralnotation im Wert von acht Breven (■), sieben Breven (■) oder sechs Breven (■) — notational symbol in mensural notation with the value of eight breves (■), seven breves (■), or six breves (■) [s.XV] GEORG. ANS. 3, 268: Eam quidem, que unius temporis servat mensuram, brevem absolute nominamus. At eam ..., que temporum sex, **grandem minorem**, que quidem temporum septem, **grandem mediam**, eam, que octo, **grandem maiorem**; at ultimam, que novem, absolute maximam vocamus. GEORG. ANS. 3, 273, 3: **Grandis maioris** est figura et ipsa quadrangula oblonga duobus caudis caudata, earum minor ex sinistro (*ms.*: est sinistra; *ed.*: et sinistra) ad superius tendens, altera maior ex dextris inferius producitur: ■. **Grandis medie** figura quadrangula est quantitatis tamen minoris, sed solum ex sinistro cauda inferius producitur: ■. **Grandis minoris** est figura eiusdem quantitatis et similis, sed eversa ad superius extensa sinistra cauda: ■.

gratamica *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **gratamica** ♪.

gratuita *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **gratuita** ♪.

5 **gravalis** -e *tief (die Tonlage betreffend) — low (with respect to register) [opp.: acutus]* [s.XI] VERS. Ars humanas p. 112a: Octo modis quique sua pulchra fingunt cantica. / Dum **gravales** et acutas sequestrant particulas; / que noscuntur gravitate necnon et acumine.

10 **gravamen** -inis *n. Tiefe (die Tonlage betreffend) — lowness (with respect to register) [opp.: acumen]* [s.XII] ANON. Pannain p. 114. [s.XIII] IOH. AEGID. 11, 25: quando vox aliam superat intensione acuminis sive (*ed.*: sine) remissione **gravaminis**. IOH. AEGID. 13, 5: tropi secundum Boetium sunt constitutiones in totis vocum ordinibus acumine vel **gravamine** differentes. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 6.

gravatio -onis *f. 1. (melodischer) Abstieg, absteigende Tonbewegung 2. Tiefe (die Tonlage betreffend) — 1. (melodic) descent, descending melodic progression 2. lowness (with respect to register)*

20 **1** (*melodischer*) *Abstieg, absteigende Tonbewegung — (melodic) descent, descending melodic progression [opp.: elevatio]* [s.IX] AURELIAN. 1, 15: Habet enim (*sc. homo*) cantandi fistulam in gutture, quandam cytharam in pectore pulmonis fibris quasi quibusdam distinctam cordis, elevationes atque **gravationes** in venarum pulsuumque reflua mutatione.

25 **2** *Tiefe (die Tonlage betreffend) — lowness (with respect to register) [opp.: acutio]* [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 69: Sic ergo in omni concordi sonorum serie per haec veluti tetracorda et in sursum cantilena et in iusum vadit, et quaternae socialiter sibi diversae voculae tamdiu competente sibi successionem coherent, donec vel nimium attenuatae deficiant vel **gravatione** conticescant. [s.XII] GUIDO AUG. 81: sicut littere sunt eedem alternatim terminantes diapason, licet diversis in locis posite, ita et voces eedem sunt, licet quibusdam spaciis inter se distantes **gravatione** et acutione.

40 **gravidus** -a, -um *tief (die Einteilung in Oktaven betreffend) — low (with respect to the division into octaves) [opp.: acutus]*

45 MON. Qui desideras p. 92: Dein a gravi $\cdot C \cdot$ in sinum magdae quatuor aequa divide, quorum bina sibi vicina distingues $\cdot F \cdot$ **gravido** et $\cdot C \cdot$ acuto (*cum melodia*).

gravis -e *I. tief II. schwer, gesetzt III. ? schlecht, unschön — I. low II. severe, with gravitas III. ? base, ugly*

50 **I** *tief (die Tonlage betreffend) — low (with respect to register) [syn.: pressus, bassus; opp.: acutus, altus, levis]*

A *in nicht spezifischer Bedeutung — with non-specific meaning*

55 **1** *in der Gliederung des Tonbereichs in gravis - acutus — in the division of pitch areas into gravis - acutus* [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 2: Vox enim mutationibus cum flectitur, alias fit acuta, alias **gravis**. *al.* [s.III] CENS. 10,

3: Discrimen vero, quo alter $\varphi\theta\acute{o}\gamma\gamma\omicron\varsigma$ acutior est, alter **gravior**, appellatur $\delta\iota\acute{\alpha}\sigma\tau\eta\mu\alpha$. CENS. 10, 12: tibiae incremento longitudinis fiunt **graviore**s, chordae autem augmento additi ponderis acutiores. *al.* [s.IV] CALC. 44: Est autem in sonis differentia iuxta chordarum intensionem, siquidem acuti soni vehementius et citius percusso aere excitantur, **graviore**s autem, quotiens leniores et tardiores pulsus erunt (*inde* FAV. EUL. 22, 4). *ibid.* *al.* AUGUST. 1, 4, 5: de intervallis acutarum **graviumque** vocum. MACROB. 2, 4, 2: Ut autem sonus

ipse aut acutior aut **gravior** proferatur, ictus efficit, qui, dum ingens et celer incidit, acutum sonum praestat, si tardior lentiorve, **graviorem**. MACROB. 2, 4, 5: in tibiis, de quarum foraminibus vicinis infantis ori sonus acutus emittitur, de longinquis autem et termino proximis **gravior**. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 965: Melos autem est actus acuti aut **gravioris** soni. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 188, 29: **gravium** leviumque vocum (*inde* AURELIAN. 3, 16. IOH. AEGID. 4, 17. HIER. MOR. 6 p. 25, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 14, 6. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 3). BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 29: Et si tardus quidem fuerit ac rarior motus, **graves** necesse est sonos effici ipsa tarditate et raritate pellendi (*inde* REG. PRUM. 5, 15. ANON. Bernh. 2, 65. HIER. MOR. 15 p. 74, 8. IOH. HOTH. exc. p. 32). BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 6: Intervallum vero est soni acuti **gravis**que distantia (*inde* REG. PRUM. 4, 16. ANON. Bernh. 2, 67. TON. Gratianop. p. 48. ANON. Pannain p. 409. IOH. AEGID. 14, 8. HIER. MOR. 14 p. 60, 19. HUGO SPECHTSH. comm. p. 83. IOH. CICON. mus. 1, 64 p. 218, 7. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 8. IOH. TINCT. diff. 143. FR. GAFUR. op. 2, 4. NICOL. BURT. 1, 3, 17. NICOL. BURT. 1, 21, 118. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 3. GUILL. POD. 1, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 2. FR. GAFUR. gloss. 12, 4). BOETH. mus. 1, 16 p. 201, 4: si vox voce duplo sit acuta vel **gravis**, diapason consonantia fiet (*inde* GUILL. POD. 3, 12). BOETH. mus. 4, 12 p. 334, 26: V tantum notantur esse tetrachorda: primum atque **gravissimum** hypaton. *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 5: Armonica est scientia musica, quae decernit in sonis acutum et **gravem** (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. AURELIAN. 4, 2. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 14 p. 68. LAMBERTUS p. 252a. HIER. MOR. 4 p. 16, 14. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. QUAT. PRINC. 1, 6. ANON. Grac. p. 14). *al.* [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 3: voces acutiores **graviore**sque. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 100: **gravibus**: **gravem** habentibus sonum. GLOSS. Boeth. mus. 1, 13, 35: **gravemque**: depressam. *al.* GLOSS. Boeth. ar. 654: quo extensor corda fuerit, eo acutior est et tenuiorem emittat sonum, quo autem remissa et laxata fuerit, eo crassiore sonum et **graviorem** facit. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 196/53, 14-6. *al.* IOH. SCOT. annot. 494, 17. *al.* REMIG. AUT. 511, 12: flectitur ad **gravem**, ut: (*sequitur exemplum*). *al.* AURELIAN. 6, 8: Simphoniam autem dicimus temperamentum sonorum, id est convenientiam **gravis** cum acuto, acutique cum presso. AURELIAN. 15, 1: Finis ipsius versiculi **gravem** promit vocem. *al.* MUS. ENCH. 1, 16: Primus, qui et **gravissimus**, Grece protos dicitur vel archoos. MUS. ENCH. 14, 23: acutior (*sc. vox*), quae est puerilis, quinto extat loco superior, ea, quae virilis, quarto loco **gravior**. *al.* SCOL. ENCH. 2, 15: altior **graviorque** (*sc. vox*). *al.* INCH. UCHUB. 284. *al.* HUCBALD. 18: Est ergo tonus, cum vox ab alio seu **gravi** seu acuto sono modico deflectitur aut erigitur intervallo (*inde* PS.-MUR. interv. p. 309b). *al.* MOD. Ecce modorum 34. ALIA MUS. 15 p. 107: Erit ergo primus modus omnium **gravissimus**, videlicet hypodori. *al.* REG. PRUM. 4, 8. *al.* [s.X] ANON. Bernh. 2, 24. *al.* PS.-ODO mus. p. 278b. *al.* PS.-ODO dial. p. 263a. [s.XI] BERNO prol. 11, 14. *al.* GUIDO prol. 76: an vox sequens ad praecedentem **gravior** vel acutior vel aequisona sit. GUIDO micr. 12, 2: cum cantus unius modi, utpote protii, ad comparationem finis tum sint **graves** et plani, tum acuti et alti (*inde* ANON. Cist. I 25 p. 36. GUIDO DION. 1, 2, 57). GUIDO micr. 18, 14: **gravem** a canente succentum. *al.* HERMANN. mus. p. 26 (p. 129b): sive a **gravi** sive ab acuta voce. *al.* ARIBO 34 p. 4. *al.* ANON. Lips. p. 157. *al.* PROP. Est autem 2. *al.* PS.-GUIDO prol. 1, 7: Praecedente autem motu si fuerit velox, spissiores et acutiores reddit voces; si autem rarus, **graves** et grossiores. *al.* FRUT. brev. 16 p. 107: Quicumque velis facere cymbala ..., a superioribus incipias, ut descendendo ad **graviora** pervenias.

al. ANON. Wolf p. 216: alterum (*sc. tetrachordum*) necessario **gravissimum** melodiae descensum, alterum altissimum ascensum. *al.* THEOG. METT. 10, 2 (p. 186b). *al.* IOH. COTT. mus. 9, 7. *al.* [s.XII] THEINR. DOV. 2, 10b, 4. *al.* ANON. Pannain p. 413. *al.* TON. Vatic. 12, 4 p. 199. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 45, 8: voces hominum multo plures inveniuntur **graves** et rudes quam acutae vel suaves. *al.* COMM. Boeth. I 1, 2 p. 37: ex **gravibus** et levibus vocibus fit quedam consonantia. *al.* IOH. AEGID. 2, 24. *al.* LAMBERTUS p. 257a. *al.* FRANCO COL. 6, 3: Plica est nota divisionis eiusdem soni in **grave** et acutum (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 2, 1: ... in **gravem** vel in acutam. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 26. WILLELM. 3, 39). HIER. MOR. 23 p. 169, 13. *al.* TRAD. Garl. plan. V 27: Graves dicuntur inferiores a gravedine, quia primo inferius pro fundamento ponuntur et ideo grossum sonum, **gravem** et profundum habent. PS.-MUR. summa 2330: Organica triphonia est melodia vel modus canendi a tribus vel pluribus, modis tribus diversis ita, ut unus vel plures basim teneant in **gravis** notis pausatis. *al.* ENGELB. ADM. 1, 5, 1: De generatione sonorum et vocum **gravium** et acutarum. ENGELB. ADM. 4, 7, 19: **gravior** vox tanquam habens angulum obtusum forcius inpellit et facilius cantatur et sic etiam forcius inprimit et inprimitur. ENGELB. ADM. 4, 28, 11: cantus humiliores et **graviore**s, sicut sunt cantus plagales. *al.* WALT. ODINGT. 5, 1, 8: Multiplex harmonia est plurimum (*ms. et ed. ex errore pro plurium*) vocum dissimilium, ut **gravis** cum acuta, concussio. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 5, 4, 4: Phylosophus: Armonia est ratio numerorum in acuto et **gravi**. *al.* GUIDO DION. 1, 4, 442. *al.* IOH. MUR. not. 1, 1, 5-10. IOH. MUR. spec. 2, 24. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 7, 12. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1: Harmonica in sonis discernit acutum et **gravem**. IAC. LEOD. spec. 2, 69, 10: dicta fa <bassior> (*mss.: balsior*) vel **gravior** est quam illa mi. IAC. LEOD. spec. 4, 8, 4: Et distinctae gentes in distinctis cantibus et consonantiis delectantur, quaedam in acutioribus, quaedam in **gravioribus**. *al.* QUAT. PRINC. 3, 14: si, qui discantat, descenderit, et **gravis** vox ascendat. *al.* SUMM. GUID. comm. 3, 29. *al.* IOH. BOEN ars 2, 22, 6: expertus est (*sc. Pictagoras*) **gravissimum** malleum **gravissimum** dare sonum. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 1. *al.* HEINR. EGER 5 p. 51: nec ululando in **gravibus** nec in acutis concrepando. *al.* COMM. Boeth. II p. 218, 37: bassus vel **gravis** (*sc. sonus*). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 18. *al.* PROSD. exp. 72, 14. *al.* UGOL. URB. 1, 2, 18: Musica enim considerat tempus, motum, sonum, quantitatem, numerum, voces **graves** et acutas, intensionem et remissionem vocum (*inde* FR. GAFUR. extr. 1, 7, 1). UGOL. URB. 1, 9, 3: Illae voces **graves** esse dicuntur, quae inferiores occupant sedes, quarum motus, quoniam rarus et tardus est, ideo necessario raritate et tarditate pellendi sonos **graves** efficit et raros. *al.* GEORG. ANS. 1, 118: Sunt itaque vocis prime differentie ... **grave** et acutum (*glossa in marg.: Prime vocis differentie sunt acumen et gravitas*). GEORG. ANS. 3, 260: **Gravis** vocis factorem tenoristam vocitant. *al.* ANON. Carthus. nat. 3, 5. *al.* ANON. Monac. 1, 22: vocibus bassis et **gravibus** prolata. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 1, 17. *al.* TRAD. Holl. VI 26, 18: Non solum autem diversarum gencium homines, vero etiam eiusdem et unius gentis pro sui delectatione diversis modis utuntur, quidam **gravibus**, quidam acutis. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: Contratenor est acuti et **gravis** soni mixtura. *al.* IOH. TINCT. exp. 2, 30. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 1-4. *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 21: **grave** est, cum ex profundo pectoris attrahitur spiritus. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 28. *al.* NICOL. BURT. 2, 1, 11. *al.* ADAM FULD. 4, 7. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 3: **gravium** leviumque vocum. FR. GAFUR. theor. 1, 8: **graviore**s maleos acutis ita consonare. *al.* GUILL. POD. ench. 1 p. 363. *al.* GUILL. POD. 1, 6: Differentias enim

sonorum, id est **grave** et acutum, que etiam qualitates illorum dicuntur. GUILL. POD. 1, 14: si **grave** et acutum qualitates dicantur in sono, in quantitate tamen sunt. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8: vox humana in acutum ducta amplius defatigatur quam in **grave**. FR. GAFUR. pract. 3, 15: ab acuto cantu et **graviore** baritonante. *al.* FR. GAFUR. gloss. 5, 2: Vox **gravis** dicitur ad similitudinem rei gravis, quia, sicut res gravis inferius descendit, ita sonus **gravis** in inferiori parte cannae formatur. Item sicut grave tarde movetur et pauciores motus in se habet, ita et sonus **gravis**. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a: quando tenor est **gravis**, contrapunctus erit acutus et e converso. CONTR. Si enim 54 p. 146 (p. 465b): contratenor est ita **gravis** sicut tenor et aliquando **gravior**. *al.* MON. Organalis I p. 45: pone ·A·, ubi volueris, ita tamen, ut **gravem** vocem habeat.

2 in der Gliederung des Tonbereichs in *gravis* - *medius* (*mediocris*, *temperatus*) - *acutus* — in the division of pitch areas into *gravis* - *medius* (*mediocris*, *temperatus*) - *acutus* [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 3: Organum quondam habuit tres intentiones, **gravem**, mediam et acutam. [*s.IV*] CALC. 40: Ut harmonici modulantes organa inter duos extimarum fidium limites, **gravissimae** hypates et acutissimae netes, alias internectunt medias dispari strepitu tinnituque chordas, quae mediae sunt acutiores quidem primo limite, graviore autem ultimo. [*s.VI*] BOETH. mus. 4, 1 p. 301, 21: quae **gravis** est intentione, crescit ad medium, quae vero acuta, remissione decrescit ad medium (*inde* HIER. MOR. 17 p. 143, 1). CASSIOD. var. 2, 40, 13: illa acuta nimia tensione, ista **gravis** aliqua laxitate, haec media tergo blandissime temperato. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 25-1: Constat enim musica ex **gravissimis** et acutissimis et mediis. *al.* IOH. SCOT. annot. 506, 10: quibusdam enim sonus convenit **gravis**, quibusdam acutus, quibusdam medius. (*inde* REMIG. AUT. 506, 9). *al.* [*s.XI*] PS.-GUIDO form. 6, 5: Notatoque, quod sint tres vocum ordines, id est **graves**, mediae et acutae, ex quibus mediae semper annectuntur utrisque, acutae autem conveniunt authenticis et **graves** plagibus. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 7: secundum (*sc.* *tetrachordum*) ab ·E· usque ad ·a·, et hoc appellabant mediarum, quod per eas medias, id est mediatrices, cantus a **gravibus** ad acutas progredierentur et regrederentur (*inde* GOB. PERS. p. 183a). [*s.XII*] GUIDO AUG. 193: Cantus enim quedam pars **gravis** est, quedam acuta, quedam mediocris. *al.* TON. Cist. 95. ANON. Pannain p. 118 descr. [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 253a: Partes practice sunt tres: scientia de **gravi** sono et scientia de medio et scientia de acuto (*inde* QUAT. PRINC. 1, 13). ENGELB. ADM. 1, 8, 4: per intensionem gradatam et immediatam ascendendo a **gravibus** et inferioribus per medias ad acutas et superiores. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 42. [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 13. *al.* CONR. ZAB. tract. BN 4. *al.* COMPOS. Natura 1, 5. FR. GAFUR. theor. 1, 1: tres enim instituit (*sc.* *Mercurius*) voces: acutam, **gravem** et mediam: acutam ab estate, **gravem** ab hyeme et mediam a vere sumens. GUILL. POD. 1, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a: consonantie acute sunt sexta et octava supra, **graves** sexta et octava infra, mediocres vero prima, tertia et quinta supra atque quarta infra.

3 in der Gliederung des Tonbereichs in *gravis* - *circumflexus* (*moderatus*) - *acutus* — in the division of pitch areas into *gravis* - *circumflexus* (*moderatus*) - *acutus* [*s.IV*] FAV. EUL. 7, 4. [*s.V*] MART. CAP. 3, 268. *al.* [*s.VII*] ISID. etym. 1, 18, 2 (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 12). [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 103, 6. AURELIAN. 8 p. 136. [*s.X*] CANT. Quid est cant. c. 482: Ex accentibus vero toni demonstratur (*sc.* *compositio cantus*) in acuto et **gravi** et circumflexo (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 16). *al.* [*s.XI-XII*]

IOH. COTT. mus. 10, 17: Sicut enim toni, id est accentus, in tres dividuntur species, scilicet **gravem**, circumflexum, acutum, ita in cantu tres distinguuntur varietates. Nam cantus nunc in **gravibus** vagatur, ... nunc circa finales, quasi quadam circumflexione versatur, ... nunc in acutis quasi saltando movetur (*inde* ANON. Pannain p. 107. IOH. AEGID. 13, 12. HIER. MOR. 20 p. 153, 13. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 11). [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 927: Tonus enim in grammatica est accentus, qui ab antiquis dividebatur in acutum, circumflexum et **gravem**; moderni vero in acutum, moderatum et **gravem** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 35, 11). IAC. LEOD. spec. 1, 5, 12: Accentus enim quidam cantus est in moderato pronuntiandi modo, **gravi**, circumflexo acutoque observatus accentibus in ecclesia. QUAT. PRINC. 3, 10. [*s.XV*] ADAM FULD. 2, 13. SZYDLOV. 14 p. 71-72 descr.: circa primum tonum sciendum est, quod duplex est: brevis ... et productus, et talis est triplex, scilicet **gravis**, acutus, moderatus. *ibid.* *al.* v. accentus

B in spezifischer Bedeutung — with specific meaning

1 in der Einteilung in Tetrachorde — in the division into tetrachords

a als Bestimmung von 'ὑπάτος' (im Hinblick auf die Tonhöhe) — as description of 'ὑπάτος' (with respect to pitch) [*s.I a.Ch.*] VITRUV. 5, 4, 7: Tetrachorda autem sunt quinque: primum **gravissimum**, quod Graece dicitur *υπάτον*, secundum medianum. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 4: hypate quidem hypaton vocatae sunt quasi maximae magnarum aut **gravissimae gravium** (*inde* REG. PRUM. 14, 9. ANON. Bernh. 2, 24. FRUT. brev. 1 p. 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 27. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 6. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 16: 'hypaton': **gravium**. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 965/371, 23-1: 'ypatoides mesoides netoides': **graves**, temperatae, acutae. REMIG. AUT. 515, 16: 'ypatoides', id est **gravis**. HUCBALD. 43: Ypate: **gravis** vel principalis. [*s.XI*] OLIVA 11. IOH. COTT. mus. 13, 32. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58-59. ENGELB. ADM. 1, 11, 5: yppathe yppathon, i. e. **gravissima gravium**. Deinde parypate ypaton, i. e. superior **gravium**. Deinde lycanos ypaton, i. e. **gravior** in digito indice: lycanos enim dicitur Grece digitus index. Deinde ypate meson, i. e. media **gravium**, quia meson dicitur medium. Deinde parypate meson, i. e. superior media **gravium**. (!) ENGELB. ADM. 4, 7, 18: cantantur in yppaton et parypaton, i. e. in principalibus seu **gravibus**. (!) [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 8. *al.* [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 3: 'hypate hypaton' idem est quod '**gravissima gravissimum**'. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 3 (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 3). NICOL. BURT. 1, 17, 96.

b für die Töne des tiefsten Tetrachords ($\Gamma A^s BC$) in einem System aus unverbundenen Tetrachorden: *graves* - *finales* (*terminales*) - *superiores* (*mediae*) - *excellentes* — for the pitches of the lowest tetrachord ($\Gamma A^s BC$) in a tonal system built of disjunct tetrachords: *graves* - *finales* (*terminales*) - *superiores* (*mediae*) - *excellentes*

[*s.IX*] MUS. ENCH. 1, 53: In quibus (*sc.* *decem et octo sonis*) primum et humillimum constat tetrachordum **gravium**. Huic proximum tetrachordum finalium. Post quos tetrachordum superiorum. Deinde excellentium. Ultimi remanent duo. Quorum descriptio en ista est: (*sequitur descriptio*) (*sim.* INCH. UCHUB. 78: ... huic proximum tetrachordum terminalium ...). MUS. ENCH. 18, 6: quaelibet particula positionem habeat circa superiores sonos, nunc circa terminales, aliquando circa **graves**. *al.* SCOL. ENCH. 1, 341-344. ORG. Bamb. II 9. [*s.X*] INCH. UCHUB. 110: in deuterum **gravem**. *al.* COMM. BR. 49. [*s.XI*] ANON. Prag. descr. [*s.XIII*] AMERUS 23, 6: Synemenum in inferioribus sicut in superioribus, ne quid

omni rate cantilene deesset, apposuerunt, que in quatuor dividuntur tetracorda (*ed.*: tetracorda) hiis nominibus discreta: tetracordum **gravi**um ·Γ·a·b·c·; tetracordum finalium ·d·e·f·g·; tetracordum superiorum ·a·b·c·d·; tetracordum excellentium ·e·f·g·a·. Tetracordum **gravi**um eo, quod fit infra tetracordum finalium et reddat sonum gravissimum. [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 9. MON. In mon. 2. *al.* MON. In quatuor 2. MON. Mon. ench. 2. *al.* MON. Prima corda 34. MON. Si vis mensurare 2-3. MON. Super unum 34. v. tetracordum grave - tetracordum finale - tetracordum superius - tetracordum excellens

c für die Töne des tiefsten Tetrachords (A-D) in einem System aus verbundenen und unverbundenen Tetrachorden: graves - finales - superiores (acutae) (- superacutae (excellentes)) - excellentes (superexcellentes) — for the pitches of the lowest tetrachord (A-D) in a tonal system built of conjunct and disjunct tetrachords: graves - finales - superiores (acutae) (- superacutae (excellentes)) - excellentes (superexcellentes) [*s.XI*] BERNO prol. 1, 2: Omnis igitur regularis monochordi constitutio secundum preclaram disertissimi viri Boetii instructionem in XV chordis consistit ... Quae in quatuor dividuntur tetracorda his nominibus discreta: Tetracordum **gravi**um, tetracordum finalium, tetracordum superiorum, tetracordum excellentium. Tetracordum **gravi**um eo, quod sit infra finalium et reddat sonum omnium gravissimum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 1). BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [tetracordum **gravi**um, quod est ab eadem lychnos ypaton usque ad proslambanomenos]. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b): Sunt igitur hae **graves** sive principales: ·A·B·C·D·, finales hae: ·D·E·F·G·. HERMANN. mus. p. 27 (p. 130a): Prima diatesseron species constat ex prima **gravi** et ex prima finali: ·A·D· (*inde* ANON. Wolf p. 218). HERMANN. mus. p. 31 (p. 131b): necesse est, ut, cum superiores **gravi**um, excellentes octavae sint finalium (*inde* QUAEST. MUS. 1, 7 p. 16). *al.* WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 4. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 10: Denique prima species diapason a prima **gravi**um ·A· et a prima superiorum ·a· continetur. *al.* ARIBO 11 p. 2. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59b: ·D·, quia est ultima **gravi**um et prima finalium. *al.* FRUT. brev. 6 p. 49. *al.* PS.-OSBERN. 42. *al.* ANON. Wolf p. 194. *al.* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16: Tetracordum **gravi**um secundum Guidonem constat ·A·B·C·D· ... Tetracordum finalium Guidonice ·D·E·F·G·. QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr.: ab ·A· **gravi** ad ·d· excellentem. *al.* THEOG. METT. 16, 3 (p. 189a). *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 409. *al.* [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 1, 12, 5. ENGELB. ADM. 3, 14, 8: Quatuor vero voces **graves**, scilicet prime ·A·re, ·B·mi, ·C·faut, ·D·solre faciunt tetracordum **gravi**um. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 6: Nam secundum Boethium tetracordum hypaton ascendendo incipit ab hypate hypaton et terminatur in hypaten meson. Sed sequaces Boethium tetracordum **gravi**um incipiunt ab ·A· et terminantur in ·D·, idest a proslambanomeno in lichanon hypaton. IAC. LEOD. spec. 6, 25, 1: Cum tetracordum finalium iunctum sit cum tetrachordo **gravi**um et similiter tetrachordum excellentium cum tetrachordo superiorum divisumque sit tetrachordum superiorum a tetrachordo finalium. IAC. LEOD. spec. 6, 52, 5: Et cum non sint nisi quattuor principalia tetrachorda in ipso monochordo antiquo: **gravi**um scilicet, finalium, superiorum et excellentium. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21-23. ANON. Erford. p. 161. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 5-7. TRAD. Holl. III 3 p. 26 descr. ADAM FULD. 2, 4: Clavium vero quinque sunt species, videlicet **graves**, finales, acutae, excellentes, superexcellentes. v. quadrichordum grave - quadrichordum finale - quadrichordum superius - quadrichordum excellens; tetrachordum grave - tetrachordum finale - tetrachordum superius - tetrachordum excellens

d für die Töne des tiefsten Tetrachords (Γ-C) in Systemen aus verbundenen und unverbundenen Tetrachorden: graves - finales - acutae - superacutae - excellentes — for the pitches of the lowest tetrachord (Γ-C) in tonal systems built of conjunct and disjunct tetrachords: graves - finales - acutae - superacutae - excellentes [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 5, 16: Habent et aliam omnes monochordi litterae, qua distinguuntur, varietatem, hanc scilicet, quod a ·Γ· usque ad ·C· propter soni gravitatem **graves** dicuntur, a ·D· usque ad ·G· ... finales appellantur, ab ·a· minuto usque ad ·d· acutae vocantur, ... a ·d· usque ad ·g· superacutae dicuntur ... Item ab ·a· usque ·d· excellentes nominantur (*inde* CONR. ZAB. tract. GG 4). *al.* [*s.XIV*] SUMM. GUID. 43: Gamma **graves**, ·D· finales, ·a· praebet acutas, / ·e· super-; excellunt, quas inchoat ·a· duplicata (*inde* GOB. PERS. p. 182a. ANON. Carthus. nat. 7, 87. LAD. ZALK. A 54). ANON. Carthus. nat. 7, 92. *al.* TRAD. Holl. III 3 p. 25: Gama **graves**, ·D· finales, ·a· praebet acutas. / ·d· super has acuit, excellit ·aa· quoque dupla.

e für die Töne des tiefsten Tetrachords (Γ-C) in einem System aus unverbundenen Tetrachorden: graves - finales (finales communes) - acutae (affinales) - superacutae (acutae) - excellentes — for the pitches of the lowest tetrachord in a tonal system built of disjunct tetrachords: graves - finales (finales communes) - acutae (affinales) - superacutae (acutae) - excellentes [*s.XIII*] HIER. MOR. 13 p. 56, 30. *al.* ANON. Ratisb. 3, 11: tonus cum dyapente ... a quarta **gravi**um ad primam acutarum et e converso, scilicet ut la. *al.* [*s.XV*] IAC. TWING. p. 154, 4. IOH. FLOESS 58. ANON. Claudifor. 1, 4, 2. *al.* ANON. Philad. 9 descr. *al.* TRAD. Holl. II 56 p. 9 (p. 419a). CONR. ZAB. tract. p. 241. LAD. ZALK. A 52: ·Γ· **graves**, ·d· finales, affinales dabit ·a·que. / ·E· super has acuit, excellunt, quaeque secuntur. *al.* MICH. KEINSF. 3, 44. SZYDLOV. 2 p. 14. (?)

f für die Töne des tiefsten Tetrachords im Tetrachordsystem: graves (Γ-C) - finales communes (D-G) - finales speciales (F-b oder a-d) - acutae (c-f) - superacutae (f-ß) - excellentes (ß-ξ) — for the pitches of the lowest tetrachord in the system of tetrachords: graves (Γ-C) - finales communes (D-G) - finales speciales (F-b or a-d) - acutae (c-f) - superacutae (f-ß) - excellentes (ß-ξ) [*s.XIII*] HIER. MOR. 13 p. 57, 18: sunt et alii, qui morem sectantes antiquorum ... in VI tetrachorda totam manum dividerunt, primum statuentes a ·Γ· **gravi**um in ·C· **gravi**um, secundum a ·D· finalium communium in ·G· similiter finalium communium.

g für die beiden tiefen Tetrachorde im Tetrachordsystem: gravia (Γ-C und C-F) - acuta (F-b und G-c) - superacuta (c-f und f-ß) - excellentia (g-ξ und ß-ξ) — for the two low tetrachords in the system of tetrachords: gravia (Γ-C and C-F) - acuta (F-b and G-c) - superacuta (c-f and f-ß) - excellentia (g-ξ and ß-ξ) [*s.XIII*] HIER. MOR. 23 p. 171, 8: Horum autem primum tetrachordum est a ·Γ· ut in ·C·faut, secundum a ·C·faut in ·F·faut, quae etiam **gravia** dicuntur. *al.*

h für die vier tiefen Tetrachorde im Tetrachordsystem: gravia (Γ-C, A-D, C-F, D-G) - acuta (F-b, G-c, c-f, d-g) - superacuta (f-ß, g-ξ) — for the four low tetrachords in the system of tetrachords: gravia (Γ-C, A-D, C-F, D-G) - acuta (F-b, G-c, c-f, d-g) - superacuta (f-ß, g-ξ) [*s.XIII*] HIER. MOR. 23 p. 173, 9: ponatur primum tetrachordum synemmenon in unum a ·Γ· in ·C· ita tamen, quod in primo tetrachordo et in aliis omnibus semitonium duos tonos antecedit. Secundum tetrachordum est ab ·A· in ·D·, tertium a ·C· in ·F·, quartum a ·D· in ·G·, quae dicuntur **gravia**.

i für die Töne des tiefsten Tetrachords im Tetrachordsystem: graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (a-d) - acutae (d-g) - superacutae (g- $\dot{g}$) — for the pitches of the lowest tetrachord in the system of tetrachords: graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (a-d) - acutae (d-g) - superacutae (g- $\dot{g}$) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 61, 10.

j für die beiden tiefen Tetrachorde im Tetrachordsystem: gravia - acuta - superacutum — for the two low tetrachords in the system of tetrachords: gravia - acuta - superacutum [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 21: secundum Boetium quinque esse tetrachorda in monacordo, videlicet duo **gravia** et duo acuta et unum superacutum.

k für die Töne des zweiten Tetrachords im Tetrachordsystem: subgraves (Δ - Γ) - graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (a-d) - excellentes (d-g) und synemmenon (G-c) — for the pitches of the second tetrachord in the system of tetrachords: subgraves (Δ - Γ) - graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (a-d) - excellentes (d-g) and synemmenon (G-c) [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr.

l für die Töne der beiden tiefen Tetrachorde im Tetrachordsystem: gravissimae - graves - acutae - acutissimae - excellentissimae — for the pitches of the two low tetrachords in the system of tetrachords: gravissimae - graves - acutae - acutissimae - excellentissimae [s.XV] IAC. THEAT. 1: Nota, quod quatuor sunt licere **graves** et quatuor **gravissime** et quatuor acute et quatuor acutissime et quatuor excellentissime. ... Nam a $\cdot\Gamma\cdot$ usque ad $\cdot D\cdot$ computa **gravissimas** / et a $\cdot D\cdot$ ad $\cdot a\cdot$ acutum **graves** volo teneas. (?) al.

2 für die Töne der tiefen Oktave im Oktavsystem: graves - acutae (- superacutae/excellentes) — for the pitches of the low octave in the octave system: graves - acutae (- superacutae/excellentes)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 97, 1: Duos ordines vocat gravitatem et acumen, quorum unus, i. **gravis**, incipit a mese usque ad proslambanomenos sive a proslambanomeno ad mesen; alter vero, i. acutus, a mese usque ad neten hyperboleon sive a nete hyperboleon usque ad mesen. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 19: Usque mece sunt **graves** soni, a mece autem acuti sunt soni. al. IOH. SCOT. annot. 504, 11: $\mu\epsilon\sigma\eta$, quae 'finis' dicitur, quia **graviore** sonos terminat et incipit acutiores (inde REMIG. AUT. 504, 10). [s.X] ANON. Bernh. 1, 23. al. [s.XI] ADALB. 2, 1: octo sunt **graves**, septem acutae, quattuor superacutae (sc. voces). al. GUIDO micr. 2, 4: In primis ponitur $\cdot\Gamma\cdot$ Graecum a modernis adiunctum. Sequuntur septem alphabeti litterae **graves** ideoque maioribus litteris insignitae hoc modo: $\cdot A\cdot B\cdot C\cdot D\cdot E\cdot F\cdot G\cdot$. Post has eadem septem litterae acutae repetuntur, sed minoribus litteris describuntur. GUIDO micr. 5, 13: eundemque cantum **gravem** et acutum et superacutum tamen unice resonare (inde IAC. LEOD. spec. 5, 24, 13). al. GUIDO ep. p. 478, 169: septem dicimus **graves**, septem vero vocamus acutas. al. INTERV. Diapason p. 58. HERMANN. mus. p. 66 (p. 149a). al. ODOR. SEN. p. 152. WILLEH. HIRS. 14 (c. 13), 1 descr.: ab $\cdot A\cdot$ **gravi** in $\cdot d\cdot$ acutam. al. COMM. Guid. 2 p. 99. al. LIB. ARGUM. 31 p. 21: septem dicimus **graves**, septem acutas et quattuor superacutas. al. TON. Aug. p. 130b. al. ANON. Lips. p. 154. al. VERS. Ars est 12. al. PROP. Denique si p. 61-62. PS.-OSBERN. 21. al. THEOG. METT. 11, 2 (p. 187a): Secundum tetrachordum constat ex tono et semitonio et tono et fit a $\cdot D\cdot$ **gravi** usque in $\cdot G\cdot$ **grave**. al. [s.XII] TRAD. Guid. 8: in $\cdot C\cdot$ **gravi** et acuto et excellenti. al. GUIDO AUG. 34: Figurantur autem **graves** capitalibus litteris sic: $\cdot A\cdot B\cdot C\cdot D\cdot E\cdot F\cdot G\cdot$. Acute simplicibus sic: $\cdot a\cdot b\cdot c\cdot d\cdot e\cdot f\cdot g\cdot$. Superacuta duplicibus sic: $\cdot aa\cdot$. al. ANON. Cist. I 41 p. 27: septem tantum invenies, quae **graves** nominantur. al. ANON. La Fage I 1, 2. al. [s.XIII] ANON.

Lovan. p. 498a. al. MUS. MAN. 4, 18: Gamma Graecum non computatur inter **graves**, quia gravissima potius esset dicendi quam gravis. MUS. MAN. 47, 17. al. METROL. 60 p. 74. al. TON. Franc. p. 127b. al. AMERUS 5, 2: ad gamma **grave**. AMERUS 8, 13. al. LAMBERTUS p. 257a. al. TRAD. Lamb. 2, 2a, 2. al. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 19. al. HIER. MOR. 12 p. 50, 13: in $\cdot C\cdot$ faut **gravi** in spatio et in $\cdot c\cdot$ solfaut acuto in linea et non in $\cdot g\cdot$ solfa excellenti. HIER. MOR. 13 p. 56, 5: Quidam enim dividunt manum in tres partes: a $\cdot\Gamma\cdot$ **gravium** in $\cdot G\cdot$ acutarum, a $\cdot G\cdot$ acutarum in $\cdot g\cdot$ superacutarum. al. TRAD. Garl. plan. V 7. al. AUGUST. MIN. BV 4: Voces alie **graves**, alie acute, alie superflue. AUGUST. MIN. BV 71: divide loca in **gravia**, acuta et superacuta vel superexcellencia. al. INTERV. Sit b-o 2: crux inter $\cdot F\cdot G\cdot$ magna vel **gravia**. al. ANON. Paris. III 5. al. VERS. Postquam pro 44. al. IOH. GROCH. 94. al. PS.-MUR. summa 806. al. WALT. ODINGT. 5, 1, 15. al. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 46. al. GUIDO DION. 1, 2, 20. al. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 16: ad claves **graves**, quibus $\cdot\Gamma\cdot$ Graecum praeponitur pro clave addita. al. HUGO SPECHTSH. 66: Vox **gravium** prima sit syllaba gammaut ima. al. QUAT. PRINC. 2, 5. al. ANON. Michaelb. I p. 47: $\cdot D\cdot$ **grave**, $\cdot d\cdot$ acutum, $\cdot dd\cdot$ duplicatum. al. GOSCALC. 1, 1 p. 36, 6. al. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8: Ex praenominatis literis in serie manuali et limitibus collocatis octo quidem primae, videlicet a principio usque $\cdot a\cdot$ lamire in linea exclusive, propter demissos in cantu vocum suarum tenores **graves** vocantur. al. IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 76, 10. al. IAC. THEAT. 1. al. UGOL. URB. 1, 10, 6: ergo in diapason est mixtura soni acuti et gravis, ergo in ea diapason sunt graves voces et acutae, ergo mala est Latinorum tripartitio vocum, scilicet quod omnes octo primae **graves** sint. ... Sed quod dictum est de octo **gravibus**, id figuratiter et grosso modo pro discentium ponitur facilitate (inde FR. GAFUR. extr. 4, 6, 3). al. GEORG. ANS. 3, 7. al. IOH. KECK 3 p. 324a: $\cdot A\cdot$ fictum **grave**. al. ANON. Carthus. theor. 16, 4. al. TRAD. Holl. I p. 164: Octo **graves** voces scribuntur et capitales (sim. SZYDLOV. 2 p. 13). al. TRAD. Holl. II 48 p. 8 (p. 418b). al. TRAD. Holl. III 3 p. 24. al. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 16: triplex, ut dixi, sit contrapunctum, **grave** duntaxat, acutum et superacutum. **Grave**, cum ubicumque planus cantus fuerit, tu semper aut in $\cdot\Gamma\cdot$ gamma Graeco vel in $\cdot A\cdot$ vel in $\cdot\dot{h}\cdot$ vel in $\cdot C\cdot$ vel in $\cdot D\cdot$ vel in $\cdot E\cdot$ vel in $\cdot F\cdot$ vel in $\cdot G\cdot$ **gravibus** laboras. al. TRAD. Holl. VI 8, 8. al. IOH. TINCT. diff. 132: **Graves** claves, **gravia** loca et **graves** voces sunt ille et illa, que in manu ab $\cdot A\cdot$ re inclusive usque ad $\cdot a\cdot$ lamire acutum exclusive continentur. al. FR. GAFUR. extr. 4, 7, 2. al. IOH. TINCT. nat. 2, 5. al. IOH. TINCT. exp. 2, 31: communiter ab ignorantibus differentias **gravium**, acutorum et superacutorum $\cdot E\cdot$ lami, $\cdot F\cdot$ faut et $\cdot G\cdot$ solreut **gravia**, $\cdot A\cdot$ lamire et $\cdot b\cdot$ fa- $\dot{h}\cdot$ mi acuta dicuntur vulgariter bassa, $\cdot E\cdot$ lami vero, $\cdot F\cdot$ faut et $\cdot G\cdot$ solreut acuta, $\cdot a\cdot$ lamire et $\cdot b\cdot$ fa- $\dot{h}\cdot$ mi superacuta vocantur alta. al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. al. NICOL. BURT. 2, 5, 38: quemadmodum in manu Guidonis tres habentur ordines litterarum, scilicet **gravium**, acutarum et superacutarum, ita triplex erit contrapunctus, scilicet **gravis**, acutus et superacutus. al. BONAV. BRUX. 8, 1. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6. al. GUILL. POD. ench. 3 p. 365. al. GUILL. POD. 5, 8. al. FR. GAFUR. pract. 1, 1. al. COMPEND. MUS. 17: viginti litterae, quae dividuntur in subgravibus, **gravibus**, acutis et superacutis. al. ANON. Couss. I p. 435a: $\dot{h}$ quadrum **grave**, natura **gravis** et b mol **gravis**. al. SZYDLOV. 2 p. 13. al.

3 für die plagalen Tonarten — for the plagal modes [s.XI] GUIDO micr. 12, 6: Consilium itaque fuit, ut quisque modus partiretur in duos, id est acutum et **gravem** ..., et acutus quisque modus diceretur autentus, id est auctoralis et princeps, **gravis** autem plaga vocaretur, id est lateralis et minor (inde PS.-GUIDO arithm. p. 56b. METROL. 9 p. 79. GUIDO

DION. 1, 2, 63. ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 8. QUAT. PRINC. 3, 19. IAC. THEAT. 14). GUIDO reg. 128: **gravia** et alta cantica discernimus, / cum authentos atque plagas more Graeco dicimus. / Alti cantus sunt autenti, **graves** plagas nominant. GUIDO ep. p. 506, 288: plagis vero Latine subiugalem vel minorem et **gravem** possumus appellare (*inde* IAC. THEAT. 11). TON. Aug. p. 83. PS.-OSBERN. 24: Dicuntur etiam autenti acuti, plagae vero **graves**. PS.-GUIDO form. ton. 7, 6: Ex diatesseron vero aut ex diapente medius efficitur modus, qui nec authenticum nec **gravem** proprie reddit partem cantilenae. [*s.XII*] GUIDO AUG. 160. [*s.XV*] IAC. THEAT. 11: Plagis vero Grece, Latine lacteralis, subiugalis aut particularis; vel minorem et **gravem** possumus appellare.

4 für die Töne D-a in der Aufteilung: *graves* (D-a), *acutae* (a-c), *superacutae* (d-) — for the notes D-a in the partition: *graves* (D-a), *acutae* (a-c), *superacutae* (d-) [*s.XIII*] AMERUS 20, 8: **graves** dicuntur a ·de·lasolre (*fort. ·D·solre*) usque ad ·a·lamire, ab ·a·lamire usque ad ·ce·solfaut dicuntur acute, alie dicuntur superacute. **Graves** dicuntur, quia sonum vel cantum reddunt graviorem quam acute propter naturam et ♯ quadratum, quae reddunt graviorem cantum quam b molle. Et sciendum est, quod **graves** possunt vocari acute, dum in eis cantatur per b molle, et acute graves, dum in eis cantatur per ♯ quadratum. (?)

5 bei der Einteilung der Solmisationssilben — in the partition of solmisation syllables [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 10: ut, re, mi, fa, sol, la, quarum secundum quosdam due dicuntur **graves** et due acute et due circumflexe, et causam assignant. Nam dicunt ut et fa esse **graves** eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. Re et sol dicunt esse circumflexas eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et la dicunt esse acutas eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium; et sic secundum ipsos, omnis vox monacordi aut est **gravis** vel acuta aut circumflexa. [*s.XV*] FR. GAFUR. pract. 1, 2: Sunt enim ut re **graves**, dum Graecis assentior, sol la acutae et mi fa mediae. Ecclesiasticorum vero mos est, ut re **graves** vocare, mi fa acutas et sol la superacutas. ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt voces. Quaedam sunt **graves**, sicut sunt ut et fa, et sunt, quae graviter et imperfecte ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. Aliae sunt voces naturales sive mediae, quae perfecte ascendunt et descendunt, sicut sunt sol et re. Tertiae sunt leves, quae perfecte ascendunt et imperfecte descendunt, sicut sunt mi et la. Quare constat, quod semitonium minus solum modo ascendendo fit per vocem **gravem** et descendendo per vocem levem, nunquam per naturalem. (?)

6 als Stimmlagenbezeichnung bei Tenor und Contratenor — as term for a range of tenor and contratenor voices [*s.XV*] FR. GAFUR. pract. 3, 11: Baritonans enim intelligitur pars seu processus gravior in compositione cantilenae. Qui et contratenor **gravis** dicitur. ANON. Couss. I p. 447a: Item in tenore ordinanda est clavis communiter in ·C·solfaut in quinta vel in quarta linea vel in tertia secundum quod petitur tenorem altum (*ms. et ed. altam*) vel **gravem** vel bassum. ... Item in contratenore basso aut **gravi** ordinanda est clavis ·F·faut in quarta linea aut in quinta.

II schwer, gesetzt (zur Charakterisierung der Melodiebildung) — severe, with gravitas (for characterization of melodic formation)

[*s.X-XI*] ORG. Paris. 38: Sane punctos ac virgulas ad distinctionem ponimus sonorum brevium ac longorum, quamvis huius generis melos (*sc. organum*) tam **grave**, ut dictum est, esse oporteat tamque morosum, ut rithmica ratio vix in eo servari queat. GUIDO micr. 15, 50: in tristibus rebus **graves** sint neumae, in tranquillis iocundae, in prosperis exultantes (*inde*

ANON. Pannain p. 114. GUIDO DION. 1, 4, 483. QUAT. PRINC. 3, 48. COMM. Boeth. II p. 86, 27. ORIG. ET EFF. 4, 1. TRAD. Holl. VI 28, 10). FRUT. brev. 14 p. 105: Authentus deuterus incitabilis, plagis eius modestus et **gravis**. [*s.XII*] ANON. Pannain p. 109: Secundus (*sc. tonus*) **gravis** et flebilis (*sim.* IOH. AEGID. 15, 6. SUMM. GUID. comm. 1, 36. ANON. Michaelb. II p. 49. GOB. PERS. p. 187a. ANON. Carthus. nat. 8, 5. TRAD. Holl. III 10 p. 88. TRAD. Holl. VI 39, 2-11. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56. NICOL. BURT. 2, 5, 40). VERS. Primus morosus 1: Primus morosus graditur, **gravis** inde secundus. [*s.XIV*] SUMM. GUID. 29: Flebilis atque **gravis** est primi collateralis (*sc. modus*) (*sim.* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 3, 9. THOM. BAD. p. 90. ANON. Carthus. nat. 8, 8. BONAV. BRIX. 18, 22. SZYDLOV. 13 p. 54). HEINR. EGER 5 p. 47: Secundus vero, plagalis eius seu collateralis, flebilis est et **gravis** seu raucus (*sim.* HEINR. EGER 5 p. 49). PS.-MUR. mod. p. 100a: Triplex est intonatio: intonatio simplex, ut ad psalmos; intonatio solemnis, ut ad „Magnificat“, „Benedictus“; et intonatio **gravis**, ut ad introitum. [*s.XV*] UGOL. URB. 5, 42, 3: chromaticum quasi colorabile, quoniam nec est **grave** (*ed.*: gravis vel grave *cf. app. crit.*) nec gracile. COMPEND. MUS. 160: Clericorum cantus non sit remissus, non fractus, non dissolutus, sed honestus et **gravis** et uniformis et per omnia humilis. SZYDLOV. 13 p. 54: proprietas toni secundi est flebilem, tristem et **gravem** efficere melodiam. SZYDLOV. 13 p. 60: Proprietas quarti toni est hec, quod ipsius cantus sunt morosi, **graves** et blandientes.

III ? schlecht, unschön (zur musikalischen Charakterisierung) — ? base, ugly (as a musical characterization)

[*s.X-XI*] ANON. Bernh. 2, 79: Chromaticum ... a naturali discedens in mollius decedit ... Diatonicum aliquanto durius et naturalius nobisque ceteris aptius ... Enarmonium magis coaptatum reliquorumque **gravissimum**. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 17: semitonium cum diapente raro invenitur propter **gravem** accentum. *ex errore pro generibus*: IAC. THEAT. 34.

v. punctus gravis

subst. **gravis** Bezeichnung für ein Akzent- oder Neumenzeichen (als verkürzte Bezeichnung von ‚punctus gravis‘) — term that designates the symbol for an accent or a neume (as abbreviated form of the term ‘punctus gravis’)

[*s.X*] CANT. Quid est cant. c. 483: Saepe veniunt in compositione ex brevi et longa, ut est „In his ergo diebus“, vel ex brevi et liquida, ut est „Circumdederunt me“, aliquando ex **gravi** et longa, ut est „Tertia dies est“, aliquando ex **gravi** et producta vel circumflexa, ut est „Euge serve bone“. *ibid.*: triangulata ex tribus brevibus constat et aliquando venit ipsa in tribus gradibus et subposita **gravi** (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 5-11).

adv. **graviter** et **grave** 1. tief 2. schwer, gesetzt 3. ? schlecht, unschön — 1. low 2. sternly, with gravitas 3. ? basely, ugly

1 tief (die Tonlage betreffend) — low (with respect to register)

[*s.IV*] MACROB. 2, 1, 2 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 1. UGOL. URB. 5, 44, 34. FR. GAFUR. op. 2, 4. FR. GAFUR. op. 5, 3. FR. GAFUR. theor. 2, 3. FR. GAFUR. theor. 5, 3). MACROB. 2, 4, 3: In fidibus quoque idem videmus, quae, si tractu artiore tenduntur, acute sonant, **gravius** laxiores. *al.* FAV. EUL. 27, 1. [*s.VI*] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 10. *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Hypodorus tonus est omnium **gravissime** sonans. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 140. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 197/54, 8: Dorus enim trophos in musica **graviter** sonat. *al.* AURELIAN. 10, 5: aliquando ultima versiculi sillaba sursum erigatur, nonnumquam iosum deprimatur, plerumque etiam **graviter** enuntietur. *al.* SCOL.

ENCH. 1, 355. *al.* REG. PRUM. 5, 22. *al.* [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 262b: si acute vel **graviter** decantaveris (*inde* TRAD. Garl. plan. V 257. COMM. Boeth. II p. 310, 36). COMM. TON. 2, 8. PS.-BERNO mon. 5, 6: Quorum (*sc. tetrachordorum*) primum ... ceteris **gravius** et morosius sonet. ANON. Prag. 171: altius concinit sesquialtero organalis, vel sesquialtero **gravius** consonat et sesquitercio altius concinit organali principalis. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 204: in melodiis aliae cursim, aliae morose, aliae perfecte sursum, aliae retractim, aliae **graviter**, aliae mansuete et vario modo ... promendae sunt (*inde* COMPIL. Lips. p. 132). ANON. La Fage I 1, 6. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 3, 5. *al.* GUIDO DION. 1, 4, 392. IAC. LEOD. inton. 1, 19: Paribus vero (*sc. tonis*) proprium est **graviter** leniterque circa suum finem procedere. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 4. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 39. QUAT. PRINC. 3, 55: Nam si cantum tam alte incipiat (*sc. inceptor*), ut acumen attingere non valet, aut tam **grave**, ut voces concitesserent, a circumstantibus deridetur. IOH. BOEN ars 2, 19, 11. IOH. BOEN mus. 3, 25: tam ·b·fa quam ·b·mi littera preponeretur, et sic una et eadem nota **graviter** et acute pronuntiaretur. *al.* COMM. Boeth. II p. 182, 21. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 4. GEORG. ANS. 3, 35. *al.* TON. Subl. p. 56, 5. ANON. Carthus. pract. 5, 7. TRAD. Holl. I p. 164: inferior (*sc. clavis*) enim **gravissime** (*ms.*: gravissimus?) sonat, superior acutius, suprema magis acutius. TRAD. Holl. II 10 p. 41 (p. 430b). IOH. TINCT. exp. 4, 17. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 16. *al.* ANON. Tegerns. II 134. BONAV. BRIX. 23, 1. LAD. ZALK. B 5. GUILL. POD. 1, 13. *al.* SZYDLOV. 2 p. 14.

2 *schwer, gesetzt (zur Charakterisierung der Melodiebildung)* — *sternly, with gravitas (for characterization of melodic formation)*

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 276a: valde mirabile est, quod in nocturnis responsoriis somnolentorum more **graviter** et dissolute ad vigilandum nos exhortare videtur; in antiphonis vero plane et suaviter sonat (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 165. BONAV. BRIX. 22, 9). [s.XIII] MUS. MAN. 55, 2: Quartus tonus prae ceteris omnibus solet **gravius** et moderatius incedere. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 11, 5: non sic ante Christum **graviter**, simpliciter et plane cantabat. TRAD. Holl. VI 39, 30: pro tempore festivo et solemnii alacrius et solemnii concinat, set **gravius** aut depressius tempore feriali.

3 ? *schlecht, unschön (zur musikalischen Charakterisierung)* — ? *basely, ugly (as a musical characterization)* [s.XV] MICH. KEINSP. 6, 68: dupliciter profertur (*sc. septima*): tremule, sic est semiditonus cum diapente ... **gravius** sonans, sic est ditonus cum diapente. *saepius*

gravitas -atis *f.* *Tiefe (die Tonlage betreffend)* — *lowness (with respect to register)* [*opp.*: acuitas, acumen]

1 Definition

[s.V] MART. CAP. 9, 932: Constat autem omnis modulatio ex **gravitate** soni vel acumine. **Gravitas** dicitur, quae soni quadam remissione mollescit. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 3, 13: **Gravitas** est soni remissio, acumen vero eiusdem intentio. COMM. Boeth. II p. 150, 12: Et sciendum est, quod **gravitas** in breviloquio Wulstani super musicam est dispositio vocis, quam metrici Grece thesim appellant.

2 Gebrauch — usage

[s.IV] MACROB. 2, 4, 1: de **gravitate** et acumine sonorum. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 947: Sunt autem et aliae sonorum diversitates: et prima quidem per intentionem, ut aut acumine aut **gravitate** dissentiat. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 3 p. 190, 26: Ex pluribus enim motibus acumen quam **gravitas** constat (*inde* REG. PRUM. 5, 18. HIER. MOR. 15 p. 74, 34. GUIDO

DION. 1, 1, 74. FR. GAFUR. op. 2, 1. FR. GAFUR. theor. 2, 1). BOETH. mus. 1, 6 p. 193, 6: **gravitas** et acumen in quantitate consistunt (*inde* COMM. Boeth. II p. 346, 20. FR. GAFUR. op. 2, 8). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 108, 1: **gravitas** in longiori spatio corde consistit, acumen vero in brevior. *al.* GLOSS. Boeth. ar. 224: ubicumque enim corda cordam superat in nona parte, sive in acumine sive in **gravitate**, epogdous dicitur. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 16: Mese ideo media dicitur, quia ibi finitur omnis **gravitas** et incipit omnium cordarum acutio (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 18). *al.* REMIG. AUT. 11, 5: Diapason vero est symphonia, quando vox voculam dupla sui quantitate superat sive in extensione acuminis sive in remissione **gravitatis** (*sim.* REMIG. AUT. 45, 7. *inde* REG. PRUM. 15, 13. ANON. Bernh. 2, 45). *al.* AURELIAN. 16, 22: Septima (*sc. varietas*), quae **gravitatem** vocis nec sursum erigit nec iosum deprimit. *al.* MUS. ENCH. 1, 12-13. SCOL. ENCH. 1, 87: Δ: Tonus quid est? M: Legitimum acuminis vel **gravitatis** spacium inter sonum ac sonum veluti inter cordam et cordam. *al.* INCH. UCHUB. 57. *al.* HUCBALD. 6. *al.* REG. PRUM. 15, 9. *al.* [s.X] INTERV. Quid sit tonus 2. *al.* ANON. Bernh. 1, 13. *al.* PS.-ODO dial. p. 262a. [s.XI] COMM. TON. ep. 2, 5: haec antiphona authentici acuitur in medio, reliqua vero retinet **gravitatem**. *al.* BERNO prol. 2, 4. *al.* BERNO ton. p. 82b: tono distant a finali in **gravitate**. *al.* GUIDO micr. 13, 1: De octo modorum agnitione acumine et **gravitate** (*inde* METROL. 12 p. 79). *al.* HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a). *al.* ARIBO 77 p. 44. *al.* COMM. Guid. 70 p. 145: Cum enim in acumine vel **gravitate** discerni debeat cantus, cui modo vere supponi debeat. *al.* TON. Aug. p. 92a: semitonio in ,di-⁴ sillaba in **gravitatem** flexo. *al.* VOCAB. MUS. p. 139. ANON. Prag. 159. VERS. Consona quo p. 174. VERS. Ars humanas p. 112a. PS.-GUIDO form. pr. 6. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b. *al.* ANON. Gerbert 16. FRUT. brev. 8 p. 61 (*sim.* FRUT. ton. p. 167). *al.* PS.-OSBERN. 31. QUAEST. MUS. 1, 2 p. 13. *al.* THEOG. METT. 2, 2 (p. 183b): **gravitate** et acumine (sicut se habet virilis vox ad puerilem). IOH. COTT. mus. 5, 17: a ·Γ· usque ad ·C· propter soni **gravitatem** graves dicuntur (*sc. litterae*) (*inde* HIER. MOR. 13 p. 56, 29). IOH. COTT. mus. 16, 4: rauca secundi (*sc. modi*) **gravitas** (*inde* ANON. Pannain p. 109. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 10. COMPIL. Lips. p. 131. GOB. PERS. p. 187b. HERB. TR. 2, 3 p. 49). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 9. GUIDO AUG. 372. *al.* TON. Cist. 9. (?) ANON. Cist. I 28 p. 37. *al.* ANON. La Fage I 3, 2. THEINR. DOV. 1, 1, 2. ANON. Pannain p. 107. TON. Baumg. 1, 7. *al.* TON. Vatic. 12, 1 p. 190. PROP. In arithm. 10. [s.XIII] MUS. MAN. 47, 4: Plagales autem quasi **gravitatis** alumpni. *al.* METROL. 31 p. 81. COMM. Boeth. I 1, 1 p. 30. IOH. GARL. mens. append. 1, 2. *al.* IOH. AEGID. 12, 5. HIER. MOR. 13 p. 56, 12. *al.* TRAD. Garl. plan. V 256: ut stulti cantores putant **gravitate** vel acumine unum modum ab alio discrepare. PS.-THOMAS AQU. I 14. IOH. GROCH. 83: Et ideo quidam attendentes, quod cantus penes acuitatem et **gravitatem** differebat, chordam unam vel lineam depingebant, respectu cuius **gravitatem** et acuitatem signabant. *al.* PS.-MUR. summa 2111. ENGELB. ADM. 2, 1, 11: elevacio uniuscuiusque prime vocis vel soni a **gravitate** in acuitatem. *al.* WALT. ODINGT. 3, 9, 7. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 1, 2. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 33. *al.* IOH. MUR. spec. 2, 19. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 39. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 21, 17: ad numeros maiores, qui **gravitatem** denotant. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 83: quando una vox distat ab alia **gravitate** vel acumine, seu intensione aut remissione, talis distantia intervallum vocatur. *al.* PETR. PALM. p. 508. QUAT. PRINC. 3, 55: in tali temperatura incipere debet (*sc. inceptor*), ut ipse cum choro aut maiore parte chori acumen et **gravitatem** attingere possent. *al.* PS.-MUR. interv. p. 310a. *al.* SUMM. GUID. 13. IOH.

BOEN ars 2, 17, 2: In sono quatuor considerari possunt, scilicet longitudo, brevitās, acuties et **gravitas**. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 44. *al.* ANON. Quaest. 33. COMM. Boeth. II p. 58, 41. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 200, 5. [s.XV] ORIG. ET EFF. 20, 3: Primus tonus et secundus terminant in lycanos hypaton ... Sed de **gravitate** et acuitate eorundem tempus non habeo demonstrandi. IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 16. *al.* IAC. THEAT. 2. GOB. PERS. p. 188b. *al.* UGOL. URB. 1, 10, 5: ubi est consonantia, ibi **gravitas** et acumen esse videtur (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 5, 3). UGOL. URB. 1, 11, 12: quidam natura ita vocis **gravitatem** habent, ut nil acutum penitus valeant expirare (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 8, 2). *al.* GEORG. ANS. 1, 79. *al.* PS.-GUIDO corr. p. 51b. EG. CARL. rit. 80. ANON. Carthus. theor. 12, 86. *al.* TRAD. Holl. III 3 p. 24. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 9. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 4. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60. FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7: sonus intensibilis et remisibilis in acuitate et **gravitate** porcionabiliter est subiectum musicae. *al.* COMPOS. Natura 1, 16. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 8. FR. GAFUR. op. 2, 4: De **gravitate** et acumine et intervallo capitulum IIII (*sim.* FR. GAFUR. theor. 2, 3). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. *al.* NICOL. BURT. 1, 7, 50. IOH. TINCT. inv. p. 37. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 1: Elementorum enim huius musicae rationis quedam naturae insunt, quedam usui nostro: naturae insunt acumina, **gravitates** et diastemata, idest intervalla. *al.* GUILL. POD. ench. 22 p. 383. GUILL. POD. 1, 13. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. *al.* ERASM. HOR. p. 83b. COMPEND. MUS. 40. *al.* FIST. Primae ergo 3I p. 85. FIST. Rogatus 47 p. 71.

gravitudo -inis *f.* Tiefe (die Tonlage betreffend) — *low-ness* (with respect to register) [s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: I usum vel inferius insinuat, **gravitudinemque** pro *g* interdum indicat.

gravo -are nach unten führen, absenken (die Tonlage betreffend) — to move downward, to make lower (with respect to register)

[s.VI] BOETH. arithm. 2, 50, 9: medii nervi sonum musicus vel adstringendo tenuat vel remittendo **gravat**. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 5: quantum altera vox acuitur vel **gravatur**. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 958/369, 10: aut intenditur aut relaxatur, i. acuitur aut **gravatur**. *al.* REMIG. AUT. 501, 8. NOTK. BALB. p. 69 (*inde* FRUT. brev. 14 p. 102. ANON. Wolf p. 205. QUAEEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). ALIA MUS. 72 p. 141: ad trite diezeugmenon **gravando** remittit. *al.* [s.X] INCH. UCHUB. 25: vox semel in commate erigitur ac **gravatur**, alias sepius. [s.XI] GUIDO micr. 10, 5: Dissonantia quoque per falsitatem ita in canendo subrepat, cum aut de bene dimensis vocibus parum quid demunt **gravantes** vel adiciunt intendentes, quod pravae voces hominum faciunt (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 5, 11). GUIDO reg. 94. *al.* GUIDO ep. p. 524, 356: non potest **gravari** vel acui (*sc. vox*) nisi ad secundam vel terciam vel quartam vel quintam. HERMANN. mus. p. 28 (p. 130a). *al.* COMM. Guid. 35 p. 102: 'graves' ideo sunt soni, quia **gravantur**, id est premuntur et humiliantur. *al.* TON. Aug. p. 123a. ANON. Prag. 216. *al.* FRUT. ton. p. 162: Sequens antiphona semitonio altius inchoat, sed mox in locum aliarum se **gravat**. [s.XII] GUIDO AUG. 371: Proprium est autentorum non morose **gravari** circa finem, sed quasi quadam alacritate elevari (*sim.* ANON. Cist. I 17 p. 35. ANON. Cist. I 19 p. 36). *al.* ANON. La Fage I 10, 8. *al.* [s.XIII] AUGUST. MIN. 74. ELIAS SAL. 30 p. 59b: qui altius psallere possit inter alios, faciat debitum suum, sed **gravare** mediocres propter nimis altam inchoationem non potest procedere de bono et aequo. IOH. GROCH. 86. *al.* PS.-MUR. summa 1733. *al.* [s.XIV] GUIDO DION.

2, pr. 242. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 36, 3: nisi vocem sciveris finalem, non poteris cognoscere, ubi incipere debeat, quantum elevari et **gravari** debeat cantus. IOH. BOEN mus. 3, 41. WILLELM. 2, 13. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 118: **Gravatur** autem vox, quotiens vocis aut soni factor debiliter et in multo tempore moverit aerem per instrumenta vocalia. *al.* TRAD. Holl. I p. 179. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 5, 8: ultra non **gravat** homo vocem quam valeat sonos alacriter exprimere. TRAD. Holl. VI 8, 9. *al.* MON. In mon. mensura p. 134, 16. FIST. Primae ergo 3I p. 85.

Gregorianus -a, -um ‚gregorianisch‘ (auf den traditionell Gregor dem Großen zugeschriebenen einstimmigen liturgischen Gesang bezogen) — ‘Gregorian’ (with respect to the monodic, liturgical chant traditionally ascribed to Gregory the Great)

[s.XIII] MUS. MAN. 43, 26: Sextus tonus, quo prae ceteris elegantius in responsoriis utitur papa Gregorius, utramque finalem litteram soleat recipere; ‘c’ tamen solam solet in responsoriis **Gregorianis** assumere propter versus, qui sub quinta, ‘g’ scilicet, tonum tantum, non autem semitonium requirunt. [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 41: in illo responsorio **Gregoriano** „Videns Iacob“ (*sim.* HEINR. EGER 5 p. 48). [s.XV] NICOL. CAP. p. 313: Sciendum est, quod musicae **Gregorianae** exemplar in sinistra manu fuit compositum et ordinatum per Guidonem monachum, et in principio sui operis. TRAD. Holl. II 14 p. 41 (p. 431a): Est autem notandum, quod tonus **Gregorianus** sive cantus continet octo tonos (*sim.* LAD. ZALK. B 11). IOH. HOTH. fig. I 4, 10: Ligatura cum proprietate et perfectione, loquendo secundum veritatem, principaliter convenit musicae **Gregorianae**, quia omnis ligatura in musica **Gregoriana** vocatur in principio cum proprietate et in fine cum perfectione. Sed tantum isti 5 modi servantur musicae mensurabili, quia habuerunt fundamentum suum a musica **Gregoriana**, quae proprie musica appellata est. NICOL. BURT. 1, 23, 132: omnis cantus **Gregoriana** fabricatus regula. NICOL. BURT. 1, 29, 183: ut stilum **Gregorianum** totis animi amplexetur viribus imitemurque. GUIL. MON. 9 p. 55: non in cantu firmo **Gregoriano**. ADAM FULD. 2, 17: **Gregoriana** vel plana musica. LAD. ZALK. B 8: Est enim tonus vulgaris, quem adinvenit quidam magister nomine Tubal. Secundus est tonus Ambrosianus, cuius causae efficientes sunt duae, videlicet beatus Moyses cum beato Ambrosio. Tertius est tonus **Gregorianus**, quam adinvenit sanctus Gregorius, quo moderni et Latini musici utuntur. LAD. ZALK. B 10. GUIL. POD. ench. 35 p. 394: in nulla tamen **Gregoriana** atque ecclesiastica practica observatum. GUIL. POD. 1, 11: in **Gregoriana** modulandi practica. GUIL. POD. 4, 9. GUIL. POD. 4, 14-15. GUIL. POD. 4, 20. FR. GAFUR. pract. 1, 1. FR. GAFUR. pract. 1, 8. FR. GAFUR. pract. 1, 10. FR. GAFUR. pract. 1, 15: quandoque item in nonnullis psalmodiis (potissimum primi toni) principia et mediationes **Gregoriani** ritus ipsi Ambrosiani solemniter modulantur. *ibid.*: Modulationes autem „Gloria patri et filio“ super psalmodias introituum **Gregorianorum**.

v. cantus Gregorianus

subst. **Gregoriani** -orum *m.* ‚Gregorianer‘ (Vertreter des römischen liturgischen Gesangs) — ‘Gregorians’ (exponents of Roman liturgical chant)

[s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 15: **Gregoriani** enim et qui eos secuntur in libris suis ut plurimum tres notant literas (*ms.*; *ed.*: literis) pro clavibus, scilicet ‘F’ grave ... ‘c’ acutum et ‘g’ acutum. IOH. OLOM. 9 p. 42: Aliter enim **Gregoriani** (*ms.*; *ed.*: Gregorian), aliter Ambrosiani (*ms.*; *ed.*: Ambrosian), aliter quandoque ecclesiae claustrales et aliter canonicales ipsos (*sc. fines de „Saeculorum amen“*) solent una cum

psalmorum modulationibus decantare. FR. GAFUR. pract. 1, 3. FR. GAFUR. pract. 1, 8: ex versibus nocturnalium responsoriorum primi toni solent **Gregoriani** notulas quasdam necessarias eligere, quibus „Gloria patri et filio et spiritui sancto“ quam decentissime modulantur. FR. GAFUR. pract. 1, 10. FR. GAFUR. pract. 1, 14: Extat et altera septimi toni psalmodia, quam **Gregoriani** observant super antiphonam (ed.: antiphona) „Nos, qui vivimus, benedicimus Dominum“. FR. GAFUR. pract. 1, 14-15.

guerble Bezeichnung für ein szenisch begleitetes Lied — term that designates a song associated with theatrical performance

[s.XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 30: Diatonicum ergo satis est in usu. Quod vero dicit (sc. Boethius) de cromate et enarmonico, si non possis ita reperire, non tamen mireris. Potest enim esse in scenicis cantibus, qui vocantur **guerble**. (cf. ms. Vat. Reg. lat. 703A: *Primum dicitur chromaticum, quasi colorabile, quod est lascivum et molle, sicut in choro ludentium mulierum frequenter auditur. Ad hoc genus pertinet ille cantus, qui vulgariter dicitur werble. cf. DuCange s. v.*)

guidafolla -ae f. ? Bezeichnung für ein Ersatzzeichen für einen Schlüsselbuchstaben — ? term for an alternative symbol for a clef sign

[s.XIII] ELIAS SAL. 28 p. 55b: Quare in cantu, qui ascendit quinque vel sex lineas, omnes non ponuntur in libro? Respondeo: omittitur fortassis propter avaritiam pergameni vel desidia notatoris: vel possumus dicere, et est melius, quod illud suppletur per **guidafollas** (ms.; ed.: quidafollas) et aliquotiens musafollas, sive per clavium appositionem, quod idem est. (cf. Elias Sal. 28 p. 56b: *ponens pro veris clavibus musafollas*)

guitarra (ghitterra, ghiterna, quitarra) -ae f. Bezeichnung für ein lautenähnliches Saiteninstrument — term that designates a stringed instrument akin to the lute

[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 3: Canon et medius canon et **guitarra** et rabe fuerunt postremo inventa. IOH. GROCH. 135: Inter quae instrumenta cum chordis principatum obtinent, cuiusmodi sunt psalterium, cithara, lyra, **guitarra** sarracenicā et viella. In eis enim <est> subtilior et melior soni discretio propter abbreviationem et elongationem chordarum. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Quid sit lyra populariter leutum dicta, quid etiam quilibet instrumentalis species ex ea producta, utpote (iuxta linguam vulgarem) viola, rebecum, **ghitterra**, cetula et tambura. IOH. TINCT. inv. p. 42: Quinetiam instrumentum illud a Catalanis inventum, quod ab aliis **ghitterra**, ab aliis **ghiterna** vocatur, ex lyra prodiisse manifestissimum est. Hec enim ut leutum (licet eo longe minor sit) et formam testudineam et chordarum dispositionem atque contactum suscipit. IOH. TINCT. inv. p. 46: **Ghitterre** autem usus propter tenuem eius sonum rarissimus est. Ad eamque multo sepius Catalanās mulieres carmina quaedam amatoria audiavi concinere, quam viros quicquam ea personare.

gula Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume [s.XI-XII] NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, evanescens, **gula**.

gurgulus Bezeichnung für eine wahrscheinlich mit der Gutturalis identische Neume — term for a neume that is probably identical with the gutturalis [s.XI-XII] NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, evanescens, gula, gradus vel **gurgulus**. cf. Bernhard, Neumennamen p. 53

gurtulus Bezeichnung für eine wahrscheinlich mit der Gutturalis identische Neume — term for a neume that is probably identical with the gutturalis [s.XI-XII] NEUM. Gurtulus 1: **Gurtulus** †. cf. Bernhard, Neumennamen p. 53

gutturalis -is Bezeichnung für eine Neume, die einen (verzierten?) Halbtonschritt oder zwei Töne gleicher Stufe (mit verziertem zweiten Ton?) anzeigt und eine ‚kehlige‘ Vortragsweise erfordert — term for a neume, which indicates an (ornamented?) semitone or a (ornamented?) reiteration of pitch and implies a ‘guttural’ vocal sound

[s.XI] TON. Aug. p. 96b: eodem semitonio per neumam, quam **gutturalem** vocant, post remissionem intenso. TON. Aug. p. 108b: sillabatim aut per neumam, quam **gutturalem** dicunt, intendant, ut iste „Genuit puerpera“, „Intellige“. TON. Aug. p. 109b. TON. Aug. p. 150b: eadem sillaba per neumam, que **gutturalis** dicitur, aut item sillabatim remenso per semiditonum tonum, ut antiphona „Benedic anima“, „Aspice in me“. NEUM. Scandicus 4: **gutturalis** † (ms. Wolfenbüttel Gud. lat. 8° 334: gutturalis; ms. St. Blasien: gutturalis). NEUM. Nomina 4: His ego **gutturalem** cum trigone consociarem. NEUM. Punctum p. 69: **Gutturalis** † (inde FRUT. brev. 14 p. 102. WALT. ODINGT. 5, 2, 5: †. WILLELM. 3, 18: †). FRUT. ton. p. 121: Sed prior „saeculorum amen“ per virgulam puram, ista per **gutturalem** designat. FRUT. ton. p. 174: Differentia tertia „saeculorum amen“ in finali per **gutturalem** vel pressam finit. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 14: **Gutturalis** dicitur, quia cillenti gutture formatur (inde WILLELM. 3, 20). cf. Corbin, Neumen p. 189-190; Floros, Neumenkunde 2, p. 114 sqq.; Hiley, Plainchant p. 359-361 v. flexa gutturalis, flexa gutturalis subpunctis, pes gutturalis, quilisma gutturalis

gutturalis apostrophis Bezeichnung für eine aus einer Gutturalis und einer nachfolgenden Apostropha zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a gutturalis followed by an apostropha [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Gutturalis apostrophis** † (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. apostropha, flexa apostrophis

gutturalis clendens v. gutturalis innodans

gutturalis conpunctis Bezeichnung eine aus Punctum, Gutturalis und Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a punctum, a gutturalis, and a punctum

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Gutturalis conpunctis** † (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. pes conpunctis, tripunctum conpuncte, virga conpunctis

gutturalis innodans (semivocalis, clendens) Bezeichnung für eine liqueszierende Gutturalis — term that designates a liquescent gutturalis

[s.XI] TON. Aug. p. 109b: a finali in quibusdam semitonio per neumam, que **gutturalis innodans** sive **clendens** dicitur, in aliquibus per illam, quam gutturalem sic formata distropha tantum vocant intenso, semiditonum remittunt. NEUM. Punctum p. 69: **Gutturalis semivocalis** sive **innodans** †. FRUT. ton. p. 113: ultima vero „saeculorum amen“ syllaba per **gutturalem semivocalem** ad parhypaten meson, quae est -F-, reclinatur (sim. FRUT. ton. p. 134).

v. flexa innodans, quilisma innodans, virga innodans, flexa semivocalis, pes semivocalis, quilisma semivocale

gutturalis praepunctis Bezeichnung für eine aus Punctum und nachfolgender Gutturalis zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a punctum followed by a gutturalis

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Gutturalis praepunctis** †.

v. flexa praepunctis, hemivocalis praepunctis, pes praepunctis, quilisma praepuncte, tripunctum praepuncte, virga praepunctis

gutturalis semivocalis v. gutturalis innodans

gutturalis subbipunctis *Bezeichnung für eine aus einer Gutturalis und zwei nachfolgenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a gutturalis with two subsequent puncta*

[s.XI] FRUT. brev. 14 p. 102: **gutturalis subbipunctis**.

v. pes subbipunctis, pes quassus subbipunctis, quilisma subbipuncte, tripunctum subbipuncte, virga subbipunctis, virga semitonis subbipunctis

gutturalis subpunctis *Bezeichnung für eine aus einer Gutturalis und einem nachfolgenden Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a gutturalis followed by a punctum*

[s.XI] TON. Aug. p. 115a: Hanc enim sive semitonium per neumam, quam **gutturalem supunctim** sive semiditonum per illam, quam pedem dicunt, in prime dictionis penultima intenditis, ab hoc quarto non separabis. TON. Aug. p. 137b: semitonium per neumam, que **gutturalis supunctis** dicitur, inflectens. NEUM. Punctum p. 69: **Gutturalis subpunctis** f.

v. flexa gutturalis subpunctis, pes subpunctis, quilisma subpuncte, tripunctum subpuncte, virga subpunctis

gymel (de gemellus) 1. *Bezeichnung für eine (aus Kontratenor und Tenor abgeleitete) Stimme, die mit einer zweiten Stimme in gleicher Lage einen ‚Zwillings-Satz‘ bildet* 2. *Bezeichnung für eine dem Fauxbourdon verwandte Satzart, die durch parallele Terzen und Sexten gekennzeichnet ist — 1. term that designates a vocal part (derived from the contratenor and tenor), which forms a ‘twin-part’ with a second voice in the same range 2. term that designates a kind of polyphonic compositional technique related to fauxbourdon, which is characterized by use of parallel thirds and sixths*

1 *Bezeichnung für eine (aus Kontratenor und Tenor abgeleitete) Stimme, die mit einer zweiten Stimme in gleicher Lage einen ‚Zwillings-Satz‘ bildet — term that designates a vocal part (derived from the contratenor and tenor), which forms a ‘twin-part’ with a second voice in the same range (cf. Berktold, Gymel)*

[s.XV] ANON. Tegerns. II 140: Cantus **gimel** (ms.; ed.: communis) vix cognoscitur tenor vel contratenor propter varium cursum utriusque.

2 *Bezeichnung für eine dem Fauxbourdon verwandte Satzart, die durch parallele Terzen und Sexten gekennzeichnet ist — term that designates a kind of polyphonic compositional technique related to fauxbourdon, which is characterized by use of parallel thirds and sixths*

[s.XV] GUIL. MON. 4 p. 30: Nota, quod isti Anglici habent unum alium modum, qui modus vocatur **gymel**, qui cum duabus vocibus canitur, et habet consonantias tertias tam altas quam bassas et unisonos, octavam et sextas reiterando ad octavam bassam, et habet cum hoc sextas et octavas, ut patet per exemplum: (*sequitur exemplum*). GUIL. MON. 6 p. 38: Incipiunt regulae contrapuncti Anglicorum, quae secundum ipsos Anglicos duobus modis fit (*pro fiunt?*). Primus modus, qui apud ipsos communis est, fauxbordon appellatur. ... Secundus vero modus, qui **gymel** appellatur, cum duabus vocibus canitur, scilicet suprano et tenore. GUIL. MON. 6 p. 39: Ad compositionem vero alterius modi, qui modus **gymel** appellatur, dantur aliquae regulae. Prima regula est, quod in **gymel** sex sunt consonantiae, scilicet tertia tam alta quam bassa, sexta et octava, decima bassa et octava bassa. Et nota, quod, si **gymel** accipiat supra cantum firmum, debet tenere

regulas superius dictas in fauxbordon, hoc est numerum ternarium, sive talis numerus sit ternarius in semibrevibus sive in minimis. Tertia regula est, quod in fauxbordon potest fieri contratenor bassus, et in **gymel** potest fieri contratenor bassus, et isti duo modi cum quatuor vocibus possunt cantari. ... In **gymel** autem potest fieri contratenor, quia, si **gymel** accipiat consonantias sextas et octavas ad modum de fauxbordon, tunc contratenor de **gymel** potest ire sicut contratenor de fauxbordon per tertias et quintas vel potest assumere suam penultimam quintam bassam et suam antepenultimam tertiam bassam, sicut dictum est in praecedenti regula.

cf. HMT s. v.

v. gemellium

gyroletum v. viroletum

H

H, h, HH 1. *Markierungspunkt in Messuren* 2. *Tonbuchstabe* 3. *Ausführungshinweis (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘)* 4. *Kennbuchstabe für die fünfte Psalmtondifferenz einer jeden Kirchentonart* 5. *Kennbuchstabe für die achte Kirchentonart — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. direction for performance (littera significativa, ‘Romanian letter’) 4. letter that identifies the fifth difference (differentia) in each mode 5. letter that identifies the eighth mode*

1 *Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements*

a im System A - LL (**H** für die hypate meson und **HH** für die paranete hyperboleon chromaticos) — in the system A - LL (**H** for the hypate meson and **HH** for the paranete hyperboleon chromaticos)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 322, 10: **HH** paranete hyperboleon chromaticos. BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 13: sit **H** hypate meson diatessaron ad meson continens consonantiam. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 7. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 35, 2. IAC. LEOD. spec. 5, 36 descr. al. cf. 2 b col. 163, 43

b im System: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (für die paramese) — in the system: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (for the paramese)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 6: Sit A hypate hypaton, B parhypate hypaton, C hypaton lichanos, D hypate meson, E parhypate meson, F lichanos meson, G mese, **H** paramese, I trite diezeugmenon, K paranete diezeugmenon, L nete diezeugmenon, M trite hyperboleon, N paranete hyperboleon, O nete hyperboleon. al.

c im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr.: Sit bis diapason consonantia haec: A B C D E F G **H** I K L M N O P (*inde* GUIDO AUG. 211 descr. HIER. MOR. 20 p. 155, 14. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUIL. POD. 4, 2. GUIL. POD. 5, 7). al. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 535: Tollam huius dimidium spacii, veluti ab **H** in Z, et pulsa medietas diapason resonat ad totum. al. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scan-

datur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B t C s D t E t F t G s **H** t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1. al. COMM. Boeth. II p. 308, 6-9. MON. Hoc mon. p. 204, 4.

cf. Browne, *System*

d im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 3: Prima corda notabitur per A. Divide totum A per medium et habebis octavam cordam **H**. Divide A usque ad **H** per medium et habebis D. al. MON. Prima corda II 2. al.

e im System: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (für die mese) — in the system: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (for the mese)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **H** mese, medium. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66. MON. Designata p. 70, 3. al. MON. Mon. compos. I p. 68, 25. al. MON. Partire totum p. 49, 4. al. MON. Prius dividenda 12-13. MON. Si vis metiri I p. 8, 7. MON. Totam tabulam p. 11, 2. al. CYMB. Omne instr. 3, 4. al.

f im System: A^sB C D^sE F G^sh (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O — in the system: A^sB C D^sE F G^sh (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 6). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

g im System: A B C^sD E F^sS^sG (A H) — in the system: A B C^sD E F^sS^sG (A H)

CYMB. Quicumque vult 19, 7-8. CYMB. Si volueris 1, 5. al.

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a im System: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (für die mese) — in the system: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (for the mese)

[s.IX] SCOL. ENCH. 2, 16: si ab **·H·** deponatur in **·A·** vel ab **·H·** levetur in **·P·** (inde COMPIL. Paris. I p. 192). SCOL. ENCH. 2 descr. 1 (v. app. crit.). [s.XI] ODOR. SEN. p. 152: **·H·** Mese, id est media inter graves et acutas. ODOR. SEN. p. 213 sqq. [s.XIV] ANON. Meyer 12, 3-5. al. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 3. cf. 1 e col. 163, 13 cf. Browne, *System*

b im System: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (für die hypate meson) — in the system: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (for the hypate meson)

(cf. Boeth. mus. 4, 6) [s.IX-X] ALIA MUS. p. 180 descr.: **·H·** hypate meson. ALIA MUS. 41 p. 183: Quarta differentia est in **·H·**, quae habet unum locum in se: „Inclinans se Iesus“ (inde ANON. Bernh. 1, 53). ALIA MUS. 140 p. 200: similiter phrygius ab **·x·** aut descendat in **·h·** aut ascendat in **·dd·** (inde ANON. Bernh. 2, 86). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 105. al. cf. Santosuosso, *Notations* p. 56 sqq.

c im System: F g (= B rotundum) ^sG^sA B C^sD E F^sG H (= trite synemmenon) G (= paramese) ^sA B C^sD E F — in the system: F g (= B rotundum) ^sG^sA B C^sD E F^sG H (= trite synemmenon) G (= paramese) ^sA B C^sD E F [s.IX-X] MON. Si mon. Boetii p. 33, 15: primam vocem reperies tetracordi, quod dicitur sinemenon, quam **·H·** littera notabis. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr.

d im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^sO P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^sO P Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: **·H·** - corda asel - simphonia theminia - metrum mese - vox dulcisona.

e im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach.

synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (für die mese) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (for the mese)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: **·H·** mese.

f im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP

[s.XI] ANON. Prag. 181: **·A··B··C··D··E··F··G··H··I··t·K·**. al. cf. 1 c col. 162, 57

g im System: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 11.

h im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 16: Superaddatur **·M·** sui medietas fietque **·H·** cum **·M·** sonans diapente.

i im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss

[s.XIV] ANON. Meyer 11, 13.

j im System: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk^sl m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk^sl m^sn o p (q)

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67: Sit tenor **·h·g·f·**, organum **·k·q·k·**. al. IOH. HOTH. exc. p. 21 descr. al.

3 Ausführungshinweis (für eine Aspiration?) (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) — direction for performance (indicating an aspiration?) (littera significativa, Romanian letter)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: **H**, ut tantum in scriptura aspirat, ita et in nota idipsum habitat (sim. FRUT. brev. 14 p. 103. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 40: **H** rarum pandit hiatum. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63: ex suprascriptis omnibus has tantum in nostris antiphonariis frequentari repperimus: a c e h i m s t.

4 Kennbuchstabe für die fünfte Psalmtondifferenz einer jeden Kirchentonart — letter that identifies the fifth difference (differentia or ‚saeculorum amen‘ formula for a psalm tone) in each mode

[s.XI] FRUT. ton. p. 121: Differentia quinta sicut et superiores in „saeculorum amen“ diatessaron spatio distat a finali, tono autem inferiorum cum ipsis exordium sumit canendi. „Saeculorum amen“. Parhypate meson. F a h. FRUT. ton. p. 137: Sequentium antiphonarum cantus sexto a finali loco contra auctoritatem artis incipit, ubi et „saeculorum amen“ finit. Quas quidam differentia distinguunt ita: „Saeculorum amen“. Trite diezeugmenon. C i h. FRUT. ton. p. 145: Differentia quinta ... G o h (ed.: k).

5 Kennbuchstabe für die achte Kirchentonart in der Reihe A B C D E F G H — letter that identifies the eighth mode in the series A B C D E F G H

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 49: **H** matronalis garrit gaudetque morosus, / iste senum fertur, nam leniter graditur.

harmonia -ae f. (ἁρμονία) I. Bezeichnung für das enharmonische Tongeschlecht II. zusammenpassende (wohlklingende) (Ton-)Verbindung; Wohlklang, klangliche Schönheit; Harmonie III. Konsonanz IV. Harmonik V. Musik(stück), Gesang, Melodie VI. ? Bezeichnung für den Ganz- oder Halbton VII. mehrstimmiger (konsonanter) Satz — I. term that designates the enharmonic genus II. fitting (euphonic) combination (of pitches); euphony, sonorous beauty; harmony III. consonance IV. harmonics V. music (a piece of), vocal mu-

sic, melody VI. ? term that designates the tone or the semitone VII. polyphonic (consonant) composition

I *Bezeichnung für das enharmonische Tongeschlecht — term that designates the enharmonic genus*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 3: Genera vero sunt modulationum tria: primum, quod Graeci nominant *αρμονίαν*, secundum *χρῶμα*, tertium *διάτονον*. Est autem **harmoniae** modulatio ab arte concepta, et ea re cantio eius maxime gravem et egregiam habet auctoritatem. ... In his tribus generibus dissimiles sunt tetrachordorum dispositiones, quod **harmonia** [tetrachordorum] et tonos et dithesis habet binas. *al. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 1. [s.V] MART. CAP. 9, 955: Genera modulandi sunt tria: ἀρμονία, χρῶμα, διάτονον. Et harmonia quidem dicitur, quod pluribus spatiis et angustioribus separatur. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 184, 4 (inde HIER. MOR. 8 p. 38, 6. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 3. cf. Bower, Boethius p. 5 adn. 19). BOETH. mus. 1, 15 p. 200, 26: dicendum videtur, quot generibus omnis cantilena textatur ... Sunt autem haec: diatonum, chroma, **armonia** (ad loc.: GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 14-16b). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 23, 26. [s.XI] OLIVA 68. [s.XV] UGOL. URB. 5, 41, 5: Diatonum et diatonicum idem sunt, chroma et chromaticum idem, similiter enarmonium atque enarmonicum sive **harmonia** et harmonicum idem sunt (cf. GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 16b). ANON. La Fage III p. 244.*

II *zusammenpassende (wohlklingende) (Ton-)Verbindung; Wohlklang, klangliche Schönheit; Harmonie — fitting (euphonic) combination (of pitches); euphony, sonorous beauty; harmony*

A Definition

[*s.IV*] MACROB. 1, 6, 38 (inde COMM. Boeth. II p. 128, 6). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 16a, 3. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 5-6: **armoniam** adunationem vocis. *al. IOH. SCOT. annot. 10, 22: Armonia interpretatur adunatio dissimilium videlicet vocum ratis proportionibus coniunctarum. REMIG. AUT. 494, 20: Armonia est consonantia et coadunatio vocum. al. MUS. ENCH. 9, 3: Armonia est diversarum vocum apta coadunatio (inde INCH. UCHUB. 1. COMM. Boeth. II p. 186, 30. IOH. CICON. mus. 1, 66 p. 218, 11-12. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 10. FR. GAFUR. op. 2, 4. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 7). [s.XII] TON. Vatic. 12, 1 p. 190: Armonia autem interpretatur ... adunatio vocum. [s.XIV] MARCH. luc. 5, 5, 3: Ex diffinitionibus supradictis colligere possumus, quod euphonia, **armonia**, simphonia et consonantia unum quodammodo sint (inde IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 9-10. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 13). *al. COMM. Boeth. II p. 148, 5. [s.XV] NICOL. CAP. p. 311. UGOL. URB. 5, 41, 5. PETR. TALH. p. 2: Item dicit Hugo: Armonia dicitur ab ,a' et ,monos', quod est ,unum', quia ad unum tendunt omnes voces, id est ad unam concordiam. Nam in omni melodia exiguntur plures voces sive soni, et hi concordantes ... Sed ubi vocum plurimarum det diversarum concors unio, ibi est **armoniae** proportio et modulatio sive dulcis symphoniae apprensio. IOH. TINCT. diff. 10: Armonia est amenitas quedam ex convenienti sono causata. IOH. TINCT. diff. 118: Euphonia idem est quod **armonia**. NICOL. BURT. 1, 10, 60-61. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 8: Plato autem in secundo de legibus, ut Marsilius Ficinus interpretatus est: **harmoniam** esse ordinem in ipsa vocum per acutum et grave contemperantia ponit, quam nos concentum dicere solemus.**

B Gebrauch — usage

1 *mit Bezug auf die Sphärenharmonie — with reference to the harmony of the spheres*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 6, 1, 6: videtur mundi conceptio tota ... consonantissime per solis temperaturam ad **harmoniam** esse composita. [*s.IV*] MACROB. 1, 19, 22: de **harmonia** caeli.

MACROB. 2, 1, 24: **harmoniae** caelestis. FAV. EUL. 25, 1: quia non quatuor circulis, sed octo ... **harmonia** mundana compacta est, non diapason, sed disdiapason symphonia concinit. *al. [s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 15. CASSIOD. inst. 2, 5, 9: Caelum ipsum ... dicitur sub **armoniae** dulcedine revolvi (inde ISID. etym. 3, 17, 1: ... sub **harmoniae** modulatione revolvi. LAMBERTUS p. 253b. HIER. MOR. 7 p. 26, 16. PS.-THOMAS AQU. I 53. IAC. LEOD. spec. 1, 5, 7. QUAT. PRINC. 1, 18. COMM. Boeth. II p. 10, 15. ANON. Grac. p. 18. COMPIL. Erlang. p. 25. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 12. TRAD. Holl. I p. 158. TRAD. Holl. V 3b, 2. TRAD. Holl. V 3b, 19. FR. GAFUR. extr. exord. 27. FR. GAFUR. extr. 6, 5, 3. FR. GAFUR. op. 1, 2. NICOL. BURT. 1, 3, 14. LAD. ZALK. A 13. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 13). [s.VII] ISID. etym. 3, 17, 1: Nam et ipse mundus quadam **harmonia** sonorum fertur esse compositus (inde IOH. AEGID. 4, 4. LAMBERTUS p. 253a. HIER. MOR. 7 p. 26, 15. ANON. Hailspr. pr. p. 63. PS.-THOMAS AQU. I 53. IAC. LEOD. spec. 1, 5, 7. IAC. LEOD. spec. 1, 11, 4. QUAT. PRINC. 1, 18. COMM. Boeth. II p. 10, 14. COMM. Boeth. II p. 28, 14. ANON. Grac. p. 18. COMPIL. Erlang. p. 25. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 12. TRAD. Holl. I p. 158. TRAD. Holl. V 3b, 19. FR. GAFUR. extr. exord. 27. FR. GAFUR. extr. 6, 5, 3. FR. GAFUR. op. 1, 2. NICOL. BURT. 1, 3, 14. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 13. ad loc.: IAC. LEOD. spec. 1, 5, 7). ISID. etym. 8, 11, 82: Fistulam septem calamorum gestat propter **harmoniam** caeli, in qua septem sunt soni et septem discrimina vocum (inde GUILL. POD. 1, 22). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 20: Totius mundi **armoniam** VIII ptongis constare manifestum est: VII quippe planetarum motibus atque ipsa sphaera ultima (sim. GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 23. inde REMIG. AUT. 19, 11). *al. IOH. SCOT. annot. 19, 12: Physica docet planetarum singulos motus singulas voces gignere, ex quibus veluti diversis organi fistulis omnium symphoniarum certis rationibus **armonia** coaptatur. IOH. SCOT. annot. 371, 6: 'Totius armoniae': id est diapason, nam sex toni sunt integri in **armonia** caelesti, id est unus a terra ad lunam ... a Saturno ad speram caelestem (inde REMIG. AUT. 371, 6). *al. REMIG. AUT. 490, 10: Septem enim planetis perficitur omnis **armonia** caelestis. *al. AURELIAN. 8, 28: astrorum motus ... dicunt dulcissimam cantus **armoniam**, id est consonantiam, efficere (sim. AURELIAN. 8 p. 137. inde COMM. Boeth. II p. 28, 23. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 178, 5). *al. ALIA MUS. 154 p. 95. REG. PRUM. 5, 58. *al. [s.XI] PS.-ODO mus. p. 265a. (?) BERNO prol. ep. 4. (?) ADALB. 3, 15: dixerunt philosophi superiora corpora suis motibus sonum reddere et, quod maius est, musicam **harmoniam** efficere. *al. WILLEH. HIRS. 2 (c. 1), 1. (?) IOH. COTT. mus. 4, 1 (inde HIER. MOR. 9 p. 41, 18. sim. TRAD. Guid. pr.). [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. *al. IOH. AEGID. 3, 5. ANON. Emmeram. pr. p. 76, 14: ad instar caelestis **armoniae**, quae in tribus consonantiis consistit. HIER. MOR. 7 p. 26, 28: ex motu earum (sc. stellarum) accidit quaedam **harmonia**, id est sonus harmonizatus. *al. IOH. GROCH. 66. PS.-MUR. summa 406. ENGELB. ADM. 1, 2, 4. WALT. ODINGT. 1, 1, 12. *al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 13, 4: Voluit igitur Philosophus ex motu corporum coelestium **harmoniam** non causari sonoram. *al. QUAT. PRINC. 1, 18: Astrologi dicunt novem esse sonos, qui celestem **armoniam** faciunt. ... Dicunt enim terram, quia non movetur, nullum sonum in celesti **armonia** facere (inde COMM. Boeth. II p. 38, 7). IOH. BOEN mus. 2, 11. COMM. Boeth. II p. 36, 15: celestis **armonia** partim fit in aere, partim in ethere. COMM. Boeth. II p. 186, 37: **armonia**, id est communis cantus celi. *al. COMPIL. Erlang. p. 25: sol quadam dulcissima **armonia** surgere dicitur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 1 p. 54, 17. *al. UGOL. URB. 4, pr. 2. *al. GEORG. ANS. 1, 153. *al. ANON. Couss. XII 1, 16. FR. GAFUR. op. 1, 1 (sim. FR. GAFUR.***************

theor. 1, 1, 67). NICOL. BURT. 1, 2, 9. ADAM FULD. 1, 7. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 6. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 17. ERASM. HOR. p. 72a.

2 mit Bezug auf ein Tonsystem — with reference to a tonal system

[*s.IV*] FAV. EUL. 14, 3: Musici vero septem vocum discrimina duobus tetracordis pro rata portione modulatis efficiunt una corda communi, quae utriusque concentum **harmoniae** modificatione componat. *al.* [*s.V*] MART. CAP. 7, 736: Totius **harmoniae** toni sunt sex, id est quinque toni et duo hemitonia (*ad loc.*: REMIG. AUT. 371, 6. IOH. CICON. mus. 3, 15 p. 354, 24). BOETH. mus. 1, 5 p. 193, 1: Superpartiens vero ab **armoniae** concinentia separatur (*inde* COMM. Boeth. II p. 242, 20. IOH. CICON. prop. 22 p. 438, 15. FR. GAFUR. op. 3, 5. FR. GAFUR. theor. 3, 4, 8. GUILL. POD. 3, 12. GUILL. POD. 3, 17. *sim.* CASSIOD. var. 2, 40, 2. COMM. Boeth. II p. 352, 30). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 15-6. (?) IOH. SCOT. annot. 498, 10: elementum totius **armoniae** diatessaron est. MUS. ENCH. 12, 3: tetrachordo veluti elemento **armonia** contextatur. SCOL. ENCH. 1, 31. (?) [*s.X*] INCH. UCHUB. 321. [*s.XI*] HERMANN. mus. p. 24 (p. 128a). WILLEH. HIRS. 9 (c. 8), 4. *al.* ANON. Prag. 304. (?) [*s.XIII*] HIER. MOR. 13 p. 56, 24: tetrachordum est **harmonia** sonorum quatuor discretorum. *al.* [*s.XIV*] IOH. BOEN mus. 2, 8: tonus non dividitur in partes equales stante **armonia**. [*s.XV*] BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11: ut Boetii doctrinam imitaretur (*sc. Guido*), quae per tetrachorda totam dividit **harmoniam** (*sim.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7). GEORG. ANS. 3, 7: Magistri cantabilis harmonie distinxerunt voces in graves, acutas et superacutas et posuerunt differentias gravium vocum septem et acutarum totidem, superacutarum vero quinque tantum; et in harum numero gravium quidem et acutarum conveniunt cum **harmonia** instrumentali. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 8, 5: necesse est, septem etiam habere posse varias bisdiapason constitutiones nec plus nec minus. Prima quarum erit ·A·ḡ·C·D·E·F·G·A·ḡ·C·D·E·F·G·A·, quae cantus magnos in se recipit harum litterarum formulam paulo plus, paulo minus adimplentes nec umquam ab illarum **armonia** quomodo discrepantes. *al.* GUIL. DUFAY p. 388. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 2: Latini enim musici ... eam tam iniocundam duritiem in dulcem suavitatem b mollis **armonia** mediante mutarunt. *cf.* Bower, *Boethius* p. 5 adn. 19

3 mit Bezug auf die Konsonanz — with reference to consonance

[*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 46, 4. REMIG. AUT. 495, 1. GLOSS. Boeth. ar. 489. *al.* [*s.XI*] VERS. Ars humanas p. 110b. (?) [*s.XIII*] IOH. GROCH. 21: Consonantiam autem dico, quando duo soni vel plures simul uniti et in uno tempore unam perfectam **harmoniam** reddunt. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 2, 4. IOH. MUR. spec. 1, 24. *al.* IAC. LEOD. cons. 3: Est enim concordia duorum sonorum diversorum vel plurium in eodem tempore prolatorum se compatiuntium **harmonia** uniformiter suaviterque veniens ad auditum (*sim.* IAC. LEOD. spec. 4, 32, 1. HEINR. EGER 4 p. 42). *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 3, 7. *al.* [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 41, 12: diapason, quae ... maiori parte et continentia atque **harmonia** inter consonantias obtinet principatum. *al.* ANON. Carthus. theor. 2, 7. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 12, 2. BART. RAM. 3, 2, 1 p. 94. ADAM FULD. 4, pr. GUILL. POD. 6, 1. FR. GAFUR. gloss. 9, 3. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 4, 6.

4 mit Bezug auf das enharmonische Tongeschlecht — with reference to the enharmonic genus

[*s.X*] INTERV. Quid sit tonus 7: Enarmonica (*sc. melodia*) totam possidet **armoniam** et sui dignitate alias praecellit. LECT. GUID. p. 45: enarmonicum unice servans **harmoniam**, idest concinentiam. [*s.XI*] PS.-BERNO mon. pr. 2, 9: Enhar-

monium autem ... nomen accepit ab **harmonia** (*inde* FRUT. brev. 11 p. 86. QUAEST. MUS. 1, 25 p. 68). [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 486: cantum huiusmodi enharmonicum appellabant eo, quod extra diatonici cantus **harmoniam** positus et cantorem et auditorem fatigat et ledit. IOH. BOEN ars 2, 21, 16: ergo Boetius hunc cantum enarmonicum dicabat quasi extra omnem **armoniam** et incompositum eo, quod durus dytonus duas solummodo cordas obtinuit et molle semitonium cordas tres. [*s.XV*] IOH. HOTH. exc. p. 55. GUILL. POD. 2, 6: Tertium vero genus et ultimum ab *ena*⁴ Grece, quod est *unum*⁴ Latine, et **armonia** enarmonicum dictum est (*sim.* GUILL. POD. ench. 14 p. 376).

5 mit Bezug auf den mehrstimmigen Satz — with reference to polyphonic composition

[*s.X-XI*] ORG. Paris. 102: Auditum quoque ... organum magis vel minus rectum discernitur, quia naturaliter magis delectat, quod magis naturali **armonia** coadunatum est. GUIDO micr. 18, 37. [*s.XIII*] DISC. Quicumque III 3 p. 261: Sciat igitur, qui quintat, quod sola quinta non sufficit ad quintandum vel ad cantuum **armoniam**. IOH. GROCH. 143: Punctus autem est ordinata aggregatio concordantiarum **harmoniam** faciendum ascendendo et descendendo. [*s.XV*] PETR. TALH. p. 2: Haec autem musica, de qua intendimus, potest dici instrumental, quia ex ea vocibus et sonis strumentorum fit **armonia** ... proveniens ex proportionibus debita in diversis vocibus, flatibus, pulsibus et sonis. NICOL. BURT. 1, 30, 200 (*inde* BONAV. BRIX. 28, 54). *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 71. MICH. KEINSP. 2, 4. FLOR. FAX. 15 p. 87. GUILL. POD. 6, 7: Quanto enim contrapuncti species propinquius collocantur, tanto earum **armonia** suavior meliorque redditur. FR. GAFUR. pract. 3, 11. *al.*

6 mit Bezug auf die Charakteristik der Kirchentonarten — with reference to the character of the modes

[*s.XI*] GUIDO reg. 105: saepe enim, si non semper, eadem antiphona / diversis cantatur sonis nec mutat **armoniam**. [*s.XII*] TRAD. Guid. 7. TON. Gratianop. p. 47. (?) [*s.XIII*] MUS. MAN. 50, 21: Sextus autem tonus omnium plagalium primatum tenens in **armonia**. *al.* IOH. AEGID. 2, 12. [*s.XIV*] GUIDO DION. 2, 6, 16: multa sunt responsoria, quae ex isto (*sc. sexto*) tono et quinto mixta videntur et valde pulcrum continent **armoniam**. HEINR. EGER 5 p. 48. (?) [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 47, 10: Hunc etenim dorum tropum Dores prae omnibus sunt diligentes eo, quod dulcisona fulgeat **harmonia**. Sed hypodorus eo, quod sub dorio sit, dulcis prae omnibus et amabilis est. ... ob cuius ingentem **harmoniae** dulcedinem quidam sponsalem seu spondeum appellant (*sim.* UGOL. URB. 1, 66, 2). *al.* PETR. TALH. p. 21: non habendo aspectum ad tonorum **armonias** nec ad sententiam litterarum ... Et secundum tonorum **armonias** dum cantum componere volueris, recurras ad **armonias** suprascriptas. *al.* ANON. Carthus. nat. 8, 24: quilibet tonus ex conditione naturali sue symphoniae seu **armonie** humanum intellectum ad aliquem specialem allicit affectum, quia alius per suam **armoniam** humane menti leticiam ingerit, alius vero ad furem et fortitudinem trahit.

7 allgemein — general

[*s.V*] FULGENT. 3, 10 p. 78, 17: in musicis vero aliud est **armonia** ptingorum, sistematum et diastematum, aliud effectus tonorum virtusque verborum (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 4, 3, 22, 3). [*s.IX*] REMIG. AUT. 482, 3. [*s.X*] INCH. UCHUB. 135. (?) [*s.XI*] ANON. Gerbert 2. [*s.XII*] ANON. Pannain p. 115. (?) [*s.XIII*] MUS. MAN. 11, 7. IOH. AEGID. 2, 40: <de> appetitu piscium et specialiter delphinarum ad melodicam **harmonias**. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 96, 18. ANON. Hailspr. pr. p. 63: omnis **armonia** sonorum est sonora. *al.* AUGUST. MIN. 30: musica est **armonia** vocum dissimilium ad unum finem inter se redacta concordia tendentium (*cf.* Boeth.

mus. 1, 3 p. 191, 3). IOH. GROCH. 127: Versus vero in cantu coronato est, qui ex pluribus punctis et concordantiis ad se invicem **harmoniam** facientibus efficitur. [s.XIV] MARCH. luc. 5, 4, 1. MARCH. pom. 1, 2. GUIDO DION. 1, 1, 82. al. IOH. MUR. comp. 6, 4 (inde PETR. TALH. p. 5). PETR. PALM. p. 506: **harmoniam** suavissimam Deo etiam hominibus acceptabilem. IOH. VETUL. 3, 2: tempus, prout spectat ad musicum, non est tempus, sed id, quod agitur in tempore, videlicet **harmonia** cantus et vocum melodia, quae per tempus mensuratur. COMM. Boeth. II p. 108, 5. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 66 p. 218, 11. PROSD. contr. 4, 2. al. WENCESL. PRACH. 274. UGOL. URB. 1, 1, 11. al. GEORG. ANS. 3, 254. TRAD. HOLL. II 2 p. 1 (p. 416a): ut cantus ad divinum officium a sanctis patribus institutum debita deprobat **harmonia** (sim. ANON. Couss. XII 1, 28. TRAD. HOLL. V 3a, 10. LAD. ZALK. A 12). PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: Dulce melos dicibile, quod dulcissimam facit **armoniam** suo tinitu. IOH. LEGR. tac. p. 409b. IOH. TINCT. eff. 11, 4. FR. GAFUR. extr. 5, 7, 5. (?) ADAM FULD. 1, 7. al. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 55. al. FR. GAFUR. pract. 3, 2. al. HERB. TR. 2, 3 p. 49.

III Konsonanz — consonance

A Definition

[s.III] FRAGM. CENS. 11, 2: **harmonia** est consonantia. [s.IV] MACROB. 1, 6, 38: **harmonia** ..., id est apta et consonans convenientia (inde COMM. Boeth. II p. 128, 6). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 12, 1: **Armonia** Grecus sermo est et dicitur suavis modulatio cum consonantia plurimarum vocum. Unius siquidem vox non proprie **armonia** dicitur. [s.IX] REMIG. AUT. 494, 20: **Armonia** est consonantia et coadunatio vocum. SCOL. ENCH. 2, 155: **Armonia** putatur concordabilis inaequalium vocum commixtio, musica ipsius concordationis ratio (inde NICOL. BURT. 1, 10, 61. sim. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3). [s.XI-XII] THEOG. METT. 19, 1 (p. 190a): **Armonia** est consona vocum modulatio vel coaptatio: nam 'armon' dicitur 'apto'. Simphonia sonorum consonantia. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 3, 11: Consonantia, symphonia et **harmonia** idem sunt in his. Suntque acuti gravesque mixtura suaviter uniformiterque auribus accedens, cuius contrarium sunt diaphonia et dissonantia (inde COMM. Boeth. II p. 186, 16. cf. Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 6). MARCH. luc. 5, 4, 4: Phyllosophus: **Armonia** est ratio numerorum in acuto et gravi (inde ANON. Couss. XII 1, 3. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 11. FR. GAFUR. op. 2, 4. IOH. HOTH. exc. p. 30). [s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 30.

B Gebrauch — usage

[s.V] MART. CAP. 7, 737 (ad loc.: REMIG. AUT. 372, 8). al. [s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 6: quandam **harmoniam** doctissima inquisitione collegit (sc. humana sollertia), quae diapason nominatur. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 10, 22: diapason **armoniam**, quae in simplicibus symphoniis maxima est. al. SCOL. ENCH. 2, 154. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 38: **armonia**, quae vocatur diapente (sim. ANON. Bernh. 2, 104). [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 42, 8). [s.XIII] IOH. AEGID. 4, 5. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 9. HIER. MOR. 7 p. 30, 13. al. AUGUST. MIN. BV 107. IOH. GROCH. 38: prima **harmonia** quasi mater, quae diapason ab antiquis dicta est (inde GUIDO DION. 1, 1, 312). al. WALT. ODINGT. 2, 10, 30. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 38: Qui (sc. malleus) autem 12, ad eum, qui 9, in proportionem sesquitercia **harmoniam** emittebat. Qui vero 8 ad 6, eandem canebat symphoniam. IOH. MUR. spec. 1, 44: Iam tres harmonias **perfectas** esse sonantes (inde IAC. LEOD. spec. 7, 7, 5. THOM. BAD. p. 82. TRAD. HOLL. IV 19. COMPOS. Natura 2, 4. FR. GAFUR. gloss. 10, 1. ad loc.: IAC. LEOD. spec. 7, 7, 5-6: ... vocat ibi diatessaron perfectam **harmoniam**). IOH.

MUR. spec. 1, 57: predictae tres **harmoniae** dicuntur perfectae consonantiae (inde THOM. BAD. p. 80). IOH. MUR. spec. 2, 4: **Harmoniae** primae et perfectae simplices dicuntur diapason, diapente, diatessaron. al. IAC. LEOD. spec. 1, 19, 3. al. ANON. Ellsworth 2 p. 188, 4: Sed iste proportionem sic se habent, ut ex eis tres **armonias** oriri videamus, videlicet dyapason, proportio dupla, dyapente, sesquialtera, dyatessaron, proportio sesquitercia. al. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 153. UGOL. URB. 1, 31, 2 (inde FR. GAFUR. extr. 7, 11, 2). al. THOM. BAD. p. 82 (cf. IOH. MUR. spec. 1, 51). IOH. KECK 4 p. 326b. ANON. Carthus. theor. 14, 4: semiditonus, ditonus, semitonium cum diapente et semiditonus cum dyapente, quae sunt **armonie** et species composite. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 23. IOH. LEGR. tac. p. 412b. COMPOS. Natura 1, 16: Omne carmen debet omnes suas voces in perfectis **armoniiis** incipere ac finire. COMPOS. Natura 2, 8: **armonie** sive consonantie sunt 3^a, 5^a, 6^a, 8, 10, 12, 13, 15, 17. COMPOS. Natura 2, 28: Due **armonie** imperfecte eodem secundum speciem possunt se immediate sequi, scilicet due vel plures tercie vel sexte vel decime. COMPOS. Natura 4, 13: Discantus potest poni infra tenorem in eisdem **armoniiis** omnibus, in quibus potest supra tenorem poni. al. FR. GAFUR. op. 2, 8. al. BART. RAM. 1, 1, pr. p. 3. NICOL. BURT. 1, 14, 84. al. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 15. GUILL. POD. 3, 3. FR. GAFUR. pract. 3, 2. ADAM FULD. 4, 4. al. FR. GAFUR. gloss. 1, 7. al. MON. Esto linea p. 144, 3.

IV Harmonik (als mathematische Disziplin) — harmonics (as mathematical discipline)

[s.IV] MACROB. 1, 19, 20: Ptolemaeus in libris tribus, quos de **harmonia** composuit (sim. COMM. Boeth. II p. 204, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 12, 4: **Armonia** est facultas differentiae acutorum et gravium sonorum sensu ac ratione perpensa (sim. ANON. Pannain p. 106. COMM. Boeth. II p. 190, 27. GUILL. POD. 1, 6) (cf. Boeth. mus. 5, 2 p. 352, 4: *Armonica est facultas ...*). [s.XI] PS.-THEODON. pr. p. 29. (?) [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 13: Ait enim (sc. Boetius) in libro suo de **harmonia** musicali, quod Pythagoras principia musicae adinvenit. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 6: Cum non unisonarum, inquit (sc. Boetius), aliae sunt continuae, aliae vero disgregatae, continuae ab **harmoniae** disciplina separantur, disgregatae vero **harmoniae** subiunguntur disciplinae. [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. GUILL. POD. 1, 6: Libro enim de intelligentiis dicitur, omne mathematicum quadripartita divisione constare videtur: arithmetica scilicet, geometria, **armonia** et astronomia. GUILL. POD. 3, 2: superius dicte facultates quattuor, id est arithmetica, geometria, **armonia** et astronomia, mathematicae scientie ... appellantur. GUILL. POD. 3, 4: Hec autem ... in quattuor partes, scilicet arithmetica, geometriam, **armoniam** et astronomiam ... manifeste dividitur, unde et quadriuales appellatae sunt. Harum autem quedam sunt pure mathematicae, ut arithmetica et geometria, quedam vero partim mathematicae (ed.: mathematica) partimque phisice, ut **armonia** et astronomia, quae eam ob rem medie appellantur. al. FR. GAFUR. pract. 3, 2: Quod quidem harmonicae medietatis proprium est, ut in **harmonia** instrumentali mathematicae declarabo. al.

v. harmonica

V Musik(stück), Gesang, Melodie — (a piece of) music, vocal music, melody

A unspezifisch — unspecific

[s.V] MART. CAP. 1, 11. [s.VI] BOETH. mus. 5, 6 p. 356, 25: Quae voces **armoniae** sint aptae. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 936/360, 8 (sim. REMIG. AUT. 499, 7). al. REMIG. AUT. 533, 8. al. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 14 p. 27 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 21, 7. sim. QUAEST. MUS. 1, 14 p. 34. IAC. LEOD. spec. 6, 20, 7). TRAD. Guid. pr.: **Harmonia** siqui-

dem ex septem vocibus et octava eadem totidemque constat consonantiis, quae et in instrumentis et in humana sunt voce consimiles. [s.XIII] LAMBERTUS p. 253a (*inde* QUAT. PRINC. 1, 13). (?) HIER. MOR. 5 p. 22, 9. *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 3, 6. *al.* COMM. Boeth. II p. 96, 18: 'et **armoniam**', id est modulacionem. *al.* ANON. Ellsworth 5 p. 234, 1. *al.* (?) [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 1 p. 54, 21: Quamquam **armoniam** terrenam queras, ... tamen ne obliviscaris querere a Deo armoniam illam celestem, que tanto est ista suavior, quanto celum terra videtur esse excelsius. UGOL. URB. 5, 43, 4. GEORG. ANS. 1, 17: hec **harmonia** nostra mundana, quam ultra nullam putabam, adeo sensum auditus oblectat, ut animam capere videatur et mentem. *al.* IOH. KECK pr. p. 320a. EG. CARL. rit. 118: Dicit nempe Plato utique theologus 3° libro in Timaeo ...: **Armonia** vero, id est modulatio. EG. CARL. rit. 119: glosa marginalis ait: Non propter delectationem inventa est **armonia**, sed propter morum concordiam. PETR. TALH. p. 3: Ars musicalis sive **armonia**. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 31. *al.* (?) FR. GAFUR. op. 1, 1: Timotheus ... animos hominum et vehementi accendebat **armonia** rursusque molli ac placida placabat (*sim.* NICOL. BURT. 1, 11, 62. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 26). *al.* BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3: **Harmoniam** atque musicam idem esse multi credunt. NICOL. BURT. 1, 2, 11. IOH. TINCT. inv. p. 28. FR. GAFUR. theor. 5, 5, 3. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. HERB. TR. 2, 8 p. 56.

B bezogen auf die vokale Ausführung — with reference to vocal performance

1 Definition

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 11: **Armonia** est modulatio vocis et concordantia plurimorum sonorum (*cf.* *Isid. etym.* 3, 20, 2: *Harmonica est ...*) (*sim.* VOCAB. MUS. p. 138. VOCAB. MUS. p. 141. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 18. COMM. Boeth. II p. 186, 18-20. IOH. CICON. mus. 1, 66 p. 218, 13. NICOL. BURT. 1, 10, 61). GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 11: 'Armo' Grece 'aduno', inde '**armonia**', 'continuata vox' dicitur. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 1, 5: **Harmonia** est inflexio vocis a voce. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 66 p. 220, 1: Item: **Armonia** est dulcis melodia vel dulcis cantilena. IAC. THEAT. 37: De **armonia**. <Magister:> Dic mihi, quid est **armonia**. Discipulus: Id est melodia. <Magister:> Et melodia, quid est? Discipulus: Id est cantus. IOH. TINCT. diff. 155: Melodia idem est quod **armonia**. Melos idem est quod **armonia**. Melum idem est quod cantus. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 2: Dicta autem est harmonica ab **harmonia**: quasi ... convenienter vocis modulatione producta.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.VII] ISID. etym. 3, 20, 7: Est enim (*sc.* *tonus*) **harmoniae** differentia et quantitas, quae in vocis accentu vel tenore consistit (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 12, 3. AURELIAN. 5, 9. MOD. Volunt autem p. 80. HIER. MOR. 4 p. 17, 18. QUAT. PRINC. 3, 14. QUAT. PRINC. 3, 20. ANON. Carthus. pract. 15, 52. ADAM FULD. 4, 7. *sim.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8. *cf.* *Cassiod. inst.* 2, 5, 8). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 14. [s.IX] AURELIAN. 13, 42 p. 148. *al.* SCOL. ENCH. 1, 16: Δ: Hi soni qui sunt? M: Sonos hic ptongos dicimus, id est vocus in canore concordēs, quae sunt **armoniae** elementum. Etenim sicut loquela litteris, ita constat ptongis **armonia**. SCOL. ENCH. 1, 44: Δ: Quomodo his quattuor tantum **armonia** ac non potius sonorum constat multitudo? M: Videlicet innumerabiles sunt cantilenarum soni. Sed quaternis et quaternis eiusdem conditionis in levando et deponendo sese consequentibus sonorum pluralitas adcrevit. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483. PS.-ODO mus. p. 269b. *al.* [s.XI] BERNO prol. 1, 1: per quas (*sc.* *XV chordas*) totius **armoniae** vis rata conne-

xione decurrit, si tamen synemenon non desit (*inde* AMERUS 23, 5. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 1). BERNO prol. 1, 9 (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 20). GUIDO micr. 4, 14: Habes itaque sex vocum consonantias, id est tonum, semitonium, ... In nullo enim cantu aliis modis vox voci coniungitur vel intendendo vel remittendo. Cumque tam paucis clausulis tota **harmonia** formetur, utillimum est altae eas memoriae commendare (*inde* METROL. 38 p. 71. METROL. 69 p. 75. IAC. LEOD. spec. 5, 24, 9. *ad loc.*: COMM. Guid. 83 p. 107: 'tota **harmonia**', id est totus cantus). GUIDO micr. 15, 3: quemadmodum in metris sunt litterae et syllabae, partes et pedes ac versus, ita in **harmonia** sunt phtongi, id est soni, quorum unus, duo vel tres aptantur in syllabas (*inde* METROL. 45 p. 83. *ad loc.*: COMM. Guid. 87 p. 147). TRAD. Guid. II p. 89: In hac **armonia** deprehendes quattuor elevationes vocis tertiae vel septimae ·C·G· (*sequitur exemplum*). In hoc melo videbis quattuor depositiones vocis tertiae ... (*sequitur exemplum*). HERMANN. mod. p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur, scilicet unisonus, ... Cumque tam paucis clausulis tota **harmonia** formetur, utilissimum est, eas alte memoriae commendare nec prius ab huiusmodi studiis quiescere, donec vocum intervallis agnitis **harmoniae** totius facillime queat comprehendere notitiam (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. MUS. MAN. 38, 1. AMERUS 7, 1. HIER. MOR. 14 p. 62, 10. IAC. LEOD. cons. 1. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 4. COMPIL. Lips. p. 136. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. II 69 p. 27 (p. 426a). TRAD. Holl. III 5 p. 40-41. LAD. ZALK. A 71. SZYDLOV. 7 p. 33. *sim.* TRAD. Hermann. I p. 108) (*cf.* GUIDO micr. 4, 14). COMM. Guid. 90 p. 107: Huic (*sc.* *musicae*) sunt duae species, melodia scilicet, quae modulatio vel **harmonia** vel cantus dicitur, et consonantia, quae symphonia dicitur. COMM. Guid. 95 p. 147: Plures vero dictiones sunt in qualibet **harmonia**. *al.* VERS. Ars est intr. 10. VERS. Ars humanas p. 110a. *al.* FRUT. brev. 11 p. 87. IOH. COTT. mus. 16, 13: musicus ... audita qualibet **harmonia** statim, cuius toni sit, agnoscit (*inde* COMPIL. Lips. p. 132. *sim.* SZYDLOV. 14 p. 70). *al.* [s.XIII] AMERUS 1, 1. LAMBERTUS p. 254a: Artifex autem est ille, qui practice format neumata et **armonias** ... Practice vero (*sc.* *officium*) est **armonias** componere secundum artem. ... Et hoc quantum ad planam musicam (*inde* QUAT. PRINC. 1, 16-17). *ibid.* *al.* HIER. MOR. 11 p. 48, 2: cantandi **harmonia** cum eisdem (*sc.* *clavibus*) aperitur. *al.* WALT. ODINGT. 5, 4, 26. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 4: videndum est de proprietate et effectu seu virtute ipsorum (*sc.* *tonorum*), quomodo scilicet **armonie** seu melodie vel etiam consonantie musicales ... audientium mentes et animos habent disponere. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 5, 11 (*cf.* *Guido micr.* 10, 5). *al.* COMPIL. Lips. p. 137. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 1: de **harmonia** cantabili. *al.* IOH. KECK pr. p. 321a. TRAD. Holl. I p. 160. *al.* TRAD. Holl. II 17 p. 3 (p. 417a): Musica ... est ars **armoniae** rite canendi ad honorem Dei finaliter adinventā (*sim.* TRAD. Holl. V 4b, 13. LAD. ZALK. A 19). (?) TRAD. Holl. II 49 p. 8 (p. 418b) (*sim.* LAD. ZALK. A 51). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 16. *al.* TRAD. Holl. V 4b, 8 (*sim.* LAD. ZALK. A 18). FR. GAFUR. op. 5, 6. LAD. ZALK. A 56 (*cf.* TRAD. Holl. II 4 p. 18 (p. 422b)). *al.* GUILL. POD. 1, 10: sonum pro voce atque **armoniam** pro melodia et econtra multi accipiant. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 15. HERB. TR. 1, 9 p. 37. ERASM. HOR. p. 72b: Vocalis vero **armonia**, quae et sonora dicit potest, quia sonum a voce pronuntiat. CONTR. Quoniam hom. pr. 3.

b im Hinblick auf die Kirchentonarten — with respect to the modes

[s.IX] AURELIAN. 18, 23: Hi ergo octo toni cum omnibus suis varietatibus omnem **armoniae** regunt suavitatem. MUS. ENCH. 1, 41: Horum etiam quattuor sonorum virtus octo mo-

dorum potestatem creat ... Horum sociali diversitate tota adunatur **armonia** (*inde* INCH. UCHUB. 69). [*s.XI*] GUIDO reg. 125. WILLEH. HIRS. 4 (c. 3), 9. *al.* [*s.XII*] TON. VATIC. 12, 1 p. 190: Dividitur etiam (*sc. musica*) in symphoniam et **armoniam**. ... **Armonia** alia protus, alia deuterus, alia tritus, alia tetrardus. [*s.XIII*] MUS. MAN. 45, 12: naturalis **armoniae** congrua progressio plus <debet> intendi quam remitti. AMERUS 11, 34: Septimus (*sc. modus*) **armoniam** tenet hanc. Octavus et istam (*cum melodia*). *al.* HIER. MOR. 23 p. 168, 23: **Harmonia** vero tonorum imparium secundum communes regulas de ipsis tonis prius datas extendit se ad X notas, secundum autem regulas mixtas ad XII notas ut plurimum se extendit. Similiter et **harmonia** tonorum parium secundum regulas quidem communes extendit se ad IX notas, secundum autem mixtas regulas similiter ad notas IX ut plurimum se extendit. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 4, 378: **Armonia** vero septimi toni. IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1: Melodia autem, quae modulatio, **harmonia** vel cantus dicitur, distinguitur in protum, deuterum, tritum et tetrardum. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 190, 2: **armonia** ... ecclesiastica in quatuor litteris fines suos disponit. [*s.XV*] PETR. TALH. p. 13. *al.* BART. RAM. 1, 2, 8 p. 51 (*sim.* BART. RAM. 1, 2, 7 p. 48. BART. RAM. 1, 3, 1 p. 52). GUILL. POD. 4, 19: Omnium autem **armoniarum** frigida plus ceteris distrahit et quasi extra se ponit. *al.*

C bezogen auf die instrumentale Ausführung — with reference to instrumental performance

[*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 138: **Armonia** est, cum fistulae organi per ordinem copulatae legitime tenent gratiam cantilenae, cordarumque aptum servat ordo concordia. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 49: **Harmonia** est rythmica et canora melodia ex pulsu et percussione nervorum et tinnitu metallorum generata. Et huic **harmoniae** diversa subserviunt instrumenta, ut tympanum, cymbalum, lyra, cithara, psalterium atque sistrum (*cf.* *Isid. etym.* 3, 19 et 3, 22). [*s.XV*] IOH. TINCT. nat. 1, 29: differentias **harmoniarum**, cum de fistulis et organis, tum de cytharis et aliis instrumentis loquens, ipse philosophus assignat. *al.* NICOL. BURT. 1, 10, 60-61.

VI ? Bezeichnung für den Ganz- oder Halbton — ? term that designates the tone or the semitone

[*s.V*] FULGENT. 3, 9 p. 75, 17: Cithara enim simfoniarum gradus habet quinque ... prima enim symphonia diapasone ... secunda symphonia diapente ... tertia symphonia diatessaron ... quarta symphonia dicitur tonus, quod aput arithmeticos epocodus nuncupatur, aput nos V ad IV; et quoniam ultra arithmeticus ordo progredi non patitur propter novenarium limitem, quia decimus alterius ordinis primus gradus est, contingit ergo, ut habeat quintam symphoniam, quae **armonia** nuncupatur, id est VIII ad IX.

VII mehrstimmiger (konsonanter) Satz — polyphonic (consonant) composition

[*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 138. (?) [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 281a: nunc autem dicendum est de quadam **armonia** resecata, quae ... hocketus vulgariter appellatur. *al.* ANON. Emmeram. 2 p. 224, 17: Quae quidem hoquetatio a nobis et aliis anthomiasice nuncupari poterit **armonia**. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 44, 1: nunc restat videre, qualiter ipsae notae cum accidentibus suis ad invicem connectantur, ut ex eis consurgat diversimoda et rationabilis **armonia**, quae discantus proprie nominatur. *al.* MARCH. comp. 6, 1 (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 17, 1). IAC. LEOD. spec. 7, 9, 10: aliqui nimis hocketant, nimis voces suas in consonantiis frangunt ... **harmonia** utuntur a natura remota. Triplex enim ... est **harmonia**: quaedam a natura remota, quando quis nimis lascive cantat vel discantat ... alia naturalis, quae harmoniali mediocritate ducitur, et haec in ecclesia Dei habetur authentica ... tertia planissima, si cantus organo respondeat. HEINR. EGER 4 p. 43: pulcher-

rimas faciunt **harmonias**, motetos scilicet et rondellos. *ibid.* *al.* COMM. Boeth. II p. 186, 35: **armonia** secundum Catholicon sic diffinitur: **Armonia**, inquit, est dulcoracio et consonancia plurimorum cantuum. ... Et videtur **armonia** esse compositum ex 'ad' - sed secundum aliquos mutatur d in r - et 'monas', quod est 'unum'; ubi omnes consonantie ad unum tendunt. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 1, 12: **harmonia** ..., quae est dulcis cantuum consonantia in diversis vocibus, pulsibus sive sonis ex debita proportionem proveniens (*inde* PETR. TALH. p. 2). UGOL. URB. 2, 25, 19: non continue per consonantias imperfectas sive dissonantias absque alicuius perfectae consonantiae interpositione contrapunctemus, quia tunc non esset **harmoniam** componere. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: Rotulum est cantus mensuralis per dupplum aut triplum cantabilis sine tenore, in quo cantantes ponunt tres choros secundum proportionatam **armoniam**. NICOL. BURT. 1, 10, 61: Est ergo **harmonia** ... modulatio vocis et concordia plurium sonorum, quod in cantu figurato latissime patet, maxime, dum cantus triplici concordia vel quadruplici cantamus. Similiter in ceteris instrumentis artificialibus hoc idem iudicium. Nam cum haec duplici tantum nervo vel chorda tanguntur atque pulsantur ita, quod unus ad altiora tendens, alius vero ad ima descendens, tunc proprie non est **harmonia**, sed consonantia vel dissonantia compassibilis. Cum vero multiplici chordarum tactu pulsantur, tunc fit ea, quae dicitur **harmonia** (*cf.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 11; *cf.* *Isid. etym.* 3, 20, 2). FR. GAFUR. gloss. 10, 2: **Harmonia** est congregatio plurium consonantiarum ad unum, id est unionem, tendentium.

harmonia simplex - harmonia multiplex Bezeichnung für den einstimmigen Choral - Bezeichnung für die Mehrstimmigkeit — term that designates monophonic chant - term that designates polyphony

[*s.XIII-XIV*] WALT. ODINGT. pr. 14: Quinta de **harmonia simplici**, id est de plano cantu. Sexta et ultima de **harmonia multiplici**, id est de organo et eius speciebus (*sim.* WALT. ODINGT. 5, 1, 1. WALT. ODINGT. 6, 1, 2). WALT. ODINGT. 5, 1, 6: **Harmonia** est inflexio vocis a voce. Est autem **simplex** seu **multiplex harmonia**. Quam planum cantum voco, solius est vocis, modo impressae, modo elevatae, modulatio. **Multiplex harmonia** est plurium (*ms. et ed.*: plurimum) vocum dissimilium, ut gravis cum acuta concussio, quam diaphonium dico, quae communiter organum appellatur. *al.* *ex errore pro harmonica*: VOCAB. MUS. p. 141. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 17 (*cf.* *Isid. etym.* 3, 19). *cf.* Hüschen, *Harmoniebegriff* v. melodia harmoniarum

harmonialis -e *angemessen, harmonisch* — appropriate, harmonious

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 12: Triplex enim ... est harmonia: quaedam a natura remota, quando quis nimis lascive cantat vel discantat ... alia naturalis, quae **harmoniali** mediocritate ducitur, et haec in ecclesia Dei habetur authentica ... tertia planissima, si cantus organo respondeat.

adv. **harmonialiter** 1. 'harmonisch', auf vollkommene Weise zusammenpassend 2. musikalisch — 1. 'harmoniously', in an entirely fitting manner 2. musically

1. 'harmonisch', auf vollkommene Weise zusammenpassend — 'harmoniously', in an entirely fitting manner

[*s.XIII-XIV*] IOH. GROCH. 182: Motetus vero est cantus ex pluribus compositus habens plura dictamina vel multimodam discretionem syllabarum utrobique **harmonialiter** consonans. ... Sed dico 'utrobique **harmonialiter** consonans' eo, quod quilibet debet cum alio consonare secundum aliquam perfectarum consonantiarum, puta secundum diatessaron vel diapente vel diapasone.

2 *musikalisch* — *musically*

[s.XV] ADAM FULD. 3, 2: Figura est species agnitionem notarum faciens, per quam omnis proportio **harmonialiter** exprimi habet. (?)

harmonicalis -e *musikalisch, die Musik betreffend* — *musical, with reference to music*

[s.XIII] QUAT. PRINC. 4, 1, 9: Sciendum est tamen, quod modus **armonicalis** duplex est, videlicet plani cantus et mensurabilis. Planus vero cantus octo habet modos ... Modus autem cantus mensurabilis est representatio soni longis brevibusque temporibus mensurati. [s.XV] ADAM FULD. 2, 7. ADAM FULD. 3, 13: Quique sonos scire cupies vere **harmonicales**.

harmonicus -a, -um (*ἁρμονικός*) 1. (nach Zahlenverhältnissen) wohlgeordnet, konsonant, wohlklingend, ‚harmonisch‘ 2. die Harmonik (als mathematische Disziplin) betreffend 3. *musikalisch*, zur Musik gehörig, in der Musik verwendet 4. *enharmonisch* 5. *gesungen*, mit der Stimme ausgeführt — 1. in an appropriate order (according to mathematical ratios), consonant, euphonic, ‘harmonious’ 2. with reference to harmonics (as mathematical discipline) 3. musical, proper to music, used within music 4. *enharmonic* 5. sung, performed with the voice

1 (nach Zahlenverhältnissen) wohlgeordnet, konsonant, wohlklingend, ‚harmonisch‘ — in an appropriate order (according to mathematical ratios), consonant, euphonic, ‘harmonious’

a *allgemein* — *general*

[s.IV] CALC. 95. al. [s.V] MART. CAP. 1, 27 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 21-3. REMIG. AUT. 19, 13. COMM. Boeth. II p. 28, 18). al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 11: non potest dubitari, quin nostrae animae et corporis status eisdem quodammodo proportionibus videatur esse compositus, quibus **armonicas** modulationes posterior disputatio coniungi copularique monstrabit (inde GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 604. HIER. MOR. 8 p. 39, 19. COMM. Boeth. II p. 106, 11). BOETH. arithm. 1, 1, 121: quod **armonicis** modulationibus motus ipse celebratur astrorum (inde IAC. LEOD. spec. 1, 9, 15. COMM. Boeth. II p. 30, 1). CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Tonus est totius constitutionis **armonicae** differentia et quantitas, quae in vocis accentu sive tenore consistit (inde AURELIAN. 8, 4. COMPIL. Paris. I p. 192. TON. VATIC. 12, 1 p. 190). [s.IX] AURELIAN. 10, 11. SCOL. ENCH. 3, 38 (sim. SCOL. ENCH. 3, 158). (?) REG. PRUM. 10, 5: Notandum autem, quod ex supradictis quinque inaequalitatum generibus duo tantum ad **armonicas** formandas consonantias adsumuntur, id est multiplex et superparticularis (inde ANON. Bernh. 2, 49. IOH. CICON. mus. 3, 20 p. 360, 6. IOH. CICON. prop. 23 p. 440, 4). al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 488a. IOH. AEGID. 4, 26 (sim. ANON. Hailspr. pr. p. 63). HIER. MOR. 7 p. 27, 22. al. TRAD. Garl. plan. I 13. ANON. Hailspr. pr. p. 64. al. IOH. GROCH. 25. [s.XIV] MARCH. pom. 1, 3: in **armonicae** vocis laudibus. IAC. LEOD. spec. 2, 1, 7: de quibuscumque sonis distinctis simul collatis consonantiam facientibus, quam inter se faciant **harmonica** modulationem vel consonantiam. IAC. LEOD. spec. 2, 3, 18: Non dicitur, quod **harmonica** modulatio sint ipsi soni absolute et formaliter, sed mixtio ipsorum vel resultans ex eis. al. ANON. Ellsworth 2 p. 186, 10. ARN. GILL. 20. [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 29. GEORG. ANS. 1, 147. al. ANON. Carthus. theor. 14, 14: Sed ipse semiditonus cum dyapenthe, quamquam sit species musicalis, tamen non est **armonica**. Nam species musicalis hic accipitur tam pro dissonantia quam pro consonantia, sed species **armonica** hic solum accipitur pro consonantia et non pro dissonantia. Hinc est, quod omnis species **armonica** est species musicalis

et non e contra. al. TRAD. Holl. I p. 157. TRAD. Holl. VI 3, 6. IOH. TINCT. contr. pr. 9. FR. GAFUR. op. 5, 5. ADAM FULD. 4, pr.: considerans **harmonicam** dulcedinem in auditu consistere. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 8: Omnis nanque **harmonicus** concentus in ipso genere (sc. *diatonico*) concipitur. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 15: Cuius (sc. *diapason*) quidem mirabilis adunatio omnes **harmonici** concentus virtutes conservat celeberrimas. al. FR. GAFUR. pract. 2, 1: Dissonantia et sibilatio offendunt siquidem aures et enuntiationem **harmonicam** impediunt vel insuaviorem reddunt. al. COMPEND. MUS. 59: de necessitate mutatur in aliam (sc. *propriatatem*) ad cantum magis **armonicum** faciendum.

b *mit Bezug auf die Mehrstimmigkeit* — *with reference to polyphony*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 150, 34. (?) ANON. Couss. IV p. 71, 15: regula: omnis inceptio naturalis **armonica** inter organistas optimos est aut in unisono vel diapason vel diapente vel diatessaron vel semiditono vel ditono. ANON. Couss. IV p. 73, 7: secundum sex concordantias **armonicas**. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 71 p. 224, 5: que consone et dissone sunt, ... quando per **armonicam** regulam in uno intervallo coadunantur et cantantur vel organizantur, tunc vere consone sunt. EG. CARL. rit. 2: cantus Gregorianus, id est cantus simplex, negligitur, et dulcis iubilatio **armonica**que vocum concordia in divino resonat officio. al. FR. GAFUR. pract. 3, 1: **Harmonici** modulaminis genus ..., quod quidem contrapunctum vocamus. FR. GAFUR. pract. 3, 2: Species seu elementa contrapuncti in instrumentorum fidibus atque vocali concentu gravium acutorumque sonorum commixtionem, qua **harmonica** consurgit melodia, proportionabiliter consequantur, necesse est. al. CONTR. Quoniam hom. 1, 1: Contrapunctus aut discantus est diversorum cantuum in unum redacta sonantia in unum corpus **armonicum**, quod plures in se continet voces.

2 *die Harmonik (als mathematische Disziplin) betreffend* — *with reference to harmonics (as mathematical discipline)* [s.IV] CALC. 32. FAV. EUL. 24, 1. [s.VI] BOETH. mus. 5, 2 p. 354, 16: ut singulae artes habent instrumenta quaedam ... ita etiam **armonica** vis habet duas iudicii partes, unam quidem huiusmodi, per quam sensu comprehendit subiectarum differentias vocum, aliam vero, per quam ipsarum differentiarum integrum modum mensuramque considerat (inde ANON. Pannain p. 106. HIER. MOR. 1 p. 9, 17. IAC. LEOD. spec. 1, 29, 18. COMM. Boeth. II p. 334, 12. IOH. HOTH. exc. p. 30. GUILL. POD. ench. 1 p. 364). BOETH. mus. 5, 6 p. 357, 5: Continuae quidem non aequisonae voces ab **armonica** facultate separantur. ... Discretae vero voces **armonicae** subiciuntur arti (inde COMM. Boeth. II p. 352, 7-24. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 15. IAC. LEOD. spec. 2, 10, 18. IAC. LEOD. spec. 2, 2, 20-21. FR. GAFUR. op. 2, 2. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 27). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 12: de libro V **armonice** institutionis. GLOSS. Boeth. ar. 485. [s.IX-X] HUCBALD. 43: primus **armonicae** disciplinae Boetii liber. al. ALIA MUS. 1 p. 99: De **armonica** consideratione Boetius ita disseruit. REG. PRUM. 1 tit.: Incipit epistola de **armonica** institutione. al. [s.XI] WILLEH. HIRS. 2 (c. 1), 1. [s.XII] TON. Gratianop. p. 46. [s.XIII] HIER. MOR. 1 p. 7, 21: musica facultas **harmonica** est differentias acutorum et gravium sonorum sensu ac ratione perpendens (sim. IAC. LEOD. comp. 1, 1, 2. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 2. FR. GAFUR. op. 2, 1. cf. Boeth. mus. 5, 2 p. 352, 4: *Armonica est facultas ... perpendens*). al. ENGELB. ADM. 1, 3, 2: tres modi docendi et discendi musicam organicam ... metricus, melodicus, **armonicus**. ... **Armonicus** vero, i. e. proportionalis, modus est, qui artem ex propriis principiis inquit et docet et discit. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 29, 1: Fuerunt autem de hoc antiquorum

musicorum variae sententiae, ut patet quinto musicae Boethii libro, et illud iudicium vocabant **harmonicam** intentionem vel regulam. *al.* COMM. Boeth. II p. 28, 12: Anicii Manlii Severini Boecii de musica, id est de **armonica**, institutione primus liber incipit (*sim.* COMM. Boeth. II p. 52, 36). [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 69. *al.* FR. GAFUR. op. 4, 5. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 70. GUILL. POD. 3, 4: in armonia vel **armonica** facultate. FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.*

3 *musikalisch, zur Musik gehörig, in der Musik verwendet — musical, proper to music, used within music*

[*s.IX*] AURELIAN. pr. 3. *al.* (?) MUS. ENCH. 8, 16 (*inde* INCH. UCHUB. 213). *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 4, 29 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 14 p. 29). (?) ANON. Prag. 149. *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 106. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 4, 34. *al.* LAMBERTUS p. 252b (*inde* QUAT. PRINC. 1, 12). HIER. MOR. pr. p. 6, 11: de **harmonicis** clavibus simul et vocibus. HIER. MOR. 11 p. 48, 11: claves **harmonicæ** solum in linea et in spatio collocantur. HIER. MOR. 25 p. 184, 21: pulcherrima harmonia decoraque consurgit, quam quidem florem **harmonicum** appellamus. *al.* ANON. Couss. IV p. 46, 13: magister Perotinus fecit quadrupla optima sicut „Viderunt“, „Sederunt“ cum habundantia colorum **armonicae** artis. ANON. Couss. IV p. 66, 19: omnis concordantia musicalis vel **armonicae** artis. IOH. GROCH. 63. [*s.XIV*] PS.-PHIL. lib. mus. p. 35b: musica est peritia modulationis, cuius subiectum est quantitas discreta de numero relato ad sonum, vel sonus **armonicus** numeri proportionem coactus; vel res **armonica** numeri proportionem coacta. GUIDO DION. 1, 4, 66. IOH. MUR. spec. 1, 8. IAC. LEOD. spec. 1, 19, 5: ut sonos **harmonicis** exprimere sciat (*sc. musica practica*) vel naturalibus vel artificialibus instrumentis. QUAT. PRINC. 1, 17. IOH. BOEN ars 2, 17, 14: dyapason ... omnes gradus **armonicis** postea includere sunt experti (*sc. homines*). *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 130, 26. PETR. TALH. p. 1: **armonicis** flores liber iste tenet meliores. ANON. Carthus. pract. 7, 8. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 8. NICOL. BURT. 3, 21, 182. (?) FR. GAFUR. theor. 2, 1, 11: cordulae ipsae intentionibus remissionibusque musicis sonos **harmonicis** proportionem artis et naturae concludunt. *al.*

4 *enharmonisch (das antike Tongeschlecht betreffend) — enharmonic (with reference to the ancient genus)*

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 15: „diatonum, chroma, armonia“: Unde diatonicum, cromaticum, **armonicum** vel enarmonicum. GLOSS. Boeth. ar. 490: Armonia enim dicitur omnis consonantia a tertio genere, quod **armonicon** dicitur, quod est suavis caeteris. Primum enim dicitur cromaticum ... Secundum vocatur diatonicum ... Tertium dicitur **armonicum**, quod est dulcissimum et ex duobus compositum. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 16-7: Praedixit enim **armonicum** genus pluribus, sed angustioribus spatiis dividi. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 1, 3: de tribus antiquis cantandi diatessaron generibus, diatonico scilicet, chromatico atque **harmonico**. COMM. Boeth. II p. 90, 7. [*s.XV*] UGOL. URB. 5, 41, 5: enarmonium atque enarmonicum sive harmonia et **harmonicum** idem sunt. TRAD. Holl. I p. 174: quia diesi cum genere **armonico** abutuntur.

5 *gesungen, mit der Stimme ausgeführt — sung, performed with the voice (cf. Isid. etym. 3, 19, 1)*

[*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 16, 2: Genus generalissimum in musica est ratio cantandi generalis, sive sit illud, quod cantatur, **armonicum**, sive sit organicum, sive sit rithmicum (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 10, 1). [*s.XV*] IOH. TINCT. inv. p. 27: nullam trium inclite musices nostre specierum, id est **harmonice**, organice ac rhythmicæ, a diversis inventarum. *v.* cantus harmonicus; musica harmonica; regula harmonica; tempus harmonicum

subst. harmonicus -i m. „Harmoniker“, (*mathematisch argumentierender*) Musiktheoretiker — musical theorist (*who argues according to mathematical principles*)

[*s.IV*] CALC. 40. (?) [*s.VI*] BOETH. mus. 5, 3 p. 355, 8: secundum Ptolomaeum **armonicus** videtur intendere, ut id, quod sensus iudicat, ratio quoque perpendat ... duorumque horum concordia omnis **armonici** intentio misceatur (*inde* COMM. Boeth. II p. 344, 10. UGOL. URB. 5, 50, 9. IOH. HOTH. exc. p. 30-31). [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 17, 4: Qui enim discernere scit non iam per usum tantum, sed per rationem inter sonum acutum et gravem ..., theoreticus est musicus, **harmonicus**. Qui autem finaliter ibi quaerit usum, practicus est musicus. (?) [*s.XV*] IOH. TINCT. contr. 2, 2, 7: Semitonium autem maius, quod duobus diascismatibus et uno comate constat, etiam discordantia est, sicut fa et mi ... Et hanc discordantiam **harmonici** falsum unisonum vocant eo, quod apud eos in uno et eodem loco contingat.

subst. harmonica (harmonice) -ae f. 1. „Harmonik“ 2. Musik, Musikstück, Gesang 3. Wohlklang, Harmonie — 1. ‘harmonics’ 2. music, piece of music, (the act of making) vocal music 3. euphony, harmony

1 „Harmonik“ (*als mathematische Disziplin*) — ‘harmonics’ (*as mathematical discipline*)

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 3, 8. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 5, 2 p. 351, 25: De vi **armonicae**, et quae sint eius instrumenta iudicii, et quonam usque sensibus oporteat credi. ... Nunc dicendum est, quae sit vis **armonicae**, de qua tractare instituentes quattuor inplevimus libros. ... **Armonica** est facultas differentias acutorum et gravium sonorum sensu ac ratione perpendens. Sensus enim ac ratio quasi quaedam facultatis **armonicae** instrumenta sunt (*ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 5, 2, 5. COMM. Boeth. II p. 190, 29. COMM. Boeth. II p. 334, 1-20. COMM. Boeth. II p. 342, 21. *inde* ANON. Pannain p. 106. HIER. MOR. 1 p. 7, 24. UGOL. URB. 5, 49, 1-2. UGOL. URB. 5, 49, 11. IOH. HOTH. exc. p. 30). BOETH. mus. 5, 3 p. 354, 21: Quid sit armonica regula, vel quam intentionem **armonicae** Pythagorei vel Aristoxenus vel Ptolomaeus esse dixerunt (*inde* COMM. Boeth. II p. 342, 19). BOETH. mus. 5, 3 p. 354, 27: Quidam enim, qui Pythagoricis disciplinis maxime crediderunt, hanc intentionem **armonicae** esse dicebant, ut cuncta rationi consentanea sequerentur. ... A Ptolomaeo autem alio quodam modo **armonicae** definitur intentio, ea scilicet, ut nihil auribus rationique possit esse contrarium (*inde* COMM. Boeth. II p. 342, 34. COMM. Boeth. II p. 344, 7. UGOL. URB. 5, 50, 9). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 3, 7. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 334, 17. *al.* [*s.XV*] FR. GAFUR. theor. 4, 1, 7 (*sim.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. FR. GAFUR. pract. 3, 2. FR. GAFUR. pract. 3, 6).

2 Musik, Musikstück, Gesang — music, piece of music, (the act of making) vocal music

[*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 2: **Harmonica** est modulatio vocis et concordantia plurimorum sonorum vel coaptatio (*cf. Isid. etym.* 3, 20, 1; *inde* AURELIAN. 5, 3. VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 4 p. 17, 4. WALT. ODINGT. 2, 2, 6. EG. CARL. rit. 52). [*s.XI*] BERNO prol. 12, 1. (?) [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 352, 2: „que voces **armonice** sint aptae“ (*cf. Boeth. mus.* 5, 6 p. 356, 25: ... *armoniae sint aptae*). COMM. Boeth. II p. 352, 13. [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 70: Est **harmonica** ars inflectendi voces cantabiles cum proportionem et temporis mensura. PETR. TALH. p. 1: Orpheus **armonicis** sponsam revocavit ab umbris.

3 Wohlklang, Harmonie — euphony, harmony [*s.XI*] ANON. Prag. 9: ptongi non solum consonam, sed et aequisonam, non modo in naturali, verum in artificiali musica possunt **armonicam** efficere. [*s.XIV*] ANON. Grac. p. 18: Hii septem orbes cum dulcisona **harmonica** volvuntur, ac suavis-

simi concentus eorum circuitione efficiuntur. *ibid.* al. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 1: Alia (sc. vox) modulata, qua et naturaliter et in instrumentis secundum **harmonicam** canentes aliquid operamur.

adv. harmonice 1. ‚harmonisch‘, *zusammenpassend, wohlgeordnet, wohlklingend* 2. *in der Harmonik* — 1. ‘harmoniously’, *in an appropriate manner, in a well-ordered manner, euphoniously* 2. *within the discipline of harmonics*

1. ‚harmonisch‘, *zusammenpassend, (nach mathematischer Proportion) wohlgeordnet, wohlklingend* — ‘harmoniously’, *in an appropriate manner, in a well-ordered manner (according to mathematical ratios), euphoniously*

a *allgemein* — *general*

[s.XI] VERS. Ars humanas p. 113a. [s.XIII] ANON. Hailspr. pr. p. 62 (*sim.* ANON. Hailspr. pr. p. 65. IOH. GROCH. 62. GUIDO DION. 1, 1, 108). al. IOH. GROCH. 21: Dico autem concordantiam, quando unus sonus cum alio **harmonice** continuatur ... Consonantiam autem dico, quando duo soni vel plures simul uniti et in uno tempore unam perfectam harmoniam reddunt (*inde* GUIDO DION. 1, 1, 102-103). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 18, 1. (?) [s.XV] GEORG. ANS. 1, 148: Quin potius pulcherrimum mundum ... quis opinari valeat **harmonice** resonare et symphonias plurimas edere? (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 1). FR. GAFUR. pract. 1, 7: Quarta diapason species, ducta a ·D·solre gravi ad ·D·lasolre acutam **harmonice**que in suam confinalem, scilicet ·A·lamire acutam mediata, dorus est vocata.

b *mit Bezug auf die Mehrstimmigkeit* — *with reference to polyphony*
[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 32, 6: quaelibet longa aequipollet longae et brevi in primo modo vel brevi et longae in secundo modo vel ambobus, si bene **armonice** deducantur. ANON. Couss. IV p. 32, 24: operabantur iuxta relationem inferius ad superius, superius ad inferius, et hoc iuxta sex concordantias **armonice** sumptas. IOH. GROCH. 184: Organum vero ... est cantus ex pluribus **harmonice** compositus. [s.XIV] ANON. Mediol. 1, 5: Nota, quod semitonus armonicus est ille, qui **armonice** figuratur ac ponitur, et isto utimur in moctectis et discantu. (?) [s.XV] ANON. La Fage III p. 243: Nota versus: Gamatice (*ms.*; *ed.*: grammatica): Est concors ordo, quod (*ms.*; *ed.*: quo) sex petit octo. / Diatonice: Per duo fit sursum vel per tertia sexta (*ms.*; *ed.*: tres iuxta) deorsum. **Harmonice**: Voce (*ms.*; *ed.*: vocem) parit sexta perfectis est aliena. (?) (*cf.* grammaticae; *cf.* Contr. Quoniam hom. pr. 9)

2 *in der Harmonik (als mathematische Disziplin)* — *within the discipline of harmonics*
[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 85, 36: duplex diapason, quod **armonice** dicitur quadrupla proportio.

harmonius (harmonios) -a, -um (ἁρμονικός) 1. *enharmonisch* 2. ‚harmonisch‘, *wohlklingend* — 1. *enharmonic* 2. ‘harmonious’, *euphonious*

1 *enharmonisch (das antike Tongeschlecht betreffend)* — *enharmonic (with reference to the ancient genus)*
[s.IX] IOH. SCOT. annot. 512, 2: quia duae quartae partes in **armonio** (sc. genere) segregatae coniunguntur in unum in emiolio, hoc est in diatono, et faciunt emitonium, a quo incipit diatonicum genus.

2 ‚harmonisch‘, *wohlklingend* — ‘harmonious’, *euphonious*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 10, 9: Sed enharmonium genus dicitur magis coaptatum ... Dicitur autem secundum Guidonem ‚**harmonios**‘ Graece, ‚dulcissimus‘ Latine.
v. *harmonicus*

harmonizo -are (*in zusammenpassender, wohlgeordneter Weise*) *singen* — *to sing (in a fitting, well-ordered manner)*

[s.XIV] MARCH. pom. 30C, 2. MARCH. pom. 30C, 12. MARCH. pom. 37, 16: cantus ex natura sua non determinatur ad tempus imperfectum, sed ad perfectum; ex voluntate autem instituentis propter modum **armonizandi** sic, quod cantus respiciat tempus imperfectum. [s.XV] CONR. ZAB. tract. G 7: „Musica est veraciter canendi scientia et facilis via ad perfectionem **harmonizandi**.“ Et hoc tantum convenit musicae humanae vocali artificiali (*cf.* Ps.-Odo dial. p. 252a: ... et facilis ad canendi perfectionem via). GUILL. POD. ench. 15 p. 376: Ex his autem, que de generibus melorum dicta sunt, tres institute sunt **armonizandi** proprietates, quarum nomina apud musicos pervulgatissima ... sunt natura, b molle et h quadratum. GUILL. POD. 1, 6. GUILL. POD. 5, 21: cantorum (sc. est) ..., quantum ad actum **armonizandi** necessaria ... determinare atque in opus deducere.

part. pro adi. harmonizatus -a, -um *harmonisch* — *harmonious*

[s.XIII] HIER. MOR. 7 p. 26, 28: ex motu earum (sc. stellarum) accidit quaedam harmonia, id est sonus **harmonizatus**.

harpa (arfa) -ae f. ‚Harfe‘ (dreieckiges, ohne Plektrum gespieltes, mehrsaitiges Saiteninstrument) — ‘harp’, (triangular instrument with multiple strings, played without a plectrum)

[s.V] MART. CAP. 2, 197: Denique **harpis** bombisque perterrita (*ad loc.*: REMIG. AUT. 75, 22: ‚**arpis**‘: id est musicis instrumentis. **Arpa** autem dicta a gente Arporum, qui primi hoc musicum instrumentum reppererunt. [s.IX-X] REG. PRUM. 5, 95: Tensibile (sc. genus artificialis musicae) fit intentione cordarum, ut puta in lira, cythara, **arpa** et huiusmodi. [s.XI] VERS. Fer tuba 5: De **arpa**. **Arpa** gerit quinas dextra pendente sonoras. [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 31: de cuiuslibet instrumenti per se inventionem ac constitutionem, videlicet organorum, viellarum, cithararum, **harparum**, symphoniarum, tubarum, tibiaram, cymbalorum, tympanorum, sistrorum et huiusmodi. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 4, 5: Quis in civitate Mantua chytarendum illum, quem appellabant Passe-rem, non vidit, qui novas in **harpa** sua saepe fabricavit me teste cantiones, quas numquam per se tamen describere (*ms.*; *ed.*: scribere) scisset? PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: **Arfa** est instrumentum trigonale nervalibus cordis unguum percussione resonans, ab Orfeo primo huius instrumenti repertore **arfa** dicta, porrigens sonos ad longam distanciam, et longiorem quam quodcumque aliud instrumentum preter tubam, organa et portatiuum. Quod potest se contemperare cum omni instrumento musicali et in tactum forcioem aut minus fortem. FR. GAFUR. op. 3, 3: Insuper et multiplium diversorumque instrumentorum edocemur experimento quoddam namque paucis quoddam minimis quoddam multis agitur cordis ut psalterium, instrumentum monocordi et quod vulgariter dicimus **alpam** (*ex errore pro arpam*?). *cf.* Gomez, Harp; Panum, Stringed instruments

hasta -ae f. *Notenstiel, Notenhals* — *note stem*

1 *generell* — *general* [*syn.*: *tractus, cauda*]
[s.XV] ANT. LUCC. 10b, 37: Et istae minimae, quia non possunt caudari seu protrahi ante et retro sicut praedictae maximae et longae, sed in medio earum tantum, propterea illa cauda, tractus seu **asta** potest ascendere et descendere ad libitum.

2 *speziell am Beginn einer Ligatur* — *specifically at the beginning of a ligature* [*syn.*: *tractus; opp.*: *cauda*]
[s.XV] ANT. LUCC. 10b, 21: Quando autem prima nota nullum penitus habet tractum sursum vel deorsum ... In obliquis autem prima est longa, secunda vero brevis. Cum autem ponitur tractus vel **asta**, intellige de **asta** seu tractu a parte

ante notae sive ascendente sive descendente. Quae autem fiunt a parte post, non **astae** vel tractus, sed caudae potius nuncupantur.

hemiditonus -i m. *kleine Terz — minor third* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 26: primum tetracordum in genere chromatico pro caeteris omnibus discurrens ut puta per minus ac maius semitonium et **hemiditonum**.

hemiolius -a, -um (ἡμιόλιος) *Quint-, eine Quinte (im Verhältnis 3:2) umfassend — pertaining to the fifth, encompassing a fifth (in the ratio 3:2)* [s.XII] GUIDO AUG. 202: Apud tamen anticorum plebem cantorum ad progressionem cantuum cohibendam diapason quantitas non sufficit, sed duplari elevationi **emioli**am vel epitritam subponebant depressionem ita, ut multi cantus apud eos per diatessaron vel diapente sub finali et per diapason supra discurrent.

GUIDO AUG. 687: sicut enim epitrita elevato plagalem exprimit formam, sic **emiolia** autenticam. ANON. Cist. I 99 p. 33: sunt multi cantus, in quibus duplari elevationi **emioli**am vel epitritam depositionem, quam habere solebant, subtractam invenies.

v. chroma 1 b; chromaticus A 2 c; diesis III

subst. hemiolios m. vel hemiolion n. et hemiolia -ae f. et hemiolium -i n. 1. *Bezeichnung für die Quinte* [2. *irrtümlich: Bezeichnung für den Ganzton bzw. das Zahlenverhältnis 9:8*] — 1. *term that designates the fifth* [2. *erroneously: term that designates the tone, or the ratio 9:8*]

1 *Bezeichnung für die Quinte (abgeleitet von der Bezeichnung für das Zahlenverhältnis 3:2) — term that designates the fifth (derived from the term that designates the ratio 3:2)* [s.IV] MACROB. 2, 2, 20: Ait enim Plato, ut supra rettulimus, auctorem animae Deum post numerorum inter se imparium contextionem **hemiolis**, epitritis et epogdois et limmate hiantia intervalla supplere (*inde* COMM. Boeth. II p. 30, 8). MACROB. 2, 3, 15: haec esse in corpore mundi intervalla, quae epitritis, **hemiolis**, epogdois hemitonisique complentur et limmate. [s.V] MART. CAP. 7, 733: Tres symphonias continet harmonia, id est diapason, **hemiolion**, diatessaron (*ad loc.*: REMIG. AUT. 369, 6). [s.XI] HEINR. AUG. 76: D: Quot modis constant vocabula consonantiarum? M: Duobus. D: Quibus? M: Prior modus est proportionalium vocabulorum, ut est duplum vel diplasium, sesquialterum vel **hemiolium** vel sescuplum, sesquiertium vel epitritum, sesquioctavum vel epogdous. Secundus modus est, cum ex numero vocum, quae in eorum spatiis sunt, nuncupantur, ut diapason. ANON. Prag. 65: Quae proportio sesquialtera dicitur in arithmetica. ... In musica vero dicitur **hemiolia** vel diapente. [s.XII] TON. Gratianop. p. 48. (?) [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 228, 17: inde **hemiolium** diapente consonancia nominatur eo, quod habeat totum minorem numerum et medietatem eius. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 14 p. 354, 14: Et in hac quidem proportionem ponitur ea consonantia, que nuncupatur diapente, **emiolia**, sescupla, sesquialtera et sistema (*sim.* IOH. CICON. prop. 14 p. 428, 7). IOH. TINCT. diff. 112: **Emyolia** idem est quod diapenthe. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 31: a compluribus et ipsa concordantia diapente **emyolia** et ipsa proportio emyolia diapente interdum vocitatur. BONAV. BRIX. 25, 30.

[2 *irrtümlich: Bezeichnung für den Ganzton bzw. das Zahlenverhältnis 9:8 — erroneously: term that designates the tone, or the ratio 9:8*]

[s.XIV] PS.-MUR. prop. p. 97a: Proportio sesquioctava est, quando maior numerus continet totum minorem in se et insuper eius octavam partem, ut novem ad octo ... Quid nascitur ex hoc numero? Tonus. ... Quomodo potest aliter vocari sesquioctava? Epogdous toni, **emeliolia** et dyasterna.

hemitonalis -e *um einen Halbton entfernt — standing at the interval of a semitone*

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 135: mensura temporis, in qua cantor cantabilem quandam vocem tonalem aut **emitonalem** aut aliam ad acutum vel grave proferre valet apte. Et hec mensura notata tempus unum appellata est.

hemitonium -ii n. (ἡμιτόνιον) 1. *Halbton* 2. *Bezeichnung für die Anfangswendung nach der Mittelzäsur eines (psalmodischen) Gesangs — 1. semitone* 2. *term that designates the melodic gesture following the mediant cadence of a (psalmodic) chant*

1 *Halbton — semitone*

a *für die Hälfte eines Ganztons — for the half of a tone*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: dihexis autem est toni pars quarta; ita in **hemitonio** duae dihexes sunt conlocatae. al. [s.IV] MACROB. 2, 1, 25: Symphonia διὰ τεσσάρων constat de duobus tonis et **hemitonio**, ut minutias, quae in additamento sunt, relinquamus, ne difficultatem creemus, et fit ex epitrito; διὰ πέντε constat ex tribus tonis et **hemitonio** et fit de hemiolio ... verum διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε constat ex novem tonis et **hemitonio** et fit de triplari numero. al. FAV. EUL. 26, 8: si tibiam cuiuslibet longitudinis sumas et octava eius portione deducta cavernam imprimas, tonus auditur; si sextam decimam ex reliqua metiaris, **hemitonium** consequitur. al. [s.V] MART. CAP. 9, 933: diatessaron, quae Latine appellatur 'ex quattuor' et recipit sonos quattuor, spatia tria, productiones duas et dimidiam ... est autem **hemitoniorum** quinque, quae ad productiones plenas et integras mediatenus valent, dieeson decem eqs. (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 933/358, 18. REMIG. AUT. 496, 18. REMIG. AUT. 497, 2). MART. CAP. 9, 949: aequalia (*sc. spatia*) sunt, quae in aequas partes poterunt separari, ut tonus in duo **hemitonias**; perissa autem, quae in tria **hemitonias** discernuntur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 949/366, 6-7). al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 930/356, 22-3. al. IOH. SCOT. annot. 494, 14. al. REMIG. AUT. 371, 6. al. AURELIAN. 6, 28. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 38: Habet autem tonus semper quattuor dieses et **emitonia** duo (*sim.* ANON. Bernh. 2, 104). al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 13 p. 354, 2 (*sim.* IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 20). (?) GEORG. ANS. 1, 91: Quanta vero sit phtongi portio, quam **emitonium** dicunt, Aristoxenus, Aristotilis auditor, musicus precipuus, auribus multum committens dixit integram esse medietatem phtongi. al. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 2.

b *für den kleinen Halbton — for the minor semitone*

[s.III] CENS. 10, 6: Symphonias simplices ac primae sunt tres, quibus reliquae constant: Una duorum tonorum et **hemitonii** habens διάστημα, quae vocatur διὰ τεσσάρων; alia trium et **hemitonii**, quam vocant διὰ πέντε; tertia est διὰ πασῶν, cuius diastema continet duas priores. Est enim ... quinque et duorum **hemitoniorum**, ut Pythagoras geometraeque demonstrantes duo **hemitonias** tonum complere non posse; quare etiam huius modi intervallum Plato abusive ἡμιτόνιον, proprie autem διὰλειμμα appellat. al. [s.IV] CALC. 45: **hemitonium** sive limma dixit (*sc. Pythagoras*) hanc habere rationem, quam habent inter se numeri comparati, id est ducentorum quinquaginta sex summa adversum summam ducentorum quadraginta trium. al. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 93: sit **emitonium** phtongi medietate minus, et a semo, quod et minus est integro, non a medietate ductum vocabulum. al.

c *unspezifisch — unspecific*

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8. *ibid.* al. (*inde* AURELIAN. 6, 30-43). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 330b. al. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 272b. INTERV. Cum diatessaron p. 392. ANON. Prag. 56. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 215. [s.XIII] MUS. MAN. 35, 12: semitonias veteres appellabant **emitonia**.

TRAD. Garl. plan. I 20 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 19). [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 13 p. 354, 1 (*sim.* IOH. CICON. mus. 3, 13 p. 352, 23. IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 17-19). *al.* GEORG. ANS. 1, 123. *al.* ADAM FULD. 2, 16: quis non intelligat, quartum **hemitonio** allato bisonum esse?

[d für den großen Halbton — for the major semitone] [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 352, 3: Auctores nuncupaverunt maius semitonium semitonium, **emitonium**, apotome, comma, sima, lima et diesin; minus vero tantum semitonium et diesin (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 104, 6. IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 13).

2 *Bezeichnung für die Anfangswendung nach der Mittelzäsur eines (psalmodischen) Gesangs — term that designates the melodic gesture following the mediant cadence of a (psalmodic) chant*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 12, 38: Subiugalibus vero quibusdam licet principia sua vel etiam **hemitonia** ad quartas intendere et ad quintas interdum remittere. **Hemitonia** autem eo respectu, quo et tonos aequivoce accipimus, vocum inceptiones vocamus, quae fiunt per pausationem in medio cantus: **hemitonia** enim proprie semitonia dicuntur (*inde* ANON. Pannain p. 112. GOB. PERS. p. 194b). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 117. PS.-MUR. summa 1891. PS.-MUR. summa 1918: Et notandum, quod sicut sunt octo toni et octo tenores tonorum, sic et octo sunt **hemitonia**, que dicuntur ab ‚hemis‘, quod est ‚dimidium‘, et ‚tonus‘. Sicut enim consideratur modulatio tonalis circa principium et circa finem, sic et penes medietatem ipsius. Magis tamen ab usu quam a ratione duo principia et duo **hemitonia** dantur octavo, quoniam differentie huius antiphone „Nos qui vivimus“ et consimilibus assignatur **hemitonium** speciale differens ab **hemitonio** sui tenoris et aliarum differentiarum ipsius. Differenter etiam modulatur **hemitonia** secundi, septimi et octavi secundum diversarum ecclesiarum regionum, quod non videtur mirum, cum vestium quoque et conversationum commercia variantur. ... Considerandum est etiam, quod in „Benedictus“ et in „Magnificat“ **hemitonia** differunt a psalmodorum **hemitonis** in primo tono, quarto, sexto et octavo; in reliquis concordant cum **hemitonis** psalmodie. HEINR. EGER 5 p. 50: **hemitonia**, id est inceptions, quae fiunt in medio cantuum post pausationes. [s.XV] ANON. Carthus. inton. 30: Unde primo termino, scilicet ‚intentio‘, utuntur ad significandum ascensum principii cantus vel **hemitonii**, et secundo, ‚remissio‘, utuntur ad significandum descensum principii cantus vel **hemitonii**. Unde **hemitonia** vocantur inceptions vocum, que fiunt post pausationem in medio cantus. De istis ergo duobus, scilicet de intentione et remissione, dare possunt dari regule. Quarum prima est, quod omnis autentus potest suum principium vel etiam **hemitonium** a suo finali ad quintum gradum <intendere> et ad proximum gradum sub suo finali remittere. Sed ab hac regula excipitur autentus deuterus, id est tertius tonus, quia ipse intendit suum principium usque ad sextum gradum, sicut in pluribus cantibus invenitur. Secunda regula est, quod quibusdam plagalibus licet sua principia vel etiam **hemitonia** ad quartum gradum intendere, puta quarto et octavo <tono>, quibusdam vero ad tertium, puta secundo et sexto.

hemitonium maius - hemitonium minus großer Halbton - kleiner Halbton — major semitone - minor semitone

[s.XV] GEORG. ANS. 1, 96: hanc partem sema medietate **minus emitonium** dixere; alteram vero partem, que excedit, **emitonium maius** sive apothomen ... Ea vero phtongi pars, qua **maius emitonium minus** exsuperat, comma vocata est, cuius dimidium schisma dixerunt. ... Ex quinque enim phtongis et **emitoniis** duobus **minoribus** diapason constare notum est. GEORG. ANS. 1, 103. GEORG. ANS. 1, 106: Ex quo fit,

ut sit proportio phtongi ad **emitonium minus** fere sicut diapason diatessaron, hoc est duplaris epitrite. Apothome vero sive **maius emitonium, minus** suum exsuperat fere septima parte: est enim ad illum sicut epitritus ipsum et eius fere tertiam continens partem. Cum vero sit comma, qua apothome **minus emitonium** superat, erit proportio phtongi ad comma fere eptupla, que est septem ad unum, et apothomes ad comma sicut quadruplaris; **minoris** vero **emitonii** super idem sicut triplaris. *al.*

hemivocalis -is m. velf. *Bezeichnung für eine zweitönige Neume (aufsteigend mit liqueszierendem zweiten Ton; cf. Floros, Neumenkunde II p. 124-130) — term that designates a two-note neume (ascending, in which the second note is liquescent; cf. Floros, Neumenkunde II p. 124-130) [syn.: substringens]*

[s.XI] TON. Aug. p. 104b: Hec enim in paripatemeson ·F· per neumam, quam **hemivocalem** vel substringentem dicunt, incepta nec differentie precedenti adherere poterit, utpote ditonum intensa, nec huic quinte, cum neuma hec in tonis percomposita habeatur, composita autem in huius quinte contubernio non recipiatur. TON. Aug. p. 134b: he post intensum diatessaron reflexo per neumam, que **hemivocalis** sive substringens litteralis dicitur, semitono, semiditonum intense. (?) TON. Aug. p. 148b: Intenduntur autem triformiter ab ipsa, quam incipiunt, corda, utpote aut virga pede fulta aut eadem post emensum ab incipiendo tonum puncto superposita aut **hemivocali** vel substringente dicta. TON. Aug. p. 150a: He vero neumam, que **hemivocalis** dicitur, substringendo tonum intendentes. NEUM. Punctum p. 69: **Hemivocalis** sive substringens v.

hemivocalis praepunctis *Bezeichnung für eine aus zwei Puncta und einer Hemivocalis zusammengesetzte Neume — term for a neume formed from a hemivocalis preceded by two puncta*

[s.XI] NEUM. Punctum p. 69: **Emivocalis praepunctis** v.

hemivocalis praepunctis *Bezeichnung für eine aus einem Punctum und einer Hemivocalis zusammengesetzte Neume — term for a neume formed from a hemivocalis preceded by a punctum*

[s.XI] NEUM. Punctum p. 69: **Emivocalis praepunctis** v. v. flexa hemivocalis; pes hemivocalis

hendecachordum -i n. (ἐνδεκάχορδος) 1. elftöniger Tonbereich 2. *Bezeichnung für einen elf Tonstufen umfassenden Gesang — 1. tonal compass that consists of eleven pitches 2. term that designates a chant that encompasses eleven pitches*

1 *elftöniger Tonbereich — tonal compass that consists of eleven pitches*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 28: Sed quoniam in hac vel superiore **endecachordi** dispositione mese, quae propter mediam collocationem ita vocata est, nete proxima accedit et longe ab hypatis ultimis distat nec proprium retinet locum, aliud unum tetrachordum adiunctum est super neten diezeugmenon, quae, quoniam supervadebant acumine netas superius collocatas, omne illud tetrachordum hyperboleon vocatum est (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 35. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 141. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 185. [s.XIII] IOH. AEGID. 9, 7: Et **hendecachordum** ab ‚undecim‘. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59: sunt itaque in **endecacordo** tria tetracorda, quia unum medium est et ideo singulis cordis illius medii tetracordi addatur haec determinatio meson, quod interpretatur medium. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 26.

IAC. LEOD. spec. 5, 4, 27: De **endecachordo** prosequamur, in quo undecim chordae sunt. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28: Octava (*sc. chorda*), paramese in **endecachordo**, in decachordo vero vocatur trite. Unde decachordum et **endecachordum** in omnibus chordarum suarum nominibus conveniunt praeter quam in dicta octava chorda, nisi quantum ad aliquas denominationes tertii tetrachordi propterea, quia in decachordo illud coniunctum est, in <**endecachordo**> disiunctum. Nona chorda in **endecachordo** dicitur trite, decima paranete, undecima nete. Sunt autem in **endecachordo** tria tetrachorda, et duo prima coniuncta sunt, tertium vero disiunctum. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 32: Cum autem inter dictum secundum tetrachordum, quod est meson, et tertium, quod est netarum, sit disiunctio, vocatur illud tertium in **endecachordo** diezeugmenon. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 33: Inter extremas chordas ipsius **endecachordi** continetur diatessaron cum diapason vel ter diatessaron cum tono vel diapente cum bis diatessaron. Sunt enim ibi septem toni cum tribus minoribus semitoniiis. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 34-37. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 40 descr. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 1, 12 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1). *ibid.* al.

2 *Bezeichnung für einen elf Tonstufen umfassenden Gesang* — term that designates a chant that encompasses eleven pitches

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 18: Quarta symphonia diapason diatessaron est, que undecim cordis constat; eius cantus **endecacordum** vocatur. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 1: Igitur prima accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est: tetracordum, pentacordum ... decacordum, **endecacordum**, duodecacordum ... pentadecacordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 22.

hendecachordus -a, -um *elf Tonstufen umfassend* — encompassing eleven pitches

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 5: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus ... aut **endecacordus**.

heptachordum -i *n. (ἑπτάχορδος)* 1. *siebtöniger Tonbereich* 2. *Bezeichnung für einen sieben Tonstufen umfassenden Gesang* 3. *Septime* — 1. *tonal compass that consists of seven pitches* 2. *term that designates a chant that encompasses seven pitches* 3. *the seventh*

1 *siebtöniger Tonbereich* — tonal compass that consists of seven pitches

[s.III] CENS. 13, 5. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 24: In superioribus igitur duabus dispositionibus **eptachordi** et octachordi **eptachordum** quidem dicitur synemmenon, quod est coniunctum, octachordum vero diezeugmenon, quod est disiunctum. In **eptachordo** enim est unum tetrachordum: hypate, parhypate, lichanos, mese, aliud vero: mese paramese, paranete, nete, dum mesen nervum secundo numeramus. Atque ideo duo tetrachorda per mesen coniunguntur (*sim.* FRUT. brev. 1 p. 28. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 14-15. IAC. LEOD. spec. 5, 5, 3. UGOL. URB. 1, 5, 5-9. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 1-2. FR. GAFUR. extr. 3, 3, 1. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 107. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 121. [s.IX-X] ALIA MUS. 159 p. 166. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28: Septimum Perpander Lesbius adiunxit (*sc. nervum*) sicque ad similitudinem septem planetarum ex tetrachordo **heptachordum** reddidit (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 7). [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 14: Monochordum enim unisonantie est. Dichordum toni et semitonii ... **Eptachordum** (*ms.; ed.: Septachordum*) diapente cum ditono et bis diatessaron. THEINR. DOV. 1, 4 p.

152, 20: Monochordum namque est unius soni singularitas. Dichordum duarum sonorum secundum musice melodie distinctionem sibi proximorum continentia. Trichordum trium; tetrachordum quatuor; pentachordum 5; <h>exachordum 6; **eptachordum** (*ms.; ed.: septachordum*) 7; octochordum 8. [s.XIII] IOH. AEGID. 9, 5: **heptachordum** ab *hepta* Graece, quod est *septem* Latine (*sim.* HIER. MOR. 13 p. 58, 8). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 21, 12. IAC. LEOD. spec. 5, 1, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 5: Nec incipit Boethius nominare chordas, donec venit ad **heptachordum** ... in quo duo contineri possunt tetrachorda saltem coniuncta; unde non ponit Boethius exemplum de pentachordo nec de hexachordo, sed incipit exemplificare, cum venit ad **heptachordum**. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 16: Extremae autem voces **heptachordi** descripti inter se continent semiditonus cum diapente. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 18: paramese, quae in **heptachordo** duo habebat nomina. IAC. LEOD. spec. 5, 5, 3: Incipit tactum **heptachordum** ab hypate hypaton et terminatur in <mesen>. ANON. Ellsworth 2 p. 186, 9. ANON. Ellsworth 3 p. 200, 10. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 14. PS.-GUIDO corr. 12. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 8, 3: In illo enim, quem supra depinximus, **heptacordo** diapason habere non potest eo, quod ibi sint septem tantummodo cordae sive voces, ipsa vero consonantiarum consonantia minus quam octo cordas habere non debet. FR. GAFUR. op. 5, 2: duo tetrachorda in **eptacordo** coniuncta (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 7). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: mese, idest media, quod in **heptachordo** medio loco ponatur. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11: Secunda parhypatehypaton quasi iusta hypatehypaton collocata: tertia autem, quae dudum in **eptacordo** parhypate vocabatur, lycanoshypaton est nuncupata. FR. GAFUR. pract. 1, 2.

2 *Bezeichnung für einen sieben Tonstufen umfassenden Gesang* — term that designates a chant that encompasses seven pitches

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 364, 18: Igitur prima accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est: tetracordum, pentacordum, exacordum, **eptacordum**, ogdoacordum ... pentadecacordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 21: Hic cantus cuius nominis est? Tetracordi, pentacordi, exacordi, **eptacordi**, ogdoacordi ... pentadecacordi. Quare? Quia constat quatuor cordis vel quatuor vocibus aut tot.

3 *Septime* — the seventh

a *für die kleine Septime* — for the minor seventh

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 133: Primus est tonus, secundus semitonus, tertius ditonus, quartus semiditonus, quintus dyatesseron, sextus diapente, septimus exacordum, octavus **heptacordum**, nonus dyapazon ... **Heptacordum** est de *c* grave usque in *b* acutum. [s.XV] TRAD. Holl. VI 6, 19 (*sim.* TRAD. Holl. VI 7, 1). TRAD. Holl. VI 7, 29: **Eptacordum** est consonancia constans ex semiditono cum dyapente, quia constat ex quattuor thonis et duobus semitoniiis.

b *für die große Septime* — for the major seventh

[s.XV] INTERV. Notandum 9 p. 158 (p. 470b): Simples sunt tredecim, scilicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, tritonus, diatesseron, diapente, semitonium cum diapente, exacordum, semitonium cum exacordo, **eptacordum** et diapason. INTERV. Notandum 20 p. 159 (p. 470b): Exacordum continet quattuor tonos cum medio. Semitonium cum exacordo continet quinque tonos. **Eptacordum** continet quinque tonos cum medio.

c *generell* — general

[s.XV] BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49: heptas minor et maior sive **heptachordum**, quia septem chordarum aut vocus est capax, diapente est cum semiditono et diapente cum ditono.

heptachordum maius - heptachordum minus
große Septime - kleine Septime — major seventh - minor seventh

[s.XV] BONAV. BRIX. 14, 7: Secundum vero modernos cantores sunt aliae sex consonantiae, scilicet unisonus, tritonus, hexachordum maius, hexachordum minus, **heptachordum maius**, **heptachordum minus**. BONAV. BRIX. 14, 101: De tertia consonantia, **heptachordum maius**. Notare debetis, quod tertia consonantia est **heptachordum maius**, unde **heptachordum maius** est ascensus in vocem septimam; similiter **heptachordum minus**; et dicitur ab ‚hepta‘, quod est ‚septem‘, et ‚corda‘, quod est ‚vox‘, quasi de septem vocibus invenitur et continet in se quinque tonos cum uno semitonio et dicitur apud Latinos ditonus cum diapente. BONAV. BRIX. 14, 104: De quarta consonantia, **heptachordum minus**. Notare debetis, quod quarta consonantia **heptachordum minus** dicitur, et **heptachordum minus** dicitur semiditonus cum diapente; et dicitur ab ‚hepta‘, quod est ‚septem‘, ut supra dictum est, et continet in se quatuor tonos cum duobus semitoniis. BONAV. BRIX. 14, 106.

heptachordus -a, -um 1. *sieben Tonstufen umfassend*
 2. *siebensaitig — 1. encompassing seven pitches 2. seven-stringed*

1 *sieben Tonstufen umfassend — encompassing seven pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 4: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetrachordus aut pentachordus aut exachordus aut **eptachordus** aut ogdoachordus ... aut pentadecachordus.

2 *siebensaitig — seven-stringed*
 [s.XV] HERB. TR. 1, pr. p. 20: Alii enim subinde ad sermocinandum redeunt, alii **heptachordam** Orphei citharam vix umquam transcendunt.

heptade(n) (de ἑπτάς) *Septime — the seventh*

1 *generell — general*

[s.XIII] DISC. Omnis homo II 4 p. 253: Pro tono vel semitonio ascendendo vel descendendo debemus reddere **heptade** vel dyatessaron vel diptonum vel semidiptonum. DISC. Omnis homo II 35 p. 254: Pro **heptade** ascendendo vel descendendo debemus reddere tonum vel semitonium vel semidiptonum vel diptonum. DISC. Omnis homo II 39 p. 254. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 44 p. 174, 2: In omni diapason ablata una voce pars, que restat, **eptaden** modus est. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 20. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 214, 4: Bernardus vero constituit tritonum et exaden minorem et exaden maiorem. Boetius autem et Remigius invenerunt **eptaden**. IOH. CICON. mus. 4, 6 p. 368, 20: **eptaden**, id est de septem. IOH. CICON. mus. 4, 6 p. 370, 3: Omnis igitur cantus in quantitate sonorum aut est traden (*pro*: tetraden) quantitatis aut pentaden aut exaden aut **eptaden** aut ogdoaden ... aut pentadecaden (*sim.* IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 24).

2 *für die kleine Septime — for the minor seventh*
 [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 10: Undecimus (*sc. modus*) **eptaden**, qui constat ex quatuor tonis et duobus semitoniis. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 216, 1: **Eptaden** est in responsorio „Ecce eicies me hodie“ in eo loco „Omnis qui invenerit me occidet me“, ut lychanos meson ad trite hyperboleon.

heptade(n) (heptas) **maius** (maior) - **heptade(n)** (heptas) **minus** (minor) *große Septime - kleine Septime — major seventh - minor seventh*

[s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 3: Coniunctiones autem in musica septendecim esse dicuntur, scilicet semitonium, tonus, semiditonus, ... **eptadem minus**, **eptadem maius** ... et bisdy-

pason. MARCH. luc. 9, 1, 14: Alie autem, que solum coniunctiones dicuntur, sunt septem, scilicet dyapente imperfectum, tritonus, exadem minus, exadem maius, **eptadem minus**, **eptadem maius** et dyapason imperfectum. ANON. La Fage II p. 424: Nota, quod species musicae sunt quindecim, scilicet: tonus, semitonus, ... **eptaten maius**, **eptaten minus**, diapason ... et bisdiapason. [s.XV] UGOL. URB. 1, 42, 7. FR. GAFUR. extr. 7, 13, 3: Vocatur etiam dyapente cum dittono **eptade maius**. FR. GAFUR. extr. 7, 13, 5. FR. GAFUR. extr. 7, 14, 1: **Eptade minus** seu dyapente cum semidittono. FR. GAFUR. extr. 7, 14, 4. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49: Diapente cum tono appellatur hexas maior vel hexachordum; habet etiam tonum supra diapente. Sic **heptas minor** et **maior** sive heptachordum, quia septem chordarum aut vocum est capax, diapente est cum semiditono et diapente cum dittono. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 50. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. BART. RAM. 3, 2, 4 p. 101. ANON. Couss. I p. 444b: Item specierum alia vox, tonus, ... <**eptaden**> (*ms.*: extaden; *ed.*: exta) **maior**, **minor**, dyapason maior, minor.

heptatonus -i *m.* (ἑπτάτονος) *Septime — the seventh*
 [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 29: de toni, ditoni, tritoni, tetratoni, pentatoni sive diapente, hexatoni, **heptatoni** et diapason, quae omnes in se consonantias continet, natura et differentia seu distinctione.

hestal *Steg* (zum Abteilen einer Saite) — *bridge* (*employed in the partition of a string*)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 11: Compositio clavicordiorum secundum librum Baudeceti. Primo oportet situare punctum unum secundum longitudinem, quam vis habere clavicordium, et ibi ponere tuum **hestal** (*glo.*: stephanus) et de clave ut dividere totam longitudinem in 9.

cf. Walther v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, vol. 17, Basel 1966, p. 211a

hexachordum -i *n.* (ἑξαχρδός) 1. ‚Hexachord‘, *sechstöniger Tonbereich* 2. *große Sexte* 3. *Bezeichnung für einen sechs Tonstufen umfassenden Gesang* — 1. ‚hexachord‘, *tonal compass consisting of six pitches* 2. *major sixth* 3. *term that designates a chant that encompasses six pitches*

1 ‚Hexachord‘, *sechstöniger Tonbereich* — ‚hexachord‘, *tonal compass consisting of six pitches*

a *allgemein — general*

[s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 14: Monochordum enim unisonantie est. Dichordum toni et semitonii. Trichordum ditoni et semiditoni. Tetrachordum diatessaron et tritoni. Pentachordum diapente et bis semiditoni. <**H**>**exachordum** diapente cum tono et diapente cum semitonio. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 20. [s.XIII] IOH. AEGID. 9, 4: Monochordum est instrumentum musicum unicum habens chordam, dictum a ‚monos‘ Graece, quod est ‚unum‘ Latine, et ‚chorda‘. Sic etiam dicimus tetrachordum, a ‚tetra‘ Graece, quod est ‚quattuor‘ Latine, et ‚chorda‘. ... Et **hexachordum** ab ‚hex‘, quod est ‚sex‘ (*sim.* HIER. MOR. 13 p. 58, 8). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 21, 12. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 16. IAC. LEOD. spec. 5, 1, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 12. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 4: Sextam vero chordam apposuit ceteris Hyagnis Phryx, sicque factum est **hexachordum**, cuius voces extremae tonum continent cum diapente vel semitonium cum diapente. Nec incipit Boethius nominare chordas, donec venit ad heptachordum ..., in quo duo contineri possunt tetrachorda saltem coniuncta; unde non ponit Boethius exemplum de pentachordo nec de **hexachordo** (*sim.* ANON. Ellsworth 3 p. 198, 3). IAC. LEOD. spec. 5, 4, 7. ANON. Ellsworth 2 p. 186, 9. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 1-2.

b das Solmisationssystem betreffend — with reference to the system of solmization

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11: ·e·lami, ubi primum finitur **hexachordum**. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 1, 4 p. 12: Itaque posuit (*sc. Guido*) septem **hexachorda** propter septem voces diferentes. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29-30. BART. RAM. 1, 2, 3 p. 31. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 33: Naturae autem appellant (*sc. Guidonis sequaces*) **hexachorda**, quae in utroque ·c· sunt inchoata, h quadrati, quae a ·g·, b mollis vero, quae ab ·f·. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72: qui contrapunctare procurat, **hexachordum** non exeat cantu plano supra vel subter psallente, quod dicunt ipsi gamma. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 73-76. IOH. HOTH. exc. p. 42. NICOL. BURT. 1, 14, 83-86. FR. GAFUR. pract. 1, 2: Inde et introductorium ipsum Guido septem commixtis perficit **exachordis**. **Exachordum** enim est compraeheſio sex chordarum diatonica dimensione dispositarum. Quarum nomina sunt: ut, re, mi, fa, sol, la. *ibid.* al. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Haec enim septem **exachorda** vocant proprietates seu qualitates: quarum tres h quadratae vel h durae, duas naturae ac duas b rotundae vel molli ascribunt. *ibid.* al. FR. GAFUR. pract. 3, 13: b mollis **exachordum** quartam disponit chordam fa, quae toniaem scindit distantiam inter ·A·lamire et ·h·mi seu inter mesen et paramesen instar tetrachordi coniunctarum. *ibid.*: in **exachordis** Guidonicae traditionis. al.

2 große Sexte — major sixth

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 133. TRAD. Garl. plan. V 139. [s.XV] INTERV. Notandum 9 p. 158 (p. 470b): Simples sunt tredecim, scilicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, tritonus, diatasseron, diapente, semitonium cum diapente, **exacordum**, semitonium cum **exacordo**, eptacordum et diapason. INTERV. Notandum 18 p. 159 (p. 470b): **Exacordum** continet quattuor tonos cum medio. Semitonium cum **exacordo** continet quinque tonos. TRAD. Holl. VI 6, 19 (*sim.* TRAD. Holl. VI 7, 1). TRAD. Holl. VI 7, 28: **Exacordum** est consonancia constans ex thono cum dyapente; tonus cum dyapente efficit **exacordum**. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49: Diapente cum tono appellatur hexas maior vel **hexachordum**. NICOL. BURT. 2, 1, 7: diapente cum tono, quibus **exachordum** conficitur, quod vulgariter sexta a cantoribus nuncupatur.

3 Bezeichnung für einen sechs Tonstufen umfassenden Gesang — term that designates a chant that encompasses six pitches

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 14: Secunda symphonia est diapente, quae quinque cordis constat; eius cantus pentacordum vocatur. Cui si additur superius vel inferius una vox **exacordum** cantus vocatur; si autem due, eptacordum. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 364, 18: Igitur prima accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est: tetracordum, pentacordum, **exacordum**, eptacordum, ogdoacordum ... pentadecacordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 2.

hexachordum maius - hexachordum minus
große Sexte - kleine Sexte — major sixth - minor sixth

[s.XV] BONAV. BRIX. 14, 7. BONAV. BRIX. 14, 96: Sciendum est, quod alii fuerunt de novo cantores, qui invenerunt alias quatuor consonantias, et prima est **hexacordum maius**, unde **hexacordum maius** est ascensus in sextam vocem, et dicitur ab ·hexa·, quod est ·sex·, et ·corder·, quod est ·vox·, quasi constans ex sex vocibus, et sunt duae species, scilicet **hexacordum maius** et **minus**; apud cantores Latinos **hexacordum maius** dicitur tonus cum diapente, et **minus** dicitur semitonium cum diapente. Et notetis, quod **hexacordum maius** est, ubicumque inveniuntur sex voces, scilicet quatuor toni cum uno semitono, ut est ut la et e converso, ut

hic patet: (*sequitur exemplum*). De secunda consonantia, **hexacordum minus**. Notandum est, quod secunda consonantia est **hexacordum minus**, **hexacordum minus** dicitur semitonium cum diapente et continet in se sex voces, scilicet tres tonos cum duobus semitoniis, et dicitur ·hexa·, quod est ·sex·, et ·corder·, ut supra in prima consonantia dictum est. BONAV. BRIX. 14, 106: secundum antiquos et modernos auctores musicae sunt tredecim consonantias sive species cantus, scilicet unisonus, tonus, semitonium, ditonus, semiditonus, diatasseron, tritonus, diapente, **hexacordum maius**, **hexacordum minus**, heptacordum maius, heptacordum minus et diapason.

hexachordus -a, -um sechs Tonstufen umfassend — encompassing six pitches

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 4: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut pentacordus aut **exacordus** aut eptacordus aut ogdoacordus ... aut pentadecacordus.

hexade(n) (de ἑξᾶς) Sexte — the sixth

[s.XIII] DISC. Omnis homo II 30 p. 254: Pro **exade** ascendendo vel descendendo debemus reddere diptonum vel semidiptonum vel diatasseron. DISC. Omnis homo II 34 p. 254. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 44 p. 174, 3: In omni diapason ablata una voce pars, quae restat, eptaden modus est, si duo, **exaden**, si tres, pentaden, si quatuor, tetraden, si quinque, triaden, si sex, dyaden, si septem, monaden. IOH. CICON. mus. 4, 6 p. 368, 20: **exaden**, id est de sex. IOH. CICON. mus. 4, 6 p. 370, 2: Omnis igitur cantus in quantitate sonorum aut est traden (*pro*: tetraden) quantitatis aut pentaden aut **exaden** aut eptaden aut ogdoaden aut eneaden aut decaden aut endecaden aut duodecaden aut tritedecaden aut tetradecaden aut pentadecaden (*sim.* IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 24).

hexaden (hexas) **maius** (maior) - **hexaden** (hexas) **minus** (minor) große Sexte - kleine Sexte — major sixth - minor sixth

[s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 3: Coniunctiones autem in musica septendecim esse dicuntur, scilicet semitonium, tonus, ... dyapente, **exadem minus**, **exadem maius**, eptadem minus, ... et bisdyapason (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 20). MARCH. luc. 9, 1, 14: Alie autem, quae solum coniunctiones dicuntur, sunt septem, scilicet dyapente imperfectum, tritonus, **exadem minus**, **exadem maius**, eptadem minus, eptadem maius et dyapason imperfectum. ANON. La Fage II p. 424: Nota, quod species musicae sunt quindecim, scilicet: tonus, semitonus, dictonus, semidictonus, diatasseron, tritonus, diapente perfectum, diapente imperfectum, **exaten maius**, **exaten minus** ... et bisdiapason. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 6: Nonus (*sc. modus*) **exaden minor**, qui constat tribus tonis et duobus semitoniis ... Decimus **exaden maior**, qui constat quatuor tonis et semitono. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 214, 3: Bernardus vero constituit tritonum et **exaden minorem** et **exaden maiorem**. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 214, 11: **Exaden minor** in antiphona „Ego sum Deus patrum vestrorum“ in eo loco „dicit Dominus videns“ ... **Exaden maior** est in graduale „Protector noster aspice“. UGOL. URB. 1, 42, 6. FR. GAFUR. extr. 7, 11, 1: Nona connexio vocum dicitur dyapente cum tono seu **exadem maius** vocatur. Hac equidem vocum connexione utimur in contrapuncto associata dyapason. FR. GAFUR. extr. 7, 11, 8. FR. GAFUR. extr. 7, 12, 1. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49: diapente cum semitono, quae Graeco nomine **hexas minor**, quoniam sex vocum capax est et ultra diapente tantum habet semitonium. Diapente cum tono appellatur **hexas maior** vel hexachordum; habet etiam tonum supra diapente. BART. RAM. 1, 2, 8

p. 50. BART. RAM. 3, 2, 3 p. 98. BART. RAM. 3, 2, 4 p. 101. ANON. COUSS. I p. 444b: Item specierum alia vox, tonus, semitonium, ... dyapente maior, minor, **exaden** (ed.: exaco) **maior**, **minor**, <eptaden> (ms.: extaden; ed.: exta) maior, minor, dyapason maior, minor. ANON. COUSS. I p. 445: Item specierum et consonantiarum imperfectarum alia semidytonus ... tertia imperfecta, dytonus ... tertia perfecta, **exaden** (mss.; ed.: exad) **maior** ... sexta perfecta, **exaden** (mss.; ed.: exad) **minor** ... sexta imperfecta. *ibid.* al. ANON. COUSS. I p. 446.

hexatonialis -e *sechs Ganztöne umfassend — encompassing six tones*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 97, 18: si minor numerus proportionis hexatonae triplaretur, multum superaret maiorem numerum **hexatonialis** proportionis.

hexatonus -i m. (ἑξάτονος) 1. *Sexte* 2. *Bezeichnung für ein Intervall aus sechs Ganztönen* — 1. the sixth 2. term that designates an interval that consists of six tones

1 *Sexte — the sixth*

[s.XIII] IOH. AEGID. pr. 29: de toni, ditoni, tritoni, tetratoni, pentatoni sive diapente, **hexatoni**, heptatoni et diapason ... natura et differentia seu distinctione.

2 *Bezeichnung für ein Intervall aus sechs Ganztönen — term that designates an interval that consists of six tones*

[s.XIII] TRAD. GARL. plan. III 63: **Exatonus** continet in se sex tonos distincte, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). TRAD. GARL. plan. III 78: Tetratonus, pentatonus, **exatonus** non conveniunt cantui plano. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 21, 39. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 11-19. IAC. LEOD. spec. 2, 49, 3. IAC. LEOD. spec. 2, 88, 5. IAC. LEOD. spec. 2, 96, 11: Boethius numeros tangit, in quibus fundatur **hexatonus**. *ibid.* al. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 1: **Hexatonus** est inaequalium vocum consonantia sex tonos in se continens, in dupla super 7153 partiente consistens proportionem, quae maior est quam dupla. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 3-8. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 11: inter consonantias diapason sequentes **hexatonus** minima est, quia in parte minima sensu perceptibili diapason superat. Quamvis autem **hexatoni** voces plus distent extremae quam ipsius diapason, pauciores tamen sunt in eo voces (eas per tonos numerando) quam in diapason, quia septem, in diapason vero octo. Non habet **hexatonus** locum in gammatis clavis. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 13-19. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 20: **Hexatoni** voces rudes sunt et dissonae, quod verum non esset, si diapason sex tonos includeret. Tunc enim **hexatonus** esset diapason, et concordarent eius voces sicut ipsius diapason. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 22-27. IAC. LEOD. spec. 2, 99, 11. IAC. LEOD. spec. 2, 101, 3-6. IAC. LEOD. spec. 2, 102, 10. IAC. LEOD. spec. 2, 102, 13: **hexatonus** diapason vincit in commate. *ibid.* al. IAC. LEOD. spec. 2, 110, 13. IAC. LEOD. spec. 2, 112, 17-20. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 2-40. IAC. LEOD. spec. 3, 17, 18. IAC. LEOD. spec. 3, 18, 21. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 4: ditonus a duobus tonis, tritonus a tribus, tetratonus a quattuor, pentatonus a quinque, **hexatonus** a sex. IAC. LEOD. spec. 4, 10, 15-16. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 9-16. IAC. LEOD. spec. 4, 39, 1-4. IAC. LEOD. spec. 4, 47, 13. IAC. LEOD. spec. 4, 48, 3. IAC. LEOD. spec. 4, 49, 9: Ponuntur autem post diapason tres discordiae consequenter, scilicet **hexatonus** seu comma cum diapason, diesis cum diapason, apotome cum diapason sive **hexatonus** cum diesi.

hexatonus -a, -um *sechs Ganztöne umfassend — encompassing six tones*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 97, 18: si minor numerus proportionis **hexatonae** triplaretur, multum superaret maiorem numerum **hexatonialis** proportionis.

historia -ae f. 1. *Bezeichnung für ein Offizium zu einem (Heiligen-)Fest oder mit einer bestimmten Intention* 2. *Bezeichnung für einen weltlichen Gesang mit erzählendem Inhalt* — 1. term that designates an office for a feast (of a saint) or some votive purpose 2. term that designates a secular song with narrative content

1 *Bezeichnung für ein (aus Gesängen und Lesungen bestehendes) Offizium zu einem (Heiligen-)Fest oder mit einer bestimmten Intention* — term that designates an office (consisting of chants and readings) for a feast (of a saint) or some votive purpose

[s.XI] PS.-GUIDO form. 7, 8: unus in modum **historiae** recto et tranquillo feratur cursu, alter vero anfractis saltibus concinatur (*inde* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55). IOH. COTT. mus. 21, 41: postquam quivis ... quattuor **historias** vel totidem officia ... a praecentore didicerit, totum antiphonarium et graduale absque magistro addiscere poterit. [s.XII] ANON. CIST. I 18 p. 24: De mutatione namque litterae facilis est, nisi fallimur, excusatio: eam nimirum in plerisque adeo parcam et restrictam repperimus, ut in eadem **historia** idem versus ter repeteretur aut quater, ac si in toto veteri ac novo testamento reperiri non posset quippiam, quod adeo commode posset apponi. In multis etiam **historiis** postcommuniones, qui simplicitatem cantus ignorant antiphonarii, pro responsoriis appositos invenimus, quibus versus subiuncti ita misere cohaerebant, ut notari non possent secundum quod eos pronuntiari necessarium erat. Dedimus ergo operam, ut in nulla **historia** idem versus plusquam semel reperiatur. [s.XIII] HIER. MOR. 24 p. 178, 26: si musicus pulcherrimam **historiam** de sancto vel de sanctis facere cupit, hunc in faciendis ordinem debet habere, ut scilicet antiphonam vel antiphonas in primis vespers super psalmos statuat in duobus mixtis gradibus, et similiter omnes antiphonas in laudibus in matutinis. TON. SAR. p. 1. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 468: posteriores modernique musici vel cantores, qui ecclesiasticos cantus ultimo composuisse videntur, plerumque secundum ordinem octo tonorum processerint et eum maxime in antiphonis responsoriisque nocturnis servaverint, ut apparet in **hystoria** sancte trinitatis, Marie Magdalene, beati Nicolai, Ludovici, Augustini, Katerine multisque aliis, praesertim, quando eodem cantantur ordine, quo fuerunt composite. HUGO SPECHTSH. comm. p. 17. HUGO SPECHTSH. comm. p. 96: ultimi duo modi (*sc. semitonium cum diapente et tonus cum diapente*) raro ponuntur et hoc secundum antiquos. In novis autem **historiis** pluries reperiuntur. HUGO SPECHTSH. comm. p. 143: Modulationes versuum responsiorum ad octo tonos, secundum communem modum; novae autem **historiae** aliter habent. HUGO SPECHTSH. comm. p. 144: Forma etiam versuum subscriptorum octo tonorum in neuma seu nota ipsius adscripta per ordinem satis manifesta et lucida est, quae forma sive neuma in novis **historiis** per novos cantores saepe variatur (*ed.: variantur*). SUMM. GUID. comm. 1, 35 (*sim.* HEINR. EGER 5 p. 47. GOB. PERS. p. 187a. ANON. Carthus. nat. 8, 3). HEINR. EGER 5 p. 59: inchoant cantum altisone ut in responsorio „Da mihi Domine“ et „Emitte Domine“ de **historia** Augustini. HEINR. EGER 5 p. 60: sicut patet in responsorio „Adaperiat“ de **historia** Machabaeorum. HEINR. EGER 6 p. 66. [s.XV] GOB. PERS. p. 180b: Officiare chorum si quis praesumit, et audet **historias** formare novas veteresque docere. UGOL. URB. 1, 64, 10: Dicuntur autem antiphonae relative ad psalmodiam, cui respondent, sicut responsoria ad suam **historiam**. TRAD. HOLL. II 26 p. 100 (p. 450a). CONR. ZAB. tract. BE 1: in nonnullis novarum **historiarum** cantionibus. MICH. KEINSPI. 6, 81: Quamvis saepius ac saepe dici, audivi in novis **historiis** multotiens diapason imperfectum reperire profecto usualement, incertum eundem compositorem iudicamus. REG. COMP. p. 193: nota concordat cum textu, ut

si textus sonat „ut sol refulget“ et sic etiam nota sit talis, scil. ut sol re. Exemplum habes in **historia** de sancto Vincentio confessore in: „Ut sol Vincentius“.

2 *Bezeichnung für einen weltlichen Gesang mit erzählendem Inhalt — term that designates a secular song with narrative content*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 17, 7: laici quidam **historias** in locis publicis decantant, quibus distinctos adhibent cantus secundum **historiarum** et rythmorum suorum distinctionem. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 45: Viola vero cum arcu non solum ad hunc usum, sed etiam ad **historiarum** recitationem in plerisque partibus orbis assumitur.

histrion -onis m. (*abwertender*) Begriff für den theorieunkundigen (Theater-)Musiker — (*pejorative*) term for the (theatrical) musician who is ignorant of music theory [s.IV] AUGUST. 1, 2, 2. AUGUST. 1, 5, 10. AUGUST. 1, 6, 11: Cur **histriones** nesciant musicam. *ibid.* al. AUGUST. 1, 6, 12. [s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 73. ARIBO 4 p. 46: quique **histriones** totius musicae artis expertes quaslibet laicas irreprehensibiliter iubilant odas in varia tonorum semitoniorumque positione nihil offendentes, ad finalem chordam legitime recurrentes. ARIBO 8 p. 47: Sed **histriones** et caeteri tales musici sunt naturales, non artificiales. ARIBO 8 p. 58. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 2, 4: Musica una est ex septem artibus, quas liberales appellant, naturalis quidem quemadmodum et aliae. Unde et ioculatores et **histriones**, qui prorsus sunt illiterati, dulcisonas aliquando videmus contexere cantilenas (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 24). [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 5: Et hoc solo musico instrumento (*sc. organis*) utitur ecclesia in diversis cantibus et in prosis, in sequentiis et in hymnis propter abusum **histrionum** eiectis aliis communiter instrumentis. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 3, 15. (?) COMM. Boeth. II p. 406, 31: Quod quia non faciunt moderni cantores, sed pocius cantatores, quin potissime **histriones**, precipue sectionibus et geminationibus notularum insistentes, frigii fractisque saltus et cetera corruptionis lenocinia imitantes. [s.XV] IOH. HOTH. dial. p. 68. (?)

homoiophthongos (ὁμοιόφθογγος) *Bezeichnung für einen in der (auffälligen) Wiederholung einer Melodiewendung bestehenden Kompositionsfehler (im Choral) — term that designates a fault (in chant composition) that consists of a (conspicuous) repetition of some melodic gesture* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 18, 16: cantum compositor vitium, quod apud musicos ὁμοιόφθογγον, id est similitum sonorum appellatur, evitare studeat ... exemplum damus in hoc responsorio: „Ecce odor filii mei“. Nam in eo loco, ubi est „crescere te faciat Deus meus“, vitiosa est unius neumae inculcatio. Similiter in tractu illo „Qui habitat“ vitiosa est unius podati crebra repercussio in eo loco, ubi est „et refugium meum Deus meus“. Si autem interdum aliquae decentes neumae semel repetantur, non vituperamus, ut in fine responsorii „Qui cum audissent“, ubi est „laudantes clementiam“, itemque in fine responsorii „Sint lumbi vestri“, ubi est „a nuptiis“.

homophonus -a, -um (ὁμόφωνος) *gleichklingend — equal-sounding*

[s.V] MART. CAP. 9, 947: Sed illi ὁμόφωνοι, quia sibi invicem coniunguntur; δισόφωνοι autem, id est dissentientes, sunt qui, cum percussi fuerint, invicem discrepant; ὁμόφωνοι, qui vocis quidem aliam significationem gerunt, eundem tamen impetum servant (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 3. GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 4: i. in simili voce vel aequivoci. *ibid.*: aequisoni. IOH. SCOT. annot. 505, 19: id est aequisoni. REMIG. AUT. 506, 2). [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 1: Verum sonos, qui solum

auribus conveniunt, Briennius emeles, id est concinnos, vocat. Symphonos vero, qui iam similitudinis participes sunt. Sed qui iidem videntur, **homophonos** vel antiphonos.

hoquetatio -onis f. ‚Hoquetierung‘ (*Bezeichnung für eine durch abwechselndes Pausieren verschiedener Stimmen oder bei Beschränkung auf eine Stimme durch eine Durchsetzung mit Pausen gekennzeichnete Kompositionsart*) — the act of making hocket (*term for a compositional technique that is characterized by rests alternating between voices in compositions with more than one organal voice, or by repetitive use of rests in compositions with a single organal voice*) [s.XIII] LAMBERTUS p. 281a: resecata musica, id est ipsa **hoccitatio**, est illa, que sit secundum rectam vocem et omissam, videlicet quando ab aliqua perfectione tempus sit resecatum. Et hoc dico dupliciter, nam aliquando a parte principii fit resecatio, aliquando a parte finis. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 16-27. ANON. Emmeram. 2 p. 228, 30: nota, quod talis **hoquetatio** fit pro mutua instituentium voluntate aut continue aut etiam intermisce aut per simplices voces aut per compositas. ANON. Emmeram. 2 p. 234, 3: per tertiam speciem hoquetatam dicens, quod in ea et in aliis speciebus perfectis sit longarum et brevium **hoquetatio** pro voluntate mutua ordinata, sicut patet hic et in similibus (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 2 p. 234, 37: Hic vult actor ostendere, qualiter alternationem vocum mutue distributam discantus appositio saepius interrumpit, dicens, quod non solum talis **hoquetatio** per se posita simpliciter reperitur, immo discantus ordinatio secundum maneriem aliquam sive modum per aequipollentiarum convenientiam ibi pluries fit reperta ad hoc, ut armoniae modulatio gratiosior et dulcior videatur. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 1, 6. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 26: Pluries item si discantent pariter, unusquisque aut per fractiones, **hockettationes**, sincopationes, truncationes vel etiam saltus ita distincte se habeat, ut cum aliquo non discordet, non ascendat aut descendat praeterquam in his sonis, quos continuari libet, tertiis videlicet, sextis vel etiam compositis.

hoquetatio perfecta - **hoquetatio imperfecta** ‚vollkommene Hoquetierung‘ (*unter Abwechslung mehrerer Stimmen*) - ‚unvollkommene Hoquetierung‘ (*nur eine Stimme betreffend*) — the act of making ‘perfect hocket’ (*with application of the technique in several voices*) - the act of making ‘imperfect hocket’ (*with application of the technique in a single voice*)

[s.XIII] ANON. Emmeram. 2 p. 228, 32: Si talis igitur **hoquetatio** sit reperta, est **perfecta**, quo est de se, aut etiam **imperfecta**. Si sit **perfecta**, tunc talis **hoquetatio** fit per altrinsecationem resecationum ab uno cantu in alterum continue mutuam, sicut exempla praeposita manifestant. Si sit **imperfecta**, tunc ex sola parte resecatio fit reperta. cf. HMT s. v. ‚hoquetus‘

hoqueto -are ‚hoquetieren‘, als Hoquetus setzen — to set as hocket

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 148, 22. ANON. Emmeram. 2 p. 220, 19-21. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 6: in hoquetis (*glo.*: id est in omni cantu **hoquetato**). ANON. Emmeram. 2 p. 226, 7: primo de semibrevibus **hoquetatis** quam de longis seu brevibus facientes mentionem ... Nota igitur, quod semibreves inaequales per pausulas in diversis cantibus positas **hoquetando** debent sic artificialiter ordinari, scilicet quod minor semibrevis et sua pausula sint in triplo, maior autem et sua pausula sint in duplo, id est secundo cantu, tenore tamen in talibus existente. ... Exemplum, qualiter huius semibreves in brevi modo debent artificialiter **hoquetari**, patet hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 2 p. 228, 1. ANON. Emmeram.

2 p. 228, 29: in aliquibus conductis sine tenore proprio **hoquetatis**, ut in „Ave Maria“ **hoquetato**. ANON. Emmeram. 2 p. 230, 11. ANON. Emmeram. 2 p. 230, 26: Facta superius mentione de semibrevibus **hoquetatis**, quomodo et qualiter habeant ordinari et hoc in brevi modo, utputa in primo modo et secundo, hic vult actor longi modi seriem declarare dicens, quod eadem series vel ordinatio, quae data est de semibrevibus **hoquetatis**, est etiam facienda de minore brevi et minore longa in longo modo ad invicem **hoquetatis**, id est, quod minor brevis sit in triplo et minor longa sit in duplo. ANON. Emmeram. 2 p. 230, 36: Exemplum, quomodo et qualiter huius longae et breves in longo modo debent regulariter ordinari vel **hoquetari**, patet hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 2 p. 232, 43 - 234, 43. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 2, 3: hic **hokettet**, hic vero quasi fila trahat, alter quoque sincopet, et rursus alius, quomodo vult, frangat. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 16: Frangere autem aut **hokettare** vel sincopizare vel huiusmodi similia facere. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 20. IAC. LEOD. spec. 7, 9, 10: aliqui nimis **hoketant**, nimis voces suas in consonantiis frangunt, scandunt et dividunt.

hoquetus -i m. 1. ‚Hoquetus‘ 2. Bezeichnung für eine Pause — 1. ‚hocket‘ 2. term for a rest

1 ‚Hoquetus‘ (Bezeichnung für eine durch abwechselndes Pausieren verschiedener Stimmen oder bei Beschränkung auf eine Stimme durch eine Durchsetzung mit Pausen gekennzeichnete Kompositionsart) — ‚hocket‘ (term for a compositional technique that is characterized by rests alternating between voices in compositions with more than one organal voice, or by repetitive use of rests in compositions with a single organal voice)

a Klassifikation — classification

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 192, 31: alius conductus, alius mothetus et alius est **ochetus**. LAMBERTUS p. 269a: Primo igitur sciendum est, quod tria tantummodo sunt genera, per que tota mensurabilis musica discurrit, scilicet discantus, **hocketus** et organum. ANON. Emmeram. pr. p. 70, 29: Cuius mensurabilis musicae tria sunt genera, scilicet discantus, copula et organum. ... Quidam loco copulae **hoquetorum** maniera posuerunt, quorum opinionem acquiescere satis potest. Sed nos antecessorum semitam imitatur atque de **hoquetorum** generibus in fine capituli sex modorum doctrinam tradimus generale. FRANCO COL. 2, 2: Discantus sic dividitur: discantus alius simpliciter prolatus, alius truncatus, qui **oketus** dicitur, alius copulatus, qui copula nuncupatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 10, 4. QUAT. PRINC. 4, 2, 11. IOH. HANB. sum. 1 p. 184, 2. ANON. Vratisl. p. 331a). IOH. GROCH. 151: nos vero secundum usum modernorum in tres generaliter dividimus, puta motetos, organum et cantum abscisum, quem **hoquetos** vocant.

b satztechnische Bestimmung — description of compositional technique

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 194, 20: Item **ochetus** est super tenorem uniuscuiusque modi mothetorum absque prosa diversus et consonus cantus. IOH. GARL. mens. append. 15, 26: Copula duplex est, una, quae est medium inter organum purum et discantum, altera est, quae fit in abscissione sonorum aut sumendo tempus post tempus et tempora post tempora. Et iste modus sumitur flaiolis. Et aliqui vocant **oquetum** modum istum. LAMBERTUS p. 281a: nunc autem dicendum est de quadam armonia resecata, que quantum ad nos **hocketus** vulgariter appellatur; circa quam considerandum est, quod unam et eandem retinet mensuram, sicut in predictis modis continetur, sed in opere sonoque diversificatur. Unde notandum est, quod resecata musica, id est ipsa hocketatio, est illa, que sit secundum rectam vocem et omissam, videlicet

quando ab aliqua perfectione tempus sit resecatum. ANON. Emmeram. 1 p. 160, 46: In **hoquetis** autem et in caudis cantuum aliorum nonquam debet poni figura perfecta pro imperfecta, nec etiam e converso, quoniam tota virtus figurarum quarumlibet ibi consistit et traditur praecipue et illic specificiter reperitur. FRANCO COL. 13, 1: De **oketis**. Truncatio est cantus rectis obmissisque vocibus truncate prolatus. Et sciendum, quod truncatio tot modis potest fieri, quot longam, brevem vel semibrevem contingit partiri. Longa partibilis est multipliciter, primo in longam et brevem, et brevem et longam; et ex hoc fit truncatio vel **oketus**, quod idem est, ita, quod in uno brevis obmittatur, in alio vero longa, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). Sic etiam potest dividi in tres breves vel duas et in plures semibreves. Et ex hiis omnibus cantatur truncatio per voces rectas et obmissas ita, quod, quando unus pausat, alius non pauset vel e converso. Brevis vero partibilis est in tres semibreves vel duas; et ex hoc cantatur **oketus** unam semibrevem obmittendo in uno et aliam in alio proferendo, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). Et notandum, quod ex truncationibus dictis cantantur **oketi** vulgares ex obmissione longarum et brevium et etiam prolatione. Et notandum, quod in omnibus istis observanda est aequipollentia in temporibus et concordantia in vocibus rectis. Item sciendum, quod quaelibet truncatio fundari debet supra cantum prius factum, licet sit vulgaris et Latinum (*inde* WALT. ODINGT. 6, 17, 1. QUAT. PRINC. 4, 2, 47). IOH. GROCH. 187: **Hoquetus** est cantus abscisus ex duobus vel pluribus compositus. Dico autem ex pluribus compositus, quia, licet abscisio vel truncatio sit sufficiens inter duos, possunt tamen esse plures, ut cum truncatione consonantia sit perfecta. Cantus autem iste choleris et iuvenibus appetibilis est propter sui mobilitatem et velocitatem. ... Partes autem istorum (*sc. cantuum*) plures sunt, puta tenor, motetus, triplum, quadruplum et in **hoquetis** primus, secundus et ultimo eorum duplum. Tenor autem est illa pars, supra quam omnes aliae fundantur ... Motetus vero est cantus ille, qui supra tenorem immediate ordinatur. ... Et in **hoquetis** ab aliquibus dicitur magistrans, ut in **hoqueto**, qui dicitur <„Echo montis“> ... Primus vero in **hoquetis** est <cantus>, qui primo truncare incipit, sed secundus, qui secundo post primum truncat. IOH. GROCH. 201: Volens autem **hoquetum** ex duobus, puta primo et secundo, componere, debet cantum vel cantilenam, supra quod fit **hoquetus**, partiri et unicuique partem distribuere. WALT. ODINGT. 6, 11, 12: Alia vero discantus species est cum littera vel sine littera, in qua, dum unus cantat, alter tacet et e contrario, et huiusmodi cantus truncatus dicitur a rei convenientia, qui et **hoquetus** dicitur. ROB. HANDLO p. 164, 12.

c Gebrauch — usage

[s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 80, 2: modum inveniendi organum et motellos similiter et **hoquetos**. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 5. ANON. Emmeram. 2 p. 220, 2: in hoc loco vult actor specierum sive modorum aequipollentias per diversa cantuum genera declarare et praecipue per **hoquetos**, in quibus omne genus aequipollentiae reperitur. ANON. Emmeram. 2 p. 220, 17 - 2, p. 228, 16. ANON. Emmeram. 2 p. 228, 27: qualiter huius semibreves per cantus varios et praecipue per **hoquetos** positae sunt confuse. ANON. Emmeram. 2 p. 230, 2 - 2 p. 236, 5. ANON. Emmeram. 3 p. 242, 1-24. FRANCO COL. 13, 10. ANON. Couss. IV p. 61, 11: quidam Parisienses fecerunt et adhuc faciunt de „In saeculum“ le **hocket** Gallice, quod quidam Hispanus fecerat. WALT. ODINGT. 6, 1, 3. WALT. ODINGT. 6, 17, 15. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 15: cantus mensuratos, quales sunt moteti, **hoqueti** et huiusmodi. ROB. HANDLO p. 100, 22. ROB. HANDLO p. 104, 24: Ex hiis itaque semibrevibus proveniunt **hoketi** lascivi quamplures in hoc more. ROB. HANDLO p. 162, 9-10. ROB. HANDLO

p. 164, 6. ROB. HANDLO p. 176, 8: Ab hoc siquidem modo (*sc. quinto*) proveniunt **hoketi** omnes, rundelli, ballade, coree, cantifRACTUS, estampete, floriture et universe note brevium et semibrevium, que sub celo sunt. IAC. LEOD. spec. 1, 16, 7: qui cantus faciunt mensuratos in conductis, in cantibus organicis, in motellis et **hoketis**. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 6. IAC. LEOD. spec. 7, 46, 8: Moderni ... in motetis suis **hoketos** interserunt. QUAT. PRINC. 4, 2, 47. IOH. BOEN mus. 4, 175: iuvenes potius quam antiqui lascivire videntur ..., nunc sincopis fastiditi ad singultus properando, quos **oketus** dicimus. MENS. Circa artem p. 527, 6: Propter maiorem evidenciam sciendum est, quod de numero canticorum mensuralium unus dicitur muteus, alius rundellus, alter **hachetus**, alter viroletum, alter et balada, alter trumpetum vel stampetum.

2 *Bezeichnung für eine (Semibrevis- oder Minima-)Pause — term for a (semibreve or minim) rest*

[s.XIV] IOH. VETUL. 47, 6: praefata ultima plicata numquam fieri debet, nisi ubi praecedit pausam seu **hoquetum**. IOH. VETUL. 50, 6: Pausa semibrevis, quae pausa dicitur **hoquetus**, ponitur sub linea. Pausa seu **hoquetus** minimae notae ponitur super lineam et hoc quare, quia **hoquetus** positus super lineam est minor quam **hoquetus** positus sub linea; quia sicut filus tractus deorsum addit, ita filus tractus sursum diminuit. MENS. Si ille p. 498, 7: ubi una minima attribuitur duabus parvis pausis, quae ascendunt usque ad dimidium spacium et dicuntur **hoketi**, ut in exemplo: (*sequitur exemplum*) (*sim.* ANON. Vipiten. 2, 4). ANON. Vipiten. 7, 11: Si etiam fit in minimis, ut quando una parva pausa de linea ascendit usque ad demedium spacium, tunc significat unam minimam et ut frequenter, nisi ponitur in minori prolacione. Si autem ascendunt due, tunc due pausantur et ut frequenter, nisi in maiori prolacione et sic dicuntur suspiria vel **ocetii**. ANON. La Fage III p. 242: Quid est **ochetus**? Est aspiratio mensurata.

hoquetus contraduplex *Bezeichnung für einen aus zwei Stimmpaaren aufgebauten Hoquetus — term for a hoquet composed from two pairs of voices (cf. HMT s. v. p. 9)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 13: a se repellunt cantus antiquos organicos, conductos, motellos, **hoketos** duplices, **contraduplices** et triplices, nisi quod aliquos illorum inserunt in motetis vel motellis suis. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 5: si de **hoketis** loquimur duplicibus et **contraduplicibus** et aliis quibusdam mensuratis cantibus, brevis perfecta ita citam secundum antiquos habet mensuram, ut non bene vel leviter pro ea tres semibreves dici possunt. IAC. LEOD. spec. 7, 46, 10: **hoketos** similiter duplices, **contraduplices**, triplices et quadruplices.

hoquetus duplex - hoquetus triplex - hoquetus quadruplex *zweistimmiger Hoquetus - dreistimmiger Hoquetus - vierstimmiger Hoquetus (bezogen auf die Zahl der hoquetierenden Stimmen) — two-voiced hoquet - three-voiced hoquet - four-voiced hoquet (with reference to the number of voices written in hoquet)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 13: a se repellunt cantus antiquos organicos, conductos, motellos, **hoketos** duplices, **contraduplices** et **triplices**, nisi quod aliquos illorum inserunt in motetis vel motellis suis. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 5: si de **hoketis** loquimur **duplicibus** et **contraduplicibus** et aliis quibusdam mensuratis cantibus, brevis perfecta ita citam secundum antiquos habet mensuram, ut non bene vel leviter pro ea tres semibreves dici possunt. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 7: antiqui cita mensuratione brevium in motetis communiter vel citissima in **hoketis** **duplicibus** usi sint. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 21: ut in sequenti patet **hoketo duplici**: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. spec. 7, 46, 10: **hoketos** similiter **duplices**, **contraduplices**, **triplices** et **quadruplices**.

hoquetus simplex *„einfacher Hoquetus“ (Bezeichnung für einen Satz aus zwei hoquetierenden Stimmen ohne Tenor) — ‘simple hoquet’ (term for a style characterized by two voices in hoquet without a tenor)*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 6, 17, 20: est alia species **hoquetorum**, quae tantum duplex est, quos **simplices** vocant, quae fiunt super cantus notos decoros, ut, dum unus unum accipit, alius tacet, alternatim succedentes et punctos frangentes, sic: (*sequitur exemplum*).
cf. HMT s. v.

hydraul(i)a -ae f. (et **hydraul(i)um** -i n.) (*ὕδραυλία*) *Wasserorgel (Orgel, bei der die Luftzuführung durch Wasserdruk reguliert wird) — water organ (organ in which the wind supply is regulated by water pressure)*

1 *allgemein — general*

[s.V] MART. CAP. 2, 117: Nam nec tibiarum mela nec ex fidibus sonitus nec **hydraularum** harmonica deerat plenitudo (*inde* COMM. Boeth. II p. 44, 15. *ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 18-9: ‚hydraularum armonica‘ **hydrocula** organarum de aqua factum. (?) IOH. SCOT. annot. 49, 10. REMIG. AUT. 49, 9: ‚Ydraula‘ Grece organum dicitur; ‚ydor‘ namque ‚aqua‘, ‚aulae‘ autem dicuntur fistulae organales. COMM. Boeth. II p. 44, 13-16: De quibus ... secundum Remigium commentatorem super eodem, **ydraulica** aquatica sunt organa ab ‚ydros‘, quod est ‚aqua‘, et ‚aula‘, quoniam aule organales sunt fistule). MART. CAP. 9, 924 (*ad loc.*: IOH. SCOT. annot. 491, 13. REMIG. AUT. 491, 13). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9b: In spiritu, ut tibiis vel his, quae ad aquas moventur, ut **hydrauliae** (*sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 167a/b. GLOSS. Boeth. mus. II 38. COMM. Boeth. II p. 134, 21). GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 27, 2: Auloedus dicitur, qui aulibus canit, i. fistulis. Nam aulis fistula dicitur, unde auloedus. Hinc [etiam] ydraula aquatica fistula, [et hinc] **idraulica** aulifer]. [s.IX-X] HUCBALD. 18: In quolibet autem musico instrumento huius (*sc. toni*) exemplum inter duas primas chordas bene dumtaxat dispositas vel in **ydraulica** inter duas primas fistulas habes (*inde* PS.-MUR. interv. p. 310a). HUCBALD. 21. HUCBALD. 25. HUCBALD. 34: His ita se habentibus solet interseri aliquando in medio horum quoddam tetrachordum, quod sinemennon, idest coniunctum, scriptores artis dixerunt, sicque tetrachorda quinque constabunt. Quo tamen **ydraulica** vel organalia minime admissio in pluribus frequenter cantibus modulandi facultate deficiunt. ARIBO 2 p. 36. (?) [s.XIII] HIER. MOR. 2 p. 12, 7: in **hydraulis**, id est in aquaticis instrumentis. **Hydraula** enim sonus est organi vel quoddam genus musicorum (*pro instrumentorum musicorum?*) (*sim.* PS.-THOMAS AQU. I 3. AUGUST. MIN. C 33. IAC. LEOD. spec. 1, 4, 3. IOH. OLOM. 1 p. 2). [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 44, 13-16. ANON. Grac. p. 17: Musica dicitur a ‚moyss‘, quod est ‚aqua‘, quia aqua et musa dicitur ratione istius, quia musicus sonus maxime fit aqua et aere, ut in **hydraulis**, id est in organilibus, facile probari potest. [s.XV] ORIG. ET EFF. 6, 3: Calliope (*sc. reperiit*) litteras et carmina, **ydraulya** (*ed.*: Ydranly), fistulas et choros, Petrus de Sancta Cruce timpanum. IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 6: Multum enim iuvat aqua sonum musicum, ut videmus in **ydraulo**, id est in organo. eqs. FIST. Cuprum pur. 19 p. 57 (*cf. Sachs K.-J., Mensura II, p. 256*). FIST. Cuprum pur. 34 p. 58: Nam hae ipsae fistulae possunt esse **hydrauliae**, si supposito vase pleno aquae ventus aquam hauriat, quam cum sono per fistulas refundat (*cf. Sachs K.-J., Mensura 2, p. 256*).

2 *in abgeleiteter Bedeutung — in derivative meaning*
a *für den Orgelklang — for the sound of an organ*

[s.IX] REMIG. AUT. 49, 9: ‚Ydraula‘ Grece organum dicitur; ‚ydor‘ namque ‚aqua‘, ‚aulae‘ autem dicuntur fistulae organ-

nales, hinc ‚ydraulia‘ vel ‚ydraula‘ dicitur organicus sonus. [s.XIII] HIER. MOR. 2 p. 12, 8: **Hydraula** enim sonus est organi.

b für die einzelne (Orgel-)Pfeife — for singular pipes (of an organ)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 27, 2: aulis fistula dicitur, unde auloedus. Hinc [etiam] **ydraula** aquatica fistula. ARIBO 2 p. 36: Unam musam possumus asserere, generale scilicet monochordum vocis humanae, quae ex una fistula colli efficacissime iubilat omnia melorum genera, cui nullae **ydrauliae**, nullae aliae comparantur fistulae. (?) [s.XIII] HIER. MOR. 2 p. 12, 10: Unde **hydraulae** dicuntur fistulae organorum.

hydraulicus v. instrumentum hydraulicum, vas hydraulicum

hymnista -ae *Hymnensänger* — singer of hymns [s.XV] IOH. TINCT. diff. 138: Hymnus est laus Dei cum cantico. **Hymnista** est ille, qui hymnos canit.

hymnolus -i m. *Hymnus* — hymn [s.XV] ORIG. ET EFF. 15, 3: Alius est cantus, qui vocatur antiphona, et alius **ymnolus**.

hymnus -i m. (ὑμνος) ‚Hymnus‘, *Lobgesang* — ‘hymn’, song of praise

1 allgemein — general

a Definition

[s.VII] ISID. etym. 6, 19, 17: **Hymnus** est canticum laudantium, quod de Graeco in Latinum ‚laus‘ interpretatur pro eo, quod sit carmen laetitiae et laudis. Proprie autem **hymni** sunt continentes laudem Dei. Si ergo sit laus et non sit Dei, non est **hymnus**: si sit et laus et Dei laus et non cantetur, non est **hymnus**. Si ergo et in laudem Dei dicitur et cantatur, tunc est **hymnus** (inde COMM. Boeth. II p. 40, 26-30. sim. ISID. etym. 1, 39, 17). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 7, 4: **Hymnus** interpretatur laus Domini. COMM. Boeth. II p. 40, 25: Et sciendum, quod **ympnus** ... est laus Dei cum cantico (sim. IOH. TINCT. diff. 137).

b Gebrauch — usage

[s.IV] MACROB. 2, 3, 5: Ideo canere caelum etiam theologi comprobantes sonos musicos sacrificiis adhibuerunt, qui apud alios lyra vel cithara, apud non nullos tibiis aliisve musicis instrumentis fieri solebant. In ipsis quoque **hymnis** deorum per stropham et antistropham metra canoris versibus adhibebantur, ut per stropham rectus orbis stelliferi motus, per antistropham diversus vagarum regressus praedicaretur, ex quibus duobus motibus primus in natura **hymnus** dicendus Deo sumpsit exordium (inde COMM. Boeth. II p. 40, 6. COMM. Boeth. II p. 40, 18). [s.V] MART. CAP. 9, 906: laudes Deorum **hymnos**que quamplurimi (ad loc.: REMIG. AUT. 480, 9). [s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 11. [s.VII] ISID. etym. 1, 39, 17: **Hymnos** primum David prophetam in laudem Dei composuisse ac cecinisse manifestum est (inde COMM. Boeth. II p. 40, 19. COMM. Boeth. II p. 42, 2). ISID. etym. 3, 16, 3: Ut enim in veneratione divina **hymni**, ita in nuptiis hymenaei et in funeribus threni et lamenta ad tibias canebantur (inde IAC. LEOD. spec. 1, 5, 10. IAC. LEOD. spec. 4, 8, 5. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 2. IOH. OLOM. 1 p. 3. FR. GAFUR. extr. exord. 25. FR. GAFUR. op. 1, 1, 37. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 37. HERB. TR. 2, 3 p. 48). ISID. etym. 6, 2, 15: Titulus autem in psalmis Hebraicus ita est, sepher thehilim, quod interpretatur volumen **hymnorum**. ISID. etym. 6, 19, 9: Lectio dicitur, quia non cantatur, ut psalmus vel **hymnus**, sed legitur tantum. [s.XI] COMM. TON. 8, 8. (?) TON. Aug. p. 154b. IOH.

COTT. mus. 8, 8. [s.XIII] INST. PATR. 31. ANON. Hailspr. 4 p. 69 (sim. GUIDO DION. 2, pr. 82). ENGELB. ADM. 4, 3, 7: sacra scriptura narrat de Davit, quod virtute divinorum **ympnorum** et musice armonie inmundum spiritum fugaverit a Saule. [s.XIV] MARCH. pom. 55, 2. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 5. COMM. Boeth. II p. 42, 2. al. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 74. al. IOH. TINCT. diff. 138: Hymnista est ille, qui **hymnos** canit. IOH. TINCT. pr. pr. 8. IOH. TINCT. inv. p. 32. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 3. al. HERB. TR. 1, pr. p. 18. al.

2 als strophischer, liturgischer Gesang — as strophic, liturgical chant

a Definition

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 241: **Hymnus** est cantus ornatus plures habens versus. Dico autem ‚ornatus‘ ad modum cantus coronati, qui habet concordantias pulchras et ornate ordinatas. Sed ab eo differt eo, quod in cantu coronato est numerus <versuum> determinatus ad septem vel eo circa, in **hymnis** vero ad plus <vel> ad minus, ut plurimum est inventus. Et cantus iste immediate post invitorium et „Venite“ in matutinis et post „Deus, in adiutorium“ in horis decantatur ... Et iterum post legendas resumitur ... Istum autem cantum secundum octo modos vel tonos non diversificant ..., sed eum variant per cantum versuum vel diversitatem syllabarum. Dico autem ‚per cantum versuum etc.‘ eo, quod in quibusdam est aequalitas syllabarum, diversitas tamen in cantu, ut in „Veni creator“ et „Conditor alme“. In aliis autem est diversitas in syllabis et in cantu, ut in „O quam glorifica“ et „Ut queant laxis“.

b Gebrauch — usage

[s.XII] ANON. Cist. III 14: Quicumque incipit antiphonam aut psalmum aut **hymnum** aut responsorium aut alleluia, unam aut duas partes solus tractim dicat, aliis tacentibus; et ab eo loco, quo ille dimittit, alii incipiant non repetentes, quod ille iam dixit (sim. INST. PATR. 27). ANON. Cist. III 20: Dum **hymnos**, alleluia aut responsorium cantemus, in clausulis aliquantulum expectemus, maxime tamen in festivis diebus (sim. INST. PATR. 19). [s.XIII] MUS. MAN. 8, 9: beatus Ambrosius et post eum papa Gregorius gradalis et antiphonarii necnon et **ympnorum** modulationes ecclesiae tradiderunt. MUS. MAN. 51, 4: in illis cantibus, qui nec „gloriam“ habent, sicut introitus et responsoria, nec „saeculorum“, sicut antiphonae, sed omnino neumatibus carent sicut **ymgni**, „Sanctus“, „Agnus Dei“, „Kyrie“, „Gloria in excelsis“, alleluia, gradalia, offerendae, communionis, prosae sive sequentiae ceteraque cantuum genera. IOH. AEGID. 17, 5: Et hoc solo musico instrumento (sc. organo) utitur ecclesia in diversis cantibus et in prosis, in sequentiis et in **hymnis** propter abusum histrionum eiectis aliis communiter instrumentis. ELIAS SAL. 4 p. 20b. ELIAS SAL. 19 p. 40b: Epistolae et evangelia et **hymni**. IOH. GROCH. 212: Matutinas autem appellant illud servitium, quod in domibus religionis vel ecclesiis cathedralibus circa mediam noctem fit <vel> dicitur <et> in ecclesiis publicis ante primam in mane. Et partes huius appellant invitorium „Venite“, **hymnus**, antiphona, psalmus, lectio, responsorium nocturnale cum suo versiculo et ultimo oratio. Horas autem appellant illud servitium, quod <in> horis determinatis dicitur, puta in prima, tertia, sexta, nona, vespere et completorio. Cuius particulae sunt **hymnus**, antiphona, psalmus et responsorium et oratio. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 85: beatus Ambrosius ... **hympnos** in ecclesia canendos primus constituit. GUIDO DION. 2, pr. 274: non solum ad intonationem psalmorum, immo etiam ad antiphonas, nocturnalia, responsoria, invitatoria „Venite“, **hympnos**, missarum introitus, responsoria, Alleluia, tractus, sequentias, offerendas et postcommuniones. GOSCALC. 1, 5 p. 72, 4: „kyrie“, graduale seu responsoria, tractus, prose, **hymni** et plures alii, qui

plures quam 10 continent in se voces. [s.XV] IAC. TWING. p. 94, 4: licet solum antiphonis ascribitur tonus, tamen etiam alii cantus ut introitus, „kirieleison“, gradualia, offertoria, responsoria, **ymni**, sequencie, et cetera sub suis specialibus tonis possunt regulariter comprehendere. EG. CARL. rit. 6: Idem etiam beatus Ambrosius post Hylarium Pictavensem **ymnos** in ecclesia canendos instituit. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 4, 7 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 29, 182). CONR. ZAB. chor. 2, 15: Non enim expedit, quod unus chorus plus alio festinet aut prolixior mensuram servet in cantando, quando vicissim sive alternatim aliquid cantant per versus, ut **hymnum** vel sequentiam, „Et in terra“ et alia huiusmodi, praesertim dum non luditur in organis. LE MUNERAT moderat. 4. LE MUNERAT moderat. 59: incipiendo introitum, antiphonam, **hymnum** et similia, ubi moris est producere seu modulare penultimam syllabam ... Similiter faciendum est de penultima totius cantici, introitus videlicet, antiphone et **hymni**. al. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 42. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 77: Nova enim lex Hilarium Pictaviensem episcopum **hymnorum** carmine primum floruisse. Et post eum Ambrosium celebrat, inde **hymni** Ambrosiani dicuntur, quoniam eius tempore plurimum in ecclesia Mediolanensi cantari coeperunt. Quaecumque vero carmina post hec in ecclesiis occidentalibus in Dei laudem deducta sunt, **hymnos** vocant. FR. GAFUR. pract. 1, 2: Sunt et, qui notulas huiusmodi plani cantus aequae describunt et commensurant figuris mensurabilis consyderationis, ut (*ed.*: considerationsitu) longas, breves ac semibreves. Ut constat in symbolo cardineo et nonnullis prosis atque **hymnis**. ANON. Couss. I p. 446a: in sequentiis aut in **hymnis**.

hypapanchos v. hypopanthos

hyparhypate v. hyperhypate

hypatos -e, -on (ὑπάτος), ‚höchster, oberster‘ (in der graphischen Darstellung des Tonsystems) — ‚highest, most superior‘ (in the visual representation of the tonal system)

1 zur Benennung des tiefsten Tetrachords (B-E) — for designation of the lowest tetrachord (B-E)

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: Tetrachorda autem sunt quinque: primum gravissimum, quod Graece dicitur *υπατον*, secundum medianum, quod appellatur *μεσον*, tertium coniunctum, quod *συνημμενον* dicitur, quartum disiunctum, quod *διεzeugμενον* nominatur, quintum, quod est acutissimum, Graece *υπερβολαιον* dicitur. [s.XI] PS.-BERNO mon. 5, 6: Quorum (*sc. tetrachordorum*) primum est ·B·C·D·E·, quod **hypaton**, id est principale, dicitur. al. OLIVA 11: **Ipaton** (*sc. tetrachordum*) ab ipatis, id est gravibus. [s.XV] ERASM. HOR. p. 84a: quinque tetrachorda ... **hypaton**, hoc est principale tetrachordum, quod omnium est gravissimum.

2 zur Benennung der Saiten bzw. Töne des tiefsten Tetrachords (B-E) — for designation of the strings or the notes of the lowest tetrachord (B-E)

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Stantes autem sunt, qui inter mobiles sunt interpositi. Continent tetrachordi coniunctionem et e generum discriminibus suis finibus sunt permanentes; appellantur autem sic: proslambanomenos, hypate **hypaton**, hypate meson, mese, nete synhemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperbolaeon. VITRUV. 5, 5, 4: diatessaron ad chromaticen **hypaton**. VITRUV. 5, 5, 5: diatessaron ad diatonon **hypaton**. al. [s.V] MART. CAP. 9, 931 (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 954/368, 1-2. *sim.* IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 12). [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 3: Histiaeus vero Colophonius decimam in graviorem partem coaptavit chordam, Timotheus vero Milesius undecimam, quae, quoniam super hypaten atque hyperhypaten (*ed.* parhypaten)

sunt additae, **hypate** quidem **hypaton** vocatae sunt, quasi maximae magnarum aut gravissimae gravium aut excellentium. Sed vocata est prima inter XI hypate **hypaton**, secunda vero parhypate **hypaton**, quoniam iuxta hypaten **hypaton** collocata est (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. REG. PRUM. 14, 8. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 24-27. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 10). BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 22: Sed quoniam rursus mese non erat loco media, sed magis **hypatis** accedebat, idcirco super **hypatas hypaton** addita est una chorda, quae dicitur proslambanomenos ... tonum integrum distans ab ea, quae est hypate **hypaton** (*inde* REG. PRUM. 14, 6. ANON. Bernh. 2, 23. FRUT. brev. 1 p. 31. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. IOH. CICON. 2, 50 p. 326, 16-19. UGOL. URB. 1, 5, 18. *sim.* GUILL. POD. 2, 12). BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 3: Cum sint igitur quinque tetrachorda: **hypaton**, meson, synhemmenon, diezeugmenon, hyperboleon, in his omnibus secundum diatonum cantilenae procedit vox per semitonium, tonum et tonum in uno tetrachordo, rursus in alio <per> semitonium, tonum ac tonum ac deinceps (*inde* HIER. MOR. 9 p. 44, 14. IOH. CICON. mus. append. 1 p. 392, 8. UGOL. URB. 5, 41, 16). BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 22: hypate meson duo tetrachorda coniungens eadem **hypaton** ac meson tetrachorda in superiore descriptione iunxit. BOETH. mus. 1, 26 p. 218, 23: Albinus autem earum nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut **hypatas** principales vocaret, mesas medias, synhemmenas coniunctas, diezeugmenas disiunctas, hyperboleas excellentes (*inde* REG. PRUM. 14, 41. ENGELB. ADM. 1, 15, 17. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 2. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 3. UGOL. URB. 5, 44, 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18). BOETH. mus. 4, 11 p. 334, 8: Divisum est igitur **hypaton** tetrachordum secundum tria genera, diatonicum, chromaticum, enarmonion (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 36, 10). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 199. al. [s.IX] REMIG. AUT. 503, 5. al. HUCBALD. 37. MOD. Ecce modorum 9: Secundus tropus habet tetrachorda duo, meson et **hypaton**. eqs. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 10. BERNO prol. 9, 4: Finales ergo sunt lycanos **ypaton**, ypate meson, parypate meson, lycanos meson. PS.-BERNO mon. 5, 6. al. ODOR. SEN. p. 198. al. OLIVA 11: Ipaton (*sc. tetrachordum*) ab ipatis, id est gravibus. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3: In ipsis quindecim chordis inveniuntur tetrachorda nominibus, genere, specie valde diversa, id est tetrachordum **hypaton**, meson, diezeugmenon, hyperboleon. Item tetrachordum gravium, finalium, superiorum, excellentium. al. ARIBO 2 p. 11: Tetrachordum gravium secundum Guidonem constat ·A·B·C·D·, quod idem iuxta Boetium est proslambanomenos, hypate **hypaton**, parhypate **hypaton**, lichanos **hypaton** (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). al. FRUT. brev. 11 p. 91: tetrachordum **hypaton**, quod est quintum, ab hypate meson ad hypaten hypaton, id est ab ·E· ad ·B·, ... consummabitur. al. THEOG. METT. 13, 1-2 (p. 187b). [s.XII] GUIDO AUG. 59. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 25. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 5: Nam secundum Boethium tetrachordum **hypaton** ascendendo incipit ab hypate **hypaton** et terminatur in hypaten meson. Sed sequaces Boethium tetrachordum gravium incipiunt ab ·A· et terminantur in ·D·, id est a proslambanomeno in lichanon **hypaton**. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 13: Conveniunt tetrachordum gravium et finalium cum tetrachordo **hypaton** et meson, quia tam haec quam illa coniuncta sunt. al. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 300, 39. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 21. al. UGOL. URB. 5, 44, 24: una eademque corda, scilicet hypatemeson duo tetrachorda **hypaton** atque meson coniungit. GEORG. ANS. 2, 73. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5: Has igitur Graeci quindecim cordas in quatuor primo divisere tetrachordis primum appellant tetrachordum **hypaton**, id est gravissimarum. FR.

GAFUR. op. 5, 1: tria tantum prima in endecacordo thetaccorda, scilicet **hypaton**, meson et diezeugmenon (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15). *ibid.* al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: Primum autem tetrachordum Graece **hypaton**, quod est principalium sive inferiorum Latine, secundum tetrachordum Graece meson, Romane mediarum. IOH. HOTH. exc. p. 54. al. GUILL. POD. ench. 13 p. 375. GUILL. POD. 2, 12. al. FR. GAFUR. pract. 1, 4. ERASM. HOR. p. 85a. al. MON. In primis divide p. 6, 18. MON. Si regularis 20.

3 unspezifisch: zur Benennung tiefer Saiten bzw. Töne — unspecific: for designation of lower strings or notes [*s.IV*] CALC. 40: harmonici modulantes organa inter duos extimarum fidium limites, gravissimae **hypates** et acutissimae netes, alias internectunt medias dispari strepitu tinnitue chordas. MACROB. 2, 4, 11: netas et **hypatas** aliarumque fidium vocabula percurrere. [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 2, 25: Parypate ypaton quasi iuxta **ypaton** (*sim.* COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 9) (? cf. Boeth. mus. 1, 20 p. 209, 7: *parhypate hypaton, quoniam iuxta hypaten hypaton collocata est*).

4 irrtümlich: zur Benennung des tetrachordum principium (oder gravium?) — erroneously: for designation of the tetrachordum principium (or gravium?)

[*s.XIII*] ENGELB. ADM. 4, 7, 18: cum in tragicis cantibus, qui continent vel magnam laudem vel magnam vituperacionem, que sunt duo extrema, semper medium fugiatur, ideo cantantur in **ypaton** et parypaton, i. e. in principalibus seu gravibus, quorum cantus habent se ad gravius extremorum in vocibus et ad forcius.

v. hypate hypaton, lichanos hypaton, parhypate hypaton, proslambanomenos hypaton

subst. **hypate** -es f. (ὑπάτη) I. die 'höchste Saite' (in der graphischen Darstellung des Tonsystems) II. ? Neumenbezeichnung — I. the 'highest string' (within the visual representation of the tonal system) II. ? term that designates a neume

I die 'höchste Saite' (in der graphischen Darstellung des Tonsystems) — the 'highest string' (within the visual representation of the tonal system)

1 als Bezeichnung für den tiefsten Ton eines Tonsystems — as term that designates the lowest note in a tonal system

a im bis zu achtsaitigen Tonsystem — within a tonal system that consists of up to eight strings

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 6. [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 3. [*s.IV*] CALC. 44: veteres musici octo solis chordis utebantur, quarum princeps erat **hypate** edens gravissimum sonum, ultima vero nete acutum edens sonum. FAV. EUL. 26, 5. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 12: septimus nervus a Terpandro Lesbio adiunctus est secundum septem scilicet planetarum similitudinem. Inque his, quae gravissima quidem erat, vocata est **hypate** quasi maior atque honorabilior, unde Iovem etiam hypaton vocant. Consulem quoque eodem nuncupant nomine propter excellentiam dignitatis ... Parhypate vero secunda, quasi iuxta **hypaten** posita et collocata (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 32-33. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 65. FRUT. brev. 1 p. 28. HUCBALD. 43. REG. PRUM. 14, 10. ENGELB. ADM. 1, 11, 5. ANON. Ellsworth 3 p. 200, 3. UGOL. URB. 1, 5, 3-4. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 4. *sim.* GLOSS. Mart. Cap. 941/362, 14. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 57. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 28: In eptachordo enim est unum tetrachordum: **hypate**, parhypate, lichanos, mese, aliud vero: mese, paramese, paranete, nete, dum mesen nervum secundo numeramus (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. *sim.* UGOL. URB. 1, 5, 6. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 3). al. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 38-41. [*s.IX-X*] HUCBALD. 43: Primo autem so-

lum octo cordae fuerunt his nominibus: **Hipate** - Parhipate - Lichanos - Mese - Paramese - Trite - Paranete - Nete. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 17. ANON. Ellsworth 3 p. 198, 2: Chorebus Athis, qui fuit rex Lidorum, quintam cordam apposuit, ut sequitur: ·C· **ypate** ... ·D· paripate ... ·E· lichanos ... ·F· mese ... ·G· paramese ... Hyagnis Frix exacordum composuit, ut sequitur: ·C· **ypate** ... ·D· paripate ... ·E· lichanos ... ·F· mese ... ·G· paramese ... ·A· nete. al. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 62, 5: Sed legitur Mercurius Pythagoras quatuor cordarum esse inventor, videlicet **hypate**, parhypate, lichanos, mese, antequam muse facte fuissent (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 9). UGOL. URB. 1, 5, 3-4. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 4-5). IOH. HOTH. dial. p. 65.

b im neunsaitigen Tonsystem (mit Hinzufügung der hyperhypate unterhalb der hypate) — within a tonal system of nine strings (with the insertion of the hyperhypate below the hypate)

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 12: Prophrastus autem Periotas ad graviorem partem unam addidit chordam, ut faceret totum enneachordum. Quae, quoniam super **hypaten** est addita, hyperhypate est nuncupata. ... nunc vero ordo sese enneachordi sic habet: Hyperhypate - **Hypate** - Parhypate - Lichanos - Mese - Paramese - Trite - Paranete - Nete (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 23. UGOL. URB. 1, 5, 12. FR. GAFUR. extr. 3, 4, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 10. *ad loc.*: COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 2: Histiaeus vero Colophonius decimam in graviorem partem coaptavit chordam, Timotheus vero Milesius undecimam, quae, quoniam super **hypaten** atque hyperhypaten (*ed.*: parhypaten) sunt additae, hypate quidem hypaton vocatae sunt quasi maximae magnarum aut gravissimae gravium aut excellentes excellentium (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 24. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 10). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 140.

2 als Bezeichnung für die unterste Stufe eines Tetrachords — as term for the lowest degree of a tetrachord

a im tetrachordum hypaton bzw. tetrachordum meson — within the tetrachordum hypaton, or tetrachordum meson

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 9: Quarta vero **hypate** antiquum tenuit nomen, quinta parhypate (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28. ANON. Ellsworth 3 p. 210, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 14: Est igitur unum tetrachordum: hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, **hypate**; aliud vero: **hypate**, parhypate, lichanos, mese. Et haec quidem coniuncta sunt. Tertium vero est: paramese, trite, paranete, nete. Sed quoniam inter superius tetrachordum, quod est hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, **hypate**, et inter infimum, quod est paramese, trite, paranete, nete, fit positio medium tetrachordum, quod est **hypate**, parhypate, lichanos, mese, totum hoc medium tetrachordum meson vocatum est (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 16: Hypate hypaton - Parhypate hypaton - Lichanos hypaton - Hypate meson - Parhypate meson - Lichanos meson - Mese. Hic igitur est unum tetrachordum: **hypate**, parhypate, lichanos, hypate meson, aliud vero: hypate meson, parhypate meson, lichanos meson, mese. In utrisque igitur tetrachordis hypate meson adnumerata est, superiorisque tetrachordi ea est acutissima, posterioris vero gravissima. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 206: ab illis chordis, quae **hypate** vocantur. GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 65, 1: Si nonam partem netes diezeugmenon vel nonam partem paramese vel nonam utriusque **hypate** sumpseris. [*s.IX-X*] HUCBALD. 37: a principali chorda ipsius tetrachordi (*sc. hypaton*), quae **ipate** dici-

tur. HUCBALD. 43: **Ypate**: gravis vel principalis. Parhypate: iuxta hypaten. Lichanos: quia Grece index digitus sic nominatur. [s.XI] ODOR. SEN. p. 210. FRUT. brev. 8 p. 62. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 30, 2: Cum autem sint quinque tetrachorda in toto contenta monochordo, primum incipiendo a parte acutiore nete hyperboleon, secundum in descendendo nete diezeugmenon, tertium nete synemmenon, quartum mese, quintum **hypate**. ANON. Ellsworth 4 p. 216, 2. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 54 p. 332, 9: primum sistema est ab acquisito ad mesen, secundum ab **hypate** ad paramesen, sic et reliqua. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 1 (cf. Boeth. mus. I, 20 p. 211, 25). FR. GAFUR. extr. 7, 3, 6. IOH. HOTH. exc. p. 42: voces semitoniam constituentes a musicae initiis principes nuncupatae sunt ut **hypate**, mese, paramese et netediazeugmenon. IOH. HOTH. exc. p. 45.

b in einem erweiterten Tetrachordsystem — within an expanded tonal system

[s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 44: **hypate**, parhypate, lychanos synemmenon gravium et **hypate**, parhypate, lychanos diazeugmenon gravium et **hypate**, parhypate, lychanos hyperboleon acutarum (pro gravium), rursus **hypate**, parhypate, lychanos synemmenon acutarum et **hypate**, parhypate, lychanos diazeugmenon acutarum et **hypate**, parhypate, lychanos hyperboleon acutarum. Quodsi supra etiam quis velit ascendere: **hypate**, parhypate, lychanos synemmenon superacutarum. Contra etiam si infra descendit demittendo incipiendo ab ·E· subgravi sic: **hypate**, parhypate, lychanos hyperboleon subgravium, quae voces aetate nostra accesserunt. *ibid.* al.

3 unspezifisch — unspecific

[s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58: Estieus et Timotheus duas addiderunt cordas supra nonam, quae omnes vocate sunt **hipathe** generali nomine quasi excellentes. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 4: Primi enim tetrachordi chordae sunt hae: hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate meson. Omnes igitur hae chordae ab **hypate** nominantur. Ideo dicitur tetrachordum hypaton. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 11: **Hypate** vero, sicut pollex honorabilis est in digitis, ita **hypate** in nervis.

II ? Bezeichnung für ein Versmaß oder eine Neume — ? term for a meter or a neume

[s.XV] ORIG. ET EFF. 7, 1: Nomina notarum et pedum cantus aequiformis, scilicet plani: Longa, brevis, molossus, liquida, **ypate** et a<po>strophā (ms. et ed.: astrophā), dactilus, tribracrus, iambus eqs.

ex errore pro hypaton: WALT. ODINGT. 3, 2, 27-28. WALT. ODINGT. 3, 4, 26.

hypate hypaton Bezeichnung für den untersten Ton (B) des tetrachordum hypaton — term for the lowest note (B) of the tetrachordum hypaton

1 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: ὑπάτη ὑπάτων, hoc est principalis principalium. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 23: **hypate hypaton**, quae est principalis principalium (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 7. WILLELM. 3, 7. *sim.* WALT. ODINGT. 3, 2, 9 descr. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 2. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 941/362, 12-3 (*sim.* IOH. SCOT. annot. 502, 12. REMIG. AUT. 502, 12). REMIG. AUT. 514, 13. *al.* REG. PRUM. 14, 8: **Hypate hypaton**, id est principalis principalium, subauditur cordarum. Nam haec prima semper fuit antequam proslambanomenos adderetur eratque corda gravissimum sonum resonans (*inde* ANON. Bernh. 2, 24. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 3. *sim.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 3. FR. GAFUR. op. 5, 3. NICOL. BURT. 1, 17, 96. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 1. GOB. PERS. p.

183a). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 15. PS.-BERNO mon. 12, 2: **hypate hypaton**, princeps principalium (*sim.* ADAM FULD. 2, 9 descr.). ODOR. SEN. p. 152. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 15. FRUT. brev. 13 p. 97. IOH. COTT. mus. 13, 13. [s.XIII] ENGELB. ADM. 1, 11, 5: Yppathe vero interpretatur maior vel honorabilior et est secunda gravium vocum, que dicitur **ypathe yppathon**, i. e. gravissima gravium. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 11: **Hypate hypaton**, id est honorabilis honorabilium (*sim.* ANON. Carthus. theor. 14, 31). GUILL. POD. 2, 12: Secunda igitur chorda ... antiquo nomine, id est **ypate ypaton**, quasi maior vel honorabilior seu principalis principalium vocatur. ERASM. HOR. p. 85a.

2 Gebrauch — usage

[s.I a. Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Stantes autem sunt, qui inter mobiles sunt interpositi. Continent tetrachordi coniunctionem et e generum discriminibus suis finibus sunt permanentes; appellantur autem sic: proslambanomenos, **hypate hypaton**, hypate meson, mese, nete synhemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperbolaeon. *al.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 6: Sed vocata est prima inter XI **hypate hypaton**, secunda vero parhypate hypaton, quoniam iuxta **hypaten hypaton** collocata est (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 27. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11). BOETH. mus. 4, 12 p. 334, 26: V tantum notantur esse tetrachorda: primum atque gravissimum hypaton, cuius est princeps **hypate hypaton**, ultima hypate meson (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 37, 3. IOH. CICON. mus. 2, 46 p. 320, 13. IOH. HOTH. exc. p. 42. UGOL. URB. mon. 1, 11). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 12: Sunt igitur immobiles quidem proslambanomenos, **hypate hypaton**, hypate meson, mese, nete synemmenon, paramesos, nete diezeugmenon, nete hyperboleon (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 15. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 11). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 15, 2. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 948/365, 15-1. REMIG. AUT. 497, 16. *al.* MUS. ENCH. 16, 31-36 (cf. BOETH. mus. 5, 9 p. 359, 17-23). *al.* [s.IX-X] HUCBALD. 38. *al.* MOD. Ecce modorum 27. REG. PRUM. 14, 4. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 27-34. *al.* ANON. Bernh. 2, 54: Ypophrigius habet descensum ad **ypate ypaton**, ascensum ad paramese habens finalem semper in ypate meson (*inde* COMPIL. Paris. II p. 76). *al.* BERNOL. prol. 5, 16 (*inde* COMM. Boeth. II p. 312, 4). *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 173. *al.* OLIVA 18-19. *al.* ARIBO 2 p. 11: Tetrachordum gravium secundum Guidonem constat ·A·B·C·D·, quod idem iuxta Boetium est proslambanomenos, **hypate hypaton**, parhypate hypaton, lichanos hypaton (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 64 p. 37: Secunda species diatessaron constat ex semitonio, tono et tono, ut **hypate hypaton** ad hypate meson. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. FRUT. brev. 8 p. 58: Primus igitur modus secundum modernos ... descendit ad parhypaten hypaton, id est ·C·, interdum vero ad **hypaten hypaton**, quae est ·B·. *al.* FRUT. ton. p. 113. *al.* ANON. Wolf p. 208. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. [s.XII] GUIDO AUG. 56. TON. Gratianop. p. 46. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. *al.* ANON. Ratisb. 2, 6. PS.-THOMAS AQU. I 15. ENGELB. ADM. 2, 25, 13-16. MARCH. luc. 15, 1, 3. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 18: ab **hypate hypaton** in mesen non sunt nisi duo tetrachorda (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 14, 22). IAC. LEOD. spec. 5, 18, 4: **hypate hypaton** secundum Graecos, ·B·mi secundum nos (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 25, 2). *al.* WILLELM. 3, 5. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 276, 29: Et tunc proslambanomenos in omnibus generibus ad **hipaten hipaton** est distans tono (*inde* MON. Boetius p. 233, 45-46. *sim.* COMM. Boeth. II p. 284, 26). COMM. Boeth. II p. 278, 3 (*inde* MON. Boetius p. 234, 61). *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 24, 4. IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 226, 3: Sit hypate meson corda

in archō deuterō constituta precedens, sitque ei vox organalis **hypate hypaton** quarta succedens. IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 22: Omnis cantus plagis deuteri finem facit in hypate meson sicut authenticus eius. Inceptiones et distinctiones habet a mese usque a parhypate hypaton et aliquando ad **hypate hypaton**. al. UGOL. URB. 1, 20, 7. eqs. al. GEORG. ANS. 2, 18. al. PS.-GUIDO corr. 9. ANON. Carthus. theor. 14, 87. ANON. Carthus. pract. 16, 41. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 8. al. TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 7, 3, 6. eqs. al. FR. GAFUR. op. 5, 1 (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11). al. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 60 (cf. BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 18). al. NICOL. BURT. 1, 17, 95. al. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 5. al. GUILL. POD. 4, 1 (cf. BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 18). al. FR. GAFUR. pract. 1, 1. al. MICH. KEINSP. 3, 23. ERASM. HOR. p. 84b: Ergo, si duo tetrachorda coniuncta fuerint, constituent septem nervos, et ab **hypate hypaton** ad hypate meson est primum tetrachordum, et ab hypate meson ad mese secundum tetrachordum, erunt ergo ab **hypate hypaton** ad mese septem nervi. MON. Designata p. 70, 7. MON. In capite p. 26, 22. MON. In primis 26. MON. Magadis p. 14, 35-36. MON. Mensurus p. 66, 7. MON. Mon. compos. II p. 68, 46. MON. Mon. divisurus p. 43, 90. MON. Prius dividenda 18.

hypate meson *Bezeichnung für den untersten Ton des tetrachordum meson (E) — term for the lowest note of the tetrachordum meson (E)*

1 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: quintus ὑπάτη μέσων, id est principalis mediarum (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 5. REG. PRUM. 14, 15). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 24, 22, 2: **hypate meson**, quae est media. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 20. al. ODOR. SEN. p. 152. PS.-BERNO mon. 12, 2: **hypate meson**, princeps mediorum. FRUT. brev. 13 p. 97: Quinta (*sc. chorda*) **hypate meson**, id est princeps mediarum, dicitur. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 20. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 8: **ypate meson**, i. e. media gravium, quia 'meson' dicitur 'medium'. WALT. ODINGT. 3, 2, 12. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 31. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 13. GOB. PERS. p. 183a. ANON. Carthus. theor. 14, 40. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 6: Corda quinta **hypate meson** gravissima recte vocitatur mediarum distans enim a praecedenti vicina tono; sicuti voces finit gravissimas, ita quidam inchoare probatur et medias (*sim.* NICOL. BURT. 1, 17, 96). FR. GAFUR. op. 5, 3 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 3, 2). GUILL. POD. 2, 12: **ypate meson**, id est prima mediarum. ERASM. HOR. p. 85a.

2 Gebrauch — usage

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5 (cf. col. 206, 14). al. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.VI] BOETH. mus. 4, 12 p. 334, 26 (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 37, 3. IOH. CICON. mus. 2, 46 p. 320, 13. IOH. HOTH. exc. p. 42. UGOL. URB. mon. 1, 11). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 12: Sunt igitur immobiles quidem proslambanomenos, hypate hypaton, **hypate meson**, mese, nete synemmenon, paramesos, nete diezeugmenon, nete hyperboleon (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 15. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 11). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 5, 3. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 954/368, 2-3 (*sim.* REMIG. AUT. 509, 17). al. REMIG. AUT. 513, 11. al. MUS. ENCH. 16 descr. al. HUCBALD. 38. al. MOD. Ecce modorum 1. eqs. ALIA MUS. 87 p. 149: melodia, quae est NOEAGIS, ab **hypate meson**, hoc est a semitono intenso, incipit. al. REG. PRUM. 5, 38. al. [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 25-26. eqs. al. ANON. Bernh. 2, 53. al. BERNO prol. 9, 4: Finales ergo sunt lycanos ypaton, **ypate meson**, parypate meson, lychanos meson. BERNO prol. 9, 31: Idem neumarum defectus in illa communione „Beatus servus“, quae est tertii toni, proveniet,

nisi ab **ypate meson** transposita in mese fuerit. al. BERNO ton. p. 83a. eqs. PS.-BERNO mon. 4, 2. al. ODOR. SEN. p. 169: Autentus deuterus, id est auctoritate secundus, qui et phrigius, a paramese incipit et in **hypate meson** desinit. eqs. al. OLIVA 18. al. ARIBO 3 p. 11: Tetrachordum finalium est Guidonice ·D·E·F·G·; hoc ipsum est in Boetio licanos hypaton, **hypate meson**, parhypate meson, licanos meson (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 64 p. 37. eqs. al. TON. Aug. p. 109a: Tertius tonus finalem habens **ypate meson** ·E·. al. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. al. CANT. In defect. p. 88. ANON. Gerbert 17. MOD. Protus finit p. 107. MOD. Autent. prot. 5. FRUT. brev. 8 p. 59: Magistri autem cantus incipit sex nervis: parhypate hypaton, licanos hypaton, **hypate meson**, parhypate meson, licanos meson, mese, quae sunt ·C·D·E·F·G·a·. al. FRUT. ton. p. 125. al. ANON. Wolf p. 197. al. IOH. COTT. mus. 16, 25: cantus protii in **hypate meson**, quae finalis est deuteri, aliquotiens commode pausat. al. IOH. COTT. ton. 25, 1: Tertii modi principale „saeculorum amen“ regit antiphonas ab **hypatemeson** tono cadentes eqs. al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 46. COMPIL. Paris. II p. 76. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63. al. ANON. Ratisb. 2, 6. al. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 25, 2: ·E·lami secundum nos, **hypate meson** secundum Graecos. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 5: Nam secundum Boethium tetrachordum hypaton ascendendo incipit ab hypate hypaton et terminatur in **hypaten meson**. Sed sequaces Boethium tetrachordum gravium incipiunt ab ·A· et terminantur in ·D·, idest a proslambanomeno in licanon hypaton. Tetrachordum meson secundum Boethium incipit ab **hypate meson** et finitur in mesen. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 13: Conveniunt tetrachordum gravium et finalium cum tetrachordo hypaton et meson, quia tam haec quam illa coniuncta sunt, sed prima duo iunguntur in ·D·, quae est licanos hypaton, alia duo in **hypate meson**. al. WILLELM. 3, 5. al. HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 300, 39: Que enim est notula proslambanomenos in dorio, eadem est licanos hipaton in hipodorio; et que notula est hipate hipaton in dorio, eadem est **hipate meson** in hipodorio et deinceps. al. [s.XV] ORIG. ET EFF. 20, 2. IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 90 descr. al. UGOL. URB. 1, 5, 15-17. al. GEORG. ANS. 2, 18. al. THOM. BAD. p. 92. ANON. Carthus. theor. 14, 87. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 8. al. TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 3, 5, 2. al. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. al. NICOL. BURT. 1, 17, 95. al. ADAM FULD. 2, 9. al. GUILL. POD. 2, 13. al. FR. GAFUR. pract. 1, 1. al. MICH. KEINSP. 3, 20. ERASM. HOR. p. 84b. al. MON. Boetius p. 233, 36. al. MON. Designata p. 70, 5. MON. In capite p. 26, 18. MON. In primis 25. MON. Magadis p. 13, 30. al. MON. Mensurus p. 66, 4. al. MON. Mon. compos. II p. 68, 42. MON. Mon. divisurus p. 42, 82. al. MON. Prius dividenda 16. MON. Si vis metiri I p. 9, 64.

saepius

hyperaeolius -a, -um vel subst. -i m. (ὑπεραιόλιος) ‚hyperäolisch‘, das ‚Hyperäolische‘ — ‚hyperaeolian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der hyperphrygischen und hyperlydischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (found between the hyperphrygian and hyperlydian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935: Tropi vero sunt quindecim, sed principales quinque, quibus bini cohaerent: id est lydius, cui adhaerent hypolydius et hyperlydius; secundus iastius, cui sociatur hypoiastius et hyperiastius; item aeolius cum hypoeo-

lio et **hyperaeolio**; quartus phrygius cum duobus hypophrygio et hyperphrygio; quintus dorius cum hypodorio et hyperdorio (*inde* REMIG. AUT. 498, 3. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13). [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, hypoaolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, **hyperaeolius**, hyperlydius (*inde* WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hyperaeolius** est hyperphrygium hemitonio, hyperiastium tono ... <praecedens> (*inde* AURELIAN. 6, 42). *ibid.* al.

2 als Bezeichnung für eine Tonstufe (g oder g) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E-g) — as a term that designates a pitch (g or g) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g, or E-g)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 6: Quod autem supererit quarta scilicet parte, illam mensuris aggregiens primo per octo partes diviso, **ypereolium** ponens cum nona parte iuxta quem yperfrigium locans, ad **ypereolium** octies emenso spatio, cum nona parte yperfrigio invento. MON. Pythagoras p. 37, 15. cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

hyperbolaeos -a, -on (ὑπερβολαῖος) ‚hinzugefügt‘ — ‘appended’

1 zur Benennung der Saiten bzw. Töne des höchsten Tetrachords (e - g) — for designation of the strings or notes of the highest tetrachord (e - g)

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5. al. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.IV] MART. CAP. 9, 931: quintus decimus νήτη διεσχημένων, id est ultima divisarum, sextus decimus τρίτη ὑπερβολαίων, id est tertia excellentium, septimus decimus ὑπερβολαίων διάτονος, hoc est excellentium extenta, octavus decimus νήτη ὑπερβολαίων, id est ultima excellentium. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 5: aliud unum tetrachordum adiunctum est super neten diezeugmenon, quae quoniam supervadebant acumine netas superius collocatas, omne illud tetrachordum **hyperboleon** vocatum est (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 36). BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 4: sint igitur quinque tetrachorda: hypaton, meson, synemmenon, diezeugmenon, **hyperboleon** (*inde* HIER. MOR. 9 p. 44, 14. IOH. CICON. mus. append. 1 p. 392, 9). BOETH. mus. 1, 26 p. 219, 1: Albinus autem earum nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas principales vocaret, mesas medias, synemmenas coniunctas, diezeugmenas disiunctas, **hyperboleas** excellentes (*inde* REG. PRUM. 14, 41. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1-2. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 4. UGOL. URB. 5, 44, 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18). BOETH. mus. 4, 12 p. 335, 5: V tantum notantur esse tetrachorda: primum atque gravissimum hypaton ... quintum vero est **hyperboleon**, cuius est quidem princeps nete diezeugmenon, ad neten vero **hyperboleon** terminatur extremam (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 37, 4. IOH. CICON. mus. 2, 46 p. 320, 17. UGOL. URB. mon. 1, 15-16. IOH. HOTH. exc. p. 42). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 13: **Hyperboleon**: excellentium. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 954/368, 3-4 (*sim.* REMIG. AUT. 509, 18). al. REMIG. AUT. 504, 12. al. MUS. ENCH. 16 descr. al. HUCBALD. 37: Nam sinemenon coniunctarum, diezeugmenon divisarum, **yperboleon** excellentium interpretatur. al. MOD. Ecce modorum 21. eqs. al. ALIA MUS. 15 p. 107. al. REG. PRUM. 14, 4. al. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 63. al. ANON. Bernh. 1, 3. al. BERNO prol. 5, 15. al. PS.-BERNO mon. 4, 2. al. HERMANN. mus. p. 35 (p. 134a). ODOR. SEN. p. 180: Autentus tritus, id est auctoritate tercius, qui et lydius, a trite diezeugmenon incipit et in paripatemeson desinit; usque ad trite **hyperboleon** ascendit

et ad hypate meson descendit. eqs. al. OLIVA 15. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3: In ipsis quindecim chordis inveniuntur tetrachorda nominibus, genere, specie valde diversa, id est tetrachordum hypaton, meson, diezeugmenon, **hyperboleon**. al. ARIBO 6 p. 11. al. LIB. SPEC. 27 p. 49. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. ANON. Prag. 156. VERS. Consona quo p. 174. ANON. Venet. I 11-14. MOD. Protus finit p. 108: Tritus finit in paripate meson et intenditur usque ad trite **yperboleon**. *ibid.* al. FRUT. brev. 13 p. 98: Tertia decima (*sc. chorda*) ·f· designatur, quae trite **hyperbolaeon**, id est tertia excellentium, vocatur. Quartadecima ·g· figuratur, quae paranete **hyperbolaeon**, id est prope ultimam excellentium, nominatur. Quintadecima ·aa· informatur et nete **hyperbolaeon**, id est ultima excellentium, appellatur. al. FRUT. ton. p. 113. al. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 208: Secundus magister intenditur ad trite **hyperboleon**, idest ·f·. eqs. al. QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16. THEOG. METT. 30, 3 (p. 192a). al. IOH. COTT. mus. 13, 29: Sequitur ·f·, quae appellatur trite **hyperboleon**, id est tertia ab ultima excellentium ... Post ·f· locata est ·g·, quae dicitur paranete **hyperboleon**, id est iuxta ultimam excellentium, quia est iuxta ·aa·, quae vocatur nete **hyperboleon**, id est ultima excellentium. IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. al. GUIDO AUG. 57. al. COMPIL. Paris. II p. 76-77. [s.XIII] MUS. MAN. 12, 3. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 60. al. ENGELB. ADM. 1, 15, 21: et tetracordum **yperboleon**, i. e. excellencium, quod est quintum. al. WALT. ODINGT. 3, 2, 23: Trite **hyperboleon**, id est tertia ab ultima excellentium. Paranete **hyperboleon**, id est iuxta excellentissimam. Nete **hyperboleon**, id est ultima excellentium. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 17: ·e· nete diezeugmenon, ·f· trite **yperboleon**, ·g· paranete **yperboleon**, ·a· nete **yperboleon**. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 15: Quintum et ultimum tetrachordum dicitur tetrachordum excellentium; unde vocatur **hyperboleon**, quod excellentiam signat; illius enim tetrachordi chordae ceteris excellentiores sunt in acumine. al. WILLELM. 3, 3 descr. al. HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 270, 2. al. ANON. Ellsworth 4 p. 224, 2-3. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 216, 2: Eptaden est in responsorio „Ecce eicies me hodie“ in eo loco „Omnis qui invenierit me occidet me“, ut lychanos meson ad trite **hyperboleon**. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 1: Trite **hyperboleon**, id est tertia excellentium. **Hyperboleon** diatonos, id est penultima excellentium. Nete **hyperboleon**, id est ultima excellentium. Nam hypaton diatonos et meson diatonos et synemenon diatonos et diezeugmenon diatonos et **hyperboleon** diatonos omnes diatonos vocantur, id est extente, quia omnes tono distant ab inferiore et superiore. al. GOB. PERS. p. 183a: Sequitur ·f·, quae vocatur trite **hyperbolaeon**, id est tertia excellentium. ·g· dicitur paranete **hyperbolaeon**, iuxta ultimam excellentium, quod est iuxta ·aa·, quae vocatur nete **hyperbolaeon**, id est ultima excellentium. UGOL. URB. 5, 41, 16. al. GEORG. ANS. 2, 70: notarum **hyperbolaeon**, hoc est acutissimarum. al. ANON. Carthus. inton. 88. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5: Has igitur Graeci quindecim cordas in quatuor primo divisere tetracordis primum appellantes tetracordum hypaton, id est gravissimarum, secundum autem tetracordum meson, hoc est mediarum, tertium tetracordum diezeugmenon, id est disiunctarum, quartum vero tetracordum **hyperboleon**, quod sonat superiorum. al. TAB. Catan. p. 142. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: Estque quintum tetrachordum ·m·p·, quod **hyperboleon**, hoc est excellentium, dicitur. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 59: Rogerius Caperon asserebat esse crisim vocem illam supra neten **hyperboleon** additam. al. IOH. HOTH. exc. p. 44. al. ADAM FULD. 2, 1. al. GUILL. POD. ench. 13 p. 375. GUILL. POD. 2, 12: Tertiadecima ·f· tryte **yperboleon**, id est ter-

tia superacutarum ab ultima dinumerando. Quartadecima ·g· paranete **yperboleon**, id est iuxta ultimam superacutarum posita, que etiam lycanos **yperboleon** dicitur. Quintadecima ·a·, que finem facit, nete **yperboleon**, id est inferior vel ultima superacutarum sive excellentium. *al.* MICH. KEINS. p. 3, 10-12. ERASM. HOR. p. 85b. *al.* MON. Ante omnia p. 38, 4. MON. Boetius p. 232, 9. *al.* MON. Designata p. 70, 17-18. MON. Dimidium 2-5. MON. Dividatur p. 54, 2. *al.* MON. In capite p. 26, 6. MON. In primis 3. *al.* MON. In primis divide p. 5, 3. *al.* MON. Magadis p. 13, 12-14. MON. Mensurus p. 66, 11. MON. Mon. compos. II p. 69, 61-62. MON. Mon. divisurus p. 40, 33. *al.* MON. Mon. regulare p. 180, 52. MON. Prius dividenda 1. *al.* MON. Qui desideras p. 92. MON. Si regularis 6. MON. Super unum 17. FIST. Rogatus 36-38 p. 68.

2 zur Benennung des verbundenen Tetrachords (e - aa) oberhalb des Tetrachordum diezeugmenon — for designation of the conjunct tetrachord (e - aa) above the diezeugmenon tetrachord

a allgemeiner Gebrauch — general usage

[s.I a. Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: Tetrachorda autem sunt quinque: primum gravissimum, quod Graece dicitur *υπατον*, secundum medianum, quod appellatur *μεσον*, tertium coniunctum, quod *συνημμενον* dicitur, quartum disiunctum, quod *διεzeugμενον* nominatur, quintum, quod est acutissimum, Graece *υπερβολαιον* dicitur. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 4. [s.XI] PS.-BERNO mon. 5, 9: Quintum (*sc. tetrachordum*) ... **hyperboleon**, id est excellens, dicitur, quod in acutioribus et idcirco excellentioribus vocibus inveniatur. OLIVA 15. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 5 p. 406, 26: Ecce habes unum tetrachordum, quod vocatur **hyperboleon**, id est superexcellens (*inde* MON. In primis divide p. 5, 9). FR. GAFUR. op. 5, 1: superadiunctum est unum aliud tetrachordum ... quod ... **hyparboleon** vocatum est, quasi superius adiunctum (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15). ERASM. HOR. p. 84a: Ultimum tetrachordum est **hyperboleon**, et hoc est excellens.

b irrtümlicher Gebrauch als Adverb — erroneous usage as adverb

[s.XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 32: Ultimum (*sc. tetrachordum*) **hyperboleon**, id est excellenter.

hyperdorius -a, -um vel subst. -i m. (*υπερδωριος*) ,hy-perdorisches', das ,Hyperdorische' — 'hyperdorian'

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der lydischen und hyperiastischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (found between the lydian and hyperiastian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935 (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13. *ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 12-13. REMIG. AUT. 498, 5). [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, **hyperdorius**, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (*inde* WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hyperdorius** est lydium hemitonio, aeolium tono ...<praecedens>. *ibid.* *al.* (*inde* AURELIAN. 6, 39-43).

2 als Bezeichnung für die siebente Kirchentonart (*mixolydisch*) — as term for the seventh mode (*mixolydian*)

[s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70: Ex supradictis igitur speciebus consonantiarum nascuntur octo modi sive tropi, per quos omnis cantus moderatur et regitur. Horum primus et omnium gravissimus vocatur hypodorius, secundus hypophrygius, tertius hypolydius, quartus dorius, quintus phrygius, sextus ly-

dus, septimus mixolydius vel **hyperdorius**, octavus hypermixolydius. Et primus quidem superatur a secundo in acumine tono, secundus autem a tertio tono, tertius vero a quarto semitonio, quartus quoque a quinto tono, quintus item a sexto tono, sextus vero a septimo semitonio, septimus autem ab octavo tono. ODOR. SEN. p. 187: Incipit de septimo tono. Autentus tetrardus, id est auctoritate quartus, qui et mixolydius vel **hyperdorius**, a paranete diezeugmenon incipit et in lichanos meson desinit; usque ad paranete hyperboleon ascendit et ad lichanos meson descendit.

3 als Bezeichnung für eine Tonstufe (d oder g) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E-ξ) — as a term that designates a pitch (d or g) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g, or E-ξ)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 11: octies autem spatio ad yperiastrum emenso, nonae parti **yperdorum** dans, ad quem similiter octies emensum lidium statuit. MON. Pythagoras p. 37, 18: Post ypolidium vero ypoecolium statuens geminato **yperdorii** spatio, post ypoecolium ypoefrigium stare disposuit geminato lidii spatio. *cf.* Meyer Chr., Mensura p. 255

hyperexiapathon (de υπερεξιας?) Neologismus für die Tonstufe F (unterhalb des G) — neologism for the note F (below G)

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9: superadditiones autem modernorum cum nominibus careant, ad unum in hypothesi, id est suppositione, **hyperaxiapathones**, id est gravissimum vel ultimum sonum, vocare. ADAM FULD. 2, 9 descr.: **Hyperexiapathon**.

hyperhypate (υπερῡπάτη) Bezeichnung für den tiefsten Ton (in einem neunsaitigen System) — term for the lowest note (in a nine-stringed system)

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 13: Prophrastus autem Periotas ad graviorem partem unam addidit chordam, ut faceret totum enneachordum. Quae, quoniam super hypaten est addita, **hyperhypate** est nuncupata. Quae prius quidem, dum novem chordarum tantum esset cithara, **hyperhypate** vocabatur. Nunc autem lichanos hypaton dicitur aliis superadditis, in quo ordine atque instructione, quoniam ad indicem digitum venit, lichanos appellata est. Sed hoc posterius apparebit, nunc vero ordo sese enneachordi sic habet: **Hyperhypate**, Hypate, Parhypate, Lichanos, Mese, Paramese, Trita, Paranete, Nete (*inde* GLOSS. Boeth. mus. II 86. FRUT. brev. 1 p. 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 23. IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 27: **hyparhypate**. UGOL. URB. 1, 5, 10-12: **hyparhypate**. FR. GAFUR. extr. 3, 4, 1-3: **hyparhypate** ... **hyparipate**. FR. GAFUR. op. 5, 1: **hyparipate** ... **hyparhypate**. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 10: **hyparhypate**). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 8: vocata est prima inter XI hypate hypaton, secunda vero parhypate hypaton, quoniam iuxta hypaten hypaton collocata est. Tertia, quae, dudum in enneachordo **hyperhypate** vocabatur, lichanos hypaton est nuncupata (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28. FR. GAFUR. op. 5, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 135. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 154. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 161. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58: Ita octo fuerunt nunc cordae, sed iste philosophus nonam addidit super primam gravem s. super hypatem, quae quidem tunc dicta fuit **hiperipaton** ab ,yper', quod est ,supra', quasi ,superhipaton'. Sed modo non ita nominatur, due enim super ipsam postea addite sunt, ut nunc ipsa sit tertia, et ideo, quia ad ipsam in cythara venit digitus ille, qui dicitur index, lichanos ipsa appellatur. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59.

hyperiaustus -a, -um vel subst. -i m. (ὑπεριάστιος) ‚hyperiastisch‘, das ‚Hyperiastische‘ — ‚hyperiastian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der hyperdorischen und hyperphrygischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (found between the hyperdorian and hyperphrygian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 10-1). CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, **hyperiaustus**, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hyperiaustus** est hyperdorium hemitonio, lydium tono ... <praecedens.> *ibid.* al. (inde AURELIAN. 6, 40-43).

2 als Bezeichnung für eine Tonstufe (e oder $\sharp$) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E- $\sharp$) — as a term that designates a pitch (e or $\sharp$) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g, or E- $\sharp$)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 9: Deinde quarto spatio per ter emenso usque ad yperlidium cum quarta parte **yperiaustum** ponens <et ad id spatium diatessaron esse volebat> octies autem spatio ad **yperiaustum** emenso, nonae parti yperdorium dans. MON. Pythagoras p. 37, 17: post dorium vero ypolidum locans geminato **yperiaustii** spatio.

cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

hyperlydius (hyperlydicus) -a, -um vel subst. -i m. (ὑπερλύδιος) ‚hyperlydisch‘, das ‚Hyperlydische‘ — ‚hyperlydian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (einen Halbton über der hyperäolischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (a semitone above the hyperaeolian transposition within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935 (inde FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13. ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 10. IOH. SCOT. annot. 498, 2. REMIG. AUT. 497, 20). [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiaustus, hyperphrygius, hyperaeolius, **hyperlydius** (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hyperlydius** est novissimus et acutissimus omnium, hyperaeolium hemitonio ... hypodorium septem tonis <praecedens.> Unde claret, quoniam **hyperlydius** tonus omnium acutissimus septem tonis praecedit hypodorium omnium gravissimum (inde AURELIAN. 6, 43). [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 7: Tonus est acuta enuntiatio vocis. Est enim harmoniae differentia et quantitas, quae in vocis accentu vel tenore consistit: cuius genera in quindecim partibus musici dividerunt, ex quibus **hyperlydius** novissimus et acutissimus, hypodorius omnium gravissimus (cf. CASSIOD. inst. 2, 5, 8. inde AURELIAN. 5, 11. HIER. MOR. 4 p. 17, 21).

2 als Bezeichnung für den höchsten Ton — as term for the highest note

a in einem Gesangsabschnitt (unspezifisch) — in a section of a chant (unspecific)

[s.IX] AURELIAN. 19, 71: Octava et nona (sc. syllaba), scilicet ‚li-‘ et ‚-o‘, prima circumvolvitur, secunda **yperlidium** sustinebit sonum (ms. OxC: id est ‚li-‘ diversum tenebit sonum). AURELIAN. 19, 81: Nam in octava eiusdem (sc. responsorii)

syllaba, **yperlidica** debet adscisci vocis melodia, videlicet in ‚i-‘, ut ‚ilicem‘ correpte dicamus. (cf. col. 213, 52)

cf. Ponte, Aurelianus p. 219-225

b im Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E- $\sharp$) — within the two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the pitch collection from A-g or E- $\sharp$)

[s.XI] ANON. Prag. 155: Hos autem XV^{cim}, ... quorum gravissimus ypodorius, acutissimus est **yperlidius** vel medius mese, primus et ultimus proslambanomenos et nete yperbole. (?) MON. Pythagoras p. 37, 4. MON. Pythagoras p. 37, 9. MON. Pythagoras p. 37, 12: Geminato autem acutissimo **yperlidii** spatio post lidium frigium imponens <et ad id spatium diapente constituit> in medio autem lidii et frigii eolium intermiscuit ... Ab **hyperlidio** etiam usque ad hunc locum diapason est. MON. Pythagoras p. 37, 22: Ab acutissimo autem omnium, qui est **yperlidius**, usque ad gravissimum, qui est ypodorius, bis diapason idem Pythagoras esse decrevit.

cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

3 als Bezeichnung für eine zweioktavige Tonskala, die durch stufenweise Verschiebung innerhalb eines dreioktavigen diatonischen Systems gebildet wird — as term that designates a two-octave pitch collection, which is formed through a step-wise transposition within a three-octave diatonic system

MON. Super unum 7: Super unum concavum lignum in una linea sub una chorda fit tribus poene diversis duplis armonica regula ita, ut in XXIII^{or} partibus acsi totidem alphabeti litteris eadem corda dividatur ad faciendum VIII constitutiones, quibus singulis constituatur bisdiapason propter VIII modos, quos Greci nominant tropos. Sunt ergo taliter ibidem VIII proslambanomeni cum suis XV sequentibus nervis. Nam sinemmenae tantum in hypodorio et **hyperlidio** signatae sunt atque idcirco XVI^{mi} II° existunt, quod in aliis modis est intelligendum. MON. Super unum 20: Quare VI ad XXIII bisdiapason efficit atque **hyperlidii** modum exprimit, quandoquidem XXIII numerus, qui est meses hypodorii, in proslambanomenon mutatur **hyperlidii** et relinquuntur ab eadem mese deorsum una et integra diapason hypodorii.

cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVIII

hypermixolydius -a, -um vel subst. -i m. (ὑπερμυξολύδιος) ‚hypermixolydisch‘, das ‚Hypermixolydische‘ — ‚hypermixolydian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system

a einen Ganzton über der Skala des mixolydius gravis bzw. einen Halbton über der Skala des mixolydius acutus, mit der Oktavspecies t s t t s t t — a tone higher than the mixolydius gravis transposition, or a semitone higher than the mixolydius acutus transposition, with the octave species t s t t s t t

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 2: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorius, phrygius, lydius. His accesserunt gravissimus hypodorius, mox duo hypophrygii, gravior et acutior, deinde hypolydii totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorius medius, tum phrygius gravis et alter excelsus, totidem lydii, gravis et acutus, tum mixolydii pari diversitate, postremo **hypermixolydius** acutissimus.

b einen Ganzton über der mixolydischen Skala, mit der Oktavspecies t s t t s t t — a tone higher than the mixolydian transposition, with the octave species t s t t s t t

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 344, 3. BOETH. mus. 4, 17 p. 345, 23. BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 5-7 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 13, 28). BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 18: Cur autem octavus modus, qui est **hypermixolydius**, adiectus sit, hinc patet (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1). [s.IX-

XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 23. GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 39, 1-2. GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 37, 3. GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 1. GLOSS. Boeth. mus. II 150. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70. TON. Lugd. pr. 74: Sicque sequentes tropi sese alterutrum in acumine superant, ut nete hyperboleon hypodorii inveniat, mese **hypermixolydii**; facitque eadem **hypermixolydii** mese ad dorii mesen consonantiam diapente, ad mesen vero hypodorii resonat consonantiam diapason. ANON. Bernh. 1, 9. [s.XII] GUIDO AUG. 256-259. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7. WALT. ODINGT. 3, 9, 14-27 descr. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 188. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 8: Item in descriptione octo modorum vel tonorum, prout tangit Boethius, et infra magis tangetur, a prima voce gravissima modi primi, quem vocant hypodorium, usque in altissimam vocem modi octavi et ultimi, quem **hypermixolydium** appellant, est distantia trium diapason. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2-5. IAC. LEOD. spec. 6, 12, 2 - 6, 13, 25. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 2: Boethius enim, quantum ad primum tractatum Graecis citatur nominibus, gravissimum modum vocat hypodorium, secundum a gravissimo hypophrygium, tertium hypolydium, quartum **hypermixolydium**, quintum dorium, sextum phrygium, septimum lydium, octavum mixolydium. COMM. Boeth. II p. 296, 10. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. ANON. Gemnic. 3, 1, 19. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 5. FR. GAFUR. op. 5, 8. NICOL. BURT. 1, 23, 130. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 10. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 4, 4. GUILL. POD. 4, 7. FR. GAFUR. pract. 1, 7. HERB. TR. 2, pr. p. 43.

2 als Bezeichnung für die achte Kirchentonart — *as term that designates the eighth mode*

[s.IX-X] ALIA MUS. 16 p. 107: octavum modum **hypermixolydium** Ptolomaeus adiecit. ALIA MUS. 20 p. 111. ALIA MUS. 28 p. 118. ALIA MUS. 130 p. 163: Ubi autem melodia huius tropi, quae est NOEOEANE, desinit, melodia octavi tropi, quae est NOEAGIS, per diatessaron intensum incipit, quod statim remittit; nec a suo principali praeter hanc differentiam discrepat, quod suo nomine **hypermixolydus** designat; **hypermixolydus** sane dicitur, quod mixolydium transcendit, qui iuxta Ptolomaeum octavam speciem diapason omnibus reliquis acutiorem percurrit constans quarti et quinti toni proprietatibus sicut mixolydus. ALIA MUS. 138-139 p. 199-200 (*inde* ANON. Bernh. 2, 84-85). ALIA MUS. 171 p. 174. (*cf.* Markovits, *Tonsystem* p. 101-102; Meyer Chr., *Tonartenlehre* p. 149-153) [s.X-XI] TON. Lugd. 8, 1 (MüMnPr): Octavus tropus **ypermixolydus**, qui inscribitur plagis tetrardi, id est particularis vel lateralis III^{ti}, principium et finem suum claudit in fine septimi, hoc est in lycanos meson. ANON. Bernh. 2, 58: **Ypermixolidius** descendit ad lycanos ypaton ascenditque ad paranete diezeumenon finalem habens in lycanos meson. HERMANN. mus. p. 35 (p. 134a). ODOR. SEN. p. 193. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuraliter descripta, ubi tropus primis eorum notat nominibus, protum autenticum dorium, deuterum phrygium, tritum lydium, tetrardum mixolydium, subiugales hypodorium, hypophrygium, hypolydium, **hypermixolydium** vocans in tantum deviauit, ut, cum subiugales inde dicantur, quod subiugati et subditi sive suppositi sint autenticis, ipse subiugalem tetrardi, quem nos octavum dicimus, autentico suo mixolydio superposuerit, unde et **hypermixolydium** eum nominavit. [s.XII] TON. Gratianop. p. 48 (*cf.* Becker Hj., *Guigo* p. 63-65). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 17, 12 descr.: Mixolydus (*ms. et ed.*: Hypermixolydus): ·F·G·a·b·c·d·e·f·g·. **Hypermixolydus** (*ms. et ed.*: Mixolydus) ·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e· Plaga tetrardi. [s.XV] UGOL. URB. 1, 85, 2. IOH. TINCT. nat. 1, 12. IOH. TINCT. nat. 1, 19. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 61 descr.

3 als Bezeichnung für eine aus der Oktavspecies s t t s t t t t (s) = E F G a b c d e (f) gebildete Tonart (mit der Finalis a) — as term that designates a mode with the octave species s t t s t t t t (s) = E F G a b c d e (f) (with a as final)

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 302, 26: Octava quidem diapason in ordine **hipermixolidio** superadiecta a mese sumit initium progrediensque per semitonium et tres tonos et semitonium venit ad triten hiperbolion descenditque per duos tonos et semitonium ad hipaten meson. Et iste modus sive tropus secundum predictum Gregorium in quibusdam codicibus trinominis scribitur, scilicet iastius, ipoastius et dolidius, apud nos **hipermixolidius** appellatur ab ‚hiper‘ Grece, ‚super‘ Latine. Inde secundum Wulstanum in Breviloquio super musicam **hipermixolidius** dicitur, hoc est mixtolidio superadditus.

v. hypomixolydus

hypernete *Bezeichnung für die nete hyperboleon — term for the nete hyperboleon*

[s.XI] WILLEH. HIRS. 42 (c. 41), 10: Tunc inter magadas mensus Guidonice ponas / Puncta quot ipse velit, nec **hypernete** tibi desit, / Huius **hypernete** synemmenon et ·A· gravis adde, / Sicque bis undena statuentur in ordine puncta. *cf.* Bronarski, *Figura* p. 35-39

hyperphrygius -a, -um vel subst. -i m. (ὑπερφρύγιος) ‚hyperphryisch‘, das ‚Hyperphrygische‘ — ‚hyperphrygian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der hyperiastischen und hyperäolischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (found between the hyperiastian and hyperaeolian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935: Tropi vero sunt quindecim, sed principales quinque, quibus bini cohaerent: id est lydius, cui adhaerent hypolydus et hyperlydius; secundum iastius, cui sociatur hypoiastius et hyperiastius; item aeolius cum hypoeolius et hyperaeolius; quartus phrygius cum duobus hypophrygius et **hyperphrygius**, quintus dorius cum hypodorio et hyperdorio (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13). [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hyperphrygius, hypoeolius, hypolydus, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, **hyperphrygius**, hyperaeolius, hyperlydius (*inde* WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hyperphrygius** est hyperiastium hemitonio, hyperdorium tono, lydium tono semis ... praecedens. *ibid.* al. (*inde* AURELIAN. 6, 41-42).

2 als Bezeichnung für eine Tonstufe (f oder g) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E-g) — as a term that designates a pitch (f or g) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g, or E-g)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 6: Quod autem supererit quarta scilicet parte, illam mensuris aggrediens primo per octo partes diviso, ypereolium ponens cum nona parte iuxta quem **yperfrigium** locans, ad ypereolium octies emenso spatio, cum nona parte **yperfrigio** invento. MON. Pythagoras p. 37, 16: Post iastium autem dorium statuens **yperfrigii** spatio geminato.

cf. Meyer Chr., *Mensura* p. 255

ex errore pro hypophrygius: AURELIAN. 6, 43.

hypoeolius -a, -um vel subst. -i m. (ὑποαίολιος) ‚hypoäolisch‘, das ‚Hypoäolische‘ — ‚hypoeolian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der hypophrygischen und hypolydischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (found between the hypophrygian and hypolydian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935 (inde REMIG. AUT. 498, 3-9. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13). [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, **hypoeolius**, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hypoeolius** est hypophrygium hemitonio, hypoiastium tono, hypodorium tono semis praecedens. *ibid.* al. (inde AURELIAN. 6, 32-43). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 17.

2 als Bezeichnung für eine Tonstufe (D oder a) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonkala von A-g bzw. E-ε) — as a term that designates a pitch (D or a) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g, or E-ε)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 18: Post ypolidium vero **ypoeolium** statuens geminato yperdorii spatio, post **ypoeolium** ypofrigium stare disposuit, geminato lidii spatio. cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

hypodorius (hypodoricus) -a, -um vel subst. -i m. (ὑποδωριος) ‚hypodorisch‘, das ‚Hypodorische‘ — ‚hypodorian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system

a einen Ganzton unter der Skala des hypophrygius acutior bzw. einen Halbton unter der Skala des hypophrygius gravior, mit der Oktavespecies t s t t s t t — a tone lower than the hypophrygius acutior transposition, or a semitone lower than the hypophrygius gravior transposition, with the octave species t s t t s t t

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 2: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorius, phrygius, lydius. His accesserunt gravissimus **hypodorius**, mox duo hypophrygii, gravior et acutior, deinde hypolydii totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorius medius, tum phrygius gravis et alter excelsus, totidem lydii, gravis et acutus, tum mixolydii pari diversitate, postremus hypermixolydius acutissimus.

b einen Ganzton unter der hypophrygischen bzw. einen Halbton unter der hypoiastischen Skala, mit der Oktavespecies t s t t s t t — a tone lower than the hypophrygian transposition, or a semitone lower than the hypoiastian transposition, with the octave species t s t t s t t

[s.V] MART. CAP. 9, 935. [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 13: modos VII, quorum nomina sunt haec: **hypodorius**, hypophrygius, hypolydius, dorius, phrygius, lydius, mixolydius (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. COMM. Boeth. II p. 294, 8. ANON. Gemnic. 3, 1, 19. IOH. TINCT. nat. 1, 9. GUILL. POD. 4, 1. GUILL. POD. 4, 4). BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 16: Sit in diatonico genere vocum ordo dispositus a proslambanomeno in neten hyperboleon atque hic sit **hypodorius** modus (ad loc.: COMM. Boeth. II p. 294, 13. inde IAC. LEOD. spec. 6, 5, 3. COMM. Boeth. II p. 294, 13. GUILL. POD. 4, 1). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: **hypodorius**, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hypo-**

dorius tonus est omnium gravissime sonans, propter quod et inferior nuncupatur. *ibid.* al. (inde AURELIAN. 6, 29-43). [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 7: Tonus est acuta enuntiatio vocis. Est enim harmoniae differentia et quantitas, quae in vocis accentu vel tenore consistit: cuius genera in quindecim partibus musici dividerunt, ex quibus hyperlydius novissimus et acutissimus, **hypodorius** omnium gravissimus (inde AURELIAN. 5, 12. HIER. MOR. 4 p. 17, 21). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 65, 5. al. GLOSS. Mart. Cap. 19/9, 24. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70-74 (cf. Bernhard, Clavis Gerberti 1 p. 86). ANON. Bernh. 1, 9. al. [s.XII] GUIDO AUG. 229. al. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7: sicut hactenus eiusdem Boetii formula testatur, quae singulos per ordinem tonos quindecim notulis dupliciter annotatos ostendit. Aliis quippe notulis exprimitur ibi dorius, id est primus tonus, atque aliis **ypodorius**, id est secundus tonus, aliis lidius, aliis ypolidius, aliis frigijs, aliis ypofrigijs, aliis mixolidijs, aliis ypermixolidijs. HIER. MOR. 20 p. 155, 17. WALT. ODINGT. 3, 9, 10. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 186. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 2: Boethius enim, quantum ad primum tractatum Graecis utitur nominibus, gravissimum modum vocat **hypodorium**. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 28. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 3. FR. GAFUR. op. 5, 8 (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8). NICOL. BURT. 1, 23, 130. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 9. al. GUILL. POD. 4, 1. al. HERB. TR. 2, pr. p. 43.

2 als Bezeichnung für die zweite Kirchentonart — as term for the second mode

a allgemein — general

[s.IX-X] ALIA MUS. 168 p. 171: gradale „Universi, qui te expectant“ totam speciem diapason **hypodorii** et insuper diapente percurrit (inde ANON. Bernh. 2, 90). al. [s.XI] HERMANN. mus. p. 63 (p. 147a). al. OLIVA 98: Dorius et qui sub eo est, **ypodorius**, a dorio dictus. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuratim descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus, protum autenticum dorium ... subiugales **hypodorium**, hypophrygium, hypolydium, hypermixolydium vocans. ARIBO 40 p. 30. PS.-GUIDO arithm. p. 57b: Dorius est authenticus, **ypodorius** subiugalis. FRUT. ton. p. 131: Introitus eiusdem modi **hypodorii**. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b). al. IOH. COTT. mus. 10, 38. [s.XII] ANON. Pannain p. 108. [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 156, 1: Plaga primi authentici dicitur **ypodorius** ab ‚hypos‘, quod est ‚sub‘, et ‚dorius‘, quasi sub dorio (ed.: subdorio). WALT. ODINGT. 5, 17, 4-6. ENGELB. ADM. 4, 9, 4. [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 32. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 10. HEINR. EGER 5 p. 47. [s.XV] GOB. PERS. p. 187a: Et hos plagales tonos Graeci per hanc praepositionem „hypo“, quae valet „sub“ Latine, appositam prioribus vocabulis tonorum determinabant. Unde **hypodorium** dixerunt plagalem dorii, hypophrygium plagalem phrygii. Et sic de aliis. UGOL. URB. 1, 47, 5: Nempe tropi secundum Graecos, quos Latini tonos appellant, octo esse reperiuntur, quorum primus dorius appellatur, secundus **hypodorius** quasi sub dorio, tertius phrygius. al. ANON. Carthus. nat. 3, 16. TRAD. Holl. I p. 177 (sim. TRAD. Holl. VI 37, 2). IOH. TINCT. nat. 1, 18. BONAV. BRIX. 15, 10. ADAM FULD. 2, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 7. SZYDLOV. 12 p. 47: primo et principaliter secundus vocatur **ipodorius**, quartus vocatur ipofrigius, sextus vocatur ipolidius, octavus vocatur ipomixolidius.

b zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system

[s.IX-X] ALIA MUS. 48 p. 127. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 52: **Ypodorius** descendit ad proslambanomenos, ascendit ad mese habens finalem semper in lycanos ypaton (sim. COMPIL. Paris. II p. 76). HERMANN. mus. p. 35 (p. 134a): Postremo, quod est absurdissimum, cum eius (sc. ypermixolydii) dispo-

sitio ab ·a· in ·aa· consistat, non aliam quam **ypodorica** positionem, de qua etiam praedictum est, incurrit. Nulla enim alia positio est a mese ad nete yperboleon quam quae est a proslambanomenon ad mese; et ideo ipsa lege naturae utrimque **ypodorica** est. HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b): **Ypodorius** disponitur ab ·A· in ·a·, mediatur et finitur ·D·. *al.* ODOR. SEN. p. 165: Plagalis proti, id est pars primi, qui et **hypodorius**, id est sub dorio, a lichanos incipit hypaton et in eadem desinit; usque ad mesen ascendit et ad proslambanomenon descendit. OLIVA 113. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. FRUT. ton. p. 127: Plagis proti, qui et **hypodorius**, ex eadem specie diapente superius, qua et authenticus eius constat inferiorius, id est ab ·a· ad ·D·; et ex prima specie diatessaron inferiorius, a (*ed.*: ad) ·D· scilicet ad ·A·, id est usque ad proslambanomenon; possidens inter ·A· et ·a· primam speciem diapason. [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr. GUIDO AUG. 240. *al.* TON. Gratianop. p. 46: Proslambanomenos, hypate hypaton, paripate hypaton, lichanos hypaton, hypate meson, paripate meson, lichanos meson, messe certis alternantes modulibus diapason **ipodorica** epitritis ac sexqualteris personant. [*s.XIII-XIV*] IOH. GROCH. 228. WALT. ODINGT. 5, 17, 12 descr. TAB. Basil. descr. ANON. Ellsworth 4 p. 220, 1: Gregorius huius operis consors ad dorium **ypodorium**, ad frigidum ypofrigium, ad lidium ypolidium, ad mixolidium ypomixolidium coaptavit fines in dictis litteris, prout superius notatum est, imponens. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. ANON. Carthus. nat. 7, 92. TRAD. Holl. III 10 p. 89 descr. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. *al.* BONAV. BRUX. 15, 58. FR. GAFUR. pract. 1, 7.

c zur Charakterisierung — with reference to characterization

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): si generaliter pro naturali ratione **ypodorium** suavem ... nominavero. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 47, 11: Sed **hypodorius** eo, quod sub dorio sit, dulcis prae omnibus et amabilis est. TRAD. Holl. III 10 p. 88. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58: **hypodorius** somnum ducit, dorius vero expellit. *al.* GUILL. POD. 4, 19.

3 als Bezeichnung für den tiefsten Ton — as term for the lowest note

a in einem Gesangsabschnitt (unspezifisch) — in a section of a chant (unspecific)

[*s.IX*] AURELIAN. 19, 48: versus antiphonarum istius toni (*sc. autenti deuteri*) iunguntur sonoritati versuum autenti proti usque prope finem excepto, quod is **ypodorica** plus quam prior congratulatur vocem. AURELIAN. 19, 66: Denique tandem aliquando his in antiphonarum versibus consentaneus est (*sc. plagis triti*) autentis proti melodiae, sed tamen **ypodorica** is plus illo retinet vocem. (*cf. col. 213, 52*)

cf. Ponte, Aurelianus p. 202-203

b in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E-ξ) — within a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the pitch collection from A-g, or E-ξ) [*s.XI*] ANON. Prag. 154: Hos autem XV^{cim}, ... quorum gravissimus **ypodorius**, acutissimus est yperlidius vel medius mese, primus et ultimus proslambanomenos et nete yperbole. (?) MON. Pythagoras p. 37, 20: Post ypofrigium ypoiaastium esse deliberans geminato eolii spatio, post ypoiaastium **ypodorium** omnium gravissimum geminato frigii spatio, et ad hunc locum secunda diapente est atque altera diapason. Ab acutissimo autem omnium, qui est yperlidius, usque ad gravissimum, qui est **ypodorius**, bis diapason idem Pythagoras esse decrevit.

cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

4 als Bezeichnung für eine zweioktavige Tonskala, die durch stufenweise Verschiebung innerhalb eines dreioktavigen diatonischen Systems gebildet wird — as term that designates

a two-octave pitch collection, which is formed through a step-wise transposition within a three-octave diatonic system

MON. Super unum 7. MON. Super unum 17. MON. Super unum 21: Quare VI ad XXIII bisdiapason efficit atque hyperlidii modum exprimit, quandoquidem XXIII numerus, qui est meses **hypodorii**, in proslambanomenon mutatur hyperlidii et relinquatur ab eadem mese deorsum una et integra diapason **hypodorii**.

cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVIII

[5 irrätlich: als Bezeichnung für die erste, sechste oder siebente Kirchentonart — erroneously: as term for the first, sixth or seventh mode]

[*s.X-XI*] TON. Lugd. 1, 1 (MüMn): Primus itaque **hypodorius**, qui Grece inscribitur autenticus protus, id est magister vel princeps primus, principium suae symphoniae sumit a mese et finem eius mittit in lichanos hypaton. TON. Lugd. 6, 1 (BrPr): Sextus tropus **hypodorius**, qui praetitulatur plagis triti, id est pars terti, principium et finem suum mittit in fine quinti, id est in parypate meson. TON. Lugd. 7, 1 (MüMn): Septimus tropus mixolydius vel **hypodorius**, qui praenotatur autentus tetrardus, id est magister quartus, incipit a paranete diezeugmenon et finitur in lichanos meson. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 302, 24: Septima autem species diapason, que est in ordine mixtolidii, quia non habet aliquam inferiorem similem speciem, secundum priorem ordinem specierum a lichano meson sumit proprium exordium progrediensque per diezeugmenon ascendit per duos tonos et semitonium et iterum per duos tonos et semitonium et cetera. Iste modus a mixtolidia Grecorum gente mixtolidius est appellatus et insuper **hipodoricus** vocatur secundum Gregorium in secundo libro Musice sue.

[6 irrätlich: als Bezeichnung für eine vom fünften Kirchenton abgeleitete (tiefer liegende?) Tonart — erroneously: as term for a mode derived from the fifth mode (placed lower?)]

[*s.XI*] COMPIL. Paris. I p. 193: Plagis autem eis (*sc. authenticis*) coniuncti dicuntur quatuor eorum inferiores, quia (*ms.*; *ed.*: qui) quasi quaedam partes sunt eorum, dum ab eis ex toto non recedunt, et inferiores eorum, quia sonus eorum pressior quam superiorum deprehenditur. Sunt et alii ex istis, qui videntur istis inferiores, videlicet (*ms.*; *ed.*: sex) qui remittentes in ipsis suis sonitibus de magistris habere videntur et finem de iunioribus; vocantur autem hypoiastius, id est medius protus, hypolydius, id est lateralis proti; hypolydius autem iunior est (*ms.*; *ed.*: idest) lateralis (*ms.*: latera vel) proti, lydius (*ms.*: ladius) medius dicitur, ypolis (*ms. et ed.*: a polis) lateralis dicitur (*ms.*; *ed.*: deuteri). **Hypodorius** eiusdem medius triti. Et habent proprios sonos in antiphonis tantummodo.

hypoiastius -a, -um vel subst. -i m. (ὑποιάστιος) 'hypoiastisch', das 'Hypoiastische' — 'hypoiastian'

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der hypodorischen und hypophrygischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition (found between the hypodorian and hypophrygian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[*s.V*] MART. CAP. 9, 935 (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13. *ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 10-1). CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, **hypoiastius**, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (*inde* WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hypoiastius** autem hypodorium hemitonio praecedens. *ibid.* *al.* (*inde* AURELIAN. 6, 30-43. WALT. ODINGT. 3, 9, 10).

2 als Bezeichnung für die zweite Kirchentonart — as term for the second mode

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: Primus tonus dorius et autentus protus. Secundus tonus **ypoiaastius** et plagis proti. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 249b: Secunda vero differentia tonus **ypoiaastius** et plagis proti.

3 als Bezeichnung für eine Tonstufe (B oder F) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A- $\sharp$ bzw. E- $\sharp$) — as a term that designates a pitch (B or F) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A- $\sharp$, or E- $\sharp$)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 19: Post ypofrigium **ypoiaastium** esse deliberans geminato eolii spatio, post **ypoiaastium** ypodorium omnium gravissimum geminato frigii spatio, et ad hunc locum secunda diapente est atque altera diapason.

cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

4 als Bezeichnung für eine aus der Oktavspecies s t t s t t t (s) = E F G a b c d e (f) gebildete Tonart (mit der Finalis a) — term that designates a mode with the octave species s t t s t t t (s) = E F G a b c d e (f) (with a as final)

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 302, 31: Octava quidem diapason in ordine hypermixtoliodio superadiecta a mese sumit initium progrediensque per semitonium et tres tonos et semitonium venit ad triten hyperbolion descenditque per duos tonos et semitonium ad hipaten meson. Et iste modus sive tropus secundum predictum Gregorium in quibusdam codicibus trinominis scribitur, scilicet iastius, **ipoiaastius** et dolidius, apud nos hypermixtolidius appellatur.

[5] irrtümlich: als Bezeichnung für eine vom ersten Kirchenton abgeleitete (tiefer liegende?) Tonart — erroneously: as term for a mode derived from the first mode (placed lower?)

[s.XI] COMPIL. Paris. I p. 193 (cf. col. 220, 36).

hypolydius -a, -um vel subst. -i m. (ὕπολύδιος) ‚hypolydisch‘, das ‚Hypolydische‘ — ‚hypolydian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system

a hypolydius acutior (einen Halbton unter der dorischen Skala, mit der Oktavspecies t t t s t t s — a semitone lower than the dorian transposition, with the octave species t t t s t t s) - **hypolydius gravior** (einen Ganzton unter der dorischen Skala — a tone lower than the dorian transposition)

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 2: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorius, phrygius, lydius. His accesserunt gravissimus hypodorius, mox duo hypophrygii, gravior et acutior, deinde **hypolydii** totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorius medius, tum phrygius gravis et alter excelsus, totidem lydi, gravis et acutus, tum mixolydii pari diversitate, postremus hypermixolydius acutissimus.

b einen Halbton unter der dorischen bzw. über der hypoäolischen Skala, mit der Oktavspecies t t t s t t s — a semitone lower than the dorian transposition, or a semitone higher than the hypoeolian transposition, with the octave species t t t s t t s)

[s.V] MART. CAP. 9, 935 (inde FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13. ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 10. REMIG. AUT. 497, 20).

[s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 13: Has igitur constitutiones si quis totas faciat acutiores vel in gravius totas remittat secundum supradictas diapason consonantiae species, efficiet modos VII, quorum nomina sunt haec: hypodorius, hypophrygius, **hypolydius**, dorius, phrygius, lydius, mixolydius (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. COMM. Boeth. II p. 294, 8. ANON. Gemnic. 3, 1, 19. GUILL. POD.

4, 1). BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 23: si in hypophrygio toni rursus intentionem voces acceperint, **hypolydii** modulatio nascetur. At si **hypolydium** quis semitonio intendat, dorium faciet (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 18-19. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 4. COMM. Boeth. II p. 294, 27. COMM. Boeth. II p. 308, 13. FR. GAFUR. op. 5, 8. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, **hypolydius**, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hypolydius** est hypoeolium hemitonio, hypophrygium tono, hypoiastium tono semis, hypodorium ditono praecedens. *ibid.* al. (inde AURELIAN. 6, 33-43). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 40, 1. al. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 498, 2. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70-73 (cf. Bernhard, Clavis Gerberti 1 p. 86). ANON. Bernh. 1, 9. al. [s.XII] GUIDO AUG. 238. al. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7: sicut hactenus eiusdem Boetii formula testatur, quae singulos per ordinem tonus quindecim notulis dupliciter annotatos ostendit. Aliis quippe notulis exprimitur ibi dorius, id est primus tonus, atque aliis ypodorius, id est secundus tonus, aliis lidius, aliis **ypolidius**, aliis frigiis, aliis ypofrigius, aliis mixolidius, aliis ypermixolidius. HIER. MOR. 20 p. 155, 19. WALT. ODINGT. 3, 9, 13. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 187. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 2: Boethius enim, quantum ad primum tractatum Graecis utitur nominibus, gravissimum modum vocat hypodorium, secundum a gravissimo hypophrygium, tertium **hypolydium**, quartum hypermixolydium, quintum dorium, sextum phrygium, septimum lydium, octavum mixolydium. al. COMM. Boeth. II p. 294, 37. al. ANON. Ellsworth 3 p. 196, 1. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 3. NICOL. BURT. 1, 23, 130. GUILL. POD. 4, 4. HERB. TR. 2, pr. p. 43.

2 als Bezeichnung für die sechste Kirchentonart — as term for the sixth mode

a zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system

[s.IX-X] ALIA MUS. 15 p. 107: Tertium modum **hypolydium** tertia species diapason determinat in eum, quem vocant triten diezeugmenon nervum. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 56: **Ypolidius** descendit ad parypate ypaton ascenditque ad trite diezeugmenon finalem habens in parypate meson (sim. COMPIL. Paris. II p. 76). al. HERMANN. mus. p. 37 (p. 134b): **Ypolidius** construitur a ·C· in ·c·, mediatur et finitur ·F·. al. ODOR. SEN. p. 184: Plaga<lis> triti, id est pars tercii, qui et **hypolidius**, a parhypatemeson incipit et in eadem desinit; usque ad trite diezeugmenon ascendit et ad parhypatehypaton descendit. OLIVA 115. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. FRUT. ton. p. 153. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr. GUIDO AUG. 238. TON. Gratianop. p. 46. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 228. WALT. ODINGT. 5, 17, 12 descr. TAB. Basil. descr. ANON. Ellsworth 4 p. 220, 2: Gregorius, huius operis consors, ad dorium ypodorium, ad frigium ypofrigium, ad lidium **ypolidium**, ad mixolidium ypomixolidium coaptavit, fines in dictis litteris, prout superius notatum est, imponens. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. ANON. Carthus. nat. 7, 96. TRAD. Holl. III 10 p. 89 descr. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. al. BONAV. BRIX. 15, 113: Sextus tonus vel modus vel plaga triti sive **hypolidius**, quod idem est, finitur in voce sexta ·F· et formatur ex tertia specie diapente et ex tertia diatessaron inferius. Habet potestatem ascendere sex voces supra suum finalem per tonos et semitoniam et descendere quartam sub finali. al. FR. GAFUR. pract. 1, 7. al.

b zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): si generaliter pro naturali ratione ... **ypolidium** lamentabilem ... nominavero. IOH.

COTT. mus. 18, 14: Sed et in auctoribus quaerimoniae per **hypolydium**, quia is miserabilem sonum habet, frequentissime decantantur (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 74, 7). [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 47, 17: **Hypolydus**, qui sub lydio esse comprehenditur, etiam dulciori sonoritate refertur (*sim.* UGOL. URB. 1, 84, 2). TRAD. Holl. III 10 p. 88: Ast **ypolidius** est affabilis atque benignus (*sim.* TRAD. Holl. VI 39, 19. BONAV. BRIX. 18, 34). BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58: **Hypolydus** vero ipsi Veneri est attributus, quae fortuna est, feminea tamen, quia provocat ad lacrimas pias quandoque. *al.* GUILL. POD. 4, 19.

c *allgemein — general*

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 63 (p. 147b). OLIVA 100: Lidi-
dus, derivativus eius **ypolidius**. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16),
1: Boetius in dispositione octo troporum figuraliter descripta,
ubi tropis primis eorum notat nominibus, protum autenticum
dorium ... subiugales hypodorium, hypophrygium, **hypoly-**
dium, hypermixolydium vocans. ARIBO 40 p. 30. PS-
GUIDO arithm. p. 57b: Dorius est authenticus, hypodorius
subiugalis, phrygius authenticus, hypophrygius subiugalis, li-
dus authenticus, **hypolidius** subiugalis, mixolidius dicitur
authenticus, hypomixolidius subiugalis. FRUT. ton. p. 156:
Graduales **hypolydii** cum authentico suo. *al.* THEOG. METT.
28, 2 (p. 191b). *al.* IOH. COTT. mus. 22, 65: si diversa prin-
cipia cantuum differentiis numerum darent, multo plures es-
sent differentiae in **hypolydio**, mixolydio et hypomixolydio,
quam nunc sunt. *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 108. [*s.XIII*]
HIER. MOR. 20 p. 156, 4: plaga tertii authentici **hypolydus**
dicitur ab ‚hypos‘ et ‚lydius‘, quasi sub lydio (*ed.*: sublydio).
ENGELB. ADM. 4, 9, 8. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 113, 6.
SUMM. GUID. comm. 1, 32. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 11. [*s.XV*]
UGOL. URB. 1, 47, 5: quintus lydius, sextus **hypolydus**, id
est sub lydio. *al.* ANON. Carthus. nat. 3, 16. TRAD. Holl.
I p. 177: plagales <seu subiugales ad> radicem primorum ad-
dita hac praepositione ‚hypo‘ eisdem nominibus nominantur,
ut hypodorius, hypophrygius, **hypolydus**, hypomixolydus
tonus (*sim.* TRAD. Holl. VI 37, 2). TRAD. Holl. III 10 p. 88.
IOH. TINCT. nat. 1, 18. ADAM FULD. 2, 13. FR. GAFUR.
pract. 1, 7. SZYDLOV. 12 p. 47: primo et principaliter se-
cundus vocatur ipodorius, quartus vocatur ipofrigius, sextus
vocatur **ipolidius**, octavus vocatur ipomixolidius.

3 *als Bezeichnung für eine Tonstufe (E oder h) in ei-
nem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (ent-
sprechend der Tonkala von A-g bzw. E-g) — as a term that
designates a pitch (E or h) in a two-octave system from hy-
podorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g,
or E-g)*

[*s.XI*] MON. Pythagoras p. 37, 17: Post iastium autem do-
rium statuens yperfrigii spatio geminato, post dorium vero
ypolidium locans geminato yperiaatii spatio, et hic secunda
diatessaron est. Post **ypolidium** vero ypoecolium statuens ge-
minato yperdorii spatio.

cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

[4 *irrtümlich: als Bezeichnung für die zweite oder dritte
Kirchentonart — erroneously: as term for the second or third
mode*]

[*s.X-XI*] TON. Lugd. 2, 1 (BrPr): Secundus tropus **hypo-**
lidius Grece inscribitur plagis proti, id est particularis
vel lateralis primi. TON. Lugd. 3, 1 (MüMn): Tertius tropus **hy-**
polidius, qui inscribitur authenticus deuterus, id est magister
vel princeps secundus. PS-GUIDO form. ton. 3, 12: Phrygius
modus est protus, **hypolydus** deuterus estque. (?)

[5 *irrtümlich: als Bezeichnung für eine vom ersten Kir-
chenton abgeleitete (tiefer liegende?) Tonart — erroneously:
as term for a mode derived from the first mode (placed
lower?)*]

[*s.XI*] COMPIL. Paris. I p. 193 (*cf.* col. 220, 36).

hypomixolydus -a, -um *vel subst.* -i *m.* (ὑπομιξολύδιος)
,hypomixolydisch‘, das ‚Hypomixolydische‘ (Bezeichnung für
die achte Kirchentonart) — ‚hypomixolydian‘ (term for the
eighth mode)

1 *zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference
to disposition and register within the tonal system*

[*s.X-XI*] TON. Lugd. 8, 1 (Br): De octavo tono. Octavus tro-
pus **hipomixoli<di>us**, qui inscribitur plagis tetrardi ... fi-
nem suum claudit in fine septimi, hoc est in lycanos meson.
HERMANN. mus. p. 37 (p. 134b): **Ypomixolidius** ordinatur a
‚D‘ in ‚d‘, mediatur et finitur ‚G‘. HERMANN. mus. p. 41 (p.
137a) - p. 43 (p. 138 descr.). HERMANN. mus. p. 51 (p. 142b).
HERMANN. mus. p. 55 (p. 144 descr.). OLIVA 116. ARIBO
33 p. 28. ARIBO 46 p. 30. ARIBO 60 p. 32. ARIBO 74 p. 33.
PS-GUIDO arithm. p. 57a. FRUT. ton. p. 167: Plagis tetrardi,
qui et **hypomixolydus** dicitur, constat ex prima vel potius
ex quarta specie diatessaron inferius, quae est a ‚D‘ ad ‚G‘,
superius vero ex quarta specie diapente, qua et authenticus eius
constat inferius, quae est ab eadem ‚G‘ in acutam ‚d‘, hoc est
inter lichanon hypaton et paraneten diezeugmenon. [*s.XI-
XII*] QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25-27. QUAEST. MUS. 2, 26
p. 97 descr. COMPIL. Paris. II p. 77. [*s.XIV*] TAB. Basil.
descr. ANON. Ellsworth 4 p. 220, 3: Gregorius, huius operis
consors, ad dorium ypodorium, ad frigium ypofrigium, ad li-
dium ypolidium, ad mixolidium **ypomixolidium** coaptavit,
fines in dictis litteris, prout superius notatum est, imponens.
[*s.XV*] ANON. Carthus. nat. 7, 98. TRAD. Holl. III 10 p. 89
descr. BONAV. BRIX. 15, 10. BONAV. BRIX. 15, 133: Octa-
vus tonus vel modus vel plaga tetrardi sive **hypomixolidius**,
quod idem est, finitur in voce septima ‚G‘; habet potestatem
ascendere usque ad duodecimam ‚E‘ ... Deponitur vero a fine
usque ad quartam litteram ‚D‘. FR. GAFUR. pract. 1, 7. FR.
GAFUR. pract. 1, 15.

2 *allgemein — general*

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a): Quorum (*sc. tro-
porum*) quatuor autentici, id est auctores, quatuor plagae, id
est laterales vel subiugales sunt. Vocantur ita secundum vete-
res: dorius, frigijs, lidijs, mixolidijs; subiugales vero ita: ypo-
dorius, ypofrigius, ypolidijs, **ypomixolidius**. HERMANN.
mus. p. 63 (p. 147b). OLIVA 101: Mixolidius, subiugalis eius
ypomixolidius. ARIBO 51 p. 31. PS-GUIDO arithm. p.
57b: mixolidius dicitur authenticus, **hypomixolidius** subi-
ugalis. FRUT. ton. p. 178. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b).
THEOG. METT. 38, tit. (p. 194b). IOH. COTT. mus. 10, 38.
Graeci autem phrongo, id est tonos, gentium vocabulis sic
effert: I dorius, II hypodorius, III phrygius, IV hypophry-
gius, V lydius, VI hypolydus, VII mixolydus, VIII **hypomi-**
xolydus (*inde* ANON. Pannain p. 108). IOH. COTT. mus.
15, 21-23. IOH. COTT. mus. 16, 20. IOH. COTT. mus. 22,
65: Nam si diversa principia cantuum differentiis numerum
darent, multo plures essent differentiae in hypolydio, mixo-
lydio et **hypomixolydio**, quam nunc sunt. [*s.XII*] GUIDO
AUG. 256. [*s.XIII*] HIER. MOR. 20 p. 156, 5: Plaga quarti au-
thentici **hypomixolydus** dicitur ab ‚hypos‘, quod est ‚sub‘, et
‚mixolydus‘, quasi sub mixolydio (*ed.*: submixolydio). IOH.
GROCH. 228. ENGELB. ADM. 4, 9, 10: mixolidius, i. e. mix-
tus lydius vel minor lydius: Cuius plagalis est octavus tonus in
ordine, qui aput Boecium vocatur **ypomixolidius**, i. e. mi-
xolidio subpositus vel subiunctus. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec.
6, 5, 6. SUMM. GUID. comm. 1, 32. GOSCALC. 1, 5 p. 70,
11. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 47, 5-23. ANON. Carthus. nat.
3, 16. TRAD. Holl. I p. 177: plagales ... addita hac praepo-
sitione ‚hypo‘ eisdem nominibus nominantur, ut hypodorius,
hypophrygius, hypolydus, **hypomixolydus**. TRAD. Holl.
III 10 p. 88. TRAD. Holl. VI 37, 2. IOH. TINCT. nat. 1,
10: Porro octavum tonum Ptholomaeus superaddidit, quem

hypomixolydium nominavit. ADAM FULD. 2, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 7. SZYDLOV. 12 p. 47.

3 zur Charakterisierung — with reference to characterization
[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): **ypomixolidium** iocundum vel exultantem ... nominavero. [s.XV] UGOL. URB. 1, 47, 19.
v. hypermixolydium

hyponomenos Neologismus für die Tonstufe Γ — neologism for the note Γ

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9: Cum enim Guido cum sequacibus adiunctas sive superadditas voces innominatas reliquerint, volui prius supplere Guidonem et chordam in gravibus adiunctam, videlicet $\cdot\Gamma\cdot$ ut, **hyponomenon** vocare, id est gravem sonum, quia in manu gravissimus est. ADAM FULD. 2, 9 descr.

hypopanthos Bezeichnung für die Tonstufe Γ — term that designates the note Γ

[s.XV] ANON. Ellsworth 4 p. 224, 1: Guido vero elucidans istorum quatuor monocordorum in uno facta componens tale monocordum ordinavit addens $\cdot\Gamma\cdot$ litteram sui nominis inicialem, que dicitur **ypopanthos**, sub $\cdot A \cdot$, que est proslembemanos. ANON. Carthus. pract. 16, 41 descr.: <Comparatio monocordorum Boetii et Guidonis> ... **Ypopanthos** - gamma - $\cdot\Gamma\cdot$ ut. TAB. Catan. p. 146: Gamaut; **ypapanchos**.

hypophrygius -a, -um vel subst. -i m. ($\psi\pi\phi\rho\gamma\gamma\iota\omicron\varsigma$) ‚hypophrygisch‘, das ‚Hypophrygische‘ — ‘hypophrygian’

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system

a hypophrygius gravior (einen Halbton über der hypodorischen Skala — a semitone higher than the hypodorian transposition) - **hypophrygius acutior** (einen Ganzton über der hypodorischen Skala, mit der Oktavspecies $t\ t\ s\ t\ t\ s\ t$ — a tone higher than the hypodorian transposition, with the octave species $t\ t\ s\ t\ t\ s\ t$)

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 2: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorius, phrygius, lydius. His accesserunt gravissimus hypodorius, mox duo **hypophrygii**, gravior et acutior, deinde hypolydii totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorius medius, tum phrygius gravis et alter excelsus, totidem lydii, gravis et acutus, tum mixolydii pari diversitate, postremus hypermixolydii acutissimus.

b einen Halbton unter der hypoäolischen bzw. über der hypoäolischen Skala, mit der Oktavspecies $t\ t\ s\ t\ t\ s\ t$ — a semitone lower than the hypoaolian transposition, or a semitone higher than the hypoastian transposition, with the octave species $t\ t\ s\ t\ t\ s\ t$

[s.V] MART. CAP. 9, 935 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 17). [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 13: Has igitur constitutiones si quis totas faciat acutiores vel in gravius totas remittat secundum supradictas diapason consonantiae species, efficiet modos VII, quorum nomina sunt haec: hypodorius, **hypophrygius**, hypolydius, dorius, phrygius, lydius, mixolydius (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. COMM. Boeth. II p. 294, 8. ANON. Gemnic. 3, 1, 19. GUILL. POD. 4, 1. GUILL. POD. 4, 4). BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 21: Erit igitur tota constitutio acutior effecta **hypophrygius** modus. Quod, si in **hypophrygio** toni rursus intentionem voces acceperint, hypolydii modulatio nascetur (inde IAC. LEOD. spec. 6, 5, 3-4. COMM. Boeth. II p. 294, 25-26. FR. GAFUR. op. 5, 8. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8. GUILL. POD. 4, 1). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim:

hypodorius, hypoiastius, **hypophrygius**, hypoaolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **Hypophrygius** est hypoiastium hemitonio, hypodorium tono praecedens. *ibid.* al. (inde AURELIAN. 6, 31-43). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 40, 1-3. al. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70-73 (cf. Bernhard, Clavis Gerberti 1 p. 86). ANON. Bernh. 1, 9. al. [s.XII] GUIDO AUG. 238. al. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7: sicut hactenus eisdem Boetii formula testatur, quae singulos per ordinem tonos quindecim notulis dupliciter annotatos ostendit. Aliis quippe notulis exprimitur ibi dorius, id est primus tonus, atque aliis ypodorius, id est secundus tonus, aliis lidiis, aliis ypolidiis, aliis frigiis, aliis **ypofrigius**, aliis mixolidiis, aliis ypermixolidiis. HIER. MOR. 20 p. 155, 18. WALT. ODINGT. 3, 9, 13. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 186. IAC. LEOD. spec. 6, 12, 2-6. al. IAC. LEOD. spec. 6, 13, 14. al. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 2: Boethius enim, quantum ad primum tractatum Graecis utitur nominibus, gravissimum modum vocat hypodorium, secundum a gravissimo **hypophrygium**. COMM. Boeth. II p. 294, 37. al. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 3. IOH. TINCT. nat. 1, 9. FR. GAFUR. op. 5, 8. NICOL. BURT. 1, 23, 130. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 9. al. GUILL. POD. 4, 1. al. HERB. TR. 2, pr. p. 43.

2 als Bezeichnung für die vierte Kirchentonart — as term for the fourth mode

a zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system

[s.IX-X] ALIA MUS. 138 p. 199 (inde ANON. Bernh. 2, 84). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 54: **Ypophrygius** habet descensum ad ypate ypaton, ascensum ad paramese habens finalem semper in ypate meson (sim. COMPIL. Paris. II p. 76). al. TON. Lugd. 4, 1. HERMANN. mus. p. 37 (p. 134b): **Ypofrigius** constituitur a $\cdot B \cdot$ in $\cdot h \cdot$, mediatur et finitur $\cdot E \cdot$. al. ODOR. SEN. p. 173: Plaga<lis> deuteri, id est pars secundi, qui et **hypophrygius**, ab hypate meson incipit et in eadem desinit; usque ad parameson ascendit et ad hypate hypaton descendit. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. FRUT. ton. p. 140: Plagis deuteri, qui et **hypophrygius**, constat superius ex secunda specie diapente, id est ab $\cdot E \cdot$ ad $\cdot h \cdot$, inferius vero ex secunda specie diatessaron, quae est ab $\cdot E \cdot$ ad $\cdot B \cdot$. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr. GUIDO AUG. 238. TON. Gratianop. p. 46: Horum dispositione sonorum **hipophrygium** modulationem pariter epo<c>doica sub intensione personant modulibus epitritis ac sexquialteris diapason percurrentibus tonis a sua sede semitoniis. Hypolydium modulandi specie<m> **ypophrygio** epocdoica intensione tenuato armonica tradit institutio acutiori omnium exurgere consonantiarum ordinem. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 228. WALT. ODINGT. 5, 17, 12 descr. TAB. Basil. descr. ANON. Ellsworth 4 p. 220, 2: Gregorius, huius operis consors, ad dorium ypodorium, ad frigium **ypofrigium**, ad lidiium ypolidum, ad mixolidium ypomixolidium coaptavit fines in dictis litteris, prout superius notatum est, imponens. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. ANON. Carthus. nat. 7, 94. TRAD. Holl. III 10 p. 89 descr. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. al. BONAV. BRIX. 15, 80: Quartus tonus vel modus vel plaga deuteri sive **hypophrygius**, quod idem est, finitur in voce quinta $\cdot E \cdot$ et formatur ex secunda specie diapente et secunda diatessaron communi et inferius, licet raro utatur diatessaron inferius, sed tamen potest. al. FR. GAFUR. pract. 1, 7. al.

b allgemein — general

[s.XI] HERMANN. mus. p. 63 (p. 147b). al. OLIVA 99: Frigius et qui sub eo est, **ypofrigius**, a frigio dictus. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuratiter descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus,

protum autenticum dorium ... subiugales hypodorium, **hypophrygium**, hypolydium, hypermixolydium vocans. ARIBO 40 p. 30. Ps.-GUIDO arithm. p. 57b: Dorius est authenticus, hypodorius subiugalis, phrygius authenticus, **hypophrygius** subiugalis. FRUT. ton. p. 148: Introitus eiusdem modi **hypophrygii**. al. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b). al. IOH. COTT. mus. 10, 38. al. [s.XII] ANON. Pannain p. 108. [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 156, 3: Plaga vero secundi authentici **hypophrygius** dicitur ab 'hypos', et 'phrygius', quasi sub phrygio (ed.: subphrygio). WALT. ODINGT. 5, 17, 4-6. ENGELB. ADM. 4, 9, 6. [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 32. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 11. HEINR. EGER 5 p. 47. [s.XV] GOB. PERS. p. 187a: Et hos plagales tonos Graeci per hanc praepositionem 'hypo', quae valet 'sub' Latine, appositam prioribus vocabulis tonorum determinabant. Unde hypodorium dixerunt plagalem dorii, **hypophrygium** plagalem phrygii. Et sic de aliis. UGOL. URB. 1, 47, 5. al. ANON. Carthus. nat. 3, 16. TRAD. Holl. I p. 177: plagales <seu subiugales ad> radicem primorum addita hac praepositione 'hypo' eisdem nominibus nominantur, ut hypodorius, **hypophrygius**, hypolydius, hypomixolydius tonus (sim. TRAD. Holl. VI 37, 2). IOH. TINCT. nat. 1, 18. ADAM FULD. 2, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 7. SZYDLOV. 12 p. 47: primo et principaliter secundus vocatur ipodorius, quartus vocatur **ipofrigius**, sextus vocatur ipolidius, octavus vocatur ipomixolidius.

c zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): si generaliter pro naturali ratione ypodorium suavam, **ypofrigium** modestum vel morosum ... nominavero. ARIBO 17 p. 47: qui quosdam modos infirmiores, quosdam etiam sensit saniores, quem frigiis ad quendam thalamum traduxit **ypofrigius**que penitentem reduxit. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 3, 9. [s.XV] UGOL. URB. 1, 47, 15: **Hypophrygius** vero non tam aspere sonat. TRAD. Holl. III 10 p. 88: Ast **ypofrigius** est blandus mitisque, modestus. / Ad pacem venit hic et succensas mitigat iras (sim. TRAD. Holl. VI 39, 15. BONAV. BRUX. 18, 28). *ibid.* al. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58: Mercurius vero **hypophrygium** reget. Nam iste modus adulatorum est, qui viciosos et sapientes probosque aequo modo collaudant et ad utramque partem facile convertuntur, hoc est ad lamentum et ad laetitiam, ad incitationem et ad sedationem, qualis est natura Mercurii, qui cum bonis bonus et cum malis est pessimus. al. GUILL. POD. 4, 19.

3 als Bezeichnung für eine Tonstufe (C oder G) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E-ξ) — as a term that designates a pitch (C or G) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from A-g, or E-ξ)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 19: Post ypolidium vero ypoecolium statuens geminato yperdorii spatio, post ypoecolium **ypofrigium** stare disposuit, geminato lidii spatio. Post **ypofrigium** ypoastium esse deliberans geminato eolii spatio. cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

[4 irrümlich: als Bezeichnung für die zweite Kirchentonart — erroneously: as term for the second mode]

[s.X-XI] TON. Lugd. 2, 1 (MüMn): Secundus tropus **hypophrygius** Grece inscribitur plagis proti, id est particularis vel lateralis primi.

I

5

I, i 1. Markierungspunkt in Messuren 2. Tonbuchstabe 3. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanus-buchstabe') 4. als Teil der Vokalreihe zur musikalischen Inventionshilfe 5. Kennbuchstabe für die dritte Kirchentonart 6. Kennbuchstabe zur Anzeige der imperfekten (zweizeitigen) Messurierung — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') 4. as part of the series of vowels used to invent musical composition 5. letter that identifies the third mode 6. letter that designates imperfect (duple) mensuration

1 Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (für die parhypate meson diatonos) — in the system A - LL (for the parhypate meson diatonos) [s.VI] BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 20: **I** parhypate meson diatonos tonum obtinens ad lichanon meson diatonon, duobus autem tonis distans a mese. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 35, 4: 5832, qui una cum littera **I** iungatur ipsi parhypate meson diatonos, quae in genere hoc tono distat a lichano meson diatono. IAC. LEOD. spec. 5, 44, descr. al. cf. 2 b col. 229, 15

b im System: A^B B^C C^D D^E E^F F^G G^H H^I I^K K^L L^M M^N N^O (für die trite diezeugmenon) — in the system: A^B B^C C^D D^E E^F F^G G^H H^I I^K K^L L^M M^N N^O (for the trite diezeugmenon) [s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 6: **I** trite diezeugmenon. BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 11. al. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 288, 40.

c im System: A B C^D D E F G^H H I K^L L M N O^S P (Z) — in the system: A B C^D D E F G^H H I K^L L M N O^S P (Z) [s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde GUIDO AUG. 211 descr. HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). al. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. al. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B t C s D t E t F t G s H t **I** t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1. al. cf. Broune, System

d im System: A B^S C^D D E F^G G H I K^L L M N O^S P Q R S — in the system: A B^S C^D D E F^G G H I K^L L M N O^S P Q R S MON. Prima corda I 36: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M et IIII^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur IIII^{or} notantur per hos characteres 7 7 (ed.: f) N 7. al. MON. Prima corda II 14. al.

e im System: A B^S C^D D E^F F G H^S / (Z, SM)^S I^S K^L L M^S N O P (für die paramese) — in the system: A B^S C^D D E^F F G H^S / (Z, SM)^S I^S K^L L M^S N O P (for the paramese)

[s.XI] Ps.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **I** paramese. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66-67. MON. Designata p. 70, 13. MON. Divide mon. p. 3, 8. MON. Mon. compos. I p. 69, 57. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 11: Deinde divide usque ad M in tres partes et in quarta pone **I** eritque iterum symphonia diapente, corda cuius vocatur paramese. al.

65

MON. Si vis metiri I p. 9, 29. *al.* MON. Totam tabulam p. 11, 7. *al.* CYMB. Omne instr. 3, 7: Et sicut per A inventum est H, ita per B invenies I, pro quo moderni ponunt $\sharp$, quod vocatur quadratum.

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a *im System:* A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P — *in the system:* A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P

[*s.IX*] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [*s.XI*] ODOR. SEN. p. 154: ·I· Paramese, id est iuxta meson (*pro mesen?*). ODOR. SEN. p. 213 descr. [*s.XIV*] ANON. Meyer 12, 5 descr. *al.* [*s.XV*] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 8. *cf.* 1 e col. 228, 58. *cf.* Browne, *System*

b *im System:* a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (*für die parhypate meson diatonos*) — *in the system:* a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (*for the parhypate meson diatonos*)

(*cf.* col. 228, 25) [*s.IX-X*] ALIA MUS. 108 p. 190: A tertia specie diapason, quae est ·y·, inchoatur quintus tropus finiturque in diapente, quod est ·i·. (*inde* ANON. Bernh. 1, 70). ALIA MUS. 146 p. 193: addita sesquiocava proportionem, quod est ab ·m· ad ·i· (*inde* ANON. Bernh. 1, 78). *al.* [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 2, 83-127.

cf. Santosuosso, *Notations* p. 56 sqq.

c *im System:* A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite symmenon) N (= nete symmenon) ^sO P Q — *in the system:* A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite symmenon) N (= nete symmenon) ^sO P Q

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·I· - corda caphe - simphonia sizzaascer - metrum paramese - vox theope.

d *im System:* A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (*für die trite symmenon*) — *in the system:* A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (*for the trite symmenon*)

[*s.XI*] PS-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... ·I· trite symmenon. *al.*

e *im System:* A B^sC D E^sF G^sH I K^sL M N O^sP — *in the system:* A B^sC D E^sF G^sH I K^sL M N O^sP

[*s.XI*] ANON. Prag. 181: ·A·t·B·t·C·s·D·t·E·t·F·t·G·s·H·t·I·t·K·. *al.* *cf.* 1 c col. 228, 38.

f *im System:* Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — *in the system:* Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p

[*s.XII*] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 11.

g *im System:* Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ^sR S — *in the system:* Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ^sR S

[*s.XIII-XIV*] WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. *al.*

h *im System:* a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — *in the system:* a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss

[*s.XIV*] ANON. Meyer 11, 11: Primum semitonium est ·b·c·, secundum ·e·f·, tertium ·k·l·, quartum ·n·o·, quintum ·r·s·, Tercium semitonium, quod est medium in ista 5, potest anticipari per ·i·k·, et extremum semitonium potest locari super ·q·r·. ANON. Meyer 11, 13 descr.

i *im System:* a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p (q) — *in the system:* a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p (q)

[*s.XV*] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 22: Semitonium igitur ... in sexquiquintadecima proportionem et in superparticulari ponere conaris, ut inter ·B· et ·C· ac inter ·E· et ·F·, inter ·H· et ·I·. *al.*

3 Ausführungshinweis (*für einen tieferen Ton*) (*littera significativa, 'Romanusbuchstabe'*) — direction for performance (*that indicates a lower pitch*) (*littera significativa, 'Romanian letter'*)

[*s.IX-X*] NOTK. BALB. p. 69: I iusum vel inferius insinuat gravitudinemque pro g interdum indicat. (*inde* FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 41: I trahit inferius. [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63: Sed et ex superscriptis omnibus has tantum in nostris antiphonariis frequentari repperimus: a c e h i m s t.

cf. Smits v. W., *Muziekgeschiedenis* 2 p. 142 sqq.; Floros, *Neumenkunde* 2 p. 138 sqq.; Corbin, *Neumen* p. 187

4 als Teil der Vokalreihe a e i o u zur musikalischen Inventionshilfe (a = Γ , e = A, i = B, o = C, u = D, a = E usw.) — as part of the series of vowels a e i o u used to invent musical composition (a = Γ , e = A, i = B, o = C, u = D, a = E etc.)

[*s.XI*] GUIDO micr. 17, 25: · Γ ·A·B· ... ·f·g· $\frac{a}{\alpha}$ · ..., ubi cum duobus ubique subsonis, in quibus quinque habeantur vocales (*ad. loc.*: QUAT. PRINC. 3, 7). ARIBO 63-66 p. 70. COMM. Guid. 59 p. 169. LIB. SPEC. 58 p. 53 sqq.: De uno subsono Guidonis. LIB. SPEC. 67 p. 54 sqq.: De quinque supersonis. IOH. COTT. mus. 20, 8. IOH. COTT. mus. 20, 12: Cum enim ego in praemisso cantu parhypate meson o i attribuerim, tu ibidem e i vel a o vel a u vel quidquid tale volueris, locare poteris, dummodo persistas in ordine, quem inceperis. *al.* [*s.XIII-XIV*] WALT. ODINGT. 5, 6, 5. [*s.XV*] FR. GAFUR. op. 5, 6.

5 Kennbuchstabe für die dritte Kirchentonart in einer erweiterten Vokalreihe („Tonarbuchstabe“ *cf.* Omlin, *Tonarbuchstaben*) — letter that identifies the third mode in an extended series of vowels (a = I, e = II, i = III, o = IV, u = V, η = VI, y = VII, ω = VIII)

[*s.XI*] FRUT. ton. p. 135-137. *al.* IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi, id est toni, vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum H Graecum, septimum y, octavum ω (*sim.* ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5. COMPIL. Lips. p. 132).

6 Kennbuchstabe zur Anzeige der imperfekten (zweizeitigen) Mensurierung — letter that designates imperfect (duple) mensuration

[*s.XIV*] MARCH. pom. 37, 15: Nam quidam ponunt i et p innuentes imperfectum et perfectum, quidam vero t et b innuentes ternariam divisionem temporis et binariam, et quidam alia signa secundum beneplacitum eorundem. MARCH. pom. 54, 14: Si autem aliquis cantus proportionetur ex una longa perfecta vel pluribus et duabus brevibus aequalibus vel pluribus pertinentibus ad modum imperfectum, tunc post longam, si sola fuerit, vel post ultimam, si plures, ponatur signum perfectionis; supra vero brevem primam littera i. [*s.XV*] PROSD. ital. I p. 234a: Item aliter pro perfectione ponunt litteram P denotantem nobis perfectionem, et pro imperfectione litteram I denotantem nobis imperfectionem. *ibid.*: Universaliter vero pro omni tempore imperfecto ponunt duas, scilicet T et I nobis denotantes tempus imperfectum ut hic: T I (*sim.* PROSD. ital. II p. 47). *al.*

iacens Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume [*s.XI*] ARIBO 26 p. 49: „Neumae nempe unius soni fiunt re-percussione“, cum simplices sunt, id est vel una virgula vel una iacens, vel, cum duplices aut triplices, in eiusdem sunt soni re-percussione. NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, evanescens.

iastius -a, -um vel subst. -i m. ‚iastisch‘, das ‚Iastische‘ — ‘iastian’

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (zwischen der dorischen und phrygischen Skala im System von fünfzehn, jeweils um einen Halbtonschritt versetzten Skalen) — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system (found between the dorian and phrygian transpositions within a collection of fifteen scales, each transposed by a semitone)

[s.V] MART. CAP. 9, 935: Tropi vero sunt quindecim, sed principales quinque, quibus bini cohaerent: id est lydius, cui adhaerent hypolydius et hyperlydius; secundus **iastius**, cui sociatur hypo*iastius* et hyper*iastius*; item aeolius cum hypoeolio et hyperaeolio, quartus phrygius cum duobus hypophrygio et hyperphrygio; quintus dorius cum hypodorio et hyperdorio (inde REMIG. AUT. 498, 3. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13). [s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 4: **iastius** intellectum obtusis acuit et terreno desiderio gravatis caelestium appetentiam bonorum operator indulget (inde FR. GAFUR. theor. 5, 8, 12). CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorius, hypo*iastius*, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, **iastius**, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyper*iastius*, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). *ibid.*: **iastius** est dorium hemitonio, hypolydium tono, hypoeolium tono semis, hypophrygium ditono, hypo*iastium* duobus semis tonis ... praecedens. eqs. (inde AURELIAN. 6, 35-42). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 10-1: ‚**IACTIUC**‘: Iones eo utuntur (sim. IOH. SCOT. annot. 498, 2. REMIG. AUT. 498, 2). REMIG. AUT. 75, 17.

2 als Bezeichnung für eine Tonart aus der Oktavspecies $s\ t\ t\ s\ t\ t\ t\ (s) = E\ F\ G\ a\ b\ c\ d\ e\ (f)$ (mit der Finalis a) — as term that designates a mode with the octave species $s\ t\ t\ s\ t\ t\ t\ (s) = E\ F\ G\ a\ b\ c\ d\ e\ (f)$ (with a as final)

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 302, 26: Octava quidem diapason in ordine hypermixtolidio superadiecta a mese sumit initium progrediensque per semitonium et tres tonos et semitonium venit ad triten hyperbolion descenditque per duos tonos et semitonium ad hipaten meson. Et iste modus sive tropus secundum predictum Gregorium in quibusdam codicibus trinominis scribitur, scilicet **iastius**, ipo*iastius* et dolidius, apud nos hypermixtolidius appellatur ab ‚hiper‘ Grece, ‚super‘ Latine.

3 als Bezeichnung für eine Tonart mit unbekannter Struktur — as term that designates a mode with unknown structure [s.XIV] ANON. Ellsworth 4 p. 222, 3: Ambrosius penthacordum considerans 5 tonos compilavit; ab Ignacio dorium, frigium et lidium communicans eolium et **iastium** composuit, cuius sequitur divisio: (sequitur tabula). (?)

4 als Bezeichnung für eine Tonstufe (f oder ξ) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydius (entsprechend der Tonskala von $A-g$ bzw. $E-\xi$) — as term that designates a pitch (f or ξ) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydius (corresponding to the scale from $A-g$, or $E-\xi$)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 15: Iterum autem geminato yperoolii spatio **iastium** posuit. Post **iastium** autem dorium statuens yperfrigii spatio geminato. cf. Meyer Chr., Mensura p. 255

ictarica Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **ictarica** Λ .

ictus -us m. 1. das Anstoßen, Ansingen (eines Tons); Betonung, Akzentuierung 2. Taktschlag — 1. attack, initiation (of a pitch); stress, accentuation 2. beat

1 das Anstoßen, Ansingen (eines Tons); Betonung, Akzentuierung — attack, initiation (of a pitch); stress, accentuation [s.IX] AURELIAN. 19, 45: Sagax cantor, sagaciter intende, ut, si laus nomini trino integra canitur, duobus in locis, scilicet in XVI syllaba et post in quarta decima, trina ad instar manus verberantis facias celerum **ictum**. Si autem divideris in nona, ut supra cernis, perages **ictum** (cf. Ponte, Aurelianus 3 p. 200 adn. 34). [s.XIII] ELIAS SAL. 4 p. 20a: qui novum cantum edit et quinarium ascensum vel descensum facit sine medio alicuius puncti, contra naturam artis manifeste facit ... Item nullus tonorum, quando manifestat naturam suam, non facit mentionem nisi de quinque punctis nec etiam ascendit unico **ictu** nisi quinque punctos. ELIAS SAL. 30 p. 59a: Verum religiosi quando consueverunt cantare in quatuor voces, et constabit cuilibet, quam vocem cantare debeat, tunc in adventu suo quasi omnes simul primo de prima voce tamen moderate instigante uno **ictu**, non duobus, in diversis vocibus poterunt omnes incipere post primum **ictum**. PS.-MUR. summa 987: Fit nota, fit totiens, quotiens fuerit sonus, **ictus**; / hoc fine continuus etiam non est nota dictus. [s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 45: quadrangula parva superius acuta talis • dicitur semibrevis valens unum simplicem **ictum** vel punctum vocis vel temporis, quadrata vero plana talis ■ dicitur brevis valens unum tempus, hoc est moram duorum **ictuum** vocis vel trium, duos scilicet breves <**ictus**> vel tres. [s.XV] UGOL. URB. 1, 26, 3: si ab $\cdot F \cdot$ primo ad $\cdot \dot{g} \cdot$ quadrum secundum vel e contra fiat uno intervallo coniunctio tritoni, tanta in auditu praesentatur asperitas, tanta iniucunda percussio, quae tamquam excellens sensibile ipsam virtutem ita ferit atque confundit, quod eius improporcionabili disparique **ictu** eam vim suam amittere sit necesse (inde FR. GAFUR. extr. 7, 8, 3). UGOL. URB. 1, 28, 4: In ea (sc. consonantia diapason) omnis vocum concordia, omnis dulcissimae suavitatis amoenitas, quae cum suo uniformi ac amoenissimo **ictu** ad auditum usque pervenerit. UGOL. URB. 2, 1, 7: Tunc etenim ab ipsa diapente dulcedine rapimur, tunc a diapason, consonantiarum domina, trahimur et ab ipsarum delectatione consonantiarum dulcissimo **ictu** percutimur. UGOL. URB. 2, 20, 5: Hic enim contrapunctus B mollis dulcedine et amoenitate quam plurima refertus est et aliorum contrapunctorum duritiam in sonum suavem convertit, dissonantiarum quam plurimum ornatus est, quo rapitur anima et dulcissimo **ictu** percutitur. UGOL. URB. 3, pr., 25: Est autem mixolidista melodia vel cantilena septimi toni, quae prae vocum acuminis intensione **ictu** forti percutiens spiritus retrahit ad interiora, quo anima ad compassionem disponitur. UGOL. URB. 3, pr., 31: Haec enim melodia appellatur phrygista, quae tertii toni melodia est, quae **ictibus** vocum fortissimis fortissime ab exterioribus spiritus revocans ad interiora animam disponit ad raptum. UGOL. URB. 5, 31, 5: **ictibus** sonorum dulcoribus.

2 Taktschlag — beat [s.XIII] IOH. GROCH. 140: Est autem ductia sonus illitteratus cum decenti percussione mensuratus. ... Sed ‚cum recta percussione‘ eo, quod **ictus** eam mensurant et motum facientis et excitant animum hominis ad ornate movendum secundum artem, quam ballare vocant, et eius motum mensurant in ductiis et choreis. [s.XV] GUIL. MON. 3 p. 25: ponantur duae semibreves pro singulo **ictu** pausationis, et si venerint notae nigrae, ponantur sex minimae pro singulo **ictu** pausationis (sim. GUIL. MON. 3 p. 21. GUIL. MON. 3 p. 24. GUIL. MON. 3 p. 28).

cf. Anon. Emmeram. 2 p. 218, 25: ad numerum (glo.: id est metrum vel mensuram punctorum et actuum (pro ictuum?)). Anon. Emmeram. 2 p. 222, 27 et al. cf. Atkinson, Franco p. 16 sqq.

igon *Bezeichnung für eine viertönige Neume — term that designates a neume that consists of four pitches* [s.XI] NEUM. Scandicus 5: **igon** *l₄*.

imitativus *v. genus imitativum*

immensurabilis -e *nicht zeitlich meßbar — 'immensurable' with respect to temporal duration*

1 *den Gesang ohne Festlegung unterschiedlicher Notenwerte betreffend — with respect to chant that is not regulated by different note values*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 1: Habito de ipsa plana musica, quae **immensurabilis** dicitur, nunc est praesens intentio de ipsa mensurabili, quae organum, quantum ad nos, appellatur (*inde* ANON. Couss. IV p. 33, 9). ANON. Emmeram. pr. p. 70, 20: ista musica in duas partes dividitur principales, scilicet in **immensurabilem** et mensurabilem. Et nota, quod **immensurabilis** est illa, ubi non sunt longae vel breves vel aliqua quantitas temporum sub certo numero distributa. ANON. Emmeram. pr. p. 70, 39-41. TRAD. Garl. plan. III 1: ars plane musicae, quae **immensurabilis** dicitur. TRAD. Garl. plan. V 142. TRAD. Franc. III 5, 9: Sed quando <inveniuntur> tres cantus insimul concordantes, facientes insimul suas pausas, tunc debent in tenore et in moteto et in triplo fieri duo tractus ad significandum, quod penultime note **immensurabiles** fieri debent. IOH. GROCH. 72: Alii autem musicam dividunt in planam sive **immensurabilem** et mensurabilem, per planam sive **immensurabilem** intellegentes ecclesiasticam ... Sed si per **immensurabilem** intellegant musicam nullo modo mensuratam, immo totaliter ad libitum dictam, deficiunt eo, quod quaelibet operatio musicae et cuiuslibet artis debet illius artis regulis mensurari. Si autem per **immensurabilem** non ita praecise mensuratam intellegant, potest, ut videtur, ista divisio remanere. WALT. ODINGT. 6, 11, 2: Nota, quod est autem unum genus cantus organici, in quo tantum attenditur cohaerentia vocum **immensurabilium**, et organum purum appellatur. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 5, 15. PETR. PALM. p. 507: Musica **immensurabilis** est illa, per quam cantatur divinum officium secundum gamma manus et monocordum et secundum tropos abusive tonos nominatos principales et collaterales ... Et dicitur **immensurabilis**, quia sine certo numero temporum cantatur; similiter (*ms. ex errore pro sed?*) ad voluntatem cantantis pronuntiatur, secundum quod sibi melius placuerit et visum fuerit oportunitatem (*inde* PS.-THEODON. pr. p. 31). PS.-THEODON. pr. p. 31. COMPIL. Ticin. A 17-19. COMPIL. Ticin. A 46. [s.XV] PROSD. exp. 1, 4-6. PROSD. exp. 1, 7: cantus vero **immensurabilis** sive planus est ille, qui considerat de figuris immensuratis. PROSD. exp. 66, 13: in cantando cantum planum sive cantum **immensurabilem** proferimus eius figuras aut in valore minime aut in valore semibrevis aut in valore brevis et non ultra, quoniam ipsas nunquam proferimus in valore longe nec in valore maxime. PROSD. exp. 66, 33. UGOL. URB. 3, pr., 68-71. PETR. TALH. p. 1. ANON. Couss. XII 1, 6-7. TRAD. Holl. VI 3, 7. TRAD. Holl. VI 19, 1. CONTR. Volentibus I p. 23a-b.

2 *das durch einen Schlußstrich angezeigte Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts bzw. den durch das ganze Liniensystem gehenden (Pausen-)Strich betreffend — with respect to the conclusion of a piece or section of a composition annotated by a vertical bar, or the (rest-like) line drawn through the complete system of lines and spaces* [s.XIII] FRANCO COL. 9, 9: Finis punctorum **immensurabilis** appellatur, nam et ipsa in plana musica reperitur (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 38). PETR. PIC. 13, 7: Sexta et ultima (*sc. pausatio*) nullius temporis, sed potius **immensurabilis** appellatur (*inde* ROB. HANDLO p. 160, 9. IOH. HANB. sum.

21 p. 336, 1). PETR. PIC. 13, 13: Pausa autem, quae est **immensurabilis**, finis punctorum appellatur; hec enim plus quam tria spatia tegit (*inde* TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. V 64. ROB. HANDLO p. 160, 24). PS.-PETR. CRUC. 6, 2: Pausae valent tot tempora, quot spatia comprehendunt excepta illa, quae omnes lineas et spatia comprehendit, quae **immensurabilis** appellatur (*sim.* MENS. Notularum p. 85). IOH. BALLOCE 3, 8: Ultima pausa est finis punctorum et **immensurabilis**. TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. III 5, 2-8. [s.XIV] IOH. MUR. lib. 10, 2: Et nota, quod maior pausa trium temporum non est ponenda, nam aliter reduplicari deberent pause secundum exigentiam modi, quare tales dictiones (*ex errore pro divisiones vel duplicationes?*) essent **immensurabiles** (*inde* GOSCALC. 3, 9 p. 178, 18. ANON. Medioli. 5, 10. PROSD. exp. 86, 1-9. UGOL. URB. 3, 9-2, 1. UGOL. URB. 3, 9-2, 4. UGOL. URB. 3, 9-2, 18). IOH. HANB. sum. 21 p. 336, 12. WILLELM. 3, 52. GUIDO FR. 4, 4. [s.XV] PROSD. exp. 86, 12-13. PROSD. exp. 89, 32. UGOL. URB. 3, 9-2, 13 - 3, 9-2, 16.

immensuratus -a, -um *'unmensuriert', nicht zeitlich gemessen — not measured temporally*

1 *den Gesang ohne Festlegung unterschiedlicher Notenwerte betreffend — with respect to chant that is not regulated by different note values*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 6, 11, 9: Est et alia species (*sc. discantus*), quae procedit per binariam ligaturam sicut secundus modus, sed velocior est et longam **immensuratam** accipit in principio, quae copula dicitur. VERS. Iam post 3: **immensuratum**, mensuratum quoque cantum. VERS. Iam post 4-6. [s.XV] PROSD. exp. 1, 7: cantus vero **immensurabilis** sive planus est ille, qui considerat de figuris **immensuratis**. ... Figure vero **immensurate** sive non mensurate sunt ille, quae sic se habent, quod non sicut variantur in figureatione, ita variantur in earum pronuntiatione, mensuratione et valore. PROSD. plan. 1, 1 p. 36, 9: Nominantur (*sc. cantus plani*) et etiam cantus firmi et cantus **immensurati**; cantus firmi, quia firmiter absque ulla variatione proferuntur, **immensurati** vero, quia absque ulla mensura determinata pronuntiantur. UGOL. URB. 3, pr., 63-70. UGOL. URB. 3, pr. 2, 11: duplex est cantus, scilicet mensuratus et **immensuratus**. ... Cantus **immensuratus** est ille, cuius figurae modo, tempore et prolatione non variantur nec in eis diminutio vel augmentatio ex figuris variatis comperitur, licet ipsae figurae variantur in forma. ADAM FULD. 2, pr.

2 *das durch einen Schlußstrich angezeigte Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts bzw. den durch das ganze Liniensystem gehenden (Pausen-)Strich betreffend — with respect to the conclusion of a piece or section of a composition annotated by a vertical bar, or the (rest-like) line drawn through the complete system of lines and spaces* [s.XV] PROSD. exp. 85, 15: duplex est pausa, scilicet mensurata et **immensurata**. ... **Immensurata** vero est illa, per quam **immensurata** pausat et omnes lineas occupat, quae alio nomine pausa finalis nominatur, quia finitiva est cantuum vel ipsorum partium. PROSD. exp. 85, 18. PROSD. exp. 86, 13. PROSD. mens. p. 221a-222b. PROSD. mens. p. 221b: Sed pausa **immensurata** nuncupatur, quoniam omnes canentes per ipsam pausam a cantu desistunt **immensurate**. PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65).

adv. immensurate *nicht zeitlich gemessen — in a manner not temporally measured*

[s.XV] PROSD. exp. 85, 17: **Immensurata** (*sc. pausa*) vero est illa, per quam **immensurate** pausat et omnes lineas occupat. PROSD. mens. p. 221a-b.

immodulatus -a, -um zur musikalischen Verwendung geeignet — appropriate for musical usage [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 6, 6: EMMEAEIC: **immodulati** (cf. Gloss. Boeth. mus. 5, 6, 9: EKMEAEIC: extra modulati).

immuto -are mutieren (einen Ton beim Hexachordwechsel umbenennen) — to mutate (to rename a note when changing hexachords)

[s.XIV] COMPIL. Ticin. A 40: ubicumque sunt tres voces, **immutatur** prima in secundam et e converso. [s.XV] NICOL. CAP. p. 315: oportet, quod sint duae voces ad faciendam mutationem, id est **immutando** unam vocem in aliam.

imperfectibilis -e ,imperfizierbar', um einen Teil des Notenwertes verkürzbar — 'imperfectable', able to be shortened by a fraction of the value of a note

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 38, 11: Unde ponunt duplicem longam imperfec-torum perfectorum esse **imperfectibilem** tam per brevem rectam quam per maiorem semibreve quam per minimam. Similiter et longam simplicem et perfectam ponunt esse **imperfectibilem** per tactas tres notulas, longam simplicem imperfec-tam perfectorum perfectorum per semibreve maiorem et per minimam, longam imperfec-tam imperfec-torum perfectorum per semibreve minimam, brevem perfectam per maiorem semibreve et per minimam, brevem imperfec-tam per minimam, maiorem semibreve per minimam. al. [s.XV] PROSD. exp. 2, 62: minima, ut inferius habebitur, non est perfectibilis nec **imperfectibilis**, quia in tres partes equales non est divisibilis. PROSD. exp. 35, 20: cum omnis nota **imperfectibilis** totiens possit imperfici, quotiens ipsa nota quo ad se totam vel quo ad suas partes **imperfectibiles** divisibilis sit in tres partes equales. al. PROSD. mens. p. 200b: Istarum autem sex figurarum (sc. duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minima et semiminima) solum quatuor prime sunt perfectibiles et **imperfectibiles**; perfectibiles namque sunt, quando sunt imperfec-te, **imperfectibiles** vero, quando sunt perfecte. al. PROSD. ital. II p. 52: si aliqua figura **imperfectibilis** imperfici debeat a parte ante quo ad totum, oportet, quod ipsam immediate sequatur nota maior vel minor ipsa in forma vel in pausa. al. UGOL. URB. 3, 3-1, 16: Longa et brevis quoad partes possunt esse perfectae et imperfec-tae, quia partes habent perfectibiles et **imperfectibiles** et per consequens divisibiles. UGOL. URB. 3, 3-10, 12: nota **imperfectibilis** dupliciter imperfici potest, scilicet quoad totum et quoad partem vel partes; quoad totum omnis nota **imperfectibilis** a sibi propinquiori nota et ab una ipsarum, in quas immediate dividitur, imperfici-tur. UGOL. URB. 3, 3-13, 45: nota **imperfectibilis** potest imperfici a parte ante vel a parte post vel ante et post. al. IOH. TINCT. imp. 2, 8, 3: tria sunt signa notam **imperfectibilem** imperfici demonstrantia, videlicet numeralis imperfec-tio, notalis impletio et punctualis divisio (sim. FR. GAFUR. pract. 2, 11). al. IOH. TINCT. alt. 1, 20. IOH. TINCT. punct. 15, 4. NICOL. BURT. 3, 4, 32: notae **imperfectibiles** dicuntur, quae de se perfectae sunt, sed per accidens imperfici possunt a parte sui, parte scilicet praecedente vel subsequente. al. ANON. Salisb. 9, 4. FR. GAFUR. pract. 2, 11: **Imperfectibilium** figurarum alia patiens tantum, alia tantum agens, alia agens et patiens est. Figura patiens tantum est sola maxima. Haec, cum a diversis possit figuris multimode imperfici, nullam unquam figuram imperficit, namque maiorem in quantitate figuram nusquam praecedat aut sequitur in cantilena, cui possit tamquam pars tertia **imperfectibilis** applicari. *ibid.*: Notula imperficiens semper minor erit sua **imperfectibili**. al. ex errore pro imperficiens: UGOL. URB. 3, 3-4, 28.

imperfectibilitas -atis f. ,Imperfizierbarkeit' (Eignung einer Note zur Verkürzung) — 'imperfectability' (capacity of a note to be shortened)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 39, 2: ut notula perfectionem importans, quae dicta est, sit imperfectibilis, requiri videtur, ut per talem **imperfectibilitatem** suam non perdat figuram, sed eiusdem figurae sit, postquam facta est imperfecta, sicut ante erat, cum esset perfecta.

imperfectio -onis f. 1. ,Unvollständigkeit', ,Unvollkommenheit' 2. Bezeichnung für die Zweiteitigkeit von Notenwerten 3. ,Imperfizierung' — 1. 'incompleteness', 'imperfectio' 2. term that indicates the duple division of note values 3. 'imperfectio'

1. ,Unvollständigkeit', ,Unvollkommenheit' — 'incompleteness', 'imperfectio'

a in Bezug auf Kirchentonarten mit einem kleineren als dem regulären Ambitus — with reference to modes with an ambitus smaller than normal

[s.XI] BERNO prol. 7, 5: Si quis cantus a finali suo ad dyapente non pertingit nec dyatesseron inferius habet, pro sui brevitate vel **imperfectio** solemus eum subiugali designare (*inde* QUAEST. MUS. 1, 17 p. 38. IOH. CICON. mus. 2, 23 p. 290, 15. ad. loc. IAC. LEOD. spec. 6, 75, 17). PS.-GUIDO arithm. p. 60b: Omnis cantus ad V voces non pertingens pro sui **imperfectio** subiugalis erit. ANON. Wolf p. 200: Sed melum, quod non pertingit ad diapente, sive inferius diatessaron habuerit sive non, pro **imperfectio** sui plagi adaptabitur. [s.XV] UGOL. URB. 1, 62, 5: ea est tropi perfectio, quae rite diapason retinet perfectam formam. Illa igitur ascensu contrario erit **imperfectio** tropi, quae diapason perfectam formam non retinebit. Perfectam diapason formam non retinere est a totali eius ascensu deficere, et ideo ille tropus nuncupabitur imperfectus (*inde* COMPEND. MUS. 136). UGOL. URB. 1, 133, 1: De prothi primi tropi autentici **imperfectio**. UGOL. URB. 1, 142, 1: De diminutione seu **imperfectio** triti autentici. UGOL. URB. 1, 144, 1: De **imperfectio** plagalis triti. Forma plagalis triti perfecta et ·C· primum et ·C· secundum dicitur continere, ut dictum est. Quidquid supra vel infra ab ipsa forma removeri contingat, ipsi formae **imperfectio** tradit. al. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 1: De perfectione et **imperfectio** tonorum. al. IOH. TINCT. nat. 26, 1: De perfectione, **imperfectio** et plusquam perfectione tonorum. al. COMPEND. MUS. 137.

b in Bezug auf Ligaturen, die keine Longa enthalten — with reference to ligatures, which contain no long

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 136, 34: Longitudo namque causat perfectionem in figuris compositis in hac arte et ceterae voces **imperfectio** e contrario retinebunt. ANON. Emmeram. 1 p. 174, 5: Nam per finem perfectio vel **imperfectio** designatur. al. cf. HMT s. v. ,perfectio' p. 2-3

c in Bezug auf Tonfolgen, die einem bestimmten rhythmischen Modus zugehören und nicht mit dem gleichen Notenwert beginnen und enden — with reference to a series of notes, which belong to a specific rhythmic mode and which do not end with the same note value with which they began

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 182, 30: omnis figura simplex ... debet reduci ad figuram compositam in toto vel in parte secundum perfectiones modorum vel **imperfectio**nes. (?) ANON. Emmeram. 3 p. 246, 48. (?) ANON. Couss. IV p. 24, 1: Modorum alius perfectus, alius imperfectus. Perfectus dicitur, quando terminatur per eandem quantitatem, qua incipit. Imperfectus vero dicitur, quando per aliam terminatur, quam per illam, in qua incipit. Et numerus perfectionis et **imperfectio**nis differunt secundum diversitatem modorum supradictorum sex. ANON. Couss. IV p. 52, 13: Principium

primi <modi> imperfecti potest dupliciter notari. Uno modo ut principium perfecti, quod est tres, duae, duae, duae etc. cum proprietate et perfectione. Sed in fine additur una brevis, quae facit **imperfectio**nem. ANON. COUSS. IV p. 53, 16: Primus ordo eiusdem (*sc. secundi modi imperfecti*) sic: duae ligatae cum proprietate et perfectione materiali, sed **imperfectio**nem intellectuali. WALT. ODINGT. 6, 7, 1. *al.*

d in Bezug auf Pausen, die in einen anderen rhythmischen Modus überführen — with reference to rests, the value of which alters the rhythmic mode

[s.XIII] ANON. EMMERAM. 3 p. 248, 12: Alia regula est de **imperfectio**nem pausarum, quae talis est: pausa est imperfecta, si modus suus fuerit imperfectus: Imperfecta datur tunc, quando modus variatur.

e für die Bestimmung der letzten Note einer Ligatur als Brevis — for the designation of the last note of a ligature as breve

[s.XIII] FRANCO COL. 7, 28: Item omnis perfectio longa et omnis **imperfectio** brevis (*inde* PETR. PIC. 12, 2. TRAD. Franc. IV 3, 15. WALT. ODINGT. 6, 9, 6). FRANCO COL. 8, 6: Et nota imperfectam semper plicari in **imperfectio**nem obliqua ascendente, ut hic: (*sequitur exemplum*), vel descendente, ut hic: (*sequitur exemplum*). Et in tali casu, ubi debet plicari imperfecta, est necessaria obliquitas fieri ascendendo ad hoc, quod ultima brevietur. Quoniam, si recta **imperfectio** plicaretur, per plicam perficeretur eo, quod perfecte rationem participaret. **Imperfectio** tamen obliqua ascendens non est ponenda sine plica, nam positio **imperfectio**nis rectae sufficit, ubicumque non est plica. *al.* PETR. PIC. 9, 5: a fine duabus tantum differentiis differunt ab invicem ligature, scilicet perfectione et **imperfectio**nem. PS.-PETR. CRUC. U 3, 9: Proprietas est nota primariae inventionis ligaturae a plana musica data, et inproprietas dicit privationem huius: perfectio et **imperfectio** idem dicunt, sed in fine differunt. *al.* ANON. COUSS. IV p. 26, 21: Principium quarti modi perfecti procedit amota prima longa tertii per tres, tres, tres etc. cum duobus cum proprietate et **imperfectio**nem punctorum figurae materialis. *al.* WALT. ODINGT. 6, 10, 14. [s.XIV] MARCH. POM. 47, 14. *al.* IOH. MUR. comp. 9, 15: Omnis perfectio ultimam facit longam, **imperfectio** vero brevem. WILLELM. 3, 55. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 203: Notis vero ultimis ligatis perfectionem attribuunt et **imperfectio**nem. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 23: Omnis autem perfectio ultimam facit longam. **Imperfectio** enim ultimam facit brevem. FR. GAFUR. pract. 2, 5.

f unspezifisch für die Verkürzung von Notenwerten — unspecific for the shortening of note values

[s.XIV] MARCH. POM. 4, 40: Sed proprietas, quae est in latere sinistro in sursum, plus imperfectit notam quam illa, quae ponitur in latere dextro in sursum; nam ipsa duas **imperfectio**nem ostendit in ipsa nota: una est, quia est in latere sinistro, alia est, quia est in sursum. ... Proprietas vero, quae est in latere dextro in sursum, solum innuit unam **imperfectio**nem et continuatur cum perfectione, quae est in dextro in deorsum. MARCH. POM. 30E, 51: notis sic imperfecte mesurantibus debuit rationabiliter signum **imperfectio**nis addi, ut cognoscerentur distinctae in essentia ab aliis, quae mesurant plures partes temporis inclusive. Et tale signum rationabiliter debuit esse cauda in sursum eo, quod tale solum signum dicit **imperfectio**nem. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 72, 13. (?) PROSD. mens. p. 217b: diminutio sit quedam **imperfectio**. *ibid.* *al.* GEORG. ANS. 3, 192: Cauda rursus est ex figuris, quae superadduntur notis, et earum perfectionem notat et **imperfectio**nem. ... Ad superius quidem producta dimittit amplius autem contorta.

2 Bezeichnung für die Zweizeitigkeit von Notenwerten und Mensuren (gegenüber der perfekten Dreizeitigkeit) — term

that designates duple division of note values and mensurations (in contrast to perfect triple division)

[s.XIII] ANON. EMMERAM. 1 p. 102, 45: discutiendum de perfectione et **imperfectio**nem circa voces vel figuras et praecipue circa longam maiorem et minorem, quoniam quidam in suis artibus maiorem longam perfectam solummodo vocaverunt eo, quod a perfectione trinae aequalitatis nomen habere sumpsit, et eo, quod sub certa dimensione (*ms. et Lambertus p. 269b; ed.*: diminutione) longitudinis unius per vocis accentum in mora trium temporum aequaliter proportionata manet.

[s.XIV] MARCH. POM. 54, 1: Quoniam omnis **imperfectio** tunc consurgit, quando scilicet subtrahitur aliquid a perfectione, ideo a primis modis perfectis, in quibus reperitur ternaria perfectio, modi subtrahuntur imperfecti, in quibus non est reperiri nisi binaria. *al.* MARCH. comp. 9, 19. PHIL. VITR. 16, 10: Tempus enim imperfectum non nisi in duas dividitur semibreves ... Unde ad eius <**im**>**perfectio**nem denotandam semicirculus vel duo tractuli apponantur. PS.-PHIL. lib. mus. p. 44b: Item notandum, quod O littera signat perfectionem in cantu, et C littera signat **imperfectio**nem. ANON. PARIS. I 6, tit. TRAD. Phil. II 9, 5. IOH. MUR. comp. 1, 11: Quid est **imperfectio**? Secundum quam aliquid est imperfectum. ... Quid est imperfectum? Quod in duas partes dividitur aequales. *al.* ROB. HANDLO p. 156, 6. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 17: Item secundum modernos est modus imperfectus eiusdem mensurae, idest imperfectae, qui longis utitur imperfectis duorum imperfectorum temporum. Talibus **imperfectio**nibus in notulis, in temporibus, modis et mensuris antiqui non sunt usi. IAC. LEOD. spec. 7, 32, 8: Haec autem brevis hanc habet **imperfectio**nem, quia tempus includit divisibile in duas partes, non in tres. *al.* PETR. PALM. p. 533. IOH. MUR. lib. 3, 2: perfectio consistit in numero ternario, **imperfectio** in binario (*inde* IOH. BOEN ars 1, 8, 10. Anon. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 12, 3. PROSD. mens. p. 207a. PROSD. ital. I p. 229b. PROSD. ital. II p. 37. FR. GAFUR. extr. 11, 3, 4). *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 19. *al.* IOH. HANB. sum. 13 p. 270, 12: Sed tractus descendens directe perficit semibreve. Ergo directe ascendens inducet **imperfectio**nem et per consequens semibreve (*ms. et ed.*: semibrevis) efficit minorem. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 18: triplex est perfectio et etiam **imperfectio**, scilicet modi, temporis et prolacionis. *al.* IOH. VETUL. 11, 2. *al.* NIC. WEYTS p. 263a: **Imperfectio** in musica est numerus binarius, scilicet quando aliqua figura tantum in duas partes immediatas est divisibilis. TRACT. FIGUR. 3 p. 72, 11. *al.* GUIDO FR. 10, 4. IOH. PIPUDI p. 45: Item circulus talis $\circ$ vel similis designat perfectionem et semicirculus talis $\smile$ vel similis designat **imperfectio**nem. ... Item cifra numeri ternarii designat perfectionem; ternaria est ista 3. Et binaria **imperfectio**nem inferioris in tempore et superioris in prolacione; binaria est ista 2. ANON. Ellsworth 5 p. 236, 9. SEMIBR. CAUD. p. 65. ANON. COUSS. V p. 218, 10. *al.* ANON. Kellner 9, 10. *al.* ANON. Monac. II 181. THOM. WALS. 4, 1: De perfectione et **imperfectio**nem longarum. Longa quidem in 3 dividitur species, scilicet in longam perfectam et in longam imperfectam et in duplicem longam ... Longa vero imperfecta valet duo tempora. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 9, 14: Modus maior sive modus maximarum est modus, qui habet attendi solum penes maximas vel qui est concernens solum maximas vel cuius perfectio et **imperfectio** per perfectionem et **imperfectio**nem maximarum solum mensurari habet. PROSD. exp. 60, 3: nigre plene (*sc. note*) habeant perfectionem, nigre vero vacue vel rubee plene habeant **imperfectio**nem et hoc semper quo ad totum. *al.* PROSD. mens. p. 201b: prolatio est mensura, cuius perfectio et **imperfectio** per perfectionem et **imperfectio**nem semibrevium habet mensurari; per perfectionem et **imperfectio**nem notarum positam

in istis descriptionibus intelligendo perfectionem et **imperfecti-**
onem ipsarum notarum quo ad totum et non quo ad partem
vel partes. PROSD. mens. p. 213a: nota nunquam alteratur
nisi in **imperfecti**one mense illius figure, ante quam fit talis
alteratio. *al.* PROSD. ital. I p. 234a: Item aliter pro perfec-
tione ponunt litteram T denotantem nobis similiter numerum
ternarium, in quo perfectio consistit, et pro **imperfecti**one
litteram B denotantem nobis similiter numerum binarium, in
quo **imperfectio** consistit. Item aliter pro perfectione ponunt
litteram P denotantem nobis perfectionem et pro **imperfec-**
tione litteram I denotantem nobis **imperfecti**onem (*sim.*
PROSD. ital. II p. 47). *al.* PROSD. ital. II p. 68. *al.* PROSD.
spec. 3, 8 p. 228, 21. UGOL. URB. 3, 6-2, 16: Signa vero
imperfectionis sunt ipsi tractuli duo, qui **imperfecti**onem
significant. Quadrangulus igitur cum duobus tractulis modum
imperfectum ostendit. UGOL. URB. 3, 8-1, 15: **imperfecti**-
ones, id est notas in imperfecta mensura positas et figuratas. *al.*
GEORG. ANS. 3, 213. ANON. Monac. 3, 6-10. *al.* IOH. TINCT.
pr. 1, 6, 23. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 1, 19: Et nota, quod du-
plex longa seu eius corpus ultra debitum modum longum tot
valet perfectiones sive **imperfecti**ones, quot continet caudas
sive tractus. *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. *al.* ANON. Tegerns.
II 15. IOH. HOTH. fig. II 1, 16. IOH. HOTH. mens. I 1, 5.
NICOL. BURT. 3, 1, 16. ADAM FULD. 3, 10. ANON. Salisb.
2, 3. *al.* GUILL. POD. 7, 37. FR. GAFUR. pract. 2, 9. ANON.
Couss. I p. 443a. ANT. LUCC. 5, 83. *al.*

3 ‚Imperfizierung‘ (Verkürzung eines dreizeitigen Noten-
wertes um ein Drittel des ganzen Wertes oder eines Teil-
wertes, wobei eine mehrfache Verkürzung auf verschiedenen
untergeordneten Measurebenen möglich ist) — ‘imperfecti-
on’ (shortening of a triple note value by a third, or by a part there-
of, whereby a plurality of shortenings in various subordinate
mensural levels is possible)

a Definition

[s.XIV] ANON. Kellner 12, 1: **Imperfec**cio est note imper-
fecte in cantu perfecto posicio. [s.XV] IOH. TINCT. diff. 139:
Imperfectio est tertie partis valoris totius note aut partium
ipsius abstractio (*sim.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 2). ADAM
FULD. 3, 13: **Imperfectio** est alicuius notae in numero ternar-
io depraeditio; vel sic: **imperfectio** vel imperficere est unam
notam perfectam imperfectam reddere. GUILL. POD. 7, 19:
Est igitur **imperfectio** figure perfecte tertie partis amissio vel
subtrahio. FR. GAFUR. pract. 2, 11: Est igitur **imperfec-**
tio reductio quaedam tertiae partis ad plus ad suum totum
secundum ternariam eius positionem prius in ipso consyde-
ratam. *ibid.*: **imperfectio** est abstractio partis tertiae vel
minoris applicandae ad suum totum ad implendam ternariam
quantitatis divisionem.

b Gebrauch — usage

[s.XIV] ANON. Michels 3, 2: Omnis **imperfectio** fit ratione
tertia partis (*sim.* IOH. MUR. not. 2, 9, 2). ANON. Michels
5, 10: duplex est **imperfectio** sicut perfectio, scilicet mediata
et immediata. Una longa immediate imperficitur per brevem,
cum brevis sit eius tertia pars propinqua, sed mediate per se-
mibrevem et minimam, quae sunt eius partes remotae. IOH.
MUR. not. 2, 10, 10: Ad videndum autem distinctionem inter
imperfectionem longae perfectae et imperfectae. PETR.
DION. 11 p. 159. *al.* IOH. MUR. comp. 11, 1. IAC. LEOD. spec.
7, 38, 4: longae perfectae imperficiuntur per brevem rectam,
per maiorem semibrevem, quae secundum ipsos est tertia pars
brevis rectae, et per minimam, sed **imperfectio** longarum a
brevis immediata est, a semibrevibus vero mediata. *al.* IOH.
MUR. lib. 3, tit.: De **imperfecti**one. Insuper notandum est,
quod omnis nota perfecta potest imperfici et imperfecta per-
fici: imperfici per abstractionem tertie partis sui valoris, per-
fici per additionem medie partis sui valoris. *al.* QUAT. PRINC. 4,

1, 26. *al.* ANON. London. I 3 p. 49. *al.* IOH. TORK. decl. 2,
1. IOH. BOEN ars 1, 10, 3: unde **imperfectio** fit, est tertia
totius. IOH. BOEN ars 1, 13, 7: similis ante similem nullam
capit **imperfecti**onem. *al.* VERS. Iam post 1 *glo.*: Hinc de
imperfectiōne sive imperficiētia notarum. *al.* WILLELM. 3,
37. *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 154, 1: De **imperfec**tiōne autem
notularum primo sciendum est, quod maxima perfecta in toto
et in partibus potest imperfici multipliciter, scilicet quoad to-
tum et quoad partes. PS.-THEODON. append. 2 p. 55. *al.*
IOH. VETUL. 57, 28: ♪♪♪♪ Et tunc prima erit minima, se-
cunda vero minimae **imperfec**tiōnis brevis, et omnes aliae
erunt minimae. *al.* NIC. WEYTS p. 263b: imperfecto non est
danda **imperfectio**. IOH. PIPUDI p. 43. *al.* TRAD. Phil.
III p. 9: Punctus enim divisionis, de quo iam dictum est, po-
tius dicitur **imperfec**tiōnis quam perfectionis, quia imperfici
longam dividendo brevem et hoc in modo perfecto. ANON.
Couss. V p. 196, 5: dicitur perfectum posse reduci ad imper-
fectum per **imperfecti**onem. *al.* ANON. Kellner 12, 3. *al.*
ANON. Monac. II 197. ANON. Vratisl. p. 338b. *al.* MENS.
Si ille p. 502, 18: Omnis **imperfec**tiō aut fit per minimam
aut per aliam. Si per minimam, sic est prolacionalis. Si vero
per aliam, hoc est dupliciter: aut per semibrevem aut per bre-
vem. Si primo, sic est temporalis, si secundo, sic est modalis.
al. MENS. Circa artem p. 517, 11. *al.* ANON. Vipiten. 5, 14:
temporis **imperfec**tiō non est consweta nisi in tempore per-
fecto. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L), 9. PROSD. exp. 14, 7:
in prima parte auctor (*sc.* Iohannes de Muris) ostendit, quot
modis talis **imperfectio** maxime quo ad totum possit fieri, in
secunda autem parte illos modos declarat. ... quo ad totum, id
est, quando **imperfectio** maxime fit quo ad totum, hoc fieri
supple potest dupliciter, scilicet a parte ante et a parte post.
Et declarando istos modos ait: a parte ante, scilicet quando
eam praecedit sola longa, id est, tunc fit **imperfectio** maxime a
parte ante, quando eam, scilicet maximam, praecedit sola longa
vel eius valor, que longa vel eius valor imperficit talem maxi-
mam. *al.* PROSD. mens. p. 204b: quotiens aliqua nota quo
ad se totam vel quo ad ipsius partem vel partes est divisibi-
lis in tres partes sibi immediatas, totiens potest imperfici per
abstractionem illius tertie partis immediate vel valoris eius;
et quando cessat talis divisio, cessat talis **imperfectio** (*sim.*
PROSD. ital. II p. 38). *al.* PROSD. ital. II p. 52. UGOL. URB.
3, 3, 10: Quoniam multifaria potest esse perfectio notae et
multifaria eius **imperfectio**, ut exempli gratia longa perfecta
a valore unius minimae imperfecta potest per eiusdem valoris
additionem perfi, a semibrevi vel eius valore imperfecta per
eiusdem additionem perficatur, a brevi vel eius valore imper-
fecta potest similiter per additionem perfi, et sic de ceteris
notis imperficibilibus. UGOL. URB. 3, 3-2, 5: maximae per-
fectae **imperfectio** quoad totum tum fit a parte ante, tum
vero a parte post, quia nota maximam imperficiens aliquando
eam praecedit, aliquando sequitur. UGOL. URB. 3, 3-4, 1: De
notarum **imperfecti**one quoad partes propinquas. UGOL.
URB. 3, 4-4, 20: Demonstratio **imperfec**tiōnis longae altera-
tae: (*sequitur exemplum*). *al.* GEORG. ANS. 3, 160. ANON.
Couss. XII 7, 1: Capitulum septimum de **imperfecti**one. *al.*
ANON. London. II 7, 7: **Imperfectio** etiam fit in pausis. *al.*
ANON. Monac. 2, 64. *al.* ANON. Mell. 7, 1. *al.* PAUL. PAULIR.
7, 2, 3 p. 68. *al.* GUILL. DUFAY p. 387. IOH. TINCT. imp. pr. 1:
Liber **imperfec**tiōnum notarum musicalium. IOH. TINCT.
imp. 1, 2, 1: De pausarum **imperfec**tiōne. IOH. TINCT.
imp. 1, 3, 1: De tredecim generalibus **imperfec**tiōnum regu-
lis. *passim* IOH. TINCT. val. 32, 3-4. FR. GAFUR. extr. 11,
7, 1. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 26, 2. IOH. TINCT. alt. 1,
20. *al.* ANON. Tegerns. II 27. *al.* NICOL. BURT. 3, 4, 25. *al.*
GUILL. MON. 7 p. 49. ADAM FULD. 3, 13. *al.* ANON. Salisb.
11, 7. *al.* GUILL. POD. 7, 22: Omnis igitur plurium partium

imperfectio falsa omnino est. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 11. *al.* ANON. Couss. I p. 443a. MENS. Nota quod 1, 15. *al.*

4 **Verkleinerung** (einer großen zur kleinen Terz oder Sexte) — *diminution* (of a major third to a minor third or a major sixth to a minor sixth)

[s.XV] PROSD. mon. 8, 1: quero de collocatione quinte note cantus superioris (*sc.* ·E·) in monacordo secundum hanc divisionem prescripto, et non videtur, quod alibi collocari possit quam super ficta musica inter secundum ·D· et secundum ·E· situata, ... et hoc male, quia per hoc non habetur vera **imperfectio** sive minoratio sexte perfecte sive maioris, quam sextam resonat predicta quinta nota cantus superioris cum quinta nota cantus inferioris, que **imperfectio** sive minoratio designatur per tale signum, scilicet per b rotundum, positum ad notam quintam cantus superioris, et hoc est, quia sexta ... excedit veram **imperfectiorem** sive minorationem talis sexte, que continere debet tres tonos et duo semitonia minora, per coma unum; continet namque talis sexta ... quatuor tonos completos. *al.*

imperfectio per accidens - imperfectio per se *Imperfizierung durch einen Notenwert der nicht unmittelbar benachbarten Mensurebene - Imperfizierung durch einen Notenwert der nächst kleineren Mensurebene — imperfectio by a note value from a mensural level that is not directly adjacent - imperfectio by a note value from the next smaller mensural level*

[s.XV] UGOL. URB. 3, 3-22, 6: **Imperfectio per se** est, quando nota minor immediate maiorem imperficit, ut minima semibreve, semibrevis brevis, brevis longam et longa maximam; minima enim per se imperficit semibreve maiorem prolationis, semibrevis brevis temporis perfecti, brevis longam modi minoris perfecti et longa maximam modi maioris perfecti. Sed **imperfectio per accidens** est, quando nota minor mediate maiorem imperficit, ut minima brevis, semibrevis longam et brevis maximam. Minima non per se, sed per accidens imperficit brevis nec semibrevis longam nec brevis maximam. *al.*

v. punctus imperfectionis

imperfectivus -a, -um *„imperfizierend“ (um ein Drittel des ganzen Notenwertes oder eines Teilwertes verkürzend) — ‘imperfecting’ (shortening the value of a note by a third or by a part thereof)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 42, 5: Hoc autem satis irrationabile est, ut brevis iuncta longae perfectae privativam, destructivam, **imperfectivam** habeat significationem, cum longa vero imperfecta positivam; sicque mutetur hic et ibi sua significatio.

imperfibilis -e *„imperfizierbar“ (um ein Drittel des ganzen Notenwertes oder eines Teilwertes verkürzbar) — ‘imperfectable’ (capable of being shortened by a third of the whole value of a note, or by a part thereof)*

[s.XV] UGOL. URB. 3, 1, 48: cum omne **imperfibile** de sui natura perfectum sit et in tres partes divisibile, minima autem, cum ex se nec perfecta sit nec imperfecta et per consequens nec perficibilis nec **imperfibilis**, quia, quod perfectum est, potest imperfici, et quod imperfectum, perfici. UGOL. URB. 3, 2-7, 22: tempus imperfectum sive mensura temporis imperfecti est, quando brevis non **imperfibilis** a tertia parte valet duas semibreves. UGOL. URB. 3, 3-15, 5: in tres immediatas partes, id est semibreves, divisibilis non est (*sc.* *brevis imperfecta*), et per consequens nec quoad totum et ratione sui **imperfibilis**. UGOL. URB. 3, 3-20, 4: omne, quod perfectum est, est **imperfibile** quoad totum. UGOL. URB. 3, 3-21, 4: quod non est divisibile in tres partes per se nec per accidens,

non est **imperfibile** per se nec per accidens. UGOL. URB. 3, 9-5, 26: quod non est perficibile vel **imperfibile**, non est alterabile. Sed pausa non est perficibilis vel **imperfibilis**, igitur pausa non est alterabilis. *al.*

imperficientia -ae f. *„Imperfizierung“ (Verkürzung eines dreizeitigen Notenwertes um ein Drittel des ganzen Wertes oder eines Teilwertes) — the act of ‘imperfecting’ (shortening a triple note value by a third of the whole value or by a part thereof)*

[s.XIV] VERS. Iam post 1 *glo.*: de imperfeccione sive **imperficientia** notarum. VERS. Iam post 47 *glo.*: De **imperficientia** notarum. [s.XV] ANON. Mell. 2, 10: hec contingit, ubi minima imperficit semibreve, sive ista **imperficientia** (*ms.*; *ed.*: **imperficientia**) fit aut (*ms.*; *ed.*: autem) a parte ante sive a parte post.

imperficio -ere I. *„imperfizieren“ (eine dreizeitige Note um den dritten Teil ihres ganzen Wertes oder eines Teilwertes verkürzen)* II. *(einen Notenwert) verkürzen* III. *verkleinern* — I. *‘to imperfect’ (to shorten a triple note value by a third of its whole value or by a part thereof)* II. *to shorten (a note value)* III. *to diminish*

I. *„imperfizieren“ (eine dreizeitige Note um den dritten Teil ihres ganzen Wertes oder eines Teilwertes verkürzen) — ‘to imperfect’ (to shorten a triple note value by a third of its whole value or by a part thereof)*

1 Definition

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 38, 5: Est autem **imperficare** ... tantum de valore notae **imperficiendae** subtrahere seu demere, quantum valet nota **imperficiens**. ANON. Vratisl. p. 338b: Unde **imperficare** est notam perfectam imperfectam reddere (*sim.* MENS. Circa artem p. 518, 4. ANON. Vipiten. 5, 2. ANON. Couss. XII 7, 1. ANON. London. II 7, 2. ANON. Tegerns. II 29. ADAM FULD. 3, 13. ANON. Salisb. 11, 1). ANON. Mell. 7, 3: Est ergo in proposito **imperficare** notam perfectam per aliam imperfectam fieri.

2 Gebrauch — usage

a auf den ganzen Wert einer Note bezogen — *with respect to the whole value of a note*

[s.XIII] FRANCO COL. 5, 6: Nisi inter illas duas, scilicet longam et brevis, ponatur quidam tractulus, qui signum perfectionis dicitur, qui etiam alio nomine divisio modi appellatur; et tunc longa prima perfecta est, et brevis **imperficit** sequentem longam. FRANCO COL. 5, 15: Sed si inter primam brevis et duas sequentes divisio modi apponatur, ... tunc prima longa a prima brevi **imperficitur**, secundarum brevium sequentium prima fit recta, ultima vero alteratur (*sim.* WALT. ODINGT. 6, 4, 5). FRANCO COL. 7, 31: Intelligendum est etiam in ligaturis longas perfici et **imperfici** eo modo, quo in simplicibus fuit dictum. IOH. BALLOCE 1, 8: Quando sola brevis praecedit longam, **imperficit** eam; et etiam, quando sequitur, ut hic: ♪·♪·♪, nisi per divisionem modi autem distinguitur, ut hic: ♪·♪·♪. Tunc prima longa habet tria tempora et brevis sequens refertur ad longam sequentem et **imperficit** eam (*sim.* TRAD. Franc. I p. 4). IOH. BALLOCE 1, 14: nisi per divisionem modi aliter distingatur, ut hic patet exemplum: ♪·♪·♪ ♪·♪·♪·♪·♪·♪. Tunc prima brevis **imperficiet** primam longam, et secunda brevis **imperficiet** longam sequentem. *al.* TRAD. Franc. I p. 6. TRAD. Franc. II 1, 13: Quandocumque sola brevis vel valor unius brevis praecedit longam, **imperficit** ipsam, id est aufertur ei unum tempus (*sim.* TRAD. Franc. IV 1, 15. TRAD. Franc. V 26. ANON. Paris. I 3, 3). *al.* TRAD. Franc. III 1, 7: Imperfecta (*sc.* *longa*) est illa, que similiter de recta mensura duo tempora valet, sed oportet, quod habeat solam brevis precedentem aut solam brevis sequentem, que **imperficiat**

eam. TRAD. Franc. III 2, 10: Et debetis scire, quod **imperficere** est longam imperfectam duorum temporum facere. *al.* TRAD. Franc. IV 1, 16. *al.* TRAD. Franc. V 27. *al.* MENS. Notularum p. 85: Sciendum vero, quod eodem modo perficiunt et **imperficiunt** pausa et notulae. WALT. ODINGT. 6, 3, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 25, 18. PHIL. VITR. 17, 6: Item in modo perfecto longa ante longam semper valet tria tempora, nisi **imperficiatur** a sola brevi precedenti vel sequenti. ANON. Michels 5, 11: duplex est imperfectio sicut perfectio, scilicet mediata et immediata. Una longa immediate **imperficitur** per brevem, cum brevis sit eius tertia pars propinqua. *al.* MENS. Duplex p. 160. *al.* ANON. Paris. I 3, 13: Notandum tamen est, quod nunquam longa imperfecta a brevi recta **imperficitur**, quia solum perfectum **imperficitur**. ANON. Paris. I 3, 19: Notandum est ulterius, quod duplex longa perfecta a duabus brevibus **imperficitur** aliquando ita, quod illa duplex longa remanet sub valore quatuor temporum, quae prius valebat sex tempora, ut hic: **■**. ANON. Paris. I 3, 25: sicut brevis longam perfectam **imperficit**, ita etiam pausa brevis longam notam vel pausam **imperficit**. *al.* ANON. Paris. II 7, 6. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 3: Omnis imperfectio fit ratione tertiae partis amotae per musicos. Semibrevis tertia pars est brevis, et minima tertia pars est semibrevis, ergo quaelibet istarum **imperficit** suum totum. *al.* PS.-MUR. arg. p. 107b. *al.* PETR. DION. 11 p. 159. IOH. MUR. comp. 11, 1. *al.* ROB. HANDLO p. 92, 6. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 39, 2: nota, quae **imperficitur**, debet secundum suam significationem perfectionem importare, quae tempus significat in tres partes aequales divisibile. *al.* PETR. PALM. p. 523. *al.* IOH. MUR. lib. 3, 21: quicquid **imperficitur**, **imperficitur** a tertia parte (*inde* UGOL. URB. 3, 3-13, 6. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 7, 10). *al.* PS.-MUR. motet. p. 77b. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 33. *al.* IOH. BOEN ars 1, 10, 4: Non enim a maiori nota potest longa **imperfici** quam a brevi, quia longa longam **imperficere** non potest, nec equalis equalem, sed minor maiorem sicut quaelibet pars suum totum. *al.* VERS. Iam post 59: per semiminimam **imperficiunt** minimamque. *al.* IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 1: Et nota, de quolibet perfecte perfecta pre et post tertia pars **imperfici** potest. Sed pars, que in medio est, non modo **imperfici** potest. IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 8: pausa perfici potest et **imperfici** atque diminui. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 24. *al.* PS.-THEODON. append. 3 p. 56: Et si dicitur, quod (*sc. minima*) **imperficiatur** a semiminima, quia minima valet duas semiminimas, non est bona opinio; ratio, quia nulla nota **imperficitur** a duabus notis similibus suis formulis, sed a tertia parte sui valoris tantum. *al.* IOH. VETUL. 51, 12. *al.* ANON. Couss. V p. 162, 15: Quod maxima perfecta, ut supra, potest **imperfici** quo ad totum ab una longa precedente vel sequente. *al.* ANON. Vratisl. p. 339a: simplex longa **imperficit** longam duplicem sic, quod longa duplex solum stat pro quatuor temporibus et longa simplex pro duobus temporibus vel eius valore, acsi staret in modo perfecto (*sim.* MENS. Circa artem p. 517, 12). *al.* THOM. WALS. 3, 4: Perfecta longissima continet 9 longas perfectas ... Imperfecta (*ms. et ed.* imperficiens) longissima continet 6 longas perfectas ... **Imperficiens** longior et vocatur **imperficiens**, quia **imperficit** longissimam et potest dici perfecta longior eo, quod est in se perfecta, quam aliqui vocant largam perfectam, continet 3 longas perfectas ... **Imperficiens** longa et vocatur **imperficiens**, quia **imperficit** longiorem sive largam et dicitur longa perfecta, continet 3 breves perfectas. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 9, 21. *passim* PROSD. mens. p. 203b. *al.* UGOL. URB. 3, 2-1, 33: quod **imperficitur** maxima ratione modi et per se, et cum quidquid **imperficitur** quoad totum, attendatur penes notam, quae imperficitur; sequitur, quod, si maxima **imperficitur** quoad totum in modo, quod ille modus attendatur penes maximam. UGOL. URB.

3, 3-2, 5: maxima perfecta quoad totum, id est ratione sui et suae perfectionis et non ratione partium suarum, potest supple **imperfici** dupliciter, scilicet uno modo a parte ante, alio modo a parte post ita, quod maximae perfectae imperfectio quoad totum tum fit a parte ante, tum vero a parte post, quia nota maximam **imperficiens** aliquando eam praecedit, aliquando sequitur. UGOL. URB. 3, 3-4, 18: si maxima a tot semibrevibus **imperficeretur**, quae uni longae aequivalent, non diceretur **imperfici** quoad partes, sed quoad totum eo, quod una longa pars tertia dicitur esse maximae. UGOL. URB. 3, 3 *passim.* *al.* ANON. Couss. XII 7, 4. *al.* ANON. Mell. 7, 5. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: **Imperficiens** punctus est, qui visus inter notas mensurales minuit notam in tertia parte ab integro et pleno valore. *al.* IOH. TINCT. imp. 2, 7, 2: Semibrevis unico modo potest **imperfici**, scilicet quantum ad totum tantum. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 25. *al.* NICOL. BURT. 3, 4, 25. *al.* ANON. Salisb. 11, 15: Ultimo nota, <quod> color etiam **imperficiendi** vim habet, nam cadens in speciem perfectam **imperficit** eam auferendo ei tertiam partem sui valoris. *al.* GUILL. POD. 7, 19. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 11. *al.*

b auf einen oder mehrere Teilwerte bezogen — with respect to one or more parts of the value of the whole

[s.XIV] PHIL. VITR. 17, 10: Item in modo perfecto, ut visum est, duplex longa **imperficitur** duobus modis sive cum sola brevi, et tunc non valet nisi 5 tempora, sive cum duabus, et tunc non valet nisi 4. Posset etiam **imperfici** per minimas. ANON. Michels 3, 8: Item longa potest **imperfici** usque ad quinque semibreves descendendo a novem ad quinque. ANON. Michels 5, 11: duplex est imperfectio sicut perfectio, scilicet mediata et immediata. Una longa immediate **imperficitur** per brevem, cum brevis sit eius tertia pars propinqua, sed mediate per semibreve et minimam, quae sunt eius partes remotae. MENS. Duplex p. 160. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 57. *al.* ANON. Paris. I 3, 16: aliquando perfecta (*sc. longa*) **imperficitur** sive diminuitur a semibreve praecedente vel sequente, nunquam tamen a minima perfecta diminuitur. *al.* ANON. Paris. II 7, 13: Sicut duplex longa **imperficitur** per solam brevem, sic simplex longa per solam semibreve, et brevis **imperficitur** per solam minimam. Sicut duplex longa **imperficitur** a duabus brevibus, sic simplex longa duorum temporum perfectorum a duabus semibrevibus. *al.* IOH. MUR. not. 2, 10, 3: Nam quod **imperficit** partem, imperficit et totum. Semibrevis imperficit brevem, brevis est pars longae per praecedens, ergo semibrevis **imperficit** longam. Amplius: omne tub integrale per suam partem **imperficitur**, dum tamen sub denominatione ternaria reponatur. *al.* PS.-MUR. arg. p. 107b. *al.* IOH. MUR. comp. 11, 1. *al.* ROB. HANDLO p. 118, 10. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 45, 6. *al.* PETR. PALM. p. 530-531. IOH. MUR. lib. 3, 9: Maxima igitur quo ad partes propinquas potest **imperfici** dupliciter, scilicet a parte ante et a parte post per abstractionem tertie partis valoris cuiuslibet partis propinque vel alterius earundem; et sic similiter quo ad partes remotas per abstractionem tertie partis valoris cuiuslibet partis remote vel alterius earundem (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 156, 2. UGOL. URB. 3, 3-4, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 7, 6). IOH. MUR. lib. 3, 30: Brevis perfecta maioris prolationis potest **imperfici** ab una sola minima precedente vel sequente ... vel ambabus ... et a tribus minimis vel earum valore quo ad totum ... et a quatuor minimis vel earum valore quo ad totum et unam partem ... et a quinque minimis vel earum valore quo ad totum et ambas partes remanentes. *al.* PS.-MUR. motet. p. 77b: Item brevis perfecti maioris valens novem minimas posset **imperfici** usque ad septem minimas vel octo minimas in figuris aut pausis a parte ante vel post; attamen raro tali modo **imperficitur**, quia clarius aliter poni potest. *al.* QUAT.

PRINC. 4, 1, 36: Secunda quippe brevis, que dicitur altera, cum in se continet duas partes, imperfici non potest, sed, cum sue partes sint perfecte, ultima pars **imperfici** potest a tertia parte, scilicet a semibreui. *al.* IOH. BOEN ars 1, 10, 6: Ergo a primo ad ultimum sequitur **imperfici** posse notam a maiori parte quam a sua medietate, ymmo a maiori parte, quam sint due tertie totius. Quod est notabile, et probatur hoc modo. Constat enim longam omnimode perfectam imperfici posse a sua tertia parte, ... sed cum adhuc eadem longa duas in se breves contineat, quarum quilibet numerum ternarium includit, quia tres semibreves, sequitur, quod adhuc a duabus semibrevibus valeat minorari. Item ex quo insuper quatuor semibreves retinet, quarum quilibet tribus minimis equipollet, sequitur, quod a quatuor minimis non obstantibus prioribus diminutionibus **imperfici** perhibetur. *al.* IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 14: duplex longa, id est sex temporum, **imperficitur** per brevem precedentem vel subsequentem vel per pausam unius temporis, et tunc est quinque temporum. *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 154, 11: Et est hic notandum, quod maximam **imperfici** quoad partes vel partem non est ipsam maximam **imperfici**, sed illam partem vel illas partes. GOSCALC. 3, 3 p. 160, 19: Brevis etiam imperfecta maioris prolacionis non potest **imperfici** quoad totum, sed bene quoad partes; hoc est, partes **imperfici** possunt. Unde ipsa potest **imperfici** ab una minima sequente vel precedente quoad unam eius partem et a duabus minimis quoad ambas eius partes una precedente et alia sequente. *al.* PS.-THEODON. 2a p. 42. *al.* IOH. PIPUDI p. 41: Et sic maxima, quae debet valere LXXXI minimas, potest **imperfici** identidem; tum modo valet sexdecim minimas. *al.* ANON. Couss. V p. 164, 6: Quod maxima perfecta, ut supra, potest **imperfici** quo ad partem unam propinquam, scilicet ab una brevi. ... Quod maxima sic dicta potest **imperfici** ab una alia brevi quo ad secundam partem propinquam ipsius. ... Quod maxima sic dicta potest **imperfici** ab una semibreui quo ad primam partem sibi remotam ... Quod maxima sic dicta potest **imperfici** ab una alia semibreui, et hoc quo ad secundam partem eius remotam ... Quod maxima sic dicta potest **imperfici** ab una minima, et hoc quo ad unam eius partem remotiorem. ... Quod maxima sic dicta potest **imperfici** ab una alia minima, et hoc quo ad secundam partem eius remotiorem. *al.* ANON. Vratisl. p. 339a. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 18, 6: intelligendum est hoc esse verum, dummodo illa, que **imperficiunt** omnes partes illius totius, unum, quod sit sufficiens imperficere notam imperfectibilem quo ad totum, non constituent, nam tunc imperfectio fieret quo ad totum et non quo ad partes. *passim* PROSD. mens. p. 203b-204a. *al.* UGOL. URB. 3, 3-4, 13: eo modo, quo maxima **imperficitur** quoad partem propinquam, eo etiam modo **imperficitur** quoad partem remotam, scilicet **imperficitur** per abstractionem tertiae partis valoris cuiuslibet partis remotae, ut exempli gratia brevis est pars remota ipsius maximae, modo maxima potest **imperfici** quoad partes remotas, id est quoad breves, per abstractionem tertiae partis cuiuslibet partis remotae, id est cuiuslibet brevis in dicta maxima contentae sive intellectae. UGOL. URB. 3, 3-6, 8: similis ante similem potest **imperfici** quoad partem vel partes. UGOL. URB. 3, 3-13, 28: Coniunctae igitur minimae **imperficientes** maximam, scilicet XXVII, XVIII, XII, VIII, constituunt minimas LXV. **Imperficitur** ergo sive potest **imperfici** maxima perfecta quoad se et omnes suas partes a minimis LXV, et remanet ipsa maxima quoad se et ad omnes suas partes imperfecta valens minimas XVI. UGOL. URB. 3, 3 *passim*. *al.* ANON. Couss. XII 7, 9. *al.* ANON. Mell. 7, 9. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 3, 8: non differt, si nota **imperficiatur** a parte unita vel dispersa, a partibus unitis vel dispersis. IOH. TINCT. imp. 1, 3, 60: omnis nota, quae potest **imperfici** et alterari velut longa, brevis et semibrevis, si alteretur, solum

imperfici poterit quantum ad aliquas partes, scilicet tantas, quod notae minores ipsam maiorem **imperficientes** valorem eius non attingant. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 28. *al.* NICOL. BURT. 3, 4, 28: Nota praeterea, quae perfecta est, potest **imperfici** quo ad partem propinquam a parte remota et tam a parte ante quam a parte post; vel quo ad partem remotam a parte remotiori; vel quo ad partem remotiorem a parte scilicet remotissima. *al.* ANON. Salisb. 11, 3. *al.* GUILL. POD. 7, 22: Quare illa regula, qua ab illis dicitur: omnis figura ternaria quantum ad totum et quantum ad partes potest **imperfici**, ita copulative sumpta falsa est, disiuncte autem, id est vel secundum totum vel secundum partes, vera. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 11-13.

c genere — general

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 38, 6: Aliae sunt notulae, quae non **imperficiuntur**, ut minimae ... Ipsae autem non **imperficiuntur**, cum non possit valor ipsarum minor esse. Aliae sunt, quae **imperficere** possunt et **imperfici** habito respectu ad diversas notulas, et tales sunt breves rectae et maiores semibreves. IAC. LEOD. spec. 7, 44, 2: imperfectio repugnat **imperfici**. *al.* IOH. MUR. lib. 3, 14: Quandocumque aliqua nota debet **imperfici**, oportet, quod eam immediate sequatur nota maior vel minor in forma vel pausa maioris vel minoris forme, quia similis ante similem non potest **imperfici** (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 156, 21. IOH. PIPUDI p. 42. Anon. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 21, 3. PROSD. mens. p. 203a. PROSD. ital. II p. 52. UGOL. URB. 3, 3-6, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 8, 3. GUILL. MON. 7 p. 45. *al.* ANON. Couss. I p. 438a). IOH. MUR. lib. 3, 18: omnis nota, que **imperficitur**, **imperficitur** a propinquiori (*inde* IOH. PIPUDI p. 43. UGOL. URB. 3, 3-10, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 8, 7). IOH. MUR. lib. 10, 6: pause non possunt **imperfici** nec alterari (*inde* GOSCALC. 3, 9 p. 180, 7. IOH. PIPUDI p. 44. PROSD. exp. 89, 11. PROSD. mens. p. 223a. PROSD. ital. II p. 66. UGOL. URB. 3, 9-5, 2. GUILL. DUFAY p. 388). *al.* PS.-MUR. motet. p. 85a: Non pausa possit minui nec augeri; attamen pause possunt figuras **imperficere**, sicuti figure figuras **imperficiunt**. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 27: Quod omnis nota potest perfi et **imperfici**, a quibus componitur. *al.* IOH. BOEN ars 1, 12, 15: magis arbitror dicendum ipsam alteratam notam nullo modo **imperfici** debere, nec etiam longam ante longam. IOH. BOEN ars 1, 15, 1: utrum ergo pause **imperfici** alterarive possint, videamus. Et quidem dicendum est, quod non, quasi (*pro* quia?) in hoc pausis deferendum sit maxime propter difficultatem tollendam, que maior fieret in pausis, si **imperficerentur**, quam in notis. Difficilius siquidem est pausare quam cantare. *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 160, 11: Et **imperficiens** potest preponi vel postponi illi, quod **imperficitur** iuxta libitum ponentis, etiam mediate et immediate (*inde* PROSD. exp. 28, 7). *al.* PS.-THEODON. 3 p. 47. *al.* ANON. Couss. V p. 194, 10: nullum imperfectum potest **imperfici**. *al.* ANON. Vratisl. p. 338b. [s.XV] PROSD. exp. 14, 21: tunc illa imperfectio fit a parte ante, quando **imperficiens** precedit illud, quod ab ipso **imperficitur**, et tunc illa imperfectio fit a parte post, quando **imperficiens** postponitur illi, quod ab ipso **imperficitur**. *passim* PROSD. mens. p. 204b-205a. *al.* UGOL. URB. 3, 3, 1: Quomodo mensurarum notae perficiantur vel **imperficiantur**, capitulum tertium. UGOL. URB. 3, 3-8, 37: duorum imperfectibilium quod prius est, prius debet **imperfici**. UGOL. URB. 3, 3 *passim*. UGOL. URB. 3, 5-4, 20: punctus perfectionis ubique perficit, sed punctus divisionis **imperficit**. *al.* ANON. Couss. XII 7, 3. *al.* ANON. Mell. 18, 6: in huiusmodi notarum divisione efficit occasionaliter, quod una nota alteram **imperficiat**, et una ab altera **imperficiatur**. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 34. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 8, 7. *al.* NICOL. BURT. 3, 4, 29. *al.* ANON. Salisb. 11, 14. *al.* GUILL. POD. 7, 16. FR. GAFUR. pract. 2, 11: Fuit insuper

apud veteres musicos usus notulas omnes in suis essentialibus quantitativis consistentes describere plenas. Eas vero, quae accidentaliter **imperficiantur**, vacuas pernotabant. *al.*

II (*einen Notenwert*) *verkürzen* — *to shorten (a note value)*

[s.XIV] MARCH. pom. 4, 33: Ergo proprietas addita notae ex parte dextra perficiet ipsam, ex parte vero **sinistra** imperficiet ipsam. Perficere autem notam est ipsam prolongare, **imperficere** vero est ipsam abbreviare. Bene ergo dixerunt praedicti doctores, scilicet, quod proprietas addita notae ex latere dextro inferius ipsam perficit ..., a parte vero sinistra inferius **imperficit** ipsam faciendo eam brevem, in superius vero semibrevem. In superius vero tracta proprietas semper **imperficit** notam. ... Trahere autem aliquid praeter suam proprietatem, est ipsum **imperficere**. Trahere ergo notam per caudam in sursum est **imperficere** ipsam, cum sit praeter naturam ipsius notae, ut ostensum est. Sed proprietas, quae est in latere sinistro in sursum, plus **imperficit** notam quam illa, quae ponitur in latere dextro in sursum. [s.XV] PROSD. mens. p. 217b: semicirculus dexter plus habeat diminuere quam sinister sive magis **imperficere**, cum diminutio sit quedam imperfectio large sumendo imperfectionem.

III *verkleinern* — *to diminish*

1 *eine große Terz, Sexte und deren Oktaverweiterungen zum entsprechenden kleinen Intervall* — *a major third, sixth, and their expansions at the octave into minor intervals*

[s.XV] PROSD. mon. 6, 4: Item etiam de nota septima cantus inferioris non videtur, quod alibi collocari possit in tali monacordo quam super ficta musica, quae inter secundum ·C· et secundum ·D· collocatur per P litteram signata, sed per hoc non **imperficitur** sive minoratur tertia, quam talis nota septima cantus inferioris cum nota septima cantus superioris resonat; quae imperfectio sive minoratio denotatur per signum ibidem appositum, scilicet per talem crucem ‡, quoniam, si bene advertas, talis tertia, quam resonat secundum ·E· cum illa ficta musica, scilicet P, non continet numerum tonorum et semitoniorum precise, quem continere debet tertia imperfecta sive minor, scilicet tonum cum semitono minori. *ibid.*: ubi removeri debebatur a tali tertia perfecta sive maiori **imperficienda** sive minoranda maius semitonium, removetur minus. PROSD. mon. 8, 1: nona nota cantus inferioris, quae etiam **imperfici** sive minorari debet propter tale signum, scilicet b rotundum. *ibid.* *al.* CONTR. Quot sunt conc. p. 72b: Quandoque tertia perfecta, id est plena de tonis, immediate post se habet quintam sive aliam quamcumque perfectam speciem descendendo (*ms. et ed.*: ascendendo) solam notulam, illa tertia perfecta debet **imperfici** b molli (*sequitur exemplum*). *al.*

2 *ein reines Intervall zum entsprechenden verminderten Intervall* — *a perfect interval to a corresponding diminished interval*

CONTR. Quot sunt conc. p. 71b: Item quodcumque habueris fa in quodam tenore contra quintam, octavam, duodecimam sive aliquam perfectarum specierum, componere intenderis: oportet etiam fa contra illud apponere, quia nullibi talibus concordationibus perfectis potest poni mi contra fa, cum insimul discordarent. Sed si contra illud fa ponatur mi, **imperficiatur** hoc fa sive annihilatur ·b· molli ... (*sequuntur exempla*). CONTR. Species plani 58: species imperfecte non possunt **imperfici**, quia iam sunt imperfecte de se ipsis (*cf. Gümpel/Sachs, Girona 91 p. 204-205*).

3 *den regulären Ambitus einer Kirchentonart* — *the regular ambitus of a mode*

[s.XV] UGOL. URB. 1, 138, 2: **Imperficitur** iste deuterus, cum ab eius forma perfecta, quae inter ·E· primum et ·E· secundum comprehenditur, videtur deficere. UGOL. URB. 1, 140, 2: Haec namque quarti tropi forma perfecta interdum su-

perius **imperficitur** tono et tunc est, cum ad ·A· primum tantum intenditur ... Aliquando forma haec inferius semidiphthoni spatio **imperficitur**, cum ad ·D· tantum tropus remittitur. *al.*

5 **imperficere per accidens** - **imperficere per (ex) se** *mittelbar (durch einen Notenwert einer nicht benachbarten Mensurebene) imperfizieren - unmittelbar (durch einen Notenwert der nächst kleineren Mensurebene) imperfizieren* — *to imperfect obliquely (by a note value from a mensural level that is not directly adjacent) - to imperfect proximately (by a note value from the next smaller mensural level)*

[s.XV] UGOL. URB. 3, 3-12, 32: brevis enim **ex se** longam **imperficit** et **per accidens** maximam et ratione longae. UGOL. URB. 3, 3-13, 19: sicut quaelibet longa potest **imperfici** ab una brevi **per se** et quoad totum, ita maxima potest **imperfici** ab his duabus brevibus **per accidens** quoad partes et ratione partium, scilicet duarum longarum. UGOL. URB. 3, 3-18, 10: brevis, longa vel maxima a minima imperfecta non **per se imperficitur**, sed **per accidens** ratione semibrevis maioris prolationis.

adi. imperfectus -a, -um **1.** *„unvollständig“, „unvollkommen“* **2.** *„imperfekt“ (als Bezeichnung für die zweizeitige Mensurierung im Gegensatz zur perfekten, dreizeitigen Mensurierung)* — **1.** *‘incomplete’, ‘imperfect’* **2.** *‘imperfect’ (as term that designates duple mensuration as distinct from perfect, triple mensuration)*

1 *„unvollständig“, „unvollkommen“* — *‘incomplete’, ‘imperfect’*

a *in Bezug auf Gesänge und Kirchentonarten* — *with reference to chants and modes*

v. cantus imperfectus - cantus perfectus - cantus plusquamperfectus, cantus perfectus - cantus imperfectus, hoquetatio perfecta - hoquetatio imperfecta, modus imperfectus, tonus perfectus - tonus imperfectus, tropus perfectus - tropus imperfectus

b *in Bezug auf Ligaturen* — *with reference to ligatures*

v. figura perfecta - figura imperfecta, ligatura

c *in Bezug auf Intervalle* — *with reference to intervals*

v. bisdiapason imperfectum - bisdiapason superfluum, concordantia imperfecta, concordia imperfecta, consonantia imperfecta, contrapunctum imperfectum, decima perfecta - decima imperfecta, diapason perfectum - diapason imperfectum - diapason superfluum, diapente perfectum - diapente imperfectum, discordantia imperfecta, discordia imperfecta, dissonantia imperfecta - dissonantia perfecta, duodecima perfecta - duodecima imperfecta, (duplex) decima perfecta - (duplex) decima imperfecta, harmonia *vol. 2 col. 170, 17*, nona perfecta - nona imperfecta, octava perfecta - octava imperfecta, quarta perfecta - quarta imperfecta, quartadecima perfecta - quartadecima imperfecta, quinta perfecta - quinta imperfecta, quintadecima perfecta - quintadecima imperfecta, secunda perfecta - secunda imperfecta, septima perfecta - septima imperfecta, septimadecima perfecta - septimadecima imperfecta, sexta perfecta - sexta imperfecta, (duplex) sexta perfecta - (duplex) sexta imperfecta, (triplex) sexta perfecta - (triplex) sexta imperfecta, sextadecima perfecta - sextadecima imperfecta, species perfecta - species imperfecta, tertia perfecta - tertia imperfecta, tertiadecima perfecta - tertiadecima imperfecta, tonus perfectus - tonus imperfectus, tridiapason imperfectum, vicesima perfecta - vicesima imperfecta, vicesimaprima perfecta - vicesimaprima imperfecta, vicesimaquarta imperfecta

2 *„imperfekt“ (als Bezeichnung für die zweizeitige Mensurierung im Gegensatz zur perfekten, dreizeitigen Mensurierung)* — *‘imperfect’ (as term that designates duple mensuration as distinct from perfect, triple mensuration)*

v. brevior 3, brevis perfecta - brevis imperfecta, copula vol. 1 col. 723, 63, divisio perfecta - divisio imperfecta, gradus vol. 2 col. 142, 61, larga maior - larga minor - larga minima, larga perfecta - larga imperfecta, longa perfecta - longa imperfecta, longa duplex perfecta - longa duplex imperfecta, longior imperfecta, maxima perfecta - maxima imperfecta, mensura perfecta - mensura imperfecta, minima perfecta - minima imperfecta, minor perfecta - minor imperfecta, minuta perfecta - minuta imperfecta, modus maior perfectus - modus maior imperfectus, modus minor perfectus - modus minor imperfectus, modus perfectus - modus imperfectus, nota perfecta - nota imperfecta, notula perfecta - notula imperfecta, pausa perfecta - pausa imperfecta, pausatio perfecta - pausatio imperfecta, pausula imperfecta, perfectio perfecta - perfectio imperfecta, plica perfecta - plica imperfecta, prolatio maior perfecta - prolatio maior imperfecta, prolatio minor perfecta - prolatio minor imperfecta, prolatio perfecta - prolatio imperfecta, semibrevis perfecta - semibrevis imperfecta, semiminor perfecta - semiminor imperfecta, semiminima imperfecta, tempus perfectum - tempus imperfectum

adv. **imperfecte** 1. 'imperfekt' 2. 'unvollkommen' 3. 'unvollkommen konsonierend' — 1. 'imperfectly' 2. 'incompletely' 3. 'sounding imperfectly consonant'

1. 'imperfekt' (als Bezeichnung für die zweizeitige Mensurierung im Gegensatz zur perfekten, dreizeitigen Mensurierung) — 'imperfectly' (as term that designates double mensuration as distinct from perfect, triple mensuration)

[s.XIV] MARCH. pom. 30E, 51: **imperfecte** mensurantibus debuit rationabiliter signum imperfectionis addi. IOH. MUR. not. 2, 10, 12: Notula dicitur sic: Alia perfecte perfecta, alia perfecte imperfecta, alia **imperfecte** perfecta, alia **imperfecte** imperfecta. Verbi gratia in uno gradu pro omnibus ostendatur. Longa dicitur perfecte perfecta, cum includit tria tempora <perfecta> sui gradus ut tres breves ... Sed perfecte imperfecta dicitur, cum includit duo tempora <perfecta> sui generis sive gradus, ut duas breves. **Imperfecte** perfecta dicitur, cum includit tria tempora non perfecta (sim. IAC. LEOD. 7, 29, 1). al. IOH. MUR. comp. 11, 7. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 7. al. ANON. London. I 1 p. 42: Unde in mensura **imperfecte** perfecta et **imperfecte** imperfecta est semibrevis semper imperfecta. ANON. London. I 3 p. 46: Brevis **imperfecte** perfecta dicitur illa, quae valet tres semibreves, quarum quaelibet valet tantum duas minimas. ANON. London. I 3 p. 47: Unde omnes semibreves et minimae, quae sunt inferiores ad brevem, per additionem horum adverbiorum, 'perfecte' et **imperfecte** satis aperte intelliguntur. al. PS.-THEODON. 2 p. 37: Notandum, quod motuum temporis alii perfecte pronunciantur et alii **imperfecte** de perfectis. al.

2. 'unvollkommen' (in Bezug auf Intervalle) — 'incompletely' (with respect to intervals)

a den Konsonanz- oder Dissonanzgrad betreffend — with reference to degree of consonance or dissonance

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 90, 6: unde ponitur haec consonantia (sc. tonus cum diapente) inter **imperfecte** concordantes. IAC. LEOD. spec. 2, 92, 5: septima, quae ponitur inter **imperfecte** discordantes. al. [s.XV] PROSD. contr. I 4, 5: contrapunctare non debemus cum vocum combinationibus **imperfecte** concordantibus continue nullam combinationem perfecte consonantem interponendo (sim. PROSD. contr. II 4, 5). PROSD. contr. I 5, 6: in vocum combinationibus **imperfecte** consonantibus, sicut sunt tertia, sexta, decima et huiusmodi (sim. PROSD. contr. II 5, 6). al. PROSD. contr. II 3, 4. al. IOH. KECK 4 p. 326b. CONTR. Et primo I 10 p. 138 (p. 436a).

b die Bewertung von Sukzessivintervallen betreffend — with reference to the evaluation of successive intervals

[s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 32: Semiditonus ... dicitur a semis et ditonus, quia **imperfectius** et mollius sonat quam ditonus. UGOL. URB. 1, 30, 5. TRAD. Holl. I p. 175: semitonium cum diapente ... **imperfecte** sonans (sim. TRAD. Holl. II 48 p. 22 (p. 424a). TRAD. Holl. III 5 p. 36. TRAD. Holl. IV 69. LAD. ZALK. A 64. SZYDLOV. 7 p. 31). TRAD. Holl. II 65 p. 24 (p. 425a). LAD. ZALK. A 67. ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt voces. Quaedam sunt graves, sicut sunt ut et fa, et sunt, quae graviter et **imperfecte** ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. eqs. COMPEND. MUS. 74. SZYDLOV. 7 p. 30: Dyatheseron ... Est saltus de una voce in quartam proportionaliter licet **imperfecte** sonans.

3. *unvollkommen konsonierend* — *sounding imperfectly consonant*

[s.XV] COMPIL. Salisb. 39: Quando unus chorus perfecte datur ad tenorem, alter **imperfecte** dari debet (sim. CONTR. Contr. est ars 23). CONTR. Prima regula 6: non omnis (sc. contrapunctus) perfecte dari debet nec omnis **imperfecte**, sed mixtim.

subst. **imperfecta** -ae f. 1. Bezeichnung für eine Ligatur, deren letzte Note den Wert einer Brevis hat 2. Bezeichnung für die zweizeitige Longa 3. Bezeichnung für eine Ligatur, die keine Longa enthält 4. Bezeichnung für eine 'unvollkommene' Konsonanz — 1. term that designates a ligature, the last note of which has the value of a breve 2. term that designates the long with a value of two breves 3. term that designates a ligature, which contains no long 4. term that designates an 'imperfect' consonance

1. Bezeichnung für eine (am Schluß, unvollständige) Ligatur, deren letzte Note den Wert einer Brevis hat — term that designates a ligature (the end of which is 'imperfect'), the last note of which has the value of a breve

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 4, 7: Quartus modus dicitur ita: tres et tres et tres ligatae cum proprietate et duae **imperfectae** in fine cum longa pausatione. IOH. GARL. mens. 5, 6. IOH. GARL. mens. append. 2, 20: **Imperfecta** vero dicitur, sive fuerit ascendens sive descendens, si ultimus punctus fuerit obliquus ad paenultimam. TRAD. Franc. V 49: De perfecta et **imperfecta**. ... Quandocunque ultimus punctus stat ab obliquo super penultimum, **imperfecta** dicitur, ut hic: ♯ ... Quandocunque duae notae in uno corpore obliquo in fine ligaturae inveniuntur, **imperfecta** vocatur, ut hic: ♯ ... Sequitur valor: omnis **imperfecta** brevis. ANON. Couss. IV p. 30, 34: Tertius ordo quarti imperfecti in diminutione duorum procedit sic: ... deinde augmenta tria tertio ante duas **imperfectas** cum longa pausatione trium temporum. al.

2. Bezeichnung für die zweizeitige Longa — term that designates the long with a value of two breves

[s.XIII] LAMBERTUS p. 271a: quandocunque inter duas longas sola brevis venerit, semper ad **imperfectam** reducet precedentem et merito, cum ab eadem procreatur. LAMBERTUS p. 272b: binarius non equalis seu ternarius equalis semibrevium figurarum semper ad rectam brevem equipollere debet, recta brevis ad **imperfectam** vel ad alteram brevem, **imperfecta** cum brevi seu brevis cum altera brevi ad perfectam. [s.XIV] IOH. HANB. sum. 6 p. 218, 2: Predicta duplex longa hodie perficitur et imperficitur et a quibusdam larga vocatur. Olim tamen dicebatur **imperfecta**. (?)

3. Bezeichnung für eine Ligatur, die keine Longa enthält — term that designates a ligature, which contains no long (cf. HMT s. v. 'perfectio' p. 2-3)

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 156, 1: Et quia plica tam in perfectis quam in **imperfectis** eandem proprietatem in signo retinet et natura, ideo causa brevitatis et quia sic facere debuit, de plica tam perfectarum quam **imperfectarum** se expedit (sc. actor) una vice. al.

4 *Bezeichnung für eine ‚unvollkommene‘ Konsonanz — term that designates an ‘imperfect’ consonance*

[s.XV] GUILL. POD. 6, 9: **Imperfecte** enim quecumque in medio duarum perfectarum natura locate sunt. Inter unisonum enim et quintam tertia innata est, inter quintam et octavam sexta. GUILL. POD. 6, 10: Si vero econtrario distributio fiat ut hic: ·d·f·a·, tunc non ita eque bene consonabunt. Ad gravio-rem enim partem tertia minor erit, ad acutiorem vero maior et inde ab ipsa diapente perfectione remotior, quam fuerat neces-
5 se. Quare intermedius terminus, id est ·f·, in cromaticum genus convertendus est, ut propinquior illi fiat maiorem **im-
perfectam** in minorem convertendo. *al.* FLOR. FAX. 13 p. 85: Principio nanque canendi perfectarum locus preberi debet finique, non enim per **imperfectas** initium nancisci finemque
10 quiescere noverimus. *ibid.*: Post unicam vel plures **im-
perfectas** sua perfecta dari debet. *al.* CONTR. Cum notum 20 p. 303: si finiretur cantus per **imperfectam**, remaneret animus suspensus. *al.* CONTR. Salvator 17. CONTR. Septem s. spec. p. 28b: penultima semper debet esse dissonantia vel **imperfecta**.

subst. **imperfectum** -i n. (*et imperfectus* -i m.) 1. *Be-
zeichnung für die zweizeitige Mensurierung* 2. *Bezeichnung
für die kleine Terz oder Sext (oder deren Oktaverweiterun-
gen)* 3. *Bezeichnung für eine ‚unvollkommene‘ Konsonanz*
— 1. *term that designates duple mensuration* 2. *term that
designates the minor third or sixth (or their octave expan-
sions)* 3. *term that designates an ‘imperfect’ consonance*

1 *Bezeichnung für die zweizeitige Mensurierung — term
that designates duple mensuration*

[s.XIV] ANON. Michels 4, 3: Item omne **imperfectum** potest
perfecti addito puncto. *al.* IOH. MUR. not. 2, 4, 12: De ternario
ad binarium, id est de perfecto ad **imperfectum**. IOH. MUR.
not. 2, 6, 2: quod perfectum et **imperfectum** figura similis
repraesentat. IOH. MUR. not. 2, 8, 4: Omne perfectum per
tertiam sui partem amotam ad **imperfectum** reducitur (*sim.*
10 PETR. DION. 11 p. 159. *inde* IAC. LEOD. spec. 7, 41, 3-6).
al. PETR. DION. 11 p. 159: **imperfectum** dividitur in duo
aequalia et perfectum in tria. IOH. MUR. comp. 7, 11: Perfectum
qualiter figuratur? Sicut **imperfectum**. *al.* IAC. LEOD.
spec. 7, 10, 6: Illos autem cantus dicunt regulares, cum scilicet
perfectum canitur contra perfectum et **imperfectum** contra
15 **imperfectum**. Alii sunt discantus, in quibus **imperfectum**
canitur contra perfectum vel e contrario, et hos irregulares vo-
cant. IAC. LEOD. spec. 7, 39, 6: Quid enim est perfici nisi
de **imperfecto** perfectum fieri? *al.* IOH. MUR. lib. 6, 9: Item
coloribus, subscriptionibus, pausis et signis perfectum distin-
guitur ab **imperfecto** et etiam cognoscitur (*inde* GOSCALC.
3, 6 p. 170, 5. PROSD. exp. 61, 1-7. UGOL. URB. 3, 6-7, 1.
NICOL. BURT. 3, 2, 17). QUAT. PRINC. 4, 1, 28: **imperfec-
tum**, in quantum (*ms.*; *ed.*: quam) est **imperfectum**, non
potest imperfici. ANON. London. I 2 p. 44. *al.* IOH. BOEN
ars 1, 9, 2. IOH. BOEN mus. 4, 175. ANON. Couss. V p.
196, 5: dicitur perfectum posse reduci ad **imperfectum** per
imperfectionem. *al.* ANON. Seay p. 43-45. ANON. Monac.
II 2. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 3, 3-13, 8: sic ex tertiae partis
remotione ex perfecto fiet **imperfectum** ex duabus partibus
constitutum. *al.* ANON. Mell. 8, 2. FR. GAFUR. extr. 10, 7,
15: Quomodo imperficitur **imperfectum**? *al.* BART. RAM.
3, 1, 3 p. 89. *al.* GUILL. MON. 1 p. 15. *al.* ANON. La Fage III
p. 243: in arte ista Gallica quatuor sunt maneriae, scilicet mi-
nus **imperfectum** et minus perfectum, maius **imperfectum**
et maius perfectum, id est quaternarius, sexarius perfectus,
sexarius imperfectus et nonarius.

2 *Bezeichnung für die kleine Terz oder Sext (oder deren
Oktaverweiterungen) — term that designates the minor third
or sixth (or their octave expansions)*

[s.XV] PHIL. CAS. contr. 27: Quo modo ista figura ✱ habet
perficere **imperfectum**, puta tertia, sexta et decima, hoc in-
tellige: Quando tertia datur ante quintam, tunc in illa tertia
additur ista figura ✱ et similiter, quando decima datur ante
duodecimam.

3 *Bezeichnung für eine ‚unvollkommene‘ Konsonanz
(im Gegensatz zur vollkommenen Konsonanz von Einklang,
Quinte und Oktave) — term that designates an ‘imperfect’
consonance (as distinct from perfect consonance of the uni-
son, fifth, and octave)*

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 39: Vere in illo casu debet saltare
de perfecto in **imperfectum** vel de **imperfecto** in perfectum;
et sciendum, quod non possent fieri duo perfecti, unus post al-
terum immediate. [s.XV] GUILL. MON. 6 p. 35: si cantus firmus
descendat quartam vel quintam, tunc contrapunctus potest
15 descendere de **imperfecto** in suum perfectum sicut de tertia
in quintam. CONTR. Volens igitur p. 382: Etiam primo vide-
amus, id est de coniunctione duarum vocum, diapente ascen-
dentem et descendentem, quod a perfecto in **imperfectum**
20 debet fieri descensum unius vocis et e contrario. *al.*

impono -posui, -ere *anstimmen, vortragen — to intone,
to perform*

[s.IX] AURELIAN. 11, 12: Ant. „O sapientia“, quamquam a
palatinis ob excelsiorem vocis modulationem de primo **impo-
natur** tono. COMM. BR. 328: Psalmi, qui continuatim cum
suis antiphonis dicuntur, ad vesperam dumtaxat V aut quat-
tuor, ad nocturnas sex vel tres, illi etiam, qui ad matutinas de-
putati sunt, aut aequali elatione omnes **imponendi**, aut certe
a primo ad extremum melodia gradatim debet et moderate in
altum excrescere, cantica quoque evangelii altius et morosius
ceteris. CANT. Observandum 13: Alleluia: qui precinit, per-
currat in primo, tunc chorus repetat. Ad postremum autem
similiter perducatur, aut si congrua elevatione **imposuerit**, mox
eum chorus adiuvet. [s.X] INCH. UCHUB. 168: Primi quidem
membri prima sillaba sonum <deuterum> **imponit**. Secunda
sonat quoque deuterum terminalem. [s.XI] FRUT. brev. 13 p.
100: [Sextus item (*sc. tonus*) ut primus **imponitur**, sed aliter
deponitur] (*sim.* THEOG. METT. 36, interp. 1a (p. 194a). TON.
Vatic. 12, 8 p. 217. IAC. TWING. p. 144, 7. ANON. Claudifor.
4, 7, 11. TRAD. Holl. II 20 p. 98 (p. 449b). TRAD. Holl. III 9 p.
77. LAD. ZALK. B 48). [s.XIII] INST. PATR. 27: Quicumque
imponit antiphonam vel responsorium, psalmum aut ymnus,
introitum an graduale, tractum sive alleluia, seu quicquid inci-
pit, duas vel tres sillabas an unam sillabam et duas aut tres no-
tulas **imponat** solus tractum aliis tacentibus, et ab eo loco, quo
intonans dimisit, ceteri inchoent subsequentes non repetendo,
quod ille precinuit. Similiter observetur, cum cantor **imponit**
aliquid vel reincipit seu quemcumque cantum pronuntiat, cho-
rus concordi melo subsequatur voce unanimi. ELIAS SAL. 31
p. 61a: quod falsum cantum **imponat** ille, qui fingit se excel-
lentem in musica. TRAD. Garl. plan. IV 98. [s.XIV] SUMM.
GUID. comm. 4, 84: in materia, in qua devotionem principaliter
excitare intentio desiderat, **imponentis** vox supra tonum
extollitur, ut ad devotionem excitatus oportunus impetret af-
fectus elevatus. [s.XV] IAC. TWING. p. 138, 8: Quomodo
psalmi et „Magnificat“ ac „Benedictus“ secundum dictos octo
tonos sunt **imponendi** et cantandi. TRAD. Holl. III 8 p. 55:
Ut, si cantus cessat in re, tenor **imponitur** in ·a·lamire vel in
60 ·f·faut. *ibid.* *al.*

improprietas -atis f. 1. *Bezeichnung für die Bestim-
mung der ersten Note einer Ligatur als Longa* 2. *Bezeichnung
für die Bestimmung einer mittleren kaudierten Note einer Li-
gatur als Longa — 1. term that designates the determination
of the first note of a ligature as long 2. term that designates*

the determination of an interior note in a ligature, which note has a stem, as long

1 *Bezeichnung für die Bestimmung der ersten Note einer Ligatur als Longa (kaudiert, wenn die zweite Note höher ist als die erste ♯; nicht kaudiert, wenn die zweite Note tiefer ist als die erste ♮) — term that designates the determination of the first note of a ligature as long (with a downward stem when the second note is higher than the first ♯, with no stem when the second note is lower than the first ♮)*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 118, 32: Si quis autem obiciat, quod immo prius est agendum de imperfectis (*ex errore pro perfectis*) naturaliter et per se quam de imperfectis secundum quid et per accidens (*ms.; ed.: accentus*), sicut primo agitur de proprietate in eis quam de **improprietas**. ANON. Emmeram. 1 p. 128, 22. PS.-PETR. CRUC. P 3, 5: Est enim proprietas nota primariae inventionis ligaturae a plana musica data vel inventa. **Improprietas** dicunt privationem huius, et acceduntur istae duae differentiae in principio ligaturarum, similiter et opposita proprietas. PS.-PETR. CRUC. U 3, 7-9. WALT. ODINGT. 6, 9, 4: Omnis proprietas brevis, **improprietas** longa. WALT. ODINGT. 6, 10, 4-8. [s.XIV] PS.-MUR. motet. p. 75b: Ligatura descendens notulis quadratis sive obliquis, si prima sit sine cauda, longa est propter eius **improprietatem**. Sic versus: Prima carens cauda sit longa cadente secunda. Exemplum ut hic: ♮ ... Sed si prima predictarum notularum quadratarum sive obliquarum descendendum (*ms.; ed.: discendentium*) sive ascendendum (?) habuerit caudam descendentem sinistrorsum, brevis est propter eius proprietatem (*ms. et ed.: improprietatem*). Exemplum ut: ♯ ... Sed si prima notularum predictarum quadratarum sive obliquarum descendendum sive ascendendum habuerit caudam ascendentem sinistrorsum, semibrevis est propter eius contrarietatem proprietatis (*ms. et ed.: incontrarietatem improprietatis*). [s.XV] ANON. Monac. 2, 112: Notandum secundo, quod omnis ligature principium aut est cum proprietate aut cum **improprietas** aut cum opposita proprietate. Tercio sciendum, quod omnis proprietas in proposito est brevis nota. Et omnis **improprietas** est una longa nota. Omnis autem opposita proprietas facit duas primas semibreves. ANON. Monac. 2, 117: Prima regula hec est: Quandocumque prima nota alior est secunda et omni cauda vel tractu caret, cum **improprietas** dicitur ... Secunda regula est: Quandocumque secunda nota alior est prima et prima habet tractum vel caudam a parte dextra descendentem, cum **improprietas** dicitur Sequitur valor: Omnis ligatura cum **improprietas** habet primam notam longam. ANON. Monac. 2, 127.

2 *Bezeichnung für die Bestimmung einer mittleren kaudierten Note einer Ligatur als Longa — term that designates the determination of an interior note in a ligature, which note has a stem, as long*

[s.XV] ANON. Monac. 2, 131: Omnis media brevis est excepta alteratione et inproprietas ... Excipiuntur etiam in regula note medie, que cum **improprietas** dicuntur, ut si aliqua media habet caudam a parte dextra descendentem, tunc ipsa non esset brevis, sed longa, ut ibi ♯.

inadunatio -onis f. ‚Unverbundenheit‘ (als Übersetzung von ‚enarmonios‘) — ‘the unconnected’ (as translation of ‘enarmonios’)

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 930/357, 4-5: enarmonios: **Inadunatio**, quia non semper aequaliter sonat, et quod non una regula ibi est.

inadunatus -a, -um ‚unverbunden‘ (als Übersetzung von ‚enarmonios‘) — ‘unconnected’ (as translation of ‘enarmonios’)

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 494, 21: ‚enarmonios‘: id est **inadunatus**, quia maximis et minimis spatiis dividitur; maximis, quia saepe in uno spatio duo toni inveniuntur, saepe sola quarta pars. Alii autem dicunt enarmonios valde adunatum, quia in nullo alio genere invenitur quarta pars in differentia nisi in illa per hanc, id est quartam partem ab illa, id est quarta (*inde* REMIG. AUT. 494, 20). REMIG. AUT. 510, 3: Enarmonion interpretatur **inadunatum**, croma coloratum, diatonon extantum. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 17: Deinde lycanos ypaton, quae dicitur diatona, id est extenta, id est acute sonans, vel cromatica, id est colorata, vel enarmonica, id est **inadunata**. ANON. Bernh. 1, 22: lycanos meson extenti, colorati, **inadunati**. ANON. Bernh. 1, 29-32.

inaequisonans -ntis nicht gleich klingend — not equal sounding

[s.IX] AURELIAN. 15, 18: Nam quamdiu psalmus canitur, ipsarum fines antiphonarum de quo fuerint tono, de eodem propter diaphoniam dignum est finiri. Ad ultimum vero in repetitione psalmi, unde eorum est initium, inde finiantur, scilicet de plagis triti, quia ob numerum litterarum **inaequisonantes** sunt (*sim.* AURELIAN. 15, 19 p. 151).

inaequisonus v. iniquisonus

incalcus -i m. (*cf. ital. incalzare*) *Bezeichnung für die Caccia — term for the caccia*

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 5, 1: Caciae sive **incalci** a simili per omnia formantur ut motteti, salvo quod verba caciaram volunt esse aut omnes de septem aut omnes de quinque syllabis. *cf. Burkard/Huck, Voces p. 29 sq.*

[**incano**] fortasse *ex errore pro cano*

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 49: omnisque laus in fine incanitur (*ms. Berlin, Mus. ms. theor. 1325, sed ms. Mainz II 375: canitur*).

incantabilis -e unsingbar — unsingable

[s.XV] GUILL. POD. 8, 1: Cum igitur hic fit verus modus procedendi in dupla proportionem, et illa prima omnium atque huius speculationis tanquam thema quoddam fuerit, necesse est, quod cetera pari forma instituantur ad hoc, ut cantabiles fiant, quod de quintupla minime affirmari potest. ... Si vero respective de quibus isti precise intendunt, **incantabiles** sunt, quia incommensurabiles.

incaudatus -a -um ‚ungestielt‘, nicht mit einem Notensiel versehen — ‘unstemmed’, not provided with a stem

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 4, 19: Differentiae secundi (*sc. gradus*): caudatum - **incaudatum** ... Differentiae quarti: obtusiangulum **incaudatum** - obtusiangulum caudatum (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 12). IOH. MUR. comp. 7, 5: Figurarum alia est aequilatera, alia inaequilatera, rectiangula vel obtusiangula, caudata vel **incaudata** sursum vel deorsum (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 1. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 17). IOH. MUR. comp. 7, 8: Brevis qualiter figuratur? Ut longa, nisi quod scribitur **incaudata** (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 4. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 21). FR. GAFUR. extr. 10, 5, 22: Semibrevis qualiter figuratur? Quadrilativa, obtusiangula, equilativa, **incaudata** (*cf. Ioh. Mur. comp. 7, 9: non caudata*).

subst. **incaudatum** -i n. die ‚Nicht-Stielung‘ (Bezeichnung für das Fehlen eines Notensiels) — the ‘unstemmed’, (term that designates the absence of a stem)

[s.XIV] ANON. Michels 5, 15: Item caudatum et **incaudatum** non accidunt notulae, sed sunt differentiae specificativae et de essentia notularum.

inceptor -oris m. ‚Anstimmer‘, Vorsänger – ‘intoner’, principal singer [syn.: praecentor] [s.XIII] ELIAS SAL. 30 p. 59a: Ideo in regula istius artis continetur, quod cantor sive **inceptor** cantuum moderata voce cantus omnes incipere debet. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 55: Ante inceptiōem cuiuscumque cantus, sive sit responsorium aut antiphona vel introitus misse sive cuiuscumque (pro quicumque?) alius cantus, horum **inceptor** in corde suo estimare debet arsim et thesim, id est elevacionem et deposicionem, principium et finem. Deinde in tali temperatura incipere debet, ut ipse cum choro aut maiore parte chori acumen et gravitatem attingere possent (pro posset cf. app. crit.). [s.XV] CONR. ZAB. chor. 3, 4: Ad huiusmodi autem mediocritatem in cantu laudabiliter semper servandam hoc unum valde est necessarium, scilicet praecentorum sive **inceptorum** discreta et provida inceptio, maxime, cum cantus supra notam inceptiōis suae vel multum ascendit vel infra eandem multum descendit in quacumque sui parte, ut, cum ad eundem altitudinis vel bassitudinis locum pervenitur, possit et ibi a multitudine personarum chori sine gravamine cantari. CONR. ZAB. chor. 4, 6: in illo quarto requisitorum rite secundum temporum exigentiam et differentiam servando exigitur discretio **inceptorum**, quia in tali mensura semper debet praecentor incipere, qualis pro quovis tempore merito venit continuanda.

incisio -onis f. Abschnitt, Unterteilung — section, subdivision

1 als (irrtümliche) Bezeichnung für das pythagoräische Komma — as (erroneous) term for the Pythagorean comma [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 5, 49: ‚comma‘: **incisio** vel subdistinctio. [s.XI] HEINR. AUG. 68: D: Quid interpretatur comma? M. **Incisio**, quia tota toni integritas una particula minoratur, si II paria semitonia in ea quaeruntur.

2 für einen Abschnitt eines Musikstücks — for a section of a composition

[s.IX-X] ALIA MUS. 32 p. 121: Quam gradalem antiphonam per singulas **incisiones** singulis symphoniis subditam hoc modo pandimus: inter 6 et 12, qui faciunt 18, senarius est differentia, quam melodia primae **incisionis** ascendendo totam percurrit. ALIA MUS. 33 p. 122: Quae symphonia (sc. diapente) ... secundam **incisionem** antiphonae excurrit omnino. ORG. Selest. p. 68, 5: Cola et commata sunt **incisiones** et membra in cantu. ... **Incisio** vero in medio melodiae et verborum erit. [s.XI] BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [cola et commata, idest membra et **incisiones**, quas distinctiones cantus appellamus] (sim. PS.-BERNO mon. 11, 5. FRUT. brev. 8 p. 59. FRUT. ton. p. 113). IOH. COTT. mus. 10, 22: sicut enim in prosa tres considerantur distinctiones, quae et pausatōnes appellari possunt, scilicet colon, id est membrum, comma **incisio**, periodus clausura sive circuitus, ita et in cantu (inde HIER. MOR. 20 p. 153, 21. ANON. Hailspr. 4 p. 68. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 12. HEINR. EGER 5 p. 57. IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 334, 1. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 71. ADAM FULD. 2, 13).

3 für die Aufteilung eines Tons in einer Plica — for the subdivision of pitch in a plica

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 96, 38: plica fit choma, id est membrum seu **incisio** vel decisio scematis alti (sim. ANON. Emmeram. 1 p. 98, 24).

4 als (irrtümliche) Bezeichnung für den großen Halbton — as (erroneous) term for the major semitone

[s.XIV] HEINR. EGER 3 p. 40: dividitur (sc. tonus) in duo inaequalia, quae dicuntur semitonia ... Quorum unum est minus et dicitur a Graecis diesis, et alterum maius et dicitur apotome, quod est **incisio**, quia modicum differt a tono.

inclinans Bezeichnung für eine wahrscheinlich absteigende Neume — term that designates a neume that probably descends

[s.XI-XII] NEUM. Punctus p. 55: percutiens, **inclinans**, rectorquens, tremens.

v. acclinis, clinis (clivis)

incommixtus -a, -um nicht zu einem Zusammenklang verschmolzen — not blended into a simultaneous sonority

10 [s.XV] GEORG. ANS. 2, 12: ex diversis gravioribus et acutioribus et mediocribus constare debet (sc. melodia) commixtis et **incommixtis**, consonis et quandoque dissonis.

inconcincentia -ae f. Mangel an Wohlklang — absence of euphony

15 [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 10, 29: ‚inconstantia‘: **inconcincentia**.

inconcinntitas -atis f. Mißklang, Disharmonie — cacophony, disharmony

20 [s.XI] COMM. Guid. 93 p. 131: Et quia vel per vicium incautorum vel per **inconcinntatem** vocum pravarum cantus transformatur, itaque adversus ista debet cantor esse peritus, et hoc est: Itaque locus et modus ille debet esse peritiae et cognitionis cantoribus, id est sciri et cognosci debet a cantore, quo loco, scilicet in loco, ubi vox sit, et quo modo, scilicet in naturali modo, incipiat quamlibet neumam. COMM. Guid. 91 p. 139: quia **inconcinntitas** procedebat ex confusa permixtione sonorum. COMM. Guid. 33 p. 142: ut superius vetuit (sc. ipse liber) authentum deuterum in ·b· initium habere propter **inconcinntatem** eius, sed potius in ·c· superius. COMM. Guid. 97 p. 171: vitando vel nimiam frequentiam unisonorum ... vel quamlibet aliam **inconcinntatem** vocum. GUIDO AUG. 411: Similiter quislibet cantus ubique plagaliter compositus, si vel breviter excedat sextam etsi non tantam **inconcinntatem** inferat iuncture, minorem tamen iniuriam non infert nature (sim. ANON. Cist. I 3 p. 34).

inconcinus -a, -um mißtönend, unharmonisch — disharmonious

40 [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 267b: semitonius nunquam patitur, ut **inconcinni** toni absque eius medietate iungantur (add. cod. Lips.: ut est verbi gratia tonus, tonus, tonus, tonus et semitonium). COMM. Guid. 34 p. 127: in raris cantibus inveniuntur neumae in acutis ita exaltatae, ut **inconcinnum** videatur eas ad legitimam finalem in gravibus debere remitti. COMM. Guid. 88 p. 131: pravae voces hominum vel **inconcinnae** et male sonorae naturaliter vel per negligentiam, quia usum canendi non habent. COMM. Guid. 36 p. 143. COMM. Guid. 52 p. 144. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 20 p. 52: quia **inconcinus** eum tritonus sequitur. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53. IOH. COTT. mus. 19, 12: Notandum quoque, quod, cum in cantibus autentorum pulchrum sit eos a finali crebro per diapente deponi et elevari, in tertio id **inconcinus** est, sed in quinto decentissimum. TON. Gratianop. p. 47. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 117. GEORG. ANS. 1, 147. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 5, 6. BART. RAM. 1, 1, pr. p. 3. BART. RAM. 3, 1, 4 p. 92. NICOL. BURT. 1, 20, 100. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 4.

adv. **inconcinne** mißtönend, unharmonisch — in a disharmonious manner

60 [s.XI] COMM. Guid. 79 p. 123: pro ·G· ·c· assumamus et eundem cantum non **inconcinne** habebimus. COMM. Guid. 90 p. 171: in multis locis necessario valde **inconcinne** caneremus. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2020: cantum in comparatione ad premissa perficiunt **inconcinne**. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 43: Quaedam (sc. differentiarum) sunt nec competentes nec

necessariae, ut <illae> (*om. ms. et ed.*), quae non in recto tenore, sed aut ignorantia aut vitio notatoris aut aliter **inconcinne** cantibus applicantur.

inconsonans -ntis *mißtönend, dissonant — disharmonious, dissonant*
[s.VI] BOETH. mus. 1, 10 p. 197, 22: Quintus (*sc. maleus*) vero est reiectus, qui cunctis erat **inconsonans** (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 10, 129. HIER. MOR. 3 p. 14, 24. QUAT. PRINC. 2, 2. TRAD. Holl. VI 2, 5. TRAD. Holl. VI 5, 31. FR. GAFUR. op. 1, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 2. GUILL. POD. 1, 3). [s.IX] ORG. Bamb. I 40: impediens prefatis <in>consonantibus sonis. [s.XIV] QUAT. PRINC. 1, 10: accidit aliquando, ut cantus auribus dulcis appareat, a ratione tamen **inconsonans** videatur (*inde* TRAD. Holl. VI 5, 20). [s.XV] UGOL. URB. 1, 30, 9: Diapente imperfectum est quinque sonorum seu vocum **inconsonantium** per spatia duo plena, integra et perfecta et per duo non plena, non integra et imperfecta ad invicem coniunctorum acceptio. UGOL. URB. 1, 37, 8: Est enim huiusmodi imperfecti diapason imperfecta proportio, ... iniucunda percussio et **inconsonantium** vocum non delectabilis passio. UGOL. URB. 2, 4, 20. UGOL. URB. 2, 34, 28: Ex musica igitur ficta imperfecta et **inconsonans** consonantia redditur consonans et perfecta. FR. GAFUR. op. 2, 5: nec mirum sit diapasondiatessaron licet auribus **inconsonantem** numero consonantiarum apprehendi. FR. GAFUR. op. 4, 2. GUILL. MON. 6 p. 35: in omni contrapuncto debemus semper tenere propinquiores notas sive proximiores, quoniam omne disiunctum **inconsonans**. HERB. TR. 2, 6 p. 54.

inconsonantia -ae f. *Mißklang, Dissonanz — cacophony, dissonance*
[s.IX] MUS. ENCH. 17, 21: Quapropter et vox, quae organalis dicitur, vocem alteram, quae vocatur principalis, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in qualibet particula nec infra tetrardum sonum descendat positione nec inchoatione levetur obstante triti soni **inconsonantia**, qui tetrardo est subsecundus. MUS. ENCH. 18, 15: responsum organale sub tetrardo non habent (*sc. primae tres syllabae*) videlicet propter deuteri soni **inconsonantiam** ad sonum tritum. MUS. ENCH. 18, 24. ORG. Bamb. I 43. [s.XI] ARIBO 20 p. 48: In diapente autem secunda et tertia specie intolerabilis conturbavit nos tritonus, quem propter **inconsonantiam** cantionem (*pro cantionis?*) possumus alterum nominare Coridonem. [s.XII] GUIDO AUG. 410. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 24, 1: propter **inconsonantiam** ipsius tritoni. COMM. Boeth. II p. 184, 30: symphonia, scilicet consonancia vel concordia sonorum vel vocum; unde asimphonia, id est **inconsonancia**. [s.XV] UGOL. URB. 2, 4, 22.

inconsonus -a, -um *mißtönend, dissonant — disharmonious, dissonant*
[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 5: primus quidem nervus et quartus diapason consonantiam resonarent, medii vero ad se invicem atque ad extremos diapente ac diatessaron, nihil vero in eis esset **inconsonum** (*inde* ANON. Gerbert 10. FRUT. brev. 1 p. 28. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 5. UGOL. URB. 1, 5, 3. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 2). BOETH. mus. 2, 27 p. 260, 3: si diapason consonantiae addatur diatessaron, **inconsonum** fit (*inde* ANON. Pannain p. 412. HIER. MOR. 17 p. 116, 7. IOH. CICON. mus. 1, 51 p. 192, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 22, 1: Generalis sonus duas habet species, consonam et **inconsonam**. GLOSS. Boeth. mus. 2, 27, 78. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 949/366, 3-4. MUS. ENCH. 17, 15: Per omnem enim sonorum seriem tritus subquartus deuterio solus a symphonia deficit et **inconsonus** ei efficitur. MUS. ENCH.

18, 48. SCOL. ENCH. 3, 136. SCOL. ENCH. 3, 137: voces consonae vel **inconsonae**. SCOL. ENCH. 3, 394. ORG. Bamb. I 22: solus tritus inter sonos ceteros eo sono fit **inconsonus**, cui extat subquartus. [s.XI] ARIBO 66 p. 7: Sicut enim pueri tenellae vocis immoderato acumine cantilenas edunt adeo **inconsonas** (*inde* QUAEST. MUS. 1, 3 p. 14. IAC. LEOD. spec. 6, 19, 2). [s.XII] GUIDO AUG. 409. ANON. Pannain p. 108: Videbant namque cantum eiusdem modi nunc in gravibus principium habere et ibidem aliquamdiu morari, nunc subito ad acutas raptari et ibidem maxime vagari et e contrario, quod omnino **inconsonum** et irregulare iudicabant. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 16 p. 53: minus quidem semitonium ad consonancias musicas admittitur, maius autem **inconsonum**. ENGELB. ADM. 1, 15, 15. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 19, 10: Est etiam notandum, quod Boethius refert, inter chordas descripti quadrichordi nihil **inconsonum** contineri et per consequens voces, inter quas tonus est, **inconsonae** non sunt. Et tamen Ptolomaeus tonum non ponit inter consonantias consonas. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 3. COMM. Boeth. II p. 362, 29. [s.XV] UGOL. URB. 1, 41, 6: Secundum hanc ergo considerationem diapasondiatessaron consonantiae perfectionem tenebit, ... quia in earum connexione nihil **inconsonum** intervenit. UGOL. URB. 2, 34, 33: Quae musica ficta, ut praefertur, fieri permittitur, ut, si forte consonantiae **inconsonae** et imperfectae sint, ad bonas et consonantes reducantur sonoritates. TRAD. Holl. VI 32, 9: Est aliud vero genus organi, quod simplex vocatur; hoc autem est, ubi inferius unus tantummodo est subsecutor, in quo quatuor tantum consonanciae reperiuntur, id est tonus, dytonus, semidithonus, quamvis raro, et dyateseron. Alie vero 3^s, id est semitonium, dyapente et dyapason, hoc organum velud **inconsonum** iudicat. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 7: si voces discrepant a concordia et equalitate soni, tunc fiunt **inconsonae** ac asperae auribus. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 62. FR. GAFUR. theor. 4, 2, 7. HERB. TR. 2, 9 p. 57. CONTR. Inprimis 10, 5: unam nonam, quae est **inconsona** species.

indifferens v. cantus differens - cantus indifferens

inflatilia *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*
[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **inflatilia** ~. NEUM. Prima p. 82: Quinta **inflatilia** facta est sic: ∙.

[**inflexiva**] *ex errore ed. pro in flexura*: IOH. OLOM. 9 p. 57.
v. flexura

inforatus -a, -um *unverziert — unornamented*
[s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: Penultima autem nota ex quatuor temporibus, de quibus tria tempora teneri debent simpliciter **inforata** et quartum eius tempus ex duabus semibrevis frangi debet. *ibid. al.*
v. foratus

informatio -onis f. *Differenz („Saeculorum amen“-Formel eines Psalmtons) — difference (‘saeculorum amen’ formula for a psalm tone)*
[s.XII] TON. Gratianop. p. 16: Antiphona in ∙D∙ hoc modo incipientes habent **informationem** per diatessaron remissum, in ∙C∙ per diapente: (*sequuntur exempla*). TON. Gratianop. p. 17-22. TON. Gratianop. p. 22: De responsoriis subsequitur **informatio**, que est communis omnibus responsoriis et officiis et gradalibus et omnibus canti[c]ibus exceptis antiphonis per supradictas consonantias: (*sequuntur exempla*) **Informationes** officiorum fiant simili modo per sex supradictas consonantias.

TON. Gratianop. p. 23: Sciendum est, quod omnes antiphonae secundi toni et informantur hac sola **informatione** predicta. TON. Gratianop. p. 25. TON. Gratianop. p. 31-32. TON. Gratianop. p. 49.

informo -are in Bezug auf Differenzen („*Saeculorum amen*“-Formeln der Psalmtöne) klassifizieren — to classify with respect to differences (*‘saeculorum amen’ formula for a psalm tone*)

[s.XII] TON. Gratianop. p. 23: Sciendum est, quod omnes antiphonae secundi toni et **informantur** hac sola informatione predicta.

[**iniquisonalis**] v. iniquisonus col. 259, 59

iniquisonantia -ae f. „Ungleichklang“ (als Bezeichnung für Intervalle von ungleicher Tonhöhe mit Ausnahme der gleichklingenden Oktave) — *unequal sonority* (as term that designates intervals of unequal pitches with exception of the equal-sounding octave)

[s.XII] THEINR. DOV. 1, 2 p. 150, 7: Unisonorum enim habitudo dicitur unisonantia, ... equisonorum equisonantia, iniquisonorum **iniquisonantia** (sim. THEINR. DOV. 1, 3 p. 150, 15). THEINR. DOV. 1, 2 p. 150, 10: Unde contingit diversisonantiam aliam quidem esse equisonantiam et consonantiam, aliam vero **iniquisonantiam** et consonantiam, aliam autem equisonantiam et dissonantiam (?), aliam vero **iniquisonantiam** et dissonantiam. THEINR. DOV. 3, 7 p. 254, 17.

iniquisonus (inaequisonus) -a, -um 1. nicht gleichklingend (als Eigenschaft von Intervallen ungleicher Tonhöhe mit Ausnahme der gleichklingenden Oktave) 2. von ungleicher Tonhöhe — 1. *unequal-sounding* (as quality of intervals of unequal pitches with exception of the equal-sounding octave) 2. of unequal pitch

1 nicht gleichklingend (als Eigenschaft von Intervallen ungleicher Tonhöhe mit Ausnahme der gleichklingenden Oktave) — *unequal-sounding* (as quality of intervals of unequal pitches with exception of the equal-sounding octave)

[s.XII] THEINR. DOV. 1, 1 p. 146, 13: Et quidem qui eiusdem quantitatis sunt, unisoni, qui vero diversarum, diversisoni sunt. Diversisonorum autem alii sunt equisoni, alii **iniquisoni**. Equisoni sunt, qui, cum sint diversisoni, eque tamen sonant, ut qui diapason semel vel sepius terminant. **Iniquisoni** sunt, qui non eque sonant, ut qui diapente et tonum terminant. Utrorumque autem alii sunt consoni, alii dissoni. Consoni sunt, qui, si simul fiunt, musice ratione concordant. Dissoni sunt, qui, si simul fiunt, musice ratione discordant. Unde contingit, diversisonorum alios quidem esse consonos et equisonos, alios vero consonos et **iniquisonos**, alios autem dissonos et equisonos (?), alios vero dissonos et **iniquisonos**. THEINR. DOV. 1, 2 p. 150, 7: Unisonorum enim habitudo dicitur unisonantia, ... **iniquisonorum** iniquisonantia (sim. THEINR. DOV. 1, 3 p. 146, 16). THEINR. DOV. 3, 12 p. 286, 12: Simplicibus igitur cantibus a simplicibus specierum ordinibus, equisonis quidem ab equisonis, **iniquisonis** vero ab **iniquisonis** ordinis distinctiones excipio. Equisoni (ms.; ed. emendavit: Equisonales) sunt specierum ordines, quorum omnis sonus equisonum; **iniquisoni** (ms.; ed. emendavit: iniquisonales, cf. Snyder, *Theinred* 2 p. 287 adn. 78), quorum non omnis sibi habet equisonum.

2 von ungleicher Tonhöhe — of unequal pitch [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 26, 15: secundum Boethium soni continui, aequisoni vel **inaequisoni** ab harmonica facultate separantur. IAC. LEOD. spec. 2, 10, 31: Quod autem de Ptolomaeo additur, quod aliquas consonantias vocum inaequa-

lium vocat aequisonas, scilicet diapason et bis diapason, non intelligit, quod sint aequisonae, id est vocum aequalium super aequalitate fundatarum, quia multum quantum ad hoc sunt **inaequisonae**, multum inaequales et a se invicem distantes, cum inter extremas voces ipsius diapason sit distantia quinque tonorum cum duobus minoribus semitonis, etiam secundum Ptolomaeum.

initialis -is f. 1. Grundton einer Oktavespecies 2. Anfangston (eines Gesangs) — 1. *fundamental or principal pitch of an octave species* 2. *initial pitch* (of a chant)

1 Grundton einer Oktavespecies — *fundamental or principal pitch of an octave species*

[s.XII] GUIDO AUG. 215: septem habes species diapason sufficientes includere octo modos secundum **initiales** et mediatrices. GUIDO AUG. 253: Propter hoc tribus primis speciebus ascribuntur tres illi plagales, quia illas primo loco sibi usurpant secundum mediatrices. Primo enim loco a **gravius** incipiunt, secundum quas mediatrices solas et non **iniciales** habent finales, quoniam ·a· grave, ·b· grave, ·c· grave, que **iniciales** sunt illarum trium specierum, inter finales non reputantur, cum plenaria careant depositione plagalium. Ceteris vero speciebus quatuor, que sequuntur, quatuor deputantur autentici, quia illas obtinent secundum **iniciales**. GUIDO AUG. 281 descr. (inde ANON. La Fage I 10, 22 descr.). GUIDO AUG. 342: Dictum est enim, quod eadem littera est **inicialis** et mediatricis, secundum quod quidem **inicialis** est, una tantum voce habet deponi, secundum quod mediatricis, quatuor. al. ANON. La Fage I 9, 8: Primus tamen tonus terminatur in **initialibus**, secundus in mediatricibus. ANON. La Fage I 9, 15: Autenti vero in **initialibus**, plagales autem in mediatricibus terminantur. ANON. La Fage I 10, 27: **Initiales** autem dico finales autentorum, mediatrices finales plagalium. al. MUS. MAN. 41, 36: Habes iterum in secunda linea primum tonum iuxta mediatricem ·D· et secundum iuxta **initialem** ·A· (cf. GUIDO AUG. 220). MUS. MAN. 48, 5: **Initiales** autem finales, in quibus scilicet finiuntur autentici ... Mediatrices vero finales, in quibus terminantur plagales. al. cf. Maître, *Réforme* p. 265

2 Anfangston (eines Gesangs) — *initial pitch* (of a chant)

[s.XIV] PS.-MUR. mod. p. 100b: Sic potest queri, quare potius dictum est de finalibus cantibus (?) tonorum quam de **initialibus** eorundem vel his, que circa medium attenduntur? Ad hoc respondetur, quod hoc fit propter finis dignitatem maiorem eo, quod per principium vel per medium minus distinguitur quam per finem. [s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 4, 9: notandum est, quod notae extremae sunt omnes **initiales** ac finales, superiores ac inferiores. **Initiales** ac finales illae dicuntur, per quas cantus initium ac finem sumit. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 12.

inmusicus -a, -um *unmusikalisch* — *unmusical*

[s.XV] CONR. ZAB. tract. AK 5: Qui vero saepe discordaverit et sufficienter ammonitus se emendare non novit quasi non intelligens se discordare, hunc quasi naturalem **inmusicum** nemo docere praesumat, quia stulto et inutili labore utrosque ipsos gravaret (sim. CONR. ZAB. mon. K 1). CONR. ZAB. mon. X 1. CONR. ZAB. mon. Y 1: Et si quis forte dissonam vocem habere compertus fuerit, valet nihilominus instrumentum illud ad ipsum a tali dissonantia paulatim compescendum, si tamen non omnino ineptus et **inmusicus**, sed sic dispositus fuerit, ut ille eius defectus remediabilis existat.

innodans ? Bezeichnung für eine liqueszierende Neume — ? term that designates a liquescent neume

[s.XI] TON. Aug. p. 146b: cum virga, per quam ditonum

in secunda sui sillaba intendit, in neumam, que **innodans** dicitur, non ex cordarum, sed ex litterali eiusdem sillabe sono innectit.

v. flexa innodans, gutturalis innodans, quilisma innodans, virga innodans

<i>**nnportile** Claviorganum (*Musikinstrument aus einer Kombination von Orgelpositiv und aufrecht stehendem Cembalo*) — *claviorgan (musical instrument consisting of a positive organ and an upright harpsichord)*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: aut flatu et percussione sicut <**innportile**> (*ms.*: organum), quod percutitur et flatu folium perflatur. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <**I>nnportile** est instrumentum mire suavitatis habens in uno dorso positum, in alio vero cordas metallinas in modum clavicimbali stans erectum in sursum in modum medie ale.

cf. Howell, Paulus p. 22, 32.

insignitivus -a, -um *als Vorzeichen (oder Schlüssel) verwendbar* — *applicable as an accidental (or clef)*

[s.XV] MICH. KEINSP. 5, 10: ·ḡ·mi. ·ḡ· clavis est **insignitiva**, mi vox est tertia asperi primi.

insono -sonui, -are 1. *erklingen* 2. *erklingen lassen, anstimmen* — 1. *to sound* 2. *to produce as sound, intone*

1 *erklingen* — *to sound*

[s.V] MART. CAP. 9, 905: quaedam suavis intemptata inauditaque dulcedinis cantus **insonuit**. *al.* [s.VII] ISID. etym. 18, 4, 4: bucina **insonans** sollicitudinem ad bella denuntiabat. [s.XIV] ANON. Erford. p. 161: Tetrachordum superiorum dicitur, quia omnes voces superiores **insonant** ... Tetrachordum excellentium dicitur, quia excellentiores voces **insonant**. [s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 8: maleorum sonitus eius auribus **insonarent** (*inde* NICOL. BURT. 1, 11, 65. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 2).

2 *erklingen lassen, anstimmen* — *to produce as sound, intone*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 13-4: ‚inflare‘: **insonuere**. REMIG. AUT. 482, 3. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 17: Autentus protus auctoritas prima. Plagi protus filius primi. Veluti quodammodo de celsa puppi navis pater vociferans intonaret: None noeane. Et filius e contra ex altera parte de prora navis respondens **insonaret**: Noe agis.

insonoritas -atis *f. Mißklang* — *cacophony*

[s.XIV] ANON. Grac. p. 17: Sic igitur est, quod, si deficient ista tria (*sc. siccitas, concavitas, planities*) vel aliquod istorum, impediretur bonitas soni. Si autem nullum illorum deficiet, est bonitas soni, et ita fit quandoque sonoras, quandoque **insonoritas**. *ibid.* *al.*

inspiratio -onis *f. das Hineinblasen* — *the act of blowing (into an instrument)*

FIST. Longissimam 4 p. 97: de his instrumentis, quae flatus **inspiratio**ne aguntur.

inspiro -are *anblasen* — *to sound (by blowing)*

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 122: Tuba autem congregationis (*ed.*: consuetudinis *cf. app. crit.*) apud rerum peritissimos hoc modo intelligitur. Tribus fistulis aereis in capite angusto **inspiratur**. PS.-HIER. ep. p. 130: quasi tuba cum uno fistulo in capite angusto, per quod **inspiratur**. PS.-HIER. ep. p. 131: Chorus quoque pellis simplex est cum duabus cicutis aereis, et per primam **inspiratur**, per secundam vocem emittit. FIST. Rogatus 3 p. 60: foramina fistularum ad **inspirandum** formata. FIST. Rogatus 62 p. 73.

instrumentalis -e 1. *‚instrumental‘, von Instrumenten erzeugt* 2. *Instrumenten-, von Instrumenten, an Instrumenten* — 1. *‘instrumental’, produced by instruments* 2. *of instruments, from instruments, on instruments*

1 *‚instrumental‘, von Instrumenten erzeugt* — *‘instrumental’, produced by instruments*

a *in der Klassifikation der Musik* — *in the classification of music*

[s.XII] TRAD. Guid. pr.: Tria autem sunt genera musicae, mundanum, humanum, etiam **instrumentale**. ... Tertium, quod in instrumentis est constitutum, ut in cymbalis, organis, lyra et monochordo et a Pythagora magistro philosopho per instrumenta et exercitia repertum. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22: Sunt itaque tres partes huius artis: **instrumentalis**, humana, mundana. **Instrumentalis** dicitur, quae attenditur in sonis, et accipit nomen ab una sui parte; et alia pars eius est melica, alia metrica, alia rithmica. Melica est, quae exercetur in instrumentis, in cythara vel monochordo vel etiam in organis, et ab hac dicitur **instrumentalis**. *al.* HIER. MOR. 9 p. 43, 13: cum tria sint genera, quae versantur circa musicam, scilicet **instrumentale**, poeticum et musicum (*cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 25-28*). TRAD. Garl. plan. I 56: Nunc igitur de tercio genere musice, scilicet de **instrumentali** tractandum est. **Instrumentale** dicitur, quicquid concurret per aliqua instrumenta, ut viella, cithara et monochordo et ceteris. TRAD. Garl. plan. II 30 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 23. TRAD. Garl. plan. VI 1). PS.-MUR. summa 2574: Alter in hac arte binarius esse videtur, quo naturalis, **instrumentalis** habetur.

b *generell - general*

[s.XIII] IOH. GROCH. 132: De formis igitur musicalibus, quae in voce humana exercentur, haec dicta sint. De **instrumentalibus** vero nunc prosequamur. ENGELB. ADM. 1, 3, 2: sive in vocibus humanis sive in **instrumentalibus** sonis. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 134, 11. ORIG. ET EFF. 9, 2. [s.XV] UGOL. URB. 5, 8, 8: de sono **instrumentali** mediantibus cordis seu nervis causato. UGOL. URB. 5, 8, 39: non est sermo praesens de omni sono **instrumentali** universaliter, sed solum de sono instrumentorum mediantibus cordis seu nervis. *al.* GEORG. ANS. 2, 2: harmonie **instrumentali** et cantabili voci communia. *al.* TRAD. Holl. I p. 170: Cantus autem est modulatio vocis naturalis vel **instrumentalis** regulis artis musicae coartata (*sim.* TRAD. Holl. III pr. p. 15. TRAD. Holl. III 2 p. 20. SZYDLOV. 3 p. 16). GUILL. POD. ench. 15 p. 377: Sed quoniam enarmonicum genus semitonium in duas partes dividit, ut dictum est, ipseque per intervalli parvitate humane voci ad pronuntiandum impossibiles existunt, unde neque in **instrumentali** (*sc. musica*) admittuntur. GUILL. POD. 3, 12: Et ex octupla ea, quae ex bisdiapason duplicata nascitur, et in ceteris ab his compositis, ut in **instrumentali** (*sc. musica*) aperte videtur. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. *al.*

2 *Instrumenten-, von Instrumenten, an Instrumenten* — *of instruments, from instruments, on instruments*

[s.XV] UGOL. URB. 5, 8, 17: contingit motum cordae seu nervi **instrumentalis** interdum esse velocem, igitur contingit motum cordae seu nervi **instrumentalis** interdum esse acutum. Ratio enim huius est evidens, quia causa acuti soni est motus velox, et confirmatur hoc, quia contingit motum alicuius cordae seu nervi **instrumentalis** esse celerem et spissum, igitur necessario sonus erit acutus. UGOL. URB. 5, 8, 40: corda seu nervus **instrumentalis** tensus vel lassus movetur motu pulsus plectro adhibito. UGOL. URB. 5, 8, 61: sonus instrumentalis compositus causatus mediante corda **instrumentali** vel nervo potest immutare sensum auditus. UGOL. URB. 5, 9, 29: corda aenea **instrumentalis**. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 40: Quid sit lyra populariter leutum dicta, quid etiam que-

libet **instrumentalis** species ex ea producta, utpote (iuxta linguam vulgarem) viola, rebecum, ghittera, cetula et tambura. ERASM. HOR. p. 91a: Tabulatura **instrumentalis**. In omni tabulatura **instrumentali** ponuntur litterae simplices secundum schalam solmisationis Latinorum, ut ·Γ·G· vel ·G· cum punctis ante. Dehinc ·A· grossum vel ·a· parvum cum puncto ante. Dehinc simplices ·c·d·e·f·g·b·a· et dehinc ·c̄· cum titello *eqs.*

v. musica instrumentalis, musicus instrumentalis

subst. instrumentalis -is m. Instrumentalist — instrumentalist

[s.XV] ANON. Carthus. theor. pr. 8: Sic et multo plures, puto, inveniuntur **instrumentales**, qui non sunt musici, quam musici, qui non sint **instrumentales**. Quod, si quis tam musicus fuerit quam **instrumentalis**, tanto ille inter ceteros commendabilior comprobatur.

instrumentista -ae m. *Instrumentalist — instrumentalist*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 6: Discant ergo differentiam fore musicorum, cantorum et **instrumentistarum**. ADAM FULD. 2, 10: pessimus inolevit usus **instrumentistarum**, qui, cum vix duas intelligunt regulas, proh dolor, componere carmina volunt.

instrumentum -i n. (*Musik*)-*Instrument — (musical) instrument*

1 Definition

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 3, 9: **Instrumentum** vero proprie dicitur, quod ad sonandum movetur et inofficiatur ab arte et usu, ut lyra et fistula, psalterium et cythara et similia. [s.XV] IOH. TINCT. diff. 140: **Instrumentum** est corpus naturaliter aut artificialiter soni causativum.

2 Klassifikation — classification

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 6: Tertia est musica, quae in quibusdam consistere dicitur **instrumentis**. Haec vero administratur aut intentione, ut nervis, aut spiritu, ut tibiis vel his, quae ad aquam moventur, aut percussione quadam, ut in his, quae in concava quaedam aerea feriuntur atque inde diversi efficiuntur soni (*inde* LECT. GUID. p. 43). CASSIOD. inst. 2, 5, 6: **Instrumentorum** musicorum genera sunt tria: percussionalia, tensibilia, inflatilia. Percussionalia sunt acitabula aenea et argentea vel alia, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum. Tensibilia sunt cordarum fila sub arte religata, quae ammoto plectro percussa mulciant auribus delectabiliter sensum, in quibus sunt species cythararum diversarum. Inflatilia sunt, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, organa, pandoria et cetera huiusmodi (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163. REMIG. AUT. 480, 11. REG. PRUM. 5, 93. VOCAB. MUS. p. 139. IAC. THEAT. 10). [s.XI] ADALB. 1A, 6: Si duae chordae similes sola grossitudine inaequales aequis tendantur ponderibus, soni grossitudinibus erunt proportionales. ... Secundum rationem istorum alia **instrumenta** inventa sunt, et quae ventorum impulsione, et quae percussione sonant. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 13: **Instrumentorum** quaedam procedunt a pulsu, ut est in cimbali benesonantibus eiusdem; quaedam a contactu in chordis, ut in lyra et cithara; quaedam vero a flatu, ut in fistulis. TRAD. Garl. plan. III 13. IOH. GROCH. 133: **Instrumenta** vero a quibusdam dividuntur divisione soni artificialis in eis generati. Dicunt enim sonum in **instrumentis** fieri afflatu, puta in tubis, calamis, fistulis et organis, vel percussione, puta in chordis, tympanis, cymbalis et campanis. Sed si haec omnia subtiliter considerentur, inveniuntur a percussione fieri, cum omnis sonus percutiendo causetur, prout in sermonibus de anima comprobatum est. Nos au-

tem hic non intendimus <notificare> **instrumentorum** compositionem vel divisionem nisi propter diversitatem formarum musicalium, quae in eis generantur. Inter quae **instrumenta** cum chordis principatum obtinent ... Et adhuc inter omnia **instrumenta** chordosa visa a nobis viella videtur praevalere. PS.-MUR. summa 408: Artificialia vero **instrumenta** musicae plurima sunt, quae ternario dividuntur: quaedam enim chordalia, quaedam foramina, quaedam vasalia esse dicuntur. WALT. ODINGT. 2, 2, 3. [s.XIV] IOH. MUR. not. 1, 5, 1: Verumtamen sequaces inventores musicae eam ordinaverunt variis modis. Alii in **instrumentis** chordarum, alii in **instrumentis** calamorum perforatorum, alii in **instrumentis** ventorum. al. IOH. MUR. spec. 1, 30: discernens ... in **instrumentis** nervorum, ventorum, foraminum, aquarum, vasorum (*sim.* UGOL. URB. 5, 31, 26). IAC. LEOD. spec. 1, 15, 1. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 18: Inde ampliata fuit musica in diversis **instrumentis** foraminum, ventorum, aquarum, nervorum, calamorum, organorum, campanorum. al. PS.-THEODON. pr. p. 30. ANON. Meyer 7, 4: quaedam **instrumenta** eius (*sc. musicae pulsantis*) sunt concava cum quadam soliditate, ut cymbala et huiusmodi, quaedam extensa pellibus cum quadam concavitate, ut tympana, quaedam sunt nervata cum cordis. [s.XV] ANON. Carthus. pract. pr. 7. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13: **Instrumentalis** musica est, quae perficitur **instrumentis** musicalibus aut flatu humano mediante aut sola percussione aut follium flatu aut flatu et percussione vel appulsu vel quocumque alio modo. GUILL. POD. 1, 8.

3 Gebrauch — usage

a generell — general

[s.IV] AUGUST. 1, 4, 6: Qui vel tibiis canunt vel cithara atque huiusmodi **instrumentis**, numquidnam possunt luscinae comparari? MACROB. 2, 3, 4. [s.VI] BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 16: corporales artifices non ex disciplina, sed ex ipsis potius **instrumentis** cepere vocabula. Nam citharoedus ex cithara, auloedus ex tibia, ceterique suorum **instrumentorum** vocabulis nuncupantur (*inde* AURELIAN. 7, 6. REG. PRUM. 18, 20-21. LAMBERTUS p. 251b. HIER. MOR. pr. p. 3, 28. QUAT. PRINC. 1, 3. PS.-THEODON. pr. p. 29. ANON. Carthus. theor. pr. 4. ADAM FULD. 2, 6. GUILL. POD. 3, 31). al. BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 26: Tria igitur genera sunt, quae circa artem musicam versantur. Unum genus est, quod **instrumentis** agitur, aliud fingit carmina, tertium, quod **instrumentorum** opus carmenque diiudicat. Sed illud quidem, quod in **instrumentis** positum est ibique totam operam consumit, ut sunt citharoedi quique organo ceterisque musicae **instrumentis** artificium probant, a musicae scientiae intellectu seiuncti sunt (*inde* IOH. AEGID. 4, 20. HIER. MOR. 9 p. 43, 16. ANON. Hailspr. pr. p. 64. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 5. FR. GAFUR. op. 1, 4. ADAM FULD. 2, 6. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 1). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 3: psalterium ad instar **instrumenti** musici nominatum. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 45: **instrumentis**: organis. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 52: **instrumentorum**: ut liram, citharam, tibiam, organa, reliqua. al. [s.IX] MUS. ENCH. 14, 11: Possunt enim et humanae voces et in aliquibus **instrumentis** musicis non modo binae et binae, sed et ternae ac ternae hac sibi collatione misceri, dum utique uno impulsu vel tribus in unum vocabis actitatis totidem voces respondent organum. al. SCOL. ENCH. 1, 23. INCH. UCHUB. 277. HUCBALD. 18: In quolibet autem musico **instrumento** huius (*sc. toni*) exemplum inter duas primas chordas bene dumtaxat dispositas vel in ydraulia inter duas primas fistulas habes (*inde* PS.-MUR. interv. p. 310a). HUCBALD. 25: ydraulia vel aliud quodlibet musici generis considerans **instrumentum**. al. REG. PRUM. 5, 5: Naturalis itaque musica est, quae nullo **instrumento** musico, nullo tactu digitorum, nullo humano impulsu aut tactu resonat, sed divinitus aspi-

rata sola natura docente dulces modulatur modos; quae fit aut in celi motu aut in humana voce (*inde* COMPIL. Paris. II p. 77). REG. PRUM. 18, 22: Musicus autem non ab aliquo **instrumento**, sed ab ipsa musica nomen accepit (*inde* PS.-THEODON. pr. p. 29). *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 1: Dulce ingenium musicae, quamvis **instrumentis** plurimis vigeat, unus tamen instrumenti via veritatem legentibus insinuat (*sim.* ANON. Bernh. 2, 1). GLOSS. Aug. 1, 115: omnia **instrumenta** artis musicae generaliter organa dicuntur (*sim.* GLOSS. Aug. 1, 60). BERNO ton. p. 79b: per quilismata, quae nos gradatas neumas dicimus, magis gutturus quam cordarum vel alicuius **instrumenti** officio modulantur. ADALB. 2, 1: Humana vero musica dicitur eo, quod humani gutturus fistulis mirabili quadam habilitate et artificio **instrumentorum** consonantias imitatur. *al.* GUIDO micr. 20, 2: Erant antiquitus **instrumenta** incerta et canentium multitudo, sed caeca (*inde* ANON. Pannain p. 115. LAMBERTUS p. 254a. GUIDO DION. 1, 1, 362. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 15. QUAT. PRINC. 2, 1). GUIDO ep. p. 462, 102: vocem hominis vel alicuius **instrumenti**. PS.-BERNO mon. 6, 1: Consonantia est diversarum vocum concentus suaviter et uniformiter accedens auribus, ut si in lyra vel alio aliquo musico **instrumento** diligenter tensis et remissis nervis primam et quartam seu primam et quintam vel primam et octavam simul ferias vocem (*sim.* FRUT. brev. 4 p. 38. ANON. Wolf p. 212). HEINR. AUG. 9-10. COMM. Guid. 76 p. 122: Sciendum vero est, quod affinitas vocum, quam ponit (*sc. Guido*), maxime utilis est in **instrumentis** musicis constantibus ex octo vocibus vel VII, ut in cymbalis reperimus aut organis. VERS. Fer tuba 1: Versus de generibus et **instrumentis** musicis. De tuba. ... De nimphis. ... De cithara. ... De vitula. ... De arpa. ... De lira. ... De cymbalis. ... De fistula. ... De rotta. ... De tympanis. ... De organis. ... De tintinabulis. FRUT. brev. 3 p. 37. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 17, 12: per manufacta musicae artis **instrumenta**. *al.* ANON. La Fage I 15, 7: diapason et diapente aut bisdiapason, quae sunt **instrumentorum** duae consonantiae, ad quas vox humana vix aut numquam pertingere sufficit. [s.XIII] INST. PATR. 34. MUS. MAN. 24, 14: Quarum (*sc. fa et mi*) differentia facilius et evidentius in duabus fistulis organicis vel in duabus citharis vel <viellis> quam vocis humanae perpenditur **instrumento**. *al.* COMM. Boeth. I 1, 2 p. 34. *al.* IOH. GARL. mens. append. 14, 9: triplex diapason, quod vix reperitur nisi **instrumentis** a flatu. *al.* IOH. AEGID. pr. 31: Decimo septimo de cuiuslibet **instrumenti** per se inventionem ac constitutionem, videlicet organorum, viellarum, cithararum, harparum, symphoniarum, tubarum, tibiatarum, cymbalarum, tympanorum, sistrorum et huiusmodi. *al.* AMERUS 18, 6: Est autem semitonus imperfectus tonus ... quia minor est tono voce et spacio, quod manifeste patet in musicis **instrumentis**. *al.* ELIAS SAL. 4 p. 20a. *al.* LAMBERTUS p. 259a. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 102, 37. *al.* HIER. MOR. 28 p. 288, 21. *al.* TRAD. Garl. plan. I 57. *al.* TRAD. Garl. plan. V 187a: [Nunc videndum est de falsa musica, quae in **instrumentis** musicalibus multum est necessaria, spetialiter in organis]. ANON. Couss. IV p. 39, 16: non ponimus quatuor pro brevi in voce humana, sed in **instrumentis** saepius bene fit. ANON. Couss. IV p. 86, 10: Ulteriori quidem processu quidam raro procedunt usque ad triplex diapason, quamvis in communi usu se habeat in **instrumento** organorum et ulterius aliorum **instrumentorum**. *al.* IOH. GROCH. 138: Licet enim aliqua **instrumenta** suo sono magis moveant animos hominum, puta in festis, hastiludiis et torneamentis tympanum et tuba, in viella tamen omnes formae musicales subtilius discernuntur. *al.* PS.-MUR. summa 421: Sed inter cetera **instrumenta** musicalia **instrumentum** vocis humane est dignissimum eo, quod profert et sonum et verba, cum cetera de sono tantum serviant, non de

voce et verbis. PS.-MUR. summa 691: per **instrumentum** bene dispositum. PS.-MUR. summa 1428: quidam artifices in **instrumentis** musicis locant semitonium inter ·G·solreut et ·F·faut, quidam inter ·G·solreut et ·a·lamire et clavem istam clavem falsam appellant. *al.* ENGELB. ADM. 1, 3, 4. *al.* WALT. ODINGT. 3, 1, 1. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 16, 1, 5. *al.* MARCH. pom. 21, 2. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 57. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 20. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 18, 11: Puto autem, quod **instrumenta** musicalia moderni temporis multo perfectiora sint illis, quibus utebantur antiqui. IAC. LEOD. spec. 1, 21, 12: Qui autem ludunt in **instrumentis** illis vel aliis, practici musici sunt. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 53. *al.* PETR. PALM. p. 506. *al.* QUAT. PRINC. 1, 15: Quod est **instrumentum** musicis. QUAT. PRINC. 2, 6. *al.* IOH. BOEN. BOEN. ars append. 12, 19: Sed tamen comuniter dicitur: omne illud, quod vox (*pro voce?*) exprimi potest sive **instrumenta** (*pro instrumentis?*) proferri, hoc bonus musicus figurare potest. *al.* IOH. BOEN. mus. 2, 25. *al.* HEINR. EGER 1 p. 36: Placeat igitur cantibus insistere ecclesiasticis, organis et uti aliis **instrumentis** non ad lasciviam ut quidam discoli, sed ad laudem Dei, salutem propriam et aedificationem proximi. *al.* PS.-THEODON. 2a p. 41. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 208, 4: [Ex isto octocordo tale formatur **instrumentum**, quod dicitur clavicimbalum]. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 5, 1, 64. *al.* GEORG. ANS. 2, 5: sonabilia **instrumenta** et cantabiles voces. *al.* ARN. ZWOLL. p. 20. *al.* IOH. KECK 3 p. 324a: Colliges ergo semitonia minora septem usualiter repraesentata. Artificialiter quoque repraesentare posse minus semitonium inter quoslibet duos sonos tonum facientes, quemadmodum in **instrumentis** est reperire, ut v. g. inter ·Γ· et ·A· grave. ANON. Carthus. theor. 22, 58: Quadruplex dyapason stat in proportione 16^{Pla}, ut 16 ad 1. Et hec deductio sufficit ad quodlibet **instrumentum** musicale. *al.* CONR. ZAB. tract. AI 1. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 4. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 15: Diversorum **instrumentorum** brevis notitia. BART. RAM. 3, 2, 4 p. 99: **instrumentorum** pulsatores. *al.* NICOL. BURT. 1, 5, 39. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 37. *al.* ADAM FULD. 2, 17. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 5, 5: Nec tamen omnes, qui **instrumentis** concinunt, carent scientia musicis, sed neque omnes habent scientiam ipsam. *al.* GUILL. POD. 5, 1: necesse igitur est, ut conficiens musicis **instrumenta**, quid sit tonus, quid semitonium ... practice omnibus modis praecognoscat et his sua tentando sive percutiendo comprobe **instrumenta**. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2. *al.* CONTR. Volentibus I p. 26a: Nunc videndum est de ficta musica, quae **instrumentis** musicalibus est necessaria et specialiter in organis. ORGANISTR. Pone p. 216, 1: Mensuratio cuiusdam **instrumenti** (*sc. organistri*).

b in *Klassifikationen der Musik — in classifications of music*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 187, 22: Sunt autem tria (*sc. musicae genera*). Et prima quidem mundana est, secunda vero humana, tertia, quae in quibusdam constituta est **instrumentis**, ut in cithara vel tibiis ceterisque, quae cantilenae famulantur (*inde* AURELIAN. 3, 1. AURELIAN. 3, 19: ... videlicet ut sunt organa, cithare, lire et cetera plura. BERNO prol. 4, 17. HIER. MOR. 6 p. 23, 28. HIER. MOR. 6 p. 25, 11. NICOL. BURT. 1, 3, 13). BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 11: De hac igitur **instrumentorum** musica primo hoc opere disputandum videtur. *al.* [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 1: De triformi musicae divisione. ... Secunda est divisio organica in his, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, fistulae, organa, pandoria et his similia **instrumenta** (*inde* HIER. MOR. 4 p. 18, 23). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 7: tria sunt genera musicae. Unum inest celestibus speris, aliud in hominum vocibus, tertium in

instrumentis, ut in tibiis, timpanis, organis, lituis, tubis et cetera. [s.IX] AURELIAN. 4, 1: tresque esse musicas enunciamus, mundanam scilicet, humanam et eam, quae in multis constat **instrumentis**. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 14 p. 28. TRAD. Guid. pr.: Tertium (sc. *genus musicae*), quod in **instrumentis** est constitutum, ut in cymbalis, organis, lyra et monochordo. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22: Instrumentalis (sc. *musica*) dicitur, quae attenditur in sonis, et accipit nomen ab una sui parte, et alia pars eius est melica, alia metrica, alia rithmica. Melica est, quae exercetur in **instrumentis**, in cythara vel monochordo vel etiam in organis, et ab hac dicitur instrumentalis. al. IOH. AEGID. 4, 31: Musica vero instrumentalis quaedam viva, quae vivo agitur **instrumento**, alia vero mortua, quae mortuo agitur **instrumento**. AMERUS 14, 4: Instrumentalis musica est, quae fit in exterioribus **instrumentis** et hoc tribus modis: flatu, ut in tubis, fistulis; pulsu, ut in cythara, cymbalis; tactu, ut in organis vel aliis musicis **instrumentis**. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 12. HIER. MOR. 5 p. 22, 9. TRAD. Garl. plan. I 13. TRAD. Garl. plan. II 31. TRAD. Garl. plan. III 12. al. TRAD. Garl. plan. IV 2. TRAD. Garl. plan. V 18. IOH. GROCH. 66. ENGELB. ADM. 1, 2, 8. WALT. ODINGT. 2, 2, 3: Musicae quidem tres partes, scilicet organica, rhythmica seu metrica et harmonica. Organica est, quae consistit in **instrumentis** sonoris. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 10, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 10: Si autem sonus gravis et acutus in instrumentis exprimitur artificialibus, aut illa reddunt sonos illos ex quodam flatu, ut sint tubae, tybiae, fistulae, musae, organa et huiusmodi, et hoc ad organicam pertinet musicam. Si vero talia sunt **instrumenta**, quae tactu sonent vel pulsu, ut citharae, viellae, lyrae, tympana, cymbala, psalteria et <huiusmodi>, sic est rhythmica. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 90. al. PS.-THEODON. pr. p. 30: Vocalis musica in vocibus animalium naturalium et **instrumentorum** procreatur. [s.XV] NICOL. CAP. p. 311. WENCESL. PRACH. 215: Notandum, quod duplex est musica: practica videlicet et speculativa. Speculativa est, quae ostendit, quomodo consonantie consistant in proportionibus debitis et quomodo fiant consonantie compositae. Sed practica est de exercicio musicae et hoc in diversis generibus **instrumentorum**. IOH. TINCT. diff. 177: Musica armonica est illa, quae per vocem practicatur humanam. Musica organica est illa, quae fit in **instrumentis** flatu sonum causantibus. Musica rithmica est illa, quae fit per **instrumenta** tactu sonum reddentia. FR. GAFUR. extr. 2, 13, 1. FR. GAFUR. op. 1, 4. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. ADAM FULD. 1, 1: Musica est duplex, naturalis et artificialis. Naturalis est mundana et humana. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel instrumentalis vel vocalis. Instrumentalis est sonus per diversa **instrumenta** causatus. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6: Musice harmonica comprahendit et regit productos sonos humana voce naturalium instrumentorum auxilio ... Organicam musicen **instrumentorum** inflatiliū, ut tubarum cornuumque spiritu suffragante musicos sonos concernimus educere. Sed rhythmica musice diversorum **instrumentorum** fidibus atque nervis virgae digitorumve percussione sonos excutere conspiciuntur. Sunt et alia **instrumentorum** genera, quibus et spiritum et percussione digitorum ad exprimendum concentum necesse est convenire veluti tibiae et pandorii.

v. ala, barbara, barbiton, bucina, calamus, calcastrum, campana, chelys, chorus, cimella, cistola, cithara, clavicordium, clavicymbalum, cornu, cymbalum, decachordum, diachordum, dulce melos, duodecachordum, fidula, fistula, flaiolus, guitarras, harpa, hydraul(i)a, <i>nnportile, isis, leutum, lituus, liutum, lutena, lutum, lydus, lyra, marionetta, monochordum, musa, nablum, nola, nymphae, organistrum, organum, <o>rmfa, pandura, piva, polychordum, portativum, psalte-

rium, quinterna, rebecum, rotta, rubeba, sambuca, sistrum, symphonia, syringa, tambura, tetrachordum, tibia, tintinnabulum, trichordum, trigonum, tuba, tubalcana, tympanum, viella, viola, virginalis

5 **instrumentum aquaticum** *Bezeichnung für ein Instrument, bei dem die Luftzuführung durch Wasserdruck reguliert wird (Wasserorgel)* — *term that designates an instrument, the wind supply of which is regulated by water pressure (water organ)*

10 [s.XIII] HIER. MOR. 2 p. 12, 7: in hydraulis, id est in **aquaticis instrumentis** (sim. PS.-THOMAS AQU. I 3). AUGUST. MIN. C 33: Musica ... in ydragulis, **aquaticis instrumentis**, primo reperta. [s.XV] WENCESL. PRACH. 23: tractus ab ydraulicis, id est **aquaticis instrumentis**.

15 **instrumentum artificiale** v. instrumentum naturale - instrumentum artificiale

instrumentum chordale (chordosum, chordatum) *Saiteninstrument — stringed instrument*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 2: Tensibilia sunt cordarum fila sub arte ligata, quae plectro vel digito pulsa vel scis fricta mulceant sensum aurium, ut sunt citharae, barbita caeteraque diversi generis **cordalia instrumenta**. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 137: inter omnia **instrumenta chordosa** visa a nobis viella videtur praevalere. PS.-MUR. summa 408: Artificialia vero **instrumenta** musice plurima sunt, quae ternario dividuntur: quedam enim **chordalia**, quedam foraminalia, quedam vasalia esse dicuntur. **Chordalia** sunt ea, quae per chordas metallinas, intestinales vel sericinas exerceri videntur; qualia sunt cithare, vielle et phiale, psalteria, chori, monochordium, symphonia seu organistrum et hiis similia. PS.-MUR. summa 1108: Sed in sonoris musice **instrumentis** diversimode se habent signa notarum secundum instrumenti proprietates diversas. **Chordalia** etiam quedam progressive temperantur, ut cithare et psalteria, organistrum, monochordium et similia, et hec habent signa propria suarum notarum. PS.-MUR. summa 2443: musica instrumentalis vel consistit in vasalibus vel in foraminibus **instrumentis** vel in **chordalibus**. [s.XV] WENCESL. PRACH. 95: musica **instrumenta cordata**, scilicet citare, psalteria, rotte.

40 **instrumentum foraminale** *Blasinstrument — wind instrument*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 408: Artificialia vero **instrumenta** musice plurima sunt, quae ternario dividuntur: quedam enim chordalia, quedam **foraminalia**, quedam vasalia esse dicuntur. ... **Foraminalia** sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum diversitate creatur; qualia sunt muse, syringe, flaiota, tibiae, cornua, fistulae, tube et similia. PS.-MUR. summa 1110: Sed in sonoris musice instrumentis diversimode se habent signa notarum secundum instrumenti proprietates diversas. Nam **foraminalia instrumenta** maiora non habent continua quam tonum et semitonum secundum quod progressive disposita ordinantur. Talia sunt organa, tibiae, cornua, muse, syringe, flaiota et cetera. PS.-MUR. summa 2442: musica instrumentalis vel consistit in vasalibus vel in **foraminibus instrumentis** vel in chordalibus.

55 **instrumentum hydraulicum** *Bezeichnung für ein Instrument, bei dem die Luftzuführung durch Wasserdruck reguliert wird (Wasserorgel)* — *term that designates an instrument, the wind supply of which is regulated by water pressure (water organ)*

60 (cf. Vitruv. 1, 1, 9. Vitruv. 9, 8, 4. Vitruv. 10, 8, 1) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 167c: 'his, quae ad aquam moventur': in **instrumentis** s. **ydraulicis**. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 23: Dicitur autem musica a 'mois', quod est 'aqua', quia ad sonum aquae primo inventa est; posita sunt eius quedam instrumenta, unde et ab aqua quedam eius in-

strumenta vocabulum sortiuntur, s. **ydraulica instrumenta** ab ‚ydor‘, quod est ‚aqua‘. [s.XV] WENCESL. PRACH. 23: usus musice prima fuit tractus ab **ydraulicis**, id est aquaticis, **instrumentis**, ubi fit sonitus ab impetu aque factus sonorum quorundam per arsim et thesim ad similitudinem vocis humane formaturis.

instrumentum inflatile *Blasinstrument — wind instrument*

[s.IX] REMIG. AUT. 480, 11: ‚pandora‘: scilicet decuit illa species musae vel **instrumentum** musicum **inflatile** septem calamorum. [s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 4: Organicam musicen **instrumentorum flatilium** (*ex errore pro inflatiliū?*) anhelitu operante, ut tubarum cornuumque concernimus musicos sonos tractare (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6: **instrumentorum inflatiliū**).

instrumentum naturale - instrumentum artificiale ‚*natürliches Instrument*‘ (*Bezeichnung für die Sphärenharmonie und die menschlichen Stimmwerkzeuge bzw. die Stimme*) - ‚*künstliches Instrument*‘ (*Bezeichnung für die Musikinstrumente*) — ‘*natural instrument*’ (*term for the harmony of the spheres and for the human vocal apparatus, or for the voice*) - ‘*artificial instrument*’ (*term for musical instruments*)

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 4, 1: Sciendum quoque, quod duo sunt omnium **instrumenta** sonorum, **naturale** scilicet et **artificiale**; **naturale** aliud mundanum, aliud humanum. Et mundanum quidem secundum philosophos est coelestis volubilitatis concors dissonantia, quae proprie harmonia nominatur. **Naturale** autem **instrumentum** humanum dico illas gutturis cavitates, quas arterias vocamus. ... **Artificiale** vero **instrumentum** est, quod non per naturam, sed per artificium ad reddendum sonitum adaptatur (*inde* HIER. MOR. 9 p. 41, 15). [s.XIII] IOH. AEGID. 4, 32: Vel secundum alios musicae peritia duobus constat **instrumentis**, **naturali** videlicet et **artificiali**. **Naturali**, utpote arteriis, lingua, palato, labiis et pulmone, quibus vox humana formatur. Unde Boetius: Sonus **naturalium instrumentorum** secundum formationem vocis est per unam intensionem ac remissionem aptus harmonicae melodiae. Sed iterum distinguendum, quod sonus **naturalium instrumentorum** vocis est duplex, discretus videlicet et indiscretus. ... **Artificiale** vero **instrumentum** reddit sonum artificialem, sicut patet in citharis et organis et viellis et aliis musicis instrumentis, quae fiunt artificio, non natura, et artificiosum, non naturalem, ut videmus sensibiliter, reddunt sonum. *al.* LAMBERTUS p. 253a: **Instrumentum** vero aliud habet practice, aliud theorie. Theorice vero **instrumentum** est inquisitio et demonstratio proportionum et vocum. Practice vero aliud **naturale**, aliud **artificiale**. **Naturale** vero est ut pulmo, guttur, lingua, dentes, palatum et cetera membra spiritualia; sed principaliter factor vocis est epiglotus. **Artificiale** est ut organa, vielle, cythara, cytole, psalterium et similia (*inde* QUAT. PRINC. 1, 15). *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 66, 17: Melica (*sc. musica*) consistit in melodiis vocum seu cantuum dulciter resonantium, ut in ecclesiis et cantilenis mundanis seu notis sive **naturalibus** seu **artificialibus instrumentis** compositis et creatis. *al.* HIER. MOR. 5 p. 22, 10. *al.* TRAD. Garl. plan. V 38. ANON. Hailspr. pr. p. 64. AUGUST. MIN. 9-10. *al.* IOH. GROCH. 66: Sed per instrumentalem (*sc. musicam*) signant (*sc. quidam*) illam, quae est de sonis **instrumentorum** sive **naturalium** sive **artificialium**. *al.* PS.-MUR. summa 408. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 13, 2. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 1, 5. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7: Isidorus autem tertio Etymologiarum sic ait: „Musica est peritia modulationis sono cantuque consistens“ ... Dicit ‚sono‘, quantum ad **instrumenta artificialia**, ‚cantu‘, quoad **naturalia**, quibus vox formatur. IAC. LEOD. spec. 1, 10, 4: Instrumentalis

vero musica sonos respicit, qui consonantiis musicalibus sensibilibus materiam praestant et **instrumentis artificialibus** et **naturalibus** exprimuntur. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 3: **naturalia instrumenta** perfectiora sunt **artificialibus**. Ars enim naturam imitatur; non modica melodia continetur in vocibus **naturalibus** formatis **instrumentis**, quibus nulla attingunt **instrumenta artificialia**. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 52: in **instrumentis** manufactis seu **artificialibus**. PETR. PALM. p. 508. *al.* ANON. Quaest. 22-25. [s.XV] UGOL. URB. 2, 3, 2: Vox humana est sonus ab ore hominis prolatus, **naturalibus instrumentis** formatus. *al.* CONR. ZAB. tract. M 2-4. IOH. TINCT. diff. 243: Sonitor est, qui **instrumento artificiali** sive organico sive rithmico musicam exercet. FR. GAFUR. extr. 6, 7, 1. *al.* IOH. TINCT. exp. 4, 2: vox est sonus **naturalibus** aut **artificialibus instrumentis** formatus. FR. GAFUR. op. 1, 4 (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 1). BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. *al.* NICOL. BURT. 1, 5, 37: **Instrumenta** vero **artificialia** aliqua sunt delectationem incitantia, alia vero, quae animositatem, iram, furiam quoque et huiusmodi inducunt. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 28: De hoc autem **instrumento naturali** ac prestantissimo, id est voce. GUILL. POD. 1, 14.

instrumentum organicum 1. *Musikinstrument* 2. *Orgel* 3. *Pfeifeninstrument* — 1. *musical instrument* 2. *organ* 3. *instrument with pipes*

1 *Musikinstrument — musical instrument*
[s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 28: Artis musicae duae species sunt, quarum una in humanis vocibus continetur, altera vero in **organicis instrumentis**. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 6, 10: tot voces et littere continent integra duo dyapason cum paucis vocibus superadditis, quia humana vox in acutis sursum plus ascendere non valebat; quamvis tamen alia verior et evidencior ratio sit tanti et non minoris nec maioris numeri vocum seu sonorum in manu musicali et in **organicis instrumentis**. ARN. GILL. 33: videmus clericos, qui in **organicis instrumentis** difficilimos musicales modulos, quos exprimere vix presumeret vox humana, adveniunt. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 6: vox musicalis est sonus ab ore humano prolatus naturalibus instrumentis formata ... Et hanc vocem etiam per sonum **instrumentis organicis** imitamus. *al.*

2 *Orgel — organ*
[s.XIII] HIER. MOR. 11 p. 48, 3: etiam in **instrumentis organicis** quasdam tabulas principalibus litteris harmonicarum clavium descriptas, ex quarum inflexione meatus quidam edentes sonum harmonicum aperiuntur. Non inflexae autem claudunt eosdem. HIER. MOR. 12 p. 53, 34: Non est igitur una clavis ·b·fa·b·mi, sed duae ... Probatur etiam in monochordo et in omnibus **organicis instrumentis**. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 138: Sive vero aptamus sonitus quietos magis sive asperos, necesse est tamen, ut debitam inter se proportionem habeant canule facture tam longitudine quam latitudine sive concavo. Verum **organica** hec **instrumenta**, quorum est maioribus in basilicis usus, cum altas teneant in eis testudines, ut per omnem illarum resonent locum sufficienter, breviores ad canarum concava comparatione fistularum longitudine fiunt. FIST. Mensuram et 1a-b p. 93. FIST. Mensuram fist. 3 p. 126: mensura consequenter de tot fistulis loquitur, quot choros fistularum musici solent ipsi **organico instrumento** apponere et ad organizandi artem habere.

3 *Pfeifeninstrument — instrument with pipes*
[s.XV] IOH. TINCT. diff. 243: Sonitor est, qui **instrumento** artificiali sive **organico** sive rithmico musicam exercet (*cf. Isid. etym. 3, 19-21*).

instrumentum vasale *Percussionsinstrument — percussion instrument*
[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 408: Artificialia vero **instru-**

menta musice plurima sunt, que ternario dividuntur: quedam enim chordalia, quedam foraminalia, quedam **vasalia** esse dicuntur. ... **Vasalia** sunt, que et foraminibus carent et chordis per modum vasorum concavorum formata; qualia sunt cymbala, pelves, campane, olle et similia, que secundum materie et forme diversitatem diversos sonos emittunt. PS.-MUR. summa 2442: musica instrumentalis vel consistit in **vasalibus** vel in foraminialibus **instrumentis** vel in chordalibus. *saepeius*

intendo -tendi, -tentus (-tensus), -ere *aufwärts (aus-) führen, (sich) nach oben bewegen, erhöhen (die Tonhöhe betreffend)* — *to lead upwards, to produce a higher pitch, to move higher, to raise (with respect to pitch) [syn.: elevo; opp.: depono, gravo, remitto]*

1 *allgemein — general*

[s.VI] BOETH. mus. 4, 5 p. 315, 4: in acumen maioribus numeris **intendimus** et minoribus in gravitatem saepe remissimus (cf. Bower, *Fundamentals* p. 11 adn. 46). *al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 16: 'intendo': in acumen. al. [s.IX] MUS. ENCH. 1, 9: Eorum (sc. ptongorum) quidem sic et intendendo et remittendo naturaliter ordo continuatur, ut semper quattuor et quattuor eiusdem conditionis sese consequantur (sim. INCH. UCHUB. 46). [s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [si octavam a mese per paramese et trite diezeugmenon intendendo ad nete yperboleon adieceris]. WILLEH. HIRS. 9 (c. 8), 2. *al. ARIBO 67 p. 43. al. COMM. Guid. 9 p. 117: Videndum vero est, cum phthongi quilibet a naturali loco non moveantur seu superius seu inferius vocibus iungantur, quomodo descendere, deponi, remitti, inflecti ad inferiora, ascendere vero, elevari, intendi ad superiora dicantur, cum a suis sedibus penitus immobiles esse videantur (inde ANON. Lips. p. 156). al. TON. Aug. p. 81. al. [s.XII] GUIDO AUG. 195: quin humana vox plusquam octo vocibus possit intendi vel gravari. al. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 12, 15. al. WALT. ODINGT. 5, 4, 39: ipsa 'E' intensa ad diapason facit 'e'. al. IOH. MUR. spec. 2, 24: Consonantiam intendere est de sono gravi acutiorem facere. al. COMM. Boeth. II p. 218, 37: nullus sonus potest tam altus vel acutus intendi vel tam bassus vel gravis remitti, quin eo alcius vel remissior possit cogitari. al. [s.XV] ANON. Tegerns. I p. 105. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 2. al. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20. al. IOH. HOTH. exc. p. 37: proprium est fa remitti ... Mi vero proprietatem habet intendendi, ut semitonium oriatur inter 'B' et 'C'. al. GUILL. POD. 1, 11. al. MON. Organalis I p. 45: Intende ab eodem 'B' in finem III passus. *ibid.* al. MON. Organalis II p. 45: Iterum ab eodem 'A' intendo ad finem III passus. *ibid.* al. ORGANISTR. Omnes p. 207, 2: Omnes voces organistri elevatione et depositione lignorum intenduntur et remittuntur.**

2 *Intervalle betreffend — with reference to intervals*

[s.VI] BOETH. mus. 3, 3 p. 274, 8: Si ergo diatessaron duobus tonis ac semitonio, bis vero diatessaron quinque consisteret tonis, cum ex CCLXII.CXLIII diatessaron **intenderem** cumque de CCCCLXXII.CCCXCII aliud diatessaron remitterem, idem inter utramque intentionem remissionemve numerus inveniretur. BOETH. mus. 3, 9 p. 279, 18: Ab eo, quod est B, diatessaron **intendo** ad F et ab F diapente remitto ad K. Erit igitur KB tonus. BOETH. mus. 3, 14 p. 293, 20: ad D autem sex toni **intendantur**. *al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 18, 1: Si unum diatesseron intendo et aliud remitto. GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 26, 3: si una diatessaron intendatur et altera remittatur. GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 33, 4: diatessaron intensa de gravi in acutum. al. [s.IX-X] MOD. Ecce modorum 36: Omnes species diapente vel diatesseron continue vel disgregatim intensae vel remissae modulantur. ALIA MUS. 74 p. 142: Quo etiam incipit semitonio*

intenso antiphona „Cognovi Domine“. ALIA MUS. 123 p. 192: Habet enim hic tropus in nocturnis differentiam unam, quae habet tria loca: se, „Aspiciebam“; enarmonium **intensum** in 'o': „Modo veniet“; diatessaron remissum in 'c': „Per memetipsum“ (inde ANON. Bernh. 1, 75. ANON. Bernh. 2, 121). ALIA MUS. 131 p. 164: antiphona „Puer natus est“ diapente ad paranete diezeugmenon **intendit**. *al. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 33: A prima igitur proslambanomenos ad quartam lychanam hypaton intenditur consonantia diatessaron. TON. Lugd. pr. 50: Si autem a mese quis intendat tonum, occurret paramese. al. GUIDO micr. 7, 4: Primus modus vocum est, cum vox tono deponitur et tono et semitonio duobusque tonis intenditur. al. PS.-BERNO mon. 7, 10. HERMANN. mus. p. 51 (p. 142a): Intendo 'D·G· diatesseron et possum remittere diapente 'G·C·. al. WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 6. al. ARIBO 99 p. 25: Prima species diatesseron tono, semitonio, tono **intenditur** ab 'A· in 'D·. al. COMM. Guid. 85 p. 131. al. TON. Aug. p. 83. *passim* [s.XII] TON. Gratianop. p. 17: per semiditonum **intensum**. al. THEINR. DOV. 1, 5 p. 154, 8. al. ANON. Pannain p. 116. al. [s.XIII] IOH. AEGID. 12, 7. al. ENGELB. ADM. 3, 15, 3. al. WALT. ODINGT. 5, 16, 4. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 229: Intensa species (sc. dyatessaron et dyapente) dicitur illa, que fit per arsim. al. IOH. MUR. spec. 2, 23. al. IAC. LEOD. spec. 4, 9, 1: Dicitur autem consonantia aliqua remissa vel gravis, quando descensus vel processus fit ab acuta illius voce ad gravem vel remissam, acuta vero vel **intensa**, quando fit e converso, ut dicitur diatessaron gravis vel remissa, si de la (mss.; ed.: la la) descendatur in mi, de sol in re, de fa in ut, acuta vero vel **intensa**, si e converso fiat. al. ANON. Meyer 21, 7: **intendas** dyapente. al. [s.XV] PROSD. spec. 2, 10 p. 190, 3. al. UGOL. URB. 1, 93, 4: post remissum et **intensum** semitonium **intenditur** et remittitur tonus. *passim* ANON. Carthus. theor. 15, 50. al. TRAD. Holl. II 69 p. 25 (p. 425a): Secunda **intensa** debiliter sic est semitonium. ... Secunda **intensa** potenter sic est tonus. al. TRAD. Holl. III 5 p. 33. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64: si a quacunque specierum sive consonantiarum octavam **intenderimus** vel remiserimus. al. ADAM FULD. 4, 7. al. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 2: Diesis est, quod ingenium nostrum potest modulate minimum remittere atque **intendere**. al. GUILL. POD. ench. 6 p. 368. al. GUILL. POD. 1, 21. al. FR. GAFUR. pract. 1, 15. al. FR. GAFUR. gloss. 19, 4. al. MON. Mensurus p. 66, 8. al.*

3 *die Melodiebewegung betreffend — with reference to progression of melody*

[s.X-XI] TON. Lugd. pr. 34: sive **intendatur** cantilena ab inferioribus ad superiora sive remittatur a superioribus ad inferiora. TON. Lugd. 1, 7 (MüMn): Tertia autem differentia in illis (sc. introitibus) tantum canitur, quae a parhypate hypaton inchoando gradatim ad mesen **intenduntur**. *al. GUIDO micr. 4, 13: Habes itaque sex vocum consonantias, id est tonum, semitonium, ditonum, semiditonum, diatessaron et diapente. In nullo enim cantu aliis modis vox voci coniungitur vel intendendo vel remittendo. GUIDO micr. 10, 7: Dissonantia quoque per falsitatem ita in canendo subrepat, cum aut de bene dimensis vocibus parum quid demunt gravantes vel adiciunt intendentes, quod pravae voces hominum faciunt (inde IAC. LEOD. spec. 7, 5, 11. COMM. Boeth. II p. 184, 38). GUIDO micr. 18, 40: cum plus se cantor intenderit, subsecutor ascendat. al. ARIBO 47 p. 52. al. COMM. Guid. 76 p. 154: In 'Dixit' finalis '-xit' **intendatur** aliquantulum. al. TON. Aug. p. 95b: Principali hoc „Seculorum amen“ reguntur et que in principio per quilismata **intenduntur**. TON. Aug. p. 101b: in mesen 'a' nunc simplici, nunc flexo pede **intenduntur** (sc. antiphone). *passim* [s.XII] UDALSC. 3: Prima autem varietas est, ubi cantus in finali orditur et statim ad*

acutiores, id est superiores, gradatim **intenditur**. UDALSC. 7: Quarta autem varietas est, ubi cantus per quilisma, sed intermisce, **intenditur**. UDALSC. 18: Prima autem varietas est eo, quod equisono **intendatur**. (?) *al.* GUIDO AUG. 297. ANON. Pannain p. 116: Si discantus fuerit cum cantu et cantus remittatur tono, discantus **intendatur** semiditono. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 45, 12: naturalis armoniae congrua progressio plus <debet> **intendi** quam remitti, id est plus elevari supra finalem quam deponi. ENGELB. ADM. 4, 7, 7: Cantus autem naturalis non semper uniformiter remittitur et **intenditur** in principio et in medio et in fine, sed nunc sic, nunc sic. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 220, 7: homo tantum loquitur continue, quantum spiritus permittit, tantumque in acumine cantum **intendit** vel in gravitatem remittit, quantum vocis sue naturaliter sinit modus. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 14: Igitur omnis vocum processus aut est **intensus** aut remissus aut circumflexus. **Intensus** est de gravi in acuto, ut antiphona „Precursor“. UGOL. URB. 1, 96, 9: aliquando a ·D· **intenditur** cantus ad ·G· ut responsorium „Temptavit Deus Abraham“. UGOL. URB. 1, 112, 23: Quoddam (*sc. alleluia*) gradatim ad ·F· **intenditur**. *passim.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 5, 23. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Si cantus **intendit** vocem, discantus remittat ad speciem opportunam. *al.* GUILL. POD. ench. 36 p. 395. *al.* GUILL. POD. 4, 20: illud modulatori iniungitur, ne in una et eadem neuma ... nunc **intendendo**, nunc autem remittendo per crebram repetitionem oberret. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 11: si tenor octavam supra baritonantem duxerit **intensam**. *al.* CONTR. Consonantiae p. 410a.

4 *den Ambitus der Kirchentonarten betreffend — with reference to the ambitus of modes* [s.XI] BERNO prol. 6, 16 app. crit: [Primus igitur modus vel tonus **intenditur** ad acutam ·d·]. BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [cuius modi sit (*sc. cantus*), **intendendo** vel remittendo discernas] (*sim.* PS.-BERNO mon. 11, 16. FRUT. brev. 8 p. 60). *al.* GUIDO micr. 13, 11: in plagis quidem minime licet vel principia vel fines distinctionum ad quintas **intendere**. GUIDO micr. 13, 20: Plagae vero ad quintas remittuntur et **intenduntur**. *al.* PS.-BERNO mon. 10, 1: Primus magister ascendit ad ·P· et descendit ad ·A·; eius vero discipulus **intenditur** ad ·H· et remittitur ad idem ·A·. *al.* HERMANN. mus. p. 42 (p. 137b). *al.* WILLEH. HIRS. 28 (c. 27), 3: troporum unusquisque secundum naturae suae proprietatem in principalibus chordis suis aequaliter **intenditur** et remittitur. *al.* COMM. Guid. 93 p. 139. *al.* LIB. SPEC. 35 p. 50: Plagae vero ad quintas **intenduntur** et remittuntur, sed intensionem et sextam et septima auctoritate tribuitur. *al.* TON. Aug. p. 85. *al.* ANON. Lips. p. 158: Plagae autem prothi vel triti ad tertias **intendunt**. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Primus modus vocum fit, ubicunque vox tono poterit remitti et prima specie diapente **intendi**. *al.* ANON. Wolf p. 208. *al.* IOH. COTT. mus. 12, 2: Cursum modorum sive tonorum dicimus legem, qua sub certa regula coercentur, scilicet quantum quisque ascendere vel descendere quantumque **intendi** ac remitti debeat. Sed quoniam, cum cantus **intenditur** et remittitur, ascensio et descensio dici potest, quod in cursu modorum ascensionem et descensionem itemque intensionem ac remissionem vocemus, distinguendum est. ... Intensionem vero et remissionem tonorum dicimus certitudinem illam, per quanta vocum intervalla a finali suum quisque principium habere debeat (*inde* ANON. Pannain p. 111. PS.-MUR. summa 1590). *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 145. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 75, 11-16. HEINR. EGER 5 p. 50. [s.XV] UGOL. URB. 1, 133, 6. *al.* ANON. Carthus. inton. 33. *al.* GUILL. POD. 4, 12: Quintus (*sc. modus*) igitur, cum autentus fuerit, supradictas diapente ac diatesseron species, id est ·f·g·a·b·c·d·e·f·, **intendit**. *al.*

adv. intense (intente) 1. (*in der Tonhöhe*) aufsteigend 2. hoch (*die Tonhöhe betreffend*) 3. ‚ausgedehnt‘ (bezogen auf die große Form eines Intervalls gegenüber der kleinen) — 1. with ascending movement 2. high (with reference to pitch) 3. in an ‘augmented’ manner (with respect to the major form of an interval as distinct from the minor)

1 (*in der Tonhöhe*) aufsteigend — with ascending movement [s.XI] HERMANN. mus. p. 48 descr.: Sic ergo susum et iusum diatesseron species modulare: Proti: **intense** ·A·B·C·D· ·D·C·B·A· remisse. *al.* TON. Aug. p. 87: subiugalem designant minus **intense**. *al.* [s.XII] THEINR. DOV. 1, 21 p. 188, 10: A 1000 ergo 944 **intente** (*ms.*; *ed.*: intende) tonum unde 2187 surgit. ANON. Pannain p. 114: Repetantur (*sc. neume*), dico, si aut similes **intense** aut similes remisse inveniantur. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 7, 14: nunc **intense**, nunc remisse per varias consonancias incipere et ascendere et descendere et finiri. IAC. LEOD. spec. 6, 30, 12: quarta (*sc. species diapente*) remisse sumpta similis est primae **intense** sumptae. *eqs.* IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26: Diapente et diatessaron symphoniae et **intense** et remisse (*ms.*; *ed.*: intensae et remissae) pariter consonantiam diapason modulatione consona reddunt (*sim.* MUS. MAN. 38, 1. cf. Bernhard, *Clavis Gerberti* 1 p. 24 sqq.). [s.XV] UGOL. URB. 1, 112, 35. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 69.

2 hoch (*die Tonhöhe betreffend*) — high (with reference to pitch)

[s.XV] UGOL. URB. 1, 46, 16: Intensa species est, quae remisse incepta successive per voces intenditur, ut hic: (*sequitur exemplum*). Remissa species est, quae **intense** incepta successive per voces remittitur, ut hic: (*sequitur exemplum*). TRAD. Holl. I p. 171: ·b· rotundum, per quod fa cantatur, et ·b· quadrum, per quod vox mi **intentius** per b duralem formatur.

3 ‚ausgedehnt‘ (bezogen auf die große Form eines Intervalls gegenüber der kleinen) — in an ‘augmented’ manner (with respect to the major form of an interval as distinct from the minor)

[s.XV] TRAD. Holl. III 5 p. 39 descr.: Omnis modus autem resonat in una et eadem corda, voce vel clave: sic est unisonus - in 2: **intense** et sic est thonus, remisse et sic est semithonius maius vel minus - in 3: **intense** et sic est dythonus, remisse et sic semidithonus. *saepius*

intensibilis -e (*in der Tonhöhe*) nach oben veränderbar — capable of being raised (*in pitch*)

[s.XI] ARIBO 66 p. 43: Aribunculina fistularum mensura, nec in toto remissibilis, nec in toto **intensibilis** sesquitercia et sesquialtera proportionem. [s.XV] UGOL. URB. 5, 1, 17: Sonus **intensibilis** et remissibilis in acuitate et gravitate proportionabiliter est subiectum musicae. Probat Plato eiusque secta istam conclusionem sic: Sonus **intensibilis** et remissibilis in acuitate et gravitate proportionabiliter habet omnia requisita ad hoc, quod aliquid sit subiectum alicuius scientiae *eqs.* (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7-8). UGOL. URB. 5, 10, 10.

intensio (intentio) -onis f. 1. (*Ton*-)Höhe 2. das Aufsteigen, Anstieg, Erhöhung (*der Tonhöhe*) 3. Verlauf (einer Melodie) 4. Bezeichnung für den Bereich der möglichen Anfangstöne eines Gesangs oberhalb der Finalis — 1. height (of pitch) 2. raising, upward movement (of pitch) 3. progression (of a melody) 4. term that designates the range of permissible initial pitches that lie above the final of a chant

1 (*Ton*-)Höhe — height (of pitch) [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: Organum quondam habuit tres **intentiones**, gravem, mediam et acutam. Inde musae quoque

tres olim existimatae, hypate, mese, nete. Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanomenos, hypate hypaton, deinde parypate hypaton *eqs.* [s.V] MART. CAP. 9, 939: phthongus dicitur vocis modulatae particula una **intentione** producta: est autem **intentio**, quam dicimus tasis, in qua vox consistit ac perseverat (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 939/361, 11-2: 'una **intentione**' i. uno tenore, ut sit aut acuta aut gravis. *sim.* REMIG. AUT. 501, 3). MART. CAP. 9, 947: Sunt autem et aliae sonorum diversitates: et prima quidem per **intentionem**, ut aut acumine aut gravitate dissentiat. [s.VI] BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 3: Sonus igitur est vocis casus emmeles, id est aptus melo, in unam **intensionem** (*inde* HUCBALD. 16. REG. PRUM. 7, 6: ... in unam **intensionem** vel percussionem. ANON. Bernh. 2, 61. LECT. GUID. p. 44. TON. Gratianop. p. 48: ... in unam **intentionem** vel in unam remissionem. (?) COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44. IOH. AEGID. 4, 34: sonus naturalium instrumentorum secundum formationem vocis est per unam **intensionem** ac remissionem aptus harmonicae melodiae. MARCH. luc. 2, 3, 5. COMM. Boeth. II p. 182, 2: in una **intensione**, id est uniformiter intensa, scilicet tantum in acuto vel tantum in gravi. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 14. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 7. FR. GAFUR. extr. 6, 13, 5. FR. GAFUR. op. 2, 4. BONAV. BRUX. 14, 17). BOETH. mus. 2, 20 p. 253, 10: sonus vero modulatae vocis casus una **intentione** productus (*inde* HIER. MOR. 17 p. 109, 18. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 4. FR. GAFUR. op. 4, 8. DIFF. MUS. 20. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 1. FR. GAFUR. theor. 4, 8, 2). [s.XV] TRAD. Holl. I p. 164: Octo graves voces et scribuntur capitales. De reliquis vero acutis et superacutis patebit clarius in processu. Quarum proprietas, ut a primis differre proprietatibus ostendantur, minoribus caracteribus figurantur et propter ipsarum vocum **intensionem** acutae nuncupantur. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 1.

2 das Aufsteigen, Anstieg, Erhöhung (der Tonhöhe) — raising, upward movement (of pitch) [*syn.*: arsis, elevatio; *opp.*: remissio, thesis, depositio]

a allgemein — general

[s.V] MART. CAP. 9, 940. [s.VI] BOETH. mus. 4, 1 p. 301, 21: Praeterea, quae (*sc. vocula*) gravis est, **intentione** crescit ad medium, quae vero acuta, remissione decrescit ad medium (*inde* HIER. MOR. 17 p. 143, 1. COMM. Boeth. II p. 240, 2). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 18. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 940/362, 3-4. REMIG. AUT. 501, 5. [s.X] TON. Lugd. pr. 31: lychanos hypaton mobilis per omnia, quia videlicet per omnia tria genera variatur et ab inferioribus ad superiora vel a superioribus ad inferiora sine hac facilis patet in **intensione** vel remissione modulandi via. [s.XI] GUIDO reg. 210. HERMANN. mus. p. 40 (p. 137a). ARIBO 96 p. 57. *al.* COMM. Guid. 89 p. 107: Musica difinitur esse motus vocum, id est voces motae per **intensionem** vel depositionem. COMM. Guid. 4 p. 164: motus motui praepositus vel suppositus in laxatione seu **intensione**. *al.* TON. Aug. p. 133a. *al.* ANON. Lips. p. 156. *al.* IOH. COTT. mus. 21, 50. *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 113: Affines sive affinales dicimus illas voces, quae finalibus in remissione et **intensione**, elevatione et depositione, concordant. ANON. Pannain p. 117: ubi vero cantus sit **intensio**, ibi discantus congrua fiat remissio et e contrario. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 58, 26: Praedictos vero progressionum modos, saltuosos scilicet et moderatos, non in solis initiis, sed et in processu cantuum, nunc **intensionibus**, nunc remissionibus exercet. *al.* IOH. AEGID. 12, 5: Et est compositio in levitate et gravitate, **intensione** ac reflexione, in variis anfractibus multisque diverticulorum varietatibus consistens compilatio. ENGELB. ADM. 1, 8, 3: dispositio vocum in manu musicali est secundum ordinem numeralem ... et iste ordo consequitur immediatos gradus **intensionis** vocum

a prima in secundam, a secunda in terciam, a tercia in quartam et sic deinceps incipiendo a prima, quae est gravissima, et per **intensionem** gradatam et immediatam ascendendo. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 70, 2: arsis est motus cuiusdam **intentionis** et ascensionis in voce, thesis vero depositionis et remissionis. *al.* ANON. Quaest. 30. *al.* COMM. Boeth. II p. 152, 24. *al.* [s.XV] IOH. FLOESS 77. UGOL. URB. 1, 2, 18: Musica enim considerat tempus, motum, sonum, quantitatem, numerum, voces graves et acutas, **intensionem** et remissionem vocum, similiter earum velocitatem et tarditatem, intervallum unius vocis ad aliam. *al.* PETR. TALH. p. 9. TRAD. Holl. I p. 163. FR. GAFUR. op. 5, 4. *al.* BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 28. IOH. HOTH. dial. p. 70. NICOL. BURT. 1, 1, 2 (*inde* DIFF. MUS. 7). FR. GAFUR. theor. 1, 6, 3. *al.* GUILL. POD. 1, 10. FR. GAFUR. pract. 1, 2. *al.* SZYDLOV. 5 p. 19: per **intensionem** hic intelligitur ascensus seu elevatio, quod Grece dicitur 'arsis'. *ibid.* *al.*

b Intervalle betreffend — with reference to intervals

[s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 20: toni suscipiunt **intentionem**. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 45, 3: Est autem diatessaron consonantia, quando vocula voculam tota sui quantitate praecedit et insuper tertia superatae vocis parte sive in **intensione** acuminis sive in remissione gravitatis (*sim.* INTERV. Quid sit tonus 2-10). *al.* [s.X] INTERV. Quid sit tonus 11. TON. Lugd. pr. 55: fit **intensio** per tonum et semitonium. ANON. Bernh. 1, 45: ipsas species diapente et diatessaron punctorum ordinatione libet considerare sive per tonos singulos discretos sive indiscretos in **intensione** vel remissione. [s.XI] WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 18: prima diatessaron species semitonium habet in medio, secunda in primo, secundum **intensionem** dico, tertia in ultimo. *al.* ARIBO 93 p. 10: Eadem **intensio** et remissio omnibus est illis tetrachordis. *al.* COMM. Guid. 27 p. 166: De duobus intensis alter maiori **intensione** elevatur, scilicet tono, alter vero minori, id est semitono. *al.* TON. Aug. p. 110a. *al.* FRUT. brev. 4 p. 41. *al.* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 57: Tertia species diatessaron constat secundum **intensionem** sicut secunda iuxta remissionem. *al.* IOH. COTT. mus. 8, 18 descr.: Semitonium: mi - **intensio** - fa - remissio - mi. *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 46. *al.* ANON. La Page I 3, 4: Semitonium est minus spatium **intensionis** vel remissionis. THEINR. DOV. 1, 24 p. 206, 11. *al.* ANON. Pannain p. 413. [s.XIII] IOH. AEGID. 11, 25: Unde, quando vox aliam superat **intensione** acuminis sive (*ed.*: sine) remissione gravaminis bis, diapason. *al.* HIER. MOR. 17 p. 128, 27. *al.* ENGELB. ADM. 3, 18, 8. *al.* [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 307. IAC. LEOD. spec. 4, 9, 3: Patet ex dictis **intentionem** et remissionem non habere locum in vobis unisonantibus, sed in inaequalibus. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 83: quando una vox distat ab alia gravitate vel acumine seu **intensione** aut remissione, talis distantia intervallum vocatur. *al.* PETR. PALM. p. 508. COMPIL. Lips. p. 134: Semitonium est **intensio** de mi ad fa vel remissio de fa ad mi immediate. *al.* [s.XV] IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 19: Remigius: Dyatessaron, ... id est quatuor cordas et intervalla tres, id est spatia, quae inter cordas fiunt, et productiones duas et dimidiam, id est duos tonos et emitonium. Nam productio et **intensio** unum est. UGOL. URB. 1, 96, 7: ab ipso ·C· fit **intensio** toni ad ·D·. *al.* ANON. Carthus. theor. 15, 49. TRAD. Holl. II 15 p. 19 (p. 423a): semitonium est unius vocis in proximam immediatam modica et debilis **intensio** vel remissio, id est elevatio vel depressio (*sim.* TRAD. Holl. IV 10. LAD. ZALK. A 58. SZYDLOV. 7 p. 28). *al.* TRAD. Holl. III 5 p. 33: Modus est modulata **intensio** vel remissio vocum; **intensio**, id est ascensus, remissio, id est descensus (*sim.* ADAM FULD. 2, 7. SZYDLOV. 7 p. 27). TRAD. Holl. IV 53. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BART. RAM. 1, 3, 3 p. 60. NICOL. BURT. 1, 12, 75: In superscriptis

igitur generibus unumquodque tetrachordum diatessaron essentiam servabat diversis tamen **intensionibus**. DIFF. MUS. 28. ADAM FULD. 2, 7: Intervallum vero notarum gravitate vel acumine, **intensione** vel remissione factum a musicis modus dicitur. *al.* LAD. ZALK. A 60 (*sim.* SZYDLOV. 7 p. 29). FR. GAFUR. theor. 5, 2, 3: diatessaronque ipsa in hoc genere dyattonico triplicem **intentionem** acquirat. *al.* GUILL. POD. 4, 1. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 14. *al.* FR. GAFUR. gloss. 19, 12.

c den Tonbereich der Kirchentonarten oberhalb der Finalis betreffend — with reference to tonal register of modes above the final

[*s.XI*] BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Haec est regula **intensionis** et remissionis octo modorum]. *al.* GUIDO micr. 13, 21: Plagae vero ad quintas remittuntur et intenduntur. Sed **intensionem** et sexta auctoritate tribuitur (*inde* LIB. SPEC. 35 p. 50). PS.-BERNO mon. 11, tit.: Item de **intensione** vel remissione tonorum secundum modernorum inventiones. Finales, uti praediximus, servantur, **intensiones** vero et remissiones aliquantulum variantur (*sim.* FRUT. brev. 7 p. 58. ANON. Wolf p. 209). *al.* HERMANN. mus. p. 60 (p. 146a). WILLEH. HIRS. 38 (c. 37), 6. COMM. Guid. 55 p. 144. TON. Aug. p. 86. *al.* FRUT. brev. 8 p. 61: subiugalibus vero in septimam aliquando tribuitur **intensio**. *al.* ANON. Wolf p. 207. *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 109. [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 489b. HIER. MOR. 21 p. 159, 18: Qui toni dicuntur mixti eo, quod tam pares quam impares ex authentica **intensione** remissioneque plagali miscentur. *al.* ENGELB. ADM. 4, 7, 15. WALT. ODINGT. 3, 9, 25. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 45, 10: Unde dicit quidam sic: Regulares tonorum **intensiones** et remissiones infra decem chordarum spatia limitantur. *al.* [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 153, 7: ille tropus dicitur esse perfectus, cuius **intensio** et remissio diapason continet perfectionem. UGOL. URB. 1, 158, 13: Habet enim Alleluia plagalem remissionem et versus autenticam **intensionem**. *al.* THOM. BAD. p. 92. LAD. ZALK. B 13. *al.* GUILL. POD. 4, 9. *al.*

3 Verlauf (einer Melodie) — progression (of a melody)

[*s.X*] INCH. UCHUB. 451: hoc evenire non possit, ut scilicet cantio aliqua eiusdem conditionis manere possit, si eadem licet **intentione** currens ab aliis ad sonos alios transponatur. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 86, 15: illa duo cantica Novi Testamenti, idest „Benedictus Dominus Deus Israel“ etc. et „Magnificat anima mea Dominum“, solemnius et festivius decantentur pro ceteris simplicibus psalmis in ecclesia Dei, aliquam variationem in sua **intentione** receperunt in hoc tono (*sc. primo*) et in ceteris aliquibus. [*s.XV*] LAD. ZALK. B 2: Dicitur cantus regularis propter cantum vulgarem et irregularem, de quo nihil ad propositum, ... quia **intensiones** suas sive cursum suum intendit vel remittit non considerando dyapason neque dyatessaron neque dyapente (*sim.* LAD. ZALK. B 9). LAD. ZALK. B 10: Ambrosianus vero tonus extendit **intensiones** suas sive cursum suum.

4 Bezeichnung für den Bereich der möglichen Anfangstöne eines Gesangs oberhalb der Finalis — term that designates the range of permissible initial pitches that lie above the final of a chant

[*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 12, 6: **Intensionem** vero et remissionem tonorum dicimus certitudinem illam, per quanta vorum intervalla a finali suum quisque principium habere debeat (*inde* GOB. PERS. p. 194a. CONR. ZAB. tract. AY 6). IOH. COTT. mus. 12, 33: De **intensione** autem et remissione modorum sic est animadvertendum: Autentis omnibus licet suum cuique principium a finali ad quintam intendere et ad eam, quae sub finali proxima est remittere. ... Solus autem autentus deuterus, id est tertius, istam legem transgreditur: ad sextam namque plerumque principium suum intendit ...

Subiugalibus vero quibusdam licet principia sua vel etiam hemitoniam ad quartas intendere et ad quintas interdum remittere (*inde* ANON. Pannain p. 111-112. CONR. ZAB. tract. BD 1). *al.* [*s.XIV*] HEINR. EGER 5 p. 50: Et hoc vocabant antiqui **intentionem** toni et remissionem, ... quod autenti ... possint intendere supra finalem ad quintam inclusive excepto solo tertio, qui hoc facit ad sextam, remittere vero possint ad proximam sub finali, plagales vero ... possint ad quartam intendere et ad quintam quandoque remittere. [*s.XV*] GOB. PERS. p. 194a. ANON. Carthus. inton. 27: sciendum est, quod musici distinguunt inter istos terminos ‚ascensio‘ et ‚descensio‘ ex una parte, et ‚**intentio**‘ et ‚remissio‘ ex altera parte. Nam ipsi reputant hos terminos ‚ascensio‘ et ‚descensio‘ communiores tanquam cantui competentes. Sed aliis duobus terminis, scilicet ‚**intentio**‘ et ‚remissio‘, utuntur contractius. Unde primo termino, scilicet ‚**intentio**‘, utuntur ad significandum ascensum principii cantus vel hemitonii, et secundo, ‚remissio‘, utuntur ad significandum descensum principii cantus vel hemitonii. ANON. Carthus. inton. 32. *al.* CONR. ZAB. tract. AY 4. *al.*

intensivus -a, -um (*in der Tonhöhe*) aufsteigend — rising (*in pitch*)

[*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 23: De tertiis, sextis et decimis rursum notandum, quod, cum in his semitonium partem tenet acutam, sonum sequentem usus frequens remissivum comprobavit, cum vero tonus ipsam tenet partem acutam, **intensivum** voluit.

adv. intensive (*in der Tonhöhe*) aufsteigend — in an ascending manner

[*s.XIII*] HIER. MOR. 24 p. 176, 35: Est igitur pulcher tonorum gradus uniuscuiusque toni sive mixti sive communis, qui solum ex his contextitur modis, scilicet ex unisono non plus quam ad notas quatuor vel ex semitonio, tono, semiditono et ditono indifferenter, ex diatesseron raro remissive, rarius **intensive**, sed indifferenter post unamquamque pausam resumitur. Similiter et ex diapente raro **intensive**, rarius remissive, sed aliquando praecipue in tonis tonorum imparium post unamquamque pausam sumitur, sed indifferenter (*cf. Schlager, Ars cantandi* p. 261 sq.). [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 8. [*s.XV*] PS.-GUIDO corr. 36: hec diccio „Domine“ incipiat in ‚c‘ <acuto> et cantetur **intensive** per tonum et tonum. FR. GAFUR. op. 5, 2: modulatur primam spetiem diatessaron videlicet per semitonium et duos sonos (*pro tonos*) **intensive**. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. op. 5, 7: procedens hiis sillabis re mi fa sol la **intensive** (*inde* COMPEND. MUS. 94). NICOL. BURT. 1, 21, 122: Tritonus ... cadit inter ‚f‘ et ‚h‘ quadrum, quod secundum voces Aretini sonat fa mi **intensive** et e contra mi fa. LAD. ZALK. B 13. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 4.

interligo -are als Binnennoten in einer Ligatur verbinden — to bind together as interior notes in a ligature

[*s.XV*] THOM. WALS. 2, 9: Sequitur de brevibus longis **interligatis**. Omnes notae quadratae inter primam et ultimam breves dicuntur, ut hic:

interpono -posui, -positum, -ere ‚dazwischensetzen‘ (Bezeichnung für das Ausführen eines kleineren Intervallschritts nach einem größeren Intervallschritt, wobei die Tonstufen des kleineren Intervallschritts innerhalb des größeren Intervallschritts liegen) — ‘to place between’ (term that designates the unfolding of a smaller interval in relation to a larger interval, whereby the pitches of the smaller interval lie within the larger interval)

[*s.XI*] GUIDO micr. 16, 17: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione motus motui tum erit praepositus,

tum suppositus, tum appositus, ... tum **interpositus**, id est quando unus motus infra alium positus et minus est gravis et minus acutus; tum commixtus, id est partim **interpositus** partimque suppositus aut praepositus aut appositus (*inde* ARIBO 38 p. 51. IOH. COTT. mus. 23, 14. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 9 p. 92. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 19. IAC. THEAT. 15). *al.* MOT. Musica est p. 156: **Interpositus** motus nunquam est similis ei, cui **interponitur**, quia semper minor est illo non in numero vocum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 22). MOT. Musica est p. 166: **Interponitur** autem arsis arsi, ut in versu „Talibus enim“, thesis thesi, ut in hoc resp. „Iudea et Hierusalem“, arsis thesi ut et „Erat quidam mendicus nomine“ ... thesis arsi ut „Gloria“ et „Lux fulgebant“ (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 23). *al.* ARIBO 40 p. 51: Motus motui erit ... **interpositus**, ut „Nascetur nobis parvulus et vocabitur“. ARIBO 56 p. 53: De **interposito** (*sc. motu*). **Interpositus** necessario fiet intensus et remissus; in diatesseron tono semitoniove; in diapente autem ditono, semiditono, tono, semitono, quia diatesseron in medio aut tonum habet aut semitonium. Diapente vero vel ditonum vel semiditonum proportionaliter sive tonum seu semitonium (*sim.* COMM. Guid. 52 p. 168. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 20). *al.* COMM. Guid. 66 p. 162: **Interpositus** vero motus est infra alium positus, cum sit minus gravis et minus acutus, cum illo, infra quem ponitur, non potest habere similitudinem in eadem consonantia, sed vel in numero vocum, ut hoc „Quid facimus“, vel in hoc etiam, quod utrique est coniunctus, ut hic „Sancte Spiritus doce nos“, vel disiunctus, ut in hoc „Benedicta“, ubi dicit „fructum vitae“ (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 21). COMM. Guid. 80 p. 163: **Interpositus**que motus ex dissimilibus exemplum habemus in hoc responsorio „Nascetur nobis et vocabitur“. COMM. Guid. 22 p. 166: qui (*sc. motus*) enim est **interpositus** vel appositus seu commixtus, ab eo, cui **interponitur** vel apponitur seu commiscetur, non est omnino semotus. *al.* MOT. Omnis cantus p. 186: Fiunt autem he vocum coniunctiones nunc preposite, nunc subposite, interdum **interposite**, modo vero apposite, aliquando etiam mixte secundum laxationis et acuminis, hoc est augmenti et detrimenti, modorum varias qualitates. MOT. Omnis cantus p. 187: Sine istis enim consonantiis nec elevatio iungitur depositioni, nec depositio elevationi. Preponuntur ergo vel subponuntur, **interponuntur**, apponuntur et miscentur hii supra dicti motus, utpote tonus tono preponitur vel quilibet motus alius ... **interponitur**, ut ·D·G·: ·F·E·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 86 p. 175. [s.XII] ANON. Pannain p. 416. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 7-33. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 10: omnis species aut est principalis aut terminalis aut propria aut comunis aut simplex aut composita aut apposita aut preposita aut supposita aut **interposita** ... **Interposita** est, quando diatessaron vel diapente **interponitur** in diapason.

interpositio -onis f. „Dazwischensetzung“ (Bezeichnung für die Ausführung eines kleineren Intervallschritts nach einem größeren Intervallschritt, wobei die Tonstufen des kleineren Intervallschritts innerhalb des größeren Intervallschritts liegen) — the act of ‘placing between’ (term that designates the unfolding of a smaller interval in relation to a larger interval, whereby the pitches of the smaller interval lie within the larger interval) [s.XI] COMM. Guid. 95 p. 163: Supradictas motuum praepositiones vel suppositiones, appositiones quoque et **interpositiones** seu commixtiones generaliter hic vocat (*sc. Guido*) positiones posito nomine qualitatis vel formae pro formati, positiones scilicet pro praepositis vel suppositis et ceteris motibus. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 25: Quid enim est

interpositio nisi alicuius inter duo vel plura positio? Et hoc modo possit esse **interpositio** tam inter motus similes quam dissimiles, tam aequales quam inaequales, tam praepositos, suppositos quam appositos. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 33.

intersono -are *dazwischen erklingen — to sound between (with respect to pitch)* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 18, 32: sicut inter gravissimam et acutissimam vocem media intercedente quamvis quasi mediocri, i. inter primam ac XV^{am} VIII^a in medio **intersonante**.

intervallaris -e *Tonschritt-, stufenweise — stepwise* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 16 p. 306, 3: De locis notularum sonorumque (*ed.*: De locis notularum. Sonorum que). Notule lineas et linearum intervalla, que regulas vocamus et spatia, alternatim ordinatimque et secundum **intervallarem** consequentiam sibi dispertiant; ut si ·g· lineam, ·a· spatium, ·b·b· utraque proximam obtineant lineam. THEINR. DOV. 3, 18 p. 314, 1: Quicquid igitur sub prima equisonantia consonantia vel consonantie proximum est cum suis condidentibus ipsius equisonantie cumque omni consonantiarum per minima intervallariter (*ms.*; *ed.*: intervalleriter <consequatur>) distinctiva, **intervallari** (*ms.*; *ed.*: intervalleri<ter>) aptum est consequentia. THEINR. DOV. 3, 18 p. 314, 5. THEINR. DOV. 3, 19 p. 316, 8.

adv. **intervallariter** *stufenweise — stepwise* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 18 p. 314, 1: Quicquid igitur sub prima equisonantia consonantia vel consonantie proximum est cum suis condidentibus ipsius equisonantie cumque omni consonantiarum per minima **intervallariter** (*ms.*; *ed.*: intervalleriter <consequatur>) distinctiva, intervallari (*ms.*; *ed.*: intervalleri<ter>) aptum est consequentia.

intervallosus -a, -um *„intervallisch“, in Intervallen — intervallic, with intervals* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 12: *διαστηματικη*: **intervallosus** vel spaciosus. GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 14: *διαστηματικη*: spatiosa vel **intervallosa**.

intervallum -i n. I. „Intervall“, Tonabstand II. *Tonschritt* III. *Intervallschritt* IV. *Zwischenstufe, Zwischenschritt* — I. ‘interval’, distance between pitches II. *step* III. (*composite*) *step* IV. *intermediate pitch, intermediate step* I. „Intervall“, Tonabstand — ‘interval’, distance between pitches

1 Definition [s.VI] BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 6: **Intervallum** vero est soni acuti gravisque distantia (*inde* REG. PRUM. 4, 16. ANON. Bernh. 2, 67. TON. Gratianop. p. 48. ANON. Pannain p. 409. IOH. AEGID. 14, 8. HIER. MOR. 14 p. 60, 18. HUGO SPECHTSH. comm. p. 83. COMM. Boeth. II p. 182, 30. IOH. CICON. mus. 1, 64 p. 218, 7. ANON. Gemnic. 2, 5. GEORG. ANS. 1, 115. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 8. IOH. TINCT. diff. 143. FR. GAFUR. op. 2, 4. NICOL. BURT. 1, 3, 17. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 3. GUILL. POD. 1, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 2). [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 8 p. 45: inter duos autem sonos consonanciam facientes est **intervallum**, i. quaedam unius ad alterum distancia describit **intervallum**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 11, 11: Vocatur autem **intervallum** differentia, distantia vel spatium existens inter sonum gravem et acutum, uti sic se habet **intervallum** ad distinctos inaequales sonos, ut differentia ad distinctos inaequales numeros. IAC. LEOD. spec. 4, 15, 1: Vocatur autem **intervallum** ... distantia vocis a voce. ... Habet igitur **intervallum** locum inter voces inaequales vel dissimiles, quarum una gravis est vel acuta respectu al-

terius. Potest autem **intervallum** vocum sumi tripliciter: uno modo pro distantia vel differentia vocum extremarum alicuius consonantiae; secundo modo pro distantia vocum immediate se habentium inclusarum in aliqua consonantia; tertio modo pro distantia non modo vocum immediatarum alicuius consonantiae, sed quarumcumque inter se comparatarum. HUGO SPECHTSH. comm. p. 83: quando una vox distat ab alia gravitate vel acumine seu intensione aut remissione, talis distantia **intervallum** vocatur. Huiusmodi autem **intervalla** a musicis modi vocantur. COMM. Boeth. II p. 182, 37. [s.XV] UGOL. URB. 1, 22, 6: **intervallum** est duorum sonorum distantia. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 11: Illud autem spacium, quod est inter phthongon et phthongon, appellatur **intervallum** (*sim.* NICOL. BURT. 1, 21, 118). TRAD. Holl. VI 22, 7. GUILL. POD. ench. 27 p. 390.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 2. al. [s.III] CENS. 10, 5: in musica quaedam certa sunt **intervalla**, quae symphonias possint efficere (*inde* MUS. ENCH. 10, 4. INCH. UCHUB. 261). [s.IV] CALC. 73. al. AUGUST. 1, 4, 5: de **intervallis** acutarum graviumque vocum. al. MACROB. 2, 1, 2. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 12 p. 199, 4: Omnis vox aut *συνεχής* est, quae continua, aut *διαστηματική*, quae dicitur cum **intervallo** suspensa (*inde* REG. PRUM. 7, 4. ANON. Bernh. 2, 60. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 5, 4. FR. GAFUR. op. 2, 2. NICOL. BURT. 1, 8, 56. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 19). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 10. al. GLOSS. Boeth. ar. 484: Maius **intervallum** diastema, minus **intervallum** sistema apud musicos nominatur. al. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 10, 22. al. REMIG. AUT. 500, 13. al. AURELIAN. 10, 6. SCOL. ENCH. 3, 145: **Intervalum** vero est non silentii inter ptongos, sed spacii, quo alterum alteri praestat. al. HUCBALD. 6: Inaequales autem hae appellantur voces, quae binae sibi coniunctae, una acutiori, altera pressiori sono cum quolibet **intervallo** profertur. Sed ipsa **intervalla** in quibusdam minora, in quibusdam maiora existunt. HUCBALD. 12: Aliud est enim consonantia, aliud **intervallum**. al. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 253b. BERNO prol. 2, 32: nec ipsa humani appulsus possibilitas admittit, ut **intervallis** tam longe distantibus inter se aliquis aptus reddatur sonus. BERNO prol. 3, 3: V^{tus} tantum et VII^{mus} modus inter musicae artis consonantias reperiuntur, hoc est dyatesseron, quod est sesquiertia, ac dyapente, quod est sesquialtera. ... In reliquis vero non sunt consonantiae, sed **intervalla** et quaedam vocum discrimina. al. WILLEH. HIRS. 5 (c. 4), 5. al. COMM. Guid. 53 p. 144. al. ANON. Prag. 195. al. FRUT. brev. pr. p. 26: Bene autem modulari est rata tonorum et **intervallorum** dispositione per legitimos excursus apta modulatione suaves cantus formare. FRUT. brev. 10 p. 64: De musicis **intervallis**. al. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 4: Cum enim in usualibus neumis **intervalla** discerni non valeant. al. [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 154, 6. PS.-MUR. summa 902: De speciebus **intervallorum**. PS.-MUR. summa 911. PS.-MUR. summa 1100: De signis **intervallo- rum** a diversis diversimode ordinatis rubrica. al. ENGELB. ADM. 2, 1, 4: Ad inveniendum itaque musicorum sonorum et vocum **intervalla** et distancias ymaginandum est, quod sicut duorum hominum per distinctos ac diversos gradus inferiores et superiores in aliqua scala habente solos VIII° gradus simul ascendencium vel simul descendencium distancia et elongacio ab invicem mensuratur per numerum mediorum graduum inter ipsos. al. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 4: 'dyastema' Grece, Latine 'interspaciū' vel '**intervallum**' duorum ptongorum dicitur (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 9). al. IAC. LEOD. spec. 4, 15, 2: unius consonantiae unum est tamen **intervallum**, et sicut quaelibet consonantia ab aliqua quacum-

que distincta est, sic **intervallum** vocum suarum distinctum est ab **intervallo** vocum cuiuscumque alterius consonantiae. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 98. al. QUAT. PRINC. 3, 56: nimia **intervallorum** elevacio et depositio nimia eque viciosum est. al. IOH. BOEN ars 2, 22, 3: Supponendum quidem est, ut dixi, ab initio homines cantasse et in cantu, prout natura dabat, fecisse **intervalla**, id est descensus et ascensus. al. COMM. Boeth. II p. 192, 11: vocum **intervalla** rationibus regulatis submitunt. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 61 p. 216, 9. al. ANON. Claudifor. 6, 1, 11: Ad inveniendum igitur **intervallum** seu distantiam vocum formandus est primo unisonus et ergo datus ascensus de inferiori ad superiorem vocem, dein dicuntur considerari extrema, quae correspondent vocibus, postremo obmissis mediis vel media debet fieri saltus de sono correspondente inferiori ad sonum correspondentem superiori voci. ANON. Claudifor. 6, 1, 12: ascensus similiter et descensus per **intervallum** sive saltum. al. UGOL. URB. 1, 2, 18. al. GEORG. ANS. 3, 57. al. TRAD. Holl. I p. 174. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 12, 6. al. FR. GAFUR. op. 2, 4: De gravitate et acumine et **intervallo** (*inde* FR. GAFUR. theor. 2, 3, tit.). al. NICOL. BURT. 1, 6, 42: Quibus vero inter se **intervallis** distent (*sc. consonantiae*), non auribus, quarum sunt obtusa iudicia, sed regulis et ratione metimur (*cf. Boeth. mus. 1, 9 p. 196, 3. sim.* FR. Gafur. theor. 1, 7, 3). al. GUILL. POD. ench. 35 p. 394. al. GUILL. POD. 1, 6: Sensus enim **intervallorum** aliud alio maius, aliud vero minus. Ratio autem, quantum maius minus supergraditur et e contra, determinat. GUILL. POD. 2, 9: duricies sonorum a magnitudine **intervallorum**, mollicies vero a parvitate necessario provenit. GUILL. POD. 3, 37: De parvissimis sonis sive **intervallis**. al. FR. GAFUR. pract. 3, 1: melodia ex vocibus constat et **intervallis** atque temporibus. al.

b bezogen auf definierte Abstände — with respect to defined distances

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: chromati (*sc. generis*) duo hemitonionia in ordine sunt composita, tertium trium hemitoniorum est **intervallum**. al. [s.III] CENS. 10, 4: duorum triumve ac deinceps aliquot tonorum **intervallum**. al. [s.VI] BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 10: De minoribus semitonio **intervallis**. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 12: **intervallum** sex tonorum. al. [s.IX] REMIG. AUT. 512, 5. MUS. ENCH. 9, 17: Semitonium non plenum toni **intervallo** (*sim.* SCOL. ENCH. 3, 157. INCH. UCHUB. 16). al. SCOL. ENCH. 3, 547. al. HUCBALD. 22. al. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 266a: Et illa descensio vel ascensio, hoc est ipsum **intervallum**, quod est a prima voce, ubi inscribitur ·A· usque ad secundam, ubi inscribitur ·B·, tonus est primus. al. PS.-ODO dial. p. 254b. BERNO prol. 2, 6: Secundus (*sc. modus*) iam perceptibilioris est **intervalli** et fit in tono (*cf. Hucbald. 7*). al. BERNO ton. p. 75a: distat a finali diatessaron **intervallo**. al. GUIDO ep. p. 486, 201. HERMANN. vers. p. 149: Ter tria iunctorum sunt **intervalla** sonorum (*inde* WILLEH. HIRS. 25 (c. 24), 5. FRUT. brev. 10 p. 69. ANON. Wolf p. 195. IOH. COTT. mus. 8, 20. ANON. Lovan. p. 489b. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. HUGO SPECHTSH. 280. ANON. Gemnic. 2, 2, 42. TRAD. Holl. I p. 173. CONR. ZAB. tract. p. 240). *eqs.* WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 1: Quot sint **intervalla** vocum. *eqs.* WILLEH. HIRS. 24 (c. 23), 1: Unde constant **intervalla**. *eqs.* al. COMM. Guid. 61 p. 137: non per aliquam unam consonantiam, sed per **intervallum**, ubi est vel tonus vel semitonium cum diapente, recurrimus. al. TON. Aug. p. 94a: maximum continue vocis **intervallum** includens scilicet diapente et tonum. TON. Aug. p. 124a: incipiunt vel ditono vel diapente **intervallo** a finali in acumine. al. FRUT. brev. 10 p. 65: Sed domnus Guido negat tritonum in **intervallis** fieri. al. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 8, 15 (*inde* HIER. MOR. 14 p. 60, 15). al. [s.XIII] HIER.

MOR. 14 p. 59, 9. TRAD. Garl. plan. I 100: Sed **intervall**o ·Γ·Α· et **intervall**o ·Α·Β· est tonus et tonus, ergo **intervall**o ·h·C· est semitonium. *al.* ANON. Couss. IV p. 67, 9: Differentia inter diapason et diapente, quae dicitur **intervallum**, est diatesseron. Differentia vel **intervallum** inter diapason et diatesseron est diapente. *al.* PS.-MUR. summa 934: Tonus minor nihil aliud est quam consonantia duarum notarum dissimilium perfecta et prima, et huius consonantia dicitur **intervallum** quasi intersticiu[m] sive distancia. *al.* ENGELB. ADM. 1, 4, 8: ita in musica ex duobus sonis per arsin et thesin ... generatur tonus, qui est differentia prima vel primus modus consonantie musicalis habens vocis continue **intervallum**. *al.* WALT. ODINGT. 2, 7, 8: Et **intervallum**, quod est inter sex tonos et diapason, comma vocabitur. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 8, 7. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. *al.* QUAT. PRINC. 3, 13-17. *al.* IOH. BOEN ars 2, 20, 2. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 14. *al.* COMPI. Ticin. C 125: Quid est ditonus? Est consonantia duorum sonorum in uno **intervall**o positurum. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 210, 7. *al.* GOB. PERS. p. 184b: Et hi duo ultimi modi (*sc. semitonium cum diapente et tonus cum diapente*) rarius occurrunt in cantu, unde quidam musici eos vocant **intervalla**. ANON. Claudifor. 6, 5, 1: modi, qui restant, videlicet tonus cum diapente, semitonium cum diapente, ditonus cum diapente et semiditonus cum diapente, dicuntur **intervalla** modorum. UGOL. URB. 1, 75, 3. *al.* GEORG. ANS. 1, 116. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 3, 6. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 2. *al.* FR. GAFUR. theor. 4, 3, 4: Cum enim minus **intervallum**, quod concine est, secundum Baccheum recentiorum apud Graecos auctorem sit diesis. *al.* GUILL. POD. ench. 7 p. 371: Cum enim tonus spatium sive **intervallum** fuerit duarum vocum sesquioctava proportione ad esse deductum, ut ostensum est, ipse igitur voces erunt de necessitate tanquam duo puncta **intervallum** terminantia, non autem constituentia. *al.* GUILL. POD. 2, 12: ab imperfecto **intervall**o, id est semitonio. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. *al.* MON. Boetius p. 233, 41: fac **intervallum** cromaticum inter hypaton meson et lichanos hypaton, et erunt tria semitonia incomposita.

c bezogen auf Zahlenverhältnisse — with reference to mathematical ratios

[s.IV] MACROB. 2, 2, 22. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 2, 18 p. 250, 18: Itaque maxime distant soni in bis diapason, cum a se quadrupla **intervalli** dimensione discedunt. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 2, 203: „uno duplici **intervall**o: uno diapason. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 154: Qui ptongi sesquioctavum habent **intervallum**? SCOL. ENCH. 3, 216: voces commensuralibus **intervallis** convenientes auditum oblectant, ceterae sunt dissonae. *al.* REG. PRUM. 4, 15: Continet quippe novenarius totum octonarium numerum intra se et insuper eius octavam partem, id est unum. Et hanc differentiam appellant musici **intervallum** <toni>, arithmetici vero sesquioctavam proportionem. REG. PRUM. 9, 20: Sed semitonium vocaverunt sonum tono minorem, quem tam parvo **intervall**o distare deprehensum est, quam hi duo numeri inter se distant, id est ducenta quadraginta tria et ducenta quinquaginta sex. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 254b. WILLEH. HIRS. 26 (c. 25), 1: Quibus proportionibus constent **intervalla**. *eqs.* [s.XI-XII] THEOG. METT. 8, 5 (p. 186a): Item sesquitercia proportio est in mensura, ubi maius **intervallum** minus in se continet et eius terciam partem ..., et haec est forma dyatesseron (*inde* PROP. In arithm. 8). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 23. ENGELB. ADM. 2, 1, 23: **Intervallum** vero illarum duarum vocum est medium spacium distance ipsarum, cuius quantitate et proporcione quantitas et proporcio ipsius distance mensuratur. *al.* WALT. ODINGT. 3, 1, 18. IAC. LEOD. spec. 4, 15, 13: Sumit enim Boethius **intervallum**

pro proportione et quandoque pro consonantia. Et secundum hoc distinguuntur et numerantur **intervalla** ex distinctis proportionibus et consonantiis. *al.* COMM. Boeth. II p. 360, 1: cumque sesquialterum, quod medietatis est **intervallum**, tres tonos capiat cum semitonio. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 5, 51, 25. *al.* FR. GAFUR. op. 4, 8. *al.* GUILL. POD. 3, 20: tonus sive sesquioctavum **intervallum**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. *al.* FR. GAFUR. gloss. 14, 2: Semitonium minus est soni gravis et acuti **intervallum** atque distantia in medio harum duarum proportionum, scilicet 20 ad 19 et 19 ad 18. *al.*

II Tonschritt (kleinstmöglicher Tonabstand in einem zugrundeliegenden Tonsystem) — step (smallest possible interval in a given tonal system)

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: Diatoni (*sc. generis*) vero, quod naturalis est, facilius est **intervallorum** distantia. VITRUV. 5, 4, 9: Non enim inter duo **intervalla**, cum chordarum sonitus aut vocis cantus factus fuerit, nec inter tria aut sex aut septem possunt consonantiae fieri, sed, uti supra scriptum est, diatessaron et diapente et ex ordine ad disdiapason convenientiae ex natura vocis congruentis habent finitiones. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 17 p. 203, 19: Diatessaron, quae est consonantia, vocum quidem est quattuor, **intervallorum** trium (*inde* REG. PRUM. 15, 4. TON. Lugd. pr. 3. LECT. GUID. p. 44. ANON. Pannain p. 409. IOH. CICON. mus. 1, 26 p. 124, 20). BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 27: Idcirco autem incompositum hoc triemitonium appellamus, quoniam in uno collocatum est **intervall**o. Potest enim appellari triemitonium in diatono genere semitonium ac tonus, sed non est incompositum; duobus enim id perficitur **intervallis**. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 23, 10. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 508, 1. *al.* SCOL. ENCH. 3, 413: diatessaron ... in quattuor scindatur vocalas, in **intervalla** tria. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 43-44. PS.-ODO mus. p. 268b. *al.* PS.-ODO dial. p. 254b: a prima ·Α· in octavam ·α· constat autem (*sc. diapason*) vocibus octo, **intervallis** septem. *al.* ANON. Prag. 42. *al.* ANON. Venet. I 9. [s.XII] GUIDO AUG. 66: In nullo autem cantu aliquod spatium vel lineam per se debet obtinere (*sc. ·b· rotundum*), sed **intervallo** ·h· quadrati quasi furtim aliquando interponi. *eqs.* THEINR. DOV. 3, 1 p. 226, 5: Convenientiarum alia est unus **intervalli**, ut tonus, semitonium; alia multorum, ut ditonus, semiditonus. *al.* [s.XIII] IOH. AEGID. 14, 7. *al.* HIER. MOR. 23 p. 171, 6. ENGELB. ADM. 2, 28, 6: Tercia coniunctio est inter quaslibet duas voces distantes per unam mediam interpositam, hoc est a qualibet voce per duo **intervalla** usque ad terciam. *al.* WALT. ODINGT. 3, 8, 5. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 21: Ditonus autem in uno intervallo positus ratione dicta enarmonicum genus est ... In duobus **intervallis** dyatonicum genus est (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 24 p. 114, 11). *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 15, 2: Potest autem **intervallum** vocum sumi tripliciter: ... secundo modo pro distantia vocum immediate se habentium inclusarum in aliqua consonantia. IAC. LEOD. spec. 4, 15, 4: Si vero sumatur **intervallum** secundo modo, fit in consonantia duas tantum voces includente, in qua scilicet inter extremas voces nulla mediat vox, secundum usum unum tantum **intervallum** est, ut in semitoniis et tonis. In illa vero, in qua tres sunt voces, duae extremae et una intermedia, duo sunt **intervalla** vel secundum aliquos duo spatia, ut in semiditono et ditono. ... Et generaliter loquendo, sumendo **intervalla** modo secundo, qui dictus est, quaelibet consonantia quot habet voces, tot **intervalla** una excepta. *al.* QUAT. PRINC. 3, 12: Et ita dispositis lineis et spaciis per ea voces elevetur et deponantur, ut, quot fuerint lineae et spacia, tot dicantur vocum **intervalla**. ANON. Meyer 3, 13. *al.* COMM. Boeth. II p. 278, 7. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 24 p. 116, 1. *al.* UGOL. URB. 1, 26, 10: a diatesseron per sonos seu voces non discrepat tritonus nec per **intervalla**, quia quattuor

vocibus et **intervallis** tribus uterque coniungitur. *al.* ANON. Carthus. pract. 12, 7: **Intervallum** dicitur hic ascensus vel descensus de una voce ad aliam immediate se subsequentem, sicut de una linea ad spacium, quod immediate sequitur sive ascendendo sive descendendo, sive distantia fuerit unius toni sive unius semitonii ita, quod **intervallum** nullam ponit differentiam vel discretionem inter tonum et semitonium, sed hoc facit naturale sentimentum. Et secundum hoc inter istas voces ut fa sunt quatuor (?) **intervalla**, scilicet ut re my fa. *al.* TRAD. Holl. I p. 175. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 14. *al.* FR. GAFUR. op. 4, 8. *al.* BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49: Diapente vero quatuor modis fiet, quoniam quatuor continet **intervalla**, tres verum tonos unumque semitonium. Primus igitur modus habebit semitonium in secundo **intervallo**, ut ·a·e·. *al.* NICOL. BURT. 1, 21, 119. *al.* FR. GAFUR. theor. 4, 8, 6. *al.* GUILL. POD. 1, 20. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: diatonici systematis **intervalla**. *al.*

III Intervallschritt (unmittelbare Verbindung von einer Tonstufe zu einer anderen) — (composite) step (composite joining of two degrees into one interval)

[s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 20: Ditonus autem in uno **intervallo** positus ratione dicta enarmonicum genus est ... In duobus intervallis dyatonicum genus est. MARCH. luc. 9, 1, 28: Omnis dyatessaron in uno **intervallo** posita enarmonicum genus est ... Omnis dyatessaron in tribus intervallis posita dyatonicum genus est. *al.* COMPIL. Ticin. C 144: Coniunctio, que fit in unum **intervallum**, enarmonicum genus est, videlicet ut mi, ut fa, ut sol et sic de similibus. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 24 p. 114, 6. *al.* UGOL. URB. 1, 66, 5: unico diatessaron **intervallo** ad ·F· primum ascendit. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 7: Unde notandum est, quod licet diapentes consonantia uno vel duobus vel tribus **intervallis** constet. *al.* GUILL. POD. 2, 3. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3.

IV Zwischenstufe, Zwischenschritt (innerhalb eines Intervalls) — intermediate pitch, intermediate step (within an interval)

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 1 p. 226, 9. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 140: Prima differentia respicit illas antiphonas, quae in ipsa finali ·G· incipiunt et per **intervalla** ad diapente consurgunt. Secunda differentia respicit illas antiphonas, quae in finali ·G· incipiunt et sine **intervallo** ad diapente consurgunt. COMPIL. Ticin. C 145: omnis consonantia composita sine **intervallo** diatonicum genus est. [s.XV] IAC. TWING. p. 130, 19: quasi sine **intervallo** ad ·d·lasole festinant. UGOL. URB. 1, 112, 29: ad ·D· absque medio **intervallo** diapente intendit ad ·A·. *al.* THOM. BAD. p. 84: Tonus est adherencia duarum vocum plenum sonum emittentium sine aliquo **intervallo** (*sim.* TRAD. Holl. II 22 p. 20 (p. 423b). LAD. ZALK. A 59. SZYDLOV. 7 p. 29. CONTR. Volentibus I p. 24a). TRAD. Holl. I p. 162. TRAD. Holl. VI 7, 10. FR. GAFUR. pract. 3, 13. INTERV. Prima species p. 229: Tertia (*sc. species*) est semitonus et est coniunctio duarum vocum semiplenam elevationem redens atque depositionem sine aliquo **intervallo** (*sim.* CONTR. Volentibus I p. 24b). MON. Boetius p. 234, 65. *saepius*

intonantia -ae f. *Singweise* (die Melodiegestalt psalmodischer Gesänge betreffend) — style of singing (with respect to the melodic structure of psalmodic chants)

[s.XV] LAD. ZALK. B 62: dum horae canonicae submissa voce leguntur, tunc antiphonam praecipere non oportet, quia talis praeeinceptio antiphonae solummodo fit, ut **intonantia** psalmi facilius habeatur, propter quod dicunt, quod talis praeeinceptio antiphonarum solummodo locum habet, quando horae canonicae cantantur voce solenni in choro. LAD. ZALK. B 63-65.

intonarium -i n. *Tonar* (nach Kirchentonarten geordnetes Verzeichnis liturgischer Gesänge) — tonary (list of chants ordered according to the modes)

[s.XIII] TON. Franc. p. 117a: Incipit **intonarium** a domno Octone abbate diligenter examinatum et ordinatum.

intonatio -onis f. *I. Singweise* (die Melodiegestalt psalmodischer Gesänge betreffend) *II. 'Intonation'* (Bezeichnung für die melodische Anfangswendung eines Gesangs) — *I. style of singing* (with respect to the melodic structure of psalmodic chants) *II. 'intonation'* (term that designates the initial melodic gesture of a chant)

I Singweise (die Melodiegestalt psalmodischer Gesänge betreffend) — style of singing (with respect to the melodic structure of psalmodic chants)

1 Definition

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 15: **Intonatio** est levis psalmodum modulatio antiphonis aptata. Et alia quidem **intonatio** est sollemnis, ut de psalmis evangelicis, scilicet „Benedictus“ et „Magnificat“, „Nunc dimittis“, alia **intonatio** simplex, ut de psalmis prophetis. Aliam enim habent **intonationem** evangelici et aliam prophetici in singulis tonis usque ad metrum, quod dicitur comma in grammatica, sed in fine versus, qui periodus dicitur, eandem habent terminationem. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 4: Psalmodialis igitur **intonatio** est talis toni vel talis „saeculorum“ super psalmum conveniens principii, medii atque finis observatio.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XIII] TON. Praed. 15: Sequitur de **intonationibus** psalmodum et canticorum. LAMBERTUS p. 261b: Primo igitur quisque scire poterit de **intonationibus** per hos versus: Primum cum sexto fa sol la semper habeto. *eqs.* HIER. MOR. 22 p. 160, 25: De tonis ecclesiasticis in speciali et de eorum differentiis, antiphonarum inchoationibus et psalmodum **intonationibus**. Sequitur de **intonationibus** psalmodum et canticorum necnon et versuum introituum sive de tono differentiali, quod idem est. Et primo de primo tono: Primus tonus sic incipit et sic flectitur et sic mediat et sic finitur (*cum melodia*) (*sim.* HIER. MOR. pr. p. 6, 35). PETR. CRUC. 1, 26: Versus de **intonatione** psalmodum quo ad principium psalmodum: ... Versus de **intonatione** psalmodum quantum ad mediationem psalmodum: ... *al.* TON. Sar. p. 9: **Intonacio** psalmodum primi toni: „Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis.“ (*cum melodia*). „Magnificat“ vero et „Benedictus“ propter evangelicam auctoritatem venustiore modum habent in singulis <tonis> in psalmodum **intonatione** et iubilatione. *al.* IOH. GROCH. 250: Incipitur autem (*sc. antiphona*) ante psalmum, ut ea audita cantor iuxta eius modum **intonationem** psalmi faciat. Differunt enim **intonationes** in diversis modis a parte principii, medii et finis. *al.* ENGELB. ADM. 4, 25, 12: ad inepcionem ipsius cantus (*sc. „Saeculorum amen“*) diligenter notande sunt voces inepcionis et terminationis predictarum **intonacionum**. *al.* WALT. ODINGT. 5, 11, 14: Ista autem **intonatio** sex habet differentias. WALT. ODINGT. 5, 13, 17: **Intonatio** officiorum est sicut aliorum psalmodum. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 142: Notandum est igitur, quod circa **intonationem** cuiuslibet psalmi tria sunt precipue consideranda, scilicet principium, mediatio sive medium atque finis. GUIDO DION. 2, pr. 181: de **intonatione** psalmodum tam simplici quam sollempni. GUIDO DION. 2, pr. 191: fines **intonacionum** seu differentie. *al.* IAC. LEOD. inton. 3, 11: Versus de principiis suavis **intonationis**. ... Deinde medium in antiphonarum **intonatione** servaturum breviter explicemus. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 3: de consonantiis et tonis et tonorum vel modorum **intonatione** super psalmos. IAC. LEOD. spec.

prae ceteris in psalmo illo „In exitu Israel“. *al.* QUAT. PRINC. 3, 38. COMPIL. Ticin. B 110: Cantus resonetur, psalmus **intonetur**. PS.-MUR. mod. p. 100b. ANON. Seay p. 26. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 43: Et quia (*ms.*; *ed.*: quis) quilibet tonus iuxta varietatem suam sibi propria sumit principia perque suum quidvis regitur „saeculorum“ seu sequentia, ut psalmi et cantica decenter et iuxta modum debitum debite **intonentur**. *al.* PROSD. plan. 2, 17 p. 122, 10: ponentur exempla modorum psalmos **intonandi** in diebus ferialibus atque dominicis. *al.* NICOL. CAP. p. 325: sic plurimi toni debent **intonari** per hunc „saeculorum“, scilicet la la sol fa sol la sol fa mi re. *al.* ANON. Gemnic. 3, 1, 1: dicendum est de omnibus modis **intonandi** specialiter ad antiphonas et melodiam psalmodum pertinentibus. UGOL. URB. 1, 64, 11. *al.* TON. Subl. p. 60, 4. ANON. Carthus. inton. tit.: Sequitur ars **intonandi**. *al.* TRAD. Holl. II 5 p. 126 (p. 458b). TRAD. Holl. III 9 p. 66. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 14. *al.* CONR. ZAB. tract. BI 6: Secundum regulam ergo et auctoritatem eorum, qui ante nos fuerunt sancti et in musica eruditi viri, ad incipientiam primae particulae antiphonarum iuxta exigentiam quorumlibet tonorum tam inceptionem quam mediationem psalmodum et canticorum artificialiter facere debet, qui voluerit rite et rationabiliter **intonare**. *al.* CONR. ZAB. chor. append. 1, 3. BONAV. BRUX. 18, 1: De terminis tonorum et de modo **intonandi**. *al.* LAD. ZALK. B 51: psalmi etiam dupliciter **intonantur**, videlicet more antiquorum et more modernorum. *al.* MICH. KEINSP. ton. 125. SZYDLOV. 13 p. 53. *al.*

2 *erklingen* — to sound

[s.XI] GUIDO micr. 6, 15: Tonus autem ab **intonando**, id est sonando, nomen accepit (*inde* INTERV. Diapason p. 59. LIB. ARGUM. 63 p. 25. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 1: ... ab **intonando** dicitur, quia perfecte **intonat**. PS.-MUR. interv. p. 311a. COMPIL. Ticin. B 105. MON. Figure I p. 176, 75).

3 *erklingen lassen* — to bring into sound

[s.XI] ARIBO 6 p. 46: dupla proportio, sesquitercia, sesquialtera, sesquioctava iocunditatem mentibus **intonat**. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 134: Et dicitur (*sc. tonus*) a tono, tonas, quia perfecte tonat seu totum **intonat**. (?)

4 *intonieren*, *anstimmen* — to intone, to pitch (a chant)

[s.XI] FRUT. ton. p. 162: incongrue a mese inchoentur (*sc. quaedam antiphonae*) meliusque ac decentius ab ipsa finali sua **intonentur**. [s.XIII] INST. PATR. 27: ab eo loco, quo **intonans** dimisit, ceteri inchoent subsequentes non repetendo, quod ille precinuit. ELIAS SAL. 15 p. 33b: sicuti incipit superius „Gloria patri“, ita omnes psalmi incipi sive **intonari** debent. [s.XV] ANON. Gemnic. append. 24. TON. Subl. p. 56, 5: Secundus (*sc. tonus*) in gravibus **intonat**, medio respirat, sed gravius se collocat (*cum melodia*). NICOL. BURT. 1, 26, 157: propter similem, quam habere videntur (*sc. istae antiphonae*), in **intonando** et finiendo conformitatem. LAD. ZALK. B 68: ad praeinceptionem antiphonae sufficit una dictio vel duae iuxta **intonantis** voluntatem. *al.* HERB. TR. 2, pr. p. 42.

5 *musikalisch gestalten* — to put together musically, compose

[s.XV] GUIL. MON. 6 p. 42: Facias tuum tenorem non disiunctum et bene **intonatum**, et facias ipsum diminutum, sicut volueris. GUIL. MON. 6 p. 43: Fac tenorem bene **intonatum** grossum, hoc est non diminutum et non disiunctum.

6 *intonieren* (*Bezeichnung für das Regulieren der Tongebung bei Orgelpfeifen*) — to voice (term that designates the regulation of tone production (of organ pipes))

FIST. Si quis 2 p. 140: Si quis concordiam organorum scire voluerit, ita inchoare studeat: imprimis **intonet** calamos suos et ponat super unamquamque clavem unum calamum incipiendo in C-faut. *cf.* Sachs K.-J., *Mensura* 2, p. 357 sq.

introitus -us (*et -i*) *m.* „Introitus“ (*antiphonaler Einleitungsgesang der Messe*) — ‘introit’ (*initial, antiphonal chant of mass*) [*syn.*: *officium missae*]

1 *allgemein* — general

[s.IX] AURELIAN. 10, 1: Autentus protus plures habet varietates. Denique **introituum** varietates in semet continet tres. AURELIAN. 12, 1: Autentus deuterus in **introitis** bifariam habet divisionem. AURELIAN. 14, 6: malunt (*sc. quidam*) duas habere divisiones (*sc. introituum*), quamquam, secunde divisioni si addatur, pinguiorem reddit **introiti** reciprocationem. AURELIAN. 16, 1: Normulae autentici tetrardi in **introitibus** sunt duae. *al.* HUCBALD. 5. *al.* REG. PRUM. 2, 20: Verum non solum antiphonae his ambiguitatibus et dubietatibus tonorum permixtae sunt, sed etiam nonnulli **introitus** ab uno incipiunt tono, sed alio finiuntur. *al.* REG. PRUM. ton. p. 218a: Igitur, quia antiphonarum differentias per tonos distinguimus, necessarium videtur, ut **introitus** ad missas per eosdem tonos distinguamus. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 3: Habet autem iste tropus (*sc. primus*) in **introitibus** suis tres differentias. *al.* BERNO prol. 10, 10. BERNO ton. p. 105a: Toni pertinentes ad **introitus** et communionem per consuetam modulationem „Gloria Patri“ satis possunt discerni (*inde* TON. Baumg. 1, 18. IOH. CICON. mus. 2, 18 p. 286, 7). *ibid.* *al.* BERNO ep. 19. PS.-GUIDO form. ton. 6, 6. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43: In quibusdam namque vocibus incipiunt liberius responsoria et offertoria et huiusmodi cantiones, quae carent psalmodum et differentiarum appositionibus, quas <voces> omnino refugiant principia **introitus** et antiphonae, quia nulla eis competenter suarum aptari possit differentiarum. *ibid.* *al.* GUIDO AUG. 754: psalmus cum suo **introitu** et „Gloria Patri“ unus est cantus. *al.* ANON. Cist. II c. 1151C. *al.* TON. Seligenst. p. 113. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b. MUS. MAN. 52, 15. *al.* AMERUS 13, 1: Nunc dicendum est breviter de differentiis **introituum**, idest officiorum misse. *al.* HER. MOR. 22 p. 160, 27. *al.* IOH. GROCH. 265: **Introitus** missae vel officium est cantus recte ascendens et descendens secundum aliquem tonorum. Et post eum intonatur versus alicuius psalmi cum eo in sententia concordans cum „Gloria Patri“. Et iterum post hoc resumitur, quemadmodum antiphona post psalmos. Cantus autem iste in principio missae cantatur et ostendit, in cuius honorem missa debeat celebrari ... Diversificatur autem cantus iste secundum octo tonos. *al.* PS.-MUR. summa 1946. *al.* WALT. ODINGT. 5, 7, 7: Officium est **introitus** missae dictum, quod ad hoc assumptus illud agat, quod nulli officiant, sed omnibus proficiat. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 257: primi toni secundum usum nostrum, quantum ad antiphonas novem sunt differentie et quantum ad officia sive **introitus** due. *eqs.* *al.* IAC. LEOD. inton. 4, 21. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 87, 19: Et videretur aliquibus pulchrum, si omnes tacti cantus in missa correspondenter essent unius toni vel fieret in illis, sicut fit in aliquibus antiphonis et responsoriis, ut primum responsorium est primi toni, secundum secundi, tertium tertii et sic deinceps. Sic **introitus** missae esset primi toni; „Kyrie eleison“ et „Gloria in excelsis“ secundi, quia conveniens est, ut „Kyrie eleison“ et „Gloria in excelsis“ sibi corpondeant quoad tonum; deinde graduale toni tertii, alleluia quarti et sic ulterius. *al.* HUGO SPECHTSH. 584. *al.* QUAT. PRINC. 3, 55. *al.* GOSCALC. 1, 7 p. 82, 13. HEINR. EGER 5 p. 62. *al.* PS.-MUR. mod. p. 100a: Triplex est intonatio: intonatio simplex, ut ad psalmos; intonatio sollemnis, ut ad „Magnificat“, „Benedictus“; et intonatio gravis, ut ad **introitum**. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 47. *al.* IAC. TWING. p. 94, 3. PROSD. plan. 2, 18 p. 154, 10: Modi autem intonandi versus **introituum** et responsorum. *al.* IAC. THEAT. 11. NICOL. CAP. p. 313. *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 14: Notandum, quod etiam in **introitibus** reperiuntur diversae differen-

tiae versuum in fine. *al.* ANON. Gemnic. 3, 3, 12. *al.* UGOL. URB. 1, 64, 1. *al.* PS.-GUIDO corr. 11. *al.* ANON. Philad. 94: saepius ut **introitus** vel responsoria vel antiphonae toni autenti possideant versus (*ed.*: verus) aut „saeculorum amen“ sui toni plagalis vel e converso, non quod huius modi cantus il-
lius toni sit, sed ideo, quia initium antiphonarum vel repetitio
introituum vel responsorium hoc iuste requirit, quod auc-
toritate convenienter admittitur, licet ex proprietate tonorum
hoc omnino negetur (*sim.* ANON. Tegerns. III p. 100). TON.
Subl. p. 63, 10. PETR. TALH. p. 20: Item nota, quod **in-**
troitus, responsoria et quaecumque antiphonae cognoscendi
sunt in fine. ANON. Carthus. nat. 8, 40. *al.* TRAD. Holl. I
p. 183. *al.* TRAD. Holl. II 88 p. 57 (p. 436a): Deinde sequitur
principale „euouaen“ super **introitos**. *al.* TRAD. Holl. III 9
p. 63: Psalmi **introituum** tali iubilamine decantantur (*cum*
exemplo). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 4. *al.* TRAD. Holl. VI
19, 6. *al.* GUIL. MON. 9 p. 58. *al.* BONAV. BRIX. 21, 2: Nota,
quod versus et „gloria“ cuiuslibet **introitus** sunt eiusdem toni
cum suo **introitu**. LAD. ZALK. B 25: restat, ut ostendatur
forma super cantum officiorum, id est **introituum**. *al.* LE
MUNERAT moderat. 41. *al.* GUIL. POD. 5, 2. FR. GAFUR.
pract. 1, 15. SZYDLOV. 8 p. 35. *al.*

2 *die Aufführungs- bzw. Vortragspraxis betreffend — with reference to performance practice*

[s.IX] AURELIAN. 20, 11: Missarum vero officium constat in
antiphonis, quae **introitus** dicuntur, quae ideo vocantur, quia
introeunte populo in basilicam decantentur, et eo usque cantio
eius protendatur, quousque inperturbato ordine tam pontifex
quam et ceteri ecclesiastici ordines secundum suam quisque
dignitatem ingrediantur ecclesiam et congruam suscipiant sta-
tionem. CANT. Observandum 3: Ut antiphona **introitus** et
gradalis non multum tractim, sed moderate canantur. [s.X-
XI] PS.-ODO mus. p. 276a: valde mirabile est, quod in noc-
turnis responsoriis somnolentorum more graviter et dissolute
ad vigilandum nos exhortare videtur (*sc. musica*); in antipho-
nis vero plane et suaviter sonat; in **introitis** vero quasi voce
praeconia ad divinum clamat officium (*inde* NICOL. BURT.
1, 28, 165. BONAV. BRIX. 22, 11. FR. GAFUR. pract. 1, 8).
[s.XIII] INST. PATR. 27: Quicumque inponit antiphonam vel
responsorium, psalmum aut ymnum, **introitum** an graduale,
tractum sive alleluia, seu quicquid incipit, duas vel tres sillab-
as an unam sillabam et duas aut tres notulas inponat solus
tractim aliis tacentibus, et ab eo loco, quo intonans dimisit,
ceteri inchoent subsequentes non repetendo, quod ille precinuit.
[s.XV] LE MUNERAT moderat. 59.

intubo -are ‚posaunen‘ (*als abwertende Charakterisierung des Singens*) — *to bellow (as pejorative characterization of singing)*

[s.XIV] ARN. GILL. 9: altius asino et brutalis clangore terri-
bilis **intubant** (*sc. cantores*), cachephton evomunt.

[**invitatio**] *v.* invitorium col. 292, 45

invitorium -i n. ‚Invitorium‘ (*mit Psalm 94 verbundene Antiphon zu Beginn der Matutin*) — *invitatory (antiphon sung with Psalm 94 at the beginning of Matins)*
[s.IX] AURELIAN. 10, 30: in offertoriis et responsoriis atque
invitoriis non aliubi requirendi sunt toni, nisi ubi fines ver-
suum intromittuntur. AURELIAN. 10, 35: Actenus primo de
tono, ut quivimus, sub brevitate perstringere succincte curavi-
mus, primum omnium cantorem monentes, ne **invitoria** per
omnes requirat tonos, quia, ni forte fallor, non poterit invenire.
al. [s.XI] COMM. TON. I 3, 13. [s.XIII] TON. Praed. 23: **In-**
vitoria tale habent „Venite“ (*sequitur exemplum*). *al.* (*inde*
HIER. MOR. 22 p. 162, 10. *al.*) ELIAS SAL. 29 p. 56b: Vel sunt

octo genera cantuum, qui primum genus acceperit pro duobus,
quod fieri potest ad instar octo tonorum. Ut ecce! Primum ge-
nus **invitoria** sive antiphonae, secundum responsoria, ter-
tium officia *eqs.* PETR. CRUC. 2. *al.* TON. Sar. p. 51. *al.* IOH.
GROCH. 212: Matutinas autem appellant illud servitium, quod
in domibus religionis vel ecclesiis cathedralibus circa mediam
noctem fit <vel> dicitur <et> in ecclesiis publicis ante primam
in mane. Et partes huius appellant **invitorium**, „Venite“,
hymnus, antiphona, psalmus, lectio, responsorium nocturnale
cum suo versiculo et ultimo oratio. IOH. GROCH. 237: **In-**
vitatorium est cantus ex pluribus concordantiis compositus
habens ascensum et descensum iuxta aliquem tonum. Qui ante
„Venite“ incipitur, et post totus vel eius pars post quemlibet
versum eius resumitur. Dico autem „ex pluribus concordantiis
compositus“ ad modum simplicis conductus et sine tenore con-
siderati. „Venite“ est cantus ex pluribus versibus compositus.
Cuius cantus diversificatur secundum suum **invitorium** et
<eius> tonum. Et ideo post quemlibet eius versum semper **in-**
vitatorium resumitur vel pars eius. *al.* WALT. ODING. 5, 7,
3: **Invitorium** dictum, quod invitat pigros ad officium di-
vinum, et hoc importat psalmus sequens, scilicet „Venite“. *al.*
[s.XIV] GUIDO DION. 2, 4, 75: Secundum enim magistrum
Iohannem de Garlandia, qui fuit magne reputationis musicus,
non est inconveniens idem „Venite“ esse diversorum tonorum
diversis respectibus, scilicet per respectum ad diversa **invita-**
toria eqs. GUIDO DION. 2, 4, 82: non semper oportet **invita-**
torio „Venite“ eiusdem toni applicari, sed quandoque alterius
toni. GUIDO DION. 2, 8, 69: antiquitus incipiebant prima die
ab **invitorio** primi toni et sic deinceps, ita videlicet, quod
septimo die in **invitorio** septimi toni finiebant et sic nume-
rum **invitoriorum** iuxta numerum septem dierum, qui sunt
in ebdomada, statuerunt. *al.* IAC. LEOD. inton. 4, 29: Non est
igitur quodcumque „Venite“ ad **invitoria** quaecumque de-
cantandum, sed „Venite“ primi toni ad **invitoria** toni primi
tantum decantandum est. Et quod dico de primo tono, intelli-
gatur de aliis. Attamen quidam ob tonorum forte ignorantiam
hoc servare non curantes frequenter unius toni **invitorio**
toni alterius „Venite“ attribuunt (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6,
87, 21). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 87, 17: Semper enim post ver-
sus ipsius „Venite“ **invitorium** totum vel pars eius finalis
resumitur. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 93: raro utimur illo
(*sc. tritono*) in cantu. Invenitur tamen in repetitione **invita-**
toriorum. *al.* HEINR. EGER 5 p. 63: Eiusdem sunt naturae
introitus in hoc et alleluia, **invitoria** (*ms. Berlin mus. ms.*
theor. 1325; *ed.*: invitationes) et responsoria, quod in finalibus
ipsorum attenditur tonus, non autem in psalmore ipsorum
vel versuum finalibus. PS.-MUR. mod. p. 101a. [s.XV] IOH.
CICON. mus. 2, 18 p. 286, 8. IAC. THEAT. 40-41. TON. Subl.
p. 63, 9. GUIL. POD. 4, 20.

ioeais *v.* noe(n)ae 4a

iolius *v.* aeolius

iragraphia *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung*
— *term of undetermined meaning that designates a neume*
[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **iragraphia** ^W.

is *Merksilbe für die Töne b und h (in der Reihe: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c) — mnemonic syllable that denotes the notes b and h (in the series: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c)*
[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Sed postea, ut memoria
sonorum recordetur, unusquisque nomine proferatur diverso
... Nos igitur, qui circa huius artis veritatem inquirendam lu-
cubando atque vigilando diu laboravimus, dictiones singulis

chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur psal, in sequenti li, in tertia tur, in quarta per, in quinta vo, in sexta ces, in septima **is** et in octava tas; et sic erit conclusio syllabarum: ,psallitur per voces istas⁴, quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera ·c· gravi in litteram ·c· acutam, quoniam perfecte canere docent. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: Sed quia secundum semitonium quandoque fit a littera ·a· in ·b·, quandoque a littera ·b· in ·c· acutam propter tetrachordum synemmenon et diezeugmenon, quia sunt ibi tria semitonia divisim locata, tria illa loca littera s sunt denotata, hoc est: ces, **is**, tas. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 21: dicat: vo ces **is** tas, sed in remittendo tas **is** ces vo. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29: Per nostras autem dictiones canentibus propria erunt nomina ·b· **is** in coniuncto et **is** ·b· in disiuncto. IOH. HOTH. exc. p. 45: At tu (*i. e. Bartolomaeus Ramus*) prudentius egisses, nisi oppositum fecisses, pro tribus enim vel pro sex summum octo ponere conaris intendendo, videlicet psal, li, tur, per, vo, ces, **is**, tas, remittendo vero: tas, **is**, ces, vo, per, tur, li, psal, quorum terminorum fuisti auctor. Non vides in his maximam perturbationem, cum semitonium nunc ces vo, nunc tur **is**, nunc **is** tas, cum in ·C· principium constitueris? ... Rursus ·B· rotunda et ·b· quadrata voces omnino diversas simpliciter sub uno nomine appellari frustra laboras, videlicet **is**. NICOL. BURT. 1, pr. 6: Non omitam praeterea huius viri crassam circa principia musicae doctrinam, in qua lucubrando diu laborasse inquit, ut dictiones singulis chordis imponeret novas, quae ab ipso hoc modo describuntur: psal, li, tur, per, vo, ces, **is**, tas, ... O verecondiam, o ignorantiam non ferendam! GUILL. POD. 5, 9: et tante arrogantie habere sectatores opinari, ut quidam ex nostris, qui his octo syllabis cantandum esse instituerat: psal, li, tur, per, vo, ces, **is**, tas, neque predicta considerans neque etiam, quam barbarice, ut ita dixerim, remittendo pronunciarentur, minime providens, id est ab ultima incipiendo, ut hic: tas, **is** ces, vo, per, tur, li, psal.

isis *Drehleier — hurdy-gurdy*
[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: **Ysis** est instrumentum in modum rote introrsus habens cordas nervales grossas et fortes et rotam interius cum pice registratam et exterius clavos certos, quos etiam canens registrat cum digitis. **Ysis** dictum, quoniam ab Ysi inventrice primitus est repertum. Quo instrumento communiter mulieres solent suum victum querere. cf. Bröcker, *Drehleier* 1 p. 402; Howell, *Paulus* p. 32

iubilamen -inis f. *Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchentonarten — characteristic melody for the definition of a mode*
[s.XV] TRAD. HOLL. III 9 p. 63: Psalmi introituum tali **iubilamine** decantantur: „Prima etate formati sunt Adam et Eva et positi sunt in sede beata“. v. iubilus 2

iubilatio -onis f. *Bezeichnung für einen textlosen Gesang (als Ausdruck der Freude) — term that designates a chant with no text (as an expression of joy)*

1 für die (textlose) Sequenz am Schluß des Alleluia-Gesangs der Messe — for the (textless) sequence that concludes the Alleluia of the mass
[s.IX] AURELIAN. 20, 17: Alleluia autem ab Hebreis sumpsimus, quorum et lingua est. Dicitur enim ‚Laudate Deum‘, quod pro dignitate sui in nulla lingua transmutatum est, quod et congrue ante evangelium canitur, ut per hoc canticum mentes fidelium quodammodo ad audiendum salutis verbum suscipiant purificationis initium. Hec **iubilatio**, quam sequentiam

vocant, illud tempus significat, quando non erit necessaria locutio verborum, sed sola cogitatione mens menti monstrabit, quod retinet in se.

2 für eine Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchentonarten — for a characteristic melody that defines a mode [syn. iubilus, neuma]
[s.XIII] TON. SAR. p. 9: „Magnificat“ vero et „Benedictus“ propter evangelicam auctoritatem venustiore modum habent in singulis <tonis> in psalmorum intonatione et **iubilacione** nisi in quinto tono. (?) [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 69: Nam secundum magistrum Guillelmum Altissiodorensem in summa de officio ecclesie neuma est quidam iubilus sive **iubilatio**, idest quedam mentis exultatio habita de eternis, quae ad plenum non potest exprimi nec omnino taceri. A quo autem predicta neumata, quae sequuntur antiphonas, ut dictum est, reperta fuerint, vel a quibus usus eorum in ecclesia primo fuerit introductus, certum usquequaque non habeo.

iubilo -are *Bezeichnung für das Singen einer Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchentonarten — term for the singing of a characteristic melody that defines a mode*
[s.XV] TRAD. HOLL. I p. 188: „Magnificat“ vero et „Benedictus“ incipitur in ·g·solreut et hoc modo **iubilatur** (*sequitur melodia*). TRAD. HOLL. II 87 p. 56 (p. 436a): primo et principaliter ponenda est forma seu melodia super psalmos officiorum, secundum quam omnes psalmi seu versus introituum **iubilantur**, et videlicet ista, quae sequitur: „Prima etate creati sunt Adam et Eva“ (*cum melodia*) (*sim.* LAD. ZALK. B 25). TRAD. HOLL. II 99 p. 91 (p. 447a): melodia sive iubilus eius (*sc. quinti toni*) tali forma **iubilatur**, ut hic: „Quinque prudentes virgines intraverunt ad nuptias“ (*cum melodia*). TRAD. HOLL. III 9 p. 70: Psalmi introituum tali tenore **iubilantur**: „Tertius habet tenore tali in cantu isto tonari“ (*cum melodia*). LAD. ZALK. B 30: forma seu melodia super versus seu psalmos introituum officiorum secundi toni, quae sic **iubilatur**: „Secunda aetate natavit archa diluvio passim fluente“ (*cum melodia*).

iubilo *Benennung der hypate meson mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that refers to the hypate meson*
[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·E· - corda Caemar - symphonia varietas deuteri - metrum ypate meson - III. organum chamilon, quartus salpicon - vox **iubilo**. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 249b: Tertia igitur differentia tonus aeolius semitonium et authentus deuterus. Vox **iubilo**, metrum vero hypate meson, organum chamilon. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250a: Quarta sumitur autem differentia tonus cantus et plagis deuteri, vox **iubilo**, metrum vero hypate meson, organum salpicon.

iubilus -i m. *Bezeichnung für einen textlosen Gesang (als Ausdruck der Freude) — term for a chant with no text (as an expression of joy)*
cf. Augustinus, *Enarr. in Ps. XCIX, 4*: Qui iubilat, non verba dicit, sed sonus quidam est laetitiae sine verbis.

1 für ein Melisma im Alleluia-Gesang der Messe — for a melisma within the Alleluia of the mass
[s.XIII] INST. PATR. 21: sequentias si cantamus sive alternatim seu una simul concentu parili, voce consona finiatur. **Iubilus** vero dulci modulamine bene discretis neumis depnatur. [s.XV] TRAD. HOLL. II 25 p. 34 (p. 428a): ut patet in hoc **iubilo**, videlicet alleluia, quod canitur de assumptione virginis Mariae „Assumpta est Maria in caelum“. ... Si autem in praecedenti **iubilo** coniunctam evitare volueris, incipe (*ms.; ed.:* incipi) ipsum in ·F· finale (*sim.* LAD. ZALK. A 77. SZYDLOV. 8 p. 37).

2 für eine Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchenarten (als melismatischer Anhang zu den Antiphonen und als selbständige, mit Text versehene Merkmelodie) — for a characteristic melody that defines a mode (as melismatic appendage to an antiphon and as an independent, texted mnemonic melody) [syn. aptitudo, cauda, formula, neuma, oda] [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 68: Nam secundum magistrum Guillelmum Altissiodorensem in summa de officio ecclesie neuma est quidam **iubilus** sive iubilatio, idest quedam mentis exultatio habita de eternis, que ad plenum non potest exprimi nec omnino taceri. A quo autem predicta neumata, que sequuntur antiphonas, ut dictum est, reperta fuerint, vel a quibus usus eorum in ecclesia primo fuerit introductus, certum usquequaque non habeo. IAC. LEOD. inton. 4, 19: Habet autem quilibet tonus suam caudam, quae etiam neuma vocatur sive oda sive **iubilus**. Est igitur toni primi cauda talis: (sequitur exemplum). IAC. LEOD. spec. 6, 40, 17: Adhuc scitur, quae neuma, **iubilus** vel cauda tali respondeat cantui. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 1: Sunt adhuc quidam cantus accommodati singulorum tonorum antiphonis, per quos de tono illarum indicamus, et illi diversis vocantur nominibus. A quibusdam enim vocantur aptitudines sive formulae, ab alii neumae, odae vel **iubili**; a modernioribus vocantur caudae ... (sequuntur exempla). IAC. LEOD. spec. 6, 86, 19: Cauda vel **iubilus**, qui dicitur post antiphonam primi toni, suprapositus est hic, scilicet: (sequitur exemplum). [s.XV] ANON. Carthus. inton. 20: Tertio modo dicitur neuma **iubilus** ille, qui fit in fine antiphonarum specialiter. Propter quod dicitur, quod quilibet tonus suam specialem habet neumam, quam aliqui rudes vocant caudam finalem. Fit autem **iubilus** ille, ut designetur, quod per obsequium, quod in cantando Deo exhibemus, gaudium recipimus, quod verbis non poterit explicari. TRAD. HOLL. II 17 p. 42 (p. 431a): Hi autem quattuor toni habent quattuor sedes regulares, in quibus omnes **iubili** et omnis cantus regularis similiter et carmina non transposita terminantur (sim. LAD. ZALK. B 12). (?) TRAD. HOLL. II 58 p. 46 (p. 432b): primi enim (ms.; ed.: cantus) autenti, id est primi toni, **iubilus** (ms.; ed.: iubilibus) tali melodia modulatur ... „Primum querite regnum Dei“ (cum melodia) (sim. LAD. ZALK. B 16). TRAD. HOLL. II 98 p. 60 (p. 437a): Unde primo videndum est de **iubilo** (sc. secundi toni), qui talis est, ut sequitur: „Secundus autem simile est huic“ (cum melodia). TRAD. HOLL. II 99 p. 91 (p. 447a): melodia sive **iubilus** eius (sc. quinti toni) tali forma iubilatur. al. CONR. ZAB. tract. AX 10: Alio vero modo finales dicuntur neumae illae sive **iubili** illi, qui in fine antiphonarum addi et cantari solent in plerisque ecclesiis, secundum quod dicimus, quod quilibet tonus suam habet finalem, quas finales plerique neumas vocant. Quidam vero rudes vocant eas caudas. LAD. ZALK. B 10: in hiis sex cordis (sc. ut re mi fa sol la) omnes toni et ditoni et omnes **iubili** concluduntur. (?) cf. P. Wagner, Einführung in die gregorianischen Melodien III, Leipzig 1921, p. 320 sq., 348; Brockett, Noeane

3 allgemein — general

[s.XV] IOH. TINCT. diff. 142: **Iubilus** est cantus cum excellenti quadam letitia pronuntiatus. GUILL. POD. 5, 35: Secundo autem et ultimo neuma est **iubilus** cordis vel mentis precise laudantium Dominum. cf. Abert, Musikanschauung p. 207 sqq.; Wiora, Jubilare; McKinnon, Jubilus

iugum -i n. Henkel, Bügel (als Teil der Krone einer Glocke) — handle, grasp (as part of the crown of a bell) [s.XI] THEOPHIL. 3, 86 p. 159: Omnino autem caveat, qui cymbala formare aut fundere debet, ut de supradicta cera, quae tam caute ponderata et divisa est, nihil mittat ad **iuga** et spiramina, sed de altera cera faciat illa omnia (sim. FRUT.

brev. 16 p. 108. QUAEST. MUS. 1, 26 p. 70. CYMB. Arbitror 5, 13. CYMB. Omne instr. 3, 8. CYMB. Quicumque cym. 15, 3. CYMB. Quicumque vult 19, 10). cf. Theobald, Kunsthandwerk p. 442 adn. 10

iunctio -onis f. Ligatur (aus mehreren Einzelnoten zusammengesetztes Notenzeichen) — ligature (notational symbol that consists of two or more single notes joined together) [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 42, 24: fac duo puncta sicut duo prima puncta trium ascendentium, ut supradictum est, et iunge sibi quadrangulum ita, quod conus superior sinister coniungatur cum cono ultimi puncti in inferiori parte et hoc a parte dextera. Sed **iunctio** ista potest esse mediata et immediata: immediata sine tractu, mediata cum tractu. ANON. Couss. IV p. 55, 18: Principium quinti <modi> perfecti procedit per longas sine **iunctione** et sine pausatione.

iunctura -ae f. 1. Komposition (eines Musikstücks) 2. Notengruppe — 1. composition (of a musical piece) 2. group of notes

1 Komposition (eines Musikstücks) — composition (of a musical piece) [s.XII] GUIDO AUG. 411: Similiter quislibet cantus ubique plagaliter compositus, si vel breviter excedat sextam, etsi non tantam inconcinnitatem inferat **iunctura**, minorem tamen iniuriam non infert nature. GUIDO AUG. 701: Vide tamen, quia hunc cantum dico non satis commodum, non equidem quantum ad **iuncturam**, sed quantum ad naturam.

2 Notengruppe (als Ligatur oder Gruppe mit Semibreven) — group of notes (as ligature or group with semibreves) [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 90, 17: **iunctura** (glo.: id est ligatura) vocom. ANON. Emmeram. 1 p. 116, 36: Quinae vel sextae **iuncturae** sunt ita textae. ANON. Emmeram. 1 p. 124, 1: Quando perfecta **iunctura** fit atque reflecta / proprietate, brevis penultima vult fore quaevis. ANON. Emmeram. 1 p. 136, 40: **iuncturae**que datae si sint sine proprietate. ANON. Emmeram. 1 p. 140, 41: **iunctura** (glo.: subaudi (ed.: sive) ligatura). ANON. Emmeram. 1 p. 158, 29: **iuncturas**que (glo.: id est figuras compositas). ANON. Emmeram. 1 p. 166, 7. ANON. Emmeram. 1 p. 180, 1: Cum seris has (glo.: subaudi (ed.: sive) semibreves) longae, **iuncturam** tunc ita punge. ANON. Emmeram. 1 p. 180, 9. ANON. Couss. IV p. 24, 25: omnes ordines primi modi perfecti sub numero impari accipiuntur ante pausationem procedendo semper per longam, brevem pro pede <supleto>, quamvis frangat **iuncturam**. [s.XIV] VERS. Iam post 121: quamvis **iunctura** cernantur ut hic sine filo. [s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L), 13: pausas, **iuncturas**, fracturas atque figuras / mensurarum formavit Franco notarum.

iungibilis -e ligierbar, als Ligatur notierbar — capable of being joined in a ligature, notatable as a ligature [s.XIV] ROB. HANDLO p. 150, 9: Optimum est denique notas **iungibiles** iungere disiungereque non **iungibiles** (ed.: non-iungibiles).

iungo iunxi, iunctum, -ere 1. durch einen gemeinsamen Ton verbinden 2. (Stimmen im Einklang oder der Oktave) verbinden 3. in einer Ligatur zusammenfassen 4. (Notenwerte) zu einer Mensurereinheit zusammenfassen — 1. to join together by a common note 2. to bring (parts) together (at the unison or at the octave) 3. to bring together within a ligature 4. to unite (note values) within one mensural unit

1 durch einen gemeinsamen Ton verbinden — to join together by a common note [s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 327, 17: Nunc ad illud tetrachor-

dum veniendum est, quod synemmenon vocatur, quod **iunctum** est ei, quae est mese. BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 4: poterimus aliud tetrachordon ad mesen **iungere**, ut fiat synemmenon, quod est coniunctum. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229: mese **iungatur** tetrachordon, quod vocatur sine-menon. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 24: Nam quamvis inter mesen et neten diezeugmenon pentachordon diapente resonans contineatur, inter tactas tamen chordas duo tetrachorda disponuntur, unum, quod **iungitur** ipsi mese, scilicet synemmenon, aliud, quod a mese disiungitur, scilicet diezeugmenon. IAC. LEOD. spec. 6, 25, 1: Cum tetrachordon finalium **iunctum** sit cum tetrachordo gravium et similiter tetrachordon excellentium cum tetrachordo superiorum, divisumque sit tetrachordon superiorum a tetrachordo finalium, quaeri posset, unde hoc, ut non dividatur monochordon in penitus coniuncta vel penitus disiuncta tetrachorda. *al.*

2 (*Stimmen im Einklang oder der Oktave*) verbinden — to bring (parts) together (at the unison or at the octave) [s.XI] ORG. Montep. 3: Duas ultimas voces clausule prius eligat et eas competenter cum cantu **iungat**. ORG. Montep. 10: Organizator sit in eadem superius vel inferius vel in quinta vel in quarta, aliquando in tertia vel sexta. His modis organizator cantum sequatur, donec cum illo **iungatur**. *al.* ORG. Mediol. pros. 16: Nam prima quandoque **iungitur**, secunda semper disiungitur (*sim.* ORG. Berol. 12. *cf.* Eggebrecht/Zaminer, *Organum* p. 68 sq.). *al.*

3 in einer Ligatur zusammenfassen — to bring together within a ligature [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 8: Figura ligata est, ubicumque fit multitudo punctorum simul **iunctorum** per suos tractus (*inde* ANON. Emmeram. 1 p. 88, 10). ANON. Emmeram. 1 p. 138, 11: Tres ita si **iungam**, mediam semper fore longam / dico, breves aliae sunt semper lege sophiae. *al.* ANON. Couss. IV p. 28, 1: tria coniuncta et tria coniuncta cum pausatione unius temporis, deinde duo **iuncta**, tria **iuncta** unaque cum pausatione duorum temporum. ANON. Couss. IV p. 52, 16: nil debemus disiungere, quod **iungere** possumus. [s.XIV] ROB. HANDLO p. 150, 9: Optimum est denique notas iungibiles **iungere** disiungereque non iungibiles (*ed.*: noniungibiles). VERS. Iam post 91. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 10, 6, 24: Omnes vero medie sunt breves, nisi cum opposita (*ms. et. ed.*: apposita) proprietate **iungantur**. ANON. Salisb. 3, 4. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2.

4 (*Notenwerte*) zu einer Mensureinheit zusammenfassen — to unite (note values) within one mensural unit [s.XIV] MARCH. pom. 30E, 44. ANON. Michels 5, 9: non enim potest **iungi** (*sc. semibrevis*) cum longa sequente eam perficiendo, cum de se sit perfecta. TRAD. Phil. I f. 61vD, 25: Imperficitur (*sc. duplex longa*) ... in modo perfecto, scilicet quando sola brevis vel due cum ea **iungantur**, quia tunc necessario 5 vel quatuor valet tempora. ANON. Paris. I 5, 3: Si vero una sola (*sc. brevis*) remaneat, illa **iungetur** cum ultima (*sc. longa*) et eam imperficiet. IAC. LEOD. spec. 7, 42, 2: Brevis sola vel illud, quod sibi aequipollet, nunquam **iungitur** cum longa perfecta nec illa indiget, sed **iungitur** cum longa imperfecta. IAC. LEOD. spec. 7, 42, 3: notula aliqua nunquam imperficit illam, cum qua non **iungitur**. *al.* VERS. Iam post 103. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 37. *al.* MENS. Circa artem p. 512, 9. [s.XV] UGOL. URB. 3, 3-9, 14: Sed in modo minori imperfecto sola remanens brevis ad aliam brevem **iungenda** transfertur. *al.* GUILL. POD. 8, 1. FR. GAFUR. pract. 4, 5. PROP. MENS. Nota quod II 2, 2.

iunior -oris *Bezeichnung für die plagale Nebenform einer Kirchentonart — term that designates the plagal, secondary form of a mode*

[s.IX] TON. Mett. p. 12: Plagis proti. ... Ista pars respicit ad superiorem, ad primum tonum, quia **iunior** illius est. Plagis proti minorem sonum habet quam autenticus. Protus ille magister et iste **iunior**, propterea minorem sonum habet. TON. Mett. p. 13. [s.XI] ANON. Prag. 252: Et III^{or} quidem maiores, id est primum, III^{um}, V^{um}, VII^{um}, vocamus autenticos, id est auctoriales; III^{or} vero minores, id est II^{dum}, III^{tum}, VI^{tum}, VIII^{um}, laterales vel **iuniores** maiorum. ANON. Prag. 261: eundem magister habiturus est, quem et **iunior** tonus finale. COMPIL. Paris. I p. 193: Hypolydius autem **iunior**, id est lateralis proti. *ibid.* *al.* [s.XIV] SUMM. GUID. 53 (*inde* GOB. PERS. p. 189a). MON. Prima corda I 56: plaga proti, qui est **iunior** primi toni (*sim.* MON. Prima corda II 57). MON. Prima corda I 64: Secundus autem tonus, qui est **iunior** (*sim.* MON. Prima corda II 65). MON. Prima corda I 71: **Iuniores** vero alii aliquando III^{or}, raro quinque descendunt.

iustitia -ae f. ? *Bezeichnung für den Gleichklang (der Oktave) — ? term for equality of sound (of the octave)* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 39 p. 168, 5: De nominibus diapason. Igitur secundum diffinitionem auctorum hec symphonia trochea vocatur grammatica ratione, diocto et diplasia et di-plaris et dilapsa et dupla habetur in arithmetica, diapason vero in musica. In sonis vero consonantia, equisonantia, unisonantia, **iustitia** et concordia (*sim.* IOH. CICON. prop. 15 p. 428, 19. IOH. CICON. prop. 19 p. 432, 19).

K

K, k, KK I. Markierungspunkt in Masuren II. Tonbuchstabe III. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') IV. Kennbuchstabe für die sechste Psalm-tondifferenz einer Kirchentonart — I. letter that designates a specific point in measurements II. letter that designates a note III. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') IV. letter that identifies the sixth difference (differentia or 'saeculorum amen' formula for a psalm tone) in a mode

I Markierungspunkt in Masuren — letter that designates a specific point in measurements

1 im System A - LL — in the system A - LL

a K für die parhypate meson enarmonios und KK für die paranete hyperboleon diatonos — K for the parhypate meson enarmonios and KK for the paranete hyperboleon diatonos [s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 319, 18: eritque **KK** II.DXCII, quae est paranete hyperboleon ad neten hyperboleon obtinens distantiam tonum. BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 21: fient V.DCCCCCLXXXVIII. Et haec sit **K** parhypate meson enarmonios. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 35, 13: Exit inde sequens numerus, scilicet 5988. Hic iungatur ipsi parhypate meson enarmonio cum littera, quae sit **K**. *al.*

b KK für die paranete hyperboleon chromatica — KK for the paranete hyperboleon chromatica [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 6, 60. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 40, 1: Declaretur autem specialiter hoc de numero iuncto ipsi paranete hyperboleon chromatica, qui est 2736. Et denotatur per **KK**. *al.*

2 *im System: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O* (für die paranete diezeugmenon) — *in the system: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O* (for the paranete diezeugmenon)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 7: **K** paranete diezeugmenon. BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 12. *al.*

3 *im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z)* — *in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z)*

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (*inde* GUIDO AUG. 211 descr. HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. *al.* HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B t C s d t E t F t G s H t I t **K** s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2.

cf. Browne, System

4 *im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S* — *in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S* MON. Prima corda I 36: Primae III^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item III^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae III^{or} dicuntur superiores I K L M et III^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur III^{or} notantur per hos caracteres $\gamma \gamma$ (*ed.: f*) $N \gamma$. *al.* MON. Prima corda II 14. *al.*

5 *im System: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P* (für die trite diezeugmenon oder die paranete synemmenon) — *in the system: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P* (for the trite diezeugmenon or the paranete synemmenon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **K** trite diezeugmenon, tertia disiunctorum, vel paranete synemmenon, prope ultimam coniunctorum. *al.* QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66-67. MON. Designata p. 70, 14. MON. Divide mon. p. 3, 7. MON. Mon. compos. I p. 69, 58. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. *al.* MON. Prius dividenda 10. *al.* MON. Si vis metiri I p. 9, 27-28. MON. Totam tabulam p. 11, 6. *al.*

6 *im System: A^sB C D^sE F G^sh* (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O — *in the system: A^sB C D^sE F G^sh* (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (*cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 6*). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. *al.*

II *Tonbuchstabe* — *letter that designates a note*

1 *im System: A B^sC D E^sF G H* (^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P — *in the system: A B^sC D E^sF G H* (^sQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P

[s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: **K**. Trite diezeugmenon, id est tertia disiunctorum, vel paranete sinemmenon, id est iuxta netem coniunctorum. ODOR. SEN. p. 213 descr. [s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. *al.* [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 10. *cf. I 3 col. 299, 26. cf. Browne, System*

2 *im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M* (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^sO P Q — *in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M* (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^sO P Q [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: **K** - corda depf - simphonia battascor - metrum tritediezeugmenon - vox sorach.

3 *im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L* (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (für die paranete synemmenon) — *in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L* (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (for the paranete synemmenon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... **K** paranete synemmenon. *al.*

4 *im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP* — *in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP*

[s.XI] ANON. Prag. 181: $\cdot A \cdot t \cdot B \cdot t \cdot C \cdot s \cdot D \cdot t \cdot E \cdot t \cdot F \cdot t \cdot G \cdot s \cdot H \cdot t \cdot I \cdot t \cdot K \cdot$. *al. cf. I 3 col. 299, 6.*

5 *im System: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$* — *in the system: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 11: $\cdot a \cdot$ enim et $\cdot b \cdot$ notulis interponit $\cdot y \cdot$ (*ms.: ed. emendavit: x*), $\cdot a \cdot$ notulam semitonio respicientem. Sic et notulis $\cdot d \cdot a \cdot s \cdot$ notulam interponit $\cdot d \cdot$ notulam semitonio respicientem; $\cdot f \cdot$ vero et $\cdot g \cdot$ interponit $\cdot r \cdot$ (*ms.: y*) $\cdot g \cdot$ notulam semitonio respicientem. Preterea post $\cdot g \cdot$ ordinem abecedarii tenens etiam circa sequentem transpositionem sed solam (? *lectio incerta ms.; ed.: solabus*), que inter $\cdot h \cdot$ et $\cdot l \cdot$, $\cdot i \cdot$ et $\cdot k \cdot$ notulis, id est notula interposita, nulla idemptitate notularum equisonantias terminat.

6 *im System: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$* (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S — *in the system: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$* (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. *al.*

7 *im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$* — *in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$*

[s.XIV] ANON. Meyer 11, 11: Primum semitonium est $\cdot b \cdot c \cdot$, secundum $\cdot e \cdot f \cdot$, tertium $\cdot k \cdot l \cdot$, quartum $\cdot n \cdot o \cdot$, quintum $\cdot r \cdot s \cdot$. Tercium semitonium, quod est medium in ista 5, potest anticipari per $\cdot i \cdot k \cdot$, et extremum semitonium potest locari super $\cdot q \cdot r \cdot$. ANON. Meyer 11, 13 descr.

8 *im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p (q)$* — *in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p (q)$* [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 18.

III *Ausführungshinweis* (für eine intensive Tongebung?) (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') — *direction for performance* (for an intensive expression?) (littera significativa, 'Romanian letter')

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: **K** licet apud Latinos nihil valeat, apud nos tamen Alemannos pro x greca positum klenche, id est clange, clamitat. (*inde* FRUT. brev. 14 p. 104: ... klende vel klange. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132).

cf. Smits v. W., Muziekgeschiedenis 2 p. 146 sqq.; Floros, Neumenkunde 2 p. 165.

IV *Kennbuchstabe für die sechste Psalmtondifferenz einer Kirchentonart* — *letter that identifies the sixth difference* (differentia or 'saeculorum amen' formula for a psalm tone) *in a mode*

[s.XI] FRUT. ton. p. 121: Differentia sexta, cum in eodem loco, quo et superiores ordiatur, ipso tamen sono vocis, quae in „saeculorum amen“ per pedem sinuosum reflectitur, melius insinuat. „Saeculorum amen“. Parhypate meson. F a **k**.

ex errore pro h: FRUT. ton. p. 145: Differentia quinta ... G o **k**.

kaphe *v. caphe*

katschetum *v. cacia*

L

L, l, LL 1. Markierungspunkt in Messuren 2. Tonbuchstabe 3. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') 4. Kennbuchstabe für die Longa — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') 4. letter that designates the long

1 Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (L für die lichanos meson enarmonios und LL für die nete hyperboleon) — in the system A - LL (L for the lichanos meson enarmonios and LL for the nete hyperboleon)

[s. VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 319, 2: sitque totius chordae modus ab eo, quod est A, usque ad id, quod est LL. ... ut sit tota A dupla ab ea, quae est O. Item O sit dupla ab ea, quae est LL. Erit igitur A quidem proslambanomenos, O autem mese, et LL nete hyperboleon (inde IAC. LEOD. spec. 5, 29, 4. ad loc.: GLOSS. Boeth. mus. 4, 6, 22-24). BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 14: ea in enarmonio genere erit lichanos meson enarmonios L littera pernotata. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s. XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 36 descr. al. COMM. Boeth. II p. 270, 29. al.

b im System: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (für die nete diezeugmenon) — in the system: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (for the nete diezeugmenon) [s. VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 7: L nete diezeugmenon. BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 13.

c im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) [s. VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). al. [s. IX] SCOL. ENCH. 3 descr. 5. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B t C s D t E t F t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s. XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2. MON. Hoc mon. p. 204, 4. cf. Browne, System

d im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 36: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M et IIII^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur IIII^{or} notantur per hos caracteres 7 7 (ed.: f) N 7. al. MON. Prima corda II 17.

e im System: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (für die paranete diezeugmenon und nete synemmenon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (for the paranete diezeugmenon and the nete synemmenon) [s. XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: L paranete diezeugmenon, prope ultimam disiuncturam, vel nete synemmenon, id est <ultima> coniunctorum. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66. MON. Designata p. 70, 15. MON. Divide mon. p. 3, 6. al. MON. Mon. compos. I p. 69, 60. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 9. al. MON. Si vis metiri

I p. 8, 23. MON. Totam tabulam p. 11, 5. al.

f im System: A^sB C D^sE F G^sh (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O (für die paranete diezeugmenon) — in the system: A^sB C D^sE F G^sh (= trite synemmenon) ^sH (= paramese) ^sK L M^sN X O (for the paranete diezeugmenon)

[s. XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 7). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a im System: A B^sC D E^sF G H (= trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (für die paranete diezeugmenon und nete synemmenon) — in the system: A B^sC D E^sF G H (= trite synemmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (for the paranete diezeugmenon and the nete synemmenon)

[s. IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s. XI] ODOR. SEN. p. 154: ·L· Parane (pro paranete) diezeugmenon, id est iuxta neten disiuncturam, vel nete synemmenon, id est prima coniunctorum. ODOR. SEN. p. 213 descr. sqq. [s. XIV] ANON. Meyer 12, 3-5. al. [s. XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 6. cf. 1 e col. 301, 57.

cf. Browne, System

b im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^sO P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^sO P Q

[s. XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·L· - corda sucgesse - simphonia thereascr - metrum paranete diezeugmenon - vox camar.

c im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (für die nete synemmenon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (for the nete synemmenon)

[s. XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: ·L· nete synemmenon. al.

d im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP [s. XI] ANON. Prag. 109: Et hoc modo ·H· et ·A· aequisitionabit per diapason duplo, ·L· vero ad ·H· consonabit per diatesseron epitrito. al. cf. 1 c col. 301, 37.

e im System: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p [s. XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 11.

f im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ^sR S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ^sR S [s. XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: Si ·O· duplicetur, fit ·G·, et ·N· dupla facit ·F·, et ·M· facit ·E·, ac ·L· ·D· describit, et ·K· ·C·. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

g im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss [s. XIV] ANON. Meyer 11, 10-13.

h im System: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk l m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk l m^sn o p (q) [s. XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 66: si tenor ·d·e·c·d·, organum vero ·l·q·k·h·. al. IOH. HOTH. exc. p. 21 descr. al.

3 Ausführungshinweis (insbesondere für eine aufsteigende Tonbewegung) (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') — direction for performance (that mainly indicates a movement to a higher pitch) (littera significativa, 'Romanian letter') [s. IX-X] NOTK. BALB. p. 69: L levare laetatur (inde FRUT. brev. 14 p. 104). TRAD. Notk. p. 42: levat L, si quando subimus. [s. XI-XII] ANON. Wolf p. 205: l levare neumam

(inde QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132. cf. NOTK. BALB. p. 69). *ibid.*: inveniuntur notulae ex alphabeto neumis appositae, ... verbi gratia a c g l m s t (inde COMPIL. Lips. 132). IOH. COTT. mus. 21, 38: I ut leva, leniter, lascive, lugubriter.

cf. *Floros, Neumenkunde* 2 p. 140 sq.

4 Kennbuchstabe für die Longa — letter that designates the long

[s.XV] PROSD. ital. I p. 234a: Item pro modo longarum perfecto ponunt tres litteras, scilicet ... M L P (*ms.*; *ed.*: N L P); pro imperfecto vero ponunt has tres ... M L I (*ms.*; *ed.*: N L I) (*sim.* PROSD. ital. II p. 47). *ibid.* al. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Signabimus igitur longas littera I, semibreves vero signo s consignabimus, ut, cum postea in cantibus similes ligaturas reperimus, quae sint longae, quae vero semibreves, facile cognoscamus.

la Merksilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des sechsten Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t t) — mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmisation syllable) that designates the sixth pitch in the hexachord (with the intervallic structure t t s t t t)

cf. Guido ep. p. 464, 118: Utpote sit hec symphonia, qua ego docendis pueris inprimis atque etiam in ultimis utor: „Ut queant laxis / resonare fibris / mira gestorum / famuli tuorum, / solve polluti / labii reatum, / sancte Iohannes.“ Vides itaque, ut hec symphonia senis particulis suis a sex diversis incipiat vocibus. Si quis itaque uniuscuiusque particule caput ita exercitatus noverit, ut confestim quaecumque particulam voluerit, indubitanter incipiat, easdem sex voces, ubicumque viderit, secundum suas proprietates facile pronuntiare poterit.

1 allgemein — general

[s.XI] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas, quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant syllabae ut, re, mi, fa, sol, **la**, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum et secundum concordiam vocum ubique, nisi quod in sola diapente ab ·E· in ·b· non est continua vel ascensio vel descensio per syllabas. Ubi enim sunt eadem syllabae, ibi eadem consonantia. LIB. ARGUM. 9 p. 19: Arsis elevatio, thesis depositio. Hoc est exemplum: ·Γ· ut - re - mi - fa - sol - **la** - **la** - sol - fa - mi - re - ut. Simili modo per totum monochordum. PS.-OSBERN. 49. al. IOH. COTT. mus. 1, 3: Sex sunt syllabae, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: ut, re, mi, fa, sol, **la**. Itali autem alias habent, quas, qui nosse desiderant, stipulentur ab ipsis. Eas vero, quibus nos utimur, syllabas ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“. ... Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat (inde PS.-THOMAS AQU. I 45. CONR. ZAB. tract. L 3). IOH. COTT. mus. 8, 13: Est autem diatessaron trimodum, verbi gratia ut fa, re sol, mi **la**. IOH. COTT. mus. 8, 18 descr. al. [s.XIII] TRAD. Guid. 1 descr. TON. Parkm. p. 107: Alfabetum, quod ibi per articulorum iuncturas ponitur praeposito ·Γ·, id est g Greco, cum sillabis, quae ad dimensionem cantus adiunguntur ipsis litteris, id est ut, re, mi, fa, sol, **la**, a prima usque ad ultimam percurrere cordetenus sciant. TON. Parkm. p. 108: Fit autem tonus, cum dicitur ut re, re mi, fa sol, sol **la**. *ibid.* al. MUT. Γma ut 6: ·E·lami: ·E· clavis est, **la** mi due dictiones, **la** per ascensum invenitur, mi ascendendo et descendendo. al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 493b: Omnes enim antiphone, quaeque desinunt in re,

si „seculorum“ illarum incipiat in **la**, primi toni sunt. ANON. Lovan. p. 494b: Si cantus ascendat sex voces, et organum incipiat in dyapason, descendet tres voces organum et erit cum cantu contra ut **la**, fa re. al. MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina notarum, videlicet ut, re, mi, fa, sol, **la**. Tres earum sunt superiores, scilicet **la** sol fa, tres autem inferiores, scilicet mi re ut. al. METROL. 37 p. 71. al. IOH. AEGID. 7, 13: ·E·lami duas habet voces, **la** videlicet et mi. **La** cantatur per B quadratum, per ut videlicet de ·Γ·ut. Mi cantatur per naturam, per ut videlicet de ·C·faut. al. AMERUS 18, 5. al. ELIAS SAL. 4 p. 19b. al. LAMBERTUS p. 254b (ad loc.: TRAD. Lamb. 2, 2a, 8). al. HIER. MOR. 12 p. 50, 4. al. TRAD. Garl. plan. I 134 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 140. TRAD. Garl. plan. IV 57. ANON. Seay p. 22) al. AUGUST. MIN. 92. al. TRAD. Franc. I p. 18. al. IOH. GROCH. 87. al. PS.-MUR. summa 574. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 10. al. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 3, 6. GUIDO DION. 1, 1, 177. al. IAC. LEOD. cons. 20. al. IAC. LEOD. inton. 1, 37. al. IAC. LEOD. spec. 2, 35, 8: Habet autem quilibet dictorum cantuum ·V· voces, quas sic vocamus: ut, re, mi, fa, sol, **la**, modo omne ut, quod incipit in ·G·, per ♯ quadratum vel durum decantatur cum vocibus annexis sibi, et quod incipit in ·C·, per naturam; quod vero incipit in ·F·, per b molle. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: Quae enim tunc ·C·D·E·F·G·a·, quantum ad Latinos vocabantur, nunc vocantur ut, re, mi, fa, sol, **la**. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, to, do, no, ni, a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut, re, mi, fa, sol, **la**. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 33: Cui dispositioni deest una vox, scilicet **la**, quia in ultimo cantu B durali eadem vox non est necessaria. Licet quidem addant ·E·la exterius in manu post ·DD·lasol. HUGO SPECHTSH. comm. p. 80: in omni clavi, in qua haec vox **la** invenitur, videlicet in utroque ·E·lami, in utroque ·A·lamire, in ·D·lasolre et in ·DD·lasol. al. QUAT. PRINC. 3, 10: Nam dicunt (*sc. quidam*) ut et fa esse graves eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. Re et sol dicunt esse circumflexas eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et **la** dicunt esse acutas eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium. al. IOH. BOEN mus. 1, 6. al. GOSCALC. 1, 1 p. 40, 6. al. HEINR. EGER 2 p. 37. al. COMPIL. Ticin. A 23: sex sunt voces, quibus omnis cantus multiformis contextitur: ut, re, mi, fa, sol, **la**, que pro septem lictis, scilicet ·a·b·c·d·e·f·g·, <ponuntur> (*sim.* TRAD. Holl. VI 14, 1). COMPIL. Ticin. F 226: Antiqui vero dicebant esse tres, videlicet ut, re, mi. Moderni autem propter necessitatem consonantiarum tres alios addiderunt, videlicet fa, sol, **la**. al. INTERV. Tonus div. p. 242, 1. ARS ORG. p. 101. MUT. Ad noticiam 80. al. ANON. Seay p. 22. al. COMPIL. Lond. p. 78. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 5. al. PROSD. contr. 3, 1. GOB. PERS. p. 181a. al. UGOL. URB. 1, 11, 4: litterae sunt octo, scilicet ·Γ·A·b·C·D·E·F·G·. Voces autem XIII sunt, scilicet ut, re, mi, faut, solre, **lami**, faut, solreut (inde FR. GAFUR. extr. 4, 7, 4). UGOL. URB. 2, 7, 9: **La** duas habet consonantias et duas dissonantias, scilicet ut sextam inferius, re quintam inferius, fa tertiam inferius et **la** unisonum. al. GEORG. ANS. 3, 8. al. THOM. BAD. p. 80. al. PETR. TALH. p. 7 descr. al. ANON. Carthus. pract. 2, 2. al. TRAD. Holl. I p. 162. al. TRAD. Holl. II 32 p. 5 (p. 417b). al. MUT. Christo 60. al. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 1: Incipit liber secundus de sex, ut, re, mi, fa, sol, **la**, syllabis. al. IOH. TINCT. diff. 144: **La** est sexta et ultima vox tono distans a quinta (*sim.* IOH. TINCT. exp. 4, 9). al. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 1: si velimus cantare per fictam musicam, oportet, quod canendo seu discantando accipiamus istas voces, videlicet ut in ·d·solre, re in ·e·lami, mi in ·f·faut, fa in ·g·solreut, sol in ·a·lamire, **la** in ·b·fa·♯·mi. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 18: Qualiter enim per comunicam (*fortasse ex errore ms.*

pro coniunctam) fiat de tono semitonium, sciendum est, quod, ubi solebant dici hee (*ms.*; *ed.*: hec) voces, scilicet re, mi, fa, sol, dicitur nunc sic: mi, fa, sol, **la**, et hoc est de tono semitonium facere. *al.* IOH. TINCT. exp. 4, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6 descr. *al.* BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11. *al.* BONAV. BRIX. 10, 14: Aliae duae notae, scilicet ut et **la**, inventae fuerunt causa necessitatis, ut toni melius consonarent. *al.* LAD. ZALK. A 23. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 8. *al.* GUILL. POD. ench. 23 p. 384. *al.* GUILL. POD. 2, 13 descr. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Sunt enim ut re graves, dum Graecis assentior, sol **la** acutae et mi fa mediae ... Ecclesiasticorum vero mos est, ut re graves vocare, mi fa acutas et sol **la** superacutas. *al.* SZYDLOV. 1 p. 11. *al.* CONTR. Species plani 49-50.

2 *im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation*

[*s.XII*] MUT. Γμα ut 6: ·E·lami: ... **la** mutatur in mi per ascensum et dicitur lami, mi in **la** per descensum et dicitur mila. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 36, 15: Prima species dyapason ... ita: re, mi, fa, sol, **la**-mi, fa, sol, **la**. *al.* IOH. AEGID. 8, 5: ·E·lami duas habet mutationes, videlicet **la** mi et mi **la**. Sed **la** mi pro ascensu per naturam, mi **la** vero pro descensu per B quadratum. *al.* AMERUS 5, 6: Nota, quod mutatio numquam fit, nisi cantus ascenderit ultra **la** vel subter ut cuiuscumque cantus. *al.* LAMBERTUS p. 256b: omnis mutatio desinens in fa, sol, **la** dicitur descendendo, quia plus habet descendere quam ascendere (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 10. TRAD. Garl. plan. I 160. TRAD. Garl. plan. II 73. TRAD. Garl. plan. III 151. TRAD. Garl. plan. IV 86. TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 42. NICOL. CAP. p. 315. TRAD. Holl. II 1 p. 15 (p. 421a). TRAD. Holl. VI 15, 6). TRAD. Lamb. 2, 4, 10 (*inde* TRAD. Garl. plan. V 90. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 43. TRAD. Holl. I p. 171. TRAD. Holl. II 2 p. 15 (p. 421a). GUIL. MON. 5, p. 31. BONAV. BRIX. 13, 16. GUILL. POD. 5, 25. COMPEND. MUS. 55). HIER. MOR. 12 p. 51, 7. *al.* AUGUST. MIN. 95: et he sunt demonstrationes eo, quod non possunt ascendere ultra **la**, nec descendere subter ut sine mutatione. *al.* ENGELB. ADM. 3, 8, 4. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 65, 12: in **la** (*sc. mutari possunt*) tres (*sc. voces*), quae sunt re, mi, sol. *al.* HUGO SPECHTSH. 46: Primo modo mutatur **la** in re ascendendo de cantu naturali in B durum et re in **la** e converso descendendo. *eqs.* QUAT. PRINC. 3, 9. IOH. BOEN mus. 1, 80. *al.* MUT. Ad noticiam 83. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 6 p. 19. *al.* GOB. PERS. p. 185a. *al.* UGOL. URB. 2, 19, 7. *al.* ANON. Carthus. pract. 13, 4. *al.* TRAD. Holl. I p. 163. MUT. Christo 130. *al.* IOH. TINCT. diff. 145: **La** mi est mutatio, que fit in utroque ·E·lami ad ascendendum a b duro in naturam et in utroque ·a·lamire ad ascendendum a natura in b molle. **La** re est mutatio, que fit in utroque ·a·lamire ad ascendendum a natura in b durum et in ·d·lasolre ad ascendendum a b molli in naturam. **La** sol est mutatio, que fit in ·d·lasolre et in ·d·lasol ad ascendendum de b molli in b durum (*sim.* IOH. TINCT. exp. 7, 55). *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 2, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 8: Omnes autem voces sunt mutabiles, sed aliae plus, aliae minus. Ut etenim mutatur in tres voces, scilicet in re, in fa et in sol. ... **La** in tres, scilicet in re, in mi et in sol. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37. *al.* BONAV. BRIX. 13, 15 (*cf.* TRAD. Lamb. 2, 4, 10). LAD. ZALK. A 36. *al.* SZYDLOV. 5 p. 21. *al.*

saepius

v. A vol. I col. 9, 23, D vol. I col. 757, 49, E vol. II col. 7, 7

labium -i n. *Labium (Pfeifenmund) einer Orgelpfeife — mouth of an organ pipe*

FIST. Incipit mensura 34 p. 138: Transcurso autem modo et mensura fistularum nunc de ipsarum orificiis videamus. Mensuratur igitur **labium** uniuscuiusque fistulae qua mensura;

trahe circulum in rima cum inferiori ferro per latitudinem **labii**, quod infixum est circulo, et aliud ferrum circuli non ad caput, sed ad ipsum corpus fistulae extende, et sic inferius cornu in **labio**, videlicet in rima, ubi fistula cum capite sunt conexae, trahitur, sic cornu superius trahes, ubi ipsum circulum in fistula possis videre, et quidque circulus comprehendit, partem quartam per apertationem uniuscuiusque fistulae reservabis excidendo. *cf.* Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 57

10 **labrum subterius** *Unterlabium einer Orgelpfeife — lower lip of an organ pipe*

[*s.XI*] ARIBO 92 p. 46: Illa linea terminalis sit foramini et ori fistulae; quod os super ipsam ita excidatur lineam, ut ad medietatem latitudinis fistulae aperiat. In ipsam quoque lineam plectrum arctissime conglutinetur. A quo plectro **subterius** oris **labrum** mediocris festucae distet latitudine (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 27 p. 73). *cf.* Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 57

20 **ladula** -i n. 1. *Resonanzkörper (Gehäuse) des Cembalos* 2. *Windlade der Orgel — 1. resonant body (case) of a harpsichord 2. windchest of an organ*

1 *Resonanzkörper (Gehäuse) des Cembalos — resonant body (case) of a harpsichord*

25 [*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <I>nnportile est instrumentum mire suavitatis habens in uno dorso positivum, in alio vero cordas metallinas in modum clavicimbali stans erectum in sursum in modum medie ale. Quorum utrumque una percussione ad clavos dat suas voces proporcionabiliter se temperans cum alio. Positivum autem habet suum follem, sed clavicimbalum suam **ladulam**, positivi percussione complens suas sonoritates. *cf.* LBoh s. v. et LPol s. v.

2 *Windlade der Orgel — windchest of an organ*
FIST. Incipit mensura 31 p. 138: Occurrit, quod caput uniuscuiusque fistulae latitudinem cum sua fistula superiori parte, ubi fistula est conectanda, obtinebit tam in naturalibus quam in bordunis, et sic deinde par<te> iam dicta superiori circulo in quattuor partes divisa, tribus abiectis quartam per inferiorem foramen, quod **ladulae** in<fi>gitur, reservabis. *cf.* Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 57.

45 **laius** (lagus) -i m. (*de francogall. lai(s)*) ,*Lai'*, ,*Leich'* (*Bezeichnung für eine volkssprachliche Liedgattung aus unterschiedlich gebauten Versikeln*) — ,*lai'*, ,*lay'* (*term that designates a genre of vernacular song composed of irregular verses*) [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. append. 16, 17: pone colores loco sonorum proportionatorum ignotorum, et quanto magis colores, tanto sonus erit magis notus, et si fuerit notus, erit placens. Item loco coloris in regione cuiuslibet pone cantilenam notam, copulam vel punctum vel descensum vel ascensum aliquius instrumenti vel clausam **lay**. ANON. Couss. IV p. 82, 28: Et plura alia volumina reperiuntur secundum diversitates ordinationum cantus et melodiae sicut simplices conducti, **lagi** et similia alia plura. *cf.* Heinz Antony: *Korruptel oder Lemma?*, *Mittellateinisches Jahrbuch* 16, 1981, p. 330 sq.

60 **lamina** -ae f. *Taste — key*
FIST. Cuprum pur. 31 p. 58: Deinceps instrumenta reliqua fiunt, id est in quodam ligno ante capsam firmo fiunt secundum numerum linguarum ex cornu semicirculi; **laminae** lignae in summo ferratae ferro, quod haereat medietati virgulae ferreae haerentis capitibus semicirculorum et linguarum, ut a tergo depressa **lamina**, tota lingua usque ad haerentem virgam ferream recondatur, laxa **lamina** lignea usque ad medietatem primi foraminis extrahatur. ... In **laminis** vero ligneis scribentur alphabeti litterae dupliciter ita:

·A·B·C·D·E·F·G·A·B·C·D·E·F·G·H· ut citius modulator possit scire, quam linguam debeat tangere.

larga -ae f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 *im Wert von drei Longen in perfekter Mensur bzw. zwei Longen in imperfekter Mensur — with a value of three longs in perfect mensuration, or two longs in imperfect mensuration* (■)

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur ...: [**larga**, semilarga,] longa, semilonga, brevis (cf. app. crit.; Lefferts, Brunham p. 238, adn. 44). IAC. LEOD. spec. 7, 25, 1: Ponere videntur moderni multiplices longas duplices, quia quasdam ponunt perfectas, quasdam vocant **largas**, alias imperfectas. IAC. LEOD. spec. 7, 26, 2: Cum enim, ut dicit hic doctor, quaelibet notula in valore debeat triplicari, ut semibrevis tres valet minimas, brevis (ed.: breves) tres semibreves, longa tres breves, ergo duplex longa vel melius **larga** procul dubio tres longas, scilicet novem tempora valere debet. IAC. LEOD. spec. 7, 46, 7. (?) ANON. London. I 1 p. 43: Hic ponuntur alterae minimae inter breves et valores earum, inter longas, **largas** et largissimas superius et inter pausas earum inferius: (sequitur exemplum). ANON. London. I 2 p. 44: Et illa nota, quae vocatur **larga**, bene et evidentius posset appellari longior in comparatione ad longam eo, quod longiori tempore quam longa mensuratur. Et per consequens illa, quae largissima vocatur in comparatione ad longam et longiorem, longissima posset appellari proprie ita, quod istae tres notae sic vocantur: longa, longior, longissima. al. IOH. TORK. decl. 1, 3: tres sunt species figurarum quadratarum, ex quibus sex species notarum simplicium formantur. Ex maxima quadrata solum una species constat, quae **larga** vocatur. Ex media quadrata duae species fiunt, scilicet brevis et longa. Ex suprema quadrata tres species fiunt, scilicet semibrevis, minima et simpla. al. IOH. HANB. sum. 6 p. 216, 25: Longa duplex, cum sit perfecta ex omnibus perfectis, valet 3 longas, 9 breves, 27 semibreves, 81 minores, 243 semiminores, 729 minimas. Et si duplex longa sit imperfecta ex omnibus imperfectis, 2 longas valet, 4 breves, 8 semibreves, 16 minores, 32 semiminores, 64 minimas. Predicta duplex longa hodie perficitur et imperficitur et a quibusdam **larga** vocatur. WILLELM. 3, 26: Prima dicitur largissima, secunda **larga**, tertia longa, quarta brevis, quinta semibrevis, sexta minuta, septima minima sive simpla sive crocheta secundum diversitatem loquentium. WILLELM. 3, 42: **Larga** plicata ascendens: ■. **Larga** plicata descendens: ■. WILLELM. 3, 51: ponenda est figura triangularis Iohannis de Torkesey cum additione largissimae pausa, quam pono similem in omnibus longae, set **largae** cum additione unius crucis in supremo spatio, largissimae vero duarum, ne nimis de lineis super libros figurentur, et quia valde raro occurrunt in designatione modulationis. ... †. WILLELM. 3, 52: Pausa **largae** in supremo spatio unica cruce. al. PS.-THEODON. append. 3 p. 55: Quia **larga**, longa, brevis et semibrevis imperficiuntur a notulis minoribus vel a valoribus. COMM. Boeth. II p. 220, 18: hiis diebus rationabiliter et considerate **larga** ultra tres longas perfectas ex brevibus minoribus minimisque perfectis nullatenus decernitur maiorari. PS.-MUR. alt. p. 307b: tam **larga** quam longa, brevis et semibrevis possunt imperfici a parte ante et a parte post. [s.XV] THOM. WALS. 1, 8: Omnis **larga** aut habet tractum descendentem vel ascendentem (ms. et ed.: descendens vel ascendens) ex parte dextra longiorem, ut hic: ■. THOM. WALS. 1, 9: omnis **larga** plicata habet duas tractus descendentes vel ascendentes ex parte dextera longiorem. THOM. WALS. 14, 6: Nota, quod primus modus constat ex maiori et minori secundum omnes species, ut inferius patet, primo ex **larga** et longa (ms.; ed.: longam) et postea gradatim

patebit ex longa et brevi (sequitur exemplum). Nota, quod secundus modus est e contrario (ms. et ed.: contrarius) priori modo, ut patet in exemplis gradatim, sicut in alio, primo ex longa et **larga** (sequitur exemplum). Nota, quod tertius modus constat ex omnibus aequalibus computatis computandis, primo ex omnibus **largis** computatis computandis (sequitur exemplum). al.

2 *im Wert von drei Doppellongen (duplices longae) in imperfekter Mensur bzw. zwei Doppellongen in imperfekter Mensur (mit beidseitiger Stielung an der rechten Seite des Notenkopfes) — with a value of three double-longs (duplices longae) in perfect mensuration, or two double-longs in imperfect mensuration (with a stem on the right side of the note that both ascends and descends)* (■)

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 2 p. 192, 6: Et sicut sunt octo toni sive modi, sic sunt octo species figurarum, scilicet **larga**, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima. IOH. HANB. sum. 3 p. 194, 2: Forma **largarum** talis est. Quandocunque nota formatur ad modum duplcis longe habens tractum ascendentem et descendente a parte dextra, dicitur **larga**, ut hic: ■. IOH. HANB. sum. 3 p. 194, 12: **Larga** ante punctum perfectionis, si sit de modo perfecto sive de modo imperfecto, semper perficitur. IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 3: Et potest **larga**, cum sit de modo perfecto, imperfici per duplicem longam precedentem vel subsequentem vel per valorem. IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 13: **Larga** aliquando valet novem longas, aliquando octo, aliquando septem, aliquando sex, aliquando quinque, aliquando quatuor. eqs. IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 5: pausa **large** tangit quatuor lineas tria spatia occupans et dimidiam partem spatii supra quartam lineam et perfici et imperfici potest veluti **larga**, quia **large** correspondet. al. COMM. Boeth. II p. 220, 15: opinio quorundam antiquorum non admittenda, qui in figuracione sua novem longas perfectas in uno corpore, hoc est in una figura, quae et modernis **larga** dicitur, univerunt; ... At hiis diebus rationabiliter et considerate **larga** ultra tres longas perfectas ... nullatenus decernitur maiorari, et istam **largam** infra terminum naturalem humanum posse concipimus comprehendendi.

3 *ohne mensurale Wertbestimmung — with no fixed mensural value*

a *mit unbestimmter Notenform — with indeterminate notational symbol*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 23, 9: Ponit autem quidam doctor modernus alias quasdam longas notulas, quas **largas** vocat vel pilosas. [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1-2.

b *mit überbreitem Corpus und mehreren Stielen — with an elongated note-head fitted with multiple stems* (■ ■) [syn.: fissa]

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 27, 2: „Quadrata“ inquit, „nota habens figuram ultra modum consuetum sive metalem duplcis longae plures caudas continens, sive duas, sive tres, sive plures ascendentes <vel descendentes> alias et alias, sive breves in se continens divisas, **larga** vocatur, ut haec, quae sequitur: ■ ■.“ Ponit igitur doctor iste longas duplices, quas **largas** vocat vel fissas, et istas multis caudat caudis, quia non solum in extremitatibus, sed in medio sursum vel deorsum.

4 *als Oberbegriff einer differenzierten Einteilung — as general concept for a specific division (v. larga maior - larga minor - larga minima)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 13, 2: Nomina vero ipsarum (sc. species) sunt haec, scilicet **larga**, longa, brevis, semibrevis et minima, sicut alia istarum praedictarum principalium species maior, alia minor et alia minima. IOH. VETUL. 14, 1: prima figura est **larga** et dicitur **larga** a largiendo ... Et est **larga** de corpore et valore. IOH. VETUL. 30, 8: Ita quaelibet **larga**, quae descendit a dicta **larga**, brevis, quae

derivatur a longa descendente a **larga** praedicta, semibrevis descendens a praedicta (*ed.*: praedicti) brevi et minima, quae descendit a supradictis divisionibus, potest dividi usque ad atomum et reduci ad supradictam **largam**. IOH. VETUL. 44, 15: **larga** figuratur cum filo deorsum tracto in parte dextra, quia Deus volens genus humanum salvare dextrum et non sinistrum. IOH. VETUL. 51, 11: Et sicut per illum punctum perfectionis perficitur longa, ita per eum perficitur **larga**, etiam brevis et semibrevis, quia potestatem habet addendi et dividendi, ut inferius patebit. Et sicut brevis imperficit longam, ita longa imperficit **largam**, semibrevis brevem et minima semibreven. *al.*

cf. Lefferts, Brunham p. 236-243

larga maior - larga minor - larga minima *Note der Mensuralnotation im Wert von zwölf Breven in perfekter Mensur bzw. acht Breven in imperfekter Mensur (larga maior) - im Wert von neun Breven in perfekter Mensur bzw. sechs Breven in imperfekter Mensur (larga minor) - im Wert von sechs Breven in perfekter Mensur bzw. vier Breven in imperfekter Mensur (larga minima) — note in mensural notation with a value of twelve breves in perfect mensuration, or eight breves in imperfect mensuration (larga maior) - with a value of nine breves in perfect mensuration, or six breves in imperfect mensuration (larga minor) - with a value of six breves in perfect mensuration, or four breves in imperfect mensuration (larga minima)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 20, 4: Alia imperfecta **larga maior**, alia **minor** et alia **minima** (*cf. Ioh. Vetul. 14, 7 et Ioh. Vetul. 33, 1-3*). IOH. VETUL. 29, 1: **Larga minima** continet in se sex tempora ad similitudinem filii, qui in sexta aetate apparuit in carne humana ... **Larga maior** continet in se duodecim tempora ad similitudinem duodecim apostolorum ... Et sicut novem chori angelorum, qui per Spiritum Sanctum dicant laudem Dei ..., ita **larga minor** continet in se pauciora tempora et breviora quam 12 larga (*ex errore ms.?*). IOH. VETUL. 32, 15: Et sicut ista **larga maior** divisa est in duas partes, videlicet in octavum numerum et quartum, ita potest dividi in tres partes quattuor, et quilibet numerus quartus vocatur duplex longa. IOH. VETUL. 32, 20: Insuper potest dividi **larga maior** per medium, et quaelibet pars est valoris sex temporum et principaliter semilarga appellatur et potest vocari duplex longa et triplex longa. IOH. VETUL. 33, 1: **Larga minor** in duas inaequales partes dividitur, videlicet in 3^m numerum temporum et 6^m. Et minor pars valet tria tempora, quae longa perfecta vocatur. Et maior pars erit duplex longa ... Dividi etiam potest praedicta **larga minor** per ternarium numerum, et quilibet numerus est valoris trium temporum, qui reducitur et dividitur per modum perfectum. IOH. VETUL. 34, 2: Et praedicta **larga minima** in duas partes inaequales principaliter dividitur. Et minor pars est valoris duorum temporum et dicitur longa imperfecta et maior pars valet quattuor tempora et vocatur duplex longa imperfecta aut imperfecta larga minimae imperfectionis. ... Adhuc **larga minima** supradicta potest dividi in duas aequales partes et quaelibet pars erit valoris trium temporum. IOH. VETUL. 44, 20. *al.*

ex errore ed. pro longa: WILLELM. 3, 37. ex errore ms. pro longa: IAC. LEOD. spec. 7, 26, 8. (?) ex errore ms. pro nota: ORIG. ET EFF. 18 tit.

larga perfecta - larga imperfecta *„perfekte (dreiteilige) Larga“ - „imperfekte (zweiteilige) Larga“ - „perfect (triple) larga“ - „imperfect (duple) larga“*

1 *im Wert von drei Longen bzw. zwei Longen — with a value of three longs, or of two longs*

[s.XIV] WILLELM. 3, 37: **larga perfecta** est figura quadrangularis, cuius latitudo transit longitudinem, tractum gerit a

parte dextra tantum et valet 3 longas (*ms.*; *ed.*: largas) perfectas vel longam rectam et alteratam. *al.* [s.XV] COMPIL. Lond. p. 77 descr. ORIG. ET EFF. 18, 4. THOM. WAL. 3, 4: Imperficiens longior et vocatur imperficiens, quia imperficit longissimam et potest dici perfecta longior eo, quod est in se perfecta, quam aliqui vocant **largam perfectam**; continet 3 longas perfectas ... Imperfecta longior sive semilongior, quam aliqui vocant **largam imperfectam** sive semilargam, continet 2 longas perfectas.

2 *im Wert von drei Doppellongen (duplices longae) bzw. zwei Doppellongen — with a value of three double-longs (duplices longae), or of two double-longs*

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 24: **Larga**, si sit **perfecta** ex omnibus perfectis, continet 3 duplices longas, 9 longas, 27 breves, 81 semibreves, 243 minores, 729 semiminores, 2187 minimas. Et si **larga** sit **imperfecta** ex omnibus imperfectis, continet 2 duplices longas, 4 longas, 8 breves, 16 semibreves, 32 minores, 64 semiminores, 128 minimas. IOH. HANB. sum. 21 p. 338, 6: pausa **large perfecte** quatuor lineas tangit tria spatia occupans et dimidiam partem spatii supra quartam lineam. Pausa **large imperfecte** quatuor lineas tangit tria spatia occupans. *al.*

3 *als Oberbegriff einer differenzierten Einteilung — as general concept for a specific division (v. larga maior - larga minor - larga minima)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 14, 6: Et sine cauda est brevis et cum cauda est longa. Et si cum cauda duplicatur corpus, duplicatur valor illius longae in reductione et vocatur **imperfecta larga** seu duplex longa. Tamen istae duplices longae, quae descendunt a divisione largae minoris et minimae, possunt vocari **imperfectae largae** in suis generibus. Sed duplex longa imperfecta, quae descendit a larga maiori, potest ascendere ad maiorem figuram et ad valorem duplicatum et tunc potest vocari, quia est, **imperfecta larga**. Et quaelibet istarum trium **imperfectarum largarum** potest ascendere ad perfectionem suorum generum, quia nota perfecta et imperfecta nisi in valore non differunt. IOH. VETUL. 32, 10: larga, quae continet in se octo tempora, dicitur **larga imperfecta**, quia ad beatitudinem percipiendam octavus numerus apostolorum est imperfectus. IOH. VETUL. 34, 3: Et praedicta larga minima in duas partes inaequales principaliter dividitur..., et maior pars valet quattuor tempora et vocatur duplex longa imperfecta aut **imperfecta larga** minimae imperfectionis. IOH. VETUL. 46, 10: Et quando valor praedictae longae duplicatur, praedicta duplicata vocatur **imperfecta larga** vel duplex longa et potest sub eadem figura ascendere ad perfectionem **perfectae largae** secundum genus suum. IOH. VETUL. 51, 3: Duplex longa aut **imperfecta larga** figuratur sic: $\neg$. *al.*

largior *Note der Mensuralnotation im Wert von sechs Longen — note in mensural notation with a value of six longs*

[s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1: Nomina notarum cantus mensurabilis, scilicet organici: Largissima, **largior**, larga, longa, brevis, semibrevis, minima, crocheta vel simpla. ORIG. ET EFF. 18, 4: Semibrevis perfecta continet 3 minimas. Brevis perfecta continet tres 3 semibreves. Longa perfecta continet 3 breves perfectas. Larga perfecta continet 3 longas perfectas, **largior** 6 longas perfectas, largissima 9 longas perfectas, quae continet 243 minimas.

largissima -ae f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 *im Wert von drei Largen in perfekter Mensur bzw. zwei Largen in imperfekter Mensur — with a value of three largae in perfect mensuration, or two largae in imperfect mensuration* ($\neg$ $\neg$)

[s.XIV] ANON. London. I 1 p. 40-41. ANON. London. I 1 p. 43: Hic ponuntur alterae minimae inter breves et valores earum, inter longas, largas et **largissimas** superius et inter pausas earum inferius: (*sequitur exemplum*). ANON. London. I 2 p. 44: Et illa nota, quae vocatur larga bene et evidentius posset appellari longior in comparatione ad longam eo, quod longiori tempore quam longa mensuratur. Et per consequens illa, quae **largissima** vocatur in comparatione ad longam et longiorem, longissima posset appellari proprie ita, quod istae tres notae sic vocantur: longa, longior, longissima. ANON. London. I 3 p. 51: hic (*sc. ponuntur alterae breves*) inter **largissimas**: . WILLELM. 3, 26: Omnis nota praeter **largissimam** vel est recta vel altera, vel secundum alios vel est minor vel est maior. *ibid.*: Prima dicitur **largissima**, secunda larga, tertia longa. Quarta brevis, quinta semibrevis, sexta minuta, septima minima sive simpla sive crocheta secundum diversitatem loquentium. WILLELM. 3, 36: Set ego in honore trinitatis pono 3 species longarum, scilicet **largissimam**, largam, longam et 3 species brevium, scilicet brevem, semibreven, minutam. WILLELM. 3, 37: Prima regula: **largissima** perfecta est figura quadrangularis, cuius latitudo transit longitudinem et habet tractum a parte dextra de superius et inferius et valet 3 perfectas largas (*ms.*; *ed.*: longas), ut hic: . WILLELM. 3, 42 descr.: **Largissima** plicata ascendens . **Largissima** plicata descendens . WILLELM. 3, 45. WILLELM. 3, 51: ponenda est figura triangularis Iohannis de Torkesey cum additione **largissimae** pausa, quam pono similem in omnibus longae, set largae cum additione unius crucis in supremo spatio, **largissimae** vero duarum, ne nimis de lineis super libros figurentur, et quia valde raro occurrunt in designatione modulationis. ... ↑ ↑. WILLELM. 3, 52: Pausa largae in supremo spatio unica cruce, **largissimae** pausa duplici cruce tria spatia ad modum longae perfectae occupant. *cf. Willelm. 3, 45 descr.*

2 im Wert von neun Longen — *with a value of nine longs* [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1: Nomina notarum cantus mensurabilis, scilicet organici: **Largissima**, largior, larga, longa, brevis, semibrevis, minima, crocheta vel simpla. ORIG. ET EFF. 18, 4: Semibrevis perfecta continet 3 minimas. Brevis perfecta continet tres 3 semibreves. Longa perfecta continet 3 breves perfectas. Larga perfecta continet 3 longas perfectas, largior 6 longas perfectas, **largissima** 9 longas perfectas, quae continet 243 minimas.

3 ohne mensurale Wertbestimmung — *with no fixed mensural value*

[s.XV] ANON. Mell. 6, 21: Resolvitur igitur, ut ex precedentibus iam patet, **largissima** atque duplex longa in longas simplices, simplex longa in breves, brevis in semibreves, semibrevis in minimas, minima in semiminimas, et due semiminime in maiori prolacione modo et tempore faciunt unam minimam.

lateralis -is m. *Bezeichnung für die plagale Nebenform einer Kirchentonart* — *term that designates the secondary, plagal form of a mode* [*syn.*: *discipulus*, *iunior*, *plaga*, *plagis*, *plagalus*, *subiugalis*; *opp.*: *auctoralis*, *autenticus*, *autentus*, *magister*]

[s.IX] TON. Mett. p. 62: Sequitur plaga protii, quod Grece dicitur, sed Latine **lateralis** primi, subaudis, toni. Est enim hic discipulus primi soni (*pro* toni), qui idcirco **lateralis** dicitur, quia adheret vel subcumbit lateri sui magistri, praecedentis scilicet soni. *al.* SCOL. ENCH. 1, 311: Sane autentum dicimus auctoralem, plagin subiugalem seu **lateralem**. COMM. BR. 28: Cui (*sc. primo tono*) subiungitur, qui plagis protus, id est **lateralis** vel obliquus primus dicitur. Secundus tonus principalis autentus deuterus, id est auctoralis secundus, nominatur. *al.* HUCBALD. 49. *al.* [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483: Plagi (*ms.*) protii **lateralis** primi, id est adiacens primi. TON.

Lugd. 2, 1 (MüMn): Secundus tropus hypophrygius Grece inscribitur plagis proti, id est particularis vel **lateralis** primi. *al.* [s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Alii vero (*sc. modi*) quatuor inferiora loca possidentes sic vocantur: plagis proti, id est **lateralis** primi, subauditur autenti, quasi sub latere eius contineatur et inferior sit] (*inde* PS.-BERNO mon. 8, 8. FRUT. brev. 7 p. 52). *al.* GUIDO micr. 12, 9: et acutus quisque modus diceretur autentus, id est auctoralis et princeps, gravis autem plaga vocaretur, id est **lateralis** et minor (*inde* GUIDO DION. 1, 2, 166. QUAT. PRINC. 3, 19. ANON. Gemnic. 3, 1, 11). HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a). QUADR. FIG. 9. ARIBO 34 p. 4 descr.: Dispositio triti **lateralis**que sui. *al.* ANON. Prag. 252: **laterales** vel iuniores maiorum. Maiores magistros, quia duplo in ascendendo metiantur minores, minores dicimus **laterales**, quasi a latere maiorum subiugales. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b: Et acuti autentici, graves vero Graece plagae, Latine subiugales vel **laterales** vocarentur. *al.* COMPIL. Paris. I p. 193. VERS. Hac ex lege p. 63 (*sim.* UDALSC. 35. TON. Baumg. 4, 3). FRUT. brev. 14 p. 104. PS.-OSBERN. 23. ANON. Wolf p. 199: Terminus „euouae“ protii et **lateralis** deuteri et subiugalis triti in chorda incipitur, quae mese, id est media dicitur. ANON. Wolf p. 207: Secundus magister dicitur deuterus eiusque discipulus **lateralis** illius. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 46: Modulus **lateralis** prothii, id est secundi toni ·Γ·Α·Β·C·D·E·F·G·a·b·, habetque decacordum. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 164: Acuti autem dicuntur autenti, id est auctoriales et primi. Graves vero plagales, id est **laterales** et minores (*cf.* GUIDO micr. 12, 9). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 29: Ideoque affines proprie non dicuntur, sed improprie, quoniam non simul cum finalibus eleuantur aut etiam deponuntur, sed tantum unam tenent partem sicque iure **laterales** dici possunt veluti unum latus tenentes. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 282, 2. *eqs.* IAC. THEAT. 13. GEORG. ANS. 3, 96: Est vero **lateralis** et autenticus sui finalis eadem littera. ... Non enim licet ei (*sc. laterali*) ascendere sextam ultra, sed ad quintam et quartam a finali; et stat in descensu suo perfectio, que in autentico in ascensu. Siquidem descendit **lateralis** adusque sextam et quintam et quartam, et horum quicumque quartam infra descenderit ad quintam, et plusquamperfectus dicendus erit. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 136.

latus -us m. *Bezeichnung für die plagale Nebenform einer Kirchentonart* — *term that designates the secondary, plagal form of a mode* [*syn.*: *discipulus*]

[s.IX] AURELIAN. 2, 17: sunt IIII toni, scilicet autentus protus, autentus deuterus, autentus tritus, autentus tetrardus, qui geminati ex se VIII reddere videntur, quos quidam **latus**, quidam autem discipulos nuncupant.

laudatorium -i n. *Bezeichnung für das Psalterium (harfenartiges Saiteninstrument, dessen quer gespannte Saiten mit den Fingern gezupft werden)* — *term for the psalterium (harp-like stringed instrument, the strings of which are strung horizontally and plucked with the fingers)* [*syn.*: *psalterium*] [s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 127: Psalterium, quod Hebraice nablum, Grece autem psalterium, Latine **laudatorium** dicitur, de qua in LIIII psalmo scribitur: „Exsurge psalterium et cythara“. Non quasi in modum cytharae, sed quasi in modum clipei quadrati confirmatur cum cordis, sicut scriptum est: „In psalterio X cordarum psallite illi“. Sed hinc inde cordae eius contrariae sunt, ut se surgentem ab inferis ad caelorum regna per indicium manuum concitantis ab imo in altum significarent. Psalterium itaque cum X cordis, ecclesia cum X verbis legis contrariis contra omnem heresim quadrata per quattuor evangelia intellegitur. *cf. Hammerstein, Instrumenta p. 127*

laxatio -onis f. 1. Tiefe 2. Abstieg, Senkung — 1. lowness 2. descent, lowering

1 Tiefe (die Tonlage betreffend) — lowness (with reference to pitch) [opp.: acumen] [s.XI] GUIDO micr. 15, 32: Variabuntur hae vel omnes neumae, cum alias ab eadem voce incipient, alias a dissimili secundum **laxationis** et acuminis varias qualitates (inde METROL. 57 p. 85). GUIDO micr. 16, 19: Rursusque hae positiones dirimi possunt secundum **laxationis** et acuminis, augmenti et detrimenti modorumque varias qualitates (inde COMM. Guid. 97 p. 164. METROL. 11 p. 92). GUIDO micr. 16, 22. COMM. Guid. 98-99 p. 164. COMM. Guid. 3-5 p. 164. COMM. Guid. 21 p. 166: Motum vero interpositum vel appositum seu commixtum non possumus secundum has quatuor qualitates vel differentias **laxationis** et acuminis dividere. COMM. Guid. 23 p. 166. COMM. Guid. 30 p. 166. [s.XII] ANON. Pannain p. 416 (cf. GUIDO micr. 16, 22).

2 Abstieg, Senkung (die Tonlage betreffend) — descent, lowering (with reference to pitch) [syn.: depositio, thesis; opp.: acumen, arsis, elevatio] [s.XI] MOT. Musica est p. 168: Hoc est, quod dicit (sc. Guido), varie sunt qualitates **laxationis**, idest thesis vel depositionis. Itemque acuminis vel elevationis, idest arsis. COMM. Guid. 86 p. 163: Quod nunc dicit (sc. Guido) **laxationem** et acumen, hoc vocavit superius arsim et thesim. COMM. Guid. 25 p. 166. COMM. Guid. 28 p. 166. MOT. Omnis cantus p. 186: Fiunt autem he vocum coniunctiones nunc preposite, nunc subposite, interdum interposite, modo vero apposite, aliquando etiam mixte secundum **laxationis** et acuminis, hoc est augmenti et detrimenti, modorum varias qualitates (cf. col. 313, 5). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 34: **laxatio** nunc per tonum, nunc per semitonium et per alias vocum tactas coniunctiones.

laxio -onis f. Tiefe (die Tonlage betreffend) — lowness (with reference to pitch) [syn.: gravitas; opp.: acumen] [s.XI] MUS. ENCH. 1, 14: ut non solum acumine differant (sc. ptongi) et gravitate, sed in ipso acumine et gravitate propriam naturalitatis suae habeant qualitatem, quam rursus his singulis raturum ab invicem acuminis et **laxionis** spacium format (sim. INCH. UCHUB. 51).

laxo -avi, -atum, -are (melodisch) nach unten führen — to move downwards (melodically) [s.XI] TON. Aug. p. 96a: nunc in una item sillaba semitonio, quod sub se proximum habent (sc. antiphona), per neumam, quam cantores flexam dicunt, **laxato**. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 3: Igitur fa sonitus a re semiditoni intervallo recedit in acutum et re similiter a fa **laxatur** in grave.

laxus -a, -um tief (die Tonlage betreffend) — low (with reference to pitch) [s.IX] SCOL. ENCH. 2, 197: Quae sunt vero mensurae istae, quae voces vocibus sic apte coniungunt, ut, si paulo acutior aut **laxior** vox cum voce fuerit, ad invicem concordare non possint?

lego -ere auf einem Rezitationston singen, kantillieren — to sing with a recitation tone [s.XIII] INST. PATR. 26: Si duo simul cantent, sillabas et pausam ad punctum equaliter incipiant et finiant, et descendat vox fortior infirmiori; si autem impares sunt voces et dissone, vilior mutetur, et sic parificentur. Solus quicquid cantet vel **legat**, mediocriter inchoet et tali voce, ut sine strepitu perficiat, et intellectui verba distribuat, ac neumata dulci dyphonia synphoniace terminet, ut edificentur audientes. AMERUS 26,

1: Non sufficere videtur animo multa desideranti satis dixisse de modo et forma cantandi, nisi etiam de modo et forma **legendi**, cum artis musice sit una pars, aliquid breviter dicam. AMERUS 26, 13: Exemplum **legendi** lectiones tam ad matutinas quam ante epistolam. Lectio: (sequitur exemplum). al. ELIAS SAL. 24 p. 49: Modus **legendi** Gallicorum: (sequitur exemplum). Modus **legendi** monachorum: (sequitur exemplum). al. [s.XV] CONR. ZAB. chor. append. 1, 2: Sequuntur ergo illa, quae in psalmodia veniunt diligenter observanda: versus sequens ante finem praecedentis non incipiatur; in medio versusum pausa competens fieri non omittatur. Non dictionaliter, sed potius syllabaliter **legatur**; a caudis in medio et in fine versusum omnino absteineatur. al. v. cantando legere (legendum cantare)

leutum -i n. ‚Laute‘ (Bezeichnung für ein Zupfinstrument mit gewölbtem Corpus) — ‘lute’ (term that designates a plucked instrument with a rounded body) [syn.: lyra] [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Quid sit lyra populariter **leutum** dicta, quid etiam quilibet instrumentalis species ex ea producta, utpote (iuxta linguam vulgarem) viola, rebecum, ghittera, cetula et tambura, a quibus omnia hec inventa, quot chordas et qualiter ordinatas primum habuerint et nunc habeant. IOH. TINCT. inv. p. 41: Et quia (sicut prediximus) lyra hec in formam (pro forma?) testudinis condita sit, testudo a poetis sepe numero vocatur. ... Quinetiam lyra (si Porphyroni credimus) dicitur barbitus. ... Verum nunc vulgus eam ubique **leutum** appellat. Et forsitan ad differentiam quorundam aliorum instrumentorum, que ex ipsa lyra progressu temporis apud diversas regiones inventa sunt. Siquidem Hispanorum invento (pro inventio?) ex lyra processit instrumentum, quod ipsi ac Itali violam, Gallici vero dimidium (ed.: dimidum) **leutum** vocant. Que quidem viola in hoc a **leuto** differt, quod **leutum** multo maius ac testudineum est, ista vero plana ac (ut plurimum) ex utroque latere incurvata. Alia tamen viola est a Grecis (ut aiunt) comperta non solum forma (sicut illa) differens a **leuto**, sed etiam chordarum dispositione ac pulsatione. IOH. TINCT. inv. p. 42: Extractum est et lyra aliud instrumentum valde minus ab aliis Gallicorum, qui id exco-gitarunt, rebecum et ab aliis marionetta nuncupatum. Quod instar **leuti** testudineum chordas, que vel (?) arculo tanguntur (ut predicta viola), tenet adaptatas. Quinetiam instrumentum illud a Catalanis inventum, quod ab aliis ghittera, ab aliis ghitterna vocatur, ex lyra prodiisse manifestissimum est. Hec enim, ut **leutum** (licet eo longe minor sit) et formam testudineam et chordarum dispositionem atque contactum suscipit. IOH. TINCT. inv. p. 45: Usus autem ipsius lyrae, quam **leutum** vulgo nuncupari prediximus, festis, choreis et conviviis privatisque recreationibus apud nos inservit. In qua plurimi precipue Germani eximie sunt eruditi. *ibid.*: Et quamvis aliqui ad hoc instrumentum, id est **leutum**, quaslibet cantilenas (ut supra tetigimus) iocundissime concinant, ad violam tamen sine arculo in Italia et Hispania frequentius.

dimidium leutum Bezeichnung für ein Saiteninstrument mit flachem Corpus und Einschnürung (Taille) — term for a stringed instrument with a flat body and waisted sides [syn.: viola]

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 42: Siquidem Hispanorum invento ex lyra processit instrumentum, quod ipsi ac Itali violam, Gallici vero **dimidium** (ed.: dimidum) **leutum** vocant. Que quidem viola in hoc a **leuto** differt, quod **leutum** multo maius ac testudineum est, ista vero plana ac (ut plurimum) ex utroque latere incurvata.

cf. Wright, Gittern p. 21

v. liutum

levatio -onis *f.* *Anstieg der Tonhöhe — ascent in pitch* [opp.: *depositio, positio*] [*s.IX*] MUS. ENCH. 9, 25: At ipsa commata per arsin et thesin fiunt, id est **levationem** et positionem. MUS. ENCH. 18, 9-37. SCOL. ENCH. 1, 331. ORG. Bamb. I 41: Dum vagantes particulae nunc in altiora cantilenam efferant, nunc ab altioribus in inferiora deponant, ubicumque principalis vocis positio fuerit, semper hanc positionem vox organalis eo iure subsequitur, ut impredientibus prefatis <in>consonantibus sonis nec **levatione** subitus tetrardum, quem diximus, inchoetur nec positione descendat. [*s.X-XI*] ORG. Paris. 27: Ab quo sono incipit (*sc. organum*) in **levatione** particulae, semper in eo subsistit in depositione et inferius organum progredi prohibetur.

levis -e *hoch (die Tonlage betreffend) — high (with reference to pitch)* [syn.: *acutus*; opp.: *gravis*]

1 *allgemein — general* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 2 p. 188, 30: gravium **leviumque** vocum (*inde* AURELIAN. 3, 16. IOH. AEGID. 4, 17. HIER. MOR. 6 p. 25, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 14, 6. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 1. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 188, 30: **leviumque** acutarum. COMM. Boeth. I 1, 2 p. 37). [*s.XI-XII*] THEOG. METT. 8, 11 (p. 186b). [*s.XIII*] MUS. MAN. 47, 8: Cum enim regularis cantus ... decem tantummodo voces habere possit, earum septem tam cantibus auctenticis quam plagalibus sunt communes. Tres autem voces residuas auctenti natura **leves** secum rapiunt ad superiora. Plagales vero natura graves secum trahunt ad inferiora. [*s.XIV*] SUMM. GUID. 58: ·A· gravis ·a·que **levis** includunt clima secundi (*sc. modi*) (*inde* GOB. PERS. p. 189b. SZYDLOV. 11 p. 44). SUMM. GUID. 103 (*inde* GOB. PERS. p. 190b). SUMM. GUID. 106 (*inde* GOB. PERS. p. 190b). PS.-THEODON. 2a p. 41: Nonnulli asserunt promere semiminimas dimidias minimas in instrumentis sive in **levissimis** vocibus, quod mihi videtur inrationabile in numero. [*s.XV*] ERASM. HOR. p. 72b: proportio vocis gravis ad vocem **levem**. ERASM. HOR. p. 83b.

2 *bezogen auf die Einteilung der Solmisationssilben — with reference to the subdivision of solmization syllables* [*s.XV*] ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt voces. Quaedam sunt graves, sicut sunt ut et fa, et sunt, quae graviter et imperfecte ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. Aliae sunt voces naturales sive mediae, quae perfecte ascendunt et descendunt, sicut sunt sol et re. Tertiae sunt **leves**, quae perfecte ascendunt et imperfecte descendunt, sicut sunt mi et la. Quare constat, quod semitonium minus solum modo ascendendo fit per vocem gravem et descendendo per vocem **levem**, nunquam per naturalem. Tonus est virilis ascensus vel descensus per secundam et fit per voces naturales et ascendendo per voces **leves**, descendendo vero per voces graves. (?)

levo -avi, -atum 1. (*melodisch*) *nach oben führen* 2. *aufsteigen, sich erheben (die Tonhöhe betreffend) — 1. to move to a higher pitch (melodically) 2. to ascend, to raise (with respect to pitch)*

1 (*melodisch*) *nach oben führen, anheben (die Tonhöhe betreffend) — to move to a higher pitch (melodically)* [opp.: *declinare, deponere, deprimere, gravare, premere*] [*s.IX*] MUS. ENCH. 17, 21: Quapropter et vox, quae organalis dicitur, vocem alteram, quae vocatur principalis, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in qualibet particula nec infra tetrardum sonum descendat positione nec inchoatione **levetur** obstante triti soni inconsonantia, qui tetrardo est subsecundus. SCOL. ENCH. 1, 218: Rursus a trito, si uno **levetur** (*sc. tota constitutio*) spacio, tetrardus succedit. SCOL. ENCH.

1, 328. (?) SCOL. ENCH. 2, 17. ORG. Bamb. I 29: infra hunc enim sonum (*sc. tetrardum*) non nisi raro **levat** arsin aut declinat thesin. NOTK. BALB. p. 69: L **levare** laetatur (*inde* TRAD. Notk. p. 42. FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132. IOH. COTT. mus. 21, 38). [*s.XI-XII*] IOH. COTT. ton. 25, 7: antiphonas ... quaedam tono **levate** deponuntur et tono. TON. VATIC. 12, 9 p. 220. [*s.XIII*] MUS. MAN. 3, 20: Quot vocibus possit tonus quilibet (*ed. quibus; cf. Mus. man. 47, 1*) supra finalem **levari** vel deprimi (*cf. Mus. man. 47, 1: deponi*) sub finali (*sim. MUS. MAN. 47, 1*). MUS. MAN. 54, 7. MUS. MAN. 54, 34. MUS. MAN. 58, 32. AMERUS 9, 2 (*inde* BONAV. BRIX. 18, 30). LAMBERTUS p. 261a: Est quoque natura data collateralibus hec, ut ad quintam (*mss.; ed.: quantam*) vocem possint a fine **levari**. VERS. Postquam pro 271. PS.-MUR. summa 2017-19. PS.-MUR. summa 2027-30. PS.-MUR. summa 2087: Sepius illa premunt, quae debent iure **levari**, / sed **levat** hoc petulans, quod debet rite gravari. [*s.XIV*] SUMM. GUID. 280 (*sim. MUS. MAN. 47, 1*). [*s.XV*] IAC. THEAT. 2. UGOL. URB. 1, 94, 10. TRAD. Holl. I p. 178. TRAD. Holl. III 7 p. 48. BONAV. BRIX. 23, 1.

2 *aufsteigen, sich erheben (die Tonhöhe betreffend) — to ascend, to raise (with respect to pitch)* [syn.: *elevo, relevo; opp.: (de)pono, deprimere*]

[*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 51: quaternis et quaternis eiusdem conditionis in **levando** et deponendo sese consequentibus sonorum pluralitas adcrevit. SCOL. ENCH. 1, 322: in **levando** aut in ponendo. SCOL. ENCH. 3, 613. [*s.X*] INCH. UCHUB. 159: sive deponas in tercium sive releves, sive **leves** in usque tercium et deponas. [*s.XI*] COMPIL. Paris. I p. 192. FRUT. ton. p. 136: Differentia secunda „saeculorum amen“ tono altius per pedem quassum **levat**, quod est spatium diatessaron a finali. FRUT. ton. p. 174. [*s.XIV-XV*] PAUL. FLOR. 22: si forent tres note, quarum secunda ellevaret quatuor et tertia deprimet unam, biscantus, qui sit in octava supra primam, debes **levare** unam et eris in sexta, postea ellevare aliam, et eris in octava. PAUL. FLOR. 35. COMPOS. Natura 2, 11.

li *Merkssilbe (Solmisationssilbe) für den Ton D (in der Reihe: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c) — mnemonic syllable that denotes the note D (in the series: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c)*

[*s.XV*] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur psal, in sequenti li, in tertia tur, in quarta per, in quinta vo, in sexta ces, in septima is et in octava tas; et sic erit conclusio syllabarum: „psallitur per vo-ces istas“, quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera ·c· gravi in litteram ·c· acutam, quoniam perfecte canere docent. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20-21. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27: in linea secunda ·d·, quod li appellavimus. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46: psal in ipsius indicis radice et in secunda iunctura li. IOH. HOTH. exc. p. 45. NICOL. BURT. 1, pr. 6. GUILL. POD. 5, 9.

lichanos (lichana) (λίχανος) *Bezeichnung für die dritte Saite (Tonstufe) — term for the third string (degree)*

1 *in einem Tetrachord — in a tetrachord*

a *im tetrachordum hypaton und meson — in the hypaton and meson tetrachord*

[*s.VI*] BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 21: Mobiles vero sunt, quae secundum singula genera permutantur hoc modo, ut paranete et **lichanos** diatonici et chromatici, trite et parhypate enarmोनii (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 5. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 7. IOH. HOTH. exc. p. 52. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. III 53). al. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 4. al. [*s.IX*]

GLOSS. Mart. Cap. 942/362, 22-3 (?). *al.* REMIG. AUT. 504, 16: et ideo vocantur **licanae** a digito videlicet post pollicem, qui chordas illas pulsant atque movet. HUCBALD. 43: **Lichanos**: quia Grece index digitus sic nominatur, et in cithara, si medico digito primam chordam, quae est proslambanomenos, tangas, ipse index ad illam chordam venit, ideo ipsa quoque hoc nomen sortita est. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 15: Nam in quolibet genere chorda, quae est **lichanos** vel paranete, proxima est acutiori chordae sui tetrachordi sive secunda in depositione. *al.* COMM. Boeth. II p. 284, 34. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 12 (*cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 14). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 53. GUILL. POD. 3, 34. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Fit autem mutatio secundum genus, quum scilicet in tetrachordo diatonico **lychanos** vel etiam paranetes chorda remittitur semitonio in grave.

b *im tetrachordum hypaton* — *in the hypaton tetrachord* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 7: Quarta vero (*sc. chorda*) universaliter quidem **lichanos** hypaton appellatur, sed, si in diatono genere aptetur, dicitur lichanos hypaton diatonos, si vero in chromate, dicitur diatonos chromatice vel lichanos hypaton chromatice, si autem in enarmonio, dicitur lichanos hypaton enarmonios vel diatonos hypaton enarmonios (*inde* IOH. CICON. mus. append. 2 p. 394, 18. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 20-30. COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62. IOH. HOTH. exc. p. 52). BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 17: Hic igitur est unum tetrachordum: hypate, parhypate, **lichanos**, hypate meson, aliud vero: hypate meson, parhypate meson, lichanos meson, mese. *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 34. *al.* [*s.X-XI*] TON. Lugd. 2, 17 (Br). [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62: post **lichanos** locatur 'hipathe meson'. *al.* [*s.XIV*] ANON. Ellsworth 4 p. 216, 1: videamus monochordum Ignacii, quod tale est: ·d·e·f·g· ... Dorii finem imponens in ·D·, quod est **lichanos**; in ·E· frigium, quod est ypate; in ·F· lidium, quod est paripate; in ·G· mixolidium, quod est lichanos meson. [*s.XV*] UGOL. URB. 5, 41, 20. *al.* GEORG. ANS. 2, 45. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 8 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 17, 96). *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17. (?) ADAM FULD. 2, 1. (?)

c *im tetrachordum meson* — *in the meson tetrachord* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 10: Sed vocata est prima inter XI hypate hypaton, secunda vero parhypate hypaton ... Tertia ... lichanos hypaton est nuncupata. Quarta vero hypate antiquum tenuit nomen, quinta parhypate, sexta **lichanos** antiquum scilicet habens vocabulum (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 15: Est igitur unum tetrachordum: hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate; aliud vero: hypate, parhypate, **lichanos**, mese. Et haec quidem coniuncta sunt. Tertium vero est: paramese, trite, paranete, nete. Sed quoniam inter superius tetrachordum, quod est hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate, et inter infimum, quod est paramese, trite, paranete, nete, fit positione medium tetrachordum, quod est hypate, parhypate, **lichanos**, mese, totum hoc medium tetrachordum meson vocatum est (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 45. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 318, 9. GEORG. ANS. 2, 66.

d *im tetrachordum synemmenon* (*für paranete synemmenon bzw. trite diezeugmenon*) — *in the synemmenon tetrachord* (*for paranete synemmenon, or trite diezeugmenon*) [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 70: 'lichanos synemmenon': **Lichanos** ipsa aliquando dicitur paranete, sicut in omnibus est figuris designata et nominata. [*s.XV*] IOH. HOTH. exc. p. 44: In hoc igitur loco paranete synemmenon et paranete diazeugmenon **lychanos** appellat (*sc. Boetius*). *ibid.* *al.*

ERASM. HOR. p. 85a: Decima chorda trite diezeugmenon, que et **lichanos** dicitur, quasi tertia disiunctarum.

e *im tetrachordum diezeugmenon* (*für paranete diezeugmenon*) — *in the diezeugmenon tetrachord* (*for paranete diezeugmenon*)

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 96c: 'lichanos diezeugmenon': **lichanos** ipsa aliquando dicitur paranete. *al.* [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63. [*s.XV*] IOH. HOTH. exc. p. 44: In hoc igitur loco paranete synemmenon et paranete diazeugmenon **lychanos** appellat (*sc. Boetius*). *ibid.* *al.*

f *in einem erweiterten Tetrachordsystem* — *within an expanded tetrachord system*

[*s.XV*] IOH. HOTH. exc. p. 44: In hoc igitur loco paranete synemmenon et paranete diazeugmenon **lychanos** appellat (*sc. Boetius*), quasi tale monochordum constituere vellet vel huic simile, quemadmodum si proslambanosmenos sive ·A· grave et mese sive ·A· acutum et paramese sive ·b· quadratum et netediazeugmenon sive ·E· acutum et netehyperboleon sive ·A· superacutum hypate vocaret. Sed tritesynemmenon et tritediazeugmenon triteque hyperboleon parhypate nominare vellet, quemadmodum paranete synemmenon et paranete diazeugmenon appellavit **lychanos** hoc modo: hypate, parhypate, **lychanos** synemmenon gravium et hypate, parhypate, **lychanos** diazeugmenon gravium et hypate, parhypate, **lychanos** hyperboleon acutarum (*pro* gravium), rursus hypate, parhypate, **lychanos** synemmenon acutarum et hypate, parhypate, **lychanos** diazeugmenon acutarum et hypate parhypate **lychanos** hyperboleon acutarum. Quodsi supra etiam quis velit ascendere: hypate, parhypate, **lychanos** synemmenon superacutarum. Contra etiam si infra descendit demittendo incipiendo ab ·E· subgravi sic: hypate, parhypate, **lychanos** hyperboleon subgravium, quae voces aetate nostra accesserunt.

2 *in einem Tonsystem* — *within a tonal system*

a *im bis zu achtsaitigen Tonsystem* — *within a tonal system that consists of up to eight strings*

[*s.I a. Chr.*] VITRUV. 5, 4, 6. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 18: **Lichanos** tertia idcirco, quoniam lichanos digitus dicitur, quem nos indicem vocamus. ... Et quoniam in canendo ad eam chordam, quae erat tertia ab hypate, index digitus, qui est lichanos, inveniebatur, idcirco ipsa quoque **lichanos** appellata est (*inde* REG. PRUM. 14, 13. ANON. Bernh. 2, 26. FRUT. brev. 1 p. 28. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 10. UGOL. URB. 1, 5, 3. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5. *sim.* COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 28: In eptachordo enim est unum tetrachordum: hypate, parhypate, **lichanos**, mese, aliud vero: mese, paramese, paranete, nete, dum mesen nervum secundo numeramus (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. *sim.* UGOL. URB. 1, 5, 6. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 3). BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 3: In octachordo vero, quoniam octo sunt chordae, superiores quattuor, id est hypate, parhypate, **lichanos**, mese unum tetrachordum explent. Ab hoc vero disiunctum atque integrum inchoat a paramese progrediturque per triten et paraneten et finitur ad neten (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. *sim.* UGOL. URB. 1, 5, 8. FR. GAFUR. extr. 3, 3, 3). *al.* [*s.XI*] FRUT. brev. 1 p. 28 descr. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 17. ANON. Ellsworth 3 p. 198: Chorebus Athis, qui fuit rex Lidorum, quintam cordam apposuit, ut sequitur: ·C· ypate ... ·D· paripate ... ·E· **lichanos** ... ·F· mese ... ·G· paramese ... Hyagnis Frix exacordum composuit, ut sequitur: ·C· ypate ... ·D· paripate ... ·E· **lichanos** ... ·F· mese ... ·G· paramese ... ·A· nete. ANON. Ellsworth 3 p. 202-206. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 62, 5: Sed legitur Mercurius Pythagoras quatuor cordarum esse inventor, videlicet hypate, parhypate, **lychanos**, mese, antequam muse facte fuissent (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 9). UGOL. URB. 1, 5, 4. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 3. FR.

GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. IOH. HOTH. dial. p. 65.

b *im neunsaitigen Tonsystem (mit Hinzufügung der hyperhypate)* — within a tonal system of nine strings (with the insertion of the hyperhypate)

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 23: nunc vero ordo sese enneachordi sic habet: Hyperhypate - Hypate - Parhypate - **Lichanos** - Mese - Paramese - Trite - Paranete - Nete (*inde* UGOL. URB. 1, 5, 12. FR. GAFUR. extr. 3, 4, 3). *al.*

lichanos diezeugmenon *Bezeichnung für die dritte Saite (Tonstufe) im tetrachordum diezeugmenon (h-e)* — term that designates the third string (degree) in the diezeugmenon tetrachord (h-e) [syn.: paranete diezeugmenon]

[s.VI] BOETH. mus. 1, 22 p. 215, 3: Si vero mese nervo non sit synemmenon tetrachordum adiunctum, sed sit diezeugmenon, est post mesen paramese; dehinc trite diezeugmenon, *inde* **lichanos diezeugmenon**, quae in diatono diatonos diezeugmenon, in chromate tum diatonos diezeugmenon chromatice tum **lichanos diezeugmenon** chromatice, in enarmonio vero tum diatonos diezeugmenon enarmonios, tum **lichanos diezeugmenon** enarmonios. Eadem vero dicitur et paranete cum additione vel diatoni vel chromatis vel enarmonii. Super has nete diezeugmenon (*inde* IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 14. IOH. HOTH. exc. p. 44). [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62: tertia ... **lichanos diezeugmenon** diatonos, si in quarto (*sc. tetracordo*). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 9: De hinc sequitur trite diezeugmenon, quae est tertia decima. Postea **lichanos** vel paranete **diezeugmenon**, quae est quarta decima absolute. Haec autem chorda in tribus triplicatur generibus, et in illis nomen eius, quantum ad hoc, variatur, quia vocatur in genere diatonico **lichanos** vel paranete **diezeugmenon** diatonos, in chromatico paranete vel **lichanos diezeugmenon** chromatice, in enarmonio **lichanos** vel paranete **diezeugmenon** enarmonios. [s.XV] GUILL. POD. 2, 11: undecima paranete dyezeugmenon vel **lycanos dyezeugmenon**. *al.*

lichanos hypaton *Bezeichnung für die dritte Saite (Tonstufe) im tetrachordum hypaton (B-E)* — term that designates the third string (degree) in the hypaton tetrachord (B-E)

1 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 4: **Lichanos hypaton**: principalium extenta. [s.IX-X] REG. PRUM. 14, 12: **Lichanos hypaton** idcirco vocatur, quod 'lichanos' Grece, index digitus dicitur. Grecus a lingendo lichanon appellat; et quoniam in canendo ad eam cordam, quae erat tertia ab hypate, index digitus, qui est lichanos, inveniebatur, idcirco ipsa quoque lichanos appellata est (*inde* ANON. Bernh. 2, 26. *cf.* Boeth. mus. 1, 20 p. 206, 18 col. 318, 36). [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2: ·D· **lichanos hypaton**, index principalium. ODOR. SEN. p. 152: ·D· **Lichanos hypaton**, id est tertia principalium. FRUT. brev. 1 p. 29. IOH. COTT. mus. 13, 20: ·D· autem dicitur **lichanos hypaton**, id est digitalis principalium (*inde* GOB. PERS. p. 183a). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 7: **lycanos ypaton**, i. e. gravior in digito indice: 'lycanos' enim dicitur Grece digitus index. WALT. ODINGT. 3, 2, 11. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28 (*cf.* BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 8). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 1. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 37: **lycanos ypathon**, quod interpretatur penultimus gradus principalium. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 5: Corda quarta **lichanos hypaton** index appellatur non ab re gravissimarum, nam cum antiquitus esset in loco tertio distans a secunda corda tono, mox indici monocordum occurrebat tangenti digito (*inde* NICOL. BURT. 1, 17, 96). ADAM FULD. 2, 9 descr.: ·D· **lichanos hypaton**. Dulcis inter princi-

pales (?). ERASM. HOR. p. 85a: Quarta (*sc. chorda*) dicitur **lichanos hypaton** digitalis, tertio digito vel tritahypathon.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, **lichanos hypaton**, parhypate meson, lichanos meson *eqs.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanomenos, hypate hypaton, deinde parypate hypaton, deinde **lichanos hypaton**, deinde hypate meson, deinde parypate meson, deinde lichanos meson, <mese>, deinde trite synemmenon, paramese, trite diezeugmenon, nete synemmenon, paranete diezeugmenon, <nete diezeugmenon>, trite hyperbolaeon. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 14: Est igitur unum tetrachordum: hypate hypaton, parhypate hypaton, **lichanos hypaton**, hypate; aliud vero: hypate, parhypate, lichanos, mese. Et haec quidem coniuncta sunt (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 23: Hic igitur Tullius terram quasi silentium ponit, scilicet immobile. Post hanc, qui proximus a silentio est, dat lunae gravissimum sonum, ut sit luna proslambanomenos, Mercurius hypate hypaton, Venus parhypate hypaton, Sol **lichanos hypaton** (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3. REG. PRUM. 5, 52. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 3. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 5. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 7. UGOL. URB. 5, 44, 38. FR. GAFUR. op. 5, 3. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 8). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 10: quae autem parhypate hypaton vel in diatonico vel in chromatico dicebatur, **lichanos hypaton** in enarmonio nuncupatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 9). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 3: Finales autem sunt primi quidem et secundi tropi **lichanos ypaton**. *al.* GLOSS. Boeth. mus. II 150. [s.IX] MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 38. *al.* MOD. Ecce modorum 3. *al.* ALIA MUS. 32 p. 122. *al.* REG. PRUM. 14, 4. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 31: quarta **lychanos hypaton** mobilis per omnia, quia videlicet per omnia tria genera variatur. TON. Lugd. pr. 33: ad quartam **lychanam hypaton** intenditur consonantia diatessaron. *al.* ANON. Bernh. 2, 51: Dorius habet melodiam a mese et descendit ad **lycanos ypaton**, ascendit vero ad paranete diezeugmenon habens finalem in **lycanos ypaton** in gravibus, in acutis in mese. Ypodorius descendit ad proslambanomenos, ascendit ad mese habens finalem semper in **lycanos ypaton** (*inde* COMPIL. Paris. II p. 76). *al.* BERNO prol. 5, 6: Ergo prima species dyatesseron constat ex tono, semitono et tono exordium sumens a lichanos meson et finiens in **lichanos ypaton** (*inde* COMM. Boeth. II p. 310, 22). BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [tetrachordum gravium, quod est ab eadem **lychanos ypaton** usque ad proslambanomenos]. *ibid.*: [Quatuor sunt voces, quae vocantur finales eo, quod in unaqualibet harum regulares finiantur cationes, videlicet ·D·E·F·G·, quae sunt **lychanos ypaton**, ypatē meson, parypate meson, lychanos meson] (*inde* PS.-BERNO. mon. 9, 1. FRUT. brev. 7 p. 55. THOM. BAD. p. 92: **lychanos ypaton**, id est ·d·solre). *al.* BERNO ton. p. 75a. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 156. *al.* OLIVA 18. *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 26. ARIBO 2-3 p. 11 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 63 p. 37. *al.* TON. Aug. p. 90: Primus tonus finalem habens **lichanos-ypaton** ·D·. *al.* ANON. Lips. p. 158. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* CANT. In defect. p. 88. MOD. Protus finit p. 107. MOD. Autent. prot. 1: Autenticus protus cum plage suo finem habet in **lychanos ypaton**. FRUT. brev. 8 p. 59. *al.* FRUT. ton. p. 113. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 207 (*cf.* Berno prol. 5, 16 app. crit.). *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. *al.*

IOH. COTT. ton. 24, 1. *al.* UDALSC. 1. TON. Gratianop. p. 46. COMPIL. Paris. II p. 77. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63. *al.* ANON. Ratish. 2, 6. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 15, 1, 5. IAC. LEOD. spec. 5, 25, 2: ·D·solre secundum nos, **lichanos hypaton** secundum Graecos. *al.* WILLELM. 3, 5. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 278, 6 (*inde* MON. Boetius p. 234, 63). *al.* [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 20, 2. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 28. *al.* UGOL. URB. 1, 20, 7. *al.* GEORG. ANS. 2, 18. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 87. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 8: **lichanos hypaton** ·D· primum. *al.* TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 4 (*sim.* NICOL. BURT. 3, 20, 163. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 6). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. ADAM FULD. 2, 17. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 3. GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. MICH. KEINSP. 3, 21. ERASM. HOR. p. 84b. MON. Boetius p. 233, 41. MON. Designata p. 70, 4. MON. Dividatur p. 54, 1. MON. In capite p. 26, 19. MON. In primis 3. *al.* MON. Magadis p. 14, 32-33. MON. Mensurus p. 66, 3-5. MON. Mon. compos. II p. 68, 30. MON. Mon. divisurus p. 40, 32. *al.* MON. Prius dividenda 4.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 8: Quarta vero (*sc. chorda*) universaliter quidem lichanos appellatur, sed, si in diatono genere aptetur, dicitur **lichanos hypaton** diatonos, si vero in chromate, dicitur diatonos chromaticus vel **lichanos hypaton** chromaticus, si autem in enarmonio, dicitur **lichanos hypaton** enarmonios vel diatonos hypaton enarmonios (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 15, 3. IOH. CICON. mus. append. 2 p. 394, 18. IOH. HOTH. exc. p. 52). BOETH. mus. 1, 22 p. 215, 24 descr. BOETH. mus. 4, 5 p. 316, 14: consonabitque proslambanomenos quidem ad **lichanon hypaton** diatonon consonantiam diatessaron, eadem vero **lichanos hypaton** diatonos consonabit ad mesen consonantiam diapente (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 27, 9). BOETH. mus. 4, 11 p. 333, 8: erit F **lichanos hypaton** chromaticus ab ea, quae est hypate meson, tribus semitonii distans. Relinquuntur ergo duo semitonia, unum quidem inter **lichanon hypaton** chromaticum et parhypaten hypaton chromaticum, ... aliud vero inter parhypaten hypaton chromaticum et hypaten hypaton. BOETH. mus. 4, 11 p. 333, 20: **lichanos hypaton** enarmonios, quae ab hypate meson duobus integris differat tonis. Restat igitur ex diatessaron consonantia semitonium, quod est inter **lichanon hypaton** enarmonion et hypaten hypaton ... Sunt igitur duae dieses, una quidem, quae est inter **lichanon hypaton** enarmonion et parhypaten hypaton enarmonion, ... altera vero, quae est inter parhypaten hypaton enarmonion et hypaten hypaton. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 129, 1: differentia vero in **lychanos hypaton** chromaticus, enarmonios, diatonicos. *al.* GLOSS. Boeth. mus. II 150. [*s.IX*] REMIG. AUT. 509, 15. *al.* [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 1, 17: **lychanos ypaton**, quae dicitur diatona, id est extenta, id est acute sonans, vel cromatica, id est colorata, vel enarmonica, id est inadunata. ANON. Gerbert 18. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63: quarta est lichanos hipaton, quae, quia per tria genera variatur, pro tribus sumetur, ut sit quarta **lichanos hipaton** diatonos, V^a **lichanos hipaton** cromaticus, sexta **lichanos hipaton** enarmonios, VII^a ypate meson. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 36, 9: ut habeantur duae diesis partes, una inter **lichanon hypaton** enarmonion et parhypaten hypaton enarmonion, id est inter 7776 et 7984, altera vero inter parhypaten hypaton enarmonion et hypaten hypaton. IAC. LEOD. spec. 5, 42, 15: Et consimiliter est de numero, qui est F, tetrachordi hypaton chordae, quae est **lichanos hypaton** chromaticus, et numerus ille est <7296>. IAC. LEOD. spec.

5, 44, 1: numerus ipsius **lichanou hypaton** diatonou, qui est 6912 <E>. *al.* WILLELM. 3, 7 (*cf.* Boeth. mus. 4, 3 p. 310, 4). COMM. Boeth. II p. 256, 30. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 17-18 (*sim.* IOH. HOTH. exc. p. 53. *cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 4). UGOL. URB. 5, 41, 24-26. GEORG. ANS. 2, 35. *al.* MON. Boetius p. 233, 40: Sume ... tonum, qui est inter hipaten meson et **licanos hypaton** diatonica.

lichanos hyperboleon *Bezeichnung für die dritte Saite (Tonstufe) im tetrachordum hyperboleon (e-g)* — term that designates the third string (degree) in the hyperboleon tetrachord (e-g) [*syn.*: paranete hyperboleon] [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62: tertia ... **lichanos hyperboleon** diatonos, si in quinto (*sc. tetracordo*). [*s.XV*] GUILL. POD. 2, 11: quartadecima **lychanos** vel paranete **yperboleon**. *al.*

lichanos meson *Bezeichnung für den dritten Ton im tetrachordum meson (E-a)* — term that designates the third pitch in the meson tetrachord (E-a)

1 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[*s.IX-X*] REG. PRUM. 14, 17: **Lichanos meson**, id est tertia mediarum (*inde* ANON. Bernh. 2, 29). [*s.XI*] PS.-BERNO mon. 12, 2: ·G· **lichanos meson**, index mediorum. ODO. SEN. p. 152. IOH. COTT. mus. 13, 20: ·G· **lichanos meson**, id est digitalis mediarum (*inde* GOB. PERS. p. 183a). [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 1, 11, 10: **lychanos meson**, i. e. media digiti. WALT. ODINGT. 3, 2, 14: **Lichanos meson**, id est index illius tetrachordi. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 27: ·G· **Lychanos meson**, id est index vel digitus mediarum. ANON. Carthus. theor. 14, 47: **lychanos meson**, quod interpretatur penultimus mediorum graduum. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 8: Corda septima **lichanos meson** Latine sonat index mediarum ... nomen alterius lichanos a loci similitudine sortitur ac vocabulum (*inde* NICOL. BURT. 1, 17, 96). ADAM FULD. 2, 9 descr.: ·G· **lichanos meson**. Dulcis circa mediam (?). GUILL. POD. 2, 12: ·g· quoniam tertia est mediarum, dicitur **lychanos meson**.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s.I a.Ch.*] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter imotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, parhypate meson, **lichanos meson** eqs. [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 3: Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanomenos, hypate hypaton, deinde parypate hypaton, deinde lichanos hypaton, deinde hypate meson, deinde parypate meson, deinde **lichanos meson**, <mese>, deinde trite synemmenon, paramese, trite diezeugmenon, nete synemmenon, paranete diezeugmenon, <nete diezeugmenon>, trite hyperbolaeon. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 23: Sed quoniam inter superius tetrachordum, quod est hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate et inter infimum, quod est paramese, trite, paranete, nete, fit positio medium tetrachordum, quod est hypate, parhypate, lichanos, mese, totum hoc medium tetrachordum meson vocatum est quasi mediarum vocaturque cum additamento hoc: hypate meson, parhypate meson, **lichanos meson**, mese (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 8 (*sim.* COMM. Boeth. I 1, 27 p. 65. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 1). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 24: dat (*sc. Tullius*) lunae gravissimum sonum, ut sit luna proslambanomenos, Mercurius hypate hypaton, Venus parhypate hypaton, Sol lichanos hypaton, Mars hypate meson, Iuppiter parhypate meson, Saturnus **lichanos meson**, caelum ultimum mese (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3. REG. PRUM. 5, 52. IAC. LEOD. spec.

5, 7, 3. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 6. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 8. UGOL. URB. 5, 44, 38. FR. GAFUR. op. 5, 3. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 8). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 8: Quae vero parhypate meson in chromatico vel diatonico visebatur, eadem **lichanos meson** in enarmonio repperitur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 8). BOETH. mus. 4, 14 p. 339, 17: parhypate hypaton et parhypate meson et lichanos hypaton et **lichanos meson** mobiles esse monstratae sunt. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 6: Finales autem sunt primi quidem et secundi tropi lichanos ypaton. ... Septimi vero et octavi **lichanos meson**. *al.* [s.IX] MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 38. *al.* MOD. Ecce modorum 2. *al.* ALIA MUS. 129 p. 162. *al.* REG. PRUM. 5, 40. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 37: Septimo denique ordine succedit **lichanos meson**, per omnia (*sc. genera*) mobilis. TON. Lugd. 1, 23 (La): a **lychana meson** incipientium. *al.* ANON. Bernh. 2, 57: Myxolidius habet melodiam a paranete diezeugmenon. Descendit vero ad **lycanos meson** ascenditque ad paranete yperboleon habens finalem in gravibus in **lycanos meson** (*sim.* COMPIL. Paris. II p. 77). *al.* BERNO prol. 5, 6: Ergo prima species dyatesseron constat ex tono, semitonio et tono exordium sumens a **lichanos meson** et finiens in lichanos ypaton (*inde* COMM. Boeth. II p. 310, 22). BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Quatuor sunt voces, quae vocantur finales eo, quod in unaqualibet harum regulares finiantur cantiones, videlicet ·D·E·F·G·, quae sunt lichanos ypaton, ypate meson, parypate meson, **lychanos meson**] (*inde* PS-BERNO. mon. 9, 1. FRUT. brev. 7 p. 56. THOM. BAD. p. 92: **lychanos meson**, id est ·g·solreut). *al.* BERNO ton. p. 81a. *al.* PS-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 187. *al.* OLIVA 18. *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 26. ARIBO 3 p. 11 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 68 p. 37. *al.* TON. Aug. p. 128b: Septimus tonus finalem habens **lichanos-meson** ·G·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* CANT. In defect. p. 88. MOD. Protus finit p. 108. *al.* MOD. Autent. prot. 9: Autenticus tetrardus cum plage suo finem habet in **lychanos meson**. FRUT. brev. 11 p. 90. *al.* FRUT. ton. p. 135. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 207 (*cf.* Berno prol. 5, 16 app. crit.). *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. *al.* IOH. COTT. ton. 24, 2. *al.* UDALSC. 1. TON. Gratianop. p. 46. COMPIL. Paris. II p. 77. [s.XIII] ANON. Ratisb. 2, 6. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 8. IAC. LEOD. spec. 5, 25, 2: ·G·solreut vel **lichanos meson** secundum nos et illos (*sc. Graecos*). *al.* WILLELM. 3, 5. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 288, 18. *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 216, 3. [s.XV] ORIG. ET EFF. 20, 2. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 39 p. 312, 18. *al.* UGOL. URB. 1, 23, 17. *al.* GEORG. ANS. 2, 18. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 87. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 8: **lichanos meson** ·G· primum. *al.* TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 4 (*sim.* NICOL. BURT. 3, 20, 168. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 10). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. ADAM FULD. 2, 17. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 5. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. MICH. KEINSP. 3, 18. ERASM. HOR. p. 85a: Septima (*sc. chorda*) **lichanos meson**, quae et trite meson appellatur. MON. Designata p. 70, 7. MON. Dividatur p. 54, 14. MON. In capite p. 26, 16. MON. In primis 21. *al.* MON. Magadis p. 13, 25. *al.* MON. Mensurus p. 66, 6-8. MON. Mon. compos. II p. 68, 33. MON. Mon. divisurus p. 42, 78. MON. Prius dividenda 14.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[s.VI] BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 14: lichanos meson simpliciter, in diatono quidem genere diatonos meson, in chromate **lichanos meson** chromatrice vel diatonos meson chromatrice, in enarmonio diatonos meson enarmonios vel **lichanos me-**

son enarmonios (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 15, 5. IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 4). BOETH. mus. 1, 22 p. 216, 1 descr. BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 21: parhypate meson diatonos tonum obtinens ad **lichanon meson** diatonon, duobus autem tonis distans a mese. BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 5: Relinquuntur igitur duo semitonia, unum inter **lichanon meson** chromaticen et parhypaten meson chromaticen ... et aliud inter parhypaten meson chromaticen et hypaten meson (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 35, 8). BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 13: **lichanos meson** enarmonios, L littera pernotata, duos nihilo minus ad meson obtinens tonos. Reliquum igitur semitonium, quod est inter **lichanon meson** enarmonion et hypaten meson, ... in duas diesis hoc modo dividimus. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 1 (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 15. IOH. HOTH. exc. p. 53). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 46. [s.IX] REMIG. AUT. 509, 19. *al.* [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63: nona **lichanos meson** diatonos, X^a **lichanos meson** chromatrice, XI^a **lichanos meson** enarmonios, XII^a est mese. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 5: Septima (*sc. chorda*) simpliciter et absolute vocatur lichanos meson, sed triplicem recipit denominationem, ut tribus tactis melorum generibus appropriatur. In genere enim diatonico dicitur **lichanos meson** diatonos, in chromatico dicitur **lichanos meson** chromatrice, in enharmonio dicitur **lichanos meson** enarmonios. IAC. LEOD. spec. 5, 35, 7: sequens numerus, scilicet 5472, qui cum littera N iungatur ipsi **lichano meson** chromaticae, ut sit trihemitonium vel semiditonos inter **lichanon meson** chromaticen et meson. IAC. LEOD. spec. 5, 35, 11: Tacta igitur chorda ... sit **lichanos meson enarmonios**, sibiue tactus ascribatur numerus, qui est 5832, cum L (*mss.*; *ed.*: I) littera simplici. *al.* WILLELM. 3, 10 (*cf.* Boeth. mus. 4, 3 p. 310, 12). COMM. Boeth. II p. 278, 9 (*sim.* MON. Boetius p. 234, 67). [s.XV] GEORG. ANS. 2, 37. MON. Boetius p. 233, 32: Sume intervallum, quod est inter mesen et **lichanos** diatonicam **meson**, et eius mediam partem, et fac **lychanos meson** chromaticam.

lichanos proslambanomenon *Bezeichnung für den dritten Ton in einem (neu gebildeten) tetrachordum proslambanomenon (A-D) — term that designates the third pitch in a (newly formed) proslambanomenon tetrachord (A-D)* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 44, 7: Et, cum non habemus nomina propria chordarum tetrachordi huius sicut aliorum, fingantur ipsarum sic: vocetur acutissima proslambanomenos hypaton cum littera ·D· (*ms. et ed.*: G), secunda ab acutissima **lichanos proslambanomenon** cum littera ·C·, tertia ab acutissima sive proxima graviore paraproslambanomenos cum littera ·B· rotunda. Gravissima autem est proslambanomenos cum littera, quae est ·A·. IAC. LEOD. spec. 5, 44, 12 descr.

lichanos synemmenon *Bezeichnung für den dritten Ton im tetrachordum synemmenon (a-d) — term that designates the third pitch in the synemmenon tetrachord (a-d)* [syn.: paranete synemmenon] [s.VI] BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 20: Et (*sc. tetrachordum*) synemmenon est, quod post mesen ponitur, id est trite synemmenon; dehinc **lichanos synemmenon**, eadem in diatono diatonos synemmenon, in chromate vero vel diatonos synemmenon chromatrice vel **lichanos synemmenon** chromatrice, in enarmonio vero vel diatonos synemmenon enarmonios vel **lichanos synemmenon** enarmonios. Post has nete synemmenon (*inde* IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 8. IOH. HOTH. exc. p. 44). [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62: tertia ... **lichanos sinemenon** diatonos, si in tertio (*sc. tetracordo*). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 7: Decima chorda vocatur paranete synemmenon vel **lichanos synemmenon**. Haec autem chorda triplicatur, quia dicitur **lichanos** vel para-

nete <**synemmenon**> diatonos in genere diatonico, in chromatico vero paranete vel **lichanos synemmenon** chromatice, in enharmonio vero paranete vel **lichanos synemmenon** enharmonios (*mss.*; *ed.*: in enharmonio vero paranete vel lichanos synemmenon chromatice, in enharmonio vero paranete vel lichanos synemmenon enharmonios). GUILL. POD. 2, 11: decima paranete synemmenon vel **lycanos synemmenon**. *al.*

ligabilis -e ‚*ligierbar*‘, als *Ligatur* notierbar — ‚*ligatable*‘, capable of being notated as a *ligature* [*s.XIII*] FRANCO COL. 10, 1: Quot figurae simul **ligabiles** sint. Item sciendum, quod figura **ligabilis** non ligata vitiosa est, sed magis non **ligabilis** ligata (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 25, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 25, 6-7. MENS. Cum de p. 77. *sim.* ROB. HANDLO p. 140, 2. IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 20). FRANCO COL. 10, 3: plures longae adinvicem ligari non possunt nisi in binaria ligatura, quae est sine proprietate et cum perfectione. Nec adhuc in tali loco sunt vitiosae, si non ligentur eo, quod longa nusquam alibi cum longa **ligabilis** invenitur (*inde* IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 21). FRANCO COL. 10, 7: Breves autem **ligabiles** sunt in principio, medio et fine (*inde* MENS. Cum de p. 77). FRANCO COL. 10, 8: Ex hiis patet, quod modus quilibet acceptus sine littera **ligabilis** est excepto illo, qui procedit ex omnibus longis (*inde* IOH. HANB. sum. 19 p. 320, 24). FRANCO COL. 12, 7. WALT. ODINGT. 6, 10, 23. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 19, 12: Ex hoc patet doctorem hunc negare longam perfectam esse **ligabilem**, sed per se quaelibet debet poni. Quodsi simplex longa omni cum alia consimili immediate non est **ligabilis**, multo minus longa duplex vel triplex, perfecta vel imperfecta sic est **ligabilis**. IAC. LEOD. spec. 7, 25, 1-7. IAC. LEOD. spec. 7, 27, 6: hic doctor longam duplicem ponit esse **ligabilem** non solum in ligatura binaria (in qua solum permittunt antiqui, ut ligetur longa simplex), sed in ligatura triplici. [*s.XV*] PROSD. exp. 72, 11. PROSD. mens. p. 220b: Octava regula est ista, quod nulla maxima atque longa **ligabilis** est in medio ligature. FR. GAFUR. pract. 2, 5: **Ligabiles** notulae sunt quattuor: semibrevis, brevis, longa et maxima. Sicut enim notula simplex **ligabilis** potest ligari, ita et ligata seu coniuncta solvi potest atque disiungi.

ligatio -onis *f.* ‚*Ligierung*‘, *Verbindung (von Noten) in einer Ligatur* — ‚*ligating*‘, the binding (of notes) together within a *ligature* [*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 48, 23: Nota, quod differentia est dicendo cum littera et sine littera, quoniam sine littera fit **ligatio** punctorum iuxta duas vel tres vel quatuor etc. ... Cum littera vero quandoque fit **ligatio**, quandoque non. IOH. GROCH. 176. [*s.XIV*] PS.-MUR. motet. p. 75a: De figuris sive modis notularum et **ligatione**. [*s.XV*] PROSD. exp. 61, 26: nam in talibus figuris potest fieri punctuatio, **ligatio**, sincopatio, pausatio, diminutio, coloratio, taleatio, evacuatio atque colorum mutatio et signorum extrinsecorum positio. UGOL. URB. 3, 7-1, 7: Hoc enim clarum est, quia notae per ligaturam coniunctae aut ascendendo ligantur aut descendendo, aliter enim earum non potest fieri **ligatio**, non enim notae in unisono positae ad invicem colligantur, sed in tono vel semitono, diphtono, semidiphtono, diatesseron vel diapente et cetera ligari dicuntur. UGOL. URB. 3, 7-5, 22: Si vero nota, quae est brevis, sit secunda in ligatura ascendenti, tunc vel est ligata cum praecedenti aequali et sic brevis cum brevi vel cum praecedenti maiori se, et sic brevis cum longa vel cum maxima, aliter huiusmodi **ligatio** fieri non potest.

ligatura -ae *f.* I. *Ligatur* (aus mehreren Einzelnoten zusammengesetztes Notenzeichen) II. *Bezeichnung für eine ab-*

steigende Notengruppe (von Semibreven) III. *Bezeichnung für eine nicht oblique Ligatur* IV. *Bezeichnung für eine oblique Ligatur* V. *Befestigungspunkt einer Saite* VI. *Bund eines Saiteninstrumentes* — I. *ligature* (notational symbol that consists of two or more single notes joined together) II. *term that designates a group of notes (semibreves) that descends* III. *term for a ligature that is not oblique* IV. *term for an oblique ligature* V. *place where a string is fastened* VI. *fret of a stringed instrument*

I *Ligatur* (aus mehreren Einzelnoten zusammengesetztes Notenzeichen) — *ligature* (notational symbol that consists of two or more single notes joined together)

A Definition

[*s.XIII*] DISC. POS. VULG. p. 190, 9: **Ligatura** est plurium notarum invicem coniunctarum ligatio, quae quidem in unisono fieri non debet. FRANCO COL. 7, 2: **Ligatura** est coniunctio figurarum simplicium per tractus debitos ordinata (*inde* PS.-PETR. CRUC. 3, 1. MARCH. pom. 46, 1. MARCH. comp. 10, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 25, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 11. IOH. VETUL. 10, 3. FR. GAFUR. pract. 2, 5. *sim.* MARCH. pom. 49, 3). WALT. ODINGT. 6, 8, 2: **Ligatura** est plurium notarum contactus, ut, quia quidem cantus organici sunt sine littera, notis (?) coniunguntur propter brevitatem. [*s.XIV*] IOH. MUR. comp. 9, 3: Quid est **ligatura**? Coniunctio debita notularum secundum sub et supra (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 4). ROB. HANDLO p. 120, 22: **Ligatura** est congeries figurarum in notis rectis et obliquis apte formata (*sim.* ADAM FULD. 3, 11). ANON. Barcin. I p. 19: quociescumque due note in cantando attribuuntur uni sillabe vel plures, **ligature** vocantur, et hoc ideo, quia ad invicem colligantur. GOSCALC. 3, 7 p. 172, 20: **ligatura** est duarum vel plurium notularum simul tenencia. ANON. Kellner 3, 1: **Ligatura** est aggregatio figurarum ad invicem colligatarum (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337b). [*s.XV*] PROSD. exp. 64, 10: **ligatura** nichil aliud est quam alicue note adinvicem coniuncte vel ligate. PROSD. mens. p. 219a. PROSD. ital. I p. 241b (*sim.* PROSD. ital. II p. 60). IOH. TINCT. diff. 148: **Ligatura** est duarum aut plurium notarum ad invicem continua iunctura (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 8, 3). NICOL. BURT. 3, 3, 21 (*inde* DIFF. MUS. 52). ANON. Salisb. 3, 2: **ligatura** describitur sic: est praedictarum notarum ad invicem coniunctura secundum ascensum vel descensum earum in rectitudine vel obliquitate earum. GUILL. POD. 7, 28: **Ligatura** in proposito est duarum vel plurium notularum ascendendo vel descendendo simul se tenentium collectio. ANON. Couss. I p. 437a.

B Gebrauch — usage

1 allgemein — general

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 6, 3. IOH. GARL. mens. 6, 6: Et quaecumque sunt in eodem sono, non sunt ascendendo vel descendendo, ergo ex his non fit **ligatura** (*sim.* ANON. Couss. IV p. 47, 11). DISC. POS. VULG. p. 189, 28. ANON. Couss. VII 9, 12: omnis **ligatura** excedens tres ligatas debet reduci ad tres ligatas (*sim.* ANON. Couss. IV p. 48, 4). *al.* LAMBERTUS p. 273a. *al.* ANON. Emmeram. I p. 152, 45. *al.* FRANCO COL. 7, 15: Proprietas est nota primariae inventionis **ligaturae** a plana musica data in principio illius (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 3, 4. PS.-PETR. CRUC. U 3, 9. QUAT. PRINC. 4, 1, 12. IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 4. MENS. Cum de p. 76. PROSD. exp. 65, 45. UGOL. URB. 3, 7-2, 48. *ad loc.*: PROSD. exp. 65, 46. FR. GAFUR. pract. 2, 5). FRANCO COL. 8, 11: Sunt etiam quaedam coniuncturae simplicium et **ligaturarum**, quae partim participant **ligaturas** et partim simplices figuras. Quae nec **ligaturae** nec simplices figurae appellari possunt, ut hic patet: FRANCO COL. 8, 14: ordinationes simplicium figurarum et **ligaturarum**. *al.* PETR. PIC. 11, 2: Omnis **ligatura** plibilis est dupliciter, scilicet ascendendo et descendendo (*sim.*

PS.-PETR. CRUC. P 4, 3. PS.-PETR. CRUC. U 4, 4). *al.* TRAD. Garl. plan. V 220 app. crit.: [Sequitur de figuris et **ligaturis** cantus plani]. *ibid.*: TRAD. Garl. plan. V 220b: [<O>mnis cantus fit duobus modis, aut cum littera aut sine littera ... Si sine littera, tunc oportet, quod notetur per **ligaturas**]. PS.-PETR. CRUC. 3, tit. *al.* IOH. BALLOCE 2, 17-18. TRAD. Franc. I p. 12. TRAD. Franc. III 4a, 1. *al.* TRAD. Franc. V 41. *al.* ANON. Couss. IV p. 32, 10. MENS. Notularum p. 86. WALT. ODINGT. 6, 1, 3. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 44, 4 (*sim.* MARCH. pom. 46, 1). *al.* IOH. MUR. comp. 9, 1. *al.* ROB. HANDLO p. 120, 1. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 25, 6. *al.* IOH. MUR. lib. 8, 1. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 11. *al.* IOH. BOEN ars 1, 1, 10. *al.* IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 22: In **ligaturis** nunquam est plica nisi in fine. GOSCALC. 3, 7 p. 172, 20. IOH. VETUL. 48, 1. *al.* GUIDO FR. 1, 1. *al.* ANON. Mediol. 3, 10. *al.* MENS. Cum de p. 73: quid sit figura, quid simplex, quid composita vel **ligatura**, quod idem est in musica. *al.* ANON. Kellner 3, 4. *al.* ANON. Vratisl. p. 331b: aliqui cantus de modo perfecto sic cognoscuntur, ... quando in **ligatura** vel extra **ligaturam** brevis cum longa ordinatur (*sim.* MENS. Si ille p. 495, 17. ANON. Couss. XII 3, 15. ANON. Vipiten. 3, 7). *al.* MENS. Circa artem p. 529, 6. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 64, 11: Item notandum, quod **ligatura** ad hoc fuit inventa, ut clarius cognosceretur, quod note super unica sillaba cantari deberent. *al.* PROSD. mens. p. 216a. *al.* PROSD. ital. I p. 232b (*sim.* PROSD. ital. II p. 44). *al.* UGOL. URB. 3, 6-7, 12. *al.* GEORG. ANS. 3, 195. *al.* ANON. Couss. XII 14, 1. ANON. Monac. 2, 109. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 66. IOH. TINCT. not. 1, 8, 1. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 1. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Signabimus igitur longas littera l, semibreves vero signo s consignabimus, ut, cum postea in cantibus similes **ligaturas** reperimus, quae sint longae, quae vero semibreves, facile cognoscamus. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 10: **Ligatura** cum proprietate et perfectione, loquendo secundum veritatem, principaliter convenit musicae Gregoriana, quia omnis **ligatura** in musica Gregoriana vocatur in principio cum proprietate et in fine cum perfectione. *al.* IOH. HOTH. fig. II 3, 1. NICOL. BURT. 3, 3, 20. *al.* ADAM FULD. 3, 9. *al.* GUILL. POD. 5, 35: Etenim inter figuras quacunque **ligatura** iunctas, pausam cantando facere nulla patitur ratio. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Omnis insuper **ligatura**, quamquam multas complexa est notulas, unicam subtrahit syllabam pronuntiandam. *al.* ANT. LUCC. 10b, 1. *al.*

2 zur graphischen Form — with respect to graphic form [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 22: Figura descendendo dicitur esse illa, quando secundus punctus **ligaturae** inferior est primo. IOH. GARL. mens. 2, 34: Ascendendo dicitur esse, quando ultimus punctus **ligaturae** altior est paenultimo. ANON. Couss. VII 9, 4 (*sim.* ANON. Emmeram. I p. 120, 27). ANON. Emmeram. I p. 120, 28. FRANCO COL. 7, 3: **Ligaturarum** alia ascendens, alia descendens. Ascendens est illa, cuius secundus punctus altior est primo, ut hic: ♪ ... Descendens vero est, cuius primus punctus altior est secundo, ut hic: ♫ ... (*inde* PETR. PIC. 9, 2. PS.-PETR. CRUC. 3, 2. IOH. BALLOCE 2, 1. TRAD. Franc. I p. 8. TRAD. Franc. II 2, 1. TRAD. Franc. III 4a, 2. WALT. ODINGT. 6, 8, 3. MARCH. pom. 46, 2. MARCH. comp. 10, 3. IOH. MUR. lib. 8, 1. ANON. Barcin. I p. 19. QUAT. PRINC. 4, 1, 11. GOSCALC. 3, 7 p. 172, 20. IOH. PIPUDI p. 44. MENS. Cum de p. 76. PROSD. exp. 64, 2. PROSD. mens. p. 219a. PROSD. ital. I p. 242a. PROSD. ital. II p. 60. UGOL. URB. 3, 7-1, 2. IOH. TINCT. not. 1, 8, 4. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 1. FR. GAFUR. pract. 2, 5. *ad loc.*: PROSD. exp. 64, 8-9. UGOL. URB. 3, 7-1, 6 *sqq.* FR. GAFUR. pract. 2, 5). ANON. Couss. IV p. 47, 8. MENS. Notularum p. 83. [s.XIV] MARCH. pom. 49, 2: **ligatura** pro essentiali differentia habet ascensum et descensum. *al.* ANON. Paris. I

2, 1: Omnis **ligatura** aut est continua aut discreta. Et sciendum est, quod, quando duae notae in uno corpore formantur, tunc dicitur continua; si vero plures sibi invicem copulantur, dicitur discreta. IOH. MUR. comp. 9, 5: Partes **ligaturae** quot sunt? Duae et quandoque tres. Quae? Principium, medium et finis (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 8). ROB. HANDLO p. 134, 19: Obliquitas in medio **ligature** descendens semper est, non ascendens (*inde* IOH. HANB. sum. 19 p. 328, 15). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 72, 28: Quadratae etiam notulae, cum per se ponuntur communiter, etsi non semper, caudatae sunt cauda descendente non a sinistris, sed a dextris. Si vero vel ligentur ad invicem, et sit **ligatura** descendens in cantu plano, prima semper caudam habet descendente. Non sic est in cantu mensurato. IOH. HANB. sum. 19 p. 328, 13: **Ligature** obliquitatum sic formantur, ut patet: ♪. *al.* IOH. VETUL. 48, 2. ANON. Kellner 3, 34. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 3, 7-1, 6. *al.* ANON. Monac. 2, 111. IOH. HOTH. fig. I 4, 1: Duplex est **ligatura**, recta et pendens. **Ligatura** recta est, quando prima figura inferior secunda vel quando ultima quadrata est inferior penultima. **Ligatura** pendens est, quando prima figura est altior secunda vel ultima quadrata immediate altior penultima. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 21. ADAM FULD. 3, 11. GUILL. POD. 7, 28: Fit autem **ligatura** tum ex quadratis figuris tantum, tum ex quadratis et alpha. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. ANON. Couss. I p. 437 descr.

3 zur Wertbestimmung — with respect to mensural value
a mit Bezug auf die ganze Ligatur — with respect to the complete ligature

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 3, 6: Omnis **ligatura** per oppositum cum proprietate et perfecta ultima est longa, et omnes praecedentes ponuntur pro brevi, si sint ibi plures sive pauciores. LAMBERTUS p. 274a: Prima autem differentia huius divisionis tam supra litteram quam sine talis est, quod, quodcumque trinarum **ligatura** tam descendendo cum proprietate quam ascendendo sine proprietate reperta fuerit binaria **ligatura** sequente: (*sequitur exemplum*), prima longa est imperfecta, secunda recta brevis, tertia prime similis, si brevis eam sequatur; si autem longa, tunc tertia tria tempora donat. LAMBERTUS p. 275a: Sexta differentia tam supra litteram quam sine talis est, quod, quodcumque ternarie **ligature** tam ascendendo quam descendendo (*ed.*: ascendendo) cum proprietate non propria reperiuntur, ut hic: (*sequitur exemplum*), due prime semibrevisantur; ultima duo tempora donat, si brevis sequitur; si autem longa, tunc trino tempore mensurantur. *al.* ANON. Emmeram. I p. 132, 17. FRANCO COL. 7, 31: Intelligendum est etiam in **ligaturis** longas perfici et imperfici eo modo, quo in simplicibus fuit dictum, breves quoque rectas fieri et etiam alterari. FRANCO COL. 10, 2: plures longae adinvicem ligari non possunt nisi in binaria **ligatura**, quae est sine proprietate et cum perfectione (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 25, 4. IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 19). PETR. PIC. 12, 5: Et nota, quod in **ligaturis** longa, brevis et semibrevis, quantum est de valore, subiacent regulis simplicium figurarum. IOH. BALLOCE 4, 2-3. (?) MENS. Notandum quod 5a, 1: Brevium notarum binaria **ligatura** est duplex: quaedam est duorum temporum et valet unam longam, ut hic: ♪. Alia vero est unius temporis et valet unam brevem: ♫. MENS. Notandum quod 5a, 6: Ternaria **ligatura** brevium similiter est duplex: alia est trium temporum, alia quatuor temporum, et sic describitur cum tractu sursum: ♪. (*cf.* Ristory, Kurztraktat p. 164). *al.* WALT. ODINGT. 6, 10, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 47, 3. *al.* MARCH. comp. 10, 5: Sed quia a parte principii, medii sive finis **ligaturarum** sumuntur longe, breves et semibreves, idcirco, que **ligature** dicant longitudinem, brevitatem et semibrevitatem, videre oportet. MENS. Omnis nota in I 2, 5 (*sim.* MENS. Omnis nota in II

p. 165. NIC. WEYTS p. 262b). ANON. Paris. I 2, 3. IOH. MUR. comp. 9, 18. ROB. HANDLO p. 138, 21: Sciendum est etiam, quod brevis altera latet aliquando in **ligatura** rectarum brevium et in obliquitate. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 27, 6. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 14. IOH. BOEN ars 1, 2, 1: In **ligatura** omnes intrant preter minimam. IOH. BOEN ars 1, 4, 2: contrario modo scribitur semibrevis in **ligatura** et extra: nam extra **ligaturam** scribitur sine cauda, in **ligatura** vero ipsam habet. *al.* IOH. HANB. sum. 15 p. 288, 6. *al.* IOH. VETUL. 7, 1. GUIDO FR. 3b, 1. *al.* ANON. Mediol. 4, 1. MENS. Sciendum est 6, 6. ANON. Kellner 3, 2: triplices sunt note, que requiruntur ad **ligaturas**, scilicet longa, brevis et semibrevis (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337b). ANON. Vratisl. p. 339b: Simplex longa imperficitur a brevi et hoc dupliciter: vel a parte ante vel a parte post vel in **ligatura** vel extra **ligaturam** vel eius valore. MENS. Si ille p. 502, 23: Alteracio autem figurarum ... habet fieri ... in modo perfecto respectu brevium tam in **ligatura** quam extra secundum exigenciam valoris. *al.* MENS. Circa artem p. 523, 17: quandocumque in tempore perfecto due semibreves mediant inter duas breves, tunc secunda semibrevis alteratur et hoc in **ligatura** vel extra **ligaturam**. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 65, 49: antiqui in cantando cantum planum sive organicum et hoc binatim, dum **ligaturam** aliquam inveniebant, semper primam figuram ipsius **ligature** in valore brevis proferebant, alias vero figuras in ipsa **ligatura** sequentes sub minori valore quam sub valore brevis pronuntiabant. *al.* PROSD. mens. p. 220b: nulla maxima atque longa ligabilis est in medio **ligature** (*sim.* PROSD. ital. I p. 244a. PROSD. ital. II p. 63). *al.* UGOL. URB. 3, 7-8, 7. *al.* GEORG. ANS. 3, 198. ANON. Couss. XII 14, 8: sub una **ligatura** numquam potest esse tertia semibrevis (*sim.* ANON. Salisb. 3, 11). ANON. Couss. XII 14, 9: maxima ubicumque ponitur sive in **ligatura** sive extra **ligaturam**, semper maxima est (*sim.* ANON. Salisb. 3, 3). *al.* ANON. Monac. 3, 55. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 13, 3: Notabile quoddam de **ligatura** maxime. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 29. IOH. TINCT. alt. 1, 30: Septima generalis regula est, quod **ligatura** non facit alterationem. NICOL. BURT. 3, 3, 23. ADAM FULD. 3, 11. *al.* ANON. Salisb. 3, 1. *al.* GUILL. POD. 7, 29. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 5. ANON. Couss. I p. 437b.

b mit Bezug auf die erste Note der Ligatur — with respect to the first note of a ligature

α als Brevis — as breve: **ligatura cum proprietate, ligatura propria**

[s.XIII] FRANCO COL. 7, 17: Omnis **ligatura** descendens tractum habens a primo punctu descendente a parte sinistra cum proprietate dicitur ..., ut hic: ... Item omnis figura ascendens cum proprietate dicitur, si careat omni tractu, ut hic: ... (*inde* PETR. PIC. 10, 2. PS.-PETR. CRUC. 3, 6. IOH. MUR. comp. 9, 7. QUAT. PRINC. 4, 1, 13. MENS. Cum de p. 76). FRANCO COL. 7, 26: Omnis **ligatura** cum proprietate primam facit brevem. Item omnis sine longam (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 3, 9. PS.-PETR. CRUC. U 3, 12 (*ms.*: sine longa; *ed.*: secunda longa). IOH. MUR. comp. 9, 14. ROB. HANDLO p. 122, 10. IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 13. MENS. Cum de p. 77. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 19. IOH. HOTH. fig. I 4, 7. IOH. HOTH. fig. II 3, 7. *ad loc.*: PROSD. exp. 65, 39-41. UGOL. URB. 3, 7-2, 43). IOH. BALLOCE 2, 3: In **ligatura** ascendente quando primus caret omni tractu, brevis dicitur, ut hic: ... In **ligatura** vero descendente quando primus punctus tractum habet a parte sinistra descendente, brevis est, ut hic: ... *al.* TRAD. Franc. I p. 10 (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 7. TRAD. Franc. IV 3, 3. TRAD. Franc. V 43). TRAD. Franc. III 4a, 4-5. MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 8, 8. [s.XIV] MARCH. pom. 4, 4. *al.* MARCH. comp. 10, 6. MENS. Duplex p. 161. ANON. Paris. I 2, 5: Item omnis

ligatura descendens cum proprietate, prima brevis dicitur, ut hic: ... ... (*sim.* QUAT. PRINC. 4, 1, 15). ANON. Paris. II 5, 1. ROB. HANDLO p. 122, 15. *al.* ANON. Barcin. I p. 19. IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 6. *al.* IOH. VETUL. 7, 1. *al.* GUIDO FR. 3a, 8. *al.* ANON. Kellner 3, 13: omnis **ligatura** cum proprietate habet primam brevem (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337b: brevem (*ms. lectio incerta; ed.*: semibrevis). MENS. Si ille p. 492, 20). *al.* [s.XV] PROSD. exp. 65, 43: quandocumque prima nota alicuius **ligature** in cantu mensurato habet valorem brevis, tunc ipsa dicitur cum proprietate. *al.* PROSD. mens. p. 219b. PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). UGOL. URB. 3, 7-2, 37. *al.* GEORG. ANS. 3, 199. ANON. Couss. XII 14, 4. ANON. Monac. 2, 122. IOH. TINCT. not. 1, 10, 6. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 11. IOH. HOTH. fig. I 4, 4. IOH. HOTH. fig. II 3, 3. NICOL. BURT. 3, 3, 21. GUILL. POD. 7, 28. FR. GAFUR. pract. 2, 5. ANON. Couss. I p. 437a. *al.*

β als Longa — as long: **ligatura sine proprietate, ligatura cum inpropriate**

[s.XIII] FRANCO COL. 7, 26: Omnis **ligatura** cum proprietate primam facit brevem. Item omnis sine longam (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 3, 9. PS.-PETR. CRUC. U 3, 12 (*ms.*: ... sine longa; *ed.*: ... secunda longa). IOH. MUR. comp. 9, 14. ROB. HANDLO p. 126, 11. IOH. HANB. sum. 19 p. 324, 18. MENS. Cum de p. 77. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 19. IOH. HOTH. fig. I 4, 7. IOH. HOTH. fig. II 3, 7). IOH. BALLOCE 2, 5: Item omnis **ligatura** ascendens, quando primus punctus tractum habet a parte dextra descendente, longus dicitur, ut hic: (*sequitur exemplum*). Item in **ligatura** descendente, quando primus punctus caret omni tractu, longus dicitur, ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.* TRAD. Franc. I p. 10 (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 9. TRAD. Franc. IV 3, 6. TRAD. Franc. V 46). TRAD. Franc. III 4a, 6-7. MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 8, 10. [s.XIV] MARCH. pom. 47, 12. *al.* MARCH. comp. 10, 9. MENS. Duplex p. 162. MENS. Omnis nota in I 2, 1 (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165. NIC. WEYTS p. 262a). ANON. Paris. I 2, 4. ANON. Barcin. I p. 19. QUAT. PRINC. 4, 1, 15: in omni **ligatura** descendente sine proprietate prima dicitur longa, sive corpus fuerit obliquum vel quadratum. IOH. HANB. sum. 19 p. 324, 11: Omnis **ligatura**, cuius primus punctus altior est secundo, et primus punctus caret omni tractu, id est proprietate, dicitur longa. *al.* IOH. VETUL. 48, 8. *al.* GUIDO FR. 3a, 5. *al.* ANON. Mediol. 4, 8. *al.* MENS. Cum de p. 77. ANON. Kellner 3, 9 (*sim.* ANON. Vratisl. p. 338a. MENS. Si ille p. 493, 3). *al.* [s.XV] PROSD. exp. 72, 18: nullam posuerunt differentiam inter primas notas **ligature** descendentes, sive essent in quadro sive in obliquo corpore figurate, dummodo cauda carerent eo, quod voluerunt omnes illas valorem longe assumere debere. *al.* PROSD. mens. p. 216a. *al.* PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). UGOL. URB. 3, 7-3, 4. *al.* GEORG. ANS. 3, 200. ANON. Couss. XII 14, 2 (*sim.* ANON. Salisb. 3, 4). ANON. Monac. 2, 119: Omnis **ligatura** cum inpropriate habet primam notam longam. IOH. TINCT. not. 1, 10, 10. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 25. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 5. NICOL. BURT. 3, 3, 22. FR. GAFUR. pract. 2, 5. ANON. Couss. I p. 437b.

γ als Maxima — as maxima

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 138, 13: In ascendente vero **ligatura** longa duplex precedens ligatur cum brevi et cum se ipsa, ut patet hic: (*sequitur exemplum*). IOH. HANB. sum. 20 p. 334, 3: In **ligatura** descendente duplex longa cum longa ligari potest, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). *al.* [s.XV] PROSD. mens. p. 219b: quandocumque **ligatura** est ascendens et prima nota **ligature** habuerit caudam sive tractum a parte dextra descendente, tunc vel ipsa nota est quadrangula

non quadrata vel est quadrangula quadrata. Si est quadrangula non quadrata, assumit denominationem atque valorem maxime (*sim.* PROSD. ital. I p. 243a. PROSD. ital. II p. 62). *ibid.* *al.* PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). IOH. TINCT. not. 1, 13, 2: Advertendum autem est, quod in omni **ligatura**, in qua nota secundum ultimam regulam generalem de primis et ultimam de ultimis longa est, si ipsa in formam maximae dilatetur, maxima efficitur, ut hic: (*sequitur exemplum*). GUILL. POD. 7, 31. FR. GAFUR. pract. 2, 5: Maxima ... principii namque et mediis atque terminationibus **ligaturarum** noscitur convenire, ut hic: (*sequitur exemplum*).

c mit Bezug auf die ersten beiden Noten der Ligatur als Semibreven — with respect to the first two notes of a ligature as semibreves: **ligatura cum opposita proprietate** [*s.XIII*] FRANCO COL. 7, 21: Item omnis **ligatura** tam ascendens quam descendens, tractum gerens a primo puncto ascendentem cum opposita proprietate dicitur (*inde* PETR. PIC. 10, 7. PS.-PETR. CRUC. P 3, 8. PS.-PETR. CRUC. U 3, 11. IOH. MUR. comp. 9, 9. QUAT. PRINC. 4, 1, 13. IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 9). *al.* PS.-PETR. CRUC. P 3, 10: Omnis **ligaturae** cum opposita proprietate duae primae semibreves, omnis media brevis. IOH. BALLOCE 2, 14: Opposita proprietas est, quando in primo punctu **ligaturae** ascendentis vel descendens tractus ascendens invenitur (*sim.* TRAD. Franc. I p. 10. TRAD. Franc. II 2, 12. TRAD. Franc. III 4b, 2. TRAD. Franc. IV 3, 7. TRAD. Franc. V 47. ROB. HANDLO p. 130, 6). *al.* TRAD. Franc. III 4b, 2: primi duo puncti **ligature** propter illum tractum ascendentem semibreviari debent. MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 8, 12. [*s.XIV*] MARCH. pom. 29, 6. MENS. Duplex p. 162. MENS. Omnis nota in I 2, 3: quodcumque filum ascendens est in principio cuiuscumque **ligature**, semper sunt due semibreves, ut hic: (*sequitur exemplum*) (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165. NIC. WEYTS p. 262a). ANON. Paris. I 2, 7-8. ANON. Paris. II 5, 5. ROB. HANDLO p. 134, 1. IAC. LEOD. spec. 7, 27, 8. IOH. MUR. lib. 8, 6: In omni **ligatura** prima nota habens tractum a parte sinistra ascendentem cum opposita proprietate dicitur, et facit primas duas esse semibreves, ut hic: ▮ ▮ (*inde* GOSCALC. 3, 7 p. 174, 14. PROSD. exp. 68, 1. UGOL. URB. 3, 7-5, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 6. NICOL. BURT. 3, 3, 23. *ad loc.*: PROSD. exp. 68, 2-5. UGOL. URB. 3, 7-5, 2 *sqq.*). ANON. Barcin. I p. 19-20. QUAT. PRINC. 4, 1, 15-16. IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 12. IOH. VETUL. 49, 4. *al.* GUIDO FR. 3a, 7. ANON. Mediol. 4, 6: Nota, quod in **ligatura** non possunt ligari nisi due semibreves in principio ligature. *al.* MENS. Cum de p. 77. ANON. Kellner 3, 14 (*sim.* ANON. Vratisl. p. 338a. MENS. Si ille p. 493, 5. MENS. Circa artem p. 529, 19. ANON. Monac. 2, 124). MENS. Si ille p. 493, 4. *al.* [*s.XV*] PROSD. exp. 72, 15. PROSD. mens. p. 220a. *al.* PROSD. ital. I p. 242b: si prima nota **ligature** habeat caudam sive tractum a parte sinistra ascendentem, sive **ligatura** sit ascendens sive descendens, sive recta sive obliqua, tunc due prime note in **ligatura** efficiuntur semibreves (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). *al.* PROSD. ital. II p. 62. *al.* UGOL. URB. 3, 7-5, 16. *al.* ANON. Monac. 2, 129. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 10, 4. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. IOH. HOTH. fig. I 4, 8. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 5. ANON. Couss. I p. 437a. *al.*

d mit Bezug auf die letzte Note der Ligatur — with respect to the last note of a ligature

α als Longa — as long: **ligatura cum perfectione, ligatura perfecta**

[*s.XIII*] FRANCO COL. 7, 22: Omnis **ligatura** ultimum punctum recte gerens supra penultimum est perfecta, ut hic: ▮ ▮ ... vel sub penultimo (*inde* PETR. PIC. 10, 9). PS.-PETR. CRUC. P 3, 11: Omnis **ligaturae** gerentis recte ultimum punctum supra primum vel penultimum vel sub primo vel penul-

timo habentis quadratum, ultima longa est, ut hic: (*sequitur exemplum*) (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 3, 14: ... est longa et dicitur cum perfectione). *al.* IOH. BALLOCE 2, 9. *al.* TRAD. Franc. I p. 10. TRAD. Franc. II 2, 26: Quodcumque punctus quadratus descendens in fine **ligaturae** plicatur ascendendo vel descendendo, pro longa cantatur (*inde* ROB. HANDLO p. 152, 9). *al.* TRAD. Franc. III 4a, 8. *al.* TRAD. Franc. V 56 (*sim.* IOH. HANB. sum. 20 p. 332, 1). MENS. Notularum p. 83. *al.* WALT. ODINGT. 6, 8, 13. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 47, 12. MARCH. comp. 10, 15. MENS. Omnis nota in I 2, 4 (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165. NIC. WEYTS p. 262b). ANON. Paris. I 2, 10: omnes **ligaturae** diversis corporibus formatae descendentes habent ultimam longam, ut hic: ▮. *al.* ROB. HANDLO p. 136, 14. *al.* IOH. MUR. lib. 8, 7: In omni **ligatura** ultima descendens sub penultima in quadro posita cum perfectione dicitur, et est longa, ut hic: ▮ ▮ (*sim.* GOSCALC. 3, 7 p. 174, 19. ANON. La Page II p. 427. PROSD. exp. 69, 1. UGOL. URB. 3, 7-6, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 5. NICOL. BURT. 3, 3, 23. *ad loc.*: PROSD. exp. 69, 3-5. UGOL. URB. 3, 7-6, 4 *sqq.*). QUAT. PRINC. 4, 1, 18: si quadrata nota in fine **ligature** plicaretur aut ascendendo vel descendendo, per plicam longaretur eo, quod signum longe imponeretur. *al.* IOH. BOEN ars append. 2, 10. IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 7. *al.* IOH. VETUL. 48, 12. *al.* GUIDO FR. 3a, 9. *al.* ANON. Mediol. 4, 2. *al.* MENS. Cum de p. 77. ANON. Kellner 3, 21. ANON. Vratisl. p. 338a. MENS. Si ille p. 493, 8. [*s.XV*] PROSD. exp. 66, 28: dico, quod pro tanto in cantu mensurato notam habentem valorem longe in talibus **ligaturis** dicimus dici cum perfectione, id est cum modo finali ipsius cantus plani, quoniam sicut in cantu plano nota finalis sive nota complens ipsum cantum planum sub modo longo proferatur. *al.* UGOL. URB. 3, 7-6, 12. *al.* GEORG. ANS. 3, 203. *al.* ANON. Couss. XII 14, 3 (*sim.* ANON. Salisb. 3, 5). ANON. Monac. 2, 136. IOH. TINCT. not. 1, 12, 6. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 7. IOH. HOTH. fig. I 4, 4. *al.* IOH. HOTH. fig. II 3, 9. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 22 (*cf.* *Ioh. Mur. lib. 8, 10*). FR. GAFUR. pract. 2, 5.

β als Brevis — as breve: **ligatura sine perfectione, ligatura imperfecta**

[*s.XIII*] FRANCO COL. 7, 23: Imperfecta autem redditur **ligatura** duobus modis: primo, si ultimus punctus directus averso capite stat supra penultimum sine plica, ut hic: ▮ ...; secundo vero, si duo ultima puncta **ligaturae** in uno corpore obliquo ascendente commiscuntur, ut hic: ▮ ..., vel descendente, ut hic: ▮ ▮ (*inde* PETR. PIC. 10, 12). PS.-PETR. CRUC. P 3, 12: Omnis **ligaturae** obliquae gerentis ultimum punctum supra primum vel penultimum ... sub uno corpore cum penultimo habentis ultimum punctum, ultima brevis est (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 3, 15: ... est brevis et dicitur sine perfectione). IOH. BALLOCE 2, 12. *al.* TRAD. Franc. I p. 12. TRAD. Franc. II 2, 27: Quodcumque duae notae in uno corpore obliquo in fine **ligaturae** ascendentis vel descendentes inveniuntur plicatae, ultima pro brevi dicitur, ut hic patet: ▮ (*inde* ROB. HANDLO p. 152, 15). *al.* TRAD. Franc. III 4a, 10. *al.* TRAD. Franc. IV 3, 14. TRAD. Franc. V 53. *al.* MENS. Notularum p. 85. WALT. ODINGT. 6, 8, 17-18. [*s.XIV*] MARCH. pom. 47, 12. ROB. HANDLO p. 138, 2. IOH. MUR. lib. 8, 7: In omni **ligatura** ultima descendens ... et in obliquo corpore figurata sine perfectione dicitur, et est brevis, ut hic: ▮. ANON. Barcin. I p. 19. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 18: Et notandum, quod brevis in **ligaturis** semper plicari debet in corpore obliquo ad hoc, quod ultima brevietur. *al.* IOH. BOEN ars 1, 5, 10. IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 7. *al.* ANON. Mediol. 4, 4. MENS. Cum de p. 77. ANON. Kellner 3, 24. MENS. Si ille p. 493, 13. *al.* MENS. Circa artem p. 530, 5. *al.* [*s.XV*] PROSD. ital. I p. 243a (*sim.* PROSD. ital. II p. 62). *al.* PROSD. ital. II p.

63. UGOL. URB. 3, 7-6, 16. *al.* ANON. Couss. XII 14, 3 (*sim.* ANON. Salisb. 3, 5). *al.* ANON. Monac. 2, 140. IOH. TINCT. not. 1, 12, 6. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 17. IOH. HOTH. fig. II 3, 8. NICOL. BURT. 3, 3, 22 (*cf. Ioh. Mur. lib. 8, 10*). ANON. Salisb. 3, 8. FR. GAFUR. pract. 2, 5. ANON. Couss. I p. 437b.

γ *als Maxima — as maxima*

[*s.XIV*] ROB. HANDLO p. 138, 6: In **ligatura** descendente brevis cum longa duarum perfectionum ligari potest, sed non e converso, ut hic: ... In ascendente vero **ligatura** longa duplex precedens ligatur cum brevi et cum se ipsa, ut patet hic: . *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 27, 6: In **ligatura** binaria etiam cum una brevi ligat hic doctor longam duplicem, sic: . IOH. HANB. sum. 20 p. 334, 6: In **ligatura** ascendente duplex longa cum brevibus et semibrevibus ligari potest. *al.* [*s.XV*] PROSD. mens. p. 220a: in omni **ligatura** sive ascendente sive descendente ultima nota **ligature** descendens respectu penultime, si sit quadrangula non quadrata, assumit denominationem atque valorem maxime (*sim.* PROSD. ital. I p. 243b. PROSD. ital. II p. 62). *ibid.* *al.* PROSD. ital. I p. 243b (*sim.* PROSD. ital. II p. 62). IOH. TINCT. not. 1, 13, 2: Advertendum autem est, quod in omni **ligatura**, in qua nota secundum ultimam regulam generalem de primis et ultimam de ultimis longa est, si ipsa in formam maximae dilatetur, maxima efficitur, ut hic: . FR. GAFUR. pract. 2, 5: Maxima ... principii namque et mediis atque terminationibus **ligaturarum** noscitur convenire.

e *mit Bezug auf die mittleren Noten der Ligatur — with respect to the middle notes of a ligature*

α *als Brevis — as breve*

[*s.XIV*] MENS. Duplex p. 162: Omnes mediae breves sunt, nisi secunda totius **ligaturae** semibrevis sit. ANON. Paris. I 2, 9. ROB. HANDLO p. 134, 1: Ad cognoscendum **ligaturarum** mediales. Regula I. Franco: Omnes medie sunt breves (*cf. Franco Col. 7, 30*). ROB. HANDLO p. 134, 12: **Ligature** obliquitatum, quarum medie breves sunt, sic formantur: . IAC. LEOD. spec. 7, 27, 8. IOH. MUR. lib. 8, 11: In omni **ligatura** medie sunt breves (*inde* GOSCALC. 3, 7 p. 176, 6. PROSD. exp. 72, 1. UGOL. URB. 3, 7-9, 1. *ad loc.*: PROSD. exp. 72, 3. UGOL. URB. 3, 7-9, 7). ANON. Barcin. I p. 19. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 16. IOH. BOEN ars 1, 5, 8: In medio **ligature** potest brevis poni, et tunc non cognoscitur per habitum vel privationem caude, sed quia in medio **ligature** situata est. GUIDO FR. 3a, 8. [*s.XV*] PROSD. exp. 72, 10. PROSD. mens. p. 220b. UGOL. URB. 3, 7-9, 3. *al.* ANON. Monac. 2, 126: Sequitur de mediis notis in **ligaturis**. Omnis media brevis est excepta alteratione et inproprietate. IOH. TINCT. not. 1, 11, 1-2. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9. NICOL. BURT. 3, 3, 22. GUILL. POD. 7, 29. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 5. ANON. Couss. I p. 437b.

β *als Semibrevis — as semibreve*

[*s.XIV*] QUAT. PRINC. 4, 1, 16: A parte medii sciendum est, quod omnes medie figure in omni **ligatura** tam ascendendo quam descendendo dicuntur breves, nisi ... per oppositam proprietatem alique semibrevientur, ut hic: (*sequitur exemplum*). FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9.

γ *als Longa — as long*

[*s.XIV*] QUAT. PRINC. 4, 1, 16: A parte medii sciendum est, quod omnes medie figure in omni **ligatura** tam ascendendo quam descendendo dicuntur breves, nisi casu licet abusive per proprietatem alique longantur, ut hic: . [*s.XV*] PROSD. exp. 72, 10. UGOL. URB. 3, 7-9, 10: Sed quidam moderni viam scientiae ignorantes mediae notae in **ligatura** tractum descendente apponunt, qui ratione perfectionis eam efficit longam. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9: Octava regula est, quod in omni **ligatura** medie note ordinate et disposite sunt

breves ... dempta etiam nota simplex quadra cum tractu dextro descendente, que longa dicitur.

δ *als Maxima — as maxima*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 27, 7: In triplici vero **ligatura** ipsam (*sc. longam duplicem*) ponendo in medio duarum brevium modo, qui sequitur: . [*s.XV*] FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9: Octava regula est, quod in omni **ligatura** medie note ordinate et disposite sunt breves ... dempta autem lata et ampla deorsum pendens cum tractu dextro descendente, que dicitur maxima vel duplex longa. FR. GAFUR. pract. 2, 5: Maxima ... principii namque et mediis atque terminationibus **ligaturarum** noscitur convenire.

II *Bezeichnung für eine absteigende Notengruppe (von Semibreven) — term that designates a group of notes (semibreves) that descends*

[*s.XIII*] MENS. Notandum quod 5b, 2: Ternaria **ligatura** semibrevis est duplex: alia unius temporis, alia duorum; eius proprietates talis est: ... Sed videndum, ubi minor vel maior esse debeat in proprietate, et notandum, quod, quandocumque haec **ligatura** ternaria inter duas longas erit, evenit brevis et unius temporis erit ... Et e converso, si inter duas breves notas evenit, duorum temporum est et unam longam valebit ... Quaternaria **ligatura** semibrevis, sive stet cum brevibus aut cum longis, duorum temporum debet esse. ROB. HANDLO p. 168, 14.

III *Bezeichnung für eine nicht oblique (nicht abgeschrägte) Ligatur — term for a ligature that is not oblique [opp.: obliquitas]*

[*s.XIV*] ROB. HANDLO p. 122, 4: Obliquitatem vero distinguere oportet a **ligatura**, quando per se sola est. ROB. HANDLO p. 124, 2: Nulla nuda obliquitas per se **ligatura** dici debet. ... cum **ligatura** duo corpora ad minus requirat (*inde* IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 17). ROB. HANDLO p. 132, 7: Si tractus autem ascendens, qui causat oppositam proprietatem, fiat curtus, tunc in hac obliquitate sive **ligatura** maior semibrevis minorem precedit. ROB. HANDLO p. 142, 22: In fine siquidem cuiuslibet **ligature** vel obliquitatis, semibreves due vel tres vel quatuor deorsum vel sursum, vel partim deorsum vel partim sursum, coniungi possunt, si **ligature** vel obliquitates non plicantur. ROB. HANDLO p. 154, 10: Sciendum est, quod longa vel semilonga ligata in fine **ligature** vel obliquitatis habens tractum ascendente transit a vi plice in erectam longam, quando nota vel pausa sequens invenitur ibi, quo plica tendit. *al.*

IV *Bezeichnung für eine oblique (abgeschrägte) Ligatur — term for an oblique ligature [opp.: copula]*

[*s.XIV-XV*] ANON. Monac. II 149: In **ligaturis** autem de primis duabus datur eadem regula sicut de copulatis, sive ascendendo sive descendendo, sive cum cauda sive sine cauda, nisi quod in **ligatura** ultima nota valet nisi unum tempus, ubi in copula valet duo. ANON. Monac. II 152: Item aliquando copula cum omni **ligatura** ponitur; tunc quaelibet copula valet, sicut supra dictum est, similiter et quaelibet **ligatura**, ut hic: (*sequitur exemplum*). Item copula est, quando quaelibet nota ponitur sub uno corpore, ut hic: , **ligatura** autem, quando duae notae comprehenduntur sub uno corpore, ut hic: . *al.*

V *Befestigungspunkt einer Saite (beim Monochord) — place where a string is fastened (on a monochord)*

[*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 144: Cognoscuntur item sonitus rationem musicam servantes per instrumentum cordulae solius. Est vero, ut super ventrem capsule distendatur in longitudine cordula extremis alligata. Supponuntur quoque illi duo scanella apud fines **ligature**: unum ex dextro, alterum a sinistro, super quibus sedeant cordula. (?) BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 16: Sic ergo, quanto digitus superpositus magis appropinquat **ligaturae** chordae,

tanto sonus acutior erit, quoniam chorda brevior; et quanto magis ad locum, in quo torquetur (*sc. chorda*), appropinquat, tanto gravius sonat, quia longior chorda est. *ibid. al.*

VI Bund eines Saiteninstrumentes (Laute) — fret of a stringed instrument (lute)

[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <C>ithara est instrumentum musicum conveniens ceteris propter sonorum suorum subtilitatem, habens quinque choros cordarum semper duplatis (*ms. pro duplatis*) et novem **ligaturas** in collo facientes sonorum varietates digitorum tamen registracione. *cf. Howell, Paulus p. 28*

ligatura recta - ligatura obliqua *Bezeichnung für eine nicht-oblique bzw. oblique Ligatur — term for a regular ligature, or for an oblique ligature*

[*s.XIV*] IOH. MUR. comp. 9, 3: **Ligaturae** quot sunt? Duae. Quae? **Recta** et **obliqua**. **Recta** quae est? Bipartita est. Quomodo? Aut enim est ascendens, cum primus punctus inferior est secundo, vel descendens, cum altior est illo. (*inde FR. GAFUR. extr. 10, 6, 5*). IOH. MUR. comp. 9, 13: **Obliqua ligatura** quae est? Quae ex obliquis corporibus figuratur. [*s.XV*] PROSD. ital. I p. 242b (*sim. PROSD. ital. II p. 61*). *al.* IOH. TINCT. not. 1, 8, 7: Praeterea omnis **ligatura** aut est **recta** aut **obliqua**. **Ligatura recta** est, quando notae colligatae recte sunt protractae, ut hic: $\text{♩} \text{♩} \dots$ **Ligatura obliqua** (*ed.: oblique*) est, quando notae colligatae oblique sunt protractae, ut hic: $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$. ANT. LUCC. 10b, 11. *saepius*

ligo-are ‚*ligieren*‘, in einer *Ligatur* verbinden, als *Ligatur* notieren — to ‘*ligate*’, to bind together within a *ligature*, to notate as a *ligature*

1 allgemein — general

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 4: Inter figuras, quae sunt sine littera et cum littera, talis datur differentia, quoniam illae, quae sunt sine littera, debent, prout possunt, amplius ad invicem **ligari** (*inde LAMBERTUS p. 269b*). IOH. GARL. mens. 3, 1: Sequitur de regulis figurarum ad invicem **ligatarum** cum proprietate vel sine proprietate. IOH. GARL. mens. 6, 2: Alia regula, quod numquam ponatur simplex vel non **ligata**, ubi potest poni **ligata** vel composita (*inde ANON. Emmeram. 1 p. 134, 8*). IOH. GARL. mens. 6, 5: omnes voces, quae accipiuntur in eodem sono, non possunt **ligari** vel facere figuram compositam. *al.* DISC. POS. VULG. p. 190, 13: Quandocumque duae notae **ligantur** in discantu, prima est brevis, secunda longa, nisi prima grossior sit secunda, ut hic: $\text{♩} \text{♩}$. DISC. POS. VULG. p. 190, 18: Si vero quatuor (*sc. notae*) **ligatae** fuerint, omnes sunt breves. *al.* MENS. Sciendum 30. *al.* AMERUS 25, 1-2. ANON. Couss. VII 9, 3. *al.* PS.-DIETR. p. 6: Notarum compositarum quaedam habent duo puncta adinvicem **ligata**, quaedam plura. *ibid.*: Regula igitur est, quod duarum adinvicem **ligatarum** cum proprietate scriptarum $\text{♩} \text{♩}$ prima brevis est, altera longa. *ibid.*: Item tres **ligatae** possunt scribi sine proprietate. *ibid. al.* LAMBERTUS p. 273b. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 120, 44: Figurarum igitur quaedam **ligantur** cum proprietate, quaedam sine proprietate, quaedam per oppositum proprietatis (*sim. ANON. Couss. IV p. 45, 13*). *al.* FRANCO COL. 10, 1: figura ligabilis non **ligata** vitiosa est, sed magis non ligabilis **ligata** (*inde IAC. LEOD. spec. 7, 25, 2*). IAC. LEOD. spec. 7, 25, 6-7. MENS. Cum de p. 77. *sim. ROB. HANDLO p. 140, 2*. IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 20. IAC. LEOD. spec. 7, 25, 7). FRANCO COL. 10, 2: notandum, quod plures longae adinvicem **ligari** non possunt nisi in binaria ligatura, quae est sine proprietate et cum perfectione (*inde IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 18*). FRANCO COL. 10, 14: Quintus autem (*sc. modus*), quantum plus potest, **ligari** debet. *al.* HIER. MOR. 25 p. 182, 3: Haec autem (*sc. longa*) est duplex, scilicet

simplex et **ligata**. HIER. MOR. 25 p. 186, 4: cum per semiditonum vel ditonum distant **ligatae** vel solutae duae notae. *al.* PETR. PIC. 9, 1. *TRAD. Garl. plan. V 191*. PS.-PETR. CRUC. 4, tit. *TRAD. Franc. I p. 4*: Sciendum est, quod de **ligatis** et non **ligatis** simile est iudicium. Longa ante longam valet tria tempora *eqs. (sim. IOH. HANB. sum. 19 p. 320, 22. IOH. VETUL. 47, 11)*. *TRAD. Franc. II 2, 23*. MENS. Notandum quod 5a, 11. ANON. Couss. IV p. 48, 26: Cum littera vero quandoque fit ligatio, quandoque non. Sed in maiori parte plus distrahuntur (*sc. figurae*) quam **ligantur**. ANON. Couss. IV p. 51, 17: Primus modus ... sic ... figuratur: tres **ligatae** cum proprietate et perfectione, postmodum duae **ligatae** cum proprietate et perfectione, simili modo duae, duae, duae etc., quantum placuerit. *al.* MENS. Notularum p. 82. IOH. GROCH. 1, 177-178. WALT. ODINGT. 6, 10, 21: Quintus modus non **ligatur**, quia est ex omnibus longis; invenitur tamen aliquando **ligatus** in certis tenoribus, ubi non est difficultas. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 44, 4: de modo **ligandi** notae ad invicem sive de ligaturis (*sim. MARCH. pom. 46, 1*). *al.* MARCH. comp. 10, 1. MENS. Duplex p. 163: brevis ita potest alterari et imperfici in notis **ligatis** quam notis per se stantibus. *al.* *TRAD. Phil. II 6, 2*. ROB. HANDLO p. 130, 13: Recta semibrevis precedens cum obliquitate **ligari** potest ascendendo et descendendo. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 72, 28. *al.* MENS. Primo punctus p. 34. *al.* ANON. Barcin. I p. 19. QUAT. PRINC. 4, 2, 46. IOH. BOEN ars 1, 2, 13. *al.* VERS. Iam post 81. *al.* IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 24: talis figura dicitur minima. Et simplex est, quia **ligari** non potest. IOH. HANB. sum. 19 p. 320, 26: Omnes note, que super unam sillabam seu dictionem ponuntur, in sillabam **ligari** debent, si commodè possent. *al.* WILLELM. 3, 37. GOSCALC. 3, 7 p. 176, 10-11. PS.-THEODON. 4 p. 48. IOH. VETUL. 10, 2. *al.* MENS. Item notandum p. 415b. *TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 10*. GUIDO FR. 3a, 1. *al.* IOH. PIPUDI p. 44. PROP. MENS. senar. 6, 3. ANON. Mediol. 3, 5. *al.* MENS. Notularum non p. 141. *al.* ANON. Seay p. 40. *al.* MENS. Cum de p. 73: et dicuntur simplices (*sc. figurae*), quando non **ligantur**. *al.* [*s.XV*] THOM. WALS. 1, 2. *al.* PROSD. exp. 61, 61: similitudo de caudis inter notas adinvicem **ligatas** et notas abinvicem separatas nulla est. PROSD. exp. 70, 9: Nam ligamentum dicitur esse linea incipiens a nota et in notam terminata, cum qua due note adinvicem **ligantur**. Sed cauda sive tractus dicitur linea a nota incipiens et in nullam notam terminata nullas duas notas adinvicem **ligans**. *al.* PROSD. mens. p. 219b. *al.* PROSD. ital. I p. 242a: dupliciter possunt **ligari** alique figure ad invicem, scilicet recte et oblique (*sim. PROSD. ital. II p. 61*). *al.* PROSD. ital. II p. 63: semper secunda supradictarum **ligatarum** sumit alterationem. *al.* UGOL. URB. 3, 7-1, 7: non enim notae in unisono positae ad invicem colligantur, sed in tono vel semitono, diphtono, semidiphtono, diatesseron vel diapente et cetera **ligari** dicuntur. *al.* GEORG. ANS. 3, 193: Aliquando vero ita **ligantur** (*sc. figure*), ut non distinguantur inter earum corpora, sed magis unica nota videantur et aliquando coniunguntur bine, aliquando trine, aliquando quaterne, et quandoque pinguntur plene, et quandoque vacue. *al.* PETR. TALH. p. 22. *TRAD. Holl. I p. 184*: Quando vero incipitur in ‘g’ solreut per **ligatas** ascendendo ... Si quis tamen punctuatim ascendit. *TRAD. Holl. II 26 p. 69 (p. 439b)*. *al.* MENS. Item nota 2. ANON. Monac. 2, 2. *al.* ANON. Mell. 17, 20. IOH. TINCT. imp. 1, 3, 41. IOH. TINCT. not. 1, 14, 2. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 7. LAD. ZALK. B 53: surgit per dyapente in ‘d’ lasolre sub nota **ligata** et non punctatim. *ibid. al.* NICOL. BURT. 3, 3, 24. GUIL. MON. 2 p. 18. GUIL. POD. 5, 35. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 5: Minimam autem figuram musici nusquam **ligare** consueverunt. *al.* ANON. Couss. I p. 437a. ANT. LUCC. 10b, 27.

2 ausschließlich in einer nicht obliquen (nicht abgescrängten) Ligatur — exclusively within a ligature that is not oblique [opp.: obliquare]

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 106, 15: Quatuor semibreves divise sive coniuncte brevem valent unam, <quando inter longas et breves> vel inter breves et semibreves **ligatas** vel obliquas posite sunt. ROB. HANDLO p. 130, 17: Plures semibreves quam due nunquam **ligantur** vel obliquantur. al. IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 12. al. cf. ligatura III col. 334, 26

3 ausschließlich in einer obliquen (abgescrängten) Ligatur — exclusively within a ligature that is oblique [opp.: copulare] [s.XIV-XV] ANON. Monac. II 140: aliquae notae ponuntur copulative, aliquae ad invicem **ligantur**. ANON. Monac. II 155: duae notae ponuntur ad invicem **ligatae** sive copulatae. cf. ligatura IV col. 334, 45
v. copula ligata - copula non ligata (separata); figura simplex (non ligata) - figura ligata

ligula -ae f. ‚Zunge‘ (Bezeichnung für den vorderen, abgescrängten Teil des Kerns einer Orgelpfeife) — ‘tongue’ (term for the forward, slanted part of the languid of an organ pipe) FIST. Primam fist. II 17a p. 124: Si autem organico tria alphabeta vel amplius facere libuerit ipso modo, quo secundum in primo mensuravit, tertium in secundo mensurare habebit, et sic per cetera. Hoc autem diligenter intendat, ut a summo fistulae in **ligulam** plectri mensuret, et a plectro, quod superest, non nimis longum faciat angusto quidem foramine.

limes -itis m. 1. Grenze, Grenzton (eines Tonbereichs) 2. Tonbereich 3. Tonstufe — 1. boundary or limit of a tonal range, tone that delimits a range (of pitches) 2. tonal range 3. degree (within a set of pitches)

1 Grenze, Grenzton (eines Tonbereichs) — boundary or limit of a tonal range, tone that delimits a range (of pitches)
a allgemein — general

[s.XI] MUS. ENCH. 18, 1: quoniam praedicti **limitis** oppositione brevi diastemate coartatur et non nisi in tribus vel quatuor sonis organalis vox spacium habet, idcirco secundum particularum positionem et loca mutat. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 799. IOH. BOEN mus. 4, 13: nichil ultra octavam, id est duplam proportionem, existit, quin ad aliquid infra eius **limes** relatum cum eo ydemptitatem quodammodo procreet, ut quidquid de decima, quantum presentem tangit materiam, possumus dicere, hoc idem de tertia, ad quam decima est dupla, quod de duodecima, hoc de quinta eqs. al. [s.XV] IOH. HOTH. dial. p. 65. ADAM FULD. 2, 1.

b bezogen auf den Ambitus einer Kirchentonart — with respect to the ambitus of a mode

[s.IX-X] ALIA MUS. 136 p. 198: In responsoriis namque nocturnis vel diurnis seu quibuslibet ecclesiasticis cantilenis ipsae plagae horum sonorum **limes** ad placidum transcendunt ac species diapason, quas a graviore parte inchoaverant, prout libuerit, percurrunt (inde ANON. Bernh. 2, 82). ALIA MUS. 140 p. 200: Unde fit, ut dorus ab ·o· descendat in ·e· aut ascendat in ·cc· hosque superius vel inferius habet **limes** (inde ANON. Bernh. 2, 86). [s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Sed quia nomina et finales eorum (sc. modorum) diximus, intensionis et remissionis **limes** aperiamus] (inde PS.-BERNO mon. 9, 6. ANON. Wolf p. 208. THOM. BAD. p. 92). PS.-BERNO mon. 10, 3: Si autem susum vel iusum hos **limes** (sc. tonorum) excedant, nemo contendat, quod emendari non debeant (inde FRUT. brev. 7 p. 57). PS.-GUIDO arithm. p. 58b: Graves et superiores subiugalia finales et excellentes **limes** sunt authenticorum. FRUT. brev. 8 p. 62: Sed recolat musicus cantum suum intra praescriptos **limes** esse cohibendum. al. [s.XIII] MUS. MAN. 50, 21: Sextus autem tonus ... debitos na-

turae suae **limes** non excedat, quintam saepius tangere solet <et> in ea pausare. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 3, 38: talis cantus irregularis a musicis iudicatur tamquam latitudinem sui toni et ipsius regulares terminos **limes**que transcendens. al. IAC. LEOD. spec. 6, 105, 3. QUAT. PRINC. 3, 26: Predictae igitur litere recte dicuntur finales, nam per eas et in eis omnis cantus habet terminari, et elevaciones et deposiciones suas ad certas **limes** habent deducere. al. [s.XV] GOB. PERS. p. 189b. FR. GAFUR. pract. 1, 7: ut protus dorus atque hypodorus **limes** observaret et terminos. al.

2 Tonbereich — tonal range

a allgemein — general

[s.XI] TON. Aug. p. 87. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 804: claves ... per tres **limes** distinguuntur. Primus **limes** continet has claves ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·, et hee graves dicuntur, quia sono gravi et respectu aliarum obtuso utuntur. Secundus **limes** etiam continet ·a·b·c·d·e·f·g·, et hee dicuntur acute, quia sono acutum respectu premissarum reddere consueverunt. **Limes** tertius continet has claves ·ā·ḃ·ḥ·ḏ·, et dicuntur peracute, quia sunt acutiores acutis. QUAT. PRINC. 3, 35: De **limitibus** principiorum plagalium et auctentorum in genere. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 104, 10: Aliquando ab ipso ·A· versus incipiens ad ·C· secundum ascendit terminum sui communis **limitis** transcendens, non servans ordinem communium versuum. ANON. Carthus. pract. 16, 30. ADAM FULD. 1, 1: Musica regulata vera est, quae recto tramite procedit per claves sine vocum transpositione **limes** suo contenta.

b als Ambitus einer Kirchentonart — as ambitus of a mode

[s.XI] BERNO ep. 16: unusquisque eorum (sc. tonorum principalium) a suo finali incipiens novenarium **limitem** licenter ascendendo contingit, descendendo in sibi vicinum, aliquando usque ad tertium sonum pervenit. MOD. Protus finit p. 108: Plagis deuteri remittitur in parypate ipaton, sed ascendit ad paramese. **Limitem** chordarum septem non transgreditur. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96: ·D·d· quartum (sc. plagalem) certo sub **limite** claudunt (inde IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2. TRAD. Holl. III 7 p. 49: ·D· octavum ... TRAD. Holl. VI 43, 16). [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 51: Mediaque debent habere toni certa, ut duo in uno convenientes finali ab ipso nec ascendendo nec descendendo certis currentes **limitibus** ab invicem differant, quod et antiqui ascensionem tonorum et descensionem vocabant. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38. al. ANON. Carthus. nat. 7 tit.: Sequitur alia doctrina data per modernos ad perfectius sciendum distinguere de **limitibus** octo tonorum.

3 Tonstufe — degree (within a set of pitches)

a allgemein — general

[s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 5: litera est clavis vocem vel voces per **limes** indicans et proprietatem aperiens. IOH. OLOM. 2 p. 7: Series igitur manualis est viginti **limitum** litteris, vocibus et proprietatibus distinctorum legiptima comprehensio. **Limes** vero est lineae vel spatii via ordinata literae et vocis seu vocum contentiva. Ex quo habetur, quod **limitum** alius est in linea, alius est in spatio. IOH. OLOM. 5 p. 17: multoties ingressum b mollis in **limite** ·b·fa·ḥ·mi consignat colore viridi aut lazureo. IOH. OLOM. 6 p. 18: In quolibet vero **limite**, in quo sub una litera duae vel tres voces sunt divisae, fieri potest mutatio. IOH. OLOM. 7 p. 32: Semiditonus est modus, per quem ascenditur vel descenditur a voce **limitis** ad vocem tertii sede semitonii subinclusa. eqs. al.

b als regulärer Bestandteil des Tonsystems — as a regular constituent part of the tonal system

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 16, 26: Alii ponunt my per ·ḡ· durum in ·F·faut in linea, cuius deductio incipit in ·D·solre et finit in ·b·fa·ḡ·mi in spacio et est prima positio antiquorum. Et cantatur ista deductio per ḡ durum propter signum super-
veniens extra suos **limes**. al.

limma -atis *n.* (λεῖμμα) *I. Halbtón II. Bezeichnung für ein unbestimmtes, kleines Intervall III. Bezeichnung für das kleinere Intervall eines Tetrachords im genus enharmonicum (1/4 eines Ganztons) und im genus chromaticum (molle) (1/3 eines Ganztons) IV. Bezeichnung für ein Intervall, das zwei Fünftel eines Ganztons enthält — I. semitone II. term for a small interval of indeterminate size III. term that designates the smaller interval of a tetrachord in the genus enharmonicum (1/4 of a tone), and in the genus chromaticum (molle) (1/3 of a tone) IV. term for an interval that contains two fifths of a tone*

I Halbtón — semitone

1 kleiner Halbtón — minor semitone

a allgemein — general

[s.IV] CALC. 45. MACROB. 2, 1, 23: Plato semitonium λεῖμμα vocitavit (*inde* REG. PRUM. 9, 22. MUS. MAN. 30, 10. PS.-MUR. interv. p. 309a). MACROB. 2, 2, 20: Ait enim Plato, ut supra rettulimus, auctorem animae Deum post numerorum inter se imparium contextionem hemioliis, epitritis et epogdois et **limmate** hiantia intervalla supplesse (*inde* COMM. Boeth. II p. 30, 8). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 30, 74: **limna**, i. semitonium minus. GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 277: **lima** minus est toni medietate. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 5-6. REMIG. AUT. 11, 7: **limmata**: id est semitonia. **Limma** Grece **semitonium**, cuius media pars diesis dicitur (*sim.* REG. PRUM. 5, 33). MUS. ENCH. 9, 17: Semitonium non plenum toni intervallum. Idem interdum **limma** vel diesis dicitur (*sim.* INCH. UCHUB. 17. *inde* HIER. MOR. 14 p. 59, 9). SCOL. ENCH. 1, 129: **Limmata** ergo haec non plena spacia vocari solent, et per ea interdum vel modus a modo transferitur vel per eadem restituitur, sicut in cantibus satis observari poterit. SCOL. ENCH. 1, 134: **limmata** interdum de industria cantibus inseruntur. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 37 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 103). (?) BERNO prol. 9, 36. TRAD. Hermann. I p. 108: s **limma**, tonus t. HERMANN. vers. p. 150: Nunc prope consimilem discernit **limma** canorem (*inde* FRUT. brev. 10 p. 69. ANON. Wolf p. 195. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. I p. 173). OLIVA 83. WILLEH. HIRS. 42 (c. 41), 24. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60. FRUT. brev. 4 p. 45. *al.* ANON. Wolf p. 219. *al.* THEOG. METT. 32, interp. 3 (p. 193a) (*inde* UDALSC. 21. TON. Baumg. 2, 2, cf. Rausch, Zisterzienser-Tonar p. 303). *al.* IOH. COTT. mus. 8, 8 (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 65). [s.XII] UDALSC. 28. *al.* TON. Gratianop. p. 47. (?) TON. Baumg. 3, 2. *al.* VERS. Est planetarum 9. *al.* [s.XIII] HIER. MOR. 15 p. 68, 10 (cf. Boeth. mus. 1, 16 p. 203, 7). ENGELB. ADM. 2, 21, 2: minus semitonium est vere semitonium et est minor pars toni quam dimidia ... et vocabatur apud antiquos **limma** vel dyesis. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 194. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26: quando $\cdot c \cdot \flat \cdot$ sequitur in cantu, **limma** vocatur. *al.* QUAT. PRINC. 2, 19. PS.-MUR. interv. p. 310a: diesis, **limma**, cisma (*ms.; ed.: asma*) vel semitonium minus, quod idem est. IOH. BOEN ars 2, 21, 14: Dyesis medietas est **limmatis**, id est semitonii minoris. IOH. BOEN mus. 2, 29. *al.* VERS. Iam post 66. *al.* HEINR. EGER 3 p. 41: Semitonium ergo, quod **limma** a Platone vocatur, quia non est plenus tonus, est immediata declinatio ab unisono in tonum imperfectum et potest dici distantia illa una secunda, quia in secundam clavem declinat; et fit uno tantum modo, scilicet a mi in fa et e converso. COMM. Boeth. II p. 78, 11. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 13, tit. *al.* IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 350, 10 (*sim.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 10). *al.* GOB. PERS. p. 185b. ANON. Gemnic. 2, 2, 9. GEORG. ANS. 1, 138. *al.* TRAD. Holl. I p. 174: a semitonio, quod **lima** (*ms.; ed.: luna*) Pitagoras appellare (*ms. et ed.: appellari*) solitus est. TRAD. Holl. III 5 p. 34. FR. GAFUR. op. 4, 3 (*sim.* FR. GAFUR.

theor. 4, 3, 3). IOH. HOTH. exc. p. 38. (?) *al.* ADAM FULD. 2, 6. GUILL. POD. ench. 5 p. 367. GUILL. POD. 3, 29: semitonium tamen minus ideo **lima** appellatur, quoniam per illud totam blandimur limamusque musicam. *ibid.* *al.*

b als Zahlenverhältnis — as numerical ratio

[s.IV] CALC. 45: hemitonium sive **limma** dixit (*sc. Pythagoras*) hanc habere rationem, quam habent inter se numeri comparati, id est ducentorum quinquaginta sex summa adversum summam ducentorum quadraginta trium. [s.IX] SCOL. ENCH. 3 descr. 4. [s.XIII] HIER. MOR. 17 p. 122, 11: Semitonium minus, quod **lima** dicitur, est in minimis numeris CCXLIII et CCLVI. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 108, 8. IOH. HOTH. exc. p. 20. *al.*

c als Teil größerer Intervalle — as part of larger intervals

[s.IV] CALC. 47: diatessaron non ex solis duobus tonis constat, sed ex hemitonio, quod veteres **limma** appellabant. [s.VI] BOETH. mus. 2, 28 p. 260, 24: Videntur enim semitonia nuncupata, non quod vere tonorum sint medietates, sed quod sint non integri toni, huiusque spatii, quod nunc quidem semitonium nuncupamus, apud antiquiores autem **limma** vel diesis vocabatur, hic modus est. Cum enim ex sesquiertia proportionis, quae diatessaron est, duae sesquioctavae habitudines, quae toni sunt, auferuntur, relinquatur spatium, quod semitonium nuncupatur (*inde* HIER. MOR. 17 p. 116, 25. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 14. IOH. HOTH. exc. p. 51. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 2, 28, 7). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 220: Probat, quod partium toni altera est maior medietate, s. apotome; altera autem minor, i. **lima**. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 415. [s.XI] HERMANN. expl. p. 149b: S semitonii distantiam signat ... Delta diapente consonantiam discriminat. Delta cum S bina cum tritono **limmata** docet. Delta cum T quaternos cum **limmate** tonos (*inde* FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196). TRAD. Hermann. I p. 108. TRAD. Hermann. II 4. *al.* HERMANN. vers. p. 150 (*inde* FRUT. brev. 10 p. 69. ANON. Wolf p. 195. ANON. Lovan. 490a. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. I p. 174. TRAD. Holl. IV 28). OLIVA 78: cum toni divisio in duo semitonia non equalia sit, constat veraque ratione colligitur unum eorum (*sc. semitoniorum*) maius, alterum minus esse, quorum minus **lima**, maius apotome nominatum ab antiquis artium scriptoribus. FRUT. brev. 10 p. 66. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 26: unusquisque tonus per **limma** et **limma** et comma dividitur ... apotome vero in **limma** et comma dividitur. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. *al.* IOH. BOEN mus. 2, 59. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 87. IOH. HOTH. exc. p. 53. GUILL. POD. 3, 37: coma est spacium, quo maius est apothome sive semitonium maius diesi vel **lymate** seu semitonio minori. *al.*

2 unspezifisch — unspecific

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 10, 22: emitonia, quae etiam **limmata** nominantur. REMIG. AUT. 23, 18. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 104, 6: Secunda autem coniunctio ptonorum semitonium est, quam auctores vocaverunt semitonium, emitonium, apotome, comma, sima, **lima** et diesin. PROSD. spec. 2, 22 p. 214, 8: antiqui, qui fuerunt multum ante ipsum (*sc. Boetium*), quodlibet semitonium dyesim sive **lima** appellarunt. *al.*

[3 irrätümlich: großer Halbtón — erroneously: major semitone]

[s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 352, 4: Auctores nuncupaverunt maius semitonium semitonium, emitonium, apotome, comma, sima, **lima** et diesin; minus vero tantum semitonium et diesin (*sim.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 15).

II Bezeichnung für ein unbestimmtes, kleines Intervall — term for a small interval of indeterminate size

[s.V] MART. CAP. 1, 11: At media ratis per annexa succentibus duplis ac sesquialteris nec non etiam sesquiteritiis,

<sesquioctavis> etiam sine discretione iuncturis, licet inter-
venirent **limmata**, concinebant (*inde* IOH. SCOT. annot. 10,
22). FULGENT. 3, 9 p. 74, 16: Prima ergo est viva vox ...;
potest enim et **limmata** subrigere et parallelos concordare
et distonias mollire et ptingos iugare et ornare quilismata.
Sequitur secunda cithara ... **limmata** enim facta non erigit.
[s.XI] ANON. Prag. 201: Si enim nullum esset semitonium,
sola ubique inveniretur dimensio epogdoicorum **limmatum**,
nulla umquam proportio redderetur superparticularium. (?)

III *Bezeichnung für das kleinere Intervall eines Tetra-*
chords im genus enharmonicum ($\frac{1}{4}$ eines Ganztons) und im
genus chromaticum (molle) ($\frac{1}{3}$ eines Ganztons) — term that
designates the smaller interval of a tetrachord in the genus
enharmonicum ($\frac{1}{4}$ of a tone), and in the genus chromaticum
(molle) ($\frac{1}{3}$ of a tone)

[s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 37: Diesis vero est sonus semitonio
minor, quae **limma** vocatur. Quae in enarmonio dividit quar-
tas partes toni et dicitur tetramoria, in chromatico tertias, et
dicitur tritemoria (*sim.* ANON. Bernh. 2, 103). *al.*

IV *Bezeichnung für ein Intervall, das zwei Fünftel eines*
Ganztons enthält — term for an interval that contains two
fifths of a tone

[s.XIV] MARCH. luc. 2, 5, 25: quelibet quinta pars (*sc. toni*)
vocatur dyesis, quasi decisio seu divisio summa; hec est maior
divisio, quae possit in tono cantabili reperiri. Due autem simul
iuncte ex istis quinque componunt semitonium enarmonicum,
quod minus est, quod a Platone vocatum est **lima** continens
duas dyeses (*inde* BONAV. BRUX. 24, 78). *al.* [s.XV] IOH.
TINCT. diff. 223: Semitonium maius est illud, quod ex tribus
diesibus constat ... Semitonium minus est illud, quod ex duo-
bus diacismatibus tantummodo constat, ut de mi in ·a·lamire
usque ad fa in ·b·fa·h·mi, quod a Platone **lima**, ab aliis semi-
tonium enarmonicum appellatur. *al.*

[lina] *ex errore ed. pro lira*: IAC. THEAT. 34.

linea -ae f. 1. *Notenlinie* 2. *Liniensystem, Notenzeile* 3.
Melodielinie — 1. *staff line* 2. *stave* 3. *melodic contour*

1 *Notenlinie* — *staff line*

a in einem System, in dem die Tonstufen abwechselnd
einer Linie und einem Zwischenraum zugeordnet werden —
within a system in which each tonal degree is assigned in turn
to a line or to a space

[s.XI] GUIDO prol. 45: Ita igitur disponuntur voces, ut unus-
quisque sonus, quantumlibet in cantu repetatur, in uno sem-
per et suo ordine inveniat. Quos ordines, ut melius possis
discernere, spissae ducuntur **lineae**, et quidam ordines vocum
in ipsis fiunt **lineis**, quidam vero inter **lineas** in medio in-
tervallo et spatio **linearum**. Quanticumque ergo soni in una
linea vel in uno sunt spatio, omnes similiter sonant. Ut au-
tem et illud intelligas, quantae **lineae** vel spatia unum ha-
bent sonum, quibusdam **lineis** vel spatiis quaedam litterae de
monochordo praefiguntur, atque etiam colores superducuntur.
GUIDO prol. 49: sicut **linea** unitatem sonorum, ita per omnia
littera vel color unitatem significat **linearum** ac per hoc etiam
sonorum. *al.* GUIDO reg. 178: inter duas **lineas** / vox interpo-
natur una (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 73, 28). GUIDO reg. 182:
Ut proprietates sonorum discernatur clarius, / quasdam **lineas**
signamus variis coloribus, / ut quo loco quis sit sonus, mox
discernat oculus (*inde* ORG. Mediol. rhythm. 31. IAC. LEOD.
spec. 6, 73, 30). *al.* IOH. COTT. mus. 5, 12: Cum enim ·Γ·
ponatur in **linea**, ·G· erit in spatio. Item, cum ·A· capitale sit
in spatio, ·a· minutum erit in **linea**, et ita est de ceteris. *al.*
[s.XII] GUIDO AUG. 38: Que enim superacutarum **lineam**
tenet, in acutis est in spatio et e converso. *al.* ANON. Cist. I
50 p. 28. *al.* ANON. La Fage I 2, 1. *al.* THEINR. DOV. 3, 16 p.

306, 2. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 26, 4: sicut clavis illius rei, cui
deputatur ingressum, pandit, sic litterae **lineis** praefixae to-
tius lineae subsequentis manifestam tribuunt notitiam. MUS.
MAN. 28, 18: raro contingit, ut ad numerum decem vocum
cantus perveniat, multo vero rarius, ut hoc in eademque linea
fiat, potest utique, si hoc evenit, clavis in vicinam sibi **li-**
neam breviter transmigrare vel etiam in eadem **linea** vel alia
clavis altera subrogari. MUS. MAN. 28, 19: [melius et con-
formius foret **lineam** superaddere quam clavem transponere].
al. METROL. 40 p. 72: Ubicumque invenitur in aliqua **linea**,
id est regula, talis figura D, ipsa tota **linea** erit ·D·solre. Et
si sequatur in ipsa **linea** talis figura F vel talis f, tunc dein-
ceps non erit ·D·solre **linea** praedicta, sed ·F·faut. *al.* IOH.
GARL. mens. 8, 6: Finis punctorum dicitur, ut tractus respicit
longitudinem secundum quantitatem omnium spatiorum et **li-**
nearum. TON. Praed. 66: In antiphonariis et gradualibus et
aliis libris fiant note quadrate cum quatuor **lineis** debito modo
distantibus, ne nota hinc inde comprimitur ab eis. AMERUS
1, 22. ELIAS SAL. 28 p. 55a: Nam cantus sine competentibus
lineis non potest bene ordinari neque poni aequis gradibus in
libro. *ibid.*: Et est notandum, quod tota palma non potest
se extendere nisi ad decem **lineas** ... Prima **linea** in gamma
·Γ·, ·A· per medium, ·B· per **lineam** eqs. ELIAS SAL. 28
p. 55b: Quare in cantu, qui ascendit quinque vel sex **lineas**,
omnes non ponuntur in libro? Respondeo: omittitur fortassis
propter avaritiam pergameni vel desidiam notatoris ... Sed hoc
non obstante, scilicet appositione clavium, propter defectum
linearum a plerisque etiam provecis cantus et ipsi turbantur
et remanent confusi. *al.* ANON. Couss. VII 11, 2. PS.-DIETR.
p. 7. LAMBERTUS p. 255a: Unde **linea** et spatium nihil aliud
est quam paritas et imparitas. Unde, quod dicitur in **linea**, di-
citur imparitas, et illud, quod dicitur in spatio, dicitur paritas.
... Unde sequitur per numerum naturalem, quod, si primum sit
in **linea**, semper reliquum erit in spatio (*inde* TRAD. Lamb.
2, 2b, 2. TRAD. Garl. plan. I 145. TRAD. Garl. plan. III 129.
TRAD. Garl. plan. IV 61. QUAT. PRINC. 3, 7. *sim.* IAC. LEOD.
spec. 6, 61, 13). LAMBERTUS p. 257b: Ubicumque enim due
voces a **linea** in spatio continuantur vel converso, id est to-
nus, preterquam in semitonio (*inde* QUAT. PRINC. 3, 14). *al.*
TRAD. Lamb. 2, 1, 1. *al.* ANON. Emmeram. 3 p. 248, 41. *al.*
FRANCO COL. 9, 12: prima (*sc. pausa*), quae perfecta dicitur,
quatuor tangens **lineas** tria spatia comprehendit eo, quod tri-
bus temporibus mensuratur (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 39). *al.*
HIER. MOR. 11 p. 48, 12: Unde et XI claves sunt in **linea**, et
similiter XI sunt in spatio. *al.* TRAD. Garl. plan. I 165 (*sim.*
TRAD. Garl. plan. II 82. TRAD. Garl. plan. IV 92). *al.* TRAD.
Garl. plan. III 129. TRAD. Garl. plan. V 66: Gammaut
in regula vel in **linea** habet unam clavem et unam vocem.
TRAD. Garl. plan. V 79: in cantu plano vel ecclesiastico tan-
tum quatuor **lineas** protrahimus. *al.* ANON. Couss. IV p. 60,
17: Sed in fine lineae quatuor **linearum** ponebant unum (*sc.*
signum), ut in cantu plano, propter cognitionem primi puncti
alterius lineae quatuor **linearum**. *al.* IOH. GROCH. 98-99.
PS.-MUR. summa 790. *al.* ENGELB. ADM. 1, 6, 8. *al.* WALT.
ODINGT. 5, 3, 4. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 2: Mutatio
est variatio nominis vocis seu note in eodem spatio, **linea** et
sono (*inde* NICOL. BURT. 1, 18, 98. DIFF. MUS. 44. BONAV.
BRUX. 13, 2). MARCH. luc. 9, 1, 61: si omnes note essent
in una **linea** vel in uno spatio, non consurgeret cantare, sed
potius ululare (*sim.* MARCH. pom. 4, 11. FR. GAFUR. extr.
4, 10, 11. BONAV. BRUX. 8, 27). *al.* MARCH. pom. 3, 15. *al.*
PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b: Pausa unius brevis debet tangere
duas **lineas** vel occupare unum spatium ... Pausa unius semi-
brevis debet figurari magis sub **linea** quam supra **lineam**. *al.*
IAC. LEOD. spec. 6, 73, 14: ibi spatia vel intervalla inter **li-**
neas valorem habent **linearum** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 73,

27. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 27). IAC. LEOD. spec. 6, 73, 29: secundum doctrinam Guidonis apponuntur quidam colores in tacto modo notandi per figuras, qui habentur pro litteris, ut pro ·C· ubique, sive sit in spatio sive in **linea** vel regula, color croceus; pro ·F·, sive fuerit in regula sive in spatio, color rubeus sive de minio vel punctus in capite **lineae** vel spatii. *al.* IOH. MUR. lib. 10, 3 (*inde* GOSCALC. 3, 9 p. 178, 20. ANON. Mediol. 5, 11. PROSD. exp. 87, 1. PROSD. exp. 87, 5. UGOL. URB. 3, 9-3, 1-2). QUAT. PRINC. 2, 3 (*sim.* ORIG. ET EFF. 5, 7). *al.* IOH. BOEN ars 1, 6, 4-5. IOH. BOEN mus. 1, 2. *al.* IOH. HANB. sum. 21 p. 366, 5. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 36, 1. HEINR. EGER 3 p. 39. *al.* IOH. VETUL. 45, 7. *al.* ANON. Monac. II 4. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 14 (*sim.* LAD. ZALK. A 50). *al.* IOH. CICON. mus. 2, 31 p. 302, 4: Si quis cantum musice scire cupit, primum quidem investigare oportet in monocordo et in cantu positionem, ordinem et figuras septem litterarum gravium, acutarum et superacutarum, que sunt in **lineis** et in superlineis cum ordinatis coloribus suis. PROSD. exp. 85, 16. *al.* PROSD. mens. p. 221a. *al.* PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). *al.* PROSD. plan. 1, 10 p. 62, 4. *al.* IAC. THEAT. 16: Ad neumas musice artis quattuor **lineas** ad minus sufficere noveris, quod, si quintam propter decacordum exposcat cantus, hoc erit remedium, si descendat, in inferiorem **lineam** transferret litteram, si ascendet, in superiorem. *ibid.* *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 20. *al.* ANON. Claudifor. 5, 2, 2. *al.* ANON. Gemnic. 1, 2, 89: in dicta figura decem **linearum**, novem spaciorum 4^{or}que clavium. *al.* UGOL. URB. 2, 34, 59. *al.* GEORG. ANS. 3, 18: Sic fit, ut notulas undecim possit cantus dispositio **lineis** in quinque disponere. GEORG. ANS. 3, 26: considerat (*sc. cantor*), an notula prima sit eadem secta **linea** qua clavis, an alio loco sita super aut infra. *al.* ANON. Carthus. pract. 12, 2: Nam quinque **linee** et quatuor spacia in cantu mensurabili communiter sufficere videntur, et quatuor **linee** et tria spacia in plana musica. Quod, si propter cantus ascensum vel descensum plures **linee** aut spacia requirantur, potest talis defectus facile suppleri mutando unam **lineam** in aliam per variationem clavium. *al.* TRAD. Holl. I p. 169: **Linea** vero est protractio directa duorum spatiorum diversiva. *al.* TRAD. Holl. II 36 p. 6 (p. 418a): **linea** est dignior spacio (*sim.* LAD. ZALK. A 29). *al.* TRAD. Holl. III 1 p. 16: primo, quid sit manus musica, secundo, quot in ea **linee** vel spacia constituunt. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 11, 5. *al.* TRAD. Holl. VI 28, 21: ne spissitudo et pluralitas **linearum** deformitatem et nimium paret laborem, placuit pocius intra duas **lineas** unam vocem disponi quam addi in ipsis **lineis**. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 11: paucae earum (*sc. clavium*) in libro cantuali ponuntur, scilicet f, c, g in capite **linearum** suarum. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64. *al.* CONR. ZAB. mon. T 6. IOH. TINCT. diff. 150: **Linea** est locus pro tractu recto alicuius coloris effectus, quam alii regulam dicunt (*sim.* IOH. TINCT. exp. 2, 24). *al.* IOH. TINCT. not. 2, 4, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 2, 4. *al.* IOH. TINCT. nat. 8, 5. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 15. IOH. TINCT. exp. 2, 23. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 26. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 64. *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 77. *al.* GUIL. MON. 5 p. 31. *al.* BONAV. BRIX. 7, 6. *al.* ADAM FULD. 3, 9: Pausarum alia generalis est virgula simplex vel duplex per omnes **lineas** chori tracta; designat finem vocis. *al.* LAD. ZALK. A 26: Quaelibet clavis in manu posita in membro impari ponitur in **linea**. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 19. *al.* GUIL. POD. ench. 25 p. 386. GUIL. POD. 5, 30. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* COMPEND. MUS. 7. *al.* SZYDLOV. 2 p. 13. *al.*

b in anderen Systemen — within other systems
[s.XI] GUIDO reg. interp. 3: Quidam ponunt duas voces duas inter **lineas**, / quidam ternas, quidam vero nullas habent **lineas**. QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98: Item ut musice tantum

una **linea** per te possis cantare. Qui ad evitandum fastidium et laborem ferrearum quatuor linearum secundum dispositionem unius dumtaxat **lineae** stagno blumbove tractae musice nolet notare et cantare, hoc relegat argumentum succincta descriptione compositum. Igitur omnes plagales in ipsa finiuntur **linea**, omnes autenti sub ea in voce tertia. *ibid.* *al.* [s.XIII] ELIAS SAL. 28 p. 55a: Sed quare non ponitur quilibet punctus in **linea** de secundo in secundum? Respondeo: cederet ad confusionem et deturpationem libri. Et quare non ponitur **linea** de quarto in quartum vel de quinto in quintum punctum? Respondeo: bene ponitur de quinto in quintum ..., sed de quarto in quartum non ponitur, nam bene posset errari in medio: et de tertio in tertium non cadit nisi unicus punctus in medio, et ideo errari non potest. ANON. Couss. IV p. 60, 8: sed antiqui non solebant nisi tres **lineas** diversi coloris, alii duas diversi coloris, alii unam unius coloris. IOH. GROCH. 83: Et ideo quidam attendentes, quod cantus penes acuitatem et gravitatem differebat, chordam unam vel **lineam** depingebant, respectu cuius gravitatem et acuitatem signabant. [s.XV] THOM. BAD. p. 86. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 15. *al.*

2 Liniensystem, Notenzeile — stave

[s.XIII] MUS. MAN. 25, 2: Quassari solet b mollis in cantum tribus modis, videlicet per **lineae** finem, per aliam b supervenientem et per incidentem mutationem. Quotiens namque finitur **linea**, curta sit an longa, si rursus in alia **linea** per ipsam cantus discurre debeat, eandem b rursus noveris apponendam. MUS. MAN. 26, 18: quatuor regulae cum quinque spatiis suis sufficere valeant ad **lineam** pernotandam, sola clavis ¶, si suppressae lineae praefigatur, in infima regula ·Γ· tibi litteram primam, sub qua non est alia, praesentabit (*sequitur exemplum*). MUS. MAN. 28, 18: raro contingit, ut ad numerum decem vocum cantus perveniat, multo vero rarius, ut hoc in eademque **linea** fiat, potest utique, si hoc evenierit, clavis in vicinam sibi lineam breviter transmigrare vel etiam in eadem linea vel alia clavis altera subrogari. *al.* TON. Praed. 68: Puncta etiam directiva posita in fine **linearum** ad innuendum, ubi prima nota sequentis **linee** debeat inchoari, diligenter a notatoribus observantur. ANON. Couss. IV p. 60, 17: Sed in fine **lineae** quatuor linearum ponebant unum (*sc. signum*), ut in cantu plano, propter cognitionem primi puncti alterius **lineae** quatuor linearum. PS.-MUR. summa 837. (?) [s.XV] PROSD. mens. p. 221b: talis pausa (*sc. brevis*) non potest figurari in **linea** pauciorum linearum tribus, quia aliter fieret immensurata. *al.* PROSD. ital. I p. 245b: in **linea** quinque linearum (*sim.* PROSD. ital. II p. 66). IAC. THEAT. 16: Hoc autem ordine disponitur licere in **linea**: ·G· in alia, ·A· in spacio, ·B· in riga, ·C· in spacio *eqs.* IOH. HOTH. dial. p. 67.

3 Melodielinie — melodic contour

[s.XV] TON. Subl. p. 63, 3: Ex praedictis exemplis patet, quod aliquorum cantuum toni, et principalis et placalis, possunt cognosci penes principium aliquorum penes ascensum et descensum in medio secundum suam **lineam**. TON. Subl. p. 63, 17: quicumque cantus non mixtus, sed simplex visus fuerit praedictas **lineas** ascendendi et descendendi excedere, peccat in toni sui melodiam. COMPOS. Natura 7, 11 *glo.*: Et bene ponuntur (*sc. discantus*), quod unus ponatur precise sicut aliunde, et alter vagetur in eisdem tamen **lineis** cum alio, et tunc e contrario ille vagans teneat clausulas discantus, et alter vagetur; sic transmutatim optime sonat. *saepius*

linealis (**linearis**) -e auf einer Linie notiert — notated on a line

[s.XIII] AUGUST. MIN. L 59: locorum alia sunt **linealia**, alia spatialia. **Linealia** sunt quatuor: gravia ·Γ·B·D·F·, et quatuor

acuta ·a·c·e·g·, et duo superacuta ·ḃḃ·ḋ. Que idcirco dicuntur **linealia**, quia ad designanda huiusmodi loca protrahantur quedam lineae huiusmodi loca designantes. WALT. ODINGT. 5, 3, 3: Unde dictarum clavium semper una linearum (*ex errore?*) **linearis**, alia spatialis. **Linearis** pro eo, quod lineae applicatur, spatialis pro eo, quod spatium occupat. WALT. ODINGT. 5, 3, 7: Sed non omnes claves sunt **lineares**, quia nimia dilatatio locum consinueret. Immo una **linearis** et alia spatialis. [s.XV] PROSD. plan. 1, 7 p. 52, 12: tonus est elevatio vel depositio vocis nullo intervallo **lineali** vel spatiali interposito. *al.* TRAD. Holl. VI 8, 7: Loca notarum alia **linealia**, alia spacialia. FR. GAFUR. pract. 1, 3.

subst. **linealis** (**linearis**) -is *f.* et **lineare** -is *n.* *Notenlinie* — *staff line* [s.XIII] AUGUST. MIN. L 109: Unisonus est consonantia constans ex duobus vocibus vel pluribus continuis in eadem **lineali** vel spatiali contentis. CONTR. Circa modum p. 29, 2: Quare autem continuatur planus cantus in eodem **lineali** vel spaciali, tunc discantus debet ascendere vel descendere ad libitum servando concordancias antedictas, nec debet discantus continuare notulas in eodem **lineari** vel spaciali in quacunque concordancia, dum planus cantus hoc facit. CONTR. Circa modum p. 29, 18: remotis **linearibus** et spacialibus. CONTR. Circa modum p. 29, 21: infra III^{or} **linearia**.

adv. **linealiter** *unter Verwendung von Linien (sinnbildlich für Tonstufe und Saite) — using lines (as representation for notes and strings)* [s.IX] MUS. ENCH. 8, 26: Quae dupliciter ad evidentiorum intellectum describere conatus sum, et **linealiter** quidem veluti cordarum usu et singillatim notarum adpositione per syllabas (*sequitur exemplum*). SCOL. ENCH. 1, 222: Quinas descriptiunculas **linealiter** disponamus, quae gradatim sibi coherentes huiusmodi tonorum transitiones expriment hoc modo: (*sequitur exemplum*).

lineo -are *auf Notenlinien notieren — to notate on staff lines*

[s.XIII] ELIAS SAL. 28 p. 55a: Rubrica qualiter cantus debet **lineari**.

lingua -ae 1. *Schleife (bei der Orgel)* 2. ? *Tangente (bei der Drehleiter)* 3. *Kern (der Orgelpfeife)* — 1. *slider (of an organ)* 2. ? *tangent (of a hurdy gurdy)* 3. *languid (of an organ pipe)*

1 *Schleife (bei der Orgel, zur Öffnung der Windzuführung für eine oder mehrere Pfeifen) — slider (of an organ, for opening the wind supply to one or more pipes)*

[s.XI?] THEOPHIL. 3, 82 p. 145: Altera vero pars ligni, quae et superior esse debet, metiatur interius aequaliter, ubi disponantur septem vel octo cavaturae, in quibus diligenter iungantur **linguae** ita, ut habeant facilem cursum educendi et reducendi, sic tamen, ut nihil spiraminis inter iuncturas exeat. *ibid.*: In posteriori vero parte sub fine ipsarum **linguarum** fiant foramina aequaliter lata et longa mensura duorum digitorum, per quae ventus possit ascendere ab inferioribus ad superiora ita, ut, cum **linguae** impinguntur, illa foramina ab eis obstruantur; cum vero trahuntur, denuo pateant. *ibid. al.* THEOPHIL. 3, 82 p. 146: In his vero lignis, quae super **linguas** iunguntur, fiant foramina diligenter et ordinate secundum numerum fistularum uniuscuiusque toni, in quibus ipsae fistulae imponantur ita, ut firmiter stent et ab inferioribus ventum suscipiant. In caudis autem **linguarum** scribantur litterae secundum ascensum et descensum cantus, quibus possit cognosci, quis ille vel ille tonus sit. *ibid. al.* THEOPHIL. 3, 83 p. 148. THEOPHIL. 3, 84 p. 149-150. FIST. Cuprum pur. 25-27 p. 58. FIST. Cuprum pur. 29 p. 58: Super unamquamque vero **linguam**

numquam nisi simplae et duplae fistulae possunt constitui. FIST. Cuprum pur. 30-31 p. 58. FIST. Cuprum pur. 33 p. 58: In laminis vero ligneis scribentur alphabeti litterae dupliciter ita: ·A·B·C·D·E·F·G·A·B·C·D·E·F·G·H·, ut citius modulator possit scire, quam **linguam** debeat tangere.

cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 55

2 ? *Tangente (bei der Drehleiter)* — ? *tangent (of a hurdy gurdy)*

ORGANISTR. Si org. p. 213, 19: Notandum quoque est alteram ·C· positam non esse necessariam, sed gratia consonantiae dyapason superadditam fore. Quasi in (*fortasse eras. ms. Wien 51, om. ms. Washington ML 171 C 77*) **lingua**, quae loco eiusdem ·C· acutae posita fuerit, incidatur, ut consona sic iocunda, ut ita dicam, vox necesse est (*pro necessarie?*), conficiatur.

3 *Kern (der Orgelpfeife)* — *languid (of an organ pipe)*

FIST. Fac tibi 2 p. 115: Fac tibi fistulam secundum aestimationem ... Huius latitudinem divide in octo partes, et octavam concede extra mensuram; quod reliquum est usque ad plectrum, id est **linguam**, divide in novem partes et ex illis da octo secundae fistulae. FIST. Incipit mensura 36 p. 139: uniuscuiusque fistulae in sexta parte divisa et circulo non modico, sed circumtracto, in hunc modum duas **linguas** habebis, et sic de omnibus. Sciendum etiam, quod lamina, de quibus **linguae** inciduntur, spissiora et fortiora debent fieri, ne per introitum venti seu nimii flatus violentiam opprimantur, ut curventur ... et sic de **linguis** sufficiunt.

cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 55 adn. 26

liquefacio -ere *verschleifen (den Gesangsvortrag betreffend), liqueszierend vortragen — to slur (with respect to performance of chant), to sing in a liquescent manner*

[s.XI] GUIDO micr. 15, 60: Liquescent vero in multis voces more litterarum ita, ut inceptus modus unius ad alteram limpide transiens nec finiri videatur. Porro liquescenti voci punctum quasi maculando supponimus hoc modo: (*sequitur exemplum*). Si eam plenius vis proferre non **liquefaciens**, nihil nocet, saepe autem magis placet (*inde* METROL. 96 p. 90). [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Distinctio est uniuscuiusque (*ms.; ed.: omnis cuiusque*) note differentialis prolacio, qua unaqueque nota recipit suum distinctum esse ex suo sono in tempore sibi (*ms.; ed.: scilicet*) perfecte (*ms.; ed.: perfectam*) debenti: et, ut in tranquillis iocunde proferatur, in eufortuniis exultanter, in diffortuniis tristanter et acute et reflexe; et, ut nota (*ms.; ed.: non*) discantialis occurrat decenter (*ms. paene illeg.; ed.: decernens*) suo tenori et (*ms.; ed.: atque*) e converso. Et si debet acui, aut (*ex errore pro ut?*) acutatur; si debet (*om. ms.*) liquescere, ut **liquefiat** (*ed.: liquescat*).

cf. Bielitz, *Neumen* p. 96 sqq.

liquesco -ere *‘liqueszieren’, ineinander fließen (den Gesangsvortrag betreffend) — to flow together (with respect to performance of chant)*

[s.XI] GUIDO prol. 76: Quomodo autem **liquescent** voces, et an adhaerentes vel discretas sonent, quaeve sint morosae vel tremulae vel subitaneae, vel quomodo cantilena distinctionibus dividatur, et an vox sequens ad praecedentem gravior vel acutior vel aequisona sit, facili colloquio in ipsa neumarum figura monstratur, si, ut debent, ex industria componantur. GUIDO micr. 15, 57: **Liquescent** vero in multis voces more litterarum ita, ut inceptus modus unius ad alteram limpide transiens nec finiri videatur. Porro **liquescenti** voci punctum quasi maculando supponimus hoc modo: (*sequitur exemplum*). Si eam plenius vis proferre non liquefaciens, nihil nocet, saepe autem magis placet (*inde* METROL. 88 p. 89). [s.XIII] INST.

PATR. 9: Scire debet omnis cantor, quod littere, que liquescunt in metrica arte, etiam in neumis musicae artis **liquescent**. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59 (cf. col. 346, 39).

cf. Bielitz, Neumen p. 96 sqq.

subst. **liquescent** -entis ‚Liqueszenz‘ — ‚liquescence‘ [s.XIII] METROL. 91 p. 90: Et si proxima nota subsequens inferior se fuerit, tunc non est **liquescent**, sed duae notae sunt post hanc **liquescentem** hoc modo: (sequitur exemplum). METROL. 93 p. 90: Super vocales vero non faciat **liquescentem** vel strictionem nisi tantum super au, eu, luy, ley, et ey. METROL. 96 p. 90: „Si eam“, scilicet **liquescentem**, „plenius vis proferre“ (cf. Guido micr. 15, 60). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 550: Pes notulis binis vult sursum tendere crescens; deficit illa tamen, quam signat acuta **liquescent**. cf. Bielitz, Neumen p. 96 sqq.

liquida -ae f. Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Neume — term for a (liquescent?) neume [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483: Saepe veniunt in compositione ex brevi et longa, ut est „In his ergo diebus“, vel ex brevi et **liquida**, ut est „Circumdederunt me“. [s.XV] ORIG. ET EFF. 7, 1: Nomina notarum et pedum cantus aequiformis, scilicet plani: Longa, brevis, molossus, **liquida**, ypate et a<po>strophā (ms. et ed.: astrophā), dactilus, tribracus, iambus eqs. (?)

liquidus, -a, -um hoch (die Tonlage betreffend) — high (with respect to tonal register) [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 95: Quod cum natura dicat philosophia, / vocibus ut voces **liquidis** aptae graviore / et gravibus **liquidae** resonent infra supraque, / quae quasi confusae concordabant minus ante, / a gravitate quidem nimium distabat acumen / et gravitas neumis non conveniebat acutis: / sic ex consilio divisus quatuor octo (inde IAC. LEOD. spec. 6, 54, 2).

littera -ae f. 1. Tonbuchstabe, Tonstufe 2. Buchstabe (als Schlüssel, Vorzeichen oder Mensurzeichen) — 1. letter that indicates a note, a degree (within a set of pitches) 2. letter (as clef, accidental, or mensuration sign)

1 Tonbuchstabe, Tonstufe — letter that indicates a note, a degree (within a set of pitches)

a allgemein — general

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 266a. al. PS.-ODO dial. p. 253b: Figurae autem et voces et **litterae** per ordinem ita ponuntur: ·Γ· I. ·A· II. ·B· III. ·C· IIII. ·D· V. ·E· VI. ·F· VII. ·G· VIII. ·a· IX.I. ·b· IX.II. ·h· X. ·c· XI. ·d· XII. ·e· XIII. ·f· XIII. ·g· XV. $\frac{a}{2}$. PS.-ODO dial. p. 260b: Tertius modus in quintam finitur vocem in ·E· **litteram** proceditque uno diapason usque ad eandem **litteram** ·e· acutam per tonos ac semitonia (inde TON. Gratianop. p. 25). al. GUIDO prol. 58: Septem vero sunt **litterae** monochordi. ... Ubicumque ergo videris crocum, ipsa est **littera** tertia et ubicumque videris minium, ipsa est **littera** sexta, sive in lineis, sive inter lineas ipsi ducantur colores. al. GUIDO micr. 2, 8 (inde METROL. 28 p. 69. ANON. Carthus. theor. 16, 6. CONR. ZAB. tract. CC 5). al. GUIDO reg. 19-21 (inde FR. GAFUR. theor. 5, 4, 17). al. GUIDO ep. p. 458, 91. al. LECT. GUID. p. 44. HERMANN. mus. p. 33 (p. 133a). HEINR. AUG. 104. al. QUADR. FIG. 5. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 9. al. ARIBO 28 p. 28: inter ·b· et ·h· nulla sit consonantia, patet profecto, quod illae duae **litterae** pro uno sint discrimine. Illarum **litterarum** neumae nunquam in unum conveniunt (inde QUAEST. MUS. 1, 9 p. 19). al. COMM. Guid. 41 p. 102: **Litteras** vocat liber has figuras, non quia sint iter legendi hic, sed persimile, quia ita certum iter praebent cantui sicut littera lectioni (inde ANON. Lips. p.

154). COMM. Guid. 53 p. 104: octo modi ... in XX et una **litteris** legitimos habeant cursus. al. LIB. ARGUM. 29 p. 21: **Litterae** autem in monochordo sunt XXI. al. LIB. SPEC. 68 p. 54. TON. Aug. p. 81. al. ORG. Mediol. rhythm. 38 (cf. GUIDO reg. 42). al. ORG. Berol. 23. VERS. Ars est 16. al. VERS. Quisquis velis 4. al. PS.-GUIDO form. ton. 1, 63. al. PS.-GUIDO arithm. p. 57b. al. THEOPHIL. 3, 82 p. 146: In caudis autem linguarum scribantur **litterae** secundum ascensum et descensum cantus. al. [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 86. ANON. Wolf p. 208: Primus igitur magister ascendit ab ipsa finali ad nete diezeugmenon, idest ·e· **litteram**, et descendit ad proslambanomenon, idest ·A·. al. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56: Iunge ergo duos ptongos quasi duas **litteras**, et fit vel tonus vel semitonium. al. THEOG. METT. 2, 3 (p. 183b). IOH. COTT. mus. 5, tit.: De numero **litterarum** et de discretione earum. al. TRAD. Guid. 8: Semitonia in **litteris** monochordi quinque esse signavimus. al. GUIDO AUG. 587: Pausationes vero in illis **litteris** fieri debent, in quibus frequentius accumulantur (sim. GUIDO AUG. 60. MUS. MAN. 50, 29). al. TON. Gratianop. p. 31. TON. Parkm. p. 107: quae **littera** in regula, quae in spatio ponatur. *ibid.* al. TON. Cist. 7: Dispositio est tonorum et semitoniorum directa ordinatio secundum naturalem **litterarum** positionem (inde IOH. AEGID. 12, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 5). al. ANON. Cist. I 59 p. 29: Qui sunt (sc. cantus), qui sine ipso (sc. ·b· rotundo) notari non possunt? Qui apud eandem **litteram** modo tonum modo semitonium habent. al. ANON. Cist. II c. 1151A. al. ANON. La Fage I 9, 6. al. THEINR. DOV. 3, 23 p. 338, 5. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 493a. al. MUS. MAN. 16, 6: Cur autem nusquam reperiantur in eadem **littera** la et ut. al. METROL. 30 p. 70. al. IOH. AEGID. 5, 1. al. AMERUS 2, 15: Notandum tamen, quod viginti tres **littere** et totidem voces, idest note, possunt dici in gamma propter duplicem clavem et duplicem vocem in utroque ·b·fa ·h·mi. AMERUS 8, 16: primus et secundus tonus finitur in una **littera** et uno loco. al. ELIAS SAL. 1 p. 18a. al. LAMBERTUS p. 254a (sim. TRAD. Lamb. 2, 2a, 6). al. HIER. MOR. 10 p. 47, 9: Dictae autem syllabae cum **litteris** suprascriptis certae certis coniunguntur, sic videlicet: ·Γ·ut, ·A·re, ·B·mi, ·C·faut eqs. al. TRAD. Garl. plan. I 207 (sim. TRAD. Garl. plan. II 135-136. TRAD. Garl. plan. V 181). al. TRAD. Garl. plan. V 73: quaelibet proprietates sex **litteras** et sex voces continet. al. ANON. Ratisb. 3, tit.: Dicto de **litteris** in figura manus locatis, quae et claves dicuntur. al. TON. Sar. p. 18. VERS. Postquam pro 36. al. IOH. GROCH. 84. al. PS.-MUR. summa 612. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 8: quia quaelibet **littera** est unius vocis tantum designativa, preter quam duplex ·B·fa ·h·mi, ubi sub una **littera**, ut predictum est, cadunt due voces. al. WALT. ODINGT. 5, 1, 12. al. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 3. al. MARCH. pom. 3, 60. PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. GUIDO DION. 1, 1, 214. al. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 5. al. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 19: Est et alius notandi modus per tactas **litteras**, qui utitur lineis et spatiis. Et secundum illum modum tactus cantus notatur sic: (sequitur exemplum). IAC. LEOD. spec. 6, 113, 11: erunt in illo (sc. monochordo) XXII chordae, claves, voces vel **litterae**. al. IOH. BOEN ars 2, 19, 6. al. IOH. BOEN mus. 1, 13. al. GOSCALC. 1, 1 p. 32, 3. al. HEINR. EGER pr. p. 34. al. COMM. Boeth. II p. 178, 23. al. ANON. Seay p. 22: ·C·faut. ·C· **littera** est, fa ut sunt voces eqs. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 17 p. 78, 7: Coniunctiones vero **litterarum** et vocum he sunt: Prima dicitur tonus, secunda semitonium, tertia ditonus eqs. al. IAC. TWING. p. 104, 20. al. PROSD. plan. 1, 11 p. 72, 4. al. NICOL. CAP. p. 315. al. ANON. Gemnic. 1, 1, 7. al. UGOL. URB. 1, 8, 2. al. GEORG. ANS. 3, 15: Verum, cum in libris figurantur cantus, non tamen has ponunt **litteras** aut vocum nomina dicta, sed solo designant puncto quadrato, proprie quidem in cantibus,

quos firmos sive regulares nominat clerus. *al.* ANON. Carthus. pract. 3, 12: Signata autem per **litteras** sunt voces musicales et etiam nomina musicalia. Unde, quod voces representent, patet, quia dicimus ab ·A· gravi ad ·D· gravem esse dyatesseron, et clarum est, quod non inter illas litteras A et D, sed inter voces eis suppositas dyatesseron habet fieri, scilicet inter re et sol. *al.* TRAD. HOLL. I p. 162. *al.* TRAD. HOLL. II 28 p. 4 (p. 417b). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 11. *al.* TRAD. HOLL. VI 27, 10: Eciam mendacium occurrit in cantu, si aliquando ex vocibus deviat ut illum locum, ubi dispositio monocordi nullam **litteram** ordinavit, vel si extra ut canatur. *al.* CONR. ZAB. tract. HH 8: unaquaeque **littera** ·f· minio, ·c· vero croco pingitur et signatur. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 3, 1: Patet ex presenti figura, quod sedes in Latina manu sunt 20, **littere** vero 22, note autem seu voces sunt 42 tali ordine, ut patet in manu. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 5. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. *al.* BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 39. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 64. *al.* NICOL. BURT. 3, 20, 177. *al.* GUIL. MON. 5 p. 30. *al.* ADAM FULD. 2, 4 descr. LAD. ZALK. A 22. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, tit. *al.* GUIL. POD. ench. 16 p. 378. *al.* GUIL. POD. 5, 4. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* COMPEND. MUS. 3. *al.*

b für die Haupt- und Nebenschlußtöne (Finales) einer Kirchentonart — for the principal and secondary finals of a mode [s.XI] GUIDO prol. 71: Quamvis autem duo semper toni in una sint **littera** vel voce (inde ARIBO 69 p. 71). ANON. Lips. p. 159: cantum istum autentio protho naturaliter ascribendum in **litteram** septimi et octavi modi, in ·G· videlicet, quasi regulariter transformatur. PS.-GUIDO arithm. p. 58a: Duo sunt diapason. In utroque horum omnis tropus duas habet **litteras**. Protus in priori habet ·A·D·, in secundo ·a·d·. Deuterus in priori habet ·B·E·, in secundo ·b·e· eqs. [s.XIII] MUS. MAN. 28, 6: ne cantus a **littera** sua subitus vel supra posita nimis elongaretur. *al.* ELIAS SAL. 10 p. 28a. ENGELB. ADM. 4, 25, 20: Omnis cantus naturaliter incipiens in proprio suo loco et **littera** poterit in eadem voce et littera sibi per dyapason respondente congrue inchoari. [s.XV] TRAD. HOLL. VI 24, 14: Et quamvis unus cantus interdum omnes recipiat voces, non per eius medietatem, set semper ad finem respiciendum est, ut illius modi dicatur, in cuius **littera** terminatur, et inde capiat regulas.

c für den Anfangston eines Gesangs — for the initial note of a chant

[s.XV] TRAD. HOLL. II 30 p. 101 (p. 450a): Haec enim differentia eamdem **litteram** habet quam et principale „euouaen“, videlicet ·F· finale. LAD. ZALK. B 19. *al.*

2 Buchstabe (als Schlüssel, Vorzeichen oder Mensurzeichen) — letter (as clef, accidental, or mensuration sign)

a als Schlüssel — as clef

[s.XI] GUIDO prol. 47: Ut autem et illud intelligas, quantae lineae vel spatia unum habent sonum, quibusdam lineis vel spatiis quaedam **litterae** de monochordo praefiguntur, atque etiam colores superducuntur. *al.* GUIDO reg. interp. 4. *al.* QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98: At licet quidam ita in usu habeant, ut suis notulis ad hoc aptioribus quodcunque melum facile absque **littera** et colore et notent per eam et concinant, tamen, si eadem linea et **litteram** praescriptam et colorem superductum habuerit, procul dubio et venustior et diuturnior et utilior fuerit. *ibid.* *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 26, 4: sicut clavis illius rei, cui deputatur, ingressum pandit, sic **litterae** lineis praefixae totius lineae subsequenter manifestam tribuunt notitiam. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 73, 34: Dicuntur autem illae repercutae vel aequisonantes, quae in eadem sunt linea vel in spatio eodem, nisi mutantur **litterae** vel tacti colores. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 19: in predicto exemplo clavis ·c· solfaut est nota per **litteram** c positam in linea.

al. [s.XV] CONR. ZAB. tract. AF 8: Hae quoque tres claves sive **litterae**, quibus in libris cantualibus utimur, scilicet f, c, g, suis in modulis etiam inscribantur. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 40. COMPEND. MUS. 6: Nota, quod signa sive claves ... demonstrantes sedem totius cantus universaliter usitatae sunt duae, videlicet ·F· grave, loco cuius **litterae** talis figura ponitur ♯, et ·C· acutum, pro quo fit tale signum ♮.

b als Versetzungszeichen, Vorzeichen — as sign of alteration, accidental

[s.XIII] MUS. MAN. 27, 13: Quod, si cantus lineae finierit in ·b· molli rursusque in linea subsequente per eandem ·b· mollem nulla interveniente mutatione canendum est, apponenda est **littera** b cum altera clave lineam gubernante. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 68, 9: Cum enim voces ipsius <apotomes> in spatio sunt vel linea, ut apparet ipsarum distinctio, plura requisita sunt signa vel **littera** alio et alio modo figurata. IOH. BOEN ars 2, 20, 18: Pro regula tenendum est utique, quod b fa **littera** aggravat, et ♯ mi **littera** acuit quolibet suam quamlibet proximo sequentem spatio semitonii maioris. Moderni maiori dicti lascivia ... ad subtiliores positiones dictas **litteras** b fa ♯ mi etiam in aliis clavibus statuendo se rationabiliter profundarunt, ut hic: (sequitur exemplum). *al.* IOH. BOEN mus. 3, 39: b fa **littera** signum est depressionis note sequentis in eadem clave et ♯ mi nota elevationis. IOH. BOEN mus. 3, 45: Et quantum una **littera** notam extorquet et distemperat, tantum sequens **littera** temperat et retorquet et per consequens reducit ad suam propriam mansionem, ut hic: (sequitur exemplum). *al.*

c als Mensurzeichen — as mensuration sign

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 44b: Item notandum, quod O **littera** signat perfectionem in cantu, et C **littera** signat imperfectionem. [s.XV] GUIL. MON. 1 p. 16: Nota, quod omneque sunt **litterae** sive signa, per quas vel quae cognoscitur omne organum, scilicet: ○ C · 2 3.

littera affinalis v. affinalis (clavis, gradus, littera, sedes, vox)

littera adventicia Bezeichnung für ein Versetzungszeichen — term that designates an accidental

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 11: Has, inquam, **litteras** ... omnibus monochordi litteris tonum aut apotome, quod est semitonium maius, continentibus accidentes, ut puta b, h, **adventicias** dicimus ex eo, quod soli voci, quae in ipsis sit, deserviunt. Ipsi enim praeteritis ad eas nullus amplius est recursus, sed proprii monochordi tunc littera famulatur. Ad maiorem vero certitudinem quidam post hanc **adventiciam litteram** in monochordo debitam inscribi voluerunt, optimum inquam, sed usus non inolevit.

littera conversionalis Bezeichnung für den fünften Ton einer Oktavspecies, der jeweils zum Grundton einer weiteren Oktavspecies wird — term that designates the fifth note of an octave species, which in turn becomes the fundamental pitch of a new octave species

[s.XIII] MUS. MAN. 41, 17: **Litterae conversionales** appellantur, per quas singulae species in alias iuxta ordinem generationum convertuntur. Prima videlicet in quintam, quinta in secundam, secunda in sextam, sexta in tertiam, tertia in septimam, septima in quartam, quarta in primam ... Quatuor igitur extremae litterae cuiuslibet speciei semper sequentis speciei faciunt principium. Et, ut scias, easdem species circulariter in se ipsas recurrere, vide, quia litterae finientes ultimam lineam primae rursus lineae faciunt initium. *al.*

littera divisionis Bezeichnung für den Divisionspunkt — term for the dot of division

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 26: an nota de sua natura fuerit perfecta vel imperfecta, si punctus sequatur, in tantum eam perficit, quod non potest imperfici nisi per **litteram divisio-**

nis. Ponitur etiam punctus divisionis, cum per eum perfectiones dividuntur. QUAT. PRINC. 4, 1, 30: tribus modis perficitur longa, que nullo modo imperfici debet a parte ante nec a parte post nisi per **litteram divisionis**. *ibid.* *al.* v. divisio modi *vol. 1, col. 1081*

littera finalis v. finalis chorda (clavis, gradus, littera, locus, nervus, nota, rector, sedes, sonus, terminus, viceclavis, vox)

littera gravis - littera acuta - littera superacuta *Bezeichnung für eine Tonstufe der ersten, zweiten oder dritten Oktave des Tonsystems — term that designates a note within the first, second, or third octave of a tonal system* [s.XI] GUIDO micr. 2, 4: in primis ponitur ·Γ· Graecum a modernis adiunctum. Sequuntur septem alphabeti **litterae graves** ideoque maioribus litteris insignitae hoc modo: ·A··B··C··D··E··F··G·. Post has eadem septem **litterae acutae** repetuntur, sed minoribus litteris describuntur, in quibus tamen inter ·a· et ·b· aliam ·b· ponimus, quam rotundam facimus, alteram vero quadravimus ita: ·a··b··h··c··d··e··f··g· (*inde* METROL. 25 p. 69). GUIDO ep. p. 490, 218: Ea vero concordia, que est inter **gravem** aliquam **litteram** et eandem **acutam** ..., diapason dicitur. COMM. Guid. 39 p. 111: septem species diapason secundum VII **graves litteras**. QUAEST. MUS. 2, 25 p. 92. [s.XII] TON. Parkm. p. 107: Primum enim alphabetum **graves** habet **litteras**, secundum **acutas**, tertium **superacutas**, quae quatuor tantum sunt. ANON. La Fage I 7, 37. [s.XIII] MUS. MAN. 13, 10: aliae **graves**, aliae dicuntur **acutae**, quaedam **superacutae litterae** nuncupantur. *al.* TRAD. Garl. plan. V 7. *al.* VERS. Postquam pro 81. ENGELB. ADM. 4, 36, 1: Que voces et **littere graves** habeant convenienciam cum singulis suis tonis. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 46. GUIDO DION. 1, 2, 20. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 17. IAC. LEOD. spec. 5, 19, 8. *al.* ANON. Seay p. 21. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 76 descr. *al.* NICOL. CAP. p. 311. UGOL. URB. 1, 11, 3. *al.* ANON. Carthus. theor. 16, 4. *al.* TRAD. Holl. I p. 163. TRAD. Holl. III 3 p. 24. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 6. FR. GAFUR. extr. 4, 7, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6 descr. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44. NICOL. BURT. 1, 16, 94. COMPEND. MUS. 21.

littera initialis 1. *Bezeichnung für den Anfangston eines Gesangs* 2. *Bezeichnung für den Anfangston einer „Saeculorum amen“-Formel* 3. *Bezeichnung für den Grundton einer Oktavespecies — 1. term for the initial note of a chant 2. term for the initial note of a ‘saeculorum amen’ formula 3. term for the anchor note of an octave species*

1 *Bezeichnung für den Anfangston eines Gesangs — term for the initial note of a chant* [s.XI-XII] THEOG. METT. 31 interp. 1b (p. 192b): Primi toni prima differentia duas habet **iniciales** cantus sui **litteras** ·D· et ·F· ... Secunda differentia duas habet **iniciales** cantus sui **litteras** ·C· et ·D· (*inde* TON. Seligenst. p. 109). *al.* TON. Seligenst. p. 109. *al.* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2468: Item in musica sunt septem claves finales; similiter et in ecclesia sunt septem hore officiate. Amplius in musica sunt septem **littere iniciales** omnium articulorum, scilicet ·A··B··C··D··E··F··G·; sic et in ecclesia septem sunt sacramenta. GOSCALC. 1, 6 p. 76, 12: Primus insuper tonus in ·D· gravi finiens habet 6 **litteras** principales seu **iniciales**, scilicet ·C··D··E··F··G· graves et ·A· acutam, et potest regulariter ascendere usque ad ·E· acutam et descendere usque ad ·C· gravem. *al.* [s.XV] IAC. TWING. p. 100, 17: Primus tonus quatuor habet loca seu **litteras iniciales**, scilicet ·C··D··F··A·, id est ·C·faut, ·D·solre, ·F·faut et ·A·lamire. In quibus omnibus antiphona primi toni incipitur, et extra dicta loca nulla antiphona primi toni inceptioem habet. *al.* PROSD. plan. 2, 9 p. 98, 9. TRAD. Holl. II 58 p. 46 (p. 432b): Tercio, quae

sunt differentiae sive a capitali „euouaen“, et quot unaquaque differentiarum **litteras** contineat **iniciales** (*sim.* LAD. ZALK. B 16). TRAD. Holl. II 14 p. 65 (p. 438b): Istud autem „euouaen“ secundi toni in cantu officiorum easdem **litteras iniciales** continet, quas et ipsum „euouaen“ in cantu antiphonarum. *al.* LAD. ZALK. B 7. *al.*

2 *Bezeichnung für den Anfangston einer „Saeculorum amen“-Formel — term for the initial note of a ‘saeculorum amen’ formula*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1842: secundum principium tenoris secundi, cum dico „saeculorum amen“ (*cum melodia*), ·a· vero acuta est principium tenoris primi, quarti et sexti; ·c· acuta tercii, quinti et octavi; ·d· acuta septimi. Sed queret aliquis, quare secundus et septimus pre ceteris tonis **litteras** habeant speciales **iniciales** suorum tenorum? Ad quod dicendum est, quod hoc fieri potest ad significandum, quod hii duo toni longe aliter se habent quam ceteri. [s.XV] ADAM FULD. 2, 14: Qui vero tonos memoriae commendare velit, oportet, ut tonorum **litteras** sciat **iniciales** finalesque sedium litteras. Sunt autem quatuor initiales quatuorque finales (*sequitur exemplum*).

3 *Bezeichnung für den Grundton einer Oktavespecies — term for the anchor note of an octave species*

[s.XII] GUIDO AUG. 339: Cum enim omnes **littere iniciales** sint enim mediatrices, quicumque cantus terminatur in initialibus et mediatricibus, et ita autenti secundum hoc plagales et omnes plagales videntur esse autenti. ANON. La Fage I 9, 27: vides enim de singulis tonis, quantum debeant ascendere vel descendere et in quibus (*ms. et ed.: et quibus in quibus*) **litteris initialibus** vel mediatricibus debeant (*ed.: debeat*) finem deponere. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 41, 14: **Initiales litterae** dicuntur, a quibus singulae species inchoantur. *al.*

littera media *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavespecies, der diese in eine Quinte und eine Quarte unterteilt — term that designates the mediant note of an octave species, the note that subdivides the species into a fifth and a fourth*

[s.XI] HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b): Quia discipulus est tetrardi, fortasse sui magistri **litteram**, id est ·g·, sortitur **mediam** et ideo finalem. COMM. Guid. 24 p. 118: **media littera** ad utrumque latum (*sc. diapason*) convenit (*sim.* COMM. Guid. 26 p. 118). [s.XIII] MUS. MAN. 41, 10: ductisque septem semicirculis septem species septemve tonos designantibus, octavum addidit (*sc. Tholomaeus*) semicirculum a **media littera**, id est ·b· usque ad ultimam ·P· (*inde* GUIDO AUG. 209). [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 28: De octo speciebus diapason octo modorum et de **media littera** in diapason IAC. LEOD. spec. 6, 32, 9: de affinitate tactarum **mediarum litterarum** ad extremas ibi positas **litteras graves** et **acutas**. IAC. LEOD. spec. 6, 32, 14: Tres et **litterae** illae vel voces dici possunt **mediae**, quia mediant inter superius et inferius positas **litteras**. *al.*

littera mediocris *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavespecies, der diese in eine Quinte und eine Quarte unterteilt — term that designates the mediant note of an octave species, the note that subdivides the species into a fifth and a fourth*

[s.XV] TRAD. Holl. III 5 p. 38: A lateribus vero **littere mediocres** collocantur, a quibus ascendendo ad chorum superiorem vel descendendo ad chorum inferiorem habet dyatesseron vel dyapenthe resonare.

littera prima - littera secunda - littera tertia *Bezeichnung für eine Tonstufe der ersten, zweiten oder dritten Oktave des Tonsystems — term that designates a note within the first, second, or third octave of a tonal system* [s.XV] UGOL. URB. 1, 51, 6: Deuterus, qui secundus est tropus in mi voce et ·E· **prima littera** cum suo subiugali fi-

nalem acquirit (*inde* COMPEND. MUS. 105). UGOL. URB. 1, 66, 4: Quae differentia prima ex antiphonarum principiis oritur quibusdam, scilicet ·C·D·F· **primis litteris**. UGOL. URB. 1, 150, 2: Troporum termini, ut iam dictum est, sunt ·D·E·F·G· **primae litterae**, quarum prima primo autentico et suo subiugali, secunda secundo et cetera dicitur esse terminata. Haec enim primae troporum terminationes appellantur, et hiis aliae correspondent troporum terminationes, scilicet ·A·h·C· **secundae litterae**. UGOL. URB. 2, 24, 3: Accipitur enim hic mixtura pro mutua in eodem loco coniunctione, quia eiusdem contrapuncti notae in eodem loco una conveniunt, scilicet in ·G· secundo, ·A·Bh·C·D· **tertiis litteris**, in quibus locis et litteris B mollis contrapunctus in h quadri contrapunctum potest mutari. *al.* COMPEND. MUS. 103 (*cf.* UGOL. URB. 1, 51, 3). *al.*

litterae Gregorii *Bezeichnung für die Tonbuchstaben — term for letters that designate notes*

[*s.XV*] BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28: ·h· quadratum et ·b· rotundum appellantur a figurae qualitate, sed ·b· molle aut ·h· durum dicitur ex eo, quod canentes per **litteras Gregorii**, quando ab ·a· in ·b· faciunt semitonium, illud ·b· dicunt molle (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). *ibid.*: cantant (*sc. quidam cantores*) per syllabam Guidonis et non per **litteras Gregorii** neque igitur ·b· molle neque ·h· quadratum durum pronuntiant, sed fa aut mi (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29 (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 80: Similiter inter **litteras Gregorii** semper post duos tonos vel ante vel infra minus cadit semitonium ad imitationem dyatonici generis. Semitoniorum loci minorum ex **litteris Gregorii** sunt ·h·c· et ·e·f·, et haec vocantur fixa. NICOL. BURT. 2, 4, 35: Nam si signum b mollis ponatur in ·h·mi vel in ·e·lami, dicitur irregularis, quia ibi naturaliter secundum **litteras Gregorii** ac Guidonis syllabas est mi et non fa. *al.* GUILL. POD. ench. 21 p. 383: Unde quemadmodum apud antiquos per ·a·b·c·d·e·f·g· dinumerabantur, ita et nunc per ·g·a·b·c·d·e·f· et **littere** vel signa **Gregorii** appellantur. GUILL. POD. ench. 23 p. 384: ut, re, mi, fa, sol, la apud musicos pervulgatissima (*sc. nomina*), de quibus dictum est atque dicendum, iisdem intervallis disiuncta, quibus **littere Gregorii** a se invicem distant. GUILL. POD. 5, 9.

saepius

litteralis substringens *v. substringens*

litteratus -a, -um *mit einem Schlüsselbuchstaben versehen — supplied with a letter as clef*

[*s.XI*] GUIDO prol. 50: sicut linea unitatem sonorum, ita per omnia littera vel color unitatem significat linearum ac per hoc etiam sonorum. Quodsi secundum ordinem sonorum ab ipsa **litterata** vel colorata linea ubique inspicias et illud aperte cognoscas, quia in omnibus secundis ordinibus eadem vocum et neumarum est unitas. ... Igitur certissime constat, quia omnes neumae vel soni in eiusdem litterae vel coloris lineis similiter positi vel absimiliter **litterata** aut colorata linea pariter elongati per omnia similiter sonant.

lituus -i *m. (römisches) Signalinstrument — (Roman) instrument for giving signals*

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 7: Et sciendum est, quod tria sunt genera musicae. Unum inest celestibus speris, aliud in hominum vocibus, tertium in instrumentis, ut in tibiis, tympanis, organis, **lituis**, tubis et c. [*s.XV*] IOH. TINCT. eff. 16, 3: Sextus decimus effectus: musica animos ad praelium incitat. Hinc habetur de Misenio, quod in obsidione Troiana cum Hectore praestantissime **lituo** praelium accendebat. *cf.* Wille, *Musica Romana* p. 79

liutum -i *n. vel liutus* -i *m. Saiteninstrument (Laute?) — stringed instrument (lute?)*

[*s.XIII*] AMERUS 24, 12: Magada est pons ille instrumentorum musicorum, qui dicatur secundum multitudinem et quantitatem cordarum, et sustinet cordas in sua distinctione per ditas (?) suas, ad quam magadam tendit sonus et non ultra, prout in viella, symphonia, **liuto** et huiusmodi instrumentis patet. *v. leutum*

locus -i *m. et locum* -i *n. 1. Tonstufe 2. Tonraum, Tonbereich 3. Anfangston 4. Schluß- bzw. Grundton — 1. degree (within a set of pitches) 2. tonal area, tonal range 3. initial pitch 4. final pitch or fundamental pitch*

1. Tonstufe — degree (within a set of pitches)

[*s.V*] MART. CAP. 9, 940: Productio autem est (hoc est epitasis) vocis commotio a **loco** graviore in acutum **locum** (*ad loc.*: REMIG. AUT. 501, 13). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 7, 28: ad diapason additur organum superius quinto **loco**.

al. IOH. SCOT. annot. 502, 16. [*s.IX*] MUS. ENCH. 6, tit.: De proprietate sonorum et quotis **locis** ab invicem distent eiusdem qualitatis soni. *al.* SCOL. ENCH. 2, 5: Δ: Quae est diapason simphonia? M: Quae sex sonis interpositis per octava **loca** canitur. *al.* ORG. Bamb. I 7. *al.* INCH. UCHUB. 136 (*cf.* MUS. ENCH. 6, 6). *al.* HUCBALD. 14. *al.* ORG. Colon. 4. ALIA MUS. 17 p. 108: semperque ... quartis **locis** eadem species redit. Quintis **locis** non tamen semper diapente sibi invicem succedit. [*s.X*] ORG. Selest. p. 68, 10-11. ORG. Paris. 22: in quartis **locis** cantum comitatur organum. *al.* [*s.XI*] BERNOL. prol. 7, 20: quae (*sc. antiphonae*) simili modo incipiunt, in eundem **locum** ascendunt ac descendunt (*inde* ANON. Wolf p. 200). BERNOL. ton. p. 81a: Differentia quinta ultimam sui „amen“ sillabam quinto **loco** a finali superius deponit, ordiendi vero melum in medio diapente initium sumit. *al.* GUIDO micr. 10, 11: Cantoris itaque peritiae esse debet, quo **loco** vel modo quamlibet neumam incipiat (*ad loc.*: COMM. Guid. 94-95 p. 132. *sim.* COMM. Guid. 1 p. 132). *al.* MOD. Omnes authentici p. 58. INTERV. Diapason p. 58-59. PS.-BERNOL. mon. 8, 7: Alii vero quattuor (*sc. modi*) inferiora **loca** possidentes sic vocantur: plagis proti *eqs.* (*sim.* FRUT. brev. 7 p. 52). HERMANN. mus. p. 19 (p. 125b). *al.* OLIVA 91. *al.* WILLEH. HIRS. 29 (c. 28), 1: Sedes vel metae troporum octo legitimae autem non nisi in quatuor **locis** esse noscuntur, id est in ·C·, in ·G·, in ·a·, in ·c·. *al.* COMM. Guid. 18 p. 149. *al.* TON. Aug. p. 102b: antiphone ... aut tono in gravitate aut tono in acumine, id est aut in paripatemeson ·F· aut in mese ·a· incipiendi **locum** habentes. *al.* ANON. Lips. p. 160: <quando> alio quolibet **loco** cantus incipitur. *al.* ANON. Prag. 186. *al.* VERS. Ars humanas p. 113b. *al.* CANT. In defect. p. 88. PS.-GUIDO form. ton. 1, 5. *al.* FRUT. brev. 2 p. 33. *al.* FRUT. ton. p. 135. *al.* ANON. Wolf p. 204 (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284,12). *al.* QUAEST. MUS. 1, 17 p. 39. *al.* THEOG. METT. 31, 1 (p. 192b). IOH. COTT. mus. 11, 9: Est autem in ·F· tenor secundi toni, in ·a· acuta primi, quarti, sexti. In ·c· tertii, quinti, octavi, in ·d· septimi. Nec incongrue tenor secundi et septimi singularia sibi **loca** vendicarunt, quoniam iste secundus in quartam maxime descendit, et septimus prae caeteris omnibus ascendit (*inde* ANON. Pannain p. 110. ANON. Carthus. inton. 11. TRAD. Holl. III 8 p. 55. CONR. ZAB. tract. AT 9). *al.* [*s.XII*] TRAD. Guid. 9. UDALSC. 82. *al.* GUIDO AUG. 299. *al.* ANON. Cist. III 15. ANON. Pannain p. 110: Tenores vero in musyca dicimus **loca** illa, ubi primam sillabam de „seculorum amen“ incipimus. TON. Baumg. 8, 11. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 196. [*s.XIII*] DISC. Omnis homo II 26 p. 254. *al.* MUS. MAN. 41, 15: Mediatrices litterae sunt, quae in singulis speciebus quarto **loco** ponuntur. *al.* TON. Franc. p. 127b: Tertia differentia quarti toni sex habet incipiendi **loca**.

al. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 57. AMERUS 8, 17 (*sim.* ANON. Michaelb. I p. 44). al. ELIAS SAL. 7 p. 23b. LAMBERTUS p. 258a: Per falsam musicam fieri appellamus, quando facimus de semitonio tonum vel e converso. Non tamen est falsa, sed mutata. Hoc autem cognoscitur per signum $\natural$ quadrati vel b rotundi in **loco** mutato locatum (*sim.* TRAD. Lamb. 3, 4b, 5. TRAD. Garl. IV 115. TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 67). al. TRAD. Lamb. 2, 2b, 3. HIER. MOR. 11 p. 48, 22-23. TRAD. Garl. plan. I 148 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 131. TRAD. Garl. plan. IV 64. cf. LAMBERTUS p. 255a). ANON. Ratisb. 8, 3, 3. al. ANON. Hailspr. 4 p. 70 (*cf.* BERNO prol. 10, 2-3). AUGUST. MIN. BV 66: **locorum** vero secundum alios alie sunt graves, alie sunt acute, alie sunt superacute vel superexcellentes. al. TON. Sar. p. 54. al. TRAD. Franc. I p. 32. TRAD. Franc. V 5. al. MENS. Notandum quod 2, 6. VERS. Postquam pro 245. al. IOH. GROCH. 198. ENGELB. ADM. 4, 38, 3: Cum vero propter mutatam aliquam consonanciam per occursum semitonii transpositi compellimur cantum alicuius toni non in **loco** sibi proprio et naturali incipere aut finire, sed in consimili, tunc dicitur cantus sive tonus transformatus sive transpositus. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 47. al. GUIDO DION. 2, 7, 29. al. INTERV. Proportionum p. 21 (*sim.* INTERV. Sunt autem p. 23). IAC. LEOD. spec. 6, 41, 17: Secus autem est de quibusdam aliis cantibus, qui alte ascendendo sic diu ibi morantur et usque ad finem suum vel prope, ut non convenient, sic subito et praecipitanter de **loco** sic alto ad proprium redeant finem. IAC. LEOD. spec. 6, 54, 29: et in aliis **locis** multis monochordi posset dicta antiphona notari et decantari. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 32. PETR. PALM. p. 515. al. QUAT. PRINC. 3, 51: omnis cantus in ea proprietate incipere habet, in qua diucius cantari potest, quia mutacio in supremo vel in infimo **loco** fiat, quo fieri valet. QUAT. PRINC. 4, 2, 24: si estis in tercia, et planus cantus descendit per duas voces ... ascendere potestis a **loco**, in quo statis ad secundam vocem et eritis in sexta. al. SUMM. GUID. 220: Singula iure tenent **loca** septimus atque secundus (*sc. tonus*) (*inde* GOB. PERS. p. 192a. TRAD. Holl. III 8 p. 55). ANON. Michaelb. I p. 47 (*cf.* AMERUS 8, 24). GOSCALC. 1, 8 p. 92: Sequuntur 14 **loca**, in quibus possunt fieri mutationes de voce in vocem ad ascendendum vel descendendum de una deducione in aliam. Primus **locus** est in $\cdot C \cdot$ faut (*sequitur exemplum*). Secundus **locus** est in $\cdot D \cdot$ solre (*sequitur exemplum*) eqs. al. HEINR. EGER 5 p. 49-50. COMM. Boeth. II p. 310, 15. al. COMPIL. Ticin. C 166. al. COMPIL. Lond. p. 78: octo sunt concordantiae, videlicet prima in tertio **loco** a tenore; secunda in quinto. *ibid.* al. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 39. IOH. CICON. mus. 2, 22 p. 290, 6. IAC. TWING. p. 96, 1: Sunt autem quatuor **loca** seu note, scilicet re, mi, fa, sol istarum dictionum: $\cdot D \cdot$ solre, $\cdot E \cdot$ lami, $\cdot F \cdot$ faut et $\cdot G \cdot$ solreut. In quibus omnibus antiphona vel cantus finitur et, cuius toni sit, cognoscitur. IAC. TWING. p. 110, 19: Sunt etiam aliquae antiphonae tamen paucae, quae propter nimium descensum in suis infimis **locis** cantari nequeunt. Ideo in superioribus insolite canuntur. PROSD. contr. I 5, 6 (*sim.* PROSD. contr. II 5, 6). al. PROSD. contr. II 3, 2. PROSD. plan. 1, 11 p. 68, 16. al. NICOL. CAP. p. 323: Terminatur iste tonus improprie, quia in alio **loco** quam in suo finem habet, et hoc, ut species eius melius reperiri possint. *ibid.* al. ANON. Claudifor. 4, 6, 1: cantus regulariter compositi quinti toni incipiuntur communiter in tribus clavibus seu **locis**. UGOL. URB. 3, 7-1, 14: cum descendimus, primus descensionis **locus** altior est secundo et secundus tertio et sic ultra. al. THEOD. CAPR. p. 97. GEORG. ANS. 3, 10. al. ANON. Philad. 84. THOM. BAD. p. 92: Quatuor in **locis** finitur cantus regularis (*sim.* TRAD. Holl. III 7 p. 48). IOH. KECK 3 p. 326a. al. TRAD. Holl. I p. 172: A modernis tamen, per quos musica multum est subtilior,

praeter haec adhuc huiusmodi **loca** inveniuntur. Et coniunctae unanimiter appellantur. al. TRAD. Holl. II 79 p. 12 (p. 420a). al. TRAD. Holl. III 4 p. 28. al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 14: psalmos identidem intonant (*sc. cantores*) ac in eodem **loco**. al. TRAD. Holl. VI 42, 10: autenti possunt aliquando in **loca** suorum plagalium ingredi, scilicet sub suo finali descendendo per diatesseron, quod tamen raro fit. al. CONR. ZAB. tract. BO 3. al. IOH. TINCT. diff. 1: $\cdot A \cdot$ est clavis **locorum** $\cdot A \cdot$ re et utriusque $\cdot a \cdot$ lamire. Acute claves, acuta **loca** et acute voces sunt ille et illa, quae in manu ab $\cdot a \cdot$ lamire inferiori inclusive usque ad $\cdot a \cdot$ lamire superius exclusive continentur. IOH. TINCT. diff. 151: **Locus** est vocum situs (*sim.* IOH. TINCT. exp. 2, 2). al. FR. GAFUR. extr. 4, 7, 1: Existentibus autem Latine manus 20 sedibus sive **locis** tripartitio ex eis facta est. al. IOH. TINCT. nat. 19, 8. al. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 11. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29. al. ADAM FULD. 2, 14. LAD. ZALK. B 28: 4 sunt cordae, id est **loca** notarum, in quibus antiphonae secundi toni inchoantur. al. GUILL. POD. ench. 20 p. 381. al. GUILL. POD. 3, 31. al. FR. GAFUR. pract. 3, 2. FLOR. FAX. 16 p. 88: Sunt autem, qui quasdam notulas in aliquo **locorum**, id est vel discantus vel tenoris vel contratenoris, sub aut supra spatii vel lineae terminum praeterire non permittunt. al. ERASM. HOR. p. 83a. al. COMPEND. MUS. 48-49 (*cf.* UGOL. URB. 1, 16, 8). CONTR. Septem s. spec. II 15. al. MON. Super unum 39. al.

2 Tonraum, Tonbereich — tonal area, tonal range

[s.IX] MUS. ENCH. 18, 3: Ergo quoniam praedicti limitis oppositione brevi diastemate coartatur et non nisi in tribus vel quattuor sonis organalis vox spacium habet, idcirco secundum particularum positionem et **loca** mutat. Vagantibus enim particulis, dum modo cantilena in sursum prodeat, modo in ima deponatur, et nunc quaelibet particula positionem habeat circa superiores sonos, nunc circa terminales, aliquando circa graves, semper vox organalis positionum finalitatem eo iure subsequitur. al. ORG. Paris. 62: **Loca** autem organi sunt tria: organum medium, organum superius, organum inferius: unaquaeque particula organo habilis sive medium seu superius vel inferius habet. ORG. Paris. 103: ut evidentiis clareant, per tonos III^{or} annotentur terna organi **loca** III^{or} sonorum dispositiunculis: (*sequitur exemplum*). al. cf. Waeltner, *Lehre* vol. 2 p. 53 sqq. et 114 sqq.

3 Anfangston — initial pitch

a eines Gesangs — of a chant

[s.IX-X] ALIA MUS. 41 p. 183: A prima quoque specie diapaason, quae est mese, id est $\cdot o \cdot$, inchoatur primus tropus finiturque in diapente remissum, quod est $\cdot e \cdot$, et haec est forma NO-ANNOEANE: habet autem 5 differentias et 9 **loca** in nocturnis ... Secunda vero differentia in $\cdot m \cdot$ lichanos meson, quae habet tria **loca**; in se: „Canite tuba“, diatessaron remissum in $\cdot e \cdot$: „Ecce nomen Domini“, diapente remissum in $\cdot c \cdot$: „Intempesta nocte“. Tertia differentia in $\cdot i \cdot$, quae habet unum **locum** (*inde* ANON. Bernh. 1, 53. ANON. Bernh. 2, 105). ALIA MUS. 42 p. 184: tertia (*sc. differentia*) in $\cdot e \cdot$, quae habet **locum** in se: „Gaudete“ (*inde* ANON. Bernh. 1, 54. ANON. Bernh. 2, 106.) ALIA MUS. 93 p. 188: In diurnis enim hic tropus easdem habet differentias et eadem **loca** (*inde* ANON. Bernh. 1, 64. ANON. Bernh. 2, 113). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 58. al. ANON. Bernh. 2, 109. al. FRUT. ton. p. 118: Hae vero antiphonae, quae sequuntur, cum similibus sibi eiusdem differentiae sunt, sed tono inferius, qui secundae differentiae **locus** est. FRUT. ton. p. 146: semiditono inferius, qui est primae differentiae **locus**. [s.XV] IAC. TWING. p. 100, 17: Primus tonus quatuor habet **loca** seu litteras iniciales scilicet $\cdot C \cdot D \cdot F \cdot A \cdot$, id est $\cdot C \cdot$ faut, $\cdot D \cdot$ solre, $\cdot F \cdot$ faut et $\cdot A \cdot$ lamire. In quibus omnibus antiphona primi toni incipitur et extra dicta **loca** nulla antiphona primi toni inceptions habet. al. UGOL. URB. 1, 117, 12:

Communio in ·D· **locum** habet, ... ut communio „Qui me dignatus est“. *al.* TRAD. HOLL. III 9 p. 80: Pro ... inchoationibus ac differentiis ... ·G· simul ·h·c·d· **loca** septimus optat habere. *al.* IOH. TINCT. nat. 19, 11: omnes toni irregulares incipere debent in locis correspondentibus **locis** regularium. Verbi gratia, convenientiora (*ms. Bruxelles II 4147; ed.: conventiora*) **loca** primi toni regularis sunt ·D·solre, ·A·lamire acutum et ·D·lasolre. Ergo primi toni irregularis in ·D·lasolre finientis **loca** erunt convenientiora ·D·lasolre, ·A·lamire superacutum et ·D·lasol.

b einer „*Saeculorum amen*“-Formel — of a ‘*saeculorum amen*’ formula

[s.XI] WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 48: Sed quoniam ad exercitandum valde utilis est, etiam ipsa differentiarum **loca** intimanda videntur. In ordine proti et triti autenticorum differentiae in quinto, subiugali ipsorum in tertio a finali loco ponuntur. In ordine deuteri et tetrardi autentici deuteri differentiae in sexto, tetrardi in quinto, subiugales eorum in quarto a finali loco locantur. [s.XII] MOD. Notandum est 2: Tercius tonus et quintus et octavus in ·c· superiori **locum** tenent in „*saeculorum amen*“. [s.XIII] ELIAS SAL. 21 p. 45b. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 37, 5: Et secundum antiquos tot quilibet modus habere potest principia, quot voces clauduntur inter vocem, quae **locum** tenet differentiarum suarum et illam, in <quam> regulariter vel licentialiter potest descendere. IAC. LEOD. spec. 6, 50, 10: Tonus octavus etsi in hoc conveniat cum tono primo, quia innititur eidem speciei diapason cum illo, in multis tamen ab illo distinguitur ... Habent etiam alia differentiarum **loca**.

4 *Schluß- bzw. Grundton (einer Kirchentonart) — final pitch or fundamental pitch (of a mode)*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1752: omnes (*sc. tropi*) proprie terminantur in gravibus, per accidens autem in acutis preter septimum et octavum, qui non variant **locum** suum. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 39: In ·D·solre sedet primus tonus atque secundus. / Sed **locus** est ·E·lami terni finisque quaterni. / ·F·faut inde tonum capiet quintum quoque sextum. / Septimus, octavus ·G·solreut hic sibi poscunt (*inde* TRAD. HOLL. III 6 p. 46). IOH. TINCT. diff. 279: **Locus** regularis tertii et quarti est ·E·lami grave. **Locus** regularis quinti et sexti est ·F·faut grave. **Locus** regularis septimi et octavi est ·G·solreut grave. *saepius*

longa v. longus

longalis -is *Longa-, im Wert einer Longa — related to the longa, with the value of a longa*

[s.XV] IOH. TINCT. val. 7, 2: Signum modi maioris perfecti est positio trium pausarum **longalium** simul immediate ante vel post signum temporale ... Signum modi maioris imperfecti est positio duarum **longalium** pausarum immediate ante vel post signum temporale vel unius tantum post ipsum temporale signum vel prorsus nullius, ut hic: (*sequitur exemplum*). IOH. TINCT. val. 9, 2. IOH. TINCT. val. 10, 2-4.

longior -is *adi. im Wert von drei Breven — with the value of three breves*

[s.XII] HIER. MOR. 25 p. 180, 36: Notarum aliae longae, aliae breves. Longae, aliae **longiores**, aliae longissimae, breves vero, aliae breviores, aliae brevissimae. HIER. MOR. 25 p. 181, 10: Nota longa in cantu ecclesiastico sumpta habet et habere debet duo tempora modernorum resolvendo vero VI tempora antiquorum, **longior** tria tempora modernorum, sed IX tempora antiquorum ... Item nota brevis sumpta in

cantu ecclesiastico habet et habere debet unum tempus modernorum. HIER. MOR. 25 p. 182, 23-24. HIER. MOR. 25 p. 183, 10.

longior -is *subst. f. Note der Mensuralnotation — note in mensural notation (■)*

1 *im Wert von zwei Longen — with the value of two longs* [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omissio primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, semiminor, minima; vel sic et convenienter: longa, **longior**, longissima, hoc est magna, maior, maxima, sumpto initio comparisonis ab unitate primi; postea in secundo: <longa> perfecta, <longa> imperfecta, brevis; brevis, brevior, brevissima, id est parva (*sequitur descr. cum notis*). PETR. DION. 10 p. 157: Nam in primo gradu perfecta (*sc. pausa*), quae et longissima dicitur, occupat tria spatia cum semis ad differentiam imperfectae eiusdem gradus, quae et **longior** dicitur, quae quidem solum occupat tria. PETR. DION. 10 p. 158 descr. IOH. MUR. comp. 1, 3: Maxima quae est? Bipartita est. Quomodo? Aut enim longissima vel **longior** appellatur. ... **Longior** quae est? Quae sub uno accentu duobus longis temporibus profertur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 6. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 4). IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13: In primo gradu ponitur triplex longa, duplex longa, simplex longa vel nominatur sic: longa, **longior**, longissima.

2 *im Wert von drei Longen — with the value of three longs* [s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ■ longissima 243; ■ semilongissima 162; ■ **longior** 81; ■ semilongior 54; ■ longa 27; ■ semilonga 18; ■ brevis 9; ■ semibrevis 6; ♦ brevior 3; ♦ semibrevior 2; ↓ minima vel brevissima 1.

3 *im Wert von drei Longen (in perfekter Mensur) bzw. zwei Longen (in imperfekter Mensur) — with the value of three longs (in perfect mensuration), or two longs (in imperfect mensuration) [syn.: larga]*

[s.XIV] ANON. London. I 2 p. 44: Et illa nota, quae vocatur larga, bene et evidentius posset appellari **longior** in comparatione ad longam eo, quod longiori tempore quam longa mensuratur. Et per consequens illa, quae largissima vocatur in comparatione ad longam et **longiorem**, longissima posset appellari proprie ita, quod istae tres notae sic vocantur: longa, **longior**, longissima. [s.XV] THOM. WALS. 3, 1: De contentu longissimarum perfectarum et imperficentium et **longiorum** imperficentium et perfectarum. THOM. WALS. 3, 4: Imperficiens **longior** et vocatur imperficiens, quia imperficit longissimam, et potest dici perfecta **longior** eo, quod est in se perfecta, quam aliqui vocant largam perfectam; continet 3 longas perfectas, 9 breves perfectas, 27 minores perfectas, 81 minimas: ■. Imperfecta **longior** sive semilongior, quam aliqui vocant largam imperfectam sive semilargam, continet 2 longas perfectas, 6 breves, 18 minores perfectas, 54 minimas: ■. Imperficiens longa et vocatur imperficiens, quia imperficit **longiorem** sive largam, et dicitur longa perfecta.

longissimus -a, -um *im Wert von vier bzw. zwölf Breven — with the value of four, or twelve breves*

[s.XIII] HIER. MOR. 25 p. 180, 36: Notarum aliae longae aliae breves. Longae, aliae longiores, aliae **longissimae**, breves vero aliae breviores, aliae brevissimae. HIER. MOR. 25 p. 181, 11: Nota longa in cantu ecclesiastico sumpta habet et habere debet duo tempora modernorum resolvendo vero VI tempora antiquorum, ... **longissima** vero VIII tempora modernorum, sed XII tempora antiquorum. Item nota brevis sumpta in cantu ecclesiastico habet et habere debet unum tempus modernorum. HIER. MOR. 25 p. 182, 25.

longissima -ae f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 *im Wert von drei Longen — with the value of three longs* (■)

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omisso primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, semiminor, minima; vel sic et convenienter: longa, longior, **longissima**, hoc est magna, maior, maxima, sumpto initio comparationis ab unitate primi; postea in secundo: <longa> perfecta, <longa> imperfecta, brevis; brevis brevior brevissima, id est parva (*sequitur descr. cum notis*). PETR. DION. 10 p. 157: Nam in primo gradu perfecta (*sc. pausa*), quae et **longissima** dicitur, occupat tria spatia cum semis ad differentiam imperfectae eiusdem gradus, quae et longior dicitur, quae quidem solum occupat tria. PETR. DION. 10 p. 158 descr. IOH. MUR. comp. 1, 3: Maxima quae est? Bipartita est. Quomodo? Aut enim **longissima** vel longior appellatur. **Longissima** quae est? Quae sub uno accentu tribus longis temporibus mensuratur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 6. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 4). IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13: In primo gradu ponitur triplex longa, duplex longa, simplex longa; vel nominatur sic: longa, longior, **longissima**.

2 *im Wert von neun Longen — with the value of nine longs* (■)

[s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ■ **longissima** 243; ■ semilongissima 162; ■ longior 81; ■ semilongior 54; ■ longa 27; ■ semilonga 18; ■ brevis 9; ■ semibrevis 6; ♦ brevior 3; ♦ semibrevior 2; ↓ minima vel brevissima 1.

3 *im Wert von sechs Longen (in perfekter Mensur) bzw. vier Longen (in imperfekter Mensur) — with the value of six longs (in perfect mensuration) or four longs (in imperfect mensuration)* (■)

[s.XIV] ANON. London. I 2 p. 44: Et illa nota, quae vocatur larga, bene et evidentius posset appellari longior in comparatione ad longam eo, quod longiori tempore quam longa mensuratur. Et per consequens illa, quae largissima vocatur in comparatione ad longam et longiorem, **longissima** posset appellari proprie ita, quod istae tres notae sic vocantur: longa, longior, **longissima**. [s.XV] ANON. Mell. 5, 11: reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet **longissima**, duplex longa quae etiam maxima dicitur, longa, brevis, semibrevis, minima, semiminima, fusiel eqs. ANON. Mell. 6, 3: **Longissima** in figura sic formatur: ■. Hec in tempore perfecto valet 12 tempora, in tempore vero imperfecto valet octo tempora et in modo perfecto valet sex longas et in modo imperfecto valet quatuor longas.

4 *im Wert von zwei Longen — with the value of two longs* [syn.: duplex longa]

[s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 500, 17: Et sciendum est, quod longa duplex, quae maxima **longissima** nuncupatur, cum in modo <perfecto> maxima praecedit duplicem longam seu **longissimam**, quod idem est, tunc praecedens maxima more antiquorum novem valere debet tempora, quod raro vel nunquam iam tenetur apud modernos.

5 *im Wert von neun Longen (in perfekter Mensur) bzw. sechs Longen (in imperfekter Mensur) — with the value of nine longs (in perfect mensuration), or six longs (in imperfect mensuration)* (■)

[s.XV] THOM. WALS. 3, 1: De contentu **longissimarum** perfectarum et imperfectarum. ... Perfecta **longissima** continet 9 longas perfectas, 27 breves perfectas, 81 semibreves perfectas et 243 minimas: ■. Imperfecta (*ms. et ed. imperficiens*) **longissima** continet 6 longas perfectas, 18 breves perfectas, 54 minores perfectas et 162 minimas: ■. Imperficiens longior

et vocatur imperficiens, quia imperficit **longissimam** et potest dici perfecta longior.

longitudo -inis f. 1. *Länge (eines Tons)* 2. *Zeitmaß einer Longa* 3. *Ambitus (eines Gesangs)* — 1. *length (of a note)* 2. *duration of a long* 3. *ambitus (of a chant)*

1 *Länge (eines Tons) — length (of a note)* [opp.: brevisitas]

[s.XI] ARIBO 37 p. 66: Tremula est neuma, quam gradatam vel quilisma dicimus, quae **longitudinem**, de qua dicit (*sc. Guido*) ‚duplo longiorem‘ cum subiecta virgula denotat, sine qua brevitatem, quae intimatur per hoc, quod dicit ‚vel duplo brevior‘ insinuat (*inde* COMM. Guid. 62 p. 153). [s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 2: Unde modus est cognitio soni in acuitate et gravitate secundum **longitudinem** temporis et brevitatem. Et potest dupliciter sumi, aut communiter aut proprie. Modus communis est, qui versatur circa omnem **longitudinem** et brevitatem omnium sonorum. *al.* ANON. Couss. IV p. 44, 17. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 3, 26: istae lineae additae notis secundum earum protractionem per diversa spatia faciunt notam **longitudinis** diversorum temporum in cantando. *al.* IOH. BOEN ars 2, 17, 2: In sono quatuor considerari possunt, scilicet **longitudo**, brevisitas, acuties et gravitas. De **longitudine** et brevitatem sonorum supradicta sufficiant. PS.-THEODON. pr. p. 31: Sex species motuum **longitudinem** et brevitatem sonorum secundum maius et minus in tempore canentium requiruntur, scilicet longus, longior, longissimus; brevis, brevior, brevissimus. IOH. VETUL. 16, 3: Longa dicitur a **longitudine** temporis prolata respectu istarum brevium. *al.* NIC. WEYTS p. 262a: Omnis nota in cantu mensurato maxima figuratur quadrata cum filo in parte dextera, ut hic: (*sequitur exemplum*). Longa figuratur quadrata cum filo in parte dextera, in minori tamen quantitate **longitudinis** ipsa maxima, ut hic: (*sequitur exemplum*). [s.XV] PROSD. exp. 2, 40: Secundam vero notam longam nominavit (*sc. Iohannes de Muris*), quoniam quandam **longitudinem** proferendi ultra modum consuetum in cantu plano obtinebat. PROSD. ital. II p. 36.

2 *Zeitmaß einer Longa (in der Mensuralnotation) — duration of a long (in mensural notation)*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 1: quomodo per huiusmodi figuras denotetur **longitudo** vel brevisitas (*inde* LAMBERTUS p. 269b). IOH. GARL. mens. 2, 12: omnis figura simplex portans tractum magis a parte dextra quam a sinistra semper significat **longitudinem** (*inde* ANON. Emmeram. 1 p. 90, 23). *al.* ANON. Couss. VII 8, 3: Figura continens in se duo tempora proprietates sua est, quod habeat tractum a parte dextra, et talis tractus dicitur signum **longitudinis** suae, ut hic: (*sequitur exemplum*). LAMBERTUS p. 252b: Musica ... habet duplicem considerationem, scilicet secundum modum et secundum non modum. Secundum modum, ut hic sumitur, est **longitudo** seu brevisitas cantus secundum mensuram. LAMBERTUS p. 269b (*inde* ANON. Emmeram. 1 p. 104, 3). *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 136, 31: ubicumque est **longitudo**, ibi est perfectio in hac arte, et ubi non est **longitudo**, ibi nec perfectio debet esse. **Longitudo** namque causat perfectionem in figuris compositis. ANON. Emmeram. 2 p. 204, 3: **Longitudo** autem illic duorum temporum continet quantitatem, brevisitas vero unius temporis morulam repraesentat, et sic sub illis duobus accentibus in hac arte rectam mensuram **longitudinis** et etiam brevitatis solummodo reputamus, quicquid autem talem **longitudinis** mensuram ac etiam brevitatis excedere reperitur, ultramensurabile nuncupantes. *al.* FRANCO COL. 1, 3: Mensura est habitudo quantitativa **longitudinem** et brevitatem cuiuslibet cantus mensurabilis manifestans (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 10. MENS. Si ille p. 507, 27. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1

p. 59. ANON. La Fage III p. 242). *al.* PS.-PETR. CRUC. 5, 1: Modus est variatio soni ex **longitudine** et brevitate ordinata. ANON. Couss. IV p. 48, 7: omnis ligatura ultra tres cum proprietate et perfectione ad tres ligatas cum proprietate et perfectione reducitur quoad **longitudinem** et brevitem earundem. ANON. Couss. IV p. 76, 12: Est et alius modus, qui dicitur habundans supra rectam mensuram rectae **longitudinis** et rectae brevitat. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 3, 12: cauda semper signum **longitudinis** est in notis, et hoc, si protrahatur inferius a latere dextro notae quadratae simplicis seu ligatae, ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.* MARCH. comp. 10, 5: que ligature dicant **longitudinem**, brevitem et semibrevitem, videre oportet. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 21, 2. IOH. VETUL. 45, 8. [s.XV] PROSD. exp. 67, 5: habet **longitudinem**, que est finalis cantus plani. PROSD. exp. 70, 12: **longitudo** se habeat per oppositum ad brevitem. *al.* FR. GAFUR. extr. 12, 16, 3.

3 *Ambitus (eines Gesangs) — ambitus (of a chant)*
[s.XV] GUILL. POD. 4, 15: Quanquam enim melus quicumque decem non habuerit voces in **longitudine** semper tamen reliquis, de quibus diximus, observatis, alicuius predictorum modorum erit. GUILL. POD. 4, 16: Ipsi igitur autenti et plagales, nisi per se atque divisim existentes inveniantur, nunquam sunt. Quare relinquatur de necessitate in huiusmodi cantus protho, vel deutho, trito aut tetrardo, id est vel primo vel tertio, quinto vel septimo secundum nostram computationem et illorum fines stante etiam omni undecim vocum **longitudine** ascribendos esse pretermisso tamen autenticorum nomine.

longo -are (*einen Notenwert*) *verlängern* — *to lengthen (a note value)*

1 *zu einer Longa — into a long*
[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 124, 8: omnis figurae cum proprietate positae et perfectae penultima dicitur esse brevis: Proprietate brevis penultima vult fore quaevis. ... Ultima **longetur** tibi regula vera fatetur. ANON. Emmeram. 1 p. 124, 26: Vox alii iuncta cum proprietateque puncta / et perfecta, brevis prior est **longans** ea quaevis. ANON. Emmeram. 2 p. 202, 25. ANON. Emmeram. 6 p. 286, 43. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58. QUAT. PRINC. 4, 1, 16: omnes medie figure in omni ligatura tam ascendendo quam descendendo dicuntur breves, nisi casu licet abusive per proprietatem alicuius **longantur**, ut hic: (*sequitur exemplum*). QUAT. PRINC. 4, 1, 18: si quadrata nota in fine ligature plicaretur aut ascendendo vel descendendo, per plicam **longaretur** eo, quod signum longe imponeretur. QUAT. PRINC. 4, 2, 49: quicquid accipitur immediate ante pausacionem, que finis punctorum dicitur, est longum, quia omnis penultima **longatur**. MENS. Cum de p. 77.

2 *allgemein — general*
[s.XV] THOM. WALS. 11, 5: Nota, quod punctus perficit notam, quando species minores subsecuntur. Nota enim, quod ultima semibrevis unius series potest inperfici per minimam subsequenter in illo modo et in eodem modo potest **longari**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59.

longus -a, -um et subst. **longa** -ae f. *lang, Länge* — *long, length*

I *auf die metrische Länge von Silben bezogen — with reference to lengths of syllables in metrical verse*
[s.IV] AUGUST. 2, 3, 3: si spatium, quod brevis occupat, recte unum tempus vocatur, spatium item, quod **longa** occupat, recte duo tempora nominari (*inde* COMM. Boeth. II p. 138, 13). AUGUST. 2, 4, 5: syllaba omnis aut brevis aut **longa**. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 982. *al.* [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 10: Scripsit etiam et pater Augustinus de musica sex libros, in

quibus humanam vocem rithmicos sonos et armoniam modulabilem in **longis** syllabis atque brevibus naturaliter habere posse monstravit. ISID. etym. 1, 16, 2: Ideo autem syllabae **longae** brevesque dicuntur, quia per varias vocum moras aut dupla aut simpla spatia temporis habere videntur. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 386: Ut attendatur, ubi productioribus, ubi brevioribus morulis utendum sit, quatinus uti, quae sillabae breves quaeque sint **longae**, attenditur (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). [s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: Ortus quoque suus atque compositio (*sc. cantus*) ex accentibus toni vel ex pedibus syllabarum ostenditur. Ex accentibus vero toni demonstratur in acuto et gravi et circumflexo. Ex pedibus denique syllabarum ostenditur in brevi et **longa** (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 17). GUIDO micr. 15, 49: Item ut in unum terminentur partes et distinctiones neumarum atque verborum, nec tenor longus in quibusdam brevibus syllabis aut brevis in **longis** obscoenitatem paret (*inde* ANON. Pannain p. 114. METROL. 80 p. 88). [s.XIII] METROL. 65 p. 86: Non autem parva similitudo est metris et cantibus, cum et neumae loco sint pedum, et distinctiones loco sint versuum, utpote ista neuma dactilico, illa vero spondaico, alia iambico more decurrit, et distinctionem nunc tetrametram, nunc pentametram, alias quasi hexametram cernas, et multa alia ad hunc modum. Dactilus unam habet **longam** et duas breves sequentes hoc modo: $\overline{\text{—}} \text{—} \text{—}$ Licet enim **longas** et breves nominemus, non sic tenentur in plana musica sicut et in organo, sed omnes notae praeter pausationes aequaliter cantentur; ad nil enim deserviunt nisi tantum ad ornamentum (*inde* IOH. HANB. tract. p. 362, 5). *al.* AUGUST. MIN. 16. TRAD. Franc. I p. 32: requiritur bona cadentia dictaminum cum discantu ita, quod longae figurae **longis** syllabis, breves brevibus nobiliter adaptentur (*sim.* FR. GAFUR. extr. 10, 1, 6). WALT. ODINGT. 4, 1, 15: Si autem pes **longam** habeat in depositione et **longam** in elevatione, vocatur spondeus. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 17, 2: Rhythmica verborum respicit incursionem ... et si in dictionum syllabis temporis non attendat valorem, quoad breves et **longas**, quod ad musicam pertinet metricam, numerum tamen attendit syllabarum. *al.* HEINR. EGER 4 p. 46. *al.* COMM. Boeth. II p. 138, 9. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 7, 1: Nomina notarum et pedum cantus aequiformis, scilicet plani: **Longa**, brevis, molossus, liquida, yplate et astrophia, dactilus, tribracus *eqs.* (?) ANON. Gemnic. 3, 3, 48: versus responsiorum 2ⁱ toni communis melodie incipiuntur dupliciter, secundum quod prima dicio habet multas vel paucas sillabas ... Si autem fuerit (*sc. prima dicio*) trisillaba habens penultimam **longam** vel etiam quadrisillaba, tunc inceptio erit in ·C· gravi. GUILL. POD. 5, 31. FR. GAFUR. pract. 2, 1: diversis pro temporis quantitate figuris poetae atque musici sano prosequentes iudicio omne vocis tempus breve **longum**ve posuere omnes (*ed.*: omnis) inde syllabas vel breves vel **longas** considerantes. Quare unius temporis mensuram brevi syllabae ascripserunt, **longae** vero duorum temporum quantitatem. *al.*

II *auf die Zeitdauer eines Tones oder einer Pause bezogen — with reference to the temporal duration of a note or a rest*
[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 392: Sic itaque numerose est canere, **longis** brevibusque sonis ratas morulas metiri nec per loca protrahere vel contrahere magis quam oportet, sed infra scandendi legem vocem continere, ut possit melum ea finiri mora, qua coepit (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). *al.* COMM. BR. 300: Inaequalitas ergo cantionis cantica sacra non viciet; non per momenta neuma quaelibet aut sonus indecenter protendatur aut contrahatur, non per incuriam in uno cantu, verbi gratia responsorii vel ceterorum, segnius quam prius protrahi incipiat. Item brevia quaeque impendiosiora non sint, quam conveniat **longis**, nec **longa** inaequalitate lubrica festinantius labantur, quam conveniat brevibus. Verum omnia **longa** ae-

qualiter **longa**, brevium sit par brevis. *al.* [s.X-XI] ORG. Paris. 38: Sane punctos ac virgulas ad distinctionem ponimus sonorum brevium ac **longorum**. BERNŌ prol. 11, 9: apta et concordabili brevium **longorum**que sonorum copulatione componitur cantus (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 59). *al.* GUIDO micr. 15, 10: aliae voces ab aliis morulam duplo **longiorem** vel duplo breviorē aut tremulam habeant (*inde* ARIBO 29 p. 65. ARIBO 31 p. 66. *ad loc.*: ARIBO 34-37 p. 66. COMM. Guid. 19 p. 149: ... sicut in versu gradali „Adiuvā nos Deus salutaris“, „Deus“, cum sit morula, duplo **longiorem** se morulam ‚salutaris‘ habet post se, cum ipsa sit duplo brevior, quia ipsa non habet nisi duas voces reperiūssas, et ‚salutaris‘ quattuor, et hoc est dupla proportio. *al.*). GUIDO micr. 15, 49: Item ut in unum terminentur partes et distinctiones neumarum atque verborum, nec tenor **longus** in quibusdam brevibus syllabis aut brevis in longis obscoenitatem paret (*inde* ANON. Pannain p. 114. METROL. 80 p. 88). *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61. *al.* [s.XIII] INST. PATR. 12: Si morose cantamus, **longior** pausa fiat; si propere, brevior. IOH. GARL. mens. 1, 31: si multitudo brevium fuerit in aliquo loco, quanto brevis plus appropinquatur fini, tanto debet **longior** proferri (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 1, 23. IOH. GARL. mens. append. 1, 38. ANON. Couss. VII 5, 7. *inde* ANON. Couss. IV p. 26, 8). DISC. POS. VULG. p. 190, 18: Quandocumque duae notae ligantur in discantu, prima est brevis, secunda longa, nisi prima grossior sit secunda ... Quando autem tres, si pausa praecedit, prima est longa, secunda brevis, tertia longa; si nota longa praecedit, primae duae sunt breves, tertia longa. Quam si nota longa sequitur, tertia erit **longior** longa. ANON. Emmeram. 1 p. 106, 23. *al.* ANON. Couss. IV p. 82, 23: Est et sextum volumen de organo in duplo, ut „Iudea et Ierusalem“ et „Constantes“, quod quidem numquam fit in triplo neque potest fieri propter quendam modum proprium, quem habet extraneum aliis, et quia longae sunt nimis **longae** et breves nimis breves. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 32E, 6. IAC. LEOD. spec. 7, 23, 9. *al.* ANON. London. I 2 p. 44: Hic posset quaeri, quare ponuntur nomina notarum magis sub istis relativis breve et **longum**, magis quam sub aliis, ut magnum et parvum. Dico, quod **longum** et breve sunt proprie mensurae temporis, unde proprie dicitur tempus esse **longum** vel breve. *ibid.* *al.* IOH. BOEN ars 1, 1, 3, *al.* PS.-THEODON. pr. p. 31. *al.* IOH. VETUL. 5, 6. [s.XV] UGOL. URB. 3, 7-3, 26: perfectio longae in plano cantu respectu brevis in **longiori** pronuntiatione consistit. *al.* TACT. Opusculum 63: Et ubi est melior consonancia, ibi mora **longior** et frequentior est faciēda (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 167, 19). GEORG. ANS. 3, 136. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Tenor est cantus grosse vocis, quo tenorista bassiori voce et notis **longioribus** occurrens multis notis reperiūssis temperat melodiam in sono. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 10. ADAM FULD. 3, 9. LE MUNERAT tract. 14. GUILL. POD. 1, 11.

III auf Akzentzeichen oder Neumen bezogen — with reference to an accent or neume

[s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: De accentibus toni oritur nota, quae dicitur neuma. Si ipsa simplex fuerit et brevis, facit unum punctum, si autem **longa** fuerit, erit producta (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 19). CANT. Quid est cant. c. 483: Similiter et **longa** tribus modis ostenditur, in producta et acuta et circumflexa ... Saepe veniunt in compositione ex brevi et **longa**, ut est „In his ergo diebus“ ... Aliquando ex gravi et **longa**, ut est „Tertia dies est“ (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 20). *al.* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: Accentus acutus. Accentus <gravis. Percussionalis> brevis. Percussionalis **longa** ... **Longa** acuta. NEUM. Prima p. 82.

IV übertragen auf den Tonabstand — transferred by analogy to the distance between notes

[s.XI] ARIBO 5 p. 25: Quod oppositio specierum ad similitudinem fiat metricorum pedum. Species prima diatesseron constat, ut amphymacrus ex **longa** et brevi et **longa**, id est ex tono, semitonio, tono. Secunda species intensa, ut bachius ex brevi et duabus **longis** (*inde* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 57. IAC. LEOD. spec. 6, 31, 6). ARIBO 48 p. 52: **longum** toni spacium breve semitonii praecedit (*inde* COMM. Guid. 45 p. 168). *al.*

V als Note der Mensuralnotation — as note in mensural notation

A ohne nähere Bestimmung — without further qualification

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 6: Maneries eius (*sc. discantus*) appellatur, quidquid mensuratione temporis, videlicet per **longas** vel per breves, concurrat. IOH. GARL. mens. 2, 10: Figurarum simplicium quaedam dicuntur **longae**, quaedam breves. **Longarum** triplex est modus, quia quaedam dicitur recta longa, quaedam duplex longa, quaedam plica longa (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 2, 4). IOH. GARL. mens. 11, 7: modus sumitur pro quantitate brevium vel **longarum** (*inde* ANON. Emmeram. 5 p. 272, 2). *al.* DISC. POS. VULG. p. 190, 32: Omnes autem notae discantus sunt mensurabiles per directam brevem et directam **longam**. *al.* AMERUS 25, 1. *al.* ANON. Couss. VII 1, 2: modus est, quicquid currit per debitam mensuram **longarum** notarum et brevium (*sim.* LAMBERTUS p. 279a. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 27. PETR. PALM. p. 517). *al.* PS.-DIETR. p. 5. LAMBERTUS p. 252a: harmonica (*sc. musica*) est illa, que consistit in numeris dupliciter et mensuris: una localis secundum proportionem sonorum vocumque, alia temporalis secundum proportionem **longarum** breviumque figurarum. *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 70, 21: immensurabilis est illa (*sc. musica*), ubi non sunt **longae** vel breves vel aliqua quantitas temporum sub certo numero distributa. *al.* FRANCO COL. 2, 1: Discantus est aliquorum diversorum cantuum consonantia, in qua illi diversi cantus per voces **longas**, breves vel semibreves proportionaliter adaequantur (*inde* MARCH. pom. 45, 1. IAC. LEOD. spec. 7, 4, 6. QUAT. PRINC. 4, 2, 11. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 27. ANON. Vratisl. p. 331a. ANON. London. II 1, 1. ANON. Monac. 1, 22). FRANCO COL. 4, 4: Simplicium (*sc. figurarum*) tres sunt species, scilicet **longa**, brevis et semibrevis (*inde* PETR. PIC. 2, 2. PS.-PETR. CRUC. P 1, 3. IAC. LEOD. spec. 7, 21, 1. IOH. HANB. sum. 2 p. 186, 1. MENS. Cum de p. 73). *al.* HER. MOR. 25 p. 180, 35: Notarum autem aliae **longae**, aliae breves. **Longae**, aliae longiores, aliae longissimae, breves vero, aliae breviores, aliae brevissimae. *al.* PETR. PIC. 14, 2. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 5, 2. *al.* IOH. BALLOCE 4, 2. *al.* TRAD. Franc. II 3, 1. *al.* TRAD. Franc. III 6, 3. *al.* TRAD. Franc. IV 4, 2. *al.* TRAD. Franc. V 66. *al.* ANON. Couss. IV p. 79, 3: omnis paenultima ante pausionem, quae dicitur finis punctorum, **longa** est. ANON. Couss. IV p. 84, 22 (*cf.* Reckow, *Anonymus 4 pars 2 p. 23 sqq.*). *al.* MENS. Notularum p. 82. *al.* WALT. ODINGT. 6, 5, 5: Eademque est ratio, cum breves vel **longae longam** vel brevem pausam praecedunt sicut **longam** vel brevem emissam. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 45, 6: illi diversi cantus adaequantur, proportionantur et mensurantur per voces **longas**, breves et semibreves et per notas scriptas etiam **longas**, breves et semibreves diversimode figuratas. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b. *al.* ANON. Michels 1, 9. *al.* ANON. Paris. I 1, 6. *al.* TRAD. Phil. II 1, 2. *al.* IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur ... **longa**, semilonga, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, semiminor, minima; vel sic et convenienter: **longa**, longior, longissima, hoc est magna, maior, maxima, sumpto initio comparationis ab unitate primi (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13). *al.* IOH. MUR. comp. 2, 1 (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 13). *al.* ROB. HANDLO p. 104, 4: Petrus le Viser: Tri-

plici vero more **longe**, semilonge, breves et semibreves in voce proferuntur, scilicet more longo, <more> mediocri et more lascivo. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 18, 1. *al.* PETR. PALM. p. 519. IOH. MUR. lib. 3, 7: maximarum partes propinque sunt **longe**, **longarum** breves, brevium semibreves etc. (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 154, 22. ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 16, 2. UGOL. URB. 3, 3-3, 2. FR. GAFUR. 11, 7, 5). *al.* ANON. Deodat. 2, 5. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 5: inchoandum est a **longa** tanquam a capite mensurabilis musice. *al.* ANON. London. I 1 p. 43. *al.* IOH. BOEN ars 1, 2, 3. *al.* IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 20. *al.* IOH. HANB. tract. p. 362, 31: Licet enim **longas** et breves nominemus, non sic tenentur in plana musica sicut et in organo, sed omnes note preter pausaciones equaliter canentur ita, ut in unum terminentur partes et distinctiones neupmarum atque verborum. WILLELM. 3, 26: Prima (*sc. nota*) dicitur largissima, secunda larga, tertia **longa**, quarta brevis, quinta semibrevis, sexta minuta, septima minima sive simpla sive crocheta. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 120, 11. *al.* HEINR. EGER 4 p. 46. IOH. VETUL. 16, 3: **Longa** dicitur a longitudine temporis prolati respectu istarum brevium. *al.* TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 5. *al.* GUIDO FR. 7a, 3. *al.* ANON. Couss. V p. 146, 3: modus accipitur a **longa**, tempus a brevi et prolatio a semibrevis (*sim.* PROP. MENS. Nota quod I 1, 1). *al.* ANON. La Fage II p. 426. *al.* ANON. Kellner 2, 3 (*sim.* ANON. Vratisl. p. 335a. ANON. Monac. 2, 6). *al.* ANON. Monac. II 166. *al.* ANON. Vratisl. p. 334b. *al.* MENS. Circa artem p. 512, 9. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1: Nomina notarum cantus mensurabilis, scilicet organici. Largissima, largior, larga, **longa**, brevis, semibrevis, minima, crocheta vel simpla. *al.* THOM. WALS. 1, 5. *al.* PROSD. exp. 2, 40. *al.* PROSD. mens. p. 201b: modus **longarum** est mensura, cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem **longarum** habet mensurari (*sim.* PROSD. ital. p. 230b. PROSD. ital. II p. 40). *al.* NICOL. CAP. p. 310. UGOL. URB. 3, 6-8, 58: quam plures inveniuntur moteti antiqui absque brevibus et semibrevis solum ex maximis et **longis** formati. UGOL. URB. 3, 8-1, 9: quaelibet mensura suam habet notam seu figuram determinatam, nam prolatio semibrevis, tempus brevem et modus **longam** dicitur habere figuram. *al.* TACT. Opusculum 23. *al.* TACT. Concordanciarum p. 177, 2. *al.* GEORG. ANS. 1, 130. *al.* PETR. TALH. p. 22. *al.* ANON. Couss. XII 2, 6. *al.* ANON. Monac. 2, 20. *al.* ANON. Mell. 3, 2: Modus, ut hic in cantu mensurali capitur, est per **longas** sive breves figuras melodis mensuralis apprehensiva cognitio. ANON. Mell. 6, 2: levius **longe** pronunciantur quam breves. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67. *al.* IOH. TINCT. diff. 164 (*sim.* IOH. TINCT. val. 3, 2). *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 4 (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 2, 4). *al.* IOH. TINCT. val. 1, 4. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 4, 3. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 18. *al.* COMPOS. Natura 2, 14 (*sim.* COMPOS. Cum igitur 3, 21). *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 22, 3: Similis vero contrapunctus super planum cantum efficitur, quando per quasvis quantitates notae ipsius plani cantus secundum formas earum, quae **longarum**, brevium et semibrevis sunt, mensurantur. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 14. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Signabimus igitur **longas** littera l, semibreves vero signo s consignabimus, ut, cum postea in cantibus similes ligaturas reperimus, quae sint **longae**, quae vero semibreves, facile cognoscamus. *al.* IOH. HOTH. mens. I 1, 8. *al.* NICOL. BURT. 3, 1, 8. *al.* GUIL. MON. 7 p. 47. *al.* ADAM FULD. 3, 3. *al.* GUIL. POD. 5, 31. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3: Est igitur huiusmodi figurarum processus hoc ordine: Minima, semibrevis, brevis, **longa** et maxima. Alii autem a maxima in minimam ordinem retrogradum ponunt. Has enim, si ad theoricum consonantiarum ordinem conferamus, minima toni locum obtinebit, semibrevis diatessaron, brevis diapentes, **longa** diapason, maxima disdiapason. *al.*

B die Bestimmung in der Notenschrift betreffend — with reference to its defining characteristics in notational form

1 als Einzelnote — as single note

a mit dem Zeichen ¶ — with the notational symbol ¶

[s.XIII] AMERUS 25, 1: Note caudate in dextris sunt **longe**, in sinistris caudate sunt breves. *al.* PS.-DIETR. p. 5: Caudata vero **longa**: ¶. *ibid.* *al.* ANON. Emmeram. I p. 90, 38. *al.* HIER. MOR. 25 p. 181, 1: Figura notae **longae** est quadrata et ex dextera parte caudata, ut haec: ¶. PETR. PIC. 2, 2. TRAD. Garl. plan. V 220e. PS.-PETR. CRUC. P 1, 5 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 4). *al.* IOH. BALLOCE 1, 2: Quandocumque punctus quadratus vel nota quadrata tractum habens descendentem vel ascendentem a parte dextra, **longa** dicitur (*sim.* TRAD. Franc. I p. 2. TRAD. Franc. II 1, 2: ... **longa** vocatur, ut hic: ¶. TRAD. Franc. III 1, 11: ... **longus** dicitur. TRAD. Franc. IV 1, 1. TRAD. Franc. V 17. ANON. Paris. I 1, 1. ROB. HANDLO p. 82, 1. IOH. HANB. sum. p. 220, 7). MENS. Notandum quod 2, 1. IOH. GROCH. 171: Posuerunt enim unam figuram quadratam habentem lineam recte descendentem vel ascendentem a parte dextra, quam **longam** appellaverunt. WALT. ODINGT. 6, 1, 11: Morosa (*sc. nota*) **longa** vocatur, quae prius virga dicitur: nota scilicet quadrata cum tractu a parte dextera, sic: ¶. [s.XIV] MARCH. pom. 4, 3: proprietas addita notae ex parte dextra innuit notam **longam**, sive sit simplex, sive sit ligata, sed semper inferius protrahit. MARCH. pom. 54, 10: cauda in sursum a latere sinistro dicit imperfectionem; addatur ergo ipsi notae **longae**, ... innuet ergo imperfectionem modi ... Si autem cantus sit mixtus, puta de modo perfecto et imperfecto, cuilibet notae **longae** de modo imperfecto dicimus debere addi signum superius nominatum ... ut hic (*sequitur exemplum*). MENS. Duplex p. 160. MENS. Omnis nota in I 1, 2. *al.* IOH. MUR. comp. 7, 7. *al.* IOH. MUR. lib. 1, 1: Quinque sunt partes prolationis, videlicet maxima, **longa**, brevis, semibrevis et minima, ut hic: ¶¶¶¶ (inde NIC. WEYTS p. 262b. IOH. PIPUDI p. 40. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 2, 1. PROSD. exp. 2, 72. UGOL. URB. 3, 1, 2. UGOL. URB. 3, 1, 34. ANON. Mell. 5, 10. *sim.* GOSCALC. 3, 1 p. 148, 10. ANON. Mediol. 3, 1. ANON. Couss. V p. 144, 6). ANON. Deodat. 6, 2-3. MENS. Primo punctus p. 34: punctus quadratus vel nota quadrata est duplex, vel est caudatus vel non. Si caudatus, hoc fit tripliciter ... Si tantum ad dexteram, tunc est **longa**, ut hic: ¶¶. PS.-MUR. motet. p. 75a. IOH. BOEN ars 1, 1, 7: Et quamvis **longam** (*ms.*; *ed.*: **longa**) sic signamus cum cauda descendente, potest nihilominus cauda eius ascendere, ut hic: ¶. *al.* IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 17. GOSCALC. 3, 1 p. 148, 9. *al.* HEINR. EGER 4 p. 46. IOH. VETUL. 14, 5. *al.* TRACT. FIGUR. 1 p. 68, 9. ANON. Mediol. 3, 22. SEMIBR. CAUD. p. 68. [s.XV] THOM. WALS. 2, 6. *al.* PROSD. exp. 2, 29. PROSD. mens. p. 200a. PROSD. ital. I p. 229a (*sim.* PROSD. ital. II p. 36). UGOL. URB. 3, 6-4, 21: Demonstratio **longarum** nigrarum planarum in modo minori perfectarum: ¶¶¶. Demonstratio **longarum** nigrarum vacuarum in modo minori imperfectarum: ¶¶¶. Demonstratio **longarum** rubearum planarum in modo minori imperfectarum: (*sequitur exemplum*). *al.* GEORG. ANS. 3, 146. ANON. Couss. XII 2, 1: de notarum speciebus, quarum sunt quinque, scilicet maxima ¶, **longa** ¶, brevis ¶, semibrevis ¶, minima ¶. *al.* ANON. Mell. 6, 7. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 4: **Longa**, ut hic: ¶¶. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. IOH. HOTH. fig. I 1, 2 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 2. IOH. HOTH. mens. I 1, 1. IOH. HOTH. mens. II 1, 3). GUIL. MON. 1 p. 16. *al.* ADAM FULD. 3, 2. GUIL. POD. 5, 34. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. *al.*

b mit abweichenden Zeichen — with different notational symbols

[s.XIV] GUIDO FR. 2, 6: **longa** duorum temporum: ¶. [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 10: Haec vero commixtio specialius fieri solet,

cum cantus choralis imitatur mensuratum, quoniam tunc quadrata (*sc.* ■) ponitur pro **longa** et illa quadrangula (*sc.* ♦) pro brevi, sicut fit in aliquibus sequentiis et in symbolo. TACT. Opusculum 46: longa ♦ (*cf. col. 373, 10*). *ibid.* al. TACT. Concordanciarum p. 177, 1 (*cf. col. 373, 14*). FR. GAFUR. pract. 2, 2: **Longam** vero trium temporum quadrangulam pariformiter describebant tertia quadrati corporis parte evacuata, ut hic: ♢ vel sic: ♣. al.

2 in Ligaturen — in ligatures

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 3, 2: Omnis figura ligata cum proprietate posita et perfecta penultima dicitur esse brevis et ultima **longa** (*inde* ANON. Emmeram. 1 p. 122, 41). al. DISC. POS. VULG. p. 190, 14: Quandocumque duae notae ligantur in discantu, prima est brevis, secunda **longa**, nisi prima grossior sit secunda, ut hic: ♢; quando autem tres, si pausa praecedit, prima est **longa**, secunda brevis, tertia **longa**; si nota longa praecedit, primae duae sunt breves, tertia **longa**. MENS. Sciendum 30: Si sine proprietate, semper erit prima **longa**. AMERUS 25, 1-2. ANON. Couss. VII 9, 12a: verbi gratia: de tribus ligatis <ultima nota valet unam longam, et> prima est **longa** et altera brevis. Similiter de quatuor ligatis ultima nota valet unam **longam** et tres praecedentes valent **longam** et brevem; et sic quatuor ligatae reducuntur ad tres ligatas, scilicet tempus. Similiter est de quinque ligatis: ultima valet unam **longam**, et totum residuum valet **longam** et brevem. *ibid.* al. PS.-DIETR. p. 6: Regula igitur est, quod duarum adinvicem ligatarum cum proprietate scriptarum ♢ ♣ prima brevis est, altera **longa**. Duae vero sine proprietate simul ligatae ambae sunt breves et valent unam **longam**: ♢ ♣. ... De tribus adinvicem ligatis sciendum est, quod possunt scribi cum proprietate ..., et in omnibus his prima **longa** est, secunda brevis, tertia **longa**, nisi forte nota caudata praecedat tres ligatas ..., et tunc de tribus ligatis primae duae sunt breves, tertia **longa**. Item tres ligatae possunt scribi sine proprietate ..., et in omnibus his e contrario superioribus prima est brevis, secunda **longa**, tertia brevis. al. ANON. Emmeram. 1 p. 138, 10: in figura ternaria sine proprietate et perfecta penultima dicitur esse **longa** et duae exteriores sunt breves. ANON. Emmeram. 1 p. 160, 23: binaria figura cum proprietate posita et perfecta de sui natura brevem et **longam** artificialiter comprehendit. al. FRANCO COL. 7, 27: Omnis ligatura cum proprietate primam facit brevem. Item omnis sine: **longam**. Item omnis perfectio **longa** et omnis imperfectio brevis. HIER. MOR. 25 p. 182, 15. PETR. PIC. 12, 2. PS.-PETR. CRUC. P 3, 9 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 3, 12). al. IOH. BALLOCE 2, 5: Omnis ligatura ascendens, quando primus punctus tractum habet a parte dextra descendente, **longus** dicitur (*sim.* TRAD. Franc. III 4a, 6). al. TRAD. Franc. I p. 10 (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 9. TRAD. Franc. IV 3, 6. TRAD. Franc. V 46). al. TRAD. Franc. V 56: Quandocumque in fine ligaturae punctus quadratus plicatur, pro **longa** tenetur (*inde* ROB. HANDLO p. 152, 10). al. ANON. Couss. IV p. 46, 4: duae ligatae tunc temporis (*sc.* *Leonis*) pro brevi **longa** ponebantur et tres ligatae simili modo in pluribus locis pro **longa**, brevi, **longa**. al. MENS. Notularum p. 83. al. WALT. ODINGT. 6, 9, 4. al. [s.XIV] MARCH. pom. 47, 3: Sufficit ergo in ligatura, quod **longa** quaelibet figuretur quadrangulariter in directum. al. PS.-PHIL. lib. mus. p. 42b: Et si due note sunt coniuncte, et prima non sit caudata, tunc prima est **longa** et ultima brevis, ut hic: ♢ ♣. Et si due note sunt coniuncte et quadrate et descendunt sine cauda, ambe sunt **longe**, ut hic: ♣. al. MENS. Duplex p. 161. al. MENS. Omnis nota in I 2, 1-4 (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). MENS. Omnis nota sic 2a, 1. al. TRAD. Phil. I f. 61vD, 62. al. ANON. Paris. I 2, 4-12. ANON. Paris. II 5, 2-8. IOH. MUR. comp. 9, 14. al. ROB. HANDLO p. 126, 11. al. IOH. MUR. lib. 8, 3 (*inde* UGOL. URB. 3, 7-3, 1). al. ANON. Deodat.

1, 4: Omnis nota in baculo posita descendendo sine tractu in capite **longa** dicitur, in fine brevis, ut: ♣. MENS. Primo punctus p. 36. PS.-MUR. motet. p. 75b: Prima carens cauda sit **longa** cadente secunda (*sim.* IOH. BOEN ars append. 2, 10. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 6). PS.-MUR. motet. p. 76a: Ultima descendens quadrata sit tibi **longa** (*sim.* IOH. BOEN ars append. 2, 10. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 6). al. ANON. Barcin. I p. 19. al. QUAT. PRINC. 4, 1, 15. al. IOH. BOEN ars 1, 2, 16: Hic ultima dicitur **longa** propter duas condiciones predictas: quia descendens et quia quadrata. al. IOH. HANB. sum. 20 p. 332, 14: In ligatura ascendente duplex longa cum **longa** ligari potest, ut hic: ♣. al. GOSCALC. 3, 7 p. 174, 8. al. HEINR. EGER 4 p. 46. IOH. VETUL. 48, 6. al. TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 10. GUIDO FR. 3a, 8. al. IOH. PIPUDI p. 44. ANON. Mediol. 4, 2. al. SEMIBR. CAUD. p. 68. al. ANON. La Fage II p. 427 (*cf.* IOH. MUR. lib. 8, 7). ANON. Kellner 3, 9. al. ANON. Monac. II 142. al. ANON. Vratisl. p. 338a. [s.XV] THOM. WALS. 2, 8. al. PROSD. exp. 67, 6: quando auctor (*sc.* *Iohannes de Muris*) dicit in littera, quod prima nota ligature descendens carens tractu est una **longa**, est intelligendum: si sit figure quadrate vel figurata in obliquo corpore; quoniam, si esset figure oblonge, non esset longa, sed potius maxima. al. PROSD. mens. p. 216a. al. PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). al. UGOL. URB. 3, 7-3, 28. al. GEORG. ANS. 3, 200-203. ANON. Couss. XII 2, 14: quae sic formatur ♣, continet **longam** et brevem. al. ANON. Monac. 2, 114. al. IOH. TINCT. not. 1, 10, 10. al. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 6. al. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. IOH. HOTH. fig. I 4, 7 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 3, 7). IOH. HOTH. mens. I 5, 1. NICOL. BURT. 3, 3, 21-22. GUIL. MON. 2 p. 18. ADAM FULD. 3, 11. GUIL. POD. 7, 33. al. FR. GAFUR. pract. 2, 5.

3 mit einer Plica — with a plica

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 94, 8: Longior a dextra plica **longae** parte sinistra. FRANCO COL. 6, 10: **Longa** vero descendens similiter duos habet tractus, sed descendentes, dextrum, ut prius longiorem sinistro, ut hic: ♣. PETR. PIC. 8, 2: **Longa** plicabilis est dupliciter, ascendendo scilicet et descendendo. Ascendendo sic: ♣; sed descendendo sic: ♣. IOH. BALLOCE 1, 3 (*sim.* TRAD. Franc. I p. 2. TRAD. Franc. III 1, 3. TRAD. Franc. IV 1, 4-5). ANON. Couss. IV p. 44, 4: est et alia **longa**, quae significat duo tempora vel tria, ut supradictum est, quae dicitur plica ascendens vel descendens, secundum quod aliqui dicunt. Et est illa, si fuerit ascendens, quae portat tractum ascendendo vel aliter cum duplici tractu ascendendo in dextera et sinistra; sed tractus in dextera, si fuerit longior, longitudinem significat, et hoc secundum maius et minus secundum diversitatem modorum. MENS. Notularum p. 83: **Longa** dicitur, cuius tractus dexter est longior sinistro, ut hic: ♣ ♣. [s.XIV] MENS. Omnis nota in I 1, 2. MENS. Omnis nota sic 3, 1. TRAD. Phil. I f. 61vD, 19. ANON. Paris. I 4, 27. ANON. Paris. II 2, 6. ROB. HANDLO p. 84, 6. al. MENS. Primo punctus p. 34: Primo punctus quadratus vel nota quadrata est duplex, vel est caudatus vel non. Si caudatus, hoc fit tripliciter ... Si ab utraque parte, hoc fit dupliciter: aut dextra pars est longior sinistra et tunc est **longa**, ut hic: ♣ ♣; vel sinistra pars est longior et tunc est brevis, ut hic: ♣ ♣. QUAT. PRINC. 4, 1, 18: Plicatur enim **longa** in ligaturis dupliciter, videlicet ascendendo et descendendo, ut hic: ♣ ... ♣ ... al. IOH. BOEN ars 1, 1, 8: Scribunt aliquotiens aliqui **longam** cum duplici cauda, quod magis faciunt propter decetiam quam necessitatem, ut hic: ♣ ♣. In quibus positionibus attenditur, quae sit cauda eius longior, ut, si posterior latus, quod dextrum vocant, longiorem caudam contineat, continebit et nomen **longe**, si e contra, nominabitur ipsa brevis. IOH. HANB. sum. 7 p. 222, 1. WILLELM. 3, 42. IOH. VETUL. 47, 5. ANON. Mediol. 3, 18-19. [s.XV] THOM. WALS. 1, 10.

4 als Pausenzeichen — as symbol for a rest
[s.XIII] IOH. GARL. mens. 8, 5: **Longa** est tractus respiciens longitudinem duorum spatiorum vel plurium. PS.-DIETR. p. 7. MENS. Notandum quod 6, 1: Pausa **longa** est illa, quae omnes quatuor lineas comprehendit et tempora duo valet sicut et nota longa, et eius proprietas est talis: Ξ . WALT. ODINGT. 6, 10, 20: Et pro **longa** duo spatia occupat pausa, pro brevi unum. [s.XIV] ANON. Paris. II 6, 3. IOH. MUR. comp. 8, 2 app. crit. PS.-MUR. motet. p. 84b: Exemplum primo de valore pausarum **longe**, brevis, semibrevis, minime et semiminime in prolatione perfecti maioris (*sequitur exemplum*). al. IOH. BOEN ars 1, 6, 2: De pausis hoc tenendum est: quot spatia pausa occupat, tot breves ipsa representat. Pausa **longe** tria vel duo spatia transire habet, prout longa valoris extiterit. al. IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 19: Pausa **longe** tangit tres lineas duo spatia occupans. Et perfici potest et imperfici, alterari atque diminui veluti longa, cui correspondet **longa** pausa. IOH. VETUL. 50, 3. TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 3. ANON. Monac. II 188. [s.XV] PROSD. exp. 85, 11. al. PROSD. ital. I p. 245b (*sim.* PROSD. ital. II p. 66). UGOL. URB. 3, 9-3, 2. GEORG. ANS. 3, 233-234. al. ANON. Couss. XII 7, 26. IOH. TINCT. imp. 1, 2, 2: una singularis pausa est appropriata eiusdem valoris, cuius et sua nota, scilicet **longa** Ξ , *eqs.* IOH. TINCT. not. 2, 2, 2-3. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 84. al. IOH. HOTH. fig. II 4, 2 (*sim.* IOH. HOTH. mens. I 3, 2). GUILL. MON. 1 p. 16. ADAM FULD. 3, 9. FR. GAFUR. pract. 2, 6.

C die Bestimmung des Zeitwertes betreffend — with reference to its defining characteristics as a temporal value

1 im Verhältnis zu größeren Notenwerten — in relation to larger note values

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 13: Duplex longa est, quae plures **longas** in se continet. ANON. Couss. VII 8, 5. PS.-DIETR. p. 6. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 26. al. FRANCO COL. 4, 13. [s.XIV] ANON. Paris. II 2, 3. IOH. MUR. comp. 1, 3: Longissima quae est? Quae sub uno accentu tribus **longis** temporibus mensuratur. Longior quae est? Quae sub uno accentu duobus **longis** temporibus profertur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 7. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 5). IAC. LEOD. spec. 7, 26, 2. al. IOH. MUR. lib. 1, 2: Maxima perfecta valet tres **longas**, sive de modo perfecto sive de imperfecto (*inde* GOSCALC. 3, 1 p. 148, 13. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 3, 1. UGOL. URB. 3, 2-1, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 11). IOH. MUR. lib. 1, 3: Maxima imperfecta valet duas **longas**, sive sint de modo perfecto sive de imperfecto (*inde* GOSCALC. 3, 1 p. 148, 17. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 4, 1. UGOL. URB. 3, 2-2, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 14). PS.-MUR. motet. p. 76a: perfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeratur per tres figuras, preter in minima; verbi gratia: duplex longa valet tres **longas**, novem tempora vel XXVII (*ms.*; *ed.*: XXVIII) semibreves *eqs.* PS.-MUR. motet. p. 81b: Perfecta prolatio minoris in omnibus figuris numeretur per duas figuras, preterquam in brevi; verbi gratia: duplex longa valet duas **longas**, id est quatuor tempora vel XII semibreves *eqs.* al. ROB. HANDLO p. 116, 12 (*sim.* IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 1). IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 13: Larga aliquando valet novem **longas**, aliquando octo, aliquando septem, aliquando sex, aliquando quinque, aliquando quatuor. al. GOSCALC. 2, 2 p. 122, 4. al. IOH. VETUL. 14, 6. al. ANON. Couss. V p. 148, 7. al. ANON. Kellner 2, 4. ANON. Monac. II 138 descr.: duplex longa valens duas **longas** de perfecto sive de imperfecto sive de maiori sive de minori. al. [s.XV] PROSD. exp. 3, 14. al. PROSD. mens. p. 200b. al. PROSD. ital. I p. 229b (*sim.* PROSD. ital. II p. 37). al. UGOL. URB. 3, 2-1, 5. al. TACT. Opusculum 46 (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 5). GEORG. ANS. 3, 135. ANON. Couss. XII 7, 6. ANON.

Mell. 6, 4. al. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62. al. IOH. TINCT. diff. 154 (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 3, 2). al. IOH. TINCT. imp. 2, 2, 2. IOH. TINCT. val. 2, 3. al. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77. al. IOH. HOTH. fig. I 1, 4-5 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 4-5). al. GUILL. MON. 7 p. 45. al. ADAM FULD. 3, 3. al. GUILL. POD. 7, 10. al. FR. GAFUR. pract. 2, 3. al.

2 in Abhängigkeit von den umgebenden Notenwerten (mit Verdopplung des Wertes durch Alteration oder Verkürzung des Wertes durch Imperfektion) — as determined in context with other note values (thus causing doubling of the value through alteration, or shortening of the value through imperfection)

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 21: **longa** ante **longam** valet tria tempora (*inde* MENS. Sciendum 22. ANON. Emmeram. 1 p. 104, 27. ANON. Emmeram. 2 p. 196, 30. PS.-PETR. CRUC. P 1, 5. PS.-PETR. CRUC. U 1, 4. IOH. BALLOCE 1, 10. TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 9. TRAD. Franc. III 1, 14. TRAD. Franc. IV 1, 10. TRAD. Franc. V 23. MENS. Omnis nota in I 3, 1. MENS. Omnis nota in II p. 165. ANON. Paris. I 4, 31. TRAD. Phil. II 3, 6. ROB. HANDLO p. 88, 4. IOH. VETUL. 51, 2. IOH. VETUL. 54, 36). IOH. GARL. mens. append. 1, 36: **longa** ante duas breves valet tria tempora. al. DISC. POS. VULG. p. 190, 7. ANON. Couss. VII 3, 1. PS.-DIETR. p. 5. LAMBERTUS p. 271a: quodcumque inter duas **longas** sola brevis venerit, semper ad imperfectam reducet precedentem. *ibid.*: **longa** et brevis et e converso semper unam perfectionem faciunt. al. ANON. Emmeram. 2 p. 206, 23: quotienscumque sola brevis unius temporis alicui **longae** praeponitur, illa **longa** nisi duo tempora continebit. al. FRANCO COL. 5, 4: Si vero **longam** sequatur brevis ..., tunc **longa** est duorum temporum. al. HIER. MOR. 25 p. 183, 9. al. PETR. PIC. 3, 2. al. PS.-PETR. CRUC. P 1, 6 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 7). IOH. BALLOCE 1, 8: Quando sola brevis praecedit **longam**, imperficit eam; et etiam quando sequitur (*sim.* TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 13. TRAD. Franc. III 2, 7. TRAD. Franc. IV 1, 15). TRAD. Franc. V 26-28. MENS. Notandum quod 2, 3: si duae notae **longae** immediate ante pausam, semipausam vel suspirium conveniunt, semper penultima est trium temporum, ultima vero unius temporis. WALT. ODINGT. 6, 3, 2: **Longa** perficitur, cum **longam** praecedit ... aut brevis **longam** praecedit ... et tunc imperficitur **longa**. WALT. ODINGT. 6, 5, 5: sicut **longa** ante **longam** est perfecta, sic ante pausam **longam**. [s.XIV] MARCH. pom. 30C, 22. PHIL. VITR. 17, 6. al. ANON. Michels 3, 8: **longa** potest imperfici usque ad quinque semibreves descendendo a novem ad quinque. al. MENS. Omnis nota in I 3, 2: **longa** ante duas breves solas vel ante tres solas valet tria tempora, ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet$ (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). al. MENS. Omnis nota sic 1, 5. al. ANON. Paris. I 3, 3. al. ANON. Paris. II 3, 6: Tot modis cognoscitur **longa** esse duorum temporum. Primo, si **longam** sola brevis sequatur. Secundo, si sola brevis praecedat. Tertio, si duae vel tres breves vel plures ponantur post **longam** ita, quod punctus divisionis ponatur post primam brevem ita, quod prima brevis ordinetur cum prima **longa**. *eqs.* al. IOH. MUR. not. 2, 6, 3. al. IOH. MUR. comp. 11, 9: Duplex est imperfectum: immediatum et mediatum. Immediatum, ut **longa** per brevem, brevis per semibreve et generaliter omne totum per tertiam sui partem, et eius signum perfectionis est punctus additus dextrorsum. Mediatum est, ut **longa** per semibreve, brevis per minimam et generaliter omne totum per tertiam tertiae sui partis partem, cuius signum perfectionis est punctus additus sursum et sic per angulos vel latera notulae proportionaliter procedendo. al. ROB. HANDLO p. 92, 5. al. IAC. LEOD. spec. 7, 42, 6. al. PETR. PALM. p. 518. al. IOH. MUR. lib. 3, 13: **longa** ante **longam** in modo perfecto semper est perfecta (*inde* GOSCALC. 3, 3 p.

156, 8. IOH. PIPUDI p. 42. ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 20, 2. UGOL. URB. 3, 3-5, 3. *sim.* FR. GAFUR. extr. 11, 8, 2). IOH. MUR. lib. 3, 16: Quando inter duas **longas** remanet sola brevis perfectione computata, tunc illa imperficit primam **longam**, scilicet precedentem, nisi per punctum aut aliter impediatur (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 158, 1. IOH. PIPUDI p. 42. ANON. La Fage II p. 427. PROSD. exp. 23, 1. UGOL. URB. 3, 3-8, 2. *sim.* FR. GAFUR. extr. 11, 8, 5). IOH. MUR. lib. 4, 3: omnis nota potest alterari ante proximam maiorem se, sicut ... **longa** ante maximam (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 164, 17. IOH. PIPUDI p. 43. PROSD. exp. 44, 4. UGOL. URB. 3, 4-2, 3. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 4). *al.* ANON. Deodat. 3, 2: Si iuxta **longam** sit pausa duorum temporum, tunc **longa** valet duo tempora et duplex longa quatuor, nisi per puntillum defendatur. *al.* MENS. Primo punctus p. 38: Nota, quod **longa** ante **longam** non potest imperfici in modo perfecto nisi per mutationem coloris. *al.* PS.-MUR. motet. p. 77a. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 30. *al.* ANON. London. I 1 p. 41. IOH. BOEN ars 1, 10, 4: Non enim a maiori nota potest **longa** imperfici quam a brevi. *al.* IOH. HANB. sum. 8 p. 230, 19: Et sicut **longa** ante **longam** vel ante **longam** pausam de modo perfecto est perfecta, ita **longa** ante **longam** <vel ante **longam**> pausam de modo imperfecto est imperfecta. IOH. HANB. sum. 9 p. 232, 12: Et fit longa altera tribus modis. Primo modo, quando due **longe** tantum vel valor unius **longe** et una **longa** inveniuntur inter duas duplices longas. ... Tunc prima longa recta vocatur, secunda quoque alteratur, nisi per divisionis punctum distinguatur. *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 156, 22 (*cf.* IOH. MUR. lib. 3, 15). *al.* IOH. VETUL. 54, 18: alteratur secunda duarum **longarum** inter duas largas. *al.* IOH. PIPUDI p. 42: **longa**, quae deberet valere XXVII minimas, potest imperfici, quousque non valet nisi VIII. *al.* ANON. Mediol. 3, 4. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 66. *al.* ANON. Couss. V p. 216, 12: Et sicut **longa** alteratur ante maximam, sic et ante pausam maxime. *al.* ANON. Monac. II 162. *al.* ANON. Vratisl. p. 340b. *al.* [s.XV] THOM. WALS. 4, 4. *al.* PROSD. exp. 40, 7: una **longa** potest imperfici ab una semibrevis sola et a duabus et a tribus et a quatuor et a quinque vel valore et non a pluribus. PROSD. exp. 45, 13: alteratio **longarum** fieri non potest nisi in modo maiori perfecto. *al.* PROSD. mens. p. 203a. *al.* PROSD. ital. I p. 237b. PROSD. ital. II p. 53: Si autem in senario imperfecto vel novenario inter duas **longas** vel **longam** et eius pausam vel **longam** et punctum reperitur una minima, illa imperficit primam **longam** quo ad unam eius partem, scilicet semibrevis, nisi per punctum aut aliter impediatur. *al.* UGOL. URB. 3, 3-8, 23: brevis inter duas **longas** de modo minori imperfecto nihil imperficit. UGOL. URB. 3, 9-5, 11: sed pausa non imperficitur a minori se, ut pausa **longae** non imperficitur a pausa brevis vel semibrevis. *al.* GEORG. ANS. 3, 160. *al.* ANON. Couss. XII 7, 14: **longa** imperficitur a semibrevis virtute brevis. Primo a parte ante, ut hic: $\diamond q$, ubi **longa** solum valet octo semibreves. Secundo a parte post, ut hic: $q \diamond$, ubi **longa** etiam valet 8 semibreves. Tertio a parte ante et post, ut hic: $\diamond q \diamond$, ubi **longa** solum valet septem semibreves. *al.* ANON. Monac. 3, 22. *al.* ANON. Mell. 10, 6. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68. *al.* IOH. TINCT. imp. 2, 4, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 19. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 14. *al.* GUIL. MON. 7 p. 46. *al.* ADAM FULD. 3, 13. GUIL. POD. 7, 15. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 11. *al.*

3 im Verhältnis zu kleineren Notenwerten — in relation to smaller note values

a drei Breven im perfekten bzw. zwei Breven im imperfekten Modus — three breves in perfect, or two breves in imperfect modus

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 35. *al.* DISC. POS. VULG. p. 194, 10: **longa** de tenore (*sc. valet*) duas breves de motheto et e converso. *al.* AMERUS 25, 2: Nota quod due bre-

ves valent unam **longam** et quatuor semibreves valent unam **longam**. *ibid.* *al.* ANON. Couss. VII 5, 2: in primo modo et in secundo omnes **longae** notae sunt duorum temporum, ita in isto tertio modo omnes **longae** sunt trium temporum. *al.* PS.-DIETR. p. 7. HIER. MOR. 25 p. 181, 8: Nota **longa** in cantu ecclesiastico sumpta habet et habere debet duo tempora modernorum resolvendo vero VI tempora antiquorum, longior tria tempora modernorum. *al.* TRAD. Franc. III 1, 8 (*sim.* TRAD. Franc. IV 1, 11. TRAD. Franc. V 24). MENS. Notandum quod 4, 2: est semibrevis nota illa, quarum duae sigillatim positae unam brevem valent, quatuor vero unam **longam**. *al.* ANON. Emmeram. 2 p. 206, 8: **longa** vera vel propria in hiis speciebus est trium temporum. *al.* ANON. Couss. IV p. 25, 1: ordo primus sic: brevis, longa, brevis cum **longa** pausatione duorum temporum. *al.* IOH. GROCH. 174. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 13: **Longa** autem apud priores organistas duo tantum habuit tempora sicut in metris, sed postea ad perfectionem ducitur, ut sit trium temporum ad similitudinem beatissimae trinitatis, quae est summa perfectio. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 50, 4. MENS. Omnis nota in I 3, 5: Nota, quod **longa** valet semper duo vel tria tempora nec plus nec minus (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). ANON. Paris. I 6, 4. TRAD. Phil. II 1, 2 (*sim.* ANON. Vratisl. p. 334a. MENS. Circa artem p. 516, 12). IOH. MUR. comp. 1, 4 (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 8). *al.* ROB. HANDLO p. 88, 7: longa perfecta vocatur **longa** trium temporum, imperfecta duorum ... **longa**, quando imperfecta est, semilonga magis proprie et, si perfecta, **longam** dici oportebit. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 15. *al.* PETR. PALM. p. 533. *al.* IOH. MUR. lib. 1, 5: **Longa** in modo perfecto valet tres breves, in modo imperfecto duas (*inde* ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 6, 1. UGOL. URB. 3, 2-3, 2). IOH. MUR. lib. 10, 5: pausa **longa** trium temporum. *al.* MENS. Primo punctus p. 37: Nota, sicut duplex est **longa**, sic et duplex est tempus, scilicet tempus perfectum et tempus imperfectum. PS.-MUR. motet. p. 76a: perfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeratur per tres figuras, preter in minima; verbi gratia: duplex longa valet tres longas, novem tempora vel XXVII (*ms.*; *ed.*: XXVIII) semibreves. **Longa** tres breves, id est tria tempora vel IX semibreves vel XXVII minimas. PS.-MUR. motet. p. 81b: Perfecta prolatio minoris in omnibus figuris numeretur per duas figuras, preterquam in brevi; verbi gratia: duplex longa valet duas longas, id est quatuor tempora vel XII semibreves; **longa** duas breves, id est duo tempora vel sex semibreves vel XII minimas. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 7. *al.* ANON. London. I 1 p. 41. IOH. BOEN ars 1, 8, 2. *al.* IOH. HANB. sum. 9 p. 236, 12: **Longa**, cum sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 breves, 9 semibreves, 27 minores, 81 semiminores, 243 minimas. Et **longa**, cum sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 breves, 4 semibreves, 8 minores, 16 semiminores, 32 minimas. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 3-4. *al.* HEINR. EGER 4 p. 46. IOH. VETUL. 32, 19. *al.* GUIDO FR. 2, 5-6. IOH. PIPUDI p. 41. ANON. Mediol. 9, 1. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 65-66. ANON. Couss. V p. 148, 16. *al.* ANON. Monac. II 138 descr. *al.* ANON. Vratisl. p. 331b. [s.XV] PROSD. exp. 9, 10. *al.* PROSD. mens. p. 200b. *al.* PROSD. ital. I p. 245b (*sim.* PROSD. ital. II p. 66). *al.* UGOL. URB. 3, 2-1, 8. *al.* GEORG. ANS. 3, 165. *al.* ANON. Couss. XII 3, 5. *al.* ANON. Monac. 4, 9. *al.* ANON. Mell. 6, 1. *al.* IOH. TINCT. diff. 152: **Longa** est nota in modo minori perfecto valoris trium brevium et in imperfecto duarum (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 4, 2). *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 3, 24. *al.* IOH. TINCT. val. 3, 3. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 12. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77. *al.* IOH. HOTH. mens. I 1, 7. IOH. HOTH. mens. II 3, 5. *al.* GUIL. MON. 7 p. 51: ϵ 22 Istud signum est signum modi imperfecti, in quo maxima valet duas longas propter ϵ , **longa** duas breves propter 2 et brevis duas

semibreves propter secundum 2 et semibrevis tres bbb propter punctum. GUIL. MON. 7 p. 52: $\text{O}33$ Signum istud est signum modi perfecti, in quo maxima valet tres longas propter O , **longa** tres breves propter primum 3 et brevis tres semibreves propter secundum 3 et semibrevis duas minimas eo, quod non est punctus. *al.* ADAM FULD. 3, 3. *al.* GUILL. POD. 7, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3. *al.*

b *zwei Minimen (in der Orgelnotation) — two minims (in notation for organ)*

[*s.XV*] TACT. Opusculum 10: quelibet **longa** resolvitur in duas minimas. Et e converso duas minime valent unam **longam**. TACT. Opusculum 46: semiminima ..., quarum 4 valent **longam** in omni prolacione (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 4). *al.* TACT. Concordanciarum p. 177, 1. *cf. col. 367, 3-5*

c *drei oder zwei Breven oder Simples (in einem fehlerhaften System) — three or two breves or simplices (within a defective system)*

[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: Perfectus modus est modus, in quo fit notarum repercussio per ternarium ita, quod in eo una **longa** valet tres breves et quelibet brevium tres semibreves et quelibet semibrevis tres minimas et quelibet minima tres semiminimas et quelibet semiminima valet tres anafren et quelibet anafren valet tres dipticas et quelibet diptica valet tres fusellos ita, quod fusellus valet viginti quatuor notas respectu unius **longe**. Imperfectus modus est, quo fit notarum repercussio per binarium ita, quod una maxima valet duas longas et **longa** duas simplices et simplex duas semibreves et quelibet semibrevis duas minimas et quelibet minima duas semiminimas et quelibet semiminima valet duas anafren et quelibet anafren valet duas dipticas et quelibet diptica duos fusellos. *ibid.*: et una nota **longa** caudata ... correspondet tribus non caudatis ... et una quadrata non caudata correspondet tribus comunibus notis ... et una comunis tribus brevibus ... et una brevis tribus minimis. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 63: maxima valet duas longas ... et una **longa** duas simplices ... et una simplex duas comunes ... et una comunis tres breves. *al.*

4 *mit Punktierung — with the addition of a dot*

[*s.XIII*] ANON. Emmeram. 2 p. 206, 43. FRANCO COL. 5, 5: Si vero longam sequatur brevis ..., tunc longa est duorum temporum ... Nisi inter illas duas, scilicet **longam** et brevem, ponatur quidam tractulus, qui signum perfectionis dicitur ..., et tunc **longa** prima perfecta est, et brevis imperficit sequentem **longam**. *al.* PETR. PIC. 4, 5: fit longa imperfecta, si **longam** tres breves sequantur habentes tractulum divisionis inter primam brevem et due sequentes. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 1, 6. *al.* IOH. BALLOCE 1, 9 (*sim.* TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 17. TRAD. Franc. III 2, 7. TRAD. Franc. IV 1, 18). *al.* TRAD. Franc. III 2, 11: ille parvulus punctus, qui divisio modi vocatur, semper ubicumque post **longam** invenitur, ipsa perfecta trium temporum debet esse. WALT. ODINGT. 6, 5, 4. [*s.XIV*] MARCH. pom. 54, 14. PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b. *al.* MENS. Omnis nota sic 1, 8: Si vero poneretur pontellus retro notam **longam** ..., nullo modo amittit sua tria tempora. ANON. Paris. II 3, 9. *al.* IOH. MUR. not. 2, 6, 3. *al.* ROB. HANDLO p. 92, 16. *al.* IOH. MUR. lib. 5, 1: punctus perfectionis perficit **longam** in utroque modo, brevem in utroque tempore et semibrevis in utraque prolacione; punctus divisionis imperficit **longam** dividendo breves et imperficit breves dividendo semibreves et imperficit semibreves dividendo minimas (*inde* PROSD. exp. 49, 3. UGOL. URB. 3, 5-1, 3. FR. GAFUR. extr. 11, 12, 2). *al.* PS.-MUR. motet. p. 92b: Si punctus augmentationis ponatur ad **longam**, augmentat brevem. QUAT. PRINC. 4, 1, 33: Tercio modo (*sc. imperficitur longa*), si due breves **longam** sequantur, et punctus divisionis interponatur,

ut hic: $\text{q} \cdot \text{p} \cdot \text{q}$... Quarto modo, si tres breves **longam** sequantur habentes divisionem inter primam brevem et duas breves sequentes, ut hic: $\text{q} \cdot \text{p} \cdot \text{p}$... *al.* IOH. BOEN ars 1, 11, 2. *al.* IOH. HANB. sum. 5 p. 210, 14. *al.* GOSCALC. 3, 6 p. 170, 23: Si autem post pausam **longe** punctus habetur, signum est, quod maior modus est perfectus. *al.* IOH. VETUL. 51, 5. *al.* IOH. PIPUDI p. 42. *al.* ANON. Mediol. 3, 9. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 66. *al.* ANON. Couss. V p. 150, 15. *al.* ANON. Vratisl. p. 340b. [*s.XV*] THOM. WALS. 4, 5. *al.* PROSD. exp. 54, 18. *al.* PROSD. ital. I p. 236b. *al.* UGOL. URB. 3, 3-1, 18. *al.* GEORG. ANS. 3, 160. *al.* ANON. Couss. XII 9, 4. *al.* ANON. Monac. 2, 92. ANON. Mell. 10, 3. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 19. *al.* IOH. HOTH. fig. I 3, 2 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 5, 2).

5 *mit Kolorierung oder Evakuierung — with coloration (red or white notes in black notation)*

[*s.XIV*] PHIL. VITR. 19, 10: Aliquotiens rubeae ponuntur, ut **longa** ante **longam** non valeat tria tempora, vel ut secunda duarum brevium inter longas positarum non alteretur. PHIL. VITR. 19, 12: In tenore enim illius moteti **longae** notulae nigrae tria tempora valent perfecta, rubeae vero duo tempora imperfecta. PS.-PHIL. lib. mus. p. 44a. IOH. MUR. lib. 6, 6: si in aliquo cantu reperiantur **longe** nigre, rubeae vel vacue, nigre sunt modi perfecti et rubeae vel vacue sunt modi imperfecti (*inde* GOSCALC. 3, 6 p. 172, 3. ANON. La Fage II p. 427. PROSD. exp. 58, 1. UGOL. URB. 3, 6-4, 1). MENS. Item notandum p. 414b: Item et quelibet **longa** rubea tantum valebit unam brevem nigram. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Monac. II 176. ANON. Vratisl. p. 336b: Quarto rubeae note quandoque ponuntur in canticis gracia illius, ne **longa** ante **longam** valeat tria tempora. MENS. Circa artem p. 528, 3. [*s.XV*] PROSD. exp. 60, 35. *al.* UGOL. URB. 3, 3-4, 9. *al.* GEORG. ANS. 3, 188. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 69: et si breves tres ponuntur in colore variato, tunc quaelibet (*ms.*; *ed.*: qualibet) earum terciam partem amittit, id est (*ms.*; *ed.*: eadem) semibrevis; sic et **longe**. FR. GAFUR. extr. 11, 3, 14. NICOL. BURT. 3, 2, 19. GUILL. POD. 7, 25. *al.*

6 *in Diminution und Augmentation — in diminution and augmentation*

[*s.XIV*] IOH. MUR. lib. 11, 2: pro maxima in diminutione ponitur **longa**, pro **longa** brevis, pro brevi semibrevis, pro semibrevis minima (*inde* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 11. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Mediol. 6, 2. PROSD. exp. 91, 1. PROSD. ital. I p. 247a. PROSD. ital. II p. 69. UGOL. URB. 3, 10-1, 3. UGOL. URB. 3, 10-4, 16. *sim.* PROSD. mens. p. 224b. FR. GAFUR. extr. 11, 9, 2. NICOL. BURT. 3, 8, 40). IOH. MUR. lib. 11, 4: quando tenor est de modo perfecto et tempore imperfecto, diminutio etiam fit directe per medium, sicut pro **longa** valente tres breves ponitur brevis valens tres semibreves (*inde* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 19. ANON. Mediol. 6, 4. ANON. Couss. V p. 258, 8. PROSD. exp. 93, 2. UGOL. URB. 3, 10-3, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 9, 5. *sim.* NICOL. BURT. 3, 8, 40). MENS. Item notandum p. 415a. ANON. Couss. V p. 258, 8. [*s.XV*] PROSD. exp. 94, 16: in vera augmentatione pro semiminima ponitur minima, pro minima semibrevis, pro semibrevis brevis, pro brevi **longa** et pro **longa** maxima (*sim.* PROSD. mens. p. 225b). *al.* PROSD. ital. I p. 247a (*sim.* PROSD. ital. II p. 69). UGOL. URB. 3, 10-2, 4: Et haec diminutio in **longis** fit quoad totum vel quoad partes, etiam fit abstrahendo ab eis medietatem, eis alia remanente medietate. Sed advertendum est, quod hic modus diminutionis principaliter intelligitur de diminutione longarum imperfectarum, quarum diminutio recte potest fieri per medium. UGOL. URB. 3, 10-4, 6: Dum autem ipsa **longa** (*sc. perfecta*) diminuitur, diminuitur per tertium, id est, quod tertia pars sui valoris remanet et profertur, et duae ceterae partes remouentur et abitiuntur. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 13, 22. *al.* GUIL. MON. 7 p. 52: $\text{q} \cdot 33$ Signum per medium,

quod signum tenet eundem numerum, sed de media parte diminutum, quoniam maxima accipitur pro **longa** et **longa** pro brevi etc. *al.* GUILL. POD. 8, 10: Hac igitur proportionem (*sc. sesquialtera*) maxima ternaria ad seipsam binariam, **longa** ad **longam**, brevis ad brevem, semibrevis ad semibrevem, si recte sumatur, convertuntur. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 14.

VI als generelle Bezeichnung für lange mensurale Notenwerte — as general designation for long mensural note values [*s.XIV*] ANON. Paris. I 3, 20. ROB. HANDLO p. 116, 1: De **longis**, que excedunt valorem longe duplicis, et que figure debent adinvicem associari. ROB. HANDLO p. 116, 12: **longa** simplex habet in valore novem semibreves minores, sic **longa** novem perfectionum novem longas in valore debet habere et non plures (*sim.* IOH. HANB. sum. 13 p. 266, 24). ROB. HANDLO p. 116, 14 (*sim.* IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 2). ROB. HANDLO p. 138, 6: **longa** duarum perfectionum. ROB. HANDLO p. 154, 23: Ille etiam magne **longe**, que mensuram excedunt unius longe duplicis, nunquam perplicantur neque ligantur. *al.* QUAT. PRINC. 3, 58: **longa** quatuor temporum. *al.* IOH. HANB. sum. 13 p. 266, 21: Figura quidem habens in se tres quadrangulos, **longa** triplex dicitur, id est trium perfectionum nota vocatur. Si quatuor, quatuor perfectionum **longa** dicitur; si quinque, quinque; si sex, sex; si septem, septem; si octo, octo; si novem, novem. IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 25: **longe** trium longarum valent veluti duplices longe perfecte. *al.* WILLELM. 3, 36: Set ego in honore trinitatis pono 3 species **longarum**, scilicet largissimam, largam, longam. WILLELM. 3, 42: Omnis nota ex genere **longarum** habet plicam longiorem ex parte dextra ascendentem vel descendentem. [*s.XV*] FR. GAFUR. pract. 2, 2: Quattuor autem temporum **longam** signabant (*sc. musici*) plenam quadrangulam duplicato in extensione quadrato hoc modo: **■**.

longa altera *Bezeichnung für eine Longa mit verdoppeltem Wert (sechs Breven im perfekten und vier Breven im imperfekten Modus) — term that designates a long with doubled value (six breves in perfect and four breves in imperfect mode)* [*opp.: longa recta*] [*s.XIV*] IOH. MUR. lib. 4, 10: duplex est minima, semibrevis, brevis et **longa**, scilicet recta et **altera**: recta, quando simpliciter ponitur pro valore sue forme, altera, quando pro duplici (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 166, 6. PROSD. exp. 47, 1. UGOL. URB. 3, 4-5, 1. *sim.* PROSD. exp. 47, 3. PROSD. mens. p. 213a). PS.-MUR. motet. p. 90a. IOH. HANB. sum. 9 p. 232, 10: **Longa altera** est illa, que duas longas in se includit in valore, tamen a longa recta non differt in forma. Et fit **longa altera** ..., quando due longe tantum vel valor unius longe et una longa inveniuntur inter duas duplices longas. *al.* ANON. Couss. V p. 196, 4: **longa altera** habet vim duarum longarum perfectarum. ANON. Vratisl. p. 341a: In quibus exemplis quelibet duplex longa valet sex tempora, et prima longa simplex valet duo tempora, secunda quatuor. Et nuncupatur **longa altera**, id est alterata sive duplicata (*sim.* MENS. Circa artem p. 521, 16. MENS. Circa artem p. 522, 6). [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 4-6, 18. ANON. Mell. 9, 4: et nuncupatur **altera longa**, quoniam longa alterata, id est duplicata. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 32: **Longa altera** imperficitur per brevem, ut hic: **□□□**.

longa duplex *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 ohne nähere Bestimmung — without further qualification [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 11: Longarum triplex est modus, quia quaedam dicitur recta longa, quaedam **duplex longa**, quaedam plica longa. IOH. GARL. mens. append. 1, 13: **Duplex longa** est, quae plures longas in se continet. FRANCO COL. 4, 5: Simplicium (*sc. figurarum*) tres sunt species, scilicet longa, brevis et semibrevis. Quarum prima in tres dividitur: in longam perfectam, imperfectam et **duplicem longam**.

ANON. Emmeram. 2 p. 108, 30. *al.* ANON. Couss. IV p. 88, 6: Item quaedam est **duplex longa** florata. Et illa ponitur in principio ... et semper erit concordans. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 50, 27-30. TRAD. Phil. I f. 61vD, 12. ANON. Paris. I 4, 19. IOH. MUR. not. 2, 5, 2: Remanet inquirendum de nominibus figurarum, quae notulae dicuntur. In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, **duplex longa**, simplex longa. In secundo insequendo nomina antiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13). ROB. HANDLO p. 88, 2. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 21, 6: peccant, qui utuntur **longa duplici** alibi quam in tenoribus ex cantu plano sumptis. *al.* PS.-MUR. motet. p. 76b. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 24: **duplices longe** et triplices duplicari ac triplicari possunt in infinitum. *al.* IOH. HANB. sum. 2 p. 192, 6: Et sicut sunt octo toni sive modi, sic sunt octo species figurarum, scilicet larga, **duplex longa**, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima. *al.* IOH. VETUL. 16, 3. *al.* TRACT. FIGUR. 3 p. 74, 9. *al.* ANON. Mediol. 3, 1. ANON. Kellner 2, 17. *al.* ANON. Monac. II 162. ANON. Vratisl. p. 331b. *al.* MENS. Circa artem p. 516, 17. *al.* [*s.XV*] PROSD. exp. 2, 34. *al.* PROSD. mens. p. 200a: maxima, que alio nomine **duplex longa** nominatur. UGOL. URB. 3, 1, 23. *al.* TACT. Opusculum ex. 1. GEORG. ANS. 3, 154. *al.* ANON. Mell. 5, 11: secundum modernos nunc reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet longissima, **duplex longa**, que etiam maxima dicitur, longa, brevis, semibrevis, minima, semiminima, fusiel, semifusiel *eqs.* *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78 (*sim.* NICOL. BURT. 3, 1, 16). FR. GAFUR. pract. 2, 7.

2 die Bestimmung in der Notenschrift betreffend — with reference to its defining characteristics in notational form

a als Einzelnote — as single note [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 14: **Duplex longa** est illa, quando latitudo transit longitudinem (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 2, 7. ANON. Emmeram. 1 p. 108, 24). MENS. Scindum 22. ANON. Emmeram. 1 p. 108, 27. *al.* FRANCO COL. 4, 13: **Duplex longa** sic: **■**. PETR. PIC. 2, 5. PS.-PETR. CRUC. P 1, 8 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 9). IOH. BALLOCE 1, 11: **duplex longa** ... plicari potest ad modum longae simplicis, ut hic: **■**. *al.* TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 8. *al.* TRAD. Franc. III 1, 15. MENS. Notularum p. 82. WALT. ODINGT. 6, 1, 16. [*s.XIV*] PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: **Duplex longa** sic formatur: **■**. TRAD. Phil. I f. 61vD, 20: **Duplex longa** est notula, que habet duplex corpus respectu longe et a dextro latere caudam ascendendo sive descendendo. ROB. HANDLO p. 90, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 22, 5. *al.* MENS. Primo punctus p. 38: **duplex longa** ... ut hic: **■**. QUAT. PRINC. 4, 1, 6: Figura vero **duplicis longe** sic formatur: **■**. IOH. HANB. sum. 5 p. 206, 2: Forma **longarum duplicium** talis est: Quandocunque invenitur punctus magnus et grossus continens quantitatem longarum duarum, **duplex longa** dicitur, ut hic: **■**. *al.* IOH. VETUL. 14, 6. *al.* TRACT. FIGUR. 1 p. 68, 9. ANON. Mediol. 3, 10: Nota, quod **duplex longa** sine ligatura figuratur sic: **■**. ANON. Kellner 2, 1. ANON. Vratisl. p. 334b (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 19). [*s.XV*] THOM. WALS. 4, 2. PROSD. ital. I p. 229a (*sim.* PROSD. ital. II p. 36). TACT. Opusculum 46: **longa duplex** **■** (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 5). GEORG. ANS. 3, 145: **Duplicis longe** ... figura est et ipsa quadrangula, ut maxime protracta, sed brevioris mensurae et pariter ex dextris cauda producta ad inferius: **■**. ANON. Monac. 2, 4: **Duplex longa** seu maxima, scilicet hec: **□**. ANON. Mell. 6, 5. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 3: Maxima seu **duplex longa**, ut hic: **□□□□□□**. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 19: Et nota, quod **duplex longa** seu eius corpus ultra debitum modum longum tot valet perfectiones sive imperfectiones, quot continet caudas sive tractus, ut hic: ... **■**. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. FR. GAFUR. pract. 2, 2.

b in *Ligaturen* — in *ligatures*

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 138, 10. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 27, 6: In ligatura binaria etiam cum una brevi ligat hic doctor **longam duplicem**, sic: ■ . In triplici vero ligatura ipsam ponendo in medio duarum brevium modo, qui sequitur: ■ . IOH. HANB. sum. 20 p. 332, 14: In ligatura ascendente **duplex longa** cum longa ligari potest, ut hic: ■ . IOH. HANB. sum. 20 p. 334, 3: In ligatura descendente **duplex longa** cum longa ligari potest, ut hic: ■ . *al.* [s.XV] FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9: in omni ligatura medie note ordinate et disposite sunt breves ... dempta autem lata et ampla deorsum pendens cum tractu dextro descendente, que dicitur maxima vel **duplex longa**.

c mit einer *Plica* — with a *plica*

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 154, 2: **duplex** vero **longa** ascendendo et descendendo plicari potest, ut hic: ■ . IOH. HANB. sum. 6 p. 218, 5. ANON. Mediol. 3, 21.

d als *Pausenzeichen* — as a symbol for a rest

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 39: Pro **dupplici** vero **longa** duarum simplicium longarum pause figurari debent, utrum de modo perfecto sint an de modo imperfecto. IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 14: Pausa **duplicis longe** tangit quatuor lineas tria spatia occupans et perfici potest et imperfici, alterari atque diminui veluti duplex longa, cui correspondet. TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 3: Pausa **duplicis longe**: ■ . [s.XV] TACT. Concordanciarum p. 177, 6: Ista tamen pausa sic formata ♦♦ valet **duplicem longam**. GEORG. ANS. 3, 239.

3 die *Bestimmung des Zeitwertes betreffend* — with reference to its defining characteristics as a temporal value**a** zwei *perfekte oder imperfekte Longen* — two perfect longs, or two imperfect longs

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 108, 23: talis vox **longa duplex** dicitur in se sex tempora comprehendens. FRANCO COL. 4, 13: **Duplex longa** ... duas longas significat. PS.-PETR. CRUC. P 1, 8 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 9). IOH. BALLOCE 1, 11. TRAD. Franc. I p. 4: **Duplex longa** valet sex tempora (*sim.* TRAD. Franc. II 1, 12. TRAD. Franc. III 1, 15). ANON. Couss. IV p. 44, 11. MENS. Notularum p. 82: Plus quam perfecta vocatur **duplex longa** et valet 6 tempora. WALT. ODINGT. 6, 1, 16: Est et alia, quae **duplex longa** dicitur: illa scilicet, quae duas valet longas perfectas, quae ideo una figura duas exprimit, ne tenor plani cantus disrumpatur. [s.XIV] PHIL. VITR. 17, 7: **Duplex longa** sex tempora valet. In modo vero imperfecto simplex longa duo valet tempora, nunquam valet tria, nisi punctus divisionis apponatur. **Duplex longa** vero quatuor nec potest augeri nec minui, nisi per solam minimam vel per duas. PHIL. VITR. 17, 10: in modo perfecto ... **duplex longa** imperficitur duobus modis, sive cum sola brevi, et tunc non valet nisi 5 tempora, sive cum duabus, et tunc non valet nisi 4. PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b: Modus imperfectus est, quando **duplex longa** ponitur et valet quatuor tempora. MENS. Duplex p. 160: **Longa duplex** alia perfecta <et> valet sex tempora, ut hic: <■ ■ ■ ■ ■> , alia imperfecta et valet quatuor tempora, ut hic: <■ ■ ■ ■> . MENS. Omnis nota in I 6, 2 (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 166). TRAD. Phil. I f. 61vD, 20. *al.* ANON. Paris. I 3, 19: Notandum est ulterius, quod **duplex longa** perfecta a duabus brevibus imperficitur aliquando ita, quod illa **duplex longa** remanet sub valore quatuor temporum, quae prius valebat sex tempora. *al.* TRAD. Phil. II 6, 2. ANON. Paris. II 2, 1: **Duplex longa** valet sex tempora in modo perfecto, in imperfecto valet quatuor (*inde* MENS. Primo punctus p. 38). ANON. Paris. II 7, 13: Sicut **duplex longa** imperficitur per solam brevem, sic simplex longa per solam semibreve et brevis imperficitur per solam minimam. *al.* ROB. HANDLO p. 90, 2. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 46, 14: **duplex longa** in modo perfecto sex valet tempora. *al.* ANON. Deodat. 3, 2: Si iuxta longam sit pausa

duorum temporum, tunc longa valet duo tempora et **duplex longa** quatuor, nisi per puntillum defendatur. QUAT. PRINC. 4, 1, 22: ex duabus simplicibus longis fit **duplex longa**, que in natura sua est imperfecta; ex tribus vero simplicibus longis fit triplex longa, que in sua natura perfecta est. QUAT. PRINC. 4, 1, 28: **Duplex longa** est imperfecta, igitur **duplex longa** non potest imperfici. Sed si partes eius sunt perfecte, possent imperfici a tertia parte vel a parte ante vel a parte post aut ab utraque parte, prout placet, ut hic: ■ ■ ■ ■ ■ . Et notandum, quod **duplex longa** non potest valere magis quam sex tempora et tunc est de modo perfecto nec minus quam quatuor tempora eo, quod remanet **duplex longa**, et tunc est de modo imperfecto. *al.* IOH. VETUL. 32, 20: Insuper potest dividi larga maior per medium, et quaelibet pars est valoris sex temporum et principaliter semilarga appellatur et potest vocari **duplex longa** et triplex longa. Si **duplex longa** erit, dividitur recte et reducitur secundum modum imperfectum. ... Et si erit triplex longa, reducitur ad modum imperfectum et dividitur secundum perfectum. *al.* TRACT. FIGUR. 4 p. 76, 3. ANON. Mediol. 3, 10. ANON. Kellner 2, 4. *al.* ANON. Monac. II 138 descr.: **Duplex longa** valens duas longas de perfecto sive de imperfecto sive de maiori sive de minori. *al.* ANON. Vratisl. p. 334b: **Duplex longa** in modo perfecto valet tres simplices longas et hoc more antiquorum. Sed usu modernorum tantum valet sex tempora (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 23: ... valet tantum duas (*sc. longas*)). *al.* MENS. Circa artem p. 518, 7: **duplex longa** ante **duplicem longam** secundum antiquos valebat novem tempora, sed hoc iam non sustinetur apud modernos. Dicatur ergo, quod valeat sex tempora. [s.XV] PROSD. exp. 2, 35-36. PROSD. ital. II p. 36. UGOL. URB. 3, 1, 24: **duplex longa** a maxima perfecta per longam dicitur superari. TACT. Opusculum 46 (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 5). GEORG. ANS. 3, 139. *al.* ANON. Mell. 7, 8. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 83. FR. GAFUR. pract. 2, 2. *al.*

b drei *Longen in perfekter bzw. zwei Longen in imperfekter Mensur* — three longs in perfect mensuration, or two longs in imperfect mensuration

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 26, 1: Sunt autem aliqui inter modernos, qui **longam duplicem** in modo perfecto dicunt habere novem tempora. *al.* PS.-MUR. motet. p. 76a: perfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeratur per tres figuras, preter in minima, verbi gratia: **duplex longa** valet tres longas, novem tempora vel XXVII (*ms.*; *ed.*: XXVIII) semibreves. PS.-MUR. motet. p. 79a: **duplex longa** perfecti maioris valens tres longas vel IX breves vel XXVII semibreves quousque potest imperfici? Usque ad quatuor breves ad maius vel quinque vel sex in figuris aut pausis a parte ante vel post. PS.-MUR. motet. p. 79b: Imperfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeretur per duas figuras, preterquam in semibrevis; verbi gratia: **duplex longa** valet duas longas, id est quatuor tempora vel octo semibreves vel XXIV minimas. PS.-MUR. motet. p. 88b: **duplex longa** valet tres longas, id est novem tempora vel octodecim semibreves, et hoc solummodo, quando **duplex longa** posita est ante aliam **duplicem longam**, quod raro contingit; sed quando **duplex longa** non ponitur ante **duplicem longam**, tunc non valet nisi duas longas, id est sex tempora vel duodecim semibreves. *al.* ANON. Barcin. I p. 23. QUAT. PRINC. 4, 1, 28: Potest autem **duplex longa** per punctum perfici, scilicet immediate sequentem, ut hic: ■ . IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 24: Larga, si sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 **duplices longas**, 9 longas, 27 breves, 81 semibreves, 243 minores, 729 semiminores, 2187 minimas. Et si larga sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 **duplices longas**, 4 longas, 8 breves, 16 semibreves, 32 minores, 64 semiminores, 128 minimas. IOH.

HANB. sum. 5 p. 208, 1: **Longa duplex** aliquando valet novem breves, aliquando octo, aliquando septem, aliquando sex, aliquando quinque, aliquando quatuor. Novem brevium, quando **duplex longa** perfecta de longis perfectis ponitur ante **duplicem longam** vel ante punctum ... Octo brevium, quando brevis antecedit **longam duplicem** ... vel subsequitur ... Septem brevium, quando **longa duplex** ponitur inter duas breves *eqs.* IOH. HANB. sum. 5 p. 212, 1: Nam sicut **duplex longa** ante **duplicem longam** de longis duplicibus perfectis est perfecta, sic **duplex longa** ante **duplicem longam** de longis duplicibus imperfectis est imperfecta. IOH. HANB. sum. 6 p. 216, 25: **Longa duplex**, cum sit perfecta ex omnibus perfectis, valet 3 longas, 9 breves, 27 semibreves, 81 minores, 243 semiminores, 729 minimas. Et si **duplex longa** sit imperfecta ex omnibus imperfectis, 2 longas valet, 4 breves, 8 semibreves, 16 minores, 32 semiminores, 64 minimas. *al.* TRACT. FIGUR. 4 p. 76, 3: **Duplex longa** de modo perfecto de eius proprietate valet sex tempora et, si evacuetur, amittit tertiam partem sue virtutis, quemadmodum semibrevis, ut superius dictum est, et valet quatuor temporum, ut hic: □. ANON. Vratisl. p. 334b: **Duplex longa** in modo perfecto valet tres simplices longas et hoc more antiquorum (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 22). *al.* MENS. Circa artem p. 518, 7: **duplex longa** ante **duplicem longam** secundum antiquos valebat novem tempora, sed hoc iam non sustinetur apud modernos. Dicatur ergo, quod valeat sex tempora. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 3, 188: **duplex longa** colorata vel vacua, cum plena temporum sex mensuram teneat, quattuor modo measure fiet. ANON. Monac. 2, 51. *al.* ANON. Mell. 8, 11. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 4, 10: Ponuntur enim in ista prolatione semibrevis pro minima, brevis pro semibrevis, longa pro brevi, maxima seu **duplex longa** pro longa. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79: maxima nuncupatur a modernis; ab antiquis rectius **duplex longa** dicebatur (*glo.*: Imo rectius maxima quam **duplex longa** dicitur, cum perfectione moduli computata tres longas possidere iudicetur).

c sechs Breven — six breves

[s.XIII] TRAD. Franc. IV 1, 9: Nota, quae est simplex longa, potest sic formari: □. **Duplex longa** sic formabitur: ■. TRAD. Franc. IV 1, 14: Longa perfecta vocatur longa trium temporum. Longa imperfecta duorum temporum vocatur. Simplex longa valet quatuor tempora. **Duplex longa** sex tempora valet.

longa duplex recta - longa duplex altera *Bezeichnung für eine Duplex longa mit einfachem bzw. verdoppeltem Wert — term that designates a duplex long with regular, or doubled value*

[s.XV] IOH. HANB. sum. 6 p. 212, 14: **Longa duplex altera** duas duplices longas in se includit in valore, licet non in forma, quia in qualibet nota, quae alteratur, valor duplicatur. IOH. HANB. sum. 6 p. 212, 21: quando due duplices longe ... inveniuntur inter duas largas ..., prima **duplex longa recta** vocatur, secunda vero alteratur. *al.*

longa duplicata (*im Wert*) *verdoppelte Longa — a doubled long*

[s.XV] ANON. Mell. 9, 20: Si vero (*sc. inter duas duplices longas*) due simplices longe ultra numerum ternarium superfluent, tunc simplicium ultima earum stabit pro quatuor temporibus et vocabitur **longa duplicata**, quelibet autem aliarum simplicium valebit tantum duo tempora sicut in modo imperfecto, nisi punctus postponeretur secunde note simplici, tunc secunda nota simplex longa (?) diceretur **longa duplicata** et valeret quatuor tempora.

longa erecta *Bezeichnung für eine Longa, die eine Erhöhung um einen Halbton anzeigt — term that designates a longa that indicates rising in pitch by a semitone (♯)*

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 82, 4: <Regula I> Idem (*sc.*

Franco): quodocunque punctus quadratus vel nota quadrata, quod idem est, tractum habet a parte dextra descendentem, longa vocatur, ut hic: ■■■■. <Regula II> <Handlo:> Si tractum habeat a parte dextra solummodo ascendentem, **erecta longa** vocatur, ut hic: ■■■■. <Maxima 2> <Idem:> Ponuntur enim iste **longe erecte** ad differentiam longarum precedentium, quae sunt recte. Et vocantur erecte, quia ubicunque inveniuntur, per semitonium eriguntur (*inde* IOH. HANB. sum. 7 p. 220, 11). ROB. HANDLO p. 86, 8: Handlo: Sicut **erecte longe** non plicantur, ita nec erecte breves (*inde* IOH. HANB. sum. 10 p. 236, 26). *al.* IOH. HANB. sum. 7 p. 222, 4. *al.* COMPIL. Lond. p. 78: Sciendum quod, ubicunque **longae erectae** inveniuntur, per solum semitonium eriguntur et nunquam plicari possunt. *al.* cf. Lefferts, *Handlo* p. 11-12, 83 adn. 6

longa maxima *Note der Mensuralnotation im Wert von drei Longen — note in mensural notation with the value of three longs [syn.: triplex longa]*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 23, 10: Ponunt enim longam simplicem perfecte perfectam, perfecte imperfectam, imperfecte perfectam, imperfecte imperfectam et has varietates ad longas applicant duplices et per eandem rationem videntur locum habere in **longis maximis**, idest triplicibus. PS.-THEODON. 2a p. 46: **Maxima longa** signatur sicut duplex longa continens maximum motum, id est tres longas perfectas sive imperfectas.

longa minor - longa maior *Bezeichnung für eine zweizeitige bzw. dreizeitige Longa — term that designates a long of two, or three temporal units*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 98, 45: Et nota, quod quidam errant apponentes longiorem caudam **maiori longae** quam **minori**. ANON. Emmeram. 1 p. 104, 5: **Minorem** autem **longam** imperfectam dicere praesumpserunt eo, quod non nisi duo tempora contineat, quamvis affinitatem in forma et proprietate habeat cum **maiori longa**. ANON. Emmeram. 1 p. 106, 32: Tempora **longa** gerit **maior** tria. ANON. Emmeram. 1 p. 124, 30: omnis figura ternaria cum proprietate posita et perfecta dicitur habere primam **longam minorem** et mediam brevem minorem et ultimam quamvis longam. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 26: **longa maior**, cui aequipollent longa et brevis. ANON. Emmeram. 3 p. 248, 29: Pausationum vel tractuum differentiae sunt haec; quaedam dicitur semibrevis, quaedam recta brevis vel maior, quaedam **longa minor** vel **maior**. *al.*

longa minor - longa media - longa maior *Bezeichnung für eine Longa im Wert von drei Breven (♯) bzw. vier Breven (■) bzw. fünf Breven (■■) — term that designates a long with the value of three breves (♯), or with the value of four breves (■), or with the value of five breves (■■)*

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 268: Notam, quae trium servat mensuram temporum, hanc **minorem longam** vocamus; eam, quae temporum quattuor mensuram notat, **longam mediam**; quae vero temporum quinque, **maiorem longam** dicimus. GEORG. ANS. 3, 273, 6: **Longa maior** est figura quadrata duabus insignita caudis, quarum maior ad superius ex sinistra protenditur et minor ex dextris inferius ■. **Longe medie** est figura quadrata unica cauda caudata ex dextris ad inferius producta: ■. **Longe minoris** quadrata est figura et adversa **longe medie** et enim cauda superius ex dextris extenditur: ■. GEORG. ANS. 3, 277. cf. Busse-Berger, *Relationship* p. 7; Massera, *Anselmi* p. 50-55

longa obliqua *Bezeichnung für eine dreizeitige Longa — term that designates a long that consists of three temporal units [opp.: longa recta]*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 12: **Obliqua longa** est, quae abundat super rectam longam. IOH. GARL. mens. append. 1, 20: Obliquus (*sc. modus*) est, qui procedit per aliquas (*pro obliquas?*) **longas** et aliquas (*pro obliquas?*) breves.

longa perfecta - longa imperfecta *Bezeichnung für eine dreizeitige bzw. zweizeitige Longa — term that designates a long divisible by three or by two*

1 ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.XIII] LAMBERTUS p. 272a. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 104, 22. FRANCO COL. 4, 5: Simplicium (*sc. figurarum*) tres sunt species, scilicet longa, brevis et semibrevis. Quarum prima in tres dividitur: in **longam perfectam**, **imperfectam** et duplicem longam (*sim.* PETR. PIC. 2, 5. IAC. LEOD. spec. 7, 21, 1). *al.* PETR. PIC. 3, 6. *al.* MENS. Notularum p. 86. IOH. GROCH. 171. WALT. ODINGT. 6, 5, 3: pausa **longae perfectae** tria occupat spatia, quattuor tangens lineas. *ibid.*: pausa **longae imperfectae** duo occupat spatia et similiter alterae brevis. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 54, 3: Primus modus imperfectus consistit in subtractione a perfecto; nam sicut ille constat ex omnibus **longis perfectis**, ita iste ex omnibus **longis imperfectis**. *al.* IOH. MUR. not. 2, 5, 3: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, simplex longa. In secundo insequendo nomina antiquorum: **longa perfecta**, **longa imperfecta**, brevis. In tertio ad similitudinem istius praecedentis: brevis perfecta, brevis imperfecta, semibrevis (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13). IOH. MUR. comp. 8, 2. ROB. HANDLO p. 166, 6. IAC. LEOD. spec. 7, 21, 16: **longa perfecta** et **longa imperfecta** in figura conveniunt. *al.* IOH. MUR. lib. 1, 4: maxima potest esse perfecta **longis** existentibus **imperfectis**; et e contrario maxima potest esse imperfecta **longis** existentibus **perfectis** (*inde* GOSCALC. 3, 1 p. 150, 23. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 5, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 17). *al.* ANON. Deodat. 2, 1: Primus modus constat ex omnibus **longis perfectis** vel ex **longa imperfecta** et brevi. *al.* MENS. Primo punctus p. 38. ANON. Barcin. I p. 18. QUAT. PRINC. 4, 1, 41: propria primi modi pausa est **longa imperfecta** et brevis recta. *al.* IOH. HANB. sum. 21 p. 338, 8. *al.* WILLELM. 3, 52. *al.* GOSCALC. 3, 1 p. 150, 4. *al.* IOH. VETUL. 45, 9. *al.* COMM. Boeth. II p. 220, 14. *al.* GUIDO FR. 7a, 3. *al.* ANON. Couss. V p. 146, 7. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 18, 4. THOM. WALS. 3, 7: **Imperfecta longa** sive semilonga et dicitur semilonga a ‚semis‘, quod est ‚imperfecta‘ et ‚longa‘, quasi **imperfecta longa**. *al.* PROSD. exp. 89, 24: si in modo perfecto minori ponatur pausa unius **longe imperfecte**, tunc numerando perfectionem modi minoris oporteret reperire terciam brevem vel valorem pro complemento perfectionis. PROSD. exp. 92, 8: dico in littera diminutionem **longarum imperfectarum** fieri per medietatem suarum partium immediatarum. *al.* PROSD. mens. p. 221b. *al.* PROSD. ital. I p. 230b. *al.* PROSD. ital. II p. 50. UGOL. URB. 3, 3-12, 13. *al.* GEORG. ANS. 3, 183. IOH. HOTH. mens. I 2, 9: Circulus vero vel semicirculus significat **longam perfectam** vel **imperfectam**. Ambae figurae trinarii vel binarii postponentur circulum vel semicirculum, prima repraesentat **longam perfectam** vel **imperfectam** et secunda brevem perfectam vel imperfectam. *al.* IOH. HOTH. mens. II 3, 4. *al.* GUILL. MON. 7 p. 48. ADAM FULD. 3, 12. GUILL. POD. 6, 6: Cum igitur specierum contrapuncti alie perfecte, alie vero imperfecte fuerint, et **perfecte longe imperfectis** (*sc. longis*) meliores existant, ab illis igitur contrapuncti initium sumendum est. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7.

2 die Bestimmung des Zeitwertes betreffend — with reference to its defining characteristics as a temporal value

a allgemein — general

[s.XIII] LAMBERTUS p. 269b: **perfecta longa** merito vocatur; nam a perfectione trine equalitatis nomen habere sumpsit. *ibid.*: **imperfecta longa** ab ‚in‘, quid est ‚non‘, et ‚perfecta‘, quia non perfecta dicitur eo, quod nisi duo tempora continet in se affinitatem forma et proprietate perfecte figure tenens. FRANCO COL. 9, 4: Pausatio **perfectae longae** est obmis-

sio rectae vocis perfectae in se tria tempora comprehendens. **Imperfecta** vero similiter imperfectae alterius quoque brevis duobus tantum temporibus mensurata. *al.* PETR. PIC. 3, 1. *al.* TRAD. Garl. plan. V 220 interp. PS.-PETR. CRUC. U 1, 8. TRAD. Franc. I p. 4 (*sim.* TRAD. Franc. II 1, 10-11. TRAD. Franc. IV 1, 11-12. TRAD. Franc. V 24). TRAD. Franc. III 1, 5. *al.* MENS. Notularum p. 82. WALT. ODINGT. 6, 1, 14. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 26, 15. TRAD. Phil. I f. 62rG, 21. *al.* ANON. Paris. I 3, 26: pausa, quae quatuor lineas occupat, est **longa perfecta** et valet tria tempora. Illa autem, quae tres lineas occupat, est **imperfecta** et valet duo tempora. *al.* IOH. MUR. not. 2, 10, 13: **Longa** dicitur perfecte **perfecta**, cum includit tria tempora <perfecta> sui gradus, ut tres breves. *al.* IOH. MUR. comp. 2, 4-5 (*sim.* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 15). ROB. HANDLO p. 88, 7. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 17. *al.* PETR. PALM. p. 517. *al.* IOH. MUR. lib. 3, 39: Et sicut est dare brevem imperfectam valentem duas semibreves valentes sex minimas, sic est dare **longam imperfectam** valentem duas breves valentes sex semibreves. ... Et sicut est dare brevem perfectam valentem tres semibreves valentes sex minimas, sic est dare **longam perfectam** valentem tres breves valentes sex semibreves (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 162, 20. PROSD. exp. 38, 1. PROSD. exp. 39, 1. UGOL. URB. 3, 3-24, 1. UGOL. URB. 3, 3-25, 1. UGOL. URB. 3, 3-26, 1). ANON. Barcin. I p. 18. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 38. *al.* IOH. HANB. sum. 21 p. 334, 16-17. *al.* WILLELM. 3, 37: **longa perfecta** est figura quadrata tractum gerens a parte dextra tantum et valet 3 rectas breves perfectas vel rectam brevem et alteratam. GOSCALC. 3, 1 p. 148, 23: **longa perfecta** valet 3 breves aut perfectas aut imperfectas. GOSCALC. 3, 1 p. 148, 27: **Longa** autem **imperfecta** valet duas breves aut perfectas aut imperfectas. *al.* IOH. VETUL. 32, 13. *al.* TRACT. FIGUR. 4 p. 76, 6. GUIDO FR. 2, 5. *al.* IOH. PIPUDI p. 40. ANON. Mediol. 3, 2. *al.* ANON. Couss. V p. 258, 4. *al.* MENS. Circa artem p. 523, 6. [s.XV] ORIG. ET EFF. 18, 3. THOM. WALS. 3, 6. *al.* PROSD. exp. 3, 16. *al.* PROSD. ital. I p. 246b (*sim.* PROSD. ital. II p. 68). UGOL. URB. 3, 2-4, 19. *al.* ANON. Couss. XII 2, 17. FR. GAFUR. extr. 11, 6, 4. *al.* IOH. HOTH. fig. I 1, 6-8 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 6-8). GUILL. MON. 7 p. 52. GUILL. POD. 7, 21. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 6. *al.*

b in Abhängigkeit von den umgebenden Notenwerten — as determined in context with other note values

[s.XIII] LAMBERTUS p. 273b. *al.* FRANCO COL. 5, 6. PETR. PIC. 3, 1: Primo (*sc. fit longa perfecta*), si longam longa sequatur, tunc prima **longa** semper est **perfecta** ... Secundo fit **longa perfecta**, si longam tractulus, qui signum perfectionis dicitur, immediate sequatur. Tertio, si longam sequantur due breves nulla brevi precedente ... Quarto fit **longa perfecta**, si longam immediate tres breves sequantur sola brevi etiam non precedente. PETR. PIC. 4, 1: Primo (*sc. fit longa imperfecta*), si longam sola brevis antecedit, licet ipsam longam sola brevis sequatur vel due vel tres vel plures ... Secundo fit **longa imperfecta**, si longam sola brevis sequatur ... Tertio fit **longa imperfecta**, si due breves longam sequantur signum divisionis in medio earum habentes. ... Quarto fit **longa imperfecta**, si longam tres breves sequantur habentes tractulum divisionis inter primam brevem et due sequentes. *al.* TRAD. Franc. II 1, 22 (*sim.* TRAD. Franc. IV 1, 22). *al.* TRAD. Franc. V 31. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 12, 4. MARCH. comp. 2, 12: Questio. Quomodo ergo nota duorum temporum est caudata in latere dextro sicut **longa perfecta** in cantibus mensuratis? Responsio: Dicimus, quod hoc est per subtractionem, scilicet quando **longam perfectam** sequitur vel precedit sola brevis. ANON. Michels 4, 4: ergo puncto interposito **longa redditur perfecta**. ANON. Michels 5, 3: Prima notula **longa perfecta** est, quoniam ante duas breves posita. *al.* MENS. Omnib.

nota sic 1, 3. *TRAD. Phil. I f. 61vD, 35. al. ANON. Paris. I 3, 16: quandocumque longa imperfecta invenitur diminuta, hoc non potest esse, nisi eam praecedat vel sequatur minima. ANON. Paris. I 3, 25: Quia, sicut brevis longam perfectam imperficit, ita etiam pausa brevis longam notam vel pausam imperficit. al. IOH. MUR. not. 2, 8, 3: Prima conclusio, quod autem longa perfecta possit imperfici per brevem. al. ROB. HANDLO p. 96, 22. al. IAC. LEOD. spec. 7, 38, 4. al. PETR. PALM. p. 521. ANON. Barcin. I p. 18: longa imperfecta perficitur multis modis: uno modo perficitur, cum longa sequitur longam. *ibid.* longa imperfecta perficitur alio modo, scilicet cum tres breves sequuntur longam et ponuntur inter duas longas. al. QUAT. PRINC. 4, 1, 33. ANON. London. I 1 p. 41. IOH. BOEN ars 1, 10, 8. IOH. PIPUDI p. 41: longa perfecta in toto et in omnibus partibus suis potest imperfici ab una brevi... a parte post vel a parte ante. al. ANON. Couss. V p. 154, 14: quandoquomque inter duas maximas in modo perfecto maximarum ... inveniuntur due longe perfecte numerate, ultima alteratur. al. [s.XV] THOM. WALSH. 4, 4. al. PROSD. exp. 40, 5: longa perfecta potest imperfici ab una sola brevi vel valore et non a pluribus. al. UGOL. URB. 3, 3, 10: longa perfecta a valore unius minimae imperfecta potest per eiusdem valoris additionem perfici, a semibrevis vel eius valore imperfecta per eiusdem additionem perficitur, a brevi vel eius valore imperfecta potest similiter per additionem perfici. UGOL. URB. 3, 9-5, 30: et similiter longa perfecta alterata in modo maiori perfecto potest imperfici a brevi a parte ante. al. FR. GAFUR. extr. 12, 16, 10.*

longa recta 1. *Bezeichnung für eine zweizeitige Longa* 2. *Bezeichnung für eine Longa mit regulärem Wert* — 1. *term that designates a long that consists of two temporal units* 2. *term that designates a long of regular value*

1 *Bezeichnung für eine zweizeitige Longa* — *term that designates a long that consists of two temporal units [opp.: longa obliqua]*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 17: Recta mensura appellatur, quidquid per rectam mensuram rectae longae vel rectae brevis profertur. ... **recta longa** appellatur illa, quae continet duas rectas breves tantum. Recta vero brevis est, quae unum solum tempus continet (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 1, 11. ANON. Couss. VII 1, 5). IOH. GARL. mens. 2, 13: **Recta longa** est illa, quando longitudo non transit latitudinem (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 2, 6: ... cum tractu descendente a parte dextra). IOH. GARL. mens. append. 1, 19: Modus rectus est, qui procedit per **rectas longas** et rectas breves (*sim.* ANON. Couss. VII 1, 4). al. MENS. Sciendum 22. ANON. Couss. IV p. 76, 26: primus, secundus et sextus (*sc. modus*) per **rectas longas** et per rectas breves procedunt. al.

2 *Bezeichnung für eine Longa mit regulärem Wert (drei Breven im perfekten und zwei Breven im imperfekten Modus)* — *term that designates a long of regular value (three breves in perfect, or two breves in imperfect modus) [opp.: longa altera]* [s.XIV] IOH. MUR. lib. 4, 10: duplex est minima, semibrevis, brevis et **longa**, scilicet **recta** et altera: recta, quando simpliciter ponitur pro valore sue forme, altera, quando pro duplici (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 166, 6. PROSD. exp. 47, 1. UGOL. URB. 3, 4-5, 1. *sim.* PROSD. exp. 47, 3. PROSD. mens. p. 213a). IOH. HANB. sum. 9 p. 232, 17: Et fit longa altera ... quando due longe tantum vel valor unius longe et una longa inveniuntur inter duas duplices longas. ... Tunc prima **longa recta** vocatur, secunda quoque alteratur, nisi per divisionis punctum distinguatur. al. WILLELM. 3, 37. [s.XV] PROSD. exp. 85, 20: **longa recta** valet solum duo vel tria tempora. UGOL. URB. 3, 4-5, 4. al.

longa simplex 1. *Bezeichnung für eine einzeln stehende (nicht in einer Ligatur notierte) Longa* 2. *„einfache*

Longa“ (in Abgrenzung zu duplex longa und triplex longa) 3. *Bezeichnung für eine vierzeitige Longa* — 1. *term that designates a long standing alone (not notated within a ligature)* 2. *‘simple long’ (as distinct from a duplex long and triplex long)* 3. *term that designates a long of four temporal units*

1 *Bezeichnung für eine einzeln stehende (nicht in einer Ligatur notierte) Longa* — *term that designates a long standing alone (not notated within a ligature)*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 90, 16: Dicitur esse data vox simplex voxque ligata / **Simplex longa**, brevis vel semibrevis fore quaevis. al. FRANCO COL. 12, 3: Ligata copula est, quae incipit a **simplici longa** et prosequitur per binariam ligaturam cum proprietate et perfectione ad similitudinem secundi modi; ab ipso tamen secundo modo differt dupliciter, scilicet in notando et proferendo: in notando, quia secundus modus in principio **simplicem longam** non habet; copula vero habet.

2 *„einfache Longa“ (in Abgrenzung zu duplex longa und triplex longa)* — *‘simple long’ (as distinct from a duplex long and triplex long)*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 172, 20: quotienscumque tres semibreves descendendo suo ordine dispositae pro **longa simplice** sunt repertae, proprietates earum est, quod prima illarum habeat tractum sive caudam obliquo modo factam sub sinistro latere descendendo. FRANCO COL. 14, 4. IOH. BALLOCE 1, 11: Duplex longa ... plicari potest ad modum **longae simplicis**. ANON. Couss. IV p. 43, 19: **simplex longa**, quae significat duo tempora, ut in primo modo, secundo vel sexto ... Et est altera **longa simplex** significans tria tempora, ut in tertio. al. MENS. Notularum p. 82: **Longa simplex** dicitur punctus quadratus habens tractum a parte dextra vel ascendente vel descendente, ut hic: □ ▴. [s.XIV] PHIL. VITR. 17, 8: In modo vero imperfecto **simplex longa** duo valet tempora, nunquam valet tria, nisi punctus divisionis apponatur.

PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a. al. MENS. Duplex p. 160. MENS. Omnis nota in II p. 166. *TRAD. Phil. I f. 61vD, 15. ANON. Paris. I 3, 22. TRAD. Phil. II 6, 3: quando sola semibrevis ligatur cum simplici longa valente duo tempora perfecta partita in sex semibreves aequales, illa longa praedicta non valet nisi quinque semibreves. ANON. Paris. II 2, 4. al. IOH. MUR. not. 2, 5, 2: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, **simplex longa**. In secundo insequendo nomina antiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13). ROB. HANDLO p. 126, 17: **longa** vero **simplex** precedens cum longa duarum perfectionum ligatur in descensu et e converso (*sequitur exemplum*).*

al. IAC. LEOD. spec. 7, 24, 3: **Longa** autem **simplex** perfecta vel imperfecta figuratur ut maxima, nisi quod est aequilatera. IAC. LEOD. spec. 7, 45, 6: **longa simplex** perfecta per brevem imperficitur. al. ANON. Barcin. I p. 23: **Longa simplex** alia est imperfecta, quae est duorum temporum; alia perfecta, quae est trium temporum ... De longa duplici est sciendum, quod longa duplex quandoque continet duas **longas simplices**, aliquando tres, quandoque III^{or}, quandoque quinque, quandoque VI. QUAT. PRINC. 4, 1, 27: Triplex longa ... potest imperfici a sua tertia parte, videlicet a **simplici longa** tantum vel a parte ante vel a parte post. QUAT. PRINC. 4, 1, 35: quando due **simplices longe** sunt inter duas triplices longas, ultima alteratur. al. IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 7. al. ANON. Kellner 2, 22. al. ANON. Vratisl. p. 338b: in modo perfecto duplex longa imperficitur a **simplici longa** dupliciter: a parte ante vel a parte post vel etiam ab eius valore. al. MENS. Circa artem p. 518, 9: **longa simplex** ante **simplicem longam** in modo perfecto valet tria tempora (*sim.* ANON. Mell. 7, 19). al. [s.XV] ANON. Monac. 2, 4: **simplex longa**, scilicet hec: □. ANON. Monac. 2, 78: Aliquando enim imperficitur (*sc. simplex longa*) a brevi, ut potest fieri in modo perfecto, in

quo ipsa **simplex longa** valet tres breves et, cum imperfici-
tur a brevi, ipsa ulterius solum valebit duas breves. ANON.
Monac. 3, 65: Variantur etiam notule musice mensuralis per
diminucionem ita, quod diminuuntur, ... ut, si duplex longa va-
let unam **simplicem longam**, **simplex longa** unam brevem,
brevis unam semibrevem, semibrevis unam minimam et sic de
aliis. *al.* ANON. Mell. 6, 21: Resolvitur igitur ... largissima
atque duplex longa in **longas simplices**, **simplex longa** in
breves, brevis in semibreves, semibrevis in minimas, minima
in semiminimas *eqs.* ANON. Mell. 9, 2: Quandocumque due
longe simplices mediant in modo perfecto inter duas dupli-
ces longas, tunc ambe **longe simplices** simul tantum valent
quantum una longa duplex per se *eqs. al.* PAUL. PAULIR. 7,
2, 2 p. 64. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 21.

3 Bezeichnung für eine vierzeitige Longa — *term that
designates a long of four temporal units*
[s.XIII] TRAD. Franc. IV 1, 8: Nota, quae est **simplex longa**,
potest sic formari: **■**. TRAD. Franc. IV 1, 13: Longa perfecta
vocatur longa trium temporum. Longa imperfecta duorum
temporum vocatur. **Simplex longa** valet quatuor tempora.
Duplex longa sex tempora valet.

longa superabundans *Bezeichnung für eine Longa
mit doppeltem Wert* — *term that designates a long with dou-
bled value*
[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 2, 7: **Superabundans**
sive duplex **longa**, quod idem est, cuius latitudo transit lon-
gitudinem cum tractu praedicto, ut hic declaratur: **■**. *al.*

longa triplex *Note der Mensuralnotation im Wert von
drei Longen* — *note in mensural notation with the value of
three longs*

[s.XIV] MENS. Duplex p. 160: Longa dividitur in **triplicem
longam**, duplicem et simplicem. **Longa triplex** et duplex eo-
dem modo formatur, ut hic: **■**. **Longa triplex** valet novem
tempora et cognoscitur sic: <**■****■****■**>. IOH. MUR. not. 2, 5, 2:
In primo gradu sic possumus nominare: **triplex longa**, du-
plex longa, simplex longa. In secundo insequendo nomina an-
tiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis (*inde* IAC.
LEOD. spec. 7, 24, 13). ROB. HANDLO p. 116, 4: Figura si-
quidem habens in se tres quadrangulos **longa triplex**, id est
trium perfectionum nota, vocatur (*inde* IOH. HANB. sum. 13
p. 266, 20). IAC. LEOD. spec. 7, 23, 7. *al.* QUAT. PRINC. 4,
1, 6: Figura autem **triplicis longe** sic formatur: **■**. QUAT.
PRINC. 4, 1, 23: usque ad maximam perfectam, que **triplex
longa** vocatur. QUAT. PRINC. 4, 1, 27: **Triplex longa** est
perfecta in sua natura et potest imperfici a sua tertia parte,
videlicet a simplici longa tantum vel a parte ante vel a parte
post. QUAT. PRINC. 4, 1, 39: Pausa **triplicis longe** non est
in usu, ut communiter, quod, si sic, figurari debet tribus lon-
gis simplicibus. *al.* IOH. VETUL. 32, 20: Insuper potest dividi
larga maior per medium, et quaelibet pars est valoris sex tem-
porum et principaliter semilarga appellatur et potest vocari
duplex longa et **triplex longa eqs.** [s.XV] PROSD. exp. 2,
35: maxima aliquando est **triplex longa** et hoc, quando est
perfecta. UGOL. URB. 3, 1, 27-28. FR. GAFUR. pract. 2, 2:
Triplitem postremo **longam** tripla quadrati extensione sex
scilicet temporum consyderatione ponebant (*sc. musici*) hoc
modo: **■**.

ex errore ms. pro ligatura: WALT. ODINGT. 6, 10, 2.

ex errore ed. pro larga: WILLELM. 3, 37.

saepius

ludo -ere (*auf einem Instrument*) spielen — *to play (on
an instrument)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 7. IAC. LEOD. spec. 1, 15,
5: Unde potest esse bonus musicus, qui nescit **ludere** in in-
strumentis vel consonantias in eis formare, quia musicus sim-

pliciter ab instrumentis non dicitur secundum Boethium, sed
a ratione. IAC. LEOD. spec. 1, 21, 12: Qui autem **ludunt** in
instrumentis illis vel aliis, practici musici sunt. IAC. LEOD.
spec. 2, 2, 31. IAC. LEOD. spec. 4, 27, 30: Eandem enim
viellam dicitur unus perfectius sonare alio et in eodem organo
unus perfectius et melius alio **ludere**; et unus alio melius can-
tat. COMPIL. Erlang. p. 27. [s.XV] TACT. Bona 48. TACT.
Bona 84: Sex sunt vitia cavenda in organis : ... Quintum est
ludere falsam musicam. CONR. ZAB. chor. 2, 15: Non enim
expedit, quod unus chorus plus alio festinet aut prolixior
mensuram servet in cantando, quando vicissim sive alternatim
aliquid cantant per versus ..., praesertim dum non **luduntur** in
organis. IOH. TINCT. inv. p. 43. GUILL. POD. 1, 8.

ludus -i *m.* *Instrument, „Spielwerk“ — instrument*
[s.XIV] HEINR. EGER 2 p. 39: Est autem et hoc monochor-
dum omnium instrumentorum musicorum fundamentum. Cla-
ves enim seu notas, quas ipsum habet in se coniunctum, alia
instrumenta habent divisim, ut patet in psalteriis et citharis
organisque et aliis **ludis** similibus, in quibus, si chorda vel cla-
vis una sonat ut, alia divisa ab illa sonat re, tertia mi, quarta
fa et sic ultra.

lumen -inis *n.* *Aufschnitt einer Orgelpfeife (Pfeifen-
mund)* — *cut-up of an organ pipe*

[s.XV] ARN. ZWOLL. add. p. 39: foramen ·c· est ita magnum
uti primus ·f·, et unus est lati luminis, alius stricti, alius alti **lu-
minis**, alius bassi; nulla est penitus mensura. ARN. ZWOLL.
add. p. 43 descr. ARN. ZWOLL. add. p. 50 descr. ARN.
ZWOLL. add. p. 51 descr.

cf. Le Cerf/Labande, Zwolle p. 43 adn. 3

[luna] *ex errore ed. pro lima (v. col. 339, 64)*

luser -oris *m.* *Spieler (eines Instruments) — one who
plays (an instrument)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 19, 8: Practica (*sc. musica*) au-
tem pura secundum Boethium est illa, quae est omnino ex-
pers rationis in solo usu exercitio vel opere consistens, ut sunt
multi cantores, qui ex solo usu cantare et consonantias expri-
mere sciunt, similiter et multi in instrumentis **lusores**. IAC.
LEOD. spec. 1, 19, 11: cantorem vel instrumentorum talium
vel talium **lusorem**.

luta -ae *f.* *Laute, Lauteninstrument — lute, instrument
of the lute family*

[s.XV] ANON. Carthus. pract. pr. 6: Musica rigmica est, que
fit in pulsu digitorum in nervis et cordis, ut in **lutis**, quinter-
nis, cytharis et similibus.

v. leutum, liutum

lutena -ae *f.* *Laute, Lauteninstrument — lute, instru-
ment of the lute family*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 32: Pro compositione **lutene** capia-
tur asser tante quantitatis, quante volueris ipsam componere,
et in ipsa describatur circulus *eqs.*
cf. Le Cerf/Labande, Zwolle p. 32

lydiamistus -a, -um *mizolydisch — mizolydian*

[s.XV] GUILL. POD. 4, 19: Statim enim armoniarum distincta
est natura ita, ut, qui audiunt, aliter disponantur. Ad quas-
dam enim flebiliter et contracte, puta ad eam, que appellatur
lydiamista. Ad quasdam vero melius secundum mentem, ut
ad illas, que sunt remisse, id est graviorum modorum ypodorii
scilicet vel ypofrigii aut ypolidii.

lydius -a, -um et subst. -i m. ‚lydisch‘, das ‚Lydische‘ — ‘Lydian’

I als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system

1 lydius acutus (eine große Terz über der dorischen Skala, mit der Oktavspecies *t t t t t t* — a major third higher than the dorian transposition, with the octave species *t t t t s t t*) - **lydius gravis** (eine kleine Terz über der dorischen Skala — a minor third higher than the dorian transposition) [s.III] FRAGM. CENS. 12, 1: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorus, phrygius, **lydius**. His accesserunt gravisimus hypodorus, mox duo hypophrygi, gravior et acutior, deinde hypolydi totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorus medius, tum phrygius gravis et alter excelsus, totidem **lydii, gravis** et **acutus**, tum mixolydi pari diversitate, postremus hypermixolydius acutissimus.

2 einen Ganzton über der phrygischen Skala, mit der Oktavspecies *t t t s t t t* — a tone above the phrygian transposition, with the octave species *t t t s t t t s*

a allgemein — general

[s.V] MART. CAP. 9, 935: Tropi vero sunt quindecim, sed principales quinque, quibus bini cohaerent: id est **lydius**, cui adhaerent hypolydius et hyperlydius; secundus iastius, cui sociatur hypoiastius et hyperiastius eqs. (inde FR. GAFUR. theor. 5, 8). al. [s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 318, 6: in eo scilicet modo, qui est simplicior ac princeps, quem **lydium** nuncupamus (sim. ALIA MUS. 170 p. 172. ANON. Bernh. 2, 93). BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 14: Bis diapason autem a proslambanomeno in neten hyperboleone cum his, quae in medio sunt interpositae, consideratur. Has igitur constitutiones si quis totas faciat acutiores vel in gravius totas remittat secundum supradictas diapason consonantiae species, efficiet modos VII, quorum nomina sunt haec: hypodorus, hypophrygius, hypolydius, dorus, phrygius, **lydius**, mixolydius (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. ANON. Gemnic. 3, 1, 19. GUILL. POD. 4, 1). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorus, hypoiastius, hypophrygius, hypoaelius, hypolydius, dorus, iastius, phrygius, aelius, **lydius**, hyperdorus, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaelius, hyperlydius (inde WALT. ODINGT. 3, 9, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 238. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 12-3. al. IOH. SCOT. annot. 498, 2 (inde REMIG. AUT. 498, 20). REMIG. AUT. 75, 17. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 9. [s.XIII] HIER. MOR. 8 p. 36, 23 (cf. BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 16). WALT. ODINGT. 3, 9, 3. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 8, 3 (cf. BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 11). al. COMM. Boeth. II p. 254, 36: scilicet dorio, frigio, **ludio**, hipodorio et ceteris, de quibus locuturus est ipse Boecius 4° libro capitulo 14°. al. ANON. Ellsworth 3 p. 194, 3. IOH. TINCT. nat. 1, 9: Neque silentio praetereundum est Boethium septem tonos in sua institutione armonica posuisse, quos ex septem speciebus diapason existere clarissima ratione demonstravit, quos et ipse diffinivit constitutiones in totis vocum ordinibus vel gravitate vel acumine differentes. Eorumque nomina sunt haec: hypodorus, hypophrygius, <hypolydius> (om. ed.), dorus, phrygius, **lydius** et mixolydius ... Praeterea omnibus hiis tonis idem erat ambitus, finis autem diversus. al. NICOL. BURT. 1, 23, 130. FR. GAFUR. theor. 1, 1. (?) GUILL. POD. 4, 4. HERB. TR. 2, pr. p. 43. (?)

b zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 346, 26: Rursus mese phrygi ... ab ea mese, quae est **lydii** ..., distat tono (inde IAC. LEOD. spec. 6, 13, 27). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: **Lydius** est aeolium hemitonio, phrygium tono, iastium tono semis ... praecedens.

ibid. al. (inde AURELIAN. 6, 38-43). [s.IX-X] HUCBALD. 47. INCH. UCHUB. 464. al. (ex errore cf. Bernhard, Kirchentonarten p. 9 sq.) [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70-74 (cf. Bernhard, Clavis Gerberti 1 p. 86). [s.XII] TON. Gratianop. p. 47-48 (cf. Becker Hj., Guigo p.63-65). [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 155, 20 (cf. Boeth. mus. 4, 17 p. 347, 25). WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 5, 5. al. COMM. Boeth. II p. 302, 10: Sexta vero species diapason ordinis **lidi** a paripate hipaton, que est R, sumat exordium, quia est similis tercie speciei, scilicet hipolidii, ascendensque tonos duos et semitonium et iterum tres tonos et semitonium autentum tritum assignat. al. ANON. Ellsworth 4 p. 222, 2: Ambrosius penthacordum considerans 5 tonos compilavit; ab Ignacio dorus, frigidum et **lidium** communicans eolium et iastium composuit, cuius sequitur divisio: (sequitur descriptio). (?)

c zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 4: **Lydius** contra nimias curas animae taediaque repertus remissione reparat et oblectatione corroborat (inde FR. GAFUR. theor. 5, 8). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 3, 29: ‚**lydium**‘: qui est temperatus. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 29: ‚**lidi**us‘ asperior erat, quia et gens illa asperior erat. [s.XV] IOH. TINCT. nat. 1, 22: Quas quidem melodias non ex speciebus diapason, sed ex propriis qualitatibus distinxit (sc. Aristoteles). Namque mixolydiam planctivam, **lydiam** remissam, phrygiam rigidam et dorian mediam affirmat.

II als Bezeichnung für die fünfte Kirchentonart (authentus tritus mit der Intervallfolge *t t t s t t s*) — as term that designates the fifth mode (authentus tritus with the intervallic sequence *t t t s t t s*)

1 allgemein — general

[s.IX] MUS. ENCH. 9, 20: ut protos autentus vel plagis, deuterios autentus vel plagis, sive modus dorus, frigidus, **lidi**us et ceteri, qui ex gentium vocabulis sortiti sunt nomina. (sim. INCH. UCHUB. 19). ALIA MUS. 127 p. 161. al. [s.XI] HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a): Quorum (sc. troporum) quatuor autentici, id est auctorales, quatuor plagae, id est laterales vel subiugales sunt. Vocantur ita secundum veteres dorus, frigidus, **lidi**us, mixolidius; subiugales vero ita: ypodorus, ypofrigidus, ypolidius, ypomixolidius. al. OLIVA 100. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuraliter descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus protum autenticum dorium, deuterum phrygium, tritum **lydium** ... vocans. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. al. COMPIL. Paris. I p. 193. (?) FRUT. ton. p. 152. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b): Legimus namque in veteribus gentilium auctoribus ... pro trito et collateralis eius **lydi**us, ypolydius. al. IOH. COTT. mus. 10, 38: Graeci autem phtongos, id est tonos, gentium vocabulis sic efferunt: I. dorus ... V. **lydi**us. al. [s.XII] ANON. Pannain p. 108: dorus in Capadocia repertus, phrygius in Phrygia, **lydi**us in Lydia, ceteri in ceteris partibus terrarum (sim. TRAD. Holl. I p. 176. TRAD. Holl. III 6 p. 46. TRAD. Holl. VI 37, 1). ibid. al. COMPIL. Paris. II p. 75. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7. HIER. MOR. 20 p. 155, 29. al. IOH. GROCH. 228. ENGELB. ADM. 4, 9, 7: Autentus autem tritus, i. e. principalis tercius, qui est quintus in ordine, secundum ipsum Boecium dicitur **lydi**us. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 187. al. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 8: **Lydius** in tractatu primo est septimus; hic in aliis duobus quintus vocaturque secundum Guidonem authentus tritus, secundum alios tonus quintus. al. SUMM. GUID. 25 (sim. GOB. PERS. p. 187a). al. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 11. HEINR. EGER 5 p. 47. ANON. Ellsworth 4 p. 220, 2. [s.XV] UGOL. URB. 1, 47, 5. al. ANON. Carthus. nat. 3, 14: Ad supradicta 4 nomina, scilicet dorus, frigidus, **lidi**us et mixoli-

dius, que ponit Aristoteles 8° Politicorum, Boetius superaddit istam dictionem ypo, et inde veniunt 4 toni plagales ultra ipsos 4 tonos principales. *al.* TRAD. HOLL. I p. 177. TRAD. HOLL. III 6 p. 46. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 3. TRAD. HOLL. VI 37, 1. IOH. TINCT. nat. 1, 9. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72. ADAM FULD. 2, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 7: Posteritas autem has ipsas maneries divisit ita, ut ab antiquitatis auctoritate ordinem non diverteret. Namque protum, qui dorus est, primum posuere, hypodorium secundum, ... tritum quintum scilicet **lydium**, sextum hypolydium. *ibid.* *al.* SZYDLOV. 12 p. 47.

2 zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system

[s.IX-X] ALIA MUS. 15 p. 107: Sextum nihilominus modum **lydium** sexta species diapason exierit, cui trite hyperboleon est finis. ALIA MUS. 135 p. 197: Sciendum quoque, quod dorus maxime proto regitur, similiter phrygius deuterio, **lydus** trito, mixolydium tetrardo (*inde* ANON. Bernh. 2, 81). ALIA MUS. 140 p. 200: eodem modo **lydus** ab ·y· aut descendit in ·i· aut ascendit in ·ff· (*inde* ANON. Bernh. 2, 86). *al.* [s.X-XI] ORG. Paris. 56. ANON. Bernh. 2, 55: **Lydus** habet melodiam a trite diezeumenon. Descendit ad <par>yate meson, ascendit vero ad trite yperboleon finalem habens in gravibus paryate meson, in acutis trite diezeumenon (*sim.* COMPIL. Paris. II p. 76). *al.* HERMANN. mus. p. 37 (p. 135): **Lidius** ordinatur ab ·F· in ·f·, mediatur et iniciatur ·c·. HERMANN. mus. p. 43 (p. 138) descr. *al.* ODOR. SEN. p. 180: Autentus tritus, id est auctoritate tercius, qui et **lydus**, a trite diezeugenon incipit et in paripate meson desinit. OLIVA 115. PS.-GUIDO arithm. p. 57a. FRUT. ton. p. 150: Authentus tritus, qui est **lydus**, constat inferius ex tertia specie diapente, quae est ab ·F· in ·c·, superius vero ex tertia specie diatessaron, quae est de ·c· in ·f·. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr. TON. Gratianop. p. 47-48 (*cf.* Becker Hj., *Guigo* p.63-65). WALT. ODINGT. 5, 17, 12 descr. [s.XIV] TAB. Basil. descr. ANON. Ellsworth 4 p. 216, 2: Dorii finem imponens in ·D·, quod est lichanos; in ·E· frigium, quod est yate; in ·F· **lydium**, quod est paripate; in ·G· mixolidium, quod est lichanos meson. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. TRAD. HOLL. III 10 p. 89 descr. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54: Tertiam vero diapente cum tertia diatessaron intensa appellat (*sc.* Boetius) **lydium** ... ut ·f·k· diapente, ·k·n· diatessaron intensa. *al.* BONAV. BRIX. 15, 10. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 8. FR. GAFUR. pract. 1, 7: Sextam diapason speciem, quam inter ·F·faut gravem et ·F·faut acutam disposuimus, harmonice mediatam in ·C·solfaut confinalem suam **lydium** nominarunt; quae gens ipsa eius sit plurimum modulatione delectata. *ibid.* *al.*

3 zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): si dorium, frigium, **lydium**, mixolidium vocavero, secundum quod quis ab illa vel illa gente magis amatus vel frequentatus est, non secundum melodiale habitum vocabula applicui. Eodem modo si generaliter pro naturali ratione ... **lydium** voluptuosum ... nominavero, aliquid plus in his quam in aliis vocabulis designavi; nondum tamen specialia, quae huius suavitatis, modestiae, lamentationis, iocunditatis caeterorumque naturalium accidentium vim exprimant, nomina repperi. [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 26: Quidam autem remissas audiens melodias ad mollitiem inclinatus efficitur, cuiusmodi sunt eae, quae **lydiae** appellantur. Est enim **lydia** melodia vel cantilena quinti toni, quae propter eius vocum remissionem et motuum plerisque in ea compositis semitonis manifeste ad mollitiem animam videtur convertere. *al.* TRAD. HOLL. III 10 p. 88: **Lidius** in cantu iocundus dicitur esse, hic hominum mentes tristes convenit le-

tificare (*sim.* TRAD. HOLL. VI 39, 17). IOH. TINCT. nat. 1, 22: Quas quidem melodias non ex speciebus diapason, sed ex propriis qualitatibus distinxit (*sc.* Aristoteles). Namque mixolydium planctivam, **lydium** remissam, phrygiam rigidam et dorium mediam affirmat. (?) BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58: **Lydus** vero Iovi, fortunae maiori, qui homines sanguineos et benevolos creat mitesque atque iocundos, recte comparatur, cum semper gaudium notet. FR. GAFUR. pract. 1, 7: Hos autem tres, dorium, phrygium et **lydium** celeberrimos veterum comendat auctoritas tanquam ad incitatiores animi affectus aptissimos.

III als Bezeichnung für eine Tonstufe (g oder c) in einem Zweioktavensystem von hypodorius - hyperlydus (entsprechend der Tonskala von A-g bzw. E-ε) — as a term that designates a pitch (g or c) in a two-octave system from hypodorius - hyperlydus (corresponding to the scale from A-g or E-ε)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 11: omnium acutissimo yperlidio invento. Quod autem supererit quarta scilicet parte, illam mensuris aggreddens primo per octo partes diviso, ypereolium ponens cum nona parte iuxta quem yperfrigium locans, ad ypereolium octies emenso spatio cum nona parte yperfrigio invento. ... Deinde quarto spatio per ter emenso usque ad yperlidium, cum quarta parte yperastium ponens ... octies autem spatio ad yperastium emenso nonae parti yperdorium dans, ad quem similiter octies emensum **lydium** statuit. *al.* cf. Meyer Chr., *Mensura* p. 255

IV irrümlich: als Bezeichnung für die erste oder sechste Kirchentonart (authentus protus oder plagis triti) — erroneously: as a term that designates the first or sixth mode (authentus protus or plagis triti)

[s.X-XI] TON. Lugd. 6, 1 (MüMn): Sextus tropus **lydus**, qui praetitulatur plagis triti. TON. Lugd. 1, 1 (BrPr): Primus igitur **lydus**, qui Graece inscribitur autentus protus. cf. Bernhard, *Clavis Gerberti* 1 p. 87-88

lydus -i m. Bezeichnung für ein (harfenartiges) Saiteninstrument — term for a (harp-like) stringed instrument [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 1: Ea vero musica instrumenta, que lyre et trigona et **lydi** vocabantur, Archades primi dicti sunt in Italiam attulisse.

lyra -ae f. 1. Lyra (harfenartiges Saiteninstrument) 2. Laute, Lauteninstrument — 1. lyre (harp-like stringed instrument) 2. lute, instrument of the lute family

1 Lyra (harfenartiges Saiteninstrument) — lyre (harp-shaped stringed instrument)

[s.IV] CALC. 73. MACROB. 2, 3, 4: Ideo canere caelum etiam theologi comprobantes sonos musicos sacrificiis adhibuerunt, qui apud alios **lyra** vel cithara, apud nonnullos tibiis aliisve musicis instrumentis fieri solebant. MART. CAP. 9, 926: Graecarum quippe urbium multae ad **lyram** leges decretae publica recitabant. *al.* CASSIOD. var. 2, 40, 11: pepulit Davitica **lyra** diabolum. *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 9. ISID. etym. 3, 16, 3: In conviviis vero **lyra** vel cithara circumferebatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 4, 8, 5. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 2. IOH. OLOM. 1 p. 3. FR. GAFUR. extr. exord. 26. FR. GAFUR. op. 1, 1. NICOL. BURT. 1, 2, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 1. HERB. TR. 2, 3 p. 48). ISID. etym. 3, 22, 8: **Lyra** dicta ἀπὸ τοῦ ληγεῖν, id est a varietate vocum, quod diversos sonos efficit. *ibid.*: Mercurius **lyram** fecit et Orpheo tradidit (*inde* REMIG. AUT. 492, 8. IOH. AEGID. 17, 77. HIER. MOR. 4 p. 21, 7). ISID. etym. 3, 71, 36: Sic **lyra** pro Mercurio in caelum locata. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 52. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 17-9: sicut mese in **lyra** medio posita tetracordum facit, sic sol in medio planetarum. *al.*

IOH. SCOT. annot. 5, 8: Sed si epica lyrico adiungantur sono, hoc est cum **lyra** cantentur, non solum epica verum, sed etiam lyrica poete vocant. IOH. SCOT. annot. 19, 17: enneaptongon chelin, hoc est novem sonorum **liram**. *al.* REMIG. AUT. 30, 21: ‚Chelis‘ Grece ‚**lyra**‘ a brachiis, quae Greci ‚chelas‘ dicunt. *al.* AURELIAN. 1, 3: quomodo scilicet Orpheus coniugem suam Euridicen ab inferis **lire** modulamine pellectis, qui apud inferos erant, ad superos revocaverit. *al.* REG. PRUM. 5, 95: Tensibile (*sc. genus artificialis musicae*) fit intentione cordarum, ut puta in **lira**, cythara, arpa et huiusmodi. *al.* [s.XI] PS.-BERNO mon. 6, 1 (*inde* FRUT. brev. 4 p. 38). ARIBO 14 p. 47. VOCAB. MUS. p. 139: **Lyra**: genus cytharae, dicta ‚apo tu lirin‘, id est varietate carminum. *ibid.* *al.* VERS. Fer tuba 6. [s.XII] TRAD. Guid. pr.: quod in instrumentis est constitutum, ut in cymbalis, organis, **lyris** et monochordo. ANON. La Fage I pr. 11 (*cf.* REG. PRUM. 18, 29). THEINR. DOV. 2, 10 p. 222, 12. [s.XIII] HIER. MOR. 4 p. 20, 8 (*cf.* ISID. etym. 3, 22, 3). IOH. AEGID. 17, 50. *al.* TRAD. Garl. plan. I 14: Instrumentorum quaedam procedunt a pulsu, ut est in cimbali benesonantibus eiusdem. Quaedam a contactu in chordis, ut in **lyra** et cithara (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 12-13). AUGUST. MIN. C 11: Artificialia (*sc. instrumenta*) sunt, ex quibus sonus per industriam elicitur, ut **lyra**, tympanum, symphonia et cetera. IOH. GROCH. 135: instrumenta cum chordis principatum obtinent, cuiusmodi sunt psalterium, cithara, **lyra**, guitarra sarracena et viella. ENGELB. ADM. 1, 3, 4. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 17, 10. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 59: illud instrumentum musicum, scilicet monochordum, plures habet pueros, scilicet **lyram**, cytharam, cymbalum et organum et sic de aliis. *al.* COMM. Boeth. II p. 30, 17. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 196, 6. ANON. Vratisl. p. 336a: Sed trumpetum et stampania possunt habere duas vel tres partes et delyrant frequenter ad quintam notam vel ad dyapason, idest ad octavam, ad modum tube vel **lyre** (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 18). [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 15 p. 76, 4. IAC. THEAT. 34: ita per septem licteras constat omnis melodia, que per vocem humanam efficitur vel per ingenium invenitur, sicut est in citharis, in **liris** (*ms. et ed.*: linis), in fistulis, in cimbali et in cunctis generibus (*ms.*; *ed.*: *gravibus*) musicorum. GEORG. ANS. 1, 9. *al.* ANON. Carthus. theor. pr. 4. TRAD. Holl. III 3 p. 27. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 4. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. IOH. LEGR. tac. p. 420b. IOH. TINCT. eff. 17, 6. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 15: Sunt etiam chordae diversae et in longitudine et in grossitie, ut in cithara et **lyra**, polychordo, clavicordo, clavicimbalo, psalterio et in aliis pluribus instrumentis (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 32). *al.* NICOL. BURT. 1, 5, 38. IOH. TINCT. inv. p. 41: Et in huiusmodi **lyra** septem chordas inter se tonis ac semitoniis differentes tetendisse fertur vel ad imitationem septem orbium planetarum. *al.* BONAV. BRUX. 18, 19. ADAM FULD. 1, 4. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1. *al.* LE MUNERAT tract. 4. *al.* GUILL. POD. 1, 7. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 1. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 18. *al.* SZYDLOV. 6 p. 26. *al.* CONTR. Circa modum p. 28, 31. ORGANISTR. Organicam p. 208, 2. *cf.* Panum, *Stringed instruments* p. 37

2 *Laute, Lauteninstrument — lute, instrument of the lute family*

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Quid sit **lyra** populariter leutum dicta ... **Lyra** est instrumentum ex ligno concavo in modum testudinis formatum circa medium habens orificium et collum oblongum, super quod chorde ab infima parte eius iuxta orificium emergentes usque ad summam equaliter tenduntur. Et hanc sonitor manu sinistra non modo sustinet, verum etiam digitorum ipsius attactu chordas deprimit ac elevat. Altera vero aut digitis eius aut plectro chordas ipsas percutit. IOH. TINCT. inv. p. 41: ad differentiam quorundam

aliorum instrumentorum, que ex ipsa **lyra** progressu temporis apud diversas regiones inventa sunt. Siquidem Hispanorum invento ex **lyra** processit instrumentum, quod ipsi ac Itali violam, Gallici vero dimidium leutum vocant. IOH. TINCT. inv. p. 42: Quinetiam instrumentum illud a Catalanis inventum, quod ab aliis ghiterra, ab aliis ghiterna vocatur, ex **lyra** prodixisse manifestissimum est. *al.*

lyrator -oris *m.* *Spieler der Lyra — lyre player*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 3, 4: Melodicus modus est **lyratorum** et fistulorum, qui similiter ex usu solo melodias tonales in lyris et fistulis et aliis instrumentis musicis confingunt et componunt arti per naturam et usum, quantum possunt, apropinquantes.

lyricen -inis *m.* *Spieler der Lyra — lyre player*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 2: citharoedus a cithara, tybica a tibia, **lyricen** a <lyra>, viellator a viella, organizator ab organo et sic de aliis variis musicalibus artificialibus instrumentis. [s.XV] ANON. Carthus. theor. pr. 4: musici instrumentales non ab arte aut scientia musicae, sed potius a suis instrumentis cepere vocabula, videlicet organista ab organo, cytharedus a cithara, tubicen a tuba, tybica a tybia, **lyricen** a lyra, et sic de singulis. Ratio vero non ab instrumentis, sed a speculatione huius scientie musicos suos denominare voluit professores. IOH. TINCT. inv. p. 40: Ovidius in undecimo metamorphoseos de Phoebio **lyricine** loquens ait. IOH. TINCT. inv. p. 45.

lyricus -i *m.* *Spieler der Lyra — lyre player*

[s.IX-X] REG. PRUM. 18, 4: si roges cytharaedum sive **lyricum** vel alium quemlibet instrumentorum musicorum notitiam habentem, ut tibi pandat tonos, semitonia vel consonantias, ostendat cognitionem cordarum, qualiter illa corda ad aliam rata numerorum proportionem societur; nullum tibi penitus ex his dabit responsum. Solum hoc confitebitur, quod hec ita faciat, sicut a magistro accepit et didicit. REG. PRUM. 18, 21: Nam cytharedus ex cythara, **lyricus** ex lyra, tybicina a tybia ceterique suorum instrumentorum vocabulis nuncupantur. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 5, 2: cytharedi, organiste, **lyrici** et coeteri, qui instrumentis ipsis artificium probant. FR. GAFUR. theor. 5, 8. FR. GAFUR. pract. 3, 15.

lyricus -a, -um *mit der Lyra ausgeführt (bzw. begleitet), die Lyra betreffend — performed with (or accompanied by) the lyre, with respect to the lyre*

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 44: Que omnia ab eminentissimis poetis conficta sunt, ut ostenderent homines prius feroces atque desides horum Orphei ac Amphionis **lyrica** modulatione in humanos et operosos extitisse conversos. FR. GAFUR. theor. 1, 1: Alii Linum Euboeum ex Chalcide insignem habuerunt Apolinis et Terpsicore filium vel secundum alios Amphimaro Mercuriove patre Uraniaque matre natus liram primus reperit: **lyricoque** carmine lamentationes ita scripsit, ut Anthes Anthedonius, qui simul fuit hymnos. *ibid.*: Terpander nanque primus **lyricas** regulas scribens liram eptacordo contextuit.

M

M, m 1. Markierungspunkt in Mensuren 2. Tonbuchstabe 3. Ausführungshinweis 4. Kennbuchstabe (Mensurzeichen) für den Modus perfectus 5. Kennbuchstabe (Mensurzeichen) für den Modus — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. direction for performance 4. letter (mensural symbol) that indicates modus perfectus 5. letter (mensural symbol) that indicates modus

1 Markierungspunkt in Mensuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (für die lichanos meson diatonos) — in the system A - LL (for the lichanos meson diatonos)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 18: lichanos meson diatonos, id est **M**. BOETH. mus. 4, 10 p. 332 descr. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 35, 3: Copuletur hic ipsi lichano meson cum littera, quae est **M**. al.

b im System: A^B B C D^E E F G H^I I K L^M M N O (für die trite hyperbolaeon) — in the system: A^B B C D^E E F G H^I I K L^M M N O (for the trite hyperbolaeon)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 8: **M** trite hyperboleon. al.

c im System: A B C^D D E F G^H H I K^L L M N O^P (Z) — in the system: A B C^D D E F G^H H I K^L L M N O^P (Z)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 14. COMM. Boeth. II p. 308, 3. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). al. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum: A t B t C s D t E t F t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2.

cf. Browne, System

d im System: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L M^N N O P (für die nete diezeugmenon) — in the system: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L M^N N O P (for the nete diezeugmenon)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **M** nete diezeugmenon, ultima disiunctorum. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66-67. MON. Designata p. 70, 16. MON. Divide mon. p. 3, 5-7. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 8. al. MON. Si vis metiri I p. 8, 18. al. MON. Totam tabulam p. 11, 4. al. CYMB. Omne instr. 3, 7: per E invenies **M**.

e im System: A^B B C D^E E F G^H H (= trite synemmenon) ^SH (= paramese) ^SK L M^N N X O (für die nete diezeugmenon) — in the system: A^B B C D^E E F G^H H (= trite synemmenon) ^SH (= paramese) ^SK L M^N N X O (for the nete diezeugmenon) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5: sit A hypate hypaton, B parhypate hypaton, C lichanos hypaton, D hypate meson, E parhypate meson, F lichanos meson, G mese, H paramese, K trite diezeugmenon, L paranete diezeugmenon, **M** nete diezeugmenon, N trite hyperboleon, X paranete hyperboleon, O nete hyperboleon. al.

f im System: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L M^N N O^P Q R S — in the system: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L M^N N O^P Q R S MON. Prima corda I 37: Primae III^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item III^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae III^{or} dicuntur superiores I K L **M** et III^{or} aliae excellentes N O P Q et <super> has sunt duae positae R S. al. MON. Prima corda II 18.

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a im System: A B^C C D E^F F G H^I I (^SQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^SK L M^N N O P (für die nete diezeugmenon) — in the system: A B^C C D E^F F G H^I I (^SQ = trite synemmenon) I (= paramese) ^SK L M^N N O P (for the nete diezeugmenon)

[s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: **·M·** Nete diezeugmenon, id est prima disiunctorum. ODOR. SEN. p. 213 descr. [s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. al. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 5. cf. 1 d; cf. Browne, System

b im System: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (für die lichanos meson) — in the system: a b^sc e h^si m o x^sy cc dd^sff nn ii (for the lichanos meson)

[s.IX-X] ALIA MUS. 41 p. 183: **·m·** lichanos meson (inde ANON. Bernh. 1, 53. ANON. Bernh. 2, 105). ALIA MUS. 54 p. 186: diapente, quod est ab **·m·** ad **·c·** (inde ANON. Bernh. 1, 57. ANON. Bernh. 2, 208). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 112. al. cf. Santosuosso, Notations p. 56 sqq.

c im System: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^SO P Q — in the system: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L M (= trite synemmenon) N (= nete synemmenon) ^SO P Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: **·M·** - corda nar - simphonia theletascr - metrum tritesynegmenon - vox riva.

d im System: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L (H-L = tetrach. synemm.) M^N N O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^SQ R S (für die paramese) — in the system: A B^C C D E^F F G H^I I K^L L (H-L = tetrach. synemm.) M^N N O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^SQ R S (for the paramese)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: **·M·** paramese. al.

e im System: A B C^D D E F G^H H I K^L L M N O^P — in the system: A B C^D D E F G^H H I K^L L M N O^P

[s.XI] ANON. Prag. 126: At vero altera compositarum simphoniurum dicitur diapason simul et diapente, veluti si **·H·** et **·A·**, quae est duplicis diapason aequisonantia, consonet sesquialtera diapente **·M·**. ANON. Prag. 131. cf. 1 c

f im System: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr.

g im System: Γ A B^C C D E^F F G H^I I K^L L (I-M = tetrach. synemm.) M^N N O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^S R S — in the system: Γ A B^C C D E^F F G H^I I K^L L (I-M = tetrach. synemm.) M^N N O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^S R S

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: Si **·O·** duplicetur, fit

·G·, et **·N·** dupla facit **·F·**, et **·M·** facit **·E·**. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

h im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss

[s.XIV] ANON. Meyer 11, 13 descr.

i im System: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk^sl m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sq^sk^sl m^sn o p (q)

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 (inde IOH. HOTH. exc. p. 18).

BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: quantitas sive intercapedo, quae inter

·c· et **·d·** extenditur, tonus est et inter **·d·e·** similiter tonus,

sed inter **·e·f·** semitonium, inter **·f·g·** tonus, inter **·g·h·** tonus,

inter **·h·i·** semitonium, inter **·i·q·** quadrum semitonium, inter

·q· quadratum **·k·** semitonium, inter **·k·l·** tonus, inter **·l·m·**

tonus, inter **·m·n·** semitonium. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36

descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: si tenor sit **·f·e·**, organum

·h·m·. al.

3 Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') — direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter')

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: **M** mediocriter melodiam moderari mendicando memorat (inde FRUT. brev. 14 p. 104. ANON.

Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 43: **M** mediocre sonat. [s.XI] ARIBO 28 p. 49: in antiquioribus antiphonariis utrisque c, t, **m** reperimus persaepe, quae celeritatem, tarditatem, mediocritatem innuunt. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. ANON. Wolf p. 205: et in melodiis aliae cursim, aliae morose, aliae perfecte sursum, aliae retractim, aliae graviter, aliae mansuete et vario modo, prout se habet cantilenae dignitas, promendae sunt. Unde et in cantionum libris tam nocturnis quam diurnis inveniuntur notulae ex alphabeto neumis appositae, quae idipsum significant, verbi gratia a c g l m s t (inde COMPIL. Lips. p. 132). cf. Smits v. W., *Muziekgeschiedenis* 2 p. 149 sqq.; *Floros, Neumenkunde* 2 p. 145 sqq.

4 *Kennbuchstabe (Mensurzeichen) für den Modus perfectus — letter (mensural symbol) that indicates modus perfectus* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 47, 11: Alii vero pro modo perfecto praesumunt **M** apponere et pro imperfecto **N**, dicentes quod, sicut **O** et **C** pro temporis ponuntur variatione, sic **M** et **N** pro modi cognitione.

5 *Kennbuchstabe (Mensurzeichen) für den Modus — letter (mensural symbol) that indicates modus* [s.XV] PROSD. ital. I p. 234a: Item pro modo longarum perfecto ponunt (sc. *Itatici*) tres litteras, scilicet **M** (ms.; ed.: **N**) **L** et **P** ...; pro imperfecto vero ponunt has tres, scilicet **M** (ms.; ed.: **N**) **L** et **I** (sim. PROSD. ital. II p. 47). *ibid.* al. ex errore pro **Q**: IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5.

madrigale -is n. ‚Madrigal‘ (Bezeichnung für eine italienische mehrstimmige Kompositionsgattung) — ‘madrigal’ (term that designates a genre of Italian, polyphonic composition)

[s.XIV] ANON. Mediol. 9, 3: Nota, quod in ballatis et in **madricalibus** et sic de multis aliis non sequitur modus, sed ad libitum debent cantari sicut sunt figurati. ANON. Couss. V p. 214, 12: in uno **matiale** (mss. *F1, F2*; ed.: *matiale*), quod incipit „Apresso di un fiume“. GEN. DISC. Postquam 6, 1: **Mandrigalia** sunt verba applicata pluribus cantibus, quorum unus debet esse de puris longis, et hic appellatur tenor. Alter vel alii volunt esse de puris minimis, et unus specialiter vult ascendere ad duodecimam vel ad quintam decimam vocem et ire melodiando. Volunt etiam esse de tempore perfecto et aere Italico.

cf. HMT s. v.

magada -ae f. (halbkreisförmiger) Steg (zum Abteilen einer Monochord-Saite) — (semicircular) bridge (used in the division of the string of a monochord) [syn.: semispherium, hemispherium]

[s.VI] BOETH. mus. 4, 18 p. 348, 9: Sit regula diligenter extensa AD. Cui duo semispheria, quas **magadas** Graeci vocant, insuper apponantur ita, ut ab ea, quae est E curvatura, ad id, quod est B, deducta linea rectos circum se angulos efficiat (cum imagine). [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. 4, 18, 12: semispherium, i. **magadam**. al. [s.XI] PS.-BERNO mon. pr. 2, 1: Duo semisphaeria, quas **magadas** vocant, concavo instrumento hinc et hinc superponuntur (sim. FRUT. brev. 11 p. 86). al. ODOR. SEN. p. 212. al. WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 43. al. COMM. Guid. 51 p. 103: capitellum, quod **magada** vel hemisphaerium dicitur. FRUT. brev. 11 p. 86: Secundum authenticam Boetii institutionem totam inter **magdas** longitudinem monochordi in quatuor aequa spatia debes parti sicque per haec ceteras dimensiones exsequi. al. THEOG. METT. 3, 1-2 (p. 184a). [s.XIII] AMERUS 24, 12: **Magada** est pons ille instrumentorum musicorum, qui dicatur secundum multitudinem et quantitatem cordarum. al. WALT. ODINGT. 3, 3, 2: In sonis fiat corpus concavum longum et planum, in cuius

extremitate sit **magada**, id est quaedam eminentia formam habens semicirculi, chordam ferens extensam fixam ad aliam extremitatem. WALT. ODINGT. 3, 7, 3: ad probandum consonantias fit huius corpus, quod prius descripsi chordam tenens et **magada** mobilis in superficie corporis (sim. COMM. Boeth. II p. 320, 7). al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 2, 8: duo capitella, quae Graeci **magadas** vocant. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 42: in chorda per **magadarum**, id est capitellorum, vel digitorum appositionem longando vel curtando secundum acumen, grave vel medium, etiam omnes voces agnoscuntur, ut in viella vel symphonia manifestum. IAC. LEOD. spec. 5, 17, 9: instrumentum, sive **magada** vocetur sive aliter, per quod curtetur chorda vel elongetur. al. HUGO SPECHTSH. 163: dic lignum **magadam**, quod sustentat tibi chordam. HUGO SPECHTSH. comm. p. 59: capitellum sive **magadam**, quae sustentat chordam retro. al. QUAT. PRINC. 2, 6. COMM. Boeth. II p. 262, 27: duo capitella, quae nos **magadas** vocamus. COMM. Boeth. II p. 316, 26: ‚sint vero hee‘, scilicet **magade** vel **magades**. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 6: Monocordus autem de Greco in Latini unicordium vel unicordis dicitur, cuius capitella semispheria vel emispheria dicuntur. Modulus, qui decurrit, smaragda vel **magada** vocatur, ut Boetius refert. ARN. ZWOLL. add. p. 37-38. MON. A dextra parte p. 59, 2. MON. A magada p. 208, 1-2. MON. Ab F p. 182, 1. al. MON. Ante omnia p. 38, 2. al. MON. Compendiosam p. 181, 4. al. MON. Designata p. 70, 1-2. MON. Divide mon. p. 3, 3. MON. Fiat corpus p. 221, 2. al. MON. Magadis p. 13, 1-2. MON. Magdarum p. 207, 3. MON. Mensurus p. 66, 1. MON. Mon. a magada 1. MON. Mon. compos. I p. 67, 18-19. MON. Mon. divisurus p. 39, 1. al. MON. Mon. ench. 6: Primum totam tabulam per quatuor divide sectiones, quarum prima in sinistra **magoda** primae gravis nomine titulatur ... Deinde a dextra **magoda** usque quartam gravem in VIII divide. MON. Mon. regulare p. 180, 48: Habebunt quoque hee duae **magadae** formam spericam, quare et hemispheria dicuntur. Demum corda, non ex metallis, sed nervis animalium super **magadas** tendenda est, quae manu sinistra tangi, dextera vero pulsari debet. al. MON. Partire totum p. 49, 3-5. MON. Primum divide p. 24, 1-8. MON. Prius dividenda 1-8. MON. Qui desideras p. 91-92. MON. Si mon. Boetii p. 33, 2. MON. Si regularis 2. MON. Si vis metiri I p. 8, 5. ORGANISTR. A magada p. 209, 2: A **magada** usque ad retinaculum chordarum percurrere duobus passibus. al. ORGANISTR. A magda in p. 205, 2. ORGANISTR. A prima 2. ORGANISTR. Organicam p. 208, 2. al. ORGANISTR. Si org. p. 213, 3-9.

adi. **magadal**is -e durch den Steg begrenzt — limited through the bridge

[s.XI] WILLEH. HIRS. 42 (c. 41), 2: Mensurare novum qui vis theorema troporum, / Primo **magdales** in latum divide fines.

magister -tri m. Bezeichnung für die authentischen Kirchen-tonarten — term that designates the authentic modes [syn.: auctor, auctoralis, auctoritas, autenticus, autentus, dominus, dux, maior frater, pater, princeps, principalis; opp.: discipulus, iunior, subiugalis]

[s.IX] GLOSS. Boeth. mus. 1, 10, 153: si volueris segregare a **magistro** discipulum et coniungere cum alio tono, non valebis (sim. AURELIAN. 2, 18). TON. Mett. p. 12. TON. Mett. p. 62: Autenticus vel autentus protus Grece, quod veraciter Latine auctoralis, id est magisterialis primus vel auctoritas, id est **magister** primus. eqs. TON. Mett. p. 63: Sunt igitur omnes VIII, ex quibus quatuor **magistri**, IIII proprios, ut prelibatum est, precedunt discipulos, quorum quisque tam **magistrorum** quam discipulorum propriis singillatim utuntur diffinitionibus. *ibid.* al. AURELIAN. 8, 8: Autenticum Greca lingua

auctorem sive **magistrum** dicimus vel exemplar. AURELIAN. 8 p. 136-137. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 76: quatuor dicuntur autentici, id est **magistri** vel principales. TON. Lugd. 1, 1: autenticus protus, id est **magister** vel princeps primus. *eqs.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: autenticus protus, id est primus **magister**, autenticus deuterus, id est secundus **magister** (*inde* PS.-BERNO mon. 8, 4-5. FRUT. brev. 7 p. 52). *eqs. ibid.*: Latinis utamur nominibus et excelsiores **magistros**, inferiores vero discipulos nominemus (*inde* PS.-BERNO mon. 8, 10. FRUT. brev. 7 p. 52). BERNO prol. 5, 16 app. crit.: Cantus igitur primi **magistri** eiusque discipuli, id est primi et secundi modi, in ·D· finitur *eqs.* (*inde* PS.-BERNO mon. 9, 4. FRUT. brev. 7 p. 56. ANON. Wolf p. 207. THOM. BAD. p. 92). BERNO prol. 6, 16 app. crit. (*inde* PS.-BERNO mon. 11, 4-14. FRUT. brev. 8 p. 59-60). *eqs. ibid. al.* BERNO ep. 9. PS.-BERNO mon. 10, 1. HERMANN. mus. p. 25 (p. 128b): nulla subiugali differentia vel super **magistrum** vel cum ipso, sed semper inferior locum accipit (*inde* ANON. Wolf p. 216). *ibid. al.* HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a): autenticus est, hoc est auctor sive **magister**. HERMANN. mus. p. 33 (p. 132b). *eqs.* HERMANN. mus. p. 35-36 (p. 134a-b). HERMANN. mus. p. 60-61 (p. 146b). WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 23: Plagae autem non supra finale in diapente, ut **magistri**. ANON. Prag. 253. ANON. Prag. 261. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. PS.-GUIDO arithm. p. 57b. PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Nullus autem subiugalis cum suo **magistro** in eadem litera „saeculorum amen“ collocat. COMPIL. Paris. I p. 193: Sunt et alii ex istis ..., qui remittentes in ipsis suis sonitibus de **magistris** habere videntur et finem de iunioribus. FRUT. brev. 7 p. 56 (*inde* ANON. Wolf p. 208). *eqs.* FRUT. brev. 8 p. 62. FRUT. ton. p. 167. ANON. Wolf p. 198. ANON. Wolf p. 211. ANON. Wolf p. 223 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 33, 15-18). QUAEST. MUS. 1, 19 p. 44. THEOG. METT. 27, 4 (p. 191a): Autenticus autem dicitur quasi **magister** et praelatus, quia sumpsit nomen ab auctoritate. THEOG. METT. 32, 1 (p. 193a). IOH. COTT. mus. 12, 28: Cum igitur octo toni per totidem diapason currant, sicut semper duo toni, id est **magister** et discipulus, cohaerent, sic et eorum diapason connectuntur (*inde* CONR. ZAB. tract. AZ* 3). IOH. COTT. mus. 19, 6 (*inde* REG. COMP. p. 193). IOH. COTT. mus. 19, 11. [s.XII] TON. Vatic. 12, 5 p. 202: Tercius tonus autenticus, Graece deuterus, id est **magister** vel modus secundus. *eqs.* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 216: Autentici possunt dici **magistri** vel patres. TRAD. Garl. plan. V 221. VERS. Postquam pro 279-282. VERS. Postquam pro 305-319. GUIDO DION. 1, 2, 179: A musicis quippe quidam tonorum impares appellantur, videlicet primus, tertius, quintus et septimus, quos etiam non solum principales seu autenticos, sed etiam masculinos nuncupant et **magistros**. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 20: quattuor autenticis tactorum modorum dicuntur domini, dicuntur **magistri**, dicuntur duces. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 13: Et dicuntur toni autenticus quasi auctores, principales et **magistri**. [s.XV] TRAD. Holl. III 6 p. 46. IOH. TINCT. nat. 1, 48. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. GUIL. MON. 9 p. 54. GUIL. MON. 9 p. 55: Secundum beatum Gregorium ... nota, quod isti octo toni dispartiantur in **magistros** et discipulos. SZYDLOV. 12 p. 46: Notandum primo, quod de numero tonorum imparium, qui sunt quatuor, scilicet primus, tertius, quintus et septimus, quilibet eorum secundum Latinos potest vocari hoc nomine: autenticus, principalis, **magister**, dominus, pater, maior frater.

magistralis -e (magisterialis) zu den authentischen Kirchen-tonarten gehörig — belonging to the authentic modes [s.XI] TON. Mett. p. 62: Autenticus vel autenticus protus Graece, quod veraciter Latine auctorialis, id est **magisterialis** primus vel auctoritas, id est magister primus. *ibid. eqs.*

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 51: quos et ob hoc autenticos vocabant, hoc est auctorales, **magistrales** seu principales. [s.XV] GOB. PERS. p. 186b: Graeci dicunt ‚authentum‘, quod sonat Latine ‚auctoritas‘, inde sonus authenticus dicitur **magistralis**. TRAD. Holl. II 8 p. 40 (p. 430b): Apud Grecos tantummodo quattuor toni fuerunt, nomina scilicet prothos, deuterus, tritos et tetrartos; nichilominus tamen ex his quattuor alii quattuor resultabant, quia quilibet praedictorum in duos dividebatur, videlicet in autenticum et in plagalem, id est **magistrale** et subiugalem vel principalem et collateralem. Illos enim tonos, quos nos impares consideramus, sicut sunt primus, tertius, quintus et septimus, ipsi Greci dixerunt autenticos et nos principales vel **magistrales** (*sim.* LAD. ZALK. B 5).

magistrans -ntis Bezeichnung für die Motetus-Oberstimme eines Hoquetus — term for the motetus (upper voice) in a hoquetus

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 190: Motetus vero est cantus ille, qui supra tenorem immediate ordinatur. Et in diapente ut plurimum incipit et in eadem proportionem, <in> qua incipit, continuatur vel <in> diapason ascendit. Et in hoquetis ab aliis quibus dicitur **magistrans**, ut in hoqueto, qui dicitur <„Echo montis“>.

magna -ae f. Note der Mensuralnotation (♩) im Wert von einer Longa (entsprechend 27 Minimen) — note in mensural notation with the value of a long (corresponding to 27 minims) [syn.: simplex longa]

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, simplex longa ... Aliter ab aliis nominantur ... sic et convenienter: longa, longior, longissima, hoc est **magna**, maior, maxima (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13).

maior -oris Note der Mensuralnotation (♩) im Wert von zwei Longen (entsprechend 54 Minimen) — note in mensural notation (♩) with the value of two longs (corresponding to 54 minims) [syn.: duplex longa, longior]

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, simplex longa ... Aliter ab aliis nominantur ... sic et convenienter: longa, longior, longissima, hoc est **magna**, **maior**, maxima (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13).

maioritas -atis f. Bezeichnung für die ‚große‘ Form eines Intervalls bzw. Zusammenklangs (explizit für die große Terz, große Sexte und übermäßige Oktave, implizit auch für andere Intervalle) — term that designates the ‘major’ form of an interval or consonance (explicitly for the major third, major sixth, and the augmented octave; implicitly also for other intervals) [opp.: minoritas]

[s.XV] PROSD. contr. 3, 5: duplex reperitur quilibet consonantia preter unisonum et etiam omnis dissonantia, scilicet maior et minor, sed de dissonantia nullam faciam mentionem quantum ad suam **maioritatem** vel minoritatem. PROSD. contr. 5, 6: Sed in vocum combinationibus imperfecte consonantibus, sicut sunt tertia, sexta, decima et huiusmodi, ponenda sunt etiam hec signa (sc. b rotundum et h quadrum), secundum quod oportet addere vel diminuere in ipsas reducendo ad **maioritatem** vel minoritatem opportunas. *ibid. al.* PROSD. mon. 6, 4. PROSD. spec. 1, 18 p. 172, 8: Et quia in declaratione supradictarum sexdecim sonorum combinationum multotiens facta est mentio de **maioritate** et minoritate earum, est sciendum, quod illa combinatio maior denominatur, cuius soni ipsam constituentes magis a se invicem distant respectu alterius eiusdem nominis, et illa vocatur minor, cuius

soni ipsam constituentes minus a se invicem distant respectu alterius eiusdem nominis. PROSD. spec. 2, 22 p. 208, 28: Et ex his sequitur, quod habita aliqua combinatione minori, que non sit octava nec sibi equivalens, si reduci debeat ad **maioritatem**, hoc fieri habet per additionem semitonii maioris ad ipsam. PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 4: et si habita octava minori vel sibi equivalenti quam reducere velles ad **maioritatem**, hoc per simile fieri habet per additionem semitonii maioris ad ipsam; et si habita octava minori vel sibi equivalenti, quam reducere velles ad **maioritatem**, hoc fieri habet per additionem duorum semitoniorum maiorem ad ipsam. PROSD. spec. 2, 22 p. 212, 6: Antiqui ergo in volendo reducere hanc sextam minorem ad sui **maioritatem** ponebant ante dictum fa unum ♯ quadrum ... et bene, quoniam per talem mutationem nominis et vocis perducitur talis sexta minor ad suam **maioritatem**. PROSD. spec. 2, 22 p. 214, 14-20. PROSD. spec. 2, 22 p. 216, 10: antiqui et etiam moderni in volendo reducere hanc **maioritatem** ad minoritatem quandoque apponunt ante praedictum mi unum B rotundum. PROSD. spec. 3, 12 p. 240, 17: ibidem poni deberet ♯ quadrum ad reducendum illam terciam minorem ad suam **maioritatem**. UGOL. URB. 2, 5, 8. UGOL. URB. 2, 33, 15-22. UGOL. URB. 2, 34, 37. UGOL. URB. 2, 34, 59: eis ad **maioritatem** vel minoritatem reducendis duo signa, id est duo b h ... invenerunt (*sc. antiqui*). UGOL. URB. 2, 34, 62: Secundo ipsa signa sunt inventa, ut consonantiae imperfectae huiusmodi mediantibus signis ad earum perfectionem **maioritatem**que ducantur. UGOL. URB. 2, 34, 66. UGOL. URB. 5, 34, 57. UGOL. URB. mon. 9, 8. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 74: vulgatum est a practicis mi contra fa nec e contrario in specie perfecta numquam fiendum; in imperfectis autem bene, quia recipiunt **maioritatem** et minoritatem.

maneria -ae et **maneries** -ei f. (*de francogall. maniere*)

1. Bezeichnung für eine Grundtonart, die in eine (authentische) Haupt- und (plagale) Nebenform unterteilt wird 2. Modalrhythmus, Rhythmusschema (des Diskantsatzes) 3. Mensur, mensurale Unterteilung 4. Intervall — 1. term that designates a fundamental mode, which is divided into a primary (authentic) and secondary (plagal) form 2. modal rhythm, rhythmic pattern (of discant composition) 3. mensuration, mensural division 4. interval

1. Bezeichnung für eine Grundtonart, die in eine (authentische) Haupt- und (plagale) Nebenform unterteilt wird — term that designates a fundamental mode, which is divided into a primary (authentic) and secondary (plagal) form

[s.XII] GUIDO AUG. 141: Sunt ergo quatuor **manerie**, que omnes species diapason includunt, quarum prima est, que tonum habet in depositione et in elevatione tonum et semitonium, et ipsa, que vocatur apud Grecos protus quasi prima **maneria**. *eqs.* (*sim.* TON. Cist. 12. ANON. Cist. I 25 p. 25. ANON. La Fage I 7, 1. MUS. MAN. 51, 17. IOH. AEGID. 12, 12). GUIDO AUG. 175: autentus et suus plagalis semper sunt eiusdem **manerie**, quia in littera eiusdem figure et eiusdem proprietatis terminantur. GUIDO AUG. 508: in cantibus componendis vel emendandis uniuscuiusque **manerie** proprietates observanda est. *al.* TON. Cist. 27. *al.* ANON. Cist. I 35 p. 26: Bini vero et bini toni, qui sub singulis continentur **maneriis**, non distinguuntur a se diversitate finalium, quas prorsus easdem habent, sed progressionem et compositionem. ANON. Cist. I 36 p. 38: Debet ergo **maneriam** et formam tam communem quam propriam sui modi exprimere: **maneriam** videlicet per dispositionem, formam vero per compositionem. *al.* ANON. Cist. II c. 1151B. *al.* ANON. La Fage I 8, 4: Sunt enim ... quatuor **manerie** cantuum, quae per octo modos divisae omnes cantus, tam regulares quam irregulares, praeter falsos recipi-

unt et includunt. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 31, 3: Est enim tonus regula certum cuilibet **maneriae** plagalem vel auctentum determinans. MUS. MAN. 57, 45: non iubeat cantum de una **maneria** in aliam transferri, sed vehementer prohibeat. *al.* IOH. AEGID. 15, 1. *al.* AMERUS 20, 11. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 8. FR. GAFUR. theor. 5, 8. GUILL. POD. 4, 3. FR. GAFUR. pract. 1, 7: primam **manierem** dixerunt (*sc. Ambrosiani*) protum, secundam deuterum, tertiam tritum, quartam tetrardum singulis ipsis diapason et diatessaron conferentes. *ibid.*: Posteritas autem has ipsas **maneries** divisit ita, ut ab antiquitatis auctoritate ordinem non diverteret. Namque protum, qui dorus est, primum posuere, hypodorium secundum *eqs.* *al.*

2. Modalrhythmus, Rhythmusschema (des Diskantsatzes) — modal rhythm, rhythmic pattern (of discant composition) [*syn.*: modus]

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 5: Discantus est aliquorum diversorum cantuum sonantia secundum modum et secundum aequipollentis sui aequipollentiam. Sed quia in huiusmodi discantu consistit **maneries** sive modus, in primis videndum est, quid sit modus sive **maneries**, et de speciebus ipsius modi sive **maneriei** et gratia huiusmodi **maneriei** ac specierum eius plura alia videbimus. **Maneries** eius appellatur, quidquid mensuratione temporis, videlicet per longas vel per breves, concurrit. Sunt ergo sex species ipsius **maneriei**, quarum tres dicuntur mensurabiles, tres vero ultramensurabiles, id est ultra rectam mensuram se habentes. Iste vero dicuntur mensurabiles, scilicet prima, secunda et sexta. Iste vero ultramensurabiles, scilicet tertia, quarta et quinta. *al.* MENS. Sciendum 30. LAMBERTUS p. 269a: tres generalissime sunt species, per quas omnes modi, id est omnis cantus, in quo constitit **maneries**, dignoscuntur et discernuntur ac etiam moderantur, scilicet figura, tempus et mensura. LAMBERTUS p. 279a: Modus autem seu **maneries**, ut hic sumitur, est, quidquid per debitam mensuram temporaliter longarum breviumque figurarum et semibrevium transcurrit (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 18, 2). *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 182, 30: modus sive **maneries** per figuram compositam et nonquam per simplicem cognoscitur. ANON. Emmeram. 2 p. 234, 38: discantus ordinatio secundum **maneriam** aliquam sive modum per aequipollentiarum convenientiam. *al.* ANON. Couss. IV p. 22, 8: modus vel **maneries** vel temporis consideratio est cognitio longitudinis et brevitatis meli sonique. Modi generales sunt sex (*cf.* Franco Col. 3, 1: Modus est cognitio soni longis brevibusque temporibus mensurati). [s.XIV] PETR. PALM. p. 517: XII modos seu **maneries** de discantu mensurabili floribus adornato compilavi. Qui quidem modi seu **maneries**, prout cuilibet competit, ordinantur sub modo perfecto et imperfecto et sub tempore perfecto et imperfecto et sub prolatione maiori et minori. *al.*

3. Mensur, mensurale Unterteilung — mensuration, mensural division

[s.XIV] ANON. Deodat. 6, 6: In istis **maneriebus** de nonaria et senaria nulla semibrevis caudatur ex parte inferiori. Brevis in ista **manerie** de senaria valet duas maiores semibreves, id est sex minimas, quia brevis in nonaria valet tres maiores semibreves, id est novem minimas. ANON. Deodat. 6, 17: In nonaria **manerie** tres maiores semibreves vadunt pro tempore ... Brevis in nonaria **manerie** valet tres maiores semibreves. ... Senaria **maneries** aliquando cognoscitur per hoc signum: s, nonaria per n, octonaria per o, duodenaria per d. *al.* IOH. VETUL. 18, 1: Semibrevis est illa, quae habet valorem dimidii temporis imperfecti, et tot sunt diversitates semibrevium, quot sunt diversitates **manerium** seu prolationum. IOH. VETUL. 25, 1: Dicto de modo et proprietatibus modorum, dicendum est, sicut diffinitur **maneries**. **Maneries** est illa,

quae secundum modos ordinatos cantatur. *al.* PROP. MENS. Quat. 6: Quaternarium vocatur proportio dupla minor. Senarium imperfectum vocatur proportio dupla maior. ... Binaria **maneries** vocatur prolatio minor. ANON. Vratisl. p. 331b: Modus perfectus est ordinatio vel **maneries** longarum figurarum, que per ternarium numerum temporum computando equaliter reducuntur (*sim.* MENS. Si ille p. 495, 13. MENS. Circa artem p. 512, 4. ANON. Mell. 3, 5). *eqs.* [s.XV] ANON. La Fage III p. 243: non ita bene intelligeretur, cuius **maneriae** diceretur, ad cuius evidentiam scias, quod in arte ista Gallica quatuor sunt **maneriae**, scilicet minus imperfectum et minus perfectum, maius imperfectum et maius perfectum, id est quaternarius, sexarius perfectus, sexarius imperfectus et nonarius. Omnes autem aliae, quae in arte Italica reperiri possunt, reperiuntur sub minori prolatione excepto ternario, qui reperitur sub maiori et sic de aliis.

4 Intervall — *interval* [*syn.*: *species*] [s.XIV] GOSCALC. 1, 4 p. 66, 10. GOSCALC. 1, 9 p. 98, 1: Sequitur videre de 14 speciebus seu **maneriebus** differentialibus infra dyapason inclusive contentis. Et prima est unisonus ... Secunda species est semitonium *eqs.* [s.XV] TRAD. Holl. VI 7, 31: Dyapason enim in se continet omnes voces, species ac **maneries** vocum ac eciam genera, quia in ea reperiuntur omnes consonantie.

maneries brevis *Teilung (Mensur) der Brevis — division (mensuration) of the breve* [s.XIV] ANON. Deodat. 5 tit.: De semibrevis in **brevi manerie** ... Duae semibreves in **brevi manerie** sunt ambae aequales et vadunt pro tempore ... Trium prima tenetur ... Quatuor sunt aequales ... Quinque prima et duae ultimae minores, aliae minimae.

manualis -e *das Tonsystem (die Guidonische Hand) betreffend — with respect to the tonal system (the Guidonian hand)* [s.XII] TON. Parkm. p. 107: Oportet rudes novosque cantores, qui ad aliquam cantandi peritiam pervenire cupiunt, primum **manualem** dinoscere descriptionem. [s.XIII] MUS. MAN. 30, 15: Reperitur autem septies (*sc.* *semitonium*) in circulo **manuali**, videlicet inter ·B· et ·C·, inter ·E· et ·F· *eqs.* MUS. MAN. 31, 13: Quod probare poteris in compoto **manuali**. Si enim vocem primam in ·A· fixeris et inde progrediens novem simplices passus feceris, in nono passu reperies ·h·. [s.XIV] IOH. BOEN mus. 3, 185: est subtilius advertendum, quod modernus usus dictas litteras in clavibus extra naturam monocordi **manualis** admittit solum propter consonantias vel lasciviam ipsius cantus. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8. *al.* IOH. FLOESS 59. (?) ANON. Carthus. pract. 1, 7: sunt viginti claves scala **manuali**. IOH. TINCT. exp. 1, 14: In hac autem doctrina **manuali** septem veniunt consideranda, scilicet loca, claves, voces, proprietates, deductiones, mutationes et coniunctiones.

v. clavis manualis; musica manualis

manubrium -i n. *Bezeichnung für den Notenstiel — term for the note stem* [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 13: omnis nota formata ad modum lagonis non habentis **manubrium**, ut hic: □, vel habentis **manubrium** □ ... dupla dicitur.

manuchordum (manuchordium) -i n. 1. *Bezeichnung für das Tonsystem* 2. ? *Tasteninstrument — 1. term that designates the tonal system 2. ? keyboard instrument*

1 *Bezeichnung für das Tonsystem (in Analogie zu ‚monochordum‘ aus ‚manus‘ und ‚chorda‘ abgeleitet) — term that designates the tonal system (in analogy to the word ‚mono-*

chordum‘ derived from ‘manus’ and ‘corda’) [syn.: monochordum, manus]

[s.XV] LAD. ZALK. A 24: sex istae voces: ut, re, mi, fa, sol, la in monochordo sive in **manuchordo** septies resumuntur, loco cuius monochordi ponitur talis figura manus. LAD. ZALK. A 29: Manus sive **manucordium**, prout hic capitur, diffinitur sic: manus est organum distinctis clavibus et vocibus registratum. LAD. ZALK. A 50: tres sunt cantus in manu, id est in chorda ipsius <manus> vel in **manuchordo** sive in monochordo, quod idem est, id est instrumento unius cordae.

2 ? *Tasteninstrument — ? keyboard instrument* [s.XV] CLAVIC. Fac diclavium 4: Fac diclavium primo longitudinem sub quacumque longitudine vis vel quantitate. Postea divide longitudinem in novem partes. Tunc due partes de illis dabunt latitudinem corporis. Tunc dividitur latitudo in octo partes et octava pars erit profunditas clavicordii. Et tunc sub tali mensura quanto **manucordium** maius, tanto maior sonus. CLAVIC. Fac diclavium 5: si sit longum (*sc.* *clavicordium*) vel breve, latum vel strictum, et sic fit, si tale **manucordium** erit latum, habebit sonum fortem, si vero strictum, habebit sonum acutum. CLAVIC. Fac diclavium 8: Postea divide longitudinem in quatuor partes. Tunc primus punctus, a quo incepisti, erit ·b· durus, et secundus erit ·e· lami. Tertius punctus erit ·b· durum et acutum. Quartus punctus erit ·b· quadrum superacutum. Quintus punctus erit **manucordium** et illuc locetur stephanus.

manus (musica, musicalis, Guidonis) -us f. *Bezeichnung für die (linke) Hand als Hilfsmittel zur Darstellung des Tonvorrats und zur Erklärung des Tonsystems (‚Guidonische Hand‘) — term that designates the (left) hand used as aid for presentation and explanation of the tonal system (‘Guidonian hand’)*

1 *Definition* [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 11: Unde **manus** in praesenti est vtrum musicalium clavigera digitorum adornata nominibus proprietatibusque distincta (*sim.* TRAD. Holl. I p. 169: **Manus** enim musica est vtrum musicalium clavigera proprietatumque earum demonstratrix ad cantum regulariter addiscendum flexuris articularum tamquam lineis et spatiis adornata. LAD. ZALK. A 25 descr. SZYDLOV. 2 p. 12). ANON. Claudifor. 5, 1, 1: **Manus** musicalis est litterarum et vocum ratione cantus artificialis unio iuncturis intrinsecis summatibus digitorum attributa. TRAD. Holl. II 30 p. 5 (p. 417b): **manus** seu monochordum, prout canitur, diffinitur sic: **manus** est organum distinctis clavibus et vocibus registratum (*sim.* TRAD. Holl. III 1 p. 16. ADAM FULD. 2, 1. LAD. ZALK. A 29. SZYDLOV. 2 p. 12). IOH. TINCT. diff. 153: **Manus** est brevis et utilis doctrina ostendens compendiose qualitates vocum musicae (*sim.* IOH. TINCT. exp. 1, 1).

2 *Gebrauch — usage* [s.XI] GUIDO micr. 1, 3: qui nostram disciplinam petit, aliquantos cantus nostris notis descriptos addiscat, in monochordi usu **manum** exerceat hasque regulas saepe meditetur, donec vi et natura vocum cognita ignotos ut notos cantus suaviter canat (*sim.* IAC. THEAT. 1. TRAD. Holl. VI 30, 9). HERMANN. mus. p. 48 (p. 140b): Nunc te convenio, qui hoc delectaris studio, te hortor, tibi suadeo, ut iam dicta et deinceps dicenda tam **manus** quam vocis comprehendas exercitio. *al.* VERS. Ars est 1: Datur ... / **manus** pro monochordo; / notas per **manum** dividat, / hanc quisquis artem inchoat. IOH. COTT. mus. 1, 9: Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat. In **manus** etiam articulis modulari sedulus assuescat, ut ea postmodum, quotiens voluerit, pro

monochordo potiatetur et in ea cantum probet, corrigat et componat (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 48. CONR. ZAB. tract. P 2). [*s.XII*] TON. Parkm. p. 107. ANON. La Fage I 4, 11: Licet enim tonus, semitonium, ditonus et semiditonus pluribus in locis **manus** reperiantur, idem tamen semper sunt, quod superius esse diffiniuntur. Quisquis igitur bene naturaliter et perfecte cantare desideras, has coniunctiones per **manus** articulos determinatas, si menti memoriter insertas cum adiunctis consonantiis teneris, peritus cantor, si adsit possibilitas vocis, leviter esse poteris. [*s.XIII*] ORG. Vatic. p. 185: si aliquis cantus gravat nos in summitate **manus** vel organum, possumus descendere ad inferiorem partem **manus**, ut melius et perfectius fiat vel cantus vel organum. *ibid.* al. MUS. MAN. 1, 7: de musica manuali, videlicet de gamma, quae laevae **manus** traditur articulis. al. IOH. AEGID. 9, 10: Qui vero monochordum non habent, vice ipsius instrumenti ad artem dispositi utuntur **manu**. Et sicut diversa sunt monochorda, ita diversimode in **manu** fit usus. Quia quorundam inceptio ab articulis **manus** fit, quorundam vero fit a superficie. AMERUS 2, 4: Questio: quare ponitur gamma in sinistra **manu** potius quam in dextra, cum dextra **manus** sit dignior? AMERUS 19, 7: Ut dicta manifestius appareant, hanc figuram **manum** significantem depixi. al. ELIAS SAL. 7 p. 24a. TRAD. Lamb. 2, 2a, 7. al. ANON. Emmeram. 5 p. 274, 13. HIER. MOR. 28 p. 290, 17: Et hic est modus primus temperandi viellas. Alius necessarius est propter laicos et omnes alios cantus, maxime irregulares, qui frequenter per totam **manum** discurre volunt. al. TRAD. Garl. plan. I 148 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 132. TRAD. Garl. plan. IV 65). TRAD. Garl. plan. V 50. al. ANON. Ratisb. 2, 28: *ee-la* vox per h durum secundum modernos et fit extra **manum**. al. VERS. Postquam pro 35. al. IOH. GROCH. 102. PS.-MUR. summa 95: De palma seu de **manu** musica et lineis vel spatiis eius. PS.-MUR. summa 1122: qui cantat in **manu**, ipsos articulos et sonorum differentias habet pro signis, quibus autem placuerit in pagina vel cantum scribere vel scriptum addiscere vel cantare. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 20: in subiecta figura predictae **manus** musicalis. al. [*s.XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 102. al. MARCH. pom. 43, 32. GUIDO DION. 1, 2, 15. IOH. MUR. not. 1, 5, 2. IAC. LEOD. comp. 1, 4, 7. al. IAC. LEOD. spec. 2, 119, 17: bene bis diapason in **manu** contineatur absque falsa musica, quia ter ibidem reperitur. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 23: sed etiam dicitur **manus** vel palma, quia in manu vel palma iuncturisque digitorum solent adiscere pueri suum gamma. al. HUGO SPECHTSH. 45: singula praescripta **manus** hic monstrat tibi picta. HUGO SPECHTSH. comm. p. 29: sunt tria alphabeta, quae per claves et voces, per lineas quoque et spatia sinistrae **manui** adsociantur. *ibid.*: dicit (*sc. auctor*), quod *Γ*, i. e. *·G*-graecum, gamma, cum hac voce ut primo **manui** sinistrae in capite pollicis, i. e. in summa iunctura, debet collocari, quod et cum Graeca forma, videlicet ista *·Γ*-ut, debet scribi, ubi depingitur **manus**. al. PETR. PALM. p. 513: Falsa musica est, quae non potest inveniri in gamma **manus** secundum artem plani cantus ab initio sibi imposita. al. QUAT. PRINC. 3, 7: pro pueris informandis monacordum in sinistra **manu** potest assignari. IOH. BOEN ars 2, 20, 9. al. IOH. BOEN mus. 1, 119. al. ANON. Michaelb. I p. 44. GOSCALC. 1, 1 p. 34, 20: Aliqui vero palmam seu **manum** incipere volunt in medio pollicis ab intra, ubi *·A* locatur. al. HEINR. EGER 2 p. 38. PS.-THEODON. pr. p. 31. COMPIL. Ticin. F 223. al. ANON. Ellsworth 4 p. 224, 15. HENR. ZEL. 29. MUT. Ad noticiam 25: *ee* ... collocari debet in exteriori parte **manus** in secundo articulo medii digiti. al. ANON. La Fage II p. 423. ANON. Seay p. 21. al. ANON. Monac. II 65: de **manu** simplicis cantus dicta. al. [*s.XV*] IOH. OLOM. 2 p. 7. al. PROSD. contr. 3, 2. PROSD. contr. II 3, 5. al. PROSD. plan. 1, 11 p. 70, 2.

al. PROSD. mon. 3, 2. al. IAC. THEAT. 20: In vertice pollicis leve **manus** gamma a modernis iuxta ponatur. al. NICOL. CAP. p. 311: Quis ordinavit cantum in sinistra **manu**? Guido monachus. al. GOB. PERS. p. 186a: videatur figura **manus** sinistrae infra depicta cum annotatione antiphonae „Ter trini sunt modi“. IOH. FLOESS 15. al. PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 10. al. ANON. Claudifor. 1, 3, 1. al. UGOL. URB. 1, 20, 7: Talis autem duorum sonorum coniunctio, quae tonus dicitur, invenitur in Latina **manu** ab *·A*· gravi ad *·h*·, a *·C*· ad *·D*·, a *·D*· ad *·E*· et e contra, quae in Graeca **manu** dicuntur a proslambanosmenos ad hypatehypaton, a parhypatehypaton ad lycanoshypaton, a lycanoshypaton ad hypatemeson, ut supra in dicta Graeca **manu** consistunt. *eqs.* UGOL. URB. 2, 34, 27: Similibus modis in **manu** musicali pro consonantiarum perfectione musicam fictam oportet accipere. al. PHIL. CAS. contr. 44: cum **manu** Guidonis. TACT. Opusculum 48. al. TACT. Concordanciarum p. 173, 25. GEORG. ANS. 3, 15. al. TRAD. March. 375. ANON. Carthus. theor. 16, 1: Venerabilis dominus Guido monachus ordinis beati Benedicti Latinus, ut fertur in suo Micrologo loquens de monocordo musicali, quod ipse **manum** appellat, et moderni scalam musicalem. al. TRAD. Holl. I p. 167: **manum** sive scalam musicam. al. TRAD. Holl. II 25 p. 4 (p. 417a) (*sim.* LAD. ZALK. A 25 descr. SZYDLOV. 2 p. 13). al. MAN. GUID. p. 149 descr. al. VERS. Imparitas p. 152 (p. 467b). TRAD. Holl. III 5 p. 38. al. TRAD. Holl. IV 6. al. MUT. Christo 27. al. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 57: **Manus** Guidonis. al. TRAD. Holl. V 4b, 8. TRAD. Holl. VI 14, 7. al. CONR. ZAB. tract. FF 2: ut patet in monochordo, in tabula et in **manu**. CONR. ZAB. tract. GG 10: Invenitur autem earum clavium positio in tribus, scilicet in monochordo, in musica **manu** et in cantuali libro. al. CONR. ZAB. mon. GG 2. IOH. TINCT. diff. 127: Ficta musica est cantus preter regularem **manus** traditionem editus. al. FR. GAFUR. extr. 1 pr. 4: In tertio (*sc. tractatu*) agitur de elementis musice et ordinatione Grece **manus**. In quarto agitur de elementis et ordinatione Latine **manus**. FR. GAFUR. extr. 9, 1, 1: De distinctione **manus** contrapuncti. al. IOH. TINCT. nat. 46, 2. *eqs.* IOH. TINCT. contr. 1, 18, 2. *eqs.* IOH. TINCT. exp. 9, 3. al. FR. GAFUR. op. 5, 2. al. BART. RAM. 1, 2, 3 p. 31: Et sic erunt loci viginti duo, ideoque post coniunctarum additionem **manus** perfecta dicitur, quoniam tota per semitoniam recte divisa est. Ipsi autem dicunt perfectam, quoniam trium diapason est continentia. al. IOH. HOTH. exc. p. 56. IOH. HOTH. dial. p. 68. NICOL. BURT. 2, 5, 38: in **manu** Guidonis. al. GUIL. MON. 5 p. 31-32. DIFF. MUS. 44. BONAV. BRIX. 26, 11: Sed, ut semper faciamus bonam consonantiam et non dissonantiam, nota istam **manum** perfectam, et bene dicitur perfecta, quia per eam evademus omnes errores et dissonantias etiam per **manum** Guidonis, quae est insufficiens. Faciamus ergo tres **manus** per easdem literas et voces Guidonis. BONAV. BRIX. 26, 20: Nota, quod prima **manus** vocatur ordo accidentalis dexter, quae incipit retro pollicem in summa iunctura, quae vox vocatur retro pollicis et finiens in summa iunctura medii digiti ab infra. Secunda **manus**, quam composuit Guido monachus, qua simplices utuntur cantores et ignorantes veram artem, vocatur ordo naturalis ex eo, quod voces naturaliter sunt dispositae, sicut ex monocordi regularis provenit divisione. Et finit in summa iunctura medii digiti ab extra. Tertia vero **manus**, quae incipit in summa iunctura pollicis ab infra, ubi Guido ponit *·A*· re et ubi ordo accidentalis dexter habet *·h*· mi, appellabitur ordo accidentalis sinister et facit finem in media iunctura medii digiti ab extra. al. ADAM FULD. 2, 1. al. LAD. ZALK. A 24. al. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 11. al. GUIL. POD. 2, 12. al. FR. GAFUR. pract. 1, 1. MICH. KEINSPI. 3, 2. al. COMPEND. MUS. 41. al. ANON. Couss. I p. 434 descr. al. ANON. La Fage III p. 243. SZYDLOV. 2 p. 12.

al. CONTR. In presenti 51. *al.* CONTR. Quid est 23: propter euphonia inventa fuit musica ficta, quae manifeste apparet in **manu** planae musicae. *al.* CONTR. Salvator 24. CONTR. Septem s. spec. II 7. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a. CONTR. Volentibus I p. 26a. MON. Longitudinem p. 150, 8: *e·la·mi* superacutum, scilicet *e·la* extra **manum**. MON. Medietas p. 143, 18.

marionetta *Bezeichnung für ein mit dem Bogen gespieltes Saiteninstrument — term for a stringed instrument played with a bow* [syn.: *rebecum*]

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 42: Extractum est ex lyra aliud instrumentum valde minus ab aliis Gallicorum, qui id excogitarunt, rebecum et ab aliis **marionetta** nuncupatum. Quod instar leuti testudineum chordas, que vel arcu tanguntur (ut predicta viola), tenet adaptatas. cf. *Haberl, Tinctoris p. 74*

matriale *v. madrigale*

maxima -ae *f. Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

I *im Wert von zwei oder drei Longen — with the value of two or three longs* (■) [syn.: *duplex longa*]

A *ohne nähere Bestimmung — without further qualification*

1 *allgemein — general*

[s.XIV] MENS. Omnis nota in II p. 164: Partes autem prolationis sunt sex, scilicet **maxima**, longa, brevis, semibrevis, minor et minima. IOH. MUR. comp. 1, 2: Partes prolationis quot sunt? Quinque. Quae? **Maxima**, longa, brevis, semibrevis et minima (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 4. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 2). IOH. MUR. comp. 7, 7 (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 3). IAC. LEOD. spec. 7, 23, 5. IOH. MUR. lib. 3, 7: **maximarum** partes propinque sunt longe, longarum breves, brevium semibreves (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 154, 22. ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 16, 2. UGOL. URB. 3, 3-3, 2). *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 23: Non dico eam esse **maximam**, quia non posset fieri maior ... Sed dico eam esse **maximam** eo, quod voci hominis sufficit in cantu mensurabili tam diu sub uno accentu et cum uno anelitu continuare. GOSCALC. 2, 2 p. 120, 12: numquam enim vel rarissime figure **maxime** vel minime sunt in cantu plano. *al.* NIC. WEYTS p. 263a. *al.* IOH. PIPUDI p. 41-43. ANON. Mediol. 3, 1. ANON. Couss. V p. 146, 21: Quod longe dicantur partes propinque ipsius **maxime**, breves remote, semibreves remotiores, minime remotissime. ANON. Couss. V p. 208, 7: Quod sincopa fiat in modo perfecto **maximarum**. Est ibi reperire tres longas, quarum una preponatur **maxime** vel **maximis**. *eqs. al.* ANON. Vratisl. p. 334b: ab ipsis duplicibus longis sive a **maximis** tamquam a simplicissimis et grossissimis debemus inchoare (*inde* MENS. Circa artem p. 516, 18). ANON. Vratisl. p. 334b: **maxima** potest teneri per integrum tenorem. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 2, 34: aliqui cantores notam, quam **maximam** appellamus, nominant duplicem longam. *al.* PROSD. mens. p. 212a. *al.* PROSD. ital. I p. 230a. *al.* PROSD. ital. II p. 36: Nominatur nanque **maxima** eo, quod inter omnes figuras maximum obtinet valorem. PROSD. ital. II p. 37. *al.* GEORG. ANS. 3, 139. *al.* PROP. MENS. Sequitur 8 p. 164 (p. 472a). ANON. Couss. XII 2, 7. ANON. Couss. XII 14, 9: **maxima** ubicumque ponitur, sive in ligatura sive extra ligaturam, semper **maxima** est. *al.* ANON. Monac. 2, 5: vocatur **maxima** ex eo, ut, quod in quantum est de se ipsa manente in sua totali perfectione, non potest ultra plus valere, nec potest esse alia maior ea. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 2, 6. ANON. Mell. 5, 11: secundum modernos nunc reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet longissima, duplex longa, que etiam **maxima** dicitur,

longa, brevis, semibrevis, minima, semiminima, fusiel, semifusiel, brevis plicata, cardinalis seu voluntaria, oblonga, vacua, semivacua. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67-69. IOH. TINCT. diff. 164. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 23. IOH. TINCT. imp. 2, 1, 3: a **maxima**, quae caeterarum notarum caput et princeps est, incipiamus. *al.* IOH. TINCT. val. 1, 4. IOH. TINCT. not. 1, 2, 4. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 9: Figurarum nomina quot sunt? Quinque. Quae? **Maxima**, longa, brevis, semibrevis, minima et sextum semiminima. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 1. *al.* COMPOS. Natura 2, 14: Regula: In compositione prime quatuor species notarum, scilicet **maxima**, longa, brevis et semibrevis, sine sincopacione et proporcione semper debent poni in consonantiis (*sim.* COMPOS. Cum igitur 3, 21). IOH. TINCT. contr. 2, 24, 2. IOH. TINCT. alt. 1, 18. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80. *al.* IOH. HOTH. fig. I 2, 3: si post circulum vel semicirculum sequuntur duo signa binarii vel ternarii, circulus vel semicirculus denotat **maximam**. *al.* IOH. HOTH. mens. I 1, 3. *al.* IOH. HOTH. mens. II 4, 2: Modus vero dicitur de **maxima** et de longa, ultra quas nemo communiter vocem sub uno spiritu ac tenore retinere potest. *al.* NICOL. BURT. 3, 1, 16: Modus namque minor habebit longam, maior vero **maximam**, quae duplex longa a nonnullis vocitatur. NICOL. BURT. 3, 3, 20: Dictum est supra figuratum cantum septem illis tantum notis figurari posse, videlicet **maxima**, longa, brevi et semibrevis ac minima cum semiminima atque cursea. *al.* GUIL. MON. 2 p. 19. *al.* ADAM FULD. 3, 2. *al.* GUIL. POD. 5, 31: Cantus igitur plani octo sunt figure, scilicet **maxima**, longa, brevis, semibrevis, alpha, tocus, uncus et finis. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 10. *al.* ANON. Couss. I p. 446b. *al.* PROP. MENS. Nota quod II 2, 3 descr. CONTR. Et primo II 41 p. 144 (p. 465a).

2 *als Pause — as rest*

[s.XIV] ANON. Couss. V p. 216, 13: sicut longa alteratur ante maximam, sic et ante pausam **maxime**. [s.XV] PROSD. exp. 44, 4. *al.* PROSD. mens. p. 221b: quedam est pausa **maxime**, licet raro inveniatur. *al.* PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). ANON. Monac. 3, 22. GUIL. MON. 1 p. 16: Nota, quod quinque sunt pausa, scilicet pausa **maximae**, pausa longae, pausa brevis, pausa semibrevis, pausa minimae, pausa semiminimae. GUIL. POD. 7, 36: aperte colligitur, nullam **maxime** perfecte aut imperfecte esse pausam.

B *die Bestimmung in der Notenschrift betreffend — with reference to its defining characteristics in notational form*

1 *als Einzelnote — as a single note*

[s.XIV] MENS. Omnis nota in II p. 164. IOH. MUR. comp. 7, 6: **Maxima** qualiter figuratur? Quadrilatera, inaequilatera, rectiangulara, caudata dextrorsum sursum vel deorsum. Figura **maximae** notatur, ut hic: ■ (inde IAC. LEOD. spec. 7, 24, 2). IOH. MUR. lib. 1, 1: Quinque sunt partes prolationis, videlicet **maxima**, longa, brevis, semibrevis et minima, ut hic: ■■■■ (inde NIC. WEYTS p. 262b. ANON. Couss. V p. 144, 5. IOH. PIPUDI p. 40. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 2, 1. PROSD. exp. 2, 72. UGOL. URB. 3, 1, 2. UGOL. URB. 3, 1, 34. UGOL. URB. 3, 1, 66. ANON. Mell. 5, 10. *ad loc.*: PROSD. exp. 2, 34 *al.* UGOL. URB. 3, 1, 13 *al.*). GOSCALC. 3, 1 p. 148, 9. *al.* NIC. WEYTS p. 262a: Omnis nota in cantu mensurato **maxima** figuratur quadrata cum filo in parte dextera, ut hic: ■. IOH. PIPUDI p. 40. MENS. Sciendum est 6, 2. ANON. Vratisl. p. 334b: duplex longa sive **maxima** sic formatur: ■. [s.XV] PROSD. exp. 2, 28. *al.* PROSD. mens. p. 200a (*sim.* PROSD. ital. I p. 229a. PROSD. ital. II p. 36). GEORG. ANS. 3, 273, 2: **Maxime** figuram oblongam quadrangulam facimus caudata inferius ex dextris et sinistris, eius tamen ex dextris cauda longius protenditur: ■. *al.* ANON. Couss. XII 2, 5: omnis nota quadrangularis habens filum datum ex sua dextra parte sursum aut deorsum, si eiusdem notae longitudo triplicat latitudinem, id est, si eius longitudo in proportionem ter triplicat

latitudinem, illa nota semper est **maxima**: exemplum cd . *al.* ANON. Monac. 2, 4. ANON. Mell. 6, 5. IOH. TINCT. not. 1, 3, 3: Diciturque **maxima** eo, quod caeterae notae et forma et valore minores sunt. Forma eius est quadrangula, non tamen quadrata, sed habens latitudinem duarum quadratarum et caudam a parte dextra deorsum aut sursum protractam, ut hic: cd . FR. GAFUR. extr. 11, 1, 3: **Maxima** seu duplex longa, ut hic: cd . *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79 app. crit.: Imo rectius **maxima** quam duplex longa dicitur, cum perfectione moduli computata tres longas possidere iudicetur. A nonnullis item antiquorum sic figurabatur: cd . *al.* IOH. HOTH. fig. I 1, 2 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 2. IOH. HOTH. mens. I 1, 1. IOH. HOTH. mens. II 1, 3). GUIL. MON. 1 p. 16. *al.* ADAM FULD. 3, 2. *al.* ANON. Salisb. 2, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3. ANON. Couss. I p. 435a. ANT. LUCC. 10b, 23. *al.*

2 in Ligaturen — in ligatures
[s.XV] PROSD. exp. 69, 6: si tali ultima nota esset figure oblonge et non quadrata, non esset longa, sed potius **maxima**. *al.* PROSD. mens. p. 219b: quodcumque ligatura est ascendens, et prima nota ligature habuerit caudam sive tractum a parte dextra descendente, tunc vel ipsa nota est quadrangula non quadrata vel est quadrangula quadrata. Si est quadrangula non quadrata, assumit denominationem atque valorem **maxime**. *ibid.*: quodcumque ligatura est descendens, et prima nota ligature non habeat aliquam caudam sive tractum, tunc aut talis prima nota ligature est quadrangula non quadrata aut quadrangula quadrata. Si quadrangula non quadrata, tunc assumit denominationem atque valorem **maxime**. PROSD. mens. p. 220b: nulla **maxima** atque longa ligabilis est in medio ligature. *al.* PROSD. ital. I p. 243a (*sim.* PROSD. ital. II p. 62). PROSD. ital. I p. 243b: in omni ligatura ultima ligature stans directe supra penultimam vel a latere, dummodo ipsa habeat caudam a parte dextra descendente, efficitur una **maxima**. *al.* PROSD. ital. II p. 63. GEORG. ANS. 3, 195: Ligantur vero note omnes preter **maximas** et longas duplices. IOH. TINCT. not. 1, 8, 2: De ligaturis. Quatuor autem istarum notarum, videlicet **maxima**, longa, brevis et semibrevis, aliter formantur per ligaturam. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9. ANON. Tegerns. II 80. ANON. Salisb. 3, 1: solum quatuor sunt species notarum, quae intrant ligaturam, scilicet **maxima**, longa, brevis et semibrevis. ANON. Salisb. 3, 3: **maxima**, ubicumque posita fuerit in ligatura in principio, medio vel fine, semper **maxima** est: (*sequuntur exempla*). *al.* GUILL. POD. 7, 29: Omnis ligatura quadrangularium sine tractu descendente aut est duarum tantum aut plurium figurarum. Si autem duarum precise, tunc utraque illarum vel erit **maxima** vel longa, que secundum corporum magnitudinem et parvitatem distinguuntur. Si vero plurium fuerit atque maiorum corporum, et si in usum non venerit, omnes erunt **maxime** de necessitate, quamquam nullum habuerint tractum. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 5: Ligabiles notulae sunt quattuor: semibrevis, brevis, longa et **maxima**. *ibid.* *al.*

3 als Pause — as rest
[s.XV] PROSD. exp. 86, 19: pausa **maxime** saltem plurium temporum quam quatuor collocari non possit in lineis pro nunc usitatis. PROSD. mens. p. 222a. *al.* PROSD. ital. I p. 245b: Pausa vero **maxime** non tamen usitata, multipliciter figurari habet, secundum quod **maxima** plura vel pauciora valet tempora, quoniam, sicut **maxima** aliquando valet quatuor tempora, aliquando sex, aliquando novem, ita et huiusmodi pause diversorum temporum figurari possent (*sim.* PROSD. ital. II p. 66). FR. GAFUR. extr. 9, 7, 31: Attingens quintam lineam pro cantus fine locaris, nec maior **maxime** pausa poni debet. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 84: si vero quatuor spatia amplectitur hoc modo cd , pausa **maximae**, ultra quam nulla maior.

C die Bestimmung des Zeitwertes betreffend — with reference to its defining characteristics as a temporal value

1 absolut — absolute

[s.XIV] IOH. MUR. comp. 1, 2: **Maxima** quae est? Bipartita est. Quomodo? Aut enim longissima vel longior appellatur. Longissima quae est? Quae sub uno accentu tribus longis temporibus mensuratur. Longior quae est? Quae sub uno accentu duobus longis temporibus profertur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 6. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 3). *al.* IOH. MUR. lib. 1, 4: **maxima** potest esse perfecta longis existentibus imperfectis; et e contrario **maxima** potest esse imperfecta longis existentibus perfectis (*inde* GOSCALC. 3, 1 p. 150, 23. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 5, 1. UGOL. URB. 3, 2-1, 14. UGOL. URB. 3, 2-3, 14-15. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 17). GOSCALC. 3, 2 p. 152, 1: Maior quoque modus perfectus est, quando **maxima** de se valet 3 longas. Et imperfectus est, quando **maxima** valet tantum duas longas (*sim.* IOH. PIPUDI p. 41. PROSD. exp. 9, 35-36). *al.* NIC. WEYTS p. 262b-263b. ANON. Couss. V p. 148, 7: Quomodo **maxima** continet longas: cd . Quomodo continet breves: cd . Quomodo semibreves: cd . Quomodo minimas: cd et debent esse octoginta unas. ANON. Vratisl. p. 335b. MENS. Si ille p. 491, 7: Quandoque vero ipsa **maxima** est imperfecta et valet tantum duas longas. Si iste due longe sint perfecte, tunc equivalent VI brevibus. Si vero imperfecte, equivalent quattuor brevibus. Utroque termino ipsa **maxima** est imperfecta, quia nisi duas longas valet. [s.XV] PROSD. exp. 3, 16: et cum ter tria constituent novem, sequitur, quod talis (*sc.* *perfecta*) **maxima** valebit novem tempora sive novem breves. *eqs.* *al.* PROSD. mens. p. 200b: nam **maxima** tunc est perfecta quo ad totum, quando valet tres longas; imperfecta vero quo ad totum, quando valet solum duas (*sim.* PROSD. ital. II p. 37). *al.* PROSD. ital. I p. 230a: Modus **maximarum** perfectus est ille, qui ponit **maximas** in valore trium longarum equalium. Imperfectus vero est ille, qui ponit eas in valore duarum (*sim.* PROSD. ital. II p. 39-40). PROSD. ital. I p. 234a: poni solent signa magis specialia, quia primo ponunt (*sc.* *Italicis*) pro modo perfecto **maximarum** binum M (*ms.*; *ed.*: N) cum littera P nobis denotantia modum **maximarum** perfectum, ut hic: M M (*ms.*; *ed.*: N N) P, et pro imperfecto ponunt binum M (*ms.*; *ed.*: N) cum littera I nobis denotantia modum **maximarum** imperfectum, ut hic M M (*ms.*; *ed.*: N N) I (*sim.* PROSD. ital. II p. 47). *al.* PROSD. ital. II p. 38: **maxima** tunc dicitur esse perfecta quo ad partem vel partes, quando aliqua eius longa vel brevis vel semibrevis vel alique eius longe vel breves vel semibreves vel omnes perfecte reperiuntur. *al.* UGOL. URB. 3, 2-2, 25: Ipsa **maxima** sic imperfecta valet quatuor tempora sive quatuor breves. *al.* GEORG. ANS. 3, 139: Et sicut **maxima** nominata, cum in cantu occurrit, notat cantorem protrahere cantabiles voces novem sub eadem quantitate. *al.* ANON. Couss. XII 7, 6: In quibus exemplis **maxima** solum valet duas longas, id est sex tempora. Et hoc est verum si longae sunt perfectae. Si enim essent imperfectae, tunc **maxima** valet solum quatuor tempora. *al.* ANON. London. II 1, 3-4. ANON. Monac. 2, 52: Pro quo est notandum, quod magister Iohannes de Muris et quamplures alii dicunt, quod duplex longa seu **maxima** existens perfecta in omni cantu, sive sit modi vel temporis perfecti vel imperfecti, valet tres simplices longas. *al.* ANON. Mell. 6, 5: Duplex longa, que et **maxima** dicitur ... in tempore perfecto valet sex tempora, in tempore vero imperfecto valet quatuor tempora, et in modo perfecto valet tres longas, in modo imperfecto valet duas longas. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: Brevis nota est, que in modo perfecto ad suam simplicem coordinata reporigit ei tres breves, longe sex, **maxime** novem, diverberabilis autem in tres semibreves, in sex mini-

mas, in novem semiminimas et sic continuatur. *eqs. al. (cf. col. 373, 16)* IOH. TINCT. diff. 154: **Maxima** est nota in modo maiori perfecto valoris trium longarum et in imperfecto duarum (*sim. IOH. TINCT. not. 1, 3, 1*). *al. IOH. TINCT. val. 16, 3. eqs. al. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 30 descr. (cf. IOH. MUR. comp. 7, 14 descr.). al. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. al. ANON. Tegerns. II 4. IOH. HOTH. fig. I 3, 2. IOH. HOTH. fig. II 4, 7. IOH. HOTH. mens. I 4, 1-5. IOH. HOTH. mens. II 1, 23. al. GUIL. MON. 7 p. 51. al. ADAM FULD. 3, 3. al. ANON. Salisb. 4, 2-5. al. GUIL. POD. 7, 10: Igitur si **maxima** tres continet longas, dicitur huiusmodi comparatio modus maior perfectus. al. FR. GAFUR. pract. 2, 7. al. ANON. Couss. I p. 443a. al. MENS. Nota quod 1, 11. PROP. MENS. Nota quod II 2, 4.*

2 mit Wertveränderung — with alteration of value

a in Abhängigkeit zu den umgebenden Notenwerten (mit Verdopplung des Wertes durch Alteration oder Verkürzung des Wertes durch Imperfektion) — as determined in context with other note values (thus causing doubling of the value through alteration, or shortening of the value through imperfection)

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 3, 5: prima longa vel eius valor imperficit **maximam** precedentem, nisi per punctum impediatur (*inde ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 14, 3. FR. GAFUR. extr. 11, 7, 3*). IOH. MUR. lib. 3, 9: **Maxima** igitur quo ad partes propinquas potest imperfici dupliciter, scilicet a parte ante et a parte post, per abstractionem tertie partis valoris cuiuslibet partis propinque vel alterius earumdem; et sic similiter quo ad partes remotas per abstractionem tertie partis valoris cuiuslibet partis remote vel alterius earumdem (*inde GOSCALC. 3, 3 p. 156, 2. ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 18, 1. UGOL. URB. 3, 3-4, 2 al. FR. GAFUR. extr. 11, 7, 6*). *al. GOSCALC. 3, 3 p. 154, 8: Quoad partes autem **maxima** potest imperfici etiam multipliciter, scilicet quoad partes propinquas, quoad partes remotas et quoad partes remotiores. Et est hic notandum, quod **maximam** imperfici quoad partes vel partem non est ipsam **maximam** imperfici, sed illam partem vel illas partes. al. NIC. WEYTS p. 263a/b. IOH. PIPUDI p. 41: Et sic **maxima**, quae debet valere LXXXI minimas, potest imperfici identidem; tum modo valet sexdecim minimas. ANON. Couss. V p. 216, 13: et sicut longa imperficit **maximam**, ita et pausa longe. al. MENS. Si ille p. 500, 17-19. [s.XV] PROSD. exp. 14, 5: imperfectio **maxime** quo ad totum ... imperfectio **maxime** quo ad partes. PROSD. exp. 14, 10: a parte ante, scilicet quando eam precedit sola longa, id est tunc fit imperfectio **maxime** a parte ante, quando eam, scilicet **maximam**, precedit sola longa vel eius valor, que longa vel eius valor imperficit talem **maximam**. Et declarando alium modum ait (*sc. Iohannes de Muris*): „a parte post“, quando eam sequitur sola longa vel quatuor vel septem vel decem etc. vel earum valor, id est tunc fit imperfectio **maxime** a parte post, quando eam, scilicet **maximam**, sequitur sola longa vel supple sequuntur quatuor longe vel septem vel decem. al. PROSD. mens. p. 212b: **maxima** nullo modo potest alterari, quia nullam figuram maiorem se habet, ante quam alterari possit. al. PROSD. ital. I p. 235b (*sim. PROSD. ital. II p. 50*). PROSD. ital. II p. 52. al. UGOL. URB. 3, 3-5, 26: **Maxima** ante **maximam** semper erit perfecta. al. ANON. Couss. XII 7, 4. al. ANON. Monac. 2, 75: Aliquando autem duplex longa seu **maxima** potest imperfici a duabus brevibus. al. IOH. TINCT. imp. 1, 1, 35: Unica (*sc. nota*) imperficitur et non imperficit, scilicet **maxima**. IOH. TINCT. imp. 1, 2, 4: Sicque pausa longae **maximam**, pausa brevis **maximam** et longam, pausa semibrevis **maximam**, longam et brevem, pausa minimae **maximam**, longam, brevem et semibrevis imperficere poterit. al. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 18.*

*al. IOH. TINCT. punct. 2, 3. al. IOH. HOTH. fig. I 3, 3. IOH. HOTH. mens. I 4, 5-7. NICOL. BURT. 3, 4, 30. ADAM FULD. 3, 12: In his autem alteratio non habet locum, scilicet in **maxima**, longa, semiminima, fusa, semifusa, propter numerum ternarium. al. ANON. Couss. I p. 438a: Item **maxima** non potest alterari, quia non habet figuram maiorem se. MENS. Nota quod 1, 17. al.*

b durch Diminution, Augmentation — with diminution or augmentation

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 11, 2: pro **maxima** in diminutione ponitur longa, pro longa brevis, pro brevi semibrevis, pro semibrevis minima (*inde GOSCALC. 3, 10 p. 180, 10. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Mediol. 6, 2. PROSD. exp. 91, 1. PROSD. ital. I p. 247a. PROSD. ital. II p. 69. UGOL. URB. 3, 10-1, 3. UGOL. URB. 3, 10-4, 16. sim. PROSD. mens. p. 224b. FR. GAFUR. extr. 11, 9, 2. NICOL. BURT. 3, 8, 40*). [s.XV] PROSD. exp. 93, 9: pro **maxima** valente tres longas ponatur longa valens tres breves. *al. PROSD. mens. p. 224b: in tali diminutione semper pro **maxima** ponitur longa et pro minima brevis et pro brevi semibrevis et pro semibrevis minima et pro minima semiminima (sim. PROSD. ital. I p. 247a. PROSD. ital. II p. 69). PROSD. mens. p. 225b: in tali augmentatione semper pro **maxima** ponitur longa, sed e contra in augmentatione pro longa ponitur **maxima**. al. MENS. Ista autem 2 p. 152 (p. 467b): diminutio sic habet fieri: **maxima** posita longa cantatur. IOH. TINCT. pr. 1, 5, 8. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 21: si vis biscantare per medium, oportet, quod pronunties semibrevis ut minimam, brevem ut semibrevis, longam ut brevem, **maximam** ut longam, minimam ut semiminimam etc. Item in prolacione minori pronuntiatur **maxima** sicut longa, longa sicut brevis, brevis sicut semibrevis et semibrevis sicut minima etc. al. NICOL. BURT. 3, 8, 40. GUIL. MON. 1 p. 17. al. GUIL. POD. 7, 27. al.*

c durch Kolorierung, Evakuierung, Punktierung — with coloration (red or white notes in black notation), with the addition of a dot

[s.XV] PROSD. exp. 49, 13: punctus perfectionis perficit **maximam** in utroque modo maiori, scilicet tam perfecto quam imperfecto, et punctus divisionis imperficit **maximas** dividendo longas. PROSD. exp. 58, 8: quando reperiuntur in aliquo unico cantu aliquae **maxime** nigre plene et aliquae rubee plene vel aliquae nigre vacue, tunc **maxime** nigre plene sunt modi perfecti maioris et rubee plene vel nigre vacue sunt modi imperfecti maioris. *al. GEORG. ANS. 3, 187: **maxima**, cuius oblongam quadrangulam signamus figuram, quotiens in cantu ordinata plena occurrit, novem temporum decantanda mensura est, vacua vero aut colorata sex tantummodo temporum tenet mensuram. ANON. London. II 6, 6. ANON. Tegerns. II 40. IOH. HOTH. fig. II 5, 2-3. GUIL. MON. 1 p. 16: Augmentationis (*sc. punctus*) est ille, qui augmentat figuram de tertia parte, ut puta **maxima**, quae valet duodecim semibreves, cum puncto valet octodecim. al. ANON. Salisb. 10, 2. GUIL. POD. 7, 25: si **maxima** vacua trium existat longarum, plena igitur in eodem melo inventa duarum tantum erit. al. FR. GAFUR. pract. 2, 12. al.*

II im Wert von drei Longen — with the value of three longs [syn.: triplex longa, longissima]

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, simplex longa ... Aliter ab aliis nominantur ... sic et convenienter: longa, longior, longissima, hoc est magna, maior, **maxima** (*inde IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13*). PS.-THEODON. pr. p. 31: Sex species mo-

maioris, et pausa sex temporum sub mensura modi maioris perfecti, quia illa est signum **maximae perfectae**, quae est nota modi maioris perfecti, igitur talis pausa est mensurabilis. *al.* GEORG. ANS. 1, 130. IOH. HOTH. mens. I 3, 3: Pausa longae significans longam perfectam transit per tria spatia, et imperfectam significans transit per duo spatia. Et si sint tres simul copulatae, significant **maximam perfectam**, et si duae, **maximam imperfectam**. *al.* IOH. HOTH. mens. II 3, 4-5. MENS. Nota quod 2, 7. *al.*

mediatio -onis *f.* *Bezeichnung für die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz in der Psalmodie — term that designates the caesura, or the mediant cadence in psalmody [syn.: medium] [s.XIII]* HIER. MOR. 22 p. 168, 1: Ad „Magnificat“ autem et ad „Benedictus“ flexae et **mediationes** octavi toni sicut de tono secundo. PETR. CRUC. 1, 28: Versus de intonatione psalmodum quantum ad **mediationem** psalmodum. Septimus et sextus dant fa, mi, re, mi, quoque primus, / quintus et octavus fa, fa, sol, fa sicque secundus, / sol, fa, mi, fa tertius, re, ut, re, mi, re quartus (*sim.* GOSCALC. 1, 7 p. 82, 15. GUIL. MON. 9 p. 56). [*s.XIV*] GUIDO DION. 2, pr. 143: Notandum est igitur, quod circa intonationem cuiuslibet psalmi tria sunt precipue consideranda, scilicet principium, **mediatio** sive medium atque finis. GUIDO DION. 2, pr. 160: Quantum autem ad **mediationem** sive medium intonandi primus tonus, sextus et septimus inter se conveniunt et ab aliis differunt. GUIDO DION. 2, pr. 171. GUIDO DION. 2, pr. 216-233. GUIDO DION. 2, 4, 60. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 38, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 52, 7. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 8-10. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 3-4. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 7: Tunc videndum est de **mediationibus** observandis in psalmodum intonationibus. Primus tonus, sextus et septimus in suae intonationis **mediatione** super psalmos habent fa mi re mi; secundus, quintus et octavus fa sol fa; tertius sol fa mi fa; sed quartus ut re mi re. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 17: Conveniunt primus et sextus tonus in principio suae intonationis et in medio, quia idem est tenor unius et alterius, licet generaliter non observetur, ut, qui conveniunt in tenore, communicant in **mediatione** ... Tertius vero tonus, licet cum secundo et octavo in intonationis principio conveniat, in **mediatione** tamen distinguitur ab eis ... Quintus autem tonus, quamvis in principio intonationis distinguatur a ceteris, in **mediatione** tamen cum secundo convenit et octavo. Septimus etiam tonus, licet in exordio suae intonationis ceteris sit dissimilis, in sua tamen **mediatione** aliquantulum cum tono primo convenit et sexto *eqs.* IAC. LEOD. spec. 6, 83, 19-21. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 22: Est autem notandum, quod positae **mediationes** in aliquibus casibus exceptionem recipiunt, ubi scilicet cadunt dictiones monosyllabae in fine **mediationis**, vel aliae, quae cantum (*ms. pro acutum*) habent accentum, sicut infra patebit. *eqs.* IAC. LEOD. spec. 6, 86, 3-12. IAC. LEOD. spec. 6, 89, 5-7. IAC. LEOD. spec. 6, 92, 3-11. IAC. LEOD. spec. 6, 101, 1-4. [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 34: Quis autem nesciat eius esse toni psalmodum inchoationes, **mediationes** ac terminationes, cuius sunt antiphonae earum? IOH. LEGR. rit. 2, 1, 10, 6. CONR. ZAB. tract. BI 6. CONR. ZAB. tract. BK 3: **Mediatio** vero artis per omnia debet in singulis versibus rite et aequaliter observari. GUIL. MON. 9 p. 55. GUIL. MON. 9 p. 57-58. LE MUNERAT moderat. 49: psalmodia quantum ad **mediationem** et finitionem regitur grammatica. LE MUNERAT moderat. 51. GUIL. POD. 4, 21. FR. GAFUR. pract. 1, 10. FR. GAFUR. pract. 1, 15: Quandoque item in nonnullis psalmodiis ... principia et **mediationes** Gregoriani ritus ipsi Ambrosiani solemniter modulantur.

mediatrix -icis *f.* *et adi.?* *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavspecies (der diese in eine Quinte und eine Quarte unterteilt) bzw. des Ambitus einer Kirchentonart — term that designates the mediant note of an octave species (the note that subdivides the species into a fifth and a fourth), or of the ambitus of a mode*

[*s.XI*] ARIBO 34 p. 4. *al.* PS.-OSBERN. 49. *eqs.* PS.-OSBERN. 68: **Mediatrices** plagalium: ·D·E·F·G·, **mediatrices** autentorum: ·a·b·c·d·. Autenti habent in suo cursu inferius diapente, superius diatessaron; plagales econtrario inferius diatessaron, superius diapente; principium autentorum medietas plagalium, medietas autentorum finis plagalium. *al.* QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr.: ·D· yppodorii **mediatrix**. ·D· dorii prima. *eqs.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97: His ·a·b·c·d· **mediatrices** liquet esse, / His diapente subest, gressus diatessaron effert (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). [*s.XII*] GUIDO AUG. 170: Que ergo finalis est prime (*sc. lineae*), **mediatrix** est secunde habens sub se diatessaron et supra se diapente. GUIDO AUG. 272: Quinta enim vox iure **mediatrix** est tot habens sub se quot supra se (*inde* MUS. MAN. 46, 13). GUIDO AUG. 342: Dictum est enim, quod eadem littera est inicialis et **mediatrix**, secundum quod quidem inicialis est, una tantum voce habet deponi; secundum quod **mediatrix**, quatuor. GUIDO AUG. 339: Cum enim omnes littere iniciales sint enim **mediatrices**. *al.* ANON. La Fage I 9, 15: Autenti (*sc. toni*) vero in initialibus, plagales autem in **mediatricibus** terminantur. *al.* MUS. MAN. 48, 6: Initiales autem finales, in quibus scilicet finiuntur autentici ... **Mediatrices** vero finales, in quibus terminantur plagales. MUS. MAN. 48, 13: secundum litteras **mediatrices**. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 38, 4: Principiales tamen illae voces dicuntur **mediatrices**, in quibus extremas voces ipsius diapason tali modo servientis coniunguntur. IAC. LEOD. spec. 6, 52, 7: voces **mediatrices** in authenticis modis et ad gravem partem habent diapente, ad acutam diatessaron. In plagalibus fit e converso. *al.*

medietas -atis *f.* 1. *Bezeichnung für die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz in der Psalmodie* 2. *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavspecies bzw. des Ambitus einer Kirchentonart — 1. term that designates the caesura, or the mediant cadence in psalmody 2. term that designates the mediant note of an octave species, or of the ambitus of a mode*

1 *Bezeichnung für die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz in der Psalmodie — term that designates the caesura, or the mediant cadence in psalmody [syn.: distinctio] [s.IX-X]* COMM. BR. 123: Similiter et **medietates** seu distinctiones in versibus pro diversa positione verborum diversae habent. [*s.XI*] FRUT. brev. 13 p. 100: Quinti **medietas** secundo similis, sed finis dissimilis (*sum melodia*) (*sim.* THEOG. METT. 35, interp. 1a (p. 193b). TON. Vatic. 12, 7 p. 214). [*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 5, 4: Quinti (*sc. toni*) **medietas** quarto similis, sed in fine dissimilis (*cum melodia*) (*sim.* LAD. ZALK. B 45. SZYDLOV. 13 p. 61). PS.-MUR. summa 1921: sicut sunt octo toni et octo tenores tonorum, sic et octo sunt hemitonia, que dicuntur ab hemis, quod est dimidium, et tonus. Sicut enim consideratur modulatio tonalis circa principium et circa finem, sic et penes **medietatem** ipsius. [*s.XV*] ANON. Claudifor. 4, 6, 11: Quinti toni **medietas** duplatur, sed in fine scalatur. TRAD. Holl. II 1 p. 92 (p. 447a): sequitur forma psalmodum minorum ... tali forma sive melodia, ut sequitur: Quinta **medietas** septimo est similis, sed in fine dissimilis (*cum melodia*). TRAD. Holl. II 6 p. 126 (p. 458b): Dicunt tamen quidam musici, quod ista specialis (*ms.; ed.: F F E vel*) differentia octavi toni peregrini non propter finem vel **medietatem** (*add. ed.: ultimae*), sed propter initium istius antifonae „Nos qui vivimus“ posita fuit (*ms.; ed.: potere finit*).

2 Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavspecies (der diese in eine Quinte und eine Quarte unterteilt) bzw. des Ambitus einer Kirchentonart — term that designates the mediant note of an octave species (the note that subdivides the species into a fifth and a fourth), or of the ambitus of a mode

[s.XI] HERMANN. mus. p. 41 (p. 137a). al. HEINR. AUG. 94. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 9 (inde FRUT. brev. 7 p. 52). WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 16: Prima item diapason species a prima finalium ·D· et a prima excellentium ·d·, quoniam numero duplices sunt, sicut et quarta continetur, sed alio **medietatis** vinculo, scilicet prima superiorum ·a· **medietate** compaginatur (inde FRUT. brev. 7 p. 53). WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 10: prima species diapason a prima gravium ·A· et a prima superiorum ·a· continetur et a prima finalium ·D· **medietate** distinguitur. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 20. WILLEH. HIRS. 12 (c. 11), 4: Quatuor namque species diapason, quae subiugales totidem statuunt, medias huiusmodi quaerunt distinctiones, ut ipsae **medietate** diapente habeant supra et diatessaron infra. Illae autem, quae in autenticis transeunt, ita mediandae sunt, ut diatessaron superius et diapente sistant inferius (inde FRUT. brev. 7 p. 55). ARIBO 35 p. 14: Superiores chordae ideo principalitatis dignantur nomine, quia principales autentorum partes, diapente videlicet ac diatessaron, **medietatis** vinculo copulant (inde QUAEST. MUS. 1, 16 p. 36. *sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 42, 7). ARIBO 70 p. 21: Tetrachordorum quoque differentia est nonnulla, quia tetrachordum gravium et superiorum claves sunt plagalium, tetrachordum finalium et excellentium claves sunt autentorum. Et **medietatis** vicem obtinent finales et superiores: finales plagalium, superiores autenticorum diatessaron et diapente convenientes ex hisque diapason componentes. PS.-GUIDO arithm. p. 58b: In subiugalibus **medietates** et fines unum sunt. In autenticis **medietates** et „saeculorum amen“ idem sunt. PS.-OSBERN. 48: Secundus tonus, quia primus est plagalium, constat prima gravium ·A·, mediatur prima finalium ·D·, ascendit legitime ad primam superiorum ·a·, cuius finis **medietas** est primi autenti, quia primus est plagalium. PS.-OSBERN. 50-69. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 18, 6. IAC. LEOD. spec. 6, 38, 1: **Medietas** in modis, generaliter loquendo, respicit decursum vel processum alicuius cantus, et ille, si est acutus, ad modos pertinet autenthos vel impares; si vero gravis, ad plagales vel pares. Specialius autem **medietas** in modis sumitur secundum species diapason, quibus modi constituuntur. Et, quantum ad hoc, sicut species diapason constitutivae modorum authentorum initiantur a tetrachordo finalium et mediatur in tetrachordo superiorum, sic autenti modi initiantur a tetrachordo finalium et mediatur in tetrachordo superiorum. [s.XV] ANON. Claudifor. 7, 3, 10. (?)

medio -are et **medior** -ari 1. den Mittelton bilden 2. die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz bilden 3. die Mittelstimme bilden — 1. to produce the mediant pitch 2. to form the caesura, or the mediant cadence 3. to produce the middle part

1 den Mittelton (einer Oktavspecies bzw. des Ambitus einer Kirchentonart) bilden — to produce the mediant pitch (of an octave species, or of the ambitus of a mode)

[s.XI] HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b): Ypodorus disponitur ab ·A· in ·a·, **mediatur** et finitur ·D·. eqs. HERMANN. mus. p. 37 (p. 135): Dorius disponitur a ·D· in ·d·, **mediatur** et iniciatur ·a·. eqs. HERMANN. mus. p. 42 (p. 138): Protus disponitur ab ·A· in ·d·, **mediatur** ·D· et ·a·. eqs. al. WILLEH. HIRS. 15 (c. 14), 1 (cf. HERMANN. mus. p. 66 (p. 149a)). PS.-GUIDO arithm. p. 58b: Authentici in finalibus terminantur, in superioribus **mediantur** et per „Saeculorum amen“ initiantur, in excellentibus exaltantur. Subiugales in

gravibus deponuntur, in finalibus **mediantur** et terminantur, in superioribus exaltantur. FRUT. brev. 7 p. 53: Prima quippe species diapason ... a prima gravium ·A· et a prima superiorum ·a· continetur et a prima finalium ·D· **mediante** distinguitur. al. PS.-OSBERN. 56: Primus tonus, quia primus est autentorum, constat prima finalium ·D·, **mediatur** prima superiorum ·a·, terminatur prima excellentium ·d· (*sim.* QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr.). eqs. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 20, 2: Prima itaque <tonalis> species dyapason in primo tetrachordo incipit in prima gravium ·A· re et **mediatur** in prima finalium ·D· solre. eqs. al. IAC. LEOD. spec. 6, 38, 1: species diapason constitutivae modorum authentorum initiantur a tetrachordo finalium et **mediantur** in tetrachordo superiorum. IAC. LEOD. spec. 6, 38, 8: vox **medians** in autenticis modis inferius contineat diapente et diatessaron superius, e converso vero in modis plagalibus. IAC. LEOD. spec. 6, 46, 15: Chordae principales huius toni, quantum ad speciem diapason, in qua fundatur, sunt: ·B·E· $\sharp$ ·, idest secunda gravium initians, secunda finalium **medians**, et diapason partes principales coniungens. al. [s.XV] ANON. Carthus. nat. 7, 92: Secundus tonus, qui est primus plagalis, secunda gravium iniciatur, prima finalium **mediatur**, et prima acutarum regulariter terminatur. eqs. FR. GAFUR. pract. 1, 7.

2 die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz bilden — to form the caesura, or the mediant cadence

a in der Psalmodie — in psalmody [s.XIII] TON. Praed. 30: Secundus tonus sic incipit et sic flectitur et sic **mediatur** et sic finitur (*cum melodia*). eqs. AMERUS 9, 2. LAMBERTUS p. 261b: quomodo psalmi ... incipiant vel moderantur, et ubi distinguantur vel **mediantur**. LAMBERTUS p. 262a: Primus tonus sic **mediatur** et sic finitur (*cum melodia*). eqs. HIER. MOR. 22 p. 161, 1: Sequitur de intonationibus psalmorum et canticorum ... Primus tonus sic incipit et sic flectitur et sic **mediatur** et sic finitur (*cum melodia*). eqs. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 183: usus noster quantum ad ea, quae dicta sunt de intonatione psalmorum tam simplici quam sollempni, cum usu aliarum ecclesiarum sepe conveniat inchoando scilicet et etiam **mediando**. GUIDO DION. 2, 1, 3: Modus intonandi super psalmos: Primus tonus simpliciter sic incipit et sic **mediatur**. Sollempniter sic incipit et sic **mediatur** (*cum melodia*). eqs. GUIDO DION. 2, 1, 107: Primus tonus in officiis sic incipit et sic **mediatur** (*cum melodia*). eqs. IAC. LEOD. inton. 3, 17: Versus de mediis tonorum: Septimus et primus cum sexto sic **mediantur**: / Fa mi re mi; quintus, octavus habentque secundus / Fa sol fa, sed terno sol fa mi faque dones. / Ut re mi re quartus servat, quando **mediatur** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 83, 8). IAC. LEOD. spec. 6, 83, 10. eqs. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 18: quaedam ecclesiae, ut Leodienses saeculares, etsi sequantur positas intonationes quantum ad principium, non tamen ad medium; **mediant** enim in primo tono et in sexto per sol mi re ut. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 5. eqs. al. GOSCALC. 1, 7 p. 82, 21: Primus et sextus (*sc. tonus*) in „Benedictus“ et „Magnificat“ **mediantur** per la sol sol la mi fa mi re re mi. HEINR. EGER 5 p. 62: Similiter etiam psalmi post introitum sollempniter inchoantur, **mediantur** et tenorisantur seu finiuntur. *ibid.* al. [s.XV] ANON. Carthus. inton. 47. eqs. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 29. al. CONR. ZAB. tract. BI 1: quilibet tonus habet suum modum incipiendi et **mediandi** tam ipsos psalmos quam tria illa solemnia evangelica cantica. al. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 11. eqs. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 20: alia differentia ad psalmodiam septimi toni ... Incipitur enim ad modum quarti toni et comunitur **mediatur** ab ·f· acuto ad ·c· acutum et finitur in ·a· acutum. GUIL. MON. 9 p. 57 (cf. IAC. LEOD. inton. 3, 17). BONAV. BRUX. 18, 21. FR. GAFUR. pract. 1, 8: **Mediantur** item diversimode psalmodiae. al.

b *generell — generally*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 280: Hunc autem cantum sequitur offertorium, quod est cantus ex pluribus concordantiis compositus ad modum simplicis conductus, et ascendit et descendit recte. Et etiam incipit et **mediatur** et finitur secundum regulas tonorum et secundum octo modos plenarie variatur. Et cantatur ad modum ductiae vel cantus coronati. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 15: qualiter et ubi modales distincti cantus incipere debeant, **mediare** et finire. HEINR. EGER 5 p. 56: Cantus quidam dicuntur praeceptivi, directi seu perfecti, illi scilicet, qui regulariter incipiunt, **mediant** et finiunt.

c *in der Mehrstimmigkeit — in polyphony*

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 3, 5: Quomodo in poliphonia sit operandum ..., si aequaliter (*sc. incipis*), in duplo incipere manifestum est oportere aut in triplo aut in quadruplo aut sesquialtero. His quoque etiam clausulatum **mediari** atque finire. QUAT. PRINC. 4, 2, 20: Quomodo discantus habet incipere, **mediare** et finire.

3 *die Mittelstimme (in einem mehrstimmigen Satz) bilden — to produce the middle part (in polyphonic composition)*

[s.XV] ANON. Tegerns. II 137: dum videlicet contratenor inter tenorem et discantum propter aliquam rationalem causam **mediare** non posset. CONTR. Prima regula 29: quando discantus prope tenorem est, ut in quinta vel in tertia, sic potest medium seu medius chorus supra discantum dari, et discantus **mediatur** ... discantus, cum **mediat** inter tenorem et medium, capitur loco, quo **mediat**, pro medio, quamvis non sit.

medius -a, -um ‚mittlerer‘ — ‘middle’

1 *für das tetrachordum meson (E-a) — for the tetrachordum meson (E-a)*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 19b: ‚meson‘: **medium**. [s.XI] PS.-BERNO mon. 5, 7: Secundum (*sc. tetrachordum*) vero est ·E·F·G·H·, quod meson, id est **medium**, nuncupatur. PS.-BERNO mon. 5, 8. FRUT. brev. 6 p. 48-49. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59: singulis cordis illius medii tetracordi addatur haec determinatio meson, quod interpretatur **medium**. *ibid.* al. ENGELB. ADM. 1, 11, 8: ypate meson, i. e. media gravium, quia meson dicitur **medium**.

2 *für den höchsten Ton des tetrachordum meson (a) — for the highest pitch of the tetrachordum meson (a)*

[s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28: Quartus nervus mese, id est **medius**, est vocatus.

subst. media -ae f. **1.** *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum meson* **2.** *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavespecies bzw. des Ambitus einer Kirchentonart* [3. *irrtümlich: Übersetzung von ‚meson‘ — 1. term for the highest pitch of the tetrachordum meson 2. term that designates the mediant note of an octave species, or of the ambitus of a mode* [3. *erroneous: translation of ‘meson’*]

1 *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum meson (a) — term for the highest pitch of the tetrachordum meson (a)*

[s.V] MART. CAP. 9, 931: octavus μέση, hoc est **media** ... duodecimus παράμεσος, hoc est prope **media** (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 931/358, 4. REMIG. AUT. 495, 16). MART. CAP. 9, 961: tetrachordum a **media** in neten coniunctarum (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 961/370, 14. REMIG. AUT. 513, 2). al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 24: paramese, quasi iuxta **mediam** conlocata (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). BOETH. mus. 4, 3 p. 310, 14: mese, quae est **media** (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 11. WILLELM. 3, 11). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 59: Mese **media**. *eqs.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 11: Paramese: prope **media**. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 931/358, 1. al. IOH. SCOT. annot. 503, 8. al. REMIG. AUT. 19, 11. al. REG. PRUM. 14,

18: Mese interpretatur **media** (*inde* ANON. Bernh. 2, 30). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 23. al. ODOR. SEN. p. 208: mese, potestate et nomine **media**. al. FRUT. brev. 13 p. 98: Octava mese vocatur, quae et media est et **media** interpretatur. *ibid.* al. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 199. IOH. COTT. mus. 3, 5. al. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. ENGELB. ADM. 1, 11, 11: mese, i. e. **media** simpliciter. Deinde paramese, i. e. iuxta **mediam**. WALT. ODINGT. 3, 2, 15. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 12: dicitur paramese, quia iuncta **mediae**, quae est mese. al. ANON. Meyer 11, 2. ANON. Ellsworth 3 p. 200, 7. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 16. al. GOB. PERS. p. 183a. UGOL. URB. 5, 44, 30. GEORG. ANS. 2, 18. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 9. al. FR. GAFUR. op. 5, 1: mese, quasi **media** (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. NICOL. BURT. 1, 17, 96. al. ADAM FULD. 2, 9. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18. al. GUILL. POD. 2, 12. al.

2 *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavespecies (der diese in eine Quinte und eine Quarte unterteilt) bzw. des Ambitus einer Kirchentonart — term that designates the mediant note of an octave species (the note that subdivides the species into a fifth and a fourth), or of the ambitus of a mode*

[s.XI] HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b): omnis autenticus habet aliquam **mediam** ex his literis ·a·b·c·d·. HERMANN. mus. p. 37 (p. 135a): omnis subiugalis in quarto, omnis autem autenticus ... in quinto loco **mediam** sortitur. HERMANN. mus. p. 45 (p. 139a): quare videlicet **mediae** dicantur; ob hoc scilicet, quod unusquisque tropus proprio diapason conclusus unam accipit **mediam**, quae in subiugalibus diatesseron a gravibus, diapente ab acutis, in autenticis vero diatesseron ab acutis, diapente accipiat a gravibus. al. WILLEH. HIRS. 32 (c. 31), 1. al. ARIBO 50 p. 16. COMM. Guid. 90 p. 123. PS.-GUIDO arithm. p. 58a: Prima autem diapason species est subiugalis proti ab ·A· in ·a· **media** ·D·. *eqs.* PS.-GUIDO arithm. p. 58b: Protus in authentica ratione constans a ·D· in ·d· habet **mediam** ·a·. *eqs.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96-97 descr.

[3 *irrtümlich: Übersetzung von ‚meson‘ in falscher Übertragung von der Tetrachord-Bezeichnung auf die einzelnen Töne des Tetrachords — erroneous: translation of ‘meson’, in a fallacious transference from the term designating the tetrachord to the individual notes of the tetrachord*]

[s.XIII] ENGELB. ADM. 1, 11, 8: ypate meson, i. e. **media** gravium, quia meson dicitur medium. Deinde parypate meson, i. e. superior **media** gravium. Deinde lycanos meson, i. e. **media** digiti.

subst. mediae -arum f. et *medii* -orum m. **1.** *Bezeichnung für die Töne des tetrachordum meson* **2.** *Bezeichnung für die Töne des tetrachordum finalium* **3.** *Bezeichnung für die Töne des tetrachordum superiorum* — **1.** *term that designates the notes of the tetrachordum meson* **2.** *term that designates the notes of the tetrachordum finalium* **3.** *term that designates the notes of the tetrachordum superiorum*

1 *Bezeichnung für die Töne des tetrachordum meson (E-a) — term that designates the notes of the tetrachordum meson (E-a)*

[s.V] MART. CAP. 9, 931: quintus ὑπάτη μέσων, id est principalis **mediarum**, sextus autem παρυπάτη μέσων, quod est subprincipalis **mediarum**, septimus μέσων διάτονος, id est **mediarum** extenta. MART. CAP. 9, 942: Principalis autem **mediarum**, quia prima est medii tetracordi, ideo id nomen accepit; cui subnexa subprincipalis **mediarum** esse dicitur ... Dictum vero hoc tetrachordum **mediarum**, quia in medio locatum est inter principalium tetrachordum et tetrachordum coniunctarum (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 942/362, 22-1. GLOSS. Mart. Cap. 942/362, 22-3. REMIG. AUT. 503, 2-5). MART. CAP. 9, 961: Sunt autem tetrachorda principalium, **media-**

rum, coniunctarum, separatarum, excellentium. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 22: totum hoc medium tetrachordum meson vocatum est quasi **mediarum**. BOETH. mus. 1, 26 p. 218, 24: Albinus autem earum nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas principales vocaret, mesas **medias**, synemmenas coniunctas, diezeugmenas disiunctas, hyperboleas excellentes (*inde* REG. PRUM. 14, 41. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1-2. QUAT. PRINC. 3, 6. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 3. UGOL. URB. 5, 44, 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1). BOETH. mus. 4, 3 p. 310, 6: hypate meson, quae est principalis **mediarum** ... parhypate meson, quae est subprincipalis **mediarum** ... meson enarmonios, quae est **mediarum** enarmonios ... meson chromaticae, quae est **mediarum** chromatica ... meson diatonos, quae est **mediarum** extenta (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 9-11. WILLELM. 3, 8-10). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 19a: 'meson': **mediarum** (*sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 24, 15). *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 19. *al.* IOH. SCOT. annot. 503, 2. *al.* REMIG. AUT. 503, 8. *al.* REG. PRUM. 14, 15 (*sim.* ANON. Bernh. 1, 20-21. ANON. Bernh. 2, 27-29. GUILL. POD. 2, 12). *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 20. *al.* PS.-BERNO mon. 12, 2: 'E' hypate meson, princeps **mediorum** ... 'F' parhypate meson, prope principem **mediorum** ... 'G' lichanos meson, index **mediorum** (*sim.* ODOR. SEN. p. 152. FRUT. brev. 13 p. 97-98. *cf.* MART. CAP. 9, 931). ODOR. SEN. p. 208. OLIVA 12. FRUT. brev. 1 p. 30 (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12. *sim.* ENGELB. ADM. 1, 15, 18. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. GUILL. POD. ench. 13 p. 375). FRUT. brev. 13 p. 97: Quinta hypate meson, id est princeps **mediarum** dicitur et 'E' insignitur. Sexta 'F' signatur, quae parhypate meson, id est prope principem **mediarum** vocatur. Septima lychanos meson, id est index vel digitalis **mediarum** appellatur et per 'G' literam denotatur (*sim.* IOH. COTT. mus. 13, 20. GOB. PERS. p. 183a). IOH. COTT. mus. 13, 7 (*inde* GOB. PERS. p. 183a). *al.* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 12. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. QUAT. PRINC. 3, 6. ANON. Meyer 11, 2. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 27. *al.* GOB. PERS. p. 183a. GEORG. ANS. 2, 72. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 6 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 17, 96). *al.* FR. GAFUR. op. 5, 3: Quinta corda est hypatemeson, gravissima **mediarum** interpretata, quae a precedenti sibi viciniore in acumine distat tono (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 3, 2). GUILL. POD. 4, 1. ERASM. HOR. p. 85a: Quinta hypathe meson, hoc est principalis **mediorum**.

2 *Bezeichnung für die Töne des tetrachordum finalium (D-G)* — term that designates the notes of the tetrachordum finalium (D-G)

[s.XIII] IOH. AEGID. 13, 12 (*cf.* Ioh. Cott. mus. 10, 17). ENGELB. ADM. 3, 13, 3: quedam sunt graves, quedam finales, quae aliter dicuntur **medie**, quedam superiores, i. e. acute, quedam excellentes, i. e. superacute. ENGELB. ADM. 3, 14, 7: Descensioni igitur deserviunt voces graves, ascensioni vero excellentes, inceptioni et terminacioni voces superiores et finales sive **medie** et acute. ENGELB. ADM. 4, 44, 7: Recte ergo quies et pausa distinctionum locum accepit in **mediis**, i. e. in vocibus finalibus. *al.*

3 *Bezeichnung für die Töne des tetrachordum superiorum (A-A)* — term that designates the notes of the tetrachordum superiorum (A-A) (*cf.* Mus. ench. 1, 55)

[s.XV] MON. Mon. ench. 2: Monocordum encheriadiis constat ex X et VIII cordis, ex quattuor videlicet gravibus et quattuor finalibus quattuorque **mediis** ac totidem excellentibus adiunctis duabus superexcellentibus.

subst. **medium** -i n. et **medius** -i m. 1. *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum meson* 2. *Bezeichnung für die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz in der Psalmodie* 3. *Be-*

zeichnung für eine Mittelstimme im mehrstimmigen Satz — 1. term that designates the highest pitch of the tetrachordum meson 2. term that designates the caesura, or the mediant cadence in psalmody 3. term that designates a middle voice in polyphonic composition

1 *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum meson (a)* — term that designates the highest pitch of the tetrachordum meson (a)

[s.IX-X] HUCBALD. 43: Mese **medium** significat. [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2: 'H' mese, **medium** ... 'I' Paramese, prope **medium**. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58: Quarta vero (*sc. corda*) est mese, quod interpretatur **medium**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 31: secundum tetrachordum continet mesen, quod dicitur **medium**. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14: mese enim sonat **medium**. [s.XV] ANON. Carthus. theor. 14, 50-51.

ex errore pro media: ADAM FULD. 2, 9.

2 *Bezeichnung für die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz in der Psalmodie* — term that designates the caesura, or the mediant cadence in psalmody [*syn.*: mediatio]

[s.XI] ANON. Lips. p. 158: primus et sextus tonus <in> inceptione similes sunt, et in **medio** (*sim.* TON. Vatic. 12, 3 p. 196). *eqs.* FRUT. brev. 13 p. 100: Secundum (*sc. tonum*) autem in fine et in **medio** sic variabis. ... Tertium suspende in **medio** et in fine praecipita. ... Septimus quartum in **medio** respicit, sed ad finem despicit. ... Octavus quinto in **medio** respondens tali tenore concluditur (*sim.* THEOG. METT. 32, interp. 1a (p. 193a). TON. Seligenst. p. 111-112. TON. Vatic. 12, 4-10 p. 200-228. ANON. Ratisb. 8, 2, 6 - 8, 8, 9. ANON. Claudifor. 4, 4, 16 - 4, 9, 19. TRAD. Holl. II 24 p. 68 - 78 p. 117 (p. 439b-455b). TRAD. Holl. III 9 p. 67-85. LAD. ZALK. B 33-55. SZYDLOV. 13 p. 53-65. ANON. Gemnic. 3, 3, 50-76). [s.XII] MOD. Notandum est 3: Quidam etiam eorum in **medio** psalmorum concordant: primus et sextus in **medio** concordant. *eqs.* [s.XIII] INST. PATR. 7. AMERUS 9, 2: Tercium tonum suspende in **medio** et sic finito. ... Octavus tonus secundo respondet in **medio**, sed in fine discrepat (*cum melodia*) (*sim.* BONAV. BRIX. 18, 24-42). ELIAS SAL. 15 p. 33b: in **medio** versuum cuiuslibet psalmi. HER. MOR. 22 p. 162, 4. IOH. GROCH. 250. *al.* PS.-MUR. summa 2587. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 143: circa intonationem cuiuslibet psalmi tria sunt precipue consideranda, scilicet principium, mediatio sive **medium** atque finis. GUIDO DION. 2, pr. 160: Quantum autem ad mediationem sive **medium** intonandi primus tonus, sextus et septimus inter se conveniunt et ab aliis differunt. GUIDO DION. 2, 8, 61: Habet enim (*sc. ant.* „Nos qui vivimus“) irregulare **medium** intonandi. *al.* IAC. LEOD. inton. 3, 14: Primus tonus, sextus ac septimus in suae intonationis **medio** fa mi re mi servant. Secundus vero, quintus octavusque in suo **medio** tenent fa sol fa. IAC. LEOD. inton. 3, 16: Versus de **mediis** tonorum. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 83, 2: Quidam etiam antiqui, etsi de tonorum tractent differentiis, de principis tamen et **mediis** ipsius intonationis non loquuntur. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 4: Psalmodialis igitur intonatio est talis toni vel talis „Saeculorum“ super psalmum conveniens principii, **medii** atque finis observatio. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 11: Tactus modus intonandi, quantum ad principium et quantum ad **medium** in tonariis communiter reperitur. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 12: Conveniunt primus et sextus tonus in principio suae intonationis et in **medio**. *eqs.* *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 87: iuxta octo tonos octo sunt modi sive melodiae incipienti psalmum secundum suum tonum, quae nec in principio nec in **medio**, sed ex parte finis solummodo secundum tonorum differentias variantur (*inde* GOB. PERS. p. 196a). HEINR. EGER 5 p. 60. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 51. IAC. TWING. p. 138, 24: Primus (*sc. tonus*) in **medio** tenet la, sol, fa. *eqs.* *al.*

ANON. Claudifor. 4, 3, 9: Secundus in **medio** tollitur, sed in fine deponitur (*cum melodia*). UGOL. URB. 1, 104, 8. TON. Subl. p. 55, 4. *eqs.* TRAD. Holl. I p. 183. *al.* TRAD. Holl. II 80 p. 117 (p. 455b). *al.* TRAD. Holl. III 9 p. 77: Quintus in **medio** pariat, sed in fine semitonat. TRAD. Holl. III 9 p. 80: Septimus in **medio** <...> (*om. ed.*), sed in fine truncatur (*ms.*; *ed.*: *trinitatur*). CONR. ZAB. tract. BK 4. CONR. ZAB. chor. append. 1, 2: quae in psalmodia veniunt, diligenter observanda: ... in **medio** versuum pausa competens fieri non omittatur ... a caudis in **medio** et in fine versuum omnino absterneatur. LAD. ZALK. B 18. SZYDLOV. 13 p. 51: psalmi minores quoad primum tonum sub hac forma in principio, **medio** et in fine modulatur. SZYDLOV. 13 p. 68: Octavus (*sc. tonus*) secundo coincidit in **medio**, sed aliter concluditur (*cum melodia*).

3 *Bezeichnung für eine Mittelstimme im mehrstimmigen Satz* — *term that designates a middle voice in polyphonic composition*

a *im dreistimmigen Satz* — *in three-voiced composition* [s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 495, 17: <quando> in tenore vel in discantu vel **medio** linea tria spacia tegens reperitur. *al.* MENS. Circa artem p. 527, 9: ubi discantus habet proprium textum, similiter et **medium** et quandoque tenor. *al.* PETR. BETSCHK p. 538, 25: si discantus, **medium** vel tenor non concordarent. PETR. BETSCHK p. 540, 33: Si enim discantus poneretur in tertia cum tenore, tunc **medium** vel contratenor potest poni in quinta vel in octava. *al.* ANON. Mell. 2, 12: Bifarius dicitur (*sc. cantus mensuralis*), qui fit cum discantu et tenore. Trifarius, qui fit cum discantu, **medio** et tenore. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: Facetum est cantus mensuralis per triplum vadens, in quo tenor et **medium** et contratenor quilibet habet suum textum sibi coappropriatum, sic comensuratum, quod procedunt in modum rote. FR. GAFUR. pract. 3, 5: Primo quum tenor et cantus octavam invicem sonuerint. Tunc **medius**, qui contratenor dicitur, in quintam supra tenorem. *ibid.* *al.* CONTR. Not. quod novem 45-47. CONTR. Prima regula 20: illo choro finito, scilicet discantu, debet **medium** componi in omni puncto ad punctum ... quo ad tenorem consonanter. CONTR. Prima regula 26: in **medio** seu contratenore non prohibentur (*sc. saltus*). CONTR. Prima regula 29: **medium** seu medius chorus. *al.*

b *im vierstimmigen Satz* — *in four-voiced composition* [s.XV] ANON. Mell. 2, 13: Bifarius dicitur (*sc. cantus mensuralis*), qui fit cum discantu et tenore. Trifarius, qui fit cum discantu, medio et tenore. Quadrifarius, qui fit cum discantu, **medio**, tenore et cum contratenore. CONTR. Circa modum p. 29, 9: Iam vide de ordine discantandi: Qui **medium** discantas ... Idem modus servetur pro puero discantante quadruplicem ... Qui vero triplicem discantas ... Exemplum de discantando **medium** sive quadruplicem.

medium *Benennung (Charakterisierung?) der trite hyperboleon mit unbekannter Bedeutung* — *term of undetermined meaning (characterization?) that refers to the trite hyperboleon*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·O· - corda basal - simphonia chamaascer - metrum triteyperboleon - vox **medium**.

melicosus -a, -um *wohlklingend, melodiös* — *euphonious, melodious*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 4 p. 260, 31: sex sunt voces, ex quibus tota musica modulatur, sic sex sunt consonantiae vel concordantiae, per quas cantuum variorum ad eundem finem tendentium modulatio **melicosa** decenti serie fit sonora. ANON. Emmeram. 5 p. 276, 33: Et ex hoc resultat, quod inter discantum et organum speciale sit copula mediatrix. Comitatur

namque cum discantu in figuris et in recta proportionem temporum et mensura, tamen organo speciali in prolatione vocum **melicoso** sonitu redimita. ANON. Emmeram. 6 p. 284, 18: Si bene pandatur ac dulci (*glo.*: id est concordante vel **melicosa**) voce regatur.

adv. melicose wohlklingend, melodiös — *euphoniously, melodiously*

[s.IX] REMIG. AUT. 481, 16: lyra accepta ... **melicosissime** et suaviter lyra personuit (*sc. Arion*).

melicus -a, -um (μελικός) 1. der Musik zugehörig 2. melodiös, wohlklingend, gesanglich 3. mit Melodien versehen 4. zur musikalischen Verwendung geeignet — 1. belonging to music 2. melodious, harmonious, vocal 3. provided with melodies 4. appropriate for musical use

1 der Musik zugehörig — *belonging to music*

[s.V] MART. CAP. 1, 11: canora modulatio **melico** quodam crepitabat appulsu (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 11 / 6, 22-4: 'modulatio': cantilena, **melico**: musico. REMIG. AUT. 10, 24: 'melico appulsu': id est musica collisione vel appulsione). MART. CAP. 9, 900: in usum **melicum** carmenque renovatam (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 900/342, 21-3: 'melicum' sonorum). MART. CAP. 9, 930: quoniam officium meum est bene modulandi sollertia, quae rhythmicis et **melicis** astructionibus continetur, prius de **melicis** dissertabo (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 930/356, 20-1: 'melicis', i. in humana et organica voce. GLOSS. Mart. Cap. 930/356, 21: 'prius de **melicis** dissertabo', i. de organicis vocibus disseram in cordis, quae sonant extra humanam vocem. REMIG. AUT. 494, 11: 'quae rhythmicis': id est, quae pertinent ad humanam vocem, et **melicis**: id est, quae pertinent ad cytharam et ad lyram et ad cetera musicorum genera). [s.XIV] PS.-THEODON. 2 p. 36: magister Iohannes in suo tractatu dicit, quod naturalis proprietas figurarum sonum **mellicum** in suo tempore secundum magis et minus representantium est quadrangularitas eo, quod ex quatuor proprietatibus sonorum **mellicorum** et in tempore relatorum arsi et thesi, longo et brevi habeat procreari. [s.XV] SZYDLOV. 13 p. 53: generaliter circa omnes alios cantus preter psalmos minores non est attendenda quantitas metrica, quia quantitas **mellica** non subiacet mensurationi metricae nec mensurationi prosaicae.

2 *melodiös, wohlklingend, gesanglich* — *melodious, harmonious, vocal*

[s.V] MART. CAP. 9, 888: Nec **melicum** reticens modulatur tibia carmen (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 888/337, 15: 'melicum': dulce. REMIG. AUT. 470, 6: 'melicum carmen': id est suave). MART. CAP. 9, 908: **melicos** cantus (*ad loc.*: REMIG. AUT. 481, 18: id est dulces). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 34: Quicquid autem in singulis tropis **melicum** sonuerit, aut tonum, aut emitonium aut diesim custodit (*sim.* ANON. Bernh. 2, 100). [s.XIII] ANON. Emmeram. 5 p. 276, 7: dicens, quod vix aut nonquam sine copula perfecta discantum cognitio poterit perhiberi eo, quod in suo genere discantum reddit **melicum** et placentem. [s.XIV] ARN. GILL. 57. (?) [s.XV] GEORG. ANS. 2, 4: sine ratione ulla et sine ordine voces efferrunt (*sc. musici*) cantabiles et cordulas pariter et canulas instrumentorum sonabiles ferunt: satis eis videtur, si quas **melitas** (*ms. et ed.*) voces vel sonitus auribus afferant audientium. GEORG. ANS. 3, 4. (?) FR. GAFUR. pract. 1, 4: Constat enim tribus de causis mutationem fieri oportere ... Secundo ad concipiendum suavioris modulationis transitum. Plerumque enim non minus **melitum** et suavem cantum reddit variata vocum qualitas: quam permutata quantitas modulati soni.

3 *mit Melodien versehen* — *provided with melodies*

[s.XIII] TON. Lips. p. 98: Iste tonarius **melicus** cum sua rubrica specialiter pertinet ad officia, quae sunt in gradualis.

4 zur musikalischen Verwendung geeignet — appropriate for musical use

[s.XIV] IOH. BOEN ars 2, 18, 7: Hiis duobus, scilicet commati et apothome, veteres nullas speciales claves dederunt, quoniam forte gradus, quos faciunt, non apud eos **melici** fuerunt. IOH. BOEN mus. 4, 23: Ab istis duabus consonantiis (sc. octava et quinta) et in ipsis quilibet cantus regulariter solet incipi atque terminari, quia iste due cantum perficiunt, quapropter eas **melicas** Boetius vocat (cf. Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 2). IOH. BOEN mus. 4, 50: Septimam ergo veluti secundam et alias proportionales a quatuor supradictis cum Boetio ekmelicas, id est non **melicas**, merito appellamus (cf. Boeth. mus. 5, 6 p. 357, 10).

adv. **melice** melodisch — melodically
[s.XIII] ANON. Emmeram. 6 p. 284, 43: relicta mensura stricta vult **melice** se proferri (sc. organum speciale).
v. musica melica

mellea Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume
[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **Mellea** ...

melodia -ae f. I. Melodie, (wohlklingender) Gesang, Singen II. Wohlklang, Konsonanz, Harmonie III. Musik IV. Klang V. Bezeichnung für einen melismatischen bzw. textlosen Gesang VI. Bezeichnung für Kennmelodien zur Charakterisierung der Kirchentönen VII. Tonhöhe — I. melody, (harmonious) song, the act of singing II. euphony, consonance, harmony III. music IV. sound, sonority V. term that designates a melismatic, or textless chant VI. term that designates characteristic melodies that define modes VII. pitch

I Melodie, (wohlklingender) Gesang, Singen — melody, (harmonious) song, the act of singing

A Definition

[s.IX] AURELIAN. 5, 6: Eufonia est suavitas vocis, haec et melos a suavitate vocis et melle dicta est, unde et **melodia** dicitur. [s.XI] COMM. Guid. 90 p. 107: Musica difinitur esse motus vocum ... Huic sunt duae species, **melodia** scilicet, quae modulatio vel harmonia vel cantus dicitur, et consonantia, quae symphonia dicitur. VOCAB. MUS. p. 139: **Melodia**: dulce cantum vel suavitas vocis. [s.XV] IAC. THEAT. 37: <Magister> Et **melodia** quid est? Discipulus: Id est cantus. FR. GAFUR. op. 5, 2: **melodia** quasi dulcis cantus (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 1). FR. GAFUR. theor. 2, 3, 8: **Melodiam** autem Baccheus remissionem et intentionem esse per sonos concinnos factam.

B Gebrauch — usage

1 unspezifisch — unspecific

[s.V] MART. CAP. 9, 905 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 905/344, 22-2). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 14a-c (sim. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 240c-242d. cf. REG. PRUM. 14, 7). al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 915/350, 20-1. al. IOH. SCOT. annot. 500, 2 (sim. REMIG. AUT. 500, 1). REMIG. AUT. 500, 17. al. AURELIAN. 10, 13: Haec autem **melodia**, quae fit in ,-on' in ultima sillaba huius offertorii. AURELIAN. 15, 13: cum memoriter a cantoribus cantilenarum didicisset **melodias** (sim. AURELIAN. 15, 13 p. 151). al. SCOL. ENCH. 1, 382: quae pro exornatione **melodiae** ... dicenda sunt. NOTK. BALB. p. 69: M mediocriter **melodiam** moderari mendicando memorat (inde FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). HUCBALD. 15. al. COMM. BR. 320: psalmi vel alia quaelibet **melodia**. REG. PRUM. 4, 8: blandam atque convenientem ... **melodiae** suavitatem. REG. PRUM. 14, 7: prosmelodos dicitur, id est ad **melodiam** adiuncta vel addita (inde ANON. Bernh. 2, 23. ENGELB. ADM. 1, 11, 3. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 10).

INCH. UCHUB. 71: His (sc. quatuor sonis) rerum pius conditor velut suis coloribus **melodiae** pulchritudinem pinxit. [s.XI] HEINR. AUG. 65. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 6. al. ARIBO 9 p. 37: quatuor tetrachorda ... omnem **melodiam** possidentia. al. COMM. Guid. 75 p. 170. COMPIL. Casin. 1, 22 p. 400. (?) ANON. Prag. 231. VERS. Quisquis velis 1. FRUT. brev. pr. p. 27. ANON. Wolf p. 204: Quemadmodum igitur in syllabis aliae producuntur, aliae corripuntur, ita et in **melodiis** aliae cursim, aliae morose ... promendae sunt (inde COMPIL. Lips. p. 132). ANON. Wolf p. 216: gravissimum **melodiae** descensum (inde QUAEST. MUS. 1, 7 p. 17). QUAEST. MUS. 1, 11 p. 21. al. IOH. COTT. mus. 5, 4: Moderni ... viderunt notas illas ad **melodiam** quamlibet exprimendam non sufficere (inde HIER. MOR. 10 p. 46, 5. HUGO SPECHTSH. comm. p. 36. CONR. ZAB. tract. BB 3). IOH. COTT. mus. 8, 1: novem omnino sunt modi, quibus **melodia** contextitur: unisonus, semitonium ... tonus cum diapente (sim. HIER. MOR. 14 p. 58, 28. PS.-THOMAS AQU. I 67. GOB. PERS. p. 184a cf. Hermann. Cod.). al. [s.XII] TON. Vatic. 12, 3 p. 196: Ut ... ad inpectionem cuiuslibet **melodie** sine dubitatione psalmum adaptare queas. [s.XIII] INST. PATR. 6: Tres ordines **melodie** in tribus distinctionibus temporum habeamus, verbi gratia in praecipuis sollempnitatibus, ... in dominicis diebus et in minoribus festivitatibus sive nataliciis sanctorum. INST. PATR. 22: Omnem igitur cantum sive psalmodiam ... semper cum facultate vocum et rotunde, suavi **melodia** peragamus. al. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. IOH. AEGID. 4, 34. al. LAMBERTUS p. 254a: claves vocantur, quia sicut per clavem reseratur sera, ita per has litteras reseratur musice **melodia** (inde TRAD. Lamb. 2, 2a, 6. sim. QUAT. PRINC. 2, 4-5. QUAT. PRINC. 3, 1. ANON. Carthus. pract. 3, 15. TRAD. Holl. II 43 p. 7 (p. 418b). LAD. ZALK. A 23. SZYDLOV. 2 p. 12). LAMBERTUS p. 258a: falsa musica quandoque necessaria est, etiam et, ut omnis consonantia seu **melodia** in quolibet signo perficiatur (inde TRAD. Lamb. 3, 4b, 6. TRAD. Garl. plan. IV 117. TRAD. Franc. I p. 28). al. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 15 (sim. IOH. MUR. comp. 6, 4). al. HIER. MOR. 10 p. 46, 5. al. ANON. Hailspr. pr. p. 66. TRAD. Franc. I p. 32: ad bonitatem discantus quatuor requiruntur: ... Secundo requiritur cantuum pulchritudo. Tercio requiritur in ipsorum prolationem bona **melodia**. ANON. Couss. IV p. 82, 27: plura alia volumina reperiuntur secundum diversitates ordinationum cantus et **melodiae**. VERS. Postquam pro 62. IOH. GROCH. 53: Eius (sc. semitonii) autem proprietas est, cum tono omnem cantum et omnem concordantiam aliam mensurare et **melodiam** in cantu facere (inde GUIDO DION. 1, 1, 205). PS.-MUR. summa 1031. ENGELB. ADM. 4, 24, 9. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 58. MARCH. pom. 1, 4. GUIDO DION. 1, 2, 83. al. IOH. MUR. comp. 6, 4 (sim. ADAM FULD. 1, 2. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 4, 6). IAC. LEOD. spec. 1, 15, 3. al. QUAT. PRINC. 1, 13. IOH. BOEN ars 2, 18, 15: semitonium minus et comma duo essent principia omnis **melodie** cantus dyatonici. al. PS.-THEODON. append. 1 p. 52. IOH. VETUL. 3, 2: id, quod agitur in tempore, videlicet harmonia cantus et vocum **melodia**, quae per tempus mensuratur. al. COMM. Boeth. II p. 180, 19: sepius est dictum ex sono consonantiam et omnes musicas **melodias** procedere. al. COMPIL. Ticin. A 68. al. ANON. Kellner 1, 6: Musica sic diffinitur: Est sciencia docens formare **melodias** secundum debitam exigenciam toni vel euphonie. [s.XV] IOH. OLOM. pr. p. 1: sub musica cantus quilibet continetur et **melodia**. IOH. CICON. mus. 1, 66 p. 220, 1: Armonia est dulcis **melodia** vel dulcis cantilena. IOH. CICON. mus. 2, 28 p. 296, 7: in **melodiis** sequentiarum. IAC. THEAT. 34: per septem licteras constat omnis **melodia**, que per vocem humanam efficitur. al. GOB. PERS. p. 180b: aliorum cantuum **melodias** usurpantes. UGOL. URB. 1, 2, 13. al. GEORG. ANS. 2, 33. al. THOM. BAD.

p. 88. EG. CARL. rit. 135. PETR. TALH. p. 2. *al.* TRAD. Holl. I p. 165: ob dulcis cantus **melodiam** fiendam ultra has adhuc ·b· molle sive rotundum adinvenerunt. TRAD. Holl. I p. 170: Cantus autem mollis sive dulcis eo, quod suavem efficit **melodiam** (*sim.* TRAD. Holl. III 2 p. 20. TRAD. Holl. VI 34, 6. SZYDLOV. 3 p. 16). IOH. LEGR. rit. 1, 2, 12, 32. *al.* TRAD. Holl. V 3b, 17. CONR. ZAB. tract. PP 9. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 414b. IOH. TINCT. eff. 10, 6. *al.* IOH. TINCT. pr. 3, 3, 10. *al.* CONR. ZAB. chor. 5, 7: mundialium carminum **melodias**. *al.* FR. GAFUR. extr. 1, 5, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 1. *al.* NICOL. BURT. 1, 14, 84. IOH. TINCT. inv. p. 38. *al.* BONAV. BRIX. 3, 6. ADAM FULD. 2, 2: Cantus autem, quem Graeci odam, nos aliquando laudem vocamus, est **melodia** ex sono, tono et modo per vocem vivam prolata. LAD. ZALK. A 13. *al.* GUILL. POD. 1, 10: quandoque sonum pro voce atque armoniam pro **melodia** et econtra multi accipiant. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 1: **melodia** ex vocibus constat et intervallis atque temporibus. *al.* MICH. KEINSP. 6, 90. ERASM. HOR. p. 86a. CONTR. Cum notum 2 p. 298: non in clamore nec in tumultu cantus fit placibilis, sed in suavi et dulci **melodia**. CONTR. Septem s. cons. 63 p. 148 (p. 466b).

2 *die antiken Tongeschlechter betreffend — with respect to the ancient genera*

[*s.IV*] MACROB. 2, 4, 13: cum sint **melodiae** musicae tria genera, enarmonium, diatonum et chromaticum (*inde* IOH. COTT. mus. 4, 10. MUS. MAN. 20, 5). [*s.IX*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 1. [*s.X*] INTERV. Quid sit tonus 5: **Melodia** <diatonica> dicitur, quae et antiquior, quamvis subasperior, quando consonantia ex duobus tonis et semitonio vel semitonio et duobus tonis completur. [*s.XIII*] PS.-THOMAS AQU. I 62. ENGELB. ADM. 4, 3, 23. *al.* [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 2, 77. [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 77: enarmonici generis **melodias**. *al.* NICOL. BURT. 1, 16, 94.

3 *die instrumentale Ausführung betreffend — with respect to instrumental performance*

[*s.IV*] MART. CAP. 9, 910: omnium **melodias** ... organorum. [*s.VI*] CASSIOD. inst. 2, 5, 3: tinnitus cytharae, tympana, organi **melodia**, cymbalorum sonus. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 936/360, 9. (?) [*s.XI*] ARIBO 15 p. 47. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 49: Harmonia est rythmica et canora **melodia** ex pulsu et percussione nervorum et tinnitu metallorum generata. *al.* HIER. MOR. 11 p. 48, 8: in instrumentis organicis ... dulcedinem organicae **melodiae**. (?) ENGELB. ADM. 1, 3, 4: Melodicus modus est lyratorum et fistulorum, qui similiter ex usu solo **melodias** tonales in lyris et fistulis et aliis instrumentis musicis confingunt et componunt. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 23, 2. [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 77: doctus cithareda ... enarmonici generis **melodias** his componet. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 45: audiverim illum supremam partem et hunc tenorem plurium cantilenarum ... huiusmodi viola consonantes, ut in ulla nunquam **melodia** me profecto magis oblectaverim. *al.* FIST. Cuprum pur. 17a p. 57. (?)

4 *die melodische Bewegung bzw. den Melodieverlauf betreffend — with respect to melodic movement, or to melodic progression*

[*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 119/35, 3-4. AURELIAN. 16, 9: Secunda in responsorium versibus est varietas, quando **melodia** in diversam inflectitur partem (*sim.* AURELIAN. 16, 9 p. 153). AURELIAN. 16, 10: in nonadecima syllaba versus responsorii longiusculam **melodie** habet inflexionem. *al.* ALIA MUS. 32 p. 122. COMM. BR. 75. [*s.X*] ORG. Selest. p. 68, 9. PS.-ODO mus. p. 270a. [*s.XI*] ARIBO 54 p. 68: sic **melodiarum** neumae plurimas habent divisiones (*inde* COMM. Guid. 81 p. 154). COMM. Guid. 17 p. 165. TON. Aug. p. 111a. *al.* COMPIL. Casin. 2, 41 p. 400. (?) ANON. Prag. 215.

QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23. *al.* IOH. COTT. mus. 10, 29: systema coniunctum ornatum indicat, quotiens in finali decens **melodiae** pausatio fit (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 35, 15. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 77. TRAD. Holl. I p. 176. LAD. ZALK. B 6). IOH. COTT. mus. 19, 20: Verumtamen diatessaron multo dulciorem **melodiam** facit ..., si interdum ter vel quater vel eo amplius varie repercutiatur. [*s.XIII*] INST. PATR. 15: Si vero convenerint in unum accentus et **melodia**, communiter deponantur; sin autem iuxta **melodiam** toni cantus sive psalmi terminentur. LAMBERTUS p. 266b. ANON. Ratisb. 3, 15. HIER. MOR. 21 p. 160, 5: si **melodia** et virtus cantus in superioribus notis plus se tenuerit quam in inferioribus. *al.* PS.-MUR. summa 953. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 3, 204-207. COMM. Boeth. II p. 40, 9. [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 9, 2. (?) UGOL. URB. 3, 11-2, 8. *al.* GEORG. ANS. 2, 12. PS.-GUIDO corr. 46: aliud gradale, scilicet „Benedicta et venerabilis“ eiusdem **melodie**. PETR. BETSCHK p. 538, 14: Cum notatus fuerit tenor, debet cantari semel, bis vel ter, ut bene percipiatur ipsius **melodia** vel sonus, utrum bene sonat an non. IOH. KECK pr. p. 320a. ANON. Carthus. nat. 5, 36. *al.* TRAD. Holl. II 30 p. 43 (p. 431b). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 66. IOH. TINCT. eff. 17, 9. CONR. ZAB. chor. 6, 54: incept (*sc. celebrans*) „Gloria in excelsis“ sine ulla correspondentia suae **melodiae** ad praecedentem ipsius „Kyrie“. *al.* COMPOS. Natura 4, 8. *al.* COMPOS. Cum igitur 2, 7. *al.* BONAV. BRIX. 16, 38. ADAM FULD. 4, 7. LAD. ZALK. B 43. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 4: Minimam figuram certis anfractibus diminutam ad elegantiorum ornatamque **melodiam**. MICH. KEINSP. ton. 39. *al.* CONTR. Et primo II 43 p. 144 (p. 465a): Et discantus non volt semper habere proximas concordancias, sed volt habere secundum **melodiam** verborum (*sim.* CONTR. Et primo II 37 p. 143 (p. 464b)).

5 *die Kirchentonarten betreffend — with respect to modes*

[*s.IX*] AURELIAN. 11, 11 p. 142. (?) MUS. ENCH. 12, 23: videbisque eandem **melodiae** formam in transpositione sua manere non posse, sed per epogdoi vel semitonii distantiam modum unumquemque in alium transmutari (*inde* INCH. UCHUB. 458). INCH. UCHUB. 196: **melodiae** III^{or} tonorum principium. *al.* COMM. BR. 22: in octo tonos ... **melodiam** dividimus. *al.* ALIA MUS. 47 p. 127: Omnis enim **melodia** secundi toni *eqs.* [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 2, 51: Dorius habet **melodiam** a mese et descendit ad lycanos ypaton, ascendit vero ad paranete diezeumenon habens finalem in lycanos ypaton in gravibus, in acutis in mese (*sim.* COMPIL. Paris. II p. 76). *eqs.* BERNO prol. 9, 5: Omnis ergo protii et subiugalis eius, idest primi ac secundi toni, **melodia** lycanos ypaton auctoritate regitur ac finitur (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 7). BERNO ton. p. 102b. HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a). *al.* WILLEH. HIRS. 6 (c. 5), 11: Omnes differentiae ad primum, quartum, sextum tonum pertinentis **melodiae**. WILLEH. HIRS. 35 (c. 34), 1: autenticus tetrardus et subiugalis eius per eandem speciem diatessaron **melodiam** suam componunt. *al.* ARIBO 73 p. 72. *al.* COMM. Guid. 91 p. 107: **melodia** alia protus, alia deuterus, alia tritus, alia tetrardus, quorum singuli per authentum et plagalem subdividuntur. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 58b: Tetrachordum finalium est **melodiae** exitus. TON. Aug. p. 83. *al.* ANON. Wolf p. 194: secundum (*sc. tetrachordum*) finalium, quia omnis **melodia** regulariter in eo finitur. QUAEST. MUS. 1, 10 p. 20. *al.* IOH. COTT. mus. 12, 42: uni videlicet **melodiae** cursum duorum tonorum tribuentes (*inde* CONR. ZAB. tract. BE 1). *al.* [*s.XII*] TON. Gratianop. p. 47. [*s.XIII*] INST. PATR. 14: Omnis enim tonorum depositio ... non est secundum accentum verbi, sed secundum musicalem **melodiam** toni facienda ... in depositione fere omnium tonorum musica in finalibus versuum per **melodiam** subprimit sillabas, et accentus sophisticat, et hoc

maxime in psalmodia. HIER. MOR. 23 p. 169, 5: Non igitur solum unus cantus, sed duo ... totam **melodiam** uniuscuiusque toni naturaliter constituunt. HIER. MOR. 23 p. 169, 14: Primi igitur toni in ·D· gravi terminati **melodiam**, quae inclusis licentialibus extendit se a ·C· in ·e· acutum, duo cantus naturaliter perficiunt, scilicet naturalis primus et $\sharp$ duralis secundus. *eqs. al.* ENGELB. ADM. 1, 7, 6. *al.* GUIDO DION. 1, 4, 383: **melodia** toni tertii vel frigista. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1: **Melodia** autem, quae modulatio, harmonia vel cantus dicitur, distinguitur in protum, deuterum, tritum et tetrardum, et harum **melodiarum** quaelibet in authenticam dividitur et plagalem. *al.* SUMM. GUID. ton. 52: Si quis singulorum cupit tonorum / scire **melodiam**, hanc attendat normam (*cum melodia*) (*sim.* TRAD. Holl. III 8 p. 59. ADAM FULD. 2, 14. LAD. ZALK. B 14). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 42 p. 314, 12: Omnis vox inheret voci per tropicam vim, id est per **melodiam** troporum autenticorum vel plagalium. UGOL. URB. 3, pr. 1, 25: Est autem mixolidista **melodia** vel cantilena septimi toni. *eqs. al.* PS.-GUIDO corr. 47-49. IOH. KECK pr. p. 320a: **melodia** secundum diversos musicae tonos inducit ad diversos mores. TON. Subl. p. 54, 8. TRAD. Holl. I p. 174. IOH. TINCT. nat. 1, 20-25. ADAM FULD. 2, 13: Tonus est discretio vel cognitio principii et finis, ascensus ac descensus cuiuslibet **melodiae** regularis. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. SZYDLOV. 13 p. 60. *al.*

6 die Psalmodie betreffend — with respect to psalmody [s.IX-X] COMM. BR. 348: de psalmodum **melodiis**. *al.* REG. PRUM. 1, 2: chorus psallentium psalmodum **melodiam** confusus resonaret vocibus propter dissonantiam toni. [s.XI] HERMANN. mus. p. 49 (p. 141a): per consuetam „saeculorum amen“ **melodiam** inceptis et propria diffinitione terminaveris. TON. Aug. p. 97b: Primus tonus quinque habet differentias, quarum prima hac insignitur sui „saeculorum amen“ **melodia**: (*sequitur exemplum*). TON. Aug. p. 109b: Huius autem „saeculorum amen“ **melodie** he subscribuntur antiphone. TON. Aug. p. 113a: Tertia tertii (*sc. toni*) differentia hac suum „saeculorum amen“ inflectitur **melodia**: (*sequitur exemplum*). *al.* FRUT. brev. 13 p. 100: Primi toni **melodiam** psalles in directum (*cum melodia*) (*sim.* THEOG. METT. 31, interp. 1a (p. 192b). TON. Seligenst. p. 108. TON. Vatic. 12, 3 p. 197. AMERUS 9, 2. ANON. Ratisb. 8, 1, 11. ANON. Claudifor. 4, 2, 13. TON. Subl. p. 55, 4. TRAD. Holl. II 59 p. 47 (p. 432b). TRAD. Holl. III 9 p. 62. BONAV. BRX. 18, 18. LAD. ZALK. B 17. SZYDLOV. 13 p. 51). [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 123: subiungit autor **melodiam** psalmodum. HUGO SPECHTSH. comm. p. 128: **melodia** psalmodum in fine secundum varias differentias variatur. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 87: iuxta octo tonos octo sunt modi sive **melodiae** incipiendi psalmum secundum suum tonum, quae nec in principio nec in medio, sed ex parte finis solummodo secundum tonorum differentias variantur (*inde* GOB. PERS. p. 196a). [s.XV] IAC. TWING. p. 138, 24. *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 22: de **melodia** antiqua versuum primi toni. ANON. Claudifor. 4, 3, 9: **Melodia** psalmodum in introitibus. *eqs.* ANON. Claudifor. 4, 4, 14: Psalmus autem introituum tertii toni incipitur in ·g· finali, sic videlicet ut re fa secundum **melodiam** „Magnificat“. *al.* UGOL. URB. 1, 64, 11. *al.* THOM. BAD. p. 86. TON. Subl. p. 55, 3: secundum quem (*sc. tropum*) **melodia** psalmodiae regulatur: Primi toni **melodia** ... psallat in directo (*cum melodia*). ANON. Carthus. nat. 8, 37. *al.* TRAD. Holl. I p. 182. *al.* TRAD. Holl. II 78 p. 54 (p. 435a): Sequitur nunc forma sive **melodia**, secundum quam omnes versus responsoriorum primi toni in cantu Gregoriano formantur (*sim.* LAD. ZALK. B 24). *eqs.* TRAD. Holl. II 87 p. 56 (p. 436a): ponenda est forma seu **melodia** super psalmos officiorum, secundum quam omnes psalmi seu versus introitum iubilantur (*sim.* LAD. ZALK.

B 25). *eqs. al.* LAD. ZALK. B 27: psalmodum minorum **melodia** ibidem ponit suum principium regulare tali forma, ut hic sequitur: „Dixit Dominus Domino meo.“ LAD. ZALK. B 34: forma sive **melodia** super psalmos maiores sive cantica, qui psalmi tali **melodia** intonantur, ut sequitur: „Magnificat anima mea Dominum.“ *eqs. al.*

7 die Mehrstimmigkeit betreffend — with respect to polyphony

a allgemein — general

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271a: si vir cum puero eandem **melodiam** simili ... voce pronuntient. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2303: Poliphonia ... nihil aliud est quam modus canendi a pluribus diversam observantibus **melodiam**. IAC. LEOD. spec. 6, 42, 9. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: distanciam superioris **melodie**, hoc est discantus, ab inferiori **melodia**, hoc est a tenore. NICOL. BURT. 2, 3, 30: organum sive supranus ... imitatur tenorem in ascensu et descensu non eodem momento, sed post unam aut duas notulas vel plures incipit in eadem voce eandem **melodiam** organizando. CONTR. Consonantiae p. 409a.

b für einen mehrstimmigen Satz — for a polyphonic composition

[s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 66, 15. ANON. Couss. IV p. 50, 7. *al.* PS.-MUR. summa 2314: Organica diaphonia est **melodia** duorum vel plurium canentium. *al.* WALT. ODINGT. pr. 4. *al.* [s.XIV] PETR. PALM. p. 507: Discantus est aliquorum diversorum cantuum ... dulcis **melodia**. [s.XV] UGOL. URB. 1, 3, 4. GEORG. ANS. 3, 259. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 4, 2: quid sit vocum admixtio sive contrapunctum quotque sint perfectae consonantiae ad inchoandum **melodias** seu finiendum. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59 - 7, 2, 3 p. 66. (?) IOH. TINCT. contr. 1, 8, 7. (?) IOH. TINCT. inv. p. 45: Brugis audiverim illum supremam partem et hunc tenorem plurium cantilenarum tam perite tamque venuste huiusmodi viola consonantes, ut in ulla nunquam **melodia** me profecto magis oblectaverim. CONTR. Ad sc. artem p. 68a. CONTR. Et primo II 39-41 p. 144 (p. 464b-465a). (?) CONTR. Inprimis 5, 27.

c für eine Kontrapunktstimme — for a contrapuntal voice [s.XV] UGOL. URB. 2, 1, 3: de ipsa melodiata musica intendimus pertractare. Erit tamen eius **melodia** simplex, non pluribus proportionata sonis, sed unicae voci vox unica respondebit. UGOL. URB. 2, 4, 2: Musica (*ed.*: Musicae) melodiata sive contrapunctus musicam sine **melodia** sive cantum planum praesupponit. COMPOS. Capiendum pr. 4: sortisare est alicum cantum diversis **melodiis** inprovisare ornare.

II Wohlklang, Konsonanz, Harmonie — euphony, consonance, harmony

A Definition

[s.XV] IOH. TINCT. diff. 155: **Melodia** idem est quod armonia (*cf.* IOH. Tinct. diff. 1: Armonia est amenitas quedam ex convenienti sono causata).

B Gebrauch — usage

1 mit Bezug auf die Sphärenharmonie — with respect to the harmony of the spheres

[s.III] CENS. 13, 1: septemque stellas inter caelum et terram vagas ... sonitusque varios reddere pro sua quasque altitudine ita concordet, ut dulcissimam quidem concinant **melodiam**. [s.V] MART. CAP. 1, 27 (*ad loc.*: REMIG. AUT. 19, 13). [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 4: musica mundana ... in suo silenti velocique cursu revolutis caelorum corporibus quam resonantem generat **melodiam**. GEORG. ANS. 1, 167: omnium ... orbium **melodiam**, omnem penitus harmoniam exsuperans (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 50). ANON. Couss. XII 1, 16: ratione confractionis corporum celestium consurgat maxima **melodia** (*sim.* ADAM FULD. 1, 7). FR. GAFUR. op. 1, 2 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 21). NICOL. BURT. 1, 3, 22.

2 *allgemein — general*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 197/54, 11-2. (?) [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 2. *al.* [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4 app. crit.: **melodia** corporis humani (*inde* PETR. TALH. p. 5. ADAM FULD. 1, 2. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 4, 6). QUAT. PRINC. 3, 29. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 2, 13. (?) ANON. Carthus. theor. 1, 7: musica dici potest euphonia sive quedam sonorum **melodia** ad laudem Dei augmentandam ordinata. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: fabricat (*sc. sistrum*) voces simphonias dulcissime **melodie**. *al.* NICOL. BURT. 1, 2, 5 (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 54). GUILL. POD. 1, 10: quandoque sonum pro voce atque armoniam pro **melodia** et econtra multi accipiant.

3 *mit Bezug auf Intervalle — with respect to intervals*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 275b: una vel duae vel plures musicae syllabae tonum, diatessaron, diapente iungunt; quarum dum et **melodiam** (*mss.*; *ed.*: melodium) sentimus et mensuram intelligentes miramur. [s.XII] ANON. La Fage I 5, 6: Diatesseron reddit dulcem **melodiam**, diapente dulciorem, diapason dulcissimam et quandam identitatem vocum. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185: Unde diapente et diatessaron concordant, quia faciunt **melodiam** aliquam. Et discordant, quia non sunt in perfecta proportionem. MUS. MAN. 36, 10: prae ceteris consonantiis dulciorem facit dyapason **melodyam**. MUS. MAN. 50, 24: quartam sub finali dyatessaronico saltu corripit, quae cum quinta supra finalem dyapasonicam reddit **melodiam**. LAMBERTUS p. 260a: Concordantia vero dicitur esse, quando due voces in eodem tempore compatiuntur ita, quod una cum alia secundum auditum suavem reddat **melodiam** (*inde* TRAD. Holl. VI 17, 2). ANON. Couss. IV p. 67, 3: diapason dicitur prima et est **melodia** maxima ... Diapente dicitur secunda et est **melodia** propior post diapason. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 93: Consonantia namque est, quando duo soni vel plures simul uniti et in uno tempore a diversis prolati vel simul ab uno et eodem pulsati unam perfectam efficiunt **melodiam**. *al.* IOH. MUR. not. 1, 3, 4. IOH. MUR. spec. 2, 113. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 110, 8. *al.* IOH. BOEN ars 2, 17, 16: bonam **melodiam** invenerunt (*sc. homines*), quam postea dyapente dicebant. COMM. Boeth. II p. 352, 30. [s.XV] UGOL. URB. 1, 28, 5. *al.* ANON. Carthus. theor. 2, tit. - 2, 17. ANON. Couss. XII 1, 18. *al.* BART. RAM. 3, 2, 3 p. 97: bisdiapason resonat **melodiam**. ADAM FULD. 4, 3: rationalis (*sc. proportio*) est, quae facit consonantiam ... irrationalis est proportio sine **melodia**. *al.* SZYDLOV. 1 p. 11. CONTR. Et primo I 3 p. 137 (p. 462a). CONTR. Not. quod novem 6: Et istae quinque praescriptae species perfectae consonantiae dicuntur, quia perfectiores in **melodia** sunt. Et aliae quattuor species imperfectae consonantiae dicuntur, quia imperfectiores in **melodia** sunt quasi mediam **melodiam** consonantiarum perfectarum habentes. MON. Si vis metiri I p. 9, 42: et habebis diapente symphoniam et unam diapason **melodiam** (*sim.* MON. Si vis metiri II p. 9, 40).

4 *mit Bezug auf die Mehrstimmigkeit — with respect to polyphony*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 6 p. 282, 31: omnia cantuum genera superat et excludit (*sc. organum speciale sive duplex*) delicata dulcedine **melodiae**. *al.* DISC. Quicumque III 4 p. 262: Sciat igitur, qui quintat, quod sola quinta non sufficit ad quintandum vel ad cantuum armoniam. Immo vox duplex debet saepius interponi ad hoc, ut **melodia** dulcior videatur. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 2, 3: Cum enim in hoc cantu (*sc. mensurato*) voces simul ad hoc proferantur, ut ex illis aliqua nascatur **melodia**, requiritur, ut inter illas observetur temporis unitas. IAC. LEOD. spec. 7, 5, 19: ex discantu proveniens et consurgens **melodia** auriumque recreatio. QUAT. PRINC.

4, 2, 41: unus in discantu expertus habens (*cf. Aluas, Quattuor principalia*: hominis) vocis habilitatem potest cum aliis habentibus habilitatem canendi magnam facere **melodiam**. *al.* NICOL. SEN. p. 11. (?) [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61. FR. GAFUR. pract. 3, 2. COMPIL. Salisb. 34: contrapunctus dicitur, quia generatio est specialis **melodiae** (*sim.* CONTR. Et primo I 30 p. 141 (p. 464a)). CONTR. Prima regula 7: per quem motum contrarium consonanter datum specialis **melodia** generatur et auri complacencia. CONTR. Not. quod novem 42-43. *al.* CONTR. Prima regula 27: Unde medius chorus seu contratenor pro repletionem sonorum seu vocum cantus, etiam pro speciali **melodia** <fit>, quia, quanto plures chori sunt prolati seu insimul cantati, <tanto> melodiosior cantus est.

III *Musik — music*

[s.V] MART. CAP. 9, 910. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 11, 8. REG. PRUM. 3, 13: In quibus octo tonis non solum omnis armonia spiritalis **melodiae**, verum etiam omnis naturalis cantilena continetur. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 265a: Accidit praeterea, ut, cum suavitatem **melodiae**, quae in terris agitur, congaudentes miramur, ad illam harmoniam coelestis patriae audiendam ardentius festinemus, quae tanto est ista suavior. ANON. Gerbert 6: Que enim in arithmetica dicitur sesquitercia, diatesseron vocatur in musica; que numeris sesquialtera, diapente appellatur in **melodia**. [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 14: in omnibus, quae sunt, coelestibus videlicet elementalibus et mixtis, relucet pulcherrima **melodia** secundum consonantias et dissonantias musicales divinitus ordinatas. IOH. AEGID. 2, 17: Asclepiades quoque philosophus freneticum quemdam pristinae restituit sanitati ... per symphoniam **melodiam**. *al.* [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 28, 18. [s.XV] ADAM FULD. 1, 6. GUILL. POD. 1, 2.

IV *Klang — sound, sonority*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 19/9, 24: Fidis enim tensa intellegibilem vocem profert ita, ut aliquod nomen usurpet sibi. Laxa enim **melodiam** cum informitate sonus emittit. [s.XI] ARIBO 7 p. 37: Quaedam concava saxa in mari sunt prominentia, in quibus collisio procellarum dulcisonam imitatur **melodiam**. [s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 66, 33: In ipso autem (*sc. sazo concavo*) erant quaedam foramina, per quae ventus et aqua ibant et revertebantur, indeque fiebant **melodie**, de quibus (*ms.*; *ed.*: melodae, quibus) nostra musica primo dicitur reperiri.

V *Bezeichnung für einen melismatischen bzw. textlosen Gesang — term that designates a melismatic, or textless chant*

A *für Intonationsformeln — with reference to intonation formulas*

[s.IX] AURELIAN. 19, 6: autenti proti cudere **melodiam**, quam in sua retinet litteratura, cum subnixa cognatione ceterorum decrevi tonorum. AURELIAN. 19, 67: Autenti tetrardi **melodia** cum ipsius litteratura: NOIOEANE. *al.* HUCBALD. 30: **melodia** autenti proti ...: NoNeNoo (*cum melodia*). *al.* ALIA MUS. 26 p. 116: **melodiam** primi tropi, quae est NO-NANOEANE. ALIA MUS. 27 p. 117: **melodia** secundi tropi, quae est NOEAGIS. *al.* [s.XI] ODOR. SEN. p. 156: Autentus protus, id est auctoritate primus, qui et dorijs. ... **Melodia** eius: Noenoneane (*cum melodia*) ... Agnitio eius: „Primum quaerite regnum Dei“ (*cum melodia*). *eqs.*

B *für das Schlußmelisma des Alleluia (Sequenz) — with reference to the melisma associated with Alleluia (sequence)*

[s.XI] FRUT. ton. p. 127: **Melodiae**, que dicuntur sequentiae. FRUT. ton. p. 182: **melodia**, quae dicitur „Laudes salvatori“. *al.* [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 8: In alleluya et versibus, quos Ambrosiani **melodiae** ascribebant, suaviter videtur divino iubilo gaudere. FR. GAFUR. pract. 1, 15: Solent quoque

cantores ecclesiastici in canticis, ut sunt alleluya et versus, ac in eo genere plurima circa unam eandemque vocalem continuato et perenni transitu modulari. Id Ambrosiani comuni nomine **melodiam** appellant.

C *allgemein — general*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 53 p. 332, 4: De voce diastematike. Remigius: Diastematike autem, id est vox suspensus (?), que non in multis sillabis, sed in modulationibus cantilenarum tarde et suspense protrahitur, vim prosaicorum cantus tenet, et que **melodia**, id est vox sine verbis, dicitur. (?)

VI *Bezeichnung für Kennmelodien zur Charakterisierung der Kirchentonarten — term that designates characteristic melodies that define modes*

[s.XI] COMM. Guid. 18 p. 141. [s.XII] TON. Vatic. 12, 3 p. 192: Ad indicium eius (*sc. primi toni autentici*) hec **melodia** ponitur: „Primum querite regnum Dei“. *eqs.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 380, 9. *al.* TRAD. Holl. II 99 p. 91 (p. 447a): **melodia** sive iubilis eius (*sc. quinti toni*) tali forma iubilatur. *al.* LAD. ZALK. B 16: videndum est, quis sit iubilis sive **melodia** uniuscuiusque toni autentici et plagalis ... Prothi enim autentici iubilis tali **melodia** melodiatur, quae sequitur etc.: „Primum quaerite regnum Dei.“

VII *Tonhöhe — pitch*

[s.XIII] HIER. MOR. 12 p. 49, 20: Dicitur autem vox illa vim suam obtinere in mutatione, quae sumit **melodiam** suae praecedentis. [s.XV] ANON. Claudifor. 6, 3, 5: omnis forma vel species vocis aut est simplex aut est composita. Si simplex, hoc est dupliciter: aut est in eadem **melodia**, ut superioris inferiori, aut est in diversa continua immediata; si primo modo, sic est unisonus, si secundo modo, sic est tonus.

melodia harmoniarum (*wohlklingende, geordnete*) *mehrstimmige Klangfolge — (harmonious, well structured) polyphonic progression*

[s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 1, 11: Tam ergo humanitati est **harmoniarum melodia** coniuncta, quod qualem quandam, id est bene dispositum hominem ad morem facit. UGOL. URB. 3, pr. 1, 14: Immites nempe et immisericordes **harmoniarum melodiae** convertunt. UGOL. URB. 3, pr. 1, 24: Hae enim **harmoniarum** musicales **melodiae** in quibusdam determinatis numerorum proportionibus circa sonos vel tempora consistunt ... ipsarum melodiarum natura tantam videtur habere differentiam, ut audientes secundum eorum passiones et motus aliter et aliter disponantur. UGOL. URB. 3, pr. 1, 46: qui **harmoniarum melodiis** congaudent, his uti debent, quibus eorum deprimitur passionum excessus. UGOL. URB. 3, pr. 1, 58: post melodiatam musicam seu contrapunctum de musica mensurata, quae **harmoniarum melodiis** est referta quam plurimis, decrevimus pertractare. UGOL. URB. 3, 3-18, 4: Iste Gulielmus in musicis disciplinis fuit singularis et multa in ea arte optime composuit, cuius cantibus temporibus nostris usi sumus bene politeque compositis ac dulcissimis **harmoniarum melodiis** ornatis. UGOL. URB. 5, 42, 8.

melodia principalis *Hauptdifferenz einer Kirchentonart für das „Saeculorum Amen“ — principal difference of a mode for the ‘saeculorum amen’*

[s.XI] TON. Aug. p. 87: He igitur (*sc. antiphonae*), cum evidenter non nisi primo assignande tono, nulli autem eius differentiarum regulariter possint subponi, sine controversia **melodie** ascribentur **principali**. TON. Aug. p. 123b: **Principali** autem quinti (*sc. toni*) huius **melodie** he addicuntur antiphone incipientes a finali. TON. Aug. p. 134b: He (*sc. antiphonae*), quamvis eodem, quo priores, gradu non conscendant, cum in finali tamen incipientes, quarto (*sc. tono*) ascribende sint, non subiugali, sed autentico, huic differentie, non **principali melodie** subiunguntur, quia intenso tono, semiditono,

quo diatesseron peragunt, non simplici neuma, sed virga pede fulta intendunt. *al.*

melodia tonalis *Differenz („Saeculorum-Amen“-Formel) — difference (‘saeculorum amen’ formula)*

[s.XI] TON. Aug. p. 87: Huius modi igitur cantum alia quam suus principalis **tonali melodia** coloratum appellavere differentiam. *ibid.*: quasdam **tonales melodias** tonorum scilicet designativas neumas dico, quibus „saeculorum amen“ decantatur. TON. Aug. p. 89: **tonalis melodia**, qua nunc secundi toni unica gaudet differentia. TON. Aug. p. 90: cum **tonalibus** utrumque **melodiis**, id est neumis, quibus „saeculorum amen“ inflectitur. TON. Aug. p. 100b: Tertia primi (*sc. toni*) differentia hac insignitur **tonali melodia**: (*sequitur exemplum*). *eqs. al.*

melodia -ae f. vel **melodum** -i n. *Bezeichnung für eine zweiteilige (mehrstimmige) Kompositionsgattung — term for a (polyphonic) compositional genre, the form of which consists of two sections*

[s.XV] ANON. Mell. 15, 1: Item rundele sic cognoscuntur, quia habent tantum duas partes, scilicet primam et secundam ut **melodie**, et habent etiam unam clausulam in prima eius parte. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: Rundelus est cantus mensuralis solum per duplum vadens, in quo discantus cum dulci proporcione occurrit suo tenori, interdum tenorista silente et discantorista cantante aut e converso, aut quia contra se voces porrigit coequatas et rursus concordantes suo procedit quisque choro, aut est **melodum** habens duas partes, quarum una habet clausuram, alia vero caret prorsus clausura. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66: in **melodo**.

melodialis -e *melodisch — melodic*

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): si dorium, frigium, liidium, mixolidium vocavero, secundum quod quis ab illa vel illa gente magis amatus vel frequentatus est, non secundum **melodiale** habitum vocabula applicui. [s.XV] ADAM FULD. 2, 13: Tonus est discretio vel cognitio principii et finis, ascensus ac descensus cuiuslibet melodiae regularis; vel sic: tonus est regula docens finem perfectum regularium symphoniarum. Tonum autem non modalem, id est in modis captam, consonantiam symphoniae puto, sed **melodiale** aut formalem puto tonum.

melodiatus -a, -um *mehrstimmig (kontrapunktisch) gesetzt — composed in polyphony (in a contrapuntal style)*

[s.XV] UGOL. URB. 2, 11, 1: De ordine consonantiarum et dissonantiarum in proprietatibus ad invicem **melodiatis**, et primo de sola unica proprietate **melodiata**. Habitis proprietatum demonstrationibus circa consonantias et dissonantias, declarandum est qualiter inter ipsas proprietates habeant dictae consonantiae et dissonantiae ordinari in contrapuncto. UGOL. URB. 3, pr. 1, 6: Cumque practicae musicae partes plures sint, non **melodiata**, scilicet et **melodiata** simplex, ac ea, quae pluribus est melodiis ornata. v. musica melodiata

melodicus -a, -um 1. *musikalisch* 2. *wohlklingend* 3. *melodisch, die Melodie betreffend — 1. musical 2. euphonious 3. melodic, with respect to melody*

1 *musikalisch — musical*
[s.XIII] IOH. AEGID. pr. 10: secundum ipsum (*sc. Platonem*) absque arte **melodica** nulla perfecta scientia reperitur. IOH. AEGID. 1, 3: perpendens (*sc. Pythagoras*) ex bona industria in praedictorum sonitibus malleorum secretum aliquod artis **melodicae** latitare. IOH. AEGID. 5, 1: Nomina vocum in arte musica seu **melodica**.

2 wohlklingend — euphonious

[s.XIII] IOH. AEGID. 1, 3: Ex quorum (*sc. malleorum*) diversitate sonorum suavem et **melodicam** nactus seu adeptus concordiam. IOH. AEGID. 2, 12: cum per **melodicam** harmoniam ad dispositionem contrariam transit corpus, ut a tristitia vehementi ad laetitiam spiritus malus recedit. IOH. AEGID. 2, 38: **melodicus** cantus reddit (*sc. luscini*). IOH. AEGID. 2, 40: <de> appetitu piscium et specialiter delphinarum ad **melodicas** harmonias narrant mirabilia sapientes. IOH. AEGID. 17, 90. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: emergit **melodica** simfonia. FR. GAFUR. pract. 1, 1: exercitationem **melodicae** vocis. FR. GAFUR. pract. 3, 1: cum omnem potissime **melodicam** consyderationem vel multiplicitati vel superparticularitati ipsi ascripserint Pythagorici.

3 *melodisch, die Melodie betreffend* — *melodic, with respect to melody*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 3, 2: Sunt autem tres modi docendi et discendi musicam organicam, sive in vocibus humanis sive in instrumentalibus sonis, sicut dicit Boecius libro I^o capitulo XXXIII°, videlicet: metricus, **melodicus**, armonicus ... **Melodicus** modus est lyratorum et fistulorum, qui similiter ex usu solo melodias tonales in lyris et fistulis et aliis instrumentis musicis confingunt et componunt (*cf. Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 65, 75, 170*). ENGELB. ADM. 4, 5, 1.

melodima -atis *n.* *Wohlklang — euphony*

[s.IX] REMIG. AUT. 19, 13: Dicitur autem haec melodia et hoc **melodima** sub eodem sensu. [s.XIV] ARN. GILL. 79: tonos librate dividit in semitonia et semitonia in athomos indivisibiles garritat, ineffabili lascivit **melodimate**, quod magis putares angelicum quam humanum.

melodio -are 1. *gesanglich ausführen* 2. *singen* 3. *psalmisieren* — 1. *to perform in a melodic manner* 2. *to sing* 3. *to intone (psalm tones)*

1 *gesanglich ausführen — to perform in a melodic manner* [s.XIV] GEN. DISC. Postquam 6, 3: Mandragalia sunt verba applicata pluribus cantibus, quorum unus debet esse de puris longis, et hic appellatur tenor. Alter vel alii volunt esse de puris minimis, et unus specialiter vult ascendere ad duodecimam vel ad quintam decimam vocem et ire **melodiando**.

2 *singen — to sing* [s.XV] LAD. ZALK. B 16: Prothi enim autenti iubilus tali melodia **melodiatur**, quae sequitur etc.: „Primum quaerite regnum Dei“. (*v. melodia VI*)

3 *psalmisieren — to intone (psalm tones)* [s.XV] LAD. ZALK. B 18: secundum quasdam ecclesias psalmi maiores primi toni **melodiantur** tali melodia, quae tamen non videtur tantum regularis ut praecedens. LAD. ZALK. B 27: omnes psalmi minores sub 2° tono **melodiantur** more antiquorum necnon multarum modernarum ecclesiarum.

melodiosus -a, -um *,melodiös, wohlklingend — ‘melodious’, euphonious*

[s.XIV] PETR. PALM. p. 512: est species finalis (*sc. diapente*) et est super omnes audientibus delectabilis et **melodiosa**. [s.XV] IOH. TINCT. eff. 1, 8: „vox tua dulcis“, id est **melodiosa**. IOH. TINCT. not. pr. 6: plurimi inveniuntur **melodiosissimi** cantores. (!) IOH. TINCT. contr. 1, 6, 4: diapente ... estque concordantia **melodiosissima** tam notis mediis quam extremis iucundissime coaptabilis (*sim.* IOH. TINCT. contr. 1, 11, 5). CONTR. Contr. est ars 25: Numquam vel raro debet in tenore fieri saltus a voce in vocem interposito spacio 6, 7 aut 9 clavium sive vocum, quia tales saltus non sunt tam dulces ac **melodiosi** sicut ceteri saltus (*sim.* CONTR. Prima regula 25). CONTR. Not. quod novem 1: de contrapuncto plano, id

est de nota ad notam composito absque fractura, et de eius regulari compositione ac dulci et **melodiosa**. CONTR. Prima regula 27: quanto plures chori sunt prolati seu insimul cantati, <tanto> **melodiosior** cantus est. CONTR. Sex s. spec. I p. 306a: Sex sunt species discantus, per quas omnis discantus planus ac **melodiosus** potest fieri.

adv. **melodiose** *,melodiös, wohlklingend — ‘melodiously’, euphoniously*

[s.XIV] PETR. PALM. p. 506: subtiliter ac **melodiose** psallere. [s.XV] IOH. TINCT. eff. 18, 16: illic cantores, illic tibicines, illic tympanistae, illic organistae, illic cytharedi, illic fistulae, illic tubae adeo **melodiose** concinentes, ut vera quaedam imago supernorum gaudiorum esse videatur. IOH. TINCT. not. pr. 6: quisquis **melodiose** cecinerit. IOH. TINCT. contr. 1, 7, 8: notandum est numquam sextam superiorem **melodiose** assumi posse, nisi eam una aut plures aliae sextae sequantur. IOH. TINCT. inv. p. 37: tibicinibus adiuncti tubicines ea tuba, quam superius tromponem ab Italis et sacqueboute a Gallicis appellari diximus, **melodiosissime** clangunt. CONTR. Not. quod novem 34: contrapunctus fit ac dulcius et **melodiosius**, quod imperfecta perfectam immediate in oratione sequitur et perfecta imperfectam sic, quod insimul miscentur.

25 **melodizo** -are 1. *singen* 2. *klingen* — 1. *to sing* 2. *to sound*

1 *singen — to sing* [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 84, 3: Sed nota, quod puncta talia supradicta secundum bonos organistas debent repperiri in aliqua specie delectationis et coloris sive pulcritudinis istius artis, et sic colligimus diversos modos **melodizandi** in hac parte. [s.XV] ANON. Carthus. nat. 8, 43: omnes antiphone peregrini toni terminantur in finali gradu tetrardi, id est septimi toni. Et ergo psalmi suarum antiphonarum, si placeret, bene possent **melodizari** secundum communem modum octavi toni et attribui principali eius differentie. Sed quia secundum illam differentiam non **melodizantur**, sed secundum alienam differentiam, ideo non attribuitur talis melodia alicui differentie octavi toni.

2 *klingen — to sound* [s.XV] COMPOS. Natura 6, 2: De contrapuncto, quod alii quadruplum dicunt. Nota, quod in septimo et octavo tonis carmina bene **melodisant** (*sim.* COMPOS. Cum igitur 3, 3). COMPOS. Cum igitur 1, 3: Primo consideret, in quo tono velit componere illud duplum, ubi advertendum, quod in quatuor tonis bene **melodisant** dupla, scilicet in tercio, quarto, quinto et sexto tonis ... sciendum, quod dupla dulcius **melodisant** in tempore imperfecto quam perfecto, similiter minori prolacione quam maiori. COMPOS. Cum igitur 2, 3: in duobus tonis bene **melodisant** compositiones trium vocum, scilicet in primo et in secundo tonis ... tripla, id est compositiones <trium> vocum, dulcius **melodisant** in tempore perfecto quam imperfecto et minori prolacione quam maiori prolacione.

55 **melodus** -a, -um *melodiös, wohlklingend — melodious, harmonious*

[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 14: **melodas** voces suavi concordatione. [s.XIII] ANON. Emmeram. 4 p. 258, 23: in diversicordo quidem positae propter levem transitum permittuntur (*sc. discordantiae*) vel ad hoc, ut concordantia tam sussequens quam praecedens **melodior** ac dulcior ratione oppositi videatur.

adv. **melode** *melodiös, wohlklingend — melodiously, harmoniously*

[s.XV] HERB. TR. 1, 3 p. 26: et **melodissime** cantantes quandoque angeli sunt auditi. HERB. TR. 1, 7 p. 33: ubi omnium

voce communes omnibus sine ulla discrepantia **melodissime** consonant. *ibid.* al. HERB. TR. 2, 1 p. 45.

subst. **melodum** v. melodia vel melodum

melopse cf. *ThLL* s. v. *melops*
VOCAB. MUS. p. 139.

melos -eos vel **melum** -i n. (μήλος) I. (*wohlklingender*) *Gesang, Melodie* II. *Wohlklang, Harmonie* III. *Klang* — I. (*harmonious*) *song, melody* II. *euphony, harmony* III. *sound, sonority*

I (*wohlklingender*) *Gesang, Melodie* — (*harmonious*) *song, melody*

A Definition

[s.IV] MART. CAP. 2, 127: **Melos** autem est actus acuti aut gravioris soni (*ad loc.*: REMIG. AUT. 515, 2: id est ipse cantus, cum agitur vel acutus aut gravis sonus). [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 134, 26: '**melos**', quod est cantus. [s.XV] IOH. TINCT. diff. 156: Melodia idem est quod armonia. **Melos** idem est quod armonia. **Melum** idem est quod cantus.

B Gebrauch — usage

1 unspezifisch — unspecific

[s.IV] MART. CAP. 2, 127: **mela** dulcia geminantur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 127/40, 20-1: dulces modulationes duplicantur). MART. CAP. 9, 913: lene permulcet **melos** (*ad loc.*: REMIG. AUT. 485, 9: id est lenis melodia). MART. CAP. 9, 995 (*ad loc.*: REMIG. AUT. 532, 13: '**melos**': Grece cantatio. '**Me-**los': id est vox). al. [s.V] FULGENT. 1 pr. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 187, 7: aliquod **melos** auditum (*inde* HIER. MOR. 8 p. 40, 17. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 665. COMM. Boeth. II p. 110, 6: id est aliquam dulcem modulationem vel dulcem cantum). BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 3: Sonus igitur est vocis casus emmeles, id est aptus **melo**, in unam intensionem (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 3, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 12. HUCBALD. 16. REG. PRUM. 7, 6. ANON. Bernh. 2, 61. LECT. GUID. p. 44. TON. Gratianop. p. 48. COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44. MARCH. luc. 2, 3, 5. IAC. LEOD. comp. 1, 2, 9. GUIDO DION. 1, 1, 115. COMM. Boeth. II p. 182, 2. COMM. Boeth. II p. 218, 10. IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 14. FR. GAFUR. extr. 6, 13, 5. BONAV. BRIX. 14, 17. GUILL. POD. 1, 10. *sim.* ALIA MUS. 29 p. 120. ALIA MUS. 32 p. 122. ALIA MUS. 134 p. 197. ANON. Bernh. 2, 80. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 13. IOH. CICON. mus. 3, 12 p. 352, 12. IOH. CICON. prop. 12 p. 426, 3. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 7). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 14: Emmelis autem sunt, quaecunque consonae quidem non sunt, possunt aptari tamen recte ad **melos**, ut sunt hae, quae consonantias iungunt (*inde* INTERV. Ex omni 21. FRUT. brev. 9 p. 63. IOH. AEGID. 11, 9. HIER. MOR. 15 p. 66, 18. IAC. LEOD. spec. 2, 8, 5. IAC. LEOD. spec. 4, 36, 1. IAC. LEOD. spec. 4, 44, 3. UGOL. URB. 5, 7, 9-10. ADAM FULD. 2, 7). CASSIOD. var. 2, 40, 6-8. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 25, 11. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 907/346, 1-2. al. REMIG. AUT. 481, 8. al. MUS. ENCH. 1, 8: Ptongi autem non quicumque dicuntur soni, sed qui legitimis ab invicem spaciis **melo** sunt apti (*inde* INCH. UCHUB. 46. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. COMM. Boeth. II p. 182, 17). MUS. ENCH. 6, 9: vel in noto quolibet **melo** sonorum proprias discant discernere qualitates vel ignotum **melum** ex nota eorum qualitate et ordine per signa investigare. al. SCOL. ENCH. 1, 375: Nam diastema est spatium quodlibet sonorum, quo particula complectitur, id est, quo acuta et gravior vox includitur, sistema totius spatium **meli** (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 54 p. 332, 10. *sim.* COMM. Boeth. II p. 214, 5). SCOL. ENCH. 1, 394: numerose est canere ..., ut possit **melum** ea finiri mora, qua coepit (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). al. HUCBALD. 5. al. [s.X] COMM. BR. 307: in cantu, qui raptim canitur, circa finem aut aliquando circa initium longiori mora

melos protendendum est aut cantus, qui morose canitur, modis celerioribus finiendus. COMM. BR. 352: omne **melos** more metri diligenter mensurandum sit. [s.XI] GUIDO micr. 17, 3 (*inde* COMM. Guid. 62 p. 169). al. TRAD. Guid. II p. 90: In hoc **melo** videbis quattuor depositiones vocis tertiae vel sextae. VERS. Maiores tropos 16. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 16: Ptholomeus ... prosmelodon, id est aptam **melo**, in principio apposit. ARIBO 2 p. 36. TON. Aug. p. 114b. al. ANON. Prag. 10: quodque **melos** per ptingorum varians euphonia intendendo et remittendo per arsim elevando, per thessim deponendo terminari debet tono. al. VERS. Ars humanas p. 112b. FRUT. brev. 13 p. 97. ANON. Wolf p. 199: **melum** compositum. al. [s.XIII] INST. PATR. 28: cum cantor inponit aliquid vel reincipit seu quemcumque cantum pronuntiat, chorus concordi **melo** subsequatur voce unanimi. ANON. Couss. IV p. 22, 9: modus vel maneries vel temporis consideratio est cognitio longitudinis et brevitatis **meli** sonique. al. WALT. ODINGT. 4, 5, 4. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 5, 7: ekmeles, id est **melo** ineptae seu in cantilena nullo cadentes refutantur. Emmeles vero **melo** deputatae sunt. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 2. al. GUIDO DION. 1, 1, 116: Boecius in primo et quarto musice ... discordantes autem ekmeles nominat, idest **melo** sive melodie ineptos. GUIDO DION. 1, 1, 335: ut ... auditum **melos** sibi memor animus ipse decerpat. al. VERS. lam post 66. COMM. Boeth. II p. 20, 13. al. COMPIL. Lips. p. 137. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 130, 25. (?) GEORG. ANS. 1, 117. PETR. TALH. p. 1. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 2. al. TRAD. Holl. V 3a, 11: Clerice, gramma, **melos**, ius canonicumque calende, / in te clarescent, exemplis rite patescant (*sim.* LAD. ZALK. A 12). PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61. IOH. TINCT. eff. 18, 5. FR. GAFUR. op. 5, 2: **Melos** a mellis suavitate novimus derivari. Inde melodia quasi dulcis cantus (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 1). NICOL. BURT. 1, 28, 167. (?) DIFF. MUS. 35. (?) BONAV. BRIX. 25, 6. GUILL. POD. 1, 10: **Melus** enim et si grammaticorum quibusdam vim verbi male interpretantibus alia mens fuerit, ad vocem tantum spectat humanam, ut per Boetium superius patuit. GUILL. POD. 4, 19: si dulces coaptatosque **melos** audierimus, continuo letamur, si vero dissipatos atque incoherentes econtrario, tristamur. GUILL. POD. 4, 21: multiplici varietate confectus **melus** aut compositus. al.

2 die instrumentale Ausführung betreffend — with reference to instrumental performance

[s.V] MART. CAP. 2, 117: tibiurum **mela** (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 18-9: '**mela**' dulcedines. *inde* COMM. Boeth. II p. 44, 14). [s.XIII] WALT. ODINGT. 2, 1, 23: citharizavit et **meli** dulcedine attractum delphinum contentit. (?)

3 die antiken Tongeschlechter betreffend — with reference to the ancient genera

[s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 212, 24: dicendum (*sc. est*) de generibus **melorum**. Sunt autem tria: diatonum, chroma, enarmonium (*inde* HIER. MOR. 9 p. 44, 6-8. QUAT. PRINC. 2, 14. ANON. Ellsworth 5 p. 228 app. crit. IOH. CICON. mus. p. 392, 4). [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 47, 1. al. GLOSS. Mart. Cap. 937/361, 4-5. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 10: quinmenon, diezeugmenon, hyperboleon, quae in diatonico genere **melorum** resonant consonantiam diatessaron. Tria siquidem sunt genera **melorum**, diatonum scilicet, chroma et enarmonium. al. FRUT. brev. 11 p. 86. al. [s.XIII] HIER. MOR. 23 p. 170, 31. al. TRAD. Garl. plan. I 18. al. TRAD. Garl. plan. II 33 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 29). [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 78. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 37: omnium generum **melorum** dispositiones in ipso dicto monochordo reperire possibile non dubito. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 1: secundum tria **melorum**

genera. *al.* QUAT. PRINC. 2, 14. COMM. Boeth. I 1, 21 p. 60. COMM. Boeth. II p. 224, 20. [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 3, tit.-1. IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 86, 15. *al.* UGOL. URB. 5, 41, 4: His igitur tribus **melorum** generibus utebantur antiqui. *al.* ANON. Carthus. theor. 10, 30. *al.* ANON. Carthus. pract. 7, 18. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 2). BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 53. *al.* NICOL. BURT. 1, pr. 12. *al.* GUILL. POD. ench. 18 p. 379: diatonicum genus **melorum**, quod est primum, ceteris durius. *al.* GUILL. POD. 2, 1. *al.* MON. Mon. divisurus p. 39, 17. MON. Mon. divisurus p. 39, 18. MON. Si regularis 21.

4 die Kirchentonarten betreffend — with reference to modes

[*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 485, 2: „**Mela**“ id est toni. MUS. ENCH. 3, 2: Etenim primi toni **melum** et subiugalis sui sono *f* archoo regitur et finitur (*inde* INCH. UCHUB. 99. MOD. Autent. prot. 11). *al.* SCOL. ENCH. 1, 254: cane et **mela** modi deuteri. *al.* HUCBALD. 51. ALIA MUS. 70 p. 140. INCH. UCHUB. 242. COMM. BR. 169: **melo** dorio canens. COMM. BR. 273: quaedam non eiusdem toni antiphonae indiscretam iniciorum similitudinem habent, ut in sequentiis, cui **melo** quaeque aptanda sit, videatur. COMM. BR. 279: Hae quidem antiphonae simili principio ordiuntur, sed mox in processu discrepant, et una secundi, altera quarti toni **melo** deputanda apparet. [*s.XI*] BERNO prol. 9, 9: regula ad quodlibet **melum** inchoandi, ut nec supra *V^{tum}* superiorem nec infra *V^{tum}* inferiorem locum aliquando incipiant, sed inter eas VIII voces vel aliquando VIII incia sua cohibeant. *al.* BERNO ton. p. 85b: Differentia prima „Seculorum amen“ semitonio altius a finali determinat, at vero **melum** tono inferius inchoat. *eqs. al.* GUIDO micr. 10, 1: de modis et falsi **meli** agnitione et correctione (*sim.* LIB. SPEC. 48 p. 52). *al.* GUIDO reg. 198: Quare octo **mela** cunctis subdimus antiphonis. *al.* GUIDO ep. p. 498, 250. *al.* HERMANN. mus. p. 63 (p. 148a). WILLEH. HIRS. 20 (c. 19), 4: cuius enim tropi **melos**. OLIVA 115: Lidii vero vel ypolidii **mela**. *al.* LIB. SPEC. 48-49 p. 52. TON. Aug. p. 83: Inventum est igitur esse octo tonos, quibus regatur omne musicum **melos**. *al.* CANT. In defect. p. 88. PS.-GUIDO form. ton. 4, 1. *al.* FRUT. ton. p. 122. *al.* ANON. Wolf p. 199: Omne **melum** compositum, si in sua finali vel per magistratum finalis incipitur et suum diapente non transgreditur, inferius autem finali ad unam chordam protenditur, quia diapente amborum, id est domini et servi, est commune, etiam **melum** erit commune. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). *al.* IOH. COTT. mus. 20, 13. TON. Baumg. 7, 7: Differentia II^a finit „Seculorum amen“ dyatesseron superius a finali, ubi et **melum** incipit. *eqs. al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 51, 47 (*sim.* MUS. MAN. 57, 54). ANON. Couss. IV p. 22, 3. IOH. GROCH. 222: dicentes tonum esse regulam, per quam cognoscimus medium et finem cuiuslibet **meli**. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 7. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 23, 3. *al.* SUMM. GUID. 40 (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 8, 16. SZYDLOV. 13 p. 66. ANON. Carthus. nat. 8, 21). *al.* COMM. Boeth. II p. 82, 11-12. [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 20, 1. IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 12. GOB. PERS. p. 195a. UGOL. URB. 5, 41, 3: Latinorum forma **melorum** sive in diurnis sive in nocturnis cantibus octo contextitur generalibus tropis. GUILL. POD. 4, 21: si **melus** ad hanc non pervenerit consonantiam, proprie nullius erit modi. *al.*

5 die Mehrstimmigkeit betreffend — with respect to polyphony

a allgemein — general

[*s.X*] INCH. UCHUB. 311: Ad huius descriptionis exemplum quodcumque **melos** per octavas regiones seu simul in unum seu unum post alterum canitur. INCH. UCHUB. 381: Pona-

tur in descriptione per diapason et, si placet, per disdiapason **melum** quodlibet. *al.*

b für einen mehrstimmigen Satz — for a polyphonic composition

[*s.IX*] MUS. ENCH. 13, 11: per diatessaron organici **meli** ponatur exemplum. MUS. ENCH. 13, 15: Sic enim duobus aut pluribus in unum canendo modesta dumtaxat et concordi morositate, quod suum est huius **meli**, videbis suavem nasci ex hac sonorum commixtione concentum (*inde* INCH. UCHUB. 476). [*s.X-XI*] ORG. Paris. 5: adhuc de diatesseron simphonia quomodo **melos** diaphoniae nascatur, videamus, quam usitato vocabulo organum nuncupamus. ORG. Paris. 19: Ex hac simphonia nascitur ea nobilis cantilena, quam diaphoniam vocitamus, id est organicum **melos**. *al.* [*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 53, 28. (?) [*s.XIV*] VERS. Iam post 1. [*s.XV*] UGOL. URB. 2, 18, 2: peritus cantor dulce contrapuncti **melos** potest componere. ANON. Mell. 2, 7: dicendum est, quod cantus mensuralis seu figurativus est **melos** diversarum specierum figuris compositum, modo temporibusque proportionaliter sive simpliciter mensuratum. ANON. Mell. 3, 2: Modus, ut hic in cantu mensurali capitur, est per longas sive breves figuras **melodis** mensuralis apprehensiva cognitio. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 89. *al.* GUILL. POD. 7, 35: **melus** vel ad tres vel ad quattuor aut multo plures cantus confectus. GUILL. POD. 8, 17: tenorem cuiuscunque **meli** modi perfecti. *al.*

c für eine Stimme in der Mehrstimmigkeit — for a voice in polyphony

[*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 77, 19: propositis duobus **melis** concordantibus addimus tertium **melum** sic et vocatur triplum ab aliquibus sicut secundus cantus duplum et tenor primum. WALT. ODINGT. 6, 16, 3: Moteti fiunt cum littera in aliquo modorum. Unum sumatur aliquis cantus notus pro tenore aptus **melo** et in certo modo disponatur. (?)

II Wohlklang, Harmonie — euphony, harmony

A Definition

[*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 139: **Melos**: dulcis sonus.

B Gebrauch — usage

1 mit Bezug auf die Sphärenharmonie — with respect to the harmony of the spheres

[*s.IV*] FAV. EUL. 26, 6: sic circulis impellentibus aera permixtum percussione dissimili editur mundi consonum **melos**. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. ep. 4: celestis armoniae **melos**. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 104: Immo etiam, ut ibidem legitur, motus planetarum sive **melos** polorum celestium cum his octo sonis convenire apud ipsos demum probatum est.

2 allgemein — general

[*s.IV*] MART. CAP. 2, 138: Erant etiam libri, qui sonorum **mela** signaque numerorum et cantandi quaedam opera praeferiebant (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 138/43, 4-6). [*s.V*] FULGENT. 3, 10 p. 79, 9: perfectissimus Pithagoras dum modulos numeris coaptaret simphoniarumque pondera terminibus arithmetis per **mela** et rithmos vel modulos sequeretur, effectus vero rationem reddere non potuit. (?) [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 4: Haec (*sc. euphonia*) et **melos** a suavitate et melle dicta (*inde* AURELIAN. 5, 6. VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 4 p. 17, 12. IOH. CICON. mus. 1, 65 p. 218, 10). [*s.XI*] VERS. Attentus tibi p. 30. (?) [*s.XIII*] AUGUST. MIN. BV 57: Ordo enim omnium rerum singularium in unum omni artificii ratione collatus concentum quemdam **melo** divino dulcissimum verumque sonum conficiet. ANON. Emmeram. 4 p. 268, 17 (*ad loc.*: ANON. Emmeram. 4 p. 266, 42). [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 78, 33. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 12, 3: Tota namque musica, his ornata vocum dulcedinibus, suarum **melo** symphoniarum nedum humanarum aurium, sed, quod mirabile intellectu, brutorum auditus sensum mulcet animantium. ADAM FULD. 1, 6. (?)

III Klang — sound, sonority

[s.V] MART. CAP. 2, 197: orbis **melo** Dorio tinniebat (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 197/54, 8: **melo** Dorio: sono gravissimo. REMIG. AUT. 75, 17). MART. CAP. 2, 209: musarum voces ac dissonis **mela** dulcia cantilenis. MART. CAP. 9, 936: Sed quae ex his ad **melos** pertinent, harmonica, quae ad numeros, rhythmica, quae ad verba, metrica dicuntur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 936/360, 9-10: ad **melos** ad sonum. REMIG. AUT. 499, 12). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 907/346, 9-0: **melo**: sono. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44: eumeles ab **eu**, quod est **bonum**, et **melos**, quod est **sonoritas**.

ex errore ms. pro meliores (?): GEORG. ANS. 2, 13.
v. dulce melos

menon v. synemmenon

mens Benennung (Charakterisierung?) der nete synemmenon mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning (characterization?) that refers to the nete synemmenon

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·N· - corda chamir - simphonia arbtascer - metrum nete synegmenon - vox **mens**.

mensura -ae f. I. Zeitmaß II. ‚Mensur‘ — I. temporal measure II. ‘mensuration’, mensural unit

I Zeitmaß — temporal measure

A als (messende) Zeiteinheit (Zählzeit) — as (measuring) temporal unit (beat)

1 Definition

[s.XIII] FRANCO COL. 1, 3: **Mensura** est habitudo quantitativa longitudinem et brevitatem cuiuslibet cantus mensurabilis manifestans (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 9. ANON. La Fage III p. 242). [s.XIV] IOH. MUR. comp. 5, 4: Quid est **mensura**? Quae totiens repetita, quot mensurato fuerit finaliter adaequata (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 40). ANON. London. I 3 p. 47: **mensura** dicitur dupliciter, proprie, scilicet, et improprie. Proprie dicitur aliquid **mensura**, quod mensurat aliud.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 190, 4: Mensurabile est, quod **mensura** unius temporis vel plurium mensuratur. LAMBERTUS p. 252a: harmonica (*sc. musica*) est illa, que consistit in numeris dupliciter et **mensuris**: una localis secundum proportionem sonorum vocumque, alia temporalis secundum proportionem longarum breviumque figurarum (*inde* QUAT. PRINC. 1, 6). LAMBERTUS p. 252b: Musica ... habet duplicem considerationem ... Secundum modum, ut hic sumitur, est longitudo seu brevitates cantus secundum **mensuram**. al. ANON. Emmeram. pr. p. 70, 42: Hic accedit actor ad divisionem partium dicens, quod una est immensurabilis: Est sine **mensura**, de qua non sit modo cura. Ecce dicit, quod, si sit mensurabilis, de illa parte solummodo est agendum: Si cum **mensura**, sit curam ponere cura. al. FRANCO COL. 1, 5: Tempus est **mensura** tam vocis prolatae quam eius contrarii, scilicet vocis amissae, quae pausa communiter appellatur (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 4. IAC. LEOD. spec. 7, 11, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. QUAT. PRINC. 4, 1, 23. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 12. ANON. Vratisl. p. 332a. MENS. Circa artem p. 513, 10. ANON. Vipiten. 1, 5. ANON. Mell. 4, 3. MENS. Cum animadv. 7). FRANCO COL. 11, 36 (*inde* IAC. LEOD. cons. 98. QUAT. PRINC. 4, 2, 43). al. HIER. MOR. 25 p. 180, 33: Hoc igitur tempus harmonicum est **mensura** omnium notarum, qua scilicet unaquaeque mensuratur nota. VERS. Postquam pro 233. IOH. GROCH. 150: alii ad tres consonantias perfectas attendentes cantum ex tribus compositum, uniformi **men-**

sura regulatum invenerunt, quem cantum praecise mensuratum vocaverunt. Et isto cantu moderni Parisiis utuntur. IOH. GROCH. 154: Prima autem **mensura** tempus dicitur ... Est autem tempus, prout hic specialiter accipitur, illud spatium, in quo minima vox vel minimus sonus plenarie profertur seu proferri potest. ... Ista autem **mensura** totum cantum mensurat, quemadmodum una revolutio totum tempus. al. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 15, 3: Musica plana dicitur quilibet cantus, qui absque temporis **mensura** et limitatione notarum figuratur et cantatur (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 14). al. MARCH. pom. 18, 5: Omnis enim **mensura** in certa quantitate et tempore est. MARCH. pom. 19, 4: Cum igitur **mensura** ipsius cantus sive notarum consistat in ipso tempore, ut est dictum, concluditur, quod minimum tempus, quod est reperiri in ipsa musica, sit causa et perfectio mensurandi (*inde* MARCH. comp. 1, 8. FR. GAFUR. extr. 12, 15, 5). MARCH. pom. 21, 3: tempus musicum est, quod est minimum in plenitudine vocis, quam dicis formari decenter per instrumenta; et dicis hoc tempus esse **mensuram** cantus. MARCH. pom. 21, 9: illud, quod est primum tempus in musica, est **mensura** omnium aliorum temporum ..., sed tale est tempus imperfectum, quod est in semibrevibus ... igitur tale tempus debet esse **mensura** omnium aliorum. MARCH. pom. 22, 21: nota trium temporum primum gradum tenet inter notas tamquam **mensura** completa continens in se tempora notarum omnium aliarum. al. IOH. MUR. not. 2, 1, 4: tempus est **mensura** vocis prolatae cum motu continuo (*sim.* IOH. MUR. comp. 1, 4. *inde* IAC. LEOD. spec. 7, 11, 1. ANON. Couss. XII 4, 1. ANON. Mell. 4, 3. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 7. ADAM FULD. 3, 4. MENS. Cum animadv. 5). IOH. MUR. not. 2, 1, 8: tempus perfectum pro **mensura** cantus cuiuslibet posuerunt scientes, quod in arte imperfectum non convenit reperiri. IOH. MUR. comp. 5, 3 (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 39). IOH. MUR. comp. 5, 5: Quid vult dicere mensurato **mensuram** adaequari? Plures cantus sub multitudine vocum in bona proportionem musicali consonari (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 41). IAC. LEOD. comp. 1, 1, 7. al. IAC. LEOD. spec. 6, 71, 2: Cantus planus est debita vocum et consonantiarum coniuncturarum prolatio non attendens vel observans circa illas certam temporis **mensuram**. IAC. LEOD. spec. 7, 2, 1: Cantus mensurabilis est vocum distinctarum aequalium vel inaequalium sub aliqua temporis **mensura** simul prolatarum conveniens coniunctio. IAC. LEOD. spec. 7, 2, 5: organum duplum, quod ubique non est certa temporis **mensura** mensuratum ut in fioraturis in penultimis, ubi supra vocem unam tenoris in discantu multae sonantur voces. al. QUAT. PRINC. 4, 2, 48: recedente discantu a **mensura** statim fit organum. al. ANON. London. I 3 p. 47: in nulla voce est **mensura**, quia sic dicitur solum tempus **mensura** vocis signatae per unam notam vel per aliam. VERS. Iam post 5. al. WILLELM. 3, 30. al. HEINR. EGER 4 p. 44: notulis his non redactis ad **mensuram** cantari contigit olim satis discorditer. COMPIL. Ticin. A 18. MENS. Si ille p. 507, 25-26. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 4: Dicitur autem cantus choralis planus non, quia sine **mensura** sit, sed quia tractim plane et uniformi dimensione voces seu notae in eo debent proferri. al. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 9. PROSD. ital. I p. 245a: pausa est duplex, quoniam quedam est sine **mensura**, que multis diversis nominibus nominatur ... Alia est pausa cum **mensura** sive mensurata, que non omnes lineas figurationum secatur (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). PROSD. plan. 1, 1 p. 36, 3: Musica ergo plana est musica notas sive figuras absque ulla determinata **mensura** considerans. al. GEORG. ANS. 1, 70: Est harmonica ars inflectendi voces cantabiles cum proportionem et temporis **mensura**. ANON. Philad. 5. PETR. BETSCHK p. 538, 24. PETR. TALH. p. 5. (?) ANON. Carthus. pract. pr. 11. TRAD. Holl. II 23 p. 4 (p. 417a): dicitur mensuralis

(*sc. cantus*) quasi apta pronunciari sub **mensura** debita (*sim.* TRAD. Holl. V 5a, 22). TRAD. Holl. III pr. p. 15. CONR. ZAB. chor. 2, 9: cum quasi per consequens eandem altiore[m] notam plus aliis sequentibus notis prolongat (*sc. aliquis*), ... **mensuram** notabiliter vitiat. CONR. ZAB. chor. 2, 12: cavendum est, ne pausa[m] fiant, ubi non sunt faciendae, quia et hoc contra **mensuram** esset, quae uniformiter continuanda est usque ad apta verarum pausarum loca. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 15, 4. FR. GAFUR. extr. 12, 18, 39. (?) IOH. TINCT. contr. 2, 21, 7. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77 (*inde* NICOL. BURT. 3, 1, 13). FR. GAFUR. theor. 3, 2, 4: si longam et brevem duxerimus, semibrevis ambas connumerat, quae est ipsarum **mensura** comunis. GUILL. POD. 7, 8: Tempus est comparatio brevis ad semibrevem ..., semibrevis enim ... brevium est **mensura**. *al.* HERB. TR. 2, 10 p. 59. (?) FLOR. FAX. 16 p. 88. MENS. Cum animadv. 1. (?) CONTR. Contr. est ars 1. CONTR. Quoniam latens p. 288 (*sim.* CONTR. Species plani 27. CONTR. Species plani 36). (?)

b *die musikalische Praxis betreffend* — with respect to musical practice

[*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 12: ut **mensuram** sequatur inceptam, opus est in inceptione videlicet, mediatione et finali periodo. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 5: si de hoketis loquimur duplicibus et contraduplicibus et aliis quibusdam mensuratis cantibus, brevis perfecta ita citam secundum antiquos habet **mensuram**, ut non bene vel leviter pro ea tres semibreves dici possunt. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 6: moderni nunc morosa multum utuntur **mensura**. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 10: in modulando musicam mensurabilem, que discreta dicitur, talis **mensura** pronunciari debet, ut in tempore perfecto de maiori prolacione ingredi possent tantum novem minime. [*s.XV*] ANON. Claudifor. 6, 2, 4. IOH. TINCT. diff. 158: **Mensura** est notarum adequatio quantum ad pronuntiationem. IOH. TINCT. pr. 1, 3, 11: proprium est ei **mensurae** accelerationem significare. *al.* CONR. ZAB. chor. 2, 15: Non enim expedit, quod unus chorus plus alio festinet aut prolixior **mensuram** servet in cantando. CONR. ZAB. chor. 4, 1: in dominicis vero simplicibus et parvis festis mediocri **mensura** et in feriis brevior servetur. CONR. ZAB. chor. 4, 6: in tali **mensura** semper debet praecentor incipere, qualis pro quovis tempore merito venit continuanda. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 3, 1-4. IOH. TINCT. contr. 2, 22, 8: accelerando **mensuram**. IOH. TINCT. contr. 2, 24, 1: De admissione discordantiarum circa partes notarum, secundum quas **mensura** cantus dirigitur. *eqs.* *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 83: scire nos oportet per signa diversa, in quibus notulis **mensuram** integram debemus tenere. **Mensura** enim ... est illud tempus sive intervallum inter diastolen et systolen corporis eucraton comprehensum. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 84: Aliquando autem propter cantus nimiam diminutionem cantores **mensuram**, quae in brevi erat observanda, ponunt in semibrevis, et si erat in semibrevis tenenda, transferunt illam in minima. *al.*

B *als (abgemessene) Dauer einer Note* — as (measured) duration of a note

1 Definition

[*s.XIV*] IOH. VETUL. 3, 1: **Mensura** est quantitas temporis determinata per ipsum tempus, in quo ipsa nota profertur. ANON. London. I 3 p. 47: **mensura** dicitur dupliciter, proprie, scilicet, et improprie ... Improprie dicitur aliquid esse **mensura**, quando illud accipitur pro **mensura**, quod est mensuratum.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s.XIII*] METROL. 16 p. 68: Metrica (*sc. musica*) est, quae **mensuram** diversorum metrorum probabiliter cognoscit, verbi gratia heroicon, iambicon et caetera (*sim.* LAMBERTUS

p. 252b. IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 3. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. QUAT. PRINC. 1, 6. COMM. Boeth. II p. 136, 13. ANON. Grac. p. 14. IOH. OLOM. 1 p. 3). LAMBERTUS p. 278a: perfecta pausa vocatur continens in longitudinem quinque lineas a summo usque deorsum, habens omnem potestatem, regulam et **mensuram**, quam habet perfecta figura. LAMBERTUS p. 279a: Modus autem seu maneries, ut hic sumitur, est, quidquid per debitam **mensuram** temporaliter longarum breviumque figurarum et semibrevium transcurrit (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 18, 2. *sim.* ANON. Emmeram. 2 p. 184, 27. ANON. Couss. VII 1, 2. PETR. PALM. p. 517). *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 170, 6: ipsas rectam **mensuram** excedere nuncupamus eo, quod, si eis superfluum **mensurae**, id est unum tempus, sustrahatur, ad huc sub perfectione formae propria protrahitur. *al.* FRANCO COL. 9, 3: Pausationum sex sunt species: longa perfecta, longa imperfecta, sub qua comprehenditur altera brevis eo, quod **mensuram** eandem comprehendant. HIER. MOR. 25 p. 180, 5: Musica igitur mensurabilis est, quae **mensuram** notarum omnium probabiliter cognoscit. ANON. Ratisb. 3, 15. MENS. Notandum quod 1, 1. TRAD. Franc. III 1, 6: Perfecta (*sc. longa*) est, que de recta **mensura** valet tria tempora. Imperfecta est illa, que similiter de recta **mensura** duo tempora valet. ANON. Couss. IV p. 22, 5. *al.* WALT. ODINGT. 6, 11, 11. [*s.XIV*] MARCH. pom. 30G, 9: una sola semibrevis in sursum caudata semper adiungi debet duabus naturalibus ad minus vel tribus vel quattuor vel quinque et non pluribus, quia tunc excederent quantitatem temporis in **mensura**. *al.* ROB. HANDLO p. 154, 23: magne longe, que **mensuram** excedunt unius longe duplicis. *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 4, 16. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 11, 6: certam ... temporis morulam vel **mensuram**. QUAT. PRINC. 4, 1, 38: longe imperfecte (*sc. pausa*), sub qua altera brevis comprehenditur eo, quod **mensuram** eandem tenet. *al.* ANON. London. I 3 p. 47: vox signata per notam **mensura** appellatur eo, quod quaelibet nota signat certam **mensuram** temporis. VERS. Iam post 126. IOH. HANB. sum. 21 p. 334, 18. GOSCALC. 2, 2 p. 120, 6. *al.* HEINR. EGER 4 p. 43. *al.* IOH. VETUL. 28, 10: larga minor tenet medium inter largam maiorem et minimam quoad **mensuram** temporis et continet in se valorem novem temporum. *al.* ANON. Meyer 5, 7. *al.* ANON. Mediol. 3, 1. PS.-MUR. alt. p. 307b. *al.* [*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 148: Brevi, que et unius temporis **mensuram** representat. *al.* TRAD. Holl. VI 3, 7. ANON. Monac. 1, 23. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 2, 10. *al.* LE MUNERAT moderat. 2. *al.* LE MUNERAT tract. 6. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 10: simplicem et planum contrapunctum appellant (*sc. musici*), quoniam aequa temporis **mensura** notulae omnes disponuntur. *al.*

2 für Notenwerte mit einer oder zwei Zählzeiten bzw. mit weniger als einer oder mehr als zwei Zählzeiten — for note values with one or two beats, or with fewer than one or more than two beats: **recta (perfecta) mensura - (per) ultra mensuram (ultramensurabilis mensura)** [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 1, 16: videndum est, quid sit rectus modus et recta **mensura**. Recta **mensura** appellatur, quidquid per rectam **mensuram** rectae longae vel rectae brevis profertur. ... recta longa appellatur illa, quae continet duas rectas breves tantum. Recta vero brevis est, quae unum solum tempus continet. IOH. GARL. mens. 1, 27: ultra **mensuram**, prout hic sumitur, dicitur esse illud, quod ultra **mensuram** rectae longae vel rectae brevis profertur. IOH. GARL. mens. 11, 18: sunt tres species discantus: aut rectus modus contra rectum aut modus per ultra **mensuram** contra modum per ultra **mensuram** aut rectus contra per ultra **mensuram**. IOH. GARL. mens. 13, 8: Organum autem <cum alio> dicitur, quidquid profertur per <aliquam> rectam **men-**

suram. *al.* DISC. POS. VULG. p. 190, 5: Ultra **mensuram** sunt, quae minus quam uno tempore et ampliori quam duobus mensurantur, ut semibreves ... et longa, quam longa subsequitur. Habet enim tria tempora. DISC. POS. VULG. p. 190, 30: omnes notae planae musicae sunt longae et ultra **mensuram** eo, quod **mensuram** trium temporum continent. *al.* MENS. Sciendum 18. ANON. COUSS. VII 1, 8: Tertius modus, quartus et quintus sunt in ultra **mensuram** (*sim.* ANON. COUSS. VII 5, 1). *al.* LAMBERTUS p. 271a: quidam in artibus suis referunt perfectam figuram se habere per ultra **mensuram**. *al.* ANON. EMMERAM. 1 p. 106, 25: sub illis duobus accentibus, inter quos nullum medium fit repertum, rectam musicae **mensuram** reperiri dicimus et perfectam. Sed hoc est longae minoris et brevis minoris proportio, quare tales rectas esse dicimus et perfectas. ANON. EMMERAM. 2 p. 186, 38: Tertius (*sc. modus*) autem tertius appellatur et ultramensurabilis, quia excedit rectam **mensuram**. Recta **mensura** procedit ab aequalitate, ultra **mensuram** poni dicitur a superhabundantia et inaequalitate. ANON. EMMERAM. 2 p. 188, 43: praedictarum sex specierum tres in recta **mensura** se habentes et tres ultramensurabiles nuncupantur. Recta **mensura**, ut hic accipitur, est, quicquid sub certa et aequali proportionem temporis unius ad minus vel duorum ad plus accipitur et metitur. Ultra **mensuram** siquidem vocamus, quicquid sub impari numero in longitudine vel sub pari numero in brevitate plurium proportionem temporum comprehendit. *al.* TRAD. GARL. plan. V 17. ANON. COUSS. IV p. 76, 12: Est et alius modus, qui dicitur habundans supra rectam **mensuram** rectae longitudinis et rectae brevitatis, et dicitur contra ultra **mensuram**. *al.*

II ‚Mensur‘ — ‚mensuration‘, mensural unit

A als Art der Mensurierung (drei- oder zweiteilig auf unterschiedlichen Measurebenen) — as a kind of mensuration (three- or two-fold on different levels of mensuration)

1 Definition

[s.XV] PROSD. exp. 8, 4: **mensura** est divisio valoris note perfectibilis et imperfectibilis pluries in cantu aliquo reperti. PROSD. ital. I p. 230a: **mensura** musicalis, secundum Italicorum mentem, sic diffiniri habet: **mensura** musicalis est divisio valoris note perfecte vel imperfecte, cuiuscumque figure sit, et hoc per punctum vel sibi conforme in toto processu aliquius cantus reperta (*sim.* PROSD. ital. II p. 39).

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XIV] PHIL. VITR. 19, 4: rubeae (*sc. notulae*) de alia **mensura** quam nigrae cantantur, ut in „Thoma tibi obsequia“, quare in tenore illius moteti rubeae cantantur ex temporibus perfectis de modo imperfecto, nigrae vero e converso (*sim.* TRAD. PHIL. I f. 62r D, 25. TRAD. PHIL. II 10, 2). PETR. DION. 5 p. 151. (?) IAC. LEOD. spec. 7, 10, 6: quantum ad modernos distinguuntur discantus secundum tempus et **mensuram**, quia quidam dicuntur de tempore perfecto, alii de tempore imperfecto. *al.* QUAT. PRINC. 1, 9. *al.* ANON. London. I 1 p. 41: altera sive alterata minima invenitur tantum in duabus **mensuris**, ut in mensura perfecte perfecta et mensura perfecte imperfecta. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 39: alteratio fit in **mensura** semibrevium et brevium. PS.-THEODON. 2 p. 40: si punctus perfectionis semibrevem talis **mensurae** postponatur, signat eam esse perfectam. PS.-THEODON. 2 p. 40: punctus divisionis post semibrevem dictae **mensurae** iungatur cum maiori notula. PS.-THEODON. 2a p. 43: Saepe accidit in motellis et in aliis cantibus mensuratis, <quod> **mensura** variatur. *al.* TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 6. ARN. GILL. 60. (?) GEN. DISC. Postquam 4, 5. ANON. Seay p. 40. *al.* ANON. Vratisl. p. 334b-335b. MENS. Circa artem p. 511, 26. [s.XV] PROSD. exp. 3, 25: illam **mensuram**, quam vocant tempus, attribuerunt solum ipsi brevi et non maxime, longe nec semi-

brevi. PROSD. exp. 11, 11: quilibet cantus mundi est de quilibet trium **mensurarum**, scilicet de modo, de tempore et de prolatione. *al.* PROSD. mens. p. 201b: quilibet supradictarum quatuor figurarum perfectibilium et imperfectibilium suam habent **mensuram** sibi appropriatam. PROSD. mens. p. 202a: quilibet istarum quatuor **mensurarum** quatuor primis figuris correspondentium bipartitur, quoniam ipsarum quilibet aut est perfecta aut imperfecta. *al.* PROSD. ital. I p. 230a: Et hec **mensura** est duplex, est namque una **mensura**, que modus dicitur, licet antiqui ignorantes Italici dicant hanc **mensuram** apud Italicos non inventam esse, quod falsum est, cum Marchetus de Padua et alii, qui in hac arte Italica scripserunt, de ipso modo maximam faciant mentionem; et alia est **mensura**, que tempus appellatur (*sim.* PROSD. ital. II p. 39). PROSD. ital. I p. 232a: **mensure** ad hoc invente sunt, ut nobis presentato aliquo cantu et suis cognitis **mensuris** statim sciamus valorem cuiuslibet note in valore variabilis in ipso cantu reperte (*sim.* PROSD. ital. II p. 43). *al.* UGOL. URB. 3, 2-1, 20: cantus mensurati tres sunt **mensurae**, scilicet **mensura** modi, **mensura** temporis et **mensura** prolationis, sed **mensura** modi duplex est, scilicet **mensura** modi maioris et **mensura** modi minoris. UGOL. URB. 3, 5-1, 15: infra prolationis **mensuram** aliam non est dare **mensuram**. UGOL. URB. 3, 6-4, 13: distinctio **mensurarum** per diversorum colorum notas ac earum plenitudinem et evacuationem. *al.* GEORG. ANS. 3, 243: ad **mensuras** quattuor moderniores magistri artis reducere rem sint conati: ad **mensuram** temporis perfecti maioris prolationis, eiusdem <imperfecti> maioris; tertius est ad **mensuram** temporis prolationis minoris perfecti et ad **mensuram** prolationis minoris imperfecti temporis. *al.* PETR. TALH. p. 5. (?) MENS. Item nota 2. ANON. Mell. 5, 1. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61. *al.* IOH. HOTH. fig. I 2, 1 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 2, 1. IOH. HOTH. mens. I 2, 1). IOH. HOTH. mens. I 2, 4. IOH. HOTH. mens. II 4, 1: Determinationes **mensurarum** similiter sunt tres, videlicet modus, tempus et prolatio. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 33. (?) GUIL. MON. 3 p. 21. *al.* BONAV. BRIX. 2, 15. (?) ADAM FULD. 3, 4: planae musicae tempus est tempus durationis eiusdem, tempus enim **mensurae** musicae per tactum moveri habet. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7.

b spezifische Messuren des italienischen Systems betreffend — with respect to specific mensurations within the Italian system

[s.XIV] ANON. Deodat. 6, 1: De senaria et nonaria maneriebus. Tres sunt semibreves, secundum magistrum Philippum Parisiensem, per quas **mensura** (*ex errore pro maneries* ?) de senaria et nonaria discernitur, scilicet maior ... minor ... minima. PROP. MENS. senar. 2: **Mensura** quaternaria est, quando quodlibet tempus valet vel dividitur in quatuor minimas vel in duas semibreves, et quilibet semibrevis valet duas minimas. PROP. MENS. senar. 5, 1: Octonaria **mensura** est, quando tempus dividitur in octo minimas et in quatuor semibreves minores. PROP. MENS. senar. 6, 1: Nonaria **mensura** est, quando tempus valet novem minimas et dividitur in tres semibreves, et quilibet semibrevis valet tres minimas. PROP. MENS. senar. 7, 1: Duodenaria **mensura** est, quando tempus dividitur in duodecim minimas vel in tres semibreves, et quilibet semibrevis valet quatuor minimas vel in sex semibreves, et tunc quilibet valet duas minimas. [s.XV] PROSD. ital. I p. 234b: in ponendo **mensuram** octenariam, que duplex quaternaria esse videtur et **mensura** duodenaria, que triplex quaternaria reputatur, cum **mensura** quaternaria taliter multiplicata ad hoc sufficiat, quoniam, si bene consideramus, tales due **mensure**, scilicet duodenaria et octenaria, non posite sunt absque necessitate (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). PROSD. ital. I p. 234b: invente sunt iste due **mensure** iam recitate,

scilicet **mensura** octonaria et **mensura** duodenaria, quas, si bene considerabimus et ipsas aliquantulum stricte cantabimus, inveniemos octonariam **mensuram** ad senariam reduci et duodenariam ad novenariam (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). *al.*

B als abgegrenzte Measureinheit (mit bestimmtem Wert) — as distinct mensural unit (with defined value)

1 allgemein — general

[s.XIV] MARCH. pom. 30C, 61. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 62: inveniuntur aliquotiens unice semibreves, breves vel longas sequentes, que ... ad invicem reducuntur: dicendum, quod ponuntur ille, ut per eas recta **mensura** syncopetur (*sim.* PS.-MUR. arg. p. 106b). TRAD. Mur. II p. 306a. (?) GOSCALC. 2, 2 p. 132, 21: bene licet alicui sincopare in discantando et diversas **mensuras** alias a tenore cantare, dum tamen sciat eas ad invicem debite proporcionare. PS.-THEODON. 2a p. 42. *al.* IOH. VETUL. 47, 7: Brevis vero unicum habens tempus nullum habet tractum, et proprie dictum est, quia ad reinveniendum **mensuram** perfecti modi aliquando ipsa brevis potest alterari. IOH. VETUL. 63, 5: Et illa minima prima cum praefata reducitur ad **mensuram**. IOH. VETUL. 63, 6: Tunc prima erit sincopa et etiam trium minimarum est valoris, ad quam sequens, quae est minima, causa implendi **mensuram** seu numerum reduci debet. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 9, 28: aliqua nota alteratur propter complere perfectionem alicuius **measure**. PROSD. exp. 88, 20: magis rationabile est ..., quod pausemus completis **mensuris** ipsarum pausarum quam non completis. *al.* PROSD. mens. p. 214a: ubicumque ponitur punctus divisionis, semper dividit perfectionem alicuius **measure**. PROSD. mens. p. 224a: numerando perfectiones vel imperfectiones **mensurarum**. *al.* PROSD. ital. I p. 239a: si in octonario tempore inter duo puncta vel sibi conformia talem **mensuram** dividit reperiuntur tres semibreves in suis propriis figuris figurate vel valor, dummodo ibi alicue sint semibreves, tunc ultima ipsarum alterari habet, ut **mensura** compleatur (*sim.* PROSD. ital. II p. 56). *al.* UGOL. URB. 3, 2-1, 18: Praeterea quantitas **mensurae** sequitur quantitatem notae sibi appropriatae, quia maiori notae datur maior **mensura**. Probatur hoc, quia **mensura** temporis, quae datur brevi, est maior quam **mensura** prolationis, quae datur semibrevis, et **mensura** modi, quae datur longae, est maior quam **mensura** temporis, quae datur brevi. Igitur illa **mensura**, quae datur maximae, debet esse maior quam **mensura** modi, quae datur longae. UGOL. URB. 3, 2-9, 10: Quidnam temporis **mensura** est nisi duplicata vel triplicata **mensura** prolationis, quid modi minoris **mensura** nisi duplicata vel triplicata **mensura** temporis, et sic ultra. Si igitur in **mensura** temporis est duplicata vel triplicata **mensura** prolationis, erit in **mensura** modi quadruplicata vel sextuplicata **mensura** prolationis et sic ultra, ut intelligenti patet. Est igitur **mensura** prolationis aliarum omnium fundamentum et vocatur prolatio. UGOL. URB. 3, 4-1, 5: nota alterata est finis perfectionis **mensurae**, quia nota alterata cum praecedenti vel praecedentibus totam **mensurae** perfectionem continet. UGOL. URB. 3, 3-21, 24: sic valor unius **mensurae** aequivalet valori alterius **mensurae**. ... eae **mensurae** possint ad invicem proportionabiliter convenire. *al.*

2 in der Orgelmusik — in organ music

[s.XV] TACT. Opusculum 18: He **measure** tres, scilicet 4, 8, 16 notarum, dicuntur prolatio minor aput mensuristas ... Et dicitur prolatio minor, quia minus continet in numeris quam maior, ut patet in illis **mensuris** 16 notarum comparando ad 24 notarum. TACT. Opusculum 72: sicut posita sunt exempla octo notarum, ita etiam ponas omnes notas **mensura** videlicet 4, 16, 3^m, 6, 12. *al.* TACT. Concordanciarum p. 176, 24: ad regendum secundum proximam tenoris notam seu **mensu-**

ram maxime ornat, ut minat tactum quandoque in proximam superiorem vel inferiorem.

mensura curta - mensura longa ,kurze (reguläre) Dauer' (einer Brevis) - ,lange (verdoppelte) Dauer' (einer Brevis) — 'short (regular) duration' (of a breve) - 'long (doubled) duration' (of a breve)

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 14 p. 276, 1: Si sit de semibrevis imperfecta, distinguendum est, an sit de **curta mensura**, quatuor equales pro brevi, vel de **longa mensura**, videlicet octo equales pro brevi. IOH. HANB. sum. 14 p. 276, 3-11. IOH. HANB. sum. 14 p. 282, 1: cum sit de **longa mensura**, quod pro brevi ponitur, valorem longe continet.

v. mensura longa

mensura discreta - mensura indiscreta Bezeichnung für einen Rhythmus aus unterschiedlichen Notenwerten bzw. aus gleichlangen Notenwerten — term that designates a rhythm that consists of different, or of equal note values

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 1, 3: De musica cum adiuncto: diaphonice, poliphonice, mensurabiliter cum discretione et sine ea dicendum. Diaphoniam vero et poliphoniam **mensuramque discretam et indiscretam** scire oportebit (*cf.* Iac. Leod. comp. 3, 2, 2-4).

mensura immediata - mensura mediata Bezeichnung für das mensurale Verhältnis unmittelbar benachbarter Measurebenen bzw. nicht unmittelbar benachbarter Measurebenen — term that designates the mensural relation between mensural levels that are contiguous to each other, or that are not contiguous to each other

[s.XV] UGOL. URB. 3, 1, 63: Nam modus maior mensuratur per minorem et sic maxima per longas, modus minor per tempus, et sic longa per breves et tempus per prolationem et sic brevis per semibreves et prolatio per suas minimas, et hoc fit **mensura immediata**, sed **mensura mediata** modus maior per tempus mensuratur, modus minor per prolationem et tempus per minimas prolationis.

mensura longa Bezeichnung für den Modus (Mensurierung der Longa) — term for modus (mensuration of the long)

[s.XIV] PS.-THEODON. 2a p. 44: In **longa mensura** quidam fecerunt aliam signationem, in modo perfecto notam vacuum habentem in vacuo corpore dictae notae tres parvas lineas, ut hic: □. Et in imperfecto modo aliqui talem notulam habentem duas lineas, ut talis: □.

v. mensura curta - mensura longa

mensura perfecta - mensura imperfecta ,vollkommene' (dreiteilige) Mensur - ,unvollkommene' (zweiteilige) Mensur — 'perfect' (three-fold) mensuration, or mensural unit - 'imperfect' (two-fold) mensuration, or mensural unit

1 im Hinblick auf die Mensurierung — with respect to mensuration

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 19, 14: antiqui in omnibus modis et cantibus suis sicut utuntur perfectis, sic et **perfecta mensura**. Non sic moderni cantores, sed habent nunc modos duplices, perfectum et imperfectum, similiter et mensuram. Sicque secundum modernos est modus perfectus **perfectae mensurae**, qui ex longis trium perfectorum temporum colligitur. ... Est et modus imperfectus **perfectae mensurae**, qui ex longis duorum conficitur perfectorum temporum, duas breves rectas et aequales ponendo pro tali longa vel semibreves secundum aequipollentiam. *al.* ANON. London. I 1 p. 42: Unde in **mensura** imperfecte **perfecta** et imperfecte **imperfecta** est semibrevis semper imperfecta. ANON. London. I 2 p. 45: **mensura** perfecte **perfecta** et perfecte **imperfecta**, in quibus est eadem semibrevis. *al.* PS.-THEODON. 2a p. 43: Saepe accidit in motellis et in aliis cantibus mensuratis,

<quod> mensura variatur, videlicet in perfecto modo, quotiens notulae imperfectae miscentur cum perfectis dictae **mensurae perfectae**, et e converso in imperfecto modo perfectae interponuntur cum imperfectis. PS.-THEODON. 2a p. 44: si **mensura** sit **perfecta**, rubrae vel vacuae sunt imperfectae ..., si **mensura** sit **<im>perfecta**, dictae rubrae vel vacuae sunt perfectae. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 62, 47. *al.* PROSD. ital. I p. 244b (*sim.* PROSD. ital. II p. 63). UGOL. URB. 3, 2-8, 12: perfecta sive maior prolatio est **mensura perfecta** semibrevium perfectione formata sub earum valore contenta. Sed imperfecta sive minor prolatio est **mensura imperfecta** semibrevium imperfectione formata sub earum valore contenta. *eqs.* UGOL. URB. 3, 3-10, 10: omnis **mensura perfecta** suam habet notam de se perfectam, et omnis **mensura imperfecta** suam habet notam de se imperfectam. *al.*

2 *im Hinblick auf die Measureinheit — with respect to the mensural unit*

[s.XIV] PS.-THEODON. 2 p. 36: **perfecta mensura** est ternaritas vel per ternarium numerum computata. PS.-THEODON. 2 p. 36: brevis immediate praecedens brevem vel pausam brevem perfectam, **perfecta mensura** vocatur. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 3, 3-11, 76: Si vero inter immediate maiores ultra **perfectae mensurae** computationem duae minores reperiantur. UGOL. URB. 3, 4-1, 8: post notam alteratam, quae est finis **mensurae perfectae**, non debet sequi nota similis nec minor in forma. UGOL. URB. 3, 8-4, 18: in **mensura perfecta** modi maioris tres longae debent reperiri et in **imperfecta** duae. *al.*

mensurabilis -e 1. ‚mensurierbar‘, in Zeiteinheiten aufteilbar 2. die Mensurierung betreffend — 1. ‚mensurable‘, divisible into temporal units 2. with respect to the mensuration

1 ‚mensurierbar‘, in Zeiteinheiten aufteilbar — ‚mensurable‘, divisible into temporal units [opp.: ultra mensuram, ultramensurabilis]

a für Notenwerte mit einer oder zwei Zählzeiten (gegenüber solchen mit weniger als einer oder mehr als zwei Zählzeiten) — for note values with one or two beats (as distinct from values with fewer than one or more than two beats)

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 189, 28. DISC. POS. VULG. p. 190, 4: **Mensurabile** est, quod mensura unius temporis vel plurium mensuratur. Ultra mensuram sunt, quae minus quam uno tempore et ampliori quam duobus mensurantur, ut semibreves ... et longa, quam longa subsequitur. Habet enim tria tempora. DISC. POS. VULG. p. 190, 32: Omnes autem notae discantur sunt **mensurabiles** per directam brevem et directam longam. IOH. GARL. mens. 1, 7: Sunt ergo sex species ipsius maneriei, quarum tres dicuntur **mensurabiles**, tres vero ultramensurabiles, id est ultra rectam mensuram se habentes. Iste vero dicuntur **mensurabiles**, scilicet prima, secunda et sexta. Iste vero ultramensurabiles, scilicet tertia, quarta et quinta. ANON. Emmeram. 2 p. 204, 11. TRAD. Garl. plan. V 17: Musica mensurabilis est illa, quae proportionabiliter secundum rectam mensuram mensuratam et **mensurabilem** modo debito ac proprie observato efficitur. (?)

b *allgemein — general*

[s.XIV] PS.-MUR. arg. p. 108a: Queritur, si aliqua pausa **mensurabilis** potest esse plurium temporum quam trium? *ibid.* *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 2, 4: non solum haec (*sc. poliphonia*), quae cum discretionem **mensurabilis** est, verum etiam ea, quae sine discretionem est, puta organica. QUAT. PRINC. 4, 1, 1: omnis nota sive vox **mensurabilis** aut in unitate permanet aut in binario vel in ternario numero. IOH. BOEN ars 1, 1, 1: quatuor note, quibus omnis **mensurabilis** contextitur cantelena (*sim.* IOH. BOEN ars ap. 1, 1). GOSCALC. 2, 2 p. 120, 5: Primum omnem cantum, super quem aliquis discantare

debeat, expedit mensurare, hoc est sub tercio et **mensurabili** temporis intervallo proferri. GOSCALC. 3, 5 p. 168, 11. PS.-THEODON. 3 p. 48: Nec est in mensura musicae maior pausa **mensurabilis**. COMPIL. Ticin. G 307: quasdam universales regulas **mensurabilis** contrapuncti (*sim.* ANON. La Fage III p. 241. CONTR. Salvator 3). [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 2, 36: de pausis et silentio in notis **mensurabilibus** fiendis. UGOL. URB. 3, 1, 11: in hoc toto, quod est ex modo, tempore et prolatione coniunctum, omnis consistit **mensurabilium** vocum seu sonorum pronuntiatio. UGOL. URB. 3, 9-2, 17. NICOL. BURT. 3, 5, 36. FR. GAFUR. theor. 3, 3. FR. GAFUR. pract. 1, 3. FR. GAFUR. pract. 2, 2: Omnis enim mensurabilis descriptio vel notulis vel pausis, quae ommissas et **mensurabiles** voces monstrant, vel signo vel canone pernotatur. FR. GAFUR. pract. 2, 3. FR. GAFUR. pract. 2, 6: Haec enim pausa (*sc. minimae*) dimidiam semibrevis **mensurabilem** obtinet quantitatem. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 14: Diminutio in **mensurabili** cantilena est abstractio certi valoris quantitativi ab ipsis figuris. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 15: Sincopa in cantilena **mensurabili** est reductio notulae ultra maiorem vel maiores suas ad aliam vel ad alias.

2 *die Mensurierung betreffend — with respect to mensuration*

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 35a: de arte **mensurabili** tractare proponimus. ROB. HANDLO p. 166, 10: perfectissimus is modus est, qui modis omnibus **mensurabilibus** deservit. IAC. LEOD. spec. 7, 2, 4. IAC. LEOD. spec. 7, 15, 3. IAC. LEOD. spec. 7, 20, 5: Figura igitur, quae est artis **mensurabilis** notula, est soni vel vocis repraesentatio. IAC. LEOD. spec. 7, 45, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 47, 4: Vetus ars **mensurabilis** pauca et clara respectu modernae continet documenta. IAC. LEOD. spec. 7, 48, 1-12. TRAD. Phil. III p. 6: Omni desideranti notitiam artis **mensurabilis**, tam nove quam veteris, obtinere. [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 1, 68: Nam ablata mensura modus aufertur, tempus atque prolatio. Notarum nulla erit distinctio, ... figurarum **mensurabilium** et immensurabilium non erit diversa prolatio. UGOL. URB. 3, 8-4, 27: si sit inter figuras **mensurabiles** numeranda (*sc. semiminima*). *ibid.* *al.* UGOL. URB. 3, 9-1, 19: Tempus enim inter mensuras medium locum tenet, nam supra tempus modus est et infra prolatio, et brevis nota temporis inter figuras **mensurabiles** etiam medium locum tenet, nam supra brevem longa est et maxima et infra semibreves et minima. FR. GAFUR. pract. 1, 2: Sunt et, qui notulas huiusmodi plani cantus aequae describunt et commensurant figuris **mensurabilis** consyderationis, ut longas, breves ac semibreves. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 2: Omnis enim **mensurabilis** descriptio vel notulis vel pausis, quae ommissas et mensurabiles voces monstrant, vel signo vel canone pernotatur. FR. GAFUR. pract. 2, 13. FR. GAFUR. pract. 2, 14: Virgulariter disposita diminutio est, quae in hac **mensurabili** figurarum descriptione per virgulam signum temporis scindentem declaratur. FR. GAFUR. pract. 2, 15: si nonnulla, quae forte et ecclesiasticae et **mensurabili** institutioni necessaria existimes, videntur ommissa. CONTR. Cum notum 1 p. 298: Cum notum sit omnibus cantoribus **mensurabilem** artem musicae a plana originem sumere. CONTR. Cum notum 2 p. 298.

adv. **mensurabiliter** 1. *mensuriert, in Zeiteinheiten abgemessen* 2. *die Mensurierung betreffend* — 1. *in a measured manner* 2. *with respect to mensuration*

1 *mensuriert, in Zeiteinheiten abgemessen — in a measured manner*

[s.XIII] MENS. Notandum quod 1, 1: Notandum, quod muteto vel conducto, qui **mensurabiliter** cantantur, speciales in notis mensurae ascribuntur. [s.XIV] TRAD. Phil. I f. 62rG, 8: **mensurabiliter** cantare ... sic et pausare.

2 *die Mensurierung betreffend — with respect to mensuration*

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 1, 4: instrumentalem (*sc. musicam*) elegimus describendam, et hoc tripliciter, videlicet theoricæ, practice et **mensurabiliter**. Theoricæ quantum ad consonantias proportionatas seu proportionabiliter constitutas ... Practice vero quantum ad consonantiarum usum et applicationem ... **Mensurabiliter** cum discretione vel sine discretione, propter quod mensurabilem ipsam proposuimus describere musicam. IAC. LEOD. comp. 3, 1, 2: De musica cum adiuncto: diaphonice, poliphonice, **mensurabiliter** cum discretione et sine ea dicendum.

v. cantus mensurabilis; discantus mensurabilis; musica mensurabilis

mensuralis -e 1. *mensuriert, in Zeiteinheiten abgemessen* 2. *die Mensuralmusik betreffend — 1. measured, measured (by temporal units) 2. with respect to mensural music*

1 *mensuriert, in Zeiteinheiten abgemessen — measured, measured (by temporal units)*

[s.XIV-XV] MENS. Circa artem p. 527, 4: <De canticis **mensuralibus**> Propter maiorem evidenciam sciendum est, quod de numero canticorum **mensuralium** unus dicitur mutetus, alius rundellus, alter hachetus, alter viroletum, alter et balada, alter trumpetum vel stampetum. ANON. Vipiten. 1, 1: Modus cantandi in **mensuralibus**. ANON. Mell. 3, 2: Modus, ut hic in cantu **mensurali** capitur, est per longas sive breves figuras melodis **mensuralis** apprehensiva cognitio. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66: valores notarum **mensurales**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: omnium cantacionum **mensuralium**. COMPOS. Natura pr. 1: in componendo **mensuralia** carmina.

2 *die Mensuralmusik betreffend — with respect to mensural music*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Nota **mensuralis** est signum maioris nomine prolacionis, quo aut quibus quantitativa habitudo longitudinem aut brevitatem cuiuslibet cantus commensuratur. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: Additionis punctus est punctus, qui visus inter notas **mensurales** medietatem (*ms.*; *ed.*: medianes) proxime note addit. *ibid.* al. PAUL. PAULIR. 7, 2, 4 p. 71: Sine signis porporciones **mensurales** cognoscere.

adv. mensuraliter *mensuriert, in Zeiteinheiten abgemessen — in a measured manner*

[s.XIV] PS.-THEODON. append. 1 p. 51: cum musica mensurata non posset dici aliter mensurata, nisi cum aliquis cantus accipitur sub aliqua temporis quantitate ipsum protrahendo seu abbreviando districte et **mensuraliter** secundum voluntatem cantantis. [s.XV] CONR. ZAB. chor. intr. 8: ad bene cantandum choraliter requisita ..., quae requiruntur, scilicet cantare concorditer, **mensuraliter**, mediocriter, differentialiter. CONR. ZAB. chor. 2, 1: **Mensuraliter** cantare ... est sic cantare, quod uni notae non plus vel minus temporis impendatur quam alteri, qualiscumque mensura cantetur sive longior sive brevior secundum temporis exigentiam, prout infra circa quartum requisitorum plenius veniet dicendum. CONR. ZAB. chor. 2, 14: hoc pertinet ad cantandum **mensuraliter**, quod unus chorus alteri se conformet in mensura.

v. cantus mensurabilis; contrapunctus mensuralis; musica mensurabilis

mensuratim *mensuriert, in Zeiteinheiten abgemessen — in a measured manner*

[s.XV] ANON. Tegerns. I p. 104: regula: Secunda nota et omnis preter penultimam debent uniformiter et **mensuratim** cantari secundum congruenciam diei privati, festivi seu solemp-

nis, quia in diebus privatis festinantur, in festivis moderate, in solempnibus vero tractim.

mensuratio -onis f. *Zeitmaß, Tempo — temporal measure, tempo*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 17, 1: notandum est duplicem vel triplicem esse notarum musicalium (longae, brevis et semibrevis) **mensurationem**, citam scilicet, morosam et mediam. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 5. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 7: antiqui cita **mensuratione** brevium in motetis communiter vel citissima in hoketis duplicibus usi sint.

mensurativus v. musica positiva - musica mensurativa

mensuratrix -icis f. *„die Messerin“ (Personifizierung der Mensuralmusik) — ‘the keeper of measurements’ (personification of mensural music)*

[s.XIV] PETR. PALM. p. 507: Musica mensurabilis est vere perfecteque canendi scientia, omnium musicantium vocum speculatrix, gubernatrix et magistra. Vel sic: musica mensurabilis est, quae per tempora praecise et recte est **mensuratrix**.

mensurista -ae f. *„Mensurist“ (Bezeichnung für einen Komponisten mehrstimmiger Mensuralmusik) — term that designates a composer of polyphonic mensural music*

[s.XIV] VERS. Iam post 55 glo. [s.XV] TACT. Opusculum 18: He mesure tres, scilicet 4, 8, 16 notarum, dicuntur prolacio minor aput **mensuristas**, ut patet in cantu ipsorum, scilicet „Degentis vita“. TACT. Concordanciarum p. 177, 11: possunt eciam adduci alie figure sumpte a **mensuristis**, sed non est necesse, quia iste sufficiunt; qui autem eas voluit habere, recurat ad **mensuristas**, et patebit. TRAD. Holl. II 35 p. 37 (p. 429b): **mensuristae** in locis, in quibus committuntur coniunctae, solent ponere tale signum XXX; sed organistae ipsis notis solent adiungere quamdam virgulam per modum crucis + (*sim.* LAD. ZALK. A 80).

mensuro -are (*Notenwerte bzw. Tondauern*) *messen — to measure (with respect to note values)*

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 190, 5: Mensurabile est, quod mensura unius temporis vel plurium **mensuratur**. Ultra mensuram sunt, quae minus quam uno tempore et ampliori quam duobus **mensurantur**, ut semibreves. DISC. POS. VULG. p. 193, 12: Mothetus vero est super determinatas notas firmi cantus **mensuratas**. LAMBERTUS p. 274a: recta brevis dicitur et equali tempore **mensuratur**. al. ANON. Emmeram. 2 p. 204, 11: mensurabile dicitur illud esse, quod recte **mensuratum** secundum suum nomen nihil in se superflui, nihil in se continet diminuti. al. FRANCO COL. 1, 1: Mensurabilis musica est cantus longis brevibusque temporibus **mensuratus** (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 1. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 9. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. TRAD. Holl. II 23 p. 3 (p. 417a). TRAD. Holl. V 5a, 21. ANON. La Fage III p. 242). FRANCO COL. 1, 6: Dico autem pausam tempore **mensurari**, quia aliter duo cantus diversi, quorum unus cum pausis, alius sine sumeretur, non possent proportionaliter adinvicem coaequari (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 4. IAC. LEOD. spec. 7, 11, 4. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 14. ANON. Vratisl. p. 332a. MENS. Circa artem p. 513, 12. MENS. Cum animadv. 8). FRANCO COL. 1, 8: Mensurabilis simpliciter est discantus eo, quod in omni parte sua tempore **mensuratur**. Partim mensurabilis dicitur organum pro tanto, quod non in qualibet parte sua **mensuratur** (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 10, 2-3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. QUAT. PRINC. 4, 2, 48. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 19-23). al. HIER. MOR. 25 p. 180, 34: tempus harmonicum est mensura omnium notarum, qua scilicet unaquaeque

mensuratur nota. *al.* PETR. PIC. 4, 1: Longa vero imperfecta duobus tantum temporibus **mensuratur**. *TRAD.* Garl. plan. V 17. *al.* MENS. Notularum p. 83-85. IOH. GROCH. 73: Per mensurabilem (*sc. musicam*) intellegunt (*sc. alii*) illam, quae ex diversis sonis simul **mensuratis** et sonantibus efficitur, sicut in conductibus et motetis. IOH. GROCH. 140: Est autem ductia sonus illitteratus, cum decenti percussione **mensuratus**. ... Sed cum recta percussione eo, quod ictus eam **mensurant** et motum facientis et excitant animum hominis ad ornate movendum secundum artem, quam ballare vocant, et eius motum **mensurant** in ductiis et choreis. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 23. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 1, 16, 2 (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 10, 1). MARCH. pom. 8, 16: nunquam in principio alicuius cantus pausa aliquid **mensurans** debet praeponi. MARCH. pom. 22, 17: unum tempus est prima ratio **mensurandi** notas. MARCH. pom. 24, 8: cantus est quidam motus vocis, qui tempore **mensuratur**. *al.* MARCH. comp. 1, 18: unum tempus **mensurat** duo et tria tempora, per que **mensurantur** omnia alia tempora in musica mensurata. MARCH. comp. 5, 7 (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 16, 55). *al.* ANON. Michels 5, 14. *TRAD.* Phil. I f. 62rD, 45: Explicit ars quevis **mensurandi** motetos. IOH. MUR. not. 2, 4, 8: Notula musicalis est figura quadrilatera soni numerati tempore **mensurati** significativa ad placitum (*sim.* IOH. MUR. not. 2, 9, 14. IOH. MUR. comp. 6, 5. *inde* IAC. LEOD. spec. 7, 20, 7. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 1). PETR. DION. 5 p. 153. IOH. MUR. comp. 1, 3. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 16, 1: Plana musica sonorum numerum consonantiam facientium sic inspicit, quod ibi valorem temporis sonos **mensurantis** non attendit, sed ab ipsius temporis valore se abstrahens de plano theorice practiceve consonantiarum aspicit naturas atque profert eas. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 4: hic discantandi modus locum habet in discantibus ecclesiasticis vel organicis in omni sua parte **mensuratis**, in conductis, in motellis, in fugis, in cantilenis vel rondellis. IAC. LEOD. spec. 7, 16, 5: cum talis longa morose **mensuratur**, quia posset ita cito **mensurari**, ut vix novem semibreves pro ipsa possent poni. *al.* IOH. MUR. lib. 10, 1: pausa dicitur vocum amissio seu aspiratio **mensurata** pro tot temporibus, quot fuerit spatiis figurata (*sim.* GOSCALC. 3, 9 p. 178, 12. *inde* *TRAD.* Phil. III p. 10. PROSD. exp. 85, 2-8. UGOL. URB. 3, 9-1, 2. GUIL. DUFAY p. 388. NICOL. BURT. 3, 6, 37). QUAT. PRINC. 4, 1, 1: minima non est tempus, sed principium temporis **mensurati**. *al.* ANON. London. I 2 p. 43. *al.* IOH. BOEN ars 1, 9, 3. *al.* VERS. Iam post 8. *al.* IOH. HANB. sum. 22 p. 344, 11. WILLELM. 3, 28: Sed quia continuum est divisibile in infinitum, et tempus continuorum est, voces quidem sunt **mensuratae** temporibus, quare divisibiles erunt in infinitum. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 120, 4: Primum omnem cantum, super quem aliquis discantare debeat, expedit **mensurare**. PS.-THEODON. pr. p. 31. *al.* IOH. VETUL. 3, 2. *al.* MENS. Item notandum p. 413a. COMM. Boeth. II p. 110, 4. GUIDO FR. 2, 23. *eqs.* *al.* ANON. Ellsworth 5 p. 236, 7. MENS. Notularum non p. 141. *TRAD.* Phil. III p. 6-7. ANON. Couss. V p. 138, 7. MENS. Cum de p. 74. ANON. Vratisl. p. 331b. MENS. Circa artem p. 511, 26. [s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L), 13. IOH. OLOM. 1 p. 4. PROSD. exp. 1, 7. *al.* PROSD. mens. p. 201b: modus maximarum est mensura, cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem maximarum habet **mensurari** (*sim.* PROSD. ital. I p. 230a. PROSD. ital. II p. 39). *eqs.* PROSD. ital. I p. 229a: cantus mensurabilis ... est ille, qui figuras sive notas considerat **mensuratas** (*sim.* PROSD. ital. II p. 35-36). *al.* UGOL. URB. 3, 1, 56: Longa enim, quae est nota modi minoris, **mensuratur** per breves, semibreves et minimas. Brevis, quae est nota temporis, **mensuratur** per semibreves et minimas, et sic suo modo semibrevis, quae est nota prolationis, **mensuratur** per suas

minimas; omnis enim mensura ultima divisione **mensuratur** per minimas. *al.* GEORG. ANS. 3, 274. *al.* ANON. Carthus. pract. pr. 8. *TRAD.* Holl. II 22 p. 3 (p. 417a). ANON. Couss. XII 5, 1. ANON. London. II 1, 2-12. ANON. Mell. 16, 2: Est igitur pausa vel ad integrum vel ad tempus **mensurate** quantitatis omissio vocis. *TRAD.* Holl. V 5a, 20. CONR. ZAB. chor. 2, 2. IOH. TINCT. not. 2, 5, 4: Vocaturque haec pausa (*sc. minimae*) vulgariter suspirium, quoniam suspirando aptissime **mensuratur**. FR. GAFUR. extr. 12, 15, 12. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 22, 3. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77. *al.* ANON. Tegerns. II 3-11. IOH. HOTH. mens. II 4, 4. NICOL. BURT. 1, 21, 109. *al.* DIFF. MUS. 49. ADAM FULD. 3, 5. ANON. Salisb. 1, 4. *al.* LE MUNERAT tract. 2-3. *al.* GUIL. POD. 7, 1: **mensurata** pronuntiatio. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4: in **mensuratis** cantilenis. *al.* HERB. Tr. 2, pr. p. 43. ANON. La Fage III p. 242: Quid est pausa? Est amissio vocis **mensurata**. Quid est ochetus? Est aspiratio **mensurata**. CONTR. Species plani 36.

v. cantus mensurabilis; cantus praecise mensuratus; musica mensurabilis; musica praecise mensurabilis

adv. **mensurate** ,mensuriert', zeitlich gemessen — in a measured manner [opp.: immensurate] [s.XIV] MARCH. luc. 1, 15, 4: Musica mensurata est quilibet cantus tempore mensuratus, cuius figure sunt omnes limitate nomine, figura et quantitatis essentia, quibus **mensurate** artamur cantare cantus, qui sunt talibus notulis situati (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 15). MARCH. pom. 18, 4. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 85, 16: Mensurata (*sc. pausa*) est illa, per quam **mensurate** pausatur. PROSD. mens. p. 221a: a cantu desistere possumus dupliciter, scilicet **mensurate** et immensurate. *al.* PROSD. ital. I p. 233a (*sim.* PROSD. ital. II p. 46).

mese acc. mesen f. Bezeichnung für den mittleren Ton des Systema teleion bzw. den höchsten Ton des tetrachordum meson (a) — term for the central pitch in the systema teleion, or the highest pitch of the tetrachordum meson (a)

1 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: octavus μέση, hoc est media (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 19. *inde* GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 19. REMIG. AUT. 495, 169). MART. CAP. 9, 954: Sunt autem absoluta et perfecta systemata numero octo: et primum est, quod ab adquisito, quem προσαμβανόμενον dicimus, ad mediam, quam μέσην diximus, omne conficitur (*inde* REMIG. AUT. 509, 10). [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 23: Quarta dicitur **mese**, quoniam inter VII semper est media (*inde* REG. PRUM. 14, 18. FRUT. brev. 1 p. 28. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 12). *al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 59: **Mese** media. GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 50: **Mese** enim nomen accepit a medietate. *al.* GLOSS. Mart. Cap. 941/362, 10-2. *al.* IOH. SCOT. annot. 503, 8. *al.* REMIG. AUT. 73, 16: **mese**, id est media chorda. *al.* HUCBALD. 43: **Mese**: medium significat. [s.X] ANON. Bernh. 1, 23. *eqs.* [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2: **mese**, medium. ODOR. SEN. p. 208: sequitur **mese**, potestate et nomine media. *al.* FRUT. brev. 13 p. 98: Octava **mese** vocatur, quae et media est et media interpretatur. ANON. Wolf p. 199. IOH. COTT. mus. 13, 22. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. *al.* ENGELB. ADM. 1, 11, 11. WALT. ODINGT. 3, 2, 15: **Mese**, id est media totius monachordi. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14: Tetrachordum secundum, quod est <meson>, dicitur tetrachordum mediarum; **mese** enim sonat medium. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 35: **mese**, quae propter mediam positionem sic vocata est. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 17. GOB. PERS. p. 183a. ANON. Carthus. theor. 14, 50: **mese**, quod

interpretatur medium vel medietas corde vel medius gradus. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 9. *eqs.* GEORG. ANS. 2, 19. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 10). *eqs.* al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. NICOL. BURT. 1, 17, 96: Octava vero **mese** dicitur, quod est media, quia sedens in loco medio mater est omnium sequentium vocularum ac domina. al. ADAM FULD. 2, 9. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18. al. GUILL. POD. 2, 12. *eqs.*

2 Gebrauch — usage

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5: Stantes (*sc. sonitus*) autem sunt, qui inter mobiles sunt interpositi ... appellantur autem sic: proslambanomenos, hypate hypaton, hypate meson, **mese**, nete synhemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperboleon. al. [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 3. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 24: totum hoc medium tetrachordum meson vocatum est quasi mediarum vocaturque cum additamento hoc: hypate meson, parhypate meson, lichanos meson, **mese** (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 25 p. 218, 15: diazeuxis est, id est disiunctio inter **mesen** ac paramesen, quae inter se pleno differunt tono (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 49 p. 324, 4). BOETH. mus. 4, 5 p. 316, 3: Consonabit igitur proslambanomenos ad **mesen** diapason, **mese** ad neten hyperboleon diapason (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 27, 6. IAC. LEOD. spec. 6, 14, 9. *sim.* TON. Lugd. pr. 66. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 12). BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 12: In totum immobiles sunt proslambanomenos, hypate hypaton, hypate meson, **mese**, nete synhemmenon, paramesos, nete diezeugmenon, nete hyperboleon (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 2. IAC. LEOD. spec. 5, 45, 15. COMM. Boeth. II p. 284, 21. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 1. *sim.* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 11). al. [*s.IX*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 90. al. GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 17-9. al. IOH. SCOT. annot. 504, 11. al. REMIG. AUT. 22, 8. al. MUS. ENCH. 16 descr. al. HUCBALD. 37. al. MOD. Ecce modorum 1. al. ALIA MUS. 121 p. 160: ipsa melodia ascendendo **mesen** tangit ac postea tertiam speciem diatessaron descendendo remittit. al. REG. PRUM. 5, 41. al. [*s.X-XI*] TON. Lugd. pr. 42: A **mese** igitur in proslambanomenon est remissa diapason et conversim a proslambanomenos in **mesen** intensa diapason. al. ANON. Bernh. 2, 51-52: Dorius habet melodiam a **mese** et descendit ad lycanos ypaton, ascendit vero ad paranete diezeugmenon habens finalem in lycanos ypaton in gravibus, in acutis in **mese**. Ypodorius descendit ad proslambanomenos, ascendit ad **mese** habens finalem semper in lycanos ypaton. al. BERNO prol. 6, 3: Primus tonus a suo finali, idest licanos ypaton, habet licentiam ascendendi in dyapente, hoc est in **mese**, a **mese** in paranete dyezeugmenon. BERNO prol. 9, 31: neumarum defectus in illa communione „Beatus servus“, quae est tertii toni, proveniet, nisi ab ypate meson transposita in **mese** fuerit. al. BERNO ton. p. 81b. al. PS-BERNO mon. 4, 2. HERMANN. mus. p. 21 (p. 127a). al. ODOR. SEN. p. 210: sciendum, quod omnis nete et paramese et **mese** et hypate et proslambanomenae in tribus generibus sunt immobiles, et initia et fines tetrachordorum operentur. al. OLIVA 16. al. VERS. Maiores tropos 8. al. HEINR. AUG. 109. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 22: Protus namque in **mese** ·a· incipit. al. ARIBO 5 p. 11. LIB. SPEC. 76 p. 39: Tertia species diapente constat ex tono, semitonio, tono et tono, ut lichanos hypaton ad **mese**. al. TON. Aug. p. 83. al. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. ANON. Prag. 155. VERS. Consona quo p. 174. CANT. In defect. p. 88-89. MOD. Protus finit p. 107-108. MOD. Autent. prot. 2. al. FRUT. brev. 1 p. 31: **mese** locata in medio totius monochordi compleretur dispositio. al. FRUT. ton. p. 113. ANON. Wolf p. 197. al. QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16. THEOG. METT. 13, 4 (p. 188a). IOH. COTT. mus. 23, 28: cantui autem in **mese** vel circa **mese** pausationes facienti in eadem voce respondeat. al.

IOH. COTT. ton. 24, 16: Differentia quarta recipit antiphonas a parhypatemeson gradatim ad **mese** ascendentes. al. [*s.XII*] UDALSC. 1. GUIDO AUG. 56. al. TON. Gratianop. p. 46. TON. Seligenst. p. 110. TON. Vatic. 12, 3 p. 195. VERS. Est planetarum 16. COMPIL. Paris. II p. 76. [*s.XIII*] MUS. MAN. 12, 2. al. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. al. ANON. Ratisb. 2, 6. al. INTERV. Sit h-O 17. WALT. ODINGT. 3, 2, 19. al. [*s.XIV*] MARCH. luc. 15, 1, 9. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 39: quoniam in tacta tetradecachordi descriptione **mese** non erat secundum situm omnino media, addita est ad partem gravem chorda una, quae dicitur proslambanomenos. al. WILLELM. 3, 5. HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 270, 3. al. ANON. Ellsworth 3 p. 198 descr. al. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 33 p. 310, 5: Omnis cantus autentici proli preter prosaicum finem facit in lychanos hypaton. Inceptiones et distinctiones habet a **mese** usque in parhypate hypaton. *eqs.* IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 19: Nam graves corde precedunt usque ad **mesen**; acute secuntur ab illa. al. UGOL. URB. 1, 5, 4. al. GEORG. ANS. 2, 18. al. ANON. Carthus. theor. 14, 51: **mese** primus gradus acutorum est. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 10. al. TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 3. al. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). al. BART. RAM. 1, 1, 5 p. 14: Marchetus vero non sic, sed a **mese** ponit disiunctum (*sc. tetrachordum*), post quod hyperboleon, deinde synhemmenon et sic chordas decem et octo collocat. al. IOH. HOTH. exc. p. 22. al. IOH. HOTH. dial. p. 65. NICOL. BURT. 1, 13, 81: In cantu autem plano nullum aliud praeter quam in temperamento tritoni fit mobile semitonium neque, si ipsam tritoni asperitatem aliter fugere potuissent, musici claviculam illam inter **mesen** et paramesen fixissent. al. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 10. al. GUILL. POD. ench. 13 p. 375. GUILL. POD. 2, 11. al. FR. GAFUR. pract. 1, 1. al. HERB. TR. 1, 8 p. 34. MICH. KEINSP. 3, 17. ERASM. HOR. p. 84b: Ergo, si duo tetrachorda coniuncta fuerint, constituent septem nervos, et ab hypate hypaton ad hypate meson est primum tetrachordum et ab hypate meson ad **mese** secundum tetrachordum. al. MON. Ante omnia p. 38, 29. al. MON. Boetius p. 233, 30. al. MON. Designata p. 70, 3. al. MON. Dimidium 1: Dimidium proslambanomenos est **mese**. MON. Dividatur p. 54, 2. al. MON. Divide mon. p. 3, 8. al. MON. In primis 3. al. MON. In primis divide p. 5, 10. al. MON. Magadis p. 13, 23. al. MON. Mensurus p. 66, 3. MON. Mon. compos. II p. 68, 27: Divide igitur totum ·A· per medium, et habebis mediam cordam, quae vocatur **mese**. MON. Mon. divisurus p. 40, 33. al. MON. Prius dividenda 3. MON. Pythagoras p. 37, 4. MON. Qui desideras p. 92. MON. Si mon. Boetii p. 33, 16. MON. Si vis metiri I p. 8, 8. al. MON. Si vis metiri II p. 9, 38. al. MON. Super unum 21. al. MON. Totum mon. 1. FIST. Fac tibi 10 p. 115. FIST. Mensuram fist. 2 p. 126. FIST. Primam ad votum 9a p. 83.

mesos -e, -on (μέσος) ‚mittlerer‘ — ‘middle’

1 zur Benennung des mittleren Tetrachords (E-a) — for designation of the middle tetrachord (E-a)

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 7: Tetrachorda autem sunt quinque: ... secundum medianum, quod appellatur *μεσον*. [*s.XI*] PS-BERNO mon. 5, 7: Secundum (*sc. tetrachordum*) vero est ·E·F·G·H·, quod **meson**, id est medium, nuncupatur. FRUT. brev. 6 p. 48: Tertium tetrachordum synhemmenon, id est coniunctum, dicitur ... ideo sic vocatur, quia sequenti, quod **meson**, id est medium, dicitur, coniungitur ad distinctionem prioris, id est secundi, quod a mese tono disiungitur. Quartum tetrachordum sub mese, lichanos meson, parhypate meson, hypate meson, quae sunt ·a·G·F·E·, continetur, quod **meson**, id est medium, dicitur. [*s.XII*] GUIDO AUG. 59. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59: singulis cordis illius medii tetra-

cordi addatur haec determinatio **meson**, quod interpretatur medium. [s.XV] ERASM. HOR. p. 84a: Secundum est **meson**, id est tetrachordum medium.

2 zur Benennung der Saiten bzw. Töne des mittleren Tetrachords (E-a) — for designation of the strings or the notes of the middle tetrachord (E-a)

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: appellantur autem sic: proslambanomenos, hypate hypaton, hypate **meson**, mese, nete synhemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperbolaeon. al. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.V] MART. CAP. 9, 931: primus dicitur apud Graecos προσλαμβανόμενος ... quintus ὑπάτη μέσων, id est principalis mediarum, sextus autem παρυπάτη μέσων, quod est subprincipalis mediarum, septimus μέσων διάτονος, id est mediarum extenta (inde GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 5. GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 19. REMIG. AUT. 495, 13-15. WILLELM. 3, 8-10. ERASM. HOR. p. 85a. sim. REG. PRUM. 14, 15. ANON. Bernh. 1, 20-21. ANON. Bernh. 2, 27-29. WALT. ODINGT. 3, 2, 12. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 27-29). [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 22: medium tetrachordum, quod est hypate, parhypate, lichanos, mese, totum hoc medium tetrachordum **meson** vocatum est quasi mediarum (inde FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12. sim. GUILL. POD. ench. 13 p. 375). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 24: inter hoc **meson** tetrachordum et inferius, quod est netarum, disiunctio est. BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 3: quinque tetrachorda: hypaton, **meson**, synemmenon, diezeugmenon, hyperboleon (inde HIER. MOR. 9 p. 44, 14). BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 12: Post hanc vocatur hypate **meson**, dehinc parhypate **meson**, atque hinc lichanos **meson**, simpliciter in diatono quidem genere diatonos **meson**, in chromate lichanos **meson** chromate vel diatonos **meson** chromate, in enarmonio diatonos **meson** enarmonios vel lichanos **meson** enarmonios. BOETH. mus. 1, 25 p. 218, 23: Albinus autem earum nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas principales vocaret, **mesas** medias, synemmenas coniunctas, diezeugmenas disiunctas, hyperboleas excellentes (inde REG. PRUM. 14, 40. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1-2. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 3. UGOL. URB. 5, 44, 29-30. FR. GAFUR. op. 5, 1). BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 6: Monochordi **meson** per tria genera partitio (inde IAC. LEOD. spec. 5, 35, 1. COMM. Boeth. II p. 282, 19. ad loc.: COMM. Boeth. II p. 282, 21. sim. ODOR. SEN. p. 220). al. [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 40: 'mediis': **mesys**. GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 43: 'mediae': **mesae**. al. GLOSS. Mart. Cap. 942/362, 22-3 (sim. REMIG. AUT. 503, 2). al. REMIG. AUT. 11, 3. al. MUS. ENCH. 16 descr. al. HUCBALD. 37. al. MOD. Ecce modorum 16. al. ALIA MUS. 41 p. 183 (inde ANON. Bernh. 1, 53. ANON. Bernh. 2, 105). al. REG. PRUM. 14, 4. al. [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 3. al. ANON. Bernh. 1, 10. BERNO prol. 9, 31: ab ypate **meson** transposita in mese. al. BERNO ton. p. 79b. al. PS.-BERNO mon. 9, 1: Quattuor sunt voces, quae vocantur finales eo, quod in unaqualibet regulares finiantur cantiones: ·D·E·F·G·, id est lichanos hypaton, hypate **meson**, parhypate **meson**, lichanos **meson** (inde FRUT. brev. 7 p. 55). PS.-BERNO mon. 12, 2: ·E· hypate **meson**, princeps mediorum ... ·F· parhypate **meson**, prope principem mediorum ... ·G· lichanos **meson**, index mediorum (sim. ODOR. SEN. p. 152. FRUT. brev. 13 p. 97-98. cf. MART. CAP. 9, 931). al. ODOR. SEN. p. 152: ·E· hypate **meson**, id est principalis mediarum. ·F· parhypate **meson**, id est iuxta principalem mediarum. ·G· lichanos **meson**, id est tertia mediarum (sim. IOH. COTT. mus. 13, 20. GOB. PERS. p. 183a. ANON. Carthus. theor. 14, 40. cf. MART. CAP. 9, 931). al. OLIVA 12: Ipaton ab ipatis, idest gravibus. **Meson** a <mesis, idest> mediis. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3. al. ARIBO 3 p. 11: Tetrachordum finalium est Guidonice ·D·E·F·G·; hoc ipsum est in Boetio lichanos hypaton, hypate

meson, parhypate **meson**, lichanos **meson**. al. LIB. SPEC. 64 p. 37. al. TON. Aug. p. 109a. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. al. CANT. In defect. p. 88. al. MOD. Protus finit p. 107-108. MOD. Autent. prot. 2-9. FRUT. brev. 7 p. 56 (inde ANON. Wolf p. 207). al. FRUT. ton. p. 113. al. ANON. Wolf p. 197. al. QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16. al. THEOG. METT. 13, 1-2 (p. 187b). IOH. COTT. mus. 14, 22. al. [s.XII] UDALSC. 1. TON. Gratianop. p. 46. COMPIL. Paris. II p. 76-77. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62. al. ENGELB. ADM. 1, 11, 8: ypate **meson**, i. e. media gravium, quia **meson** dicitur medium. Deinde parypate **meson**, i. e. superior media gravium. Deinde lycanos **meson**, i. e. media digiti. ENGELB. ADM. 1, 15, 18: tetrachordum **meson**, i. e. mediarum. WALT. ODINGT. 3, 2, 30. al. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 6. al. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 31: Et quia secundum tetrachordum continet mesen, quod dicitur medium, ideo chordae illius a **meson** denominantur, scilicet hypate **meson**, parhypate **meson**, lichanos **meson** et mese. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 4: Tetrachordum finalium secundum Boethium est tetrachordum **meson**. al. WILLELM. 3, 5. HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 256, 36. al. ANON. Ellsworth 4 p. 216, 3. [s.XV] ORIG. ET EFF. 20, 2: Primus tonus et secundus terminant in lycanos hypaton, tertius et quartus in hypate **meson**, quintus et sextus in parhypate **meson**, septimus et octavus in lichanos **meson**. al. IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 226, 2: Sit hypate **meson** corda in archa deuterio constituta precedens, sitque ei vox organalis hypate hypaton quarta succedens. al. UGOL. URB. 5, 41, 16. al. GEORG. ANS. 2, 26. al. THOM. BAD. p. 92. ANON. Carthus. theor. 14, 87. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 6: Corda quinta hypate **meson** gravissima recte vocitatur mediarum ... Corda sexta parhypate **meson** interpretatur iuxta gravissimam mediarum ... Corda septima lichanos **meson** Latine sonat index mediarum. al. TAB. Catan. p. 144. al. FR. GAFUR. extr. 8, 2, 1. FR. GAFUR. op. 5, 1 (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15). al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: secundum tetrachordum Graece **meson**, Romane mediarum. al. IOH. HOTH. exc. p. 53. ADAM FULD. 2, 9. al. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17. GUILL. POD. ench. 13 p. 375. GUILL. POD. 2, 12: Quinta ... ypate **meson**, id est prima mediarum appellatur. Sexta, ·f·, parypate **meson**, id est iuxta primam mediarum posita. Septima, ·g·, quoniam tertia est mediarum, dicitur lycanos **meson**. al. MICH. KEINSP. 3, 18-20. ERASM. HOR. p. 85b. al. MON. Boetius p. 233, 32. al. MON. Designata p. 70, 5-10. MON. Dividatur p. 54, 14-15. MON. In primis 21-25. MON. In primis divide p. 6, 18. al. MON. Magadis p. 13, 30. al. MON. Mensurus p. 66, 6-8. MON. Mon. divisurus p. 41, 65. al. MON. Prius dividenda 14-16. MON. Si regularis 17. v. hypate meson; lichanos meson; parhypate meson

meta -ae f. 1. Begrenzung, Grenze, Grenzton 2. (hexachordaler) Tonbereich 3. Bezeichnung für einen Notenschlüssel — 1. limit, boundary, axial note 2. (hexachordal) tonal compass 3. term for a clef

1 Begrenzung, Grenze, Grenzton — limit, boundary, axial note

a (des Ambitus) eines Gesangs bzw. einer Kirchentonalart — (of the ambitus) of a chant or of a mode

[s.IX-X] HUCBALD. 51: Cum inferioribus quoque quartis et in quibusdam quintis parem quodammodo optinent habitudinem, quamvis non fini, sed initiis deputentur: usque ad has enim **metam** inchoandi declinant. ALIA MUS. 137 p. 198 (inde ANON. Bernh. 2, 83). al. [s.XI] COMM. TON. II 8, 17. BERNO prol. 9, 2 (inde ANON. Wolf p. 203). VERS. Maiores tropos 12. TON. Aug. p. 86: Quelibet enim antiphona suo ascripta tono, sue et remissionis et intensionis **metam** et faciem, ipsa in opere presentabit secuturo. TON. Aug. p. 105a:

Item he (*sc. antiphonae*) ab eadem incipiendi **meta** intenso semitonio non semiditonum, sed diatesseron remisse. TON. Aug. p. 112a: habentes eandem **metam** ascendendi quam illud incipiendi. *al.* VERS. Hac ex lege p. 63 (*sim.* UDALSC. 21. TON. Baumg. 2, 3). QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). *al.* THEOG. METT. 35, interp. 1a (p. 193b) (*inde* TON. Vatic. 12, 7 p. 214). [*s.XII*] GUIDO AUG. 277: Inferiorum ergo appositione **metarum** finales habent deponi ... Superiorum vero adiectione **metarum** supreme voces dispositionum elevari habent, ut plagales aliquid habeant plus in elevatione quam in depositione. GUIDO AUG. 280: Licet tamen in progressionem cantuum **metis**, ut dictum, hinc inde positae secundum eos decem voces inveniantur, non tamen per decem voces, sed tantum per octo medias discurrere et usque ad **metas** altrínsecus positae tangendo pervenire habet, sed per eas ire vel redire non habet (*inde* MUS. MAN. 46, 32). GUIDO AUG. 485: inconsulte progrediens **metasque** debitas utrobique transgrediens (*inde* TON. Cist. 61). GUIDO AUG. 494: Sicut enim sunt **mete**, ultra quas non debet ascendere (*sc. cantus*), ita sunt litterae, ad quas necesse est eum ascendere (*inde* TON. Cist. 65). *al.* ANON. La Fage I 11, 3: si cantum primi toni vis facere, accipe huius figurae primam vel secundam lineam litterarum secundum initiales et dato cantui principio secundum quod supra docuimus, perambula canendo vel notando a **meta** inferiori usque ad **metam** superiorem, quocumque volueris. *eqs. al.* [*s.XIII*] ANON. Cist. I 3 p. 34. ANON. Lovan. p. 489a. MUS. MAN. 47, 2: Sciendum de tonis omnibus, ... quod cuilibet tam plagae quam auctento licitum est per decem voces ab inferiori **meta** sursum protendi. MUS. MAN. 49, 29: In octava vero, quae cum finali resonat dyapason, nullus cantus regulariter potest incipere, nec in nona, quae **meta** superior est auctentorum, sed nec in septima supra finalem. MUS. MAN. 50, 27: In quinta vero sub finali vel in sexta supra finalem, quia **metae** sunt plagalium, nullus plagalis debet moram facere praeter quartum tonum. MUS. MAN. 54, 7: Quando enim principium sumit a finali, descendere solet in **metam** per tonum indeque levare in tertiam supra finalem saltu dyatessaronico. *al.* ELIAS SAL. 15 p. 34a. *al.* LAMBERTUS p. 261b. HIER. MOR. 20 p. 152, 11: tonorum **metas**. HIER. MOR. 24 p. 177, 27: imparium **metas**. [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. 472: qui cantus totus et anormalus est vocitandus, / quando praescriptas fertur transcendere **metas**. HUGO SPECHTSH. comm. p. 116: dicatur (*sc. cantus*) irregularis, quando dictus **metas** excedit. SUMM. GUID. 1: Dat de psallendi **metis** pariterque canendi / normas Guidonis summula deque tonis. SUMM. GUID. 290: Excedens igitur seu sursum sive deorsum / praescriptas **metas** canor a norma removetur (*inde* GOB. PERS. p. 195a). *al.* SUMM. GUID. ton. 15. SUMM. GUID. comm. 2, 38: *·g·* superacuta viribus vocis humanae **meta** extitit sufficiens (*inde* HEINR. EGER 5 p. 54. GOB. PERS. p. 189b). SUMM. GUID. comm. 4, 64: irregulare dicimus omnem illum cantum, qui sive sursum sive deorsum excedit **metas** sibi praescriptas. ... Excusabilis est illa irregularitas sive excessus, quando cantus decenter et moderate et propter aliquam rationem transgreditur **metas** in suo medio. Inexcusabilis vero est, quando cantus errat a proprio domicilio vel principio vel etiam, quando immoderate et sine ratione excedit **metas** toni in suo medio (*inde* GOB. PERS. p. 194b). *al.* HEINR. EGER 5 p. 54. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 8 p. 40. *al.* GEORG. ANS. 3, 6. ANON. Philad. 92 (*sim.* THOM. BAD. p. 94. ANON. Tegerns. III p. 100). THOM. BAD. p. 92 (*sim.* TON. Subl. p. 54, 12). TON. Subl. p. 61, 5. ANON. Carthus. nat. 7, 42: cantus regularis est ille, qui **methas** sibi praescriptas de principio, medio et fine non excedit. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 2. FR. GAFUR. op. 5, 8: Philosophi enim septem ipsas diapason species modos a modulatione dixerunt eas tamquam

omnium cantuum **metas** regulariter statuentes. LAD. ZALK. B 13: Conceditur tamen eidem tono, videlicet autentico, de licentia ad nonam vel ad decimam cordam ascendere ... Si vero has **metas** excedit, tunc irregulariter hic formatur. MICH. KEINSPI. 3, 31. SZYDLOV. 14 p. 70. IOH. VELLE metr. 49. *al.* ANON. Tegerns. III p. 99.

b des Tonsystems — of the tonal system

[*s.XII*] MUS. MAN. 26, 22: Ne enim possis in linea quantumlibet longa sine clavium regimine, cantor, oberrare, semper te clavis ad alteram clavem vel ad **metam**, quam transilire nequeas, conducendo perducet: ¶ namque, sicut praelibatum est, suppressam tenens regulam, Γ **metam** sub se dabit intransgressibilem. MUS. MAN. 26, 26: Ideo vero non in infima regula, sed in paenultima g clavis est ponenda, ne suppressa regula musicae **metas** transgredi velle videatur, si superacutas transierit. [*s.XV*] TRAD. Holl. I p. 170: Tertius (*sc. cantus*) incipitur in *·g·* acuto in linea et finitur in *·dd·* gemino excellenti similiter in linea. Et caret ultima voce, scilicet la, quia servat **metam**. ADAM FULD. 2, 9: Guido autem superaddidit unam gravem et supercellentes quatuor: deinde moderniores **metas** supergressi sub et supra quid addiderint, praetactum est. *al.* MICH. KEINSPI. 3, 50.

c eines Tonabstands — of an interval

[*s.IX-X*] HUCBALD. 7 (*inde* BERNO prol. 2, 24. IAC. LEOD. spec. 6, 34, 5). (?) GUIDO reg. 199. (?) INTERV. Quid sit tonus 12. [*s.XIII*] HIER. MOR. 25 p. 184, 7: Est autem flos harmonicus decora vocis sive soni et celerrima procellarisque vibratio. Florum autem alii longi, alii aperti, alii vero existunt subiti. Longi flores sunt, quorum vibratio est morosa **metasque** semitonii non excedit. Aperti autem sunt, quorum vibratio est morosa **metasque** toni non excedit. Subiti vero sunt, quorum quidem vibratio in principio est morosa, in medio autem et in fine est celerrima **metasque** semitonii non excedit.

d eines Tonbereichs — of a tonal compass

[*s.XV*] ANON. Carthus. pract. 9, 11: regula est musicorum, quod ista nota ut posita sub clave *·g·* et omnes alie voces ad eam consequentes **methas** ut la non excedentes cantantur per ¶ durum. *eqs.* TRAD. Holl. III 2 p. 20. (?) ADAM FULD. 2, 2. (?)

2 (hexachordaler) Tonbereich — (hexachordal) tonal compass

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 60 (p. 146a): eundem tropum contra oppositum suum, id est protum eo, quo dictum est, modo non converterunt (*sc. maiores*), deinde, quod eum supra modum invententes legitimam sex vocum **metam** excesserunt, quae a *·C·* incipiens in *·a·* porrigitur, postremo eandem intensionem nulla propria specie confecerunt. WILLEH. HIRS. 29 (c. 28), 1: De sedibus troporum. Sedes vel **metae** troporum octo legitimae autem non nisi in quatuor locis esse noscuntur, id est in *·C·*, in *·G·*, in *·a·* (? pro *·F·*), in *·c·*. Videamus igitur, quot **metae** vel intervalla **metarum** in monochordo fieri possint, et cur in praefatis locis magis legitimae esse dicantur quam in aliis. ... Secundum melodiae modum vel institutionem troporum quatuor tetrachorda in monochordo firmantur, id est gravium *·A·B·C·D·*, finalium *·D·E·F·G·*, superiorum *·a·b·c·d·*, excellentium *·d·e·f·g·*. Cuicumque horum tetrachordorum tonum ex utraque parte addideris, oritur tibi aliqua **meta** troporum, utpote a gravibus prima **meta** est a *·Γ·* in *·E·*, a finalibus secunda a *·C·* in *·a·*, a superioribus tertia a *·G·* in *·e·*, ab excellentibus quarta a *·c·* in *·aa·*, quinta per synemmenon nasci poterit ab *·F·* in *·d·*. Prima igitur **meta** a *·Γ·* in *·E·*, quia in regulari tono orditur et minus perfecte in semitonio terminatur, nullam tropi sedem ex illa percipiunt, ideoque legitima non est. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 21. *cf.* Meyer Chr., Tonartenlehre p. 172 sq.

3 *Bezeichnung für einen Notenschlüssel — term for a clef* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 53: Tertius neumandi modus est a Guidone inventus. Hic sit per virgas, clines, quilmata, puncta, podatos caeterasque huiusmodi notulas suo ordine dispositas, quas etiam **meta** in margine apposita multum facit expeditas. TRAD. Guid. 8: Semitonia in litteris monochordi quinque esse signavimus, in quorum locis rubei et crocei ponuntur colores. Croceus scitur in ·C· gravi et acuto et excellenti locatur, rubeus vero in ·F· gravi et acuto disponitur. **Metam** quorum ideo ponimus, ut sequentis neumae locum designemus et neumas, quae sentendae (?) sunt, posteriori spatio coartemus.

metricus -a, -um zur Mittelkadenz (der Psalmodie) gehörig — belonging to the mediant cadence (of psalmody) [s.XII] GUIDO AUG. 697: Debet ergo in metro suo inferius tonum, superius semiditonus circumflectere, et ita propriam habebis et communem metri compositionem ... Quia tamen nulli vel pauci cantus hactenus in hoc modo inventi sunt, qui non possunt terminari in ·e·, potuit illa usualis **metrica** circumflexio quoquomodo tolerari.

metrum -i (nom. pl. -a vel -i) n. 1. ? Tonstufe 2. Mittelkadenz (in der Psalmodie) — 1. ? note 2. mediant cadence (in psalmody)

1 ? Tonstufe — ? note

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 22 p. 399: De aedificiis musicorum. Quot sunt aedificia musicorum? Septem. Quae? Toni, symphoniae, chordae, neumae, schemata, **metri**, organa. COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·A· ... **metrum** proslambanosmenos ... ·B· ... **metrum** ypate ypaton ... ·C· ... **metrum** parypate ypaton eqs. ·Q· ... **metrum** nete yperboleon. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 249b-250b. COMPIL. Casin. 2, 39 p. 401: octo sunt **metri**, dupliciter fiunt sexdecim.

2 Mittelkadenz (in der Psalmodie) — mediant cadence (in psalmody)

[s.XII] GUIDO AUG. 25: Demum quod initium, quod punctum, quod **metrum**, quod „seculorum“ habeat psalmus uniuscuiusque modi, et quod quilibet eorum habeat neugma. GUIDO AUG. 590. GUIDO AUG. 595: Nunc ad **metra** transeamus, primus enim tonus et sextus idem habent **metrum**, quia tonum inferius circumflectunt. GUIDO AUG. 607: Quartus vero tonus sub quarta et supra tonum circumflectit hoc modo: (sequitur exemplum). Sed quia hoc **metrum** nulli cantui in ·h· quadrato terminanti potest convenire, facit superiorem circumflexionem non per tonum, sed per semiditonium, cui concordat circumflexio „seculorum“, hoc modo: (sequitur exemplum). Vel totum **metrum** reducas sub quarta hoc modo: (sequitur exemplum). GUIDO AUG. 609-611. GUIDO AUG. 654. GUIDO AUG. 694-696. GUIDO AUG. 704: Patet ergo **metrum** male inventum esse, pro quo nimirum nec in gradali nec in antiphonario predictis cantibus psalmus aptari potest. GUIDO AUG. 736. GUIDO AUG. 759. TON. Cist. 169. ANON. Cist. I 62 p. 40: Duo tamen incorrecta reliquimus digna penitus correctione, videlicet **metrum** quarti toni **metrumque** septimi ... Praedicta **metra** quare vitiosa sint, ratio in promptu est. Cantus enim psalmodum quarti toni impediens solo **metro** nullis antiphonis potest aptari, quae terminentur in ·B· quadrato; **metrum** vero septimi toni in ea littera pausat, in qua tonus ille nullum principium sumit, quod nulli tono licet. ANON. Cist. II c. 1152B. ANON. Cist. III 7: **Metrum** et finem versus simul intonemus et simul dimittamus ... Post **metrum** bonam pausam faciamus. ANON. Cist. IV 6. [s.XIII] MUS. MAN. 43, 16-18. MUS. MAN. 55, 12. ELIAS SAL. 31 p. 63a. (?) WALT. ODINGT. 5, 9, 18: Aliam enim habent intonationem evangelici et aliam prophetici in singulis tonis usque

ad **metrum**, quod dicitur comma in grammatica, sed in fine versus, qui periodus dicitur, eandem habent terminationem. cf. Maître, Réforme, p. 293 sqq.; Maître, Psalmodie

5 **mi** Merksilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des dritten Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t) — mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmisation syllable) that designates the third pitch in the hexachord (with the
10 intervallic structure t t s t t)
cf. Guido ep. p. 464, 118: Utpote sit hec symphonia, qua ego docendis pueris in primis atque etiam in ultimis utor: „Ut queant laxis / resonare fibris / mira gestorum / famuli tuorum, / solve polluti / labii reatum, / sancte Iohannes.“
15 Vides itaque, ut hec symphonia senis particulis suis a sex diversis incipiat vocibus? Si quis itaque uniuscuiusque particule caput ita exercitatus noverit, ut confestim quamcumque particulam voluerit, indubitanter incipiat, easdem sex voces, ubicumque viderit, secundum suas proprietates facile pronuntiare poterit.
20

1 allgemein — general

[s.XI] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant syllabae ut re **mi** fa sol la, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum. LIB. ARGUM. 9 p. 19: Ars is elevatio, thesis depositio. Hoc est exemplum: ·Γ· ut re **mi** fa sol la; la sol fa **mi** re ut. PS.-OSBERN. 51. al. IOH. COTT. mus. 1, 3: Sex sunt syllabae, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: ut, re, **mi**, fa, sol, la. Itali autem alias habent, quas, qui nosse desiderant, stipulentur ab ipsis. Eas vero, quibus nos utimur, syllabas ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“ ... Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat (inde PS.-THOMAS AQU. I 45. CONR. ZAB. tract. L 3). IOH. COTT. mus. 8, 18 descr. al. [s.XII] TON. Parkm. p. 107: Alfabetum, quod ibi per articulorum iuncturas ponitur praeposito ·Γ·, id est g Greco, cum sillabis, quae ad dimensionem cantus adiunguntur ipsis litteris, id est ut, re, **mi**, fa, sol, la. al. MUT. fma ut 3. al. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 190. ANON. Lovan. p. 494b: Si cantus ascendat duas voces, et organum incipiat in dyapason, organum descendet tres voces et erit in dyapente super cantum, verbi gratia: ut re, fa re; contra re **mi**, sol **mi**. al. MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina notarum, videlicet ut, re, **mi**, fa, sol, la. Tres earum sunt superiores, scilicet la, sol, fa, tres autem inferiores, scilicet **mi**, re, ut. al. METROL. 37 p. 71. al. IOH. AEGID. 5, 4: sex sunt syllabae, quae ad solfandum sufficiunt, videlicet ut, re, **mi**, fa, sol, la. al. AMERUS 4, 5. al. ELIAS SAL. 4 p. 19b: Puncti sunt sex: ut, re, **mi**, fa, sol, la; nec intelligas, quod ut, re, **mi**, fa, sol, la sint puncti, sed denominationes punctorum. al. LAMBERTUS p. 254b. al. TRAD. Lamb. 2, 2a, 8. al. HIER. MOR. 12 p. 50, 23. al. TRAD. Garl. plan. I 136: gamma nichil aliud est quam compositio signorum monochordi cum vocibus sic: ut, re, **mi** etc. (TRAD. Garl. plan. III 140) al. TRAD. Garl. plan. II 85. al. TRAD. Garl. plan. IV 57. al. TRAD. Garl. plan. V 134. al. ANON. Ratisb. 3, 3. al. PETR. CRUC. 1, 27-31. AUGUST. MIN. BV 80: Species autem sive voces sunt VI, quarum prima est ut, secunda re, tertia **mi**, quarta fa, V^a sol, VI^a la. al. TRAD. Franc. I p. 18. al. IOH. GROCH. 87. al. PS.-MUR. summa 574: Adinvenerunt ergo primi doctores musici sex syllabas ut, re, **mi**, fa, sol, la, quae sunt nomina sex notarum, si considerantur absque alternatione et mutatione ipsarum. al. ENGELB. ADM. 1, 9, 10. al. WALT. ODINGT. 5,

4, 45 descr. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 1, 9. *al.* PS-PHIL. lib. mus. p. 36a. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 83. *al.* TRAD. Phil. I f. 61vG, 7. *al.* IAC. LEOD. cons. 18. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 11. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 13. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: Quae enim tunc ·C·D·E·F·G·a·, quantum ad Latinos vocabantur, nunc vocantur ut, re, **mi**, fa, sol, la. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, to, do, no, ni, a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut, re, **mi**, fa, sol, la. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 31: Non enim ut, re, **mi**, fa, sol, la sunt verae voces, sed signa vocum. *al.* PETR. PALM. p. 508. *al.* IOH. MUR. contr. 5. *al.* QUAT. PRINC. 3, 2. *al.* PS-MUR. interv. p. 312b. SUMM. GUID. ton. 53. IOH. BOEN ars 2, 19, 4. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 6. *al.* WILLELM. 3, 1. GOSCALC. 1, 1 p. 44, 11. *al.* HEINR. EGER 2 p. 37. *al.* IOH. VETUL. 1, 12. *al.* PS-MUR. prop. p. 97a. COMM. Boeth. II p. 256, 19. COMPIL. Ticin. A 23. *al.* ANON. Mediol. 1, 3-4. ANON. Ellsworth 3 p. 206 descr. INTERV. Tonus div. p. 240, 2. *al.* ARS ORG. p. 100. *al.* HENR. ZEL. 14. *al.* CART. PLAN. 6. MUT. Ad noticiam 59. *al.* PHIL. ANDR. p. 118b. ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 7. *al.* NICOL. SEN. p. 11. PAUL. FLOR. 5-8. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 5. *al.* PROSD. contr. I 5, 1: ficta musica est vocum fictio sive vocum positio in loco, ubi esse non videntur, sicut ponere **mi**, ubi non est **mi**, et fa, ubi non est fa. *al.* GOB. PERS. p. 181a. *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 10. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 9: Ex his apparet musicos Graecos philosophos has tantum quinque voces invenisse, scilicet re, **mi**, fa, sol, la et eas quater in manu sua replicasse (*inde* FR. GAFUR. extr. 3, 9, 1). UGOL. URB. 1, 7, 10: Sunt ergo notae nostrae seu voces sex, scilicet ut, re, **mi**, fa, sol, la (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 1, 10). *al.* GEORG. ANS. 3, 8. *al.* THOM. BAD. p. 80. *al.* PETR. TALH. p. 7 descr. *al.* ANON. Carthus. pract. 4, 9: semitonium minus cadit, ubi **my** et fa inveniuntur in diversis gradibus musicalibus ita, quod quando **my** cadit in linea, fa cadit in spacio et e contra. *al.* TRAD. Holl. I p. 172: Est autem coniuncta secundum vocem hominis de tono in semitonium sive de fa in **mi**, quod idem est, vel e converso transmutatio. *al.* TRAD. Holl. II 32 p. 5 (p. 417b). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 25: Sequitur primus versus hymni sancti Iohannis, cui Guido talem cum lineis et notulis apposuit cantum, in quo sit ut, re, **mi**, fa, sol, la satis ad propositum. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 1: Modus canendi per ut, re, **mi**, fa, sol, la facilis, verus atque brevissimus. *al.* IOH. TINCT. diff. 159: **Mi** est tertia vox tono distans a secunda et semitonio a quarta (*sim.* IOH. TINCT. exp. 4, 6). *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 3. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 25. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Alii autem solum litteras alphabeti ponebant scilicet: ·a·b·c·d·e·f·g· ut Gregorius, Augustinus, Ambrosius et Bernardus; Guido vero ut, re, **mi**, fa, sol, la, sicut ante diximus. *al.* BONAV. BRIX. 10, 7: Nos diximus, quod sex sunt voces in cantu; hoc est bene verum, sed quatuor sunt principales in cantu (*ms.*; *ed.*: cantus): re, **mi**, fa, sol. *al.* LAD. ZALK. A 23. *al.* GUILL. POD. ench. 12 p. 375. *al.* GUILL. POD. 2, 13 descr. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. *al.* ANON. Couss. I p. 434 descr. *al.* SZYDLOV. 1 p. 11. *al.* CONTR. Est autem p. 366a. *al.* CONTR. Nota quod I p. 288. CONTR. Quoniam hom. pr. 9. *al.* CONTR. Species plani 3. *al.*

2 *im Hinblick auf den Tritonus fa - mi bzw. die verminderte Quinte mi - fa* — with reference to the tritone fa - mi or the diminished fifth mi - fa

[s.XII] TON. Vatic. 12, 1 p. 190: bona est dissonancia, cum quilibet modus ab altero naturali diversitate dissonat, mala, ut si quis extollat **mi** super fa. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. DISC. Quicumque II 1, 9 (*sim.* DISC. Quicumque II 1, 17). TRAD. Lamb. 2, 4, 5: Istaе duae voces fa et **mi** se invicem

compati non possunt. TRAD. Garl. plan. I 182 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 108). TRAD. Garl. plan. IV 107-108. AUGUST. MIN. BV 134: Tritonus est consonancia constans ex tribus tonis continuis. ... Huius species sunt due, scilicet fa **mi** et **mi** fa. TRAD. Franc. I p. 28: nam facere diapente a **mi** in fa non est bona concordantia. *ibid.* *al.* PS-MUR. summa 1032. *al.* [s.XIV] INTERV. Proportionum p. 20: Dyatessaron est quaedam consonantia ... a qualibet <voce> usque ad quartam ..., nisi ubi cadit fa contra **mi**, ut videmus in exemplo tritoni. Fieri tunc potest ibi dyatessaron per falsam musicam (*sim.* INTERV. Sunt autem p. 23). *ibid.* *eqs.* IAC. LEOD. spec. 6, 67, 4: fit tritonus, ut inter voces ·F· gravis et **mi** de ·b·fa· $\sharp$ ·mi et inter fa de ·b·fa· $\sharp$ ·mi acuta et voces ·e· acutae. *al.* PETR. PALM. p. 514. ANON. La Fage II p. 424. ANON. Seay p. 36. ANON. Monac. II 106. [s.XV] PROSD. contr. 4, 6: in combinationibus perfecte consonantibus nunquam ponere debemus **mi** contra fa nec e contra, quoniam statim ipsas vocum combinationes perfecte consonantes minores vel maximas constitueremus, que discordantes sunt. UGOL. URB. 2, 8, 5. *al.* THEOD. CAPR. p. 97. ANON. Carthus. pract. 15, 27. TRAD. Holl. II 64 p. 24 (p. 424b). FR. GAFUR. extr. 9, 4, 6. *al.* IOH. TINCT. nat. 8, 11. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 74: vulgatum est a practicis **mi** contra fa nec e contrario in specie perfecta numquam fiendum. BONAV. BRIX. 14, 89: Tritonus est quatuor vocum ac trium tonorum sine aliquo semitonio, verbi gratia fa **mi** ascendendo et **mi** fa descendendo. LAD. ZALK. A 62. FLOR. FAX. 13 p. 85. ANON. Couss. I p. 446a-b. CONTR. Consonantia 26 (*sim.* CONTR. Si discantus 28). *al.* CONTR. Est autem p. 368b: Nota, quod quatuor sunt loca in consonantiis, quibus nunquam ponenda est **mi** contra fa vel e converso, scilicet in quinto, in octavo, in duodecimo, in quindecimo. CONTR. Et primo I 20 p. 140 (p. 463b). CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod voces 8. CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Species plani 55-56.

35 3 *im Hinblick auf die Mutation* — with reference to mutation

[s.XII] MUT. Γ ma ut 10: ·b·fa·b·mi due claves et due dictiones: ... **mi** mutatur in fa per ascensum et descensum. (?) *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 17, 8: Mutatio prima: ·D· gravis, quae est solre, non nisi per unam notam, quae est ut, posset descendere, cum per quatuor valeat ascendere, sicut sol-re, **mi**, fa, sol, la, unde ascendens esse convincitur. *al.* IOH. AEGID. 8, 5: ·E·lami duas habet mutationes, videlicet la **mi** et **mi** la. *al.* AMERUS 5, 1. *al.* LAMBERTUS p. 256b: regula, quod omnis mutatio desinens in ut, re, **mi** dicitur ascendendo, quia plus habet ascendere quam descendere (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 10. TRAD. Garl. plan. I 159. TRAD. Garl. plan. II 73. TRAD. Garl. plan. III 151. TRAD. Garl. plan. IV 85. TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 42). *al.* HIER. MOR. 12 p. 49, 14: ut scilicet per has VI voces ut, re, **mi**, fa, sol et la diversimode fiant mutationes, per inferiores has scilicet ut, re et **mi** ascendendo et per superiores has videlicet fa, sol et la descendendo. *al.* TRAD. Garl. plan. III 136 descr. TRAD. Garl. plan. V 90. *al.* ANON. Ratisb. 2, 22. AUGUST. MIN. BV 101. *al.* TON. Sar. p. 10. TRAD. Franc. I p. 28. *al.* IOH. GROCH. 93. ENGELB. ADM. 2, 25, 7. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 66, 8. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 46: Secundo modo mutatur la in **mi** ascendendo de cantu naturali in B mollem et **mi** in la e converso descendendo. *al.* PETR. PALM. p. 515. QUAT. PRINC. 3, 9. IOH. BOEN mus. 1, 88. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 46, 12. COMPIL. Ticin. A 43. *al.* COMPIL. Lips. p. 130. *al.* MUT. Ad noticiam 83. *al.* ANON. Monac. II 10. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 19. *al.* GOB. PERS. p. 185a. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 7: ·E·lami, et dicitur ·E·la, quod mutatur in **mi** propter sequentem vocem fa. *al.* ANON. Carthus. pract. 14, 17. *al.* TRAD. Holl. I p.

171: Et duo semitonia minora contra genus diatonicum iuxta se fa in **mi** mutata chromatizarentur. *al.* TRAD. HOLL. II 87 p. 13 (p. 420b). *al.* IOH. TINCT. diff. 160: **Mi** la est mutatio, que fit in utroque ·E·lami ad descendendum de natura in b durum et in utroque ·a·lamire ad descendendum de b molli in naturam. *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 4, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 5: mutatio est unius vocis in aliam variatio. Omnes autem voces sunt mutabiles, sed aliae plus, aliae minus. Ut etenim mutatur in tres voces ... **Mi** in duas, scilicet in re et in la. *al.* BONAV. BRIX. 13, 15. *al.* LAD. ZALK. A 36: primo mutatur la in **mi** ascendendo de primo cantu b durali in primum naturalem. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* SZYDLOV. 5 p. 21. *al.*

saepius

minarea -ae f. *Note der Mensuralnotation im Wert der Hälfte einer curseae — note in mensural notation with the value of half of one curseae* (♯)

[s.XV] BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78: prolatio minor (*recte*: maior) semibrevem (*sc. habebit*), quae et minor est nuncupata, sed maior (*recte*: minor) minimam, post quas scilicet odas ponitur punctus augmentans, dividens aut reducens; post quam diminutae notulae scilicet semiminima, curseae, **minaria**, fuseae. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79: quae (*sc. semiminima*), si ad caput sit retorta ♯, curseae sive cursuta aut crocea; quae, si fiat sic ♯, **minarea**. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Nomina autem fractionum a modernis inventa sunt, ideo non sunt tantae auctoritatis, ut dicatur ... **minarea**, idest area minima, quia in valore minor praecedentibus est. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85: Johannes Urede ... pausas posuit curseae hoc modo perscriptas P ... Quod, si curseae dupliciter sit retorta, efficitur **minarea** β, medietas scilicet curseae.

minima -ae f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

I die Bestimmung des Zeitwertes betreffend — with reference to its defining characteristics as a temporal value

A absolut — absolute

1 als teilbarer Wert — as divisible value

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 13: quae vero **minimae** medietatem (*sc. valet*), semiminima nominatur. **Minimae** tamen et semiminimae ad gradum salvandum, in quo posita fuit **minima**, alia nomina imponi possent ita, quod **minima** vocetur semiminor et semiminima minima nominetur (*sim.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 49-52). PHIL. VITR. 21, 4: quaelibet **minima** in duas dividitur semiminimas. PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a. MENS. Omnis nota in II p. 164. TRAD. Phil. I f. 62rG, 23: **minima** (*sc. valet*) duas semiminimas, si dici possent semiminime. TRAD. Phil. II 3, 16. *al.* MENS. Primo punctus p. 36: Omnes semiminimae sunt imperfectae simpliciter, et duae valent **minimam** unam. *al.* PS.-MUR. motet. p. 76b. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 5. *al.* IOH. HANB. sum. 2 p. 188, 1: Nomina duarum figurarum, scilicet **minime** et crochete, volo mutare, quia melius est mutare nomen figure quam eam extra gradum suum ponere. IOH. HANB. sum. 2 p. 190, 1: Crocheta aut est dimidia pars **minime** aut tertia, ergo minor ea. Ideo mutanda sunt nomina, scilicet **minime** et crochete. WILLELM. 3, 30. IOH. VETUL. 30, 8: **minima** ... potest dividi usque ad atomum. *al.* MENS. Item notandum p. 413b. TRACT. FIGUR. 4 p. 78, 8: valet tantum, quantum una pars **minime** divide in duas partes, id est semiminima. *al.* ANON. Mediol. 3, 17. SEMIBR. CAUD. p. 72. *al.* ANON. Monac. II 130. *al.* ANON. Vratisl. p. 334b: **minima** propria virtute retenta in utraque prolacione nec plus nec minus representat quam duas semiminimas. ... Aliqui tamen subtilisantes se aliquando ponunt tres semiminimas pro una **minima**, sed usque

hoc non tenet. *al.* MENS. Si ille p. 508, 2. MENS. Circa artem p. 516, 30. *al.* ANON. Vipiten. 4, 12. [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1. THOM. WAL. 3, 13: Sed nunc addita est ulterius, id est ultra **minimam**, scilicet non per artem, sed per placitum, quae dicitur crocheta. PROSD. exp. 2, 114: cum habeamus notam minoris valoris, quam sit nota minima appellata, ut puta semiminima, sequitur, quod non habemus talem figuram nominare **minimam**, sed alio nomine; ymmo potius nominare deberemus **minimam** figuram, quam semiminimam appellamus. PROSD. exp. 51, 27: aliquando ipsam **minimam** perficit (*sc. punctus perfectionis*) et facit ipsam valere tres semiminimas. *al.* PROSD. ital. I p. 229a (*sim.* PROSD. ital. II p. 36-37). *al.* PROSD. ital. II p. 37. UGOL. URB. 3, 1, 43. *al.* TACT. Octo princ. 63. GEORG. ANS. 3, 143. PETR. BETSCHK. p. 539, 21: Si vero discantur per semiminimas voluerit habere, tunc tam in maiori prolacione quam in minori **minima** debet dividi in duas semiminimas. ANON. Couss. XII 2, 2: Sunt autem aliae tres notae, quae proprie de speciebus non reputantur, scilicet semiminima ♯, fusa ♯ et semifusa ♯, quia ad **minimam** reducuntur. *al.* ANON. Monac. 2, 54. *al.* ANON. Mell. 6, 17. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: quilibet semibrevis tres **minimas** et quilibet **minima** tres semiminimas et quilibet semiminima valet tres anafren et quilibet anafren valet tres dipticas et quilibet diptica valet tres fusellos (*cf. col. 373, 16*). *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 1, 27: **Minima** etiam valet tres vel duas semiminimas. *al.* COMPOS. Natura 2, 15. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87: Relinquitur ergo **minima** tres semiminimas posse valere, quod patet exemplo Io. Okeghem in missa „Lomme arme“. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87: cum pro **minima** duas ponimus albas curseas. *al.* IOH. HOTH. fig. I 1, 2: Octo sunt figurae mensurabiles cantus, videlicet maxima, longa, brevis, semibrevis, **minima**, semiminima, croma et semicroma (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 2. IOH. HOTH. mens. I 1, 1. IOH. HOTH. mens. II 1, 3). IOH. HOTH. mens. I 1, 9: habeamus in usu abusive hoc vocabulum semiminima, quae dicitur quasi **minimae** medietas; sed proprie non dicitur semiminima, sed **minima** bis vel ter prolata eodem tempore, in quo **minima** debet pronuntiari. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 20: Dictum est supra figuratum cantum septem illis tantum notis figurari posse, videlicet maxima, longa, brevis et semibrevis ac **minima** cum semiminima atque curseae. GUIL. MON. 7 p. 46. GUIL. POD. 7, 9. FR. GAFUR. pract. 2, 10: **minima** ipsa apud neotericos ternariam claudit divisionem. *al.* HERB. TR. 2, 10 p. 60. CONTR. Et primo I 11 p. 139 (p. 463a) (*sim.* CONTR. Prima regula 36). *al.*

2 als kleinster Notenwert — as smallest note value [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 11, 4: manifestum est **minimam** non posse imperfici, cum sit indivisibilis; non est minimo dare minus (*sim.* IOH. MUR. comp. 5, 1. IOH. MUR. comp. 12, 5). *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 17, 3: Minimo autem non est dare minus, nec minimum divisibile est. Idem igitur intelligit ibi Franco per semibrevis, quae tertia pars est brevis perfectae, quod intelligunt moderni per **minimam** vel athomam, quam ponunt partem <nonam> temporis perfecti, et communiter indivisibile. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 25: nomen minimitatis non videtur usquequaque rationabile, cum pro **minima** duae ponantur semiminimae. Minimo autem non est dare minus. IAC. LEOD. spec. 7, 35, 2: **Minima** autem secundum suum nomen indivisibilis videtur. IAC. LEOD. spec. 7, 38, 6: Aliae sunt notulae, quae non imperficiuntur ut **minimae**. *al.* PS.-MUR. motet. p. 77a. QUAT. PRINC. 4, 1, 1: mensurabilis musica ..., cuius principium **minima** vocatur, quae est unitas. Nam sicut unitas non est numerus, sed principium numeri, sic **minima** non est tempus, sed principium temporis mensurati, quia in ista arte unitas et **minima** convertuntur. Sicque mensurabilis musicae capud est **minima**, sicut unitas est numerus, quae di-

vidi non licet permanens quantitatis discrete principium (*sim.* QUAT. PRINC. 4, 1, 1. QUAT. PRINC. 4, 2, 5). QUAT. PRINC. 4, 1, 24: sic **minima** est principium musice mensurabilis et, cum crescit, crescere potest in infinitum, ut patet superius. Nam ex **minimis** fit semibrevis, que duplex est. *al.* ANON. London. I 2 p. 44: ista nota, quae vocatur **minima**, bene posset vocari brevissima. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 4: **Minimam** vero minorem continere suppono non debere, ut **minima** se habeat in cantu tamquam unitas in numero, in quam omnis numerus resolubilis est et in qua status fit, ne processus fieri habeat in infinitum. GOSCALC. 3, 3 p. 154, 28: **minima** respectu semibrevis est pars propinqua, respectu brevis pars remota, respectu vero longa est pars remocior et respectu maxime est pars remotissima. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 31. *al.* IOH. VETUL. 19, 1. *al.* TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 9. ANON. Couss. V p. 256, 14. *al.* MENS. Si ille p. 492, 8. [s.XV] PROSD. exp. 2, 118: **minima** non vocatur talis figura, quia inter omnes figuras minorem obtineat valorem, quia hoc esset falsum, sed vocatur **minima**, quia inter omnes partes prolationis minorem obtinet valorem. *al.* PROSD. mens. p. 201a. *al.* PROSD. ital. II p. 36. UGOL. URB. 3, 3-1, 17: **minimae** ... non sunt perfectibiles neque imperfectibiles, quia, ut dictum est, divisibiles in partes non sunt. *al.* ANON. Monac. 2, 14: Sunt autem maxima et **minima** tamquam extremitates adinvicem maxime distantes, ultra quas nichil est dare. *al.* IOH. TINCT. diff. 161: **Minima** est nota valoris individui (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 7, 1). IOH. TINCT. imp. 1, 1, 35: Unica (*sc. nota*) imperfectitur et non imperfectitur, scilicet maxima, et unica imperfectitur et non imperfectitur, scilicet **minima**. *al.* IOH. TINCT. val. 32, 1: De valore **minimae**. Valor autem **minimae** in omnibus quantitibus stabilis fixusque manet nec incrementum nec decrementum umquam recipiens. IOH. TINCT. not. 1, 7, 1-2. IOH. HOTH. mens. I 1, 9. IOH. HOTH. mens. II 4, 5. GUILL. POD. 7, 9. FR. GAFUR. pract. 2, 3. HERB. TR. 2, 10 p. 60: brevissimam notulam, quae proferri posset, **minimam** vocaverunt (*sc. veteres*) propterea, quod ulterius dividi nequiret ..., quam tamen moderni in semiminimam dividunt. MENS. Nota quod 2, 4.

3 als Hälfte oder Drittel einer Semibrevis — as half or third of a semibreve

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 2: Sex **minimae** possunt poni pro tempore imperfecto. ... quando pro tempore imperfecto duae ponuntur semibreves non signatae, ambae sunt aequales, quia quaelibet tres valet **minimas** ... Quando tres ponuntur, prima valet tres **minimas**, secunda duas, tertia solam. PHIL. VITR. 15, 10: semibrevis, quae sex valet **minimas**, maior nuncupatur. Semibrevis vero, quae quinque vel quatuor, semimaior nuncupatur ... Illa vero, quae tres valet **minimas**, recta et vera semibrevis vocatur ... Illa vero, quae duas valet **minimas**, minor vocatur. PHIL. VITR. 20, 9: quando duae semibreves pro tribus **minimis** ponuntur, prima duas **minimas** valet, secunda vero solam **minimam**. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b: Prolatio maior est, quando semibrevis valet tres **minimas** ... Prolatio minor est, quando semibrevis valet duas **minimas**. TRAD. Phil. II 3, 17: si aliqua semibrevis inter tales semiminimas reperitur, computanda est pro tribus **minimis**, nisi sola **minima** sequatur; tunc enim non valet nisi duas **minimas**. TRAD. Phil. II 5, 3: tales notulae sic caudatae dragmae vocantur, Gallice fuises, et non possunt aliquo modo valere nisi duas **minimas**. *al.* ANON. Paris. II 7, 7: Brevis perfecta dividitur in tres semibreves et quaelibet semibrevis in tres **minimas**, et sic tempus perfectum continet novem **minimas**. Tempus autem imperfectum dividitur in duas semibreves et quaelibet semibrevis in tres **minimas**, et sic tempus imperfectum continet sex **minimas**. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 3: **minima** tertia pars est semibrevis. IAC. LEOD. spec. 7, 38, 8. *al.* PETR.

PALM. p. 522. *al.* IOH. MUR. lib. 1, 7: Semibrevis in maiori prolatione valet tres **minimas**, in minori duas (*inde* ANON. La Fage II p. 425. UGOL. URB. 3, 8-3, 12. UGOL. URB. 3, 9-4, 6). IOH. MUR. lib. 2, 3: perfecta sive maior prolatio est, quando semibrevis valet tres **minimas**, imperfecta sive minor est, quando valet duas (*sim.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 13-15). IOH. VETUL. 36, 3: a tempore perfecto maiore, quod continet in se valorem atomorum 72, particularum vocis 36 et **minimarum** 12 de prolatione tamen maiore. *al.* TRACT. FIGUR. 6 p. 82, 14: semibreves perfecte atque punctate valent quaelibet quatuor **minimas**. PROP. MENS. senar. 2: Mensura quaternaria est, quando quodlibet tempus valet vel dividitur in quatuor **minimas** vel in duas semibreves, et quaelibet semibrevis valet duas **minimas**. Senaria perfecta est, quando tempus dividitur in sex **minimas** vel in tres semibreves, et quaelibet semibrevis valet duas **minimas**. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 76: quaelibet dragma valebit duas **minimas**. *al.* MENS. Circa artem p. 525, 18: prima semibrevis valet tres **minimas**, et ultima semibrevis valet duas **minimas**, et quaelibet **minima** valet seipsam. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 3, 3-12, 22: **minima** semibrevis perfectae pars tertia est. *al.* ANON. Couss. XII 12, 22: In quo exemplo quaelibet semibrevis valet duas **minimas** et quaelibet **minima** seipsam. *al.* IOH. TINCT. val. 16, 3. *eqs.* IOH. HOTH. fig. I 2, 1 (*sim.* IOH. HOTH. mens. I 2, 3). *al.*

4 als Hälfte einer semiminor (in der Reihe: longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) minor (3) semiminor (2) minima (1)) — as half of a semiminor (in the series: long (27) semilong (18) breve (9) semibreve (6) minor (3) semiminor (2) minim (1))

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omissio primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, semiminor, **minima**.

5 als Hälfte einer minor (in der Reihe: longissima oder maxima (81) longior oder maior (54) longa (perfecta) oder magna (27) longa imperfecta (18) brevis (9) brevior (6) brevissima oder parva (3) minor (2) minima (1)) — as half of a minor (in the series: longissima or maxima (81) longior or maior (54) longa (perfecta) or magna (27) longa imperfecta (18) brevis (9) brevior (6) brevissima or parva (3) minor (2) minima (1))

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: vel sic et convenienter: longa, longior, longissima, hoc est magna, maior, maxima, sumpto initio comparationis ab unitate primi; postea in secundo: <longa> perfecta, <longa> imperfecta, brevis; brevior, <brevissima> id est parva; <parva>, minor, **minima**.

6 als Hälfte einer semibrevior (in der Reihe: longissima (243) semilongissima (162) longior (81) semilongior (54) longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) brevior (3) semibrevior (2) minima oder brevissima (1)) — as half of a semibrevior (in the series: longissima (243) semilongissima (162) longior (81) semilongior (54) longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) brevior (3) semibrevior (2) minima or brevissima (1))

[s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155 descr.: longissima - ... - semibrevior - **minima** vel brevissima.

7 als Hälfte einer minor (in der Reihe: longissima (81) longior (54) longa perfecta (27) longa imperfecta (18) brevis perfecta (9) brevis imperfecta (6) parva (3) minor (2) minima (1)) — as half of a minor (in the series: longissima (81) longior (54) longa perfecta (27) longa imperfecta (18) brevis perfecta (9) brevis imperfecta (6) parva (3) minor (2) minima (1))

[s.XIV] PETR. DION. 10 p. 158: longissima 81 - longior 54 - longa perfecta 27 - longa imperfecta 18 - brevis perfecta 9 - brevis imperfecta 6 - parva 3 - minor 2 - **minima** 1.

8 als Hälfte oder Drittel einer semiminor (in der Reihe: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima) — as half or third of a semiminor (in the series: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima)

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 25: Larga, si sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 duplices longas, 9 longas, 27 breves, 81 semibreves, 243 minores, 729 semiminores, 2187 **minimas**. Et si larga sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 duplices longas, 4 longas, 8 breves, 16 semibreves, 32 minores, 64 semiminores, 128 **minimas**. *al.*

9 als Hälfte oder Drittel einer minuta (in der Reihe: largissima, larga, longa, brevis, semibrevis, minuta, minima oder simpla oder crochetum) — as half or third of a minuta (in the series: largissima, larga, longa, brevis, semibrevis, minuta, minima or simpla or crochetum)

[s.XIV] WILLELM. 3, 26: Omnis nota fecunda vel est perfecta vel imperfecta. ... Prima dicitur largissima, secunda larga, tertia longa, quarta brevis, quinta semibrevis, sexta minuta, septima **minima** sive simpla sive crocheta secundum diversitatem loquentium. WILLELM. 3, 36: ego ... pono 3 species longarum, scilicet largissimam, largam, longam et 3 species brevium, scilicet brevem, semibreve, minutam, et ultra hoc unam substantiam indivisibilem, quae est mensura et substantia omni superiora, scilicet simplam, quae **minima** (*ms.*; *ed.*: minimam) seu crochetum dicitur. *al.*

10 als Hälfte einer imperfecta brevior (in der Reihe: perfecta longissima (243) imperficiens longissima (162) perfecta (imperficiens) longior oder larga perfecta (81) imperfecta longior oder semilongior oder larga imperfecta oder semilarga (54) perfecta (imperficiens) longa (27) imperfecta longa oder semilonga (18) perfecta (imperficiens) brevis (9) imperfecta brevis oder semibrevis (6) perfecta (imperficiens) brevior (minor) (3) imperfecta brevior (minor) oder semibrevior (2) imperficiens brevissima oder minima (1)) — as half of an imperfecta brevior (minor) (semibrevior) (in the series: perfecta longissima (243) imperficiens longissima (162) perfecta (imperficiens) longior or larga perfecta (81) imperfecta longior or semilongior or larga imperfecta or semilarga (54) perfecta (imperficiens) longa (27) imperfecta longa or semilonga (18) perfecta (imperficiens) brevis (9) imperfecta brevis or semibrevis (6) perfecta (imperficiens) brevior (minor) (3) imperfecta brevior (minor) oder semibrevior (2) imperficiens brevissima or minima (1))

[s.XV] THOM. WALS. 3, 12: Imperficiens brevissima sive **minima** perfectans unitatem et est indivisibilem.

11 als Hälfte einer longa (in der Orgelnotation) — as half of a long (in organ notation)

[s.XV] TACT. Opusculum 10: intelligendo de notis **minimis** sive filatis, quia quilibet longa resolvitur in duas **minimas**. Et econverso due **minime** valent unam longam. TACT. Opusculum 15. TACT. Opusculum 21. TACT. Opusculum 23. *eqs.* TACT. Opusculum 36: tactus trium notarum in longis et 6 <notarum> in **minimis**. *eqs.* TACT. Opusculum 46: **minima**, quarum due valent longam in omni prolacione. TACT. Concordanciarum p. 177, 1: Figure organistarum: **minima** ↓, quarum due valent longam •.

B mit Wertveränderung — with alteration of value

1 in Abhängigkeit zu den umgebenden Notenwerten (mit Verdopplung des Wertes durch Alteration) — as determined in context with other note values (thus causing doubling of the value through alteration)

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 16: quando duae **minimae** inter duas semibreves vel breves ponuntur in medietate, secunda **minima** duas valet minimas et altera minima vocabitur tamen in gradu ternario. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 43b (*sim.*

TRAD. Phil. I f. 62rG, 42-43). IOH. MUR. lib. 4, 3: omnis nota potest alterari ante proximam maiorem se, sicut **minima** ante semibreve vel ante pausam semibrevis (*inde* IOH. PIPUDI p. 43. PROSD. exp. 44, 2. UGOL. URB. 3, 4-2, 2-6. UGOL. URB. 3, 4-2, 23. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 4. *sim.* GOSCALC. 3, 4 p. 164, 15). IOH. MUR. lib. 4, 6: idem est de duabus **minimis** inter duas semibreves de maiori prolacione: nam quodcumque remanent due sine puncto in medio, secunda est alterata (*inde* IOH. PIPUDI p. 43. PROSD. exp. 45, 3. UGOL. URB. 3, 4-3, 2-4. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 7. *sim.* GOSCALC. 3, 4 p. 164, 24). *al.* PS.-MUR. motet. p. 76b (*sim.* PS.-MUR. motet. p. 80a). QUAT. PRINC. 4, 1, 29: **Minima** ... non potest perfici neque imperfici manente simplici **minima**; potest tamen alterari. *al.* IOH. BOEN ars append. 13, 1. *al.* IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 28. *al.* PS.-THEODON. 2a p. 41: dictae **minimae** recipiunt augmentum alterationis. *al.* IOH. VETUL. 54, 18. *al.* MENS. Item notandum p. 414a. NIC. WEYTS p. 263b. MENS. Notularum non p. 141. ANON. Kellner 13, 7: Omnis alteratio aut fit in **minima** aut in alia. Si in **minima**, sic est prolacionalis (*sim.* MENS. Si ille p. 504, 26). ANON. Vratisl. p. 343b. *al.* MENS. Si ille p. 504, 19-23. MENS. Circa artem p. 526, 1: In quo exemplo quilibet semibrevis valet tres minimas et ultima **minima** alteratur, ut numerus ternarius impleatur. *al.* ANON. Vipiten. 8, 10. [s.XV] PROSD. exp. 42, 12: si **minima** alteratur, tunc per talem alterationem duplatur ipsius valor sic, quod, ubi prius valebat unam **minimam** solum, valet postea duas. *al.* PROSD. mens. p. 212a. *al.* PROSD. ital. I p. 236a: Gallici, qui ultra predictas tres figuras alterant etiam **minimam**. *al.* PROSD. ital. II p. 51: Sed **minima** alteratur pro complemento valoris solum semibrevis perfecte et sic alterari non potest nisi in tempore senario imperfecto et novenario. *al.* UGOL. URB. 3, 4-6, 5: quaelibet mensura suam habet alterabilem notam, ut prolatio maior **minimam**. UGOL. URB. 3, 4-6, 21: igitur infra **minimam** non est dare notam alterabilem. *al.* GEORG. ANS. 3, 184. *al.* ANON. Couss. XII 12, 26. *al.* ANON. Monac. 3, 19. *al.* ANON. Mell. 12, 1. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 69. IOH. TINCT. alt. 1, 37. *al.* ANON. Tegerns. II 61-63. NICOL. BURT. 3, 10, 45-46. GUIL. MON. 3 p. 21. *al.* ADAM FULD. 3, 12. GUIL. POD. 7, 15. FR. GAFUR. pract. 2, 13. *al.* ANON. Couss. I p. 438a.

2 durch Kolorierung, Evakuierung, Punktierung, Kaudierung — with coloration (red or white notes in black notation), with the addition of a dot, with the addition of a stem [s.XIV] GOSCALC. 2, 2 p. 124, 6: aliqui cantores volentes figurare 4 **minimas** pro tribus figurant eas rubei coloris vel vacuas aut inter duos punctos. GOSCALC. 2, 2 p. 128, 5: cauda deorsum apposita eidem **minime** auget medietatem sui valoris et facit eam valere minimam cum dimidia, et cauda apposita **minime** deorsum sibi potest addere terciam partem sui valoris. *al.* MENS. Item notandum p. 414a: Item notularum **minimarum**, que coregulantur sursum et deorsum absque reflexione, ut sic: ↓ ↑, et harum quatuor ponuntur pro vacuis tribus semibrevis; manifestantur et pro duabus semibrevis talibus: • ♦ in maiori prolacione. *al.* TRACT. FIGUR. 6 p. 88, 1: **minima** superius semiplena et inferius semivacua in uno corpore superius et inferius caudata et inferius retorta valet minimam cum semiminima (*inde* FR. GAFUR. extr. 11, 14, 10). TRACT. FIGUR. 6 p. 88, 6: **minima** evacuata amittit tertiam partem sue virtutis ..., et sic tales tres faciunt duas minimas. *al.* MENS. Sciendum est 3a, 3. *eqs.* SEMIBR. CAUD. p. 78: in quatuordecim, scilicet in octo **minimis** vacuis et in sex <semi>minimis vel duodecim semiminimis cum duabus **minimis** punctuatis. *al.* ANON. Couss. V p. 228, 10: quia in tempore perfecto minori prolacione ponimus **minimas** rubeas vel vacuas, quarum dantur tres pro duabus. *al.* ANON. Kellner 15, 4: cum prolacione mutatur color **minimarum** vel semiminimarum, tunc

variatur prolacio in prolacionem, scilicet maior in minorem vel e converso. ANON. Monac. II 178: **minimae** rubeae positae in maiori prolacione signant de minori, quia tertiam amittunt partem. [s.XV] PROSD. exp. 60, 25: utrum **minime** et semiminime per evacuationem vel transmutationem ad alium colorem assumant diminutionem. *al.* PROSD. mens. p. 215b. GEORG. ANS. 3, 210: **Minime** quidem plene et utrimque caudate si ad inferius producta cauda contorta sit, contorsio semiminimam detrahit. *al.* PETR. BETSCHK p. 539, 31. PROP. MENS. Sequitur 49 p. 169 (p. 474a). ANON. Couss. XII 2, 10: omnis nota in toto formata ut **minima** colore variata semiminima est. ANON. Couss. XII 2, 11: omnis nota formata in toto ut **minima** colore variata habens uncum datum deorsum in dextra parte fusa dicitur Latine, sed Gallice dicitur fusiel. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 14, 5. GUILL. POD. 7, 9. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 4: Tinctoris vero **minimas** in dupla proportione consyderat, descriptas quidem ut minimas retorta dextrorsum virgulae sumitate hoc modo: δ . Vel ut **minimas**, sed pleno corpore, hoc modo: $\downarrow$. FR. GAFUR. pract. 4, 5: quum quinquae tantum fuerint **minimae** plenae, ac sola **minima** vacua eas immediate praecedat, duae tunc primae plenae erunt semiminimae, tres vero ultimae dicentur minimae sesquialteratae. *ibid.* *al.*

3 durch Diminution oder Augmentation — with diminution or augmentation

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 11, 2: pro maxima in diminutione ponitur longa, pro longa brevis, pro brevi semibrevis, pro semibrevis **minima** (inde GOSCALC. 3, 10 p. 180, 12. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Mediol. 6, 2. PROSD. exp. 91, 1. PROSD. ital. I p. 247a. PROSD. ital. II p. 69. UGOL. URB. 3, 10-1, 3. UGOL. URB. 3, 10-4, 17. *sim.* PROSD. mens. p. 224b. FR. GAFUR. extr. 11, 9, 2. NICOL. BURT. 3, 8, 40. *ad loc.*: PROSD. exp. 91, 7). MENS. Item notandum p. 415a: ubi vero ponitur brevis, cantanda est semibrevis; ubi autem semibrevis, notetur **minima**, et ubi **minima**, ibi oportet cantari semiminima. [s.XV] PROSD. exp. 94, 13: pro diminutione **minime** est notandum, quod diminutio ipsius **minime** semper est per medium, id est medietate una remota, alia remanente. PROSD. exp. 94, 16: in vera augmentatione pro semiminima ponitur **minima**, pro **minima** semibrevis. PROSD. mens. p. 225a. PROSD. ital. I p. 247a (*sim.* PROSD. ital. II p. 69. UGOL. URB. 3, 10-1, 3. UGOL. URB. 3, 10-1, 15). *ibid.* *al.* UGOL. URB. 3, 10-4, 14: **Minimae** etiam diminutio cuiuscumque fuerit prolacionis, tantum per medium fit et non per tertium. UGOL. URB. 3, 10-4, 17: in augmentatione, quia pro semibrevis brevis, pro **minima** semibrevis et pro semiminima **minima** omnino profertur. *al.* MENS. Ista autem 3 p. 152 (p. 468a). PROP. MENS. Sequitur 7 p. 164 (p. 472a). *eqs.* *al.* ANON. Couss. XII 15, 14 (*sim.* ANON. Tegerns. II 84). *eqs.* ANON. London. II 2, 2: et talis cantus cantatur cito, scilicet brevis pro semibrevis, semibrevis pro **minima**, longa pro brevi etc. PAUL. PAULIR. 7, 2, 4 p. 70: in cantu mensurali quatuor similes note contra similem proferuntur vel quatuor **minime** ad **minimam**. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 5, 8. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 21. *al.* NICOL. BURT. 3, 8, 40. GUILL. MON. 3 p. 27: Quadrupla (*sc. proportio*) exigit, ut ponantur quatuor proportionis super unam prolacionis, quatuor videlicet maximae super unam maximam, quatuor longae super unam longam, ac deinceps una maxima cantatur pro brevi, longa pro semibrevis, brevis pro **minima**. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 4: Tinctoris autem **minimas** in quadrupla proportione ductas vocat. *al.*

II die Bestimmung in der Notenschrift betreffend — with reference to its defining characteristics in notational form

A mit dem Zeichen $\downarrow$ — with the symbol $\downarrow$

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: Sequitur de figurationibus notularum. Prima figuratio vocatur duplex longa; alia brevis;

alia semibrevis; alia **minima**; alia semiminima. ... **Minima** sic: $\downarrow$. MENS. Duplex p. 160: Notularum non ligatarum quatuor sunt species, scilicet longa ... et **minima**: $\downarrow\downarrow\downarrow$ (*sim.* MENS. Notularum non p. 140). TRAD. Phil. I f. 62rG, 47 (*sim.* TRAD. Phil. II 3, 13). PETR. DION. 9 p. 155 descr. IOH. MUR. comp. 7, 10: **Minima** qualiter figuratur? Ut semibrevis, nisi quod sursum est caudata, ut hic: $\downarrow$. IAC. LEOD. spec. 7, 35, 8. IOH. MUR. lib. 1, 1: Quinque sunt partes prolacionis, videlicet maxima, longa, brevis, semibrevis et **minima**, ut hic: $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ (inde NIC. WEYTS p. 262b. ANON. Couss. V p. 144, 5. IOH. PIPUDI p. 40. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 2, 1. PROSD. exp. 2, 72. UGOL. URB. 3, 1, 2. UGOL. URB. 3, 1, 34. UGOL. URB. 3, 1, 66. ANON. Mell. 5, 10). MENS. Primo punctus p. 34. PS.-MUR. motet. p. 75a. QUAT. PRINC. 4, 1, 6. *al.* ANON. London. I 1 p. 40. IOH. TORK. decl. 1, 5. VERS. Iam post 27-29 IOH. HANB. sum. 2 p. 188, 3. GOSCALC. 2, 2 p. 122, 13: Ipsaque **minima** solet hoc modo figurari: $\downarrow\downarrow$. *al.* PS.-THEODON. append. 3 p. 56: **minima** et semiminima unum corpus, unam figurationem habent. *al.* IOH. VETUL. 53, 7: **minima** ... cognoscitur per solum parvulum filectum positum in semibrevis sursum ductum. TRACT. FIGUR. 1 p. 68, 10. ANON. Mediol. 3, 15. *al.* ANON. Seay p. 41. ANON. Kellner 2, 1. ANON. Vratisl. p. 334b. [s.XV] THOM. WALS. 1, 17. PROSD. exp. 2, 32. PROSD. mens. p. 200a. PROSD. ital. I p. 229a. PROSD. ital. II p. 36. UGOL. URB. 3, 1, 13. *al.* TACT. Octo princ. ex. 5. GEORG. ANS. 3, 150. *al.* TACT. Reperi 61. ANON. Couss. XII 2, 9: omnis nota in corpore formata ut semibrevis habens filum ductum sursum aut deorsum **minima** est: exemplum: $\downarrow\downarrow$. *al.* ANON. Monac. 2, 4. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 3. ANON. Mell. 6, 13. IOH. TINCT. not. 1, 7, 2: **Minima** ... Forma eius ut semibrevis est cum cauda sursum aut deorsum directe protracta, ut hic: $\downarrow\downarrow$. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 23. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79: si semibrevis in sursum aut deorsum habuerit tractum sic: $\downarrow\downarrow$, efficitur **minima**. ADAM FULD. 3, 2. GUILL. POD. 7, 2. FR. GAFUR. pract. 2, 3. ANON. Couss. I p. 435a. ANT. LUCC. 10b, 35: Semibreves autem quando sunt caudatae sive protractae, non semibreves, sed **minimae** vocantur. Et istae **minimae**, quia non possunt caudari seu protrahi ante et retro sicut praedictae maximae et longae, sed in medio earum tantum, propterea illa cauda, tractus seu asta potest ascendere et descendere ad libitum. Communiter tamen omnes caudae in maxima et longa potius descendunt, et potius communis in **minima** et inferioribus ea ascendunt, nisi alias per scripturam vel per notas superiores vel inferiores impediuntur. MENS. Cum animadv. 18.

B im Hinblick auf die Ligaturschreibung — with respect to writing of ligatures

[s.XIV] MENS. Duplex p. 160 (*sim.* MENS. Notularum non p. 140) IOH. BOEN ars 1, 2, 1: In ligatura omnes intrant preter **minimam**. *al.* IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 24: Ergo talis figura dicitur **minima**. Et simplex est, quia ligari non potest. [s.XV] IOH. TINCT. not. 1, 2, 5. FR. GAFUR. pract. 2, 5: **Minimam** autem figuram musici nusquam ligare consueverunt.

C mit abweichendem Zeichen — with different notational symbols

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 12: Quandocumque nota formatur ad modum semibrevis habens tractum ascendentem retortum a parte sinistra, **minima** dicitur, ut hic: $\downarrow$. WILLELM. 3, 38: **minima** seu crocheta est figura similis minutae et indivisibilis nota cum replicatione tractus superioris, ut hic: $\downarrow$.

D als Pause — as rest

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b: Pausa unius **minime** debet figurari magis supra linea quam sub linea; et quando

bis ponitur, bis valet: $\frac{1}{2}$ (*sim.* MENS. Notularum non p. 142). MENS. Duplex p. 163: De pausis ... Si autem supra lineam medium spatium contineat, **minimam** repraesentat. ANON. Paris. I 3, 30. PETR. DION. 10 p. 157-158 descr. IOH. MUR. comp. 8, 2. IOH. MUR. lib. 10, 3: pausa **minime** e contrario debet incipere in linea et ascendere ad medium spatii ... Exempla de omnibus pausis supradictis: ... $\frac{1}{2}$ (*sim.* GOSCALC. 3, 9 p. 178, 21. *inde* ANON. Mediol. 5, 11. PROSD. exp. 87, 2-5. PROSD. ital. I p. 245b. PROSD. ital. II p. 65. UGOL. URB. 3, 9-3, 1 *al. ad loc.*: PROSD. exp. 87, 6 *al.*). MENS. Primo punctus p. 37: Pausa attingens unam regulam et spatium superius valet **minimam**. QUAT. PRINC. 4, 1, 39: Pausa **minime** super lineam situatur et terciam partem unius spacii tantum tegit. ANON. London. I 1 p. 42: Pausa igitur **minimae** continet dimidium spatii desuper lineam. IOH. BOEN ars 1, 6, 5. VERS. Iam post 137. IOH. HANB. sum. 21 p. 336, 23: Pausa etiam **minime** tangit unam lineam dimidiam partem spatii supra occupans et est retorta a parte sinistra (*sim.* IOH. HANB. sum. 21 p. 342, 17). WILLELM. 3, 52: Pausae **minimae** curvus in fine supra lineam. *al.* PS.-THEODON. 3 p. 48: Pausa **minima** est, quae facit tantam moram pausando, quanta est minima notula pronuntiando, et signatur per tractum desursum incipientem in spatio et in linea incidentem, ut hic: $\frac{1}{2}$. IOH. VETUL. 50, 7. TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 4. ANON. Couss. V p. 254, 2. ANON. Seay p. 41. ANON. Kellner 4, 4 (*sim.* MENS. Si ille p. 494, 17). *al.* ANON. Monac. II 184-185. ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Circa artem p. 521, 6. ANON. Vipiten. 7, 10. [s.XV] THOM. WALS. 7, 5: pausa **minimae** occupat tertiam partem unius spatii ascendendo. PROSD. exp. 87, 14. PROSD. mens. p. 221b. PROSD. ital. II p. 66-67. UGOL. URB. 3, 9-1, 20. *al.* GEORG. ANS. 3, 237-239. ANON. Couss. XII 6, 8: omnis pausa a linea ascendens ad medium spatii valet unam **minimam** et dicitur suspirium, quia suspirando pausatur. ANON. London. II 4, 4. ANON. Monac. 5, 8. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64. IOH. TINCT. not. 2, 5, 1. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85. ANON. Tegerns. II 26. IOH. HOTH. fig. II 4, 5. IOH. HOTH. mens. I 3, 7. NICOL. BURT. 3, 6, 38. GUIL. MON. 1 p. 16. ADAM FULD. 3, 9: Suspirium est tractus ab inferiori parte lineae ad medium spatii eiusdem, valet **minimam** ubique. ANON. Salisb. 7, 7. GUIL. POD. 7, 36. FR. GAFUR. pract. 2, 6: **Minimae** pausa est virgula lineae apposita ascendens ad medium intervalli vicinioris. *ibid.* *al.* ANON. Couss. I p. 435b.

III Gebrauch — usage

A allgemein — general

[s.XIV] PHIL. VITR. 17, 9. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 42a. *al.* ANON. Michels 5, 11. *al.* MENS. Duplex p. 161. TRAD. Phil. I f. 61vD, 14: Notularum quedam <dicuntur> duplices longe, quedam longe, quedam breves, quedam semibreves et quedam **minime**. *al.* ANON. Paris. I 3, 7. *al.* TRAD. Phil. II 1, 2. *al.* ANON. Paris. II 7, 1. *al.* IOH. MUR. not. 2, 8, 2. *al.* PS.-MUR. arg. p. 108b. *al.* PETR. DION. 11 p. 159. IOH. MUR. comp. 1, 2 (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 4). *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 27, 15. *al.* PETR. PALM. p. 517. *al.* IOH. MUR. lib. 5, 1 (*inde* PROSD. exp. 49, 4. PROSD. exp. 49, 11. UGOL. URB. 3, 5-1, 4. UGOL. URB. 3, 5-1, 17-18. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 12, 4. *sim.* GOSCALC. 3, 5 p. 166, 30). *al.* MENS. Primo punctus p. 35. *al.* PS.-MUR. motet. p. 92b. *al.* ANON. Barcin. I p. 18: cantus organicus dividitur in longam, brevem, semibrevem et **minimam**. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 5: breves et semibreves ac **minime** difficiliore sunt ad pronuntiandum quam longe. QUAT. PRINC. 4, 1, 7: De **minima** autem magister Franco mencionem in sua arte non facit, sed tantum de longis et brevibus ac semibrevibus. **Minima** autem in Navarra inventa erat et a Philippo de Vitriaco, qui fuit flos tocius

mundi musicorum, approbata et usitata. QUAT. PRINC. 4, 1, 23: Plenitudinem dico propter semibreves et **minimas**, que prolate sunt non in plenitudine vocis. *al.* ANON. London. I 2 p. 44. *al.* IOH. TORK. decl. 3, 15. IOH. BOEN ars 1, 1, 2. *al.* VERS. Iam post 28. *al.* IOH. HANB. sum. 2 p. 186, 5: addo duas figuras, scilicet largam et **minimam**. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 120, 13: numquam enim vel rarissime figure maxime vel **minime** sunt in cantu plano. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 39. *al.* IOH. VETUL. 13, 2. *al.* PS.-MUR. prop. p. 99a. MENS. Item notandum p. 413b. *al.* NIC. WEYTS p. 263a/b. TRACT. FIGUR. 7 p. 92, 1: si vis discantare ad modum **minimarum**. *al.* IOH. PIPUDI p. 41. *al.* PROP. MENS. Quando p. 47-48. ANON. Mediol. 8, 10. *al.* MENS. Sciendum est 2, 1. *eqs.* *al.* MENS. Notularum non p. 140-141. SEMIBR. CAUD. p. 65. *al.* TRAD. Phil. III p. 6-9. ANON. Couss. V p. 252, 3: nec in **minima** cantor potest pausare, quia remanet tempus incompletum. ANON. Couss. V p. 252, 3: cantus numquam finitur in **minima**. *al.* ANON. La Fage II p. 426. *al.* ANON. Seay p. 42-43. ANON. Kellner 5, 11 (*inde* MENS. Si ille p. 507, 10). *al.* ANON. Monac. II 121. *al.* ANON. Vratisl. p. 333a. *al.* MENS. Si ille p. 508, 2. *al.* MENS. Circa artem p. 511, 11. *al.* ANON. Vipiten. 4, 7: prolacio habet fieri in **minimis** et hoc principaliter in discantu. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1. *al.* THOM. WALS. 1, 5: De figuris extra ligaturas primo dicendum est, quot sunt earum species. Videndum est, quod 5, scilicet larga, longa, brevis, semibrevis, **minima**. *al.* PROSD. exp. 2, 110. *al.* PROSD. mens. p. 201a. *al.* PROSD. ital. I p. 229b. *al.* PROSD. ital. II p. 36. *al.* UGOL. URB. 3, 1, 56. *al.* TACT. Octo princ. 63. GEORG. ANS. 1, 130. *al.* PETR. BETSCHK p. 536, 6: antiqui notis **minimis** vel semiminimis non utebantur, sed solum brevibus et semibrevibus interdum et valde raro simplicibus longis. Unde **minime** et semiminime postea per subtilitatem successorum sunt invente. *al.* TACT. Reperi 69. ANON. Couss. XII 5, 1: prolatio secundum musicum sic <diffinitur> est cognitio soni semibrevibus **minimis**que figuris mensurati. *al.* ANON. London. II 1, 19. *al.* ANON. Monac. 2, 22. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 18. ANON. Mell. 12, 11. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Discantus est diversus cantus supra tenorem progrediens, in quo note breves, semibreves aut **minime** longioribus equipolentibus occurrent cum suavi resonancia. IOH. TINCT. diff. 190 (*sim.* IOH. TINCT. val. 5, 2-5). *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 5, 7. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 4 (*sim.* IOH. TINCT. val. 1, 4. IOH. TINCT. not. 1, 2, 4). *al.* IOH. TINCT. not. 1, 6, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 9. *al.* COMPOS. Natura 4, 27: Si in tenore fiunt **minime** vel semiminime, breves tunc vel longe ponende sunt in discantu. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 28. *al.* COMPOS. Capiendum 1, 10. IOH. TINCT. contr. 2, 27, 2. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 18. IOH. TINCT. punct. 2, 7. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77. *al.* ANON. Tegerns. II 10. *al.* IOH. HOTH. fig. I 3, 3. *al.* IOH. HOTH. mens. I 4, 1. *al.* IOH. HOTH. mens. II 1, 24. *al.* NICOL. BURT. 3, 1, 8. *al.* GUIL. MON. 1 p. 16: Nota, quod sola semibrevis et **minima** imperficiunt omnes figuras sive a parte ante, sive a parte post, sive a parte ante et a parte post simul. *al.* ADAM FULD. 3, 3. *al.* ANON. Salisb. 6, 2. *al.* GUIL. POD. 7, 8. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 15: Convenere autem auctores **minimam** notulam ultra pausam brevem per sincopam non esse transferendam. FR. GAFUR. pract. 3, 10: organizantes ipsi semibreves ac **minimas** atque reliquas diminutiores figuras notulis cantus plani commensurant. *al.* ANON. Couss. I p. 435b. *al.* MENS. Nota quod 1, 22b. *al.* PROP. MENS. Nota quod II 1, 3. *al.* MENS. Cum animadv. 13. *al.* CONTR. Cum notum 7 p. 305. *al.* CONTR. Et primo I 11 p. 139 (p. 463a): numquam duae consonanciae dari debent, nec in **minimis** nec in semiminimis (*sim.* CONTR. Prima regula 36). CONTR. Et primo II 36 p. 143 (p. 464b). CONTR. Prima regula 38. *al.*

B als Pause — as rest

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b: quando pausa unius **minime** bis ponitur. ANON. Paris. I 3, 24. PETR. DION. 10 p. 156: Magna altercatio versatur hodie inter musicos nostros quibus dicentibus, quod non sit dare pausam **minimam**, quod manifeste falsum est. *al.* IOH. MUR. comp. 8, 2. ROB. HANDLO p. 160, 13. PS.-MUR. motet. p. 84b-85a. ANON. Barcin. I p. 24: Si sit pausa semibrevis imperfecte, ponantur due pausule **minimarum**. *ibid.* *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 41: Sexti modi pausaciones sunt de brevibus et semibrevibus ac **minimis**. *al.* IOH. BOEN ars 1, 15, 6: due pause duarum **minimarum** scribuntur et non una sola. GOSCALC. 3, 6 p. 170, 26: si post minimam vel pausam **minime** punctus habetur, designat maiorem prolationem. *al.* PS.-THEODON. 3 p. 47. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Couss. V p. 212, 6. COMPIL. Lond. p. 77. ANON. Vratisl. p. 333a. *al.* MENS. Circa artem p. 514, 15. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 88, 7: pause, que fuerunt invente principaliter propter ornare cantus, sunt due, scilicet pausa **minime** et pausa semiminime (*sim.* PROSD. mens. p. 223a. PROSD. ital. I p. 246a). *al.* PROSD. mens. p. 221b. *al.* PROSD. ital. I p. 231b: vel si reperiantur insimul due pause duarum **minimarum**, signum est senarii imperfecti. UGOL. URB. 3, 3-14, 8. *al.* ANON. Couss. XII 5, 15: quum pausae **minimarum** habent inter se minimam (*sim.* ANON. London. II 1, 30). *al.* ANON. Mell. 13, 11. IOH. TINCT. imp. 1, 2, 2-3 (*sim.* IOH. TINCT. not. 2, 1, 5). IOH. TINCT. imp. 1, 2, 4: pausa **minimae** maximam, longam, brevem et semibrevis imperfecte poterit. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85. *al.* ANON. Tegerns. II 16. IOH. HOTH. fig. II 4, 1: Pausae sunt sex, videlicet pausae longae, brevis, semibrevis, **minimae**, semiminimae et cromae (*sim.* IOH. HOTH. mens. I 3, 1). NICOL. BURT. 3, 2, 19. ANON. Salisb. 7, 8-10. GUILL. POD. 7, 38. FR. GAFUR. pract. 2, 6. *al.*

C zur Verwendung von Dissonanzen — with respect to use of dissonances

[s.XV] COMPOS. Natura 2, 15: **minimam**, semiminimam vel fusielam potest compositor competenti modo in dissonanciis ponere. COMPOS. Cum igitur 3, 22: Decimo consideret, quod prime quatuor species notarum, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, sine sincopacione et proporcione semper debent poni in consonanciis, sed **minima** potest in dissonancia poni, et hoc, quando due contra unam semibrevis proferuntur, tunc secunda potest poni in dissonancia. Si autem tres **minime** contra unam proferuntur, sufficit primam poni in consonancia. IOH. TINCT. contr. 2, 23, 1: Quod in simplici contrapuncto discordantiae non sunt admittendae, sed in diminuto, et primo qualiter circa partes **minimae** in utraque prolatione et circa partes semibrevis in minori. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 4. CONTR. Et primo I 7 p. 138 (p. 463a). CONTR. Et primo I 9 p. 138 (p. 463a). CONTR. Et primo II 43 p. 144 (p. 465a). CONTR. Not. quod novem 9: De quibus dissonantiis nulla, ut praescribitur, <in> contrapuncto dari debet nisi conditionaliter sub veloci nota et currenti moram non habente, ut in **minima** seu semiminima seu fusa sive fusiel. CONTR. Prima regula 21. *al.*

minima addita *Note der Mensuralnotation im Wert von Dreiviertel einer minima in der prolatio maior — note in mensural notation with the value of three-fourths of a minim in prolatio maior* (♯)

[s.XIV] MENS. Primo punctus p. 34: de formationibus omnium, primo semibrevis ♯, secundo minimae ♯, tertio semiminimae ♯, quarto **minimae additae** ♯, quinto de formatione fusellae ♯. *ibid.* *al.* MENS. Primo punctus p. 35. MENS. Primo punctus p. 36: Ulterius est dicendum de **minimis additis**. Quatuor **minimae additae** valent semibrevis perfectam vel tres minimas, ut hic: ♯ ♯♯♯, ♯♯♯ ♯♯♯. Dictum est de **mini-**

mis additis, dicendum est de fusellis. Duae fusellae faciunt quatuor **minimas additas**, ut hic: ♯♯ ♯♯♯♯.

minima maior - minima media - minima minor

Note der Mensuralnotation im Wert eines Fünftels eines tempus (♯) - *Note der Mensuralnotation im Wert eines Sechstels eines tempus* (♯) - *Note der Mensuralnotation im Wert eines Siebtels eines tempus* (♯) — *note in mensural notation with the value of one fifth of a tempus* (♯) - *note in mensural notation with the value of one sixth of a tempus* (♯) - *note in mensural notation with the value of one seventh of a tempus* (♯)

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 272: sequitur (*sc. nota*), que medieta-tem mesure unius temporis notat: eam semibrevis maiorem appellamus. Dehinc sequitur, que partem tertiam notat: eam semibrevis mediam dicimus. Que quidem quartam unius temporis partem servat, hanc minorem semibrevis; que quidem partem quintam notat, hanc **minimam maiorem**; que partem sextam, **minimam mediam**; que septimam, **minorem minimam**; at eam, que octavam, semiminimam maiorem; et que nonam, minorem appellamus semiminimam. GEORG. ANS. 3, 273, 15: **Minime maioris** est quadrangula figura duorum acutorum angulorum superiori et inferiori, verum ex inferiori producitur in rectum cauda: ♯. **Medie minime** est figura etiam ipsius quadrangula, sed cauda penitus absoluta: ♯. **Minime** figura **minoris** est sicut maioris eversa, extenditur enim superius recta cauda: ♯. GEORG. ANS. 3, 276: Sic et vocibus quinque discantare poterit tempus unum, cum quinque **minime maioris** notas apposuerit ... Per sex item voces unum discantabitur tempus apponendo sex **minimas medias** ... et item per septem voces apponendo **minoris minime** figuras septem. GEORG. ANS. 3, 277-278.

minima maior - minima minor

Bezeichnung für die Minima (♯) bzw. für die Semiminima (♯) — *term for the minim* (♯), or for the semiminim (♯)

[s.XV] PROSD. exp. 2, 74: Alii vero adhuc aliter respondent concedendo solum quinque esse partes prolationis, scilicet maximam, longam, brevem, semibrevis et minimam. Et dicunt ulterius, quod semiminima a minima non distinguitur, sed sub ipsa comprehenditur tamquam minus commune sub magis comuni. Propter quod dicunt minimam esse duplicem, scilicet **minimam maiorem**, et est illa, que sine cauda retorta figuratur, et **minimam minorem**, et est illa, quam semiminimam nominamus, et que cum cauda retorta figuratur. Et sic volunt utramque istarum sub minima comprehendendi (*sim.* PROSD. exp. 2, 78).

minima perfecta - minima imperfecta

,vollkommene Minima' - ,unvollkommene Minima' — 'perfect minim' - 'imperfect minim'

1 als Bezeichnung für eine dreiteilige Minima bzw. eine zweiteilige Minima — als designation for a minim divisible by three, or divisible by two

[s.XIV] IOH. TORK. decl. 2, 4: Prima regula est talis: omnis nota praeter simplam ... puncto carens omnino imperfecta est. Secunda regula est: omnis nota, quae supra se punctum habet, semel perfecta dicitur, quia ipsa perfecta est ex propinqua nota oblique ascendente, id est, tres tales valet; vel quia **minima perfecta**, quae est prima perfecta species, in compositionem eius cadit. IOH. TORK. decl. 2, 5-8. [s.XV] UGOL. URB. 3, 3-1, 21. GEORG. ANS. 3, 133: mensura semibrevis minor<is> est, in qua cantor **minimas** tres maioris prolationis sive **perfectas** apte profert. GEORG. ANS. 3, 209: Minime figuram similem semibrevis diximus, sed superadditam illi ad superius erectam caudam, et tres ex illis mesure semibrevis unius adequari: ♯. Siquidem contorta sit eius (*sc. minime*) cauda, detrahit contorsio tertiam, et **imperfecta** remanet tenens duas partes eius **perfecte**, et tales quattuor sunt **per-**

fectis tribus mensura pares et dicuntur **imperfecte minime** vigoris maioris quam semiminime et minoris quam **perfecte minime**: $\frac{1}{4}$. (cf. col. 475, 33) GEORG. ANS. 3, 210. GEORG. ANS. 3, 211: Minime quoque figura prima, que ad superius caudatur, si contorta sit cauda, **minima imperfecta** relinquitur tertie sue partis mensura privata: $\frac{1}{4}$, et enim contorsio caude superioris tertiam mensure sue partem detrahare creditur, et ex eis figure quattuor trium **perfectarum** mensuram tenent. (cf. col. 475, 41)

2 als Bezeichnung für eine einfache Minima ($\frac{1}{4}$) bzw. eine verkürzte Minima (drei Viertel einer einfachen Minima) ($\frac{3}{4}$) — as designation of a regular minim ($\frac{1}{4}$), or a shortened minim (three fourths of a regular minim) ($\frac{3}{4}$)

[s.XIV] TRACT. FIGUR. 6 p. 84, 11: Sunt autem et alie figure, que vocantur **minime imperfecte**, ex quibus ponuntur quattuor pro tribus minimis. Et habent maiorem effectum quam semiminime, quia sunt plene, et habent minorem effectum quam minime, quia habent signum atque proprietatem semiminime, ut hic: $\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}$ (inde FR. GAFUR. extr. 11, 14, 6. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87). [s.XV] ANON. COUSS. V p. 226, 2-3. ANON. COUSS. V p. 228, 2: **minime imperfecte**, quarum quattuor ponuntur pro tribus et hoc in maiori prolatione, ut hic: ... $\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}$... si nigre erunt minoris prolationis, rubee vel vacue dicuntur esse maioris prolationis. ANON. COUSS. V p. 238, 9: **minime**, tam in maiori prolatione posite quam in minori, dum proprie figurentur, scilicet nigre, semper sunt **perfecte**. ANON. COUSS. V p. 248, 7: Quando ponuntur quattuor minimae (ed.: minimis) pro tribus, sunt composite ex **minimis imperfectis**, sic et ille sunt composite ex **minimis imperfectis**, ergo nulla differentia in valore. ANON. COUSS. V p. 246, 1: Vidi a fratre Nicholao de Aversa ponere tales figuras pro **minimis imperfectis**, quattuor pro tribus. ANON. COUSS. V p. 250, 6-9. GEORG. ANS. 3, 133. GEORG. ANS. 3, 209: Minime figuram similem semibrevis diximus, sed superadditam illi ad superius erectam caudam, et tres ex illis mensure semibrevis adequari: $\frac{1}{4}$. Siquidem contorta sit eius (sc. minime) cauda, detrahit contorsio tertiam, et **imperfecta** remanet tenens duas partes eius **perfecte**, et tales quattuor sunt **perfectis** tribus mensura pares et dicuntur **imperfecte minime** vigoris maioris quam semiminime et minoris quam **perfecte minime**: $\frac{1}{4}$. (ex errore ? cf. col. 474, 61) GEORG. ANS. 3, 210. GEORG. ANS. 3, 211: Minime quoque figura prima, que ad superius caudatur, si contorta sit cauda, **minima imperfecta** relinquitur tertie sue partis mensura privata: $\frac{1}{4}$, et enim contorsio caude superioris tertiam mensure sue partem detrahare creditur, et ex eis figure quattuor trium **perfectarum** mensuram tenent. (ex errore ? cf. col. 475, 3)

ex errore ms. et ed. pro imperfectum minimum: IOH. VETUL. 43, 8.

minima recta - minima altera (alterata) *Minima mit einfachem Wert - Minima mit verdoppeltem Wert — minim with regular value - minim with double value*

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 15: secundum modernos, sicut minima potest diminui, sic potest augeri. ... quando duae minimae inter duas semibreves vel breves ponuntur in medietate, secunda minima duas valet minimas et **altera minima** vocabitur (sim. TRAD. Phil. I f. 62rG, 43). IOH. MUR. lib. 4, 10: duplex est **minima**, semibrevis, brevis et longa, scilicet **recta** et **altera**: **recta**, quando simpliciter ponitur pro valore sue forme, **altera**, quando pro duplici (inde GOSCALC. 3, 4 p. 166, 5. PROSD. exp. 47, 1. UGOL. URB. 3, 4-5, 1-3. sim. PROSD. exp. 47, 3. PROSD. mens. p. 213a). IOH. MUR. lib. 4, 6: quando inveniuntur due semibreves inter duas breves de tempore perfecto vel inter punctum et brevem vel inter pausas brevium, secunda alteratur, idest valet duas semibreves; idem est de duabus **minimis** inter duas semibreves de maiori prola-

tione: nam quodcumque remanent due sine puncto in medio, secunda est **alterata** (inde IOH. PIPUDI p. 43. PROSD. exp. 45, 3. sim. GOSCALC. 3, 4 p. 164, 24). MENS. Primo punctus p. 35. PS.-MUR. motet. p. 77a. al. ANON. London. I 1 p. 40: quaedam **minima** vocatur **recta** et quaedam **altera**. Et dicitur **altera**, quia valet minimam et alteram, sed **recta** non valet nisi minimam tantum. Et sciendum, quod **altera** sive **alterata minima** invenitur tantum in duabus mensuris, ut in mensura perfecte perfecta et mensura perfecte imperfecta. ANON. London. I 1 p. 42: **altera minima** et semibrevis imperfecta idem tempus in voce conservant et etiam in pausis. ANON. London. I 2 p. 45: quaelibet altera a **minima altera** perfici potest et imperfici sicut et recta eo, quod recta est in se. al. IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 26: **Minimarum** alie **recte**, alie **altere** nominantur. **Minima recta** tertia pars est semiminoris perfecte ... **Minima alterata** duas minimas continet in valore, non tamen in forma. IOH. HANB. sum. 18 p. 318, 20: quando plures minime inveniuntur inter duas semiminores. Computentur ergo tres semper pro perfectione, et si due **minime** in fine remanserint, prima erit **recta**, secunda vero **altera**. al. PS.-THEODON. 2 p. 39: Quando duae **minimae** ponuntur vel computantur cum semibrevis perfecta ante vel post vel puncto iungantur ante, prima **minima** tertiam partem semibrevis tenet, et secunda dicitur **altera** valens duas partes. al. IOH. VETUL. 54, 58: secunda duarum sequentium erit **altera minima** aut minor, quod idem est in valore eqs. al. TRAD. Phil. III p. 9. ANON. Vratisl. p. 335b. al. [s.XV] UGOL. URB. 3, 4-2, 10: **minima alterata** cum praecedenti valorem tenent semibrevis. UGOL. URB. 3, 4-5, 4: **minima** dicitur **recta**, quando valorem minimae praecise tenet et nil ultra. al. ANON. COUSS. XII 12, 21: **minima altera**, id est **alterata**, ut hic: $\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}$, in quo exemplo quaelibet semibrevis valet tres minimas et prima minima seipsam et secunda minima alteratur. al. ANON. Mell. 12, 2: **alterata minima**, id est duplicata. eqs. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 24. ANON. Tegerns. II 61: **minima altera** quasi **minima alterata**.

minima sesquialteralis (sesquialterata) *Bezeichnung für eine Minima in einer Gruppe von drei Minimen, welche gemäß der Proportion 3:2 den Wert von zwei Minimen haben — term for a minim within a group of three minims, which by virtue of the proportion 3:2 have the value of two minims*

[s.XV] IOH. TINCT. pr. 1, 6, 10: duplares **minimae** sincopari possunt, non autem **sesquialterales**. FR. GAFUR. pract. 4, 5: Quod quum solas minimas nigro colore plenas sesquialteraveris, quoniam tunc nulla cadit descriptionis seu figurationis differentia inter **sesquialteratas** huiusmodi **minimas** et semiminas simpliciter dispositas, si omnes secundum ternariam divisionem processerint, dicuntur **minimae sesquialteratae**. Si autem fuerint sex tantum minimae plenae, quae et sesquialterari possunt et simpliciter seminimari: tunc ..., quum sola minima vacua eas fuerit statim subsecuta, quod, si sola minima vacua eas immediate non precesserit vel sequatur, omnes tunc erunt **minimae sesquialteratae**. Verum, quum quinque tantum fuerint minimae plenae ac sola minima vacua eas immediate praecedat, duae tunc primae plenae erunt seminimae, tres vero ultimae dicuntur **minimae sesquialteratae**. Quod, si eas quinque sola minima vacua fuerit statim consecuta, tunc tres primae plenae sesquialterabuntur, et duae ultimae erunt seminimae. Quae connumerantur ipsi vacuae minimae subsecuti. Quod, si septem fuerint minimae plenae, tunc quattuor primae seminimantur, tres vero ultimae sesquialterantur. ... demonstratio: $\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}$... $\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}$... $\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}\frac{1}{4}$... *ibid.*: **Minimae** autem huiusmodi ipsa plenitudine **sesquialteratae** de usu sincopari non solent. *saepius*

minimitas -atis f. *Bezeichnung für die spezifische Eigenschaft der Minima (als kleinster mensuraler Notenwert) — term that designates the specific nature of the minim (as the smallest mensural note value)* [s.XIV] TRAD. Phil. II 5, 6: quando est (sc. notula) caudata a parte superiori, hoc generaliter est unum signum **minimitatis**. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 25: nomen **minimitatis** non videtur usquequaque rationabile, cum pro minima duae ponantur semiminimae. QUAT. PRINC. 4, 1, 6: Figura vero minime est corpus oblongum ad modum losonge (*pro: losenge*) gerens tractum directe supra capud, qui tractus signum **minimitatis** vocatur, ut hic: ♪♪♪. QUAT. PRINC. 4, 1, 33.

minor -oris I. *Note der Mensuralnotation* II. *Bezeichnung für die plagale Form einer Kirchentonart — I. note in mensural notation II. term for the plagal form of a mode*

I *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 für eine Note im Wert von zwei Dritteln einer Minima (♯) bzw. der Hälfte einer Minima (♯) — for a note with the value of two-thirds of a minim (♯), or half of a minim (♯) (cf. Michael Kugler, *Die Tastenmusik im Cod. Faenza*, Tutzing 1972, p. 28 sq.)

[s.XIV] MENS. Omnis nota in II p. 164: Partes autem prolationis sunt sex, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, **minor** et minima. MENS. Omnis nota in II p. 164: **Minor** figuratur obtusa sursum proprietate signata summitate proprietatis pro divisione <duplicis> proportionis dextrorsum inclinata, ut hic: ♯♯♯, et <pro sesquialtera> proportionem figuratur obtusa sursum proprietate signata summitate proprietatis sinistrorsum inclinata, ut hic: ♯♯♯ (*sim.* NIC. WEYTS p. 262a: <**Minor**> (*ed. et ms.: Minima*) figuratur obtusa sursum proprietate signata summitate proprietatis pro divisione duple proportionis dextrorsum inclinata, ut hic: ♯♯. <**Minima**> (*ed. et ms.: Minor*) figuratur obtusa sursum proprietate signata, ut hic: ♯♯; et pro sesquialtera proportionem figuratur (*sc. minor*) obtusa sursum proprietate signata sinistrorsum (*ms. Faenza 117; ed.: sinistrorum*), ut hic: ♯♯♯).

2 für eine Note im Wert von drei Miniminen — for a note with the value of three minims

a in der Reihe: triplex longa (81) duplex longa (54) simplex longa (perfecta) (27) longa imperfecta (18) brevis (perfecta) (9) brevis imperfecta (6) semibrevis (perfecta) oder minor (3) semibrevis imperfecta (2) semibrevis minima (1) — in the series: triplex longa (81) duplex longa (54) simplex longa (perfecta) (27) longa imperfecta (18) brevis (perfecta) (9) brevis imperfecta (6) semibrevis (perfecta) or minor (3) semibrevis imperfecta (2) semibrevis minima (1)

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 4: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, simplex longa. In secundo insequendo nomina antiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis. In tertio ad similitudinem istius praecedentis: brevis perfecta, brevis imperfecta, semibrevis, non ab aequali parte, sed a maiori vel minori, ut dicatur binarius maior pars trium, unitas minor, et haec semibrevis ab antiquis dicitur **minor**. In quarto nomina praecedentium insequendo: semibrevis perfecta, semibrevis imperfecta, semibrevis minima.

b in der Reihe: longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) minor (3) semiminor (2) minima (1) — in the series: longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) minor (3) semiminor (2) minima (1)

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omisso primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevius>, semibrevis, **minor**; <minor>, semiminor, minima.

3 für eine Note im Wert von zwei Miniminen — for a note with the value of two minims

a in der Reihe: longissima oder maxima (81) longior oder maior (54) longa (perfecta) oder magna (27) longa imperfecta (18) brevis (9) brevior (6) brevissima oder parva (3) minor (2) minima (1) — in the series: longissima or maxima (81) longior oder maior (54) longa (perfecta) or magna (27) longa imperfecta (18) brevis (9) brevior (6) brevissima or parva (3) minor (2) minima (1)

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: vel sic et convenienter: longa, longior, longissima, hoc est magna, maior, maxima, sumpto initio comparationis ab unitate primi; postea in secundo: <longa> perfecta, <longa> imperfecta, brevis; brevior, <brevissima>, id est parva; <parva>, **minor**, minima. Haec omnia sunt in tabula declarata (*sequitur tabula*).

b in der Reihe: longissima (81) longior (54) longa perfecta (27) longa imperfecta (18) brevis perfecta (9) brevis imperfecta (6) parva (3) minor (2) minima (1) — in the series: longissima (81) longior (54) longa perfecta (27) longa imperfecta (18) brevis perfecta (9) brevis imperfecta (6) parva (3) minor (2) minima (1)

[s.XIV] PETR. DION. 10 p. 158: longissima 81 - longior 54 - longa perfecta 27 - longa imperfecta 18 - brevis perfecta 9 - brevis imperfecta 6 - parva 3 - **minor** 2 - minima 1. PETR. DION. 10 p. 159: ad differentiam semibrevis imperfecte, quae **minor** dicitur.

4 für eine Note im Wert eines Drittels oder der Hälfte einer Semibrevis (in der Reihe: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima) — for a note with the value of a third or of the half of a semibreve (in the series: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima)

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 2 p. 192, 1: crocheta minor est minima. ... Crocheta aut est dimidia pars minime aut tertia, ergo minor ea. Ideo mutanda sunt nomina, scilicet minime et crochete. Nam minima manente in suo gradu ut prius mutato nomine **minor** vocatur. Et vocatur **minor** eo, quod minor est semibrevis. Sic crocheta formaliter manente ut prius in suo gradu nomine mutato semiminor vocatur. Et dicitur semiminor a semis, quod est imperfectum, eo, quod **minorem** imperficit. Et sicut sunt octo toni sive modi, sic sunt octo species figurarum, scilicet larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, **minor**, semiminor, minima. IOH. HANB. sum. 9 p. 236, 2: semibrevis utraque, scilicet ante longam et post, imperfici potest per **minorem** subsequentem, **minor** autem per semiminorem et semiminor per minimam. IOH. HANB. sum. 9 p. 236, 13: Hanboys: Longa, cum sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 breves, 9 semibreves, 27 **minores**, 81 semiminores, 243 minimas. Et longa, cum sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 breves, 4 semibreves, 8 **minores**, 16 semiminores, 32 minimas. IOH. HANB. sum. 10 p. 238, 15: Brevis aliquando valet novem **minores**, aliquando octo, aliquando septem, <aliquando sex>, aliquando quinque et aliquando quatuor. IOH. HANB. sum. 12 p. 254, 15: Hanboys: Semibrevis alia perfecta, alia imperfecta. Perfecta semibrevis est, quae tres **minores** in se continet; quae duas, semibrevis imperfecta vocatur. *al.*

5 ohne Wertbestimmung — with no definite value

a unspezifisch — unspecific

[s.XIV] PS.-THEODON. append. 1 p. 53: magistri ... praedicatas partes temporis per diversa nomina positiva sive comparativa seu superlativa nuncupentur, videlicet parvas, **minores** et minimas, et sic de aliis.

b für die Semibrevis — for the semibreve

[s.XIV-XV] COMPIL. Lond. p. 77. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78: Modus ergo minor habebit longam, maior vero maximam ... prolatio minor semibrevis, quae et **minor** est nuncupata, sed maior minimam (*ex errore, ut videtur*). BART. RAM. 3, 1,

1 p. 79: semibreves ... quae ab antiquis **minores** dicebantur. GUILL. POD. 7, 2: Figure autem quinque sunt dumtaxat, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, quam antiqui in hac specie cantus recte **minorem** appellarunt, et minima.

[6 *irrtümlich: für die Minima — erroneous: for the minima*] [s.XIV] IOH. PIPUDI p. 42: brevis perfecta maioris prolationis potest imperfici ab una semibrevis vel valoris eius quo ad totum eius corpus et hoc a parte post vel a parte ante ... Item ab una **minori** quo ad unam eius semibreve, etiam a duabus minimis quo ad duas eius semibreves.

7 *für eine Note im Wert eines Drittels einer Brevis — for a note with the value of a third of a breve* [s.XV] BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Semibrevis vero nomen habet ex re, cum brevis in duas semibreves secetur; cum vero in tres, appellantur **minores**. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 86: totam pausam brevis tres **minores** valere intelligimus. *ibid.* al.

II *Bezeichnung für die plagale Form einer Kirchentonart — term for the plagal form of a mode*

[s.XV] IAC. THEAT. 11: Magister: Plagis vero Grece, Latine lateralalis, subiugalis aut particularis; vel **minorem** et gravem possumus appellare. IAC. THEAT. 14: gravis autem plaga vocaretur, id est naturalis **minor**. MICH. KEINSP. 8, 12: de numero impari constantes plagales, **minores** aut vernae nuncupantur.

minor perfecta - minor imperfecta *Bezeichnung für eine Semibrevis im Wert von drei Minimen bzw. eine Semibrevis im Wert von zwei Minimen — term for a semibreve with the value of three minims, or a semibreve with the value of two minims*

[s.XIV-XV] COMPIL. Lond. p. 77. THOM. WALS. 3, 3: Imperficiens longissima continet 6 longas perfectas, 18 breves perfectas, 54 **minores perfectas** et 162 minimas. ... Imperficiens longior ... continet 3 longas perfectas, 9 breves perfectas, 27 **minores perfectas**, 81 minimas ... Imperfecta longior sive semilongior ... continet 2 longas perfectas, 6 breves, 18 **minores perfectas**, 54 minimas ... Imperficiens longa ... continet 3 breves perfectas, 9 **minores perfectas**, 27 minimas ... Imperfecta longa ... continet 2 breves perfectas, 6 **minores perfectas**, 18 minimas ... Imperficiens brevis ... continet 3 **minores perfectas**, 9 minimas ... Imperfecta brevis ... continet 2 **minores perfectas**, 6 minimas ... Imperficiens brevior sive perfecta brevior sive **minor perfecta** ... continet 3 <minimas>. THOM. WALS. 3, 11: Imperfecta brevior sive semibrevior sive **minor imperfecta** continet 2 minimas. THOM. WALS. 3, 12.

minor altera v. semibrevis minor

minorata v. semibrevis minorata

minoritas -atis f. *Bezeichnung für die 'kleine' Form eines Intervalls bzw. Zusammenklangs (explizit für die kleine Terz, kleine Sexte und verminderte Oktave, implizit auch für andere Intervalle) — term for the 'minor' form of an interval or simultaneous sonority (explicitly for the minor third, the minor sixth, and the diminished octave, implicitly also for other intervals)* [opp.: maioritas]

[s.XV] PROSD. contr. 3, 5: duplex reperitur quolibet consonantia preter unisonum et etiam omnis dissonantia, scilicet maior et minor, sed de dissonantia nullam faciam mentionem quantum ad suam maioritatem vel **minoritatem**. PROSD. contr. 5, 6: Sed in vocum combinationibus imperfecte consonantibus, sicut sunt tertia, sexta, decima et huiusmodi, ponenda sunt etiam hec signa (*sc. b rotundum et h quadrum*), secundum quod oportet addere vel diminuere in ipsas reducendo ad maioritatem vel **minoritatem** opportunas. *ibid.* al. PROSD. contr. II 5, 6. PROSD. mon. 8, 1. PROSD. spec.

1, 18 p. 172, 8: Et quia in declaratione supradictarum sexdecim sonorum combinationum multotiens facta est mentio de maiortate et **minoritate** earum, est sciendum, quod illa combinatio maior denominatur, cuius soni ipsam constituentes magis a se invicem distant respectu alterius eiusdem nominis, et illa vocatur minor, cuius soni ipsam constituentes minus a se invicem distant respectu alterius eiusdem nominis. PROSD. spec. 2, 22 p. 208, 30. PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 6: et si habita octava maiori vel sibi equivalenti, quam reducere velles ad **minoritatem**, hoc fieri habet per subtractionem duorum semitoniorum maiorum ab ipsa. PROSD. spec. 2, 22 p. 214, 14 - 216, 10. UGOL. URB. 2, 5, 8. UGOL. URB. 2, 33, 15. UGOL. URB. 2, 33, 22. UGOL. URB. 2, 34, 37. UGOL. URB. 2, 34, 59: eis ad maioritatem vel **minoritatem** reducendis duo signa, id est duo b h ... invenerunt (*sc. antiqui*). UGOL. URB. 2, 34, 61: quando maior consonantia ad **minoritatem** reducitur. UGOL. URB. 5, 34, 57. UGOL. URB. mon. 10, 22-25. UGOL. URB. mon. 10, 34-35. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 74: vulgatum est a practicis mi contra fa nec e contrario in specie perfecta numquam fiendum; in imperfectis autem bene, quia recipiunt maioritatem et **minoritatem**.

minoro -are *verkleinern (eine große zur kleinen Terz oder Sexte bzw. ihre Oktaverweiterungen) — to diminish (a major third or sixth to a minor third or sixth, or their expansions at the octave)*

[s.XV] PROSD. mon. 6, 4. PROSD. mon. 8, 1: Hoc etiam idemque evenit de decima perfecta sive maiori, quam resonat nona nota cantus superioris cum nona nota cantus inferioris, que etiam imperfici sive **minorari** debet propter tale signum, scilicet b rotundum immediate ante ipsam nonam notam cantus superioris appositum ... in tertia perfecta sive maiori, quam resonat tertia decima nota cantus superioris cum tertia decima nota cantus inferioris, que etiam imperfici sive **minorari** debet propter tale signum, scilicet b rotundum ad talem tertiā decimā notā cantus superioris appositum, si bene consideras. UGOL. URB. mon. 10, 25-27. UGOL. URB. mon. 10, 30: decima ·C·E· **minoratur** per fictum semitonium inter ·D·E·, sed illa minoratio non est completa, quia cum maius semitonium praecedat minus, non concurrat ad minorationem decimae semitonium maius, quod debent concurrere sed minus. Remanet enim cum dicta decima sic **minorata** coma, quo integra minoratio superatur, quod removeri deberet. UGOL. URB. mon. 10, 32-37.

minuo -ere 1. erniedrigen 2. verkleinern 3. aufteilen, diminuieren 4. verkürzen — 1. to lower 2. to diminish 3. to subdivide, to apply the procedure of diminuation 4. to shorten 1 (um einen Halbton) erniedrigen — to lower (by a semitone)

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 124: Prothosynemmenon dicitur primum inter ·F· et ·G· magna ... et dicitur habundans ·F· et **minuens** ·G·. Deuterisynemmenon dicitur secundum synemmenon, quod est ·b· parvum rotundum propter hoc, quod **minuat** ·b· parvum quadratum per maius semitonium.

2 (ein Intervall oder einen Tonbereich) verkleinern — to diminish (an interval or a tonal compass)

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 8. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 36: si elevatio vel depositio facta sit per tonum vel semitonium, potest augeri et fieri nunc per semiditonus, nunc per ditonus, nunc per diatessaron, nunc per diapente, ubi tactae consonantiae locum habent, vel si facta sit per diapente, **minui** potest et fieri per omnes minores consonantias. ANON. Seay p. 33. [s.XV] IAC. THEAT. 15. (?) UGOL. URB. 1, 30, 7: Id etiam dicimus in diapason, ubi, si in suo diapente apotome **minuatur**, tota redditur consonantia

diminuta, ut infra dicitur. UGOL. URB. 1, 138, 7: Magis igitur est imperfectus tropus, qui in diptono deficit, quam qui in tono **minuitur**. FR. GAFUR. pract. 3, 2: Rursus sextam ipsam quattuor tonis ac minore semitonio ductam maioris semitonii subtractione variari contingit atque **minui**.

3 (einen Notenwert) aufteilen, diminuieren — to subdivide (a note value), to apply the procedure of diminution [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 140, 38: per semibreves **minuendo** (glo.: id est rescando).

4 (die Zeitdauer einer Note oder Pause) verkürzen — to shorten (the temporal duration of a note or a rest)

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 146, 40: frustrum illius ternarii medium in duo aequalia secaretur, et sic **minutum** proportionaliter frustris aliis incorporaretur, quod nullatenus potest esse. ANON. Emmeram. 2 p. 240, 7. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 20: Tonus vero, partes quoque eius aut partium particulae, ut commata, vel etiam minora spatia, ut diaschismata ... raro aut numquam ad discantum accedunt verum, quia de permissivis tonum diximus in **minutis**, fractis, hokettatis aut sincopizatis. IAC. LEOD. spec. 7, 41, 9: dicendum, quod, si a tempore continuo tertia pars tollatur, illud non proprie imperficitur, sed **minuitur**. TRAD. Mur. II p. 306a. IOH. BOEN ars append. 4, 24. WILLELM. 3, 41: Propter plicam nec augmentatur nec **minuatur** tempus alicuius notae. GUIDO FR. 3b, 1: in ligatura obliqua, que sub uno corpore duas notas continet, plica nichil addit vel **minuit** de tempore. PHIL. VITR. 17, 9: Duplex longa vero quatuor (sc. tempora valet) nec potest augeri nec **minui**, nisi per solam minimam vel per duas. TRAD. Phil. I f. 62rG, 61: inveniuntur aliquotiens unice semibreves, breves vel longas sequentes, que tamen eas nec augent nec **minuunt**, sed potius ad invicem reducuntur (inde PS.-MUR. arg. p. 106b). ANON. Paris. I 3, 13: nunquam longa imperfecta a brevi recta imperficitur, quia solum perfectum imperficitur, dum solummodo a semibrevis maiore vel minima **minuitur** ... Brevis autem a sola minima praecedente vel sequente **minuitur**. ANON. Paris. I 3, 15: longae imperfectae non possunt imperfici, tamen possunt **minui**. PS.-MUR. arg. p. 106b: pausa non potest augeri nec **minui**, nec pausa non potest alterari (sim. IOH. MUR. comp. 8, 2. PS.-MUR. motet. p. 85a. ANON. Mediol. 5, 2). PS.-THEODON. append. 3 p. 55. [s.XV] ANON. Couss. XII 7, 12: Ubi maxima solum valet quatuor tempora propter duas breves; et amplius non potest imperfici nec **minui** saltem ratione longarum. ANON. Mell. 7, 16: Nec ulterius duplex longa in modo perfecto imperfici potest nec **minui**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: Imperficiens punctus est, qui visus inter notas mensurales **minuit** notam in tertia parte ab integro et pleno valore. GUIL. DUFAY p. 387. IOH. TINCT. contr. 2, 19, 6. FR. GAFUR. op. 3, 4: cum in cantibus figuratis maioris inequalitatis proportionales constituuntur, ipsarum **minuunt** valorem notularum. BONAV. BRIX. 26, 3: ignorantes notas **minuendo** vel augmentando secundum fantasiam suam. ADAM FULD. 1, 1: mensuralis vel figurativa est, cuius figurae augeri vel **minui** possunt in signis iuxta formam et speciem (sim. ADAM FULD. 3, 1). GUILL. POD. 7, 27. FR. GAFUR. pract. 2, 12-14. FR. GAFUR. pract. 4, 2-5.

minuta -ae f. Note der Mensuralnotation im Wert von zwei oder drei Minimen (in der Reihe: largissima, larga, longa, brevis, semibrevis, minuta, minima oder simpla oder crochetum) — note in mensural notation with the value of two or three minims (in the series largissima, larga, longa, brevis, semibrevis, minuta, minima or simpla or crochetum) (♦♦)

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 6, 1, 24: Sicut ergo longa in breves et brevis in semibreves dividitur, ita semibrevis primo

divido in tres partes, quas **minutas** voco figuram retinens semibrevis (inde WILLELM. 3, 29). WALT. ODINGT. 6, 1, 27: Suntque duae de quattuor priores semibreves minores, duae vero posteriores **minutae** sunt, quasi minimae seu velocissimae. WALT. ODINGT. 6, 17, 17. WILLELM. 3, 26: Prima (sc. nota) dicitur largissima, secunda larga, tertia longa, quarta brevis, quinta semibrevis, sexta **minuta**, septima minima sive simpla sive crocheta. WILLELM. 3, 30. WILLELM. 3, 30: Odington non vocavit illam notam minimam sed **minutam**. WILLELM. 3, 36: Set ego in honore trinitatis pono 3 species longarum, scilicet largissimam, largam, longam et 3 species brevium, scilicet brevem, semibrevis, **minutam**. WILLELM. 3, 38. WILLELM. 3, 42: **Minuta** plicata ascendens: ♪, **minuta** plicata descendens: ♩. *ibid.* al. WILLELM. 3, 52: Pausae minimae curvus in fine supra lineam, **minutae** vero ab inferiori linea usque medium spatium. cf. minima I A 9

minuta perfecta - **minuta imperfecta** ,vollkommene Minuta' (im Wert von drei crochetae) - ,unvollkommene Minuta' (im Wert von zwei crochetae) — 'perfect minuta' (with the value of three crochetae) - 'imperfect minuta' (with the value of two crochetae)

[s.XIV] WILLELM. 3, 38: **minuta perfecta** est figura similis semibrevis tractum habens rectum in superiori angulo et valet 3 minimas seu crochetas vel unam rectam et aliam alteratam, ut hic: ♪-♪♪♪-♪♪. WILLELM. 3, 47-48. WILLELM. 3, 57 descr.: **minuta imperfecta** ♩, **minuta perfecta** ♩.

minuta recta - **minuta alterata** einfache ,minuta' - verdoppelte ,minuta' — regular 'minuta' - doubled 'minuta' [s.XIV] WILLELM. 3, 38: semibrevis perfecta est figura formata ad modum losengae, id est habens latera aequalia et non angulos secundum Odington, et valet 3 minutas vel **minutam rectam** et **alteratam**, ut hic: ♪-♪♪♪-♪♪.

minutio -onis f. Aufteilung (eines Notenwertes in mehrere kürzere Notenwerte), Diminution — division (of a note value into a number of shorter note values), diminution [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 37, 5: Secunda vero pars <est> de **minutione** vel fractione eorundem (sc. modorum), sive fuerit per modum fractionis vel collectionis cuiusque brevis vel longae.

missa -ae f. ,Messe' (Bezeichnung für das mehrstimmig vertonte Ordinarium missae) — 'mass' (term for the setting of the mass ordinary in polyphony)

1 Definition [s.XV] IOH. TINCT. diff. 163: **Missa** est cantus magnus, cui verba „Kyrie“, „Et in terra“, „Patrem“, „Sanctus“ et „Agnus“ et interdum cetere partes **misae** a pluribus canende supponuntur, que ab aliis officium dicitur. IOH. TINCT. diff. 185: Officium idem est quod **missa** secundum Hyspalos.

2 Gebrauch — usage [s.XV] IOH. TINCT. pr. 1, 6, 21. IOH. TINCT. pr. 3, 2, 23: de Domarto et Faugues, in **missis** „Spiritus almus“ et „Vinus“ (sim. IOH. TINCT. pr. 3, 3, 4. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 8. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 13. IOH. TINCT. contr. 2, 29, 3). IOH. TINCT. pr. 3, 2, 27: Lerouge et Puylois in **missis** „Mon cuer pleure“. IOH. TINCT. pr. 3, 3, 9: in **missis** „De plus en plus“ et „L'homme armé“ Okeghem et Busnois. IOH. TINCT. pr. 3, 3, 10: Dufay in **missa** „Se la face ay pale“. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 9: Busnois et Regis in **missis** „L'homme armé“. *ibid.* al. IOH. TINCT. nat. 24, 3: quando **missa** aliqua vel cantilena vel quaevis alia compositio fuerit ex diversis partibus diversorum tonorum effecta. IOH. TINCT. contr. 2, 32, 5: Iohannes Okeghem ... in principio „Patrem“ **missae** „La belle se siet“. IOH. TINCT. contr. 2, 33, 5: Faugues in **missa** „Le serviteur“.

IOH. TINCT. contr. 3, 8, 5: nec tot nec tales varietates uni cantilenae congruunt, quot et quales uni moteti, nec tot et tales uni moteti, quot et quales uni **missae**. IOH. TINCT. contr. 3, 8, 7. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87. BART. RAM. 3, 1, 4 p. 90. BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91: in **missa**, quam Salmantiae composuimus. IOH. HOTH. dial. p. 65. FR. GAFUR. pract. 2, 7. FR. GAFUR. pract. 4, 5.

mixolydistus -a, -um ‚mixolydisch‘ (für die siebente Kirchentonart) — ‚mixolydian‘ (for the seventh mode) [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 378: Armonia vero septimi toni, quam philosophus ubi supra **mixolodistam** (ms. pro mixolidistam cf. Guido Dion. 1, 2, 187) appellat. [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 1, 24: quidam ad quandam (sc. melodiam) quasi per spirituum retractionem ad intra contractus planctivus efficitur, ut est illa, quam dicimus **mixolidistam**. Est autem **mixolidista** melodia vel cantilena septimi toni, quae prae vocum acuminis intensione ictu forti percussus spiritus retrahit ad interiora, quo anima ad compassionem disponitur. UGOL. URB. 3, pr. 1, 37: Naturales autem musici harum melodiarum phrygiam raptus dicunt esse factivam, **mixolidistam** disponentem ad eius compassionem et planctum. UGOL. URB. 3, pr. 1, 50: melodia dorista locum medium tenet inter acutam **mixolidistam**, quae septimi toni est, et gravem hypodoriam vel hypophrygiam, quae est secundi vel quarti toni.

mixolydius -a, -um et subst. -i m. (μυζολύδιος) ‚mixolydisch‘, das ‚Mixolydische‘ — ‚mixolydian‘

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system

a **mixolydius acutus** (einen Halbton unter der hypermixolydischen Skala — a semitone lower than the hypermixolydian transposition) - **mixolydius gravis** (einen Ganzton unter der hypermixolydischen Skala, mit der Oktavspecies s t s t t t — a tone lower than the hypermixolydian transposition, with the octave species s t t s t t t)

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 2: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorus, phrygius, lydius. His accesserunt gravisimus hypodorus, mox duo hypophrygi, gravior et acutior, deinde hypolydi totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorus medius, tum phrygius gravis et alter excelsus, totidem lydi, **gravis** et **acutus**, tum **mixolydi** pari diversitate, postremus hypermixolydius acutissimus.

b einen Halbton über der lydischen Skala, mit der Oktavspecies s t t s t t t — a semitone above the lydian transposition, with the octave species s t t s t t t

[s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 14: Has igitur constitutiones si quis totas faciat acutiores, vel in gravior totas remittat secundum supradictas diapason consonantiae species, efficiet modos VII, quorum nomina sunt haec: hypodorus, hypophrygius, hypolydius, dorus, phrygius, lydius, **mixolydius** (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. COMM. Boeth. II p. 294, 9. IOH. TINCT. nat. 1, 9. GUILL. POD. 4, 1. GUILL. POD. 4, 4). al. [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 37, 3. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 70. ANON. Bernh. 1, 9. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7: sicut hactenus eiusdem Boetii formula testatur, quae singulos per ordinem tonos quindecim notulis dupliciter annotatos ostendit. Aliis quippe notulis exprimitur ibi dorus, id est primus tonus, atque aliis ypodorus, id est secundus tonus, aliis lidius, aliis ypolidius, aliis frigiis, aliis ypofrigiis, aliis **mixolidius**, aliis ypermixolidius. HIER. MOR. 20 p. 155, 21. WALT. ODINGT. 3, 9, 22: Super phrygium autem omnes tono intendens faciet lydius. Insuper si omnes semitonio intenduntur, **mixolydius**. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 113, 8. al. ANON. Ellsworth 3 p. 196, 1. [s.XV] FR.

GAFUR. op. 5, 8 (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8). NICOL. BURT. 1, 23, 130. GUILL. POD. 4, 4. al. HERB. TR. 2, pr. p. 43.

2 als Bezeichnung für die siebente Kirchentonart — as term that designates the seventh mode

a allgemein — general

[s.IX-X] ALIA MUS. 131 p. 164: Cantatur autem **mixolydius** in gradalibus antiphonis „Puer natus est nobis“ et „Audivit Dominus“. [s.XI] HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a): Tropi autem sunt quatuor in natura; sed, sicut praedictum est, propter specialitatem acuminis et gravitatis, subdividuntur in quatuor. ... Vocantur ita secundum veteres: dorus, frigiis, lidius, **mixolidius**; subiugales vero ita: ypodorus, ypofrigius, ypolidius, ypomixolidius. HERMANN. mus. p. 63 (p. 147b): in **mixolidio** antiphona „Cum audisset populus“, „Sedit angelus“ et similes. al. OLIVA 101: **Mixolidius**, subiugalis eius ypomixolidius. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1. ARIBO 46 p. 30: yppomixolidius, id est **mixolidii**, septimi videlicet toni, subiectus (inde QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25). PS.-GUIDO arithm. p. 56b. al. FRUT. ton. p. 165. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b). al. IOH. COTT. mus. 16, 23: Introitum etiam istum „Deus in loco“ quidam lydio, quidam **mixolydio** adaptant. al. [s.XII] GUIDO AUG. 256: Qui cum more aliorum plagalium posset vocari hypomixolidius, id est sub **mixolidio**, vocatur tamen hypermixolidius, id est super **mixolidium**, quia illi additus est et in formula superpositus. al. ANON. Pannain p. 108. [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 155, 29. al. IOH. GROCH. 228. ENGELB. ADM. 4, 9, 9: Autentus autem tetrardus, i. e. principalis quartus, qui est in ordine tonorum septimus, apud eundem Boecium appellatur **mixolidius**, i. e. mixtus lydius vel minor lydius; cuius plagalis est octavus tonus in ordine, qui apud Boecium vocatur yppomixolidius, i. e. **mixolidio** subpositus vel subiunctus. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 187. SUMM. GUID. 25. SUMM. GUID. comm. 1, 32. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 11. HEINR. EGER 5 p. 47. [s.XV] GOB. PERS. p. 186b. al. UGOL. URB. 1, 47, 5. al. ANON. Carthus. nat. 3, 16: **Mixolidius** dicitur septimus tonus. al. TRAD. Holl. I 2, 1, 14. al. TRAD. Holl. III 6, 27. al. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 3. TRAD. Holl. VI 37, 1. IOH. TINCT. nat. 1, 19. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72. ADAM FULD. 2, 13 descr. FR. GAFUR. pract. 1, 7. SZYDLOV. 12 p. 47.

b zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system

[s.IX-X] INCH. UCHUB. descr. 14. ALIA MUS. 15 p. 107: Septimum quoque modum **mixolydium** septima species diapason informat, quam paranete hyperboleon determinat. ALIA MUS. 140 p. 200: modulationem **mixolydii** finit ·nn· ... **Mixolydius** nihilominus ab ·cc· aut descendit in ·m· aut ascendit in ·nn· (inde ANON. Bernh. 2, 86). al. [s.X-XI] TON. Lugd. 7, 1 (MüMn): Septimus tropus **myxolydius** ... qui praenotatur autentus tetrardus, id est magister quartus, incipit a paranete diezeugmenon et finitur in lichanos meson. ANON. Bernh. 2, 57. HERMANN. mus. p. 37 (p. 135): **Mixolidius** modulatur a ·G· in ·g·, mediatur et iniciatur ·d·. al. ODOR. SEN. p. 187: Autentus tetrardus, id est auctoritate quartus, qui et **mixolydius** vel hyperdorus, a paranete diezeugmenon incipit et in lichanos meson desinit; usque ad paranete hyperboleon ascendit et ad lichanos meson descendit. OLIVA 116. PS.-GUIDO arithm. p. 57a. [s.XI-XII] FRUT. ton. p. 158. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97 descr.: Formula septimi toni. **Mixolidius**. Tonus septimus, quia autentus est quartus, constat quarta finalium, mediatur quarta acutarum, ascendit legitime ad quartam excellentium. ibid. al. COMPIL. Paris. II p. 75-76. TON. Gratianop. p. 48 (cf. Becker Hj., Guigo p. 63-65). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 17, 12 descr. TAB. Basil. descr. ANON. Ellsworth 4 p. 220, 2. al. [s.XV] IOH. CICON.

mus. 1, 20 p. 94 descr. TRAD. Holl. III 17, 36. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. *al.* BONAV. BRUX. 15, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.*

c zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): **mixolidium** garrulum nominavero. [s.XV] UGOL. URB. 1, 47, 18: **Mixolydius** omnibus communis est gentibus, quia ita eius temperamine omnis cantilena laetatur, ut nec austeritate sui neminem contristari permittat nec blanditie soni faciat lascivire (*sim.* UGOL. URB. 1, 92, 2). TRAD. Holl. III 17, 24: **Mixolidius** est hilaris, letus atque superbus (*sim.* TRAD. Holl. VI 39, 22. BONAV. BRUX. 18, 37). IOH. TINCT. nat. 1, 22: Namque **mixolydiam** planctivam ... affirmat (*sc.* Aristoteles). BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58: **Mixolydius** vero attribuitur Saturno, quoniam circa melancholiam versatur. *al.*

mixtio -onis *f.* 1. Aneinanderreihung (zweier Tonbewegungen) mit teilweiser Ambitusüberschneidung 2. Vermischung — 1. juxtaposition (of two melodic gestures) with a partial intersection of ambitus 2. admixture

1 Aneinanderreihung (zweier Tonbewegungen) mit teilweiser Ambitusüberschneidung — juxtaposition (of two melodic gestures) with a partial intersection of ambitus

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 33: motus interpositi et mixti aliquid sumunt de praedictis motibus et tamen distinguuntur ab illis, quia nec ex integro sunt praepositi nec suppositi nec appositi, et illi motus, qui sunt arsis <et> thesis, multo plures possunt recipere varietates, **mixtiones** et interpositiones, ut in distinctis patet cantibus.

v. commixtio 2

2 Vermischung (die authentische und plagale Form einer Kirchentonart durch Erweiterung des Ambitus betreffend) — admixture (with respect to authentic and plagal forms of a mode through expansion of ambitus) [opp. commixtio]

[s.XV] UGOL. URB. 1, 141, 13: His additionibus superiores tropi formam **mixtionis** accipiunt. UGOL. URB. 1, 143, 7. UGOL. URB. 1, 145, 14. UGOL. URB. 1, 159, 26. UGOL. URB. 1, 161, 14. IOH. TINCT. nat. 22, 1-2. IOH. TINCT. nat. 24, 1: Quod commixtio et **mixtio** tonorum non solum in cantu simplici, sed etiam in composito fiant. Denique notandum est, quod commixtio et **mixtio** tonorum non solum fiunt in simplici cantu, verum etiam in composito, talique modo, ut si cantus sit cum duabus, tribus, quatuor aut pluribus partibus compositus, una pars erit unius toni, altera alterius, una autentici, altera plagalis, una mixti, altera commixti. IOH. TINCT. nat. 25, 3: De quatuor differentiis inter commixtionem et **mixtionem** tonorum. ... Prima quidem est, quod commixtio interdum fit per necessitatem, **mixtio** vero numquam. Secunda est, quod commixtio unius toni fit alio quam suo plagali, si fuerit authenticus, et si plagalis fuerit, alio quam suo autentico. **Mixtio** autem toni autentici fit suo plagali ac non alio, et plagalis non alio quam suo autentico. Tertia est, quod commixtio unius toni fieri potest a pluribus, **mixtio** vero uno tantum. Quarta est, quod commixtio unius toni fit per interpositionem specierum diapente aut diatessaron alterius, **mixtio** autem per descensum plagalis, si fuerit authenticus, et si plagalis, per ascensum autentici. *ibid.* *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. SZYDLOV. 14 p. 69: **mixtio** ... diffinitur sic: Est ascensus vel descensus note vel notarum supra ambitum alicuius toni.

mixtura -ae *f.* Vermischung (die authentische und plagale Form einer Kirchentonart durch Erweiterung des Ambitus betreffend) — admixture (with respect to authentic and plagal forms of a mode through expansion of ambitus)

[s.XV] UGOL. URB. 1, 16, 6: Tropos etiam eorumque perfec-

tiones et imperfectiones, **mixturam** et commixturam, vel si quid supra vel infra perfectionis habent ea mediante mutatione inveniamus (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 7, 4). UGOL. URB. 1, 103, 2. UGOL. URB. 1, 134, 4: ex utraque parte mixti tropi sortiatur naturam, quoniam, si authenticus est, infra, si plagalis, supra **mixturae** nomen acquirat. UGOL. URB. 1, 135, 7: hic plagalis cum ipso autentico dicitur esse mixtus, quia quidquid plagalis formae superadditur, de autentici ratione formae esse comprehenditur. Sed quanto ab ipso ·A· additionis est distantia minor, tanto de autentici **mixtura** minus attingitur, et quanto distantia maior, tanto **mixtura** maior. UGOL. URB. 1, 137, 7. UGOL. URB. 1, 139, 6. UGOL. URB. 1, 147, 7. UGOL. URB. 1, 149, 2. UGOL. URB. 1, 151, 2: nam quidam dixerunt graduale illud (*sc.* „Beatus servus“) esse tertii tropi et illius formam supra et infra perfectam habere, quia perfectum diapason et sibi conveniens habet, et ex tono a fine remisso ad ·D· sui plagalis **mixturam** tenet. COMPEND. MUS. 141: Qui autem autentici (*sc.* tropi) infra tonum, semitonium vel ditonium et cetera deponunt eo, quod cum suo plagali miscetur, appellantur mixti. Plagalibus vero, quorum ascensui vel diapente aliquid supponitur eo, quod cum suo autentico **mixturam** faciunt, etiam mixtorum nomina tribuimus.

modalis -e 1. einer Kirchentonart zugehörig 2. den Modus betreffend 3. auf die Intervalle bezogen — 1. belonging to a mode 2. with respect to modus 3. with respect to intervals

1 einer Kirchentonart zugehörig — belonging to a mode

[s.XI] COMM. Guid. 85 p. 115: sunt septem discretiae (*sc.* voces), et de illis VII dicam, quot modos, id est finales sonos, ex se creent, quae septem voces diversorum modorum sunt, quia diversas **modales** et finales voces habent. COMM. Guid. 4 p. 116. COMM. Guid. 11 p. 125: ·D· affinis quidem est ·G· **modalis** in tetrardo. COMM. Guid. 5 p. 132. COMM. Guid. 51 p. 136: omnis cantus illi modo, id est **modali** voci, sit subiectus, quem ultimum in cantu sonat (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 40, 19). COMM. Guid. 96 p. 140: ergo facti sunt octo modi, id est octo **modalia** nomina in significandis cantibus discretis. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 5: Unde, quia secundum finalem vocem totus cantus principaliter moderatur et regitur, secundum Guidonis expositorem finalis vox **modalis** vocatur, ut, quantumcumque quis in cantu diversis consonantiarum utatur speciebus (semitonio, tono, semiditono et ceteris) in elevatione et depositione, ex finali tamen voce, in quam tendunt, determinatum principaliter sumunt modum. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 15: qualiter et ubi **modales** distincti cantus incipere debeant, mediare et finire. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 22: In tantum vox finalis principalitatem obtinet in cantu, ut **modalis** nuncupetur, quia principaliter modus per ipsam cognoscitur, moderatur et regitur. [s.XV] ADAM FULD. 2, 13: Tonus est discretio vel cognitio principii et finis, ascensus ac descensus cuiuslibet melodiae regularis; vel sic: tonus est regula docens finem perfectum regularium symphoniarum. Tonus autem non **modalem**, id est in modis captam, consonantiam symphoniae puto, sed melodiam aut formalem puto tonum.

2 den Modus (das mensurale Verhältnis von Brevis und Longa bzw. Longa und Maxima) betreffend — with respect to modus (the mensural relation of breve and long, or long and maxima)

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 11, 2: Perfeccio est note perfecte in cantu imperfecto posicio. Et distinguitur secundum differentiam materie, scilicet **modalem**, temporalem et prolacionalem. **Modalis** perfeccio est, quandocumque in cantu imperfecto ponitur nota perfecta totalitatem modi in se continens ut longa duplex et maxima in modo imperfecto. ANON. Kellner 12, 2: Imperfeccio est note imperfecte in cantu perfecto posicio.

Et etiam distinguitur in triplicem materiam, scilicet **moda-lem**, temporalem et prolacionalem. Imperfeccio **modalis** est, quandocumque brevis vel eius equivalens ordinatur cum figura totalitatem modi continente in se ut cum longa, longa duplici vel maxima et fit tantum in modo perfecto. ANON. Kellner 12, 7: Sequitur ergo bene imperfeccio, que fit per brevem vel eius equivalentem, est **modalis**; que autem fit per semibrevem vel eius equivalentem, est temporalis; et que fit per minimam, est prolacionalis. Omnis imperfeccio aut fit per minimam aut per aliam. Si per minimam, sic est prolacionalis. Si per aliam, hoc est dupliciter: aut per semibrevem aut per brevem. Si primum, sic est temporalis, si 2^m, sic est **modalis** (*sim.* MENS. Si ille p. 502, 20). ANON. Kellner 13, 4: Est autem talis alteracio triplex, scilicet **modalis**, et fit in brevi tantum, ut, quando due breves, ut dictum est, vel plures quam due concurrentes ponuntur inter duas maiores, alteratur ultima. ANON. Kellner 13, 10. ANON. Kellner 14, 3-14. ANON. Vratisl. p. 345 descr. MENS. Si ille p. 504, 28 - 505, 3. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 5: semper notae iuxta perfectionem aut imperfectionem earum per respectum signi **modalis**, temporalis et prolationalis, sub quo consistunt, computandae sunt. ANON. Couss. I p. 438b: Item notandum, quod in isto cantu, videlicet **modali**, longa potest alterari (*ms.*: altia, *ed.*: alterare) ante maximam et brevis ante longam et hoc in modo perfecto. ANON. Couss. I p. 442. *al.*

3 auf die Intervalle bezogen — with respect to intervals [*s.XV*] IOH. OLOM. 8 p. 38: De tonis psalmodicis. Et primo quid sit tonus et unde nomen accepit. Habitum est superius de tono **modali** cum reliquis. Hunc vero stillus ad tonos tropicos seu psalmodicos convertatur, qui ob hoc tropici et tropos, quid est conversio, vocantur, quia inter se convertuntur et in limitibus commiscuntur. Psalmodici vero dicuntur, quia in choro ad usus psalmorum. ... Tonus est principii et finis ascensus et descensus in quolibet cantu regulari discreta constitutio. Et iste tonus ab alio tono **modali** nomen accepit, quoniam omnis cantus ex tonis perfectis et imperfectis componitur et metitur.

modula -ae f. *Melodie, Weise — melody, tune* [*s.XI*] ANON. Prag. 296: **modula** alleluistica, quae dicitur „Christi hodierna“. [*s.XV*] MICH. KEINSP. 4, 4: Tres sunt cantus secundum Guidonem: durus, mollis, naturalis. Idcirco praedicco: primus duriori saeviorique **modula** profertur.

modulamen -inis n. 1. *Tonordnung (in einem Tonsystem)* 2. *Tonbewegung, Melodie, Gesang* 3. *Tonstufe* 4. *Zusammenklang, Wohlklang — 1. arrangement of pitches (within a tonal system) 2. melodic progression, melody, song 3. note 4. simultaneous sonority, euphony*

1 Tonordnung (in einem Tonsystem) — arrangement of pitches (within a tonal system) [*s.IV*] CALC. 37: in mundo septem sunt planetes distantes a se musico **modulamine**. MACROB. 2, 1, 6: Sed is sonus, qui ex quacumque aeris ictu nascitur, aut dulce quiddam in aures et musicum defert aut ineptum et asperum personat. Nam si ictum observatio numerorum certa moderetur, compositum sibi consentiens **modulamen** educitur: at cum increpat tumultuaria et nullis modis gubernata conlisio, fragor turbidus et inconditus offendit auditum (*inde* COMM. Boeth. II p. 116, 23. FLOR. FAX. 1, 3, 7). *al.* [*s.VI*] BOETH. arithm. 1, 1, 40 (*inde* UGOL. URB. 4, 2, 11. FR. GAFUR. theor. 3, 1, 7). BOETH. arithm. 2, 54, 5 (*inde* IAC. LEOD. spec. 1, 74, 2). BOETH. arithm. 2, 54, 70: VIII vero et VIII ipsi contra se medii considerati epogdoun iungunt, qui in musico **modulamine** tonus vocatur. [*s.IX*] SCOL. ENCH. 3, 549: diatonici **modulaminis** ratione. [*s.X*] VERS. Indicis 8. (?) [*s.XI-XII*]

QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94: quisque modus duplici **modulamine** caesus / autentum plagam sedem componit in unam (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). [*s.XIV*] IOH. BOEN ars 2, 21, 8: novum genus **modulaminis**, quod nec dyatonicum nec chromaticum nec enarmonicum, ymmo commaticum dicitur. LUD. SANCT. 26. (?) [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 5. (?) IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 31. TRAD. Holl. V 2b, 11: Iubal ... epilogum proportionum et **modulaminum** fertur invenisse (*sim.* LAD. ZALK. A 10). *al.* (?) ADAM FULD. 1, 1 (*sim.* GLOSS. IOH. Mur. spec. 3, 5). (?) FR. GAFUR. pract. 3, 2. *al.*

2 Tonbewegung, Melodie, Gesang — melodic progression, melody, song [*s.V*] MART. CAP. 9, 920: vocis **modulamine**. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 923/354, 7-8: Pythagoras fistulam mutari precepit adque aliut **modulamen** concini iussit. AURELIAN. 1, 8: per cantilene **modulamen**. AURELIAN. 20, 1: Ab hac autem disciplina **modulamina** composita extant, quae die noctuque iuxta constitutionem patrum precedentium precipiuntur in ecclesia. *al.* [*s.XIII*] INST. PATR. 21: Iubilis vero dulci **modulamine** bene discretis neumis deponatur. PS.-MUR. summa 2371: triplex cantus triplici **modulamine** crescit. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2. SUMM. GUID. ton. 53. COMM. Boeth. II p. 16, 6: per **modulamen** mentem suam dulcorasse. *al.* ANON. Seay p. 26 (*sim.* ANON. Carthus. theor. 1, 9). [*s.XV*] IOH. OLOM. 9 p. 45. UGOL. URB. 1, 128, 16. *al.* GEORG. ANS. 1, 117: Componuntur itaque **modulamina** ex commixtione gravium acutarumque vocum. ANON. Carthus. nat. 5, 45. TRAD. Holl. I pr. 3: psallebant **modulamina**. TRAD. Holl. I 2, 8, 4: in **modulamine** psalmorum. *al.* TRAD. Holl. III 6, 27. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 3, 3. *al.* TRAD. Holl. VI 38, 7: **modulamen**, cui versus annectitur, ut puta responsorium, introitus vel quicumque similis. NICOL. BURT. 3, 15, 94. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 28. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 7. *al.* GUILL. POD. 5, 2. FR. GAFUR. pract. 3, 11. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 20. MICH. KEINSP. 4, 1: Cantus est **modulaminis** secundum arsim et thesim congrua coaptatio.

3 Tonstufe — note [*s.V*] FULGENT. 1, 15 p. 25, 4: decimum musis adiciunt illa videlicet causa, quod humanae vocis decem sint **modulamina**; unde et cum decacorda Apollo pingitur cithara (*inde* REMIG. AUT. 286, 17: ... vocis nostrae modulamina decem modis fiunt). (?) [*s.XV*] TRAD. Holl. VI 47, 2: Voci autente dantur **modulamina** octo; / cui tamen ad decimam phas est pertingere cordam.

4 Zusammenklang, Wohlklang — simultaneous sonority, euphony [*s.VI*] CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum vel acuti ad gravem **modulamen** efficiens. [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 483, 14: „Egersimon“ dicitur caelestis musica, quia super omnem corporeum sensum surgit. „Εγέρω“ enim „surgo“, „egersimon“, „surgens“ in altum **modulamen** (*inde* REMIG. AUT. 483, 14). SCOL. ENCH. 3, 174: Quapropter nec soni musici in unum **modulamen** tam dulce coirent, si non eos per congrua et consona intervalla praefata proportionum commensuralitas sociaret. [*s.X-XI*] ORG. Paris. 21: Dicta autem diaphonia, quod non uniformi canore constet, sed concentu suaviter dissono in unum dulciter **modulamen** coeat. COMPIL. Casin. 1, 22 p. 399: Symphoniae **modulaminis** sunt voces corporeae, quae laudem reddunt similiter. (?) ANON. Prag. 129: diapason simul et diapente triplicis **modulamen**. [*s.XIII*] ANON. Emmeram. 6 p. 284, 10: **modulamine** (*glo.*: id est per dulcem concordantiam). [*s.XIV*] ARN. GILL. 61. (?) [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 26, 14: Tritonus igitur a consonantiarum **modulamine** est seiunctus. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14: cuius (*sc. tritoni*) dissonum asperumque **modulamen**. FIST. Arbitrii 4 p. 130. (?)

modulariter *nach der Ordnung (des Tonsystems) — according to the ordered arrangement (of the tonal system)* [s.XV] TRAD. Holl. III 2, 10: ·G· dat h dueros, ·F· b molles, ·C· naturales (*glo.*: iuxta vocis arsim et thesim in elevacionem et depressionem intra tropum et modulum novem modorum **modulariter** causatorum).

modulativum *nach der Ordnung (des Tonsystems) — according to the ordered arrangement (of the tonal system)* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 15: septem sunt littere alphabeti ·a·b·c·d·e·f·g· sex vocibus, quas sola musica recipit, que sunt ut, re, mi, fa, sol, la, **modulativum** apposite (*sim.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 13).

modulatio -onis f. I. Tonordnung (in einem Tonsystem) II. Tonbewegung, Melodie, Gesang III. Zusammenklang — I. arrangement of pitches (within a tonal system) II. melodic progression, melody, song III. simultaneous sonority

I Tonordnung (in einem Tonsystem) — arrangement of pitches (within a tonal system)

1 Definition

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 1: De **modulatione**. **Modulatio** est modorum prudens dispositio; eius tres species, διάτονος, χρωμα, ἁρμονία (*inde* FLOR. FAX. 2, 3, 8).

2 Gebrauch — usage

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: Genera vero sunt **modulationum** tria: primum, quod Graeci nominant ἁρμονίαν, secundum χρωμα, tertium διατονόν. Est autem harmoniae **modulatio** ab arte concepta, et ea re cantio eius maxime gravem et egregiam habet auctoritatem. VITRUV. 5, 4, 6: Ita X sonitus propter translationes in generibus efficiunt triplicem **modulationum** varietatem. *al.* [s.IV] MACROB. 2, 1, 1. [s.V] MART. CAP. 9, 931: primus dicitur apud Graecos προσλαβανόμενος, ... octavus decimus νήτη ὑπερβολαίων, id est ultima excellentium. Hi sunt igitur soni, quo **modulationem** apte et cum ratione componunt. Constat autem omnis **modulatio** ex gravitate soni vel acumine. MART. CAP. 9, 957: Et harmonia quidem, cum ab immutabilibus sonis cingitur, **modulationi** oboediet in acumen per diesin <et diesin> et ditonon incompositum. MART. CAP. 9, 963: in **modulatione** diatonica. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 11: quin nostrae animae et corporis status eisdem quodammodo proportionibus videatur esse compositus, quibus harmonicas **modulationes** posterior disputatio coniungi copularique monstrabit (*inde* FRUT. brev. pr. p. 27). BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 23: Quod si in hypophrygio toni rursus intentionem voces acceperint, hypolydii **modulatio** nascetur. *al.* [s.VII] ISID. etym. 3, 17, 1: Nam et ipse mundus quadam harmonia sonorum fertur esse compositus et caelum ipsud sub harmoniae **modulatione** revolvitur (*inde* LAMBERTUS p. 253b. HIER. MOR. 7 p. 26, 16. ANON. Hailspr. pr. p. 63. PS.-THOMAS AQU. I 53. IAC. LEOD. spec. 1, 5, 7. QUAT. PRINC. 1, 18. COMM. Boeth. II p. 10, 15. ANON. Grac. p. 18. COMPIL. Erlang. p. 25. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 13. UGOL. URB. 1, 1, 14. TRAD. Holl. I acc. 28. TRAD. Holl. V 3b, 19. FR. GAFUR. extr. exord. 27. FR. GAFUR. extr. 6, 5, 3. FR. GAFUR. op. 1, 2. NICOL. BURT. 1, 3, 14. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 13. FLOR. FAX. 1, 1, 9). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 16-7: Nam **modulatio** <en>harmoniae a tetratemoria inchoat et in tritemoria terminatur. *al.* SCOL. ENCH. 3, 510: A sono autem septimo adversus CCCLXXXIII numerum, qui octavus est sonus, restant in semitonii ratione XVIII S unitates, et finita est **modulatio** diapente tribus tonis ac semitonio supputata. *al.* HUCBALD. 38. [s.XI] HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a): Tropus est inter unumquodque diapason multarum vocum ratis effecta intervallis apta in unum corpus **modula-**

tio. FRUT. brev. 4 p. 38. *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 46. [s.XIII] IOH. AEGID. 4, 26: Musica vero coelestis est illa, qua ipsum coelum cum circulis in eo contentis sub harmonica **modulatione** volvi describunt, quia ex motu coeli et siderum quaedam secundum ipsos prodeunt symphoniae musicis **modulationibus** annotatae. *al.* LAMBERTUS p. 260b: modus dicitur discretio **modulationis** (*inde* TRAD. Lamb. 1, 1, 4). *al.* ENGELB. ADM. 2, 28, 2. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 16: per harmonicam **modulationem** generaliter sumptam intelligatur habitudo sumpta, ut dictum est. Nec considerat numerum rerum absolute, sed prout inter res aliquas plures et distinctas simul comparatas reperitur habitudo cuiusdam connectionis, ordinis, proportionis vel concordiae, qualescumque sint res illae sonorae, humanae vel mundanae, corporales vel spirituales, coelestes vel supercoelestes. IAC. LEOD. spec. 1, 11, 2-9. IAC. LEOD. spec. 2, 2, 24: Ipsa igitur **modulatio** harmonica, quae innascitur inter sonos, causa formalis est intrinseca ipsius consonantiae. *al.* [s.XV] FR. GAFUR. extr. exord. 27. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 39. FR. GAFUR. pract. 1, 8: Primi toni **modulatio** formatur ex prima specie diapentes inter ·D·solre et ·A·lamire disposita et prima diatessaron ab ·A·lamire ad ·D·lasolre acutam. *al.*

II (nach Maß und Zahl geregelte) Tonbewegung, Melodie, Gesang — melodic progression (determined according to measure and number), melody, song [*syn.*: cantilena, cantus, melodia, melos]

1 Definition

[s.IV] AUGUST. 1, 2, 3: Ergo **modulatio** non incongrue dicitur movendi quaedam peritia, vel certe, qua fit, ut bene aliquid moveatur. Non enim possumus dicere bene moveri aliquid, si modum non servat (*inde* FLOR. FAX. 1, 2, 3). [s.V] MART. CAP. 9, 965: **Modulatio** est soni multiplicis expressio.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IV] CALC. 50: concinere etiam **modulationibus** (*var. lect.*: modulaminibus) musicae. *al.* AUGUST. 1, 3, 4: Sed quia bene moveri iam dici potest, quidquid numerose servatis temporum atque intervallorum dimensionibus movetur (iam enim delectat, et ob hoc **modulatio** non incongrue iam vocatur), fieri autem potest, ut ista numerositas atque dimensio delectet, quando non opus est. Ut, si quis suavissime canens et pulchre saltans velit eo ipsa lascivire, cum res severitatem desiderat, non bene utique numerosa **modulatione** utitur ... Nam **modulatio** ad quemvis cantorem tantum, qui non erret in illis dimensionibus vocum ac sonorum; bona vero **modulatio** ad hanc liberalem disciplinam, id est ad musicam, pertinere arbitrandum est (*ad. loc.*: GLOSS. Aug. 1, 47). *al.* FAV. EUL. 26, 9. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 965: Melopoeia est habitus **modulationis** effectae. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 2, 20 p. 253, 11. BOETH. mus. 4, 15 p. 341, 23: Constitutio vero est plenum veluti **modulationis** corpus ex consonantiarum coniunctione consistens (*inde* PS.-GUIDO form. ton. 7, 3. ANON. Pannain p. 107. IOH. AEGID. 13, 14. HIER. MOR. 20 p. 155, 4. ENGELB. ADM. 4, 1, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 4, 7. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 1. IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 17. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 5, 11. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 1, pr. p. 2. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 11. GUILL. POD. 4, 1. FR. GAFUR. pract. 1, 7). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 9: quid de David dicimus, qui ab spiritibus immundis Saulem disciplina saluberrimae **modulationis** eripuit (*inde* ISID. etym. 3, 17, 3). *al.* [s.VII] ISID. etym. 3, 15, 1: Musica est peritia **modulationis** sono cantuque consistens (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 10. PS.-OSBERN. 1. METROL. 2 p. 67. IOH. AEGID. 3, 2. IOH. AEGID. 3, 12. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 36. HIER. MOR. 1 p. 9, 30. ANON. Hailspr. pr. p. 64. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7. PETR. PALM. p. 507. PS.-THEODON. pr. p. 29. COMM. Boeth. II p. 32, 34. ANON.

Grac. p. 14. COMPIL. Erlang. p. 31. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 15. NICOL. CAP. p. 310. WENCESL. PRACH. 8. ANON. Couss. XII 1, 5. TRAD. Holl. III acc. 13. TRAD. Holl. V 4b, 17. FR. GAFUR. extr. exord. 21. FR. GAFUR. op. 2, 1. BONAV. BRIX. 2, 14. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 4. FLOR. FAX. 1, 2, 4. SZYDLOV. 1 p. 10. ANON. Barcin. II p. 328). ISID. etym. 6, 19, 9: Lectio dicitur, quia non cantatur ut psalmus vel hymnus, sed legitur tantum. Illic enim **modulatio**, hic sola pronuntiatio quaeritur. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 172: ‚modis musicis‘: **modulationibus** musicis. GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 12, 1: Armonia Grecus sermo est et dicitur suis **modulatio** cum consonantia plurimarum vocum. Unius siquidem vox non proprie armonia dicitur. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 22-4: ‚**modulatio**‘: cantilena. GLOSS. Mart. Cap. 121/35, 23-4: ‚melo‘: **modulatione**. *al.* REMIG. AUT. 45, 9: ‚omnia mela‘: id est omnes **modulationes**. REMIG. AUT. 496, 13: Omnis **modulatio** ex inaequalibus constat. Si enim aliter fuerit, iam non erit **modulatio**. REMIG. AUT. 500, 7: ‚in **modulatione**‘: id est cantu. AURELIAN. 8, 1: Diximus etiam octo tonis consistere musicam, per quos omnis **modulatio** quasi quodam glutino sibi adherere videtur (*inde* COMPIL. Paris. I p. 192). AURELIAN. 13, 25: in eiusdem versu ‚cantate Domino‘ post primam **modulationem** maiorem, quae fit in ‚Do-‘ subsequente **modulatione** altera, quae fit in ‚can<ticum>‘, flexibilis est **modulatio** duplicata, quae inflexione tremula emittitur vox. *al.* MUS. ENCH. 8, 29: **Modulatio** ad principalem protum modum et subiugalem eius (*sequitur exemplum*). *al.* SCOL. ENCH. 2, 259: quicquid in **modulatione** suave est, numerus operatur per ratas dimensiones vocum. *al.* INCH. UCHUB. 241. *al.* ALIA MUS. 139 p. 200. *al.* [s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: Quid est cantus? Peritia musicae artis, inflexio vocis et **modulatio** (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 14). *al.* [s.XI] BERNO prol. 11, 12: sic in cantilena ex veterum auctoritate apta et modesta **modulationum** coaptatione coniuncta tota animae corporisque compago delectat. *al.* GUIDO micr. 15, 1: De commoda vel componenda **modulatione** (*inde* METROL. 44 p. 83). HERMANN. mus. p. 51 (p. 142b). COMM. Guid. 90 p. 107: melodia scilicet, quae **modulatio** vel harmonia vel cantus dicitur (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1). *al.* TON. Aug. p. 106a. *al.* FRUT. brev. pr. p. 26: Bene autem modulari est rata tonorum et intervallo-
rum dispositione per legitimos excursus apta **modulatione** suaves cantus formare. *al.* PS.-OSBERN. 1: musica est cantus totius recta **modulatio** sive concordia. THEOG. METT. 19, 1 glo. (p. 190a): Armonia est consona vocum **modulatio** vel coaptatio. IOH. COTT. mus. 17, 17: etsi novae **modulationes** nunc in ecclesia non sunt necessariae. IOH. COTT. mus. 23, 2: Est ergo diaphonia congrua vocum dissonantia, quae ad minus per duos cantantes agitur ita scilicet, ut altero rectam **modulationem** tenente alter per alienos sonos apte circueat. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 752: repetitio responsorii debet concordari versiculo et secundum litteraturam et secundum **modulationem**. *al.* THEINR. DOV. 1, 1 p. 146, 4. *al.* ANON. Pannain p. 109. *al.* [s.XIII] INST. PATR. 4. MUS. MAN. 8, 9. *al.* METROL. 11 p. 68. COMM. Boeth. I 1, 12 p. 49. *al.* IOH. AEGID. 17, 90. *al.* LAMBERTUS p. 252b: Genus vero huius scientie est peritia **modulationis** armonice, quae ex concordantia plurimorum sonorum vel ex compositione longarum breviumque figurarum perficitur. *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 258, 3: dissonantiae **modulationem** cantuum impediunt. HIER. MOR. 20 p. 154, 18: Est autem vulgaris tonus totum **modulationis** corpus uniuscuiusque cantus. HIER. MOR. 25 p. 180, 7: musica mensurabilis est peritia **modulationis** sono cantuque consistens harmonico tempore mensurata. *al.* ANON. Couss. IV p. 59, 28: pausatio dicitur tractus inter duas **modulationes** eiusdem ordinis. *al.* PS.-MUR. summa 457:

musica sit **modulatio** sonorum discreta. *al.* ENGELB. ADM. 4, 7, 2. *al.* WALT. ODINGT. 5, 1, 7. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 483: neume, idest vocum **modulationes** seu emissiones earum. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 41. *al.* QUAT. PRINC. 3, 33. *al.* SUMM. GUID. 37: Flebilis atque pia ptongi **modulatio** sexti (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 7, 11. THOM. BAD. p. 91. ANON. Carthus. nat. 8, 19. SZYDLOV. 13 p. 64). *al.* WILLELM. 3, 50: pausa est signum vocis proportionaliter omissae in serie **modulationis**. *al.* COMM. Boeth. II p. 76, 22: ‚dulcibus modis‘, id est suavis, iocundis vel amabilibus **modulationibus** et cantibus. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 1. *al.* UGOL. URB. 1, 16, 7. *al.* GEORG. ANS. 1, 113: Fiunt itaque **modulationes**, quotiens voces consone ex accentibus succentibusque permixte certa inter se constiterint habitudine, si alteram latius numeravit minus, maius coartam, vel contra ex his, per quas vocum consonarum distantia numerata est. PS.-GUIDO corr. 14. *al.* ANON. Carthus. nat. 1, 9. *al.* TRAD. Holl. I 1, 6, 3: Cantus autem est **modulacio** vocis naturalis vel instrumentalis regulis artis musicae coartata (*sim.* TRAD. Holl. III acc. 25. MUT. Et nota 20. SZYDLOV. 3 p. 16). *al.* TRAD. Holl. III 17, 3. *al.* TRAD. Holl. VI 26, 13. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61. *al.* FR. GAFUR. extr. exord. 34. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 2. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 43: **modulatio** sive motus vocum. *al.* NICOL. BURT. 1, 2, 6. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 39. *al.* GUIL. MON. 5 p. 32: Mutatio est signorum et vocis revolutio, non mutato sono et de deductione in deductionem **modulationes** proferre. ADAM FULD. 1, 1. *al.* LAD. ZALK. A 56: omnis **modulatio** sive cantus Gregorianus. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 2: ex motu sonum, ex sono verbum et **modulationem**. *al.* LE MUNERAT tract. 6: litera modulari, non **modulatio** literatur. *al.* GUIL. POD. 6, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4: solet quandoque ‚b‘ mollis qualitas in locum ‚h‘ quadrae deducta (quod Ambrosiani saepius observant) **modulationem** reddere suaviorem. FR. GAFUR. pract. 1, 7: in compluribus ecclesiasticis **modulationibus**. *al.* FLOR. FAX. 1, 2, 1. *al.*

b in Bezug auf Psalmodie und Melodieformeln — with respect to psalmody and melodic formulas

[s.IX] AURELIAN. 19, 5: **modulationem** omnium versuum per omnes tonos. AURELIAN. 19, 59: En ordo **modulationis** in autentum trito, quantum per subiectam exprimi potest figuram: NOIOEANE. COMM. BR. 101: Item tono sexto hoc quoque modo psalmi ad antiphonam modulantur. ... Sunt etiam propriae ad quasdam antiphonas **modulationes** suae sicut in hac secundi toni antiphona (*sequitur exemplum*). *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 46: uniformiter tenetur **modulatio** versuum. TON. Lugd. 5, 1 (MüMn): Quintus tropus ... **modulationem** suae symphoniae orditur a trite diezeumenon et claudit eam in parhypate meson ita: NOEOEANE. *al.* COMM. TON. I 4, 8. *al.* BERNO ton. p. 103a. *al.* TON. Aug. p. 108a. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 198: **Modulatio** protii et eius discipuli in suo diapente: „Principium ego sum et finis“. TON. Baumg. 1, 18: Toni pertinentes ad introitum et ad communionem per consuetam **modulationem** „Gloria Patri“ sicut et responsoriorum satis possunt discerni. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b: primum scilicet **modulatio** psalmodum communium, secundum **modulatio** psalmodum „Magnificat“ et „Benedictus“, tertium neoma, quae fit in fine antiphonarum; quartum **modulatio** responsoriorum et versuum; quintum **modulatio** ad „Venite“, sextum **modulatio** post introitus missarum. INST. PATR. 10. PS.-MUR. summa 1850: Cauda vel finis in cantu est **modulatio** quedam, quae ad sui toni discretionem et ad commendationem tenoris eius fieri solet cantu finito. PS.-MUR. summa 1944: secundum varietatem tonorum variantur **modulationes** psalmodum, sic et versus responsoriorum. WALT. ODINGT. 5, 14, 4: cum trina psalmi „Venite“ **modulatione**.

al. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 564. *al.* SUMM. GUID. ton. 31. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: pro psalmodum **modulatione**. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 18 p. 286, 8. IAC. TWING. p. 152, 1: Sed neuma est quedam addicio seu **modulacio** cantus, que additur in fine ultime antiphone super psalmos in vesperis et nocturnis ... Et sicut sunt octo toni, sic sunt etiam octo neume, que sequuntur. WENCESL. PRACH. 244. *al.* ANON. Carthus. inton. 16. *al.* TRAD. Holl. II 4, 130: sequitur forma sive **modulacio** psalmodum. TRAD. Holl. III 14, 2. LAD. ZALK. B 55: psalmi minores octavi toni secundum usum antiquorum inceptionem suae **modulationis** habent in 'g:solreut finali. *al.* GUILL. POD. 1, 11. FR. GAFUR. pract. 1, 8. *al.*

III *Zusammenklang* — *simultaneous sonority*
[s.IX-X] HUCBALD. 12: Consonantia siquidem est duorum sonorum rata et concordabilis permixtio, quae non aliter constabit, nisi duobus altrinsecus editis sonis in unam simul **modulationem** convenient, ut fit, cum virilis ac puerilis vox pariter sonuerint, vel etiam in eo, quod consuete organizationem vocant (*inde* COMM. Boeth. II p. 186, 34). [s.XI] GUIDO micr. 20, 5: Cum Pythagoras quidam magnus philosophus forte iter ageret, ventum est ad fabricam, in qua super unam incudem quinque mallei feriebant, quorum suavem concordiam miratus philosophus accessit primumque in manuum varietate sperans vim soni ac **modulationis** existere, mutavit malleos (*inde* LAMBERTUS p. 253b. COMPIL. Ticin. A 9). *al.* [s.XV] HERB. TR. 2, 9 p. 57: ratio discutiens comperit ... non unisonam, sed aequisonam **modulationem** diapason videlicet resonare. *ex errore ed. pro mutatio*: IOH. OLOM. 6 p. 24.

modulativus -a, -um ? *melodisch* — ? *melodic*
[s.XV] MICH. KEINSP. pr. 1: Musica ars **modulativa**, in qua animorum placiditas, delinimentum et solatio maxima est constituta.

modulator -oris *m.* 1. *Musiker, Sänger* 2. *Komponist* 3. *der (musikalisch) Gestaltende* 4. *Orgelspieler* — 1. *musician, singer* 2. *composer* 3. *one who forms, shapes (music)* 4. *organist*

1 *Musiker, Sänger* — *musician, singer*
[s.XI] ARIBO 15 p. 47: Nonne **modulator** Arion mortis evasit periculum excutiens se super unum ad melodiam suam confluentium delphinorum? FRUT. brev. pr. p. 27: satis congruum dignumque videtur, divinae laudis **modulatores** studiis musicae artis sedulo inhaerere.

2 *Komponist* — *composer*
[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 12, 41: Attendendum praeterea, quod, cum praedicta lex et certa regula disposita sit tonorum cursibus, plerique novi **modulatores** id tantum attendentes, ut pruritus aurium faciant, saepissime eam confundunt (*inde* ANON. Gemnic. 3, 2, 29. CONR. ZAB. tract. BE 1). IOH. COTT. mus. 18, 5: laudis avido **modulatori** annitendum est, uti ita proprie cantum componat, ut, quod verba sonant, cantus exprimere videatur (*inde* ANON. Pannain p. 113). IOH. COTT. mus. 18, 8: reprehendi potest **modulator**, si in tristi materia salientem modum adduxerit vel in laeta lacrimabilem (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 74, 5). IOH. COTT. mus. 18, 15. IOH. COTT. mus. 22, 56: Competentes et necessarias dicimus illas differentias, quas usus cantorum habet ab antiquis **modulatoribus** constitutas (*inde* TON. Vatic. 12, 3 p. 196. IAC. LEOD. spec. 6, 85, 52. ANON. Carthus. inton. 14. TRAD. Holl. VI 42, 13). [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 23, 20. [s.XV] GUILL. POD. ench. 36 p. 395: per ignorantiam **modulorum** cantum conficiendum vel imperitiam eorum, qui illum notant, utendo ligaturis, ubi non expedit, vel non utendo, ubi oportet. GUILL. POD. 2, 10: plurimi cantus mensurabilis nostrorum temporum **modulatores**. GUILL. POD. 4, 13:

Sed hoc cavendum **modulatoribus** vel cantum conficiendum. GUILL. POD. 4, 20: **modulator** ipse similium pluriumque sonorum immediatorum replicationem fugiat. GUILL. POD. 4, 21: **Modulator** igitur cantum conficere volens primo omnem illius modi, quem elegerit, conficiendum constitutionem mente contempletur. GUILL. POD. 5, 21: hii, qui cantum componunt, quos **modulatores** generali nomine appellant. GUILL. POD. 5, 33: a **modulatoribus** cantus mensurabilis. GUILL. POD. 5, 35: Quare, et si positio ligature in mera consistat **modulatoris** potestate, quando voluerit, illa uti necessaria tamen propter causam dictam habetur. GUILL. POD. 8, 16: Has autem figurarum augmentationes quidam etiam nostrorum temporum **modulatores** per circulum aut semicirculum punctum in medio habentes intelligi voluere, quod hoc tempore nimium vulgatum est. *al.*

3 *der (musikalisch) Gestaltende* — *one who forms, shapes (music)*

[s.XV] ANON. La Fage III p. 243: Quid est cantor? Est vocis in cantu **modulator**.

4 *Orgelspieler* — *organist*

FIST. Cuprum pur. 33 p. 58: In laminis vero ligneis scribentur alphabeti litterae dupliciter ita: ·A·B·C·D·E·F·G·A·B·C·D·E·F·G·H·, ut citius **modulator** possit scire, quam linguam debeat tangere.

modulatorius -a, -um 1. *melodisch* 2. *musikalisch* — 1. *melodic* 2. *musical*

1 *melodisch* — *melodic*

[s.XI] TON. Aug. p. 95b: Principali hoc „Seculorum amen“ reguntur et que in principio per quilismata intenduntur. Nec enim videtur ratio, ut, cum sub hoc eodem „Seculorum amen“ apte finali incipiant, incepte regulariter currant; ob hoc solum ascribantur differentie, quod incipiunt per quilismata gutturalia et **modulatoria** quadam inflexione.

2 *musikalisch* — *musical*

[s.XIII] IOH. AEGID. pr. 7: David, qui regem Saulem ab immundo spiritu arte **modulatoria** liberavit.

modulatus -us *m.* *Klang* — *sound, sonority*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 1-2: A Saturni autem circulo usque ad signiferum acutus noscitur inesse **modulatus**. *ex errore pro modulationibus*: FR. GAFUR. pract. 1, 15.

moduli *Benennung (Charakterisierung?) der parhypate hypaton mit unbekannter Bedeutung* — *term of undetermined meaning (characterization?) that refers to the parhypate hypaton*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·C· - corda re - simphonia seba - metrum parypate ypaton - vox **moduli**.

modulor -atus sum, -ari et **modulo** -avi, -atum, -are 1. (*in einer nach Maß und Zahl geregelten Weise*) *singen, spielen* 2. *musikalisch (aus-)gestalten, komponieren* — 1. *to sing, to play (in a manner determined according to measure and number)* 2. *to shape (musically), to compose*

1 (*in einer nach Maß und Zahl geregelten Weise*) *singen, spielen* — *to sing, to play (in a manner determined according to measure and number)*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 1, 1, 15: in organo non medicus, sed musicus **modulabitur**, ut aures suavem cantionibus recipiant iucunditatem. VITRUV. 5, 4, 7: Conventus, quos natura hominis **modulari** potest ... sunt sex: diatessaron, diapente, diapason et disdiatessaron et disdiapente et disdiapason. *al.* [s.III] FRAGM. CENS. 9, 3. *al.* CENS. 10, 3: musica est scientia bene **modulandi** (*inde* AUGUST. 1, 2, 2. CASSIOD. inst. 2, 5, 2. SCOL. ENCH. 1, 1. LIB. ARGUM. 6 p. 19. FRUT. brev. pr.

p. 26. HIER. MOR. 1 p. 10, 3. PETR. DION. 1 p. 147. IOH. MUR. comp. 6, 4 app. crit.: ... recte **modulandi** secundum Augustinum. COMM. Boeth. II p. 136, 35. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 2. DIFF. MUS. 13. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 3. FLOR. FAX. 1, 2, 3. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 2: ... recte **modulandi**). [s.IV] AUGUST. 1, 2, 2: M.: Numquidnam hoc verbum, quod **modulari** dicitur, aut nunquam audisti aut uspiam nisi in eo, quod ad cantandum saltandumve pertineret? D.: Ita est quidem: sed quia video **modulari** a **modo** esse dictum, cum in omnibus bene factis modus servandus sit et multa etiam in canendo ac saltando quamvis delectent, vilissima sint, volo plenissime accipere, quid prorsus sit ipsa modulatio, quo uno pene verbo tantae disciplinae definitio continetur. AUGUST. 1, 2, 3: Ergo scientiam **modulandi** iam probabile est esse scientiam bene movendi. AUGUST. 1, 3, 4: Unde aliud est **modulari**, aliud bene **modulari**. Nam modulatio ad quemvis cantorem tantum, qui non erret in illis dimensionibus vocum ac sonorum; bona vero modulatio ad hanc liberalem disciplinam, id est ad musicam, pertinere arbitrandum est. al. [s.V] MART. CAP. 9, 888: **modulatur** tibia carmen. MART. CAP. 9, 930: enarmonion **modulandi** genus. al. FULGENT. 1, 15 p. 25. 10. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 18 (*inde* HIER. MOR. 8 p. 39, 27). [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 6: Diesis est spatia quaedam et deductiones **modulandi** atque vergentes de uno in altero sono (*inde* AURELIAN. 5, 8. HIER. MOR. 4 p. 17, 16. WALT. ODINGT. 3, 1, 22. COMM. Boeth. II p. 276, 7). ISID. etym. 6, 19, 12: Psalmus autem dicitur, qui cantatur ad psalterium ... Nam canticum psalmi est, cum id, quod organum **modulatur**, vox postea cantantis eloquitur. ISID. etym. 7, 12, 26: Cantor autem vocatus, quia voce **modulatur** in cantu (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 32 p. 308, 9. IOH. TINCT. diff. 26: Cantor est, qui cantum voce **modulatur**). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 52: **canticum**: **modulamur**. al. GLOSS. Boeth. ar. 648. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 930/357, 7-8. al. REMIG. AUT. 19, 7: **canora**: id est **modulata**. REMIG. AUT. 494, 11: **modulandi**: id est canendi. al. AURELIAN. 2, 1: Musica autem est scientia recte **modulandi** sono cantuique congrua (*inde* PETR. PALM. p. 507. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 1, 1). al. MUS. ENCH. 10, 33: quod his aequisonis vocibus **modulatur**. MUS. ENCH. 15, 1: ubi per diapente diaphoniam tribus seu quattuor vocibus **modulatur**. al. SCOL. ENCH. 1, 1: M: Bene **modulari** quid est? Δ: Melos suavisonum moderari. Sed haec quantum ad artem. Ceterum non bene **modulari** video, si quis in vanis suavitate artis abutitur, quemadmodum nec ipse, qui, ubi oportet, arte uti non novit, quamvis quilibet devoto tantum corde Domino dulce canit. al. ORG. Bamb. II 5: decentius **modulamur** laudis Dei gloriam. INCH. UCHUB. 447: cum ad rationem huius descriptionis haec simphonia (*sc. diapason*) **modulatur**, liquido videtur eiusdem conditionis genere hanc ad se invicem concinere. al. COMM. BR. tit.: Incipit commemoratio brevis de tonis et psalmis **modulandis**. al. HUCBALD. 34. REG. PRUM. 3, 1. REG. PRUM. 5, 5 (*inde* ANON. Bernh. 2, 74. COMPIL. Paris. II p. 77. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 3. IAC. THEAT. 10. WENCESL. PRACH. 102). REG. PRUM. ton. p. 223b. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 15: Habet autem haec eadem consonantia diatessaron tres species: primam videlicet, qua per tonum ac tonum semitoniumque progreditur; secundam vero, qua per tonum, semitonium ac tonum **modulatur**; tertiam quoque, qua per semitonium, tonum ac tonum canitur. al. GLOSS. Aug. 1, 79: proprie tamen musicae artis est **modulari**. al. COMM. TON. 4, 12. al. BERNO prol. 9, 26: Si has antiphonas tertio a finali loco, idest a lychanos meson, incipere volueris, in **modulando** deficiis, dum semitonium, ubi esse debuit, minime repperis. al. BERNO ton. p. 87b. GUIDO micr. pr. 21: pueri in **modulandi** studio. GUIDO ep. p. 472,

152. HERMANN. mus. p. 37 (p. 135): Mixolidius **modulatur** a **G** in **g**. HERMANN. mus. p. 47 (p. 140a): cantilena rationabiliter componendae, regulariter iudicandae, decenter **modulandae**. al. ODOR. SEN. p. 165: Huius toni in antiphonis sic **modulatur** versus. al. ARIBO 72 p. 54. al. TON. Aug. p. 121a. ANON. Prag. 153. ANON. Gerbert 2. FRUT. ton. p. 176: Si quis tamen vellet cantum huius (*sc. toni*) certo constringere ordine ac legali sono **modulari**, videretur tertiae differentiae bene ac legaliter aptari. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 50. al. IOH. COTT. mus. 10, 31. al. TRAD. Guid. 4: ad constitutionum formulas compendiose transeamus, quas in **modulando** modulos, in neumando vero formulas nuncupamus. GUIDO AUG. 30. THEINR. DOV. 1, 1 p. 146, 4. TON. Vatic. 12, 1 p. 189: Musica est motus vocum cum scientia **modulandi** veraciter (*sim*). COMPIL. Erlang. p. 30. TRAD. Holl. V 4b, 16). [s.XIII] ANON. Lovan. p. 488a. INST. PATR. 1. al. MUS. MAN. 14, 5. LAMBERTUS p. 254b (*inde* TRAD. Garl. plan. III 142. QUAT. PRINC. 3, 2. PS.-MUR. interv. p. 312b. ANON. Carthus. pract. 4, 10). HIER. MOR. 11 p. 48, 11. TRAD. Garl. plan. V 13: Musica est scientia veraciter canendi et recte **modulandi**, ad omnem perfectionem cantus via recta, facilis et aperta. ANON. Ratisb. 8, 3, 9. PS.-THOMAS AQU. I 7. al. ANON. Couss. IV p. 58, 27: longa, brevis, longa **modulando**, brevis, longa, brevis quiescendo. al. PS.-MUR. summa 125: Musica ... est ars **modulandi** sonos discrete. al. WALT. ODINGT. 5, 12, 5. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 8, 4: quicumque per ipsam (*sc. musicam armonicam*) cantari possunt, per organicam musicam et rithmicam possunt etiam **modulari**, solum enim in hoc differt ab eis, quia ipsa sola per sonum fit, qui est vox hominis seu animalis. al. MARCH. comp. 9, 6. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7: Isidorus autem tertio Etymologiarum sic ait: „Musica est peritia modulationis sono cantuque consistens“, idest scientia, qua quis peritus est **modulare**, idest dulciter cantare. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 4: modi nuncupantur a **modulando**, quod est dulciter cantare vel dulcis cantatio, quia in cantu ratione suae modulationis debet esse dulcis processus, prout ad talem vel talem pertinet modum. al. PETR. PALM. p. 507. al. QUAT. PRINC. 3, 11: consonantiis cognitatis non erit difficile habita habilitate cantum **modulari** (*sim*). TRAD. Holl. VI 28, 22). QUAT. PRINC. 3, 38: „Benedictus“ et „Magnificat“ morosius et reverentius **modulari** debent. al. IOH. BOEN ars 1, 12, 18: quidquid in voce possibile sit proferre aut in instrumentis **modulari**. IOH. BOEN mus. 4, 61. COMM. Boeth. II p. 408, 26. COMPIL. Erlang. p. 29. al. [s.XV] IOH. OLOM. pr. p. 1. IOH. CICON. mus. 4, pr. p. 362, 8. al. NICOL. CAP. p. 310. GOB. PERS. p. 186a. al. ANON. Claudifor. 4, 7, 11. UGOL. URB. 1, 162, 18: per **h** quadrum cantari, ... per **B** molle quandoque debere **modulari**. al. PS.-GUIDO corr. 3. al. TRAD. March. 387. PETR. TALH. p. 6: musica est recte **modulandi** scientia et ex sonorum concordia suavem delectationem (*ms.*; *ed.*: delectionem) faciens in auditu. ANON. Carthus. nat. 2, 5. al. TRAD. Holl. I 2, 12, 2. al. TRAD. Holl. II 4, 71: primi toni iubilis tali melodia **modulatur**. al. ANON. Couss. XII 2, 5. TRAD. Holl. III 10, 14: Psalmi introituum tali modulo **modulantur**. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 10: ritus **modulandi** varii (*inde* NICOL. BURT. 1, 15, 93). al. ANON. Mell. 6, 2: sono grossiore **modulantur** (*sc. longe*). al. TRAD. Holl. VI 4, 8. al. CONR. ZAB. tract. P 2. al. IOH. TINCT. diff. 175: Musica est **modulandi** peritia. IOH. LEGR. tac. p. 420a. GUIL. DUFAY p. 388. FR. GAFUR. extr. 12, 18, 20. al. FR. GAFUR. op. 5, 5: abitiens apothomen seu semitonium maius ob nimiam sui dissonantiam, quam generat **modulando**. al. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 26. al. NICOL. BURT. 1, 13, 77. al. IOH. TINCT. inv. p. 39. BONAV. BRIX. 15, 97. al. LAD. ZALK. B 17. al. LE MUNERAT moderat. 59: moris est producere seu **modulare** penultimam syllabam.

al. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 44. al. LE MUNERAT tract. 16: **modulari** vel decantari. al. GUILL. POD. ench. 11 p. 374. al. GUILL. POD. 1, 11: in Gregoriana **modulandi** practica. al. FR. GAFUR. pract. 1, 15: Solent quoque cantores ecclesiastici in canticis, ut sunt alleluja et versus ac in eo genere plurima, circa unam eandemque vocalem continuato et perenni transitu **modulari**. FR. GAFUR. pract. 3, 15: fidibus ipsis **modulando** tenorem ac voce propria cantum vel econverso. al. HERB. TR. 2, 9 p. 58. MICH. KEINSP. ton. 16. al. FLOR. FAX. 1, 5, 13. al. COMPEND. MUS. 40. ANON. La Fage III p. 245. al. SZYDLOV. 10 p. 42. al. FIST. Cuprum pur. 28 p. 58: Post haec ordinantur fistulae ita, ut a dextra **modulantis** in sinistram paulatim maiores prodeant.

2 *musikalisch (aus-)gestalten, komponieren — to shape (musically), to compose*

[s.XI] GUIDO micr. 14, 20: Sed quia de artis virtute vix pauca libavimus, quibus ad bene **modulandum** rebus opus sit, videamus. Capitulum XV de comoda vel componenda modulatione (inde METROL. 43 p. 83). FRUT. brev. pr. p. 26: Bene autem **modulari** est rata tonorum et intervallo-
rum dispositio per legitimos excursus apta modulatione suaves cantus formare eosque post debitos ascensus et descensus congruo et legitimo fini aptare. FRUT. brev. pr. p. 27: Huic opinioni et illud opitulari videtur, quod etiam saeculares cantilenae absque omni artificialis musicae scientia legitimo tonorum et intervallo-
rum cursu dulciter proferuntur, et cum earum confictores modorum diversas proprietates et differentiarum ac intervallo-
rum varietates, consonantiarum quoque proportionem nesciant, sola natura dictante sic congrue eas **modulantur**, ut legitime currentibus nihil horum deesse videatur. al. IOH. COTT. mus. 10, 7: Modi a moderando sive **modulando** vocati sunt, quia videlicet per eos cantus moderatur, id est regitur, vel **modu-
latur**, id est componitur (inde ANON. Pannain p. 107. TON. Vatic. 12, 1 p. 190. IOH. AEGID. 13, 9. HIER. MOR. 20 p. 152, 20. ANON. Gemnic. 2, 2, 6. TRAD. Holl. III 6, 14. TRAD. Holl. VI 35, 6. CONR. ZAB. tract. AP 5). IOH. COTT. mus. 17, 8: beatissimus papa Gregorius Spiritu Sancto ei, ut fertur, assidente et dictante cantum **modulatus** est. IOH. COTT. mus. 23, 19: Cuius rei exemplum subiicere volumus, ut inde non solum discens organizare proficiat, sed et novum cantum componere cupiens **modulandi** formulam habeat. al. [s.XII] TRAD. Guid. 7. ANON. La Fage I 15, 11: cum cantu debet incipere (sc. *organum*) et inde **modulando** vel lasciviendo, prout oportuerit et organizator voluerit, vel ascendere superius vel inferius descendere. al. ANON. Pannain p. 114: Optima **modulandi** forma est, si ibi cantus pausationem finalis recipit, ubi sensus verborum distinctionem facit. al. [s.XIII] IOH. AEGID. 3, 5. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 93: usque hodie Rome lectus eius (sc. *beati pape Gregorii*), quo recumbens **modulabatur**, flagellumque ipsius, quo pueris minabatur, veneratione congrua cum antiphonario eius autentico reservatur. [s.XV] GUILL. POD. 4, 20: Primum igitur **modulandi** preceptum est, ut secundum verborum sententiam modi cantandi a musico cantum conficiantur. al. cf. HMT s. v. *modulatio*

modulus -i m. 1. Weise, Melodie 2. Ton, Tonstufe 3. (musikalische) Gestalt, Form 4. ? Tonart 5. Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchentonarten 6. (beweglicher) Steg 7. Intervall 8. unbestimmte Gattungsbezeichnung 9. Taste — 1. tune, melody 2. pitch, note 3. (musical) structure, form 4. ? mode 5. characteristic melody for the definition of a mode 6. (movable) bridge 7. interval 8. term that designates a genre of undetermined meaning 9. key

1 Weise, Melodie — tune, melody [syn.: cantilena, cantus] [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: Chroma subtili sollertia ac crebri-

tate **modulorum** suaviorem habet delectationem. al. [s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 125. [s.V] MART. CAP. 9, 926: Xenocrates organicis **modulis** lymphaticos liberabat (inde FR. GAFUR. theor. 1, 1, 29). al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 12 p. 199, 11: Διαστηματική autem est ea, quam canendo suspendimus, in qua non potius sermonibus sed **modulis** inservimus (inde REG. PRUM. 7, 4. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. GUILL. POD. 1, 11). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 567: *cantilenis*: **modulis**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 37: *modulis*: vel cantibus. al. [s.XI] ANON. Prag. 285: in quibusdam videlicet antiphonis et responsis nocturnalibus et maxime in **modulis** vulgate sequentiis dictis sollempnibus. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42. [s.XIII] IOH. AEGID. 2, 20. al. ELIAS SAL. 30 p. 60b: Tertia (sc. *vox*) cum prima resonat, quia capit in ima; / dat **modulos** quarta mediante voce secunda. ANON. Emmeram. 5 p. 272, 33: cantus (*glo.*: id est **modulos**). ANON. Emmeram. 6 p. 282, 32: mimos et alios artifices per suum artificium **modulos** exercentes. al. HIER. MOR. 10 p. 47, 3 (cf. *Ioh. Cott. mus. 1, 9*). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 375: tam in versibus quam in **modulis**. al. VERS. Iam post 48. COMM. Boeth. II p. 76, 29: Et cum *modus* plurima significata habeat, ut videlicet aliquando ponatur pro termino, fine, mensura, manerie, condicione vel temperamento, hic tamen ut communiter accipitur pro tropo vel cantu; et inde **modulus**, id est parvus modus. Unde in libro de gestis Appollonii: „lire **modulos** dulces cantibus miscet“. ARN. GILL. 34: nonnullos videmus clericos, qui in organicis instrumentis difficilimos musicales **modulos**, quos exprimere vix presumeret vox humana, adveniunt. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 140. al. EG. CARL. rit. 86. PETR. TALH. p. 4. ANON. Carthus. theor. pr. 19. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 4, 10. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. IOH. TINCT. inv. p. 45. al. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 29. al. LE MUNERAT tract. 10-12. FR. GAFUR. pract. 1, 2: ad ornatorem **modulorum** pronunciationem. al. HERB. TR. 1, 4 p. 29. al. FLOR. FAX. 1, 1, 17. al.

2 Ton, Tonstufe — pitch, note [syn.: phthongus]

[s.IV] CALC. 44: Prima igitur symphonia in quattuor primis **modulis** invenitur, quae diatessaron dicitur, secunda vero, quae ex quinque primis **modulis** constat, diapente cognominata est (inde FAV. EUL. 22, 7. MUS. ENCH. 12, 1). [s.X] INCH. UCHUB. 368. ORG. Paris. 92: Ptongus vel **modulus**, qui terminali subiungitur, ut in arsi organi incipit, sic in thesi finis. al. [s.XI] VERS. Ars humanas p. 110b. VERS. Fer tuba 8: Personat octonis **modulis** nam fistula dulcis. [s.XII] ANON. La Fage I 14, 8: Sed si forte in fine clausulae in ultima aut in penultima dictionis sillaba, ut discantus pulchrior et facietior habeatur et ab auscultantibus libentius audiatur, aliquos organi **modulos** volueris admiscere, licet facere, quamvis natura hoc non velit auferre, aliud enim discantus, aliud organum esse cognoscitur. Proinde, cum deflorere finem clausulae volueris, vide, ne nimios **modulos** per nimium saepius discantui misceas, ne, cum discantum facere putaveris, organum aedifices et discantum (*mss.*; *ed.*: discantis) destruas.

3 (musikalische) Gestalt, Form — (musical) structure, form

[s.V] FULGENT. 3, 10 p. 79, 1: **modulis** tantum VI secreta latentibus voluptatum reddit effectus. (?) [s.XI] GUIDO reg. ex. 7: Constitutiones et **moduli** vocis primae: Prima constitutio simplex. Secunda constitutio habet formulas duas. Tertia constitutio habet formulas quattuor. Quarta constitutio habet **modulos** octo et continet omnes superiores constitutiones. al. ANON. Wolf p. 202: Unusquisque enim tonus transformatos habet **modulos** vel transpositos, ut, si quis cantus in membris finalium propter deficientia ibidem semitonia non possit decurrere, in transpositis vel transformatis decenter possit procedere. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42: Qui sint autentici, qui

plagales, satis notum est. De communibus **modulis** superius iam tractavimus, quos etiam a quibusdam medios tonos vocari diximus. Perfecti vero sunt, qui et perfecte ascensum et descensum sibi regulariter concessum expediunt et secundum legitimam sui **moduli** qualitatem et in principio et in medio et in fine recte incedunt. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 45: Autenticus **modulus** prothi, id est primi toni: ·C·D·E·F·G·a·b·h·c·d·. *al.* [s.XII] TON. VATIC. 12, 2 p. 191: Sunt igitur **moduli** autentici, sunt plagales, sunt communes, sunt transpositi, sunt transformati, sunt imperfecti, sunt **moduli** autentice elevacionis et plagalis deponicionis. **Modulus** autentici prothi a ·C· in ·d·. TON. VATIC. 12, 3 p. 192: Primus tonus autenticus, Grece prothus, constat ex priori specie diapente inferius et prima diatesseron superius, a ·D· videlicet in ·d· ... Eius **modulus** hoc modo figuratur: ·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·. *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 12, 3: Quatuor vero tetracorda continent XV voces et non plures, in quibus duo dyapason continentur et omnes **moduli** tonorum et consonanciarum musicarum sufficienter haberi possunt. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 51, 13: Hi sunt perfecti cantus, quia legitimam sui **moduli** qualitatem observant in principio, medio atque fine. HUGO SPECHTSH. 564: Hic **modulus** quinti, talis modulatio sexti. / Septimus his **modulis**, octavus fungitur istis. SUMM. GUID. 63 (*inde* GOB. PERS. p. 189b. SZYDLOV. 11 p. 44). *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 68: **modulos** discerne tonorum. *al.* TRAD. HOLL. III 10, 14: Psalmi introituum tali **modulo** modulantur. *al.* BART. RAM. 1, 3, 3 p. 57. (?) LE MUNERAT moderat. 49. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 8. *al.* FLOR. FAX. 2, 17, 8.

4 ? Tonart — ? mode

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 926/355, 14: „modulorum gravitate perdomuit“; „**modulorum**“: tonorum. IOH. SCOT. annot. 483, 15: „aliis **modulis**“: id est tonis (*sim.* REMIG. AUT. 483, 14).

5 Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchentonarten — characteristic melody for the definition of a mode

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 46: Ad hunc modum consuetis utuntur **modulis** ad investigandam toni cuiusque vim eadem ratione compositis (*inde* INCH. UCHUB. 245). [s.XI] BERNO prol. 10, 9: Inveniuntur et **moduli** ad vim cuiusque toni investigandam antiquitus constituti, ut puta NOANNOEANE, NOEAI, NOEOEANE. [s.XII] TRAD. Guid. 4: ad constitutionum formulas compendiose transeamus, quas in modulando **modulos**, in neumando vero formulas nuncupamus. [s.XIV] ANON. Paris. I 4, 12: si aliquis **modulus** vel clausula cuiusdam cantus incipiatur per duas breves longa sequente. (?)

6 (*beweglicher*) *Steg* — (*movable*) *bridge* [*syn.*: *magada*] [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 252b: Litterae vel notae, quibus musici utuntur, in linea, quae est sub corda, per ordinem positae sunt: dumque **modulus** inter lineam chordamque decurrit, per easdem litteras curtando vel elongando chorda omnem cantum mirabiliter facit (*inde* COMM. Boeth. II p. 262, 30. TRAD. HOLL. VI 31, 6. BONAV. BRIJ. 27, 8). [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 6: Monocordus autem de Greco in Latini unicordium vel unicordis dicitur, cuius capitella semispheria vel emispheria dicuntur. **Modulus**, qui decurrit, smaragda vel magada vocatur, ut Boetius refert. *al.*

7 Intervall — interval

[s.XI-XII] THEOG. METT. 31 interp. 3 (p. 192b): Concinit equisoni **modulum** sic formula proti (*sim.* UDALSC. 1. TON. Baumg. 1, 2. *cf.* Hochadel, *Melodieformeln* p. 108) TON. Gratianop. p. 46: Horum dispositione sonorum hipophrigiam modulationem pariter epocdoica sub intensione personant **modulis** epitritus ac sexqualteris diapason percurrentibus tonis a sua sede semitonii. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 30: Musica tredenis **modulis** completitur istis: Unisonus, semitonium, tonus *eqs.* *al.* TRAD. HOLL. III 5, 14: quod novem sunt modi; unde versus: Ter ternis **modulis** cantus contextitur om-

nis (*sim.* SZYDLOV. 7 p. 27. *cf.* Hermann. *mod.* p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur: scilicet unisonus, semitonium ...). IOH. HOTH. dial. p. 75. (?)

8 unbestimmte Gattungsbezeichnung — term that designates a genre of undetermined meaning

[s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 79: omnisque cantus mensuratus per tempora certa, ut in conductis, organis, **modulis**, cantilenis ceterisque modis (*cf.* F. Körndle: *Die Motette vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. In: Handbuch der musikalischen Gattungen* 9, Laaber 1998, p. 104; HMT s. v. *motet* p. 4-5). COMM. Boeth. II p. 76, 30: Et **modulus** secundum Catholicon est „tropus vel cantus, qui precinitur in principio misse vel matutinarum vel vespersarum“.

9 Taste — key [*syn.*: *clavis*]

a Definition

[s.XV] CONR. ZAB. tract. DD 5: **Modulos** voco lineas illas claves chordam percutientes, quas propter inscriptas sibi litteras claves consuetudinaliter appellamus. CONR. ZAB. tract. YY 6: **Moduli** autem, id est claves lineae, quae chordam tangere sive percutere debent.

b Gebrauch — usage

[s.XV] CONR. ZAB. tract. DD 6: oportet utrumque ·b· in numero clavium totali computari propter **moduli** dualitatem. CONR. ZAB. tract. OO 7: Est autem tonus in proposito ascensus vel descensus de una voce ad aliam sibi proximam secundam sub et supra praeter semitonium, et in monochordo maius spatium habet inter **modulum** unum et sibi proximum. CONR. ZAB. tract. YY 8: Ex omnibus autem aliis minutis sive parvis **modulis** clavichordii nulli inveniuntur in toto monochordo praeter hos duos iam dictos ·b· mollium **modulos** minutos. CONR. ZAB. tract. YY 10: Sic ergo supra communia clavichordia abundabit monochordum in parte inferiori ad duas claves, scilicet ·T· ut et ·A· re. In parte autem superiori carebit supremo clavichordii **modulo** communi, quo abundat ipsum propter discantum, qui **modulus** in monochordo omnino superflueret. CONR. ZAB. tract. ZZ 2: Sciendum ergo, quod talis monochordi mensuratio infra dicenda fieri debet in unico illo asserere vel ligno tenui longo et lato ac optime planato, de quo omnes simul **moduli** veniunt formandi, prout clavichordiorum notum est factoribus. CONR. ZAB. tract. AF 4: Ipsorum quoque duorum ·b· mollium **moduli** aliquo colore depingantur, ut clarius eorum a ·b· duris considerari queat differentia. *al.* CONR. ZAB. mon. GG 2. *cf.* Gumpel, *Tastenmonochord* p. 154 sq.

ex errore pro modalis: ANON. Couss. I p. 438a.

modus -i m. I. Weise, Melodie II. ? Bezeichnung für eine Saite oder Tonstufe III. Tonkala, Tonart IV. Intervall V. Tonqualität VI. Tongeschlecht VII. Grundton VIII. Modalrhythmus, Rhythmuschema IX. Bezeichnung für drei- oder zweizeitige Mensur X. Bezeichnung für ein instrumentales Nachspiel XI. Bezeichnung für die Hexachordgenera XII. Bezeichnung für die Teilung eines Tempus (Brevis) in eine unterschiedliche Anzahl von Minimen XIII. ? Kennmelodie zur Charakterisierung der Kirchentonarten XIV. „Saeculorum amen“ - Formel des Psalmtons — I. tune, melody II. ? term that designates a string or a note III. conjunct series of pitches (scale), mode IV. interval V. tonal quality VI. melodic genus VII. fundamental pitch VIII. modal rhythm, rhythmic pattern IX. term that designates a mensuration of two- or three-fold division X. term that designates an instrumental postlude XI. term for the genera of hexachords XII. term that designates the division of a tempus (brevis) into different numbers of minims XIII. ? characteristic melody for the definition of a mode XIV. ‘saeculorum amen’ formula for a psalm tone

I Weise, Melodie — tune, melody [syn.: cantilena, cantus, modulatio, tropus] [s.III] FRAGM. CENS. 11, 1: Musica est peritia faciendorum et canendorum **modorum** (inde FLOR. FAX. 1, 2, 6). [s.V] MART. CAP. 9, 964: a virili cantilena transitus in femineos **modos**. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 179, 24: Nihil est enim tam proprium humanitatis, quam remitti dulcibus **modis**, adstringi contrariis (inde LECT. GUID. p. 43. FRUT. brev. pr. p. 27. HIER. MOR. 8 p. 36, 4. WALT. ODINGT. 2, 1, 29. MARCH. luc. 1, 2, 3. GUIDO DION. 1, 4, 134. IAC. LEOD. spec. 1, 1, 20. COMM. Boeth. II p. 14, 5. PS.-THOMAS AQU. I 26. ad loc.: COMM. Boeth. I 1, 1, p. 26: „dulcibus modis”: i. dulcibus sonis. COMM. Boeth. II p. 76, 22: „dulcibus modis”: id est suavis, iocundis vel amabilibus modulationibus et cantibus). BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 1: infantes ac iuvenes nec non etiam senes ita naturaliter affectu quodam spontaneo **modis** musicis adiunguntur (inde HIER. MOR. 8 p. 36, 7. MARCH. luc. 1, 2, 3. GUIDO DION. 1, 1, 327. IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 7. ad loc.: GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 172: modulationibus musicis). BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 13: Lascivus quippe animus ... lascivioribus delectatur **modis** (inde REG. PRUM. 5, 66. ANON. Pannain p. 109. COMPIL. Paris. II p. 77. HIER. MOR. 8 p. 36, 20. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 10). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 13. GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 574: „**modis**”: cantilenis. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 916/351, 1-2: „**modis**”: modulationibus (sim. IOH. SCOT. annot. 517, 11. REMIG. AUT. 517, 8). al. MUS. ENCH. 19, 31: Dicuntur feræ atque aves **modis** quibusdam delectari magis quam aliis. REG. PRUM. 5, 77: David psalterium arripiens dulcibus et suavis **modis** ferocitatem eius (sc. Saulis) pectoris mitigabat. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 74. al. ARIBO 7 p. 37. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 32. al. TON. Sar. p. 9: „Magnificat” vero et „Benedictus” propter evangelicam auctoritatem venustiore **modum** habent in singulis <tonis> in psalmodum intonatione et iubilatione. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 18, 1: Modesta (sc. musica) est, quæ paucioribus et simplicioribus utitur **modis**, consonantiis, instrumentis et cantibus (sim. IAC. LEOD. spec. 2, 10, 27). al. QUAT. PRINC. 1, 11. COMM. Boeth. II p. 76, 26: Et cum „**modus**” plurima significata habeat, ... hic tamen, ut communiter accipitur pro tropo vel cantu. COMM. Boeth. II p. 86, 11: „**modi**”, qui in neumatibus, cantilenis et consonantiis consistunt. COMM. Boeth. II p. 104, 3: „**modis**” vel cantibus. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 17: Periodus autem in musica dicitur integer cantus vel integer **modus**, qui fit per diapason et qui componitur ex colis et commatibus. UGOL. URB. 1, 81, 2: Tertia differentia huius quarti tropi cum secunda conformem habet **modum**. al. EG. CARL. rit. 146. ANON. Carthus. nat. 8, 43. TRAD. Holl. III 11, 27: Versus antiquorum **modorum**, idest responsorium. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 1, 2. TRAD. Holl. VI 26, 11: Omnes enim orientales gentes gaudent lenioribus **modis** et quasi femineis cantibus gaudere noscuntur. al. IOH. TINCT. inv. p. 29. GUIL. MON. 6 p. 38. al. HERB. TR. 1, 10 p. 38. al.

II ? Bezeichnung für eine Saite oder Tonstufe — ? term that designates a string or a note [syn.: phthongus, sonus] [s.III] FRAGM. CENS. 12, 4: Ab eo (sc. Lycoro) adiunctum **modum**, qui synemmenos dicitur. Hunc numerum auxisse Terpantrum adiectione diezeugmenu, qui primus a gravibus in acumen avertitur. Deinde Timotheus addidit duos, paramesen et hyperboleon (cf. HmT s. v. p. 9). [s.V] MART. CAP. 9, 954: Systema est magnitudo vocis ex multis **modis** constans (ad loc.: IOH. SCOT. annot. 509, 7: „**modis**”: id est sonis. REMIG. AUT. 509, 6) [s.XI] ANON. Prag. 4: ptongorum musicorum, quos Latine **modos** vel sonos possumus dicere, rata coaptio totius armonice modulationis constat esse perfectio.

III Tonskala, Tonart (mit festgelegter Abfolge von Ganz- und Halbtönen) — conjunct series of pitches (scale), mode (with fixed arrangement of tones and semitones)

A als Bezeichnung für die antiken Transpositionsskalen — as term that designates the ancient transpositions in the Greek tonal system [syn.: tropus, tonus]

[s.V] MART. CAP. 9, 943: ut in lydio **modo**. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 15: Hinc est, quod **modi** etiam musici gentium vocabulo designati sunt, ut lydius **modus** et phrygius (inde HIER. MOR. 8 p. 36, 22. GUIDO DION. 1, 4, 301). BOETH. mus. 4, 15 p. 341, 20: Ex diapason igitur consonantie speciebus existunt, qui appellantur **modi**, quos eosdem tropos vel tonos nominant (inde ANON. Pannain p. 107. HIER. MOR. 20 p. 154, 31). BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 12: Bis diapason autem a proslambanomeno in neten hyperboleon cum his, quæ in medio sunt interpositæ, consideratur. Has igitur constitutiones si quis totas faciat acutiores vel in gravius totas remittat secundum supradictas diapason consonantie species, efficit **modos** VII, quorum nomina sunt hæc: hypodorius, hypophrygius, hypolydius, dorius, phrygius, lydius, mixolydius. Horum vero sic ordo procedit. Sit in diatonico genere vocum ordo dispositus a proslambanomeno in neten hyperboleon atque hic sit hypodorius **modus**. Si quis igitur proslambanomenon in acumen intendat tono hypatenque hypaton eodem tono adtenuet ceterasque omnes tono faciat acutiores, acutior totus ordo proveniet, quam fuit, priusquam toni susciperet intentionem. Erit igitur tota constitutio acutior effecta hypophrygius **modus** (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 3). al. CASSIOD. var. 2, 40, 5. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 227: **Modi** et toni idem sunt. GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 228: Nomina **modorum** gentium vocabulo designamus. GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 307: „**modique**”: tropi. GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 65, 4: Si commatis quoque mensuram verissimam habere quaesieris, inter lichenon hypaton chromaticam hypolidii **modi** et parhypate meson chromaticam hypodorii **modi** procul dubio reperies. GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 40, 1: octo **modi**, i. octo variationes cordarum. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 935/359, 9: „tropi”: i. **modi**. al. REMIG. AUT. 482, 17: „omnium **modorum**”: troporum, id est XV tonorum. REMIG. AUT. 516, 1: „ut dorio, lydio vel ceteris”: scilicet XV **modis**. al. HUCBALD. 47. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 69 (cf. Bernhard, Clavis Gerberti p. 86). WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 6. al. [s.XII] GUIDO AUG. 260. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 31. al. WALT. ODINGT. 3, 9, 8: Et secundum prædicta duo genera, scilicet diatonicum et chromaticum, quindecim dicunt esse **modos**, quorum nomina subicio et differentias eorum superpono, scilicet hypodorius, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorius, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorius, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius. ... **Modi** in diatonico genere accipiendi sunt secundum species diapason, et tot debent esse **modos**, scilicet septem: hypodorius, hypophrygius, hypolydius, dorium, phrygius, lydium, mixolydium. Et octavum **modum** adiecit Ptolomæus, quem vocavit hypermixolydium. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 1, 6 - 6, 14, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 1, 7: Aliter enim tractant antiqui de **modis** vel tonis, aliter intermedii, aliter moderni; et quia Boethius posuit **modos** vel tonos nasci ex diapason speciebus, aliqua de speciebus illis prius tacta repetentur. IAC. LEOD. spec. 6, 12, 23: proslambanomenos **modi** secundi in ascendendo, idest hypophrygii, convenit cum hypate hypaton **modi** gravissimi. COMM. Boeth. II p. 294, 36. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. al. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 2. al. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8 eqs.

B als Bezeichnung für die Kirchentonarten — as term that designates the modes [syn.: tropus, tonus, phthongus]

1 Definition

[s.IX] MUS. ENCH. 9, 18: **Modi** vel tropi sunt species modulationum (*sim.* INCH. UCHUB. 17. IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 13). [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 257b: Tonus vel **modus** est regula, quae de omni cantu in fine diiudicat (*inde* QUAEST. MUS. 1, 15 p. 34. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 2. FLOR. FAX. 1, 12, 4. *cf.* Trad. Holl. III 6, 6). COMM. Guid. 7 p. 140: „octo **modi**“, id est octo distinctiones cursus cantuum, id est regulae, quae distinguunt et moderant cursus cantuum, ut legitime currant (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 36, 13). LIB. SPEC. 22 p. 48: Est autem tropus species cantionis, qui et **modus** dictus est (*inde* ANON. Pannain p. 107. METROL. 33 p. 81. NICOL. BURT. 1, 29, 183). [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 10, 7: **Modi** a moderando sive modulando vocati sunt, quia videlicet per eos cantus moderatur, id est regitur, vel modulatur, id est componitur (*inde* ANON. Pannain p. 107. TON. VATIC. 12, 1 p. 190. IOH. AEGID. 13, 9. HIER. MOR. 20 p. 152, 18. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 5. TRAD. HOLL. III 6, 14. TRAD. HOLL. VI 35, 6. CONR. ZAB. tract. AP 5. ADAM FULD. 2, 13). [s.XIII] LAMBERTUS p. 260b: **modus** dicitur discretio modulationis a moderando eo, quod omnis cantus regularis ecclesiasticus et quilibet res naturalis per **modum** seu per **modos** regulariter discernitur ac moderatur (*sim.* LAMBERTUS p. 261a). [s.XIV] MARCH. luc. 11, 1, 2: Tonus, tropus sive **modus** secundum dicta Boetii est constitutio vocum in totis vocum ordinibus differens acumine ac etiam gravitate. Item tropus sive **modus** est species modulata ex tonis et semitonis prodiens generata; ab hac namque **modi** nomen acceperunt, scilicet a modulatione. Tropi vero **modi** dicuntur et **modi** toni: tropi, cum convertuntur, puta, cum unus in alium transit, ut est mixtus vel commixtus, nam tropus Grece, Latine conversio; **modi**, cum modulatur; toni, quia ex tonis et eorum partibus generantur (*cf.* UGOL. URB. 1, 50, 3). IAC. LEOD. spec. 6, 35, 4: Item, qui Graece dicuntur tropi, Latine **modi** nuncupantur a modulando, quod est dulciter cantare vel dulcis cantatio, quia in cantu ratione suae modulationis debet esse dulcis processus, prout ad talem vel talem pertinet **modum**, quia in **modis** distincta modulatio est, alia in primo, alia in tertio, alia in quinto, alia in septimo, similiter alia in secundo, quarto, sexto et octavo. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 1: A Boethio ... tropus vel **modus** est constitutio in totis vocum ordinibus acumine vel gravitate differens. Et dicitur **modus** constitutio, id est plena totius cantus modulatio ex consonantiarum coniunctione consistens. (*cf.* Boeth. mus. 4, 15 p. 341, 21). IAC. LEOD. spec. 6, 36, 4: Alii tonum sic describunt: „Tonus vel **modus** est plurium vocum quasi simul tonantium concors sonoras“ (*cf.* IAC. LEOD. inton. 1, 3), ut quasi idem sit; <quare> haec antiphona cuius toni est, id est cuius concordis sonoritatis, per concordem sonoritatem intelligere possumus talem vel talem modulationem. Alii sic: „Modus est regula naturam et formam cantuum regularium demonstrans“ (*cf.* TON. CIST. 3). IAC. LEOD. spec. 6, 36, 8: Tonus vel **modus** est quaedam totius alicuius cantus modulatio. ... **Modus** autem, de quo loquimur, proprietas, passio vel qualitas est cantus non ratione alicuius partis eius solum, sed ratione sui totius decursus. [s.XV] UGOL. URB. 1, 50, 19: Tropus, tonus sive **modus** est quam plurimum vocum ex diapente ac diatesseron ordinatis speciebus debite coniunctarum in acumine et gravitate distantium ac per arsyn et thesyn congrua neumarum forma constitutarum conveniens dispositio. ANON. Carthus. nat. 1, 4: **Modus** etiam diversimode sumptus grammaticae est (<modus> *add. ed.*) speculationis; prout vero est regula canendi, musice est considerationis. Et dicitur a moderando, quia cantum regere habet et moderare, ne a debitis et regularibus finis, medii principiive gradibus exorbitet, sed in omnibus et per omnia modum et regulam servet. TRAD. HOLL. VI 6, 22: **Modus**, prout hic sumitur, est finalium

vocum depositio. GUILL. POD. 4, 1: Sunt autem **modi**, ut inquit (*sc.* Boethius), constitutiones in totis vocum ordinibus vel acumine vel gravitate differentes. Constitutio vero est veluti plenum modulationis corpus ex consonantiarum coniunctione consistens (*cf.* Boeth. mus. 4, 15 p. 341, 21: *Sunt autem tropi* ...). GUILL. POD. 4, 3: **Modi** autem, ut in presentiarum considerantur, quaedam modulandi maneries quantum ad eorum institutionem secundum ordinem intervallorum atque distributionem, quae in singulis altera et altera natura inveniuntur, manifeste dicuntur.

2 allgemeiner Gebrauch — general usage

[s.IX] MOD. Autenticus p. 50, 1: De **modis**. MUS. ENCH. 8, 1: **modos**, quos abusive tonos dicimus (*inde* FRUT. brev. 6 p. 51). MUS. ENCH. 13, 3: Monstratum nunc, qualiter unusquisque sonus in tetracordo propria sit conditione dispar ab altero ex eorumque concordia diversitate diversae prodeant **modorum** seu troporum species. *al.* SCOL. ENCH. 1, 230: Tropi autem vel **modi** sunt, quos abusive tonos dicunt (*inde* FLOR. FAX. 1, 12, 2). *al.* HUCBALD. 26: pro varietate **modorum**, qui toni nunc appellantur, ut est autentus protus et ceteri. *al.* MOD. Ecce modorum tit. ALIA MUS. 13 p. 105: ad 8 troporum, quos Latini **modos** nuncupant, dispositionem veniamus. ... **Modi** etiam dicti sunt eo, quod unusquisque troporum proprium modum teneat nec mensuram excedat. *al.* REG. PRUM. 4, 8: illi sepe dicti octo, qui dicuntur toni, non tam toni dicendi sunt quam **modi** vel differentiae seu tropi consonantiarum musicae modulationis (*inde* ANON. Bernh. 2, 50). [s.X-XI] ORG. Paris. 57. *al.* PS.-ODO dial. p. 262b: tonorum ac semitoniorum, quibus et aliae consonantiae fiant, diversa positio diversos ab invicem ac differentes **modos** constituunt. *al.* BERNO prol. 4, 2: Inprimis tetracordum finalium diligentius est intuendum, cui tanta quaedam naturalis sonorum inest virtus, ut ex IIII cordarum eius origine omnis **modorum** seu tonorum potestas videatur procedere. *al.* BERNO ton. p. 103a: **Modi** vel tropi, quos usualiter tonos vocamus. GUIDO micr. 13, 29: Est autem tropus species cantionis, qui et **modus** dictus est. *al.* GUIDO reg. 195. *al.* GUIDO ep. p. 502, 266: Nota autem, quomodo **modos** dicimus eos, qui in formulis tonorum non proprie, sed abusive nominantur toni, cum **modi** vel tropi proprie dicantur. *al.* PS.-BERNO mon. 10, 5. *al.* COMM. Guid. 83 p. 146. *al.* FRUT. brev. 10 p. 72: Quatuor **modi** sunt, quibus omnis cantilena dignoscitur. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 15 p. 35: Et ubi melius et sepius incipit unusquisque **modus**, ibi decentius suas distinctiones incipere vel finire consuevit. *al.* IOH. COTT. mus. 10, 11: Quos autem nos **modos** vel tropos nominamus, Graeci phtongos vocant. *al.* GUIDO AUG. 19: tandem aliquod ponere documentum, quo certissime sciatur de quolibet cantu, cuius sit **modi**, demum an regularis vel irregularis sit. *al.* TON. Gratianop. p. 12: Quocienscumque aliquis naturam voluerit **modorum** vel troporum vel specierum summopere indagare - bene dixi **modorum** et non tonorum, quia abusive toni vocantur -, ad quatuor autentos, id est principales, prius condescendat. *al.* ANON. La Fage I 10, 5: debet cantus omnis componi, ut sui **modi** proprietatem retinens et certitudinem rationis admittens alterius non valeat iudicari. *al.* ANON. Pannain p. 107: Animadvertendum est, quia, quod Boetius tropos, Guido **modos**, Greci phtongos, nos secundum Iohannem tonos appellamus. *ibid.*: sicut octo partibus orationis continetur omne, quod dicitur, sic octo **modis** moderatur omne, quod canitur (*inde* CONR. ZAB. tract. AQ 6). *al.* [s.XIII] LAMBERTUS p. 260b: Sequitur videre de **modis**; qualiter omnis cantus ecclesiasticus se habeat et in quo differat. *al.* IOH. GROCH. 223: Cum enim plures sint **modi** vel species diapason <quam octo>, et super unumquemque tonum possit diapason collocari, plures essent toni quam octo. Sed tamen eos ad octo determinare videntur. *al.* ENGELB. ADM. 4,

9, 12: Modernorum etiam quorundam usus est in suis libris, ut non octo tonos, sed VIII° **modos** eos vocent propter duas causas: primo, quia ipsorum varietate cantuum modulatio variatur, secundo ad differentiam consonantie prime musicalis, que est tonus, ut equivocatio evitetur. WALT. ODINGT. 5, 8, 1: De **modis** cantuum ecclesiasticorum. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 1, 1: capitulum primum de tonis, qui proprie **modi** dicuntur, quid sint. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 2: De tropis seu **modis**, quos abusive tonos dicunt, Boethium in 5 <libro> theorie, Guidonem vero per omnia practice sufficienter tractasse. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 1, 5: **modi** vel toni proprietates quaedam sint cantuum. *al.* QUAT. PRINC. 3, 1. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 20: **Modi** etiam dicti sunt eo, quod unusquisque troporum proprium modum teneat nec mensuram excedat. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 8: Remigius: Tropus, forma, **modus** idem est. *al.* TRAD. HOLL. I 2, 6, 6: ex ascensu vero et descensu in medio vel distinctione ipsius autentus vel plagalis, ut premissum est, tonus indicatur et secundum octo **modos** seu tropos cantuum octo huiusmodi toni distinguuntur, a quibus tamquam a signis etiam toni abusive nuncupantur. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 9, 13: Quid habent, oro, modi Graecorum sive tropi, quos describit Boetius, cum tropis, tonis sive **modis** ecclesiasticis, tam quatuor illis antiquis scilicet, quam et octo modernis? Et tamen eadem sunt voces, eadem consonantiarum species, eadem etiam, quas supra descripsimus, diapason, diapason diatessaron et bisdiapason constitutiones. *al.* ANON. Mell. 2, 4: Irregularis autem dicitur cantus rusticanus sive laycalis, qui alio nomine dicitur cantus nothus eo, quod neque **modis** neque regulis constat. TRAD. HOLL. VI 24, 12: Ex dissimilibus ergo vocibus nascuntur **modi** vel trophi, qui abusivo nomine toni dicuntur; qui propterea **modi** dicuntur eo, quod diversos cantus efficiant; **modus** enim pro diversitate accipitur. *al.* BART. RAM. 1, 3, 1 p. 52. *al.*

3 Klassifizierung — classification

a nach vier Grundtonarten, die in je eine authentische und plagale Form unterteilt werden — according to four fundamental modes, which in turn are subdivided into authentic and plagal forms

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 29: Modulatio ad principalem protum **modum** et subiugalem eius. ... Sequitur modulatio ad principalem deuterum **modum** et subiugalem eius. ... Sequitur modulatio ad principalem tritum **modum** et subiugalem eius. ... Sequitur modulatio ad principalem tetrardum **modum** et subiugalem eius. *al.* SCOL. ENCH. 1, 225: Prima descriptiuncula protum **modi**, secunda deuteri, tertia triti, quarta tetrardi, quinta rursus eiusdem, quae prima. SCOL. ENCH. 1, 305: Octo constat **modos** nos solere computare. Ita tamen, ut bini **modi**, id est maior cum minore, a singulis in tetracordo sonitibus moderentur et ob hoc uni deputantur **modo**, qui eodem reguntur sono. Scilicet *f* archoo vel proto autentus protus et plagis, *f* deuterio deuterus autentus et plagis, *l* trito autentus tritus et plagis, *f* tetrardo tetrardus autentus et plagis (*sim.* INCH. UCHUB. 462). HUCBALD. 49. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 258b. *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit: [De VIII **modis**. Octo itaque cantionum **modis**, quos abusive tonos vocamus, ordo aeclesiasticus utitur, quorum quatuor excelsiores monochordi voces sortiti sic vocantur: autentus protus, id est primus magister, autentus deuterus, id est secundus magister] *eqs.* (*sim.* PS.-BERNO mon. 8, 3). *al.* GUIDO micr. 10, 13: Hos autem **modos** vel tropos Graece nominamus protum, deuterum, tritum, tetrardum. GUIDO micr. 12, 1: De divisione quattuor **modorum** in octo. GUIDO micr. 12, 8: acutus quisque **modus** diceretur autentus, id est auctoralis et princeps, gravis autem plaga vocaretur, id est lateralis et minor. *al.* GUIDO reg. 132. *al.* GUIDO ep. p. 504, 273: Ideo-

que habes in formulis **modorum** duas formulas in unoquoque **modo**. Prima namque et secunda formula primi est **modi**, tertia et quarta secundi, quinta et sexta terti, septima et octava quarti. *al.* WILLEH. HIRS. 19 (c. 18), 2. COMM. Guid. 99 p. 132. *al.* LIB. SPEC. 19 p. 48: De nominibus **modorum** vel troporum. Hos autem **modos** vel tropos Graece nominamus protum, deuterum, tritum, tetrardum. *al.* PS.-GUIDO form. 6, 1. *al.* FRUT. brev. 7 p. 52. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 32. QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25. *al.* THEOG. METT. 19, 3 (p. 190a). *al.* IOH. COTT. mus. 10, 31: Qui primitus de musica scripserunt, ... omnem modulandi varietatem in quattuor distinxerunt **modos**, unde et quattuor tantum finales habentur. Moderni autem ... unumquemque **modum** in duos partiti sunt. *al.* GUIDO AUG. 661: Prohibentibus igitur metis nature necessariis plus quam quattuor manerias inveniri impossibile est, que et ipse secundum (*ms.*; *ed.*: sed) depositionem plagalium et autentorum elevationem octo **modos** expriment. *al.* TON. Gratianop. p. 12. ANON. Cist. II c. 1151B: primum **modum**, videlicet protum, qui primum tonum continet et secundum ... Secundus **modus**, videlicet deuterus, qui tertium tonum continet et quartum *eqs.* ANON. Pannain p. 107: Quare nunc sint octo toni, cum quandoque fuerint IIII **modi**. *al.* TON. Vatic. 12, 5 p. 202: Tercius tonus autentus, Grece deuterus, id est magister vel **modus** secundus. [s.XIII] MUS. MAN. 3, 15: De quattuor cantuum **modis** sive maneriis et octo tonis. MUS. MAN. 42, 3: Et quamvis magis Latinum sit **modos** dicere quam manerias, siquidem hoc nomen maneria de Gallico videtur exsculptum, quia tamen a quibusdam toni dicuntur **modi**, qui octo sunt, propter ambiguitatem tollendam manerias potius placuit appellare, quae quattuor tantum sunt et in octo tonos dividuntur. *al.* AMERUS 22, 4: Cantus prothi **modi**. LAMBERTUS p. 261a. WALT. ODINGT. 5, 8, 7. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 2. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 33. IAC. LEOD. spec. 6, 34, 7: Moderni similiter confusionem vitantes in cantibus octo **modos** posuerunt. Inito enim consilio unumquemque quattuor **modorum** in gravem et acutum auctoritate rationis partiri studuerunt, ut distributis regulis acuta acutis et gravia gravibus convenirent. *al.* QUAT. PRINC. 3, 19: De **modis** sive tropis plani cantus, et quare quattuor **modi** divisi sunt in octo. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 8. *al.* UGOL. URB. 1, 48, 1: Graeci profecto, a quibus haec musica primitus est exorta, sub quattuor duntaxat **modis** tropos octo praedictos notabiliter ordinarunt, primum namque tropum atque secundum sub **modo** primo, quem prothus appellare, iunxerunt *eqs.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 1. *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55: nostri antiqui tantum quattuor esse dicunt **modos**, quia species diapente quadruplex est. *al.* BONAV. BRIX. 15, 80. *al.* GUILL. POD. 4, 7. FLOR. FAX. 1, 12, 5.

b nach den antiken Transpositionsskalen — according to the ancient transpositions in the Greek tonal system

[s.IX] MUS. ENCH. 9, 18: **Modi** vel tropi sunt species modulationum ... ut protus autentus vel plagis, deuterus autentus vel plagis, sive **modus** dorius, frigijs, lidijs et ceteri, qui ex gentium vocabulis sortiti sunt nomina. (*sim.* INCH. UCHUB. 17). INCH. UCHUB. 462-464. ALIA MUS. 15-16 p. 107. *al.* [s.X-XI] ORG. Paris. 52. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 3, 12: Phrygius **modus** est protus, hypolydius deuterus estque. (?) FRUT. ton. p. 131. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 239: Dorius vero, id est primus **modus**. *al.* ANON. Pannain p. 108. [s.XIV] TAB. Basil. descr. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 6: Dicunt autem quidam, quod apud Graecos prius non fuerunt nisi quattuor **modi** vel toni sic vocati: dorius, phrygius, lydius, mixolydius. Postmodum autem illis fuerunt quattuor superadditi, ut essent octo, et patet aliquid ex illorum denominationibus, quia dictus est dorius primus, hypodorius secundus ab hypo, quod est sub vel supra, et dorius, phrygius tertius, hypophrygius quartus,

lydius quintus, hypolydius sextus, mixolydius septimus, hypomixolydius octavus. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 94 descr. UGOL. URB. 1, 47, 22: Ex gentium quoque vocabulis quatuor **modorum** nomina, octo tropi sortiti sunt. Nam dorius et hypodorius a Doribus, id est a Graecis, dicti (*ed.*: dictis) sunt *eqs.* BONAV. BRUX. 15, 80: Quartus tonus vel **modus** vel plaga deuteri sive hypophrygius, quod idem est. GUILL. POD. 4, 7: Qui autem nominibus antiquorum **modorum** hos, de quibus agimus, ita appellandos esse volunt, ut prothum ypodorium, plagam prothi dorium vel econtra dicant et ita in ceteris agant, alienum est a ratione. Illorum enim singuli propriam habent chordam finalem, isti vero bini ac bini eandem. FLOR. FAX. 1, 12, 4.

c nach acht Tonarten mit fortlaufender Zählung — according to eight modes with continuous enumeration

α nach der Ordnung der Transpositionsskalen — according to the order of the ancient transposed systems

[s.IX-X] ALIA MUS. 16 p. 107. ALIA MUS. 45 p. 126: Sequitur in eadem expositione troporum **modus** secundus. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 17, 6: Sed dicit aliquis, quod istorum **modorum**, qui gravior est, diceretur iure prior, ut hypodorius sit primus, hypophrygius secundus et caetera, verum est, de principibus ita fit. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 8: Item in descriptione octo **modorum** vel tonorum, prout tangit Boethius et infra magis tangetur, a prima voce gravissima **modi** primi, quem vocant hypodorium, usque in altissimam vocem **modi** octavi et ultimi, quem hypermixolydium appellant, est distantia trium diapason. *al.* [s.XV] GUILL. POD. 4, 8.

β nach den vier Tonartenpaaren — according to the four pairs of modes

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 259a: Consuetudo autem tradidit dicere pro authento proto et plaga proti **modum** primum et secundum et pro authento deuterio et plaga deuteri **modum** tertium et quartum et pro authento trito et plaga eius **modum** quintum et sextum et pro authento tetrardo et plaga eius **modum** septimum et octavum. Igitur octo sunt **modi**, per quos omnis cantilena discurrens octo dissimilibus qualitatibus variatur. *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Cantus igitur primi magistri eiusque discipuli, id est primi et secundi **modi**] *eqs.* (*sim.* PS.-BERNO mon. 9, 5). *al.* ANON. Prag. 250: Quatuor autem tantum in naturali musica sunt toni, quanquam VIII^{to} in carminibus dicantur **modi**. Et III^{or} quidem maiores, id est primum, III^{um}, V^{um}, VII^{um}, vocamus autenticos, id est auctorales, III^{or} vero minores, id est II^{dum}, III^{tum}, VI^{tum}, VIII^{um}, laterales vel iuniores maiorum. PS.-GUIDO form. ton. 2, 1: Incipit **modus** secundus, qui Graece dicitur plagis proti, id est pars primi. *al.* FRUT. brev. 7 p. 56. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 48. THEOG. METT. 31, 1 (p. 192b). *al.* IOH. COTT. ton. 24, 35. *al.* GUIDO AUG. 328: autentus est prime manerie, id est ad primum **modum** pertinet, qui vulgariter primus tonus dicitur. ... plagalis est prime manerie, id est sub secundo **modo** continetur, qui secundus tonus dicitur. *al.* ANON. Cist. I 34 p. 26: Prima maneria duos continet **modos**, qui toni vulgariter dicuntur, videlicet primum et secundum; secunda duos, tertium et quartum; tertia duos, quintum et sextum; quarta duos, septimum et octavum (*sim.* ANON. La Fage I 7, 5). TON. Baumg. 2, 1. *al.* [s.XIII] METROL. 23 p. 80. *al.* LAMBERTUS p. 261a. *al.* IOH. GROCH. 226: Et differentiam ponentes inter istos octo **modos** per denominationem finem, medium et initium eos communi nomine et numerali appellaverunt, puta primus, secundus, tertius etc. dicentes impares principales, autenticos, masculinos, pares vero differentiis contrariis nuncupando. WALT. ODINGT. 5, 8, 16: Estque plaga cuiuslibet authenti sibi secundus **modus**; diciturque, qui prius erat secundus, **modus** tertius, et qui tertius, **modus** quintus, et qui quartus, **modus** septimus. [s.XIV]

IAC. LEOD. spec. 6, 5, 10: Postea autem, secundum quod dicit Guido, toni illi abusive et ex quadam consuetudine dicti sunt **modus** primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus et octavus. *al.* QUAT. PRINC. 3, 25. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 68, 1. [s.XV] THOM. BAD. p. 92: Cantus igitur magistri eiusque discipuli, id est primi et secundi **modi**, in ·d· finitur. *ibid.* *al.* BONAV. BRUX. 15, 80. *al.* GUILL. POD. 4, 10-13. *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 1.

d nach Lage und Ambitus — according to register and ambitus

[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 41: Sunt enim **modi** autentici, sunt plagales, sunt communes, sunt perfecti, sunt imperfecti, sunt transpositi, sunt transformati, sunt autenticae elevationis et plagalis depositionis. Qui sint autentici, qui plagales, satis notum est. De communibus modulis superius iam tactavimus, quos etiam a quibusdam medios tonos vocari diximus. Perfecti vero sunt, qui et perfecte ascensum et descensum sibi regulariter concessum expediunt et secundum legitimam sui moduli qualitatem et in principio et in medio et in fine recte incedunt. Imperfecti vero maxime dicuntur plagales neque superius diapente attingentes neque inferius diatessaron admittentes. De transpositis sive transformatis explicare proximae erit questionis. Autenticae elevationis et plagalis depositionis sunt moduli, qui et supra finalem diapason et sub finali habent diatessaron. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 50: Transformatus **modus** dicitur, qui trans formam propriae qualitatis in formam convertitur alterius proprietatis ita, ut melodia plerumque magis videatur eius esse modi, cuius non est, quam eius, cuius est. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53: Transpositus **modus** dicitur, qui a propria sede in socialem chordam cantandus transponitur. Differt autem a transformato, quod ille fit vitio, iste regulariter et necessario.

4 Bestimmung — determination

a in Bezug auf Ambitus und Struktur — with respect to ambitus and structure

[s.IX] MUS. ENCH. 12, 27: Primam namque descriptionem, quae a sono *f* inchoat et finitur primoque deputatur **modo**, si toto ductu spacio uno feceris altiore, ut inter cordam et chordam paginula interiecta designat, mox in **modum** mutatur deuterum, qui a sono *f* incipit ac desinit in eundem. Fac duobus acutiorem a sono *f* incipiens, et tritus **modus** erit. Si tribus, **modus** nascitur quartus. SCOL. ENCH. 1, 245: videbis omnia, quae ad protum **modum** canuntur, sono *f* proto finiri. *eqs.* SCOL. ENCH. 1, 376: Item sistemata sunt species tetracordorum, pentacordorum, ogdocordorum, quae **modis** singulis suas dant species. *al.* HUCBALD. 49: Quattuor (*sc. voces*) a primis tribus, id est lychanos ypaton, ypate meson, parhypate meson, lychanos meson, quattuor **modis** vel tropis, quos nunc tonos dicunt, hoc est protus, deuterus, tritus, tetrardus, perficiendis aptantur ita, ut singulae earum quattuor chordarum geminos sibi tropos regant subiectos, principalem, qui autentus, et lateralem, qui plagis appellatur. ALIA MUS. 15 p. 107: Erit ergo primus **modus** omnium gravissimus, videlicet hypodorius, ex prima specie diapason et terminatur eo, qui meses dicitur, medio nervo. Secundum **modum** hypophrygium secunda species diapason efficit, quae in paramesen finitur. Tertium **modum** hypolydium tertia species diapason determinat in eum, quem vocant triten diezeugmenon nervum. *eqs.* [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 260b: Tertius **modus** in quintam finitur vocem in ·E· litteram proceditque uno diapason usque ad eandem litteram ·e· acutam per tonos ac semitonis ita: primo assumens semitonium, deinde tres tonos ac semitonium et duos tonos; deponitur vero a fine ad quartam tono uno *eqs.* BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Primus igitur **modus** vel tonus intenditur ad acutam ·d·, id est paranete diezeugmenon, raro autem ad ·e·, quae est nete diezeugmenon, et descendit

ad ·C·, idest parypate ypaton, rarissime vero ad ·B·, quae est ybate ypaton, habens inter ·D· et ·d· quartam diapason formam] *eqs.* (*sim.* PS.-BERNO mon. 11, 2. FRUT. brev. 8 p. 58. ANON. Wolf p. 210). GUIDO micr. 11, 22: Igitur quia et omnis laus in fine canitur, iure dicamus, quia omnis cantus ei sit **modo** subiectus et ab eo **modo** regulam sumat, quem ultimum sonat. A finali itaque voce ad quintam in quolibet cantu iusta est depositio et usque ad octavas elevatio, licet contra hanc regulam saepe fiat, cum ad nonam decimamve progrediamur. HERMANN. mus. p. 41 (p. 137a). ODOR. SEN. p. 156: Formae regularium **modorum**. WILLEH. HIRS. 12 (c. 11), 3. *al.* ARIBO 33 p. 28. *al.* COMM. Guid. 53 p. 104. *al.* PS.-GUIDO form. 3, 10: unus esse dicantur **modi** habentes similes elevationes et depositiones. PS.-GUIDO form. ton. 7, 6: Ex diatesseron vero aut ex diapente medius efficitur **modus**, qui nec authenticam (*ed.*: authenticum *cf. app. crit.*) nec gravem proprie reddit partem cantilenae. ... Ex diapason ergo et diapente efficitur **modus**, qui et authenticam et plagalem unisone (*ed.*: unisonae) resonat quantitatem. FRUT. brev. 8 p. 59: Quodsi primi **modi** cantus in ·C· vel ·D· sive ·E· vel ·F· inceperis, non minus quam ad ·c· superiorem intendas. *al.* FRUT. brev. 10 p. 72: Primus **modus** talis habetur, qui diapente intenditur, tono deinde demittitur (*pro remittitur*). *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 47: Unusquisque enim **modus** propriam habet diapason. *al.* QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25. *al.* THEOG. METT. 31, 1 (p. 192b). *al.* IOH. COTT. mus. 12, tit.: De regulari cursu **modorum** atque licentia. ... Cursum **modorum** sive tonorum dicimus legem, qua sub certa regula coercentur, scilicet quantum quisque ascendere vel descendere quantumque intendi ac remitti debeat (*inde* CONR. ZAB. tract. AY 3). *al.* GUIDO AUG. 219. *al.* TON. Gratianop. p. 23. *al.* ANON. Pannain p. 111: quidam musyci non incongrue cursum **modorum**, qui sunt octo, per totidem dyapason dimensi sunt, quia quilibet tonus in cursu suo regulariter continet octo voces, id est dyapason. *al.* [s.XIII] METROL. 15 p. 79: Praeterea primus, tertius, quintus et septimus **modus** elevationem habent a suis finalibus litteris usque ad octavam vocem et aliquando ad nonam et aliquando ad decimam. *al.* LAMBERTUS p. 261b: videre sequitur, in quibus clavibus **modi** incipiant et in quo differant et quot differentias habeant. *al.* TRAD. Garl. plan. V 256: Non enim, ut stulti cantores putant, gravitate vel acumine unum **modum** ab alio discrepare. Nichil enim impedit quemcumque volueris **modum**, si acute vel graviter decantaveris, id est primus in ·a·, tertius in ·b·, quintus in ·c·, quomodo pauciores habent voces. Sed tonorum ac semitonorum, quibus et alie consonantie fiunt, diversa posicio diversos ab invicem ac differentes **modos** constituit. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 9. *al.* [s.XIV] TAB. Basil. descr. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 3: Videbitur autem primo divisim de **modo** quolibet, quid sit, quis finis, quae principia, quis ascensus, quis descensus. Deinde tangentur ipsorum inter se quaedam comparationes, convenientiae, differentiae, proprietates,figurationes. *al.* QUAT. PRINC. 3, 37: septem sunt in **modorum** sive tonorum varietate inquirenda, videlicet principium et finis, elevatio et depositio, neupma et distinctio atque differentia. QUAT. PRINC. 3, 48: ad eum **modum** magis cantus pertinet, ad quem sue distinctiones amplius currunt. *al.* COMM. Boeth. II p. 310, 35. *al.* ANON. La Fage II p. 423: Nota, quod tonus perfectus est ille, qui implet **modum** suum super et infra, sive sit authenticus sive placalis. Nota, quod tonus imperfectus est ille, qui non implet **modum** suum nec super nec infra, sive sit authenticus sive placalis. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 19 p. 286, 10: De ordinibus **modorum** per species. *al.* IAC. THEAT. 28: Omnis **modus** authenticus sive placalis tres proprie distinctiones habere videtur. Distinctiones autentici proti sunt apposita in finali voce ·d·, preposita in ·a·, subposita in ·c·.

UGOL. URB. 1, 48, 3. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 14. *al.* TRAD. Holl. VI 27, 11: Nam omnis **modus** non debet inferius descendere vel superius ascendere ultra eam vocem, que sit sue finali similis. *al.* GUILL. POD. 4, 9: diapason, que nostrorum **modorum** forma est. GUILL. POD. 4, 10-13. GUILL. POD. 4, 15: manifestum est diapente consonantiam a finali termino intensam omnibus esse communem, si autem diatesseron etiam intensa illi addatur, facit **modum** autentum, si vero a finali remissa, plagalem. *al.* FLOR. FAX. 1, 13, tit. *al.*

b in Bezug auf die Finalis — with respect to the final [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 314: Ergone solius soni finalis virtus quemlibet **modum** efficit, ut ob id tropus vel **modus** illius aut illius soni dicendus sit, quod in eo finis meli constiterit? [s.X-XI] ORG. Paris. 53: ut **modus** frigus transmutetur ex dorio ita. In hoc **modo** finalis et rector extat sonus *f.* *al.* PS.-ODO dial. p. 258b: Quarta ·D·, in quam terminatur **modus**, qui dicitur authenticus protus, id est auctor vel princeps primus. Quinta ·E·, in quam terminatur **modus**, qui dicitur authenticus deuterus, id est auctor vel princeps secundus. Sexta ·F·, in quam terminatur authenticus tritus, id est auctor et princeps tertius. Et septima ·G·, in quam terminatur authenticus tetrardus, id est auctor vel princeps quartus. *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Cantus igitur primi magistri eiusque discipuli, idest primi et secundi **modi**, in ·D· finitur; secundi magistri eiusque discipuli, idest tercii et quarti **modi**, in ·E·; tercii magistri eiusque discipuli, idest quinti et sexti **modi**, in ·F·; quarti magistri eiusque discipuli, idest septimi et octavi **modi**, in ·G·]. GUIDO micr. 11, 22: omnis cantus ei sit **modo** subiectus et ab eo **modo** regulam sumat, quem ultimum sonat (*inde* METROL. 2 p. 78). ARIBO 28 p. 14. LIB. SPEC. 32 p. 50: Propter autenticas elevationes et plagales depositiones finales voces **modorum** et plagalium statutae sunt in ·D·E·F·G·. [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 98. *al.* QUAEST. MUS. 1, 16 p. 36. *al.* IOH. COTT. mus. 11, tit.: De tenoribus **modorum** et finalibus eorum. IOH. COTT. mus. 11, 14: Nam ubicumque cantus incipiatur et quomodocumque varietur, semper ei **modo** adiudicandus est, in cuius finali cessaverit (*inde* CONR. ZAB. tract. AV 7). *al.* GUIDO AUG. 209. *al.* TON. Gratianop. p. 12. *al.* ANON. Cist. II c. 1151B. *eqs.* [s.XIII] LAMBERTUS p. 261a: omnes **modi** tam authentici quam plagales quatuor finales habent, scilicet ·D·E·F·G· graves. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 9. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 32, 2: idem tonus vel **modus** in distinctis terminari potest clavibus vel vocibus, quia in finali et in affinali terminetur. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 14: Non sic autem iudicare de **modo** possumus aliquo, si excluso fine ceteras voces intueamur. *al.* QUAT. PRINC. 3, 47: Fit etiam falsitas cantus, si aliquis **modus** sive tonus ad suam vocem finalem non recurat. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 380, 2: De prosaïcis: Cuius **modi**? Autenti tetrardi prosaïci vel talis. Quare? Quia cantus, qui multis verbis et sillabis cum neumis abundans et eius ptongus finalis absolute desinit, prosaïcus est, ut hic. Igitur finales voces cantuum, que (*ed.*: cantuumque) in **modis** requiruntur, quatuor sunt et quinta in prosaïcis, que absolute desinit. *al.* IAC. THEAT. 17. GUILL. POD. 4, 6. *al.* FLOR. FAX. 1, 16, 3: Finales **modorum** notulae.

c in Bezug auf die Charakterisierung — with respect to characterization

[s.XI] PS.-GUIDO form. ton. 8, 4: difficile et ineptum est ex eodem **modo** (*sc. octavo*) fieri lamentabile carmen. IOH. COTT. mus. 17, 5: Habet autem musica secundum diversos **modos** diversas potentias. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 397: hilaritatem primi **modi**. GUIDO AUG. 661: octo **modos** ..., quorum bini et bini, autentus videlicet et plaga eius, conveniunt omnino in maneria, sed differunt hinc in depositione et elevatione progressionis, inde in hilaritate et gravitate compositio-

nis. ANON. La Fage I 10, 7: Proprium est primi **modi** supra quintam semitonium et sub finali tonum habere, frequenter autem et hilariter ad quintam ascendere, in ·D· vel in ·A· (*ed.*: in ·d· vel in ·a·) finem tandem deponere. *eqs.* ANON. Pannain p. 109: Tertius dicitur severus et incitabilis in cursu suo fractos habens saltus, per hunc **modum** quam (*ms.*; *ed.*: quando) plurimi provocantur ad furiam. *ibid.* *al.* [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 3, 20-22. SUMM. GUID. 30: Flebilis atque gravis est primi collateralis; / tristibus et miseris convenit ille **modus** (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 3, 9. THOM. BAD. p. 90. ANON. Carthus. nat. 8, 8). SUMM. GUID. 34 (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 5, 13. ANON. Carthus. nat. 8, 14. BONAV. BRIX. 18, 28. SZYDLOV. 13 p. 60). ANON. Michaelb. II p. 49: Quartus tropus est blandus seu garrulus, qui est **modus** iocularum et adulatorum. *ibid.* *al.* [*s.XV*] GOB. PERS. p. 187b. TRAD. Holl. III 17, 8 (*sim.* TRAD. Holl. VI 39, 7). BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56: quatuor illi **modi** quatuor complexiones hominis movent. Unde protus flegmatic dominatur, deuterus vero colerae, tritus sanguini, tetrardus autem segnior et tardior melancholiae. *eqs.* BONAV. BRIX. 18, 28. GULL. POD. 4, 19: De **modorum** musicorum effectibus. *ibid.* *al.* HERB. TR. 2, pr. p. 42-43.

IV Intervall (*in Bezug auf die verschiedenen Arten von Tonabständen*) — interval (*with respect to different degrees of distance between notes*)

A Definition

[*s.XIII*] ANON. Ratisb. 3, 1: **Modus** in musica est distantia unius vocis ad alteram (*sim.* ANON. Philad. 43). [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 83: Hic notare debes, quod, quando una vox distat ab alia gravitate vel acumine seu intensione aut remissione, talis distantia intervallum vocatur. Huiusmodi autem intervalla a musicis **modi** vocantur. [*s.XV*] IOH. OLOM. 7 p. 30: **Modus** vero hic acceptus est cuiusque ascensus et descensus sive soni iuxta vocum exigentiam regularis prolatio et discreta. ANON. Claudifor. 6, 1, 1: **Modus** sive forma musicalis est duarum mediate coniunctarum ad invicem collatio (*sim.* COMPIL. Salisb. 72). TRAD. Holl. I 1, 9, 30: intervalla vocum, que etiam **modos**, quibus quilibet cantus contextitur, appellamus a modulando vel a motu vocis, quia ascensus et descensus omnium cantuum in eis modificatur. TRAD. Holl. II 3, 49: Unde **modus** est modulata intensio vocum vel remissio singularum notarum vel est diversarum vocum conveniencia immediate iuxta se positurarum (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 3. ADAM FULD. 2, 7. SZYDLOV. 7 p. 27). CONR. ZAB. tract. MM 6: Proportio enim proprie ascensus est vel descensus ab una voce ad aliam vel distantia unius earum ab altera. Et scias, quod proportionem a multis vocantur **modi** musici, quibus omnis cantus contextitur. ADAM FULD. 2, 7: **Modus** est soni acuti gravisque distantia vel intervallum. Intervallum vero notarum gravitate vel acumine, intensione vel remissione factum a musicis **modus** dicitur. ERASM. HOR. p. 74a: **Modus** in proposito nihil aliud est nisi mensura, per quam cognoscuntur distantiae vocum. SZYDLOV. 7 p. 27: **Modus** est diversarum vocum concors resonancia.

B Gebrauch — usage

1 allgemein — general

[*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 954/367, 13-4: ,magnitudo vocis ex multis **modis** constans': i. ex multis symphoniis: diatessaron, diapente, diapason. [*s.XI*] ARIBO 53 p. 52: si prior surgit per trocheicum, semiditonum vel iambicum, appositus (*sc. motus*) scandat per ditonum, qui duo **modi** diapente componunt. ORG. Montep. 10: In quacumque voce cantus incipiat, organizator sit in eadem superius vel inferius vel in quinta vel in quarta, aliquando in tertia vel sexta. His **modis** organizator cantum sequatur. IOH. COTT. mus. 8, 15: Duo autem, qui restant, **modi**, scilicet semitonium cum diapente

et tonus cum diapente, intervalla vocantur. Et nota, quod, quando dicis semitonium cum diapente, unum **modum** significas, quando vero semitonium et diapente, duos **modos** enuntias (*inde* HIER. MOR. 14 p. 60, 14. PS.-THOMAS AQU. I 74. IOH. OLOM. 7 p. 35. GOB. PERS. p. 184b. ANON. Claudifor. 6, 5, 1: **modi**, qui restant, videlicet tonus cum diapente, semitonium cum diapente, ditonus cum diapente et semiditonus cum diapente, dicuntur intervalla modorum). IOH. COTT. mus. 8, 17: **modorum** intensiones et remissiones. *al.* [*s.XII*] DISC. Quicumque I 13: Et notandum, quod **modos**, quos regulariter rarius, ut diapente cum semitonio et diapente cum tono, vel numquam, sicut diapente cum semiditono vel ditono admittimus, organa sepe et dulcius frequentant. *al.* [*s.XIII*] DISC. POS. VULG. p. 190, 26: Inter concordantias autem tres sunt ceteris meliores, scilicet unisonus, diapente et diapason. Ceteri vero **modi** magis sunt dissonantiae quam consonantiae. *al.* IOH. AEGID. 11, 13. HIER. MOR. 15 p. 64, 25: **Modorum** igitur consonantiam quidam sunt per se consonantes, quae etiam dicuntur primariae consonantiae, quidam vero per accidens, quae et consonantiae dicuntur secundariae. [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 97: diapason, qui a quibusdam non dicitur **modus**, sed consonantia seu aequatio nominatur. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 10: nec **modus** ille, qui dicitur unisonus, aliquam vocis differentiam proprie constituit, nisi communiter loqui velimus, sed est principium aliorum **modorum**, scilicet toni, dytoni, tritoni, diatesseron etc. ANON. Michaelb. II p. 49: Cantatur puta dyapason, et duplicatur iste **modus** ut quidam inferius cum suo superiori, et tunc vocatur haec consonantia bis dyapason. *ibid.* *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 7 p. 33: Et est falsa musica, quando unus **modus** mutatur in alium, ut semitonium in tonum vel e converso aut tritonus in diapente seu diatesseron vel e converso. Et si pro amoenitate cantus cantor id facere velit extra originales sedes **modorum**, tunc secundum exigentiam ponat signa ·b· rotundi et ·̇· quadri. ANON. Philad. 7: quatuor sunt partes seu capitula musicae. Prima pars determinat de litteris et eius proprietatibus, secunda de mutatione seu vocum proportionem, tertia de **modis** seu formis, quarta de tonis. ANON. Philad. 42: omnis mutatio habet fieri in **modo** unisono. INTERV. Notandum I p. 158 (p. 470b): Notandum, quod secundum musicos duplices sunt **modi**, scilicet principales et minus principales. Item minus principales sunt hi, scilicet cisma, coma, dyacisma, dyeseos et apothome. ... Sed **modi** principales sunt duplices, simplices scilicet et compositi. Simplices sunt tredecim, scilicet unisonus, semitonium ... Sed **modi** principales compositi sunt infiniti, scilicet semitonium cum diapason *eqs.* MICH. KEINSP. 6, 13: **Modus** tertius est aggressus in tertiam notam duplici exemplo: vel debiliori sono, sic est semiditonus ... Saltus secundus in tertiam notam soni potentior est, quem ditonum appellamus. *al.*

2 in Zusammenstellungen von neun oder zehn Intervallen (innerhalb einer Oktave) — in configurations of nine or ten intervallic degrees (within an octave)

a Intervalle betreffend, die zur musikalischen Verwendung geeignet sind — with respect to intervals which are appropriate for use in music

[*s.IX-X*] HUCBALD. 6: Sed ipsa intervalla in quibusdam minora, in quibusdam maiora existunt. Quae a parvissimo quodam exorsa gradatimque per singulos ampliacione adiecta usque ad novem **modorum** crementa consurgunt. ... Primus **modus** est, cum sibi duae voces brevissimi spatii divisione cohaerent. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 2, 1: Habentur enim VIII **modi**, ut antiquitas sagaci indagavit industria instar, ut reor, humanae vocis, quae VIII constat officiis ... Primus **modus** est in brevissimo duarum vocum spacio et fit in semitonio (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 34, 1). *al.* HERMANN. mod. p. 150:

Ter terni sunt **modi**, quibus omnis cantilena contextitur, scilicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, ad haec sonus diapason (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. IOH. COTT. mus. 8, 19. IOH. COTT. mus. 12, 42. MUS. MAN. 38, 1. TON. Franc. p. 147b. AMERUS 7, 1. HIER. MOR. 14 p. 62, 5. HIER. MOR. 24 p. 179, 4. PS.-THOMAS AQU. I 67. ANON. Couss. IV p. 63, 26. COMPIL. Lips. p. 135. GOB. PERS. p. 186a. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. II 3, 148. TRAD. Holl. III 5, 123. CONR. ZAB. tract. BE 1. LAD. ZALK. A 71. SZYDLOV. 7 p. 32). *al.* FRUT. brev. 10 p. 68. ANON. Wolf p. 195: Novem etiam **modi** debent in melo intitulari. *al.* THEOG. METT. 5, 1 (p. 185a): De novem **modis** vocum ... Virgilius vocat septem discrimina vocum. Nam dyapente cum tono et dyapente cum semitonio antiqui non assumpserunt, sed nostra eos consuetudo in tantum arripuit, ut non sine magno sui dispendio ipsos amittere possit. Addunt quoque moderni his **modis** unisonum, ponentes illum primum et vocantes abusive **modum**, sicut grammatici nominativum casum (*inde* HUGO SPECHTSH. comm. p. 98). *al.* IOH. COTT. mus. 8, 1. *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 409: Decem sunt **modi**, quorum tantum tres dicuntur consonantiae, scilicet diatesseron, diapente, diapason. *al.* [s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 191, 8. PS.-MUR. summa 1012. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 18: si **modus** sumatur non solum pro proprietate cantuum, sed pro quibusdam consonantiis secundum illos, qui novem ponunt **modos**. *al.* HUGO SPECHTSH. 280: Ter tria iunctorum sunt intervalla **modorum** (*cf. Hermann. vers. p. 149: ... intervalla sonorum*). HUGO SPECHTSH. comm. p. 83: Et quia intervalla, prout musici ipsi utuntur, novem modis fiebant, ideo etiam novem sunt **modi**, et hos **modos** autor secundum ordinem adnumerat in textu. Primus enim **modus** vocatur unisonus, secundus semitonium et sic de aliis. *al.* COMPIL. Lips. p. 134. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 29: **Modi** igitur iuxta veterum musicorum institutionem sunt decem, scilicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatesseron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente et diapason. GOB. PERS. p. 184a. *al.* ANON. Claudifor. 3, 1, 2: Alii autem solum ponunt novem **modos** non adnumerando videlicet semiditonum cum diapente et ditonum cum diapente, quia isti duo modi valde raro concurrunt in cantu Gregoriano, et comprehendunt unisonum et diapason sub uno propter concordantiam sonorum. ANON. Philad. 43. *al.* TRAD. Holl. I 1, 9, 22. TRAD. Holl. II 3, 50: novem **modis** modulatur omne, quod canitur. Scitis ergo novem **modis** sciuntur omnes ascensus et descensus cuiuslibet cantus artificialiter. Sunt igitur novem **modi** magis usitati, licet sunt plures inusitati (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 15. SZYDLOV. 7 p. 27). *al.* LAD. ZALK. A 56. *al.* SZYDLOV. 7 p. 27: Tamen proprie loquendo ipse **modus** dyapason, quamvis sit decimus in ordine, est tamen nonus usitatus et hoc non computando unisonum inter novem **modos**, quoniam proprie loquendo unisonus non est **modus**, quia unusquisque **modus** attenditur penes duo, scilicet penes elevationem aut penes depressionem. Que elevatio et depressio in ipso non invenitur unisono. *al.*

b generell — general

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 132: Notandum generaliter, quod novem sunt consonantie cantus seu novem **modi** ... Primus est tonus, secundus semitonus, tertius ditonus, quartus semiditonus, quintus dyatesseron, sextus diapente, septimus exacordum, octavus heptacordum, nonus dyapazon.

3 in einer Zusammenstellung von sechs zur musikalischen Verwendung geeigneten Intervallarten — in a configuration of six intervallic degrees appropriate for use in music

[s.XI] GUIDO micr. 4, 1: Quod sex **modis** sibi invicem voces iungantur. GUIDO micr. 4, 13: Habes itaque sex vocum

consonantias, id est tonum, semitonium, ditonum, semiditonum, diatessaron et diapente. In nullo enim cantu aliis **modis** vox voci coniungitur vel intendendo vel remittendo (*inde* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 44). *al.* GUIDO ep. p. 486, 204: Iunguntur ad se invicem voces sex **modis**: tono, semitonio, ditono, semiditono, diatessaron et diapente. *al.* COMM. Guid. 82 p. 106: habes sex consonantias vocum ... Dixi post has consonantias alios **modos** non esse, sed tamen his etiam adiungitur septima consonantia diapason, quam inter usitatas consonantias non posui, quia raro invenitur in cantu. MOT. Omnis cantus p. 187. PS.-GUIDO form. 1, 11: Musicus autem motus fit sex solummodo **modis**, id est tono, semitonio, semiditono vel trihemitonio, ditono, diatesseron et diapente. [s.XII] TRAD. Guid. 5. [s.XIII] METROL. 99 p. 91. [s.XV] TRAD. Holl. I 1, 9, 41: In cantu vero plano et ecclesiastico non nisi sex **modis** uti convenit ascendendo vel descendendo, scilicet tono vel semitonio, semiditono, dyatessaron, ditono et dyapente, ut vult Bohecus.

4 in einer Zusammenstellung von zehn (bzw. elf) Intervallarten — in a configuration of ten (or eleven) intervallic degrees

[s.XIII] HIER. MOR. 14 p. 58, 28: X (?) sunt **modi**, ex quibus omnis melodia contextitur, videlicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatesseron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, duplex diatesseron, diapason (*cf. col. 512, 66 sqq.*). HIER. MOR. 14 p. 59, 6: unisonus non dicitur esse **modus**, sicut et unitas numerus non censetur. HIER. MOR. 14 p. 61, 27: Finaliter autem est notandum, quod **modi** dicti aliquoties inveniuntur in manu, unisonus videlicet XX et duabus vicibus, semitonium VII vicibus, tonus XVI vicibus *eqs.* HIER. MOR. 15 p. 64, 25: **Modorum** igitur consonantium quidam sunt per se consonantes, quae etiam dicuntur primariae consonantiae, quidam vero per accidens, quae et consonantiae dicuntur secundariae.

5 in Zusammenstellungen von zwölf Intervallarten — in configurations of twelve intervallic degrees

[s.XIII] ANON. Ratisb. 3, 1: **Modus** in musica est distantia unius vocis ad alteram, et sunt eorum XII, scilicet unisonus ... semitonium ... tonus ... semiditonus ... dytonus ... dyatesseron ... tritonus ... dyapente ... semitonium cum dyapente ... tonus cum dyapente ... semiditonus cum dyapente ... dyapason. *al.* [s.XV] ANON. Claudifor. 3, 1, 1: Pro meliore intellectu est sciendum, quod duodecim sunt species sive **modi** saltuum, quae vel qui occurrunt in cantibus, sc. unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatesseron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, semiditonus cum diapente, ditonus cum diapente et diapason. Alii autem solum ponunt novem **modos** non adnumerando videlicet semiditonum cum diapente et ditonum cum diapente, quia isti duo **modi** valde raro concurrunt in cantu Gregoriano, et comprehendunt unisonum et diapason sub uno propter concordantiam sonorum (*sim.* ADAM FULD. 2, 7). *al.* INTERV. Notandum 23 p. 159 (p. 470b): Sunt autem **modi** principales simplices solum duodecim usitati ad excludendum tritonum, quod est vicium in musica (*cf. col. 514, 65*). ADAM FULD. 2, 7: Sunt autem **modorum** duodecim. *al.* COMPIL. Salisb. 71.

6 in Zusammenstellungen von 13 Intervallarten — in configurations of thirteen intervallic degrees

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. 401: sic tredecimque **modi** per te poterunt numerari. HEINR. EGER 3 p. 39. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 29: **Modi** igitur iuxta veterum musicorum institutionem sunt decem ... Quibus moderniores tres alios adiunxerunt **modos**, scilicet tritonum, semiditonum cum diapente et ditonum cum diapente. IOH. OLOM. 7 p. 37: De tredecimo et ultimo **modo**, qui est diapason. *al.* INTERV. Notandum 8 p. 158 (p. 470b): Sed **modi** principales sunt duplices, sim-

plices scilicet et compositi. Simples sunt tredecim, scilicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, tritonus, diatasseron, diapente, semitonium cum diapente, exacordum, semitonium cum exacordo, eptacordum et diapason. *TRAD.* Holl. II 3, 126: Quidam musici ultra illos novem **modos** superaddunt 4^{or} **modos** inusitados, qui ex his componuntur, et sunt isti: tritonus, semidyapente, semiditonus cum dyapente, ditonus cum dyapente. *al.* *TRAD.* Holl. III 5, 90. *TRAD.* Holl. IV 89. *LAD.* ZALK. A 67.

7 *in einer Zusammenstellung von 15 Intervallarten — in a configuration of 15 intervallic degrees*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 23: Nam quindecim ptongos invenerunt (*sc. antiqui musici*) ... Quapropter non ab re esse credimus, si iuxta traditiones auctorum ostendamus, quot sint **modi**, qui per eos coniunguntur. Sunt enim quindecim sicut quindecim ptongi sonorum. Quorum primus semitonium ... tonus ... semiditonus ... ditonus ... diatassaron ... diapente minor ... tritonus ... diapente maior ... exaden minor ... exaden maior ... eptaden ... diapason ... diapason diatassaron ... diapason diapente ... Quintusdecimus bis diapason. *al.*

V *Tonqualität (bestimmt durch die unterschiedliche Intervallstruktur der benachbarten Töne im Tonsystem) — tonal quality (determined through the differentiation of intervallic structure of adjacent tones within the pitch collection): modus vocum*

[s.XI] GUIDO micr. 7, 1: De affinitate vocum per quattuor **modos**. Cum autem septem sint voces, quia aliae, ut diximus, sunt eadem, septenas sufficit explicare, quae diversorum **modorum** et diversarum sunt qualitatum. Primus **modus** vocum est, cum vox tono deponitur et tono et semitonio duobusque tonis intenditur, ut ·A· et ·D·. Secundus **modus** est, cum vox duobus tonis remissa semitonio et duobus tonis intenditur, ut ·B· et ·E·. Tertius **modus** est, qui semitonio et duobus tonis descendit, duobus vero tonis et semitonio ascendit, ut ·C· et ·F·. Quartus **modus** vero deponitur tono, surgit autem per duos tonos et semitonium, ut ·G·. GUIDO micr. 8, 21: pro ·D·E·F· assume ·a·b·c·, quae eiusdem sunt **modi** et praedictas depositiones et elevationes regulariter habent. GUIDO micr. 9, 7: Utpote si quis vellet antiphonam, cuius principium esset in ·D·, in ·E· vel in ·F·, quae sunt alterius **modi** voces, incipere, mox auditu perciperet, quanta diversitatis transformatio fieret. In ·D· vero et ·a·, quae unius sunt **modi**, saepissime possumus eundem cantum incipere vel finire. *al.* GUIDO reg. 106: Nempe quattuor sunt **modi** in septenis vocalibus / ... Namque prima vox et quarta primum **modum** exhibent, / at secundum dat secunda atque quinta pariter; / tertia collata sextae saepe cantat eadem. / Quartum **modum** his adiungit singularis septima. GUIDO ep. p. 490, 224. GUIDO ep. p. 492, 229: prima vox et quarta similes et unius **modi** dicuntur, quia utraque in depositione tonum, in elevatione vero habent tonum et semitonium et duos tonos. *eqs.* GUIDO ep. p. 496, 245: Et secundum quod ipse voces diversam habent tonorum et semitoniorum positionem, sic variis **modis** secundum uniuscuiusque proprietatem eam (*sc. symphoniam*) pronuntiet. HERMANN. mus. p. 57 (p. 145a): Sunt autem quattuor tropi et totidem vocum **modi**. Primus **modus** vocum est, qui tono deponitur et prima specie diapente intenditur ... Hic **modus** in principalibus proti chordis ·A·D·a·d· agnoscitur. *eqs.* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 1: De quattuor **modis** vocum. **Modi** vocum sunt proprietates quaedam specierum cantilenae, id est troporum. *eqs.* WILLEH. HIRS. 38 (c. 37), 7. *al.* COMM. Guid. 88 p. 115: ·A· et ·D· sunt primus **modus**, ·D· per naturam, ·A· per affinitatem. *al.* PS.-GUIDO form. 4, 1: ·D· et ·A·, quae affines sunt, id est unius **modi**, non sunt per totum similes, sed singillatim proprias retinent qualitates. *al.* FRUT. brev. 10 p.

72: De quattuor **modis** vocum. PS.-GUIDO arithm. p. 59a. PS.-OSBERN. 87-88.

VI *Tongeschlecht — melodic genus*

[s.XI] LECT. GUID. p. 45: **Modum** astruit enarmonicum (*sc. Wido*), quia sicut karakteres vel qualitates sunt cum metris, ita colores vel species sunt in cantibus, videlicet tres, id est diatonicum, cromaticum, enarmonicum. [s.XIII] *TRAD.* Garl. plan. IV 3: Unde monochordum est instrumentum habens unam cordam, et concordantia eius fit per tria genera **modorum**, scilicet per dyatonicum, cromaticum et enarmonicum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 35, 5: fiat toni divisio in maius et minus semitonium, ut in chromatico **modo**, vel fiat toni cum tono compositio vel minoris semitonii divisio, ut in genere <enarmonio>. IAC. LEOD. spec. 5, 8, 3: ex variis vocibus et partibus ipsius diatassaron tres illi **modi**, diatonicus scilicet, chromaticus et enarmoniacus, sumpti sunt. Ad evidentiam igitur et distinctionem trium **modorum** praedictorum praeintelligendum est diatassaron ex duobus tonis cum minore semitonio constitui. IAC. LEOD. spec. 5, 11, 5: tres antiqui illi **modi** in ipsorum monochordo a gravissima chorda, quae est proslambanomenos, usque ad altissimam, quae est nete hyperboleon, quinquies secundum quinque tetrachorda continentur. *al.* [s.XV] PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 15: talis dyatasseron sive tale tetracordum dicebatur diathonicum quasi sub **modo** dyatonico divisum. PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 23: talis **modus** apud ipsos cromaticus nominabatur. *al.*

VII *Grundton (einer Kirchentonart) — fundamental pitch (of a mode)*

[s.XI] COMM. Guid. 79 p. 114: Dispositis vero speciebus vocum, ex quibus cantus componitur, nunc dabit (*sc. Guido*) **modos** cantus, finales scilicet, secundum quas totus cantus regatur et moderetur, ut quantumcumque species vocum variari vel multiplicari possint in cantibus, exaltari vel deponi, sonum tamen inter se habeant, qui sit eis **modus**, a quo modum et legem habeant, quantum super eum exaltari vel sub eo deponi debeant. COMM. Guid. 6 p. 116: per naturam non sunt finales nisi a ·D· in ·G· duabus de causis: et quia ibi finales ordine se sequuntur, quod alibi non fit, et quia ·D· primus **modus** legitimam descensionem plagalis sui habet sub se per diapente, quod non haberet alibi, si ·A· naturaliter primus **modus** esset. COMM. Guid. 5 p. 124: Legitimae enim finales omnes in authenticis cantibus sunt et **modi** et distinctiones suorum cantuum; **modi**, quia in ipsis finitur cantus, distinctiones vero sunt, quia distinguunt plagas ab authenticis, ut a ·D· in ·d· est per diapason legitimus cursus authenticus proti, cum plagalis eius sit ab ·A· in ·a·; et similiter in aliis authenticis erunt finales per naturam et distinctiones et **modi**. In plagis vero finales per affinitatem erunt distinctiones, sed non **modi**, ut in proto plagali ab ·A· in ·a· erit cursus eius distinctus, sed non in ·A· erit finis cantus. COMM. Guid. 13 p. 125: Unde quaeritur, quare non videatur distare authenticus protus a plagali tetrardo, cum utrique eadem specie diapason constent et eadem distinctione. Sed tamenarii (*mss.; ed.:* variis) sunt satis inter se, quia habent quidem eandem distinctionem a ·D· in ·d·, sed non eundem **modum**, quia protus in ·D·, tetrardus vero in ·G· et nunquam in ·D· finit. COMM. Guid. 98 p. 140: **modus**, id est finalis vox. *al.*

VIII *Modalrhythmus, Rhythmusschema (des Diskantsatzes) — modal rhythm, rhythmic pattern (of a composition in discant) [syn.: maneries, ordo]*

A *Definition*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 5: quid sit **modus** sive maneries ... Maneries eius (*sc. discantus*) appellatur, quidquid mensuratione temporis, videlicet per longas vel per breves, concurrat. IOH. GARL. mens. append. 1, 2: Unde **modus** est cognitio soni in acuitate et gravitate secundum longitudinem tempo-

ris et brevitatem. Et potest dupliciter sumi, aut communiter aut proprie. Modus communis est, qui versatur circa omnem longitudinem et brevitatem omnium sonorum. **Modus** proprius est, qui versatur circa sex **modos** antiquos. ... Omnium aliorum sonorum triplex est modus, unus in plenitudine vocis, alter est sub voce cassa, tertius sub voce amissa. **MENS.** Sciendum 16: **modus** est mensuratio temporis per longas et breves. Et sciendum est, quod sex sunt **modi**, quorum tres dicuntur recti, scilicet primus, secundus, sextus; et tres per ultra mensuram procedentes, scilicet tertius, quartus et quintus. **ANON. COUSS.** VII 1, 1: **Modus** in musica est debita mensuratio temporis, scilicet per longas et breves. Vel aliter: **modus** est, quicquid currit per debitam mensuram longarum notarum et brevium. **LAMBERTUS** p. 279a: **Modus** autem seu maneries, ut hic sumitur, est, quicquid per debitam mensuram temporaliter longarum breviumque figurarum et semibrevium transcurrit (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 18, 2). **ANON. Emmeram.** 2 p. 184, 26: **modus** sive species est, quicquid currit per debitam mensuram longarum vel brevium notarum, et dicitur a moderando eo, quod omnia cantuum genera moderando dividat et decindat vel componat. **FRANCO COL.** 3, 1: **Modus** est cognitio soni longis brevibusque temporibus mensurati. **Modi** autem a diversis diversimode enumerantur et etiam ordinantur. Quidam enim ponunt sex, alii septem. Nos autem quinque tantum ponimus, quia ad hos quinque omnes alii reducuntur (*inde* MARCH. pom. 51, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 18, 1. QUAT. PRINC. 4, 1, 9: **Modus** autem cantus mensurabilis est representatio soni ... IOH. HANB. sum. 22 p. 344, 10: **modus** est representatio soni ... **ANON. Vratisl.** p. 331b. **MENS.** Circa artem p. 511, 23. **ANON. Tegerns.** II 3. **NICOL. BURT.** 3, 1, 13). **PS.-PETR. CRUC.** 5, 1: **Modus** est variatio soni ex longitudine et brevitate ordinata. **ANON. COUSS.** IV p. 22, 7: **modus** vel maneries vel temporis consideratio est cognitio longitudinis et brevitatis meli sonique. **Modi** generales sunt sex. **WALT. ODINGT.** 6, 6, 2: **Modus** in hac parte est longarum et brevium ordinalis processio. [*s.XIV*] IOH. MUR. comp. 10, 2: Quid est **modus**? Ordinatio figurarum varias affectationes animi in cantibus demonstrans. **Modi** cantandi quot sunt? Quinque (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 18, 3. **ANON. Vratisl.** p. 331b. **ANON. Vipiten.** 3, 3. **FR. GAFUR.** extr. 10, 7, 1. **ADAM FULD.** 3, 3). IAC. LEOD. spec. 7, 18, 5: Quid igitur est **modus** in mensurabili musica nisi conveniens ordo, dispositio vel coniunctio figurarum vel notarum musicalium, scilicet longarum, brevium et semibrevium ad invicem? Unde fit, ut secundum variam dispositionem tactarum notarum inter se **modi** variantur. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 6-8, 5: **Modus** est ordo notarum in cantu aliquo existentium ad aliquam mensuram spectantium regulata ratione dispositus. UGOL. URB. 3, 6-8, 14: **modus** iste in mensuris ... nihil est aliud nisi quidam ordo notarum sive figurarum mensurae, quia in quolibet cantu mensura debet suas notas ordinatas habere.

B Gebrauch — usage

1 allgemein — general

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 1, 4: Discantus est aliquorum diversorum cantuum sonantia secundum **modum** et secundum aequipollentis sui aequipollentiam (*inde* **ANON. Emmeram.** 5 p. 270, 19. **TRAD. Franc.** I p. 30). **ANON. COUSS.** VII 3, 3: Quarta regula est, quod in omnibus **modis** ordo debet teneri. Quilibet enim **modus** habet suum ordinem. **ANON. Emmeram.** 1 p. 142, 41: Nullus enim cantus directe compositus a **modo** incepto potest ita privari, quin sit ad eum per aequipollentias vel convenientias ibi positas proportionaliter reducendus. Et talis ordinatio usque ad pausationem, quae finis punctorum dicitur, est in omnibus cantuum dispositionibus observanda; post quam pausam **modus** alius et nova aequipollentiarum variatio pro voluntate imponentium poterit ordinari. **ANON.**

Emmeram. 2 p. 184, 18: **Modus** sive maneries est vinculum figurarum. **ANON. Emmeram.** 3 p. 244, 8: Item nota, quod **modus** et pausa correlative se habent, sicut patuit per praedicta, ubi dictum fuit: si **modus** est perfectus, et pausatio est perfecta, si imperfectus, imperfecta. *al.* **FRANCO COL.** 9, 16: Et nota pausationes mirabilem habere potestatem; nam per ipsas **modi** adinvicem transmutantur. **FRANCO COL.** 9, 23: Et nota, quod in uno solo discantu omnes **modi** concurrere possunt eo, quod per perfectiones omnes **modi** ad unum reducuntur. Nec est vis faciendi de tali discantu, de quo **modo** iudicetur. *al.* **HIER. MOR.** 25 p. 183, 13. *al.* **ANON. COUSS.** IV p. 23, 13: Ordo **modi** est numerus punctorum ante pausationem; qui quidem ordo sumitur a suo principio ordinato. **ANON. COUSS.** IV p. 57, 11: pausatio est quies vel dimissio soni in debita quantitate temporis vel temporum longae vel brevis alicuius **modi modorum** sex. **ANON. COUSS.** IV p. 84, 12: Septimum capitulum tractat de **modis** irregularibus, qui **modi** dicuntur voluntarii et sunt multiplices. *passim* IOH. GROCH. 200: In componendo temporis vero organum **modorum** alternationem quam plurimum faciunt, sed in componendo motellos et alia **modorum** unitatem magis servant. *al.* **WALT. ODINGT.** 6, 13, 3: Rondelli sic sunt componendi. Excogitetur cantus pulchrior, qui potest et disponatur secundum aliquem **modorum** praedictorum cum littera vel sine. **WALT. ODINGT.** 6, 14, 2: Conducti sunt compositi ex pluribus canticis decoris cognitis vel inventis et in diversis **modis** ac punctis iteratis in eodem tono vel in diversis. **WALT. ODINGT.** 6, 16, 3: Moteti fiunt cum littera in aliquo **modorum**. Unum sumatur aliquis cantus notus pro tenore aptus melo et in certo **modo** disponatur. Medius cantus potest fieri in eodem **modo** vel alio. **WALT. ODINGT.** 6, 17, 3: De hoquetis. Ista truncatio fit ... in omnibus **modis**, etsi quid dicant omnes loquentes esse in tertio **modo**. (?) *al.* [*s.XIV*] **ANON. Michels** 1, 9. *al.* **ROB. HANDLO** p. 176, 8: Ab hoc siquidem **modo** (*sc. quinto*) proveniunt hoketi omnes, rundelli, ballade, coree, cantifRACTUS, estampete, floriture et universe note brevium et semibrevium, que sub celo sunt, que semibreves, breves atque longe in hoc **modo** quinto comprehenduntur. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 19, 13: Est autem notandum, quod cantores non utuntur sic pure tactis **modis**, ut totus unus cantus semper sit secundum unum **modum**, sed quoadque variatur **modus** unus in alium. *al.* **WILLELM.** 3, 54. *al.*

2 Anzahl und Struktur betreffend — with respect to number and structure

a sechs modi — six modi

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 1, 5: de speciebus ipsius **modi** sive maneriei ... Sunt ergo sex species ipsius maneriei, quarum tres dicuntur mensurabiles, tres vero ultramensurabiles, id est ultra rectam mensuram se habentes. Iste vero dicuntur mensurabiles, scilicet prima, secunda et sexta. Iste vero ultramensurabiles, scilicet tertia, quarta et quinta. Prima enim procedit ex una longa et altera brevi et altera longa et sic usque in infinitum. Secunda autem e converso, videlicet ex una brevi et altera longa et altera brevi. Tertia ex una longa et duabus brevibus et altera longa. Quarta ex duabus brevibus et altera longa et duabus brevibus. Quinta ex omnibus longis. Sexta ex omnibus brevibus (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 1, 5. *inde* **ANON. COUSS.** VII 2, 4). **DISC. POS. VULG.** p. 193, 14: Cuius (*sc. motheti*) quidem **modi** sunt VI, primus scilicet constans ex una longa et alia brevi, secundus ex una brevi et alia longa, tertius ex una longa et duabus brevibus, quartus ex duabus brevibus et una longa, quintus ex omnibus longis, sextus autem ex omnibus brevibus et semibrevibus. *al.* **MENS.** Sciendum 5: Sex **modi** motellorum, videlicet primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus. *eqs.* **ANON. COUSS.** VII 2, 1: Et sciendum, quod sex sunt **modi eqs.** **ANON. COUSS.** VII

4, 2: Notandum, quod sicut in primo **modo** omnes pausae sunt breves, quia penultima brevis est, ita in isto secundo **modo** omnes pausae sunt longae, quia penultima est longa. ANON. Couss. VII 5, 2: Notandum, quia sicut in primo **modo** et in secundo omnes longae notae sunt duorum temporum, ita in isto tertio **modo** omnes longae sunt trium temporum. ANON. Couss. VII 6, 2: In quinto **modo** omnes longae sunt trium temporum sicut in tertio. PS.-DIETR. p. 5: omnis discantus uno sex **modorum** habet fieri ... Isti tamen **modi** frequenter adinvicem miscentur. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 29: sex sunt **modi** sive species huius artis nec plures nec pauciores. ANON. Emmeram. 2 p. 186, 21: Sicut ergo in numeris binarius est primum principium, quia unitas non est numerus, similiter in musica **modus**, qui binarius est in pari proportionem numeri, primum principium optinebit. Sed **modus**, quem primum dicimus, est huiusmodi eo, quod longa in ipso, a qua incipit et in qua similiter terminatur, est in proportionem temporum binaria *eqs.* al. PS.-PETR. CRUC. P 5, 2-7. PS.-PETR. CRUC. U 5, 2. ANON. Couss. IV p. 22, 9: **Modi** generales sunt sex. Primus constat ex longa brevi, longa brevi, longa brevi etc. Secundus constat ex brevi longa, brevi longa, brevi longa etc. Tertius constat ex longa et duabus brevibus, longa et duabus brevibus etc. Quartus constat ex duabus brevibus et longa, ex duabus brevibus et longa etc. Quintus ex longa, longa, longa etc. Sextus ex brevi, brevi, brevi etc. ... Iterato sunt et alii **modi**, qui dicuntur **modi** inusitati quasi irregulares, quamvis non sint, ut in partibus Angliae et alibi, cum dicunt longa longa brevis, longa longa brevis. Et sunt plures tales. ANON. Couss. IV p. 32, 5: quaelibet longa continet tria tempora, et sic quaelibet longa aequipollet longae et brevi in primo **modo** vel brevi et longae in secundo **modo**. al. IOH. GROCH. 161. IOH. GROCH. 167: Et forte, qui sex **modos** posuerunt, melius dixerunt. Plurimi enim modernorum adhuc eis utuntur et ad illos omnes suos cantus reducunt. WALT. ODINGT. 6, 6, 2: cum cantus procedit per longam et brevem, dicitur de primo **modo** sic: ■■■■■. Secundus **modus** est huic contrarius sic: ■■■■■. Tertius **modus** procedit per longam et duas breves sic ■■■■■. Quartus e contrario sic: ■■■■■. Quintus per omnes longas sic: ■■■■■. Sextus constat ex omnibus brevibus et semibrevibus sic: [s.XIV] ANON. Paris. II 1, 2-8. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 9. IOH. MUR. lib. 7, 1 (*inde* UGOL. URB. 3, 6-8, 1). QUAT. PRINC. 4, 1, 10: Secundum autem alios sex sunt **modi** motetorum, et istos teneo communiores, nam isti tenentur in curia Romana, et moderni secundum istos desinunt, et plures cantores hos tenent. Primus **modus** constat ex longa et brevi *eqs.* QUAT. PRINC. 4, 1, 41: De pausacionibus sex **modorum**. al. GOSCALC. 3, 6 p. 172, 11 *eqs.* PS.-THEODON. 2 p. 34-35. al. [s.XV] PROSD. exp. 62, 1. PROSD. exp. 62, 17: sex sunt **modi**, supple procedendi, in mensura modi minoris ... primus, supple **modus**, procedit ex una longa et altera brevi *eqs.* PROSD. exp. 62, 33: Et similiter de tempore sic dicamus, quod sex sunt **modi** procedendi in ipso tempore: primus procedit ex una brevi et altera semibrevis *eqs.* al. UGOL. URB. 3, 6-8, 6 *eqs.* UGOL. URB. 3, 6-8, 17: Item est notandum, quod, cum **modus** minor sit duplex, scilicet perfectus et imperfectus, uterque in notis suis hunc debet habere **modum** (*sc. primum*) et ordinem, si completam debeat habere formam. Si **modus** perfectus est, tunc brevis cum longa pro ipsius **modi** perfectione accipitur, si vero imperfectus, tunc longa per se existente brevis aliam ultra longam, ut **modi** imperfectio compleatur, sociam adinvenit, et sic **modi** minoris utriusque in suis notis ordo compleatur. UGOL. URB. 3, 6-8, 42: In tempore erit primus **modus** et ordo, qui erit ex una brevi et altera semibrevis, secundus ordo procedit e converso ex una semibrevis et altera brevi *eqs.* GEORG. ANS. 3, 124. FR. GAFUR. extr. 11, 3, 5.

b neun modi — nine modi

[s.XIII] LAMBERTUS p. 279a: Unde notandum, quod ad similitudinem naturalium instrumentorum novem **modos** esse dicimus adinventos ... Primus **modus** dicitur, / qui tantum componitur / perfectis figuris, / ut monstrat, qui sequitur, / cantus, qui colligitur / ex perfectis puris ... Secundus **modus** tunc sequitur, / in quo primo ponitur / longa imperfecta, / cui mox subiungitur / ab ea, que sumitur, / quedam brevis recta ... Tertius contrariatur / ipsi precedenti; / ex hoc tertius dicitur / ex causa decenti / huic primo brevis datur / longa subsequenti / atque brevis comitatur / hanc incontinenti *eqs.* (*inde* ANON. Emmeram. 2 p. 212, 26). IOH. GROCH. 164: Sed Lambertus et alii istos **modos** ad novem ampliaverunt ex novem instrumentis naturalibus fantasiam adsumentes.

c fünf modi — five modi

[s.XIII] FRANCO COL. 3, 2: **Modi** autem a diversis diversimode enumerantur et etiam ordinantur. ... Nos autem quinque tantum ponimus, quia ad hos quinque omnes alii reducuntur. Primus enim procedit ex omnibus longis, et sub isto reponimus illum, qui est ex longa et brevi ... Secundus procedit ex brevi et longa. Tertius autem ex longa et duabus brevibus. Quartus ex duabus brevibus et longa. Quintus ex omnibus brevibus et semibrevibus (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 9). al. PETR. PIC. 14, 1: **Modi** secundum magistrum Franconem sunt quinque *eqs.* (*sim.* IOH. BALLOCE 4, 1. TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. II 3, 1. TRAD. Franc. III 6, 2). TRAD. Franc. IV 4, 1: Mutetorum quinque sunt **modi** *eqs.* TRAD. Franc. V 65-70. MENS. Notularum p. 85. IOH. GROCH. 166. [s.XIV] MARCH. pom. 53, 4-14. MENS. Omnis nota in 5, 1. ANON. Paris. I 3, 2: Propter quod sciendum est, quod sunt quinque **modi**, secundum quos totus discantus variatur, et de ipsis dantur tales regulae. Primo sciendum est, quod, quandocumque sola brevis praecedat vel sequitur longam, imperfectam illam ... Unde sciendum est, quod, si sequatur, tunc erit primus **modus**; si vero praecedat, tunc est secundus. ... Et sciendum est, quod ista regula est generalis et habet locum inter semibreves respectu brevium et inter minimas respectu semibrevis. al. TRAD. Phil. II 2, 2-3. IOH. MUR. not. 2, 6, 9: Ordinatio **modorum** vel specierum cantus in quolibet gradu (*cum exemplis*). ROB. HANDLO p. 166, 4 *eqs.* IAC. LEOD. spec. 7, 19, 2. IOH. MUR. lib. 7, 8. ANON. Deodat. 2, 1-5. MENS. Primo punctus p. 37. IOH. HANB. sum. 22 p. 342, 23 *eqs.* GOSCALC. 3, 6 p. 172, 18. GUIDO FR. 7a, 3. [s.XV] PROSD. exp. 63, 2. al. UGOL. URB. 3, 6-9, 2. FR. GAFUR. extr. 10, 7, 2.

d sieben modi — seven modi

[s.XIV] ANON. Barcin. I p. 22: Item magistri predicti posuerunt VI species sive **modos** cantus organici. Primus **modus** est ex longa et brevi. Secundus ex brevi et longa. Tertius ex longa et duabus brevibus. Quartus ex duabus brevibus et longa. Quintus ex omnibus longis. Sextus pro maiori parte ex omnibus semibrevibus. Septimus ex brevibus.

e drei modi — three modi

[s.XV] THOM. WALS. 14, 2: Modi sunt infiniti cantandi similiter et componendi, sed omnes possunt reduci in tres **modos** ... Nota, quod primus **modus** constat ex maiori et minori secundum omnes species, ut inferius patet, primo ex larga et longa (*ms.*; *ed.*: longam) et postea gradatim patebit ex longa et brevi. ... Nota, quod secundus **modus** est e (*ms. et ed. ex errore?*) contrarius priori **modo**, ut patet in exemplis gradatim sicut in alio, primo ex longa et larga. ... Nota, quod tertius **modus** constat ex omnibus aequalibus computatis computandis, primo ex omnibus largis computatis computandis. al.

3 die Notation betreffend — with respect to notation

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 4, 1: Sequitur de probatione **modorum** per figuras. Unde prima regula primi **modi** dicitur

esse tres ligatae ad invicem in principio et in posterum cum duabus et duabus ligatis etc. et hoc totum cum proprietate et perfectione ... Alia regula de eodem: tres ligatae cum brevi pausatione etc. ... Secundi **modi** prima regula sumitur ita: duae et duae cum proprietate etc. et tres in fine sine proprietate et <perfectae> ... Alia regula de eodem: tres sine proprietate cum longa pausatione ... Tertius **modus** dicitur ita per figuram: prima longa et tres ligatae et tres et tres, et hoc cum proprietate ... Quartus **modus** dicitur ita: tres et tres et tres ligatae cum proprietate et duae imperfectae in fine cum longa pausatione ... Quintus **modus** sumitur hoc modo: omnes longae ... Alia regula de eodem: tres et tres ligatae cum proprietate et perfectae cum longa pausatione etc. ... Sextus sumitur hoc modo: quatuor ligatae cum proprietate et plica et postea duae ligatae et duae cum plica etc. ... Alia regula de eodem ... quatuor ligatae cum proprietate et postea tres et tres et tres cum proprietate etc.. LAMBERTUS p. 279a-281a. ANON. Emmeram. 1 p. 126, 2: ternaria (*sc. figura*) primi **modi**. ANON. Emmeram. 1 p. 182, 30: **modus** sive maneries per figuram compositam et nonquam per simplicem cognoscitur. *al.* FRANCO COL. 10, 8: **modus** quilibet acceptus sine littera ligabilis est excepto illo, qui procedit ex omnibus longis. Unde primus, qui procedit ex longa et brevi, primo ligat tres sine proprietate et cum perfectione, deinde duas cum proprietate et perfectione et duas et duas, quantum placuerit ... Secundus vero binarium ligaturam cum proprietate et perfectione sumit cum duabus et duabus etc. ... Tertius vero quaternariam accipit sine proprietate et cum perfectione cum tribus cum proprietate et perfectione et tribus et tribus ... Quartus vero tres cum proprietate et perfectione primo ligat cum tribus et tribus ... Quintus autem, quantum plus potest, ligari debet. *al.* IOH. BALLOCE 4, 3. ANON. Couss. IV p. 24, 8. ANON. Couss. IV p. 51, 19 - 57, 2. *al.* WALT. ODINGT. 6, 10, 1: Quomodo singuli **modi** habent notari in ligaturis *eqs.* [s.XIV] ROB. HANDLO p. 168, 11. *eqs.* [s.XV] FR. GAFUR. extr. 11, 3, 6.

v. divisio modi *vol. I col. 1080*

IX Bezeichnung für die drei- oder zweizeitige Messur — term that designates a mensuration of three- or two-fold division: **modus perfectus - **modus imperfectus****

A für bestimmte Notenwerte — for distinct note values

1 für die Messur der Longa — for the mensuration of the long

a allgemein — general

[s.XIII-XIV] MENS. Notularum p. 83: quando 2 breves ponuntur inter 2 longas ... Tunc vero ultima brevis altera brevis dicitur et valet 2 tempora, nisi inter praedictas breves ponatur parvus punctus dividens **modum**; tunc ambae sunt rectae breves. MARCH. pom. 22, 30: **modus** mensurandi primus est **modus trium temporum**. MARCH. pom. 54, 7: Et nota etiam, quod **modi imperfecti** possunt cantari tam de perfecto tempore quam etiam imperfecto. *al.* PHIL. VITR. 17, 3: Sunt alii cantus perfecti de **modo** et tempore, alii imperfecti, alii perfecti de **modo** et non de tempore, alii e contra, alii partim perfecti et alii partim imperfecti tam de **modo** quam de tempore (*sim.* TRAD. Phil. I f. 62rD, 3. PS.-MUR. arg. p. 107a. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 8). PHIL. VITR. 17, 5: **Modus** perfectus vocatur, quando tria tempora sive perfecta sive imperfecta pro perfectione qualibet accipiuntur, **modus** vero imperfectus, quando duo. Item in **modo** perfecto longa ante longam semper valet tria tempora ... In **modo** vero imperfecto simplex longa duo valet tempora. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: Sequitur de **modis**. Et notandum, quod duo sunt **modi**, scilicet **modus perfectus** et **modus imperfectus**. **Modus** perfectus est, quando longa valet tria tempora ... **Modus** imperfectus est, quando duplex longa ponitur et valet quatuor tempora vel

quando simplex longa valet duo tempora. *al.* MENS. Omnis nota in II p. 166: Item nota: duplex longa valet sex tempora ... si tamen est de **modo** perfecto. Si autem est de **modo** imperfecto, non valet nisi quatuor tempora. TRAD. Phil. I f. 61vD, 17. *al.* ANON. Paris. II 9, 1. *al.* PS.-MUR. arg. p. 106b. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 10, 8: Item secundum modernos sunt quidam discantus perfecti **modo** et tempore, alii imperfecti **modo** et tempore, alii imperfecti **modo** et non tempore, alii e converso, alii partim perfecti et partim imperfecti quam **modo** tam tempore. IAC. LEOD. spec. 7, 18, 4: **Modus** est cantandi maneries, quae ex longis vel ex longarum perfectionibus per aequipollentiam colligitur. Et secundum hanc descriptionem **modus** non videtur respicere cantus ex imperfectis compositos, cum tamen data sit ab uno doctore moderno, qui utitur imperfectis. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 15: Possunt autem sub eodem **modo** longae in breves et breves et semibreves subdividi, dum tamen per aequipollentiam debitam ad longas reducantur perfectas tanquam ad proprium fundamentum. Est et **modus** imperfectus perfectae mensurae, qui ex longis duorum conficitur perfectorum temporum, duas breves rectas et aequales ponendo pro tali longa vel semibreves secundum aequipollentiam. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 17: Talibus imperfectionibus in notulis, in temporibus, **modis** et mensuris antiqui non sunt usu. *al.* PETR. PALM. p. 517: ego circa capacitatem ingenioli mei XII **modos** seu maneries de discantu mensurabili floribus adornato compilavi. Qui quidem **modi** seu maneries, prout cuilibet competit, ordinantur sub **modo** perfecto et imperfecto et sub tempore perfecto et imperfecto et sub prolatione maiori et minori. **Modus** in musica mensurabili est, quidquid occurrit per debitam mensuram longarum notarum, brevium, semibrevium et minimarum seu valoris earundem et dividitur in **modum** perfectum et imperfectum. **Modus** perfectus est, quando tres breves perfectae vel imperfectae vel valor maioris prolationis vel minoris accipiuntur pro perfectione. **Modus** vero imperfectus est, quando duo etc. *al.* IOH. MUR. lib. 1, 5: Longa in **modo** perfecto valet tres breves, in **modo** imperfecto duas. IOH. MUR. lib. 2, tit.: De **modo**, tempore et prolatione. IOH. MUR. lib. 4, 12: Unde brevis alteratur ad perficiendum **modum**, semibrevis ad perficiendum tempus et minima ad perficiendum prolationem. IOH. MUR. lib. 5, 1: punctus perfectionis perficit longam in utroque **modo**, brevem in utroque tempore et semibreven in utraque prolatione (*inde* PROSD. exp. 49, 4. PROSD. exp. 49, 10. UGOL. URB. 3, 5-1, 3). IOH. MUR. lib. 5, 5: Item nota, quod, si punctus ponatur inter duas breves, dividit **modum**, nisi forte breves ille forent de tempore imperfecto. *al.* PS.-MUR. motet. p. 88a: Item adhuc sunt tres **modi** cantus, scilicet **modus** perfectus in temporibus perfectis, **modus** perfectus in temporibus imperfectis et **modus** imperfectus in temporibus perfectis. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 23: Quod simplex longa dicitur **modus** aut perfectus vel imperfectus et quod brevis recta dicitur tempus aut perfectum vel imperfectum et quod in semibrevis est maior prolatio et minor. *al.* AEGID. MUR. p. 124b. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 12: Sed non est necesse, ut hec tria, scilicet **modus**, tempus et prolatio, seinvicem sequantur, ut qualiscumque fuerit **modus**, tale debeat esse tempus vel prolatio. ... Solet aliquotiens cantor lascivia ductus in eodem cantu variare **modum**, ut nunc processus fiat per ternarium, nunc per dualitatem. *al.* VERS. Iam post 61. IOH. HANB. sum. 3 p. 196, 7: Punctus divisionis dicitur dupliciter. Aut dividit **modum** a **modo** aut perfectiones, et ibi est alteratio. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 18: triplex est perfectio et etiam imperfectio, scilicet **modi**, temporis et prolationis. *al.* IOH. VETUL. 24, 3. NIC. WEYTS p. 263a: **Modus** longarum perfectarum est, quando longa valet tantum tria tempora sive tres breves, que idem est. **Modus** longarum imperfectarum est, quando longa valet

tantum duo tempora sive duas breves, quod idem est. PROP. MENS. Nota quod I 1, 1. ANON. Mediol. 3, 2: Longa imperfecta est de **modo** imperfecto et non valet nisi duo tempora et figuratur sic: $\mathbf{\dot{q}\dot{q}}$. Longa perfecta est de **modo** imperfecto et facit istam divisionem: $\mathbf{\dot{q}\dot{q}\dot{q}}$, quia de **modo** perfecto valet tria tempora semper sine aliqua divisione: $\mathbf{\dot{q}\dot{q}\dot{q}\dot{q}}$. ANON. Mediol. 5, 12: neque debet poni pausa brevis neque maior nisi completo tempore neque pausa longe nisi completo **modo**. al. SEMIBR. CAUD. p. 65: Tres sunt gradus principales, scilicet **modus**, tempus, prolatio, scilicet **modus** perfectionis, **modus** imperfectionis, tempus perfectum, tempus imperfectum, prolatio maior et prolatio minor. ... Primo dico sic, quod **modus** perfectionis <fit>, quando longa valet tria tempora ... **Modus** imperfectus fit, quando longa valet duo tempora. al. ANON. Couss. V p. 142, 7. al. ANON. Kellner 5, 2: Describitur enim **modus** sic: est aggregatio longarum breviumque figurarum secundum certum numerum brevium vel temporum ordinata (sim. ANON. Kellner 6, 7). ANON. Monac. II 170. al. ANON. Vratisl. p. 331b: Sicud enim totum sumit denominationem a digniori parte, ut homo rationalis sumit denominationem a ratione, sic **modi** sumunt denominationem a principali figura, scilicet a longa duplici vel a longa simplici (sim. MENS. Circa artem p. 512, 2). al. MENS. Si ille p. 495, 13: **Modus** perfectus est ordo vel maneries longarum breviumque figurarum, que per ternarium numerum temporum computando equaliter reducuntur. ... **Modus** imperfectus contrario modo se habet, quia opposito ipsi **modo** perfecto. Et est ille, in quo **modo** tempora ordinantur per numerum binarium. al. ANON. Vipiten. 4, 3: Sed **modus** imperfectus ut frequenter habet fieri per breves et semibreves, licet habet fieri mixtus **modus**. al. [s.XV] PROSD. exp. 11, 31: **modus** minor sive **modus** longarum, quod est idem, est mensura, cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem longarum habet mensurari (sim. PROSD. mens. p. 201b). al. PROSD. mens. p. 220b: clarius est, notas non ad diversos **modos** sive non ad diversa tempora pertinentes ad invicem ligare. al. PROSD. ital. I p. 230a (sim. PROSD. ital. II p. 39). al. UGOL. URB. 3, pr. 2, 14: Cantus immensuratus est ille, cuius figurae **modo**, tempore et prolacione non variantur. UGOL. URB. 3, 2-1, 7: nec brevis nec semibrevis nec minima per se est nota **modi** nisi sola longa. UGOL. URB. 3 *passim*. GEORG. ANS. 3, 134. al. ANON. Monac. 2, 20: **Modus** sic diffinitur: est aggregatio longarum breviumque figurarum secundum certum numerum temporum ordinata. al. ANON. Mell. 3, 2: **Modus**, ut hic in cantu mensurali capitur, est per longas sive breves figuras melodis mensuralis apprehensiva cognitio, vel sic: **modus** est figurarum sub certa mensura, tempore, valore ac numero determinatus ordo. ... **Modus** perfectus est aggregatum sive maneries figurarum longarum breviumve, que per ternarium numerum computando equales redduntur; sive aliter: **modus** perfectus est, qui continet numerum ternarium vel ipsius valorem pro uno tempore, scilicet quando tempora per ternarium numerum notarum sive earundem valorem equaliter computantur. al. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61. al. IOH. TINCT. diff. 164: **Modus** est quantitas cantus ex certis longis maximam aut brevibus longam respicientibus constituta. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 12. al. COMPOS. Natura 1, 14: Omne carmen debet componi in recto tempore rectaque prolacione et **modo**, quamquam raro curetur **modus** propter eius prolixitatem. al. IOH. HOTH. fig. I 1, 7: Longa perfecta valet tres breves et tunc est de **modo** longarum. al. NICOL. BURT. 3, 1, 13: **Modus** enim, ut aliqui autumant, a movendo vel a modulando dicitur, sed melius a temporum modificatione vel computatione dictum existimo. al. GUIL. MON. 7 p. 47. al. ADAM FULD. 3, 5. al. ANON. Salisb. 4, 2. al. FR. GAFUR. pract. 2, 3: longam ipsam notulam musici **modum** appellarunt. FR. GAFUR.

pract. 2, 7: **Modus** est regula vel ordo dispositae quantitatis in longa secundum divisionem totius in propinquas partes. al. FLOR. FAX. 3, 3, 1: **Modum** non hic ut in plana musica accipimus, sed is est tempus et prolatio figurarum valor est. Nam in maxima et longa **modi** dimensionem reperiemus, breve tempus, semibreve prolacionem. al. ANON. La Fage III p. 242: Quid est **modus**? Est temporis et prolacionis aggregatio.

b *die visuelle Anzeige des Modus betreffend — with respect to the visual indication of modus*

[s.XIV] MARCH. pom. 54, 10: cauda in sursum a latere sinistro dicit imperfectionem; addatur ergo ipsi notae longae, non poterit dicere imperfectionem temporis, quia nota longa est; innuet ergo imperfectionem **modi**. Et hoc dicimus velle accipi pro signo universali et proprio ad cognoscendum cantus de **modo** scilicet imperfecto. MARCH. pom. 54, 14: Si autem aliquis cantus proportionetur ex una longa perfecta vel pluribus et duabus brevibus aequalibus vel pluribus pertinentibus ad **modum** imperfectum, tunc post longam, si sola fuerit, vel post ultimam, si plures, ponatur signum perfectionis; supra vero brevem primam littera i ponatur innuens imperfectionem (*ed.*: perfectionem) **modi**. PHIL. VITR. 18, 2: Ad **modum** perfectum denotandum secundum aliquos apponitur quadrulus tres intus continens tractulos protractos, ut hic: $\boxplus$. Ad **modum** vero imperfectum denotandum apponitur quadrulus duos intus continens tractulos protractos, ut hic: $\boxminus$. Ad **modum** et tempus perfectum denotandum insimul apponatur <circulus> intus tres tractulos continens ita, quod circulus tempus denotet perfectum, tres tractuli **modum**. ... Ad signandum vero **modum** et tempus imperfectum, semicirculus duos intus tractulos continens apponatur. PHIL. VITR. 19, 5: Vel rubeae (*sc. notulae*) aliquotiens ponuntur, quia reducuntur sub alio **modo**, ut in moteto „In arboris empiro“, nam in tenore illius moteti de rubeis tria tempora pro perfectione sunt accipienda, de nigris vero duo. ... Rubeae etiam ponuntur aliquando, quia tempus et **modus** variantur. al. PS.-PHIL. lib. mus. p. 44a: quando figuratio mutatur in notis vacuis aut rubeis, tunc mutatur aut **modus** aut tempus aut prolatio. Si figuratio mutatur in longa, tunc mutatur in **modo**. al. TRAD. Phil. I f. 62rD, 26. ANON. Paris. II 10, 1. IAC. LEOD. spec. 7, 47, 10: Alii autem ad designandum imperfectum signum apponunt duorum semicirculorum sic: $\circ$ (*cum exemplo*) et per tale signum denotant tam tempus quam **modum**. ... Alii vero ... sicut O et C pro temporis ponuntur variatione, sic M et N pro **modi** cognitione. Alii vero quasi e contrario per O **modum** perfectum mensuramque perfectam intelligunt, per C autem **modum** imperfectum et mensuram imperfectam. Alii pro tempore perfecto et **modo** dicunt, quod potest apponi circulus in se tractulos tres continens, ut hic patet: $\circ$ (*cum exemplo*). Ad designandum autem tempus imperfectum et **modum** ponunt semicirculum duos tractulos in se continentem, ut hic: ϵ (*cum exemplo*). IOH. MUR. lib. 6, tit.: De distinctione **modi**, temporis et prolacionis. IOH. MUR. lib. 6, 2: Unde quadrangulus cum tribus tractulis ponitur pro **modo** perfecto, cum duobus pro **modo** imperfecto, ut hic: $\boxplus$ $\boxminus$. IOH. MUR. lib. 6, 5: Item **modus**, tempus et prolatio distinguuntur etiam per notas rubeas sive vacuas et per nigras, quando in aliquo cantu variantur. QUAT. PRINC. 4, 1, 32. al. GOSCALC. 3, 6 p. 170, 7. al. ANON. La Fage II p. 427. ANON. Kellner 9, 9. ANON. Monac. II 176. ANON. Vratisl. p. 334a: Unde signum **modi** perfecti sic formatur: $\circ$, signum autem **modi** imperfecti sic: ϵ . ANON. Vratisl. p. 335b: Item brevis plicata in **modo** perfecto ponitur pro **modo** imperfecto. al. MENS. Si ille p. 495, 11. MENS. Circa artem p. 516, 4. al. [s.XV] PROSD. mens. p. 214b. PROSD. ital. I p. 232b: Italici in mensura **modorum** quemlibet **modum** claudunt inter duo puncta (*sim.* PROSD. ital. II p. 44). PROSD.

ital. I p. 234a: Item pro **modo** longarum perfecto ponunt (*sc. Italici*) tres litteras, scilicet M (*ms.; ed.: N*) L et P nobis denotantes **modum** longarum perfectum, ut hic: M (*ms.; ed.: N*) L P; pro imperfecto vero ponunt has tres, scilicet M (*ms.; ed.: N*) L et I nobis denotantes **modum** longarum imperfectum, ut hic: M (*ms.; ed.: N*) L I (*sim.* PROSD. ital. II p. 47). UGOL. URB. 3, 6-2 - 3, 6-4 *passim.* ANON. Mell. 14, 4. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 13, 11. *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. GUIL. MON. 7 p. 47: O3 Signum istud est signum **modi** perfecti, temporis perfecti et semibrevis imperfectae, in quo maxima valet duas longas, longa perfecta tres breves vel tria tempora, tempus tres semibreves et semibrevis duas minimas. *al.* ADAM FULD. 3, 6. FLOR. FAX. 3, 4, 1.

2 für die Mensur der Larga (im Wert von neun Longen) — *for the mensuration of the larga (with a value of nine longs)* [s.XIV] IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 3: Et potest larga, cum sit de **modo** perfecto, imperfici per duplicem longam precedentem vel subsequentem vel per valorem.

3 für die Mensur der Maxima (oder Larga) (im Wert von drei bzw. zwei Longen) — *for the mensuration of the maxima (or larga) (with a value of three or two longs): modus maximarum*

a generell — general

[s.XIV] IOH. VETUL. 24, 7: sumendo **modum** a largis. *al.* NIC. WEYTS p. 262b: **Modus** maximarum perfectarum est, quando maxima valet tres longas. **Modus** autem maximarum imperfectarum est, quando maxima valet tantum duas longas. *ibid.* *al.* ANON. COUSS. V p. 150, 14: Quod idem facit punctus positus post maximam in **modo** perfecto maximarum vel post longam in modo perfecto longarum. ANON. COUSS. V p. 152, 15: Quod maxima perfecta in **modo** perfecto maximarum valet tres longas. ANON. KELLNER 5, 3: Et notandum, quod ex duplicibus et maximis eiam ad maximum fit **modus**. Sed ad minimum ex longis et brevibus. ANON. VRATISL. p. 335b: ad modum requiritur longa et brevis, ad tempus brevis et semibrevis, ad prolacionem semibrevis et minima. Sed ultra illas notas adducitur eiam ad **modum** maxima et duplex longa. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 3, 20: dicunt (*sc. cantores*) triplex esse tempus, scilicet tempus **modi**, tempus temporis et tempus prolacionis. Tempus **modi** vocant maximam vel maxime valorem, longam vel longe valorem. PROSD. exp. 9, 24: si maxima habet imperfici quo ad totum in **modo**, ipse **modus** habet attendi penes maximam (*sim.* UGOL. URB. 3, 2-1, 33). PROSD. exp. 11, 30. *al.* PROSD. mens. p. 201b: **modus** maximarum est mensura, cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem maximarum habet mensurari (*sim.* PROSD. ital. I p. 230a. PROSD. ital. II p. 39). PROSD. mens. p. 202b: quilibet cantus bene compositus esse debet de quolibet quatuor mensurarum, quas superius declaravi, scilicet de **modo** maximarum, de modo longarum, de tempore et de prolacione. *al.* PROSD. ital. I p. 230a: Et hec mensura, que **modus** dicitur, iterum bipartita, quoniam quidam est **modus** maximarum et quidam est modus longarum (*sim.* PROSD. ital. II p. 39). *al.* UGOL. URB. 3, 2-1, 37: si alteratur minima, attenditur semibrevis et sic prolatio, si semibrevis, attenditur brevis et sic tempus, si brevis, attenditur longa et sic **modus**, et si alteratur longa, attenditur maxima, et sic alius **modus**. *al.* GEORG. ANS. 3, 154. *al.* ANON. MONAC. 2, 33. ANON. MELL. 6, 6: Duplex longa, que et maxima dicitur, sic formatur: $\blacksquare$. Hec in tempore perfecto valet sex tempora, in tempore vero imperfecto valet quatuor tempora et in **modo** perfecto valet tres longas, in **modo** imperfecto valet duas longas. IOH. TINCT. diff. 164: **Modus** est quantitas cantus ex certis longis maximam aut brevibus longam respicientibus constituta. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 14. *al.* IOH. HOTH. fig. I 1, 4: Maxima

perfecta valet tres longas et tunc est de **modo** maximarum perfectarum. *al.* ADAM FULD. 3, 5. *al.* ANON. SALISB. 4, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7. *al.* FLOR. FAX. 3, 3, 1.

b die visuelle Anzeige des Modus betreffend — with respect to the visual indication of modus

[s.XV] PROSD. mens. p. 214b: quadrangulus non quadratus cum tribus tractulis in medio ponitur pro **modo** perfecto maximarum, ut hic: $\square$, cum duobus vero tractulis in medio ponitur pro **modo** imperfecto maximarum, ut hic: $\square$. PROSD. ital. I p. 234a: poni solent signa magis specialia, quia primo ponunt (*sc. Italici*) pro **modo** perfecto maximarum binum M (*ms.; ed.: N*) cum littera P nobis denotantia **modum** maximarum perfectum, ut hic: M M (*ms.; ed.: N N*) P, et pro imperfecto ponunt binum M (*ms.; ed.: N*) cum littera I nobis denotantia **modum** maximarum imperfectum, ut hic M M (*ms.; ed.: N N*) I (*sim.* PROSD. ital. II p. 47). GUIL. MON. 7 p. 52: O 33 Signum istud est signum **modi** perfecti, in quo maxima valet tres longas propter O, longa tres breves propter primum 3 et brevis tres semibreves propter secundum 3 et semibrevis duas minimas eo, quod non est punctus. *al.*

4 für die Mensur der Longissima (im Wert von sechs bzw. vier Longen) — *for the mensuration of the longissima (with a value of six or four longs)*

[s.XV] ANON. MELL. 6, 3: Longissima in figura sic formatur: $\blacksquare$. Hec in tempore perfecto valet 12 tempora, in tempore vero imperfecto valet octo tempora et in **modo** perfecto valet sex longas et in **modo** imperfecto valet quatuor longas.

B generell für alle Notenwerte — generally for all note values

[s.XIV] TRAD. Phil. II 3, 6: Sed in veteri arte longa ante longam valet tria tempora, et sic brevis ante brevem valet tres semibreves; et hoc de **modo** perfecto intelligendum est. Ita sicut se habet brevis ad longam, ita semibrevis ad brevem et minima ad semibreven. *al.* [s.XV] THOM. WALS. 14, 2. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61: **Modus** est notarum regularis registratio per dispositionem (*ms.; ed.: disponenciam*) et formam earum docens quantitatis habitudinem temporis, in quo nota debet proferri, vel qualiter una debet repercuti in plures. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: Imperfectus **modus** est, quo fit notarum percussio per binarium ita, quod una maxima valet duas longas et longa duas simplices et simplex duas semibreves et quilibet semibrevis duas minimas et quilibet minima duas semiminimas et quilibet semiminima valet duas anafren et quilibet anafren valet duas dipticas et quilibet diptica duos fusellos. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: Semibrevis nota est nota, que in **modo** perfecto comparata ad suam brevem occurrit ei tribus notis ... In **modo** autem imperfecto tunc offert duas ad brevem. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 1, 25: Semibrevis autem in prolacione maiori seu in **modo** perfecto valet tres minimas. *al.* GUIL. MON. 7 p. 52-53. GUIL. POD. 7, 8. ANON. COUSS. I p. 438a: Item notandum, quod omnis figura habet alteram in **modo** ternario et non in binario.

v. divisio modi vol. I, col. 1081

X Bezeichnung für ein instrumentales Nachspiel (insbesondere zu cantus coronatus und Estampie) — *term that designates an instrumental postlude (especially for cantus coronatus and estampie)*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 255: Est autem neupma quasi cauda vel exitus sequens antiphonam, quemadmodum in viella post cantum coronatum vel stantipedem exitus, quem **modum** viellatores appellant (*inde GUIDO DION. 2, pr. 34*).

XI Bezeichnung für die Hexachordgenera — term for the genera of hexachords [syn.: proprietates]

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 11, 1: Possumus autem tres cantandi diatessaron modos tribus conferre **modis**, qui in gamma-tis dispositione continentur, qui sunt: **modus** cantandi per $\sharp$

quadratum vel durum, **modus** cantandi per naturam vel proprium cantum et **modus** cantandi per b molle vel rotundum. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 11: sicut ut de ·Gamma· ut per h durum decantatur cum vocibus illius solfationis, similiter et ut de ·G· gravi, quae octava est a priore distans per diapason, per eundem decantatur **modus** cum vocibus sibi annexis et eodem **modo**, ut de ·g· acuta. Et per eandem rationem ut de ·C· gravi et de ·c· acuta per eundem **modus** decantantur, idest proprium cantum vel per naturam. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 40: ·G· eum repraesentat **modus**, qui fit per h durum, quadratum vel caudatum. al. COMPIL. Ticin. A 25: Sciendum est, quod tres sunt **modi** cantus, scilicet h quadrum, natura et b molle. al. [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 12. NICOL. CAP. p. 314: Item tres sunt **modi** vel proprietates, a quibus tota musica regitur, videlicet h quadrum, natura et b molle. TRAD. Holl. I 2, 5, 20: Si autem desinit (*sc. tercius tonus*) in ·b· acuto quadro per **modus** h duri. al. TRAD. Holl. VI 14, 2. FR. GAFUR. extr. 5, 6, 4: Nature **modo** per ·c· cantare solemus (*sim. COMPEND. MUS. 5*). COMPEND. MUS. 2: Existenti- bus igitur **modis** sive proprietatibus tribus totius cantus pro ipsarum habenda notitia, cuilibet unica est littera assignata.

XII *Bezeichnung für die Teilung eines Tempus (Brevis) in eine unterschiedliche Anzahl von Minimen (in der italienischen Mensuraltheorie) — term that designates the division of a tempus (brevis) into different numbers of minims (in Italian mensural theory)*

[s.XIV] PROP. MENS. Nota quod I 2, 3: Et nota, quod duplex est proportio iuxta Galliginam artem, videlicet maior perfecta prolacio, ex qua habetur **modus** nonarius, et prolacio maior imperfecta, ex qua habetur **modus** senarius, prolacio minor perfecta, ex qua habetur **modus** binarius seu ternarius, qui idem sunt in actu et figura, prolacio minor imperfecta, ex qua habetur **modus** quaternarius. Et quia prolaciones non sunt plures neque pauciores, igitur neque **modi**. **Modus** autem duodenarius sive octonarius per se **modi** secundum istas figuras et prolaciones. al. ANON. Mediol. 3, 17: Nota, quod de imperfecto minori, hoc est quaternarium, ponuntur due semiminime pro una minima et tres pro duabus et sex pro quatuor, et de **modo** perfecto minori tres pro duabus; et de imperfecto maiori, hoc est senarium imperfectum, ponuntur quatuor pro tribus et deinde ad libitum. (?) PROSD. ital. I p. 235a.

XIII ? *Kenmelodie zur Charakterisierung der Kirchen-tonarten — ? characteristic melody for the definition of a mode*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 380, 6: Da **modus**: „Primum querite“. al. BONA. BRIX. 23, 1: Bases vel fundamenta primae tabulae primi toni orientalis autentici - **Modus** vel neumae - Tonus vel differentiae - Quotus vel notitiae (*cum exemplo*) eqs.

XIV „*Saeculorum amen*“ - *Formel des Psalmtons — ‘saeculorum amen’ formula of a psalm tone*

[s.XV] IAC. TWING. p. 108, 12: Nota, quod aliquando reperitur sexta differentia seu **modus** primi toni hoc modo ·a·a·G·F·G·G·, qui **modus** propter paucas antiphonas sub eo contentas non computatur sub differentia vel regula. IAC. TWING. p. 110, 5: Secundus tonus ... tantum habet unum **modum** et nullam differentiam.

modus accidentalis *Bezeichnung für das Hexachordum durum und das Hexachordum molle — term that designates the hexachordum durum and the hexachordum molle* [s.XV] UGOL. URB. 1, 14, 9: Sunt ergo proprietates tres, quae dictae sunt naturae et B mollis atque h duri, quarum prima, scilicet naturae eo, quod plani cantus modum dicit essentialem et eius esse demonstrat, dicitur proprietas essentialis. Aliae vero duae, scilicet B mollis et h quadri, quarum discordia ex asperitate mollitieque consurgit, quae musicae accidentia cum

(?) sint, **modum accidentalem** dicunt nec essentiam eius ostendunt (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 5, 3).

modus brevior - modus prolixior ? *Bezeichnung für die zwei- oder dreizeitige Mensur — ? term that designates a mensuration of two- or three-fold division*

[s.XIV] ANON. Barcin. I p. 22: Similiter dicunt (*sc. magistri predicti*), quod duo sunt modi cantandi sive prolacionis: **modus prolixior**, et hic dicitur de tempore perfecto, et **modus brevior**, et hic dicitur de tempore imperfecto (*sequitur exemplum*). Dicunt ergo, quod tripliciter potest cantari: secundum tempus in presenti uno modo de uno tempore imperfecto, ut scilicet quilibet nota habeat unum tempus imperfectum. Alio modo, ut quilibet nota contineat duo tempora imperfecta. Tertia modo, ut quilibet nota contineat in se tria tempora imperfecta: (*sequitur exemplum*) ... Dicunt etiam, quod **modus prolixior** habet triplicem prolacionem: Prima prolacio est unius temporis, scilicet illud tempus dicunt continere duo tempora **modi brevioris**, id est longam imperfectam. Secunda prolacio sive secundus modus temporis maioris est duorum temporum, id est duarum longarum imperfectarum. Tertia prolacio est trium temporum, que continet VI breves. Et sic idem cantus, qui secundus est ad cantandum **breviori modo**, potest cantari **prolixiori**.

modus brevis - modus longus *Bezeichnung für einen musikalischen Satz unter hauptsächlichlicher Verwendung von Breven und Semibreven bzw. von Longen und Breven — term that designates musical composition using principally breves and semibreves, or using principally longs and breves* [s.XIII] ANON. Emmeram. 2 p. 226, 17: Exemplum, qualiter huius semibreves in **brevi modo** debent artificialiter hoquetari, patet hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 2 p. 230, 26: Facta superius mentione de semibrevis hoquetatis quomodo et qualiter habeant ordinari et hoc in **brevi modo**, utputa in primo modo et secundo, hic vult actor **longi modi** seriem declarare dicens, quod eadem series vel ordinatio, quae data est de semibrevis hoquetatis, est etiam facienda de minore brevi et minore longa in **longo modo** ad invicem hoquetatis, id est, quod minor brevis sit in triplo et minor longa sit in duplo. Et sicut praedictae semibreves aliquando mutantur, mutuatae sunt pari numero sic et istae, nam et istae saepius praecoordinatae eo, quod **brevis modus** a **longo** regulariter et naturaliter oriatur alternationis sive variationis viam aliis introducens. Exemplum, quomodo et qualiter huius longae et breves in **longo modo** debent regulariter ordinari vel hoquetari, patet hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 2 p. 236, 11: actor accedere nunc intendit ad hoc, ut de omni cantuum genere notitia perfectior habeatur, dicens in primis, quod **longus modus** in motellis pro mutua voluntate instituentium ordinatur secundum convenientiam et ordinem specierum, et ideo de tali, cum ad beneplacitum componendum ordinetur, non est hic mentio facienda. **Brevis** vero, qui a **longo** ducit originem et importat, difficilior est quo ad artem, nam cantantes ipsum componere nescientes nonnongquam impedit et perturbat. ANON. Emmeram. 2 p. 236, 40: Si quis autem memoriae commendaverit hanc doctrinam, omnes motellos ex tertia specie sive quarta similiter et ex quinta compositos et confectos de **longo modo** in **brevem** aut etiam e converso absque labore convertere poterit pro mutua voluntate, nisi semibrevis superfluitas propter superhabundantiam litterae alicubi hoc excludat.

modus cantandi (canendi) „*Singweise*“ — *manner of singing*

1 *die Hexachordgenera betreffend — with respect to genera of hexachord*

[s.XIII] VERS. Postquam pro 25: Tres **cantandi** (*ms. et ed.: cantando*) **modos**, non plures nunc reperimus, per h quadra-

tum (*glo.*: primus modus), naturam (*glo.*: secundus modus), b quoque molle (*glo.*: tertius modus). [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 35, 6: Item tres sunt **modi cantandi** in gamma vel palma contenti, scilicet per $\natural$ quadratum vel durum, per naturam et per b molle. IAC. LEOD. spec. 2, 35, 9: fiat processus de **modo cantandi** per $\natural$ durum ad **modum cantandi** per naturam vel de **modo cantandi** per naturam ad **modum cantandi** per b molle. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 13: mutatio fit ad hoc, ut de uno **modo cantandi** procedatur ad alium. IAC. LEOD. spec. 5, 12, 7: Mutata autem voce in eadem clave **modus cantandi** mutatur. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 1-22. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. II 2, 3.

2 die Kirchentonarten betreffend — *with respect to modes* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 163: quisque tonus vel **cantandi modus** in duos partitus est, ut acutus quisque dicere-
tur autentus, idest auctorizatus vel auctoralis et princeps, gra-
vis vero plagalis vel plaga vocaretur, idest lateralis et minor. GUIDO DION. 1, 2, 170: octo sunt toni vel **modi cantandi**. GUIDO DION. 1, 4, 250: Et hec sane humanorum mentium circa cantus et **modos cantandi** diversitas non tam in homi-
nibus eiusdem regionis apparet quam in aliis, qui de diversis mundi climatibus trahunt originem vel diversas inhabitant re-
giones. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 49, 9. [*s.XV*] TON. Subl. p. 54, 1: Sequuntur tropi VIII **modorum canendi** ... Nota, quod sunt quattuor **modi** principales **cantandi** omnem cantum, ex quibus octo tropi derivantur regulativi. TON. Subl. p. 55, 1: Primus **modus cantandi** non incipit regulariter ultra $\cdot a \cdot$ acutum neque infra $\cdot c \cdot$ grave, potest ascendere ad $\cdot f \cdot$ acutum et descendere in $\cdot c \cdot$ grave. Cuius principalis tonus facit talem tropum ... Placalis vero ipsius, secundum quem psalmi regulantur, patet per tropum sequentem. *al.* GUILL. POD. 4, 4: **Modorum** igitur **cantandi** nomina, ut Boetius meminit nosque superius recensuimus, hec sunt: ypodorius, ypo-
frigijs, ypolidius, dorius, frigius, lidius, mixolidius ... Octavus quidem, quamquam proprie nullus existat, ut probatum est, ab $\cdot yper \cdot$, quod est $\cdot supra \cdot$ et $\cdot mixolidio \cdot$, quia uno tono acutior ab illo extat, $\cdot ypermixolidius$ interpretatus est. GUILL. POD. 4, 5: De secunda **modorum cantandi** constitutione ... Tono enim, tono et semitonio diversorum tamen generum existentium ... quattuor inde **modos cantandi** simul efficien-
tes, quorum nomina ab eodem ordine sumpta fuerunt prothus, deuterus, tritus, tetrardus. GUILL. POD. 4, 6: De tertia et ultima **modorum cantandi** constitutione ... De nominibus modorum in tertia et ultima constitutione ... Horum autem ordo hic est: prothus, plaga prothi, deuterus, plaga deuteri, tritus, plaga triti, tetrardus, plaga tetrardi. GUILL. POD. 4, 10: De primo atque secundo **cantandi modo**. *al.*

3 den Modalrhythmus betreffend — *with respect to modal rhythm*

[*s.XIV*] IOH. MUR. comp. 10, 3: **Modi cantandi** quot sunt? Quinque. Qui? Primus, si alicui figurae sua tertia pars postpo-
natur. Secundus est e contrario. Tertius, si alicui figurae suae duae partes vel tres vel ipsa postponatur. Quartus est econ-
tra. Quintus omnes mixtim et varie comprehendit (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 2). COMPIL. Lond. p. 78.

modus compositus *Bezeichnung für zusammengesetzte Intervalle — term for combined intervals*

1 für die aus den Grundintervallen (Halb- und Ganzton) gebildeten Intervalle bis zur Quinte — *for intervals within the fifth composed of the basic intervals (semitone and tone)*

[*s.XIV*] COMPIL. Lips. p. 135: Decem sunt modi, quibus omnis cantus sibi invicem iungitur, sive unisonus, semitonium, tonus, semidytonus, dytonus, dyatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, diapason. ... Semitonium est intensio de mi ad fa vel remissio de fa ad mi immediate. Tonus est intensio vel remissio unius vocis ad aliam immediate

praeter mi fa vel fa mi. Sciendum autem, quod ceteri modi omnes iunguntur sibi mediate per tonum et semitonium, ab hiis etiam duobus modis reliqui componuntur. Sunt enim duo **modi** simplices, quattuor ex hiis **compositi**, tres reliqui de-
compositi.

2 für durch Oktaverweiterung zusammengesetzte Intervalle — *for intervals composed through expansion at the octave*

[*s.XV*] INTERV. Notandum 23 p. 159 (p. 470b): Sed **modi** principales **compositi** sunt infiniti, scilicet semitonium cum diapason, tonus cum diapason, diapente cum diapason, etc. Sunt autem modi principales simplices solum duodecim usitati ad excludendum tritonum, quod est vicium in musica.

modus concordantiae *Differenz (Schlußformel für das „Saeculorum amen“ der Psalmtöne) — differentia („saeculorum amen“ formula of a psalm tone)*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. inton. 4, 3: sicut diversorum tonorum distinctio ex fine et ex qualitate processus cantuum praeci-
pue dinoscitur, ita similiter **modorum concordantiae** diver-
sorum discretio ex principijs cantuum diversis perpendi-
tur. Primus itaque tonus quattuor principia, scilicet $\cdot a \cdot$ lamire, $\cdot F \cdot$ faut, $\cdot D \cdot$ solre, $\cdot C \cdot$ faut, et secundum haec quattuor princi-
pia octo **concordiae** (*pro concordantiae?*) **modos** habet, qui-
bus octo „Seculorum“ deserviunt. IAC. LEOD. inton. 4, 21: Est autem notandum, quod in multis tonis missarum introitus alios habent **concordantiae modos** seu alias „Seculorum“
differentias aliamque suorum psalmorum intonationem quam antiphonae. Ideoque **concordantiae modos** introituum to-
norum quorumlibet modumque intonandi ipsorum breviter suis in locis patefaciemus per exempla. Dicimus itaque, quod primus tonus introituum sive officiorum quinque **concordan-
tiae modos** habet sive „Seculorum“, ut patet hic: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. inton. 6, 3: Habet autem (*sc. tertius tonus*) secundum haec principia tres **concordantiae mo-
dos** super antiphonas sive tria „Seculorum“. IAC. LEOD. inton. 6, 7: Idem enim intelligo per **modos concordantiae** et per „Seculorum“ et etiam per „Seculorum“ differentias. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 85, 11: Vocantur autem differentiae „saeculorum“ ab aliquibus **concordantiae modi**, quia aliqua correspondentia et concordia maior est inter principium anti-
phonae et differentiam suam quam inter aliam.

modus decompositus *Bezeichnung für mit Hilfe der modi compositi gebildete Intervalle — term for intervals formed by means of intervals that are modi compositi (cf. Prisc. inst. 5, 56 ed. Keil, Grammatici 2 p. 177, 10-12)*

[*s.XIV*] COMPIL. Lips. p. 135: Decem sunt modi, quibus omnis cantus sibi invicem iungitur, sive unisonus, semitonium, tonus, semidytonus, dytonus, dyatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, diapason. ... Semitonium est intensio de mi ad fa vel remissio de fa ad mi immediate. Tonus est intensio vel remissio unius vocis ad aliam immediate praeter mi fa vel fa mi. Sciendum autem, quod ceteri modi omnes iunguntur sibi mediate per tonum et semitonium, ab hiis etiam duobus modis reliqui componuntur. Sunt enim duo **modi** simplices, quattuor ex hiis compositi, tres reliqui **de-
compositi**.

modus finalis *Bezeichnung für die spezielle Vortragsweise der Schlußnote (als langer Notenwert) — term that designates the special manner of singing the final note (as a more extended tone)*

[*s.XV*] PROSD. exp. 66, 10: cum perfectione et sine perfec-
tione, id est cum **modo finali** ipsius cantus plani et sine **modo finali** ipsius cantus plani. PROSD. exp. 66, 28: dico, quod pro tanto in cantu mensurato notam habentem valorem longe in talibus ligaturis dicimus dici cum perfectione, id est cum **modo finali** ipsius cantus plani, quoniam, sicut in cantu plano nota finalis sive nota complens ipsum cantum planum

sub modo longo profertur et hoc respectu precedentium, ita et in cantu mensurato talis nota valorem longe assumens sub modo longo profertur ad modum finalis ipsius cantus plani. PROSD. exp. 66, 30: ipsa nota in tali cantu mensurato sub modo finali ipsius cantus plani sive note finientis ipsum cantum planum, scilicet sub longitudine, non profertur, sed sub brevitae. PROSD. exp. 66, 33: **modum finalem** ipsius cantus plani, scilicet longitudinem. *al.*

modus imperfectus 1. *Bezeichnung für eine Kirchen-tonart mit eingeschränktem Ambitus* 2. *Bezeichnung für einen mit verschiedenen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* 3. *Bezeichnung für ein Rhythmus-schema in zweizeitiger Mensur* — 1. *term for a mode with restricted ambitus* 2. *term that designates a modal rhythm that does not end with the same note value with which it began* 3. *term for a rhythmic pattern of two-fold division*

1 *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit eingeschränktem Ambitus* — *term for a mode with restricted ambitus* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 43, 2: **modi** sic distinguantur, ut ipsorum quidam sint perfecti, quidam **imperfecti** ... perfecti sunt, qui regulas observant modorum, qui et regulares dici possunt; **imperfecti**, qui non complent illas. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 64: Est ergo modorum unusquisque perfectus, quem a finali vox ad octavam effertur suam. ... Siquidem contra modorum horum quispiam deficiat ad septimum tantum perveniens, **imperfecti** nominatur **modi**. GEORG. ANS. 3, 66. *eqs.* GUILL. POD. 4, 17: De **modis imperfectis**.

2 *Bezeichnung für einen mit verschiedenen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* — *term that designates a modal rhythm that does not end with the same note value with which it began* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 34: Omnis **modus** dicitur **imperfectus**, quandocumque ita est, quod aliquis **modus** desinit per aliam quantitatem quam per illam, qua incipit, ut cum dicatur prima longa, altera brevis, altera longa et altera brevis. IOH. GARL. mens. 1, 36: Exemplum primae manerie de **imperfecto modo**: (*sequitur exemplum*). *eqs.* IOH. GARL. mens. 5, 1: Sequitur de **modis imperfectis**, quomodo et qualiter figurantur. *eqs.* IOH. GARL. mens. 7, 10: Si autem **modus** ante pausationem ... sit **imperfectus**, et pausatio erit imperfecta (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 244, 9). *al.* MENS. Sciendum 19: Et sciendum est, quod omnis **modus** est duplex, scilicet perfectus vel **imperfectus** ... **Imperfectus modus** est, quando eminet in alia (*sc. notula*) quam ab ea, a qua incipit. ANON. Emmeram. 2 p. 196, 1. *al.* ANON. Couss. IV p. 23, 22. ANON. Couss. IV p. 25, 6: ordines primi **modi imperfecti** procedunt per numerum parem, videlicet cum adiunctione. *al.*

3 *Bezeichnung für ein Rhythmuschema in zweizeitiger Mensur* — *term for a rhythmic pattern of two-fold division* [s.XIV] GUIDO FR. 7b, 1: nunc est videndum de **modis imperfectis** quantum ad numerationem binariam. Sciendum est, quod **modi imperfecti** sunt quatuor. Primus procedit ex omnibus longis imperfectis ... Secundus procedit ex longa imperfecta et duabus brevibus equalibus ... Tertius procedit ex duabus brevibus equalibus et longa imperfecta ... Quartus procedit ex brevibus et semibrevibus proportionem binariam mensurantibus. *al.*

modus maior (perfectus, imperfectus) - modus minor (perfectus, imperfectus) *Bezeichnung für die (drei- oder zweizeitige) Mensur der Maxima bzw. der Longa* — *term that designates the (three-fold or two-fold) mensuration of the maxima, or the long*

1 *generell* — *general* [s.XIV] GOSCALC. 3, 2 p. 152, 1: **Maior** quoque **modus** perfectus est, quando maxima de se valet 3 longas. Et imperfectus est, quando maxima valet tantum duas longas. **Minor**

vero **modus** perfectus est, quando longa per se valet 3 breves. Imperfectus autem, quando longa per se valet tantum duas. Et potest esse **maior modus** perfectus **minore** existente imperfecto et e converso (*inde* FLOR. FAX. 3, 3, 2). *al.* IOH. PIPUDI p. 41: **Modus** est duplex, videlicet **maior** et **minor**. **Modus maior** attenditur penes maximas in habitudine ad longas ... **Minor modus** attenditur penes longas in habitudine ad breves. [s.XV] PROSD. exp. 9, 13: Propter quod notandum, quod **modus** est duplex, scilicet **modus maior** et **modus minor** sive **modus maximarum** et **modus langarum**, quod idem est. **Modus maior** sive **modus maximarum** est **modus**, qui habet attendi solum penes maximas vel qui est concernens solum maximas vel cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem maximarum solum mensurari habet. **Modus vero minor** sive **modus langarum** est **modus**, qui habet attendi solum penes longas vel qui est concernens solum longas vel cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem langarum solum mensurari habet. PROSD. exp. 9, 31: **modus maior** raro erat et est in usu. *passim* UGOL. URB. 3, 1, 56: Longa enim, quae est nota **modi minoris**, mensuratur per breves, semibreves et minimas. UGOL. URB. 3, 1, 63: Nam **modus maior** mensuratur per **minorem** et sic maxima per longas, **modus minor** per tempus, et sic longa per breves ..., sed mensura mediata **modus maior** per tempus mensuratur, **modus minor** per prolationem. UGOL. URB. 3, 2-1, 21: Mensura **modi minoris** est mensura ..., quae in longis solum videtur consistere et penes ipsas longas attenditur. Sed mensura **modi maioris** est mensura maxima, quae solis notis maximis videtur competere et in eis consistere, et circa eas maximas videtur attendi. UGOL. URB. 3, 2-6, 24: **modus maior** perfectus est, quando maxima valet tres longas, imperfectus, quando valet duas. UGOL. URB. 3, 2 - 3, 10 *passim* ANON. Couss. XII 3, 5: **Modus maior** perfectus est coordinatio langarum figurarum per ternarium numerum computata ... **Modus autem maior** imperfectus est coordinatio langarum figurarum per binarium numerum computata ... **Modus minor** (*ms.*; *ed.*: brevior) perfectus est coordinatio brevium figurarum per ternarium numerum computata ... **Modus minor** imperfectus est coordinatio brevium figurarum per binarium numerum computata. *al.* IOH. TINCT. diff. 165: **Modus maior** est quantitas cantus ex certis longis maximam respicientibus constituta, qui subdividitur; nam alius est **modus maior** perfectus, alius **modus maior** imperfectus. **Modus maior** perfectus est, dum tres longe pro una maxima numerantur. **Modus maior** imperfectus est, dum due tantummodo longe pro una maxima numerantur *eqs.* (*sim.* IOH. TINCT. val. 2, 3). *al.* IOH. TINCT. imp. 2, 2, 1. *al.* IOH. TINCT. punct. 6, 1. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. *al.* ADAM FULD. 3, 3. *al.* GUILL. POD. 7, 8: **Modus maior** est comparatio maioris figure, quam eam ob rem maximam appellant, ad sequentem in ordine, id est longam. **Modus minor** est comparatio longe ad brevem. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3. *al.* FLOR. FAX. 3, 21, 3: Partitio **modi maioris** perfecti per tris longas. *eqs.* *al.* ANT. LUCC. 5, 75-83. MENS. Nota quod 1, 35. *al.*

2 *die visuelle Anzeige des Modus betreffend* — *with respect to the visual indication of the modus*

[s.XV] PROSD. exp. 56, 14-46. PROSD. exp. 58, 6-8. *al.* UGOL. URB. 3, 6-4, 17: Maximae plenae nigrae sunt **modi maioris** perfecti, et nigrae vacuae vel rubeae plenae sunt **modi maioris** imperfecti. UGOL. URB. 3, 6-6, 47: Item longae nigrae plenae, si eis longae nigrae vacuae vel rubeae plenae admisceantur, **modi minoris** perfecti sunt et aliae imperfecti et non e converso. *al.* IOH. TINCT. val. 7, 2: Signum **modi maioris** perfecti est positio trium pausarum longalium simul immediate ante vel post signum temporale *eqs.* BART. RAM. 3,

1, 2 p. 82. ADAM FULD. 3, 6. GUILL. POD. 7, 37: si in principio cuiuscumque meli cantus mensurabilis circulus tria habens puncta in medio positus fuerit, signum est **modi maioris** perfecti. Si autem unicum tantum habuerit punctum, signum est **modi minoris** perfecti vel temporis atque prolationis perfecte simul etiam, si nulla interfuerit longa figura. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7: pausam trium temporum pro perfecto **minore modo** in longa existente instituerunt (*sc. musici*) facilitatis et comoditatis gratia notulis preponendam ... Deficiente autem signo ... longam ipsam **minoris** atque imperfecti **modi** esse voluerunt. *eqs.* FR. GAFUR. pract. 2, 8. FLOR. FAX. 3, 4, 1: Circulus autem tribus in medio punctis **modum maiorem** perfectum in maxima nobis ostendit. FLOR. FAX. 3, 5, 2: Semicirculus igitur cum tribus in medio punctis **modum minorem** perfectum in maxima, cum duobus vero in longa eundem figurat.

modus perfectus 1. *Bezeichnung für einen mit gleichen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* 2. *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit regulärem Ambitus* 3. *Bezeichnung für ein Rhythmusschema in dreizeitiger Mensur* — 1. *term that designates a modal rhythm that ends with the same note value with which it began* 2. *term for a mode with regular ambitus* 3. *term that designates a rhythmic pattern of three-fold division*

1 *Bezeichnung für einen mit gleichen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* — *term that designates a modal rhythm that ends with the same note value with which it began*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 32: **Modus perfectus** dicitur esse, quandocumque ita est, quod aliquis modus desinit per talem quantitatem vel per talem modum sicut per illam, qua incipit. Dicitur **modus perfectus**, ut dicatur prima longa, altera brevis et altera longa et sic de aliis modis sive maneriebus (*inde* ANON. Emmeram. 2 p. 194, 39. ANON. Couss. IV p. 59, 9). IOH. GARL. mens. 1, 35: Exemplum primae manerie de **perfecto modo**: (*sequitur exemplum*). *eqs.* IOH. GARL. mens. 7, 10: Si autem **modus** ante pausationem sit **perfectus**, et pausatio dicitur perfecta (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 244, 9). *al.* MENS. Sciendum 19: Et sciendum est, quod omnis **modus** est duplex, scilicet **perfectus** vel imperfectus. **Perfectus modus** est, quando terminatur in tali notula, in quali incipit. *al.* ANON. Emmeram. 2 p. 196, 42: pausatio quidem in quolibet **modo perfecto** est certa et perfecta et sic ultimae nullatenus est aequalis. *al.* ANON. Couss. IV p. 23, 22. ANON. Couss. IV p. 24, 23: omnes ordines primi **modi perfecti** sub numero impari accipiuntur ante pausationem procedendo semper per longam, brevem pro pede suple<to>, quamvis frangat iuncturam. *al.*

2 *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit regulärem Ambitus* — *term for a mode with regular ambitus*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 43, 2: **modi** sic distinguantur, ut ipsorum quidam sint **perfecti**, quidam imperfecti ... **perfecti** sunt, qui regulas observant modorum, qui et regulares dici possunt; imperfecti, qui non complent illas ... Tractabitur hic principaliter de **modis perfectis**. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 62: Est ergo **modorum** unusquisque **perfectus**, quem a finali vox ad octavam effertur suam. GEORG. ANS. 3, 65. *eqs.*

3 *Bezeichnung für ein Rhythmusschema in dreizeitiger Mensur* — *term that designates a rhythmic pattern of three-fold division*

[s.XIV] GUIDO FR. 7a, 1: Quarto de **modis perfectis** et imperfectis in simplicibus et ligaturis est videndum. Notandum est, quod quinque sunt perfecti, ad quos omnes alii reducuntur. Nam primus modus procedit ex omnibus longis perfectis vel ex longa et brevi et longa ... Secundus procedit ex brevi et longa et brevi ... Tertius procedit ex longa et duabus brevibus

et longa ... Quartus procedit ex duabus brevibus et longa et duabus brevibus ... Quintus procedit ex brevibus et semibrevis. *al.*

modus plusquamperfectus *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit erweitertem Ambitus* — *term for a mode with expanded ambitus*

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 62: Est ergo **modorum** unusquisque perfectus, quem a finali vox ad octavam effertur suam. In quibus tamen elata fuerit vox supra ad nonam fortassis et ad decimam supra notam finalem, hos **plusquamperfectos** cantores dicunt. GEORG. ANS. 3, 64: **plusquamperfecti** quidem **modi** primi huius est exemplum: (*deest exemplum*). *eqs.*

modus rectus - **modus non rectus** *Bezeichnung für einen Modalrhythmus (Rhythmusschema) - Bezeichnung für den frei gestalteten Rhythmus des Organums* — *term that designates a modal rhythm (rhythmic pattern) - term that designates a modal rhythm of organum without modal patterns*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 13, 4: Organum per se dicitur id esse, quidquid profertur secundum aliquem **modum non rectum** (*pro non secundum aliquem modum rectum? cf. Reckow, Anonymus IV, 2 p. 35 sqq.*), sed non rectum. **Rectus modus** sumitur hic ille, per quem discantus profertur. **Non rectus** dicitur ad differentiam alicuius rectae, <quia> longae et breves rectae sumuntur debito modo primo et principaliter. In non recta vero sumitur longa et brevis non primo modo, sed ex contingenti (*inde* ANON. Emmeram. 6 p. 280, 24. *cf. Reimer, Garlandia 2 p. 37-38*). *al.* ANON. Emmeram. 6 p. 284, 34. *al. cf. Roesner, Garlandia p. 134 sqq.*

modus rectus - **modus per ultra mensuram (obliquus)** *Bezeichnung für einen Modalrhythmus, der aus ausschließlich zweizeitigen Longen und einzeitigen Breven besteht, bzw. für einen Modalrhythmus, der auch dreizeitige Longen und zweizeitige Breven enthält* — *term that designates a modal rhythm that consists only of longs of two tempora and breves of one, or a modal rhythm that also contains longs of three tempora and breves of two*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 16: Sunt ergo sex species ipsius manerie, quarum tres dicuntur mensurabiles, tres vero ultra-mensurabiles, id est ultra rectam mensuram se habentes. Iste vero dicuntur mensurabiles, scilicet prima, secunda et sexta. Iste vero ultramensurabiles, scilicet tertia, quarta et quinta. ... Gratia horum trium modorum, qui sunt in **recto modo**, videndum est, quid sit **rectus modus** et recta mensura. Recta mensura appellatur, quidquid per rectam mensuram rectae longae vel rectae brevis profertur. ... recta longa appellatur illa, quae continet duas rectas breves tantum. Recta vero brevis est, quae unum solum tempus continet. IOH. GARL. mens. 11, 17: Et notandum, quod sunt tres species discantus: aut **rectus modus** contra **rectum** aut **modus per ultra mensuram** contra **modum per ultra mensuram**, aut **rectus** contra **per ultra mensuram**. IOH. GARL. mens. 12, 3: copula est id, quod profertur **recto modo** aequipollente unisono (*inde* ANON. Emmeram. 5 p. 276, 10). IOH. GARL. mens. append. 1, 19: **Modus rectus** est, qui procedit per rectas longas et rectas breves. **Obliquus** est, qui procedit per aliquas (*pro obliquas?*) longas et aliquas (*pro obliquas?*) breves. ... Secunda regula est: duae rectae breves valent unam rectam longam. IOH. GARL. mens. append. 1, 24: primus, secundus, sextus dicuntur **modi recti**, tertius, quartus, quintus dicuntur **obliqui**. *al.* ANON. Couss. VII 1, 3: Notandum, quod quidam **modus** dicitur **rectus**; alius dicitur **in ultra mensuram**, qui scilicet excedit **rectum modum** sive rectam mensuram. *eqs.* *al.* ANON. Emmeram. 2 p. 216, 24-33. *al.* ANON. Couss. IV p. 76, 9-27.

modus simplex 1. *Bezeichnung für die Grundintervalle Halb- und Ganzton* 2. *Bezeichnung für die Intervalle*

tur. eqs. BART. RAM. 3, 2, 4 p. 102. LAD. ZALK. A 17-18. GUILL. POD. ench. 12 p. 374. *al.* GUILL. POD. 2, 9. *al.* HERB. TR. 2, 4 p. 51. MON. Mon. divisurus p. 39, 19.

c *das enharmonische Tongeschlecht betreffend* — with respect to the enharmonic genus

[*s.* VI] BOETH. mus. 5, 16 p. 365, 16: cumque generum divisio secundum eum (*sc.* Aristoxenum) sit duplex, unum quidem genus est **mollius**, aliud vero incitatus. Et **mollius** quidem est enarmonium, incitatus vero diatonicum. Inter haec vero consistit chromaticum incitatione mollitieque participans (*ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 5, 16, 13: Suavius et **mollius** [est], quod minoribus partitur spatiis; incitatus, quod maioribus. *inde* ENGELB. ADM. 4, 3, 23. IAC. LEOD. spec. 5, 46, 5. COMM. Boeth. II p. 388, 7: '**mollius**', scilicet suavius vel debilius vel infirmius. UGOL. URB. 5, 51, 10). [*s.* XV] BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42: enharmonium vero, quod magis ad **molle** coaptatum est. GUILL. POD. 2, 9: enarmonicum secundum ditonum eius incompositum omnibus durissimum et secundum dyesis atque dyesis, quantum semitonium dividunt, simul **mollissimum**.

d *das diatonische Tongeschlecht betreffend* — with respect to the diatonic genus

[*s.* XV] IOH. HOTH. exc. p. 43: Quid antiquissimi musici diatonici divisionem ratione semitonii **mollem** non appellare atque suave, reliquam vero incitatioem, hoc est, duriorem? Postremo genus ipsum modo durum, modo **molle**?

2 *in Bezug auf die antiken Transpositionsskalen* — with reference to the ancient transpositions of the tonal system

[*s.* VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 19: Gaudet vero gens modis morum similitudine; neque enim fieri potest, ut **mollia** duris, dura **mollioribus** adnectantur aut gaudeant (*inde* REG. PRUM. 5, 68. ANON. Pannain p. 109. HIER. MOR. 8 p. 36, 27. GUIDO DION. 1, 4, 297. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 4. GUILL. POD. 4, 19). [*s.* IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 235: 'phrygius': **mollis**. *al.* [*s.* IX] GLOSS. Mart. Cap. 964/371, 19-0: 'femineos modos': **molles**. [*s.* XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 29. *al.*

3 *in Bezug auf die Klangfarbe eines Tons* — with reference to the color of a sound

[*s.* VII] ISID. etym. 3, 20, 13: Vinnola est vox **mollis** atque flexibilis (*inde* HIER. MOR. 4 p. 18, 14. WALT. ODINGT. 2, 10, 25. COMM. Boeth. II p. 216, 21. FLOR. FAX. 1, 4, 16). [*s.* XI] VERS. Ars humanas p. 113a: Nec sat dura neque **mollis** debet esse vocula, / sed directa. *ibid.* *al.* [*s.* XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 2, 4: Quaedam enim instrumenta tam naturalia quam artificialia sonos faciunt grossiores, graviore, rudiores et duriore, quaedam subtiliores, altiores, dulciores et **molliores**. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 43: quod cantus in ascensu, ut dicit Iohannes de Villanova, vult vocem fortificari et in descensu **molle** fieri. IOH. HOTH. exc. p. 47: nam sonorum alius asper, alius lenis sive **mollis** dici potest. *al.*

4 *in Bezug auf das b rotundum* — with reference to b rotundum

[*s.* XI] GUIDO micr. 8, 10: 'b' vero rotundum, quod minus est regulare, quod adiunctum vel **molle** dicunt (*inde* ANON. Lips. p. 155). VERS. Ars est 25: Inter 'a'·ā· et 'b'·ḡ· quadratam 'b' componimus aliam; / et quia **mollis** dicitur, rotunda sic describitur. MOD. Protus finit p. 108: synemenon crebro **molli** voci consonat. THEOG. METT. 12, 6 (p. 187b): Quidam musici non ponunt tetrachordum synemeni, sed tantum unam chordam, et vocant eam **mollem**. IOH. COTT. mus. 5, 3: 'b', quod nos **molle** vel rotundum dicimus, a quibusdam Graeco nomine synemmenon, id est adiunctum, appellatur (*inde* HIER. MOR. 10 p. 46, 2). [*s.* XII] GUIDO AUG. 49: 'b' rotundum, quod non quadratum, id est naturale et solidum, sed **molle**, id est debile, vocatur et accidentale. GUIDO

AUG. 67 (*sim.* ANON. Cist. I 50 p. 28). [*s.* XIII] MUS. MAN. 28, 26. *al.* AMERUS 21, 10. HIER. MOR. 12 p. 53, 14: 'b' molle ... cum mi, quod est in 'a'· acuto, **mollem** in harmonia reddit sonum. TRAD. Garl. plan. V 47. VERS. Postquam pro 151. *al.* PS.-MUR. summa 835. [*s.* XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 61, 2. HUGO SPECHTSH. comm. p. 35. HEINR. EGER 5 p. 61. [*s.* XV] GOB. PERS. p. 181b. ANON. Claudifor. 2, 9, 2. UGOL. URB. 2, 34, 51. *al.* ANON. Carthus. pract. 7, 21. TRAD. Holl. I 1, 7, 11. TRAD. Holl. III 4, 14 glo. *al.* CONR. ZAB. tract. S 5. *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 3, 1. IOH. TINCT. exp. 5, 10: Et dicitur 'b'· molle, quia per eam fa in loco, cuius clavis est 'b'· rotundum, canitur, quod quidem fa **molle**, id est dulce, est respectu mi in ipso interdum loco per 'ḡ' durum canendi. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 48. LAD. ZALK. A 69: Sed quia **molle** et durum naturaliter inter se sunt dissonantia, ergo in 'b'·fa·b·mi non fit mutatio. GUILL. POD. ench. 17 p. 379. *al.* GUILL. POD. 3, 30. *al.*

5 *in Bezug auf den Charakter eines Gesangs oder des Gesangsvortrags* — with reference to the character of a song or of a vocal performance

[*s.* XI] GUIDO micr. 18, 15: Superior nempe diaphoniae modus durus est, noster vero **mollis**. [*s.* XII] ANON. Pannain p. 109: qui asperiores sunt, asperioribus utuntur modis, qui mansueti, mediocribus, qui vero lascivi, **mollibus** et iocundis. [*s.* XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 8, 16: **mollis** quedam deflexio de tono in tonum per semitonium. IAC. LEOD. spec. 4, 8, 5: Appetit enim se musica conformare diversis hominum statibus et dispositionibus ..., nec bene miscentur **mollia** duris. QUAT. PRINC. 1, 11. COMM. Boeth. II p. 90, 6: cantus nimis **molles** vel nimis asperi. *al.* [*s.* XV] ANON. Claudifor. 2, 18, 13: aliqui **molles** cantus in descensu exigunt 'b'· molle. GEORG. ANS. 3, 131: Est siquidem cognitum diversa temporis mensura voces efferri cantabiles vel ad acutum vel ad grave; sive asperiores sunt sive **molliores** non minus ad melodiam conferre quam diversitates quantitatit et qualitatit. TRAD. Holl. I 1, 5, 20: Claves enim littere vocum dicuntur, quia per eas cantus et proprietates vocum, quae trina vocum determinatione dicuntur, asperarum videlicet, **mollium** et medicorum, velud quadam clave ferrea reserantur. TRAD. Holl. III 2, 1 glo. TRAD. Holl. VI 5, 3. FR. GAFUR. op. 1, 1. NICOL. BURT. 1, 11, 62. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 26. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 19.

6 *in Bezug auf Intervalle* — with reference to intervals

[*s.* XIII] METROL. 55 p. 73: Semitonus est quaedam vox, quae minorem et **molliozem** sonum reddit. METROL. 60 p. 74: Semiditonus est quaedam vox, quae habet in se tonum et semitonum et **molliozem** sonum reddit quam illa, quae duos plenos tonos habet. PS.-MUR. summa 608: cum semitonium **mollem** habeat sonum respectu aliarum notarum. [*s.* XIV] IOH. BOEN ars 2, 21, 16: **molle** semitonium. IOH. BOEN mus. 3, 192-194. COMPIL. Ticin. C 163. (?) [*s.* XV] IOH. OLOM. 7 p. 31: semitonium ... propter **mollem** elevationem et depressionem quam habet respectu toni dimidium. *al.* TACT. Ad habendum 5: Item notandum proximum semitonium post re dicitur **mollis** tertia respectu ut et mi eius aspera tertia et fa eius quarta et sol eius quinta. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28: diatessaron magis **molle** quam tritonus (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 46. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 3. MICH. KEINSP. 6, 30. ERASM. HOR. p. 74b: Semitonium est ascensus vel descensus per secundam **mollis** aut imperfectus.

7 *zur Bezeichnung und Charakterisierung des Hexachords F-d (hexachordum molle)* — for designation and characterization of the hexachord F-d (hexachordum molle)

[*s.* XIV] MARCH. luc. 8, 3, 14: B rotundi cantus dicitur ille, qui propter mutationem nature in ipsum vel e converso nil

durum resonat, sed **molle** et delectabile. COMPIL. Ticin. B 96. [s.XV] IOH. FLOESS 51: ·G· dat b durum, ·f· **mollem**, ·c· naturalem. THOM. BAD. p. 91. TRAD. Holl. I 1, 6, 4: Et iuxta triplicem soni proprietatem in triplici differencia reperitur, videlicet durus sive asper, naturalis sive planus et **mollis** sive dulcis. al. TRAD. Holl. II 2, 3. VERS. Imparitas p. 152 (p. 467b). TRAD. Holl. III 2, 1 glo.: Cantus autem **mollis** dicitur ex eo, quoniam suavem atque dulcem efficit melodiam (sim. TRAD. Holl. VI 34, 6). al. TRAD. Holl. IV 92: de fa **molle** in mi durum. (?) TRAD. Holl. VI 34, 5. ADAM FULD. 2, 2. LAD. ZALK. A 24: de triplici voce, scilicet de voce dura, de voce **molle** et de voce naturali, per quas voces triplex cantus repraesentatur. al. MICH. KEINSP. 4, 3: Tres sunt cantus secundum Guidonem: durus, **mollis**, naturalis. ... **Mollis** est secundus neque id immerito: blanditie enim expalpat. al. SZYDLOV. 3 p. 16.

8 in Bezug auf chromatische Halbtöne — with reference to chromatic semitones

[s.XV] GEORG. ANS. 1, 127: nostri cantores vuculas diviserere suas graves quidem et acutas atque has voces **molles** interposuere, in quibus constare cantilene perfectionem omnem predicant. GUILL. POD. ench. 26 p. 389: voces supradicte tetrachordi in eo, quod Latine coniunctum propter causam iam assignatam appellatur, coniuncte dicuntur in eo autem, quod de tono ·a·b· semitonium facit, cromatice et **molles**. GUILL. POD. 5, 4: semitonium inquam cromaticum per divisionem, scilicet toni, proveniens, quod ideo **molle** est, quia maius intervallum in minus convertit. al.

ex errore pro mobilibus: IOH. CICON. mus. append. p. 402, 1. cf. HMT s. v. Dur - moll

v. ·b· mollis (-e) s. v. B, b, h II 5 e et VIII; cantus b mollis (mollialis, mollaris) s. v. cantus I E 5 c; e molle; semitonium molle

adv. **molle** weich, sanft (als Klangqualität) — supplely, mildly (as quality of sound)

[s.XV] FLOR. FAX. 1, 10, 5: Nam cantari eas **molle** vel dure notulas ·b·fa·g·mi, sive sint signa sive non, per sonum fa vel mi optime demonstrant (sc. verba).

adv. **molliter** weich, sanft (als Klangqualität) — supplely, mildly (as quality of sound)

1 in Bezug auf die antiken Tongeschlechter — with reference to the Greek genera

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 13-4: diatonici duae, mollis atque robusta ... una mollis: Una mollis, quia <sonat> **molliter**, ubi tonus, **mollius**, ubi tria emitonia. [s.XIV] ANON. Ellsworth 5 p. 228 app. crit.: Cromaticum genus a dyatonico quasi in naturale recedens et **mollis** resonans et in alium transit colorem.

2 zur Charakterisierung der vierten Kirchentonart — for characterization of the fourth mode

[s.XIII] ANON. Lovan. p. 492a: Quartus (sc. tonus) vult **molliter** (cum melodia).

3 in Bezug auf Intervalle — with reference to intervals

[s.XIII] HIER. MOR. 12 p. 50, 23: Dicunt enim (sc. aliqui), quod inter VI voces, ex quibus scilicet constat quilibet cantus, duae in sono sunt signanter sibi oppositae, una videlicet, quae dura et aspera in sui pronuntiatione est, scilicet mi, alia vero, quae **molliter** pronuntiatur, scilicet fa. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 32: Semiditonus ... dicitur a ‚semis‘ et ‚ditonus‘, quia imperfectius et **mollius** sonat quam ditonus. UGOL. URB. 1, 14, 5: unum, scilicet fa, **mollius** semitonium terminando, aliud, scilicet mi, tonum durius finiendi profertur (inde FR. GAFUR. extr. 5, 3, 1). ANON. Carthus. pract. 11, 2. al. GUILL. POD. ench. 17 p. 378. GUILL. POD. 2, 5.

4 in Bezug auf das b rotundum — with reference to b rotundum

[s.XIV] IOH. BOEN ars 2, 19, 11: ·b·fa·g·mi ... virtutem in se continet duplicis clavis, secundum quod **mollius** et durius sonus in illa clave fieri possit. IOH. BOEN mus. 1, 101. al. [s.XV] PROSD. plan. 1, 9 p. 58, 5: per primum ·b·, scilicet rotundum, vox **molliter** atque dulciter elevatur. ANON. Carthus. pract. 7, 12: ·b· molle, quia sonus fa tendens ad descensum, **molliter**, id est depresso, sonari debet et cantari. al. TRAD. Holl. III 2, 19. MICH. KEINSP. 8, 33.

5 5 zur Charakterisierung des Hexachords F-d (hexachordum molle) — for characterization of the hexachord F-d (hexachordum molle)

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 25: At enarmonici genus cantus Latino ·b· signatur et ·f· littere supponitur in omni sua replicatione, et cantui disposito signum appositum notat **mollius** et suavius cantandum. al. TRAD. Holl. I 1, 6, 8: Naturalis autem cantus ... nec nimis aspere nec nimis **molliter** sonans mediocriter progreditur (sim. TRAD. Holl. III 2, 1 glo. SZYDLOV. 3 p. 16).

6 in Bezug auf den Charakter eines Gesangs oder des Gesangsvortrags — with reference to the character of a song or of a vocal performance

[s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 41: Canunt tamen aliquid **mollius** aut durius, cum haec ita sint.

25 **mollisonus** -a, -um weich, sanft klingend — sounding supple, mild

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 664: **Mollisonum** mi fa poterit bene tale videri / et mediam sedem notularum iure tueri.

30 **mollities** -ei f. et **mollitia** -ae f. Weichheit, Sanftheit — suppleness, mildness

1 in Bezug auf das chromatische Tongeschlecht — with reference to the chromatic genus

[s.IV] MACROB. 2, 4, 13: melodiae musicae tria genera, enarmonium, diatonum et chromaticum, primum quidem propter nimiam sui difficultatem ab usu recessit, tertium vero est infame **mollitie** (inde HEINR. AUG. 7. MUS. MAN. 20, 6. al. FR. GAFUR. op. 5, 2). [s.VI] BOETH. mus. 5, 16 p. 365, 19: unum quidem genus est **mollius**, aliud vero incitatus. Et **mollius** quidem est enarmonium, incitatus vero diatonum. Inter haec vero consistit chromaticum incitatione **mollitie**que participans (inde IAC. LEOD. spec. 5, 46, 6. ad. loc.: COMM. Boeth. II p. 388, 13. UGOL. URB. 5, 51, 11). [s.IX-X] ALIA MUS. 64 p. 137: **mollitiem** chromatici generis. [s.XI] LECT. GUID. p. 45: Secunda vero (sc. species chromatica) in (om. ed.) iocularem **mollitiem** descendit. PS.-GUIDO form. pr. 1. IOH. COTT. mus. 4, 10: tertio (sc. genere chromatico) propter nimiam **mollitiem** abiecto. [s.XIII] AUGUST. MIN. C 20. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 5, 2, 14.

50 2 in Bezug auf die antiken Transpositionsskalen — with reference to the ancient transpositions of the tonal system

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 468: Spondeus durus et asper, mixtus et succinens frigio molli, demit **molliciem** et infert mansuetudinem.

55 3 in Bezug auf den Charakter eines Gesangs oder des Gesangsvortrags — with reference to the character of a song or of a vocal performance

[s.XI] GUIDO micr. 17, 39: quod huic displicet, ab illo amplectitur, ... iste continuationem et **mollitiem** secundum suae mentis lasciviam quaerit, ille utpote gravis, sobriis cantibus demulcetur (inde GUIDO DION. 1, 4, 307. COMM. Boeth. II p. 80, 28). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 481: Cantum autem, qui est gravi gravior, postponebant (sc. inventores cantus) propter sui **molliciem** parum et nihil valentem et hunc organicum appellabant eo, quod organum vocis est deficiens in illo. COMM. Boeth. II p. 90, 13.

4 in Bezug auf das *b* rotundum — with reference to *b* rotundum

[s.XI] COMM. Guid. 66 p. 137: inde etiam *b*· molle dici volunt propter lasciviam et **mollitiem** dulcis semitonii. IOH. COTT. mus. 5, 7: ut scilicet *b*· molle vocaretur propter **mollitiem** soni atque dulcedinem (inde HIER. MOR. 10 p. 46, 9). [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 49: Unde etiam *b*· molle musicae propter dulcedinem et **mollitiem** cantus addiderunt. [s.XV] UGOL. URB. 1, 18, 33: *b*· rotundi **mollities**. al. ANON. Carthus. pract. 11, tit.: propter **molliciem**, qua cantatur *fa* in *b*·*fa*·*my*. al. FR. GAFUR. extr. 5, 9, 4. al.

5 in Bezug auf Intervalle — with reference to intervals
[s.XIV] IOH. BOEN mus. 3, 192: Et sicut ipsum tetracordum quodcumque, quo dyatesseron residet, nonnisi ea parte, qua mollius est, extendimus ob duriciem vitandam, sic ipsum, ubi durius est, remittimus propter **molliciem** nimiam fugiendam. Durior pars tetracordi est illa, que ditonum perficit; mollior, que semitonium minus. IOH. BOEN mus. 4, 143: ipsa modica tertie **mollicies**. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 159, 22: tritoni duritia ... in **mollitiem** diatesseron permutata. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 20: Dulce quidem est *b*· rotundum, ob quandam minoris semitonii **molliciem**, sed dulcius est mel, quod nimie sumptum facit dolere ventrem. FR. GAFUR. op. 5, 6. GUILL. POD. 2, 9: duricies sonorum a magnitudine intervallo-
rum, **mollicies** vero a parvitate necessario provenit.

6 zur Charakterisierung des Hexachords *F-d* (hexachordum molle) — for characterization of the hexachord *F-d* (hexachordum molle)

[s.XV] UGOL. URB. 1, 14, 9: Aliae vero duae (sc. proprietates), scilicet *b*· mollis et *b*· quadri, quarum discordia ex asperitate **mollitie**que consurgit.

monochordalis -e das Monochord betreffend — concerning the monochord

[s.XI] WILLEH. HIRS. 19 (c. 18), 9: utrum omnes totius **monochordalis** descriptionis chordae sint principales. [s.XV] TRAD. Holl. I pr. 12: Opusculum autem hoc eo, quod per monochordum vadit et per ipsum infallibiliter demonstratur, **monacordale** censui vocitandum. TRAD. Holl. I 1, 4, 2: De institutione autem **monacordali** et mensura multifarie multisque modis olyn locuti sunt plures, et quidam plures, quidam pauciores in eius spacio sonos constituerunt.

subst. **monochordalis** -is m. vel f. Monochord
[s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 97: Sed **monochordalem** plane volo scribere talem. [s.XV] TRAD. Holl. I 1, 4, 1: Nunc **monacordalem** per modum construe talem.

monochorditer nach Art des Monochords — in a manner consistent with the monochord

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 54: scribe litteras omnes primi plagalis et sui autenti alphabetariter vel **monochorditer**, incipiendo scilicet ab *A*·re usque ad *d*·lasolre inclusive.

monochordum -i n. „Monochord“

I als einsaitiges Demonstrationsinstrument — as a single-stringed instrument used for the purpose of demonstration

A Verwendung — usage

1 in der Theorie (zur Ausmessung des Tonsystems) — within music theory (for measuring out of the tonal system)

a allgemein — general

[s.VI] BOETH. mus. 4, 5 p. 314, 7: **Monochordi** regularis partitio in genere diatonico. BOETH. mus. 4, 6 p. 318, 3: **Monochordi** netarum hyperboleon per tria genera partitio. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 46: Regulam vocat (sc. Boethius) **monocordum**, quod est instrumentum omnis cantilene et consonantie. GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 20:

Diapason et diapente hic accipe pro una voce composita, ut in **monocordo** apparet. Si ponas magadam, extendes eam a primo, i. II, usque ad VI, et vocatur tripla simphonia, quia VI triplo continet II. GLOSS. Boeth. mus. 2, 28, 5: Spacium cum dicit, mittit nos ad **monocordum**, ubi notantur spacia per literas. GLOSS. Boeth. mus. 4, 1, 6: Regulam vocat (sc. Boethius) **monacordi** divisionem, tonorum distinctionem, quae fit per magadam, instrumentum ipsius **monacordi**. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 530: temptemus et **monocordi** divisionem per easdem regulas sumere hoc prius cognito, quod productiores cordae seu fistulae sonos graviore edunt et eo acutiores, quo fuerint breviores. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 72. ANON. Bernh. 2, 22. al. PS.-ODO mus. p. 266a: Omnes autem toni novenaria divisione fiunt, ut cum a capite **monochordi**, ubi chorda incipit, usque ad finem, ubi chorda finitur, per novem diviseris, ubi prima nona pars terminaverit, ibi signum primae vocis appones. al. PS.-ODO dial. p. 253a: D.: Quenam, rogo, illa est ars? M.: Mensura **monochordi**; quod enim bene mensuratum est, nunquam fallit. al. BERNO prol. 5, 16 app. crit. GUIDO micr. 6, 2: Ut autem de divisione **monochordi** in paucis multa perstringam, semper diapason duobus ad finem passibus currit, diapente tribus, diatessaron quattuor, tonus vero novem, quae, quanto passibus numerosiores, tanto spatio breviores. al. GUIDO reg. 76. GUIDO ep. p. 478, 173: Mensura **monocordi**. al. PS.-BERNO mon. 1, 1. al. HERMANN. mus. p. 19 (p. 125b). al. ODOR. SEN. p. 202. al. OLIVA 21. al. QUADR. FIG. 1: Quidam Ratisponensis monachus nomine Otkerus adinvenit hanc mensuram quadripartitam et nominavit eam theorema troporum, quod dicere possumus cribrum **monochordi**. al. WILLEH. HIRS. 15 (c. 14), 1: Figura **monochordi** et explanatio eius. al. ARIBO 30 p. 28: Quod divisio **monochordi** fiat aut per quantitatem aut per qualitatem. al. COMM. Guid. 9 p. 99: Proportio vero magis ex instrumento percipitur **monochordi** quam ex voce. al. LIB. ARGUM. 23 p. 21: De divisionibus **monochordi** quot sunt. Quot sunt divisiones **monochordi**? Quattuor. Quae? Tonus fit per novem, diatessaron per quattuor, diapente per tres et diapason per duos. al. PS.-GUIDO form. 2, 2. al. FRUT. brev. 3 p. 37: De sesquialtera vero et sesquiertia vel sesquiocitava proportionem in vocibus paulo est obscurius exemplificare, in **monochordo** autem vel aliis musicis instrumentis per facile est considerare. al. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 12 p. 25. al. THEOG. METT. 3, 1 (p. 184a). al. IOH. COTT. mus. 6 tit.: Qualiter mensurandum sit **monochordum**. al. TRAD. Guid. 1. [s.XIII] MUS. MAN. 30, 17. al. TON. Franc. p. 149b: Et etiam **monocordus** velociori hoc modo componitur. HIER. MOR. 19 p. 151, 2. al. TRAD. Garl. plan. I 97. al. TRAD. Garl. plan. IV 41: De operatione **monochordi**. al. ENGELB. ADM. 2, 4, 5. al. WALT. ODINGT. 3, 4, 5. al. [s.XIV] MARCH. luc. 6, 1, 4: hoc patet in divisione et proportionem **monocordi** et sonorum corporum aliorum. al. IOH. MUR. spec. 2, 1. al. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 12. al. IAC. LEOD. spec. 5, 18, 1. al. HUGO SPECHTSH. 170: Istinc mensuram **monochordi** discito puram. al. QUAT. PRINC. 2, 7. al. WILLELM. 2, 7: Divisio **monochordi**. al. ANON. Ellsworth 4 p. 212, 1. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 19 p. 80, 11: De divisionibus **monocordi**. al. PROSD. mon. 3, 16: Iste ergo est modus dividendi **monacordum** quantum ad veram musicam et non fictam, in quo omnes modi monacordum dividendi conveniunt, ut supradictum est. Quantum vero ad positionem fictae musicae in **monacordo** est sciendum, quod positio fictae musicae est inventio quarundam vocum, quae in manu musicali nullo modo reperte sunt, ad consonantias tamen colorandas neccessarie. al. UGOL. URB. mon. 1, 4: In **monochordi** namque compositione duplex intervenit operatio, sensus scilicet, quo figuraliter comprehendimus spatia, et intellectus, quae ipsorum proportionem ratione mon-

strantur. UGOL. URB. mon. 8, 1: De divisione **monochordi** secundum fictam musicam. *al.* GEORG. ANS. 2, 79: Is vero numerus 9216, quem proslambanomenos assignari diximus in citharis antiquis, in **monocordo** hoc assignandus est tactui octavo. *al.* ANON. Carthus. theor. 18, 1: volo ipsum **monocordum**, prout hiis temporibus est in usu Domino donante tripliciter, hoc est triplici modo, deducere, ut plurium testimonio concordantium fides detur: primo videlicet geometrice, secundo arismetrice et tercio armonice. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 3, 13. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 1. *eqs.* CONR. ZAB. mon. F 3: **monochordum**, quod ob chordae suae unitatem nulla concordatione indiget et propter divisionis sive mensurae omnimodam certitudinem semper aequae perfecte sonans fallere omnino non potest. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 5. BART. RAM. 1, 1, 2 p. 4. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 19. ADAM FULD. 2, 1: Manus est **monochordum** aut instrumentum vocibus, litteris et clavibus registratum. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 18: Sed semitonium et dyttonus atque semidytonus, quanquam sonos coniungunt, nulla tamen dimensione **monocordum** distinguere possunt (*sim.* MON. Figure I p. 176, 79). *al.* GUILL. POD. 3, 13: De **monachordi** institutione et mathematica intervallorum demonstratione. MON. A dextra parte p. 59, 1: Divisio **monocordi** secundum Boetium. MON. Ad inveniendum p. 223, 1: Ad inveniendum veras falsetas seu semitonia vera in **monocordo** mensurato mensura regulari. MON. Enquiriadis 1: Enquiriadis namque **monocordi** dimensionem si velis nosse. MON. In mon. 1: In **monocordo**, quod dicitur Fortunatiani, illa mensura tenenda est. MON. Iste p. 237, 1: Iste est modus et ordo faciendi **monocordum** antiquum. MON. Longitudinem p. 150, 1: **Monocordi** divisio secundum modernorum musicam talis est. FIST. Rogatus 67 p. 74: Sicut in **monochordo** monstratum est, ita erit et in fistulis. *al.* CYMB. Arbitror 5, 1: Arbitror idcirco eodem modo se habere mensuram **monochordi** cymbarumque, quod pulsatio sonum excitat utrimque, tinnitus chordae et cymbali ferit aerem liberum nullis circumstantiis clausum.

b *Umfang und Einteilung betreffend — with respect to range and division*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 111: Omnes quindecim soni, i. totum **monochordum**. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 6: Constat autem totum **monochordum** decorari quinque tetracordis (*sim.* ANON. Bernh. 2, 6). BERNO prol. 1, 1: Omnis igitur regularis **monochordi** constitutio secundum preclaram disertissimi viri Boetii instructionem in XV chordis consistit. GUIDO micr. 11, 25: Unde et finales voces statuerunt ·D·E·F·G·, quod his primum praedictam elevationem vel depositionem **monochordi** positio commodarit; habent enim deorsum unum tetrachordum gravium, sursum vero duo acutarum. GUIDO reg. 48. PS.-BERNO mon. 5, 1. HERMANN. mus. p. 18 (p. 125a). *al.* ODOR. SEN. p. 198. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 1: Tota regularis **monochordi** structura constat quindecim chordis in duo diapason distinctis. *al.* ARIBO 59 p. 7: Cur **monochordo** una dyapason non sufficiat (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 2 p. 13. IAC. LEOD. spec. 6, 17, 1). ARIBO 64 p. 7: Cur diapason tres non sint in **monochordo** (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 3 p. 14. IAC. LEOD. spec. 6, 19, 1). ARIBO 68 p. 8: Cur **monochordum** in tetrachorda dividatur (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 4 p. 14. IAC. LEOD. spec. 6, 20, 1). *al.* LIB. ARGUM. 28-29 p. 21. FRUT. brev. 6 p. 47: de tetrachordorum, per quae tota **monochordi** mensura discurrit, numero et nominibus et quomodo distribuuntur, discamus. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 194: Quindecim chordae habentur in **monochordo** secundum Boetium. IOH. COTT. mus. 5, 2. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 4, 5. *al.* ENGELB. ADM. 3, 12, 1. *al.* [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 54: Omnis divisio **monochordi**, quod in se continet implicite et virtualiter omnia genera instrumentorum, vadit per tetra-

chorda. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 33, 8: Haec consonantia (*sc. semitonium minus*) secundum Guidonem in **monochordo** sedecim vicibus continetur, sed videtur mihi, quod in gammate decem et septem vicibus contineatur. IAC. LEOD. spec. 2, 89, 8: Regulariter enim in **monochordo** post duos tonos vel ad plus tres semitonium ponitur. IAC. LEOD. spec. 2, 125, 3: Item fit haec consonantia (*sc. tonus cum diapente et bis diapason*) a prima et gravissima voce ipsius **monochordi** ad ultimam et acutissimam, idest a gammaut in ·e·la. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 26: De ditono cum diapente et bis diapason trans eo, quia locum expressum non habet in tacto **monochordo**. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 36. *al.* QUAT. PRINC. 3, 5: septem esse in **monacordo** tetracordas. *al.* ORIG. ET EFF. 13, 1: Est quoddam instrumentum in arte utraque musicali, scilicet **monocordum**, per quod omnis ars musicalis distinguitur et probatur, in cuius medietate diapason strenue situatur. Et continet sex tonos fere; illa pars, quae remanet inter diapason et medietatem **monocordi**, dicitur apotome. (?) [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 86, 13: **Monocordus** autem introductionis est, in quo nomina cordarum et tonorum, semitoniorum consonantiarumque ordo constituit. **Monocordus** enim trium generum est, in quo tota cantilena in tribus generibus melorum dividitur, scilicet diatonicum, chromaticum et enarmonicum. **Monocordus** vero novem modorum est, quem primitus Boetius et antiqui musici in ordinibus octo modorum troporum ordinaverunt et Grecis notulis et characteribus designaverunt. *al.* PROSD. mon. 3, 12. IOH. FLOESS 211: Notandum, quod ·e·la nequaquam ponitur in **monocordo** veterum musicorum, sed moderni ad ipsorum placitum addiderunt. UGOL. URB. mon. 1, 9. GEORG. ANS. 2, 103. *al.* ANON. Carthus. theor. 18, 21: Et in hoc habes **monocordum** hiis temporibus usitatum, geometrice deductum et divisum usque ad tonum cum dyapenthe supra bis dyapason. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 1, 90: numerus clavium in manu musica et **monacordo** communiter a musicis assignatus usualis et non artificialis est. *al.* TRAD. HOLL. VI 23, 1: Nota, quod in **monocordo** tum alii plures, ut puta viginti octo, alii pauciores, ut puta decem octo vel XV sonos constituunt. *al.* CONR. ZAB. tract. V 1: Subdividitur autem cantus h duralis in tres secundum tria ·g· in **monochordo** posita. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37: In Hispania vero nostra antiqua **monochorda** et etiam organa in ·c· gravi reperimus incepisse. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15. *al.* MON. Mon. ench. 1: **Monocordum** Encheriadis constat ex X et VIII cordis. MON. Primum dividas I p. 60, 2: Item compendiose edita mensura **monochordi** octochordi.

c *die Bezeichnung der Meßpunkte betreffend — with respect to determining points of measurement* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271a: in **monochordo** unaquaque vox ab octava sua, quam medio dividit, eodem characterē, quamvis dissimili, figuretur. PS.-ODO mus. p. 273b: omnes **monochordi** litteras per ordinem ponimus. PS.-ODO mus. p. 280a: ut eum, qui antiphonarum per **monochordi** litteras notare debet, qualiter eas distribuat, doceremus. *al.* PS.-ODO dial. p. 253a: In primo capite **monochordi** ad punctum, quem superius diximus, ·Γ· litteram, id est G Graecum, pone, quae, quoniam raro est in usu, a multis non habetur. PS.-ODO dial. p. 255a: Litteras **monochordi**, sicut per eas cantilena discurrit, ante oculos pone. *al.* GUIDO prol. 58: Septem vero sunt litterae **monochordi**. *al.* GUIDO micr. 2, 2 (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 30). *al.* GUIDO ep. p. 476, 163: Quot sint note et qualiter in **monocordo** disponuntur. ODOR. SEN. p. 150. WILLEH. HIRS. 25 (c. 24), 4: Ordo specierum diapason secundum positionem litterarum in **monochordo**. *al.* COMM. Guid. 54 p. 104: spatium **monochordi** in diversas litteras distribuitur. *al.* LIB. ARGUM. 28 p. 21: De litteris **monochordi** quot sunt. Quot sunt litterae in toto **mo-**

nochordo? Litterae autem in **monochordo** sunt XXI hoc modo: ·Γ·Α·Β·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·g·ā·ḡ·ḥ·ē·ḏ·. [*s.XI-XIII*] IOH. COTT. mus. 5, 1: nunc de notis **monochordi** tractare incipiamus. *al.* TRAD. Guid. 1: His ergo quattuor divisionibus omnes repertae litterae in **monochordo** scribuntur. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 2, 7: Cur modis variis litterae formentur in **monocordo**. *al.* TRAD. Garl. plan. I 133: Septem sunt signa **monochordi**, scilicet ·G·Α·Β·C·D·E·F·, quae in infinitum posita <sunt> (*sim.* TRAD. Garl. plan. IV 56). ENGELB. ADM. 4, 26, 2. WALT. ODINGT. 5, 4, 44: Duae autem voces mobiles, scilicet ·b· acuta et ·ḡ· superacuta, sunt propriae voces **monochordi**. Reliquas vero vocant falsas musicas. *al.* [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 2, 90: Divisiones autem lineae **monochordi** per litteras signabo. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 3: Nova quaedam vero signa specialia videlicet pro communibus saepe poni contingit, quibus insigniti soni a **monochordo** vero deviant. IAC. LEOD. spec. 2, 63, 8: per litteras **monochordi** nostri seu gammaut vel palmae. IAC. LEOD. spec. 4, 16, 7: Nos autem in nostro **monochordo** non utimur nisi septem Latinis litteris et una Graeca. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 13: Tactas litteras aliqui signa vocant **monochordi**, quia per eas monochordum signatur, partitur et distinguitur. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 71. *al.* QUAT. PRINC. 3, 4: Quot voces quolibet litera **monacordi** possidet. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 185: modernus usus dictas litteras in clavibus extra naturam **monocordi** manualis admittit solum propter consonantias vel lasciviam ipsius cantus. HEINR. EGER 2 p. 37: Litteras igitur invenis in **monochordo** viginti duas dissimiliter scribendas, quae syllabas cantuales, quae tantum sex sunt, innuunt, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 76, 5: De litteris **monocordi**. *al.* PROSD. mon. 5, 8: duodecim sunt toni, in medio quorum nullum repertum est semitonium in manu musicali actualiter positum, quare ibi talia semitonia nos fingere oportuit propter consonantias colorandas, ut dictum est, et ideo talia semitonia fictas musicas appellamus, quae numero sunt duodecim, ut dixi, istis duodecim literis alphabeti in **monacordo** signate, scilicet I K L M N O P Q R S T V. *al.* TRAD. Holl. VI 15, 9: gamma est compositio signorum **monocordium** (*ex errore pro monocordi?*) cum vocibus. TRAD. Holl. VI 28, 20: una **monacordi** littera in capite cantus presignetur, ut scire valeamus, quo modo sit cantus et ubi debeat incipi vel finiri. *al.* CONR. ZAB. tract. CC 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 13. *al.* CONTR. Volentibus I p. 23a: omnes note **monocordi** vocantur aliquo istorum sex nominum, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la. MON. Figure I p. 174, 1: Figure **monocordi** vel note sunt iste ·Γ·Α·Β·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·g·ā·ḡ·ḥ·ē·ḏ·.

2 *in der Praxis (zur Kontrolle der Intervalle beim Singen) — in musical practice (for the control of intervals while singing)*

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 46: Regulam vocat (*sc. Boethius*) **monocordum**, quod est instrumentum omnis cantilene et consonantie. [*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p. 252a: Sicut magister omnes tibi litteras primum ostendit in tabula, ita et musicus omnes cantilenaes voces in **monochordo** insinuat. PS.-ODO dial. p. 257a: de regularis **monochordi** curiosa investigatione ac regularium cantuum approbatione falsorumve emendatione. BERNO prol. 9, 41: Nisi enim hae antiphonae „Alias oves habeo“, „Domine qui operati sunt“, quae sexti sunt toni, in quintum transponantur locum, ... nequaquam in regulari **monocordo** servare poterunt ordinem suum. GUIDO prol. 56: Duos enim colores ponimus, croceum scilicet et rubrum, per quos colores valde utilem tibi regulam trado, per quam apertissime cognosces de omni neuma et unaquaque voce, de quali tono sit et de quali littera **monochordi**, si tamen, ut valde est opportunum, **monochordum** et tonorum

formulas in frequenti habeas usu. GUIDO micr. 1, 3: Igitur qui nostram disciplinam petit, aliquantos cantus nostris notis descriptos addiscat, in **monochordi** usu manum exerceat hasque regulas saepe meditetur, donec vi et natura vocum cognita ignotos ut notos cantus suaviter canat. *al.* GUIDO ep. p. 458, 92: Si litteras, quas quilibet neuma habuerit, in **monocordo** sonaveris atque ab ipso audiens tamquam ab homine magistro discere poteris. HERMANN. mus. p. 48 (p. 140b): multum proderit, si quis proprias cuiusque diapente et diatesseron species tam **monochordi** quam vivae vocis usu memoriae inculcaverit. *al.* ODOR. SEN. p. 213. WILLEH. HIRS. 20 (c. 19), 4. ARIBO 22 p. 48. *al.* COMM. Guid. 31 p. 102: Dixi regulis et cantibus musicis notatis discrimina vocum cognosci, sed tamen melius in **monochordo** cognoscuntur. *al.* COMPIL. Casin. 1, 22 p. 399: Schemata sunt, per quae sine voce magistri per **monochordum** ignotum cantum discere possis. [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 7, 2: **Monochordum** propter unam, quam solummodo habet, chordam nomen accepit. ... Ad hoc autem instrumentum istud perutile est, ut cantus, de quo dubitetur, verusne sit an falsus, in eo probetur (*inde* HIER. MOR. 13 p. 58, 4. CONR. ZAB. tract. AH 1). *al.* [*s.XIII*] AMERUS 15, 2. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 2, 10: Fit autem hoc **monochordi** instrumentum ob hanc causam, ut hi, qui vocem naturalem ad consonantias applicare nesciunt, si hominem verentur, saltem ab artificiali instrumento addiscant vocemque naturalem eidem applicent. Valet autem istud **monochordum** ad experiendum, utrum vox naturalis consonantias debite efferat secundum dispositionem naturalem ratione praevia gubernatam, fixam, firmam et incommutabilem. HUGO SPECHTSH. comm. p. 66: semitonium inter ·F· grave et ·G·, quod semitonium facit diapente ad ·B· grossum et istud semitonium est valde necessarium in **monochordo** et in organis, quia sine ipso non posset apte cantari sequentia „Congaudent angelorum“ etc. et plures alii cantus. *al.* PETR. PALM. p. 507: Musica immensurabilis est illa, per quam cantatur divinum officium secundum gamma manus et **monocordum**. QUAT. PRINC. 3, 48. *al.* HEINR. EGER 2 p. 36. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. I 1, 1, 2: Primum igitur hoc illi, qui artis musicae rudimenta proponit degustare serius in iungitur, ut **monacordum** sive manum musicam uberius exerceat usumque utriusque alte memorie commendat, super quam deinceps tonos cantuum, modos sive tropos suis limitatis clavibus penes artem et thesims sagaciter examinet, qui cuiuslibet cantus regularitatem enarrant. TRAD. Holl. VI 28, 3. *al.* CONR. ZAB. tract. AG 10: Hinc ait Odo in suo dialogo in persona magistri ad discipulum: Pone ante oculos tuos litteras **monochordi**, sicut discurrunt per eas cantilenaes, et si non plene cognoscis vim ipsarum litterarum vocumque suarum, percipiens chordam secundum easdem litteras mirifice audies et cognosces ab ignorante magistro. *eqs.* CONR. ZAB. tract. AL 1: Utendum quoque ad hoc est **monochordum**, ut, si quis dissonam vocem habeat, per ipsum a dissonantia paulatim compescatur hoc modo, quod pro sui exercitatione iterum et iterum cantare volens qualiacumque cantica primo clavem **monochordi**, in qua canenda cantio incipit, digito tangat et iuxta sonum eius incipiat et continuando semper post tria vel quattuor verba cantici iterum ac iterum clavem, in qua tunc est, tangens diligenter probet et consideret, si vox sua omnino consonet ipsi sono clavis (*sim.* CONR. ZAB. mon. Y 2). *al.* CONR. ZAB. mon. L 1: ad hoc plurimum valet ipsum **monochordum**, ut cantus choralis per ipsum celerius, melius ac facilius et doceatur ab informatoribus et discatur a scolaribus sive auditoribus. *passim*

B *Etymologie — etymology*

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 51: regula, i. **monochordum**, dicitur enim sic a „monos“ et „corda“. [*s.XI*] LIB.

ARGUM. 18 p. 20: **Monochordum** Graece Latine unichordis dicitur vel unichordium (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 4). IOH. COTT. mus. 7, 2: **Monochordum** propter unam, quam solummodo habet, chordam nomen accepit. ‚Monos‘ siquidem ‚unus‘ vel ‚solus‘ Graece dicitur (*inde* HIER. MOR. 13 p. 58, 4. CONR. ZAB. tract. AG 3). [*s. XIII*] MUS. MAN. 4, 4. IOH. AEGID. 9, 1. [*s. XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 43: **monochordum** ab una chorda denominatur et non a pluribus. Quocirca diachordum vel etiam trichordum non dicitur, sed **monochordum**. IAC. LEOD. spec. 5, 17, 19: **Monochordum** siquidem, etsi ab unitate chordae nomen trahat, tot tamen virtualiter distinctas continet chordas, <quot> in eo describere voluerit quis distinctas voces et consonantias. ANON. Meyer 9, 1: **Monocordum** dicitur a ‚monos‘, quod est ‚unum‘, et quia monos est principium, ideo principium fit de monocordo. Unde **monocordum** est principium omnium aliorum instrumentorum armonicorum. [*s. XV*] TRAD. Holl. I 1, 3, 2. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 3: a ‚monon‘ Graece, quod est ‚solus‘, et ‚corda‘ Latine, quasi solichordium, dictum esse **monocordum**. Non quod solam cordam habeat istud instrumentum, sed quia, quicquid in multis solet fieri cordis, si se feriendo non impugnet claviculae, totum in una fiet. NICOL. BURT. 3, 20, 162: **monochordum** est nuncupatum quasi solichordium.

C Beschreibung — description

1 generell — general

[*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 32: Regulam dicit (*sc. Boethius*) lignum **monacordi** cavum, i. cui superponitur corda. GLOSS. Boeth. mus. 4, 18, 3, 4: In forma itaque **monocordi** recta linea circulum tangit, quia circulus magade iungitur directe lineae, quae determinat superficiem regule. [*s. X-XI*] ANON. Bernh. 1, 1: Designatio **monochordi**. ... De quo scribere libuit, qualiter componi et mensurari possit. Itaque debet fieri quadrum et concavum lignum protensa longitudine, stricta non nimis latitudine, aequa quadratura. Quo facto superextendatur regula et trina dispositione, id est diatonici, chromatici, enarmonici, tracta in longum linea aequaliter dividat (*sim.* ANON. Bernh. 2, 1). PS.-ODO dial. p. 252a: D.: Quale est illud **monochordum**? M.: Lignum longum quadratum in modum capsae et intus concavum in modum citharae, super quod posita chorda sonat, cuius sonitu varietates vocum facile comprehendis. D.: Quomodo ponitur ipsa chorda? M.: Per mediam capsam in longum linea recta ducitur, et relicto ab utroque capite unius unciae spatio in eadem linea ab utraque parte punctus ponitur. In relictis vero spatiis duo capitella locantur, quae ita chordam super lineam suspensam teneant, ut tanta sit chorda inter utraque capitella, quanta et linea, quae et sub chorda (*inde* VOCAB. MUS. p. 139. IAC. LEOD. comp. 2, 2, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 17, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 57. COMM. Boeth. II p. 262, 13. TRAD. Holl. I 1, 3, 16: ... lignum longum quadratum ad instar capse seu phratre arcualis vel linteris brutalis dispositum, ... CONR. ZAB. tract. P 4. DIFF. MUS. 69. BONAV. BRIX. 27, 4). FRUT. brev. 13 p. 99. THEOG. METT. 2, 1 (p. 183a): **Monochordum** autem est musicum instrumentum, quod naturaliter et sufficienter antiquitus constabat octo chordis, quae notantur totidem primis alfabeti litteris secundum usum modernorum (*inde* ANON. Erford. p. 161). [*s. XIII*] COMM. Boeth. I 1, 11 p. 49: invenit (*sc. Pythagoras*) quandam regulam, quae dicitur **monocordum**, scilicet quoddam instrumentum, quod habet unam solam cordam, sed illam cordam variis distinxit coloribus, ut unus color dictaret medietatem, alius terciam vel aliam quamlibet partem, et si superponeretur corda colori, qui notabat medietatem, tunc corda brevior tacta resonabat diapason ad totalem, quia totalis duplo maior erat ea. IOH. AEGID. 9, 1. TRAD. Garl. plan. I 16: Unde **monocordum** est quod-

dam instrumentum trium palmorum in longitudine, in latitudine vero unius palmi vel circa habens unam cordam (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 16. GUIDO DION. 1, 1, 406). [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 17, 17: Iam igitur aequaliter patet, quid sit **monochordum**, de quo dicunt aliqui, quod illud lignum quadratum et concavum, in cuius medio chorda debet extendi pendula, habere debet circiter tres palmas in latitudine et unam circiter in spissitudine. HUGO SPECHTSH. comm. p. 63. HEINR. EGER 2 p. 36. ANON. Meyer 9, 4: **Monocordum** autem sic fit: fiat una regula, scilicet unum lignum concavum, super quod extendatur corda. Deinde regula signetur punctis secundum signationem vel divisionem corde, et fiat una tabula gracilis sub corda, quae Grece vocatur magada. COMM. Boeth. II p. 254, 15: lineam quandam distrahemus in **monocordo** ab uno capite ad aliud in longum, ut illa sit quasi umbra corde illius instrumenti. [*s. XV*] IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 2. al. UGOL. URB. 5, 9, 31: in **monocordo**, cuius cordae sunt aeneae. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 12: Vis nunc bonum fabricare **monocordum**? Elege tibi primo lignum durum ac bene siccum et ad resonandum super omnia dote naturali peraptum (*ed.*: per aptum). Idque sit in radio solis et non in umbraculo natum neque per se mortuum, sed cum adhuc viride staret ac sanum florente luna prorsus et trunco decisum. Cave rursus diligenter, ne capsella curta sit aut stricta, sed alterum concordes alteri iustis dimensionibus. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: **Monocordum** est instrumentum longum in modum canne, longum intus concavum habens foramen et desuper unam cordam nervalem, quae pertranssit novem particulas alfabeto prepulcre divisas. Cuius corda percussa cum penna aut ligno prius tamen sinistra manu registrata multum artificialiter docet omnem melodiam confingere. al. MON. Fac lineam p. 183, 23: Sit autem **monocordum** ad minus 6 palmorum in longitudine. Foramen resonantie constabit prope ‚g‘. MON. Fiat corpus p. 221, 1: Divisio **monacordi** etc. Fiat corpus concavum quadrum. Ponatur corda super illud. Fiat magadam in cauda seu dextra parte et fiat distanciam inter magadam et parietem corporis caude a spissitudini duorum policum. Distancia vero a pariete capitis usque ad primum punctum fiat unius policis. MON. Mon. compos. I p. 67, 3: **Monocordum** compositurus accipe quadram formam, quantum volueris longam, de III^{or} ligneis tabulis dolatis subtilibusque atque decenter sibi coniunctis factam. Deinde inspicie aptiorem planiciem illius quadreformae et in ea duas lineas parvo intervallo a se disiunctas in longum trahe. Inter quas **monocordi** cordas secundum Boetium tali modo mensurabis (*sim.* MON. Mon. compos. II p. 67, 3). MON. Mon. regulare p. 179, 1: **Monochordum** regulare quinque circini fractionibus mira brevitate hoc pacto (*ms.*; *ed.*: breviter. Hoc pacto) constitues: Accipias tabulam tenuem, lenigatam (*ed.*: leuigatam), qualis in fidibus et psalteriis est ea, super quam cordae tenduntur, appellaturque ab opificibus illorum instrumentorum tectum, quae habeat in longitudine pedes tres, in latitudine vero pedem dimidium. al.

2 für das Tastenmonochord — with respect to the monochord with keyboard (cf. Gümpel, Tastenmonochord)

[*s. XV*] GEORG. ANS. 2, 136: Sunt vero hi tactus et eorum dispositiones in sua elongatione et proximitate communes **monocordo** et organo. CONR. ZAB. tract. YY 2: Formandum itaque sic erit **monochordum**: Fiat corpus eius ad instar clavicordi corporis in consimili longitudine, profunditate et, si placet, etiam latitudine. Verumtamen propter chordae unitatem tanta non indiget latitudine sicut ipsum clavicordium ob suarum chordarum multitudinem. Et quemadmodum unum clavicordium maius alio invenitur, sic et **monochordum** maius vel minus facere poteris. Moduli autem, id est claves lignae, quae chordam tangere sive percutere debent, numero

viginti praeter duo ·b· mollia, in ea parte, qua extra corpus monochordi protenduntur, omnes aequalis sint latitudinis, omnes quoque omnino integrae ad instar primae et ultimae clavium in ipso clavichordio ut communiter repertarum praeter has duas claves sub secundo scilicet et tertio ·c· immediate positas. *eqs.*

D in übertragener Bedeutung — by analogy

1 für das Tonsystem — for the tonal system

[s.X-XI] TON. Boeth. mus. 2: Sunt enim quattuor in regulari **monochordo** finales cordae. PS.-BERNO mon. pr. 2, 2: si tria **monochordorum** genera mensurare disponas, superficiem a magada ad magadam lineis protensis in tria divides. COMM. Guid. 67 p. 105: Sciendum est enim, quod, cum duae sint maneriae semitoniorum, unum maius et alterum minus, maius quidem semitonium in **monochordo** est Boetii, minus vero in **monochordo** Guidonis. COMM. Guid. 65 p. 137: cum in **monochordo** Enchiriadis tritonus semper continuatus non bene sonet. LIB. ARGUM. 20 p. 21: **Monochordorum** genera quot sunt? Tria. Chromaticum scilicet, enharmonicum et diatonicum. *al.* FRUT. brev. 11 p. 94. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 64. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 2: In sequenti litterarum serie, quae in musica **monocordum** dicitur, breviter et manifeste rudis cantor invenit omnia, quae puerorum manibus addiscuntur. *al.* IOH. AEGID. 14, 12: Est autem intervallum distantia acuti soni et gravis. Huiusmodi autem sunt duae species, videlicet naturalis et formalis. Naturalis est, quae naturaliter a tetrachordo gravium originem sumit in finales terminata. Naturales autem dicuntur a prima institutione. Formales vero ex additione chordarum super **monochordum** naturale. ENGELB. ADM. 3, 12, 2: Predictus autem numerus sive ordo duorum dyapason incipiens ab ·A·re et terminus in ·A·lamire superiori vocatur **monochordum**. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 8, 7: **monochordum** seu gamma. *al.* QUAT. PRINC. 2, 3: Deinde fuerat Guido monachus, qui compositor erat gammatis, quod **monacordum** nuncupatur; voces vero in eo continentes in lineis et spaciis distribuit (*inde* ORIG. ET EFF. 5 (L), 7). [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 48 p. 182 descr.: **Monocordus** trium musicarum: Musica planetarum - Musica musarum - Musica artificialis. ANON. Carthus. theor. 16, 1: Venerabilis dominus Guido monachus ..., ut fertur in suo Micrologo loquens de **monocordo** musicali, quod ipse manum appellat et moderni scalam musicalem. *al.* COMPOS. Natura 1, 3: Nullum carmen excedere debet **monocordum** musicale, alias enim nimis altum aut nimis bassum fieret. ADAM FULD. 4, 8. LAD. ZALK. A 18: **monochordum** totius manus. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 11: ut Guido ipse introductorium seu **monocordum**, a nonnullis manus appellatum eo, quod in sinistra manu frequenter percipitur, sex ipsis sillabis mira dispositione duxerit coornandum. *al.* CONTR. Salvator 46: super sex cordas **monacordi**, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la, per quas <omn>es cantus cantilenarum discuntur.

2 für die menschlichen Stimmwerkzeuge — for the human vocal apparatus

[s.XI] ARIBO 2 p. 36: **monochordum** vocis humanae, quae ex una fistula colli efficacissime iubilat omnia melorum genera.

3 für den Einklang — for unison

[s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 11: **Monochordum** enim unisonantie est, dichordum toni et semitonii, trichordum di-toni et semiditoni. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 17: **Monochordum** namque est unius soni singularitas. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 2, 10: **monochordum**, quod videtur fuisse primum et quasi fundamentum aliorum omnium (*sc. instrumentorum*) ratione enim unitatis chordae repraesentat unisonum. *al.*

4 für die Einstimmigkeit — for monophonic chant

[s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 8: Et est sciendum, quod duplex est proprietas, videlicet **monacordi** et cantus mensurabilis. De cantu mensurabili nihil ad presens; sed de cantu **monacordi**,

id est de plana musica, est dicendum. Unde proprietas, ut hic sumitur, nil aliud est quam differentia plani cantus. Et sunt tres differentie, a quibus omnis cantus habet denominari, scilicet b durum sive quadratum; b molle et natura.

II als einsaitiges Musikinstrument — as a single-stringed musical instrument

[s.XII] TRAD. Guid. pr.: Tertium (*sc. genus musicae*), quod in instrumentis est constitutum, ut in cymbalis, organis, lyra et **monochordo**. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22: Melica (*sc. musica*) est, quae exercetur in instrumentis, in cythara vel **monocordo** vel etiam in organis, et ab hac dicitur instrumentalis. TRAD. Garl. plan. I 57: Instrumentale (*sc. genus musicae*) dicitur, quicquid concurret per aliqua instrumenta, ut viella, cithara et **monochordo** et ceteris (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 31. TRAD. Garl. plan. III 24). PS.-MUR. summa 413: Chordalia ... sunt cithare, vielle et phiale, psalteria, chori, **monochordium**, symphonia seu organistrum et hiis similia. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 1, 14, 2: Musica rithimica est, quod fit per sonum, qui non est vox, et talis sonus fit sine anhelitu, ... ut in **monacordo**, psalterio, tintinnabulo et hiis similibus (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 6, 4). IAC. LEOD. spec. 5, 2, 10: Quamvis autem instrumentum aliquod sit, quod vocatur **monochordum**, quod videtur fuisse primum et quasi fundamentum aliorum omnium, ... non est tamen multum in usu, ut sit aliquod instrumentum musicum, quod dichordum vel trichordum nominetur. ANON. Ellsworth 2 p. 186, 9: [De diversis **monocordis**, tetracordis, penthacordis, extacordis, eptacordis, octocordis etc., ex quibus diversa formantur instrumenta musica.] [s.XV] GEORG. ANS. 2, 3. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: sola percussione, sicut est citara, psalterium, arfa, timpanum, clavicimbalum, clavicordium, **monocordum**, dulce melos, tintinabulum, sistrum. FR. GAFUR. op. 3, 3: Insuper et multiplium diversorumque instrumentorum edocemur experimento quoddam, namque paucis, quoddam minimis, quoddam multis agitur cordis, ut psalterium, instrumentum **monocordi** et quod vulgare dicimus albam. NICOL. BURT. 1, 5, 38: Delectationem incitantia sunt videlicet organa, **monochorda**, psalterii, citharae, lyrae atque tibicinum concentus, quibus etiam Romani usi sunt in capitolio. GUILL. POD. 1, 8. FLOR. FAX. 1, 5, 15: In ecclesiasticis vero organis, **monochordis**, gravichordis (*pro clavichordis? cf. Blackburn/Holford-Strevens, Florentius p. 59*) et similibus musicorum instrumentis plures gradus esse possunt, ut Boethius in fidium numero demonstrat. *al. saeptus*

monochordus -a, -um einsaitig — single-stringed

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 440: Arcus dat sonitum phiale, rotule **monochorde**.

monophonice einstimmig — monophonically

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 1, 5: tam ad instrumenta naturalia, ut vocis humanae, quam artificialia, ut tibiae, psalterii, chori vel organi et similia, et hoc dupliciter, videlicet per se vel cum adiuncto, id est **monophonice** vel diaphonice seu poliphonice.

mora -ae f. 1. Zeitdauer 2. Aufenthalt, Verweilen (auf einem Ton) 3. Verzögerung, (längeres) Aushalten eines Tones 4. Zeitmaß, Tempo 5. Unterbrechung, Pause — 1. temporal duration 2. a stop, a pause (on a note) 3. lengthening, a (longer) sustaining of a note 4. measurement of time, tempo 5. interruption, rest

1 Zeitdauer — temporal duration

[s.IV] AUGUST. 4, 14, 19: Sensisti enim, ut opinor, me post quinque syllabas longas **moram** duorum temporum siluisse.

al. [s.V] MART. CAP. 9, 981: In permixtione vero aliorum pedum, qui longiores ponuntur, decenter aptatur, ut illorum prolixam **moram** interveniente sua celeritate compenset. al. [s.VII] ISID. etym. 1, 16, 2: Ideo autem syllabae longae brevesque dicuntur, quia per varias vocum **moras** aut dupla aut simpla spatia temporis habere videntur. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 971/374, 5: motus vel **mora** unius syllabae. al. [s.XI] GUIDO micr. 15, 7: Tenor vero, id est **mora** ultimae vocis, qui in syllaba quantuluscumque est, amplior in parte, diutissimus vero in distinctione (inde ARIBO 28 p. 49. ARIBO 49 p. 68. COMM. Guid. 2 p. 148. AL. QUAEST. MUS. 1, 22 p. 62. IOH. COTT. mus. 11, 4. ANON. Pannain p. 110. METROL. 47 p. 83. IAC. LEOD. spec. 6, 79, 3). ARIBO 28 p. 49. PS.-GUIDO form. 1, 13: Tenor autem est **mora** uniuscuiusque vocis (inde IAC. THEAT. 15. TRAD. Holl. VI 6, 14). IOH. COTT. ton. 24, 4: Has duas (sc. antiphonas) et earum similes quidam secundae differentiae ob **moram** quilismatis ascribere maluerunt. [s.XIII] LAMBERTUS p. 269b: perfecta longa ... eo, quod sub certa dimensione longitudinis unius per vocis accentum in **mora** trium temporum equaliter proportionata manet. LAMBERTUS p. 278a: Omissa vero vox est illa proportio sive **mora**, in qua quilibet figura superius prenomina secundum magis et minus proportionaliter habet fieri. ANON. Emmeram. 1 p. 104, 3: **mora** trium temporum. ENGELB. ADM. 4, 43, 4: **mora** vocis in minoribus consonanciis minus, in maioribus magis, in finalibus maxime protrahitur ... Unde dicit Gwido, quod in cantu regulari in distinctionibus **mora** vocis debet protendi secundum proportionem vocum ad invicem, quae cadunt in unam distinctionem. ENGELB. ADM. 4, 40, 10: tenor est **mora** protensionis ultime vocis. al. [s.XIV] TRAD. Phil. I f. 62rG, 12: Pausa trium temporum tria spatia continet et tantam **moram** facit tacendo quantum tria tempora pronuntiando. al. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 25. al. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 1: Est enim tempus ... **mora** motus secundum prius et posterius (cf. Aristoteles, *Physica* 4, 11 (Bekker 219a); sim. MENS. Circa artem p. 513, 7). HEINR. EGER 4 p. 46. PS.-THEODON. pr. p. 31: Tempus in musica mensurabili est motus **morae** valorum alterum alteri concurrentium. PS.-THEODON. 3 p. 47: Pausa brevis, quae facit tantam **moram** pausando quantum unum tempus perfectum sive imperfectum pronuntiando. al. COMM. Boeth. II p. 150, 20. PETR. CAP. 2, 1. al. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 232. PAUL. PAULR. 7, 2, 2 p. 65: Semiminima nota est nota caudata recurva, ita parva in **mora**, quod, si esset minor, refugeret vox in vocibus comunibus. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 14. GUILL. POD. 7, 1. al. FR. GAFUR. pract. 3, 15. ANON. Couss. I p. 435b: Item est in quibusdam punctus secundum antiquos, qui dicitur punctus reductionis, et est, quando aliqua figura habet punctum ab utraque parte, et illa canitur, sed non computatur in **mora**. CONTR. Et primo I 7 p. 138 (p. 463a). CONTR. Not. quod novem 9: sub veloci nota et currenti **moram** non habente.

2 Aufenthalt, Verweilen (auf einem Ton) — a stop, a pause (on a note)

[s.IX] AURELIAN. 10, 4: haec ant. „Suscepimus Deus“, in qua ultima versiculi pars diuscule **moras** agit quam in primo et secundo. al. MUS. ENCH. 18, 21: vox organalis rite sub tetrardo respondere nequit, sed **moram** in eodem agit, dum in subsecundo eius ratum responsum non invenit. [s.XI] IOH. COTT. mus. 10, 34: qui in acutis versaretur, autentus, id est auctorialis sive principalis vocaretur, qui vero magis in gravibus **moram** faceret, plagis vel plagalis, id est collateralis seu subiugalis, diceretur (inde ANON. Pannain p. 108. TRAD. Holl. I 2, 2, 7. CONR. ZAB. tract. AR 4). IOH. COTT. mus. 23, 26: Providendum quoque est organizanti, ut, si recta modulatio in gravibus **moram** fecerit, ipse in acutis canenti per diapason

occurrat (inde ANON. Pannain p. 117). [s.XIII] IOH. AEGID. 12, 34. TON. Sar. p. 44. ENGELB. ADM. 2, 30, 3. [s.XV] TACT. Opusculum 63: Et ubi est melior consonancia, ibi **mora** longior et frequentior est facienda (sim. TACT. Concordanciarum p. 167, 19). ANON. Carthus. nat. 3, 4: Et eiusdem toni alius cantus ascenderet in acutis et in eis maximam **moram** faceret. al. TRAD. Holl. I 2, 5, 8: Cantus enim in excellentibus discurrens nimium in fine ad sedem contractus eandem gravaret et in gravibus **moram** faciens per acutas non recte finiretur. LAD. ZALK. B 11. MICH. KEINSP. 8, 41.

3 Verzögerung, (längeres) Aushalten eines Tones — lengthening, a (longer) sustaining of a note

[s.IX] AURELIAN. 12, 16 p. 143: cum antiphona initio sine aliqua **mora** finem suum et versiculi vertit. [s.XI] COMM. Guid. 7 p. 132: maiores pausas et **moras** facimus in finali quam in qualibet alia voce (inde IAC. LEOD. spec. 6, 40, 2: maiores pausas, idest maiores moras ...). [s.XII] GUIDO AUG. 566: Similiter a compositione omnem amove scrupulum, ut neque plagalem in quinta vel supra morari facias, sed etsi quando excedas quintam, omnem **moram** vel pausationem infra quartam usque ad quartam reducas. al. TON. Cist. 48. ANON. Cist. I 45 p. 39: ascendens per tonum et semitonium et **moram** faciens in quarta. ANON. Pannain p. 112: non tamen cogens regula est, quod omnis cantus ante **moram** ad octavas ascendat. al. [s.XIII] DISC. Si cantus equ. 3 p. 244. MUS. MAN. 50, 15: toni primus, tertius et septimus ... in meta superiore, scilicet in ea, quae nona est a finali, **moram** non faciunt, sed breviter eam tangunt. al. ANON. Emmeram. 6 p. 286, 11. DISC. Quicumque III 19 p. 262: Si autem quintans a dupla velit descendere ad quintam, debet exercere duplam, quamvis ibi non debeat **moram** facere, quousque videat vel sentiat cantum inferiorem ascendere vel morari in eodem sono. ENGELB. ADM. 4, 40, 9. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 131. al. QUAT. PRINC. 4, 2, 28: Si fueritis in decima nota, et planus cantus **moram** per duas notas vel per tres ibidem traheret, potestis ascendere et descendere, prout sequens cantus postulat distribuendo notas diversis concordanciis. al. SUMM. GUID. comm. 3, 14. IOH. BOEN mus. 4, 55: **mora** in dissonantia facta non cum amaritudine sua inficiat auris auditum. COMM. Boeth. II p. 214, 10. [s.XV] IAC. TWING. p. 126, 6. GOB. PERS. p. 191a. ANON. Tegerns. I p. 105: In mediis pausis debet fieri modica **mora**, ut ultima seu penultima nota in eisdem pausis non aliter protrahatur quam socie sue, sive hoc sit in psalmo vel responsorii vel in quocumvis alio cantu pausam mediam exigente. PETR. TALH. p. 20. TRAD. Holl. II 4, 246: Continet enim introitos in ·D·solre inchoantes ibique aliquam **moram** facientes ad minus ad duas unisonas et deinde in ·F·faut per oriscum surgentes. al. IOH. TINCT. diff. 198: si in semicirculo ab inferiori parte aperto ponatur (sc. punctus), **moram** generaliter fiendam in illa nota, supra quam constituitur, designat. LAD. ZALK. B 35. al. MICH. KEINSP. ton. 52. FLOR. FAX. 2, 15, 5. SZYDLOV. 13 p. 55. al.

4 Zeitmaß, Tempo — measurement of time, tempo

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 395: Sic itaque numerose est canere, longis brevibusque sonis ratas morulas metiri nec per loca protrahere vel contrahere magis quam oportet, sed infra scandendi legem vocem continere, ut possit melum ea finiri **mora**, qua coepit. Verum si aliquotiens causa variationis mutare **moram** velis, id est circa initium aut finem protensioem vel incitationem cursum facere, duplo id feceris, id est, ut productam **moram** in duplo correptiore seu correptam immutes duplo longiore (inde QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). SCOL. ENCH. 1, 403: Canamus modo; prima sit **mora** correptior, subiungatur producta, tunc correpta iterum (inde QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61). SCOL. ENCH. 1, 410-414 (inde QUAEST. MUS. 1, 22 p.

61). SCOL. ENCH. 1, 419: Videndum etiam, quae **mora** illi aut illi melo conveniat. *al.* COMM. BR. 307: dum in cantu, qui raptim canitur, circa finem aut aliquando circa initium longiori **mora** melos protendendum est aut cantus, qui morose canitur, modis celerioribus finiendus, ut pro modo brevitatis prolixitas prolongetur, et secundum **moras** longitudinis momenta formentur brevia, ut nec maiore nec minore, sed semper unum alterum duplo superet. [*s.XI*] BERNO prol. 11, 4: Neque audiendi sunt, qui dicunt sine ratione omnino consistere, quod in cantu aptae numerositatis **moram** nunc velociorem, nunc vero facimus diutiorum. *al.*

5 Unterbrechung, Pause — interruption, rest

[*s.XII*] ANON. La Fage I 15, 15: Pausationes autem dicimus **moras** illas, quae vel cum cantu vel in diapason ab organizatore fiunt causa requisitendi aut organum intercidenti. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 40, 2 (*cf. col. 552, 15*). PS.-THEODON. 3 p. 47: Pausa est **mora** cantandi perfecta per quantitatem temporum a temporibus sive parte temporis mensurata. [*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 229: sic auditorem cantus doctus cantor **moras** quasdam cantabilibus intermiscens vocibus avidum magis et intentum ad reliquas cantilene partes iniciendas facit. **Moras** has sive quietes a cantu pausas nominant. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 1: Pausa igitur est **mora** in cantu per temporum quantitatem. FR. GAFUR. pract. 2, 6: cantor **moras** quasdam vocibus intermiscens.

mora generalis *Fermate — fermata*

[*s.XV*] IOH. TINCT. punct. 16, 1: De punctis prolationis et **morae generalis**. Praeter autem praedictos duo puncti sunt, quibus utuntur compositores, quorum alter prolationis, alter **morae generalis** esse dicitur. IOH. TINCT. punct. 18, 1: De puncto **morae generalis**. Punctus **morae generalis** est signum in medio semicirculi ab inferiori parte aperti positum, quo in illis notis, supra quas constituitur, ab omni parte cantus generaliter est morandum, ut hic patet: (*sequitur exemplum*).

morila *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*
[*s.XIV*] NEUM. Gurtulus 2: Torculus et **morila**, punctum quoque, virgula, flexa.

morositas -atis *f.* *Langsamkeit, Bedächtigkeit — slowness, deliberateness*

1 die Ausführung des Organum betreffend — with respect to the performance of organum

[*s.IX*] MUS. ENCH. 13, 15: Sic enim duobus aut pluribus in unum canendo modesta dumtaxat et concordii **morositate**, quod suum est huius meli, videbis suavem nasci ex hac sonorum commixtione concentum (*sim.* INCH. UCHUB. 475). SCOL. ENCH. 2, 56: Veruntamen modesta **morositate** edita, quod suum est maxime proprium, et concordii diligentia procurata honestissima erit cantionis (*sc. organi*) suavitas. COMM. BR. 311: Dum canente quolibet respondetur ab alio, unum **morositatis** servant utrique modum, nec unus altero impeditiosius aut celerius cantet, hac pariter diligentia custodita, ut voces amborum in unum coeant, nec, qui succinit, humiliter vel celsius respondeat quam ille, qui praecinit. COMM. BR. 347. ORG. Colon. 21: Poscit autem semper organum diligenti et modesta **morositate** fieri.

2 allgemein — general

[*s.XI*] PS.-BERNO mon. pr. 2, 6: Musica enim suavitate vel **morositate** animos commutari, et quilibet in se ipso potest experiri (*inde* FRUT. brev. 11 p. 86). [*s.XIII*] INST. PATR. 20: Caveamus etiam, ne neumas coniunctas nimia **morositate** scindamus vel disiunctas inepta velocitate coniungamus. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 35, 3: tractus autem vel plica signum est **morositatis**.

morosus -a, -um *langsam, bedächtig — slow, deliberate*

1 allgemein — general

[*s.IX-X*] COMM. BR. 72: ubi **morosiori** cantu est opus, utpote ad cantica evangeliorum. [*s.XI*] GUIDO prol. 76: Quomodo autem liquescant voces, et an adhaerentes vel discretas sonent, quaeve sint **morosae** vel tremulae vel subitaneae. ANON. Prag. 216: quos **morosis** concentibus variata finales habeat tropos. IOH. COTT. mus. 18, 6: Itaque si iuvenum rogatu cantum componere volueris, iuvenilis sit ille et lascivus; sin vero senum, **morosus** sit et severitatem exprimens (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 74, 3. TRAD. Holl. VI 39, 29. REG. COMP. p. 193). [*s.XII*] ANON. Pannain p. 114: Item notandum, quod cantuum alius est decens et **morosus**, alius senilis et severus, alius iuvenilis et lascivus, alius lamentabilis et tristitie aptus. [*s.XIII*] INST. PATR. 10. HIER. MOR. 25 p. 184, 7: Longi flores sunt, quorum vibratio est **morosa** metasque semitonii non excedit. Aperti autem sunt, quorum vibratio est **morosa** metasque toni non excedit. Subiti vero sunt, quorum quidem vibratio in principio est **morosa**, in medio autem et in fine est celerrima metasque semitonii non excedit. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 11: **Morosa** longa vocatur (*sim.* WILLELM. 3, 25). *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 71, 6: quaedam (*sc. vocum*) **morosae**, in quibus prolixior cadit temporis morula respectu aliarum. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 1: notandum est duplicem vel triplicem esse notularum musicalium longae, brevis et semibrevis mensurationem, citam scilicet, **morosam** et mediam. *al.* [*s.XV*] TACT. Opusculum 96: Et ita pones tactus duos rotunde, pulcre et **morose** et regulariter. EG. CARL. rit. 126. *al.* GUILL. POD. 5, 36: Longa enim, cum fuerit maior, omnium **morosiorum** pre ceteris habet necessario pronuntiationem. CONTR. Prima regula 38.

2 die Ausführung des Organum betreffend — with respect to the performance of organum

[*s.X-XI*] ORG. Paris. 39: huius generis melos tam grave, ut dictum est, esse oporteat tamque **morosum**, ut rithmica ratio vix in eo servari queat.

3 zur Charakterisierung der Kirchentonarten — for characterization of modes

a den ersten Modus betreffend — with respect to the first mode

[*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 16, 4: Alios namque **morosa** et curialis vagatio primi (*sc. tropi*) delectat (*inde* HIER. MOR. 24 p. 174, 2. PS.-MUR. summa 2109. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 9. COMPIL. Lips. p. 131. GOB. PERS. p. 187b. HERB. TR. 2, 3 p. 48). VERS. Primus morosus 1: Primus **morosus** graditur, gravis inde secundus. [*s.XV*] REG. COMP. p. 193: si sensus sit curialis et **morosus**, fiat cantus de primo tono.

b den vierten Modus betreffend — with respect to the fourth mode

[*s.XIV*] HEINR. EGER 5 p. 48: Quartus (*sc. tonus*) adulatus est seu adulatorius, blandus quandoque garrulus atque **morosus**, supplicanti maxime idoneus. (?) [*s.XV*] SZYDLOV. 13 p. 60: Proprietas quarti toni est hec, quod ipsius cantus sunt **morosi**, graves et blandientes et conveniunt hominibus adulatoribus, quales ut frequenter sunt flegmatici et mulieres. Est etiam mitis et modestus tendens ad pacem, et ideo de beata Maria virgine melodia huius toni cantari sepius applicatur.

c den achten Modus betreffend — with respect to the eighth mode

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): ypofrigium modestum vel **morosum**. [*s.XIII*] ANON. Pannain p. 109: Octavus suavis et **morosus** est modus discretorum (*inde* IOH. AEGID. 15, 31. ANON. Michaelb. II p. 49. IOH. OLOM. 9 p. 71. ANON. Gemnic. 3, 2, 40. TRAD. Holl. III 17, 9. TRAD. Holl. VI 39, 8. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 57). *ibid.* *al.* [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 3, 18: Octavus (*sc. tonus*) suavior propter **morosos**

et pauciores reflexus. SUMM. GUID. comm. 1, 43: octavus (*sc. tonus*) seniorum est utpote **morosus** et suavis, ut patet in hac antiphona „Dum ortus“ et in similibus (*inde* GOB. PERS. p. 187b. ANON. Carthus. nat. 8, 22). HEINR. EGER 5 p. 48: Octavus (*sc. tonus*) matronalis dicitur, aliquando gar-
 5 rulus, **morosus** sive morulus et gaudens, decenter gradiens, ob hoc praecipue ad senes pertinens, ut ibi „Dum ortus“ (*ed.*: Dominus ortus) et similibus. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 71: Dulcis discretus octavus fitque **morosus**. TRAD. Holl. III
 10 17, 27 (*sim.* TRAD. Holl. VI 39, 25). BONAV. BRIX. 18, 43. SZYDLOV. 13 p. 69: cantus octavi toni est **morosus**, tardus et in sua modulacione modestus et magis convenit hominibus anti-
 quis, qui lete et morose incedunt et ideo letum et **morosum** audiunt cantum libenter.

adv. morose langsam, bedächtig — slowly, deliberately

1 *die Ausführung liturgischer Gesänge betreffend — with respect to the performance of liturgical chant*

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 421: Videndum etiam, quae mora illi aut illi melo conveniat. Namque hoc quidem melum celerius cantari convenit, illud vero **morosius** pronuntiatum fit suavius. COMM. BR. 308: in cantu, qui raptim canitur, circa finem aut aliquando circa initium longiori mora melos protendendum est aut cantus, qui **morose** canitur, modis celerioribus finiendus. COMM. BR. 346: cantica evangelica sic **morose** psalluntur, ut non longiori, sed eadem morositate antiphonam subsequi oporteat. *al.* CANT. Observandum 4: Ut antiphona introitus et gradalis non multum tractim, sed moderate canantur, offertorius **morose** et modeste ad suae gravitatis proprietatem. [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 33: In aliis (*sc. antiphonis*) vero ab eadem chorda incipientibus et inferius se **morose** protrahentibus talis fit differentia: „Gloria saeculorum amen“. *al.* GUIDO micr. 11, 3: Cum autem quilibet cantus omnibus vocibus et modis fiat, vox tamen, quae cantum terminat, obtinet principatum; ea enim et diutius et **morosius** sonat (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 40, 2. ANON. Gemnic. 3, 1, 21). FRUT. ton. p. 122: Hae (*sc. antiphonae*), quae sequuntur, eidem differentiae deputantur, licet altius et **morosius** ordiantur. *al.* ANON. Wolf p. 204. [s.XIII] INST. PATR. 12: Si **morose** cantamus, longior pausa fiat; si propere, brevior: semper in psalmodia punctus et pausa teneantur. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 3, 229. IAC. LEOD. spec. 6, 85, 59. QUAT. PRINC. 3, 38: „Benedictus“ et „Magnificat“ **morosius** et reverentius modulari debent. [s.XV] LE MUNERAT moderat. 12.

2 *allgemein — general*

[s.XI] PS.-BERNO mon. 5, 6: Quorum (*sc. tetrachordorum*) primum est ‚B·C·D·E·, quod hypaton, id est principale, dicitur, quod primum locum in hypatis occupet et ceteris gravius et **morosius** sonet. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 6, 1, 10 (*inde* WILLELM. 3, 25). IAC. LEOD. spec. 2, 76, 7: Utuntur aliqui libenter hac consonantia (*sc. semiditono*) in suis discantibus ... Hoc tamen saepe et multum **morose** faciendum non est. *al.* COMPIL. Lips. p. 132.

3 *zur Charakterisierung der Kirchentönen — for characterization of modes*

[s.XII] GUIDO AUG. 371: Proprium est autentorum non **morose** gravari circa finem, sed quasi quadam alacritate elevari et frequentare suum diapente. ANON. Cist. I 19 p. 36: Plagales sunt, qui minoris sunt dignitatis, secundus videlicet et quartus, sextus et octavus, qui raro tangunt vel transeunt quintam, sed sub ipsa volunt **morose** gravari. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1728. SUMM. GUID. comm. 1, 39: Plagalis vero deuteri adulativus est et blandus et ydoneus supplicanti, cuius rei signum etiam est, quod **morose** graditur et non statim (*inde* ANON. Carthus. nat. 8, 13). HEINR. EGER 5 p. 47: quapropter et nobilis dicitur (*sc. primus tonus*), curiosus seu curialis, aliquando **morose** gradiens, aliquando vage currens.

morula -ae f. *Bezeichnung für eine gleichmäßige Tonwiederholung — term that designates a uniform repetition of a pitch*

cf. Guido, micr. 15, 10: Sicque opus est, ut quasi metricis pedibus cantilena plaudatur, et aliae voces ab aliis morulam duplo longiorem vel duplo brevioram aut tremulam habeant, id est varium tenorem, quem longum aliquotiens apposita litterae virgula plana significat. [s.XI] COMM. Guid. 18 p. 149: Opus est, ut aliae voces habeant **morulam** significatam ab hac voce aliis vocibus, id est, ut alias voces habeant **morulam**, quia morentur in eodem loco tamquam eadem voces reper-
 5 cussae, sicut cum ita notatur ut qualibet neuma. **Morulam** dico duplo brevioram vel duplo longiorem se, sicut in versu gradali „Adiuvā nos Deus salutaris“, „Deus“, cum sit **morula**, duplo longiorem se **morulam** ‚salutaris‘ habet post se, cum ipsa sit duplo brevior, quia ipsa non habet nisi duas voces re-
 10 percuttas, et ‚salutaris‘ quattuor, et hoc est dupla proportio. Et non solum **morula morulae** conferatur, sed etiam tremulae et connexis vocibus et e converso, quocumque modo disponantur in cantu. Tremula est similiter vox reperiata sicut **morula**, sed illud interest, quia in **morula** voces eadem ae-
 15 quali impulsu vocis proferuntur, in tremula vero eadem nunc maiori, nunc minori impulsu vocis efferuntur quasi tremendo. COMM. Guid. 28 p. 150: Repercussio alius **morula**, alius tremula, et hoc est: aut habeant **morulam** aut tremulam, id est varium tenorem per varium impulsu, non per variā vocem. COMM. Guid. 30 p. 150 - 60 p. 153. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 348, 7: Huiusmodi autem voces reperiatae Guido in primo libro Musice sue **morulam** et tremulam nominat. [s.XV] LAD. ZALK. B 53: sive etiam antiphona faciat quan-
 20 dam **morulam** in ‚G·solreut et tandem ascendat sub nota ligata in ‚d·lasolre, sicut patet in ista antiphona „Gabriel angelus“.

morulus -a, -um *langsam, bedächtig — slow, deliberate*

[s.XIV] SUMM. GUID. 41: Octavus (*sc. modus*) **morulus** gaudens gradiensque decenter (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 9, 19. THOM. BAD. p. 91. ANON. Carthus. nat. 8, 23. BONAV. BRIX. 18, 43. SZYDLOV. 13 p. 69). HEINR. EGER 5 p. 48: Octavus (*sc. tonus*) matronalis dicitur, aliquando gar-
 40 rulus, morosus sive **morulus** et gaudens decenter gradiens, ob hoc praecipue ad senes pertinens.

motellus -i m. 1. ‚Motette‘ (*Gattung der Mensuralmusik mit zugrundeliegendem Tenor und unterschiedlichen Texten in den einzelnen Stimmen*) 2. *Bezeichnung für die Oberstimme einer Motette — 1. ‘motet’ (genre of mensural music based on a tenor and with different texts in individual voices) 2. term that designates the upper voice of a motet [syn.: motetus]*

1 ‚Motette‘ (*Gattung der Mensuralmusik mit zugrundeliegendem Tenor und unterschiedlichen Texten in den einzelnen Stimmen*) — ‚motet‘ (*genre of mensural music based on a tenor and with different texts in individual voices*)

a *die Textierung betreffend — with respect to texting*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 3: Sequitur de repraesentatione figurarum sive notularum, videlicet quomodo per huiusmodi figuras denotetur longitudo vel brevitās. ... Et sciendum, quod huiusmodi figurae aliquando ponuntur sine littera, aliquando cum littera; sine littera ut in caudis vel conductis, cum littera ut in **motellis** (*inde* LAMBERTUS p. 269b. ANON. Emmeram. 1 p. 88, 3). IOH. GARL. mens. 3, 18. ANON. Emmeram. 1 p. 160, 19 - 1 p. 162, 6. ANON. Emmeram. 1 p. 182, 28. IOH. GROCH. 200: Et cum in **motellis** plura sint dictamina, si unum syllabis vel dictionibus aliud excedat, potes unum per appositionem brevium et semibrevium alteri coaequare.

b *den musikalischen Satz betreffend — with respect to compositional technique*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 11, 15: Sed duo puncti sumuntur hic pro uno, et aliquando unus eorum ponitur in concordantia propter colorem musicae, sit primus, sit secundus. Et hoc bene permittitur et licentiatur ab auctoribus primis et invenitur in organo in pluribus locis et praecipue in **motellis** etc. LAMBERTUS p. 272b: sive in compositione sive ordinatione tenoris plana musica frangatur, super quam omnes **motelli** et omne organum fundari tenentur. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 38: Si supra tenorem sit talis resecatio ordinata, hoc erit sine littera, nisi aliquando eveniat in **motellis**, sicut patet in „Poure socors“ vel consimilibus. ANON. Emmeram. 2 p. 236, 9-43. ANON. Emmeram. 2 p. 238, 34. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 9. IOH. GROCH. 200: In componendo vero organum modorum alternationem quam plurimum faciunt, sed in componendo **motellos** et alia modorum unitatem magis servant. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 18, 6. IAC. LEOD. spec. 7, 9, 13: Sunt et his temporibus autem discantus simpliciter in discantum truncatum, qui hoketus dicitur, in discantum copulatum, qui copula vel velox discantus dicitur, in discantum simpliciter prolatus, et hic discantandi modus locum habet in discantibus ecclesiasticis vel organicis in omni sua parte mensuratis, in conductis, in **motellis**, in fugis, in cantilenis vel rondellis.

c *die Mensurierung betreffend — with respect to mensuration*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 4, 9: tres et tres ligatae cum proprietate et perfectae cum longa pausatione etc., ... quod ita in tenoribus **motellorum** accipitur, ut hic: „Et sperabit“ (*cum melodia*). MENS. Sciendum 1: Sciendum est, quod in notulis pro exigentia **motellorum**, conductorum et organorum tripliciter consideratur tempus. MENS. Sciendum 5: Sex modi **motellorum**, videlicet primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus. LAMBERTUS p. 281a. ANON. Emmeram. 2 p. 220, 24-27. ANON. Couss. IV p. 55, 25: Alius ordo est tres ligatas cum proprietate et perfectione et cum una longa pausatione trium temporum. ... Sed usus quidam est in tenoribus discantium sive **motellorum** et hoc propter pulcritudinem punctandi propter regulam quamdam: quod possumus coniungere, non disiungatur. IOH. GROCH. 196: in **motellis** et organo tenor ex cantu antiquo est et prius composito, sed ab artifice per modum et rectam mensuram amplius determinatur. [s.XIV] TRAD. Phil. II 1, 4: ab ipsis longis tanquam a simplicioribus est inchoandum procedendo igitur ad modos VI (*lectio incerta, ed.: breviter*) **motellorum** (*ms.: motulorum*) vel motetorum. IAC. LEOD. spec. 1, 16, 7: qui cantus faciunt mensuratos in conductis, in cantibus organicis, in **motellis** et hoketis. PS.-THEODON. 2a p. 43: Saepe accidit in **motellis** et in aliis cantibus mensuratis, <quod> mensura variatur.

d *unspezifisch — unspecific*

[s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 80, 1: modum inveniendi organum et **motellos** similiter et hoquetos. ANON. Emmeram. 2 p. 210, 15.

2 *Bezeichnung für die Oberstimme einer Motette — term that designates the upper voice of a motet*

[s.XIII] MENS. Sciendum 6: Primus vero modus consistit ex prima longa et altera brevi, iuxta quem **motelli** ad tenorem

datur talis regula, quoniam eodem modo tenor se habet, vel quelibet notula tenoris possidebit tria tempora. MENS. Sciendum 13: Notandum est autem, quod quatuor modis potest fieri inchoatio **motellorum** ad tenorem, videlicet in notula eadem aut tertia aut quinta aut octava aut in quarta, et raro fit; <secunda vero>, sexta vero et septima penitus sunt evitandae. ANON. Couss. VII 7, 2: Quia aliquando in uno **motello** post omnes longas sequitur immediate una longa et altera brevis, et sic de duobus modis fit unus per aequipollentiam et per convenientiam talem. ANON. Couss. VII 7, 7: Notandum est, quod **motellus**, cuiuscunque modi sit, debet iudicari de eodem modo, de quo est tenor. Et ratio est, quia tenor est fundamentum **motelli** et dignior pars; et a digniori et nobiliori debet res denominari. Si ergo **motellus** est de primo modo sicut „Bone compaignie“ et „O quam sancta“ et multi alii, et tenor est de quinto modo, **motellus** debet iudicari de quinto. Quia una longa et una brevis in **motello** aequipollent uni longae in tenore.

cf. HMT s. v. *motet*; Dammann, *Motette* p. 348 adn. 2; Hofmann, *Motette* p. 146 sqq.

motetus -i m. I. ‚Motette‘ (*Gattung der Mensuralmusik mit zugrundeliegendem Tenor und unterschiedlichen Texten in den einzelnen Stimmen*) II. Bezeichnung für die dem Tenor unmittelbar benachbarte Stimme einer Motette — I. ‚motet‘ (*genre of mensural music based on a tenor and with different texts in individual voices*) II. term that designates the voice of a motet immediately adjacent to the tenor

I. ‚Motette‘ (*Gattung der Mensuralmusik mit zugrundeliegendem Tenor und unterschiedlichen Texten in den einzelnen Stimmen*) — ‚motet‘ (*genre of mensural music based on a tenor and with different texts in individual voices*) [syn.: **motellus**]

A *Definition*

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 193, 11: **Mothetus** vero est super determinatas notas firmi cantus mensuratas sive ultra mensuram, diversus in notis, diversus in prosis multiplex consonans cantus. IOH. GROCH. 182: **Motetus** vero est cantus ex pluribus compositus habens plura dictamina vel multimodam discretionem syllabarum utrobique harmonialiter consonans. Dico autem ‚ex pluribus compositus“ eo, quod ibi sunt tres cantus vel quattuor, plura autem dictamina, quia quilibet debet habere discretionem syllabarum tenore excepto, qui in aliquibus habet dictamen et in aliquibus non. ... Cantus autem iste non debet coram vulgaribus propinari eo, quod eius subtilitatem non <anim>advertunt nec in eius auditu delectantur, sed coram litteratis et illis, qui subtilitates artium sunt quarentes. Et solet in eorum festis decantari ad eorum decorationem. WALT. ODINGT. 6, 11, 11: Et alia quidem species (*sc. discantus*) attendit consonantiam et mensuram vocum ac carminum, quae **motetus** dicitur, id est motus brevis cantilena. [s.XIV] GEN. DISC. Postquam 4, 1: **Motteti** sunt cantus applicati verbis sive dictionibus vel parabolis. Fiunt etiam ad unum et ad plures cantus. Non habent ita ordinem in verbis sicut balladae et rotundelli; possunt esse de tempore perfecto et etiam mixti, et de Italica et Gallica, ita quod tempora unius correspondeant ad tempora alterius et sit simile alteri. ANON. Vratisl. p. 336a: diferencia est inter **mutetum**, rondellum, pirotetum, baladum, stampaniam sive stampetum, katschetum et rotulum. Unde **mutetus** est, qui nullam habet pausam generalem nisi finem, cuius quelibet pars habet textum, verbi gracia: „Appollinis“, „Ave coronata“, „Degentis vita“, „Fenix Arabia“ et sic de aliis (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 7). MENS. Circa artem p. 527, 13: Vel eciam **mutetus** sic potest cognosci, ubi discantus habet solum unam partem, similiter et medium et tenor. [s.XV] GEN. DISC. Differentia 1: Differen-

tia est inter **motetos**, ballados, vireletos et rondellos et fugas. Item de primo: omnes sunt **moteti**, quorum tenores sunt nullius prolotionis, quia tenores **motetorum** sunt de modo vel de tempore, sicut „Ida capillorum“ vel „Impudenter“, et ultra, quorum tenores a se omnes sunt **moteti** etc. Et illi debent cantari in ecclesiis, et est cantus ecclesiasticus. ANON. Mell. 15, 2: Sed **mutete** ita noscuntur, quia in cantando una pars agitur ante aliam, ut in „Iam adest dies iubilaeus“. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: **Mutetus** est cantus mensuralis per triplum vadens, in quo discantus habet textum proprium et medium, etiam non habet textum proprium diversificatum a discanto, sed tamen uterque textus una cum suis notis ita bene concordat, quod haec diffinitio uniformitatem videtur parere. Tenor autem nullum textum habet, sed occurrit utrique suaviter se inmiscendo. IOH. TINCT. diff. 171: **Motetum** est cantus mediocris, cui verba cuiusvis materie, sed frequentius divine, supponuntur.

B Klassifikation — classification

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 192, 31: Discantus vero alius pure discantus, alius organum. Quod est duplex, scilicet organum duplex et quod pure organum dicitur. Item alius conductus, alius **mothetus** et alius est ochetus. IOH. GROCH. 151: Et isto cantu (*sc. mensurato*) moderni Parisiis utuntur. Quem antiqui pluribus modis diviserunt, nos vero secundum usum modernorum in tres generaliter dividimus, puta **motetos**, organum et cantum abscisum, quem hoquetos vocant.

C Gebrauch — usage

1 die Textierung betreffend — with respect to texting

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 193, 11: **Mothetus** ... diversus in notis, diversus in prosis. FRANCO COL. 11, 24: Cum diversis litteris fit discantus, ut in **motetis**, qui habent triplum vel tenorem, quia tenor cuidam litterae aequipollet (*inde* IAC. LEOD. cons. 88. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 5. QUAT. PRINC. 4, 2, 42). IOH. GROCH. 182: **Motetus** vero est cantus ex pluribus compositus habens plura dictamina. WALT. ODINGT. 6, 16, 1. [s.XIV] AEGID. MUR. p. 124a: debent verba concordare de materia, de qua fecere **motetum**. GEN. DISC. Postquam 5, 1. ANON. Vratisl. p. 336a. MENS. Circa artem p. 527, 11: Et illorum (*sc. cantuum*) differentia sic potest haberi, quia, ut frequenter, ubi discantus habet proprium textum, similiter et medium et quandoque tenor. Sed in illo non est vis, utrum tenor habeat textum vel non propter grossitudinem figurarum, et talis cantus mensuralis dicitur **mutetus**, ut est „Appollinis“, ubi discantus habet textum, similiter et medium et etiam tenor; vel „Degentis vita“, ubi discantus et medium habent textum, tenor vero caret proprio textu. ANON. Vipiten. 11, 1: Ultimo nota differentiam inter rundellum et **mutetum**. Et est hoc, quia **mutetus** habet se ut frequenter proprium textum in tenore et aliquando etiam contratenor proprium habet textum.

2 die Mensurierung betreffend — with respect to mensuration

a Modi — (rhythmic) modes

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 194, 21: Item ochetus est super tenorem uniuscuiusque modi **mothetorum**. TRAD. Franc. IV 4, 1: **Mutetorum** quinque sunt modi. Primus constat ex omnibus longis *eqs.* WALT. ODINGT. 6, 16, 1: De **motetis**. **Moteti** fiunt cum littera in aliquo modorum. Unum sumatur aliquis cantus notus pro tenore aptus melo et in certo modo disponatur. Medius cantus potest fieri in eodem modo vel alio prout competens fuerit tenori. Nam quintus modus omnibus aliis potest esse tenor praeterquam in sexto modo compositis cantibus mediis. [s.XIV] TRAD. Phil. II 1, 4: ab ipsis longis tanquam a simplicioribus est inchoandum procedendo igitur ad modos VI (*lectio incerta, ed.: breviter*) motellorum (*ms.; ed.: motulorum*) vel **motetorum**. ROB. HANDLO p. 166, 7.

al. MENS. Primo punctus p. 37. QUAT. PRINC. 4, 1, 10: De sex modis **motetorum** secundum modernos. *al.*

b Noten- und Pausenwerte — value of notes and rests

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 193, 27: Aliquando vero tenor constat ex notis omnibus longis, sicut tenor **motheti**: „O Maria, maris stella“, et tunc semper nota longa cum brevi de motheto uni tantum notae longae de tenore correspondet et e converso. MENS. Notandum quod 1, 1: Notandum, quod **muteto** vel conducto, qui mensurabiliter cantantur, speciales in notis mensurae ascribuntur. Et alia notarum est longa, alia brevis, quaedam vero semibrevis, quarum proprietates suo loco ponuntur. [s.XIV] PS.-MUR. motet. p. 75a. QUAT. PRINC. 4, 1, 7: Qui autem dicunt predictum Philippum crochutam vel semiminimam aut dragmam fecisse aut eis consensisse, errant, ut in **motetis** suis intuenti manifeste apparet. IOH. HANB. sum. 12 p. 260, 16: Et quod quatuor semibreves sine puncto brevem unam valeant, patet in **moteto**, qui vocatur „Novum melos promere“ (*cum melodia*). *al.* GEN. DISC. Postquam 4, 11: Utimur in eisdem **motetis** pausis unius temporis et pauciores. [s.XV] UGOL. URB. 3, 6-8, 58: quam plures inveniuntur **moteti** antiqui absque brevibus et semibrevis solum ex maximis et longis formati. FR. GAFUR. pract. 2, 3.

c allgemein — general

[s.XIII] TRAD. Franc. III 5, 9. IOH. GROCH. 73: Per mensurabilem (*sc. musicam*) intellegunt illam, quae ex diversis sonis simul mensuratis et sonantibus efficitur, sicut in conductibus et **motetis**. GUIDO DION. 1, 1, 15: cantus mensuratos, quales sunt **moteti**, hoqueti et huiusmodi.

d perfekte und imperfekte Mensurierung — perfect and imperfect mensuration

[s.XIV] PHIL. VITR. 17, 17: Modus perfectus et tempus perfectum insimul continentur in **moteto**, qui vocatur „Deus iudex fortis“ (*inde* TRAD. Phil. I f. 62rD, 17). PHIL. VITR. 19, 2: Qua de causa rubeae notulae ponantur in **motetis** (*inde* TRAD. Phil. I f. 62rD, 19). *al.* MENS. Omnis nota sic 3, 3: Omnis cantus **motetorum** computatur per tria tempora. TRAD. Phil. I f. 62rD, 46. *al.* TRAD. Phil. II 10, 2. ROB. HANDLO p. 100, 24: securius tamen et verius in **motetis** et in aliis cantibus, ubi semibreves sunt, addatur punctus inter duas et duas vel inter tres et tres vel inter duas et tres vel inter tres et duas. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 17, 4: Item cum dicerent antiqui brevem perfectam in tres semibreves et non in plures esse divisibilem, referebant se ad illud, quod communius fiebat et regulari in **motetis** specialiter. *al.* PETR. PALM. p. 534. MENS. Primo punctus p. 34. *al.* PS.-MUR. motet. p. 76a: In arte **motetorum** sive discantum sunt due prolotiones, scilicet perfecta et imperfecta, maior et minor. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 31. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 15. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 40. *al.* ANON. Mediol. 9, 4: Nota, quod in **motectis**, in „Gloria“ et in aliis cantibus ibi est modus perfectus et imperfectus. *al.* ANON. Couss. V p. 240, 17. *al.* MENS. Si ille p. 505, 7. [s.XV] PROSD. exp. 62, 53. IOH. TINCT. pr. 3, 4, 11. BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91. IOH. HOTH. dial. p. 74. NICOL. BURT. 3, 4, 27. FR. GAFUR. pract. 2, 7.

e Diminution

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 11, 1: Sequitur de diminutione, quae sepe fit in tenoribus **motetorum**. Circa quam notandum est primo, quod pro maxima in diminutione ponitur longa, pro longa brevis, pro brevi semibrevis, pro semibrevis minima (*inde* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 9. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Mediol. 6, 1. PROSD. exp. 90, 1. UGOL. URB. 3, 10-1, 2). *al.* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 27. ANON. Couss. V p. 258, 6. [s.XV] PROSD. exp. 90, 7: ad presens non solum diminutio reperitur in tenoribus **motetorum**, sed etiam reperitur in tenoribus baladarum et aliorum cantuum, et quod plus est, reperitur etiam in dis-

cantibus quamplurium baladarum. *al.* UGOL. URB. 3, 10-1, 8: Nunc autem nedum in tenoribus **motetorum**, sed in ipsis motetis et canticis ecclesiasticis nec non et cantilenis ceterisque (*ed.*: ceteris quae) cantibus moderni cantores huiusmodi diminutione utuntur. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 9, 1. *al.*

3 *den musikalischen Satz betreffend — with respect to compositional technique*

a *Zusammenklänge — simultaneous sonorities*

[*s.XIII*] TRAD. Garl. plan. IV 106: Nam in mensurabili musica illud videmus, quod tenor [sive biscantus] alicuius **moteti** vel rondelli stat in ·b·fa·h·mi dicendo per ·h· durum, tunc accipientem in diapente superius suum biscantum oportet dicere mi in ·f· acuto et sic per falsam musicam (*sim.* TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 58). *al.* WALT. ODINGT. 6, 12, 4: Alio modo excusatur discordia ut in **motetis** coloratis, quum scilicet super certum tenorem aliqua pars cantilenae iteratur. [*s.XIV*] MARCH. luc. 8, 1, 7: tercium vero signum (*sc. falsa musica*) solum in cantu ponitur mensurato vel in plano, qui aut colorate cantatur aut in mensurato transit, puta in tenoribus **motetorum** seu aliorum cantuum mensuratorum. GUIDO DION. 1, 1, 222: Que scilicet falsa musica, etsi causa necessitatis inventa fuerit, ut melior consonantia fieri posset et maxime in compositione stantipedum, **motetorum** et huiusmodi mensuratorum cantuum. IAC. LEOD. cons. 87. IAC. LEOD. spec. 2, 21, 44: Est autem notandum quod, quamvis consonantia ista (*sc. diapente cum diapason*) sit alta, quia multum distant ab invicem eius extremae voces, potest tamen habere locum in **motetis**, cantilenis, conductis et organis, ubi non sunt nisi duo cantus; magis tamen habet locum, ubi sunt tres mensurati cantus vel plures. IAC. LEOD. spec. 2, 76, 6: Utuntur aliqui libenter hac consonantia (*sc. semiditono*) in suis discantibus, quia, etsi eius voces non perfecte concordant, etiam nec perfecte discordant, unde in cantuum et perfectionum principii et terminis nonnunquam ponitur in conductis, **motetis** et carminibus. PETR. PALM. p. 514. QUAT. PRINC. 4, 2, 13: Et nota, quod omnis imperfecta discordancia immediate ante concordanciam bene concordat, ut patet in **moteto**, qui vocatur „Tant a sotile pointure“. IOH. BOEN mus. 4, 43. *al.* HEINR. EGER 4 p. 43. ANON. Mediol. 1, 5: Nota, quod semitonus armonicus est ille, qui armonice figuratur ac ponitur, et isto utitur in **motectis** et discantu. GEN. DISC. Postquam 5, 6. *al.* CONTR. Ad sc. comp. p. 93b. CONTR. Quid est 28: Superius dixi: post octavam quintam pone, si tenor ascendit in altum; dico, quod aliquando est bonum ponere sextam ad evitandum binas notas, nisi propter aliud. Et dico, quod ponentes in contrapunto tantum grosso modo procedunt, sed in **motetis** et cantilenis non est reperiendum, quia quilibet cantor componit ad suum libitum et dulcedinem suam (*mss.*; *ed.*: suum) probata tanto mensura.

b *Ambitus*

[*s.XIII*] TRAD. Garl. plan. V 78: Et aliquociens in **motetis** vel in cantu mensurabili seu in cantu organico propter cantum ascendentem in superacutis vocibus istud signum g acutum figuramus, et istud fit propter causam necessitatis et propter defectum linearum. [*s.XIV*] IOH. BOEN mus. 3, 43. GOSCALC. 1, 5 p. 74, 9: De cantibus vero aliis, puta **motetis** et huiusmodi (*ed.*: huiusdem *cf. app. crit.*), sciendum est, quod in plagalibus eque bene potest ascendere et descendere per plures voces, sicut in autenticis dicitur.

c *Kolorierung (zur Anzeige einer Oktavierung) — coloration (for indication of transposition of an octave)*

[*s.XIV*] PHIL. VITR. 19, 7: apponuntur rubeae (*sc. notulae*), quia cantantur in octava vera loci, ubi sunt sitae, ut in „Gratia miseri“ et in **moteto**, qui vocatur „Quant amors“. In horum etiam **motetorum** tenoribus omnes notulae rubeae dicuntur in octava (*inde* TRAD. Phil. I f. 62rD, 31).

d *Form*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 13: Sed utuntur (*sc. discantatores*) novo cantandi modo, antiquum dimittunt; imperfectis nimium utuntur, in semibrevibus, quas minimas vocant, delectantur, a se repellunt cantus antiquos organicos, conductos, motellos, hoketos duplices, contraduplices et triplices, nisi quod aliquos illorum inserunt in **motetis** vel motellis suis. IAC. LEOD. spec. 7, 46, 8: Moderni nonne quasi solis utuntur motetis et cantilenis, nisi quod in **motetis** suis hoketos interserunt? QUAT. PRINC. 4, 2, 44: Sunt itaque nonnulli cantores in aliquibus mundi partibus, qui musice naturam pervertunt facientes de acumine fundum; hoc namque faciunt pronunciando triplum in tenoris voce et hoc tam in **motetis** quam in discantu. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 45: Copularum figure distribui possunt super literam in discantu **motetorum** et aliarum cantilenarum, prout decens videbitur componenti. AEGID. MUR. p. 124b: Tunc si vis facere **motetum** cum quatuor, tunc etiam ordinabis et colorabis contratenorem supra tenorem; et quando vis dividere contratenorem, tunc accipe tenorem, et contratenorem si componis cum quatuor, et ordinabis (*mss.*; *ed.*: ordinatis) triplum supra, bene ut concordet cum tenore et contratenore. AEGID. MUR. p. 128a: Est autem alius modus componendi **motetos** quam superius dictum est, videlicet quod tenor vadat supra motetum. *al.*

e *Color und Talea — color and talea*

[*s.XIV*] IOH. MUR. lib. 12, 3: Pro quo nota, quod nonnulli cantores ponunt differentiam inter colorem et tallam: nam vocant colorem, quando repetuntur eedem voces, tallam vero, quando repetuntur similes figure et sic fiunt diversarum vocum. Que differentia, licet servetur in quampluribus tenoribus **motetorum**, non tamen servatur in ipsis **motetis** (*inde* GOSCALC. 3, 11 p. 182, 1. ANON. Mediol. 7, 3. PROSD. exp. 97, 1-5. UGOL. URB. 3, 11-3, 1-3). IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Couss. V p. 254, 10. [*s.XV*] PROSD. exp. 97, 6: Ita quod, ubi tempore auctoris (*sc. Iohannis de Muris*) talea solum ponebatur in tenoribus **motetorum** et etiam ipse color, ad presens a modernis ponuntur tam in **motetis** quam in tenoribus ipsorum **motetorum**. *al.* UGOL. URB. 3, 11-3, 6. FR. GAFUR. extr. 11, 10, 4 (*cf.* IOH. MUR. lib. 12, 3).

f *Kirchentonarten — church modes*

[*s.XIV*] GOSCALC. 1, 8 p. 84, 7: Restat et nunc quidem de cantibus aliis, puta **motetis**, baladis et huiusmodi, de quibus tonis sive modis iudicandi fuerint, aliqua declarare. Sit igitur finale iudicium omnium tonorum seu modorum cuiuslibet cantus, videlicet **motetorum**, baladarum, rondellorum, vireletorum et huiusmodi istud. [*s.XV*] ANON. Carthus. nat. 7, 54: in cantilenis vel **motetis**, que potius componi debent sub tonis eis competentibus quoad materiam.

g *Stimmführung — voice leading*

[*s.XIV*] GEN. DISC. Postquam 4, 6: Vult etiam in compositione **motetorum** haberi haec regula generalis, videlicet quando unus cantus ascendit, alter descendat. *al.* CONTR. Volentibus II 18.

4 *allgemein — general*

[*s.XIII*] PETR. PIC. 1, tit.: Incipit ars **motetorum** compilata breviter. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 3. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 48, 9: Vidi ergo in quadam societate, in qua congregati erant valentes cantores et laici sapientes. Fuerunt ibi cantati **moteti** moderni et secundum modum modernum et veteres aliqui. *al.* MENS. Primo punctus p. 34: Compendium totius artis **motetorum**. GOSCALC. intr. 1 p. 30, 2. TRACT. FIGUR. pr. p. 66, 7: Et licet magistri nostri antiqui primum intellectum musicalem habuerunt et hoc satis grosso modo, sicut adhuc patet in **motetis** ipsorum magistrorum videlicet „Tribum que non abhorruit“, et in aliis et cetera. Tamen ipsi post modum subtiliorem modum considerantes primum relin-

querunt et artem magis subtiliter ordinauerunt, ut patet in „Apta caro“. PETR. CAP. 1, tit. *al.* MENS. Circa artem p. 527, 6: de numero canticorum mensuralium unus dicitur **mutetus**, alius rundellus, alter hachetus, alter viroletum, alter et balada, alter trumpetum vel stampetum. [s.XV] IOH. TINCT. contr. 3, 8, 5.

II Bezeichnung für die dem Tenor unmittelbar benachbarte Stimme einer Motette — *term the designates the voice of a motet immediately adjacent to the tenor*

1 Definition

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 190: **Motetus** vero est cantus ille, qui supra tenorem immediate ordinatur. Et in diapente ut plurimum incipit et in eadem proportionione, <in> qua incipit, continuatur vel <in> diapason ascendit.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 193, 22: tunc semper nota longa de **motheto** notae longae correspondet de tenore et brevis brevi et e converso. *al.* TRAD. Franc. III 5, 9: Sed quando <inveniuntur> tres cantus insimul concordantes, facientes insimul suas pausas, tunc debent in tenore et in **moteto** et in triplo fieri duo tractus ad significandum, quod penultime note inmensurabiles fieri debent. IOH. GROCH. 188: Partes autem istorum (*sc. hoquetorum*) plures sunt, puta tenor, **motetus**, triplum, quadruplum. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 3, 11: possunt tamen supra tenorem unum multi fieri discantus, ut **motetus**, triplum, quadruplum. *al.* PETR. PALM. p. 513. AEGID. MUR. p. 125a: Tunc si vis facere motetum cum quatuor, tunc etiam ordinabis et colorabis contratenorem supra tenorem; et quando vis dividere contratenorem, tunc accipe tenorem, et contratenorem si componis cum quatuor, et ordinabis (*mss.*; *ed.*: ordinatis) triplum supra, bene ut concordet cum tenore et contratenore. ... Hoc facto procede ad **motetum**, id est ad quintum; et concordabis et colorabis cum triplo et tenore et cum contratenore, si est cum quatuor, et ita fac usque ad finem. AEGID. MUR. p. 128a: Est autem alius modus componendi motetos, quam superius dictum est, videlicet quod tenor vadat supra **motetum**. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 117. HEINR. EGER 4 p. 44.

cf. HMT s. v. motet; Birkner, Motetus; Dammann, Motette; Hofmann, Motette

mottizo -are *den Motettenstil nachahmen* — *to imitate the style of motets*

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 4, 12: Utimur in eisdem motetis pausis unius temporis et pauciores. Quare sic utendo uchettis et pausis videtur **mottizando** cantare.

[**motulus**] *v. motellus col. 557, 53*

motus -us *m.* (*Ton-*)bewegung, Intervall — (*musical*) *gesture, interval*

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 277a: Cum autem in unoquoque superiorum modorum eandem, ubi finitur, repercutias sive ad alteram redeas, quaternis **motibus** et duabus vocibus notabitur syllaba. *al.* GUIDO micr. 16, 9: Igitur **motus** vocum, qui sex modis fieri dictus est, fit arsis et thesis, id est elevatio et depositio; quorum gemino **motu**, id est arsis et thesis, omnis neuma formatur praeter repercussas aut simplices (*inde* ANON. Pannain p. 416. METROL. 3 p. 91. QUAT. PRINC. 3, 32. IAC. THEAT. 15. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 12. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 3. DIFF. MUS. 14. BONAV. BRUX. 2, 13. BONAV. BRUX. 8, 28). GUIDO micr. 16, 14: Deinde arsis et thesis tum sibimet iunguntur, ut arsis arsi et thesis thesi; tum altera alteri, ut arsis thesi et thesis arsi coniungitur; ipsaque coniunctio tum fit ex similibus, tum ex dissimilibus. Dissimilitudo autem erit, si ex praedictis **motibus** alius alio plures paucioresve habeat

voces aut magis coniunctas vel disiunctas. Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione **motus motui** tum erit praepositus, id est in superioribus positus; tum suppositus; tum appositus, id est, cum in eadem voce unius finis erit alteriusque principium; tum interpositus, id est, quando unus motus infra alium positus et minus est gravis et minus acutus; tum commixtus, id est partim interpositus partimque suppositus aut praepositus aut appositus (*inde* ARIBO 38 p. 51. COMM. Guid. 54 p. 161. COMM. Guid. 32 p. 167. IOH. COTT. mus. 23, 11. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 6 p. 92. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 17. IAC. THEAT. 15). GUIDO micr. 16, 22 descr. (*cf. app. crit.*). *al.* GUIDO reg. 90: Nisi **motibus** his senis (*sc. tono, semitono, ditono, semiditono, diatessaron, diapente*) nulla vox movebitur (*sim.* GUIDO reg. append. 12). *al.* GUIDO ep. p. 488, 215. INTERV. Diapason p. 59. MOT. Musica est p. 154: **Motus** vocum sunt VI species: tonus, semitonium, semiditonus, dytonus, diatessaron, diapenthe. Horum omnium sunt due differentie, arsis et thesis, id est elevatio et depositio. MOT. Musica est p. 162: Supponitur **motus** motui, cum infra ponitur, ut sit minus gravis illo, cui iungitur. Arsis ergo arsi supponitur, ut in resp. „Haec est dies“, „Natus est“, „Ecce vox“, „Parvulus filius“, ant. „Caro mea ...“, „Ecce de quo“; thesis thesi, ut „Ymnum canamus“, „Talis est et ipse est“ (*sim.* MOT. Musica est p. 156). ARIBO 4 p. 36: Omnis autem vocis **motus** vel arsi fit aut thesi. *al.* COMM. Guid. 89 p. 107: Musica difinitur esse **motus** vocum, id est voces motae per intensionem vel depositionem (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1). *al.* LIB. ARGUM. 7 p. 19: Item musica est **motus** vocum, id est arsis et thesis (*sim.* TRAD. Guid. pr. MARCH. luc. 1, 5, 4. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 3). LIB. SPEC. 2-3 p. 31. MOT. Omnis cantus p. 187: Preponuntur ergo vel subponuntur, interponuntur, apponuntur et miscentur hii supra dicti motus, utpote tonus tono preponitur vel quilibet **motus** alius ·C·D· ·E·D·; subponitur, ut ·G·E· ·D·E·; interponitur, ut ·D·G· ·F·E·; apponitur, ut illud ·C·D· ·F·D· (?); admiscuntur iuxta illud ·C·E· ·F·G· ·F·C·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 86 p. 175. VERS. Ars humanas p. 112b. *al.* PS.-GUIDO form. 7, 4: Quodsi desiderit qualitatem quantitatemve **motus** habere, iam non musicus **motus** erit. Qualitas autem **motus** est, utrum sit protus vel deuterus aut quilibet alius modus. Quantitas autem, utrumnam sit duplex, sesquialter aut sesquitercius. *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). IOH. COTT. mus. 23, 18: Variantur etiam eadem neumae in **motibus** suis secundum diversas modorum proprietates. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 415. *al.* TON. Vatic. 12, 1 p. 189. [s.XIII] MUS. MAN. 51, 16: Igitur de cantu dubio **motus** primo debes attendere naturam, videlicet quomodo disponatur, quomodo descendat a finali vel ascendat. IOH. AEGID. 3, 1: Musica secundum Boetium est **motus** vocum inter se consonantium congrua proportionione (*sim.* HIER. MOR. 1 p. 7, 19. ANON. Barcin. II p. 328). AMERUS 8, 10: musica est **motus** rationabilium vocum in arsis et thesis (*inde* IAC. THEAT. 10. ANON. Philad. 1). LAMBERTUS p. 254b: His sex (*sc. ut re mi fa sol la*) formantur sex **motus** et variantur (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 8. TRAD. Garl. plan. III 141-142. PS.-MUR. interv. p. 312b. ANON. Carthus. pract. 4, 10). ENGELB. ADM. 2, 4, 8: Et Gwido dicit, quod musica est sciencia mesure **motus** vocum secundum arsyn et thesyn. ENGELB. ADM. 3, 9, 4: Huiusmodi autem saltum (*sc. ad octavam sicut in dyapason*) priores musici sicut Gwido et Odo appellaverunt **motum** vocum, quia secundum ipsum vox gravis movetur ad acutam vel e converso: quod, quia etiam in simplici tono contingit immediate ad proximam, propter hoc moderni musici **motum** vocis ad vocem obmissis aliquibus vocibus intermediis magis proprie appellaverunt saltum. *al.* WALT. ODINGT. 6, 11, 11: motetus ... id est **motus** brevis

cantilenae. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 60: Propter enim **motum** habetur cantus, et sine **motu** cantus non est, nam si omnes note essent in una linea vel in uno spacio, non consurgeret cantare, sed potius ululare (*inde* BONAV. BRUX. 8, 27). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 1: Nonne processus ab una voce ad aliam **motus** quidam est? Nonne ascensus et descensus quidam **motus** sunt? *eqs. al.* QUAT. PRINC. 3, 55: Quamlibet etiam notam equaliter pronunciet sive sit longum sive breve, ut **motus** omnium vocum uniformis fiat. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 68. ANON. Michaelb. I p. 44. PS.-THEODON. pr. p. 30. *al.* ANON. Meyer 1, 1. ANON. Quaest. 29. COMPIL. Erlang. p. 30. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 70: diversitas modorum in cantu diversitati **motuum** coaptatur. IAC. THEAT. 15. WENCESL. PRACH. 17. UGOL. URB. 2, 6, 6: Prima igitur imperfecta consonantia seu dissonantia, quae tertia nuncupatur, duplici potest perfectioni copulari, scilicet unisono et quintae; unisono copulatur et ex eo perfectionem acquirit ex tenoris ascensu et superioris descensu. His enim contrariis **motibus** ascendente et descendente in unum sonum voces conveniunt. *al.* PETR. TALH. p. 6. TRAD. Holl. I 1, 9, 30 (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 10). TRAD. Holl. III acc. 14. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 12, 9: ex tribus sonorum **motibus** constat ditonus ac semiditonus. *al.* TRAD. Holl. V 4b, 16. TRAD. Holl. VI 7, 30. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 420b. *al.* FR. GAFUR. extr. 6, 11, 14. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 12, 41. *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 56. IOH. HOTH. exc. p. 43: modulatio sive **motus** vocum. *al.* NICOL. BURT. 1, 1, 3: de sonorum **motibus** est musica. *al.* BONAV. BRUX. 24, 100. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 4, 5: cum musicus **motus** non integer nullam possit certa dimensione cordam metiri. *al.* GUILL. POD. ench. 35 p. 394: **motus** quinque vocum. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1: Est igitur musicae actio **motus** sonorum consonantias ac melodiam efficiens. FR. GAFUR. pract. 3, 3: in contrapuncto partes cantilenae, scilicet tenor et cantus atque contratenor, debent invicem esse contrariae in **motu**. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 3: solo cantus **motu** stante, scilicet tenore. CONTR. Consonantiae p. 409b. CONTR. Et primo I 30 p. 141 (p. 464a). CONTR. In presenti 12. CONTR. Prima regula 7-8.

motus appositus *Bezeichnung für einen Intervallschritt, dessen Anfangston der Schlußton des vorausgehenden Intervallschritts ist — term that designates an intervallic gesture, the first pitch of which forms the final pitch of the preceding gesture (cf. Guido micr. 16, 22 app. crit.: ·D·F·F·D·)*

1 Definition

[s.XI] GUIDO micr. 16, 15: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione **motus** motui tum erit praepositus ...; tum suppositus; tum **appositus**, id est, cum in eadem voce unius finis erit alteriusque principium (*inde* ARIBO 38 p. 51. COMM. Guid. 54 p. 161. IOH. COTT. mus. 23, 14. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 6 p. 92. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 17. IAC. THEAT. 15). MOT. Musica est p. 160: **Appositus motus** dicitur, cum in eadem voce est unius finis alteriusque principium. Apponitur ergo arsis arsi ex similibus ut „Nato Domino“, „Aufer a me“; thesis thesi, ut in com. „Tollite“, „Adorate Dominum“, „Iuravi“; arsis thesi, ut „Terribilis est“, „Haec sacri“; thesis arsi, ut „O ammirab.“, „O quam“. *eqs. (sim.)* MOT. Musica est p. 156).

2 Gebrauch — usage

[s.XI] ARIBO 40 p. 51: **Motus** motui ... **appositus** ut „Ecce ego“ (*inde* COMM. Guid. 35 p. 167). COMM. Guid. 63 p. 161: **Motum appositum** motui ex similibus in hac antiphona „Nato Domino“. Item appositam thesim arsi ex similibus in hac „O admirabile“. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 4, 17. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 17-18. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 15.

motus commixtus (mixtus) *Bezeichnung für einen Intervallschritt, dessen Umfang sich mit einem benachbar-*

ten Intervallschritt teilweise überschneidet — term that designates an intervallic gesture, which is related to another gesture such that their ranges partly overlap (cf. Guido micr. 16, 22 app. crit.: ·C·F·E·G·F·C·)

1 Definition

[s.XI] GUIDO micr. 16, 15: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione **motus** motui tum erit praepositus, ... tum suppositus, tum appositus, ... tum interpositus, ... tum **commixtus**, id est partim interpositus partimque suppositus aut praepositus aut appositus (*inde* ARIBO 38 p. 51. IOH. COTT. mus. 23, 14. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 7 p. 92. IAC. THEAT. 15).

2 Gebrauch — usage

[s.XI] ARIBO 40 p. 51: **Motus** ... **commixtus**, ut „A dextris Patris“. (*inde* COMM. Guid. 35 p. 167) ARIBO 60 p. 53: **Commixtus motus** venerabilior est omnibus (*inde* COMM. Guid. 54 p. 168). *eqs. al.* COMM. Guid. 68 p. 162: Restat de **motu commixto** ex similibus dare exempla. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 28: De **mixtis** vel **commixtis motibus** sic loquuntur Guidonis expositores: „**Mixti motus** uno modo partim interponuntur et partim praeponuntur“ *eqs. (cf. Mot. Musica est p. 168).* *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 15.

motus interpositus *Bezeichnung für einen Intervallschritt, dessen Ambitus innerhalb eines benachbarten größeren Intervallschritts liegt — term that designates an intervallic gesture the pitches of which lie within a larger gesture (cf. Guido micr. 16, 22 app. crit.: ·G·D·F·E·)*

1 Definition

[s.XI] GUIDO micr. 16, 15: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione **motus** motui tum erit praepositus, ... tum suppositus, tum appositus, ... tum **interpositus**, id est, quando unus motus infra alium positus et minus est gravis et minus acutus (*inde* ARIBO 38 p. 51. COMM. Guid. 54 p. 161. IOH. COTT. mus. 23, 14. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 7 p. 92. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 19. IAC. THEAT. 15). MOT. Musica est p. 166: **Interpositus motus** nunquam est similis ei, cui interponitur, quia semper minor est illo nisi in numero vocum. Interponitur autem arsis arsi, ut in versu „Talibus enim“, thesis thesi, ut in hoc resp. „Iudea et Hierusalem“ et „In alto, dum tropaeum salvatoris praedicaret“; arsis thesi, ut et „Erat quidam mendicus nomine“ ...; thesis arsi, ut „Gloria“ et „Lux fulgebit“ (*sim.* MOT. Musica est p. 156. *inde* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 22). ARIBO 56 p. 53: De **interposito (sc. motu)**. **Interpositus** necessario fiet intensus et remissus; in diatesseron tono semitoniove; in diapente autem ditono, semiditono, tono, semitono, quia diatesseron in medio aut tonum habet aut semitonium. Diapente vero vel ditonum vel semiditonus proportionaliter sive tonum seu semitonium (*sim.* COMM. Guid. 52 p. 168. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 20). *al.* COMM. Guid. 66 p. 162: **Interpositus vero motus** est infra alium positus, cum sit minus gravis et minus acutus, cum illo, infra quem ponitur, non potest habere similitudinem in eadem consonantia, sed vel in numero vocum, ut hoc „Quid facimus“, vel in hoc etiam, quod utrique est coniunctus, ut hic „Sancte Spiritus doce nos“, vel disiunctus, ut in hoc „Benedicta“, ubi dicit „fructum vitae“ (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 69, 21).

2 Gebrauch — usage

[s.XI] ARIBO 40 p. 51: **Motus** motui erit ... **interpositus**, ut „Nascetur nobis parvulus et vocabitur“ (*inde* COMM. Guid. 35 p. 167). COMM. Guid. 80 p. 163: **Interpositus motus** ex dissimilibus exemplum habemus in hoc responsorio „Nascetur nobis parvulus et vocabitur.“ *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 25: Sed, si proprie de **motu** loquimur **interposito**, non videtur habere locum, nisi ubi ad minus sunt tres motus, vel ubi una vox vel plures in unisono inter duos ponuntur motus. *eqs. al.* [s.XV] IAC. THEAT. 15.

motus mixtus v. motus commixtus

motus praepositus *Bezeichnung für einen Intervallschritt, der höher liegt als der benachbarte Intervallschritt — term that designates an intervallic gesture that is higher in pitch than the adjacent gesture (cf. Guido micr. 16, 22 app. crit.: ·C·D·E·D·)*

1 Definition

[s.XI] GUIDO micr. 16, 15: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione **motus** motui tum erit **praepositus**, id est in superioribus positus (*inde* ARIBO 38 p. 51. COMM. Guid. 54 p. 161. IOH. COTT. mus. 23, 14. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 7 p. 92. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 19. IAC. THEAT. 15). COMPIL. Casin. 1, 86 p. 175: **Motus** motui tum erit **praepositus**, id est, quando unus tonus vel quilibet alius motus est sursum positus. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 8: Dicitur autem **motus** alteri **praepositus** similiter vel dissimiliter, quando quantum ad cantum prima consonantia inferior est alia sibi coniuncta. Quantum ad hoc igitur arsis praepositur arsi similiter in exemplis prius positus „Educ“ et „Salve“, vel ibi „Ecce advenit“. eqs.

2 Gebrauch — usage

[s.XI] ARIBO 40 p. 51: **Motus** motui erit **praepositus**, ut „Clarum decus“ (*inde* COMM. Guid. 35 p. 167). COMM. Guid. 59 p. 161: **motus** motui tum erit **praepositus** similis simili arsi arsi „Clarum decus“. al. PS.-GUIDO form. ton. 4, 17. [s.XV] IAC. THEAT. 15.

motus suppositus *Bezeichnung für einen Intervallschritt, der tiefer liegt als der benachbarte Intervallschritt — term that designates an intervallic gesture, that is lower in pitch than the one adjacent gesture (cf. Guido micr. 16, 22 app. crit.: ·G·E·D·E·)*

1 Definition

[s.XI] COMM. Guid. 54 p. 161: **motus** ... **suppositus**, id est in inferioribus positus. COMPIL. Casin. 1, 86 p. 175: **Motus** ..., cui inferius alius motus respondeat, est **suppositus** praeposito. IOH. COTT. mus. 23, 13: **motus** motui ... tum **suppositus**, id est in inferioribus positus. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 12: Videtur autem **motus suppositus** quantum ad aliquid esse contrarius motui praeposito, quia tunc motus motui supponitur, quando primus motus vocum in cantu altior est secundo. Arsis igitur arsi similiter supponitur, cum dicitur: „Ecce vox“ (*cum melodia*). eqs.

2 Gebrauch — usage

[s.XI] GUIDO micr. 16, 15: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione **motus** motui tum erit praepositus, ... tum **suppositus**, tum appositus, ... tum interpositus, ... tum commixtus. (*inde* ARIBO 38 p. 51. COMM. Guid. 54 p. 161. IOH. COTT. mus. 23, 13. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 7 p. 92. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 19. IAC. THEAT. 15). COMM. Guid. 61 p. 161. al. PS.-GUIDO form. ton. 4, 17. [s.XV] IAC. THEAT. 15.

musa -ae f. 1. Ton, Tonstufe 2. Bezeichnung für ein Musikinstrument 3. Melodie, Lied, Gesang 4. Bezeichnung für die menschlichen Stimmwerkzeuge 5. Bezeichnung für die Zusammenklänge — 1. note, pitch 2. term for a musical instrument 3. melody, song, singing 4. term for the human vocal apparatus 5. term for simultaneous sonorities

1 Ton, Tonstufe — note, pitch

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: **musae** quoque tres olim existimatae, hypate, mese, nete. Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanomenos, hypate hypaton, deinde parypate hypaton eqs. [s.XI] COMM. Guid. 22 p. 101: „**Musae**“: id est voces musicas, id est septem discrimina vocum. COMM. Guid. 24 p. 101: „Moys“ est „aqua“, inde „**musa**“ vox dicitur, quae sine humore aut vix aut nunquam generatur.

PS.-OSBERN. 6: Guido igitur in primo sui tituli versu hunc numerum ostendens voces musicas **musas** appellat. [s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L), 13: Pictagoras tantum per martellos fabricantum / antea confusas numeravit tetrarde **musas**. (?)

2 Bezeichnung für ein Musikinstrument — term for a musical instrument

a *generell für Blasinstrumente — generally for wind instruments*

[s.IX] REMIG. AUT. 480, 11: „Pandora“ scilicet decuit illa species **musae** vel instrumentum musicum inflatile septem calamorum. [s.XI] VOCAB. MUS. p. 139: Organum: unius **musae** proprie nomen est, sed generaliter omnia musicorum vasa, id est tubae, calami, fistulae, cythara, psalterium, lira et cetera. [s.XIV] ANON. Grac. p. 17. (?)

b *für eine bestimmte Art von Saiteninstrumenten — for a specific kind of stringed instrument*

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 485, 1: „chelys“: **musa**, lyra (*inde* REMIG. AUT. 484, 19). cf. Bernhard, Regino p. 55

c *für den Dudelsack — for the bagpipe*

[s.IX] REG. PRUM. 5, 96: Inflatile (*sc. instrumentum*) autem, quod spiritu vel vento inpellitur, ut in tibiis, **musis**, fistulis, organis et his similibus. REG. PRUM. 6, 3: Musica dicitur a **musis**, quod instrumentum omnibus musicis instrumentis veteres preferendum dignum duxerunt, sive quod primum, ut aiunt, a natura inventum est, sive potius quod in ipso omnis musica perfectio continetur. Nam in superioribus foraminibus omnes consonantiae et toni demonstrari possunt, in duobus inferioribus duo semitonia maius ac minus. REG. PRUM. 6, 5 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 13). [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 3, 1: Dicitur autem musica ... a **musa**, quae est instrumentum quoddam musicae decenter satis et iocunde clangens. Sed videamus, qua ratione, qua auctoritate a **musa** traxerit nomen musica. **Musa**, ut diximus, instrumentum quoddam est omnia musicae superexcellens instrumenta, quippe quae omnium vim atque modum in se continet: humano siquidem inflatur spiritu ut tibia, manu temperatur ut phiala, folle excitatur ut organa. Unde et a Graeco, quod est MHCA mesa, id est media, **musa** dicitur eo, quod sicut in aliquo medio diversa coeunt spatia, ita et in **musa** multimoda conveniunt instrumenta (*inde* HIER. MOR. 2 p. 11, 3. PS.-THOMAS AQU. I 4. COMPIL. Erlang. p. 29. WENCESL. PRACH. 31. TRAD. Holl. V 5a, 5. CONR. ZAB. tract. H 1. sim. PS.-MUR. summa 143: Alii dicunt, quod musica dicitur a **musa**, quodam instrumento, quod excellens et perfectissimum dicunt inter omnia musica instrumenta, et quod ab ipso per antonomasiam tamquam a digniori musica nominetur). [s.XV] ADAM FULD. 1, 1: Dicitur musica ... vel a **musan**, instrumento musico aliis omnibus apto (*sim.* GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 4).

cf. Buhle, Instrumente p. 46 sqq.; Bernhard, Regino p. 54 sq.

d *für die Pfeife — for the pipe [syn.: fistula]*

[s.XIII] ANON. Ratisb. 4, 3: plurimum sententia est musicam dictam esse a **musa**, idest fistula, eo, quod ex sono fistularum proprietates ac diversitates vocum et modorum primo consideratae sint. [s.XV] IAC. THEAT. 17 (? cf. col. 569, 14). CYMB. Si vis 7, 1 (? cf. col. 569, 15).

e *für eine bestimmte Art von Blasinstrumenten (Dudelsack?) — for a specific kind of wind instrument (bagpipe?)*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 150: musica dicatur a **musa**, quodam (*ed.*: quoddam) simplicissimo instrumento, quod a pastoribus gregum circa mundi principium primo fuit inventum, et hoc de palustri harundine vel de calamo segetum erat factum, et pastores in hac musa propter diversam eius magnitudinem et longitudinem et foraminum impositionem perpendebant diversitatem tonorum. PS.-MUR. summa 157. PS.-MUR. summa 190. PS.-MUR. summa 416: Foramina (*sc. instrumenta*) sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum

diversitate creatur; qualia sunt **muse**, syringe, flaiota, tibie, cornua, fistule, tube et similia. PS.-MUR. summa 444. PS.-MUR. summa 1112: foramina instrumenta ... Talia sunt organa, tibie, cornua, **muse**, syringe, flaiota et cetera. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 9: Si autem sonus gravis et acutus in instrumentis exprimitur artificialibus, aut illa reddunt sonos illos ex quodam flatu, ut sunt tubae, tybiae, fistulae, **musae**, organa et huiusmodi, et hoc ad organicam pertinet musicam. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 1, 34. (?) FR. GAFUR. theor. 1, 1, 54. (?) MICH. KEINSP. 2, 11: Alia (sc. musica) est organica, quae ex flatu temperata in vocis habitum roboratur; huic conveniunt fistulae, organa, tubae, tibiae, **musae**.

f ? für die Glocke — ? for the bell

[s.XV] IAC. THEAT. 17: Quomodo fiunt campane vel **muse**. CYMB. Si vis 7, 1: Si vis scire mensuram nolarum sive **musarum**.

cf. Bernhard, Regino p. 55

g unspezifisch — unspecified

[s.IX] REMIG. AUT. 286, 17: Dicit beatus Augustinus, quod reperti sunt aliquando in quadam civitate tres fabri, quibus impositum est, ut singuli ternas componerent **musas**, quod factum novenarium reddidit numerum (sim. IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 62, 12). (?) AURELIAN. 2, 7. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 4, 4: Vel dicitur musica a **musa**, **musae**, instrumento quodam musicae. HEINR. EGER 1 p. 34: musica ... dicitur a **musa**, instrumento olim magis usitato. [s.XV] TRAD. Holl. II pr. 24: dicitur musica ... a **mosa**, quod est instrumentum musice.

3 Melodie, Lied, Gesang — melody, song, singing

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 915/350, 20-1: 'camenam', id est **musam** suam. GLOSS. Mart. Cap. 917/351, 18-9: 'nostrum in melos', id est in nostram **musam**. REMIG. AUT. 481, 8: 'melo' scilicet suo, id est **musa** vel cantu. [s.XV] ORIG. ET EFF. 1, 5: Vel a 'moys' dicitur haec **musa**, '-sae', quod quandoque dicitur cantilena. ORIG. ET EFF. 5 (L), 13: versus: Per Thubal inventa **musarum** sunt elementa. *ibid.* al. IOH. TINCT. inv. p. 27 (?).

4 Bezeichnung für die menschlichen Stimmwerkzeuge — term for the human vocal apparatus

[s.XIII] AUGUST. MIN. C 34: Vel musica a **musis**, id est a naturalibus <instrumentis> dicitur. Cum enim IX muse ab auctoribus computentur, secundum veritatem nil aliud est nisi IX naturalia vocis instrumenta, quibus vox humana formatur, ut lingua, dentes, fauces et cetera. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 38, 4: Instrumenta novem sunt pulmo, lingua, palatum, / quatuor ac dentes et duo labra simul. Hec enim instrumenta dicuntur **muse** a 'moys'. COMM. Boeth. II p. 44, 3: quandoque dicuntur **muse** novem instrumenta loquendi.

5 Bezeichnung für Zusammenklänge — term for simultaneous sonorities

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 44, 3: breviter loquendo de **musis** quandoque dicuntur **muse** novem instrumenta loquendi, quandoque novem consonantie. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 11: Denique Boetius ex Nichomachi musica refert Mercurium Pythagoram quatuor cordarum esse inventorem, scilicet hypate, parhypate, lychanos, mese. In quibus simplicem principio fuisse musicam asseverat, ut tota in his nervis constaret, ideque usque ad Orpheum, qui fuit inventor **musarum**, duravit. Nam primus nervus et quartus diapason consonantiam faciebant. Medii vero ad se invicem tonum atque ad extremos diapente et diatessaron resonabant (sim. IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 62, 6). (?)

ex errore, ut videtur, pro muta: NEUM. Prima p. 82 (cf. Bernhard, Neumennamen p. 82)

ex errore, ut videtur, pro musica: GUILL. POD. 2, 4. GUILL. POD. 3, 31 (cf. Guill. Pod. 3, 32 et al.)

musafolla -ae f. ? Bezeichnung für ein Ersatzzeichen für einen Schlüsselbuchstaben — ? term for an alternative symbol for a clef sign

[s.XIII] ELIAS SAL. 28 p. 55b: Quare in cantu, qui ascendit quinque vel sex lineas, omnes non ponuntur in libro? Respondeo: omittitur fortassis propter avaritiam pergameni vel desidiam notatoris; vel possumus dicere, et est melius, quod illud suppletur per guidafolias (ms.; ed.: quidafolias) et aliquotiens **musafollas**, sive per clavium appositionem, quod idem est. ELIAS SAL. 28 p. 56b: ille notatur tergiversator veritatis ... ponens pro veris clavibus **musafollas**.

musica -ae et musice, -es (μουσική) f. I. 'Musik' II. Musiktraktat, Musikabhandlung — I. 'music' II. music treatise I. 'Musik' — 'music'

A Definition

1 als Lehre bzw. Theorie — as teaching, or theory

a von der Gestaltung von Tonverbindungen bzw. Gesängen — concerning the formation of combinations of pitches, or songs

[s.III] FRAGM. CENS. 11, 1: **Musica** est peritia faciendorum et canendorum modorum (inde FLOR. FAX. 1, 2, 6). CENS. 10, 3: **musica** est scientia bene modulandi [s.IV] AUGUST. 1, 2, 2: **Musica** est scientia bene modulandi (inde CASSIOD. inst. 2, 5, 2. SCOL. ENCH. 1, 1. LIB. ARGUM. 6 p. 19. FRUT. brev. pr. p. 26. HIER. MOR. 1 p. 10, 3. COMM. Boeth. II p. 136, 35. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 2. DIFF. MUS. 13. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 3. sim. AUGUST. 1, 3, 4. AUGUST. 1, 4, 7-8. AURELIAN. 2, 1: **Musica** autem est scientia recte modulandi. TRAD. Garl. plan. V 13. PETR. DION. 1 p. 147. IOH. MUR. comp. 6, 4. PETR. PALM. p. 507. PETR. TALH. p. 6. FLOR. FAX. 1, 2, 3. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 1, 1. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 2. ad loc.: GLOSS. Aug. 1, 45). AUGUST. 1, 3, 4: **Musica** est scientia bene movendi (inde PETR. DION. 1 p. 147). [s.VII] ISID. etym. 3, 15, 1: **Musica** est peritia modulationis sono cantuque consistens (inde GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 10. PS.-OSBERN. 1. METROL. 2 p. 67. IOH. AEGID. 3, 2. IOH. AEGID. 3, 12. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 35. HIER. MOR. 1 p. 9, 30. ANON. Hailspr. pr. p. 64. WALT. ODINGT. 2, 1, 5. PS.-PHIL. lib. mus. p. 35b. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7. PETR. PALM. p. 507. PS.-THEODON. pr. p. 29. COMM. Boeth. II p. 32, 29. ANON. Grac. p. 14. COMPIL. Erlang. p. 30. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 15. NICOL. CAP. p. 310. WENCESL. PRACH. 8. ANON. Carthus. pract. pr. 2. ANON. Couss. XII 1, 5. TRAD. Holl. V 4b, 17. CONR. ZAB. tract. G 3. IOH. TINCT. diff. 175. FR. GAFUR. extr. exord. 21. BONAV. BRIX. 2, 14. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 4. FLOR. FAX. 1, 2, 4. SZYDLOV. 1 p. 10. ANON. Barcin. II p. 328). [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 1: **musica** est cantus totius recta modulatio sive concordia. THEINR. DOV. 1, 1 p. 146, 4: **musicam** artem modulandi dicimus. TON. Vatic. 12, 1 p. 189: **Musica** est motus vocum cum scientia modulandi veraciter (sim. COMPIL. Erlang. p. 30. TRAD. Holl. V 4b, 16). [s.XIII] TRAD. Lamb. 1, 1, 4: **musica** est discretio modulationis. PS.-MUR. summa 124: **Musica** ... est ars modulandi sonos discrete (sim. PS.-MUR. summa 188. PS.-MUR. summa 457). [s.XIV-XV] ANON. Kellner 1, 6: **Musica** sic diffinitur: Est scientia docens formare melodias secundum debitam exigentiam toni vel euphonie. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 14: Ysidorus: **Musica** est disciplina, que in carminibus multis tollitur argumentis (sim. DIFF. MUS. 11). (?) DIFF. MUS. 11: **musica** est disciplina cantilenarum. IAC. THEAT. 10. (?) ADAM FULD. 1, 1: Sed Augustinus ad Hieronymum dicit: **musica** est scientia sensus sensusve bene modulandi. MICH. KEINSP. pr. 1: **Musica** ars modulativa, in qua animorum placiditas, delinimentum et solatio maxima est constituta.

b von den zahlenmäßigen Grundlagen der Tonverbindungen — concerning the basic mathematical principals of combinations of pitches

[s.IV] AUGUST. 1, 1, tit.: **Musica** est ars quaedam liberalis. **Musicae** iure tribuuntur sonorum numeri. [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 3, 6: **Musica** est disciplina, quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt, his qui inveniuntur in sonis (inde ISID. etym. 2, 24, 15. SCOL. ENCH. 2, 176. LUD. SANCT. 38. COMM. Boeth. II p. 32, 19. ANON. Grac. p. 14. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 17. DIFF. MUS. 12. *sim.* ISID. etym. 3, 1, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 5, 9, 2. [s.IX] SCOL. ENCH. 2, 156: M: Armonia putatur concordabilis inaequalium vocum commixtio, **musica** ipsius concordationis ratio. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 19: **Musica** igitur est scientia multitudinis relate virtutes proportionum considerans ad concordias rerum, quia, sicut arithmetica est scientia multitudinis per se, ita **musica** est scientia multitudinis relate, et sicut arithmetica virtutes numerorum considerat, sic **musica** virtutes proportionum, et sicut arithmetica virtutes numerorum ad declarationem nature rerum, sic ista ad declarationem concordiarum (*sim.* GUILL. POD. 3, 2). TRAD. Lamb. 1, 1, 4: **musica** est ... scientia de numero relato ad sonos (*sim.* ANON. Emmeram. pr. p. 66, 24. ANON. Emmeram. 1 p. 102, 6. ANON. Emmeram. 2 p. 186, 19. HIER. MOR. 1 p. 10, 25. TRAD. Garl. plan. I 9. TRAD. Garl. plan. II 1. TRAD. Garl. plan. II 79. TRAD. Garl. plan. III 9. ANON. Hailspr. pr. p. 62. ENGELB. ADM. 2, 16, 22. WALT. ODINGT. 1, 1, 4. WALT. ODINGT. 2, 1, 4. PS.-PHIL. lib. mus. p. 35a. GUIDO DION. 1, 1, 107. IOH. MUR. not. 1, 1, 2. COMPIL. Erlang. p. 31. ORIG. ET EFF. 1, 1. PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 2. TACT. Opusculum 16). ANON. Emmeram. pr. p. 66, 21: **musica** est varias vocum distantias simphoniasque proportionaliter diiudicans (*sim.* SUMM. GUID. comm. 1, 6. GOB. PERS. p. 180b). IOH. GROCH. 62: **musica** est ars vel scientia de sono numerato harmonice sumpto ad cantandum facilius deputata (*sim.* IOH. GROCH. 67). ENGELB. ADM. 1, 1, 2: **Musica** generaliter sumendo est scientia inquirendi et discernendi secundum porporciones armonicas concordanciam et consonanciam in contrariis et dissimilibus rebus sibi coniunctis aut collatis. ENGELB. ADM. 2, 4, 8: Gwido dicit, quod **musica** est scientia mensure motus vocum secundum arsyn et thesyn et porporciones earum ad invicem. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 5, 3: **musica** est scientia, que in numeris, proportionibus, consonantiis, coniunctionibus, mensuris et quantitatibus consistit (*sim.* MARCH. luc. 1, 15, 6. MARCH. luc. 2, 10, 2. BONAV. BRIX. 2, 15). IOH. MUR. comp. 6, 2 (inde FR. GAFUR. extr. 6, 3, 6. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 42). HEINR. EGER 1 p. 34: Est autem ipsa **musica** ars sonorum seu vocum regulabilium differentias certis proportionibus diiudicans. PS.-THEODON. pr. p. 29: **Musica** est disciplina quantitatis relatae ad aliquid virtute proportionum contemplativa ad notitiam qualitatium. ANON. Meyer 6, 1: **Musica** est ars collativa gravium et levium sonorum, sensu et ratione suffulta (*cf.* Boeth. mus. 5, 2 p. 352, 4). [s.XV] WENCESL. PRACH. 6: **Musica** est scientia consonanciarum et porporcionum speculativa. ANON. Couss. XII 1, 4: **musica** est scientia docens de vocibus et vocum proportionibus. FR. GAFUR. op. 2, 1: **Musice** est armonica facultas acutorum graviumque sonorum differentias sensu ac ratione perpendens (*sim.* GUILL. POD. ench. 1 p. 363) (*cf.* Boeth. mus. 5, 2 p. 352, 4). NICOL. BURT. 1, 1, 2 (inde DIFF. MUS. 7). BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3: collegimus harmoniam concordiarum vocum esse commixtionem, **musicam** vero ipsius concordiae rationem sive perpensam et subtilem cum ratione indaginem.

c von den Tönen und (konsonanten) Tonverbindungen (Harmonielehre) — concerning notes and (consonant) combinations of notes (theory of harmony)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 616: Cassiodorus dicit: **Musica** est disciplina, quae rerum sibi congruentium, i. sonorum, differentias et convenientias perscrutatur. [s.XIII] HIER. MOR. 1 p. 9, 24: secundum Alphorabium: **Musica** est, quae comprehendit cognitionem specierum harmoniae et illud, ex quo componitur et quibus modis. HIER. MOR. 1 p. 10, 28: Aliter practice: **Musica** est scientia de multitudine sonorum (*sim.* TRAD. Garl. plan. I 10. TRAD. Garl. plan. II 1. TRAD. Garl. plan. II 78). ANON. Hailspr. pr. p. 64: **musica** est scientia speculativa humani aspectus perficia cognitione armonice sonore vel sonorum armonice consistens. AUGUST. MIN. BV 2: **Musica** est ars contemplandi diversitates consonanciarum (inde COMM. Boeth. II p. 32, 29). AUGUST. MIN. BV 40: **musica** est scientia vocum sibi invicem concordancium. AUGUST. MIN. BV 41: **musica** est scientia vocum tam simplicium quam compositarum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 2: Est autem **musica** secundum Boethium quinto musicae suae libro facultas harmonica acutorum sonorum graviumque concordiam perpendens (*sim.* IAC. LEOD. comp. 1, 1, 2. *cf.* Boeth. mus. 5, 2 p. 352, 4). [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 6: **musica** de sonis scientia est ac vocibus. NICOL. BURT. 1, 1, 2: **Musica** igitur ars est Deo placens ac hominibus, omne, quod canitur, discernens et diiudicans ac de cunctis, quae fiunt per arsim et thesim, id est per vocalium intensionem et remissionem, veram inquirens rationem (inde DIFF. MUS. 7).

d vom Singen (Gesangslehre) — concerning singing (chant theory)

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 252a: D.: Quid est **musica**? M.: Veraciter canendi scientia et facilis ad canendi perfectionem via (inde TRAD. Guid. pr. AMERUS 8, 10. AMERUS 15, 1. TRAD. Lamb. 1, 1, 4. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 22. ANON. Emmeram. pr. p. 70, 3. HIER. MOR. 1 p. 10, 28. TRAD. Garl. plan. I 10. TRAD. Garl. plan. II 1. TRAD. Garl. plan. II 77. TRAD. Garl. plan. IV 90. TRAD. Garl. plan. V 13. IAC. LEOD. comp. 2, 2, 5. ANON. Michaelb. I p. 44. ANON. Michaelb. I p. 47. ANON. Seay p. 21. IOH. OLOM. 1 p. 2. NICOL. CAP. p. 310. ANON. Philad. 1. PETR. TALH. p. 6. ANON. Carthus. pract. pr. 2. ANON. Monac. 1, 4-5. TRAD. Holl. V 5a, 24. CONR. ZAB. tract. G 7. BONAV. BRIX. 2, 12. BONAV. BRIX. 27, 2. ANON. La Fage III p. 242. SZYDLOV. 1 p. 11. *sim.* ANON. Cist. I 17 p. 24: **musica** recta sit canendi scientia. ANON. Ratisb. 4, 1. PS.-THOMAS AQU. I 2. HUGO SPECHTSH. comm. p. 19. ANON. Gemnic. 1, 3, 12. ORIG. ET EFF. 1, 1. FR. GAFUR. extr. 6, 3, 7. DIFF. MUS. 3). [s.XIII] LAMBERTUS p. 252a: **musica** est liberalis scientia perite cantandi copiam subministrans (inde TRAD. Lamb. 1, 1, 1. AUGUST. MIN. C 38. HUGO SPECHTSH. comm. p. 19. QUAT. PRINC. 1, 5. COMM. Boeth. II p. 32, 29. COMPIL. Ticin. A 15. NICOL. CAP. p. 309. ANON. Couss. XII 1, 2. ANON. Monac. 1, 2. TRAD. Holl. VI 3, 2. BONAV. BRIX. 2, 11. ANON. Salisb. 1, 1. SZYDLOV. 1 p. 10). ANON. Emmeram. pr. p. 70, 4: **Musica** dicatur cantandi iure sophia / et brevis esse via, qua cantus lege patrat. IOH. MUR. comp. 6, 4: **Musica** est scientia docens artem et modum recte cantandi per notulas debite figuratas (inde FR. GAFUR. extr. 10, 4, 43). *ibid.* al. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 32, 29: est **musica** ... vera et sine errore canendi scientia secundum Gregorium in primo libro musice sue. [s.XV] TRAD. Holl. II pr. 23: **Musica** sic diffinitur: est ars armonie recte canendi ad honorem Dei finaliter adinventata (*sim.* TRAD. Holl. V 4b, 13. LAD. ZALK. A 19). TRAD. Holl. V 5a, 3. ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est ars docens voces formare, formatas per sonum recta proportionem accentuare. FLOR. FAX. 1, 2, 6.

e von den Kirchentonarten (Tonartenlehre) — concerning the modes (modal theory)

[s.XIII] ANON. Ratisb. 4, 1: **Musica** igitur est scientia recte cantandi et cantum quemlibet, si iuxta rationem tonorum

compositus sit, iudicandi (*sim.* ANON. Gemnic. 1, 3, 12). [*s.XIV*] SUMM. GUID. comm. 1, 7: **Musica** est tonorum scientia omnem cantum regulariter dimetiens. COMM. Boeth. II p. 60, 30: Wulstanus in Breviloquio suo: **Musica** est, inquit, virtus modorum vel troporum musice artis.

f von Rhythmus und Mensur (Rhythmuslehre) — concerning rhythm and mensuration (rhythmic theory)

[*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 5, 3: **musica** est scientia, que in numeris, proportionibus, consonantiis, coniunctionibus, mensuris et quantitatibus consistit (*sim.* MARCH. luc. 1, 15, 6. MARCH. luc. 2, 10, 2. BONAV. BRUX. 2, 15). MARCH. pom. 32E, 12: **musica** est quaedam scientia et consideratio mensurae temporis perfecti pertinentis ad ipsam.

g von der harmonischen Beziehung zwischen den Dingen — concerning the harmonious interrelation of things

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 8: Robertus in libro de ortu scientiarum: „**Musica** est scientialis animae perfectio quoad cognitionem armonicae modulationis rerum quarumcumque aliqua modulatione invicem coaptarum“ (*sim.* TRAD. Holl. VI 3, 6. *ad loc.*: IAC. LEOD. spec. 1, 2, 9-14).

2 als (konsonante) Tonverbindung bzw. Tonfolge — as (consonant) combination of sounds, or progression

[*s.XI*] GUIDO micr. 16, 22: **Musica** motus est vocum (*inde* MOT. Musica est p. 154. ARIBO 4 p. 36. COMM. Guid. 89 p. 107. LIB. ARGUM. 7 p. 19. LIB. SPEC. 2-3 p. 31. MOT. Omnis cantus p. 186. TRAD. Guid. pr. TON. Vatic. 12, 1 p. 189. AMERUS 8, 10: **musica** est motus rationabilium vocum. AUGUST. MIN. 39. MARCH. luc. 1, 5, 4. MARCH. luc. 9, 1, 63. IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 1. ANON. Michaelb. I p. 44. COMPIL. Erlang. p. 30. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 3. IAC. THEAT. 10. WENCESL. PRACH. 17. ANON. Philad. 1. TRAD. Holl. V 4b, 16. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 12. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 3. DIFF. MUS. 14. BONAV. BRUX. 2, 13. BONAV. BRUX. 8, 28). [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 4, 9: Est enim **musica** nihil aliud quam vocum motio congrua (*inde* IOH. AEGID. 3, 4. HIER. MOR. 1 p. 10, 5. HIER. MOR. 9 p. 42, 9. PS.-THOMAS AQU. I 2. COMPIL. Erlang. p. 27. COMPIL. Erlang. p. 30. TRAD. Holl. V 4b, 15. ANON. Barcin. II p. 327). [*s.XIII*] IOH. AEGID. 3, 1: **Musica** secundum Boetium est motus vocum inter se consonantium congrua proportione (*inde* COMPIL. Erlang. p. 30. ANON. Barcin. II p. 328. *sim.* HIER. MOR. 1 p. 7, 18. ANON. Hailspr. pr. p. 64. TRAD. Holl. V 4b, 22: **musica** est mocio vocum congrue inter se consonantium). TRAD. Lamb. 1, 1, 4: **musica** est ... pluriumque dissimilium vocum proportionalis consonantia (*sim.* HIER. MOR. 1 p. 9, 27). ANON. Emmeram. pr. p. 66, 5: **Musica** est varietas vocum concors (*sim.* IOH. MUR. comp. 6, 4). HIER. MOR. 1 p. 10, 1: secundum Hugonem de sancto Victore: **Musica** est sonorum divisio et vocum modulata varietas (*sim.* MICH. KEINSP. 1, 1). [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 5, 2: **Musica** est ars spectabilis et suavis, cuius sonus in celo et in terra modulatur (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 13. IOH. CICON. mus. 4 pr. p. 362, 5. NICOL. CAP. p. 310. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 1. DIFF. MUS. 10. BONAV. BRUX. 2, 10). MARCH. luc. 1, 7, 2: omnis modulatio vocis et soni ac etiam quicquid ab auditu percipitur, **musica** sit. PS.-PHIL. lib. mus. p. 35b. IOH. MUR. comp. 6, 4: **Musica** ... secundum Augustinum quinto autem est sonos in consonantia conformare. ANON. Quaest. 26: **Musica** est quaedam symphonia, qua Deus in celestibus atque in terra laudatur. HENR. ZEL. 22: **Musica** est varia vocum ordinatio ad invicem. COMPIL. Erlang. p. 31. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 16: **Musica** est modulationes cantilenarum. *ibid.*: **Musica** est omne carmen (*sim.* DIFF. MUS. 11). ANON. Carthus. theor. 1, 7: **musica** dici potest euphonia sive quedam sonorum melodia ad laudem Dei augmentandam ordinata. LE MUNERAT tract. 4: cantus vel **musica** nihil

aliud esse constat quam arismetica voci animalis, organi, lire, timpani aut alterius instrumenti musici addita, coniuncta vel associata. FR. GAFUR. pract. 1, 1. ANON. La Fage III p. 242: Quid est **musica**? Est cantus longis, brevibus et semibrevibus mensuratus.

3 als Harmonie (im allgemeinen Sinn) — as harmony (in a general sense)

[*s.XV*] GUILL. POD. 1, 7: teste enim eodem praeceptore II de anima omnis compositio et contrariorum commixtio armonia sive **musica** nuncupatur.

B Etymologie — etymology

[*s.VII*] ISID. etym. 3, 15, 1: De **musica** et eius nomine. ... dicta **musica** per derivationem a musis. Musae autem appellatae ἀπὸ τοῦ μάσαι, id est a quaerendo, quod per eas, sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quaeretur (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 11. GLOSS. Aug. 1, 49. VOCAB. MUS. p. 139-140. METROL. 2 p. 67. HIER. MOR. 2 p. 11, 23. ANON. Hailspr. pr. p. 65. IAC. LEOD. spec. 1, 4, 1. PETR. PALM. p. 507. PS.-THEODON. pr. p. 30. COMM. Boeth. II p. 32, 35. IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 14. WENCESL. PRACH. 26. FR. GAFUR. extr. exord. 21. MICH. KEINSP. 1, 10. FLOR. FAX. 1, 2, 4). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 2: **musica**, i. musarum cantus. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 8: Dicitur autem **musica** per cataantifrasin, i. per contrarium, s. **musica** quasi muta, i. non, quod taciturna sit, sed quod semper concinno sono symphonie agitur et in celo et in terra subauditur. [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 469, 9: **Musica** dicitur ab aqua eo, quod in limphis ... reperta est prius ab hominibus. REG. PRUM. 6, 3: **Musica** dicitur a musis, quod instrumentum omnibus musicis instrumentis veteres preferendum dignum duxerunt. REG. PRUM. 6, 5: Dicitur autem a musa **musica** (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 12). [*s.X-XI*] LIB. ARGUM. 4 p. 19: **Musica** quare dicta est? A musitatione, id est a sonatione vocum (*inde* IAC. THEAT. 10). LIB. ARGUM. 5 p. 19: **Musica** unde derivatur? A ‚moys‘, id est ‚aqua‘. [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 1: **musica** derivatur a novem musis, quas omnes poetae ad componendos libros suos invocabant. IOH. COTT. mus. 3, 1: Dicitur autem **musica**, ut quidam volunt, a musa, quae est instrumentum quoddam musicae decenter satis et iocunde clangens. ... Dicunt etiam aliqui **musicam** a musis nomen accepisse pro eo, quod ipsae apud antiquos in hac arte perfectae crederentur, et ab eis modulandi peritia quaereretur, unde et ΑΠΟ ΘΥ ΜΥCΩ, id est a quaerendo, musae dictae existimantur (*cf.* Isid. etym. 3, 15, 1). Alii **musicam** quasi modusicam a modulatione, alii quasi moysicam ab aqua, quae moys dicitur, appellatum opinantur. Alii **musicam** quasi mundicam a mundi, id est coeli, cantu dictam putant (*inde* TON. Vatic. 12, 1 p. 190. IOH. AEGID. 3, 10. HIER. MOR. 2 p. 11, 3. PS.-THOMAS AQU. I 4. COMPIL. Erlang. p. 29. WENCESL. PRACH. 31-42. ANON. Carthus. theor. 2, 13. TRAD. Holl. II pr. 24. TRAD. Holl. V 5a, 5-10. CONR. ZAB. tract. H 1. ADAM FULD. 1, 1. FLOR. FAX. 1, 2, 1. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 3). [*s.XIII*] MUS. MAN. 8, 10: Dicitur autem **musica** a ‚moys‘, quod est ‚aqua‘, sine cuius humore non potest exerceri (*sim.* AUGUST. MIN. C 33. COMM. Boeth. II p. 44, 9). IOH. AEGID. 3, 6: **Musica** vero a musis est dicta, quibus perfecte creditur in hac arte. Vel a ‚moys‘, quod est ‚aqua‘, quia in aquis repertam asserunt solis nervis et arteriis ab ossibus et carnibus in aquis per aquarum defluxum exutis. AMERUS 8, 10: dicitur **musica** a musis, quod sine amusitatione. Utrumque ergo accipiendum est, ut **musica** a musis vel a musitatione dicta sit, id est a sonitu vocum. ... derivatur a ‚moys‘, quod est ‚aqua‘, quia nec aqua nec **musica** tangi potest sine sonitu aliquo vel aliqua motione. LAMBERTUS p. 252b: **Musica** enim dicitur a musis, quae secundum fabulam dicuntur filie Iovis (*inde* TRAD. Lamb. 1, 2, 1. WALT. ODINGT.

2, 1, 5. IOH. MUR. comp. 6, 4. HUGO SPECHTSH. comm. p. 20. QUAT. PRINC. 1, 7. COMPIL. Ticin. A 16. ORIG. ET EFF. 1, 2. DIFF. MUS. 5). TRAD. Lamb. 1, 3, 1: Vel **musica** dicitur a ‚moys‘, quod est ‚aqua‘, et ‚ycos‘, quod est ‚scientia‘, quia iuxta aquam fuit inventa **musica** (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 79. TRAD. Garl. plan. V 14. MARCH. luc. 1, 6, 1. GUIDO DION. 1, 1, 339. PS.-PHIL. lib. mus. p. 35b. IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 4, 3. HUGO SPECHTSH. comm. p. 20. PETR. PALM. p. 507: ... Unde **musica** interpretatur ‚achates‘. QUAT. PRINC. 1, 7. ANON. Michaelb. I p. 44. PS.-THEODON. pr. p. 30. IOH. VETUL. 1, 5: ... et ‚logos‘, quod est ‚scientia‘. COMM. Boeth. II p. 46, 4. COMPIL. Ticin. A 15. ANON. Grac. p. 17. ANON. Seay p. 21. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Gemnic. 1, 3, 2. ANON. Gemnic. 1, 3, 11. WENCESL. PRACH. 19. ANON. Carthus. theor. 2, 19: ... et ‚sicos‘, quod est ‚ventus‘. ANON. Couss. XII 1, 11. TRAD. Holl. V 5a, 8. TRAD. Holl. V 5b, 1. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 4. DIFF. MUS. 6. BONAV. BRIX. 3, 2. ADAM FULD. 1, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 1. GUILL. POD. 1, 4: ... a ‚moys‘ Grece vel Egyptiace, quod est ‚aqua‘ Latine. MICH. KEINSPI. 1, 8. FR. GAFUR. gloss. 9, 4: ... et a ‚cado‘, ‚cadis‘, quia aqua cadens prius inventa est. ANON. La Fage III p. 242: ... et ‚sica‘, quae scientia sumpta de aqua. SZYDLOV. 1 p. 11. ANON. Barcin. II p. 326). ANON. Ratisb. 4, 2. ANON. Hailspr. pr. p. 65. PS.-THOMAS AQU. I 3: dicitur **musyca** a ‚moys‘ Greco, quod Latine dicitur ‚aqua‘, quia olim primo fuit inventa in ydraulis, id est in aquaticis instrumentis (*sim.* AUGUST. MIN. C 33. WENCESL. PRACH. 23). AUGUST. MIN. C 36: Vel ‚moys‘, aqua, ‚sycos‘, spiritus, **musica** ergo spiritus aquaticus. *al.* PS.-MUR. summa 156: Etymologice vero bene dicitur **musica** quasi muniens usu canentem. *al.* [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 35b. IAC. LEOD. spec. 1, 4, 4: Vel dicitur **musica** a ‚musa‘, ‚musae‘, instrumento quodam musicae. Vel dicitur **musica** a ‚muso‘, ‚sas‘, quod est dubitare vel cum silentio murmurare vel potius cogitando aliquid inquirere, quod magis ad musicam pertinet theoricam. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 2: Ysidorus: **Musica** in Greco fistula dicitur eo, quod vocem emittat. *al.* IAC. THEAT. 10. IOH. KECK 1 p. 322a. BONAV. BRIX. 3, 6. FLOR. FAX. 1, 2, 4.

C Gebrauch — usage

1 mit Bezug auf Theorie und Lehre — with reference to theory and teaching

a im Rahmen der mathematischen Wissenschaften (*Quadrivium*) — within the sphere of mathematical sciences (*quadrivium*)

[s.I a.Chr.] VITRUV. 1, 1, 17: ut possint geometriam, astrologiam, **musicen** ceterasque disciplinas penitus habere notas. *al.* [s.III] CENS. 7, 1: quaedam necesse est de astrologia **musica**que et arithmetica attingere. [s.IV] AUGUST. 1, 3, 4. *al.* [s.V] FULGENT. 3, 10 p. 78, 4. [s.VI] BOETH. mus. 2, 3 p. 229, 8: immobilis magnitudinis geometria speculationem tenet, mobilis vero scientiam astronomia persequitur, per se vero discretas quantitatis arithmetica auctor est, ad aliquid vero relatae **musica** probatur obtinere peritiam (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 2, 3, 72). *al.* BOETH. arithm. 1, 1, 122. *al.* [s.VII] ISID. etym. 2, 24, 10: Doctrinalis (*sc. philosophia*) dividitur in quattuor, id est prima in arithmetica, secunda **musicam**, tertia geometriam, quarta astronomiam. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 9, 67, 2: ut ait Plato, per oculos habemus scienciam astronomiae et per auditum **musice**. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 922/354, 4-5: Arithmetica in statu, geometrica in figuris, **musica** in omnium rerum corporalium et incorporeorum motu, astrologia in ratione corporum celestium versatur. *al.* REMIG. AUT. 499, 14. AURELIAN. 8, 30: Naturalis autem disciplina IIII traditur artibus, id est arithmetica, geometrica, **musica**, astronomia. *al.* SCOL. ENCH. 2, 168: hae quantitates aliter in arithmetica, aliter in **musica**,

aliter in geometrica, aliter in astronomia considerantur. *al.* REG. PRUM. 13, 2: arithmetica, geometrica, **musica** et astrologia nequaquam animo ad liquidum percipiuntur, nisi oculo videantur et digito demonstrantur. [s.X-XI] ADALB. intr. 3: **Musica** vero docet secundum proportionem ponderum comprehendere incomprehensibilia. *al.* GUIDO micr. 20, 8: in numerorum proportionem et collationem **musicae** versari scientiam (*inde* LAMBERTUS p. 254a. GUIDO DION. 1, 1, 375). WILLEH. HIRS. 2 (c. 1), 1. COMM. Guid. 7 p. 99: quia fundamentum habet arithmetica, ex cuius numeris per proportionem colligitur, recte **musica** physica supponitur. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22: materia **musicae** est multitudo relata, id est relativa, quae nascitur ex numero. *al.* IOH. AEGID. pr. 9. LAMBERTUS p. 253a (*inde* TRAD. Lamb. 1, 1, 1. *sim.* AUGUST. MIN. 1). HIER. MOR. 16 p. 76, 32. TRAD. Garl. plan. I 8. TRAD. Garl. plan. III 8. ENGELB. ADM. 1, 4, 7. WALT. ODINGT. 1, 1, 43. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 12, 1, 10. *al.* GUIDO DION. 1, 4, 131. PS.-MUR. arg. p. 106a. *al.* PETR. DION. 1 p. 148: cum enim **musica** subalternetur arithmeticae. *ibid.* *al.* IOH. MUR. spec. 1, 10. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 2, 4: non considerat **musica** sonum per se sumptum, sed sonum numeratum. IAC. LEOD. spec. 1, 7, 5: Mathematicae enim scientiae, quarum **musica** una est. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 5. HEINR. EGER 1 p. 34. COMM. Boeth. II p. 32, 17. *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 220 app. crit. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 130, 9. *al.* PROSD. summ. 3. UGOL. URB. 4, 1, 1. *al.* ANON. Carthus. theor. 1, tit.: **musica** sit una ex speciebus artis mathematicae. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 3. IOH. TINCT. pr. 1, 1, 3. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 3, 53. FR. GAFUR. extr. 1, 1, 3. *al.* BART. RAM. 1, 1, pr. p. 3: In primo libro subtilem practicam ponemus, in secundo theoricam accurate discutimus, in tertio **musicam** semimathematicam, semiphysicam congrua ratione probabimus. NICOL. BURT. 1, 1, 3. ADAM FULD. 2, 8: Cum igitur **musica**, una de quadrivialibus, mensura, numero et proportionibus gaudeat. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 69. *al.* GUILL. POD. 7, 4. ERASM. HOR. p. 73a. FIST. Rogatus 8 p. 60: lectiones Boethii vel in **musica** vel in arithmetica.

b allgemein — general

[s.IV] MACROB. 2, 2, 1: circa disciplinam **musicae**. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 5, 1 p. 351, 16: veteres **musicae** doctores. *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 1: Gaudentius quidam de **musica** scribens. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 8, 35, 1. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 498, 12. *al.* HUCBALD. 11: secundum **musicae** disciplinam. *al.* [s.X-XI] GUIDO micr. 1, 1: qui se ad disciplinam **musicae** parat (*sim.* IOH. COTT. mus. 1 tit. IOH. COTT. mus. 1, 1. HIER. MOR. 10 p. 45, 12. ANON. Hailspr. 1 p. 67. PS.-THOMAS AQU. I 44). HEINR. AUG. 1. VERS. Ars est intr. 2. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 2, 3: **Musica** una est ex septem artibus, quas liberales appellant. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 29, 11: in prima pagina libelli, quem de **musica** digessit (*sc. Guido Augensis*). *al.* IOH. AEGID. 3, 12. *al.* ELIAS SAL. 1 p. 18a. eqs. LAMBERTUS p. 252a. *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 66, 3: praesens tractatus est de expositione **musicae**. *al.* HIER. MOR. 11 p. 47, 26. *al.* TRAD. Garl. plan. V 1. *al.* ANON. Hailspr. pr. p. 61: instructores in **musica**. *al.* PS.-THOMAS AQU. I 1. *al.* AUGUST. MIN. C 27. IOH. GROCH. 209: **musica**, quae de cantu et modo cantandi discernit. *al.* PS.-MUR. summa 20: De **musica** tamen, an sit ars liberalis vel non. *al.* ENGELB. ADM. pr. 4: multi nostro tempore docentes **musicam** et discentes. ENGELB. ADM. 4, 9, 2: nichil de auctoritate Greca et antiqua voluit immutare (*sc. Boecius*), unde et liber suus de **musica** est difficillimus intellectu. *al.* WALT. ODINGT. pr. 2: Plura quam digna de **musicae** speculatione et **musicae** speculatoribus perutilia brevi, ut potero, nitar explicare sermone. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 2. *al.*

MARCH. pom. 1, 7. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 413. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rD, 47: ars ... compilata a magistro Philippo de Vitry magistro in **musica**. IOH. MUR. not. 2, 4, 3. *al.* PS.-MUR. arg. p. 109a: Boetius auctor et etiam Philippus, qui ponunt **musicam** pro scientia. *al.* PETR. DION. 5 p. 151: de theorica **musicae** ... de eius practica. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 69: omnia principia et omnes conclusiones **musicae**. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 2, 1: De speculatione **musices** et quid scire oporteat. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 1, 30: stilo simplici de **musica** tractare disposui. IAC. LEOD. spec. 7, 6, 23: puto tamen me vidisse quindecim tractatus distinctos de **musica** vel etiam ampliores. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 14: **musica** docet concordare cantum. *al.* PETR. PALM. p. 507. QUAT. PRINC. 1, 1: de quatuor principalibus, in quibus tocius artis **musice** radices consistunt. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 19. IOH. HANB. sum. pr. p. 180, 18. *al.* HEINR. EGER pr. p. 34. PS.-THEODON. pr. p. 29. *al.* IOH. VETUL. 1, 1. *al.* TRACT. FIGUR. pr. p. 66, 5. COMM. Boeth. II p. 150, 13: in breuiloquio Wulstani super **musicam**. *al.* GUIDO FR. 11, 1. GEN. DISC. Postquam 8, 1. [s.XV] ORIG. ET EFF. 19, 2. IOH. OLOM. 1 p. 4. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 76, 6. *al.* PROSD. exp. 1, 18. *al.* PROSD. mens. p. 216a. *al.* IAC. TWING. p. 92, 17. *al.* PROSD. contr. 3, 5. *al.* PROSD. plan. 1, 6 p. 46, 16. PROSD. mon. 4, 1. NICOL. CAP. p. 309. GOB. PERS. p. 180b. PROSD. spec. pr. 1 p. 156, 12: quedam **musice** theoricalia sive speculativa. *al.* ANON. Claudifor. 1, 1, 1. *al.* ANON. Gemnic. 2, 2, 42. *al.* UGOL. URB. 5, 1, 5: Pythagoras secundus, similiter et Architas in tractatibus, quos composuerunt de **musica**. *al.* PETR. TALH. p. 1-3. ANON. Carthus. inton. tit.: secundum regulas ab institutoribus **musice** traditas. *al.* TRAD. Holl. I pr. 6. *al.* TRAD. Holl. II pr. 1. *al.* TRAD. Holl. III acc. 7. *al.* ANON. Monac. 2, 26. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 3. *al.* CONR. ZAB. tract. AH 2: nondum ad octo horas in **musica** instructus (*sim.* CONR. ZAB. mon. T 2). *al.* PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15. IOH. TINCT. eff. pr. 2. *al.* IOH. TINCT. pr. pr. 2. CONR. ZAB. chor. intr. 15: ad publicas meas in **musica** lectiones invito. FR. GAFUR. extr. 2, 1, 3: posuerunt (*sc.* Pythagoras et Ypasus), quod canones et regule sunt subiectum in **musica**. *al.* IOH. TINCT. nat. pr. 2. *al.* IOH. TINCT. contr. pr. 5. *al.* IOH. TINCT. exp. pr. 2. *al.* FR. GAFUR. op. pr.: de **musices** praeceptis exquisitissima volumina scripta. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 88. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 25: quivis vel **musicae** praeceptis imbutus. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 62. *al.* NICOL. BURT. 1, pr. 1. *al.* BONAV. BRIX. 2, 2. *al.* ADAM FULD. 2, 6: **musica** non una de liberalibus (*sc.* *artibus*), sed de mechanis videatur fore. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 1. *al.* GUILL. POD. ench. 20 p. 381: manifeste peccant contra principia ordinem intervallo- rum illorum pervertendo et inde contra omnem **musicam**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 17. *al.* FLOR. FAX. 1, 1, 29. *al.* ERASM. HOR. p. 72a. *al.* SZYDLOV. 1 p. 9. *al.* ANON. Barcin. II p. 326-328. CONTR. Prima regula 19. CONTR. Volentibus I p. 23a/b. MON. Si vis metiri II p. 10, 76. MON. Studiosis p. 22, 1.

c in Titeln von Lehrschriften — in titles of theoretical writings

[s.IX] MUS. ENCH. 1 tit.: liber enchiriadis de **musica**. SCOL. ENCH. 1 tit.: scolica enchiriadis de **musica**. [s.XI] GUIDO micr. pr. 1: Incipit micrologus, id est brevis sermo, in **musica** (*sim.* GUIDO micr. 20, 23). HERMANN. mus. p. 23 (p. 128a). ANON. Venet. I 1: Argumenta de **musica**. FRUT. brev. pr. p. 26: Compendiosum de **musica** brevium. QUAEST. MUS. tit. p. 12: pars prima quaestionum in **musica** (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 27 p. 73). [s.XIII] HIER. MOR. pr. p. 3, 1: tractatus de **musica** compilatus a fratre Ieronimo Moravo. *al.* TRAD. Garl. plan. I 1. PS.-THOMAS AQU. I tit.: Incipit ars **musyce**. VERS. Postquam pro 319: liber **musicae**. ENGELB. ADM. 1,

13, 12: Odo Cluniacensis in suo Enchyridion, i. e. manuali opere, de **musica** et Gwido Cantuariensis in suo Micrologo, i. e. minori sermone vel libro, de **musica**. *al.* WALT. ODINGT. pr. 1: summa fratris Walteri monachi Eveshamiae musici de speculatione **musicae**. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 362. *al.* IOH. MUR. not. pr. 1. PS.-MUR. arg. p. 109a: Expliciunt argumenta **musice** magistri Ioannis de Muris. IAC. LEOD. spec. 1, 1, 48: Explicit prooemium in libro, qui intulatur speculum **musicae**. IAC. LEOD. spec. 4, 29, 26: auctoris quaestionum in **musica** verba. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 98: In libro enim, qui vocatur dialogus **musicae**. *al.* WILLELM. tit.: breviarium regulare **musicae**. IOH. VETUL. 64, 8: Explicit liber de **musica** magistri Iohannis Vetuli de Anagnia. ANON. Seay p. 21. PROSD. summ. 1. PROSD. contr. II 3, 9: in theorica **musice** per me compilata. ANON. Claudifor. 1, tit. *al.* GEORG. ANS. 1, 1. PS.-GUIDO corr. 6: Teogerus in suo libello **musice**. IOH. KECK pr. p. 319: introductorium **musicae** fratris Ioannis Keck magistri in theologia. *al.* ANON. Carthus. pract. pr. tit. TACT. Sequitur p. 56. CONR. ZAB. tract. p. 233. IOH. TINCT. diff. pr.: Diffinitorium **musice**. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 421b. IOH. TINCT. eff. pr. 1: Complexus effectuum **musices** editus a magistro Iohanne Tinctoris. IOH. TINCT. pr. pr. 1: Proportionale **musices** editum a magistro Ioanne Tinctoris. *al.* IOH. TINCT. imp. 2, 8, 10. IOH. TINCT. not. 1, 7, 6. FR. GAFUR. extr. exord. 6: opusculum extractum parvum **musice** existimavi fore nuncupandum. *al.* IOH. TINCT. nat. pr. 5. IOH. TINCT. exp. 8, 20. FR. GAFUR. op. pr. (*sim.* FR. GAFUR. theor. pr. 1). *al.* BART. RAM. 1, 1 pr. p. 1. NICOL. BURT. 1, pr. 1. IOH. TINCT. inv. p. 27. *al.* GUIL. MON. 1 p. 15. DIFF. MUS. 1: Ugo in flores **musice**. *al.* BONAV. BRIX. pr. 1. LE MUNERAT moderat. 1. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 71. *al.* GUILL. POD. pr.: Guillermi de Podio presbyteri commentariorum **musices**. *al.* FR. GAFUR. pract. 4, 15: Practica **musicae** Franchini Gafori Laudensis. *al.* COMPEND. MUS. 1. SZYDLOV. 1 p. 10. CYMB. Tintinnabulis 21.

2 allgemein — general

[s.III] CENS. 9, 3. *al.* [s.IV] CALC. 44. *al.* AUGUST. 1, 6, 11: Cur histriones nesciant **musicam**. *al.* MACROB. 2, 1, 1. *al.* [s.V] MART. CAP. 3, 268. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 23: de bene morata **musica** ... de pudenti ac modesta **musica** (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 276. HIER. MOR. 8 p. 36, 30. GUIDO DION. 1, 4, 136-138 *al.* IOH. MUR. comp. 6, 4. IOH. MUR. spec. 1, 9. COMM. Boeth. II p. 84, 2. *al.* *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 371. COMM. Boeth. I 1, 1 p. 29-30). *al.* BOETH. arithm. 1, 1, 112. CASSIOD. inst. 2, 5, 1. *al.* [s.VII] ISID. etym. 3, 16, 2: eratque tam turpe **musicam** nescire quam litteras (*inde* AURELIAN. 2, 9. AURELIAN. 20, 27. IOH. AEGID. 2, 1. LAMBERTUS p. 254a. ANON. Hailspr. pr. p. 63. PS.-THOMAS AQU. I 54. WALT. ODINGT. 2, 1, 26. QUAT. PRINC. 2, 1. COMPIL. Erlang. p. 29. COMM. Boeth. II p. 30, 33. IOH. OLOM. 1 p. 3. IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 62, 7. TRAD. Holl. V 4a, 2. FR. GAFUR. extr. exord. 23. FR. GAFUR. extr. 6, 2, 5. LAD. ZALK. A 20). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 205: de bona **musica** vel mala. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 926/355, 19: regali **musica**. *al.* IOH. SCOT. annot. 494, 16. REMIG. AUT. 11, 5. *al.* AURELIAN. pr. 6. *al.* MUS. ENCH. 10, 4. SCOL. ENCH. 1, 427: huiusmodi observationibus honestam beneque moratam **musicam** moderabis. *al.* HUCBALD. 1. *al.* ALIA MUS. 155 p. 96. *al.* REG. PRUM. 6, 1. *al.* [s.X] CANT. Quid est cant. c. 482. TON. Lugd. pr. 1. PS.-ODO mus. p. 275a. *al.* PS.-ODO prol. 1. [s.XI] BERNO prol. ep. 4: de canora **musicae** modulatione. *al.* GUIDO micr. pr. 43. *al.* GUIDO reg. 2: Musicorum et cantorum magna est distantia: / isti dicunt, illi sciunt, quae componit **musica** (*inde* IOH. COTT. mus. 2, 13. LAMBERTUS p. 252b. TRAD. Lamb.

1, 2, 1. HIER. MOR. pr. p. 4, 15. ANON. Hailspr. pr. p. 64. QUAT. PRINC. 1, 9. COMPIL. Lips. p. 132. COMPIL. Erlang. p. 26. ANON. Carthus. pract. 13, 55. TRAD. Holl. II pr. 7. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 8. TRAD. Holl. V 3a, 19. IOH. TINCT. diff. 179. NICOL. BURT. 1, 6, 44. ADAM FULD. 2, 6. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 14. ANON. Barcin. II p. 329. *ad loc.*: SZYDLOV. 1 p. 12). *al.* HERMANN. mus. p. 20 (p. 126b). *al.* HEINR. AUG. 23. ARIBO 4 p. 1. *al.* COMM. Guid. 1 p. 99. *al.* LIB. ARGUM. 1 p. 19. *al.* LIB. SPEC. 25 p. 33. TON. Aug. p. 94a. ANON. Prag. 13. *al.* VERS. Ars humanas p. 111b. MOD. Protus finit p. 108: Plagis tetrardi remittitur sepe in paripate ypaton, sed intensus usque ad paranete diezeugmenon utrobique dyapente suavi consonat **musica**. (?) FRUT. brev. 3 p. 37. *al.* ANON. Wolf p. 204: vitia **musicae**. *al.* QUAEST. MUS. 1, 9 p. 19. *al.* THEOG. METT. 8, 11 (p. 186b). IOH. COTT. mus. 17, 7: Primum autem a s. Ignatio martyre nec non et a beato Ambrosio Mediolanensium antistite usus **musicae** in Romana ecclesia haberi coepit (*inde* ANON. Hailspr. pr. p. 66). *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 15. ANON. Cist. I 17 p. 24: omnes huiusmodi cantus a **musica** excluduntur, qui nimirum non recte, sed irregulariter et inordinate canuntur. ANON. Cist. I 21 p. 24: sobriam tamen atque pudentem **musicam**. *al.* ANON. La Fage I 8, 10. *al.* THEINR. DOV. pr. p. 140, 10: **musica** naturalis est. *al.* ANON. Pannain p. 110. TON. Vatic. 12, 3 p. 196: in **musica** eruditi viri. COMPIL. Paris. II p. 78. [s.XIII] INST. PATR. 16: **musica** in finalibus versuum per melodiam subprimit sillabas. *al.* MUS. MAN. 7, 7: **musica** praesens ... Futura vero **musica**. *al.* IOH. AEGID. pr. 18. *al.* AMERUS 8, 9. ELIAS SAL. 10 p. 27b: si quis ignorans **musicam**. *al.* ANON. Couss. VII 1, 1. LAMBERTUS p. 252a. *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 66, 5. *al.* HIER. MOR. pr. p. 6, 1. *al.* TRAD. Garl. plan. V 205: moderni et correctores **musice**. *al.* PETR. CRUC. 1, 24. AUGUST. MIN. C 52. *al.* VERS. Postquam pro 3. *al.* IOH. GROCH. 60. *al.* PS.-MUR. summa 97: manus potius est instrumentum **musice** quam aliud membrum. PS.-MUR. summa 1108: in sonoris **musice** instrumentis. PS.-MUR. summa 2394: **Musica** ... ecclesie similis esse videtur. *al.* ENGELB. ADM. 1, 1, 1. *al.* WALT. ODINGT. 2, 1, 1. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 4. *al.* MARCH. pom. 1, 7. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 35a. *al.* GUIDO DION. pr. 23. *al.* IOH. MUR. not. 2, 3, 4. *al.* IOH. MUR. spec. 2, 100: Subtiliatque multum est **musica** per exercitium modernorum. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 20, tit.: Quae **musicae** species specialius sub theoria et quae sub practica contineantur. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 51: benivolus lector, amator **musicae**. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 18: ampliata fuit **musica** in diversis instrumentis foraminum, ventorum, aquarum, nervorum, calamorum, organorum, campanorum. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 19. *al.* PETR. PALM. p. 507-508. IOH. MUR. lib. 4, 1. *al.* PS.-MUR. motet. p. 92a. QUAT. PRINC. 4, 2, 44: nonnulli cantores in aliquibus mundi partibus, qui **musice** naturam pervertunt facientes de acumine fundum. *al.* IOH. BOEN ars append. 4, 13-14. IOH. BOEN mus. 2, 86. *al.* WILLELM. 2, 15. GOSCALC. 3, 4 p. 164, 9. *al.* HEINR. EGER 3 p. 40. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 29. *al.* IOH. VETUL. 44, 8. *al.* TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 8. COMM. Boeth. II p. 110, 18: **musicam** usu exercere. *al.* ANON. Mediol. 7, 1. ARN. GILL. 53: realem **musicam**. ANON. Couss. V p. 150, 8. *al.* ANON. Vratisl. p. 336a. [s.XV] ORIG. ET EFF. 1, 4. *al.* IOH. OLOM. pr. p. 1: sub **musica** cantus quilibet continetur et melodia. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 8. *al.* IOH. CICON. prop. 1 p. 416, 7. *al.* PROSD. exp. 1, 4. *al.* PROSD. mens. p. 211b. *al.* PROSD. ital. I p. 244b (*sim.* PROSD. ital. II p. 64). *al.* PROSD. plan. 1, 10 p. 64, 13. *al.* PROSD. mon. 8, 1. NICOL. CAP. p. 309. *al.* GOB. PERS. p. 180b. *al.* PROSD. spec. pr. 1 p. 158, 16. *al.* ANON. Gemnic. 1, 3, 1. *al.* WENCESL. PRACH. 214: practica est de exerci-

cio **musice** et hoc in diversis generibus instrumentorum. *al.* UGOL. URB. 5, 1, 64: **musica** circa ipsa instrumenta operatur causando sonum et delectabiles melodias. UGOL. URB. 5, 4, 16: per hominem operatur **musica**. *al.* GEORG. ANS. 1, 69. ANON. Carthus. theor. 20, 11: compositores **musice**. *al.* TRAD. Holl. I 1, 8, 4. *al.* TRAD. Holl. II pr. 4. *al.* ANON. Couss. XII 1, 1. *al.* TRAD. Holl. III acc. 24. *al.* ANON. Monac. pr. 6. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, pr. 17. *al.* TACT. Bona 70. CONR. ZAB. tract. C 4. *al.* CONR. ZAB. mon. L 4. *al.* IOH. TINCT. diff. 243: Sonitor est, qui instrumento artificiali, sive organico sive rithmico, **musicam** exercet. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 421a. *al.* IOH. TINCT. eff. pr. 5. *al.* IOH. TINCT. pr. pr. 3. *al.* CONR. ZAB. chor. intr. 3-4. FR. GAFUR. extr. 6, 10, 1: Genus generalissimum in **musica** est ratio cantandi generalis, non determinata ad aliquem specialem modum. *al.* IOH. TINCT. contr. pr. 8. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 1 tit.). BART. RAM. 1, 1, pr. p. 1. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 17. *al.* NICOL. BURT. 1, pr. 12. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 31. BONAV. BRIX. pr. 2. *al.* ADAM FULD. 1, 2: Nam **musica** est etiam philosophia, sed vera philosophia meditatio mortis continua. ADAM FULD. 1, 6: quomodo apud gentiles, Hebraeos ac Christicolos honorata sit **musica**. *al.* LAD. ZALK. A 16: scire **musicam**, id est armoniam, informando componere et cum hoc tonos cognoscere. *al.* LE MUNERAT moderat. 15. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 4: si forte omnibus rebus **musice** conveniat aut insit. *al.* LE MUNERAT tract. 6. *al.* GUILL. POD. 5, 2: Usus nostre **musice** facultatis, qui in actu cantandi vel instrumenta pulsandi aut utriusque simul consistit. *al.* FR. GAFUR. pract. 4, 15: hanc quoque partem, quae practica vocatur et in ipso **musicae** actu consistit. *al.* FLOR. FAX. 1, 1, 1. *al.* COMPEND. MUS. 1. *al.* ANON. Couss. I p. 444a. *al.* SZYDLOV. 1 p. 9. *al.* CONTR. Inprimis pr. 8. *al.* CONTR. Notandum est p. 47. CONTR. Volentibus II 33. MON. Mon. divisurus p. 40, 21. MON. Pythagoras p. 37, 1. FIST. Rogatus 14 p. 61. CYMB. Omne instr. 3, 1.

3 mit Bezug auf die sinnliche Erfahrung bzw. Empfindung, (ästhetische) Wirkung, Zweck und Nutzen — with reference to the sensuous experience or sensation, (aesthetic) effect, purpose and use

[s.III] CENS. 12, 5: Itaque si et in corporis et in animi motu est harmonia, procul dubio a natalibus nostris **musica** non est aliena (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 3, 9). CENS. 13, 6: dulcedo **musicae**. CENS. 14, 13: morbos animi ... **musice** lenire ac sanare consueverit. *al.* [s.IV] CALC. 267: Procul dubio **musica** exornat animam rationabiliter ad antiquam naturam revocans et efficiens talem demum, qualem initio deus opifex eam fecerat. AUGUST. 1, 5, 10: Sensus **musicae** homini inditum est. MACROB. 2, 3, 6: dulcedinis **musicae**. MACROB. 2, 3, 10: quid mirum, si inter homines **musicae** tanta dominatio est (*inde* REG. PRUM. 5, 85. COMPIL. Paris. II p. 78. MUS. MAN. 9, 4. COMM. Boeth. II p. 20, 5. FR. GAFUR. op. 1, 1. NICOL. BURT. 1, 2, 9. FLOR. FAX. 1, 1, 15). MACROB. 2, 3, 11: **musica** capitur omne, quod vivit (*inde* REG. PRUM. 5, 89. ANON. Bernh. 2, 75. COMPIL. Paris. II p. 78. MARCH. luc. 1, 2, 2. COMM. Boeth. II p. 20, 23. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 6. IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 15. MICH. KEINSP. concl. 1). [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 178, 22: **Muscam** ... mores vel honestare vel evertere (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 112. GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 115. HIER. MOR. 8 p. 40, 19. COMM. Boeth. II p. 56, 34. *al.* GUILL. POD. 4, 19). BOETH. mus. 1, 1 p. 179, 22: **musica** vero non modo speculationi, verum etiam moralitati coniuncta sit (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 175. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 12. LECT. GUID. p. 42. HIER. MOR. 8 p. 36, 2. GUIDO DION. 1, 4, 132. IAC. LEOD. spec. 1, 1, 20. COMM. Boeth. II p. 50, 14. *al.* GUILL. POD. 4, 19). *al.* BOETH. mus. 1, 1 p. 187, 9: nec dubitanter ap-

pareat, ita nobis **musicam** naturaliter esse coniunctam, ut ea, ne si velimus, quidem carere possimus (*inde* REG. PRUM. 5, 81. ANON. Pannain p. 109. COMPIL. Paris. II p. 78. IOH. AEGID. 4, 12. GUIDO DION. 1, 1, 324. IAC. LEOD. spec. 1, 5, 15. QUAT. PRINC. 1, 8. ANON. Meyer pr. 2. ANON. Meyer pr. 10. COMM. Boeth. II p. 64, 6. *al.* IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 5. TRAD. Holl. VI 5, 5. ANON. Barcin. II p. 326. *sim.* BOETH. mus. 1, 1 p. 178, 22. FRUT. brev. pr. p. 27. QUAT. PRINC. 1, 8. COMM. Boeth. II p. 12, 16. *al.*). BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 17: Nimirum id etiam omnis aetas patitur omnisque sexus; quae licet suis actibus distributa sint, una tamen **musicæ** delectatione coniuncta sunt (*inde* REG. PRUM. 5, 60. COMPIL. Paris. II p. 77. PS.-THOMAS AQU. I 32. IAC. LEOD. spec. 1, 5, 15. COMM. Boeth. II p. 106, 29). CASSIOD. inst. 2, 5, 2 (*inde* IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 15). [*s. VII*] ISID. etym. 3, 17, 1: Quid possit **musica** ... **Musica** movet affectus, provocat in diversum habitum sensus. In proeliis quoque tubæ concentus pugnantes accendit, et quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior. Siquidem et remiges cantus hortatur, ad tolerandos quoque labores **musica** animum mulcet, et singulorum operum fatigationem modulatio vocis solatur. Excitos quoque animos **musica** sedat ... Ipsas quoque bestias, necnon et serpentes, volucres atque delphinas ad auditum suae modulationis **musica** provocat (*inde* AURELIAN. 20, 29. METROL. 9 p. 68. IOH. AEGID. pr. 5. *al.* LAMBERTUS p. 253b. ANON. Hailspr. pr. p. 66. HIER. MOR. 7 p. 26, 13. HIER. MOR. 8 p. 40, 30. PS.-THOMAS AQU. I 52. WALT. ODINGT. 2, 1, 21. MARCH. luc. 1, 3, 2-5. IAC. LEOD. spec. 1, 5, 7. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 16. QUAT. PRINC. 1, 19. COMM. Boeth. II p. 10, 12. COMM. Boeth. II p. 20, 11. ANON. Grac. p. 18. IOH. OLOM. 1 p. 3. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 11. IAC. THEAT. 10. UGOL. URB. 1, 1, 14. EG. CARL. rit. 54. PETR. TALH. p. 1. TRAD. Holl. I acc. 26. TRAD. Holl. V 3b, 7-18. FR. GAFUR. extr. exord. 19. FR. GAFUR. extr. 6, 5, 1. FR. GAFUR. op. 1, 1. BONAV. BRIX. 1, 1. LAD. ZALK. A 14. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 40. FLOR. FAX. 1, 1, 9. *al.* ANON. Barcin. II p. 326). [*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 237: **musicæ** gaudet unaquæque gens. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13: Per **musicæ** enim cantus quidam a pravis ad bonos trahuntur mores. *al.* [*s. IX*] AURELIAN. 1, 5: Certe Asclapiadem asserunt certissime hominem mente captum per **musicæ** dulcedinem sanitatis propriæ restituisse. MUS. ENCH. 19, 17: tantum cum animis nostris **musica** commutationem et societatem habeat. REG. PRUM. 5, 65: mores hominum per **musicam** cognoscuntur. [*s. X-XI*] ANON. Bernh. 2, 75: In humana natura **musica** sic deprehenditur, quod proprium eius est delectari dulcibus modis animi. BERNO prol. 11, 8: Non enim grammatica, sed **musica** hominem consistere (*inde* IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 9). GUIDO micr. 14, 1. LECT. GUID. p. 43: idque (*sc. remitti dulcibus modis, astringi contrariis*) non singulare est aliquibus vel studiis vel aetatibus, sed generale omnibus. Ita enim habet naturalis affectio **musicæ**. PS.-BERNO mon. pr. 2, 6 (*inde* FRUT. brev. 11 p. 86). ARIBO 12 p. 47: Ethicam, id est moralem, esse **musicam**. ARIBO 17 p. 47: Merito dicit Plato placiditatem animorum esse in **musica**. *al.* COMM. Guid. 16 p. 156. FRUT. brev. pr. p. 26 (*sim.* QUAT. PRINC. 1, 8). [*s. XI-XII*] IOH. COTT. mus. 17, 5: Habet autem **musica** secundum diversos modos diversas potentias ... Cum igitur in commovendis mentibus hominum tanta sit **musicæ** potentia, merito usus eius acceptus est in sancta ecclesia (*inde* ANON. Hailspr. pr. p. 66. PS.-THOMAS AQU. I 55). *al.* ANON. Pannain p. 109. [*s. XIII*] MUS. MAN. 2, 3 (*sim.* MUS. MAN. 9, 1). *al.* METROL. 34 p. 82. COMM. Boeth. I 1, 1 p. 30: ex corruptione **musicæ** animi quoque corumpunt. *al.* IOH. GARL. mens. 10, 22. *al.* AMERUS 1, 9: Sine **musica** igitur nec legere potest homo nec loqui. AMERUS

8, 10: **musica** est, quicquid potest corde propinari (*sim.* IAC. THEAT. 10: **musica** est, quicquid corde potest perpendi et ore proferri). HIER. MOR. 8, pr. p. 6, 9. *al.* ANON. Hailspr. pr. p. 63. *al.* IOH. GROCH. 13: homines semper quasi a principio cantaverint eo, quod **musica** sit eis naturaliter innata. PS.-MUR. summa 242: **Musica** itaque medicinalis est et mirabilia operatur. PS.-MUR. summa 463: **musica** sic accepta tantum habet homini convenire. PS.-MUR. summa 2547: **musica** finaliter delectationem intendit. *al.* ENGELB. ADM. 3, 16, 2. *al.* WALT. ODINGT. 2, 1, 1-2. [*s. XIV*] MARCH. luc. 1, 3, 7: Medici quoque motum pulsuum rarum et densum esse per ipsam diiudicant **musicam**. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 336. IOH. MUR. comp. 6, 4: **Musica** scilicet habeat unam proprietatem, quæ delectatio secundum auditum dicatur (*inde* COMM. Boeth. II p. 16, 25). IOH. MUR. spec. 2, 83. IAC. LEOD. spec. 1, 1, 26: inclinatio autem ad **musicam** etsi naturalis sit, **musicæ** tamen artem naturaliter non habemus. IAC. LEOD. spec. 6, 60, 4: **musica** sanctæ Dei deservit ecclesiæ. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 20: Effectus autem **musicæ** est, ut faciat nobis Deum placitum. *al.* QUAT. PRINC. 1, 8: **musica**, quam ex natura habemus. *al.* ANON. Meyer pr. 5: **Musica** sepe reddit mentem similem <sibi>, ut levis levem et gravis gravem. **Musica** valet ad cultum morum in divino officio. *al.* COMM. Boeth. II p. 10, 8: ipsa enim **musica** ... communis est et angelis et hominibus. COMM. Boeth. II p. 50, 18: **musica** mores hominum temperat. *al.* ARN. GILL. 36. *al.* ANON. Seay p. 21. [*s. XV*] IOH. OLOM. 1 p. 4. IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 238, 7. *al.* UGOL. URB. 1, 1, 22. IOH. KECK pr. p. 320a. ANON. Carthus. theor. pr. 12. TRAD. Holl. I acc. 11: **Musica** quippe consentanea est naturaliter ipsis pueris. *al.* TRAD. Holl. II pr. 2: cultus divinus sive laus divina per ipsam **musicam** celebratur. TRAD. Holl. V 4b, 14: secundum Boecium finis **musicæ** est bonum honorabile (*sim.* LAD. ZALK. A 19). *al.* TRAD. Holl. VI 5, 3. *al.* CONR. ZAB. tract. B 3. *al.* IOH. TINCT. eff. 1, 5: dulcedinem vocis audire, quam sola **musica** efficere potest. IOH. TINCT. eff. 2, 2: secundus effectus: **Musica** laudes Dei decorat. IOH. TINCT. eff. 3, 2: Tertius effectus est: **Musica** gaudia beatorum amplificat. IOH. TINCT. eff. 4, 2: Quartus effectus est: **Musica** ecclesiam militantem triumphati assimilat. IOH. TINCT. eff. 5, 2: Quintus effectus est: **Musica** ad susceptionem benedictionis Domini præparat. IOH. TINCT. eff. 6, 2: Sextus effectus est: **Musica** animos ad pietatem excitat. *al.* COMPOS. Natura pr. 1. IOH. TINCT. contr. 2, 30, 10. FR. GAFUR. op. 5, 6 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 7). *al.* BART. RAM. 1, 1 pr. p. 2: mirabilium tamen operum effectricem esse **musicam** non dubium est. *ibid.*: Habet igitur procul dubio maximam **musica** energiam et ingentem in humanos animos. *ibid.* *al.* NICOL. BURT. 1, 2, 11. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 39. BONAV. BRIX. 1, 3. *al.* ADAM FULD. 1, 2. *al.* LAD. ZALK. A 2. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 6, 1. *al.* GUILL. POD. 1, 1. *al.* FLOR. FAX. 1, 1, 18. *al.* ANON. Couss. I p. 446b. SZYDLOV. 1 p. 10-11.

4 mit Bezug auf bestimmte Arten von Musik — with reference to specific kinds of music

a die Harmonie des Kosmos bzw. die Musik universell betreffend — with respect to harmony of the cosmos, or to music universally

[*s. IV*] MACROB. 2, 4, 14: **musicam** perpetua caeli volubilitate nascentem (*inde* COMM. Boeth. II p. 28, 16. COMM. Boeth. II p. 114, 9). FAV. EUL. 2, 1: ad **musicam** caeli. [*s. VI*] BOETH. mus. 1, 2 p. 188, 20: mundi **musica** (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 108, 1. AURELIAN. 3, 9. HIER. MOR. 6 p. 24, 27. FR. GAFUR. op. 1, 2. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 12). [*s. IX*] GLOSS. Mart. Cap. 170/49, 20: omnia corporea (idest planetae), cum in motu sunt, **musicam** de se emittunt (*sim.* REMIG. AUT. 70, 8). REMIG. AUT. 476, 15: **Musica** enim

vera semper in caelo est. REG. PRUM. 5, 7: In celi motu **musicam** inesse. REG. PRUM. 5, 55: habes in celi motu totius **musicae** summam (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 9). [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 13, 14. COMM. Boeth. II p. 114, 24. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 10: una est **musica** generalis, id est universalis, cuius magnitudo nutu Dei capit, movet, continet omnia, que sunt in celi motu, et que in terra et in mari et in voce hominum et animalium et per incrementa corporis et anno, dies et tempora consistunt (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 3, 3. *sim.* IOH. CICON. mus. pr. p. 46, 2). IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 178, 1: De **musica** septem planetarum. *eqs.* IAC. THEAT. 10. UGOL. URB. 1, 1, 24. FR. GAFUR. op. 1, 2 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 1). NICOL. BURT. 1, 3, 19: siderum **musica**. *al.* FLOR. FAX. 1, 3, 13: **Musica** inter corpus et animam. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 11.

b *die Musikinstrumente betreffend — with respect to musical instruments*

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 6: **musica**, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis (*inde* AURELIAN. 3, 19. HIER. MOR. 6 p. 25, 10. COMM. Boeth. II p. 134, 14. FLOR. FAX. 1, 3, 15. *sim.* IAC. LEOD. spec. 1, 19, 8). BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 11: instrumentorum **musica** (*inde* COMM. Boeth. II p. 144, 10). CASSIOD. var. 2, 40, 8: per manualement **musicam**. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 1-2: **musicam** cordarum (*sim.* REMIG. AUT. 10, 24). GLOSS. Mart. Cap. 969/373, 12-3: **musica** humanae vocis. *al.* [*s.X-XI*] GLOSS. Aug. 1, 32: **musica** humanae vocis et organica. HEINR. AUG. 6. [*s.XII*] THEINR. DOV. 1, 24 p. 206, 15. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 2 p. 38: ista **musica** sit in cimbaliis. [*s.XIV*] ANON. Meyer 7, 2: Instrumentalis **musica** est habitudo sonorum et hec proprie dicitur **musica**. COMM. Boeth. II p. 56, 23: Practica huius **musice** est cantilena, que quidem fit per instrumenta naturalia et artificialia. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, pr. p. 238, 8. *eqs.* IAC. THEAT. 10. EG. CARL. rit. 136. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 16.

c *Satzweisen bzw. Repertoires betreffend — with reference to manners of composition or repertoires*

[*s.IX*] REMIG. AUT. 482, 14. [*s.X-XI*] ADALB. 2, 1. PS.-ODO mus. p. 275a. [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 258a: oritur questio, quid vel que sit necessitas in **musica** regulari de falsa **musica** seu de falsa mutatione (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 1. TRAD. Garl. plan. IV 110. COMPIL. Ticin. A 60). IOH. GROCH. 78: aliud (*sc. membrum*) autem de **musica** composita vel regulari vel canonica, quam appellant **musicam** mensuratam. IOH. GROCH. 148: De **musica** igitur composita et regulari. PS.-MUR. summa 2248: **Musica** irregularis et talis iure **musica** falsa vocatur et multum vitetur. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 1, 2: De **musica** cum adiuncto diaphonice, poliphonice, mensurabiliter cum discretione et sine ea dicendum. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 1: **Musicae** instrumentalis tertia divisio. Potest autem, ex Boethii verbis, **musicae** alia instrumentalis haec adiungi distinctio, ut quandam dicamus modestam et simplicem, aliam vero lascivam, mixtam vel multiplicem. Modesta est, quae paucioribus et simplicioribus utitur modis, consonantiis, instrumentis et cantibus, paucioribus etiam mutationibus et sonorum mixtionibus, lasciva vero, quae lascivioribus et pluribus. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 6: cum antiquitus **musica** lasciva in scenicis ac theatralibus uterentur modis, ipsa nunc quasi ad omnia se extendit. IAC. LEOD. spec. 2, 10, 27: In principio enim, cum sola **musica** simplici et modesta uterentur homines, consonantiis quattuor et quattuor chordis utebantur. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 15: irregularis vel falsa **musica**. *al.* MENS. Primo punctus p. 38: Item rubedo signat alienam **musicam**, sicut in istis organis in „Vox exultationis“ et in „Propter veritatem“ et in multis aliis.

QUAT. PRINC. 4, 2, 48: que quidem **musica** discantus dicitur. HEINR. EGER 5 p. 65: nec deceat **musicam** irregularem esse atque confusam aut tonos effrenos seu vagabundos. ANON. Grac. p. 18: nostra inventa **musica**. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, pr. p. 52, 28: **Musica** antiquam antiquorum. *al.* PROSD. ital. II p. 39. UGOL. URB. 2, 1, 4: Haec quidem pars **musicae** nomine dicitur contrapunctus. UGOL. URB. 2, 4, 2: **Musica** (*ed.*: **Musicae**) melodiata sive contrapunctus **musicam** sine melodia sive cantum planum praesupponit. EG. CARL. rit. 124: huiusmodi **musica** sit illa, quam beatus Augustinus in uno librorum suae **musicae** commendat, quam vocat **musicam** moratam. Distinguit enim duplicem **musicam**, scilicet moratam et fractam. Morata mores componit, temperat motus inkompositos, sicut ipsa est morosa et temperata, quae a plerisque vocatur „a point d'orgue“ ab aliis, ut hic, „de longues“ ... Fracta vero levitatem inducit magis, praesertim nimis fracta ad modum carminum theatralium, quae secundum beatum Iheronimum in ecclesia non conveniunt, sed morata ... valde utilis est. *al.* TRAD. Holl. I pr. 13: **musica** prima ipsius divisione dividitur in usualement sive irregularem et artificialement seu regularem. ANON. Monac. 1, 15: **Musica** de cantu plano et simplici. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 4: Gallorum **musicam** et unam Anglorum vel Theuthonicorum. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 10: **musica** Gregoriana, quae proprie **musica** appellata est. NICOL. BURT. 1, 28, 180 (*inde* BONAV. BRIX. 28, 47). ADAM FULD. 1, 1: **Musica** regulata vera est, quae recto tramite procedit per claves sine vocum transpositione, limite suo contenta. Regulata ficta est, quando in clavibus voces transponuntur ... Regulata simplex vel plana est, cuius figurae nec augmentum nec decrementum patiuntur, ut fit in cantu Gregoriano. LAD. ZALK. A 23 (*sim.* SZYDLOV. 2 p. 12). FLOR. FAX. 2, 1, 2: **musicam** praesertim contrapunctalem.

5 *mit Bezug auf spezielle Aspekte — with reference to particular aspects*

a *Tonerzeugung und Bestimmung des musikalisch verwendbaren Tons — production of sound and determination of sounds appropriate to music*

[*s.IV*] CALC. 267: Tota porro **musica** in voce et auditu et sonis posita est. AUGUST. 1, 3, 4. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 1: ex animo et corpore motum facit, et ex motu sonum, ex quo colligitur **musica**, quae in homine vox appellatur (*inde* HIER. MOR. 4 p. 16, 23). *al.* [*s.IX-XI?*] GLOSS. Boeth. ar. 470: „sonus“ est in **musica** vox aequaliter porrecta, quod minimum est in **musica** (*sim.* COMM. Boeth. II p. 146, 16). *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 937/360, 16: Mater **musicae** vox est. GLOSS. Mart. Cap. 969/373, 12-3: Omnis **musica** in motu est. GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 22-4: omnis **musica** in pulsu fuit. REMIG. AUT. 286, 17: omnis **musica** ex aere et aethere ... constat. REMIG. AUT. 499, 14: Vox enim materies vel initium est **musicae**. MUS. ENCH. 1, 4: canorae vocis ptingi, qui Latine dicuntur soni, origines sunt, et totius **musicae** continentia in eorum ultimam resolutionem desinit (*inde* INCH. UCHUB. 43. QUAEEST. MUS. 1, 21 p. 56. COMM. Boeth. II p. 182, 12). [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 2, 59: de voce et sono, quibus constat **musica**. [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 4, 8: Illum ergo sonum, quem indiscretum esse diximus, **musica** nequaquam recipit. Solus dumtaxat discretus, qui etiam proprie phthongus vocatur, ad **musicam** pertinet (*inde* IOH. AEGID. 4, 40. HIER. MOR. 9 p. 42, 8. COMPIL. Erlang. p. 27. ANON. Barcin. II p. 327). [*s.XIII*] MUS. MAN. 29, 5: elementum **musicae** dicitur sonus. MUS. MAN. 31, 17: sonus, elementum **musicae**, prius tonum, postea semitonium gignere comprobatur. IOH. GARL. mens. 11, 7: Sonus sumitur hic pro **musica** (*sim.* ANON. Emmeram. 5 p. 270, 25). HIER. MOR. 9 p. 41, 14: Subiectum autem **musicae** est ipse sonus, sed discretus. *al.* ENGELB. ADM. 2, 9, 15: Remigius appellat tu-

multuare voces ad **musicam** inutiles. [s.XIV] MARCH. luc. 12, 1, 4: quantitas in **musica** alia continua et alia discreta dicitur. Continua enim quantitas in **musica** est, que magnitudo dicitur, que quidem est in eius subiecto, hoc est in sono, nam cum aliquis sonus est, **musica** statim est. QUAT. PRINC. 1, 12. al. LUD. SANCT. 15: ens tale discretum relatum ad sonum est subiectum in ipsa **musica**. al. COMM. Boeth. II p. 146, 12: in **musica** nichil est minus quam sonus. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 3. UGOL. URB. 1, 4, 9 (inde FR. GAFUR. extr. 3 pr. 8). al. TRAD. Holl. V 4b, 20: elementum sumatur **musice**, est unisonus, id est sonus secundum se consideratus. TRAD. Holl. VI 6, 15. al. IOH. TINCT. diff. 291. IOH. LEGR. tac. p. 416a (sim. BART. RAM. 2, 1, 1, p. 63. NICOL. BURT. 2, 1, 9). IOH. TINCT. eff. 14, 5: in pulsu reperitur natura **musicae**. FR. GAFUR. extr. 2, pr. 1. al. ADAM FULD. 2, 3. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 27: Discretæ autem voces **musicae** subiiciuntur arti. HERB. TR. 2, 10 p. 60.

b *Proportionen, Konsonanzen und Intervalle — ratios, consonances, intervals*

[s.IV] AUGUST. 1, 1, 1: **Musicae** iure tribuuntur sonorum numeri. MACROB. 2, 1, 14: Ex omni autem innumera varietate numerorum pauci et numerabiles inventi sunt, qui sibi ad efficiendam **musicam** convenirent (inde INTERV. Ex omni 1. PROP. Prop. est duorum 16 p. 173 (p. 475b). sim. PS.-MUR. interv. p. 308a). MACROB. 2, 2, 23: ex numeris **musicam** creantibus. [s.VI] BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 15: Consonantia, quæ omnem **musicae** modulationem regit (inde REG. PRUM. 5, 12. ANON. Gerbert 8. HIER. MOR. 15 p. 73, 28. FLOR. FAX. 2, 5, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 9: **musica** quoque in ratione numerorum consistit. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 107/30, 22-4: Plenitudo totius **musicae** tribus simphoniis continetur, quæ sunt diatesseron, diapente, diapason (sim. REMIG. AUT. 45, 1). al. IOH. SCOT. annot. 46, 4: ex tonis et semitonis constat omnis **musica** (sim. REMIG. AUT. 46, 4). IOH. SCOT. annot. 490, 10: ex numeris et modis tota **musica** conficitur (sim. REMIG. AUT. 490, 10). IOH. SCOT. annot. 494, 16: ratio epogdoi, quæ totam metitur **musicam** (sim. REMIG. AUT. 494, 15). REMIG. AUT. 516, 8: omnis **musica** numero constet. al. AURELIAN. 6, tit.: Quod habeat **musica** cum numero maximam concordiam. AURELIAN. 6, 7: Constat autem omnis **musica** simphoniis sex, sonitibus quindecim, tenoribus octo (sim. COMPIL. Paris. I p. 193). SCOL. ENCH. 2, 237: ad numerorum exemplar **musica** penitus deformata sit. SCOL. ENCH. 3, 324: ex connumeratis vel commensuratis numeris **musica** gignatur. al. REG. PRUM. 5, 35. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 48. al. GLOSS. Aug. 3, 286. al. PS.-ODO mus. p. 278a. HEINR. AUG. 12: D: Utrum est **musica** per se, an ad aliquid? M: Ad aliquid. al. COMM. GUID. 18 p. 156: quod **musica** constet per numeros. LIB. ARGUM. 11 p. 20: **Musica** unde constat? Ex septem consonantiis, hoc est tono, semitonio ... et diapason. FRUT. brev. 3 p. 37. [s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 190: Dividitur autem **musica** in consonanciam et dissonanciam. [s.XIII] MUS. MAN. 31, 16: De hiis duabus coniunctionibus, semitonio videlicet et tono ... quodammodo tota **musicae** fabrica consurgit. al. COMM. Boeth. I 1, 3 p. 38. AMERUS 18, 3. ANON. Couss. VII 10, 1: tredecim sunt species in **musica**. LAMBERTUS p. 254a: per has litteras reseratur **musice** melodia. al. TRAD. Lamb. 3, 1, 1: Sunt autem duodecim species **musicae**. *ibid.* al. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 31: sunt sex proportiones vocum sive simplicium figurarum, ex quibus tota **musica** compilatur. al. TRAD. Garl. plan. I 93 (sim. TRAD. Garl. plan. II 62. TRAD. Garl. plan. III 114. TRAD. Garl. plan. IV 38). al. TRAD. Garl. plan. V 24. al. AUGUST. MIN. C 107. IOH. GROCH. 44: De principiis autem **musicae**, in quantum sunt consonantie.

al. PS.-MUR. summa 1270: **musica** in maxima et amicabili concordia sonorum fundatur (sim. PS.-MUR. mod. p. 101a). al. [s.XIV] MARCH. luc. 4, 2, 2: Proportiones in **musica**, in quibus consonantie consistunt, sunt sex. MARCH. luc. 9, 1, 3: Coniunctiones autem in **musica** septendecim esse dicuntur. al. GUIDO DION. 1, 1, 42. al. IOH. MUR. spec. 1, 69. al. IAC. LEOD. spec. 2, 6, 15. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 74. al. QUAT. PRINC. 2, 20: quatuor sunt numeri, ... qui fere omnem continent **musice** potestatem (sim. TRAD. Ptol. p. 284a). al. SUMM. GUID. comm. 1, 11. IOH. BOEN. mus. 1, 121. al. HEINR. EGER 5 p. 53. COMM. Boeth. II p. 202, 31. al. [s.XV] ORIG. ET EFF. 14, 3. IOH. OLOM. 7 p. 29-30. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 178, 2: veritas **musice** est in numeris proportionum (sim. IOH. CICON. prop. 7 p. 420, 6. FR. GAFUR. extr. 6, 3, 4. BONAV. BRUX. 2, 8). al. PROSD. summ. 13. PROSD. contr. 4, 5. UGOL. URB. 1, 3, 8. al. ANON. Carthus. pract. 15, tit. TRAD. Holl. II 3, 48. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 5, 1. al. TRAD. Holl. VI 7, 1. al. TACT. Bona. 20. FR. GAFUR. extr. 3, pr. 1. al. COMM. Capiendum 1, 5. FR. GAFUR. op. 2, 5. al. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 83. NICOL. BURT. 2, 1, 8. al. BONAV. BRUX. 25, 9. al. LAD. ZALK. A 56. al. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 2. al. GUILL. POD. ench. 2 p. 364: Consonantia igitur finis est **musices** (sim. GUILL. POD. 1, 21. GUILL. POD. 3, 28) *ibid.* al. GUILL. POD. 3, 28: Dempta vero consonantia, etiam **musica** nulla. al. SZYDLOV. 7 p. 27. CONTR. Inprimis 5, 1-3. MON. Longitudinem p. 150, 1.

c *Gesang — song*

[s.IV] AUGUST. 1, 1, 1: opinor non tibi novum esse omnipotentiam quamdam canendi musis solere concedi. Haec est, nisi fallor, illa, quæ **musica** nominatur. [s.V] FULGENT. 3, 9 p. 75, 19. [s.VII] ISID. etym. 1, 2, 2: **musica**, quæ in carminibus cantibusque consistit (sim. IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 2: Ysidorus: **Musica** constat ex sonis et cantibus. PETR. DION. 1 p. 148). [s.XIV] MARCH. luc. 2, 10, 7: solum **musica** est de cantu (sim. BONAV. BRUX. 25, 11). IAC. LEOD. spec. 1, 12, 12. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 14 p. 390, 14. TRAD. Holl. III acc. 24: causa materialis seu subiectum totius **musice** est cantus.

d *Tonvorrat, Tonstufen und Tonbuchstaben — pitch collection, notes, letters designating pitches*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 182, 3: Timotheus Milesius super eas, quas ante reppererat, unum addidit nervum ac multiplorem **musicam** fecit (inde HIER. MOR. 8 p. 37, 33. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 2. COMM. Boeth. II p. 94, 35. COMM. Boeth. II p. 96, 12). BOETH. mus. 1, 20 p. 205, 28: De additionibus chordarum earumque nominibus. Simplicem principio fuisse **musicam** Nicomachus refert adeo, ut quattuor nervis constaret (inde ANON. Gerbert 10. FRUT. brev. 1 p. 27. WALT. ODINGT. 3, 1, 6. IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 10. UGOL. URB. 1, 5, 2. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 1. FR. GAFUR. op. 5, 1. NICOL. BURT. 1, 11, 70. ADAM FULD. 2, 9. GUILL. POD. 1, 2. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 2. FRUT. brev. 11 p. 87. sim. VERS. Ars humanas p. 110b. FLOR. FAX. 1, 1, 35). [s.IX] REMIG. AUT. 476, 15. IOH. SCOT. annot. 60, 11. AURELIAN. 6, 7: Constat autem omnis **musica** simphoniis sex, sonitibus quindecim, tenoribus octo (sim. COMPIL. Paris. I p. 193). [s.XI] GUIDO ep. p. 476, 166: septem sunt voces in **musica**. IOH. COTT. mus. 9, 4: **musica** per septem tantummodo vocum varietates graditur. [s.XIII] IOH. AEGID. 9, 14. TRAD. Lamb. 2, 1, 1 (sim. TRAD. Lamb. pr. 4. TRAD. Garl. plan. IV 51). HIER. MOR. 10 p. 45, 16: Sunt autem VII litteræ, quas ad opus **musicae** assumimus sumptæ de alphabeto. al. TRAD. Garl. plan. V 25: sicut septem sunt dies in ebdomada, ita sunt septem littere in **musica**. al. PS.-MUR. summa 693: **musice** principia ponenda esse in interiori parte manus, et habilis sinistre quam dextere. al. [s.XIV] MARCH.

luc. 9, 1, 47. IOH. MUR. not. 1, 2, 2 (*sim.* PETR. DION. 2 p. 149). PETR. DION. 1 p. 148: secundum Isidorum tertio <libro> etymologiarum: **Musica** constat ex sonis et cantibus (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 2). IAC. LEOD. spec. 2, 14, 33. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 30. *al.* QUAT. PRINC. 2, 4: De **musice** elementis sive literis, que claves vocantur, sine quibus nullus sonus cantuum discerni valet. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Ellsworth 3 p. 200, 2. HENR. ZEL. 23. [*s.XV*] IOH. OLOM. 2 p. 5. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 78, 3. *al.* IAC. THEAT. 8. *al.* NICOL. CAP. p. 314. GOB. PERS. p. 184b. ANON. Claudifor. 1, 2, 5. *al.* UGOL. URB. 1, 7, 4. THOM. BAD. p. 85. ANON. Carthus. pract. 3, 15. *al.* TRAD. Holl. II 1, 20. *al.* TRAD. Holl. III 5, 111. *al.* MUT. Christo 28. TRAD. Holl. V 4b, 8. TRAD. Holl. VI 6, 2. *al.* CONR. ZAB. tract. Z 2: per illud alphabetum musicale necessarie est ad ipsam **musicam** introire. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 1, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 1, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 65. BONAV. BRIX. 7, 2. *al.* LAD. ZALK. A 22-23. GUILL. POD. 1, 15. *al.* MICH. KEINS. 5, 6-7. FLOR. FAX. 1, 5, 2. *al.* COMPEND. MUS. 20. *al.* SZYDLOV. 2 p. 12. MON. Longitudinem p. 150, 1. FIST. Incipit mensura 40 p. 139.

e Tonarten (Finales, Initiales) — modes (finals, initial pitches)

[*s.V*] FULGENT. 3, 9 p. 75, 19. [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 60, 11. AURELIAN. 6, 7: Constat autem omnis **musica** ... tenoribus octo (*sim.* COMPIL. Paris. I p. 193). AURELIAN. 8, 1: octo tonis consistere **musicam** ... Est autem tonus minima pars **musicae** (*sim.* COMPIL. Paris. I p. 192) (?) [*s.XI*] BERNO ep. 6: octo tonis manifestum est **musicam** consistere. GUIDO micr. 11, 19: Nec mirum regulas **musicam** a finali voce sumere (*inde* METROL. 1 p. 78. ANON. Gemnic. 3, 1, 25). OLIVA 17: unicuique octo troporum, in quibus totius **musice** abundantia continetur. *al.* [*s.XIII*] AMERUS 23, 3: cum omnis **musica** quatuor tantum finales (*sc. voces*) esse testentur. VERS. Postquam pro 241. PS.-MUR. summa 2466: in **musica** sunt septem claves finales ... in **musica** sunt septem littere iniciales. ENGELB. ADM. 4, 8, 15. *al.* [*s.XIV*] PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. IAC. LEOD. spec. 6, 34, 9. *al.* QUAT. PRINC. 3, 24. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 4, 14 p. 390, 14. UGOL. URB. 1, 48, 3. IOH. KECK pr. p. 320a. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 43. TRAD. Holl. VI 6, 2. *al.*

f Tonbereiche (Tetrachorde, Hexachorde) — sets of pitches (tetrachords, hexachords)

[*s.V*] FULGENT. 3, 9 p. 75, 19: Habet igitur **musica** partes septem, id est genera, diastemata, systemata, ptongos, tonos, metabolas et melopias. [*s.IX*] REMIG. AUT. 503, 2: Elementum totius **musicae** est diatessaron (*sim.* REMIG. AUT. 498, 12). *ibid.* *al.* [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 1, 2: Sex sunt syllabae, quas ad opus **musicae** assumimus (*inde* HIER. MOR. 10 p. 46, 18. PS.-THOMAS AQU. I 45. TRAD. Holl. II 1, 13. CONR. ZAB. tract. L 2). [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 260a: sex sunt voces, quibus tota **musica** conformatur (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 8. QUAT. PRINC. 3, 2. *sim.* ANON. Emmeram. 4 p. 260, 29. PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a). *al.* TRAD. Lamb. 2, 1, 1: tres sunt partes **musicae** sive gammatis, quarum ... secunda de proprietatibus, tertia et ultima de mutationibus (*sim.* TRAD. Lamb. pr. 4. TRAD. Garl. plan. IV 51). *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 262, 1: sex voces, ex quibus **musica** consistit, per mutationes varias multiplicatae iterum repetuntur. HIER. MOR. 23 p. 173, 4: voces sive elementa **musicae** IIII ... haec scilicet mi, fa, sol, la. TRAD. Garl. plan. II 64. TRAD. Garl. plan. IV 66. *al.* AUGUST. MIN. 183-186. VERS. Postquam pro 72. PS.-MUR. summa 651. ENGELB. ADM. 1, 13, 15: **musica** tota ex V tetracordis sit constituenda. [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 16, 4. GUIDO DION. 1, 2, 14: sex vocibus, quas sola **musica**

recipit, que sunt ut, re, mi, fa, sol, la. *al.* IAC. LEOD. cons. 1. IAC. LEOD. spec. 6, 24, 5. HUGO SPECHTSH. comm. p. 49. *al.* PETR. PALM. p. 508. IOH. VETUL. 1, 13: ut, re, mi, fa, sol, la. Nam per istas sex notas tota **musica** noscitur. COMPIL. Ticin. A 86. HENR. ZEL. 28. COMPIL. Lips. p. 130. [*s.XV*] IOH. OLOM. 2 p. 8. *al.* IAC. THEAT. 8. NICOL. CAP. p. 314. ANON. Gemnic. 2, 2, 1. *al.* ARN. ZWOLL. p. 31. THOM. BAD. p. 85. ANON. Carthus. pract. 9, 7. *al.* TRAD. Holl. II 1, 25. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 1. *al.* TRAD. Holl. V 4b, 8. TRAD. Holl. VI 6, 2. CONR. ZAB. tract. R 2. *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19. LAD. ZALK. A 23. GUILL. POD. ench. 9 p. 373: diatesseron consonantie, que omnem vim **musices** atque modulationis tenet velut primum principium. *al.* GUILL. POD. 2, 1. *al.* ERASM. HOR. p. 83a. CONTR. In presenti 137: Unde si per talem proprietatem sive **musicam** tales et similes consonantie collorantur, ideo color sive **musicha** colorata merito nuncupatur.

g Mensurierung — mensuration

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 278b: de mensura, que per totam **musicam** locum obtinet necessarium. *ibid.* *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 19, 7: ratio mensurandi omnia, quae in **musica** continentur. MARCH. pom. 19, 12: Illud ergo minimum tempus, in quo potest plenitudo vocis formari ... est primum tempus, a quo tota **musica** mensuratur. MARCH. pom. 37, 4: **Musica** ergo et quantum ad notas et quantum ad accidentia semper est de tempore perfecto primo et principaliter. *al.* IOH. MUR. not. 2, 3, 5. PETR. DION. 5 p. 153. QUAT. PRINC. 4, 2, 4: tota ista **musica** per longas et breves et semibreves procedit ac per minimas. WILLELM. 3, 24: minimus sonus in **musica** est mensura omnium aliorum sonorum seu vocum. PS.-THEODON. append. 1 p. 52. ANON. Couss. V p. 144, 9. *al.* [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 2, 18. *al.* ANON. Couss. XII 12, 2: in tribus primis gradibus **musicae**, scilicet modo, tempore et prolatione perfectis. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 10, 9 (*sim.* BONAV. BRIX. 8, 22). *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 12: in omnibus **musice** gradibus tam perfectis quam imperfectis. *al.* ADAM FULD. 2, 11: ad primos tres **musicae** gradus, videlicet modum, tempus, prolationem. *al.* ANON. Salisb. 15, 8: Gradus **musicae**. FR. GAFUR. theor. 2, 6, 3. COMPIL. Salisb. 10.

h Notation — notation

[*s.XIII*] ANON. Emmeram. pr. p. 82, 31: formam, quae orthographiam **musicae** repraesentat. *al.* PS.-MUR. summa 2493: in **musica** novem sunt spatia. PS.-MUR. summa 2499: in **musica** decem lineae possunt videri. ENGELB. ADM. 3, 11, 15: in libris **musice** notatis. [*s.XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 54: Certum est, quod ipsa **musica** est de notis (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 10, 9. *sim.* MARCH. pom. 21, 33). MARCH. pom. 2, 3: notas, in quibus solum essentialis ratio consistit **musicae**. MARCH. pom. 9, 2: scripta **musica**. *al.* GUIDO DION. 2, pr. 117. IAC. LEOD. cons. 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 28: principia in **musica** ... sunt tria alphabeta, quae per claves et voces, per lineas quoque et spatia sinistrae manus adsociantur. QUAT. PRINC. 4, 2, 46: Temporibus enim modernis magis expresse **musica** figuratur. HEINR. EGER 5 p. 63. [*s.XV*] PROSD. ital. II p. 39. PROSD. plan. 1, 10 p. 64, 27: cum diversarum artium diversa debeant esse signa, ... alia et alia signa arismetice et **musice** applicaverunt ... signa debitam elevationem vel depositionem vocum nobis denotantia **musice** tribuerunt. TRAD. Holl. II 3, 204. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 3: quinque universales notae certi valoris in **musica** tantummodo reperiuntur. FR. GAFUR. extr. 12, 14, 2. ANON. Salisb. 8, 1. LE MUNERAT moderat. 17. GUILL. POD. 5, 14. COMPIL. Salisb. 10.

6 mit Bezug auf Ursprung und Erfindung — with reference to origins and discovery

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 1: Gaudentius quidam de **musica** scribens Pythagoram dicit huius rei invenisse primordia ex malleorum sonitu et cordarum extensione percussa. ... Clemens vero Alexandrinus presbyter in libro, quem contra paganos edidit, **musicam** ex musis dicit sumpsisse principium (*sim.* GUIDO micr. 20, 1. LIB. ARGUM. 2 p. 19. IOH. AEGID. 1, 24. AMERUS 8, 12). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 908/347, 4-5: Pitagoram ..., qui **musicam** invenit. [s.XI] COMM. Guid. 6 p. 99: ex natura proportionis numerorum naturaliter est inventa **musica**. IOH. COTT. mus. 3, 16-19. [s.XIII] MUS. MAN. 8, 5: Huius artis inventores Graeci dicunt Pythagoram. Alii vero Linum Thebeum vel Thetum et Amphion et Orpheum primos in hac arte claruisse contendunt. Sed hiis omnibus Moyses indicens silentium **musicae** repertorem dicit fuisse Thubal de stirpe Chaynan ante diluvium. ... Post multa vero tempora, cum inter Graecos **musica** floreret, transtulit eam Boetius de Graeco in Latinum (*sim.* IOH. AEGID. 1, 24. TRAD. Lamb. 1, 2, 3. COMM. Boeth. II p. 30, 13. COMPIL. Ticin. A 12. NICOL. CAP. p. 309. PROSD. spec. 3, 2 p. 220, 6-7. UGOL. URB. 5, 31, 2. TRAD. Holl. VI 2, 9. FLOR. FAX. 1, 1, 33). METROL. 4 p. 67: Magister historiarum dicit, quod Thubal pater canentium cithara et organo, non instrumentorum quidem, quae longe post inventa sunt, sed inventor fuit **musicae**, id est consonantiarum. AMERUS 8, 9 (*sim.* TRAD. Lamb. 1, 2, 1). LAMBERTUS p. 254b: a Grecis fuit inventa **musica**, a Latinis consummata (*inde* TRAD. Lamb. 1, 2, 2. HUGO SPECHTSH. comm. p. 30. QUAT. PRINC. 3, 1. TRAD. Holl. II 1, 21. SZYDLOV. 2 p. 12. TRAD. Holl. VI 8, 5). *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 66, 27: dicitur Graecos in mari **musicam** invenisse. *al.* HIER. MOR. 3 p. 12, 17. ANON. Hailspr. pr. p. 65. AUGUST. MIN. BV 44. *al.* IOH. GROCH. 11: Fabulose loquentes dixerunt **musicam** inveniri a musis iuxta aquas habitantibus (*sim.* GUIDO DION. 1, 1, 339). *al.* PS.-MUR. summa 164: Alii dant **musice** primam inventionem et ascribunt ipsi Mathusalen aquarum puteos fodienti. *al.* ENGELB. ADM. 1, 13, 11. *al.* WALT. ODINGT. 2, 4, 2. [s. XIV] MARCH. luc. 1, 1, 3: Qualiter Pythagoras adinvenit **musicam**, memorat Macrobius. MARCH. luc. 9, 1, 72: Nulli dubium esse debet, quod philosophi, a quibus Latini **musicam** habuerunt, Greci fuerunt (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 11, 2. FR. GAFUR. extr. 8 pr. 3. BONAV. BRUX. 8, 32). *al.* MARCH. pom. 21, 29: **musica**, cum sit inventa ab homine per viam naturae. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 321: **musice** principia primo a Pitagora philosopho reperta fuisse. *al.* IOH. MUR. not. 1, 3, 1. *al.* PETR. DION. 3 p. 149. IAC. LEOD. spec. 1, 7, 4: Robertus in libro de ortu scientiarum dicit, quod ... **musica** solum per auditum reperta est. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 19. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 48: sicut de Grecia **musica** descendebat ad nos, ita et organum. *al.* TRAD. Ptol. p. 284a. IOH. BOEN ars 2, 17, 7. *al.* HEINR. EGER 1 p. 35: Graeci scribunt Pythagoram philosophum **musicam** ex malleorum ponderibus ... invenisse. ANON. Quaest. 3. COMM. Boeth. II p. 32, 3. ANON. Grac. p. 17: Novem enim fuerunt musae filiae Iovis et Iunonis secundum fabulam, quae **musicam** circa aquam invenerunt. ANON. Erford. p. 160. COMPIL. Erlang. p. 29. ANON. Seay p. 21. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 60, 12. *al.* GOB. PERS. p. 181b. PROSD. spec. 3, 2 p. 220, 12-14. ANON. Gemnic. 1, 3, 3-11. WENCESL. PRACH. 164. UGOL. URB. 1, 25, 3. *al.* GEORG. ANS. 1, 74. ANON. Philad. 4: Causa igitur efficiens **musicae** traditur Pythagoras philosophus. IOH. KECK 1 p. 322a. ANON. Carthus. theor. 2, 14. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 16: Huius (*sc. diatonice*) autem **musice** repertorem creduntur fuisse sanctus Gregorius precipue et Ambrosius monachus. ... Huius (*sc. chromaticae*) autem **musice** inventor dicitur fuisse Milleisius. *al.* TRAD. Holl. II 1, 20. ANON. Couss. XII 1, 13-17. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 10, 1-2. TRAD. Holl. V 2a, 13: ipsa

musica quoad omnia sua puncta simul et semel per unum autorem non est inventa (*sim.* LAD. ZALK. A 6). *al.* TRAD. Holl. VI 8, 1. IOH. TINCT. pr. pr. 3. FR. GAFUR. extr. 6, 2, tit.: De auctoribus **musice** sive inventoribus. FR. GAFUR. extr. 6, 4, 1: Fuit autem **musica** inventa ab auctore summo, qui tangit et movet eam in angelis in celo et hominibus in terra et in elementis ac sideribus. *al.* BONAV. BRUX. 8, 32. ADAM FULD. 1, 7: **Musica** a Deo fore omnibus notum est. *al.* LAD. ZALK. A 22. GUILL. POD. 1, 1. *al.* HERB. TR. 2, 6 p. 54: utriusque disciplinae, et **musicae** et medicinae, eundem Apollinem asseverant (*sc. veteres*) esse auctorem. FLOR. FAX. 1, 3, 1. *al.* FR. GAFUR. gloss. 9, 5-7. SZYDLOV. 1 p. 11. ANON. Barcin. II p. 327.

7 mit Bezug auf Klassifikationen der Musik — with reference to classifications of music

a nach den antiken Tongeschlechtern — pursuant to the ancient genera

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 1b. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 120/35, 14-5: tria genera **musice** ..., quae sunt diatonicum, cromaticum et enarmonium. *al.* REMIG. AUT. 51, 13: genera **musicae**: diatonicum, cromaticum, enarmonicum. *al.* [s.XI] OLIVA 8: Cum omnis **musice** ratio tribus in generibus versetur, diatonicum scilicet, cromaticum et enarmonium. ARIBO 5 p. 36: Tres musas intelligimus non absurde tria genera **musicae**: diatonicum, chromaticum, enarmonicum. PROP. Denique si p. 62: Dyatonicum genus dicitur de continuis tonis. Cromaticum genus <dicitur> humanum genus **musice**. Enarmonicum genus <dicitur> celeste genus **musice**. [s.XIII] MUS. MAN. 20, 4: tribus **musicae** generibus ..., quibus utebantur antiqui, quae sunt enarmonicum, cromaticum et dyatonicum. *al.* [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 272, 9: Boecius vir eruditissimus **musicam** dicit constare tribus generibus: diatónico, cromático et enarmonico (*sim.* MON. Boetius p. 232, 1). COMPIL. Ticin. C 140. [s.XV] UGOL. URB. 5, 41, 27.

b in der Einteilung: musica mundana - musica humana - musica instrumentalis — in the division: musica mundana - musica humana - musica instrumentalis

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 6: tria sunt genera **musicae**. Unum inest celestibus speris, aliud in hominum vocibus, tertium in instrumentis, ut in tibiis, timpanis, organis, lituis, tubis. *al.* [s.IX] AURELIAN. 4, 1. [s.XII] TRAD. Guid. pr.: Tria autem sunt genera **musicae**, mundanum, humanum, etiam instrumentale (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 30. TRAD. Garl. plan. III 23. TRAD. Garl. plan. IV 1). [s.XIII] IOH. GROCH. 65. [s.XIV] COMPIL. Erlang. p. 25. [s.XV] FLOR. FAX. 1, 3, 1. *al.* FIST. Longissimam 1 p. 97: Tria genera **musicae** ... primum quidem mundanum est, secundum vero humanum, tertium, quod in quibusdam constitutum est instrumentis.

c weitere Einteilungen — further divisions

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 4. [s.IX] REMIG. AUT. 49, 9: tria genera **musicae**: tibiarum, chordarum et **musicam** aquae, quae fit in organo. [s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 57: **musica** tribus modis efficitur, aut voce aut motu corporis aut pulsu cordarum vel fistularum. *eqs.* [s.XIII] HIER. MOR. 9 p. 43, 13: cum tria sint genera, quae versantur circa **musicam**, scilicet instrumentale, poeticum et musicum. IOH. GROCH. 77: Partes autem **musicae** plures sunt et diversae secundum diversos usus, diversa idiomata vel diversas linguas in civitatibus vel regionibus diversis. IOH. GROCH. 78: **musica**, qua utuntur homines Parisiis, potest ... ad tria membra generalia reduci. Unum autem membrum dicimus de simpliciter **musica** vel civili, quam vulgarem **musicam** appellamus; aliud autem de **musica** composita vel regulari vel canonica, quam appellant **musicam** mensuratam. Sed tertium genus est, quod ex istis duobus efficitur. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 8, 4. MARCH.

pom. 21, 7. TAB. Basil. descr.: **Musica** in corpore ... **Musica** in voce ... **Musica** in anima ... **Musica** in connexu utriusque (cf. HIER. MOR. 7 p. 26, 5). IAC. LEOD. spec. 1, 3, 5: tria genera circa **musicæ** versantur artem, unum, quod agitur in instrumentis musicis, aliud, quod fingitur in carminibus metricis et poeticis, tertium, quod diiudicat de illis et rationem reddit de singulis (sim. ADAM FULD. 2, 6). al. QUAT. PRINC. 3, 19: Modus autem **musicæ** duplex est, videlicet plani cantus et mensurabilis (sim. QUAT. PRINC. 4, 1, 12). [s.XV] ORIG. ET EFF. 9, 1: Tres sunt colores **musicæ** pro arte practica, scilicet perfecta, imperfecta, semiperfecta. Perfecta est, per quas omnia musicalia instrumentalia in sua melodia componuntur. IOH. CICON. mus. 1, 48 p. 182 descr.: Monocordus trium **musicarum**. **Musica** planetarum. **Musica** musarum. **Musica** artificialis. FR. GAFUR. extr. 6, 7, 1. FLOR. FAX. 1, 3, 16. al. CONTR. Volentibus I p. 23a: totius **musicæ**, tam cantus mensurabilis quam immensurabilis.

8 in besonderer Verwendung — in special usage
a personifizierend — personifying

[s.XI-XII] PS.-OSBERN. 13: **Musica** ecce valet, regnat, imperat. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94: **musica** mater (sim. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97). [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 9: sicut arithmetica cunctarum mater est artium, ita et **musica** earum soror existit. HIER. MOR. pr. p. 4, 25. [s.XIV] TAB. Basil. descr.: Octo modi **musicæ** matris. IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2: **musica** mater. *ibid.* al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 32 (sim. HUGO SPECHTSH. comm. p. 48). (?) [s.XV] IAC. TWING. p. 100, 11: Gramatica loquitur. Dyaletica vera docet. Rethorica verba colorat. Arsmetica numerat. Canit **musica**. PETR. TALH. p. 4. TRAD. Holl. III 3, 32 (sim. SZYDLOV. 6 p. 27). ANON. Barcin. II p. 326: **musica** soror omnium artium est appellata.

b für die musikalische (Choral-)Vorlage — for the musical basis (chant) of a composition

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 9, 4, 3: si tenor ascendit, discantus debet descendere et e converso. Et est sciendum, quod discantor non debet (sc. facere) plures perfectas consonantias sequendo **musicam** ascendendo vel descendendo sine medio, ... sed bene possunt fieri plures imperfecte consonantie sequendo **musicam**. FR. GAFUR. extr. 9, 5, 4: si cantus ascendat dyapente, discantus octave ad habendam quintam ascendet tonum, et hoc per circumascensum ad **musicam** contrariandam et e converso. FR. GAFUR. extr. 9, 5, 15: Sciendum est etiam, quod quamcumque speciem cantus ascendat, discantus quinte ad sextam ascendet plus per tonum quam **musica**.

II Musiktraktat, Musikabhandlung — music treatise
[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 45: auctor **musicæ**. [s.IX] REMIG. AUT. 498, 12: in Boetii **musica**. *egs.* AURELIAN. 8 p. 137: Legat **musicam**, qui hoc plene noscere (ed.: nosce) desiderat. [s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: Boetium in **musica** scimus tradidisse. MOD. Omnes authentici p. 58: De Guidonis **musica**. PS.-BERNO mon. 12, 23: Explicit **musica** domni abbatis Bern. al. HEINR. AUG. 1: Incipit **musica** domni Heinrici. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 1: Incipit **musica** Willelhelmi abbatis (sim. WILLEH. HIRS. 42 (c. 41), 39). al. ARIBO 1 p. 1: Incipit **musica** Aribonis scholastici (sim. ARIBO 74 p. 72). INTERV. Cum diatessaron p. 392: arithmetica vel **musica** Boecii. FRUT. brev. 13 p. 98. al. THEOG. METT. 1, 0 (p. 183a): Incipit **musica** Dietgeri abbatis. IOH. COTT. mus. pr. 6: Nonne ego te Boetii **musicam** atque Guidonis necnon et Bernonis ... legisse comperi? al. [s.XII] RAD. LAUD. p. 389. TON. Cist. 171: Quere tamen **musicam** Guidonis Augensis, quam scribit ad sanctissimum magistrum suum, dominum Guillelmum, primum Rievallis abbatem. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 1. al. COMM. Boeth. I access. p. 22: in quibusdam codicibus invenitur: Explicit **musica** invidia Longobardorum nondum finita. al. IOH. AEGID. pr. 2:

Musicam ... scribo vobis. AMERUS 20, 13. HIER. MOR. pr. p. 4, 5: Iohannes in **musica** sua. al. ANON. Hailspr. pr. p. 65: Iohannes Anglicus in **musica** sua. al. PS.-THOMAS AQU. I 21: in **musyca** Bernonis. al. ANON. Couss. IV p. 65, 6. INTERV. Sit h-O 6. PS.-MUR. summa 1061. al. ENGELB. ADM. 1, 11, 4: Aribo scolasticus in sua **musica**. ENGELB. ADM. 4, 2, 13: Odo Cluniacensis ... in sua **musica**. al. [s.XIV] GUIDO DION. pr. 6. al. PETR. DION. 1 p. 147: secundum Augustinum primo libro **musicæ** suae. al. IOH. MUR. comp. 6, 4. IOH. MUR. spec. 1, 8. al. IAC. LEOD. cons. 6. al. IAC. LEOD. comp. 1, 1, 2. al. IAC. LEOD. spec. 1, 1, 32. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 71: translata **musica** a Graeco in Latinum. QUAT. PRINC. 1, 2. al. SUMM. GUID. comm. 1, 1: Incipit summula **musicæ** Guidonis. IOH. BOEN ars append. 23, 7. al. IOH. BOEN mus. 1, 7: Iohannes ad Fulgentium in principio sue **musicæ**. ANON. Michaelb. I p. 48. ANON. Michaelb. II p. 49. WILLELM. 3, 25: Odington sexto **musicæ** suae. WILLELM. 3, 31: Magister Franco secundo capitulo **musicæ** suae. al. HEINR. EGER 2 p. 38. al. ANON. Meyer 2, 2. al. COMM. Boeth. II p. 4, 9: Aurelius Augustinus in 5° libro **musicæ** sue. COMM. Boeth. II p. 4, 24: Reymundus in **musica** sua. COMM. Boeth. II p. 4, 32: in prologo **musicæ** Guidonis, que Micrologus dicitur. COMM. Boeth. II p. 10, 12: Ysidorus 3° Ethimologiarum in **musica** sua. COMM. Boeth. II p. 10, 17: Augustinus minor in **musica** sua. COMM. Boeth. II p. 12, 9: Ubaldis musicus peritissimus in principio **musicæ** sue. COMM. Boeth. II p. 12, 32: **musica** Claringenii. COMM. Boeth. II p. 16, 15: secundum Walterum monachum et priorem de Evesham in **musica** sua. COMM. Boeth. II p. 28, 22: Gregorius eciam in **musica** sua. COMM. Boeth. II p. 174, 30: Nichomachus in primo libro **musicæ**. COMM. Boeth. II p. 294, 20: Wulstanus in breviliquio **musicæ** sue. COMM. Boeth. II p. 358, 9: Enchirides in **musica** sua. COMM. Boeth. II p. 358, 26: verba Enchiridis in scoliciis **musicæ** sue. *passim* ANON. Ellsworth 5 p. 228 app. crit. al. PS.-MUR. mod. p. 101a. [s.XV] ORIG. ET EFF. 4, 1: secundum Guidonem de sancto Mauro in sua **musica**. al. IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 3: Incipit prephatio nove **musicæ**. *egs.* IOH. CICON. prop. 9 p. 422, 10: in opere nostro nove **musicæ**. *egs.* al. GOB. PERS. p. 181a: Boethius vero senator Romanus et exconsul **musicam** transtulit de Graeco in Latinum. al. PROSD. spec. 2, 1 p. 176, 7. al. ANON. Gemic. 2, 2, 51: Pernuo in **musica** sua. al. WENCESL. PRACH. 17. al. UGOL. URB. 1, 1, 19. *passim* GEORG. ANS. 3, 292: Explicit **musica** Georgii Anselmi Parmensis. ANON. Philad. 6. PETR. BETSCHK. p. 535, 5: Legitur enim in **musica** Muris. EG. CARL. rit. 4. al. ANON. Carthus. theor. 2, 5. al. ANON. Carthus. pract. 13, 55. al. ANON. Carthus. nat. 5, 13. TRAD. Holl. I acc. 31. al. ANON. Couss. XII 15, 1. TRAD. Holl. III 3, 1. al. ANON. Monac. 5, 12. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 1, 9: legat prius egregii doctoris Boetii **musicam**. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 21: **musicam** Boetii diligenter audissem. al. TRAD. Holl. V 2b, 14: teste Iohanne Holandrino in sua **musica**. al. IOH. LEGR. tac. p. 409b. al. GUIL. DUFAY p. 387-388. FR. GAFUR. extr. 1, 14, 8: primus tractatus huius **musicæ**. al. COMPOS. Natura 2, 4. COMPOS. Capiendum 10, 18. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 4. al. FR. GAFUR. op. 1, 3 (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 2). al. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 45: **musica** Gregorii, Ambrosii, Augustini, Bernardi, Isidori, Oddonis enchiridion, Guidonis (*ad loc.*: NICOL. BURT. 1, 15, 92: Quid enim praevaricator dicit, qui distincte ausus est in tractatu confusionis suae **musicam** Oddonis, **musicam** et Gregorii ac **musicam** Ambrosii et ceterorum nuncupare? ... Qua mente excogitasti? Melius enim dixisses doctrinam Gregorii seu introductorium Ambrosii et reliquorum, quam sic barbare et inepte loqui). BART. RAM. epil. p. 104: dum publice **musicam** Bononiae legeret. al. NICOL. BURT. 1, 3, 13.

al. BONAV. BRUX. 24, 48. al. ADAM FULD. 2, 6: scriptum in **musica** Iohannis papae. ADAM FULD. 2, 7: inque **musica** Hermanni Suevi sub dialogo scripta. al. LAD. ZALK. A 8. al. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 45: Georgius Anselmus in primo sue **musicæ**. al. GUILL. POD. ench. 5 p. 367. al. GUILL. POD. 1, 3. al. FR. GAFUR. pract. 2, 4: Anselmus Parmensis in tertia suae **musicæ** dieta. al. FLOR. FAX. 3, 15, 12. FR. GAFUR. gloss. 16, 2. al. SZYDLOV. 1 p. 9: **Musica** magistri Szydlovite sequitur. al. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 7, 4: primo ponam tractatum extractum de **musica** Boetii. al.

musica acquisita *Bezeichnung für ein erweitertes Ton-system — term that designates an expanded tonal system* [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 13: Quum autem in ·ḡ·mi gravem permutaveris mi in fa per transitum maioris semitonii in grave, exachordum ipsum incipies in acquisitam ·F·faut tono sub ·ḡ·ut depressam: qua re non incongruum est, vocum huiusmodi consyderationem **musicam acquisitam** vocitare.

musica activa *praktische Musik — practical music* [opp.: *musica speculativa*]

[s.XIII] HIER. MOR. 5 p. 22, 7: Alphorabius autem dividit **musicam** in **activam** et speculativam. **Activæ** ... proprietas est invenire harmonias sensitivas ex instrumentis, quae prae-parata sunt eis vel natura vel arte.

musica aequiformis *Bezeichnung für die rhythmisch gleichförmige (einstimmige) Musik (des Choralen) — term that designates the rhythmically unmeasured (monophonic) music (of chant) [syn.: cantus planus; opp.: musica mensurabilis]* [s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L) tit.: Inventores artis **musicæ aequiformis** et mensurabilis. ORIG. ET EFF. 10, 1: Omnis **musica aequiformis**, id est planus cantus, debet aequiformiter decantari ita, quod longa et brevis idem tempus contineant.

musica angelica *„Musik der Engel“ — ‘angelic music’* [s.XV] NICOL. CAP. p. 311: Quot (ed.: Quod) sunt genera cantus? **Musica angelica**, musica humana et musica instrumentalis. **Musica angelica** est illa, quae ab angelis ante conspectum Dei semper administrat.

musica artificialis (artificiosa) *Bezeichnung für die ‚künstliche‘ (vom Menschen gemachte und theoretisch fundierte) (Instrumental-)Musik, ‚Kunstmusik‘ — term that designates ‘artificial’ (instrumental) music (i. e. music produced by humans, grounded in theory)*

1 *Bestimmung — determination*

a *unter dem Aspekt der Praxis — considered as practice* [s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 5: **artificialem musicam**, id est auctorum operationibus diversis organis exquisitam (inde FR. GAFUR. theor. 5, 8, 15). [s.IX-X] REG. PRUM. 5, 92: **Artificialis musica** dicitur, quae arte et ingenio humano excogitata est et inventa. Que in quibusdam consistit instrumentis (inde PS.-THEODON. pr. p. 30. IAC. THEAT. 10. WENCESL. PRACH. 86). [s.X-XI] ANON. Prag. 33: per **artificialem musicam**, id est per fistulas cum numeris eis cognatis arithmeticiis. HEINR. AUG. 1: **musica** ... tertia (sc. species) **artificiosa**. ... D.: Quae est **artificiosa**? M.: Quae arte hominum composita aut tactu, ut in fidibus, aut flatu, ut in organis, aut percussione, ut in cymbalis et tibiis perficitur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 6: Naturalis autem **musica** omnibus data est, **artificialis** vero paucis. ... Naturalis cognoscitur aure tantum, **artificialis** vero aure, corde, voce, consonantiis, speciebus, modis tonorum, cantibus, proportionibus numerorum, accidentibus, declinationibus multisque etiam aliis similibus argumentis.

b *unter dem Aspekt der Theorie — considered as theory* [s.XIII] AMERUS 14, 3: **Artificialis musica** est sciencia artis manifesta. ENGELB. ADM. 2, 4, 7: **musica artificialis** est, que considerat sonos secundum proporcionem numerales sibi invicem commensuratas. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1,

2 p. 56, 6. TRAD. Holl. I pr. 17: **Musica** vero **artificialis** sive regularis est sciencia de numero sonoro prout taliter considerans.

2 *Klassifikation — classification*

a *musica caelestis - musica artificialis (terrestris)*

[s.IX] REMIG. AUT. 75, 17: differt **musica** caelestis ab hac terrestri et **artificiali** (cf. Gloss. Mart. Cap. 196/53, 14-6). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 74.

b *musica naturalis - musica artificialis (- musica instrumentalis - musica moralis)*

[s.IX-X] REG. PRUM. 5, 4: alia est **musica** naturalis, alia **artificialis** (inde IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 54, 26. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 1). al. [s.XI] ANON. Prag. 8. [s.XIII] AMERUS 14, 1: Quatuor **musicæ** sunt, scilicet naturalis, **artificialis**, instrumentalis, moralis. Naturali et morali **musica**, cum ad istam artem cantandi non multum prosunt, intermissa de **artificiali** et instrumentali aliquid dicam. [s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 29: dividitur **musica** in naturalem et **artificialem**. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 6: Naturalis autem **musica** omnibus data est, **artificialis** vero paucis. Sed primo quidem naturalis fuit, deinde **artificialis**. ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, **naturalis** et **artificialis**.

c *musica mundana - musica humana - musica artificiosa* [s.XI] HEINR. AUG. 1: **musica** ... prima (sc. species) est mundana, secunda humana, tertia **artificiosa**.

d *musica planetarum - musica musarum - musica artificialis*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 48 p. 182 descr.: Monocordus trium musicarum. Musica planetarum. Musica musarum. **Musica artificialis** (sim. IOH. CICON. mus. 1, 48 p. 180, 16).

e *musica usualis (irregularis) - musica artificialis (regularis)*

[s.XV] TRAD. Holl. I pr. 13: **musica** prima ipsius divisione dividitur in usualem sive irregularem et **artificialem** seu regularem.

3 *Gebrauch — usage*

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 286, 17 (inde REMIG. AUT. 286, 17). REMIG. AUT. 73, 16: Eum enim locum obtinet sol in **musica** caelesti, quem mese ... in **musica artificiali**. al. REG. PRUM. 4, 1: quam longe inter se differant tonus naturalis **musicæ** et tonus **artificialis**. Siquidem toni naturalis **musicæ** sunt quatuor principales, toni vero **artificialis musicæ** sunt quinque et duo semitoniam. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 74. FRUT. brev. pr. p. 27: saeculares cantilenae absque omni **artificialis musicæ** sciencia ... proferuntur. ANON. Prag. 108. [s.XIV] PAUL. FLOR. 2. [s.XV] CONR. ZAB. tract. 8: **Musica** est veraciter canendi sciencia et facilis via ad perfectionem harmonizandi. Et hoc tantum convenit **musicæ** humanae vocali **artificiali**.

musica bona *Bezeichnung für das reguläre Guidonische Tonsystem — term that designates the regular Guidonian tonal system [opp.: musica falsa]*

[s.XIII] DISC. Quicumque II 1, 16: Quintum de ·b·fa·ḡ·mi acuto est ·f·faut acutum per falsam musycam cantando per ·ḡ· quadratum; per ·b· rotundum cantatur per **bonam musycam**. ... si dicis fa in ·b·fa·ḡ·mi acuto per ·b· molle, poteris etiam dicere fa in ·f·faut acuto per **bonam musycam**.

musica caelestis 1. *Bezeichnung für die Sphärenharmonie* 2. *Bezeichnung für die im Himmel erklingende Musik — 1. term that designates the harmony of the spheres 2. term that designates the music sounding in heaven*

1 *Bezeichnung für die Sphärenharmonie — term that designates the harmony of the spheres*

a *allgemein — general*

[s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 14. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 54, 1: Dum **musica caelestis** ex subtilioribus con-

ficitur, sine ulla inconvenientia sonorissima comprehenditur. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 12/7, 8-9: circuitus septem planetarum, qui **celestem musicam** consonant. GLOSS. Mart. Cap. 196/53, 14-6: differt **musica caelestis** a terrestri (*inde* REMIG. AUT. 75, 17). *al.* IOH. SCOT. annot. 285, 14: **Musica** item **caelestis** septem spatia habet et septem tonos. IOH. SCOT. annot. 482, 19: **Musica caelestem** describit veluti rotundam quandam speram (*inde* REMIG. AUT. 482, 17). IOH. SCOT. annot. 483, 2: **musica caelestis** uniformis est (*inde* REMIG. AUT. 483, 1). *al.* REMIG. AUT. 10, 24: **caelestem musicam** septem planetarum. REMIG. AUT. 73, 16: Eum enim locum obtinet sol in **musica caelesti**, quem mese ... in musica artificiali. *al.* REG. PRUM. 5, 37: nervi, id est cordae, **celesti musicae** comparantur (*inde* ANON. Bernh. 2, 74). *al.* [s.XI] ADALB. ep. 7. [s.XIII] IOH. AEGID. 4, 26: **Musica** vero **coelestis** est illa, qua ipsum coelum cum circulis in eo contentis sub harmonica modulatione volvi describunt. ANON. Emmeram. pr. p. 76, 15. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 108, 6. ANON. Grac. p. 18: A terra autem usque ad firmamentum **coelestis musica** mensuratur. *ibid.* *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 178, 19. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 3. FLOR. FAX. 1, 5, 5. ERASM. HOR. p. 72a: Libellus theorematum **musicae** dividitur primum in mundanam, vocalem et instrumentalem. Mundana quidem dividitur in **caelestem** et elementalem. **Caelestis** consistit in armonia proportionum, quae est inter corpora caelestia.

b *erweitert um die Harmonie der Elemente — expanded to include harmony of the elements* [syn.: *musica mundana*] [s.XIV-XV] COMPIL. Erlang. p. 25: de musica notandum, quod huius artis tres sunt species, scilicet **musica** mundana sive **celestis**, humana, instrumentalis. Mundana sive **celestis** consistit in elementis et planetis, qui versantur contra firmamentum.

2 *Bezeichnung für die im Himmel erklingende Musik — term that designates the music sounding in heaven* [syn.: *musica divina*]

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 5, 12: officia divina, quibus Deum in se et in sanctis laudamus suis, quibus etiam ad sempiternam provocemur gloriam, ut ad **musicam** pervenire finaliter mereamur **coelestem**, ... in ecclesia quotidie celebrantur. IAC. LEOD. spec. 1, 8, 2: Nam **musica coelestis** vel divina sub metaphysica reponitur. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 1: **musica coelestis** vel divina numerum inspicit rerum transcendentium. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 6: Nam cum sint novem coeli materiales et mobiles ..., sunt etiam novem coeli spirituales, ut novem angelorum ordines, cum quibus sociabuntur boni homines. Adhuc ab illis coeli civibus haec **musicae** species **coelestis** nuncupatur, non tantum, quia de illis est obiective, sed quia in eis est subiective. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 18: Si quis autem in rebus, quas **coelestis musica** vel divina comparare habet, vult amplius informari, theologiae sacrae terat scholas. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 2: In hierarchia caelesti separatae substantiae divinae maiestati ... perpetuo assistunt, quae ... ipsa suavitatis dulcedine incredibili **caelesti musica** mirabilis harmoniae referta dulcore, Sanctus, sanctus, sanctus sine fine proclamant. Ecce **caelestis musica** omnis mundanae principium, omnis humanae ac instrumentalis initium et origo. *al.*

musica cantandi *Bezeichnung für die Vokalmusik — term for vocal music* [opp.: *musica instrumentalis*] [s.XV] GUILL. POD. ench. 25 p. 386. GUILL. POD. 1, 8: **Musica** vero **cantandi** in cantum planum, contrapunctum et cantum mensurabilem ... scinditur. *ibid.*: De instrumentali et **cantandi musica**. *al.*

musica choralis *Bezeichnung für die (rhythmisch gleichförmige, einstimmige) Musik des Choralis — term that*

designates the (rhythmically unmeasured, monophonic) music of chant [opp.: *musica mensuralis*]

[s.XV] TRAD. Holl. II pr. 26: **Musica** est duplex, scilicet mensuralis et **coralis**. **Musica coralis** est continua prolacio vocum (*sim.* TRAD. Holl. V 5a, 18: *musica vocalis sive humana est duplex ...*).

musica chromatica *v. musica diatonica - musica chromatica - musica enharmonica*

musica civilis *Bezeichnung für die weltliche Musik — term for secular music* [syn.: *musica simplex, musica vulgaris*] [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 78: Dicamus igitur, quod **musica**, qua utuntur homines Parisiis, potest ... ad tria membra generalia reduci. Unum autem membrum dicimus de simplicibus **musica** vel **civili**, quam vulgarem musicam appellamus.

musica colorata *Bezeichnung für ein Tonsystem mit zusätzlichen (im Guidonischen System nicht vorhandenen) Halbtonstufen — term that designates a pitch collection with additional half-tone insertions (pitches not within the Guidonian system)* [syn.: *musica falsa, musica ficta*]

[s.XIV] MARCH. pom. 15, 2: dicimus, quod magis deberet et proprius nominari **musica colorata** quam **falsa**. *al.* [s.XV] CONTR. In presenti 134: alia proprietates, quae **collorata musica** nominatur, et aliqui et eam fictam musicam vocant. CONTR. In presenti 150: Acuta **musica collorata** <incipit> in ·d·lasolre acuta et terminatur in ·b·fa·t·mi supra acuta. *al.*

musica composita *Bezeichnung für die (mehrstimmig komponierte) Mensuralmusik — term that designates (polyphonic) mensural music* [syn.: *musica canonica, musica mensurata, musica regularis, musica mensuralis*]

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 78: aliud (*sc. membrum*) autem de **musica composita** vel regulari vel canonica, quam appellant musicam mensuratam. IOH. GROCH. 148: De **musica** igitur **composita** et regulari sermonem perquiramus. [s.XV] ANON. Monac. 1, 17: **musica** mensuralis seu **composita** est plurimarum consonanciarum prolatarum adinvicem debita et regularis proportio. LAD. ZALK. A 68: Si simul (*sc. consonantia fit*), magis respicit **musicam compositam**, id est mensuralem, quam simplicem. LAD. ZALK. A 70: consonantia musicae mensuralis, quae dicitur **musica composita**. *al.*

musica continua - musica discreta *Bezeichnung für die rhythmisch gleichförmige (einstimmige) Musik (des Choralis) bzw. für die mensurierte (mehrstimmige) Musik — term that designates the rhythmically unmeasured (monophonic) music (of chant), or the measured (polyphonic) music* [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: Explicit tercius principale, in quo terminatur **musica**, quae dicitur **continua**. Incipit quartum principale, in quo consistit **musica discreta**, in quibus quantitatibus musica mensurabilis consistit. *al.* IOH. HANB. sum. 22 p. 344, 13.

musica diatonica - musica chromatica - musica enharmonica (*enormatica*) *Musik im diatonischen bzw. chromatischen bzw. enharmonischen Tongeschlecht — music in the diatonic or chromatic or enharmonic genus*

[s.XIV] QUAT. PRINC. 2, 15: inquit Plato, ut pueri et homines in **diatonica musica** informantur (*inde* ANON. Ellsworth 5 p. 232 app. ORIG. ET EFF. 3, 3. TRAD. Holl. I acc. 15. TRAD. Holl. V 4b, 9. LAD. ZALK. A 18). [s.XV] WENCESL. PRACH. 140: Mellica vero, quae vocum suavitates contuetur, adhuc tripartitur, quia alia dicitur **musica** mellica **cromatica**, alia **diatonica** et tertia **enarmonica**. TRAD. Holl. I 1, 1, 14: triplex reperiebatur **musica** apud antiquos, videlicet **dyatonica**, **cromatica** et **musica enormatica**. **Musica dyatonica** est, quae procedit per tonum et tonum et semitonium ... **Cromatica musica** est, quae per dyatessaron mensuratur, quae procedit per semitonia minora ... **Enormatica musica** est, quae tetracordis mensuratur, scilicet dytono et duabus diesibus

integratur. *al.* TRAD. HOLL. V 4b, 3: habet (*sc. musica*) sub se tres species, scilicet **musicam kromaticam**, **enarmonicam** et **dyatonicam** (*sim.* LAD. ZALK. A 17). *al.* SZYDLOV. 1 p. 10. *al.*

musica discreta *v.* musica continua - musica discreta
musica divina ‚göttliche Musik‘ — ‘divine music’

1 *als Bezeichnung für die im Himmel erklingende Musik — as term for the music sounding in heaven [syn.: musica caelestis]*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 8, 2: Nam **musica** coelestis vel **divina** sub metaphysica reponitur. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 1: **musica** coelestis vel **divina** numerum inspicit rerum transcendentium. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 18: Si quis autem in rebus, quas coelestis **musica** vel **divina** comparare habet, vult amplius informari, theologiae sacrae terat scholas. *al.*

2 *unspezifisch — unspecific*

[*s.XV*] EG. CARL. rit. 142. IOH. TINCT. diff. pr. c. HERB. TR. 1, 9 p. 36. *al.*

musica ecclesiastica ‚Kirchenmusik‘ — ‘music of the church’

[*s.XIII-XIV*] IOH. GROCH. 72: Alii autem **musicam** dividunt in planam sive immensurabilem et mensurabilem, per planam sive immensurabilem intellegentes **ecclesiasticam**, quae secundum Gregorium pluribus tonis determinatur. IOH. GROCH. 292: de **musica ecclesiastica**, quae ordinatur ad laudem creatoris omnipotentis. *al.* HEINR. EGER pr. p. 34. *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 218 app. crit.

musica elemental *Bezeichnung für die Harmonie in den Elementen — term that designates the harmony within the elements*

[*s.XV*] FR. GAFUR. extr. 2, tit.: de subiectis trium **musicarum**, videlicet mundane, humane et **elementalis**. ERASM. HOR. p. 72a: Libellus theorematum **musicae**. Dividitur primum in mundanam, vocalem et instrumentalem. Mundana quidem dividitur in caelestem et **elementalem**. ... **Elementalis** vero, quae in sola elementorum proportionem stabilitur. Quae quidem omnium est gravissima eo, quod nulla via geometrica quantitates elementorum metiri possumus. *v.* musica caelestis 1b

musica enharmonica *v.* musica diatonica - musica chromatica - musica enharmonica

musica falsa *Bezeichnung für ein Tonsystem bzw. Musik mit zusätzlichen (im Guidonischen System nicht vorhandenen) Halbtonstufen — term that designates a pitch collection, or music with additional half-tone insertions (itches not within the Guidonian system) [syn.: musica colorata, musica ficta; opp.: musica bona, musica naturalis, musica recta, musica vera]*

I *Definition*

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 258a: Per **falsam musicam** fieri appellamus, quando facimus de semitonio tonum vel e converso (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 4. TRAD. Garl. plan. IV 114. TRAD. Garl. plan. V 187b. TRAD. Franc. I p. 28. *sim.* ANON. Emmeram. 5 p. 274, 26: **falsa musica** est variatio vocum necessaria de tono in semitonium vel e converso per falsam mutationem sive fictam). ANON. Emmeram. 5 p. 274, 28. TRAD. Franc. I p. 32: **Falsa musica** dicitur esse, quando locatur ·b· molle vel ·h· quadrum in loco non usitato (*sim.* PETR. PALM. p. 515). [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 1, 220: ubi secundum rectam musicam deberet esse solum semitonus, per ·h· quadratum ad tonum ampliant (*sc. moderni musici*), ubi vero tonus perfectus et integer esse deberet, per ·b· rotundum ad semitonium minus restringunt et hoc **falsam musicam** appellant. IAC. LEOD. comp. 2, 3, 18: monochordi transumptio vocabulo abusive sumpto **falsa musica** nuncupatur. PETR. PALM. p. 513: **Falsa musica** est, quae non potest inveniri in gamma

manus secundum artem plani cantus ab initio sibi imposita. Vel sic: **Falsa musica** est adventicia scientia inventa causa adiutorii. ANON. Meyer 11, 13: non sunt nisi 5 semitonia, licet duo istorum possunt mutari extra loca supradicta. Quando tamen reperiuntur, tunc videtur plurificari melodiam et solet dici **falsa musica**. COMPIL. Lond. p. 78: **Falsa musica** est, quando id in clavi recipitur, quod non est. [*s.XV*] IOH. OLOM. 7 p. 33: est **falsa musica**, quando unus modus mutatur in alium, ut semitonium in tonum vel e converso. CONTR. Septem s. spec. II 9: **Falsa musica** est facere mutationes non usitatas in gamma.

II *Gebrauch — usage*

1 *allgemein — general*

[*s.XIII*] DISC. Quicumque II 1, 9: quando volumus quintum facere super ·h·mi, oportet facere **falsam musycam** in ·F·faut gravi et dicere mi et ponere signum quadratum sic formatum $\frac{f}{h}$. DISC. Quicumque II 1, 16: Quintum de ·b·fa·h·mi acuto est ·f·faut acutum per **falsam musycam** cantando per ·h· quadratum; per ·b· rotundum cantatur per bonam **musycam**. *al.* MUS. MAN. 11, 8: potest etiam per **falsam musicam** proportionis huius regula falsari. *al.* ELIAS SAL. 31 p. 61b. *al.* LAMBERTUS p. 258a (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 4). *al.* TRAD. Lamb. 3, 4a, 5. *al.* ANON. Emmeram. 5 p. 272, 25: necesse est saepius introducere **falsam musicam** sive fictam. *al.* PS.-FRANCO comp. 3, 5: Et quando per rectam **musicam** consonantias utiles habere non poterit (*sc. discantor*), **falsam** fingat, sicut placet. TRAD. Garl. plan. IV 106: aliquando per **falsam musicam** facimus semitonium, ubi non debet esse (*sim.* TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 57). TRAD. Garl. plan. IV 114: Non tamen est **falsa musica**, sed inusitata (*sim.* TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 65. PHIL. CAS. contr. 45). *al.* TON. Lips. p. 107. TRAD. Franc. I p. 28. *al.* VERS. Postquam pro 238-239. [*s.XIV*] MARCH. pom. 15, 2: dicimus, quod magis deberet et proprius nominari **musica** colorata quam **falsa**. GUIDO DION. 1, 1, 226. *al.* INTERV. Proportionum p. 20-21. INTERV. Sunt autem p. 23-24. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 13: sine **falsa musica** ... notari. IAC. LEOD. spec. 2, 89, 10: In exemplis his inter ·E· quintam et ·F· sextam ponitur per **musicam** vel mutationem **falsam** tonus. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 7: vocatur etiam **falsa musica**, quia vadit contra regularem vocum in gammate <dispositionem>. *al.* PETR. PALM. p. 515: mutando de vera **musica** in **falsam**. *ibid.* *al.* GOSCALC. 1, 3 p. 50, 19: inusitatus cantus, quem aliqui, sed male, **falsam musicam** appellant, alii fictam musicam, alii vero coniunctas eum nominant, et bene. COMPIL. Ticin. A 63. *al.* COMPIL. Lond. p. 78. [*s.XV*] IOH. OLOM. 7 p. 33. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 8, 1. CONTR. Septem s. spec. II 8. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a. FIST. Si quis 9 p. 140.

2 *die Bewertung betreffend — with respect to evaluation*

a *negativ — negative*

[*s.XIII*] ELIAS SAL. 2 p. 19a: vitium **falsae musicae**. *eqs.* ELIAS SAL. 31 p. 61a: doctrina **falsae musicae**, qualiter debeat evitari ... **Falsa musica** nihil aliud est quam falsus musicus necessaria propter consonantiam bonam inveniendam (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 1-2. TRAD. Garl. plan. IV 110-111. TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 60-61. PHIL. CAS. contr. 46). *ibid.*: ideo **falsa musica** quandoque necessaria est etiam, ut omnis consonantia seu melodia in quolibet signo perficia-

b *positiv — positive*

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 258a: oritur questio, quid vel que sit necessitas in musica regulari de **falsa musica** seu de falsa mutatione ... mutatio sive **falsa musica** non est inutilis, immo necessaria propter consonantiam bonam inveniendam (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 1-2. TRAD. Garl. plan. IV 110-111. TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 60-61. PHIL. CAS. contr. 46). *ibid.*: ideo **falsa musica** quandoque necessaria est etiam, ut omnis consonantia seu melodia in quolibet signo perficia-

tur (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 6. TRAD. Garl. plan. IV 117. COMPIL. Ticin. A 68). TRAD. Garl. plan. IV 120: in illis locis, ubi ista signa requiruntur, ... est non **falsa**, sed vera et necessaria **musica**. TRAD. Garl. plan. V 187h. TRAD. Franc. I p. 32: Fuit autem inventa **falsa musica** propter duas causas, scilicet causa necessitatis et causa pulchritudinis cantus per se. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 220: **falsa musica**, etsi causa necessitatis inventa fuerit, ut melior consonantia fieri posset. PETR. PALM. p. 513: **Falsa** enim **musica** fuit inventa propter defectum semitonii, qui potest accidere in quacumque specie discantus praeter unisonum et semiditonum. [s.XV] CONTR. Quicumque II 10: ficta musica, quam aliqui appellant **falsam musicam** et malam, fuit inventa ad implendum defectus quarumdam concordantiarum non omnes suos tonos habentium.

3 *die satztechnische Verwendung (besonders in der Mehrstimmigkeit und Instrumentalmusik) betreffend* — with respect to usage in musical composition (especially within polyphony and instrumental music)

[s.XIII] ANON. Emmeram. 5 p. 274, 13: nonquam discantus sciri perfecte poterit vel componi nisi **falsa musica**, id est ficta, ad compositionem ipsius manum porrexerit adiutricem (*ed.*: ad vitricem). ANON. Emmeram. 5 p. 274, 28: **falsa musica** ... fit <in> cantu organico ad melodiam faciendam. TRAD. Garl. plan. V 187a: de **falsa musica**, quae in instrumentis musicalibus multum est necessaria, spetialiter in organis. TRAD. Franc. I p. 32: sine **falsa musica** non possumus discantare. *al.* IOH. GROCH. 100: Moderni vero propter descriptionem consonantiarum et stantipedum et ductiarum aliud addiderunt, quod **falsam musicam** vocaverunt. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 220: **falsa musica**, etsi ... maxime in compositione stantipedum, motetorum et huiusmodi mensuratorum cantuum, in quibus precipue locum habet, non est inconveniens, ut interdum in quibusdam ecclesiasticis cantibus locum habeat, quamvis raro hoc accidat. INTERV. Proportionum p. 21: Quod sit **falsa musica**, dicitur in arte de discantu. INTERV. Sunt autem p. 25: vocatur **falsa musica**, quia est inusitata in plana musica, in mensurabili vero musica usitatur et est necessaria. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 10: Tactam **falsam musicam** incurrunt quidam cantores in finali mediatione toni septimi in simplicibus psalmis. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 15: irregularis vel **falsa musica** vadit contra planam musicam. PETR. PALM. p. 513: Est ergo **falsa musica** in discantu valde necessaria. PETR. PALM. p. 514: in quibusdam motetis et rondellis, in quibus cantus planus in **falsam musicam** transmutatur. *al.* COMPIL. Ticin. A 58. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 9, 6, 8: sine **falsa** seu ficta **musica** non possumus discantare. ANON. Tegerns. II 145: Contra ·E· grave ... non dabitur ·b· rotundum pro quinta, quia est **falsa musica** et semidiapente, sed dabitur ... ·h· quadrum sive ·h· durum, et sic est vera quinta et consonantia perfecta. TACT. Bona 84: ludere **falsam musicam**. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a. FIST. Si quis 12 p. 140: ubicumque facimus ·b· molle vel **falsam musicam** in organis.

4 *die Notation (Vorzeichen) betreffend* — with respect to notation (accidentals)

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 118: duo sunt signa **false music**, scilicet ·b· rotundum et ista alia figura ·b·. TRAD. Franc. I p. 32: Sunt enim duo signa **falsae musicae**, scilicet ·b· molle vel ·h· quadratum (*sim.* PHIL. CAS. contr. 48. CONTR. Septem s. spec. II 10). [s.XIV] PETR. PALM. p. 514-515.

5 *übertragen* — by analogy

a *für die einzelne veränderte Tonstufe* — for the individual note that is changed

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 4, 45: Duae autem voces mobiles, scilicet ·b· acuta et ·♯· superacuta (*ex errore pro ♮*),

sunt propriae voces monochordi. Reliquas vero vocant **falsas musicas**, non quod dissonae sunt, sed extraneae et apud antiquos inusitatae.

b *für die Vorzeichen* — for accidentals

[s.XIII] INTERV. Sit b-o 6: est intelligendum de cruce predicta (*ms. et ed.*: predicto vel predicta) ... secundum vulgus **falsa musica** vel **false music** nuncupantur. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 1, 4: aliud signum, quod a vulgo **falsa musica** nominatur (*sim.* MARCH. luc. 8, 1, 17. MARCH. pom. 2, 4. MARCH. pom. 13, 1). [s.XV] PROSD. contr. II 5, 6: denominant (*sc. moderniores*) hec sua signa hoc nomine dyesis vel **falsa musica** doctrinam malam Marcheti Paduani ... insequendo (*ed.*: in sequendo). PROSD. spec. 2, 22 p. 216, 1: Aliqui etiam alii moderni duo supradicta signa (*sc. ♯ et b*) **falsam** sive fictam **musicam** nominant.

musica ficta *Bezeichnung für ein Tonsystem bzw. Musik mit zusätzlichen (im Guidonischen System nicht vorhandenen) Halbtonstufen* — term that designates a pitch collection, or music with additional half-tone insertions (*itches not within the Guidonian system*) [*syn.*: musica colorata, musica falsa]

I Definition

1 *generell* — general

[s.XV] PROSD. contr. I 5, 1: **ficta musica** est vocum fictio sive vocum positio in loco, ubi esse non videntur, sicut ponere mi, ubi non est mi, et fa, ubi non est fa (*sim.* PROSD. contr. II 5, 1). UGOL. URB. 2, 34, 11: **Musica ficta** est alicuius vocis in loco, ubi per se non est, ad consonantiae perfectionem necessaria positio (*sim.* UGOL. URB. mon. 8, 2). ANON. Carthus. pract. 16, 1: **Ficta musica** nihil aliud est quam positio toni pro semitonio et econtra. Et si inter duos gradus musicales immediatos semitonium poneretur, ubi regulariter ponendus esset tonus, vel econtra, **ficta musica** est. IOH. TINCT. diff. 127: **Ficta musica** est cantus preter regularem manus traditionem editus. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 4: Dicitur enim **musicam fictam** esse, quando locatur ·b· molle vel ·h· quadrum in loco non usitato. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29. NICOL. BURT. 2, 4, 34: apud veteres **ficta musica** nuncupatur, quod ... est fingere, quod non est, quia ... fingimus, quod fa sit ibi, cum non sit. ANON. La Fage III p. 243: **ficta musica** ... et dicitur 'ficta', quod, ubi est mi, dicimus fa, et ubi est fa, dicimus mi. CONTR. Quicumque II 11: **ficta musica** est, quando h quadratum vel b molle ponitur in loco non consueto. CONTR. Volentibus I p. 26a.

2 *als die einzelne veränderte Tonstufe* — for the individual note that is changed

[s.XV] PROSD. mon. 5, 8: duodecim sunt toni, in medio quorum nullum repertum est semitonium in manu musicali actualiter positum, quare ibi talia semitonia nos fingere oportuit propter consonantias colorandas ..., ideo talia semitonia **fictas musicas** appellamus, que numero sunt duodecim. ADAM FULD. 2, 11: componenti caute prospicienda erit clavium vera positio in toni transpositione, quia ibi coniunctarum obviatio est, quod Graeci synemmenon, nostri vero **musicam fictam** appellare voluerunt. (?)

II Gebrauch — usage

1 *allgemein* — general

[s.XIII] ANON. Emmeram. 5 p. 272, 25: necesse est saepius introducere falsam **musicam** sive **fictam**. *al.* [s.XIV] Ps.-PHIL. lib. mus. p. 45b: **ficta musica** fit per vocem semitonii. GOSCALC. 1, 3 p. 50, 19: inusitatus cantus, quem aliqui, sed male, falsam musicam appellant, alii **fictam musicam**, alii vero coniunctas eum nominant, et bene. [s.XV] PROSD. contr. I 5, 1: de qua **ficta musica** est primo sciendum, quod ipsa nunquam ponenda est nisi loco necessitatis (*sim.* PROSD. contr. II 5, 2). *al.* NICOL. CAP. p. 322. *al.* UGOL. URB. 2, 34,

72: ab ·E· primo ad ·C· secundum per hanc **fictam musicam** est sexta maior. *eqs. al.* UGOL. URB. mon. 8, 1: De divisione monochordi secundum **fictam musicam**. UGOL. URB. mon. 8, 8: Dividuntur enim omnes in **musica ficta** toni in partes inaequales, quae sunt duo semitonia, scilicet maius et minus. *al.* PHIL. CAS. contr. 45: Vocatur enim **ficta** seu falsa **musica**, non tamen est falsa, sed inusitata. *al.* ANON. Carthus. pract. 16, 3: Quam **fictam musicam** appellant plerique cantare per coniunctas. ANON. Carthus. pract. 16, 12: apud veteres **ficta musica** solum in tribus gradibus ponebatur. *al.* IOH. TINCT. nat. 8, 12. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28. *al.* BONAV. BRIX. 14, 5. *al.* ADAM FULD. 1, 1. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 13. FLOR. FAX. 1, 8, 5. ANON. Couss. I p. 441b. ANON. La Fage III p. 243: in manu ordinata per **fictam musicam**. *ibid.* *al.* CONTR. In presenti 134: alia proprietates, quae collorata musicha nominatur, et aliqui et eam **fictam musicam** vocant. CONTR. Quicumque II 17. CONTR. Quid est 24. *al.*

2 *die satztechnische Verwendung (in der Mehrstimmigkeit und Instrumentalmusik) betreffend — with reference to usage in musical composition (especially within polyphony and instrumental music)*

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b: invenitur **ficta musica** in discantu. ANON. Mediol. 2, 9: biscantare per **fictam musicam**. ANON. Monac. II 76. [s.XV] PHIL. CAS. contr. 42: possumus habere contrapunctum per **fictam musicam**. ANON. Carthus. nat. 6, 32: organiste illa **ficta musica** bene indigent. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 6, 8: sine falsa seu **ficta musica** non possumus discantare. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 13. CONTR. Quid est 29: contrapunctus cantatur per **fictam musicam**. *al.* CONTR. Volentibus I p. 26a: **ficta musica**, quae instrumentis musicalibus est necessaria, et specialiter in organis.

3 *Zweck und Funktion betreffend — with respect to purpose and function*

[s.XV] PROSD. contr. I 5, 2: **ficta musica** inventa est solum propter consonantiam aliquam colorandam, quae consonantia aliter colorari non posset quam per **fictam musicam** (*sim.* PROSD. contr. II 5, 2). UGOL. URB. mon. 9, 2: **Musica ficta** ... et perfectionis consonantiarum atque dissonantiarum ac ipsarum ornatus et colorationis causa est inventa. *al.* PHIL. CAS. contr. 51. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 6. CONTR. Quicumque II 10: **ficta musica**, quam aliqui appellant falsam musicam et malam, fuit inventa ad implendum defectus quarundam concordantiarum non omnes suos tonos habentium. CONTR. Quid est 23: propter euphoniā inventa fuit **musica ficta**, quae manifeste apparet in manu planae musicae.

4 *die Notation (Vorzeichen) betreffend — with respect to notation (accidentals)*

[s.XV] PROSD. contr. I 5, 3: signa huius **fictae musicae** sunt duo, scilicet b rotundum sive molle et h quadrum sive durum (*sim.* PROSD. contr. II 5, 3). PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 17: antiqui in coloratione consonantiarum per veram vel **fictam musicam** solum duo posuerunt signa, scilicet duo B distincta, unum scilicet cum corpore quadro, ut hic: b, et aliud cum corpore rotundo, ut hic: b. *al.* UGOL. URB. 2, 34, 29-30.

5 *übertragen — by analogy*

a *für die einzelne veränderte Tonstufe — for the individual note that is changed*

[s.XV] PROSD. mon. 4, 1: Quantum vero ad positionem **fictae musicae** in monacordo est sciendum, quod positio **fictae musicae** est inventio quarundam vocum, quae in manu musicali nullo modo reperte sunt, ad consonantias tamen colorandas neccessarie; et talis **ficta musica** inter duas literas immediatas tonum resonantes reponi habet, ut ibidem semitonium habeatur. PROSD. mon. 5, 3: ibi cadit **ficta musica**, quae inter primum ·C· et primum ·D· reperitur. *eqs.* PROSD. mon. 7, 9:

omnes **fictas musicas** inter tonos cadentes per diversa signa designatas diligenter apponas, et erunt hec signa omnes **fictas musicas** ostendentia numero duodecim. PROSD. mon. 9, 7: omnes **fictae musicae** ... tamen comuniter per talem crucem ¶ omnes designari solent. *al.*

b *für die Vorzeichen — for accidentals*

[s.XV] PROSD. spec. 2, 22 p. 216, 1: Aliqui etiam alii moderni duo supradicta signa (*sc.* ¶ et ¶) falsam sive **fictam musicam** nominant.

10 **musica figurata (figurativa, figurabilis)** *Bezeichnung für die (mehrstimmige) Mensuralmusik — term for (polyphonic) mensural music [syn.: musica mensuralis, musica organica; opp.: musica (regulata) simplex, musica plana]* [s.XV] ANON. Couss. XII 1, 8: **musica** mensuralis sive **figurata** sic diffinitur: est artium domina modo mirabili proportionata, visui amabilis, auditui delectabilis. ANON. Monac. 1, 14: Duplex est **musica**, scilicet simplex, hoc est de cantu plano, et mensuralis seu **figurativa**, hoc est de cantu composito. *al.* ADAM FULD. 1, 1: **Musica** regulata vera est, quae recto tramite procedit per claves sine vocum transpositione, limite suo contenta. Regulata ficta est, quando in clavibus voces transponuntur ... Regulata simplex vel plana est, cuius figurae nec augmentum nec decrementum patiuntur, ut fit in cantu Gregoriano; mensuralis vel **figurativa** est, cuius figurae augeri vel minui possunt. ADAM FULD. 2, 17: in **figurata musica**. ADAM FULD. 3, pr.: **musicam** mensuralem aut **figurativam**. ANON. Salisb. 1, 2: **Musica** ... dividitur in **musicam planam** et **figurativam**. ANON. Salisb. 1, 4: **Musica figurativa** est diversorum cantuum secundum modum, tempus et prolationem consonantia. ANON. Salisb. 6, 12: tres sunt gradus **musicae figurativae**, scilicet modus, tempus et prolatio. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 10: accidentia **musicae figurabilis**. HERB. TR. 2, 10 p. 59: cum omnis **musica**, maxime **figurata** ... numeris gubernetur. FLOR. FAX. 1, 1, 45: organicam sive **figurativam musicam** demonstrabimus. *al.*

25 **musica Gregoriana** *Bezeichnung für den Gregorianischen Choral — term for Gregorian chant [syn.: musica plana]* [s.XV] NICOL. CAP. p. 313: **musicae Gregorianae** exemplar in sinistra manu fuit compositum et ordinatum per Guidonem monachum et in principio sui operis. IOH. HOTH. fig. I 4, 10: Ligatura cum proprietate et perfectione ... principaliter convenit **musicae Gregorianae**, quia omnis ligatura in **musica Gregoriana** vocatur in principio ‚cum proprietate‘ et in fine ‚cum perfectione‘. Sed tantum isti 5 modi servantur musicae mensurabili, quia habuerunt fundamentum suum a **musica Gregoriana**, quae proprie musica appellata est. ADAM FULD. 2, 17: quae de tonis ac **Gregoriana** vel plana **musica** planoque cantu sentio.

35 **musica harmonica** *Bezeichnung für die (Vokal-)Musik — term that designates (vocal) music*

I *Bestimmung — determination*

1 *als Musik generell — as music in general*

a *unter dem Aspekt der Theorie — considered as theory*

40 [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: **Musicae** partes sunt tres: armonica - rithmica - metrica. **Armonica** est scientia musica, quae decernit in sonis acutum et gravem (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 12 p. 68. HIER. MOR. 4 p. 16, 11. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. ANON. Grac. p. 14. FLOR. FAX. 1, 3, 17).

b *unter dem Aspekt der Praxis — considered as practice*

65 [s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: **Musica armonica** vocum coadunatio dicitur; vel **musica armonica** est motus vocum. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 4, 3: Summitur et quandoque latius **musice harmonica** in ipsis instrumentis quoquomodo

concentum et harmoniam promentibus ... Augustinus autem in primo suae musices hanc esse bene modulandi scientiam diffinit.

2 als Vokalmusik — as vocal music

a unter dem Aspekt der Praxis — considered as practice
[s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triformi **musicae** divisione. ... Prima est **harmonica**, quae ex vocum cantibus constat (inde METROL. 17 p. 68. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Carthus. pract. pr. 3. TRAD. Holl. I 1, 1, 7. IOH. OLOM. 1 p. 2). ISID. etym. 3, 20, 1: Prima divisio **musicae**, quae **harmonica** dicitur, id est modulatio vocis, pertinet ad comoedos, tragoe-dos vel choros vel ad omnes, qui voce propria canunt (inde VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 4 p. 16, 19). [s.XI] VOCAB. MUS. p. 141: Prima divisio **musicae amoniaca** dicitur, id est modulatio vocis. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 8, 2: **Musica armonica** est illa, que fit per sonum, qui est vox, hoc est per voces hominum et animalium (inde FR. GAFUR. extr. 6, 6, 2). MARCH. luc. 1, 11, 8: solum articulata et litterata vocem, que intelligi et scribi potest, dicimus ad **musicam armoni-cam** pertinere (inde FR. GAFUR. extr. 6, 8, 6. BONAV. BRIX. 6, 9). [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 10: **harmonica musica**, quae hominis voce profertur. GOB. PERS. p. 181a: **Musica harmonica** consistit in vocibus humanis; et illa ab exordio creationis humanae habuisse videtur initium. EG. CARL. rit. 49: **Musicam** tripharium doctores quidam esse dixerunt, scilicet **armonicam**, organicam, rithmicam. **Armonica** vocali concordia geritur. ANON. Carthus. pract. pr. 4: **Musica armonica** est, que fit humanis rebus. IOH. TINCT. diff. 176: **Musica armonica** est illa, que per vocem practicatur humanam. MICH. KEINSP. 2, 6: Est namque **musices** natura quaedam **harmonica**, quae ex vocum quadam germanitate consistit. Ea **musica** aliud nihil est quam vox in homine.

b unter dem Aspekt der Theorie — considered as theory
[s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 4: **Musice** itaque **armonica** ars est spectabilis vocem regens numerumque in se continens ac certam soni dimensionem scientia perfecta modulationis constans ex tribus: sonis, verbis et numeris (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 2. NICOL. BURT. 1, 5, 35). NICOL. BURT. 1, 5, 35: **Musica** itaque **harmonica**, quae comprehendit et regit sonos humana voce productos naturalibus cooperantibus instrumentis (sim. FR. GAFUR. op. 1, 4. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 2).

II Klassifikation — classification

1 musica harmonica - musica rhythmica - musica metrica
[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: **Musicae** partes sunt tres: **armonica** - rithmica - metrica (inde ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 12 p. 68. HIER. MOR. 4 p. 16, 11. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1. ANON. Grac. p. 14. FLOR. FAX. 1, 3, 17). [s.IX] AURELIAN. 4, 1: humane **musice** partes ... Sunt ergo tres, videlicet **armonica**, rithmica, metrica. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. [s.XV] IOH. KECK 1 p. 321b.

2 musica harmonica - musica organica - musica rhythmica
[s.III] FRAGM. CENS. 11, 1: **Musica** est peritia faciendorum et canendorum modorum. Eius partes **harmonica**, organica, rhythmica, crumatica. [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triformi **musicae** divisione. Ad omnem autem sonum, quae materias cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est **harmonica** ... Secunda organica ... Tertia rhythmica (inde METROL. 17 p. 68. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Carthus. pract. pr. 3. ad loc.: IAC. LEOD. spec. 1, 17, 5). [s.XIV] MARCH. luc. 1, 7, 3. MARCH. pom. 21, 6. [s.XV] EG. CARL. rit. 49. FR. GAFUR. extr. 6, 6, 1. IOH. TINCT. inv. p. 27. HERB. TR. 1, pr. p. 18. MICH. KEINSP. 2, 6.

3 musica harmonica - musica organica - musica metrica
[s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 2: Partes quidem **musicae** tres fore dicimus, **armonicam**, organicam et metricam.

4 in der Einteilung der musica artificialis: musica harmonica - musica instrumentalis — within the division of *musica artificialis: musica harmonica - musica instrumentalis*
[s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: dividitur musica in naturalem et artificialem. Naturalis, quae est tripartita; nam alia est mundana, alia est humana, et alia est vocalis. ... **Musica** artificialis est, quae arte et ingenio excogitata est et inventa. Huius autem sunt duae partes: **armonica** et instrumentalis.

III Gebrauch — usage

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 1, 4. MARCH. luc. 1, 8, 1. al. QUAT. PRINC. 1, 6. PS.-THEODON. pr. p. 30: **Musica** enim **armonica** in tribus dividitur: in prosaicam, metricam et rithmicam. ... Item **armonica** dividitur in musicam inmensurabilem et mensurabilem. [s.XV] UGOL. URB. 1, 3, 2. EG. CARL. rit. 145. FR. GAFUR. op. 5, 1: **musicen armonicam** atque instrumentalem. al.

musica humana **I. Bezeichnung für die im Menschen bestehende Harmonie** **II. Bezeichnung für die Vokalmusik** **III. Bezeichnung für die vom Menschen hervorgebrachte Musik** — **I. term that designates the harmony evident in human beings** **II. term that designates vocal music** **III. term that designates music created by human beings**

I Bezeichnung für die im Menschen bestehende Harmonie — term that designates the harmony evident in human beings

1 Bestimmung — determination

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 188, 27: **Humanam** vero **musicam** quisquis in sese ipsum descendit, intellegit (inde COMM. Boeth. I 1, 2 p. 37. IOH. AEGID. 4, 11. HIER. MOR. 6 p. 25, 1. COMM. Boeth. II p. 130, 27. FLOR. FAX. 1, 3, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9a: **musica humana**: in anima - in coniunctione animae et corporis - in corpore. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9b: **Musica humana**: in mixtura corporis et animae. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9c, 1: **Musica humana**: consonantia partium animae - consonantia partium vel elementorum corporis - consonantia animae et corporis. [s.IX] AURELIAN. 3, 14: **Humana** denique **musica** in microcosmo, id est in minori mundo, qui 'homo' a philosophis nominatur, plenissime abundat. [s.XI] LECT. GUID. p. 43: **musicae** tria sunt genera, et est ... secunda **humana**, illa videlicet concordia corporis et animae velut graves et acutae voces distributa, qua etiam ipsa ad invicem copulantur membra. [s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 189: **musica** ... **humana** in complexione humorum. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22: **Humana musica**, quae consideratur in microcosmo vel circa corpus vel circa animam vel circa utrumque. HIER. MOR. 7 p. 26, 1: **Musica humana** alia in corpore, alia in anima, alia in connexu utriusque. TRAD. Garl. plan. I 10 (sim. TRAD. Garl. plan. III 10). ANON. Hailspr. pr. p. 63. IOH. GROCH. 66: **musicam** signant ... per **humanam** vero temperamentum complexionis in corpore humano existens propter optimam mixtionem elementorum in eo. ENGELB. ADM. 1, 2, 6: **Musica humana** consistit et consideratur in proportionibus contrariarum qualitatum et diversarum ac dissimilium partium humani corporis inter se et respectu unionis anime ad ipsum. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 14, 1: **Humana musica** iuxta nomen suum de his est, quae ad hominem spectant ... Et cum in homine sint tria: anima, corpus et horum ad invicem unio, de his tribus principaliter est **humana musica**. al. PS.-THEODON. pr. p. 29: **musica** ... **Humana** quidem in humoribus corporis, in virtute animae et coniunctione corporis et animae procreatur. COMM. Boeth. II p. 122, 7: '**Humana musica**' tres habet partes, quia alia speculatur concordiam corporis et humorum, alia anime, alia corporis et anime. COMPIL. Erlang. p. 25: **Musica humana** est, que ita insita est homini, ut, si vellet, ea carere non posset; est quidem naturalis. ANON. Meyer

7, 1: **Musica** dividitur in ... **humanam**, que similiter <est> quedam habitudo, mediante qua elementa in corpore humano coniunguntur et demum corpus et anima. [s.XV] WENCESL. PRACH. 46: **musica** ... **humana** considerat proportionem humanarum virium ad <animam> et etiam corporis ad animam. WENCESL. PRACH. 71: **Musica** autem **humana** similiter triformis est. Est nempe alia corporalis, alia spiritualis et alia tertia mixta. Corporalis considerat proportionem humorum in corpore ... Spiritualis autem considerat proportionem et consonancias virium anime ... Mixta vero considerat proportionem et consonancias corporis ad animam. UGOL. URB. 1, 1, 6: **Humana** ... **musica**, quam quisque in semet intuendo cognoscit, animae partes, id est potentias, sua iubilatione concordat (sim. UGOL. URB. 4 pr. 7). UGOL. URB. 5, 1, 32: **Musica** ... **humana** est partium animae, corporis et animae, et partium corporis elementorum (inde FR. GAFUR. extr. 2, 3, 7. sim. UGOL. URB. 5, 2, 2. FR. GAFUR. extr. 2, 11, 1). UGOL. URB. 5, 2, 5: **musica humana** considerat convenientiam seu debitam coaptationem partium corporis et animae, similiter partium consonantiam corporis elementorum (inde FR. GAFUR. extr. 2, 12, 1). TRAD. Holl. V 5a, 13: **musica** ... **humana** est, que in coniunctione corporis et anime consistit, per vocem vero anima est agens, corpus vero paciens, que aliter vocatur musica vocalis. FR. GAFUR. op. 1, 3: **Humana** ... **musice** ea est, que diversorum concordantiam elementorum in uno composito, scilicet corpore humano, connectit (inde NICOL. BURT. 1, 4, 32. sim. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 8). NICOL. BURT. 1, 4, 29: **Humanam** hanc **musicen** ... posuit ... Aristoxenus vero in voce et corporis motu. ... Theophrastus quippe in voce et corporis animaeque motu **humanam musicen** operari conscripsit (sim. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 9). ADAM FULD. 1, 1: **Musica** ... **Humana** exstat in corpore et anima spiritibus et membrorum complexione. GUILL. POD. 1, 7. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 7.

2 Klassifikation — classification

a musica mundana - musica humana - musica instrumentalis (vocalis)

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 187, 17: Tres esse **musicas** ... **musicae** genera ... Sunt autem tria. Et prima quidem mundana est, secunda vero **humana**, tertia, quae in quibusdam constituta est instrumentis, ut in cithara vel tibiis ceterisque, quae cantilena famulantur (inde AURELIAN. 3, 1. LECT. GUID. p. 43. HIER. MOR. 6 p. 23, 25. TRAD. Garl. plan. I 10. IAC. LEOD. spec. 1, 10, 1. COMM. Boeth. II p. 112, 12-13. NICOL. BURT. 1, 3, 13. sim. AURELIAN. 4, 1. BERNO prol. 4, 17. QUAEST. MUS. 1, 14 p. 27). [s.XI] ADALB. intr. 4. [s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 189. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22. HIER. MOR. 7 p. 25, 19. TRAD. Garl. plan. III 10. ANON. Hailspr. pr. p. 63. PS.-THOMAS AQU. I 62. IOH. GROCH. 65. PS.-MUR. summa 398: **Musica** quedam est naturalis, quedam instrumentalis. Naturalis quedam est **humana** et quedam mundana. al. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. PS.-THEODON. pr. p. 29: dividitur **musica** in naturalem et artificialem. Naturalis, quae est tripartita, nam alia est mundana, alia est **humana** et alia est vocalis. ... Musica artificialis est, quae arte et ingenio excogitata est et inventa. Huius autem sunt duae partes: armonica et instrumentalis. COMPIL. Erlang. p. 25. ANON. Meyer 7, 1. [s.XV] WENCESL. PRACH. 44. UGOL. URB. 5, 1, 30 (inde FR. GAFUR. extr. 2, 3, 5). al. TRAD. Holl. V 5a, 13. FR. GAFUR. extr. 2, 7, 9. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. al. ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, naturalis et artificialis. Naturalis est mundana et **humana**. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel instrumentalis vel vocalis. GUILL. POD. 1, 7. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 7: Est autem triplex **musica** a sapientibus ordinata, scilicet mundana, **humana** et vocalis seu instrumentalis.

b musica mundana - musica humana - musica organica [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 2, 2: Triplex igitur est **musica** secundum Boecium libro I^o capitulo II°, videlicet mundana, **humana** et organica.

c musica mundana - musica humana - musica elementalis [s.XV] FR. GAFUR. extr. 2 tit.: de subiectis trium **musicarum**, videlicet mundane, **humane** et elementalis.

3 Gebrauch — usage

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 125a. al. [s.IX] AURELIAN. 4, 1: **humane musicae** partes ... Sunt ergo tres, videlicet armonica, rithmica, metrica. al. REG. PRUM. 5, 59. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 2 p. 37. ANON. Emmeram. 2 p. 214, 47: ex quatuor elementis seu humoribus efficitur unum corpus per mundanum **musicam** aut **humanam**. PS.-MUR. summa 91. al. ENGELB. ADM. 1, 2, 9. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 14, 1. QUAT. PRINC. 1, 5. COMM. Boeth. II p. 58, 15. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 21: **humanam musicam** ac planetarum unam esse credamus. WENCESL. PRACH. 84. UGOL. URB. 5, 2, 9: tot sunt subiecta in tota **musica humana**, quot sunt demonstrationes. al. FR. GAFUR. extr. 2, 4, 4. al. FR. GAFUR. op. 1, 3 (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 3 tit.). al. BART. RAM. epil. p. 103. NICOL. BURT. 1, 4, 27. HERB. TR. 2, 6 p. 54.

II Bezeichnung für die Vokalmusik — term that designates vocal music [syn.: musica vocalis]

1 Bestimmung — determination

a generell — general

[s.XI] ADALB. 2, 1: **Humana** vero **musica** dicitur eo, quod humani gutturis fistulis mirabili quadam habilitate et artificio instrumentorum consonantias imitatur. HEINR. AUG. 1: **musica** ... prima (sc. species) est **mundana**, secunda humana, tertia artificiosa. ... D.: Quae est **humana**? M.: Quam vivae voces hominum efficiunt. [s.XV] NICOL. CAP. p. 311: **Musica humana** est illa, quae ab humana voce profertur, et ab ista formatur cantus ecclesiasticus. TRAD. Holl. V 5a, 13: **musica** ... **humana** est, que in coniunctione corporis et anime consistit, per vocem vero anima est agens, corpus vero paciens, que aliter vocatur musica vocalis. NICOL. BURT. 1, 4, 29: **Humanam** hanc **musicen** in voce tantummodo posuit Socrates. Aristoxenus vero in voce et corporis motu. ... Theophrastus quippe in voce et corporis animaeque motu **humanam musicen** operari conscripsit (sim. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 9).

b unter dem Aspekt der Theorie — considered as theory [s.XI] ADALB. intr. 4: species **musicarum** ... Instrumentalis docet invenire sonos delectabiles; **humana** voces concordantes.

2 Klassifikation — classification

a musica mundana - musica humana - musica artificiosa [s.XI] HEINR. AUG. 1: **musica** ... prima (sc. species) est mundana, secunda **humana**, tertia artificiosa.

b musica angelica - musica humana - musica instrumentalis

[s.XV] NICOL. CAP. p. 311: Quot (ed.: Quod) sunt genera cantus? Musica angelica, **musica humana** et musica instrumentalis.

c musica mundana - musica humana - musica instrumentalis

[s.XV] TRAD. Holl. V 5a, 13: **musica** adhuc est triplex, scilicet mundana, **humana** et instrumentalis. ... **musica** vocalis sive **humana** est duplex, scilicet choralis et mensuralis.

3 Gebrauch — usage

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1433: propter defectum semitonii sepe ... quidam artifices in instrumentis musicis locant semitonium inter ·G·solreut et ·F·faut ... precipue in instrumento, quod organum appellatur, verumtamen in **musica** vocali **humana** locum non habet. al.

III Bezeichnung für die vom Menschen hervorgebrachte Musik — *term that designates music created by human beings* [s.XV] CONR. ZAB. tract. G 5: Secundum Isidorum tertio Etymologiarum sic notificatur: Musica est modulandi peritia in cantu sonoque consistens; in cantu, quantum ad vocem humanam, in sono, quantum ad musicalia instrumenta. Et hoc modo notificatur **musica humana**, prout generaliter se habet ad instrumentalem et vocalem. ... Alio autem modo adhuc specialius a domino Odone in suo Dialogo notificatur musica, et hoc sic: 'Musica est veraciter canendi scientia et facilis via ad perfectionem harmonizandi.' Et hoc tantum convenit **musicae humanae** vocali artificiali.

musica immensurabilis (non mensurabilis, immensurata) *Bezeichnung für die rhythmisch gleichförmige (einstimmige) Musik (des Chorals) — term for the rhythmically unmeasured (monophonic) music (of chant) [syn.: musica plana; opp.: musica mensurabilis]*

1 Definition

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 72: Alii autem **musicam** dividunt in planam sive **immensurabilem** et mensurabilem, per planam sive **immensurabilem** intellegentes ecclesiasticam, quae secundum Gregorium pluribus tonis determinatur. PETR. PALM. p. 507: **Musica immensurabilis** est illa, per quam cantatur divinum officium secundum gamma manus et monochordum et secundum tropos (*inde* PS.-THEODON. pr. p. 31).

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 1: Habito de ipsa plana **musica**, quae **immensurabilis** dicitur, nunc est praesens intentio de ipsa mensurabili (*inde* ANON. Couss. IV p. 33, 9). ANON. Emmeram. pr. p. 70, 19: ista **musica** in duas partes dividitur principales, scilicet in **immensurabilem** et mensurabilem (*sim.* ANON. Emmeram. pr. p. 70, 36). TRAD. GARL. plan. V 142: ad evidentiam ergo totius **musice**, tam mensurabilis quam **immensurabilis** aut plane. IOH. GROCH. 74: si per **immensurabilem** intellegant **musicam** nullo modo mensuratam, immo totaliter ad libitum dictam, deficiunt ... Si autem per **immensurabilem** non ita praecise mensuratam intellegant, potest ... ista divisio remanere. PS.-THEODON. pr. p. 31: armonica (*sc.* **musica**) dividitur in **musicam immensurabilem** et mensurabilem. [s.XIV] PETR. PALM. p. 507: **musica** dividitur in **musicam** mensurabilem et **non mensurabilem**. COMPIL. Ticin. A 17. al. [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 71: Haec ... mensurabilis, illa vero **immensurabilis musica** nuncupatur. UGOL. URB. 3, pr. 63: **musicam** iam **immensuratam**. TRAD. HOLL. VI 19, 1: plana vel **immensurabilis musica**. al. ADAM FULD. 2, pr.: **Musicae** itaque **immensuratae** formam replicare audeo.

musica instrumentalis *Bezeichnung für die (Instrumental-)Musik — term that designates (instrumental) music [syn.: musica organica, musica sonora, musica]*

1 Bestimmung

a die künstlichen Musikinstrumente betreffend — *with reference to the artifice of musical instruments*

cf. Boeth. mus. 1, 2 p. 189, 6: Tertia est **musica**, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis. Haec vero administratur aut intentione, ut nervis, aut spiritu, ut tibiis, vel his, quae ad aquam moventur, aut percussione quadam, ut in his, quae in concava quaedam aerea feriuntur. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9a: **musica instrumentalis**: in intensione nervorum - in flatatione tibiium - percussione cimbaltorum. [s.XIII] AMERUS 14, 4: **Instrumentalis musica** est, que fit in exterioribus instrumentis et hoc tribus modis: flatu, ut in tubis, fistulis; pulsu, ut in cythara, cymbalis; tactu, ut in organis vel aliis musicis instrumentis. TRAD. GARL. plan. I 10. TRAD. GARL. plan. II 31: **musica instrumentalis** dicitur esse, quicquid concurret per aliqua instrumenta, ut in

monacordo, cithara etc. (*sim.* TRAD. GARL. plan. III 24. TRAD. GARL. plan. IV 2). TRAD. GARL. plan. III 10: **musica ... Instrumentalis** est illa, que procedit per modum aliquorum instrumentorum, ut lira sive cithera vel psalterium. TRAD. GARL. plan. V 18: **Musica instrumentalis** est illa, quae instrumentis musicalibus exercetur (*sim.* NICOL. CAP. p. 311). PS.-MUR. summa 2441: **musica instrumentalis** vel consistit in vasalibus vel in foraminalibus instrumentis vel in chordalibus. [s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: **Musica instrumentalis** tripartita est, scilicet cytharizantium, id est instrumentis sonantibus per cordas, ac tibicinantium, id est instrumentis <sonantibus> per ventum, et instrumentis, quae pulsu atque percussione sonum emittunt. [s.XV] TRAD. HOLL. V 5a, 13: **musica ... Instrumentalis** est, que consistit in diversis generibus instrumentorum, psalterii, clavicordii et ceteris. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13: **Instrumentalis musica** est, que perficitur instrumentis musicalibus aut flatu humano mediante aut sola percussione aut follium flatu aut flatu et percussione vel appulsu vel quocumque alio modo. GUILL. POD. 1, 7.

b unter Einbeziehung der menschlichen Stimme — *with the inclusion of the human voice*

[s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 189. (?) [s.XIII] IOH. AEGID. 4, 31: **Musica vero instrumentalis** quaedam viva, quae vivo agitur instrumento, alia vero mortua, quae mortuo agitur instrumento, ut patet in viella et cithara et organis et huiusmodi. HIER. MOR. 7 p. 26, 9: „**Musica instrumentalis** alia in pulsu, ut in tympanis et chordis, alia in voce, ut in carminibus et cantilenis.“ Haec Ricardus. AUGUST. MIN. BV 8: **Instrumentalis musica** est discernendis et cognoscendis cantibus attributa. Consistit tum in artificialibus, tum in naturalibus instrumentis. Naturalia instrumenta sunt lingua, dentes, palatum etc., quibus vox formatur. Artificialia sunt, quibus sonus per doctrinam et industriam elicitur, ut lira et tympanum (*sim.* QUAT. PRINC. 1, 6). IOH. GROCH. 66: **musicam ... per instrumentalem** signant illam, quae est de sonis instrumentorum sive naturalium sive artificialium. ENGELB. ADM. 1, 2, 8: **musica organica vel instrumentalis**, que consistit et consideratur in proportionibus vocum humanarum et sonorum aliorum instrumentorum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 10, 4: **Instrumentalis vero musica** sonos respicit, qui consonantiis musicalibus sensibilibus materiam praestant et instrumentis artificialibus et naturalibus exprimuntur. COMPIL. Erlang. p. 26: **Musica instrumentalis** consistit in instrumentis. Sunt autem duo instrumenta omnium sonorum, scilicet artificiale et naturale. ANON. Meyer 7, 2: **Instrumentalis musica** est habitudo sonorum ... et hec potest dividi, quia alia est vocalis, et hec fit per arteriam, pulmonem, guttur etc.; alia flatilis, ut fistule, tube, organa et huiusmodi; et alia pulsatilis, et hec est multiplex. [s.XV] UGOL. URB. 5, 1, 33 (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 3, 8). PETR. TALH. p. 2. FR. GAFUR. extr. 2, 13, 1. FR. GAFUR. op. 1, 4 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 1). BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. NICOL. BURT. 1, 5, 33. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 1: Est autem ... duplex **musica**: una vocalis et alia est **instrumentalis**. Licet omnis vocalis sit **instrumentalis**, distinguo tamen eam contra aliam de presenti, quia vocalis fit in vocibus corporum humanorum, **instrumentalis** vero fit multis modis.

c unter dem Aspekt der Theorie — *considered as theory*

[s.XI] ADALB. intr. 4: species **musicae ... Instrumentalis** docet invenire sonos delectabiles. [s.XIII] AUGUST. MIN. BV 8: **Instrumentalis musica** est discernendis et cognoscendis cantibus attributa (*sim.* IOH. MUR. comp. 6, 4. QUAT. PRINC. 1, 6). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 15, 1. [s.XV] WENCESL. PRACH. 84: **Instrumentalis** autem **musica**, que considerat proportionem et sonos vocum, bipartitur, quia alia est artificialis, alia naturalis. al.

2 Klassifikation — classification

a musica mundana - musica humana - musica instrumentalis (vocalis)

cf. Boeth. mus. 1, 2 p. 187, 19. [s.XI] ADALB. intr. 4: Sunt enim tres species **musicae**: mundana, humana, **instrumentalis**. [s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 189. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22. HIER. MOR. 7 p. 25, 19. TRAD. GARL. plan. I 10. TRAD. GARL. plan. III 10. ANON. Hailspr. pr. p. 63. PS.-THOMAS AQU. I 62. IOH. GROCH. 65. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 10, 1. COMM. Boeth. II p. 112, 13. al. COMPIL. Erlang. p. 25. ANON. Meyer 7, 1. [s.XV] WENCESL. PRACH. 44. UGOL. URB. 5, 1, 30 (inde FR. GAFUR. extr. 2, 3, 5). al. TRAD. HOLL. V 5a, 13: **musica** adhuc est triplex, scilicet mundana, humana et **instrumentalis**. ... musica vocalis sive humana est duplex, scilicet choralis et mensuralis. FR. GAFUR. extr. 2, 7, 9. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. al. GUILL. POD. 1, 7. ERASM. HOR. p. 72a: Libellus theorematum **musicae** dividitur primum in mundanam, vocalem et **instrumentalem**. GLOSS. IOH. MUR. spec. 3, 7: Est autem triplex **musica** a sapientibus ordinata, scilicet mundana, humana et vocalis seu **instrumentalis**.

b musica naturalis - musica artificialis - musica instrumentalis - musica moralis

[s.XIII] AMERUS 14, 1: Quatuor **musice** sunt, scilicet naturalis, artificialis, **instrumentalis**, moralis. Naturali et morali **musica**, cum ad istam artem cantandi non multum prosunt, intermissa de artificiali et **instrumentali** aliquid dicam.

c musica plana - musica mensurabilis - musica instrumentalis

[s.XIII] TRAD. GARL. plan. V 15: Musica in tres partes dividitur, scilicet in **musicam** planam, mensurabilem et **instrumentalem**.

d die Untergliederung der musica instrumentalis betreffend — with respect to the division of musica instrumentalis

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 68: Genus autem tertium, quod de **instrumentali musica** dicitur, in tria distribuunt, puta in diatonicum, chromaticum et enarmonicum. IOH. MUR. comp. 6, 4: **Musica** ... **instrumentalis** dividitur in tres species: in rithmicam, melicam et metricam. IAC. LEOD. spec. 1, 16, tit.: **Musicae instrumentalis** prima divisio. **Instrumentalis musica** distinguitur in planam et in mensurabilem. IAC. LEOD. spec. 1, 17, tit.: **Musicae instrumentalis** secunda distinctio. Isidorus tertio Etymologiarum **musicam** in harmonicam, rhythmicam distinguit et metricam. IAC. LEOD. spec. 1, 18, tit.: **Musicae instrumentalis** tertia divisio. Potest autem, ex Boethii verbis, **musicae** alia **instrumentalis** haec adiungi distinctio, ut quandam dicamus modestam et simplicem, aliam vero lascivam, mixtam vel multiplicem. IAC. LEOD. spec. 1, 19, tit.: **Musicae instrumentalis** quarta divisio. Adhuc **instrumentalis musica** in theoricam distinguitur et practicam. QUAT. PRINC. 1, 6: **Instrumentalis** vero **musica** ... dividitur etiam, quia alia est armonica, alia rithmica, alia metrica. COMM. Boeth. II p. 144, 8: **musice instrumentalis** alia diatonica, alia cromatica, alia enarmonica. [s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 5: **Musicen instrumentalem** profitentium triplex est genus. Unum, quod in instrumentis agit. Aliud fingit carmina. Tertium instrumentorum opus carmenque diiudicat (cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 25).

e musica naturalis - musica instrumentalis

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 398: **Musica** quedam est naturalis, quedam **instrumentalis**. Naturalis quedam est humana et quedam mundana. al.

f in der Einteilung der musica artificialis: musica instrumentalis - musica harmonica (musica vocalis) — within the division of musica artificialis: musica instrumentalis - musica harmonica (musica vocalis)

[s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: dividitur musica in naturalem et artificialem. Naturalis, quae est tripartita; nam alia est mundana, alia est humana, et alia est vocalis. ... **Musica** artificialis est, quae arte et ingenio excogitata est et inventa. Huius autem sunt duae partes: armonica et **instrumentalis**. [s.XV] ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, naturalis et artificialis. Naturalis est mundana et humana. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel **instrumentalis** vel vocalis. Instrumentalis est sonus per diversa instrumenta causatus, qui cum sit vocalis, tamen eius voces sunt materiales.

g musica angelica - musica humana - musica instrumentalis

[s.XV] NICOL. CAP. p. 311: Quot (ed.: Quod) sunt genera cantus? Musica angelica, musica humana et **musica instrumentalis**.

h musica vocalis (musica cantandi) - musica instrumentalis

[s.XV] GUILL. POD. 1, 8: De **instrumentali** et cantandi **musica**. ... Musice igitur facultatis duo tantum sunt genera proprie sumpta, et prima quidem cantandi dicitur. ... Secunda vero et ultima **instrumentalis**. al. GLOSS. IOH. MUR. spec. 5, 1: Est autem ... duplex **musica**: una vocalis et alia est **instrumentalis**.

3 Gebrauch — usage

[s.XI] ADALB. 1A, 6: principia **musicae instrumentalis**.

al. [s.XIII] TRAD. GARL. plan. I 56. ANON. Hailspr. pr. p. 63: invenerunt (sc. antiqui) **musicam** sonoram sive **instrumentalem**. PS.-MUR. summa 455. ENGELB. ADM. 1, 2, 9. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. comp. 1, 1, 4: **Musica** namque multa licet sit, **instrumentalem** elegimus describendam, et hoc tripliciter, videlicet theorice, practice et mensurabiliter. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 1: musica coelestis vel divina numerum inspicit rerum transcendentium sicut **musica instrumentalis** numerum sonorum. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 1: Est igitur alia **musicae** species, quae **instrumentalis** dicitur vel sonora. Haec est musica proprie dicta, nobis notior, nobis magis consueta. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 6: universaliter omnis musicae species de sonis tractans vel vocibus qualitercumque sub **instrumentali musica** hac videtur contineri. IAC. LEOD. spec. 6, 71, 1: cantus **musicam** respiciat **instrumentalem** vel sonoram. al. QUAT. PRINC. 1, 6. [s.XV] ORIG. ET EFF. 6, tit. IOH. OLOM. 4 p. 11: sine manu **musica** tam naturalis quam **instrumentalis** non acquiritur. UGOL. URB. 5, 1, 38: magis utamur isto termino 'musica' pro **musica instrumentali** quam pro aliis (inde FR. GAFUR. extr. 2, 4, 6). al. GEORG. ANS. 1, 83. CONR. ZAB. tract. G 5: **musica** humana prout generaliter se habet ad **instrumentalem** et vocalem. FR. GAFUR. extr. 2, 13, 1. al. FR. GAFUR. op. 1, 4 (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 4 tit.). al. NICOL. BURT. 1, 2, 11. al. GUILL. POD. 6, 10. al.

musica manualis Bezeichnung für das (auf der Guidonischen Hand dargestellte) Tonsystem — term for the tonal system (demonstrated on the Guidonian hand)

[s.XIII] MUS. MAN. 1, 7: Pars enim prior specialiter agit de **musica manuali**, videlicet de gamma, quae laevae manus traditur articulis, et de ceteris ad idem negotium pertinentibus, unde et **manualis musica** nuncupatur. MUS. MAN. 28, 21: Hiis de **musica manuali**, prout potui, tractatis nunc ad tonale propius accedamus. al.

musica mathematica Bezeichnung für die Musiktheorie (als mathematische Disziplin) — term for music theory (as a mathematical discipline)

[s.XIII] ANON. Hailspr. pr. p. 64: Unum (sc. genus) est, quod instrumentis agit ... Aliud, quod fingit carmina ... Tercium, quod utrumque diiudicat. Et hoc est **musica mathematica** (cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 26). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 126, 49: **musicae mathematicae** demonstrationes.

musica melica *Bezeichnung für die Musik bzw. Musiklehre unter dem Aspekt der melodischen Gestaltung — term for music, or musical teaching from the perspective of formation of melody*

[s.XIII] AUGUST. MIN. BV 8: Instrumentalis **musica** est discernendis et cognoscendis cantibus attributa. ... Item instrumentalis alia **melyca**, alia metrica, alia richmica. **Melyca** est, que cantibus discernendis et cognoscendis proportionaliter est attributa (*inde* COMM. Boeth. II p. 134, 25). [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 50, 16: Plato in primo libro Thimei sui in delinimentis, hoc est in **musica mellica**, constituit placiditatem, id est mansuetudinem, animorum. *al.* [s.XV] WENCESL. PRACH. 140: **Mellica** vero, que vocum suavitates contuetur, adhuc tripartitur, quia alia dicitur **musica mellica** cromatica, alia diatonica et tertia enarmonica.

musica melodiata *Bezeichnung für den Kontrapunkt — term for counterpoint [syn.: contrapunctus]*

[s.XV] UGOL. URB. 1, 3, 4: **melodiatae musicae** seu contrapuncti ratio. UGOL. URB. 2, 1, 6: **melodiatae musicae** vi, cum vox in acuto in gravi voci respondet. *al.* FR. GAFUR. extr. 1, 14, 8.

musica mensurabilis (mensurata, mensuralis, mensurativa) *Bezeichnung für die (mehrstimmige) Mensuralmusik — term that designates (polyphonic) mensural music [syn.: organum, musica composita, musica figurativa; opp.: musica immensurabilis, musica plana, musica choralis, musica positiva, musica simplex, musica aequiformis]*

1 Definition

a allgemein — general

[s.XIII] FRANCO COL. 1, 1: **Mensurabilis musica** est cantus longis brevibusque temporibus mensuratus (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 1. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. MENS. Si ille p. 507, 28. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 8. TRAD. Holl. II pr. 29). TRAD. Garl. plan. V 17: **Musica mensurabilis** est illa, quae proportionabiliter secundum rectam mensuram mensuratam et mensurabilem modo debito ac proprie observato efficitur. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 15, 4: **Musica mensurata** est quilibet cantus tempore mensuratus. PETR. PALM. p. 507: **Musica mensurabilis** est, quae per tempora praecise et recte est mensuratrix (*sim.* PS.-THEODON. pr. p. 31). IOH. VETUL. 2, 1: **Mensurabilis musica** est, quae consistit in tribus notis ad similitudinem trinitatis. ANON. Kellner 1, 8: Simplex **musica** est ... Sed **mensuralis** est cantus ex pluribus partibus aggregatus et secundum modum, tempus et prolationem equaliter proportionatus. [s.XV] ANON. Couss. XII 1, 8: **musica mensuralis** sive figurata sic diffinitur: est artium domina modo mirabili proportionata, visui amabilis, auditui delectabilis. ANON. Monac. 1, 17: **musica mensuralis** seu composita est plurimarum consonanciarum prolatarum adinvicem debita et regularis proportio. TRAD. Holl. VI 3, 7: **mensurabilis musica** est, que per mensuras procedit, scilicet per rectas longas vel breves. ADAM FULD. 1, 1: **Musica ... mensuralis** vel figurativa est, cuius figurae augeri vel minui possunt.

b *unter dem Aspekt der Lehre bzw. Disziplin — considered as teaching, or as discipline*

[s.XIII] HIER. MOR. 25 p. 180, 5: **Musica** igitur **mensurabilis** est, quae mensuram notarum omnium probabili ratione cognoscit, vel sic: **musica mensurabilis** est peritia modulationis sono cantuque consistens, harmonico tempore mensurata. [s.XIV] PETR. PALM. p. 507: **Musica mensurabilis** est vere perfecteque canendi scientia, omnium musicalium (*ms. et ed.*: musicantium) vocum speculatrix, gubernatrix et magistra (*sim.* PS.-THEODON. pr. p. 31).

2 Klassifikation — classification

a *die Untergliederung der musica mensurabilis betreffend — with respect to the subdivision of musica mensurabilis*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 2: organum et est species totius **mensurabilis musicae** et est genus diversimode tamen. LAMBERTUS p. 269a: tria tantummodo sunt genera, per que tota **mensurabilis musica** discurrit, scilicet discantus, hocketus et organum. ANON. Emmeram. pr. p. 70, 25: Cuius **mensurabilis musicae** tria sunt genera, scilicet discantus, copula et organum. FRANCO COL. 1, 7: Dividitur autem **mensurabilis musica** in mensurabilem simpliciter et partim. Mensurabilis simpliciter est discantus eo, quod in omni parte sua tempore mensuratur. Partim mensurabilis dicitur organum pro tanto, quod non in qualibet parte sua mensuratur (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 17). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 10, 12.

b *in Einteilungen der Musik — within classifications of music*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 15: Musica in tres partes dividitur, scilicet in **musicam** planam, **mensurabilem** et instrumentalem. IOH. GROCH. 72: Alii autem **musicam** dividunt in planam sive immensurabilem et **mensurabilem**, per planam sive immensurabilem intellegentes ecclesiasticam. IOH. GROCH. 78. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 15, 2: Istarum autem trium **musicarum** alia plana et alia **mensurata** dicitur (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 13). IAC. LEOD. spec. 6, 66, 15. PETR. PALM. p. 507: musica dividitur in **musicam mensurabilem** et non mensurabilem. PS.-THEODON. pr. p. 31: armonica (*sc. musica*) dividitur in **musicam** immensurabilem et **mensurabilem**. IOH. VETUL. 1, 9: **Musica** est enim duplex, scilicet positiva et **mensurativa**. COMPIL. Ticin. A 17: dividitur (*sc. musica*) in **musicam mensurabilem** et immensurabilem. [s.XV] ANON. Carthus. pract. pr. 8. TRAD. Holl. II pr. 26: **Musica** est duplex, scilicet **mensuralis** et coral. ANON. Monac. 1, 14: Duplex est **musica**, scilicet simplex, hoc est de cantu plano, et **mensuralis** seu figurativa, hoc est de cantu composito. TRAD. Holl. V 5a, 18. TRAD. Holl. VI 3, 7.

3 Etymologie — etymology

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 106, 20: **Musica mensurabilis** dicitur a mensura sicut grammatica metrica a metros. [s.XIV] PS.-THEODON. append. 1 p. 51: **musica mensurata** non posset dici aliter mensurata, nisi cum aliquis cantus accipitur sub aliqua temporis quantitate, ipsum protrahendo seu abbreviando districte et mensuraliter secundum voluntatem cantantis. [s.XV] ANON. Carthus. pract. pr. 8: **musica mensurabilis**, que ideo mensurabilis dicitur, quia certis modis et temporibus prolationibusque distinguitur et mensuratur. ANON. Salisb. 1, 4: Musica figurativa ... alio nomine dicitur **musica mensurabilis** ob hoc, quia mensuratur his tribus gradibus musicae figurativae: modo, tempore et prolatione.

4 Gebrauch — usage

a die Lehre betreffend — with respect to teaching

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 1: Habito de ipsa plana **musica**, quae immensurabilis dicitur, nunc est praesens intentio de ipsa **mensurabili**, quae organum quantum ad nos appellatur. IOH. GARL. mens. append. 16, 18. LAMBERTUS p. 269a: Cum igitur in cognoscendo **musicam mensurabilem** sit ipsa plana musica fundamentum. *ibid.* *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 64, 1: prosam artis **musicae mensurabilis** ab excellentibus in arte musicis compilatam. *al.* FRANCO COL. A, 1: nos de **mensurabili musica**, quam ipsa plana praecedit tanquam principalis subalternam, ... tractare proponentes ... propter ... omnium notarum ipsius **mensurabilis musicae** perfectissimam instructionem ... cum videremus multos tam novos quam antiquos in artibus suis de **mensurabili musica** multa bona dicere et e contrario in multis ... deficere et errare ... proponimus igitur ipsam **mensurabilem musicam**

sub compendio declarare (*inde* IOH. HANB. sum. pr. 180, 8). HIER. MOR. 26 p. 189, 22. TRAD. Garl. plan. V 1: Incipit introductio **musice** plane et eciam **mensurabilis**. PS.-PETR. CRUC. P 6, 7: Explicit ars **musicae mensurabilis**. [*s.XIV*] MARCH. pom. tit.: Incipit pomerium Marcheti de Padua in arte **musicae mensurate**. MARCH. pom. 4, 3: magister Franco et ceteri doctores **musicae mensurate**. *al.* MARCH. comp. 1, 1: Magistri Marchetti de Padua brevis compilatio in arte **musice mensurate**. *al.* ANON. Paris. II 1, 1: Compendium **musicae mensurabilis** tam veteris quam novae artis. *ibid.* *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 1, 8: in libello, qui ars vocatur **mensurabilis musicae**. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 6, 7: De **mensurabili** autem **musica** multi tractaverunt, inter quos amplius florere videntur quidam, qui Aristoteles in titulo libri sui nominatur, et Franco Teutonicus. IAC. LEOD. spec. 1, 16, 6: **Musica** autem **mensurabilis** musicam praesupponit planam. IAC. LEOD. spec. 7, 1, 10: novas conclusiones in **musica mensurabili** invenisse. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 48: ad tempora Franconis, qui erat **musice mensurabilis** primus auctor approbatus. IOH. TORK. decl. 1, 2. IOH. VETUL. 24, 5. *al.* GUIDO FR. 1, tit.: Ars **musice mensurate** secundum Guidonem. *al.* PS.-MUR. alt. p. 308a: magister Franco in arte sua de **musica mensuratae**. ANON. Couss. V p. 140, 12. *al.* GEN. DISC. Postquam 1, 1. MENS. Cum de p. 73. ANON. Vratisl. p. 331a. *al.* MENS. Si ille p. 491, 2. WILLELM. 3, 32. *al.* PS.-THEODON. append. 2 p. 54: Franco, primus inventor artis **musicae mensurate**. *al.* [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 5 (O), 7. PROSD. ital. I p. 247b: Iohannis de Muris ... in suo tractatu de **musica mensurata** Gallica. UGOL. URB. 3, pr. 2, 26. *al.* ANON. Carthus. theor. 3, 90. ANON. Monac. pr. 1-2. FR. GAFUR. extr. 9, pr. 1. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 10. ADAM FULD. 3, 1: **Mensuralis musicae** haec est descriptio.

b *allgemein — general*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 1, 1: organum generaliter dicitur ad omnem **mensurabilem musicam**. ANON. Emmeram. pr. p. 70, 26: est aliud organum, quod idem est quod **musica mensurabilis**. *al.* FRANCO COL. 1, 1. HIER. MOR. 25 p. 180, 3. ANON. Ratisb. 2, 9: quidam moderniores musici, videlicet **mensurate musicae** magistri. [*s.XIV*] MARCH. luc. 10, 1, 1. MARCH. pom. 51, 3: ad armoniam multimodam constituendam in **musica mensurata**. MARCH. pom. 55, 3: **musica mensurata** non pro quocunque libito voluntatis et scribitur et cantatur. *al.* IOH. MUR. not. 2, 3, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 8, 5. QUAT. PRINC. 4, 2, 42: Modus operandi discantum sive cantilenas in **musica mensurabili** et de conductis faciendis. *al.* [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 5 (L), tit.: Inventores artis **musicae** aequiformis et **mensurabilis**. PROSD. exp. 88, 21. UGOL. URB. 3, pr. 66. *al.* TRAD. Holl. II pr. 28: **Musica mensuralis** est ... menti iocundissima ac tripudiis elevans et decorans, vocem rectificans et mensurans, supremis placens omnibus, dans auditui gratulamen (*sim.* TRAD. Holl. V 5a, 21). ANON. Couss. XII 1, 10. ANON. Monac. 5, 9: omnes partes **musice mensuralis**, scilicet discantus, tenor, contratenor. FR. GAFUR. extr. 1, 14, 8. LAD. ZALK. A 68: Si simul (*sc. consonantia fit*), magis respicit **musicam** compositam, id est **mensuralem**, quam simplicem.

c *Mensurierung, Rhythmus und Notation betreffend — with respect to mensuration, rhythm, and notation*

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 278b: ars ista **mensurabilis musica** nuncupatur ad differentiam plane musice, quia, cum ipsa plana musica locali mensura, que est ad distantiam vocum mensuranda, solummodo mensuratur, iste non solum localis sufficit, sed requirit etiam et temporalem. ANON. Emmeram. pr. p. 64, 11: Antecessores nostri, **musicae mensurabilis** inventores, figuras artis ... sub quadam modorum serie statuerunt. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 22: de modis, per quos omnium

cantium genera artificiose ac regulariter componuntur, quae sub **mensurabili musica** sunt reperta. *al.* PS.-PETR. CRUC. U A, 5: sine cognitione figurarum non potest haberi **mensurabilis musicae** perfecta cognitio. [*s.XIV*] MARCH. pom. 12, tit.: Quid ipse pontellus faciat in **musica mensurata**. MARCH. pom. 50, 6: nota trium temporum in **musica mensurata** est omnium contentiva. *al.* MARCH. comp. 1, 14: Hoc est tempus, quod format omnia tempora **musice mensurate**. *al.* PHIL. VITR. append. 3: in **musica mensurabili** tempus est duplex, scilicet perfectum et imperfectum. TRAD. Phil. II 1, 1. *al.* ANON. Michels 5, 16: duplex est **musica mensurabilis**, scilicet regularis et irregularis. Prima perfectiones simul incipit et terminat de perfecto contra perfectum et de imperfecto contra imperfectum. Secunda vero perfectiones discontinuat de perfecto sonans contra imperfectum et econtra. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 36: ecclesiae Gallicanae tam saeculares quam claustrales illis iam non utuntur notis, sed quadratis, quae ceteris perfectionibus videntur et quibus usus sit in **musica mensurabili**. IAC. LEOD. spec. 7, 11, 3: **musica mensurabilis** non respicit tempus continuum solum, sed discretum. IAC. LEOD. spec. 7, 19, 1: Posuerunt autem quidam in **musica mensurali** novem modos, alii septem, alii sex, alii quinque. IAC. LEOD. spec. 7, 45, 4: Fundatur autem ars **musicae mensuralis** in perfectione. *al.* PETR. PALM. p. 516. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 4: tota **mensurabilis musica** sub quadruplicis figuris nobis representatur. QUAT. PRINC. 4, 2, 7: **musica mensurabilis** per modos et tempora atque prolationes procedit. *al.* IOH. TORK. decl. 1, 1. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 31: Tempus in **musica mensurabili** est motus mora valorum alterum alteri concurrentium. *al.* IOH. VETUL. 44, 1. *al.* ANON. Kellner 5, 1. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. prop. 25 p. 440, 22: cifras et signa pertinentes ad praticam **musice mensurate**. PROSD. exp. 88, 7. PROSD. mens. p. 213b. UGOL. URB. 3, 3-5, 4. *al.* ANON. Monac. 2, 3: quinque figure notularum simplicium in **musica mensurali**. ANON. Monac. 3, 59: Variantur itaque notule **musice mensuralis** per augmentationem. ANON. Monac. 3, 65: Variantur eciam notule **musice mensuralis** per diminutionem. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 2, 1. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 10. ADAM FULD. 3, 4. GUILL. POD. 7, 5.

d *Intervalle und Zusammenklänge betreffend — with reference to intervals and simultaneous sonorities*

[*s.XIII*] TRAD. Garl. plan. IV 106: in **mensurabili musica** illud videmus, quod tenor [sive biscantus] alicuius moteti vel rondelli stat in ·b·fa·b·mi dicendo per ·b· durum, tunc accipientem in diapente superius suum biscantum oportet dicere mi in ·f· acuto et sic per falsam musicam (*sim.* TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 58). TRAD. Garl. plan. V 142. TRAD. Franc. I p. 34: in plana **musica** vel **mensurabili** aut fit unisonus, aut ascensus unius aut duorum aut trium aut quatuor aut quinque, quod raro accidit, vel descensus (*sim.* DISC. Sciendum 52). [*s.XIV*] IAC. LEOD. cons. 87. INTERV. Sunt autem p. 25. IAC. LEOD. spec. 7, 48, 5: **Musica** insuper **mensurabilis** concordiam requirit et discordiam refugit. *al.* COMPIL. Ticin. A 46. [*s.XV*] ANON. Gemnic. 2, 2, 58: diapason ... bene usitatus in **musica mensurata**. TRAD. Holl. IV 89 (*sim.* LAD. ZALK. A 67). ADAM FULD. 2, 1. LAD. ZALK. A 70.

5 *übertragen: für einen Traktat bzw. die Lehre — by analogy: for a treatise, or teaching*

[*s.XIII*] PETR. PIC. 1, 1: quatuor tantum capitula **mensurabilis musice**. [*s.XIV*] MARCH. pom. pr. 14: quattuor accidentia, de quibus tractatur in ipsa **musica mensurata**. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, pr. 72: Haec igitur **musica mensurata** praelibati magistri Iohannis duas principales dicitur habere partes, scilicet proemium et tractatum. *al.*

musica metrica *Bezeichnung für die (unter musikalischem Aspekt betrachtete) metrische Dichtung bzw. Dichtungslehre (Metrik)* — *term that designates metrical poetry, or the theory of metrical poetry (considered from the musical perspective)*

1 Bestimmung — determination

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: **Musicae** partes sunt tres: armonica - rithmica - metrica. ... **Metrica** est, quae mensuram diversorum metrorum probabili ratione cognoscit, ut verbi gratia heroicon, iambicon, heleiakon et cetera (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 12 p. 68. HIER. MOR. 4 p. 16, 11. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1-2. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. ANON. Grac. p. 14. IOH. OLOM. 1 p. 2-3. FR. GAFUR. op. 1, 4. FLOR. FAX. 1, 3, 17).

2 Klassifikation — classification

a musica harmonica - musica rhythmica - musica metrica [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: **Musicae** partes sunt tres: armonica - rithmica - **metrica** (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 12 p. 68. HIER. MOR. 4 p. 16, 11. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1. ANON. Grac. p. 14. FLOR. FAX. 1, 3, 17). [s.IX] AURELIAN. 4, 1: humane **musice** partes ... Sunt ergo tres, videlicet armonica, rithmica, **metrica**. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. [s.XV] IOH. KECK 1 p. 321b.

b musica harmonica - musica organica - musica metrica [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 2: Partes quidem **musicae** tres fore dicimus, armonicam, organicam et **metricam**.

c in der Einteilung der musica harmonica: musica prosaica - musica metrica - musica rhythmica — *within the classification of musica harmonica: musica prosaica - musica metrica - musica rhythmica*

[s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: **Musica** enim armonica in tribus dividitur: in prosaicam, **metricam** et rithmicam.

3 Gebrauch — usage

[s.III] FRAGM. CENS. 9, 1. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 358, 5. *al.* [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 4, 5: Est etiam **musice** in metris, quam poete profitentur, '**metrica**' appellata, de qua satis abunde Augustinus scribit. GUILL. POD. 1, 11: **Musica** enim **metrica**, sicut ab Aristotele VIII politicorum dicitur, nuda est et ab omni modulatione exuta. GUILL. POD. 7, 4: Aurelius Augustinus ... libro enim primo sue **metricae musice** ait. FLOR. FAX. 1, 1, 30.

musica moralis ? ,*sittlich angemessene Musik* — ? '*moral music*'

[s.XIII] AMERUS 14, 1: Quatuor **musice** sunt, scilicet naturalis, artificialis, instrumentalis, **moralis**. Naturali et **moralis musica**, cum ad istam artem cantandi non multum prosunt, intermissa, de artificiali et instrumentali aliquid dicam.

musica mortalis ,*irdische (vom Menschen geschaffene) Musik* — '*mortal music*' (*created by human beings*) [*opp.: musica caelestis*]

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 483, 2: ,formulas parvas assimilatasque effigies' dicit diversa **mortalis musicae** instrumenta sibi tamen invicem consonantia, nam musica caelestis uniformis est (*sim.* REMIG. AUT. 483, 1).

musica mundana *Bezeichnung für die im Kosmos, den Elementen und Jahreszeiten bestehende Harmonie* — *term that designates the music that exists in the cosmos, the elements, and the seasons [syn.: musica caelestis]*

1 Bestimmung — determination

a generell — general

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 187, 17: Tres esse **musicas** ... Et primum ea, quae est **mundana**, in his maxime perspicenda est, quae in ipso caelo vel compago elementorum vel temporum varietate visuntur. BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 5: ad imitatio-

nem scilicet **musicae mundanae**, quae ex quattuor constat elementis (*inde* ANON. Gerbert 10. FRUT. brev. 1 p. 28. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 3). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9a: **musica mundana**: in celo - in elementis - in temporibus (*sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9b-c). [s.IX] REMIG. AUT. 30, 21: **mundanam** designat **musicam**, septem videlicet planetarum et sphaerae caelestis. [s.XI] LECT. GUID. p. 43. HEINR. AUG. 3: D.: Quae est **mundana** (*sc. musica*)? M.: Quam VII planetae, mundi videlicet partes, sua volubilitate efficiunt. ARIBO 14 p. 38: imitatrix **mundanae**, quae novem circulis continetur, **musicae**. [s.XII] TON. Vatic. 12, 1 p. 189: **musica** ... **mundana** in proporcione numerorum, quod est vinculum elementorum. [s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 66, 7: **Mondana musica** consistit in concordia complexionis quatuor elementorum ac temporum ac corporum superiorum. HIER. MOR. 7 p. 25, 19: „**Musica**“, inquit Ricardus, „alia mundana, alia humana, alia instrumentalis. **Mundana** alia in elementis ..., in planetis ... in temporibus“. TRAD. Garl. plan. I 10: **Musica** ... **mundana**, quae versatur circa concordantiam situum sperarum planetarum ad invicem vel compagem elementorum vel varietatem temporum, et sic est pars astrologie (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 10). COMM. Boeth. I 1, 2 p. 35. IOH. GROCH. 66: Per **mundanam musicam** signant harmoniam ex motu corporum caelestium causatam. PS.-MUR. summa 399: **Musica mundana** fit per varietatem et concordiam sonorum a motibus supercelestium corporum causatorum. ... Cum igitur firmamentum et planete spirituales et differentes motus habeant, a quibus et spirituales et differentes causantur <soni>, harmoniam quamdam ex se generant, que **musica mundana** vocatur. ENGELB. ADM. 1, 2, 3: **Musica mundana** consistit et consideratur in proporcione motuum et magnitudinum corporum celestium et spaciolorum distance situs et motus ipsorum. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 13, 18: **Musica** igitur **mundana** principaliter in tribus consistit: primo in comparatione corporum coelestium quoad motum, naturam et situm; secundo in varia comparatione elementorum quoad qualitates et situm eorum; tertio in diversitate temporum. *al.* QUAT. PRINC. 1, 5. PS.-THEODON. pr. p. 29: **musica** ... **Mundana** est in elementis, in temporibus, in stellis fixis et errantibus. COMPIL. Erlang. p. 25. ANON. Meyer 7, 1: **Musica** dividitur in **mundanam**, que est tantum habitudo motus mundane superioris, scilicet celi, et inferioris secundum grave et leve. [s.XV] WENCESL. PRACH. 46: **Mundana musica** considerat proporciones elementorum, planetarum et temporum ... **mundana** quippe **musica**, que consistit in elementorum, planetarum et temporum varietate, tripartitur, quia alia est **musica mundana** elementaris, alia planetica et tertia temporalis. Elementaris est, que considerat proporcionelem elementorum secundum numerum, ordinem et qualitatem. ... Planetica autem est, que considerat proporcionelem planetarum ... Sed temporalis est, que considerat proporcionelem temporum. UGOL. URB. 5, 1, 31: **Musica mundana** est caeli et planetarum, temporum et elementorum (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 3, 6. *sim.* UGOL. URB. 5, 3, 2. FR. GAFUR. extr. 2, 8, 1). *al.* TRAD. Holl. V 5a, 13. FR. GAFUR. op. 5, 1. NICOL. BURT. 1, 3, 24: **musica mundana** fieri ex quattuor elementis dicitur. ADAM FULD. 1, 1. GUILL. POD. 1, 7: Triplicem esse **musicam** ... **Mundanam**, ... quae in orbium contrariis motibus et elementorum qualitibus vel proprietatibus aut temporum varietate omnia in unam convenientiam vel consonantiam deducendo consistit. FLOR. FAX. 2, 1, 2: ad **mundanae musices** instar, quae ex quattuor elementis constat. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 7.

b unter dem Aspekt der Theorie — considered as theory [s.XI] ADALB. intr. 5: **Mundana musica** longe supereminet omnibus scientiis. Haec enim est deliciosa scientia. [s.XIII]

IOH. AEGID. 4, 3: **Mundana musica** est eorum, quae in coelis vel in elementis vel in temporum vicissitudinibus et varietatibus aguntur, rationalis consideratio.

2 Klassifikation — classification

a musica mundana - musica humana - musica instrumentalis (vocalis)

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 187, 17: Tres esse **musicas** ... **musicarum** genera ... Sunt autem tria. Et prima quidem **mundana** est, secunda vero humana, tertia, quae in quibusdam constituta est instrumentis, ut in cithara vel tibiis ceterisque, quae cantilena famulantur (*inde* AURELIAN. 3, 1. LECT. GUID. p. 43. HIER. MOR. 6 p. 23, 25. TRAD. Garl. plan. I 10. IAC. LEOD. spec. 1, 10, 1. COMM. Boeth. II p. 112, 12-13. NICOL. BURT. 1, 3, 13. *sim.* AURELIAN. 4, 1. BERNO prol. 4, 17. QUAEST. MUS. 1, 14 p. 27). [s.XI] ADALB. intr. 4. [s.XII] TON. Vatic. 12, 1 p. 189. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22. HIER. MOR. 7 p. 25, 19. TRAD. Garl. plan. III 10. ANON. Hailspr. pr. p. 63. PS.-THOMAS AQU. I 62. IOH. GROCH. 65. PS.-MUR. summa 398: **Musica** quedam est naturalis, quedam instrumentalis. Naturalis quedam est humana et quedam **mundana**. al. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. PS.-THEODON. pr. p. 30: dividitur **musica** in naturalem et artificialem. Naturalis, quae est tripartita; nam alia est **mundana**, alia est humana et alia est vocalis. ... Musica artificialis est, quae arte et ingenio excogitata est et inventa. Huius autem sunt duae partes: armonica et instrumentalis. COMPIL. Erlang. p. 25: **musica mundana** sive celestis, humana, instrumentalis. ANON. Meyer 7, 1. [s.XV] WENCESL. PRACH. 44. UGOL. URB. 5, 1, 30 (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 3, 5). al. TRAD. Holl. V 5a, 13: **musica** adhuc est triplex, scilicet **mundana**, humana et instrumentalis. ... **musica** vocalis sive humana est duplex, scilicet choralis et mensuralis. FR. GAFUR. extr. 2, 7, 9. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. al. ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, naturalis et artificialis. Naturalis est **mundana** et humana. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel instrumentalis vel vocalis. Instrumentalis est sonus per diversa instrumenta causatus, qui cum sit vocalis, tamen eius voces sunt materiales. GUILL. POD. 1, 7. ERASM. HOR. p. 72a: Libellus theorematum **musicarum** dividitur primum in **mundanam**, vocalem et instrumentalem. **Mundana** quidem dividitur in caelestem et elementalem. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 7: Est autem triplex **musica** a sapientibus ordinata, scilicet **mundana**, humana et vocalis seu instrumentalis.

b musica mundana - musica humana - musica artificiosa [s.XI] HEINR. AUG. 1: **musica** ... prima (*sc. species*) est **mundana**, secunda humana, tertia artificiosa.

c musica mundana - musica humana - musica organica [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 2, 2: Triplex igitur est **musica** secundum Boecium libro I^o capitulo II°, videlicet **mundana**, humana et organica.

d musica mundana - musica humana - musica elementalis [s.XV] FR. GAFUR. extr. 2, tit.: de subiectis trium **musicarum**, videlicet **mundane**, humane et elementalis.

3 Gebrauch — usage

[s.IV] MACROB. 2, 4, 13: medium, id est diatonum (*sc. genus*) **mundanae musicarum** doctrina Platonis adscribitur (*inde* MUS. MAN. 20, 7). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 17. al. [s.IX] REMIG. AUT. 482, 14. [s.XI] ADALB. 3, 1. [s.XIII] ANON. Emmeram. 2 p. 214, 47: ex quatuor elementis seu humoribus efficitur unum corpus per **mundanam musicam** aut humanam. ENGELB. ADM. 1, 2, 9. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 1, 12, 22: **mundanam musicam** applicat Boethius ad solas res naturales, mobiles et sensibiles. al. QUAT. PRINC. 1, 5. COMM. Boeth. II p. 122, 15. al. [s.XV] WENCESL. PRACH. 71. UGOL. URB. 5, 3, 23: subiectum demonstrationis in tota **musica mundana** (*inde*

FR. GAFUR. extr. 2, 10, 4). UGOL. URB. 5, 3, 25: subiectum operationis in tota **musica mundana** (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 10, 6). al. FR. GAFUR. extr. 2, 8, 1. al. FR. GAFUR. op. 1, 2 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 2 tit.). al. BART. RAM. epil. p. 103.

musica naturalis I. Bezeichnung für die naturgegebene Musik II. Bezeichnung für eine Musik im regulären Guidonischen Tonsystem — I. term that designates music determined by nature II. term that designates music within the regular Guidonian tonal system

I Bezeichnung für die naturgegebene Musik — term that designates music determined by nature

1 Bestimmung — determination

a generell — general

[s.IX-X] REG. PRUM. 5, 5: **Naturalis** itaque **musica** est, quae nullo instrumento musico, nullo tactu digitorum, nullo humano impulsu aut tactu resonat, sed divinitus aspirata sola natura docente dulces modulatur modos; quae fit aut in celi motu aut in humana voce. Nonnulli adiciunt tertium, videlicet in irrationabili creatura, sono vel voce (*inde* COMPIL. Paris. II p. 77. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 1. WENCESL. PRACH. 100). [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 74: **Naturalis** autem **musica** est, quae sola natura docente dulces modulatur modos, fitque aut caeli motu (*sim.* IAC. THEAT. 10). [s.XV] WENCESL. PRACH. 103: **musica naturalis** ... alia est in celi motu, alia in humana voce, alia in irrationabili creatura. ADAM FULD. 1, 1: **Musica** ... **Naturalis** est mundana et humana. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel instrumentalis vel vocalis.

b eingeschränkt auf die (kirchliche) Vokalmusik — restricted to (sacred) vocal music

[s.IX-X] REG. PRUM. 3, 1: in **naturali musica**, id est in cantilena, quae in divinis laudibus modulatur. [s.XI] ANON. Prag. 17: in voce, id est **naturali musica**.

2 Klassifikation — classification

a musica naturalis - musica artificialis

[s.IX-X] REG. PRUM. 5, 4: alia est **musica naturalis**, alia artificialis (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 54, 26. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 1). al. [s.XI] ANON. Prag. 8. [s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 29: dividitur **musica** in **naturalem** et artificialem. **Naturalis**, quae est tripartita, nam alia est mundana, alia est humana, et alia est vocalis. [s.XV] ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, **naturalis** et artificialis.

b musica naturalis - musica artificialis - musica instrumentalis - musica moralis

[s.XIII] AMERUS 14, 1: Quatuor **musice** sunt, scilicet: **naturalis**, artificialis, instrumentalis, moralis. **Naturali** et morali **musica**, cum ad istam artem cantandi non multum prosunt, intermissa, de artificiali et instrumentali aliquid dicam.

c musica naturalis - musica instrumentalis

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 398: **Musica** quedam est **naturalis**, quedam instrumentalis. **Naturalis** quedam est humana et quedam mundana. al.

3 Gebrauch — usage

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 401. [s.IX-X] REG. PRUM. 4, 1: quam longe inter se differant tonus **naturalis musicarum** et tonus artificialis. Siquidem toni **naturalis musicarum** sunt quattuor principales, toni vero artificialis musicarum sunt quinque et duo semitonia. REG. PRUM. 5, 98: quamquam **naturalis musica** longe praecedat artificialem, nullus tamen vim **naturalis musicarum** recognoscere potest, nisi per artificialem (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 5). REG. PRUM. 19, 2: Quaeritur a nonnullis, quid significant illa verba, per quae tonorum sonoritatem in **naturali musica** discernimus; id est Nonannoecane *eqs.* al. [s.XI] ANON. Prag. 249: Quattuor autem tantum in **naturali musica** sunt toni, quan-

quam VIII in carminibus dicantur modi. *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 107: De **naturali musyca** et vi tonorum (*sim.* ANON. Pannain p. 109). [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 11. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 6: **Naturalis** autem **musica** omnibus data est, artificialis vero paucis. Sed primo quidem **naturalis** fuit, deinde artificialis. **Naturalis** cognoscitur aure tantum. WENCESL. PRACH. 104. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 3 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 3, 8).

II Bezeichnung für eine Musik im regulären Guidonischen Tonsystem — *term that designates music within the regular Guidonian tonal system* [opp.: *musica falsa*]

[s.XIII] MUS. MAN. 18, 6: sex toni iungerentur in descensu nullo mediante semitonio, quod non minus esset absurdum vel difficile, cum **naturalis musica** semper in tertio vel in quarto passu, sed et falsa musica velit nolit in quinto semitonium requirat. MUS. MAN. 19, 4: in hac **naturalis musicae** dispositioni consultum est, quae quatuor simul positos tonos non recipit, quod utique fieret, si post hanc notam la, quae duos tonos habet sub se, silicet fa sol et sol la, duo nihilominus alii toni per illam sequerentur mutationem sic: la ut, re, mi. Quartus enim tonus magnam faceret in **naturali musica** dissonantiam. MUS. MAN. 19, 8: fieret quadritonus, quem **musica naturalis** abhorret. [s.XV] UGOL. URB. 1, 13, 2 (*inde* FR. GAFUR. extr. 5 pr. 1). *al.*

musica nuda *Bezeichnung für die (rhythmisch gleichförmige) einstimmige Musik (des Chorals)* — *term for the (rhythmically unmeasured) monophonic music (of chant)* [syn.: *musica plana, cantus planus*]

[s.XV] UGOL. URB. 2, 1, 2: **musicae** planae et **nudae** declarationis erudimenta. UGOL. URB. 2, 1, 4: **nudae musicae** virtute. UGOL. URB. 2, 1, 5. UGOL. URB. 3, pr. 57: in **musica nuda** seu cantu plano.

musica organica *I. Bezeichnung für die durch Blasinstrumente hervorgebrachte Musik II. Bezeichnung für die durch Musikinstrumente (einschließlich der menschlichen Stimme) hervorgebrachte Musik III. Bezeichnung für die (mehrstimmige) Mensuralmusik* — *I. term for music produced with wind instruments II. term for music created by musical instruments (including the human voice) III. term for (polyphonic) mensural music*

I Bezeichnung für die durch Blasinstrumente hervorgebrachte Musik — *term for music produced with wind instruments*

1 Bestimmung — determination

[s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triformi **musicae** divisione. ... Secunda **organica**, quae ex flatu consistit (*inde* METROL. 17 p. 68. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Carthus. pract. pr. 3). [s.XIV] MARCH. luc. 1, 12, 2: **Musica organica** est, que fit per sonum, qui non est vox, et tamen cum anhelitu hominis seu aeris fit, ut in tubis, cimellis, fistulis, organis et hiis similibus (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 6, 2). IAC. LEOD. spec. 1, 17, 9: Si autem sonus gravis et acutus in instrumentis exprimitur artificialibus, aut illa reddunt sonos illos ex quodam flatu, ut sunt tubae, tybiae, fistulae, musae, organa et huiusmodi, et hoc ad **organicum** pertinet **musicum**. [s.XV] GOB. PERS. p. 181a: **Musica organica** est, quae fit per flatus, prout fit in fistulis; et huius inventor Moyse ... fuisse dicitur. EG. CARL. rit. 49: **Musica** triphariam doctores quidam esse dixerunt, scilicet armonicam, **organicum**, rithmicam. ... **organica** flatu sonum emittit. ANON. Carthus. pract. pr. 5: **Musica organica** est, que in flatu consistit, ut in organis, tibiis, tubis et fistulis et similibus. IOH. TINCT. diff. 177: **Musica organica** est illa, que fit in instrumentis flatu sonum causantibus. FR. GAFUR. extr. 6, 7, 10: sonus acutus, qui non est vox, cum pulsu et anelitu aeris in predictis instrumentis et similibus, dicitur solum ad **musicum organicum** pertinere. FR. GAFUR.

op. 1, 4: **Organicum musicen** instrumentorum flatilium anhelitu operante, ut tubarum cornuumque (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6). NICOL. BURT. 1, 5, 40: Ex his igitur omnibus, quae anhelitu operante pulsantur, **musicae organicae** sunt subiecta. MICH. KEINS. 2, 6: Est namque **musices** natura quaedam ... **organica**, quae ex flatu temperata in vocis habitum roboratur; huic conveniunt fistulae, organa, tubae, tibiae, musae.

2 Klassifikation — classification

a musica harmonica - musica organica - musica rhythmica [s.III] FRAGM. CENS. 11, 1. [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triformi **musicae** divisione. Ad omnem autem sonum, quae materies cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est harmonica ... Secunda **organica** ... Tertia rithmica (*inde* METROL. 17 p. 68. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Carthus. pract. pr. 3. TRAD. Holl. I 1, 1, 7). [s.XIV] MARCH. luc. 1, 7, 3: **musicarum** alia armonica, alia **organica** et alia rithmica. MARCH. pom. 21, 6. [s.XV] EG. CARL. rit. 49: **Musica** triphariam doctores quidam esse dixerunt, scilicet armonicam, **organicum**, rithmicam. FR. GAFUR. extr. 6, 6, 1. IOH. TINCT. inv. p. 27. MICH. KEINS. 2, 6.

b musica harmonica - musica organica - musica metrica [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 2: Partes quidem **musicae** tres fore dicimus, armonicam, **organicum** et metricam.

3 Gebrauch — usage

[s.XIV] MARCH. luc. 1, 12, 1. *al.* MARCH. pom. 21, 6.

II Bezeichnung für die durch Musikinstrumente (einschließlich der menschlichen Stimme) hervorgebrachte Musik — *term for music created by musical instruments (including the human voice)* [syn.: *musica instrumentalis*]

1 Bestimmung — determination

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 2, 8: **musica organica** vel instrumentalis, que consistit et consideratur in proportionibus vocum humanarum et sonorum aliorum instrumentorum. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 2: Partes quidem **musicae** ... **Organica** flatu aut digitorum pulsu canorem educit.

2 Klassifikation — classification

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 2, 2: Triplex igitur est **musica** secundum Boecium libro I^o capitulo II°, videlicet mundana, humana et **organica** (*cf.* Boeth. mus. 1, 2 p. 187, 19). ENGELB. ADM. 1, 2, 9.

3 Gebrauch — usage

[s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 32: **musica** humanae vocis et **organica**. GLOSS. Aug. 4, 299: recipitur (*sc. proportio sesquialtera*) in **organica musica**. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 3, 2: Sunt autem tres modi docendi et discendi **musicum organicum** sive in vocibus humanis sive in instrumentalibus sonis. WALT. ODINGT. 3, 1, 5. (?)

III Bezeichnung für die (mehrstimmige) Mensuralmusik — *term for (polyphonic) mensural music* [syn.: *musica figurativa, cantus figurativus*]

[s.XV] FLOR. FAX. 1, 1, 45: **organicum** sive figurativam **musicum** demonstrabimus. FLOR. FAX. 3, 1, 1: Figurativum cantum vel **organicum musicum** tertio in loco iam locandam dixeramus, quoniam ab ipso contrapuncto compositioneque profectam novimus.

musica plana *Bezeichnung für die rhythmisch gleichförmige (einstimmige) Musik (des Chorals)* — *term that designates the rhythmically unmeasured (monophonic) music (of chant)* [syn.: *musica immensurabilis, musica nuda, musica Gregoriana, musica ecclesiastica, cantus Gregorianus; opp.: musica mensurabilis (mensurata), musica figurativa*]

1 Definition

[s.XIV] MARCH. luc. 1, 15, 3: **Musica plana** dicitur quilibet cantus, qui absque temporis mensura et limitatione notularum figuratur et cantatur. COMPIL. Ticin. A 19: Inmensurabilis

(*sc. musica*) est ..., <que> non procedit per rectas longas et breves, et illa dicitur **plana musica** (*sim.* TRAD. HOLL. VI 3, 7).

2 Klassifikation — classification

[*s.XIII*] TRAD. GARL. PLAN. V 15: Musica in tres partes dividitur, scilicet in **musicam planam**, mensurabilem et instrumentalem. IOH. GROCH. 72: Alii autem **musicam** dividunt in **planam** sive immensurabilem et mensurabilem, per planam sive immensurabilem intellegentes ecclesiasticam, quae secundum Gregorium pluribus tonis determinatur. [*s.XIV*] MARCH. LUC. 1, 15, 2: Istarum autem trium **musicarum** alia **plana** et alia mensurata dicitur (*inde* FR. GAFUR. EXTR. 6, 7, 13). IAC. LEOD. SPEC. 6, 66, 15. [*s.XV*] ANON. SALISB. 1, 2: dividitur (*sc. musica*) in **musicam planam** et figurativam. **Musica plana** cantus Gregorianus appellatur.

3 Gebrauch — usage

a die Lehre betreffend — with respect to teaching

[*s.XII*] ANON. LA FAGE I pr. 1: Incipit prologus in **musicam planam**. [*s.XIII*] METROL. 1 p. 67: incipit metrologus liber de **plana musica**. IOH. GARL. MENS. 1, 1: Habito de ipsa **plana musica**, quae immensurabilis dicitur, nunc est praesens intentio de ipsa mensurabili (*inde* IOH. GARL. MENS. APPEND. 1, 1. ANON. COUSS. IV p. 33, 9. ANON. COUSS. IV p. 45, 16). LAMBERTUS p. 269a: Cum igitur in cognoscendo musicam mensurabilem sit ipsa **plana musica** fundamentum. TRAD. LAMB. PR. 1-2. FRANCO COL. A, 1: Cum de **plana musica** quidam philosophi sufficienter tractaverint ipsamque nobis tam theorice quam practice efficaciter illucidaverint, ... nos de mensurabili **musica**, quam ipsa **plana** praecedit tanquam principalis subalternam, ... tractare proponentes (*inde* IOH. HANB. PR. p. 180, 5). TRAD. GARL. PLAN. III 1: incipit ars **plane musice**, quae immensurabilis dicitur, quae theorice est nobis tradita ab antiquis philosophis. TRAD. GARL. PLAN. V 1: Incipit introductio **musice plane** et etiam mensurabilis. [*s.XIV*] MARCH. LUC. 1, 1, 1: Incipit lucidarium Marcheti de Padua in arte **musice plane**. *al.* MARCH. POM. 55, 3: librum a me conditum sapientiam **planae musicae** ostensivum. *al.* GUIDO DION. 2, pr. 109. *al.* IAC. LEOD. SPEC. 1, 16, 6: Musica autem mensurabilis **musicam** praesupponit **planam**. *al.* QUAT. PRINC. 3, 8: de cantu monacordi, id est de **plana musica**, est dicendum. *al.* IOH. VETUL. 1, 1. *al.* HENR. ZEL. 34: Incipit nova recollectio **plane musice** secundum modernos. *al.* GEN. DISC. Postquam 1, 1. [*s.XV*] PROSD. PLAN. 2, 20 p. 154, 24: finis huius parvi operis **plane musice**. *al.* UGOL. URB. 2, 1, 2: **musicae planae** et nuda declarationis eruditamenta. *al.* ANON. CARTHUS. THEOR. 22, 59. *al.* FR. GAFUR. EXTR. 1, pr. 9. *al.* ADAM FULD. 2, 17: quae de tonis ac Gregoriana vel **plana musica** planoque cantu sentio. *al.* MICH. KEINSP. CONCL. 17: Explicit lilium **musicae planae** Michaelis Keinspeck. CONTR. CUM NOTUM 1 p. 298.

b Intervalle und Tonsystem betreffend — with respect to intervals and the tonal system

[*s.XIII*] DISC. QUICUMQUE II 1, 3: tres sunt species in **plana musica**, de quibus prima vocatur dyatessaron, secunda diapente, tertia diapasen. METROL. 58 p. 74: maxime errant, qui in **plana musica** faciunt semitonum, ubi plenus tonus haberetur. DISC. QUICUMQUE III 14 p. 262: tritonus est in **plana <musica>** evitandus. TRAD. GARL. PLAN. V 142. TRAD. FRANC. I p. 34: in **plana musica** vel mensurabili aut fit unisonus, aut ascensus unius aut duorum aut trium aut quatuor aut quinque, quod raro accidit, vel descensus (*sim.* DISC. SCIENDUM 52). *al.* [*s.XIV*] MARCH. POM. 43, 32. IAC. LEOD. CONS. 86: consonantiam diapasen excedentem ... **plana musica** non recipit (*sim.* HEINR. EGER 4 p. 44.). INTERV. SUNT AUTEM p. 25: vocatur falsa musica, quia est inusitata in **plana musica**. IAC. LEOD. SPEC. 6, 66, 15: irregularis vel falsa musica vadit

contra **planam musicam**. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 9. *al.* IOH. VETUL. 1, 10-12. COMPIL. TICIN. A 46. ANON. MEYER 11, 3. ANON. MEDIOL. 2, 10. [*s.XV*] NICOL. CAP. p. 312: Quot sunt species in **plana musica**? Tresdecim. *al.* ANON. CARTHUS. PRACT. 12, 2. FR. GAFUR. EXTR. 10, 1, 7. FLOR. FAX. 1, 8, 1. *al.* CONTR. Quid est 23: musica ficta, quae manifeste apparet in manu **planae musicae**.

c Mensurierung, Rhythmus und Notation betreffend — with respect to mensuration, rhythm, and notation

[*s.XIII*] METROL. 79 p. 88: Licet enim longas et breves nominemus, non sic tenentur in **plana musica** sicut et in organo, sed omnes notae praeter pausiones aequaliter cantentur (*inde* IOH. HANB. TRACT. p. 362, 31). DISC. POS. VULG. p. 190, 29: omnes notae **planae musicae** sunt longae et ultra mensuram eo, quod mensuram trium temporum continent. LAMBERTUS p. 278b: ars ista mensurabilis musica nuncupatur ad differentiam **plane musice**, quia, cum ipsa **plana musica** locali mensura, quae est ad distantiam vocum mensuranda, solummodo mensuratur, iste non solum localis sufficit, sed requirit etiam et temporalem. ANON. EMMERAM. 1 p. 108, 20. *al.* FRANCO COL. 1, 4: Mensurabilis dico, quia in **plana musica** non attenditur talis mensura (*inde* QUAT. PRINC. 4, 12. IOH. HANB. SUM. 1 p. 182, 11). FRANCO COL. 7, 15: Proprietas est nota primariae inventionis ligaturae a **plana musica** data in principio illius (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 3, 4. PS.-PETR. CRUC. U 3, 9. QUAT. PRINC. 4, 1, 12. IOH. HANB. SUM. p. 322, 9. MENS. CUM DE p. 76. MENS. CIRCA ARTEM p. 529, 6. PROSD. EXP. 65, 45. UGOL. URB. 3, 7-2, 48). *al.* [*s.XIV*] MARCH. POM. 22, 2: habemus igitur ipsum tempus applicare ipsis notis non simpliciter et absolute, sicut in **musica plana**, sed secundum rationem mensurae. *al.* IAC. LEOD. SPEC. 1, 16, 1: **Plana musica** sonorum numerum consonantiam facientium sic inspicit, quod ibi valorem temporis sonos mensurantibus non attendit. IAC. LEOD. SPEC. 7, 37, 7: In **musica** autem **plana** ... sola semibrevis sine alia consimili raro vel nunquam reperitur. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 13. *al.* ANON. MEYER 6, 3. IOH. VETUL. 44, 11. *al.* [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 7-2, 50. ADAM FULD. 3, 4: Sed **planae musicae** tempus est tempus durationis eiusdem. *al.*

d die Verwendung in der Mehrstimmigkeit (als Grundlage des musikalischen Satzes) betreffend — with respect to usage in polyphony (as basis of a composition)

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 272b: quod sive in compositione sive ordinatione tenoris **plana musica** frangatur, super quam omnes motelli et omne organum fundari tenentur (*inde* IAC. LEOD. SPEC. 7, 21, 6). [*s.XV*] FLOR. FAX. 2, 14, 1: Cum deinde **musica plana** per tonos aut semitonia scandit vel per segregatas notulas, discantus, id est contrapunctans, descendat. FLOR. FAX. 2, 16, 2: contrapunctum super **planam musicam** inter duos inventum veteres habebant. *al.* CONTR. CUM NOTUM 2 p. 298: qui supra **planam musicam** vult discantare.

e Zweck und Urheberchaft betreffend — with respect to purpose and authorship

[*s.XIII*] TRAD. GARL. PLAN. V 16: **Musica plana** est illa, quae ad honorem Dei nechon et gloriosissime Dei genitricis Marie et omnium sanctorum a beato Gregorio primo fuit edita et postea a Guidone monacho fuit corecta, composita et ordinata. [*s.XV*] ANON. CARTHUS. PRACT. PR. 9: **musica plana**, qua ad persolvenda divina officia sancta mater vertur (*ms.:* pro: utitur?) ecclesia. Quam quidem **musicam planam** beatus Gregorius, Iheronimus et Guido monachus ..., Ambrosius et alii doctores sancte ecclesie ad laudem Dei instituerunt.

f allgemein — general

[*s.XIV*] MARCH. LUC. 10, 1, 1. *al.* IAC. LEOD. SPEC. 7, 18, 5: in **plana musica** modi seu toni in cantibus variantur. *al.*

QUAT. PRINC. 3, 56 (*inde* ORIG. ET EFF. 2, 8). *al.* ARN. GILL. 6. [s.XV] UGOL. URB. 2, 1, 5: in nuda seu **plana musica**. *al.* TRAD. HOLL. VI 19, 1: **plana** vel inmensurabilis **musica**. FR. GAFUR. extr. 1, 14, 8. ADAM FULD. 2, 17. *al.* FLOR. FAX. 1, 5, 1. *al.*

4 übertragen: für einen Traktat bzw. die Lehre — by analogy: for a treatise, or theory

[s.XIII] FRANCO COL. 11, 12: Quare autem una concordantia magis concordat quam alia, **planae musicae** relinquatur. [s.XIV] MARCH. pom. 19, 9: Dictum est alibi in **musica plana**, quot sunt instrumenta necessaria ad vocem formandam (*sim.* MARCH. comp. 1, 11). IAC. LEOD. spec. 1, 16, 8: **musicam planam** practicum, quae cantare plane docet, scire. IAC. LEOD. spec. 1, 20, 4: Sub practica autem mixta vel pura illa **plana musica** continetur, quae cantare docet. IAC. LEOD. spec. 7, 1, 7: **musicam** aggressus sum **planam**, theoricam et practicum. *al.* [s.XV] PROSD. plan. pr. p. 34, 3: Multorum diversorum auctorum artis praeprae cantus plani, **musica plana** nominata, volumina revolvi. PROSD. plan. 1, 1 p. 36, 2: **Musica** ergo **plana** est musica notas sive figuras absque ulla determinata mensura considerans, modum cantus planos componendi ac ipsos abinvicem per tonos autenticos et plagales distinguendique demonstrans. PROSD. plan. 1, 1 p. 36, 6: ideo hec musica **plana musica** nominatur, quia eius cantus uniformiter quantum ad eorum notas sive figuras et modo plano sive absque ulla variatione proferuntur. PROSD. plan. 2, 1 p. 80, 2: Declarata parte principali **plane musice**, quae est manus musicalis explanatio. *al.* UGOL. URB. 1, 3, 3: **musica plana**, cuius est musicae proprietates ostendere, consonantiarum, dissonantiarum ac coniunctionum omnium definitiones describere, tropos ordinare, earum voces acutas et graves suis in locis determinare et ea, quae ipsam planam musicam causaliter videntur efficere.

musica positiva *Bezeichnung für die rhythmisch gleichförmige (einstimmige) Musik (des Chorals) — term that designates the rhythmically unmeasured (monophonic) music (of chant) [opp.: musica mensurat(iv)a]*

[s.XIV] IOH. VETUL. 1, 9: **Musica** est enim duplex, scilicet **positiva** et mensurativa. IOH. VETUL. 44, 12: ad Dei laudem possumus ascendere ad indoctos docendos per **musicam positivam**, deinde per mensuratam. Descendere vero possumus ad ipsam **positivam** per mensuratam [s.XV] ANON. Carthus. pract. 7, 24: sub gamma non est alia clavis ponenda in **musica positiva**.

musica practica ‚praktische Musik‘, ‚Musikpraxis‘ — ‘practical music’ [opp.: musica theorica, musica speculativa]

1 übertragen: für einen Traktat bzw. die Lehre — by analogy: for a treatise, or theory

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 1: Tractatus de musica collectus ex hiis, quae dicta sunt a Boetio supra, atque declaratio **musice practice**. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 1, 1: Compendium **musicae practicae** (*sim.* IOH. MUR. comp. 12, 5). IAC. LEOD. comp. 2, 1, 1: Prologus **practicae musicae**. IAC. LEOD. spec. 5, 13, 7: Boethius, cuius **musica** amplius speculativa est quam **practica** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 1, 4). [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 2, 10: his, quae in hoc libro magistri Iohannis de Muris continentur, dicimus **praticam musicam** esse, scilicet cognoscere, quid est modus ... quoniam haec omnia opus exterius operatum dicuntur concernere. BART. RAM. epil. p. 104: Explicit **musica practica** Bartolomei Rami de Pareia.

2 allgemein — general

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 11: Potest tamen **musica** quantum ad aliquam sui considerationem **practica** vocitari, quia proximam ad aliquam potest extendi, id est ad aliquod opus. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 4: Ille musicus est proprie, qui **musi-**

cam habet speculativam, non sic, qui **practicam** solam. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 8: **Musica** enim principaliter est speculativa quam **practica**. IAC. LEOD. spec. 1, 4, 14: **musicam** instrumentalem et **practicam**. IAC. LEOD. spec. 1, 6, 7: In **musica** autem **practica** plana floruit Guido monachus. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 5: potest esse bonus musicus, qui nescit ludere in instrumentis vel consonantias in eis formare, quia musicus simpliciter ab instrumentis non dicitur secundum Boethium, sed a ratione, et qui illis vacant instrumentis, subsunt musicae speculativae et deserviunt, in quibus quaedam **practica** versatur **musica**, quam dirigit theorica. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 11: sonora **practica musica**. IAC. LEOD. spec. 1, 19, 6: duplex est **practica musica**: quaedam mixta, quaedam pura. Mixta est illa, quae non omnino est experta rationis. IAC. LEOD. spec. 1, 20, 5: sub **musica practica** musica clauditur modesta ac lasciva. *al.* QUAT. PRINC. 1, 13: partes **musice** ... sunt due, videlicet theorica, id est speculativa, et **practica**. Partes **practice** sunt tres: sciencia videlicet de gravi sono, sciencia de medio et sciencia de acuto; et de hiis tractant eorum compositores inter se utilitates ostendendo, et quomodo componitur ex hiis omnis melodia. HEINR. EGER 6 p. 67: cui autem placuerit intrare longius ad **musicam** speculativam vel **practicam**, legat libros et studeat Boetii, Augustini, Hieronymi (<de Moravia> *add. ed.*) et aliorum musicorum ecclesiasticorum. [s.XV] WENCESL. PRACH. 211: duplex est **musica**: **practica** videlicet et speculativa. ... **practica** est de exercicio musicae et hoc in diversis generibus instrumentorum. *al.* UGOL. URB. 1, 2, 10: habitus secundus existens in mente musici dirigens eum ad musicalia operari, quod spectat ad **musicam praticam** (*inde* FR. GAFUR. extr. 1, 3, 4). UGOL. URB. 3, pr. 2, 6: **practica musica** est illa, cuius finis est opus exterius, id est consonantiarum et dissonantiarum omniumque musicalium coniunctionum prolatio et sine speculatione cognitio, cuiusmodi est cantus plani, contrapuncti et praesentis mensurate musicae practica cognitio et perfecta prolatio. UGOL. URB. 3, pr. 2, 16: **musicam praticam** mensuratam. UGOL. URB. 3, pr. 6: Cumque **practicae musicae** partes plures sint, non melodiat scilicet et melodiatam simplex ac ea, quae pluribus est melodiis ornata. *al.* TRAD. HOLL. III acc. 11: **musica** est duplex, scilicet **practica** et speculativa. ... **practica** est pericia modulationis sono cantuque consistens. Vel est motus vocum per artem et thesim ... elevatus. TRAD. HOLL. VI 3, 8. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. LAD. ZALK. A 8. GUILL. POD. 2, 9: **musicam** in mere speculativam et inspeculativam simul et **practicam** dividentes.

musica praecise mensurabilis *Bezeichnung für die vollständig mensurierte (mehrstimmige) Musik — term for (polyphonic) music that is measured in every respect*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 203: propositum de **musica praecise mensurabili** terminatur.

v. cantus praecise mensuratus

musica prosaica *Bezeichnung für (unter musikalischen Aspekt betrachtete) ungebundene Sprache (Prosa) bzw. Sprach- oder Vortragslehre (Rhetorik) — term that designates prosaic language (considered from the perspective of music), or the theory of language and delivery (rhetoric)*

[s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: **Musica** enim armonica in tribus dividitur: in **prosaicam**, metricam et rithimicam. De istis satis expressum est in tractatu magistri Iohannis de Ypra. cf. Adank, Bacon p. 36 sqq., 44, 49 sqq.

musica recta *Bezeichnung für das reguläre Guidonische Tonsystem bzw. die darauf beruhende Musik — term for the regular Guidonian tonal system, or music determined by that system [opp.: musica falsa, musica ficta]*

[s.XIII?] PS.-FRANCO comp. 3, 5: Et quando per **rectam musicam** consonantias utiles habere non poterit (*sc. discan-*

tor), falsam fingat, sicut placet. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 215: Moderni vero musici hoc, quod due predictae littere secundum **rectam** et communem **musicam** in solo ·b·fa·b·mi designant, in aliis signis gamatis faciunt aliquando designare ita videlicet, quod, ubi secundum **rectam musicam** deberet esse solum semitonus, per ·b· quadratum ad tonum ampliant ... et hoc falsam musicam appellant. [s.XV] UGOL. URB. 2, 34, 52: omnes **rectae musicae** atque fictae voces. *al.* UGOL. URB. mon. 8, 12: in monochordo **rectae musicae**. *al.* PHIL. CAS. contr. 47: quando non possumus habere consonantiam per **rectam musicam**, tunc debemus recurrere ad fictam seu ad inusitatam et ea operari. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72: per fictam per **rectamque musicam**.

musica resecata *Bezeichnung für Musik in Hoquetus-Satztechnik — term for music written in the compositional technique of hoquet*

[s.XIII] LAMBERTUS p. 281a: **resecata musica**, id est ipsa hoccitatio, est illa, que sit secundum rectam vocem et omisam, videlicet quando ab aliqua perfectione tempus sit resecatum.

musica rhythmica *I. Bezeichnung für die (unter musikalischen Aspekt betrachtete) rhythmische Dichtung bzw. Dichtungslehre (‘Rhythmik’) II. Bezeichnung für die durch Schlag- und Zupfinstrumente hervorgebrachte Musik — I. term that designates rhythmic poetry (considered from the perspective of music), or theory of poetry (‘rhythmics’) II. term for music created with percussion and plucked-string instruments*

I *Bezeichnung für die (unter musikalischen Aspekt betrachtete) rhythmische Dichtung bzw. Dichtungslehre (‘Rhythmik’)* — *term that designates rhythmic poetry (considered from the perspective of music), or theory of poetry (‘rhythmics’)*

1 Bestimmung — determination
[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: **Musicae** partes sunt tres: armonica - rithmica - metrica. ... **Rithmica** est, quae requirit incursionem verborum, utrum bene sonus an male cohaereat (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 12 p. 68. HIER. MOR. 4 p. 16, 11. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. ANON. Grac. p. 14. FLOR. FAX. 1, 3, 17).

2 Klassifikation — classification
a musica harmonica - musica rhythmica - musica metrica
[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: **Musicae** partes sunt tres: armonica - **rithmica** - metrica (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 12 p. 68. HIER. MOR. 4 p. 16, 11. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1. FLOR. FAX. 1, 3, 17). [s.IX] AURELIAN. 4, 1: humane **musice** partes ... Sunt ergo tres, videlicet armonica, **rithmica**, metrica. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. [s.XV] IOH. KECK 1 p. 321b.

b in der Einteilung der musica harmonica: musica prosaica - musica metrica - musica rhythmica — within the division of musica harmonica: musica prosaica - musica metrica - musica rhythmica

[s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: **Musica** enim armonica in tribus dividitur: in prosaicam, metricam et **rithmicam**.

3 Gebrauch — usage
[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 86, 11: ut per rithmos metricam et **rithmicam musicam** intelligamus. *al.*

II Bezeichnung für die durch Schlag- und Zupfinstrumente hervorgebrachte Musik — term for music created with percussion and plucked-string instruments

1 Bestimmung — determination
[s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triforimi **musicae** divisione. Ad omnem autem sonum, quae materies cantilenarum est, trifor-

mem constat esse naturam. ... Tertia **rhythmica**, quae pulsu digitorum numeros recipit (*inde* METROL. 17 p. 68. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Carthus. pract. pr. 3. TRAD. Holl. I 1, 1, 7). [s.XIV] MARCH. luc. 1, 13, 6: Sonus vero, qui non fit cum anhelitu, sed ex reverberatione aeris propter percussionem, est quicquid auditur sensibile extra predicta, ut pulsus cordarum, tintinnabuli, strepitus pedum et hiis similia, et talis sonus, non vox, dicitur ad **rithmicam musicam** pertinere (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 11). MARCH. luc. 1, 14, 2: **Musica rithmica** est, que fit per sonum, qui non est vox, et talis sonus fit sine anelitu, ... ut in monacordo, psalterio, tintinnabulo et hiis similibus (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 6, 2). [s.XV] GOB. PERS. p. 181a: **Musica rhythmica** est, quae fit per tactus nervorum et cordarum, quae exercetur in citharis et similibus. EG. CARL. rit. 49: **Musicam** triphariam doctores quidam esse dixerunt, scilicet armonicam, organicam, **rithmicam**. ... **rithmica** pulsu sive tactu completur. ANON. Carthus. pract. pr. 6: **Musica rigmica** est, que fit in pulsu digitorum in nervis et cordis, ut in lutis, quinternis, cytharis et similibus. IOH. TINCT. diff. 178: **Musica rithmica** est illa, que fit per instrumenta tactu sonum reddentia. NICOL. BURT. 1, 5, 40: Ex his igitur omnibus, quae anhelitu operante pulsantur, musicae organicae sunt subiecta; quae vero digito vel virga, **rhythmicae musicae** attribuuntur. MICH. KEINSP. 2, 6: Est namque **musices** natura quaedam ... **rhythmica**, quae impulsu ritum modulationis agit; huic ascribuntur cimbalum, variae cithararum species, sistrum, timpanum.

2 Klassifikation — classification (musica harmonica - musica organica - musica rhythmica)

[s.III] FRAGM. CENS. 11, 1: **Musica** est peritia faciendorum et canendorum modorum. Eius partes harmonica, organica, **rhythmica**, crumatica. [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triforimi **musicae** divisione ... Prima est harmonica ... Secunda organica ... Tertia **rhythmica** (*inde* METROL. 17 p. 68. GOB. PERS. p. 181a. ANON. Carthus. pract. pr. 3. ANON. Grac. p. 14). [s.XIV] MARCH. luc. 1, 7, 3. MARCH. pom. 21, 6. [s.XV] EG. CARL. rit. 49. FR. GAFUR. extr. 6, 6, 1. IOH. TINCT. inv. p. 27. HERB. TR. 1, pr. p. 18. MICH. KEINSP. 2, 6.

3 Gebrauch — usage
[s.XIV] MARCH. luc. 1, 14, 1. *al.* MARCH. pom. 21, 6. QUAT. PRINC. 1, 6. [s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 4 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6).

musica rusticalis *‘bäuerliche Musik’ (Musik zur Landarbeit) — ‘rustic music’ (music sung by farmers at work)*
[s.XV] LAD. ZALK. A 14: Exemplum considera in agriculis, qui suis iumentis in agro laborantibus **musicam rusticalem** sunt ruminantes.

musica simplex *1. Bezeichnung für die ‘einfache’ Musik mit einem Tonsystem aus vier Tönen bzw. Saiten 2. Bezeichnung für die weltliche Musik 3. Bezeichnung für die (rhythmisch gleichförmige) einstimmige Musik (des Chorals) — 1. term that designates the ‘simple’ music with a tonal system of four notes or strings 2. term for secular music 3. term for the (rhythmically unmeasured) monophonic music (of chant)*

1 Bezeichnung für die ‘einfache’ Musik mit einem Tonsystem aus vier Tönen bzw. Saiten — term that designates the ‘simple’ music with a tonal system of four notes or strings
[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 16: ‘quadrichordi’ **simplicis musicae**. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 31: Thimothaeus, quia **simplici musice** etiam unum solum addidit nervum, idcirco expulsus fuit de Lacedemonia. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 10, 27: In principio enim, cum sola **musica simplici** et modesta uterentur homines, consonantiis quattuor et quattuor chordis utebantur. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 5: cum

homines **musica simplici** ac modesta fungebantur in quatuor numeris vel chordis. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 2: primum quidem tetrachordum, quo utebantur homines, cum **musica** regnaret **simplex** et modesta. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 13, 4 (*inde* FR. GAFUR. extr. 5 pr. 5). FR. GAFUR. extr. 5, 7, 2. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 11.

2 *Bezeichnung für die weltliche Musik — term for secular music* [syn.: *musica civilis, musica vulgaris*] [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 78: Dicamus igitur, quod musica, qua utuntur homines Parisiis, potest ... ad tria membra generalia reduci. Unum autem membrum dicimus de **simplici musica** vel civili, quam vulgarem musicam appellamus. IOH. GROCH. 148: propositum de **simplici** seu vulgari **musica** terminatur.

3 *Bezeichnung für die (rhythmisch gleichförmige) einstimmige Musik (des Chorals) — term for the (rhythmically unmeasured) monophonic music (of chant)* [syn.: *musica plana; opp.: musica mensuralis, musica figurativa, musica composita*] [s.XIV-XV] ANON. Kellner 1, 7: est duplex (*sc. musica*), scilicet **simplex** et mensuralis. **Simplex musica** est cantus simpliciter secundum debitum sonum, tonum et bonum sonum formatus. Sed mensuralis est cantus ex pluribus partibus aggregatus. *TRAD. HOLL. IV 89 (sim. LAD. ZALK. A 67).* ADAM FULD. 1, 1: **Musica** ... Regulata **simplex** vel plana est, cuius figurae nec augmentum nec decrementum patiuntur, ut fit in cantu Gregoriano; mensuralis vel figurativa est, cuius figurae augeri vel minui possunt. *LAD. ZALK. A 68:* Si simul (*sc. consonantia fit*), magis respicit **musicam** compositam, id est mensuralem, quam **simplicem**.

musica sonora *Bezeichnung für die mit Musikinstrumenten (und der menschlichen Stimme) hervorgebrachte Musik bzw. die entsprechende Lehre — term that designates music created with musical instruments (and with the human voice), or the corresponding theory thereof* [syn.: *musica instrumentalis*] **1** *allgemein — general* [s.XIII] ANON. Hailspr. pr. p. 63: invenerunt (*sc. antiqui*) **musicam sonoram** sive instrumentalem. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7: **musicam** scilicet instrumentalem, quam alii **sonoram** nuncupant. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 1: Est igitur alia **musicae** species, quae instrumentalis dicitur vel **sonora**. Haec est musica proprie dicta, nobis notior, nobis magis consueta ... de numero tractat sonorum, de consonantiis tractat sensibilibus, quae bene instrumentalis dicitur vel **sonora**, quia consonantiae proprie dictae in instrumentis exponuntur tam artificialibus quam naturalibus. IAC. LEOD. spec. 1, 20, 6: de theoria **sonora musica** principaliter loqui (*sim.* IAC. LEOD. spec. 1, 21, 1). IAC. LEOD. spec. 1, 21, 5: Hanc igitur consonantiam ex numeratis sonis invicem collatis proportionisque nascentem **sonora musica** principaliter considerans tractare. IAC. LEOD. spec. 6, 71, 1: cantus **musicam** respiciat instrumentalem vel **sonoram**. IAC. LEOD. spec. 7, 49, 11: huius mundi **sonora musica**. *al.* LUD. SANCT. 11: Subiectum in **musica sonora** est ens discretum ad aliud relatum sive numerus ad sonum relatus. *al.*

2 *in Klassifikationen der Musik — in classifications of music* [s.XV] GUILL. POD. 1, 7: de **musica sonora** ... mundana igitur et humana.

musica speculativa *Musiktheorie — music theory* [syn.: *musica theoria; opp.: musica activa, musica practica*] **1** *allgemein — general* [s.XIII] HIER. MOR. 5 p. 22, 7: Alphorabius autem dividit **musicam** in activam primo et **speculativam**. Activae ... proprietates est invenire harmonias sensitivas ex instrumentis, quae

praeparata sunt eis vel natura vel arte. ... **Speculativa** vero dat omnium eorum scientiam et rationes et causas eius omnes, ex quo componuntur harmoniae, non secundum quod sunt in materia, sed absolute secundum quod remota sunt ab omni instrumento et materia. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 4: quasi dicat (*sc. Boethius*): Ille musicus est proprie, qui **musicam** habet **speculativam**, non sic: qui practicam solam, quae consistit in servitio operis, quia opere suo speculativae deservit (*sim.* IAC. LEOD. spec. 1, 3, 8). IAC. LEOD. spec. 1, 3, 8: **Musica** enim principaliter est **speculativa** quam practica. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 5: potest esse bonus musicus, qui nescit ludere in instrumentis vel consonantias in eis formare, quia musicus simpliciter ab instrumentis non dicitur secundum Boethium, sed a ratione, et qui illis vacant instrumentis, subsunt **musicae speculativae** et deserviunt, in quibus quaedam practica versatur musica, quam dirigit theoria. *al.* QUAT. PRINC. 1, 13: partes **musice**. ... sunt due, videlicet theoria, id est **speculativa**, et practica. HEINR. EGER 6 p. 67: cui autem placuerit intrare longius ad **musicam speculativam** vel practicam, legat libros et studeat Boetii, Augustini, Hieronymi (<de Moravia> *add. ed.*) et aliorum musicorum ecclesiasticorum. [s.XV] ORIG. ET EFF. 24, 6. PROSD. spec. 3, 19 p. 252, 10: Explicit tractatus **musice speculativae**. WENCESL. PRACH. 10: Duplicem posui diffinitionem propter duplicem **musicam**, quia alia est theoria seu **speculativa**, quae consistit in numerorum et proportionum speculatione ... Altera vero est practica (*sim.* *TRAD. HOLL. VI 3, 8*). WENCESL. PRACH. 211: duplex est **musica**: practica videlicet et **speculativa**. **Speculativa** est, quae ostendit, quomodo consonantie consistant in proportionibus debitis et quomodo fiant consonantie compositae. *al.* UGOL. URB. 1, 2, 9: musica est habitus primus, qui existens in mente musici dirigit eum ad speculandum scibilia musicae, quod spectat ad **musicam speculativam** (*inde* FR. GAFUR. extr. 1, 3, 3). UGOL. URB. 3, pr. 2, 5: **speculativa musica** est illa, cuius finis est speculatio intellectus circa ipsam musicam et non opus. *al.* *TRAD. HOLL. III acc. 11:* **musica** est duplex, scilicet practica et **speculativa**. **Speculativa** est sciencia de numero sonorum, consonanciarum et proportionum speculativa. *LAD. ZALK. A 8:* musica Iohannis de Muris agit de **musica speculativa**. GUILL. POD. 2, 9: **musicam** in mere **speculativam** et in **speculativam** simul et practicam dividentes. ERASM. HOR. p. 72a: **Musica speculativa** per magistrum Erasmum Heritium lecta. ERASM. HOR. p. 86a: Est enim tota **speculativa musica** in tetrachordis fundata.

2 *übertragen: für einen Traktat — by analogy: for a treatise* [s.XV] PROSD. spec. 2, 1 p. 176, 8: Iohanes de Muris Normandus in parte prima sue **musice speculativae**. *al.*

musica terrestris (terrena) *irdische (vom Menschen geschaffene) Musik' — 'terrestrial music' (created by human beings)* [opp.: *musica caelestis*] [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 54, 5 (*inde* UGOL. URB. 5, 3, 13). (?) [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 20: **terrestris musicae** MHCH, id est media, principatum in omni tropo tenet (*inde* REMIG. AUT. 19, 11). GLOSS. Mart. Cap. 196/53, 14-6: differt **musica** caelestis a **terrestri** (*inde* REMIG. AUT. 75, 17). *al.* IOH. SCOT. annot. 483, 1: **musicam terrenam** ac teathralem tangit (*sim.* REMIG. AUT. 483, 1). [s.XI] ARIBO 15 p. 38: in **terrestri** nostra **musica**. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 34, 24: Sol enim illum locum optinet inter sidera, quem mese occupat inter **terrestris musice** tetracorda (*cf.* Remig. Aut. 73, 16: *Eum enim locum obtinet sol in musica caelesti, quem mese ... in musica artificiali*).

musica theatralis *Theatermusik' — 'theater music'* [s.IX] IOH. SCOT. annot. 483, 1: **musicam** terrenam ac **teathralem** tangit (*sim.* REMIG. AUT. 483, 1).

musica theorica (theoretica) ‚*Musiktheorie*‘ — ‘music theory’ [*syn.: musica speculativa; opp.: musica practica*]

1 allgemein — general

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 4, 10: delectabile enim multum est ei, qui peritus est in **theorica musica** et in arithmetica, varias numerorum naturas et proportionales consonantiis congruentes meditari. IAC. LEOD. spec. 1, 6, 6: auctores **musicae** fuerunt **theoricae**, quorum excellentior fuisse videtur Boethius. IAC. LEOD. spec. 1, 19, 1: instrumentalis **musica** in **theoricam** distinguitur et practicam (*sim.* IAC. LEOD. spec. 1, 20, 1). IAC. LEOD. spec. 1, 20, 2: Sub **theorica musica** ... coelestis, mundana, humana et sonora pars aliqua continentur. IAC. LEOD. spec. 1, 20, 6: de **theorica** sonora musica. IAC. LEOD. spec. 1, 21, 1: de sonora **musica** et principalis de **theorica**. IAC. LEOD. spec. 2, 3, 2: Satis autem puto Guidonem monachum in **musica theorica** simul et practica peritum fuisse. *al.* QUAT. PRINC. 1, 13: partes **musice**. ... sunt due, videlicet **theorica**, id est speculativa, et practica. [*s.XV*] WENCESL. PRACH. 10: Duplicem posui diffinitionem propter duplicem **musicam**, quia alia est **theorica** seu speculativa, que consistit in numerorum et porporcionum speculatione ... Altera vero est practica. UGOL. URB. 3, pr. 6: practicae sunt **musicae** et non **theoricae**. TRAD. HOLL. VI 3, 10: **theorica musica** principaliter consistit in porporcione numerorum et sonorum.

2 übertragen: für einen Traktat — by analogy: for a treatise [*s.XV*] PROSD. spec. 2, 22 p. 214, 5: teste etiam Iohane de Muris Normando conclusione quinta secunde partis sue **theorie musice**. FR. GAFUR. gloss. 19, 24.

musica usualis *Bezeichnung für eine (kirchentonal) irreguläre, laienhafte Musik — term for a music that is irregular (with respect to the modes), amateur music* [*opp: musica artificialis*]

[*s.XV*] TRAD. HOLL. I pr. 13: **musica** prima ipsius divisione dividitur in **usualem** sive irregularem et artificialem seu regularem. **Musica usualis** est, cuius cantus, arsis et thesis, regularibus caret principiis musicalibus. Et ista utuntur communiter layci, quidam organiste, cantores antiqui, animalia irracionalia, scilicet canes, vacce etc. Et talis adhuc est duplex: videlicet simpliciter usualis, ut qua utuntur layci ... et usualis secundum quid, ut musica cromatica et enomatica. ADAM FULD. 1, 1.

musica vera *Bezeichnung für das reguläre Guidonische Tonsystem bzw. die darauf beruhende Musik — term for the regular Guidonian tonal system or the music determined by that system* [*opp.: musica falsa, musica ficta*]

[*s.XIII*] ANON. Emmeram. 5 p. 272, 24: de discantu sub **vera musica** comprehenso. ANON. Emmeram. 5 p. 274, 11: non solum **vera musica** sufficit ad discantum, immo nonquam discantus sciri perfecte poterit vel componi, nisi falsa musica, id est ficta, ad compositionem ipsius manum porrexerit adiutricem (*ed.: ad vitricem*). TRAD. GARL. plan. IV 120. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 24: si **vera** et non falsa utamur **musica**. PETR. PALM. p. 515: mutando de **vera musica** in falsam. *ibid. al.* [*s.XV*] PROSD. mon. 3, 16: modus dividendi monacordum quantum ad **veram musicam** et non fictam. *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 17. UGOL. URB. 2, 34, 73: ipsa sexta per **veram musicam** est minor. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 10, 36. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15. FR. GAFUR. extr. 9, 8, 2: bene possumus per totam manum discantare sic per musicam fictam, dum tenor non sit concordabilis **vere musice**. Sed quando per **veram musicam** cantare possumus, per fictam discantare illicitum est (*sim.* CONTR. Sex s. spec. I p. 307a). IOH. TINCT. nat. 8, 12: non solum in tonis regularibus et **vera musica** ... tritonum praedictis modis fugere ac

eo uti debemus, verum etiam in irregularibus tonis et musica ficta. *al.* ADAM FULD. 1, 1: **Musica** regulata **vera** est, quae recto tramite procedit per claves sine vocum transpositione, limite suo contenta. Regulata ficta est, quando in clavibus voces transponuntur. ANON. La Fage III p. 243: tres sunt litterae principales, in quibus incipitur **vera musica**, videlicet ·C·F·G·.

musica vocalis (*Vokal-)* *Musik — (vocal) music*

1 Bestimmung — determination

a als Musik generell — as music in general

[*s.XIV*] PS.-THEODON. pr. p. 30: **Vocalis musica** in vocibus animalium naturalium et instrumentorum procreatur. ... de **vocali** quidam usu tractaverunt. COMM. Boeth. II p. 14, 24: **Vocalem** ... **musicam** exercebant antiqui in instrumentis, et quando videbant aliquem insanum vel discolum et discordem ab omnibus, ... utebantur **vocali musica** in instrumentis ad temperandum animum eius.

b als Vokalmusik — as vocal music

[*s.XV*] TRAD. HOLL. V 5a, 16: humana (*sc. musica*) est, que in coniunctione corporis et anime consistit, per vocem vero anima est agens, corpus vero paciens, que aliter vocatur **musica vocalis**. ... **musica vocalis** sive humana est duplex, scilicet choralis et mensuralis. ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, naturalis et artificialis. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel instrumentalis vel **vocalis**. Instrumentalis est sonus per diversa instrumenta causatus, qui cum sit **vocalis**, tamen eius voces sunt materiales. **Vocalis** usualis est emissio vocis carens principiis, per quae regi deberet ... **Vocalis** regulata est modulatio dulcissima penes ascensum vel descensum regulariter artificialiterque constructa. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 1: Est autem ... duplex **musica**: una **vocalis** et alia est instrumentalis. Licet omnis **vocalis** sit instrumentalis, distinguo tamen eam contra aliam de presenti, quia **vocalis** fit in vocibus corporum humanorum, instrumentalis vero fit multis modis.

2 Klassifikation — classification

a musica mundana - musica humana - musica vocalis (instrumentalis)

[*s.XIV*] PS.-THEODON. pr. p. 29: dividitur **musica** in naturalem et artificialem. Naturalis, quae est tripartita, nam alia est mundana, alia est humana, et alia est **vocalis**. [*s.XV*] GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 7: Est autem triplex **musica** a sapientibus ordinata, scilicet mundana, humana et **vocalis** seu instrumentalis.

b musica instrumentalis - musica vocalis

[*s.XV*] ADAM FULD. 1, 1: **Musica** est duplex, naturalis et artificialis. ... Artificialis: hoc genus tenent musici. Est vel instrumentalis vel **vocalis**. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 1: Est autem ... duplex **musica**: una **vocalis** et alia est instrumentalis.

c musica vocalis (harmonica) - musica organica - musica rhythmica

[*s.XV*] HERB. TR. 1, pr. p. 18: ut existimem **musicam** rhythmicam antiquiorem fuisse harmonica ac **vocali**.

3 Gebrauch — usage

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 1433: propter defectum semitonii sepe ... quidam artifices in instrumentis musicis locant semitonium inter ·G·solreut et ·F·faut ... precipue in instrumento, quod organum appellatur, verumtamen in **musica vocali** humana locum non habet. EG. CARL. rit. 131: Quoniam vero vox alia (*sc. instrumenta*) in dignitate praecellit, quia viva, ... **musica vocalis** est excellentior. ANON. Meyer 7, 2. [*s.XV*] CONR. ZAB. tract. G 8: Musica est veraciter canendi scientia et facilis via ad perfectionem harmonizandi. Et hoc tantum convenit **musicae** humanae **vocali** artificiali. *al.* ERASM. HOR. p. 72a/b. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 6, 2.

musica vulgaris *Bezeichnung für gewöhnliche (Instrumental-)Musik — term for commonplace (instrumental) music [syn.: musica civilis, musica simplex]* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271b: <De> diapason autem symphonia illud etiam et **vulgaris musica**, fistula videlicet et cithara sive fidula probant: quod satis commodus cantus est, quia una diapason ... continetur. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 78: Dicamus igitur, quod musica, qua utuntur homines Parisiis, potest ... ad tria membra generalia reduci. Unum autem membrum dicimus de simplici musica vel civili, quam **vulgar-em musicam** appellamus. IOH. GROCH. 148: propositum de simplici seu **vulgari musica** terminatur.

musicalis -e I. ‚musikalisch‘, zur Musik gehörig, die Musik betreffend II. musikverständig, theoriekundig — I. ‚musical‘, proper to music, related to music II. musically informed, knowledgeable in theory

I. ‚musikalisch‘, zur Musik gehörig, die Musik betreffend — ‚musical‘, proper to music, related to music

1 *Melodie und Gesang betreffend — with respect to melody and chant*

[s.XII] DISC. Omnis homo I 3 p. 241: per septem litteras volvit cantus **musicalis** (ms. et ed.: musiculus). [s.XIII] INST. PATR. 14: Omnis enim tonorum depositio in finalibus ... secundum **musicalem** melodiam toni facienda. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 14: apud Hebraeos cantus **musicales** et instrumenta musicalia diversa ad laudem Dei ... fuerint adinventata. al. ARN. GILL. 34: nonnullos videmus clericos, qui in organicis instrumentis difficilimos **musicales** modulos, quos exprimere vix presumeret vox humana, adveniunt. [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 36: **musicalium** melodiarum quaedam sunt morales ... quaedam practicae ... quaedam raptus. ANON. Carthus. theor. 2, tit. al. TRAD. Holl. I acc. 20. IOH. KECK pr. p. 320a: **musicali** modulatione. NICOL. BURT. 3, 15, 94: **musicalia** modulamina. ADAM FULD. 1, 4 HERB. TR. 1, 10 p. 38: Ioannes theologus ... vidit turbam magnam ... omni genere **musicalium** modorum concrepantem.

2 *Musikinstrumente betreffend — with respect to musical instruments*

[s.XIII] INST. PATR. 34: alicuius instrumenti **musicalis** artificio. IOH. AEGID. 17, 1: **Musicalia** instrumenta inventa fuerunt secundum diversitatem temporum a diversis. LAMBERTUS p. 259a. TRAD. Garl. plan. V 18: Musica instrumentalis est illa, quae instrumentis **musicalibus** exercetur (sim. NICOL. CAP. p. 311. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13). al. PS.-MUR. summa 421. ENGELB. ADM. 1, 2, 8. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 18, 11: instrumenta **musicalia** moderni temporis multo perfectiora sint illis, quibus utebantur antiqui. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 22: in cithara et organo, quae sunt instrumenta **musicalia**. al. ANON. Quaest. 23. COMM. Boeth. II p. 44, 12. al. [s.XV] ORIG. ET EFF. 9, 2. WENCESL. PRACH. 15. al. UGOL. URB. 5, 1, 64: Instrumenta **musicalia** sunt subiectum operationis in tota musica. al. GEORG. ANS. 1, 118. PETR. TALH. p. 3. ANON. Carthus. theor. 16, 1: Guido monachus ... loquens de monocordo **musicali**. al. ANON. Couss. XII 1, 36. al. TRAD. Holl. V 2b, 11. CONTR. ZAB. tract. F 1. al. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16. CONTR. ZAB. mon. F 1. al. CLAVIC. Primo p. 148, 1. IOH. LEGR. tac. p. 421a. COMPOS. Natura 1, 3: Nullum carmen excedere debet monocordum **musicale**. LAD. ZALK. A 9. al. HERB. TR. 1, 11 p. 39. SZYDLOV. 1 p. 10-11. CONTR. Volentibus I p. 26a.

3 *unspezifisch — unspecific*

[s.XIII] MUS. MAN. 13, 2: fabricae **musicalis**. IOH. GARL. mens. append. 14, 10: ista probantur maxime per magnam figuram **musicalem**. VERS. Postquam pro 49: Auctoritas

musicalis. IOH. GROCH. 60: De principiis ... **musicalibus**. IOH. GROCH. 218: partibus **musicalibus**. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 3, 12: **musicales** epule (inde IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 234, 11. IOH. CICON. mus. 2, 19 p. 286, 17. FR. GAFUR. extr. 6, 3, 5). IOH. MUR. not. 2, 9, 13: res **musicalis**. eqs. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 3: **musicales** causas. IOH. BOEN ars append. 4bis, 1: secreta **musicalia**. TRACT. FIGUR. pr. p. 66, 6: intellectum **musicalem**. COMM. Boeth. II p. 102, 18: virtus et fortitudo **musicalis**. al. ARN. GILL. 21: **musicalis** ... auctoritas. ARN. GILL. 47: **musicales** ... divitias et margaritas. ARN. GILL. 73: pretorii **musicalis**. al. [s.XV] NICOL. CAP. p. 310: rationes **musicales**. PROSD. spec. pr. 1 p. 156, 8: volumina **musicalia**. ANON. Gemmic. 1, 3, 1: materia ... **musicalis**. UGOL. URB. 3, pr. 10: **musicalis** amoenitatis. UGOL. URB. 4, 27, 4: **musicalis** connexio. GEORG. ANS. 1, 144: compaginem ... **musicalem**. PS.-GUIDO corr. 5: terminis **musicalibus**. IOH. KECK 4 p. 327a: regni **musicalis**. IOH. KECK 5 p. 327a: **musicalis** ... notitiae. EG. CARL. rit. 9: **musicalis** iubilatio. EG. CARL. rit. 113: laudes **musicales**. eqs. ANON. Carthus. theor. 22, 20. (?) ANON. Carthus. pract. 7, 15: norme **musicali**. TRAD. Holl. I pr. 14: cantus, arsis et thesis regularibus caret principiis **musicalibus**. PROP. MENS. Sequitur 5 p. 163 (p. 472a): **musicale** exemplum. PROP. MENS. Sequitur 7 p. 164 (p. 472a): intelligendo ... ad sensum **musicalem**. eqs. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 6, 5: **musicalibus** particulis. IOH. TINCT. diff. tit.: Diffinitiones terminorum **musicalium**. CONTR. ZAB. chor. intr. 15: **musicalium** rudimentorum. FR. GAFUR. extr. exord. 15: studium **musicale**. FR. GAFUR. extr. 12, 13, 4: **musicalis** connexio. ADAM FULD. 1, 1: **Musicalis** definitio. ADAM FULD. 2, 9: terminis non **musicalibus**. al. HERB. TR. 1, 5 p. 29: grammatica grammaticalis, dialectica dialectalis, musica **musicalis**. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 12. al. CONTR. Volentibus II 34: nostra scola **musicali**.

4 *Lehre, Theorie und Wissenschaft betreffend — with respect to teaching, theory and the discipline*

a *mit Bezug auf musikalische Regeln — with reference to musical rules*

[s.XIII] ANON. Hailspr. 4 p. 69: Regule **musicales** ... vitiate sunt. *ibid.* al. VERS. Postquam pro 314. [s.XV] GOB. PERS. p. 180b: **musicalium** regularum notitia. UGOL. URB. 5, 1, 6: canones et regulae **musicales** sunt subiectum in musica. ANON. Carthus. nat. 7, 59. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 10. LAD. ZALK. A 3.

b *mit Bezug auf die Disziplin — with reference to the discipline*

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 66, 19: omnis concordantia **musicalis** vel armonicae artis. IOH. GROCH. 1: aliquid de doctrina **musicali** sub brevibus explicarem. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 1, 46. al. PETR. PALM. p. 517. TRAD. Mur. I p. 286a: magistro Iohanne de Muris scientiae **musicalis** expertissimo. ANON. London. I 1 p. 42. IOH. BOEN mus. pr. 1: **Musicalis** scientia, que sonorum respicit intervalla. COMPIL. Ticin. F 221: Brevis introductio **musicalis** scientie. ARN. GILL. 42: artis et discipline **musicalis** thesauros. al. ANON. Vratisl. p. 331a: circa artem **musicalis** sciencie. MENS. Circa artem p. 511, 3. [s.XV] ORIG. ET EFF. 13, 1. al. PROSD. exp. 33, 6. al. ANON. Claudifor. 6, 1, 7. WENCESL. PRACH. 209. UGOL. URB. 5, 1, 18. al. IOH. KECK 2 p. 322b. al. EG. CARL. rit. 19. PETR. TALH. p. 3. ANON. Carthus. pract. pr. 19. TRAD. Holl. I 1, 3, 14. al. TRAD. Holl. II 3, 195. ANON. Couss. XII 1, 12-14. ANON. Monac. 1, 10. TRAD. Holl. V 4b, 12. TRAD. Holl. VI 8, 5. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15. DIFF. MUS. 1: in arte **musicali** tam practica quam theorica. BONAV. BRIX. 14, 4. SZYDLOV. 2 p. 12. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 7, 3.

c in *Traktatbezeichnungen* — *within descriptive titles*
[s.XV] NICOL. CAP. p. 309: incipit compendium **musicale**.
IOH. LEGR. rit. 1, pr. 1: Praefatio libelli **musicalis**. ADAM
FULD. ep.: **musicale** istud opusculum. FIST. Incipit mensura
52 p. 139: Explicit textulus (*ms. et ed.*: textulus) **musicalis**.

5 den *Choral betreffend* — *with respect to chant*
[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 63, 24: in quadam a<ntiphona>
musicali. ENGELB. ADM. 2, 28, 2: modulacio octo tonorum
musicalium. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 112, 3. [s.XV]
UGOL. URB. 1, 47, 2: **musicalium** troporum vim ordinemque.
ANON. Carthus. nat. 2, 1: Octo sunt toni **musicales**, quibus
omnis cantus regulatur. TRAD. Holl. I 1, 2, 10: octo toni seu
tropi **musicales**. *al.* SZYDLOV. 10 p. 41: Tenor **musicalis** in
genere diffinitur sic: Est spacium vel linea, in quo vel in qua
euouae alicuius toni ... incipitur decantari.

6 die *Mensuralmusik betreffend* — *with respect to mensural music*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 132. *al.* MARCH. comp. 1, 2: quid
sit tempus **musicale** (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 15, 2). PS-
MUR. prop. p. 99a: De colore **musicali**. Color est similium
figurarum unus processus pluries repetitus (*sim.* FR. GAFUR.
extr. 11, 10, 1). IOH. MUR. not. 2, 3, 9: Nulla perfectio **mu-**
sicalis ternarium excedit. ANON. Vratisl. p. 333a: prolacio
musicalis est duplex: scilicet maior sive perfecta et minor seu
imperfecta. ANON. Vipiten. 8, 12. [s.XV] PROSD. ital. I p.
230a: mensura **musicalis** est divisio valoris note perfecte vel
imperfecte (*sim.* PROSD. ital. II p. 39). *ibid.* *al.* PROSD. ital.
I p. 244b: sincopa **musicalis** figurative sive similitudinarie su-
mitur ad sincopam gramaticalem ... in sincopa hac **musicali**
separatur una pars figure alicuius ab alia (*sim.* PROSD. ital.
II p. 64). PROSD. ital. II p. 50: per hanc alterationem **mu-**
sicalem mutatur nota, que alteratur de uno valore in alium.
ibid. *al.* UGOL. URB. 3 pr. 2, 38: de talea **musicali** et co-
lore. UGOL. URB. 3, 11-1, 4: auctor ponit diffinitionem co-
loris **musicalis**. GUIL. DUFAY p. 387: punctus **musicalis**
est quadruplex, scilicet perfectionis, divisionis, alterationis et
transportationis seu transformationis.

7 die *Notation betreffend* — *with respect to notation*
[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1107: de signis igitur **musica-**
libus. *al.* IOH. MUR. not. 2, 4, 8: Notula **musicalis**. *al.* IAC.
LEOD. spec. 7, 18, 5: figurarum vel notarum **musicalium**. *al.*
HUGO SPECHTSH. comm. p. 16. [s.XV] IOH. CICON. prop.
pr. p. 414, 27: De signis et cifris **musicalibus**. PROSD. plan.
1, 10 p. 64, 23. IOH. TINCT. imp. pr. 1. *al.* IOH. TINCT. not.
2, 5, 9: de notis et pausis **musicalibus**.

8 das *Tonsystem betreffend* — *with respect to the tonal system*

a mit *Bezug auf die einzelnen Töne* — *with reference to single pitches*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1158. ENGELB. ADM. 1, 14,
1: in manu sint VI note et VII littere **musicales**. *al.* MARCH.
luc. 1, 3, 3. MARCH. pom. 1, 5. GUIDO DION. 1, 1, 150.
IOH. MUR. not. 2, 4, 5. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 2, 2. PETR.
PALM. p. 507: Musica mensurabilis est vere perfecteque can-
endi scientia, omnium **musicalium** (*ms. et ed.*: musicant-
ium) vocum speculatrix, gubernatrix et magistra. QUAT.
PRINC. 2, 5. IOH. VETUL. 30, 3. ANON. Meyer 5, 5: In sonis
musicalibus est triplex contrarietas, scilicet longum breve,
acutum grave, grossum subtile. *al.* ANON. Quaest. 14. *al.*
[s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8. *al.* PROSD. mon. 6, 2: in co-
lorando combinationes vocum **musicales**. NICOL. CAP. p.
311: Nota est figura, quae proprie voces **musicales** represen-
tat. ANON. Claudifor. 1, 1, 1: claviium **musicalium** debitus
situs sive positio. *al.* UGOL. URB. 1, 13, 7. *al.* ANON. Philad.
10: litterarum **musicalium** quaedam duplicantur, quaedam
triplicantur. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 25: monochordum

Grecum Boetii habet 15 gradus **musicales**. ANON. Carthus.
pract. 2, 1: Septem sunt littere **musicales**, ... que sunt princi-
pia nominum **musicalium**. Et sex sunt voces musicales, que
sunt eorundem nominum **musicalium** complementa, scilicet
ut, re, mi, fa, sol, la. ANON. Carthus. pract. 3, 16: totius mu-
sice cantus sub istis litteris **musicalibus** replicatur. ANON.
Carthus. pract. 16 append. 3: XXII gradus sive corde **musica-**
les. *al.* ANON. Gemnic. 1, 1, 4: clavis **musicalis** in linea vel in
spacio reposita. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 21: Diesis ... est prima
minima mensura sonorum **musicalium**. TRAD. Holl. I 1,
1, 60: Erunt igitur octo littere **musicales** graves et capitales.
TRAD. Holl. I 1, 1, 82: decem novem sunt claves **musicales**.
al. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 6, 3. *al.* TRAD. Holl. VI 8, 1: Grecum
elementum in principio dictionum **musicalium** positum, scilicet
·I·. CONR. ZAB. tract. M 2: Vox **musicalis** est sonus
discretus naturalibus vel artificialibus instrumentis formatus.
CONR. ZAB. tract. Y 2: litterarum sive claviium **musicalium**.
al. FR. GAFUR. extr. 5 pr. 8. *al.* BONAV. BRIX. 1, 2. ADAM
FULD. 1, 6. *al.* COMPEND. MUS. 30. SZYDLOV. 2 p. 12.

b mit *Bezug auf die Gesamtheit der Töne* — *with reference to the collection of pitches as a whole*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 6, 8: manus **musicalis** XXI
voces et XVIII litteras habens. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 2 p.
6: Series **musicalis** manualis sive <manus>. PROSD. contr.
3, 2. PROSD. contr. II 3, 9. *al.* PROSD. plan. 1, 11 p. 66, 31.
al. PROSD. mon. 6, 1: omnia semitonia in manu **musicali**. *al.*
PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 10. GOB. PERS. p. 186a: scala to-
naria seu **musicali**. *al.* ANON. Claudifor. 5, 1, 1. *al.* UGOL.
URB. 2, 2, 3. *al.* ANON. Carthus. theor. 16, 1: Guido ... in
suo Micrologo loquens de monocordo **musicali**, quod ipse ma-
num appellat et moderni scalam **musicalem**. *al.* CONR. ZAB.
tract. Z 2: A quibusdam enim **musicale** alphabetum nuncu-
pantur (*sc. litterae*), nam sicut alphabetum artis grammaticae
pueri primo solent discere, sic per illud alphabetum **musicale**
necessarie est ad ipsam musicam introire. FR. GAFUR. theor.
5, 2, 8: Latini musici Guidonem Aretinum introductorii **mu-**
sicalis, quod monocordum sive manum appellant, sex tantum
sillabis, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la, septies replicatis institu-
torem venerari noscuntur. *al.* SZYDLOV. 2 p. 15.

9 *Intervalle und Konsonanzen betreffend* — *with respect to intervals and consonances*

a *allgemein* — *general*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 2, 10, 1: porporciones vocum
musicalium. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 132: omnes consonantie
et concordantie **musicales** reducuntur ad septem, que sunt
tonus, semitonius ... dyapason. *al.* IOH. BOEN ars 2, 22, 15:
musicalibus intervallis. *al.* IOH. BOEN mus. 2, 91. PS.-
THEODON. pr. p. 31. ANON. Meyer 14, 7: genera propor-
tionum apta vocibus **musicalibus**. *al.* [s.XV] IOH. OLOM.
7 p. 29: modos **musicales**, quos alii proportiones, alii vocant
species. *al.* ANON. Claudifor. 6, 1, 1: Modus sive forma **musi-**
calis est duarum mediate coniunctarum ad invicem collatio.
UGOL. URB. 4, pr. 10: consonantium et dissonantium con-
iunctionum **musicalium**. UGOL. URB. 4, 62, 2: omnis **mu-**
sicalis coniunctio ex tonorum semitoniorumque coaptatione
consistat. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 15: species **musica-**
lis hic accipitur tam pro dissonantia quam pro consonantia,
sed species armonica hic solum accipitur pro consonantia et
non pro dissonantia. *al.* TRAD. Holl. II 3, 203. TRAD. Holl.
III 5, 98: dyapason ... est consonancia seu maxima distancia
musicalis (*sim.* SZYDLOV. 7 p. 32). FR. GAFUR. extr. 6,
4, 4: septem consonantias **musicales**, que sunt tonus, semi-
tonium, ... dyapason. NICOL. BURT. 1, pr. 12. *al.* ADAM
FULD. 2, 13: antiqui musici, cum tonum **musicalem** tantum-
modo consonantiam appellarent. MICH. KEINSP. 6, 1: modos
musicales, qui dicti sunt: unisonus, semitonium *eqs.*

b mit Bezug auf die harmonische Übereinstimmung — with reference to harmonious concord

[s.XIII] IOH. AEGID. pr. 14: consonantias et dissonantias **musicales**. HIER. MOR. 7 p. 28, 4. *al.* IOH. GROCH. 13: Ait enim (*sc. Boetius*) in libro suo de harmonia **musicali**, quod Pythagoras principia musicae adinvenit. ENGELB. ADM. 4, 3, 6. [s.XIV] MARCH. luc. 6, 1, 5. GUIDO DION. 1, 4, 341: armonie seu consonantie **musicales**. *al.* IAC. LEOD. cons. 83. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 26, 15. *al.* PETR. PALM. p. 507. *al.* ANON. Meyer pr. 9: Nostra natura consistit in quadam **musicali** armonia. *al.* COMM. Boeth. II p. 166, 7. *al.* ARN. GILL. 7. [s.XV] GOB. PERS. p. 185a. WENCESL. PRACH. 274. UGOL. URB. 4, pr. 5: ex **musicali** profecto harmonia etiam rerum contrariae qualitates conveniunt. *al.* GEORG. ANS. 2, 63. IOH. KECK pr. p. 320a. EG. CARL. rit. 132: si voluntas devotione afficitur eique vox canora concrepat, tunc enim est **musicalis** concordia. *al.* ANON. Carthus. theor. 17, 1. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 5, 4: nostram extollere diapason non vereor in **musicali** concinentia. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 415a: genus tertium inaequalitatis, in quo nihil unquam cecidit **musicale** consonum. IOH. TINCT. eff. 3, 5.

10 Zahl und Proportion betreffend — with respect to number and ratio

[s.XIV] MARCH. luc. 3, 1, 2: de numeris **musicalibus**, prout scilicet in consonantiis reperiuntur, seu ex quibus consonantie sunt formate (*inde* BONAV. BRIX. 24, 2). MARCH. luc. 16, 1, 4: Musicus enim cognoscit virtutem et rationem proportionum **musicalium**. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 16. IAC. LEOD. spec. 2, 12, 11: oportet, ... ut proportionones **musicales** extendantur, quia cuilibet consonantiae sua respondet fundamentalis proportio. QUAT. PRINC. 2, 20: Qui numeri pertinent ad proportionones **musicales**. QUAT. PRINC. 2, 21: Que consonantie surgunt ex proportionibus **musicalibus**. *al.* TRAD. Mur. I p. 286a. IOH. BOEN. ars append. 4, 17. IOH. BOEN. mus. 4, 109. ANON. Meyer 13, 9. COMM. Boeth. II p. 230, 38. COMPIL. Ticin. C 154: **musicalis** numerus est multitudo ex unitatibus adgregata continens in se omnes proportionones, proprietates et coniunctiones cantus. ARN. GILL. 66. [s.XV] PROSD. spec. 3, 9 p. 234, 1. *al.* ANON. Claudifor. 5, 1, 7. *al.* UGOL. URB. 1, 3, 8. *al.* GEORG. ANS. 2, 140. IOH. KECK arg. p. 321b. ANON. Carthus. theor. 3, 90. TRAD. Holl. I acc. 4. PROP. MENS. Sequitur 12 p. 164 (p. 472a): Secunda proportio **musicalis** vocatur tripla. *eqs.* *al.* TRAD. Holl. V 2b, 12. CONR. ZAB. tract. MM 3. *al.* CONR. ZAB. mon. N 4. IOH. TINCT. eff. 14, 6. CONR. ZAB. chor. intr. 13. FR. GAFUR. extr. 12, 4, 8. BONAV. BRIX. 24, 1. ADAM FULD. 1: proportionones ... **musicales** aut harmonicales. *al.* LAD. ZALK. A 9.

11 das Hexachordsystem betreffend — with respect to the system of hexachords

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 82: tria alphabeta vocibus **musicalibus** adiuncta. *al.* PETR. PALM. p. 508. [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 13. PROSD. contr. 3, 1: voces **musicales**, que sunt sex, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la. PROSD. plan. 1, 2 p. 36, 12: figure sive note **musicales** sunt signa in libris reperta, per que debitam elevationem vel depositionem vocum apprehendimus, et talia signa sive note sunt solum sex ... scilicet ut, re, mi, fa, sol, la. *al.* GOB. PERS. p. 182b: placuit has sex voces recipi pro vocibus **musicalibus**. ANON. Claudifor. 5, 2, 1. *al.* ANON. Carthus. pract. 9, 4: magis proprie accipitur cantus pro ordinato processu sex vocum seu notarum **musicalium**. ANON. Carthus. pract. 16, 4: coniuncta dicitur alicuius deductionis vel proprietatis **musicalis** de loco proprio ad locum alienum ... transpositio. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 47: mutacio **musicalis** est transitus unius vocis in aliam. *ibid.*: autor ... omnem cantum narrat esse clausum in sex sillabis **musicalibus**. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 13. *al.* TRAD. Holl.

IV 3. CONR. ZAB. tract. LL 9. *al.* LAD. ZALK. A 25T (*sim.* SZYDLOV. 2 p. 12). (?) MICH. KEINSP. 3, 54. SZYDLOV. 2 p. 12: sex syllabe **musicales**, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la. SZYDLOV. 7 p. 28: sex sunt voces **musicales**, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la. *al.*

II musikverständlich, theoriekundig — musically informed, knowledgeable in theory

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 44: Isti non sunt cantores **musicales**, qui secundum artem et rationem modulantur, sed potius dici possunt cantores ministralles, qui non secundum artem, sed usum canunt. *ibid.* *al.*

saepius

subst. musicale 1. Musikstück, musikalische Komposition 2. die Musik betreffender Gegenstand, musikalische Fragestellung 3. Musikinstrument — 1. piece of music, musical composition 2. matters, concerns related to music, musical problem 3. musical instrument

1 Musikstück, musikalische Komposition — piece of music, musical composition

[s.XIV] ARN. GILL. 26: in illis laycalibus, qui ... delicatas aures suas ad quevis **musicalia** prebent. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 2, 10: musica est habitus primus, qui existens in mente musici dirigit eum ad speculandum scibilia musicae, quod spectat ad musicam speculativam. Est etiam habitus secundus existens in mente musici dirigens eum ad **musicalia** operari, quod spectat ad musicam praticam (*inde* FR. GAFUR. extr. 1, 3, 4). TRAD. Holl. VI 33, 3: aliquid de coniunctis in **musicalibus** disserendum est. CONR. Volentibus II 24: post tertiam sequitur octava, post quintam generaliter sexta sequitur ...; post sextam sequitur octava; et hoc est regula generalis **musicalium**. CONR. Volentibus II 33: si unusquisque posset cantare ad libitum suum et non tenore dicta magistrorum, qui nobis dimiserunt congruitates et incongruitates **musicalium**, tunc musica nichil esset.

2 die Musik betreffender Gegenstand, musikalische Fragestellung — matters, concerns related to music, musical problem

[s.XV] PROSD. spec. pr. 1 p. 158, 15: in hoc meo tractatulo solum theoricalia sive speculativa agrediar **musicalia**. UGOL. URB. 5, 1, 11. (?) IOH. TINCT. punct. pr. 1: Scriptum magistri Iohannis Tinctoris ... insuper **musicalibus** feliciter incipit.

3 Musikinstrument — musical instrument

[s.XV] CONR. ZAB. mon. CC 1: quidam laicus, qui clavichordia et alia **musicalia** facere consuevit.

adv. musicaliter 'musikalisch', in musikalischem Sinn, die Musik betreffend — 'musically', in a musical sense, related to music

1 im Gegensatz zur mathematischen Betrachtung — as opposed to mathematical consideration

[s.XV] PROP. MENS. Sequitur 13 p. 164 (p. 472a): Sic intelligendo hanc proportionem triplam **musicaliter** proportio tripla est, quum in cantu mensurali tres similes notae contra similem ponuntur. *al.* ANON. Tegerns. II 84: Proportio dupla est, quando maior numerus continet minorem bis, ut quatuor ad duo. **Musicaliter**, quando in aliquo cantu duae minimae contra unam proferuntur aut quatuor contra duas. ANON. Tegerns. II 87-100. ADAM FULD. 4, 8: dupla proportio est, quando maior numerus continet brevior dupliciter, ut 4 ad 2, 6 ad 3 vel 8 ad 4 etc. **Musicaliter**, quando duae minimae contra unam ponuntur, quatuor contra duas vel octo contra quatuor. *ibid.* *al.*

2 allgemein — general

[s.XV] ADAM FULD. 2, 3: A musicis autem humana vox specificata extat, quae **musicaliter** in sex voces aut syllabas locata est, quibus per mutationes omnis cantus regitur. ADAM FULD. 3, 3: De hoc etiam Ovidius dicere videtur in libro Me-

tamorphos., ubi dicit: „Est modus in rebus, sunt certi denique fines“. Hoc tamen **musicaliter** intelligi habet; ubi enim modus, ibi et tempus et prolatio, sed non e converso.

[**musicans**] v. musicalis col. 633, 55

[**musiculus**] v. musicalis col. 631, 23

musicus -i m. „Musiker“ (*Bezeichnung für den theoriekundigen Musiker bzw. den Musiktheoretiker*) — ‘musician’ (*term that designates a musician well formed in music theory, or a music theorist*) [opp.: cantor]

1 Definition

[s. VI] BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 18: Is vero est **musicus**, qui ratione perpensa canendi scientiam non servitio operis, sed imperio speculationis adsumpsit (*inde* AURELIAN. 7, 7. REG. PRUM. 18, 23. LAMBERTUS p. 252b. TRAD. Lamb. 1, 2, 1. HIER. MOR. pr. p. 3, 30. PS.-THOMAS AQU. I 51. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 4. PS.-THEODON. pr. p. 29. COMPIL. Erlang. p. 27. PETR. PALM. p. 507. QUAT. PRINC. 1, 9. PS.-GUIDO corr. 26. ANON. Monac. 1, 11. IOH. TINCT. diff. 179. ADAM FULD. 2, 6. GUILL. POD. 1, 5. GUILL. POD. 5, 21). BOETH. mus. 1, 34 p. 225, 11: isque est **musicus**, cui adest facultas secundum speculationem rationemve propositam ac musicae convenientem de modis ac rythmis deque generibus cantilenarum ac de permutationibus ac de omnibus, de quibus posterius explicandum est, ac de poetarum carminibus iudicandi (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 17. AURELIAN. 4, 14. HIER. MOR. 9 p. 43, 33. MARCH. luc. 16, 1, 2. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 3. FR. GAFUR. op. 1, 5. NICOL. BURT. 1, 6, 43. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 7. ANON. Barcin. II p. 329). [s. IX-X] REG. PRUM. 18, 14: non ille dicitur **musicus**, qui eam manibus tantummodo operatur, sed ille veraciter **musicus** est, qui de musica naturaliter novit disputare et certis rationibus eius sensum enodare. [s. XI] HERMANN. mus. p. 47 (p. 140a): omnis musicae rationis ad hoc spectat intentio, ut cantilena rationabiliter componendae, regulariter iudicandae, decenter modulandae scientia comparetur. Quorum trium cui facultas affuerit, is demum **musicus** recte dicendus erit. HEINR. AUG. 9: D: Quis proprie dicitur **musicus**? M: Qui numerorum, proportionum, consonantiarum, troporum omniumque his accidentium vim et naturam ratione novit et instrumentis perfecte explicare. D: Qui sunt minus pleni **musici**? M: Qui mei sunt similes: Hoc est, qui aliquam tam artis quam instrumentorum rationem, sed non pleniter exsequuntur. [s. XIII] IOH. AEGID. 3, 5: **Musici** vero sunt, qui omnem cantum omnemque modulandi varietatem ipsamque coelestem harmoniam speculatione ac ratione diiudicant. PS.-MUR. summa 268: **Musicus** est cantus iudex, inventor, et harum, / que sint distorte, corrector in arte viarum. WALT. ODINGT. 2, 2, 8: et ille **musicus**, qui rationi requirit, non qui artificium. [s. XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 1: ille vere et proprie magis **musicus** est, qui theoricam (*sc. musicam*) habet, quae practicam dirigit et sibi imperat. Qui autem practicam habet, caret autem speculativa, non sic proprie **musicus** censi debet. *al.* PETR. PALM. p. 507: Non enim dicitur **musicus** vel cantor, sed bestia, qui facile aut praesumptuose plures cantus emendat, nisi prius per omnes modos et regulas artis investigaverit, si fors in aliquo stare possint. Nec etiam dicitur verus **musicus**, qui voce vel manibus tantummodo operatur, sed qui de musica noverit regulariter loqui et certis rationibus eius sensum plenius enodare.

2 *Charakterisierung gegenüber dem Cantor — characterization as opposed to the cantor*

[s. IX] AURELIAN. 7, 1: Tantum inter **musicum** distat et cantorem, quantum inter grammaticum et simplicem lectorem et quantum inter corporale artificium et rationem. AURELIAN.

7, 10: Etenim in tantum distare videntur inter se **musicus** et cantor, quantum magister et discipulus ... et scuti reus ante censorem, ita cantor ante **musicum** adstare videtur. [s. XI] GUIDO reg. 1: **Musicorum** et cantorum magna est distantia: / isti dicunt, illi sciunt, quae componit musica (*inde* IOH. COTT. mus. 2, 13. LAMBERTUS p. 252b. TRAD. Lamb. 1, 2, 1. HIER. MOR. pr. p. 4, 14. ANON. Hailspr. pr. p. 64. PS.-THOMAS AQU. I 43. COMPIL. Lips. p. 132. COMPIL. Erlang. p. 26. QUAT. PRINC. 1, 9. QUAT. PRINC. 4, 2, 44. NICOL. CAP. p. 310. ANON. Carthus. pract. 13, 55. TRAD. Holl. II pr. 6. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 8. TRAD. Holl. V 3a, 19. IOH. TINCT. diff. 179. NICOL. BURT. 1, 6, 44. ADAM FULD. 2, 6. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 14. SZYDLOV. 1 p. 12. ANON. Barcin. II p. 329). IOH. COTT. mus. 2, 8: **musicus** et cantor non parum a se invicem discrepant. Nam cum **musicus** semper per artem recte incedat, cantor rectam aliquotiens viam solummodo per usum tenet (*inde* HIER. MOR. pr. p. 4, 6. ANON. Hailspr. pr. p. 64. PS.-THOMAS AQU. I 38. TRAD. Holl. II pr. 4. TRAD. Holl. V 3a, 15. ANON. Barcin. II p. 329). [s. XIII] COMM. Boeth. I 1, 34 p. 69: ostendit (*sc. Boethius*) excellentiam **musici** ad cantorem sive doctoris ad artificem ... Alio modo ostendit, quod dignior est **musicus** quam cantor sive doctor quam artifex, quia doctor nomen sumit ab ipsa arte, artifex a re corporali, quia ab aliquo instrumento, ut cytharista. *al.* IOH. AEGID. 4, 25: Non enim cantores tantum dicendi sunt **musici**, cum solo usu et confuse, non ratione, regantur, sed qui pede rationis reguntur. HIER. MOR. pr. p. 4, 5. PS.-MUR. summa 227: Omnis enim **musicus** est cantor, sed non e contrario. Cantor enim, qui est **musicus**, et theoricus et practicus est in hac parte; cantor vero, qui non est **musicus**, nec etiam dici debet practicus, nisi nomine usurpato (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 59 p. 336, 4. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 7. NICOL. BURT. 1, 6, 44). *al.* [s. XIV] MARCH. luc. 16, 1, 4: **Musicus** enim cognoscit virtutem et rationem proportionum musicalium et secundum hoc iudicat et non solum per sonum. Cantor vero est sicut instrumentum quoddam ipsius **musici** ... Est itaque **musicus** ad cantorem sicut iudex ad preconem ... **musicus** cognoscit, sentit, discernit, eligit, ordinat et disponit omnia, quae ipsam tangunt scientiam, et per cantorem iubet tamquam per suum nuncium praticari (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 5, 10. NICOL. BURT. 1, 6, 44. *sim.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 10). *al.* QUAT. PRINC. 1, 9. IOH. BOEN ars 2, 22, 8. [s. XV] TRAD. Holl. II pr. 19: qui vult **musicus** et non dici cantor, non solum debet boare, sed etiam scire alios musicam informare et cum hoc tonos cognoscere (*sim.* TRAD. Holl. V 4a, 18). IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 4: Si sit enim omnis cantor **musicus**, quid de philomena dicendum? Pulchre canit, voces mirabiliter frangit, metitur tempus et tamen non est **musicus**. ... non omnis cantor **musicus** est, quamquam verus non sit **musicus**, quicumque canere nescit. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 10. *al.* TRAD. Holl. V 5a, 2. FR. GAFUR. op. 1, 5: Est itaque **musicus** ad cantorem sicut pretor ad praconem (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 5, 14). ADAM FULD. 2, 12. HERB. TR. 2, pr. p. 43: Verum hoc superat cantor **musicum**, ut, quae iste artificialiter composuit, ille excellentius possit pronuntiare. SZYDLOV. 1 p. 12.

3 Etymologie — etymology

[s. IX-X] REG. PRUM. 18, 22: **Musicus** autem non ab aliquo instrumento, sed ab ipsa musica nomen accepit (*inde* PS.-THEODON. pr. p. 29). [s. XIV] COMPIL. Lips. p. 132: Cantores proprie vocantur usuales, **musici** vero ab ipsa arte congrue nuncupantur. [s. XV] TRAD. Holl. II pr. 4: **musicus** enim dicitur ille, qui a musica denominative appellatur (*sim.* TRAD. Holl. V 3a, 14). GUILL. POD. 1, 5: **musicus** vero ab ipsa facultate nomen accepit. SZYDLOV. 1 p. 12: **Musicus** autem a musica denominative dicitur.

4 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s. I a. Chr.*] VITRUV. 1, 1, 15: in organo non medicus, sed **musicus** modulabitur. *ibid.* al. VITRUV. 1, 1, 16: Similiter cum astrologis et **musicis** est disputatio communis de sympathia stellarum et symphoniarum. [*s. III*] CENS. 10, 1. al. [*s. IV*] CALC. 44: veteres **musici** octo solis chordis utebantur (*sim.* FAV. EUL. 22, 9). *ibid.* al. PS.-HIER. ep. p. 120. AUGUST. 2, 2, 2: Ratione, non auctoritate iudicat **musicus**. al. MACROB. 2, 1, 20. [*s. VI*] BOETH. mus. 4, 15 p. 343, 1: ab antiquis ... **musicis** (*inde* WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 4. COMM. Boeth. II p. 294, 32). al. BOETH. arithm. 2, 50, 8: sonum **musicus** vel astringendo tenuat vel remittendo gravat. al. [*s. VII*] ISID. etym. 3, 20, 7: cuius (*sc. toni*) genera in quindecim partibus **musici** dividerunt. al. [*s. IX*] GLOSS. Mart. Cap. 939/361, 10-1. al. REMIG. AUT. 492, 8. al. AURELIAN. 5, 10. al. SCOL. ENCH. 3, 162. INCH. UCHUB. 324. COMM. BR. 14. ALIA MUS. 29 p. 120. REG. PRUM. 5, 38: ipate meson a **musicis** Saturno est adtributa. REG. PRUM. 10, 10: nullum posse perfecte fieri **musicum**, nisi antea fuerit arithmeticis regulis pleniter institutus (*inde* COMM. Boeth. II p. 164, 20. *sim.* IOH. CICON. mus. 2, 59 p. 336, 5). al. [*s. X*] INTERV. Quid sit tonus 4. ANON. Bernh. 2, 74. GLOSS. Aug. 1, 82. PS.-ODO mus. p. 272a: ne per **musici** incuriam hoc fiat, cum cantum aliter, quam compositus est, incipiat atque perficiat. al. PS.-ODO dial. p. 252a: M: Sicut magister omnes tibi litteras primum ostendit in tabula, ita et **musicus** omnes cantilenae voces in monochordo insinuat (*inde* AMERUS 15, 2. CONR. ZAB. tract. M 5. BONAV. BRUX. 27, 3). PS.-ODO dial. p. 256b: imperitus **musicus** est, qui facile ac praesumptuose plures cantus emendat. al. [*s. XI*] COMM. TON. 1, 15. BERNO prol. 9, 50 app. crit.: cum omnes **musici** quatuor tantum finales esse testentur. al. ADALB. 1B, 3: **musici** dixerunt tantummodo septem esse discrimina vocum. ADALB. 1B, 24: Non tamen placuit **musicis** numerum undeviginti chordarum et vocum excedere. al. GUIDO micr. pr. 36. al. GUIDO reg. 77: si cymbala formantur **musicorum** opere. al. GUIDO ep. p. 460, 99. PS.-BERNO mon. 6, 14. HERMANN. mus. p. 51 (p. 142a). al. HEINR. AUG. 8: D: Qui sunt, qui abusive **musici** vocantur? M: Metrici, qui certo syllabarum et temporum numero modulandis versibus inserviunt. Post has vulgares symphoniaci, qui diversa **musicorum** vasa ferentes usu tantum, non ratione, artem explicant. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 20: in diversis **musicorum** scriptis. al. ARIBO 67 p. 71. al. COMM. Guid. 20 p. 101. al. VOCAB. MUS. p. 139-140. VERS. Ars est intr. 22: nec quisquam probus clericus / deberet esse **musicus**. FRUT. brev. 8 p. 62. al. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 14 p. 34: ex aliorum **musicorum** tractatibus. THEOG. METT. 30, 5 (p. 192a). al. IOH. COTT. mus. 13, 4: de tetrachordis veterum **musicorum**. al. [*s. XII*] GUIDO AUG. 30. al. TON. Cist. 37. al. ANON. Cist. I 69 p. 30. al. ANON. La Fage I pr. 14. al. THEINR. DOV. pr. p. 140, 5. ANON. Pannain p. 109: licet omnes naturaliter simus **musyci**, non equidem eiusdem sumus modi. ANON. Pannain p. 113: In cantu componendo diligenti **musyco** considerandum est, uti cuilibet materie modus cantandi conveniat. al. [*s. XIII*] MUS. MAN. 10, 2. al. METROL. 49 p. 84. COMM. Boeth. I 1, 34 p. 69: **musicus**, qui omnium horum, scilicet et instrumentorum et metrorum, rationes considerat. al. IOH. AEGID. 1, 17. al. AMERUS 15, 2. ELIAS SAL. 31 p. 61a: Falsa musica nihil aliud est quam falsus **musicus** falsa mugiens. ELIAS SAL. 31 p. 63b: qui habent corruptas notas in libris suis et faciant eas diligenter a bono **musico** emendari. al. LAMBERTUS p. 252a. al. TRAD. Lamb. pr. 3. al. ANON. Emmeram. 1 p. 138, 37. al. HIER. MOR. 2 p. 12, 9. al. TRAD. Garl. plan. V 187. ANON. Ratisb. 2, 9: quidam moderniores **musici**, videlicet mensuratae

musicae magistri. al. TON. Sar. p. 23. TRAD. Franc. I p. 30. ANON. Couss. IV p. 65, 9. al. VERS. Postquam pro 278. IOH. GROCH. 82: **musico** est ars scribendi necessaria, ut diversos cantus ... ea mediante reservet. al. PS.-MUR. summa 2122: si **musicus** ... cantum componat. PS.-MUR. summa 2154: ipse **musicus** peritiam sui magisterii ostendat in cantu. al. ENGELB. ADM. 1, 7, 7. al. WALT. ODINGT. 2, 2, 10: Vero qui utitur cithara, non (*om. ed.*) **musicus** est, sed suum instrumentum sibi nomen imposuit, scilicet citharoedus. al. [*s. XIV*] MARCH. luc. 2, 10, 6. al. MARCH. pom. 30B, 25. al. ANON. Michels 1, 5. al. GUIDO DION. 1, 2, 62. al. IOH. MUR. not. 1, 1, 2: Quoniam musica est de sono relato ad numeros aut econtra, necessarium est **musicis** utrumque, numerum scilicet et sonum, considerare. IOH. MUR. not. 2, 10, 6: Omne, quod a voce recta, integra et regulari cantando profertur, debet sapiens **musicus** per notulas debitas figurare. al. IOH. MUR. comp. 6, 4. IOH. MUR. spec. 1, 158. al. IAC. LEOD. cons. 1. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 12: Si quis autem musicam theoricam simul et practicam possideret, perfectior esset **musicus** eo, qui solum haberet alteram. IAC. LEOD. spec. 1, 9, 13: Aliter igitur de proportionibus et mensuris tractat **musicus**, aliter geometricus. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 29. al. PETR. PALM. p. 507-508. QUAT. PRINC. 1, 5. al. ANON. London. I 1 p. 40. SUMM. GUID. 50. al. IOH. BOEN ars append. 4bis, 2. al. WILLELM. 3, 6. al. GOSCALC. 2, 2 p. 122, 18: sola brevis nuncupatur tempus a **musicis**. al. HEINR. EGER 2 p. 38. al. PS.-THEODON. 1 p. 33. al. IOH. VETUL. 3, 2. al. HEINR. ZEL. 1: **musicorum** discipuli. MUT. Ad noticiam 23. COMPIL. Erlang. p. 27: tria sunt genera **musicorum**: Primum genus est, quod quodam naturali instinctu a musice artis noticia segregamus. Secundum genus est, quod instrumentis agitur, sicut cytharedi et similia, qui tamen a musica separati sunt. Preterea sunt quidam, qui cantum musice quodammodo profertur, sed ratione carent, quos Iohannes non **musicos**, sed claudos appellat; claudicare enim est exorbitare, hoc est a via veritatis recedere. ANON. Vratisl. p. 331b. al. [*s. XV*] IOH. OLOM. 2 p. 5. al. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 17. al. PROSD. summ. 3. PROSD. plan. 1, 6 p. 46, 11. al. PROSD. mon. 4, 1. al. GOB. PERS. p. 181a. al. PROSD. spec. pr. 1 p. 158, 8. al. ANON. Claudifor. 2, 15, 9: nullus authenticus **musicus** ponit *ee-la* (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 145). al. ANON. Gemnic. 1, 3, 18: omnis cantus a **musicis** secundum rationem tonorum compositus. al. UGOL. URB. 1, 2, 9: musica est habitus primus, qui existens in mente **musici** dirigit eum ad speculandum scibilia musicae, quod spectat ad musicam speculativam. Est etiam habitus secundus existens in mente **musici** dirigens eum ad musicalia operari, quod spectat ad musicam practicam (*inde* FR. GAFUR. extr. 1, 3, 3). UGOL. URB. 3, pr. 37: Naturales ... **musici**. al. TACT. Opusculum 136. GEORG. ANS. 2, 147. al. PS.-GUIDO corr. 11: contra regulas **musicorum**. PS.-GUIDO corr. 24: infiniti sunt, qui se dicunt **musicos**, tantum scientes vel certe putantes se scire vocum discrimina. al. IOH. KECK 2 p. 322b. al. EG. CARL. rit. 110. al. ANON. Carthus. theor. pr. 8: multo plures, puto, inveniuntur instrumentales, qui non sunt **musici**, quam **musici**, qui non sint instrumentales. al. TRAD. Holl. I pr. 3. al. TRAD. Holl. II pr. 21: **Musicus** octo tonos ignorans non reputatur (*sim.* TRAD. Holl. V 4a, 19. LAD. ZALK. A 16. LAD. ZALK. B 4). al. ANON. Couss. XII 2, 19. al. ANON. Monac. 2, 10. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 10, 12: qui se **musicum** reputat ignorans arithmeticam haud secus quam si se rhetorem praedicet nesciens grammaticam. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 3: ecclesiastici **musici**. al. ANON. Mell. 4, 2-3. CONR. ZAB. tract. B 2: in multis **musicorum** tractatibus. CONR. ZAB. tract. O 4: omnes priores et antiqui **musici** monochordum posuerunt resonantes ibi illas sex voces (*sim.* CONR. ZAB. mon. O 3). al.

IOH. TINCT. diff. 179. IOH. TINCT. eff. 13, 10. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 6, 29. *al.* FR. GAFUR. extr. exord. 3. *al.* COMPOS. Capiendum 1, 1. IOH. TINCT. nat. 1, 6. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 23, 3: veterum **musicorum** compositiones transeam. *al.* IOH. TINCT. exp. pr. 4. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 5: tunc quidem adequatus erit **musicus**, cui nil et speculationis et operationis aberit (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 5, 12. *inde* NICOL. BURT. 1, 6, 42). *al.* BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 17. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 70. NICOL. BURT. 1, 23, 132: hae litterae apud ecclesiasticos **musicos** finales nuncupantur. *al.* BONAV. BRIX. 15, 8. *al.* ADAM FULD. 1, 5: Omnes enim Romani pontifices aut **musici** erant aut musicis delectabantur. *al.* LAD. ZALK. A 62. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 18: ecclesiastici **musici**. *al.* GUILL. POD. 3, 21. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* FLOR. FAX. 1, 1, 29. *al.* SZYDLOV. 1 p. 10: qui (*sc.* Guido) multa ex diversis **musicorum** in unum opus aggregavit. *al.* CONTR. Quoniam latens p. 288. CONTR. Volentibus I p. 26a. MON. Mon. regulare p. 180, 52. FIST. In mensuris 10 p. 132. FIST. Mensuram fist. 3 p. 126: quot choros fistularum **musici** solent ipsi organico instrumento apponere.

b bezogen auf bestimmte Personen — with reference to specific persons

[*s. I a. Chr.*] VITRUV. 1, 1, 13: **musicus** ut Aristoxenus. [*s. III*] FRAGM. CENS. 9, 2: **musici** Timotheus et Polyidos et Hyperides et Phyllis et clarissimus ... Aristoxenus. CENS. 10, 7. [*s. VI*] BOETH. mus. 3, 1 p. 268, 21: Aristoxenus **musicus** (*inde* HIER. MOR. 17 p. 123, 19). [*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 537: 'Arion': pronomen **musici**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 44: 'Albinus': quidam **musicus**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 6: 'Nicomachus': **musicus**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 23: 'Hyagnis': **musicus**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 127: 'Prophrastus': **musicus**. GLOSS. Boeth. mus. 2, 19, 2: 'Eu-bolides atque Hippasus': duo **musici**. GLOSS. Boeth. mus. 3, 5, 30: 'Philolaus': **musicus**. GLOSS. Boeth. mus. 3, 11, 118: 'Archytas': **musici**. GLOSS. Boeth. mus. II 21: 'Ismenias': **musicus**. *al.* [*s. IX*] GLOSS. Mart. Cap. 119/34, 23-1: Pindarus **musicus** fuit. GLOSS. Mart. Cap. 213/56, 14-5: 'Aristoteles': **musicus**. *al.* REMIG. AUT. 492, 15: 'Damon': proprium nomen **musici**. AURELIAN. pr.: Phytagoras **musicus**. *al.* [*s. XI*] GUIDO micr. 5, 19. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius et caeteri **musici**. ARIBO 22 p. 48: Guido ... **musicus** quidem tempore novissimus, utilitate primus. ARIBO 57 p. 42: **musicus** primus modernus, videlicet Orpheus et Pithagoras. FRUT. brev. 10 p. 65: Hucbaldum **musicum**. PS.-OSBERN. 12. *al.* [*s. XII*] UDALSC. pr.: Uodalscalchus ... **musicorum** peritissimus. [*s. XIII*] MUS. MAN. 29, 20: **musicus** noster Guydo. *al.* TON. Franc. p. 117a: a Guidone sanctissimo monacho, optimo **musico**. AUGUST. MIN. BV 53: alii **musici**, ut Tubal. ENGELB. ADM. 1, 13, 12: posteriores **musici**, sicut Odo Cluniacensis. ENGELB. ADM. 3, 9, 4: priores **musici**, sicut Gwido et Odo. *al.* WALT. ODINGT. pr. 1: Incipit summa fratris Walteri monachi Eveshamiae **musici**. [*s. XIV*] GUIDO DION. 2, 4, 73: Secundum enim magistrum Iohannem de Garlandia, qui fuit magne reputationis **musicus**. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 304. ROB. HANDLO p. 80, 3: regule cum maximis magistris Franconis cum additionibus aliorum **musicorum**. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 2. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 7: a Philippo de Vitriaco, qui fuit flos tocius mundi **musicorum**. *al.* HEINR. EGER 6 p. 67. ANON. Meyer 23, 10. ANON. Quaest. 10: secundum Guidonem, Obdonem, Iohannem, clarissimos dictos **musicos**. *al.* COMM. Boeth. II p. 12, 8: Ubaldu **musicus** peritissimus. *al.* [*s. XV*] IOH. CICON. prop. 25 p. 442, 11: Iohannis de Ciconiis ... in orbe famosissimi **musici**. PROSD. exp. annex. 18: per **musicorum** minimum Prosdocium de Beldemandis. PROSD. mens. p. 200a. *al.* PROSD. contr. 5,

7. PROSD. ital. I p. 248b (*sim.* PROSD. ital. II p. 71). GOB. PERS. p. 186a. GEORG. ANS. 1, tit.: Prestantissimi ac clarissimi **musici** ... Georgii Anselmi Parmensis. *al.* IOH. KECK pr. p. 319a. ANON. Carthus. theor. 10, 12: magistri Iohannis de Muris suo tempore **musici** famosissimi et commendatissimi. TRAD. Holl. I 1, 9, 29. ANON. Couss. XII 1, 13: ipsum Iubal patrem **musicorum**. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 6: Marchettus, inter **musicos** velut corvus crocitant inter pavos. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 5, 4: caelestis ille **musicus** Paulus apostolus. *al.* IOH. TINCT. eff. 19, 6: quanti plerique **musici** ... Quis enim Iohannem Dunstaple, Guillelmum Dufay, Egidium Binchois, Iohannem Okeghem ... Iacobum Obrecht non novit? IOH. TINCT. pr. pr. 8: summus ille **musicus** Iesus Christus. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. extr. 8, pr. 2. *al.* IOH. TINCT. contr. pr. 1: a magistro Iohanne Tinctoris, iurisconsulto ac **musico**. *al.* FR. GAFUR. op. pr. *al.* BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11: Guido, monachus fortasse melior quam **musicus**. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87: cum **musico** Tristano de Silva. BART. RAM. epil. p. 104: egregii et famosi **musici** Bartholomei Parea Hispani. IOH. HOTH. dial. p. 62. *al.* NICOL. BURT. 1, 20, 102: Non ergo adaequatus **musicus** et vir egregius Iohannes Hotbi Carmelita. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 28. BONAV. BRIX. 22, 4. *al.* ADAM FULD. 2, pr.: Adae de Fulda **musici**. *al.* LE MUNERAT moderat. 58. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 70: Alter Theodorus **musicus** libellum scripsit de vocis exercitatione. Xanthus Atheniensis **musicus** harmonicas regulas descripsit. *al.* GUILL. POD. 4, 5. *al.* FR. GAFUR. pract. 4, 5: Bonadies **musicus** praeceptor meus. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 17: Quippe hi et ex antiquissimis et recentioribus **musicis** musicaeque disciplinae scriptoribus commemorantur: Tubalcain ..., David rex, Pythagoras ..., Nicolaus Burtius Parmensis. MICH. KEINSP. concl. 18. FLOR. FAX. 1, 1, 30. ERASM. HOR. p. 72a: Enchiriades **musicorum** princeps. SZYDLOV. 1 p. 10. MON. Mon. regulare p. 180, 55.

musicus artificialis *v.* **musicus naturalis** - **musicus artificialis**

musicus instrumentalis *Instrumentalmusiker, Instrumentalist — instrumental musician, instrumentalist* [*s. XV*] ANON. Carthus. theor. pr. 4: **musici instrumentales** non ab arte aut scientia musice, sed potius a suis instrumentis cepere vocabula, videlicet organista ab organo, cytharedus a cithara, tubicen a tuba, tybicen a tybia, lyricen a lyra et sic de singulis.

musicus mathematicus - **musicus mechanicus** *Bezeichnung für den theoriekundigen Musiker bzw. den Musiktheoretiker - Bezeichnung für den praktischen Musiker — term that designates a musician well formed in music theory, a music theorist - term for a practical musician* [*s. XIII*] ANON. Hailspr. pr. p. 64: **musici mathematici** non est cantare vocaliter, per instrumenta nec carmina facere, sed iudicare et docere rationem armonicem inequalis proportionis. ... **Musici** autem **mechanici** et poete est cantare vocaliter et carmina facere. ... Boecius in predicto libro sic diffinit **musicum mathematicum**: **Musicus mathematicus** est, qui ratione perpensa canendi et carmina fingendi scienciam non servicio operis, sed ipso speculationis assumpsit (*cf.* Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 18). *ibid.* *al.*

musicus naturalis - **musicus artificialis** *Bezeichnung für den theorieunkundigen, praktischen Musiker - Bezeichnung für den theoriekundigen Musiker — term for a practical musician, ignorant of music theory - term for a musician well formed in music theory* [*s. XI*] ARIBO 1 p. 46: De **naturali musico** et **artificiali**. ARIBO 8 p. 47: histriones et caeteri tales **musici** sunt **naturales**, non **artificiales**. **Artificialis** autem **musicus** est, qui naturalem omnium specierum, diatesseron, diapente, dia-

pason, constitutionem intelligit subtiliter; qui dispositionem troporum naturae pedissequam cognoscit rationabiliter; qui principalium chordarum operationem perpendit efficaciter; qui troporum proprietates, quae in sex chordis consistunt, tenet memoriter.

musicus planus *Bezeichnung für den Choralsänger — term for a singer of chant*

[s.XIV] ANON. Vratisl. p. 337b: Est ergo ligatura aggregatio figurarum ad invicem colligatarum. Sed proprietas est noticia note a primo inventore et a **plano musico** data (*sim.* MENS. Si ille p. 494, 3).

musicus practicus *Bezeichnung für den (theoriekundigen) praktischen Musiker — term for the practical musician (well formed in music theory)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 8: Potest tamen is dici **musicus** cum hac additione **practicus**, qui musicam habet practicum. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 4: Qui autem finaliter ibi quaerit usum, **practicus** est **musicus**. IAC. LEOD. spec. 1, 21, 12: Qui autem ludunt in instrumentis illis vel aliis, **practici musici** sunt. IAC. LEOD. spec. 4, 41, 1: **practici musici** solum usum habentes. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 40: Qui igitur **musicus** vult esse **practicus**, qui cantare non iam tantum per usum, sed per artem desiderat. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 45. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 46: Non enim qui varias vocum novit mixtiones, consonantiarum naturas, ipsarum proprietates ... etiam cantuum regulas, **musicus** dici debet **practicus**, nisi cantare sciat. [s.XV] UGOL. URB. 2, 20, 6.

musicus speculativus (speculans) *Bezeichnung für den theoriekundigen Musiker bzw. den Musiktheoretiker — term for the musician well formed in music theory, or the music theorist*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: Haec et consimilia **musicus speculativus** habet discernere et de illis rationem reddere. [s.XV] PETR. TALH. p. 6: circa sonum numeratim vel sonorum numerum vertitur intentio **musici speculantis**. FR. GAFUR. op. 1, 5: Is enim est **speculativus musicus**, qui ratione ducente canendi scientiam non servitio operis, sed imperio speculationis assumpsit (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 5, 10. *inde* NICOL. BURT. 1, 6, 41).

musicus theoricus *Bezeichnung für den theoriekundigen Musiker bzw. den Musiktheoretiker — term for the musician well formed in theory, or the music theorist*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 17, 4: Qui enim discernere scit, non iam per usum tantum, sed per rationem, inter sonum acutum et gravem ..., **theoricus** est **musicus** harmonicus. IAC. LEOD. spec. 1, 21, 8: nec est perfectus **musicus theoricus**, qui in arithmetica non est sufficienter instructus. [s.XV] PROSD. contr. I 3, 9: solius **theorici musici** est speculatio (*sim.* PROSD. contr. II 3, 9). UGOL. URB. 2, 20, 6. UGOL. URB. mon. 8, 6. *saepius*

musicus -a, -um *musikalisch, in der Musik verwendet, zur Musik gehörig, die Musik betreffend — musical, proper to music, related to music*

1 *unspezifisch — unspecific*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 6, 1, 7: in diagrammate **musico**. *al.* [s.IV] AUGUST. 1, 4, 7: de **musicis** rebus. [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 351: nec sonus musicus esse potest sine adiunctione alterius soni, ad quem naturali spacio **musicum** sonat. REG. PRUM. 6, 3: **musica** perfectio. [s.XI] ADALB. 3, 14: **musicae** voluptatis. HERMANN. mus. p. 20 (p. 126b): **musica** dignitas (*inde* FRUT. brev. 2 p. 34). *al.* ARIBO 20 p. 2: **musicam** figuram. [s.XII] THEINR. DOV. 2, 3 p. 212, 9: distinctionum **musicarum**. THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 5: an Guydonem, cuius auctoritas in **musicis** scolis apud nos maxime effluget? *al.*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 18: formam **musicam**. WALT. ODINGT. 1, 1, 20: in corporibus **musicis**. IAC. LEOD. spec. 1, 1, 35: **musicum** ... negotium. [s.XV] ANON. Claudifor. 1, 2, 7: sensu ... **musico**. IOH. KECK arg. p. 321b: **musicam** considerationem. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 9: ad **musicum** certamen. *ibid.*: **musicis** laudibus. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 31: **musica** suavitate.

2 *Lehre, Theorie und Wissenschaft betreffend — with respect to teaching, theory and the discipline*

a *mit Bezug auf die Disziplin — with reference to the discipline*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 10, 8, 6. [s.IV] AUGUST. 1, 5, 10. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 181, 25: disciplina **musicae** artis (*inde* HIER. MOR. 8 p. 37, 30. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 2. COMM. Boeth. II p. 92, 30). BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 31 (*inde* HIER. MOR. 9 p. 43, 21. ANON. Hailspr. pr. p. 64). CASSIOD. inst. 2, 5, 4: **Musica** scientia est disciplina, quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his, qui inveniuntur in sonis. *al.* [s.VII] ISID. etym. 14, 6, 16: studium **musicum**. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 3, 4: **musicae** disputationi. *al.* [s.IX] TON. Mett. p. 13. IOH. SCOT. annot. 480, 19: Ipsa ars **musica** in suis profundissimis rationibus Eurydice dicitur (*inde* REMIG. AUT. 480, 19). REMIG. AUT. 494, 13: Omnis ars **musica** proportionibus constat, id est consonantiis. *al.* AURELIAN. pr. tit.: Incipit praefatio **musicae** disciplinae. *al.* MUS. ENCH. 18, 49. REG. PRUM. 7, 1: partes **musicae** institutionis discernamus. *al.* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 265a: **Musicae** artis disciplina. BERNO prol. 3, 1. *al.* GUIDO micr. pr. 41: de multis **musicis** argumentis. *al.* GUIDO ep. p. 528, 381. OLIVA 1. WILLEH. HIRS. 2 (c. 1), 1: Incipit prooemium in artem **musicam** Willehelmi abbatis. *al.* ARIBO 4 p. 46. *al.* COMPIL. Casin. 2, 40 p. 400. *al.* FRUT. brev. pr. p. 27. *al.* PS.-OSBERN. 2: ars **musica** caeteris canendi artibus utilior et pulchrior. *al.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 41: **musicae** artis peritia. THEOG. METT. 2, 2 (p. 183b): **musicæ** artis scientia. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 3, 17. *al.* GUIDO AUG. 205: artis **musicæ** doctores. *al.* ANON. Pannain p. 108. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 1, 9. *al.* METROL. 3 p. 67. COMM. Boeth. I 1, 34 p. 69. *al.* TON. Franc. p. 142a. IOH. AEGID. 4, 20: Guido vero et Iohannes et alii **musicae** peritiae speculatores. *al.* AMERUS 22, 1: practica artis **musicæ**. *al.* LAMBERTUS p. 251a. *al.* TRAD. Lamb. 1, 1, 1. *al.* ANON. Emmeram. 3 p. 254, 42: compositores artis **musicae**. *al.* HIER. MOR. pr. p. 5, 16. *al.* TON. Sar. p. 10. IOH. GROCH. 180. PS.-MUR. summa 1434. *al.* ENGELB. ADM. pr. 2. *al.* WALT. ODINGT. 1, 10, 14. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 1, 6: **musicae** artis opusculum. GUIDO DION. 1, 1, 36. *al.* IOH. MUR. not. 2, 14, 7. IAC. LEOD. spec. 1, 59, 2: **musicas** speculationes. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 9 (*sim.* TRAD. Holl. VI 2, 6. *cf.* Guido micr. 20, 8). *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 12: flores **musicae** artis. SUMM. GUID. comm. 1, 3. ANON. Kellner 1, 1-2. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 4. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 4. *al.* IAC. THEAT. 6: ego Iacobus Theatinus, cantor in arte **musica**. *al.* GOB. PERS. pr. 181a: certas regulas **musicae** scientiae. *al.* ANON. Claudifor. 1, 3, 1. UGOL. URB. 1, pr. 1: Declaratio **musicae** disciplinae. *eqs.* UGOL. URB. 3, 3-18, 4: Iste Gulielmus in **musicis** disciplinis fuit singularis. *al.* GEORG. ANS. 1, 111. ANON. Couss. XII 1, 20. *al.* TRAD. Holl. III 17, 34. ANON. Mell. 1, 1. *al.* TRAD. Holl. VI 5, 23: Ante invencionem vero **musicæ** sciencie. *al.* CONR. ZAB. tract. tit.: Novellus **musicae** artis tractatus. *al.* IOH. TINCT. pr. pr. 17: artem **musicam** liberalem. FR. GAFUR. extr. exord. 15. *al.* IOH. TINCT. contr. 3, 9, 5. FR. GAFUR. op. 1, 1. IOH. HOTH. dial. p. 71: **musicum** vocabulum ... verbis **musicis**. *al.* BONAV. BRIX. 14, 30. *al.* ADAM FULD. 1, 7. *al.* LAD. ZALK. A 1. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 7, 1: **musicae** artis exer-

citatio. *al.* FR. GAFUR. pract. 4, 15. FLOR. FAX. 1, 1, 33. FIST. Longissimam 5 p. 98. FIST. Mensuram fist. 2 p. 126.

b mit Bezug auf musikalische Regeln — with reference to musical rules

[*s.IX*] AURELIAN. 15, 1 p. 149: **musice** auctoritatis normam. *al.* MUS. ENCH. 16, 11. *al.* [*s.X*] INCH. UCHUB. 134. [*s.XI*] HERMANN. mus. p. 47 (p. 139b): omnis **musicæ** rationis ad hoc spectat intentio, ut cantilenæ rationabiliter componendæ, regulariter iudicandæ, decenter modulandæ scientia comparetur. [*s.XII*] THEINR. DOV. pr. p. 142, 3. [*s.XIII*] HIER. MOR. 7 p. 28, 27. PS.-MUR. summa 565: quidam sunt cantores, qui musici appellari non debent eo, quod **musicis** rationibus non utuntur. ENGELB. ADM. 3, 19, 11: ex **musica** licentia aliquando plus ascendunt vel descendant (*sc. species dyapason*). *al.* [*s.XV*] FR. GAFUR. theor. 1, 1, 61: **musicas** leges. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 69: **musica** praecepta. *al.*

c mit Bezug auf Personen — with reference to persons

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 573: Adinvenirent ergo primi doctores **musicis** sex syllabas, ut, re, mi, fa, sol, la. MARCH. luc. 11, 2, 18. MARCH. pom. 30c, 43. IAC. LEOD. spec. 2, 89, 7: De hac consonantia non tractant **musicis** doctores, quia in usu non est. IAC. LEOD. spec. 4, 11, 1: auctores **musicis** tractaverunt. *al.* ANON. Meyer 23, 6: iste usus non obviat doctrine philosophorum **musicorum**. COMM. Boeth. II p. 92, 27. *al.* ARS ORG. p. 100: per magistros **musicos** modernos. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 350, 6 (*sim.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 4). UGOL. URB. 1, 39, 2. ANON. Carthus. theor. pr. 5: **musicos** ... professores. FR. GAFUR. extr. 4, 5, 12. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 45. BONAV. BRIX. 15, 12. FR. GAFUR. pract. 1, 2.

d mit Bezug auf Lehrschriften — with reference to treatises [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 3, 12, 16: in tractatibus **musicis** de mensuris monochordi. [*s.XV*] WENCESL. PRACH. 150: in tractatu premissio **musico**. *al.* UGOL. URB. 1, 3, 8: in libros quinque opus hoc **musicum** dividitur. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4: Aristoteles ipse in **musicis** problematibus. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 14.

3 Zahl und Proportion betreffend — with respect to number and ratio

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 1, 1, 9. *al.* [*s.III*] CENS. 13, 1: totum mundum **musica** factum ratione (*inde* FR. GAFUR. op. 1, 2. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 20). *al.* [*s.V*] MART. CAP. 7, 737: Alius autem numerus, id est octo, **musica** ratione confertur (*inde* REMIG. AUT. 371, 14). [*s.VII*] ISID. etym. 3, 23, 1. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 11, 15. [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 11, 8: Pythagoras arithmeticarum et **musicarum** proportionum sagacissimus fuit investigator et inventor. REMIG. AUT. 371, 12: **Musica** ergo medietas est, quando in tribus terminis eadem parte maxima superatur medius, qua parte minima superatur minimus a medio. *al.* SCOL. ENCH. 2, 284. ALIA MUS. 156 p. 97: Quicumque enim numerus ad 12 parti potest ita, ut ad ipsum duodenarium sive per 3 et 4 sive per 4 et 3 dividatur, **musicus** est constans in supradictis proportionibus. *al.* [*s.XI*] HERMANN. mus. p. 21 (p. 126b) (*inde* FRUT. brev. 2 p. 35). ARIBO 33 p. 14 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 16 p. 36. IAC. LEOD. spec. 6, 42, 5). *al.* FRUT. brev. 4 p. 41. INTERV. Ex omni tit.: De numeris **musicis** et de consonantiis. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 2 p. 33: sonum **musica** proportionem convenientem. *al.* TRAD. Garl. plan. I 55. PS.-THOMAS AQU. I 30. ENGELB. ADM. 3, 9, 7: aliquam predictarum sex **musicarum** porporcionum, secundum quas solas musice consonantie generantur. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 67, 1: Harmonica seu **musica** medietas est, quae tales tres requirit terminos, ut quemadmodum maior se habet ad minorem, sic differentia maioris ad terminum medium se habet ad differentiam medii termini ad terminum minimum, ut in his patet

terminis: 3 4 6. *al.* [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 143-144. CONR. ZAB. tract. Y 5. *al.* IOH. TINCT. pr. pr. 14. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 6. *al.* NICOL. BURT. 3, 11, 47. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 1. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: consonantias **musicis** proportionibus dispositas.

4 Intervalle und Konsonanzen betreffend — with respect to intervals and consonances

a mit Bezug auf die harmonische Übereinstimmung — with reference to harmonious concord

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 1, 1, 9. *al.* [*s.IV*] CALC. 228: in **musica** symphonia, quae diatessaron vocatur. MACROB. 2, 2, 19: mundi anima ... contexta numeris **musicam** de se creantibus continentiam (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 183, 17). *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 5: quod non frustra a Platone dictum sit, mundi animam **musica** convenientia fuisse coniunctam (*inde* COMM. Boeth. I 1, 1 p. 28. HIER. MOR. 8 p. 36, 11. COMM. Boeth. II p. 58, 31. COMM. Boeth. II p. 78, 13). BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 3: scientes, quod tota nostrae animae corporisque compago **musica** coaptatione coniecta sit (*inde* GLOSS. Boeth. mus. III 1. GLOSS. Boeth. mus. III 5. BERNO prol. ep. 6. FRUT. brev. pr. p. 26. ANON. Pannain p. 109. HIER. MOR. 8 p. 39, 11. GUIDO DION. 1, 4, 164. ANON. Meyer pr. 10. TRAD. Holl. I acc. 3). BOETH. mus. 1, 7 p. 194, 20: **musicae** consonantiae aut in duplici aut in triplici aut in quadrupla aut in sesquialtera aut in sesquitercia proportionem consistant (*inde* REG. PRUM. 9, 25. IOH. AEGID. 10, 9. *sim.* ANON. Gerbert 5). BOETH. mus. 1, 15 p. 201, 1: quibus proportionibus symphoniae **musicae** misceantur (*inde* COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51). BOETH. mus. 2, 23 p. 255, 20: Tonus autem, quoniam in habitudinibus **musicis** post diatessaron locatur (*inde* HIER. MOR. 17 p. 112, 1. IAC. LEOD. spec. 3, 9, 5. IAC. LEOD. spec. 3, 9, 16-18. FR. GAFUR. op. 4, 7). *al.* BOETH. arithm. 2, 48, 13 (*inde* ALIA MUS. 2 p. 100). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 2, 22, 7, 1. *al.* [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 10, 22: Omnis quippe **musica** symphonia, id est consonantia. *al.* REMIG. AUT. 10, 24 (*inde* REG. PRUM. 5, 23). *al.* AURELIAN. 4, 14. ALIA MUS. 163 p. 169. REG. PRUM. 4, 18. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 4, 18. ANON. Prag. 137. FRUT. brev. 4 p. 37-38. QUAEST. MUS. 1, 14 p. 28. [*s.XII*] THEINR. DOV. 1, 3 p. 150, 14: **Musica** igitur convenientia convenientium sonorum est habitudo. *al.* [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 94. COMM. Boeth. I 1, 1 p. 29: concordiarum **musicarum**. *passim* HIER. MOR. 3 p. 14, 25. *al.* AUGUST. MIN. BV tit. *al.* ENGELB. ADM. 3, 14, 3: cantus musicus est **musicarum** consonanciarum coniunctio. ENGELB. ADM. 4, 4, 1: armonia complexionis humanae condelectatur armonie **musice**. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 4, 114: armonie quedam **musice** sive soni consonantes. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 9, 5. *al.* WILLELM. 2, 14. HEINR. EGER 1 p. 35. COMM. Boeth. II p. 16, 13. *al.* ANON. La Fage II p. 423. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 178, 8. UGOL. URB. 1, 1, 7. *al.* PETR. TALH. p. 3. TRAD. Holl. III 5, 58. TRAD. Holl. VI 22, 5. IOH. TINCT. contr. pr. 12: concordantias **musicas** ... motu corporum caelestium fieri numquam mihi persuaderi poterit. FR. GAFUR. op. 1, 1. *al.* BART. RAM. 3, 2, 2 p. 95. NICOL. BURT. 1, 11, 64. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 67. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: prima ac simplex illa harmonia (*sc. octava*), qua **musicus** omnis concentus ... perfulget. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 17: et caelestia et terrestria **musica** harmonia gubernentur.

b allgemein — general

[*s.III*] CENS. 13, 1: intervalla **musicis** diastematis congrua (*inde* FR. GAFUR. op. 1, 2). [*s.IV*] CALC. 95: distare ... intervallis **musicis**. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 3, 13, 3, 5: **musicis** semitonii proporcio. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 199/54, 16-7: 'symphoniam': idest perfectam modulationem **musicae** sonoritatis. [*s.X-XI*] PS.-ODO mus. p. 275b: sicut

duae plerumque litterae aut tres aut quatuor unam faciunt syllabam, sive sola littera pro syllaba accipitur, ... ita quoque et in musica plerumque sola vox per se pronuntiatur, plerumque duae aut tres vel quatuor cohaerentes unam consonantiam reddunt, quod iuxta aliquem modum **musicam** syllabam nominare possumus. *al.* BERNO prol. 2, 25 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 34, 5. ANON. Gemnic. 2, 2, 36). COMM. Guid. 74 p. 170. *al.* PS.-GUIDO form. 1, 11: **Musicus** autem motus fit sex solummodo modis, id est tono, semitonio, semiditono vel trihemitonio, ditono, diatesseron et diapente. *al.* FRUT. brev. 9 p. 63: De vocibus **musicis**. Vocum aliae sunt consonae, aliae dissonae, aliae aequisonae, aliae unisonae, aliae emmeles, aliae ekmeles (*sim.* INTERV. Ex omni 18). *al.* PS.-OSBERN. 3: **musicae** voces recto canendi itinere novem inveniuntur, scilicet tonus, semitonium, ... semitonium cum diapente. [*s.XII*] TRAD. Guid. 4. [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 1278: primi doctores **musicum** tonum per quaternarium dividerunt. ANON. La Fage II p. 424: species **musicae** sunt quindecim, scilicet tonus ... et bisdiapason. ANON. Seay p. 30: Species **musicae** generales sunt tredecim. *al.* [*s.XV*] IAC. THEAT. 15. PROSD. spec. 1, 4 p. 162, 15: tonus **musicus** per medium dividi non potest. *al.* GEORG. ANS. 2, 75: melodias sonitusque multiplices **musicos**. ANON. Carthus. theor. 14, 1: tres species **musicas** et armonicas, quas invenit Pictagoras. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 20 (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 4. NICOL. BURT. 3, 20, 163. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 5). *al.* TRAD. Holl. VI 33, 4: cantus per coniunctas **musicas** decantantur. CONR. ZAB. tract. MM 6: proportiones a multis vocantur modi **musici**, quibus omnis cantus contextitur. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 56. NICOL. BURT. 3, pr. 4. LAD. ZALK. A 70. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 11: intentionibus remissionibusque **musicis**. *al.*

5 Melodie und Gesang betreffend — with respect to melody and song

[*s.III*] FRAGM. CENS. 10, 1. [*s.IV*] CALC. 95. MACROB. 2, 4, 13: cum sint melodiae **musicae** tria genera, enarmonium, diatonum et chromaticum (*inde* IOH. COTT. mus. 4, 10. MUS. MAN. 20, 5. *sim.* PS.-THOMAS AQU. I 62). [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 1: etiam senes ita naturaliter affectu quodam spontaneo modis **musicis** adiunguntur (*inde* FRUT. brev. pr. p. 27. HIER. MOR. 8 p. 36, 7. MARCH. luc. 1, 2, 3. GUIDO DION. 1, 1, 327. IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 7. FR. GAFUR. op. 1, 1). BOETH. mus. 1, 1 p. 187, 15: cantilenis **musicis** delectari (*inde* REG. PRUM. 18, 27. HIER. MOR. pr. p. 3, 6. HIER. MOR. 8 p. 40, 25. IOH. CICON. mus. 3, 7 p. 344, 17. IOH. CICON. prop. 7 p. 420, 5. GUILL. POD. 3, 13). [*s.IX-X*] REG. PRUM. 5, 63: modulationibus **musicis**. *al.* [*s.X-XI*] BERNO ep. 6. TON. Aug. p. 83: octo tonos, quibus regatur omne **musicum** melos. TON. Aug. p. 84: **musice** inflexionis. IOH. COTT. mus. 17, 1 (*inde* HIER. MOR. 24 p. 174, 12. CONR. ZAB. tract. C 1). *al.* [*s.XII*] GUIDO AUG. 574. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 3. *al.* [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 32. *al.* IOH. AEGID. 4, 26. TRAD. Lamb. 2, 2a, 6: per has septem litteras reseratur **musica** melodia. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 7. ANON. Ratisb. 5, 1: Tonus est ratio cuilibet cantui **musico** regularem ascendendi et descendendi modum constituens (*sim.* ANON. Philad. 68). ANON. Hailspr. pr. p. 66. PS.-THOMAS AQU. I 59. PS.-MUR. summa 570: cantum **musicum**, id est musice scriptum. ENGELB. ADM. 3, 14, 3: cantus **musicus** est musicarum consonanciarum coniunctio. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 4, 191. *al.* HEINR. EGER I p. 35. COMM. Boeth. II p. 114, 23: **musici** carminis suavitatem. *al.* ANON. Meyer pr. 3. [*s.XV*] ANON. Claudifor. 1, 4, 3. UGOL. URB. 3, pr. 34. GEORG. ANS. 1, 72. *al.* TRAD. Holl. I 2, 15, 10: tota melodia carminis **musici** ad octo tonos ... sit reducta. *al.* TRAD. Holl. III 6, 27: **musico** modulamine delectari. *al.*

IOH. LEGR. rit. 1, 1, 1, 2. *al.* CONR. ZAB. tract. AG 7. *al.* IOH. TINCT. eff. 16, 8 (*sim.* FR. GAFUR. op. 1, 1. NICOL. BURT. 1, 5, 39. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 32). *al.* ADAM FULD. 1, 2. LAD. ZALK. A 13: anima humana naturaliter delectatur in **musicis** melodiis. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 55. GUILL. POD. 5, 2: in ecclesiis cantilenis **musicis** utebantur. *al.*

6 Metrik und Rhythmik betreffend — with respect to metrics and rhythmic

[*s.III*] CENS. 12, 4: Herophilus autem ... venarum pulsus rhythmis **musicis** ait moveri. [*s.VI*] CASSIOD. inst. 2, 5, 2: Quicquid enim loquimur vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per **musicos** rithmos armoniae virtutibus probatur esse sociatum (*inde* ISID. etym. 3, 17, 3. HIER. MOR. 8 p. 41, 9. MARCH. luc. 1, 3, 8. COMM. Boeth. II p. 20, 12. ANON. Grac. p. 18. IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 1. FR. GAFUR. extr. exord. 33. FR. GAFUR. extr. 6, 5, 9. FR. GAFUR. op. 1, 3. NICOL. BURT. 1, 4, 32. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 7). CASSIOD. var. 2, 40, 8: **musicis** pedibus. [*s.XV*] WENCESL. PRACH. 131: **musica** metra. IOH. TINCT. eff. 2, 10: **musicis** decorare versibus.

7 das Tonsystem betreffend — with respect to the tonal system

a mit Bezug auf die Gesamtheit der Töne — with reference to the collection of pitches as a whole

[*s.IV*] CALC. 37: in mundo septem sunt planetes distantes a se **musico** modulamine. [*s.VI*] BOETH. arithm. 1, 1, 40 (*inde* FR. GAFUR. theor. 3, 1, 7). BOETH. arithm. 2, 54, 5 (*inde* GLOSS. Boeth. ar. 673. IAC. LEOD. spec. 1, 74, 2). BOETH. arithm. 2, 54, 70: VIII vero et VIII ipsi contra se medii considerati epogdoun iungunt, qui in **musico** modulamine tonus vocatur. [*s.XII*] ANON. Pannain p. 107: Constitutio autem **musyca** dicitur plenum modulationis corpus. [*s.XIII*] AUGUST. MIN. C 70: alphabetum **musicum** habet duo diapason et diapente. *al.* VERS. Postquam pro 129: **musica** palma. PS.-MUR. summa 95: De palma seu de manu **musica**. ENGELB. ADM. 2, 10, 7: vox **musico** ordine disposita. ENGELB. ADM. 2, 10, 10: dyapason ... consonancia de omnibus scilicet vocibus, que complent unum perfectum tenorem **musicum**, que sunt numero VIII° voces. *al.* [*s.XIV*] SUMM. GUID. comm. 2, 3. [*s.XV*] TRAD. Holl. I 1, 3, 21: manum sive scalam **musicam**. TRAD. Holl. I 1, 5, 19: Manus ... **musica** est vocum musicalium clavigera proprietatumque earum demonstratrix (*sim.* SZYDLOV. 2 p. 12). *al.* TRAD. Holl. III 5, 96. *al.* CONR. ZAB. tract. GG 1: per ambitum monochordi triplex habemus **musicum** alphabetum. *al.*

b mit Bezug auf die einzelnen Töne — with reference to single pitches

[*s.IV*] CALC. 73: Eratosthenes motu quidem stellarum sonos **musicos** edi consentit. *ibid.* *al.* MACROB. 2, 3, 7 (*inde* MUS. MAN. 9, 6. COMM. Boeth. II p. 12, 12. COMM. Boeth. II p. 58, 9. FLOR. FAX. 1, 1, 27). *al.* [*s.VI*] BOETH. arithm. 2, 54, 71: VIII vero et VIII ... epogdoun iungunt, qui ... tonus vocatur, quae omnium **musicorum** sonorum mensura communis est (*inde* ANON. Prag. 98. IAC. LEOD. spec. 1, 74, 12. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 14. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 5. WILLELM. 2, 15. GUILL. POD. 3, 13. GUILL. POD. 3, 37). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 8. *al.* [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 480, 19 (*sim.* REMIG. AUT. 480, 19). MUS. ENCH. 6, 5: Omnis sonus **musicus** habet in utramque sui partem quinto loco suaemet qualitatis sonum. MUS. ENCH. 9, 8: Tonus est spacia legitima magnitudo a sono in sonum. Hocque spacium **musicorum** sonorum ... Greco nomine dicitur epogdous (*inde* INCH. UCHUB. 6. COMM. Boeth. II p. 182, 8). MUS. ENCH. 19, 14: possumus **musicorum** sonorum spatia vel vocum simphonias ad numerorum rationem adducere. SCOL. ENCH. 1, 350: nec sonus **musicus** esse potest sine adiunctione alterius

soni. SCOL. ENCH. 3, 270: commensuralitatis ratio **musicas** voces ad invicem adsociet. *al. al. [s.XI]* BERNO prol. 12, 1: intervalla **musicis** sonis congruenter aptata. ODOR. SEN. p. 150: **musicarum** cordarum nomina. ARIBO 3 p. 36. COMM. Guid. 22 p. 101: voces **musicarum**, id est septem discrimina vocum. *al. ANON. Prag. 3: ptongorum musicorum*, quos Latine modos vel sonos possumus dicere, rata coaptio. *al. VERS. Ars est 14: graves voces musicarum ... voces superacutae musicarum. al. FRUT. brev. 3 p. 36: omnia, quae in numeris diximus, voces quoque vel sonos musicos recipere sciamus. IOH. COTT. mus. 4, 9: qui quemlibet sonum esse musicum stulte autumant (inde ANON. Barcin. II p. 328). al. [s.XII]* THEINR. DOV. 1, 1 p. 146, 7: Referuntur autem **musicis** soni ad se invicem secundum sui quantitates. *al. [s.XIII]* MUS. MAN. 2, 4: Cur voces **musicarum** litteris commendentur, et cur non nisi septem. *al. ENGELB. ADM. pr. 4: ad usum cantandi per notas et litteras vel claves musicas. ENGELB. ADM. 3, 13, 3: distincte sunt voces musicarum in ordine suo: quod quedam sunt graves, quedam finales ..., quedam superiores ..., quedam excellentes. al. [s.XIV]* PETR. DION. 1 p. 148: sonus **musicus** constat in motu et numero. IAC. LEOD. spec. 1, 21, 9. *al. ANON. Quaest. 18: sonus nequaquam potest esse musicus sine coniunctione alterius soni, cum ex diversis sonis ordinetur musica seu oriatur. COMM. Boeth. II p. 14, 9. al. [s.XV]* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 6. *al. GOB. PERS. p. 183a. GEORG. ANS. 2, 146. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 9: Phthongi ergo soni sunt, sed proprie musicis, qui scilicet legitimis ab invicem distant spaciis, et sunt ad cantandum aptissimi. al. IOH. TINCT. contr. 2, 31, 5. FR. GAFUR. op. 1, 4. al. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. GUILL. POD. 1, 22. al. FLOR. FAX. 1, 1, 26. al.*

8 Musikinstrumente betreffend — with respect to musical instruments

[s.IV] MACROB. 2, 3, 4. [s.VI] BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 31. CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Instrumentorum **musicorum** genera sunt tria: percussionalia, tensibilia, inflatilia (*inde* REMIG. AUT. 480, 11). *al. [s.VII]* ISID. etym. 3, 21, 2: 'Organum' vocabulum est generale vasorum omnium **musicorum** (*inde* VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 4 p. 18, 25. COMM. Boeth. II p. 88, 32). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 51. [s.IX] REMIG. AUT. 23, 2. *al. MUS. ENCH. 10, 29. al. SCOL. ENCH. 1, 23. HUCBALD. 18. REG. PRUM. 5, 5. al. [s.X-XI]* PS.-BERNO mon. 6, 1. COMM. Guid. 76 p. 122. *al. THEOPHIL. 3, 87 p. 159: de cymbalis musicis. FRUT. brev. 3 p. 37. al. [s.XI-XII]* ANON. Wolf p. 212. THEOG. METT. 2, 1 (p. 183a): Monochordum autem est **musicum** instrumentum. IOH. COTT. mus. 17, 11: in decachordo, quod est **musicum** instrumentum. [s.XIII] MUS. MAN. 26, 8. IOH. AEGID. 4, 38: in citharis et organis et viellis et aliis **musicis** instrumentis. *al. AMERUS 24, 12. al. LAMBERTUS p. 257b. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 12. al. HIER. MOR. 28 p. 289, 1: Est autem rubeba musicum instrumentum. al. ANON. Hailspr. pr. p. 66 (sim. GUIDO DION. 1, 4, 205). PS.-THOMAS AQU. I 4. PS.-MUR. summa 888. al. ENGELB. ADM. 3, 11, 15: ad constituendum in organis **musicis** ordinem et sufficienciam clavium. al. WALT. ODINGT. pr. 12. al. [s.XIV]* GUIDO DION. 1, 1, 57. *al. IAC. LEOD. spec. 4, 41, 1: musicis artificialibus instrumentis. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 58. QUAT. PRINC. 2, 4. HEINR. EGER 2 p. 36. al. COMM. Boeth. II p. 40, 5. al. ANON. Ellsworth 2 p. 186, 9. [s.XV]* IOH. OLOM. 1 p. 2. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 1. WENCESL. PRACH. 95: **musica** instrumenta cordata, scilicet citare, psalteria, rotte. *al. GEORG. ANS. 1, 74. al. ANON. Carthus. pract. 7, 6. ANON. Couss. XII 1, 38. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 5, 16. al. CONR. ZAB. tract. AE 1. al. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16. al. IOH. TINCT. eff. 2, 15. al. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4. ADAM FULD. 1, 1.*

FR. GAFUR. theor. 1, 1, 24. *al. GUILL. POD. 1, 14. al. FR. GAFUR. pract. 2, 2. FLOR. FAX. 1, 1, 26. al.*

9 die Kirchentönenarten (bzw. antiken Transpositionsskalen) betreffend — with respect to the modes (or the ancient transpositions)

[s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 15: modi etiam **musicis** gentium vocabulo designati sunt (*inde* ANON. Pannain p. 108. GOB. PERS. p. 186b). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 7, 7: quos modos sive formulas secundum antiquos musicos taliter nominatos moderni **musicis** appellare consueverunt octo tonos **musicos**. ENGELB. ADM. 4, 1, 7: Tonus **musicus** est vocum coniunctio et modulatio naturalem cantum fini consono, principio et medio coordinans et coniungens. ENGELB. ADM. 4, 9, 11: Antiqui quoque **musicis** tonos **musicos** tropos, i. e. conversiones, vocaverunt. *al. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 21. [s.XV]* GUILL. POD. 5, 35: modi **musicis** vel toni modulationem. *al.*

10 die Notation betreffend — with respect to notation

[s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 308, 16: **Musicarum** notarum per Graecas ac Latinas litteras nuncupatio (*inde* COMM. Boeth. II p. 252, 5). *al. [s.IX]* MUS. ENCH. 7, 3: superscriptae syllabis notae **musicarum** (*inde* INCH. UCHUB. 38. sim. INCH. UCHUB. 162). HUCBALD. 44-46. [s.X-XI] PS.-ODO prol. 4: quicquid per **musicas** notas descriptum erat, sine vitio decantabant. COMM. Guid. 2 p. 99: ipsae voces **musicarum**, quae soni dicuntur, per figuras notarum **musicarum** repraesentantur. *al. COMM. Guid. 12 p. 100: auctor ex ipsis figuris musicis vim vocum quocumque modo exprimens (inde* ANON. Lips. p. 154). [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 1: cantare per **musicas** ... neumas. *al. [s.XIII]* HIER. MOR. 23 p. 172, 6. *al. ENGELB. ADM. 1, 9, 19: in spacio vel in linea in libris musicis. [s.XIV]* IAC. LEOD. spec. 6, 71, 9: de notis **musicis**, quibus cantus notantur. IAC. LEOD. spec. 7, 20, 3: quid sit figura **musica**. *al. COMM. Boeth. II p. 254, 9. al. [s.XV]* TRAD. Holl. II 4, 315: sub signo **musico**, quod dicitur podathus. CONR. ZAB. tract. L 4. GUILL. POD. 3, 10.

11 die Mensuralmusik betreffend — with respect to mensural music

[s.XIV] MARCH. pom. 19, 5: dicimus, quod non omne minimum tempus est perfectio et prima mensura cantus, sed tempus **musicum**. MARCH. pom. 20, 6: diffinitio temporis **musicis**. MARCH. pom. 26, 15: ipsum tempus **musicum** applicetur ipsis notis in mensura cantus. MARCH. pom. 34, 1: tempus imperfectum **musicum** mensuratum est illud, quod est minimum non in plenitudine, sed in semiplenitudine vocis (*sim.* MARCH. comp. 7, 2. FR. GAFUR. extr. 12, 18, 2). *al. MARCH. comp. 1, 4 (inde* FR. GAFUR. extr. 12, 15, 3). *al. [s.XV]* PROSD. mens. p. 226a: sicut in tali colore rethorico fit pluries repetitio eiusdem dicti, ita in colore **musico** fit pluries repetitio similium figurarum (*sim.* PROSD. ital. I p. 248a. PROSD. ital. II p. 69). FR. GAFUR. pract. 2, 3.

12 das Hexachordsystem betreffend — with respect to the system of hexachords

[s.XV] CONR. ZAB. tract. II 6: Mutatio musica est unius **musicarum** vocis pro alia in eadem clave et sub eodem sono datio vel variatio. *al. CONR. ZAB. mon. H 2. al. ADAM FULD. 2, 9. (?) FLOR. FAX. 1, 16, 1.*

saepius

subst. musicum -i n. 1. die Musik betreffende Angelegenheit, musikalische Fragestellung, das Musikalische 2. musikalische Abhandlung — 1. matters, concerns related to music, musical problem, the musical 2. musical treatise

1 die Musik betreffende Angelegenheit, musikalische Fragestellung, das Musikalische — matters, concerns related to music, musical problem, the musical

[s.V] MART. CAP. 2, 107: tres ad quattuor epitritus vocatur arithmetica ratione ac diatessaron perhibetur in **musicis**

(inde GLOSS. Mart. Cap. 107/30, 18-9. REMIG. AUT. 45, 3). MART. CAP. 2, 105: Tres autem symphonias quis ignorat in **musicis**? (inde GLOSS. Mart. Cap. 105/30, 7-8. REMIG. AUT. 44, 10) FULGENT. 3, 9 p. 76, 12: omnis doctus in **musicis**. al. [s. VI] BOETH. arithm. 2, 1, 9: vocis elementa sunt litterae ... eandemque vim obtinet sonus in **musicis**. [s. VII] ISID. etym. 3, 21, 7: Sambuca in **musicis** species est symphoniarum (inde REMIG. AUT. 491, 13. VOCAB. MUS. p. 140. HIER. MOR. 4 p. 19, 18). [s. IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 3, 22, 2. al. [s. IX] GLOSS. Mart. Cap. 107/30, 21-2 (sim. GLOSS. Mart. Cap. 108/31, 7-8. REMIG. AUT. 45, 7. REMIG. AUT. 46, 1. MARCH. luc. 6, 4, 6. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 14. BONAV. BRIX. 14, 75). REMIG. AUT. 46, 4: sunt symphoniae in **musicis** consonae et dissonae. al. SCOL. ENCH. 1, 349: Omne **musicum** ad aliud esse constat. [s. XI] ODOR. SEN. p. 222. PROP. Est autem 1. [s. XV] IOH. LEGR. rit. 1, 2, 5, 19. al. IOH. LEGR. tac. p. 410a. al. IOH. HOTH. exc. p. 34. FR. GAFUR. pract. 2, 8.

2 **musikalische Abhandlung** — musical treatise

[s. XI] PS.-BERNO mon. 8, 1: Boethium in **musicis** suis tradidisse novimus (inde FRUT. brev. p. 52. ANON. Wolf p. 215). OLIVA 4: quae in **musicis** Boetii continentur. [s. XV] FR. GAFUR. op. 1, 1. (?) IOH. HOTH. dial. p. 76: cum dicat in **musicis**. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 17: nec modo in **musicis**, sed et in philosophia et in reliquis optimis disciplinis.

adv. **musice** 1. auf musikalisch richtige Weise 2. musikalisch, in musikalischem Sinn, die Musik betreffend — 1. in a musically correct manner 2. musically, in a musical sense, with respect to music

1 auf musikalisch richtige Weise — in a musically correct manner

[s. XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 2: prius sciret **musice** canere. IOH. COTT. mus. 21, 54: quisquis celeriter et proficue ad canendum **musice** introduci desiderat (inde ANON. Hailspr. 1 p. 67).

2 **musikalisch, in musikalischem Sinn, die Musik betreffend** — musically, in a musical sense, with respect to music

[s. XIII-XIV] PS.-MUR. summa 571: cantum musicum, id est **musice** scriptum, discat. MARCH. pom. 19, 1: **musice** loquendo tempus est id, quod est minimum in plenitudine vocis. eqs. PETR. DION. 10 p. 156: tacere **musice** non est aliud quam pausare. [s. XV] ANON. Carthus. nat. 1, 4. ANON. Couss. XII 15, 14: Est ergo proportio dupla, quum maior numerus continet minorem (ed.: brevior) bis; **musice** (ed.: musicae) loquendo, quum duae minimae contra unam profertur. ANON. Couss. XII 15, 15-17. ANON. Salisb. 15, 2: sunt quatuor species proportionum in cantu figurativo magis usitatorum, ... quarum duplices sunt descriptiones, scilicet arithmetrice et **musice**. al. GUILL. POD. 1, 11: omnis sonus **musice** sumptus super vocales necessario deputatus fuerit. *ibid.* al. GUILL. POD. 3, 12.

muta *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term. of undetermined meaning that designates a neume* [s. XI] NEUM. Accentus p. 83: percussionalis longa, inflatilia, **muta** l.

mutabilis -e ‚mutierbar‘ (für einen Wechsel des Hexachords geeignet) — ‘mutable’ (appropriate for a change of hexachords)

[s. XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 65, 1: quae voces invicem sint **mutabiles** et quae non. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 13: Si tres voces **mutabiles** sint in aliquam vocem, e converso vox illa **mutabilis** erit in illis tribus, ut vox, quae est ut, **mutabilis** est in re, in fa et in sol. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 16. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 6. [s. XV] TRAD. Holl. VIII 19, 10: Ad mu-

tacionem nempe duo nunc requiruntur, scilicet **mutabile** et id, in quod fit mutacio. UGOL. URB. 1, 17, 24. UGOL. URB. 1, 18, 6: Rectus igitur ordo **mutabilium** vocum et generalis est, ut omnis mutatio fiat, ubi voces duae in soni identitate conveniant. UGOL. URB. 1, 18, 9. UGOL. URB. 2, 21, 6: Notae autem istorum contrapunctorum **mutabiles** hic sunt sub demonstratione patentes: (sequitur exemplum). IOH. TINCT. exp. 7, 3: Omnes autem voces sunt **mutabiles**, sed aliae plus, aliae minus. Ut etenim mutatur in tres voces, scilicet in re, in fa et in sol. Re in quatuor, scilicet in ut, in mi, in sol et in la. eqs. IOH. TINCT. exp. 7, 35. MICH. KEINSP. 7, 26: Regula: Clavis **mutabilis** tribus vocibus praedita itidem habebit mutationes, nempe tres in ascensu, totidem in descensu.

mutantia -ae f. ‚Mutation‘ (Wechsel von einem Hexachord zu einem anderen auf derselben Tonstufe) — ‘mutation’ (change from one hexachord to another on the same note)

[s. XV] GUIL. MON. 5 p. 31: Nota, quod **mutantia** est mutare unam proprietatem in aliter, sicut b quadrum in naturam vel b molle in naturam vel e converso. Nota, quod, ubi non est nisi una vox, non potest fieri **mutantia**, et ubi sunt duae voces, ibi sunt duae **mutantiae**. Et ubi sunt tres voces, ibi sunt sex **mutantiae**. *ibid.* al. GUIL. MON. 5 p. 32: Nota, quod in ·B·fa<·b·>mi non fit **mutantia** propter semitonium, ... et ideo non potest <...> (om. ms. et ed.) **mutantia**, quia esset discordantia, quia fa est semitonus et mi est tonus <plenus>.

mutatio -onis f. ‚Mutation‘ (Wechsel von einem Hexachord zu einem anderen auf derselben Tonstufe) — ‘mutation’ (change from one hexachord to another on the same note)

1 Definition

[s. XIII] LAMBERTUS p. 256a: **Mutatio** vero, ut hic sumitur, nihil aliud est quam dimissio (mss.; ed.: divisio) vocis unius propter (mss.; ed.: prope) aliam sub eodem signo et in eodem sono (inde TRAD. Lamb. 2, 4, 1. TRAD. Garl. plan. I 151. TRAD. Garl. plan. II 66. TRAD. Garl. plan. III 144. TRAD. Garl. plan. IV 76. TRAD. Garl. plan. V 91. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 36. PETR. TALH. p. 9. ANON. Carthus. pract. 13, 2. TRAD. Holl. VI 15, 2. TRAD. Holl. VII 3, 2). TRAD. Lamb. 2, 4, 2: **mutatio** est duarum vocum diversarum prolatio sub eodem signo et eodem sono. HIER. MOR. 12 p. 49, 10: **Mutatio** est sub una clavi et eadem unisona transitio vocis in vocem. Et dicitur **mutatio** a mutando eo, quod una vox unius cantus mutatur, immo commutatur in aliam alterius cantus. TRAD. Garl. plan. V 92: Dicitur autem **mutatio** ab hoc verbo ‚muto‘, ‚mutas‘, quia unam proprietatem vel vocem sub eodem sono in aliam subsequentem mutamus. [s. XIV] MARCH. luc. 8, 2, 2: **Mutatio** est variatio nominis vocis seu note in eodem spacio, linea et sono. Fit namque **mutatio** vel fieri potest in quolibet loco, ubi due vel tres voces sive note nomine sunt diverse, quae quidem sub sola una littera includuntur (inde DIFF. MUS. 44. BONAV. BRIX. 13, 2. FR. GAFUR. pract. 1, 4. COMPEND. MUS. 49). IAC. LEOD. spec. 2, 70, 1: Est autem **mutatio** vocum aequalium inter se, scilicet unisonum habentium in eadem simplici clave, existentium sub eodem signo, unius in aliam variatio propter ascensum vel descensum ampliorem regulariter faciendum. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 1: **Mutatio** regularis, ut hic sumitur, est distinctarum vocum per diversos modos decantatarum aequalium vel unisonantium ad ascendendum vel descendendum unius in alteram variatio. HUGO SPECHTSH. comm. p. 42: **Mutatio** est unius vocis pro altera vicaria praestatio (sim. DIFF. MUS. 45). GOSCALC. 1, 2 p. 48, 7: Sciendum est, quod **mutacio**, prout hic sumitur, nichil aliud est quam unius vocis propter aliam ad minus a se tono differentem dimissio in eodem loco omnino, unde tonus est inter quamlibet vocem et proxime sibi supe-

riorem vel inferiorem, preterquam inter mi et fa. COMPIL. Ticin. C 165 (*sim.* COMPIL. Ticin. F 242). HENR. ZEL. 46. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 19, 4: **Mutacio** igitur est cantuum variatio intensa vel remissa; vel est transitus unius vocis ad aliam causa intensionis vel remissionis sub eadem clave musica contentarum (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 1, 47. IOH. OLOM. 6 p. 17: **Mutatio** est enim in eodem limite et sono unius vocis dimissio et alterius receptio necessitatis commoditatisve causa rationabiliter adiuncta. PROSD. plan. 1, 6 p. 46, 12: **Mutatio** est unius sex nominum in aliud eiusdem partis manus eadem voce retenta variatio, ut inde voces magis quam per sex continuas varias elevationes vel depressiones elevari vel deprimi possint. NICOL. CAP. p. 312: Quid est **mutatio**? **Mutatio** est variatio nominis vocis et dimissio proprietatis. NICOL. CAP. p. 315: **Mutatio** est dimissio unius proprietatis propter aliam sive variatio nominis vocis sive notae in eodem spatio vel linea sub uno sono et etiam sub uno signo, id est sub una littera (*sim.* NICOL. BURT. 1, 18, 98). ANON. Claudifor. 2, 3, 5: Unde **mutatio**, sicut hic capitur, est unius vocis pro alia in eadem clave sub eodem sono locatio (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 16. MUT. Christo 109). ANON. Claudifor. 7, 3, 1: **mutatio** est vocis in vocem variatio. Et habet fieri tribus modis: primo, quoniam fit transitus de una voce in aliam sine elevatione vel depressione, secundo, quoniam fit **mutatio** de una voce in aliam obmissa media vel mediis cum elevatione vel depressione, tertio fit **mutatio**, quoniam fit transitus de una voce in aliam ita tamen, quod primo ponendo unam et tunc superponendo aliam ut re la re. ANON. Gemnic. 1, 2, 31: secundum Guidonem **mutacio** est unius vocis obmissio et alterius vocis assumptio. ... Item ad **mutacionem** tria requiruntur: primum unius vocis ad aliam debita variatio, 2^m unisoni reservatio, 3^m debiti soni prolatio. UGOL. URB. 1, 16, 8: **Mutatio** est alicuius vocis vel notae unius proprietatis in alteram eiusdem soni atque loci variatae acceptio (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 8, 1. COMPEND. MUS. 48). TRAD. Holl. I 1, 1, 49: **mutacio** est variatio unius partis vocis in aliam in una et eadem clave. TRAD. Holl. II 3, 1: **Mutacio**, ut hic sumitur, sic definitur: est unius cantus in alium per voces variatio (*sim.* LAD. ZALK. A 30). TRAD. Holl. II 3, 2: **Mutacio** est unius vocis pro altera in eadem consonancia et unisono posicio (*sim.* TRAD. Holl. III 4, 2. TRAD. Holl. III 4, 14 glo. TRAD. Holl. VII 3, 3. LAD. ZALK. A 30). TRAD. Holl. VI 6, 11: **Mutacio** est ab aliqua proprietate in aliam progressio. CONR. ZAB. tract. II 6. IOH. TINCT. diff. 180: **Mutatio** est unius vocis in aliam variatio (*sim.* IOH. TINCT. exp. 7, 2. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 32. ADAM FULD. 2, 5). FR. GAFUR. extr. 5, 7, 1: sequitur ut vocum seu notarum variatio demonstretur, quoniam ad ipsarum proprietatum variationem necesse est vocum variationem fieri, que **mutatio** nuncupatur. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 32. IOH. HOTH. exc. p. 35. GUIL. MON. 5 p. 32: **Mutatio** est signorum et vocis revolutio non mutato sono et de deductione in deductionem modulationes proferre. GUIL. POD. 5, 23. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Inde quum **mutatio** fit, qualitas unius exachordi in alterius qualitatem transfertur stante eadem vocis quantitate, ut testatur Anselmus tertio suae musicae. MICH. KEINSP. 7, 5: **Mutatio** est consona vocis in vocem perversio. SZYDLOV. 5 p. 19.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XII] MUT. Γma ut 4: ·C·faut: ·C· clavis est, faut due dictiones, fa ascendendo et descendendo, ut per descensum invenitur. Dic **mutationes**: ut mutatur in fa per descensum et dicitur utfa, fa in ut per ascensum et dicitur faut. [s.XIII] MUS. MAN. 16, 1: Quid faciant **mutationes** notarum. MUS. MAN. 28a, 1-6. al. IOH. AEGID. 8, 1: De vocum **mutatione** octavum capitulum. Ad vocum **mutationes** seu commuta-

tiones calamum convertentes dicimus, quod ·C·faut duas habet **mutationes**, videlicet fa ut, ut fa. Sed fa ut pro ascensu per naturam, ut fa vero pro descensu per B quadratum. eqs. AMERUS 3, 1: Si quis scit istam manum, scit omnes **mutationes** et quicquid est necesse ad gamma. AMERUS 5, 24: ·C·faut habet duas notas et duas **mutationes**: fa ut ascendendo, ut fa descendendo, fa ut de h quadrato in cantum proprium, ut fa de proprio cantu in h quadrato. eqs. AMERUS 24, 10: quocienscumque mutatur ab aliquo cantu naturaliter ascendendo vel descendendo ad rotundum ·b· molle, illa **mutacio** dicitur synemenon, cuius termini sunt ·f· in gravibus et ·f· in acutis quantum ad initium, et ·d· in acutis et ·d· in superacutis quantum ad finem. LAMBERTUS p. 256b. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 1: sex voces, ex quibus musica consistit, per **mutationes** varias multiplicatae. al. HIER. MOR. 12 p. 49, 27. eqs. al. TRAD. Garl. plan. I 161 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 74. TRAD. Garl. plan. III 152). al. TRAD. Garl. plan. V 97-130. al. AUGUST. MIN. BV 100: Sunt autem genera **mutationum** VI. Fit itaque progressio a h quadrato in propriam notam, ut fa ut in ·C· gravi et acuto vel a propria nota in h quadratum velut ut fa, ut in eisdem locis. eqs. al. ENGELB. ADM. 3, 8, 2: Notandum etiam, quod III^{or} sunt **mutationes** principales ipsarum vocum in ascensu et descensu gradato. Prima est ascendendo per gradus sine saltu a ·Γ·ut usque ad ·E·lami, sic: ut, re, mi, fa, sol, la, et ibi mutatur la in mi usque ad ·A·lamire sic dicendo: mi, fa, sol, la, et ibi terminatur secunda **mutacio**. Deinde ibidem mutatur la in re sic dicendo: re, mi, fa, sol, la ascendendo, videlicet usque ad ·E·lami superiorem; ibi terminatur tertia **mutacio**. Deinde mutatur la in mi sic dicendo: mi, fa, sol, la, videlicet ascendendo usque ad ·A·lamire, et ibi terminatur quarta **mutacio** perfecta et completa. eqs. ENGELB. ADM. 3, 10, 2-11. al. WALT. ODINGT. 5, 5, 1: De **mutationibus**. Ex praedictis differentiis, scilicet h quadrata, b molli et proprio cantu, accidunt **mutationes** in cantilenis, ut si cantilena unius speciei sex notas ascenderit, mutatur in aliam speciem, scilicet si ultra sex notas ascenderit. al. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 5-34. al. IAC. LEOD. spec. 6, 65. *passim* HUGO SPECHTSH. comm. p. 42-47. al. PETR. PALM. p. 515: **mutationes** possunt fieri in falsa musica mutando de vera musica in falsam et e contrario iuxta cantuum variationes. QUAT. PRINC. 3, 9. al. GOSCALC. I, 2 p. 48, 2: Quia ab una deductione sepe sit transitus ad aliam in cantu, quod absque **mutacione** vocum bono modo fieri non potest, licet aliquando fiat per disiunctas. Est enim disiuncta vehemens transitus ab una deductione in aliam absque quacumque vocum **mutacione** ibi fieri possibile. al. COMPIL. Lips. p. 130-131. MUT. Ad noticiam 55. eqs. ANON. Monac. II 5-25. [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 19-29. PROSD. plan. 1, 11 p. 68, 18: quare scilicet in quibusdam illarum viginti dictionum unicum solum ponitur nomen, in quibusdam vero duo, et in quibusdam tria, cum solum in tribus locis, scilicet in ·E· gravi, ·C· acuto et ·A· superacuto, appareat duo posse sufficere, scilicet la, ut, et sic solum ibidem posse fieri **mutationem**. al. GOB. PERS. p. 185a. IOH. FLOESS 61-208. ANON. Claudifor. 2, 3, 2 - 2, 18, 15 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 13 - 2, 1, 189). al. UGOL. URB. 1, 16, 10: duplex est **mutatio**, scilicet proprietatis in proprietatem et vocis in vocem (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 8, 3). UGOL. URB. 1, 17, 1: Quibus in locis **mutationes** fiant. UGOL. URB. 2, 19, 1: De primi et secundi contrapuncti **mutatione**. eqs. al. TACT. Opusculum 116. al. PETR. TALH. p. 11. ANON. Carthus. pract. 14, 11-83. TRAD. Holl. II 3, 22: secundum omnes musicos omnis **mutacio** fit in uno sono (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 27). MUT. Christo 103-193. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 30. TRAD. Holl. VII 3, 1: dicendum est de **mutacionibus** manus. IOH. TINCT. diff. 122. al. FR. GAFUR. extr. 5, 7, tit.: De **mutatione** seu variatione vocum.

IOH. TINCT. exp. 7, 9: Sunt igitur, ut intuenti patet, decem et octo **mutationes** universales, scilicet ut re, ut fa, ut sol *eqs.* IOH. TINCT. exp. 7, 37: **mutatio** cuiuslibet vocis non est soni sed nominis ipsius. IOH. TINCT. exp. 7, 40-57. *al.* BART. RAM. 1, 2, 4 p. 32. *al.* BONAV. BRUX. 13, 1: De **mutationibus**. ADAM FULD. 2, 5. *al.* LAD. ZALK. A 34-47. *al.* GUILL. POD. 5, 23: De **mutatione**, quid sit et ex quibus fiat. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. COMPEND. MUS. 59. *al.* MUT. Et nota 30-103. *al.* SZYDLOV. 5 p. 19: Sequitur capitulum quintum de **mutacionibus**. *eqs.* CONTR. Septem s. spec. II 9: Falsa musica est facere **mutationes** non usitatas in gamma.

b *generelle Regeln zur Mutation betreffend — with respect to general rules concerning mutation*

[s.XIII] MUS. MAN. 4, 13: Nota generaliter de omnibus **mutationibus**, quod **mutatio** semper illic intendit, quo magis spatium habet progrediendi, verbi gratia: haec **mutatio** fa ut maius habet spatium supra se quam infra, cum supra se possit ascendere per 5 voces, sub se vero descendere non potest. Haec ratio ad omnes **mutationes** potest sufficere (*sim.* MUS. MAN. 17, 2). MUS. MAN. 4, 17: Si igitur secunda nota **mutationis** sit de notis inferioribus, ascendere debet **mutatio**, et si sit de notis <superioribus>, debet descendere; prima enim nota **mutationis** cadit, secunda procedit. MUS. MAN. 17, 1: Regula de **mutationibus** inveniendis verissima. *al.* LAMBERTUS p. 256a: Unde sequitur, quod, ubicumque fit **mutatio**, oportet, quod ibi sint voces due ad minus (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 3. TRAD. Garl. plan. I 152. TRAD. Garl. plan. II 67. TRAD. Garl. plan. III 144. TRAD. Garl. plan. IV 77. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 37. TRAD. Holl. VI 15, 3). LAMBERTUS p. 256b: Unde regula, quod omnis **mutatio** desinens in ut, re, mi dicitur ascendendo, quia plus habet ascendere quam descendere, et omnis **mutatio** desinens in fa, sol, la dicitur descendendo, quia plus habet descendere quam ascendere (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 10. TRAD. Garl. plan. I 159. TRAD. Garl. plan. II 73. TRAD. Garl. plan. III 151. TRAD. Garl. plan. IV 85. TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 42. NICOL. CAP. p. 315. TRAD. Holl. I 1, 7, 5. TRAD. Holl. II 3, 28. TRAD. Holl. VI 15, 5). TRAD. Garl. plan. V 93: Et sciendum est, quod, quantumcumque possumus operari cantum per has voces universales ad omnem musicam, scilicet ut re mi fa sol la, debemus **mutationes** vitare et eas precavere, nisi quia totaliter possint evitari vel precaveri. ANON. Ratisb. 2, 19: clavis, quae duas habet voces, duas habet **mutationes**; prima mutatur in sequentem ascendendo, sequens in primam descendendo. Claves vero, qui tribus vocibus figurantur, sex **mutationibus** variantur. ENGELB. ADM. 3, 10, 19: in omni **mutacione** vocum sive naturali sive artificiali et in omni saltu ascendendo et descendendo oportet voces mutatas consequenter sibi ponere secundum ipsarum ordinem naturalem. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 42: Prima regula talis est, quod nunquam debeat fieri **mutatio**, nisi in eo loco, ubi necessitas ascendendi et descendendi ad hoc compellit. HUGO SPECHTSH. comm. p. 42-45. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. C 163. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 19, 52. PROSD. plan. 1, 6 p. 48, 19: In qualibet vero dictione, in qua tres voces sive tria nomina notarum reperiuntur, sex reperiuntur **mutationes**, et fit prima **mutatio** de primo nomine in secundum, et secunda fit e converso; tertia vero **mutatio** fit de primo nomine in tertium, et quarta fit e converso; quinta vero **mutatio** fit de secundo nomine in tertium, et sexta fit e converso. NICOL. CAP. p. 315: omnis **mutatio** debet fieri sub uno signo. *ibid.*: non debet fieri **mutatio** nisi causa necessitatis. ANON. Claudifor. 2, 9, 5: Nam ad regularem **mutationem** tria requiruntur, quorum si unum deerit, proprie non dicitur **mutatio**. Primum est, ut una vox detur pro alia, secundum est, quod hoc fiat in una et eadem clave, tertium est, ut fiat sub eodem

sono. ANON. Gemnic. 1, 2, 10: In **mutacione** namque ubique a musicis unisonus reservatur. *al.* UGOL. URB. 1, 18, 1: Brevis et universalis regula pro fiendis **mutationibus**. ANON. Philad. 34: ad omnem **mutationem** requiritur primo, ut in eadem littera sint plures (*sc. voces*) quam una, secundo, ut sint eiusdem soni, tertio, ut necessitas **mutationem** exigat. *al.* ANON. Carthus. pract. 13, 28. ANON. Carthus. pract. 14, 1. MUT. Christo 91. BONAV. BRUX. 13, 15: Et est sciendum, quod omnis **mutatio** terminata in ut vel re vel mi fit ascendendo, terminata vero in fa vel sol vel la fit descendendo. LAD. ZALK. A 33: Si vox sit terna, tunc fit **mutatio** sena. GUILL. POD. 5, 25. COMPEND. MUS. 56: Item nota, quod non debet fieri **mutatio** nisi necessitate cogente, unde duplex est necessitas. Prima est, quando proprietas una non sufficit ad ascensum vel descensum cantus, et tunc oportet **mutationem** fieri proprietatis ipsius in aliam cantui magis deservientem. Et quandiu per unam proprietatem potest cantari, non debet fieri alterius proprietatis **mutatio**, sed vitari. Secunda necessitas est, quod licet una proprietatis per ascensum vel descensum cantui deserviret, tamen de necessitate mutatur in aliam ad cantum magis armonicum faciendum, ut saepe fit de B molle in $\sharp$ duro et e converso, et tunc totaliter non debet vitari **mutatio**. *al.*

c *Hinderungsgründe für die Mutation betreffend — with respect to obstacles for mutation*

[s.XIII] MUS. MAN. 18, 2: Nota, quod in $\cdot b \cdot$ acuta vel superacuta nulla sit **mutatio**, triplici de causa. Primo, quia modicus vel nullus esset quaestus ibi **mutationem** creare, cum sit inter illas duas notas, scilicet fa et mi, spatium perparvum, videlicet semitonium ... Tertia vero causa est, cur in praedictis $\cdot b \cdot \sharp$ nulla sit **mutatio**, quia, cum per interiectam $\cdot h \cdot$ litteram separentur hae duae notae fa et mi, non dicitur enim $\cdot bh \cdot$ fami, sed $\cdot b \cdot$ fa, $\cdot h \cdot$ mi. **Mutationem** nullam facere debent, quia non sibi cohaerent sicut in aliis litteris, ubi **mutationes** ceterae procreantur. *al.* IOH. AEGID. 8, 17: $\cdot b \cdot$ fa $\cdot \sharp \cdot$ mi non habet **mutationem**. AMERUS 5, 6: Nota, quod **mutacio** numquam fit, nisi cantus ascenderit ultra la vel subius ut cuiuscumque cantus. LAMBERTUS p. 256a: Sed in $\cdot$ Gamma $\cdot$ ut et in $\cdot$ A $\cdot$ re et in $\cdot$ B $\cdot$ mi et in $\cdot$ E $\cdot$ la non est **mutatio** eo, quod istorum quilibet nisi unicum vocem continet; nec similiter in $\cdot b \cdot$ fa $\cdot \sharp \cdot$ mi, quoniam ibi sunt diversa signa et diverse voces, et quia ponuntur sub una voce nec se habent sub uno signo. Ideo non potuit inesse **mutatio** (*sim.* TRAD. Lamb. 2, 4, 3. TRAD. Garl. plan. I 153. TRAD. Garl. plan. II 68. TRAD. Garl. plan. III 145. TRAD. Garl. plan. IV 78. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 38). TRAD. Garl. plan. V 96. TRAD. Garl. plan. V 113. *al.* ANON. Ratisb. 2, 22. VERS. Postquam pro 41: Ubi **mutationes** non sunt faciendae. IOH. GROCH. 93. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 20. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 2: sola vox in se ipsam non mutatur, sicut nec idem, in quantum idem, in se ipsum vertitur. Et propterea in $\cdot$ Gamma $\cdot$ ut, in $\cdot$ A $\cdot$ re, in $\cdot$ B $\cdot$ mi, in $\cdot$ g $\cdot$ la non est **mutatio**, cum ibi sint solae voces et solus cantandi modus. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 43. QUAT. PRINC. 3, 9. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 19, 53. IOH. OLOM. 6 p. 18. NICOL. CAP. p. 315. GOB. PERS. p. 185b: $\cdot$ Gamma $\cdot$ ut, $\cdot$ A $\cdot$ re, $\cdot$ B $\cdot$ mi debet **mutatio** demi. *al.* UGOL. URB. 1, 16, 11. *eqs.* ANON. Philad. 32: septem sunt litterae tamen unam vocem habentes, quae carent **mutatione**, primo ideo, quia sola vox in se ipsam mutari non potest nec habet aliam, in qua posset mutari. *al.* ANON. Carthus. pract. 13, 5: Nec etiam fit **mutatio** vocum seu notarum ad invicem, quae sese in uno et eodem gradu non compatiuntur, sicut la nunquam mutatur in ut, quia nullum gradum habes in musica, ubi simul habeas la et ut. TRAD. Holl. I 1, 1, 50: vox unius clavis non mutatur in vocem alterius clavis eo, quod accidentia non migrant de subiecto in subiectum, propter quod in $\cdot b \cdot$ fa $\cdot h \cdot$ mi

non fit **mutacio** (*sim.* SZYDLOV. 5 p. 19). TRAD. Holl. I 1, 1, 51: quia nihil mutatur in seipsum, et ergo in clavis unam vocem habentibus nulla est **mutacio**. TRAD. Holl. II 3, 5: Si vox est simpla, fiat **mutacio** nulla. MUT. Christo 94. FR. GAFUR. extr. 5, 9, 1: Qualiter non possit fieri **mutatio** in paramesse propter disparitatem et inequalitatem. IOH. TINCT. exp. 7, 33. *al.* BONAV. BRIX. 26, 31. LAD. ZALK. A 31-32.

3 Klassifikation — classification

[*s.XIII*] TRAD. Lamb. 2, 4, 14: Sciendum est igitur quod omnis **mutatio** efficitur aut ratione vocis aut ratione signi aut ratione utriusque, scilicet vocis et signi. Ratione vocis efficitur **mutatio**, quando per cantum inceptum <vox> non potest attingere sive descendendo sive ascendendo ad cantum determinatum, et tunc dimittenda <est> illa superior, et assumenda est illa inferior et e converso; ratione signi efficitur **mutatio**, quando signum superveniens mutat cantum. [*s.XV*] IOH. OLOM. 6 p. 17: Deinde patet, quod **mutatio** fit dupliciter, scilicet ratione necessitatis et ratione commoditatis. Ratione necessitatis fit, quando sursum vel deorsum cantus in tantum tendit ita, quod voces absque alternatione non sufficiunt, tunc vox ultimo protensa est dimittenda et alia formaliter assumenda. Ratione commoditatis fit **mutatio** de cantu naturali vel $\sharp$ durali in b mollem aut converso et hoc propter soni congruentiam seu ob tritoni aut alicuius alterius modi sonoritatem tendentem in disproportionem. ANON. Carthus. pract. 13, 10: Hic etiam notandum est, quod duplici de causa vel duplici ratione fit **mutatio** unius vocis vel note in aliam, scilicet vel ratione ascensus vel descensus ipsius cantus vel ratione signi, scilicet quando signum adveniens mutat proprietatem cantus, ut dum cantus variatur de $\sharp$ duro in naturam vel econtra de natura in $\sharp$ durum vel de $\sharp$ duro in b mollem aut econtra. *al.* TRAD. Holl. VI 18, 1. CONR. ZAB. tract. KK 5 (*cf. Gumpel, Conrad von Zabern p. 160 sqq.*). *al.* BONAV. BRIX. 13, 17: Item sciendum est, quod triplex est **mutatio** in cantu, scilicet perfecta, imperfecta et perfectissima. Perfecta est, quando fit de natura in b molle et e converso, imperfecta, quando fit de b molle in $\sharp$ quadrato et e converso, perfectissima, quando fit de natura in $\sharp$ quadrato; et est dicta perfectissima, quia fit in tono plusquam perfecto vel facta **mutatione** immediate sequitur tonus plusquam perfectus. ADAM FULD. 2, 5: **Mutatio** est duplex: extrinseca est, quando vox in vocem aperte mutatur: ut in fa , sol in re et e converso. Intrinseca est, quando vox, quae debet mutari, relinquitur, ut fit in cantu mensurali. GUILL. POD. 5, 24: De triplici **mutationum** institutione et causa. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Est enim directa et regularis **mutatio**, quae praecedenti et sequenti unisonae opponitur **mutationi** ... Indirecta autem et irregularis **mutatio** dicitur, quum praecedenti aut sequenti unisonae **mutationi** persimilem ducit proprietatis seu qualitatis motum. *ibid.*: Possent item et per coniunctas complures fieri **mutationes**, si tonorum intervallis disponentur syllabae exachordorum tonos ipsos in duo inaequalia partientes semitoniam.

mutatio falsa (ficta) *Wechsel in ein fiktives (nicht auf C, F oder G beginnendes) Hexachord — change into a fictitious hexachord (one not based on C, F, or G)*

[*s.XIII*] LAMBERTUS p. 258a: Nunc autem oritur questio, quid vel que sit necessitas in musica regulari de falsa musica seu de **falsa mutatione**. Cum enim nullum regulare debeat accipere falsum, sed potius verum, ad quod (*ms. Paris 11266 et Siena L.V.30; ms. Paris 6755.2 et ed.*: hoc) dicendum est, quod (*mss.*; *ed.*: quid) **mutatio** sive falsa musica non est inutilis, immo necessaria propter consonantiam bonam inveniendam (*inde* TRAD. Lamb. 3, 4b, 1. TRAD. Garl. plan. IV 110. TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 60). ANON. Emmeram. 5 p. 274, 28: falsa musica est variatio vocum necessaria de tono in semitonium vel e converso per **falsam mutationem** sive

fictam. ANON. Emmeram. 5 p. 274, 34: non verax (*glo.*: id est per **falsam mutationem** ficta) musica. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 66, 2: Et generaliter loquendo irregularis mutatio <est>, quotienscumque vox alicuius clavis mutatur in vocem alterius clavis sibi non coniunctam secundum prius tactas vocum gammatis coniunctiones, ut si fa de $\cdot C$ gravi mutetur in quamcumque aliam vocem quam in ut vel e converso. ... Vocatur autem irregularis mutatio **falsa mutatio** propterea, quia vox mutatur in vocem, quae sibi non vere, sed false coniungitur; vocatur etiam falsa musica, quia vadit contra regularem vocum in gammate <dispositionem>. Ex his patet, quod descendens a mi de $\cdot b$ $\cdot fa$ $\cdot \sharp$ $\cdot mi$ per tonum et semitonium falsam committit musicam, quia oportet tunc, ut, cum mi in unisono iungatur, sol mutetur, quia mi in sol dicendo mi sol fa mi . IAC. LEOD. spec. 6, 66, 16: Sed tacta irregularis mutatio non sic vadit contra musicam mensurabilem, quae respicit plures voces simul prolatas et aliquam concordiam inter se habentes, uti, si quis a mi de $\cdot b$ $\cdot fa$ $\cdot \sharp$ $\cdot mi$ supra vult habere vocem diapente resonantem, oportet, ut tacta **falsa** utatur **mutatione** ponendo mi cum vocibus ipsius $\cdot f$ acutae et ibi cantando quasi per $\sharp$ durum et mutando semitonium in tonum. *al.* *saepius*

muto -avi, -atum, -are ,mutieren‘ (*auf derselben Tonstufe in ein anderes Hexachord wechseln*) — to ‘mutate’ (*to change on the same note into another hexachord*)

1 in Bezug auf einzelne Tonstufen — with reference to individual notes

[*s.XII*] MUT. Γ ma ut 4: $\cdot C$ $\cdot$ faut. $\cdot C$ $\cdot$ clavis est, faut due dictiones, fa ascendendo et descendendo, ut per descensum invenitur. Dic mutationes: ut **mutatur** in fa per descensum et dicitur $utfa$, fa in ut per ascensum et dicitur $faut$. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 28, 26 (*sim.* MUS. MAN. 28a, 5). AMERUS 5, 18: Si aliquis vult **mutare** in $\cdot g$ grave de proprio cantu in $\cdot \sharp$ ascendendo, unde illa nota ratione $\cdot f$ grave dicitur sol, ratione $\cdot c$ acutum dicitur ut, ergo **mutando** dicendum est solut, e contrario in descendendo, scilicet ut sol. LAMBERTUS p. 256b: Consimili modo fit in omnibus aliis, ubicunque sunt tres voces. Ibi **mutatur** prima in secundam et e converso; et prima in ultimam et e converso; et secunda in primam (*ms. Paris, BNF lat. 11266; ed.*: et in secunda primam) et ultimam et e converso (*sim.* TRAD. Lamb. 2, 4, 8. TRAD. Garl. plan. I 158. TRAD. Garl. plan. IV 83). HIER. MOR. 12 p. 49, 11: Et dicitur mutatio a **mutando** eo, quod una vox unius cantus **mutatur**, immo commutatur in aliam alterius cantus. HIER. MOR. 12 p. 49, 23: voces diversarum clavium non transmutantur ad invicem, ut scilicet fa , quod est in $\cdot b$ $\cdot fa$ acuto, non potest **mutari** in mi , quod est in $\cdot \sharp$ $\cdot mi$ acuto, nec e converso. *al.* TRAD. Garl. plan. II 71 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 150. TRAD. Garl. plan. IV 83). TRAD. Garl. plan. V 92. ANON. Ratisb. 2, 17. *al.* ENGELB. ADM. 2, 25, 7: terciā species dyapente constans ex semitonio et tribus tonis facto descensu per quadratum $\cdot b$ $\cdot mi$ et facta **mutatione** vocis in $\cdot G$ $\cdot sol$ reut, ubi in descensu ad $\cdot F$ $\cdot$ faut **mutabitur** ut in sol sic dicendo: fa mi re ut sol fa . ENGELB. ADM. 3, 10, 2: Notandum igitur, quod in saltu, qui fit descendendo vel ascendendo infra loca naturalis mutationis vocum, semper manent vel **mutantur** eedem voces, quae manerent vel **mutarentur**, si fieret ascensus vel descensus gradatus sive immediatus. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 8, 2, 6. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 32: sicut in ultima clave et altissima secundum compositionem gammatis, quae clavis est $\cdot e$ $\cdot la$, ponitur una sola vox, scilicet la , quae ultima est, ultra quam non est ascensus, nisi **mutetur** in aliam, sic in prima et gravissima clave, quae est gammaut, ponatur prima vox et gravissima, quae est ut , sub qua non est descensus, nisi in aliam mutetur. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 1: Vocum

irregularis mutatio tunc fieri dicitur, quando vox in vocem **mutatur**, quae illi secundum convenientem prius tactam vocum in gammate dispositionem minime sociatur. *al.* HUGO SPECHTSH. 71: voces **mutare** discas hinc et variare / per sol-faturam, quae multam fert tibi curam. / Quando **mutabis**, vocem pro voce locabis, / sicque dabit voces semper mutatio plures. / Si **mutare** cupis, normas has mente tenebis: / Numquam **mutabis**, nisi sit **mutare** necesse (*sim.* CONR. ZAB. tract. KK 9). HUGO SPECHTSH. comm. p. 45-47. *al.* QUAT. PRINC. 3, 9. IOH. BOEN mus. 1, 8. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 46, 14. *al.* COMPIL. Lips. p. 131. MUT. Ad noticiam 63-281. COMPIL. Lond. p. 78. ANON. Monac. II 8. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 18, 13. *al.* IOH. OLOM. 6 p. 18-28. PROSD. plan. 1, 11 p. 72, 11. *al.* GOB. PERS. p. 185a: Unde notandum, quod primi tres gradus propter pluralitatis vocum defectum nullam mutationem habent, et in ceteris omnibus vox prior **mutatur** ascendendo in vocem sequentem sive mediate sive immediate. Propter quod sol in fa in *c*-solfaut et *cc*-solfā, et la in sol in *d*-lasolre et *dd*-lasol, quae fiunt descendendo. Et omnis vox posterior **mutatur** descendendo in praecedentem sive immediate sive mediate. *al.* IOH. FLOESS 62: una sola vox **mutari** non potest. IOH. FLOESS 70-209. PROSD. spec. 2, 22 p. 212, 13: si loco de fa fingamus mi, ut nobis ostenditur per signum antepositum, tunc ordinate ascendendo loco de sol fingemus fa voce non **mutata**, et sic ascendemus semitonium minus, cum a mi ad fa semper sit semitonium minus. *al.* ANON. Claudifor. 2, 3 - 2, 18, 15 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 14-189). *al.* ANON. Gemnic. 2, 2, 72: Si vero clavi due voces conscribuntur, **mutare** dupliciter has continget, quod, si tribus vocibus figuratur, sex utique mutationes hiis noveris non deesse (*cum melodia*). *al.* UGOL. URB. 1, 17, 3 - 1, 18, 35. UGOL. URB. 2, 28, 13 - 2, 33, 11. *al.* TACT. Octo princ. 17: dum unus in semitoniis tangere velit, debet **mutare** *b*-<mi> in ut ascendendo (*cf.* Witkowska-Z., *Ars organisandi* p. 399). GEORG. ANS. 3, 47: Dicunt autem vocem **mutari**, quotiens inflectenda est vox ex qualitate ad qualitatem manente tamen vocis quantitate, veluti cum sub eadem littera due aut tres note continentur, quarum diximus voces quantitate pares, sub qualitate diversas. *al.* ANON. Philad. 32. THOM. BAD. p. 89. ANON. Carthus. pract. 13, 3: nunquam vox vel nota alicuius gradus musicalis **mutari** potest in vocem seu notam ei non attributam, hoc est, que non est de suo gradu. ANON. Carthus. pract. 14, 13-79. ANON. Carthus. pract. 15, 29: Tritonus ... habet 4 intervalla, scilicet fa sol la **mutata** in re et my et e contra. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 50. *al.* TRAD. Holl. II 3, 7-44. *al.* TRAD. Holl. III 4, 21. *al.* MUT. Christo 105-195. TRAD. Holl. V 3, 30 (*sim.* TRAD. Holl. VII 3, 18). *al.* TRAD. Holl. VI 33, 10. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 20. *al.* CONR. ZAB. tract. LL 10: semper altiores voces **mutantur** in inferiores propter ascensum et e contra inferiores in altiores propter descensum hoc excepto, nisi superveniens signum aliud exposcat, scilicet b molle vel b durum; ibi enim ratione signi ut **mutatur** in re ascendendo. *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 2, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 37: postquam aliquam proprietatem ingressi sumus, ante finalem eius vocem **mutare** numquam debemus, et sic intelligitur, quod rarius ac tardius, ut fieri potest, **mutandum** est. *al.* BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44. *al.* BONAV. BRUX. 13, 5. *al.* ADAM FULD. 2, 5-6. LAD. ZALK. A 33: Nota, quod ascendendo vox superior **mutatur** in inferiorem, sed descendendo fit per oppositum. LAD. ZALK. A 33-47. *al.* GUILL. POD. 5, 24. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Non igitur vox **mutatur** in vocem per intensionem aut remissionem, sed syllaba in syllabam et proprietates seu qualitates in qualitatem. *ibid.* *al.* MICH. KEINSP. 7, 24. *al.* FLOR. FAX. 1, 7, 2. *al.* COMPEND. MUS. 53. *al.* ANON. Couss. I p. 440b. *al.* MUT. Et nota 26-101. SZYDLOV. 5 p. 19-25. *al.*

2 in Bezug auf Hexachorde — with reference to hexachords [*s.XIII*] AMERUS 5, 2: Quare etiam oportet **mutare** a principio gamme ascendendo usque <ad> *d* superacutum et tociens in descendendo usque ad gamma grave. *al.* TRAD. Garl. plan. V 92: Dicitur autem mutatio ab hoc verbo *mutare*, quia unam proprietatem vel vocem sub eodem sono in aliam subsequentem **mutamus**. WALT. ODINGT. 5, 5, 2: si cantilena unius speciei sex notas ascenderit, **mutatur** in aliam speciem. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 12, 3: modus, qui est per naturam, **mutetur** in modum, qui est per b molle vel *♯* quadratum. *al.* ANON. Monac. II 46. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 151, 15: Alia vero inconvenientia clara sunt, quoniam, ut dictum est, in *d* secundo nova poneretur proprietas, in quam propria **mutaretur**, quae in plano cantu haberi non potest. UGOL. URB. 2, 19, 5: Si igitur in locorum praedictorum aliquo velimus contrapunctum in contrapunctum **mutare**, eo modo mutatio fiat, quo in cantu plano b quadrum in naturam et e contra naturam in b quadrum ascendendo et descendendo **mutatur**, tunc enim ex his duobus unum fiet contrapunctus, quo a *Γ* ad *A* tertium poterit contrapunctatio fieri. *al.* GEORG. ANS. 3, 24: Disposuerunt vero magistri loca **mutandi** sive variandi genera cantus. ANON. Carthus. pract. 13, 10: duplici de causa vel duplici ratione fit mutatio unius vocis vel note in aliam, scilicet vel ratione ascensus vel descensus ipsius cantus vel ratione signi, scilicet quando signum adveniens **mutat** proprietatem cantus, ut dum cantus variatur de *♯* duro in naturam vel e contra de natura in *♯* durum vel de *♯* duro in b mollem aut e contra. MOD. Not. quotiensc. 1 p. 170 (p. 474a). TRAD. Holl. VI 18, 2: Fit enim mutatio ratione signi, quando signum super adveniens **mutat** proprietatem cantus, et sic transimus de una proprietate in aliam. GUILL. MON. 5 p. 31: Nota, quod mutantia est **mutare** unam proprietatem in alteram, sicut b quadrum in naturam vel b molle in naturam vel e converso. FR. GAFUR. pract. 1, 4. *ibid.* *al.* FLOR. FAX. 1, 7, 2: nomina vocum et proprietatem **mutamus**, non autem vocem ipsam. *al.*

N

N, n, NN I. Markierungspunkt in Messuren II. Tonbuchstabe III. Kennbuchstabe für das hexachordum naturale IV. Intervallbuchstabe für die Quinte V. Kennbuchstabe für die zweiteilige Mensurierung der Longa (modus imperfectus) VI. Kennbuchstabe zur Anzeige der Teilung der Brevis in 9 Minimen (in der italienischen Mensurallehre) — I. letter that designates a specific point in measurements II. letter that designates a note III. letter that designates the hexachordum naturale IV. letter that designates the fifth V. letter that designates duple mensuration of the long (modus imperfectus) VI. letter that designates the division of the brevis into 9 minims (in Italian mensural theory)

I Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements

1 im System A - LL — in the system A - LL

a N für die lichanos meson chromaticae — N for the lichanos meson chromaticae

[*s.VI*] BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 4: sit N lichanos meson chromaticae. BOETH. mus. 4, 10 p. 332 descr. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 35, 7: sequens

numerus, scilicet 5472, qui cum littera **N** iungatur ipsi lichano meson chromaticae. IAC. LEOD. spec. 5, 36 descr. al.

b NN für die paranete hyperboleon diatonos — **NN** for the paranete hyperboleon diatonos

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 39, 15: **NN** quantum ad chordam proximam acutiori, quae est paranete hyperboleon diatonos, et numerus eius 2592. al. COMM. Boeth. II p. 272, 20.

2 im System: $A^s B C D^s E F G H^s I K L^s M N O$ (für die paranete hyperboleon) — in the system: $A^s B C D^s E F G H^s I K L^s M N O$ (for the paranete hyperboleon)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 8: **N** paranete hyperboleon. BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 15. al.

3 im System: $A B C^s D E F G^s H I K^s L M N O^s P$ (Z) — in the system: $A B C^s D E F G^s H I K^s L M N O^s P$ (Z)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (inde HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). [s.IX] SCOL. ENCH. 3 descr. 5. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B t C s D t E t F t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2.

cf. Browne, System

4 im System: $A B^s C D E^s F G H^s / (Z, SM)^s I^s K L M^s N O P$ (für die trite hyperboleon) — in the system: $A B^s C D E^s F G H^s / (Z, SM)^s I^s K L M^s N O P$ (for the trite hyperboleon)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **N** trite hyperboleon, tertia excellentium. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66-67. MON. Designata p. 70, 17. MON. Prius dividenda 7. al. CYMB. Omne instr. 3, 7: per F invenies **N**.

5 im System: $A^s B C D^s E F G^s h$ (= trite symmenon) $^s H$ (= paramese) $^s K L M^s N X O$ (für die trite hyperboleon) — in the system: $A^s B C D^s E F G^s h$ (= trite symmenon) $^s H$ (= paramese) $^s K L M^s N X O$ (for the trite hyperboleon) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5: sit A hypate hypaton, B parhypate hypaton, C lichanos hypaton, D hypate meson, E parhypate meson, F lichanos meson, G mese, H paramese, K trite diezeugmenon, L paranete diezeugmenon, M nete diezeugmenon, **N** trite hyperboleon, X paranete hyperboleon, O nete hyperboleon. IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

6 im System: $A B^s C D E F^s G H I K^s L M N O^s P Q R S$ — in the system: $A B^s C D E F^s G H I K^s L M N O^s P Q R S$ MON. Prima corda I 38: Primae III^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item III^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae III^{or} dicuntur superiores I K L M et III^{or} aliae excellentes **N O P Q**, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur III^{or} notantur per hos caracteres $\gamma \gamma$ (ed.: f) $N \gamma$. al. MON. Prima corda II 19.

II Tonbuchstabe — letter that designates a note

1 im System: $A B^s C D E^s F G H$ ($^s Q$ = trite symmenon) I (= paramese) $^s K L M^s N O P$ (für die trite hyperboleon) — in the system: $A B^s C D E^s F G H$ ($^s Q$ = trite symmenon) I (= paramese) $^s K L M^s N O P$ (for the trite hyperboleon) [s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: **N**. Trite hyperboleon, id est tertia excellentium. ODOR. SEN. p. 213 descr. sq. [s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. al. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. cf. I 4

cf. Browne, System

2 im System: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ (für die paranete hyperboleon) — in the system: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ (for the paranete hyperboleon)

[s.IX-X] ALIA MUS. 137 p. 198: septima (sc. species diapason) ab **nn** in **m** vel ab **m** in **nn** (inde ANON. Bernh. 2, 83). ALIA MUS. 140 p. 200: modulationem mixolydii finit **nn** (inde ANON. Bernh. 2, 86). cf. I 1b

cf. Santosuosso, Notations p. 56 sqq.

3 im System: $A B^s C D E^s F G H I^s K L M$ (= trite symmenon) N (= nete symmenon) $^s O P Q$ — in the system: $A B^s C D E^s F G H I^s K L M$ (= trite symmenon) N (= nete symmenon) $^s O P Q$

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: **N** - corda chamir - simphonia arbtascer - metrum nete syngmenon - vox mens.

4 im System: $A B^s C D E^s F G H^s I K L$ (H-L = tetrach. symmem.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ (für die trite diezeugmenon) — in the system: $A B^s C D E^s F G H^s I K L$ (H-L = tetrach. symmem.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ (for the trite diezeugmenon)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: **M** paramese; **N** trite diezeugmenon. al.

5 im System: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$ — in the system: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr.

6 im System: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$ (I-M = tetrach. symmem.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ — in the system: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$ (I-M = tetrach. symmem.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 13: Si **Q** iterum tertia sua parte excreverit, fit **N**. Similiter tonus ab **O**. Si **P** tertia sui crescat, fit **M** cum **N** faciens semitonium. WALT. ODINGT. 3, 9, 15: **F** ad **N**, quae est septima species. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

7 im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$ — in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$

[s.XIV] ANON. Meyer 11, 10: Primum semitonium est **b·c**, secundum **e·f**, tertium **k·l**, quartum **n·o**, quintum **r·s**. Tercium semitonium, quod est medium in ista 5, potest anticipari per **i·k**, et extremum semitonium potest locari super **q·r**. ANON. Meyer 11, 13 descr. al.

8 im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m^s n o p (q)$ — in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m^s n o p (q)$

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 (inde IOH. HOTH. exc. p. 18). BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: quantitas sive intercapedo, quae inter **c** et **d** extenditur, tonus est et inter **d** et **e** similiter tonus, sed inter **e** et **f** semitonium, inter **f** et **g** tonus, inter **g** et **h** semitonium, inter **h** et **i** quadrum semitonium, inter **i** et **k** quadratum **k** semitonium, inter **k** et **l** tonus, inter **l** et **m** tonus, inter **m** et **n** semitonium. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Si tenor **d·e·f·g·d·c·f·e·d**, organum post duas notulas idem poterit in octava resonare, quod <est> **l·m·n·o·l·k·n·m·l**. al. IOH. HOTH. exc. p. 21 descr. al.

III Kennbuchstabe für das hexachordum naturale (C-a) — letter that designates the hexachordum naturale (C-a)

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 136 descr. TRAD. Garl. plan. V 52 descr. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 9, 1, 1: Ad evidentiam igitur manus contrapuncti sciendum est, quod trifarie describitur, videlicet naturalis, b molaris et **k** duralis cum hiisdem signis proprietatum iam supradictis, scilicet **n**, id est naturalis, b molle, id est molaris, **k** quadrum, id est duralis, ut in suis figuris patebit. FR. GAFUR. extr. 9, 1, 3.

IV Intervallbuchstabe für die Quinte — letter that designates the fifth

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1153: Post predictos cantores Hermannus Contractus cantum absque lineis vel aliter notulabat, nam pro equali sono vel unisono, quod est idem, e posuit, pro semitonio s, pro tono t, pro semiditono t et s, scilicet s supra t hoc modo: **t^s**; pro ditono duplex **t^t**, pro diatessaron d, pro diapente **n**, pro semitonio cum diapente **n^s**, pro tono cum diapente **n^t**, pro diapason A capitale (cf. Hermann. expl. p. 149b: *Delta diapente consonantiam discriminat. Delta cum S bina cum tritono limmata docet. Delta cum T quaternos cum limmate tonos*).

V Kennbuchstabe für die zweiteilige Mensurierung der Longa (modus imperfectus) — letter that designates duple mensuration of the long (modus imperfectus)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 47, 11: Alii vero pro modo perfecto praesumunt M apponere et pro imperfecto **N** dicentes, quod, sicut O et C pro temporis ponuntur variatione, sic M et **N** pro modi cognitione.

VI Kennbuchstabe zur Anzeige der Teilung der Brevis in 9 Minimen (in der italienischen Mensurallehre) — letter that designates the division of the brevis into 9 minims (in Italian mensural theory)

[s.XIV] ANON. Deodat. 6, 20: Senaria maneries aliquando cognoscitur per hoc signum s, nonaria per **n**, octonaria per o, duodenaria per d. [s.XV] PROSD. ital. I p. 234b: pro novenario (sc. tempore) ponunt hanc litteram, scilicet **N**, nobis denotantem tempus novenarium (sim. PROSD. ital. II p. 48). cf. Gallo, *Notationslehre* p. 320 sq. ex errore ed. pro M: PROSD. ital. I p. 234a. PROSD. ital. II p. 47.

nabulum -i n. (νόβλα) *Bezeichnung für das Psalterium (harfenartiges Saiteninstrument, dessen quer gespannte Saiten mit den Fingern gezupft werden) — term for the psaltery (harp-like stringed instrument, the strings of which are strung horizontally and plucked with the fingers) [syn.: psalterium] cf. Vulg. 1 Chron. 15, 16: cantores in organis musicorum, nablis videlicet et lyris et cymbalis.*

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 127: Psalterium, quod Hebraice '**nabulum**', Grece autem '**psalterium**', Latine '**laudatorium**' dicitur, de qua in LIIII psalmo scribitur: „Exsurge psalterium et cythara“. Non quasi in modum cytharae, sed quasi in modum clipei quadrati confirmatur cum cordis, sicut scriptum est: „In psalterio X cordarum psallite illi“. Sed hinc inde cordae eius contrariae sunt, ut se surgentem ab inferis ad caelorum regna per indicium manuum concitantis ab imo in altum significarent. [s.XI] VOCAB. MUS. p. 139: **Nabulum**: psalterium. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: Dicitur (sc. que perficitur) impulsu propter **nabulum** et rittoniam et alia, que ex metallorum tinniunt sonoritate impulsu percussione. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: Et istud instrumentum potest se contemperare cum omnibus instrumentis simfonicis, hoc est cum cithara, **nablis**, psalterio, dulce melos, clavicimbalo et organis. cf. Hammerstein, *Instrumenta* p. 127 sq.; Page, *Instruments* p. 348

nacaria -orum n. vel **nacarii** -orum m. (de arab. naqqārā et francogall. nacaire) *Bezeichnung für ein Paar kleiner Handpauken — 'nakers' (term that designates of pair of small tympani played with the hand)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 18, 9: Nam equi et cervi in vocibus et sonis delectantur, equi in tympanis, trumpis, cymbalis et **nacariis**. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 16: Perspicui vel suaves soni sunt, qui longius audiuntur, ut omnem repleant continuum locum, sicut clangor tubarum, tympanorum et **nakariorum**. cf. Dick F., *Bezeichnung* p.140 sqq.

nana nagies *Intonationsformel für die sechste Kirchen-tonart — intonation formula for the sixth mode*

[s.IX] MOD. Autenticus p. 52, 3: Plagi vero autenti proti et reliquorum expositione non indigent, quippe qui inferiores et subsequentes sunt: autentus protus, plagis proti, autentus deuterus, plagis deuteri, autentus tritus, plagis triti, autentus tetrardus, plagis tetrardi. Item in Graeco ANNANEANE, NANNA NEAGIES, AIA NEAGIES, NENOTE ANES; AGAGIES, NOEAGIS, NANA NAGIES, NOEAGIS. cf. Bailey, *De modis* p. 56

nanna neagies *Intonationsformel für die dritte Kirchen-tonart — intonation formula for the third mode*

[s.IX] MOD. Autenticus p. 51, 17: Plagi vero autenti proti et reliquorum expositione non indigent, quippe qui inferiores et subsequentes sunt: autentus protus, plagis proti, autentus deuterus, plagis deuteri, autentus tritus, plagis triti, autentus tetrardus, plagis tetrardi. Item in Graeco ANNANEANE, NANNA NEAGIES, AIA NEAGIES, NENOTE ANES; AGAGIES, NOEAGIS, NANA NAGIES, NOEAGIS. cf. Bailey, *De modis* p. 56

nar *Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für die zwölfte Tonstufe (M) im System A - Q — term (of semitic origin?) that designates the twelfth pitch (M) in the system A - Q*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: 'M' - corda **nar**. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250b: authentus tetrardus ... ascendit ad duodecimam, quae dicitur **nar**, et descendit in septimam. cf. Wagner, *Einführung in die gregorianischen Melodien II*, Leipzig 1912, p. 105 adn. 3

natura -ae f. *Bezeichnung für das Hexachord C-a (hexachordum naturale) — term that designates the hexachord C-a (hexachordum naturale) [syn.: cantus proprius]*

1 Definition

[s.XIII] LAMBERTUS p. 255b: **natura** dicitur cantus sumptus sine aliqua (ms.; ed.: aliquid) b, id est sine differentia (inde TRAD. Lamb. 2, 3, 3. TRAD. Garl. plan. I 141. TRAD. Garl. plan. III 136-137. TRAD. Garl. plan. IV 70. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 1. QUAT. PRINC. 3, 8. TRAD. Holl. VII 2, 6. sim. TRAD. Holl. VII 2, 54). [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 12: **Natura** est modus canendi proprie sine vocis vel soni disproportionione naturaliter institutus. IOH. TINCT. diff. 181: **Natura** est proprietas, per quam in omni loco, cuius clavis est ·C·ut, canitur et ex illo cetera voces deducuntur (sim. IOH. TINCT. exp. 5, 6). GUIL. DUFAY p. 388.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] ANON. Lovan. p. 496b. MUS. MAN. 6, 4: Notae de vermiculo signant b quadratam. Notae croceae **naturam** vel proprium cantum. Notae de incausto <nigro> b mollem. MUS. MAN. 20, 3: **natura** vel proprius cantus bis incipit: in ·C· et in ·c·. al. IOH. AEGID. 7, 9: ·C·faut duas habet voces, fa videlicet <et> ut. Sed fa cantatur per b quadratum, per ut videlicet de ·F·ut. Et ut cantatur per **naturam**, videlicet per se ipsum (sim. HIER. MOR. 12 p. 50, 32). al. AMERUS 20, 9. ELIAS SAL. 19 p. 41a. LAMBERTUS p. 256a: omne ut incipiens in ·C· cantatur per **naturam** cum suis sequentibus (inde TRAD. Lamb. 2, 3, 5. TRAD. Garl. plan. III 138. TRAD. Garl. plan. IV 71. QUAT. PRINC. 3, 8. COMPIL. Ticin. A 27. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 2). LAMBERTUS p. 258a: si aliqua figura sit in ·b· (om. ed.) fa ·b·mi sub h quadrato et alia sit in ·f·faut acuto per **naturam**, tunc non est ibi consonantia, sed dissonantia (inde TRAD. Lamb. 3, 4b, 3. TRAD. Garl. plan. IV 113. TRAD. Franc. I p. 28. COMPIL. Ticin. A 62). al. TRAD. Lamb. 2, 3, 2. al. HIER. MOR. 12 p. 51, 1. al. TRAD. Garl. plan. I 139. al. TRAD. Garl. plan. III 134. al. TRAD. Garl. plan. IV 68. al. TRAD. Garl. plan. V 56. al. ANON. Ratisb. 2, 21. al. VERS. Postquam pro 26. al. IOH. GROCH. 95-97. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 6. al. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 3: cantus vero per **naturam** bis (sc. reperiatur in manu), quia, etsi ·C·ter ibi habeatur, in superiore tamen, quod dicitur superacutum, ut non ponitur, nam cum sit status vocum et litterarum in ·e·la, non posset illius ut ibi compleri solfatio. al. QUAT. PRINC. 3, 52: ascensus mediate ab ·E· gravi ad ·b· acutam, mutacio fiat de **natura** in b quadratam. al. GOSCALC. 1, 4 p. 58, 1: Tercia coniuncta accipitur inter ·D· et ·E· graves et signatur in ·E· signo b, ubi dicitur fa, et incipit eius deduccio

in ·B· gravi finiens in ·G· <gravi> et cantatur per **naturam**. Nam hec coniuncta est illius proprietatis, que in ·C· gravi incipit, ad locum inferiorem intellectualis transposicio. *al.* IOH. VETUL. 1, 21. *al.* COMPIL. Ticin. A 25. *al.* TRAD. Pipudi p. 46. ANON. Mediol. 2, 9: quando cantus cantatur per **naturam**, debemus biscantare per h; et quando cantus cantatur per h, debemus biscantare per **naturam**; et quando cantatur per b, debemus biscantare per fictam musicam. HENR. ZEL. 17. *al.* CART. PLAN. 7. COMPIL. Lips. p. 130. *al.* ANON. Seay p. 23. *al.* COMPIL. Lond. p. 78. ANON. Monac. II 8. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 15 (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 6, 10. TRAD. Holl. VI 14, 6. LAD ZALK. A 50). *al.* PROSD. contr. 5, 2. PROSD. plan. 1, 10 p. 62, 28: signum **nature**, ut sic: F vel sic: ♯ vel adhuc sic: ♯. *al.* NICOL. CAP. p. 322: Nota, quod primum tonum debemus cantare per **naturam** vel per b quadrum ..., quia in ipso prima species diapente et diatessaron reperiuntur, a quibus rationabiliter formatur. *al.* IOH. FLOESS 27. ANON. Claudifor. 1, 5, 15 (*sim.* MUT. Christo 76). UGOL. URB. 2, 13: 2: Sequitur de ordine contrapuncti duarum proprietatum, quarum principia per diapente sunt distantia, scilicet **naturae** primae et h quadri secundi. *al.* PHIL. CAS. contr. 36. GEORG. ANS. 3, 27: cantus talis initium sit a cromatico genere sive **natura** decantandum vel ab enarmonico sive b molli. *al.* PETR. TALH. p. 7. descr. ANON. Carthus. pract. 14, 12. *eqs.* *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 28. *al.* TRAD. Holl. V 1, 36 (*sim.* TRAD. Holl. V 2, 11). *al.* TRAD. Holl. VI 6, 10. *al.* IOH. TINCT. diff. 4 (*sim.* IOH. TINCT. exp. 6, 32). *al.* GUIL. DUFAY p. 388. FR. GAFUR. extr. 5, 5, 1. *al.* IOH. TINCT. nat. 48, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 5, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 73: et primum (*sc.* **hexachordum**) appellant (*sc.* *Guidonis sequaces*) ♯ bassum, secundum **naturam** bassam, tertium b molle bassum ..., quintum **naturam** altam. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 39. *al.* NICOL. BURT. 1, 19, 99. *al.* GUIL. MON. 5 p. 31. *al.* BONAV. BRIX. 20, 8: Versus septimi toni incipit in ·D· acuto dicendo re mi fa, scilicet per **naturam** acutam. *al.* LAD. ZALK. A 50. *al.* GUIL. POD. ench. 26 p. 388: **natura**, b molle et h quadratum a tertia in quartam vocem semitonium formant. *al.* GUIL. POD. 3, 19. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. FLOR. FAX. 1, 15, 2 descr. 1: Mutatio de ♯ quadro in **naturam** per ascensum et contra per descensum in ·C·faut. *al.* COMPEND. MUS. 59: Primus mutationis locus ♯ quadri et **naturae** (*sequitur exemplum*). *eqs.* *al.* ANON. Couss. I p. 435a. ANON. La Fage III p. 243. SZYDLOV. 3 p. 16. CONTR. In presenti 172. CONTR. Nota quod septem 6. CONTR. Primo videndum 1, 8. CONTR. Quicumque III p. 292: in contrapuncto **nature**, videlicet qui fit per deductionem ·c·solfaut. CONTR. Quid est 30-33.

naturalis -e 1. *dem* Hexachord C-a (*hexachordum naturale*) zugehörig 2. ‚natürlich‘ (zur Bezeichnung der mittleren von drei Oktaven bei Tasteninstrumenten) — 1. *belonging to the hexachord C-a (hexachordum naturale)* 2. *‘natural’ (to designate the middle octave of three on a keyboard instrument)*

1 *dem* Hexachord C-a (*hexachordum naturale*) zugehörig — *belonging to the hexachord C-a (hexachordum naturale)* [s.XIV] GOSCALC. 1, 8 p. 84, 13: omnis cantus huiusmodi finiens in re quocumque aut finiens in sol B quadrati aut in la **naturale** aut in sol vel in la B mollis est primi vel secundi toni. *al.* COMPIL. Ticin. B 97. (?) [s.XV] FR. GAFUR. extr. 9, 1, 1: Ad evidentiam igitur manus contrapuncti sciendum est, quod trifarie describitur, videlicet **naturalis**, b molaris et ♯ duralis. *al.* IOH. TINCT. exp. 6, 6: Prima itaque deductio est ab ut de ·I·ut usque ad la de ·E·lami grave inclusive, et haec est prima ♯ duralis. Secunda ab ut de ·C·faut usque ad la de ·A·lamire acuto inclusive, et haec est prima **naturalis**. *al.* LAD. ZALK.

A 24: Item superius dictum est de triplici voce, scilicet de voce dura, de voce molle et de voce **naturali**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4: unumquodque exachordum sive h durae qualitatis, sive **naturalis**, sive etiam b mollaris, secundum diatonicum genus noscitur esse dimensum. MICH. KEINSP. 4, 30.

2 ‚natürlich‘ (zur Bezeichnung der mittleren von drei Oktaven bei Tasteninstrumenten) — *‘natural’ (to designate the middle octave of three on a keyboard instrument)*

FIST. Incipit mensura 2 p. 136: Accipies ergo longitudinem primae fistulae ·C·faut **naturalis**. FIST. Incipit mensura 16 p. 137: ·C·faut <bordunus> ·C·faut **naturalis** longitudinem duplam obtinebit. *al.*

cf. Sachs K.-J., *Mensura 2* p. 348 sq.

v. cantus E 5, cantus naturalis, clavis V, musica naturalis, musicus naturalis - musicus artificialis, proprietas, species naturalis - species formalis, vox naturalis

adv. **naturaliter** gemäß dem Hexachord C-a (*hexachordum naturale*) — *in a manner appropriate to the hexachord C-a (hexachordum naturale)*

[s.XII] MUT. Γma ut 11: ·c·solfaut. ·c· clavis est, solfaut tres dictiones. Fa ascendendo et descendendo **naturaliter**, sol ascendendo et descendendo per rotundum ·b·, ut per descensum invenitur. *al.* [s.XV] FLOR. FAX. 1, 5, 12: Tres postea proprietates, id est naturam, b molle et ♯ quadrum, quia omnis sive corporum voces sive instrumentorum soni aut dulce vel b mollitate, aut dure vel ♯ quadrate, aut **naturaliter** tempore his dominante sonant vel respondent.

subst. **naturalis** -is 1. Bezeichnung für einen Ton der mittleren von drei Oktaven (bei Tasteninstrumenten) 2. Bezeichnung für das Hexachord C-a (*hexachordum naturale*) — 1. *term that designates a note from the middle octave of three (on a keyboard instrument)* 2. *term that designates the hexachord C-a (hexachordum naturale)*

1 Bezeichnung für einen Ton der mittleren von drei Oktaven (bei Tasteninstrumenten) — *term that designates a note from the middle octave of three (on a keyboard instrument)* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 13 descr.: Barduni - **Naturales** - Supernaturales. ARN. ZWOLL. p. 19: potest componi dictum instrumentum (*sc.* *dulce melos*) ad modum clavicordii ita, quod fiant in ipso barduni cum octavis seu **naturalibus**, quod idem est, et supernaturalibus et quod inter bardunos et **naturales** ponatur, unus stephanus et inter **naturales** et supernaturales alter stephanus. FIST. Incipit mensura 16 p. 137: unusquisque bordunus semper duplum sui **naturalis** in longitudine obtinebit. FIST. Incipit mensura 24 p. 138: Haec de latitudine **naturalium** sufficiunt. <Item.> De latitudine vero <bordunorum> videamus. *al.*

cf. Sachs K.-J., *Mensura 2* p. 348 sq.

2 Bezeichnung für das Hexachord C-a (*hexachordum naturale*) — *term that designates the hexachord C-a (hexachordum naturale)*

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 6, 17. TRAD. Holl. V 2, 37: Ambo **naturales** finem retinent ·a·lamire (*sim.* TRAD. Holl. VII 2, 20). *al.* TRAD. Holl. VII 2, 12: Tres duos fert ·g·, **natural<es>** ·c· geminatos / Et tot b molles ·f· demonstrat tibi cantus. *al.* CLAVIC. A 1: Volens facere clavicordium in hunc modum procedat. Dato corpore secundum longitudinem eligas tunc duo puncta in eo, unum a sinistro, quo erit ·C·faut primus **naturalis**, aliud a dextro, in quo stabit scop. CLAVIC. A 2: Stantibus illis duobus punctis, scilicet scopph et ·C·faut, et diviso spatio intercepto, ut prius, in 9 partes, ... finis quinti ·d·lasole in tertio (?) **naturali**, finis sexti ·g·solreut. ... Et iterum diviso spatio in 4 partes, ut prius, a ·C·faut in scopph, finis primi spatii erit ·f·faut primus ·b· mollis, finis secundi ·c·solfaut secundus **naturalis**, tertii ·c·solfa.

ex errore ed. pro natura: TRAD. Garl. plan. I 142.

neagies *v. aianeagies, nanna neagies*

nectens *Neumenbezeichnung mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*

[*s.XI-XII*] NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, **nectens**, evanescens, gula, gradus vel gurgulus.

nenia -ae *f. Klagelied, Trauergesang — dirge, lament*
[*s.V*] MART. CAP. 9, 925: irasque inferas per **naeniam** sedavere (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 925/354, 18-9. IOH. SCOT. annot. 491, 16: **Neniae** sunt carmina, que in tumbis, id est sepulchris mortuorum, scribuntur et in citharis cantantur. REMIG. AUT. 491, 15). [*s.XI*] FRUT. brev. 10 p. 75: Frutolfus **naeniis** (*ms. Bruxelles, Bibl. Royale II 4141: newmis*) ceu stultus luserat istis / dans tamen octonis congrua multa modis. (?) ANON. Cist. I 22 p. 25. (?) [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 42, 6: **nenie**, id est funebres cantus secundum Catholicon, scilicet cantilene, que fiunt super mortuum, quandoque tamen ponitur **nenia** pro cantilena puerorum, quia puerorum est flere et facile moventur ad fletum.

nenote anes *Intonationsformel für die siebente Kirchentonart — intonation formula for the seventh mode*
[*s.IX*] MOD. Autenticus p. 51, 19: Plagi vero autenti protii et reliquorum expositione non indigent, quippe qui inferiores et subsequentes sunt: autentus protus, plagis protii, autentus deuterus, plagis deuteri, autentus tritus, plagis triti, autentus tetrardus, plagis tetrardi. Item in Graeco ANNANEANE, NANNA NEAGIES, AIA NEAGIES, **NENOTE ANES**; AGAGIES, NOEAGIS, NANA NAGIES, NOEAGIS.
cf. Bailey, De modis p. 56

nen(n)oteneagis *Intonationsformel für den ersten Parapter (zusätzliche Tonart) — intonation formula for the first parapter (supplementary mode)*
[*s.IX*] MOD. Autenticus p. 52, 6: **NENNOTENEAGIS**. Antiphona: „Miserere mei Deus“. MOD. Autenticus p. 53, 5: **NENOTENEAGIS**. Parapter primus contingit tonum secundum et intrat in versum ut tonus secundus et finit sicut tonus primus.
cf. Bailey, De modis p. 57

nenoteneano *Intonationsformel für den ersten Parapter (zusätzliche Tonart) — intonation formula for the first parapter (supplementary mode)*
[*s.IX*] AURELIAN. 8, 42: Et quia gloriabantur Greci suo se ingenio octo indeptos esse tonos, maluit ille (*sc. Carolus Magnus*) duodenarium adimplere numerum. Tunc demum Greci possent ut nobis esse communes et eorum habere contubernium philosophiacum Latinorum; et ne forte inferiores invenirentur gradu, itidem<que> quattuor ediderunt tonos, quorum hic prescribere censui litteraturam: **NENOTE-NEANO**, NOEANO, ANNO, ANNES (*inde IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 262, 17*). *cf. Bailey, De modis p. 57*

nervus -i *m. Saite — string [syn.: chorda]*
1 als Bestandteil eines Instruments — as constituent part of an instrument
[*s.IV*] AUGUST. 1, 4, 7: in sonis **nervorum** et tibiurum. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 2 p. 188, 18: Et sicut in gravibus chordis is vocis est modus, ut non ad taciturnitatem gravitas usque descendat, atque in acutis ille custoditur acuminis modus, ne **nervi** nimium tensi vocis tenuitate rumpantur (*inde HIER. MOR. 6, p. 24, 25. FR. GAFUR. op. 1, 2. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 12. FIST. Rogatus 47*

p. 71). BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 8: Tertia est musica, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis. Haec vero administratur aut intentione, ut **nervis**, aut spiritu, ut tibiis vel his, quae ad aquam moventur, aut percussione quadam, ut in his, quae in concava quaedam aerea feriuntur atque inde diversi efficiuntur soni (*inde AURELIAN. 3, 21. HIER. MOR. 6 p. 25, 11. FLOR. FAX. 1, 3, 15. sim. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9b. LECT. GUID. p. 43. UGOL. URB. 1, 1, 9*). BOETH. mus. 1, 3 p. 190, 3: Idcirco enim idem **nervus**, si intendatur amplius, acutum sonat, si remittatur, grave (*inde HIER. MOR. 15 p. 74, 11. COMM. Boeth. II p. 344, 39. IOH. HOTH. exc. p. 32*). BOETH. mus. 1, 31 p. 222, 5: semel percussus **nervus** saepius aerem pellens multas efficit voces. Sed quia haec velocitas est percussione, ut sonus sonum quodammodo comprehendat, distantia non sentitur et quasi una vox auribus venit (*inde HIER. MOR. 15 p. 64, 4. FR. GAFUR. op. 2, 3. FR. GAFUR. theor. 2, 4, 8*). *al. BOETH. arithm. 2, 50, 8. [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 1: Tertia est divisio rhythmica pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, tympanum quoque, cymbalum, sistrum, acetabula aenea et argentea (inde HIER. MOR. 4 p. 19, 26. TRAD. Holl. I 1, 1, 28). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9a. al. GLOSS. Boeth. ar. 650. [s.IX] AURELIAN. 5, 18 (cf. ISID. etym. 3, 20, 11). SCOL. ENCH. 2, 237: si **nervum** a **nervo** aequae grossitudinis sive fistulam a fistula duplo feceris longiorem, ut XII ad VI, ut XXIII ad XII, diapason ad invicem resonant. *al. ALIA MUS. 69 p. 139. al. [s.X] INTERV. Quid sit tonus 20: Ad consonantiam vero diapente divide totum **nervum** in quinque aequales partes, et ubi tres finitae fuerint partes, pone arculum. al. [s.XI] PS-BERNO mon. 6, 1. ODOR. SEN. p. 208: meson **nervus** triperciatur et sui tertia pars, ut consonantiam diatessaron efficiat, illi addatur. *al. VERS. Consona quo p. 174. al. ANON. Gerbert 14 (cf. BOETH. mus. 4, 5 p. 314, 13). FRUT. brev. 4 p. 38 (inde ANON. Wolf p. 213). al. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 2 p. 36. al. IOH. AEGID. 17, 49. HIER. MOR. 3 p. 13, 29 (cf. BOETH. mus. 1, 10 p. 196, 24). al. ENGELB. ADM. 1, 6, 7: virtus extensionis **nervorum** seu chordarum in lyris et psalteriis et aliis instrumentis musicis. *al. [s.XIV] IOH. MUR. not. 1, 3, 6: in instrumentis **nervorum**, foraminum, ventorum, aquarum (sim. IOH. MUR. spec. 1, 30. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 18. TRAD. Holl. VIII 15, 22. UGOL. URB. 5, 31, 26). IOH. MUR. spec. 1, 20. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 8. al. IAC. LEOD. spec. 4, 6, 3: ex alia et alia inaequalitatis distantia vocum illarum et ex alia portione **nervorum**, chordarum vel fistularum, campanarum vel malleorum. *al. COMM. Boeth. II p. 210, 11: Superius quidem docuit autor, qualiter proportionales consonanciarum sunt invente et consequenter, qualiter variis examinacionibus sunt perpende, videlicet in **nervis**, calamis, ciatis et acetabulis. al. ANON. Ellsworth 3 p. 208, 1: rursus dividatur **nervus** medius A-K; erit igitur A-K dupla ab eo, quod est H-R. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 95. al. GOB. PERS. p. 181a. UGOL. URB. 5, 9, 1: De cordarum seu **nervorum** instrumentalium subtilitate et grossitie. *eqs. al. ANON. Carthus. pract. pr. 6: Musica rignica est, que fit in pulsu digitorum in **nervis** et cordis, ut in lulis, quinternis, cytharis et in similibus. TRAD. Holl. VII 3, 171 (cf. FRUT. brev. 4 p. 38). IOH. LEGR. tac. p. 415b: de curtissima corda sive **nervo** brevissimo se transferat ad longiores. *al. IOH. TINCT. eff. 19, 4: propter summam eruditionem, quam ipsi Graeci sitam censebant in **nervorum** vocatione cantantibus (sim. IOH. TINCT. inv. p. 44. FLOR. FAX. 1, 1, 7). FR. GAFUR. extr. 2, 13, 1. al. FR. GAFUR. op. 1, 8 (cf. BOETH. mus. 1, 10 p. 196, 24. BOETH. mus. 1, 11 p. 198, 13). BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5: Sumatur itaque cuiusvis longitudinis **nervus** sive chorda, quae super lignum aliquid habens concavitatis extendatur; locus autem extremus,*******

cui **nervus** alligatur, puncto a signetur. Alius locus e regione procul positus, quo **nervus** trahitur et torquetur, puncto q signetur (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 17). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 32. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 68. *al.* NICOL. BURT. 1, 10, 61. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 15. *al.* GUILL. POD. 1, 1. *al.* HERB. TR. 2, pr. p. 43. *al.* FLOR. FAX. 1, 3, 1. *al.* ERASM. HOR. p. 73a. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 2. MON. Pythagoras p. 37, 24. MON. Si velis p. 240, 4. *al.* MON. Si vis facere p. 173, 2: Si vis facere perfectum monocordum, divide lineam, que est sub **nervo** a gama littera, que debet poni in capite linee, usque finem in 9 passus eqs. FIST. Longissimam 2 p. 97.

2 übertragen: für eine Tonstufe des Tonsystems — by analogy for a note within the tonal system
[s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 182, 2: Quoniam vero eis Timotheus Milesius super eas, quas ante reppererat, unum addidit **nervum** ac multipliciorem musicam fecit, exigere de Laconica consulum de eo factum est (*inde* HIER. MOR. 8 p. 37, 32). BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 1: Simplicem principio fuisse musicam Nicomachus refert adeo, ut quattuor **nervis** constaret, idque usque ad Orpheum duravit, ut primus quidem **nervus** et quartus diapason consonantiam resonarent, medii vero ad se invicem atque ad extremos diapente ac diatessaron (*inde* ANON. Gerbert 10. FRUT. brev. 1 p. 27. IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 10. ADAM FULD. 2, 9. GUILL. POD. 1, 2. FLOR. FAX. 2, 1, 2). BOETH. mus. 1, 26 p. 218, 21: Quibus nominibus **nervos** appellaverit Albinus. Albinus autem earum nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas principales vocaret, mesas medias, synemmenas coniunctas, diezeugmenas disiunctas, hyperboleas excellentes (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1). BOETH. mus. 5, 9 p. 359, 1 (*inde* MUS. ENCH. 16, 18. HIER. MOR. 15 p. 65, 29. MARCH. luc. 6, 5, 12. IOH. CICON. mus. 1, 52 p. 194, 3. UGOL. URB. 1, 39, 5. FR. GAFUR. op. 2, 5. FR. GAFUR. theor. 2, 5, 6). BOETH. mus. 5, 15 p. 365, 1: diatessaron consonantia quattuor efficitur **nervis**, idcirco etiam diatessaron nuncupatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 2, 5. *ad loc.* COMM. Boeth. II p. 384, 12: 'dia' scilicet, quod est 'de' et 'tetras', quatuor, quasi de quattuor vocibus sive **nervis**). BOETH. mus. 5, 9 p. 358, 24: diapason consonantia talem vocis efficit coniunctionem, ut unus atque idem **nervus** esse videatur (*inde* MUS. ENCH. 16, 15. INTERV. Ex omni 15. FRUT. brev. 4 p. 42. HIER. MOR. 15 p. 65, 26. MARCH. luc. 6, 4, 22. MARCH. luc. 6, 5, 11. IAC. LEOD. spec. 4, 23, 4. IAC. LEOD. spec. 4, 34, 5. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 14. IOH. CICON. mus. 1, 52 p. 194, 1. UGOL. URB. 1, 39, 4. FR. GAFUR. op. 2, 5. BONAV. BRIX. 14, 80. FR. GAFUR. theor. 2, 5, 6. GUILL. POD. 6, 4). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 424. *al.* [s.IX] MUS. ENCH. 16, 20. *al.* HUCBALD. 43: Proslambanomenos adquisitus, quoniam post omnes hic additus est **nervus** (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 9). *al.* ALIA MUS. 15 p. 107: Erit ergo primus modus omnium gravissimus, videlicet hypodori, ex prima specie diapason et terminatur eo, qui meses dicitur, medio **nervo**. *al.* REG. PRUM. 14, 22 (*inde* ANON. Bernh. 2, 32). *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 22 (*cf.* REG. PRUM. 14, 3). *al.* GLOSS. Boeth. mus. III 58. *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Magistri autem, idest primi toni, cantus incipitur sex **nervis**, scilicet C·D·E·F·G·a] (*inde* PS.-BERNO mon. 11, 5. FRUT. brev. 8 p. 59. FRUT. ton. p. 113). *al.* PS.-BERNO mon. 4, 5. *al.* WILLEH. HIRS. 4 (c. 3), 9. *al.* VERS. Ars humanas p. 110b. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60. ANON. Venet. II 4: octavus (*sc.* **tonus**) ascendens quintum **nervum** et descendit in quartum. *al.* FRUT. brev. 8 p. 63. *al.* FRUT. ton. p. 134. *al.* QUAEST. MUS. 1, 11 p. 22 (*cf.* BERNO prol. 9, 49). [s.XII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 30. *al.* TRAD. Garl. plan. I 116. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 18. IAC. LEOD. spec. 5, 52, 13: In genere autem enharmonio proportio **ner-**

vorum intermediarum inter se est quasi aequalis proportioni, quam continet **nervus** gravissimus ad sibi propinquum. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 12: Hoc enim essentielle est, quod notulae **nervorum**, quae computant illi cantui, disponantur supra syllabas dictionum illius cantus. *al.* ANON. Michaelb. II p. 49. (?) COMM. Boeth. II p. 254, 13. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 12: sicut pollex honorabilis est in digitis, ita hypate in **nervis**. *al.* UGOL. URB. 5, 43, 3. *al.* THOM. BAD. p. 92 (*cf.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 4, 13. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 37. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 64. *al.* NICOL. BURT. 1, 11, 70. *al.* FR. GAFUR. theor. 2, 5, 6 (*cf.* BOETH. mus. 5, 9 p. 359, 1). FR. GAFUR. pract. 3, 7. FLOR. FAX. 1, 1, 35. *al.* ERASM. HOR. p. 84b: si duo tetrachorda coniuncta fuerint, constituent septem **nervos** ... Disiuncta vero tetrachorda octo **nervos** suscipiunt. *al.* MON. Super unum 6. *al.*

nete -es et -ae f. die 'tiefste Saite' (in der graphischen Darstellung des Tonsystems) — the 'lowest string' (within the visual representation of the tonal system)

A unspezifisch: zur Benennung hoher Töne — unspecific: for the designation of high notes
[s.I a.Chr.] VITRUV. 6, 1, 7. [s.IV] CALC. 40: harmonici modulantes organa inter duos extimarum fidium limites, gravissimae hypates et acutissimae **netes**, alias internectunt medias dispari strepitu tinnituque chordas. MACROB. 2, 4, 11: **netas** et hypatas aliarumque fidium vocabula percurrere. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 4: aliud unum tetrachordum adiunctum est super neten diezeugmenon, quae quoniam supervadebant acumine **netas** superius collocatas, omne illud tetrachordum hyperboleon vocatum est. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 31. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 276, 10: cromaticum (*sc.* **genus**) ita dividemus: Incipiamus ita a prioribus vel inferioribus **netis**; et quoniam nete hiperbolion diatonica et cromatica unius spicii sunt, id est equales, vide, que distancia sit inter neten hiperbolion et <para>neten hiperbolion diatonici generis: est autem tonus. eqs. (*sim.* MON. Boetius p. 232, 8).

B als Bezeichnung für den höchsten Ton eines Tonsystems — as term that designates the highest note in a tonal system
[s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.IV] CALC. 44: veteres musici octo solis chordis utebantur, quarum princeps erat hypate edens gravissimum sonum, ultima vero **nete** acutum edens sonum. FAV. EUL. 26, 5. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 25: Septima autem dicitur **nete**, quasi neate, id est inferior, inter quam **neten** et paramesen sexta quae est, vocatur paranete, quasi iuxta **neten** locata (*inde* FRUT. brev. 1 p. 28. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 12. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 29: In eptachordo enim est unum tetrachordum: hypate, parhypate, lichanos, mese, aliud vero: mese, paramese, paranete, **nete**, dum mesen nervum secundo numeramus (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. UGOL. URB. 1, 5, 6. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 3). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 7 descr. BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 23 descr. BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 5: In octachordo vero, quoniam octo sunt chordae, superiores quattuor, idest hypate, parhypate, lichanos, mese, unum tetrachordum explent. Ab hoc vero disiunctum atque integrum inchoat a paramese progrediturque per triten et paraneten et finitur ad **neten** (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. UGOL. URB. 1, 5, 8. FR. GAFUR. extr. 3, 3, 3). BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 28 descr. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 71. *al.* [s.IX] HUCBALD. 43: Ypate: gravis vel principalis. ... **Nete**: acuta. Paranete: iuxta **neten**. *ibid.* *al.* [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28. *al.* [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 13. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 200: Hyagnis

Frix exacordum composuit, ut sequitur: ·C· y pate ... ·D· pari pate ... ·E· lichanos ... ·F· mese ... ·G· paramese ... ·A· **nete**. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 5. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 2, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5. *al.*

C als Bezeichnung für die Töne des höchsten Tetrachords — as term that designates the notes within the highest tetrachord

1 das tetrachordum diezeugmenon (h-e) betreffend — with reference to the tetrachordum diezeugmenon (h-e) [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 25: Quoniam vero inter hoc meson tetrachordum et inferius, quod est **netarum**, disiunctio est, meses scilicet et parameses, inferius omne tetrachordum disiunctarum, id est diezeugmenon, vocatum est (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 32. *ad loc.*: COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59: '**netarum**' i. inferiorum cordarum, '**nete**' enim inferior interpretatur).

2 das tetrachordum hyperboleon (e-g) betreffend — with reference to the tetrachordum hyperboleon (e-g) [s.IX] REMIG. AUT. 512, 14: tetrachordorum ... primum ypaton et ultimum **netarum** hyperboleon. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 274, 31: Cromaticum itaque genus in tetracordo **netarum** sic est disponendum: Istorum numerorum 2304 et 2592 sumantur medietas difference, scilicet 144, et addatur numero 2592, fietque 2736 ad 2304 tria semitonia continens. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 42: Tetracordum quartum est **netarum**, hoc est acutarum, et est cordula nete hyperbolaion acutissimum sonitum omnium reddens.

D als Bezeichnung für die höchste Stufe eines Tetrachords — as term for the highest degree of a tetrachord

1 allgemein — general [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 1. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 961/370, 14: **Nete** vocatur ultima corda in omni tetracordo. *al.* IOH. SCOT. annot. 512, 6. (?) [s.XI] ODOR. SEN. p. 210: omnis **nete** et paramese et mese et hypate et proslambanomenae in tribus generibus sunt immobiles. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 28: interpretatur autem '**nete**', 'ultima', 'diezeugmenon', 'disiunctarum'. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 3: Hypate enim hypaton prima tetrachordi chorda est gravissima, mese chorda acutissima secundi, nete synmenon tertii, nete diezeugmenon quarti, nete hyperboleon quinti, et sic sunt ibi tria tetrachorda, quae a **nete** denominantur, licet in illis <**netes**> nomen varietur. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 43: Enarmonici generis cithare cordarum proprie quidem et precipue principales proslambanomenos, hypatehypaton, hypatemeson, mese, paramese, **netarum** utraque synmenon et diezeugmenon et acutarum acutissima nete hyperbolaion sonitus eosdem reddunt iisdemque numeris notantur eosdemque adinvicem consonantiarum servant modos.

2 für die nete diezeugmenon — for the nete diezeugmenon [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 16: Est igitur unum tetrachordum: hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, hypate; aliud vero: hypate, parhypate, lichanos, mese. Et haec quidem coniuncta sunt. Tertium vero est: paramese, trite, paranete, **nete** (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 12: Sed vocata est prima (*sc. chorda*) inter XI hypate hypaton, secunda vero parhypate hypaton, ... septima mese, octava paramese, nona trite, decima paranete, undecima **nete** (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 29. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 159. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 267, 13. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 30. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 35. *al.* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 8, 12: in qua **nete** corda siquidem et quantum tetracordum huic tertio connectitur. *al.*

3 für die nete hyperboleon — for the nete hyperboleon [s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 345, 19: Item quaecunque mediae aliorum modorum proslambanomenis accedunt, hae graviores modos operantur, quaecunque **netis**, illae acutiores efficiunt. Quoniam igitur in superiore pagina descriptis modis partem sinistram legentis primi proslambanomeni tenent, dextera vero legentis extremis clauditur **netis** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 13, 19. COMM. Boeth. II p. 294, 23. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 45, 2). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 6, 13. *al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 149. [s.XI] WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 47: litterae duplices **nete** excellentes deleantur. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 284, 16. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 2, 153: Hec autem **nete** ... sonat in acumine bisdiapason supra proslambanomenos. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 14. *al.*

4 für die nete synmenon — for the nete synmenon [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 15: Est igitur hic inter paramesen ac mesen disiunctio atque ideo diezeugmenon tetrachordum hoc vocatum est. Quod, si paramese auferatur, et sit mese, trite, paranete, **nete**, tunc coniuncta, id est synmenona, erunt tria tetrachorda (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 6: de superioribus tetrachordis addendum videtur, quod ab hypate meson usque ad **neten** quasi quoddam ordinis distinctionis-que caelestis exemplar est. Namque hypate meson Saturno est adtributa, parhypate vero Ioviali circulo consimilis est. Lichanon meson Marti tradidere. Sol mesen obtinuit. Triten synmenon Venus habet, paraneten synmenon Mercurius regit. **Nete** autem lunaris circuli tenet exemplum (*inde* REG. PRUM. 5, 44. COMM. Boeth. I 1, 27 p. 65. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 1. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 182, 2. UGOL. URB. 5, 44, 31). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 7. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 12. *al.* IOH. SCOT. annot. 503, 16. REMIG. AUT. 503, 16. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 26: Post paranete sequitur **nete**, id est finis coniunctarum. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 20: Toroebus, Atis filius ... adiunxit triten, que alio nomine paramese est vocata. Hec vero semper una fuit, sed ideo duo nomina habuit, quia sub duobus tetracordis semper militavit. Nam primum cum mese sub paranete et **nete** in synmenon tetracordo militavit, et ideo trite synmenon est nuncupata. *al.* BART. RAM. 3, 1, 4 p. 92.

nete coniunctarum Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum synmenon (a-d) — term that designates the highest note of the tetrachordum synmenon (a-d) [s.V] MART. CAP. 9, 961: erit tetrachordum a media in **neten coniunctarum**. [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: ·K· Trita diezeugmenon, id est tertia disiunctarum, vel paranete sinmenon, id est iuxta **netem coniunctarum**.

nete diezeugmenon Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum diezeugmenon (b-e) — term that designates the highest note of the tetrachordum diezeugmenon (b-e) [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5. *al.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.V] MART. CAP. 9, 931: νήτη διεzeugμένων, id est ultima divisarum. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 29: Quoniam vero inter hoc meson tetrachordum et inferius, quod est netarum, disiunctio est, meses scilicet et parameses, inferius omne tetrachordum disiunctarum, id est diezeugmenon, vocatum est cum additamento scilicet hoc: paramese diezeugmenon, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon, **nete diezeugmenon**. BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 3: eadem mese ad **neten diezeugmenon** quintam facit diapente consonantiam. Quae **nete diezeugmenon** ad neten hyperboleon quartam facit diatessaron consonantiam (*inde* UGOL. URB. 1, 5, 19). BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 19 descr. BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 15: DD **nete diezeugmenon** continens ad triten hyperboleon semitonium minus. BOETH. mus. 4, 10 p. 334 descr. BOETH. mus. 4, 13 p.

335, 13: In totum immobiles sunt proslambanomenos, hypate hypaton, hypate meson, mese, nete synemmenon, paramesos, **nete diezeugmenon**, nete hyperboleon idcirco, quoniam in omnibus tribus generibus eadem sunt nec loca nec nomina permutantes (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 2. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 1). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 9, 17, 2: per diapason consonantiam hypate meson idem sonat, quod **nete diezeugmenon**. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 509, 17: 'in neten divisarum', id est in **nete diezeygmenon**. REMIG. AUT. 513, 4: 'in neten ... separatarum', id est in **neten diezeygmenon**. MUS. ENCH. 16 descr. *al.* HUCBALD. 40: 'E· **nete diezeugmenon**. *al.* MOD. Ecce modorum 30: Septimus tropus habet tetrachorda III, diezeugmenon, meson et sinemmenon, distinctiones V, paranete hyperboleon et **nete diezeugmenon**, trite diezeugmenon, mese, lychanos meson. *al.* ALIA MUS. 15 p. 107: Quintus modus phrygius quinta specie diapason finitur, cui **nete diezeugmenon** nervus est ultimus. *al.* REG. PRUM. 14, 4. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 60. *al.* ANON. Bernh. 1, 6: Et facit ... primum tetrachordum nete hyperboleon, secundum **nete diezeugmenon**, tertium nete sinemmenon ..., quartum vero facit mesen et quintum lycanos ypaton (*sim.* ANON. Bernh. 2, 6). *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Primus igitur modus vel tonus intenditur ad acutam 'd', idest paranete diezeugmenon, raro autem ad 'e', quae est **nete diezeugmenon**, et descendit ad 'C', idest parypate ypaton]. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. *al.* ODOR. SEN. p. 154: **Nete diezeugmenon**, id est prima disiunctarum. *al.* OLIVA 53. *al.* LIB. SPEC. 15 p. 47: Secunda species diapente constat ex tono et semitonio et duobus tonis, ut mese ad **nete diezeugmenon**. *al.* ANON. Venet. I 14. MOD. Protus finit p. 107. FRUT. brev. 6 p. 48: primum (*sc. tetrachordum*) a nete hyperbolaeon usque **neten diezeugmenon**, id est ab 'aa' in 'e' habebis, quod hyperbolaeon, id est excellentium, dicitur, quia cetera soni acumine supergreditur. Secundum a **nete diezeugmenon** ad paramesen, id est ab eadem 'e', in qua primum finitur, istud incipiens in 'h' quadratum protenditur, quod diezeugmenon, id est disiunctum, vocatur, quia tono interiecto a mese, quae est monochordi media, disparatur. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 208. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 27. *al.* COMPIL. Paris. II p. 76. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 14a. WALT. ODINGT. 3, 2, 22. MARCH. luc. 15, 1, 16: 'e· **nete diezeugmenon**. IAC. LEOD. spec. 5, 30, 10: provenit inde numerus, qui est 3072. Et sit DD. Hic numerus iungendus est ipsi **nete diezeugmenon**. *al.* WILLELM. 3, 4 descr. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 276, 19. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 102: **nete diezeugmenon** 'e' lami. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 8 p. 256, 9: Superiores proprie sunt in autentis, ut paranete diezeugmenon ad mesen et **nete diezeugmenon** ad paramesen et trite hyperboleon ad trite diezeugmenon et paranete hyperboleon ad paranete diezeugmenon. *al.* UGOL. URB. 1, 33, 13: In manu Graeca hanc reperimus coniunctionem a parhypatehypaton ad paramese, a parhypateson ad **netediezeugmenon**, Latine a 'C' primo ad 'h' secundum, ab 'F' primo ad 'E' secundum. *al.* GEORG. ANS. 2, 18: duodecima (*sc. cordula*) **netediezeugmenon**. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 67: Duodecimum gradum posuit (*sc. Boetius*) sub 'e' parva. Et facit tonum ad undecimum gradum. Et vocavit eum **nethe diezeugmenon**, quod est primum excellentium. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 13. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 3: Hypateson namque Saturno attributa est, ... **Netediezeugmenon** terre (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 3, 7). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44: **netediazeugmenon** sive 'E' acutum. *al.* ADAM FULD. 2, 9 descr. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* ERASM. HOR. p. 85b. *al.* MON. Boetius p. 232, 17. *al.*

MON. Dividatur p. 54, 7. *al.* MON. In primis 9. *al.* MON. In primis divide p. 5, 8. *al.* MON. Magadis p. 13, 10. *al.* MON. Mon. divisurus p. 41, 46: a nete hyperboleon toto retro spatio tribus aequis partibus diviso et quarta inferius perpensa fiet **nete diezeugmenon**. *al.*

nete disiunctarum *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum diezeugmenon (h-e) — term that designates the highest note of the tetrachordum diezeugmenon (h-e)* [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: 'L· Paranete (pro paranete) diezeugmenon, id est iuxta **neten disiunctarum**. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 12: Corda undecima: paranete diezeugmenon iuxta **nete disiunctarum** versa de Graeco significat in Latinum eo, quod tryten uno tono superans ad neten quoque tonando semel ascendat.

nete excellentium *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum hyperboleon (e-g) — term that designates the highest note of the tetrachordum hyperboleon (e-g)* [s.V] MART. CAP. 9, 962: Quantum (*sc. pentachordum*) in acumen erigitur atque <a divisarum extenta> in **neten excellentium** terminatur. [s.IX-XII] GLOSS. Mart. Cap. 945/364, 6-7. *al.* [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: 'O· Paranete hyperboleon, id est iuxta **neten excellentium**.

nete hyperboleon *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum hyperboleon (e-g) — term that designates the highest note of the tetrachordum hyperboleon (e-g)* [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 931: νῆη ὑπερβολαίων, id est ultima excellentium. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 20: aliud unum tetrachordum adiunctum est super neten diezeugmenon, quae quoniam super-vadebant acumine netas superius collocatas, omne illud tetrachordum hyperboleon vocatum est hoc modo: ... nete diezeugmenon, trite hyperboleon, paranete hyperboleon, **nete hyperboleon**. BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 4: Quae nete diezeugmenon ad **neten hyperboleon** quartam facit diatessaron consonantiam. Et proslambanomeos ad **neten hyperboleon** reddit bis diapason consonantiam (*inde* UGOL. URB. 1, 5, 20). BOETH. mus. 4, 6 p. 318, 3: Monochordi **netarum hyperboleon** per tria genera partitio (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 30, 1). BOETH. mus. 4, 6 p. 319, 6: Erit igitur A quidem proslambanomenos, O autem mese et LL **nete hyperboleon**. BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 24: paranete hyperboleon ad **neten hyperboleon** in diatonico quidem genere tono distat, in chromatico vero tribus semitoniis, in enarmonio vero duobus tonis. BOETH. mus. 4, 10 p. 334 descr. BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 13: In totum immobiles sunt proslambanomenos, hypate hypaton, hypate meson, mese, nete synemmenon, paramesos, nete diezeugmenon, **nete hyperboleon** idcirco, quoniam in omnibus tribus generibus eadem sunt nec loca nec nomina permutantes (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 2. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 37, 5: prima (*sc. corda*) (i. proslambanomenos) ad mediam (i. mese) facit diapason, ad ultimam vero cordam (i. **nete hyperboleon**) ... facit similiter diapason. *al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 149. GLOSS. Mart. Cap. 941/362, 14-5. *al.* REMIG. AUT. 509, 21. MUS. ENCH. 16 descr. *al.* HUCBALD. 40: 'A· **nete yperboleon**. *al.* ALIA MUS. 120 p. 159: nocturnale quoque responsorium cum suo versu, quod est „Aspiciebam“ et „Esto nobis“, ad **nete hyperboleon** videntur ascendere. *al.* REG. PRUM. 14, 4. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 65. *al.* ANON. Bernh. 1, 6: Et facit ... primum tetrachordum **nete hyperboleon**, secundum nete diezeugmenon, tertium nete sinemmenon ..., quartum vero facit mesen et quintum lycanos ypaton (*sim.* ANON. Bernh. 2, 6). *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Septimus modus intenditur ad 'g', idest paranete yperboleon, raro autem ad 'a', quae est **nete yperboleon**]. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. *al.* HERMANN.

mus. p. 35 (p. 134a). ODOR. SEN. p. 154: **Nete hyperboleon**, id est prima excellentium. *al.* OLIVA 18. *al.* WILLEH. HIRS. 6 (c. 5), 4: septies septena diversa discrimina vorum in monochordo reperiuntur. Et ipsa denuo in superiori diapason repetita ptongo **nete hyperboleon** assumpto universam monochordi fabricam conficiunt. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. ANON. Prag. 156: primus et ultimus proslambanomenos et **nete yperbole**. ANON. Venet. I 11. *al.* MOD. Protus finit p. 108. FRUT. brev. 6 p. 48: primum (*sc. tetrachordum*) a **nete hyperboleon** usque neten diezeugmenon, id est ab ·aa· in ·e· habebis, quod hyperboleon, id est excellentium, dicitur, quia cetera soni acumine supergreditur. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 208. IOH. COTT. mus. 13, 31. *al.* GUIDO AUG. 57. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 12, 3. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 60. *al.* ENGELB. ADM. 1, 11, 17. WALT. ODINGT. 3, 2, 25. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 19: ·a· **nete yperboleon**. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 40: Acutissima ... chorda, quae est **nete hyperboleon**, ad gravissimam, quae est proslambanomenos, bis diapason continet. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 47: Nos autem ante chordam ipsarum gravissimam, quae est proslambanomenos, clavem vel chordam unam habemus, quae est ·Gamma·ut, quam per Γ Graecam significamus et post altissimam, scilicet **neten hyperboleon**, secundum Guidonem tres claves, voces vel signa habemus vel litteras, scilicet ·bb·cc·dd·, ut sit tetrachordum ab ·aa· in ·dd·. IAC. LEOD. spec. 5, 29, 6: LL, quae est **nete hyperboleon** et numerus eius 2304. *al.* WILLELM. 3, 3 descr. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 270, 19. *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 224, 2-3. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 102: **nete yperboleon** ·aa·la. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 4 p. 242, 15. *al.* UGOL. URB. 1, 44, 6: Semel duntaxat in Graeca manu haec locata est coniunctio, scilicet a proslambanomenos ad **netehyperboleon**, id est ab ·A· primo ad ·A· tertium, quae Graecae manus vox ultima dicitur esse. Sed in manu Latina reperitur etiam a primo ·h· ad tertium ·h·, a primo ·C· ad tertium ·C· et cetera, ut supra monstratum est. *al.* GEORG. ANS. 2, 80: diximus **netehyperbolaion** cithare cordulam acutissimum sonitum. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 77: Et facit ipse 15^a gradus tonum ad 14^m. Et vocavit eum **nethe yperboleon**, id est ultimum excellentium. Et in hoc finitur monocordum Boetii, quod appellatur monocordum Grecum. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 8, 26: ibi quintam decimam claviculam collocaveris, **nete hyperboleon** habes. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 3, 3 p. 59: Rogerius Caperon assererat esse crisim vocem illam supra **neten hyperboleon** additam et coruph, quae sub proslambanomeno. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44: **netehyperboleon** sive ·A· superacutum. *al.* ADAM FULD. 2, 1: ultra **nete hyperboleon** superexcellentes quatuor. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* ERASM. HOR. p. 87b. MON. Boetius p. 232, 9. *al.* MON. Dividatur p. 54, 2: A **nete yperboleon** totum, quod restat, spacium in octo dividens et octavam remittens habebis paranete yperboleon. *al.* MON. In primis 3. *al.* MON. In primis divide p. 5, 3. *al.* MON. Magadis p. 13, 5: IIII^{ta}m divisionis portionem totius monocordi pro brevissima corda tene, quae **neteyperboleon** dicitur. *al.* MON. Mon. divisurus p. 40, 33. *al.*

nete synemmenon *Bezeichnung für den höchsten Ton des tetrachordum synemmenon (a-d) — term that designates the highest note of the tetrachordum synemmenon (a-d)* [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5. *al.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.V] MART. CAP. 9, 931: νήτη συνημμένων, id est ultima coniunctarum. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 27: si paramese auferatur, et sit mese, trite, paranete, nete tunc coniuncta, id est synemmena, ... vocabiturque ultimum tetrachordum synemmenon hoc modo: ... mese synemmenon,

trite synemmenon, paranete synemmenon, **nete synemmenon**. BOETH. mus. 1, 22 p. 216, 5 descr. BOETH. mus. 4, 8 p. 327, 12: Monochordi **netarum synemmenon** per tria genera partitio (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 33, 1). BOETH. mus. 4, 10 p. 334 descr. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229: paranete diezeugmenon et **nete sinemenon** eadem sunt sono. GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3: **Nete sinemenon** Luna. GLOSS. Boeth. mus. 4, 9, 17: Sicut in illis duobus generibus sunt duo toni a **nete synemmenon** usque ad triten synemmenon, ita in enarmonio erunt duo toni a **nete synemmenon** usque ad paranete synemmenon. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 962/371, 1: 'ultimam coniunctarum' **nete sinemenon**. *al.* REMIG. AUT. 267, 13. *al.* HUCBALD. 39. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 49. *al.* ANON. Bernh. 1, 6: Et facit ... primum tetrachordum nete hyperboleon, secundum nete diezeugmenon, tertium **nete sinemenon** ..., quartum vero facit mesen et quintum lycanos ypaton (*sim.* ANON. Bernh. 2, 6). PS-BERNO mon. 4, 2. *al.* ODOR. SEN. p. 154: **Nete synemmenon**, id est prima coniunctarum. *al.* OLIVA 53: A qua quidem nete diezeugmenon toni ratio procedat **nete sinemenon** suo loco constituens. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. FRUT. brev. 6 p. 48: **nete synemmenon**, paranete synemmenon, trite synemmenon et mese ..., quae sunt ·d·c·h·a·. *al.* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 18. MARCH. luc. 15, 1, 12: ·d· **nete synemenon**. IAC. LEOD. spec. 5, 33, 7: **nete synemmenon** V littera pernotata. IAC. LEOD. spec. 5, 34, 16: numerum iunctum ipsi **nete synemmenon**, qui est 3456. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 33. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 4. *al.* UGOL. URB. 1, 5, 16. *al.* GEORG. ANS. 2, 30: huic tetracordo sit adiungenda **netesynemmenon** cordula, ut unum tetrachordum cum mese constituat. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 42. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14. GUILL. POD. 2, 11: undecima est **nete synemenon**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. ERASM. HOR. p. 85b. MON. Boetius p. 233, 50. *al.* MON. In primis 11. MON. In primis divide p. 5, 15. MON. Magadis p. 13, 20. MON. Mon. divisurus p. 42, 66.

ex errore TRAD. Garl. plan. I 116 v. deuterasyntemmenon *vol.* 1, col. 816, 38
saeptus

neth *Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für die sechste Tonstufe (F) im System A - Q — term (of semitic origin?) that designates the sixth pitch (F) in the system A - Q* [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·F· - corda **neth** - simphonia varietas triti - metrum parypate meson. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250a: descendens in sexta (*pro sextam sc. chordam*), quae dicitur **neth**. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250b.

neuma (pneuma) -ae f. et **neuma** -tis n. *I. melodische Wendung, Tongruppe; Melodieabschnitt, Melodie II. 'Neume', Notenzeichen III. Intervall, Tonabstand IV. Ton, Note — I. melodic gesture, group of notes; melodic segment, melody II. 'neume', notational symbol III. interval, distance between notes IV. pitch, note*

I *melodische Wendung, Tongruppe; Melodieabschnitt, Melodie — melodic gesture, group of notes; melodic segment, melody*

1 *Definition*

[s.XI] COMM. Guid. 29 p. 134: **neuma** valde aequivoce accipitur: quandoque pro phthongo tantum, aliquando pro syllaba vel pro distinctione, quandoque pro toto cantu. [s.XIV] MARCH. luc. 13, 1, 13: secundum Ysidorum **pneuma** est coniunctio notularum in quolibet modorum, que cantum format (*inde* BONAV. BRUX. 19, 10). GUIDO DION. 2, pr. 21: Ali-

quando vero **neuma** ad cantum pertinet et sic quandoque accipitur generaliter et large, videlicet pro debita vocatione sive vocatione modulata emissionem, in quocumque cantu talis fiat modulatio. [s.XV] ANON. Carthus. inton. 16: **neuma** sine p precedente ... est modulatio cantus. *al.*

2 Gebrauch — usage

a unspezifisch — unspecific

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 5: Inter quas cordas exprimatur **neuma** quaelibet, utputa huiusmodi: (*sequitur exemplum*). Ergo, ut quod dicitur et audiendo et videndo comprobetur, alia rursus descriptiuncula per **neumam** eandem fiat (*inde* INCH. UCHUB. 204). MUS. ENCH. 19, 22: ut in tranquillis rebus tranquillae sint **neumae**, laetisonae in iocundis, merentes in tristibus; quae dura sint dicta vel facta, duris **neumis** exprimi. MUS. ENCH. 19, 25: item ut in unum terminentur particulae **neumarum** atque verborum. *al.* SCOL. ENCH. 1, 28: Alia fit dissonantia, quando sonus a sono falso metitur, id est alius pro alio. Tertia dissonantia, quando sonus non respondet sono, quoto loco oportet. Et haec duo vitia ex eadem quidem causa nascuntur, sed in hoc differunt, quod illud in eadem fit **neuma**, hoc vero in praecinando et respondendo. SCOL. ENCH. 1, 422: mox dinosci valet ex ipsa factura meli, utrum sit levibus gravibusve **neumis** composita. *al.* INCH. UCHUB. 207. *al.* COMM. BR. 296. *al.* HUCBALD. 33: exemplum praebebit ex sequentia „Stans a longe“ principium **neumatis** ita annotatum: (*sequitur exemplum*). HUCBALD. 35: totaque **neuma**, quae est in nomine ‚David‘, per sinemenon canitur. *al.* [s.X-XI] ORG. Paris. 52: Et ut eadem lex organi per omnes modos clareat, hanc eandem **neumam** secunda transpositione tono faciamus altiore, ut modus frigius transmutetur ex dorio. BERNO prol. 11, 2. *al.* BERNO ton. p. 87a. *al.* GUIDO prol. 56. *al.* GUIDO micr. 8, 12: utramque autem ‚b·b· in eadem **neuma** non iungas (*inde* LIB. ARGUM. 45 p. 23. LIB. ARGUM. 46 p. 23). GUIDO micr. 8, 17: si ipsam ‚b· mollem vis omnino non habere, **neumas**, in quibus ipsa est, ita tempera, ut pro ‚F·G·a· et ipsa ‚b· habeas ‚G·A·b·c·. GUIDO micr. 11, 6: Per supradictas nempe sex consonantias voci, quae **neumam** terminat, reliquae voces concordare debent. GUIDO micr. 15, 4: phtongi, id est soni, quorum unus, duo vel tres aptantur in syllabas; ipsaeque solae vel duplicatae **neumam**, id est partem, constituunt cantilenae; et pars una vel plures distinctionem faciunt, id est congruum respirationis locum (*inde* METROL. 45 p. 83). GUIDO micr. 15, 13: **neumae** tum eiusdem soni percussione, tum duorum aut plurium connexionem fiant (*inde* ARIBO 23 p. 48. ARIBO 30 p. 66. ANON. Pannain p. 117). GUIDO micr. 15, 30: Item aliquando una syllaba unam vel plures habeat **neumas**, aliquando una **neuma** plures dividatur in syllabas (*inde* ANON. Pannain p. 114. METROL. 56 p. 84. ARIBO 24 p. 48. ARIBO 37 p. 50). GUIDO micr. 15, 44: Non autem parva similitudo est metris et cantibus, cum et **neumae** loco sint pedum et distinctiones loco sint versuum (*inde* METROL. 64 p. 86. *sim.* ANON. Pannain p. 414). GUIDO micr. 16, 10: gemino motu, id est arsis et thesis, omnis **neuma** formatur praeter percussas aut simplices (*inde* TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 3 p. 91. IAC. THEAT. 15. *sim.* COMPIL. Casin. 1, 86 p. 175). *al.* GUIDO ep. p. 458, 92: Si litteras, quas quilibet **neuma** habuerit, in monocordo sonaveris atque ab ipso audiens tamquam ab homine magistro discere poteris (*sim.* ANON. Hailspr. 2 p. 68). GUIDO ep. p. 468, 133: Audiens quoque aliquam **neumam** sine descriptione perpende, quae harum particularum eius fini melius aptetur ita, ut finalis vox **neume** et principalis particule equisone sint. *al.* TRAD. Guid. II p. 88. HERMANN. mus. p. 47 (p. 140a). *al.* WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 7: in depositione ultimae **neumae** „Iustitiam tuam“ et in elevatione primae „Non abscondi“ diapason intervallum esse dinoscitur. *al.* ARIBO

12 p. 37: sex minores perpendamus esse consonantias: Semitonium, tonum, semiditonus, ditonus, diatesseron, diapente: quibus omnis conformatur **neuma** regularis. ARIBO 82 p. 56: De varia oppositione **neumarum**. Interdum saltatrix contra saltatricem, spissa contra spissam, quaternaria contra quaternariam et caeterae contra aequivocales sunt constituendae. *al.* COMM. Guid. 33 p. 127: in raris cantibus inveniuntur **neumae** in acutis ita exaltatae, ut inconcinnum videatur eas ad legitimam finalem in gravibus debere remitti, sed in sociali eius, quae est in acutis, per diapente super se finalem recipiunt. COMM. Guid. 77 p. 170: Sicut enim turpe est easdem vocales nimis saepe in metris replicare, sic in **neumis** eosdem sonos. *al.* COMPIL. Casin. 2, 41 p. 400: in una **neuma** syllabarum litterae non pergunt plus quam sex cordis. *al.* FRUT. ton. p. 181: syllaba vel **neuma** aliqua, dum plus iusto vel deponitur vel elevatur, totus sequentis cantus processus mutatione sui legitimi cursus depravatur. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 112. *al.* ANON. Wolf p. 205: I levare **neumam** (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). QUAEST. MUS. 2, 25 p. 92. *al.* IOH. COTT. mus. 5, 15: in qua **neuma** ‚b· molle sonat, super eandem a scriptore ponendum est. IOH. COTT. mus. 19, 22: Item pulchrum est, si per quas notas **neuma** descendat, per easdem statim ascendat (*inde* HEINR. EGER 5 p. 58. TRAD. Holl. VIII 28, 37. TRAD. Holl. VI 40, 10. REG. COMP. p. 194). *al.* TRAD. Guid. 4: Constitutiones enim diximus in pagina **neumarum** formulas et in cantu vocationum modulationes (*inde* UGOL. URB. 1, 50, 7). *al.* ANON. Pannain p. 414: Quomodo sonus constituat notam et nota **neumas**. ANON. Pannain p. 114: Si interdum decentes **neume** repetantur, non reprehendimus. Si vero **neuma** minus fuerit pulchra, iterationem prohibemus. *al.* [s.XIII] INST. PATR. 9: littere, quae liquescunt in metrica arte, etiam in **neumis** musicae artis liquescunt. INST. PATR. 20: Caveamus ..., ne **neumas** coniunctas nimia morositate scindamus vel disiunctas inepta velocitate coniungamus. *al.* METROL. 54 p. 84 (cf. GUIDO micr. 15, 26). *al.* ELIAS SAL. pr. p. 17a (*inde* GUIDO DION. 2, pr. 26). *al.* LAMBERTUS p. 254a: Artifex autem est ille, qui practice format **neumata** et armonias (*inde* QUAT. PRINC. 1, 16. *sim.* HIER. MOR. 5 p. 22, 14). *al.* HIER. MOR. 5 p. 23, 2. *al.* ANON. Hailspr. 4 p. 70. WALT. ODINGT. 5, 9, 21. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 3, 1, 14. GUIDO DION. 1, 4, 483. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 54, 15. *al.* QUAT. PRINC. 3, 32: necessarium est inter **neumas** respiraciones et distinctiones inserere. *al.* IOH. HANB. tract. p. 362, 1. *al.* HEINR. EGER 5 p. 58. *al.* COMM. Boeth. II p. 86, 12. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 12. *al.* ORIG. ET EFF. 4, 1 (cf. GUIDO micr. 15, 50). *al.* IOH. CICON. mus. 2, 28 p. 296, 10: Metricus vero est (*sc. cantus*), qui non abundat multis **neumis**, sed quasi scandens verbis (?) cum **neumis**, ut antiphona „Virgo Dei genitrix“ (*sim.* IOH. CICON. mus. 4, 4 p. 368, 2. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 15). *al.* IAC. THEAT. 16. *al.* UGOL. URB. 1, 74, 10: Idem nempe **neumarum** modus in omnibus in arsy et thesy antiphonis penitus non est, sed in se ipsis tamen quandam conformitatem servant. *al.* ANON. Carthus. nat. 7, 82. *al.* TRAD. Holl. I 2, 12, 9. *al.* TRAD. Holl. VI 24, 8. *al.* COMPOS. Natura pr. 4: Et maxime, si ultra hoc proportio notarum secundum varietatem suam, scilicet modus, tempora et prolaciones, assit, delectabile erit **neuma**. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 71. *al.* BONAV. BRIX. 23, 1. *al.* GUILL. POD. 4, 20. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8. FLOR. FAX. 2, 16, 3: Secundum genus ad fugam, id est earundem **neumarum** per temporis intervallum resumptarum voces alterutrorum, compulit. ... Quartum imitativum per diversas **neumas**. *al.*

b mit Bezug auf den charakteristischen Melodieverlauf einer Kirchentonart — with reference to the characteristic melodic progression of a mode

[s.XI] COMM. TON. 1, 15. *al.* GUIDO micr. 10, 4: Hi sunt quattuor modi vel tropi, quos abusive tonos nominant, qui sic sunt ab invicem naturali diversitate disiuncti, ut alter alteri in sua sede locum non tribuat alterque alterius **neumam** aut transformet aut numquam recipiat (*inde* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 2. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 28. PS.-GUIDO arithm. p. 57a. METROL. 91 p. 77. FLOR. FAX. 1, 12, 2). *al.* GUIDO reg. 122. *al.* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 3: Quattuor ergo troporum singuli, quos abusive tonos vocamus, proprias habent **neumarum** qualitates. *al.* ARIBO 70 p. 72. *al.* TON. Aug. p. 90. PS.-OSBERN. 28. [s.XII] TRAD. Guid. 7 (*sim.* TRAD. Holl. VI 6, 24). GUIDO AUG. 387: In ipso enim sui principio cuiuslibet **neuma** autenti illam debet pretendere elevationis hilaritatem, que propria sit illius autenti. *al.* ANON. Cist. I 45 p. 39 (*cf.* GUIDO AUG. 716). *al.* ANON. Pannain p. 115: Et sicut autentorum **neume** sepius intendendo, ita plagalium remittendo pausabunt. [s.XIII] MUS. MAN. 52, 16-17. PS.-MUR. summa 1725. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 13, 1, 4: sicut sunt diversi modi sive toni, sic sunt diversa principia, distinctiones, species, **pneume** et finales (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 7, 1. BONAV. BRIX. 19, 2). MARCH. luc. 13, 1, 9: **Pneume** dicuntur ille, que in unoquoque modorum diverse existunt, que quidem ponuntur tam circa principium quam circa medium quam etiam circa finem (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 7, 5. BONAV. BRIX. 19, 7). GUIDO DION. 1, 1, 225: Non enim video, quod **neuma** quinti toni ... sine falsa musica possit convenienter notari. HUGO SPECHTSH. comm. p. 144. *al.* QUAT. PRINC. 3, 47: Fit etiam falsitas cantus ..., si habeat initium et **neupmas** primi modi et finis eius fiat in deutro aut in aliquo alio modo (*sim.* TRAD. Holl. VI 27, 9). *al.* SUMM. GUID. 28: Mobilis est habilisque prothus, quia novit ad omnes / affectus animum flectere **neuma** prothi (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 2, 13. ANON. Gemnic. 3, 3, 23. THOM. BAD. p. 90. ANON. Carthus. nat. 8, 4. TRAD. Holl. V 4, 626. TRAD. Holl. VII 4, 49. SZYDLOV. 13 p. 53). *al.* COMM. Boeth. II p. 314, 34: terminales **neumas** tetrardi, que statim post finalem admittunt duos tonos et semitonium. [s.XV] UGOL. URB. 1, 50, 19: Tropus, tonus sive modus est quam plurimum vocum ex diapente ac diatesseron ordinatis speciebus debite coniunctarum in acumine et gravitate distantium ac per arsyn et thesyn congrua **neumarum** forma constitutarum conveniens dispositio (*inde* COMPEND. MUS. 102). *al.* TRAD. Holl. I 1, 9, 2 (*sim.* TRAD. Holl. II 2, 1. TRAD. Holl. V 2, 2. LAD. ZALK. A 49). FR. GAFUR. extr. 8, 7, 1. *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 6. *al.*

c für die Kennmelodie einer Kirchentonalart — for the characteristic melody of a mode

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 215: Exempli gratia usitata **neuma** regularis ad primum tonum haec est: noannoecane. *al.* COMM. BR. 41. [s.XI] GUIDO micr. 13, 4: Ad quos (*sc. modos*) in cantibus discernendos etiam quaedam **neumae** inventae sunt, ex quarum aptitudine ita modum cantionis agnoscimus ..., ut „Primum quaerite regnum Dei“. Mox enim, ut cum fine alicuius antiphonae hanc **neumam** bene viderimus convenire, quod autenti proti sit, non opus est dubitare (*inde* METROL. 14 p. 79. GUIDO DION. 2, pr. 57. *ad loc.*: COMM. Guid. 20 p. 141. *al.*). GUIDO micr. 13, 27: Praeterea et in ignotorum cantuum inquisitione praedictarum **neumarum** et subiunctionum appositione plurimum adiuvamur, cum talium aptitudine soni cuiusque proprietatem per vim tropicam intuemur. GUIDO ep. p. 498, 252. *al.* PS.-OSBERN. 30: **Neumae** ... inventae sunt, quae ... unumquemque modum ad propria reducunt. [s.XII] GUIDO AUG. 381: Ad has autem compositiones discernendas, inventa sunt sua singulis modis **neumata**. Que quidem taliter inventa sunt vel inveniri debuerunt, ut singula singulis modis sufficientia sint et singularia. ... Vide autem

verbi gratia **neuma** primi toni, quod satis evidenter eiusdem toni exprimit compositionem. *al.* TON. Cist. 50. ANON. Cist. I 31 p. 37: **neumata** ..., quae apud quosdam stivae vocantur et apud Graecos signantur per haec verba: nona noe ane et noe ais (*cf.* GUIDO AUG. 662). *al.* [s.XIII] AMERUS 9, 2. ANON. Hailspr. 4 p. 69. TON. Sar. p. 17: **Neuma** secundi toni hoc modo: „Secundum autem simile est huic“ (*cum melodia*). *al.* WALT. ODINGT. 5, 9, 22. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 55. *al.* QUAT. PRINC. 3, 38. *al.* SUMM. GUID. ton. 1. *al.*

d für den melismatischen Schlußabschnitt eines Gesangs — for the closing melismatic segment of a chant [syn.: aptitudo, cauda, definitio, finalis, formula, iubilatio, iubilus, modus, oda, prosa]

[s.XI] COMM. Guid. 41 p. 135: Si eidem cantui ... velis subiungere versum ... aut psalmum ... aut aliquid, scilicet vel „Saeculorum amen“ vel **neumam**, sicut additur post antiphonam „Primum quaerite regnum Dei“, ... maxime opus est ad finalem illam coaptare. *al.* TON. Aug. p. 87: determinaverunt magistri huius artis cuilibet tonorum quardam inclines cognate et faciliter se antiphonarum extremitati applicantes melodias, quas similitudine quadam vocaverunt diffinitiones; quod sicut diffinitio rem cui convenit, suum declarat esse diffinitum, sic hec **neumarum** aptitudo cantum, cuius fini congruit, illi probet ascribendum tono, cui assignata est, et hec appellata diffinitio. *ibid.* *al.* PS.-GUIDO form. ton. 1, 15. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b. MUS. MAN. 51, 4. AMERUS 10, 1: Nota, quod in curia Romana numquam faciunt **pneumam** post antiphonas, sed diebus duplicibus cantant antiphonam ante et post quemlibet psalmum ... In brevibus versiculis tamen ante lectiones, „Benedictus“ et „Magnificat“, faciunt **pneumam**. *al.* ELIAS SAL. 14 p. 33a: sex rationibus praemittitur „Primum quaerite“ in principio ..., tertio ponitur pro (*ms.*; *ed.*: per) **neuma** de fine, qui multum operatur. ELIAS SAL. 19 p. 41a: in quinta syllaba ultima de versibus responsoriorum **neuma** generaliter debet inchoari. *al.* LAMBERTUS p. 267a. ANON. Emmeram. 1 p. 88, 2: figurae aliquando ponuntur sine littera, aliquando cum littera; sine littera, ut in caudis seu **neumis** cantuum variorum, cum littera, ut in motellis et consimilibus. *al.* TON. Sar. p. 67. *al.* IOH. GROCH. 255: Et aliquoties **neupma** additur puta post psalmos evangelistas. Est autem **neupma** quasi cauda vel exitus sequens antiphonam, quemadmodum in viella post cantum coronatum vel stantipedem exitus, quem ‚modum‘ viellatores appellant (*sim.* GUIDO DION. 2, pr. 29). IOH. GROCH. 274: Et <in> alleluia additur cauda quaedam, sicut **neupma** in antiphonis. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 44: ita **neuma** quodammodo puritatem quandam et simplicitatem habere videtur; nam absque dictionibus et sillabis supra ultimam sillabam antiphone simpliciter et pure prolatum leniter et cum quadam modulatione suavi antiphonam ipsam secundum preteriti cantus tenorem et modum ad finem perducit. GUIDO DION. 2, pr. 61: Licet autem hec **neumata**, que sequuntur antiphonas, diebus profestis simplicioribusque festis ... decantari, quandoque tamen in festis sollempnibus ... decantantur. GUIDO DION. 2, pr. 68: **neuma** est quidam iubilus sive iubilatio. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 82, 1: Sunt adhuc quidam cantus accommodati singulorum tonorum antiphonis, per quos de tono illarum iudicamus (*ms.*; *ed.*: indicamus), et illi diversis vocantur nominibus. A quibusdam enim vocantur aptitudines sive formulae, ab alii **neumae**, odae vel iubili; a modernioribus vocantur caudae, et de illis exempla subscribuntur una cum antiphonis sui toni: (*sequitur exemplum*). *al.* QUAT. PRINC. 3, 32. [s.XV] IAC. TWING. p. 150, 17: **neuma** est quedam addicio seu modulacio cantus, que additur in fine ultime antiphone super psalmos in vesperis et nocturnis. *al.* ANON. Carthus. inton. 17: Alio modo dicitur <**neuma**> modulatio plurium notarum sine verborum

expressione, qualis frequenter in diversorum cantuum generibus invenitur et precipue circa finem responsiorum et in fine alleluia et <in> similibus. Ubi si aliquando fiat verborum expressio unicuique note sillabam attribuens, talis modulatio vocatur prosa, ut in illo responsorio „Verbum caro factum est“, cuius **neuma** habet prosam „Quem ethera“. Que prosa in **neuma** ipsius alleluia communiter vocatur sequentia, quia sequitur ipsum alleluia tanquam eius cauda. Tertio modo dicitur **neuma** iubilis ille, qui fit in fine antiphonarum specialiter. Propter quod dicitur, quod quilibet tonus suam specialem habet **neumam**, quam aliqui rudes vocant caudam finalem. *al.* CONR. ZAB. tract. AX 9: quilibet tonus suam habet finalem, quas finales plerique **neumas** vocant. Quidam vero rudes vocant eas caudas. CONR. ZAB. tract. p. 235: De finalibus sive **neumis** octo tonorum. *al.* IOH. TINCT. diff. 182: **Neuma** est cantus fini verborum sine verbis annexus. FLOR. FAX. 2, 17, 8: Et quoniam in plana musica et contrapuncto et hic **neuma** sive cadentia utimur, idcirco quid sit, breviter videamus. ... Nos autem, quas in cantuum coaptatione notulas, ut alter ab altero tono differatur, institutas novimus, hasdem per aggregationem vel segregationem contentas hisdem modis **neumam** dicemus. Eandem vernacula lingua cadentiam vocitarunt, quam finita verborum sententia, ut plurimum compositores veluti clausula (*ed.*: clausula) utuntur. *al.* *cf.* Wagner, *Einführung in die gregorianischen Melodien III*, Leipzig 1921, p. 320 sq.

e für ein Melisma — for a melisma
[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 191: Sciendum est igitur, quod omnis cantus aut est cum littera aut sine littera. Si fit cum littera, debet notari per simplices figuras. Et si cantus procedit ex **neumis**, tunc debent ligari note ad se invicem tamen sine amissione modi. TRAD. Garl. plan. V 195: Sciendum est, quod omnis cantus aut ascendit aut descendit, aut cum **neuma** aut sine **neuma**, aut coniunctim aut divisim, aut simpliciter aut compositae figuratur. Si cantus ascenderit vel descenderit simpliciter sine **neuma**, debent ordinari figure secundum sillabas dictionis. Et si cantus ascendat vel descendat sine littera et cum **neumis**, tunc oportet nos facere pausas secundum condiciones vocis humane.

II ‚Neume‘, Notenzeichen — ‚neume‘, notational symbol

1 allgemein — general

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 37, 4. (?) [s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: De accentibus toni oritur nota, quae dicitur **neuma**. Si ipsa simplex fuerit et brevis, facit unum punctum, si autem longa fuerit, erit producta (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 18). [s.XI] GUIDO prol. 52: Igitur certissime constat, quia omnes **neumae** vel soni in eiusdem litterae vel coloris lineis similiter positi vel absimiliter litterata aut colorata linea pariter elongati per omnia similiter sonant. In diversis autem lineis vel spatiis etiam similiter factae **neumae** nequaquam similiter sonant. GUIDO prol. 76: Quomodo autem liquescant voces et an adhaerentes vel discretae sonent, quaeve sint morosae vel tremulae vel subitaneae vel quomodo cantilena distinctionibus dividatur et an vox sequens ad praecedentem gravior vel acutior vel aequisona sit, facili colloquio in ipsa **neumarum** figura monstratur, si, ut debent, ex industria componantur. *al.* GUIDO reg. 175: Causa vero brevendi **neumae** solent fieri, / quae, si curiose fiant, habentur pro litteris, / hoc, si modo disponantur litterae cum lineis (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 72, 24. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 26). GUIDO reg. interp. 4: Litterarum et **neumarum** usus sit assiduus. / Quisque sonus, quo sit loco, facile colligitur. / Etiam si una tantum littera praefigitur. *al.* ARIBO 26 p. 49: **Neumae** nempe unius soni fiunt percussione, cum simplices sunt, id est vel una virgula vel una iacens vel, cum duplices aut triplices, in eiusdem sunt soni percussione. *al.* COMM. Guid. 88

p. 154 (*cf.* ARIBO 59 p. 70). TON. Aug. p. 101a: Differentia quarta suum „seculorum amen“ his distinguit **neumis**: (*sequitur exemplum*). *al.* COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: per studium artis **neumarum** (*glo.*: notarum). *al.* NEUM. Eptaphonus 5: **Neumarum** signis erras, qui plura refingis (*sim.* NEUM. Scandicus 10. FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 2. TRAD. Holl. VIII 28, 70. TRAD. Holl. V 3, 251. TRAD. Holl. VII 4, 334). ANON. Wolf p. 205: Quemadmodum igitur in syllabis aliae producuntur, aliae corripuntur, ita et in melodiis aliae cursim, aliae morose, aliae perfecte sursum, aliae retractim, aliae graviter, aliae mansuete et vario modo, prout se habet cantilenae dignitas, promendae sunt. Unde et in cantionum libris tam nocturnis quam diurnis inveniuntur notulae ex alphabeto **neumis** appositae, quae idipsum significant, verbi gratia a c g l m s t (*sim.* COMPIL. Lips. p. 132). QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. IOH. COTT. mus. 21, 4: Cum enim in usualibus **neumis** intervalla discerni non valeant cantusque, qui per eas discuntur, stabili memoriae commendari nequeant, ideoque in cantibus plurimae falsitates subrepant. IOH. COTT. mus. 21, 45: Sciendum praeterea, quod tribus modis musicae **neumae** fiunt: uno modo per notas in monochordo dispositas, quo veteres musici uti sunt; secundo modo per intervallo- rum designationes, quod neumandi genus Hermannus Contractus reperisse dicitur ... Tertius neumandi modus est a Guidone inventus. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 8. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 149. ANON. Hailspr. 1 p. 67 (*cf.* IOH. COTT. mus. 21, 63). [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 116: de notis vel notulis, quas Guido predictus sepe **neumas** appellat et per quas in antiphonariis et aliis libris notatis voces musicae designantur. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 73, 31: Quodsi tactae litterae vel colores de locis tollantur suis, lineae necnon figurae vel **neumae** tactae nihil prosunt, sed sunt quasi cifrae. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 16. *al.* [s.XV] IAC. THEAT. 36. ANON. Carthus. inton. 16. TRAD. Holl. II 4, 182: ab ‚a‘ lamire vero per semiditonus in ‚c‘ solfaut saltantes, non sub ligatis figuris et signis **neumarum** (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 321. LAD. ZALK. B 36). CONR. ZAB. tract. HH 11 (*cf.* IOH. COTT. mus. 21, 63).

2 mit Bezug auf bestimmte Notenzeichen — with reference to definite notational symbols

[s.XI] BERNO ton. p. 79b: quilismata, quae nos gradatas **neumas** dicimus. MOT. Musica est p. 170: **Neume** quoque per omnes modos variari poterunt, verbi gratia ut talis **neuma** descendens per diatessaron, nunc in tetrardum, nunc in deuterum, nunc in prothum finiant. ARIBO 37 p. 66: Tremula est **neuma**, quam gradatam vel quilisma dicimus, quae longitudinem ... insinuat (*sim.* COMM. Guid. 62 p. 153). ARIBO 43 p. 67: ‚aliud‘: ‚a‘ habet unam vocem, ‚liud‘ tres, quia ‚li‘ duas voces in pedata **neuma**. TON. Aug. p. 108a: Antiphonis huic differentie ascribendis est usitatum, ut ab incipiendo ad finalem descendentes semitonium, quod subiacet inceptivo earum corde, nunc per **neumam**, que flexa, nunc per illam, que virga subbipunctis dicitur, remittant. TON. Aug. p. 129a: **neumarum** simplicitate, id est sola punctorum et virgarum notatione. *al.* COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: illa una **neuma** (*glo.*: nota), que (*ed.*: qui) per quinque gradibus cordarum tonando ascendit vel descendit, serenimpha (*glo.*: gradata tardata) vocatur. NEUM. Nomina 1: Nomina **neumarum** cognoscas hic variarum: / Percutiens, torquens, saliens, pes, virga, retorquens *eqs.* NEUM. Punctum p. 67: Virga praepunctis. Virga praebipunctis. Virga praetripunctis ... Virga semitonis. <Virga semitonis subpunctis>. Virga semitonis subbipunctis. Bivirgis. Trivirgis. Hae ad modum virgae simplicis praepositis et subpositis componantur **neumis**. FRUT. brev. 14 p. 101: De nominibus **neumarum**. *al.* IOH. COTT. mus. 21, 7: Qualiter autem irregulares **neumae** errorem potius quam scientiam generent, in virgulis et clinibus atque podatis considerari perfacile est,

quoniam quidem et aequaliter omnes disponuntur et nullus elevationis vel depositionis modus per eas exprimitur. Unde fit, ut unusquisque tales **neumas** pro libitu suo exaltet aut deprimat, et ubi tu semiditonum vel diatessaron sonas, alius ibidem ditonum vel diapente faciat et, si adhuc tertius adsit, ab utrisque disconveniat. [s.XIII] AMERUS 16, 1. ENGELB. ADM. 2, 29, 12: est vox tremula, sicut est sonus flatus tube vel cornu, et designatur in libris per **neumam**, que vocatur quilisma. [s.XIV] NEUM. Gurtulus 3: Gurtulus, eptaphonus, clivis, quilisma, podatus, / Torculus et morila, punctum quoque, virgula, flexa. / Non plures invenies; sunt non plures **neumae** repertae. [s.XV] ANON. Carthus. nat. 7, 79: inculta reiteratio ancus **neume** in cantu summe est vitanda, quia magnum facit vicium. TRAD. Holl. II 3, 204: denominationes **neumarum** sive signa musice. (sim. TRAD. Holl. V 3, 247 TRAD. Holl. VII 4, 333).

III *Intervall, Tonabstand* — *interval, distance between notes*

[s.XV] PROSD. plan. 2, 6 p. 116, 11: **neuma** ... est coadunatio duarum vocum consonantiam vel dissonantiam auribus reddentium et licet tales **neume** plures existant, tamen solum tres sunt **neume**, que nos ducunt in octo tonorum noticiam, scilicet dyateseron, dyapente et dyapason. PROSD. plan. 2, 13 p. 118, 16: Per **neumam** autem, que dyateseron nominatur. al.

IV *Ton, Note* — *pitch, note*

[s.XI] BERNO prol. 2, 21: bb illa namque **neuma**, quae deponitur in ‚de‘, ad eam, quae elevatur ad ‚in‘, sunt semitonium, tres toni, item semitonium. (?) al. BERNO ton. p. 100b: Differentia III ... a prima **neuma** gradatim in terciam ascendit. al. WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 4: Unisonantia est, ubi vox non variatur, sed multae **neumae** crebris iterationibus in uno sono continuantur (inde FRUT. brev. 10 p. 64). COMM. Guid. 29 p. 134: **neuma** valde aequivoce accipitur: quandoque pro phthongo tantum. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 32. [s.XV] UGOL. URB. 1, 101, 9: Reliqua vero responsoria, quae **neumarum** alteram habent seriem. UGOL. URB. 1, 151, 26: ut inter **neumarum**, figurarum seu notarum seriem et ipsarum prolationum concordia ac conformitas habeatur. UGOL. URB. 1, 162, 12: ubi in protho, deuthero et cetera ‚h‘ duro mediante iniucunda vel aspera **neumarum** series ordinatur, ipsa ‚B‘ mollis amoenitas id ad delectabilem dulcissimamque harmoniam convertit. al. GUIL. DUFAY p. 388. (?)

neuma composita ‚zusammengesetztes‘ (mehrere Töne umfassendes) *Notenzeichen* — *notational symbol that is 'composed' (of several notes)*

[s.XI] TON. Aug. p. 141a: He (sc. antiphone) vero, que eundem sui semiditonum nunc per neumam, que flexa, nunc per illam, que virga innodans dicitur, remittunt eodemque in acumine remenso assignatum sibi tonum intendunt, vel **compositis neumis**, utputa per virgam pede fultam. al. [s.XII] TON. Vatic. 12, 5 p. 204: Differentia secunda in ‚G‘ incipit et salit in ‚c‘ **neuma composita**.

neuma finalis *Bezeichnung für den melismatischen Schlußabschnitt einer Antiphon* — *term that designates the closing melismatic segment of an antiphon*

[s.IX-X] COMM. BR. 284: Sunt (sc. antiphonae), qui non in finalem sonum terminantur, sed in graviolem, qui sub se est. Repetit autem **neuma finalis** illum (sc. sonum), in quo legitime cantus consistit et finit, ut: (sequitur exemplum). [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 517: **Neumas finales** communes octo tonorum / per varias species istinc ex ordine discas. HUGO SPECHTSH. comm. p. 127: praemittit autor notam seu **neumam** quandam **finalem** et generalem cuiuslibet antiphonae primi toni in fine applicabilem, per quam etiam **neumam finalem** cantus primi toni discernitur ab aliis cantibus. al.

neuma reperiussa *Notenzeichen für mehrere gleiche Töne* — *notational symbol for repeated pitches*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 23, 9: Simplicem autem **neumam** dicimus virgulam vel punctum, **reperiussam** vero, quam Berno distropham vel tristropham vocat (sim. ADAM FULD. 2, 10). cf. col. 677, 52-56

neuma simplex *Notenzeichen für einen Einzelton* — *notational symbol for a single note*

[s.XI] TON. Aug. p. 135b: non per **simplices neumas**, sed aut per quilisma aut per neumam pede fultam aut per aliam quamcumque compositam. al. IOH. COTT. mus. 23, 39: rectius mihi fecisse videntur, qui principalia „Saeculorum amen“ omnium modorum **simplicem neumam** in fine habere sanxerunt (sim. ANON. Hailspr. 4 p. 69). al. [s.XII] ANON. Pannain p. 117: Discantus namque tantum in **simplicibus** notis vel **neumis** discurrit, organum vero tum in simplicibus, tum in diversis. saepius

neumatim ‚neumenweise‘ (von einer Neume zur nächsten oder melismatisch?) — ‚neumatically‘ (from one neume to another, or melismatically?)

[s.XI] TON. Aug. p. 96a: He, quas diximus, antiphone nunc diatesseron sillabatim per semiditonum tonum, nunc in secunda **neumatim** sillaba remittunt, ut antiphone „Adoremus“, „Quanta excolendus est“.

neumator -oris m. *Neumenschreiber, Notenkopist* — *writer of neumes, copyist of notes*

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 54: Et haec omnia planius patebunt infra per duplicem notam seu neumam praedictorum gradualium ad maiorem declarationem et demonstrationem eorum, quae praedicta sunt, **neumatorum** seu notarum dupliciter per claves. (?)

neumicus -a, -um ? *neumiert, mit Notenschrift versehen* — ? *'neumed,' notated with neumes*

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 120: Teste Guidone, qui post Boecium plurimum in arte musica prevaluisse dinoscitur in libro suo **neumico** dicens: Musicorum et cantorum magna est distancia, / Illi dicunt, isti sciunt, que componit musica, / Nam qui facit, quod non sapit, diffinitur bestia (sim. TRAD. Holl. II pr. 5. TRAD. Holl. V pr. 60. cf. Guido reg. 1). cf. Bernhard, Hollandrinus II p. 285

neumo -avi, -atum, -are ‚neumieren‘, mit Notenschrift versehen, musikalisch aufzeichnen — *to furnish with musical notation, to write as music [syn.: notare]*

[s.XI] GUIDO prol. 38: Quoniam vero haec omnia mala et multa alia eorum culpa eveniunt, qui antiphonaria faciunt, valde moneo et contestor, ne aliquis amplius praesumat antiphonarum **neumare**, nisi qui secundum subiectas regulas bene potest et sapit ipsam artem perficere. ARIBO 58 p. 70: arctius est scribendi et **neumandi** distinctio (sim. COMM. Guid. 88 p. 154). COMM. Guid. 64 p. 169: secundum quod ordinabis vocales et syllabas, ordinabis etiam neumas. Dixi utilissimum esse; ergo, ut videas, quam utile sit, dico, quod omne, quod loqueris, per has regulas **neumare** poteris. LIB. SPEC. 69 p. 54: **neumare** antiphonaria. IOH. COTT. mus. 21, 46: Sciendum praeterea, quod tribus modis musicae neumae fiunt: uno modo per notas in monochordo dispositas, quo veteres musici usi sunt; secundo modo per intervallorum designationes, quod **neumandi** genus Hermannus Contractus reperisse dicitur, fit autem hoc modo: E vocum aequalitatem designat; S semitonium notat; T tonum demonstrat eqs. (inde IAC. LEOD. spec. 6, 72, 19). IOH. COTT. mus. 21, 52: Ter-

tius **neumandi** modus est a Guidone inventus. Hic sit per virgas, clines, quilismata, puncta, podatos, caeterasque huiusmodi notulas suo ordine dispositas. [s.XII] TRAD. GUID. 4: ad constitutionem formulas compendiose transeamus, quas in modulando modulos, in **neumando** vero formulas nuncupamus. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 123: Gregorius Apulien-sibus et Calabris per Paulum, quem Guido commemorat, et neumata sepedicta transmiserit et quomodo quibusque notis vel notulis antiphonarium **neumare**, idest notare, deberent, per eundem docuerit. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 7: adhuc tertio fuit aliud **neumandi** seu notandi genus a Guidone, ut dicitur, inventum per quasdam figuras, quae litterae non sunt, per quasdam lineationes et distinctos colores. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 27: In hoc autem modo notandi secundum Guidonem tria requiruntur: litterae monochordi affixae linearum capitibus, ipsae lineae et tactae figurae, quas neumas vocat, idest notas. Unde **neumare** notare vel cantare est, licet neuma alias multas habeat significationes. HUGO SPECHTSH. comm. p. 15: Gregorius varium cantum musicalem ... in duo volumina librorum, videlicet in antiphonarium et graduale, collegit, dictavit et **neumavit** sive notavit. HUGO SPECHTSH. comm. p. 40: Hic annectit autor quoddam notabile, dicens, quod omnis cantus, qui poterit apte et competenter **neumari** seu notari et insuper cantari in gravibus clavibus seu vocibus, in affinalibus clavibus sive etiam in acutis seu excellentibus sive superacutis non debeat cantari seu notari. HUGO SPECHTSH. comm. p. 114: cantus B mollis infra in manu non poterit rite **neumari** (inde MAN. GUID. p. 151 (p. 467)). [s.XV] MOD. Not. quotiensc. 4 p. 170 (p. 474a): quintus tonus regulariter per b canitur seu proprie, irregulariter autem per ♯, et etiam octavus tonus proprie **neumat** per ♯, minus autem proprie per b molle.

ni Merksilbe zur Bezeichnung der fünften Tonstufe im Hexachord — syllable that designates the fifth pitch in the hexachord [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: Sunt igitur sex voces, quibus utuntur in cantu, quae ab aliquibus syllabae nominantur, quia syllabis et non solis litteris exprimuntur. Hae quidem diversae sunt apud diversos, sicut quidam dicunt, et ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, to, do, no, **ni**, a (fort. ex errore pro: tri, pro, de, nos, te, ad. cf. Lange, Solmisation p. 545).

no Merksilbe zur Bezeichnung der vierten Tonstufe im Hexachord — syllable that designates the fourth pitch in the hexachord [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: Sunt igitur sex voces, quibus utuntur in cantu, quae ab aliquibus syllabae nominantur, quia syllabis et non solis litteris exprimuntur. Hae quidem diversae sunt apud diversos, sicut quidam dicunt, et ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, to, do, **no**, ni, a (fort. ex errore pro: tri, pro, de, nos, te, ad. cf. Lange, Solmisation p. 545).

noaiioeae v. noannoeeane col. 686, 35

noan(n)oeane (noenoeane) Intonationsformel — intonation formula

1 unspezifisch — unspecific

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 50: Ad hunc modum consuetis utuntur modulis ad investigandam toni cuiusque vim eadem ratione compositis. Quorum principales quique a suis sonis superioribus ordientes desinunt in finales, minores vero in finalibus et inchoant et consistunt nec superiorum attingunt locum, utpote **NOANNOEANE**, **NOEAGIS** et cetera, quae putamus non tam significativa esse verba quam syllabas modulationi

attributas (inde BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19. NICOL. BURT. 1, pr. 8. GUILL. POD. 5, 9). [s.XI] BERNO prol. 10, 9. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 28. GUIDO DION. 1, 2, 87: Distincte vero audiebantur voces dulces, isti videlicet octo toni, videbanturque audiri quasi lingua exprimeret ita dicens **noannoeeane**, aliquando vero noioeeane et noeagis. Cum quibus verbis semper audiebatur vox cantilene, nunc de primo tono, nunc vero de secundo, nunc de tertio, et sic de ceteris octo tonis semperque replicabant ibidem ipse voces.

2 für den ersten Modus — for the first mode

[s.IX] TON. Mett. p. 12: **Noe noe ane**. Auctoritas vera autenticus protus, id est auctoritas prima. al. SCOL. ENCH. 1 descr. 16: usitata neuma regularis ad primum tonum haec est: **Noannoeeane**. al. INCH. UCHUB. 252. COMM. BR. 43: primi toni neuma regularis, quae ita se apud nos habet: **Noannoeeane**. ALIA MUS. 41 p. 183: A prima quoque specie diapason, quae est mese, id est ·o·, inchoatur primus tropus finiturque in diapente remissum, quod est ·e·, et haec est forma **NOANNOEANE** (inde ANON. Bernh. 1, 53. ANON. Bernh. 2, 105). [s.X-XI] ORG. Paris. 140. BERNO ton. p. 75a (sim. TON. Baumg. 1, 1). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 123: Primus namque tonus vocatur apud eos (sc. Graecos) autentus prothus, idest auctoritas prima vel primus auctorizatus, quia primus nobilior est et principalior ceteris; secundus vero plagalis vel plaga prothi, idest filius vel pars primi. Sic enim audiebatur a Grecis sonus ille de Scilla predicta, ut videretur esse vox cuiusdam magni hominis quasi pater de celsa puppi navis vociferans et intonans tali voce **noannoeeane**, et alter minor quasi filius eius econtra ex altero navis capite, idest ex prora, respondens cantando proferret noeagis.

3 für die authentischen Kirchentonarten — for the authentic modes

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 22: Quod autem neuma (pro neumam) vocamus, Graeci vocant in authenticis **NOANNOEANE** (glo.: noaiioeae), in plagalibus **NOEANE** (glo.: ioeais).

ex errore ed. pro noeoneane: TON. Baumg. 3, 1. ex errore pro nonannoeeane: IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 262, 12 (cf. AURELIAN. 8, 41)

noeaaaeane v. noeoean(n)e

noeagi(s) (noeais, noieagis) Intonationsformel — intonation formula

1 unspezifisch — unspecific

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 50: Ad hunc modum consuetis utuntur modulis ad investigandam toni cuiusque vim eadem ratione compositis. Quorum principales quique a suis sonis superioribus ordientes desinunt in finales, minores vero in finalibus et inchoant et consistunt nec superiorum attingunt locum, utpote **NOANNOEANE**, **NOEAGIS** et cetera, quae putamus non tam significativa esse verba quam syllabas modulationi attributas (inde BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19. NICOL. BURT. 1, pr. 8. GUILL. POD. 5, 9). REG. PRUM. 19, 2: Quaeritur a nonnullis, quid significant illa verba, per quae tonorum sonoritatem in naturali musica discernimus; id est Nonannoeeane et **Noeais** et Noioeeane et his similia, et utrum interpretari eorum sensus possit. Ad quod respondendum, quod omnino nullam recipiunt interpretationem neque enim quicquam significant. [s.XI] BERNO prol. 10, 9. [s.XII] ANON. Cist. I 31 p. 37. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 88: Distincte vero audiebantur voces dulces, isti videlicet octo toni, videbanturque audiri quasi lingua exprimeret ita dicens noannoeeane, aliquando vero noioeeane et **noeagis**. Cum quibus verbis semper audiebatur vox cantilene, nunc de primo tono, nunc vero de secundo, nunc de tertio, et sic de ceteris octo tonis semperque replicabant ibidem ipse vo-

ces. GUIDO DION. 1, 2, 139: Sed quid iste voces significant vel cuius linguae sint, noieane videlicet vel **noieagis** aut consimiles, nemo, ut ibidem legitur, adhuc novit, nisi forte, quod talis vox vel sonus quasi lingua hominis per fistulas occultas ex concursu aque et aeris spiritu ventorum resonat.

2 für den vierten Modus — for the fourth mode

[s.IX] MOD. Autenticus p. 52, 2: Plagi vero autenti proti et reliquorum expositione non indigent, quippe qui inferiores et subsequentes sunt: autentus protus, plagis proti, autentus deuterus, plagis deuteri, autentus tritus, plagis triti, autentus tetrardus, plagis tetrardi. Item in Graeco ANNANEANE, NANNA NEAGIES, AIA NEAGIES, NENOTE ANES, AGAGIES, **NOEAGIS**, NANA NAGIES, NOEAGIS (cf. Bailey, *De modis* p. 56). TON. Mett. p. 12: Plagis deuteri **noeais**. AURELIAN. 9, 6. [s.X] INCH. UCHUB. 255. COMM. BR. 55. ALIA MUS. 95 p. 189: Huius enim (sc. quarti) tropi haec est forma **NOEAGIS** (inde ANON. Bernh. 1, 66. ANON. Bernh. 2, 114). ALIA MUS. 184 p. 90: Tonus quartus **NOEAIS**. al. REG. PRUM. ton. p. 208a. al. MOD. Volunt autem p. 81. TON. Lugd. 4, 1. ORG. Paris. 143. [s.XI] COMM. TON. I 4, 2: „Quarta vigilia venit ad eos“. **Noeagis** (cum melodia) (sim. BERNO ton. p. 84b. FRUT. ton. p. 140). ODOR. SEN. p. 174: Melodia eius (sc. plagalis deuteri): **NOEAGIS**. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 129.

3 für den achten Modus — for the eighth mode

[s.IX] MOD. Autenticus p. 52, 4 (cf. Bailey, *De modis* p. 56). TON. Mett. p. 13: Plagis tetrarchii **noeais**. [s.X] INCH. UCHUB. 253. COMM. BR. 68: **noeagi**. ALIA MUS. 150 p. 194: Huius (sc. octavi) tropi talis est forma: **NOEAGIS** (inde ANON. Bernh. 1, 82. ANON. Bernh. 2, 126). ALIA MUS. 180 p. 94: Tonus octavus **NOEAYS**, qui Graece dicitur plagis tetrardi. al. REG. PRUM. ton. p. 214a. al. TON. Lugd. 8, 1. ORG. Paris. 141. [s.XI] COMM. TON. I 8, 1: „Octo sunt beatitudines“. **Noeagis** (cum melodia) (sim. BERNO ton. p. 95a. FRUT. ton. p. 167). ODOR. SEN. p. 193: Melodia eius (sc. plagalis tetrardi): **NOEAGIS**. [s.XIII] TON. Baumg. 8, 1. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 137.

4 für den zweiten Modus — for the second mode

[s.IX] TON. Mett. p. 12: Plagis proti **noeais**, id est pars proti. [s.X] INCH. UCHUB. 256. COMM. BR. 47. ALIA MUS. 54 p. 186: Huius autem (sc. secundi tropi) haec est forma **NOEAGIS** (inde ANON. Bernh. 1, 57. ANON. Bernh. 2, 108). ALIA MUS. 182 p. 87: Tonus secundus **NOEAYS**, qui dicitur plagis proti. al. REG. PRUM. ton. p. 205b. al. MOD. Volunt autem p. 80. TON. Lugd. 2, 2. ORG. Paris. 144. [s.XI] COMM. TON. I 2, 1: „Secundum autem simile est huic“. **Noeagis** (cum melodia) (sim. BERNO ton. p. 81b). ODOR. SEN. p. 165. [s.XIII] TON. Baumg. 2, 1. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 125: Sic enim audiebatur a Grecis sonus ille de Scilla predicta, ut videretur esse vox cuiusdam magni hominis quasi pater de celsa puppi navis vociferans et intonans tali voce noanneane et alter minor quasi filius eius econtra ex altero navis capite, id est ex prora, respondens cantando proferret **noeagis** (sim. IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 17).

5 für den sechsten Modus — for the sixth mode

[s.IX] TON. Mett. p. 12: Plagis triti est pars **noeais** autentico trito. AURELIAN. 9, 6. [s.X] INCH. UCHUB. 254. ALIA MUS. 122 p. 192: Huius enim (sc. sexti tropi) haec est forma **NOEAGIS** (inde ANON. Bernh. 1, 74. ANON. Bernh. 2, 120) ALIA MUS. 186 p. 92: Tonus sextus **NOEAIS**, qui Graece dicitur plagis triti. TON. Lugd. 6, 1. ORG. Paris. 142. [s.XI] COMM. TON. I 6, 5: „Sexta hora sedit super puteum“. **Noeagis** (cum melodia) (sim. BERNO ton. p. 89b. FRUT. ton. p. 154). ODOR. SEN. p. 184: Melodia eius (sc. plagalis triti): **NOEAGIS**. [s.XIII] TON. Baumg. 6, 1. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 133.

noeais v. noeagi(s)

noean(n)e (noieane) *Intonationsformel — intonation formula*

5 **1 unspezifisch — unspecific**

[s.IX-X] COMM. BR. 76: **Noeane** vero non sunt verba aliquid significantia, sed syllabae ad investigandam melodiam aptae. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 138: Sed quid iste voces significant vel cuius linguae sint, **noieane** videlicet vel noeagis aut consimiles, nemo, ut ibidem legitur, adhuc novit, nisi forte, quod talis vox vel sonus quasi lingua hominis per fistulas occultas ex concursu aque et aeris spiritu ventorum resonat.

2 für authentische Tonarten — for authentic modes

a für den dritten Modus — for the third mode

15 [s.IX] TON. Mett. p. 12: Autenticus deuterus **noeane** auctoritas secunda. al. REG. PRUM. ton. p. 219b. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 127: Tertius vero tonus ... vocatur autentus deuterus, idest auctoritas secunda vel secundus auctorizatus, qui ita dicebat **noieane**.

b für den fünften Modus — for the fifth mode

20 [s.IX] TON. Mett. p. 12: Autenticus tritus **noeane** plagis triti. al. [s.X] INCH. UCHUB. 250: **Noeane** autentus III. COMM. BR. 58. HUCBALD. 36. ALIA MUS. 185 p. 92. TON. Lugd. 5, 1 (La) (cf. col. 690, 20). ORG. Paris. 138. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 131: Quintus autem tonus appellatur autentus tritus, idest auctoritas tertia vel tertius auctorizatus, qui ita clamabat **noieane**.

c für den siebenten Modus — for the seventh mode

30 [s.IX] TON. Mett. p. 12: Autenticus tetrarchius **noeane**, id est tonus quartus. al. COMM. BR. 65. ALIA MUS. 187 p. 93. [s.X-XI] TON. Lugd. 7, 1 (La). ANON. Bernh. 2, 123. [s.XII] TON. Baumg. 7, 1. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 135: Septimus autem tonus vocatur autentus tetrardus, idest auctoritas quarta vel quartus auctorizatus, ita proclamans **noieane**.

35 **3 für den zweiten und vierten Parapter (zusätzliche Tonart) — for the second and fourth parapter (additional mode)**

[s.IX] AURELIAN. 8, 41: Extitere etenim nonnulli cantores, qui quasdam esse antiphonas, quae nulle earum regulae posent aptari, asseruerunt; unde pius Augustus, avus vester Carolus paterque totius orbis IIII augere iussit, quorum hic vocabula subter tenentur inserta: ANANNO, **NOEANE**, NONANNOEANE, **NOEANE** (inde IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 262, 13: Anan, nonoeane, noanneane, **noeane**). cf. Bailey, *De modis* p. 57

4 für plagale Tonarten — for plagal modes

a generell — general

45 [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 22: Quod autem neuma (pro: neumam) vocamus, Graeci vocant in authenticis NOANNOEANE (glo.: noaiioeae), in plagalibus **NOEANE** (glo.: ioeais).

b für den zweiten Modus — for the second mode

50 [s.IX] TON. Mett. p. 62. AURELIAN. 19, 34: Plagis proti melodia in sua litteratura huiusmodi habet notarum formas: **NOEANE**. al.

c für den vierten Modus — for the fourth mode

55 [s.IX] TON. Mett. p. 62. AURELIAN. 19, 49: Adest litteratura plagis deuteri cum sonoritatis figura: **NOEANE**. al.

d für den sechsten Modus — for the sixth mode

60 [s.IX] TON. Mett. p. 62. al. AURELIAN. 19, 63: Series plagis triti iuxta notarum inflexiones haec est: **NOEANE**. al. [s.X] MOD. Volunt autem p. 81.

e für den achten Modus — for the eighth mode

65 [s.IX] TON. Mett. p. 62. al. AURELIAN. 19, 83: Hic tonus (sc. plagis tetrardi) licet habeat propriae modulationis finem, tamen quia perparva est, veluti hic: **NOEANE**. [s.X] MOD. Volunt autem p. 81.

noeano *Intonationsformel für den zweiten Parapter (zusätzliche Tonart) — intonation formula for the second parapter (supplementary mode)*

[s.IX] AURELIAN. 8, 42: Et quia gloriabantur Greci suo se ingenio octo indeptos esse tonos, maluit ille (*sc. Carolus Magnus*) duodenarium adimplere numerum. Tunc demum Greci possent ut nobis esse communes et eorum habere contubernium philosophiacum Latinorum; et ne forte inferiores invenirentur gradu, itidem<que> quattuor ediderunt tonos, quorum hic prescribere censui litteraturam: NENOTE-NEANO, **NOEANO**, ANNO, ANNES (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 262, 17).

cf. Bailey, *De modis* p. 57

noeanoeane (noeonean(n)e, noeanoane) *Intonationsformel für den dritten Modus — intonation formula for the third mode*

[s.X] COMM. BR. 51: Tonus tertius, id est auctoralis secundus. **Noeanoeane**. INCH. UCHUB. 251: **Noeoneanne** autentus II. ORG. Paris. 139: **Noeanoeane**. TON. Baumg. 3, 1: **Noeoneane** (*ms. Wien 787; ed.: Noeoneane*).

ex errore ed. pro nonanneane: MOD. Volunt autem p. 80 (*cf. mss. Leipzig Rep. I. 93 et Montecassino 318*).

noeanoeane v. noeaneane

noeoneane *Intonationsformel für den dritten Modus — intonation formula for the third mode*

[s.IX-X] REG. PRUM. ton. p. 206b: Incipit tonus tertius. Autenticus deuterus. **NOEONEANE**.

noeoneane v. noan(n)oeane

noeoneane *Intonationsformel für die authentischen Kirchentonarten — intonation formula for the authentic modes*

[s.XI] ODOR. SEN. p. 156: Melodia eius (*sc. autenti protii*): **noeoneane** ... id est mens flans sursum. ODOR. SEN. p. 169: Melodia eius (*sc. autenti deuteri*): **noeoneane**. ODOR. SEN. p. 180: Melodia eius (*sc. autenti triti*): **noeoneane**. ODOR. SEN. p. 188: Melodia eius (*sc. autenti tetrardi*): **noeoneane**.

noeoeagis *Intonationsformel für den siebenten Modus — intonation formula for the seventh mode*

[s.IX-X] ALIA MUS. 146 p. 193: Huius (*sc. septimi*) tropi haec est forma **NOEOEAGIS** (*inde* ANON. Bernh. 1, 78).

noeoeais v. noioeais

noeoean(n)e (noioean(n)e, noeaaeane) *Intonationsformel — intonation formula*

1 unspezifisch — unspecific

[s.IX-X] REG. PRUM. 19, 2: Quaeritur a nonnullis, quid significant illa verba, per quae tonorum sonoritatem in naturali musica discernimus; id est Nonanneane et Noeais et **Noieane** et his similia, et utrum interpretari eorum sensus possit. Ad quod respondendum, quod omnino nullam recipiunt interpretationem neque enim quicquam significant. [s.XI] BERNO prol. 10, 9. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 88: Distincte vero audiebantur voces dulces, isti videlicet octo toni, videbanturque audiri quasi lingua exprimeret ita dicens noanneane, aliquando vero **noieane** et noeagis. Cum quibus verbis semper audiebatur vox cantilene, nunc de primo tono, nunc vero de secundo, nunc de tertio, et sic de ceteris octo tonis semperque replicabant ibidem ipse voces.

2 für den dritten Modus — for the third mode

[s.IX] AURELIAN. 19, 43: Contigua est sonoritas autenti deuteri in litterature melodia perparum cum modulatione autenti protii; en forma: **NOIOEANE**. al. ALIA MUS. 91 p. 187: Huius enim (*sc. tertii*) tropi talis est forma **NOEOEANE** (*inde* ANON. Bernh. 1, 62. ANON. Bernh. 2, 111: **noieane** (*glo.: vel nonenoane*)). REG. PRUM. ton. p. 220a. [s.X] MOD. Volunt autem p. 80. TON. Lugd. 3, 1. [s.XI] COMM. TON. I 3, 1: „Tertia dies est, quo haec facta sunt“. **Noeoeane** (*cum melodia; ms. Napoli; om. ed.*) (*sim.* BERNO ton. p. 83a. FRUT. ton. p. 134).

3 für den fünften Modus — for the fifth mode

[s.IX] AURELIAN. 19, 59: En ordo modulationis in autentu trito quantum per subiectam exprimi potest figuram: **NOIOEANE**. al. ALIA MUS. 108 p. 190: Huius enim (*sc. quinti*) tropi haec est forma **NOEOEANE** (*inde* ANON. Bernh. 1, 70. ANON. Bernh. 2, 117). al. REG. PRUM. ton. p. 210a. al. [s.X] MOD. Volunt autem p. 81: Authenticus tritus ... **noieoeane** (*mss. Leipzig Rep. I. 93 et Montecassino 318: noneoeane; ed.: noneoeane*). TON. Lugd. 5, 1 (*cf. col. 688, 23-24*). [s.XI] COMM. TON. I 5, 2: „Quinque prudentes intraverunt ad nuptias“. **Noeoeane** (*cum melodia*) (*sim.* BERNO ton. p. 88a. FRUT. ton. p. 150). [s.XII] TON. Baumg. 5, 1.

4 für den siebenten Modus — for the seventh mode

[s.IX] AURELIAN. 19, 67: Autenti tetrardi melodia cum ipsius litteratura: **NOIOEANE**. [s.X] INCH. UCHUB. 249. ALIA MUS. 130 p. 163. REG. PRUM. ton. p. 211a: Incipiunt differentiae VII toni. Authenticus tetrarchus: **NOIOEANE**. al. TON. Lugd. 7, 1. ORG. Paris. 137: **noeaaeane**. [s.XI] COMM. TON. I 7, 3: „Septem sunt spiritus ante thronum Dei“. **Noeoeane** (*cum melodia*) (*sim.* BERNO ton. p. 90b. FRUT. ton. p. 158).

5 für den sechsten Modus — for the sixth mode

[s.IX] REG. PRUM. ton. p. 221b: Incipiunt ad introitum antiphone de tono sexto. Plaga triti: **NOIOEANE**. *ibid.* al.

noeonean(n)e v. noeaneane

noieane v. noean(n)e

noieagis v. noeagi(s)

noioeais *Intonationsformel für den sechsten Modus — intonation formula for the sixth mode*

[s.IX-X] REG. PRUM. ton. p. 210b: Incipiunt differentiae VI^{ti} toni. Plaga triti. **NOIOEAIS** (*ms.; ed.: NOEOEAIS*).

noioeane v. noeoean(n)e

nola -ae f. Glocke — bell

1 allgemein — general

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 169: ‚in his‘ **nohis** (*cf. Boeth. mus. 1, 3 p. 189, 9: in his (sc. instrumentis), quae in concava quaedam aerea feriuntur atque inde diversi efficiuntur soni*). GLOSS. Boeth. mus. 3, 16, 39: omnia potes videre in **nohis**, si tot metalla posueris in **nola** hac et tot in illa, quot exigunt isti numeri. al. [s.XI] LECT. GUID. p. 43: tertia musica in quibusdam instrumentis est constituta, quae amministratur aut intensione, ut nervis, aut spiritu, ut tibiis, aut aqua aut percussione aliqua, ut in **nohis**, unde diversi efficiuntur soni. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 11 p. 48-49. IOH. AEGID. 17, 86: Tintinnabulum a tinniendo est dictum; et est parva **nola** vel campanula. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 30. COMM. Boeth. II p. 134, 24. al. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <C>imbalum est **nola** parva introrsus habens la-

pillum, in omnibus partibus divisa ad quinque differencias, dans sonos suavissimos ad citharam et alia instrumenta. Ex metallo non uno, sed pluribus fusa, non enim solum es daret tantam sonoritatem nec solum calibs, sed illa et alia in fusione simul connexa. ERASM. HOR. p. 73a: Instrumentalis (*sc. musica*) consistit in vera proportionem, ut scilicet instrumenta nervorum, videlicet cythara, psalterium, chaelis, item in proportionem ponderum, sicut plures campanae vel **nolae** ad invicem proportionatae, item in concavitatibus, sicut in fistulis, ubi concavitas dyametri perpenditur et longitudo concavitatis.

2 in Mensuren — in measurements

[s.XI] FRUT. brev. 16 p. 109. CYMB. Pone primam 10: Mensura et pondus **nolarum**. Pone primam **nolam**, id est ·C·, ad placitum, quam per novem diligenter dividas, unde parte novenaria subtracta sive abiecta procreabis secundam **nolam** ·D·. Eodem ordine sicut ·C· divisa est, dividas ·D·, et tertiam habebis ·E·. CYMB. Si vis 1: Si vis scire mensuram **nolarum** sive musarum, sume pondus ·C· primae **nolae**, quantumcumque sit, et partire aequaliter per VIII, unde nona parte subtracta remanet tibi pondus secundae **nolae**, que est ·D·. Similiter per VIII trutina ·D· secundam **nolam** et relicta VIII^a parte VIII tibi reddent ·E· tertiam **nolam**. eqs. (*inde* IAC. THEAT. 17). al. CYMB. Si vis add. 7: si cantus in elevatione nonam exigit **nolam**, reciproce descendas ad primam, quae ad nonam est ut vox virilis ad puerilem. Si X^{am} exigit, reciprocatio fiat ad II^{am} eqs. (*inde* IAC. THEAT. 17). al. CYMB. Si volueris 1, 1: Regula ad fundendas **nolas**, id est organica tintinnabula. Si volueris facere **nolas**, accipe pondus, quaecumque volueris, et hoc sit ·A·. Deinde accipe totum ·A· et eius VIII^{am} partem et fac ·B· et tonum habes. al.

nona -ae f. I. Bezeichnung für die paramese bzw. trite synmemnenon als neunte Tonstufe des Tonsystems II. 'None' — I. term for the paramese, or the trite synmemnenon, as ninth note in the tonal system II. ninth

I Bezeichnung für die paramese bzw. trite synmemnenon als neunte Tonstufe des Tonsystems — term for the paramese, or the trite synmemnenon, as ninth note in the tonal system [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 47: Si igitur a mese, quae est octava, intendas semitonium, occurret **nona** trite synmemnenon. TON. Lugd. pr. 50: Si autem a mese quis intendat tonum, occurret paramese, quae relicto tetrachordo synmemnenon, quasi post mesen videtur esse **nona**. ORG. Mediol. rhythm. 46. [s.XII] TON. Nivern. f. 145r p. 124: Quot principia habet (*sc. septimus tonus*)? ... Undecimam ·d·, decimam ·c·, **nonam** ·h·, octavam ·a·, septimam ·g·. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 9: Vocatur autem ·b· de ·b·fa ·h·mi **nona**, quia in nono loco ponitur post ·a· primam. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 133: octava ·a· et utraque **nona** ·b·. [s.XV] TRAD. March. 357. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2: **nona** ·h· paramesse. NICOL. BURT. 1, 17, 96. al. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 14: trite diezeugmenon ... a **nona** semitonio distantem. *ibid.* al. GUILL. POD. 2, 11. al.

II, 'None' — ninth

1 Bestimmung — determination

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 103, 5: item continetur ibi ditonus cum bis diatessaron. Cum haec consonantia impares continet voces, si una extremarum in regula est, similiter et reliqua, vel si una in spatio est et alia similiter, et propter nonas suas voces vulgariter una **nona** nuncupatur. IAC. LEOD. spec. 4, 45, 10: Haec est una **nona** ex duabus quintis composita. al. HEINR. EGER 4 p. 43: tonus cum diapason, quae bona est maxime, cum in medio profertur diapente, et constat ex duabus diapente, quae dici potest **nona**. [s.XV] IOH. TINCT. nat. 20, 6: diapason cum semitonio aut tono **nonam** ... conficiunt.

2 Gebrauch — usage

a als Tonabstand oder Intervallschritt — as distance between notes or as intervallic step

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 260a: Sunt autem ... plurimi cantus, ... de quibus dubium est, an primi an secundi sint toni, quorum ista discretio est. Ad octavam et **nonam** si non ascendunt, certissime de tono secundo sunt (*inde* TON. Gratianop. p. 23. TRAD. Garl. plan. V 230. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 8). al. GUIDO micr. 13, 19: Ascendunt autem (*sc. autentici*) ad octavam et **nonam** vel etiam decimam (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 43, 12. *ad loc.*: COMM. Guid. 53 p. 144). al. LIB. SPEC. 35 p. 50. FRUT. brev. 13 p. 99: Protus dum scandit finali, **nona** reclangit. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 12, 8: Omnes itaque autentici a finali suo ad octavam, quod est diapason, regulariter ascendunt, licenter ad **nonam** vel decimam (*inde* ANON. Pannain p. 111. TRAD. Holl. VIII 26, 4. CONR. ZAB. tract. AZ 2. REG. COMP. p. 193). IOH. COTT. mus. 19, 16: ad octavam autem tam quintus quam alii principales potenter ascendunt, sed **nonam** vel decimam rarissime contingant (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 26. REG. COMP. p. 194). TON. Gratianop. p. 12. al. [s.XIII] MUS. MAN. 50, 15: Sed in meta superiore, scilicet in ea, quae **nona** est a finali, moram non faciunt (*sc. toni primus, tertius et septimus*), sed breviter eam tangunt et statim se ad inferiora reflectunt. al. HIER. MOR. 20 p. 156, 30. TRAD. Garl. plan. V 262. al. VERS. Postquam pro 265. al. PS.-MUR. summa 1595. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 27: Tonus plusquamperfectus autenticus dicitur ille, qui ultra dyapason a suo fine ascendit, scilicet ad **nonam** vel ad decimam (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 9, 5). IAC. LEOD. inton. 1, 16. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 38: Parium ergo legitimus ascensus ad duplas, id est octavas, **nonas** vel decimas de licentia. IAC. LEOD. spec. 6, 45, 9. al. QUAT. PRINC. 3, 19. al. HEINR. EGER 5 p. 52. ANON. Seay p. 28. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 35 p. 310, 17. al. GOB. PERS. p. 191b. ANON. Claudifor. 5, 3, 6. ANON. Gemnic. append. 6. GEORG. ANS. 3, 63. al. TRAD. Holl. I 2, 3, 6. al. TRAD. Holl. VI 26, 3. al. IOH. TINCT. nat. 20, 3. al. NICOL. BURT. 1, 23, 145. ADAM FULD. 2, 15. GUILL. POD. 4, 20. al. CONTR. Speties discantus p. 283.

b als Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — as simultaneous sonority (in polyphony)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 50, 4: **Nona** ... petit diapason vel in diapente revertitur. al. ANON. Seay p. 36: Sunt autem tredecim species musicae generales, quae habent ostendere, quomodo contrapunctus est ordinandus, unde sequitur primo unisonum, secunda, tertia, ... **nona**, decima. ANON. Monac. II 66. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 14: Falsum contrapunctum dicimus, quum duo invicem cantores procedunt per dissonas coniunctorum sonorum extremitates, ut sunt secunda maior et minor, quarta item maior et minor atque septima et **nona** eiusmodi. ANON. Couss. I p. 446b: Item omnis cantus debet incipi a consonantia perfecta et finiri ... Item species inconvenienter cantanda non debet sepius poni, sed vitari in quantum potest, sicut septima aut **nona** ac etiam aliquando sexta. CONTR. Si enim 53 p. 146 (p. 465b): Notandum ulterius, quod nec duodecima nec **nona** debent fieri contra discantum (*ms. lectio incerta; ed.: contradiscordantia*). CONTR. Speties discantus p. 283: cum discantatur frangendo, vocem utimur aliis minimis, scilicet secunda, quarta, septima, nona, undecima, quartadecima. *ibid.* al. CONTR. Inprimis 10, 5.

c im Hinblick auf die Oktavverwandschaft zur Sekunde — with reference to the octave affinity with the second

[s.XV] PROSD. contr. 3, 2: una **nona**, que tantum valet quantum una secunda. al. UGOL. URB. 2, 3, 33: qualis vel quanta est vox secunda, talis vel tanta est **nona** ab ea derivata. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64.

3 Klassifikation — classification

a als unvollkommener Zusammenklang — as imperfect simultaneous sonority

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 103, 5: una **nona** ... Cuius voces extremae simul prolatae penitus non discordant specialiter, si inter eas mediet diapente vel diapason. IAC. LEOD. spec. 4, 45, 10: est una **nona** ex duabus quintis composita, unde voces eius extremae melius concordare videntur, quando mediat inter illas una quinta. HEINR. EGER 4 p. 43: Praeter etiam concordantias sunt quaedam aliae, scilicet tonus cum diapason, quae bona est maxime, cum in medio profertur diapente, et constat ex duabus diapente, quae dici potest **nona**. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 9, 4, 7: Denique notandum est, quod mi contra fa non concordat in speciebus perfectis, videlicet in unisono, in quinta, octava, duodecima, nec in quintadecima. In speciebus vero imperfectis, sicut in tertia, sexta, **nona** (*ex errore?*) et in decima, unum licentialiter contra aliud potest poni. ANON. Tegerns. III p. 103: Sunt alie concordantie sive species imperfecte, ut tonus, id est secunda, ... tertia, ... quarta, sexta, septima, **nona**, decima, undecima, et dicuntur imperfecte, quia sine adiutorio perfectarum consonanciarum nullam perfectam symphoniam perficere possunt.

b als Dissonanz — as dissonance

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 36: Dissonae (*sc. species musicae*) vero sunt quinque, videlicet secunda, quarta, septima, **nona** et undecima, et istas non debemus facere nec uti aliquo modo. ANON. Monac. II 69. ORIG. ET EFF. 12, 1: Quarta, septima, **nona**, undecima, tonus et semitonium non concordant. Nam in proportionem superpartienti stant numeri eorum. PROSD. contr. 3, 3. UGOL. URB. 2, 3, 33: De dissonantiis autem eandem reddimus rationem, nam qualis vel quanta est vox secunda, talis vel tanta est **nona** ab ea derivata. al. PETR. BETSCHK p. 536, 37: **Nona** iterum non valet nec concordat. al. TRAD. Holl. VI 31, 11. NICOL. BURT. 2, 1, 14: Extra omnem modulationis dulcedinem sunt istae, idest: secunda, quarta, septima, **nona**, undecima, quartadecima, sextadecima, octavadecima. GUILL. POD. 6, 2: que vel natura dissonantes sunt, ut secunde sibi, septime, **none**, undecime ac quartadecime ... in contrapunctu merito repudiantur. FR. GAFUR. pract. 3, 14. CONTR. Et primo I 8 p. 138 (p. 463a). al. CONTR. In presenti 24. CONTR. Inprimis 10, 5. CONTR. Not. quod novem 12.

nona perfecta - nona imperfecta *große None - kleine None — major ninth - minor ninth*

[s.XV] IOH. TINCT. nat. 51, 4: Diapason cum tono, id est **nona perfecta**. Diapason cum semitono, id est **nona imperfecta**. IOH. TINCT. contr. 2, 5, 4: discordantia haec ... quinque tonis ac tribus semitoniis tantummodo constat, hinc et communiter **nona imperfecta** vocatur. al.

nona prima - nona secunda *Bezeichnung für die zweigeteilte neunte Tonstufe des Tonsystems (b und h) — term that designates the ninth tonal degree of the tonal system, which is subdivided into two degrees (b and h)*

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 268b: ·b· et ·h· ..., id est nona, quamvis divisa in **nonam primam** et in **nonam secundam**. PS.-ODO mus. p. 269a: Cum vero ... a sexta (*sc. voce*) (·F·) in **primam nonam** (·b·) progreditur, neque in primo, neque in medio, sed in fine semitonium signat. *ibid.*: Praeterea est alia diatessaron a **secunda nona** (·h·) usque ad duodecimam (·c·). PS.-ODO mus. p. 271a: Unde illa vox, quam **primam nonam** (·b·) dicimus, nulli priorum similis cernitur, quia nulla priorum sibiimet diapason caritate famulatur. al. PS.-ODO dial. p. 253b: a voce sexta ·F· per quatuor divide et retro ·b· aliam ·b· rotundam pone; quae ambae pro una voce accipiuntur, et una dicitur **nona secunda**, et utraque in eodem cantu regulariter non invenietur (*sim.* TRAD. Holl.

VI 24, 1). PS.-ODO dial. p. 254a: **Prima** vero **nona** ·b· et **secunda nona** ·b· ad se invicem neque tonum neque semitonium faciunt, sed a **prima nona** ·b· ad octavam ·a· est semitonium, ad decimam ·c· tonus. **Secunda** vero **nona** ·b· ad octavam ·a· e contrario est tonus, ad decimam vero ·c· semitonium praestat. PS.-ODO dial. p. 259b: Secundus autem tonus similiter finitur in eandem vocem ·D· et ascendit cum eo usque ad **nonam primam** ·b·, ad decimam vero vel undecimam non pervenit (*inde* TON. Gratinaop. p. 23. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 1. *sim.* BONAV. BRUX. 15, 58). PS.-ODO dial. p. 261a: si aliqua antiphona ... in decima ·c· incipiat, ut „Vivo ego“ vel **secundam nonam** ·h·, ut „Ecce quomodo computati sunt“ amplius diligat, tertii erit modi ... Volunt autem quidam quarto modo ad similitudinem tertii **secundam nonam** ·h· tribuere eo, quod sit diapente ad finem eius, **prima** vero **nona** ·b· ad finem eius nulla consonantia sit (*inde* TON. Gratianop. p. 28. TRAD. Garl. plan. V 241. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 46, 9). al. ORG. Mediol. rhythm. 104: Tunc versatur cantus in ·F·, **prima nona** organum. al. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 46. al. TON. Gratianop. p. 25 (*cf.* PS.-ODO dial. p. 260a). al. TON. Nivern. f. 145r p. 124. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 237 (*cf.* PS.-ODO dial. p. 260b). al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 25: ·b· quadrata, quae secundum Guido<nem> est **secunda nona** incipiendo monochordum in ·A· gravi. al. IAC. LEOD. spec. 2, 63, 9: Vocatur autem ·b· de ·b·fa ·h·mi nona, quia in nono loco ponitur post ·a· primam et quia voces suae inaequales sunt, una, scilicet fa, quae cantatur per ·b· molle vel rotundum, illa vocatur ·b· **nona prima**, alia, scilicet mi, quae cantatur per ·h· durum, quadratum vel caudatum, vocatur **nona secunda**. IAC. LEOD. spec. 2, 63, 20: licet ·b· **prima nona** dividat tonum, qui est inter ·h· **nonam secundam** et ·a· octavam, non sequitur, quod in partes aequales. IAC. LEOD. spec. 2, 67, 3: Illae duae voces, quae sunt fa et mi in ·b· **nona prima** et ·h· **nona secunda**, multum inter se dissonant. IAC. LEOD. spec. 2, 69, 2: apotome reperitur, ubi toni maior pars, hoc est inter fa et mi de ·b·fa ·h·mi sive inter ·b· **nonam primam** et ·h· **nonam secundam** et inter ·b· sextadecimam primam et ·h· sextadecimam secundam. IAC. LEOD. spec. 2, 70, 18: cum procedere volumus de ·b· **nona prima** ad ·h· **nonam secundam**, revertimur ad ·a· octavam dicentes mi re, mi ascendendo de re ipsius ·a·lamire in mi ipsius ·b·fa ·h·mi, inter quas voces est tonus. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 133 (*cf.* PS.-ODO dial. p. 260a). al. [s.XV] GUILL. POD. 3, 13: **secundam nonam**, idest paramese, que est ·b·, quam quadratam vocant. *ibid.*: tryte synemenon, que est **prima** ·b· **nona**, quam ideo mollem vocant. al.

nonachordum (nonichordum) -i n. *neuntöniger Tonbereich — tonal compass that consists of nine pitches*

[s.XI] FRUT. brev. 1 p. 29: Huius octochordi positio talis est: Tetrachordum hypate, parhypate, lichanos, mese. Tetrachordum paramese, trite, paranete, nete. Prophrastus autem Periotas ad graviolem partem novum addidit nervum, ut faceret **nonichordum**. Qui, quoniam super hypaten est additus, hyperhypaten est vocatus, sed postea additis aliis lichanos hypaton propter causam superius dictam ab indice digito est nuncupatus. *ibid.*: inter undecim ... tertia, quae in **nonichordo** hyperhypate vocabatur, mutato nomine lichanos hypaton nuncupabatur. [s.XIII] HIER. MOR. 13 p. 58, 9: Sicut igitur trichordum a tribus chordis, tetrachordum a quatuor, pentachordum a quinque, hexachordum a sex, heptichordum a septem, octichordum ab octo, **nonachordum** (*ms. corr. ex enneachordum*) a novem, decachordum a decem, ita et monochordum ab una sola chorda est appellatum.

nonadecima (decimanona) -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus neunzehn Tonstufen bzw. zwei Oktaven und einer Quinte*

1 Bestimmung — determination

a quantitativ — quantitative

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 124, 15: Diapente cum bis diapason a numero vocum una **decima nona** posset nuncupari. Haec in gammatis compositione non amplius quam bis potest reperiri, nisi sub Gammaut gravior clavis situetur vel super ·e·la acutior. [s.XV] UGOL. URB. 2, 4, 21: <**Nonadecimae**> forma perfecta est, ut ex tredecim tonis et quinque sit constituta semitoniis, ex quibus vera redditur consonantia. IOH. TINCT. contr. 1, 16, 1: De diapente supra bisdiapason, id est **decimanona**. Diapente supra bisdiapason est concordantia ex mixtura duarum vocum bisdiapason ac diapente ab invicem distantium effecta, sicut re ·A·re et la ·E·la. *al.*

b qualitativ (als Konsonanz) — qualitative (as consonance)

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 3: est sciendum, quod consonantie biscantus sunt sex, videlicet unisonus, quinta, octava, duodecima, quintadecima et **decimanona**. Disonantie vero equaliter sunt sex, videlicet tertia, sexta, decima, terciadecima, decimaseptima et vigesima. UGOL. URB. 2, 3, 26: et per consequens duodecimam ab ea quinta exortam et **decimamnonam** a duodecima productam merito consonantias esse perfectas. *al.* PETR. BETSCHK p. 537, 36: **Decima nona** bene concordat. IOH. TINCT. contr. 1, 16, 5: **decimanona** ... plurimum suavitatis habens instar quintae, cui ad bisdiapason, ac duodecimae, cui ad diapason correspondet, tam notis extremis quam mediis aequae accommodari potest. IOH. TINCT. contr. 3, 1, 9: Praeterea nonnulli, quibus assentior, dicunt non esse vitiosum, si multis super librum canentibus aliqui eorum in concordantiam desinant imperfectam. Quod tamen intelligendum censeo, ubi plures fuerint concinentes quam concordantiae perfectae vocibus eorum contentae, ita etiam, quod a sexta, terciadecima vicesimaque supra notam inferiorem absterneant. Sic enim nulla earum propter eius duritiem et praecipue cum quinta, duodecima et **decimanona** perfectioni congruit, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). NICOL. BURT. 2, 1, 13: Perfectae (*sc. consonantiae*) sunt ... unisonus, quinta, octava, duodecima, quintadecima et **decimanona**. GUILL. MON. 6 p. 33. ANON. COUSS. I p. 445. CONTR. Primo sciendum p. 291: Primo sciendum, quod duodecim sunt species biscantus ... Perfecte sunt unus sonus, V^a, octava, XII^a, XV^a, **XVIII^a**.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 6: capiendi supra ipsum tenorem quintam vel duodecimam vel **decimamnonam** per ut capitur sol vel ut, per re capitur la vel re, per my capitur my, per fa capitur fa vel ut, per sol capitur sol vel re, per la capitur la vel my. UGOL. URB. 2, 6, 28. FR. GAFUR. extr. 9, 1, 24. IOH. TINCT. contr. 1, 11, 25: **Decimanona** post duodecimam superiorem interdum assumetur supra tenorem tres aut quatuor gradus descendentes, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). IOH. TINCT. contr. 1, 16, 6. *al.* GUILL. MON. 6 p. 34: ipsa decimaseptima requirit **decimamnonam**; ipsa **decimanona** requirit vigesimam. *ibid.* *al.* GUILL. POD. 6, 11: tredecim sunt species contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, terciadecima, quintadecima, decimaseptima, **decimanona**, vigesima, vigesimasecunda. FR. GAFUR. pract. 3, 8: Similiter ad secundam chordam omnes poteris in introductorio concordantias ad **decimamnonam** usque facile conducere. Nam quum in ·A·re tenor quieverit, poterit cantus fa et ut in tertiam, scilicet in ·C·faut, et la ac mi in quintam in ·E·lami gravem enuntiare ... Et sol et fa in decimaseptimam in ·C·solfa atque in **de-**

cimamnonam la in ·E·la. ANON. COUSS. I p. 443b (*sim.* ANON. COUSS. I p. 445). CONTR. Primo sciendum p. 291.

b im Hinblick auf die Oktavverwandschaft mit Quinte und Duodezime — with reference to the octave affinity with the fifth and twelfth

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 25: Igitur sciendum est, quod ille modus, qui tenetur in eundo de duodecima in octavam, equiformiter tenetur de **decimanona** in quintadecimam et veniendo de quinta in parem; et etiam ille modus, qui tenetur in eundo de octava in duodecimam, similiter tenetur in eundo de quintadecima in **decimamnonam** et de pari in quintam. PROSD. contr. 3, 2: decima, que ... uni tercie assimilatur; et undecima quarte; ... et **decima nona** quinte et duodecime. UGOL. URB. 2, 3, 17. *al.* PETR. BETSCHK p. 537, 38. IOH. TINCT. contr. 1, 16, 5. GUILL. MON. 6 p. 33: sub quinta componuntur duodecima et **XVIII^a**. GUILL. POD. 6, 11. FR. GAFUR. pract. 3, 2: At concordantiarum huiusmodi aliae simplices et primariae, quae scilicet inter septem essentialiores et discretos sonos concipiuntur ut unisonus, tertia, quinta et sexta. Aliae replicatae et secundariae ut octava, decima, duodecima et terciadecima ... Aliae triplicatae et tertiariae ut quintadecima, decimaseptima, **decimanona** et vigesima. Quintadecima enim aequisonat unisono et octavae, decimaseptima tertiae et decimae, **decimanona** quintae et duodecimae. *ibid.* *al.* CONTR. In presenti 17. CONTR. Quatuor sunt p. 410a: Quinta et duodecima et **decimanona** idem sunt. *al.*

decimanona falsa *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und einer verminderten oder übermäßigen Quinte — term for an interval consisting of two octaves plus a diminished or augmented fifth*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 15, 1: De diapente supra bisdiapason imperfecto et superfluo, id est **decimanona falsa**. Diapente supra bisdiapason imperfectum est discordantia ex mixtura duarum vocum ab invicem perfecto bisdiapason et imperfecto diapente distantium effecta, sicut mi ·ḡ·mi et fa fictum in primo loco extra manum supra ·E·la, ut hic: (*sequitur exemplum*) ... Diapente vero supra bisdiapason superfluum est discordantia ex mixtura duarum vocum bisdiapason superfluo ac diapente perfecto ab invicem distantium constituta, sicut fa fictum extra manum loco secundo sub ·Γ·ut et mi ·b·fa ·ḡ·mi (*ms. Bruzelles II 4147; ed.: mi ·b·fa ·ḡ·*) superacuti, ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.*

nonaneane v. nonan(n)oeane col. 697, 14

nonan(n)oeane (nonenoeane) *Intonationsformel — intonation formula*

1 allgemein — general

[s.IX-X] REG. PRUM. 19, 2: Quaeritur a nonnullis, quid significant illa verba, per quae tonorum sonoritatem in naturali musica discernimus; id est **Nonannoene** et Noeais et Noioeane et his similia, et utrum interpretari eorum sensus possit. Ad quod respondendum, quod omnino nullam recipiunt interpretationem neque enim quicquam significant. [s.XI] FRUT. brev. 14 p. 104: None dicitur a Graeco ,νοῦς', quod est ,mens' vel ,sensus' - ,noe', ,flatus', ,ane', ,sursum'. Unde **none noeane** dicitur sensus ad superiora ductus. IOH. COTT. mus. 23, 44: ut more Bernonis tonarium disponam; videlicet, ut **nonannoene** ad singulos modos praescribam vel differentias, quas supra taxavi, superfluas interseram vel omnes antiphonas ad unum „Saeculorum amen“ pertinentes in unum colligam. [s.XII] ANON. Cist. I 31 p. 37.

2 für den dritten Parapter (zusätzliche Tonart) — for the third parapter (supplementary mode)

[a.IX] AURELIAN. 8, 41: Exstiteret enim nunnuli cantores, qui quasdam esse antiphonas, quae nulle earum regulae pos-

sent aptari, asseruerunt; unde pius Augustus, avus vester Carolus paterque totius orbis IIII augere iussit, quorum hic vocabula subter tenentur inserta: ANANNO, NOEANE, **NONANNOEANE**, NOEANE (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 262, 12). *cf.* Bailey, *De modis* p. 57

3 für den ersten Modus — for the first mode
[s.IX] TON. Mett. p. 62. AURELIAN. 9, 1: in primo tono: **NONANNOEANE**. *al.* HUCBALD. 42: melodia proti autenti ... **Noneno**<**eane**> (*cf.* Chartier, *Hucbald* 2 p. 265). HUCBALD. 46: In hac tamen autenti proti usitata melodia, quam notulis eisdem superscribimus, qui superiores sint soni, planius elucebit: **Noneno**. ALIA MUS. 181 p. 85: Tonus primus **NONANNOEANE**. *al.* REG. PRUM. ton. p. 201a. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 1 (LaBrPr) (*mss.* MüMn: nonaneane). COMM. TON. I 1, 1: „Primum quaerite regnum Dei“. **None-noeane** (*cum melodia*) (*sim.* FRUT. ton. p. 114). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 16: Autentus protus, auctoritas prima. Plagi protus filius primi. Veluti quodammodo de celsa puppi navis pater vociferans intonaret: **None noeane**. Et filius e contra ex altera parte de prora navis respondens insonaret Noe agis, hoc modo: **None noeane**. Noe agis (*cf.* col. 686, 21-30).

nonarius *v.* maneria col. 400, 51; mensura col. 444, 41

nonenoane *v.* noeoean(n)e col. 690, 7

nonenoane *v.* nonan(n)oeane

noneoeane *v.* noeoean(n)e col. 690, 20

nonichordum *v.* nonachordum

noeoeane *v.* noeoean(n)e col. 688, 43; noeoean(n)e col. 690, 20

normula -ae *f.* Differenz (Schlußformel der Psalmtöne) — difference (differentia or 'Saeculorum amen' formula for a psalm tone)

[s.IX] AURELIAN. 13, 44 p. 148. AURELIAN. 15, 20. AURELIAN. 16, 1: **Normulae** autenti tetrardi in introitibus sunt duae; prima haec: „Puer natus est nobis“. Finis eiusdem versiculi in ultima syllaba alte erigitur. Secunda est, quae finem suimet versiculi declivem reddit, ut hic: „Audivit Dominus“. AURELIAN. 16, 36. AURELIAN. 19, 38: est quaedam **normula** in huius toni responsoriis. AURELIAN. 19, 85.

nos *Merksilbe aus der Reihe: tri - pro - de - nos - te - ad zur Bezeichnung des vierten Tons im Hexachord — syllable that designates the fourth pitch in the hexachord: tri - pro - de - nos - te - ad*

[s.XI] LIB. ARGUM. 9 p. 30: „Trinum et unum Pro nobis miseris Deum precemur Nos puris mentibus Te obsecramus Ad preces intende Domine nostras.“ ·C· Tri ·D· pro ·E· de ·F· **nos** ·G· te ·a· ad. *eqs.* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Alii vero tri, pro, de, **nos**, te, ad, do, quae significabant modorum sedes. IOH. HOTH. exc. p. 45: Iterum alii quidem usi sunt tri - pro - de - **nos** - te - ad, quae omnino sex sunt, semitonium tamen inter duo nomina custoditur. NICOL. BURT. 1, pr. 8. *cf.* Lange, *Solmisation* p. 543-7; Smits *v. W.*, *Vita* p. 101

nota -ae *f.* I. ‚Note‘ II. Tonbewegung, Melodie III. Solmisationssilbe IV. (musikalische) Notation — I. ‚note‘ II. melodic gesture, melody III. solmization syllable IV. (musical) notation

I. ‚Note‘ — ‚note‘

A *im eigentlichen Sinn: für das Notenzeichen — in the literal meaning: for the notational symbol*

1 Definition

5 [s.XIV] MARCH. luc. 1, 10, 5: Et ob hoc recte appellatur **nota** illa, quae figuratur et a voce profertur, nam ipsa est quoddam signum manifestans visui, qualiter eam proferre debeamus (*inde* BONAV. BRIX. 5, 5). [s.XV] IAC. THEAT. 11: Quid est **nota**? Magister: **Nota** est caractera vel signum cantus. NICOL. CAP. p. 311: Quid est **nota**? **Nota** est figura, quae proprie voces musicales representat. GOB. PERS. p. 187a: Dicitur aequivoco ... **nota** signum. IOH. TINCT. diff. 183: **Nota** est signum vocis certi vel incerti valoris (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 1, 3).

15 2 Gebrauch — usage

a als Zeichen der antiken griechischen Notenschrift — as symbol from ancient Greek notation

[s.V] MART. CAP. 9, 943: media dicitur, quia tam gravis modi finis est quam in tropis omnibus futuri acuminis caput ... ut in lydio modo, ubi rectum I **nota** est. *ibid.* *al.* [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 341, 17: dispositio **notarum** per singulos modos ac voces. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 3, 38. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 960/370, 2-3. HUCBALD. 44: Nunc ad **notas** musicas, quae unicuique cordarum appositae sunt. HUCBALD. 46: literulae, quas pro **notis** musicis accipimus. *al.* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 3. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 5, 12: cum singuli nervi a proslambanomeno usque <ad> neten hyperboleon **notas** suas habeant Graecas, et in tribus generibus et in modis singulis, quibus notantur et decantantur, auget in me difficultatem describendi et figurandi eas, quia etiam nervo uni duplices aptantur **notae** vel litterae, non modo uno figuratae, sed nunc directae, nunc iacentes, nunc supine *eqs.* *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 26, 3: Graecis **notis** et vocibus. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 12.

35 b als Dasia-Zeichen — as dasian symbol

[s.IX] MUS. ENCH. 1, 15: At singuli horum (*sc.* ptingorum) quattuor sic sunt competenti inter se diversitate dissimiles, ut non solum acumine differant et gravitate, sed in ipso acumine et gravitate propriam naturalitatis suae habeant qualitatem, quam rursus his singulis raturum ab invicem acuminis et laxionis spacium format. Exempli gratia hae in ordine ipsorum **notae**: f l f f (*sim.* INCH. UCHUB. 53). MUS. ENCH. 2, 2: De ptingorum figuris ... Igitur quia, ut dictum est, eiusdem conditionis quattuor et quattuor natura statuit, ita et **notae** pene sunt eadem. Solummodo tetracordorum differentia versis in varium caracteribus indicatur (*sim.* INCH. UCHUB. 84). MUS. ENCH. 7, 3: Exemplo sit inferius descriptum carmen, quod superscriptae syllabis **notae** musicae modulatur ipsarum desuper **notarum** appellationibus adsignatis ad hunc modum (*sim.* INCH. UCHUB. 38. INCH. UCHUB. 162). MUS. ENCH. 8, 5: Sint autem cordae vocum vice, quas eae significant **notae** (*sim.* INCH. UCHUB. 203). *al.* SCOL. ENCH. 1, 346: Residuas binas voces iacentibus **notis** exprimimus: ↯ ↯. *al.* INCH. UCHUB. 57. *al.* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 8. MON. In mon. 2. *al.* MON. Mon. ench. 37.

c als Neume — as neume

[s.IX] HUCBALD. 44: Quod his **notis**, quas nunc usus tradidit quaeque pro locorum varietate diversis nichilominus deformantur figuris, quamvis ad aliquid prosint rememorationis, subsidium minime potes contingere. CANT. Quid est cant. c. 483: **Nota**, quae dicitur tremula, ex tribus gradibus componitur, id est ex duabus brevibus et acuto (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 6). *al.* [s.XI] COMM. Guid. 5 p. 148: Inde enim facimus **notas** has pedatas, has recurvas, ut discernatur, quid simul pronuntiari debeat et quid non. COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: per studium artis neumarum (*glo.:* **notarum**). *ibid.*

al. [s.XII] ANON. Pannain p. 414: unus sonus vel plures faciunt **notam**. **Notarum** vero alia simplex, alia reperienda, alia composita (*sim.* ANON. Pannain p. 116). [s.XIII] AMERUS 16, 1: Nomina neumarum sive **notarum**: Epitaphicus, stropicus, punctus, porrectus *eqs.* PS.-MUR. summa 514. *al.* WALT. ODINGT. 5, 2, 4 (*inde* WILLELM. 3, 18). [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 115: de **notis** vel notulis, quas Guido predictus sepe neumas appellat et per quas in antiphonariis et aliis libris notatis voces musicae designantur. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 73, 27. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 130: Quilisma autem est **nota** duplicem vocem inceptionis clavis servans. HEINR. EGER 4 p. 44. [s.XV] ORIG. ET EFF. 7 tit. IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 18 (*cf.* CANT. Quid est cant. c. 482). *al.*

d als Tonbuchstabe — as letter designating a note [s.XI] PS.-ODO dial. p. 252b: Litterae vel **notae**, quibus musici utuntur, in linea, quae est sub chorda, per ordinem positae sunt (*inde* COMM. Boeth. II p. 262, 29. BONAV. BRIX. 27, 7). *al.* GUIDO prol. 73. GUIDO micr. 2, 2: **Notae** autem in monochordo hae sunt: In primis ponitur ·Γ· ... Sequuntur septem alphabeti litterae ... ·A·B·C·D·E·F·G· (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 30. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 17. WILLELM. 2, 8. *ad loc.*: METROL. 24 p. 69). *al.* GUIDO reg. 12: septem istas disce **notas** septem characteribus: / ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·g· (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 72, 17. IAC. THEAT. 34. IOH. HOTH. dial. p. 66). GUIDO ep. p. 476, 163. IOH. COTT. mus. 5, 8: Dominus autem Guido, quem post Boetium nos in hac arte plurimum valuisse fatemur, XX et I in musica sua ponit **notas**. IOH. COTT. mus. 13, 21: ·G· lichanos meson, id est digitalis mediarum; et hoc nomen ideo habet, quia ipsa una ex mediis discernit capitales **notas** a minutis (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 93). *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 413. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1136. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 16. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 34. *al.* WILLELM. 2, 15. [s.XV] TRAD. Holl. V 28, 94 (*cf.* IOH. COTT. mus. 13, 22). GOB. PERS. p. 183a. UGOL. URB. 1, 7, 11: Sunt ergo **notae** omnes numeratae numero XIII a ·Γ· ad ·E· ultimum viginti sedibus collocatae. GEORG. ANS. 2, 127. *al.* ANON. Carthus. theor. 16, 2. CONR. ZAB. tract. Z 5: Ab aliis etiam **notae** dicuntur (*sc. litterae*), quod prae aliis minus mihi placet ideo, cum ipsae voces communius notae vocentur. MON. Figure p. 174, 2. *al.*

e als Zeichen der Mensuralnotation — as symbol in mensural notation

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 190, 13: Quandocumque duae **notae** ligantur in discantu, prima est brevis, secunda longa, nisi prima grossior sit secunda. *al.* AMERUS 25, 1. *al.* ANON. Couss. VII 9, 15: ligatura quatuor vel quinque **notarum**. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 124, 5. *al.* FRANCO COL. 6, 3: Plica est **nota** divisionis eiusdem soni in grave et acutum. Plicarum alia longa, alia brevis, alia semibrevis (*inde* PS.-PETR. CRUC. 2, 1. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 26. WILLELM. 3, 39). FRANCO COL. 14, 4: quicquid notatur in longa simplici **nota**, longum est et in brevi breve et in semibrevis semibreve. *al.* HIER. MOR. 25 p. 181, 1: Figura **notae** longae ... Figura brevis **notae** ... Figura semibrevis **notae**. *al.* IOH. BALLOCE 1, 2: Quandocumque punctus quadratus vel **nota** quadrata tractum habens descendentem vel ascendentem a parte dextra, longa dicitur, ut hic: ♯ (*sim.* TRAD. Franc. I p. 2. TRAD. Franc. II 1, 2. TRAD. Franc. III 1, 1. TRAD. Franc. III 1, 11. TRAD. Franc. IV 1, 1. TRAD. Franc. V 17. ROB. HANDLO p. 80, 9. IOH. HANB. sum. 7 p. 220, 6). *al.* IOH. BALLOCE 2, 13: quandocumque duae **notae** in uno corpore obliquo in fine ligaturae inveniuntur, ultima dicitur brevis (*sim.* TRAD. Franc. I p. 12. TRAD. Franc. II 2, 27. TRAD. Franc. IV 3, 21. TRAD. Franc. V 53. ROB. HANDLO p. 138, 2. MENS. Cum de p. 77). TRAD. Franc. II 2, 24. TRAD. Franc. III 1, 11 (*sim.* TRAD.

Franc. V 18). *al.* TRAD. Franc. IV 1, 8. *al.* TRAD. Franc. V 57. MENS. Notandum quod 1, 1. *al.* WALT. ODINGT. 6, 8, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 61 (*inde* MARCH. pom. 4, 11. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 11. BONAV. BRIX. 8, 27). *al.* MARCH. pom. 3, 6: caudae sunt lineae coniunctae **notis**, pausa vero non. MARCH. pom. 3, 12: cauda semper signum longitudinis est in **notis**, et hoc, si protrahatur inferius a latere dextro ... Si autem protrahatur talis linea inferius a parte sinistra, oportet, quod necessario **nota**, cui adiungitur, **notae** alteri alligetur ... et tunc brevitate dicit. MARCH. pom. 4, 6: Proprietas vero addita **notae** et protracta superius a parte sinistra innuit **notam** semibrevis. *al.* MARCH. comp. 2, 1 (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 16, 3). *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 44a: quando figuratio mutatur in **notis** vacuis aut rubeis, tunc mutatur aut modus aut tempus aut prolatio. *al.* MENS. Duplex p. 161. *al.* MENS. Omnis nota in I 2, 1 (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). *al.* ANON. Paris. I 1, 1. *al.* ROB. HANDLO p. 140, 2. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: **Notae** enim cantuum, quibus nunc utimur communius et in cantu plano et in cantu mensurato, figuram habent quadrilateram, rectangulam vel acutiangulam vel obtusiangulam, caudatam vel non caudatam, per se positam vel cum alia iunctam, ligatam vel plicatam. *al.* IOH. MUR. lib. 6, 5 (*inde* PROSD. exp. 57, 1. UGOL. URB. 3, 6-3, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 3, 13). *al.* ANON. Barcin. I p. 18. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 4. *al.* IOH. TORK. decl. 2, 3. *al.* IOH. BOEN ars 1, 10, 11: **nota** evacuari potest per imperfectionem. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 177. *al.* IOH. HANB. sum. 13 p. 266, 2: a modernis circulus tribus modis ponitur: ante **notam**, sub et supra. Si ante **notam**, brevem denotat fore perfectam ... Et quando ponitur semicirculus ante **notam**, brevem denotat imperfectam. *al.* WILLELM. 3, 24. *al.* HEINR. EGER 4 p. 45. *al.* PS.-THEODON. 1 p. 33. *al.* IOH. VETUL. 7, 1. *al.* GUIDO FR. 3a, 3. *al.* ANON. Mediol. 4, 8. *al.* ANON. Couss. V p. 214, 7. *al.* ANON. Kellner 10, 3. *al.* [s.XV] THOM. WALSH. 2, 2. *al.* PROSD. exp. 61, 6. *al.* PROSD. mens. p. 219b: quandocumque ligatura est ascendens et prima nota ligature habuerit caudam sive tractum a parte dextra descendentem, tunc vel ipsa **nota** est quadrangula non quadrata vel est quadrangula quadrata. Si est quadrangula non quadrata, assumit denominationem atque valorem maxime. Si vero sit quadrangula quadrata, assumit denominationem atque valorem longe. *al.* PROSD. contr. 5, 5: tale signum non deserviat nisi **note** immediate sequenti ipsum. *al.* PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). *al.* PROSD. mon. 6, 4. *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 5 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 5). *al.* UGOL. URB. 3, 6-3, 4. *al.* TACT. Octo princ. 53: Et omnes **notas** debes virgulare. TACT. Opusculum 151: cum videris **notam** cruce signatam, tunc illa dicitur semitonium, ut hic: †. *al.* TACT. Concordanciarum p. 171, 20. GEORG. ANS. 3, 132. *al.* TRAD. Holl. II 3, 192 (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 236. TRAD. Holl. VII 4, 329). ANON. Couss. XII 2, 9: omnis **nota** in corpore formata ut semibrevis habens filum ductum sursum aut deorsum minima est. *al.* ANON. Monac. 3, 8: omnes albe **note** respiciunt perfectionem et nigre solum imperfectionem. *al.* ANON. Mell. 1, 3. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 63. *al.* IOH. TINCT. diff. 148. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 6, 5: Signatur autem interdum haec proportio (*sc. sesquialtera*) sine cyphris, scilicet per impletionem **notarum**. *al.* IOH. TINCT. imp. 2, 8, 7. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 8, 3. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 3, 2: si inter **notas** nigras reperiantur **note** rubee, tunc tres rubee pronuntiantur pro duabus nigris. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 2, 38. IOH. TINCT. punct. 1, 3. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. ANON. Tegerns. II 70. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 16. IOH. HOTH. mens. I 5, 1. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 21 (*sim.* DIFF. MUS. 52). *al.* GUIL. MON. 3 p. 22. *al.* ADAM FULD. 3, 2. *al.* ANON. Salisb. 3, 2. *al.* ANT. LUCC. 10b, 4. *al.*

f *allgemein — general*

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 60, 11. [s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 327. PS.-ODO prol. 4: Non multis preterea evolutis diebus primo intuitu et ex improvviso, quicquid per musicas **notas** descriptum erat, sine vitio decantabant (*sc. pueri ac iuvenes*). *al.* GUIDO reg. 10 (*inde* HIER. MOR. pr. p. 4, 23. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 17). COMM. Guid. 2 p. 99. *al.* VERS. Ars est 79-80. [s.XII] ANON. Cist. I 22 p. 25. [s.XIII] MUS. MAN. 28, 6: Siquidem cum plures cantus decem notas habent altitudinis, si quaelibet **nota** suam haberet regulam, necesse foret eas strictum ponere, ne cantus a littera sua subitus vel supra posita nimis elongaretur. *al.* DISC. POS. VULG. p. 190, 9: Ligatura est plurium **notarum** invicem coniunctarum ligatio. IOH. GARL. mens. 11, 2. TON. Praed. 66: In antiphonariis et gradualibus et aliis libris cantus fiant **note** quadrate cum quatuor lineis debito modo distantibus, ne **nota** hinc inde comprimitur ab eis. TON. Praed. 68: Puncta etiam directiva posita in fine linearum ad innuendum, ubi prima **nota** sequentis lineae debeat inchoari, diligenter a notatoribus observentur. *al.* AMERUS 6, 2: **note** coniunctae naturaliter non debent disiungi. *al.* ELIAS SAL. 31 p. 63b: Sed caveant, qui habent corruptas **notas** in libris suis et faciant eas diligenter a bono musico emendari et addiscant ... veritatem cantare. *al.* PS.-DIETR. p. 5: **notarum** alia simplex est, alia composita. PS.-DIETR. p. 6: Item invenitur quandoque talis **nota** , quae valet tria puncta descendencia breviter. *al.* ANON. Emmeram. 5 p. 274, 1. *al.* HIER. MOR. 25 p. 185, 34. *al.* ANON. Couss. IV p. 40, 26: Simplicia puncta quaedam accipiuntur, ... prout utuntur in libris **notarum** diversi generis, prout utuntur in quolibet genere omnium instrumentorum. *al.* PS.-MUR. summa 1189: qui cantum ignorat et modum cantandi et eum scire in brevi desiderat, consideret primo claves et utrum prima **nota** in linea vel spacio teneatur. *al.* ENGELB. ADM. pr. 4. WALT. ODINGT. 5, 3, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 14, 1, 2: Clavis est reseratio **notarum** in cantu quolibet signatarum (*inde* ANON. La Fage II p. 424. NICOL. CAP. p. 328. BONAV. BRUX. 11, 7. *sim.* NICOL. CAP. p. 314). *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14 (*cf.* col. 700, 18). *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 16. *al.* QUAT. PRINC. 3, 58: natura plani cantus non est nec decens, ut tot **note** in uno loco super unam sillabam ponentur; est enim vicium scriptoris atque notatoris. HEINR. EGER 4 p. 46. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 6. *al.* PROSD. exp. 65, 24: reperiuntur plures **note** in cantu plano, quae tali cauda carent. *al.* IAC. TWING. p. 154, 2. PROSD. ital. I p. 241b (*sim.* PROSD. ital. II p. 60). *al.* NICOL. CAP. p. 328 (*sim.* BONAV. BRUX. 11, 8. *cf.* MARCH. luc. 14, 1, 4). UGOL. URB. 1, 128, 15: Horum tractuum principia et fines **notis** non demonstrantur expressis, cum in libris clarissime demonstrantur. *al.* GEORG. ANS. 3, 18: Cantus vero **note** sive figure signantur supra lineas quinque in longum protractas in cartula. *al.* ANON. Carthus. pract. 3, 8. *al.* TRAD. Holl. II 3, 54 (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 79. LAD. ZALK. A 57). *al.* TRAD. Holl. III 1, 2 *glo.* *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 42: verba sancta sub nostris **notis** quadris proferimus. *al.* TRAD. Holl. V append. 3, 10. *al.* TRAD. Holl. VI 8, 7. CONR. ZAB. tract. SS 1. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: propter **notarum** non intellectionem, quod significant. *al.* IOH. TINCT. diff. 253. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 64. IOH. TINCT. inv. p. 29. BONAV. BRUX. 19, 11 (*cf.* MARCH. luc. 13, 1, 15). LAD. ZALK. B 53: sub **nota** ligata. *ibid.* *al.* GUILL. POD. 5, 31: Est autem figura ... **nota** vocem representans certis et determinatis dimensionibus formata. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 11. *al.* ANT. LUCC. 10b, 39: omnes caudae in maxima et longa potius descendunt et potius communis. In minima et inferioribus ea ascendunt, nisi alias per scripturam vel per **notas** superiores vel inferiores impediuntur.

B *in erweiterter Bedeutung — in expanded meaning*

1 für einen Ton bzw. eine Tonstufe — for a pitch, or a note

[s.V] MART. CAP. 9, 960: Tonus est spatii magnitudo, qui ideo tonus dictus, quia per hoc spatium ante omnes prima vox, quae fuerit, extenditur, hoc est de **nota** qualibet in **notam**, ut a media in parasesen (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 960/370, 2-3: i. de corda ad cordam. REMIG. AUT. 512, 5). [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 14: quando dispositionem **notarum** Graecarum litterarum nuncupatione descripsit, lector nulla novitate turbetur (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 8). *al.* [s.IX] AURELIAN. 19, 34: Plagis protimelodia in sua litteratura huiusmodi habet **notarum** formas: NOEANE. *al.* [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483: Componuntur denique (*sc. neumae*) tam in elevatione quam et descensu, aliquando ex duabus **notis**, aliquando ex tribus, aliquando ex quatuor vel quinque vel sex usque ad septimum vel octavum gradum. [s.XI] COMM. Guid. 85 p. 107. MOT. Omnis cantus p. 187: Possunt igitur he **note** per supradictas VI consonantias coniungi. *al.* ANON. Prag. 243: Finales autem eos dicimus ptingos, ad quos quique toni ... finale remittunt stimam (*pro sillabam?*) et in quibus ultimam terminant **notam**. IOH. COTT. mus. 19, 22: Item pulchrum est, si per quas **notas** neuma descendat, per easdem statim ascendat (*sim.* HEINR. EGER 5 p. 58. TRAD. Holl. VIII 28, 37. TRAD. Holl. VI 40, 10. REG. COMP. p. 194). *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 110: fines octo tonorum in quatuor **notis** dispositi sunt, quae finales dicuntur. ANON. Pannain p. 414: Neuma est sub una prolatione competens **notarum** copulatio. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 497b: primordialibus **notis** debeant psalmi inchoari. DISC. Quicumque II 1, 4: Diatessaron est quarta **nota**. DISC. Quicumque II 3, 3: Si cantus descendat medium tonum vel tonum intheum, discantans debet incipere in dyapente et ascendere duas **notas** vel tonum cum dimidio. DISC. Omnis homo II 8 p. 253. *al.* MUS. MAN. 4, 9: Est autem tetracordum spatium quatuor **notarum** naturaliter sibi coniunctarum dictum a 'tetra', quod est 'quatuor', et 'corda', quasi instrumentum quatuor cordarum. MUS. MAN. 22, 9: ut tonus a semitonio distinguatur, haec **nota** fa semitonium faciens cum 'a', quia cantum mollificat, qui prius per tonum durius incedebat, 'b' mollis nomen accepit ... **Nota** vero tonum resonans, scilicet mi, quia sonum durum facit et asperum, litterae suae quidem sicut prius, sed ad differentiam 'b' mollis taliter quadratae 'b' congrue supponitur. *al.* METROL. 89 p. 89. *al.* DISC. POS. VULG. p. 192, 33: Discantans ipse est idem in prosis, sed diversus in **notis** consonus cantus. *al.* TON. Praed. 1: nullus cantus ecclesiasticus supra suam finalem potest plus quam octo **notis** ascendere vel sub sua finali descendere plusquam quatuor **notis** (*inde* HIER. MOR. 21 p. 159, 24). TON. Praed. 7: si melodia et virtus cantus in superioribus **notis** plus se tenuerit quam in inferioribus, erit ille cantus toni autenti sive imparis, si vero plus in inferioribus, erit toni plagalis sive paris (*inde* HIER. MOR. 21 p. 160, 6). *al.* AMERUS 6, 1: numquam inter sillabas eiusdem dictionis pausare licet de iure rationis cantus, nisi forte plures **note** super eandem sillabam fuerint. AMERUS 18, 8: In viella vero et consimilibus instrumentis nisi quatuor sunt corde vel quinque seu pauciores, et **note** formantur tactu digitorum. *al.* HIER. MOR. 25 p. 188, 14: Voces dicimus pectoris, quae formant **notas** in pectore, gutturis, quae in gutture, capitis autem, quae formant **notas** in capite. *al.* TRAD. Franc. I p. 34. TRAD. Franc. V 1. *al.* ANON. Couss. IV p. 56, 15. *al.* PS.-MUR. summa 531: Podatus continet **notas** duas, quarum una est inferior et alia superior ascendendo. PS.-MUR. summa 1663: Si cantus protimelodia plures habet **notas** super 'F' faut, quantum ad hoc est authenticus et primi (*sc. modi*); si plures infra, quantum ad hoc est plagalis et secundi.

al. WALT. ODINGT. 5, 5, 2. al. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 54: ipsa musica est de **notis**, et ipse **note** sunt de numeris (*inde* MARCH. pom. 21, 33. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 9. BONAV. BRIX. 8, 22). al. MARCH. pom. 47, 18. al. PS.-PHIL. lib. mus. p. 38a. al. GUIDO DION. 2, 1, 71. al. ROB. HANDLO p. 120, 23. al. IAC. LEOD. inton. 1, 16. al. IAC. LEOD. spec. 2, 35, 12. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 36. al. QUAT. PRINC. 3, 14. al. IOH. BOEN ars 2, 19, 3. al. IOH. BOEN mus. 3, 41: b fa littera gravat, ‡ mi littera acuit quilibet **notam** sue clavis extra naturam in quantitate semitonii maioris. al. WILLELM. 3, 1. al. GOSCALC. 2, 2 p. 132, 7. al. HEINR. EGER 2 p. 38: ne discantus quandoque multum ascendentes in **notis** deficerent, postremum autem ·ee·la (*sc. addiderunt moderniores*). al. NICOL. SEN. p. 11. PAUL. FLOR. 19. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 8, 17. al. IOH. OLOM. 9 p. 69. al. IAC. TWING. p. 96, 9. al. NICOL. CAP. p. 324: omnis tonus iudicatur per ultimam **notam**. NICOL. CAP. p. 325: prima **nota** antiphonae debet respondere ultimae **notae** „Seculorum“. al. GOB. PERS. p. 192a: **nota** discantus illi syllabae „sae“ in ista dictione „saeculorum“ tenor dicitur. al. ANON. Claudifor. 4, 4, 7-8 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 62-63). al. UGOL. URB. 1, 116, 8: Haec ultima gradualia ... principium habent in ·D·, licet in **notarum** serie varientur. al. TACT. Opusculum 4. al. TACT. Ad habendum 13: diligenter vide, quod principium et finis ipsius tactus habeat concordantiam cum **nota** tenoris. al. TACT. Concordanciarum p. 168, 11: discantus presupponit **notam** principalem saltem concordam in se<xta vel> tercia. al. GEORG. ANS. 3, 61. al. THOM. BAD. p. 88: tritonius ... concordat cum diatesseron in numero **notarum**, non vocum. al. ANON. Carthus. inton. 9 (*cf.* TRAD. Holl. VIII 25, 10). al. TRAD. Holl. I 2, 15, 7. al. TRAD. Holl. II 3, 49: modus est modulata intensio vocum vel remissio singularum **notarum** (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 61. TRAD. Holl. VII 3, 33. ADAM FULD. 2, 7. SZYDLOV. 7 p. 27). al. TRAD. Holl. III 7, 18: Ad quintam vocem (*glo.: notam*). al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 16. al. TRAD. Holl. V append. 3, 4. al. TRAD. Holl. VI 8, 6: Et addiderunt moderni ·b· molle acutum, etiam 4^{or} **notas** superaccutatas. al. TRAD. Holl. VII 3, 72. al. CONR. ZAB. tract. Z 5: Ab aliis etiam notae dicuntur (*sc. litterae*), quod prae aliis minus mihi placet ideo, cum ipsae voces communius **notae** vocentur. al. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59. al. IOH. TINCT. diff. 119: Extractio est unius partis cantus ex aliquibus **notis** alterius confectio. CONR. ZAB. chor. 2, 10: cum ... altiores **notae** cantus sint, voce subtiliata et non plena arteria vel valida voce decantandae. al. FR. GAFUR. extr. 8, 5, 8. al. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 13. al. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 66. al. IOH. HOTH. dial. p. 65. IOH. HOTH. contr. I 9. GUIL. MON. 6 p. 35. al. BONAV. BRIX. 16, 6 (*sim.* COMPEND. MUS. 155. *cf.* MARCH. luc. 12, 1, 23). al. ADAM FULD. 3, 2: Figura est species agnitionem **notarum** faciens, per quam omnis proportio harmonialiter exprimi habet. al. LAD. ZALK. A 61. al. GUILL. POD. 6, 9. FLOR. FAX. 1, 9, 1: mutatio semper in **notarum** aequalitate est faciunda. al. SZYDLOV. 9 p. 41. al. ANON. Tegerns. III p. 99. al. ORG. Ambros. p. 5. al. CONTR. Ad sc. comp. p. 94a. al. CONTR. Circa modum p. 28, 27: concordantie ... sunt iste: tercia **nota** a plano cantu, que dicitur ditonus *eqs.* al. CONTR. Contr. est ars 11: quando tenor gradatim descendit, hoc est **nota** post **notam** non saltando. al. CONTR. Not. quod novem 19. al. CONTR. Salvator 32. al. CONTR. Septem s. conc. p. 141. MON. Figure I p. 175, 47. al. FIST. Si quis 2-3 p. 140.

2 für einen (mensuralen) Notenwert — for a (mensural) note value

[s.XIII] METROL. 79 p. 88: in plana musica ... omnes **notae** praeter pausationes aequaliter cantentur. DISC. POS. VULG. p. 193, 1: Duplex organum est idem in prosis, non au-

tem in **notis**. DISC. POS. VULG. p. 193, 27: Aliquando vero tenor constat ex **notis** omnibus longis, sicut tenor motheti „O Maria maris stella“ et tunc semper **nota** longa cum brevi de motheto uni tantum **notae** longae de tenore correspondet et e converso. al. AMERUS 25, 1-2. ANON. Couss. VII 1, 2: modus est, quicquid currit per debitam mensuram longarum **notarum** et brevium (*sim.* PETR. PALM. p. 517. *cf.* Lambertus p. 279a). ANON. Couss. VII 5, 2: sicut in primo modo et in secundo omnes longae **notae** sunt duorum temporum, ita in isto tertio modo omnes longae sunt trium temporum. al. FRANCO COL. 9, 10: Finis punctorum immensurabilis appellatur ... Haec tantum penultimam **notam** significat esse longam. al. HIER. MOR. 25 p. 180, 35: **Notarum** autem aliae longae, aliae breves. Longae aliae longiores, aliae longissimae, breves vero aliae breviores, aliae brevissimae. al. PS.-PETR. CRUC. P 1, 9. al. TRAD. Franc. III 5, 9: debent in tenore et in moteto et in triplo fieri duo tractus ad significandum, quod penultime **note** immensurabiles fieri debent. TRAD. Franc. IV 1, 19. MENS. Notandum quod 1, 2. al. ANON. Couss. IV p. 83, 12. WALT. ODINGT. 6, 10, 18: aliquando dividatur longa in duas breves et aliquando in tres vel quattuor **notas**, quas currentes vocant. al. [s.XIV] MARCH. pom. 4, 34: Perficere autem **notam** est ipsam prolongare, imperficere vero est ipsam abbreviare. MARCH. pom. 30e, 37: Et sufficit numerus **notarum** ad cognoscendum, quando tempus mensuratur ternaria divisione vel senaria. MARCH. pom. 42, 1: Sciendum est autem, quod inter Italicos et Gallicos est magna differentia in modo proportionandi **notas** semibreves in modo cantandi de tempore imperfecto. MARCH. pom. 51, 2: modus est cognitio proportionis, quae consurgit ex **notis** brevibus et longis via mensurae. al. MARCH. comp. 1, 22: **nota** duorum temporum et trium est perfectior quam **nota** unius temporis, et adhuc est perfectior **nota** trium quam **nota** duorum temporum. al. MENS. Duplex p. 161: sic quaelibet **nota** potest alterari ..., nisi per divisionem modi aliter distinguatur. al. PETR. DION. 10 p. 156. ROB. HANDLO p. 176, 9. al. IAC. LEOD. spec. 1, 16, 7. al. IOH. MUR. lib. 3, 14: Quandocumque aliqua **nota** debet imperfici, oportet, quod eam immediate sequatur **nota** maior vel minor in forma vel pausa maioris vel minoris forme, quia similis ante similem non potest imperfici (*inde* PROSD. exp. 21, 1. UGOL. URB. 3, 3-6, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 8, 3). IOH. MUR. lib. 4, 3: Omnis **nota** potest alterari ante proximam maiorem se (*inde* PROSD. exp. 44, 1. UGOL. URB. 3, 4-2, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 4). al. ANON. Barcin. I p. 21. al. QUAT. PRINC. 4, 2, 41: frangere debent et florere **notas**, prout magis decet, mensura servata. al. IOH. TORK. decl. 3, 1. al. IOH. BOEN ars 1, 10, 20: Si ... minima aliquam **notam** imperficit, hoc est ratione semibrevis ternarie in illa **nota** concludere. al. IOH. BOEN mus. 4, 51: In sincopationibus insuper videmus sepiissime mediam vel partem maiorem ipsius **note** in discordantiis disponi. al. IOH. HANB. sum. 6 p. 212, 15: in qualibet **nota**, que alteratur, valor duplicatur. al. WILLELM. 3, 25: una **nota** morosius, altera velocius profertur. Morosa longa vocatur, velox vero vocatur brevis. al. GOSCALC. 3, 5 p. 168, 8: unus punctus perficit **notas** aliusque dividit. al. HEINR. EGER 4 p. 45. al. PS.-THEODON. append. 2 p. 54: pausa non est **nota**, sed est repraesentatio **notae** quantum ad valorem. PS.-THEODON. append. 2 p. 55: **nota**, quae alteratur, semper habet valorem duplicatum. al. IOH. VETUL. 52, 2. al. GUIDO FR. 9, 2. al. ANON. Mediol. 4, 12. al. PS.-MUR. alt. p. 307b. al. ANON. Couss. V p. 152, 9. al. ANON. La Fage II p. 426. [s.XV] ORIG. ET EFF. 8 tit. al. IOH. OLOM. 1 p. 3. al. THOM. WALS. 9, 6. al. PROSD. exp. 2, 38: auctor (*sc. Iohannes de Muris*) primam **notam** maximam nominavit, secundum vero longam et sic ultra. al. PROSD. mens. p. 224b: in tali diminutione semper ponitur **nota** minor pro **nota** sibi immediate

maiori. *al.* PROSD. contr. 2, 1. PROSD. ital. I p. 229a (*sim.* PROSD. ital. II p. 35). *al.* UGOL. URB. 3, 1, 60: omnis **nota**, sive sit maxima, sive longa et cetera, potest in semiminimas dividi et per eas mensurari. UGOL. URB. 3, 10-1, 12: brevis est **nota** temporis et pars tertia prolationis. *al.* TACT. Opusculum 46: valet (*sc. longa cum pausa*) duplicem **notam**. *al.* TACT. Concordanciarum p. 171, 18. *al.* GEORG. ANS. 3, 291: suave fit, in fine cantilene brevire **notarum** tempora et celeriter et cursim finales proferre voces. *al.* ANON. Couss. XII 2, 1. *al.* ANON. London. II 6, 6. *al.* ANON. Monac. 4, 16: **note** diminuuntur ultra suum proprium valorem. *al.* ANON. Mell. 5, 1: Prolacio, ut hic sumitur, est mensura **notarum** minimarum prolatarum seu per viam pause obmissarum sub uno certo et continuo motu. *al.* CONR. ZAB. tract. BM 3. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 58: Mensuralis cantus est cantus, in quo **note** ad **notam** sit proportionalis correspondencia. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: fusellus valet viginti quatuor **notas** respectu unius longe. *al.* IOH. TINCT. diff. 6. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 2: Fit igitur ista proportionalis habitudo vel canendo vel componendo, quotiens unus **notarum** numerus ad alium refertur. *al.* CONR. ZAB. chor. 2, 1: Mensuraliter cantare ... est sic cantare, quod uni **notae** non plus vel minus temporis impendatur quam alteri, qualiscumque mensura cantetur. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 17: Semibrevis est **nota** minor maximae, longae et brevis, maior minimae. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 15, 1: De **notis** incerti valoris. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 3, 1. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 24, 1: De admissione discordantiarum circa partes **notarum**. *al.* IOH. TINCT. alt. pr. 6. *al.* IOH. TINCT. punct. 3, 2. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77 (*sim.* NICOL. BURT. 3, 1, 13). *al.* IOH. HOTH. contr. II 11. NICOL. BURT. 3, 1, 15. *al.* GUIL. MON. 6 p. 38: Nota, quod prima **nota** cantus firmi ... debet esse duplicata, hoc est debet valere duas de aliis notulis. DIFF. MUS. 55. *al.* BONAV. BRUX. 26, 3. ADAM FULD. 3, 3. ANT. LUCC. 10b, 7. *al.* CONTR. In presenti 8: Simplex autem discantus est, quandocumque fit processus notarum simplicium, non eas tempore longo, brevi, semibrevis, minimo dividendo, sed simpliciter **nota** per **notam** ponendo ... Discantus vero compositus est, quando talis processus **notarum** fiet dividendo ipsas **notas** et colorite (*pro colorate?*) proferendo. *al.* CONTR. Not. quod novem 10: In his tribus **notis** velocibus seu minutis (*sc. minima seu semiminima seu fusa sive fusiel*) potest dissonantia dari. *al.*

II Tonbewegung, Melodie — melodic gesture, melody [*s.XI*] MOT. Omnis cantus p. 185: Omnis cantus per **notam** canitur, aut per prepositam aut per subpositam aut per interpositam aut per appositam aut per mixtam (*cf. Guido micr. 16, 15*). [*s.XIII*] HIER. MOR. 24 p. 177, 27: Unde etiam tales **notae** dicuntur authenticae. HIER. MOR. 25 p. 189, 3: Praecipuum autem impedimentum faciendi pulchras **notas** est cordis tristitia eo, quod nulla **nota** valet nec valere potest, quae non procedit ex cordis hilaritate. *al.* PS.-MUR. summa 2056: Si enim materia dictaminis in cantu fuerit gaudiosa, **notam** decet esse levem et letam ... Si vero dictamen rem laboriosam vel secundum virtutem vel secundum apparentiam significat, **nota** debet esse gravis et transire de ·b· molli in ·h· durum et e contrario. PS.-MUR. summa 2177: dum sensus dictaminis **notam** impedire videtur et e contrario, tedium non solum subinfertur cantori, sed etiam auditori. PS.-MUR. summa 2337: Potest etiam esse, ut organica et dissimilis triplex **nota** simul ab hiis tribus partibus decantetur et hic modus bene dicitur organica triphonia. *al.* [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 144: Forma etiam versuum subscriptorum octo tonorum in neuma seu **nota** ipsius adscripta per ordinem satis manifesta et lucida est. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 27, 13: sicut est diversitas gencium et mencium, ita etiam diversitate morum colletari iudicantur. Qui enim asperiores sunt, aspe-

rioribus utuntur **notis**, qui mansueti, mediocribus et iocundis (*cf. Anon. Pannain. p. 109: utuntur modis*). ANON. Mell. 2, 14: Subdividitur ulterius cantus mensuralis in quatuor species, scilicet in cantum mensuralem simplicem, bifarium, trifarium, quadrifarium ... Primus fit per unam **notam**, id est per unum cantum; secundus per duas; tertius per tres, quartus per quatuor **notas**. CONR. ZAB. chor. 5, 3: in vera **nota** sive melodia praescripta manere. *al.* COMPEND. MUS. 162: non vacat a culpa animus, quando cantantem plus delectat **nota** quam res, quae canitur.

III Solmisationssilbe — solmization syllable [*s.XIII*] MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina **notarum**, videlicet ut, re, mi, fa, sol, la. Tres earum sunt superiores, scilicet la, sol, fa, tres autem inferiores, scilicet mi, re, ut. Si igitur secunda **nota** mutationis sit de **notis** inferioribus, ascendere debet mutatio, et si sit de **notis** <superioribus>, debet descendere. MUS. MAN. 30, 14: Istae siquidem duae **notae** fa et mi ... semitonium in nostra musica constituunt. *al.* METROL. 36 p. 71. *al.* AMERUS 5, 21: ·Gamma·ut habet unam **notam**, nullam mutationem ... ·C·faut habet duas **notas** et duas mutationes: faut ascendendo, utfa descendendo. *al.* VERS. Postquam pro 38. *al.* PS.-MUR. summa 711 *eqs. al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 10. *al.* WALT. ODINGT. 5, 5, 9: clavis, quae tres habet **notas**, sex habet mutationes; quae vero duas, duas mutationes. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 8, 2, 2: Mutatio est variatio nominis vocis seu **note** in eodem spacio, linea et sono. Fit namque mutatio ... in quolibet loco, ubi due vel tres voces sive **note** nomine sunt diverse, quae quidem sub sola una littera includuntur (*sim.* COMPIL. Ticin. C 161. NICOL. CAP. p. 315. NICOL. BURT. 1, 18, 98. DIFF. MUS. 44. BONAV. BRUX. 13, 2). *al.* IOH. BOEN mus. 1, 6. *al.* IOH. VETUL. 1, 12. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 2 p. 5. *al.* IAC. TWING. p. 100, 3: Per has namque silbas vel **notas** iuvenis cantare discat. *al.* ANON. Gemnic. 1, 1, 20. *al.* UGOL. URB. 1, 7, 10. *al.* GEORG. ANS. 3, 26. *al.* ANON. Carthus. pract. 9, 8. *al.* TRAD. Holl. III 1, 19 *glo. al.* TRAD. Holl. VI 6, 8. CONR. ZAB. tract. L 4. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 1, 11: Sunt ergo omnes **note** numero 42 a ·F· ad ·e· ultimum (*sim.* COMPEND. MUS. 38). *al.* IOH. HOTH. dial. p. 68. IOH. HOTH. contr. II 9. BONAV. BRUX. 13, 9. *al.* COMPEND. MUS. 41. *al.* REG. COMP. p. 193: aliquando **nota** concordet cum textu, ut, si textus sonat „ut sol refulget“, et sic etiam **nota** sit talis, scilicet ut, sol, re. MON. Medietas p. 143, 19. *al.*

IV (musikalische) Notation — (musical) notation [*s.XIII*] AMERUS 26, 3: ubi **nota** communi usu ecclesie Romanae super litteram scribitur, ut cantetur, cantari debet non aliter. *al.* ELIAS SAL. 28 p. 55b: secundum qualitatem et temperantiam cantus, qui debet poni in **nota** et secundum discretionem notatoris, qui debet praevidere, quae clavis in qua linea est apponenda. ELIAS SAL. 28 p. 56b: qui facit aliquem librum notari de novo, esto, quod de antiqua **nota** caveat ..., si non vult, quod tota **nota** illa contineat falsitatem. *al.* ANON. Couss. IV p. 37, 20. [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 80. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 104, 4: ut patet responsorium „Iustus germinabit sicut lilium“. Cuius **notam** ob brevitate omittimus, quae facile in responsoriorum libro comprehenditur. Versum autem eius in **nota** significamus.

ex errore ed. pro norma: SZYDLOV. 13 p. 57.

nota altera v. nota recta - nota altera

nota composita *mehrtöniges Notenzeichen — notational symbol composed of more than a single note* [*s.XI*] GUIDO micr. 15, 56: ut in modum currentis equi semper in finem distinctionum rarius voces ad locum respirationis accedant, ut quasi gravi more ad repausandum lassae perveniant. Spissim autem et raro, prout oportet, **notae compositae** huius saepe rei poterunt indicium dare (*inde* METROL. 87 p.

89. ARIBO 56 p. 69. ARIBO 58 p. 69). [s.XII] TON. VATIC. 12, 6 p. 210: Differentia quinta in ·C· gravi incipit et **compositis** notis ascendit. *al.* [s.XIII] PS.-DIETR. p. 6: **Notarum compositarum** quaedam habent duo puncta adinvicem ligata, quaedam plura. ANON. Emmeram. pr. p. 84, 6. [s.XIV] IOH. VETUL. 47, 4: primo invenimus **notam** simplicem quam **compositam** seu ligatam. [s.XV] UGOL. URB. 3, 7-1, 4. ANON. Monac. 2, 110.

nota fecunda *v.* nota simpla - nota fecunda

nota finalis *Bezeichnung für den melismatischen Schlußabschnitt einer Antiphon — term that designates the closing melismatic segment of an antiphon*

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 127: praemittit autor **notam** seu neumam quandam **finalem** et generalem cuiuslibet antiphonae primi toni in fine applicabilem. HUGO SPECHTSH. comm. p. 128: Per **notam** enim **finalem** generalem unus tonus discernitur ab alio. HUGO SPECHTSH. comm. p. 129: Nota, quod, cuicumque cantui seu antiphonae **nota finalis** praescripta supra („Primum quaerite regnum Dei“) est apte et debite applicabilis, primi toni fore censetur. *al.*

nota imperfecta *v.* nota perfecta - nota imperfecta

nota mensuralis *Mensurzeichen — mensuration sign* [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <N>**ota mensuralis** est signum maioris minime (?; *ed.*: nomine) prolacionis, quo aut quibus quantitativa habitudo longitudinum (*ms.*; *ed.*: longitudinem) aut brevitatum (*ms.*; *ed.*: brevitatem) cuiuslibet cantus commensuratur.

nota musicalis *Solmisationssilbe — solmization syllable*

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 9 tit.: Quare voces seu **note musicales** septies in scala musicali repetuntur. ANON. Carthus. pract. 9, 4: Alio modo et magis proprie accipitur cantus pro ordinato processu sex vocum seu **notarum musicalium** ... ut hic: ut re my fa sol la, la sol fa my re ut. *al.*

nota pausaria *Pausenzeichen — symbol for a rest* [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64: <P>**ausarie note** sunt note ostendentes pausas ex occupatione linearum.

nota pausata *Halteton — sustained tone* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2330: Organica triphonia est melodia vel modus canendi a tribus vel pluribus, modis tribus diversis ita, ut unus vel plures basim teneant in gravibus **notis pausatis**; ab alio uno vel pluribus cantus distortius organicus incipiatur in diapente vel forte in diatessaron, et a tercio uno vel pluribus cantus incipiatur organicus difformis in diapason. Et pars tertia, secunde organice obviando, cum ea et cum prima utatur aliqua pausatione concordii vel in diapente vel in diapason.

nota pedalis *Bezeichnung für einen auf dem Orgelpedal gespielten Ton (als Grundlage einer tactus-Einheit) — term that designates a note played on the organ pedal keyboard (as fundamental pitch marking the tactus)*

[s.XV] TACT. Octo princ. 56: Sed dum vis simpliciter tangere (*sc. tactum*) 4 notarum, tunc pone super quamlibet **notam pedalem** unum tactum ex illis prioribus suprapositis. Si autem vis tangere (*sc. tactum*) trium notarum, tunc simpliciter pone unum tactum super quamlibet **notam pedalem** (*sim.* TACT. Reperi 48).

nota perfecta - nota imperfecta *Bezeichnung für eine dreiteilige bzw. zweiteilige Note — term for a note divisible by three, or by two*

[s.XIV] MARCH. pom. 27, 1: applicavimus ipsum tempus musicum ipsis **notis perfectis**. *al.* MENS. Duplex p. 160. IOH. MUR. lib. 3, 1: omnis **nota perfecta** potest imperfici et **imperfecta** perfici: imperfici per abstractionem tertie partis sui valoris, perfici per additionem medie partis sui valoris (*inde* ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 12, 1. UGOL. URB. 3,

3, 2. UGOL. URB. 3, 3, 4. NICOL. BURT. 3, 4, 25). QUAT. PRINC. 4, 1, 27: omnis **nota perfecta** tres partes equales in se continet ... omnis **nota imperfecta** duas partes equales in se retinet. QUAT. PRINC. 4, 2, 6: omnis **nota** de sua natura **imperfecta** per punctum perfici potest. *al.* IOH. TORK. decl. 3, 7. *al.* IOH. BOEN ars 1, 9, 3. *al.* WILLELM. 3, 26. *al.* PS.-THEODON. append. 3 p. 56. IOH. VETUL. 14, 9: **nota perfecta** et **imperfecta**, nisi in valore non differunt. *al.* NIC. WEYTS p. 263b: quilibet **nota perfecta** potest imperfici a partibus propinquis et a partibus remotis et a partibus remotioribus. PS.-MUR. alt. p. 307b. *al.* ANON. Kellner 10, 2: qui (*sc. punctus perfeccionis*), cum additur **note imperfecte**, reddit ipsam perfectam. *al.* ANON. Vratisl. p. 338b: imperficere est **notam perfectam** imperfectam reddere (*sim.* MENS. Circa artem p. 518, 4. ANON. Vipiten. 5, 2. ANON. Couss. XII 7, 1. ANON. London. II 7, 2. ANON. Tegerns. II 29. ADAM FULD. 3, 13. ANON. Salisb. 11, 1). MENS. Circa artem p. 519, 7: perficere nil aliud est nisi **notam imperfectam** perfectam reddere et hoc fit per punctum (*sim.* ANON. Vipiten. 6, 1. ANON. Couss. XII 9, 1. ANON. London. II 6, 5. ANON. Tegerns. II 39. ANON. Salisb. 10, 1). [s.XV] THOM. WAL. 15, 11. PROSD. exp. 13, 10: **nota** dicitur esse **perfecta** quo ad totum, quando valet tres de notis sibi immediate sequentibus, **imperfecta** vero, quando valet duas. *al.* PROSD. mens. p. 215b: **nota imperfecta** quo ad totum per ipsam evacuationem vel ad alium colorem transmutationem nihil amittit de suo valore. PROSD. mens. p. 224b. *al.* PROSD. ital. I p. 247b: in hac augmentatione et diminutione pro **nota perfecta** ponitur alia **nota perfecta** et pro **imperfecta** alia **nota imperfecta** (*sim.* PROSD. ital. II p. 69). *al.* UGOL. URB. 3, 2-3, 11. *al.* ANON. Couss. XII 9, 13. ANON. Monac. 2, 85. *al.* ANON. Mell. 7, 3. IOH. TINCT. not. 2, 26, 2. *al.* IOH. TINCT. punct. 4, 2. NICOL. BURT. 3, 4, 25. *al.* ANON. Salisb. 9, 4.

nota procellaris *Bezeichnung für einen tremulierend gesungenen Ton — term for a note sung with vibrato* [s.XIII] HIER. MOR. 25 p. 185, 7: Sed in **nota procellari** finitur, quae quidem nihil aliud est quam vocis sive soni sub specie semitonii lenta vibratio. ... Procellaris autem dicitur eo, quod sicut procella fluminis aura levi agitata movetur sine aquae interruptione, sic **nota procellaris** in cantu fieri debet cum apparentia quidem motus absque tamen soni vel vocis interruptione. HIER. MOR. 25 p. 187, 15: **Notas procellares** communiter abiiciunt (*sc. quidam Gallicorum*), unde et omnes nationes eisdem utentes voces tremulas dicunt habere.

nota propria *Bezeichnung für den unveränderlichen Halbtonschritt (E-F) im hexachordum naturale, bzw. für das hexachordum naturale (C-a) — term that designates the unalterable interval of a semitone (E-F) in the hexachordum naturale, or for the hexachordum naturale (C-a)*

[s.XIII] AMERUS 21, 1: Prima distinctio vocum per $\natural$ gravium quadratum. Secunda (*ms. Bamberg*; *ed.*: secundam) per **proprium notam** gravium ... Quinta per **proprium notam** acutarum. AUGUST. MIN. BV 85: proprietates sunt prima $\natural$ quadratum, secunda **propria nota**, tertia $\flat$ rotundum. AUGUST. MIN. BV 89: **Propria nota** tertia proprietates dicitur, quia proprias notas sibi vendicavit. AUGUST. MIN. BV 93: Secunda proprietates, scilicet **propria nota**, habet primam vocem in ·C·. *al.*

nota recta - nota altera *Note mit einfachem Wert - Note mit verdoppeltem Wert — note with the value of one temporal unit - note with the value of two temporal units*

[s.XIV] ANON. London. I 2 p. 45. WILLELM. 3, 26: **Nota recta** est, quae aequaliter tertiam partem sibi notae superioris proximae perfectae repraesentat. **Nota altera** est, quae duas tertias sibi notae superioris proximae perfectae partes continet. ANON. Couss. V p. 196, 2: **nota altera** potest imperfici.

[s.XV] PROSD. exp. 94, 12. *al.* PROSD. mens. p. 224b: **nota recta** sive non alterata, quod idem est. *al.* PROSD. ital. II p. 42. UGOL. URB. 3, 4-6, 17. *al.*

nota simpla - nota fecunda *Bezeichnung für den kleinsten mensuralen Notenwert - Bezeichnung für einen größeren (drei- oder zweiteiligen) mensuralen Notenwert — term that designates the smallest mensural value - term that designates a greater mensural value (divisible by three or by two)*

[s.XIV] WILLELM. 3, 23: Omnis **nota** vel est **simpla** vel est **fecunda**. **Simpla nota**, quae minimo tempore mensuratur sine soni ulterioris divisione. **Fecunda nota**, quae certo tempore mensuratur et in eodem tempore certis divisionibus est partibilis. WILLELM. 3, 26: Omnis **nota fecunda** vel est perfecta vel imperfecta. *al.*

nota solfalis *Solmisationssilbe — solmization syllable* [s.XV] FLOR. FAX. 1, 14, 10: primus et sextus modi intonantur sive principiantur per tres **solfales notas** fa sol la secundae deductionis sive proprietatis ad differentiam aliarum deductionum sive proprietatum, quae septem existunt, pro quibus intonationibus do istam regulam maximam et veram, quod ultima solfa intonationis situatur, ubi toni sive modi sua „Saeculorum“ faciunt principia. Secundus, tertius atque supremus sive octavus (*sc. modus*) intonantur per alias tres **solfales notas**, videlicet ut re fa.

nota solitaria - nota sociata *Bezeichnung für eine einzeln bzw. in einer Ligatur stehende Note — term that designates a note standing alone, or a note that forms part of a ligature*

[s.XIV] WILLELM. 3, 36: Notarum alia solitaria, alia sociata. **Nota solitaria** est, quam nec nota nec signum aliquod praecedit seu subsequitur. **Nota sociata** est, quam nota vel aliquod signum praecedit seu sequitur. *saepius*

notalis -e *Notenzeichen betreffend — with respect to notational symbols*

[s.XV] IOH. TINCT. imp. 2, 8, 3: Unde sciendum est, quod tria sunt signa notam imperfectibilem imperfici demonstrantia, videlicet numeralis imperfectio, **notalis** impletio et punctualis divisio.

notarius -i *m.* *Notenschreiber, Notenkopist — writer of notes, copyist of notes*

[s.XIII] ELIAS SAL. 28 p. 55a: Nam cantus sine competentibus lineis non potest bene ordinari, neque poni aequis gradibus in libro: nam mensura excellit sensum, et sicut in omne, quod est, mensuram ponere prodest, sic sine mensura deperit omne, quod est; et in illo cantu, ubi non est mensura linearum, sed est notatum per **notarium** aliquotiens forte (*ms.; ed: fore*) distemperatum, non est mirum, si aliquotiens in illis libris quandoque male cantatur.

notatio -onis *f.* „Notation“, *Notenschrift, (musikalische) Aufzeichnung — ‘notation,’ the written record of (musical) notes*

[s.XI] TON. Aug. p. 129a: neumarum simplicitate, id est sola punctorum et virgarum **notatione**. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 17 p. 308, 3: Ad regularum autem et spatiorum notitiam quantitatum intervallorum demonstrativas in cantuum **notatione** prefigo notulas, sed illas maxime, que semitoniorum loca et transpositiones eorum notant. THEINR. DOV. 3, 23 p. 334, 9: **notatio** per litteras, que compositiones distinguunt. d namque erecta notat diapente; δ demissa diatessaron; δ dupla diapason. [s.XIV] MARCH. pom. 30e, 41: in **notatione** talium figurarum. [s.XV] IOH. TINCT. exp. 3, 21: Verumtamen omnes

istae claves quantum ad **notationem** non sunt in usu. Sufficit enim pro omnibus locis intelligendis ... unius tantummodo clavis appositio, quoniam uno loco per suum signum cognito facillime caetera et supra et infra cognoscuntur. FR. GAFUR. pract. 2, 11: in **notationibus** cantilenarum.

notator -oris *m.* *Notenschreiber, Notenkopist — writer of notes, copyist of notes*

[s.XII] ANON. Cist. II c. 1151A: Sicut **notatores** antiphonariorum praemunivimus, ita et eos, qui gradualia notaturi sunt, praemunimus et hos et illos obsecramus et obtestamur, ne notulas coniunctas disiungant vel coniungant disiunctas. ANON. La Fage I 12, 11: Istae igitur proprietates ita cantoribus sunt necessariae, ut sine istis nec cantores periti nec **notatores** periti debeant iudicari, quoniam nec cantor scit cantum componere naturaliter nec in sua propria finali littera **notator** cantum aliquem scit notare veraciter. [s.XIII] MUS. MAN. 25, 5: inperiti **notatores** non advertentes penitus oblitentur, dum superindicatae mutationi b mollis speciem sine ipsius litterae appositione continuant. MUS. MAN. 26, 28: Sed tales profecto claves a rudibus **notatoribus** adinventae sunt, qui ubi viderint clavem cantui propius incubare, si videlicet infra clavem vel supra cantus paulo longius evagetur, ut illico regulas et spatia numerant, ut ad clavem perveniant. Iccirco claves istas legitimis clavibus admiscunt, ut certius in via lineae pedem figant. *al.* TON. Praed. 68: Puncta etiam directiva posita in fine linearum ad innuendum, ubi prima nota sequentis lineae debeat inchoari, diligenter a **notatoribus** observentur. ELIAS SAL. 28 p. 55b: Quare in cantu, qui ascendit quinque vel sex lineas, omnes non ponuntur in libro? Respondeo: omittitur fortassis propter avaritiam pergameni vel desidiam **notatoris**. ELIAS SAL. 31 p. 61b: Falsa musica nihil aliud est quam falsus musicus falsa mugiens; et hoc contingit quatuor modis ... Secundo contingit propter erroneum **notatorem**, qui ignorat lineas et punctos, quos videt in libro et male in alio transcribit. *al.* ANON. Emmeram. 5 p. 278, 18. FRANCO COL. A 2 (*inde* IOH. HANB. sum. pr. p. 180, 15). ANON. Couss. IV p. 60, 5: **Notatores** quidam solebant in cantu ecclesiastico semper inter duas scripturas vel inter duas lineas scripturae vel supra unam lineam scripturae quatuor regulas regulare eiusdem coloris; sed antiqui non solebant nisi tres lineas diversi coloris, alii duas diversi coloris, alii unius coloris. *al.* WALT. ODINGT. pr. 4: quot <sunt **nota**>tores, tot sunt novarum inventores figurarum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 19: Hoc (*ms.; ed.: hi*) cantuum **notatores** scire deberent et observare. Aspicere haberent de cantu quocumque, si convenienter in vocibus naturalibus notari possent et finiri, et tunc ibi illos notare deberent et, si non, tunc ad affinales haberent recurrere. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 54. QUAT. PRINC. 3, 58: Tamen habeo eos in parte excusatos, quia omnes **notatores** non sunt cantores, nec scriptores sunt clerici, vere pictores enim sunt. *ibid.* *al.* MENS. Item notandum p. 415a. [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 12. IOH. OLOM. 9 p. 43. IAC. THEAT. 4. PETR. TALH. p. 21: tam propter cantus plani actorem quam propter ignarum **notatorem** plures cantus sunt fallibiles et enormes. GUILL. POD. 5, 35. FR. GAFUR. pract. 1, 8. FR. GAFUR. pract. 2, 8.

noto -avi, -atum, -are (*in Notenschrift*) „notieren“, *mit musikalischer Notation versehen — to write as music, to furnish with musical notation*

[s.IX] MUS. ENCH. 7, 7: sonos posse **notare** vel canere non minus quam litteras scribere vel legere. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 280a: ut eum, qui antiphonarum per monochordi litteras **notare** debet, qualiter eas distribuat, doceremus. PS.-ODO dial. p. 252b (*inde* TRAD. Holl. VIII 10, 9. TRAD. Holl.

VI 31, 6. BONAV. BRIX. 27, 9). *al.* GUIDO prol. 40: Taliter etenim Deo auxiliante hoc antiphonarium **notare** disposui, ut per eum leviter aliquis sensatus et studiosus cantum discat. GUIDO micr. 15, 6: tota pars (*sc. cantilenae*) compressa et **notanda** et exprimenda est (*inde* METROL. 46 p. 83. *ad loc.*: COMM. Guid. 99 p. 147: per notas in libro). GUIDO reg. 172: solis litteris **notare** (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 73, 22. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 4. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 27. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 4 p. 13. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 3). *al.* GUIDO ep. p. 502, 265. COMM. Guid. 30 p. 110. *al.* PS.-OSBERN. 14. QUAEEST. MUS. 2, 27 p. 98: Dispone ergo quatuor colores varios per quatuor diversos antiquorum tropos. In protho tam plagali quam autentico rubeum habeat colorem, in deutho viridem, in trito croceum, in tetrado purpureum. Itaque quodcumque melum secundum hanc artem vel ipse **notaveris** vel ab alio **notatum** videris, color ipse, ad quem quatuor modorum pertineat, mox aperte designabit. *al.* IOH. COTT. mus. 22, 74: Ut autem ista depravatio manifestius videatur, praemisimus antiphonam irregularibus neumis **notatam** simul cum „Saeculorum amen“ supponimus. [*s.XII*] GUIDO AUG. 515: Qui vero cantus viciose composuerunt vel bene compositos male **notando** vel cantando postmodum depraverunt, si has cantuum diligentius attendissent proprietates, non tot cantuum emersissent improprietates (*sim.* TON. Cist 79). *al.* ANON. Cist. I 23 p. 25: Praemunitus autem esse volumus eos maxime, qui libros **notaturi** sunt, ne notulas vel coniunctas disiungant vel coniungant disiunctas, quia per huiusmodi variationem gravis cantuum oriri potest dissimilitudo (*sim.* ANON. Cist. II c. 1151A). ANON. Cist. I 57 p. 29: Nulus enim cantus, qui sine ipso (*sc. b rotundo*) **notari** potest, per ipsum **notari** debet. ANON. Cist. I 68 p. 30: Similiter hanc antiphonam „Nos qui vivimus“ secundum quod fere ubique cantatur, cum principaliter ac proprie terminari habeat in ·D· et sit secundi toni, **notant** eam iniqui praevaricatores in ·G· per B rotundum et sacramento asserunt eam esse octavi toni. ANON. Cist. I 14 p. 35: Est igitur triplex ratio, quare cantibus decem voces attribuantur, psalterii auctoritas, dignitatis aequalitas et **notandi** necessitas. *al.* ANON. La Fage I 11, 3: si cantum primi toni vis facere, accipe huius figurae primam vel secundam lineam litterarum secundum initiales et dato cantui principio, secundum quod supra docuimus, perambula canendo vel **notando** a meta inferiori usque ad metam superiorem, quocumque volueris, tamen in initialibus, scilicet in ·D· vel in ·a·, finem facias et cantum primi toni fecisti. *al.* THEINR. DOV. 3, 14 p. 296, 15. [*s.XIII*] MUS. MAN. 57, 43. *al.* AMERUS 25, 2: Prima semibrevis per se **notata** est longa, secunda tenet dimidietatem unius brevis (*sequitur exemplum*). Semibrevis cum aliis coniunctionibus **notata** continet in se medietatem unius brevis (*sequitur exemplum*). ELIAS SAL. 5 p. 21a: puncti coniuncti in libro bene **notato** dividi non debent pro pausa facienda. ELIAS SAL. 28 p. 55a: et in illo cantu, ubi non est mensura linearum, sed est **notatum** per notarium aliquotiens forte (*ms.*; *ed.*: fore) distemperatum, non est mirum, si aliquotiens in illis libris quandoque male cantatur. *al.* FRANCO COL. 12, 3: ab ipso tamen secundo modo differt (*sc. copula*) dupliciter, scilicet in **notando** et proferendo: in **notando**, quia secundus modus in principio simplicem longam non habet; copula vero habet. FRANCO COL. 14, 4: quicquid **notatur** in longa simplici nota, longum est (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 49). *al.* TRAD. Garl. plan. III 77: Semiexatonus a minori non ponitur, quia non potest **notari**. TRAD. Garl. plan. V 190: omnis cantus aut est cum littera aut sine littera. Si fit cum littera, debet **notari** per simplices figuras. *al.* ANON. Couss. IV p. 50, 26: Quidam vero fuit alius Anglicus et habebat modum Anglicanum **notandi**. ANON. Couss. IV p. 60, 28: semper tenor solebat sumi ex cantu ecclesiastico

notato quatuor regulis. *al.* PS.-MUR. summa 1229. WALT. ODINGT. 5, 4, 47: Nec oportet in cantu **notando** omnes claves apponere, sed una sufficit quattuor vel quinque lineis super et sub ea computando. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 30c, 8. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 225: Non enim video, quod neuma quinti toni ... sine falsa musica possit convenienter **notari**. *al.* IOH. MUR. not. 2, 7, 4. IOH. MUR. comp. 7, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 24, 14: Intelligendum est modum **notandi** praedictum esse sumptum a Guidone. ... Nunc autem non **notamus** cantus per litteras, sed per quasdam alias figuras, quas cantuum vocamus notas. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 19: si convenienter in vocibus naturalibus **notari** possent (*sc. cantus*) et finiri, et tunc ibi illos **notare** deberent et, si non, tunc ad affinales haberent recurrere. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 29: Alius enim est **notandi** modus in cantu mensurato et in plano, licet cantus mensuratus notis utatur quadratis. IAC. LEOD. spec. 6, 73 *passim*. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 15: Magis tamen Gregorius varium cantum musicalem ... dictavit et neumavit sive **notavit**. *al.* GOSCALC. 1, 9 p. 108, 1. HEINR. EGER 5 p. 63. *al.* IOH. VETUL. 48, 2. *al.* MENS. Item notandum p. 415a: **notatum** est omnino notis cavatis et vacuis. *ibid.* *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 5 p. 16. *al.* PROSD. exp. 64, 11. IAC. THEAT. 36. UGOL. URB. 2, 34, 51: ·h· primum quadrum in secundo tenore positum est, ut nota sibi serviens per minoris semitonii distantiam a sequente unisono perficiatur, sed ·B· sequens molle **notatur**, ut eius nota cum sibi superius respondente perfectam valeant efficere sextam. *al.* GEORG. ANS. 3, 252. *al.* TRAD. Holl. II 4, 217: sequitur alia differentia 4^{ti} toni, quae secundum aliquas ecclesias ita **notatur**, ut hic sequitur: (*sequitur exemplum*). *al.* TRAD. Holl. III 17, 35. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 3. TRAD. Holl. V 4, 359. *al.* IOH. TINCT. pr. 3, 5, 14. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29: pausa brevis detur, si linea bina **notetur**. IOH. TINCT. exp. 3, 23. FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29: Quando igitur ex mi fa est faciendum, tali signo perscribunt (*sc. cantores*), scilicet b rotundo; sed quando ex fa mi, hoc signo **notant**, scilicet h quadro vel hoc X. GUIL. MON. 3 p. 22. *al.* LAD. ZALK. B 29. *al.* GUIL. POD. ench. 36 p. 395. FR. GAFUR. pract. 2, 11: Septima brevis perfecta est puncto perfectionis **notata**. *al.* COMPEND. MUS. 29: litterae, quae in gravibus in linea **notantur**, in acutis in spatio demonstrantur, et quae in acutis in spatio sunt **notatae**, in superacutis in linea sunt scriptae. *saepius*

notula -ae f. I. ‚Note‘ II. Notenschlüssel III. Solmisationssilbe — I. ‚note‘ II. clef III. solmization syllable

I ‚Note‘ — ‚note‘

A Definition

[*s.XIV*] ANON. Michels 5, 14: **notula** duas habet formas: primam, quae est figura geometrica, quae solum dicitur signum, secundam, quae est sonus numero mensuratus, qui dicitur significatum. IOH. MUR. not. 2, 9, 14: Est enim **notula** figura quadrilatera soni numerati tempore mensurati ad placitum significativa. **Notula** ergo duas includit formas: figuram quadrilateram, quae primaria est, et significationem, quae secundaria est (*sim.* IOH. MUR. not. 2, 4, 8. IOH. MUR. comp. 6, 5. *inde* IAC. LEOD. spec. 7, 20, 7. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 1). PS.-THEODON. 4 p. 51: **notula** est notitia motus vocum.

B Gebrauch — usage

1 im eigentlichen Sinn: für das Notenzeichen — in the literal meaning: for the notational symbol

a als Zeichen der antiken griechischen Notenschrift — as symbol from ancient Greek notation

[*s.VI*] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 2: Veteres enim musici ..., ne integra semper nomina necesse esset apponere, excogitavere **notulas** quasdam, quibus nervorum vocabula notarentur ...,

ut, si quando melos aliquod musicus voluisset adscribere super verum rhythmicam metri compositione distentum, has sonorum **notulas** adscriberet, ita miro modo repperientes, ut non tantum carminum verba ..., sed melos quoque ipsum, quod his **notulis** signaretur, in memoriam posteritatemque duraret (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 4). BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 19: Erunt igitur priores ac superiores **notulae** dictionis, id est verborum, secundae vero atque inferiores percussionis. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 78. *al.* [s.IX] HUCBALD. 46. *al.* REMIG. AUT. 512, 5. [s.XII] GUIDO AUG. 233: antiquitus non uno genere **notularum** omnes tonos, sed singulos propriis **notulis** exprimere solebant ita, ut inspectis **notulis** certissime scires, cui tono cantus subserviret. GUIDO AUG. 247: Si hypodorium, id est lineam illam, que **notulas** continet, quibus notatur cantus hypodorici, ... intendas tono, habes hypofrigium, id est secundam lineam continentem **notulas** hypofrigii. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 14, 6-7. WALT. ODINGT. 3, 2, 4: binas octies diversas habent **notulas** apud Graecos et veteres musicos. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 5, 11. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 88, 2. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 9, 10. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 13.

b als *Dasia-Zeichen* — as *dasian symbol*
[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 339: Sane illas vuculas, quas finales vocamus, eis **notulis** designamus, quas supra descripsimus ita: *f f l f*. *al.* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 15. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 13.

c als *Neume* — as *neume*
[s.IX-X] HUCBALD. 46. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 53: per virgas, clines, quilismata, puncta, podatos caeterasque huiusmodi **notulas**. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 518. *al.* GUIDO DION. 2, pr. 115: de notis vel **notulis**, quas Guido predictus sepe neumas appellat et per quas in antiphonariis et aliis libris notatis voces musice designantur. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 72, 25: Illarum autem **notularum** quaedam sunt non quadratae, aliae vero quadratae et tam harum quam illarum quaedam sunt simplices, illae scilicet, quae per se sumptae unidictionis respondent syllabae. Aliae sunt inter se coniunctae, copulatae vel ligatae, quam plures notae non repperussae unidictionis respondent syllabae. *al.* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 25: Sequitur primus versus hymni Sancti Iohannis, cui Guido talem cum lineis et **notulis** apposuit cantum ... (*sequitur exemplum*). *al.*

d als *Tonbuchstabe* — as *letter that designates a note*
[s.XII] THEINR. DOV. 3, 6 p. 244, 11. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 73, 18. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 8, 3. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 1, 78: claves inferiores characteribus capitalibus figurantur, sequentes vero characteribus minoribus videlicet **notulis** scribuntur, ultime vero quatuor claves **notulis** duplicatis figurantur. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 17: post beatum Gregorium musici posuere sub septima **notulam** ·Γ·, loco cuius ·G· cecidit in ordine litterarum, reddens ad ·G· grave diapason consonantiam. *al.* CONR. ZAB. tract. Z 4. FLOR. FAX. 1, 14, 13.

e als *Zeichen der Mensuralnotation* — as *symbol in mensural notation*
[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 1: Sequitur de repraesentatione figurarum sive **notularum**, videlicet quomodo per huiusmodi figuras denotetur longitudo vel brevitās. MENS. Sciendum 1: in **notulis** pro exigentia motellorum, conductorum et organorum tripliciter consideratur tempus, videlicet tempus breve, quod est in brevibus **notulis**, et illae sunt non caudatae; semibreve tempus, quod est in cornutis; tempus longum, quod est in caudatis. ANON. Emmeram. 1 p. 90, 8. MENS. Notularum p. 82: **Notularum** alia longa, alia brevis, alia semibrevis et sunt duplices vel simplices et per se vel ad invicem ligatae. MENS. Notularum p. 85: Pausa dicitur quidam tractus

inter **notulas** per se positus signum vocis omissionis. *ibid.* *al.* [s.XIV] PHIL. VITR. 19, 12: In tenore enim illius moteti longae **notulae** nigrae tria tempora valent perfecta, rubeae vero duo tempora imperfecta. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a. *al.* ANON. Michels 5, 2: punctus postpositus **notulae** significat perfectionem praecedere (*mss.; ed.:* praecedentae <notulae>). *al.* IOH. MUR. comp. 6, 4: Musica est scientia docens artem et modum recte cantandi per **notulas** debite figuratas. *al.* IOH. MUR. not. 2, 5, 2. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 17, 18: de **notulis** vel figuris cantuum mensuratorum. IAC. LEOD. spec. 7, 22, 2: Est autem plica signum divisionis soni importantis per ipsam **notulam** in gravem et acutum (*cf. Franco Col. 6, 3*). *al.* PS.-MUR. motet. p. 75a: ligatura ascendens **notulis** quadratis sive obliquis sine cauda, quotquot sint, sunt breves. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 32. *al.* IOH. BOEN ars 2, 17, 1. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 124, 2. *al.* PS.-THEODON. 4 p. 48: Secundus modus est de **notulis** configuratis tam ascendentibus quam descendentibus. PS.-THEODON. 4 p. 49: Sunt etiam aliqui, qui ponunt pro uno tempore duas **notulas** copulatas quadratas et descendentes sic appropriatas: **l**, quod est contra regulam, nisi ultima sit longa per naturam artis. *al.* PS.-MUR. prop. p. 96b: vacue **notule** huius prolotionis cantantur in proportionem tripla. *al.* MENS. Item notandum p. 414a. *al.* [s.XV] TACT. Opusculum 65: de regulis in debitis semitonis et aliis regulis tali modo procedamus: primo ponendo regulas et **notulas** semitonis indicantes. ANON. Monac. 3, 6: omnis **notularum** vacuitas est significativa perfectionis respectu plenitudinis earundem et e contrario omnis plenitudo **notularum** respectu vacuitatis earundem est significativa imperfectionis. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 12, 12. GUIL. DUFAY p. 387. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 2. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 89: Alio etiam modo secundum magistrum Franconem perfectum discerniebant ab imperfecto antiquiores ponentes scilicet supra **notulas** binarias b, supra ternarias vero t. *al.* NICOL. BURT. 3, 10, 46. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Composita **notula** est, quae alteri notulae consuitur. *al.* FLOR. FAX. 3, 21, 1. *al.*

f *allgemein* — *general*
[s.XI] COMM. Guid. 20 p. 101: ideoque ·b· molle, id est debile, appellari voluerit, quia arti non est regulariter innatum. Unde ex enormitate sua hanc legem a musicis accepit, ut nulla **notula** repraesentari intelligatur, nisi ipsum ·b· molle ubique, ubi intellegi debet, adiungatur. *QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98:* quidam ita in usu habeant, ut suis **notulis** ad hoc aptioribus quodcumque melum facile absque littera et colore et notent per eam (*sc. lineam*) et concinant. [s.XII] GUIDO AUG. 535: ipsa elevationis **notula**, que diatessaron signat. ANON. Cist. I 23 p. 25: Praemunitos autem esse volumus eos maxime, qui libros notaturi sunt, ne **notulas** vel coniunctas disiungant vel coniungant disiunctas, quia per huiusmodi variationem gravis cantuum oriri potest dissimilitudo (*sim.* ANON. Cist. II c. 1151A). THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 15: aut **notularum** loca lineas videlicet et spatia necesse foret mutare aut transpositionem obtinentias indecenter variare. *al.* [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 83: quidam attendentes, quod cantus penes acuitatem et gravitatem differebat, chordam unam vel lineam depingebant, respectu cuius gravitatem et acuitatem signabant. Secundum enim quod cantus magis acuebatur, secundum hoc **notulas** superponebant, et secundum quod magis gravabatur, magis signa vel **notulas** supponebant. PS.-MUR. summa 1160. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 72, 6. *al.* PETR. PALM. p. 515: signum falsae musicae ante **notulam**. GOSCALC. 2, 2 p. 120, 9: secundum formas et figuras **notularum** ipsius canti plani. *al.* PS.-THEODON. 4 p. 48. *al.* IOH. PIPUDI p. 44. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 18: Sic fit, ut **notulas** undecim possit cantus dispositor lineis in quinque disponere. GEORG. ANS. 3, 26: considerat (*sc. cantor*), an **notula** prima sit eadem secta

linea qua clavis, an alio loco sita super aut infra. *al.* FR. GAFUR. extr. 12, 14, 9: aliqui puncti sunt, qui etiam ponuntur pro **notulis**. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: si in $\cdot b \cdot mi$ **notula** sit hoc signo b signata et post illam sequatur altera in $\cdot c \cdot$ faut isto $\mathbb{X}$, quamquam semitonii in ordine naturali sit intercapedo, propter depressionem primae et sublimationem secundae in semiditoni transit intervallum. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 39 (*cf.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28). NICOL. BURT. 1, 13, 77. *al.* BONAV. BRUX. 12, 4. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 19. *al.* GUILL. GUERSON p. 26. GUILL. POD. ench. 23 p. 384. GUILL. POD. 5, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3: Recentiores autem Gregoriani ... clavem ipsam linealem $\cdot F \cdot$ faut gravis tribus **notulis** lineae ipsius capiti hoc ordine in scriptis solent pernotare: $\mathbb{X}$... Ac $\cdot C \cdot$ faut lineae capiti duas seorsum **notulas** quadratas ascribunt hoc modo: $\mathbb{I}$. *al.* FLOR. FAX. 2, 17, 4: Sunt autem, qui **notulas** uno loco positas alibi pronuntiandas volunt, hoc est transferri de proprietate ad proprietatem. *al.*

2 in erweiterter Bedeutung — in expanded meaning

a für einen Ton bzw. eine Tonstufe — for a pitch, or a note

[*s.XI*] BERNO ep. 18: Omissis igitur singulorum tonorum differentiis, quae pro diversa doctorum consuetudine aliquibus in **notulis** parum quid discordare videntur, singulis tantum versiculis principalem sui sonitus tenorem tam in antiphonis quam in responsoriis exempli causa adiunximus. [*s.XII*] THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 13: illud semitonium, quod est inter $\cdot c \cdot$ et $\cdot d \cdot$ **notulas** <vel> $\cdot b \cdot$ et $\cdot c \cdot$ vel $\cdot d \cdot$ et $\cdot E \cdot$. *al.* [*s.XIII*] INST. PATR. 27: Quicumque inponit antiphonam vel responsorium, psalmum aut ymnus, introitum an graduale, tractum sive alleluia, seu quicquid incipit, duas vel tres sillabas an unam sillabam, et duas aut tres **notulas** inponat solus tractum aliis tacentibus; et ab eo loco, quo intonans dimisit, ceteri inchoent subsequentes non repetendo, quod ille precinuit. *al.* MUS. MAN. 47, 3: cuilibet tam plagae quam auctento licitum est per decem voces ab inferiori meta sursum protendi, nulli vero cantui regulari licet denarium transcendere. Sed inter hos tonos auctenti soli supra finalem suum totum hunc numerum solent expendere, vix unam **notulam** sub finali pro meta constituentes, in qua quidem diutius non morentur, sed breviter eam tangentes ad finalem suum vel ad superiora revertantur. MENS. Sciendum 13: quatuor modis potest fieri inchoatio motellorum ad tenorem, videlicet in **notula** eadem aut tertia aut quinta aut octava aut in quarta. PS.-MUR. summa 532: Quilisma dicitur curvatio et continet **notulas** tres vel plures quandoque ascendens et iterum descendens, quandoque e contrario. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 4, 149: quando circa $\cdot c \cdot$ acutum sunt **notule** quinti toni non descendentes infra $\cdot a \cdot$ acutum, cantare debemus per $\cdot b \cdot$ quadrum (*inde* ANON. La Fage III p. 247). MARCH. luc. 13, 1, 13: secundum Ysidorum pneuma est coniunctio **notularum** in quolibet modorum (*inde* BONAV. BRUX. 19, 10). GUIDO DION. 2, 4, 45: supra primam sillabam antiphone sit unica **notula** et supra secundam due. *al.* PETR. PALM. p. 508: vox secundum musicam est quaelibet **notula** naturalibus instrumentis formata tam in cantu mensurabili quam non mensurabili. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 25: si vos estis in quinta et planus cantus descendit per duas **notulas**, ascendere potestis per unam et habebitis octavam. IOH. BOEN ars 1, 13, 8: in primis quatuor **notulis** illius excellentissimi moteti „Virtutibus“. PS.-MUR. mod. p. 101a: toni impares possunt ascendere per dyapason, id est usque ad octo **notulas** super suum finem. *al.* [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 26, 23. *al.* UGOL. URB. 1, 39, 9: diapason pene una **notula** est. *al.* GEORG. ANS. 3, 61: finales nominate sunt, sub quibus regulantur **notule** cantuum eorum terminales $\cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot$ graves omnes. TRAD. HOLL. I 1, 9, 5 (*cf.* Hermann. vers. p. 149: vocula). FR. GAFUR. extr. 8, 21, 3. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p.

39: varias faciunt considerationes in **notulis** elevando, scilicet a loco proprio, deprimendoque. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Est tamen modus organizandi optimus, quando organum imitatur tenorem in ascensu aut descensu; non in eodem tempore, sed post unam **notulam** vel plures incipit in eadem voce eundem cantum facere aut similem in diatessaron vel diapente aut etiam diapason vel in suis compositis ac decompositis sub aut supra. Quem modum practici fugam appellant (*sim.* NICOL. BURT. 2, 3, 30). *al.* GUILL. MON. 6 p. 42: contratenor teneat suam primam **notulam** octavam vel quintam et ... omnes alias **notulas** sextas altas supra tenorem. *al.* GUILL. POD. ench. 20 p. 381. *al.* GUILL. POD. 1, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8: Neque respirandum est ante ultimam cuiusvis dictionis syllabam, nisi complures fuerint **notulae** soli sillabae superpositae. FR. GAFUR. pract. 3, 10: Quandoque enim **notulas** cantus sive etiam contratenoris **notulis** cantus plani pro tenore dispositis aequifaciunt singulis. FR. GAFUR. pract. 3, 13: Sunt et qui appositione huius signi $\mathbb{X}$ **notulam**, cui apponitur, deprimi volunt minimo dieoseo intervallo. *al.* FLOR. FAX. 2, 12, 3. *al.* COMPEND. MUS. 153-154. CONTR. CONTR. est ars 3: In supremis **notulis** tenoris ordinandae sunt consonantiae minores, sicut tertiae et unisoni, et in mediis quintae et sextae. Et in inferioribus **notulis** tenoris ordinandae sunt consonantiae maiores, sicut octavae, decimae aut tertiae decimae. *al.* CONTR. Quicumque III p. 290. CONTR. Quot sunt conc. p. 72a. *al.*

b für einen (mensuralen) Notenwert — for a (mensural) note value

[*s.XIII*] MENS. Sciendum 6: quilibet **notula** tenoris possidebit tria tempora. MENS. Sciendum 20: Perfectus modus est, quando terminatur in tali **notula**, in quali incipit. ANON. Couss. VII 3, 5: tres **notulae** in primo modo ponuntur pro una longa. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 27: modus sive species est, quicquid currit per debitam mensuram longarum vel brevium **notularum**. *al.* TRAD. FRANC. III 5, 10: <pause> ad modum **notularum** fieri debent <ad hoc>, quod eandem vim habeat pausa quam **notula**. MENS. Notularum p. 85: eodem modo perficiunt et imperficiunt pausae et **notulae**. [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 15, 3: Musica plana dicitur quilibet cantus, qui absque temporis mensura et limitatione **notularum** figuratur et cantatur (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 14). *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 43a: De alterationibus **notularum**. IOH. MUR. not. 2, 10, 30. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 17, 1: notandum est duplicem vel triplicem esse **notularum** musicalium (longae, brevis et semibrevis) mensurationem, citam scilicet, morosam et mediam. IAC. LEOD. spec. 7, 44, 11: **notulae** musicae non videntur tempus pure continuum importare, sed discretum et numeratum. *al.* PETR. PALM. p. 508: omnis simplex discantus ... nihil aliud est quam punctus contra punctum sive **notula** naturalibus instrumentis formata contra aliam **notulam**. *al.* PS.-MUR. motet. p. 88b. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 5: longe **notule** dicuntur simpliciores brevibus et semibrevibus. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 28: Perfici potest **notula** per additionem medietatis sui valoris (*cf.* Ioh. Mur. lib. 3, 1). GOSCALC. 3, 4 p. 164, 12: nulla **notula** potest alterari ante sibi similem vel minorem se (*cf.* Ioh. Mur. lib. 4, 2). *al.* PS.-THEODON. 2 p. 34. *al.* MENS. Item notandum p. 415a: sepe aliqui cantus notantur aliquibus notulis, ubi tamen **notule** sic semper cantande non sunt, ut prima fronte apparent ... sed patet, ut talis cantus subtilius consideretur dimidiando singulas **notulas**. *al.* IOH. PIPUDI p. 41. *al.* MENS. Cum de p. 75. ANON. Monac. II 2. *al.* [*s.XV*] TACT. Opusculum 126: in principio quando<que> ponuntur **notule** aliquae extra tempus, et pene eas ponitur punctus. ANON. Monac. 2, 51: tamen maxima et minima etiam sint partes **notularum**. *al.* GUILL. DUFAY p. 387. FR. GAFUR. extr. 6, 7, 15.

al. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: in diminutione **notularum**. al. NICOL. BURT. 3, 8, 40: Diminutio nihil aliud est quam fractio quaedam **notularum**, qua hodiernis temporibus nostri moderni summopere utuntur. al. GUIL. MON. 6 p. 38. GUIL. POD. 7, 19. FR. GAFUR. pract. 4, 5: Sesqualtera proportio fit, quum maior sequentium **notularum** numerus ad minorem praecedentium relatus continet ipsum semel tantum et insuper dimidiam ipsius partem. al. FLOR. FAX. 3, 3, tit.: De dimensionibus **notularum**. al.

II Notenschlüssel — clef

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 17 p. 308, 3: Ad regularum autem et spatiorum notitiam quantitatum intervallorum demonstrativas in cantu notatione prefigo **notulas**, sed illas maxime, que semitoniorum loca et transpositiones eorum notant.

III Solmisationssilbe — solmization syllable

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 650: ut re mi fa sol la: **notularum** nomina sena. PS.-MUR. summa 665: Mollisonum mi fa poterit bene tale videri / et mediam sedem **notularum** iure tueri. PS.-MUR. summa 702: Dicti doctores decemnovem sedes notarum locaverunt in ipsis, unicuique nomen proprium assignantes compositum ex littera, que est nomen clavis et nomine vel nominibus note vel **notularum**, quam vel quas insinuat ipsa clavis. al. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 3: Pro ·D· scilicet cum suis affinalibus hanc **notulam** re, pro ·E· mi, pro ·F· fa, pro ·G· sol (*sc. novitas posuit*) et dato, quod in ea virtute solfationis ut reperitur, in sol **notulam** convertitur. al. PETR. PALM. p. 508. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 30: erit ergo locus eius ·g· gravis tres notas continens: sol, re, ut, et quoniam clavi est additum signum b mollis et est **notula** re huius proprietatis sub ·g·, ideoque a re cantus erit initium. NICOL. BURT. 1, 25, 149: dicendo in **notulis** re la. al. BONAV. BRIX. 7, 3. FLOR. FAX. 1, 10, 1: Mutationem persaepe dubie faciundam trium **notularum** locis offendemus. ... Quod quidem quam saepissime in ·G·solreut ·A·lamireque eveniet. Non enim duarum **notularum** locis ambigam, sed manifestam mutationem conspiciamus. al. COMPEND. MUS. 37.

notula perfecta - notula imperfecta *Bezeichnung für einen dreiteiligen bzw. zweiteiligen Notenwert — term that designates a notational value divisible by three, or by two* [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 7, 1: ex **perfectis notulis** de tempore imperfecto, ut tres breviores. al. IAC. LEOD. spec. 7, 30, 1: **imperfectas notulas** et cantus ex imperfectis compositos. al. QUAT. PRINC. 4, 2, 6: Qualiter **notule imperfecte** dividuntur. GOSCALC. 3, 2 p. 152, 24: **notula perfecta** potest imperfecti et imperfecta perfici (*cf. Ioh. Mur. lib. 3, 1*). al. PS.-THEODON. 2a p. 42: Omnis **notula** tam **perfecta** quam brevis potest imperfecti ante vel post a notula suae tertiae partis. al. IOH. PIPUDI p. 41: **notulae perfectae** possunt imperfecti et hoc per abstractionem partis de suo valore ... et **notulae imperfectae** possunt perfici et hoc per additionem medietatis sui valoris (*cf. Ioh. Mur. lib. 3, 1*). al. MENS. Cum de p. 76.

notula simplex Einzelnote — single note

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 72, 26: tales quidem **simplices notulae** a quibusdam vocantur virgulae vel, si careant caudis, puncta nominantur. IAC. LEOD. spec. 7, 21, 16: Notandum igitur, quod, etsi secundum antiquos tantum sint septem **notulae simplices**, ut duplex longa, longa perfecta, longa imperfecta, brevis perfecta et brevis altera, semibrevis maior et semibrevis minor, illis tamen non respondent nisi quattuor distinctae figurae, quia longa perfecta et longa imperfecta in figura conveniunt, similiter brevis recta et brevis altera, consimiliter semibrevis maior et minor. al. PETR. PALM. p. 516: Dicunt enim flores musicae mensurabilis, quando plures voces seu notulae, quod idem est, diversimode figuratae secundum uniuscuiusque qualitatem ad unam vocem seu **notulam sim-**

plicem tantum quantitatem illarum vocum continentem iusta proportionem reducuntur. PS.-THEODON. 2 p. 38: per **notulam** obliquam **simplicem**, quae semibrevis nuncupatur. al. [s.XV] ANON. Monac. 2, 3: figure **notularum simplicium** in musica mensurabili ... sunt iste quinque: duplex longa seu maxima, scilicet hec: □; simplex longa, scilicet hec: □ et brevis, ut illa: □; semibrevis, ut ista: ◊ et minima, ut illa: ◊. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. GUIL. POD. 1, 11: modulatio primi modi atque sexti in intonatione psalmorum primam **notulam simplicem**, id est per se stantem, secundam vero atque tertiam quadam ligatura coniunctas habet. al. FR. GAFUR. pract. 1, 2: **Simplex notula** est, quae alteri notulae non coniungitur. al.

saepius

notulo -avi, -atum, -are (*in Notenschrift*) ,notieren', aufzeichnen — to write as music

[s.XIV] PS.-MUR. summa 1136: Exinde quidam antiqui absque lineis cantum sibi potius quam aliis **notulare** volentes ipsam figuram clavis pro nota scripserunt. Qualiter autem cantus super dictiones per litteras **notulatus** fuerit, ex predictis facile est videre, sed constat, quod iste modus canendi labore utens duplici nimium difficultatis habebat. PS.-MUR. summa 1150: Post predictos cantores Hermannus Contractus cantum absque lineis vel aliter **notulabat**, nam pro equali sono vel unisono, quod est idem, e posuit, pro semitonio s, pro tono t eqs.

novenaria -ae f. neuntönige Ligatur — nine-note ligature

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 116, 6: De **novenaria** et denaria exempla nolumus provulgare, quoniam sunt ignotae, vel quia contra artis regulam constitutae. ... si **novenaria** vel denaria proferrentur, penultima in eis semper semibrevis esset data. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 24. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 43. ANON. Emmeram. 1 p. 132, 2: Binas supremas si vis ex ordine demas (*glo.*: id est **novenariam** et denariam, et hoc secundum usum artis solitum et secundum tenorem cuiusdam regulae praecedentis, in qua continetur, quod in omni figura cum proprietate posita penultima dicitur esse brevis, ad cuius instantiam novenaria figura et denaria nullatenus habent esse).

numeroso *abgemessen, mit Differenzierung der Tondauer — in a measured manner, with differentiation of the duration of a note*

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 383: inprimis videndum, ut **numeroso** quodlibet melum promatur. SCOL. ENCH. 1, 384: Δ: Quid est **numeroso** canere? M: Ut attendatur, ubi productionibus, ubi brevioribus morulis utendum sit, quatinus uti, quae sillabae breves quaeque sint longae, attenditur. Ita, qui soni producti quique correpti esse debeant, attendatur, ut ea, quae diu, ad ea, quae non diu, legitime concurrant, et veluti metricis pedibus cantilena plaudatur. Age, canamus exercitii usu, plaudam pedes ego in praecinendo, tu sequendo imitabere: (*sequitur exemplum*). ... Sic itaque **numeroso** est canere, longis brevibusque sonis ratas morulas metiri nec per loca protrahere vel contrahere magis quam oportet (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). SCOL. ENCH. 1, 407 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61). COMM. BR. 304: Omnia, quae diu, ad ea, quae non diu, legitimis inter se morulis **numeroso** concurrant, et cantus quilibet totus eodem celeritatis tenore a fine usque ad finem peragatur. [s.XI] BERNO prol. 11, 16: si **numeroso** et suaviter canat (*sc. luscinia*) (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 21; *cf. August. 1, 4, 5: numerosus est et suavissimus ille cantus*). QUAEST. MUS. 1, 22 p. 59: Quomodo metricae vel **numeroso** neumas cantionum moneamur distinguere. Sicut in metro certa pedum

dimensione contextitur versus, ita apta et concordabili brevium longorumque sonorum copulatione componitur cantus.

cf. Bower, *Model* p. 139 sq.

v. cano vol. 1 col. 298, 30-49

numerositas -atis f. 1. (*abgemessene*) Tondauer 2. Mensur, Mensurierung — 1. (measured) duration of a note 2. mensuration

1 (*abgemessene*) Tondauer — (measured) duration of a note
[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 13: Alia sunt, quae sibi sonorum proprietas postulat, alia, quae **numerositatis** poscit ratio, alia, quibus extrinsecus occurrentibus disciplina canendi sese apte conformat. SCOL. ENCH. 1, 405: Canamus modo; prima sit mora correptior, subiungatur producta, tunc correpta iterum: „Ego sum via, veritas et vita alleluia alleluia“ (*cum melodia*). Haec igitur **numerositatis** ratio doctam semper cantionem decet (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61). SCOL. ENCH. 1, 410: Fit quoque, ut dum numergatur producta, tunc correpta iterum: „Ego sum via, veritas et vita alleluia alleluia“ (*cum melodia*). Haec igitur **numerositatis** ratio doctam semper cantionem decet (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61). [s.XI] BERNO prol. 11, 4: in cantu aptae **numerositatis** moram nunc velociorem, nunc vero facimus diutior. Si grammaticus quilibet te reprehendit, cum in versu eo loci sillabam corripas, ubi producere debes ..., cur magis eam producere debeas ..., cur non magis musicae ratio, ad quam ipsa rationalis vocum dimensio et **numerositas** pertinet, succenseat quodammodo, si non pro qualitate locorum observes debitam quantitatem morarum? [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 2, 7. (?)

2 *Mensur, Mensurierung* — *mensuration*
[s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 8: Complures vero ternarii atque binarii numeri characteribus perfectas atque imperfectas huiusmodi notularum quantitates exprimi asseverant, praecedentem quantitatem circulo, quum perfecta **numerositate** disposita sit, vel semicirculo si imperfecta. FR. GAFUR. pract. 2, 11: imperfectibilis figura semper est in **numerositate** suae perfectae quantitatis consyderanda. *ibid.* al. FR. GAFUR. pract. 2, 15: Evenit enim sincopa in cantilenis, quotiescumque per plures figuras proceditur sub diminuta connumerandarum notularum **numerositate**, sive binaria sive ternaria fuerit earum quantitativa dispositio. FR. GAFUR. pract. 3, 10: Rursus diversis figurarum **numerositatibus** organizantes super notulas cantus plani contrapunctum diversimode modulantur. FR. GAFUR. pract. 4, 1. FR. GAFUR. pract. 4, 3. FR. GAFUR. pract. 4, 13: Unaquaeque igitur proportio ad praecedentem proportionem consyderata: notulas semper confert praecedentium notularum **numerositati** ita, ut primae proportionis consyderationi tanquam fundamento relationis correspondere noscantur. *ibid.* al. FR. GAFUR. pract. 4, 14: quum huiusmodi quadruplae subiuncta fuerit subquadrupla sibi opposita, mox quadrupla ipsa eiusque membra evanescent, cum ad priorem **numerositatem** subsequentes notulae conducantur.

nymphae -arum f. *Bezeichnung für ein (möglicherweise gedoppeltes) Blasinstrument* — *term that designates a wind instrument (possibly a double pipe)*

[s.XI] VERS. Fer tuba 2: De **nymphis**. Conlaudant binae aequalia carmina **nimphae**. cf. Bower, *Instruments* p. 80

O

5

O, o 1. Markierungspunkt in Messuren 2. Tonbuchstabe 3. Ausführungshinweis (*littera significativa*, „Romanusbuchstabe“) 4. als Teil der Vokalreihe zur musikalischen Inventionshilfe 5. Kennbuchstabe für die vierte Kirchentonart 6. Kennbuchstabe zur Anzeige eines Wechsels von imperfekter zu perfekter Mensur oder umgekehrt 7. Kennbuchstabe zur Anzeige der dreiteiligen Mensurierung der Brevis (*tempus perfectum*) 8. Kennbuchstabe zur Anzeige der Teilung der Brevis in acht Minimen (*in der italienischen Mensurallehre*) — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. direction for performance (*littera significativa*, „Romanian letter“) 4. as part of the series of vowels used to invent musical composition 5. letter that identifies the fourth mode 6. letter that designates a change of imperfect mensuration into perfect, or the opposite 7. letter that designates triple mensuration of the brevis (*tempus perfectum*) 8. letter that designates the division of the brevis into eight minims (*in Italian mensural theory*)

1 Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (*für die mese*) — in the system A - LL (*for the mese*)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 319, 3: Sit igitur primus quidem numerus maximusque, qui proslambanomeni obtineat locum, VIII°.CCXVI sitque totius chordae modus ab eo, quod est A, usque ad id, quod est LL. Hanc, id est A proslambanomenon VIII°.CCXVI, divido dimidiam ad O, ut sit tota A dupla ab ea, quae est O. Item O sit dupla ab ea, quae est LL. Erit igitur A quidem proslambanomenos, O autem mese, et LL nete hyperboleon (*ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 4, 6, 26). BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 32, 2: Habemus ex hoc numerum ipsi mese prius iunctum, quam O littera designavimus. IAC. LEOD. spec. 5, 44, descr. al. COMM. Boeth. II p. 270, 29. cf. 2 b

b im System: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (*für die nete hyperboleon*) — in the system: A^sB C D^sE F G H^sI K L^sM N O (*for the nete hyperboleon*)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 9: O nete hyperboleon. BOETH. mus. 4, 14 p. 341, 16. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 941/362, 14-5. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 16, 9: Ubi autem ponimus ·g· quartam decimam, Boethius ponit O, quae est nete hyperboleon. COMM. Boeth. II p. 288, 10.

c im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (*inde* GUIDO AUG. 211 descr. HIER. MOR. 20 p. 155, 14 sqq. COMM. Boeth. II p. 308, 2. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). al. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B t C s D t E t F t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1. al. MON. Hoc mon. p. 204, 8. cf. Browne, *System*

d im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S
MON. Prima corda I 38: Primae III° cordae dicuntur graves A B C D. Item III° dicuntur finales E F G H. Aliae III° dicuntur superiores I K L M et III° aliae excellentes N O P

Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur III^{or} notantur per hos caracteres 7 7 (ed.: f) N 7. al. MON. Prima corda II 25. al.

e im System: $A B^s C D E^s F G H^s / (Z, SM)^s I^s K L M^s N O P$ (für die paranete hyperboleon) — in the system: $A B^s C D E^s F G H^s / (Z, SM)^s I^s K L M^s N O P$ (for the paranete hyperboleon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: **O** paranete hyperboleon. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66-67. MON. Designata p. 70, 18. MON. Divide mon. p. 3, 3-4. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 6: Deinde divide per VIII partes usque ad P et pone nonam usque ad **O** et erit tonus, cuius corda vocatur paranete hyperboleon. al. MON. Si vis metiri I p. 8, 15. al. MON. Totam tabulam p. 11, 3. al. CYMB. Omne instr. 3, 7.

f im System: $A^s B C D^s E F G^s H$ (= trite symmenon) $^s H$ (= paramese) $^s K L M^s N X O$ — in the system: $A^s B C D^s E F G^s H$ (= trite symmenon) $^s H$ (= paramese) $^s K L M^s N X O$ [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 6). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a im System: $A B^s C D E^s F G H$ ($^s Q$ = trite symmenon) I (= paramese) $^s K L M^s N O P$ — in the system: $A B^s C D E^s F G H$ ($^s Q$ = trite symmenon) I (= paramese) $^s K L M^s N O P$ [s.IX] SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: **•O•** Paranete hyperboleon. ODOR. SEN. p. 213 descr. [s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. al. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 11.

cf. 1 e; Browne, System

b im System: $a b^s c e h^s i m o x^s y c c d d^s f f n n i i$ (für die mese) — in the system: $a b^s c e h^s i m o x^s y c c d d^s f f n n i i$ (for the mese)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 7: Forma vero primi et II (sc. tropi) ducitur ab **•O•** in **•E•**; III^{ti} et IIII ab **•X•** in **•H•**; V^{ti} et VI^{ti} ab **•Y•** in **•I•**; VII^{mi} et VIII^{vi} ab **•CC•** in **•M•**. [s.IX-X] ALIA MUS. 41 p. 183: A prima quoque specie diapason, quae est mese, id est **•o•**, inchoatur primus tropus (inde ANON. Bernh. 1, 53). ALIA MUS. 90 p. 187: intra diapente **•o•** ad **•e•** et diatessaron **•o•** ad **•c•** (inde ANON. Bernh. 1, 61). al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 83-127.

cf. Santosuosso, Notations p. 56 sqq.

c im System: $A B^s C D E^s F G H I^s K L M$ (= trite symmenon) N (= nete symmenon) $^s O P Q$ — in the system: $A B^s C D E^s F G H I^s K L M$ (= trite symmenon) N (= nete symmenon) $^s O P Q$ [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: **•O•** - corda basal - simphonia chamsascer - metrum triteyperboleon - vox medium.

d im System: $A B^s C D E^s F G H^s I K L$ (H-L = tetrach. symemm.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ (für die paranete diezeugmenon) — in the system: $A B^s C D E^s F G H^s I K L$ (H-L = tetrach. symemm.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ (for the paranete diezeugmenon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... **•O•** paranete diezeugmenon. PS.-BERNO mon. 10, 1: Tertius magister ascendit ad **•R•** et remittitur ad **•C•**; eius discipulus intenditur ad **•O•** et descendit ad idem **•C•**. al.

e im System: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$ — in the system: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$ [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr.

f im System: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$ (I-M = tetrach. symemm.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ — in the system: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L$ (I-M = tetrach. symemm.) $M^s N O P$ (M-P = tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

g im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$ — in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$

[s.XIV] ANON. Meyer 11, 10: Primum semitonium est **•b•c•**, secundum **•e•f•**, tertium **•k•l•**, quartum **•n•o•**, quintum **•r•s•**, Tercium semitonium, quod est medium in ista 5, potest anticipari per **•i•k•**, et extremum semitonium potest locari super **•q•r•**. ANON. Meyer 11, 13 descr.

h im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m^s n o p (q)$ — in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m^s n o p (q)$

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. (inde IOH. HOTH. exc. p. 18). BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 71: si tenor psallat **•e•c•**, organum melius faciet **•m•m•** quam **•m•o•**. al.

3 Ausführungshinweis (littera significativa, ‚Romanus-buchstabe‘) — direction for performance (littera significativa, ‚Romanian letter‘)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: **O** figuram sui in ore cantantis ordinat (inde FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 44: **O** cantus ordinem donat.

cf. Smits v. W., Muziekgeschiedenis 2 p. 153 sq.

4 als Teil der Vokalreihe $a e i o u$ zur musikalischen Inventionshilfe ($a = \Gamma$, $e = A$, $i = B$, $o = C$, $u = D$, $a = E$ usw.) — as part of the series of vowels $a e i o u$ used to invent musical composition ($a = \Gamma$, $e = A$, $i = B$, $o = C$, $u = D$, $a = E$ etc.)

[s.XI] GUIDO micr. 17, 25: **•Γ•A•B•** ... **•f•g•g•** ..., ubi cum duobus ubique subsonis, in quibus quinque habeantur vocales (ad. loc.: QUAT. PRINC. 3, 7). ARIBO 63 p. 70. COMM. Guid. 59 p. 169. LIB. SPEC. 58 p. 53 eqs. LIB. SPEC. 67 p. 54 eqs. IOH. COTT. mus. 20, 8. IOH. COTT. mus. 20, 12: Cum enim ego in praemisso cantu parhypate meson **o** i attribuerim, tu ibidem e i vel a **o** vel a u vel quidquid tale volueris, locare poteris, dummodo persistas in ordine, quem inceperis. al. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 6, 4. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 6.

5 Kennbuchstabe für die vierte Kirchentonart in einer erweiterten Vokalreihe — letter that identifies the fourth mode in an extended series of vowels ($a = I$, $e = II$, $i = III$, $o = IV$, $u = V$, $\eta = VI$, $y = VII$, $\omega = VIII$) („Tonarbuchstabe“ cf. Omlin, Tonarbuchstaben)

[s.XI] FRUT. ton. p. 140-145. al. IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi, id est toni, vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum H Graecum, septimum y, octavum ω (sim. ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5. COMPIL. Lips. p. 132).

6 Kennbuchstabe zur Anzeige eines Wechsels von imperfekter zu perfekter Mensur oder umgekehrt — letter that designates a change of imperfect mensuration into perfect, or the opposite

[s.XIV] MARCH. pom. 54, 16: Tunc supra dictas notas perfectas ponatur b innuens ipsam ad divisionem binariam pertinere, hoc est temporis imperfecti; supra vero notas imperfecti modi et perfecti temporis, quod est totum oppositum et in tempore et in modo, ponatur o innuens oppositionem praecedentium notarum et in tempore et in modo, ut hic: (sequitur exemplum) vel e converso.

7 Kennbuchstabe zur Anzeige der dreiteiligen Mensurierung der Brevis (tempus perfectum) — letter that designates triple mensuration of the brevis (tempus perfectum)

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 44b: Item notandum, quod **O** littera signat perfectionem in cantu et C littera signat imperfectionem. IAC. LEOD. spec. 7, 47, 11: Alii vero pro modo perfecto praesumunt M apponere et pro imperfecto N dicen-

tes, quod, sicut **O** et **C** pro temporis ponuntur variatione, sic **M** et **N** pro modi cognitione. Alii vero quasi e contrario per **O** modum perfectum mensuramque perfectam intelligunt; per **C** autem modum imperfectum et mensuram imperfectam.

8 Kennbuchstabe zur Anzeige der Teilung der Brevis in acht Minimen (in der italienischen Mensurallehre) — letter that designates the division of the brevis into eight minims (in Italian mensural theory) [s.XIV] ANON. Deodat. 6, 20: Senaria maneries aliquando cognoscitur per hoc signum **s**, nonaria per **n**, octonaria per **o**, denotantem tempus octenarium (*sim.* PROSD. ital. II p. 48).

oblonga -ae f. *Bezeichnung für eine zweitönige oblique (schräge) Ligatur — term that designates an oblique, two-note ligature* [s.XV] ANON. Couss. XII 2, 19: Sed nota: dupla numquam facit unisonum respectu principii et finis eius, sed semper tonum vel semitonum vel ditonum et ceteris modis musicae, quare dupla dicitur et non aliter. Secundum (*mss.*; *ed.*: Secundam) tamen plures semper musicos dicitur **oblonga**, et hoc propter figurationem eius; et haec species solum quoad eius figurationem dicitur species, quia comprehenditur (*ms. Regensburg 98 th. 4°; ms. London add. 34200 et ed.*: comprehendit) sub aliis, ut dictum est. ANON. Salisb. 2, 4: Aliae (*sc. species notarum*) sunt minus principales et sunt quatuor, scilicet semiminima, ut hic: ♯ vel sic: § ... et **oblonga** seu dupla ♮ ♭ ♮, quae dicuntur **oblonga** propter earum figurationem oblongam seu obliquam. Sed dicuntur duplae, quia duas species vel unam bis in se continent. ANON. Salisb. 2, 8.

occino -ere 1. ‚dagegensingen‘ 2. erklingen lassen — 1. ‘to sing against’ 2. to let sound

1 ‚dagegensingen‘ (in Bezug auf eine zweite Stimme?) — ‘to sing against’ (implying another voice?) [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 408, 9: Cum precinencium et succinencium et decinencium, intercinencium et **occinencium** premolles modulationes audieris, sirenarum concentus credas esse, non hominum.

2 erklingen lassen — to let sound

[s.XV] MICH. KEINSP. 4, 8: Mollis (*sc. cantus*) est secundus, neque id immerito: blanditie enim expalpat. Huius rei causa est maxime, cum in ·b·fa·g·mi fa **occinit** vocem dulcissimam.

occursio -onis f. das ‚Zusammengehen‘ (Bezeichnung für die Schlußbildung zweier Stimmen im Einklang am Ende eines Abschnitts) — the ‘moving together’ (term for the formation of a cadence between two voices at the end of a distinction, in which the voices move together into a unison) [s.XI] GUIDO micr. 18, 36: Item cum occursus fit tono, diutinus fit tenor finis, ut ei et partim subsequatur et partim concinatur; cum vero ditono, diutior, ut saepe per intermissam vocem, dum vel parva sit subsecutio, etiam toni non desit **occursio**.

occursus -us m. das ‚Zusammengehen‘ (Bezeichnung für die Schlußbildung zweier Stimmen im Einklang am Ende eines Abschnitts) — the ‘moving together’ (term for the formation of a cadence between two voices at the end of a distinction, in which the voices move together into a unison) [s.XI] GUIDO micr. 18, 29: Cum vero inferiores voces admiserit congruo loco, et per diatessaron organum deponatur; moxque ut illa distinctionis gravitas ita deseritur, ut repeti non speretur, quem prius habuerat locum, subsecutor repetat, ut finali voci, si in se devenerit, commaneat, et si super se e vicino decenter occurrat. Qui **occursus** tono melius fit,

ditono non adeo, semiditono numquam. A diatessaron vero vix fit **occursus**, cum gravis magis placet illo loco succentus; quod tamen, ne in ultima symphoniae distinctione eveniat, est cavendum. GUIDO micr. 18, 35: Item cum **occursus** fit tono, diutinus fit tenor finis, ut ei et partim subsequatur et partim concinatur; cum vero ditono, diutior. GUIDO micr. 19, 7: Ecce alia distinctio in trito ·F·, in quo et quartis vocibus per diatessaron subsequimur et diatessaron succentus plusquam **occursus** placet. GUIDO micr. 19, 11-14. TRAD. Guid. 9: **Occursus** autem ille vix per diatessaron factus, per tonum multo melius, per ditonum raro fit. *ibid.* al. [s.XII] ANON. Pannain p. 117: Item organizanti providendum est, ut, cum cantus moram fecerit in gravibus, organum suspensum teneatur per dyapason in acutis, deinde ab utrisque decens fiat **occursus**. *ibid.* al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 74 p. 232, 1: De **occursu** organi. De **occursu** organi statutum est in libris auctorum, ut semper fiat aut per tonum aut per ditonum, per semitonium vero nusquam. Sub trito enim tonus deest, ideo nec **occursus** per tonum nec organum deponi per eum licet, ut Encheridion liber et Guido refert. Nam protus et tetrardus **occursus** organi habent per tonum, ut parhypate hypaton ad lychanos hypaton et parhypate meson ad lychanos meson. Deuterus vero aliquando per tonum, aliquando per ditonum, ut lychanos hypaton ad hypate meson et parhypate hypaton ad hypate meson.

octava -ae f. I. Bezeichnung für die achte Tonstufe des Tonsystems II. ‚Oktave‘ — I. term for the eighth note in the tonal system II. ‘octave’

I Bezeichnung für die achte Tonstufe des Tonsystems — term for the eighth note in the tonal system [s.IX-X] HUCBALD. 43: Mese medium significat, et hoc medio totius ordinis collocatur; est enim utriusque regionis **octava**. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 272b. al. PS.-ODO dial. p. 254a: a prima nona ·b· ad **octavam** ·a· est semitonium, ad decimam ·c· tonus. Secunda vero nona ·b· ad **octavam** ·a· e contrario est tonus, ad decimam vero ·c· semitonium praestat. PS.-ODO dial. p. 254b: a prima ·A· in **octavam** ·a· diapason invenitur. al. PS.-BERNO mon. 6, 16. al. ORG. Mediol. rhythm. 102: Et si cantus quartam tenet, organum undecimam. / Ascenditque ad ·F· cantus postea ad **octavam**. al. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250b. [s.XII] TON. Nivern. f. 145r p. 124: Quot principia habet (*sc. septimus tonus*)? V. Que? Undecimam ·d·, decimam ·c·, nonam ·g·, **octavam** ·a·, septimam ·G·. al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 8, 9-10. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 3: Prima differentia pertinet ad introitus incipientes in **octava** ·a·. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 133. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 18. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 14.

II ‚Oktave‘ — ‘octave’ [syn.: diapason, duplum]

A Bestimmung — determination

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: Dyapason constat ex octo vocibus, in quibus invenimus quinque tonos cum duobus semitoniis; et dicitur a ·dya·, quod est ·de·, et ·pason·, ‘octo’; et vocatur **octava**. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 19: diapason vulgariter vocatur una **octava**, quia claudit in se voces octo, extremas et intermediarias computando. PETR. PALM. p. 511: Diapason est quaedam alia species discantus, quae alias duplum vel **octava** nuncupatur, concordans ad modum unisoni, continens legitimum spatium quinque tonorum et duorum semitoniorum et octo voces immediate sequentes tam in elevatione quam in depressione. IOH. BOEN mus. 3, 167: Patet ergo, quod propriissime et non sine ratione vocamus nos Teutonici dyapason **octavam**. Pari ratione dyapenthe quintam et dyatesseron vocamus quartam a numero clavium, inter quas prescise necessarium est ipsas poni. HEINR. EGER 3 p. 42: Diapason est **octava** et est distantia notarum similium et lit-

terarum, sicut de ·C·faut in ·c·solfaut. COMPIL. Ticin. M 454. ANON. Seay p. 35: Diapason est **octava** verax et naturalis, quae fit ex septem vocibus facientibus quinque tonos cum duobus semitonis, et procedit aliam in litteram. ANON. Monac. II 79: **Octava** in se continet diapason, videlicet quinque tonos cum duobus semitoniis. [s.XV] PROSD. plan. 2, 13 p. 118, 6: Dyapason vero est duarum vocum combinatio quinque tonos et duo semitonia in se comprehendentium, quae apud modernos **octava** consonans nominatur (sim. PROSD. mon. 2, 1). IOH. TINCT. diff. 184: **Octava** idem est quod diapason aut dupla coniunctio et concordantia. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: **Octava** vero nec augmentum recipit nec decrementum, quin dissonet et discordet, quia semper quinque tonos et duo semitonia vult habere nec plus nec minus; ideoque perfectissima vocatur et aequisona, quia aequae videtur sonare cum prima sicut unisonus. CONTR. Ad sc. artem p. 69a. CONTR. Volentibus II 20: ab una littera, quae clavis est, usque ad suam similem proximam dicitur duplex vel **octava** (sim. CONTR. Volentibus III p. 12a).

B als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes or successive interval

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271b: Ecclesiastica autem consuetudo tradidit, ut a fine suo nullus cantus plusquam ad **octavam** surgat. *ibid.* al. PS.-ODO dial. p. 260a: Erunt itaque **octava** et nona utriusque communes, ad quas dum cantus ascendit, si diu in eis permaneat sive tertio vel quarto eas repercutiat, aut si in **octava** incipiat, modi erit primi (*inde* TON. Gratianop. p. 23. TRAD. Garl. plan. V 231. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 9. HUGO SPECHTSH. comm. p. 133. TRAD. Holl. VI 31, 2). al. HERMANN. mus. p. 39 (p. 135b): quaelibet vox ... suum diapason, quod est **octava**, ... similiter requirit littera. al. ARIBO 73 p. 72: Quando autem a finali chorda diapente transcendunt et sextam, septimam, **octavam** tangunt melodiae, tunc autenticorum formulis, quae alte extenduntur, conveniunt. COMM. Guid. 67 p. 137. al. VERS. Ars humanas p. 114a: autenti ad **octavas** competenter saliant. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 12, 8: Omnes itaque autenti a finali suo ad **octavam**, quod est diapason, regulariter ascendunt. al. GUIDO AUG. 165. ANON. Pannain p. 111. al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 493b. al. DISC. Omnis homo II 29 p. 254: et ascendere quintam, et erit in dyapente, vel **octavam**, et erit in dyapason. al. MUS. MAN. 49, 29: In **octava** vero, quae cum finali resonat dyapason, nullus cantus regulariter potest incipere. al. AMERUS 20, 13. HIER. MOR. 20 p. 156, 30. al. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 3, 191. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 38: ascensus ad duplas, id est **octavas**. al. IAC. LEOD. spec. 6, 39, 6. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 137: ascendens ad suum diapason seu ad ipsius **octavam**. al. QUAT. PRINC. 3, 19. al. SUMM. GUID. comm. 2, 55. al. HEINR. EGER 5 p. 52. al. ANON. Vratisl. p. 336a (sim. MENS. Si ille p. 508, 18). [s.XV] TRAD. Holl. VIII 11, 39. al. IOH. OLOM. 7 p. 37: Saltat in **octavam** modus extremus diapason. al. PROSD. contr. 3, 5. PROSD. plan. 1, 11 p. 72, 33. al. NICOL. CAP. p. 312. GOB. PERS. p. 190a. al. ANON. Claudifor. 7, 3, 3: bonus descensus vel ascensus ad **octavam**. al. UGOL. URB. mon. 3, 3: si diapason vel **octavam** perfectam in monochordo quaerimus invenire, per eius duplam proportionem ipsa partitio fiat. al. GEORG. ANS. 3, 94. al. ARN. ZWOLL. p. 31: Organum autem misse Domini habet simplicia principalia in duo divisa, et quilibet principalis duas quintas et unam **octavam** habet, et sunt ibi 5 registra. al. TRAD. Holl. I 2, 5, 13. al. TRAD. Holl. II 1, 34: ·a·lamire ab ·A·re distat per **octavam** etc. Ista est vera proportio congrua et perfecta. al. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 2. al. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20. al. ADAM FULD. 2, 7: Diapason est saltus ad **octavam**, inter consonantias maior. MICH. KEINSP. 4, 13. al. ANON. Couss. I p. 444a. FIST. Incipit men-

surat 41 p. 139: primo ponas super correctionem ·c·solfaut et concordabis cum eo ·C·faut et ·c·solfaut in **octava**. al. FIST. Mensuram et 12a p. 95. al.

C als Zusammenklang — as simultaneous sonority

1 Klassifikation — classification

a nach dem Konsonanzgrad — according to the degree of consonance

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: Et nota, quod due species perfecte de se ipsis non possunt poni insimul, id est, quod unisonus bis non debet poni nec quinta nec **octava** nec duodecima. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: Gaudet igitur gens modis et consonantiis suis respondentibus moribus. Hinc quod quoddam hominum genus in melioribus laetatur consonantiis, in vocibus vel sonis magis consonis, ut in **octavis**, in quintis decimis, in quintis et quartis; aliud vero in rudioribus, ut in tertiis et septimis, in decimis et undecimis. IAC. LEOD. spec. 4, 50, 4: **Octava**, scilicet diapason, stat in se ipsa, non perfectibilis per aliam, nisi per unisonum. IOH. MUR. contr. 10: Diapason, scilicet **octava**, species est perfecta. IOH. TORK. disc. p. 136: Septem sunt species discantus secundum modernos, videlicet unisonus, tertia, quinta, sexta, **octava**, decima et duodecima. Quarum istarum 7 tres sunt imperfectae et 4 perfectae. ... Perfecte sunt hec: unisonus, quinta, **octava** et duodecima. IOH. BOEN mus. 4, 9: Consonantie ergo apud nos septem sunt genera, scilicet quatuor per se, tria vero per accidens. Genera per se sunt tertia, quinta, sexta et **octava**. IOH. BOEN mus. 4, 15: genus dulcius et optimum est **octava**. COMPIL. Ticin. G 312: Nota, quod quatuor sunt consonantie in contrapunto, videlicet quinta, **octava**, duodecima et quintadecima. TRAD. Pipudi p. 45. ANON. Mediol. 2, 2. HENR. ZEL. 2: Primo videndum est, quod septem sunt proportionales seu concordantie, scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, **octava**, decima et duodecima. ... Perfecte sunt unisonus et **octava**. ANON. Seay p. 37: Sunt autem tredecim species musicae generales ... Consonantes vero, quibus utimur, sunt octo, videlicet unisonus, tertia, quinta, sexta, **octava**, decima et duodecima, tredecima, quarum sunt quatuor perfectae et quatuor imperfectae. Quatuor perfectae sunt istae, videlicet unisonus, quinta, **octava** et duodecima, quia (*ms. pro quarum*) duae sunt perfectae omnino et duae sunt semiperfectae. Perfectae omnino sunt unisonus et **octava**. ANON. Monac. II 66-67. al. NICOL. SEN. p. 10. PAUL. FLOR. 3. [s.XV] PROSD. contr. 3, 2: **octava**, quae tantum valet quantum unisonus, quoniam omnis cantus inceptus in unisono inchoari potest in **octava** et e contra. al. UGOL. URB. 2, 3, 27: Sunt ergo perfectae consonantiae quinta, **octava**, duodecima, quintadecima, nonadecima. UGOL. URB. 2, 4, 10: Forma **octavae** perfecta haec est, quod **octava**, quae consonantiarum mater est, quinque tonos habeat et duo minora semitonia, tunc enim perfecta est et suavissime sensui auditus offertur. PHIL. CAS. contr. 6. TACT. Opusculum 55. TACT. Concordanciarum p. 167, 3. PETR. BETSCHK p. 536, 35: **Octava** vero est bona et optima erat apud antiquos concordancia. TACT. Bona 13. al. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 6. COMPOS. Natura 2, 4. al. COMPOS. Capiendum 1, 2. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: Unisono igitur praetermisso dicemus species concordantes quatuor esse, scilicet tertiam, quintam, sextam et **octavam**, quarum duae sunt perfectae, quinta scilicet et **octava**, imperfectae vero tertia et sexta. ANON. Tegerns. II 117. IOH. HOTH. contr. I 2-3. IOH. HOTH. contr. II 3: Et sunt consonantiae quatuor, videlicet quinta, **octava**, duodecima et quinta decima. Dissonantiae sunt et quatuor, videlicet tertia, sexta, decima et tertia decima. NICOL. BURT. 2, 1, 8. NICOL. BURT. 2, 6, 46: Unisonus praestet **octavam**, tertia vero desuper decimam et **octava** similiter desuper quintadecimam. al. GUIL. MON. 6 p. 33. FR. GAFUR. pract. 3, 1: Nullaque vox cum altera praeter **octavam** perfectam efficit

concordantiam. ANON. Couss. I p. 445. CONTR. Consonantiae p. 409a: Consonantie contrapuncti demonstrativi ad oculum sunt sex, videlicet prima, tertia supra et infra, quarta infra, quinta supra, sexta infra et supra, **octava** infra et supra, quarum perfecte sunt prima, quarta, quinta et **octava**. CONTR. Inprimis 2, 4. *al.* CONTR. Salvator 6: Nota, quod consonantie in contrapuncto sunt quatuor, videlicet quinta, **octava**, duodecima et quintadecima. CONTR. Si discantus 30: Consonantiae perfectae: 1 5 8 12 15 19 22 26 29. CONTR. Speties discantus p. 283.

b nach der Intervallgröße — according to the size of the interval

[s.XIV] IOH. MUR. contr. 3: Primo enim sciendum est, quod supra **octavam** non est species, sed quicquid fit supra **octavam**, potest dici reiteratio vel replicatio. [s.XV] GUIL. MON. 6 p. 33: Et super hoc nota, quod quatuor sunt consonantiae simplices, scilicet duae imperfectae, scilicet tertia et sexta, et duae perfectae (*ms.*; *ed.*: perfecta), scilicet quinta et **octava**. Et bene dico simplices, quia multae consonantiae possunt esse (*ms.*; *om. ed.*) compositae, nam sub tertia <componuntur> decima et decimaseptima; sub sexta componuntur XIII^a et XX^a; sub quinta componuntur duodecima et XVIII^a; sub **octava** componitur XV^a. GUIL. POD. 6, 4: Dictarum vero contrapuncti specierum quedam sunt simplices, quedam compositae. Simplices sunt unisonus, tertia, sexta per respectum ad sequentes dumtaxat. Nihil enim incompositum est, quod dissolvi potest. Composite autem sunt **octava**, decima, duodecima, tertiadecima, quintadecima (*sim.* GUIL. POD. 6, 11). FR. GAFUR. pract. 3, 2. CONTR. Quoniam hom. 2, 9-11.

2 Gebrauch — usage

a in der Mehrstimmigkeit — in polyphony

α im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices

[s.XII] ANON. Pannain p. 116: Sit cantus in ·C·, discantus erit in ·F·, qui est quarta, sive in ·G·, qui est quinta, sive in ·c·, qui est **octava**. ... Item componenti considerandum est, quod, si libet discantum cum cantu incipi, licet vel in quinta vel in **octava**. *al.* [s.XIII] DISC. Ad brevem p. 12: si est (*sc. cantus*) in ascensu et ascendit unam, accipe **octavam** et descende tertiam et habebis quintam. DISC. POS. VULG. p. 192, 35: Discantus ipse est idem in prosis, sed diversus in notis consonus cantus, sicut cum aliquis cantus ecclesiasticus in quinta, **octava** et duodecima discantatur. TRAD. Franc. I p. 34: Unde qui vult scire modum discantus, primo debet scire duplam et quintam cuiuslibet notae, ut sequitur. Et dico duplam, id est **octavam** quod est diapason. *al.* [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37b: Sed quando cantus ascendit et discantus incipit in duodecima, tunc duodecima debet post se habere decimam et decima **octavam**. *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 1, 9. QUAT. PRINC. 4, 2, 23: Si vos estis cum plano cantu et ipse (*ms. Cambridge, Trinity Coll. 1441; ed. ipsa*) descendit ad vocem quartam ..., ascendere potestis ad quintam vocem et eritis in **octava**. *al.* IOH. TORK. disc. p. 137: omnis discantus debet incipi 4 modis, scilicet per unisonum, quintam, per **octavam** vel per duodecimam, et finiri. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 67. *al.* COMPIL. Ticin. G 314. *al.* PHIL. ANDR. p. 116a: Post **octavam** quinta, si note tendunt in altum. ANON. Seay p. 37: Item notandum est, quod ex istis octo speciebus consonantes sunt quatuor, quarum contrapunctus est incipiens et finiendus, scilicet unisonus, per quintam, per **octavam**, per duodecimam; tamen de istis quatuor duae sunt eligendae, videlicet unisonus et **octava**, quia illae melius consonant aliarum. *al.* ANON. Monac. II 120: Quomodo frangitur de 8va ad 8va ascendendo et descendendo (*cum exemplo*). *al.* NICOL. SEN. p. 11. PAUL. FLOR. 15. *al.* [s.XV] PROSD. contr. 5, 6. UGOL. URB. 2, 26, 42: sexta vult **octavam**, infra si tendit

ad unam. *al.* PHIL. CAS. contr. 12. *al.* TACT. Octo princ. 29. *al.* TACT. Opusculum 100. *al.* TACT. Concordanciarum p. 168, 9. *al.* TACT. Reperi 4. *al.* TACT. Bona 6. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 2, 4. *al.* COMPOS. Natura 2, 23: Omnis positio in unisono incepta, in **octava** potest locari et e contrario. *al.* COMPOS. Capiendum 1, 16. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 3, 24: **Octava** post unisonum licet raro supra tenorem sumitur, quando tres aut quatuor gradus descendit. IOH. TINCT. contr. 1, 8, 8: Porro diversimode **octava** haec post se habere potest tertiam, quintam, sextam, aliam **octavam**, decimam, duodecimam, tertiamdecimam et quintamdecimam. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: Unde si vir cum puero psallat, in unisono videntur et tamen sunt in **octava**. *al.* ANON. Tegerns. II 105. *al.* IOH. HOTH. contr. I 19. *al.* IOH. HOTH. contr. II 5. *al.* NICOL. BURT. 2, append. 3. *al.* GUIL. MON. 6 p. 34: nos bene possumus facere duas vel tres species perfectas dissimiles sicut quintam et **octavam**, **octavam** et duodecimam, duodecimam et decimamquintam et e converso. Sed non possumus facere unisonum et **octavam** nec e converso, quia secundum Boetium unisonus reputatur esse diapason, scilicet **octava** (*sim.* CONTR. Debemus scire 9). *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 3. *al.* ANON. Couss. I p. 446a. *al.* CONTR. Contr. est ars 4: In supremis notulis tenoris ordinandae sunt consonantiae minores sicut tertiae et unisoni, et in mediis quintae et sextae. Et in inferioribus notulis tenoris ordinandae sunt consonantiae maiores sicut **octavae**, decimae aut tertiae decimae, prout placet ascendendo vel descendendo. *al.* CONTR. Et primo II 41 p. 144 (p. 465a): Sed in eadem linea vel in eodem spacio possunt fieri tres quintae vel quattuor vel plures; similiter tres **octavae** vel quattuor; similiter possunt fieri duae sextae vel tres, item tertiae; sed hoc, quum tenor habet longam vel maximam in eadem linea vel spacio, quia non est opus nec pulcrum sincopare omnes semibreves, quia non pulchra melodia. *al.* CONTR. Inprimis 8, 4. *al.* CONTR. Prima regula 83: Nota, quod omnis finis contrapuncti sit in duodecima vel in **octava**. *al.* CONTR. Sciendum est p. 287. CONTR. Septem s. conc. p. 141: Sed potes facere unum unisonum, unam quintam, unam **octavam** et unam duodecimam unam post aliam in una regula. *ibid.* *al.*

β im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices

[s.XV] PETR. BETSCHK p. 540, 14: Quando enim tenor in bassa stat et discantus stat in **octava**, tunc contratenor debet stare in quinta supra tenorem et in quarta sub discantu. CANT. PASS. p. 132: tres comparantur voces in qualibet passione: primo, id est **octava** superior in ·ffaut, secundo, id est 5ta in medio in ·c·solfaut, tercio, id est **octava** inferior in ·f·faut. *al.* COMPOS. Natura 7, 8: Tercio contingit duos discantus ponere cum tenore et contratenore, et tunc unus discantus componitur supra tenorem secundum modum supra habitum; sed secundus in clausulis tenebit quintam vel **octavam** supra primum discantum vel e contrario. *al.* COMPOS. Capiendum 10, 11-12. ANON. Tegerns. II 107: quando tenor habet 8^{am} pro discantu, contratenor requirit seu exigit 10^{am}, 12^{am}, 15^{am} et hoc ascendendo, sed descendendo 6^{am}, 4^{am}, unisonum. ANON. Tegerns. II 136: Dum tenor alte incipitur respectu bassioris notae ipsius tenoris, tunc potest regulariter contratenor incipi sub tenore in **octava**. *al.* GUIL. MON. 4 p. 30. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 5: quum tenor et cantus **octavam** invicem sonuerint, tunc medius, qui contratenor dicitur, in quintam supra tenorem. *al.* ANON. Couss. I p. 448. *al.* COMPIL. Salisb. 26: Sed tamen in contratenore possunt duae concordantiae perfectae se sequi immediate, scilicet **octava octavam** et e converso et caeteris (*sim.* CONTR. Consonantia 22. CONTR. Contr. est ars 14). CONTR. Ad sc. comp. p. 93b. *al.* CONTR. Si discantus 6. *al.* CONTR. Si enim 52 p. 146 (p.

465b): Sciendum, quod volens facere contratenorem non debet facere duas **octavas** cum tenore ascendendo nec descendendo.

γ in der sight-Technik — in sighting

[s.XV] IOH. HOTH. contr. I 35: ponere quintam decimam per **octavam** supra tenorem. *al.* NICOL. BURT. 2, 6, 46: **octava** ad visum, quae in sonis erit bisdiapason. *al.* GUIL. MON. 6 p. 35: Nota, quod ad habendam perfectam perfectionem consonantiarum ocularem, nota, quod unisonus accipitur pro **octava**, tertia bassa accipitur pro sexta alta ... et ipsa **octava** bassa accipitur pro unisono. *al.* GUILL. POD. 6, 5.

b im Hinblick auf die Solmisation — with respect to solmization

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 5: Item notandum est, quod capi-endo vocem parem cum tenore vel **octavam** vel quintamdecimam per ut capitur fa vel ut, fa in descendendo, ut vero in ascendendo, per re capitur sol vel re, per my capitur la vel my, per fa capitur fa, per sol capitur sol vel ut, per la capitur la vel re. UGOL. URB. 2, 8, 3: Ut in dicta proprietate naturae habet sol, quod mutatur in re quintam, mi sextam et sol **octavam**. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 1, 8-61. IOH. HOTH. contr. II 32-37. FR. GAFUR. pract. 3, 8. CONTR. Nota quod I p. 288: Nota, quod unisonus de omne ut sunt ut vel sol, 3^a est mi, quinta est sol vel ut, sexta est la vel re, **octava** est fa vel ut. *ibid.* *al.* CONTR. Nota quod novem I 5. *al.* CONTR. Prima regula 33: numquam in aliquo contrapuncto plano aut figurativo potest vox fa contra vocem mi pro quinta dari aut vox fa contra vocem mi pro **octava** dari. CONTR. Primo videndum 2, 1. *al.* CONTR. Quid est 16-21. CONTR. Salvator 47-52. CONTR. Septem s. spec. p. 28a-b. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a: Item sciendum est, quod mi contra fa non concordat in speciebus perfectis, utpote in quinta et **octava** et decima et duodecima ac in unisono. CONTR. Ut unisonus p. 47-48.

duplex (dupla) octava *Doppeloktave — double octave* [*syn.: bis diapason, quintadecima*]

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: Duplex dyapason constat ex quatuordecim vocibus, in quibus invenimus decem tonos cum quatuor semitonis, et vocatur **duplex octava** vel quatuordecima. (?) *al.* IOH. BOEN ars append. 4bis, 14: simp-phoniam, quam musici bisdiapason testare noscuntur, practice vero **duplex octava** vel quindecima. GOSCALC. 2, 1 p. 114, 3. PS.-MUR. prop. p. 95b: Bis dyapason, id est **duplex octava**. Quot tonos continet **duplex octava**? Decem tonos cum quatuor semitonis minoribus. *al.* HENR. ZEL. 23: Et notandum, quod in musica reperitur una **duplex octava** cum una sexta. [s.XV] PROSD. spec. 2, 22 p. 208, 9. UGOL. URB. 2, 29, 2. TACT. Opusculum 55. TACT. Concordanciarum p. 167, 3: quintadecima, id est **octava dupla**. ANON. Carthus. theor. 20, 30. TRAD. Holl. I 1, 1, 80. CONTR. Inprimis 2, 24: quinta decima a multis **duplex octava** vocatur. CONTR. Quicumque p. 92b: in uno contrapunctu quintam et in alio duodecimam et e contra, aut in uno octavam et in alio **duplicem octavam** et e contra. CONTR. Quot sunt conc. p. 70a: Que sunt (*sc. concordationes*)? Unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, duplex sexta, **duplex octava**, duplex decima et duplex duodecima. *al.* CONTR. Sex s. spec. I p. 306b append.: **duplex** dupla seu **octava** aut bis diapason, quae idem sunt. CONTR. Si discantus 27. CONTR. Volentibus I p. 26b. *al.* CONTR. Volentibus II 4. *al.*

triplex octava *dreifache Oktave — triple octave* [s.XV] PROSD. spec. 2, 22 p. 208, 9: octava ... et qualibet sibi equivalenti, uti duplex octava, **triplex octava** et sic ultra.

octava alta - octava bassa *Oberoktave - Unteroktave — upper octave - lower octave*

[s.XV] GUIL. MON. 6 p. 39: in gymel sex sunt consonantiae, scilicet tertia tam alta quam bassa, sexta et octava, decima bassa et **octava bassa**. *ibid.*: prima nota sit **octava bassa**

vel unisonus, et ultima sit **octava bassa** vel unisonus. GUIL. MON. 6 p. 41: Supranus vero semper teneat suam penultimam sextam altam supra tenorem ita, quod finis concordii sit semper **octava alta** supra tenorem. GUIL. MON. 6 p. 42: supranus teneat pro principio **octavam altam**. *al.*

octava fa contra mi *Bezeichnung für die verminderte Oktave — term for the diminished octave*

[s.XV] ANON. Couss. I p. 446: dyapason minor ut hic: **octava fa** contra mi.

octava falsa *Bezeichnung für die verminderte oder übermäßige Oktave — term for the diminished or augmented octave*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 10, 3: diapason superfluum, id est **falsa octava**. IOH. TINCT. contr. 2, 12, 1: De diapason imperfecto et superfluo, id est **falsa octava**. CONTR. Prima regula 34: Similiter et tam **falsa octava** est, dum vox fa contra vocem mi pro octava datur semidiapason dicta.

octava mala - octava bona *Bezeichnung für die verminderte bzw. reine Oktave — term for the diminished, or pure octave*

[s.XIV-XV] CONTR. Quot sunt spec. p. 75a: Septima plena vel **mala octava**: (*sequitur exemplum: A - G (ed. ex errore); A - a (ms. ex errore)*) Tonus cum duobus semitonis cum quinta (cum quinta *ms.*; *om. ed.*). **Octava bona**: (*sequitur exemplum: A - a*) Ditonus et semitonus cum quinta.

octava minor - octava maior - octava maxima *verminderte Oktave - reine Oktave - übermäßige Oktave — diminished octave - pure octave - augmented octave*

[s.XV] PROSD. contr. I 3, 5: **Octava maior** est illa, que in se quinque continet tonos et duo semitonis, et hec est illa octava, que inter consonantias perfectas numerata est, et quam auctores musice, antiqui necnon et moderni, in proportionem dupla consistere dixerunt. **Octava vero minor** est illa, que in se quatuor continet tonos cum tribus semitonis, et hec octava inter combinationes vere discordantes numeranda est. Reperitur etiam **octava maxima**, et est illa, que in se sex continet tonos et unum semitonium, que **octava maxima** etiam inter combinationes vere discordantes numeranda est (*sim.* PROSD. contr. II 3, 5). PROSD. contr. I 4, 2: Prima ergo regula est hec, quod discordantie superius nominate, scilicet secunda, quarta, septima, quinta minor, **octava minor** et **maxima** et sibi equivalentia nullo modo in contrapuncto usitande sunt (*sim.* PROSD. contr. II 4, 2). PROSD. contr. 4, 3: contrapunctus nunquam incipi vel finiri debet nisi in combinationibus perfectis, scilicet in unisono vel in quinta maiori vel **octava maiori** vel in hiis equivalentibus. PROSD. contr. 4, 4. UGOL. URB. 2, 4, 12: Si vero haec octava ex sex tonis unoque tantum minore semitonio componatur, tunc **maxima octava** vocatur, quae ob eius maiorem discordans est et non consonans, transcendit enim proportionem duplam in semitonii maioris seu apotome proportionem. *al.*

octava minor - octava media - octava maior *verminderte Oktave - reine Oktave - übermäßige Oktave — diminished octave - pure octave - augmented octave*

[s.XV] PROSD. spec. 1, 15 p. 170, 1: Dyapente cum tritono est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium sex tonos et unum semitoniumque amplectantium acceptio; et dicitur dyapente cum tritono, quoniam talis combinatio ex dyapente et tritono componitur. Et denominatur etiam **octava maior**; octava enim nominatur, quoniam unus duorum sonorum talem combinationem producentium in octavo loco manus musicalis ab altero reperitur, ut est a fa secundi ·B· ad mi tercii ·B·. PROSD. spec. 1, 16 p. 170, 9: Dyapente cum dyateseron est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium quinque tonos et duo semitonique

amplectantium acceptio ... Et appellatur etiam **octava media**. PROSD. spec. 1, 17 p. 170, 22: Bisdyateseron cum semitonio est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium quatuor tonos et tria semitoniaque amplectantium acceptio ... Et alio nomine vocatur **octava minor**. PROSD. spec. 1, 17 p. 170, 25: Et licet antiqui solum **octavam mediam** vocaverint hoc nomine dyapason, tamen **octava maior** potest etiam dyapason denominari, quoniam **octava maior** ita in se continet omnes sonorum combinationes, quarum proportiones primitus invente fuerunt sicut **octava media**, ymo et **octava minor** etiam omnes dictas combinationes continet una excepta, scilicet **octava media**, quare etiam a maiori parte denominando posset etiam ipsa dyapason denominari. Sed antiqui **octavam maiorem** et **minorem** propter earum dissonantias dimittentes solum **octavam mediam** dyapason nominarunt, quare ipsos antiquos in sequendo ubicunque de dyapason aliqua fiet mentio, semper intelligendum est de **octava media** et non de **maiori** neque de **minori**. *al.* UGOL. URB. 2, 4, 14. UGOL. URB. 2, 5, 27: **maior octava** per duo semitonia maiora superat **minorem**, **maior** autem **mediam** et **media minorem** solum per unum semitonium maius excedit. *al.*

octava perfecta - **octava imperfecta** *Bezeichnung für die reine Oktave bzw. verminderte Oktave — term for the pure octave, or the diminished octave*

[s.XV] MICH. KEINSP. 6, 78: Notandum, si aliquis volens componere antiphonam, **octavam imperfectam** recipiet nequaquam, nam contra omnes esset musicos, ut hic: (*sequitur exemplum*) Diapason imperfecta. ANON. COUSS. I p. 445: dyapason maior ut hic: **octava perfecta**. CONTR. In presenti 126.

octava sub *Unteroktave — lower octave*

[s.XV] CONTR. Ad sc. comp. p. 94a: Item quando quinta habetur supra principalem tenorem, tunc sexta sub vel **octava sub** possunt poni in contratenore. *al.* CONTR. Si enim 48 p. 145 (p. 465b): si (*sc. tenor*) in acutis, tunc contratenor debet habere **octavam sub**.

saepius

cf. HMT s. v. diapason, diocto, octava; Sachs K.-J., Intervall-Terminologie

octavadecima -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus Doppeloktave mit Quarte — term that designates an interval of a double octave plus a fourth*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 123, 9: Quid sit diatessaron cum bis diapason. ... Consonantia haec a numero vocum suarum una **decima octava** dici posset et ipsa ter in monochordo continetur, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). [s.XV] PROSD. contr. 3, 2: una decima, que ... uni tercie assimilatur ... et **decima octava** quarte et undecime. UGOL. URB. 2, 3, 33: **decima octava** ab undecima producta. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 36. IOH. TINCT. contr. 1, 15, 1: De diatessaron supra bisdiapason, id est **decima octava**. IOH. TINCT. contr. 1, 15, 5: haec, quam communiter **decimam octavam** nuncupant, per se posita mirum in modum aures eruditae offendit. Hinc in contrapuncto non admittitur, nisi aliquis multorum super librum concinentium audito ab alio infra tenorem diapente, quod frequentissime in penultima nota fit, ea uti voluerit, postquam immediate concordantia proximior et convenientior assumetur. IOH. TINCT. contr. 2, 8, 4. NICOL. BURT. 2, 1, 14: Extra omnem modulationis dulcedinem sunt istae, idest secunda, quarta, septima, nona, undecima, quartadecima, sextadecima, **octavadecima**.

octavadecima falsa *Bezeichnung für ein Intervall aus Doppeloktave mit Tritonus — term that designates an interval of a double octave plus a tritone*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 1, 13. IOH. TINCT. contr. 2, 8, 1: De tritono supra bisdiapason, id est **decima octava falsa**. ... Vocaturque communiter **decima octava falsa** eo, quod veram decimam octavam, hoc est diatessaron supra bisdiapason, uno semitonio maiore superet.

octavus -i m. vel **octavum** -i n. *‘Oktave’ — ‘octave’*
[s.XV] CONTR. Est autem p. 366b: Consonantiarum alia clara, alia minus clara, alia clarissima. Clara, ut in quinto et duodecimo; minus clara, ut in tertio et in sexto et in decimo; clarissima, ut in unisono et in **octavo** et in quintodecimo. Nota, quod totus generalis modus cantandi consistat aut in **octavo** aut in sexto. Similiter est notandum, quod in illo modo cantandi generaliter incipiendum est in **octavo**; tamen quandoque potest fieri inceptio in sexto; et semper est in **octavo** pausandum, nisi planus cantus pauset in mi descendente, et semper est in **octavo** terminandum. *al.*

octochordalis -e *acht Tonstufen umfassend — encompassing eight pitches*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 20 p. 326, 4: Cum quelibet species diapente vel diatessaron consonantiarum in ordine **octochordali** ducta, donec recipiat consimilem notam initii, quotiens diapason semel transgressa semitonium incipit, totiens tonum et semitonium loca inter se a premissis variare faciat.

octochordum (ogdoachordum) -i n. 1. *achttöniger Tonbereich* 2. *Bezeichnung für einen acht Tonstufen umfassenden Gesang — 1. tonal compass that consists of eight pitches* 2. *term that designates a chant that encompasses eight pitches*
1 *achttöniger Tonbereich — tonal compass that consists of eight pitches*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 25: In superioribus igitur duabus dispositionibus eptachordi et **octachordi** eptachordum quidem dicitur synemmenon, quod est coniunctum, **octachordum** vero diezeugmenon, quod est disiunctum. ... In **octachordo** vero, quoniam octo sunt chordae, superiores quattuor, id est hypate, parhypate, lichanos, mese, unum tetrachordum explent. Ab hoc vero disiunctum atque integrum inchoat a paramese progrediturque per triten et paraneten et finitur ad neten (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. UGOL. URB. 1, 5, 9. FR. GAFUR. op. 5, 1. *ad. loc.*: COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58). BOETH. mus. 5, 14 p. 363, 19: Descriptio **octachordi**, qua ostenditur diapason minorem esse sex tonis. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 89a-b. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 376: Item sistemata sunt species tetrachordum, pentachordum, **ogdocordum**, quae modis singulis suas dant species (*inde* COMM. Boeth. II p. 214, 1. IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 14). ALIA MUS. 159 p. 166: in singulis speciebus diapason prima et octava chorda eodem sono, non loco, nec longitudinis aut brevitatis spatium; quippe in heptachordo absque ullo confusionis errore respondet prima pro octava, secunda pro nona, tertia pro decima; atque idcirco in **octachordo** erit prima pro nona, ut sit octava eidem similis, nec non aequisona (*cf. Chailley, Alia musica* p. 167). [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 22: Diapason quoque consonantia distinguitur per **octachorda**. *al.* HERMANN. mus. p. 55 (p. 144a). VERS. Ars humanas p. 111a. FRUT. brev. 1 p. 29. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 48: Autenticus modulus triti, id est quinti toni ·F·G·a·b·b·c·d·e·f·, scilicet **octicordum** secundum maiorem divisionem, id est diapason. IOH. COTT. mus. 7, 4: Itaque sicut decachordum a decem chordis et **octochordum** ab octo, sic monochordum ab una chorda est appellatum. THEINR. DOV. pr. p. 142, 16: Et quidem hii cantus, qui in uno **octochordo** duos vel tres semitoniorum habent transpositiones, tanquam hii, qui unam tam vel nullam habent, inter legitimos

sunt computandi, ex ratione nitar demonstrare. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 15: **Octochordum** a ·b· in ·b· et a ·b· in ·h· diapason, et a ·b· in ·h· in acutem partem diapason cum semitonio maiore et a ·b· in ·b· diapason minoris semitonio maiore. *al.* [s.XIII] IOH. AEGID. 9, 6. HIER. MOR. 13 p. 58, 8. ENGELB. ADM. 1, 12, 13: inferius tetracordum est sub litteris ·D·E·F·G·, quod prius vocabatur tetracordum finalium. Secundum vero est sub litteris ·A·B·C·D· et vocatur tetracordum superiorum. Ambo vero ista media tetracorda dicuntur **octoachorda**, quia in VIII disiunctis vocibus et litteris continentur. ENGELB. ADM. 3, 15, 9: **octoachorda**, id est octo vocom. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 17, 9: Et cum diapason voces octo contineat, ut in exemplo patet posito, convenienter **octochordum** ab octo chordis diapason resonantibus denominatum existit, ut tetrachordum a quattuor diatessaron resonantibus et pentachordum a quinque, quae diapente resonant. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 19-23. *al.* COMM. Boeth. II p. 290, 34: Incipientibus enim ab hipate hipaton ab eadem in paramesen est in vocibus stabilibus constituta una species, quae prima est septem specierum consonantie diapason; altera erit ab hipate meson in nete diezeugmenon, quae est quarta species diapason eiusdem; tertia est a mese in nete hiperbolion, quae est septima species **octocordi** predicti. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 208, 4: [Ex isto **octocordo** tale formatur instrumentum, quod dicitur clavicimbalum.] *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 7-10. ANON. Carthus. nat. 5, 46: volubilitas regularis cuiuslibet toni continet **octocordum**, id est octo cordas sive octo gradus musicales. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 3, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 8-10). FR. GAFUR. op. 5, 1: Duo tetracorda disiuncta **octocordum**, diapason consonantia. MON. In superiori p. 204, 1: Mensura **octochordi**.

2 Bezeichnung für einen acht Tonstufen umfassenden Gesang — *term that designates a chant that encompasses eight pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 16: Tertia symphonia est diapason, quae octo cordis constat; eius cantus **ogdoacordum** vocatur. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 364, 18: primum (*ed.*: prima) accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est: tetracordum, pentacordum, exacordum, eptacordum, **ogdoacordum** ... pentadecacordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 22: Hic cantus cuius nominis est? Tetracordi, pentacordi, exacordi, eptacordi, **ogdoacordi** ... pentadecacordi. Quare? Quia constat quatuor cordis vel quatuor vocibus aut tot. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 386, 1: Hoc est exemplum. „Ad te levavi animam meam ...“ (*cum melodia*). Hic cantus cuius nominis est? **Ogdoacordi**. Quare? Quia constat octo cordis vel octo vocibus. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 390, 9.

octochordus (ogdoachordus) -a, -um *acht Tonstufen umfassend* — *encompassing eight pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 4: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut pentacordus aut exacordus aut eptacordus aut **ogdoacordus** aut eneacordus ... aut pentadecacordus. MON. Primum dividas I p. 60, 2: mensura monochordi **octochordi**.

octonaria -ae f. *achttönige Ligatur* — *eight-note ligature* [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 116, 1: Sequitur de **octonaria**. ANON. Emmeram. 1 p. 116, 41. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 13: Et nota, quod in hac senaria tres priores sunt semibreves et aequales et aliae duae rectae breves et ultima longa et sic ternariae numero aequipollent. Idem iudicium de septenaria et **octonaria** est habendum. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 20: In **octonaria** quidem sex priores sunt semibreves et aequales duo tempora per frustra aequalia subtiliter decin-

dentes, et penultima brevis recta efficitur et ultima vera longa, et sic ad trium numerum reducuntur. ANON. Emmeram. 1 p. 170, 18.

oda -ae et **ode** -es f. (odos) (ὠδή) 1. *Gesang, Lied, Melodie* 2. *Kennmelodie zur Charakterisierung einer Kirchentonart* 3. *Note, Notenzeichen* — 1. *chant, song, melody* 2. *characteristic melody that defines a mode* 3. *note, notational symbol*

1 Gesang, Lied, Melodie — *chant, song, melody* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 48, 2: OΔΩC carmen. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 121/35, 21-2: Vel comedia dicuntur quasi comitum **ode**: sunt enim carmina, quae in ordinatione comitum cantantur. IOH. SCOT. annot. 500, 4: ὠδή cantus (*inde* REMIG. AUT. 500, 2). [s.XI] HERMANN. vers. p. 150: saepeque dulcisonas moderans diatessaron **odas** (*inde* FRUT. brev. 10 p. 70. ANON. Wolf p. 195. ANON. Lovan. p. 490a. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. VIII 13, 38. TRAD. Holl. I 1, 9, 11). ARIBO 50 p. 31: non potius autenticas quam plagales diligit (*sc. beatus Gregorius*) **odas**. ARIBO 4 p. 46: quique histriones totius musicae artis expertes quaslibet laicas irreprehensibiliter iubilant **odas** in varia tonorum semitoniorumque positione nihil offendentes, ad finalem chordam legitime recurrentes. THEOG. METT. 35 interp. 3: Hinc triti norma diatessaron editur **oda** (*sim.* UDALSC. 47. TON. Baumg. 5, 2). [s.XIII] ANON. Lovan. p. 491b: Bachius dicitur a Bacho inventore vini, quia cultores eius tempore sacrificii hoc pede **odas** compositas caneant. ANON. Ratisb. 8, 8, 9: Octavus (*sc. tonus*) pronas humilis satis exigit **odas** (*cum melodia*). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26: Quamvis mille modis tropi varientur in **odis** (*cum melodia*). HUGO SPECHTSH. 338: musica dulcisonas cum poscat carminis **odas**. SUMM. GUID. 16: Denique se gravia non compatiuntur acutis / altaque submissis dissonat **oda** sonis (*inde* GOB. PERS. p. 187a). SUMM. GUID. 39: Lascivire solet iocundis septimus **odis** (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 8, 16. THOM. BAD. p. 91. ANON. Carthus. nat. 8, 21. TRAD. Holl. V 4, 643. TRAD. Holl. VII 4, 65. SZYDLOV. 13 p. 66). COMM. Boeth. II p. 106, 35: in planctu lugubri faciunt **odas** flebiles. *al.* [s.XV] GOB. PERS. p. 185b: sex ·aa·lamire modis variat dictis prius **odis**. (?) TRAD. Holl. I 1, 1, 4: Ut re mi fa sol iungas hiis simul et la, / cunctas claudit **odas** sic vox replicata per illas (*sim.* TRAD. Holl. II 1, 29. TRAD. Holl. V 1, 22LAD. ZALK. A 23). ADAM FULD. 2, 2: Cantus autem, quem Graeci **odam**, nos aliquando laudem vocamus, est melodia ex sono, tono et modo per vocem vivam prolata. HERB. TR. 2, pr. p. 42: **odae** atque lyrica cantica variis modulationibus instituta a poetis. HERB. TR. 2, 3 p. 48: Nam in venerationibus divinis hymni cantabantur, in nuptiis Hymenei, in lamentis threni; naviculatores, cum portus attigissent, celeumata decantabant, ceteri **odas**. CONTR. Inprimis 5, 27: **odos** cantus.

2 Kennmelodie zur Charakterisierung einer Kirchentonart (*als melismatischer Anhang zu einer Antiphon*) — *characteristic melody that defines a mode (as melismatic appendage to an antiphon)*

[s.XIV] IAC. LEOD. inton. 4, 19: Habet autem quilibet tonus suam caudam, quae etiam neuma vocatur sive **oda** sive iubilus. Est igitur toni primi cauda talis: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. spec. 6, 82, 1: Sunt adhuc quidam cantus accommodati singulorum tonorum antiphonis, per quos de tono illarum iudicamus (*mss.*; *ed.*: indicamus), et illi diversis vocantur nominibus. A quibusdam enim vocantur aptitudines sive formulae, ab alii neumae, **odae** vel iubili; a modernioribus vocantur caudae. IAC. LEOD. spec. 6, 89, 8: Cauda, iubilus vel **oda** secundi toni (*cum exemplo*).

3 Note, Notenzeichen — note, notational symbol

[s.XIV] ANON. Ellsworth 4 p. 224, 5: protrahensque quatuor lineas, in quibus cum spaciis interpositis 6 **odas** sive notulas deducendo notavit (*sc. Guido*), quas prout Paulus Theutonicus in hymno, quod de sancto Iohane Baptista condidit, nominavit, scilicet: „Ut queant laxis“. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: Tertio vero **odas** vel notulas, per quas omnis cantus dignosci, cantari componique possit, in plano designabimus. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: Quod si una **oda** in ·e·lami perscribatur hoc signo b et altera in ·c·faut isto $\mathbb{X}$, licet ditoni sit intervallum, convertitur in toni distantiam. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Ceterae vero **odae**, quae nec semibreves nec longae fuerint, relinquuntur esse breves.

odax Benennung (Charakterisierung?) der lichanos hypaton mit unbekannter Bedeutung — designation (characterization?) of the lichanos hypaton of uncertain meaning [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·D· corda scembs - symphonia varietas proti - metrum lychanos ypaton. I. organum anoton, secundus ysaton. vox **odax**. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 249b: De octo tonora (?) per ordinem. Prima differentia, tonus dorus et authentus protus, vox **odax**, metrum vero lichanos hypaton, organum anoton, symphonia varietas proti, chorda vero scembs, uti primum tonum incipiens, et scemata ·D· ... Secunda vero differentia tonus hypoiastius et plagis proti, vox **odax**, metrum vero lichanos hypaton, organum ysaton, symphonia varietas plagis proti. Chorda vero scembs et scemata ·D·.

offerenda -ae f. et **offerendum** -i n. *Offertorium* (Gesang zur Gabenbereitung in der Messe) — offertory (chant for the presentation of gifts in the mass)

[s.IX] AURELIAN. 8, 46: omnis ordo tam Romane quam Grece ecclesiae in antiphonis, responsoriis, **offerendis**, communionibus per hos priores decucurrerit tonos. [s.X-XI] Ps.-ODO mus. p. 276a: In **offerendis** vero et earum versibus maximeque in communionibus, quantum in hac arte valuerit, patefecit; est enim in eis omnimoda huius artis elevatio, depositio, duplicatio, dulcedo cognoscentibus, labor discentibus valdeque ab aliis cantibus discrepans mira depositio (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 166. BONAV. BRUX. 22, 14. FR. GAFUR. pract. 1, 8). COMM. Guid. 40 p. 135: Si eidem cantui, quem per finalem dixi cognosci, velis subiungere versum, sicut in responsoriis et **offerendis**, ... ut hoc competenter facias, maxime opus est ad finalem illam coaptare. COMM. Guid. 64 p. 145: Hae supradictae regulae, quantum scilicet debeant deponi vel elevari vel totus cantus vel sola distinctio, permaxime caventur et servantur in antiphonis et responsoriis et in illis cantibus, scilicet officiis et **offerendis**, quorum cantus, ut psalmis coaptentur sicut antiphonae et officia, et versibus sicut responsoria et **offerendae**, oportet, ut communibus regulis fulciantur. COMM. Guid. 43 p. 151: ut in versu **offerendae**. [s.XIII] MUS. MAN. 51, 4: in illis cantibus, qui nec „Gloriam“ habent sicut introitus et responsoria, nec „saeculorum“ sicut antiphonae, sed omnino neumatibus carent sicut ympni, „Sanctus“, „Agnus Dei“, „Kyrie“, „Gloria in excelsis“, alleluia, gradalia, **offerendae**, communiones, prosae sive sequentiae ceteraque cantuum genera. ELIAS SAL. 17 p. 35b: quod principia antiphonarum reguntur per „saeculorum“, ita reguntur in veritate principia responsoriorum, officiorum, alleluia, **offerendarum** et communionum et totus cantus, qui concorditer cantatur. ELIAS SAL. 19 p. 42a. ELIAS SAL. 29 p. 56b. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 275: qualiter octo toni non solum ad intonationem psalmorum, immo etiam ad antiphonas, nocturnalia, responsoria, invitatoria, „Venite“, hymnos, missarum introitus, responsoria, alleluia, tractus, sequentias, **offerendas** et post-

communiones adaptari convenienter et applicari debeant, ... per exempla subsequenter plenius apparebit. [s.XV] IAC. THEAT. 68: Omnia **offerenda**, que incipiunt in ·C· grave vel in ·D· grave vel in ·F· grave et tendunt usque ad ·c· acutam vel ad ·d· acutam et finiunt in ·D· grave sunt primi toni. eqs. THOM. BAD. p. 88: in **offerenda** de corpore Christi.

offertorium -i n. et **offertorius** -i m. *„Offertorium“* (Gesang zur Gabenbereitung in der Messe) — offertory (chant for the presentation of gifts in the mass)

1 Definition

[s.IX] AURELIAN. 20, 18: **Offertoria** vero vocantur ea carmina, quae super ostias oblatas Domino canit ecclesia. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 280: Hunc autem cantum sequitur **offertorium**, quod est cantus ex pluribus concordantiis compositus ad modum simplicis conductus et ascendit et descendit recte. Et etiam incipit et mediatur et finitur secundum regulas tonorum, et secundum octo modos plenarie variatur. Et cantatur ad modum ductiae vel cantus coronati, ut corda fidelium excitet ad devote offerendum. Tunc enim sacerdos oblationem Deo Patri offert et elevat calicem dicens „Suscipe, sancta Trinitas“ etc. Tunc etiam Christiani debent Deo sacrificium offerre per manum sacerdotis. WALT. ODINGT. 5, 7, 10: **Offertorium** ab oblatione dictum eo, quod, dum canitur, fiunt oblationes; „fertum“ enim „oblatum“ dicitur.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IX] AURELIAN. 10, 11: Per hos, sicut supradictum est, tonos omnis modulatio armoniaca vergit, qua de re putavi minime opere precium fore, ut alleluia et responsoria gradalia officii isticine insererentur, sed sub brevitate studui **offertoria**, communiones responsoriaque nocturni temporis et antiphonas subnotare. Quod versus **offertoriorum** (*ed.*: offertoriarum) per tonos in ipsis intromittantur, cantor nemo qui dubitet. Est ergo **offertorium** hoc huiusce toni: Off. „Super flumina Babilonis“, in quo versus in hoc loco intromittitur: „Dum recordaremur tui Sion“. AURELIAN. 10, 20: Itemque: Resp. „Recordare mei Domine“; quod quidam responsorium rati sunt **offertorii** nomine censer. ... Ergo si **offertorium** fuerit, debet vel unum quemlibet habere versum, sicut habent et cetera **offertoria**. AURELIAN. 10, 30: Notandum sane, quia in **offertoriis** et responsoriis atque invitatoriis non alibi requirendi sunt toni, nisi ubi fines versuum intromittuntur, maximeque servandus est sensus litterature quam modulationis. AURELIAN. 18, 5: De authentis proto. Sane autentus protus XVII in sese continet varietates, videlicet introituum III, **offertoriorum** (*ed.*: offertoriarum) I, communionum II, responsoriorum VI, antiphonarum V, quae simul iuncte XVII faciunt. eqs. al. [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 13. al. BERNO ton. p. 105a: Toni pertinentes ad introitus et communionem per consuetam modulationem „Gloria Patri“ satis possunt discerni. Quae dum in singulis tam in antiphonis, quae dicuntur introitus, quam in communionibus uniformiter vadat, nos tamen pro conservando cantandi ordine quaedam gradalia, alleluia, **offertoria** curavimus interponere (*inde* TON. Baumg. 1, 18). [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 11 p. 21: Sunt quaedam melodiae ut „Kyrieleyson“ et sequentiae, quae, cum illis legibus artis sint liberae, quibus constringuntur **offertoria**, responsoria et antiphonae, ut nec versus nec psalmi nec „saeculorum amen“ soleant illis sicut istis apponi, liberiori lascivientes licentia et arbitrio non nunquam transcendunt geminam diapason in monochordo (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 18, 3). QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43: In quibusdam namque vocibus incipiunt liberius responsoria et **offertoria** et huiusmodi cantiones, quae carent psalmorum et differentiarum appositionibus, quas <voces> omnino refugium principia introitus et antiphonae, quia nulla eis

competenter suarum aptari possit differentiarum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 84, 7). IOH. COTT. ton. 26, 16. [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 493b: Habet (*sc. tertius tonus*) tria principia et quinque differentias **offertoriorum**. *al.* METROL. 18 p. 80: Quartus autem et sextus modus habent elevationes a suis finalibus litteris usque ad quintam vocem et aliquando ad sextam et aliquando, sed raro, ad septimam, ut in officiis et in **offertoriis** cantandis. AMERUS 8, 26. LAMBERTUS p. 261b: sepe videmus **offertoria** cum gradualibus officiisque alleluiaque vel antiphonas responsoriae quedam et tractus voces cantari per duodenas. IOH. GROCH. 214: Cuius (*sc. missae*) partes sunt officium vel introitus, „Kyrie eleison“, „Gloria in excelsis Deo“, oratio, epistola, responsorium, alleluia, sequentia, evangelium, „Credo in Deum“, **offertorium**, secreta, praefatio, „Sanctus“, canones missae, „Agnus“, communio, post communionem. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 87, 18. *al.* [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 25, 41. IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 264, 6. IAC. TWING. p. 94, 3. PROSD. plan. 2, 1 p. 80, 8. IAC. THEAT. 68. UGOL. URB. 1, 112, 1: De principiis introituum, gradualium, **offertoriorum** et cetera primi tropi. UGOL. URB. 1, 112, 12 - 1, 119, 41. UGOL. URB. 1, 130, 3 - 1, 133, 12. *al.* TON. Subl. p. 63, 11: **Offertorium** et communio penes suos tropos cognoscuntur, similiter responsoria penes suos versus. ANON. Carthus. inton. 54. TRAD. HOLL. II 4, 279 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 421). TRAD. HOLL. VI 19, 1-5. BONAV. BRIX. 15, 36: quando graduale terminat in finali suo et versus eius terminat in alia finali littera, scilicet vel confinali alterius toni vel e converso, ... tunc debemus iudicare, quod sint una et eadem consequentia cantus et iudicare semper per finalem, in quo terminat secundum versum, vel sic: quando esset una antiphona vel **offertorium** sive communio, tunc bene posset esse mixtus. LE MUNERAT moderat. 4. FLOR. FAX. 1, 12, 6.

b die Aufführungs- bzw. Vortragspraxis betreffend — with reference to performance practice

[*s.IX-X*] CANT. Observandum 4: Ut antiphona introitus et gradalis non multum tractim, sed moderate canantur, **offertorius** morose et modeste ad suae gravitatis proprietatem. Ut dominicis diebus versus **offertorii** omnes canantur, similiter ubi speciale officium evenit. Porro II feria similiter **offertorius**, feria III prior versus, feria IIII secundus, item feria V **offertorius**, feria VI unus versus, feria VII secundus versus. Si in feria qualibet propter sanctorum natalicia versus suos non canitur, non tamen feria sequente alius quam suus versus canatur. [*s.XIII*] INST. PATR. 23: Responsoria vero et antiphonas, gradualia, tractus, alleluia, **offertoria** et communiones omnemque gravem cantum remissiori ac velociori processu persolvamus.

officialis v. cantus officialis

officium -i n. 1. ‚Offizium‘ (Bezeichnung für die Liturgie des Stundengebetes und der Messe) 2. Bezeichnung für den Introitus der Messe 3. Bezeichnung für die mit einem Psalmers verbundenen Gesänge der Messe — 1. ‘office’ (term that designates the liturgy of the hours and the mass) 2. term for the introit of the mass 3. term for the chants of the mass that include a psalm verse

1 ‚Offizium‘ (Bezeichnung für die Liturgie des Stundengebetes und der Messe) — ‘office’ (term that designates the liturgy of the hours and the mass)

a generell — general

[*s.IX*] AURELIAN. 10, 11: responsoria gradalia **officii**. AURELIAN. 12, 12: In responsoriis nocturnalis **officii**. CANT. Observandum 30: Ut „Gloria in excelsis Deo“ non cantetur nisi dominico die et ubi plenum **officium** agitur. *al.* [*s.X-XI*]

PS.-ODO mus. p. 276a: in introitis vero quasi voce praeconia ad divinum clamat **officium** (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 165. BONAV. BRIX. 22, 11. FR. GAFUR. pract. 1, 8). GUIDO prol. 30: quando divinum celebramus **officium** (*inde* COMPIL. Lips. p. 133). [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 17, 9 (*inde* CONR. ZAB. tract. D 2). [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 253a. ANON. Hailspr. pr. p. 66. ANON. Couss. IV p. 48, 17: prout organistae divinum **officium** multiplicantes in suis voluminibus plenarie percipiunt. PS.-MUR. summa 356: Ambrosius dedit **officium** speciale diei cuiuslibet in cantu prolixae materiei. *al.* WALT. ODINGT. 5, 7, 3: Invitatorum dictum, quod invitat pigros ad **officium** divinum. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 4, 474. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 5, 12. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 15. PETR. PALM. p. 507. *al.* QUAT. PRINC. 3, 56 (*inde* ORIG. ET EFF. 2, 11). *al.* ANON. Michaelb. II p. 49. PS.-THEODON. pr. p. 31: Musica immensurabilis est, per quam cantatur divinum **officium** secundum gamma manus vel monocordum. ANON. Meyer pr. 6. *al.* COMM. Boeth. II p. 50, 7. [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII pr. 41. *al.* GOB. PERS. p. 180b. UGOL. URB. 1, 130, 10. *al.* GEORG. ANS. 3, 59. EG. CARL. rit. 2: dulcis iubilatio armonicaque vocum concordia in divino resonat **officio**. *al.* ANON. Carthus. pract. pr. 9: musica plana, qua ad persolvenda divina **officia** sancta mater vertur (*ms.*; *pro*: utitur?) ecclesia. *al.* TRAD. HOLL. I 2, 16, 6. TRAD. HOLL. II pr. 2: cantum ad divinum **officium** a sanctis patribus institutum (*sim.* ANON. Couss. XII 1, 28. TRAD. HOLL. V pr. 52. TRAD. HOLL. VII pr. 10. LAD. ZALK. A 12). CONR. ZAB. chor. pr. 3. *al.* ADAM FULD. 2, 6. *al.* LAD. ZALK. A 1. LE MUNERAT moderat. 3. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 77.

b speziell für die Gesänge eines bestimmten Tages — specifically for the chants of a given day [*syn.*: historia] [*s.IX-X*] CANT. Observandum 7: Ut dominicis diebus versus offertorii omnes canantur, similiter ubi speciale **officium** evenit. [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 21, 41: postquam quivis, seu magnus seu pusillus, quattuor historias vel totidem **officia** per eas a praecentore didicerit, totum antiphonarium et graduale absque magistro addiscere poterit. Irregulares vero, ut ostensum est, dubietatem gignunt et errorem, nec tantulam utilitatem cantori conferre valent, ut, postquam per eas totum graduale usque ad unum **officium** et, ut amplius dicam, usque ad unam communionem a magistro didicerit, illam unam communionem, quae restat, per se canere sciat. [*s.XIII-XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 17: Stulti autem cantores usuales et eorum discipuli, ... unam tamen historiam vel unum **officium** per se cantare nequeunt. [*s.XV*] PROSD. plan. 2, 19 p. 154, 14: **officium** novum intonare. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 36: Nonne versus innovatos videmus non paucos in **officiis** propriis sanctorum et quarundam ecclesiae festivitatum post responsoria videlicet matutinarum. CONR. ZAB. chor. 4, 9: **officium** defunctorum, tam missae quam vigiliarum aut vesperrarum, bassius cantetur et minus iucunde quam alia **officia** defunctos non specialiter concernentia. Item **officia** de iucundis vel gaudiosis materiis iucundius cantari debent quam **officium** pro peccatis vel pro tribulatione et aliis huiusmodi. Item cum festum venerit in talem feriam, cuius **officium**, quod habet speciale, praetermitti non debet, ut duplex tunc fieri oporteat **officium**, quemadmodum in adventu vel in quadagesima aut in angaria nonnumquam fieri solet, tunc utique solemnus et tractius cantari debet **officium** de festo et illud de feria expeditius, ut inter huiusmodi diversa **officia** debita servetur differentia. LE MUNERAT tract. 9.

c speziell für die Gesänge der Messe — specifically for the songs of the mass

[*s.IX*] AURELIAN. 20, 11: Missarum vero **officium** constat in antiphonis, quae introitus dicuntur *eqs.* *al.* [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 129, 8: in suis responsoriis, introitibus et ceteris ad

missae **officium** pertinentibus. *al.* IOH. TINCT. diff. 163: Missa est cantus magnus, cui verba „Kyrie“, „Et in terra“, „Patrem“, „Sanctus“ et „Agnus“ et interdum ceterae partes misse a pluribus canende supponuntur, quae ab aliis **officium** dicitur. IOH. TINCT. diff. 185: **Officium** idem est, quod missa secundum Hyspalos. CONR. ZAB. chor. 5, 8: in **officio** missae.

2 *Bezeichnung für den Introitus der Messe — term for the introit of the mass*

[s.X] ODO ARET. p. 248a: omnis cantor ecclesiae tenere debeat tonum antiphonarum, **officiorum** seu communionum. TON. Lugd. 1, 3: Habet autem iste tropus in introitibus suis tres differentias, quarum una tenetur in illis **officiis**, quae a mese inchoant ita: „Lex Domini.“ „Meditatio cordis mei“. [s.XI] COMM. TON. I 1, 1: Protus etenim authenticus **officiorum** differentias quattuor constare videtur (*sim.* COMM. TON. II 1, 1). *al.* GUIDO micr. 13, 8: versus nocturnalium responsorium et psalmi **officiorum** (*cf.* COMM. Guid. 24 p. 142). COMM. Guid. 64 p. 145: in illis cantibus, scilicet **officiis** et offerendis. *al.* PS.-OSBERN. 30. THEOG. METT. 31 interp. 2. *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 22: De responsorii subsequitur informatio, quae est communis omnibus responsoriis et **officiis** et gradalibus. *al.* THEINR. DOV. 3, 23 p. 338, 9: ut in repetitione **officii** „Adorate Dominum“ (?). TON. Baumg. 1, 19: Differentia prima in **officiis** ad introitus. TON. Baumg. 2, 8: De **officiis**. Differentia prima. *al.* TON. Nivern. f. 142v p. 122. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 197: Versus responsorium prothi in ‘a’ inchoant, psalmi versus tam anthiphonarum quam **officiorum** in ‘F’ incipiunt. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 53, 20. METROL. 18 p. 80. AMERUS 13, 1: Nunc dicendum est brevier de differentiis introituum, idest **officiorum** misse. *al.* ELIAS SAL. 19 p. 42a: „seculorum“ sunt species omnium octo tonorum: antiphonae, **officia**, responsoria eorumdem, alleluia, offerendae, communiones. *al.* LAMBERTUS p. 261b. PETR. CRUC. 2: De modo intonandi super psalmos: (*sequitur exemplum*). De **officiis** exemplum: (*sequuntur exempla*). De modo intonandi **officium** primi toni: (*sequitur exemplum*). *al.* TON. Sar. p. 31: Intonacio psalmorum in **officiis** missarum. TON. Sar. p. 71: Differentie primi toni de versibus **officiorum** ad introitum misse. *al.* IOH. GROCH. 265: Introitus missae vel **officium** est cantus recte ascendens et descendens secundum aliquem tonorum. Et post eum intonatur versus alicuius psalmi cum eo in sententia concordans cum „Gloria Patri“. Et iterum post hoc resumitur quemadmodum antiphona post psalmos. *al.* WALT. ODINGT. 5, 7, 7: **Officium** est introitus missae. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 2, 1, 107: Modus intonandi in **officiis** misse: Primus tonus in **officiis** sic incipit et sic mediatur (*cum melodia*). *al.* IAC. LEOD. inton. 4, 22. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 2. QUAT. PRINC. 3, 38. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 88. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 314, 20. TRAD. Holl. II 4, 114: forma seu melodia super psalmos **officiorum** (*inde* TRAD. Holl. V 4, 251). TRAD. Holl. II 4, 239: in cantu **officiorum** seu introituum (*inde* TRAD. Holl. V 4, 379). *al.* LAD. ZALK. B 25: omnes versus **officiorum** primi toni iubilantur, ut sequitur: „Prima aetate sunt Adam et Ewa creati“ (*cum melodia*). *al.*

3 *Bezeichnung für die mit einem Psalmvers verbundenen Gesänge der Messe — term for the chants of the mass that include a psalm verse*

[s.XIII] TON. Lips. p. 98: Iste tonarius melicus cum sua rubrica specialiter pertinet ad **officia**, quae sunt in graduali. Igitur primus tonus in **officiis** duas habet differentias et septem litteras inceptivas. TON. Lips. p. 99: Primus tonus in **officiis** transponitur hoc modo: „Gloria Patri et Filio“ usque „seculorum amen“. „Exaudi Domine“. „Illumina“. „Salvum fac serv.“. „Passer invenit“. Primus tonus in **officiis** transformatur hoc modo: (*sequuntur exempla*). TON. Lips. p.

111: Septimus tonus in **officiis** septem habet litteras inceptivas: ... „Aetate septima resurgemus: reddituri rationem meritorum“ ... „Puer natus est“. „Spiritus ubi vult“. „Inveni David“. „Qui sedes“. „Domine quinque talenta“. „Tu mandasti“. „Votas michi fecisti“ (*cf. Wagner, Tonar p. 99 sq.*). *al.* [s.XV] SZYDLOV. 14 p. 70: cuilibet tono certus modus est attributus quoad finem et principium iniciandi et finiendi suum cantum, sive sit autentus sive plagalis tonus, tam quoad psalmos quam quoad **officia**. Octo (*ms. et. ed.*: Octi) enim sunt dispositi toni pro psalmis et variis **officiis** regulis artis musice artati. (?)

officium grad(u)ale *Bezeichnung für den Introitus der Messe — term for the introit of the mass*

[s.XI] ODOR. SEN. p. 161: In toto **gradali officio** sic currit versus: (*sequuntur exempla*) (*cf. Bautier/Gilles, Odorannus p. 161 adn. 1*). *al.* [s.XIII] AMERUS 12, 2: Primus tonus in **officio graduali** (*ed.*: graduale) incipit quinque locis.

ogdoachordum *v.* octochordum

ogdoachordus *v.* octochordus

ogdoaden (*de ὀγδοος*) *Oktave — octave*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 6 p. 368, 20: **ogdoaden**, id est de octo. IOH. CICON. mus. 4, 6 p. 370, 3: Omnis igitur cantus in quantitate sonorum aut est traden (*pro* tetraden) quantitas aut pentaden aut exaden aut eptaden aut **ogdoaden** aut eneaden aut decaden aut endecaden aut duodecaden aut tritedecaden aut tetradecaden aut pentadecaden. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 24. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 386, 10: Quia perfecte qualitatis cantus est, qui implet modum suum, ut hic. Cuius quantitatis? **Ogdoaden**. Quare? Quia **ogdoaden** quantitatis cantus est, qui de octo sonorum quantitate componitur. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 390, 11: Hic cantus declinatur in accidentibus suis ogdoacordi nominis, coniunctionum sex, trium generum, ordinis differentis, perfecte qualitatis, **ogdoaden** quantitatis, octave speciei diapason, figure simplicis, ptongorum octo, forme ogdoaptote, modi plagis tetardi, proportionum sex.

omega (Ω) *Kennbuchstabe für den achten Modus in einer erweiterten Vokalreihe — letter that identifies the eighth mode in an extended series of vowels („Tonarbuchstabe“ cf. Omlin, Tonarbuchstaben)*

[s.XI] FRUT. ton. p. 167. FRUT. ton. p. 172-175. IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi, id est toni, vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum H Grecum, septimum y, octavum ω (*sim.* ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5: Posuerunt enim A ad cantus primi toni; E ad cantus secundi toni; I tertii; O quarti; U quinti; N Graecum sexti; Y septimi; M octavi. COMPIL. Lips. p. 132).

[**opertum**] *ex errore, ut videtur, pro apertum vel overtum*: ORIG. ET EFF. 19, 1: Rondellis, baladis, carollis, springis, quaedam illorum in **operto** in secundi versus fine desinunt, in ultimo in clauso. *v.* apertum (overtum)

oppositum proprietatis *v.* proprietas

ordo -inis *m.* 1. *Bezeichnung für die Reihe der Töne im Raum einer Oktave* 2. *Bezeichnung für die Anordnung einer bestimmten Anzahl von Noten in einem Modalrhythmus vor einer Pause* 3. *Bezeichnung für die Mensur bzw. die mensurale Unterteilung* 4. *Bezeichnung für einen rhythmischen*

Modus — 1. term that designates the series of pitches within the space of an octave 2. term that designates the arrangement of a specified number of notes within a modal rhythm before a rest 3. term that designates the mensuration, or the mensural subdivision 4. term that designates a rhythmic mode

1 *Bezeichnung für die Reihe der Töne im Raum einer Oktave* — term that designates the series of pitches within the space of an octave

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 97, 1: Duos **ordines** vocat (*sc. Boethius*) gravitatem et acumen, quorum unus, i. gravis, incipit a mese usque ad proslambanomenos sive a proslambanomeno ad mesen; alter vero, i. acutus, a mese usque ad neten hyperboleon sive a nete hyperboleon usque ad mesen. [s.IX] MUS. ENCH. 11, 25: voce **ordo** novus emergat et dierum more octava sit, quae prima, prima, quae octava (*sim.* INCH. UCHUB. 346. INCH. UCHUB. 405. *inde* QUAEST. MUS. 1, 1 p. 13. IAC. LEOD. spec. 6, 16, 5). *al.* MUS. ENCH. 11, 28 (*sim.* INCH. UCHUB. 349. *inde* QUAEST. MUS. 1, 1 p. 13). HUCBALD. 30 descr.: <Hic> divisio duorum **ordinum**. *al.* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 273a: tres **ordines** similium litterarum. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 1. FIST. Primae ergo 51 p. 85: Itaque duos **ordines**, minorem scilicet atque maiorem, ponimus, quibus adhuc tres voces praeponimus, ut tetrachordum de tertio, id est de minimo, praestruamus (*inde* ARIBO 77 p. 44: Totidem etenim organicis fistulis uti placuit experientiae domni Willehelmi, qui duobus **ordinibus** quatuordecim videlicet fistulis tres adiecit. QUAEST. MUS. 1, 27 p. 72). *al.* ARIBO 44 p. 40: Mensuram duorum **ordinum**, id est sedecim fistularum, hic dicere sufficiat, secundum quam alios quotlibet **ordines** quivis adiciat. *al.* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 93 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 63. TRAD. Garl. plan. III 115. TRAD. Garl. plan. IV 38). (?) ENGELB. ADM. 4, 11, 4. WALT. ODINGT. 5, 1, 14: Has igitur litteras sic distinguunt primi **ordinis**. A ·Γ· usque ad ·G· faciunt capitales, quas graves vocant, sic: ·Γ·A·B·C·D·E·F·G·. Secundi **ordinis** faciunt simplices, quas acutas dicunt, sic: ·a·b·c·d·e·f·g·. Tertii **ordinis** litteras faciunt duplices et ipsas superacutas vocant, sic: ·ā·b̄·c̄·d̄·ē·f̄·ḡ·. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 38: littera primi **ordinis**, quae est in linea, in secundo **ordine** est in spatio. *al.* [s.XV] IOH. HOTH. dial. p. 65. (?) NICOL. BURT. 1, 16, 94. ADAM FULD. 2, 4. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 22. GUILL. POD. ench. 21 p. 383-384. GUILL. POD. 1, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8. MON. Primum divide p. 24, 25-27. FIST. Cuprum pur. 14 p. 57 (*cf.* Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 260). *al.* FIST. Mensuram et 12a p. 95. FIST. Mensuram fist. 2 p. 126: Movere potest aliquos musicae artis minus peritos, cur mensura fistularum in duos aut tres **ordines** extendatur ita, ut quaedam mensura quattuordecim, quaedam viginti unam diversae longitudinis fistulas absque cuiusque **ordinis** synemmenon complectatur. *al.* FIST. Primam fist. II 12b p. 122: Deinde secundam in prima secundi **ordinis** eodem modo mensurabis, quo in principio secundam gravioris **ordinis** mensurasti. FIST. Primam fist. IV 11c p. 122. *al.*

2 *Bezeichnung für die Anordnung einer bestimmten Anzahl von Noten in einem Modalrhythmus vor einer Pause* — term that designates the arrangement of a specified number of notes within a modal rhythm before a rest

a Definition

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 28: **Ordo** modorum est numerus punctorum ante pausationem (*sim.* ANON. Couss. IV p. 23, 13).

b Gebrauch — usage

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 34: Primus **ordo** primi modi perfecti. *al.* ANON. Couss. IV p. 24, 15: Primus **ordo**

primi perfecti (*sc. modi*) est trium punctorum cum una brevi pausatione et trium punctorum cum pausatione brevi et trium punctorum cum pausatione brevi etc. Secundus **ordo** vero procedit per quinque, quinque ante pausationem semper ita, quod distinguantur per tria et duo. Tertius **ordo** per septem, septem, septem distinguendo semper per tria, duo, duo. Quartus **ordo** crescit per duo plus. Quintus supra quartum crescit per duo plus, et sic de singulis **ordinibus**, quantum placuerit, crescendo semper per duo. Et ita sequitur ex praedictis, quod omnes **ordines** primi modi perfecti sub numero impari accipiuntur ante pausationem procedendo semper per longam brevem pro pede suple<to>, quamvis frangat iuncturam. ANON. Couss. IV p. 24, 28: **Ordines** secundi modi perfecti eodem modo et sub eodem numero accipiuntur. Sed quantitativo modo contrario accipiuntur. ANON. Couss. IV p. 26, 9: Primus **ordo** tertii perfecti (*sc. modi*) procedit per quatuor cum longa pausatione trium temporum distinguendo per unum et tria. ANON. Couss. IV p. 27, 6: Primus **ordo** tertii imperfecti (*sc. modi*) extrahitur a primo **ordine** tertii perfecti per diminutionem unius et sic erit trium punctorum vel sonorum tantum cum una longa pausatione trium temporum. *passim*

3 *Bezeichnung für die Mensur bzw. die mensurale Unterteilung* — term that designates the mensuration, or the mensural division [*syn.*: maneries]

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 332a: De perfecto (*sc. tempore*) prior erit speculatio et diffinitur sic: Est **ordo** vel maneries brevium semibreviumque figurarum, que per ternarium numerum computando tam in prolatis quam in obmissis equaliter reducuntur (*sim.* MENS. Si ille p. 495, 13. MENS. Si ille p. 496, 26. MENS. Circa artem p. 512, 4). ANON. Vratisl. p. 333a: Tempus imperfectum est **ordo** vel maneries brevium semibreviumque figurarum tam prolatarum quam obmissarum, que per numerum binarium temporum computando equaliter reducuntur (*sim.* MENS. Si ille p. 496, 3. MENS. Si ille p. 497, 14). *al.*

4 *Bezeichnung für einen rhythmischen Modus* — term that designates a rhythmic mode [*syn.*: modus]

a Definition

[s.XV] UGOL. URB. 3, 6-9, 9: Sunt ergo in mensuris sex figurarum seu notarum modi, qui **ordines** appellantur.

b Gebrauch — usage

[s.XV] UGOL. URB. 3, 6-8, 15: dicit (*sc. auctor*), quod istorum sex modorum, id est **ordinum** notarum in cantu disponendarum, primus modus et **ordo** est modus et **ordo** longae et brevis, longae et brevis et sic semper ulterius procedendo. UGOL. URB. 3, 6-8, 26: Hic est tertius **ordo**, secundum quem notae modi minoris habent ad invicem ordinari. Qui **ordo** est iste, quod longa praecedit sequentibus duabus vel tribus brevibus et sic ultra usque ad finem cantus semper longa praecedente duabus brevibus vel tribus sequentibus. UGOL. URB. 3, 6-8, 42: In tempore erit primus modus et **ordo**, qui erit ex una brevi et altera semibrevis, secundus **ordo** procedit e converso ex una semibrevis et altera brevi, tertius ex una brevi et duabus vel tribus semibrevis, quartus e converso ex duabus vel tribus semibrevis et una brevi procedit, quintus ex omnibus brevibus est procedens, sextus vero procedit **ordo** ex brevibus, semibrevis et minimis. UGOL. URB. 3, 6-8, 71 - 100. *al.*

ordo naturalis - ordo accidentalis *Bezeichnung für die Tonfolge im Guidonischen Tonsystem - Bezeichnung für die Tonfolge in einem Tonsystem mit leiterfremden Tönen* — term for the series of pitches within the Guidonian tonal system - term for the series of pitches within a tonal system with pitches foreign to the (Guidonian) system

[s.XV] BART. RAM. 1, 2, 5 p. 34: disponatur figura cum vocibus Guidonis a ·Γ· ut usque ·e· la, quae dicetur **ordo naturalis**

ex eo, quod voces naturaliter sunt dispositae, sicut ex monochordi regularis proveniunt divisione. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 35 descr. (*sim.* BONAV. BRIX. 26, 20: Faciamus ergo tres manus per easdem literas et voces Guidonis. Primam manum igitur faciemus incipere in summa iunctura pollicis ab extra et ibi dicemus *·gamma·ut*, et in summitate pollicis, ubi Guido ponit *·gamma·ut*, ponemus et nos *·A·re* ... Secunda manus, quae est, quam posuit Guido, incipit in summitate pollicis, et ibi dicitur *·gamma·ut* ... Tertiam manum incipiemus in summa iunctura pollicis ab infra, ubi prima manus habet *·q·mi*, et ibi manus secunda habet *·A·re*, et ibi ponemus nos *·gamma·ut* ... Nota, quod prima manus vocatur **ordo accidentalis** dexter, quae incipit retro pollicem in summa iunctura, quae vox vocatur retro pollicis et finiens in summa iunctura medii digiti ab infra. Secunda manus, quam composuit Guido monachus, quae simplices utuntur cantores et ignorantes veram artem, vocatur **ordo naturalis** ex eo, quod voces naturaliter sunt dispositae, sicut ex monochordi regularis provenit divisione. Et finit in summa iunctura medii digiti ab extra. Tertia vero manus, quae incipit in summa iunctura pollicis ab infra, ubi Guido ponit *·A·re* et ubi **ordo accidentalis** dexter habet *·q·mi*, appellabitur **ordo accidentalis** sinister. *cf. Ioh. Hoth. exc. p. 36-38*). BART. RAM. 1, 2, 5 p. 38: Notandum igitur ex hoc, quod cantare per **ordinem accidentalem** aliquando idem est quod per naturalem. Sola est signorum et linearum differentia, quod semitonium non eodem loco respondeat ut in **naturali**. Nam si in **naturali ordine** semitonium erat ab *·e·* in *·f·*, per signum *b* in eadem *·e·* positum deprimitur et fit a littera *·d·* in *·e·*. Sic et si in *·f·* ponatur *q* vel *℥*, elevatur et fit ab *·f·* in *·g·*. *al.* BONAV. BRIX. 26, 51. *al.*

orexion (*de ôgíζω*) Bezeichnung für die höchste Tonstufe des Tonsystems (ξ) — term that designates the highest pitch of the tonal system (ξ) [*s.XV*] ADAM FULD. 2, 9: Ultimam vero (*sc. vocem*), videlicet *·g·la*, **orexion**, id est novissimum in manu sonum, appellare. ADAM FULD. 2, 9 descr.

organa *v.* organum *col.* 762, 47

organale *v.* organalis *col.* 745, 3

organalis -e 1. zur Orgel gehörig, Orgel- 2. begleitend, Begleit- (in Bezug auf die Zusatzstimme im Organum) 3. die mehrstimmige Ausführung betreffend 4. Musikinstrumente betreffend — 1. related to the organ 2. accompanying (with reference to the additional voice in organum) 3. with respect to multi-voiced performance 4. with respect to musical instruments

1 zur Orgel gehörig, Orgel- — related to the organ [*s.IX*] REMIG. AUT. 49, 9: *Ydraula* Grece *organum* dicitur; *ydror* namque *·aqua·*, *·aulae·* autem dicuntur fistulae **organales** (*inde* COMM. Boeth. II p. 44, 17). [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 6, 4: Multum enim iuvat aqua sonum musicum, ut probabiliter apparet in fistulis **organalibus**, quae implentur aqua, ut sonum reddant (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 1, 7. BONAV. BRIX. 3, 5). COMM. Boeth. II p. 206, 28.

2 begleitend, Begleit- (in Bezug auf die Zusatzstimme im Organum) — accompanying (with reference to the additional voice in organum)

a generell — general [*s.IX*] MUS. ENCH. 17, 18: Quapropter et vox, quae **organalis** dicitur, vocem alteram, quae vocatur principalis, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in qualibet particula nec infra tetrardum sonum descendat positione nec inchoatione levetur obstante triti soni inconsonantia, qui tetrardo est subse-

cundus. MUS. ENCH. 17, 25: subtus tetrardum sonum **organalis** vox responsum incipere non potest. MUS. ENCH. 18, 2: non nisi in tribus vel quattuor sonis **organalis** vox spacium habet. MUS. ENCH. 18, 38: sono *f* deuterio responsum **organale** deficiat. *al.* SCOL. ENCH. 2, 30: Prima vero compositio fit diapente, si vox **organalis** ita per diapason geminetur, ut sit media principalis, veluti quinta inter primam et octavam. Principalem enim vocem absolutam cantionem dico, **organalem** vero, quae huic subiungitur symphoniae ratione. SCOL. ENCH. 2, 134: Quoniam, ut dictum est, per quartanas regiones non idem tropi reperiuntur diversorumque troporum modi per totum simul ire nequeunt, idcirco in diatessaron symphonia non per totum vox principalis voxque **organalis** quartana regione consentiunt. *al.* ORG. Bamb. I 17: Ubi vero contra semitoniam tonus offenderit, ibi vox **organalis** certis quibusdam retenta terminis stat nec inferius in ea particula procedit. ORG. Bamb. I 39: ubicumque principalis vocis positio fuerit, semper hanc positionem vox **organalis** eo iure subsequitur. *al.* [*s.XI*] GUIDO micr. 18, 45: Cum vero *·b·* mollis versatur in cantu, *·F·* **organalis** erit (*inde* ANON. Pannain p. 117). ANON. Prag. 177: Nam in diapente, quae constat tribus tonis et semitonio, facilius est **organalis** cum principali <progressus>, veluti si sumat initium principalis ab *·E·*, **organalis** quoque ab *·A·*, videbis concorditer **organalem** cum principali procedere habentem aequae tertio loco semitonium, primo, II°, III°, V^o tonum. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 226, 2: Sit igitur lychanos hypaton corda in archa proto constituta precedens, sitque ei vox **organalis** proslambanomenos quarta succedens. *eqs.*

b speziell für die mittleren Töne des Organum (zwischen Initium und Schlußbildung) — specifically for the central notes of organum (between incipit and cadence) [*s.XI*] ORG. Montep. 15: Si tres voces, inceptio et copulatio ... Si quatuor, est ibi inceptio et una vox **organalis** et clausula ... Si quinque, est ibi inceptio et due voces **organales** et clausula. *al.* ORG. Montep. 19: Si vero sint octo (*sc. voces*), est inceptio, quae semper est cum cantu vel in quarta vel in quinta, aliquando et sexta vel tertia, ut superius dictum est. Et sunt quinque **organales**, quae semper sunt in quinta vel quarta vel tertia vel sexta, et due ultime, quarum penultima respicit cantum, ut ultima convenienter cum cantu iungatur. ORG. Mediol. pros. 16: copulatio fit quolibet modo et ita, cum III^{or} voces tantum subsequentes sint, una **organalis** dicitur, nam prima quandoque iungitur, secunda semper disiungitur, tertia intuens prestolantem, ut habilem copulam tribuat quartae voci. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 11: Primus modus et secundus currit quarta vocula, quapropter sunt **organales** octava et septima. *al.* ORG. Berol. 12.

3 die mehrstimmige Ausführung betreffend — with respect to multi-voiced performance [*s.IX*] ORG. Bamb. II 1: Δ: Adhuc redde rationem, rogo, **organalium** causarum. ORG. Bamb. II 18: Si deuterio *f* cantus consistit, non rite suscipit **organale** decus. [*s.XI*] ARIBO 61 p. 7: Monochordum una diapason non esse contentum, triplex esse causa creditur. Una, quod simplicioribus curtum videtur, qui irreflexibili voce ad **organalem** ignorant reverti gravitatem (*inde* QUAEST. MUS. 1, 2 p. 13). (?) [*s.XII*] DISC. Quicumque I 1: Quicumque **organalem** scientiam cupit attingere, scire debet, quod omnis cantus in organis intra VII arceatur discrimina vocum.

4 Musikinstrumente betreffend — with respect to musical instruments

MON. Organalis II p. 45: Item ad monochordum regula. **Organalis** mensura hoc exigit, ut infra finales tonus sit, supra ditonus, id est ab *·A·* in *·G·*, quae huiusmodi disponitur. Inscribe *·A·*, in quocumque loco voluero (*pro* volueris) in fronte vel

in medio monocordi (cf. col. 746, 22). cf. Reckow, *Organum-Begriff* p. 49 sqq.

organale -is n. *Orgel — organ*

[s.IX-X] HUCBALD. 34: sicque tetrachorda quinque constabunt. Quo tamen ydraulia vel **organalia** minime admissa in pluribus frequenter cantibus modulandi facultate deficiunt. [s.XIV] ANON. Grac. p. 17: musicus sonus maxime fit aqua et aere, ut in hydraulis, id est in **organalibus**, facile probari potest (sim. IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 8).

organarius -a, -um v. domus (organaria, organorum)

organarius -i m. *Orgelspieler, Organist — organist*

[s.XI] VOCAB. MUS. p. 139: **Organarius**: qui agatur organum.

organicus -a, -um 1. *instrumental, Musikinstrumente betreffend* 2. *Orgel-, zur Orgel gehörig* 3. *musikalisch* 4. *begleitend, Begleit- (in Bezug auf die Zusatzstimme im Organum)* 5. *mehrstimmig, die mehrstimmige Musik betreffend* 6. *im Note gegen Note-Satz* 7. *im Halteton-Satz — 1. instrumental, with respect to musical instruments* 2. *related to the organ* 3. *musical* 4. *accompanying (with reference to the additional voice in organum)* 5. *polyphonic, with respect to polyphonic music* 6. *in note-against-note composition* 7. *in sustained-note composition*

1 *instrumental, Musikinstrumente betreffend — instrumental, with respect to musical instruments*

a *generell — general*

[s.IV] CALC. 73. [s.V] MART. CAP. 9, 926: Xenocrates **organicus** modulis lymphaticos liberabat. Thaletem Cretensem citharae suavitate compertum morbos ac pestilentiam fugavisse (inde FR. GAFUR. theor. 1, 1, 29). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 42a: tria genera circa musicam: [**organicum**, poeticum, musicum]. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 55: sed illud quidem (sc. *genus*), quod in instrumentis positum est: **organicum**. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 930/356, 20-1: melicis: i. in humana et **organica** voce (sim. REMIG. AUT. 516, 17). al. [s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 60: sono **organico** (omnia enim instrumenta musica organa appellantur). [s.XIII] INST. PATR. 38: suavi animo, pura anima, iocunda spiritus gravitate, concordii levitate, dulci melodia, nectareo iubilo, **organica** voce, ineffabili leticia iubilemus Deo creatori nostro. (?) WALT. ODINGT. 3, 1, 5. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 1, 22. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 71: Architas Tarentinus Pythagoricus motum **organicum** primus geometrica descriptione dimensus est.

b *speziell auf Blasinstrumente bezogen — with special reference to wind instruments*

[s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: De triformi musicae divisione. ... Prima est harmonica, quae ex vocum cantibus constat. Secunda **organica**, quae ex flatu consistit. Tertia rythmica, quae pulsu digitorum numeros recipit (inde GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 7. AURELIAN. 5, 2. VOCAB. MUS. p. 141. METROL. 20 p. 69. HIER. MOR. 2 p. 11, 10. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 5. ANON. Grac. p. 17. IOH. OLOM. 1 p. 2. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 18. GOB. PERS. p. 181a. EG. CARL. rit. 49-50. ANON. Carthus. pract. pr. 3-5. TRAD. Holl. I 1, 1, 7. IOH. TINCT. diff. 175-177. FR. GAFUR. extr. 6, 6, 1. ADAM FULD. 2, 3. MICH. KEINSP. 2, 9). ISID. etym. 3, 21, 1: Secunda est divisio **organica** in his, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, fistulae, organa, pandoria et his similia instrumenta (inde HIER. MOR. 4 p. 18, 21. TRAD. Holl. VIII 3, 92). [s.XIV] MARCH. luc. 1, 16, 2: omnem modum cantandi, sive sit illud, quod cantatur armonium, sive sit **organicum**, sive sit rithmicum (inde FR.

GAFUR. extr. 6, 10, 1). al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 92. al. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 60 descr. IOH. TINCT. diff. 243: Sonitor est, qui instrumento artificiali sive **organico** sive rithmico musicam exercet. FR. GAFUR. extr. 6, 7, 10. al. FR. GAFUR. op. 1, 4: Instrumentalem musicen ad diversa operari instrumenta multis variisque modis diuturna nos docet experientia. Aut enim ex naturalibus instrumentis productos sonos colligens consonantias format et tunc armonica, aut ex artificialibus et hoc tripliciter: nam aut ex **organicis** artificialibus instrumentis aut ex rythmicis aut ex **organicis** rythmicisque simul mixtis consonantias ducit; tunc altera **organica**, altera rythmica (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 1). *ibid.* al.

c *auf die Einrichtung eines Tonsystems auf einem Musikinstrument bezogen — with reference to the disposition of a tonal system on a musical instrument*

[s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 28: Artis musicae duae species sunt, quarum una in humanis vocibus continetur, altera vero in **organicis** instrumentis. (?) [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 68: Sed in sambuca, in fidibus, in cimbalis et ceteris **organicis** instrumentis diversitas sonorum distincta et discreta ac dulcissima cumulatur (cf. Ioh. Cott. mus. 4, 7: ... in cymbalis atque in organis ...). TRAD. Holl. VIII 15, 22. MON. Organalis I p. 45: **Organica** dispositio secundum Aribonem. **Organica** mensura hoc exigit, ut tonum habeat infra finales, ditonum autem supra finales. In primis pone ·A·, ubi volueris, ita tamen, ut gravem vocem habeat; et ab eodem ·A· fac IIII passus ad finem monochordi, et in primo passu fac ·D· (cf. col. 744, 63). ORGANISTR. **Organicam** p. 208, 2: Organistrum. **Organicam** quicumque liram meciendo laboras. (?) FIST. Mensuram fist. 2 p. 126: cum **organica** regula sicut septem chordis, ita et septem fistulis naturaliter constet. CYMB. Si volueris 1, 1: Regula ad fundendas nolas, id est **organica** tintinnabula.

2 *Orgel-, zur Orgel gehörig — related to the organ*

a *allgemein — general*

[s.IX] REMIG. AUT. 49, 9: 'ydraulia' vel 'ydraula' dicitur **organicus** sonus. REMIG. AUT. 493, 13: '**organica** ... voce': ... per vocem organi. [s.XI] ARIBO 77 p. 44: Totidem etenim **organicis** fistulis uti placuit experientiae domni Willehelmi, qui duobus ordinibus quatuordecim videlicet fistulis tres adiecit. al. FRUT. brev. 15 p. 105: Mensura fistularum **organicarum**. QUAEST. MUS. 1, 27 p. 70: De **organicis** fistulis. al. [s.XIII] MUS. MAN. 23, 31. al. HIER. MOR. 11 p. 48, 3: Propter quod etiam in instrumentis **organicis** quasdam tabulas principalibus litteris harmonicarum clavium descriptas, ex quarum inflexione meatus quidam edentes sonum harmonicum aperiuntur. al. ENGELB. ADM. 1, 6, 10: in manu musicali et in **organicis** instrumentis. ENGELB. ADM. 2, 11, 7: fistula **organica**. [s.XIV] ARN. GILL. 33: nonnullos videmus clericos, qui in **organicis** instrumentis difficilimos musicales modulos, quos exprimere vix presumeret vox humana, adveniunt. (?) [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 16: in instrumentis **organicis** saepius latior fit progressus, pluraque in eis capiuntur semitonia quam in manuali serie sunt distincta. al. TACT. Octo princ. 4: corpus **organicum** caret duabus clavibus, scilicet ·Gamma-ut et ·a-re, sed primo a ·b-mi incipimus. TACT. Opusculum 3: ars **organica**. TACT. Concordanciarum p. 174, 12. al. GEORG. ANS. 2, 138: Verum **organica** hec instrumenta, quorum est maioribus in basilicis usus, cum altas teneant in eis testudines, ut per omnem illarum resonent locum sufficienter, breviores ad canarum concava comparatione fistularum longitudine fiunt; at contra his, quibus privatis utuntur locis, longiores et artiores, quatenus melior sit eorum sonitus et non perstrepens, que vero in basilicis, habent minoribus. al. FIST. Cuprum pur. 1 p. 56: de fistulis **organicis**. FIST. Fistulae mens. 12 p. 129. FIST. Incipit mensura 1 p. 136: Incipit mensura ad faciendum opus **organicum**. al. FIST. Mensuram et 1a p. 93. al. FIST.

Mensuram fist. 3 p. 126: quot choros fistularum musici solent ipsi **organico** instrumento apponere et ad organizandi artem habere. *al.* FIST. Quicumque cupit 1 p. 114. CYMB. Sonitum 2, 1.

cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 53 sq.

b übertragen: für eine mensuralrhythmische Singweise (nach Art der Orgelmusik) — *by analogy, for a manner of singing in mensural rhythm (according to the manner of organ music)*

[s.XV] PROSD. exp. 65, 49: in cantando cantum planum sive **organicum**. PROSD. ital. II p. 64: sciendum est, quod antiqui ante inventionem cantus mensurati quendam habebant modum cantandi in cantu plano, quem modum **organicum** appellabant, quoniam ipsum acceperant ab organorum pulsatione. *cf.* Berkold, *Cantus planus binatim* p. 156

3 *musikalisch — musical*

[s.IX] REMIG. AUT. 51, 1: '**organicis**', id est musicis. REMIG. AUT. 479, 14: '**organicarum**', id est musicarum.

4 *begleitend, Begleit- (in Bezug auf die Zusatzstimme im Organum) — accompanying (with reference to the additional voice in organum)*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 23, 25: ubi in recta modulatione est elevatio, ibi in **organica** fiat depositio et e converso. [s.XIII] ANON. Emmeram. 6 p. 284, 1: Nobis **organica** specialis vox (*glo.*: id est organum speciale, quod et duplex organum appellatur) fit amica. ANON. Emmeram. 6 p. 284, 22: **organicae** voci naturaliter prolatae. *al.*

5 *mehrstimmig, die mehrstimmige Musik betreffend — polyphonic, with respect to polyphonic music*

[s.IX] MUS. ENCH. 13, 11: Ac inprimis per diatessaron **organici** meli ponatur exemplum. [s.X-XI] ORG. Paris. 19: Ex hac simphonia (*sc. diapason vel disdiapason*) nascitur ea nobilis cantilena, quam diaphoniam vocitamus, id est **organicum** melos. COMM. Guid. 70 p. 114: **Organica** enim constitutio ubique fit vel per diapente superius vel per diatessaron, quae diaphonia dicitur. COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: Una voce quasi unum corpus ecclesiae in totidem membris cum **organici** vocibus modulationem laudem Deo reddunt. (?) [s.XIII] AMERUS 11, 33: Antiphone vero processionales, comuniones, prout cuiuscumque toni sunt, mutare debent ascensum et descensum et etiam conductus et cantilene, quando artem servant in sui compositione. Notum est autem, quod in omnibus fere cantilenis **organici** tonos invenio mixtos, in quibusdam locis plus debito elewantur, in quibusdam vero plus deprimuntur; hoc autem fit, ut varietates notarum facilius habeantur. *al.* HIER. MOR. 25 p. 187, 8: Gaudent (*sc. quidam Galliarum*) insuper, cum modum **organicum** notis ecclesiasticis admiscent. (?) PS.-MUR. summa 2349: **Organica** (*sc. poliphonia?*) nihil aliud est quam dispar concordia cantus diversimode sibi occurrens. PS.-MUR. summa 2356: Sepe tamen contingit in **organica** (*sc. poliphonia?*), quod pars inferior paucas habet notas et superior multas; tunc vero paucae tractim sunt, multe canende velociter. *al.* [s.XV] THOM. WAL. 1, 2: iuvenilibus ad facultatem **organicam** tendentibus. TRAD. Holl. II 3, 155: cognicio talium coniunctarum necessaria sit in cantu plano et eciam **organico** (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 189. TRAD. Holl. VII 4, 315. LAD. ZALK. A 73). *al.* TRAD. Holl. V 3, 238 (*sim.* TRAD. Holl. VII 4, 331). LAD. ZALK. A 80 (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 237. TRAD. Holl. VII 4, 330). LE MUNERAT moderat. 36: novo quodam more atque inaudito cum suo plano, gravi et uniformi cantu minimam, immo minimulam **organicam** nigram videlicet atque retortam immiscere non vereatur (*sc. quedam ecclesia in Galliis*). FLOR. FAX. 3, 1, 1: Figurativum cantum vel **organicam** musicam. *al.*

6 *im Note gegen Note-Satz — in note-against-note composition*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2370: Vel canit utraque pars discors concorsque sodali; / **organicum** genus hoc dicas modulamine tali.

v. diaphonia organica

7 *im Halteton-Satz (im Gegensatz zum Diskantsatz) — in sustained-note composition (in contrast to discant)*

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 2, 4: Ipsum etiam intellectum, ne aliud intelligat, tenet (*sc. poliphonia*) captivum, et non solum haec, quae cum discretione mensurabilis est, verum etiam ea, quae sine discretione est, puta **organica**.

v. cantus diatonicus - cantus organicus - cantus enharmonicus, cantus organicus, corpus organicum, diaphonia organica, discantus organicus, instrumentum organicum, musica organica, punctus organicus, triphonia organica

cf. Löschhorn, *Organum* p. 221 sqq.; Waeltnier, *Musikan-schauung*; Reckow, *Organum-Begriff*

adv. **organice** 1. *begleitend, in der Begleitstimme* 2. *im Note gegen Note-Satz* 3. *mit Blasinstrumenten* — 1. *in the accompanying voice* 2. *in note-against-note composition* 3. *with wind instruments*

1 *begleitend, in der Begleitstimme — in the accompanying voice*

[s.XII] DISC. Quicumque I 2: Quicumque organalem scientiam cupit attingere, scire debet, quod omnis cantus in organis intra VII arceatur discrimina vocum. Et quanto vox maior est in elevatione, tanto minor est **organice** in depositione et quanto minor est in elevatione, tanto maior est **organice** in depositione et econtra, quanto minor est in depositione, tanto erit **organice** maior in elevatione et quanto maior est in depositione, tanto minor erit **organice** in elevatione. *al.*

2 *im Note gegen Note-Satz — in note-against-note composition*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2375: Vel pars prima notam retinet, bineque sequentes / concinnunt varie, sed prime convenientes, / vel canit **organice** prior et cantum triplicando / non differt nisi per claves cantumque gravando. PS.-MUR. summa 2380.

3 *mit Blasinstrumenten — with wind instruments*

[s.XIV] MARCH. pom. 21, 4: Sed contra ego possum mensurare et tempus formare sine ipsa voce vel solum cum sono vel cum instrumentis vel breviter cantando **organice** vel rhithimice vel solum cum imaginatione mea.

subst. **organicus** -i m. *Orgelbauer — organ builder*

[s.XI] FRUT. brev. 15 p. 107: Quodsi voluerit **organicus** extendere mensuram ultra quindecim vel sedecim fistulas, per tria alphabeta metiendum est instar priorum duorum sicuti mensurae ad similitudinem primi (*sim.* FIST. Prima fist. I 17a p. 113. FIST. Primam fist. I 18 p. 112). FIST. Longissimam 26 p. 112: Si autem **organicus** ultra duo alphabeta tres litteras aut integrum alphabetum velit constituere, metiatur easdem fistulas a prioribus. FIST. Primam fist. II 16 p. 124 (*sim.* FIST. Primam fist. IV 17a p. 125).

organista -ae m. 1. *Komponist (bzw. Sänger) von Organa* 2. *Orgelspieler, 'Organist'* — 1. *composer (or singer) of organa* 2. *'organist'*

1 *Komponist (bzw. Sänger) von Organa — composer (or singer) of organa*

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 43, 17: Figurarum secundum **organistas** quaedam dicuntur simplices et quaedam ligatae. ANON. Couss. IV p. 46, 6: Et nota, quod magister Leoninus, secundum quod dicebatur, fuit optimus **organista**, qui fecit magnum librum organi de gradali et antifonario pro servitio divino multiplicando. Et fuit in usu usque ad tempus Perotini magni, qui abbreviavit eundem et fecit clausulas sive puncta plurima meliora, quoniam optimus discantor erat et melior,

quam Leoninus erat. ANON. Couss. IV p. 48, 17: **organistae** divinum officium multiplicantes in suis voluminibus. ANON. Couss. IV p. 56, 10: Sed quia tractus ille quandoque decipit multum cantores omnes, quia nesciunt, quandoque quantum ascendit vel descendit, nisi fuissent optim<i> **organistae**, propter hoc quidam posuerunt quatuor ligatas in principio sine tractu et postmodum tres ligatas, tres, tres semper cum proprietate et perfectione. ANON. Couss. IV p. 60, 10: Sed tales libri apud **organistas** in Francia, in Hispania et Ragonia et in partibus Pampiloniae et Angliae et multis aliis locis non utuntur, secundum quod plenius patet in suis libris. ANON. Couss. IV p. 60, 26: **organistae** utuntur in libris suis quinque regulis. ANON. Couss. IV p. 69, 13: Tritonus ... non est in usu nisi raro inter **organistas**. ANON. Couss. IV p. 71, 15. ANON. Couss. IV p. 78, 1. ANON. Couss. IV p. 78, 5: boni **organistae** et factores cantuum. ANON. Couss. IV p. 79, 6-7. ANON. Couss. IV p. 82, 15. ANON. Couss. IV p. 84, 2. ANON. Couss. IV p. 89, 1. WALT. ODINGT. 6, 1, 13: Longa autem apud priores **organistas** duo tantum habuit tempora sicut in metris (*inde* WILLELM. 3, 27). [s.XV] UGOL. URB. mon. 10, 53: Nam potest intelligens **organista** maiore uti semitonio atque minore, altero quidem ad perfectionem, altero vero ad colorationem.

2 Orgelspieler, 'Organist' — 'organist'

[s.XV] TACT. Opusculum 3: Quibus scitis scitur et ars organica fundamentaliter, quod est contra **organistas**, qui proprie dicuntur usuales. TACT. Opusculum 45: **Organiste** quibus utuntur figuris. TACT. Concordanciarum p. 177, 1: Figure **organistarum**: minima ♯, quarum due valent longam •. ANON. Carthus. theor. pr. 4: musici instrumentales non ab arte aut scientia musice, sed potius a suis instrumentis cepere vocabula, videlicet **organista** ab organo. ANON. Carthus. nat. 6, 32: **organiste** illa ficta musica bene indigent. TRAD. HOLL. I pr. 15: Musica usualis est, cuius cantus arsis et thesis regularibus caret principiis musicalibus. Et ista utuntur communiter layci quidam **organiste**, cantores antiqui, animalia irrationalia scilicet canes, vaccae etc. TRAD. HOLL. II 3, 192: mensuriste in locis, in quibus committuntur coniuncte, solent ponere tale signum ##. Sed **organiste** ipsis notis solent adiungere quandam virgulam per modum crucis + (*sim.* TRAD. HOLL. V 3, 236. TRAD. HOLL. VII 4, 329. LAD. ZALK. A 80). CONR. ZAB. tract. p. 241: •a - Hic incipiunt **organistae** geminare litteras. IOH. TINCT. eff. 18, 16: illic cantores, illic tibicines, illic tympanistae, illic **organistae**. FR. GAFUR. op. 1, 5: cytharedi, **organiste** et ceteri, qui in instrumentis artificium probant (*inde* NICOL. BURT. 1, 6, 43). ADAM FULD. 2, 6. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 2. GUILL. POD. 3, 31. FR. GAFUR. pract. 3, 3: quinta ipsa (quod **organistae** asserunt) minimae ac latentis incertaeque quodammodo quantitatis diminutionem patienter sustinet. FIST. Primae ergo II p. 84: In metiendis organorum fistulis novam artem ingredientes a minima usque ad maximam convertimus mensuram; et hoc licet hactenus incognitum sit et inauditum, a peritioribus tamen **organistis** eo gratius, ut speramus, accipitur.

organistrum -i n. *Drehleier* — *hurdy gurdy* [*syn.: symphonia*]

[s.XIII] AMERUS 24, 1: Regula mense **organistri**. Quicumque mensurare cupis **organistrum**, novem passus a capite cum circino ad magadam, et in primo passu habebis •d• gravem. PS.-MUR. summa 414: cithare, vielle et phiale, psalteria, chori, monochordium, symphonia seu **organistrum**. PS.-MUR. summa 1114. PS.-MUR. summa 1216: symphonia, que dicitur **organistrum**. ORGANISTR. A C. p. 205, 1: Mensura **organistri**. ORGANISTR. A magada p. 209, 1: De divisione **organistri**. A magada usque ad retinaculum chorda-

rum percurrere duobus passibus, et in primo passu pone •C•. ORGANISTR. A magda in p. 205, 1. ORGANISTR. A prima 1. ORGANISTR. In primis 1: Quomodo **organistrum** componatur. In primis a capite iuxta primum plectrum, infra usque ad aliud plectrum, quod ponitur post rotulam, per duos passus metire, et in primo passu pone •c•. ORGANISTR. Omnes p. 207, 1: Item alia mensura **organistri**. Omnes voces **organistri** elevatione et depositione lignorum intenduntur et remittuntur. Equaliter enim dividimus dupla proportionem **organistrum**, a volubili cita (? etta ed. Bröcker, *Drehleier* 1 p. 248, cf. *adn.* 2) usque ad locum, quo ponenda est prima littera, scilicet •C•. ORGANISTR. Organicam p. 208, 1. ORGANISTR. Pone p. 216, 10. ORGANISTR. Si org. p. 213, 1: De mensura **organistri**. Si **organistri** regulariter mensurandi subtilem noticiam habere volueris, mediocritas magistra, ubi magda post rotam ponatur, in primis inveniatur, ut illuc usque inferius mensura porrigatur, quo corda superius sonans extenditur. ORGANISTR. Volens p. 206, 1. cf. Bröcker, *Drehleier*

organizatio -onis f. *Bezeichnung für die mehrstimmige Ausführung eines Gesangs (Note gegen Note)* — *term that designates the polyphonic performance of a chant (note-against-note)*

[s.IX-X] HUCBALD. 12: Consonantia siquidem est duorum sonorum rata et concordabilis permixtio, quae non aliter constabit, nisi duobus altrinsecus editis sonis in unam simul modulationem convenient, ut fit, cum virilis ac puerilis vox pariter sonuerint, vel etiam in eo, quod consuete **organizationem** vocant. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: Prima autem consideratio a neotericis cantus firmus, a quibusdam vero cantus planus dicitur, secunda contrapunctus, quam ab antiquis **organizationem** dictam fuisse constat; at tertia cantus figuratus, quae a plerisque organi cantus appellatur. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Sed aliquando organum psallat per diatessaron et diapente aut etiam diapason et tunc a tertia potest in octavam venire, ut, si tenor sit •f•e•, organum •h•m•, vel si tenor •g•f•, organum •g•k•, aut si tenor •d•c•d•d•e•d•, **organizatio** bona haec est •f•n•m•h•l•k•l• et in aliis tropis similiter. Est tamen modus organizandi optimus, quando organum imitatur tenorem in ascensu aut descensu; non in eodem tempore, sed post unam notulam vel plures incipit in eadem voce eundem cantum facere aut similem in diatessaron vel diapente aut etiam diapason. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 71: His etenim paucis regulis tota ars contrapuncti vel organi poterit constringi. Cetera vero, quae circa **organizationem** accidere possent, in arbitrio canentium relinquimus. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72.

organizator -oris m. 1. *Sänger der Begleitstimme in der mehrstimmigen Ausführung eines Gesangs* 2. *Orgelspieler, Organist* — 1. *singer of the additional voice in polyphonic performance of a chant* 2. *organist*

1 *Sänger der Begleitstimme in der mehrstimmigen Ausführung eines Gesangs* — *singer of the additional voice in polyphonic performance of a chant*

[s.XI] ORG. Montep. 9: In quacumque voce cantus incipiat, **organizator** sit in eadem superius vel inferius vel in quinta vel in quarta, aliquando in tertia vel sexta. His modis **organizator** cantum sequatur, donec cum illo iungatur. ORG. Mediol. pros. 9: Organum est vox sequens precedentem sub celeritate diapente vel diatessaron. Quarum videlicet precedentis et subsequentis fit copula aliqua decenti consonantia. Dyaphonia vocum disiunctio sonat, quam nos organum vocamus, cum disiuncte ab invicem voces concorditer dissonant et dissonanter concordant, qua **organizatores** ita utuntur, quatinus diapente vel diatessaron discurrant (*sim.* ORG. Berol. 7). ORG.

Berol. 2. ORG. Berol. 25: Que omnia melius usu **organizatorum** quam regulis declarantur. [s.XII] ANON. La Fage I 5, 2: Tres vero sunt consonantiae ex coniunctionibus compositae, quibus in discantu et organo **organizatores** utuntur. Prima est diatesseron, secunda diapente, tertia diapason. ANON. La Fage I 15, 3: Necessarium est nichilominus **organizatori**, ut consonantias notas et in promptu habeat, quoniam sine istis organum nullomodo ab aliquo potest componi. Sciendum est autem, quod organum debet in aliqua consonantiarum aut in unisono, id est cum cantu, incipere. Si vero cantus ascenderit, **organizator** debet organum modulando deponere. Si vero descenderit, e contrario contra cantum organum debet incedere. **Organizator** autem omnimodo caveat, sive cantus ascendat sive descendat, ne organum a cantu sive superius sive inferius longius quam plenum diapason deducat. ANON. La Fage I 15, 11. ANON. La Fage I 15, 15: Pausationes autem dicimus moras illas, quae vel cum cantu vel in diapason ab **organizatore** fiunt causa requiescendi aut organum intercidendi. Respirationes vero vocamus interpositiones illas, quae fiunt ab **organizatore**, quando ad quartam, id est diatesseron, organum vel ad quintam, id est diapente, a cantu descendit et ibi paululum respirans resumit spiritum, ut usque ad pausationem melius sequentia prosequantur. ANON. La Fage I 15, 22: cantor primus debet incipere atque finire; similiter autem et **organizator**. ORG. Vatic. p. 185: cantor debet precedere, **organizator** vero sequi. *ibid. al.*

2 Orgelspieler, Organist — organist
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 2: citharoedus a cithara, tibicen a tibia, lyricen a <lyra>, viellator a viella, **organizator** ab organo. IAC. LEOD. spec. 1, 19, 11: instrumentorum talium vel talium lusorem, ut <buccinatorum>, **organizatores**, citharoedam, et sic de aliis distinctis instrumentis.

organizo -are 1. *mehrstimmig (zweistimmig) singen*
2. *begleiten (in Bezug auf eine zweite Stimme), die Begleitstimme bilden* 3. *Orgel spielen* — 1. *to sing with more than one voice (with two voices)* 2. *to accompany (with respect to a second voice), to form the accompanying voice* 3. *to play the organ*

1 mehrstimmig (zweistimmig) singen — *to sing with more than one voice (with two voices)* [syn.: *discantare, diaphonizare*]

a Definition

[s.XIII] ANON. Hailspr. 3 p. 68: **organizare** discantare, id est virilis ac puerilis vox. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 3, 5: Discantus igitur cum magis proprie duos cantus respiciat quam plures, antiquitus de organo duplo dicebatur, in quo non sunt nisi duo cantus. Unde discantare erat **organizare** vel diaphonizare, quia diaphonia discantus est.

b Gebrauch — usage

[s.IX] MUS. ENCH. 14, 19: si voce virili **organizetur** simul cum voce puerili, sunt quidem hae duae voces sibi per diapason consonae. [s.XI] BERNO prol. 3, 2: Et tunc consonantiae fiunt, quando altrinsecus virilis ac puerilis vox pariter sonuerit, vel potius eo cantandi genere, quod consuevit dicitur **organizare**. ORG. Mediol. pros. 3: V addimus modos **organizandi** et ita duos statuimus in prima voce, tertium a mediis, quartum non tantum a prima vel a media, sed ab utraque, quantum discretione ultimarum vocum, videlicet augendo vel auferendo. ORG. Mediol. pros. 20. ORG. Mediol. rhythm. 1: Cum autem diapente et diatessaron **organizamus**, / succincte et egregie curramus, / donec cum dulcedine ad copulam perveniamus. ORG. Berol. 2. ORG. Berol. 22. [s.XII] DISC. Tres sunt 2 p. 238: Incipiunt regule **organizandi**. [s.XIII] ELIAS SAL. pr. p. 17b: Quod execrabilius est, cantum planum et bene ordinatum per angelos et per sanctos prophetas et per beatum

Gregorium deridendo, assumendo aliquoties naturam cantus scientiae **organizandi**, quae totaliter supra scientiam cantus plani est reperta. *ibid. al.* ELIAS SAL. 5 p. 21a. ELIAS SAL. 21 p. 44b. ANON. Couss. IV p. 79, 6: Et si paenultima fuerit tonus in duplo supra tenorem ut in organo puro, optime erit concordans, quamvis tonus non sit concordantia. Et iste modus valde utitur inter puros organistas et inter Lumbardos **organizantes**. ANON. Couss. IV p. 84, 5. [s.XIV] MARCH. luc. 5, 1, 5: consonantia dicitur (*pro debet?*) esse in motu, dum **organizatur** (*inde* FR. GAFUR. extr. 7, 1, 4. CONTR. In presenti 12). IAC. LEOD. spec. 7, 9, 11. ARN. GILL. 10. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1 p. 52, 24. IOH. CICON. mus. 1, 62 p. 218, 1. IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 11. IOH. CICON. mus. 1, 71 p. 224, 3: Consone sunt diapason et bis diapason. Dissone sunt diatessaron, diapente. ... Sed diatessaron et diapente, quae dissone sunt, tunc consone sunt, quando **organizantur**. IOH. CICON. mus. 1, 71 p. 224, 6. IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 224, 16-17. FR. GAFUR. pract. 3, 4: per contrarios **organizantium** motus. FR. GAFUR. pract. 3, 9-10. FR. GAFUR. pract. 3, 12. COMPIL. Salisb. 1.

2 begleiten (in Bezug auf eine zweite Stimme), die Begleitstimme bilden — *to accompany (with respect to a second voice), to form the accompanying voice* [syn.: *discantare*] [s.IX] ORG. Bamb. II 4. ORG. Bamb. II 7: quis sonus debeat alteri **organizare**. ORG. Bamb. II 9: namque ¶ <tetrardus> gravis **organizat** ¶ trito finali, ¶ archoos finalis **organizat** ¶ tetrardo finali. [s.XI] VERS. Quisquis velis 7: Gamma succinit his tribus litteris sequentibus: / ·A· videlicet et ·B· atque ·C· tantummodo. / ·A· ad ·D· et ·B· ad ·E· semper quartis vocibus. / ·C· ut gamma **organizat** suis tribus posteris. IOH. COTT. mus. 23, 5. IOH. COTT. mus. 23, 19. IOH. COTT. mus. 23, 26: Providendum quoque est **organizanti**, ut, si recta modulatio in gravibus moram fecerit, ipse in acutis canenti per diapason occurrat; sin vero in acutis, ipse in gravibus per diapason concordiam faciat; cantui autem in mese vel circa mese pausationes facienti in eadem voce respondeat (*sim.* ANON. Pannain p. 117). IOH. COTT. mus. 23, 32: Animadvertere etiam debes, quod quamvis ego in simplicibus motibus simplex organum posuerim, cuilibet tamen **organizanti** simplices motus duplicare vel triplicare vel quovis modo competenter conglobare, si voluerit, licet. [s.XII] DISC. Omnis homo I 1 p. 241: Omnis homo, qui vult bene **organicare** (*sim.* DISC. Omnis homo II 1 p. 253). [s.XIII] ORG. Vatic. p. 186. DISC. Qualiscumque 3 p. 251: Quicumque vult **organizare**, incipiat a diapason. Si cantus ascendit unam, diapason descendit tres. DISC. Qualiscumque 8 p. 251. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 230 descr.: he precedunt - he **organizant** (*cum exemplo*). BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: super datum cantum **organizare**. *ibid.*: Cum incipimus **organizare**, ponamus vocem in quinta vel in octava. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 66. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72. NICOL. BURT. 1, 9, 57: Dicitur autem consonantia a consequendo, ut Isidoro placet, quia consequendo **organizat** voces suas (*inde* DIFF. MUS. 39). NICOL. BURT. 2, 3, 23: si tenor in gravibus diceret ·f·g·a·c·, et velles **organizare** vel discantare hoc modo in superacutis: ·f·g·. NICOL. BURT. 2, 3, 29-30. NICOL. BURT. 2, 6, 46-50. FR. GAFUR. pract. 3, 9: Est enim **organizans** ille, qui acutiorem efficit cantilenae partem. *ibid. al.* FR. GAFUR. pract. 3, 10: Quandoque etiam **organizantes** ipsi semibreves ac minimas atque reliquas diminutiores figuras notulis cantus plani commensurant. *ibid. al.*

3 Orgel spielen — to play the organ

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 6: Nonne qui citharizant et **organizant**, manibus operantur, similiter et qui cantant, naturalibus utuntur instrumentis? [s.XV] TACT. Octo princ. 1. TACT. Opusculum 99. TACT. Concordanciarum p. 168,

29. TACT. Reperi 1: Reperi in una carta unum modum **organizandii**, qui est antiquus. FIST. Mensuram fist. 3 p. 126: quot choros fistularum musici solent ipsi organico instrumento apponere et ad **organizandi** artem habere.

organo -are ? erklingen — ? to sound
[s.XIII?] VERS. Postquam pro 32: Quomodo cantatur omnis vox. Ex ·C· natura vox nascens **organat** omnis. / b molle cantabit ·F· quaque (?) vox sibi generabit. / Vox veniens ex ·G· cantabit per ♯ quadrum.

organum -i n. I. (Musik-)Instrument II. Orgel III. ? Orgelpfeife IV. Bezeichnung für das auf einem Instrument ausgemessene Tonsystem V. Begleitstimme, Gegenstimme VI. (generelle) Bezeichnung für den mehrstimmigen Gesang VII. Bezeichnung für charakteristische Eigenschaften der Kirchentonarten VIII. Bezeichnung für eine mehrstimmige Satztechnik (Haltetonsatz) bzw. Kompositionsgattung — I. (musical) instrument II. organ III. ? organ pipe IV. term that designates the tonal system disposed on an instrument V. accompanying voice, counter voice VI. (general) term for polyphonic chant VII. term that designates characteristic qualities of the modes VIII. term that designates a polyphonic compositional technique (sustained-note composition), or compositional genre

I (Musik-)Instrument — (musical) instrument [syn.: instrumentum]

[s.I a. Chr.] VITRUV. 1, 1, 9: Hydraulicas quoque machinas et cetera, quae sunt similia his **organis**, sine musicis rationibus efficere nemo poterit. VITRUV. 6, 1, 6: ut in **organo** chorda, quae est proxima angulo. al. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: **Organum** quondam habuit tres intentiones, gravem, mediam et acutam. (?) CENS. 13, 5. [s.IV] CALC. 40: Ut harmonici modulantes **organa** inter duos extimarum fidium limites, gravissimae hypates et acutissimae netes, alias internectunt medias dispari strepitu tinnituque chordas. AUGUST. 1, 4, 7. al. [s.V] MART. CAP. 9, 910: Verum ille orbis non chelys nec barbiton nec tetrachordon apparebat, sed ignota rotunditas omnium melodias transcendenter **organorum**. [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 181, 11 (inde GUIDO DION. 1, 4, 147. UGOL. URB. 5, 41, 33). CASSIOD. var. 2, 40, 9: ut in **organis** toni, ita in humana voce varias animi affectiones. al. [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 2: **Organum** vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui folles adhibentur, alio Graeci nomine appellant. Ut autem **organum** dicatur, magis ea vulgaris est Graecorum consuetudo (ex errore, cf. August. ennarratio in ps. CL: Ut autem **organum** dicatur, magis Latina, et ea vulgaris est consuetudo. cf. HMT s. v. p. 2. inde VOCAB. MUS. p. 139. VOCAB. MUS. p. 141. IOH. AEGID. 17, 4. HIER. MOR. 4 p. 18, 24. COMM. Boeth. II p. 88, 31. TRAD. Holl. VIII 3, 93. TRAD. Holl. VI 30, 3). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 333: **organis**: instrumentis. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 52: **instrumentorum**: ut liram, citharam, tibiam, **organa** reliqua (? ed.: organa, reliqua). [s.IX] IOH. SCOT. annot. 70, 7: Sistrum **organum** est, quod genus tantum apud Aegyptios invenitur (sim. REMIG. AUT. 70, 7). REMIG. AUT. 23, 2: Barbitum genus est **organi**, instrumentum videlicet musicum ex ebore factum, unde et barbitum a **barri**, id est **elefante**, dicitur (sim. REMIG. AUT. 483, 4). al. [s.X] INTERV. Quid sit tonus 12: ex ore vel ex corda aut ex aliqua materia **organi**. GLOSS. Aug. 1, 60: omnia enim instrumenta musica **organa** appellantur (sim. GLOSS. Aug. 1, 116). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 473: **organum** vocis humane. al. ENGELB. ADM. 1, 15, 22. al. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 5. IAC. LEOD. spec. 2, 118, 15. COMM. Boeth. II p. 88, 29. al. COMPIL. Erlang. p. 26. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 2. IOH. CICON. mus.

1, 50 p. 186, 5: in cantibus et **organis**. FR. GAFUR. op. 1, 2 (sim. NICOL. BURT. 1, 3, 22. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 21). al. IOH. TINCT. inv. p. 43. HERB. TR. 1, 5 p. 31. (?)

II Orgel — organ

1 Definition

[s.XI] VOCAB. MUS. p. 139: **Organum** est quasi turris quaedam diversis fistulis fabricata, quibus factum follium vox copiosissima destinatur; et ut eam modulatio decore componat, quibusdam ligneis ab interiori parte construitur quasi disciplinabiliter magistrorum digiti reprimentes, grandisonum efficiunt et ut suavissimam cantilenam. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 4: **organum** est generale nomen vasorum omnium musicorum, sed specialiter appropriatum est instrumento ex multis composito fistulis sive cannis, cui folles adhibentur. Et hoc solo musico instrumento utitur ecclesia in diversis cantibus et in prosis, in sequentiis et in hymnis, propter abusum histrionum eiectionis aliis communiter instrumentis (inde COMM. Boeth. II p. 88, 32. cf. ISID. etym. 3, 21, 2; Augustinus, Ennarratio in psalmum CL). [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: **O>rganum** est instrumentum habens cannas in modum fistularum in sursum erectas, quae habent naturam gutturis humani, folles vero perflantes et approfonditate fistelle seu burdones emergentes habent proprietatem clibani pectoralis. Digittus vero tangens clavos forinsecos habet naturam epiglotti, et pedales calcantes registrant notas graves. Et hoc vero instrumento utitur sancta Romana ecclesia in templis.

2 Gebrauch — usage

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 121: Primo omnium ad **organum** eo, quod maius esse his in sonitu et fortitudine nimia computatur clamoris veniam. De duabus elephantorum pellibus concavum coniungitur et per XII fabrorum sufflatoria compensatum per XII cicutas aereas in sonitum nimium quasi in modum tonitru concitatur. *ibid.* al. FAV. EUL. 27, 1. (?) [s.VI] BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 30: ut sunt citharoe-di quique **organano** ceterisque musicae instrumentis artificium probant. CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Inflatilia (sc. instrumenta musica) sunt, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, **organa**, pandoria et cetera huiusmodi (inde ISID. etym. 3, 21, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 3. REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139. HIER. MOR. 4 p. 18, 23. sim. COMM. Boeth. II p. 134, 20). al. [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 2: **Organum** vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui folles adhibentur, alio Graeci nomine appellant. Ut autem **organum** dicatur, magis ea vulgaris est Graecorum consuetudo (ex errore, cf. August. ennarratio in ps. CL: Ut autem **organum** dicatur, magis Latina, et ea vulgaris est consuetudo. cf. HMT s. v. p. 2. inde VOCAB. MUS. p. 139. VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 4 p. 18, 26. COMM. Boeth. II p. 88, 31. TRAD. Holl. VIII 3, 93). al. ISID. etym. 18, 47, 1: Thymelici autem erant musici scenici, qui in **organis** et lyris et citharis praecanebant. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 26: aulon: cannulae vel chordulae (?), quae resonant in **organo**. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 7: in instrumentis, ut in tibiis, timpanis, **organis**, lituis, tubis et c. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 18-9: **hydraularum armonica**: **organum** de aqua factum. GLOSS. Mart. Cap. 906/345, 17: **pandura**: genus est **organi** vel capsula (sim. IOH. SCOT. annot. 491, 10. REMIG. AUT. 491, 10). al. IOH. SCOT. annot. 19, 12: Phisica docet planetarum singulos motus singulas voces gignere, ex quibus veluti diversis **organi** fistulis omnium symphoniarum certis rationibus armonia coaptatur. al. REMIG. AUT. 49, 9: **hydraularum**, id est **organorum**. **Ydraula** Grece **organum** dicitur; **ydor** namque **acqua**, **aulae** autem dicuntur fistulae organales, hinc **hydraulia** vel **ydraula** dicitur organicus sonus (inde COMM. Boeth. II p. 44, 16). al. AURELIAN. 3, 19:

Tercia est musica, quae in quibusdam consistit instrumentis, videlicet ut sunt **organa**, cithare, lire et cetera plura. ... administraturque (*ed.*: ministraturque) aut intentione, ut nervis, aut spiritu, ut tibiis vel his, quae aqua moventur ut **organa** (*cf.* Boeth. *mus.* 1, 2 p. 189, 5-9). REG. PRUM. 5, 96: Inflatile autem, quod spiritu vel vento inpellitur, ut in tibiis, musis, fistulis, **organis** et his similibus. [*s.XI*] GUIDO reg. 79: hae mensurae sunt cavendae maxime in pondere./ His mensuris comparantur et canora **organa**. HEINR. AUG. 5. COMM. Guid. 76 p. 122. *al.* COMPIL. Casin. 1, 70 p. 11. VOCAB. MUS. p. 139: Organarius: qui agatur **organum**. *al.* ANON. Prag. 19. VERS. Ars humanas p. 111a. (?) IOH. COTT. mus. 23, 3: Qui canendi modus (*sc.* *diaphonia*) vulgariter organum dicitur eo, quod vox humana apte dissonans similitudinem exprimat instrumenti, quod **organum** vocatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 4, 3). [*s.XIII*] IOH. AEGID. 4, 38. *al.* AMERUS 14, 4. LAMBERTUS p. 253a. HIER. MOR. 2 p. 12, 8. *al.* TRAD. Garl. plan. V 187a: [Nunc videndum est de falsa musica, quae in instrumentis musicalibus multum est necessaria, specialiter in **organis**]. PS.-THOMAS AQU. I 4: folle concitatur ut **organum** (*sim.* TRAD. Holl. V pr. 135. CONR. ZAB. tract. H 2. *cf.* Ioh. Cott. mus. 3, 4). *al.* ANON. Couss. IV p. 70, 28: Alio modo dicitur **organum** ut in instrumento organorum. VERS. Postquam pro 91. *al.* IOH. GROCH. 133. PS.-MUR. summa 1432: quidam artifices in instrumentis musicis locant semitonium inter ·G·solreut et ·F·faut, quidam inter ·G·solreut et ·a·lamire et clavem istam clavem falsam appellant, et in cantu illud commoditatem operatur precipue in instrumento, quod **organum** appellatur. *al.* ENGELB. ADM. 3, 12, 8: in clavisibus **organorum**. *al.* WALT. ODINGT. 3, 5, 2: Ad similitudinem autem monochordi sunt **organa** construenda, quod fistulae breviores seu graciliores acutius sonant, longiores et grossiores gravius. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 12, 2. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 1, 5. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 70, 14: licet regulariter apotome inter voces ipsius ·b·fa·ḡ·mi situm sit, per falsam tamen musicam in multis aliis locis potest reperiri et tonus in duas inaequales partes separari, et hoc in multis instrumentis, specialiter in **organis** observatur, ut tonus fundetur et consonantiae plures habeantur. IAC. LEOD. spec. 4, 27, 30: in eodem **organo** unus (*sc.* *dicitur*) perfectius et melius alio ludere. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 14. *al.* WILLELM. 2, 15: Secundum de hinc notarum vel figurarum indicia corda pulsu (*ms.* *et ed.*: pulsus) alicuius rei solide tangatur, sicut in **organis** fieri consuevit. HEINR. EGER 2 p. 39: in psalteriis et citharis **organisque** et aliis ludis similibus. *al.* ANON. Meyer 7, 3. ANON. Quaest. 25. ARS ORG. p. 100: Nota, quod omnes voces totius **organi** tam toni quam semitoni possunt esse fa et mi, ubi sunt semitoni iuxta tonum et non alibi. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 119. IOH. OLOM. 1 p. 2. IOH. CICON. mus. 1, 7 p. 66, 6. PROSD. ital. II p. 39. *al.* WENCESL. PRACH. 36. *al.* UGOL. URB. mon. 10, 47. TACT. Opusculum 47: Claves in **organis** sic formantur modernis (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 13). TACT. Opusculum 137 (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 175, 32). TACT. Opusculum 144: octo sunt pedales in **organis** et quatuor semitonia. TACT. Ad habendum 1: in **organis** vel in clavicordiis. GEORG. ANS. 2, 119: **Organum** item canulis pluribus constructum est sonos diversos reddentibus. *al.* ARN. ZWOLL. p. 29: Item **organum** maius Cordigerorum habet ultra **organa** simplicia 10 fistulas grossiores pro subdupla tenoris **organorum** et hoc ideo, quia illa **organa** tripliciter possunt sonare, uno modo simplicia **organa**, alio modo duplicia ita, quod quilibet clavis ingrossat per suam subduplam, tertio modo, quod solum 10 grosse fistule serviant pro tenore et simplicia **organa** pro discantu, et tunc manu sinistra oportet tangere tenorem in 10 clavisibus bassioribus solum. *al.* EG. CARL. rit. 140. ANON. Carthus.

nat. 6, 32: Verumtamen est, quod organiste illa ficta musica bene indigent, maxime, quando ipsi sentiunt sua **organa** ad voces humanas chori commode non concordare, ut tunc sciant huiusmodi **organa** ad chorum, ut oportet, proportionare. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 24. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 4. *al.* TACT. Bona 79: Sex sunt vitia cavenda in **organis**. Primum est ascendere per duas species perfectas, scilicet per duas quintas vel duas octavas sive per duas duodecimas. Secundum est accipere quintam in descensu cum tenore. Tertium est accipere tertiam irregularem in descensu cum tenore. Quartum est accipere sextam cum tertia regulari. Quintum est ludere falsam musicam. Sextum est frangere mensuram. *al.* CONR. ZAB. tract. BN 4-5. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16-19. CLAVIC. Primo p. 148, 1. CONR. ZAB. chor. 6, 39. *al.* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 8. IOH. TINCT. nat. 1, 29. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37: In Hispania vero nostra antiqua monochorda et etiam **organa** in ·c· gravi reperimus incepisse. *ibid.* *al.* NICOL. BURT. 1, 5, 38. *al.* BONAV. BRIX. 22, 6. ADAM FULD. 2, 6. LAD. ZALK. A 72. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 5: tibicen et cytharista et qui **organo** sonat. *al.* LE MUNERAT tract. 4. *al.* GUILL. POD. 1, 7. *al.* HERB. TR. 3, pr. p. 63. MICH. KEINSPI. 2, 10. FLOR. FAX. 2, 7, 3: Omnes hae consonantes per septenarium numerum de unis in ceteras auctae cumulataeque in **organis** aut monochordis vel quovis instrumento augeri possunt. SZYDLOV. 1 p. 10. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 2. ANON. Barchin. II p. 327. CLAVIC. D: Hee sunt claves clavicordiorum, **organorum** et clavisimbalorum. CONTR. Circa modum p. 28, 32. CONTR. Volentibus I p. 26a: Nunc videndum est de ficta musica, que instrumentis musicalibus est necessaria et specialiter in **organis**. FIST. Formata prima 12 p. 136: Divide totum gammaut per longitudinem in sex partes et habebis grossitudinem primae cannae; et si non vis habere ita dulcia **organa**, divide in quinque. FIST. Longissimam 2 p. 97. FIST. Prima fist. I 1a p. 99. FIST. Primae ergo II p. 84. FIST. Rogatus 18 p. 65. FIST. Si quis 12 p. 140: Et sciendum, quod, ubicumque facimus b molle vel falsam musicam in **organis**, eadem facimus in octava clave inferiori vel superiori, secundum quod concordia exigit. *al.* CYMB. Tintinnabulis 21.

40 *cf.* Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 53 sq.

III ? Orgelpfeife — ? organ pipe

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 10, 8, 4: Supra tabulam foramina, quae ex canalibus habent egressum spiritus, sunt anuli adglutinati, quibus lingulae omnium includuntur **organorum**.

IV Bezeichnung für das auf einem Instrument ausgemessene Tonsystem — term that designates the tonal system disposed on an instrument

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. *mus.* 1, 2, 2: Tria genera **organi** sunt: Chromaticum, enarmonium, diatonicum.

50 *cf.* HMT s. v. *organum* p. 4-5; Reckow, *Organum-Begriff* p. 49 sqq.

V Begleitstimme, Gegenstimme (Bezeichnung für eine Stimme, die zu einer gegebenen Stimme hinzugefügt wird) — accompanying voice, counter voice (term for a voice, which is added to a given voice)

1 Definition

[*s.XI*] ORG. Montep. 2: **Organum** est vox sequens precedentem sub celeritate diatessaron vel diapente (*sim.* ORG. Mediol. pros. 7. ORG. Berol. 5: ... diapente vel diatassaron vel dittoni vel semidittoni. ORG. Vatic. p. 185).

2 Gebrauch — usage

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. *mus.* 1, 7, 28: cum ad diapason additur **organum** superius quinto loco; et ipsa vox cum prima gravissima comparata tripla est ad eam; est autem XII^a vox ad primam. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: succentibus duplis: i. **organis** (*sim.* REMIG. AUT. 11, 5: id est duplicis

organis). (?) MUS. ENCH. 14, 2: Nec solum hac collatione vox simplex si simplici conferatur, sed et si simplex **organum** respondeat duplae aut dupla simplici, vel si ambas per diplasion duplicaveris, senties huiusmodi proportionum voces suaviter ad invicem resonare. MUS. ENCH. 14, 5: simplici cantui duplex adiungas **organum**. MUS. ENCH. 18 tit.: Quod modo altiora modo summissiora loca **organum** petat. *al.* SCOL. ENCH. 2, 46: ad quintam et duodecimam **organum** prima et octava respondeant. *al.* ORG. Bamb. I 50: quasi figurate sub prefato sono **organum** possimus ponere. ORG. Bamb. II 11: Si vero cantus inchoat a tetrardo *f* finali, ex eo statim progreditur **organum** in usque *h* tritum superiorem. *al.* ORG. Colon. 10: **organum** inferius descendere non possit quam in illum usque sonum, qui a finali rectore fuerit subsecundus. [*s.X*] ORG. Selest. p. 68, 2: Quod vero **organum** invenitur in secunda et tertia similiter sicut in quarta et quinta, non naturale hoc dicitur. *al.* ORG. Paris. 7: in quartis locis ducentem se cantum **organum** comitatur. *al.* [*s.XI*] GUIDO micr. 18, 12: Potes et cantum cum **organo** et **organum** cum cantu, quantum libuerit, duplicare per diapason (*inde* LIB. SPEC. 79 p. 56). GUIDO micr. 18, 32: Saepe autem cum inferiores trito voces cantor admiserit, **organum** suspensum tenemus in trito. *al.* LIB. SPEC. 80 p. 56. ORG. Montep. 3: Si quis ergo **organum** componere desiderat, duas ultimas voces clausule prius eligat et eas competenter cum cantu iungat, ut ex alia parte cum cantu veniant. Postea primam vocem **organi**, id est inceptionem, ponat cum cantu vel inferius in diapason vel superius vel in eadem vel in quinta vel in quarta, aliquando et in tertia vel sexta. In secunda autem vel septima voce a cantu nunquam erit **organum**, quia male sonat. Medias autem voces inter primam et ultimas duas preelectas ponat in quinta vel quarta vel tertia vel sexta, sed frequentius in quarta vel in quinta, quia pulcrius sonat. ORG. Mediol. pros. 13: Prima vox **organi** aut manebit coniuncta cum precedenti per diapason vel in eadem aut disiuncta diapente vel diatessaron. Medie vero voces diapente et diatessaron discurrunt. Cum autem cantus prestolatur **organum**, copulatio fit quolibet modo (*sim.* ORG. Berol. 9). *al.* ORG. Mediol. rhythm. 79: Si cantus tenebit *·D·*, **organum** erit in *·a·* (*sim.* ORG. Berol. 27). *al.* ORG. Berol. 4. COMPIL. Casin. 2, 39 p. 401: Cantus sine **organo** stare potest; **organum** sine cantu minime constat. VERS. Quisquis velis 20. *al.* TRAD. Guid. 9. [*s.XII*] ANON. La Fage I 15, 4: Sciendum est autem, quod **organum** debet in aliqua consonantiarum aut in unisono, id est cum cantu, incipere. Si vero cantus ascenderit, organizator debet **organum** modulando deponere. Si vero descenderit, e contrario contra cantum **organum** debet incedere. Organizator autem omnimodo caveat, sive cantus ascendat sive descendat, ne **organum** a cantu sive superius sive inferius longius quam plenum diapason deducat. *al.* ANON. Pannain p. 117. [*s.XIII*] ORG. Vatic. p. 185: nihil valet **organum** per se, nisi aliquis cantus sit cum **organo**. *passim* DISC. Si cantus equ. 1 p. 244. *passim* DISC. Si cantus asc. 5: Si cantus ascendit duas voces et **organum** incipit in dupplici voce, descenderit tres voces et erit in quinta vel descenderit septem voces et erit cum cantu. *passim* ANON. Lovan. p. 494a: Si cantus ascendat, **organum** descendit et e converso. *passim* DISC. Qualiscumque 10 p. 251. TRAD. Franc. I p. 22. *al.* ANON. Couss. IV p. 71, 7: sit cantus vel tenor *·C·C·*, signa gravia; **organum** incipiet per diapason in *·c·* acuto. *al.* WALT. ODINGT. 6, 11, 5: **Organum** autem aliquando est unius, aliquando duorum, ut dum attendens concordiam tenor aliquando tacet. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 12. QUAT. PRINC. 4, 2, 49: Cantans vero **organum** super tenorem tali modo habet modulari, ut quamdiu organum purum durat, discurrere per notas oportet sine mensura usque ad concordanciam. [*s.XV*] IOH. CICON. mus.

1, 74 p. 232, 4: Sub trito enim tonus deest, ideo nec occursum per tonum nec **organum** deponi per eum licet, ut Encheridion liber et Guido refert. *al.* TRAD. Holl. VI 32, 7: Nota, quod duplex dyaffonia vocatur eo, quod uni voci due per **organum** subsequuntur. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: Nam si tenor *·d·c·* et **organum** *·l·k·* in octava, eadem vox videretur esse. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Est tamen modus organizandi optimus, quando **organum** imitatur tenorem in ascensu aut descensu; non in eodem tempore, sed post unam notulam vel plures incipit in eadem voce eundem cantum facere aut similem in diatessaron vel diapente aut etiam diapason vel in suis compositis ac decompositis sub aut supra. Quem modum practici fugam appellant (*inde* NICOL. BURT. 2, 3, 30: ... quando **organum** sive supranus, ut vulgi utar vocabulo, imitatur tenorem ...). BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65 - 2, 1, 2 p. 72. *passim* ADAM FULD. 2, 17. FIST. Mensuram et 8a p. 94.

VI (*generelle*) *Bezeichnung für den mehrstimmigen Gesang* — (*general*) *term for polyphonic chant* [*syn.: diaphonia*]
1 *Definition*

[*s.IX*] MUS. ENCH. 13, 7: nunc id, quod proprie simphoniae dicuntur et sunt, id est qualiter eadem voces sese in unum canendo habeant, prosequamur. Haec namque est, quam diaphoniam cantilenam vel assuete **organum** nuncupamus. [*s.XI*] GUIDO micr. 18, 2: Diaphonia vocum disiunctio sonat, quam nos **organum** vocamus, cum disiunctae ab invicem voces et concorditer dissonant et dissonanter concordant (*inde* LIB. SPEC. 77 p. 55. ORG. Mediol. pros. 8. ORG. Berol. 6. IAC. LEOD. spec. 7, 4, 1. COMM. Boeth. II p. 186, 26. TRAD. Holl. VIII 13, 77. IAC. THEAT. 38. TRAD. Holl. VI 6, 20). IOH. COTT. mus. 23, tit.: De diaphonia, id est **organo**. ... Est ergo diaphonia congrua vocum dissonantia, quae ad minus per duos cantantes agitur ita scilicet, ut altero rectam modulationem tenente alter per alienos sonos apte circueat, et in singulis respirationibus ambo in eadem voce vel per diapason conveniant. Qui canendi modus vulgariter **organum** dicitur (*inde* TRAD. Holl. VI 30, 2). [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 1, 1: **organum** generaliter dicitur ad omnem mensurabilem musicam. ... Sciendum est ergo, quod ipsius **organi** generaliter accepti tres sunt species, scilicet discantus, copula et organum (*inde* ANON. Emmeram. pr. p. 70, 26). FRANCO COL. 1, 12: Communiter vero dicitur **organum** quilibet cantus ecclesiasticus tempore mensuratus (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 10, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. QUAT. PRINC. 4, 2, 48. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 23). TRAD. Franc. I p. 16: **Organum** est <cantus> armonicis diversis troporum consonantiis dulci concordia prolatus symphoniiis variisque metrorum coloribus adornatus. **Organi** tres sunt species, scilicet diaphonia, copula et prolatio. ANON. Couss. IV p. 71, 2: Est et aliud **organum**, prout universales antiqui nominaverunt, et hoc est, prout concordaverunt sonos cum sonis. IOH. GROCH. 186. WALT. ODINGT. 5, 1, 8: Multiplex harmonia est plurium (*ms. et ed. plurimum*) vocum dissimilium, ut gravis cum acuta concussio, quam diaphoniam dico, quae communiter **organum** appellatur. WALT. ODINGT. 6, 1, 7: Diaphonia est concors discordia inferiorum vocum cum superioribus, sic dicta, quia non per totum proceditur per concordias, sed quia concordia sequens tollit offensionem discordiae prioris; et haec **organum** communiter appellatur. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 4, 3: Et haec sonorum simul facta prolatio **organum** vulgariter appellatur, tum quia *·organon·* Graece *·duplex modulatio·* dicitur Latine, tum quia vox hominis apte concordans et dissonans suavitatem exprimit instrumenti, quod vocatur organum (*cf. Ioh. Cott. mus. 23, 3*).

2 *Gebrauch* — *usage*

[*s.IX*] REMIG. AUT. 11, 11: Conventus est similium vocum adunata societas. Succentus vero varii soni sibi convenientes,

sicut videmus in **organo** (*inde* REG. PRUM. 5, 28). SCOL. ENCH. 2, 55. ORG. Colon. 1: Diaphoniam seu **organum** constat ex diatessaron symphonia naturaliter derivari. ORG. Colon. 14: Praeterea **organum** tres sibi sedes constituit, ut sit **organum** medium, **organum** superius, **organum** inferius. Medium vocatur **organum**, quod moratur circa finalem rectorem, **organum** superius, quod circa socialem eius superiorem, **organum** inferius, quod circa socialem eius inferiorem (*sim.* ORG. Paris. 62). ORG. Colon. 21: Poscit autem semper **organum** diligenti et modesta morositate fieri. *al.* [s.X] ORG. Selest. p. 68, 1: Dyaphonia vel **organo** dupliciter uti possumus, id est vel per dyapente vel per dyatessaron. ORG. Paris. 6: adhuc de diatesseron simphonia, quomodo melos diaphoniae nascatur, videamus, quam usitato vocabulo **organum** nuncupamus. ORG. Paris. 99: Haec prorsus est lex organi naturalis, a qua, ubi deviat, non regulare fit **organum**, sed abusivum. *al.* [s.XI] GUIDO micr. 6, 14: Diapente vero et diatessaron diaphoniae, id est **organi**, iura possident (*inde* COMM. Guid. 69 p. 114. CONR. ZAB. tract. AE 6). GUIDO micr. 18, 19: Troporum vero alii apti, alii aptiores, alii aptissimi existunt. Apti sunt, qui per solam diatessaron quartis a se vocibus **organum** reddunt, ut deuterus in ·B· et in ·E·; aptiores sunt, qui non solum quartis, sed tertiis et secundis per tonum et semiditonum, licet raro respondent, ut protus in ·A· et ·D·; aptissimi vero, qui saepissime suaviusque id faciunt, ut tetrardus et tritus in ·C· et ·F· et ·G·. *al.* ORG. Mediol. pros. 33: Significatum **organi** aliud naturale, aliud remotum a natura. Naturale est illud, cui vicissim duo immediata contingit eidem esse et non esse sub **organo**, videlicet diapente et diatessaron. *al.* ORG. Berol. 23. *al.* ANON. Prag. 181: Nam in diapente, quae constat tribus tonis et semitonio, facilius est organalis cum principali <progressus>, veluti si sumat initium principalis ab ·E·, organalis quoque ab ·A·, videbis concorditer organalem cum principali procedere ..., quod **organum** vulgare apud Italos et Suevos viget maxime. *al.* IOH. COTT. mus. 23, 6. *al.* [s.XII] THEINR. DOV. 2, 7 p. 220, 2: Quare tamen ditonus <et> semiditonus admittantur in **organa**. Unde horum ditonus et semiditonum cum sibi condividentibus equisonas consonantias propter equisonantiam cum consonantiis admittuntur in **organa**; hic quidem tamen cum diapente cum semitonio sepius propter consonioris proportionis maiorem propinquitatem, hoc vero cum diapente cum tono rarius propter minus consone proportionis minorem propinquitatem. DISC. Quicumque I 13: Et notandum, quod modos, quos regulariter rarius, ut diapente cum semitonio et diapente cum tono, vel numquam, sicut diapente cum semiditono vel ditono admittimus, **organa** sepe et dulcius frequentant. *al.* [s.XIII] DISC. Qualicumque 1 p. 251. METROL. 79 p. 88: Licet enim longas et breves nominemus, non sic tenentur in plana musica sicut et in **organo**, sed omnes notae praeter pausiones aequaliter cantentur. ANON. Emmeram. 5 p. 276, 41: discantus (*glo.*: id est **organi** generalis quo ad summam perfectionem). *al.* FRANCO COL. 11, 25: Cum littera et sine fit discantus in conductis et discantu aliquo ecclesiastico, qui improprie **organum** appellatur (*inde* IAC. LEOD. cons. 89. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 5). AUGUST. MIN. BVC 166. ANON. Couss. IV p. 46, 7: Et nota, quod magister Leoninus, secundum quod dicebatur, fuit optimus organista, qui fecit magnum librum **organi** de gradali et antifonario pro servitio divino multiplicando. *al.* WALT. ODINGT. pr. 15. [s.XIV] MARCH. pom. 45, 7. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 5. IAC. LEOD. spec. 7, 5, 4. COMM. Boeth. II p. 146, 39. *al.* CART. PLAN. 23. ANON. Seay p. 39: Sciendum est, quod cantus vocatus **organum** duobus modis ordinatus, videlicet modo perfecto et imperfecto, quia aut ille cantus est perfectus aut imperfectus. *al.* [s.XV] PETR. TALH. p. 10. (?) TRAD. Holl. VI 32, 8: Est

aliud vero genus **organi**, quod simplex vocatur; hoc autem est, ubi inferius unus tantummodo est subsecutor, in quo quatuor tantum consonantie reperiuntur, id est tonus, dytonus, semidithonus, quamvis raro, et dyateseron. *al.* GUIL. MON. 1 p. 16: Nota, quod quinque sunt litterae sive signa, per quas vel quae cognoscitur omne **organum**, scilicet O C · 2 3.

VII *Bezeichnung für charakteristische Eigenschaften der Kirchentonarten — term that designates characteristic qualities of the modes*

1 Definition

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 22 p. 400: **Organa** sunt melodii perstreptentes voces compositionis.

2 Gebrauch — usage

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 5 p. 6: Per VII **organis**, qui nominatur (*pro nominantur?*) ita: tricanos, cuphos, bubos, chamilon, anaton, salpicon, fonicon. COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: I. **organum** anoton. secundus ysaton. ... III. **organum** chamilon. quartus salpicon. ... V. **organum** cuphos. sextus bubos. ... VII. **organum** sarigon (*sive* strigon). octavus fonicon. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 249b-250b. *al.*

VIII *Bezeichnung für eine mehrstimmige Satztechnik bzw. Kompositionsgattung — term that designates a polyphonic compositional technique (sustained-note composition), or compositional genre*

1 *Halteton-Satz (im Gegensatz zum Diskantsatz) — sustained-note composition (in contrast to discant)*

a Definition

[s.XII] ANON. La Fage I 15, 10: Inter discantum vero et **organum** hoc interesse probatur, quod discantus aequali punctorum numero cantui suo per aliquam semper consonantiarum respondet aut compositio facit unisonum. **Organum** autem non aequalitate punctorum, sed infinita multiplicitate ac mira quadam flexibilitate cantui suo concordat in aliqua, ut dictum est, consonantiarum, aut cum cantu debet incipere et inde modulando vel lasciviendo, prout oportuerit et organizator voluerit, vel ascendere superius vel inferius descendere, tandem vero in diapasone aut cum cantu terminum ponere. ANON. Pannain p. 117: Item consideranda est differentia inter discantum et **organum**. Discantus namque tantum in simplicibus notis vel neumis discurrit, **organum** vero tum in simplicibus, tum in diversis. [s.XIII] FRANCO COL. 14, 1: **Organum** proprie sumptum est cantus non in omni parte sua mensuratus. *al.* IOH. GROCH. 184: **Organum** vero, prout hic sumitur, est cantus ex pluribus harmonice compositus unum tantum habens dictamen vel discretionem syllabarum. Dico autem, tantum habens unum dictamen eo, quod omnes cantus fundantur super unam discretionem syllabarum. Cantus autem iste dupliciter variatur. Est enim quidam, qui supra cantum determinatum, puta ecclesiasticum, fundatur. Qui <in> ecclesiis vel locis sanctis decantatur ad Dei laudem et reverentiam summittatis. Et cantus iste appropriato nomine **organum** appellatur. Alius autem fundatur supra cantum cum eo compositum. Qui solet in conviviis et festis coram litteratis et divitibus decantari. Et ex his nomen trahens appropriato nomine conductus appellatur. [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 48: Dicto de musica mensurabili, que simpliciter in omni parte sua tempore mensuratur, que quidem musica discantus dicitur, tandem dicendum est de musica, que partim mensurabilis est, que quidem **organum** appellatur. Et dicitur partim mensurabilis eo, quod non in omni parte sua tempore mensuratur. Unde tanta vicinitate discantus et **organum** connectuntur, ut medium non habent, nam recedente discantu a mensura statim fit **organum** et e converso. ... Sed **organum** proprie sumptum mensuram non retinet, modum pronunciandi notas habet, et illud purum organum appellatur (*sim.* QUAT. PRINC. 4, 1, 2. *inde* IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 19).

b Gebrauch — usage

[s.XII] ANON. La Fage I 5, 2: Tres vero sunt consonantiae ex coniunctionibus compositae, quibus in discantu et **organo** organizatores utuntur. Prima est diatesseron, secunda diapente, tertia diapason. ANON. La Fage I 14, 8: Sed si forte in fine clausulae in ultima aut in penultima dictionis sillaba, ut discantus pulchrior et facitior habeatur et ab auscultantibus libentius audiatur, aliquos **organi** modulos volueris admiscere, licet facere, quamvis natura hoc non velit auferre, aliud enim discantus, aliud **organum** esse cognoscitur. ANON. La Fage I 15, 1: Ars ad componendum **organum**. *al.* ANON. Pannain p. 117: Unde **organum** componenti diligentius intuendum est de qualitate ipsius cantus, ut sit decens et morosus, non habens neumas nimis diversas, ut de universis potiora et aptius respondentia eligat, superflua abiciat, subtracta suppleat, compressa resolvat, producta nimium contrahat et nimis contracta distendat, ut in utrisque decentes neumas neumarumque copulationes efficiat. Item easdem distinctiones et eadem initia habeat **organum**, que et data sunt de discantu. *al.* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 11, 15. *al.* DISC. POS. VULG. p. 190, 21: Quodsi plures quam quatuor (*sc. ligatae*) fuerint, tunc quasi regulis non subiacent, sed ad placitum proferuntur. Quae etiam ad **organum** et conductum pertinent singulariter. ELIAS SAL. 14 p. 33b: Regula aurea: quod non debet fieri pausa, quando debet exprimi syllaba incohatae dictionis in aliqua parte cantus (*ms.; ed.:* dictionis), nisi in **organo** ex necessitate. ANON. Emmeram. 1 p. 150, 24: ipsa figura quaternaria figurata per oppositum et perfecta semper in dispositione **organi** specialis nasciscitur (*ms. et ed. pro* nasciscitur) sibi esse; id est, quotienscumque in cantu aliquo ordinatur, supra burdonem tenoris aedificari cernitur a natura et sub dispositione **organi** specialis. *al.* FRANCO COL. 14, 3. *al.* HIER. MOR. 25 p. 184, 15: Horum autem florum qualitas simul et diversitas in **organis** ostenditur hoc modo: quando enim aliquem cantum tangimus in **organis**, si aliquam notam eiusdem cantus florizare volumus, puta ·G· in gravibus, tunc ipsa aperta immobiliterque detenta non sui inferiorem in medietate, puta ·F· grave, sed potius superiorem, ·a· scilicet, vibramus acutum. Ex quo pulcherrima harmonia decoraque consurgit, quam quidem florem harmonicum appellamus. ANON. Couss. IV p. 83, 14. *al.* IOH. GROCH. 196: in motellis et **organo** tenor ex cantu antiquo est et prius composito, sed ab artifice per modum et rectam mensuram amplius determinatur. IOH. GROCH. 200: In componendo vero **organum** modorum alternationem quam plurimum faciunt, sed in componendo motellos et alia modorum unitatem magis servant. WALT. ODINGT. 6, 15, 2: Copula ligata facienda est super unum punctum vel plures sicut **organum**. [s.XIV] MENS. Primo punctus p. 38: Item rubedo signat alienam musicam, sicut in istis **organis** in „Vox exultationis“ et in „Propter veritatem“ et in multis aliis. QUAT. PRINC. 4, 2, 42: Cum litera quippe et sine litera fit discantus, ut in conductis et in discantu aliquo ecclesiastico, qui proprie **organum** appellatur. *al.* IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 21.

c Klassifikation — classification

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 3: Sciendum est ergo, quod ipsius organi generaliter accepti tres sunt species, scilicet discantus, copula et **organum** (*inde* ANON. Emmeram. pr. p. 70, 26). IOH. GARL. mens. 12, 2: Unde copula dicitur esse id, quod est inter discantum et **organum** (*inde* ANON. Emmeram. 5 p. 276, 9. ANON. Emmeram 5 p. 276, 31. ANON. Emmeram. 5 p. 278, 16). IOH. GARL. mens. 13, 3: **Organum** in speciali dicitur dupliciter: aut per se aut cum alio. **Organum** per se dicitur id esse, quidquid profertur secundum aliquem modum non rectum (*pro* non secundum aliquem modum rectum? *cf.* Reckow, *Anonymus 4 II p. 35 sqq.*), sed non

rectum. Rectus modus sumitur hic ille, per quem discantus profertur. Non rectus dicitur ad differentiam alicuius rectae (*pro* recti?), <quia> longae et breves rectae sumuntur debito modo primo et principaliter. In non recta (*pro* recto?) vero sumitur longa et brevis non primo modo, sed ex contingenti. **Organum** autem <cum alio> dicitur, quidquid profertur per <aliquam> rectam mensuram, ut dictum est superius. Et eius aequipollentia tantum se tenet in unisono usque ad finem alicuius puncti, ut secum convenit secundum aliquam concordantiam (*inde* ANON. Emmeram. 6 p. 280, 21. ANON. Emmeram. 6 p. 284, 30). *al.* DISC. POS. VULG. p. 192, 28: Discantus vero alius pure discantus, alius **organum**. Quod est duplex, scilicet organum duplex et quod pure organum dicitur. LAMBERTUS p. 269a: tria tantummodo sunt genera, per que tota mensurabilis musica discurrit, scilicet discantus, hoketus et **organum**. FRANCO COL. 1, 10: Et sciendum, quod **organum** dupliciter sumitur, proprie et communiter. Est enim **organum** proprie sumptum organum duplum, quod purum organum appellatur. IOH. GROCH. 151: Quem (*sc. cantum praecise mensuratum*) antiqui pluribus modis diviserunt, nos vero secundum usum modernorum in tres generaliter dividimus, puta motetos, **organum** et cantum abscisum, quem hoquetos vocant.

2 Diskantsatz — discant

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 192, 30: Quod (*sc. organum*) est duplex, scilicet organum duplex et quod pure **organum** dicitur. ... Pure **organum** est, quando cuilibet notae de plano cantu ultra mensuram existenti correspondent de discantu duae notae, longa scilicet et brevis vel his aliquid aequipollens.

3 unspezifisch — unspecific

[s.XIII] MENS. Sciendum 1: pro exigentia motellorum, conductorum et **organorum**. *al.* LAMBERTUS p. 272b. TRAD. Franc. I p. 28: tenor moteti vel **organi** vel conducti. [s.XIV] MARCH. pom. 45, 7. IOH. MUR. spec. 2, 79 (*inde* TRAD. Holl. VIII 3, 42). IAC. LEOD. spec. 2, 21, 44. *al.* IOH. HANB. tract. p. 362, 32. COMPIL. Ticin. A 58. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: Prima autem consideratio a neotericis cantus firmus, a quibusdam vero cantus planus dicitur, secunda contrapunctus, quam ab antiquis organizationem dictam fuisse constat; at tertia cantus figuratus, quae a plerisque **organi** cantus appellatur. CONTR. Quoniam hom. 5, 24: Nota, quod tu non debes facere redictam iterando voces ut sic: fa fa vel mi mi, cum tamen **organum** in multis partibus facit. *al.* (?) *cf.* HMT s. v.; Löschhorn, *Organum*; Reckow, *Organum*; Reckow, *Organum-Begriff* v. punctus organi

organa -orum n. (et -ae f.) Orgel — organ

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 52: „instrumentorum“: ut liram, citharam, tibiam, **organa**, reliqua (*cf. col. 753, 52*). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 18-9: hydrocula **organarum** de aqua factum. (?) IOH. SCOT. annot. 491, 13: ydraula, id est **organa** de aqua. *al.* [s.XI] THEOPHIL. 3, 82 p. 146: inducuntur ipsae linguae a superiori latere domus usque ad inferius, et appareant clavorum capita superius ita, ut, cum linguae cantantibus **organis** educuntur, non penitus extrahantur. His ita dispositis conglutinentur haec duo ligna, quae domum **organorum** conficiunt. *al.* VERS. Fer tuba 11: De fistula. ... De rotta. ... De tympanis. ... De **organis**. Follibus et digitis conclamant **organa** pulsus. IOH. COTT. mus. 3, 4: humano siquidem inflatur spiritu ut tibia, manu temperatur ut phiala, folle excitatur ut **organa** (*inde* HIER. MOR. 2 p. 11, 17. COMPIL. Erlang. p. 29. TRAD. Holl. VIII 2, 9. WENCESL. PRACH. 36. TRAD. Holl. V pr. 135). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. pr. GUIDO AUG. 77: si duas claves in **organis**, que faciunt aliquam illarum vocum, simul transeris, ut simul sonent et dissonent (*inde* MUS. MAN. 29, 13). *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 29,

19. *al.* COMM. Boeth. I access. p. 22: Melica (*sc. musica*) est, quae exercetur in instrumentis, in cythara vel monocordo vel etiam in **organis**. IOH. AEGID. 4, 31: in viella et cithara et **organis**. *al.* ANON. Couss. IV p. 70, 28: Alio modo dicitur organum ut in instrumento **organorum**. *al.* [s.XIV] QUAT. PRINC. 1, 15. COMPIL. Erlang. p. 26. *al.* [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: Et qui scit cantare in **organis**, sciet et in isto instrumento (*sc. portatiuo*), sed non e converso, quod plura requiruntur ad **organa** quam ad portatiuum. *al.* CONR. ZAB. chor. 2, 15.

organum duplex (duplum) *Bezeichnung für den zweistimmigen Halteton-Satz (im Gegensatz zum Diskantsatz) — term that designates two-voiced sustained-note composition (in contrast to discant) [syn.: organum purum] [s.XIII]* DISC. POS. VULG. p. 192, 29: Discantus vero alius pure discantus, alius organum. Quod est duplex, scilicet **organum duplex** et quod pure organum dicitur. ... Duplex **organum** est idem in prosis, non autem in notis eo, quod ductae longae sunt in tenore, in discantu vero duplex et a primo diversus consonus cantus. ANON. Emmeram. 6 p. 280, 3: Declarato superius capitulo de discantu, quod est genus ad omnem cantuum speciem se extendens, in hoc siquidem capitulo **organi** specialis, quod et **duplex** dicitur, proponit actor. ANON. Emmeram. 6 p. 280, 13: In hoc autem capitulo de speciali **organo**, quod et **duplex** dicitur, vult actor facere mentionem, quod, si per se positum sit repertum, more suo gradiens, regularum metas sub certa figurarum ac temporum serie distributas transcendere aut interrumpere non veretur, ex quo resultat irregularitas subtiliter intuenti. ANON. Emmeram. 6 p. 284, 5: Nobis organica specialis vox fit amica. / **Organa dupla** (*glo.: id est organum duplex vel speciale*) serit, quorum modulos sibi quaerit. *al.* FRANCO COL. 1, 11: Est enim organum proprie sumptum **organum duplum**, quod purum organum appellatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 10, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 22). IOH. GROCH. 149: Quidam autem per experientiam attendentes ad consonantias tam perfectas quam imperfectas cantum ex duobus compositum invenerunt, quem quintum et discantum seu **duplum organum** appellaverunt. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 2, 5: Haec et alia multa ars requirit mensurabilis, ... et propterea cantus hic dicitur, quia in eo distinctae voces simul sub aliqua temporis morula certa vel incerta proferuntur. Dico autem ‚incerta‘ propter **organum duplum**, quod ubique non est certa temporis mensura mensuratum ut in floraturis in penultimis, ubi supra vocem unam tenoris in discantu multae sonantur voces. IAC. LEOD. spec. 7, 3, 4: Discantus igitur, quam magis proprie duos cantus respiciat quam plures, antiquitus de **organo duplo** dicebatur, in quo non sunt nisi duo cantus. *al.*

organum purum *Bezeichnung für den zweistimmigen Halteton-Satz (im Gegensatz zum Diskantsatz) — term that designates two-voiced sustained-note composition (in contrast to discant) [syn.: organum duplum]*

1 Definition

[s.XIII] FRANCO COL. 14, 2: Sciendum, quod **purum organum** haberi non potest, nisi supra tenorem, ubi sola nota est in unisono ita, quod, quando tenor accipit plures notas simul, statim est discantus, ut hic: (*sequitur exemplum*). WALT. ODINGT. 6, 11, 2: Nota, quod est autem unum genus cantus organici, in quo tantum attenditur cohaerentia vocum immensurabilium et **organum purum** appellatur. Et hoc genus antiquissimum est et duorum tantum.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 24: Copula duplex est, una, quae est medium inter **organum purum** et discantum. FRANCO COL. 1, 11: Est enim organum proprie sumptum **organum duplum**, quod **purum organum** appellatur (*inde* IAC.

LEOD. spec. 7, 10, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 22). FRANCO COL. 14, 7: Item notandum, quod quotienscumque in **organo puro** plures figurae simul in unisono evenerint, sola prima debet percuti, reliquae vero omnes in floratura teneantur, ut hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Couss. IV p. 44, 18: Sunt quaedam aliae longae et significant longitudinem temporum secundum maius et minus, prout in libris **puri organi** plenius inveniuntur. ANON. Couss. IV p. 70, 27: Quandoque dicitur **organum purum** ut in „Iudea et Ierusalem“ in duplo vel „Descendit de caelis“ vel „Gaude Maria“ etc. ANON. Couss. IV p. 85, 31: Concordantiae **organi puri** regulares dicuntur unisonus et diapason, diatesseron et diapente, semiditonus et ditonus. ANON. Couss. IV p. 86, 13: In **puro** autem **organo** multiplici via et modo longae et breves cognoscuntur. *al.* WALT. ODINGT. 6, 12, 1: De compositione cantuum organicorum et primo de **organo puro**. Quod compositioni cantuum organicorum quaedam omnium sunt circumstantiae convenientes, scilicet ut principaliter in consonantia fiant. Et ad hoc notandum, quod brevis quaecumque sita ante longam, etsi discordet, non vituperatur. WALT. ODINGT. 6, 12, 7: Fit igitur **organum purum** hoc modo. Accepto uno puncto vel duobus aut tribus de plano cantu (*ed.: cantur*) trito (*ms.; ed.: certo <modo>*) disponitur tenor, et superius proceditur per concordias et concordies discordias quantumlibet. Incipit autem superior cantus in diapason supra tenorem vel diapente vel diatessaron et desinit in diapason vel diapente vel unisono. Et est cantandum leniter et subtiliter, descensus vero cito et aequaliter, tenor autem tremule teneatur et cum discordo offendit (? *locus corruptus, ut videtur*). *al.* [s.XIV] ROB. HANDLO p. 116, 17: talibus vero longis (*sc. que excedunt valorem longe duplicis*) utitur vetus **organum purum** (*inde* IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 4). IAC. LEOD. spec. 7, 46, 9: cantus organicos mensuratos vel non ubique mensuratos, ut est **organum purum** vel duplum, de quo forsitan pauci sciunt modernorum. QUAT. PRINC. 4, 2, 49: Preterea sciendum est, quod **organum purum** non potest haberi nisi supra solum tenorem et sine mensura hoc modo: Pronuncians tenorem in aliquibus locis fingere se debet, videlicet quando per consonanciam sentit concordanciam aliquam perfectam invenire et specialiter in penultima, tunc enim se ad concordanciam debet signare. Cantans vero organum super tenorem tali modo habet modulari, ut quamdiu **organum purum** durat, discurre per notas oportet sine mensura usque ad concordanciam. Sed cum ad concordanciam perfectam pervenerit, moram ibidem trahet et specialiter super penultimam, ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.*

cf. Reckow, *Anonymus 4 II* p. 56 sqq.

organum simplex *Bezeichnung für das (mensurierte) einstimmige geistliche Lied — term that designates the (rhythmically measured) monophonic sacred song [s.XIII]* ANON. Couss. IV p. 70, 31: Quandoque **simplex organum** dicitur ut in simplicibus conductis.

cf. Reckow, *Organum-Begriff* p. 102-110

organum triplum *dreistimmiges Organum — three-voiced organum*

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 70, 30: Quandoque dicitur (*sc. organum*) alio modo, ut in **organo triplo**, quamvis improprie, ut in „Posui adiutorium“ in triplo.

orificium -i n. 1. *Mündung (einer Pfeife)* 2. *Schalloch* 3. *Pfeifenmund* 1. *toe hole (of a pipe)* 2. *sound hole* 3. *mouth of a pipe*

1 *Mündung (einer Pfeife) — toe hole (of a pipe)* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 13 descr.: **Orificium**, per quod ventus intrat. ARN. ZWOLL. p. 14 descr.: inferius **orificium** habet quantitatem seu dyametrum similem dyametro semicirculi

descripti infra **orificium** superius. ARN. ZWOLL. p. 16: aliqui dividunt ... circumferenciam etiam in 7, de quibus capiunt 2 partes pro latitudine **orificii** fistule. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: Quanto igitur foramina (*sc. fistulae et sambucae*) magis ad **orificium** accedunt, tanto sonos reddunt graviores, et quanto ad os pulsantis magis appropinquant, tanto acutius clamant. Sed si uniuscuiusque foraminis medietas digito claudatur, semitonium facit ad totam aperturam. Sunt et alia huiusmodi, diversa tamen, quoniam quatuor tantum foramina cum **orificio** tenent et illis quatuor quemcunque cantum in acumine et gravitate comprehendunt, quod maxime mirandum est.

2 Schalloch — sound hole

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Lyra est instrumentum ex ligno concavo in modum testudinis formatum circa medium habens **orificium** et collum oblongum, super quod chorde ab infima parte eius iuxta **orificium** emergentes usque ad summam equaliter tenduntur.

3 Pfeifenmund — mouth of a pipe

FIST. Incipit mensura 33 p. 138: Transcurso autem modo et mensura fistularum nunc de ipsarum **orificiis** videamus. Mensuratur igitur labium uniuscuiusque fistulae qua mensura. *cf. Sachs K.-J., Mensura 2 p. 57*

oriscus -i m. *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI] NEUM. Eptaphonus 1: Eptaphonus, strophicus, punctus, porrectus, **oriscus** ʾ (J) (inde FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 66. TRAD. Holl. II 3, 205. TRAD. Holl. V 3, 248. TRAD. Holl. VII 4, 335). NEUM. Scandicus 2: Pentaphonus, strophicus, gnomo, porrectus, **oriscus** J. NEUM. Nomina 3: Descendens, punctus, gradiens, acclinis, **oriscus** J. [s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 44: **oriscus** (*sc. dicitur*), quia de ore subtiliter formatus. [s.XV] TRAD. Holl. II 4, 246: Continet enim (*sc. differentia quarti toni*) introitos in ·D·solre inchoantes ibique aliquam moram facientes ad minus ad duas unisonas et deinde in ·F·faut per **oriscum** surgentes, sicut patet in hoc introitu sequenti: „Resurexi et adhuc“ (inde TRAD. Holl. V 4, 386). IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (*sc. ecclesiasticis libris*) reperimus quilibet, podatos, clines, cephalicos, porrectos, **oriscos**, scandicos, salicos, climacos, torcullos (*ed.: tertullos*), ancos (*ed.: aricos*) et huiusmodi, quod idem Guido excogitavit. *cf. Huglo, Neumes p. 64; Floros, Neumenkunde 2 p. 78 sqq.; Corbin, Neumen p. 8-9; Hiley, Plainchant p. 359 sq.*

orix *Bezeichnung für eine mehrtönige Neume — term for a neume with several pitches*

[s.XI] NEUM. Scandicus 6: Pentadicon et trigonicus et frauculus, **orix** J (ms. *St. Blasien*: ʾ).

<o>rmfa ae f. Sackpfeife, Dudelsack — bagpipe

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: Dicitur aut follium flatu sicut organa et portatiuum et <**ormfa**, que> (ms.: ysis quod) sub ascellis premitur. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <**O>rmfa**, que a vulgo dicitur barbara, est instrumentum musicum habens tres fistulas et follem, quarum una fistula ab hominis ore dirigitur flatus in saccum coringialem. Et post replecionem sacci de spiritu humano fit compressio sacci sub ascellis et registratio <...>.

cf. Howell, Paulus p. 22, 35

orphea -ae f. Harfe — harp

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 14: instrumenta musica varietate cordarum adornata, ut sunt arphe vel **orphee**, rote et sistra.

TRAD. Holl. VIII 3, 96: species cithararum diverse, ut sunt rothe, **orphee** vel arpha, clavicordia, clavicimbala et similia. TRAD. Holl. VIII 16, 7: cordam, que est in basso vel in gravibus, intendendo ad dyatesseron et tunc ad dyapente et deinde ad dyapason, ut patet in lutinis, **orpheis**, rotis et similibus musicis instrumentis.

os oris n. Pfeifenmund — mouth of a pipe

[s.XI] ARIBO 90 p. 46: Illa linea terminalis sit foramini et **ori** fistulae; quod **os** super ipsam ita excidatur lineam, ut ad medietatem latitudinis fistulae aperiatur. In ipsam quoque lineam plectrum arctissime conglutinetur. A quo plectro subterius **oris** labrum mediocris festucae distet latitudine (*inde* QUAEST. MUS. 1, 27 p. 73). FIST. ad secundum 8 p. 135: Amplitudinem fistularum in tria divide, et <una> pars amplitudo erit unicuique in inferiori parte; dua<s vero> partes fistulis circumpone, ut **os** vel p<lectrum p>ossis inv<enire>. FIST. Circa latitudinem 9 p. 141: **os** fistulae continebit quartam partem diametri sui.

cf. Sachs K.-J., Mensura 2 p. 57

overtum v. apertum

P

P, p 1. Markierungspunkt in Messuren 2. Tonbuchstabe 3. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanus-buchstabe') 4. Kennbuchstabe für die siebente Psalmtondifferenz einer Kirchentonalart 5. Kennbuchstabe für die perfekte Mensurierung (in der italienischen Mensurallehre) — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') 4. letter that identifies the seventh difference (differentia or 'saeculorum amen' formula for a psalm tone) in a mode 5. letter that designates perfect mensuration (in Italian mensural theory)

1 Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (für die trite synemmenon enarmonios) — in the system A - LL (for the trite synemmenon enarmonios)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 329, 24: IIII.CCCCXCI, quae **P** littera pernotetur, et sit ea trite synemmenon enarmonios. BOETH. mus. 4, 9 p. 330 descr. BOETH. mus. 4, 10 p. 332 descr. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 9, 21. al.

b im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z) — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP (Z)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 347, 20 descr. (*inde* HIER. MOR. 20 p. 155, 14. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7). BOETH. mus. 4, 17 p. 348, 1 (*inde* HIER. MOR. 20 p. 155, 21. GUILL. POD. 4, 2. GUILL. POD. 5, 7. ad. loc.: GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 63. COMM. Boeth. II p. 308, 9). al. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 536: ab H in **P**, et resonat bisdiapason. SCOL. ENCH. 3 descr. 5. al. HUCBALD. 27: per tonum, tonum et semitonium, rursus tres tonos continuos et semitonium usque ad octo voces scandatur, et ab ipsa rursus octava incipiendo ordo superior per eosdem similiter metiatur gradus ad hunc modum. A t B

t C s D t E t F t G s H t I t K s L t M t N t O s P. [s.XIV]
IAC. LEOD. spec. 6, 14, 1-2. MON. Hoc mon. p. 204, 4.

cf. Browne, *System*

c im System: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (für die nete hyperboleon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^s/(Z,SM)^sI^sK L M^sN O P (for the nete hyperboleon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2 descr.: P nete hyperboleon, ultima excellentium. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66. MON. Designata p. 70, 18. MON. Divide mon. p. 3, 2. al. MON. Partire totum p. 50, 41 descr. al. MON. Prius dividenda 2: In primo puncto pone P, quae corda vocatur nete yperboleon. In secundo pone H et vocatur mese. al. MON. Si vis metiri I p. 8, 7 al. MON. Totam tabulam p. 11, 1. al.

d im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 38: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M et IIII^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur IIII^{or} notantur per hos characteres 7 7 (ed.: f) N 7. MON. Prima corda II 26.

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a im System: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (für die nete hyperboleon) — in the system: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P (for the nete hyperboleon) [s.IX] SCOL. ENCH. 2, 17: ab ·H· levetur in ·P· (inde COMPIL. Paris. I p. 192: in ·pp·). SCOL. ENCH. 2 descr. 1 app. crit. [s.XI] ODOR. SEN. p. 154: ·P· Nete hyperboleon. ODOR. SEN. p. 213 descr. sq. [s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. al. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. MON. Mensurus p. 66, 3: totum, quod restat, spacium per IIII^{or} divide et habebis IIII^{or} cordas, scilicet proslambanomenos ·A·, lichanosypaton ·D·, mese ·H· et neteyperboleon ·P·. cf. 1 c; Browne, *System*

b im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite symmenon) N (= nete symmenon) O P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite symmenon) N (= nete symmenon) O P Q [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·P· - corda chamir - simphonia sitascer - metrum paranete yperboleon - vox cleb.

c im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (für die nete diezeugmenon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) ^sQ R S (for the nete diezeugmenon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... ·P· nete diezeugmenon. PS.-BERNO mon. 10, 1: Quartus magister intenditur ad ·S· et descendit ad ·D·; eius discipulus ascendit ad ·P· et remittitur ad idem ·D·.

d im System: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP — in the system: A B C^sD E F G^sH I K^sL M N O^sP [s.XI] ANON. Prag. 110: ·H· et ·A· aequisonabit per diapason duplo, ·L· vero ad ·H· consonabit per diatesseron epitrito, succinetque ad ·P·, quae est XV^{ma}, sesquialtero. al. cf. 1 b.

e im System: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr.

f im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L (I-M = tetrach. symmem.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.) Q^sR S [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

g im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss [s.XIV] ANON. Meyer 11, 13 descr. al.

h im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m^sn o p (q) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m^sn o p (q)

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 (inde IOH. HOTH. exc. p. 18). BART. RAM. 1, 1, 2 p. 5 descr. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: quantitas sive intercapedo, quae inter ·c· et ·d· extenditur, tonus est et inter ·d·e· similiter tonus, sed inter ·e·f· semitonium, inter ·f·g· tonus, inter ·g·h· tonus, inter ·h·i· semitonium, inter ·i·j· quadrum semitonium, inter ·j· quadratum ·k· semitonium, inter ·k·l· tonus, inter ·l·m· tonus, inter ·m·n· semitonium. Fit ·n·o· tonus, ·o·p· tonus. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: quintum tetrachordum ·m·p·, quod hyperboleon, hoc est excellentium, dicitur. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 36 descr. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: organum potest ... dicere ·h·k·j·h·k·j·l·. Sic et in diapente ... organum dicit ·p·r·q·p·r·q·s·. al.

3 Ausführungshinweis (littera significativa, ‚Romanus-buchstabe‘) — direction for performance (littera significativa, ‚Romanian letter‘)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 69: P pressionem vel prensionem predicat (inde FRUT. brev. 14 p. 104). TRAD. Notk. p. 44: pressio fit per P. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 205: p pressionem vel perfectionem significat (inde QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132).

cf. Smits v. W., *Musiekgeschichte* 2 p. 155 sqq.

4 Kennbuchstabe für die siebente Psalmtondifferenz einer Kirchentonart — letter that identifies the seventh difference (differentia or ‚saeculorum amen‘ formula for a psalm tone) in a mode

[s.XI] FRUT. ton. p. 122: Differentia septima ... „Saeculorum amen“. Parhypate meson. F a p.

5 Kennbuchstabe für die perfekte Mensurierung (in der italienischen Mensurallehre) — letter that designates perfect mensuration (in Italian mensural theory)

[s.XIV] MARCH. pom. 37, 15: quidam ponunt i et p innuentes imperfectum et perfectum. [s.XV] PROSD. ital. I p. 234a: pro perfectione ponunt litteram P denotantem nobis perfectionem et pro imperfectione litteram I. *ibid.*: pro tempore senario perfecto ponunt duas litteras, scilicet S et P, nobis denotantes tempus senarium perfectum (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). *ibid.* al.

palatum -i n. vel palatus -i m. Pfeifenkern — languid [s.XV] GEORG. ANS. 2, 140: posita siquidem longitudine fistule prime, quam autenticam cognominant constructores, longitudinem a loco, quem pallatum dicunt, in duas medietates partimur et octave longitudinem ad quantitatem medietatis faciemus: hec diapason super primam autenticam sonabit.

GEORG. ANS. 2, 143: A pallato sequentes fistularum partes longitudine pares fiunt. cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 366

palinodium -i n. Bezeichnung für die (veränderte) Wiederholung eines Gesangs — term that designates the repetition of a song (with variation) [*syn.*: antistropha]

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 40, 15: In ipsis quoque ymnis deorum per stropham et antistropham metra canoris versibus adhibebantur, ut per stropham, que secundum Hugucionem dicitur conversio simplex in cantilenis, scilicet commutatio de responsorio ad versum, ubi est quedam conversio mutata melodie prioris, significaretur rectus orbis stelliferi, id est firmamenti, motus, per antistropham vero, que ab ‚anti‘, quod est contra, et ‚strophā‘, id est conversio, componitur, quasi contra conversionem simplicem, ut quando finito versu reincipitur ipsum responsorium vel eius medietas ... Que contraconversio cantus secundum quosdam recte dici posset palinodium; palinodia secundum Catholicon sunt laudes iterate vel cantus iterati, a ‚palin‘, quod est iterum, et ‚odos‘ cantus.

palma -ae f. *Bezeichnung für das (an der linken Hand demonstrierte) Guidonische Tonsystem — term that designates the Guidonian tonal system (demonstrated on the left hand) [syn.: manus, gamma]*

1 Definition

[s.XIII] ELIAS SAL. 7 p. 23a: Quid est **palma** in hac scientia? **Palma** est clavis, figura sive instrumentum continens omnimodam notitiam artis musicae.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] ELIAS SAL. 3 p. 19a: Gamma in Graeco idem est, quod ·G· in Latino. Sed quare in **palma** praeponitur? ELIAS SAL. 4 p. 19b: secundum ordinem **palmae**. ELIAS SAL. 7 p. 23a: Quare quidam provinciales sive Tolosani utuntur litteris pro litteris (?), litteris pro punctis in **palma**? Respondeo: illud non est nisi abusus et corruptela et male sentiunt de scientia, quicumque adhaerent illi **palmae** et utuntur litteris loco punctorum, id est loco ut, re, mi, fa, sol, la. ELIAS SAL. 28 p. 55a: tota **palma** non potest se extendere, nisi ad decem lineas ... Prima linea in gamma ·Γ·, ·A· per medium ... ·ḡ· pro linea et ultimo puncto de **palma**. al. LAMBERTUS p. 254b: iste sex voces septies in **palma** cursum suum perficiunt. TRAD. Garl. plan. I 148: figura ..., quae **palma** vel Gamma nuncupatur. TRAD. Garl. plan. III 126. al. VERS. Postquam pro 129. al. PS.-MUR. summa 95: De **palma** seu de manu musica et lineis vel spatiis eius (sim. PS.-MUR. summa 681). al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 35, 6: tres sunt modi cantandi in gamma vel **palma** contenti, scilicet per ḡ quadratum vel durum, per naturam et per b molle. IAC. LEOD. spec. 2, 60, 5: secundum Guidonem in **palmae** vel monochordi clavibus septies continetur (sc. *diesis*). IAC. LEOD. spec. 6, 63, 23: sed etiam dicitur manus vel **palma**, quia in manu vel **palma** iuncturisque digitorum solent adiscere pueri suum gamma. al. GOSCALC. 1, 1 p. 34, 20: Aliqui vero **palmam** seu manum incipere volunt in medio pollicis ab intra, ubi ·A· locatur. GOSCALC. 1, 1 p. 38, 6: Sunt ... in **palma** seu manu ... 7 deductiones sive simplicitates. al. CART. PLAN. 2: Qui nescit **palmam**, in vnum tendit ad musicam. al. [s.XV] PROSD. plan. 1, 5 p. 44, 12. PETR. TALH. p. 9: Quaeritur, quare **palma** citius incipit per ·G· quam per ·A·, cum A sit prima littera in ordine alphabeti. Respondeo, quia nomen inventoris incipiebat per G et in sui memoriam voluit taliter ordinare, quod fama eius cresceret successive, cui nomen erat Guido. PETR. TALH. p. 10: Ubi cumque in **palma** dicatur mi, ibidem potest dici fa per coniunctam figuratam per b rotundum; et ubicumque dicatur fa, potest dici mi per coniunctam et figurari per ḡ quadratum. al. GUIL. MON. 6 p. 36: Sequuntur **palmae** contrapunctorum. al. GUIL. POD. 5, 28. COMPEND. MUS. 17: sunt in ordine manus seu **palmae** viginti litterae, quae dividuntur in subgravis, gravibus, acutis et superacutis. al. CONTR. Quoniam hom. 2, 4. al.

pandorium v. pandura

pandula -ae f. *Bezeichnung für eine aufsteigende, zweitönige Neume (mit langgezogenem zweiten Ton?) — term for an ascending neume with two pitches (the second of which is lengthened?)*

[s.XI] NEUM. Scandicus 4: **pandula** f. cf. Floros, Neumenkunde 2 p. 187, 202 sq.

pandura (pandora) -ae f. et **pandorium** -i n. (vel pandorius -i m.) (πανδούρα et πανδοῦριον) 1. Pfeifeninstrument (Panflöte?) 2. Schlaginstrument, Trommel — 1. instrument with pipes (panpipe?) 2. percussion instrument, drum

1 Pfeifeninstrument (Panflöte?) — instrument with pipes (panpipe?)

[s.V] MART. CAP. 9, 906 (ad loc.: REMIG. AUT. 480, 11: instrumentum musicum inflatile septem calamorum). MART. CAP. 9, 924. [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Inflabilia (sc. instrumenta musica) sunt, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, organa, **pandoria** et cetera huiusmodi (inde ISID. etym. 3, 21, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 3. REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139. HIER. MOR. 4 p. 18, 23. TRAD. Holl. VIII 3, 92. sim. COMM. Boeth. II p. 134, 20). [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 8: **Pandorius** ab inventore vocatus. De quo Vergilius: „Pan primus calamos cera coniungere plures instituit“ (inde HIER. MOR. 4 p. 19, 20. sim. REMIG. AUT. 491, 10). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 906/345, 17: „**pandura**“ genus est organi vel capsae. (?) GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 14-5: „**panduram**“ pinax, id est capsae organi. (?) IOH. SCOT. annot. 491, 10: „**pandura**“ species est organi. (?) [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140. (?) [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 41: instrumentum fistularum ab eo (sc. Pan) inventum **pandorium** est vocatum, ut dicit Isidorus. [s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 4. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 34: **Pandorium** Egiptii pastoralibus fistulis diis litabant. (?) FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6.

2 Schlaginstrument, Trommel — percussion instrument, drum
[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 42: Est etiam **pandorium** instrumentum rotundum cum pergamento extento super lignum, quod manibus tangatur.

paracterica ? Tonwiederholung — ? repetition of pitch
[s.IX] REMIG. AUT. 501, 13: **Paracterica** est repercussio vocis, ut %.
cf. HMT s. v. repercussio II

paramese et **paramesos** acc. -en (παράμεσος) *Bezeichnung für die über der Mese liegende Tonstufe im System teleion — term for the note that lies one degree above the mese in the greater perfect system*

1 zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: παράμεσος, hoc est prope media. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 24: **paramese**, quasi iuxta medium conlocata (inde FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). BOETH. mus. 4, 3 p. 311, 4: **paramesos**, quae est submedia (inde IAC. LEOD. spec. 6, 8, 13. WILLELM. 3, 11). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 1. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 961/370, 15-6. al. REMIG. AUT. 513, 4. al. HUCBALD. 43. REG. PRUM. 14, 20. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 27. al. PS.-BERNO mon. 12, 2. ODOR. SEN. p. 154. FRUT. brev. 1 p. 28: **paramese**, id est iuxta mesen. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 23. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. ENGELB. ADM. 1, 11, 12. WALT. ODINGT. 3, 2, 19. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 13. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 21. ANON. Carthus. theor. 14, 55: **paramese**, id est iuxta medium gradum. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 10. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. ADAM FULD. 2, 9 descr. GUIL. POD. 2, 12. ERASM. HOR. p. 85a.

2 Gebrauch — usage

a im Ganztonabstand zur Mese — at the interval of a tone relative to the mese

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5. al. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. al. [s.V] MART. CAP. 9, 960: tonus ... ut a media in **paramesen**. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 20 descr. BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 25 descr. BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 12: Est igitur hic inter **paramesen** ac mesen disiunctio atque ideo diezeugmenon tetrachordum hoc vocatum est. Quod, si **paramese** auferatur, et sit mese, trite, paranete, nete, tunc coniuncta, id est synemmena, erunt tria tetrachorda, vocabi-

turque ultimum tetrachordum synemmenon (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14). BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 2: Rursus mese a **paramese** distat tonum (*inde* REG. PRUM. 14, 36. ANON. Bernh. 2, 40. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 24. UGOL. URB. 1, 5, 19. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 3). BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 8 descr. BOETH. mus. 4, 8 p. 325, 6: III°.XCVI, quae vocabitur **paramese**. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 25, 6: ecce tonus inter mesen et **paramesen**, i. diezeugis. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 960/370, 3-4. *al.* IOH. SCOT. annot. 504, 5. *al.* REMIG. AUT. 504, 3. *al.* MUS. ENCH. 16 descr. *al.* HUCBALD. 39: sinemenon tetrachordum, cuius locus est inter mesen et **paramesen**. *al.* MOD. Ecce modorum 1. *al.* ALIA MUS. 15 p. 107: Secundum modum hypophrygium secunda species diapason efficit, quae in **paramesen** finitur. *al.* REG. PRUM. 14, 4. *al.* [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 54: Ab eadem autem **paramese** intenso semitonio consequitur XIII^{ma} trite diezeugmenon. TON. Lugd. 3, 29: a fine cuiuslibet responsorii, qui est hypate meson, ad principium versus, quod est **paramese**, intensa diapente. *al.* ANON. Bernh. 2, 53: Phrignius habet melodiam a **paramese** descenditque ad ypate meson, ascendit vero ad nete diezeugmenon habens finalem in gravibus in ypate meson, in acutis in **paramese** (*sim.* COMPIL. Paris. II 76). *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Diapente vero species ... secunda ·E·F·G·a·h· ... ab ypate meson scilicet ad **paramese**]. *al.* BERNO ton. p. 93a. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. *al.* ODOR. SEN. p. 206: Dividatur ... nete diezeugmenon circino tribus aequis partibus, et tertia pars ei superaddatur; sicque tota residua corda **paramese** vocabitur. *al.* OLIVA 18. *al.* ARIBO 5 p. 11: Tetrachordum superiorum iuxta modernos est ·a·h·c·d, idem est Boetii mese, **paramese**, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon (*inde* QUAAEST. MUS. 1, 6 p. 16. *sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 8). LIB. SPEC. 77 p. 39. *al.* TON. Aug. p. 137b: per semiditona a **paramese** ·h· in paranetdiezeugmenon ·d· intendit. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. MOD. Protus finit p. 108. FRUT. brev. 5 p. 46: Secunda (*sc. species diapason*) a ·B· usque ·h·, id est ab hypate hypaton usque **paramesen**. *al.* FRUT. ton. p. 128: internum vero ad triten synemmenon vel **paramese** ascendit (*sc. plagis proti*). *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 197. *al.* THEOG. METT. 13, 4 (p. 188a). IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. *al.* IOH. COTT. ton. 27, 10: Differentia secunda recipit antiphonas a **paramese** gradatim ascendentes. *al.* GUIDO AUG. 59. *al.* COMPIL. Paris. II p. 76 (*cf.* ANON. Bernh. 2, 54). [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. *al.* ANON. Ratib. 2, 6. *al.* ENGELB. ADM. 1, 11, 12. WALT. ODINGT. 3, 2, 19. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 13: ·h· secundum **paramese**. IAC. LEOD. spec. 6, 3, 4: Est autem notandum, quod hic pro **paramese** posui trite synemmenon, quia inter parhypaten meson et **paramesen** non est diatessaron, sed tritonius, qui superat diatessaron in maiore semitonio, quod est apotome. Et illud continetur inter **paramesen** et triten synemmenon quantum ad genus diatonicum et chromaticum. *al.* WILLELM. 3, 5. HEINR. EGER 2 p. 38. COMM. Boeth. II p. 276, 26: mese et **paramese** in omnibus generibus tono distant (*sim.* COMM. Boeth. II p. 284, 27. MON. Boetius p. 233, 30). *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 200, 6: Terpander Lesbius ... apposuit ... **paramese** Veneri (*sim.* FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 7). *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 95. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 46 p. 320, 16: Quartum (*sc. tetrachordum*) diezeugmenon, cuius est prima **paramese**, nete vero diezeugmenon extrema (*inde* UGOL. URB. mon. 1, 14. IOH. HOTH. exc. p. 42). *al.* GOB. PERS. p. 183a. UGOL. URB. 1, 30, 12: diapente imperfectum ... invenimus ab hypatehypaton ad parhypatemeson, a **paramese** ad tritehyperboleon. *al.* GEORG. ANS. 2, 18: Nona corda, si modo disiunctum efficiat

tetrachordum, **paramese** nominatur, siquidem adiunctum, tritesynemmenon. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 87: ·a· mese, ·b· trithe sinemenon, ·g· **paramese** (*sim.* ANON. Carthus. pract. 16, 41). *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 7: A **paramese** vero distat (*sc. trite synemmenon*) apothome. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 10: **paramese** ·g· secundum. *al.* TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. extr. 3, 3, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 5: si ipsam trittoni asperitatem aliter effugere potuissent, musici claviculam illam inter mesen et **paramesen** fixissent (*inde* NICOL. BURT. 1, 13, 81). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 22. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. *al.* ADAM FULD. 2, 9 descr. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14: discors ipse atque asper trittonus inter parhypatemeson et **paramesen**. *al.* GUILL. POD. 3, 32: ·b·fa atque ·b·mi, que sunt tryte synemenon et **paramese**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* MICH. KEINSP. 3, 16. ERASM. HOR. p. 85b. *al.* MON. Boetius p. 233, 28. *al.* MON. Designata p. 70, 13. MON. Dimidium 6. MON. Dividatur p. 54, 12: si a nete diezeugmenon diatessaron remiseris, habebis **paramese**. MON. In capite p. 26, 13. MON. In primis 14-15. MON. In primo 11. MON. Magadis p. 13, 17: **paramese** per III^{am} partem netediezeugmenon quere et tetrachordum diezeugmenon finitum esse cognosce. *al.* MON. Mensurus p. 66, 8: Quodsi ab ypateson diatessaron remiseris, habebis ypateypaton ·B·. Si autem diapente intenderis, habebis **paramese** ·I·. MON. Mon. compos. II p. 69, 59. MON. Mon. divisurus p. 41, 64. *al.* MON. Prima corda I 68: Secundus autem tonus ... ascendit supra finalem cordam usque ad quintam et raro tangit sextam et preter has tangit secundum Boetium **paramese** (*sim.* MON. Prima corda II 70). MON. Prius dividenda 11. MON. Si mon. Boetii p. 33, 13. FIST. Fac tibi 10 p. 115: inter mese et **paramese** ... habes trite synemmenon. FIST. Mensuram fist. 2 p. 126. FIST. Primam ad votum 7 p. 82. FIST. Rogatus 16 p. 61. *al.*

b *im Halbtonabstand zur Mese* — *at the interval of a semitone relative to the mese* [*syn.: trite*]

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 27: **Paramese** vero, quoniam tertia est a nete, eodem quoque vocabulo trite nuncupatur (*inde* FRUT. brev. 1 p. 28. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 5 descr. BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 29: In eptachordo enim est unum tetrachordum: hypate, parhypate, lichanos, mese, aliud vero: mese, **paramese**, paranete, nete (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 86. *al.* [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 28: Octava **paramese** in endecachordo, in decachordo vero vocatur trite. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 18. *al.* UGOL. URB. 1, 5, 5. *al.* FR. GAFUR. extr. 7, 10, 4: ab hypathemeson ad **paramesse** per proprietatem b mollis, videlicet ab ·e· gravi ad ·b· molle. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. IOH. HOTH. dial. p. 65. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5. *al.*

c *generell* — *general*

[s.XIII] MUS. MAN. 22, 6: **paramese**, quam nos dicimus ·b· acutam, utramque notam haberet, ut a mese usque ad **paramese**, id est ab ·a· acuta in ·b· acutam, nunc tonus, nunc semitonium per disiunctum et coniunctum fieret. [s.XV] UGOL. URB. 1, 14, 4: in **paramese**, ubi fa et mi ad invicem connectuntur, maxima insurgit ac diversa vocum inaequalitas (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 3, 1). *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 10. (?) FR. GAFUR. extr. 5, 9, 1: non possit fieri mutatio in **paramese** propter disparitatem et inequalitatem. FR. GAFUR. extr. 8, 11, 3: Aliquando primus tonus ultra suam primam speciem dyapente ad **paramesse** et non ultra ascendit, tunc per ·b· molle debet modulari. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 29: non solum in **paramese** signant istis signis (*sc. b* $\frac{1}{2}$) tonos aut semitonia cantores.

paramese diezeugmenon *Bezeichnung für die paramese (als unterste Tonstufe des tetrachordum diezeugmenon) — term that designates the paramese (as the lowest pitch of the tetrachordum diezeugmenon)* [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 28: omne tetrachordum disiunctarum, id est diezeugmenon, vocatum est cum additamento, scilicet hoc: **paramese diezeugmenon**, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon, nete diezeugmenon (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 32). *al.* [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 30. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 31. [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 15. FR. GAFUR. extr. 3, 5, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 13.

paranete (παράνητη) *Bezeichnung für die einen Ganzton unter der Nete liegende Tonstufe im System teleion — term for the note that lies a tone under the nete in the greater perfect system*

A zur Wortbedeutung — *with respect to the meaning of the word*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 27: **paranete**, quasi iuxta neten locata. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 503, 16: *Νήτη* ultima, *παράνητη* iuxta *νήτη*. HUCBALD. 43. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 25: vocanturque **paranete**, quae penultime possunt vocari Latine. *al.* FRUT. brev. 1 p. 28. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 13. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: **paranete**, hoc est prope neten. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5.

B Gebrauch — *usage*

1 in einem sieben- bis elfstufigen Tonsystem — *within a tonal system from seven to eleven pitches*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 9: His octavam (*sc. chordam*) Samius Lycaon adiunxit atque inter paramesen, quae etiam trite dicitur, et **paraneten** nervum medium coaptavit (*inde* FRUT. brev. 1 p. 29. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 18. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 8). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 22: octachordum secundum Lycaonis additionem hoc: Hypate - Parhypate - Lichanos - Mese - Paramese - Trita - **Paranete** - Nete (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 1). BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 27: nunc vero ordo sese enneachordi sic habet: Hyperhypate - Hypate - Parhypate - Lichanos - Mese - Paramese - Trita - **Paranete** - Nete (*inde* UGOL. URB. 1, 5, 12. FR. GAFUR. extr. 3, 4, 3). *al.* [s.IX-X] HUCBALD. 43. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28. *al.* [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 29. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 200, 8: **Paranete** Mercurio (*sc. attributa est*). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 20. *al.* UGOL. URB. 1, 5, 5: Cui quadrichordo additae fuerunt aliae tres cordae, scilicet paramese vel trite, **paranete**, nete, quae omnes septem sunt cordae unum eptachordum constituentes (*sim.* FR. GAFUR. extr. 3, 2, 1). *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 2, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1: Octava paramese. Nona trite. Decima **paranete**. Undecima nete. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. IOH. HOTH. dial. p. 65. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 8. *al.*

2 in einem Tetrachord — *within a tetrachord*

a generell — *general*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 6, 1, 7. [s.VI] BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 17: quas parhypatas, tritas in diatono vel chromate, lichanos autem vel **paranetas** in enarmonio genere dicimus (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 15). BOETH. mus. 4, 14 p. 340, 7: parhypate et lichane et trite et **paranete** instabiles approbantur. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 133, 2. *al.* [s.IX] IOH. SCOT. annot. 503, 16. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 25. GLOSS. Boeth. mus. III 53: Loco moventur omnes hae, i. **paranete**, lichanos, trite, parhypate; et loco et numero distant et a se et ab aliis. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 15: Nam in quolibet genere chorda, quae est lichanos

vel **paranete**, proxima est acutiori chordae sui tetrachordi sive secunda in depositione. *al.* COMM. Boeth. II p. 284, 33: tres **paranetas** in tetracordis hiperbolion, diezeugmenon et sinemmenon. [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 2 p. 396, 18 (*cf.* BOETH. mus. 1, 22 p. 215, 9). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 52. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Fit autem mutatio secundum genus, quum scilicet in tetrachordo diatonico lychanos vel etiam **paranetes** chorda remittitur semitonio in grave.

b im tetrachordum diezeugmenon — *within the tetrachordum diezeugmenon*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 5: Ab hoc vero (*sc. tetrachordo superiorum chordarum*) disiunctum atque integrum inchoat (*sc. tetrachordum*) a paramese progrediturque per triten et **paraneten** et finitur ad neten. BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 4: Item, quae trite diezeugmenon vel in diatonico vel chromatico genere vocabatur, **paranete** in enarmonio dicitur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 5). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 96c: lichanos ipsa aliquando dicitur **paranete**. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 29: Trita diezeugmenon ... De tribus, quae vocantur **paranete** vel extenti vel colorati vel inadunati ... Nete diezeugmenon. FRUT. brev. 1 p. 30. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 73, 10: notulae tactorum nervorum pluries in cantu illo repetuntur ... iteratur enim ibi **paranetes** notula bis, trites diezeugmenon octies, trites synemmenon quater, meses decies, lichanos meson septies, parhypates meson septies. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 2, 52. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 13. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). MON. Boetius p. 233, 24.

c im tetrachordum hyperboleon — *within the tetrachordum hyperboleon*

[s.VI] BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 3: quae in diatonico atque chromatico genere trite hyperboleon est, eadem mutatur in enarmonio et fit **paranete** (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 4). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 68b. *al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 149. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 4: recurritur ad neten hyperboleon, et eum partire in octo et octavam inferius adde et facies tonum signato **paranete** (*sim.* ANON. Bernh. 2, 4). ANON. Venet. I 12-13. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 30, 15. *al.* COMM. Boeth. II p. 274, 5. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 26: Ptolomeus enim trite hyperboleon et **paranete** et nete reperit. *al.* GEORG. ANS. 2, 42. MON. Boetius p. 232, 13 (*cf.* COMM. Boeth. II p. 276, 15).

d im tetrachordum synemmenon — *within the tetrachordum synemmenon*

[s.V] MART. CAP. 9, 943 (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 15-6. IOH. SCOT. annot. 503, 16. REMIG. AUT. 503, 16). [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 14: si paramese auferatur, et sit mese, trite, **paranete**, nete, tunc coniuncta, id est synemmena, erunt tria tetrachorda, vocabiturque ultimum tetrachordum synemmenon. BOETH. mus. 4, 3 p. 337, 6: Quae trite synemmenon in chromatico vel diatonico fuit, in enarmonio in **paraneten** transit (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 7). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 70: Lichanos ipsa aliquando dicitur **paranete**, sicut in omnibus est figuris designata et nominata. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 26. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 11. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 59: tritesynemmenon ... diesi sola a sua **paranete**, diesi vero a mese distans. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14).

ex errore pro paramese: ANON. Meyer 11, 1.

paranete diezeugmenon *Bezeichnung für die einen Ganzton unter der Nete liegende Tonstufe im tetrachordum diezeugmenon (d) — term for the note that lies a tone under the nete in the tetrachordum diezeugmenon (d)*

1 zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word

[s.IX-X] REG. PRUM. 14, 25: **Paranete diezeumenon** dicitur, eoquod iuxta nete, id est ultimam disiunctarum, sit locata (sim. ANON. Bernh. 2, 33). [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2. ODOR. SEN. p. 154. FRUT. brev. 13 p. 98. ANON. Wolf p. 199. IOH. COTT. mus. 13, 27 (inde GOB. PERS. p. 183a). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 14. WALT. ODINGT. 3, 2, 21. WILLELM. 3, 11. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 20: ·d· **paranete diezeugmenon**, id est subultima disiunctarum. ANON. Carthus. theor. 14, 64: **paranete diezeumenon**, id est iuxta gradum excellentium ascendendo vel quia penultimus est acutorum. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 12: **paranete diezeugmenon** iuxta nete disiunctarum versa de Graeco significat in Latinum (sim. NICOL. BURT. 1, 17, 96) ADAM FULD. 2, 9 descr. GUILL. POD. 2, 12. ERASM. HOR. p. 85b: **paranete diezeugmenon**, quae est subprincipalis disiunctarum.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, ... trite diezeugmenon, **paranete diezeugmenon** eqs. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 29: Quoniam vero inter hoc meson tetrachordum et inferius, quod est netarum, disiunctio est meses scilicet et parameses, inferius omne tetrachordum disiunctarum, id est diezeugmenon, vocatum est cum additamento scilicet hoc: paramese diezeugmenon, trite diezeugmenon, **paranete diezeugmenon**, nete diezeugmenon (sim. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 32). BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 18 descr. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229: trite diezeugmenon et paranete sinemenon sicut et **paranete diezeugmenon** et nete sinemenon eadem sunt sono. al. [s.IX] MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 38. al. MOD. Ecce modorum 22: Quintus tropus habet tetrachorda III, hypaton, meson et frequenter hyperboleon, distinctiones VI. Quarum certiores existunt trite diezeugmenon, **paranete diezeugmenon**, ceterae lubricae a **paranete diezeugmenon** usque parhypate meson. ALIA MUS. 131 p. 164: prima antiphona „Puer natus est“ diapente ad **paranete diezeugmenon** intendit. al. REG. PRUM. 14, 4. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 56: XIII^{ma} **paranete diezeugmenon**, mobilis per omnia (sc. genera). TON. Lugd. pr. 60: ab eadem **paranete diezeugmenon** intenso tono sequitur XV^{ma} nete diezeugmenon. TON. Lugd. 7, 1 (MüMn): Septimus tropus mixolydius vel hypodorius, qui praenotatur autentus tetrardus, id est magister quartus, incipit a **paranete diezeugmenon** et finitur in lichanos meson. al. ANON. Bernh. 2, 51: Dorius habet melodiam a mese et descendit ad lyncanos ypaton, ascendit vero ad **paranete diezeugmenon** habens finalem in lyncanos ypaton in gravibus, in acutis in mese (inde COMPIL. Paris. II p. 76). al. BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [ad acutam ·d·, idest **paranete diezeugmenon**]. al. BERNO ton. p. 94a. PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 204: Ut vere **paranete diezeugmenon** inveniatur, tota quantitas, quae est a nete hyperboleon usque ad diametrum, octo partibus dividatur, eique sua octava pars, ut novenarium impleat numerum, superaddatur. al. OLIVA 18. al. ARIBO 5-6 p. 11 (inde QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 93 p. 42. al. TON. Aug. p. 130a. al. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. MOD. Protus finit p. 107. al. MOD. Autent. prot. 10. FRUT. brev. 7 p. 54: a ·D· in ·d·, id est a lichano hypaton in **paraneten diezeugmenon**. al. FRUT. ton. p. 113. al. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 208. al. IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. al. IOH. COTT. ton. 27, 14. COMPIL. Paris. II p. 77.

al. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 5. IAC. LEOD. spec. 5, 25, 4: ·d·lasolre vel **paranete diezeugmenon**. IAC. LEOD. spec. 5, 34, 2: Quae enim in tetrachordo diezeugmenon dicitur **paranete diezeugmenon**, eadem est realiter cum acutissima tetrachordi synemmenon et dicitur ibi nete synemmenon. al. WILLELM. 3, 4 descr. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 286, 6. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 97. al. IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 90 descr. IOH. CICON. mus. 2, 3 p. 242, 5: Quarta species diatessaron est a paranete hyperboleon ad **paranete diezeugmenon**. IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 25: Hiagnis Frix **paranete diezeugmenon** invenit. al. UGOL. URB. 1, 6, 5. al. GEORG. ANS. 2, 18: undecima (sc. corda) in disiuncto (sc. tetrachordo) **paranete diezeugmenon** et in coniuncto netesynemmenon. al. ANON. Carthus. theor. 14, 87. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 15. al. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. al. FR. GAFUR. op. 5, 3: **Paranetediezeugmenon** Lune (sc. attributa est) (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 7). al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. al. IOH. HOTH. exc. p. 44. NICOL. BURT. 1, 17, 95. al. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 13. al. GUILL. POD. 2, 11. al. FR. GAFUR. pract. 1, 1. al. MICH. KEINSPI. 3, 14. MON. Ante omnia p. 38, 29. MON. Designata p. 70, 15. MON. Dimidium 3. MON. Dividatur p. 54, 9. MON. In capite p. 26, 10. MON. In primis 11. MON. In primis divide p. 5, 14. MON. Magadis p. 13, 13. al. MON. Mensurus p. 66, 6. MON. Mon. compos. II p. 69, 59. MON. Mon. divisurus p. 40, 35. al. MON. Prius dividenda 9. MON. Si mon. Boetii p. 33, 9.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[s.VI] BOETH. mus. 1, 22 p. 216, 10 descr. BOETH. mus. 4, 8 p. 326, 9: III.DCXLVIII ... erit **paranete diezeugmenon** chromatica ... distans a nete diezeugmenon tono et semitonio (inde IAC. LEOD. spec. 5, 32, 9). BOETH. mus. 4, 8 p. 326, 24: Quae autem in diatonico genere trite diezeugmenon diatonica est, in chromatico autem trite diezeugmenon chromatica, ea in enarmonio genere **paranete diezeugmenon** enarmonios dicitur. Integros enim duos tonos distat ab ea, quae est nete diezeugmenon (inde IAC. LEOD. spec. 5, 32, 13). BOETH. mus. 4, 9 p. 327, 22: tres vero toni sunt in hoc pentachordo, quorum unus quidem netes diezeugmenon ad **paraneten diezeugmenon** diatonon, alter vero **paranetes diezeugmenon** diatonon ad triten diezeugmenon diatonon. BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 6: **paranetes diezeugmenon** diatonon ... numerus est III.CCCCLVI. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 129, 2 [s.IX] REMIG. AUT. 509, 15. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 10. al. WILLELM. 3, 11. COMM. Boeth. II p. 276, 24: Sume igitur tonum, qui est inter neten diezeugmenon diatonicam et **paraneten diezeugmenon** eiusdem generis, et eius mediam partem, et fac ut supra (sim. MON. Boetius p. 232, 22). al. [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 10: Diverse sunt etiam **paranete diezeugmenon** diatonos atque chromatica et enarmonica (sim. IOH. HOTH. exc. p. 52. cf. BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 24). UGOL. URB. 5, 44, 7. al. GEORG. ANS. 2, 39. al. MON. Boetius p. 234, 76 (cf. COMM. Boeth. II p. 278, 18). al.

paranete hyperboleon Bezeichnung für die einen Ganzton unter der Nete liegende Tonstufe im tetrachordum hyperboleon (g) — term for the note that lies a tone under the nete in the tetrachordum hyperboleon (g)

1 zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word

[s.IX-X] REG. PRUM. 14, 28: **Paranete hyperboleon**, id est iuxta nete, hoc est ultimam excellentium, posita (inde ANON. Bernh. 2, 36). [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2: **paranete hyperboleon**, prope ultimam excellentium. ODOR. SEN. p. 154. FRUT. brev. 13 p. 98. THEOG. METT. 30, 3 (p. 192a). IOH.

COTT. mus. 13, 30 (*inde* GOB. PERS. p. 183a). [*s. XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 1, 11, 16. WALT. ODINGT. 3, 2, 24: **Paranete hyperboleon**, id est iuxta excellentissimam. WILLELM. 3, 14. [*s. XV*] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 17: **Paranete hyperboleon**, id est subultima excellentium. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 15: Corda quarta decima **paranete hyperboleon** iuxta nete dicitur superiorum (*inde* NICOL. BURT. 1, 17, 96). ADAM FULD. 2, 9 descr. GUILL. POD. 2, 12: **paranete yperboleon**, idest iuxta ultimam superacutarum posita.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s. I a. Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, ... trite hyperbolaeon, **paranete hyperbolaeon** eqs. [*s. VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 21 descr. BOETH. mus. 4, 6 p. 319, 18: II.DXCII, quae est **paranete hyperboleon**, ad neten hyperboleon obtinens distantiam tonum. BOETH. mus. 4, 6 p. 321, 13: eadem erit in enarmonio genere **paranete hyperboleon**, quae est in diatonico vel chromatico trite hyperboleon. *al.* [*s. IX*] REMIG. AUT. 509, 19. MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 38. *al.* MOD. Ecce modorum 29: Septimus tropus habet tetrachorda III, diezeugmenon, meson et sinemenon, distinctiones V, **paranete hyperboleon** et nete diezeugmenon, trite diezeugmenon, mese, lichanos meson. ALIA MUS. 15 p. 107: septima species diapason ..., quam **paranete hyperbolaeon** determinat. *al.* REG. PRUM. 14, 4. [*s. X-XI*] TON. Lugd. pr. 64: XVII^{ma} **paranete hyperboleon**, mobilis per omnia (*sc. genera*). ANON. Bernh. 2, 57: Myxolidius habet melodiam a paranete diezeugmenon. Descendit vero ad lycanos meson ascenditque ad **paranete yperboleon** habens finalem in gravibus in lycanos meson, in acutis in paranete diezeugmenon (*inde* COMPIL. Paris. II p. 77). *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Septimus modus intenditur ad 'g', idest **paranete yperboleon**, raro autem ad 'a', quae est nete yperboleon, et remittitur ad 'F', idest ad parypate meson] (*inde* ANON. Wolf p. 211). *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 187. *al.* OLIVA 18. *al.* WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 6. ARIBO 6 p. 11: Tetrachordum excellentium est 'd-e-f-g' secundum Guidonem, iuxta Boetium autem paranete diezeugmenon, nete diezeugmenon, trite hyperboleon, **paranete hyperboleon** (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 27 p. 49. TON. Aug. p. 130b: exigente melodia a **paranete yperboleon** 'g'. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. FRUT. brev. 6 p. 48: spatium, quod est inter **paraneten hyperbolaeon** et magdam. *al.* FRUT. ton. p. 158. *al.* [*s. XI-XII*] ANON. Wolf p. 197. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. COMPIL. Paris. II p. 77. [*s. XIII*] ANON. Ratisb. 2, 6. [*s. XIV*] MARCH. luc. 15, 1, 18. IAC. LEOD. spec. 5, 15, 12: Deinde ponitur chorda, quae simpliciter vocatur **paranete hyperboleon**, sed haec triplicatur. *al.* WILLELM. 3, 3 descr. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 312, 6. *al.* [*s. XV*] TRAD. Holl. VIII 28, 99. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 90 descr. IOH. CICON. mus. 2, 3 p. 242, 4: Quarta species diatessaron est a **paranete hyperboleon** ad paranete diezeugmenon. IOH. CICON. mus. append. 5 p. 406, 22: A nete itaque hyperboleon usque ad finem in antea per octo divide spatia et octava parte superaddita retro eam pone **paranete hyperboleon** (*inde* MON. In primis divide p. 5, 5). *al.* UGOL. URB. 1, 6, 5. *al.* GEORG. ANS. 2, 18. *al.* ANON. Carthus. inton. 104. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 10: **paranete hyperboleon** 'G' secundum. *al.* TAB. Catan. p. 142. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. *al.* ADAM FULD. 2, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15. *al.* GUILL. POD. 2, 13 descr.: **Paranete yperboleon**: 'G'-solreut. *al.* FR. GAFUR. pract.

1, 1. MICH. KEINSP. 3, 11. ERASM. HOR. p. 85b. MON. Designata p. 70, 18. MON. Dimidium 3. MON. Dividatur p. 54, 3. *al.* MON. In capite p. 26, 6. MON. Magadis p. 13, 27: lichanos meson ... per duplicationem **paraneteyperboleon** potius vales acquirere. *al.* MON. Mensurus p. 66, 10. MON. Mon. compos. II p. 69, 61. MON. Prius dividenda 6. MON. Si mon. Boetii p. 33, 4.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[*s. VI*] BOETH. mus. 1, 22 p. 216, 14 descr. BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 8: Eadem ... erit in chromatico genere trite hyperboleon chromatica, in enarmonio vero **paranete hyperboleon** enarmonios. BOETH. mus. 4, 7 p. 323, 16: **Paranete** enim chromatica **hyperboleon**, quae est II.DCCXXXVI (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 31, 4). BOETH. mus. 4, 7 p. 324, 18: semitonium, quod continetur inter neten diezeugmenon et **paraneten hyperboleon** enarmonion (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 31, 6). BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. [*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 129, 2. *al.* [*s. IX*] GLOSS. Boeth. mus. II 149. [*s. X-XI*] ANON. Bernh. 1, 32. ODOR. SEN. p. 208. [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 25, 4: sexta decima 'g'-solreut in regula vel **paranete hyperboleon** diatonos. *al.* WILLELM. 3, 14. COMM. Boeth. II p. 284, 13: **paranete hiperbolion** a nete hiperbolion in genere diatonico distat tono, in chromatico vero tribus semitoniis et in enarmonico duobus tonis. *al.* [*s. XV*] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 9: Alia est enim **paranete hyperboleon** diatonos, alia **paranete hyperboleon** chromatica, alia enarmonios, alia trite enarmonios (*sim.* IOH. HOTH. exc. p. 52. *cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 22). *al.* UGOL. URB. 5, 44, 10. *al.* GEORG. ANS. 2, 42: numerus 2736, qui **paranetehyperbolaion** chromatico debetur. *al.* MON. Boetius p. 232, 10 (*cf.* COMM. Boeth. II p. 276, 12). MON. In primis 5. *al.* MON. In primis divide p. 6, 22 (*cf.* IOH. CICON. mus. append. 6 p. 408, 12). *al.* MON. Mon. divisurus p. 40, 39. *al.*

paranete synemmenon *Bezeichnung für die einen Ganzton unter der Nete liegende Tonstufe im tetrachordum synemmenon* (c) — term for the note that lies a tone under the nete in the tetrachordum synemmenon (c) [*syn.*: lichanos synemmenon]

1 zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word

[*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 9. [*s. XI*] PS.-BERNO mon. 12, 2: **paranete synemmenon**, prope ultimam coniunctorum. ODOR. SEN. p. 154: **Paranete sinemmenon**, id est iuxta netem coniunctorum. FRUT. brev. 13 p. 98. [*s. XIII-XIV*] WALT. ODINGT. 3, 2, 17: **Paranete synemmenon**, id est iuxta synemmenon. [*s. XV*] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 24: **paranete synemenon**, id est subultima coniunctorum. GUILL. POD. 2, 12.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s. I a. Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5. [*s. VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 26 descr. BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 10: **paraneten synemmenon** Mercurius regit (*inde* REG. PRUM. 5, 43. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 1. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 182, 5. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3. COMM. Boeth. I 1, 27 p. 65). [*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229: trite diezeugmenon et **paranete sinemenon** sicut et paranete diezeugmenon et nete sinemenon eadem sunt sono. *al.* [*s. IX*] HUCBALD. 39. [*s. X-XI*] TON. Lugd. pr. 48: decima **paranete synemmenon** mobilis per omnia (*sc. genera*). *al.* BERNO prol. 9, 27: sicque tertio loco, hoc est **paranete synemenon**, easdem (*sc. antiphonas*) inchoaveris, totam cantilenam absque sui lesione videbis decurrere. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 206. OLIVA 18. *al.* FRUT. brev. 6 p. 48: Tertium tetrachor-

dum synemmenon, id est coniunctum, dicitur, quod sub nete synemmenon, **paranete synemmenon**, trite synemmenon et mese continentur, quae sunt ·d·c·h·a·. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 11. IAC. LEOD. spec. 5, 15, 7: Decima chorda vocatur **paranete synemmenon** vel lichanos synemmenon. *al.* COMM. Boeth. II p. 258, 5. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr. IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 6: Ab hac vero **paranete synemmenon** usque ad finem partire per octo et octava superaddita post eam loca trite synemmenon (*inde* MON. In primis divide p. 5, 16). *al.* UGOL. URB. 1, 5, 16. GEORG. ANS. 2, 18: decima (*sc. cordula*) in disiuncto (*sc. tetracordo*) tritediezeugmenon et in coniuncto **paranetesynemmenon**. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 9. *al.* TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 32: cum in **paranete synemmenon** vel trite diezeugmenon fuerimus cum ut et cantus ad ima perlabitur, ut dimittere et sol vel fa iubent (*sc. Guidonis sequaces*) accipere. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14. GUILL. POD. 2, 13 descr.: **Paranete synemmenon** ·C·solut (*pro* ·c·solfaut). *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. MICH. KEINS. 3, 8. ERASM. HOR. p. 85b. MON. Ante omnia p. 38, 30-31. MON. Designata p. 70, 13. MON. In capite p. 26, 14. MON. In primis 12. *al.* MON. In primis divide p. 5, 15 (*cf.* IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 5). MON. Magadis p. 13, 21-22. MON. Mon. divisurus p. 42, 68. *al.*

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[s.VI] BOETH. mus. 1, 22 p. 216, 5 descr. BOETH. mus. 4, 9 p. 329, 26: Eritque semitonium, quod continetur inter **paraneten synemmenon** enarmonion et mesen, id est inter III.CCCLXXXIII et III.DCVIII. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 9, 17: in enarmonio erunt duo toni a nete synemmenon usque ad **paranete synemmenon**. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 33, 9: **paranete synemmenon** diatonos et trite diezeugmenon sunt eadem chordae realiter. IAC. LEOD. spec. 5, 33, 13: eadem contineatur consonantia inter **paraneten synemmenon** chromaticam et mesen, quae inter paramesen et mesen. *al.* COMM. BOETH. II p. 276, 37: Accipe igitur spacium, quod est inter neten sinemmenon et **paraneten sinemmenon** diatonicam - est autem tonus - et eius mediam partem, et fac spacium trium semitoniorum inter neten sinemmenon et **paraneten sinemmenon** cromaticam (*inde* MON. Boetius p. 234, 54). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 12: Neque eodem sunt **paranete synemmenon** diatonos et chromatica et enarmonica (*sim.* IOH. HOTH. exc. p. 52. *cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 27). *al.* UGOL. URB. 5, 44, 3. *al.* GEORG. ANS. 2, 50. *al.* MON. Boetius p. 234, 71 (*cf.* COMM. Boeth. II p. 278, 13).

ex errore TRAD. Garl. plan. I 116 v. vol. 1, col. 816, 38

paraproslambanomenos *Bezeichnung für die einen Ganzton über dem Proslambanomenos liegende Tonstufe im (neu gebildeten) tetrachordum proslambanomenon — term for the note that lies a tone above the proslambanomenos within the (newly formed) tetrachordum proslambanomenon* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 44, 6: **paraproslambanomenos** ab acutissima huius tetrachordi chorda duobus distans tonis in compositis secundum quod ad genus pertinet diatonicum. IAC. LEOD. spec. 5, 44, 7: Et cum non habemus nomina propria chordarum tetrachordi huius sicut aliorum, fingantur ipsarum sic: vocetur acutissima proslambanomenos hypaton cum littera ·D· (*ms. Paris 7207 et ed.*: G), secunda ab acutissima lichanos proslambanomenon cum littera ·C·, tertia ab acutissima sive proxima graviore **paraproslambanomenos** cum littera ·B· rotunda. Gravissima autem est proslambano-

menos cum littera, quae est ·A·. IAC. LEOD. spec. 5, 44, 12 descr.

parapter *Bezeichnung für eine den acht Kirchentonarten hinzugefügte Tonart — term that designates a mode added to the eight modes [syn.: circumaequalis, tonus medius]* [s.IX] MOD. Autenticus p. 52, 5. MOD. Autenticus p. 53, 1. MOD. Autenticus p. 53, 3: **Parapteres** dicti, eoquod iter praeparant versibus descendendi in antiphonis. NENOTENEAGIS **parapter** primus contingit tonum secundum et intrat in versum ut tonus secundus et finit sicut tonus primus ... Anos **parapter** secundus contingit tonum quartum et ibi finit. ... Anaetanenagis **parapter** tertius contingit tonum septimum et finit ut tonus quartus ... Aianegies **parapter** vero quartus contingit tonum octavum, sed non ascendit in altam vocem et mediocris in ipsam finitur. [s.X] MOD. Volunt autem p. 80. MOD. Volunt autem p. 81: Sunt ergo ... toni octo et medii quattuor, quos **paracteres**, id est circumequales appellant, per quos omne genus modulationis regitur et gubernatur. *ibid.* *al.* *cf.* HMT s. v. *parapter*; Atkinson, *Parapteres*

paratrite hyperboleon *Bezeichnung für die einen Ganzton über der Triten liegende Tonstufe im tetrachordum hyperboleon (g) — term for the note that lies a tone above the trite in the tetrachordum hyperboleon (g)* [s.XV] ANON. Carthus. theor. 14, 73: Duodecimum gradum posuit (*sc. Boetius*) sub ·e· parva. Et facit tonum ad undecimum gradum. Et vocavit eum nethe diezeugmenon ... 13^m gradum posuit sub ·f· parva. Et facit semitonium ad 12^m gradum. Et vocavit eum trithe yperboleon ... 14^m gradum posuit sub ·g· parva. Et facit tonum ad 13^m gradum. Et vocavit eum **paratrite yperboleon**, quod interpretatur penultimus gradus excellentium. ANON. Carthus. theor. 14, 87 descr. ANON. Carthus. pract. 16, 41 descr.

parhypate (παρύπατη) *Bezeichnung für die einen Halbton über der Hypate liegende Tonstufe im Systema teleion — term for the note that lies a semitone above the hypate in the greater perfect system*

A zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 16: **Parhypate** vero secunda, quasi iuxta hypaten posita et collocata (*inde* UGOL. URB. 1, 5, 3. UGOL. URB. 1, 5, 4. FR. GAFUR. extr. 3, 1, 3). [s.IX] HUCBALD. 43. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 9. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: **Parhypate**, hoc est iuxta principalem. IOH. HOTH. exc. p. 45. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 4: **parhypate** quasi iuxta hypaten fixa.

B Gebrauch — usage
1 in einem vier- bis elfstufigen Tonsystem — within a tonal system from four to eleven pitches

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 17: octachordum secundum Lycaonis additionem hoc: Hypate - **Parhypate** - Lichanos - Mese - Paramese - Triten - Paranete - Nete (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 1). BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 22: nunc vero ordo sese enneachordi sic habet: Hyperhypate - Hypate - **Parhypate** - Lichanos - Mese - Paramese - Triten - Paranete - Nete (*inde* UGOL. URB. 1, 5, 12. FR. GAFUR. extr. 3, 4, 3). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 2: Histiaeus vero Colophonius decimam in graviorem partem coaptavit chordam, Timotheus vero Milesius undecimam, quae, quoniam super hypaten atque **parhypaten** sunt additae, hypate quidem hypaton vocatae sunt (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 24. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR.

theor. 5, 1, 10. *sim.* ANON. Ellsworth 3 p. 210, 3). *al.* [s.IX-X] HUCBALD. 43. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 17. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 198 descr. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 4 p. 62, 5: legitur Mercurius Pythagoras quatuor cordarum esse inventor, videlicet hypate, **parhypate**, lychanos, mese, antequam Muse facte fuissent (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 9). UGOL. URB. 1, 5, 6. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 2, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. IOH. HOTH. dial. p. 65. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11.

2 in einem Tetrachord — within a tetrachord

a generell — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 6: **parhypate**, quae in harmonia distat ab hypate <dimidium> hemitonium, in chroma tramutata habet hemitonium. [s.VI] BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 21: Mobiles vero sunt, quae secundum singula genera permutantur hoc modo, ut paranete et lychanos diatonici et chromatici, trite et **parhypate** enarmonii (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 8. IOH. HOTH. exc. p. 52). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 16: quas **parhypatas**, tritas in diatono vel chromate, lychanos autem vel paranetas in enarmonio genere dicimus (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 14). *al.* [s.X-XI] GLOSS. Boeth. mus. III 50. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 45, 16: **parhypatas** in duobus gravioribus tetrachordis. *al.* COMM. Boeth. II p. 286, 1. [s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 52.

b im tetrachordum hypaton — within the tetrachordum hypaton

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 217, 16: Hic igitur est unum tetrachordum: hypate, **parhypate**, lychanos, hypate meson. BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 6: Nam parhypate hypaton enarmonios aliorum generum **parhypatis** repperitur esse dissimilis (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 19. IOH. HOTH. exc. p. 53). [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 45 (La). FRUT. brev. 11 p. 91: hypate hypaton, quae semitonio a **parhypate** distat.

c im tetrachordum meson — within the tetrachordum meson

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 15 (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 21: medium tetrachordum, quod est hypate, **parhypate**, lychanos, mese, totum hoc medium tetrachordum meson vocatum est (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 8 (*inde* REG. PRUM. 5, 39. COMM. Boeth. I 1, 27 p. 65. IAC. LEOD. spec. 1, 13, 10. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 182, 4. UGOL. URB. 5, 44, 32). BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 3 (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 17. IOH. HOTH. exc. p. 53). BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 24 (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 31). [s.X-XI] TON. Lugd. 5, 8. FRUT. brev. 1 p. 30. FRUT. ton. p. 121. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 318, 9.

d in einem erweiterten Tetrachordsystem — within an expanded system of tetrachords

[s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 44: In hoc igitur loco paranete synemenon et paranete diazeugmenon lychanos appellat (*sc. Boetius*), quasi tale monocordum constituere vellet vel huic simile, quemadmodum si proslambanosmenos sive ·A· grave et mese sive ·A· acutum et paramese sive ·h· quadratum et nediezeugmenon sive ·E· acutum et netehyperboleon sive ·A· superacutum hypate vocaret. Sed tritesynemenon et tritediazeugmenon triteque hyperboleon **parhypate** nominare vellet, quemadmodum paranete synemenon et paranete diazeugmenon appellavit lychanos hoc modo: hypate, **parhypate**, lychanos synemenon gravium et hypate, **parhypate**, lychanos hyperboleon acutarum (*pro* gravium), rursus hypate, **parhypate**, lychanos synemenon acutarum et hypate, **parhypate**, lychanos diazeugmenon acutarum et hypate **parhypate** lychanos

hyperboleon acutarum. Quodsi supra etiam quis velit ascendere: hypate, **parhypate**, lychanos synemenon superacutarum. Contra etiam si infra descendit demittendo incipiendo ab ·E· subgravi sic: hypate, **parhypate**, lychanos hyperboleon subgravium, quae voces aetate nostra accesserunt.

ex errore pro paranete: TAB. Catan. p. 142: nete <diezeugmenon> ... peripate diezeugmenon ... trite <diezeugmenon>.

parhypate hypaton Bezeichnung für die einen Halbton über der Hypate liegende Tonstufe im tetrachordum hypaton (C) — term for the note that lies a semitone above the hypate in the tetrachordum hypaton (C)

1 zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: παρυπάτη ὑπάτων, id est subprincipalis principalium. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 6: **parhypate hypaton**, quoniam iuxta hypaten hypaton collocata est (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 27. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 11). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 3. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 941/362, 12-3. *al.* REMIG. AUT. 502, 14. *al.* [s.IX-X] REG. PRUM. 14, 10. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 16. *al.* PS.-BERNO mon. 12, 2: **parhypate hypaton**, prope principem principalium. ODOR. SEN. p. 152. FRUT. brev. 13 p. 97. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 19 (*inde* GOB. PERS. p. 183a). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 6. WALT. ODINGT. 3, 2, 10. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. *al.* WILLELM. 3, 7. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 12: **Parhypate hypaton**, id est iuxta honorabilem (*sim.* ANON. Carthus. theor. 14, 34). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 4: **parhypate hypaton** iuxta gravissimam interpretatur gravissimarum (*sim.* NICOL. BURT. 1, 17, 96). ADAM FULD. 2, 9 descr. GUILL. POD. 2, 12. ERASM. HOR. p. 85a.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter immotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: **parhypate hypaton**, lychanos hypaton, parhypate meson, lychanos meson *eqs.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanosmenos, hypate hypaton, deinde **parypate hypaton**, deinde lychanos hypaton, deinde hypate meson *eqs.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 13: Est igitur unum tetrachordum: hypate hypaton, **parhypate hypaton**, lychanos hypaton, hypate; aliud vero: hypate, parhypate, lychanos, mese. Et haec quidem coniuncta sunt. BOETH. mus. 1, 20 p. 215, 23 descr. BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 22: Venus **parhypate hypaton** (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3. REG. PRUM. 5, 52. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 3. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 5. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 7. UGOL. URB. 5, 44, 38. FR. GAFUR. op. 5, 3. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 8). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 5, 1. *al.* [s.IX] MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 38. *al.* MOD. Ecce modorum 3. *al.* ALIA MUS. 120 p. 159: Quandoquidem et ad **parhypate hypaton** descendit (*sc. sextus tonus*), et ad trite diezeugmenon ... diapason existit. REG. PRUM. 14, 4. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 30: Est itaque semitonii differentia inter hypate hypaton et **parhypate hypaton**. ... Est autem tonus inter **parhypate hypaton** et lychanos hypaton. TON. Lugd. pr. 37: lychanos meson ... ad **parhypate hypaton** vero diapente concrepat. TON. Lugd. 1, 13: Offertoria quoque sic incipiunt a **parhypate hypaton**, ut: „Iubilare Deo universa terra“, „Benedicam Domino qui mihi“, „Confitebor tibi Domine“. *al.* ANON. Bernh. 2, 56: Ypolidius descendit ad **parypate ypaton** ascenditque ad trite diezeugmenon finalem habens in parypate meson (*inde* COMPIL. Paris. II p. 76).

BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Primus igitur modus vel tonus intenditur ad acutam ·d·, idest paranete diezeugmenon, raro autem ad ·e·, quae est nete diezeugmenon, et descendit ad ·C·, idest **parypate ypaton**]. *al.* BERNO ton. p. 78b. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 156. *al.* OLIVA 18. *al.* ARIBO 2 p. 11: Tetrachordum gravium secundum Guidonem constat ·A·B·C·D·, quod idem iuxta Boetium est proslambanomenos, hypate hypaton, **parhypate hypaton**, lichanos hypaton (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 65 p. 37. *al.* TON. Aug. p. 99a: a **parypateypaton** ·C· in paripatemeson ·F·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. MOD. Protus finit p. 107. *al.* FRUT. brev. 7 p. 54: de ·C· in ·c·, id est a **parhypate hypaton** in triten diezeugmenon. *al.* FRUT. ton. p. 118 *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 210. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. IOH. COTT. mus. 14, 16: Antiphona ista „Gaudendum est nobis“, cum sit proti, in loco suo cantari non potest, quia in quibusdam locis sub **parhypate hypaton**, id est ·C· gravi, secundum quosdam tonum requirit, qui ibi non est. *al.* IOH. COTT. ton. 25, 16: si hoc responsum contra regulam in **parhypatehypaton** inchoatur, usus in „odoratus“ imitandus non erit. *al.* TON. Gratianop. p. 46. TON. Seligenst. p. 110. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63. ANON. Ratisb. 2, 6. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 4. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 11: **Parhypate** enim **hypaton** secunda (*sc. chorda*) est a gravissima in primo tetrachordo. IAC. LEOD. spec. 5, 18, 5: ·C·, quae est **parhypate hypaton** secundum Graecis, ·C·faut apud nos. *al.* WILLELM. 3, 5 descr. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 254, 23. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 89. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 90 descr. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 24: semitonium ... ut hypate hypaton ad **parhypate hypaton** ... semiditonus, ut **parhypate hypaton** ad hypate meson. IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 318, 1: Estieus Colophonius **parhypate hypaton** posuit. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 5. GEORG. ANS. 2, 18. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 87. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 9. *al.* TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 7, 7, 5: Invenitur etiam dyatessaron a **parhypatheipaton** ad parhypatemeson dicendo ut fa. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* MICH. KEINS. 3, 22. MON. Designata p. 70, 9. MON. In capite p. 26, 20. MON. In primis 26. MON. Magadis p. 14, 33: **paripateypaton** per VIII<vam> partem lichanosypaton. MON. Mensurus p. 66, 9. MON. Mon. compos. II p. 68, 35. MON. Mon. divisurus p. 42, 87. MON. Prius dividenda 17. FIST. Mensuram fist. 2 p. 126: septem discrimina vocum, scilicet a **parhypate hypaton** usque ad paramese.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[s.VI] BOETH. mus. 4, 11 p. 332, 25: Relinquitur igitur semitonium inter **parhypaten hypaton** diatonon et hypaten hypaton, id est inter VII.DCCLXXVI et VIII.CXCII (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 36, 5). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 9: quae autem **parhypate hypaton** vel in diatonico vel in chromatico dicebatur, lichanos hypaton in enarmonio (*sc. genere*) nuncupatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 9). BOETH. mus. 4, 11 p. 333, 11: Relinquantur ergo duo semitonia, unum quidem inter lichanon hypaton chromaticen et **parhypaten hypaton** chromaticen, id est inter VII.CCXCVI et VII.DCCLXXVI, aliud vero inter **parhypaten hypaton** chromaticen et hypaten hypaton, id est inter VII.DCCLXXVI et VIII.CXCII (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 36, 7). BOETH. mus. 4, 11 p. 334, 1: Sunt igitur duae diesis, una quidem, quae est inter lichanon hypaton enarmonion et **parhypaten hypaton** enarmonion, id est inter

VII.DCCLXXVI et VII.DCCCCLXXXIII, altera vero, quae est inter **parhypaten hypaton** enarmonion et hypaten hypaton, id est inter VII.DCCCCLXXXIII et VIII.CXCII (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 36, 9). BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 45, 11: Consimiliter est de **parhypate hypaton**, quia in generibus duobus eadem est, scilicet in diatonico et chromatico, in enharmonio vero diversa reperitur. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 18 (*sim.* IOH. HOTH. exc. p. 53. *cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 6). *al.* UGOL. URB. 5, 44, 13. *al.* GEORG. ANS. 2, 45: cordule **parhypatehypaton** diatonice numerus assignatus est 7776. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 8. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 10. MON. Boetius p. 233, 43: fac **parhypate hypaton**, quae in diatonico (*sc. genere*) ad hypate meson abest duobus tonis. *al.*

parhypate meson Bezeichnung für die einen Halbton über der Hypate liegende Tonstufe im tetrachordum meson (F) — term for the note that lies a semitone above the hypate in the tetrachordum meson (F)

1 zur Wortbedeutung — with respect to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: sextus autem παρυπάτη μέσων, quod est subprincipalis mediarum. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 310, 7 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 9. WILLELM. 3, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 6. [s.IX] REMIG. AUT. 503, 4. *al.* GLOSS. Mart. Cap. 942/362, 22-1. *al.* REG. PRUM. 14, 16: **Parhypate meson**, id est subprincipalis mediarum sive iuxta principalem mediarum posita. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 21. *al.* PS.-BERNO mon. 12, 2: **parhypate meson**, prope principem mediorum. ODOR. SEN. p. 152. FRUT. brev. 13 p. 97. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 20 (*inde* GOB. PERS. p. 183a). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 9. WALT. ODINGT. 3, 2, 13. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 15: **Parhypate meson**, id est iuxta principalem mediarum. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 44. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 7: Corda sexta **parhypate meson** interpretatur iuxta gravissimam mediarum (*inde* NICOL. BURT. 1, 17, 96). ADAM FULD. 2, 9 descr.: **parhypate meson** circumferentia medii. GUILL. POD. 2, 12: **parypate meson**, id est iuxta primam mediarum posita. ERASM. HOR. p. 85a: **parhypate meson**, id est iuxta hypathe meson.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, **parhypate meson**, lichanos meson *eqs.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanomenos, hypate hypaton, deinde parypate hypaton, deinde lichanos hypaton, deinde hypate meson, deinde **parypate meson**, deinde lichanos meson, <mese> *eqs.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 215, 27 descr. BOETH. mus. 1, 25 p. 218, 6: Diazeuxis vero appellatur, quae disiunctio dici potest, quotiens duo tetrachorda toni medietate separantur, ut in his duobus tetrachordis: Hypate meson, **parhypate meson**, lichanos meson, mese; paramese, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon, nete diezeugmenon. BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 24: Iuppiter **parhypate meson** (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3. REG. PRUM. 5, 52. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 3. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 6. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 8. UGOL. URB. 5, 44, 38. FR. GAFUR. op. 5, 3. BART. RAM. 1, 3 p. 58. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 8). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 39. *al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 150. MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 45: hypate meson semitonio a **parhypate meson** distans. HUCBALD. 49: lichanos ypaton, ypat me-

son, **parhypate meson**, lychanos meson quattuor modis vel tropis, quos nunc tonos dicunt, hoc est protus, deuterus, tritus, tetrardus, perficiendis aptantur ... **parhypate meson** autentum tritum et plagis eius, idest quintum et sextum (*sc. regat*). *al.* MOD. Ecce modorum 11. *al.* ALIA MUS. 119 p. 159: Nam a sua finali, quae est **parhypate meson**, diapente superius et diatessaron inferius currit (*sc. sextus tonus*). *al.* REG. PRUM. 14, 4. [*s.X-XI*] TON. Lugd. 5, 9: Responsoria gradalia a parhypate vel a lychanos hypaton. **Parhypate meson**: „Locus iste“, „Ex Syon species“, „Viderunt omnes“. *al.* ANON. Bernh. 2, 55 (*inde* COMPIL. Paris. II p. 76). *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Quattuor sunt voces, quae vocantur finales eo, quod in unaqualibet harum regulares finiantur cantiones, videlicet ·D·E·F·G·, quae sunt lychanos ypaton, ypatate meson, **parhypate meson**, lychanos meson] (*inde* PS.-BERNO mon. 9, 1. FRUT. brev. 7 p. 55. THOM. BAD. p. 92: **paripate meson**, idest ·F·faut). BERNO prol. 9, 41: Nisi enim hae antiphonae „Alias oves habeo“, „Domine qui operati sunt“, quae sexti sunt toni, in quintum tonantur locum, hoc est a **parypate meson** in trite dyezeugmenon, nequaquam in regulari monochordo servare poterunt ordinem suum. *al.* BERNO ton. p. 79b. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 180. *al.* OLIVA 18. *al.* ARIBO 6 p. 11: Tetrachordum finalium est Guidonice ·D·E·F·G·; hoc ipsum est in Boetio lychanos hypaton, hypate meson, **parhypate meson**, lychanos meson (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 65 p. 37. *al.* TON. Aug. p. 99a: a parypateypaton ·C· in **paripatemeson** ·F·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* MOD. Protus finit p. 108. MOD. Autent. prot. 2: Autenticus protus cum plage suo finem habet in lychanos ypaton. Differentiae primi in mese, secundi in **parhipate meson** <incipiunt>. *al.* FRUT. brev. 7 p. 54: ab ·F· in ·F·, id est a **parhypate meson** in triten hyperbolaeon. *al.* FRUT. ton. p. 113: ultima vero „Saeculorum amen“ syllaba per gutturalem semivocalem ad **parhypaten meson**, quae est ·F· reclinatur. *al.* [*s.XI-XII*] ANON. Wolf p. 197. *al.* QUAEST. MUS. 1, 17 p. 38 (*cf.* BERNO prol. 7, 15). IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. IOH. COTT. mus. 14, 22: cantus plerumque non modo sub parhypate hypaton, sed etiam sub **parhypate meson** tonum requirit, qua necessitate compellimur ad superiores confugere. IOH. COTT. mus. 22, 25: Hanc enim (*sc. communionem*) quoniam quidam in lychanos meson incipiunt, defectum pati conspiciantur eamque corrigendam arbitrantur. Sed si in **parhypate meson** incipitur, absque errore ad finalem revertitur et emendatione non indiget. *al.* IOH. COTT. ton. 24, 1. *al.* TON. Gratianop. p. 46. TON. Seligenst. p. 110. COMPIL. Paris. II p. 76 (*cf.* ANON. Bernh. 2, 55-56). [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 63. ANON. Ratisb. 2, 6. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 15, 1, 7. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 11: Parhypate enim hypaton secunda (*sc. chorda*) est a gravissima in primo tetrachordo et **parhypate meson** in secundo. IAC. LEOD. spec. 6, 3, 4: inter **parhypaten meson** et paramesen non est diatessaron, sed tritonus, qui superat diatessaron in maiore semitonio, quod est apotome. IAC. LEOD. spec. 6, 97, 6: in **parhypate meson**, id est in ·F· gravi. *al.* WILLELM. 3, 5 descr. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 288, 18. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 28, 92. *al.* ORIG. ET EFF. 20, 2. IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 90 descr. IOH. CICON. mus. 2, 3 p. 242, 3: tertia species diapente est a **parhypate meson** ad trite diezeugmenon. *al.* UGOL. URB. 1, 23, 17: Semidiphtonum in nostra Latina manu reperimus a ·D· primo ad ·F·, ab ·E· primo ad ·G·, ab ·A· secundo ad ·C·, quae in Graeca manu his Graecis nominibus nuncupantur: a lychanoshypaton ad **parhypatemeson**, ab hypatemeson ad lychanosmeson, a mese ad tritediezeumenon. UGOL. URB. 1, 48, 3: lychanoshypaton, hypatemeson, **parhypatemeson** et lychanosmeson, quae Latine re, mi, fa, sol sub ·D·E·F·G· primis

litteris appellantur. *al.* GEORG. ANS. 2, 101: **parypatemeson** sexta cithare cordula. *al.* ANON. Carthus. pract. 16, 41. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 9. *al.* TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 3, 5, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. *al.* ADAM FULD. 2, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 9. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* MICH. KEINSP. 3, 19. MON. Designata p. 70, 10: ·C· vero III^{or} passibus diviso primus eius quadrans ·f· **parhypate meson** terminatur. MON. Dividatur p. 54, 15. MON. In capite p. 26, 17. MON. In primis 25. MON. Magadis p. 13, 27. *al.* MON. Mon. compos. II p. 68, 38. MON. Mon. divisurus p. 41, 64. *al.* MON. Prius dividenda 15.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[*s.VI*] BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 23: Relinquitur igitur semitonium inter hypaten meson diatonon et **parhypaten meson** diatonon constitutum, id est inter VI.CXLIIII et V.DCCCXXXII (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 35, 5). BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 6: Relinquuntur igitur duo semitonia, unum inter lychanon meson chromaticen et **parhypaten meson** chromaticen, id est inter V.CCCCLXXII et V.DCCCXXXII et aliud inter **parhypaten meson** chromaticen et hypaten meson, id est inter V.DCCCXXXII et VI.CXLIIII (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 35, 8). BOETH. mus. 4, 10 p. 331, 23: Duae vero sunt diesis inter lychanon meson enarmonion et **parhypaten meson** enarmonion, id est inter V.DCCCXXXII et V.DCCCCLXXXVIII et inter **parhypaten meson** enarmonion et hypaten meson, id est inter V.DCCCCLXXXVIII et VI.CXLIIII. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 7: Quae vero **parhypate meson** in chromatico vel diatonico (*sc. genere*) visebatur, eadem lychanos meson in enarmonio repperitur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 7). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 65, 5. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 16: chorda, quae in cantu enarmonio dicitur lychanos meson respectu earum, quae (*ed.*: quae est; *cf. app. crit.*) in aliis duobus cantibus dicuntur **parhypate meson**. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 16. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 13. *al.* GEORG. ANS. 2, 48. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 53 (*cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 2). MON. Boetius p. 233, 35. *al.*

[**parhypatos**] *irrtümliche Bezeichnung für das tetrachordum gravium (oder principalium?) — erroneous term for the tetrachordum gravium (or principalium?)*

[*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 7, 18: cum in tragicis cantibus, qui continent vel magnam laudem vel magnam vituperationem, que sunt duo extrema, semper medium fugiatur, ideo cantantur in ypaton et **parypaton**, i. e. in principalibus seu gravibus, quorum cantus habent se ad gravius extremorum in vocibus et ad forcius.

pariso -are *dieselbe Tonstufe beibehalten — to maintain the same pitch*

[*s.XV*] TRAD. Holl. III 13, 9: Psalmi sic inchoantur in ·c· acuta: „Quintus (*sc. tonus*) in medio **parisat**, sed in fine semitonat“ (*cum melodia*).

parmenus *Bezeichnung für die fünfte Kirchentonart — term that designates the fifth mode*

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: Quintus tonus **parmenus** et autentus tritus. COMPIL. Casin. 1, 102 p. 250a: Quinta igitur differentia sumitur tonus **parmenus** et autentus tritus.

pars -tis *f. Stimme (im mehrstimmigen Satz) — voice (within a polyphonic composition)*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 11, 4: Et sunt tot species (*sc. discantus*) sicut et in modo a **parte** aequipollentis, qui dicitur secundus cantus, quot a **parte** tenoris, qui dicitur primus cantus. ... Et sciendum est, quod a **parte** primi tria sunt consideranda, scilicet sonus, ordinatio et modus (*inde* ANON. Emmeram. 5 p. 270, 20-24). *al.* ANON. Couss. VII 7, 8: tenor est fundamentum motelli et dignior **pars** (*sim.* ANON. Emmeram. 2 p. 216, 19-20). ANON. Couss. IV p. 83, 20: Diversitas altera ..., quando una **pars** procedit secundum modum discantus, ut supradictum est, et hoc per modum delectabilem tempore debito tarde procedendo, tardiori, tardissime; velociter, velociori, velocissime; mediocri<ter>, mediocriori, mediocrissime. *al.* IOH. GROCH. 188: **Partes** autem istorum (*sc. cantuum*) plures sunt, puta tenor, motetus, triplum, quadruplum et in hoquetis primus, secundus et ultimo eorum duplum. IOH. GROCH. 195: **Pars** enim principalior debet formari primo, quoniam ea mediante postea formantur aliae. *al.* PS.-MUR. summa 2339: Similis est doctrina de tetraphonia, in qua diverse **partes** quatuor variantur. **Pars** enim inferius incipit in gravibus; secunda **pars** cantum eiusdem incipit in diapente; tertia respectu prime incipit in diapason, et quarta respectu secunde incipit in diapason similiter. Et sic **partes** quatuor cantum pariter percurrente pariter pausant et pariter cantum finiant. PS.-MUR. summa 2351: Dum enim in tali specie cantus **pars** una multum ascendit, reliqua vero multum descendit et e contrario et pausant pariter. PS.-MUR. summa 2356: Sepe tamen contingit in organica (*sc. polyphonia?*), quod **pars** inferior paucas habet notas et superior multas. *al.* [s.XIV-XV] ANON. Kellner 1, 9: mensuralis est cantus ex pluribus **partibus** aggregatus et secundum modum, tempus et prolacionem equaliter proporcionatus. MENS. Circa artem p. 527, 15: rundellus sic cognoscitur: ubi discantus et consequenter alie **partes**, scilicet medium et tenor, dividuntur in duas partes, scilicet in primam et in secundam. *al.* PAUL. FLOR. 36. UGOL. URB. 3, 6-8, 60. *al.* ANON. Monac. 1, 20: alique compositiones plures habeant **partes** quam tres, sicut sunt carmina aut canciones quatuor aut quinque vocum. In quibus aliquando reperiuntur duo discantus, tenor, contratenor et subcontratenor aut duo contratenores et cetera, et eciam alique solum duas habeant **partes**, scilicet discantum et tenorem, sicut sunt gemellia et huiusmodi. ANON. Monac. 1, 27: discantus multo plus quam alie **partes** per diversos tactus et colores discurrit. ANON. Monac. 5, 9: pausa tangens quatuor spacia ... dicitur generalis, et in eadem pausa omnes **partes** musice mensuralis, scilicet discantus, tenor, contratenor, simul pausant. *al.* IOH. TINCT. diff. 254: Supremum est **pars** cantus compositi altitudine ceteras excedens. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 2, 3: Fit igitur ista proportionalis habitudo vel canendo vel componendo, quotiens unus notarum numerus ad alium refertur. Quodquidem dupliciter contingit vel quando notas sequentes ad praecedentes in una et eadem **parte** cantus immediate referimus ... vel quando notae unius **partis** ad notas alterius, contra quas componuntur, directe referuntur. *al.* COMPOS. Natura 2, 18: Nunquam due **partes** ita saltent, id est discantus et tenor, simul per quartas et tercias, nisi una illarum **parcium** prederit. COMPOS. Natura 3, 14: quanto tenor est iocundior, tanto cetera **partes** amenitatem conferunt ... Tenor debet esse bene distinctus per rectas clausulas, quas cetera **partes** respiciunt cum ipsis clausulis, que conveniant in unisono vel alia armonia perfecta. *al.* IOH. TINCT. nat. 24, 3. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 22, 4: Sunt autem et aliqui, quamvis rarissimi, non solum super tenorem, verum etiam super quamlibet aliam **partem** rei factae concinentes. *al.* IOH. TINCT. punct. 18, 2: Punctus morae generalis est signum in medio semicirculi ab inferiori parte aperti positum, quo in illis notis, supra quas constituitur, ab omni **parte** cantus generaliter est

morandum. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 33: Tenoristas vocamus, qui **partes** illas cantuum, quos tenores appellamus, canunt. IOH. TINCT. inv. p. 37: Unde tibiaturum (ut cantus **partium**) alii nomen est suprema, alii tenor, quem vulgo bombardam vocant, et alii contratenor. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 4: Est item et latens discordia in contrapuncto, praeter sincopatam, quae scilicet inter plures cantilenae **partes** concordis continetur et obtunditur. FR. GAFUR. pract. 3, 9: Est enim organizans ille, qui acutiorem efficit cantilenae **partem**. FR. GAFUR. pract. 3, 11: Baritonans enim intelligitur **pars** seu processus gravior in compositione cantilenae. Qui et contratenor gravis dicitur. *al.* CONTR. Est autem p. 367a. CONTR. Inprimis 10, 4. CONTR. Quatuor sunt p. 410b: in cantibus compositis ad tres **partes**.

partialis -e *plagal* (als Bezeichnung für die 2., 4., 6. und 8. Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus) — *plagal* (as term for the second, fourth, sixth, and eighth modes with an ambitus extending below the final) [syn.: *plagis*, *plagalus*, *collateralis*, *subiugalis*] [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 10, 37: Plagis autem quasi **partialis** vel collateralis exponi potest (*inde* ANON. Pannain. p. 108. HIER. MOR. 20 p. 156, 20. GOB. PERS. p. 186b: plagalis exponitur **partialis** seu collateralis a plaga, quod significat partem terrae. CONR. ZAB. tract. AS 4). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 8, 10: Termini ascensionum: ·d·e·f·g·; finales: ·D·E·F·G·; termini descensionum: ·Γ·A·B·C·. Verum quia quibusdam viderentur tantae elevationes et depressiones simul nimis laboriosae et taediosae, quemlibet modum in duos dividunt et omnium secundam partem plagalem vocant, id est **partialem** seu subiugalem, authenticis et plagalibus easdem finales habentibus. WALT. ODINGT. 5, 17, 9-11. [s.XV] PROSD. plan. 2, 4 p. 86, 25: Alios vero quatuor tonos descensum habentes plagales, id est **partiales**, nominaverunt (*sc. moderniores*) eo, quod primorum partes dicuntur. PROSD. plan. 2, 4 p. 86, 29. TRAD. Holl. I 2, 2, 3. LAD. ZALK. B 11: **partiales** vel collaterales (*sc. toni*) nuncupati sunt eo, quod in lateribus suorum autentorum demorantur.

particula vocis (*kürzeste singbare?*) Tondauer als Zeiteinheit zur Messung mensuraler Notenwerte (entsprechend zwei atomi) — (*shortest singable?*) duration as a temporal unit for measurement of mensural notational values (corresponding to two atomi) [s.XIV] IOH. VETUL. 36, 2: Quomodo accipitur tempus. Etiam dictum est supra, quia musicus non accipit tempus, sed id, quod mensuratur per tempora, tamen in tempore, quod tempus non maius neque minus, sed medium, quod est acceptum, divisum et reductum a musico a die naturali usque ad arithmetica. Interest valor atomorum 54 et **particularum vocis** 27, quarum quaelibet est indivisibilis quoad vocem sicut atomus quoad tempus. Et ab isto tempore non incipiendum est dividere, sed a tempore perfecto maiore, quod continet in se valorem atomorum 72, **particularum vocis** 36 et minimarum 12 de prolatione tamen maiore. IOH. VETUL. 42, 1. IOH. VETUL. 43, 1.

particularis -e *plagal* — *plagal*

1 als Bezeichnung für die 2., 4., 6. und 8. Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus — as term for the second, fourth, sixth, and eighth modes (with an ambitus extending below the final) [syn.: *plagis*, *lateralis*] [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 76: Ex his itaque (*sc. modis*) quatuor dicuntur autenti, id est magistri vel principales; eisque vicissim supponuntur alii III^{or}, qui vocantur plagii, id est laterales vel **particulares**. TON. Lugd. 2, 1 (MüMn): Secun-

dus tropus hypophrigius Grece inscribitur plagis proti, id est **particularis** vel lateralis primi. TON. Lugd. 8, 1. [s.XV] IAC. THEAT. 11: ‚Plagis‘ vero Grece, Latine ‚lateralis‘, ‚subiugalis‘ aut ‚**particularis**‘ vel ‚minorem‘ et ‚gravem‘ possumus appellare. IAC. THEAT. 13: plagis proti, id est lateralis vel **particularis** sive subiugalis vel discipulus primi toni. *ibid.* al. [2 *irrtümlich: als Bezeichnung für die dritte Grundtonart* — *erroneously as a term for the third principal mode*] [s.X] MOD. Volunt autem p. 81: Authenticus tritus, id est antiquus **particularis** ... Plagis tritus, id est obliquus **particularis**.

parva -ae f. *Note der Mensuralnotation im Wert von einem Drittel einer Brevis — note in mensural notation with the value of a third of a breve* [syn.: *brevissima*] [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 6: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omisso primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, semiminor, minima; vel sic et convenienter: longa, longior, longissima, hoc est magna, maior, maxima sumpto initio comparationis ab unitate primi; postea in secundo: <longa> perfecta, <longa> imperfecta, brevis; brevis, brevior, <brevissima>, id est **parva**; <**parva**>, minor, minima. Haec omnia sunt in tabula declarata (*sequitur tabula*). PETR. DION. 10 p. 157. PETR. DION. 10 p. 158 descr. PETR. DION. 11 p. 159: quod brevis possit imperfecti per semibreve, quae **parva** dicitur, et quod ipsa **parva** possit imperfecti per minimam. IOH. MUR. comp. 4, 2: Semibrevis quae est? Bipartita est. Quomodo? Aut enim **parva** vel minor potest convenienter appellari. **Parva** quae est? Tertia pars rectae brevis. ... Minor quae est? Quae duas partes **parvae** continet semibrevis (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 32). IAC. LEOD. spec. 7, 24, 14: Quartus (*sc. gradus*) sic: semibrevis maior, minor et minima; vel **parva**, minor, minima. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 23: si quis ipsum (*sc. cantum*) notare velit secundum modernum notandi modum, pro longa perfecta semibreve ponat, quam vocat (*sc. moderni*) **parvam**. PS.-THEODON. append. 1 p. 53.

pater -tris m. *Bezeichnung für die authentischen Kirchen-tonarten — term that designates the authentic modes* [syn.: *autentus, autenticus, magister, principalis, dominus, maior frater*] [s.XI] VERS. Hac ex lege p. 63: Deuterus autentus **pater** hoc sub iure retentus, / cuius per talem cursum noris lateralem. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 216: Autentici possunt dici magistri vel **patres** et plagales discipuli vel filii, quia sicut se habet discipulus ad magistrum, ita se habet plagalis ad autenticum vel aliter sicut se habet filius ad patrem, ita se habet plagalis ad autenticum. [s.XV] SZYDLOV. 12 p. 46: quilibet eorum (*sc. tonorum imparium*) secundum Latinos potest vocari hoc nomine: autentus, principalis, magister, dominus, **pater**, maior frater.

pausa -ae f. I. ‚Pause‘ II. *Bezeichnung für eine Schlußbildung in der Tastenmusik* III. (*Melodie-, Kompositions-*) Abschnitt IV. *Mensureinheit — I. rest, ‘pause’* II. *term that designates the formation of a cadence in keyboard music* III. (*melodic, compositional*) segment IV. *mensural unit*

I. ‚Pause‘ — rest, ‘pause’

A Definition

1 als (nicht erklingender) Zeitwert — as (*silent*) temporal value [s.XIII] ANON. Emmeram. 3 p. 244, 14: **pausa** est divisio soni facta in debita quantitate, vel **pausa** est recreatio spiritus fatigati, sicut punctuatio (*sim.* ANON. Emmeram. 3 p.

246, 10). FRANCO COL. 1, 5: Tempus est mensura tam vocis prolatae quam eius contrarii, scilicet vocis amissae, quae **pausa** communiter appellatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 11, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 13. ANON. Vratisl. p. 332a. MENS. Circa artem p. 513, 11. ANON. Vipiten. 1, 5). FRANCO COL. 9, 2: **Pausa** est obmissio vocis rectae in debita quantitate alicuius modi facta (*inde* PS.-PETR. CRUC. 6, 1. QUAT. PRINC. 4, 1, 37. IOH. HANB. sum. 21 p. 334, 14. ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Circa artem p. 521, 3. ANON. Couss. XII 6, 1. ANON. Salisb. 7, 1). al. ENGELB. ADM. 4, 40, 11: **Pausa** vero est inter distinctiones factas medium silencium respirandi. WALT. ODINGT. 6, 5, 2: **Pausae** sunt quaedam tempora vocum tacita, ut, dum unus cantat, alius tacet. [s.XIV] MARCH. pom. 6, 1: **pausa** nihil aliud est nisi desistentia vocis vel soni certo tempore vel certa temporis a cantando. Et haec est diffinitio **pausae** non scriptae. IOH. MUR. lib. 10, 1: **pausa** dicitur vocum amissio seu aspiratio mensurata pro tot temporibus, quot fuerit spatiis figurata (*inde* GOSCALC. 3, 9 p. 178, 11. PROSD. exp. 85, 2-8. UGOL. URB. 3, 9-1, 2. UGOL. URB. 3, 9-1, 6-21. GUIL. DUFAY p. 388. NICOL. BURT. 3, 6, 37). PS.-THEODON. 3 p. 47: **Pausa** est mora cantandi. ANON. Mediol. 5, 1: **pausa** est aspiratio vocum. ANON. Kellner 4, 1: **Pausa** est vocis cantande obmissio et designatur per tractum aliquot lineas vel spacia transcendens (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Si ille p. 494, 11). ANON. Vipiten. 7, 2: **pausa** nihil aliud est nisi tanta obmissio vocis, quantum debebat cantasse. [s.XV] PROSD. exp. 85, 8. UGOL. URB. 3, 9-1, 9. al. GEORG. ANS. 3, 228: Est autem **pausa** artificiosa a cantu continentia. ANON. London. II 4, 1: **Pausa** est divisio vocis. ANON. Mell. 16, 2. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <P>**ausa** est distinctio faciens congruum respiracionis locum. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 1: **Pausa** igitur est mora in cantu per temporum quantitatem. ANON. Tegerns. II 18. DIFF. MUS. 54. GUIL. POD. 7, 36: igitur **pausa** interior est certum determinatumque silentium secundum exterioris estimationem.

2 als Zeichen in der Notenschrift — as notational symbol [s.XIII] TRAD. Franc. IV 5, 8: Et alia **pausa** est, quae dicitur divisio modi et signum perfectionis, quae parum occupat, ut hic: (*sequitur exemplum*). MENS. Notularum p. 85: **Pausa** dicitur quidam tractus inter notulas per se positus, signum vocis omissionis. [s.XIV] MARCH. luc. 13, 1, 6: sunt lineae protracte infra per spacia et lineas, quae **pause** dicuntur (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 7, 3. BONAV. BRUX. 19, 4). MARCH. pom. 6, 3: **pausae** scriptae talis est diffinitio: **pausa** scripta est quaedam linea per partem spatii vel spacia protracta, nulli notae aliquantulum addita vel coniuncta, sed a notis totaliter separata, innuens nos per tempus vel tempora vel per partem temporis a cantu desistere et pausare. WILLELM. 3, 50: **pausa** est signum vocis proportionaliter omissae in serie modulationis. PS.-THEODON. 3 p. 47: **Pausa** est ... per exilem tractum peninae signata desursum incipientem et deorsum incidentem per lineas atque spacia secundum pausarum quantitatem. [s.XV] PROSD. mens. p. 221a: **Pausa** est signum nobis demonstrans, quantum a cantu desistere debemus. PROSD. ital. I p. 245a: **pausa** est linea lineas vel lineam figurationum secans, desitionem a cantu nobisque demonstrans (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). PROSD. plan. 2, 14 p. 120, 5: quedam reperiuntur lineae lineas atque spacia eiusdem cantus occupantes, quae **pause** dicuntur sive distinctiones, et tales lineae non debent omnes lineas atque spacia occupare sed solum aliquas et aliqua. IOH. TINCT. diff. 186: **Pausa** est taciturnitatis signum secundum quantitatem note, cui appropriatur, fiende (*sim.* IOH. TINCT. not. 2, 1, 3). FR. GAFUR. pract. 2, 6: **Pausa**, quam Graeci quietem vocant, est figura artificiosam a cantu desistentiam monstrans.

B Gebrauch — usage

1 mit unbestimmtem Zeitwert (als Zäsur oder Unterbrechung) — of indeterminate temporal value (as caesura or interruption)

a allgemein — general

[s.XI] COMM. Guid. 7 p. 132: maiores **pausas** et moras facimus in finali quam in qualibet alia voce (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 40, 2). [s.XII] ANON. Cist. III 9: Post metrum bonam **pausam** faciamus. ANON. Cist. IV 5. [s.XIII] INST. PATR. 12: Si morose cantamus, longior **pausa** fiat; si propere, brevior; semper in psalmodia punctus et **pausa** teneantur. INST. PATR. 19: in clausulis **pausam** faciendo aliquantulum expectemus et hoc maxime festivis diebus. INST. PATR. 25: Si duo simul cantent, syllabas et **pausam** ad punctum equaliter incipiant et finiant. *al.* MUS. MAN. 50, 1: Quot litteras frequentent singuli toni vel in quibus **pausam** faciant competentem. MUS. MAN. 50, 14: toni primus, tertius et septimus aliquando, quamvis raro, **pausam** faciunt in inferiori meta, videlicet in littera, quae est proxima sub finali. MUS. MAN. 50, 25: Generaliter autem quartam, <quae> sub finali est, frequentant omnes plagales et in ea **pausam** faciunt, excepto quarto tono, quia tertia utitur pro quarta pausationibus faciendis. *al.* DISC. POS. VULG. p. 193, 25: **pausae** cantus ecclesiastici tenentur ad placitum. TON. Franc. p. 117a. ELIAS SAL. 5 p. 21a: puncti coniuncti in libro bene notato dividi non debent pro **pausa** facienda. ELIAS SAL. 14 p. 33a: in neumate de „Primum quaerite“ factae sunt scissurae sive trictae scienter; nam ita debent cantari per modum **pausarum**. ELIAS SAL. 30 p. 59b: ab omnibus quasi simul fiat **pausa** et resumptio cantus. *al.* HIER. MOR. 25 p. 172, 3. *al.* TRAD. Garl. plan. V 192: cantus non debet dissilabari, nec inter duas syllabas in medio **pausa** fieri. *al.* IOH. GROCH. 169. PS.-MUR. summa 2173: Opportunum est etiam cantus compositorum ..., <ut> **pausas** in cantu ordinet, ubi pausandi tempus exigit ipsum dictamen. Hec doctrina bene observatur in hac antiphona „Cum esset desponsata“. *al.* ENGELB. ADM. 4, 40, 1: De regulari distinctione et **pausa** et protractione cantus. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 71, 6. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 143: Sicut in prosa 3^a considerantur tres distinctiones, quae et **pausae** vel pausaciones appellari possunt, scilicet colon, id est membrum, coma, id est incisio, periodus, id est clausura vel circuitus, ita et in cantu (*sim.* GOB. PERS. p. 188b). IOH. OLOM. 9 p. 69. *al.* PROSD. plan. 2, 14 p. 120, 14: Dicuntur autem huiusmodi **pausae** distinctiones eo, quod per ipsas unus modus sive tonus ab alio distinguitur atque cognoscitur ... Distinctiones etiam nominantur tales **pausae** eo, quod per ipsas **pausas** species abinvicem distinguuntur. *al.* GOB. PERS. p. 188a. *al.* ANON. Claudifor. 6, 2, 5: simul fiat **pausa** vocum et **pausa** sensus. ANON. Tegerns. I p. 104. ANON. Philad. 96. TRAD. Holl. II 4, 409: quandoque in medio versuum **pausae** fiunt iuxta ritus ecclesiarum (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 552. TRAD. Holl. VII 4, 294). TRAD. Holl. VI 36, 1. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59. CONR. ZAB. chor. append. 1, 2: In medio versuum **pausa** competens fieri non omittatur. ... Suspiria in locis aptis, ubi non sunt verae **pausae**, convenienter facere. ... Caudas in **pausis** et in fine totaliter dimittere. ... Mensuram nec in **pausis** nec extra eas notabiliter vitiare. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 7, 1. *al.* ADAM FULD. 2, 11: omnis componens discat, cantum distincte **pausis** ornare, quia varietatem faciunt. *al.* LE MUNERAT moderat. 12. *al.* GUILL. POD. 4, 20. *al.* MICH. KEINSP. ton. 125. *al.*

b für das Zeichen in der Notenschrift — for the notational symbol

[s.XIII] TON. Praed. 67: Nullus scienter litteram aut notam mutet, sed teneantur littera (*pro*: littere?) et note et virgule **pausarum**. MENS. Notularum p. 85. [s.XIV] MARCH.

luc. 13, 1, 1: de **pausis**, quomodo debeant figurari in cantu plano (*sim.* MARCH. luc. 13, 1, 2. *inde* BONAV. BRIX. 19, 1-2). MARCH. luc. 13, 1, 7: Ubiunque enim **pausa** fit, innuitur nobis desistere a cantare, et hee **pausae** debent distinguere species et ipsas diversificare secundum quod in diversis tonorum cantibus ordinatur (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 7, 4. BONAV. BRIX. 19, 5). [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 8: Describunt enim notatores in antiphonis et nocturnis responsoriis atque gradualibus ipsam (*sc.* **neumam**) certa linea in modum **pausae** cantilenas terminantis omnia linearum intervalla complectente, dividente distinctiones, qua quidem innuunt vocis ipsius respirationem.

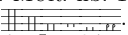
2 mit bestimmtem Zeitwert — with defined temporal value

a allgemein — general

[s.XIII] DISC. POS. VULG. p. 190, 15: Quandocumque ... notae ligantur ... tres, si **pausa** praecedit, prima est longa, secunda brevis, tertia longa. *al.* AMERUS 25, 1. ANON. Couss. VII 4, 2: sicut in primo modo omnes **pausae** sunt breves, quia penultima brevis est, ita in isto secundo modo omnes **pausae** sunt longae, quia penultima est longa. *al.* LAMBERTUS p. 279b: In hoc (*sc.* **primo modo**) si pausabitur, longe **pausae** dabitur. ANON. Emmeram. 2 p. 222, 19: **pausa** duorum temporum ... **pausa** unius temporis ... **pausa** trium temporum. *al.* FRANCO COL. 1, 6: Dico autem **pausam** tempore mensurari, quia aliter duo cantus diversi, quorum unus cum **pausis**, alius sine sumeretur, non possent proportionaliter adinvicem coequari (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 14. MENS. Circa artem p. 513, 12. ANON. Vratisl. p. 332a. MENS. Cum animadv. 8). FRANCO COL. 9, 17: Unde propria **pausa** primi modi est brevis recta vel longa perfecta, **pausa** vero secundi modi est longa imperfecta (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 41). *al.* HIER. MOR. 25 p. 182, 19. *al.* TRAD. Garl. plan. V 220 interp.: [quando **pausa** longa trium temporum post longam invenitur, tunc illa longa precedens dicitur esse perfecta]. PS.-PETR. CRUC. P 1, 9. *al.* TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. III 5, 10: eandem vim habeat **pausa** quam notula. *al.* MENS. Notularum p. 85: eodem modo perficiunt et imperficiunt **pausae** et notulae, et idem est quantum ad modum et perfectiones, quacumque sunt modi mensurandi. IOH. GROCH. 155: **pausa** quemadmodum sonus mensuratur. WALT. ODINGT. 6, 5, 5: sicut longa ante longam est perfecta, sic ante **pausam** longam. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 7, 1: quod tempus mensurans et **pausas** et notas debeat sumi eiusdem naturae musicae. *al.* PHIL. VITR. 17, 16: Quotiescumque vero duae vel plures **pausae** reperiuntur immediate, quarum quaelibet valet duo tempora, modus est imperfectus (*sim.* TRAD. Phil. I f. 62rD, 12. ANON. Paris. II 9, 4). PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 9. *al.* ANON. Paris. I 3, 25: sicut brevis longam perfectam imperficit, ita etiam **pausa** brevis longam notam vel **pausam** imperficit. *al.* ANON. Paris. II 4, 2. *al.* IOH. MUR. not. 2, 6, 3. *al.* PS.-MUR. arg. p. 106b: **pausa** non potest augeri nec minui, nec **pausa** non potest alterari. PS.-MUR. arg. p. 108a: Queritur, si aliqua **pausa** mensurabilis potest esse plurium temporum quam trium? Et arguitur, quod non ... Sed novi magistri inveniunt contrarium, nam videtur eis consonum valere **pausam** mensurabilem tot tempora quot tempora notula quaecumque valeat. *al.* PETR. DION. 10 p. 156: Magna altercatio versatur hodie inter musicos nostros quibus dicentibus, quod non sit dare **pausam** minimam, quod manifeste falsum est. Nam quicquid contingit exprimere, contingit pausare. *al.* IOH. MUR. comp. 8, 2. *al.* ROB. HANDLO p. 160, 13: Minorate vero nec minime **pausam** non habent correspondentem. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 11, 4. *al.* PETR. PALM. p. 518. *al.* IOH. MUR. lib. 4, 3: omnis nota potest alterari ante proximam maiorem se, sicut minima ante semibrevem vel ante **pausam** semibrevis,

semibrevis ante brevem vel ante **pausam** brevis, brevis ante longam vel ante **pausam** longe et longa ante maximam (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 164, 16. IOH. PIPUDI p. 43. PROSD. exp. 44, 2. UGOL. URB. 3, 4-2, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 4). IOH. MUR. lib. 10, 5: non debet poni **pausa** semibrevis neque maior nisi completa prolatione, nec debet poni pausa brevis neque maior nisi completo tempore, nec pausa longa trium temporum nisi completo modo (*inde* GOSCALC. 3, 9 p. 180, 1. ANON. Mediol. 5, 12. PROSD. exp. 88, 1. UGOL. URB. 3, 8-5, 6). IOH. MUR. lib. 11, 3: diminutio fit directe per medietatem notarum et **pausarum** (*inde* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 16. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Mediol. 6, 3. PROSD. exp. 92, 1. UGOL. URB. 3, 10-2, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 9, 4. NICOL. BUR. 3, 8, 40). *al.* PS.-MUR. motet. p. 88b. *al.* ANON. Barcin. I p. 18. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 37: in tempore Franconis minima et eius **pausa** erant incognite. *al.* ANON. London. I 1 p. 42. *al.* IOH. TORK. decl. 4, 2. *al.* IOH. BOEN ars 1, 15, 1. *al.* IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 20: Et perfici potest et imperfici, alterari atque diminui veluti longa, cui correspondet, longa **pausa**. *al.* WILLELM. 3, 54: Quomodo vero **pausae** transmittunt modos seu imperficiunt notas. *al.* GOSCALC. 3, 6 p. 170, 20. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 36. *al.* IOH. VETUL. 50, 1. *al.* IOH. PIPUDI p. 42. *al.* ANON. Mediol. 9, 1: modus perfectus est, quando longa vel **pausa** valet tria tempora et cantus dividitur vel componitur per numerum trinarium ... Modus imperfectus est, quando longa vel **pausa** valet duo tempora. *al.* ANON. Couss. V p. 154, 13. *al.* ANON. Kellner 12, 12. ANON. Vratisl. p. 331b. *al.* MENS. Si ille p. 495, 20. *al.* MENS. Circa artem p. 513, 9: tempus est mensura vocis prolata vel obmisce, id est **pause**. *al.* ANON. Vipiten. 1, 7. *al.* [s.XV] THOM. WALS. 15, 7: 3 **pausae** breves constituunt longam perfectam. *al.* PROSD. exp. 88, 6: **pausa** fuit inventa propter duo, scilicet propter ornare cantus et propter auxiliari nature fatigate in cantando, hoc est, ut cantor fatigatus in cantando possit per talem pausionem debite inspirare et expirare ... **pause**, que fuerunt invente principaliter propter ornare cantus sunt due, scilicet **pausa** minime et **pausa** semiminime, que in musica mensurata obiecti nominantur (*sim.* PROSD. mens. p. 222b. PROSD. ital. I p. 246a). *al.* PROSD. mens. p. 207b. *al.* PROSD. ital. I p. 231b: si reperiantur insimul due **pause** duarum semibrevium, est signum senarii perfecti. *al.* PROSD. ital. II p. 45. UGOL. URB. 3, 3-6, 14: **pausa** ... vim tenet suae notae. UGOL. URB. 3, 9-5, 11: **pausa** non imperficitur a minori se. UGOL. URB. 3, 9-5, 33: **pausae** ideo inventae sunt, ut cantus ex eis suscipiat ornamentum, quoniam diversa **pausarum** variatione cantibus multiplex ornatus adest, praeterea natura, si absque **pausa** cantores vocem emitterent, pronuntiando deficeret, ex **pausa** igitur naturae praebetur subsidium, et ornatus cantui tribuitur. *al.* TACT. Opusculum ex. 1. GEORG. ANS. 3, 242: uti conveniat **pausa** ..., cum ad respirationem necessarium fiat et auditus levitatem et item ad cantus suavitatem. GEORG. ANS. 3, 287: Et cum eandem repetit (*sc. cantor*) vocem, sive cum **pausam** requirit, sive cum post **pausam** convertitur ad cantum, hoc quidem ei bis aut ter concedi potest, quin quandoque suavem et ornatum efficit cantum; et item, cum cantus initio et post **pausas** eadem vocis quantitate fuerit usus et qualitate nec minus ante **pausam**. *al.* ANON. Couss. XII 6, 11: regula de **pausa** semifusa ... non est necesse propter eius difficultatem cantandi. *al.* ANON. London. II 1, 26. *al.* ANON. Monac. 3, 22. *al.* ANON. Mell. 3, 13. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64: <P>ausarie note sunt notae ostendentes **pausas** ex occupatione linearum. *al.* IOH. TINCT. diff. 41: Color est identitas particularum in una et eadem parte cantus existentium quoad formam et valorem notarum et **pausarum** suarum. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 2, 2: omnis **pausa** imperficere potest, imperfici vero non. *al.* IOH. TINCT. not. p. 5: ex notis et **pausis** omnes

cantus componuntur. IOH. TINCT. not. 2, 5, 4: Vocaturque haec **pausa** (*sc. minimae*) vulgariter suspirium, quoniam suspirando aptissime mensuratur. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 5, 28. *al.* COMPOS. Natura 6, 17: Si consonancia quarte vocis competenter haberi non potest propter gravitatem aut aliam causam, ponatur **pausa** loco eius note, que dissonaret, vel ponatur una vocom alia in unisono. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 17: de fuga, ubi talis est modus observandus. Primo: In tempore <perfecto> ponat unum tempus sibi placens bene coloratum per floraturam in discantu vel in tenore; si in discantu, ponat tot **pausas** in tenore, scilicet unum tempus; si autem in tenore, ponat unum tempus **pausarum** in discantu. *al.* IOH. TINCT. contr. 3, 2, 4: si duarum partium ascensus aut descensus per concordantias perfectas eiusdem speciei fiat, dummodo aliqua intervenerit **pausa**, compositor a pluribus excusatur. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 26. *al.* IOH. TINCT. punct. 7, 2. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85: Aliarum vero fractionum ob nimiam sui brevitatem **pausa** non reperitur. *al.* ANON. Tegerns. II 5. *al.* IOH. HOTH. fig. II 4, 7. *al.* IOH. HOTH. mens. I 3, 9. NICOL. BUR. 3, 2, 17. *al.* GUILL. MON. 3 p. 21. *al.* ADAM FULD. 3, 9. *al.* ANON. Salisb. 5, 6. *al.* GUILL. POD. 7, 36: De **pausa** in cantu mensurabili. *al.* FR. GAFUR. pract. 4, 5. *al.* FLOR. FAX. 2, 17, 2. *al.* MENS. Cum animadv. 7. *al.*

b für das Zeichen in der Notenschrift — for the notational symbol
[s.XIII] PS.-DIETR. p. 7: **pausa** occupans unicum spatium, scilicet inter lineam et lineam, brevis est unius temporis. **Pausa** occupans duo spatia longa est duorum temporum. Si vero ultra extendatur, erit longa trium temporum. *ibid.* *al.* ANON. Emmeram. 3 p. 248, 18: **pausa** tot spatia continet, quot tempora comprehendit. *al.* FRANCO COL. 9, 11. PETR. PIC. 13, 8: **Pausa** trium temporum tria spatia vel valorem trium tegit, scilicet cum duobus integris et duobus semis. **Pausa** duorum temporum duo tegit spatia vel unum integrum et duo semis. **Pausa** unius temporis unum spatium tegit vel duo semis (*sim.* TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. V 59. ROB. HANDLO p. 160, 16). *al.* PS.-PETR. CRUC. 6, 2. IOH. BALLOCE 3, 3. *al.* TRAD. Franc. I p. 34. *al.* TRAD. Franc. III 5, 10. TRAD. Franc. IV 5, 1. *al.* TRAD. Franc. V 62. *al.* DISC. Sciendum 55. MENS. Notandum quod 6, 1: **Pausa longa** est illa, quae omnes quatuor lineas comprehendit et tempora duo valet sicut et nota longa. *al.* MENS. Notularum p. 85: Et sciendum, quod **pausa** debet valeri tot tempora, quot continet spatia partis. WALT. ODINGT. 6, 5, 3. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 3, 6: In hoc igitur distinguuntur caudae a **pausis**, quia caudae sunt lineae coniunctae notis, **pausae** vero non. *al.* PHIL. VITR. 17, 14: in modo perfecto **pausae** sunt integrae, id est in uno corpore; in modo vero imperfecto non (*sim.* TRAD. Phil. I f. 62r D, 8). *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b: **Pausa** unius brevis debet tangere duas lineas vel occupare unum spatium. ... **Pausa** unius semibrevis debet figurari magis sub linea quam supra lineam. *al.* MENS. Omnis nota sic 4, 1. TRAD. Phil. I f. 62rG, 15: **Pausa** semitemporis semispatium continet et tantam moram facit tacendo, quantum dimidium tempus pronuntiando. *al.* ANON. Paris. I 3, 26. ANON. Paris. II 6, 2. *al.* IOH. MUR. not. 2, 6, 10. PETR. DION. 10 p. 157. *al.* IOH. MUR. comp. 8, 2. ROB. HANDLO p. 164, 7: Quando siquidem hoketus currit super tres semibreves minores cum **pausis** tertie partis unius, iocundum post se et post earum **pausas** <parvulum circulum> habebit, ut **pausarum** et semibrevium minorum fallacia deleatur. *al.* IOH. MUR. lib. 10, 4: Exempla de omnibus **pausis** supradictis: . *al.* MENS. Primo punctus p. 37. ANON. Barcin. I p. 24. QUAT. PRINC. 4, 1, 37: Aliqui semiminimam et aliqui dragmam posuerunt, aliqui vero per caudam grun-

dinis alteracionem fecerunt et punctum **pausis** dederunt et multa alia mirabilia repugnancia dictis approbatorum imaginaverunt. QUAT. PRINC. 4, 1, 39: Pro dupplici vero longa duarum simplicium longarum **pause** figurari debent, utrum de modo perfecto sint an de modo imperfecto. Pausa triplicis longe non est in usu ut communiter, quod si sic, figurari debet tribus longis simplicibus. QUAT. PRINC. 4, 1, 40: Recipiunt etenim **pause** diversos colores sicut et note, ut inter ipsas et notas sive figuras eiusdem coloris conformitas fiat, sive sit in modo vel in tempore aut in prolacione. *al.* ANON. London. I 1 p. 42. *al.* IOH. TORK. decl. 4, 3: Unde et **pausae** non punctuatae notis non punctuatis correspondent in valore. **Pausae** vero punctuatae similiter suis notis correspondent in valore. *al.* IOH. BOEN ars 1, 6, 4: **Pausa** semibrevis dimidium spatium sub linea descendendo. **Pausa** minime medium spatium supra lineam tamen stando. *al.* IOH. HANB. sum. 21 p. 338, 5: alias **pausas** composuit frater Robertus de Brunham sic dicendo: **pausa** large perfecte quatuor lineas tangit *eqs.* *al.* WILLELM. 3, 51: figura triangularis Iohannis de Torkesey cum additione largissimae **pausae**, quam pono similem in omnibus longae, set largae cum additione unius crucis in supremo spatio. *al.* GOSCALC. 3, 6 p. 170, 21: si post **pausam** unius temporis ponitur punctus, signum est, quod minor modus est perfectus. GOSCALC. 3, 9 p. 178, 22: **Pause** semiminimarum fiunt sicut **pause** minimarum addita superius quadam semicirculatione; exempla predictorum: (*sequitur exemplum*). *al.* PS.-THEODON. 3 p. 47. *al.* IOH. VETUL. 50, 6: **Pausa** semibrevis, quae **pausa** dicitur hoquetus, ponitur sub linea. **Pausa** seu hoquetus minimae notae ponitur super lineam. *al.* IOH. PIPUDI p. 44. ANON. Mediol. 5, 3. *al.* ANON. Couss. V p. 252, 22. ANON. Seay p. 41. *al.* ANON. Kellner 4, 4. *al.* ANON. Vratisl. p. 331b. *al.* MENS. Si ille p. 494, 15. *al.* MENS. Circa artem p. 512, 8. *al.* ANON. Vipiten. 2, 3. *[s.XV]* THOM. WALS. 7, 2. *al.* PROSD. exp. 85, 8. *al.* PROSD. mens. p. 222a: **Pausa** longe imperfecte quo ad totum est quidam tractus in linea incohatus, usque ad lineam lineae incohationis mediatam protractus, solum duo occupans spatia; et talis **pausa** non potest figurari in linea pauciorum linearum quam quatuor. *al.* PROSD. ital. I p. 245a. *al.* PROSD. ital. II p. 65. *al.* UGOL. URB. 3, 9-2, 5: si haec sex tempora per **pausam** unam ponere voluerit (*sc. cantor*), tunc per septem lineas sex temporum spatia continuabit. Et sic modi perfecti **pausa** duplabitur, quod erit inepta positio et usui cantorum contraria, et quia in ea **pausa** bis modi perfectio reperitur, convenientius (*ms. Roma, ms. Ross. 455; ed.: convenientibus*) id fiet, si ipsa sex temporum **pausa** erit bipartita, tunc utraque modi perfectionem tenebit. *al.* TACT. Opusculum 46. TACT. Concordanciarum p. 177, 5. GEORG. ANS. 3, 239: Sunt cantores, qui figurant **pausas** omnes intervallo duarum linearum unico *eqs.* *al.* ANON. Couss. XII 6, 2. *al.* ANON. London. II 1, 6. ANON. Monac. 4, 8. *al.* ANON. Mell. 3, 9. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 68: <M>odi perfecti signa sunt signa tria; quorum primum est, si frequencius in aliquo cantu ponitur **pausa** trium brevium sub uno tractu, id est tractus pertractus per tria spacia et quatuor lineas, secundum, si punctus ponitur in proximo post **pausam** brevis, id est tractus pertractus per integrum spacium attingens duas lineas cum puncto *eqs.* *al.* IOH. TINCT. val. 7, 2: Signum modi maioris perfecti est positio trium **pausarum** longalium simul immediate ante vel post signum temporale. *al.* IOH. TINCT. not. 2, 2, 1. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 84. *al.* ANON. Tegerns. II 5: cantus de modo perfecto ... cognoscitur ..., quando in eius tenore **pausa** reperta tria regat spatia. *al.* IOH. HOTH. fig. II 4, 1. *al.* IOH. HOTH. mens. I 3, 1. *al.* NICOL. BURT. 3, 2, 19. *al.* GUILL. MON. 1 p. 16. *al.* ADAM FULD. 3, 9. ANON. Salisb. 7, 9: **pausa** minimae cum duobus

uncis deorsum ad dexteram tractis dicitur **pausa** fusae. *al.* GUILL. POD. 7, 36. FR. GAFUR. pract. 2, 6: Semiminiae (*pro semiminimae*) **pausam** veteribus musicis ignotam recentiores describunt ut minimam scilicet ascendentem retorta dextrorsum ... Semiminimae autem **pausam** a nullo usquam auctore deductam figurari decet ascendentem veluti minimam, retorta sinistrorsum sumitate. *al.*

c *speziell mit dem Wert einer Brevis — specifically with the value of a breve*

[s.XV] ADAM FULD. 3, 9: Est autem duplex tractus, scilicet pausarum et notarum. Primo pausarum est, qui indicat species **pausarum**, semipausarum, suspiriorum et semisuspiriorum. *ibid.* **Pausa** est tractus de linea ad lineam, complet unum spatium et valet brevem in omnibus signis. *ibid.* *al.*

3 *speziell für das Ende eines Stückes oder Kompositionsschnitts — specifically for the end of a piece or compositional section*

a *allgemein — general*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 142, 45: Et talis ordinatio usque ad pausationem, quae finis punctorum dicitur, est in omnibus cantuum dispositionibus observanda; post quam **pausam** modus alius et nova aequipollentiarum variatio pro voluntate imponentium poterit ordinari. *al.* *[s.XIV]* QUAT. PRINC. 4, 1, 38: **Pausa** vero, quae dicitur finis punctorum, immensurabilis appellatur. WILLELM. 3, 52. ANON. Seay p. 38: quando cantus planus facit magnum tractum gradatim seu magnam tarditatem ascendendo vel descendendo, debet contrapunctus recipere de remotiori parte, quam poterit, ad finem, quod contrapunctus bene ordinetur et quando venit ad finem, in casu necessitatis debet venire contrapunctus de remotiori, quam poterit, ut publice fiat **pausa**. (?) *[s.XV]* PROSD. mens. p. 221b: Et vocari etiam potest talis **pausa** immensurata alio nomine **pausa** generalis sive **pausa** communis sive **pausa** finalis. **Pausa** generalis namque nominatur eo, quod in tali **pausa** omnes canentes generaliter a cantu desistunt. **Pausa** vero comunis dicitur, quoniam in tali **pausa** omnes canentes communiter pausant. **Pausa** vero finalis appellatur eo, quod cantum finit sive ipsius partem. Sed **pausa** immensurata nuncupatur, quoniam omnes canentes per ipsam **pausam** a cantu desistunt immensurate. UGOL. URB. 3, 9-2, 19. ANON. Monac. 5, 9: in eadem **pausa** omnes partes musice mensuralis ... simul pausant.

b *für das Zeichen in der Notenschrift — for the notational symbol*

[s.XIII] PETR. PIC. 13, 13: **Pausa** autem, quae est immensurabilis, finis punctorum appellatur, hec enim plus quam tria spatia tegit (*sim.* TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. V 64. ROB. HANDLO p. 160, 24). IOH. BALLOCE 3, 8. TRAD. Franc. IV 5, 7: alia **pausa** est, quae dicitur finis punctorum et continet omnia quatuor spatia et omnes quinque lineas, ut hic: Ξ . *[s.XIV]* MARCH. pom. 7, 2. IOH. HANB. sum. 21 p. 336, 12. *al.* IOH. VETUL. 50, 8. ANON. Vipiten. 7, 3: **pausa** tangens omnia spatia dicitur **pausa** generalis. *[s.XV]* PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). ANON. Couss. XII 6, 3 (*sim.* ANON. Mell. 16, 4. ANON. Tegerns. II 19. ANON. Salisb. 7, 2).

II *Bezeichnung für eine Schlußbildung in der Tastenmusik (bei der eine Spielfigur im Diskant über einem ruhenden Tenor ausgeführt wird) — term that designates the formation of a cadence in keyboard music (in which an elaborative figure in the discant is performed above a sustained tenor)*

[s.XV] TACT. Prima est 5: 2^a regula, quod semper est manendum ante concordanciam sequentis tenoris et non in eodem, cum sit **pausa**. 3^a regula, quod semper semitonus est tangendus ante **pausam** ·d· vel ·g·. TACT. Concordanciarum p. 175, 27: Tercia regula: sed mi proprie nullum vult habere se-

mitonium, nisi in **pausis** attrahit sibi. TACT. Bona 16: in speciebus imperfectis non fit **pausa**, sed bene processus. *al.* cf. Göllner, *Spielerweisung* p. 74f.; Klaus Aringer, *Die Tradition des Pausa- und Finale-Schlusses in den Klavier- und Orgelwerken von Johann Sebastian Bach*, Tutzing 1999, p.21 sqq.

III (Melodie-, Kompositions-) Abschnitt — (melodic, compositional) segment

[s.XV] CONR. ZAB. tract. AG 15: in monochordo primum incipiat tangendo scilicet clavem hanc, in qua cantus in libro initium sumit, concordando vocem suam cum sono, quem haec clavis chordam tangendo causaverit. Sicque incipiens dimisso iam monochordo cantet per unam **pausam** vel rigam iamque huiusmodi clavem in monochordo tangat, in qua in libro dimiserat, probans, si iam iterum vox sua cum sono concordet. Quod si, sic iterum usque ad aliam **pausam** vel alterius rigae finem cantet similiter in fine concordiam probando (*sim.* CONR. ZAB. mon. S 2). *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: Rotulum est cantus mensuralis per dupplum aut triplum cantibilis sine tenore, in quo cantantes ponunt tres choros secundum proporcionatam armoniam et unusquisque procedit sua diferencia girando (*ms.*; *ed.*: generando) eciam, quasi in infinitum et in se tociens, quociens placuerit regirando (*ms.*; *ed.*: regerando) textu variato aut non variato, sed per alias (*ms.*; *ed.*: aliquas) **pausas** aut (*ms.*; *ed.*: ac) clausulas tantum (*ms.*; *ed.*: tamen) permutato. ... Stampania est cantus mensuralis dulcissimus summa mensura in **pausis** et elevacione et depressione, nec secundum altum nec secundum bassum progrediens. *al.* CONR. ZAB. mon. S 4: intra hanc rigam, **pausam** vel particulam cantici errorem aliquem commisit. *al.*

IV Measureinheit — mensural unit

[s.XV] GUIL. MON. 3 p. 21: ponunturque tres minimae pro singulo ictu **pausae** communis semibrevis. cf. HMT s. v. *tactus*; Busse Berger, *Signs* p. 186 adn. 85
ex errore TACT. Concordanciarum p. 175, 34 (cf. Tact. Opusculum 138).

cf. HMT s. v. *Pausa / Pause*
saepius

pausa communis *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts bzw. für die Generalpause — term for the end of a piece or compositional section, or for the general pause* [*syn.*: *pausa finalis*, *pausa generalis*] [s.XIV] MENS. Omnis nota sic 4, 4: Continens vero omnia spatia et lineas est **pausa communis**. GOSCALC. 3, 9 p. 178, 17. [s.XV] PROSD. exp. 85, 17: Immensurata (*sc. pausa*) vero est illa, per quam immensurate pausat, et omnes lineas occupat, que alio nomine **pausa finalis** nominatur, quia finitiva est cantuum vel ipsorum partium; nominatur etiam **generalis** et **comunis**, quia in ipsa omnes canentes generaliter et communiter pausant. PROSD. mens. p. 221b: Et vocari etiam potest talis pausa immensurata alio nomine **pausa generalis** sive **pausa finalis**. ... **Pausa** vero **communis** dicitur, quoniam in tali pausa omnes canentes communiter pausant. *ibid.* *al.* PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). UGOL. URB. 3, 9-2, 19: dicitur **communis pausa**, quae sine mensura ad cantorum beneplacitum fit.

pausa composita *v. pausa simplex - pausa composita*
pausa finalis *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts — term for the end of a piece or compositional section* [*syn.*: *pausa communis*, *pausa generalis*, *pausa terminalis*]

[s.XIV] ANON. Couss. V p. 254, 5: Ille **pause**, que tangunt quatuor spatia, dicuntur **finale**s vel **terminale**s. [s.XV] PROSD. exp. 85, 17: Immensurata (*sc. pausa*) vero est illa per quam immensurate pausat, et omnes lineas occupat, que alio nomine **pausa finalis** nominatur, quia finitiva est cantuum

vel ipsorum partium; nominatur etiam **generalis** et **comunis**, quia in ipsa omnes canentes generaliter et communiter pausant. PROSD. mens. p. 221b: Et vocari etiam potest talis pausa immensurata alio nomine **pausa generalis** sive **pausa communis** sive **pausa finalis**. *ibid.* *al.* PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). PROSD. plan. 2, 14 p. 120, 7. ANON. Tegerns. I p. 104: Penultima nota **finalis pause** scilicet, que est ante ultimam unam solam vel ante tonum unisonum, debet protrahi, ut quidem omnes convenientes et concordantes in ultima nota ... simul et conanani quiescant.

pausa generalis 1. *Fermate* 2. *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts bzw. für die Generalpause — 1. fermata 2. term for the end of a piece or compositional section, or for the general pause*

1 *Fermate — fermata*

a *allgemein — general*

[s.XIV] IOH. BOEN ars append. 4, 27: Inveniuntur etiam sincope, videlicet note quadrate habentes in capite tractulum uncatum a dextra parte versus sinistram, ut hic: ♯♯. Et tales note taliter coronate important **pausam generalem** ipsa pronuntiata sub uno anhelitu totiens, quotiens inventa fuerit. [s.XV] ADAM FULD. 3, 6: **pausae generales**, ut hic: ♯. *ibid.* *al.*

b *speziell in der Tastenmusik: für einen Schlußton im Tenor, über dem im Diskant eine Spielfigur ausgeführt wird — specifically in keyboard music: for a tenor cadential note, over which an elaborative figure is performed in the discant* [s.XV] TACT. Opusculum 46: cardinalis eciam valet tantum ac si esset **pausa generalis**; **pausalis** et **generalis** ♯ et significat **pausam generalem** (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 7). *al.*

2 *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts bzw. für die Generalpause — term for the end of a piece or compositional section, or for the general pause* [*syn.*: *pausa communis*, *pausa finalis*]

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 39. ANON. Kellner 4, 2: **pausa** tracta per omnes lineas dicitur **generalis** eo, quod simul pausant omnes (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Si ille p. 494, 12). *al.* ANON. Vratisl. p. 336a (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 8). ANON. Vratisl. p. 337a: duplex est **pausa**, scilicet **generalis** et **specialis**. ANON. Vipiten. 7, 3. PROSD. exp. 85, 17: Immensurata (*sc. pausa*) vero est illa, per quam immensurate pausat, et omnes lineas occupat, que alio nomine **pausa finalis** nominatur, quia finitiva est cantuum vel ipsorum partium; nominatur etiam **generalis** et **comunis**, quia in ipsa omnes canentes generaliter et communiter pausant. *al.* PROSD. mens. p. 221b: talis pausa immensurata alio nomine **pausa generalis** sive **pausa communis** sive **pausa finalis**. **Pausa generalis** namque nominatur eo, quod in tali pausa omnes canentes generaliter a cantu desistunt. *al.* PROSD. ital. I p. 245a: **pausa generalis** ... figuratur per lineam secantem omnes lineas figurationem et omnia eius spatia occupantem, ut hic: ≡ (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). *al.* ANON. Claudifor. 6, 2, 5: Potest fieri **pausa generalis**, cum in cantu suspensio ad legitimum punctum deducitur vel simul fiat pausa vocum et pausa sensus. GEN. DISC. Differentia 3: balladi vocantur illi (*sc. cantus*), qui habent overtum et clausulum in primo versu. Et postea habent adhuc duas <partes> cum **pausis generalibus**. ANON. Couss. XII 6, 3: pausa omnia tegens spatia dicitur **pausa generalis**, ubi ... voces simul pausantur (*sim.* ANON. London. II 4, 1. ANON. Mell. 16, 4. ANON. Tegerns. II 19. ANON. Salisb. 7, 2). ANON. Monac. 5, 9. COMPOS. Cum igitur 1, 8: **Generales** tamen **pause** in omnibus compositionibus poni possunt. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85: Appellatur et **pausa generalis**, quando generaliter omnes adveniente ita cantu non terminato quiescunt.

pausa imperfecta *v. pausa perfecta - pausa imperfecta*

pausa media *Bezeichnung für die Mittelzäsur bzw. Mittelkadenz in der Psalmodie — term for the mediant caesura, or the mediant cadence in psalmody*

[s.XIV] ANON. Tegerns. I p. 105: In **mediis pausis** debet fieri modica mora, ut ultima seu penultima nota in eisdem pausis non aliter protrahatur quam socie sue, sive hoc sit in psalmo vel responsorii vel in quocumvis alio cantu **pausam mediam** exigente. Et cantus **mediam pausam** recipiat, ubi sensus vocabulorum distinctionem format.

pausa mensurabilis - pausa immensurabilis *Bezeichnung für eine Pause mit bestimmter Dauer bzw. mit unbestimmter Dauer — term that designates a rest of defined duration, or one of indeterminate duration*

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 160, 9: Pausationum sex sunt species. A. Prima est trium temporum. B. Secunda duorum. C. Tertia unius. D. Quarta duarum partium unius. E. Quinta tertie partis unius. F. Sexta et ultima nullius temporis, sed potius **immensurabilis pausa** appellatur (cf. Petr. Pic. 13, 7: *immensurabilis appellatur*). GOSCALC. 3, 5 p. 168, 11: omnis punctus post minimam positus et etiam post quamcumque **pausam mensurabilem** est punctus divisionis. *al.* PS.-THEODON. 3 p. 48: pausa ... trium temporum signatur per tractum tangentem quatuor lineas et per tria spatia tracta ... Nec est in mensura musicae maior **pausa mensurabilis**. [s.XV] PROSD. exp. 86, 12. UGOL. URB. 3, 9-2, 14: **pausa maior** trium temporum dicitur **immensurabilis**. *al.*

pausa mensurata - pausa immensurata *Bezeichnung für eine Pause mit bestimmter Dauer bzw. mit unbestimmter Dauer — term that designates a rest of defined duration, or one of indeterminate duration*

[s.XV] PROSD. exp. 85, 15: duplex est **pausa**, scilicet **mensurata** et **immensurata**. **Mensurata** est illa, per quam mensurate pausatur, et non omnes lineas occupat. **Immensurata** vero est illa, per quam immensurate pausatur, et omnes lineas occupat, que alio nomine pausa finalis nominatur, quia finita est cantuum vel ipsorum partium. PROSD. exp. 85, 18: notandum, quod omnis **pausa mensurata** aut est pausa semiminime aut minime aut semibrevis aut brevis aut longe, et non ultra, quoniam sic fieret **pausa immensurata**, ut in quinque lineis communiter usitatis eo, quod omnes ipsas lineas occuparet. *al.* PROSD. mens. p. 221a: **Pausa immensurata** est quidam tractus in prima linearum linea (*ms. et ed.: linee*) incohatus usque ad ipsarum ultimam protractus a minima intermedia spatiaque occupans atque finem cantus sive ipsius partis nobis immensurate demonstrans, ut hic: Ξ . Et vocari etiam potest talis **pausa immensurata** alio nomine pausa generalis sive pausa communis sive pausa finalis. ... Sed **pausa immensurata** nuncupatur, quoniam omnes canentes per ipsam pausam a cantu desistunt immensurate. **Pausa** vero **mensurata** est quidam tractus in linea incohatus non omnia spatia occupans, quantum a cantu desistere debemus, nobis mensurate demonstrans ... Et talis **pausa mensurata** est multiplex, quia quedam est pausa semiminime, quedam est pausa minime, quedam est pausa semibrevis, quedam est pausa brevis, quedam est pausa longe, et quedam est pausa maxime, licet raro inveniatur. *al.* PROSD. ital. I p. 245a (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). PROSD. ital. II p. 67: est sciendum, quod duplici de causa inventa est **pausa mensurata**, scilicet propter orationem cantus et propter auxiliari nature fatigate in cantando (cf. PROSD. exp. 88, 6). *al.*

pausa perfecta - pausa imperfecta 1. *Bezeichnung für eine Pause im Modus perfectus eines Modalrhythmus, die keinen Moduswechsel bewirkt bzw. für eine Pause im Modus imperfectus eines Modalrhythmus, die einen Moduswechsel bewirkt* 2. *Bezeichnung für eine dreizeitige bzw. zweizeitige Pause — 1. term that designates a rest in mo-*

du perfectus of a rhythmic mode, which effects no change of mode, or for a rest in modus imperfectus of a rhythmic mode, which effects a change of mode 2. *term that designates a rest divisible by three, or by two*

1 *Bezeichnung für eine Pause im Modus perfectus eines Modalrhythmus, die keinen Moduswechsel bewirkt bzw. für eine Pause im Modus imperfectus eines Modalrhythmus, die einen Moduswechsel bewirkt — term that designates a rest in modus perfectus of a rhythmic mode, which effects no change of mode, or for a rest in modus imperfectus of a rhythmic mode, which effects a change of mode*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 3 p. 246, 49: **pausa perfecta** est atque simplex, quando reddit talem modum a parte ante qualem post. ANON. Emmeram. 3 p. 248, 12: **pausa** est **imperfecta**, si modus suus fuerit imperfectus. ANON. Emmeram. 3 p. 254, 13: in omni modo perfecto est **pausa perfecta**. *al.*

2 *Bezeichnung für eine dreizeitige bzw. zweizeitige Pause — term that designates a rest divisible by three, or by two*

[s.XIII] LAMBERTUS p. 278a. *al.* IOH. BALLOCE 3, 6: **Imperfecta pausa** est, quae valet duo tempora et duo spatia continet. **Perfecta pausa** est, quae valet tria tempora et tria spatia continet. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: **pausa perfecta** trium temporum. IOH. VETUL. 52, 15-16. ANON. Mediol. 5, 4: pausa, que tangit tres virgulos (*pro: virgulas*), valet duo tempora et est **pausa imperfecta**. ANON. Couss. V p. 252, 11. [s.XV] THOM. WALS. 17, 2: Nota, quod tertius modus constat omnibus aequalibus computatis computandis; et melius potest cognosci per pausas, ut plures testantur, quando duae **imperfectae pausae** simul concurrunt. UGOL. URB. 3, 9-5, 4. ANON. Monac. 5, 10: Nota, quod **pausa imperfecte** etiam perficiuntur per notas et e contra. Et si **pausa** sint **perfecte** vel **imperfecte**, aut an perficiantur vel imperficiantur, praecise habet videri superius de perfectione et imperfectione. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 27. FR. GAFUR. pract. 2, 7: Duabus vero trium temporum pausis appositis quas longas **pausas perfectas** diximus: maiorem modum perfectum maximae notulae inesse iudicarunt. FR. GAFUR. pract. 4, 5: Si autem proportio sesquialtera disposita fuerit in notulis imperfectae quantitatis subiectis, omnes tunc notulae et **pausae** semper erunt **imperfectae**.

pausa simplex - pausa composita *Bezeichnung für eine Pause im Wert einer Longa oder Brevis bzw. für eine Pause im Wert einer Longa oder Brevis zusammen mit einer oder mehreren vollständigen Moduseinheiten — term that designates a rest with the value of a long or a breve, or for a rest with the value of a long or a breve together with one or more complete modal units*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 3 p. 244, 27: dividit **pausam** in **simplicem** et **compositam**. ANON. Emmeram. 3 p. 246, 23: illa **pausa simplex** dicitur et perfecta, secundum quando pausatur secundum quantitatem unius modi aut alicuius speciei; per quod innuitur, quod pausa semper morem insequitur sui modi. *al.* ANON. Emmeram. 3 p. 254, 30: **Simplex** (*glo.: subaudi pausa*) duplatur, triplatur vel quadruplatur. ANON. Emmeram. 3 p. 254, 33: fit **composita** (*glo.: inquam pausa*) ex simplicibus. *al.*

pausa terminalis *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts — term for the end of a piece or compositional section [syn.: pausa finalis]*

[s.XIV] ANON. Couss. V p. 254, 5: Ille **pausa**, que tangunt quatuor spatia, dicuntur finales vel **terminales**.

pausa universalis *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts — term for the end of a piece or compositional section [syn.: finis punctorum]* [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 170: **pausa universalis** ..., quam finem punctorum appellant (*sc. moderni*).

pausabilis -is zur Bildung einer Zäsur geeignet — suitable for the formation of a caesura

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 228: Est autem pausa artificiosa a cantu continentia, cum videlicet a cantu continet cantor **pausabiles** voces, quandoque non modo ad opportunam quietem ac vocis refectionem post laboriosam elationem, verum et ad cantus suavitatem.

pausalis -is m. vel f. Zeichen in der Tastenmusik für einen Schlußton im Tenor, über dem im Diskant eine Spielfigur ausgeführt wird (¶) — notational symbol in keyboard music for a tenor cadential note, over which an elaborate figure is performed in the discant (¶)

[s.XV] TACT. Opusculum 46: cardinalis etiam valet tantum, ac si esset pausa generalis; **pausalis** et generalis ¶ et significat pausam generalem (sim. TACT. Concordanciarum p. 177, 7).

pausarius v. nota pausaria

pausatim abgesetzt (die Artikulation betreffend) — detached (with respect to articulation)

[s.XIII] ELIAS SAL. 8 p. 25a: puncti separati unus ab alio divisi et quasi **pausatim** cantari debent. ELIAS SAL. 30 p. 59b: Item notandum ..., quod tractim et **pausatim** cantetur. Item, quod unus exspectet alium.

pausatio -onis f. I. Pause II. (Melodie-, Kompositions-) Abschnitt III. Measureinheit — I. rest II. (melodic, compositional) segment III. mensural unit

I Pause — rest

A Definition

1 als (nicht erklingender) Zeitwert — as (silent) temporal value

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 7, 3: **Pausatio** est dimissio soni facta in debita quantitate (sim. ANON. Couss. IV p. 57, 9).

2 als Zeichen in der Notenschrift — as notational symbol [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 59, 28: secundum materialem significationem **pausatio** dicitur tractus inter duas modulationes eiusdem ordinis vel diversi vel diversorum ordinum, prout melius competit.

B Gebrauch — usage

1 mit unbestimmtem Zeitwert (als Zäsur oder Unterbrechung) — of indeterminate temporal value (as caesura or interruption)

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 10, 21: sicut enim in prosa tres considerantur distinctiones, quae et **pausationes** appellari possunt, scilicet colon, id est membrum, comma incisio, periodus clausura sive circuitus, ita et in cantu (inde HIER. MOR. 20 p. 153, 19. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 12. TRAD. HOLL. VIII 9, 143. TRAD. HOLL. VIII 22, 37. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 71). IOH. COTT. mus. 10, 29: Significat autem diastema distinctum ornatum, qui fit, quando cantus non in finali, sed in alia decenter pausat; systema coniunctum ornatum indicat, quotiens in finali decens melodiae **pausatio** fit; teleusis finis est cantus (inde HIER. MOR. 20 p. 154, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 15. TRAD. HOLL. VIII 9, 155. TRAD. HOLL. VIII 22, 44. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 77. TRAD. HOLL. I 2, 1, 4. LAD. ZALK. B 6). IOH. COTT. mus. 12, 39: Hemitonia autem eo respectu, quo et tonos aequivoce accipimus, vocum inceptions vocamus, quae fiunt per **pausationem** in medio cantus (inde GOB. PERS. p. 194b. ANON. Carthus. inton. 31. CONR. ZAB. tract. BD 6. sim. ANON. Pannain p. 112. HEINR. EGER 5 p. 50. cf. Kornmüller, Cottonius p. 13, adn. 1). IOH. COTT. mus. 19, 1: Optima autem modulandi forma haec est, si ibi cantus **pausationem** finalis recipit, ubi sensus verborum distinctionem facit (inde ANON. Pannain

p. 114. sim. HIER. MOR. 24 p. 174, 20-21. TRAD. HOLL. VI 40, 1. REG. COMP. p. 193). al. GUIDO AUG. 587: **Pausationes** vero in illis litteris fieri debent, in quibus frequentius accummodantur, sed maxime in finali (sim. GUIDO AUG. 609). al. ANON. Cist. II c. 1152B. al. ANON. La Fage I 15, 14: aliam vim habent in organo **pausationes** et respirationes. **Pausationes** ... dicimus moras illas, quae vel cum cantu vel in diapason ab organizatore fiunt causa requiescendi aut organum intercidendi. Respirationes vero vocamus interpositiones illas, quae fiunt ab organizatore, quando ... a cantu descendit et ibi paululum respirans resumit spiritum, ut usque ad **pausationem** melius sequentia prosequantur. al. [s.XIII] MUS. MAN. 28, 14: suprema vox et infima tangi quidem possunt, sed in eis **pausationes** raro vel numquam fiunt. MUS. MAN. 50, 5: Frequentiores tamen **pausationes** fiunt in quinta et in ipsa finali. MUS. MAN. 51, 11: Compositio cantus est notarum copulatio vel separatio, tarditas et situs **pausationum**, frequentationum loca, saltum levitas et amfractuum variatio. al. METROL. 79 p. 88: Licet enim longas et breves nomine, non sic tenentur in plana musica sicut et in organo, sed omnes notae praeter **pausationes** aequaliter cantentur; ad nil enim deservunt, nisi tantum ad ornamentum (inde IOH. HANB. tract. p. 362, 32). IOH. GARL. mens. 8, 9: Suspiratio est apparentia **pausationis** sine existentia, et hoc est propositum, quia suspiratio potest fieri cum tractu vel sine et maior <vel> minor rectae brevis potest esse suspiratio (sim. ANON. Emmeram. 3 p. 254, 46. HIER. MOR. 25 p. 183, 24). HIER. MOR. 25 p. 183, 1. TRAD. GARL. plan. V 200. ANON. Couss. IV p. 61, 13: Est et alia **pausatio**, quae videtur esse pausatio et non est, et vocatur suspirium. al. PS.-MUR. summa 2335. ENGELB. ADM. 4, 30, 2. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 28, 13 (cf. IOH. COTT. mus. 19, 1). IOH. OLOM. 9 p. 70. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 314, 22: Igitur omnes distinctiones cantuum sunt **pausationes**, sed non omnes **pausationes** distinctiones. al. IAC. THEAT. 46: Omnes antiphone, quae incipiunt in ·F· grave et descendunt gradatim in ·D· gravem et postea revertuntur gradatim ad ·a· acutam et suas **pausaciones** faciunt in ·G· grave, ut „Volo pater“ et „Reges terre“ et consimiles, debent habere hanc differenciam. al. GOB. PERS. p. 188a. al. ANON. Carthus. nat. 7, 69. TRAD. HOLL. V 4, 655. al. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85. al.

2 mit bestimmtem Zeitwert — with defined temporal value a allgemein — general

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 4, 3: Alia regula de eodem (sc. primo modo): tres ligatae cum brevi **pausatione** etc. ... Alia regula de eodem (sc. secundo modo): tres sine proprietate cum longa **pausatione** et sic in infinitum. IOH. GARL. mens. 8, 2: figura **pausationis** est signum vel tractus significans dimissionem soni factam in debita quantitate (sim. ANON. Emmeram. 3 p. 248, 26). IOH. GARL. mens. 13, 14: quidquid accipitur ante longam **pausationem** vel ante perfectam concordantiam, dicitur esse longum (sim. ANON. Emmeram. 6 p. 286, 32). IOH. GARL. mens. append. 1, 33: notandum, quod principium cuiuslibet modi caret omni **pausatione**. al. ANON. Emmeram. 1 p. 102, 40: Vox omissa fit per recreationem spirituum et per **pausationem** aliquam praedictae voci aequipollentem. ANON. Emmeram. 3 p. 246, 33: figura **pausationis** tot spatia continet et etiam intervalla, quot tempora in se dicitur continere. al. DISC. Quicumque III 5 p. 262. FRANCO COL. 9, 4: **Pausatio** perfectae longae est obmissio rectae vocis perfectae in se tria tempora comprehendens. FRANCO COL. 9, 16: nota **pausationes** mirabilem habere potestatem; nam per ipsas modi adinvicem transmutantur. al. PETR. PIC. 13, 1: **Pausationum** sex sunt species: Prima est **pausatio** trium temporum. Secunda duorum. Tertia unius temporis. Quarta duarum partium unius temporis.

Quinta tertie partis unius temporis. Sexta et ultima nullius temporis, sed potius inmensurabilis appellatur (*inde* TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. V 58. ROB. HANDLO p. 160, 3. IOH. HANB. sum. 21 p. 334, 15). *al.* IOH. BALLOCE 3, 1: **Pausationum** sex sunt species. Prima vocatur minor, secunda maior, tertia recta brevis; quarta imperfecta, quinta perfecta; sexta finis punctorum (*sim.* [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 41: **pausaciones** poni debent in discantu et in motetis secundum motetorum modos. *al.* IOH. TORK. decl. 4, 2. ANON. COUSS. V p. 142, 4. [s.XV] PROSD. exp. 89, 10: **pausatio** non potest perfici nec imperfici nec alterari (*sim.* PROSD. exp. 89, 11. PROSD. mens. p. 223a). PROSD. exp. 89, 19: Tempus tamen, per quod mensuratur ipsa **pausatio**, bene potest prolongari et breviri et hoc proprie loquendo, sed ipsa **pausatio** non. *al.* PROSD. mens. p. 223a: natura humana in cantando fatigata ex tali **pausatione** (*sc. minime et semiminime*) parvissimum potest suscipere subsidium. *ibid.* *al.* PROSD. ital. II p. 66. UGOL. URB. 3, 6-7, 12. *al.* CONTR. Est autem p. 367a. *al.*

b für das Zeichen in der Notenschrift — for the notational symbol

[s.XIII] ANON. Emmeram. 3 p. 252, 1: Exemplum omnium **pausationum** patet hic: (*sequitur exemplum*). *al.* TRAD. Franc. III 5, 3: Minor **pausatio** minorem semibreve valet et tertiam partem unius spatii continet. Maior **pausatio** valorem semibrevis maioris valet et duas partes unius spatii continet. Brevis recta **pausatio** rectam brevem valet et unum spatium continet. Imperfecta **pausatio** longam imperfectam duorum temporum valet et duo spatia continet. Perfecta **pausatio** longam perfectam trium temporum valet et tria spatia continet. [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 40. TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 2: de **pausationibus**. Pausa duplicis longe H , longe HH , brevis h , semibrevis hh et minime h . COMPIL. Lond. p. 77. [s.XV] PROSD. exp. 89, 12 (*sim.* PROSD. mens. p. 223a). PROSD. ital. II p. 66: Et figuratur pausa minime atque semiminime cum cauda ascendente ad modum caude minimam vel semiminimam facientis. Pausa vero semibrevis figuratur descendens ad oppositionem caude ascendentes iam dicte et producent **pausationem** oppositam figurarum quodammodo.

3 speziell für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts — specifically for the end of a piece or compositional section [*syn.: finis punctorum*]

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 142, 43: usque ad **pausationem**, quae finis punctorum dicitur. FRANCO COL. 14, 6: quicquid accipitur immediate ante **pausationem**, quae finis punctorum dicitur, est longum, quia omnis penultima longa est (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 49). IOH. BALLOCE 3, 1 (*sim.* TRAD. Franc. III 5, 2). ANON. COUSS. IV p. 79, 3. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 92: in omnibus modis in discantibus observandis utendum est semper concordantiis in principio perfectionis, sive fuerit longa, sive brevis, sive semibrevis. Similiter et in fine ante **pausationes**, maxime, cum simul discantur pausat vel pausant cum tenore, necnon et in fine totius discantus.

II (Melodie-, Kompositions-) Abschnitt — (melodic, compositional) segment

[s.XII] ANON. La Fage I 15, 12: Nullam etenim **pausationem**, quam nos clausam vel clausulam vocitamus, nisi in diapason aut cum cantu debet facere (*sc. organum*). *al.* ANON.

Pannain p. 414: ex sonis constat nota, ex notis neuma, ex neumis **pausationes**. ... Plures vero neumae in cantu efficiunt **pausationem** in congruum respirationis locum. *ibid.*: cum notae sint loco sillabarum, neumae loco dictionum, **pausationes** vero loco distinctionum et versuum. ANON. Pannain p. 114: sicut in metro clausule et distinctiones, ita in cantu neume et **pausationes** uniformes habeantur. *ibid.*: notandum est, ut in unum terminentur dictiones verborum et **pausationes** neumarum. *al.* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 23: Subiectum in musica est aliquarum vocum seu **pausacionum** coniunctio modo debito ac proprie observato. (?)

III Measureinheit — mensural unit

[s.XV] GUIL. MON. 3 p. 25: ponantur duae semibreves pro singulo ictu **pausationis**, et si venerint notae nigrae, ponantur sex minimae pro singulo ictu **pausationis** (*sim.* GUIL. MON. 3 p. 24. GUIL. MON. 3 p. 28).

cf. HMT s. v. *tactus*; Busse Berger, *Signs* p. 186 adn. 85

pausatio composita v. **pausatio** singularis (simplex) - **pausatio** composita (duplex)

pausatio duplex v. **pausatio** simplex - **pausatio** duplex - **pausatio** triplex - **pausatio** multiplex, **pausatio** singularis (simplex) - **pausatio** composita (duplex)

pausatio inmensurabilis *Bezeichnung für das Ende eines Stückes oder Kompositionsabschnitts — term for the end of a piece or compositional section* [*syn.: finis punctorum*] [s.XIII] PETR. PIC. 13, 1: **Pausationum** sex sunt species: ... Sexta et ultima nullius temporis, sed potius **inmensurabilis** appellatur (*inde* TRAD. Franc. I p. 14. TRAD. Franc. V 58. ROB. HANDLO p. 160, 3. IOH. HANB. sum. 21 p. 334, 15). TRAD. Franc. III 5, 8: **Inmensurabilis pausatio** est finis punctorum.

pausatio imperfecta v. **pausatio** perfecta - **pausatio** imperfecta

pausatio multiplex v. **pausatio** simplex - **pausatio** duplex - **pausatio** triplex - **pausatio** multiplex

pausatio perfecta - pausatio imperfecta 1. *Bezeichnung für eine Pause im Modus perfectus eines Modalrhythmus, die keinen Moduswechsel bewirkt bzw. für eine Pause im Modus imperfectus eines Modalrhythmus, die einen Moduswechsel bewirkt* 2. *Bezeichnung für eine dreiteilige bzw. zweiteilige Pause — 1. term that designates a rest in modus perfectus of a rhythmic mode, which effects no change of mode, or for a rest in modus imperfectus of a rhythmic mode, which effects a change of mode 2. term that designates a rest divisible by three, or by two*

1 *Bezeichnung für eine Pause im Modus perfectus eines Modalrhythmus, die keinen Moduswechsel bewirkt bzw. für eine Pause im Modus imperfectus eines Modalrhythmus, die einen Moduswechsel bewirkt — term that designates a rest in modus perfectus of a rhythmic mode, which effects no change of mode, or for a rest in modus imperfectus of a rhythmic mode, which effects a change of mode*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 7, 5: **Pausatio** simplex dicitur, quando pausatur secundum quantitatem unius alicuius modi sive maneriei. Simplicium quaedam dicitur **perfecta**, quaedam **imperfecta**. **Perfecta** dicitur illa, quae non transmutat modum propter sui adventum, sed aequalem praecedenti, quando advenit, repraesentat vel quando reddit talem modum post sicut et ante. **Imperfecta** dicitur illa, quae transmutat modum propter sui adventum vel quando reddit alium modum post quam ante. IOH. GARL. mens. 7, 10: Si autem modus ante pausationem sit perfectus, et **pausatio** dicitur **perfecta**, si vero sit imperfectus, et **pausatio** erit **imperfecta**. IOH. GARL. mens. 7, 17: In omni **perfecta pausatione** naturaliter debet tractus et intervallum sive spatium inter duos tractus computari pro pausatione. In omni **imperfecta** trac-

tus sine intervallo debent computari. *al.* ANON. Emmeram. 3 p. 244, 10. *al.* ANON. Couss. IV p. 59, 1: si modus sit perfectus ante vel imperfectus et post inceperit, sicut ante terminaverit, **pausatio** erit **perfecta**, et si distinguatur a modo ante dicto et post, sic erit **<im>perfecta**. ANON. Couss. IV p. 59, 6: si ibi fuerit diversitas modorum ante et post ita, quod primus modus ante et secundus post, **pausatio** erit **imperfecta** et hoc sub numero parium punctorum. *al.*

cf. Reimer, Garlandia 2 p. 49

v. modus perfectus 1, modus imperfectus 2

2 *Bezeichnung für eine dreiteilige bzw. zweiteilige Pause* — *term that designates a rest divisible by three, or by two* [*s.XIII*] TRAD. Franc. III 5, 6: **Imperfecta pausatio** longam imperfectam duorum temporum valet et duo spatia continet. **Perfecta pausatio** longam perfectam trium temporum valet et tria spatia continet.

semis pausatio *Bezeichnung für eine Pause mit dem Wert einer Semibrevis* — *term for a rest with the value of a semibreve*

[*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 61, 13: Exemplum pausationis semibrevis ... Et talis pausatio supradicta **semis pausatio** dicitur.

pausatio simplex - pausatio duplex - pausatio triplex - pausatio multiplex *Bezeichnung für eine Pause im Wert einer Longa oder Brevis bzw. für eine Pause im Wert einer Longa oder Brevis zusammen mit einer bzw. mit zwei bzw. mit mehreren vollständigen Moduseinheiten* — *term that designates a rest with the value of a long or a breve, or a rest with the value of a long or a breve together with one, or two, or more complete modal units*

[*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 57, 12: Pausationum multiplex est modus. Unus est, qui dicitur **simplex**, altera **<pausatio> duplex** vel **triplex** vel **multiplex** etc. ANON. Couss. IV p. 57, 18: Simplex modus pausationis est, quando fit pausatio ad quantitatem unius longae vel brevis alicuius modi supradictorum. Tempus vero eius consideratur iuxta ordinem longarum et brevium modi ante ipsam coniuncti immediate, sive fuerit primi vel secundi etc. Si fuerit primus modus perfectus ante ipsam coniunctim immediate, sic erit **simplex pausatio** brevis unius temporis. ANON. Couss. IV p. 58, 18: Duplex **pausatio** est, quando **simplex**, sive fuerit longa vel brevis, duplatur vel triplatur vel quadruplatur etc., quod proprie debet dici **multiplex pausatio**. ANON. Couss. IV p. 60, 20: **Simplex pausatio** vel tractus materialis **<fit>** secundum distantiam latitudinis unius spatii et est unius temporis tantum. Quod, si fuerit tractus longus secundum distantiam ab aliqua regula in tertiam vel duorum spatiorum, duorum temporum erit; si fuerit longus ab aliqua regula in quartam vel iuxta similitudinem longitudinis eiusdem, trium temporum erit. ANON. Couss. IV p. 62, 26: si fuerit brevis, longa, brevis in secundo modo, tunc **duplex pausatio** erit longa, brevis, longa. *al.*

v. pausatio singularis (simplex) - pausatio composita (duplex)

pausatio singularis (simplex) - pausatio composita (duplex) *Bezeichnung für eine Pause im Wert einer Longa oder Brevis bzw. für eine Pause im Wert einer Longa oder Brevis zusammen mit einer oder mehreren vollständigen Moduseinheiten* — *term that designates a rest with the value of a long or a breve, or a rest with the value of a long or a breve together with one or more complete modal units*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 7, 4: **Pausationum** quaedam **simplex** sive **singularis**, quaedam **composita** sive **duplex**. **Pausatio simplex** dicitur, quando pausatur secundum quantitatem unius alicuius modi sive maneriei. IOH. GARL. mens. 7, 9: omnis **pausatio simplex** debet esse aequalis paenultima modi praecedentis. IOH. GARL. mens. 7, 13: **Pausatio composita** vel **duplex** dicitur, quando **simplex** duplatur vel

triplatur vel quadruplatur etc. ANON. Couss. IV p. 58, 18: **Duplex pausatio** est, quando **simplex**, sive fuerit longa vel brevis, duplatur vel triplatur vel quadruplatur etc., quod proprie debet dici multiplex pausatio. ANON. Couss. IV p. 62, 14: De **duplici pausatione** supradicta non intelligimus duplare brevem vel longam, sed prout in ordine alicuius modi intelliguntur vel accipiuntur numeri punctorum etc. Nota, quod tamen **duplicis pausationis** quidam computant intervallum sive album inter duos tractus, et sic duo tractus faciunt tres numero, et tres tractus faciunt quinque numero etc. iuxta ordinem longarum et brevium alicuius modi. *al.*

cf. Reimer, Garlandia 2 p. 54sq.

pausatio triplex *v.* pausatio simplex - pausatio duplex - pausatio triplex - pausatio multiplex

cf. HMT s. v. Pausa/Pause

pauso -avi, -atum, -are 1. *innehalten, „pausieren“* 2. *als Pause notieren* 3. *(durch Zäsuren) gliedern* 4. *eine Schlußbildung ausführen (in der Musik für Tasteninstrumente)* 5. *mensurieren, eine Measureinheit abgrenzen* 6. *enden, schließen* — 1. *to rest, to ‘pause’* 2. *to notate as a rest* 3. *to divide (through caesuras)* 4. *to perform a cadential figure (in keyboard music)* 5. *to measure, to set off a mensural unit* 6. *to end, to cadence*

1 *innehalten, „pausieren“* — *to rest, to ‘pause’*

a *mit unbestimmtem Zeitwert* — *with indeterminate temporal value*

[*s.XI*] COMM. Guid. 9 p. 133: in responsorio „Dum stans archi“ et frequentius sonamus finalem et diutius **pausamus** in ea. IOH. COTT. mus. 10, 25: In prosa quippe, quando suspensiva legitur, colon vocatur; quando per legitimum punctum sententia dividitur, comma; quando ad finem sententia deducitur, periodus est. Verbi gratia: „Anno quinto decimo imperii Tiberii Caesaris“, hic in omnibus punctis colon est; deinde ubi subditur: „sub principibus sacerdotum Anna et Caipha“, comma est; in fine autem versus, ubi est „Zachariae filium in deserto“, periodus est. Similiter, cum cantus in quarta vel quinta a finali voce per suspensionem **pausat**, colon est; cum in medio ad finalem reducitur, comma est; cum in fine ad finalem pervenit, periodus est (*inde* HIER. MOR. 20 p. 153, 30. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 13. TRAD. Holl. VIII 9, 148. TRAD. Holl. VIII 22, 40. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 73. TRAD. Holl. VI 36, 2). IOH. COTT. mus. 10, 29: Significat autem diastema distinctum ornatum, qui fit, quando cantus non in finali, sed in alia decenter **pausat** (*inde* HIER. MOR. 20 p. 154, 2. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 14. TRAD. Holl. VIII 9, 154. TRAD. Holl. VIII 22, 43. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 76. LAD. ZALK. B 6). IOH. COTT. mus. 19, 4: Sed et hoc harmoniam non minimum exornat, si in cantibus discipulorum id observetur, ut finalem saepe repetant circaque illam versentur et in quarta rarissime **pausent**, in quinta vero nullo modo (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 48, 11. TRAD. Holl. VIII 28, 16. GOB. PERS. p. 188a. ANON. Carthus. inton. 39. TRAD. Holl. VI 40, 3. REG. COMP. p. 193). *al.* [*s.XII*] GUIDO AUG. 527: Communis compositio autentorum est in quinta incipere vel in quinta **pausare** et eam frequentare. *al.* TON. Cist. 45: Quilibet enim cantus huius diminutae et contractae progressionis, si in quinta inceperit aut eam frequentans in ea **pausaverit** vel incipiens in finali ad eam saltum fecerit, autentus est (*inde* IOH. AEGID. 12, 31). *al.* ANON. Cist. I 75 p. 30. *al.* ANON. Cist. II c. 1152B. ANON. Cist. III 12: Simul cantemus, simul **pausemus** (*sim.* INST. PATR. 12). ANON. Cist. IV 6. ANON. Pannain p. 114. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 52, 32: Pausationes satis competenter fiunt ubique a finali usque ad quintam maximeque in finali et quinta. In ceteris vero raro **pausatur** praeter octavam, cum

ad eam acceditur. *al.* HIER. MOR. 23 p. 182, 29. *al.* AMERUS 6, 1: Cognoscant, qui canere volunt, quod numquam inter syllabas eiusdem dictionis **pausare** licet de iure rationis cantus, nisi forte plures note super eandem syllabam fuerint. Tunc inter notas eiusdem sillabe poterunt **pausare** (*inde* PS.-PHIL. lib. mus. p. 46a). *al.* ELIAS SAL. 5 p. 21a: Aliquotiens **pausatur** post duos punctos, aliquando post tres, aliquando post quatuor, aliquando post quinque. *al.* TRAD. Garl. plan. V 188. IOH. GROCH. 169: Sed sonus in voce humana non potest diu continuari, immo oportet **pausare** et pausam aliquo modo designare. PS.-MUR. summa 1195: Item cantor clausulam sive congeriem notularum per se canat distincte et anhelitum recipiendo **pausans** nequaquam syllabam incipiat post pausam, nisi forte prima fuerit dictionis; talis enim scissio in cantando faceret barbarismum et sic incongruam ostensionem. PS.-MUR. summa 2173: Opportunum est etiam cantus compositor, si delectabilem cantum componere et ordinare voluerit, <ut> pausas in cantu ordinet, ubi **pausandi** tempus exigit ipsum dictamen. PS.-MUR. summa 2316: Organica diaphonia est melodia duorum vel plurium (*ed.*: plurimum) canentium duobus modis ita, quod unus ascendat, reliquus vero descendat et e contrario; **pausando** tamen conveniunt maxime vel in eodem (*sc. sono*) vel in diapente vel in diapason. *al.* WALT. ODINGT. 6, 5, 4: Cum autem omnes similiter **pausant**, fit tractus omnes tangens lineas, qui et finis punctorum dicitur. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 86, 17. *al.* QUAT. PRINC. 3, 58. HEINR. EGER 5 p. 57. *al.* COMM. Boeth. II p. 214, 22: vox ibi taceat vel **pauset**. ANON. Kellner 4, 2: pausa tracta per omnes lineas dicitur generalis eo, quod simul **pausant** omnes (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Si ille p. 494, 13). [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 18 (*sim.* GOB. PERS. p. 188b. TRAD. Holl. VI 40, 5. REG. COMP. p. 193. *cf.* IOH. COTT. mus. 19, 6). IOH. OLOM. 9 p. 69: discrete cantans consideret, ubi convenientius **pausare** valeat. Nam inter ultimam notam cuiuslibet dictionis praecedentis et primam sequentis pro libito, si opus fuerit, respirare aut **pausare** poterit. *al.* PROSD. exp. 88, 20: magis rationabile est, si **pausare** debemus propter auxiliari nature, quod **pausamus** completis mensuris ipsarum pausarum quam non completis. *al.* PROSD. mens. p. 221b. PROSD. plan. 2, 14 p. 120, 2: Est nanque distinctio locus, in quo **pausamus** in cantu aliquo, antequam ad finem eiusdem deveniamus. UGOL. URB. 3, 9-1, 10: **pausando** inspirat et expirat homo. GEORG. ANS. 3, 285. *al.* TRAD. Holl. I 2, 1, 2. ANON. Monac. 5, 9. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 66. ADAM FULD. 2, 11: non minus enim laudabile est **pausare** quam cantare. *al.* ANON. Salisb. 7, 2. LE MUNERAT moderat. 64: Qui vero in lectione inter „Regina“ et „celi“ aut similia **pausaret**, ab omnibus pena infamie strepitu videlicet plectendus esset. *al.* CONTR. Est autem p. 367a: Si autem ascendat (*sc. planus cantus*) ad secundum gradum **pausando** ibi, ascendere debes ad tertium frangendo et postea ab illo tertio descendere debes ad secundum. Si autem non **pauset** ibi, operari potes, si vis, consimiliter vel ascendere per diatessaron. *al.*

b mit bestimmtem Zeitwert — with defined temporal value [s.XIII] IOH. GARL. mens. 7, 5: Pausatio simplex dicitur, quando **pausatur** secundum quantitatem unius alicuius modi sive maneriei (*sim.* ANON. Emmeram. 3 p. 246, 24). DISC. POS. VULG. p. 193, 25: tunc semper nota longa de motheto notae longae correspondet de tenore et brevis brevi et e converso. Pausa vero utriusque valet unam brevem, nisi simul **pauset** uterque cum tripla. *al.* LAMBERTUS p. 279b: In hoc (*sc. primo modo*) si **pausabitur**, longe pause dabitur par locus in figuris. ANON. Emmeram. 2 p. 228, 19. *al.* FRANCO COL. 13, 5: Et ex hiis omnibus cantatur truncatio per voces rectas et obmissas ita, quod, quando unus **pausat**, alius non **pauset** vel e converso (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 47). IOH.

GROCH. 199: cum alii cantus descendent vel ascendent ordinatim vel abscisionem facient vel **pausabunt**, consonantiam resonabit (*sc. quadruplum*). *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 3, 20: **pausare** dicit non cantare seu non admittere vocem, sed protrahere tempus et tempora dicit cantare et admittere vocem. MARCH. pom. 3, 37: Propria proprietas pausarum est, quod deductae lineae per diversa spatia deducant diversitatem temporum in **pausando**. MARCH. pom. 7, 1: pausa protracta per unum spatium innuit **pausare** per unum tempus; per duo duo et per tria tria. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 8: sicut omni mensurabiliter cantare refert, sic et **pausare**. PETR. DION. 10 p. 156. *al.* IAC. LEOD. cons. 92. IOH. BOEN ars 1, 15, 3. VERS. Iam post 125. PS.-THEODON. 3 p. 47: Pausa brevis ... facit tantam moram **pausando** quantum unum tempus perfectum sive imperfectum pronuntiando. *al.* IOH. VETUL. 45, 6. ANON. Couss. V p. 252, 3. GEN. DISC. Postquam 4, 10. *al.* ANON. Monac. II 183. MENS. Si ille p. 494, 14. ANON. Vipiten. 7, 6. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 3, 18: notandum, quod ideo ab auctoribus musice brevis vel ipsius valor tempus comuniter appellatur, quoniam natura in cantando fatigata, in **pausando** per tempus valoris brevis debitum sibi suscipit subsidium. PROSD. exp. 85, 16: Mensurata (*sc. pausa*) est illa, per quam mensurate **pausatur**. *al.* PROSD. ital. II p. 66. UGOL. URB. 3, 9-1, 9. *al.* GEORG. ANS. 3, 285: Numquam tres aut plures simul cantantes **pausent** eodem tempore, sic neque, nisi raro eadem convenient voce. *al.* ANON. Couss. XII 6, 8: omnis pausa a linea ascendens ad medium spatii valet unam minimam et dicitur suspirium, quia suspirando **pausatur**. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29. COMPOS. Natura 8a, 4: ista fuga potest poni in principio, ut scilicet, quod una vox incipiat tales notas, et alie (*sc. voces*) **pausent**. Et tunc immediate sequitur alia per easdem notas concordans cum precedente, tertia adhuc **pausante**; postea sequitur tertia per easdem notas concordans. COMPOS. Cum igitur 2, 7. *al.* BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91. FR. GAFUR. pract. 3, 12: si, quum tenor et cantus in octavam dispositi sunt, cantus ipse prolata octava **pauset** per minimam (tenore non **pausante** sive etiam eadem pausa **pausante**), tunc alteram octavam a praecedente propter ipsam intentionem aut remissionem diversisonam immediate subsequi non decet. *al.*

2 als Pause notieren — to notate as a rest

[s.XIV] PETR. DION. 10 p. 157: dividere unum spatium per partes quinque, sicut patet hic: (*sequitur exemplum*), est valde difficile in strictis lineis sive spatiis, etiam valde difficile, immo impossibile, posse eas (*sc. pausas*) cognoscere seorsum positas, licet possent cognosci, quando sint simul. Ideo Phillipotus secundum gradus quinque, quos ponit, sic **pausat** ut hic: (*sequitur exemplum*).

3 (durch Zäsuren) gliedern — to divide (through caesuras) [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: de modo **pausandi** et pronunciandi planum cantum. QUAT. PRINC. 4, 1, 41: Primus modus sic **pausari** debet: (*sequitur exemplum*). *ibid.* *al.*

4 eine Schlußbildung ausführen (in der Musik für Tasteninstrumente) — to perform a cadential figure (in keyboard music)

[s.XV] TACT. Bona 58: Item non **pausatur**, quando sol sequitur, sed erit pausa in ‘a’. Exemplum ut in Kyrie „Magne Deus“. (?)

v. pausa II

5 mensurieren, eine Measureinheit abgrenzen — to measure, to set off a mensural unit

[s.XV] GUIL. MON. 3 p. 21: ponunturque tres minimae pro singulo ictu pausae communis semibrevis, quo **pausantur** mensurae temporis imperfecti sive perfecti minoris. GUIL. MON. 3 p. 24: **pausando** sexquialteram consimilium prolationum ponuntur tres semibreves pro singulo ictu pausationis.

6 enden, schließen — *to end, to cadence*
[s.XV] LAD. ZALK. B 60: primus tonus et secundus in ·d·solre habent sedem finalem proprie, sed improprie **pausant** aliquando in ·a·lamire. V.: In ·d· finitur primus pariterque (*ms.*; *ed.*: periturque) secundus. / Ac ·a·lamire pro re decet hiis dare finem. Tertius et quartus proprie **pausant** in ·e·lami, sed improprie aliquando in ·b·fa·b·mi. V.: Tertius et quartus in ·e· sumpserunt sibi finem. / Et ·b·fa·b·mi pro mi capiunt aliquando. *ibid.* *al.*

pausor -ari ,*pausieren* — *to 'pause'*
[s.XIV] MENS. Notularum non p. 142: notandum, quod tot tempora debent **pausari** (?), quot spatia tangit virgula denotans pausam. *ibid.* *al.* [s.XV] ANON. Couss. XII 6, 3: dicitur pausa generalis, ubi tam tenor quam discantus et aliae voces simul **pausantur**. IOH. TINCT. val. 10, 4: Animadvertendum tamen est, quod, si huiusmodi pausae longales quovis in modo maiori atque minori, ut praemisimus, signo temporali anteponantur, non sunt de cantus essentia, secus vero, si postponantur, quia tunc rite **pausantur**.

pausula -ae f. (*kleine*) *Pause* — (*little*) *rest*
[s.XIII] LAMBERTUS p. 278a: **pausula** imperfecta nominatur, que summitatem continet quatuor linearum habens potestatem imperfecte figure et illius, que vocatur altera brevis. *ibid.* *al.* LAMBERTUS p. 281b: a duobus tantummodo fit truncatio, alternando unusquisque vocem suam tam rectam quam omissam ita, quod inter eos **pausula** vel aliquod suspirium maius et minus non remaneat vacuum, sicut in sequentibus patebit exemplum: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 2 p. 222, 24: propter aliam brevem sequentem vel **pausulam**. ANON. Emmeram. 2 p. 226, 11: semibreves inaequales per **pausulas** in diversis cantibus positas hoquetando debent sic artificialiter ordinari, scilicet quod minor semibrevis et sua **pausula** sint in triplo, maior autem et sua **pausula** sint in duplo, id est secundo cantu, tenore tamen in talibus existente. ANON. Emmeram. 2 p. 228, 17. [s.XIV] TRAD. Phil. II 5, 8: si talem dragmam sequitur **pausula**, non valebit nisi solam minimam. ANON. Barcin. I p. 24: Si sit pausa semibrevis imperfecte, ponantur due **pausule** minimarum, ut hic: (*sequitur exemplum*). [s.XV] GOB. PERS. p. 189a.

pecten -inis m. 1. *Plektrum* 2. *Bezeichnung für einen festen Steg (zum Aufspannen einer Monochordsaite)* — 1. *plectrum* 2. *term that designates a fixed bridge (for mounting a monochord string)*

1 *Plektrum* — *plectrum*
[s.IV] CALC. 40: digitorum et **pectinis** pulsus. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Estque (*ed.*: Est que) plectrum, quo chorde pulse ad sonum emoveantur. Cuiusmodi apud nos sunt penna et arculus, apud antiquos **pecten**.

2 *Bezeichnung für einen festen Steg (zum Aufspannen einer Monochordsaite)* — *term that designates a fixed bridge (for mounting a monochord string)*
MON. Metire p. 214: Metire a **pectine** (*ms.*; *ed.*: protine) ad **pectinem** (*ms.*; *ed.*: protinem) et divide in 3, †id est tibi† ·g· et ·gg·. Metire a ·g· in 3, †id tibi dat† ·d· et ·dd·. ... Metire a **pectine** (*ms.*; *ed.*: protine) ad **pectinem** (*ms.*; *ed.*: primo) in 4 †partes† †id dat tibi> ·f· <et> ·c·.

pectis nom. pl. -ides f. (*de πηκτίς*) *Bezeichnung für ein Saiteninstrument* — *term for a stringed instrument*
[s.VII] ISID. etym. 3, 22, 3: psalteria, lyrae, barbitae, phoenices et **pectides** (*inde* HIER. MOR. 4 p. 20, 8: pectices. TRAD. Holl. VIII 3, 97).

pedalis -is m. vel f. 1. (*Orgel*-) *Pedaltaste* 2. *Pedaltone* — 1. *pedal key (of an organ)* 2. *note played by the pedal*

1 (*Orgel*-) *Pedaltaste* — *pedal key (of an organ)*
[s.XV] TACT. Octo princ. 16: Sed, quia plures non habemus claves cum **pedalibus**, ergo non est necesse ultra ponere concordancias. TACT. Opusculum 49: prima (*sc. clavis*) in **pedalibus** ... ·b·mi dicitur. Secunda clavis deinde ·c·faut et sic de aliis (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 15). TACT. Opusculum 65: primo ponendo regulas et notulas semitonia indicantes et hoc super **pedalium** claves superius incipiendo per ordinem deorsum tendens. TACT. Opusculum 114: tres sunt cantus in manu. Et quilibet eorum habet 6 voces ... Et similiter in **pedalibus**. Et si hoc non esset, **pedales** non essent perfecte ad exprimendum omnem cantum. TACT. Opusculum 116. TACT. Opusculum 144: octo sunt **pedales** in organis et quattuor semitonia. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: Digitus vero tangens clavos forinsecos habet naturam epiglotti, et **pedales** calcantes registrant notas graves.

2 *Pedaltone* — *note played by the pedal*
[s.XV] TACT. Reperi 77: Isti tactus possunt incipi in octavis **pedalium** vel etiam quintis.
v. nota pedalis

pedatus -a, -um in *Form eines Pes* — *in the form of a pes*
[s.XI] ARIBO 43 p. 67: ·aliud†: ·a† habet unam vocem, ·liud† tres, quia ·li† duas voces in **pedata** neuma, unam in ·ud†. COMM. Guid. 5 p. 148: Inde enim facimus notas has **pedatas**, has recurvas, ut discernatur, quid simul pronuntiari debeat et quid non.

pello pepuli, pulsum, -ere (*eine Saite bzw. einen Ton*) *anschlagen* — *to strike (a string, or a note)*
[s.III] CENS. 10, 8. [s.VI] BOETH. mus. 1, 3 p. 190, 8 (*inde* HIER. MOR. 15 p. 74, 17. GUIDO DION. 1, 1, 63. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 10). BOETH. mus. 1, 28 p. 220, 4 (*inde* REG. PRUM. 8, 7. NICOL. BURT. 1, 9, 57. FR. GAFUR. op. 2, 4. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 6). BOETH. mus. 4, 1 p. 302, 3: Secundum multiplices vero proportionales vel superparticulares consonae vel dissonae voces exaudiuntur. Consonae quidem sunt, quae simul **pulsae** suavem permixtumque inter se coniungunt sonum. Dissonae vero, quae simul **pulsae** non reddunt suavem neque permixtum sonum (*inde* HIER. MOR. 17 p. 143, 12. GUIDO DION. 1, 1, 94. QUAT. PRINC. 1, 12. UGOL. URB. 4, 92, 4. GUILL. POD. 1, 15). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 7: unisonae quidem (*sc. voces*) sunt, quae unum atque eundem singillatim **pulsae** reddunt sonum, aequisonae vero, quae simul **pulsae** unum ex duobus atque simplicem quodammodo efficiunt sonum (*inde* HIER. MOR. 15 p. 66, 10. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 6. IAC. LEOD. spec. 2, 11, 1. IAC. LEOD. spec. 4, 34, 2. IAC. LEOD. spec. 4, 35, 1. UGOL. URB. 5, 7, 4. UGOL. URB. 5, 7, 12. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 8, 3. FR. GAFUR. op. 2, 2. FR. GAFUR. op. 5, 4. NICOL. BURT. 2, 1, 10. FR. GAFUR. theor. 2, 22, 2. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 11. *sim.* IOH. AEGID. 11, 3. IOH. AEGID. 11, 11). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 2: fila ... plectro vel digito **pulsa**. [s.IX] REMIG. AUT. 51, 13: tactu enim digitorum **pulsae** resonant chordae. SCOL. ENCH. 3, 535: **pulsa** medietas (*sc. cordae*) diapason resonat ad totum. HUCBALD. 28 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 21). [s.XII] THEINR. DOV. 1, 8 p. 168, 18. *al.* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 3, 5. *al.* MARCH. luc. 5, 2, 3: Dissonantia fit, cum duo soni simul **pulsi** sibimet permisceri nolunt. IAC. LEOD. spec. 1, 22, 14: chorda **pulsa** tremit et aerem verberat. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 13: chorda ... psalterii ... **pulsa**. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 30: instrumentis, quae **pulsa** atque percussione sonum emittunt. ANON.

Meyer 8, 9: <si> brevior et subtilior et bene tensa **pellitur** (*sc. corda*), subito igitur resonat in acuto. COMM. Boeth. II p. 318, 9. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 208, 2. [*s.XV*] UGOL. URB. 5, 8, 47: cordae seu nervi instrumentales **pulsi** tremebundi percusserint aerem, totiens aer percutitur. *al.* GEORG. ANS. 3, 5. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 8, 5. FR. GAFUR. op. 5, 4. *al.* NICOL. BURT. 3, 22, 206. IOH. TINCT. inv. p. 40: Estque (*ed.*: Est que) plectrum, quo chorde **pulse** ad sonum emoveantur. GUILL. POD. 5, 3. FR. GAFUR. pract. 1, 7.

pelvis -is *f.* Becken (Bezeichnung für ein Idiophon) — cymbal

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 419: Vasalia (*sc. instrumenta*) sunt, que et foraminibus carent et chordis, per modum vasorum concavorum formata; qualia sunt cymbala, **pelves**, campane, olle et similia, que secundum materie et forme diversitatem diversos sonos emittunt. PS.-MUR. summa 450.

penna -ae *f.* 1. Plectrum 2. Kiel (des Cembali) — 1. plectrum 2. quill (of the harpsichord)

1 Plectrum — plectrum
[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 22, 7: tanguntur tria, quae ad soni generationem requiruntur, quae sunt percutiens, percussus et medium. Sed, cum manus **penna** chordam tangit psalterii, quomodo sunt III (*ed.*: in) illius soni, qui inde provenit generatione illa tria, scilicet percutiens, percussus et medium, cum immediate **penna** tangat chordam? Dicerent forsitan aliqui, quod non tangit ibi **penna** chordam immediate, sed aere mediante. IAC. LEOD. spec. 1, 22, 13: Chorda enim psalterii sive mediate sive immediate tangatur a **penna**, nisi chorda illa pendula in aere moveatur aerem percutiendo vel nisi **penna** super chordam tactam per quandam fricationem et dilatationem moveatur, non fit sonus. Ex hoc igitur, quod chorda pulsa tremat et aerem verberat, fit sonus, et sic sunt ibi percutiens ut **penna**, percussus et medium ut aer. [*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: Cuius (*sc. monocordi*) corda percussa cum **penna** aut ligno, prius tamen sinistra manu registrata, multum artificialiter docet omnem melodiam confingere. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15: <D>ulce melos est instrumentum oblongum uno tantum foramine cavatum, in cuius superficie perambulant corde metallinae dans voces et sonos mire suavitatis, dum tum ligniculo percutitur aut **penna** indura aliquantulum modicum indurata. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <P>salterium est instrumentum forme trigonalis et interdum quadrate in modum clavicimbali dispositum ... Cum **penna** percutitur tenta in manu uti cithara. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <A>la integra est instrumentum perfecti trianguli, sed media ala semitrianguli habens cordas metallinas in sursum levatas, quam canora cum **penna** utraque manu sicut citharedus in cithara percuciens perficit sue artis sonoritates melodia multum dulci. IOH. TINCT. inv. p. 40: Estque (*ed.*: Est que) plectrum, quo chorde pulse ad sonum emoveantur. Cuiusmodi apud nos sunt **penna** et arculus, apud antiquos pecten. IOH. TINCT. inv. p. 42: Ab ipsa etiam lyra instrumentum aliud processit ab Italis, qui hoc compererunt cetula nominatum. Super quam quatuor enee vel calibee chorde ad tonum et tonum, diatesseron ac rursus tonum communiter disposite tenduntur **penna**que tanguntur. *ibid.*: Illud autem exile ac parvum instrumentum, quod Turcharum exiliori ac minori ingenio ex lyra itidem tractum eorum lingua tambura nuncupatur, formam quasi coclearis magni continens tres chordas habet ad diapason, diapenten ac diatessaron temperatas digitis aut **penna** ad sonandum impellendas.

2 Kiel (des Cembali) — quill (of the harpsichord)
[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15: <C>lavicimbalum est instrumentum mire suavitatis in simfonizando habens cordas

metallinas per omnes suos choros et abante clavos uti organum, qui forinsecus digitis tacti per **pennam** introrsus coannexam faciunt cordas resonare, dans modum, in artes musicales (*ms. et ed.*: musicalis) introitum et apprehensionem omnium differenciarum in tonis et vocibus.

pentachordum -i *n.* 1. fünftöniger Tonbereich 2. Bezeichnung für einen fünf Tonstufen umfassenden Gesang 3. Quinte — 1. tonal compass that consists of five pitches 2. term that designates a chant that encompasses five pitches 3. fifth

1 fünftöniger Tonbereich — tonal compass that consists of five pitches

[*s.V*] MART. CAP. 9, 962: Sed de tetrachordis satis dictum. Nunc de **pentachordis** videamus ... Primum igitur, quod est gravius, principalium esse dicemus, quod incipit ab adquisito et in principalem mediarum terminatur. Sequens in acumen eius modi est et constat a principalium extenta in mediarum illam ... Tertium autem coniunctarum est, quod a mediarum extenta in ultimam coniunctarum ducitur. Quartum vero, quod per divisionem est, a media in neten divisarum coneciti solet. Quintum in acumen erigitur atque <a divisarum extenta> in neten excellentium terminatur. MART. CAP. 9, 963: in his enim (*sc. tetrachordis*) semper ab hemitoniiis principia ducuntur, in aliis autem, quae **pentachorda** nominantur nec tamen modulationi subiciuntur, ut per sonos constare videantur, apponitur; secundum enim in his hemitonium possumus ponere. *ibid.* *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 4, 8 p. 325, 25: Diatonicum igitur genus in hoc quoque tetrachordo ac **pentachordo** ita expletum est, ut tetrachordi quidem eius, quod est netes diezeugmenon ad paramesen, diatessaron consonantia sit, **pentachordi** vero eius, quod est netes diezeugmenon ad mesen, diapente sit consonantia. *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 4, 11, 1. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 962/370, 19-0. *al.* IOH. SCOT. annot. 514, 5. *al.* REMIG. AUT. 513, 10. *al.* SCOL. ENCH. 1, 81: Quod itaque sono *f* archoo incipit ac finitur, **pentacordum** primum vocamus, et constat duobus tonis, semitonio atque tono. Quod sono *f* deuterio, **pentacordum** secundum, et constat tribus tonis ac semitonio. Quod sono *l* trito, **pentacordum** tertium, et constat semitonio atque tribus tonis. Quod sono *f* tetrardo, **pentacordum** quartum, et constat tono ac semitonio et duobus tonis. SCOL. ENCH. 1, 376: sistemata sunt species tetracordorum, **pentacordorum**, ogdocordorum, quae modis singulis suas dant species (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 14). *al.* ALIA MUS. 134 p. 196: Quorum videlicet troporum sive etiam sonorum primus Graeca lingua dicitur protus, secundus deuterus, tertius tritus, quartus tetrardus, qui singuli a suis finalibus deorsum **pentachordo**, quod est diapente, differunt (*inde* ANON. Bernh. 2, 80). [*s.X-XI*] TON. Lugd. pr. 8. *al.* HERMANN. mus. p. 23 (p. 127b). WILLEH. HIRS. 12 (c. 11), 2. ARIBO 69 p. 8: Divisum esse monochordum in tetrachorda potius quam aut in dichorda vel trichorda seu **pentachorda**, haec est ratio, quod post diapason in nullo tanta est ut in tetrachordis similitudo (*inde* QUAEST. MUS. 1, 4 p. 14. IAC. LEOD. spec. 6, 20, 1). *al.* [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59. *al.* THEINR. DOV. pr. p. 140, 4: Theinredus Doverensis de legitimis ordinibus **pentachordorum** et tetrachordorum. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 19: Monochordum namque est unius soni singularitas. Dichordum duarum sonorum secundum musice melodie distinctionem sibi proximorum continentia. Trichordum trium; tetrachordum quatuor; **pentachordum** 5. THEINR. DOV. 3, 22 p. 330, 4: ordines **pentachordorum** et tetrachordorum, quos gammas vocamus. *al.* [*s.XIII*] IOH. AEGID. 9, 3: **pentachordum** a ,pente' Graece, quod est ,quinque' Latine, et ,chorda'. HIER. MOR. 13 p. 57, 6: Tertium (*sc. tetra-*

chordum) istae constituunt: ·a·b·c·d· exclusa clavi ·b·fa, quae propter acutum, quem reddunt, sonum, acutae vocantur, a quibus et tetrachordum acutarum dicitur. Alii ·b·fa includentes **pentachordum** nominant acutarum. *al.* ENGELB. ADM. 3, 15, 1. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 2: Quinta enim (*sc. chorda*) secundum Boethium superaddita est a Coroebo, Atys filio, qui fuit Lydorum rex, et sic factum est **pentachordum** diapente resonans. ... Et de **pentachordo** tale ponatur exemplum: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. spec. 5, 4, 48: Alii autem adiungunt ·g·, scilicet ·e·la, ut sit **pentachordum** ab ·g· in ·e·. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 25: Duo autem tetrachorda **pentachordum** superant in semiditono. *al.* IOH. BOEN ars 2, 17, 35: Sic ergo inventis gradibus cuilibet gradui nomen appropriaverunt (*sc. predecessores nostri*). ... Dyapente **pentachordum** eo, quod tres tonos cum semitono continebat. ANON. Meyer 13, 2. *al.* COMM. Boeth. II p. 290, 22: species istius **pentacordi**. *al.* ANON. Ellsworth 2 p. 186, 9. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 3-4. GEORG. ANS. 2, 17. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 7, 5. IOH. HOTH. exc. p. 25. ADAM FULD. 2, 1. GUILL. POD. 1, 6. FIST. Rogatus 39 p. 68.

2 *Bezeichnung für einen fünf Tonstufen umfassenden Gesang* — *term that designates a chant that encompasses five pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 13: Secunda symphonia est diapente, quae quinque cordis constat; eius cantus **pentachordum** vocatur. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 364, 18: Igitur prima accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est: tetrachordum, **pentachordum**, exachordum, eptachordum, ogdoachordum ..., pentadecachordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 21.

3 *Quinte* — *fifth*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 29, 11: si una vocum extremarum ipsius diapente sit in regula, reliqua in regula sive loco impari erit, et si una in spatio sive pari loco, alia similiter erit in spatio. Ab hac consonantia **pentachordum** vocatum est. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8: Cuilibet enim tetrachordo si tonus addatur, species efficitur, quae diapente, quia vocum quinque est, vocatur aut **pentachordum**.

pentachordus -a, -um *1. fünfsaitig 2. fünf Tonstufen umfassend* — *1. with five strings 2. encompassing five pitches*

1 *fünfsaitig* — *with five strings*

[s.XIII] HIER. MOR. pr. p. 7, 14: in tetrachordis et **pentachordis** musicis instrumentis, puta in viellis et similibus (*sim.* HIER. MOR. 28 p. 288, 21).

2 *fünf Tonstufen umfassend* — *encompassing five pitches* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 4: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut **pentacordus** ..., aut pentadecacordus.

pentadecachordum -i n. *1. Doppeloktave 2. fünfzehntöniger Tonbereich 3. Bezeichnung für einen fünfzehn Tonstufen umfassenden Gesang* — *1. double octave 2. tonal compass that consists of fifteen pitches 3. term that designates a chant that encompasses fifteen pitches*

1 *Doppeloktave* — *double octave*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 24, 8: Item continet haec consonantia (*sc. bis diapasom*) X tonos cum quattuor minoribus semitonis ... a quindecim vocibus, quas continet consonantia, **pentadecachordum** vocatum est.

2 *fünfzehntöniger Tonbereich* — *tonal compass that consists of fifteen pitches*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 1, 6: de additione chordarum ad ipsum (*sc. tetrachordum*) (et ibi dicitur de pentachordo,

hexachordo, heptachordo ... et ceteris usque ad **pentadecachordum**). IAC. LEOD. spec. 5, 4, 40-45. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 49: de **pentadecachordo** ponatur exemplum: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. spec. 5, 4, 50. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1-2. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 10: de quinque tetrachordis et ipsorum dispositione in ipso **pentadecachordo**. IAC. LEOD. spec. 5, 17, 19: In monochordo enim omnes haberi possunt et contineri consonantiae, quae clauduntur in **pentadecachordo** prius descripto. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 2.

3 *Bezeichnung für einen fünfzehn Tonstufen umfassenden Gesang* — *term that designates a chant that encompasses fifteen pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 2. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 1: Hic cantus cuius nominis est? Tetracordi, pentacordi ..., **pentadecacordi**. Quare? Quia constat quatuor cordis vel quatuor vocibus aut tot.

pentadecachordus -a, -um *fünfzehn Tonstufen umfassend* — *encompassing fifteen pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 6: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut pentacordus ..., aut **pentadecacordus**.

pentadicon *Bezeichnung für eine sechstönige Neume (mit fünf absteigenden Tonschritten)* — *term that designates a neume of six pitches (with five descending steps)*

[s.XI] NEUM. Scandicus 6: **Pentadicon** .

pentaphonus -i m. *Bezeichnung für eine mehrtönige Neume unbekannter Bedeutung* — *term of undetermined meaning that designates a neume consisting of several pitches* [s.XI-XII] NEUM. Scandicus 2: **Pentaphonus** . cf. Floros, Neumenkunde 2 p. 124 sqq. et 192

pentasonus -a, -um *fünf Tonstufen (Saiten) umfassend* — *encompassing five pitches (strings)*

[s.XIII] AMERUS 21, 2: Quare (*sc. dyapente*) non fit de ·e· acutum in ·b· rotundum superacutum, cum sit **pentasonus**, nec de ·h· acutum ad ·f· acutum? Ad omnes questionem respondeo: quia tunc haberet duo semitonia contra omnem naturam cantus. [s.XV] WENCESL. PRACH. 98: sunt musica instrumenta cordata, scilicet citare, psalteria, rotte et sic de aliis. Quorum instrumentorum musicalium quedam eorum sonoritatem sua sunt monentia ad risum et gaudium, ut **penthasone** cithare et huiusmodi.

pentatonus -i m. *1. Quinte 2. Bezeichnung für ein Intervall aus fünf Ganztönen* — *1. fifth 2. term that designates an interval consisting of five whole tones*

1 *Quinte* — *fifth* [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 29: de toni, ditoni, tritoni, tetratoni, **pentatoni** sive diapente, hexatoni, heptatoni et diapasom, quae omnes in se consonantias continet, natura et differentia seu distinctione.

2 *Bezeichnung für ein Intervall aus fünf Ganztönen* — *term that designates an interval consisting of five whole tones* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 59: Semiditonus maior cum diapente continet in se distincte quinque tonos, et **pentatonus** idem <est>, ut hic: (*sequitur exemplum*). TRAD. Garl. plan. III 78: <Te>tratonus, **pentatonus**, exatonus non conveniunt cantui plano. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 94, 1: **Pentatonus** est inaequalium vocum inusitata consonantia quinque tonos in se claudens, in super26281partiente consistens proportione ... Haec consonantia inusitata dicitur, tum quia voces eius extremae difficilis sunt pronuntiationis, tum quia multum sunt rudes et discordantes, tum quia locum in monochordo non ha-

bent. IAC. LEOD. spec. 2, 94, 4: quinque toni continui simul iuncti **pentatonum** reddunt in sonis. IAC. LEOD. spec. 2, 94, 13: **Pentatonus** in gammate locum nullum habet, nisi per falsas mutationes. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 1: **pentatonus** a ,penta', quod est ,quinque', et ,tonus'. IAC. LEOD. spec. 3, 17, 18: Illud autem, in quo **pentatonus** bis diatessaron superat, est comma. IAC. LEOD. spec. 4, 47, 13: **pentatonum** et ceteras diapason sequentes inter perfectas disponimus dissonantias. IAC. LEOD. spec. 4, 48, 6: habemus 3 consonantias discordantes, scilicet **pentatonum**, qui deficit a diapason in tono minore, ditonum cum diapente, qui superatur a diapason in diesi, et ditonum cum diapente et diapason, qui deficit a bis diapason in semitonio minore. *al.*

pente *Quinte — fifth*

[*s.XII*] DISC. Omnis homo I 10 p. 252: Pro tono debemus reddere semiditonum sive diatessaron ascendendo vel descendendo. Pro semitonio ditonum et pro ditonum semitonum sive semiditonum. Pro semiditonum debemus reddere tonum sive ditonum ascendendo vel descendendo. Pro diatessaron **pente** sive tonum. Et pro **pente** tessaron. Pro passon **pente** vel pa (*pro* pason). [*s.XIII*] DISC. Qualiscumque 1 p. 251: Qualiscumque cantor vult incipere organum, oportet, ut inveniatur consonantiam, que dicitur **pente** et de **pente** statim ascendat in consonantiam, que dicitur diapason, que est perfectissima consonantia. [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 1, 106: Et diapason habent **pente** tessera iuncta creare (*inde* THOM. BAD. p. 83: pentessera).

[**pentessera**] *v. pente col. 815, 28*

pentetessaron *Oktave — octave*

[*s.XI*] VERS. Ars humanas p. 111a: extreme sibi resonant **pentetessaron** (*ms. Milano M 17 sup.; cf. ms. Cologny 77 et Roma Vallicell. B 81 et Washington ML 171 J6: per diapason*) species.

penu(s) -oris *n. Gehäuse (für die Mechanik des Cembalos) — case (for the action of a harpsichord)*

[*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 6 descr.: Nota, quod isti ultimi duo modi forpicum situantur fixe in quodam asserte secundum latitudinem ipsius **penu** (?) ita, quod, quando deponitur asser, cum ipso immobiliter deponuntur isti forpices. *ibid. al.* ARN. ZWOLL. p. 8: inferior fundus extendetur usque ad lineam BC, superior vero fundus solum extendetur usque ad **penu**, hoc est usque ad lineam NO, et sic NOPQ est **penu** et PQCB est latitudo trunci. *ibid.*: Et forpices secundum inclinationem compositi locabuntur in **penore** et affiguntur ad truncum per quoddam filum ferreum et in illo filo ferreo pendebunt per suam quamdam fissuram ita, quod deponi possint facillime. *ibid. al.* ARN. ZWOLL. p. 9: Post hoc claves habebunt fissuras oblongas in extremitatibus, per quas et per fundum **penoris** intrat pes forpicum et hussatur infra claves. *ibid. al.*

per *Merksilbe (Solmisationssilbe) für den Ton F (in der Reihe: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c) — mnemonic syllable (solmisation syllable) that denotes the note F (in the series: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c)*

[*s.XV*] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur psal, in sequenti li, in tertia tur, in quarta **per**, in quinta vo, in sexta ces, in septima is et in octava tas; et sic erit conclusio syllabarum: ,psallitur per voces istas', quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera ·c· gravi in litteram ·c· acutam, quoniam perfecte canere docent. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: ·e·f·, idest

tur **per**. *ibid. al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 21. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46: psal in ipsius indicis radice et in secunda iunctura li, in tertia tur, at in summo **per**. IOH. HOTH. exc. p. 45. NICOL. BURT. 1 pr. 6. GUILL. POD. 5, 9.

peracutus -a, -um ,sehr hoch' (*zur Bezeichnung der Töne der dritten Oktave des Tonsystems*) — 'very high' (*for designating of the notes within the third octave of the tonal system*)

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 477: Inventores itaque cantus et primi doctores consideraverunt trachiam arteriam, id est organum vocis humane, secundum triplicem dispositionem triplicem cantum posse proferre. Quandoque enim dilatatur multum et emittit sonum gravem; quandoque constringitur multum et reddit sonum **peracutum**; quandoque medio modo se habet et reddit sonum acutum. PS.-MUR. summa 629: prius est cantus gravis, post acutus, ultimo **peracutus**. PS.-MUR. summa 810: claves ... per tres limites distinguuntur. Primus limes continet has claves ·F·A·B·C·D·E·F·G·, et hee graves dicuntur, quia sono gravi et respectu aliarum obtuso utuntur. Secundus limes etiam continet ·a·b·c·d·e·f·g·, et hee dicuntur acute, quia sonum acutum respectu premissarum reddere consueverunt. Limes tertius continet has claves ·a·b·c·d·e·f·g·, et dicuntur **peracute**, quia sunt acutiores acutis. PS.-MUR. summa 1043. PS.-MUR. summa 1132: primi doctores ... **peracutas** cum duplo ventre ·a·b·c·d·e·f·g· claves quatuor formaverunt. PS.-MUR. summa 1436: Guido ... claves tres novas addidit **peracutis** propter diapason habendum in illis. *al.*

percanto -are *durchsingen, absingen — to sing through* [*s.XI*] ARIBO 31 p. 14: Quidam cantant illam antiphonam „Alliga Domine in vinculis“ secundum tercium tonum, secundum finalis convenientiam incipientes eam in ·G·, sed, quia defectus occurrit chordarum, ut cantari non possit, cogitemus eam aut secundum alium modum iubilandam, aut penitus esse mendosam. Sed falsam esse dicere prius non debemus, quam secundum omnium finalium convenientiam incipientes exploremus, si in ullo modorum inoffensam reperimus eam; sicut istam iuxta primi finalis convenientiam inchoantes in ·F· sine scandalo **percantabimus**. [*s.XIII*] TON. Sar. p. 2: Cum vero ultima nota alicuius variacionis super primam vel secundam sillabam in aliqua dictione sit posita et plures sillabe eiusdem dictionis sunt dicende, tunc ibidem non finiatur, sed tota illa dicio ante psalmi intonationem **percantetur**.

percussio -onis *f. 1. das Anschlagen (eines Tones) 2. das Ansingen (eines Tones) 3. Taktschlag — 1. the striking (of a note) 2. the act of singing ('hitting') (a note) 3. the beat*

1 das Anschlagen (eines Tones) — the striking (of a note)
a allgemein — general
[*s.VI*] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 20: Erunt igitur priores ac superiores notulae dictionis, id est verborum, secundae vero atque inferiores **percussionis** (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 6). CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum vel acuti ad gravem, modulamen efficiens sive in voce sive in flatu sive in **percussione**. [*s.IX-X*] REG. PRUM. 7, 6: Est vero sonus casus vocis emmelos, id est aptus melo, id est cantilenae in unam intensionem vel **percussionem** (*inde* ANON. Bernh. 2, 61. *cf. Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 2*). [*s.XI*] ADALB. 1A, 6: alia instrumenta inventa sunt, et quae ventorum impulsionibus et quae **percussionibus** sonant. [*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13: <I>nstrumentalis musica est, que perficitur instrumentis musicalibus, aut flatu humano mediante, aut sola **percussione**, aut follium flatu, aut flatu et **percussione** vel appulsu.

b mit Bezug auf eine Saite — with reference to a string
[s.IV] FAV. EUL. 22, 13: Tendamus igitur primam cordam momentis sex, alteram vero octo; comparatio istarum cordarum symphoniam efficit diatessaron. At si aliam duobus momentis, aliam tribus intendas, diapente symphonia utriusque **percussione** resonabit. FAV. EUL. 24, 2: In his quatuor cordis omnes simplices symphoniae varia cordarum **percussione** nascuntur. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 67. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 119/34, 23-1. REMIG. AUT. 495, 4: tonus est **percussio** duarum chordarum. [s.XIII] IOH. AEGID. 1, 25: Graeci ... attribuunt Pythagorae ... ex sonitu malleorum et ex chordarum extensione ac **percussione** <eam (sc. musicam) invenisse>. IOH. AEGID. 17, 49: Harmonia est rythmica et canora melodia ex pulsu et **percussione** nervorum et tinnitu metallorum generata. IOH. GROCH. 133: Dicunt enim (sc. aliqui) sonum in instrumentis fieri afflatu, puta in tubis, calamis, fistulis et organis, vel **percussione**, puta in chordis. ENGELB. ADM. 1, 5, 7. WALT. ODINGT. 3, 2, 7. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 8. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 10: superior (sc. notula) representabat nomen chordae, cui deserviebat, inferior vero sonum illius, qui scilicet ex **percussione** chordae illius resonabat. al. COMM. Boeth. II p. 104, 19. al. [s.XV] UGOL. URB. 4, pr. 8: delectabilis et amoena conveniat consonantia, sive nervorum intensio vel spiritu, sive cordarum **percussione** fiat, ex connexorum convenienti proportione consurgit. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <A>rfa est instrumentum trigonale nervalibus cordis unguum **percussione** resonans. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: Collum vero (sc. cithare) habet similitudinem canne pulmonis, super quod digiti perambulant habent officium epiglotti. **Percussio** autem cordarum habet similitudinem pennularum pulmonum, a quibus vox efflagitur, sed corde nervalis gerunt linguae officium, quibus vox formatur. al. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: absque monochordi **percussione**. al. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6. GUILL. POD. 1, 8. HERB. TR. 1, pr. p. 18: digitorum **percussionibus**.

c mit Bezug auf ein Schlaginstrument — with reference to a percussion instrument

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 9: Tertia est musica, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis. Haec vero administratur aut intentione, ut nervis, aut spiritu, ut tibiis, vel his, quae ad aquam moventur, aut **percussione** quadam, ut in his, quae in concava quaedam aerea feriuntur atque inde diversi efficiuntur soni (inde AURELIAN. 3, 21. REG. PRUM. 5, 97. HIER. MOR. 6 p. 25, 13. FLOR. FAX. 1, 3, 15. FIST. Longissimam 2 p. 97. sim. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9b. UGOL. URB. 1, 1, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9a: in intensio nervorum; in flatu tibiis; **percussione** cimbalarum. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 16-8. [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 76: Artificialis (sc. musica) ... dividitur ... in intensio cordarum, in inflatione spiritus vel venti, in **percussione** vasorum aereorum. LECT. GUID. p. 43: tertia musica ... administratur aut intensio ut nervis, aut spiritu ut tibiis, aut aqua, aut **percussione** aliqua ut in nolis. HEINR. AUG. 5: artificiosa (sc. musica) ... aut tactu, ut in fidiibus, aut flatu, ut in organis, aut **percussione**, ut in cymbalis et tibiis perficitur. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 133: Dicunt enim (sc. aliqui) sonum in instrumentis fieri afflatu, puta in tubis, calamis, fistulis et organis, vel **percussione**, puta in ... tympanis, cymbalis et campanis. PS.-THEODON. pr. p. 30. [s.XV] WENCESL. PRACH. 92. UGOL. URB. 5, 1, 59: concavorum (sc. instrumentorum) sonus **percussione** causatus (sim. UGOL. URB. 5, 1, 60. FR. GAFUR. extr. 2, 14, 3. FR. GAFUR. extr. 2, 14, 4). al. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. FR. GAFUR. extr. 2, 3, 8. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 2. FIST. Longissimam 3 p. 97.

d mit Bezug auf eine Taste — with reference to a key
[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15: Et concordat (sc. clavicimbalum) in **percussione** cum clavicordio, nisi quod dulcius et sonorosius sonat. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <V>irginale est instrumentum habens formam in modum clavicordii, habens cordas metallinas facientes sonoritatem clavicimbali, habens choros triginta duos **percussione** digitorum in clavos pereminentes. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <I>nportile est instrumentum mire suavitatis habens in uno dorso positum, in alio vero cordas metallinas in modum clavicimbali, stans erectum in sursum in modum medie ale. Quorum utrumque una **percussione** ad clavos dat suas voces proporcionabiliter se contemperans cum alio. Positivum autem habet suum follem, sed clavicimbalum suam ladulam, positivi **percussione** complens choras sonoritates. al. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 3. GUILL. POD. 1, 8: instrumentalis autem (sc. musica) aut percussione tantum, ut in cithara, monachordo et similibus instrumentis administratur, aut spiritu et **percussione** simul, ut in tibiis, organis ... aut spiritu tantum. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 2.

2 das Ansingen (eines Tones) — the act of singing ('hitting') (a note)

[s.IX] AURELIAN. 19, 15: Tercia autem decima (sc. syllaba) atque quartadecima, id est ,tu-' et ,i-', in imis deponentur. Quintadecima vero, videlicet ,sanc-', terna gratulabitur vocis **percussione** (sim. AURELIAN. 19, 74). [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 277a. BERNO prol. 2, 31 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 34, 5. ANON. Gemnic. 2, 2, 38). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 358: Cum igitur melodia predicta seu armonia propter fortem **percussionem** in vocibus fortiter revocet spiritus ab exterioribus ad interiora. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 97, 4: Interdum a ·D· ad ·F· fit bina **percussio**, ut responsorium „Ecce nunc tempus acceptabile“. GUILL. POD. 6, 1: Contrapunctus ... est duorum vel plurium sonorum unius, scilicet gravis et alterius acuti vel superacuti, aut utrorumque adinvicem permixtorum aggregatio simulque pronuntiatio vel **percussio**. al.

3 Taktschlag — the beat

[s.IX-X] COMM. BR. 355: Hanc (sc. canendi aequitatem) magistri scolarum studiose inculcare discitibus debent et ab initio infantes eadem aequalitatis sive numerositatis disciplina informare et inter cantandum aliqua pedum manuumve vel qualibet alia **percussione** numerum instruere, ut a primaevu usu aequalium et inaequalium distantia calleant nec peiore usu assuescant. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 140: Est autem ductia sonus illiteratus cum decenti **percussione** mensuratus ... cum recta **percussione** eo, quod ictus eam mesurant et motum facientis et excitant animum hominis ad ornatu movendum secundum artem, quam ballare vocant (cf. Atkinson, Franco p. 21; Page, Grocheio p. 32 adn. 61). al. PS.-THEODON. pr. p. 31: Musica mensurabilis est vere perfecteque canendi scientia ..., quae per tempora precise et recte mensuratur. Tempus in musica mensurabili est motus mora valorum alterum alteri concurrentium, pulsu atque **percussione** cantantium secundum maius et minus, prius ac posterius sonum in tempore relatum. [s.XV] GUILL. POD. 7, 8: Tempus est comparatio brevis ad semibreve merito ita dicta, semibreve enim, in qua ipsa relatio terminatur, unicam et integram habens dimensionem atque **percussionem**, que in equali elevatione et depositione consistit, brevium est mensura. ... Prolatio autem est comparatio semibrevis ad minimam ... Minima autem, cum fuerit pars semibrevis, integram eam ob rem non habens **percussionem**, nequaquam sola vel unica describenda est. GUILL. POD. 8, 10: Factum est, ut semibreves terne ac terne in ipso actu cantandi (sc. sesquialtera proportione) ita suam haberent commensationem, ut duas tantum **percussiones**, quarum altera in dimidio secunde figure, altera vero in fine tertie terminatur, recte accipiant. al.

percussionalis *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: Accentus acutus, accentus <gravis>, <**percussionalis**> brevis -, **percussionalis** longa - . NEUM. Prima p. 82: Tertia **percussionalis** brevis facta est sic: -. Quarta **percussionalis** longa facta est sic: -. *ibid.* al.

percussor -is m. ? Taktschläger, Chorleiter — ? one who beats time, choir director

[s.IX] AURELIAN. 13, 9: in ultima versus syllaba ... **percussoris** ad instar manum vox erigitur, rursumque declivis profertur.

percussorium -i n. *Bezeichnung für ein Hilfsmittel zum Anschlagen einer Saite (Plektrum) — term that designates a device for striking a string (plectrum)*

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 318, 10: ,plectro', id est **percussorio** psalterii vel alterius instrumenti, quod dicitur a ,plecto, -is', quod idem est quod ,verbero, -as', quia flectendo huc et illuc verberat et percutit (cf. Johannes Balbus, Catholicon s. v. plectrum)

percutiens *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI-XII] NEUM. Nomina 2: **Percutiens** », torquens, saliens, pes, virga, retorquens. NEUM. Punctus p. 55: vertens, torquens, **percutiens**, inclinans, retorquens, tremens. cf. Bernhard, Neumennamen p. 56

percutio -cussi, -cussus, -ere 1. (an-)schlagen, in Schwingung versetzen 2. (einen Ton) hervorbringen 3. rhythmisch (nach dem Taktschlag) singen — 1. to strike, to set in motion 2. to stress (a note) 3. to sing rhythmically (according to the beat)

1 (an-)schlagen, in Schwingung versetzen — to strike, to set in motion

a ein Schlaginstrument — a percussion instrument

[s.IV] AUGUST. 1, 1, 1: si tympanum vel chordam bis **percuterem**, ... agnosceres et ibi eadem tempora esse, an non. [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Percussionalia (sc. instrumenta) sunt acitabula aenea et argentea vel alia, quae metallico rigore **percussa** reddunt cum suavitate tinnitum (inde ISID. etym. 3, 22, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 1. REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139. TRAD. Holl. VIII 3, 97). [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 10-12 (inde IOH. AEGID. 17, 80. HIER. MOR. 4 p. 21, 18-26. COMM. Boeth. II p. 208, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 175. [s.IX] REMIG. AUT. 58, 10: Tympanum autem est corium extensum, quod **percussum** magnum edit sonum. REG. PRUM. 12, 13 (cf. Boeth. mus. 1, 11 p. 198, 20). GLOSS. Aug. 3, 10. [s.XI] ADALB. 1A, 11: Si duo cymbala vel tintinnabula eiusdem spissitudinis **percutiantur**, erit proportio soni ad sonum tamquam capacitatis ad capacitatem vel tamquam ponderis ad proximum pondus. COMPIL. Casin. 1, 70 p. 11: **percutere** debet cantor cum malleolo (glo.: martallo) ferreo in tintinnabulis per scematibus (glo.: litteribus) (sim. CYMB. Tintinnabulis 21). *ibid.* al. VOCAB. MUS. p. 140-141. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 52. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 208, 11. [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 9 (cf. Boeth. mus. 1, 2 p. 189, 8). PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <T>intinabulum est instrumentum metallorum calibeum subtilissime calibis, quod **percussum** cum cambucella eiusdem metalli dat voces multum temperatas. FR. GAFUR. op. 1, 8 (sim. NICOL. BURT. 1, 11, 68. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 9. cf. Boeth. mus. 1, 11 p. 198, 20).

b eine Saite bzw. ein Saiteninstrument — a string, or a stringed instrument

[s.IV] AUGUST. 1, 1, 1. FAV. EUL. 24, 5: Prima ergo et extrema (sc. cordae) **percussae** diapason efficiunt symphoniam ex diplasio numero consonantem. [s.VI] BOETH. mus. 1, 31 p. 222, 5: Sed hinc potius Nicomachus fieri consonantiam putat: Non, inquit, unus tantum pulsus est, qui simplicem modum emittat vocis, sed semel **percussus** nervus saepius aerem pellens multas efficit voces (inde HIER. MOR. 15 p. 64, 4. FR. GAFUR. op. 2, 3. FR. GAFUR. theor. 2, 4, 8). al. CASSIOD. inst. 2, 5, 1 (inde ISID. etym. 3, 16, 1. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 42. QUAT. PRINC. 2, 2. COMM. Boeth. II p. 30, 30. NICOL. CAP. p. 309. FR. GAFUR. extr. 6, 2, 2. FLOR. FAX. 1, 1, 33. TRAD. Holl. XIV 2, 3). CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Tensibilia (sc. instrumenta) sunt cordarum fila sub arte religata, quae ammoto plectro **percussa** mulciant aurium delectabiliter sensum, in quibus sunt species cythar<ar>um diversarum (inde REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139). [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 2: Nam aut voce editur sonus sicut per fauces, aut flatu sicut per tubam vel tibiam, aut pulsu sicut per citharam, aut per quodlibet aliud, quod **percutiendo** canorum est (inde GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 9. METROL. 22 p. 69. HIER. MOR. 2 p. 11, 14. ANON. Grac. p. 17. COMPIL. Erlang. p. 26. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 20). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 78. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 119/34, 23-1. REMIG. AUT. 482, 17. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 255a: si nondum vim ipsarum litterarum plene cognoscis, secundum easdem litteras chordam **percutiens** ab ignorante magistro mirifice audias et addiscas (inde IAC. LEOD. spec. 5, 17, 10. HUGO SPECHTSH. comm. p. 58. CONR. ZAB. tract. AG 10. CONR. ZAB. mon. P 3). ADALB. 1B, 8. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 383. ENGELB. ADM. 1, 5, 8: quando enim nervus est fortiter tensus, tunc **percussus** digito vel plectro velociter repercutit aerem ... et sic reddit sonum acutum. MARCH. luc. 1, 3, 3: Legitur, quod David citharam cum **percutiebat**, Saul minus vexabatur a spiritu, et hoc erat ob dulcedinem musicalis soni (inde BONAV. BRIX. 1, 2). IOH. MUR. spec. 2, 13. IAC. LEOD. comp. 2, 2, 6: Quale est monochordum? Responsum: lignum cum discretionem longum in modum capsae, intus cavum in modum cytharae, super quod posita chorda sonat - supple: plectro **percussa** -, cuius sonitu vocum varietates facile comprehendis. al. IAC. LEOD. spec. 4, 9, 3: Chorda enim intendi dicitur, cum **percussa** sonat altius, remitti, cum bassius. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 21 (sim. ANON. Couss. XII 1, 41. TRAD. Holl. VI 3, 15. cf. Ioh. Aegid. 2, 16). al. HEINR. EGER 2 p. 38: Regulae autem lignae seu lineae sic per litteras recte divisae, si chordam sonoram superposueris elevando eam modicum a principio, scilicet in gammaut, et in fine, sicut fit in gutternis, rebebis et viellis, notas omnes certissime sonabit **percussa**. ANON. Meyer 22, 12: Si autem queratur dyapente, dividatur corda per 5 ita, quod una medietas eius dividatur in duo et alia in tria, et tunc, si **percutiantur** ambe partes, sonabunt diapente. al. COMM. Boeth. II p. 150, 28. al. ANON. Ellsworth 3 p. 208, 3 (cf. BOETH. mus. 5, 14 p. 364, 5). [s.XV] GEORG. ANS. 2, 122: Igitur superstrato capsule cordule ad sinistram eius alligata intenduntur pariter cavillis ad dextram infixis, ut penitus pares dent sonitus, si modo pariter distantibus locis ab extremis **percussae** fuerint. al. ARN. ZWOLL. p. 4 descr.: Foramen vero inferius habet quamdam catenam affixam clavi, per quam clavis ipsum forcipem trahens **percutit** cordam. al. CONR. ZAB. tract. DD 5: Modulos voco ligneas illas claves chordam **percutientes**, quas propter inscriptas sibi litteras claves consuetudinaliter appellamus. al. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: <M>onocordum est instrumentum longum in modum canne ... Cuius corda **percussa** cum penna aut ligno,

prius tamen sinistra manu registrata, multum artificialiter docet omnem melodiam confingere. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <D>ulce melos est instrumentum oblongum ..., in cuius superficie perambulant corde metalline, dans voces et sonos mire suavitatis, dum tum ligniculo **percutitur** aute penna indura aliquantulum modicum indurata. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 2 (*sim.* BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 25. *cf.* BOETH. mus. 5, 5 p. 356, 21). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: **Percutiatur** nervus in tota sui longitudine extensus noteturque sonus. Deinde supponatur digitus vel quidpiam aliud subtilius et non magna latitudine sparsum iterumque chorda **percutiatur**. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: lichanos dicta est, quoniam (iuxta Boetii sententiam) indice, qui lichanos Graece dicitur, **percutiebatur** vel tangebatur. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 31 (*cf.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 18). IOH. TINCT. inv. p. 40: Altera (*sc. manu*) vero aut digitis eius aut plectro chordas ipsas **percutit** (*sc. sonitor*). FR. GAFUR. theor. 5, 8, 16. GUILL. POD. 1, 1. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.*

c eine Taste bzw. ein Tasteninstrument — a key, or a keyboard instrument

[*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 5 descr.: ista clavis habet unam petiam colatam superius et oneratam cum plumbo, ut, quando **percutitur** clavis et obviat obstaculo superius prope cordas, pecia illa saltat versus cordas, et postquam ipsas tetigerit, cadit. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: <i>nmporile, quod **percutitur** et flatu follium perflatur.

2 (einen Ton) hervorbringen — to stress (a note)

a unspezifisch — unspecific

[*s.V*] MART. CAP. 9, 947: *διὰφωνοι* autem, id est dissidententes, sunt, qui, cum **percussi** fuerint, invicem discrepant. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 18. [*s.XV*] IAC. THEAT. 20. GEORG. ANS. 2, 21: Nete quidem diezeugmenon ad netehyperbolaion, quam acutarum dicimus acutiorem, processus est per emitionem et tonum ac tonum, et sonant ad se invicem **percussae** diatessaron. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 62: Nunc autem, quae illarum (*sc. vocum*) duae simul pluresve **percussae** sive cantatae consonent vel dissonent, breviter explicetur. GUILL. POD. 6, 10: de necessitate aggregatarum vocum simulque **percussarum**, ut in contrapuncto. *al.*

b durch Ansingen — through vocalization

[*s.XI*] VERS. Ars humanas p. 112b. [*s.XIII*] TON. Sar. p. 3: Omnis antiphona primi toni, que incipit in ·Ef·faut grave, descendendo ad ·Ce·faut, deinde ·De·solre bis **percuciens** statim saliendo ad ·a·lamire, sic: „Ave Maria“ sive sic: „Canite tuba“. *al.* CONTR. Prima regula 84.

3 rhythmisch (nach dem Taktschlag) singen — to sing rhythmically (according to the beat)

[*s.XIII*] FRANCO COL. 14, 7: Item notandum, quod, quotiescumque in organo puro plures figurae simul in unisono evenerint, sola prima debet **percuti**, reliquae vero omnes in floratura teneantur. *cf.* Atkinson, Franco p. 16 sqq.

peregrinalis -e *irregulär* (in Bezug auf die Psalmodie) — irregular (with respect to psalmody)

[*s.XV*] TRAD. Holl. III 16, 3: Nam omnis cantus eius (*sc. octavi toni*) aut incipit in ·D· finali aut in ·E· finali aut in ·G· finali aut in ·a· acuta vel in ·c· acuta. Si in ·D· finali, hoc dupliciter: aut talis cantus surgit per tonum et semithonium, ut hec anthiphona: „Dixit Dominus mulieri Chananee“, tunc erit hec differentia **peregrinalis**, que sequitur.

peregrinus -a, -um *irregulär, von den Kirchentonarten abweichend* — irregular, deviating from the modes

[*s.XI*] BERNO prol. 12, 34: in primo tono aliis quam nos utuntur (*sc. aliqui moderni*) differentiis ad hanc antiphonam ... In quarto (*sc. tono*) vero in hac antiphona „Nos scientes“, in

septimo in ista „Loquebantur“ **peregrinos** quosdam modulantur sonos. [*s.XIV*] GUIDO DION. 2, 8, 63: Habet enim (*sc. iste cantus*) irregulare medium intonandi, idest non secundum formam et regulam octavi toni, sed accommodatum potius a sexto tono. Unde et aliqui huiusmodi cantum appellant obliquum, alii **peregrinum**, alii abortivum. HUGO SPECHTSH. 499. [*s.XV*] IOH. OLOM. 9 p. 66: Octava forma datur haec tamquam **peregrina** (*cum melodia*). TRAD. Holl. III 16, 53: „Euouae“ **peregrinus**.

subst. peregrinus -i *m.* Bezeichnung für eine irreguläre Differenz („Saeculorum amen“-Formel) — term that designates an irregular difference ('saeculorum amen' formula)

[*s.XV*] TRAD. Holl. VI 42, 14: Alie vero difference sunt non necessarie, ut sunt ille, que <non> necessitatis causa, set solius curialitatis causa a quibusdam et presertim religiosis asserviuntur, de quibus non necessarium dicere, ut sunt **peregrini** et quidam alii. SZYDLOV. 13 p. 67: Notandum secundo, quod difference octavi toni sunt quatuor et hoc computando **peregrinum** pro quarta differentia et ultima eiusdem.

v. differentia peregrina, tenor peregrinus, tonus peregrinus

perfectibilis -is ‚perfizierbar‘ (um die Hälfte des Notenwertes verlängerbar) — ‘perfectable’ (capable of being lengthened by the half of the value of a note)

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 39, 5: Tunc videamus, quae requirantur ad hoc, ut notula aliqua sit **perfectibilis** ab alia et ad hoc, ut notula aliqua aliam perficiat. Quantum ad primum videtur, quod notula aliqua **perfectibilis** ab alia debet esse imperfecta, idest non divisibilis in tres partes aequales, sed duas, sicut ea, quae est imperfectibilis, debet esse perfecta et divisibilis in se in tres partes aequales. [*s.XV*] PROSD. exp. 8, 4: mensura est divisio valoris note **perfectibilis** et imperfectibilis pluries in cantu aliquo reperti. PROSD. exp. 29, 3: de aliis figuris **perfectibilibus** et imperfectibilibus, scilicet de maxima et longa. PROSD. exp. 51, 19: minima non est **perfectibilis** nec imperfectibilis et similiter semiminima, ut potest ex superius dictis haberi, quoniam in tres partes aequales nullo modo aliqua illarum est divisibilis (*sim.* PROSD. mens. p. 201a). PROSD. exp. 60, 3: si in aliquo unico et eodem cantu reperiantur alicue figure sive note **perfectibiles** et imperfectibiles per colores vel per evacuationem et plenitudinem variate, nigre plene habeant perfectionem, nigre vero vacue vel rubee plene habeant imperfectionem et hoc semper quo ad totum. *al.* PROSD. mens. p. 200b: Istarum autem sex figurarum solum quatuor prime sunt **perfectibiles** et imperfectibiles; **perfectibiles** namque sunt, quando sunt imperfecte, imperfectibiles vero, quando sunt perfecte. PROSD. mens. p. 214b: quotiescumque aliquis punctus addatur alicui note **perfectibili** et imperfectibili immediate a parte post, tunc talis punctus dicitur esse punctus perfectionis. PROSD. mens. p. 224b: in tali diminutione est semper pro nota imperfecta quo ad totum ponenda alia nota imperfecta quo ad totum et pro nota perfecta quo ad totum alia nota perfecta quo ad totum, si nota, que pro alio ponitur, **perfectibilis** et imperfectibilis sit; si vero non, uti est minima et semiminima, ponenda est, ut iacet. *al.* PROSD. ital. II p. 50: alteratio ista ad hoc inventa est, ut per ipsam compleatur valor perfectionis vel imperfectionis alicuius figure **perfectibilis** et imperfectibilis. *al.* UGOL. URB. 3, 3-1, 16: Longa et brevis quoad partes possunt esse perfectae et imperfectae, quia partes habent **perfectibiles** et imperfectibiles et per consequens divisibiles. Semibrevis autem quoad partem vel partes perfecta vel imperfecta esse non potest, quia minimae, quae eius partes sunt, non sunt **perfectibiles** neque imperfectibiles, quia, ut dictum est, divisibiles in partes non sunt. *al.*

v. perficibilis

perfectio -onis *f.* I. ‚Vollständigkeit‘, ‚Vollkommenheit‘ II. Bezeichnung für die Dreiteiligkeit von Notenwerten und Mensuren III. Mensur, Measureinheit IV. ‚Perfizierung‘ (Verlängerung eines zweiteiligen Notenwertes um die Hälfte) V. Schlußbildung, Kadenz VI. Bezeichnung für eine vollkommene Konsonanz — I. ‘perfection’ II. term that designates the three-fold division of note values and mensurations III. mensuration, mensural unit IV. ‘perfecting’ (the lengthening of a two-part note value by its half) V. cadence VI. term for a perfect consonance

I. ‚Vollständigkeit‘, ‚Vollkommenheit‘ — ‘perfection’

1 in Bezug auf Kirchentonarten mit regulärem Ambitus — with respect to modes with regular ambitus

[s.XII] GUIDO AUG. 469: Supra autem vel infra nullam (sc. finalem) invenies, cui non desit vel elevationis vel depositionis **perfectio** (inde ANON. Cist. I 96 p. 33. ANON. Cist. II c. 1151A). *al.* ANON. Cist. I 16 p. 23. [s.XIII] TON. Praed. 2: Preter predictas vero claves nullam supra vel subitus invenies, cui non desit plenitudo depositionis quatuor scilicet notarum vel elevationis **perfectio**, hoc est octo notarum (sim. HIER. MOR. 21 p. 159, 28). AMERUS 20, 12: ascendit (sc. autentus tonus) usque ad **perfectionem** cantus, idest usque ad dyapason. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 146 (inde BONAV. BRUX. 15, 106). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 75, 17. [s.XV] PROSD. plan. 2, 7 p. 94, 15: tonus suam habeat **perfectionem** saltim in ascensu, si sit autenticus vel saltim in descensu, si sit plagalis. *al.* UGOL. URB. 1, 62, 4: ea est tropi **perfectio**, quae rite diapason retinet perfectam formam. UGOL. URB. 1, 130, 1: Demonstratio **perfectionis** in primo tropo. *al.* GEORG. ANS. 3, 96: Non enim licet ei (sc. plagali) ascendere sextam ultra, sed ad quintam et quartam a finali; et stat in descensu suo **perfectio**, que in autentico in ascensu. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 1: De **perfectione** et imperfectione tonorum. *al.* IOH. TINCT. nat. 26, 1: De **perfectione**, imperfectione et plusquam perfectione tonorum. *al.* COMPEND. MUS. 137: Diapason supra et infra duobus deficiens tonis tropum facit a **perfectione** distare. *al.* ANON. Couss. I p. 444a: secundum antiquos, quando isti toni, videlicet autenticus et plagalis, ascendunt vel descendunt ultra **perfectiones** suas, dicuntur toni irregulares. *ibid.* *al.* ANON. La Fage III p. 246.

2 in Bezug auf Ligaturen — with respect to ligatures

a im Hinblick auf die graphische Gestalt — with regard to the graphic form

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 4, 2: prima regula primi modi dicitur esse tres ligatae ad invicem in principio et in posterum cum duabus et duabus ligatis etc. et hoc totum cum proprietate et **perfectione**. ANON. Couss. IV p. 47, 7: figura imperfecta dicitur, quae alio modo depingitur vel figuratur quam sicut superius dictum est. Et nullam regulam optinet, nisi ad **perfectionem** supradictam reducat. ANON. Couss. IV p. 52, 18: nil debetis notare sine proprietate, quod potestis <notare> cum proprietate, et nil debemus facere sine **perfectione**, quod facere possumus cum **perfectione**. *al.* WALT. ODINGT. 6, 8, 13. *al.*

cf. HMT s. v., p. 1-2

b im Hinblick auf die Bestimmung der letzten Note als Longa — with regard to determining the final note as long

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 2, 19: in figura ascendente in fine est **perfectio**, cuius ultimus punctus recte iacet supra paenultimum. FRANCO COL. 7, 28: Item omnis **perfectio** longa et omnis imperfectio brevis (inde PETR. PIC. 12, 2. WALT. ODINGT. 6, 9, 6). FRANCO COL. 10, 2: plures longae adinvicem ligari non possunt, nisi in binaria ligatura, quae est sine proprietate et cum **perfectione** (inde IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 19. sim. IAC. LEOD. spec. 7, 25, 4. MENS. Cum de p. 77). *al.* PETR. PIC. 9, 5: a fine duabus tantum differentiis

differunt ab invicem ligature, scilicet **perfectione** et imperfectione. PS-PETR. CRUC. U 3, 8. *al.* IOH. BALLOCE 2, 9 (sim. TRAD. Franc. I p. 10. TRAD. Franc. IV 3, 10. TRAD. Franc. V 49. ROB. HANDLO p. 136, 5. IOH. HANB. sum. 20 p. 328, 20. MENS. Cum de p. 77). *al.* MENS. Notularum p. 84. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 9, 15 (inde FR. GAFUR. extr. 10, 6, 22). *al.* ROB. HANDLO p. 136, 14. *al.* IOH. MUR. lib. 8, 7: In omni ligatura ultima descendens sub penultima in quadro posita cum **perfectione** dicitur et est longa ... et in obliquo corpore figurata sine **perfectione** dicitur et est brevis (inde GOSCALC. 3, 7 p. 174, 22. ANON. La Fage II p. 427. PROSD. exp. 69, 1. UGOL. URB. 3, 7-6, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 5. NICOL. BURT. 3, 3, 23). *al.* IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 7. *al.* WILLELM. 3, 55. GOSCALC. 3, 7 p. 174, 27. *al.* MENS. Cum de p. 76: Proprietas est nota primariae inventionis ligaturae a musica plana data in principio. **Perfectio** vero est idem, sed in fine ligaturae. *al.* ANON. Kellner 3, 18 (sim. MENS. Circa artem p. 530, 4. ANON. Monac. 2, 133). *al.* MENS. Circa artem p. 530, 2. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 69, 3. *al.* UGOL. URB. 3, 7-6, 6. *al.* GEORG. ANS. 3, 203: Notis vero ultimis ligatis **perfectionem** attribuunt et imperfectionem. *al.* ANON. Monac. 2, 134. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 14 (cf. IOH. MUR. comp. 9, 10). *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 10. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 22 (cf. IOH. MUR. lib. 8, 10). FR. GAFUR. pract. 1, 2: Est itaque **perfectio** congrua ultimis ligaturarum notulis figuratio. *al.*

c im Hinblick auf die Bestimmung der ersten oder letzten Note als Longa oder Maxima — with regard to determining the first or last note as long or maxima

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 136, 31: ubicumque est longitudo, ibi est **perfectio** in hac arte, et ubi non est longitudo, ibi nec **perfectio** debet esse. Longitudo namque causat **perfectionem** in figuris compositis. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 47, 9: cum nota longa sit perfectior brevi, habemus, quod non possunt nisi duae longae ad invicem colligari in aliqua ligatura. Quia, si essent plures, licet essent omnes quadratae in directum, et ex hoc possent dici longae, tamen **perfectionem** totius ligaturae non dicit nisi prima et ultima. Et ideo illae solum debent dici longae aliis remanentibus naturaliter brevibus. *al.* ANON. Vratisl. p. 337b: quodcumque primus punctus habet tractum a parte sinistra descendente, cum proprietate dicitur, idest sine **perfectione**. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 66, 2: quodcumque secunda nota est altior prima ... et si prima non habuerit tractum, sine **perfectione** dicitur et est prima brevis (sim. UGOL. URB. 3, 7-3, 1. cf. Ioh. Mur. lib. 8, 3-4; cf. Berktold, Libellus p. 115 app. crit.). PROSD. exp. 66, 3: talis, supple prima, nota dicitur sine proprietate, quoniam caret cauda a parte sinistra, sed, supple bene, dicitur cum **perfectione**, id est cum aliquali augmentatione ultra suum comunem modum pronuntiandi in cantu plano, et est prima longa. PROSD. exp. 66, 28: pro tanto in cantu mensurato notam habentem valorem longe in talibus ligaturis dicimus dici cum **perfectione**. *al.* PROSD. mens. p. 220b: cum quolibet longa et etiam maxima dicantur cum **perfectione** saltim in ligatura posite, ... sequitur, quod ipse solum ligari debent in principio vel in fine ligature ... et non in medio aliquo nulla denominatur **perfectio**. *ibid.* *al.* UGOL. URB. 3, 7-3, 21. *al.* cf. HMT s. v., p. 2-4

3 in Bezug auf Tonfolgen, die einem bestimmten rhythmischen Modus zugehören und mit dem gleichen Notenwert beginnen und enden — with reference to a series of notes, which belong to a specific rhythmic mode and which end with the same note value with which they began

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 182, 29: omnis figura simplex ... quemadmodum in motellis et conductis cum littera et similibus, debet reduci ad figuram compositam in toto vel

in parte secundum **perfectiones** modorum vel imperfectiones. (?) ANON. Emmeram. 2 p. 186, 27: Et nota, quod tres eorum (*sc. modorum*) possunt autentici nuncupari eo, quod in perfectiores figuras **perfectionem** suam terminant et distinguunt, nam a longa ducunt originem et finem recipiunt in eandem. Et isti sunt primus, tertius et quintus. Alii vero plagues poterunt appellari, id est collaterales et minus digniores eo, quod ab imperfectis figuris vel sine proprietate propria figuratis **perfectionem** suam terminant et concludunt. Et isti sunt secundus, quartus et sextus, nam a brevi incipiunt et in brevem finem recipiunt et adoptant. ANON. Couss. IV p. 24, 1: Modorum alius perfectus, alius imperfectus. Perfectus dicitur, quando terminatur per eandem quantitatem, qua incipit. Imperfectus vero dicitur, quando per aliam terminatur quam per illam, in qua incipit. Et numerus **perfectionis** et imperfectionis differunt secundum diversitatem modorum supradictorum sex. ANON. Couss. IV p. 28, 25: Principium quarti modi imperfecti procedit per tria coniuncta et tria, tria cum uno propter diminutionem unius a sua **perfectione**. *al.* WALT. ODINGT. 6, 7, 1. *al.*

4 *in Bezug auf Pausen, die einen perfekten Modus abschließen — with reference to rests that complete a perfect modus* [*s.XIII*] ANON. Emmeram. 3 p. 244, 30: in prima (*sc. parte*) agit (*sc. actor*) de **perfectione** et imperfectione circa pausas, in secunda ostendit quantum spatii vel spatiorum continere debeat unaquaeque. ANON. Emmeram. 3 p. 248, 10: simplex est pausa, si penultima vox speciei praepositae fuerit par, id est aequalis ei, similiter et dicitur esse perfecta: Praepositae fuerit vox, nec **perfectio** deerit. *al.*

5 *in Bezug auf die Verlängerung von Notenwerten — with reference to the lengthening of note values* [*s.XIV*] MARCH. pom. 4, 42: Sed proprietas, quae est in latere sinistro in sursum, plus imperficit notam quam illa, quae ponitur in latere dextro in sursum ... Proprietas vero, quae est in latere dextro in sursum, solum innuit unam imperfectionem et continuatur cum **perfectione**, quae est in dextro in deorsum. *al.* [*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 192: Cauda rursus est ex figuris, quae superadduntur notis, et earum **perfectionem** notat et imperfectionem. ... Ad superius quidem producta diminuit amplius autem contorta.

6 *in Bezug auf den Konsonanzgrad eines Intervalls — with reference to the degree of consonance of an interval* [*s.XV*] PROSD. mon. 6, 4: ibi deficit unum coma ad huius sexte **perfectionem** sive maioritatem. Et hoc evenit, quia, ubi addere debebatur sexte imperfecte sive minori, quam resonat secundum ·A· cum secundo ·F· semitonium maius pro sui **perfectione** sive maioriata complenda ..., non additur nisi semitonium minus sic, quod deficit unum coma. *ibid.* *al.* UGOL. URB. 2, 5, 32: Hoc igitur maiori semitonio addendo vel removendo utimur, cum imperfectas consonantias ad **perfectionem** vel perfectas ad imperfectionem deducere volumus. UGOL. URB. 2, 34, 42: Primum vero B molle in exemplo primo locatum non dissonantiae **perfectionem**, sed colorationem eius atque cum suae formae diminutione etiam eius immediatae perfectioni propinquiorem et immediatam adhaesionem ostendit. UGOL. URB. 2, 34, 66: reducitur talis sexta minor ad maioritatem et **perfectionem**. UGOL. URB. mon. 10, 18: ad imperfectarum consonantiarum vel dissonantiarum **perfectionem** complendam semitonii maioris eis additio est necessaria. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 27. CONTR. Inprimis 6, 2: una species potest esse magis et minus perfecta ... Et ista **perfectio** et imperfectio non est in unisono, quia unisonus est solum eiusdem vocis pluries prolatio ... Tertiarum ergo una est magis perfecta quam alia. Nam perfecta continet duos tonos integros ... Tertia vero imperfecta solum continet tonum cum semitonio ... Item quinta perfecta solum continet tres tonos

cum semitonio ... Item quinta imperfecta solum continet duos tonos cum duobus semitoniiis ... Et ita in reliquis speciebus est **perfectio** et imperfectio. *al.*

II *Bezeichnung für die Dreiteiligkeit von Notenwerten und Messuren (gegenüber der imperfekten Zweiteiligkeit) — term that designates the three-fold division of note values and mensurations (as opposed to imperfect two-fold division)* [*s.XIII*] LAMBERTUS p. 271a: longa et brevis et e converso semper unam **perfectionem** faciunt. LAMBERTUS p. 271b: si quatuor (*sc. breves*) inter predictas (*sc. longas*) evenerint, omnes breves petantur et aequales; sed ultima oriatur a subsequenti et tunc unum parvum tractulum in forma et longitudine semisuspirii obtineat precedens longa iuxta latus suum a parte finis, qui divisionem modorum seu **perfectionem** semper et ubique significabit, ut hic (*sequitur exemplum*). Et tunc longa subsequens tempora nisi duo tenebit. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 102, 45: discutiendum de **perfectione** et imperfectione circa voces vel figuras et praecipue circa longam maiorem et minorem, quoniam quidam in suis artibus maiorem longam perfectam solummodo vocaverunt eo, quod a perfectione tri-nae aequalitatis nomen habere sumpsit, et eo, quod sub certa dimensione (*ms. et Lambertus p. 269b; ed.: diminutione*) longitudinis unius per vocis accentum in mora trium temporum aequaliter proportionata manet. FRANCO COL. 5, 16: tria tempora, tam uno accentu quam diversis prolata, unam **perfectionem** constituunt (*inde* MENS. Cum de p. 74). *al.* PS.-FRANCO comp. 3, 3. PS.-PETR. CRUC. P 1, 9: Brevis sic formata ■ valet unum tempus, nisi computatis **perfectionibus** ponantur duae breves vel valor duarum brevium in principio vel in medio vel in fine ante longam notam vel pausam (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 11). *al.* IOH. BALLOCE 1, 15: si plures breves inter duas longas inveniuntur vel et sine prima longa, ita tamen, quod ultima semper remaneat longa, tres insimul debent poni pro **perfectione**; et si duo in fine, ultima brevis valebit duo tempora et vocabitur altera brevis (*inde* TRAD. Franc. II 1, 28. TRAD. Franc. III 2, 12-14. TRAD. Franc. IV 1, 33. TRAD. Franc. V 35). MENS. Notularum p. 83. *al.* IOH. GROCH. 158: Est autem **perfectio** mensura ex tribus temporibus constans. *al.* [*s.XIV*] MARCH. pom. 26, 2: Longa enim potest figurari seu situari ante brevem et post et in principio **perfectionis** et post. Brevis etiam potest figurari et ante longam et post ... Sed non potest brevis situari post alteram brevem. Altera autem brevis non potest situari in cantu, nisi in ultimo loco **perfectionis** mensurae. *al.* MARCH. comp. 2, 4. *al.* PHIL. VITR. 16, 6: ubicumque talis circulus vel tres tractuli sine divisionis puncto reperiuntur, <signum> est **perfectionis**, scilicet, quod tempus in se perfectum est. PS.-PHIL. lib. mus. p. 44b: Item notandum, quod O littera signat **perfectionem** in cantu et C littera signat imperfectionem. *al.* ANON. Michels 2, 5: Est ibi divisio modi inter breves, non inter semibreves, hoc est **perfectiones** brevium divisae sunt, non semibrevis. ANON. Michels 5, 2: punctus postpositus notulae significat **perfectionem** praecedere (*ms.; ed.: praecedentiae <notulae>*). *al.* MENS. Omnis nota sic 1, 4. *al.* ANON. Paris. I 6, tit. ANON. Paris. II 7, 11. IOH. MUR. not. 2, 3, 4: Tota musica, maxime mensurabilis, in **perfectione** fundatur, numerum et sonum pariter in se comprehendens. Numerus autem, qui in musica perfectus a musicis reputatur, ternarius appellatur (*sim.* IAC. LEOD. spec. 7, 28, 4). IOH. MUR. not. 2, 3, 14: Sunt igitur quatuor gradus **perfectionis**. *al.* IOH. MUR. comp. 1, 6: Quot sunt minimae in temporum **perfectione** longorum? 27 (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 9). *al.* ROB. HANDLO p. 96, 17. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 37, 4. *al.* PETR. PALM. p. 534: modi et temporis **perfectionem** obtinere. *al.* IOH. MUR. lib. 3, 2: **perfectio** consistit in numero ternario, imperfectio in binario (*inde* IOH.

BOEN ars 1, 8, 10. QUAT. PRINC. 4, 1, 19. GOSCALC. 3, 2 p. 152, 19. ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 12, 3. PROSD. mens. p. 207a. PROSD. ital. I p. 229b. PROSD. ital. II p. 37. UGOL. URB. 3, 3, 2. UGOL. URB. 3, 3, 16. ANON. Monac. 2, 26. FR. GAFUR. extr. 11, 3, 4). IOH. MUR. lib. 4, 11: quando aliqua nota alteratur, hoc fit causa **perfectionis**, scilicet ut **perfectio** compleatur (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 166, 13. PROSD. exp. 48, 1. UGOL. URB. 3, 4-6, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 9). *al.* ANON. Deodat. 4, 2: quando quinque breves inter duas longas inveniuntur, tunc pro **perfectione** numerantur tres primae breves; aliarum brevium prima brevis, secunda altera brevis. MENS. Primo punctus p. 34. QUAT. PRINC. 4, 1, 26: Ponitur etiam punctus divisionis, cum per eum **perfectiones** dividuntur. QUAT. PRINC. 4, 1, 34: longa ante longam, longa ante punctum et longa ante pausam longe, quod est signum **perfectionis**. *al.* ANON. London. I 1 p. 41. *al.* AEGID. MUR. p. 128a. IOH. BOEN ars 1, 7, 2. *al.* IOH. HANB. sum. 6 p. 212, 6. *al.* WILLELM. 3, 43: Cuiuslibet notae fecundae separatae **perfectionem** seu imperfectionem per signi appositionem vel omissionem cognoscere. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 17: triplex est **perfectio** et etiam imperfectio, scilicet modi, temporis et prolacionis. GOSCALC. 3, 6 p. 172, 10: Et nota, quod haec omnia aliquando fiunt e converso sic, quod nigre (*sc. note*) imponerent imperfectionem, rubee vero **perfectionem**. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 39. *al.* IOH. VETUL. 14, 9: quaelibet istarum trium imperfectarum largarum potest ascendere ad **perfectionem** suorum generum. IOH. VETUL. 37, 3: causa implendi **perfectionem** dictam alterationem evitare non possumus. *al.* GUIDO FR. 8, 2. *al.* IOH. PIPUDI p. 45: Item circulus talis $\bigcirc$ vel similis designat **perfectionem** et semicirculus talis $\bigcirc$ vel similis designat imperfectionem. ... Item cifra numeri ternarii designat **perfectionem**: ternaria est ista 3. Et binaria imperfectionem inferioris in temporis et superioris in prolacione: binaria est ista 2. *al.* ANON. Mediol. 3, 9. SEMIBR. CAUD. p. 65. *al.* ANON. Couss. V p. 146, 7. *al.* ANON. Kellner 9, 10. *al.* MENS. Circa artem p. 518, 2. *al.* [s.XV] THOM. WALS. 4, 1: De **perfectione** et imperfectione longarum. Longa quidem in 3 dividitur species, scilicet in longam perfectam et in longam imperfectam et in duplicem longam. *al.* PROSD. exp. 11, 30: modus maior sive modus maximarum, quod est idem, est mensura, cuius **perfectio** et imperfectio per **perfectionem** et imperfectionem maximarum habet mensurari. *eqs.* (*sim.* PROSD. mens. p. 201b). PROSD. exp. 60, 3: nigre plene (*sc. note*) habeant **perfectionem**, nigre vero vacue vel rubee plene habeant imperfectionem et hoc semper quo ad totum. *al.* PROSD. mens. p. 202a. *al.* PROSD. ital. I p. 234a: Item aliter pro **perfectione** ponunt litteram T denotantem nobis similiter numerum ternarium, in quo **perfectio** consistit, et pro imperfectione litteram B denotantem nobis similiter numerum binarium, in quo imperfectio consistit. Item aliter pro **perfectione** ponunt litteram P denotantem nobis **perfectionem** et pro imperfectione litteram I denotantem nobis imperfectionem (*sim.* PROSD. ital. II p. 47). *al.* UGOL. URB. 3, 9-5, 19: pausa ex se non est perfecta nec imperfecta, licet sit **perfectionis** vel imperfectionis signum. *al.* GEORG. ANS. 3, 177. *al.* ANON. Monac. 3, 8: si cantus est modi perfecti, tunc omnes albe note respiciunt **perfectionem** et nigre solum imperfectionem. *al.* ANON. Mell. 1, 3. IOH. TINCT. diff. 188: **Perfectio** est, quod nota maneat perfecta, ostensio. *al.* GUIL. DUFAY p. 387. FR. GAFUR. extr. 12, 16, 4. *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82: si enim punctus in centro (*sc. circuli*) ponatur, prolacionis demonstrat **perfectionem**; quod si non, imperfectionem. Ita et in semicirculo. *al.* IOH. HOTH. fig. II 1, 16 descr. IOH. HOTH. mens. I 1, 5. *al.* NICOL. BURT. 3, 1, 16. *al.* GUILL. POD. 7, 22. FR. GAFUR. pract. 2, 12: In hoc tenore punctus appositus primae brevi ipsam in sua

facit **perfectione** remanere. *al.* FLOR. FAX. 3, 3, 5: triplex est **perfectio**, id est modi, temporis et prolacionis. *al.* MENS. Nota quod 1, 2. *al.*

III *Mensur, Measureinheit — mensuration, mensural unit* [s.XIV] PHIL. VITR. 17, 5: Modus perfectus vocatur, quando tria tempora sive perfecta sive imperfecta pro **perfectione** qualibet accipiuntur, modus vero imperfectus, quando duo (*sim.* PETR. PALM. p. 517). PHIL. VITR. 19, 5: in tenore illius moteti de rubeis tria tempora pro **perfectione** sunt accipienda, de nigris vero duo. *al.* ANON. Michels 5, 16: duplex est musica mensurabilis, scilicet regularis et irregularis. Prima **perfectiones** simul incipit et terminat de perfecto contra perfectum et de imperfecto contra imperfectum. Secunda vero **perfectiones** discontinuat de perfecto sonans contra imperfectum et e contra (*sim.* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 22). ANON. Paris. I 4, 20. *al.* ANON. Paris. II 9, 1. *al.* IOH. MUR. not. 2, 10, 38. IOH. MUR. comp. 12, 3. *al.* PETR. PALM. p. 533: **perfectio** tam in brevibus quam in semibrevibus quam in minimis ad ternarium numerum, imperfectio vero ad binarium numerum aequaliter reducuntur. *al.* IOH. MUR. lib. 9, 1: sincopa est divisio circumquaque figure per partes separatas, que numerando **perfectiones** ad invicem reducuntur; et potest fieri in modo, tempore et prolacione. Si fiat in modo, aut fit perfectio aut imperfecto (*inde* GOSCALC. 3, 8 p. 176, 15. ANON. Mediol. 8, 1. PROSD. exp. 73, 2. UGOL. URB. 3, 8-1, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 6, 1. ANON. La Fage III p. 242). *al.* MENS. Primo punctus p. 37: **Perfectio** perfecta est computanda de tribus et **perfectio** imperfecta de duobus. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 45: Copula est velox discantus ad invicem copulatus, sicuti est brevis partita sive fracta in semibrevibus et semibreves in minimis, que copulari sive computari debent ad unam **perfectionem**. Copularum alia perfecta, alia imperfecta. Copula vero perfecta est, cum tres semibreves vel valor, sive sint de maiori prolacione sive de minori, pro tempore perfecto computantur. Copula autem imperfecta est, cum due semibreves vel valor computantur pro tempore imperfecto. *ibid.* *al.* AEGID. MUR. p. 126b. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 132, 16. *al.* GUIDO FR. 2, 29. *al.* [s.XV] NICOL. BURT. 3, 9, 42 (*cf.* IOH. MUR. lib. 9, 4).

IV *„Perfizierung“ (Verlängerung eines zweiteiligen Notenwertes um die Hälfte) — ‘perfecting’ (the lengthening of a two-part note value by its half)* [s.XIV] PS.-THEODON. append. 2 p. 55: et non possunt (*sc. pausa*) recipere **perfectionem** per punctum, nec imperfici natura notulis, nec, ut dictum est, alterantur. PS.-THEODON. append. 3 p. 56: nota, quae imperficitur, potest recipere **perfectionem** per punctum perfectionis et statim nota efficitur perfecta in genere suo; et, quia minima non potest recipere **perfectionem** praedicti puncti, quia efficeretur perfectio valoris trium <semi>minimarum, quae nunquam inventa fuit, ideo non imperficitur nec etiam perficitur. ANON. Kellner 11, 1: **Perfeccio** est note perfecte in cantu imperfecto posicio. *al.* ANON. Vratisl. p. 340b: punctus perfeccionis est **perfeccio** imperfecti et perficit longam, brevem vel semibreve. *al.* MENS. Circa artem p. 519, 5. *al.* ANON. Vipiten. 6, 1: sequitur de **perfeccione** et nihil aliud est nisi notam imperfectam reddere perfectam. Et ista **perfeccio** committitur in modo imperfecto et tempore imperfecto. Et ista **perfeccio** non potest per aliquod aliud fieri nisi per punctum. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 89, 8: Que vox dicitur esse illa, que proprie recipit **perfectionem** et imperfectionem, quia amissionem et acquisitionem tercie partis. *al.* PROSD. mens. p. 223b: figure sunt signa vocum, que bene possunt augmentari et diminui ad modum **perfectionis** et imperfectionis et alterationis. UGOL. URB. 3, 3, 15: **Perfectio** igitur notae ... per medietatis additionem fit et imperfectio per tertiae partis subtractionem. *al.*

ANON. Monac. 2, 66: **Perfeccio** autem causatur circa modum imperfectum, tempus imperfectum et prolacionem minorem. *al.* ANON. Mell. 8, 1. *al.* GUILL. POD. 7, 12. *al.*

V *Schlußbildung, Kadenz — cadence* [s.XV] IOH. TINCT. diff. 189: **Perfectio** est totius cantus aut particularum ipsius conclusio. IOH. TINCT. contr. 3, 5, 2: Quinta regula est, quod supra nullam prorsus notam ... **perfectio** constitui debet, per quam cantus distonatio contingere possit ... Sumitur autem hic **perfectio** pro cuiusque cantus media seu finali clausula per concordantiam perfectam regulariter efficienda, quamvis et interdum loco eius assumatur imperfecta. *al.*

VI *Bezeichnung für eine vollkommene Konsonanz — term for a perfect consonance*

[s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 3: si vel in tertia, sexta vel decima sit vocum positio, non fit quies, sed quaelibet, ut suae copuletur **perfectioni**, ad eam coacta movetur. ... Prima igitur imperfecta consonantia seu dissonantia, quae tertia nuncupatur, duplici potest **perfectioni** copulari, scilicet unisono et quintae. UGOL. URB. 2, 6, 11: Secunda consonantia imperfecta sive dissonantia, quae sexta nominatur, uno tantummodo proprie suae **perfectioni** coniungitur, quando scilicet octavae per tenoris descensum et superioris ascensum dicitur copulari ... Quidam autem alteri **perfectioni** hanc dissonantiam sextam nituntur connectere, scilicet ipsi quintae consonantiae. UGOL. URB. 2, 25, 17: consonantiarum imperfectarum sive dissonantiarum similium vel dissimilium duae vel plures fieri possunt, dummodo ultimae dissonantiae sua **perfectio**, id est debita consonantia, coniungatur. UGOL. URB. 2, 34, 35: his dissonantiis huiusmodi signa fictae musicae praeposuntur, tum B molle, tum b quadrum, ut harum praepositione dissonantiae ex minori distantia suam, quam cupiunt, acquirant **perfectio-nem**. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 6, 4: Siquidem diapente hoc communiter quinta appellatur, estque concordantia melodiosissima tam notis mediis quam extremis iucundissime coaptabilis, nisi tenor unum gradum in aliquam **perfectionem** ascenderit vel descenderit. Enimvero tunc ... nota praecedens numquam contra se quintam inferiorem requirit. IOH. TINCT. contr. 2, 23, 5: si tam in prolacione maiori quam in minori per plures minimas vel ultra hoc in prolacione minori per plures semibreves fiat descensus in aliquam **perfectionem**, discordantia super primam etiam partem cuiuslibet earum synopando frequentissime admittitur. *al.* FLOR. FAX. 2, 10, 1. *al.* CONTR. Inprimis 3, 3: Et quod finiri debeat in specie perfecta manifestum est eo, quod omnis **perfectio** de iure in fine attenditur, sed penultima tamen semper debet esse imperfecta.

perfectio accidentalis - perfectio substantialis *Bezeichnung für die durch Verlängerung um die Hälfte entstandene bzw. für die inhärente Dreiteiligkeit eines Notenwertes — term that designates the tree-fold division of a note value, achieved through the lengthening of a note value by its half, or through the inherent three-fold nature of a note value* [s.XIV] ANON. Couss. V p. 190, 11: maxima imperfecta, cuius omnes partes sunt perfecte, potest perfici quo ad totum et dicitur **perfectione accidentali**, non autem **substantiali** perfici.

perfectio extrinseca - perfectio intrinseca *Bezeichnung für die von außen (durch Hinzufügung eines punctus divisionis oder durch das Hinzurechnen eines kleineren Notenwertes) bewirkte bzw. für die inhärente Dreiteiligkeit eines Notenwertes — term that designates the extrinsic three-fold division of a note value (achieved through the addition of a punctus divisionis or through the inclusion of a smaller note value), or the intrinsic three-fold division of a note value* [s.XIV] ANON. London. I 1 p. 41: illa nota dicitur habere **perfectionem** in cantu **intrinsecam**, quae praecinando (*ex*

errore pro praecinando?) omnes inferiores potentes eam imperficere et omnem divisionem, valet tres alias notas gradus sibi immediati descendendo ... **Perfectionem extrinsecam** possumus dupliciter intelligere: uno modo, quando aliqua nota valet tres eo modo, quo dictum est, tamen aliquid extrahitur ab aliqua illarum, ut quando a brevi perfecta extrahitur una minima praecedens vel subsequens; vel quando a longa perfecta facta ex brevibus perfectis semibrevis extrahitur; vel quando a larga longa perfecta extrahitur brevis vel valor brevis; vel quando a largissima perfecta longa extrahitur longa vel valor longae ... Alio modo dicitur **perfectio extrinseca**, quando nota perficitur per aliquid, quo remoto non esset perfecta, et illo modo solus punctus, qui dicitur divisio, causat perfectionem. *al.*

15 *saepius*

ex errore ed. pro perfectior: IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 17. *ex errore ed. pro prolatio*: PROSD. ital. I p. 232b. *ex errore pro tempus (?)*: NICOL. BURT. 3, 5, 35 (*cf. adn.*).
20 *v. punctus (punctum) perfectionis, punctectus, signum perfectionis*

perficibilis -e ‚perfizierbar‘ (*um die Hälfte des Notenwertes verlängerbar*) — ‘perfectable’ (*capable of being lengthened by the half of the value of a note*)

25 [s.XV] UGOL. URB. 3, 1, 45: sed auctor tantum eas partes posuit, quae **perficibiles** sunt et imperficibiles, quae sunt maxima, longa, brevis et semibrevis. UGOL. URB. 3, 1, 47: cum omne imperficibile de sui natura perfectum sit et in tres partes divisibile, minima autem, cum ex se nec perfecta sit nec imperfecta et per consequens nec **perficibilis** nec imperficibilis, quia, quod perfectum est, potest imperfici, et quod imperfectum, perfici. UGOL. URB. 3, 5-1, 14 (*sim.* UGOL. URB. 3, 5-1, 16). UGOL. URB. 3, 5-2, 40: punctus simpliciter consideratus vim habet perficiendi et dividendi. In quantum vim habet perficiendi, potest quamcumque notam **perficibilem** in omni prolacione, tempore et modo perficere et sic dicitur punctus perfectionis. UGOL. URB. 3, 9-5, 26: quod non est **perficibile** vel imperficibile, non est alterabile. Sed pausa non est **perficibilis** vel imperficibilis, igitur pausa non est alterabilis. ... nota alterabilis, ut puta longa in modo maiori, brevis in minori et semibrevis in tempore perfecto, est **perficibilis** vel imperficibilis.

45 **perficientia -ae f.** ‚Perfizierung‘ (*Verlängerung eines zweiteiligen Notenwertes um die Hälfte*) — ‘perfecting’ (*the lengthening of a two-fold note value by its half*)

[s.XV] ANON. Mell. 8, 1: nunc consequenter dicendum est de notarum perfectione sive **perficientia** (*ms.; ed.: perficientia*), que fit in his tribus, videlicet in modo imperfecto, in tempore imperfecto et in minori prolacione. Et perficere hic nil aliud est quam imperfectum facere perfectum, ut gratia exempli nota, que est de istis tribus iam nominatis proprietatibus, fiat per huiusmodi **perficientiam** (*ms.; ed.: perficientiam*) aut de modo perfecto aut tempore perfecto aut de maiori prolacione. Et huiusmodi perfectio sive **perficientia** (*ms.; ed.: perficientia*) fit per punctum.

perficio -ere 1. ‚perfizieren‘ (*eine zweiteilige Note um die Hälfte ihres Wertes verlängern bzw. einen Notenwert als dreiteilig festlegen*) 2. (*einen Notenwert*) verlängern 3. (*den Ambitus einer Kirchentonart*) vervollständigen 4. (*einen Zusammnenklang*) vervollkommen — 1. ‘to perfect’ (*to lengthen a two-fold note value by half of its value, or to determine the three-fold division of a note value*) 2. *to lengthen (a note value)* 3. *to complete (the ambitus of a mode)* 4. *to make (a sonority) perfect*

1 ‚perfizieren‘ (eine zweiteilige Note um die Hälfte ihres Wertes verlängern bzw. einen Notenwert als dreiteilig festlegen) — ‘to perfect’ (to lengthen a two-fold note value by half of its value, or to determine the three-fold division of a note value)

[s.XIII] FRANCO COL. 7, 31: Intelligendum est etiam in ligaturis longas **perfici** et imperfici eo modo, quo in simplicibus (sc. figuris) fuit dictum. *al.* MENS. Notularum p. 85. WALT. ODINGT. 6, 3, 2: Longa **perficitur**, cum longam praecedit. WALT. ODINGT. 6, 9, 7: contingit longas **perfici** et imperfici, breves autem rectas fieri et alterari. [s.XIV] ANON. Michels 4, 3: omne imperfectum potest **perfici** addito puncto, qui est signum perfectionis. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 17: Dicitur (sc. figura) imperfici tertia parte dempta et iterum **perfici**, si adatur. IOH. MUR. not. 2, 10, 30: Antiqui sapientes ... notulae **perficiendae** dextrorsum punctum parvulum addiderunt. *al.* PS.-MUR. arg. p. 106b. IOH. MUR. comp. 1, 14. *al.* ROB. HANDLO p. 128, 19: principium vero obliquitatis sine proprietate **perficitur**, quando punctus preest. IAC. LEOD. spec. 7, 38, 8: Aliae sunt notulae, quae nec imperficiuntur nec **perficiunt** (pro perficiuntur?), ut minores semibreves duas minimas continentes. *al.* IOH. MUR. lib. 3, 1: omnis nota perfecta potest imperfici et imperfecta **perfici**: imperfici per abstractionem tertie partis sui valoris, **perfici** per additionem medie partis sui valoris (inde GOSCALC. 3, 2 p. 152, 25-27. ANON. La Fage II p. 426. PROSD. exp. 12, 1. UGOL. URB. 3, 3, 2. NICOL. BURT. 3, 4, 25). IOH. MUR. lib. 5, 1: punctus perfectionis **perficit** longam in utroque modo, brevem in utroque tempore et semibreve in utraque prolatione (inde PROSD. exp. 49, 3. UGOL. URB. 3, 5-1, 3). *al.* PS.-MUR. motet. p. 85a. *al.* ANON. Barcin. I p. 18. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 29: Minima indivisibilis manet ... et ideo non potest **perfici** neque imperfici. QUAT. PRINC. 4, 1, 30: tribus modis **perficitur** longa ... Primo longa ante longam de modo perfecto ... Secundo modo longa ante punctum ... Tercio modo, si pausa longe, que dicitur signum perfectionis, immediate longam sequitur. QUAT. PRINC. 4, 1, 39: pausa non potest **perfici** neque imperfici neque alterari, quia tot continet tempora, quot occupat spacia. *al.* ANON. London. I 1 p. 40. *al.* IOH. HANB. sum. 6 p. 218, 1: Predicta duplex longa hodie **perficitur** et imperficiuntur et a quibusdam larga vocatur. IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 24: Pausa brevis tangit duas lineas unum spatium occupans. Et **perfici** potest atque imperfici, alterari atque diminui veluti brevis, cui correspondet. *al.* WILLELM. 3, 37. GOSCALC. 3, 2 p. 152, 29: aliquid **perficere** est addere sibi medietatem sui valoris. *al.* PS.-THEODON. 3 p. 47: pausa brevis imperficit longam et **perficit** brevem. *al.* IOH. VETUL. 51, 11. *al.* TRACT. FIGUR. 6 p. 84, 3. IOH. PIPUDI p. 43. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 66. *al.* TRAD. Phil. III p. 8. *al.* ANON. Couss. V p. 152, 7. *al.* ANON. Kellner 11, 5: Temporalis (sc. perfectio) est, quando in cantu temporis imperfecti **perficitur** brevis. ANON. Vratisl. p. 338b (sim. MENS. Circa artem p. 517, 10. ANON. Couss. XII 7, 3). *al.* MENS. Circa artem p. 516, 25: longa simplex in modo imperfecto solum valet duas breves, nisi **perficeretur** (ms.; ed.: perficeret) per punctum perfectionis. *al.* ANON. Vipiten. 5, 1. [s.XV] THOM. WALS. 15, 7: omnes illae longae sunt imperfectae et pausa brevium **perficiunt** illas: $\text{■} \text{■} \text{■}$. *ibid.* *al.* THOM. WALS. 15, 9: punctus post notam positus aliquando tantum **perficit**, alias tantum dividit, aliquando simul **perficit** et dividit. *al.* PROSD. exp. 51, 18: quod punctus positus immediate post minimam vel semiminimam sit punctus divisionis et non possit esse punctus perfectionis, patet, quia nichil potest ibi **perficere**. *al.* PROSD. mens. p. 203b: quocienscunque aliqua nota per punctum **perficitur**, ipsa per talem punctum quo ad totum **perficitur** et non quo ad partem vel partes. *al.* PROSD. ital. I p. 233a-b (sim. PROSD. ital. II 46-47). UGOL. URB. 3,

5-2, 20: notae, quae per punctum **perficiuntur**, ex se sunt imperfectae ratione alicuius mensurae imperfectae. UGOL. URB. 3, 6-6, 10: Plenitudo igitur **perficit**, et evacuatio sive coloris variatio imperficit. *al.* GEORG. ANS. 3, 154: Diviserunt vero cantus magistri maximas et duplices longas et longas in modo **perfici** et imperfici; at breves in tempore; semibreves et minimas et semiminimas in prolatione. *al.* ANON. Couss. XII 9, 1: **perficere** est notam imperfectam perfectam reddere (sim. ANON. London. II 6, 5. ANON. Salisb. 10, 1). *al.* ANON. London. II 6, 4. *al.* ANON. Monac. 4, 8: Si ... in ipso (sc. cantu) ponuntur pause tangentes tria spacia vel pausa tangens duo spacia habens circa se notam brevem ipsam **perficiendo**, tunc signum est, quod idem cantus est modi perfecti. *al.* ANON. Mell. 18, 2. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: <P>**erficiens** punctus est, qui notam precedentem in suo pleno et integro valore salvat et prohibet, ne imperficiatur additione, detraccione aut alteracione aliqua mutari a suo valore. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 16. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 28. *al.* IOH. TINCT. punct. 1, 2. ANON. Tegerns. II 39. *al.* NICOL. BURT. 3, 6, 38: pausa nunquam imperfici vel **perfici** neque alterari potest. *al.* GUIL. MON. 7 p. 46: omnes figurae possunt **perfici** et imperfici excepta minima, quae non potest valere nisi duas semiminimas. *ibid.* *al.* ADAM FULD. 3, 8. ANON. Salisb. 9, 3. GUIL. POD. 7, 13. FR. GAFUR. pract. 2, 12. FLOR. FAX. 2, 17, 5. *al.* ANON. Couss. I p. 438a. MENS. Nota quod 1, 10. *al.*

2 (einen Notenwert) verlängern — to lengthen (a note value)

[s.XIV] MARCH. pom. 4, 33: Ergo proprietas addita notae ex parte dextra **perficiet** ipsam, ex parte vero sinistra imperficiet ipsam. **Perficere** autem notam est ipsam prolongare, imperficere vero est ipsam abbreviare. Bene ergo dixerunt praedicti doctores, scilicet, quod proprietas addita notae ex latere dextro inferius ipsam **perficit** ..., a parte vero sinistra inferius imperficit ipsam faciendo eam brevem, in superius vero semibreve. MARCH. pom. 30d, 17: Musicus ergo, quando addit partem temporis alicui notae per artem, quam non habebat via naturae, certum est, quod **perficit** ipsam ultra naturam suam. *al.* ANON. Michels 4, 5. [s.XV] PROSD. exp. 61, 95: si talis punctus evacuatus addatur alicui note propter ipsam **perficere**, non tantum addit figure, quam **perficit**, quantum adderet, si plenus foret, sed terciam partem minus. ANON. Couss. XII 7, 3: quod perfectum est, ulterius **perfici** non potest, sed bene imperfici (sim. ANON. Monac. 2, 65).

3 (den Ambitus einer Kirchentonart) vervollständigen — to complete (the ambitus of a mode)

[s.XV] UGOL. URB. 1, 153, 1: Declaratio dubii, an tonus remissus infra finem tropi **perficiat** tropum imperfectum, cui ad sui perfectionem deficit tonus ex parte supra. Dubium est, an tropus imperfectus ex parte supra, cui deficit unus tonus ad sui perfectam formam, **perficiatur** per tonum remissum sub fine suo, sicut est responsorium „Dum steteritis ante reges“.

4 (einen Zusammenklang) vervollkommen — to make (a sonority) perfect

a durch einen nachfolgenden Zusammenklang mit höherem Konsonanzgrad — through a following sonority with a higher degree of consonance

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 50, 4: una tertia in ditono petit quintam (ed.: quintum). Et similiter una quarta in diatessaron aut petit unisonum aut quintam. Quinta, scilicet diapente, propter bonitatem suam tenet locum suum. **Perficitur** tamen in unisono aut in diapason. IAC. LEOD. spec. 4, 50, 6: Omnis igitur concordia non solum summe **perficitur** et quietatur in unisono et in diapason, sed etiam, si imperfecta sit ante perfectam, **perficitur** cum ea, quae prope sunt, sint quasi idem. Unisonus autem et diapason, quia perfectissimae sunt concordiae, ideo finis principalis sunt discantum et organorum.

[s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 9: secundum quosdam tertia maior a quinta **perficitur**, sed minor ab unisono vel a quinta inferiori. UGOL. URB. 2, 6, 22: Ab octava **perficitur** sexta et tertiadecima ... Quidam vero eam per duodecimam **perficiunt**, sicut sextam per quintam per motum unius et quietem alterius. *al.* CONTR. Septem s. spec. II 4: Semiditonus et ditonus requirunt **perfici** per diapente cantu descendente, cantu ascendente per unisonum. Tonus cum diapente vult **perfici** per diapason cantu descendente. *al.*

b durch Ersetzung eines verminderten Intervalls durch das entsprechende reine Intervall bzw. durch Ersetzung einer kleinen Terz, Sexte und deren Oktaverweiterungen durch das entsprechende große Intervall — through the replacement of a diminished interval with the corresponding perfect interval, or through the replacement of a minor third, minor sixth, and their octave expansions with a corresponding major interval

[s.XIV] PETR. PALM. p. 513: omnis species discantus excepto unisono et semiditono quandoque reperitur imperfecta propter defectum semitonii et tunc oportet necessario, quod per falsam musicam **perficiatur**. PETR. PALM. p. 514: modo dicendum est de quinta sive de diapente. Ubi cumque igitur evenierit mi et fa dupliciter in quinque vocibus immediate ascendentibus seu descendentes, ibi est quinta imperfecta ex semitonio. Debet enim **perfici** in discantu sustinendo semitonium, et tunc fiat ♯ falsae musicae ante notam taliter elevatam. PETR. PALM. p. 515: Unde nota: ubicumque reperti fuerint mi et fa dupliciter in sex vocibus coniunctim ascendentibus seu descendentes, ibi est sexta imperfecta ex semitonio. Debet enim **perfici** in discantu sustinendo semitonium et tunc debet fieri in signum falsae musicae ante notulam, ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.* [s.XV] UGOL. URB. 2, 34, 3: Idcirco, ut, quae sunt consonantiae imperfectae, **perficiantur**, inventa est a philosophis musicis musica quaedam, quae 'ficta' vocabulo nuncupatur. Dicitur enim 'ficta' eo, quod talis musica in eo loco ponitur, ubi per se non est, sed fingitur in ipso esse, ut consonantiarum et dissonantiarum imperfectio compleatur. UGOL. URB. 2, 34, 64: consonantiae et dissonantiae in contrapuncto debent esse perfectae et maiores et non minores et imperfectae et ideo, quando imperfectae reperiuntur, aliquo praedictorum signorum (*sc. b h*) **perficiuntur**. *al.* UGOL. URB. mon. 8, 4: semitonia, scilicet maius et minus, quibus imperfecta **perficimus** et coloramus. *al.* UGOL. URB. mon. 9, 12: Quinta etiam imperfecta, quae est a ·h· quadro secundo ad ·F· secundum, quae duo includit minora semitonia per fictae musicae semitonium, quod est inter ipsum ·F· et ·G·, in puncto P **perficitur**. *al.* PHIL. CAS. contr. 27: ista figura X habet **perficere** imperfectum. Puta tertia, sexta et decima. NICOL. BURT. 1, 13, 80: Similiter et ea (*sc. semitonia*), quae diviso tono fieri solent ad tempus, scilicet ad **perficiendam** diapentem vel diapason imperfectam cum huiusmodi compositis, mobilia etiam appellantur. NICOL. BURT. 2, 4, 31: Quotiescumque enim in contrapuncto vel cantu mensurato cadit diapente imperfecta, quod naturaliter inter ·h·mi et ·f·faut inest, debet **perfici**. NICOL. BURT. 2, 4, 36: Ergo regulariter ·b· rotundum, ubicumque ponetur, fa dicendum erit, similiter, ubi positum fuerit ·h· quadrum, ibi mi dicendum est. ... talia signa ad **perficiendam** diapente imperfectam inventa sunt. *al.* CONTR. Contr. est ars 33: Si ordinaveris in profunditate tenoris octavam, tunc in notulis gradatim descendentes ante octavam illam ordinatam in profunditate debent ordinari sextae, et ultima sexta similiter erit perfecta. Quae si non fuerit ex se perfecta, tunc **perficietur** cum signo praedicto diesis X. CONTR. Quot sunt conc. p. 72a: Quandocumque decima imperfecta ... immediate habet post se duodecimam sive etiam quamcumque aliam speciem perfectam ascendendo solam notulam, illa decima imperfecta debet **perfici** ♯ duro,

ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.* CONTR. Species plani 58: species perfecta **perficeretur** propter illud semitonium mi fa (*cf. Gumpel/Sachs, Girona 91 p. 204-205*).

ex errore ed. pro perfectus: ANON. Couss. V p. 182, 13. ANON. Couss. V p. 182, 19.

adi. perfectus -a, -um 1. 'vollständig', 'vollkommen' 2. 'perfekt' (als Bezeichnung für die dreiteilige Mensurierung im Gegensatz zur imperfekten, zweiteiligen Mensurierung) — 1. 'complete', 'perfect' 2. 'perfect' (as term that designates triple mensuration, as distinct from imperfect, duple mensuration)

1 'vollständig', 'vollkommen' — 'complete', 'perfect'

a in Bezug auf Gesänge und Kirchentönen — with reference to chants and modes

v. cantus imperfectus - cantus perfectus - cantus plusquamperfectus, cantus perfectus - cantus imperfectus, hoquetatio perfecta - hoquetatio imperfecta, modus perfectus, tonus imperfectus - tonus perfectus - tonus plusquamperfectus, tropus imperfectus - tropus perfectus - tropus plusquamperfectus

b in Bezug auf Ligaturen — with reference to ligatures

v. figura perfecta - figura imperfecta, ligatura vol. 2 col. 331, 60

c in Bezug auf Intervalle — with reference to intervals

v. combinatio (sonorum, vorum) 2b, concordantia perfecta, concordatio 3, concordia perfecta, consonantia perfecta, decima perfecta - decima imperfecta, (duplex) decima perfecta - (duplex) decima imperfecta, diapason perfectum - diapason imperfectum - diapason superfluum, diapente perfectum - diapente imperfectum, discordantia perfecta, discordia perfecta, dissonantia imperfecta - dissonantia perfecta, duodecima perfecta - duodecima imperfecta, harmonia vol. 2 col. 170, 14, nona perfecta - nona imperfecta, octava perfecta - octava imperfecta, quarta imperfecta - quarta perfecta, quartadecima perfecta - quartadecima imperfecta, quinta perfecta - quinta imperfecta, secunda perfecta - secunda imperfecta, septima perfecta - septima imperfecta, sexta perfecta - sexta imperfecta, (duplex) sexta, (triplex) sexta, sextadecima perfecta - sextadecima imperfecta, species perfecta - species imperfecta, tertia perfecta - tertia imperfecta, tertiadecima perfecta - tertiadecima imperfecta, tonus perfectus - tonus imperfectus, vicesima perfecta - vicesima imperfecta, vicesimaprima perfecta - vicesimaprima imperfecta, vox perfecta - vox imperfecta

2 'perfekt' (als Bezeichnung für die dreiteilige Mensurierung im Gegensatz zur imperfekten, zweiteiligen Mensurierung) — 'perfect' (as term that designates triple mensuration, as distinct from imperfect, duple mensuration)

v. brevior 3, brevis perfecta - brevis imperfecta, copula vol. 1 col. 723, 61, divisio perfecta - divisio imperfecta, figura perfecta - figura imperfecta, gradus vol. 2 col. 142, 61, larga perfecta - larga imperfecta, longa perfecta - longa imperfecta, longa duplex 3b, longa simplex 2, longa triplex, longior 3, longissima 5, maxima perfecta - maxima imperfecta, mensura perfecta - mensura imperfecta, minima perfecta - minima imperfecta, minor perfecta - minor imperfecta, minuta perfecta - minuta imperfecta, modus maior (perfectus, imperfectus) - modus minor (perfectus, imperfectus), modus perfectus, nota perfecta - nota imperfecta, notula perfecta - notula imperfecta, pausa perfecta - pausa imperfecta, pausatatio perfecta - pausatatio imperfecta, plica perfecta - plica imperfecta, prolatio maior (prolatio perfecta) - prolatio maior (prolatio imperfecta), prolatio maior perfecta - prolatio maior imperfecta - prolatio minor perfecta - prolatio minor imperfecta, prolatio perfecta - prolatio imperfecta, proprietates VI, semibrevis perfecta - semibrevis imperfecta, semiminor perfecta - semiminor imperfecta, semiminima perfecta - semiminima imperfecta, tempus perfectum - tempus imperfectum

adv. perfecte 1. ‚vollkommen‘ (in Bezug auf Intervalle) 2. ‚perfekt‘ (als Bezeichnung für die dreiteilige Mensurierung im Gegensatz zur imperfekten, zweiteiligen Mensurierung) 3. vollkommen konsonierend — 1. ‘perfectly’ (with respect to intervals) 2. ‘perfectly’ (as term that designates triple mensuration as distinct from imperfect, duple mensuration) 3. sounding perfectly consonant

1 ‚vollkommen‘ (in Bezug auf Intervalle) — ‘perfectly’ (with respect to intervals)

a den Konsonanz- oder Dissonanzgrad betreffend — with reference to the degree of consonance or dissonance

[s.XI] GUIDO micr. 5, 23: quidam soni a suis quintis omnino discordent nullusque sonus cum suo quinto **perfecte** concordet. Nulla enim vox cum altera praeter octavam **perfecte** concordat (inde HERMANN. mus. p. 18 (p. 125a). HERMANN. mus. p. 40 (p. 136a). GUIDO DION. 1, 1, 281. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 166, 16. IAC. THEAT. 34. TRAD. Holl. VI 30, 17. CONR. ZAB. tract. AA 2: **perfectius** concordat. FR. GAFUR. pract. 3, 1). GUIDO reg. 54. COMM. Guid. 69 p. 114. FRUT. brev. 2 p. 32: in utroque diapason septem sunt voces omnino inter se diversae, nam nulla earum **perfecte** concordat cum alia, nisi cum sua octava. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. [s.XIV] MARCH. luc. 6, 4, 23 (inde BONAV. BRIX. 14, 81). TRAD. Phil. I f. 61vD, 6: Istarum autem specierum 3 faciunt concordantiam **perfecte**, nec tendunt ad ascendere vel descendere. IAC. LEOD. spec. 2, 76, 6: Utuntur aliqui libenter hac consonantia (sc. semiditono) in suis discantibus, quia, etsi eius voces non **perfecte** concordant, etiam nec **perfecte** discordant. IAC. LEOD. spec. 2, 90, 6: unde ponitur haec consonantia (sc. tonus cum diapente) inter imperfecte concordantes, semitonium cum diapente inter **perfecte** discordantes. al. QUAT. PRINC. 4, 2, 13. al. IOH. BOEN. mus. 4, 22. ANON. Seay p. 37: Semiimperfectae dicuntur, quia non **perfecte** (ms. et ed.: perfectae) consonant (ms. lectio incerta; ed.: consonantur), imperfectae in totum dicuntur, quia non omnino dissonant nec consonant. [s.XV] PROSD. contr. I 4, 4: insimul cum cantu, supra vel infra quem contrapunctamus, nunquam ascendere vel descendere debemus cum eadem combinatione **perfecte** concordante ..., licet bene cum diversis vocum combinationibus **perfecte** concordantibus hoc agere possumus (sim. PROSD. contr. II 4, 4). al. PROSD. contr. II 3, 4. al. IOH. KECK 4 p. 326b: Horum autem proportionum sonorum aliquae **perfecte** vocantur consonantes eo, quod perfectam harmoniae concordiam efficiant, scilicet diatessaron, diapente et diapason. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 15. al. CONR. ZAB. tract. RR 2 (cf. Ioh. Cott. mus. 9, 9). BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: Non debemus dare, hoc est bis **perfecte** consonare, cum tenore ascendente vel descendente simili specie perfecta. al. FR. GAFUR. pract. 3, 2. CONTR. Et primo I 10 p. 138 (p. 436a). CONTR. Not. quod novem 14: triplex est sonus in genere: unus **perfecte** consonans, alius semiperfecte consonans et tertius dissonans. CONTR. Volentibus II 6 (sim. CONTR. Volentibus III p. 12b). al.

b die Bewertung von Sukzessivintervallen betreffend — with reference to the evaluation of successive intervals

[s.XIII] LAMBERTUS p. 257a: dicitur (sc. tonus) a ‚tono‘, ‚tonas‘ eo, quod **perfecte** tonat, id est perfecte ostendit distantiam inter duas voces (sim. LAMBERTUS p. 260b. TRAD. Lamb. 3, 3, 2. TRAD. Garl. plan. V 134. IAC. LEOD. cons. 65. INTERV. Proportionum p. 19. INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 21. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 1. PETR. PALM. p. 508. QUAT. PRINC. 3, 14. COMPIL. Ticin. A 70. THOM. BAD. p. 80: **perfecte** tonat respectu semitonii). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 174: dicitur tonus a tonando eo videlicet, quod plene vel fortiter ac **perfecte** sonet. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 8. HUGO SPECHTSH. comm. p. 90. HEINR. EGER 3 p. 41. ANON. La Fage II p. 424. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p.

31. PROSD. spec. 1, 3 p. 160, 23-25. TRAD. Holl. IX 2, 1, 24: dicitur (sc. tonus) a tonando, quasi viriliter et **perfecte** sonando (sim. TRAD. Holl. XI 2, 25. TRAD. Holl. III 5, 27). al. ANON. Carthus. pract. 15, 15. TRAD. Holl. XI 2, 62. al. TRAD. Holl. III 5, 26. TRAD. Holl. IV 37: Ditonus ... Est saltus vocis unius in aliam, scilicet terciam, plene et viriliter, fortiter et **perfecte** sonans. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 13. CONR. ZAB. tract. p. 240: Omnis cantus aut fit in secundam et hoc vel debiliter sive imperfecte, et sic est semitonium ·b·c· vel potenter et **perfecte**, et sic est tonus ·c·d·, aut fit in tertiam et hoc vel debiliter et imperfecte, et sic est semiditonus ·d·f· vel potenter et **perfecte**, et sic est ditonus ·c·e·. FR. GAFUR. extr. 7, 3, 2. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 11. NICOL. BURT. 1, 21, 117. BONAV. BRIX. 24, 28. GUILL. POD. 1, 16. SZYDLOV. 7 p. 31: Tonus cum dyapenthe ... est saltus de una voce in sextam potenter et viriliter seu **perfecte** sonans. al. TRAD. Holl. XIV 9, 55-60.

2 ‚perfekt‘ (als Bezeichnung für die dreiteilige Mensurierung im Gegensatz zur imperfekten, zweiteiligen Mensurierung) — ‘perfectly’ (as term that designates triple mensuration as distinct from imperfect, duple mensuration)

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 10, 12: Notula dicitur sic: Alia **perfecte** perfecta, alia **perfecte** imperfecta, alia imperfecte perfecta, alia imperfecte imperfecta. Verbi gratia in uno gradu pro omnibus ostendatur. Longa dicitur **perfecte** perfecta, cum includit tria tempora <perfecta> sui gradus ut tres breves ... Sed **perfecte** imperfecta dicitur, cum includit duo tempora <perfecta> sui generis sive gradus, ut duas breves (sim. IAC. LEOD. 7, 29, 1). al. IOH. MUR. comp. 11, 7 (inde FR. GAFUR. extr. 10, 7, 13). IAC. LEOD. spec. 7, 10, 7. al. ANON. London. I 1 p. 41: altera sive alterata minima invenitur tantum in duabus mensuris, ut in mensura **perfecte** perfecta et mensura **perfecte** imperfecta. ANON. London. I 3 p. 46: Brevis **perfecte** perfecta dicitur, quae valet tres semibreves, quarum quaelibet tres minimas ... Brevis **perfecte** imperfecta dicitur illa, quae valet duas semibreves, quarum utraque valet tres minimas. ANON. London. I 3 p. 47: Unde omnes semibreves et minimae, quae sunt inferiores ad brevem, per additionem horum adverbiorum ‚**perfecte**‘ et ‚imperfecte‘ satis aperte intelliguntur. al. IOH. HANB. sum. 3 p. 198, 1: nota de quolibet **perfecte** perfecta pre et post tertia pars imperfici potest. PS.-THEODON. 2 p. 37: Notandum, quod motuum temporis alii **perfecte** pronunciantur et alii imperfecte de perfectis. al. ANON. Couss. V p. 154, 14: quandocumque inter duas maximas in modo perfecto maximarum ... inveniuntur due longe **perfecte** numerate, ultima alteratur. al.

3 vollkommen konsonierend — sounding perfectly consonant

[s.XV] COMPIL. Salisb. 28: omnis contrapunctus debet **perfecte** incipi et **perfecte** finire (sim. CONTR. Contr. est ars 16. CONTR. Prima regula 2). COMPIL. Salisb. 39: Quando unus chorus **perfecte** datur ad tenorem, alter imperfecte dari debet. Et raro ambo **perfecte** dantur ad tenorem (sim. CONTR. Contr. est ars 23). CONTR. Not. quod novem 21. CONTR. Prima regula 6: non omnis (sc. contrapunctus) **perfecte** dari debet nec omnis imperfecte, sed mixtim.

subst. perfecta -ae f. 1. Bezeichnung für eine Ligatur, deren letzte Note den Wert einer Longa hat 2. Bezeichnung für die dreiteilige Longa 3. Bezeichnung für eine Ligatur, die eine Longa enthält 4. Bezeichnung für einen dreiteiligen Notenwert 5. Bezeichnung für eine ‚vollkommene‘ Konsonanz — 1. term that designates a ligature, the last note of which has the value of a long 2. term that designates the long divisible by three 3. term that designates a ligature, which contains a long 4. term that designates a three-fold note value 5. term that designates a ‘perfect’ consonance

1 *Bezeichnung für eine (am Schluß ‚vollständige‘) Ligatur, deren letzte Note den Wert einer Longa hat — term that designates a ligature (the end of which is ‘perfect’), the last note of which has the value of a long* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 36: **Perfecta** ascendendo est illa, quando ultimus punctus stat perpendiculariter supra paenultimam. Imperfecta est, quando stat obliquo modo. **Perfecta** descendendo est, quando tractus a paenultimo punctu usque ad ultimum stat perpendiculariter. *al.* *TRAD. Franc. II 2, 18:* quando ultimus punctus est directe supra penultimum, **perfecta** vocatur, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). *TRAD. Franc. V 49.* WALT. ODINGT. 6, 8, 18.

2 *Bezeichnung für die dreiteilige Longa — term that designates the long divisible by three* [s.XIII] LAMBERTUS p. 271b: quandocumque inter duas longas due breves omni proprietate carentes evenierint ..., prima profert unum tempus, que recta brevis dicitur; secunda duo, que altera brevis appellatur ... unde versus: Inter **perfectas** si bis brevis una locetur, / temporis unius fit prima, secunda dupletur. LAMBERTUS p. 272b: brevis cum altera brevi ad **perfectam** (*sc. equipollere debet*). *al.*

3 *Bezeichnung für eine Ligatur, die eine Longa enthält — term that designates a ligature, which contains a long (cf. HMT s. v. perfectio p. 2-3)*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 156, 1: Et quia plica tam in **perfectis** quam in imperfectis eandem proprietatem in signo retinet et natura, ideo causa brevitatis et quia sic facere debuit, de plica tam **perfectarum** quam imperfectarum se expedit (*sc. actor*) una vice. *al.*

4 *Bezeichnung für einen dreiteiligen Notenwert — term that designates a three-fold note value*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 113 : cantus iste ... ex omnibus longis et **perfectis** efficitur. *al.* PETR. DION. 10 p. 157: Nam in primo gradu **perfecta**, quae et longissima dicitur, occupat tria spatia cum semis ... In secundo gradu **perfecta**, quae et longa dicitur, occupat duo spatia cum semis ... In quarto autem similiter procedendo **perfecta**, quae semibrevis vel parva dicitur, maiorem partem spatii iuxta traditionem seniorum possidet. IAC. LEOD. spec. 7, 45, 7: Nec sufficit modernis **perfectas** imperficere et ad imperfectionem trahere. ... Imperfectionem enim ad praxim nimis extendunt; plus imperfectis utuntur quam **perfectis**. *al.* IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 2: Larga perfecta ex omnibus **perfectis** diminui potest per longam precedentem vel subsequentem. *al.* IOH. VETUL. 37, 3: Sed in ultima duarum notarum, quando tractatur de **perfectis**, causa implendi perfectionem dictam alterationem evitare non possumus. *al.* NIC. WEYTS p. 262b. [s.XV] THOM. WALS. 16, 3. UGOL. URB. 3, 10-4, 17: pro brevi semibrevis, pro semibrevis minima et pro minima semiminima ponitur in diminutione, sed e contra in augmentatione, quia pro semibrevis brevis, pro minima semibrevis, et pro semiminima minima omnino profertur, et **perfectae** pro **perfectis**, imperfectae pro imperfectis. *al.* NICOL. BURT. 3, 4, 30. *al.* GUILL. POD. 8, 10: ubi tertia **perfectarum** pars omnino deletur atque tollitur. MENS. Nota quod 1, 16: qualiter **perfecta** imperficitur, ac etiam quando imperfecta perficitur medietate (*pro mediante?*) puncto.

5 *Bezeichnung für eine ‚vollkommene‘ Konsonanz — term that designates a ‘perfect’ consonance*

[s.XIV] ANON. Mediol. 2, 7: Nota, quod semper debemus incipere <per> **perfectas** et etiam finire per **perfectas**, tamen penultima debet esse imperfecta. *al.* HENR. ZEL. 25. *al.* [s.XV] THEOD. CAPR. p. 96. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 5: diatessaron parvissimam omnium **perfectarum**. *al.* COMPOS.

Capiendum 2, 19. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: Dissimiles tamen **perfectae** possunt fieri permultae, hoc est post quintam octava aut post octavam quinta. *al.* NICOL. BURT. 2, pr. 5: cantus commixtus, id est tam cum **perfectis** quam imperfectis compositus. *al.* BONAV. BRUX. 14, 91: a ·h· gravi ad ·F· grave et a secundo ·h· acuto ad ·F· acutum ... si volumus, quod sint **perfectae**, oportet modulari per musicam fictam. ADAM FULD. 2, 9 descr. *al.* GUILL. POD. 6, 9: Imperfecte enim quaecumque in medio duarum **perfectarum** natura locate sunt. Inter unisonum enim et quintam tertia innata est, inter quintam et octavam sexta. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 3. *al.* FLOR. FAX. 2, 14, 5: Post unicam vel plures imperfectas sua **perfecta** dari debet. *al.* ANON. Couss. I p. 446a: Item plures **perfectae** non possunt sequi invicem una post aliam et hoc de eisdem consonantiis, sicut duo aut tria unisoni aut plures quintae seu octavae. ANON. La Fage III p. 243. (?) CONTR. Consonantia 10-11. CONTR. Cum notum 9 p. 300: contrapunctans debet suum contrapunctum incipere a **perfecta** Sed post **perfectum** debet sequi imperfecta. *al.* CONTR. Debemus scire 15. CONTR. Et primo I 2 descr. p. 137 (p. 462). *al.* CONTR. Nota quod septem 8: Nota, quod bene possumus cantare duas vel tres imperfettas et postea **perfettas**, sed melius dicitur, quando una **perfetta** et alia imperfetta. CONTR. Not. quod novem 31. *al.* CONTR. Penta p. 292. CONTR. Prima regula 8. CONTR. Quoniam hom. 5, 9. *al.*

subst. **perfectum** -i n. (et perfectus -i m.) 1. *Bezeichnung für die dreiteilige Mensurierung* 2. *Bezeichnung für eine ‚vollkommene‘ Konsonanz — 1. term that designates triple mensuration 2. term that designates a ‘perfect’ consonance*

1 *Bezeichnung für die dreiteilige Mensurierung — term that designates triple mensuration*

[s.XIV] ANON. Michels 5, 16: Item nota, quod duplex est musica mensurabilis, scilicet regularis et irregularis. Prima perfectiones simul incipit et terminat, de **perfecto** contra **perfectum** et de imperfecto contra imperfectum. Secunda vero perfectiones discontinuat, de **perfecto** sonans contra imperfectum et e contra. *al.* ANON. Paris. I 3, 13: solum **perfectum** imperficitur. IOH. MUR. not. 2, 4, 14: figura quadrilatera, aequilatera, rectiangula, caudata dextrorsum sursum vel deorsum in secundo gradu imperfectum significat pariter et **perfectum**, hoc est ternarium et binarium. IOH. MUR. not. 2, 8, 4: Omne **perfectum** per tertiam sui partem amotam ad imperfectum reducitur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 41, 3-6. *sim.* PETR. DION. 11 p. 159). *al.* PETR. DION. 11 p. 159: imperfectum dividitur in duo aequalia et **perfectum** in tria. *al.* IOH. MUR. comp. 7, 11: **Perfectum** qualiter figuratur? Sicut imperfectum ... Quot modis cognoscitur **perfectum**? Quinque. Quibus? Quando figura similis sibi ipsi aut duabus vel tribus sui partibus vel puncto vel pausa sui valoris praeponitur (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 5, 25). IOH. MUR. comp. 11, 1: Quot modis imperficitur **perfectum**? (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 8). *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 10, 6: Illos autem cantus dicunt (*sc. moderni*) regulares, cum scilicet **perfectum** canitur contra **perfectum** et imperfectum contra imperfectum. Alii sunt discantus, in quibus imperfectum canitur contra **perfectum** vel e contrario, et hos irregulares vocant. IAC. LEOD. spec. 7, 39, 6: Quid enim est perfici nisi de imperfecto **perfectum** fieri? *al.* IOH. MUR. lib. 6, 9: Item coloribus, subscriptionibus, pausis et signis **perfectum** distinguitur ab imperfecto et etiam cognoscitur (*inde* GOSCALC. 3, 6 p. 170, 4. PROSD. exp. 61, 1-7. UGOL. URB. 3, 6-7, 1. NICOL. BURT. 3, 2, 17. *sim.* IOH. HOTH. dial. p. 74). ANON. London. I 2 p. 44. *al.* IOH. BOEN ars 1, 9, 2. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 175. WILLELM. 3, 45 descr. IOH. VETUL. 11, 6. *al.* NIC. WEYTS p. 263a. ANON. Couss. V p. 196, 5: dicitur **perfectum** posse reduci

ad imperfectum per imperfectionem. *al.* ANON. Seay p. 40. *al.* ANON. Monac. II 2. *al.* ANON. Vratisl. p. 340a: Punctus divisionis est divisio **perfecti** a **perfecto**. [*s.XV*] PROSD. exp. 62, 8: auctor superius dedit nobis signa, per que possumus cognoscere **perfectum** ab imperfecto circa mensuras. *al.* UGOL. URB. 3, 10-3, 4: est diminutio quoad totum, et pro **perfecto** ponitur **perfectum**. *al.* ANON. Monac. 2, 29. *al.* ANON. Mell. 5, 9. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 14 (*cf.* IOH. MUR. comp. 2, 3). IOH. HOTH. mens. I 2, 5: perfectus maior, perfectus minor, imperfectus maior, imperfectus minor. Unde sciendum est, quod iste terminus, **perfectus** denotat brevem perfectam et, **imperfectus** brevem imperfectam. IOH. HOTH. mens. II 3, 1. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. *al.* GUIL. MON. I p. 15. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 13. CONTR. Prima regula 51.

2 *Bezeichnung für eine ‚vollkommene‘ Konsonanz — term that designates a ‘perfect’ consonance*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 7, 6: Non videtur autem una consonantia perfecta ab alia suam tollere perfectionem; omnia bene consonant et unum **perfectum** alteri **perfecto**. ANON. Seay p. 39: Vere in illo casu debet saltare de **perfecto** in imperfectum vel de imperfecto in **perfectum**; et sciendum, quod non possent fieri duo **perfecti**, unus post alterum immediate. [*s.XV*] UGOL. URB. mon. 10, 52: et maiora sunt ibi semitonia atque minora, quibus et imperfecta perficiuntur et **perfecta** colorantur. THOM. BAD. p. 85. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 3, 6: diapente ... sine diatessaron non attingit ad aequale summumque **perfectum**. *al.* GUIL. MON. 6 p. 35: si cantus firmus descendat quartam vel quintam, tunc contrapunctus potest descendere de imperfecto in suum **perfectum** sicut de tertia in quintam. CONTR. Debemus scire 7. CONTR. Quoniam hom. 1, 6: consonanciam aut assonanciam dicimus vel **perfectum** et imperfectum. *al.* CONTR. Volens igitur p. 382. *al.*

perfectus maior (perfectum maius) - perfectus minor (perfectum minus) *Bezeichnung für die Teilung eines Notenwertes in drei dreiteilige bzw. in drei zweiteilige Notenwerte — term that designates the division of a note value into three three-fold divisions, or into three two-fold divisions*

[*s.XIV*] PS.-MUR. motet. p. 76b: perfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeratur per tres figuras, preter in minima, verbi gratia: ... Longa tres breves ... vel IX semibreves vel XXVII minimas (*sc. valet*). Brevis tres semibreves ... vel IX minimas vel XVIII semiminimas. ... Que figure possunt alterari in prolatione **perfecti maioris**? Longa, brevis, semibrevis et minima. Quare? Quia numeratur per trinarium numerum. PS.-MUR. motet. p. 77a: Que figure possunt imperfici in prolatione **perfecti maioris**? Omnes excepta minima. Quare? Quia omnes computantur per trinarium numerum. *al.* ANON. Couss. V p. 238, 6. ANON. Couss. V p. 244, 1. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 3-25, 2: est brevis perfecta, id est temporis perfecti, quae **perfectus minor** dicitur nuncupari, id est mensura temporis perfecti minoris prolationis, cuius brevis valet tres semibreves, quae valent sex minimas. UGOL. URB. 3, 3-25, 6: Mensura **perfecti minoris** originalis: •••••♦♦♦♦♦. UGOL. URB. 3, 3-26, 2: **perfectus maior**, id est mensura temporis perfecti maioris prolationis. UGOL. URB. 3, 3-26, 8: Mensura **perfecti maioris** originalis: •••••♦♦♦♦♦♦♦♦♦♦. MENS. Ista autem 3 descr. p. 155 (p. 469a): cantus ... **maioris perfecti** simplex ○ ... cantus ... **maioris perfecti** per diminucionem φ ... cantus ... **minoris** (*ms.; ed.: brevioris*) **perfecti** simplex ○ ... cantus ... **minoris** (*ms.; ed.: brevioris*) **perfecti** per diminucionem φ. IOH. HOTH. fig. II 1, 15-16. IOH. HOTH. mens. I 2, 5: **perfectus maior**, **perfectus minor** ... iste terminus, **perfectus** denotat brevem perfectam ... **Maiores** denotat semibreve perfectam, **minor** vero semibreve imperfectam. IOH.

HOTH. mens. II 3, 1: **perfectus maior** a maxima: (*sequitur exemplum*). **Perfectus maior** a longa: (*sequitur exemplum*). **Perfectus maior** a breve: (*sequitur exemplum*) ... **Perfectus minor** a maxima: (*sequitur exemplum*). **Perfectus minor** a breve: (*sequitur exemplum*). *al.* GUIL. MON. I p. 15: ○ Signum **maioris perfecti**, in quo est numerus ternarius in semibrevis ..., hoc est brevis perfecta ... valet tres semibreves ... et semibrevis ... tres minimas ... ○ Signum **minoris perfecti**, in quo est numerus ternarius in semibrevis, hoc est brevis perfecta valet tres semibreves et semibrevis duas minimas. *al.* ANT. LUCC. 10b, 41. PROP. MENS. Nota quod II 2, 1: possumus iudicare cantum illum de **perfecto minori**, quia computatur per tres semibreves. PROP. MENS. Nota quod II 2, 5 descr. *al.* ANON. La Fage III p. 243: in arte ista Gallica quatuor sunt maneriae, scilicet minus imperfectum et **minus perfectum**, maius imperfectum et **maius perfectum**, id est quaternarius, sexarius perfectus, sexarius imperfectus et nonarius. *saeptius*

perflo -avi, -atum, -are (*eine Orgelpfeife*) mit Wind versorgen — *to supply (an organpipe) with wind*

FIST. Primae ergo 31 p. 85: aut minimae fistulae aptum acumen aut maximae vocum excedunt gravitatem; si acumen excedunt, absonae fiunt, si gravitatem, **perflari** nequeunt. ... Ergo si ita, ut dictum est, disponantur minimaeque quantitas, ut praenotatum est, diligentius longitudine et latitudine observetur, neutrum de praedictis modis excedunt, gravissimae **perflari** queunt.

periodus -i *m.* (περίοδος) (*Gliederungs-*)Abschnitt, Zäsur — *distinction, caesura [syn.: circuitus, clausula, clausura]*

1 *sprachlich (mit Bezug auf die musikalische Gliederung) — grammatically (with reference to the musical structure)* (*cf.* Isid. etym. 1, 20, 2: *Ultima distinctio, quae totam sententiam cludit, ipsa est periodus.* Isid. etym. 1, 20, 5: *Ubi ... plenam sententiae clausulam facimus, fit periodus ... Totus autem versus periodus est.*)

[*s.IX-X*] MOD. Ecce modorum 44: eodem modo distinguitur cantilena quo et sententia, quippe tenor spiritus humani per cola et commata discurrendo requiescit, verum cantilinae corpus arsi et thesi, id est elevatione sonorum et positione, completur, donec **periodo**, id est clausula sive circuitu suis membris distincta, terminetur. [*s.XI*] ANON. Prag. 10. IOH. COTT. mus. 10, 22: sicut enim in prosa tres considerantur distinctiones, quae et pausationes appellari possunt, scilicet colon, id est membrum, comma incisio, **periodus** clausura sive circuitus, ita et in cantu. In prosa quippe quando suspensive legitur, colon vocatur; quando per legitimum punctum sententia dividitur, comma; quando ad finem sententia deducitur, **periodus** est (*inde* HIER. MOR. 20 p. 153, 21. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 12. TRAD. Holl. VIII 9, 143. TRAD. Holl. VIII 22, 37. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 71). IOH. COTT. mus. 10, 28: Quod autem in prosa grammatici colon, comma, **periodum** vocant, hoc in cantu quidam musici diastema, systema, teleusin nominant (*inde* HIER. MOR. 20 p. 153, 35. ANON. Hailspr. 4 p. 68. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 14. TRAD. Holl. VIII 22, 42. ANON. Carthus. nat. 7, 75. TRAD. Holl. VI 36, 6). *al.* [*s.XIII*] HIER. MOR. 20 p. 153, 28. WALT. ODINGT. 5, 9, 18: Aliam enim habent intonationem evangelici et aliam prophetici (*sc. psalmi*) in singulis tonis usque ad metrum (*pro medium?*), quod dicitur comma in grammatica, sed in fine versus, qui **periodus** dicitur, eandem habent terminationem. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 6, 11. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 18. *al.* GOB. PERS. p. 188b. *al.*

TRAD. HOLL. VI 36, 1. IOH. HOTH. exc. p. 28 (cf. *Isid. etym.* 1, 20, 1). ADAM FULD. 2, 13. LAD. ZALK. B 6. GUILL. POD. 7, 35: Hic enim grammatici et rethores certis pausis ac distinctionibus, id est comate, colon vel colo, et **perihodo** utuntur. ... Simili autem modo in nostre musice practica eqs.

2 *musikalisch* — *musically*

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 373: In colis vel commatibus diastemata dicimus, sistemata in particulis perfectioribus seu toto **periodo**. Nam diastema est spatium quodlibet sonorum, quo particula complectitur ..., sistema totius spatium meli (inde IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 16). [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 206. IOH. COTT. mus. 10, 25: cum in fine ad finalem pervenit (sc. cantus), **periodus** est (inde HIER. MOR. 20 p. 153, 32. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 13. TRAD. HOLL. VIII 9, 150. TRAD. HOLL. VIII 22, 40. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 73. TRAD. HOLL. VI 36, 4). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 12. *al.* HEINR. EGER 5 p. 57: sique in puncto legitimo dicto (mss.; ed.: dictio) comma, id est incisio, et apud musicos systema, id est coniunctus ornatus, in finali pauset et si in puncto ultimato dicto (mss.; ed.: dictio) **periodus**, id est clausura vel circuitus, a musicis teleusis, semper pauset in finali (cf. IOH. COTT. mus. 10, 25-29). COMM. Boeth. II p. 214, 2. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 9, 151. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 74. TRAD. HOLL. VI 36, 5. GUILL. POD. 1, 11: Quamquam enim in punctuationibus, id est colo, comate et **perihodo**, quodammodo intenduntur musice et remittantur (sc. evangelia, lectiones etc.), semper tamen in intermediis syllabis et dictionibus plane leguntur. *al.* cf. Bielitz, *Grammatik* p. 134-170; Bower, *Model*; Fees, *Incisionslehre*

periphonus -i m. *Konsonanz, Wohlklang* — *consonance, euphony*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 8: Proportionabilitas vero omnium **periphonorum**, id est consonantiarum, per hos (sc. *duodecim*) exquiritur modos, simul et diaphonia ex peribolo aut deambulatione cantus chordarum musicalium (cf. *Adam Fuld.* 2, 10: *περιφονία* et *διαφονία*).

permutatio -onis f. 1. *Bezeichnung für die Veränderung der Hexachordstufe mi in fa und umgekehrt* 2. *Mutation* — 1. *term that designates the alteration of the hexachord degree mi into fa, and the opposite* 2. *mutation*

1 *Bezeichnung für die Veränderung der Hexachordstufe mi in fa und umgekehrt (mit Vorzeichnung von Akzidentien)* — *term that designates the alteration of the hexachord degree mi into fa, and the opposite (through use of accidentals)*

a *Definition*

[s.XIV] MARCH. luc. 8, 1, 2: **Permutatio** est variatio nominis vocis seu note in eodem spacio seu linea in diverso sono (inde COMPIL. Ticin. C 160. FLOR. FAX. 1, 8, 3). [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 4: Est igitur **permutatio** mutua qualitatis et quantitatis invicem variatio. FLOR. FAX. 1, 8, 2: Signa, quae in cantibus ad mutationem inducunt cantantem, sunt duo, id est gravitatis alterum alterumque acuminis, sic sane planae musicae sive ecclesiastico cantui insignita ♯♮. Ea cantu organico hoc modo figurata videbis b♯. ... Illa gravitate vocem deprimunt, ista acumine eandem extollunt. ... Marchettus et abbas Populeti in his mutationem dicunt **permutationem**.

b *Gebrauch* — *usage*

[s.XIV] MARCH. luc. 2, 7, 6: Semitonium dyatonicum est, quando fit **permutatio** ·b· rotundi in ·h· quadrum vel e converso propter ascensum vel descensum, ut hic: (*sequitur exemplum*) (inde FR. GAFUR. extr. 6, 11, 8. BONAV. BRUX. 24, 88). MARCH. luc. 8, 1, 3: Fit enim **permutatio**, ubi tonus dividitur propter consonantiam in dyatonicum et enarmonicum

aut in cromaticum et dyesim vel e converso, ut hic: (*sequitur exemplum*). Signa autem, quibus nobis innuitur **permutatio** facere, sunt tria, scilicet h quadrum, b rotundum et aliud signum, quod a vulgo falsa musica nominatur. *al.* COMPIL. Ticin. C 159. [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 4 p. 33: [In ·b·fa ·h·mi fit **permutatio** secundum Marchetum]. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4: Fit insuper haec prima mutatio aliquando indirecte et irregulariter ... in ·b·fa·h·mi dissonam et incongruam **permutationem**. *al.*

2 *Mutation (Wechsel von einem Hexachord zu einem anderen auf derselben Tonstufe)* — *mutation (change from one hexachord to another on the same pitch)*

[s.XV] BART. RAM. 1, 2, 4 p. 32: in ·Γ·ut, in ·a·re, in ·b·mi, in ·e·la **permutatio** fieri non potest, quoniam unius vocis non est, sed duarum aequalium, propter quod etiam in utroque ·b·fa·h·mi non fit. *al.* GUILL. POD. ench. 26 p. 388. GUILL. POD. 5, 23: Mutatio igitur ... idem est, quod **permutatio**. ... Fit autem **permutatio** iure de equalibus tantum. Et quoniam unisono voces precise equalitatem, quia idemtitatem habent in sono, recte igitur de his tantum est mutatio vel **permutatio**. *al.*

permuto -avi, -atum, -are 1. *mutieren (auf derselben Tonstufe in ein anderes Hexachord wechseln)* 2. (*die Hexachordstufe mi zu fa bzw. fa zu mi*) *ändern* — 1. *to mutate (to change on the same pitch into another hexachord)* 2. *to alter (the hexachord degree mi into fa, or fa into mi)*

1 *mutieren (auf derselben Tonstufe in ein anderes Hexachord wechseln)* — *to mutate (to change on the same pitch into another hexachord)*

[s.XV] PROSD. plan. 1, 6 p. 46, 9: antiqui huius artis magistri volentes modum reiterandi sex nomina notarum superius pluries nominata, quae ab aliis sex voces nuncupantur, nobis tribuere, quendam invenerunt modum **permutandi** unum sex nominum in aliud, per quem fit postea facilis modus talia sex nomina reiterandi, et iste talis modus **permutandi** apud musicos comuniter mutatio nominatur. BONAV. BRUX. 13, 8: una vox, quae stat in uno signo, cum alia alterius signi non potest **permutari**, scilicet fa de ·C·faut cum ut de ·G·solreut, sed fit in eodem sono. GUILL. POD. ench. 25 p. 386: in mutatione facienda, quae est unisonarum vocum, neque iunguntur (sc. *mi et fa*) sententia omnium musicorum neque **permutantur**. GUILL. POD. ench. 26 p. 388: qui in ·a· vel ·g· ab b molli in vocem nature **permutandum** esse dicunt, per ignorantiam convenientie et inconvenientie proprietatum ... peccant ..., quia proprietates b mollis iam incepta in neutro dictorum terminorum deficit ... Si autem ab altero illorum, id est vel ·g· vel ·a·, in ·c· vel ·d· acutis elevetur, tunc dimissa voce b mollis in quocunque illorum in eam (sc. *proprietatem*), quae b quadrati fuerit ... **permutandum** est. *al.* GUILL. POD. 5, 25: In iis igitur terminis, in quibus due sunt voces, due etiam fiunt mutationes, quarum ordo hic est. Prima enim illarum cum secunda ascendendo et secunda cum prima e contrario **permutantur**. In iis vero, in quibus tres sunt voces, sexies **permutatur**. *al.*

2 (*die Hexachordstufe mi zu fa bzw. fa zu mi*) *ändern* — *to alter (the hexachord degree mi into fa, or fa into mi)*

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 49: **permutare** dicunt, cum sub eadem littera non <modo> (*ms. et ed.: numero*) qualitas est mutanda, sed quantitas; et hoc non fit, nisi sub litteris eodem loco positis ·b·h·. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 13: quum mi in fa **permutatur**, loco ·b· quadræ ·b· rotundam ascribunt (sc. *plerique*). Quum autem fa in mi, loco ·b· rotundæ ·b· quadræ ponunt. Inde, si in ·E·lami gravem **permutaveris** mi in fa, deponetur fa maiore semitonio in grave, cuius exachordum in ·h·mi gravem acquirit exordium. Quod si in ·C·faut gra-

vem fa **permutaveris** in mi per transitum maioris semitonii in acutum, exachordum huiusmodi in ·A·re initium assumet. Quum autem in ·h·mi gravem **permutaveris** mi in fa per transitum maioris semitonii in grave, exachordum ipsum incipies in acquisitam ·F·faut tono sub ·T·ut depressam. FLOR. FAX. 1, 9, 3.

pernotabilis -e (musikalisch) notierbar — notatable (musically)

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 7: Est enim huiusmodi tonus ad ipsum regulam per ascensum et descensum omnes descriptas ac etiam **pernotabiles** modulationes in fine diiudicans.

pernotatio -onis f. (musikalische) Notation — (musical) notation

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 15: ipsamque (sc. psalmodiam) eadem voce prosequuntur (sc. Ambrosiani) nullius differentiae intermissione ad ipsum usque „Euouae“, cuius **pernotationem** finis ipsius psalmodiae consequitur. FR. GAFUR. pract. 2, 2: Posterius tamen huiusmodi **pernotationis** ordinem subvertentes notulas ipsas vacuas conscripsere.

pernoto -avi, -atum, -are (musikalisch) notieren — to notate (musically)

[s.IX-X] HUCBALD. 31. [s.XIII] MUS. MAN. 26, 18. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 2. FR. GAFUR. pract. 1, 3: Recentiores autem Gregoriani et qui rursus mensurabiles cantilenas describunt ..., clavem ipsam linealem ·F·faut gravis tribus notulis lineae ipsius capiti hoc ordine in scriptis solent **pernotare**: ♯. FR. GAFUR. pract. 1, 14: Sunt insuper et aliae huius septimae psalmodiae terminationes, quas in ipso antiphonario comperies **pernotatas**. FR. GAFUR. pract. 1, 15. FR. GAFUR. pract. 2, 2: Omnis enim mensurabilis descriptio vel notulis vel pausis, quae ommissas et mensurabiles voces monstrant, vel signo vel canone **pernotatur**. FR. GAFUR. pract. 2, 7. FR. GAFUR. pract. 2, 11: Eas (sc. notulas), quae accidentaliter imperficiebantur, vacuas **pernotabant** (sc. veteres musici). *ibid.* al. FR. GAFUR. pract. 3, 12: Solent enim persaepe cantilenarum compositores tenorem atque contratenorem diminutionibus **pernotare** figuris ac cantum tardioribus. FR. GAFUR. pract. 4, 5.

perones hyperboleon Bezeichnung für die Tonstufe ε — term that designates the note ε

[s.XV] TAB. Catan. p. 142: ·D·lasol nete hyperboleon ... ·C·solfa **perones hyperboleon** ... <·h·>mi peranete hyperboleon ... ·b·fa <trite> hyperboleon ... ·A·lamire nete <diezeugmenon>.

cf. Herlinger, *Summula* p. 139 sq.

perplico -are ‚plizieren‘, mit einer Plica versehen — ‘to plicate’, to provide with a plica

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 154, 6: duplex vero longa ascendendo et descendendo plicari potest ... si sit in fine ligature, et ascendendo et descendendo **perplicari** potest, ut hic: (sequitur exemplum). ROB. HANDLO p. 154, 20: Omnis enim coniunctio semibrevium minorum et in fine **perplicari** potest sursum, non deorsum; minimarum vero et minoratarum nequaquam. ... Ille etiam magne longe, que mensuram excedunt unius longe duplicis, nunquam **perplicantur** neque ligantur. ... Alterata vero brevis in fine ligature <vel> in obliquitate **perplicari** potest, dummodo cum longa a se divisa sequatur seu semilonga. ROB. HANDLO p. 158, 11: Recta semibrevis ligata, sed nec minime nec minorate **perplicari** possunt.

persono -are 1. (er-)klingen 2. erklingen lassen, zum Erklingen bringen — 1. to sound 2. to have (an interval, melody, pitch) sounded, to produce as sound

1 (er-)klingen — to sound

[s.IV] CALC. 73: ea, quae motu planetum ad organicum modum **personabant**. MACROB. 2, 1, 5: is sonus, qui ex qualicumque aeris ictu nascitur, aut dulce quiddam in aures et musicum defert, aut ineptum et asperum **personat**. FAV. EUL. 20, 2. al. [s.IX] REMIG. AUT. 481, 16. [s.XI] VERS. Fer tuba 8: **Personat** octonis modulis nam fistula dulcis. [s.XII] ANON. Cist. IV 14. ANON. La Fage I 14, 2: Discantus cantui debet esse contrarius, non quia cum cantu debeat **personare**, sed in elevatione et depositione. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 10 p. 47. [s.XV] UGOL. URB. 5, 31, 12. GEORG. ANS. 2, 117: Est verum numerus tactuum, quos hoc in instrumento assignavimus omnes, novem et quadraginta, et sonitus totidem **personant** emitonio solo differentes. al. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56: Sed viri ingeniosi et scit crystallum perspicui, qui, cum aliquantulum aut cibo sive crapula aut aliquo alio extrinsecus accidenti flegmate gravantur, soporem aut aliquam pigritiem inducente vel tristitiam, proto modo **personante** allevantur.

2 erklingen lassen, zum Erklingen bringen — to have (an interval, melody, pitch) sounded, to produce as sound

[s.V] MART. CAP. 9, 909. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 10 p. 197, 6: praeteriens fabrorum officinas pulsos malleos exaudit (sc. Pythagoras) ex diversis sonis unam quodam modo concinentiam **personare** (inde AURELIAN. 2, 23. REG. PRUM. 12, 2. FRUT. brev. 4 p. 37. HIER. MOR. 3 p. 14, 8). BOETH. mus. 1, 10 p. 198, 2: Hi igitur mallei, qui XII et VI ponderibus vergebant, diapason in duplo concinentiam **personabant** (inde REG. PRUM. 12, 8. HIER. MOR. 3 p. 14, 33. IOH. HOTH. dial. p. 62. GUILL. POD. 1, 3). BOETH. mus. 2, 18 p. 250, 9: Si vero unitati ternarius comparetur, diapason ac diapente concordiam **personabit** (inde HIER. MOR. 17 p. 106, 20. FR. GAFUR. op. 4, 5). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 2, 209: Istud H **personat** diapason ad superius A. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 17-9. al. IOH. SCOT. annot. 11, 8. AURELIAN. 2, 7. [s.XI] GUIDO reg. 202. [s.XII] TON. Gratianop. p. 46. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 11 p. 48: Aliud experimentum: **Personabat** enim (sc. Pythagoras) calamos inequales et secundum supradictas proportionem sibi respondentes. *ibid.*: simul **personabat** cyathos et acetabula. AMERUS 20, 16: **Personat** voces dyapason octo. *ibid.* al. [s.XIV] MARCH. pom. 1, 5. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 15: Inter nervos igitur, qui plectro vero percussi tonum **personant**, dicta contingit mutatio signorum. al. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 12: Nec fuisset forsitan inventum monochordum, nisi ad minus quattuor in se clauderet voces distinctas valorem habens quattuor chordarum distinctarum ad resonandum scilicet quattuor distinctas ipsius diatessarum voces ... vel ad **personandum** quattuor distinctas consonantias, sicut fuit de quadrichordo **personante** quattuor symphonias in malleis fabrorum repertas. al. IOH. VETUL. 30, 7: ad Dei laudem **personandum**. COMM. Boeth. II p. 318, 12. ANON. Ellsworth 3 p. 194, 4. al. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 37: Cordula vero mese ... diatessarum **personat** ad acutum super hypatemeson. al. TRAD. Holl. IX 1, 2, 72. al. TRAD. Holl. I 1, 9, 9 (sim. TRAD. Holl. XI 2, 38). al. CONR. ZAB. mon. I 4: **personando** ipsas proportionem in cantu simplici reperibiles. IOH. TINCT. inv. p. 46: multo sepius Catalanarum mulieres carmina quaedam amatoria audivi concinere quam viros quicquam ea **personare**. al. LE MUNERAT moderat. 9: eius (sc. Magnificat secundi et octavi toni) penultima syllaba, scilicet -fi- duplici nota, scilicet ut fa, moderatur vel modulatur et ut longa **personatur** seu **personari** videtur. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 3. GUILL. POD. 2, 12. al. HERB. TR. 1, 10 p. 37. FLOR. FAX. 1, 5, 13-14. MON.

Mon. divisurus p. 42, 79: A qua mese secundum supradictam rationem tono rursus remisso fiet lichanos meson mobilis per omnia sicut et paranete hiperboleon, ad quam symphoniam personat diapason.

pes pedis m. 1. Bezeichnung für eine zweitönige aufsteigende Neume 2. (modales) Rhythmusschema 3. Bezeichnung für einen Formteil der Ballata 4. Fuß (einer Orgelpfeife) — 1. term that designates an ascending neume of two pitches 2. (modal) rhythmic pattern 3. term for a part of a ballata 4. foot (of an organ pipe)

1 Bezeichnung für eine zweitönige aufsteigende Neume (♩) — term that designates an ascending neume of two pitches (♩) [s.XI] TON. Aug. p. 96b: semiditonum ... non sillabatim, sed per neumam, que **pes** dicitur, intendunt, per illam, que flexa <dicatur>, remittunt. TON. Aug. p. 106b: incipiendo ... per virgam **pede** fultam. al. NEUM. Nomina 2. NEUM. Punctus p. 55. NEUM. Punctum p. 67: **Pes** ♩ (inde FRUT. brev. 14 p. 102). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 549: **Pes** notulis binis vult sursum tendere crescens. al. WALT. ODINGT. 6, 8, 13: Ligatura ascendens cum perfectione est, cum paenultimus punctus recte gerit supra caput ultimum, sicut in plano cantu **pes** vel resupina. al. WILLELM. 3, 18. al. [s.XV] TRAD. Holl. III 15, 19. (?)

2 (modales) Rhythmusschema — (modal) rhythmic pattern [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 24, 24: ordines primi modi perfecti sub numero impari accipiuntur ante pausationem procedendo semper per longam, brevem pro **pede** suple<to>. ANON. Couss. IV p. 25, 33: **Pes** perficitur in paenultima, et **pes** primi modi in brevi terminatur, et **pes** secundi in longa terminatur. al.

3 Bezeichnung für einen Formteil der Ballata — term for a part of a ballata

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 2, 5: Habent etiam (sc. balladae) super responsum unum et plures **pedes**, qui volunt habere quattuor partes, et postmodum unam voltam totam similem responsivae. GEN. DISC. Postquam 7, 4: Soni sive sonetti sunt verba applicata solum uni sono et sunt composita isto modo: quaelibet responsiva, quae habet quattuor partes ... Postea habent duos **pedes**, qui possunt habere tres partes, et alii habent in aliquibus tantum duas ... et postea habent unam voltam proportionatam ad modum responsivae. Et sic cantus responsivae et voltae de puncto ad punctum debent esse similes. **Pedum** autem cantus unus vult esse similis alteri et de aere, de quo est responsiva et volta, volunt esse **pedes**; possuntque fieri de quacumque tempore volueris, simpliciter et mixto, dummodo partes invicem correspondeant, et similiter, de quo aere volueris.

cf. Burkard/Huck, Voces p. 10 sq.

4 Fuß (einer Orgelpfeife) — foot (of an organ pipe) [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 16: Item dupla circumferenciam et secundum duplicationem protrahe cum circino arcus flexure cuiuslibet latitudinis, et secundum quantitatem orificii describatur semicirculus infra orificium, cuius semicirculi dyameter est equalis circumferencie inferioris orificii **pedis**, per quod ventus subintrat.

cf. Sachs K.-J., Mensura 2 p. 57

pes conbipunctis Bezeichnung für eine sechstönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einem Pes und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from two ascending puncta, a pes, plus two descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes conbipunctis** ♯.

v. quilisma conbipuncte, virga conbipunctis

pes condiapentis Bezeichnung für eine zwölftönige, aus fünf aufsteigenden Puncta, einem Pes und fünf ab-

steigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a twelve-note neume, formed from five ascending puncta, a pes, plus five descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes condiapentis** ♯.

5 v. virga condiapentis

pes condiatessaris Bezeichnung für eine zehntönige, aus vier aufsteigenden Puncta, einem Pes und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a ten-note neume, formed from four ascending puncta, a pes, plus four descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes condiatessaris** ♯.

v. virga condiatessaris

pes conexus Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Form des Pes — term that designates a (liquescent?) form of the pes

[s.XI] FRUT. brev. 14 p. 102: **pes semivocalis** vel **conexus**. FRUT. ton. p. 172: Differentia prima ultimum „Saeculorum amen“ per pedem flexum, quod quidam per **pedem conexum** faciunt, a mese in finalem deponit.

20 v. podatus conexus

pes conpunctis Bezeichnung für eine viertönige, aus einem Punctum, einem Pes und einem weiteren Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from one punctum, a pes, plus one additional punctum

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes conpunctis** ♯.

v. gutturalis conpunctis, tripunctum conpuncte, virga conpunctis

pes contripunctis Bezeichnung für eine achttönige, aus drei aufsteigenden Puncta, einem Pes und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a eight-note neume, formed from three ascending puncta, a pes, plus three descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes contripunctis** ♯.

35 v. quilisma contripuncte, virga contripunctis

pes dependens Bezeichnung für eine vom Pes abgeleitete Neume unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume derived from the pes

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes dependens** ♯.

40 v. flexa dependens

pes flexus Bezeichnung für eine vom Pes abgeleitete auf- und absteigende dreitönige Neume — term that designates an ascending then descending three-note neume derived from the pes

45 [s.XI] TON. Aug. p. 101b. NEUM. Punctum p. 68: **Pes flexus** ♯. FRUT. ton. p. 172: Differentia prima ultimum „Saeculorum amen“ per **pedem flexum**, quod quidam per pedem conexum faciunt, a mese in finalem deponit. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 19: **Pes flexus** componitur ex pede et flexa (inde WILLELM. 3, 22). al. WILLELM. 3, 18.

50 v. flexa, punctus flexus, quilisma flexum

pes flexus praebipunctis Bezeichnung für eine aus zwei aufsteigenden Puncta und einem Pes flexus zusammengesetzte Neume — term that designates a neume formed from two ascending puncta followed by a pes flexus

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes flexus praebipunctis** ♯.

pes flexus resupinus Bezeichnung für einen Pes flexus mit einem weiteren aufsteigenden Tonschritt — term that designates a pes flexus plus an ascending note

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes flexus resupinus** ♯

(inde FRUT. brev. 14 p. 102).

pes flexus strophicus Bezeichnung für eine vom Pes flexus abgeleitete Neume (mit Wiederholung des letzten Tons) — term that designates a neume derived from the pes flexus (with repetition of the last pitch)

65

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes flexus strophicus** ♪ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

pes gutturalis Bezeichnung für eine vom Pes abgeleitete Neume unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume derived from the pes

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes gutturalis**. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5 (inde WILLELM. 3, 18).

v. gutturalis, flexa gutturalis

pes hemivocalis Bezeichnung für eine liqueszierende Form des Pes — term that designates a liquescent form of the pes

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes hemivocalis** sive substringens ♮.

v. flexa hemivocalis, hemivocalis, hemivocalis praepunctis

cf. Floros, Neumenkunde 2 p. 124 sqq.

pes praebipunctis Bezeichnung für eine viertönige, aus zwei aufsteigenden Puncta und einem Pes zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a pes preceded by two ascending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes praebipunctis** ♯.

v. flexa praebipunctis, hemivocalis praebipunctis, quilisma praebipuncte, tripunctum praebipuncte, virga praebipunctis

pes praebipunctis et subdiapentis Bezeichnung für eine neuntönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einem Pes und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a nine-note neume, formed from two ascending puncta, a pes, plus five descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praebipunctis et subdiapentis** ♮.

pes praebipunctis et subdiatesseris Bezeichnung für eine achttönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einem Pes und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a eight-note neume, formed from two ascending puncta, a pes, plus four descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes prae<bi>punctis et subdiatesseris** ♮.

pes praebipunctis et subtripunctis Bezeichnung für eine siebentönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einem Pes und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from two ascending puncta, a pes, plus three descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praebipunctis et subtripunctis** ♮.

pes praediapentis Bezeichnung für eine siebentönige, aus fünf aufsteigenden Puncta und einem Pes zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a pes preceded by five ascending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes praediapentis** ♯.

v. flexa praediapentis, quilisma praediapenticum, tripunctum praediapente, virga praediapentis

pes praediatessaris Bezeichnung für eine sechstönige, aus vier aufsteigenden Puncta und einem Pes zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a pes preceded by four ascending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes praediatessaris** ♯.

v. flexa praediatessaris, quilisma praediatessaris, tripunctum praediatessare, virga praediatessaris

pes praediatessaris et subtripunctis Bezeichnung für eine neuntönige, aus vier aufsteigenden Puncta, einem Pes und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a nine-note neume, formed from four ascending puncta, a pes, plus three descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praediatessaris et subtripunctis** ♮.

pes praepunctis Bezeichnung für eine dreitönige, aus einem Punctum und einem Pes zusammengesetzte Neume —

term that designates a three-note neume, formed from a pes preceded by a punctum

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes praepunctis** ♯.

v. flexa praepunctis, gutturalis praepunctis, hemivocalis praepunctis, quilisma praepuncte, tripunctum praepuncte, virga praepunctis

pes praepunctis et subbipunctis Bezeichnung für eine fünftönige, aus einem Punctum, einem Pes und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a punctum, a pes, plus two descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praepunctis et subbipunctis** ♯.

pes praepunctis et subdiapentis Bezeichnung für eine achttönige, aus einem Punctum, einem Pes und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates an eight-note neume, formed from a punctum, a pes, plus five descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praepunctis et subdiapentis** ♮.

pes praepunctis et subdiatesseris Bezeichnung für eine siebentönige, aus einem Punctum, einem Pes und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a punctum, a pes, plus four descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praepunctis et subdiatesseris** ♮.

pes praepunctis et subtripunctis Bezeichnung für eine sechstönige, aus einem Punctum, einem Pes und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a punctum, a pes, plus three descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praepunctis et subtripunctis** ♮.

pes praetripunctis Bezeichnung für eine fünftönige, aus drei aufsteigenden Puncta und einem Pes zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a pes preceded by three ascending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes praetripunctis** ♯.

v. flexa praetripunctis, quilisma praetripuncte, tripunctum praetripuncte, virga praetripunctis

pes praetripunctis et subdiapentis Bezeichnung für eine zehntönige, aus drei Puncta, einem Pes und fünf weiteren Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a ten-note neume, formed from three puncta, a pes, plus five additional puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes praetripunctis et subdiapentis**.

pes praetripunctis et subdiatessaris Bezeichnung für eine neuntönige, aus drei Puncta, einem Pes und vier weiteren Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a nine-note neume, formed from three puncta, a pes, plus four additional puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **<Pes praetripunctis> et subdiatessaris**.

pes prostratus Bezeichnung für eine vom Pes stratus abgeleitete Neume — term that designates a neume derived from the pes stratus

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes prostratus** ♯.

pes quassus Bezeichnung für einen tremuliert ausgeführten Pes — term that designates a pes performed in a quavering manner

[s.XI] TON. Aug. p. 111b. al. NEUM. Punctum p. 68: **Pes quassus** ♯. FRUT. ton. p. 136: Differentia secunda „saeculorum amen“ tono altius per **pedem quassum** levat, quod est spatium diatessaron a finali. al. [s.XIII-XIV] WALT.

ODINGT. 5, 2, 20: **Pes quassus** dictus, quia voce tremula et multum mota formatur, quassum enim violenter motum est (inde WILLELM. 3, 22). *al.* WILLELM. 3, 18.

cf. Floros, *Neumenkunde* 2 p. 98 sqq.

pes quassus flexus *Bezeichnung für eine vom Pes quassus abgeleitete Neume — term that designates a neume derived from the pes quassus*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes quassus flexus** (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

pes quassus semivocalis *Bezeichnung für eine vom Pes quassus abgeleitete liqueszierende Neume — term that designates a liquescent neume derived from the pes quassus*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes quassus semivocalis** $\mathfrak{f}$.

pes quassus subbipunctis *Bezeichnung für eine aus einem Pes quassus und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a neume formed from a pes quassus followed by two descending puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes quassus subbipunctis** $\mathfrak{f}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

pes resupinus *Bezeichnung für eine dreitönige, aus einem Pes und einem weiteren, höheren Ton zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed of a pes plus an additional note of a higher pitch*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes resupinus** $\mathfrak{N}$. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5 (inde WILLELM. 3, 18).

v. flexa resupina, quilisma resupinum

pes resupinus semivocalis *Bezeichnung für eine liqueszierende Form des Pes resupinus — term that designates a liquescent form of the pes resupinus*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes resupinus semivocalis** $\mathfrak{N}$.

pes semivocalis *Bezeichnung für eine liqueszierende Form des Pes — term that designates a liquescent form of the pes*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes semivocalis** $\mathfrak{f}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. flexa semivocalis, gutturalis semivocalis, quilisma semivocale

pes sinuosus *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Form des Pes — term that designates a (liquescent?) form of the pes*

[s.XI] TON. Aug. p. 100b. NEUM. Punctum p. 68: **Pes sinuosus** $\mathfrak{P}$. FRUT. ton. p. 121: Differentia sexta ... ipso tamen sono vocis, quae in „saeculorum amen“ per **pedem sinuosum** reflectitur, melius insinuat. *al.* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5 (inde WILLELM. 3, 18).

v. flexa sinuosa, quilisma sinuosum, sinuosa

pes stratus *Bezeichnung für eine vom Pes abgeleitete Neume, deren zweiter Ton langgezogen („ausgestreckt“) ist — term that designates a neume derived from the pes, of which the second pitch is held longer („stretched“)*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes stratus** $\mathfrak{f}$.

pes subbipunctis *Bezeichnung für eine viertönige, aus einem Pes und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a pes followed by two descending puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes subbipunctis** $\mathfrak{A}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. gutturalis subbipunctis, pes quassus subbipunctis, quilisma subbipuncte, tripunctum subbipuncte, virga subbipunctis, virga semitonis subbipunctis

pes subpunctis *Bezeichnung für eine dreitönige, aus einem Pes und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed from a pes followed by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes subpunctis** $\mathfrak{A}$.

v. flexa gutturalis subpunctis, gutturalis subpunctis, quilisma subpuncte, tripunctum subpuncte, virga subpunctis

pes subdiapentis *Bezeichnung für eine siebentönige, aus einem Pes und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a pes followed by five descending puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes subdiapentis** $\mathfrak{A}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

pes subdiatessararis *Bezeichnung für eine sechstönige, aus einem Pes und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a pes followed by four descending puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes subdiatesseris** $\mathfrak{A}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

pes substringens *Bezeichnung für eine (liqueszierende?) Form des Pes — term that designates a (liquescent?) form of the pes*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Pes hemivocalis sive substringens** $\mathfrak{N}$.

v. flexa substringens, substringens

pes subtripunctis *Bezeichnung für eine fünftönige, aus einem Pes und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a pes followed by three descending puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 67: **Pes subtripunctis** $\mathfrak{A}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

phi (Φ) *Tonbezeichnung im Tetrachord $\Delta E^s \Phi \Gamma$ (als Erweiterung des Tonsystems) — letter that designates a note in the tetrachord $\Delta E^s \Phi \Gamma$ (as an extension of the tonal system)*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 17 p. 286, 3: Addimus et tetracordum unum subgravium (*ed.*: sub gravium) litterarum nuper nobis a Deo datum Grecis litteris insignitum, hoc modo: Δ delta E e Φ fi Γ gama. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 18: Est autem et sextum tetracordum iam inferius ordinatum, quod nominatur subgravium, his caracteribus figuratum: Δ E Φ Γ . IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 25: a $\cdot \Gamma \cdot$ usque ad finem mensuretur (*sc. monocordus*) per octo, et novenarium subitus remissum Φ littera ponatur. Sit igitur de omnibus tetracordis plena descriptio hoc modo: (*sequitur exemplum*).

phiala -ae *f.* *Bezeichnung für ein Saiteninstrument — term that designates a stringed instrument*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 3, 4: Musa, ut diximus, instrumentum quoddam est omnia musicae superexcellens instrumenta, quippe quae omnium vim atque modum in se continet: humano siquidem inflatur spiritu ut tibia, manu temperatur ut **phiala**, folle excitatur ut organa (inde HIER. MOR. 2 p. 11, 16: viella. PS.-THOMAS AQU. I 4: figella. TRAD. Holl. VIII 2, 9: fiella. WENCESL. PRACH. 36. CONR. ZAB. tract. H 2: figella. *cf.* *Compil. Erlang. p. 29: manu temperatur ut fistula. Trad. Holl. V pr. 135: fistula*). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 412: Chordalia (*sc. instrumenta*) sunt ea, que per chordas metalinas, intestinales vel sericinas exerceri videntur; qualia sunt cithare, vielle et **phiale**, psalteria, chori, monochordium, symphonia seu organistrum et hiis similia. PS.-MUR. summa 440: Arcus dat sonitum **phiale**.

v. viella

phoenix -icis *m. vel f.* (*de φοῖνιξ*) *Bezeichnung für ein Saiteninstrument — term that designates a stringed instrument*

[s.VII] ISID. etym. 3, 22, 3: psalteria, lyrae, barbitae, **phoenices** et pectides (inde HIER. MOR. 4 p. 20, 8: ferenices. TRAD. Holl. VIII 3, 97).

phonascus -i m. (φωνασκός) *Gesangslehrer, Kapellmeister* — *singing teacher, choir master*
[s.XV] FR. GAFUR. theor. pr. 1: Franchini Gafuri Laudensis in delubri maioris choro **phonasci** theoricum opus musicae discipline.

[**phonesco**] *ex errore ed. pro perhorresco*: GEORG. ANS. 1, 139.

phonista -ae m. *Sänger — singer*
[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 11: Clausularum igitur et terminorum fundamenti seu cantus vel tenorum **phonista** ita disponat apices, ut iisdem principales sonos contribuat.

phonus -i m. (de φωνή) *Ton — pitch*
[s.XV] VERS. Postquam pro 278: Flatibus atque **phonis** consistit (*sc. cantus*) musica (*ms.*; *ed.*: musici) voce.

phrygista -a, -um *phrygisch* (für die dritte Kirchen-tonart) — *phrygian* (for the third mode)
[s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 346: melodia tertii toni, quam ibidem (*sc. octavo Politice*) Philosophus **frigistam** appellat. GUIDO DION. 1, 4, 383: melodia toni tertii vel **frigista**. [s.XV] UGOL. URB. 3, pr. 31: Haec enim melodia appellatur **phrygista**, quae tertii toni melodia est, quae ictibus vocum fortissimis fortissime ab exterioribus spiritus revocans ad interiora animam disponit ad raptum. UGOL. URB. 3, pr. 37: Naturales autem musici harum melodiarum **phrygista** raptus dicunt esse factivam, mixolidistam disponentem ad eius compassionem et planctum, doristam autem ad mores, sicut dictum est.

phrygius -a, -um et subst. -i m. *phrygisch*, das *Phrygische* — *phrygian*, the *phrygian*

1 als Bezeichnung für die antike Transpositionsskala (einen Ganzton über der dorischen Skala, mit der Oktavspecies t s t t t s t) — as term that designates the ancient transposition in the Greek tonal system (placed a tone above the dorian mode, with the octave species t s t t t s t)

a allgemein — general
[s.V] MART. CAP. 9, 935: Tropi vero sunt quindecim, sed principales quinque, quibus bini cohaerent: id est lydius, cui adhaerent hypolydius et hyperlydius; secundus iastius ...; item aeolius ...; quartus **phrygius** cum duobus hypophrygio et hyperphrygio (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 13). *al.* FULGENT. 3, 10 p. 79, 3: dorus tonus aut **frigijs** Saturno coiens. [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 13: Bis diapason autem a proslambanomeno in neten hyperboleon cum his, quae in medio sunt interpositae, consideratur. Has igitur constitutiones si quis totas faciat acutiores vel in gravius totas remittat secundum supradictas diapason consonantiae species, efficiet modos VII, quorum nomina sunt haec: hypodorus, hypophrygius, hypolydius, dorus, **phrygius**, lydius, mixolydius (*inde* HIER. MOR. 20 p. 155, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. GUILL. POD. 4, 1). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Toni vero sunt quindecim: hypodorus, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorus, iastius, **phrygius**, aeolius, lydius, hyperdorus, hyperiastius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius (*inde* WALT. ODINGT. 3, 9, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 26. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 75, 17. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 9. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 7. COMM. Boeth. I 1, 1 p. 32. HIER. MOR. 8 p. 36, 23 (*cf.* BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 16). WALT. ODINGT. 3, 9, 3. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 301. COMM. Boeth. II p. 254, 36: scilicet **dorio**, frigio, lidio, hipodorio et ceteris (*sc. modis*), de quibus locuturus est ipse Boecius 4° libro capitulo 14°. *al.* [s.XV] IOH. TINCT.

nat. 1, 9: Neque silentio praetereundum est Boethium septem tonos in sua institutione armonica posuisse, quos ex septem speciebus diapason existere clarissima ratione demonstravit, quos et ipse diffinivit constitutiones in totis vocum ordinibus vel gravitate vel acumine differentes. Eorumque nomina sunt haec: hypodorus, hypophrygius, <hypolydius> (*om. ed.*), dorus, **phrygius**, lydius et mixolydius. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 130. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 16: Clonam quoque tripartitae legis iuxta **dorium** et phrygium ac lydium modum inventorem ferunt. (?) GUILL. POD. 4, 4. *al.* HERB. TR. 2, pr. p. 43.

b zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference to disposition and register within the tonal system
[s.III] FRAGM. CENS. 12, 1: Species carminum tredecim, ex quibus primi dorus, **phrygius**, lydius. His accesserunt gravissimus hypodorus, mox duo hypophrygii, gravior et acutior, deinde hypolydii totidem et perinde gravior et acutior, deinde dorus medius, tum **phrygius** gravis et alter excelsus, totidem lydii, gravis et acutus, tum mixolydii pari diversitate, postremus hypermixolydius acutissimus. [s.VI] BOETH. mus. 4, 17 p. 346, 23: mese dorii ... ab ea mese, quae est **phrygii**, ... distat tono. Nam quae est mese in dorio ..., eadem in **phrygio** lichanos meson (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 13, 26). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 8: **Phrygius** est iastium hemitonio, dorium tono, hypolydium tono semis ... praecedens. *ibid.* *al.* (*inde* AURELIAN. 6, 36-43). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 37, 3. [s.X] INCH. UCHUB. 463. *al.* (*cf.* Bernhard, *Kirchentonarten p. 9 sq.*) TON. Lugd. pr. 70 (*cf.* Bernhard, *Clavis Gerberti 1 p. 86*). [s.XII] TON. Gratianop. p. 47 (*cf.* Becker *Hj.*, *Guigo p. 63-65*). [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 155, 20 (*cf.* Boeth. mus. 4, 17 p. 347, 25). WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 5, 5. *al.* COMM. Boeth. II p. 294, 38. *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 222, 2: Ambrosius penthacordum considerans 5 tonos compilavit; ab Ignacio dorium, **frigium** et lidium communicans eolium et iastium composuit, cuius sequitur divisio: (*sequitur descriptio*). (?) [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 3. GUILL. POD. 4, 1.

c zur Charakterisierung — with reference to characterization
[s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 185, 6 (*inde* HIER. MOR. 8 p. 38, 13-18. ANON. Meyer pr. 4. COMM. Boeth. II p. 14, 31. EG. CARL. rit. 77-79. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 98, 13-31). CASSIOD. var. 2, 40, 4: **Phrygius** pugnas excitat, votum furoris inflammat (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 12). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 347. *al.* [s.IX-X] REG. PRUM. 5, 73. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 31: ex quodam **phrygio** modo (qui nimis mollis est). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 168-172. COMM. Boeth. II p. 406, 32. [s.XV] IOH. TINCT. nat. 1, 22: Quas quidem melodias non ex speciebus diapason, sed ex propriis qualitatibus distinxit (*sc. Aristoteles*). Namque mixolydiam planctivam, lydiam remissam, **phrygiam** rigidam et dorian mediam affirmat. FR. GAFUR. op. 1, 1 (*sim.* IOH. TINCT. inv. p. 39. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 26). HERB. TR. 2, 4 p. 50.

2 als Bezeichnung für die dritte Kirchentonart (authenticus deuterus mit der Intervallfolge s t t t s t t) — as term that designates the third mode (authenticus deuterus, with the sequence of intervals s t t t s t t)

a allgemein — general
[s.IX] MUS. ENCH. 9, 20: ut protos autentus vel plagis, deuterus autentus vel plagis, sive modus dorus, **frigijs**, lidius et ceteri, qui ex gentium vocabulis sortiti sunt nomina (*sim.* INCH. UCHUB. 19). [s.XI] HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a): Quorum (*sc. troporum*) quatuor autentici, id est auctorales, quatuor plagae, id est laterales vel subiugales, sunt. Vocantur ita secundum veteres dorus, **frigijs**, lidius, mixolidius; subiugales vero ita: ypodorus, ypofrigijs, ypolidius, ypomixolidius.

HERMANN. mus. p. 63 (p. 147b): in **frigio** (*sc. tropo*) gradua-
lia „Iuravit Dominus“, „Exaltabo te“, responsorium „Respice
Domine“. ODOR. SEN. p. 169: Autentus deuterus, id est
auctoritate secundus, qui et **phrygius**. OLIVA 99. WILLEH.
HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum fi-
guraliter descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus,
protum autenticum dorium, deuterum **phrygium** ... vocans.
PS.-GUIDO form. ton. 3, 12. (?) PS.-GUIDO arithm. p. 57b:
phrygius authenticus, hypophrygius subiugalis. *al.* FRUT.
ton. p. 138. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b): Legimus nam-
que in veteribus gentiliis auctoribus ... pro deutro et discipulo
eius **frigijs**, ypofrigijs. *al.* IOH. COTT. mus. 15, 23: antipho-
nae „Ascendente Iesu“, „Benedicta sit“, „Gloriosi“, cum sint
hypomixolydii, a nonnullis **phrygio** adaptantur. *al.* [s.XII]
ANON. Pannain p. 108: **phrygius** in Phrygia (*sc. repertus*)
(*sim.* GOB. PERS. p. 186b. TRAD. Holl. III 6, 28. TRAD. Holl.
VI 37, 1). *ibid.* *al.* COMPIL. Paris. II p. 75. [s.XIII] HIER.
MOR. 20 p. 155, 29. *al.* IOH. GROCH. 228. ENGELB. ADM. 4,
9, 5: Autentus vero deuterus, i. e. principalis secundus, qui est
tercius in ordine, vocatur secundum ipsum (*sc. Boecium*) **fri-**
gius a Frigia provincia. *al.* WALT. ODINGT. 5, 17, 5. [s.XIV]
GUIDO DION. 1, 2, 186. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 6. SUMM.
GUID. 25 (*sim.* GOB. PERS. p. 187a. ANON. Carthus. nat. 3,
15). *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 70, 10. HEINR. EGER 5 p. 47:
Sed ad alia quatuor nomina, scilicet dorium, **phrygius**, etiam
pro plagalibus addiderunt ‚hypo‘, id est ‚sub‘. *ibid.* *al.* ANON.
Ellsworth 4 p. 220, 2. [s.XV] GOB. PERS. p. 187a. UGOL.
URB. 1, 47, 5. *al.* ANON. Carthus. nat. 2, 10. *al.* TRAD.
Holl. I 2, 2, 6. TRAD. Holl. III 6, 27. *al.* TRAD. Holl. VI
37, 1. IOH. TINCT. nat. 1, 16. *al.* BART. RAM. 1, 3, 3 p.
59: Marti tradamus et sic tono **phrygio**. *al.* ADAM FULD. 2,
13. GUILL. POD. 4, 19. FR. GAFUR. pract. 1, 7: ut protus
dorij atque hypodorij limites observaret ... Deuterus **phrygii**
et hypophrygii. *ibid.* *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 4. SZYDLOV. 12
p. 47.

b zur Struktur und Lage im Tonsystem — with reference
to disposition and register within the tonal system

[s.IX-X] ALIA MUS. 15 p. 107: Quintus modus **phrygius**
quinta specie diapason finitur, cui nete diezeugmenon nervus
est ultimus. ALIA MUS. 135 p. 197: Sciendum quoque, quod
dorius maxime proto regitur, similiter **phrygius** deuterio, ly-
dius trito, mixolydius tetrardo (*inde* ANON. Bernh. 2, 81).
al. [s.X-XI] TON. Lugd. 3, 1 (BrPr): Tertius tropus **phry-**
gius, qui inscribitur autentus deuterus, id est magister vel
princeps secundus, principalem suae simphoniae habet mese,
finalem vero hypate meson. ORG. Paris. 52. ANON. Bernh.
2, 53: **Phrygius** habet melodiam a paramese descenditque ad
ypate meson, ascendit vero ad nete diezeugmenon habens fina-
lem in gravibus in ypate meson, in acutis in paramese (*sim.*
COMPIL. Paris. II p. 76). *al.* HERMANN. mus. p. 37 (p. 135):
Frigijs construitur ab ·E· in ·e·, mediatur, sed non iniciatur
·h·. HERMANN. mus. p. 43 (p. 138) descr. *al.* OLIVA 114.
PS.-GUIDO arithm. p. 57a. FRUT. ton. p. 134: Autentus
deuterus, qui et **phrygius** dicitur, constat ex secunda spe-
cie diapente inferius, quae est ab ·E· in ·h· ... et ex secunda
specie diatessaron superius de eadem ·h· ad ·e·. [s.XI-XII]
QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 descr. TON. Gratianop. p. 47 (*cf.*
Becker Hj., Guigo p. 63-65). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT.
5, 17, 12 descr. TAB. Basil. descr. ANON. Ellsworth 4 p. 216,
1: Dorii finem imponens in ·D·, quod est lichanos; in ·E· **fri-**
gius, quod est ypate; in ·F· lidium, quod est paripate; in ·G·
mixolidium, quod est lichanos meson. [s.XV] IOH. CICON.
mus. 1, 20 p. 94 descr. TRAD. Holl. III 17, 36. FR. GAFUR.
op. 5, 8 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8). BART. RAM. 1, 3,
2 p. 54. *al.* BONAV. BRIX. 15, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 1,
10. *al.*

c zur Charakterisierung — with reference to characteriza-
tion

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): si dorium, **frigium**,
lidium, mixolidium vocavero, secundum quod quis ab illa vel
illa gente magis amatus vel frequentatus est, non secundum
melodiam habitum vocabula applicui. Eodem modo si gene-
raliter pro naturali ratione ... **frigium** incitatum vel saltan-
tem ... nominavero, aliquid plus in his quam in aliis vocabu-
lis designavi; nondum tamen specialia, quae huius suavitatis,
modestiae, lamentationis, iocunditatis caeterorumque natura-
lium accidentium vim expriment, nomina repperi. ARIBO
17 p. 47: quidam expertus ..., qui quosdam modos infirmiores,
quosdam etiam sensit saniores, quem **frigijs** ad quandam tha-
lamum traduxit yppofrigijsque penitentem reduxit. [s.XIII-
XIV] ENGELB. ADM. 4, 3, 8-9 (*cf.* Boeth. mus. 1, 1 p. 185,
6). COMM. Boeth. II p. 406, 32. [s.XV] UGOL. URB. 1, 47,
13. *al.* TRAD. Holl. III 17, 15: **frigijs** surgens accendit sepius
iras (*inde* TRAD. Holl. VI 39, 13). BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58:
Mars vero **phrygium** (*sc. modum*) tenet, qui totus colericus
est et iracundus. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7: Hos autem tres,
dorium, **phrygium** et lydius celeberrimos veterum comendat
auctoritas tanquam ad incitatiores animi affectus aptissimos.

3 als Bezeichnung für die mittlere Tonstufe (a bzw. e)
in einem Zweioktavensystem von hypodorius bis hyperlydius
(entsprechend der Tonskala A-g bzw. E-ξ) — as term that
designates the central pitch (a, or e) in a two-octave system
from hypodorius to hyperlydius (corresponding to the scale A-
g, or E-ξ)

[s.XI] MON. Pythagoras p. 37, 12: Geminato autem acutis-
simo yperlidii spatio post lidium **frigium** imponens. MON.
Pythagoras p. 37, 21: post ypoastium ypodorium omnium
gravissimum geminato **frigii** spatio. *al.*

[4 irrümlich: als Bezeichnung für die fünfte Kirchentonart
(authentus tritus) — erroneously: as term that designates the
fifth mode (authentus tritus)]

[s.X-XI] TON. Lugd. 5, 1 (MüMn): Quintus tropus **phrygius**,
qui praetitulatur autenticus tritus (*cf.* Bernhard, Clavis Ger-
berti 1 p. 87-88).

cf. Bernhard, Kirchentonarten

phthongalis -is zur musikalischen Verwendung geeignet
— appropriate for musical usage

[s.XV] GEORG. ANS. 2, 7: Componitur vero cantilena ex
phtongis et eorum partibus, qualiter sillaba ex litteris et ex
sillabis dictio et ex dictionibus oratio. Neque omnino phton-
gus unica constat voce, sed ex duabus aut pluribus consonis,
que cum ad aures eodem pervenirent tempore, exaudiuntur,
quasi sit vox unica, permixte. Si consone fuerint, demulcent et
aquiescere cogunt; dissone perturbant. ... He siquidem **phton-**
gales voces, ita et sonitus, cum ex consonantibus commixte
sunt, emmeles vocate sunt et apte sunt intermediare et con-
iungere.

phthongizo -are ertönen, erklingen — to sound

[s.XV] BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91: Mutatur etiam canone
modus procedendi, ut tantum, quantum vox debebat elevari,
deprimatur, ut fecit Busnois: „Antiphraasis tenorizat ὑπό, dum
ἐπί **phthongizat**“, cuius sententia est: fiat subtus, quod supra
erat fiendum et e contra.

phthongus -i et **phthongos** acc. -on m. (φθόγγος) I.
(musikalisch verwendbarer) Ton II. Intervall III. Kirchen-
tonart IV. Ganzton V. regulärer Oktavbereich, Ambitus (ei-
ner Kirchentonart) — I. sound, pitch (appropriate to musical
usage) II. interval III. church mode IV. tone V. charac-
teristic octave register, ambitus (of a mode)

I (*musikalisch verwendbarer*) *Ton* — *sound, pitch* (*appropriate to musical usage*) [*syn.: sonus*]

1 *Bestimmung — determination*

[*s.III*] CENS. 10, 3: Singulae tamen voces simplices et utcumque emissae *φθόγγοι* vocantur. Discrimen vero, quo alter *φθόγγος* acutior est, alter gravior, appellatur *διάστημα*. [*s.IV*] CALC. 44: diastematum ... partes sunt **pthongi**, qui a nobis vocantur soni; hi autem soni prima sunt fundamenta cantus (*sim.* FAV. EUL. 22, 3). [*s.V*] MART. CAP. 9, 939: **pthongus** dicitur vocis modulatae particula una intentione producta. Est autem intentio ..., in qua vox consistit ac perseverat. Sonus **pthongos** vel speciatim vel generaliter appellatur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 939/361, 14-5: **tongus** generalis et specialis). [*s.IX*] MUS. ENCH. 1, 3: canorae vocis **ptongi**, qui Latine dicuntur soni, origines sunt et totius musicae continentia (*inde* INCH. UCHUB. 42. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. COMM. Boeth. II p. 182, 12. *sim.* TRAD. Holl. VI 22, 1). MUS. ENCH. 1, 7: **Ptongi** autem non quicumque dicuntur soni, sed qui legitimum ab invicem spaciis melo sunt apti (*inde* INCH. UCHUB. 45. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. COMM. Boeth. II p. 182, 15. *sim.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 9. NICOL. BURT. 1, 21, 108). *al.* MUS. ENCH. 9, 6: Sonus quarumque vocum generale est nomen, sed **ptongos** dicimus vocis canorae sonos (*inde* INCH. UCHUB. 4. COMM. Boeth. II p. 182, 7). SCOL. ENCH. 1, 15: Sonos hic **ptongos** dicimus, id est vocalas in canore concordas, quae sunt armoniae elementum. [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 4, 9: Solus dumtaxat discretus (*sc. sonus*), qui etiam proprie **phthongus** vocatur, ad musicam pertinet (*inde* HIER. MOR. 9 p. 42, 8. COMPIL. Erlang. p. 27). [*s.XIV*] PETR. DION. 1 p. 148: sonus canorae vocis Graece **phthongos**. Sonorum vel **phthongorum** alius gravis, alius acutus (*cf.* IOH. MUR. not. 1, 1, 5). COMM. Boeth. II p. 212, 7. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 8. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 7 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 2, 3, 1. *cf.* Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 4). *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <P>**tongus** est sonus aptatus in sillabas, cui in mensurali cantu debent sillabe sic coaptari, ut etiam sine notis per se auditum condelectarent propter dulcedinem sue sonoritatis in expressione, quae etiam non intelligentis dulcificarent audicionem et ut offerat dulcem sententiam intelligenti, cui dulcis nota coadiuncta faciet dulcem melodiam. IOH. HOTH. exc. p. 46: voces vel soni et, ut propriis loquar, **phthongi**. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 2: Minimum igitur eorum, quae concinne cantantur, est **phthongus**.

2 *Gebrauch — usage*

a *allgemein — general*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 9. [*s.III*] CENS. 10, 8: Nam (*sc. Pythagoras*) chordas aequae crassas parique longitudine diversis ponderibus tetendit, quibus saepe pulsus nec **phthongis** ad ullam symphoniam concordantibus pondera mutabat. [*s.V*] MART. CAP. 2, 169: tonum primum ex **phthongis** complere caelestibus. *al.* FULGENT. 3, 9 p. 74, 17: viva vox ... potest enim et limmata subrigere et parallelas concordare et distonia mollire et **ptongos** iugare et ornare quilismata. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 4: Sonum vero non generalem nunc volumus definire, sed eum, qui Graece dicitur **phthongos**, dictus a similitudine loquendi (*inde* REG. PRUM. 7, 7. TON. Gratianop. p. 48. GUILL. POD. 1, 10. *sim.* FR. GAFUR. op. 2, 4). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 20: Totius mundi armoniam VIII **ptongis** constare manifestum est (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 23. REMIG. AUT. 19, 11). REMIG. AUT. 30, 21: Ennea novem, **pthongus** sonus. REMIG. AUT. 500, 17: 'de tonis', id est **ptongis**. MUS. ENCH. 6, 3. *al.* SCOL. ENCH. 1, 19: Δ.: Quomodo fit haec absonia in **ptongis**? M.: Si aut ignavius pronuntientur aut acutius quam oportet. *al.* INCH. UCHUB. 2 (*cf.* MUS. ENCH. 9, 4). *al.* HUCBALD. 15. [*s.XI*] ANON. Lips. p. 156 (*cf.* COMM. Guid. 8 p. 117). ANON.

Prag. 159: quisque ab altero secus se posito differt **ptongus** vel acumine vel gravitate. *al.* VERS. Ars humanas p. 111b: Simphonie he vocate doctis sunt a musicis; / quia duum semper **phthongis** resonant suaviter. QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 1, 172. COMM. Boeth. II p. 182, 25. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 4, 9 p. 372, 7-8. IAC. THEAT. 15. *al.* GEORG. ANS. 2, 7. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 1. *al.* HERB. TR. 2, 6 p. 53: cantus a gravibus **phthongis** ad acutos et ab eisdem vicissim ad graves modeste pariter ascendit atque descendit. *al.* FLOR. FAX. 2, 18, 1 (*cf.* Papias, *Elementarium*, s. v. *neuma*).

b *als Tonstufe in einem Tonsystem — as note within a tonal system*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5: Sonitus, qui Graece *φθόγγοι* dicuntur, in unoquoque genere sunt X et VIII. [*s.IX*] MUS. ENCH. 8, 1: Demonstrandum nunc, quomodo haec quattuor **ptongorum** vis modos, quos abusive tonos dicimus, moderetur. MUS. ENCH. 11, 38: **ptongus** quisque per diapason ad duodecimum sicut ad quintum diapente resonat (*inde* INCH. UCHUB. 358). *al.* SCOL. ENCH. 3, 146: Δ.: Qui **ptongi** duplo distant? M.: Quique semper per octavas regiones, quod diapason dicitur. *al.* HUCBALD. 17: paulatim numerus excrevit **ptongorum**. HUCBALD. 55: a finali, qui est lichanos meson, in quintum **ptongum** utraque reductus regione protenditur (*sc. tetrardus*) (*inde* BERNO ton. p. 103a). *al.* [*s.X-XI*] ORG. Paris. 92. HERMANN. expl. p. 149b (*inde* FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196). TRAD. Hermann. I p. 108: omne tenens **ptongon** ... dyapason. TRAD. Hermann. II 1: E notat equales **ptongos**, S semitonales. HERMANN. vers. p. 149 (*inde* FRUT. brev. 10 p. 69. ANON. Wolf p. 195. ANON. Lovan. p. 489b. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. TRAD. Holl. VIII 13, 32. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. I 1, 9, 5). GUIDO reg. append. 15. HEINR. AUG. 76: diatessaron, quod sonat de III^{or}, quia tot **phthongos** suo colligit spatio. WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), 1: Quilibet autenticus tropus a finali suo in decimam chordam licenter et non ulterius, praeter tetrardum, qui non nisi in nonum **ptongum** ascendit. *al.* COMM. Guid. 60 p. 104: **Phthongi** enim, id est soni semitonii magis sunt sibi affines, **phthongi** vero cuiuslibet toni in ipsa voce magis videntur remoti. *al.* ANON. Prag. 241: Finales autem eos dicimus **ptongos**, ad quos quique toni, quantumlibet vel exceleant intendendo vel graventur deponendo, finalem remittunt stivam et in quibus ultimam terminant notam. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 7, 19. FRUT. brev. 10 p. 66. [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56: Iunge ergo duos **ptongos** quasi duas litteras, et fit vel tonus vel semitonium. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 2, 3, 4: Dyastema in musica tonus est, nam dyastema Grece, Latine interspaciū vel intervallum duorum **ptongorum** dicitur (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 9. FR. GAFUR. extr. 6, 13, 4: duorum **podogorum**. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 1). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. SUMM. GUID. 96 (*inde* GOB. PERS. p. 190a). SUMM. GUID. 238 (*inde* GOB. PERS. p. 192b). *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 96, 2: **Ptongi** dicuntur Grece, Latine soni, qui secundum Boetium incipiuntur a proslambanomenos vel prosmelodos et finiuntur in nete hyperboleon. IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 98, 7-9 (*inde* DIFF. MUS. 29-30). IOH. CICON. mus. 1, 24 p. 114, 3: Tertia coniunctio **ptongorum** est, quam Boetius ditonum et diatonum nuncupavit. Omnis vero ditonus ex duobus tonis et trium **ptongorum** quantitate semper consistit. *al.* GEORG. ANS. 1, 114. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 11: Illud autem spaciū, quod est inter **phthongon** et **phthongon**, appellatur intervallum. *al.* IOH. HOTH. mens. II 2, 17. NICOL. BURT. 3, 18, 110: haec (*sc. diapente*) ... ex quinque **phthongis** sive sonis corporetur. *al.* BONAV. BRUX. 14, 12. *al.* IOH. VELLE metr. 58.

c als kleinstes Element der Musik — as the minimum element within music

[s.V] FULGENT. 3, 10 p. 78, 17: in musicis vero aliud est armonia **ptongorum**, sistematum et diastematum, aliud effectus tonorum virtusque verborum (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 4, 3, 22, 3). *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 17: sicut loquela litteris, ita constat **ptongis** armonia. INCH. UCHUB. 142. [s.XI] BERNO prol. 1, 8: omnis cantilena non quibuscumque vocibus, sed certis et determinatis sonis, quos Greci **ptongos** quasi a similitudine loquendi vocant, ordinabiliter contextitur (*cf.* BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 4 col. 855, 54). GUIDO micr. 15, 3: Igitur quemadmodum in metris sunt litterae et syllabae, partes et pedes ac versus, ita in harmonia sunt **phtongi**, id est soni, quorum unus, duo vel tres aptantur in syllabas; ipsaeque solae vel duplicatae neumam, id est partem constituunt cantilena (*inde* METROL. 45 p. 83). COMM. Guid. 29 p. 134: Notandum est, quod neuma valde aequivoco accipitur: quandoque pro **phthongo** tantum, aliquando pro syllaba vel pro distinctione, quandoque pro toto cantu. *al.* ANON. Prag. 7: veluti orationis bene constructae effectivae fiunt litterae, ita **ptongi** non solum consonam, sed et aequisonam non modo in naturali, verum in artificiali musica possunt armonicam efficere. *al.* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 26: **phtongi**, id est soni, quorum duo vel tres neumam, id est partem cantilena, constituunt. QUAT. PRINC. 3, 32. COMM. Boeth. II p. 212, 15. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 18: antiqui musici ... primum **ptongos** invenerunt, post **ptongos** sillabas, post sillabas partes, de partibus vero cantum et musicam construxerunt. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 6, 3: **Phthongi** namque ... litterae sunt musicales, toni cum semitonis syllabae, ditonique cum semiditonis, diatessaron autem ac diapente dictiones. *al.*

II Intervall — interval

[s.III] CENS. 10, 8: repperit (*sc.* Pythagoras) **phthongos** musicorum convenire ad rationem numerorum. *ibid.*: tria ad quattuor, quem **phthongon** arithmetici Graeci ἐπίτριτον vocant, Latini supertertiam.

III Kirchentonart — church mode [syn.: modus, tonus, tropus]

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 10, 11: Quos autem nos modos vel tropos nominamus, Graeci **phtongos** vocant (*inde* HIER. MOR. 20 p. 153, 6. TRAD. Holl. VIII 22, 30. TRAD. Holl. XI 3, 22. TRAD. Holl. III 6, 22). IOH. COTT. mus. 10, 38: Graeci autem **phtongos**, id est tonos, gentium vocabulis sic efferunt: I dorijs, II hypodorijs, III phrygijs, IV hypophrygijs; V lydijs, VI hypolydijs; VII mixolydijs, VIII hypomixolydijs (*inde* ANON. Pannain p. 108. TRAD. Holl. VIII 23, 8. TRAD. Holl. VI 37, 1). *al.* ANON. Pannain p. 107: Animadvertendum est, quia, quod Boetius tropos, Guido modos, Greci **ptongos**, nos secundum Iohannem tonos appellamus. *ibid.* [s.XIII] IOH. AEGID. 13, 6: Graeci vero tonos vocant **phthongos**. Unde Plato dixit, quod **phthongi** sunt vocum copulationes ordinatae. Guido vero tonos vocat modos. *al.* [s.XIV] SUMM. GUID. 37: Flebilis atque pia **ptongi** modulatio sexti (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 7, 11. THOM. BAD. p. 91. ANON. Carthus. nat. 8, 19. TRAD. Holl. V 4, 640. TRAD. Holl. VII 4, 62. BONAV. BRUX. 18, 34. SZYDLOV. 13 p. 64. TRAD. Holl. XII 8, 18). *al.* [s.XV] GOB. PERS. p. 186b (*cf.* SUMM. GUID. comm. 1, 18). *al.* ANON. Carthus. nat. 1, 15. *al.* TRAD. Holl. XI 3, 17. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 17: tonus, trophos et **ptungos** idem sunt (*sim.* TRAD. Holl. XIII 4, 47). TRAD. Holl. XIII 4, 48 comm. CONR. ZAB. tract. AP 4: Utamur ergo pro synonymis huiusmodi nominibus 'tonus', 'modus', '**phthongus**', 'tropus'. *al.* ADAM FULD. 2, 15: Olim vero quatuor **phthongos** veteres invenerunt. *al.* TRAD. Holl. XIV 10, 4.

IV Ganzton — tone

[s.XV] GOB. PERS. p. 185b: Credunt, dimidius, quidam, quod semitonius sit, **phthongus**. Falluntur. GEORG. ANS. 1, 78: quantitas vocis, quam **phtongon** cognominant, in epogdo consistere. GEORG. ANS. 1, 87: inter extremos duos terminos diapente distantes comprehenduntur **phtongi** tres et emintonium unum. GEORG. ANS. 1, 96: Ea vero **phtongi** pars, qua maius emintonium minus exsuperat, comma vocata est. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: totam illam inter a et b intercapedinem tonum vocari et a Graecis **phthongon**, quod apud nos sonus interpretatur.

V regulärer Oktavbereich, Ambitus (einer Kirchentonart) — characteristic octave register, ambitus (of a mode) [syn.: clima]

[s.XV] TRAD. Holl. III 7, 54 descr.: **Ptongus** seu clima amborum (*sc. primi et secundi toni*). TRAD. Holl. III 7, 55: <P>**tongus**, clima, ambitus, excursus tercii et quarti thoni. TRAD. Holl. III 17, 36.

pilosa -ae f. Bezeichnung für eine (mehrfach gestielte?) lange Note — term for a long note (with several stems?)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 23, 9: Ponit autem quidam doctor modernus alias quasdam longas notulas, quas largas vocat vel pilosas.

pilus -i m. Notenstiel, Notenhals — note stem

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 40: omnis punctus quadratus talis figurae ■ unum tempus valet, si sit perfectus aut imperfectus. Quando vero est quadratus et habet **pilum** in parte dextra, prout patet in hanc figuram ■, valet ■■, et si est perfectus, valet ■■■, nisi esset divisio. ANON. Seay p. 41: dupla vocata longa talis figurae ■ valet duos punctos quadratos talis figurae ■■ habentes **pilos** in parte dextra talis figurae ■■, sit de tempore perfecto aut imperfecto, valet quisque duo tempora. ANON. Seay p. 42: quando duo quadrati sunt inter duos quadratos habentes **pilos** in parte dextra, et primus habet **pilum** et quartus idem, primus quadratus existens in medio illorum duorum, primus valet unum tempus et ultimus duo, tamen quod ordinentur per modum perfecti. Exemplum, ut hic: ■■■■. ANON. Seay p. 44: duo puncti quadrati ligati descendendo dum tamen, quod primus quadratus habeat **pilum** in parte sinistra descendendo, primus quadratus valet unum tempus et ulterius duo tempora. Exemplum: ■■. *al.*

pinax -acis m. Windlade (der Orgel) — windchest (of an organ)

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 14-5: **pinax**, id est capsula organi. REMIG. AUT. 71, 17: Quidam '**pinacem**' dicunt esse capsam organi, in qua figuntur calami.

pinrosa Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume

[s.XI] NEUM. Scandicus 4: Pandula, **pinrosa**, gutturalis, tramea, cenix.

cf. Floros, Neumenkunde 2 p. 188

pitiplicis Bezeichnung für eine mehrtönige Neume — term for a neume with multiple pitches

[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **pitiplicis** ".

piva -ae f. Dudelsack — bagpipe

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 15: Caveat postremo cantilena compositor tenorem aut baritonantem in cantilena per omnes notulas immobilem disponere. Non enim potest vox permanens ad perfectam concordantiam contrariis motibus acquirendam cum altera proportionabiliter convenire; iccirco ipsa non

cadit in processum concordantiae auditum demulcentis. Huiusmodi enim sonitus in instrumentis ductus ceu in utriculo, quem vulgares **pivam** vocant, dicitur ‚vernare‘ apud Philosophum, apud vulgus vero ‚bordonizare‘. Nulla enim in eo fit intentione remissioneve mutatio; hinc nulla consurgit delectatio. Verum quod gravissimus sit, acutissimos ipsius utriculi sonos ac celeres sustentat; siquidem dictum est acutos sonos a gravioribus sustineri et fortificari. Utriculum enim ipsum vocant **pivam** ab acutissimis eius sonis, qui semper videntur educere ‚pi‘ ‚vi‘. ‚Vernare‘ enim Petrus Apponensis in elucidatione decimi problematis extensum esse sonum asserit nullius intentionis nulliusque remissionis participem (cf. *Petrus Apponensis, Expositio problematum Aristotelis*).
cf. HMT s. v. *bourdon*

plaga -ae f. vel **plagus** (plagijs) -i m. (de πλάγιος) *Nebentonart (Bezeichnung für die zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus) — secondary mode (designation of the second, fourth, sixth, and eighth modes with low ambitus)*

1 generell — general

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification
[s.IX] MOD. Autenticus p. 51, 2: **Plagi** vero autenti proti et reliquorum expositione non indigent, quippe qui inferiores et subsequentes sunt. AURELIAN. 8 p. 136. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483. [s.XI] COMM. TON. I 6, 5. al. GUIDO micr. 13, 26: Alioquin plures cantus invenies, in quibus adeo confunditur gravitas et acumen, ut non possit adverti, cui magis, id est autento an **plagae**, conferantur (inde PS.-OSBERN. 31. ANON. Cist. I 28 p. 37. METROL. 31 p. 81). GUIDO reg. append. 23: quattuor autenti **plagas** geminantur adepti (inde ANON. Carthus. nat. 3, 10). al. WILLEH. HIRS. 30 (c. 29), 1. al. ARIBO 39 p. 29: Maiores nostri perpendentes quemlibet tropum adhuc indivisum quatuor principalibus ita chordis consistere, ut altrineus collatae duas diapason species possent conficere, diviserunt eos in autentos et **plagas**. al. COMM. Guid. 62 p. 145. al. LIB. SPEC. 28 p. 49. al. ANON. Lips. p. 159. ANON. Prag. 212. VERS. Ars humanas p. 113b. al. PS.-GUIDO form. ton. 7, 7. al. PS.-OSBERN. 17. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43: propter eadem initia nonnumquam irregularetur cantui apposita et eis secundum euphoniā aptatis differentiis et autentis in suum **plagam** et **plaga** in suum transit autentum contra regulam. al. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b): Legimus namque in veteribus gentiliū auctoribus pro proto et **plaga** eius dorijs, ypodorijs; pro deutro et discipulo eius frigij, ypodorijs; pro trito et collateralis eius lydijs, ypolydijs; pro tetrardo et subiugali eius myxolydijs, ypomixolydijs. al. [s.XII] GUIDO AUG. 661 (inde ANON. Cist. I 30 p. 37). al. TON. Vatic. 12, 1 p. 190: Quattuor **plage** quattuor autentis sunt subposite. [s.XIII] MUS. MAN. 44, 3: In qualibet namque maneria primus autentus dicitur, secundus vero **plaga** sive plagalis. al. METROL. 83 p. 88. AMERUS 22, 24. HIER. MOR. 20 p. 156, 1: **Plaga** primi autenti dicitur hypodorijs ab ‚hypos‘, quod est ‚sub‘, et ‚dorijs‘, quasi subdorio. eqs. WALT. ODINGT. 5, 8, 16: Estque **plaga** cuiuslibet autenti sibi secundus modus. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 19. al. HEINR. EGER 5 p. 47.

b zum Ambitus — with reference to ambitus

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 1: Omnis autenticus tropus decem continetur chordis, **plagi** vero octo. Et autenticus quidem descensus habent in secunda a propria finali chorda, **plagi** vero in quarta a propria finali chorda. [s.IX-X] ALIA MUS. 49 p. 128: Si enim in hac **plaga** nete hyperboleon ascribantur 6, meses habebit 12, lichanos hypaton 18, proslambanomenon 24, et erit 12 differentia inter 12 et 24. Hanc igitur differentiam vix excedet huius **plagae** melodia ad acutam

partem in antiphonis, sed inferius sive diatessaron per 7, sive diapente per 10 numerabit. [s.XI] BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Antiquitus enim autenti cum **plagis**, etsi non aequaliter intendebantur, indifferenter tamen omnes in quartam vel quintam chordam remittebantur]. GUIDO micr. 13, 20: **Plagae** vero ad quintas remittuntur et intenduntur. Sed intentioni et sexta auctoritate tribuitur (inde LIB. SPEC. 35 p. 50). GUIDO reg. 152: **plagae** salient ad quintas nec vadunt ulterius. al. GUIDO ep. p. 526, 367: In **plagis** autem a finali voce ad quintas descendimus et ascendimus, nisi sit prolixior cantus, qui et plagalem depositionem et autenticam habeat elevationem. MOD. Omnes autenti p. 58: **Plage** autem in utroque latere diapente continent. ibid. al. WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), 2: **Plagae** vero a finali ultra diapente in sextam, raro vero in septimam vocem scandunt, infra finalem autem ad diatessaron saepe tonum assumunt. al. ARIBO 60 p. 32: modus saepe dictus inter ‚D·d· constitutus tam materialis sit **plagae** quarto (?), id est octavo tono, quam autento primo. COMM. Guid. 8 p. 125. al. VERS. Ars humanas p. 114a. PS.-GUIDO form. 6, 3. al. PS.-OSBERN. 24. QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25. THEOG. METT. 30, 5 (p. 192a). [s.XII] GUIDO AUG. 661: elevationem ... usurpantibus autentis, depositionem ... **plagis** retinentibus (inde ANON. Cist. I 30 p. 37). [s.XIII] MUS. MAN. 47, 2: cuilibet tam **plagae** quam autento licitum est per decem voces ab inferiori meta sursum protendi, nulli vero cantui regulari licet denarium transcendere. METROL. 9 p. 79. AMERUS 22, 3: **Plage** autem ascendunt cum autentis in quintam chordam regulariter super finalem et licenter ad sextam. [s.XV] GUILL. POD. 4, 7: Qui vero a predictis terminis partim intendendo, partim vero remittendo illam sibi assumpsere, **plage** sive partes illorum merito dicti sunt, tam enim diapente a finali intensam, quam diatesseron remissam a superioribus usurparunt.

c zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.IX] AURELIAN. 8, 20: **Plagi** autem eis (sc. autenticis) coniuncti dicuntur omnes IIII, quod nomen significare dicitur latus vel pars sive inferiores eorum. ALIA MUS. 114 p. 157: **plagii** vel subiugales. [s.X-XI] TON. Lugd. pr. 76: **plagi**, id est laterales vel particulares. BERNO ep. 10: sicut superiores autentici vocantur, ita inferiores **plagae** quasi partes ex latere superiorum procedentes dicuntur. GUIDO micr. 12, 9: gravis autem (sc. modus) **plaga** vocaretur, id est lateralis et minor (inde GUIDO DION. 1, 2, 165. IAC. THEAT. 14). HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a): quattuor **plagae**, id est laterales vel subiugales. ARIBO 39 p. 29: diviserunt (sc. maiores nostri) eos (sc. tropos) in autentos et plagas, autentos vocantes auctoriales et digniores, **plagas** autem laterales et subiectos. LIB. SPEC. 28 p. 49. al. PS.-GUIDO form. 6, 2. PS.-GUIDO arithm. p. 56b: graves vero Graece **plagae**, Latine subiugales vel laterales vocarentur. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94: ut dux autentus, comes ut sit **plaga** vocatus (inde IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). THEOG. METT. 27, 4 (p. 191a): **plaga** vero a Graeco est, ut aiunt, et dicitur discipulus et collateralis vel subiugalis. [s.XIII] METROL. 9 p. 79. AMERUS 17, 2: **plage** quasi partes vel collaterales sive subiugales. [s.XV] IAC. THEAT. 13.

d zur Kennmelodie — with reference to the characteristic melody

[s.IX] AURELIAN. 9, 6: In **plagis** autem ... consimilis est litteratura, scilicet NOEANE sive secundum quosdam NOEAGIS.

e zu Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[s.IX-X] ALIA MUS. 135 p. 197: Quos sonos in quibusdam cantilenis suae **plagae** quodammodo tangendo libant, ut **plaga**

proti tangat protum, deuteri deuterum, triti tritum, tetrardi tetrardum. Et id fas est experiri in gradalibus antiphonis. In responsoriis namque nocturnis vel diurnis seu quibuslibet ecclesiasticis cantilenis, ipsae **plagae** horum sonorum limites ad placidum transcendunt, ac species diapason, quas a graviore parte inchoaverant, prout libuerit, percurrunt (*inde* ANON. Bernh. 2, 81). [*s.XI*] GUIDO micr. 8, 28: Distinctiones autem dico eas, quae a plerisque differentiae vocantur. Differentia autem idcirco dicitur, eoquod discernat seu separet **plagas** ab autentis (*sim.* COMM. TON. II ep. 2, 15. LIB. SPEC. 37 p. 50. QUAT. PRINC. 3, 34. IAC. THEAT. 11. IAC. THEAT. 19). GUIDO micr. 13, 11: in **plagis** quidem minime licet vel principia vel fines distinctionum ad quintas intendere, cum ad quartas perraro soleat evenire (*inde* ANON. Lips. p. 158. IAC. THEAT. 31). MOD. Omnes authentici p. 58: Omnes autentici V^o loco a se principia seu fines distinctionum mittunt. Deuterus vero VI° loco. **Plage** vero aliae III°, aliae III° loco (*inde* IAC. THEAT. 30). *ibid.* al. ARIBO 68 p. 54. PS.-GUIDO form. ton. 1, 7. [*s.XII*] TON. Gratianop. p. 48: **Plage** vero faciunt principia et distinctiones usque ad diatessaron super finem, excepto plaga triti.

f zur Charakterisierung — with reference to characterization

[*s.XII*] GUIDO AUG. 661: hilaritatem usurpantibus autentis, ... gravitatem **plagis** retinentibus (*inde* ANON. Cist. I 30 p. 37).

g zum Initium — with reference to the initium

[*s.XI*] GUIDO reg. 159: **plagae** vero super quartas non tendant principium. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 23: **Plagae** autem non supra finalem in diapente ut magistri, sed aliquantulum inferius, ubilibet illis convenit, initium habent. [*s.XII*] TON. Gratianop. p. 48: **Plage** vero faciunt principia et distinctiones usque ad diatessaron super finem, excepto plaga triti. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 37.

h zur Finalis — with reference to the final

[*s.XI*] WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 25: Unusquisque autem tropus in propria finali chorda una cum **plaga** sua finitur, utpote protus in ·D·, deuterus in ·E·, tritus in ·F·, tetrardus in ·G·. [*s.XII*] COMPIL. Paris. II p. 75: **plagae** vero ... non nisi in gravibus finire queunt. [*s.XIII*] AMERUS 22, 23: **plage** ... aliquando finiuntur in ·a·b·c·.

i zur Struktur — with reference to structure

[*s.XI*] ARIBO 12 p. 2: videmus, quomodo deuterus cum suo **plaga** construat secundam gravium, secundam finalium, secundam superiorum, secundam excellentium, id est ·B·E·h·e·. al. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr. [*s.XII*] GUIDO AUG. 261. [*s.XIII*] MUS. MAN. 47, 10: Finalis enim vox cum quinque vocibus superpositis, sicut et illa, quae proxima subest finali, cuilibet cantui **plagae** vel autentico communes sunt. IOH. AEGID. 12, 26: Authentici etiam superat **plagam** in elevatione tribus vocibus. [*s.XV*] ANON. Carthus. nat. 5, 31.

2 plaga proti - plaga deuteri - plaga triti - plaga tetrardi erste, zweite, dritte, vierte plagale Kirchentonart — first, second, third, fourth plagal form of the modes

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification

[*s.IX-X*] ALIA MUS. 61 p. 135: propter **plagam** eius (*sc. deuteri*), id est hypophrygium. al. REG. PRUM. 3, 2: Ex quorum (*sc. authenticorum*) fontibus alii quattuor manant, qui ita vocantur: **plaga proti**, **plaga deuteri**, **plaga triti**, **plaga thetrarchi**. Nam ab authentico proto nascitur vel derivatur **plaga proti**. Sic et a ceteris tribus exordium capiunt reliqui tres. REG. PRUM. ton. p. 223b. al. ANON. Bernh. 1, 8: Et sicut constat esse octonos tropos, id est protum, **plagam proti**, tritum, **plagam triti**, tetrardum, **plagam tetrardi**, deuterum, **plagam deuteri**, sic liquet constare totidem dispositiones monocordi. [*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p.

259a: Consuetudo autem tradidit dicere pro authentico proto et **plaga proti** modum primum et secundum et pro authentico deuterio et **plaga deuteri** modum tertium et quartum. al. BERNO ep. 11. al. GUIDO ep. p. 506, 282: Greci ... dicunt ... pro tercio et quarto (*sc. modo*) autentum deuterum et **plagam deuteri**. al. PS.-GUIDO form. ton. 2, 27. al. [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 44. THEOG. METT. 24, 3 (p. 190b). al. GUIDO AUG. 259: Ille vero, qui postmodum hec nomina illis superposuit, multum, nisi fallor, erravit in superscriptionibus mixolidii et hypermixolidii vocans mixolidium **plagam tetrardi**, hypermixolidium vero autentum ipsius, cum vera sit conversa. [*s.XIII*] METROL. 11 p. 79: Abusio autem tradidit Latinis dicere pro autentico proto et **plaga proti** primus et secundus; pro autentico deuterio et **plaga deuteri** tertius et quartus; pro autentico trito et **plaga triti** quintus et sextus; pro autentico tetrardo et **plaga tetrardi** septimus et octavus (*cf. Guido micr. 12, 13*). HIER. MOR. 20 p. 156, 15. IOH. GROCH. 227. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 172-174. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 34. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 9. al. QUAT. PRINC. 3, 20. al. HEINR. EGER 5 p. 47: Sicque secundus noster (*sc. tonus*) vocabatur apud eos (*sc. Graecos*) **plagius proti** vel plagalis, quartus noster **plagius deuteri** vel plagalis et sic de aliis. al. [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 23, 19-21. TRAD. HOLL. XI 3, 46-48 (*sim.* TRAD. HOLL. III 6, 37-39. TRAD. HOLL. VII 4, 22-24. TRAD. HOLL. XIII 4, 60-62). ANON. Carthus. nat. 3, 13. TRAD. HOLL. VI 9, 6. BONAV. BRIX. 15, 10. GUILL. POD. 4, 7.

b zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[*s.IX*] TON. Mett. p. 62: Sequitur **plaga proti**, quod Grece dicitur, sed Latine lateralis primi subaudis toni. Est enim hic discipulus primi soni, qui idcirco lateralis dicitur, quia adheret vel subcumbit lateri sui magistri, praecedentis scilicet soni. REG. PRUM. 3, 9: **Plaga proti**, id est pars primi toni. **Plaga deuteri**, id est pars secundi toni. **Plaga triti**, id est pars tertii toni. **Plaga thetrarchi**, id est pars quarti toni. [*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p. 258b. BERNO ep. 11. ODOR. SEN. p. 165: **Plaga** (*ed.*: plaga<lis>) **proti**, id est pars primi, qui et hypodorius, id est sub dorio (*sim.* ODOR. SEN. p. 173. ODOR. SEN. p. 184. ODOR. SEN. p. 193). [*s.XIII*] PETR. CRUC. 1, 5. al. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 120: secundus vero (*sc. tonus*) plagalis vel **plaga prothi**, id est filius vel pars primi ... sextus vero plagalis vel **plaga triti**, id est filius tertii auctorizati et pars eius. al. MON. Prima corda I 56: **plaga proti**, qui est iunior primi toni.

c zu den Differenzen — with reference to the differences ('saeculorum amen' formula)

[*s.IX-X*] REG. PRUM. ton. p. 210b. al. [*s.XI*] VERS. Ars humanas p. 114a: sexto autem loco tenet deuter differentias; / **plage proti** (*ed.*: parti) atque **triti** loco insunt tertio; / at **tetrardi deuterique** quarto pollut solio. PS.-GUIDO form. ton. 2, 30: **plaga proti** non quarto, sed tertio loco a se differentias ... omnes recipiat. PS.-GUIDO arithm. p. 59a. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 35: **Plaga prothi** et **plaga triti** ad tercias, **plaga deutri** et **plaga tetrardi** ad quartas voces supra finalem principia ponunt et suum „Seculorum“ ad easdem voces elevant. al.

d zur Kennmelodie — with reference to the characteristic melody

[*s.IX-X*] REG. PRUM. ton. p. 219a. al. [*s.XI*] ODOR. SEN. p. 165: **Plaga** (*ed.*: plaga<lis>) **proti** ... Melodia eius: „Noea<g>is“. Agnitio eius: „Secundum autem simile est huic“. ODOR. SEN. p. 173: **Plaga** (*ed.*: plaga<lis>) **deuteri** ... Melodia eius: „Noea<g>is“. Agnitio eius: „Quarta vigilia venit ad eos“. ODOR. SEN. p. 184: **Plaga** (*ed.*: plaga<lis>) **triti** ... Melodia eius: „Noea<g>is“. Agnitio eius: „Sexta hora sedit

super puteum“. ODOR. SEN. p. 193: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **tetrardi** ... Melodia eius: „Noea<g>is“ ... Agnitio eius: „Octo sunt beatitudines“. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 128: quartus vero (sc. tonus) **plaga** vel plagalis **deuteri** ... respondebat dicens noieagis. al.

e zu Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[s.IX-X] ALIA MUS. 135 p. 197 (inde ANON. Bernh. 2, 81). [s.XI] GUIDO micr. 13, 14: **plagae** autem **prothi** vel **triti** ad tertias intendunt (sc. principia et fines distinctionum), et **plagae** siquidem **deuteri** vel **tetrardi** ad quartas intendunt (inde LIB. SPEC. 39 p. 51. ANON. Lips. p. 158. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 2). LIB. SPEC. 84 p. 57: Distinctiones **plagae** **prothi** sunt de proto in tritum et in protum sub proto, id est de lichanos hypaton in parhypate meson et in proslambanomenos, quae est quarta sub lichanos hypaton. ... Distinctiones **plagae** **deuteri** sunt de deuto in protum et in tritum sub proto, id est de hypate meson in mese et in parhypate hypaton, quae est sub lichanos hypaton. ... Distinctiones **plagae** **triti** sunt de trito in protum et in tritum sub trito, id est de parhypate meson in mese et in parhypate hypaton, quae est quarta sub parhypate meson. ... Distinctiones **plagae** **tetrardi** sunt de tetrardo in tritum et in protum sub tetrardo, id est lichanos meson in trite diezeugmenon et in lichanos hypaton, quae est quarta sub lichanos meson. VERS. Ars humanas p. 114a. PS.-GUIDO form. ton. 4, 4. al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 48: Plage vero faciunt principia et distinctiones usque ad diatessaron super finem, excepto **plaga triti**, id est sextus tonus, qui non facit principia et distinctiones in ·h·. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 51: **Plage** quippe **prothi** cantus cum ad ·b· acutam pervenitur, per ·b· molle modulari oportet. al.

f zum Ambitus — with reference to ambitus

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 258b: Nam cum acutus vel elevatus fuerit cantus in authento (?) proto, dicitur modus autentus protus. Si vero fuerit gravis et humilis in eodem authento (?) proto, dicitur **plaga prothi**. al. ODOR. SEN. p. 165: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **prothi** ... usque ad mesen ascendit et ad proslambanomenos descendit. ODOR. SEN. p. 173: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **deuteri** ... usque ad parameson ascendit et ad hypate hypaton descendit. ODOR. SEN. p. 184: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **triti** ... usque ad trite diezeugmenon ascendit et ad parhypate hypaton descendit. ODOR. SEN. p. 193: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **tetrardi** ... usque ad paranete diezeugmenon ascendit et ad lichanos hypaton descendit. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 10, 2: Secundus tonus, scilicet **plaga prothi** ... Ad ·F· descendit, ad ·b· rotundam ascendit. WALT. ODINGT. 5, 12, 2: Quartus tonus, scilicet **plaga deuteri**, ... descendit ad ·A·, ascendit autem ad ·c·. WALT. ODINGT. 5, 14, 2: Sextus tonus, scilicet **plaga triti**, ... ad ·e· ascendit, ad ·B· autem descendit. WALT. ODINGT. 5, 16, 2: Octavus tonus, scilicet **plaga tetrardi** ... Descendit autem <ad> ·C· et ad ·e· ascendit et aliquando ad ·g·, sed irregulariter. al. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 1: Secundus tonus sive **plaga prothi** ... ascendit cum primo usque <ad> primam nonam ·b· ... Deponitur vero a fine tono et semitonio et tono (hoc est per diatessaron) usque ad primam ·A·, aliquando autem, sed raro, et alio tono sic per diapente usque ad ·Γ·; et fiunt in eius formula decem chordae hoc modo ter diatessaron continentes: (sequitur exemplum) (cf. Ps.-Odo dial. p. 259b). al. QUAT. PRINC. 3, 27: De **plaga deuteri** et ceteris plagalibus idem est sciendum ita, ut inter ascensum et descensum fit unus diapason. QUAT. PRINC. 3, 29: **Plaga** vero **tetrardi** multociens irregulariter ascendit et descendit causa melodie. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 26, 37-39. ANON. Carthus. inton. 57: **Plaga prothi** elevatur ad mesen vel trithe sinemenon et

deponitur ad proslambanomenon. ANON. Carthus. inton. 76: **Plaga deutheri** usque ad paramese intendi debet et inflecti ad parypate ypaton. ANON. Carthus. inton. 95: **Plaga triti** elevatur ad trite dyezeugmenon et deponitur usque ad parypate ypaton. ANON. Carthus. inton. 113: **Plaga tetrardi** ascendit ad paranete dyezeugmenon et deponitur ad parypate ypaton. al. TRAD. Holl. V append. 1. TRAD. Holl. VI 27, 5. BONAV. BRIX. 15, 58. al.

g zur Finalis — with reference to the final

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 258b: **Plaga prothi**, id est pars primi, dicitur, eoquod finiatur in eandem partem, id est locum vel vocem quartam ·D· monochordi, in qua finitur et authenticus protus. GUIDO micr. 13, 22: **Plagae** vero **prothi**, **deuteri** et **triti** aliquando in ·a·b·c· acutas necessario finiuntur (sim. LIB. SPEC. 33 p. 50. METROL. 29 p. 81. IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 17: in mese et paramese et trite diezeugmenon). ODOR. SEN. p. 165: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **prothi** ... in eadem (sc. lichanos hypaton) desinit. ODOR. SEN. p. 173: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **deuteri** ... in eadem (sc. hypate meson) desinit. ODOR. SEN. p. 184: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **triti** ... in eadem (sc. parhypate meson) desinit. ODOR. SEN. p. 193: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **tetrardi** ... in eadem (sc. lichanos meson) desinit. ANON. Lips. p. 160: In aliquibus quippe cantibus necessario **plage prothi**, **deuteri**, **triti** finiuntur in ·a·<h>·c· ascendentes illuc gemina transpositione vel ex toto transposita a finali legitima in affinem, ut „Hec dies quam fecit Dominus“. ANON. Prag. 297: demonstretur, quod modula alleluistica, quae dicitur „Christi hodierna“, ex quarto troporum regitur laterali, id est **plaga tetrardi**, et duos habeat finales, unum tetrardum finalium, alterum quinto loco distantem tetrardum superiorum. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 10, 2: Secundus tonus, scilicet **plaga prothi**, in ·D· finitur. WALT. ODINGT. 5, 12, 2: Quartus tonus, scilicet **plaga deuteri**, similiter in ·E· finitur. WALT. ODINGT. 5, 14, 2: Sextus tonus, scilicet **plaga triti**, similiter in ·F· <finitur>. WALT. ODINGT. 5, 16, 2: Octavus tonus, scilicet **plaga tetrardi**, similiter in ·G· desinit. IAC. LEOD. spec. 6, 46, 7. QUAT. PRINC. 3, 39. al. [s.XV] BONAV. BRIX. 15, 58. al.

h zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.XI] GUIDO micr. 14, 5: Atque ita diversitas troporum diversitati mentium coaptatur, ut unus autenti deuteri fractis saltibus delectetur, alius **plagae triti** eligat voluptatem, uni **tetrardi** autenti garrulitas magis placet, alter eiusdem **plagae** suavitatem probat (inde METROL. 36 p. 82. GUIDO DION. 1, 4, 246. COMM. Boeth. II p. 82, 4). PS.-GUIDO form. ton. 8, 11: Per **plagam** vero eiusdem **triti** repetitatio ac lamenta oportet fieri.

i zum Initium — with reference to the initium

[s.XI] ODOR. SEN. p. 165: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **prothi** ... a lichanos incipit hypaton. ODOR. SEN. p. 173: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **deuteri** ... ab hypate meson incipit. ODOR. SEN. p. 184: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **triti** ... a parhypate meson incipit. ODOR. SEN. p. 193: **Plaga** (ed.: plaga<lis>) **tetrardi** ... a lichanos meson incipit. COMM. Guid. 36 p. 143: et sub finalem habet cantus principium etiam usque ad quintam cordam sub finali in plagalibus, quod maxime usurpat **plaga tetrardi**. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 10, 2. WALT. ODINGT. 5, 12, 2. WALT. ODINGT. 5, 14, 2. WALT. ODINGT. 5, 16, 2. QUAT. PRINC. 3, 36: **Plaga** vero **prothi** a ·Γ· in ·F· finali principia habet tam in responsoriis quam introitibus, sed in antiphonis principia habet a ·C· gravi in ·F· finalem, prout usus habet. **Plaga deuteri** principia sunt a ·C· gravi in ·A· acutam in responsoriis et introitibus et in antiphonis. **Plaga triti** principia habet a ·D· gravi in ·C·

acutam. **Plaga tetrardi** a ·C· gravi in ·C· acutam principia habet in antiphonis et responsoriis et introitibus. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. V append. 1. BONAV. BRIX. 15, 65: Secundus tonus habet principia quinque (aliqui dicunt modus, alii **plaga prothi**, ut supra), et principia sunt ista, scilicet: ·A·C·D·E· et ·F· grave et unum plusquam perfectum, scilicet ·F·, licet raro.

j zum Initium der Psalmformeln — with reference to the initium of psalm tones

[s.XI] WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 23: **plaga prothi** in ·F· **plagae deuteri** vel **triti** simul in mese ·a·, **plaga tetrardi** in ·c· initiantur. ANON. Lips. p. 158: Sciendum est, quod psalmus autentici prothi et psalmus autentici triti et **plage triti** in ·F· incipiunt. Psalmus **plage prothi** in ·C·, psalmus autentici deuteri et **plage tetrardi** in ·G· incipiunt. Et psalmus **plage deuteri** in ·E· et psalmus autentici tetrardi in ·h· incipiunt.

k zur Struktur — with reference to structure

[s.XI] WILLEH. HIRS. 28 (c. 27), 1: Singulorum tetrachordorum primae principales chordae sunt **prothi** et eius **plagae**, scilicet ·A·D·a·d·, **deuteri** secundae ·B·E·b·e·, **triti** tertiae ·C·F·c·f·, **tetrardi** quartae ·D·G·d·g·. *al.* LIB. SPEC. 23 p. 48: Autentus protus et **plaga** eius constat in prima specie (*ed.*: species) diatessaron et diapente. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 46, 1: Quartus modus sive **plaga deuteri** ... habens post finem in ascensione semitonium et duos tonos, deinde semitonium et tonum. Deponitur vero a fine ... duobus tonis ... acuto semitonio et tono. IAC. LEOD. spec. 6, 46, 7: **Plaga deuteri**, id est quartus tonus, constat ex eadem specie diapente, qua et authenticus eius superius, et ex eadem specie diatessaron inferius. *al.* COMM. Boeth. II p. 302, 8. *al.* [s.XV] ANON. Carthus. nat. 7, 92-98 descr. BONAV. BRIX. 15, 58: Secundus tonus vel modus vel **plaga prothi** sive hypodorius, ... formatur ex prima specie diapente et ex prima diatessaron communi et inferius. BONAV. BRIX. 15, 80: Quartus tonus vel modus vel **plaga deuteri** sive hypophrygius, ... formatur ex secunda specie diapente et secunda diatessaron. BONAV. BRIX. 15, 113: Sextus tonus vel modus vel **plaga triti** sive hypolidius, ... formatur ex tertia specie diapente et ex tertia diatessaron inferius.

ex errore pro plagis: CANT. Quid est cant. c. 484.

plagalis -e et subst. **plagalis** -is m. (*de* πλάγιος) ‚*plagal*‘, Nebenform — ‚*plagal*‘, secondary form

I als Bezeichnung für die zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus — as designation of the second, fourth, sixth, and eighth modes with low ambitus

A generell — general

1 ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.XI] MOD. Omnes authentici p. 58: unusquisque sonus duos tropos contineat, id est autenticum et **plagalem**. QUADR. FIG. 5: singulis autenticis tonis et suis **plagalibus**. WILLEH. HIRS. 39 (c. 38), 5: Huiusmodi indicium est in hac **plagali** antiphona „Modicum et non videtis“ (*inde* PS.-GUIDO arithm. p. 59a). *al.* ARIBO 95 p. 36: Quatuor species sunt diapason autenticarum, quatuor **plagalium**, quae complent octonarium. ARIBO 71 p. 72: „Ecce nomen Domini“, quamvis sit autentica, plures tamen eius neumae possunt **plagales** videri quam autenticae ... „Ecce“ et „nomen“ et „Domini“ et „de longinquo“ ac et „claritas“ et „eius“ et „replet“ et „orbem“ et „terrarium“ sunt **plagales**, utpote spacio **plagalium** currentes. Sola „venit“ est autentica. *al.* COMM. Guid. 14 p. 125. *al.* LIB. SPEC. 43 p. 52: Mixtae sunt **plagales** distinctiones, quae in autenticis cantibus inveniuntur; similiter autentici in **plagalibus** cantibus saepe inveniuntur. Abusivae vero sunt, quae nec autenticae nec **plagales** esse videntur. *al.* ANON. Lips. p. 159. VERS. Ars est intr. 13-15. VERS. Ars humanas

p. 111a. PS.-GUIDO form. ton. 1, 4. *al.* VERS. Hac ex lege p. 63 (*sim.* UDALSC. 21. TON. Baumg. 2, 3). QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42. *al.* IOH. COTT. mus. 16, 18. [s.XIII] TRAD. Guid. 7: Per hos ergo modos tres componuntur cantus, id est autenticus, **plagalis** et mixtus. *al.* GUIDO AUG. 353: Sed sciendum est de omni cantu impossibile esse, ut sit autenticus et **plagalis**. GUIDO AUG. 433: cantuum enim cuiuslibet manerie quidam sunt autenti, quidam sunt **plagales**. Sunt ergo octo toni, quorum impares autenti, pares vero **plagales** sunt. *al.* TON. Cist. 26: Pares vero, videlicet secundus, quartus, sextus et octavus tonus, quia indigniores sunt, **plagales** vocantur. Continet autem unaquaeque maneria unum autenticum et **plagalem** eius. *al.* ANON. La Fage I 9, 14. *al.* ANON. Pannain p. 108. *al.* TON. Vatic. 12, 2 p. 191. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 44, 3: In qualibet namque maneria primus autenticus dicitur, secundus vero **plaga** sive **plagalis**. *al.* AMERUS 17, 3. *al.* HIER. MOR. 20 p. 156, 15. *al.* TRAD. Garl. plan. V 207. *al.* ANON. Ratisb. 5, 6. TON. Sar. p. 44. VERS. Postquam pro 253. PS.-MUR. summa 1329. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 34: Tonus commixtus dicitur ille, qui cum alio quam cum suo **plagali**, si autenticus est, vel cum alio quam cum suo autentico, si est **plagalis**, misceri videtur (*sim.* ANON. La Fage II p. 423. IOH. OLOM. 8 p. 42. NICOL. CAP. p. 321. TRAD. March. 425. IOH. TINCT. diff. 281. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 9. IOH. TINCT. nat. 25, 4). *al.* GUIDO DION. 1, 2, 183. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 8. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 33. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 111: autentici toni primo erant adinventi, **plagales** vero postmodum. *al.* QUAT. PRINC. 3, 30: quamvis modi praedicti abinvicem distincti sunt, id est autentici a **plagalibus**, tamen quidam cantus sicut ante tempora Guidonis erant, adhuc inveniuntur coniuncti. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 20. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 70, 1: Nam quia dicti 4 toni apud Grecos inventi appellati fuerunt autenticis, ipsi Latini cuilibet eorum addiderunt unum **plagalem**. *al.* HEINR. EGER 5 p. 47. *al.* COMM. Boeth. II p. 292, 17. *al.* COMPIL. Ticin. F 282 (*sim.* ANON. La Fage II p. 423. ANON. Seay p. 28. ANON. Monac. II 55-57. PETR. TALH. p. 12. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 3). ANON. Monac. II 58. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 23, 22. *al.* IOH. OLOM. 8 p. 42. IOH. CICON. mus. 2, 26 p. 294, 1: De **plagalibus** cantibus. *al.* PROSD. plan. 1, 1 p. 36, 4. *al.* NICOL. CAP. p. 312. *al.* GOB. PERS. p. 187a. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 6. *al.* UGOL. URB. 1, 49, 7: autenticos Graece, Latine auctoritas, quoniam ex eorum vi et auctoritate eorum **plagales** existunt. *al.* TRAD. Holl. IX 3, 45 (*sim.* TRAD. Holl. III 6, 36. TRAD. Holl. VII 4, 21. TRAD. Holl. XIII 4, 59). TON. Subl. p. 63, 14: sunt aliqui cantus, qui gaudent utroque tono, principali videlicet et **placali**. ANON. Carthus. nat. 3, 9. *al.* TRAD. Holl. I 2, 2, 2. *al.* TRAD. Holl. II 4, 12: Unde Iohannis Holandrini: Primum cum terno, sic quintum, septimum atque / autentos dic esse simul reliquosque **plagales** (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 22. LAD. ZALK. B 5). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 17: omnis vero cantus planus non in ·D· quidem nec in ·E·, sed in ·F· gravi finitus neque sub ·C· gravi notam ullam habens et nusquam ·F· acutum superans non est autenticus, non est **plagalis** ullo modo dicendus, sed antiquus tritus atque perfectus. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 8, 4. *al.* IOH. TINCT. pr. 3, 2, 27. IOH. TINCT. nat. 17, 2. *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 134: considerantes, quod iuxta Ciceronis sententiam acuta exclamatio fauces et vocem vulneraret, quod virtutis est medium, complexi sunt hos (*sc. tropos*) duas in partes dividentes, videlicet in autenticos et **plagales**. *al.* BONAV. BRIX. 23, 1: secundae (*sc. differentiae*) secundi toni orientalis **plagalis**. *ibid.*: quarti toni meridionalis **plagalis**. *ibid.*: sexti toni occidentalis **plagalis**. *ibid.*: octavi toni septentrionalis **plagalis**. *al.* ADAM FULD. 2, 16. LAD. ZALK. B

3. *al.* GUILL. POD. 4, 16: Autenti enim et **plagales** relative dicuntur: ubi enim nullus est **plagalis**, nullus autenticus dicitur. GUILL. POD. 4, 22: De preceptis **plagalium**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 3. SZYDLOV. 14 p. 70: quilibet tonus, sive autentus sive **plagalis**, ... specialiter potest dividi in tonum simplicem et compositum. *al.* IOH. VELLE metr. 50.

2 zum Ambitus — with reference to ambitus

[*s.XI*] GUIDO ep. p. 526, 369: prolixior cantus, qui **plagalem** depositionem et authenticam elevationem habeat. ARIBO 72 p. 72: eius (*sc. antiphonae*) neumae **plagales** sunt dicendae, quia a finali quintam (*ms. Rochester 92 1200 et ed.: finalis quinta*) non transcendit chordam. *al.* COMM. Guid. 15 p. 100: nisi illud (*sc. gamma*) esset (*sc. a modernis adiunctum*), **plagalis** proti **plagalem** descensionem per diapente non haberet et ita regulari descensione careret (*sim.* ANON. Lips. p. 154). *al.* ANON. Lips. p. 157: quantum autentus a suo **plagali** vincitur in gravibus, tamen **plagalis** a suo autento superetur in acutis. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60a: Omnis cantus, qui plene **plagalem** depositionem habuerit, etiam (*ms.; om. ed.*) si super diapente unam vel duas voces tetigerit, subiugalis erit. FRUT. brev. 8 p. 63. PS.-OSBERN. 26: **Plagales** ... in gravibus sunt humiliati, sed in depositione usque ad quintam sub finali remittuntur; in elevatione vero de finali non ultra sextam progrediuntur. *al.* ANON. Wolf p. 220. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 43, 2). *ibid.* *al.* THEOG. METT. 44, 1 (p. 196b). *al.* IOH. COTT. mus. 12, 14: **Plagales** autem omnes a finali usque ad quintam, quod est diapente, ascendunt et licenter sextam assumunt. Nec est mirandum, quod **plagales** minorem ascendendi licentiam habent quam autenti (*inde* TRAD. Holl. VIII 26, 13. ANON. Gemnic. 3, 2, 10. CONR. ZAB. tract. AZ 10. TRAD. Holl. XI 5, 20. REG. COMP. p. 193). *al.* IOH. COTT. mus. 12, 32: neque omnis **plagalium** canor ad quintas pertingit (*inde* TRAD. Holl. VIII 26, 66. CONR. ZAB. tract. BC 3). *al.* [*s.XII*] GUIDO AUG. 165: **Plagalium** autem proprium est ad quintam vocem elevari et tribus vocibus deponi. GUIDO AUG. 281 descr. (*sim.* ANON. La Fage I 10, 22 descr.). GUIDO AUG. 405: Cantus enim, qui ultra sextam vocem ascendit, **plagalis** non est. *al.* TON. Cist. 41: D.: De illis cantibus quero, qui non ascendunt ultra sextam, nec descendunt subter primam sub finali, utrum autenti sint an **plagales**? M.: Quidam eorum sunt autenti, quidam **plagales**. *al.* ANON. La Fage I 7, 38. *al.* ANON. Pannain p. 111. *al.* TON. Vatic. 12, 2 p. 191: moduli ... **plagalis** deposicionis. *ibid.* *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 51, 34: Si vero sic contractus fuerit cantus, ut nec usque ad tertiam ascendat, quantumcumque descendat, informis erit et inordinatus, **plagali** tamen vicinior est quam auctento. *al.* TON. Praed. 6 (*sim.* HIER. MOR. 21 p. 160, 2). *al.* IOH. AEGID. 13, 16. AMERUS 20, 14. *al.* LAMBERTUS p. 261b. HIER. MOR. 20 p. 156, 31. *al.* TRAD. Garl. plan. V 263: **Plagales** denique ad quintam regulariter ascendunt, ad quintam remittuntur. *al.* PETR. CRUC. 1, 21. *al.* IOH. GROCH. 230. PS.-MUR. summa 1599. *al.* WALT. ODINGT. 5, 16, 3: irregularis enim est omnis cantus **plagalis**, qui ad octavam vocem ascendit <supra> finalem. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 2, 26: Tonus vero imperfectus, sive sit autenticus sive sit **plagalis**, dicitur ille, qui non implet modum suum aut supra aut infra ... plusquamperfectus vero **plagalis** dicitur ille, qui infra quartam a suo fine descendit (*sim.* ANON. La Fage II p. 423. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 4. BONAV. BRUX. 15, 145). MARCH. luc. 11, 3, 3: non omnis cantus, qui autenticus est, ob sui brevitem acumen sumit, neque omnis, qui **plagalis** est, depositionem. MARCH. luc. 12, 1, 36: si ascensus est maior quam descensus ultra id, quod potest **plagalis**, autenticus iudicatur (*inde* BONAV. BRUX. 16, 16). *al.* GUIDO DION. 1, 3, 20. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 5,

6. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 51, 5: Commune tonis **plagali-bus** seu (*ms. Paris 7207; ed.: sui*) paribus est a finali voce desuper ad quintam per diapente regulariter ascendere et inferius a finali ad quartam per diatessaron descendere et in hoc diapason completur ipsorum. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 115. *al.* QUAT. PRINC. 3, 26. *al.* SUMM. GUID. comm. 3, 15: Omnis cantus non tangens quintam supra finalem, sive descendens sive non, est **plagalis** et non autenti (*inde* GOB. PERS. p. 191b). SUMM. GUID. comm. 4, 72: **Plagales** enim infra nonnisi ad unam clavem extra suum ambitum descendere possunt. *al.* GOSCAL. 1, 5 p. 72, 9. *al.* HEINR. EGER 5 p. 56: quando scilicet autentus attingit decimam et **plagalis** septimam, quod utrique vitium est, sed excusatur, si vox cum materia merito exaltanda fuerit. *al.* COMM. Boeth. II p. 302, 4. *al.* COMPIL. Ticin. C 190: Omnis cantus habens autenticam elevationem et **plagalem** depositionem tonus communis seu mixtus appellatur. *al.* ANON. Seay p. 28. ANON. Monac. II 61. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 15. *al.* IOH. OLOM. 8 p. 41. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 22 p. 290, 1: De autentica (*ed.: autentico*) et **plagali** elevatione et depositione. *al.* PROSD. plan. 2, 4 p. 86, 25: quatuor tonos descensum habentes **plagales** ... nominaverunt (*sc. moderniores*). *al.* IAC. THEAT. 29. NICOL. CAP. p. 312. *al.* GOB. PERS. p. 186b. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 27: Cantus non tangens quintam vult esse **plagalis** (*inde* ANON. Gemnic. 3, 2, 23. THOM. BAD. p. 94. ANON. Carthus. nat. 7, 34). *al.* ANON. Gemnic. 3, 1, 11. UGOL. URB. 1, 154, 3. *al.* ANON. Carthus. nat. 5, 18: **plagalis** defectum, quem habet in ascensu respectu autenti, recuperat in descensu. *al.* TRAD. Holl. I 2, 7, 2. *al.* TRAD. Holl. II 4, 13 (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 23. LAD. ZALK. B 5). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 8: Omnis ergo cantus ecclesiasticus in ·D· gravi finitus nec ·A· grave transgrediens nec ·D· superans acutum non est autenticus, non est **plagalis**, sed protus, ut ab antiquo perfectus. *al.* TRAD. Holl. VI 26, 3 (*sim.* TRAD. Holl. VI 32, 5). *al.* CONR. ZAB. tract. AO 3. *al.* IOH. TINCT. diff. 271. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 5, 11. *al.* IOH. TINCT. nat. 22, 3: si tonus **plagalis** supra finem suum diapason usque ascendat, erit mixtus. IOH. TINCT. nat. 30, 9: si tonus supra finem suum usque ad diapente cum semitonio aut tono ascendens infra usque ad semiditonum aut ditonum descendat, sine exceptione **plagalis** esse dicitur. IOH. TINCT. nat. 35, 10: Si vero tonus infra finem eius nihil descendens supra usque ad diatessaron tantum aut minus aut nihil ascendat, sine exceptione **plagalis** est. *al.* NICOL. BURT. 1, 24, 147. *al.* BONAV. BRUX. 15, 151: Tonus vero mixtus **plagalis** dicitur ille, qui ultra diapente septimam vocem ascendit et non descendit nisi quartam vocem sub finali. BONAV. BRUX. 15, 153: Tonus commixtus **plagalis** dicitur ille, qui cantando recipit descensum sui **plagalis** in totum vel in parte. *al.* ADAM FULD. 2, 15. LAD. ZALK. B 13. *al.* GUILL. POD. 4, 9. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 5. COMPEND. MUS. 137: Diapason in utroque termino tono deficiens **plagalem** imperfectum reddit. *al.* IOH. VELLE metr. 77. *al.*

3 zur Struktur — with reference to structure

[*s.XI*] ARIBO 42 p. 15: prima gravium, prima finalium, prima superiorum principales sunt in prima specie **plagalium** cantuum, id est in secundo tono, quae principaliter eiusdem sunt constitutivae. ARIBO 69 p. 21: tetrachordum gravium et superiorum claves sunt **plagalium**. ARIBO 91 p. 35: quatuor species diapason constituuntur ita, ut diatesseron praecedat, diapente sequatur, quae sunt **plagales**; quatuor autem ita, ut diapente praevia diatesseron sit assecla, quae sunt autenticae (*inde* QUAEST. MUS. 1, 12 p. 24). *al.* COMM. Guid. 22 p. 126: cum eisdem speciebus diatessaron et diapente constat quilibet **plagalis**, quibus et autenticus, tamen per distinctionem hoc modo discernitur alter ab altero, quod omnis **plagalis** eandem

speciem diatessaron habet sub finali, quam authenticus habet post diapente super finale. PS.-OSBERN. 69: principium autentorum medietas **plagalium**, medietas autentorum finis **plagalium**. *al.* QUAEST. MUS. 1, 8 p. 17. *al.* IOH. COTT. mus. 12, 29 (*inde* CONR. ZAB. tract. AZ 3). [*s.XII*] GUIDO AUG. 315: Cum ergo tam iniciales quam mediatrices finales sint cantuum, iniciales tantum autentorum, mediatrices vero **plagalium** finales sint (*sim.* ANON. La Fage I 9, 27). *al.* ANON. La Fage I 9, 15. *al.* ANON. Pannain p. 112. [*s.XIII*] PS.-THOMAS AQU. I 78: Sequitur de **plagalibus**. Primus **plagalium**, id est secundus tonus, constat ex prima specie dyatesseron inferius, que est ab ·A· in ·D·, et ex prima specie dyapente, que est ab eadem ·D· in ·a·, et ex prima specie dyapason, que est ab ·A· in ·a·. *eqs.* PS.-MUR. summa 2552: In musica est clavis media discreta cantum **plagalem** dividens ab authento. *al.* ENGELB. ADM. 3, 20, 7: species dyapason deservientes **plagalibus** incipiunt in gravibus et terminantur in superioribus et mediantur in finalibus. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 4, 9: secunda (*sc. species dyatessaron*), que in deuterio et eius **plagali** proprie reperitur (*inde* BONAV. BRIX. 16, 26. ANON. La Fage III p. 245). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 59, 10: Quae autem est gravissima in authento, finalis est in utroque et mediatrix in **plagali**, sicut acutissima in **plagali** mediatrix est in authento. *al.* HEINR. EGER 5 p. 53. *al.* COMM. Boeth. II p. 314, 2. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 8 p. 40. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 1: De autentis et **plagalibus**, ex quibus speciebus constant. *al.* NICOL. CAP. p. 318. GOB. PERS. p. 190a. *al.* ANON. Claudifor. 1, 4, 2-6 (*sim.* ANON. Gemnic. 1, 3, 17-23. MUT. Christo 42-53). UGOL. URB. 1, 46, 6: Propria dicitur illa species esse, quae proprie suo autentico seu **plagali** convenit, ut hic: (*sequitur exemplum*). *al.* TRAD. Holl. VI 37, 13. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 174. IOH. TINCT. diff. 271. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 4-5 (*cf.* MARCH. luc. 11, 4, 217-218). IOH. TINCT. nat. 14, 5. *al.* BONAV. BRIX. 16, 33. *al.* GUILL. POD. 4, 9. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 9. COMPEND. MUS. 115. *al.*

4 zur Finalis — with reference to the final
[*s.XI*] ARIBO 58 p. 17: eosdem tamen finales sortiuntur autentis et **plagales** (*inde* CONR. ZAB. tract. AZ 6). LIB. SPEC. 32 p. 50: finales voces modorum et **plagalium** statutae sunt in ·D·E·F·G· (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 15). PS.-OSBERN. 102. QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98. [*s.XII*] GUIDO AUG. 166. *al.* ANON. Cist. I 85 p. 32. *al.* ANON. La Fage I 7, 23. *al.* [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 492b: Habet enim unusquisque autenticus suum **plagalem** et eandem habet litteram finale. LAMBERTUS p. 261a. HIER. MOR. 20 p. 156, 25. TRAD. Garl. plan. V 215: semper autenticus et **plagalis** sub una littera terminantur; scilicet primus et secundus finiuntur in ·d· gravi; tertius et quartus in ·e·; quintus et sextus in ·f·; septimus et octavus in ·g·. PS.-MUR. summa 1832. *al.* ENGELB. ADM. 4, 28, 3. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 10. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 3, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 20. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 115. QUAT. PRINC. 3, 25. SUMM. GUID. comm. 2, 54: Cum ergo autenticus et **plagalis** in domicilio convenient (*sim.* GOB. PERS. p. 190a). *al.* HEINR. EGER 5 p. 54. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 24, 9-12. *al.* IOH. OLOM. 8 p. 39. PROSD. plan. 2, 5 p. 88, 11. GOB. PERS. p. 189a. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 9. *al.* UGOL. URB. 1, 49, 4: Autenticorum finis terminus **plagalium** est. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 3, 22 (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 20. TRAD. Holl. V 4, 55). *al.* TON. Subl. p. 63, 4: Penes finem vero non potest cognosci, an sit principalis (*sc. tonus*) vel **placalis**. ANON. Carthus. nat. 6, 1: quilibet autenticus cum suo **plagali** illum teneret gradum finale, quem tonus antiquus indivisus habebat. *al.* TRAD. Holl. I 2, 4, 2. TRAD. Holl. XI 3, 28 (*sim.* TRAD. Holl. XIII

4, 16). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 1. *al.* TRAD. Holl. VI 26, 9: **Plagales** eciam cantus ... aliquando tamen contra auctoritatem finiuntur in ·a·b·c· acutis, set quia raro agit, nota abusio est. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 77 (*sim.* TRAD. Holl. XIII 4, 75). CONR. ZAB. tract. AV 1. IOH. TINCT. nat. 44, 4. NICOL. BURT. 1, 23, 132. BONAV. BRIX. 18, 40. LAD. ZALK. B 12. *al.* COMPEND. MUS. 108. SZYDLOV. 9 p. 41. TRAD. Holl. XIV 10, 16.

5 zu Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[*s.XI*] ARIBO 67 p. 21: cantus **plagalis** nec principia, nec fines distinctionum tendit ad quintam, cum etiam raro mittat ad quartam. COMM. Guid. 44 p. 143: de ... principiis vel finibus distinctionum, ubi altius habeant fieri vel in authentis vel **plagalibus**. *al.* LIB. SPEC. 38 p. 51: de autentis vel **plagalibus** distinctionibus. IOH. COTT. mus. 10, 34: ille canendi modus, qui ... magis in gravibus moram faceret, plagis vel **plagalis** ... diceretur (*inde* TRAD. Holl. I 2, 2, 7. TRAD. Holl. II 4, 6. CONR. ZAB. tract. AR 4. LAD. ZALK. B 11). IOH. COTT. mus. 12, 15: **plagales** semper in inferioribus morari debent et perraro a finali ad quintam ascendere (*inde* TRAD. Holl. VIII 26, 13. TRAD. Holl. XI 5, 21. CONR. ZAB. tract. AZ 11). *al.* [*s.XII*] GUIDO AUG. 370: Differentes enim habent compositiones autentis et **plagales**. ... Proprie autem ad compositionem **plagalium** pertinet, cantum in principio sui a finali per diatessaron emergere. GUIDO AUG. 529: **Plagales** omnem suam compositionem sub quarta debent contrahere et, si quando excesserint, non tamen debent ultra eam incipere, nec moram facere vel pausationem (*sim.* MUS. MAN. 51, 37). *al.* TON. Cist. 47: Quicumque autem cantus quartam non excesserit, sine dubio **plagalis** est. Quodsi eam quandoque excesserit, sed se infra statim retraxerit, moras et circumflexiones suas sub ea faciens, iterum **plagalis** est (*inde* IOH. AEGID. 12, 33). *al.* ANON. Cist. I 77 p. 31. *al.* ANON. La Fage I 10, 17: primus, tertius, quintus et septimus tonus, qui autentis dicuntur, circa quintam debent morari et ad eam hilariter saepius ascendere. Secundus vero, quartus et sextus, necnon octavus, qui **plagales** vocantur, circa quartam et circa finale debent gravari et ad quintam raro ascendere. ANON. Pannain p. 112. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 50, 19: **Plagalium** cantuum proprietas est quartam vocem supra finale saepius tangere et circa ipsam et in ipsa moras et diverticula sua facere. Si quando vero quintam tetigerint sive sextam, quam tamen rarius tangunt, quia meta superior eis est, cito se debent ad quartam retrahere, ne proprium autentorum videantur invadere. MUS. MAN. 50, 25: Generaliter autem quartam, <quae> sub finali est, frequentant omnes **plagales** et in ea pausam faciunt, excepto quarto tono, quia tertia utitur pro quarta in pausationibus faciendis. *al.* PS.-MUR. summa 1657. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 6, 12: **Plagalium** vero progressus: necdum in clausulis finale percipiunt, sed frequentius circa eam ludentes ipsam deosculantur. IAC. LEOD. spec. 6, 51, 10. *al.* SUMM. GUID. comm. 3, 14: Omnis cantus tangens quintam non iterando sive moram in ea faciendo et sub finali saepe descendens est **plagalis** et non autenticus (*inde* GOB. PERS. p. 191b). *al.* HEINR. EGER 5 p. 57: In **plagalibus** etiam ornat, si finale saepe repetant et circa illam currendo ludant in quarta a finali rarissime pausantes et in quinta nunquam, immo, si quintam quandoque tetigerint, quasi timentes statim desiliant per diatessaron licite cadentes et resurgentes (*sim.* ANON. Carthus. inton. 38). HEINR. EGER 5 p. 58: Ornat etiam, si autenticus ad finem paulatim et reverenter de supra ducatur, **plagalis** vero aliquid praecipitanter et de subtus. *al.* PS.-MUR. mod. p. 101b. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 28, 16 (*cf.* IOH. COTT. mus. 19, 4). *al.* IOH. OLOM. 8 p. 40. PROSD. plan. 2, 8 p. 96,

9. *al.* IAC. THEAT. 28. NICOL. CAP. p. 323 (*sim.* BONAV. BRUX. 16, 5). *al.* GOB. PERS. p. 188b (*cf.* IOH. COTT. MUS. 19, 4). *al.* ANON. CLAUDIFOR. 4, 1, 29 (*inde* ANON. GEMNIC. 3, 2, 28. THOM. BAD. p. 94. ANON. CARTHUS. NAT. 7, 34). ANON. GEMNIC. 3, 2, 25: Sepe cadens, raro tangens (*sc. quintam*) **plagalis** esse probatur (*sc. cantus*) (*cf.* ANON. CLAUDIFOR. 4, 1, 28). UGOL. URB. 1, 105, 2. *al.* ANON. CARTHUS. NAT. 7, 24. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 9: Nullus ergo cantus planus ... magis frequentans diapente supra suum finem quam diatessaron et nihil ultra nihilque sub eodem fine vel parum habens esse non potest **plagalis**, sicut nec frequentans plus diatessaron eodem modo quam diapente, numquam erit authenticus. CONR. ZAB. tract. AZ 16. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 35: ne componens cum tenore nimis alte vel basse procedat inspicendo bene, an sit tonus regalis, et secundum hoc fortiter ascendat et mediocriter descendat, vel sit tonus **plagalis**, et secundum hoc fortiter descendat et mediocriter ascendat. IOH. TINCT. nat. 23, 3: Si vero (*sc. tonus*) frequentius infra finem suum usque ad diatessaron descendat quam supra usque ad diatessaron ascendat, **plagalis** mixtus appellabitur. *al.* GUILL. POD. 4, 17. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 15. COMPEND. MUS. 154. SZYDLOV. 13 p. 48. IOH. VELLE metr. 12. *al.*

6 *zum Initium — with reference to the initium* [*s. XI*] COMM. GUID. 36 p. 143: habet cantus principium etiam usque ad quintam cordam sub finali in **plagalibus**. *al.* PS.-OSBERN. 110: **Plagales** ... sub finali usque ad quintam vocem habent potestatem incipiendi. THEOG. METT. 44, interp. 7: Si autem (*sc. cantus*) in ·F· vel in ·A· inchoaverint, quantumcumque super finales ascenderint, secundi toni erunt propter **plagalem** inceptionem. [*s. XII*] TRAD. GUID. 7: **Plagalium** autem initia ad usque quartas protelantur, sed et sub finalibus itidem per quartas fieri possunt. GUIDO AUG. 582: Nullus cantus **plagalis** supra finalem ultra quartam, sed in ipsa et infra incipere potest. Sub finali vero in qualibet littera sumit initium, quae aliqua coniunctionum finali respondet (*inde* MUS. MAN. 49, 13). *al.* [*s. XIII*] MUS. MAN. 49, 12: nunc de principiis disce **plagalium**. AMERUS 11, 10. HIER. MOR. 24 p. 177, 31. ENGELB. ADM. 4, 30, 2. *al.* [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 46, 13: Propria autem tonorum **plagalium** principia regulariter cantus suos esse **plagales** arguunt. QUAT. PRINC. 3, 35. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 58: **plagales** inter se talem habent convenientiam, quod nec infra nec supra habent principia ultra quartam a suo finali, excepto solo octavo, qui principium habet in ·C· gravi (*sim.* GOB. PERS. p. 193b). *al.* ANON. MICHAELB. I p. 47. HEINR. EGER 5 p. 50. *al.* [*s. XV*] TRAD. HOLL. VIII 26, 90: si versus (*sc. responsorii vel introitus*) suus incipit ... plagaliter, inter **plagales** (*sc. tropos*) reponatur (*inde* TRAD. HOLL. VI 38, 8). IOH. CICON. mus. 2, 25 p. 292, 16. GOB. PERS. p. 193b. *al.* UGOL. URB. 1, 96, 2. *al.* TON. Subl. p. 56, 1. *al.* ANON. CARTHUS. inton. 35: quibusdam **plagalibus** licet sua principia vel etiam hemitonia ad quartum gradum intendere, puta quarto et octavo <tono>, quibusdam vero ad tertium, puta secundo et sexto. TRAD. HOLL. XI 6, 23. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 8, 16. *al.* GUILL. POD. 4, 22. MICH. KEINSP. 8, 26.

7 *zur Charakterisierung — with reference to characterization* [*s. XI*] COMM. GUID. 77 p. 146: Cognoscitur vero **plagalis** esse tarditate quadam et suavitate cantus. [*s. XII*] GUIDO AUG. 372: Proprium autem est **plagalium**, moras et circuitus suos facere circa finalem non lasciviendo, sed quadam se debent extollere gravitate. *al.* ANON. CIST. I 19 p. 36: **Plagales** sunt, qui minoris sunt dignitatis, ... raro tangunt vel transeunt quintam, sed sub ipsa volunt morose gravari. [*s. XV*] UGOL. URB. 1, 84, 2. *al.* TON. Subl. p. 54, 7: **placalis** ... mitiorem reddat melodiam sui principalis.

8 *zu den Differenzen — with reference to the differences ('saeculorum amen' formula)*

[*s. XI*] ANON. LIPS. p. 158: **Plagalium** vero, qui sunt secundus, quartus, sextus et octavus, „Seculorum Amen“ incipit vel in tertia vel in quarta corda superius a finali, secundi et sexti „Seculorum Amen“ incipit in tertia superius a finali, quarti et octavi incipit in quarta. [*s. XII*] TRAD. GUID. 7: Si vero magis illi (*sc. cantui*) plagales finales neumae competere cognoveris, eum **plagali** differentia praenotabis. GUIDO AUG. 593: **Plagalium** autem alii incipiunt suum „Seculorum“ in tertia voce supra finalem, secundus scilicet tonus et sextus, alii in quarta, quartus videlicet et octavus, et in eisdem canuntur psalmi eorum. *al.* [*s. XIII*] AMERUS 11, 10. [*s. XIV*] QUAT. PRINC. 3, 35. *al.* HEINR. EGER 5 p. 61. [*s. XV*] IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 314, 17. GOB. PERS. p. 192b (*cf.* SUMM. GUID. comm. 4, 19). *al.* UGOL. URB. 1, 79, 2. *al.* ANON. PHILAD. 94 (*sim.* ANON. TEGERN. III p. 100). TRAD. HOLL. I 2, 7, 2. TRAD. HOLL. II 4, 9 (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 20). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 7: Omnis autem antiphona similiter in ·D· gravi finita, quae suum „euouae“ vel „Saeculorum“ in ·F· gravi, quod infra diatessaron est, inceperit, absque dubio **plagalis** erit ac de secundo tono. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 11: Omnis autem antiphona similiter in ·E· gravi finita, cuius „euouae“ vel „Saeculorum“ non in ·C·, sed in ·A·, quod est diatessaron, inceperit acuto, **plagalis** siquidem est ac de quarto tono. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 24: Omnis etiam antiphona similiter in ·F· gravi finita, si suum „euouae“ vel „Saeculorum“ in ·A· acuto, quod est infra diatessaron, inceperit, **plagalis** est ac de sexto tono. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 28: Omnis autem antiphona similiter in ·G· gravi finita, cuius „euouae“ vel „Saeculorum“ in ·C· principium habeat acuto, **plagalis** est ac de octavo tono. *al.* NICOL. BURT. 1, 25, tit.: De authenticis ac **plagalibus** antiphonis a suo fine „Saeculorum“ aut „EUOUAE“ discernendis. *al.* LAD. ZALK. B 5: **plagales** ... communiter suum „Euouae“ et suum versum gravius, id est declinius, assumunt. GUILL. POD. 4, 22: Clausula autem **plagalium** ad authenticorum differentiam numquam diatessaron supervadunt. FR. GAFUR. pract. 1, 15.

9 *zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word*

[*s. XI*] LIB. SPEC. 19 p. 48: **plagales** ... minores vel subiugales appellantur. ANON. LIPS. p. 157. PS.-OSBERN. 23: alii **plagales** dicerentur, id est subiugales sive laterales vel omnibus modis minores. IOH. COTT. MUS. 10, 34: plagis vel **plagalis**, id est collateralis seu subiugalis (*inde* CONR. ZAB. tract. AR 4. TRAD. HOLL. VIII 23, 16). [*s. XII*] GUIDO AUG. 164. TON. Gratianop. p. 12. ANON. Pannain p. 108: **plagalis** sive partialis. [*s. XIII*] ANON. Lovan. p. 492b. MUS. MAN. 44, 7: **plagales**, <id> est provinciales. *al.* IOH. AEGID. 13, 16. AMERUS 17, 2: quatuor **plagales** vel plage quasi partes. *al.* LAMBERTUS p. 261a. HIER. MOR. 20 p. 156, 25: **plagales** a plaga, quod est regio. HIER. MOR. 20 p. 156, 28: **plagales** ... a plaga, quod est infirmitas. *al.* TRAD. Garl. plan. V 216: Authentici possunt dici magistri vel patres et **plagales** discipuli vel filii, quia sicut se habet discipulus ad magistrum, ita se habet **plagalis** ad autenticum. *al.* VERS. Postquam pro 255. PS.-MUR. summa 1324: dicitur **plagalis** a plaga, quod est positio vel depressio. ENGELB. ADM. 4, 8, 5: autentici et **plagales**, i. e. principales et secundarii sive auctores et subiugales. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 10. [*s. XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 180: quatuor, qui pares dicuntur, non solum **plagales** seu collaterales, immo etiam discipulos et femininos appellant (*sc. musici*). *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 5, 5. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 20: **Plagales** vero, respectu authenticorum, dicuntur servi, discipuli, comites et pauperes. *al.* HUGO SPECHTSH. 437: Authenticos dominos dicas servosque **plagales**. *al.* QUAT.

PRINC. 3, 19 (*cf. Guido micr. 12, 10*). SUMM. GUID. comm. 1, 19. GOSCALC. 1, 5 p. 70, 13: **plagales**, quasi subiugales, quia sub iugo manent suorum autenticorum. HEINR. EGER 5 p. 52: graviores ... **plagales** vocabant (*sc. moderniores*), hoc est circa plagas seu regiones finalium currentes vel collaterales autentorum, scilicet discipulares, subiugales vel minus principales. *al.* COMM. Boeth. II p. 312, 29. PS.-MUR. mod. p. 101a: dicitur **plagalis** a plaga, quod est pars vel depressus eo, quod in articulis inferioribus conservantur. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 39: dicunturque **plagales**, ut puto, a plaga, quid est rethe vel regio. *ibid.* *al.* IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 280, 4. PROSD. plan. 2, 3 p. 84, 32: 'Plagis' nanque Grece Latine 'latus' significat, unde '**plagalis**' tantum quantum 'lateralis' sive 'collateralis' importat. Secundum alios vero 'plagis' Grece Latine 'sequutio', unde '**plagalis**' et 'sequax' idem significant. *al.* IAC. THEAT. 11. NICOL. CAP. p. 317. GOB. PERS. p. 186b. ANON. Claudifor. 4, 1, 8 (*sim.* LAD. ZALK. B 11). ANON. Gemnic. 3, 1, 11. GEORG. ANS. 3, 95. THOM. BAD. p. 88. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 3, 20 (*sim.* TRAD. Holl. XI 5, 61. TRAD. Holl. XI 6, 62. TRAD. Holl. II 4, 18. TRAD. Holl. V 4, 53. LAD. ZALK. B 11). *al.* TRAD. March. 351. *al.* ANON. Carthus. nat. 3, 7-8. TRAD. Holl. I 2, 2, 3. TRAD. Holl. XI 3, 10. *al.* TRAD. Holl. II 4, 7 (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 18. LAD. ZALK. B 5). *al.* TRAD. Holl. III 6, 51. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 3. *al.* TRAD. Holl. VI 9, 4. TRAD. Holl. VII 4, 12. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 29 comm. *al.* CONR. ZAB. tract. AS 4 (*cf. Ioh. Cott. mus. 10, 37*). IOH. TINCT. diff. 271. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 48. NICOL. BURT. 1, 23, 136: **plagales** nominati quasi subiugales vel laterales eo, quod sub potestate autenticorum sunt tamquam famuli. BONAV. BRUX. 15, 7. ADAM FULD. 2, 13. GUILL. POD. 4, 7. FR. GAFUR. pract. 1, 7: collaterales ... **placales** atque comites dicunt (*sc. antiqui musici*). MICH. KEINSP. 8, 12: **plagales** minores aut vernae. FLOR. FAX. 1, 12, 3. SZYDLOV. 12 p. 46: **plagalis**, subiugalis, discipulus, filius, servus, minor frater.

10 zur Kennmelodie — with reference to the characteristic melody

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 22: Quod autem neuma vocamus, Graeci vocant in authentis NOANNOEANE, in **plagalibus** NOEANE.

11 zum Initium der Psalmformeln — with reference to the initium of psalm tones

[s.XV] TRAD. Holl. II 4, 76: Alia est <in>tonacio magis regularis et communior, que intonacio psalmorum minorum semper debet fieri seu inchoari in tenore cuiuslibet toni tam autenti quam **plagalis** (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 162. LAD. ZALK. B 17).

B speziell — specific

1 protus plagalis (plagalis protus) - deuterus plagalis (plagalis deuteri) - tritus plagalis (plagalis triti) - tetrardus plagalis (plagalis tetrardi) *erste, zweite, dritte, vierte plagale Kirchentonart — first, second, third, fourth plagal form of the modes*

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.XI] GUIDO micr. 19, 24. COMM. Guid. 38 p. 143. PS.-GUIDO form. ton. 8, 17. QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98. IOH. COTT. mus. 16, 27. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 229: Inferiorem (*sc. formulam*) vocat (*sc. Boetius*) hypodorium, id est **plagalem prothi**. ANON. Pannain p. 108: **Plagalis protus** secundus (*sc. tonus dicitur*). [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b. PS.-MUR. summa 1320: unumquemque ipsorum (*sc. tonorum*) dividerunt in duos, protum in protum authenticum et **protum plagalem**, deuterum in deuterum authenticum et **deuterum plagalem**; tritum in tritum authenticum et **tritum plagalem**, tetrardum in tetrardum authenticum et **tetrardum plagalem**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 19: vocamus ... **plagalem**

protus modum secundum. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 111. HEINR. EGER 5 p. 47. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 11 p. 374, 1-2. PROSD. plan. 2, 3 p. 86, 5-6. GOB. PERS. p. 186b. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 4: **protus plagalis**, hoc est secundus (*sc. tonus*), ... et **deuterus plagalis**, id est quartus, ... et **tritus plagalis**, id est sextus, ... et **tetrardus plagalis**, id est octavus. ANON. Gemnic. 3, 1, 13. TRAD. Holl. I 2, 2, 5. TRAD. Holl. VI 9, 6. CONR. ZAB. tract. AS 1. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58: isti duo planetae (*sc. sol et luna*), quia principalia et luminaria sunt, primum modum regunt cum secundo, hoc est protum autenticum et **plagalem protus**. SZYDLOV. 12 p. 46.

b zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.XI] PS.-OSBERN. 33: **plagalis protus**, id est subiugalis primi (*sc. modi*). *eqs.* [s.XII] TON. Baumg. 2, 1: **plagalis protus**, id est discipulus primi (*sim.* TON. Vatic. 12, 4 p. 199). TON. Baumg. 8, 1: **plagalis tetrardus**, id est subiugalis III^{ti}. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 120: secundus vero (*sc. tonus*) **plagalis** vel plaga **prothi**, id est filius vel pars primi. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 138. *al.*

c zum Initium — with reference to the initium

[s.XI] VERS. Ars est 7: Sed ne ·Γ· deficiat, **plagalis protus** postulat, cum usque ad hoc vocabulum quandoque sumit principium. PS.-OSBERN. 110: post finalem **plagales protus** et **tritus** nonnisi ad tertiam tendunt principia. **Plagales** vero **deuteri** et **tetrardi** post finalem usque ad quartam vocem quandoque tendunt principia. [s.XII] TRAD. Guid. 7. TON. Vatic. 12, 4 p. 200: Versus responsoriorum **plagalis prothi** et psalmorum tam antiphonarum quam officiorum in ·C· incipiunt. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1498: **Protus plagalis** quatuor habet inicia seu principia: ·A·C·D·F·. PS.-MUR. summa 1510: **Deuterus plagalis** quinque habet claves iniciales: ·C·D·E·F·G·. PS.-MUR. summa 1536: **Tetrardus** autem **plagalis** sex habet inicia: ·C·, ut „Sapientia clamat“; ·D·, ut „Spiritus Domini“; ·F·, ut „Alleluia nativitas“; ·a·, ut „Quodcumque ligaveris“; ·g·, ut „Repleti sunt omnes“; ·c· in linea, ut „Erat enim“. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 49: Secundus tonus, qui **prothi** autenticus **plagalis** est, principiat plerumque cantus suos in ·A·C·D· et ·F· gravibus et quandoque in ·E· vel ·G· gravibus, sed raro, rarissime autem in ·a· acuto. IOH. OLOM. 9 p. 54: Quartus tonus, qui **deuteri** autenticus **plagalis** est, principiat plerumque cantus suos in ·C·D·E·F· et ·G· gravibus, raro autem in ·a· acuto. IOH. OLOM. 9 p. 59: Sextus tonus, qui **tritus** autenticus **plagalis** est, plerumque principiat cantus suos in ·C·D· et ·F· gravibus. IOH. OLOM. 9 p. 64: Octavus tonus et ultimus, qui **tetrardi** autenticus **plagalis** est, cantus suos plerumque principiat in ·D·F· et ·G· gravibus, ·a· et ·c· acutis, raro autem in ·C· vel ·E· gravi. PS.-GUIDO corr. 15. *al.*

d zur Finalis — with reference to the final

[s.XI] PS.-OSBERN. 99: In ·D· enim finem coaptat regulariter autentus protus et **plagalis protus**. QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23. [s.XII] ANON. La Fage I 9, 7. TON. Baumg. 2, 1: **plagalis protus** ... in ea voce finitur, in qua et primus (*sim.* TON. Vatic. 12, 4 p. 199). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1329: Protus autem autentus et **protus plagalis** eandem habent clavem finalem ·D·, qui sunt primus et secundus; deuterus autem autentus et **deuterus plagalis**, id est tertius et quartus, habent ·E·; tritus autem autentus et **tritus plagalis**, id est quintus et sextus, ·F·; tetrardus autentus et **tetrardus plagalis**, id est septimus et octavus, ·G·. IAC. LEOD. spec. 6, 24, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 135. *al.* QUAT. PRINC. 3, 30: Notandum, quod **plagales prothi**, **deuteri** et **tritus**, quia ad quintas voces elevarunt, aliquando contra auctoritatem in ·A·b·C· acutis finem ponunt, ut patebit inferius; sed quia raro

accidit, non regula, sed abusus est. COMM. Boeth. II p. 312, 37. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 378, 16. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 9. UGOL. URB. 1, 139, 2. *al.* PS.-GUIDO corr. 16. *al.*

e zum *Ambitus* — with reference to *ambitus*
[s.XI] COMM. Guid. 8 p. 125: in **proto plagali** ab ·A· in ·a· erit cursus eius. COMM. Guid. 17 p. 141. *al.* ANON. Lips. p. 154 (cf. COMM. Guid. 15 p. 100). VERS. Ars est 7. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 49: Modulus **plagalis tetrardi**, id est octavi toni: ·C·D·E·F·G·a·b·c·d· fitque enneacordum. *al.* [s.XII] ANON. La Fage I 9, 7: **plagalis prothi** potest usque ad sextam a finali ascendere, sed ultra non debet procedere et usque ad quintam sub finali descendere. TON. Seligenst. p. 114: **Plagalis deuteri**. Quartus modus ascendit ad ·b·, raro autem ad ·c·, descendit vero ad ·B· continens inter ·B· et ·b· secundam dyapason speciem. TON. Vatic. 12, 2 p. 191: Modulus **plagalis prothi** a ·Γ· in ·a·. *al.* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1520: **Tritus plagalis** ascendit quandoque in ·d· peracutam supremam. *al.* ENGELB. ADM. 4, 16, 7: dyapason, quod est ab ·A· ad ·A·, deservit cantui **plagalis** autentici **prothi**, id est tono secundo. Item dyapason, quod est a ·B· ad ·B·, deservit cantui **plagalis deuteri**, id est tono quarto. Item dyapason, quod est a ·C· in ·C·, deservit cantui **plagalis triti**, id est sexto tono. Item dyapason, quod est a ·D· in ·D·, deservit cantui autentici **prothi**, id est toni primi ... et cantui **plagalis tetrardi**, id est toni octavi. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 13. HUGO SPECHTSH. comm. p. 135. *al.* COMM. Boeth. II p. 312, 37. *al.* ANON. Erford. p. 161: a modernis additum est ·Γ· in principio, ut **plagalis prothi** sub se haberet diapente (*sim.* CONR. ZAB. tract. EE 3). [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 96 descr. ANON. Claudifor. 4, 1, 22-25 (*sim.* ANON. Gemmic. 3, 2, 18-21). UGOL. URB. 1, 143, 1: De additione facta **plagali triti**. UGOL. URB. 1, 144, 1: De imperfectione **plagalis triti**. *al.* TRAD. Holl. I 1, 4, 4. COMPEND. MUS. 137: Demonstratio **plagalis prothi** imperfecti: (*sequitur exemplum*). *ibid.* *al.*

f zur *Kennmelodie* — with reference to the characteristic melody

[s.XII] GUIDO DION. 1, 2, 120: **plagalis** vel **plaga prothi** ... cantando proferret noeagis. ... **plagalis deuteri** ... respondebat dicens noeagis. ... **plagalis** vel **plaga triti** ... noeagis.

g zur *Struktur* — with reference to structure

[s.XI] COMM. Guid. 28 p. 126: **Plagalis** enim **protus** ex prima specie dyapason constat, **plagalis deuterus** ex secunda, **plagalis tritus** ex tertia, **plagalis tetrardus** ex quarta. [s.XII] TON. Baumg. 8, 1: **plagalis tetrardus** ... constat ex eadem specie dyapente qua et authenticus eius et ex eadem specie dyatesseron inferius (*cf. Berno ton. p. 95a*). TON. Vatic. 12, 4 p. 199: Secundus tonus, Grece **plagalis prothi** ... constans ex prima specie dyatesseron inferius et prima diapente superius. TON. Vatic. 12, 8 p. 216: Sextus tonus, **plagalis triti**, constat ex tertia specie dyatesseron inferius et tertia diapente superius. [s.XIII] PS.-THOMAS AQU. I 86-89. ENGELB. ADM. 4, 16, 10: dyapason, quod est a ·D· in ·D·, deservit cantui autentici **prothi**, i. e. toni primi, in quantum componitur ex prima specie dyapente et prima specie dyatesseron, et cantui **plagalis tetrardi**, i. e. toni octavi, in quantum componitur ex prima specie dyatesseron et quarta specie dyapente. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 24, 1: propter inconsonantiam ipsius tritoni inter ·j· et ·F·, ut **tritus** authenticus et **plagalis** ... supra suam propriam finalem ... per diatessaron posset procedere, tetrachordum synemmenon ceteris addiderunt tetrachordis, id est cantum per ·b· molle. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 26, 33. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 5 p. 244, 3. *al.* UGOL. URB. 1, 60, 2: Forma **plagalis tetrardi** ... a forma ipsius autentici tetrardi sumitur, qui a quarta diapente et a

prima diatesseron speciebus formatur. Sola quippe diatesseron speciei dispositio inter eos differentiam facit (*sim.* COMPEND. MUS. 131). *al.* TRAD. Holl. II 1, 47 (*sim.* TRAD. Holl. V 2, 64). ADAM FULD. 2, 16. LAD. ZALK. A 52. COMPEND. MUS. 115. *al.* COMPIL. Salisb. 61 (*cf. Berno ton. p. 81b*). *al.*

h zur *Charakterisierung* — with reference to characterization

[s.XII] ANON. Pannain p. 109: Congrua diversitas modorum diversitati mentium coaptatur, quia unus autenti **deuteri** fractis saltibus incitatur, alteri eiusdem **plagalis** garrulitas placet, alius **plagalis triti** diligit voluptatem, alter **plagalis tetrardi** probat suavitatem et simile de reliquis (*cf. Guido micr. 14, 6*). [s.XIII] MUS. MAN. 51, 47: **Plagalis triti** tibi dulcia, Papa Gregori, / fundens mella meli carmine melle nota. [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 36: **Plagalis** vero eius (*sc. prothi*) est flebilis et gravis et ad tristes materias maxime ydoneus ... **Plagalis** vero **deuteri** adulativus est et blandus et ydoneus supplicanti ... **Plagalis triti** sive sextus omnium dulcissimus animum ad pietatem et ad lacrimas compellit ... **Plagalis** vero eius (*sc. tetrardi*) sive octavus seniorum est, utpote morosus et suavis (*sim.* HEINR. EGER 5 p. 47. GOB. PERS. p. 187a-b). [s.XV] BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56: At vero suus (*sc. prothi*) **plagalis** contrario modo se habet. ... Secundus vero (*sc. modus*) est gravis et flebilis et miseris et pigris maxime conveniens, ut in threnis et lamentationibus Ieremiae. ... Eius vero (*sc. deuteri*) **plagalis**, id est tonus quartus, dicitur blandus, garrulus, adulatoribus maxime conveniens, quia in praesentia verbis blandis homines mulcent, sed in absentia pungunt. Ita hic tonus videtur esse lascivus sine venustate tamen et quandoque incitativus secundum mixturam. ... Eius vero (*sc. triti*) **plagalis** est pius, lacrimabilis, conveniens illis, qui de facili provocantur ad lacrimas, quia voces habet maxime coadunatas ... **Plagalis** vero eius (*sc. tetrardi*) suavis et moratus atque morosus secundum modum discretorum, ut Ambrosius refert. Movent igitur septimus et octavus melancholiam modulo suo tristes homines atque remissos ad medium adducendo, videlicet autenticus incitando, **plagalis** vero laetificando. NICOL. BURT. 2, 5, 41: Eius vero (*sc. deuteri*) **plagalis**, qui nunc est quartus, voluptatem eligit, id est aptus est ad voluptatem incitandam et temperandam iracundiam. ... Eius vero (*sc. tetrardi*) **plagalis** magis laetificat, qui in ordine est octavus et iucunditatem excitat.

i zu *Melodieverlauf und Abschnittsbildung* — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[s.XII] ANON. Pannain p. 115. [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 39: **Plagalis** vero **deuteri** ... morose graditur et non statim, quemadmodum tertius festinat in altum.

j zu den *Differenzen* — with reference to the differences ('saeculorum amen' formula)

[s.XII] TON. Baumg. 8, 1.

2 (tropus, modus, tonus) plagalis primus - plagalis secundus - plagalis tertius - plagalis quartus *erste, zweite, dritte, vierte plagale Kirchentonart — first, second, third, fourth plagal form of the modes*

[s.XI] ARIBO 44 p. 30: Similiter terciam gravium cum al-trinsecus scripta tertia superiorum coniunxerunt et **tercium plagalem**, id est sextum tonum, posuerunt (*sc. maiores nostri*). QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96: **Primus** ab ·A· **plagalis** in ·a· firmat sua castra (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). *al.* [s.XIII] LAMBERTUS p. 261a: Prothus authenticus et **primus plagalis** finiunt in ·D· gravi. Deuterus authenticus et **secundus plagalis** finiunt in ·E· gravi. Tritus authenticus et **tercius plagalis** finiunt in ·F· gravi. Tetrardus authenticus et **quartus plagalis** finiunt in ·G· gravi. PS.-THOMAS AQU. I 81: **Quartus plagalis**, id est octavus tonus, constat ex quarta specie dyatesseron inferius ...

et ex quarta specie dyapente. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 52, 4: **primus plagalis** ... constat ex prima gravium, prima finalium, prima superiorum, **secundus plagalis**, idest quartus tonus, ex secundis tactorum tetrachordorum, tertius ex tertiis, quartus ex quartis. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. IX 2, 4, 73: Cum autem dictum sit de primo tono autentico, dicendum hic est de **primus plagali**, qui suus collateralis seu subiugalis, id est de secundo, qui eandem finalem seu sedem continet quam et primus, videlicet ·D· solre (*sim.* TRAD. HOLL. II 4, 126. TRAD. HOLL. V 4, 266. LAD. ZALK. B 27). ANON. Carthus. nat. 7, 92: Secundus tonus, qui est **primus plagalis**, secunda gravium iniciatur, prima finalium mediatur et prima acutarum regulariter terminatur. ... Quartus tonus, qui est **secundus plagalis**, tertia gravium iniciatur, secunda finalium mediatur et secunda acutarum regulariter terminatur. ... Sextus tonus, qui est **tertius plagalis**, quarta gravium iniciatur, tertia finalium mediatur et tertia acutarum regulariter terminatur. ... Octavus tonus, qui est **quartus plagalis**, prima finalium iniciatur, quarta finalium mediatur et ultima acutarum regulariter terminatur. TRAD. HOLL. II 4, 200 (*sim.* LAD. ZALK. B 39). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 2: qualiter primus autenticus, quem primum tonum moderni nuncupant, et **primus plagalis**, quem secundum vocitant, ab antiquo processerint, exponam. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 14: De **secundis** autenticis atque **plagalibus** tropis sive modis ab antiquo deuterio descendentes. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 144: **Secundi plagalis** formula: (*sequitur exemplum*). *al.* BONAV. BRUX. 15, 64: De principiis **primi plagalis**. BONAV. BRUX. 15, 79: De **secundo** tono **plagali**. Quartus tonus vel modus vel plaga deuteri sive hypophrygius, quod idem est, finitur in voce quinta ·E· et formatur ex secunda specie diapente et secunda diatessaron ... Habet autem potestatem ascendere usque ad ·C· acutum *eqs.* BONAV. BRUX. 15, 117: De principiis **tertii plagali**. BONAV. BRUX. 15, 132: De **quarto** tono **plagali**. Octavus tonus vel modus vel plaga tetrardi sive hypomixolidius, quod idem est, finitur in voce septima ·G·; habet potestatem ascendere usque ad duodecimam ·E· ... Deponitur vero a fine usque ad quartam literam ·D· *eqs. al.*

3 plagalis primae maneriae - plagalis secundae maneriae - plagalis tertiae maneriae - plagalis quartae maneriae *erste, zweite, dritte, vierte plagale Kirchentonart — first, second, third, fourth plagal form of the modes* [s.XII] GUIDO AUG. 329: **plagalis** est **prime manerie**, id est sub secundo modo continetur, qui secundus tonus dicitur. ... **plagalis** est eiusdem (*sc. secundae*) **manerie**, id est quarti modi est, qui quartus tonus dicitur. *eqs.* TON. CIST. 103: D.: Quid est secundus tonus? M.: Regula **plagalem primae maneriae** determinans. D.: Quae est illa? M.: Quilibet cantus regularis plagaliter depositus vel compositus finem faciens in ·D· vel in ·a·, **plagalis** est **primae maneriae** (*inde* IOH. AEGID. 15, 4). TON. CIST. 118 (*inde* IOH. AEGID. 15, 13). TON. CIST. 132 (*inde* IOH. AEGID. 15, 20). TON. CIST. 146 (*inde* IOH. AEGID. 15, 28).

II übertragen: als Bezeichnung für den zweiten, vierten und sechsten Modalrhythmus (mit einer Brevis am Beginn und am Schluß des Rhythmuschemas) — by analogy: as term that designates the second, fourth, and sixth rhythmic modes (with a breve at the beginning and end of a rhythmic pattern) [s.XIII] ANON. Emmeram. 2 p. 186, 29: Et nota, quod tres eorum (*sc. modorum*) possunt autentici nuncupari eo, quod in perfectiores figuras perfectionem suam terminant et distinguunt, nam a longa ducunt originem et finem recipiunt in eandem. Et isti sunt primus, tertius et quintus. Alii vero **plagales** poterunt appellari, id est collaterales et minus digniores eo, quod ab imperfectis figuris vel sine proprietate propria figuratis perfectionem suam terminant et concludunt. Et isti

sunt secundus, quartus et sextus, nam a brevi incipiunt et in brevem finem recipiunt et adoptant.

adv. plagaliter „*plagal*“, nach Art der plagalen Tonarten (*zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus*) — ‘in the plagal manner’, according to the manner of the plagal modes (*second, fourth, sixth, and eighth modes with low ambitus*)

[s.XI] PS.-GUIDO arithm. p. 59a: qui modus (*sc. vocum*) et authentice et **plagaliter** potest dinosci (*ms.; ed.: dinoscitur*). *ibid.* *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 492: versus autem et „seculorum“ vel tantum authentice vel tantum **plagaliter** canantur (*sim.* ANON. CIST. I 28 p. 37). GUIDO AUG. 542: autentus est cantus illius responsi „Edificavit Noe“, qui licet deponatur **plagaliter**, elevatur tamen et componitur ut autentus. *al.* TON. CIST. 105: Quilibet cantus regularis **plagaliter** depositus vel compositus finem faciens in ·D· vel in ·a· plagalis est primae maneriae (*inde* IOH. AEGID. 15, 5). *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 51, 3: cantus, cum nec **plagaliter** deponantur, nec authentice sublevantur. *al.* IOH. AEGID. 15, 14. *al.* VERS. Postquam pro 255. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 36, 5. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 26, 90: si versus suus incipit ... **plagaliter**, inter plagales (*sc. tropos*) reponatur (*sim.* TRAD. HOLL. VI 38, 8). PS.-GUIDO corr. 22. TRAD. March. 428: aliqui cantus sunt, qui ob eorum brevitatem nec ascendunt autentialiter nec descendunt **plagaliter**. TRAD. HOLL. XI 5, 51. TRAD. HOLL. V 4, 585. *al.* *saepius*

plagis (plai, plagi) -is *acc. sg. -in m. et indecl.* (*de πλάγιος*) *Nebentonart (Bezeichnung für die zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus) — secondary mode (designation of the second, fourth, sixth, and eighth modes with low ambitus)*

1 generell — general

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.IX] MUS. ENCH. 3, 7: Vocatur autem autentus maior quilibet tonus, **plagis** minor (*inde* MOD. Autent. prot. 16). HUCBALD. 14. *al.* ALIA MUS. 183 p. 88. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 484: Cum enim plures antiphonae alium tonum habeant in initio et alium in fine, quaedam etiam in se teneant tonos, quaedam vero autenticus et **plagis** (?) (*ms.; ed.: plagio*). [s.XI] COMM. TON. II 8, 4. *al.* QUADR. FIG. 6. PS.-GUIDO form. ton. 2, 5. *al.* FRUT. brev. 14 p. 104. *al.* QUAE. MUS. 1, 17 p. 38: Inter deuterum et eius **plagin** antiphona „enedicat terra Domino“. THEOG. METT. 38, interp. 3 (p. 194b) (*inde* UDALSC. 84. TON. Baumg. 7, 3). [s.XIII] IOH. AEGID. 12, 23: Pares vero **plages** dicuntur, quia indigniores. [s.XIV] SUMM. GUID. 195 (*inde* IOH. VELLE metr. 37). *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 23, 19: secundus (*sc. tropus*) seu **plages**, id est plaga prothi vel prothius plagalis.

b zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 310: Sane autentum dicimus auctoralem, **plagin** subiugalem seu lateralem. HUCBALD. 49: principalem (*sc. tropum*), qui autentus, et lateralem, qui **plagis** appellatur. [s.XI] GUIDO ep. p. 506, 287: **plagis** vero Latine subiugalem vel minorem et gravem possumus appellare (*sim.* IAC. THEAT. 11). IOH. COTT. mus. 10, 34: **plagis** vel plagalis, id est collateralis seu subiugalis diceretur. IOH. COTT. mus. 10, 37: **Plagis** autem quasi partialis vel collateralis (*inde* ANON. Pannain p. 108. TRAD. HOLL. VIII 23, 17: **Plages** autem ...). [s.XV] IAC. THEAT. 13: **Plagis** enim Grece, Latine subiugalis sive particularis vel discipulus. *ibid.* *al.*

c zum Ambitus — with reference to ambitus

[s.IX] HUCBALD. 38a: [**Plagis** autem usque in quartum (*sc. sonum*) descendens usque ad quintum ascendit]. *al.* [s.XI]

BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [in pluribus (*sc. cantibus*) interdum pro ascensu, maxime vero pro descensu fit sepe dubietas, utrum autentico an **plagi** eorum tribuatur proprietas]. *al.* BERNO prol. 9, 18: omnis tropus, sive ille authenticus sit sive **plagis**, si quarto a finali loco diligentius intueatur, mira ac divina quaedam concordia inveniatur ita, ut, si quis cantus a finali in quartum locum transponatur, legitime videatur sub eodem modo vel tono currere et in eodem velut in finali regulariter desinere. TON. Aug. p. 93a. COMPIL. Paris. I p. 192. MOD. Autent. prot. 4. FRUT. brev. 8 p. 58: Omnis autem fere **plagis** ascendens in quintum sonum proprie vel sextum concessive, descendit in quartum vel aliquando quintum. FRUT. brev. 8 p. 62: Si quis autem cantus hos limites supervadit, hoc est in authentico ultra decimam, in **plagi** ultra septimam ascenderit, infra tertiam vero in authentico vel infra quintam in **plagi** descenderit, irregularis erit. *al.* ANON. Wolf p. 200. QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr.: Est proprium **plagis** tribus his descendere ptongis (*inde* TRAD. Holl. XIII 4, 203 comm.). THEOG. METT. 34, 1 (p. 193b): Quartus autem (*sc. tonus*) **plagis** ... curritque regulariter inter ·B· et ·h·. [*s.XII*] COMPIL. Paris. II p. 72: quisque **plagis** super integrum diapason unam cordam assumit tam in acuto quam in gravi, plerumque duas. *al.* [*s.XIII*] IOH. AEGID. 12, 24. *al.* PS.-MUR. summa 1733. [*s.XIV*] SUMM. GUID. 20: quique magis gravis est, dicitur esse **plagis** (*sim.* GOB. PERS. p. 187a). SUMM. GUID. 187: Non tangens autem quintam seu subspatiari / contingat seu non, **plagibus** debet sociari (*inde* GOB. PERS. p. 191b. IOH. VELLE metr. 29). *al.* [*s.XV*] GOB. PERS. p. 195a (*cf.* SUMM. GUID. 304).

d zur Finalis — with reference to the final [*s.IX*] HUCBALD. 49: singulae earum (*ed.*: eorum) quattuor chordarum geminos sibi tropos regant subiectos ... Lichanos hypaton scilicet autentum protum et **plagis** eiusdem ... hypate meson autentum deuterum et **plagis** eius ... parhypate meson autentum tritum et **plagis** eius ... lichanos meson autentum tetrardum et **plagis** eius. [*s.XI-XII*] MOD. Autent. prot. 1: Autenticus protus cum **plage** suo finem habet in lichanos ypaton. ... Autenticus deuterus cum **plage** suo finem habet in ypate meson. ... Autenticus tritus cum **plage** suo finem habet in parypate meson. ... Autenticus tetrardus cum **plage** suo finem habet in lichanos meson. THEOG. METT. 34, 1 (p. 193b). [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 1775: responsorium ... „Gaude Maria“, quod in principio et in medio est deuteri authentici, ... in fine autem datur **plagi** tertio, id est sexto.

e zu Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[*s.XI*] BERNO prol. 5, 1: qualiter unusquisque authenticus vel suus **plagis** a suo finali progrediens iterum ad eundem redeat, licet supra vel infra in varios se sonos protendat (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 19 p. 286, 12). IOH. COTT. mus. 10, 34: ille canendi modus ..., qui vero magis in gravibus moram faceret, **plagis** ... diceretur (*inde* ANON. Pannain p. 108. TRAD. Holl. VIII 23, 16). [*s.XIII*] IOH. AEGID. 12, 30: cantuum, qui non ascendunt ultra sextam nec descendunt infra primam, quidam sunt **plages**, quidam vero authentici non progressionem, sed compositionis considerationem. PS.-MUR. summa 1727: Si forsitan prope finem principiat (*sc. finalis neuma*), ... **plagis** inde vocatur. [*s.XIV*] SUMM. GUID. 228: Est **plagibus** commune, sui quod fine tenoris / hospitium repetant (*inde* GOB. PERS. p. 192b). [*s.XV*] GOB. PERS. p. 191b: Qui tamen ad quartam caput extollit, saliendi incipit, indicium servare **plagi** quasi certis; nam sicut vires authentici dat diapente, sic quoque virtutem **plagibus** diatessaron affert (*inde* IOH. VELLE metr. 71). ANON. Claudifor. 4, 1, 28: Saepe cadens, raro tangens (*sc. quintam*) **plagis** esse probatur (*sc. cantus*) (*sim.* THOM.

BAD. p. 94. ANON. Carthus. nat. 7, 34. *cf.* Anon. Gemnic. 3, 2, 25).

f zum Initium — with reference to the initium

[*s.XI*] BERNO prol. 10, 1: omnis principalis sonus, sive ille sit authenticus cuiuslibet sive **plagis** eius, semper a finali suo ... incipiat (*inde* CANT. In defect. p. 88). [*s.XII*] COMPIL. Paris. II p. 76: **Plagis** autem cantum incipit vel in ipso finali vel in inferioribus proximis duobus vel superioribus proximis duobus.

2 plagis proti (protus) - plagis deuteri (deuterus) - plagis triti (tritus) - plagis tetrardi (tetrardus) *erste, zweite, dritte, vierte plagale Kirchentonart — first, second, third, fourth plagal form of the modes*

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification

[*s.VIII*] TON. Cent. p. 27: **Plai protus ... Plai deuterus**. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 26: „hypolydius“ ... **plagis triti**. *al.* [*s.IX*] AURELIAN. 11, tit.: De **plagis proti**. AURELIAN. 13, tit.: De **plagis deuteri**. AURELIAN. 15, tit.: De **plagis triti**. AURELIAN. 17, tit.: De **plagis tetrardi**. *al.* MUS. ENCH. 9, 19: Modi vel tropi sunt species modulationum, de quibus supra dictum est, ut **protos** autentus vel **plagis**, **deuterus** autentus vel **plagis**. [*s.XI*] COMM. TON. 8, 5. *al.* BERNO ton. p. 79b. *al.* BERNO ep. 11: quartus (*sc. tonus*) **plagis** vel plaga **deuteri**. *al.* GUIDO micr. 12, 13: Abusio autem tradidit Latinis dicere pro autentico proto et **plagis proti** primus et secundus, pro autentico deuterio et **plagis deuteri** tertius et quartus, pro autentico trito et **plagis triti** quintus et sextus, pro autentico tetrardo et **plagis tetrardi** septimus et octavus (*inde* IAC. THEAT. 13). *al.* GUIDO reg. 133. *al.* GUIDO ep. p. 504, 281. COMM. Guid. 99 p. 140. PS.-GUIDO form. ton. 6, 1: **Plagis triti** praefatus ergo tritus, qui vocum aliorumque modorum est quasi formator et ostensor. *al.* FRUT. ton. p. 121. ANON. Wolf p. 207: Primus igitur magister protus appellatur, eiusque discipulus **plagis proti** nominatur. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43: **Plagis prothi** cantatur ad differentiam autentici sui, ut introitus „De ventre“ et antiphona „Ecce tu pulchra es“. IOH. COTT. mus. 10, 35: Autentus protus apud Latinos cantores primus tonus vocatur; **plagis proti** secundus *eqs.* *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 108. TON. Vatic. 12, 10 p. 225: **plagis tetrardi** ... est ad dyaphoniam ceteris aprior. [*s.XIII*] METROL. 10 p. 79 (*cf.* GUIDO micr. 12, 11). [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 4, 11 p. 372, 25: Undecimum accidens modus est, qui in octo modis constituitur, id est: autentus protus, **plagis proti**, autentus deuterus, **plagis deuteri** *eqs.* *al.* IAC. THEAT. 13: <Discipulus> Quot sunt placales? Magister: Quattuor, id est **plagis proti**, **plagis deuteri**, **plagis triti**, **plagis tetrardi**. *al.* TRAD. March. 350.

b zur Struktur — with reference to structure

[*s.IX*] GLOSS. Boeth. mus. II 150. ALIA MUS. 180 p. 94: Octavus tonus NOEAYS, qui Graece dicitur **plagis tetrardi**, constat e supradictis quarti et quinti toni diatessaron et diapente. [*s.XI*] BERNO ton. p. 81b: **Plagis proti** constat ex eadem specie diapente, qua et authenticus eius et ex eadem specie diatessaron inferius (*inde* UDALSC. 21. TON. Baumg. 2, 1). BERNO ton. p. 84b: **Plagis deuteri** constat ex secunda specie diapente sicut authenticus eius et ex secunda specie diatessaron inferius (*inde* UDALSC. 35. TON. Baumg. 4, 1). BERNO ton. p. 89a: **Plagis triti** constat ex eadem specie diapente, qua et authenticus eius et ex eadem specie diatessaron inferius (*inde* UDALSC. 52. TON. Baumg. 6, 1). BERNO ton. p. 95a: **Plagis tetrardi** constat ex eadem specie diapente, qua et authenticus eius et ex eadem specie diatessaron inferius (*inde* UDALSC. 84). FRUT. ton. p. 127: **Plagis proti** ... (*sc. constat*) ex eadem specie diapente superius, qua et authenticus eius constat inferius, id est ab ·a· ad ·D·, et ex prima specie diatessaron

inferius, a (*ms. München Clm 14695b; ed.: ad*) ·D· scilicet ad ·A·. FRUT. ton. p. 140: **Plagis deuteri** ... constat superius ex secunda specie diapente, id est ab ·E· ad ·h·, inferius vero ex secunda specie diatessaron, quae est ab ·E· ad ·B·. FRUT. ton. p. 153: **Plagis triti** ... constat ex ... tertia (*sc. specie diapente*) scilicet, quae est ab ·F· in ·c·; inferius vero constat ex tertia specie diatessaron, quae est de ·C· ad ·F·. FRUT. ton. p. 167: **Plagis tetrarti** ... constat ex ... quarta specie diatessaron inferius, quae est a ·D· ad ·G·, superius vero ex quarta specie diapente ..., quae est ab eadem ·G· in acutum ·d·. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 47: Modulus **plagis deuteri** ... ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·h·c·, ubi decem considerantur cordae, in quibus est diatessaron ab ·A· in ·D·, a ·D· in ·G·, a ·G· in ·C·, cui communis usus ... magis ·b· molle attribuit. TON. Vatic. 12, 6 p. 207. *al. [s.XV]* IOH. CICON. mus. 2, 13 p. 264, 18: Ex prima namque et quinta (*sc. speciebus diapente*) oritur autentus protus et **plagis proti**. Ex secunda et sexta autentus deuterus et **plagis deuteri**. Ex tertia et septima autentus tritus et **plagis triti**. Ex quarta et octava autentus tetrardus et **plagis tetrardi**. *al.*

c zur Kennmelodie — with reference to the characteristic melody

[s.IX] MOD. Autenticus p. 51, 8: Plagi vero autenti proti et reliquorum expositione non indigent, quippe, qui inferiores et subsequentes sunt: autentus protus, **plagis proti**, autentus deuterus, **plagis deuteri**, autentus tritus, **plagis triti**, autentus tetrardus, **plagis tetrardi**. Item in Graeco: anna-neane, nanna neagies, aia neagies, nenote anes, agagies, noeagis, nana nagies, noeagis. TON. Mett. p. 12: **Plagis proti** noeais ... **Plagis deuteri** noeais ... **Plagis triti** ... noeais ... **Plagis tetrarchii** noeais. *al.* AURELIAN. 19, 34: **Plagis proti** melodia in sua litteratura huiusmodi habet notarum formas: NOEANE. AURELIAN. 19, 49: Adest litteratura **plagis deuteri** cum sonoritatis figura: NOEANE. AURELIAN. 19, 63: Series **plagis triti** iuxta notarum inflexiones haec est: NOEANE. AURELIAN. 19, 83: De **plagis tetrardi**. Hic tonus licet habeat propriae modulationis finem, tamen qui quia perparva est, veluti hic: NOEANE. ALIA MUS. 182 p. 87. *al. [s.X]* MOD. Volunt autem p. 80. *al.* TON. Lugd. 2, 1. *al. [s.XI]* COMM. TON. I 6, 2. BERNO ton. p. 106b. *al. [s.XII]* TON. Baumg. 2, 1. *al. [s.XV]* IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 15: Autentus protus auctoritas prima. **Plagi protus** filius primi. Veluti quodammodo de celsa puppi navis pater vociferans intonaret: None noeane. Et filius e contra ex altera parte de prora navis respondens insonaret: Noe agis hoc modo: (*sequitur exemplum*) (*cf. Guido Dion. 1, 2, 120*). *al.*

d zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.IX] TON. Mett. p. 12: **plagis proti** ..., id est pars proti. ... **Plagis deuteri** ... pars deuteri. TON. Mett. p. 63: Sequitur **plagi tetrarchi**, id est lateralis vel discipulus quarti. *al.* COMM. BR. 27: subiungitur, qui **plagis protus**, id est lateralis vel obliquus primus dicitur. *eqs.* ALIA MUS. 182 p. 87. *al. [s.X]* MOD. Volunt autem p. 80: **Plagis proti**, id est obliquus primus ... **Plagis deuterus**, id est obliquus emendatus ... **Plagis tritus**, id est obliquus particularis. *al.* CANT. Quid est cant. c. 483: **Plagi proti** lateralis primi, id est adiacens primi. TON. Lugd. 2, 1: Secundus tropus ... Grece inscribitur **plagis proti**, id est particularis vel lateralis primi. *al. [s.XI]* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [**plagis proti**, id est lateralis primi, subauditur autenti, quasi sub latere eius continetur et inferior sit] (*inde* PS.-BERNO mon. 8, 8. FRUT. brev. 7 p. 52). BERNO ep. 11. PS.-GUIDO form. ton. 2, 1: Incipit modus secundus, qui Graece dicitur **plagis proti**, id est pars primi (*sim.* UDALSC. 21). [s.XII] UDALSC. 52: Incipit sextus (*sc. modus*), qui Grece dicitur **plagis triti**, id est sub-

iugalis tercii. *al.* TON. Baumg. 4, 1: **plagis deuteri**, id est discipulus secundi. *al.* TON. Vatic. 12, 10 p. 225: Octavus tonus Grece **plagis tetrardi**, Latine pars quarti magistri. *al. [s.XIII]* ANON. Ratisb. 5, 5. *al. [s.XV]* IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 282, 1: **Plagis** eius (*sc. proti*), id est subiugalis vel lateralis vel minor vel pars eiusdem modi (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 282, 3-6). IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 9: **Plagi protus**, filius primi (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 15). *al.* IAC. THEAT. 13: **plagis proti**, id est lateralis vel particularis sive subiugalis vel discipulus primi toni. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. MON. Prima corda II 57: **plagis proti**, id est iunior primi toni.

e zur Charakterisierung — with reference to characterization

[s.IX] TON. Mett. p. 12: **Plagis proti** minorem sonum habet quam autenticus. [s.XI] PS.-GUIDO form. ton. 8, 7: Per **plagin proti** orare vel petere aliquid possumus. ... Per **plagin** eiusdem **deuteri** magnifice aliquid extollere possumus. FRUT. brev. 14 p. 105: **plagis** eius (*sc. proti*) vocatur flebilis, quia modulatio eius convenientior videtur tristibus rebus et miseris ... **plagis** eius (*sc. deuteri*) modestus et gravis ... **plagis** eius (*sc. triti*) voluptuosus ... **plagis** eius (*sc. tetrardi*) suavis et dulcis. [s.XIII] METROL. 36 p. 82: Atque ita diversitas troporum diversitati mentium coaptatur, ut unus autenti deuteri fractis saltibus delectatur, alius **plagis triti** eligat voluptatem, uni autentici tetrardi garrulitas magis placet, alter eiusdem plagae suavitatem probat (*cf. Guido micr. 14, 5*).

f zu Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[s.XI] MOD. Omnes autenti p. 58: Omnes autenti V^o loco a se principia seu fines distinctionum mittunt. Deuterus vero VI° loco. Plage vero aliae IIII°, aliae III° loco. **Plagis proti** et **plagis triti** tercio loco. **Plagis deuteri** et **tetrardi** IIII° (*cf. Guido micr. 13, 11*). PS.-GUIDO form. ton. 8, 20: **plagis triti** finali voce fere omnes distinctiones mittit rariusque in tertia super se, sub se autem tanto frequentius quanto et liberius. Tono vero numquam sub se distinctiones habebit. **Plagis** autem **tetrardi** distinctiones facit sub et super suam finalem vocem tono, quod alii penitus carent. *al. [s.XV]* IOH. CICON. mus. 2, 34 p. 310, 9: Omnis cantus **plagis proti** ... distinctiones habet a parhypate meson usque in ·F·. IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 20: Omnis cantus **plagis deuteri** ... distinctiones habet a mese usque ad (*ed.: a*) parhypate hypaton et aliquando ad hypate hypaton. IOH. CICON. mus. 2, 38 p. 312, 13: Omnis cantus **plagis triti** ... distinctiones habet a mese usque ad parhypate hypaton. IOH. CICON. mus. 2, 40 p. 314, 4: Omnis cantus **plagis tetrardi** ... distinctiones habet a trite diezeugmenon usque ad parhypate hypaton.

g zu den Differenzen — with reference to the differences ('saeculorum amen' formula)

[s.IX] AURELIAN. 13, 1. AURELIAN. 18, 7: Porro autem **plagis protus** senario sufficiens est numero. Habet quippe in introitibus definitionem I, in offertoriis I, in communionibus I, in responsoriis II, in antiphonis I. ... Proinde **plagis deuteri** in semet XVIII habet varietatum alternationes ... Prorsus **plagis triti** octonarium in suis divisionibus congratulatur recipere numerum ... Plane **plagis tetrardi** tridenarium libenter amplectitur numerum. *al. [s.XI]* COMM. TON. I 4, 3: **Deuterus plagis** tribus praenotatur officiorum communionumve differentiis (*sim.* COMM. TON. II 4, 3). *al.* BERNO ton. p. 81b. FRUT. ton. p. 155: **Plagis triti** „Saeculorum amen“ tono altius a finali ponit. *al. [s.XII]* UDALSC. 21: **plagis proti** ... Eius „Saeculorum amen“ incipit in ·F· (*sim.* TON. Baumg. 2, 1). UDALSC. 35: **plagis deuteri** ... Cuius „Saeculorum amen“ incipit in ·A· acuto (*sim.* TON. Baumg. 4, 1). UDALSC. 52: **plagis triti** ... Cuius „Saeculorum amen“

incipit in ·A· (*sim.* TON. Baumg. 6, 1). UDALSC. 84: **plagis tetrardi** ... Huius „Seculorum amen“ incipit in ·C· acuto.

h zur Finalis — with reference to the final

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 308: uni deputantur modo, qui eodem reguntur sono. Scilicet *F* archoo vel proto autentus **protus** et **plagis**, *f* deuterio **deuterus** autentus et **plagis**, *l* trito autentus **tritrus** et **plagis**, *f* tetrardo **tetrardus** autentus et **plagis**. [s.X-XI] TON. Lugd. 2, 1: **plagis proti** ... finem symphoniae mittit in lichenon hypaton. TON. Lugd. 4, 1: **plagis deuteri** ... finem symphoniae mittit in fine tertii, hoc est in hypate meson. TON. Lugd. 6, 1: **plagis triti** ... finem suum mittit in fine quinti, hoc est in parhypate meson. TON. Lugd. 8, 1 (MüMn): **plagis tetrardi** ... finem suum claudit in fine septimi, id est a lichenos hypaton. BERNO ton. p. 81b. COMM. Guid. 35 p. 127: in raris cantibus inveniuntur neumae in acutis ita exaltatae, ut inconcinnum videatur eas ad legitimam finalem in gravibus debere remitti, sed in sociali eius, quae est in acutis, per diapente super se finalem recipiunt, ut si quis cantus in ·D· gravi finiri deberet, cum sit **plagis protus**, finiretur tamen in ·a· acuta. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 2, 1: **plagis proti** ... in ea voce finitur, in qua et primus (*sim.* UDALSC. 21). PS.-GUIDO form. ton. 2, 35: Habebit autem et **plagis proti** duas dissimiles finales voces. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 6: plagales necessario autem etiam in acutis ·a·*h*·c· **plagis proti**, **deuteri**, **triti** finiri non denegantur. UDALSC. 21 (*sim.* TON. Baumg. 2, 1). *al.* TON. Baumg. 4, 1. [s.XIII] ANON. Ratisb. 8, 2, 2: **plagiprothi** ... finitur in eadem voce qua primus (*sc. tonus*). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 378, 25. *al.*

i zum Initium — with reference to the initium

[s.X-XI] TON. Lugd. 2, 1: **plagis proti** ... suae principium vel finem symphoniae mittit in lichenon hypaton. TON. Lugd. 4, 1: **plagis deuteri** ... principium ... symphoniae mittit in fine tertii, hoc est in hypate meson. TON. Lugd. 6, 1: **plagis triti** ... principium ... suum mittit in fine quinti, hoc est in parhypate meson. TON. Lugd. 8, 1 (MüMn): **plagis tetrardi** ... principium ... suum claudit in fine septimi, id est a lichenos hypaton. FRUT. ton. p. 155: **Plagis triti** ... cantum vero ab ipsa finali incipit. *al.* [s.XII] UDALSC. 21 (*sim.* TON. Baumg. 2, 1). TON. Vatic. 12, 6 p. 207: **plagis deuteri** ... hiis cordarum sedibus inchoat: ·C·D·E·F·G·a·. TON. Vatic. 12, 10 p. 225: Principalis sonus **plagis tetrardi** incipit in ·G·, ·a· et ·D·. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 34 p. 310, 9: Omnis cantus **plagis proti** ... Inceptiones ... habet a parhypate meson usque in ·Γ·. IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 20: Omnis cantus **plagis deuteri** ... Inceptiones ... habet a mese usque ad (*ed.*: a) parhypate hypaton et aliquando ad hypate hypaton. IOH. CICON. mus. 2, 38 p. 312, 13: Omnis cantus **plagis triti** ... Inceptiones ... habet a mese usque ad parhypate hypaton. IOH. CICON. mus. 2, 40 p. 314, 4: Omnis cantus **plagis tetrardi** ... Inceptiones ... habet a trite diezeugmenon usque ad parhypate hypaton.

j zum Ambitus — with reference to ambitus

[s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [**plagis proti** ...], quasi sub latere eius (*sc. autenti*) contineatur et inferior sit. Simili ratione **plagis deuteri**, **plagis triti**, **plagis tetrardi**] (*inde* PS.-BERNO mon. 8, 8. FRUT. brev. 7 p. 52). MOD. Omnes authentici p. 58: Deponendo autem semitonium sibi suppositum plagae <aut> autenti vix aut numquam transcendunt, nisi **proti plagis** et **tetrardi**. MOD. Protus finit p. 107: **Plagis proti** descendit in proslambanomenos et ascendit in mese, dyapente supra, dyatesseron infra finalem litteram. ... **Plagis deuteri** remittitur in parypate ipaton, sed ascendit ad paramese, limitem chordarum septem non transgreditur. ... **Plagis triti** remittitur in parypate ipaton, sed ascendens usque ad trite diezeugmenon; synemenon crebro molli voci consonat. ...

Plagis tetrardi remittitur sepe in paripate ypaton, sed intensus usque ad paranete diezeugmenon utrobique dyapente suavi consonat musica. FRUT. ton. p. 127: **Plagis proti** ... possidens inter ·A· et ·a· primam speciem diapason. Interdum vero superius semitonium vel tonum et inferius tonum a modernis necessario additum est. FRUT. ton. p. 140: **Plagis deuteri** ... possidens secundam speciem diapason, quae est inter ·B· et ·b· ... aliquando superius, rarius autem inferius assumens vocem. FRUT. ton. p. 153: **Plagis triti** ... possidens inter ·C· et ·c· totam diapason formam et aliquando assumens supra et infra chordam. FRUT. ton. p. 167. TON. Seligenst. p. 111. [s.XIII] ANON. Ratisb. 8, 2, 2: **plagiprothi** ... regulariter (*sc. ascendit*) a suo finali per dyapente et semitonium, descendit autem infra finalem per dyatesseron, et sic novem voces huic tono sicut et primo regulariter assignantur. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 34 p. 310, 9. *al.* TRAD. Holl. VI 20, 9: **Plays prothus**, qui dicitur 2us tonus, ascendit a suo finali usque ad 5^{am} cordam regulariter; raro autem et licentia potest tangere 6^{am} cordam; rarissime autem per licenciam tangit 7^{am} cordam; et potest sub suo finali descendere 4^{am} cordam regulariter et 5^{am} licentia. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55: Quando igitur protus diatessaron habet supra se, dicitur protus autenticus ... Sed si diatessaron sub se recipit autentica carens elevatione, **plagis proti** nuncupatur.

plagius *v.* plaga

plago -are ‚unterordnen‘ (mit Bezug auf den tiefliegenden Ambitus der plagalen Tonarten) — to subordinate (with reference to the low ambitus of plagal modes)

[s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 3, 20: dicuntur plagales, quia **plagantur** a suis autentis ita, quod autenti quandoque decidunt in cursum plagalium (*sim.* TRAD. Holl. XI 5, 61. TRAD. Holl. XI 6, 62. TRAD. Holl. II 4, 18. TRAD. Holl. V 4, 53. LAD. ZALK. B 11).

plagula -ae *f.* Bezeichnung für die plagale Nebenform einer Kirchentonart — term that designates the plagal, secondary form of a mode

[s.XV] TRAD. Holl. XI 3, 47: Nam prothi plaga dictus tonus esto secundus. / **Plagula** (*ms.*: plagila?) sit deutri quartus, sextusque triti. / Ac ultra, sequitur octavus plaga tetrardi (*sim.* TRAD. Holl. III 6, 38. TRAD. Holl. VII 4, 23. TRAD. Holl. XIII 4, 61).

plana Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume

[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **plana** A.

planctus -us *m.* Bezeichnung für die Solmisierung einer Tonstufe als mi (mit darüberliegendem Halbton) — term that designates the solmization of a pitch as mi (with the semitone positioned above it)

[s.XIII] ELIAS SAL. 5 p. 20b: si punctus fuerit in ut in principio, tu minor debes moderare te cum puncto et punctum tecum. Si fuerit in re, grossum et rigidum sine **planctu** ponas. Si fuerit in ·E·, audacter invadas plangendo, rigide sonando, punctum restringendo, ne sentiat aliquam naturam mollificationis ... Si fuerit in ·G·, temperate accipias et pronunties sine **planctu** aliquo et mollificatione, rigide sustine eum in natura sua non mollificando. ELIAS SAL. 10 p. 27b: Quot litteras et punctos quisque tonorum obtinet de sui natura? Primam litteram pro re<gula> (*ed.*: re), ultimam pro fine, reliquas pro **planctu** (*ms.*; *ed.*: placitu) ascendendo et descendendo tam subtile se quam supra se. ELIAS SAL. 23 p. 48b. *cf.* Hochadel, Elias p. 211 sq.

plango -ere *als mi* (mit darüberliegendem Halbton) sol-misieren — *to solmize as mi* (with the semitone positioned above it)

[s.XIII] ELIAS SAL. 2 p. 19a: nullum ·C· patitur nec re nec mi nec la; sed ut et fa. ·E· talis est naturae, quod virilissimi et rigidi valoris est, et patitur mi et la et nihil aliud, et semper **plangatur**. ELIAS SAL. 5 p. 20b: Nam si punctus fuerit in ut in principio, tu minor debes moderare te cum puncto et punctum tecum. Si fuerit in re, grossum et rigidum sine planctu ponas. Si fuerit in ·E·, audacter invadas **plangendo**, rigide sonando, punctum restringendo, ne sentiat aliquam naturam mollificationis. ELIAS SAL. 15 p. 34a. ELIAS SAL. 19 p. 42a: habeatur pro regula quarti toni: qui tonus appetit quasi pro maiori parte, maxime in principio et in fine, semper **plangi**, ·F· numquam: imo remota est totaliter a natura **plangendi**, ut est littera et ut punctus. ELIAS SAL. 20 p. 43a: Primus tonus facit regulam suam in ·F· et **plangit** tertio supra se in ·a·, quarto supra se in ·b· et **plangit** secundo subtus se in ·E· et facit finem tertio in ·D·. Secundus tonus facit regulam suam in ·D· et **plangit** secundo supra se in ·E· et quinto supra se in ·a· et **plangit** tertio subtus se in ·B· et facit finem in eodem ·D·. *eqs.* ELIAS SAL. 31 p. 61b: incidit in contagionem falsae musicae, quicumque **plangit** ·F· vel ·G· vel ·c· vel ·d·, quae nullo modo debent neque patiuntur **plangi**, ut in palmae natura et figura continetur. *ibid.* *al.* ELIAS SAL. 31 p. 62a. *cf.* Hochadel, *Elias p.* 212 sqq.

planus -a, -um 1. tief (die Lage eines Gesanges betreffend) 2. dem Hexachord C-a zugehörig — 1. low (with reference to the register of a chant) 2. belonging to the hexachord C-a

1 tief (die Lage eines Gesanges betreffend) — low (with reference to the register of a chant)

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 259a: cum acutus fuerit cantus in authentico deuto, dicitur authenticus deuterus; sin autem **planus** fuerit cantus, plaga deuteri nominabitur. PS.-ODO dial. p. 260a: Quartus autem modus ... **planus** est (*inde* TON. Gratianop. p. 27. TRAD. Garl. plan. V 236). GUIDO micr. 12, 2: cum cantus unius modi, utpote protii, ad comparisonem finis tum sint graves et **plani**, tum acuti et alti, versus et psalmi et siquid, ut diximus, fini aptandum erat uno eodemque modo prolatum, diversis aptari non poterat (*inde* METROL. 6 p. 78. GUIDO DION. 1, 2, 57. *ad loc.*: COMM. Guid. 85 p. 139). [s.XII] GUIDO AUG. 489: Cum enim huiusmodi cantus secundum unam partem sui sint graves et **plani**, secundum alteram acuti et alti, versus et psalmi uno eodemque modo prolati, diversis competenter aptari non possunt (*inde* ANON. Cist. I 25 p. 36). TON. Nivern. f. 144v p. 123: Quid de illis cantibus fiet, qui non habent illam depositionem, quam **plani** cantus indignantur habere.

2 dem Hexachord C-a zugehörig — belonging to the hexachord C-a

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 21, 13: omnis modulacio vel est dura vel **plana** vel mollis.

v. cantus planus, contrapunctus planus, musica plana

adv. **plane** tief (die Lage eines Gesanges betreffend) — low (with reference to the register of a chant)

[s.XI] COMM. TON. I ep. 2, 8: quos acuire comperis ullo absque errore authenticos confitere; quos vero graviter **plane**que currere, sine dubio esse subiectos asserere (*sim.* COMM. TON. II ep. 2, 8).

plectrum -i n. (πλήκτρον) 1. ‚Plektrum‘ 2. Kern (der Orgelpfeife) 3. Steg (zum Abteilen einer Saite) — 1. ‚plectrum‘ 2. languid (of an organ pipe) 3. bridge (employed in the partition of a string)

1 ‚Plektrum‘ (Plättchen zum Anreißen einer Saite) — ‘plectrum’ (small pick for plucking a string)

a Definition

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Estque (*ed.*: Est que) **plectrum**, quo chorde pulse ad sonum emoveantur.

b Gebrauch — usage

[s.IV] MACROB. 2, 1, 13: ut una (*sc. fides*) impulsu **plectro** alia ... simul sonaret (*inde* FLOR. FAX. 1, 1, 42). [s.V] MART. CAP. 2, 119 (*ad loc.*: REMIG. AUT. 50, 20). MART. CAP. 9, 914 (*ad loc.*: IOH. SCOT. annot. 486, 8. REMIG. AUT. 486, 8). [s.VI] BOETH. mus. 4, 18 p. 348, 25: Si ... vicissim EK et KF **plectro** adhibito pellantur, diatessaron distantia consonabit. CASSIOD. var. 2, 40, 14. CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Tensibilia (*sc. instrumenta*) sunt cordarum fila sub arte religata, quae ammoto **plectro** percussa mulciant aurium delectabiliter sensum, in quibus sunt species cythar<ar>um diversarum (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 2. REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139). [s.VII] ISID. etym. 11, 1, 51: Sicut enim **plectrum** cordis, ita lingua eliditur dentibus et vocalem efficit sonum. [s.IX-X] ALIA MUS. 157 p. 165: ad sonum eliciendum aut **plectrum** aut flatum necessarium esse constat. [s.XI] BERNO prol. ep. 5. VERS. Fer tuba 3. [s.XIII] MUS. MAN. 26, 8. ENGELB. ADM. 1, 5, 8: quando enim nervus est fortiter tensus, tunc percussus digito vel **plectro** velociter repercutit aerem ..., et sic reddit sonum acutum. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 2, 6: Quale est monochordum? Responsum: lignum cum discretione longum in modum capsae intus cavum in modum cytharae, super quod posita chorda sonat - supple: **plectro** percussa - cuius sonitu vocum varietates facile comprehendis. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 26, 13. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 16. COMM. Boeth. II p. 150, 30. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 5, 8, 35: velocitas, celeritas et spissitudo motus sunt causa acuitatis soni, tarditas et raritas motuum sunt causa gravitatis soni, modo istorum omnium motuum causa est motus manus **plectro** adhibito velox vel tardus. *al.* GEORG. ANS. 2, 74. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 40: Altera (*sc. manus*) vero aut digitis aut **plectro** chordas ipsas percutit.

2 Kern (der Orgelpfeife) — languid (of an organ pipe) [*syn.*: lingua]

[s.XI] ARIBO 46 p. 40: Longitudo autem fistulae a **plectro** sursum habetur (*inde* QUAEST. MUS. 1, 27 p. 70. FIST. Mensuram fist. 7 p. 127). ARIBO 48 p. 41: Secundam (*sc. fistulam*) autem a prima sumpturus octavam diametri eiusdem primae fistulae longitudini aufer, reliquum eius spacium usque ad **plectrum** in novem partire, et nona in summitate reiecta habebis secundam. *eqs.* (*inde* FIST. Mensuram fist. 10 p. 127 *eqs.*). ARIBO 91 p. 46: In ipsam quoque lineam **plectrum** arctissime conglutinetur. A quo **plectro** subterius oris labrum mediocris festucae distet latitudine (*inde* QUAEST. MUS. 1, 27 p. 73). *al.* THEOPHIL. 3, 81 p. 144: fiatque **plectrum** ex cupro aliquantulum spissiori, quasi dimidia rotula, et superstagnetur circa rotunditatem, sicut fistula superius, sicque imponatur in inferiori parte foraminis, ut sub ipsi ora aequaliter stet, nec procedat inferius aut superius. Habeat quoque ferrum solidatorium eiusdem latitudinis et rotunditatis, qua **plectrum** est; quo calefacto ponat modicas particulas stagni super **plectrum** parumque resinae et diligenter circumducatur ferrum calidum, ne **plectrum** moveatur. *al.* FRUT. brev. 15 p. 105 *eqs.* (*sim.* FIST. Primam fist. I 4 p. 101. *eqs.* FIST. Longissimam 9a p. 100. *eqs.*). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 5, 3-4. FIST. ad secundum 8 p. 135: duas <vero> partes fistulis circumpone, ut os vel plectrum possis <invenire>. **Plectrum** vero ponas in loco, ubi ab <amplitudine> ad inferiora fistula incipiet descendens. FIST. Arbitrii 20 p. 130. FIST. Fac tibi 2 p. 115: usque ad **plectrum**, id est linguam. *al.* FIST. Fistulae mens. 1 p. 129: Fistulae mensurentur a **plectro** usque ad summum.

FIST. Mensuram et 17 p. 95. FIST. Prima fist. I 3 p. 101. *al.* FIST. Primae ergo 6I p. 85. FIST. Primam fist. II 2 p. 116. *al.* FIST. Primam fist. III 12 p. 125. FIST. Primam fist. IV 3 p. 117. *cf. Sachs K.-J., Mensura 2 p. 55, 57*

3 *Steg (zum Abteilen einer Saite) — bridge (employed in the partition of a string)*

a *am Monochord — on a monochord [syn.: semisphaerium]* [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 67: **plectrum**que autem dicitur instrumentum, quo temperantur chordae et extenduntur. ENGELB. ADM. 2, 11, 14: Eandem demonstrationem poteris sumere ex divisione alicuius chorde per designationem novem parcium ipsius: ubi obmissa parte nona et posito **plectro** vel digito super punctum, ubi designata est pars octava, in tactu digiti vel plectri super illum punctum resonabit ipsa chorda tonum respectu soni, quem tota longitudo ipsius habebit. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 5: Nova quaedam vero signa specialia videlicet pro communibus saepe poni contingit, quibus insigniti soni a monochordo vero deviant. Sunt autem haec, ut ·b·h·; ipsorum etiam descriptio in praedicto habetur instrumento. **Plectris** enim tactis ibidem appositis inter duas illas litteras, quae tonum continent, utrasque toni partes audiri indubitanter contingit, ut inter ·Γ· et ·A·. Si enim ipsarum **plectra** ferias, toni sonum habebunt, ipsius vero ·Γ· **plectrum** si tetigeris et **plectrum**, quod est inter ipsam et ·A· ·h· quadra<to> insignitum, maiorem toni partem personabis. ... Hoc modo autem et similiter fiet et in aliis tonum obtinentibus secundum dictam **plectri** percussionem intensive vel remissive. (?) MON. A labro p. 209, 1: A labro divide instrumentum usque ad **plectrum** in IX (*ed.*: XI) partes valde equales et in primo passu pone ·D·. A ·D· revertens ad **plectrum** per IX passus in primo passu pone ·E·. Dein ad **plectrum** per quatuor dividens pone ·F·. MON. Si velis p. 240, 8: Si vero diatessaron reperire volueris, divide lineam predictam in 7 et pone **plectrum** vel digitum super quartam divisionem ita, ut ex alia parte tres partes remaneant. MON. Si velis p. 240, 12: Si diapason consonantiam temptare vis, lineam predictam in 3 divide et medium semispermium, id est **plectrum**, super secundam divisionem pone. *al.*

b *für die Tangente eines Tastenmonochords — for the tangent of a keyboard monochord*

[*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 76: hoc in instrumento octo disposite sunt (*sc. cordule*) attamen sonitu equales, equaliter intente, ut sonitum unum dent, sed pro diversitate partium **plectris** <vel> tactibus impulse diversum. Una equidem satis fuisset, si modo eodem pro tempore **plectro** unico propulsanda fuisset; sed pro modis cantilenarum pluribus plerumque partibus erat ferienda; et feriente melius sonitus foret exauditus, ceteris quasi mutis factis. Duplicarunt tamen unamquamque suo loco, quatenus contacte due sonitum darent uberiorem. *al.*

cf. Nef, Polychord p. 23

c *für die Tangente einer Drehleier — for the tangent of a hurdy gurdy*

ORGANISTR. In primis 1: Quomodo organistrum componatur. In primis a capite iuxta primum **plectrum** infra usque ad aliud **plectrum**, quod ponitur post rotulam, per duos passus metire et in primo passu pone ·c·.

plica -ae f. 1. 'Plica' 2. Bezeichnung für eine zweitönige absteigende Neume 3. Notenstiel, Notenhals — 1. 'plica' 2. term. that designates an descending neume with two pitches 3. note stem

1 'Plica' (Bezeichnung für eine Note, die zwei Töne anzeigt, bzw. für einen Stiel, der die Aufteilung einer Note in zwei Töne anzeigt) — 'plica' (term for a note indicating two pitches, or for a stem that indicates the division of one note into two pitches)

a *Definition*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 3, 9: **plica** nihil aliud est quam signum dividens sonum in sono diverso (*inde* LAMBERTUS p. 273a. ANON. Emmeram. 1 p. 92, 2. ANON. Emmeram. 1 p. 94, 22. ANON. Emmeram. 1 p. 158, 37). FRANCO COL. 6, 3: **Plica** est nota divisionis eiusdem soni in grave et acutum (*inde* PS.-PETR. CRUC. 2, 1. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 26. WILLELM. 3, 39). TRAD. Franc. III 1, 4: **plica** est representatio vocis in aliam sub eodem signo et in eadem specie. ANON. Couss. IV p. 41, 7: Est praeterea una figura, quae dicitur **plica**, recte stando cum uno tractu vel duplici et hoc ascendendo vel descendendo. MENS. Notularum p. 83: **Plica** simplex dicitur nota habens tractum ex utraque parte. WALT. ODINGT. 6, 2, 2: **Plica** est inflexio vocis a voce sub una figura (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 40). [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 22, 3: **Plica** enim signum est divisionis soni notulae, cui iungitur (*sim.* IAC. LEOD. spec. 7, 34, 3). *al.*

b *Gebrauch — usage*

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 18: Omnis figura brevis sumitur sine tractu praeter **plicam**, quae accipitur cum duplici tractu vel uno propter divisionem soni. Similiter etiam duplex est **plica**, quia quaedam dicitur ascendendo, quaedam descendendo. IOH. GARL. mens. 2, 30: A parte finis (*sc. figurarum ligatarum*) etiam quatuor sunt species, quia quaedam dicitur cum **plica**, quaedam sine **plica**, quaedam perfecta circa finem, quaedam imperfecta circa finem. Cum **plica** dicitur esse illa, quando ultimus punctus portat tractum a parte dextra et hoc est dupliciter, aut ascendendo aut descendendo. Sine **plica** dicitur, quae non habet tractum. IOH. GARL. mens. append. 2, 8: **Plica** duplex est, ascendens et descendens. Descendens cum duplici tractu fit, ascendens cum uno tantum vel duplici, sed semper est longior tractus a parte dextra, ut hic: ♯ ♯. *al.* MENS. Sciendum 22: **Plica**: ♯ ♯. PS.-DIETR. p. 5: punctorum aliud est caudatum, aliud sine cauda. Item aliud cum **plica**, aliud sine **plica**. *ibid.*: **plica** scripta sic: ♯ vel sic: ♯ longa est; sic vero: ♯ vel sic: ♯ brevis est. *ibid.* *al.* LAMBERTUS p. 273a: figura, quam **plicam** communiter appellamus. *ibid.*: Fit autem **plica** in voce per compositionem epiglotti cum repercussione gutturis subtiliter inclusa (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 2). *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 92, 3: Repraesentatio **plicae** sive forma habet fieri nunc per unum tractum, nunc per duos. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 94, 24: ubicumque fit **plicae** additio, ibi est soni divisio, et ubi non fit vel potest fieri soni divisio vel decisio, ibi **plica** nullatenus potest addi. ANON. Emmeram. 1 p. 96, 41: Hic vult actor ostendere breviter, quantam **plica** in figura qualibet soni accipiat portionem, dicens, quod nunc medium, nunc minus medii, nunc aut plus dicitur importare. ANON. Emmeram. 1 p. 96, 46: sonus per **plicam** ... proportionaliter bipartitur. ANON. Emmeram. 1 p. 154, 21: **plica** in omni figura, sive sit simplex sive composita, sive perfecta sive etiam imperfecta, extremum latus possidet, id est dextrum. *al.* FRANCO COL. 6, 1: De **plicis** in figuris simplicibus (*inde* PS.-PETR. CRUC. 2, 0). FRANCO COL. 6, 4: **Plicarum** alia longa, alia brevis, alia semibrevis (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 2. QUAT. PRINC. 4, 1, 8). FRANCO COL. 6, 9: per illos duos tractulos nomen **plicae** habere meretur (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 42). FRANCO COL. 6, 13: nota istas **plicas** similem habere potestatem et similiter in valore regulari quemadmodum simplices (*sc. figurae*) supradictae (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 8). FRANCO COL. 8, 1: De **plicis** in figuris ligatis (*inde* PS.-PETR. CRUC. 4, tit.). *al.* PETR. PIC. 8, 1. *al.* PS.-PETR. CRUC. 2, 5: Valor **plicarum** in temporibus cognoscitur ex praedictis. *al.* TRAD. Franc. III 4c, 4-5. TRAD. Franc. V 56. ANON. Couss. IV p. 44, 6. *al.* WALT. ODINGT. 6, 2, 4: **Plicarum** alia ascendens, alia descendens, quae in plano <cantu> vocantur semitonus et

semivocalis. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 4, 7: Protracta vero (*sc. proprietates*) superius a parte dextra ultimae notae ligaturae ascendentes vel descendentes innuit prolationem notae per modum **plicae**. MARCH. pom. 48, 2: **plica** fuit adinventum in cantu, ut per ipsam aliqua sillaba dulcius proferatur, quod fuit ad constituendam perfectiorem scilicet armoniam. Ad cognoscendam ergo ipsam oportuit proprietatem aliquam sibi addi ..., ideo ... **plicae** plus est addita una cauda. *al.* ANON. Paris. II 2, 5. ROB. HANDLO p. 128, 12: post ascendentem vero obliquitatem nichil potest ei ligari nec adiungi, nisi **plica** ... Idem: obliquitas quoque descendens, si sola sit, cum **plica** vel sine semper potest poni (*inde* IOH. HANB. sum. 19 p. 324, 23). ROB. HANDLO p. 158, 3: **plica** unius longe duplicis valorem unius semibrevis maioris habet. ... Simplicis vero longe et semilonge **plica** unam semibreve minorem valet. ... Brevis vero **plica** unius minorate valorem habet et, si alterata sit, eius **plica** semibreve minorem valebit. ... **Plica** etiam semibrevis maioris unam minoratam valebit. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 21, 11: Nec tamen tractus omnino brevi repugnat, ut patet in **plicis**, sed plicatur in latere sinistro quantum ad longiorem eius **plicam**; longa vero in latere dextro. IAC. LEOD. spec. 7, 22, 4: in semibrevibus ad invicem compositis vel ligatis ... potest **plica** reperiri, quae scilicet non uni semibrevis serviat, sed pluribus. *al.* QUAT. PRINC. 3, 58: cavendum est, ne super **plicam** pausacio fiat; nec etiam per eam aliqua dictio incipiatur. Verumtamen, si dictionem super **plicam** coactus quis inceperit, longa perfecta trium temporum ante **plicam** fiat ... Preterea, si dictio aliqua per **plicam** in plano cantu habet terminari, cavendum est, ne pausa unius temporis vel duorum aut trium temporum fiat, sed suspiratio dimidii temporis inter eam et dictionem sequentem. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 18: si quadrata nota in fine ligature plicaretur ..., per **plicam** longaretur ... Item brevis obliqua ascendens sine **plica** non est ponenda. *al.* IOH. HANB. sum. 20 p. 330, 22: In ligaturis nunquam est **plica** nisi in fine. *al.* WILLELM. 3, 41: Propter **plicam** nec augmentatur nec minuatur tempus alicuius notae a tempore eiusdem non plicatae ... Omnis **plica** vel ascendens est vel descendens, ascendens vero significat sonum in fine acuendum, descendens vero significat sonum in fine deprimumendum. ... Nota **plicae** propria est duplex tractus, unus sinister, alius dexter ... Omnis nota ex genere longarum habet **plicam** longiorem ex parte dextra ascendentem vel descendentem. Brevis vero ex parte sinistra, semibrevis autem et minuta ex parte dextra unicum tractum ascendentem vel descendentem optinebunt. *al.* GUIDO FR. 1, 3: de **plicis** ligatis. GUIDO FR. 3b, 1: semper a parte finis **plica** discernitur, sed in ligatura obliqua, quae sub uno corpore duas notas continet, **plica** nichil addit vel minuit de tempore ... In recta vero ligatura semper illa nota, cui additur **plica**, erit longa ..., nisi fuerit in ligatura opposita. MENS. Cum de p. 77. [s.XV] PROSD. exp. 61, 77: cauda inferius tracta a parte dextra addita ipsi brevi augmentat ipsam brevem, quia trahit ipsam ad valorem longe et facit ipsam longam, sed cauda superius tracta addita sibi ex eadem parte nichil agit et, si aliquid ageret, potius diminueret quam augmentaret, ut patere potest ex figureatione antiquorum in suis **plicis**. (?)

2 *Bezeichnung für eine zweitönige absteigende Neume — term. that designates an descending neume with two pitches* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 519: Quedam enim notula dicitur punctum, quaedam virga, quaedam clavis maior vel minor, quaedam **plica** maior vel minor, quaedam pes vel podatus maior vel minor, quaedam quilisma maius vel minus, quaedam pressus maior vel minor. PS.-MUR. summa 524: Punctus ad modum puncti formatur et adiungitur quandoque virge, quandoque **plice**, quandoque podatu. PS.-MUR. summa 529: **Plica** dicitur a plicando et continet notas duas, unam superiorem et

aliam inferiorem. PS.-MUR. summa 547: Clives, **plice**, virga, quilismata, puncta, podati / nomina sunt harum (*sc. figurarum*). IAC. LEOD. spec. 7, 22, 2: videtur habere locum **plica** tam in cantu plano quam in mensurato. (?)

- 5 **3** *Notenstiel, Notenhals — note stem* [syn.: cauda, proprietates, tractus] [s.XIV] MENS. Omnis nota sic 3, 1: Omnis nota plicata ex utraque parte, cuius **plica** dextra superat sinistram ascendendo vel descendendo, dicitur longa. ROB. HANDLO p. 152, 2: qualiter simplex longa plicata transit a vi **plice** in erectam longam (*sim.* ROB. HANDLO p. 154, 11). IOH. BOEN ars 1, 1, 6: Hee (*ms.*; *ed.*: Hec) sunt quatuor note, quibus omnis mensurabilis contextitur cantelena. Quarum prima longa, secunda brevis, tertia semibrevis et ultima minima nuncupatur. ... due prime sicut et due ultime in qualitate corporum conveniunt, et stat earum differentia in quodam tractulo, qui tractulus nomine **plica** vocari potest vel proprietates vel cauda. HEINR. EGER 4 p. 46: **plica**, id est cauda. [s.XV] GUILL. POD. 5, 32: Secunda autem (*sc. figura*), quadrangularis etiam ... **plica** vel tractu premunita ... longa bene dicitur. Tertia vero ... carensque omni tractu vel **plica** brevis peroptime nuncupatur. GUILL. POD. 7, 28: Si autem tractum vel **plicam** super primam ascendentem in sinistra habuerit (*sc. ligatura*), dicitur cum opposita proprietate facta. *al.* MENS. Cum animadv. 21: Omnis ligature per figurarum ascensum sine omni **plica** quolibet figurarum valet unam brevem sive unum tempus, ut in isto exemplo: ... Item nota: **plica** a sinistris est duplex, scilicet brevis et longa. Nota: brevis habet se per ascensum, ut hic: . Sed longa habet se per descensum, ut hic: . Sed omnis **plica** a dextris sursum vel deorsum est longa, ut hic: . (?)
- 30 **plica brevis** *Bezeichnung für eine als Plica notierte Brevis — term. for a breve notated as plica* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 17: brevium triplex est modus. Quaedam dicitur recta brevis, quaedam semibrevis, quaedam **plica brevis**. IOH. GARL. mens. append. 2, 9: **plica brevis** ... fit, quando longior tractus fit a parte sinistra, ut hic: . DISC. POS. VULG. p. 191, 3. AMERUS 25, 2. ANON. COUSS. VII 8, 9: **plica brevis** descendendo: ... **plica brevis** ascendendo: . ANON. COUSS. VII 8, 12: Proprietates **plicarum brevium** tam ascendendo quam descendendo est, quod habeant tractum breviorum a dextra quam a sinistra. LAMBERTUS p. 277b: Nota, quod, si a parte finis ligature duarum vel plurium figurarum ultima brevitur et tractus in fine tam ascendendo quam descendendo extiterit, erit **plica brevis**. ANON. EMMERAM. 1 p. 92, 22: Quidam vero **plicam brevem** ascendendo protrahunt per duos tractus diversos, unum in dextra parte ascendendo signantem plicam et alium in sinistra descendendo signantem, ut asserunt, brevitem, protrahentes in hunc modum: . *al.* FRANCO COL. 6, 11: **Plica brevis** ascendens est, quae habet duos tractus ascendentes, sinistrum tamen longiorem dextro, ut hic: . Descendens vero brevis duos tractus habet descendentes, sinistrum longiorem, ut hic: . HIER. MOR. 25 p. 182, 9. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 2, 2. PS.-PETR. CRUC. U 4, 3: debet **plica brevis** fieri descendendo: . TRAD. FRANC. II 1, 4. TRAD. FRANC. III 1, 2. TRAD. FRANC. V 20. [s.XIV] MARCH. pom. 48, 7. *al.* MENS. Omnis nota sic 3, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 22, 7. GUIDO FR. 2, 6. TRAD. PHIL. III p. 7: Si vero tractum habuerit ante sinistram vel duos, quorum sinister longior sit dextero, tunc illa **plica brevis** appellatur et valet tres semibreves in tempore perfecto, duas autem <in> imperfecto. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 4. MENS. Cum animadv. 26: Nota: si due figure simul colligantur sursum vel deorsum per **plicam brevem**, tales figure equipollent duabus semibrevibus, quia est regula generalis, quod tantum due breves per **plicam brevem** colligantur pro uno tempore: . (?)

plica copulativa *Bezeichnung für den Verbindungsstrich zwischen zwei Noten einer Ligatur — term that designates the line linking together two notes of a ligature*

[s.XV] GUILL. POD. 7, 27: Omnis **plica** vel est ascendens vel descendens vel indifferens vel **copulativa** tantum. ... Copulativa tantum dicitur, quae figurarum quantum ad se attinet neque adauget neque minuit valorem, de cuius positione plura necessario inter ligaturas habentur exempla.

plica imperfecta *v. plica perfecta - plica imperfecta*

plica longa *Bezeichnung für eine als Plica notierte Longa — term for a long notated as plica*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 11: Longarum triplex est modus, quia quaedam dicitur recta longa, quaedam duplex longa, quaedam **plica longa**. ... **Plica longa** dicitur illa, quae habet duplicem tractum, scilicet a parte dextra longiorem quam a sinistra, et est duplex, ascendendo et descendendo. *al.* MENS. Sciendum 22. AMERUS 25, 2. ANON. Couss. VII 8, 13: Proprietas **plicarum longarum** tam ascendendo quam descendendo est, quod habeant tractum longiorem a dextra quam a sinistra: ♪ ♫. PS.-DIETR. p. 5. ANON. Emmeram. 1 p. 92, 17: eadem sunt caudae in **plica longa** et longa simplice a parte dextra descendendo, et ideo differentiae causa tractum duplicem in **plica longa** apponimus. *al.* FRANCO COL. 6, 8: **Plica longa** ascendens est quaedam quadrangularis figura solum tractum gerens a parte dextra ascendentem, ut hic: ♪, vel magis proprie duos, quorum dexter longior est sinistro, ut hic: ♫. Magis proprie dico, quia per illos duos tractulos nomen plicae habere meretur. Longa (*ms. Oxford, Bodley 842: Plica longa*) vero descendens similiter duos habet tractus, sed descendentes, dextrum ut prius longiorem sinistro, ut hic: ♫ (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 5. WILLELM. 3, 42). HIER. MOR. 25 p. 182, 1. *al.* PS.-PETR. CRUC. 2, 2: **Plica longa** est, cuius dexter tractus longior est sinistro. *TRAD.* Franc. II 1, 7. *TRAD.* Franc. III 1, 2. *TRAD.* Franc. IV 4c, 1-2. *TRAD.* Franc. V 19. WALT. ODINGT. 6, 2, 5-6. [s.XIV] MARCH. pom. 48, 10: Si ... **plica** fuerit **longa**, tunc ultimi sui temporis plicabitur tertia pars. *al.* MARCH. comp. 10, 14. IAC. LEOD. spec. 7, 22, 5-6. ANON. Mediol. 3, 18: Longe habentes tractum ex parte dextra et sinistra tam ascendendo quam descendendo vocantur **plique longe**. *TRAD.* Phil. III p. 6: Longa igitur est sub forma quadra habens tractum a parte dextra ascendentem vel descendentem vel duos, quorum dexter excedit sinistrum, et talis vocatur **plica longa** et valet tria tempora in modo perfecto, duo autem in imperfecto. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 4: Francho enim et Phisiphus (*pro* Philippus) de Caserta necnon et Ioannes de Muris atque Anselmus Parmensis in tertia suae musicae dicta **longam plicam** ascendentem atque brevem utrinque caudatas ducunt.

plica perfecta - plica imperfecta *Bezeichnung für eine als Plica notierte dreiteilige bzw. zweiteilige Longa — term for a long of three temporal units, or of two temporal units, notated as plica*

[s.XIII] LAMBERTUS p. 273a: **plica** quatuor differentiis explicatur, nam quedam **perfecta** dicitur et quedam **imperfecta**, quedam recta brevis et quedam altera brevis. Prima differentia **plice perfecte** descendendo est quedam figura duos habens tractus, quorum ultimus longior est primo, ut patet hic: ♪. Ascendendo vero unum solum retinet tractum, ut patet: ♫. Habet autem omnem potestatem, regulam et naturam, quam habet perfecta longa, nisi quod in corpore duo tempora tenet et unum in membris. ... Secunda differentia est **plica imperfecta** in forma perfecte similis, sed regulam imperfecte tenet et naturam et continet unum tempus in corpore et reliquum in membris: ♪ ♫ (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 5-6).

plica semibrevis *Bezeichnung für eine als Plica notierte Semibrevis — term for a semibreve notated as plica*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 92, 15: **Plicarum** brevium et **semibrevis** idem est iudicium. FRANCO COL. 6, 5: de semibrevis ad praesens nihil intendimus, cum non in simplicibus figuris possit **plica semibrevis** inveniri. In ligaturis tamen et ordinationibus semibrevis plica possibilis est accipi (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 41). [s.XIV] MARCH. pom. 4, 44: De quibus **plicis**, tam longis quam brevibus quam etiam **semibrevis**, tam simplicibus quam etiam ligatis, infra in earum capitulo ostendetur.

plicabilis -e *„plizierbar“, als Plica bzw. mit einem Plica-Strich notierbar — ‘plicateable’, capable of being notated as plica, or notated with the addition of a plica stem*

[s.XIII] FRANCO COL. 8, 1: omnis ligatura, tam perfecta quam imperfecta, **plicabilis** est, et hoc a parte finis (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 8). PETR. PIC. 8, 2: Longa **plicabilis** est dupliciter, ascendendo scilicet et descendendo. Ascendendo sic: ♪; sed descendendo sic: ♫. PETR. PIC. 11, 2: Omnis ligatura **plicabilis** est dupliciter, scilicet ascendendo et descendendo. PS.-PETR. CRUC. P 4, 3 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 4, 4). WALT. ODINGT. 6, 2, 3: Solae longae et breves sunt **plicabiles**. WALT. ODINGT. 6, 8, 17. WALT. ODINGT. 6, 8, 19. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 22, 3: non posuit (*sc. Franco*) semibreves simplices vel per se positas **plicabiles**, sicut nec divisibiles. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 15. IAC. LEOD. spec. 7, 35, 2. WILLELM. 3, 40: Omnis nota praeter simplam est **plicabilis**. Probatur: omnis nota, quae potest habere inflexionem vocis a voce sub una figura, est plicabilis secundum descriptionem Odington vel respectu cuius potest esse divisio eiusdem soni in grave et acutum secundum Franconem. WILLELM. 3, 41: Erraverunt ergo Odington ... dicens, quod solum longae et breves sunt **plicabiles**, et Franco dicens, quod non in simplicibus figuris possit plica semibrevis inveniri, sed in ligaturis, et Petrus Pisiensis dicens, quod semibrevis plicari non potest. GUIDO FR. 3b, 1: Notandum, quod ligatura propria et in propria **plicabilis** est ascendendo vel descendendo, et semper a parte finis plica discernitur.

plicatio -onis *f. „Plizierung“ (Hinzufügung eines Plica-Strichs zu einer Note) — ‘plicating’ (adding a plica stem to a note)*

[s.XIV] MARCH. pom. 48, 20: tam in tempore perfecto quam in imperfecto tantum valet **plicatio** notae brevis in valore, quantum valeret nota semibrevis, quae post ipsam potest addi. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 4: cauda vel plica, cum signum sit divisionis, non debet addi nisi ei, quod est divisibile. Semibrevis autem repugnat divisio ... Sic autem est de **plicatione** semibrevis per se positarum. WILLELM. 3, 25: Omnis nota vel est nota plana vel nota plicata. Nota plana est figura praesentationis vocis in alico modorum absque **plicatione**. Nota plicata est figura praesentationis vocis in alico modorum cum plica.

placatura -ae *f. 1. „Plizierung“ (Hinzufügung eines Plica-Strichs zu einer Note) 2. ? Bezeichnung für die Teilung einer Taste in zwei Teilstücke mit unterschiedlicher Tonhöhe — 1. ‘plicating’ (adding a plica stem to a note) 2. ? term that designates the division of one key into two parts with different pitches*

1 *„Plizierung“ (Hinzufügung eines Plica-Strichs zu einer Note) — ‘plicating’ (adding a plica stem to a note)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 48, 14: Et si plicaretur praedicta nota a parte superiori ..., ipsa ultima nota in ligatura descendente longa quarti modi vocatur dictarum ligaturarum, quamvis praedicta **placatura**, quia habemus propriorem modum figurandi, possit evitari.

2 ? *Bezeichnung für die Teilung einer Taste in zwei Teilstücke mit unterschiedlicher Tonhöhe — ? term that designates the division of one key into two parts with different pitches*
[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 18: Et nota, quod ista divisio superius posita ... debet fieri super una regula tenui, et in unaquaque divisione debet fieri foramen parvulum, et illo modo, per illa foramina regule, signantur divisiones in extremitatibus clavium, etiam postea simili modo in **plicaturis** earumdem (cf. *Le Cerf/Labande, Zwolle p. 18*).

plico -avi, -atum, -are 1. ‚plizieren‘, als *Plica* notieren 2. mit einem Notensiel versehen 3. mit einem Fähnchen versehen — 1. to ‘plicate’, to notate as *plica* 2. to provide with a note stem 3. to furnish with a flag

1. ‚plizieren‘, als *Plica* notieren — to ‘plicate’, to notate as *plica*

a zur Aufteilung einer Note in zwei Töne — for the division of one note into two pitches

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 94, 19: secundum usum a pluribus aprobatum nulla semibrevium per se posita **plicata** dicitur reperiri, nec in aliquo praedecessorum exemplo alicubi figurari. ANON. Emmeram. 1 p. 94, 28: minor (sc. semibrevis) indivisibilis est in sono eo, quod non potest in sono amplius minorari, quare similiter nec **plicari** ... Maior autem (sc. semibrevis) per divisionem soni potest artificialiter diminui et decindi, quare similiter et **plicari** ... Cum socia ... in figura binaria **plicata** saepius reperitur. ANON. Emmeram. 1 p. 180, 27: quotienscumque tres semibreves pro longa aliqua sunt repertae, tunc earum ultima poterit **plicari**. al. FRANCO COL. 8, 3: **Plicatur** enim ligatura perfecta dupliciter, ascendendo et descendendo. ... Item dupliciter **plicatur** imperfecta. Et nota imperfectam semper **plicari** in imperfectione obliqua ascendente ... vel descendente. al. PETR. PIC. 8, 1: omnes simplices figure **plicari** possunt excepta semibrevis. al. PS.-PETR. CRUC. 2, 3. al. IOH. BALLOCE 1, 3: Longa ... **plicata** ... **plicatur**, ut hic: $\text{■} \text{■}$. IOH. BALLOCE 1, 5: Brevis **plicata** ascendendo vel descendendo hoc modo dicitur **plicare**: $\text{<■} \text{■}>$. IOH. BALLOCE 1, 7: **plicari** non possunt (sc. semibreves), nisi quando tres super unam sillabam inveniuntur (sim. TRAD. FRANC. I p. 2. TRAD. FRANC. II 1, 5. TRAD. FRANC. V 22. ROB. HANDLO p. 86, 13. IOH. HANB. sum. 12 p. 254, 8). al. TRAD. FRANC. I p. 2. al. TRAD. FRANC. II 2, 26-27. TRAD. FRANC. III 4c, 3: Nota solummodo ultimos punctos ligaturarum tam ascendentes quam descendentes potuisse **plicari**. al. TRAD. FRANC. IV 1, 4. al. TRAD. FRANC. V 56. MENS. Notularum p. 83: *Plica simplex dicitur nota habens tractum ex utraque parte ... praeter semibreve, quae solo tractu plicatur*. al. WALT. ODINGT. 6, 10, 25: Alii autem istum (sc. sextum) modum notant cum proprietate et perfectione **plicata**. al. [s.XIV] MARCH. pom. 48, 8: si nota, quae sequitur, ab ipsa *plica* distabit per tertiam, ad tertiam vero distantiam **plicabitur**. MARCH. pom. 48, 10: Si vero *plica* fuerit longa, tunc ultimi sui temporis **plicabitur** tertia pars. MARCH. pom. 48, 12: **Plicare** autem notam est praedictam quantitatem temporis protrahere in sursum vel in deorsum cum voce ficta etiam dissimili a voce integre prolata. al. MENS. Omnis nota sic 3, 1: Omnis nota **plicata** ex utraque parte, cuius *plica* dextra superat sinistram ascendendo vel descendendo, dicitur longa. ANON. Paris. I 4, 27: Postea videndum est de **plicatis**, de quibus datur talis regula: quod omnis nota quadrata ex utraque parte **plicata** habens tractum longiorem a parte dextra quam habeat a parte sinistra, longa dicitur, ut hic: $\text{■} \text{■}$. Si vero sit e converso, brevis dicitur, ut hic: $\text{■} \text{■}$. al. ROB. HANDLO p. 86, 8: Sicut erecte longe non **plicantur**, ita nec erecte breves (inde IOH. HANB. sum. 10 p. 236, 26). al. IAC. LEOD. spec. 7,

21, 11: Nec tamen tractus omnino brevi repugnat, ut patet in plicis, sed **plicatur** in latere sinistro quantum ad longiorem eius *plicam*. al. ANON. Deodat. 1, 2. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. al. ANON. London. I 3 p. 46. IOH. HANB. sum. 12 p. 254, 13: simplices predictae (sc. note) et **plicate** non differunt in valore. al. WILLELM. 3, 42: Largissima **plicata** ascendens: ■ . Largissima **plicata** descendens: ■ . Larga **plicata** ascendens: ■ . Larga **plicata** descendens: ■ ... Semibrevis **plicata** ascendens: ■ . Semibrevis **plicata** descendens: ■ . Minuta **plicata** ascendens: ■ . Minuta **plicata** descendens: ■ . al. IOH. VETUL. 47, 5. al. ANON. Mediol. 3, 20. MENS. Cum de p. 73: Figura autem brevis est punctus quadratus sine aliquo tractu, sic: ■ . Vel habens <unum tractum ascendente vel descendente a parte sinistra> sic: ■ . Et tunc simpliciter dicitur **plicata**, quia pro solo tractu ascendente vel descendente minus proprie dicitur. MENS. Cum de p. 76: Possunt autem semibreves **plicari** sic: ■ . al. COMPIL. Lond. p. 77-78. [s.XV] THOM. WALS. 1, 9: Et omnis larga **plicata** habet duos (ms. et ed.: duas) tractus descendentes vel ascendentes ex parte dextera longiorem, ut hic: ■ . al. GEORG. ANS. 3, 149: Longam quidem et brevem caudatas utrimque quidam **plicatas** vocaverunt. ANON. Mell. 5, 11.

b zur Anzeige des Wechsels vom perfekten (dreiteiligen) zum imperfekten (zweiteiligen) Modus — for indication of the change from perfect modus (three-fold division) to imperfect (two-fold division)

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 2, 1: brevis **plicata**: ■ (gloss.: hoc modo ■) ... Brevis **plicata** dicitur propter plures tractos descendentes vel ascendentes quasi *plicas* habentes et ponitur tantum in modo perfecto et valet modum imperfectum (sim. ANON. Vratisl. p. 335a: Alia etiam dicitur *plicata* et formatur sic ■ et valet brevem. Et dicitur *plicata* ...). ANON. Kellner 2, 17: Sed ad maximum longa duplex et maxima adduntur, ad modum et ad tempus nihil additur, sed ad prolacionem additur semiminima, et residue note sunt invente propter mixturas, ut brevis **plicata**, semibrevis alterata, cardinalis, fusiel et semifusiel et semifusiel semi. Nota: brevis **plicata** in modo perfecto ponitur pro modo imperfecto (sim. ANON. Vratisl. p. 335b).

2 mit einem Notensiel versehen — to provide with a note stem

[s.XIII] IOH. BALLOCE 1, 11: Duplex longa valet sex tempora et **plicari** potest ad modum longae simplicis, ut hic: $\text{■} \text{■}$. [s.XIV] ANON. Paris. I 1, 12: omnes sunt minimae, quae sunt **plicatae** a parte superiori, ut hic: ■ . ANON. Paris. I 4, 11: Aliquando illarum prima semibrevium **plicatur** inferius, et tunc duplicatur valor suus, et alia est semibrevis, ut hic: ■ . al.

3 mit einem Fähnchen versehen — to furnish with a flag [s.XV] GUILL. POD. 7, 9: Non est enim (sc. minima) in alias figuras divisibilis, ut ex eius nomine iterum colligitur. ... Quamobrem, si in diminutione valoris minime figure procedatur, id erit necessario per accidens. Aut enim per tractum curvatum sive **plicatum** aut per colorem. *ibid.*: Sed nunc ab uno supradictorum accidentium minimam **plicatum** aut curvatam, quam a pronunciandi celeritate, id est a currendo, curseam appellarunt, nunc vero, quia in modum fusi facta sit, fuseam. GUILL. POD. 8, 12: Est enim sesquiertia proportio, quotienscunque maior numerus minorem semel continet et eius tertiam partem. Item longa quattuor semibrevium octo minimarum in brevem trium semibrevium sex minimarum. Brevis quattuor minimarum in semibreve trium. Semibrevis autem, in qua finem facimus, quattuor minimarum plene vel nigre existentium aut tractum **plicatum** habentium in minimam puncto augmentationis affectam. Si autem supradictae figure iam converse plene vel colorate efficiantur, in binarias tertia amissa parte transeunt.

subst. **plicata** -ae f. als *Plica* notierte Note zur Anzeige des Wechsels vom perfekten (dreiteiligen) zum imperfekten (zweiteiligen) Modus — note written as *plica* to indicate the change from perfect modus (three-fold division) to imperfect (two-fold division)

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 335a: Alia etiam dicitur **plicata** et formatur sic $\text{p} \text{||}$ et valet brevem. Et dicitur **plicata** propter plures tractus simul ascendentes vel descendentes ... Item brevis plicata in modo perfecto ponitur pro modo imperfecto (cf. ANON. Kellner 2, 1 col. 894, 27). TACT. Octo princ. ex. 5: Differentia notarum: semiminime ... minime ... semibreves ... breves ... longe ... duplices ... cardinales ... vacue ... semivacue ... fusieles ... **plicate**: $\text{p} \text{||}$ (sim. TACT. Reperi 68: **plicate**: $\text{p} \text{||}$ cf. ANON. Kellner 2, 17 col. 894, 32).

plusquamperfectio -onis f. Bezeichnung für die Eigenschaft einer Kirchentonart, einen erweiterten Ambitus zu besitzen — term that designates the property of a mode having an extended ambitus

[s.XV] UGOL. URB. 1, 135, 11: Haec namque toni additio, ex quo huius tropi ultra perfectam formam aliquid addicit, ei **plusquam perfectionis** nomen imponit. al. IOH. TINCT. nat. 26, 1: De perfectione, imperfectione et **plusquam perfectione** tonorum. al.

plusquamperfectus -a, -um v. cantus imperfectus - cantus perfectus - cantus plusquamperfectus, diapason perfectum (perfecta) - diapason imperfectum (imperfecta) - diapason superfluum (plusquamperfectum), modus plusquamperfectus, tempus plusquamperfectum, tonus imperfectus - tonus perfectus - tonus plusquamperfectus

pneuma v. neuma

podatus -i m. Bezeichnung für eine aufsteigende, zweitonige Neume — term that designates an ascending neume of two notes

1 Definition

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 530: **Podatus** continet notas duas, quarum una est inferior et alia superior ascendendo. [s.XV] TRAD. Holl. II 4, 159: sub signo musice, quod dicitur **podathus**. Est enim musice signum, quando fit saltus in eadem sillaba sub ligatis figuris (sim. TRAD. Holl. V 4, 299).

2 Gebrauch — usage

[s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 2: Virgula, cephalicus, clinis, quilisma, **podatus** (inde NEUM. Scandicus 3: J . FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 67. TRAD. Holl. IX 2, 3, 126. TRAD. Holl. II 3, 206: **podachus**. TRAD. Holl. V 3, 249. TRAD. Holl. VII 4, 336: **podacus**). FRUT. ton. p. 141: Differentia prima ultimam „saeculorum amen“ syllabam per **podatum** in tertio a finali loco incipiens in quartum quidem surgit. al. IOH. COTT. mus. 18, 20: in tractu illo „Qui habitat“ vitiosa est unius **podati** crebra percussio in eo loco, ubi est „et refugium meum Deus meus“. al. IOH. COTT. ton. 24, 21. al. TON. Vatic. 12, 3 p. 195: „Volo pater“ est moderanda **podato** (ms.; ed.: pedato) (cum melodia). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 520: pes vel **podatus** maior vel minor. al. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 27: Aliquae (sc. notulae) vero simul iunctae clives, aliquae quilismata vel **podati** nuncupantur, sed haec nomina iam ab usu recesserunt. HEINR. EGER 4 p. 44: **podatus** quasi pedatus. NEUM. Gurtulus 1: Gurtulus, eptaphonus, clivis, quilisma, **podatus** J . [s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 4, 116. al. TRAD. Holl. II 4, 177: antiphonas ... in c -solfaut mediante **podatho** ascendentes (sim. TRAD. Holl. V 4, 317). al. TRAD. Holl. V 4, 426. al. IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (sc. libris ecclesiasticis)

reperimus quilismata, **podatos**, clines, cephalicos, porrectos, oriscos, scandicos, salicos, climacos, torcullos, ancos (ed.: tertullos, aricos) et huiusmodi, quod idem Guido excogitavit.

cf. Bernhard, Neumennamen

5 **podatus conexus** Bezeichnung für eine mehrtönige Neume, die einen Podatus enthält — term for a neume of multiple pitches that contains a podatus

[s.XI] FRUT. ton. p. 141: Differentia prima ... eodem **podato connexo** ad eundem, a quo cepit, locum vergit. IOH. COTT. ton. 24, 21: Differentia sexta recipit antiphonas in mese exordium habentes. Huius „saeculorum amen“ a praecedentis differentiae „saeculorum amen“ secundum Bernonem in hoc distat, quod illius „saeculorum amen“ in fine **connexum podatum** habet, huius simplicem. Sed ..., cum manifestum sit non omnes sillabas **connexi podati** sonum recipere et pro **connexo podato** torculum in plerisque sillabis sonare, quomodo quarta differentia cum quinta eadem sit, videre poterit.

polychordum -i n. mehrsaitiges Instrument — instrument with more than one string

1 im eigentlichen Sinne — in the literal meaning [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 6 p. 15: Sunt etiam chordae diversae et in longitudine et in grossitie, ut in cithara et lyra, **polychordo**, clavichordo, clavicimbalo, psalterio et in aliis pluribus instrumentis (inde IOH. HOTH. exc. p. 33). BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37: In Hispania vero nostra antiqua monochorda et etiam organa in c gravi reperimus incepisse. Sed modernorum **polychorda** et etiam organa octo voces sub c gravi in ordine ponunt naturali. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 45.

2 übertragen für das Tonsystem — by analogy for the tonal system

[s.XIV] ANON. Meyer 10, 1: Antiqui [qui] varie disposuerunt **policordum** et primo invenerunt simplex tetracordum ... Sed secundum modernos in **policordo** omnes simphonie sunt accipiendo ... et paulatim corde sunt multiplicatae ... et sic primo perveniebant ad quintamdecimam et postea ad decimam octavam. ANON. Meyer 12, 1: Antiqui reducunt **policordum** ad tetracordum ... et post hoc pentacordum. ANON. Meyer 22, 1: de formatione monocordi et de valore suo et de regula **policordi**. ANON. Meyer 23, 23: Nunquam enim bene consonat prime et supreme media vox simul in dyatessaron et diapente. Ergo est debilior simphonia, tamen non est abicienda de consonantiis. Sic ergo ordo perfectionis inter istas consonantias est ordinatus, sed in **policordo** est contrarius ordo.

polyphonia -ae f. Mehrstimmigkeit, mehrstimmiger Gesang — polyphony, polyphonic song

1 Definition

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2301: **Poliphonia** dicitur a „polis“, quod est „pluralitas“ et „phonos“, quod est „sonus“, que nihil aliud est quam modus canendi a pluribus diversam observantibus melodiam. Dividitur autem in tres species, scilicet diaphoniam, triphoniam et tetraphoniam, id est in cantum duplicem, triplicem et quadruplicem. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 2: **Poliphonia** vero est unio plurium inter se vocum suavi mixture iunctarum consonantiae diffinitionem retinentium. Amplius **polyphonia** est gratiosum auriculae pabulum, quae, dum cum discretione fit, nihil est ibi superfluum nihilque diminutum, sed omnia sibi ita rato ordine respondent.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 121. PS.-MUR. summa 2295: De **Poliphonia**. Hactenus de cantu simplici dictum est ... Nunc autem huic operi finem proponentes imponere, ne **polyphonie** videamur penitus ignari. IAC. LEOD. comp. 1, 1, 8. IAC. LEOD. comp. 3, 1, 3: Diaphoniam vero et **polyphoniam** mensuramque discretam et indiscretam scire oportebit. IAC.

LEOD. comp. 3, 3, 1: Quomodo in **poliphonia** sit operandum. In **poliphonia** operis fundamentum opus inspicitur. IAC. LEOD. comp. 3, 3, 8: sicut cantus vitiosus est, dum transformat, sic est diaphonia ac etiam **poliphonia**.

polyphonice *mehrstimmig* — *polyphonic* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 1, 5: Practice vero quantum ad consonantiarum usum et applicationem ... et hoc dupliciter, videlicet per se vel cum adiuncto, id est monophonice vel diaphonice seu **poliphonice**. IAC. LEOD. comp. 3, 1, 2: De musica cum adiuncto, diaphonice, **poliphonice**, mensurabiliter cum discretione et sine ea dicendum.

pons pontis *m.* 1. (*beweglicher*) *Steg* (zum Abteilen einer Saite) 2. (*an der Decke des Lautencorpus befestigter*) *Stützbalken* — 1. (*movable*) *bridge* (*employed in the partition of a string*) 2. *bar* (*attached to the soundboard of a lute, reinforcing the soundboard*)

1 (*beweglicher*) *Steg* (zum Abteilen einer Saite) — (*movable*) *bridge* (*employed in the partition of a string*) [s.XIII] AMERUS 24, 12: Magada est **pons** ille instrumentorum musicorum, qui dicatur secundum multitudinem et quantitatem cordarum.

2 (*an der Decke des Lautencorpus befestigter*) *Stützbalken* — *bar* (*attached to the soundboard of a lute, reinforcing the soundboard*)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 32 descr. ARN. ZWOLL. p. 33: postquam omnes asseres simul iuncti sunt, deponatur forma inferius et remanebit venter cum truncis ..., et ponantur tunc **pontes** et coopertorium, sicut tu scis.

pontellus -i *m.* 1. *Bezeichnung für einen Punkt, der den Abschluß einer Measureinheit anzeigt* 2. *Bezeichnung für einen Punkt, der die perfekte (dreiteilige) Mensurierung einer Note anzeigt* — 1. *term for a dot that indicates the completion of a mensural unit* 2. *term for a dot that indicates the perfect (three-fold) mensuration of a note*

1 *Bezeichnung für einen Punkt, der den Abschluß einer Measureinheit anzeigt* — *term for a dot that indicates the completion of a mensural unit* [syn.: *divisio modi*] [s.XIV] MARCH. pom. 10, 3: vocatur **pontellus** quasi similitudinarie loquendo; quia sicut de parte terrae finita per pontem vadimus ad aliam partem terrae, sic de proportionem una temporis finita per **pontellum** innuitur ad proportionem aliam nos transferre. Et quia talis **pontellus** proportionem a proportionem separat, ideo a magistris et doctoribus musicae modi divisio nominatur. MARCH. pom. 12, 4: Nam longa semper dicitur imperfecta, si sequitur ipsam sola brevis vel plures quam tres absque **pontello** praedicto. Aliquando autem solum dividit modos proportionandi notas ad invicem absque divisione modi discantus, sicut quando ponitur inter plures semibreves. MARCH. pom. 12, 7: Ad maiorem enim evidentiam ... ponitur ipse **pontellus** inter breves, scilicet post illas omnes, quae praecedunt duas in fine sistentes. Innuit namque, quod ibi perfectio sit completa et per consequens, quod de duabus brevibus sequentibus ultima alteratur. MARCH. pom. 12, 10: Tunc enim **pontellus** duo facit: primo proportionem perfectionis ternariae dicit esse completam ...; secundo semibreves a semibrevibus separat tempora distinguendo. Sed, quia absque deliberatione et provisionis mora hoc scire esset difficile intuenti, ideo dicimus, quod fiant duo **pontelli** iuxta se positi, per quos ad praedicta duo cognoscenda instruamur facilius quam per unum. *al.* MENS. Omnis nota sic 1, 11: Quandocumque invenirentur multe semibreves insimul et poneretur **pontellus** inter ipsas, ut supra, ille **pontellus** ponitur ad divisionem illarum semibrevium, quae currunt pro una brevi.

MENS. Omnis nota sic 2b, 2: Illa nota **pontellum** habens retro valet duo tempora et facit perfectionem cum precedenti brevi. *al.* GUIDO FR. 5: per **pontellum** semibreves distinguuntur abinvicem. GUIDO FR. 8, 4: Si fuerint due breves inter duas longas et non apponatur **pontellus** inter breves, tunc prima recta brevis vocabitur, secunda altera brevis valoris duorum temporum, et simul perfectionem facient. *al.*

2 *Bezeichnung für einen Punkt, der die perfekte (dreiteilige) Mensurierung einer Note anzeigt* — *term for a dot that indicates the perfect (three-fold) mensuration of a note* [s.XIV] MENS. Omnis nota sic 1, 8: Si vero ponantur inter duas longas plures breves quam tres, tante, quod non possit computari perfectio de illis brevibus absque precedenti longa, precedens non valet nisi duo tempora et ponitur cum brevibus sequentibus, ut hic: (*sequitur exemplum*). Si vero poneretur **pontellus** retro notam longam, ut hic: (*sequitur exemplum*), nullo modo ammittit sua tria tempora. GUIDO FR. 5: **Pontellus** apponitur in cantu mensurabili principaliter propter tria: primo ad denotandum longam esse perfectam trium temporum, quando ei apponitur. GUIDO FR. 8, 3: si **pontellus** addatur longe immediate a parte dextra, tunc longa remanet perfecta et brevis vel valor brevis imperficit subsequentem.

ponticulus -i *m.* (*fester*) *Steg* (zum Aufspannen einer Saite) — (*fixed*) *bridge* (*for mounting a string*) [s.XV] CONR. ZAB. tract. ZZ 8: locus stephani, id est **ponticuli**, ultra quem chorda ducitur.

pontile -is *n.* (*fester*) *Steg* (zum Aufspannen einer Saite) — (*fixed*) *bridge* (*for mounting a string*) [s.XV] CLAVIC. Primo p. 148, 23: Item pro **pontilibus** debite pro bona consonantia in clavicordio collocandis dividatur longitudo clavicordii in octo partes equales, et in prima parte in fine et in fine penultime partis inter 7ma partem et octavam ponantur **pontilia**, et si placet, ponatur etiam unum **pontile** post fenestram (*ed.*: senestram) inter partem sextam et septimam, ut hic: (*sequitur figura*).

porrectus -i *m.* *Bezeichnung für eine dreitönige, ab- und aufsteigende Neume* — *term for a neume of three pitches, which descends then ascends* [s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 1: Eptaphonus, strophicus, punctus, **porrectus**, oriscus (*inde* NEUM. Scandicus 2. FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 66. TRAD. Holl. IX 2, 3, 125. TRAD. Holl. II 3, 205. TRAD. Holl. V 3, 248. TRAD. Holl. VII 4, 335). [s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 44: **porrectus** quasi protractus punctus. [s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (*sc. libris ecclesiasticis*) reperimus quilismata, podatos, clines, cephalicos, **porrectos**, oriscos, scandicos, salicos, climacos, torcullos, ancos (*ed.*: *tertullos, aricos*) et huiusmodi, quod idem Guido excoxitavit. *cf.* Floros, *Neumenkunde* 2 p. 49 sqq.

portativum -i *n.* *„Portativ“ (kleine, tragbare Orgel)* — *‘portative’ (small, portable organ)* [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 5 descr. TRAD. Holl. I 1, 1, 27 (*cf.* *Isid. etym.* 3, 19, 1). PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: <P>**ortativum** est instrumentum minus organo, similiter folliculo uno et digitorum tactu sonos emittens ut organum, differens ab organo secundum unum eo, quod minus est. **Portativum** dicibile ab hoc, quod in manu gestari potest et dat voces temperaciores quam organum. Et qui scit cantare in organis, sciet et in isto instrumento, sed non e converso, quod plura requiruntur ad organa quam ad **portativum**.

portimelicus -a, -um *teilweise konsonant* — *partly consonant*

[s.XIV] IOH. BOEN. mus. 4, 24: Ab istis duabus consonantiis (*sc. octava et quinta*) et in ipsis quilibet cantus regulariter solet incipi atque terminari, quia iste due cantum perficiunt, quapropter eas melicas Boetius vocat; et alie due, puta tertia et sexta, que et **portimelice** (*pro partim melice?*) possunt appellari, ipsis quodammodo famulantur.

portivus -i m. ‚Portativ‘ (*kleine, tragbare Orgel*) — ‚portative‘ (*small, portable organ*)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 23: fissure superficiei inferioris ciste **portivorum** debent cooperiri cum corio albo bene extenso. ARN. ZWOLL. p. 24: Item duplex flabellum potest fieri in **portivis**, sicut est flabellum aurifabrorum, et tunc locatur inferius infra claves. Nota, quod in **portivis** potest fieri duplex flabellum continue ventum ministrans. ARN. ZWOLL. p. 25. ARN. ZWOLL. p. 26 descr.: **portivus** fit ad modum mitre episcopalis.

positio -onis f. 1. *Senkung (der Stimme), (melodischer) Abstieg* 2. *Schluß (eines Abschnitts im Organum)* — 1. *lowering (of the voice), (melodic) descent* 2. *cadence (of a segment in organum)*

1 *Senkung (der Stimme), (melodischer) Abstieg* — *lowering (of the voice), (melodic) descent* [opp.: *elevatio, levatio*] [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 9: Arsis est vocis elevatio, hoc est initium. Thesis vocis **positio**, hoc est finis (*inde* AURELIAN. 5, 15. HIER. MOR. 4 p. 17, 26. TRAD. Holl. XIV 7, 3). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 940/362, 4-5. MUS. ENCH. 9, 25: At ipsa commata per arsin et thesin fiunt, id est levationem et **positionem**. al. SCOL. ENCH. 1, 327. al. MOD. Ecce modorum 44: arsi et thesi, id est elevatione sonorum et **positione**. [s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 28: arsis et thesis, id est elevatio et **positio** ... Arsis enim et thesis unius et eiusdem vocis proprietatem esse nulli musico dubium est. al. FLOR. FAX. 1, 4, 18.

2 *Schluß (eines Abschnitts im Organum)* — *cadence (of a segment in organum)*

[s.IX] MUS. ENCH. 17, 20: vox, quae organalis dicitur, vocem alteram, quae vocatur principalis, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in qualibet particula nec infra tetrardum sonum descendat **positione** nec inchoatione levetur obstante triti soni inconsonantia, qui tetrardo est subsecundus. MUS. ENCH. 17, 26: organalis vox ... subtus eundem (*sc. tetrardum sonum*) non valet **positione** progredi et ob hoc in finalitate **positionum** a voce principali occupetur, ut ambae in unum conveniant. MUS. ENCH. 18, 5: Vagantibus enim particulis ... quaelibet particula **positionem** habeat circa superiores sonos, nunc circa terminales, aliquando circa graves, semper vox organalis **positionum** finalitatem ... subsequitur. al. ORG. Bamb. I 33: si sit alia particula, quae inferiorem quandam **positionem** petat, profecto et illuc eadem lege vocem organalem videbis. al. ORG. Colon. 9: ubi colon vel commatis **positio** ad finalem usque rectorem descendit ..., organum inferius descendere non possit quam in illum usque sonum, qui a finali rectore fuerit subsecundus. ORG. Paris. 80. al.

positivum -i n. ‚Positiv‘, *Orgelpositiv* — ‚positive‘

[s.XV] ARN. ZWOLL. add. p. 39: Huic tergalis **positivo** communis omnium canonicorum tenet assertio simile dulcedine. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <I>nnportile est instrumentum mire suavitatis habens in uno dorso **positivum**, in alio vero cordas metallinas in modum clavicimbali stans erectum in sursum in modum medie ale ... **Positivum** autem habet suum follem, sed clavicimbalum suam ladulam, **positivi** percussione complens suas sonoritates.

positura -ae f. *Senkung (der Stimme), (melodischer) Abstieg* — *lowering (of the voice), (melodic) descent* [syn.: *positio*]

[s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 28: arsis et thesis, id est elevatio et positio sive **positura**.

postcommunio -onis f. *Communio (Gesang der Meßliturgie zur Kommunion)* — *communio (chant of the mass for communion)*

[s.XII] ANON. Cist. I 19 p. 24: In multis etiam historiis **postcommuniones**, qui simplicitatem cantus ignorant antiphonarii, pro responsoriis appositos invenimus, quibus versus subiuncti ita misere cohaerebant, ut notari non possent secundum quod eos pronuntiari necessarium erat. ANON. Cist. I 21 p. 24: **Postcommunium** autem quosdam removimus usitata et autentica pro eis responsoria apponentes. ANON. Cist. II c. 1151C: Nota, quod multae authenticae ecclesiae, inter quas esse arbitror Ambianensium Morinorumque ecclesias, sicut in introitibus, ita et psalmos habent in **postcommunibus**. Licet autem paucos introitus, multas **postcommuniones** apud eos invenire potes. [s.XIII] AMERUS 11, 25: Penuria sive paucitas antiphonarum coegit **postcommuniones** in exempla ponere. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 275: qualiter octo toni non solum ad intonationem psalmorum, immo etiam ad antiphonas, nocturnalia, responsoria, invitatoria, „Venite“, hymnos, missarum introitus, responsoria, Alleluya, tractus, sequentias, offerendas et **postcommuniones** adaptari convenienter et applicari debeant. [s.XV] IAC. THEAT. 78: Formula primi toni super **postcomunione**. Omnia **postcommunia** (*ms. passim pro Omnes postcommuniones*), que incipiunt in ·C· grave et in ·D· grave, in ·E· grave et in ·F· grave et in ·G· grave et ·a· acuta et tendunt in ·c· acutam vel ad ·d· acutam et finiunt in ·D· grave, sunt primi toni; in ·C· grave, ut invenitur in **postcommunio** (*ms. passim pro postcommunione*) „In salutari tuo anima mea“ et in **postcommunio** „Qui vult venire post me“, in ·D· grave, ut invenitur in **postcommunio** „Ecce Virgo concipiet“, in **postcommunio** „Regina mundi dignissima“ *eqs. al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 14: „Beatus servus“ tam **postcommunio** quam responsorium. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 25: offertorium „Domine in misericordia tua“ cum **postcommunione** „Ab occultis“.

postulatio -onis f. *Bezeichnung für einen (unbestimmten) liturgischen Gesang* — *term for a (undefined) liturgical chant*

[s.XIII] AMERUS 8, 26: Responsoria cum versibus suis in litteris supradictis ita et antiphone, gradualia, introitus, offertoria, **postulationes** et omnis cantus finitur.

potoplonica -ae f. *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung* — *term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: accusta, aucupusta, **potoplonica** 1, circumflexa.

praeambulizo -are *ein (instrumentales) Vorspiel ausführen* — *to perform a (instrumental) prelude*

[s.XV] TACT. Opusculum 105: Quando vis **praeambulare** super ut, quod tunc ascendas et descendas per semitonium ipsius <f>faut primi et secundi et non per ipsum ·f·faut. ... Quando volumus **praeambulare** super re, tunc hoc vult habere semitonia ·c·faut, ·f·faut, ·g·solreut primi et secundi et semitonium ·c·solfaut. ... Mi proprie nullum vult habere semitonium ... Fa nullum vult habere semitonium, sed sol vult habere semitonia amborum (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 175, 22-24). TACT. Ad habendum 21: in **praeambulizando**

ut vult habere b duri quintam tam in ascensu quam in descensu, sed fa vult habere rectam lineam in rectis naturalibus vere tangendo concordanciam. Re vult habere in **praeambulizando** ·b· durum et proximum semitonium b duri in descendendo. Mi vult habere nullum semitonium. ·F·faut vult habere ·b· mollem. Tunc septem modis tam in ascensu quam in descensu in **praeambulizando** sol cum re concordant.

praeambulum -i n. (*instrumentales*) *Vorspiel* — (*instrumental*) *prelude*
[s.XV] TACT. Concordanciarum p. 175, 22: Regule ad **praeambula** facienda.

praebipunctis v. flexa praebipunctis, hemivocalis praebipunctis, pes praebipunctis, pes flexus praebipunctis, quilisma praebipuncte, semivocalis praebipunctis, tripunctum praebipuncte, virga praebipunctis

praecano -ere (*vor-*)*singen*, (*vor-*)*spielen* — *to perform*
[s.VII] ISID. etym. 18, 47, 1: Thymelici autem erant musici scenici, qui in organis et lyris et citharis **praecanebant**.
[s.IX] AURELIAN. 16, 8 p. 153: Penitus **precanentes** quatenus corepta verba producte proferamus, si necessitas exegit, et producta corepte, quam verborum distinctiones ordinis canamus confusione. [s.XV] IOH. LEGR. tac. p. 420 descr.: quicquid **precanimus**, flatu pulsove resonat.

praecanto -avi, -atum, -are *vorsingen* — *to present in song*
[s.XIII-XIV] PS-MUR. summa 378: Syncopis et podagra quartana silere iubebant / hunc (*sc. Gregorium*), quandoque virum nec eum cantare sinebant. / Queritur a tergo, quod **precantaverat** ergo.

praecantor -oris m. *Sänger der Oberstimme* — *singer of the upper part*
[s.XII] TRAD. Guid. 9: Quantumcumque vero cantor ascendat organum per diatesseron subsequendo et per ditonum raro. Per tonum occursum faciendū **praecantori** conveniat et creatori laude (*ed.*: laudae) diaphonia concinat. CONTR. Volens igitur p. 382: Quod si cantus planus ascendat, **praecantor** descendat et e contrario.

praecentor -oris m. *Vorsänger* — *leading singer*
[s.VII] ISID. etym. 7, 12, 26 (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 32 p. 310, 1). ISID. etym. 7, 12, 27: **Praecentor** ..., qui vocem praemittit in cantu (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 32 p. 310, 1). [s.XI] HERMANN. vers. p. 150: discernendo thesin sine **praecentore** vel arsin (*inde* FRUT. brev. 10 p. 70. ANON. Wolf p. 196. ANON. Lovan. p. 490b. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. TRAD. Holl. VIII 13, 45. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. I 1, 9, 25). IOH. COTT. mus. 10, 9: praesertim, cum et mimi et chorearum **praecentores** plerumque dulciter canant, quod eis non ars, sed natura subministrat (*inde* TRAD. Holl. VIII 22, 23. TRAD. Holl. XI pr. 31. TRAD. Holl. III 6, 16. CONR. ZAB. tract. AP 7). IOH. COTT. mus. 21, 41: et postquam quivis ... quattuor historias vel totidem officia per eas (*sc. neumas*) a **praecentore** didicerit, totum antiphonarum et graduale absque magistro addiscere poterit. [s.XIII] HIER. MOR. 25 p. 188, 6: quantumcumque sint omnes aequaliter boni cantores, unum tamen **praecentorem** et directorem sui constituent, ad quem diligentissime attendant. [s.XV] CONR. ZAB. tract. BK 6. CONR. ZAB. tract. BO 3: Item qui **praecentor** fuerit, debet ... sic apte uti sua voce, ut numquam aliquem cantum nimis alte vel nimis basse in gravamen sui et chori incipiat. CONR. ZAB. chor. 3, 4. CONR. ZAB. chor. 4, 6: semper debet

praecentor incipere. GUILL. POD. ench. pr. p. 362. FLOR. FAX. 1, 1, 25.

praecino -cinui, -ere (*vor-*)*singen*, (*vor-*)*spielen* — *to perform*
[s.IV] MACROB. 2, 3, 9: aegris remedia praestantes **praecinare** dicuntur (*inde* COMM. Boeth. II p. 14, 38. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 14, 40: quia quedam infirmitates sunt, que levius curarentur, si medici **precinerent**, antequam adhiberent medicinam). [s.V] MART. CAP. 2, 133 (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 131/41, 21-2: **praecinebant** antecanebant. REMIG. AUT. 58, 14). MART. CAP. 5, 435. MART. CAP. 9, 901. [s.VII] ISID. etym. 12, 7, 19. [s.IX] AURELIAN. 20, 1: modulamina composita extant, quae die noctuque iuxta constitutionem patrum precedentium **precinuntur** in ecclesia. SCOL. ENCH. 1, 29: in **praecinendo** et respondendo. SCOL. ENCH. 1, 183. SCOL. ENCH. 1, 390: plaudam pedesego in **praecinendo**, tu sequendo imitabere (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). COMM. BR. 315: ut voces amborum in unum coeant, nec qui succinit humiliter vel celsius respondeat quam ille, qui **praecinit**. CANT. Observandum 12: qui **precinit**, percurrat in primo; tunc chorus repetat. [s.XI] BERNO prol. 11, 3: ne raptim et minime diu proferas, quod diutius et productius **precinere** statuit magisterialis auctoritas. FRUT. brev. 3 p. 37: vox quidem voci vel sonus sono duplus est, quotiens gravi voci vel sono eadem sonoritate aequisonat vel e contra voci acutae vel sono gravis vox vel sonus eadem sonoritate aequisonat, veluti si senex gravi voce aliquid **praecinatur**, puerulus autem idipsum acuta et aequali voce seni concinat, vel si puer **praecinatur** acuta voce, senex autem idipsum puero concinat graviore. QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61. [s.XIII] INST. PATR. 27: ab eo loco, quo intonans dimisit, ceteri inchoent subsequentes non repetendo, quod ille **precinuit**. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 76, 31: modulus ... est tropus vel cantus, qui **precinitur** in principio misse vel matutinarum vel vesperrarum. COMM. Boeth. II p. 408, 8. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 28. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 36.
ex errore pro praecingo ut videtur: ANON. London. I 1 p. 41.

praediapenticus v. quilisma praediapenticum

praediapentis v. flexa praediapentis, pes praediapentis, tripunctum praediapente, virga praediapentis

praediatessaris v. flexa praediatessaris, pes praediatessaris, quilisma praediatessare, tripunctum praediatessare, virga praediatessaris

praefatio -onis f. *„Präfatíon“ (Gesang der Meßliturgie zu Beginn des Hochgebets) — ‘preface’ (chant of the mass at the beginning of the eucharistic prayer)*
[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 282: **Praefatio** est cantus levem habens concordantiam ad modum quasi ductiae ex pluribus versibus compositus in eadem concordantia exeuntibus. Et in diversis sollemnitatibus eius versus diversificantur. Alia enim est **praefatio** Christi nativitatis et eius resurrectionis et sic de aliis.

praeinceptio -onis f. *Bezeichnung für das (verkürzte) Anstimmen bzw. Ansingen einer Antiphon vor dem Psalmvers — term that designates the (abbreviated) intonation of an antiphon before the psalm verse*
[s.XV] TRAD. Holl. II 4, 63. TRAD. Holl. V 4, 170: Et incidit michi non frustra interserendum de inceptione antiphonarum. Que antiphone ante psalmos incipiuntur et quandoque partim cantando, sicut in diebus ferialibus et in festis simpli-

cibus, quandoque incipiendo integraliter terminantur, sicut in magnis et solemnibus festivitatis. ... Antiphona semper incipiat prius propter latens ibi misterium. Sed forte dicens, sicut quidem misterium latens ignorantes dicunt, cum hore canonice privatim, id est extraordinarie, vel submissa voce leguntur, tunc non oportet preincipere antiphonam, quia talis **preincepcio** antiphonae solum locum habet, cum hore leguntur voce sollemni in choro. Ex quibus respondendo dico, quod **preincepcio** antiphonarum non solum fit propter psalmorum intonanciam (*sim.* LAD. ZALK. B 62). TRAD. Holl. V 4, 173-175 (*sim.* LAD. ZALK. B 64). TRAD. Holl. V 4, 176: Non ergo venerabiles et sancti patres preter solam intonanciam psalmorum **preincepcionem** antiphonarum ante psalmos introduxerunt, sed aliquid misterii sanctitatis ibidem denotaverunt ... eiam si intonancia esset causa **preincepcionis**, tunc uniformiter tam diebus solemnibus quam diebus simplicibus sufficeret sola antiphonarum incepcio vel eiam econverso antiphonarum ante psalmos plena integratio (*sim.* LAD. ZALK. B 65). TRAD. Holl. V 4, 178. TRAD. Holl. V 4, 179: **preincepcio** antiphonarum representare potest pregestacionem perfecte caritatis future patrie, psalmus vero laborem, quo merente pervenitur ad eiusdem caritatis perfeccionem. Integralis autem resumpcio antiphonarum post psalmos representat plenam agnitionem seu saturitatem future caritatis (*sim.* LAD. ZALK. B 66). TRAD. Holl. V 4, 188: Nec oportet in **preincepcione**, ut cantetur ipsa antiphona usque ad plenam distinctionem, ex quo ipsa **preincepcio** representat solum pregestacionem (*sim.* LAD. ZALK. B 68). LAD. ZALK. B 63. LAD. ZALK. B 67. *cf.* Bartha, *Musiklehrbuch* p. 50

praecipio -ere (*eine Antiphon vor dem Psalmvers verkürzt anstimmen bzw. ansingen — to intone (an antiphon before the psalm verse in abbreviated form)*) [*s.XV*] TRAD. Holl. V 4, 170: cum hore canonice privatim, id est extraordinarie, vel submissa voce leguntur, tunc non oportet **preincipere** antiphonam, quia talis preincepcio antiphonae solum locum habet, cum hore leguntur voce sollemni in choro (*sim.* LAD. ZALK. B 62). *cf.* Bartha, *Musiklehrbuch* p. 50

praemodulans -ntis m. *Vorsänger — leading singer* [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 558: Sed tamen hinc oculi nequeunt pendere cantum, / si non auris adest et voces **premodulantum**, / et quia sic tali pro consuetudine crescit, / usus habet nomen cantus, quem musica nescit (*cf.* Ps.-Mur. summa 536: *Sed cantus adhuc per hec signa minus perfecte cognoscitur, nec per se quisquam eum potest addiscere, sed oportet, ut aliunde audiatur et longo usu discatur, et propter hoc huius cantus nomen usus accepit*).

praepono -posui, -positum, -ere *„höher setzen“ (als Bezeichnung für das Ausführen eines Intervallschritts, der höher liegt als der benachbarte Intervallschritt) — ‘to place higher’ (as term that designates the rendering of an intervallic gesture that lies higher than the adjacent gesture)* [*s.XI*] GUIDO micr. 16, 15: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione motus motui tum erit **praepositus**, id est in superioribus positus, tum suppositus, tum appositus, ... tum interpositus, ... tum commixtus, id est partim interpositus partimque suppositus aut **praepositus** aut appositus (*inde* ARIBO 38 p. 51. IOH. COTT. mus. 23, 13. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 7 p. 92. IAC. THEAT. 15). *al.* MOT. Musica est p. 156. *al.* ARIBO 41 p. 51: De opportunitate motus, qui dicitur **praepositus** et quod tantum sit ascensionis. **Praepositus** (*sc. motus*) erit opportunior, si prior surgat per tonum et intermisso semiditono **praepositus**

iterum surgat per tonum, quia ita ambo in diapente constant, ut „Clarum decus“ (*sim.* COMM. Guid. 36 p. 167). ARIBO 44 p. 51: Si autem prior (*sc. motus*) surgat per semiditonum interposito tono, **praepositus** scandat per tonum, ut ita principium eius et finis ad principium prioris per diatesseron et diapente, ad finem autem eius per tonum ditonumque resultet (*sim.* COMM. Guid. 39 p. 167). *al.* COMM. Guid. 73 p. 162: Motus motui ex dissimilibus est **praepositus** arsis arsi dissimilibus dissimili, ut „Angelus Domini“; thesis thesi dissimiliter iuncta **praepositus** in communione „Principes“. COMM. Guid. 12 p. 165: „Odor tuus“, ubi **praepositus** a supposito motu tono solo distans per semiditona tantummodo intenditur ac remittitur. *al.* MOT. Omnis cantus p. 186: Fiunt autem he vocum coniunctiones nunc **preposite**, nunc subposite, interdum interposite, modo vero apposite, aliquando etiam mixte secundum laxationis et acuminis, hoc est augmenti et detrimenti, modorum varias qualitates. MOT. Omnis cantus p. 187: Sine istis enim consonantiis nec elevatio iungitur depositioni, nec depositio elevationi. **Preponuntur** ergo vel subponuntur, interponuntur, apponuntur et miscentur hii supra dicti motus, utpote tonus tono **preponitur** vel quilibet motus alius: ·C·D·E·D·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 86 p. 175. [*s.XII*] ANON. Pannain p. 416. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 7-34. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 4, 8 p. 370, 23: Omnis igitur cantus in figura aut est simplicis figure, aut composite, aut **preposite**, aut subposite, aut insimul preposite et supposite, aut mixte. *al.* v. motus praepositus

praepositio -onis f. *das ‚Höhersetzen‘ (Bezeichnung für die Ausführung eines Intervallschritts, der höher liegt als der benachbarte Intervallschritt) — the act of ‘placing higher’ (term that designates the rendering of an intervallic gesture that lies higher than the adjacent gesture)* [*s.XI*] COMM. Guid. 95 p. 163: motuum **praepositiones** vel suppositiones, appositiones quoque et interpositiones seu commixtiones generaliter hic vocat (*sc. Guido*) positiones posito nomine qualitatis vel formae pro formati, positiones scilicet pro praepositis vel suppositis et ceteris motibus.

praepositivus -a, -um *höherliegend (die Tonlage betreffend) — lying higher (with respect to register)* [*s.XI*] LIB. SPEC. 41 p. 51: Quot sunt genera distinctionum? Quinque, videlicet appositivae, subpositivae, **praepositivae**, mixtae et abusivae. Appositivae sunt in finalibus vocibus, subpositivae sunt sub finalibus, **praepositivae** sunt super finalibus. Mixtae sunt plagales distinctiones, quae in authenticis cantibus inveniuntur. PS.-GUIDO form. ton. 1, 1: protus decem habet regulares formulas, id est sex **praepositivas** et tres appositivas unamque subpositivam et hae quidem, quae **praepositivae** sunt, fiunt tono, ditono, semiditono vel trihemitonio et diapente. Appositivae autem sunt, quae in eadem voce, qua formula finitur, antiphonae principium ponunt (*ms. Montecassino 318; ed.: ponitur*) ... Subpositivae autem fiunt semiditono et dicuntur subpositivae, eoquod fines formularum sub principia ducantur antiphonarum, **praepositivae** vero, eoquod praeponantur.

praepunctis v. flexa praepunctis, gutturalis praepunctis, hemivocalis praepunctis, pes praepunctis, quilisma praepuncte, semivocalis praepunctis, tripunctum praepuncte, virga praepunctis

praetripunctis v. flexa praetripunctis, pes praetripunctis, quilisma praetripuncte, tripunctum praetripuncte, virga praetripunctis

prenica *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **prenica** ٠٠٠^١.

pressa *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] FRUT. ton. p. 174: Differentia tertia „saeculorum amen“ in finali per gutturalem vel **pressam** finit, cantum vero partim per diatessaron, partim per diapente inferius incipit.

pressus -a, -um *tief (die Tonlage betreffend) — low (with respect to register)*

[s.IX] AURELIAN. 6, 8: Simphoniam autem dicimus temperamentum sonorum, id est convenientiam gravis cum acuto acutique cum **presso** (*sim. COMPIL. Paris. I p. 193*). AURELIAN. 8, 21: Plagi autem eis (*sc. autenticis*) coniuncti dicuntur omnes IIII, quod nomen significare dicitur latus vel pars sive inferiores eorum. ... inferiores, quia sonus eorum **pressior** quam superiorum deprehenditur (*sim. COMPIL. Paris. I p. 192*). HUCBALD. 4: Et in huiusmodi quidem locis, ubi tot sillabae continuatim sub una voce iunguntur nulla eminentiori aut **pressiori** intercedente, quasi linea in directum deducta, facile aequalitas (*sc. vocum*) potest adverti. HUCBALD. 6: Inaequales autem hae appellantur voces, quae binae sibi coniunctae una acutiori, altera **pressiori** sono cum quolibet intervallo profertur. HUCBALD. 45: Primam enim notulam cum aspexeris, quae esse videtur elatior, proferre eam quocumque vocis casu facile poteris. Secundam vero, quam **pressiorem** adtendis, cum primae copulare quaesieris, quonam modo id facias, utrum videlicet uno vel duobus aut certe tribus ab ea elongari debeat punctis, nisi auditu ab alio recipias, nullatenus, sicut a compositore statuta est, pernoscere potes. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1367: Dicitur authenticus tonus hic alte quasi tentus, / inde plagalis erit **pressus**, quia scandere lentus.

adv. presse *tief (die Tonlage betreffend) — low (with respect to register)*

[s.IX-X] HUCBALD. 46: Quapropter, si super aut circa has (*sc. consuetudinarias notas*) per singulos ptongos eadem litterulae, quas pro notis musicis accipimus, apponantur, perfecte ac sine ullo errore indaginem veritatis liquebit inspicere, cum hae, quanto elatius quantove **pressius** vox quaeque feratur, insinuant: illae vero supradictas varietates, sine quibus rata non textitur cantilena, menti certius figant.

pressus maior - pressus minor *Bezeichnung für eine (aus einer Gutturalis und einem Punctum zusammengesetzte?) absteigende dreitönige Neume mit Wiederholung des ersten Tons - Bezeichnung für eine (aus einem Oriscus und einem Punctum zusammengesetzte?) absteigende zweitönige Neume — term for a descending three-note neume (formed from a gutturalis plus a punctum?), the first two notes of which are a repeated pitch - term for a descending two-note neume (formed from an oriscus plus a punctum?)*

[s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 4: **pressus minor** ٠ ac **maior** ٠, non pluribus utor (*sim. NEUM. Scandicus 9*). FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 69. TRAD. Holl. II 3, 208: appressus. TRAD. Holl. V 3, 251). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 521: Quedam enim notula dicitur punctum, quedam virga, ... quedam **pressus maior** vel **minor**. PS.-MUR. summa 534: **Pressus** dicitur a premendo, et **minor** continet duas notas, **maior** vero tres, et semper debet equaliter et cito proferri.

cf. Hiley, Plainchant p. 360 sq.

pressi *Sammelbezeichnung für pressus maior und pressus minor — collective term for pressus maior and pressus minor* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 548: Clives, plice, virga, qui-

lismata, punca, podati / nomina sunt harum (*sc. figurarum*); sint **pressi** consociati.

prima -ae f. 1. ‚Prime‘, Einklang 2. Bezeichnung für die Maxima — 1. ‚prime‘, unison 2. term for the maxima

1. ‚Prime‘, Einklang — ‚prime‘, unison

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8: Octava vero similis est **primae**. ... inter **primam** et octavam maxima conformitatis affinitas similitudoque reperitur adeo, ut differre non sentiantur. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 21. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64. ANON. Couss. I p. 448: si discantus fuerit in unisono supra tenorem, tunc contratenor erit in 1^a sub tenore, triplum 5^a, 3^a supra tenorem. CONTR. Consonantiae p. 409a: Consonantie contrapuncti demonstrativi ad oculum sunt sex, videlicet **prima**, tertia supra et infra, quarta infra, quinta supra, sexta infra et supra, octava infra et supra; quarum perfecte sunt **prima**, quarta, quinta et octava. Imperfecte vero tertia et sexta ... Prima regula est, quod, quando tenor est gravis, contrapunctus erit acutus et e converso, et quando mediocres, contrapunctus similiter. Unde consonantie acute sunt sexta et octava supra; graves sexta et octava infra, mediocres vero **prima**, tertia et quinta supra atque quarta infra. CONTR. Consonantiae p. 409b: in fine gradus ponitur **prima** vel quarta infra vel quinta supra vel octava. *ibid. al.* CONTR. Penta p. 292.

2. Bezeichnung für die Maxima — term for the maxima [s.XV] FLOR. FAX. 1, 15, 1: De modo figurandi notulas. Omnis peritus scriptor has notulas modernae institutionis figurandas hoc pacto notet, quarum nomina periti sic vocitari dixerunt, id est **primam** ٠, longam ٠, brevem ٠ *eqs.*

ex errore ed. pro tertia: CONTR. Si enim 58 p. 147 (p. 466a).

primarius -i m. *Bezeichnung für die authentischen Kirchen-tonarten — term for the authentic modes*

[s.XV] TRAD. Holl. XI 3, 8: quia unus et idem tonus nunc in gravibus et nunc in acutis versabatur, quod considerantes moderni non esse conveniens uni et eidem tono ascensum et descensum tribuere, sed unus tonus naturaliter sursum tenderet, alter vero deorsum, ideo quilibet eorum in duos dividerunt ita videlicet, ut ille, qui plus ascenderet, **primarius** sive authenticus diceretur. Qui vero plus descenderet, secundarius vel plagalis vocaretur (*sim. TRAD. Holl. III 6, 31*).

primum -i n. vel **primus** -i m. *Hauptstimme, erste Stimme (eines drei- oder vierstimmigen Satzes) — principal part, first part (of a three- or four-part composition)*

[s.XIV] ANON. Couss. IV p. 77, 20: Et sic propositis duobus melis concordantibus addimus tertium melum sic, et vocatur triplum ab aliquibus, sicut secundus cantus duplum et tenor **primum**. ANON. Couss. IV p. 77, 25: in **primo** sive tenore. ANON. Couss. IV p. 80, 24: duplo cum **primo** bene paratis ... adiungitur triplum. ANON. Couss. IV p. 81, 3: duplum concordat cum **primo** cum omni imparitate sua, triplum simili modo cum **primo** et triplum cum duplo. ANON. Couss. IV p. 81, 10: Tamen boni cantores ponunt paria puncta, prout melius competunt vel conveniunt et cum paribus in duplo et cum paribus in **primo** ita: si duplum ascendat, triplum descendit et e contrario. ANON. Couss. IV p. 81, 17: Eodem modo intellige de quadruplo adiuncto cum praedictis: si fuerit de primo modo, omnia puncta imparia debent concordari cum omnibus imparibus in triplo et duplo et **primo**. Si nunc ascendat cum uno illorum, hoc bene potest fieri bis vel ter sicut de aliis supradictis; sed opponere se debet nunc cum triplo, nunc cum duplo, nunc cum **primo** vel convenire cum eisdem in unisono. ANON. Couss. IV p. 83, 7: Altera diversitas est, quando **primus** in toto suo puncto non retinet nisi duo puncta in eodem sono vel diverso. ANON. Couss. IV p. 83, 15.

princeps -cipis *m.* 1. Bezeichnung für die authentischen Tonarten 2. Bezeichnung für die unterste Stufe eines Tetrachords — 1. term that designates the authentic modes 2. term for the lowest pitch of a tetrachord

1 Bezeichnung für die authentischen Tonarten (erste, dritte, fünfte und siebente Kirchentonart) — term that designates the authentic modes (first, third, fifth, and seventh modes)

[s.X] CANT. Quid est cant. c. 483. TON. Lugd. 1, 1: autenticus protus, id est magister vel **princeps** primus. TON. Lugd. 3, 1: autenticus deuterus, id est magister vel **princeps** secundus. TON. Lugd. 5, 1: autenticus tritus, id est magister vel **princeps** tertius. PS.-ODO dial. p. 258b. [s.XI] GUIDO micr. 12, 8: Consilium itaque fuit, ut ... acutus quisque modus diceretur autentus, id est auctoralis et **princeps**, gravis autem plaga vocaretur, id est lateralis et minor (inde METROL. 9 p. 79. GUIDO DION. 1, 2, 165. QUAT. PRINC. 3, 19. IAC. THEAT. 14). IOH. COTT. mus. 12, 20: „Deus omnium exauditor est“, quia in superioribus frequentius versatur, quamvis in „unctione“ ad ·A· capitale descendat, primo tamen tono asscribitur, quod ideo fit, ut honor **principibus** conservetur (inde TRAD. Holl. VIII 26, 16. CONR. ZAB. tract. AZ 13: **principibus**, id est autenthis). [s.XII] TON. Gratianop. p. 12. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 17, 7: quattuor sunt finales, in quibus conveniunt plagales cum **principibus**. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 23, 16: illi canendi modi seu tropi, qui in acutis versarentur, autenti, id est auctoriales, principales, id est **principes** seu domini, vocarentur. al. IAC. THEAT. 11: Quod Greci dicunt autenticum, nos maius et altum vel acutum vocamus, sive **princeps** vel auctoralis. al. TRAD. Holl. XI 6, 64.

2 Bezeichnung für die unterste Stufe eines Tetrachords (als Übersetzung von ‚hypate‘) — term for the lowest pitch of a tetrachord (as translation of ‘hypate’)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 2: B hypate hypaton, **princeps** principalium ... C parhypate hypaton, prope **principem** principalium ... E hypate meson, **princeps** mediorum ... F parhypate meson, prope **principem** mediorum. FRUT. brev. 13 p. 97: Tertia parhypate hypaton ·C· signata proprie principalium **principem** est interpretata ... Quinta hypate meson, id est **princeps** mediarum dicitur et ·E· insignitur. Sexta ·F· signatur, quae parhypate meson, id est prope **principem** mediarum, vocatur. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9.

principalis -e 1. ‚erstes‘, Haupt- (bezogen auf Tetrachorde) 2. authentisch (als Bezeichnung für die erste, dritte, fünfte und siebente Kirchentonart) 3. Haupt- (bezogen auf eine Stimme einer mehrstimmigen Komposition) 4. Haupt- (bezogen auf Differenzen), zur Hauptdifferenz („Saeculorum amen“-Formel) gehörig 5. zum Prinzipalregister (der Orgel) gehörig — 1. ‘principal’ (with reference to tetrachords) 2. authentic (as term for the first, third, fifth, and seventh modes) 3. ‘principal’ (with reference to a part of a polyphonic composition) 4. ‘principal’ (with reference to differences), belonging to the principal difference (‘saeculorum amen’ formula) 5. belonging to the principal stop (of the organ)

1 ‚erstes‘, Haupt- (bezogen auf Tetrachorde) — ‘principal’ (with reference to tetrachords)

a zur Benennung der Saiten bzw. Töne des tetrachordum hypaton (B-E) — for designating the strings or notes of the tetrachordum hypaton (B-E)

[s.V] MART. CAP. 9, 931: ὑπάτη ὑπάτων, hoc est principalis **principalium** ... παραπάτη ὑπάτων, id est subprincipalis **principalium** ... ὑπάτων διάτονος, id est **principalium** extenta (sim. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a-b). MART. CAP. 9, 942: tetrachordum mediarum, quia in medio locatum est

inter **principalium** tetrachordum et tetrachordum coniunctarum. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 26 p. 218, 23: Albinus autem earum (sc. chordarum) nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas **principales** vocaret (inde IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1. QUAT. PRINC. 3, 6. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 3. UGOL. URB. 5, 44, 30. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18). BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 24 - 310, 5 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 8, 7-8. WILLELM. 3, 7). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 17. al. GLOSS. Mart. Cap. 945/364, 10-1: in tetracordo **principalium**. al. [s.IX] REMIG. AUT. 502, 12. al. REG. PRUM. 14, 8. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7: Suntque haec tetracorda **principalium**, mediarum, coniunctarum, divisarum, excellentium (sim. ANON. Bernh. 2, 7). al. PS.-BERNO mon. 12, 2. ODOR. SEN. p. 152. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 15. FRUT. brev. 1 p. 309, 24. al. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 13 (inde TRAD. Holl. VIII 28, 82). al. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 9. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. al. ANON. Meyer 11, 2. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 87. al. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 1. al. GOB. PERS. p. 183a. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: Primum autem tetrachordum Graece hypaton, quod est **principalium** sive inferiorum Latine. ADAM FULD. 2, 9 descr. GUILL. POD. ench. 13 p. 375. GUILL. POD. 2, 12. ERASM. HOR. p. 85a.

b zur Benennung des tetrachordum hypaton (B-E) — for designating the tetrachordum hypaton (B-E)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 5, 6: Quorum (sc. tetrachordorum) primum est ·B·C·D·E·, quod hypaton, id est **principale**, dicitur.

c zur Benennung des Tetrachords A-D — for designating the tetrachord A-D

[s.XI] HERMANN. mus. p. 22 (p. 127b): grave enim (sc. quadrichordum) et superius, item finale et excellens unius naturae sunt. Hoc autem, quod alii pro qualitate vocum grave, nos pro multimoda effectus eius vi ac potentia primum vel **principale** nominamus. FRUT. brev. 6 p. 49: Quorum (sc. tetrachordorum) primum, quod et **principale**, sub proslambanomenos, hypate hypaton, parhypate hypaton, lichanos hypaton, quae sunt ·A·B·C·D·, concluditur. ANON. Wolf p. 218: Nunc considerandum videtur attentius, qualiter tam ordo quam proprietates omnium tetrachordorum, id est diatessaron specierum, ex eo oriatur, quod **principale** diximus. ... Prima species diatessaron ... ·A· videlicet et ·D·.

d zur Benennung der Saiten bzw. Töne des Tetrachords A-D — for designating the strings or notes of the tetrachord A-D

[s.XI] HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b): graves sive **principales**: ·A·B·C·D·. al. ANON. Wolf p. 218: Quae autem **principalium**, finalium, superiorum, excellentium sint officia, in proximo supra puto manifeste sat dicta. ANON. Wolf p. 220: a **principalibus** pertingens in finales tantum recipiat subiugales. IOH. COTT. mus. 13, 6: ab ·A· usque ad ·D· ... vocabant (sc. antiqui musici) tetrachordum **principalium** eo, quod illae notae in principio locatae essent (inde TRAD. Holl. VIII 28, 74. GOB. PERS. p. 183a). [s.XII] ANON. Pannain p. 411: Tetrachordum enim **principalium** minus semitonium continet. Tetrachordum finalium maius. Item tetrachordum acutarum minus, tetrachordum superacutarum maius. [s.XV] ANON. Carthus. theor. 14, 24: Et secundum hoc Boetius fundavit suum monocordum Grecum et divisit illud in 4 partes ita, quod 5 primos gradus appellare voluit gradus **principales** et quatuor sequentes medios et 5 sequentes acutos et 4 finales excellentes ita, quod ultimus gradus **principalium** primus gradus est mediorum. al.

e zur Benennung der Saiten bzw. Töne des Tetrachords F-C — for designating the strings or notes of the tetrachord F-C

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 13: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis incepterunt a ·Γ·ut, quod est G Grecum; et ordinarunt duo tetracorda, **principalium**, i. e. gravium, et mediarum, usque ad ·G·solreut inferius. *al.* ENGELB. ADM. 4, 7, 18: cum in tragicis cantibus, qui continent vel magnam laudem vel magnam vituperacionem, que sunt duo extrema, semper medium fugiatur, ideo cantantur in yppaton et parypaton, i. e. in **principalibus** seu gravibus, quorum cantus habent se ad gravius extremorum in vocibus et ad forcius.

f zur Benennung der Saiten bzw. Töne des Tetrachords D-G — for designating the strings or notes of the tetrachord D-G

[s.XV] TRAD. HOLL. VII 1, 3: claves sunt 7 littere, scilicet ·a·b·c·d·e·f·g· bis plene posite et tercia vice semiplene. Quibus omnibus pro fundamento preponitur ·Γ·, per quod denotatur Gamaut. Et hoc secundum Guidonem triplici fit ratione: prima, quia littera gravis inter quatuor **principales**, scilicet ·D· gravis, non poterat sub se habere dyapente (*cf.* Guido *micr.* 2, 10).

2 authentisch (als Bezeichnung für die erste, dritte, fünfte und siebente Kirchentonart) — authentic (as term for the first, third, fifth, and seventh modes)

[s.IX] AURELIAN. 8 p. 136: **principales** IIII (*sc. toni*) existunt appellanturque Grece autenti. MUS. ENCH. 8, 29: Modulatio ad **principalem** protum modum et subiugalem eius ... Sequitur modulatio ad **principalem** deuterum modum et subiugalem eius ... Sequitur modulatio ad **principalem** tritum modum et subiugalem eius ... Sequitur modulatio ad **principalem** tetrardum modum et subiugalem eius. MUS. ENCH. 8, 47: Quorum (*sc. tonorum*) **principales** quique a suis sonis superioribus ordientes desinunt in finales (*sim.* INCH. UCHUB. 246). COMM. BR. 24: in octo tonos ... melodiam dividimus ... E quibus quattuor sunt **principales**, alii vero quattuor singulis **principalibus** ex latere subiunguntur. *al.* HUCBALD. 49: singulae earum (*ed.*: eorum) quattuor chordarum geminos sibi tropos regant subiectos, **principalem**, qui autentus, et lateralem, qui plagis appellatur. *al.* ALIA MUS. 114 p. 157. *al.* [s.X-XI] TON. LUGD. pr. 76: autenti, id est magistri vel **principales** ... plagis, id est laterales vel particulares. BERNO ep. 15: I, III, V, VII authentici vel **principales** dicuntur, cum eorum sonus sit altior, ascensus superior. TON. Aug. p. 83: acutum (*sc. tonum*) quippe **principalem**, gravem appellaverunt (*sc. sancti doctores*) subiugalem. *al.* ANON. LIPS. p. 157. PS.-GUIDO form. 6, 1: **principales** (*sc. modos*) quidem authenticos dicimus. [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 23. *al.* IOH. COTT. mus. 10, 34: ut ... ille canendi modus, qui in acutis versaretur, autentus, id est auctoralis sive **principalis** vocaretur (*inde* TRAD. HOLL. VIII 23, 16. ANON. Carthus. nat. 3, 6. CONR. ZAB. tract. AR 4). IOH. COTT. mus. 18, 23: in **principalibus** ad finem cantum paulatim ducere laus est, in collateralibus vero ad finem cantum praecipitare decet (*inde* GOB. PERS. 188a). *al.* TON. Gratianop. p. 12. ANON. Pannain p. 108. [s.XIII] IOH. AEGID. 13, 15. IOH. GROCH. 226: dicentes impares **principales**, authenticos, masculinos. *al.* ENGELB. ADM. 4, 9, 4: secundus tonus in ordine vocatur yppodorus, i. e. subpositus dorio, scilicet primo, tamquam secundarius **principalis**. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 7. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 178. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 5, 8. *al.* PETR. PALM. p. 507 (*sim.* PS.-THEODON. pr. p. 31). GOSCALC. 1, 5 p. 70, 12. HEINR. EGER 5 p. 51. COMM. Boeth. II p. 314, 4: **principalis** ... super ipsum diapente in diatessaron regulariter ascendendo suum diapason sursum optinet. [s.XV] NICOL. CAP. p. 317: primus, tertius, quintus, septimus vocantur **principales**, quia primo inventi fuerunt, ideo digniores sunt. Illis quattuor fuerunt adiuncti, scilicet secundus, quartus, sextus

et octavus; vocantur collaterales seu subiugales sive plagales. GOB. PERS. p. 186b: **principalem** (*sc. cantum*) vocabant (*sc. alii musici*) authentum, qui magis versatur in acutis. ANON. Gemnic. 3, 1, 11 (*cf.* Guido *micr.* 12, 8). TRAD. HOLL. IX 2, 3, 15 (*sim.* TRAD. HOLL. I 2, 2, 3). TON. Subl. p. 63, 4: Penes finem vero non potest cognosci, an sit **principalis** (*sc. tonus*) vel placalis. *al.* TRAD. HOLL. II 4, 7-8 (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 18-19. LAD. ZALK. B 5). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 3. GUILL. POD. 4, 15: Quanquam enim melus quicunque decem non habuerit voces in longitudine semper tamen reliquis, de quibus diximus, observatis, alicuius predictorum modorum erit quod autem tritus vel tertius **principalium**, qui nunc quintus dicitur. *al.* REG. COMP. p. 194: **principales** vero praeter quintum ad proximam a finali deponantur. SZYDLOV. 12 p. 46: autentus, **principalis**, magister, dominus, pater, maior frater.

3 Haupt- (bezogen auf eine Stimme einer mehrstimmigen Komposition) — 'principal' (with reference to a part of a polyphonic composition)

[s.IX] MUS. ENCH. 14 descr.: OR. (*pro organalis sc. vox*) - PR. (*pro principalis sc. vox*) - OR. - PR. MUS. ENCH. 15 descr. [s.XV] IOH. TINCT. pr. 3, 4, 3: Est autem primaria pars totius compositi cantus fundamentum relationis, quam primo factam ut **principalem** caeterae respiciunt. Et haec frequentius, immo fere semper, tenor est.

4 Haupt- (bezogen auf Differenzen), zur Hauptdifferenz („Saeculorum amen“-Formel) gehörig — 'principal' (with reference to differences), belonging to the principal difference ('saeculorum amen' formula)

[s.XI] TON. Aug. p. 90: toni cuiuslibet antiphonas et **principales** et differentiales. TON. Aug. p. 153a: Octavo huic tono simpliciores quidam quartam addunt differentiam ascribentes eidem differentie tonalem hanc melodiam „saeculorum amen“. Quam posuere ultimam, ut a **principalis** et differentialibus longe diversam. TON. Aug. p. 153b: cum omnibus tonis quodlibet differentiale „saeculorum amen“ suo **principalis** aliqua neumarum identitate cohereat, saltem in eadem secum corda incipiat. *al.* FRUT. ton. p. 113: **Principales** autem eius (*sc. authentici protii*) antiphonae ab ipsa finali chorda sua, scilicet ·D·, ordiuntur; ultima vero „saeculorum amen“ syllaba per gutturalem semivocalem ad parhypaten meson, quae est ·F·, reclinator, ut quasi ipsarum antiphonarum initio occurrere videatur. *al.* IOH. COTT. mus. 23, 39: rectius mihi fecisse videntur, qui **principalia** „Saeculorum amen“ omnium modorum simplicem neumam in fine habere sanxerunt (*inde* ANON. Hailspr. 4 p. 69). *al.* [s.XII] TON. Nivern. f. 144r p. 123: Da exemplum illius difference, que nascitur a quinta voce ut a sexta voce, que est **principalis**. *al.* [s.XIII] AMERUS 11, 13: **Principalis** autem differentia tercii toni est ista, scilicet „Beatus vir“; dicitur autem **principalis** propter causam in primo tono assignatam. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 134: **Principale** „Euouae“ (*sc. tertii toni*) nullas recipit antiphonas, nisi illas, quae in ipsa finali clave, videlicet ·E·lami, incipiunt, sive ascendant ab ea semitonio aut semidytono, sive descendant ab ea tono. *al.* SUMM. GUID. ton. 35. [s.XV] TRAD. HOLL. IX 2, 4, 133. *al.* ANON. Carthus. nat. 8, 43: omnes antiphone peregrini toni terminantur in finali gradu tetrardi ... Et ergo psalmi suarum antiphonarum, si placeret, bene possent melodizari secundum communem modum octavi toni et attribui **principalis** eius differentie. TRAD. HOLL. II 4, 80: **principale** sive capitale „Euouae“. *al.* TRAD. HOLL. V 4, 200. *al.* SZYDLOV. 13 p. 59. *al.*

5 zum Prinzipalregister (der Orgel) gehörig — belonging to the principal stop (of the organ)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 30: Primum abbreviamentum est infra cistam taliter, quod ultima clavis querit ultimam fistulam **principalem**.

subst. **principalis** -is m. (et principale -is n.) 1. Bezeichnung für die unterste Stufe eines Tetrachords 2. Hauptdifferenz 3. Grundton (einer Kirchentonart) 4. Pfeife des Prinzipalregisters (einer Orgel) [5. irrtümlich: Bezeichnung für die unterste Stufe des tetrachordum diezeugmenon] — 1. term that designates the lowest note of a tetrachord 2. principal difference ('saeculorum amen' formula) 3. fundamental pitch (of a mode) 4. pipe of the principal stop (of an organ) [5. erroneously: term for the lowest note of the tetrachordum diezeugmenon]

1 Bezeichnung für die unterste Stufe eines Tetrachords (als Übersetzung von 'hypate') — term that designates the lowest note of a tetrachord (as translation of 'hypate')

[s.V] MART. CAP. 9, 931: ὑπάτη ὑπάτων, hoc est **principalis** principalium ... ὑπάτη μέσων, id est **principalis** mediarum (sim. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a-b). MART. CAP. 9, 941: adquisitus uno tono a **principali** principalium separatur. MART. CAP. 9, 961: primum tetrachordon ... incipit a principalium **principali** et desinit in **principalem** mediarum. al. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 24 - 310, 6 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 8, 7-9. WILLELM. 3, 7-8). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 17. al. GLOSS. Mart. Cap. 944/364, 6-7. al. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 505, 13 (sim. REMIG. AUT. 505, 13). REMIG. AUT. 502, 12. al. HUCBALD. 43: Ypate: gravis vel **principalis**. REG. PRUM. 14, 8. al. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 15 (sim. ANON. Bernh. 2, 24). al. ODOR. SEN. p. 152. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 15. FRUT. brev. 1 p. 28: Qui vero in his nervis erat gravissimus, hypate, id est **principalis**, quasi maior et honorabilior est dictus. al. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 13-17 (inde TRAD. Holl. VIII 28, 82-87). al. [s.XIII] IOH. AEGID. 6, 6-7. WALT. ODINGT. 3, 2, 9. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. ANON. Meyer 11, 2. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 89. al. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 29. al. GOB. PERS. p. 183a. ANON. Carthus. theor. 14, 41: ypate ymeson ... id est **principalis** mediorum et ultimus principalium. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: Hypate **principalis** dicitur. *ibid.* al. IOH. HOTH. exc. p. 45. GUILL. POD. 2, 12: ypate ypaton quasi maior vel honorabilior seu **principalis** principalium vocatur. *ibid.* al. ERASM. HOR. p. 85a.

2 Hauptdifferenz — principal difference ('saeculorum amen' formula)

[s.XV] IAC. TWING. p. 108, 17: primus tonus habet unam **principalem** et quinque differencias. al. CONR. ZAB. tract. BH 1: quilibet tonus habet unum **principale**, scilicet „Saeculorum amen“, et aliquot differentias, quidam tamen plures, alii pauciores, praeter secundum tonum, qui nullam differentiam habet secundum plerosque. CONR. ZAB. tract. BH 4: Differentiae autem dicuntur, quia ... convenient cum **principali** in principio, differunt tamen in fine. al. SZYDLOV. 13 p. 57: Circa initium quarti toni notandum est primo, quod **principalis** eius sic solet decantari: „Hanc attendat normam (ed.: notam; cf. Summ. Guid. ton. 52)“ (cum melodia). al.

3 Grundton (einer Kirchentonart) — fundamental pitch (of a mode)

[s.XII] UDALSC. 2: Omnis finalis chorda **principalis** est in suo modo eo, quod cantus in ea distinguitur et regulariter finitur. UDALSC. 27: Quinta autem varietas (sc. secundi modi) est, ubi cantus per diatesseron a **principali** incipitur. al.

4 Pfeife des Prinzipalregisters (einer Orgel) — pipe of the principal stop (of an organ)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 29: Notandum, quod organum sancti Cyri habet ultra fistulas consuetas 12 fistulas tenoris ..., et fistule ille 12 grossiores nullas fornitureas habent, sed alie fistule tres 6 fornitureas habent seclusis duplicibus **principalibus**. ARN. ZWOLL. p. 30: 12 (sc. claves) habent duplicia **principalia** et tres fornitureas pro prima semioctava. ARN. ZWOLL.

p. 30: Organum autem misse Domini habet simplicia **principalia** in duo divisa, et quelibet **principalis** duas quintas et unam octavam habet, et sunt ibi 5 registra. ARN. ZWOLL. add. p. 39: Et nota, quod anteriores **principales** sunt stannei, omnes vero auxiliantes et posteriores coprincipales sunt plumbei, et sunt calami valde ponderosi.

[5. irrtümlich: Bezeichnung für die unterste Stufe des tetrachordum diezeugmenon (als Übersetzung von 'nete') — erroneously: term for the lowest note of the tetrachordum diezeugmenon (as translation of 'nete')]

[s.XV] ERASM. HOR. p. 85b: nete diezeugmenon, quae est **principalis** disiunctarum.

principalis primus - principalis secundus - principalis tertius - principalis quartus erste, zweite, dritte, vierte authentische Kirchentonart — first, second, third, fourth authentic modes

[s.XI] TON. Aug. p. 84: pro lege primi subiugalis ... pro iure **quarti principalis**. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 8, 6: autentus prothus, i. e. **principalis primus** ... autentus deuterus, i. e. **principalis secundus** ... autentus tritus, i. e. **principalis tercius** ... autentus tetrardus, i. e. **principalis quartus**. al. [s.XV] GOB. PERS. p. 187a.

v. cantus principalis, clavis principalis, melodia principalis, sedes principalis, tetrachordum principale, tonus principalis, tropus principalis, vox principalis

principalitas -atis f. Hauptdifferenz — principal difference ('saeculorum amen' formula)

[s.XI] FRUT. ton. p. 158: Huius (sc. *authentici tetarti*) cantus principia et distinctiones sunt sex ·F·G·a·b·c·d·. Cuius **principalitas** „Saeculorum amen“ tono altius a finali ponit, exordium cantus ab ipsa sumit. FRUT. ton. p. 167: **Principalitas** modi huius (sc. *plagis tetarti*) in „Saeculorum amen“ in ipsa finali sua chorda, quae est ·G·, finit.

principium mixtum - principium commixtum

Bezeichnung für den Anfangston eines Gesangs, der seinen regulären Ambitus überschreitet bzw. der zu zwei verschiedenen Kirchentonarten gehört — term that designates the first pitch of a chant that exceeds the normal ambitus, or that is associated with two different modes

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 50: Primus tonus habet **principia** propria quinque, scilicet ·C·D·F· et ·G· grave et ·a· acutum; **commixtum** vero unum, scilicet ·E· grave; **mixta** autem duo, scilicet ·A· et ·b· grave (inde FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1. BONAV. BRIX. 15, 31. cf. March. luc. 11, 2, 31: Tonus mixtus dicitur ille, si autenticus est, qui plus quam unum tonum descendit a fine suo tangens aliquid de sui plagalis descensu ... Tonus commixtus dicitur ille, qui cum alio quam suo autentico, si est plagalis, misceri videtur).

pro 1. Merksilbe aus der Reihe: tri - pro - de - nos - te - ad zur Bezeichnung des zweiten Tons im Hexachord 2. Merksilbe aus der (fehlerhaften?) Reihe: pro - to - do - no - ni - a zur Bezeichnung des ersten Tons im Hexachord — 1. mnemonic syllable from the series: tri - pro - de - nos - te - ad for designation of the second note in the hexachord 2. mnemonic syllable from the (defective?) series: pro - to - do - no - ni - a for designation of the first note in the hexachord

1 Merksilbe aus der Reihe: tri - pro - de - nos - te - ad zur Bezeichnung des zweiten Tons im Hexachord — mnemonic syllable from the series: tri - pro - de - nos - te - ad for designation of the second note in the hexachord

[s.XI] LIB. ARGUM. 9 p. 30: Argumentum ad inveniendum ignotum cantum per computum. „Trinum et unum Pro nobis

miseris Deum precemur Nos puris mentibus Te obsecramus. Ad preces intende Domine nostra<s>." ·C· Tri ·D· **pro** ·E· de ·F· nos ·G· te ·a· ad. *eqs.* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Alii vero tri, **pro**, de, nos, te, ad, do, quae significabant modorum sedes. IOH. HOTH. exc. p. 45: Iterum alii quidem usi sunt tri - **pro** - de - nos - te - ad, quae omnino sex sunt, semitonium tamen inter duo nomina custoditur. NICOL. BURT. 1, pr. 8.

2 Merksilbe aus der (fehlerhaften?) Reihe: pro - to - do - no - ni - a zur Bezeichnung des ersten Tons im Hexachord — mnemonic syllable from the (defective?) series: pro - to - do - no - ni - a for designation of the first note in the hexachord [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: Sunt igitur sex voces, quibus utuntur in cantu, quae ab aliquibus syllabae nominantur, quia syllabis et non solis litteris exprimuntur. Hae quidem diversae sunt apud diversos, sicut quidam dicunt, et ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: **pro**, to, do, no, ni, a (fort. ex errore pro tri, pro, de, nos, te, ad. cf. Lange, *Solmisation* p. 545).

procino -ere *singen* — *to sing*
[s.XI] FRUT. brev. 10 p. 66: Hinc quintum (*sc. modum*) captas, si sic diatessaron aptas, / hinc sextum recinis, si binam diesin addis, / mox diapentinam sonat emmele septima formam. / Iuncto dichotomo sonat hinc vox ogdoa formam. / **Procinis** inde sonum connexo limmate nonum.

progressio -onis *f.* 1. *Ambitus* 2. *Intervallfolge* (mit bestimmter Intervallstruktur) — 1. *ambitus* 2. *sequence of intervals* (with definite intervallic structure)

1 *Ambitus* — *ambitus*
a *Definition*
[s.XII] GUIDO AUG. 519: **Progressio** consideratur secundum elevationem et depositionem. TON. Cist. 8: **Progressio** vero est elevatio et depositio (*sim.* IOH. AEGID. 12, 6). [s.XIII] MUS. MAN. 51, 10: **Progressio** vero est quantum procedat cantus sub finali vel supra finalem.

b *Gebrauch* — *usage*
[s.XII] GUIDO AUG. 202: Apud tamen anticorum plebem cantorum ad **progressionem** cantuum cohibendam diapason quantitas non sufficit, sed duplari elevationi emioliam vel epitritam subponebant depressionem ita, ut multi cantus apud eos per diatessaron vel diapente sub finali et per diapason supra discurrerent. ... Talium tamen cantuum apud modernos usus repudiatus est, quia vel inferiora auditus non perciperet, vel in superioribus vox humana deficeret. In hoc igitur, quod ad quamlibet regularium cantuum **progressionem** dupplaris quantitas proportionis sufficiat, omnes artis musice doctores conveniunt. GUIDO AUG. 349: Sed quidam cantus sunt, qui ita intra septem voces totam suam **progressionem** coherent, ut ultra sextam vocem non eleventur, nec plus una voce deponantur. GUIDO AUG. 367: **Progressionum** autem quedam sunt communes, id est convenientes tam autentis quam plagalibus, sicut sunt ille, de quibus modo opposuisti, que scilicet una voce descendunt et sex elevantur; alie vero proprie, id est vel tantum autentis vel tantum plagalibus competentes, ut sunt ille, que plus quam una voce descendunt et sex elevantur vel ultra sex ascendunt. Cognito ergo de cantu per dispositionem, cuius sit manerie, si propriam ibi reppereris **progressionem**, sine omni inquisitione patet tibi, cuius sit forme sive plagalis sive autentice. Quod si **progressio** communis est, compositionis consideratio necessaria est. GUIDO AUG. 395: In huiusmodi enim parvis antiphonis, que contractam (*ed.*: contratam) et incertam habent **progressionem**, si propriam alicuius autentici compositionem repperis, scias esse autentas et non plagales. GUIDO AUG. 484: in illo cantu in-

conveniens est **progressio**, in quo autentice elevationi (*ms. et ed.*: elevatione) plagalis subiungitur depositio (*sim.* TON. Cist. 60. AMERUS 20, 16). GUIDO AUG. 532: cantus, qui certam non habet **progressionem**, si in quinta sive sexta inceperit vel pausaverit vel eam frequentaverit vel a finali ad eam saltum fecerit, autentus est (*sim.* TON. Cist. 45. IOH. AEGID. 12, 31). *al.* TON. Cist. 52: cantus ... diminutae **progressionis** (*sim.* IOH. AEGID. 12, 35). *al.* ANON. Cist. I 8 p. 34: regulari cantuum **progressioni** diapason sufficit. Licet enim in **progressione** cantuum duabus vocibus hinc inde, ut dictum est, positis decem voces inveniantur, non tamen per decem voces, sed tantum per octo medias cantus discurrere et usque ad voces altrinsecus positas pervenire habet, sed per eas ire vel redire non habet (*sim.* MUS. MAN. 46, 32). ANON. Cist. I 15 p. 35: Secundum huiusmodi sufficientiam decem vocum consideraverunt musici **progressionis** plenitudinem ... Has decem voces in sua **progressione** aliter autentici, aliter ordinant plagales. *al.* ANON. Cist. II c. 1152D. [s.XIII] MUS. MAN. 3, 25: Compositio et **progressio** primi toni cum suis differentitiis. *al.* IOH. AEGID. 12, 4: Forma vero cantus consistit in compositione et **progressione** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 36, 5. ANON. Gemnic. 3, 1, 8). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 8, 6. [s.XV] GUILL. POD. 4, 5: Horum autem (*sc. tonorum*) **progressio** ac dispositio huiusmodi erat: prothus quidem ab ·a· gravi in ·d· acutum intendebatur, sed in ·d· gravi finiebat ita, ut diapason supra finalem vocem, diatessaron vero subter illam haberet. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 10: His (*sc. modis*) Phtolomeus ipse superduxit hypermixolidium, cuius omnium vocum **progressio** mixolidii constitutionem tono superaret acumine.

2 *Intervallfolge* (mit bestimmter Intervallstruktur) — *sequence of intervals* (with definite intervallic structure)
[s.XIII] MUS. MAN. 21, 9: ·G· et ... ·g· ... ·Γ· Graecum respondent in ydemptitate vocis, caracteris et **progressionis**. MUS. MAN. 32, 19: Nota, quod in omnibus coniunctionibus, quae species habent, prima semper species incipit in ·A· aut (*ed.*: ut) in alia littera, quae similem habet **progressionem**. MUS. MAN. 35, 21: similis est **progressio** in ·A· et in ·D·. MUS. MAN. 45, 11: Eadem est ergo **progressio** et vocum dispositio cuiuslibet octavae cum qualibet prima. *al.*

prolatio -onis *f.* I. (*musikalischer*) *Vortrag*, (*musikalische*) *Ausführung* II. *Bezeichnung für die Mensurierung von Notenwerten* III. ? *Bezeichnung für eine Form der Mehrstimmigkeit* — I. (*musical*) *performance* II. *term that designates the mensuration of note values* III. ? *term for a form of polyphony*

I (*musikalischer*) *Vortrag*, (*musikalische*) *Ausführung* — (*musical*) *performance*
[s.XI] COMM. Guid. 74 p. 122: non secundum ordinem dispositionis earum in monochordo, sed secundum ordinem **prolationis**, quia, cum prius proferantur ·D·E·F·, post eas prolatas in depositione vult proferri duos tonos. *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 414: Unde Guido: Neuma est sub una **prolatione** competens notarum copulatio. [s.XIII] ELIAS SAL. 21 p. 44a: in **prolatione** istius versiculi. TRAD. Lamb. 2, 4, 2: mutatio est duarum vocum diversarum **prolatio** sub eodem signo et eodem sono. FRANCO COL. 13, 7: ex truncationibus dictis cantantur oketi vulgares: ex obmissione longarum et brevium et etiam **prolatione**. TRAD. Franc. I p. 32: ad bonitatem discantus quatuor requiruntur: ... Tertio requiritur in ipsorum **prolationem** bona melodia. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 11, 7: per voces avium proferentium „cra cra“, cuius **prolationis** effectum, licet scribi possit, penitus ignoramus (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 8, 5. BONAV. BRIX. 6, 8). MARCH. luc. 11, 4, 62: **prolatio** semiditoni (*inde* BONAV. BRIX. 15, 44).

MARCH. luc. 11, 4, 143: talium **prolatio** notarum dulcior atque suavior ad auditum transit (*inde* BONAV. BRIX. 15, 104). *al.* MARCH. pom. 4, 7: **prolationem** notae per modum plicae. *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 2, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 6: Cantus est apta vocum distinctarum **prolatio**. IAC. LEOD. spec. 7, 2, 3: Tria igitur inter alia concurrunt ad cantum mensuratum: distinctarum vocum conveniens coniunctio, illarum simul **prolatio** et circa illas quaedam temporis mensuratio. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 3: minima in illo gradu est illud, quod est minimum in **prolacione** vocis. *al.* ANON. London. I 1 p. 40. IOH. BOEN mus. 3, 186: in **prolatione** practica alicuius cantilene. HEINR. EGER 5 p. 47. ANON. Quaest. 13. MENS. Item notandum p. 415b. COMM. Boeth. II p. 182, 20. ANON. Monac. II 52: primi duo toni, qui ponuntur inter ut et re et inter re et mi, vocantur toni minoris proprietatis, quia cum minori **prolatione** proferuntur. Item ultimi duo toni, qui ponuntur inter fa et sol et sol et la, vocantur toni maioris proprietatis, quia cum maiori **prolatione** vocis proferuntur. *al.* ANON. Vipiten. 2, 2: notandum, quod **prolacio** nihil aliud est nisi sonus ab ore animalis prolatus, et ista est duplex, scilicet maior et minor. [*s.XV*] IOH. OLOM. 1 p. 3. *al.* ANON. Gemnic. 1, 2, 37. *al.* UGOL. URB. 1, 3, 6: seriem harmoniarum sub rata **prolacione** proferre. *al.* GEORG. ANS. 3, 41. ANON. Philad. 5. PETR. TALH. p. 11. ANON. Carthus. theor. 20, 9 (*sim.* ANON. Carthus. pract. 15, 4). ANON. Carthus. pract. 9, 3. ANON. Monac. 1, 15. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 11, 7. *al.* ANON. Mell. 2, 10. TRAD. Holl. VI 6, 18. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59. FR. GAFUR. extr. 4, 4, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 2: suspensa vocis **prolatione**, ut canticum (*sim.* FR. GAFUR. theor. 2, 2, 20). *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 21. IOH. HOTH. mens. II 4, 5: **prolationem**, id est claram expressionem. NICOL. BURT. 3, 21, 182. IOH. TINCT. inv. p. 34. BONAV. BRIX. 11, 5. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 6. GUILL. POD. 1, 4. FR. GAFUR. pract. 2, 1. COMPEND. MUS. 74. *al.* ANON. La Fage III p. 246. CONTR. Inprimis 6, 2. CONTR. Speties discantus p. 283.

II *Bezeichnung für die Mensurierung von Notenwerten — term that designates the mensuration of note values*

A *generell — general*

1 *Definition*

[*s.XIV*] IOH. VETUL. 27, 1: Quid sit **prolatio**. **Prolatio** est vocis iure mensurae modulatae enunciatio ... Naturalis **prolatio** est, quam habet nota ex se. Voluntaria consistit in voluntate cantoris, quod esse non debet (*sim.* ANON. La Fage III p. 242). [*s.XV*] PROSD. exp. 2, 27: per **prolationem** intelligendo quamlibet mensuram, scilicet modum, tempus et prolationem. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: <P>**rolacio** est cantus subiectus modis et temporibus, signis et figuris, qui in veram proporcionem distributus est. GUILL. MON. 7 p. 44: **prolatio** est trium signorum cognitio per numerum ternarium et binarium facta.

2 *Gebrauch — usage*

[*s.XIII*] ANON. Emmeram. 5 p. 276, 33. *al.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 14: nimis frangentes et nimis in **prolatione** unius temporis spectantes (*sc. semibreves*). [*s.XIV*] PHIL. VITR. 24, 4: sicut <tempus> perfectum in tres dividitur semibreves, sic in tres **prolationis** species, et tempus imperfectum in duas (*cf.* prolatio maior - prolatio minor - prolatio minima 1). *al.* MENS. Omnis nota in II p. 164: Partes autem **prolationis** sunt sex, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, minor et minima. IOH. MUR. comp. 1, 2: Partes **prolationis** quot sunt? Quinque. Quae? Maxima, longa, brevis, semibrevis et minima (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 4. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 1). PETR. PALM. p. 533: Qui quidem 12 modi possunt sufficere ad omnem vocis **prolationem**. IOH. MUR. lib. 1, 1: Quinque sunt partes **prolationis**, videlicet maxima, longa,

brevis, semibrevis et minima (*inde* ANON. Couss. V p. 144, 5. ANON. La Fage II p. 425. PROSD. exp. 2, 1. UGOL. URB. 3, 1, 2-4. UGOL. URB. 3, 1, 34. ANON. Mell. 5, 10. NIC. WEYTS p. 262b. *ad loc.*: PROSD. exp. 2, 27. *al.* UGOL. URB. 3, 1, 4. *al.*). *al.* PS.-MUR. motet. p. 84b: figure **prolationum**. PS.-MUR. motet. p. 85b: In omni numero vel **prolatione** tri-naria. *al.* ANON. Barcin. I p. 22: duo sunt modi cantandi sive **prolationis**: modus prolixior, et hic dicitur de tempore perfecto, et modus brevior, et hic dicitur de tempore imperfecto. *ibid.*: Dicunt etiam (*sc. magistri*), quod modus prolixior habet triplicem **prolationem**: prima **prolatio** est unius temporis, scilicet illud tempus dicunt continere duo tempora modi brevioris, id est longam imperfectam. Secunda **prolatio** sive secundus modus temporis maioris est duorum temporum, id est duarum longarum imperfectarum. Tertia **prolatio** est trium temporum, que continet VI breves. QUAT. PRINC. 4, 1, 21: in musica mensurabili incipiendum est a minima voce prolata, sed duplicata **prolacione** illa fit semibrevis imperfecta. WILLELM. 3, 50. PS.-THEODON. append. 1 p. 52. *al.* ANON. Couss. V p. 252, 18: pausa non est pars **prolationis**. *al.* [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 1, 11. *al.* GEORG. ANS. 3, 173. *al.* TRAD. Holl. I pr. 20. TRAD. Holl. II pr. 27: Musica coralys est continua **prolacio** vocum (*sim.* TRAD. Holl. V pr. 144). NIC. WEYTS p. 263b. FR. GAFUR. extr. 11, 8, 1: De regulis supradictarum **prolationum** seu notarum, qualiter sunt perfecte vel imperfecte. *al.* COMPOS. Natura 8b, 9: Est autem sincopacio unius note implicata particio in hunc modum, ut pars eius ad precedentis **prolacionem** note et pars ad sequentis **prolacionem** pertineat. IOH. HOTH. mens. I 1, 1: Octo sunt partes **prolationis** ... videlicet maxima, longa, brevis, semibrevis, minima, semiminima, croma et semicroma. IOH. HOTH. mens. II 1, 2. GUILL. MON. 1 p. 17: in **prolatione ternaria**, scilicet ○ ○ ○. *al.* MICH. KEINSP. 2, 2: Choralis vel plana (*sc. musica*) est, quae uno accentu **prolacione**que consistit. PROP. MENS. Nota quod II 1, 1. *al.* CONTR. Speties discantus p. 283.

B *für die Unterteilung der Semibrevis — with respect to the subdivision of the semibreve*

1 *Definition*

[*s.XIV*] ANON. Kellner 5, 11: **Prolacio** sic describitur: est aggregacio semibrevium minimarumque figurarum secundum certum numerum minimarum ordinata (*sim.* MENS. Si ille p. 507, 10. ANON. Monac. 2, 22). [*s.XV*] PROSD. exp. 11, 33: **prolatio** est mensura, cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem semibrevium habet mensurari (*sim.* PROSD. mens. p. 201b). ANON. Couss. XII 5, 1: **prolatio** ... est cognitio soni semibrevibus minimisque figuris mensurati (*sim.* ANON. London. II 1, 23. ANON. Tegerns. II 11. ADAM FULD. 3, 5). ANON. Mell. 5, 1: **Prolacio** ... est mensura notarum minimarum prolatarum seu per viam pause obmissarum sub uno certo et continuo motu. IOH. TINCT. diff. 190: **Prolatio** est quantitas cantus ex certis minimis semibreve respicientibus constituta (*sim.* IOH. TINCT. val. 5, 1). ADAM FULD. 3, 5: **prolatio** est duarum vel trium minimarum vel valoris eiusdem contra semibreve positio. GUILL. POD. 7, 8: **Prolatio** autem est comparatio semibrevis ad minimam. FR. GAFUR. pract. 2, 9: **Prolatio** est essentialis quantitas semibrevibus ascripta, divisionem monstrans totius in partes propinquas.

2 *Gebrauch — usage*

a *allgemein — general*

[*s.XIV*] PS.-PHIL. lib. mus. p. 44a: quando figuratio mutatur in notis vacuis aut rubeis, tunc mutatur aut modus aut tempus aut **prolatio**. *al.* PETR. PALM. p. 520. *al.* IOH. MUR. lib. 4, 12: brevis alteratur ad perficiendum modum, semibrevis ad perficiendum tempus, et minima ad perficiendum **prola-**

tionem (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 166, 17. IOH. PIPUDI p. 43. PROSD. exp. 48, 2. UGOL. URB. 3, 4-6, 2. *al.* ANON. Monac. 3, 19. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 10. *ad loc.*: PROSD. exp. 48, 5 *al.*). IOH. MUR. lib. 10, 5: non debet poni pausa semibrevis neque maior, nisi completa **prolatione** (*inde* GOSCALC. 3, 9 p. 180, 2. ANON. Mediol. 5, 12. PROSD. exp. 88, 1. PROSD. mens. p. 223a. UGOL. URB. 3, 8-5, 6. UGOL. URB. 3, 9-4, 1. *al. ad loc.*: PROSD. exp. 88, 2. *al.* UGOL. URB. 3, 8-5, 7. *al.*). ANON. Barcin. I p. 23: Magistri moderni dicunt, quod duo sunt modi temporis, scilicet tempus perfectum et tempus imperfectum, et ponunt III^{or} esse modos **prolationis**: duos de tempore perfecto et duos de tempore imperfecto. QUAT. PRINC. 4, 2, 7: musica mensurabilis per modos et tempora atque **prolaciones** procedit. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 5: Quando autem sic quelibet nota in se numerum includit ternarium, vocatur totus cantus huiusmodi perfectus de modo, tempore et **prolatione**. Perfectus quippe de modo, quia longa valet tres breves, perfectus de tempore, quia brevis valet tres semibreves, perfectus de **prolatione**, quia semibrevis valet tres minimas. Sic quod modus attenditur in longis, tempus in brevibus, **prolatio** vero in semibrevibus. Potest etiam longa valere duas breves et brevis duas semibreves et semibrevis duas minimas. Et tunc est totus cantus huiusmodi imperfectus, scilicet de modo, tempore et **prolatione** eo, quod undique per binarium proceditur. *al.* VERS. Iam post 1. *al.* GOSCALC. 3, 2 p. 152, 12: **prolacio** attenditur respectu semibrevium penes earum habitudines ad minimas (*sim.* ANON. Monac. 2, 25. NICOL. BURT. 3, 1, 15. FLOR. FAX. 3, 3, 4). *al.* MENS. Item notandum p. 414a. IOH. PIPUDI p. 45. PROP. MENS. Nota quod I 1, 1. *al.* ANON. Mediol. 8, 2. ANON. Ellsworth 5 p. 236, 9. SEMIBR. CAUD. p. 65: Tres sunt gradus principales, scilicet modus, tempus, **prolatio**. TRAD. Phil. III p. 9-10. ANON. Couss. V p. 128 descr. *al.* ANON. La Fage II p. 427. ANON. Kellner 1, 9. *al.* ANON. Monac. II 2. *al.* ANON. Vratisl. p. 333a. *al.* MENS. Si ille p. 496, 13. MENS. Circa artem p. 514, 18. *al.* ANON. Vipiten. 1, 2. *al.* [s.XV] IOH. CICON. prop. 25 p. 440, 23. PROSD. exp. 2, 7. *al.* PROSD. mens. p. 213a: ex alteratione minimarum completur perfectio **prolationis** (*sim.* UGOL. URB. 3, 2-1, 35). *al.* UGOL. URB. 3, pr. 2, 14. *al.* GEORG. ANS. 3, 219. *al.* GEN. DISC. Differentia 2. PETR. BETSCHK p. 539, 5. ANON. Carthus. pract. pr. 8. ANON. Couss. XII 5, 1. *al.* ANON. London. II 1, 1. *al.* ANON. Monac. 2, 9. *al.* ANON. Mell. 1, 3. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66. *al.* IOH. TINCT. pr. 3, 2, 23. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 34. IOH. TINCT. val. 1, 7. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 12. *al.* COMPOS. Natura 1, 14: Omne carmen debet componi in recto tempore rectaque **prolacione** et modo. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 23, 1. *al.* IOH. TINCT. punct. 17, 2: Punctus **prolationis** est signum in medio circuli perfecti aut semicirculi a parte dextra aperti positum, quo prolatio maior ostenditur. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77: **Prolatio** enim a proferendo, quia cum tempus dividitur in partes, melius profertur (*inde* NICOL. BURT. 3, 1, 15. DIFF. MUS. 51). *al.* IOH. HOTH. fig. II 4, 4. IOH. HOTH. mens. II 4, 1. *al.* NICOL. BURT. 3, 1, 12. *al.* ADAM FULD. 1, 1. *al.* ANON. Salisb. pr. 4. *al.* GUILL. POD. 7, 2: Relationes vero sive proprietates tres sunt: modus, tempus et **prolatio**. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 2. *al.* FLOR. FAX. 3, 3, tit.: De dimensionibus notularum, id est modo, tempore et **prolatione**. *al.* ANON. Couss. I p. 435a. *al.* MENS. Nota quod 1, 5. *al.* PROP. MENS. Nota quod II 2, 3. PROP. MENS. Item nota 1-4. CONTR. Notandum est p. 47. CONTR. Prima regula 46. *al.*

b übertragen auf den Notenwert der Semibrevis — by analogy for the value of the semibreve

[s.XIV] MENS. Item notandum p. 414b: signa alterationis temporum vel **prolationis**. *al.* [s.XV] NIC. WEYTS p. 262b:

Partes prolationis sunt quinque, scilicet maxima, longa, brevis sive tempus, semibrevis sive **prolatio** et minima. NIC. WEYTS p. 263b: semibrevis sive **prolatio**, quod idem est, imperfectitur a tertia parte eius propinqua. FR. GAFUR. pract. 2, 3: Brevem inde quadratam duas in partes aequas diametraliter partientes musici semibreve erectis sursum atque deorsum angulis conduxerunt, quam **prolationem** vocant, dimidiam ei brevis quantitatem ascribentes hoc modo: ♫. MENS. Nota quod 1, 22b: minima impericiens maximam imperficit eam respectu **prolationis** sive semibrevis.

v. prolatio maior (perfecta) - prolatio minor (imperfecta)

C für die Unterteilung der Minima — with respect to the subdivision of the minim

1 allgemein — general

[s.XIV] IOH. VETUL. 17, 3. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 3, 154: Diviserunt vero cantus magistri maximas et duplices longas et longas in modo perfici et imperfici; at breves in tempore; semibreves et minimas et semiminimas in **prolatione**.

2 übertragen auf den Notenwert der Minima — by analogy for the value of the minim

[s.XIV] PS.-THEODON. append. 3 p. 56: propter agilitatem vocis **prolaciones** inventae fuerunt et nuncupantur semiminimae.

v. prolatio maior - prolatio minor - prolatio minima 2; prolatio maior (perfecta) - prolatio minor (imperfecta) IV

D für die Unterteilung der Brevis und Semibrevis — with respect to the subdivision of the breve and the semibreve [s.XV] ANT. LUCC. 10b, 6. *al.*

v. prolatio maior perfecta - prolatio maior imperfecta - prolatio minor perfecta - prolatio minor imperfecta 2

E für die Unterteilung eines Tenortons durch eine bestimmte Anzahl von Noten im Diskant (in der Orgelmusik) — with respect to the subdivision of a note in the tenor part, the subdivision of which is determined by a definite number of notes in the discant (in organ music)

[s.XV] TACT. Octo princ. 43: qualiter ex tactibus precedentibus debent formari tactus de omnibus **prolacionibus**. Pro quo sciendum, quod quadruplex est **prolacio** secundum quod communiter tangitur. Prima est octo notarum cum 4 mixtim. Alia est 6 <notarum> cum duodecim. Tercia est simplex 4 <notarum>. Quarta est trium <notarum> (*sim.* TACT. Reperi 31-32). *al.* TACT. Opusculum 46 (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 2-4). *al.*

III ? Bezeichnung für eine Form der Mehrstimmigkeit (Hoquetus?) — ? term for a form of polyphony (hocket?)

[s.XIII] TRAD. Franc. I p. 16: Organum est <cantus> armonicus diversis troporum consonantiis dulci concordia prolatus, symphoniis variisque metrorum coloribus adornatus. Organi tres sunt species, scilicet diaphonia, copula et **prolatio** (*ex errore? cf. Franco Col. 13, 7*).

prolatio imperfecta per medium Bezeichnung für die zweiteilige Mensurierung von Notenwerten mit Diminution der notierten Werte um die Hälfte — term that designates the duple mensuration of note values by diminution of the notated values by a half

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 11, 4, 9: Invenitur etiam alia **prolatio imperfecta**, que dicitur **imperfecta per medium**, in qua semibrevis valet etiam duas minimas, sed aliter figurantur. Ponuntur enim in ista prolatione semibrevis pro minima, brevis pro semibrevis, longa pro brevi, maxima seu duplex longa pro longa. ANT. LUCC. 10b, 5: videndum est de simplicibus et ligaturis earum in **prolatione imperfecta per medium** ... In hac prolatione mediata paucae sufficiunt figurae ... Sufficeret enim, quod dictum est superius, videlicet, quod notae minuunt seu dimittunt medietatem valoris, quam habent in prolatione minori imperfecta.

prolatio maior (prolatio perfecta) - prolatio minor (prolatio imperfecta) I. *Bezeichnung für die Unterteilung einer Note in drei bzw. in zwei Teilwerte* II. *Bezeichnung für die Unterteilung eines Tenortons durch 3, 6, 12 oder 24 bzw. durch 4, 8 oder 16 Noten im Diskant (in der Orgelmusik)* III. *Bezeichnung für die Augmentation - Bezeichnung für die Diminution* IV. *Bezeichnung für die Unterteilung der Semibrevis - Bezeichnung für die Unterteilung der Minima* — I. *term that designates the subdivision of a note into three, or into two partial values* II. *term that designates the subdivision of a note in the tenor voice by three, six, twelve, or twenty-four, or by four, eight, or sixteen notes in the discant (in organ music)* III. *term for augmentation - term for diminution* IV. *term that designates the subdivision of the semibreve - term that designates the subdivision of the minim*

I *Bezeichnung für die Unterteilung einer Note in drei bzw. in zwei Teilwerte* — *term that designates the subdivision of a note into three, or into two partial values*

A *für die Unterteilung der Semibrevis* — *with respect to the subdivision of the semibreve*

1 Bestimmung — determination

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b: **Prolatio maior** est, quando semibrevis valet tres minimas, id est quando tres minime ponuntur inter duas semibreves vel inter brevem et semibreve vel inter duas breves ... **Prolatio minor** est, quando semibrevis valet duas minimas, id est quando due minime ponuntur inter duas semibreves vel inter brevem et semibreve vel inter duas breves. PETR. PALM. p. 517: **Maior prolatio** est, quando tres minimae vel valor accipitur pro una perfecta semibrevis. **Minor prolatio** est, quando duae minimae tantummodo vel valor accipiuntur pro una semibrevis imperfecta. IOH. MUR. lib. 2, 3: duplex est **prolatio**, scilicet **perfecta**, que vocatur **maior**, et **imperfecta**, que vocatur **minor**: **perfecta** sive **maior prolatio** est, quando semibrevis valet tres minimas, **imperfecta** sive **minor** est, quando valet duas (*inde* GOSCALC. 2, 2 p. 122, 12. SEMIBR. CAUD. p. 66. ANON. COUSS. V p. 142, 7. PROSD. exp. 9, 8. PROSD. exp. 11, 1. UGOL. URB. 3, 2-8, 2. *al. sim.* MENS. Notularum non p. 140-141. PROSD. mens. p. 202b. *ad loc.*: PROSD. exp. 11, 3. *al.* UGOL. URB. 3, 2-8, 8. *al.*). ANON. Barcin. I p. 23: Tempus perfectum **maioris prolationis** continet in se tres semibreves perfectas et quelibet illarum continet in se tres minimas ... Tempus perfectum **minoris prolationis** continet in se tres semibreves imperfectas et quelibet illarum continet in se duas minimas ... Tempus imperfectum **maioris prolationis** continet in se duas semibreves perfectas, et quelibet illarum continet in se III minimas ... Tempus imperfectum **minoris** (*ed.*: **maioris**) **prolationis** continet in se duas semibreves imperfectas, et quelibet illarum continet in se duas minimas. QUAT. PRINC. 4, 1, 23. VERS. Iam post 36. *al.* PROP. MENS. Quando p. 47: Quando tres minimae ordinantur pro semibreve, tunc est **maior prolatio** ... Quando duae minimae ordinantur pro semibreve, tunc est **minor prolatio**. ANON. Kellner 5, 26 (*sim.* ANON. Kellner 6, 6). ANON. Monac. II 126-131. ANON. Vratisl. p. 333a-b. MENS. Si ille p. 498, 2-10. MENS. Si ille p. 507, 12: **Perfecta prolacio** est semibrevium perfectarum aggregacio. **Imperfecta** est semibrevium imperfectarum aggregacio. MENS. Circa artem p. 515, 15-16. ANON. Vipiten. 2, 3-6. [s.XV] PETR. BETSCHK p. 539, 11-18. ANON. London. II 1, 25. ANON. Monac. 2, 39: **Prolacio** autem **perfecta**, secundum alios **maior** dicta, est aggregacio semibrevium minimarumque figurarum secundum numerum ternarium minimarum ordinata. **Imperfecta** vero **prolacio** sive **minor** est aggregacio semibrevium minimarumque figurarum secundum numerum binarium minimarum ordinata. ANON. Mell. 5, 2-

8. IOH. TINCT. diff. 191: **Prolatio maior** est, dum in aliquo cantu tres minime pro una semibrevis numerantur. **Prolatio minor** est, dum in aliquo cantu due tantum minime pro una semibrevis numerantur. IOH. TINCT. val. 5, 3. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 16. ANON. Tegerns. II 13-14. IOH. HOTH. mens. II 4, 13-15. ADAM FULD. 3, 5: Est autem **prolatio** bipartita; aut est trium contra unam, et **maior** appellatur; aut duarum contra unam, et dicitur **minor**; sed agit solum in semibreves et minimas. ANON. Salisb. 6, 1: **Prolatio** est duplex, scilicet **maior** et **minor**. **Prolatio maior** est trium minimarum contra unam semibreve positio. Vel sic: **maior prolatio** est, quando una semibrevis mensuratur tribus minimis ... Sed **minor prolatio** est, quando una semibrevis mensuratur duabus minimis. Vel sic: est duarum minimarum contra unam semibreve positio ... Sed tamen secundum aliquos prolatio dividitur in **prolationem perfectam** et **imperfectam**, quae divisio est sinonima primae divisioni. GUILL. POD. 7, 10: si vero semibrevis tres minimas in se habeat, **prolatio perfecta** dicitur. Et quoniam perfecta imperfectam sicut numerus ternarius binarium in se continet, hinc vulgo nec improprie quidem **prolatio ipsa maior** appellatur. GUILL. POD. 7, 11: si autem semibrevis duas dumtaxat habeat minimas, tunc **prolatio** appellatur **imperfecta** per respectum ad numerum binarium, et per respectum ipsius speciei numeralis ad numerum ternarium **prolatio minor**, prout in vulgus cantorum ventum est, recte atque bene dicitur. ANON. Couss. I p. 435b. MENS. Cum animadv. 12-14.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b. *al.* MENS. Duplex p. 161. TRAD. Phil. I f. 62rG, 40. PETR. PALM. p. 517: Qui quidem modi seu maneries, prout cuilibet competit, ordinantur sub modo perfecto et imperfecto et sub tempore perfecto et imperfecto et sub **prolatione maiori** et **minori**. IOH. MUR. lib. 3, 29: Et dicunt (*sc. quidam cantores*) ibi mutari qualitatem; capiunt enim ibi brevem perfectam **minoris prolationis** ac si esset brevis imperfecta **maioris prolationis**, et e contrario brevem imperfectam **maioris prolationis** ac si esset brevis perfecta **minoris prolationis** (*inde* GOSCALC. 3, 3 p. 160, 32. ANON. Couss. V p. 234, 2-3. PROSD. exp. 33, 1. PROSD. exp. 34, 2. UGOL. URB. 3, 3-19, 2. *ad loc.*: PROSD. exp. 33, 5. PROSD. exp. 34, 5. *al.* UGOL. URB. 3, 3-19, 3. *al.*). MENS. Primo punctus p. 37. PS.-MUR. motet. p. 88a-b. ANON. Barcin. I p. 23: Magistri moderni ... ponunt III^{or} esse modos prolationis: duos de tempore perfecto et duos de tempore imperfecto. Primus modus est de tempore perfecto **maioris prolationis**; secundus est de tempore perfecto **minoris prolationis**; tertius est de tempore imperfecto **maioris prolationis**; quartus de tempore imperfecto **minoris** (*ed.*: **maioris**) **prolationis**. QUAT. PRINC. 4, 1, 23. *al.* IOH. BOEN ars 1, 10, 34: minima non imperficit nisi in **prolatione maiori**. *al.* VERS. Iam post 138. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 122, 19. *al.* MENS. Item notandum p. 415a-b. *al.* TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 6. *al.* IOH. PIPUDI p. 41-45. PROP. MENS. Nota quod I 1, 2: quando semibrevis est perfecta, **prolacio** est **perfecta**. ANON. Mediol. 8, 9. *al.* MENS. Sciendum est 1, 1: Sciendum est, quod quatuor sunt tempora discantus, scilicet tempus perfectum **maioris prolationis**, tempus perfectum **minoris prolationis**, tempus imperfectum **maioris prolationis** et tempus imperfectum **minoris prolationis**. MENS. Sciendum est 2, 1: Tempus perfectum **maioris prolationis** valet tres semibreves, et unaquaque semibrevis valet tres minimas, sunt ergo novem minime pro tempore, et istud tempus dicitur nonarius eo, quod a novem minimis comprehenditur. *eqs. al.* SEMIBR. CAUD. p. 65. *al.* ANON. Couss. V p. 146, 9. ANON. Seay p. 43: Si vis cognoscere, quando est (*sc.*

nota) **maioris prolacionis**, respice, quod minimae ordinentur ternae. *al.* MENS. Cum de p. 75. ANON. Kellner 2, 19. *al.* ANON. Monac. II 135. *al.* ANON. Vratisl. p. 332b. *al.* MENS. Si ille p. 492, 5. *al.* MENS. Circa artem p. 514, 5. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 55, 8. *al.* PROSD. mens. p. 215a. *al.* UGOL. URB. 3, 2-4, 20. *passim* GEORG. ANS. 3, 173: At **prolacionis minoris** et imperfecta fit semibrevis tertia sue mensure defecta. GEORG. ANS. 3, 190: minima vacua, parte tertia sue mensure deperdita, imperfecte **prolacionis minoris** fit, et tres ex his mensure duarum plenarum pares fiant. GEORG. ANS. 3, 225: Semibrevis vero **maioris prolacionis** mensura pares fiunt minime tres posite separatim et subsequenter. *al.* PETR. BETSCHK p. 539, 21: Si vero discantum per semiminimas voluerit habere, tunc tam in **maiori prolacione** quam in **minori** minima debet dividi in duas semiminimas. *al.* ANON. Couss. XII 4, 16. *al.* ANON. London. II 1, 19. *al.* ANON. Monac. 4, 13: Volens autem scire, an cantus sit **maioris** vel **minoris prolacionis**, videat solum, an in circulo vel in semicirculo ponatur punctus vel non. *al.* ANON. Mell. 7, 21. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60. *al.* IOH. TINCT. diff. 198. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 5, 7. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 3, 24. *al.* IOH. TINCT. val. 5, 2. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 6, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 1, 25: Semibrevis autem in **prolacione maiori** seu in modo perfecto valet tres minimas ... In modo vero imperfecto duas sive in **prolacione minori**. FR. GAFUR. extr. 11, 6, 8. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 4. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 21, 4: nonnulli sunt quamlibet notam plani cantus duas semibreves **prolacionis minoris** efficientes. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 28. *al.* IOH. TINCT. punct. 2, 7. *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. *al.* IOH. HOTH. fig. 1, 13-14. NICOL. BURT. 3, 1, 15. *al.* GUIL. MON. 3 p. 21. *al.* ADAM FULD. 3, 3. *al.* GUIL. POD. 7, 15. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 9: Sunt et qui ternariam ac perfectam huiusmodi **prolacionem** appellant **maiorem minoremque** binariam. *al.* FLOR. FAX. 3, 4, 1. *al.* ANON. Couss. I p. 435a. *al.* ANT. LUCC. 5, 74. *al.* PROP. MENS. Nota quod II 2, 3-5 descr. PROP. MENS. Item nota 2-3. ANON. La Fage III p. 243. MENS. Cum animadv. 32. *al.* CONTR. Cum notum 4 p. 304. *al.* CONTR. Notandum est p. 47. CONTR. Prima regula 43: sincopa non debet dari ultra notam perfectam sicut semibrevis in **prolacione maiori**.

b übertragen auf den Notenwert der Semibrevis — by analogy for the value of the semibreve [s.XV] NIC. WEYTS p. 263a: Semibrevis sive **prolatio** est duplex, scilicet **maior** et **minor**, **perfecta** et **imperfecta**. Semibrevis sive **prolatio perfecta** est, quando semibrevis valet tres minimas. Semibrevis sive **prolatio imperfecta**, quod idem est, illa, que tantum valet duas minimas. GUIL. MON. 7 p. 47: signum modi perfecti et temporis perfecti et semibrevis imperfectae, hoc est **prolacionis imperfectae**. *eqs.*

B generell — general [s.XIV] PROP. MENS. Quat. 5: Ternaria vocatur **prolatio maior**. Binaria maneries vocatur **prolatio minor**. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <N>ota mensuralis est signum **maioris** minime (*ms. lectio incerta, ex errore pro vel minoris?*; *ed.*: nomine) **prolacionis**, quo aut quibus quantitativa habitudo longitudinum (*ms.*; *ed.*: longitudinem) ac brevitatum (*ms.*; *ed.*: brevitatem) cuiuslibet cantus commensuratur. *v. maneria 3, col. 401*

C für die Unterteilung der Minima — with respect to the subdivision of the minim [s.XV] GEORG. ANS. 3, 174-175. ANON. Couss. XII 2, 10: semiminima ... id est medietas minimae, ergo in **prolacione imperfecta**. ANON. Mell. 6, 14: Hec (*sc. minima*) in **prolacione maiori** valet tres semiminimas, in **prolacione** vero **minori** valet duas semiminimas. ANON. Mell. 6, 19. ANON. Mell. 6, 21. (?)

II Bezeichnung für die Unterteilung eines Tenortons durch 3, 6, 12 oder 24 bzw. durch 4, 8 oder 16 Noten im Diskant (in der Orgelmusik) — term that designates the subdivision of a note in the tenor voice by three, six, twelve, or twenty-four, or by four, eight, or sixteen notes in the discant (in organ music)

[s.XV] TACT. Opusculum 18: He mensure tres, scilicet 4, 8, 16 notarum, dicuntur **prolacio minor** [quia minus est] aput mensuristas ... Et dicitur **prolacio minor**, quia minus continet in numeris quam **maior**, ut patet in illis mensuris 16 notarum comparando ad 24 notarum ... Similiter 4 comparando ad 6 et 8 ad 12. TACT. Opusculum 22: Ex his tactibus **minoris prolacionis** formatur **maior prolacio**. TACT. Opusculum 36: Hec (*sc. maior*) iterum **prolacio** combinatur inter tres mensuras, quia primo posui tactus trium notarum in longis et 6 <notarum> in minimis, ut patet. Quorum tactuum duo ac duo coniuncti faciunt 6 notarum in longis <et> 12 in minimis. Quorum iterum prius predictorum duo ac duo coniuncti faciunt 12 notarum in longis et 24 in minimis. TACT. Opusculum 42. TACT. Concordanciarum p. 171, 18: Istud exemplum est VIII notarum de **maiori prolacione**, et potest fieri VIII notarum de **minori prolacione**, nisi virgulando omnes notas. (?)

III Bezeichnung für die Augmentation - Bezeichnung für die Diminution — term for augmentation - term for diminution

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 11, 13, 22: Item in **prolacione minori** pronuntiatur maxima sicut longa, longa sicut brevis, brevis sicut semibrevis et semibrevis sicut minima etc. In **maiori** autem **prolacione** pronuntiatur minima sicut semibrevis, semibrevis sicut brevis, brevis ut longa.

IV Bezeichnung für die Unterteilung der Semibrevis - Bezeichnung für die Unterteilung der Minima — term that designates the subdivision of the semibreve - term that designates the subdivision of the minim

[s.XV] NICOL. BURT. 3, 1, 16: **Prolatio** autem **minor** (*ex errore, ut videtur, pro maior*) semibreve habebit; sed **maior** (*ex errore, ut videtur, pro minor*) minimam. FR. GAFUR. pract. 2, 9: Placuit tamen antiquorum nonnullis prolacionis huiusmodi consyderationem et semibrevis et minimis ascribere: **maiorem** namque **prolacionem** semibrevis divisibilis in minimas, **minorem** minimis in semiminimas; nam et minimam tris in partes aequas figurabiles describebant, ut monstrat Anselmus, qua re eam, quae semibrevis inesset, **maiorem** dicebant **prolacionem**, **minorem** vero minimis ascripserunt.

prolatio maior - prolatio minor - prolatio minima 1. Bezeichnung für die Unterteilung der Semibrevis in drei Teilwerte bzw. in zwei Teilwerte bzw. ohne weitere Unterteilung 2. Bezeichnung für die Unterteilung der Minima in sechs 'atomi' bzw. in vier 'atomi' bzw. in drei 'atomi' — 1. term that designates the subdivision of the semibreve into three partial values, or into two partial values, or without further subdivision 2. term that designates the subdivision of the minim into six 'atomi', or into four 'atomi', or into three 'atomi'

1. Bezeichnung für die Unterteilung der Semibrevis in drei Teilwerte bzw. in zwei Teilwerte bzw. ohne weitere Unterteilung — term that designates the subdivision of the semibreve into three partial values, or into two partial values, or without further subdivision

[s.XIV] PHIL. VITR. append. 4: in musica mensurabili tempus est duplex, scilicet perfectum et imperfectum; sed subdividendo sciendum est, quod figuratio temporis perfecti est triplex, videlicet maior, minor et minima. **Maiores** autem figuratio sive **prolatio** temporis perfecti <est illa>, quae in tres

aequales semibreves dividitur, quarum quaelibet earum in tres minimas dividi potest; tunc novem minimae pro isto tempore terminantur ... **Minor** vero est illa, quae in tres aequales semibreves dividitur, et qualibet semibrevis in duas minimas: sic sex minimae pro praesenti tempore figurantur ... **Minima** autem illa est, quae in tres aequales semibreves dividitur, quarum ulla earum numquam dividi potest. ... **Prolatio** seu significatio temporis imperfecti duplex est, **maior** scilicet et **minor**. **Maiores** est illa, quae in aequales duas semibreves (*ms.*; *ed.*: semibrevis) dividitur, et quaelibet semibrevis in tres minimas: tunc sex minimae pro tempore enodantur ... Et tunc posset aliquis dicere, quia **minor prolatio** temporis perfecti et **maior** imperfecti essent eadem. Responsio: verum est in valore, nam valoris aequalis est proportio, ut in proportionem emyolia et proportionem sesquialtera; non autem sunt eadem in divisione et **prolatione**. **Minor** vero **prolatio** temporis imperfecti est illa, quae in 2 aequales semibreves dividitur, et quaelibet earum semibrevis in duas minimas: et sic quatuor minimae pro tempore terminantur.

2 Bezeichnung für die Unterteilung der Minima in sechs ‚atomi‘ bzw. in vier ‚atomi‘ bzw. in drei ‚atomi‘ — term that designates the subdivision of the minim into six ‚atomi‘, or into four ‚atomi‘, or into three ‚atomi‘ (cf. Hammond, Johannes Vetulus p. 21 sq.)

[s.XIV] IOH. VETUL. 22, 1: Sciendum est, quod habemus tempus divisionis 12^e maioris, minoris et minimae prolationis, 9^e maioris, minoris et minimae prolationis, 8^e maioris, minoris et minimae prolationis, 6^e maioris, minoris et minimae prolationis. IOH. VETUL. 36, 3: ab isto tempore non incipiendum est dividere, sed a tempore perfecto maiore, quod continet in se valorem atomorum 72, particularum vocis 36 et minimarum 12, de **prolatione** tamen maiore. IOH. VETUL. 37, 13: unaquaeque dictarum semibrevis minorum, quae est valoris duarum minimarum de **prolatione maiori**, potest facere unam semibreve maiorem de **prolatione minori**, quae est valoris trium minimarum minoris prolationis. IOH. VETUL. 41, 19: unaquaeque minor (*sc. semibrevis*) minoris prolationis ... potest facere unam semibreve maiorem de **prolatione minima**. *al.*

prolatio maior perfecta - prolatio maior imperfecta - prolatio minor perfecta - prolatio minor imperfecta

1. Bezeichnung für die dreiteilige Mensur von Brevis und Semibrevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Brevis und die zweiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur der Brevis und die dreiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Brevis und Semibrevis 2. Bezeichnung für die dreiteilige Mensur von Semibrevis und Brevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Semibrevis und die zweiteilige Mensur der Brevis bzw. für die zweiteilige Mensur der Semibrevis und die dreiteilige Mensur der Brevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Semibrevis und Brevis 3. Bezeichnung für die dreiteilige Mensur von Minima und Semibrevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Minima und die zweiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur der Minima und die dreiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Minima und Semibrevis 4. Bezeichnung für die sechsteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Semibrevis (*irrtümlich?*) bzw. für die zweiteilige Mensur der Semibrevis und die dreiteilige Mensur der Brevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Semibrevis und Brevis — 1. term that designates the triple mensuration of breve and semibreve, or the triple mensuration of the breve and the duple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of the breve and the triple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of breve and semibreve 2. term that designates the triple men-

suration of semibreve and breve, or the triple mensuration of the semibreve and the duple mensuration of the breve, or the duple mensuration of the semibreve and the triple mensuration of the breve, or the duple mensuration of semibreve and breve 3. term that designates the triple mensuration of minim and semibreve, or the triple mensuration of the minim and the duple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of the minim and the triple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of minim and semibreve 4. term for the sextuple mensuration of the semibreve, or the triple mensuration of the semibreve (*erroneous?*), or the duple mensuration of the semibreve and the triple mensuration of the breve, or the duple mensuration of semibreve and breve

1 Bezeichnung für die dreiteilige Mensur von Brevis und Semibrevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Brevis und die zweiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur der Brevis und die dreiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Brevis und Semibrevis — term that designates the triple mensuration of breve and semibreve, or the triple mensuration of the breve and the duple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of the breve and the triple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of breve and semibreve

[s.XIV] PROP. MENS. Nota quod I 2, 3: Nota, quod modus accipitur a longa, tempus a brevi et prolacio a semibrevis. ... quando semibrevis est perfecta, prolacio est perfecta. ... Et nota, quod duplex est proportio iuxta Gallinam artem, videlicet **maior perfecta prolacio**, ex qua habetur modus novarius, et **prolacio maior imperfecta**, ex qua habetur modus senarius, **prolacio minor perfecta**, ex qua habetur modus binarius seu ternarius (?), qui idem sunt in actu et figura, **prolacio minor imperfecta**, ex qua habetur modus quaternarius. PROP. MENS. Nota quod I 3, 3.

2 Bezeichnung für die dreiteilige Mensur von Semibrevis und Brevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Semibrevis und die zweiteilige Mensur der Brevis bzw. für die zweiteilige Mensur der Semibrevis und die dreiteilige Mensur der Brevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Semibrevis und Brevis — term that designates the triple mensuration of semibreve and breve, or the triple mensuration of the semibreve and the duple mensuration of the breve, or the duple mensuration of the semibreve and the triple mensuration of the breve, or the duple mensuration of semibreve and breve

[s.XIV] TRAD. Phil. I f. 62rG, 34: similiter semibrevis tot modis noscitur esse perfecta vel imperfecta, videlicet in **prolatione perfecta** et **maiori imperfecta**, quia in **minori prolatione imperfecta** nulla semibrevis potest esse perfecta, nisi ponatur punctum perfectionis. [s.XV] GUIL. MON. 1 p. 15: Nota, quod duplex est **prolatio**, scilicet **maior** et **minor**. **Maiores** dividitur per perfectum et imperfectum, **minor** similiter per perfectum et imperfectum. Nota, quod ubicumque est punctus, ibi est signum **maioris prolationis perfectae** sive **imperfectae**, et est numerus ternarius in minimis. Et ubicumque non est punctus, ibi est signum **minoris prolationis** sive **perfectae** sive **imperfectae**. GUIL. MON. 7 p. 50: Istud enim signum vulgariter ‚per medium maioris prolationis imperfectae‘ nuncupatur. PROP. MENS. Nota quod II 1, 4: circulus cum puncto intus ponitur in **prolatione maiori perfecta**. Et semicirculus cum puncto ... ponitur in **prolatione minori perfecta** ... Semicirculus sine puncto ponitur pro **prolatione minori imperfecta**. PROP. MENS. Nota quod II 1, 8: **Prolatio maior imperfecta** est, quando brevis valet duas semibreves, et semibrevis valet tres minimas. PROP. MENS. Nota quod II 1, 11: **Prolatio minor perfecta** est, quando brevis valet tres semibreves, et semibrevis valet

semibreves vel octo minimas; brevis duas semibreves, id est unum tempus vel quatuor minimas vel octo semiminimas; semibrevis duas minimas, id est semitempus vel quatuor semiminimas; minima duas semiminimas. PS.-MUR. motet. p. 84b: Quod numerantur pause in **prolatione perfecti maioris** vel **imperfecti maioris** vel **perfecti minoris** vel **imperfecti minoris** sicut figure prolationum. *al.*

2 *Bezeichnung für die dreiteilige Mensur von Brevis und Semibrevis bzw. für die dreiteilige Mensur der Brevis und die zweiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur der Brevis und die dreiteilige Mensur der Semibrevis bzw. für die zweiteilige Mensur von Brevis und Semibrevis — term that designates the triple mensuration of breve and semibreve, or the triple mensuration of the breve and the duple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of the breve and the triple mensuration of the semibreve, or the duple mensuration of breve and semibreve*

[s.XV] PROP. MENS. Nota quod II 2, tit.: Ad cognoscendum, quando **prolatio** est **minoris perfecti** sine signo. (?) PROP. MENS. Nota quod II 2, 2: quando inveniuntur duae pausa semibrevis simul iunctae, tunc possumus iudicare de **prolatione minoris**. (?) CONTR. Speties discantus p. 283: Tempus <seu> (*ms. et ed.*: semibrevis) **prolatio perfecti maioris** continet tres semibreves perfectas, et quilibet semibrevis continet tres minimas ... Tempus seu **prolatio perfecti minoris** continet <tres> (*ms. et ed.*: sex) semibreves imperfectas, et quilibet semibrevis continet duas minimas perfectas ... Tempus seu **prolatio imperfecti maioris** continet duas semibreves perfectas, quarum quilibet valet tres minimas perfectas ... Tempus imperfecti minoris continet duas semibreves imperfectas, quarum quilibet valet duas minimas perfectas. *saepius*

prolationalis -e *die Unterteilung der Semibrevis betreffend — with respect to the subdivision of the semibreve*

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 11, 2: Perfeccio est note perfecte in cantu imperfecto posicio. Et distinguitur secundum differentiam materie, scilicet modalem, temporalem et **prolacionalem**. ... Perfeccio **prolationalis** est, quando in minori prolatione punctus perfeccionis additur semibrevis. ANON. Kellner 12, 2: Imperfeccio est note imperfecte in cantu perfecto posicio. Et etiam distinguitur in triplicem materiam, scilicet modalem, temporalem et **prolacionalem**. ... Imperfeccio **prolationalis** est, quodcumque minima vel equivalens ordinatur cum maiore vel cum semibrevis, brevi vel longa ... Sequitur ergo bene imperfeccio, que fit per brevem vel eius equivalentem, est modalis; que autem fit per semibrevis vel eius equivalentem, est temporalis; et que fit per minimam, est **prolationalis**. ANON. Kellner 12, 9. ANON. Kellner 13, 6: **Prolationalis** (*sc. alteracio*) autem fit per minimam, quando due vel plures ponuntur inter distinctiones; alteratur ultima vel plures, ubi due concurrunt ... Omnis alteracio aut fit in minima aut in alia. Si in minima, sic est **prolationalis** (*sim.* MENS. Si ille p. 504, 26). ANON. Kellner 14, 3-12. ANON. Vratisl. p. 344b. ANON. Vratisl. p. 345 descr. MENS. Si ille p. 502, 19. MENS. Si ille p. 505, 3. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 5: Immo qualiscumque proportio sit, sive binaria sive ternaria sive utraque sive neutra, semper notae iuxta perfectionem aut imperfectionem earum per respectum signi modalis, temporalis et **prolationalis**, sub quo consistunt, computandae sunt.

adv. prolationaliter ? *die Unterteilung der Semibrevis betreffend — ? with respect to the subdivision of the semibreve* [s.XIV-XV] ANON. Couss. I p. 442.

propassus -us *m.* *Melodie- oder Klangfortschreitung — melodic progression, or progression of sonorities*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 5 p. 274, 29: Si quaeratur, quid sit falsa musica sive ficta, dicimus, quod falsa musica est variatio vocum necessaria de tono in semitonium vel e converso per falsam mutationem sive fictam. Alii sic describunt: falsa musica est illud, quod est imponibile in aliquo **propassu** et fit <in> cantu organico ad melodiam faciendam.

propello -puli, -pulsum, -ere (*eine Saite bzw. einen Ton*) *anschlagen — to strike (a string, or a note)*

[s.XV] GEORG. ANS. 2, 74: Erat autem netehyperbolaion acutissimum sonitum dans ad proslambanomenos, que gravissimum, bisdiapason personans in acumina ut unicum ad mese diapason; et hos quidem unoquoque in genere cithare **propulse** plectris vel tactibus admotis cordule sonitus dabant.

properchant *Bezeichnung für das Hexachordum naturale (C-a) — term for the hexachordum naturale (C-a)*

[s.XIII] METROL. 35 p. 71: Item in his duabus litteris ·C·faut gravi et ·c·solfaut acuta incipit cantus per propriam vocem et ab his usque ad has duas litteras ascendit, scilicet ad ·a·lamire acutam et ad ·g·lamire superacutam, ut supra notatum est. ... Unde versus: Ter ·g· b quarre, bis ·c· **properchant**, ·f· duo b mol. *cf. Blackburn, Properchant*

proprietas -atis *f.* *I. spezifische Eigenheit der Notenschreibweise II. Bezeichnung für den Notenstiel III. Bezeichnung für die Hexachordgenera IV. Bezeichnung für die einzelnen Hexachorde V. Vorzeichen, Akzidens VI. Bezeichnung für die Measurebenen — I. specific manner of writing notes II. term for the note stem III. term for the genera of hexachords IV. term for the individual hexachords V. accidental VI. term that designates levels of mensuration*

I. spezifische Eigenheit der Notenschreibweise — specific manner of writing notes

A *generell — general*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 5: Inter figuras, quae sunt sine littera et cum littera, talis datur differentia, quoniam ille, quae sunt sine littera, debent, prout possunt, amplius ad invicem ligari. Sed huiusmodi **proprietas** aliquando amittitur propter litteram huiusmodi figuris associatam. IOH. GARL. mens. 2, 24: Figurarum ascendendo vel descendendo duae sunt species, quia quaedam dicitur cum **proprietate** a parte principii, quaedam a parte finis. *al.* ANON. Couss. VII 8, 3: Figura continens in se duo tempora: **proprietas** sua est, quod habeat tractum a parte dextra, et talis tractus dicitur signum longitudinis suae sicut hic: ¶¶. Figura continens in se tria tempora: **proprietas** sua est, quod habeat tractum a parte dextra sicut prius, ut hic: ¶¶. ANON. Couss. VII 8, 11: **Proprietas** rectae brevis et semibrevis est, quod non habeant aliquem tractum.

Proprietas plicarum brevium tam ascendendo quam descendendo est, quod habeant tractum breviorum a dextra quam a sinistra. **Proprietas** plicarum longarum tam ascendendo quam descendendo est, quod habeant tractum longiorum a dextra quam a sinistra. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 110, 42: Declaratis superius formis et **proprietatibus** insuper et naturis simplicium figurarum, ... immediate proponit actor compositarum formas et **proprietatum** differentias convenienter recitare. ANON. Emmeram. 1 p. 132, 33: **proprietas** ... est quaedam signorum differentia in figuris variorum, quae nunc cum tractu efficitur et aliquando sine tractu, effectus varios praesentans. *al.* MENS. Notandum quod 2, 6: In omni loco ... nota longa in **proprietate** sua duorum temporum debet esse. MENS. Notandum quod 6, 1: Pausa longa est illa, quae omnes quatuor lineas comprehendit et tempora duo valet sicut et nota longa, et eius **proprietas** est talis: ¶¶. [s.XIV] MARCH. pom. 30b, 15. MARCH. comp. 2, 3: cauda est propria **pro-**

prietas ipsius longe. IAC. LEOD. spec. 7, 37, 6: figurae notarum, quibus utitur mensuralis musica, a plana musica sumptae sunt, conveniensque, ut est, mensuralis musica in earum **proprietas** planam imitetur musicam, ut potest. QUAT. PRINC. 4, 1, 12: Est sciendum, quod duo sunt genera musice **proprietas**. Unum videlicet plani cantus, et aliud cantus mensurabilis. ANON. Vratisl. p. 335a: Alia (*sc. nota*) denominatur valor semibrevis secundum communes **proprietates** et formatur sic †.

B *speziell für die Schreibweise des Ligaturenansfangs — with specific reference to the manner of writing the beginning of the ligature*

1 *generell — general*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 164, 13: omnis figura a parte principii habet signum suae **proprietas**, per quod in suo genere ab aliis cognoscatur. FRANCO COL. 7, 15: **Proprietas** est nota primariae inventionis ligaturae a plana musica data in principio illius (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 3, 4. PS.-PETR. CRUC. U 3, 9. QUAT. PRINC. 4, 1, 12. IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 4. MENS. Cum de p. 76. ANON. Vratisl. p. 337b. MENS. Si ille p. 494, 2. MENS. Circa artem p. 529, 6. PROSD. exp. 65, 45. UGOL. URB. 3, 7-2, 48). PETR. PIC. 9, 4. PS.-PETR. CRUC. U 3, 7: Ista tres differentiae, scilicet **proprietates** et inproprietas et opposita **proprietates**, acceduntur in principio ligaturae. ANON. Couss. IV p. 53, 23. *al.* IOH. GROCH. 178. [s.XIV] GOSCALC. 3, 7 p. 176, 2: **proprietates** solum attenditur in primis, et in ultimis perfeccio. [s.XV] NICOL. BURT. 3, 3, 23: **Proprietas** enim in ligaturis proprie consideratur ex caudis earundem in sursum vel deorsum extensis. FR. GAFUR. pract. 1, 2: Quam quidem principiis ligaturarum congruentiam veterum auctoritas **proprietatem** instituit vocitandam. Est igitur **proprietas** conveniens principiis ligaturarum descriptio a musicis auctoribus instituta. FR. GAFUR. pract. 2, 5: Est autem **proprietas** secundum Franconem ordinata constitutio et positio principiis ligaturarum in cantu plano a primis auctoribus attributa.

2 *für eine absteigende Ligatur mit abwärtsgerichtetem Stiel an der ersten Note oder eine aufsteigende Ligatur ohne Stiel — with respect to a descending ligature with a downward stem on the initial note, or an ascending ligature without a stem: cum proprietate (propria)*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 25: A parte principii quatuor sunt species (*sc. figurarum*), quia quaedam dicitur cum **proprietate**, id est cum **proprietate** propria, quaedam sine proprietate, quaedam per oppositum cum proprietate, quaedam sine opposito cum proprietate. IOH. GARL. mens. 2, 26: omnis figurae descendendo **proprietates** est, ut primus punctus habeat tractum a latere sinistro. Ascendendo **proprietates** est, ut nullum habeat tractum. IOH. GARL. mens. 3, 2: Omnis figura ligata cum **proprietate** posita et perfecta paenultima dicitur esse brevis et ultima longa. Si sint ibi praecedentes vel praecedens, omnes ponuntur pro longa. *al.* ANON. Couss. VII 9, 6: **Proprietas** ligaturae duarum ascendendo est, quod nullum habeat tractum ... **Proprietas** ligaturae trium descendendo est, quod habeat tractum a parte sinistra *eqs.* PS.-DIETR. p. 6: De tribus adinvicem ligatis sciendum est, quod possunt scribi cum **proprietate** sic: ♪ ♪ ♪, et in omnibus his prima longa est, secunda brevis, tertia longa. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 122, 26: omnis figura cum **proprietate** posita ascendendo debet fieri sine tractu, sicut patet hic ♪ ... omnis figurae cum **proprietate** propria figurata descendendo sua **proprietates** est, ut primus punctus ligaturae habeat tractum sub sinistro latere descendente, sicut patet hic ♪. ANON. Emmeram. 1 p. 124, 22: omnis figura binaria cum **proprietate** posita et perfecta dicitur habere penultimam brevem et ultimam longam. ... omnis figura ternaria cum **proprietate**

posita et perfecta dicitur habere primam longam minorem et mediam brevem minorem et ultimam quamvis longam. ... omnis figura cum **proprietate** et perfecta excedens tres ligatas est reducibilis ad numerum trium. ANON. Emmeram. 1 p. 128, 16: omnes figurae ad trium numerum reducibiles a quaternaria usque ad octonariam debent cum **proprietate** propria artificialiter figurari. *al.* FRANCO COL. 7, 17: Omnis ligatura descendens tractum habens a primo punctu descendente a parte sinistra, cum **proprietate** dicitur eo, quod sic in plana musica figuratur, ut hic: ♪ ... Item omnis figura ascendens cum **proprietate** dicitur, si careat omni tractu, ut hic: ♪ (*inde* PETR. PIC. 10, 2-5. IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 7. MENS. Cum de p. 76. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 11). FRANCO COL. 7, 26: Omnis ligatura cum **proprietate** primam facit brevem (*inde* IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 13). *al.* PETR. PIC. 12, 2: Omnis **proprietas** est brevis. PS.-PETR. CRUC. P 3, 3-9 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 3, 5-12). *TRAD.* Franc. I p. 10. *TRAD.* Franc. II 2, 2-7. *TRAD.* Franc. IV 3, 1-3 (*sim.* *TRAD.* Franc. V 41-43). ANON. Couss. IV p. 25, 22: Sed differentia est inter hoc principium (*sc. secundi modi imperfecti*) et principium primi imperfecti supradicti, quod iste procedit iuxta **proprietatem** et perfectionem punctorum materialium, et primus sine proprietate et cum perfectione procedit. ANON. Couss. IV p. 41, 22: Et nota, quod ex sui **proprietate** nulla figura ascendens, prout sonos vel melos significat, debet habere tractum in inferiori et sinistra parte. ANON. Couss. IV p. 43, 2. *al.* MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 8, 8. WALT. ODINGT. 6, 9, 4: Omnis **proprietas** brevis. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 9, 7. *al.* ROB. HANDLO p. 120, 9 - 124, 14. IOH. MUR. lib. 8, 2: Quandocumque prima nota est altior secunda habens caudam sive tractum a parte sinistra descendente, sive fuerit in quadro sive in obliquo corpore figurata, cum **proprietate** dicitur, et est prima nota brevis, ut hic: ♪ (*inde* ANON. Monac. 2, 120. *ad loc.*: UGOL. URB. 3, 7-2, 1). MENS. Primo punctus p. 36. QUAT. PRINC. 4, 1, 13. IOH. HANB. sum. 19 p. 324, 2: Obliquitas sola descendens habens in principio tractum descendente, cum **proprietate** obliquitas dici debet. GOSCALC. 3, 7 p. 174, 6. *al.* IOH. VETUL. 7, 1: **Proprietas** notarum ligaturarum est illa, quae in ascendendo caret tractu et in descendendo habet tractum. GUIDO FR. 3a, 3. IOH. PIPUDI p. 44: omnes primae breves dicuntur cum **proprietate**. MENS. Circa artem p. 529, 9. [s.XV] PROSD. exp. 65, 42: Habemus ergo **proprietatem** secundum intentionem Franconis in cantu mensurato non esse caudam, sed esse valorem brevis prime note ligatae attributum. Propter quod dicere possumus, quod, quandocumque prima nota alicuius ligature in cantu mensurato habet valorem brevis, tunc ipsa dicitur cum **proprietate**. *al.* UGOL. URB. 3, 7-2, 45: Est igitur secundum Franconem **proprietas** in nota caudata et in nota non caudata, in nota caudata prima in ligatura descendente et in nota non caudata prima in ligatura ascendente, igitur **proprietas** simpliciter considerata non est ipsa cauda nec consistit in cauda secundum istum. *al.* GEORG. ANS. 3, 199. *al.* ANON. Monac. 2, 113. *al.* ANON. Mell. 17, 7. *al.* IOH. HOTH. fig. I 4, 4. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 21-22. GUILL. POD. 7, 28. FR. GAFUR. pract. 2, 5.

3 *für eine absteigende Ligatur ohne Stiel oder eine aufsteigende Ligatur mit abwärtsgerichtetem Stiel an der ersten Note — with respect to a descending ligature without a stem, or an ascending ligature with a downward stem on the initial note: sine proprietate*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 25: A parte principii quatuor sunt species (*sc. figurarum*), quia quaedam dicitur cum proprietate, id est cum proprietate propria, quaedam sine **proprietate**, quaedam per oppositum cum proprietate, quaedam sine opposito cum proprietate. IOH. GARL. mens. 2, 28:

tur longa per oppositam **proprietaem**, ut hic: **■** (ad loc.: PROSD. exp. 70, 2. UGOL. URB. 3, 7-7, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 7). ANON. Mediol. 4, 11: Longe per oppositam **proprietaem** sic formantur: **■**. [s.XV] PROSD. exp. 70, 4-15. UGOL. URB. 3, 7-7, 15: Si ergo recta proprietas, quae est tractus a latere sinistro descendens, producit brevem, opposita **proprietas**, quae est tractus a latere dextro descendens, producit longam, et sic dicta nota secundum istos dicitur longa per oppositam **proprietaem**. *al.*

C übertragen auf die Bestimmung einer Note als Brevis (cum proprietate) oder als Longa (sine proprietate) ungeachtet der Stellung am Anfang oder Ende einer Ligatur — by analogy for the determination of a note as a breve (cum proprietate), or as a long (sine proprietate) regardless of its place at the beginning or the end of a ligature

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 337b: Quandocumque secundus punctus alior est primo ita, quod primus omni caret <tractu>, cum **proprietaem** dicitur. ... Secunda regula: Quandoque (ms. pro quodcumque) primus punctus habet tractum a parte sinistra descendentem, cum **proprietaem** dicitur, idest sine perfeccione. ... Sequitur valor illarum regularum: Omnis ligatura cum **proprietaem** habet primam semibreve (ex errore pro brevem) secundum exigenciam modi et temporis. Tercia regula: Quando primus punctus alior est secundo tam in quadratis quam in oblongis ita, quod omni tractu caret, sine **proprietaem** dicitur, idest cum perfeccione. ... Quarta regula: Quandocumque secundus punctus alior est primo ita, quod primus habet tractum descendentem a parte dextra, sine **proprietaem** dicitur, idest cum perfeccione. ... Sequitur valor illarum regularum: Omnis ligatura sine **proprietaem** habet primam longam secundum exigenciam modi et temporis. ... Sexta regula est: Quandocumque ultimus punctus obliquus pendet sub penultima et est quadratus, sine **proprietaem** dicitur, idest cum perfeccione. ... Septima regula: Quandocumque ultimus punctus alior est penultimo et habet tractum descendentem a parte dextra et recte vel obliquo stat sub penultima, sine **proprietaem** dicitur, idest cum perfeccione. ... Sequitur valor illarum regularum: Omnis ligatura sine **proprietaem** habet ultimam longam. ... Octava regula: Quandocumque ultimus punctus alior est penultimo ita, quod omni tractu caret, cum **proprietaem** dicitur, idest sine perfeccione. ... Ultima regula: Quandocumque in fine duo corpora oblique dependunt tam ascendendo quam descendendo ita, quod ultimus punctus nullum tractum habet, cum **proprietaem** dicitur, idest sine perfeccione (cf. Mens. Si ille p. 492, 16 - 493, 7). ANON. Mell. 17, 18: quandocumque due vel plures note breves sese descendendo per ligaturam secuntur, ubi prima caret filo vel habet filum a parte sinistra descendentem, tunc ultima quadrata, si non oblique a penultima pendet, sine **proprietaem** dicitur, id est valet duo tempora. ANON. Mell. 17, 30: Omnis autem nota cum **proprietaem** dicta valet in tempore imperfecto unam brevem, id est duas semibreves, videlicet unum tempus. Omnis autem nota sine **proprietaem** dicta valet duas breves, id est duo tempora. Omnis nota cum opposita **proprietaem** dicta valet tantum unam semibreve. *al.*

II Bezeichnung für den Notenstiel — term for the note stem

1 generell — general

[s.XIII] MENS. Sciendum 26: Figurarum descendendum duae sunt species, id est cum **proprietas** et sine **proprietas**. Recta **proprietas** est, ut primus punctus habeat tractum descendentem a sinistra parte; sine **proprietas** est, ut non habeat tractum; quando est cum **proprietas**, si sint duae, prima dicitur esse brevis. Si sint tres, duae primae erunt breves. Si sint quattuor, tres primae erunt breves. Si sine **proprietas**, semper erit prima longa. PS.-DIETR. p. 6: Re-

gula igitur est, quod duarum adinvicem ligatarum cum **proprietas** scriptarum **■** prima brevis est, altera longa. Duae vero sine **proprietas** simul ligatae ambae sunt breves et valent unam longam: **■**. LAMBERTUS p. 270a: recta brevis ..., cuius forma quadrangularis est omni carens **proprietas**, ut hic: **■**. LAMBERTUS p. 273b: Sed notandum est, quod si aliqua istarum (sc. ligaturarum duarum figurarum) descendendo **proprietas** habuerit, tunc ascendendo carebit. *ibid.*: quandocumque duo figure simul ligate descendendo cum **proprietas** vel sine **proprietas** ascendendo reperiuntur, ut hic: **■**, prima recta brevis est, secunda vero longa imperfecta. LAMBERTUS p. 274a: Tertia differentia descendens est ligatura duarum figurarum, quarum secunda non directe supponitur prime, sed est a prima continue protracta in obliquum. Tenet autem prima **proprietas** inferiorem. Ascendendo vero secunda non directe supponitur prime, sed aversum ab eadem declinat omni **proprietas** carens, ut patet hic: **■**. *al.* MENS. Notandum quod 3, 1: Nota brevis dicitur illa, quae nulla **proprietas** signata ponitur, sed simpliciter quadrata. MENS. Notandum quod 5a, 5: **proprietas** sive tractus. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 3, 7: Distinguuntur similiter ipsae caudae a **proprietas**ibus, quia licet ipsae sint etiam **proprietas**, sicut et lineae adiunctae notis et protractae superius, tamen in hoc differunt, quia oportet, quod caudae sint lineae protractae inferius, infra scilicet ipsas notas. MARCH. pom. 4, 3: magister Franco et ceteri doctores musicae mensuratae sic diversificant ipsas **proprietas**: dicunt enim, quod **proprietas** addita notae ex parte dextra innuit notam longam, sive sit simplex, sive sit ligata, sed semper inferius protracta, ut hic: **■** ... A parte vero sinistra inferius innuit notam brevem, et hoc intelligere debemus in qualibet ligatura descendenti, ut hic: **■** ... Et hae duae **proprietas** dicuntur caudae eo, quod infra sua principia protrahantur, ut superius dictum est. **Proprietas** vero addita notae et protracta superius a parte sinistra innuit notam semibreve. MARCH. pom. 4, 33: Ergo **proprietas** addita notae ex parte dextra perficiet ipsam, ex parte vero sinistra imperficiet ipsam. Perficere autem notam est ipsam prolongare, imperficere vero est ipsam abbreviare. MARCH. pom. 4, 36: In superius vero tracta **proprietas** semper imperficiet notam. *al.* MARCH. comp. 2, 1: nota quadrata sine aliqua **proprietas** competat brevi. MENS. Omnis nota in II p. 164. ANON. Barcin. I p. 19. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 12: **Proprietas** vero musicae mensurabilis est nota sive signum primarie invencionis ligature a plana musica data in principio illius. Est enim parvulus tractus vel cauda alicui figure coniuncta ad denotandum eam esse longam, brevem vel semibreve. QUAT. PRINC. 4, 1, 13: Omnis ligatura descendens, tractum habens a primo punctu descendentem a parte sinistra cum **proprietas** dicitur eo, quod simile in plana musica figuratur, ut hic: **■** ... Si autem ligatura descendens careat omni tractu, sine **proprietas** dicitur, ut hic: **■** ... Item omnis ligatura ascendens, si careat omni tractu, sine **proprietas** dicitur, ut hic: **■** ... Item omnis ligatura tam ascendens quam descendens, tractum gerens a primo punctu ascendente cum opposita **proprietas** dicitur, ut hic: **■**. QUAT. PRINC. 4, 1, 14: Que figure sunt cum **proprietas** et que sine a parte finis in ligaturis. QUAT. PRINC. 4, 1, 16: A parte medii sciendum est, quod omnes medie figure in omni ligatura tam ascendendo quam descendendo dicuntur breves, nisi casu licet abusive per **proprietas** alique longantur. *al.* IOH. BOEN ars 1, 1, 6: tractulus nomine plica vocari potest vel **proprietas** vel cauda. IOH. HANB. sum. 19 p. 324, 12. PS.-THEODON. 1 p. 33: Et sciendum est, quod aliquando una nota est appropriata ab utraque parte tam deorsum quam desursum, sed debemus videre, a qua parte **proprietas** superetur in longitudine, quia, si **proprietas** si-

nistrae partis sit longior dextra sive deorsum sive desursum, notula est brevis. PS.-THEODON. 2 p. 39: Minimae quaedam signantur ex **proprietate** ascendente. *al.* TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 11. ANON. Seay p. 40. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 65, 14: in cantu mensurato cauda superius aut inferius tracta a parte sinistra dicitur **proprietat** et solum talis ita, quod non cauda a parte dextra. ... Ad secundum vero dico, quod ideo in cantu mensurato cauda addita note a parte dextra non dicitur **proprietat**, quia sic in cantu plano non nominatur. PROSD. exp. 67, 4. *al.* UGOL. URB. 3, 7-2, 7: remota cauda sive tractu a nota removetur eius **proprietat** ... Igitur ipsa cauda vel tractus descendens facit notam, cui supponitur, cum **proprietate** censi. UGOL. URB. 3, 7-2, 50: In qua musica plana hic ordo in ligatura descendenti ubique servatur, scilicet quod prima nota semper cum cauda vel tractu, quae **proprietat** dicitur, figuratur. *al.* GEORG. ANS. 3, 198: Est autem **proprietat** tractus quidam vel cauda et est proprie quidem a sinistro protracta et descendens. ANON. Couss. XII 14, 1: omnis nota quadrata habens filum seu **proprietatem** in dextra parte sive sursum sive deorsum longa est. *al.* NIC. WEYTS p. 262a: Minima figuratur obtusa sursum **proprietate** signata. *al.* FR. GAFUR. extr. 12, 16, 3: nota quadrata sine aliqua **proprietate** competat brevi, nota autem quadrata cum cauda in deorsum a latere dextro, ut hic: q competat longe. ANON. Tegerns. II 70: omnis nota quadrata habens **proprietatem** in dextra parte deorsum, longa est, sive sit initialis, media vel finalis. *al.*

2 für den aufwärtsgerichteten Notenstiel — for the upward stem: opposita proprietat

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 35, 7: Nec debet cauda superior minimae semibrevis appropriari propterea, quia in ligaturis opposita **proprietat** pertinet ad semibreves, tum quia secus est de ligaturis et de simplicibus figuris, tum quia illa opposita **proprietat** non plus respicere videtur minimas semibreves quam alias, tum etiam quia opposita **proprietat** non solum iungitur notulis ad modum losangae formatis, sed etiam quadratis rectiangularibus. QUAT. PRINC. 4, 1, 16: A parte medii sciendum est, quod omnes medie figure in omni ligatura tam ascendendo quam descendendo dicuntur breves, nisi casu licet abusive per proprietatem alique longantur ... Aut per oppositam **proprietatem** alique semibreventur ... Sed quia in talibus ligaturis dubium oriri potest, an proprietat illa ad quadratam figuram precedentem pertineat et facit eam longam, an ad subsequenter et facit eam semibreve cum sequente, ideo semper in principio cuiuscumque ligature ponenda est talis opposita **proprietat**. *al.* PS.-THEODON. append. 3 p. 55: simplex minima sit per oppositam **proprietatem** minuta ad differentiam aliarum semibrevis, quia opposita **proprietat** semper diminuit valorem notae, in quacumque nota ponatur. *al.*

III Bezeichnung für die Hexachordgenera — term for the genera of hexachords

1 Definition

[s.XIII] LAMBERTUS p. 255b: Unde **proprietat**, ut hic sumitur, nihil aliud est quam differentia; et sunt tres species differentiarum, scilicet b durum, b molle et natura (*inde* TRAD. GARL. plan. I 137. TRAD. GARL. plan. III 133. TRAD. GARL. plan. IV 66. TRAD. Lamb. 2, 3, 2. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 1. QUAT. PRINC. 3, 8). AUGUST. MIN. BV 83: De **proprietatibus** vocum. Est itaque **proprietat** vocum simplicium distinctio. Hee vero **proprietates** sunt 3: prima b quadratum, secunda propria nota, tertia b rotundum. MARCH. luc. 8, 3, 3: Est enim **proprietat** in cantu derivatio plurium vocum ab uno et eodem principio, que variantur, cum variatur ipsum (*inde* NICOL. BURT. 1, 19, 99. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 22. FR. GAFUR. pract. 1, 4. COMPEND. MUS. 1). IOH. TINCT. diff. 197: **Proprietat** est propria quedam vocum deducendarum

qualitas (*sim.* IOH. TINCT. exp. 5, 2. *inde* FR. GAFUR. pract. 1, 4). GUILL. POD. 5, 4: Est autem **proprietat**, ut hic sumitur, essentialis vocum distributio vel sub genere diatonico tantum vel sub eodem et cromatico descriptarum.

2 Gebrauch - usage

[s.XIII] TRAD. GARL. plan. II 64. TRAD. GARL. plan. V 55. TRAD. GARL. plan. V 71: Et est necesse, quod omnes cantus secundum illas tres **proprietates** suprascriptas procedunt ubicumque in omni modo operandi cantum. Et est notandum, quod unaquaeque illarum trium **proprietatum** incipiet sub hac voce ut, ubi fundamentum suum facit, et terminationem suam facit in la in gravibus, in acutis et in superacutis. Et sic quaelibet **proprietat** sex litteras et sex voces continet et comprehendit. AUGUST. MIN. BV 99: Nunc consequenter de **proprietatum** mutacionibus agendum est, que et quot sint genera mutacionum ostendendo, quid tamen sit mutacio, scilicet ab alia **proprietate** in aliam progressio. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 3, 1: Capitulum tercium de natura et **proprietate** b quadri, b rotundi et nature. Sed sciendum est, quod ista tria sunt tres **proprietates** totius cantus. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 64, 4: Ista tres vocum **proprietates** vel differentiae sunt tres cantandi modi, qui convenienter sic ordinantur, ut ille ceteros praecedat, qui est per h durum, quasi ceteris quantum ad suum principium gravior et durior, inde sequatur cantus per naturam, quomodo saepius utimur, quasi nobis naturalior sit, in medio ceterorum collocatur. Tertio disponitur cantus per b molle, qui ob causas aliquas prius tactas ceteris additus est. QUAT. PRINC. 3, 8: duplex est **proprietat**, videlicet monacordi et cantus mensurabilis. QUAT. PRINC. 3, 9: Sequitur modo de mutacionibus, que duplici ratione fiunt, videlicet vel ratione **proprietatis** vel ratione vocis. Ratione autem **proprietatis** fit, quando mutatur de ut per h quadratum in re per b molle vel in sol per naturam et econtrario. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 44, 3: 3 **proprietates** in universo cantu sunt ponende, scilicet natura, B rotundum seu B molle et B durum seu B quadratum. GOSCALC. 1, 3 p. 52, 2: coniuncta est alicuius **proprietatis** seu deducionis de loco proprio ad alienum locum secundum sub vel supra intellectualis transposicio. *al.* COMPIL. Ticin. F 230: Nota, quod tres sunt **proprietates** in manu, videlicet natura, b molle et h quadrum. ANON. Seay p. 23. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 24, 3: Tritonus invenitur tribus locis gammatis et non potest fieri sine duabus **proprietatibus**. IOH. OLOM. 4 p. 11. *al.* NICOL. CAP. p. 311. NICOL. CAP. p. 315: Mutatio est dimissio unius **proprietatis** propter aliam. *al.* UGOL. URB. 1, 13, 10: Sola temporibus igitur primitivis fuit musicae **proprietat** eius essentialium modum ostendens, quae natura merito nuncupatur, quae idem est quod naturalis **proprietat**. UGOL. URB. 1, 15, 1: De **proprietatum** variatione. Quoniam ex diapente et diatesseron diapason dicimus consurgere consonantiam et ex perfecta diapason tonorum constitui perfectionem, ut infra dicitur, cumque absque **proprietatum** variatione id fieri nequeat, quia (*ed.*: qui) unica sola **proprietat** ad perfectionem diapason non attingit, oportet **proprietates** praedictas ad invicem variari (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 6, 1). UGOL. URB. 1, 16, 7: Omnis quippe **proprietat** sex vocum ordine contenta est (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 7, 5). UGOL. URB. 1, 16, 10: duplex est mutatio, scilicet **proprietatis** in **proprietatem** et vocis in vocem. UGOL. URB. 2, 11, 2: qualiter inter ipsas **proprietates** habeant dictae consonantiae et dissonantiae ordinari in contrapuncto. *al.* PHIL. CAS. contr. 40: Et est sciendum, quod in ·b·fa·h·mi non possumus habere diapente per istos duos modos, nisi per fictam musicam. Et ideo de ipsa videndum est. Nam si tenor est ·b·fa·h·mi in voce mi, oportet nos formare **proprietatem** contrapuncti in ·d· acuto. GEORG. ANS. 3, 30. *al.* ANON. Carthus. pract. 13, 10. TRAD.

Holl. I 1, 5, 20: Claves enim littere vocum dicuntur, quia per eas cantus et **proprietates** vocum, que trina vocum determinacione dicuntur, asperarum videlicet, mollium et mediocrium, velud quadam clave ferrea reserantur. *al.* *TRAD.* Holl. VI 6, 10-11. *al.* *IOH. TINCT.* diff. 16: B durum est **proprietat**, per quam in omni loco, cuius clavis est ·g·, ut canitur, et ex illo cetera voces deducuntur. B molle est **proprietat**, per quam in omni loco, cuius clavis est ·f·, ut canitur, et ex illo cetera voces deducuntur. *IOH. TINCT.* diff. 181: Natura est **proprietat**, per quam in omni loco, cuius clavis est ·C·, ut canitur, et ex illo cetera voces deducuntur. *al.* *FR. GAFUR.* extr. 5, 6, 2. *al.* *IOH. TINCT.* exp. 7, 37: postquam aliquam **proprietatem** ingressi sumus, ante finalem eius vocem mutare numquam debemus. *al.* *FR. GAFUR.* op. 5, 6. *BART. RAM.* 1, 2, 5 p. 37. *al.* *NICOL. BURT.* 1, 19, 99. *BONAV. BRIX.* 9, 1. *al.* *GUILL. POD.* ench. 15 p. 376: Ex his autem, que de generibus melorum dicta sunt, tres institute sunt armonizandi **proprietates**, quarum nomina apud musicos pervulgatissima, sed nequaquam ab omnibus intellecta, sunt natura, b molle et b quadratum, que etiam principia musice discipline dicuntur et ita ab omnibus conceduntur. *al.* *GUILL. POD.* 5, 4: De **proprietatibus** cantus et earum origine. Capitulum IIII. Est etiam cantui plano proprium, quod non ei soli, sed omni certe pernecessarium est. Proprium enim non modo huic, verum etiam contrapuncto et mensurabili est per naturam aut b molle vel b quadratum semper decantari. *GUILL. POD.* 5, 5: Capitulum V. Quartam autem in cantu assignandam esse **proprietatem** et si ex precedentibus impossibile manifestum fuerit, quibusdam tamen huius artis scriptoribus licet non bene visum est. *al.* *FLOR. FAX.* 1, 5, 12. *al.* *COMPEND. MUS.* 58: quandiu per unam **proprietatem** potest cantari, non debet fieri alterius **proprietatis** mutatio, sed vitari. *al.* *CONTR.* In presenti 134: Sequitur quedam alia **proprietat**, que collorata musicha nominatur, et aliqui et eam fictam musicham vocant.

IV *Bezeichnung für die einzelnen Hexachorde — term for the individual hexachords*

[s.XIV] *COMPL. Ticin.* C 156: Nota, quod **proprietat** in cantu est derivatio plurium vocum ab uno eodemque principio, que variantur, cum ipsa variantur. Et sunt septem **proprietates**, videlicet B durum, natura, b molle, b quadratum, secunda natura, secundum b molle, secundum b quadratum. *ANON. Monac.* II 27: in manu sunt septem cantus sive **proprietates**, videlicet primum b quadratum, prima natura, primum b molle, secundum b quadratum, secunda natura, secundum b molle et tertium b quadratum, quarum proprietatum dicuntur tres reformationes, scilicet b quadratum, natura, b molle. [s.XV] *ANON. Carthus. pract.* pr. 25 descr.: Sequuntur **proprietates**: 1 ♯ durum grave - 2 natura gravis - 3 b molle grave - ♯ durum acutum - 5 natura acuta - 6 b molle acutum - 7 ♯ durum superacutum. *ANON. Carthus. pract.* 16, 19: ista coniuncta nihil aliud est quam illius deductionis sive **proprietatis** cantus, que incipit in ·F·ut, ad inferiorem locum sui transpositio. *al.* *FR. GAFUR. pract.* 1, 4: Verum **proprietatem** huiusmodi modulationis dicimus esse singularem uniuscuiusque exachordi ... deductionem. *ibid.*: Deductio est sex ipsarum syllabarum diatonica ac naturalis progressio ut ascendendo hoc ordine: ut re mi fa sol la. Descendendo vero la sol fa mi re ut. Haec enim septem exachorda vocant **proprietates** seu qualitates, quarum tres b quadrae vel b durae, duas naturae ac duas b rotundae vel molli ascribunt. *FLOR. FAX.* 1, 14, 10: haec verba ipsius Arnaldi (*sc. Dalps*) supposui: „Quibus sic itaque dispositis dico, quod primus et sextus modi intonantur sive principiantur per tres solfales notas fa sol la secundae deductionis sive **proprietatis** ad differentiam aliarum deductionum sive **proprietatum**, quae septem existunt.“ *al.* *CONTR.* In presenti 170: **Proprietates** novem, in quibus computantur,

prout superius apparet, quatuor sunt principaliter: b quadralis, naturalis, b mollialis et collorata; tum, quia alie graves, alie acute et alie super acute, in totum sunt novem, videlicet: b quadralis, naturalis et collorata gravis, b mollialis, b quadralis, naturalis et collorata acuta et b mollialis et b quadralis super acuta. Harum autem **proprietatum**, quibus communiter (*ed.*: comiter) utitur in contrapuncto, sunt IIII, videlicet: b quadralis acuta, natura acuta, collorata acuta et b quadralis super acuta et aliquando b mollialis super acuta; relique raro.

V *Vorzeichen, Akzidens — accidental*

[s.XIV] *CART. PLAN.* 9: Et debetis scire, quod iste (*sc. coniuncte*) cognoscuntur per duas **proprietates**, id est tertia et quinta et septima signantur in prima littera ascendendo per b quadratum, et habebit ibi mi. Omnes alie cognoscuntur, id est signantur, in ultima littera ascendendo per b molle, et habebit <ibi> fa. *CART. PLAN.* 27: **proprietates**, scilicet b molle et b quadratum.

VI *Bezeichnung für die Measurebenen (modus, tempus, prolatio) — term that designates levels of mensuration (modus, tempus, prolatio)*

[s.XV] *GUILL. POD.* 7, 2: Relationes vero sive **proprietates** tres sunt: modus, tempus et prolatio. *GUILL. POD.* 7, 8: Prolatio autem est comparatio semibrevis ad minimam, que ab ipso actu pronunciationis dumtaxat differentie causa ab aliis **proprietatibus** ita appellata est. *GUILL. POD.* 7, 9: manifestum est simplices figuras cantus mensurabilis quinarium nequaquam excedere numerum, si enim tres dumtaxat sunt illius **proprietates**, ut ostendimus, et illarum ultima quarte figure ad quintam, id est semibrevis ad minimam, est comparatio. Sexta igitur figura non est assignanda. Tunc enim ex minime et sequentis figure comparatione quarta nasceretur **proprietat**, quam nemo musicus admittit. *GUILL. POD.* 7, 10: De **proprietatibus** perfectis. Capitulum X. Dicto igitur de prima figurarum consideratione, id est de illarum comparationibus vel relationibus, nunc autem de secunda, que in earum vel ad numerum binarium vel ternarium applicatione atque distributione consistit, pertractandum est. *GUILL. POD.* 7, 11: De imperfectis **proprietatibus**. Capitulum XI. *GUILL. POD.* 7, 19: Perfekte autem **proprietates**, que numero subiacent ternario, quandoque imperficiuntur. *GUILL. POD.* 7, 37: De signis **proprietatum** atque superscriptionibus. *al.*

proprietat b rotundi (mollis, mollaris, mollialis) - **proprietat** b quadri (quadrati, quadralis, duri) - **proprietat** naturae (naturalis) *Bezeichnung für die Hexachordgenera auf F, G und C — term for the genera of hexachords on F, G, and C*

[s.XIV] *MARCH. luc.* 8, 3, 1: Capitulum tertium de natura et **proprietate** b quadri, b rotundi et nature. *al.* *ANON. Monac.* II 46: proprietates libere mutantur in principio **proprietatis** b quadri et hoc ideo, quia b quadratum est maioris proprietatis quam sunt aliae proprietates sive cantus. [s.XV] *IOH. OLOM.* 4 p. 11: Distinctio **proprietatum** naturae, b mollis et b quadri. *al.* *UGOL. URB.* 1, 7, 10: Sunt ergo notae nostrae seu voces sex, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la, quae ex duabus **proprietatibus** primis, scilicet b quadri et naturae, quinquies repetitae ponuntur et ex tertia, scilicet B rotundi **proprietate**, bis interponi noscuntur. *UGOL. URB.* 1, 15, 4: Nam **proprietati** naturae data est littera ·C·, B molli ·F·, et b quadro ·G·, quibus vocum principium proprietatum conceditur. *UGOL. URB.* 1, 17, 3: primo fa mutatur in ut per ascensum **proprietatis** b quadri in **proprietatem** naturae. *al.* *GEORG. ANS.* 3, 32-33. *FR. GAFUR. extr.* 3, 8, 4: Has enim quindecim voces simplices bis dyapason continentes hoc modo pronuntiamus: re, mi, fa, sol, la; mi, fa, sol, la; re, mi, fa, sol, la; mi, fa, sol, la. Que voces more nostro per **proprietates** b quadri et nature significantur. *FR. GAFUR.*

extr. 5, 6, 3: Nam **proprietati nature** attribuitur hec littera ·C· et **b mollis** ·F· ac **h quadri** ·G·, quibus vocum principium proprietatum conceditur. *al.* IOH. TINCT. exp. 6, 13-14. FR. GAFUR. op. 5, 6: omnis deductio, cuius principium et caput, videlicet ut, fuerit in littera ·C· confixum, dicitur **proprietatis naturalis**. Omnis vero deductio habens principium in ·G· dicitur **proprietatis b duralis** vel **quadralis**. Item omnis deductio habens fundamentum et principium in ·F· (*ed.*: E), dicitur **proprietatis b mollaris** seu **b rotunde** (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 23). FR. GAFUR. theor. 5, 6, 24. GUILL. POD. ench. 15 p. 376: Ex genere enim diatonico **proprietates nature** deducta est. Quemadmodum enim illud per tonum atque tonum nequaquam in partes divisos et semitonium per se existens, id est nulla tonorum divisione genitum progreditur, ita et hec proprietates, que ideo a nullo denominatur signo neque ab aliquo prenotatur, quod secus est de reliquis. ... Ex genere autem cromatico **proprietates b mollis** effecta est. GUILL. POD. ench. 18 p. 379: De **proprietate b quadrati**. *al.* GUILL. POD. 3, 19. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. FLOR. FAX. 1, 7, 6: In ·C·faut, ·D·solre et ·E·lami igitur de primi **h quadri proprietate** in naturam primam mutationes ascendunt, ibidemque contra de natura in **h quadrum** descendunt. *al.* COMPEND. MUS. 3. *al.* CONTR. In presenti 28: Gravis **proprietates h quadralis**. CONTR. In presenti 83: Acuta **proprietates naturalis**. CONTR. In presenti 100: **b mollialis proprietates** alia acuta et alia super acuta. *al.*

proprietates cantandi *v.* modus cantandi

proprietates colorata *Bezeichnung für ein Hexachord mit Verwendung von Halbtonstufen außerhalb der diatonischen Skala — term that designates a hexachord that uses semitone intervals foreign to the diatonic scale* [s.XIV-XV] CONTR. In presenti 170: **Proprietates** novem, in quibus computantur, prout superius apparet, quatuor sunt principaliter: **h quadralis**, **naturalis**, **b mollialis** et **collorata**; tum, quia alie graves, alie acute et alie super acute, in totum sunt novem, videlicet: **h quadralis**, **naturalis** et **collorata** gravis, **b mollialis**, **h quadralis**, **naturalis** et **collorata** acuta et **b mollialis** et **h quadralis** super acuta. Harum autem **proprietatum**, quibus communiter (*ed.*: comiter) utitur in contrapuncto, sunt IIII, videlicet: **h quadralis** acuta, **natura acuta**, **collorata** acuta et **h quadralis** super acuta et aliquando **b mollialis** super acuta; relique raro.

proprietates essentialis - proprietates accidentalis *Bezeichnung für das Hexachordgenus auf C (naturale) bzw. für die Hexachordgenera auf F und G (molle und durum) — term for the genus of hexachord on C (naturale), or for the genera of hexachords on F and G (molle and durum)* [s.XV] UGOL. URB. 1, 14, 8: Sunt ergo proprietates tres, quae dictae sunt naturae et B mollis atque h duri, quarum prima, scilicet naturae eo, quod plani cantus modum dicit essentialem et eius esse demonstrat, dicitur **proprietates essentialis**. Aliae vero duae, scilicet B mollis et h quadri, quarum discordia ex asperitate mollitiaeque consurgit, quae musicae accidentia cum sint, modum accidentalem dicunt nec essentialis eius ostendunt. **Proprietates accidentales** seu propria quaedam debent nominari (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 5, 2). *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 22). BART. RAM. 1, 2, 4 p. 33.

proprietates manualis *Bezeichnung für die Hexachordgenera — term for the genera of hexachords* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 6, 16: **Proprietates** autem **manualis** in cantu musico est vocum simplicium distinctio. Que quidem distinctio triplici differentia perficitur, ut infra melius patebit, ubi docebitur, quomodo alia distinctio sit per h quadrum durum et acutum, alia per naturale, 3^a per b rotundum et molle. *al.*

proprietates non propria *Bezeichnung für einen aufwärtsgerichteten Notenstiel — term for an upward stem* [s.XIII] LAMBERTUS p. 275a: quodcumque ternarie ligature tam ascendendo quam descendendo (*ed.*: ascendendo) cum **proprietate non propria** reperiuntur, ut hic: **h h h**. LAMBERTUS p. 276a: prima cum proprietate per se, et alie (*mss.*; *ed.*: alia) tres cum **proprietate non propria** colligate consequantur, ut patet hic: **h h h**. *al.*

propulso -are (*eine Saite bzw. einen Ton*) anschlagen, erklingen lassen — *to strike (a string, or a note), to have (an interval, melody, pitch) sounded* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 17, 8: Cum igitur tangitur totalis chorda supra primam lineae litteram, quae est ·F· vel ·Gamma·ut, postea supra ·A·re fit tonus, diatessaron vero, si supra ·F· ·C· tertiam Latinam **propulsetur**, diapason, si supra litteras consimiles, ut supra ·Gamma·ut et ·G·solreut in spatio. [s.XV] GUILL. POD. 2, 10: A tertia (*sc. voce*), que est ·c·, per tonum, tonum et semitonium et ita in amplius semper diatessaron consonantiam quaterne sumpte adusque octavam, que etiam est ·a·, **propulsantes**. GUILL. POD. 3, 13: Sed nunc, quoniam ad quartam precedentem, que est ·f·, ipsa paramese tritoni dissonantiam diatessaron consonantie compositam **propulsat**, hinc ab eadem ·f· quaternis iterum atque necessario equis passibus metimur chordam et eandem dissonantiam evitantes in fine primi passus praedictam consonantiam reperiimus, que ... est prima ·b· nona. GUILL. POD. 4, 11.

prosa -ae f. *Bezeichnung für tropierte Gesänge (mit syllabisch austextierten Melismen) — term that designates a troped chant (with syllabic texting of a melisma)*

1 *unbestimmt — undetermined*

[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 5: Et hoc solo musico instrumento (*sc. organo*) utitur ecclesia in diversis cantibus et in **prosis**, in sequentiis et in hymnis. ELIAS SAL. 4 p. 20b: Et quemadmodum se habet littera ad syllabam, syllaba ad dictionem, dictio ad orationem, ita littera sive punctus ad clavem, clavis ad tonum, tonus ad cantum. Per quos tonos sive psalmi, sive hymni, „Credo“ vel „Gloria in excelsis“, „Kyrie“ vel **prosa** vel etiam cantilena saecularis vel quaelibet alio modo cantando vel legendo cantetur. ELIAS SAL. 29 p. 56b: Est notandum, quod septem sunt genera cantuum in ecclesia militante tacito de cantibus ordinatis per lecturam, ut pote „Gloria in excelsis“, **prosa**, praefatio, „Sanctus“, „Agnus“, missae, epistolae et evangelia. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 2: Sunt et qui notulas huiusmodi plani cantus aequae describunt et commensurant figuris mensurabilis consyderationis, ut longas, breves ac semibreves. Ut constat in symbolo cardineo et nonnullis **prosis** atque hymnis; quod Galli potissime ad ornatorem modulum pronunciationem ipsa diversitate concipiendam celeberrime prosequuntur. SZYDLOV. 14 p. 70: Notandum tercio, quod quatuor modis contingit hoc fieri, quod cantus transcendit metas suas. Primo causa exclamacionis vel admiracionis, ut ibi: „O preclara stella maris“ in responsorio de beata Maria virgine, in quo vox et res conveniunt. Secundo causa potencie vel virtutis ipsius cantus sive rei, de qua agitur talis cantus, ut patet in illa antifona: „Fidelis sermo“ et in illa **prosa** de sancto Ioanne: „Psallite Deo nostro“ etc., ubi etiam tam vox quam res conveniunt.

2 *für die Sequenz — for the sequence*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 23 p. 336, 8: Consideremus nunc quidem illos cantus, quos gamma Guydonis non recipit, cuiusmodi sint et cur eos non recipiat ... Talis est et **prosa** „Epithalamia“, que ... supra transpositionem tres tonos habet continuos, quod Guydonica gamma non habet ... **Prosa**

et „Rex omnipotens“ vel „Sancti Spiritus“ vel „Celsa pueri“ non recipitur, quia subterior notula transpositionis, quae est *·b·* rotunda, habet subduplam, scilicet in graviore octochordo, et supra transpositionem duos tonos. [s.XIII] MUS. MAN. 51, 4: **prosa**e sive sequentiae. METROL. 26 p. 81: Octavus vero modus usque ad quartam vocem regulariter (*sc. potest descendere*), irregulariter vero ad quintam et aliquando ad sextam, sed raro, vel ad septimam; et hoc praecipue in **prosis** et sequentiis ad missam (*sim.* TON. Sar. p. 54: ... in **prosis**, id est in sequentiis ad missam). ELIAS SAL. 19 p. 40a: omnis cantus ... erit primi toni servatis et regula primi toni vel quasi servatis, sive longa antiphona, sive longum responsorium, sive Kyrie, sive **prosa**. *ibid.*: nullus cantus concorditer cantatus potest esse irregularis, esto, quod tantum ascenderet, quod quasi in maiori sui parte transcederet palmam et naturam ascensionis et solitum cursum tonorum in palma, ut facit **prosa** domini Clementis „Mariae praeconio“. ELIAS SAL. 31 p. 61b. TRAD. Garl. plan. I 218: per **prosam** sequentem: „Letabundus exultat fidelis chorus. Alleluya“. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 11, 7: Reperiuntur enim nunc aliae vocum inaequalium coniunctiones in aliquibus cantibus ecclesiasticis; unde in **prosa** vel sequentia, quae sic incipit: „Veni Sancte Spiritus“. IAC. LEOD. spec. 6, 18, 3: Sunt enim quidam cantus, ut „Kyrie eleison“ et **prosa**e vel sequentiae, quae ab illis legibus immunes sunt, quibus astringuntur offertoria, responsoria, antiphonae. IAC. LEOD. spec. 6, 47, 8: multi cantus, qui in clavibus notantur septimi toni, possunt notari in quinti toni clavibus, ut, qui in illis septimi sunt toni, in his sint quinti. Patet in illa antiphona: „Descendi in hortum meum“ et de **prosa** illa: „Laetabundus fidelis exultat chorus“. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 11-13. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 18. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 25: Item pro singulis tonis ponantur hic „Amen“ vel caudae, quae dici possunt in solemnitatibus vel quando choralibus amplius cantare placet in fine alicuius antiphonae, responsorii vel sequentiae seu **prosa**e. GOSCALC. 1, 5 p. 72, 4: sunt quamplures cantus ecclesiastici, puta „Kyrie“, graduale seu responsoria, tractus, **prose**, hymni et plures alii, qui plures quam 10 continent in se voces. [s.XV] ANON. Carthus. inton. 19: si aliquando fiat verborum expressio unicuique note sillabam attribuens, talis modulatio vocatur **prosa**, ... Que **prosa** in neuma ipsius alleluya communiter vocatur sequentia, quia sequitur ipsum alleluya tanquam eius cauda. GUIL. MON. 9 p. 55: Nota, quod secundum aliquos toni magistri possunt ascendere usque ad decimam vocem supra fines suos ita, quod descendant quatuor punctos subtos fines suos. Istud enim potest intelligi in cantu figurato sive organico vel in cantu **prosaico** sive **prosarum**, hoc est sequentiarum, et non in cantu firmo Gregoriano. LE MUNERAT moderat. 65: Qui vero in lectione inter „Regina“ et „celi“ aut similia pausaret, ab omnibus pena infamiae, strepitu videlicet, plectendus esset. Sic in **prosa** de sancto Bartholomeo versu, qui incipit „Ruga carens“. TRAD. Holl. XII 10, 37.

3 zu Responsorien — within responsories

[s.XIII] ELIAS SAL. 31 p. 62a: Item videtur de „Virgo flagellatur“, quod sit falsa musica; responsorium est sexti toni directe, **prosa** est tertii toni directe ... si fuerint responsoria primi toni et versus de secundo vel e converso, tunc ambo erunt illius toni, cuius erit caput amborum, hoc est, erunt primi toni, tertii, quinti et septimi ... Si autem responsorium fuerit sexti toni et **prosa** fuerit tertii, tunc, quia nihil habet commune responsorium cum **prosa** neque **prosa** cum responsorio, sed quod continue cantatur et fortassis conveniunt in dictamine; tunc non incongrue, id est, optime, responsorium et **prosa** possunt cantari non mutatis vocibus, audacter, quilibet de tono suo. Item dico de responsorio, quod fuerit sexti toni et versus de tertio et e converso et sic de singulis, quod ratione fiet; sed

responsorium erit sine versu proprio in cantu; et per hoc solum est ad quaestionem de „Virgo flagellatur“. Responsorium est directe de sexto tono et **prosa** de tertio et **prosa** poterit inchoari directe in *·G·* vel in aequali voce cum puncto de *·F·* et nihilominus fingemus et intelligemus, ac si inciperet in *·G·*. [s.XV] ANON. Carthus. inton. 18: Alio modo dicitur <neuma> modulatio plurium notarum sine verborum expressione, qualis frequenter in diversorum cantuum generibus invenitur et praecipue circa finem responsoriorum et in fine alleluya et <in> similibus. Ubi, si aliquando fiat verborum expressio unicuique note sillabam attribuens, talis modulatio vocatur **prosa**, ut in illo responsorio „Verbum caro factum est“, cuius neuma habet **prosam** „Quem ethera“.

prosaicus v. cantus prosaicus

proslambanomenon *Bezeichnung für eine siebenbönige Neume (mit sechs absteigenden Tonschritten) — term for a neume consisting of seven notes (with six descending steps)* [s.XI] NEUM. Scandicus 5: **Proslambanomenon** /↘/.

proslambanomenos *acc. -on et -um m. Bezeichnung für den tiefsten (unterhalb des tetrachordum hypaton hinzugefügten) Ton (A) im System teleion (A-g) — term that designates the lowest pitch (A) of the system teleion (A-g) (located beneath the tetrachordum hypaton) [syn.: prosmelodos]* 1 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: primus (*sc. sonus*) dicitur apud Graecos *πρῶσλαμβανόμενος*, apud Romanos vero, quia eadem voce nos uti summus Iuppiter vetuit, idem dicitur adquisitus. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 22 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 7. WILLELM. 3, 7). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 240c: **proslambanomeno** dicimus accipio ... *inde* **proslambanomenos** ad melodiam acceptus vel adquisitus. *al.* [s.IX] HUCBALD. 43: **Proslambanomenos** adquisitus, quoniam post omnes hic additus est nervus (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 8). REG. PRUM. 14, 6 (*inde* ANON. Bernh. 2, 23). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 14. PS-BERNO mon. 12, 2. ODOR. SEN. p. 152: *·A·* **proslambanomenos**, id est adquisita (*sc. corda*) vel adcantilenata. FRUT. brev. 1 p. 31. *al.* [s.XI-XII] THEOG. METT. 13, 3 (p. 188a). WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 16: Ptholomeus, rex Aegypti, vocem **proslambanomenon** *·A·*, id est adquisitam, ... in principio apposuit. IOH. COTT. mus. 13, 11: **proslambanomenos**, id est acquisita (*sc. vox*) sive assumpta (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 80). [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. ANON. Ratisb. 2, 5. ENGELB. ADM. 1, 11, 4: *·A·re*, i. e. **proslambanomenos**, hoc est proemium prime, quia ibi est thesis primi toni. WALT. ODINGT. 3, 2, 8. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 47: *·A·*, que secundum omnes phylosophos et auctores musice **proslambanos menos** vocatur, hoc est signum primum sive littera prima, que in musica apponatur (*inde* BONAV. BRIX. 8, 16). IAC. LEOD. spec. 5, 15, 2. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 9. GOB. PERS. p. 183a: **proslambanomenos**, id est acquisita (*sc. vox*) sive assumpta, quia primi musici eam non habebant. ANON. Carthus. theor. 14, 27: Quem gradum (*sc. primum*) vocavit (*sc. Boetius*) **proslambanomenon**, quod interpretatur gravissimus gradus et omnium principalis vel interpretatur acquisitus, quia adiungitur omnibus gradibus. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 2. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 16). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8: nervus, qui a Graecis **proslambanomenos** vel prosodos dicitur, a nostris vero adquisitus vel assumptus vel accessus nuncupatur. NICOL. BURT. 1, 17, 96. ADAM FULD. 2, 9 descr. GUIL. POD. 2,

12: **proslambanomenos** sive prosmelodos a ‚prothos‘, quod est ‚princeps‘ vel ‚primum‘ et ‚melus‘ vel ‚melo‘, ita dicta fuit, quoniam prima omnium (*sc. chordarum*) modulatur. ERASM. HOR. p. 85a: **proslambanomenos**, quae (*sc. chorda*) acquisita dicitur propter complectionem dyapason.

2 Gebrauch — usage

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5: Stantes autem sunt, qui inter mobiles sunt interpositi. Continent tetrachordi coniunctionem et e generum discriminibus suis finibus sunt permanentes; appellantur autem sic: **proslambanomenos**, hypate hypaton, hypate meson, mese, nete synhemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperbolaeon. VITRUV. 5, 5, 5: ea (*sc. mese*) et ad **proslambanomenon** diapason et ad diatonon hypaton diapente habet symphoniarum communitates. *al.* [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 3. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 23: Sed quoniam rursus mese non erat loco media, sed magis hypatis accedebat, idcirco super hypatas hypaton addita est una chorda, quae dicitur **proslambanomenos**, ab aliquibus autem prosmelodos dicitur, tonum integrum distans ab ea, quae est hypate hypaton (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 39. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 19. UGOL. URB. 1, 5, 18. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 1. FR. GAFUR. op. 5, 2. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 5). BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 26: **proslambanomenos** a mese octava est, resonans cum ea diapason symphoniam (*inde* REG. PRUM. 14, 33. FRUT. brev. 1 p. 31. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 21. UGOL. URB. 1, 5, 18. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 2). BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 6: **proslambanomenos** ad neten hyperboleon reddit bis diapason consonantiam (*inde* REG. PRUM. 14, 38. REG. PRUM. 15, 18. ANON. Bernh. 2, 42. FRUT. brev. 1 p. 32. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 27. UGOL. URB. 1, 5, 20. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 3). BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 4: Prima (*sc. chorda*) est igitur **proslambanomenos**, quae eadem dicitur prosmelodos (*inde* IOH. CICON. mus. append. 2 p. 394, 16). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 21: sit Luna **proslambanomenos** (*inde* REG. PRUM. 5, 52. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 3. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 6. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 4. UGOL. URB. 5, 44, 38. FR. GAFUR. op. 5, 3. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 8. *sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 27, 3. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 58). BOETH. mus. 4, 11 p. 332, 9: VIII.CCXVI, quae est **proslambanomenos**. BOETH. mus. 4, 17 p. 344, 11: necesse est inter **proslambanomenon** ... et inter hypaten hypaton, ... toni esse distantiam (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 13, 7). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 97, 1: unus (*sc. ordo*), i. gravis, incipit a mese usque ad **proslambanomenos**, sive a **proslambanomeno** ad mesen. GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 48: in **proslambanomenum**. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Boeth. mus. II 150: Plagis protii incipit ... in **proslambanomenos** et inde cadit tono inferius. Ex hinc iterum surgit in **proslambanomenos** et vadit inde in lychanos hypaton chromatico genere. Post hoc transit in proximum hemitonium ad hypate meson a lychanos hypaton ... et inde flectens in **proslambanomenos** desinit. GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 12-3. *al.* IOH. SCOT. annot. 514, 5 (*sim.* REMIG. AUT. 514, 4). REMIG. AUT. 498, 11. *al.* HUCBALD. 42: Restat igitur **proslambanomenos**, quam super additam pro ratione bis diapason simphoniae Boetius firmat. *al.* ALIA MUS. 20 p. 111: lychanos hypaton hypodorii est **proslambanomenos** dorii (*sim.* ALIA MUS. 51 p. 129). *al.* REG. PRUM. 14, 9. *al.* [*s.X-XI*] TON. Lugd. pr. 26: Prima et gravissima omnium (*sc. chordarum*) est **proslambanomenos** duplici ratione immobilis, vel quia scilicet fundamentum est reliquarum vocum, vel quia in tribus generibus melorum, diatonico videlicet, chromatico et enarmonio, sono et nomine permanet uniformis. *al.* ANON. Bernh. 2, 52: Ypodorius descendit ad **proslambanomenos**, ascendit ad mese habens finalem semper in lychanos ypaton. *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [tetra-

chordum gravium, quod est ab eadem lychanos ypaton usque ad **proslambanomenos**]. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2: Prima igitur (*sc. chorda*), quae ·A· titulatur, **proslambanomenos** dicitur. *al.* HERMANN. mus. p. 35 (p. 134a). ODOR. SEN. p. 165. *al.* OLIVA 18. *al.* WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 2. *al.* ARIBO 2 p. 11: Tetrachordum gravium secundum Guidonem constat ·A·B·C·D·, quod idem iuxta Boetium est **proslambanomenos**, hypate hypaton, parhypate hypaton, lychanos hypaton (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 63 p. 37: prima species diatessaron constat ex tono, semitonio et tono ut **proslambanomenos** ad lychanos hypaton. ... prima species diapente constat ex tono, semitonio, tono et tono ut **proslambanomenos** ad hypate meson. *al.* TON. Aug. p. 116a. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. ANON. Prag. 156. VERS. Consona quo p. 174. ANON. Gerbert 17-18 (*cf.* BOETH. mus. 4, 5 p. 317, 3-8). MOD. Protus finit p. 107. FRUT. brev. 11 p. 87. *al.* FRUT. ton. p. 128. *al.* [*s.XI-XII*] ANON. Wolf p. 196: Diapason habet VII species. Prima species diapason incipit in **proslambanomenos** et pertingit in mese. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 102 descr.). GUIDO AUG. 57. *al.* TON. Gratianop. p. 46. COMPIL. Paris. II p. 75. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 12, 2: **proslambanomenos**, quod nos ·A· gravem dicimus. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. *al.* ANON. Ratisb. 2, 6. PS.-THOMAS AQU. I 15. ENGELB. ADM. 2, 25, 13-15. WALT. ODINGT. 3, 4, 2. [*s.XIV*] MARCH. luc. 15, 1, 2. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 47: Nos autem ante chordam ipsarum gravissimam, quae est **proslambanomenos**, clavem vel chordam unam habemus, quae est gammaut. *al.* WILLELM. 3, 5. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 276, 29: **proslambanomenos** in omnibus generibus ad hipaten hipaton est distans tono (*sim.* COMM. Boeth. II p. 284, 26. MON. Boetius p. 233, 46). *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 224, 2. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 28, 102. ORIG. ET EFF. 24, 4. IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 226, 2: Sit igitur lychanos hypaton corda in archa proto constituta precedens, sitque ei vox organalis **proslambanomenos** quarta succedens. IOH. CICON. mus. 2, 17 p. 286, 1: addimus inter **proslambanomenos** et hypate hypaton synemenon unum. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 5 (*inde* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2). *al.* GEORG. ANS. 2, 18. *al.* PS.-GUIDO corr. 9. ANON. Carthus. pract. 16, 41. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 8, 4. *al.* TAB. Catan. p. 146. FR. GAFUR. extr. 7, 3, 6. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2 (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 13). *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 16. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44. NICOL. BURT. 1, 17, 95. *al.* ADAM FULD. 2, 8. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 2: Prima ... maiuscula littera, scilicet ·A·, **proslambanomenos** cordam custodit. *al.* GUILL. POD. 3, 13. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* HERB. Tr. 1, 8 p. 34. MICH. KEINSPI. 3, 24. ERASM. HOR. p. 83b: sicut Graeci ad tetrachorda reperta addiderunt nervum (*ms.*; *ed.*: nervium) imum **proslambanomenos**, ita etiam Latini in gravioribus clavibus addiderunt unam, scilicet ·Γ·ut. *al.* MON. Boetius p. 233, 60 (*cf.* COMM. Boeth. II p. 278, 2). MON. Designata p. 70, 1. *al.* MON. Dimidium 1: Dimidium **proslambanomenos** est mese. *al.* MON. Dividatur p. 54, 1. MON. In capite p. 26, 2: Monocordi divisio. In capite **proslambanomenos** pone ·A·. MON. In primis 3. *al.* MON. Magadis p. 14, 38. MON. Mensurus p. 66, 2-3. MON. Mon. compos. II p. 68, 24. MON. Mon. divisurus p. 40, 26. *al.* MON. Prius dividenda 5. MON. Si vis metiri I p. 10, 68. MON. Studiosis p. 22, 4. *al.* MON. Super unum 6. *al.*

proslambanomenos hypaton *Bezeichnung für den höchsten Ton (D) eines neu konstruierten Tetrachords A^sB C D — term that designates the highest pitch (D) of a newly constructed tetrachord A^sB C D*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 44, 7: Et cum non habemus nomina propria chordarum tetrachordi huius sicut aliorum,

fingantur ipsarum sic: Vocetur acutissima **proslambanomenos hypaton** cum littera ·D· (*ms. Paris 7207 et ed.: G*), secunda ab acutissima lichanos proslambanomenon cum littera ·C·, tertia ab acutissima sive proxima graviore paraproslambanomenos cum littera ·B· rotunda. Gravissima autem est proslambanomenos cum littera, quae est ·A·. IAC. LEOD. spec. 5, 44, 12 descr. IAC. LEOD. spec. 5, 45, 4: quae pro sexto tetrachordo vocata est **proslambanomenos hypaton**, et antea dicebatur, cum non essent nisi quinque tetrachorda, lichanos hypaton.

v. lichanos proslambanomenon

prosmelodos *acc. -on m.* *Bezeichnung für den tiefsten Ton des Tonsystems — term for the lowest pitch of the tonal system*

1 *im Systema teleion (A-g)* — *within the systema teleion (A-g)* [*syn. proslambanomenos*]

a *allgemein — general*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 24: Sed quoniam rursus mese non erat loco media, sed magis hypatis accedebat, idcirco super hypatas hypaton addita est una chorda, quae dicitur proslambanomenos, ab aliquibus autem **prosmelodos** dicitur, tonum integrum distans ab ea, quae est hypate hypaton (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 39. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 20. UGOL. URB. 1, 5, 18. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 1). BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 8 (*sim.* HUCBALD. 38. REG. PRUM. 14, 4. IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr.). BOETH. mus. 1, 22 p. 214, 5 (*inde* IOH. CICON. mus. append. 2, p. 394, 16). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 246. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 20, 2: Idcirco lichanos in chromatico et enarmonio genere diatonos vocatur, quia ante **prosmelodi** additionem tertium tenens locum secundum complebat tonum, quo nomine et in diatonico posset dici genere. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 85, 2. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 133, 1. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 12-3: Secundum Boetium **prosmelodos** dicitur proslambanomenos. [s.XI] FRUT. brev. 11 p. 91: ·A·, quae est proslambanomenos vel **prosmelodos**, in qua secundum diapason finitur et totius Boetiani (*mss. et ed.: boetianae*) monochordi mensura in diatonico melorum genere perficitur. FRUT. brev. 13 p. 97: Prima ergo chorda, ut a gravibus ascendamus, quae ·A· littera titulatur, proslambanomenos vel **prosmelodos** vocatur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 96, 3: Ptongi dicuntur Grece, Latine soni, qui secundum Boetium incipiuntur a proslambanomenos vel **prosmelodos** et finiuntur in nete hyperboleon hoc modo: (*sequitur exemplum*). UGOL. URB. 5, 41, 17: Tetracorda autem cantilenarum, sicut in primo dictum est, quinque sunt, scilicet hypaton, meson, sinemenon, diezeumenon, hyperboleon. Unius autem tetracordi quatuor erant cordae, quarum prima proslambanomenos sive **prosmelodos** appellata est. Secunda corda hypatehypaton nuncupata est. Tertia corda parhypatehypaton dicta est. Quarta vero corda lycanos vocata est, ut hic: (*sequitur exemplum*). UGOL. URB. 5, 41, 25. UGOL. URB. 5, 44, 2.

b *zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word*

[s.IX-X] REG. PRUM. 14, 7: **prosmelodos** ..., id est ad melodiam adiuncta vel addita (*sc. corda*) (*inde* ANON. Bernh. 2, 23). [s.XI] WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 16: Postea Ptholomeus rex Aegypti vocem proslambanomenon ·A·, id est acquisitam, aut potius **prosmelodon**, id est aptam melo, in principio apposuit. FRUT. brev. 1 p. 31: **prosmelodos**, id est ad cantilenam aptus sive adiectus. FRUT. brev. 13 p. 97: Prima ergo chorda ... **prosmelodos** ... eo, quod melo apta videatur. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 15, 2: Prima chordarum omnium atque gravissima proslambanomenos est sive **prosmelodos**, quod

acquisitum dici potest, quasi ceteris acquisita ac superaddita. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 9. GUILL. POD. 2, 12: proslambanomenos sive **prosmelodos** a ‚prothos‘, quod est ‚princeps‘ vel ‚primum‘, et ‚melus‘ vel ‚melo‘ ita dicta fuit, quoniam prima omnium (*sc. chordarum*) modulatur.

2 *im System Γ_a — within the system Γ_a* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 3: Predictorum nominum interpretationes secundum Boecium iste sunt: ·Γ· ut apud ipsum vocatur **prosmelodos**, i. e. ad melodiam adiecta, quia secundum quod dicit Aribio scolasticus in sua musica, tetrachordum primum in manu musicali incipit secundum Boecium ab ·A·re, i. e. proslambanomenos.

3 *im System $F G^s A B C^s D E F G^s A B C^s D E F$ — within the system $F G^s A B C^s D E F G^s A B C^s D E F$* MON. Studiosis p. 23, 30: Perfectumque est monocordum, tantum in extrema parte quarta tertium ·F· ponas, id est proslambanomenos seu **prosmelodos**. Et hec est diatonici generis <divisio>.

prosodos *Bezeichnung für den tiefsten Ton im Systema teleion (A-g) — term for the lowest pitch in the systema teleion (A-g)* [*syn.: proslambanomenos*]

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8: Sed quoniam mese non erat medio loco posita, cum quatuordecim essent nervi, superadditus est nervus, qui a Graecis proslambanomenos vel **prosodos** (*fortasse ex errore ms. pro prosmelodos; cf. Boeth. mus. 1, 20 p. 211, 24*) dicitur.

[**protine**] *abl.; acc. protinem ex errore ed. pro pecten:* MON. Metire p. 214.

protonota -ae f. *Bezeichnung für das Proportionszeichen (am Anfang eines Stücks) — term for the sign that defines the proportion (at the beginning of a piece)*

[s.XV] IOH. TINCT. pr. 3, 4, 2: Quoad tertium, scilicet ubi, id est qua parte et quo loco, proportionales istas signare debeamus, dicendum, quod, si duae aut tres aut plures sint partes in aliquo opere composito, sive partes secundariae sint unica proportione sive diversis ad primariam proportionatae, secundum ipsius respectum debent signari et sine medio, ut proprius possint **prothonotae** proportionis signa praeponi, sicut hic: (*sequitur exemplum*).

protosynnemmenon (prothon synnemmenon) 1. *Bezeichnung für ein (nicht lokalisiertes) Tetrachord, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält* 2. *Bezeichnung für einen Halbton außerhalb des diatonischen Tonsystems — 1. term that designates a tetrachord (with unspecified position) so disposed that semitones foreign to the diatonic collection of pitches occur 2. term that designates a semitone foreign to the diatonic collection of pitches*

1 *Bezeichnung für ein (nicht lokalisiertes) Tetrachord (mit der aufsteigenden Tonfolge Halbton, Ganzton, Ganzton), das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält — term that designates a tetrachord (with unspecified position) so disposed (with the ascending progression semitone, tone, tone) that semitones foreign to the diatonic collection of pitches occur*

[s.XIII] HIER. MOR. 23 p. 172, 32: Nam et tetrachorda synnemmena genus diatonicum observant, de quibus nunc dicimus incidenter. Synnemmenon est additio abundantiae (*ms.: habundantiae vel restrictio*) sive diminutio proportionum diatonici per modum harmoniae sumptum. Ipsius quatuor sunt species secundum antiquos, scilicet **protosynnemmenon**, deuteriosynnemmenon, tritosynnemmenon, tetrasynnemmenon (*ms.: protosynnemmenon, deuteriasynnemmenon, tricesynnemmenon, thetrartessyn-*

emenon). Tamen secundum optimos practicos plura alia inveniuntur in sectione chordae monochordi, cuius extrahendi modus talis est processus. Sumantur voces sive elementa musicae IIII virtute qua prius, haec scilicet mi fa sol la, et ponatur primum tetrachordum synemmenon in unum a ·Γ· in ·C· ita tamen, quod in primo tetrachordo et in aliis omnibus semitonium duos tonos antecedit *eqs.*

2 *Bezeichnung für einen Halbton außerhalb des diatonischen Tonsystems — term that designates a semitone foreign to the diatonic collection of pitches*

a *für den Halbton zwischen F und G — for the semitone between F and G*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 116: Synemmenon est addicio superhabundantiae vel restrictionis sive diminutio proportionum diatonici generis per modum armonie sumpta. Et est nomen nervi sive chorde, que fuit addita monochordo. Huius synemmenon IIII sunt species, [scilicet trite synemmenon, paranete synemmenon, nete synemmenon] (*explicatio erronea, ut videtur, sed in marg.: videlicet prothosynemmenon, deuterisynemmenon, tresynemmenon, tetrasynemmenon*). Tamen secundum optimos practicos plura inveniuntur in sectione chorde monochordi, cuius extrahendi modus talis est processus. ... **Prothosynemmenon** dicitur primum inter ·F· et ·G· magna propter differentiam diapente ad ·h· quadratum magnum.

b *nicht lokalisiert — with unspecified placement*

[s.XIII] INTERV. Sit h-O 6: Sic est intelligendum de cruce predicta (*ms. et ed.: predicto vel predicta*) duplici consideratione consideratur, et hoc duplici modo: uno modo secundum philosophos, et sic nominatur synemenon, quamvis non utebantur nisi quatuor, que dicuntur sic: synemenon vel **prothon synemenon**, deutra synemenon, trite synemenon, <tetrarda> (*ms.: tetraste*) synemenon, ... sed secundum vulgus falsa musica vel false musice nuncupantur.

protus (protos) -a, -um et subst. -i m. (πρῶτος) **I.** *Bezeichnung für die erste Grundtonart, die in eine Haupt- und Nebenform unterteilt wird* **II.** *Bezeichnung für den tiefsten Ton eines Tetrachords — I. term that designates the first fundamental mode, which is divided into a primary and secondary form II. term for the lowest pitch of a tetrachord*

I *Bezeichnung für die erste Grundtonart, die in eine Haupt- und Nebenform unterteilt wird — term that designates the first fundamental mode, which is divided into a primary and secondary form*

1 *allgemein — general*

[s.VIII] TON. Cent. p. 26: Autentus **protus**. TON. Cent. p. 27: Plai **protus**. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 22: ‚Dorius‘: ... **protus**. GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 34: ‚Hypodorius‘: ... plagis **proti**. [s.IX] MOD. Autenticus p. 50, 7: **Protus**, id est primus, unde in veteri testimonio protomartyr Abel, in novo Stefanum dicimus (*sim.* AURELIAN. 8, 10. AURELIAN. 8 p. 137. MUS. MAN. 42, 11). *al.* TON. Mett. p. 62: Autenticus vel autentus **protus** Grece, quod veraciter Latine auctoralis, id est magisterialis primus vel auctoritas, id est magister primus. ... Sequitur plaga **proti**, quod Grece dicitur, sed Latine lateralis primi subaudis toni. *al.* AURELIAN. 2, 17: Etenim sunt IIII toni, scilicet autentus **protus**, autentus deuterus, autentus tritus, autentus tetrardus, qui geminati ex se VIII reddere videntur, quos quidam latus, quidam autem tene discipulos nuncupant. AURELIAN. 10, tit.: De authentis **proto**. AURELIAN. 11, tit.: De plagis **proti**. *al.* MUS. ENCH. 8, 29: Modulatio ad principalem **protum** modum et subiugalem eius. *al.* SCOL. ENCH. 2, 139: Discerno plane tonum autentum **protum** in autentum deuterum hac transpositione transire. *al.* COMM. BR. 26-27. HUCBALD. 26. *al.* ALIA

MUS. 68 p. 138. REG. PRUM. 3, 1. *al.* REG. PRUM. ton. p. 223b. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 483. ANON. Bernh. 1, 8: constat esse octonos tropos, id est **protum**, plagam **proti**, tritum, plagam triti, tetrardum, plagam tetrardi, deuterum, plagam deuteri. PS.-ODO dial. p. 259a: Consuetudo autem tradidit, dicere pro authento **proto** et plaga **proti** modum primum et secundum (*inde* GUIDO micr. 12, 13: Abusio autem tradidit ... METROL. 11 p. 79. IAC. THEAT. 13. ANON. Gemnic. 3, 1, 14). [s.XI] COMM. TON. II 2, 2 (*cf.* MOD. Autenticus p. 51, 3). BERNO prol. 5, 16 app. crit. *al.* BERNO ton. p. 103a. *al.* BERNO ep. 11. GUIDO micr. 12, 11: Cum ergo dicatur autentus **protus** et plagis **proti** et similiter de reliquis, qui naturaliter in vocibus erant quattuor, in cantibus facti sunt octo (*inde* METROL. 10 p. 79. IAC. THEAT. 14). *al.* GUIDO reg. 108. *al.* GUIDO ep. p. 504, 281: Greci multo melius pro primo et secundo (*sc. modo*) dicunt autentum **protum** et plagis **proti**. *al.* HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): Si **protum**, deuterum, tritum, tetrardum dixero, ordinis eorum secundum monochordi positionem, non habitus eorum secundum melodiam qualitatem nomen protuli. *al.* ODOR. SEN. p. 156: Autentus **protus**, id est auctoritate primus, qui et dorius. ODOR. SEN. p. 165: Plaga<lis> **proti**, id est pars primi, qui et hypodorius. QUADR. FIG. 9. *al.* WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuraliter descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus, **protum** autenticum dorium, deuterum phrygium, tritum lydiu, tetrardum mixolydium, subiugales hypodorium, hypophrygium, hypolydium, hypermixolydium vocans. WILLEH. HIRS. 19 (c. 18), 2: Asserens enim (*sc. Guido*) in musica sua, quod octo modi verius in natura sint quatuor et quod ab unoquoque ipsorum quatuor duo contineantur, id est a **proto** primus et secundus, a deuterio tertius et quartus, a trito quintus et sextus, a tetrardo septimus et octavus. *al.* ARIBO 85 p. 34: Quadratum autem ·h· non solum in deuterio, qui suus domesticus est, sed etiam in **proto**, in tetrardo, in ipso quoque trito conversatur assidue. *al.* COMM. Guid. 91 p. 107. *al.* LIB. SPEC. 20 p. 48 (*cf.* GUIDO micr. 10, 13). *al.* ANON. Lips. p. 157 (*cf.* COMM. Guid. 95 p. 116). *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. VERS. Ars humanas p. 111a. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 3, 12: Phrygius modus est **protus**, hypolydus deuterus est-que. (?) *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b: Tropi ... quatuor sunt natura secundum gentium vocabula. Sunt autem dicti dorius, phrygius, lydius, mixolidius. Secundum monochordi vero positionem sic sunt vocati: **protus**, deuterus, tritus, tetrardus. *al.* FRUT. brev. 14 p. 104: Nomina modorum octo et differentiarum: **Protus**, plagis eius; deuterus, lateralis eius; tritus, subiugalis eius; tetrardus, discipulus eius. *al.* FRUT. ton. p. 121. *al.* PS.-OSBERN. 19: quattuor sunt naturales tropi: **protus**, deuterus, tritus, tetrardus, qui neque autenti neque plagales, sed tantummodo naturales ante divisionem eorum in duos vocabantur. *al.* ANON. Wolf p. 207. QUAEEST. MUS. 2, 27 p. 98. *al.* THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b). *al.* IOH. COTT. mus. 23, 21: Considera etiam, quodsi cantum **proti** in cursu deuteri simili vocum dispositione cantaveris, perparvam videbis disconvenientiam. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 257. *al.* ANON. Cist. I 26 p. 25. *al.* ANON. La Fage I 7, 2. *al.* ANON. Pan-nain p. 108. *al.* TON. Vatic. 12, 1 p. 190. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b. MUS. MAN. 42, 15. *al.* METROL. 92 p. 77 (*cf.* GUIDO micr. 10, 13). *al.* AMERUS 17, 3. LAMBERTUS p. 261a. HIER. MOR. 20 p. 156, 13. *al.* ANON. Ratisb. 5, 2. PETR. CRUC. 1, 4-5. INTERV. Sit h-O 19-20. VERS. Postquam pro 248. *al.* IOH. GROCH. 227. PS.-MUR. summa 1265. *al.* ENGELB. ADM. 4, 9, 3: Autentus enim **prothus**, i. e. principalis primus, secundum Boecium vocatur dorius vel a Doria provincia vel a Dorio quodam antiquo auctore musice apud Grecos. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 7. *al.* [s.XIV] MARCH.

cupatur. *al.* ADAM FULD. 2, 16: hemitonium in ·b·fa·h·mi, si necesse erit, concedimus ... **proto** et trito. GUILL. POD. 4, 7. COMPEND. MUS. 115: Demonstratio **proti** perfecti ... Demonstratio plagalis **proti** perfecti. COMPEND. MUS. 137: Demonstratio **proti** imperfecti ... Demonstratio plagalis **proti** imperfecti. *al.* MON. Prima corda I 55-56 (*sim.* MON. Prima corda II 56-57).

3 zu den Melodieformeln — with reference to melodic formulas

[*s.IX*] MOD. Autenticus p. 51, 7: Plagi vero ..., qui inferiores et subsequentes sunt: ... autentus **protus**: plagis **proti**, ... item in Graeco: annaneane, nanna neagies. TON. Mett. p. 12: Noe noe ane. Auctoritas vera autenticus **protus**, id est auctoritas prima. Plagis **proti** noeais. AURELIAN. 19, 34: Plagis **proti** melodia in sua litteratura huiusmodi habet notarum formas: NOEANE. SCOL. ENCH. 1, 225. HUCBALD. 42. *al.* ALIA MUS. 181 p. 85: Tonus primus NONANOEANE, qui Graece dicitur autentos **protos**. ALIA MUS. 182 p. 87: Tonus secundus NOEAYS, qui dicitur plagis **proti**. REG. PRUM. ton. p. 201a. *al.* [*s.X*] MOD. Volunt autem p. 80. TON. Lugd. 1, 1. TON. Lugd. 2, 1. [*s.XI*] BERNO ton. p. 75a: Autenticus **protus** ... Huius ultima sillaba in „Seculorum amen“ altius distat a finali diatessaron intervallo. NOANNOEANE. BERNO ton. p. 81b: Plagis **proti** ... In eodem vero finali, ubi incipit, „Seculorum amen“ finit. NOEALS. GUIDO micr. 13, 7: „Primum quaerite regnum Dei“. Mox enim, ut cum fine alicuius antiphonae hanc neumam bene viderimus convenire, quod autenti **proti** sit, non opus est dubitare (*inde* GUIDO DION. 2 pr. 59). ODOR. SEN. p. 156. ODOR. SEN. p. 165. ANON. Wolf p. 198: Modulatio **proti** et eius discipuli ...: „Principium ego sum et finis“. [*s.XII*] TON. Baumg. 1, 1. TON. Seligenst. p. 108. TON. Seligenst. p. 111. TON. Vatic. 12, 3 p. 192. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 118-120 (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 14-15). [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 11: Haec igitur antiqui **proti** perfecta formula, quam hic describo cum nostris litteris et nota quadra: (*sequitur exemplum*). *al.* ANON. Carthus. inton. 46. ANON. Carthus. inton. 57. ADAM FULD. 2, 14 descr. LAD. ZALK. B 16.

4 zur Charakteristik — with reference to characterization [*s.IX*] TON. Mett. p. 12: Plagis **proti** minorem sonum habet quam autenticus. **Protus** ille magister et iste iunior, propterea minorem sonum habet. (?) [*s.XI*] PS.-GUIDO form. ton. 8, 6: Per **protum** etenim melius ostendimus qualitates vel historias alicuius rei. Per plagin **proti** orare vel petere aliquid possumus. FRUT. brev. 14 p. 105: Authentus **protus** dicitur nobilis eo, quod ad omnes affectus aptus sit. [*s.XIV*] SUMM. GUID. 27: Mobilis est habilisque **prothus**, quia novit ad omnes / affectus animum flectere neuma **prothi** (*inde* GOB. PERS. p. 188a. ANON. Claudifor. 4, 2, 13. ANON. Gemnic. 3, 3, 22. THOM. BAD. p. 90. ANON. Carthus. nat. 8, 4. TRAD. Holl. V 625-626. TRAD. Holl. VII 4, 48. SZYDLOV. 13 p. 53. TRAD. Holl. XII 8, 4). SUMM. GUID. comm. 1, 35: Sciendum igitur, quod **prothus** motivus est quamplurimum et abilis movendi animum ad varios affectus, unde et in hystoriis cantuum tanquam egregius advocatus plerumque praemittitur ... Plagalis vero eius est flebilis et gravis et ad tristes materias maxime ydoneus. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 66, 2: Primus namque tropus, qui in autenticis tenet locum primum, a Graecis **prothus** dictus vel dorius a Graecis Doribus, qui eum eo, quod dulcissima fulgeat harmonia, summe diligant. UGOL. URB. 1, 74, 2: Secundus tropus seu tonus primi autentici, id est **prothi** subiugalis et subiugali primus, quem hypodorium quidam dicunt, qui eius immensitate dulcedinis spondeus seu sponsalis meruit nuncupari. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56: **Protus** ipse modus flegma movet a somno excitando. *ibid.* *al.* BONAV. BRIX. 18, 19: Potens est et nobilis ac affabilis **protus**. / Lae-

tificat mentem, cor tristem (?) habentem, / mansuescit iram, facit sonare cordisque lyram.

5 zu den Differenzen — with reference to the differences ('saeculorum amen' formulas)

[*s.IX*] AURELIAN. 18, 5: Sane autentus **protus** XVII in sese continet varietates, videlicet: introituum III, offertorium I, communionum II, responsorium VI, antiphonarum V ... Porro autem plagis **protus** senario sufficiens est numero. Habet quippe in introitibus definitionem I, in offertoriis I, in communionibus I, in responsoriis II, in antiphonis I. *al.* [*s.X-XI*] TON. Lugd. 1, 1. TON. Lugd. 2, 1. COMM. TON. I 1, 1: **Protus** etenim autenticus officiorum differentias quattuor constare videtur (*sim.* COMM. TON. II 1, 1). COMM. TON. I 1, 7: **proti** autentici novem constat differentiis antiphonae (*sim.* COMM. TON. II 1, 7). PS.-GUIDO form. ton. 1, 1. *al.* FRUT. ton. p. 113. FRUT. ton. p. 127. [*s.XII*] TON. Baumg. 1, 15. TON. Vatic. 12, 3 p. 193-194. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 66, 2: Primus namque tropus ... a Graecis **prothus** dictus ... in suis antiphonis octo reperitur constare differentiis. UGOL. URB. 1, 74, 2: Secundus tropus ..., id est **prothi** subiugalis et subiugali primus, ... unam duntaxat in antiphonis differentiam habet. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 196.

6 zu Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[*s.IX*] AURELIAN. 19, 7: Sed enim habet autentus **protus** quandam contiguationem in litterature modulatione cum autentu deuterio et autentu tetrardo, nam finita vocabula ipsorum tonorum cum fine ultimarum litterarum post primam inflexionem vocis incoante secunda non sursum tantum erigitur quantum in autentu deuterio, nec iosum tantum deprimitur quantum in autentu tetrardo. ALIA MUS. 135 p. 197: Quos sonos in quibusdam cantilenis suae plagae quodammodo tangendo libant, ut plaga **proti** tangat protum, deuteri deuterum, triti tritum, tetrardi tetrardum (*inde* ANON. Bernh. 2, 81). [*s.XI*] COMM. TON. II 2, 1: Plagis **proti** quare dicitur? Quia prioris neuma est in declive capite. GUIDO micr. 13, 14: In autentis vero, praeter deuterum, eadem principia et fines distinctionum minime licet ad sextas intendere, plagae autem **proti** vel triti ad tertias intendunt (*sim.* LIB. SPEC. 39 p. 51. ANON. Lips. p. 158. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 2). MOD. Omnes autenti p. 58: Omnes autenti V^o loco a se principia seu fines distinctionum mittunt. Deuterus vero VI° loco. Plage vero aliae III°, aliae III° loco. Plagis **proti** et plagis triti tercio loco (*inde* IAC. THEAT. 30). WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 49: Sed quoniam ad exercitandum valde utilis est, etiam ipsa differentiarum loca intimanda videntur. In ordine **proti** et triti autenticorum differentiae in quinto, subiugali ipsorum in tertio a finali loco ponuntur. ARIBO 48 p. 52 (*inde* COMM. Guid. 45 p. 168). COMM. Guid. 75 p. 146: Cum enim plagalis **protus** non elevet distinctionis suae finem vel principium supra tertiam chordam, si usque ad quartam elevatur, autentus **protus** est. LIB. SPEC. 83-84 p. 57. PS.-GUIDO form. ton. 1, 5. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Nullus autem subiugalis cum suo magistro in eadem litera „Saeculorum amen“ collocat, sed semper inferius, utpote **protus** in ·a· sola, eius plaga in ·f·. *al.* MOD. Protus finit p. 107: **Protus** ... suum „Amen“ in lychanos meson consummare solet. FRUT. ton. p. 113. FRUT. ton. p. 127. ANON. Wolf p. 199: Terminus „euouae“ **proti** et lateralis deuteri et subiugalis triti in chorda incipitur, quae mese, idest media, dicitur. IOH. COTT. mus. 16, 25. [*s.XII*] UDALSC. 1 (*sim.* TON. Baumg. 1, 1). UDALSC. 21 (*sim.* TON. Baumg. 2, 1). ANON. Pannain p. 115. [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 1663: Si cantus **proti** plures habet notas super ·F·faut, quantum ad hoc est autenticus et primi; si plures infra, quantum ad hoc est plagalis et secundi. QUAT. PRINC.

3, 35. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 35 p. 310, 4. IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 9. UGOL. URB. 1, 104, 1: De fine responsorii **prothi** et principio versus eius. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 12. COMPIL. Salisb. 61: Autentus **protus** ...; huius ultima sillaba in „Saeculorum amen“ altius distat a finali diatessaron intervallo. Plagalis **prothi** ... In eadem vero finali, ubi incipit, „Saeculorum amen“ finit.

7 zur Finalis — with reference to the final

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 18: vis primi soni *F* primi toni virtutem creet, qui **protus** autentus dicitur (*inde* INCH. UCHUB. 216). SCOL. ENCH. 1, 245: videbis omnia, quae ad **protum** modum canuntur, sono *F* proto finiri. *al.* HUCBALD. 49: singulae earum (*ed.*: eorum) quattuor chordarum geminos sibi tropos regant subiectos ... Lichanos hypaton scilicet autentum **protum** et plagis eiusdem. *al.* [s.X] TON. Lugd. 1, 1. TON. Lugd. 2, 1. PS.-ODO dial. p. 258b: Quarta *·D·*, in quam terminatur modus, qui dicitur authenticus **protus**, id est auctor vel princeps primus. *ibid.* *al.* [s.XI] BERNO prol. 9, 5: **prothi** et subiugalis eius, idest primi ac secundi toni melodia, lychanos ypaton auctoritate regitur ac finitur. GUIDO micr. 13, 22: Plagae vero **prothi**, deuteri et triti aliquando in *·a·b·c·* acutas necessario finiuntur (*inde* LIB. SPEC. 33 p. 50. ANON. Lips. p. 160. TRAD. GUID. 6. METROL. 29 p. 81. IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 17). HERMANN. mus. p. 36 (p. 134a). *al.* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 25: Unusquisque autem tropus in propria finali chorda una cum plaga sua finitur, utpote **protus** in *·D·*. COMM. GUID. 13 p. 125. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 2, 1. *al.* MOD. Protus finit p. 107: **Protus** finit in lichanos ypaton. MOD. Autent. prot. 1. PS.-OSBERN. 93: quidam dicunt, quod *·G·* finalis **prothi** potest esse quandoque, sed raro evenit aut nunquam; sed tamen invenitur aliquando, quando non potest finiri in propria finali *·D·* neque in sociali eius *·a·* neque in diapason *·d·*. *al.* THEOG. METT. 17, 3 (p. 189a). IOH. COTT. mus. 14, 6. [s.XII] UDALSC. 1 (*sim.* TON. Baumg. 1, 1). UDALSC. 21 (*sim.* TON. Baumg. 2, 1. TON. Vatic. 12, 4 p. 199). ANON. Cist. II c. 1151B: primum modum, videlicet **protum**, qui primum tonum continet et secundum, duas habere finales, *·D·* grave et *·A·* acutum. [s.XIII] LAMBERTUS p. 261a. ANON. Ratisb. 5, 5. PS.-MUR. summa 1288. *al.* WALT. ODINGT. 5, 9, 2. WALT. ODINGT. 5, 10, 2. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 13 (*inde* BONAV. BRIX. 15, 9). IAC. LEOD. spec. 6, 39, 3. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 111. QUAT. PRINC. 3, 25. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 51. *al.* COMM. Boeth. II p. 314, 20. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 24, 21. IOH. OLOM. 8 p. 39. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 6. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 9. UGOL. URB. 1, 51, 15: Sunt ergo troporum termini et fines, scilicet **prothi** et subiugalis sui, re gravis cum *·D·* prima vel re acuta cum *·A·* secunda. *al.* PS.-GUIDO corr. 47. *al.* ANON. Carthus. nat. 2, 20. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 3. *al.* TRAD. Holl. V 4, 93. TRAD. Holl. VII 4, 14. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 75. CONR. ZAB. tract. BF 7. BONAV. BRIX. 15, 10. *al.* LAD. ZALK. A 52. *al.* COMPEND. MUS. 104. SZYDLOV. 2 p. 14. TRAD. Holl. XII 8, 31. MON. Prima corda I 55-56 (*sim.* MON. Prima corda II 56-57).

8 zum Initium — with reference to the initium

[s.IX-X] HUCBALD. 51. [s.X-XI] TON. Lugd. 1, 1: authenticus **protus** ... principium suae symphoniae sumit a mese. TON. Lugd. 2, 1: plagis **prothi** ... suae principium vel finem symphoniae mittit in lichanon hypaton. BERNO ton. p. 81b. ODOR. SEN. p. 156: Autentus **protus** ... a mese incipit. ODOR. SEN. p. 165: Plaga<lis> **prothi** ... a lichanos incipit hypaton. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 22: Initia autem troporum ibi esse noscuntur, ubi differentiae eorum, id est „Saeculorum amen“ inchoantur. ... **Protus** namque in mese *·a·* incipit ... Plagae autem non supra finalem in diapente ut

magistri, sed aliquantulum inferius, ubilibet illis convenit, initium habent, sicut plaga **prothi** in *·F·*. ANON. Lips. p. 158: psalmus autenti **prothi** et psalmus autenti triti et plage triti in *·F·* incipiunt. Psalmus plage **prothi** in *·C·*. FRUT. ton. p. 113: Authentus **protus** ... incipitur sex nervis *·C·D·E·F·G·a·*. FRUT. ton. p. 127: Plagis **prothi** ... principia legalia sunt quattuor *·A·B·C·D·*, a multis vero sex usitata *·Γ·A·C·D·E·F·*. PS.-OSBERN. 108: **Protus** namque sub finali multotiens ad primam, aliquando etiam ad quartam sumit principium. ... sed post finalem plagales **prothi** et triti nonnisi ad tertiam tendunt principia. *al.* [s.XII] TON. Vatic. 12, 3 p. 197: Versus responsoriorum **prothi** in *·a·* inchoant, psalmi versus tam antiphonarum quam officiorum in *·F·* incipiunt. TON. Vatic. 12, 4 p. 200: Versus responsoriorum plagalis **prothi** et psalmorum nam antiphonarum quam officiorum in *·C·* incipiunt. [s.XIII] AMERUS 22, 4. PS.-MUR. summa 1483. PS.-MUR. summa 1498. WALT. ODINGT. 5, 9, 2. WALT. ODINGT. 5, 10, 2. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 35. *al.* SUMM. GUID. 281 (*inde* GOB. PERS. p. 194a). [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 10-11 (*cf.* Quat. princ. 3, 48). IOH. OLOM. 9 p. 43. IOH. OLOM. 9 p. 49. IOH. CICON. mus. 2, 33 p. 310, 4. IOH. CICON. mus. 2, 34 p. 310, 9. PS.-GUIDO corr. 15. PS.-GUIDO corr. 20. *al.* TRAD. Holl. XI 7, 33. TRAD. Holl. III 9, 3. TRAD. Holl. III 10, 5. TRAD. Holl. V 4, 92. *al.* BONAV. BRIX. 15, 65.

9 zur Transposition — with reference to transposition

[s.XI] ANON. Lips. p. 159. QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 18, 8). IOH. COTT. mus. 14, 14 (*inde* ANON. Pannain p. 113. TRAD. Holl. VIII 24, 34. CONR. ZAB. tract. BF 14). IOH. COTT. mus. 14, 16: Antiphona ista „Gaudendum est nobis“, cum sit **prothi**, in loco suo cantari non potest, quia in quibusdam locis sub parhypate hypaton, id est *·C·* gravi, secundum quosdam tonum requirit, qui ibi non est, ceterum in mese, id est *·a·*, incepta absque errore ad eandem *·a·* in fine deducitur (*inde* TRAD. Holl. VIII 26, 93). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 10. QUAT. PRINC. 3, 46: Nam si velles **prothi** modum in deutrum vel in tritum transferre, quanta transversio et quam grandis dissonancia fieret, continuo et evidenter agnosceres, quia nec toni nec semitonio in suis locis invenirentur (*inde* TRAD. Holl. VIII 23, 28. TRAD. Holl. IX 2, 3, 25. TRAD. Holl. I 2, 3, 3. TRAD. Holl. VI 25, 14. TRAD. Holl. VI 37, 4). ANON. Erford. p. 161. [s.XV] GOB. PERS. p. 195b. CONR. ZAB. tract. EE 5: Superacutae vero additae sunt, quia dum qualescumque cantus **prothi**, deuteri et triti transferuntur a legitimis finalibus in sociales et affines suos, scilicet *·a·b·* vel *·c·*, necessarium est tetrachordum superacutarum.

10 übertragen für die Quintspecies der ersten Grundtonart — by analogy related to the species of fifth for the first mode [s.XV] BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55: Graeci et etiam nostri antiqui tantum quattuor esse dicunt modos, quia species diapente quadruplex est. Et sic prima species appellatur **protus** Graece, quod Latine primus interpretatur; secunda deuterus Graece, Latine secundus ... Quando igitur **protus** diatessaron habet supra se, dicitur protus autenticus ... Sed si diatessaron sub se recipit autentica carens elevatione, plagis proti nuncupatur.

II Bezeichnung für den tiefsten Ton eines Tetrachords — term for the lowest pitch of a tetrachord

[s.IX] MUS. ENCH. 1, 16: Exempli gratia hae in ordine ipsorum (*sc.* ptongorum) notae: *fflf*. Primus, qui et gravisimus, Greece **protos** dicitur vel archoos; secundus deuterus tono distans a **proto**; tertius tritos semitonio distans a deuterio; quartus tetrardus tono distans a trito (*sim.* SCOL. ENCH. 1, 36). MUS. ENCH. 2, 13: Duo residui signa habent *↗↗* iacentis **prothi** et deuteri (*inde* INCH. UCHUB. 94. MON. Mon. ench. 39). *al.* SCOL. ENCH. 1, 246: videbis omnia, quae ad pro-

tum modum canuntur, sono *f* **proto** finiri. SCOL. ENCH. 3, 572: Quod disponitur tono, semitonio atque tono, constet sono **proto** *f*, deuterio *f*, trito *l*, tetrardo *f*. *al.* INCH. UCHUB. 198: Una ergo modulatio incipiat a superiore **proto** *l* et in **protum** finalem definiat *f*. *al.* ALIA MUS. 135 p. 197: Sciendum quoque, quod dorus maxime **proto** regitur, similiter phrygius deuterio, lydius trito, mixolydius tetrardo. Quos sonos in quibusdam cantilenis suae plagae quodammodo tangendo libant, ut plaga protii tangat **protum**, deuteri deuterum, triti tritum, tetrardi tetrardum (*inde* ANON. Bernh. 2, 81). [*s.XI*] GUIDO micr. 8, 14: In eodem vero cantu maxime *b* molli utimur, in quo *f* amplius continuatur gravis vel acuta, ubi et quandam confusionem et transformationem videtur facere, ut *G* sonet **protum**, *a* deuterum, cum ipsa *b* sonet tritum (*inde* LIB. ARGUM. 40 p. 22. ANON. Lips. p. 158. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 51). GUIDO micr. 19, 16: Distinctio in **proto** *A*. *al.* GUIDO reg. append. 17: Quam tonus et semis sequitur, vox **protus** habetur. GUIDO ep. p. 514, 318. INTERV. Diapason p. 59. HERMANN. mus. p. 24 (p. 128b). *al.* ARIBO 62 p. 32: De proprietate **protorum**, deutorum, tritorum, tetrardorum. Proprietas est **protorum**, ut concordent in elevatione per diapente, in depositione per tonum. *al.* COMM. Guid. 94 p. 116: Quod vero nos primum hoc ipsi **protum**, secundum deuterum, tertium vocant tritum, quartum tetrardum, ab ipsis finalibus nomen toti cantui dantes, ut hunc vocent protum, illum deuterum et cetera (*sim.* ANON. Lips. p. 157). *al.* LIB. SPEC. 83 p. 57: Distinctiones vero protii sunt de **proto** in **protum** et in tritum sub **proto**, id est de lichanos hypaton in mese et in parhypate hypaton, quae est sub lichanos hypaton. *al.* ANON. Lips. p. 155. ANON. Prag. 222. *al.* PS.-GUIDO form. 5, 2. QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26: Tetracordorum est proprietas, ut **prothorum** intensio sit eorum (*sc. tetrardorum*) remissio. Sed *D* ita remittitur per tonum, semitonium, tonum, sicut *A* **prothus** tono, semitonio, tono intenditur. [*s.XIII*] VERS. Postquam pro 202-203. [*s.XIV*] PS.-MUR. interv. p. 312a. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 74 p. 232, 5: Sub trito enim tonus deest, ideo nec occursus per tonum nec organum deponi per eum licet, ut Encheridion liber et Guido refert. Nam **protus** et tetrardus occursus organi habent per tonum, ut parhypate hypaton ad lichanos hypaton et parhypate meson ad lichanos meson. MON. In mon. 2: ponatur **protus** gravis cum hac nota: *7*. MON. In mon. 7: signatur **protus** finalis ita: *f*. MON. In mon. 16: erit **protus** superiorum tali caractere formatus: *l*. MON. In quatuor 2: In quatuor partes longitudinem monocordi divide equas ita, ut inter **protum** et tetrardum gravium sit quarta. MON. Prima corda I 47: Ex his omnibus quaternis cordis prima vocatur **protus**. MON. Si vis mensurare 2. *al.* MON. Super unum 31. *al.* *ex errore ut videtur*: UGOL. URB. 1, 161, 2: Forma triti prothi ... ex tertia diapente specie ... et ex tertia diatessaron ... dicitur esse composita. Igitur ex hax forma tritum prothum per *b* quadrum et non per *b* molle dicimus decantari. *saepius*

psal Merksilbe (Solmisationssilbe) für den Ton C (in der Reihe: *psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c*) — mnemonic syllable (solmization syllable) that denotes the note C (in the series: *psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c*) [*s.XV*] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur **psal**, in sequenti li, in tertia tur, in quarta per, in quinta vo, in sexta ces, in septima is et in octava tas; et sic erit conclusio syllabarum: *psallitur per vo-ces istas*, quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera *c* gravi in litteram *c* acutam, quoniam perfecte canere docent. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20-21. BART.

RAM. 1, 2, 1 p. 27: *c*, quod **psal** (*ed.*: sal) diximus, in spatio a linea inferiori et sequenti contento. *ibid.* *al.* BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44: cum cantus ultra *c* acutum conscenderit, tas in **psal** mutabimus, et sic fiet mutatio tas **psal**; at cum deorsum venire voluerint, **psal** in tas mutabunt. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46: **psal** in ipsius indicis radice. *ibid.* *al.* IOH. HOTH. exc. p. 45. NICOL. BURT. 1 pr. 6. GUILL. POD. 5, 9.

psallo -ere (*de ψάλλω*) *singen — to sing*

1 *generell — general*
[*s.V*] MART. CAP. 9, 888. *al.* [*s.VII*] ISID. etym. 6, 19, 5: Chorus est multitudo in sacris collecta. Et dictus chorus, quod initio in modum coronae circum aras starent et ita **psallere**. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 12, 1: sapienter **psallimus**, si non solum quaeque intervalla musicis sonis congruenter aptata observamus, verum etiam, quo armonicae spacio ipsi autentici cum subiugalibus suis inter se differant, diligenter intendimus, ne qua confusibilis inter ipsos commutatio fiat, quae magis absoniam reddat (*cf. Ps 47, 7*). ORG. Mediol. rhythm. 27. IOH. COTT. mus. 10, 16: Rursus Latini cantores non parvam esse similitudinem inter cantus et accentus prosaicae locutionis modosque **psallendi** considerantes, nomen hoc commune utrisque esse sanxerunt. Sicut enim toni, id est accentus, in tres dividuntur species, scilicet gravem, circumflexum, acutum, ita in cantu tres distinguuntur varietates (*inde* HIER. MOR. 20 p. 153, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 10. TRAD. Holl. VIII 22, 34. *sim.* ADAM FULD. 2, 13). [*s.XIII*] ELIAS SAL. pr. p. 17a. ANON. Emmeram. 6 p. 288, 2. VERS. Postquam pro 30: ex *f* ... per *b* vos **psallite** ... molle. PS.-MUR. summa 1579. *al.* WALT. ODINGT. 6, 18, 1. *al.* [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. 213. *al.* PETR. PALM. p. 515: mutando et **psallendo** vel <per> *b* vel per *7*. *al.* QUAT. PRINC. 1, 11: per eam (*sc. musicam*) plasmatores mundi debemus collaudare et benedicere (*mss. et ed.*: benedicere et *cf. Trad. Holl. VIII pr. 40*) ei **psallendo** novum canticum, sicut sancti patres nostri et prophete docuerunt (*inde* TRAD. Holl. VIII pr. 40. LAD. ZALK. A 11. *cf. Ps 32, 3; Ps 97, 1*). COMM. Boeth. II p. 216, 11 (*cf. ISID. etym. 6, 19, 15*). [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 7, 18: Ut re mi fa sol la modulacio musica cantat / Hasque manus leve digitis ipsa locare laxat / La sol fa mi re ut sonans in antiphona. Hiis et predictis sex sillabis Anglici et Francigene utuntur, Italici autem non. Versus: Ytalici alias **psallendi** dant tibi voces (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 1, 12. *cf. Ioh. Cott. mus. 1, 3*). *al.* IOH. OLOM. 9 p. 69: Inspiciatur quoque caute cantus, ne minus alte aut depresso, sed mediocriter incipiatur. Versus: Cerne toni sedem **psallens** cantus quoque finem. GOB. PERS. p. 180b: Inspide **psallunt**, qui non ex arte, sed usu. MUT. Christo 24: Christo igitur Domino musicis modulacionibus (*ms. et ed.*: moduracionibus) **psallere** volentibus est breviter advertendum. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: si vir cum puero **psallat**, in unisono videntur et tamen sunt in octava. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67: Si autem tenor **psallerit** hoc modo *g-f-g*, poterit organum facere *g-h-g* aut *7-h-g*. *al.* NICOL. BURT. 1 pr. 6 (*cf. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19*). GUILL. POD. 7, 35: valde enim venustior est melus vel ad tres vel ad quattuor aut multo plures cantus confectus, quando nunc omnes, nunc vero quidam eosdem cantus proferentium tantummodo **psallunt**, et ceteri quibusdam pausis debite collocatis ad tempus vel ad horam ab officio cantandi suspensi permanent, ad quod postea revertuntur.

2 *mit instrumentaler Begleitung — with instrumental accompaniment*

[*s.V*] MART. CAP. 9, 906: Post hos **psallentes** Pitho, Voluptas et Gratiae admixtis lyrae vocibus ... advenere. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 22, 7: Psalterium, quod vulgo canticum dicitur, a **psallendo** nominatum, quod ad eius vocem chorus conso-

nando respondeat (*inde* IOH. AEGID. 17, 68. HIER. MOR. 4 p. 20, 23). [*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 140: Psalter: cytharistam **psallentem**, qui pulsaret, ut per hoc excitatus esset spiritus eius. (?) [*s.XV*] TRAD. HOLL. I pr. 3. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: organum naturale per arsim et thesim, idest per elevationem et depositionem sive per intensionem et remissionem, cum artis instrumento copulantes **psallere** concorditer assuefaciemus, quousque sine eo legitime psallere didicerint. IOH. TINCT. inv. p. 38. (?)

3 mit Bezug auf die Liturgie — with reference to the liturgy [*s.VII*] ISID. etym. 6, 19, 7: „Antiphona“ ex Graeco interpretatur „vox reciproca“: duobus scilicet choris alternatim **psallentibus** ordine commutato, sive de uno ad unum. Quod genus **psallendi** Graeci invenisse traduntur. Responsorios Itali tradiderunt. *al.* [*s.IX*] AURELIAN. 20, 2: Initium autem **psallendi** ecclesiae extitit vel ad imitationem priscorum, qui inter sacrificiorum exhibitiones Domino persolvere solebant laudes, vel ab Ignatio beatissimo martyre traditum suscepit, qui voces angelicas Domino decantantes in caelestibus audivit eundemque morem suae ecclesiae contradidit; atque inde in alias ecclesias eadem laudabilis consuetudo inolevit (*sim.* ADAM FULD. 2, 2. FLOR. FAX. 1, 2, 1). [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. 123: cantum bene **psallere** Gregorianum. [*s.XV*] PETR. TALH. p. 20: planum cantum regulariter **psallere**. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 32: Verum quis hunc **psallendi** ritum fieri sub antiphona „Nos qui vivimus“ ignorat? ADAM FULD. 2, 2: Volunt tamen multi inter Latinos S. Ambrosium ecclesiae Mediolanensis antistitem occidentali ecclesiae primo dedisse modum **psallendi**. GUILL. POD. 5, 9: benedictionem **psallere**.

4 mit Bezug auf die Psalmodie — with reference to psalmody [*s.IX-X*] COMM. BR. 346: cantica evangelica sic morose **psalluntur**, ut non longiori, sed eadem morositate antiphonam subsequi oporteat. REG. PRUM. 1, 2: Cum frequenter in ecclesia vestrae diocesis chorus **psallentium** psalmorum melodiam confusis resonaret vocibus propter dissonantiam toni ..., arripui antiphonarium. [*s.XI*] ANON. Gerbert 2: Beatus Augustinus perhibet, quia penaliter peccat, qui (*ms. Cesena*; *GS I p. 151a*: quem) in divinis canticis altitudinem (*ms. Cesena*; *GS I p. 151a*: altitudo) vocis magis quam sensum verborum delectat; quia ideo non voce, sed corde cantandum est. Ad hoc enim usus **psallendi** constitutus est. FRUT. brev. 13 p. 100: Primi toni melodiam **psalles** in directum (*cum melodia*) (*inde* THEOG. METT. 31, interp. 1a. TON. Seligenst. p. 108. TON. Vatic. 12, 3 p. 197. AMERUS 9, 2. ANON. Ratisb. 8, 1, 11. ANON. Claudifor. 4, 2, 13. ANON. Gemnic. 3, 3, 30. TON. Subl. p. 55, 4. TRAD. HOLL. IX 2, 4, 10. TRAD. HOLL. XI 5, 144. TRAD. HOLL. II 4, 74. TRAD. HOLL. III 9, 23. TRAD. HOLL. V 4, 160. TRAD. HOLL. VII 4, 183. BONAV. BRIX. 18, 18. LAD. ZALK. B 17. SZYDLOV. 13 p. 51. TRAD. HOLL. XII 8, 36). [*s.XII*] ANON. Cist. III 2: Institutio sancti Bernardi abbatis Clarevallis, quomodo cantare et **psallere** debeamus. ANON. Cist. IV 1. [*s.XIII*] INST. PATR. tit.: Instituta patrum de modo **psallendi** sive cantandi. INST. PATR. 6: privatis autem diebus ita psalmodia moduletur nocturnis horis et cantus de die, ut omnes possint devote **psallere** et intente cantare sine strepitu vocis, cum affectu absque defectu. Omni tempore, estate vel hieme, nocte an die sollempni sive privato, psalmodia semper pari voce, equa lance, non nimis protrahatur; sed mediocri voce, non nimis velociter, sed rotunda, virili, viva et succincta voce **psallatur**. INST. PATR. 10: Ammonemus itaque, ut una aspiratione sive uno anhelitu usque ad punctum rithmice vel metrice **psallamus**; post medium metrum modica modulatione peracta pausam bonam et conpetentem faciamus; facta pausa, quod de versu restat, morosiori modulatione deponatur salvo tono; sicque omnis modulatio

psalmodie sive cantus rotundetur et terminetur. *al.* ELIAS SAL. 24 p. 50b. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 86, 17: in convenienti psalmodia debent psallentes rotunde et una voce **psallere**, simul incipere et simul finire, simul pausare, nullusque ante alium praesumat incipere vel ultra alios nimis tenere (*cf. Anon. Cist. III 6-12*). SUMM. GUID. 1: Dat de **psallendi** metis pariterque canendi / normas Guidonis summula deque tonis. [*s.XV*] THOM. BAD. p. 86: si omnes claves in uno libro abraderentur, non esset tunc aliquis cantus alicuius toni, et per consequens non posset **psalli** aliquis psalmus secundum melodiam. CONR. ZAB. tract. B 2. CONR. ZAB. chor. append. 1, 2: De psalmodia irreprehensibiliter perficienda ... Mensuraque per omnia uniformiter custodiatur / excepta prima versus syllaba, quae paululum trahatur. / Non nimis tractim nec nimis festine **psallatur**, / differentialiter tamen iuxta temporum exigentiam procedatur.

subst. psallentia -ae f. *das Singen, Gesang* — (*act of*) singing, chant

[*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 4, 8: Saul, qui spiritu maligno correptus **psallencia** vel canore cithare Davidice liberabatur (*sim.* TRAD. HOLL. X A 12. *cf. 1 Sam 16, 23*). *cf. DuCange s. v. psallentia et psallentium*

subst. psallenda -ae f. *Psalmodie (rezitativische Gesangsform) — psalmody (chant in the form of recitative)*

[*s.XV*] FR. GAFUR. pract. 1, 15: Modulationes autem „Gloria Patri et Filio“ super psalmodias introituum Gregorianorum et super **psallendas** Ambrosianorum unicuique ex se ipso brevitate causa relinquimus perquirendas. *cf. DuCange s. v.*

subst. psallens -ntis m. 1. *Sänger* 2. *Spieler eines Saiteninstrumentes* — 1. singer 2. performer on a stringed instrument

1 *Sänger — singer*

[*s.XI*] BERNO prol. ep. 12: inter **psallentium** choros constitutus decantare valeas laetus. [*s.XIII-XIV*] WALT. ODINGT. 5, 4, 16: Important etiam nobis praedictae syllabae spirituales quaedam admonitionem, scilicet, ut mens **psallentis** Deo laudes concordet voci. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 17: in convenienti psalmodia debent **psallentes** rotunde et una voce psallere, simul incipere et simul finire, simul pausare, nullusque ante alium praesumat incipere vel ultra alios nimis tenere. [*s.XV*] EG. CARL. rit. 110: Principes sunt angeli, **psallentes** devoti musici, iuvenulae tympanistriae animae simplicium et innocentium (*cf. Ps 67, 26*). ADAM FULD. 1, 6: canticum enim est numerosa vox ad Dei gloriam ordinata, et offert quisque sua gratus munera regi, **psallentisque** dolor vertitur in meritum.

2 *Spieler eines Saiteninstrumentes — performer on a stringed instrument*

[*s.XV*] ADAM FULD. 1, 4: **Psallentis** mentem vero ad Philippum regem interpretari quis audet? (*cf. Adam Fuld. 1, 3: Cum psaltem quemdam Philippus Macedonum rex in convivio emendare vellet ac de pulsandis chordis secum disserere*)

psalmicen -inis m. *Psalmensänger — psalmist, one who sings psalms*

[*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 140: Psaltes: **psalmicen**. (?)

psalmidicus v. intonatio psalmidica, tonus psalmodicus

psalmista -ae m. *Psalmensänger — 'psalmist', one who sings psalms*

[*s.VII*] ISID. etym. 7, 12, 3. ISID. etym. 7, 12, 24: Lectores a legendo, **psalmistae** a psalmis canendis vocati. Illi enim praedicant populis, quid sequantur, isti canunt, ut excitent ad conpunctionem animos audientium. ISID. etym. 15, 4, 15: Pulpitum, quod in eo lector vel **psalmista** positus in publico

conspici a populo possit, quo liberius audiatur. [s.XI] GUIDO ep. p. 460, 100: Vidi enim multos acutissimos philosophos, qui pro studio huius artis non solum Italos, sed etiam Gallos atque Germanos ipsosque etiam Grecos quesivere magistros, sed quia in hac sola regula confiderunt, non dico musici, sed neque cantores umquam fieri, vel nostros **psalmistas** puerulos imitari potuerunt. VOCAB. MUS. p. 140: **Psalmista**: psalta. (?)

psalmizo -are *psalmodieren, Psalmen singen — to sing psalms*

[s.XV] BONAV. BRIX. 18, 15: Sciendum est, quod omnes toni regulantur sub potestatem versuum infrascriptorum secundum Boetium, hoc modo: Primus ad tertiam, secundus unam inferius, / tertius ad tertiam, quartus ad quartam, / quintus ad aequalem, sextus ad aequalem, / septimus ad quartam, octavus ad aequalem. Hoc intelligatur quoad **psalmizandum**, scilicet secundum ordinem minorum de observantia, secundum vero aliorum dicitur ad aequalem, sed nos solum in Gloriis et versiculis missarum dicimus ad aequalem.

psalmodia -ae f. (ψαλμωδία) ‚Psalmodie‘ (rezitativische Gesangsform) — *psalmody (chant in the form of recitative)*

1 *allgemein — general*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 616. [s.IX-X] COMM. BR. 11. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1897: **Psalmodia** enim ecclesia frequentissime debet uti, et hoc est investigare, qualiter psalmus secundum tenorem uniuscuiusque toni habeat modulari. PS.-MUR. summa 1935: in „Benedictus“ et in „Magnificat“ hemitoniam differunt a psalmodiarum hemitoniam in primo tono, quarto, sexto et octavo; in reliquis concordant cum hemitoniam **psalmodie**. GUIDO DION. 2, pr. 241. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 140. HEINR. EGER 5 p. 61. al. [s.XV] UGOL. URB. 1, 64, 10: Dicuntur autem antiphonae relative ad **psalmodiam**, cui respondent. IOH. KECK pr. p. 321a: mentis exultatio finis est **psalmodiae**, propter quam est instituta. *ibid.* al. CONR. ZAB. tract. BK 1: in **psalmodiis** non nisi in primo versu de artis inceptio est curandum. al. ADAM FULD. 1, 5. LE MUNERAT moderat. 49-50. FR. GAFUR. pract. 1, 8: antiphona primi toni **psalmodiam** requirit eiusdem. FR. GAFUR. pract. 1, 15: quandoque item in nonnullis **psalmodiis** (potissimum primi toni) principia et medietates Gregoriani ritus ipsi Ambrosiani solemniter modulatur. al. COMPEND. MUS. 161.

2 *die Differenzen betreffend — with reference to the differences ('saeculorum amen' formulas)*

[s.XI] TON. Aug. p. 87: **psalmodia** principiis antiphonarum coaptatur. [s.XIII] HIER. MOR. 20 p. 154, 26: Tonus vero differentialis est in fine „Gloria patri“ finalis inflexio vocis, secundum quam **psalmodia** antiphonae decenter coniungitur. PS.-MUR. summa 1910: habilis fiat accessus ad principium antiphonae **psalmodia** sita secundum tenorem vel differentiam talem vel talem. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 86, 1: secundum distinctas differentias distinctae fiant in **psalmodiis** finales terminationes. HUGO SPECHTSH. comm. p. 142: dicitur autem peregrina (*sc. differentia*) ideo, quod rara in **psalmodia**. HEINR. EGER 5 p. 61: Subscribuntur autem communiter tenoribus vocales de „saeculorum amen“, scilicet „euouae“, propter finem **psalmodiae** sub cursu ipsorum antiphonis vel introitibus applicandum. [s.XV] CONR. ZAB. tract. BH 8: caudae illae, quas quaedam differentiae habent, in multis ecclesiis cantari non solent in **psalmodiis**. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 19.

3 *die Vortragspraxis betreffend — with reference to performance practice*

[s.XII] ANON. Cist. III 6: **psalmodiam** non nimium protrahamus, sed rotonde et viva voce cantemus. [s.XIII] INST.

PATR. 6: privatis autem diebus ita **psalmodia** moduletur nocturnis horis et cantus de die, ut omnes possint devote psallere et intente cantare sine strepitu vocis, cum affectu absque defectu. Omni tempore, estate vel hieme, nocte an die, sollempni sive privato, **psalmodia** semper pari voce, equa lance, non nimis protrahatur; sed mediocri voce, non nimis velociter, sed rotunda, virili, viva et succincta voce psallatur ... In omni textu lectionis, **psalmodie** vel cantus, accentus sive concentus verborum, in quantum suppetit facultas, non negligatur. INST. PATR. 12: semper in **psalmodia** punctus et pausa teneantur. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 71, 6: in **psalmodia**, in qua communiter ultimae (*sc. voces*) debent esse subitaneae et sine protractione, tam in circumflexionibus quam in punctis elevatis. al. QUAT. PRINC. 3, 55: Distinguenda etiam sunt tempora, sive sit in **psalmodia** in plano cantu, nam aliter et aliter in feria et in festo ac duplici festo canendum est. HEINR. EGER 5 p. 62: Audiui olim in quibusdam ecclesiis differentias illas seu caudas non ad quemlibet **psalmodiae** reiterari versum, sed tantum in fine super „Amen“. [s.XV] CONR. ZAB. chor. append. 1, 1: De **psalmodia** irreprehensibiliter perficienda. ... Sequuntur ergo illa, quae in **psalmodia** veniunt diligenter observanda: versus sequens ante finem praecedentis non incipitur; in medio versuum pausa competens fieri non omittatur. Non dictionaliter, sed potius syllabaliter legatur; a caudis in medio et in fine versuum omnino absteineatur. Mensuraque per omnia uniformiter custodiatur excepta prima versus syllaba, quae paululum trahatur. Non nimis tractim nec nimis festine psallatur *eqs.* al. FR. GAFUR. pract. 1, 15: Velociore tamen temporis mensura feriales et minores proferunt **psalmodias**, tardiore solemniores.

4 *Melodieverlauf und Struktur betreffend — with reference to melodic progression and structure*

[s.XIV] SUMM. GUID. comm. 4, 24: videndum est, in quibus clavis incipiat unusquisque tonus suum „Gloria“ sive **psalmodiam**. Sciendum ergo, quod primus tonus, quintus et sextus incipiunt suum „Gloria“ in ·F· finali, secundus in ·C· gravi, tertius et octavus in ·G· finali, quartus in ·E· finali, septimus vero in ·b· quadrato. al. HEINR. EGER 5 p. 60: **Psalmody** enim in singulis tonis per unam certam chordam currit et communiter in linea, excepto septimo tono, in quo currit in spatio, a qua chorda tonali in principio sive medio et fine **psalmodia** ipsa declinat modicum declinantibus ab ipsa plus hinc inde antiphonis vel introitibus sub et supra. Et haec declinatio ab ipsa in fine dicitur tenor. Est igitur tenor cursus cantualis circa finem **psalmodiae** a chorda cantuali declinans et ex hoc et certum tonum indicans. HEINR. EGER 5 p. 62: Mediae etiam **psalmodiarum** distinctiones in diversis ecclesiis sunt diversimodae; in hoc tamen omnes puto conveniunt, quod Graecae dictiones, Hebraicae et Latinae monosyllabae in mediis distinctionibus circa finem acuto quasi accentu elevantur in omnibus tonis excepto tertio aliis dictionibus versum communem ibi servantibus. Inchoationes etiam **psalmodiarum** apud diversas ecclesias diversimodae sunt; conveniunt tamen communiter puto in hoc, quod in solo quinto tono inchoatio fit a quinta sub chorda sua tonali, in secundo vero, tertio et octavo a quarta, in primo et sexto a tertia sub tonali. Quartum autem quidam inchoant a quarta sub tonali, quidam ab ipsamet tonali, septimum quidam a tertia sub tonali, quidam vero a proxima sub eadem. [s.XV] ANON. Gemnic. append. 21: primus tonus finitur in ·D·solre et eius **psalmodia** canitur in ·a·lamire. Secundus similiter finitur in ·D·solre, sed eius **psalmodia** canitur in ·F·faut. al. TON. Subl. p. 55, 3. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 1. FR. GAFUR. pract. 1, 8. FR. GAFUR. pract. 1, 15: plurimum **psalmodiam** cuiuscumque toni in ea incipiunt chorda (*sc. cantores ecclesiastici*), in quam principium eius „euouae“ fuerit pernotatum. al.

psalmodialis -e *psalmodisch* — *psalmodic*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 79, 2: Nunc autem ad tonos descendamus cantuum, qui dicuntur antiphonae et missarum introitus, qualiter in eis, non solum per regulas prius tactas, sed etiam per quosdam tenores et „saeculorum“ differentias tonus agnoscitur. Hoc autem utilius viris ecclesiasticis videtur quam de ceteris cantibus, nam illi sunt cantus, in quibus **psalmodialis** intonatio locum habet. IAC. LEOD. spec. 6, 83 tit. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 1: Consequenter de **psalmodiali** intonatione prosequamur. Ad hoc enim in antiphonis principaliter ordinari videtur tonorum cognitio, ut cognito tono alicuius antiphonae sciat quis eam convenienter super psalmum intonare. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 4: **Psalmodialis** igitur intonatio est talis toni vel talis „saeculorum“ super psalmum conveniens principii, medii atque finis observatio.

psalmodicus (**psalmidicus**)
v. intonatio psalmodica, tonus psalmodicus

psalmodio -are *„psalmodieren“, Psalmen singen* — *to sing psalms*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 60, 6: Haec enim musicae pars, cum cantum respiciat modosque cantandi, modum intonandi sui cognitorem compositi cantus, an conveniens sit vel non, efficit iudicem, falsi emendatorem et novi compositorem. Haec in ecclesia Dei beneficiatum reddit aptum, ut ibi suum faciat debitum in cantando, in tonando, in **psalmodiando** congruum observet modum.

psalmodizo -are *„psalmodieren“, Psalmen singen* — *to sing psalms*
[s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L), 13: Gregorius musas primo carnaliter usas, / usu sanctarum mutavit basilicarum; / ast Augustinus formam fert **psalmodizandi**, / atque chori regimen Bernardus monachis offert.

psalmus -i m. et **psalma** -atis n. (*ψαλμός, ψάλμα*)
„Psalm“ (auf Rezitation basierende Gesangsgattung) — *‘psalm’ (a genre of chant based on recitation)*

I für die alttestamentlichen Psalmen (und Cantica) — *for the psalms (and canticles) of the Old Testament*

A allgemein — *general*
[s.VII] ISID. etym. 6, 19, 9: Lectio dicitur, quia non cantatur, ut **psalmus** vel hymnus, sed legitur tantum. ISID. etym. 6, 19, 11: Canticum est vox cantantis in laetitiam. **Psalmus** autem dicitur, qui cantatur ad psalterium, quod usum esse David prophetam in magno mysterio prodit historia. Haec autem duo in quibusdam psalmorem titulis iuxta musicam artem alternatim sibi adponuntur. Nam canticum **psalmi** est, cum id, quod organum modulatur, vox postea cantantis eloquitur. **Psalmus** vero cantici, cum, quod humana vox praeloquitur, ars organi modulantis imitatur. **Psalmus** autem a psalterio dicitur, unde nec mos est ex alio opere eum componi. ISID. etym. 6, 19, 15: ut **psalma** sit, quod psallitur. ISID. etym. 7, 6, 77. ISID. etym. 7, 12, 24: Lectores a legendo, psalmistae a **psalmis** canendis vocati. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 43. (?) GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 7: Continua vox est ut in **psalmis**. (?)

B in der Liturgie — *within the liturgy*

1 unspezifisch — *unspecific*
[s.IX] MOD. Autenticus p. 53, 3. AURELIAN. 10, 21. al. COMM. BR. tit.: Incipit commemoratio brevis de tonis et **psalmis** modulandis. al. REG. PRUM. 1, 2. [s.X] ODO ARET. p. 248a. al. [s.XI] BERNO prol. 7, 33 (*sim.* ANON. Wolf p. 203). GUIDO micr. 13, 8. ARIBO 35 p. 29. COMM. Guid. 65 p. 145. al. ANON. Lips. p. 158. PS.-GUIDO form. ton. 7, 13. al.

PS.-OSBERN. 30. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43: incipiunt liberius responsoria et offertoria et huiusmodi cantiones, quae carent **psalmorem** et differentiarum appositionibus (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 84, 7). al. [s.XII] GUIDO AUG. 614: secundum diversitatem tonorum diversitas est in modulatione **psalmorem**. GUIDO AUG. 754: **psalmus** cum suo introitu et „Gloria patri“ unus est cantus. al. TON. Cist. 158: ut eiusdem modi sit differentia et antiphona et in eodem modo **psalmus** canatur. al. ANON. Cist. I 63 p. 40. ANON. Cist. II c. 1151C. ANON. Cist. IV 4. al. TON. Vatic. 12, 3 p. 196. al. MOD. Notandum est 3. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 497b. INST. PATR. 15. TON. Franc. p. 117a. al. AMERUS 9, 1: Incipit tonale secundum usum ecclesiarum Anglie et Francie in **psalmis** ad matutinas, horas et vespas. AMERUS 10, 1: Incipit tonale secundum usum curie Romane in **psalmis** ad vespas, matutinas et horas. Nota, quod in curia Romana numquam faciunt pneumam post antiphonas, sed diebus duplicibus cantant antiphonam ante et post quemlibet **psalmum** tam ad vespas quam ad matutinas, sed non ad horas. ELIAS SAL. 4 p. 20b. al. LAMBERTUS p. 261b: sequitur, in quibus clavibus modi incipiant et in quo differant et quot differentias habent et quomodo **psalmi** cuiuslibet incipiant vel moderantur et ubi distinguantur vel mediantur. HIER. MOR. 22, 4 (p. 160). al. ANON. Hailspr. 4 p. 69. TON. Lips. p. 107. TON. Sar. p. 2. al. IOH. GROCH. 212. al. PS.-MUR. summa 1855. al. WALT. ODINGT. 5, 9, 15: Intonatio est levis **psalmorem** modulatione antiphonis aptata. al. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 273: qualiter octo toni ... ad intonationem **psalmorem** ... adaptari convenienter et applicari debeant. al. IAC. LEOD. inton. 2, 7: Sunt enim in antiphonis „Seculorum“ quodammodo tonorum effectus ad hoc inventa, ut ipsis mediantibus et tonorum antiphonarum facilius habeatur cognitio et earundem super **psalmos** intonatio. al. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 5. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 3: de consonantiis et tonis et tonorum vel modorum intonatione super **psalmos**. al. HUGO SPECHTSH. 23. al. SUMM. GUID. comm. 4, 87: octo sunt modi sive melodiae incipiendi **psalmum** secundum suum tonum, quae nec in principio nec in medio, sed ex parte finis solummodo secundum tonorum differentias variantur. Item iuxta octo tonos octo sunt modi cantandi **psalmos** officiorum (*sim.* GOB. PERS. p. 196a). HEINR. EGER 5 p. 62. al. COMPIL. Ticin. B 110: Cantus resonetur, **psalmus** intonetur. PS.-MUR. mod. p. 99b: Triplex est intonatio: intonatio simplex, ut ad **psalmos**; intonatio sollemnis, ut ad „Magnificat“, „Benedictus“; et intonatio gravis, ut ad introitum. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: de „saeculorum amen“, qui in fine antiphonarum pro **psalmorem** modulatione applicantur. al. IAC. TWING. p. 138, 7: Quomodo **psalmi** et „Magnificat“ ac „Benedictus“ secundum dictos octo tonos sunt imponendi et cantandi. al. PROSD. plan. 2, 17 p. 122, 5: modus **psalmos** intonandi duplex reperitur, scilicet modus in diebus solempnibus precipuis sive duplicibus retentus et modus in diebus ferialibus atque dominicis observatus. al. NICOL. CAP. p. 329. al. ANON. Claudifor. 4, 2, 18 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 15). al. ANON. Gemnic. 3, 1, 1. UGOL. URB. 1, 64, 10: respondent enim **psalmis** antiphonae ... Unde dicitur antiphona quasi ante **psalmum** sonans. al. ANON. Tegerns. I p. 105: in **psalmo** vel responsorii vel in quocumvis alio cantu pausam mediam exigente. THOM. BAD. p. 86. TRAD. Holl. IX 2, 3, 75. al. TON. Subl. p. 54, 4. al. ANON. Carthus. nat. 8, 37. al. TRAD. Holl. I 2, 8, 4. al. TRAD. Holl. II 4, 361 (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 503. LAD. ZALK. B 58). al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 6: Quo videlicet tempore mater ecclesia quatuor illos duntaxat antiquos tropos habebat quatuorque per consequens versus responsiorum et introituum, quos nunc habent, adhuc huiusmodi cantus autentici, sed et quatuor tantummodo **psalmorem** in-

tonationes, quas quoque nunc antiphonae tenent autenticas. *al.* TRAD. HOLL. V 4, 167: antiphonae ante **psalmos** incipiuntur et quandoque partim cantando, sicut in diebus ferialibus et in festis simplicibus, quandoque incipiendo integraliter terminantur sicut in magnis et solemnibus festivitibus (*sim.* LAD. ZALK. B 62). *al.* TRAD. HOLL. VII 4, 285: in antiphonis ... quandoque ponitur notificatio **psalmi** sub notificatione regularitatis vel „seculorum“. *al.* TRAD. HOLL. XIII 4, 101 comm. TRAD. HOLL. XX 4, 4. CONR. ZAB. tract. BI 1: quilibet tonus habet suum modum incipiendi et mediandi tam ipsos **psalmos** quam tria illa solemnia evangelica cantica, scilicet „Magnificat“, „Benedictus“ et „Nunc dimittis“. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 32. ADAM FULD. 2, 13. LAD. ZALK. B 6. *al.* LE MUNERAT moderat. 52. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 42. GUILL. POD. 5, 2: Cum beatus Ignacius episcopus et martyr angelos antiphonas cantantes ... quodam in monte audisset, ad precepte modulationis exemplum alias atque alias confecit et cantandas cum **psalmis** instituit. *ibid.*: Damasus papa ... **psalmus** in ecclesia per choros alternatim cantare ... instituit. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* MICH. KEINSP. 8, 5. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 11. SZYDLOV. 14 p. 70. TRAD. HOLL. XXI 10, 24. TRAD. HOLL. XVII 197. *al.* TRAD. HOLL. XIX 395. *al.*

2 *die Verbindung zwischen Antiphon und Psalmvers betreffend* — with reference to the conjunction between antiphon and psalm verse

[s.IX] AURELIAN. 15, 17-18. [s.X] ODO ARET. p. 248b: Studiositatem autem quicumque habere voluerit in cantu, ... quando voluerit antiphonam in ecclesia incipere, non teneat introitum eius, sed ad finem quantocumque currat, et in cuius tono eam invenerit, in ipsius sono incipiat **psalmum** (*sim.* TON. Boeth. mus. 2). [s.XI] GUIDO micr. 11, 16: Deinde si eidem cantui versum aut **psalmum** aut aliquid velis subiungere, ad finalem vocem permaxime opus est coaptare, non ad primae vel aliarum adeo inspectionem redire (*inde* METROL. 98 p. 77. *ad loc.*: COMM. Guid. 39 p. 135). *al.* QUAEST. MUS. 1, 20 p. 55. [s.XII] GUIDO AUG. 489 (*cf.* GUIDO micr. 12, 3). *al.* ANON. Cist. I 65 p. 41. *al.* ANON. Cist. II c. 1151D. *al.* TON. Baumg. 1, 4: Quoniam vero diversa sunt principia antiphonarum, variatur **psalmus** in suo fine, ut cum antiphonae principio bene valeant convenire. TON. Vatic. 12, 3 p. 196: ad inceptum cuiuslibet melodie sine dubitatione **psalmum** adaptare queas. [s.XIII] METROL. 6 p. 78 (*cf.* GUIDO micr. 12, 3). *al.* IOH. GROCH. 250: Antiphona ... audita cantor iuxta eius modum intonationem **psalmi** faciat. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 238: illi, qui **psalmos** intonant, cuius toni sit antiphona, secundum quam intonandus est **psalmus**, providere debent. *al.* IAC. LEOD. inton. 3, 3: Debet enim volens super **psalmum** antiphonam intonare, illius „Seculorum“ videre primum cuiusque toni sit noscere. Secundo scire debet, quale principium in sua intonatione teneat ille tonus illudque in **psalmi** principio, si possibile sit, observare. Tertio illius toni medium similiter conservare debet. Postremo per cantum sui „Seculorum“ suum **psalmum** debet terminare (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 83, 3). IAC. LEOD. spec. 6, 80, 6: intonatio alicuius antiphonae in quolibet versu ipsius **psalmi** terminatur secundum cantum „saeculorum amen“ illius antiphonae. *al.* QUAT. PRINC. 3, 19 (*sim.* TRAD. HOLL. VIII 23, 15. TRAD. HOLL. I 2, 5, 8. *cf.* GUIDO micr. 12, 3). GOSCALC. 1, 7 p. 84, 3: Fines autem omnes ipsorum **psalmorum** semper dicendi sunt, prout „euouae“ demonstrant, et hec „euouae“ debent sic regulariter terminari, ut post eorum finem congrua fieri possit inceptio antiphonarum. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 69: in fine **psalmi** erit animadvertenda vox ultima toni et prima antiphonae sue cantus, ut sub debita consonantia incipiatur. *al.* PROSD. plan. 2, 17 p. 152, 9. TON. Subl. p. 63, 6. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 34. CONR. ZAB. tract. BI 6: ad incipien-

tiam primae particulae antiphonarum iuxta exigentiam quorumlibet tonorum tam inceptionem quam mediationem **psalmorum** et canticorum artificialiter facere debet, qui voluerit rite et rationabiliter intonare. CONR. ZAB. chor. 6, 55: prima pars antiphonae, quae praemittitur ante ipsius **psalmi** intonationem, et ipsa **psalmi** intonatio sive inceptio secundum toni cantandi exigentiam debent etiam, quando commode fieri potest, correspondentiam habere. Cur aliunde ordinatum esset de praemittenda primae antiphonae particula ante **psalmi** inchoationem? Quando modo **psalmum** incipiens indifferenter ad fortunam hoc facit sine correspondentia ad antiphonae particulam praemissam sive ad eius melodiam, rusticitas est non immerito deridenda.

3 *die Vortragspraxis betreffend* — with reference to the manner of performance

[s.IX-X] COMM. BR. 320: Praeterea quemadmodum **psalmi** vel alia quaelibet melodia ad rationem causae vel temporis, pro paucitate vero seu multitudine cantorum celsius vel humiliter canendi sunt ... **Psalmi**, qui continuatim cum suis antiphonis dicuntur ad vesperam dumtaxat V aut quattuor, ad nocturnas sex vel tres, illi etiam, qui ad matutinas deputati sunt, aut aequali elatione omnes imponendi aut certe a primo ad extremum melodia gradatim debet et moderate in altum exrescere. COMM. BR. 336: In pronuntiatione **psalmorum** cum antiphonis semper principia versuum protendantur una scilicet longa syllaba, longa autem pro modo correptionis, quatinus chorus omnis pariter capere initia versuum possit et concorditer perducere, similiter versuum finis una vel duabus productis eadem longitudine syllabis. [s.XII] ANON. Cist. III 13: Quicumque incipit antiphonam aut **psalmum** aut hymnum aut responsorium aut alleluia, unam aut duas partes solus tractim dicat aliis tacentibus; et ab eo loco, quo ille dimittit, alii incipiant non repetentes, quod ille iam dixit (*sim.* INST. PATR. 27). [s.XIII] TON. Franc. p. 142a. *al.* [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 62: **psalmi** post introitum sollempnius inchoantur, mediantur et tenorisantur seu finiuntur.

4 *die Melodieformeln der Psalmtöne betreffend* — with reference to the melodic formulas of the psalm tones

a *allgemein* — general
[s.IX-X] COMM. BR. 44: Sequitur modulatio **psalmi**, quae ascendit usque deuterum tetracordi superioris in sex consistent sonis: (*sequitur exemplum*). *al.* [s.XII] TON. Vatic. 12, 3 p. 197. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 52, 19: In „Glorias“ vero sive in **psalmis** introitum solet hic tonus (*sc. primus*) a tertia per duos tonos surgere in quintam et inde per semiditonus circumflexum tacta septima redire in quintam et pausare circa finem facto eodem circumflexo ad finalem descendere hoc modo: (*sequitur exemplum*). *al.* TON. Praed. 15: Sequitur de intonationibus **psalmorum** ... Primus tonus sic incipit et sic flectitur et sic mediat et sic finitur (*cum melodia*) (*sim.* HIER. MOR. 22, 5 (p. 160)). TON. Franc. p. 145b: Modus intonandi **psalmos**, qui sequitur, est pro diebus festis et feriis ... (*sequitur exemplum*). *al.* ELIAS SAL. 22 p. 46b. *al.* PETR. CRUC. 2: De modo intonandi super **psalmos** (*sc. primi toni*). *al.* TON. Sar. p. 1: Intonacio vero **psalmorum** primi toni in ·Ef-faut (*ed.*: Efaut) gravi incipitur et currit in ·a-lamire acutam per b mollem. TON. Sar. p. 9: Intonacio **psalmorum** primi toni: (*sequitur exemplum*). TON. Sar. p. 31: Intonacio **psalmorum** (*sc. quarti toni*) in officiis missarum: (*sequitur exemplum*). *al.* WALT. ODINGT. 5, 9, 42. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 142: Notandum est igitur, quod circa intonationem cuiuslibet **psalmi** tria sunt precipue consideranda, scilicet principium, mediatio sive medium atque finis. GUIDO DION. 2, pr. 228: illi **psalmi**, qui equaliter magis et quasi sub uni sono in directum canuntur, sicut fit ad horas tempore paschali, non ita cito deprimuntur aut cadunt ut ceteri.

al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 128: melodia **psalmorum** in fine secundum varias differentias variatur. al. SUMM. GUID. ton. 10. al. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 60: Tonus sextus apud claustrales in nullo differt a modo canonicali, nisi quod **psalmi** intonantur plerumque ut cantica: (*sequitur exemplum*). IOH. OLOM. 9 p. 67: Sciendum autem, quod super ultimam (*ms. et ed.: ultima*) differentiam (*ms.; ed.: differentia*) toni octavi **psalmus** aliter, quam praemissum est, saepius intonatur ut hic: (*sequitur exemplum*). al. PROSD. plan. 2, 11 p. 106, 3. al. ANON. Claudifor. 4, 5, 11: **psalmi** introituum quarti toni incipiuntur in ·a· acuto et descendunt ad ·g· finale et e contra ascendunt ad ·a· acutum ... et finiuntur in ·f· finali (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 95). al. ANON. Gemnic. 3, 3, 118. al. TRAD. Holl. IX 2, 4, 57. al. TRAD. Holl. I 2, 9, 4. al. TRAD. Holl. II 4, 114: forma seu melodia super **psalmos** officiorum, secundum quam omnes **psalmi** seu versus introituum iubilantur ... (*sequitur exemplum*) (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 251. LAD. ZALK. B 25). al. TRAD. Holl. III 9, 23. al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 18: ne **psalmos** introituum de quarto tono canere (*mss.; ed.: carere*) debemus per ·t· quadrum, qui toti iacent in tritono. TRAD. Holl. V 4, 288. al. TRAD. Holl. VI 13, 2: Nota secundum Boecium et secundum alios auctores omnis cantus regularis **psalmum** tenetur finire in aliqua 4^{or} cordarum gravium. TRAD. Holl. VII 4, 204. al. CONR. ZAB. tract. p. 243: Sequuntur intonationes **psalmorum** secundum morem Coloniensis provinciae. al. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 19-20. TRAD. Holl. XV 10, 101: Melodie tonorum **psalmorum** introitorum. BONAV. BRIX. 18, 39. LAD. ZALK. B 30. al. FR. GAFUR. pract. 1, 8. TRAD. Holl. XXI 10, 11. al. TRAD. Holl. XIX 450. al.

b zum Initium — with respect to the initium [s.XI] ANON. Lips. p. 158: Sciendum est, quod **psalmus** autenti prothi et **psalmus** autenti triti et plage triti in ·F· incipiunt. **Psalmus** plage prothi in ·C·, **psalmus** autenti deuteri et plage tetrardi in ·G· incipiunt. Et **psalmus** plage deuteri in ·E· et **psalmus** autenti tetrardi in ·h· incipiunt. THEOG. METT. 31, 1 (p. 192b): De primo tono (*glo.*: Antiphona primi toni, ubicumque incipiat, **psalmus** vel „Magnificat“ certum locum iniciandi in ·F· habere debet). al. [s.XII] GUIDO AUG. 599. TON. VATIC. 12, 3 p. 197: Versus responsoriorum prothi in ·a· inchoant, **psalmi** versus tam antiphonarum quam officiorum in ·F· incipiunt. al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 497b: quibus primordialibus notis debeant **psalmi** inchoari, ... nobis his versibus declaratur: Primum cum sexto cantu fa, sol, la teneto / tertius, octavus ut, re, fa sicque secundus, / septimus incipitur mi, fa, sol quartusque la, sol, la, / his quintum iungas, quem fa, la, re, fa bene cantas (*sim.* PETR. CRUC. 1, 26. HUGO SPECHTSH. 502. GOSCALC. 1, 7 p. 82, 7. PROSD. plan. 2, 18 p. 152, 11. COMPEND. MUS. 12. FLOR. FAX. 1, 14, 6). MUS. MAN. 53, 6. al. TON. SAR. p. 1. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 83, 5: Primus tonus et sextus in principio suae intonationis super **psalmos** habent fa sol la; secundus, tertius et octavus ut re fa; quartus la sol la; quintus ut mi sol; septimus mi fa sol. HUGO SPECHTSH. comm. p. 123. SUMM. GUID. ton. 10. al. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 46: **Psalmi** cuiuslibet toni secundum morem canonicalem incipiunt in eisdem literis, in quibus suos tonus psalmodicus seu „saeculorum amen“. al. IAC. TWING. p. 148, 3-4. PROSD. plan. 2, 11 p. 106, 3: omnis introitus desinens in ·D· grave, cuius versus sive **psalmus** in ·F· grave sumit exordium, primi toni esse dicitur; si vero eandem finem retinendo eius versus in ·D· grave sumat exordium et postea in ·C· grave descendat, ad ·F· grave postea ascendendo, secundi toni esse dicitur. al. ANON. Claudifor. 4, 4, 14 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 70). al. ANON. Gemnic. 3, 3, 118. al. TRAD. Holl. IX 2, 4, 131. TRAD. Holl. I 2, 13, 5: quando in ·c· solfaut finitur cantus (*sc. sexti toni*)..., tunc melodia **psalmorum** in

tercia, scilicet in ·e· lami est incipienda. al. TRAD. Holl. XI 7, 41. al. TRAD. Holl. II 4, 241. al. TRAD. Holl. III 10, 12. al. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 10, 10. TRAD. Holl. V 4, 298. al. TRAD. Holl. VII 4, 204. al. TRAD. Holl. XIII 4, 93 comm. al. TRAD. Holl. XX 4, 40: tenores dicuntur loca, quibus **psalmos**, „euouae“, versus responsoriorum solemus incipere. Est autem tenor **psalmorum** primi, quinti et sexti toni in ·F·, tertii et octavi in ·G·, quarti in ·a·, secundi in ·C·, septimi vero in ·c· acuta. CONR. ZAB. tract. p. 237. NICOL. BURT. 1, 27, 161. LAD. ZALK. B 39. al. FR. GAFUR. pract. 1, 8.

c zu den „Saeculorum amen“-Formeln — with respect to the „saeculorum amen“ formulas [s.XII] GUIDO AUG. 590: Restat, ut docearis, in qua littera canendum sit **psalmus** uniuscuiusque modi incipiendumque eius „saeculorum“ ... In quacumque littera incipit „saeculorum“ alicuius modi, in eadem canitur **psalmus**. „Saeculorum“ autem omnium autentorum in quinta voce supra finalem incipiunt, propter tertium tonum, cuius „saeculorum“ incipit in sexta littera a finali. Plagalium autem alii incipiunt suum „saeculorum“ in tertia voce supra finalem, secundus scilicet tonus et sextus, alii in quarta, quartus videlicet et octavus, et in eisdem canuntur **psalmi** eorum. [s.XV] ANON. Claudifor. 4, 4, 10: tertius tonus in introitibus utitur dumtaxat tono capitali et unica differentia in clausuris **psalmorum** (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 66). al. ANON. Gemnic. 3, 3, 13. al. TRAD. Holl. XX 4, 69: primus tonus in accentuatione **psalmorum** novem habet „euouae“. LAD. ZALK. B 58: Deinde sequitur ultima differentia, quae differentia tonus peregrinus nuncupatur. Et canitur, ut communiter, in festivitibus paschalibus super illum **psalmum** „In exitu Israel“ et est talis: (*sequitur exemplum*). FLOR. FAX. 1, 14, 1: De cognoscendis antiphonis et aliis cantibus ecclesiasticis. Antiphonis primi, quarti et sexti modi „euouae“ **psalmorum**, quod est „saeculorum amen“, principium in ·A· lamire Gregorius instituit, tertii, quinti et octavi in ·C· solfaut, secundi vero et septimi alterius in ·F· faut primo, alteriusque in ·D· lasolre „saeculorum“ composuit. TRAD. Holl. XXI 10, 28. al. TRAD. Holl. XIX 433. al.

d zur Mittelkadenz — with respect to the mediant cadence [s.XII] ANON. Cist. II c. 1152B: cantum **psalmi** septimi toni in metro tantum mutatum invenies, quia ibi facit pausationem suam, ubi incipere non potest, quod nulli cantui licet. [s.XIII] MUS. MAN. 43, 16: Quartus autem tonus ... omnes antiphonas suas finire debet in ·E· propter metrum **psalmi**, quod sursum circumflectitur per tonum. Plures tamen in ·h· contra regulam ... finiuntur, cum „saeculorum“ a metro suo plurimum discorret. In illis enim antiphonis, qui metrum **psalmi** naturaliter voluerit intonare, non per tonum sed per semitonium superiorem faciet circumflexum. PETR. CRUC. 1, 28: Versus de intonatione **psalmorum** quantum ad mediationem **psalmorum**: Septimus et sextus dant fa mi re mi quoque primus; / quintus et octavus fa fa sol fa sicque secundus; / sol fa mi fa tertius, re ut re mi re quartus. (*sim.* GOSCALC. 1, 7 p. 82, 15. PROSD. plan. 2, 18 p. 154, 1). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 83, 7: Tunc videndum est de mediationibus observandis in **psalmorum** intonationibus. *ibid.* al. [s.XV] IAC. TWING. p. 138, 18: omnes toni in medio descendunt vel ascendunt in versibus **psalmorum**, preter solum tertium, qui ante medium ascendit.

II für die neutestamentlichen Cantica — for the canticles of the New Testament [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b: in quolibet tono sex sunt precipue notanda et memoriali cordis cellule commendanda, primum scilicet modulatio psalmorum communium; secundum modulatio **psalmorum** „Magnificat“ et „Benedictus“; tertium neoma, que fit in fine antiphonarum; quartum modulatio responsoriorum et versuum; quintum modulatio ad „Venite“;

sextum modulatio post introitus missarum. TON. Sar. p. 9: „Magnificat“ vero et „Benedictus“ propter evangelicam auctoritatem venustiore modum habent in singulis <tonis> in **psalmodum** intonatione et iubilacione. *ibid.* al. IOH. GROCH. 244: Sunt autem **psalmi** evangelistae (*ms. et ed.*: evangelistas), cuiusmodi est „Benedictus“, „Magnificat“ et „Nunc dimittis“. Istum autem cantum secundum octo modos vel tonos non diversificant, quamquam forte possit secundum eorum regulas variari, sed eum variant per cantum versuum vel diversitatem syllabarum. al. WALT. ODINGT. 5, 16, 25. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 62: neumata, que sequuntur antiphonas, diebus profestis simplicioribusque festis post duos tantummodo **psalmos**, scilicet „Benedictus“ et „Magnificat“. HUGO SPECHTSH. 509. [s.XV] TRAD. Holl. I 2, 8, 9: incipiendo **psalmum** „Magnificat“ vel „Benedictus“ ab ·F·faut gradatim usque ad ·a·lamire ascendit (*sc. primus tonus*) et ante medium usque ad ·c·solfaut saltum facit et postea ab ·a·lamire secundum quinque differenciarum regulas diversimode concluditur. al. LAD. ZALK. B 51: Deinde sequitur forma maiorum psalmodum, qui **psalmi** etiam dupliciter intonantur, videlicet more antiquorum et more modernorum. al. FLOR. FAX. 1, 16, 4: Consueverunt quoque musici tres **psalmos**, id est „Magnificat“, „Benedictus Dominus“ et „Nunc dimittis“, in his modis solemniter intonare. SZYDLOV. 10 p. 42: per psalmos maiores in proposito intelliguntur illi tres **psalmi**, scilicet „Magnificat“, qui sub vespers decantatur, „Nunc dimittis“, qui sub completorio modulatur, et „Benedictus“, qui sub laudibus canitur.

psalmi communes *Bezeichnung für die alttestamentlichen Psalmen (und Cantica) — term for the psalms (and canticles) of the Old Testament*

[s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b: in quolibet tono sex sunt precipue notanda et memoriali cordis cellule commendanda, primum scilicet modulatio **psalmodum communium**; secundum modulatio psalmodum „Magnificat“ et „Benedictus“.

psalmi evangelici *Bezeichnung für die neutestamentlichen Cantica — term for the canticles of the New Testament* [s.XIII] TON. Sar. p. 67: Intonacio super **psalmos evangelicos**: „Magnificat anima mea Dominum“ (*cum melodia*) ... „Benedictus Dominus Deus Israel“ (*cum melodia*). WALT. ODINGT. 5, 9, 16: alia quidem intonatio est sollemnis, ut de **psalmis evangelicis** ... Alia intonatio simplex, ut de psalmis prophetis. al. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 63. al.

psalmi maiores - psalmi minores *Bezeichnung für die neutestamentlichen Cantica - Bezeichnung für die alttestamentlichen Psalmen (und Cantica) — term for the canticles of the New Testament - term for the psalms (and canticles) of the Old Testament*

[s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 4, 7: que sunt forme seu melodie super **psalmos** tam **maiores** quam **minores**; **maiores** „Magnificat“ et „Benedictus“, **minores** „Dixit Dominus“ et ceteris (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 68: ... **Maiores** vero **psalmi** sunt ..., que alio nomine vocantur cantica. TRAD. Holl. V 4, 153. LAD. ZALK. B 16 TRAD. Holl. XXI 10, 6). TRAD. Holl. IX 2, 4, 103. al. TRAD. Holl. II 4, 69: Omnes **minores** vero **psalmi** sunt isti, scilicet „Beatus vir“, „Dixit Dominus Domino meo“, „Laudate pueri“. TRAD. Holl. II 4, 72: sequitur forma sive intonacio super **psalmos minores** primi toni. Et est sciendum, quod intonacio **psalmodum minorum** habetur in duplici differencia, quia aliqui **psalmi minores** primi toni incipere solent in ·F·faut per tonum ascendendo, ut patet hic: (*sequitur exemplum*). Alia est <intonacio> magis regularis et communior, que intonacio **psalmodum minorum** semper debet fieri seu inchoari in tenore cuiuslibet toni tam autenti quam plagalis (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 158. LAD. ZALK. B 17). TRAD. Holl. II 4, 79: Et intonacio talium **psalmodum**

maiorum sive canticorum (*sc. primi toni*) debet habere initium in ·F· finali (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 165. LAD. ZALK. B 18). TRAD. Holl. II 4, 372: advertendum, quod **psalmi minores** super tonum peregrinum secundum consuetudinem modernorum incipiendi sunt in ·a·lamire (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 514). TRAD. Holl. II 4, 376: Semper enim **psalmi maiores** alia melodia modulantur quam **psalmi minores** ... et illo modo **psalmi maiores** super tonum peregrinum incipiendi sunt regulariter in ·D·solre (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 518). al. TRAD. Holl. V 4, 163-164. al. TRAD. Holl. XX 4, 43. al. SZYDLOV. 10 p. 42: per **psalmos maiores** in proposito intelliguntur illi tres psalmi, scilicet „Magnificat“, qui sub vespers decantatur, „Nunc dimittis“, qui sub completorio modulatur, et „Benedictus“, qui sub laudibus canitur. SZYDLOV. 13 p. 51: **psalmi minores** quoad primum tonum sub hac forma in principio, medio et in fine modulantur, quod sic patet: (*sequitur exemplum*). al. TRAD. Holl. XXI 10, 12. al. TRAD. Holl. XII 8, 35.

psalmi prophetici *Bezeichnung für die alttestamentlichen Psalmen (und Cantica) — term for the psalms (and canticles) of the Old Testament*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 9, 17: alia quidem intonatio est sollemnis, ut de psalmis evangelicis ... Alia intonatio simplex, ut de **psalmis prophetis**. WALT. ODINGT. 5, 9, 30: Istam intonationem dant **psalmis prophetis** secundum hunc (*sc. primum*) tonum: „Dixit Dominus Domino meo“ (*cum melodia*). WALT. ODINGT. 5, 10, 15: Ista intonatio datur **psalmis prophetis**: (*sequitur exemplum*). Evangelicis: (*sequitur exemplum*). al.

psalmi simplices *Bezeichnung für die alttestamentlichen Psalmen (und Cantica) — term for the psalms (and canticles) of the Old Testament*

[s.XIV] IAC. LEOD. inton. 4, 9. al. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 15: Hinc etiam est, ut, cum illa duo cantica novi testamenti, idest „Benedictus Dominus Deus Israel“ etc. et „Magnificat anima mea Dominum“, solemniter et festivius decantentur pro ceteris **simplicibus psalmis** in ecclesia Dei, aliquam variationem in sua intentione receperunt. IAC. LEOD. spec. 6, 103, 1: Intonatur (*ms. Paris BNF, lat. 7207; ed.*: Intonatur) tonus octavus quoad principium et medium sicut secundus tam in **simplicibus psalmis** quam super „Benedictus“ et „Magnificat“, ut in exemplis patet sequentibus, nam in **simplicibus psalmis** communiter sic intonatur: „Dixit Dominus Domino meo“ (*cum melodia*). al.

psalmi sollemnes *Bezeichnung für die neutestamentlichen Cantica — term for the canticles of the New Testament* [s.XIV] GOSCALC. 1, 7 p. 82, 12: Nota tamen, quod secundus et octavus in **psalmis sollennibus**, scilicet „Benedictus“, „Magnificat“ et in introitu misse, incipi debent per ut re ut fa, septimus autem per ut fa mi fa sol.

psalta v. psaltes

psaltera -ae f. *Sängerin — a (female) singer* [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Psaltera**: cantrix.

psalterium -i n. (ψαλτήριον) ‚Psalterium‘ (harfenartiges Saiteninstrument) — ‚psalterium‘ (a harp-like stringed instrument) [syn.: canticum, nablum]

1 ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 2: Citharae ac **psalterii** repertor Tubal ... perhibetur (*inde* HIER. MOR. 4, 111 (p. 20)). ISID. etym. 6, 19, 12: Psalmus autem a **psalterio** dicitur, unde nec mos est ex alio opere eum componi. al. [s.XI] VOCAB. MUS. p. 139: Organum: unius musae proprie nomen est, sed generaliter omnia musicorum vasa, id est tubae, calami, fistulae,

cythara, **psalterium**, lira, et cetera (cf. *Isid. etym.* 3, 21, 2). *ibid.* al. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 50: huic harmoniae diversa subserviunt instrumenta, ut tympanum, cymbalum, lyra, cithara, **psalterium** atque sistrum et cetera. AMERUS 18, 7. TRAD. Garl. plan. III 14. al. ENGELB. ADM. 1, 3, 9. al. WALT. ODINGT. 5, 7, 2: Cantus ecclesiastici sunt psalmi dicti, quod ad **psalterium** canebantur. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 3, 13. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 4: Patet hoc ad sensum in **psalterii** chordis percussis; nam quae graviter, lente et debiliter movet aerem, gravem reddit sonum; quae cito et frequenter, acutum. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 14: Quamvis autem apud Hebraeos cantus musicales et instrumenta musicalia diversa ad laudem Dei longe ante incarnationem Domini fuerint adinventata, ut cythara, chorus, tympanum, organum, lira, **psalterium**, cymbalum ..., tamen post incarnationem Christi plures doctores sanctae ecclesiae et specialiter beatus Ambrosius et sanctus Gregorius papa cantum musicalem ad laudem Dei et sanctorum multiformem dictaverunt. al. IOH. BOEN ars 2, 17, 7. HEINR. EGER 2 p. 39. COMM. Boeth. II p. 150, 29. al. ANON. Couss. V p. 138, 19. [s.XV] ORIG. ET EFF. 6, 3: Clio reperiit historias, Euterpe tubas, Melpomene tragedias, Talya comedias, Polimpnia artem rethoricam, Erathro geometriam, Thersicore **psalterium**, Urania astronomiam, Calliope litteras et carmina, ydraulya (*ms. et ed.*: ydranlya), fistulas et choros. PETR. TALH. p. 4. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19. FR. GAFUR. op. 3, 3. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 15: Sunt etiam chordae diversae et in longitudine et in grossitie, ut in cithara et lyra, polychordo, clavichordo, clavicimbalo, **psalterio** et in aliis pluribus instrumentis, quibus a posteritate nova sunt imposita vocabula (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 33). ADAM FULD. 1, 2. HERB. TR. 1, pr. p. 18: Quamquam enim tibiae atque **psalterium** suavem faciunt sonum, super omnia tamen instrumenta linguam suavem Ecclesiasticus commendat. al. MON. Mon. regulare p. 179, 4.

2 Beschreibung — description

a *Bauweise und Spieltechnik betreffend* — with respect to construction and technique of playing

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 127: **Psalterium**, quod Hebraice nablum, Grece autem **psalterium**, Latine laudatorium dicitur, de qua in LIII psalmo scribitur: „Exsurge psalterium et cythara“. Non quasi in modum cytharae, sed quasi in modum clipei quadrati confirmatur cum cordis, sicut scriptum est: „In psalterio X cordarum psallite illi“. Sed hinc inde cordae eius contrariae sunt, ut se surgentem ab inferis ad caelorum regna per indicium manuum concitantis ab imo in altum significant. [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 7: **Psalterium**, quod vulgo canticum dicitur, a psallendo nominatum, quod ad eius vocem chorus consonando respondeat. Est autem similitudo citharae barbaricae in modum Δ litterae; sed **psalterii** et citharae haec differentia est, quod **psalterium** lignum illud concavum, unde sonus redditur, superius habet et deorsum feriuntur chordae et desuper sonant (*inde* IOH. AEGID. 17, 68. HIER. MOR. 4, 133 (p. 20)). [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Psalterium** ... genus musicorum in modum litterae factum et ipse est artis, quae vulgo canticum dicitur; quod Ebrei decacorda usi sunt propter numerum decalogi legis. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <P>**salterium** est instrumentum forme trigonalis et interdum quadrate in modum clavicimbali dispositum dulcissime melodie. **Psalterium** dicibile a David psalta Domini, qui ipse huius instrumenti primus dicitur fuisse repertor. In quo frequenter canendo psalmos meditabatur confingere et diversa canticorum genera. Cum penna percutitur tenta in manu, uti cithara.

b *Saitenzahl und Tonvorrat betreffend* — with respect to the number of strings and notes (cf. Ps. 32, 2: *Confitemini Domino in cithara, in psalterio decacordo cantate ei*; Ps. 143,

9: *Deus canticum novum cantabo tibi, in psalterio decacordo psallam tibi*)

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 127: **Psalterium** itaque cum X cordis, ecclesia cum X verbis legis contrariis contra omnem heresim quadrata per quattuor evangelia intellegitur. [s.V] FULGENT. 1, 15 p. 25, 6: cum decacorda Apollo pingitur cithara. Sed et lex divina decacordum dicit **psalterium**. [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 7: **Psalterium** autem Hebraei decachordon usi sunt propter numerum decalogi legis (*inde* IOH. AEGID. 17, 72. HIER. MOR. 4, 140 (p. 20)). [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271b: Invenimus autem raro et in prolixioribus cantibus decem voces, quod Davidici **psalterii** auctoritate defenditur. PS.-ODO dial. p. 257a (*inde* QUAEST. MUS. 1, 18 p. 41). BERNO prol. 4, 19: ut ... in decacordo **psalterio** adsuescamus psallere, quatinus Deo nostro sit iocunda decoraque laudatio (*inde* QUAEST. MUS. 1, 14 p. 28. IAC. LEOD. spec. 6, 21, 9). al. VOCAB. MUS. p. 140. [s.XII] GUIDO AUG. 294. ANON. Cist. I 14 p. 35: Est igitur triplex ratio, quare cantibus decem voces attribuantur, **psalterii** auctoritas, dignitatis aequalitas et notandi necessitas. al. [s.XIII] MUS. MAN. 47, 16: Ut autem proprietas auctentorum simul et plagalium certius intimetur, quantum videlicet superet unus alium vel superetur ab alio, formulam tibi Guidonis iunioris depingo, septem species dyapason habentem, in latitudine iuxta ordinem generationum, in longitudine vero numerum decacordi **psalterii**, quot videlicet voces unicuique tono Guido praedictus regulariter assignavit (cf. Guido Aug. 281: *dispone septem species dyapason ... et occurret tibi eptatica formula in latitudine et in longitudine decacorda*). TRAD. Garl. plan. V 262: Omnes itaque autentici toni ad octavam vel nonam a suo finali regulariter ascendunt, ad decimam vero tardius propter decacordum Davidici **psalterii**. ANON. Hailspr. pr. p. 61. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 2, 27: Inter chordas enim **psalterii** diapason resonantes dupla est proportio et inter eas, quae diapente, sesquialtera, sic de aliis. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 17: In collegio chordarum in **psalterio** sunt aliquae, si tangantur, discordantes et aliquae concordantes. IAC. LEOD. spec. 2, 29, 1: Diapente ..., quia claudit in se quinque voces ... vel quia in compositione gammae requiritur quinque claves et in **psalterio** quinque chordas. al. IOH. BOEN ars 2, 17, 12. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 43. SZYDLOV. 9 p. 39: Que omnia luculenter seu manifeste patent in figura **psalterii** decacordi, que sic solet figurari: (*sequitur exemplum*). SZYDLOV. 9 p. 41: In ista figura, que dicitur **psalterium** decacordum, a ‚deca‘, quod est ‚decem‘, et ‚corda‘, quasi quoddam instrumentum decem cordas in se continens, duo debes notare, primo, ubi cantus directus sive transpositus terminatur ... ista in figura notabis dyapason sive ambitum, hoc est ascensum vel descensum regularem cuiuslibet toni. SZYDLOV. 11 p. 43: Si autem in aliquibus cantibus addatur una nota infra vel supra octo notas regulares inter claves similes positas, hoc iam non est per regulam, sed potius per licentiam, ut patuit in figura **psalterii** decacordi.

3 Klassifikation — classification

[s.VII] ISID. etym. 3, 22, 3: Paulatim autem plures eius (*sc. citharae*) species extiterunt, ut **psalteria**, lyrae, barbitae, phoenices et pectides et quae dicuntur indicae et feriuntur a duobus simul. Item aliae atque aliae et quadrata forma vel trigonali. Chordarum etiam numerus multiplicatus et commutatum genus (*inde* IOH. AEGID. 17, 57. HIER. MOR. 4, 118 (p. 20)). [s.XIII] LAMBERTUS p. 253a: Nam aliquando voce, aliquando flatu, aliquando tactu exercentur (*sc. instrumenta*). Voce vero ut hominis, flatu ut tibia, tactu ut **psalterio** vel cythara et similia. ... Naturale vero (*sc. instrumentum*) est ut pulmo, guttur, lingua, dentes, palatum et cetera membra spiritalia; sed principaliter factor vocis est epiglottis. Artificiale est ut organa, vielle, cythara, cytole, **psalterium** et similia

(inde QUAT. PRINC. 1, 14). IOH. GROCH. 135: instrumenta cum chordis principatum obtinent, cuiusmodi sunt **psalterium**, cithara, lyra, guitarra sarracena et viella. In eis enim <est> subtilior et melior soni discretio propter abbreviationem et elongationem chordarum. PS.-MUR. summa 413: Chordalia (sc. instrumenta) sunt ea, que per chordas metallinas, intestinales vel sericinas exerceri videntur; qualia sunt cithare, vielle et phiale, **psalteria**, chori, monochordium, symphonia seu organistrum et hiis similia. PS.-MUR. summa 438: **Psalterium**, chorus et sistrum cithare sociantur, / impulsu quoniam simili hec resonare videntur. PS.-MUR. summa 1114: Chordalia etiam (sc. instrumenta) quedam progressive temperantur, ut cithare et **psalteria**, organistrum, monochordium et similia, et hec habent signa propria suarum notarum. ENGELB. ADM. 1, 6, 7. WALT. ODINGT. 2, 2, 4: Organica est (sc. pars musicae), quae consistit in instrumentis sonoris. Et alia quidem fiunt (sc. instrumenta), ut flatu sonent ut organa et tubae; alia vero, ut pulsu sonent ut cithara, cymbalum, **psalterium**. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 14, 2: Musica rithmica est, que fit per sonum, qui non est vox, et talis sonus fit sine anhelitu, ut supra monstratum est, ut in monacordo, **psalterio**, tintinnabulo et hiis similibus (inde FR. GAFUR. extr. 6, 6, 4). IAC. LEOD. comp. 1, 1, 5. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 2. al. ANON. Meyer 7, 4: quedam sunt nervata (sc. instrumenta) cum cordis, sed cordarum quedam sunt de metallo, ut **psalterium**, quedam de nervis, ut fiella, cythara etc. huiusmodi. COMM. Boeth. II p. 134, 19. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 97 (cf. Isid. etym. 3, 22, 1). al. WENCESL. PRACH. 96: musica instrumenta cordata, scilicet citare, **psalteria**, rotte. TRAD. Holl. V pr. 142. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. TRAD. Holl. XV 10, 112. FR. GAFUR. op. 1, 4. NICOL. BURT. 1, 5, 38: Instrumenta vero artificialia aliqua sunt delectationem incitantia, alia vero, quae animositatem, iram, furiam quoque et huiusmodi inducunt. Delectationem incitantia sunt videlicet organa, monochorda, **psalterii**, citharae, lyrae atque tibicinum concentus. ERASM. HOR. p. 73a. cf. Hammerstein, Instrumenta p. 127 sq.; Page, Instruments p. 340 sq.

psaltes -is et **psalta** -ae m. (ψαλτης) 1. *Spieler eines Zupfinstruments* 2. *Psalmensänger* — 1. *one who plays a plucked stringed instrument* 2. *one who sings psalms*

1. *Spieler eines Zupfinstruments* — *one who plays a plucked stringed instrument* [s.V] MART. CAP. 9, 924: **Psaltas**, chordacistas, sambucos, hydraulas per totum orbem ad commodum humanae utilitatis inveni. [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Psaltē**: cytharistam psallentem, qui pulsaret, ut per hoc excitatus esset spiritus eius. (?) [s.XIV] ANON. Ellsworth 3 p. 210, 2: Decacordum Estieus Coloinus (pro Colophonius) compilavit apponens concavatam, quod **psaltes** Libius sculpsit hoc modo. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: Psalterium dicibile a David **psalta** Domini, qui ipse huius instrumenti primus dicitur fuisse repertor. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <C>alcastrum est instrumentum plus trigonale quam quadrangulare habens multas cordas nervalis per transversum latitudinaliter, super quod **psaltes** cum digittis cordas tangens perficit sue cantationis intencionem. ADAM FULD. 1, 3.

2. *Psalmensänger* — *one who sings psalms* [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Psaltēs**: psalmicen. Psalmista: **psalta**. (?)

pulsatio -onis f. *das Anschlagen, Spielen (eines Instruments)* — *the striking, the playing (of an instrument)* [s.XV] PROSD. ital. II p. 64: antiqui ante inventionem cantus mensurati quendam habebant modum cantandi in cantu

plano, quem modum organicum appellabant, quoniam ipsum acceperant ab organorum **pulsatione**. IOH. TINCT. inv. p. 42: Alia tamen viola est a Grecis (ut aiunt) comperta non solum forma (sicut illa) differens a leuto, sed etiam chordarum dispositione ac **pulsatione**. FR. GAFUR. gloss. 1, 9: Causa finalis theoricæ est veritas et speculatio sonorum, sed finis practicae est cantus et **pulsatio**.

pulsator -oris m. *Spieler (eines Instruments)* — *one who plays (an instrument)* [s.XV] BART. RAM. 3, 2, 4 p. 99: Igitur cantores aut instrumentorum **pulsatores** numquam faciunt transitum a voce sive chorda ·b· in ·h· nec e contra, quoniam illud semitonium in symphonia non ponitur. GUILL. POD. 1, 5: Honorabiliorem enim naturaliter habet rationem quam vel actum cantandi vel instrumentorum pulsandi ... Que cum ita fuerint, hic est, quod cantores a cantu, **pulsatores** autem ab ipsis, quibus utuntur instrumentis, ut citharedus a cithara, tibicen a tibia, et ita reliqui denominantur, musicus vero ab ipsa facultate nomen accepit.

pulso -avi, -atum, -are 1. *anschlagen, in Schwingung versetzen* 2. *(einen Ton) (an-)spielen, (an-)singen* 3. *erklingen lassen* — 1. *to strike, to set in motion* 2. *to play (a note), to sing (a note)* 3. *to bring into sound*

1. *anschlagen, in Schwingung versetzen* — *to strike, to set in motion*

a. *Saiten bzw. Saiteninstrumente* — *strings, or stringed instruments*

[s.V] FAV. EUL. 24, 4: At si altrinsecus prima tertiaque (sc. chorda), item secunda et extrema **pulsetur**, symphonia resonabit, quae dicitur diapente. al. [s.VI] BOETH. mus. 5, 14 p. 364, 7. al. CASSIOD. var. 2, 40, 12: chorda **pulsata**. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 491, 13: 'cordacistas': cordas **pulsantes** (inde REMIG. AUT. 491, 13). REMIG. AUT. 505, 13: ΛΥΧΑΝΟΕΙΔΕΙΣ, id est digitales, a digito, qui eos **pulsat** sonos vel illas chordas. [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140. FRUT. brev. 4 p. 39: Simul quippe **pulsati** nervi permixto quodam suavi sono ad aurem feriuntur, sicque fit illa, quae consonantia vocatur (inde TRAD. Holl. VII 3, 171). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 46, 5: Si enim essent aliquae psalterii vel citharae chordae sesquiquartam, sesquiquintam, sesquiseptimam habentes proportionem et simul **pulsarentur** hae vel illae, nonne soni ipsarum invicem miscerentur? al. IOH. BOEN ars 2, 23, 4 (sim. IOH. BOEN mus. 1, 20). IOH. BOEN mus. 1, 42. al. HEINR. EGER 2 p. 39. ANON. Meyer 22, 13. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 3: In conviviis lira vel cithara **pulsabatur** (cf. Isid. etym. 3, 16, 3). PROSD. mon. 9, 6: cantum aliquem super tali monacordo **pulsare** possumus. IOH. TINCT. eff. 17, 6: cum Orpheus lyram dulcissime **pulsaret**, multas mulieres eius amore incensas a poetis traditum est. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: Aliis enim modis diversis concorditer disponi possunt (sc. chordae), ut prima sit pros-lambanomenos, secunda lichanos, tertia mese et aliae alibi, et istae similiter alibi locari possunt ad arbitrium **pulsantis**. IOH. HOTH. dial. p. 70. NICOL. BURT. 1, 10, 61. ADAM FULD. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 25. GUILL. POD. 3, 32. HERB. TR. 2, pr. p. 43. al. MON. Mon. regulare p. 180, 50: Demum corda non ex metallis, sed nervis animalium super magadas tendenda est, que manu sinistra tangi, dextera vero **pulsari** debet.

b. *Schlaginstrumente* — *percussion instruments* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 451: Cymbala, campane, pel- ves olleque videntur / talia, que resonant, quando **pulsata** moventur. [s.XV] IAC. THEAT. 17: Nam si cantus descen- dere velit ultra ·C·, primam nolam, semitonio **pulsabis** octa-

vam *eqs.* (*sim.* CYMB. Si vis add. 9). NICOL. BURT. 1, 5, 40. HERB. TR. 2, 4 p. 50: sistrum **pulsantem**.

c *Tasten bzw. Tasteninstrumente — keys, or keyboard instruments*

[*s.XIV*] ARS ORG. p. 100: Ars et modus **pulsandi** organa. [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 4: Primam autem iuxta sinistrum capitellum ponere debes claviculam, non adeo prope tamen, ut, si verum esset monocordum, vox illa surda fieret aut omnino (*mss.; ed.: omnium*) **pulsante** clavicula corda non resonaret.

2 (*einen Ton*) (*an-*)*spielen*, (*an-*)*singen* — *to play (a note), to sing (a note)*

[*s.XI-XII*] INTERV. Ex omni 18: Unisonae sunt, quae singillatim **pulsatae** unum atque eundem sonum reddunt. Equisonae sunt, quae simul **pulsatae** unum ex duobus atque simplicem sonum efficiunt, ut est diapason (*sim.* FRUT. brev. 9 p. 63. ADAM FULD. 2, 7). [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 13, 4: Et quia sonus, qui est vox, plus continet de perfectione quam sonus, qui non est vox, ideo potest etiam per talem sonum quoddam instrumentum **pulsari**, sicut tuba et cimella (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 7, 9). *al.* GUIDO DION. 1, 1, 92: Consonantia namque est, quando duo soni vel plures simul uniti et in uno tempore a diversis prolati vel simul ab uno et eodem **pulsati** unam perfectam efficiunt melodiam. COMM. Boeth. II p. 154, 29. [*s.XV*] ANON. Carthus. inton. 41: Sed in autentis hoc est tenendum, ut dum quintam a finali bis vel ter **pulsaverint**, finalem revisant. NICOL. CAP. p. 311: sonus in musica est propria vox, quae cantatur vel instrumentis **pulsatur**. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: Quanto igitur foramina (*sc. fistularum sive sambucarum*) magis ad orificium accedunt, tanto sonos reddunt graviore, et quanto ad os **pulsantis** magis appropinquant, tanto acutius clamant. NICOL. BURT. 1, 5, 40: quae anhelitu operante **pulsantur**, musicae organicae sunt subiecta. NICOL. BURT. 3, 20, 177. GUILL. POD. ench. 25 p. 387: Quotiens cantus ab *e-lami* vel *d-solre* vel *c-faut* ad *b-mi* dumtaxat descenderit vel etiam inferius predictum *b-mi* **pulsando**, per primam coniunctam decandandus est. GUILL. POD. 1, 5: actum cantandi vel instrumentorum **pulsandi**. GUILL. POD. 1, 11. GUILL. POD. 1, 15: Si quis autem quamlibet vocem bis aut ter vel in amplius **pulsaverit**, unissonum faciet. *al.*

3 *erklingen lassen* — *to bring into sound*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 6, 5: Dubia igitur cantilena, ubi vultum habet, in tono reponitur. Talium discretio est, quia ipsarum confusus est ascensus et descensus cognitioque confusa, tono cui plus assimilabitur, aptabitur. Si enim frequentius **pulsent** acumina continuando usque in finem, sub authenticis indubitanter erunt. [*s.XV*] GUILL. POD. 6, 4: Ex unisono igitur diapason per quandam similitudinem efficitur, ex tertia sexta, ex quinta duodecima, ex sexta tertiadecima et ex octava quintadecima, prout ex simplicium et compositarum signis, quae semper similia sunt, colligi potest, unaqueque enim compositarum diapason ad suam simplicem **pulsat**. IOH. VELLE metr. 66: nisi forsan sextam **pulsaverit** (*sc. cantus*).

punctatim (punctuatim) *in Einzelnoten* — *in single notes*

[*s.XV*] TRAD. HOLL. IX 2, 4, 123: Hec enim (*sc. differentia*) habet elevationem a *G-solreut* per tonum in *a-lamire* **punctatim** surgentes, ab *a-lamire* per semiditonum in *c-solfaut* similiter punctatim non sub ligatis figuris et signis neumarum (*sim.* TRAD. HOLL. II 4, 182. TRAD. HOLL. V 4, 321). TRAD. HOLL. IX 2, 4, 246: Salichus enim est signum musice, cum fit intensio et elevacio saltus **punctatim** ita, quod unus punctus inferior unam syllabam usurpat, reliquus sublimior reliquam. TRAD. HOLL. I 2, 8, 2: Qui (*sc. primus tonus*) melodiam euouae

ab *a* minuto incipit et *b* molle semel contingens **punctuatim** in *F-faut* descendit, a quo rursus gradatim ascendens ad *a* minutum aliquociens redit. TRAD. HOLL. I 2, 8, 5: **punctuatim** descendendo. TRAD. HOLL. I 2, 10, 2-7. TRAD. HOLL. II 4, 86 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 207). TRAD. HOLL. II 4, 249 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 390). TRAD. HOLL. II 4, 338 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 478). LAD. ZALK. B 36: a *G-solreut* in *a-lamire* **punctatim** surgit (*sc. cantus*), ab *a-lamire* vero per semiditonum in *c-solfaut* similiter **punctatim** et non sub ligatis figuris et signis neumarum. LAD. ZALK. B 52. LAD. ZALK. B 53: a *G-solreut* surgit (*sc. cantus*) per dyapente in *d-lasolre* sub nota ligata et non **punctatim**. SZYDLOV. 13 p. 59. SZYDLOV. 13 p. 65. SZYDLOV. 13 p. 69.

punctatio -onis *f.* *„Punktierung“ (in der Mensuralnotation) — dotting (in mensural notation)*

[*s.XV*] PROSD. exp. 20, 24: in istis perfectionibus non possemus talem aliquam notam ultra plures notas immediate maiores similes per sincopam reducere, nisi omnes illas notas immediate maiores similes punctaremus, vel saltim, nisi illam notam minorem inter duo puncta intercluderemus. Sed ... cum talis reductio posset fieri per pauciora, quia aliter quam sic punctando, scilicet **punctiones** illas dimittendo, hinc est, quod primam nostram regulam talem posuit; qua regula observata sine tali **punctione** poterit multum bene talis reductio in istis perfectionibus fieri. PROSD. exp. 61, 26: in talibus figuris potest fieri **punctuatio**, ligatio, sincopatio, pausatio, diminutio, coloratio, taleatio, evacuatio atque colorum mutatio et signorum extrinsecorum positio.

punctillus (puntillus) -i *m.* *Punkt (als Notationszeichen der Mensuralnotation zur Abtheilung einzelner Messuren) — dot (as a notational symbol in mensural notation for the division of individual mensural units)*

[*s.XIV*] TRAD. Phil. I f. 61vD, 29: Quinque modis scimus, quod longa in modo perfecto tria valet tempora: primo si longa longam sequitur, ... secundo si longam immediate **punctillus**, qui perfectionis dicitur signum $\dot{\uparrow}$... $\dot{\uparrow}$ precedat vel sequatur. ANON. Deodat. 3, 2: Si iuxta longam sit pausa duorum temporum, tunc longa valet duo tempora et duplex longa quatuor, nisi per **punctillum** defendatur. ANON. Deodat. 5, 1: De semibrevibus in brevi manerie. Hic vadunt semibreves, secundum quod **punctillus** distinguit (*sequitur exemplum*).

puncto (punctuo) -avi, -atum, -are 1. *„punktieren“, mit einem Punkt versehen (in der Notenschrift)* 2. *„flektieren“, mit einer Flexa (Binnenzäsur) versehen* 3. *(musikalisch) notieren, mit Noten versehen — 1. to dot, to mark with a dot (in notation) 2. to inflect with a flex (an intermediate caesura) 3. to notate (musically), to provide with notes*

1. *„punktieren“, mit einem Punkt versehen (in der Notenschrift) — to dot, to mark with a dot (in notation)*

a zur Anzeige eines absteigenden Intervallschritts (*in der Intervallschrift des Hermannus Contractus*) — *as an indication of a descending interval (in the intervallical notation of Hermannus Contractus)*

[*s.XI*] TRAD. Hermann. I p. 108: Ergo sonans humile nota sit **punctata** nec alte.

b zur Anzeige der Dreiteiligkeit des vorausgehenden Notenwertes (*in der Mensuralnotation*) — *as an indication of the threefold division of the previous note value (in mensural notation)*

[*s.XIV*] IOH. MUR. not. 2, 10, 37: Notandum etiam est non omnia posse perfici per punctum, cum iam alia forma ibi fuerit introducta, nisi cum tamen aliquid subtrahatur ut hic: $\blacktriangle\blacktriangle\blacktriangle$. Prima longa **punctuari** nequit, superflueret enim bre-

vis. IOH. MUR. comp. 7, 5: Figurarum alia est aequilatera, alia inaequilatera, rectiangula vel obtusiangula, caudata vel incaudata sursum vel deorsum, **punctata** vel non, ante vel retro, dextrorsum vel sinistrorsum saepius ordinata (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 1). IOH. MUR. lib. 5, 5: Item nota, quod, si punctus ponatur inter duas breves, dividit modum, nisi forte breves ille forent de tempore imperfecto, post quas vel ante quas reperiretur aliqua semibrevis sola, que per sincopam reduceretur ad dictam brevem puncto perfectionis **punctatam** (*inde* GOSCALC. 3, 5 p. 168, 16. *ad loc.*: PROSD. exp. 53, 1. UGOL. URB. 3, 5-3, 2). *al.* IOH. TORK. decl. 4, 3: Unde et pausa non **punctuatae** notis non **punctuatis** correspondent in valore. Pausae vero **punctuatae** similiter suis notis correspondent in valore (*inde* WILLELM. 3, 52). AEGID. MUR. p. 125b: Tenor iste est de modo perfecto, et maiores valent sex tempora, et minores valent (*ms.*; *ed.*: quilibet valet) unum tempus; et he sex debent esse **punctate** ante et retro, quia possunt computari cum nota antecedente vel subsequente. Et iste sex minores perficiunt unam maiorem, et est tenor mixtus; tamen est coloratus: $\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet$. AEGID. MUR. p. 127a: Sed in modo perfecto sunt minores **punctate**, sicut superius patuit; et non est necesse eas punctare in modo imperfecto. *al.* IOH. BOEN ars append. 4, 15: tales figure $\frac{1}{2}$ secundarie, que vocantur semidragma **punctata** et uncata, valerent tres. GOSCALC. 3, 8 p. 176, 24 (*cf.* IOH. MUR. lib. 9, 2). *al.* IOH. VETUL. 54, 42: quaelibet per se **punctata** sincopa est in suo esse et perfecta. IOH. VETUL. 55, 1: De nota **punctata**. Est enim notandum, quod **punctata** nota a latere dextro numquam imperfici potest a sequenti vel praecedenti nota neque a valore notae. Et si ad praedictam notam, videlicet per praedictum modum **punctatam**, sequitur aut praecedit nota aut valor notae, debet reduci ad primam sequentem aut praecedentem notam, verumtamen non **punctatam**. IOH. VETUL. 62, 24: Mediaque (*sc. semibrevis*) **punctata** ex se facit perfectionem et trium minimarum est valoris. *al.* TRACT. FIGUR. 9 p. 96, 1. ANON. Mediol. 8, 5: duas breves separatas vel longam puncto perfectionis **punctatam**. MENS. Sciendum est 3b, 10. SEMIBR. CAUD. p. 73: tempus <im>perfectum (*sc. maioris prolationis*) dividitur in duabus semibrevibus ... Et etiam in tribus semibrevibus vacuis vel rubeis ... Et in quatuor, scilicet in quatuor minimis **punctuatis** pronuntiatis aequaliter. *al.* ANON. Couss. V p. 240, 13. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 8, 8: aliquando brevis in tempore imperfecto valet tres semibreves, et hoc est, quando puncto perfectionis est **punctata**. *al.* PROSD. mens. p. 227b: si in aliquo cantu vel ipsius parte reperitur semibrevis puncto perfectionis **punctata**, ex quo puncto non sequatur separatio alicuius minime vel valoris ab ipsa semibrevis, tunc talis cantus vel pars dicitur esse minoris prolationis. *al.* UGOL. URB. 3, 2-3, 12: longa in modo minori imperfecto non **punctata** puncto perfectionis imperfecta est et valet duo tempora sive duas breves. UGOL. URB. 3, 3-2, 16: si **punctaretur** maxima, tunc nec praecedens longa, si unica esset, nec aliqua praecedentium, si plures essent, posset maximam imperficere, similiter nec unica sequens nec aliqua sequentium, si plures essent, eam maximam imperficere. UGOL. URB. 3, 3-5, 20-22. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 19. *al.* NICOL. BURR. 3, 9, 42. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 11. *al.*

c zur Anzeige der Verlängerung eines Notenwertes (*in der Mensuralnotation*) — as an indication of lengthening of a note value (*in mensural notation*) [s.XIV] TRACT. FIGUR. 6 p. 82, 14: Potest autem tempus dividi in duas partes equales ut hic $\frac{1}{2}\text{---}\frac{1}{2}$, quia semibreves perfecte atque **punctate** valent quilibet quatuor minimas, et sibi adiuncte valent quilibet semiminimam, et iste due figure perficiunt novem minimas. (?) [s.XV] GEORG. ANS. 3, 205:

Est itaque semibrevis figura, cum nigra fuerit, plena et ex dextris **punctata** puncto, qui perfectionis est, suam retinens perfectam mensuram, ubi fortassis non **punctata** situ et ordine deperderet, aquirens tertiam sue measure minime videlicet unius: est ergo minimarum quattuor mensuram tenens: $\bullet\text{---}\bullet$. GEORG. ANS. 3, 219. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 66.

d zur Abteilung einzelner Messuren (*in der Mensuralnotation*) — as a division between two mensural units (*in mensural notation*)

[s.XIV] SEMIBR. CAUD. p. 74: Et in quatuor (*sc. tempus imperfectum maioris prolationis dividitur*), scilicet in una semibrevis cum una minima praecedente et duabus sequentibus, et sunt ibi puncti faciendi. Sciendum est, quod prima minima debet **punctuari** a parte ante, et vocatur ille punctus punctus divisionis. Postea semibrevis debet **punctuari** a parte post et vocatur ille punctus punctus perfectionis, quia dat sibi perfectionem, et ponitur causa tali, ut prima neque secunda non eant secum. Postea ultima minima debet **punctuari** a parte post, et vocatur ille punctus punctus divisionis, ut prima minima veniat <cum ultimis duabus minimis>, ut patet per exemplum: $\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet$. *al.* ANON. Couss. V p. 208, 12. *al.* ANON. La Fage II p. 427. [s.XV] THOM. WALS. 8, 14. PROSD. exp. 50, 8. (?) PROSD. ital. I p. 232b: Italici in mensura modorum quemlibet modum claudunt inter duo puncta vel sibi conformia, et in mensura temporum quodlibet tempus claudunt etiam inter duo puncta vel sibi conformia et hoc ad maiorem notitiam, ut statim **punctato** nobis aliquo cantu sciamus, cuius measure ipse sit. UGOL. URB. 3, 5-4, 36. *al.* GEORG. ANS. 3, 224.

2 „flektieren“, mit einer Flexa (*Binnenzäsur*) versehen — to inflect with a flex (*an intermediate caesura*)

[s.XII] GUIDO AUG. 594: Ut autem de punctis breviter dicamus, quicunque modus sub initiali sui „seculorum“ habet semitonium, semiditoni, qui vero tonum, toni dispositione **punctatur**.

3 (*musikalisch*) notieren, mit Noten versehen — to notate (*musically*), to provide with notes

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 55, 26: Sed usus quidam est in tenoribus discantium sive motellorum et hoc propter pulcritudinem **punctandi** propter regulam quandam: quod possumus coniungere, non disiungatur. [s.XV] PROSD. mens. p. 220b: clarius est notas non ad diversos modos sive non ad diversa tempora pertinentes ad invicem ligare, quoniam sic faciendo statim nobis **punctato** aliquo cantu cognoscimus, cuius measure ipse sit, et que suarum figurarum perfectibilium et imperfectibilium sit perfecta et que non et que altera et que non, quam notas ad diversos modos sive ad diversa tempora pertinentes ad invicem ligare, quoniam tunc in maiorem laborem incurrimus, quoniam nobis **punctato** aliquo cantu cognoscere non possumus, cuius measure ipse sit. (?)

punctualis -e mit Hilfe eines Punktes (*in der Mensuralnotation*) — with the aid of a dot (*in mensural notation*)

[s.XV] IOH. TINCT. imp. 2, 8, 3: tria sunt signa notam imperfectibilem imperfici demonstrantia, videlicet numeralis imperfectio, notalis impletio et **punctualis** divisio (*inde* FR. GAFUR. pract. 2, 11).

punctum -i n. et **punctus** -i m. I. Tonstufe, Ton II. Bezeichnung für eine eintönige Neume III. Notenzeichen, Note IV. ‚Punkt‘ (als Notationszeichen) V. Zäsur VI. Abschnitt (einer Komposition) VII. Zeiteinheit zur Bestimmung mensuraler Notenwerte — I. pitch, note II. term for a neume representing a single pitch III. notational symbol, note IV. dot (as notational symbol) V. caesura VI. segment (of a composition) VII. temporal unit for the designation of mensural note values

I Tonstufe, Ton — pitch, note

1 allgemein — general

[s.IX-X] HUCBALD. 18: Est ergo tonus, cum vox ab alio seu gravi seu acuto sono modico deflectitur aut erigitur intervallo veluti unius **puncti** diremptione. HUCBALD. 35: Item in introitu „Statuit ei Dominus“ secundum **punctum** in sillaba „Sta-“ ·B·E·, quod a primo **puncto** quinto distat loco, tertio **puncto** sursum per sinemenon copulatur, estque semitonium inter ipsa duo **puncta** (ed.: puncta, puncta), secundum et tertium. al. [s.XI] GUIDO micr. 15, 58: Liquescent vero in multis voces more litterarum ita, ut inceptus modus unius ad alteram limpide transiens nec finiri videatur. Porro liquescenti voci **punctum** quasi maculando supponimus hoc modo: „Ad te levavi“ (inde METROL. 89 p. 89). FRUT. brev. 10 p. 66: versus sequentes de hisdem per quemdam compositi testantur: Ut cantor iunctis derives singula **punctis** / intervalla novem, dabit haec lex agnitionem. [s.XII] THEINR. DOV. 1, 5 p. 154, 9-13. [s.XIII] DISC. Quicumque II 2, 3: discantus debet incipere in dyapason et se tenere in eodem **puncto**. al. DISC. POS. VULG. p. 176, 23 (p. 190): Sonus est duarum vocum vel plurium in eodem **puncto** vel in diversis coniunctio. IOH. AEGID. 1, 31. (?) ANON. Emmeram. 1 p. 112, 2: figurae, quae sunt in eodem **puncto** positae, non possunt facere figuram compositam vel ligatam. DISC. Quicumque III 10 p. 262: si cantus sit descendens per unum **punctum** tonum facientem, quintans debet ascendere duos **punctos** semiditonum facientes. al. ANON. Couss. IV p. 24, 11: Sed ars **punctorum** duplex est: una secundum sonos et melos, altera est secundum puncta materialia, prout scribuntur in libris nobis competentibus vel convenientibus. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 83: est unisonus dicendo in eodem **puncto** ut ut vel re re. PS.-MUR. interv. p. 309b. SUMM. GUID. comm. 2, 83: Distat autem ipse primus a tertio tono tantum in uno **puncto** sive in una clave. al. HEINR. EGER 5 p. 54. PHIL. ANDR. p. 116b: Post quintam octava, si nota **puncta** plura descendit. [s.XV] PROSD. contr. II 3, 4. TRAD. Holl. IX 2, 4, 246. TRAD. Holl. XI 2, 1: Notandum, quod noticia modorum musicalium valet nobis ad hoc, quia <eis> scitis ex proportione unius **puncti** ad alium formationes cantuum de facili possunt in effectum deduci (sim. TRAD. Holl. IX 2, 1, 4). GUIL. MON. 6 p. 38: duae notulae existentes sub eodem **puncto**, hoc est sub eadem riga vel eodem spatio. GUIL. MON. 9 p. 55: toni magistri non possunt ascendere ultra octo **puncta** supra fines. al.

2 speziell für die Tonstufen des Hexachords und ihre Solmisationssilben — specifically for the pitches of the hexachord and their solmization syllables

[s.XIII] ELIAS SAL. 2 p. 18b: Et est notandum, quod littera ·A· rigida est ad modum boni rectoris, quae non permittit se flecti ab aliquo, et rigidum **punctum** requirit ita, quod semper dicatur in ·A· re vel mi vel la. ELIAS SAL. 4 p. 19b: **Puncti** sunt sex: ut, re, mi, fa, sol, la; nec intelligas, quod ut, re, mi, fa, sol, la sint **puncti**, sed denominationes **punctorum** ... Quaero, quare non sunt septem **puncti** vel plures, sicut sunt septem litterae? Respondeo, solutum est, quod non sunt plures: nonne dictum est, quod ·C·F· et ·G· quasi eandem naturam habent? Et sic pauciores numero, ut dictum est de litteris, possent esse, plures autem nequaquam, cum non habeamus plura nomina **punctorum**. ELIAS SAL. 4 p. 20a: Sed quaero: nonne sunt XIX **puncti** in palma, et cantando eisdem utimur et etiam pluribus aliquotiens? Respondeo: verum est, quod utimur, sed multiplicando litteras et **punctos** licitum est usque ad mille vel ad infinitum numerum, si instrumenta nostra possent, ascendere. Unde propter hoc non sunt nisi sex **puncti**. ELIAS SAL. 5 p. 20b: De natura cuiuslibet **puncti** per se. Quid est **punctus**? **Punctus** est minima pars vocis simplicis, quae scribi seu pronuntiari non potest, nisi integre.

Tamen **punctus**, quantum est de natura sui, diversos effectus habet et secundum illos incipi debet et pronuntiari. Nam si **punctus** fuerit in ut in principio, tu minor debes moderare te cum **puncto**, et **punctum** tecum. Si fuerit in re, grossum et rigidum sine planctu ponas. ELIAS SAL. 5 p. 21a: Et est notandum, quod **puncti** coniuncti in libro bene notato dividi non debent pro pausa facienda. *passim* cf. Hochadel, Elias p. 197 sqq.

II Bezeichnung für eine eintönige Neume — term for a neume representing a single pitch

[s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: De accentibus toni oritur nota, quae dicitur neuma. Si ipsa simplex fuerit et brevis, facit unum **punctum**, si autem longa fuerit, erit producta. Sed hic **punctus** tribus modis ostenditur, in brevi et gravi et subposito (inde IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 19). [s.XI] TON. Aug. p. 128b: Datum autem differentie huic „seculorum amen“ easdem habet neumas, quas et principale, nisi quod „men“ sillabam, quam illud sub simplici **puncto** in finali deponit, istud a finali per neumam, quae pes (ed.: ques) quassus dicitur, tono scilicet in lichanosmeson ·G· intendit. TON. Aug. p. 129a: neumarum simplicitate, id est sola **punctorum** et virgarum notatione. al. NEUM. Eptaphonus 1: Eptaphonus v, strophicus m, **punctus** · (inde FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 66. TRAD. Holl. IX 2, 3, 125. TRAD. Holl. II 3, 205. TRAD. Holl. V 3, 248. TRAD. Holl. VII 4, 335). NEUM. Nomina 3: Nomina neumarum cognosces hic variarum: ... Descendens /, **punctus** ·, gradiens ω, acclinis /, oriscus J. NEUM. Punctus p. 55: **Punctus**, iacens, nectens, evanescens. NEUM. Punctum p. 65: **Punctum** · Bipunctum · Tripunctum · (inde FRUT. brev. 14 p. 101. WALT. ODINGT. 5, 2, 5. WILLELM. 3, 18). al. IOH. COTT. mus. 21, 53: Tertius neumandi modus est a Guidone inventus. Hic sit per virgas, clines, quilismata, **puncta**, podatos, caeterasque huiusmodi notulas. IOH. COTT. mus. 23, 9: Simplicem autem neumam dicimus virgulam vel **punctum**. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 491a: Breves **punctus**, virga longas tendens notat unicus. (?) PS.-MUR. summa 518: Quaedam enim notula dicitur **punctum**, quedam virga, quedam clivis maior vel minor, quedam plica maior vel minor, quedam pes vel podatus maior vel minor, quedam quilisma maius vel minus, quedam pressus maior vel minor. **Punctus** ad modum puncti formatur et adiungitur quandoque virge, quandoque plice, quandoque podatu, quandoque unum solum, quandoque plura pariter, precipue in sonorum descensu. PS.-MUR. summa 547. WALT. ODINGT. 5, 2, 10: Condiatesseries quattuor est **punctorum** ex utraque parte virgae, quia diatessaron quattuor representat. Similiter condiaepentis quinque est **punctorum** ex utraque parte virgae (inde WILLELM. 3, 19). WALT. ODINGT. 6, 1, 12: Velox (sc. nota) vero vocatur brevis, quae prius dicitur **punctus**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 72, 26: Quantum ad non quadratas (sc. notulas), quae tanto maior est et grossior, quanto corpus ipsius notae maius est vel grossius, et tales quidem simplices notulae a quibusdam vocantur virgulae, vel si careant caudis, **puncta** nominantur. Aliquae vero simul iunctae, clives, aliquae quilismata vel podati nuncupantur, sed haec nomina iam ab usu recesserunt. HEINR. EGER 4 p. 44: porrectus quasi protractus **punctus**. NEUM. Gurtulus 2: Torculus / et morila ', **punctum** · quoque, virgula I, flexa II.

III Notenzeichen, Note — notational symbol, note

[s.X-XI] ORG. Paris. 34: Utique positae a latere sonorum signis ex singulis procedant suae veluti cordae, quibus cordis inserantur **puncti** et iacentes virgulae, quae purae cantionis modos expriment; hos rursus **punctos** seu virgulas alii **puncti** coloris dissimilis comitentur pro ratione organi suis locis inserti ita, ut quemadmodum conlatis ad invicem sonis diversis

diaphonia resonat, sic in hac dispositiuncula **puncti punctis** respondeant. Sane **punctos** ac virgulas ad distinctionem ponimus sonorum brevium ac longorum. [s.XII] ANON. La Fage I 14, 7: cavendum est, ne discantus plures **punctos** habeat quam cantus, quia aequali **punctorum** numero ambo debent incidere. ANON. La Fage I 15, 11: Organum autem non aequalitate **punctorum**, sed infinita multiplicitate ac mira quadam flexibilitate cantui suo concordat in aliqua, ut dictum est, consonantiarum. al. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 198. al. IOH. GARL. mens. 2, 8: Figura ligata est, ubicumque fit multitudo **punctorum** simul iunctorum per suos tractus (inde ANON. Emmeram. 1 p. 88, 10). IOH. GARL. mens. 2, 22: Figura descendendo dicitur esse illa, quando secundus **punctus** ligaturae inferior est primo. IOH. GARL. mens. 2, 26: omnis figurae descendendo proprietas est, ut primus **punctus** habeat tractum a latere sinistro. IOH. GARL. mens. 12, 4: copula est id, ubicumque fit multitudo **punctorum**. **Punctus**, ut hic sumitur, est, ubicumque fit multitudo tractuum (inde ANON. Emmeram. 5 p. 276, 12). al. MENS. Sciendum 27. ANON. Couss. VII 9, 4-5. PS-DIETR. p. 5: notarum alia simplex est, alia composita. Simplex est, quae constat ex unico **puncto**, composita, quae ex pluribus. Item **punctorum** aliud est caudatum, aliud sine cauda. Item aliud cum plica, aliud sine plica. PS-DIETR. p. 5: **Punctum** vero, si oblique scribatur sic: ♦♦♦, erit semibreve. al. LAMBERTUS p. 273b. al. ANON. Emmeram. 1 p. 122, 33: primus **punctus** ligaturae. ANON. Emmeram. 1 p. 152, 27: illa figura perfecta dicitur figura, cuius ultimus **punctus** stat perpendiculariter supra penultimum. al. DISC. Quicumque III 18 p. 262. al. FRANCO COL. 7, 17: Omnis ligatura descendens tractum habens a primo **punctu** descendente a parte sinistra, cum proprietate dicitur (inde PETR. PIC. 10, 5). al. IOH. BALLOCE 1, 2: Quandocumque **punctus** quadratus vel nota quadrata tractum habens descendente vel ascendente a parte dextra, longa dicitur (sim. TRAD. Franc. I p. 2. TRAD. Franc. II 1, 2. TRAD. Franc. III 1, 1. TRAD. Franc. IV 1, 1. TRAD. Franc. V 17. IOH. HANB. sum. 7 p. 220, 5). al. TRAD. Franc. III 4a, 9: In omni ligatura descendente, quando ultimus **punctus** totus quadratus invenitur, longus dicitur. al. ANON. Couss. IV p. 24, 11: Sed ars **punctorum** duplex est: una secundum sonos et melos, altera est secundum **puncta** materialia, prout scribuntur in libris nobis competentibus vel convenientibus. ANON. Couss. IV p. 40, 18: **Puncta** materialia, prout depinguntur in libris et prout significant melos et tempora supradictorum, duplici acceptione accipiuntur: uno modo per se et absolute sine sermone adiuncto, alio modo cum sermone adiuncto. Per se et absolute duplici modo intelliguntur: primo modo, prout simplicia **puncta** sine adiunctione alicuius cum alio, secundo modo, prout ad invicem coniunguntur. ANON. Couss. IV p. 40, 28: **Puncta** supradicta dicuntur apud quosdam notae, quare unus **punctus** nota vocatur; apud aliquos figurae vocantur, quare nota figura potest dici; apud aliquos simplices soni dicuntur, et sic materiali signo pro formali intelligitur. ANON. Couss. IV p. 41, 9: Boni notatores in figurando sic depingunt supradicta: quidam faciunt quadrata **puncta** cum uno tractu vel sine, ut praedictum est; quidam non quadrata, sed per modum quadranguli vel quadrangulorum. ANON. Couss. IV p. 60, 15: sed quidam antiqui ponebant **punctum** unum loco signi ... Sed in fine lineae quatuor linearum ponebant unum, ut in cantu plano propter cognitionem primi **puncti** alterius lineae quatuor linearum. ANON. Couss. IV p. 61, 28: Furerunt quidam, qui notabant et ponebant literas loco **punctorum** sic: <F·F·F·F>·a·c·c·d·c·a·c·c·c·e·d·c·c·, quod patet in antiquis libris super „Viderunt omnes“. Moderni autem non ponunt literas, nisi unam in principio linearum, sed **puncta** quasi rotunda vel quadrata cum tractu vel sine tractu quan-

doque. al. WALT. ODINGT. 6, 12, 8: Accepto uno **puncto** vel duobus aut tribus de plano cantu trito (*ms.*; *ed.*: cantur certo <modo>) disponitur tenor, et superius proceditur per concordias et concordies discordias quantumlibet. WALT. ODINGT. 6, 18, 2: De modo psallendi. Acutiorem cantum cantaturus incipiat et sicut copulae sufficiat isto utens **puncto**, qui diu teneatur, cui omnes alii succedant, qui distincte canant et aequaliter secundum commensurationem temporum leniter, sed ascultando, et plane desinant cum paenultimo **puncto** producto. al. [s.XIV] CANT. Quadrangularis 40: Et quando-cumque quatuor gradatim vel aliter nolumus ligare **punctos** vel plures desscendendo, tunc primus **punctus** debet figurari simpliciter quadrate ad modum quadrangularis figure simplicis et alii **puncti** subsequentes debent figurari ad modum semibrevis. al. IOH. MUR. comp. 9, 17: In omni corpore oblique primus **punctus** sine tractu longus dicitur. al. ROB. HANDLO p. 120, 12. al. PETR. PALM. p. 508: omnis simplex discantus, qui nihil aliud est quam **punctus** contra **punctum** sive notula naturalibus instrumentis formata contra aliam notulam. MENS. Primo punctus p. 34: **punctus** quadratus vel nota quadrata. QUAT. PRINC. 4, 1, 11. al. IOH. HANB. sum. 5 p. 206, 3: Quandocumque invenitur **punctus** magnus et grossus continens quantitatem longarum duarum, duplex longa dicitur. al. HEINR. EGER 4 p. 45. IOH. VETUL. 14, 3. al. ANON. Seay p. 40: omnis **punctus** vocatus alpha talis figurae ■ in fine ligaturae non valet nisi unum tempus. al. MENS. Cum de p. 76. al. ANON. Kellner 3, 6. al. ANON. Vratisl. p. 337b-338b. MENS. Si ille p. 492, 15. al. MENS. Circa artem p. 529, 8. al. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 15: Verum cum in libris figurantur cantus, non tamen habent ponunt litteras aut vocum nomina dicta, sed solo designant **puncto** quadrato, proprie quidem in cantibus, quos firmos sive regulares nominat clerus, in his quidem, quorum ponimus auctorem fuisse Gregorium papam. al. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 7-25. IOH. TINCT. contr. 1, 1, 3: diciturque contrapunctus a ‚contra‘ et ‚punctus‘ eo, quod una nota contra aliam posita tamquam uno **puncto** contra alium constituatur. CONTR. Cum notum 4 p. 299: contrapunctus non est nisi **punctum** contra **punctum** ponere vel notam contra notam ponere sive facere (sim. CONTR. Inprimis 1, 1). CONTR. Et primo I 6 p. 138 (p. 463a). CONTR. Et primo I 30 p. 141 (p. 464a): omnis contrapunctus ad **punctum** motu contrario dari debet (sim. CONTR. Prima regula 7). CONTR. Septem s. spec. II 25.

IV ‚Punkt‘ (als Notationszeichen) — dot (as notational symbol)

A zur Anzeige eines absteigenden Intervallschritts (in der Intervallschrift des Hermannus Contractus) — as an indication of a descending interval (in the intervallic notation of Hermannus Contractus)

[s.XI] HERMANN. expl. p. 149b: E voces unisonas aequat. S semitonii (*mss.*; *ed.*: semitoni) distantiam signat. ... Sed hae notae cum **punctis** remissas, sine **punctis** intensas vocum differentias discernunt praetextatas (inde FRUT. brev. 10 p. 83. ANON. Wolf p. 196. IOH. COTT. mus. 21, 50). [s.XIII] PS.-MUR. summa 1155. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 72, 23.

B als Zusatzzeichen zur Anzeige von Liqueszenzen — as supplementary sign to indicate liquescences

[s.XI] GUIDO micr. 15, 58: Liquescent vero in multis voces more litterarum ita, ut inceptus modus unius ad alteram limpide transiens nec finiri videatur. Porro liquescenti voci **punctum** quasi maculando supponimus hoc modo: „Ad te levavi“ (inde METROL. 89 p. 89. cf. Smits v. W., Vita p. 68).

C als Notenschlüssel — as clef
[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 21, 60: ne cantorem vocum varia dispositio ducat in errorem, qui hoc modo facile evitari poterit, si diligentius animadvertatur, quod ·F· unaquaeque minio et

·C· unaquaeque croco signatur. Secundum quinque semitonia in quinque locis colores disponuntur. Quidam tamen, si color desit, pro minio **punctum** in principio lineae ponunt (*inde* ANON. Hailspr. 1 p. 67. CONR. ZAB. tract. HH 9). [*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 60, 15: Sed in principio ponunt (*sc. notatores antiqui*) unum signum sicut c vel f vel g et in partibus bene ponunt d, sed quidam antiqui ponebant **punctum** unum loco signi et hoc diversimode, quod quidem nunc apud nos non est in usu. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 73, 29: Adhuc, secundum doctrinam Guidonis, apponuntur quidam colores in tacto modo notandi per figuras, qui habentur pro litteris, ut pro ·C· ubique, sive sit in spatio sive in linea vel regula, color croceus; pro ·F·, sive fuerit in regula sive in spatio, color rubeus sive de minio vel **punctus** in capite lineae vel spatii.

D als Zeichen in der Mensuralnotation — as symbol in mensural notation

1 Definition

[*s.XV*] IOH. TINCT. diff. 198: **Punctus** est signum augmentationis, aut divisionis, aut perfectionis, et hoc, si alicui note adiungatur. IOH. TINCT. punct. 1, 2: **Punctus** est minimum signum, quod notae appositum eam dividit aut augmentat aut perficit. ADAM FULD. 3, 8: **Punctus** est quoddam titellum, quod, cum inter duas notas ponitur, aut prioris medietatem addit aut dividit tempus aut perficit notam. FLOR. FAX. 3, 10, 1.

2 Verwendung — usage

a zur Bestimmung der vorhergehenden Note als dreiteilig — for defining the previous note as divisible by three

[*s.XIII*] TRAD. Garl. plan. V 220h: [Imperfecta efficitur perfecta ... quando quidam parvulus **punctus** ponitur, qui dicitur divisio modi]. TRAD. Franc. III 2, 11: Postea sciendum est, quod ille parvulus **punctus**, qui divisio modi vocatur, semper ubicumque post longam invenitur, ipsa perfecta trium temporum debet esse. MENS. Notularum p. 85: Parvus **punctus**, <quem> longae apponimus, dicitur signum perfectionis. [*s.XIV*] PHIL. VITR. 17, 8: In modo vero imperfecto simplex longa duo valet tempora, nunquam valet tria, nisi **punctus** (*ms. Vat. Barb. lat. 307; ms. Paris 14741 et ed.*: punctus divisionis) apponatur. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: Modus perfectus est, quando longa valet tria tempora, id est, quando habet **punctum** retro se ... Modus imperfectus est, ... quando longa non habet **punctum**. ... Tempus perfectum est, quando brevis valet tres semibreves, id est, quando habet **punctum** retro se; ... Tempus imperfectum est, quando brevis valet duas semibreves, id est, quando non habet **punctum** retro se. *al.* IOH. MICHEL. 4, 3: Item omne imperfectum potest perfici addito **puncto**, qui est signum perfectionis. ANON. MICHEL. 5, 2: Si brevis possit imperfici, posset iterum perfici mediante signo perfectionis, scilicet **puncto**. ANON. PARIS. II 7, 9. *al.* IOH. MUR. not. 2, 10, 24: in hoc opere disputamus omnia imperfecta perfici per **punctum**, cum **punctus** sit signum perfectionis. *al.* IOH. MUR. comp. 11, 9: Duplex est imperfectum: immediatum et mediatum. Immediatum, ut longa per brevem, brevis per semibreve et generaliter omne totum per tertiam sui partem, et eius signum perfectionis est **punctus** additus dextrorsum (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 16). PS.-MUR. motet. p. 86b. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 26: Unde **punctus** notam sequens facit eam perfectam, et si de sua natura fuerit imperfecta. Eciam an nota de sua natura fuerit perfecta vel imperfecta, si **punctus** sequatur, in tantum eam perficit, quod non potest imperfici nisi per litteram divisionis. *al.* ANON. LONDON. I 1 p. 41. *al.* IOH. BOEN. ars 1, 11, 2. *al.* IOH. HANB. sum. 3 p. 194, 8: larga ante largam vel ante **punctum** est perfecta. IOH. HANB. sum. 21 p. 340, 10: Potest etiam pausa large perfici, ut pausa ante largam vel ante largam pausam vel ante **punctum**. *al.* GOSCALC. 3, 2

p. 152, 31. PS.-THEODON. 2 p. 38. *al.* IOH. PIPUDI p. 41. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 66. *al.* TRAD. Phil. III p. 8: **punctus** immediate postpositus perficit ipsam brevem in tempore tamen imperfecto. ANON. COUSS. V p. 150, 14. *al.* ANON. VRATISL. p. 340a. *al.* MENS. Circa artem p. 520, 22: nil perficit nisi **punctus**. *al.* [*s.XV*] THOM. WALS. 11, 4: Nota quod **punctus** perficit notam, quando species minores subsecuntur. *al.* PROSD. exp. 28, 10: Perficiunt namque (*sc. moderni*) minimam et semiminimam per **punctum** et male, quoniam, si minima et semiminima per **punctum** possent perfici, ita deberent aliquando esse perfecte sine **puncto** sicut et alie figure maiores; sed sic non est (*sim.* PROSD. mens. p. 201b). PROSD. exp. 54, 7-44. *al.* PROSD. mens. p. 223a: pausa non potest per **punctum** perfici. *al.* UGOL. URB. 3, 3-11, 131: Demonstratio exceptionis ex **puncto**, quo maxima perfecta est: **¶**. *eqs.* GEORG. ANS. 3, 177. *al.* ANON. COUSS. XII 3, 20. *al.* ANON. MONAC. 2, 88. *al.* ANON. MELL. 8, 3. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: <M>odi perfecti signa sunt signa tria; quorum ... secundum, si **punctus** ponitur in proximo post pausam brevis, id est tractus pertractus per integrum spacium attingens duas lineas cum **puncto**. FR. GAFUR. extr. 10, 7, 16: Imperfectum est duplex, scilicet mediatum et immediatum. Mediatum, ut longa per semibreve, brevis per minimam et generaliter omne totum per tertiam sui partem, et eius signum perfectionis est **punctus** additus sursum et per angulos vel latera notule proportionatur procedendo. *al.* GUIL. MON. 2 p. 18. GUIL. POD. 7, 14. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 12. MENS. Nota quod 2, 7: Nunc est dare unum dubium alicui, quare post maximam perfectam vel post longam vel tempus sive prolotionem perfectam ponitur **punctus**. Respondeo: dicendum est, quod ille **punctus** sic positus stat ibi ad significandum perfectionem maximae sive longae vel temporis aut prolotionis, quia non est ultra dare **punctum** rei perfectae ita, quod ille **punctus** stat solum significative. *al.*

b zur Abtheilung von Measureinheiten — for separating mensural units

[*s.XIII-XIV*] MENS. Notularum p. 83: Tunc vero ultima brevis altera brevis dicitur et valet 2 tempora, nisi inter praedictas breves ponatur parvus **punctus** dividens modum; tunc ambae sunt rectae breves. PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: Modus perfectus est, ... quando tres note sunt coniuncte et quadrate et ultima habet **punctum**; ... vel quando **punctus** ponitur inter duas breves vel inter brevem et longam. ... Tempus perfectum est, quando brevis valet tres semibreves, ... quando **punctus** inter duas semibreves ponitur, seu inter brevem et semibreve. ... Prolatio maior est, quando semibrevis valet tres minimas, ... vel quando **punctus** ponitur inter duas minimas; ... Prolatio minor est, quando semibrevis valet duas minimas, ... vel quando semibrevis habet **punctum** retro se, et post **punctum** minima debet sequi. *al.* ANON. MICHEL. 1, 7: Item omnis **punctus** significat divisionem modi, licet in eodem gradu et alio non. Sed omnis divisio modi praesupponit perfectionem, ergo omnis **punctus** significat perfectionem praecedere. MENS. Omnis nota in I 3, 8: Semibreves aliquando due vel tres, aliquando quatuor ponuntur pro uno tempore et distinguuntur per **punctum** (*sim.* Mens. Omnis nota in II p. 166). *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 41. *al.* ANON. PARIS. I 4, 8. *al.* ANON. PARIS. II 7, 10: In veteri autem arte omnes semibreves, quae ponuntur inter duas quadratas vel inter **punctum** et quadratum vel inter duo **puncta**, ponuntur pro uno tempore. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 7. *al.* PS.-MUR. arg. p. 106a. *al.* IOH. MUR. comp. 11, 12. ROB. HANDLO p. 106, 17: Si inter semibreves divisas semibreves quatuor divide inveniantur, et **punctus** post eas sequatur, tunc unius brevis valorem habebunt. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 46, 21. *al.* IOH. MUR. lib. 4, 4: quandocumque inter duas longas de modo perfecto vel

pausas longarum vel inter **punctum** et longam inveniuntur due breves sine **puncto** in medio, secunda alteratur, idest valet duas breves; similiter quando inveniuntur due semibreves inter duas breves de tempore perfecto vel inter **punctum** et brevem vel inter pausas brevium, secunda alteratur, idest valet duas semibreves; idem est de duabus minimis. IOH. MUR. lib. 5, 5: si **punctus** ponatur inter duas breves, dividit modum. *al.* PS.-MUR. motet. p. 85b. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 35. GOSCALC. 2, 2 p. 124, 7: Sciendum tamen est, quod aliqui cantores volentes figurare 4 minimas pro tribus figurant eas rubei coloris vel vacuas aut inter duos **punctos**. De quibus tamen **punctis** sic non est utendum, quia eadem ratione possem ponere plures vel pauciores. GOSCALC. 3, 4 p. 164, 26: **punctus** inter duas breves positus impedit, ne secunda possit alterari; virgula tamen aut tale aliud signum non habet huiusmodi potestatem. *al.* PS.-THEODON. 2a p. 42. *al.* IOH. VETUL. 52, 19. *al.* IOH. PIPUDI p. 42. *al.* SEMBR. CAUD. p. 71. *al.* ANON. COUSS. V p. 154, 13. *al.* ANON. VRATISL. p. 340b. *al.* MENS. Circa artem p. 519, 13: quandocumque **punctus** in modo perfecto ponitur inter duas longas, sive fuerint longe duplices sive simplices, tunc una dividitur ab alia. Exemplum primi: $\bullet\text{---}\bullet$. Exemplum secundi: $\bullet\text{---}\bullet$. Sic etiam in tempore perfecto, quando **punctus** mediat inter duas breves vel inter valorem et brevem. Exemplum: $\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet$. Etiam quando **punctus** mediat inter pausas duarum brevium. Exemplum $\text{---}\bullet\text{---}$. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 54, 3-49. *al.* PROSD. mens. p. 214a. *al.* PROSD. ital. I p. 230a: Et per hoc ille cantus de modo maximarum perfecto dicitur, in quo omnes maxime perfecte sunt, et inter quolibet duo **puncta** immediata talem modum maximarum dividitiam vel ipsis **punctis** conformia clauditur valor maxime perfecte. Ille vero cantus de modo maximarum imperfecto dicitur, cuius omnes maxime sunt imperfecte, et in quo inter quolibet duo **puncta** immediata vel sibi conformia talem modum maximarum dividitiam clauditur valor maxime imperfecte (*sim.* PROSD. ital. II p. 39). PROSD. ital. I p. 231a: Unde ille cantus est quaternarius, in quo omnes breves sunt perfecte quatuor minimas valentes, et inter quolibet duo **puncta** immediata vel sibi conformia tale tempus dividitiam clauditur valor quatuor minimarum (*sim.* PROSD. ital. II p. 41). PROSD. ital. I p. 233a: Nec increpandus est Italicus de tali multitudine **punctorum**, cum talia necessaria sint ad maiorem artis claritatem, quare non posita sunt sine necessitate (*sim.* PROSD. ital. II p. 46). UGOL. URB. 3, 3-11, 29: Demonstratio exceptionis ex **puncto**, quo a mediis imperficiuntur extrema in maiori modo perfecto: $\bullet\text{---}\bullet\text{---}\bullet$, *eqs.* TACT. Opusculum 126: In descenditibus in principio quandoque ponuntur notule alique extra tempus et penes eas (*ms.*: peneas, *ed.*: pene eas) ponitur **punctus**. GEORG. ANS. 3, 177. *al.* ANON. COUSS. XII 8, 9. *al.* ANON. MONAC. 3, 29. *al.* ANON. MELL. 8, 7. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 12, 10. *al.* GUILL. POD. 7, 12. FR. GAFUR. pract. 2, 12. MENS. Nota quod 2, 5: quando post minimam invenitur **punctus**, stat ibi per divisionem.

c zur Verlängerung von Notenwerten — for the lengthening of note values

[s.XIV] MARCH. pom. 25, 21: Et idem dicimus, si pluribus brevibus addunt (*sc. quidam*) **puncta** dicentes eas fieri alteras breves. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 3, 205: Note vero alie composite non ligate plures sunt numero et diverse et a cantoribus diversis sub mensuris posite secundum earum diversitates, sed etiam confuse, fortassis vero posite pro eorum arbitrio magis quam arte. Est itaque semibrevis figura, cum nigra fuerit, plena et ex dextris punctata **puncto**, qui perfectionis est, suam retinens perfectam mensuram, ubi fortassis non punctata situ et ordine deperderet, aquirens tertiam sue mesure, minime videlicet unius: est ergo minimarum quattuor mensuram tenens: $\bullet\text{---}$. Est semibrevis albarum figura composita

ultima, siquidem additum ex dextro **punctum** adiungere illi, cauda ad inferius producta, et hec quinque minimarum mensuram tenet $\text{---}\bullet$.

d über, unter und vor der Note zur Anzeige der Dreiteiligkeit eines Notenwertes und der Imperfizierung kleinerer Notenwerte — over, under, and before the note as an indication of the threefold division of a note value and the imperfection of smaller note values (*cf. Michels, Musiktraktate p. 103*) [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 10, 33: Novis autem supervenientibus novitatibus est utendum. Ideo si placet musicis, simus in hoc concordēs, quod **punctus**, quem signum perfectionis concedimus ut antiqui, non dextrorsum, sed sursum, id est in parte superiori perficiendae notulae situetur ad significandum perfectionis sequentis generis datum genus, deorsum vero tertii generis a dato, et ante, si ulterius sit processus. IOH. MUR. comp. 11, 10: Duplex est imperfectum: immediatum et mediatum. Immediatum, ut longa per brevem, brevis per semibreven et generaliter omne totum per tertiam sui partem, et eius signum perfectionis est **punctus** additus dextrorsum. Mediatum est, ut longa per semibreven, brevis per minimam et generaliter omne totum per tertiam tertiae sui partis partem, cuius signum perfectionis est **punctus** additus sursum et sic per angulos vel latera notulae proportionaliter procedendo (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 16).

e zur Unterscheidung von Pausenzeichen — for differentiation of symbols for rests

[s.XIV] PETR. DION. 10 p. 157: Ideo Phillipotus secundum gradus quinque, quos ponit, sic pausat ut hic: (*sequitur exemplum*) In hac descriptione primus <gradus> designatur per circulum. In secunda <descriptione> per **punctum** in superiori parte pausae positum. In tertia ponuntur pausae cum signo ad modum antiquorum, qui sic descriperunt et de illo modo perfectissime tractaverunt. In quarta vero sive in quarto gradu ponuntur pausae cum **puncto** posito circa lineae vel pausae medium. In quinto vero ponitur **punctus** in inferiori parte pausae. PETR. DION. 10 p. 159: Pausae minimae **punctum** addidi vel quodcumque aliud signum, si melius habeatur, quod quidem **punctum** superius vel inferius potest poni.

f über der Note mit unklarer Bedeutung — above the note with ambiguous meaning

[s.XV] THOM. WALS. 15, 7: Nota quod **punctus** supra nihil significat perfectionis, sed quod nichil ab illa descendit (*cum exemplo*). THOM. WALS. 15, 10: Alia regula: **punctus** supra notam positus denotat, quod nihil descendit ab ultima specie illius, ut, si longa sit, nil descendit de ultima brevi (*ms.*; *ed.*: breve) et sic de singulis. Et quaelibet talis nota est imperfecta.

g zur Anzeige einer Semiminima-Pause — for indication of a semiminim rest

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 240: Sunt cantores, qui figurant pausas omnes intervallo duarum linearum unico: longe quidem duplicis virgulis equidistantibus sex; longe vero tribus; brevis unica; semibrevis virgula a superiori tracta linea, sed tamen ad medium intervallum attingentem; minime vero contra trahitur virgula ab inferiori linea medium adusque proveniens intervallum; at semiminime pausa **puncto** solo super inferiori linea disposito.

E als Notenzeichen (alternativ zur Mensuralnotation) — as a notational symbol (alternative to mensural notation)

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 12, 14, 9: De figuratione autem cantus iam supra in undecimo tractatu per totum distinxī, sed quia aliqui **puncti** sunt, qui etiam ponuntur pro notulis, quos supra non figuravi, ideo ibi inferam; et quia multimode cantus et notule figurantur, prout verus musicus scit et intelligit, ego causa brevitas pretermittam etc. Figura de **punctis** ut hic: $\text{---}\bullet\text{---}$. **Punctus** simplex valet semibreven, duplex vero brevem, et omnes reliqui **puncti** et notule non usitate tan-

tum valent quantum verus practicus et doctus musicus vult et intelligit.

F zur Anzeige eines aufsteigenden Intervallschritts — for indication of an ascending intervalllic step
[s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 2: Arsim autem intelligebant (sc. Graeci) apposito unicuique figurae **puncto** hoc modo: — ㄣ. Thesim vero unaquaeque sine puncto notula declarabat.

V Zäsur — caesura

1 für die Flexa (Binnenzäsur) der Psalmtöne — for the flex (intermediate caesura) of a psalm tone

[s.XII] GUIDO AUG. 25: quod initium, quod **punctum**, quod metrum, quod „seculorum“ habeat psalmus uniuscuiusque modi. GUIDO AUG. 590. GUIDO AUG. 594: Ut autem de **punctis** breviter dicamus, quicunque modus sub initiali sui „seculorum“ habet semitonium, semiditoni, qui vero tonum, toni dispositione punctatur. GUIDO AUG. 736. ANON. Cist. III 8: Metrum et finem versus simul intonemus et simul dimittamus. **Punctum** nullus teneat, sed cito dimittat. Post metrum bonam pausam faciamus. Nullus ante alios incipere et nimis currere presumat, aut post alios nimium trahere vel **punctum** tenere. [s.XIII] INST. PATR. 10: Ammonemus itaque, ut una aspiratione sive uno anhelitu usque ad **punctum** rithmice vel metricè psallamus: post medium metrum modica modulatione peracta pausam bonam et competentem faciamus. INST. PATR. 12: semper in psalmodia **punctus** et pausa teneantur. al. TON. Franc. p. 146b: Nota, quod in diebus ferialibus, quando autem incipit sicut psalmis (ms. in psalmis?), vel est principium psalmi, non debes eum reincipere psalmum vel canticum proseguere, sicut venit, excepto, quod, quando antiphona (ms.; ed.: anima) incipit et non sunt sillabe in **punctum**, tunc debes incipere canticum a capite, quod a toto aliter dici non potest. (?) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 71, 6: in psalmodia, in qua communiter ultimae debent esse subitaneae et sine protractione tam in circumflexionibus quam in **punctis** elevatis, quasi etiam in versuum psalmodiarum finalibus terminationibus. (?)

2 generell — general

[s.XIII] INST. PATR. 19: Dum ymnos vel responsoria sive antiphonas seu „alleluia“, „Kyrie eleison“, „Sanctus“ an „Agnus Dei“, quaecumque pulchra, suavia ac dulcia et iocunde sonant, in hiis **punctum** bene discernendo notulas decantemus et in clausulis pausam faciendo. INST. PATR. 24: Festivis namque diebus in omni cantu **punctum** et pausam non omittamus. INST. PATR. 25: Si duo simul cantent, sillabas et pausam ad **punctum** equaliter incipiant et finiant. al. [s.XV] TRAD. Holl. I 2, 6, 2: Nunc modulari tonos versus velisque iugare, / principium, **punctus**, finis et thesis, arsis enarrant. LAD. ZALK. B 6: Ad cognoscendum vero, pro quo „euouae“, id est sub qua differentia quilibet cantus regularis comprehenditur, quatuor sunt consideranda: Primum est principium, secundum est finis, tertium est **punctus**, quartum est arsis et thesis. ... nota hos versus Iohannis Hollandrini: Principium, **punctus**, (glo.: id est distinctio; **punctus**, unde sicut a grammaticis tria genera punctorum in prosa assignantur, scilicet coma, colon, periodus, sic similiter in musica ponuntur tria **puncta** sive distinctiones sub aliis licet nominibus, scilicet dyastema, systema et theleusis ...) finis, thesis arsisque (inde TRAD. Holl. V 4, 27).

VI Abschnitt (einer Komposition) — segment (of a composition)

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 13, 9: Organum autem <cum alio> dicitur, quidquid profertur per <aliquam> rectam mensuram, ut dictum est superius. Et eius aequipollentia tantum se tenet in unisono usque ad finem alicuius **puncti**, ut secum convenit secundum aliquam concordantiam. ANON. Emmeram. 5 p. 276, 16: **Punctus**, prout hic sumitur, est illud, ubi fit multi-

tudo actuum alicui punctorum termino singulariter attributa. Nota tamen, quod vox, figura, sonus, punctus, actus idem sunt; in hoc tamen differunt, quod figura et **punctus** saepius pluralitatem repraesentant, alia vero non. ANON. Emmeram. 5 p. 278, 4: **punctus** (glo.: subaudi (ed.: sive) illius copulae) in se multos tenet actus. al. ANON. Couss. IV p. 56, 17: Et hoc plane patet in „Alleluia Posui adiutorium“ in loco post primam longam pausationem, et quidam dicerent: post primam clausulam notarum, quod alii nominant proprie loquendo secundum operatores instrumentorum **punctum**, et dicerent tunc: post primum **punctum** plenius patet, aliter: ut patet in secundo **puncto** eiusdem „Alleluia“ etc. ANON. Couss. IV p. 61, 2: si fuerit tractus secundum longitudinem latitudinis omnium spatiorum, talis tractus finis clausulae vel **puncti** dicitur. ANON. Couss. IV p. 82, 14: Tertium volumen est de conductis triplicibus caudas habentibus sicut „Salvatoris hodie“ et „Relegentur ab area“ et similia, in quibus continentur **puncta** finalia organi in fine versuum et in quibusdam non, quos bonus organista perfecte scire tenetur. al. IOH. GROCH. 143: Partes autem ductiae et stantipedis **puncta** communiter dicuntur. **Punctus** autem est ordinata aggregatio concordantiarum harmoniam facientium ascendendo et descendendo, duas habens partes in principio similes, in fine differentes, quae clausum et apertum communiter appellantur. al.

cf. Sachs K.-J., *Contrapunctus* p. 11 sqq.

VII Zeiteinheit zur Bestimmung mensuraler Notenwerte — temporal unit for the designation of mensural note values
[s.XIV] IOH. VETUL. 5, 2: De hora nascuntur **puncta** quatuor. **Punctus** habet momenta decem. Momentum habet uncias duodecim. Uncia habet atomos 54. Et est notandum, quod ab ista uncia musicus accipit tempus rectum et perfectum, tamen neque maius neque minus, sed mediocriter, quod principaliter consistit in forma quadrangulari. IOH. VETUL. 27, 4: Naturalis prolatio est, quam habet nota ex se. Voluntaria consistit in voluntate cantoris, quod esse non debet, quia habent ipsas prolationes reductas per **punctos** et atomos, conditiones vero praedictarum tam largarum, longarum, brevium, semibrevis et minimarum, tam perfectarum, imperfectarum, semiperfectarum quam semiperfectarum. IOH. VETUL. 42, 19: Potest etiam praefatum tempus 9 maioris prolationis dividi per 3 numerum, et tunc quilibet numerus semibrevis maioris maioris prolationis vocatur, et quaelibet praedictarum maiorum, ut dictum est supra, potest dividi per binarium numerum et per 3^m, prout per **punctos** atomorum divisiones aut reductiones eorum ostendemus. IOH. VETUL. 45, 2: Primo incipendum est a nota brevi, quae primo prolata fuit ad mensuram temporis perfecti, non maioris neque minimi, sed minoris seu medii reducti et divisi per **punctos**, momenta, uncias et atomos, quod tempus potest dividi usque ad atomum et reduci usque ad largam. al.

puncti acceptionis Bezeichnung für ein aus drei Punkten und einem Strichlein bestehendes Zeichen (⋈), das eine der Fermate ähnliche Funktion besitzt — term that designates a symbol formed of three dots and a stroke (⋈), which functions similar to the fermata

[s.XV] IOH. TINCT. punct. 20, 1: De **punctis acceptionis**. Utuntur aliqui etiam tribus punctis in modis figurae triangularis supra notam alicuius partis cantus simul positus, a quorum summitate virgula reflexa educitur. Quibus hiis, quos pausae fastidunt, acceptio designatur. Quosquidem **punctos acceptionis** dicunt. Hinc eos sic definiunt: **Puncti acceptionis** sunt signa supra notam alicuius cantus posita, per quae acceptio alicuius partis post pausas suas ostenditur, ut in exemplo subsequenti, etc.: (sequitur exemplum) ⋈ ⋈ (ms.; ed.: ⋈).

puncti repetitionis Bezeichnung für zwei übereinanderstehende Punkte, die eine Wiederholung des Stücks

(oder einen Teil davon) anzeigen — term that designates two dots, one written above the other, which indicate the repetition of a piece (or a part thereof)

[s.XV] IOH. TINCT. punct. 19, 3: **Puncti repetitionis** sunt signa, quibus in fine partis aut totius cantus post plures generales longarum pausas inter eos continue positas tot vicibus pars cantus aut ipse totus, quot interpositae sunt huiusmodi pausa, repeti ostenditur, ut hic patet: (sequitur exemplum).

punctum directivum Bezeichnung für den Custos — term for the custos

[s.XIII] TON. Praed. 68: **Puncta** etiam **directiva** posita in fine linearum ad innuendum, ubi prima nota sequentis lineae debeat inchoari, diligenter a notatoribus observentur.

punctum longum Bezeichnung für die Longa — term for the longa

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 2, 5: Longarum, quae dicuntur **puncta longa**, triplex est modus, scilicet recta longa et superabundans et plica longa.

punctus additionis Bezeichnung für einen Punkt, der eine zweiteilige Note um die Hälfte ihres Wertes verlängert — term for a dot which lengthens a note divisible by two by half of its value [syn.: punctus perfectionis]

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 42a: **Punctus additionis** ponitur in maiori prolatione retro semibreve, et post illam semibreve cum puncto debet sequi minima. Et pro illo puncto debet addi minima cum illa semibreve. Ideo **punctus additionis** dicitur. GOSCALC. 3, 5 p. 166, 24: Punctus perfectionis notulam de sui natura imperfectam perficit addendo sibi medietatem sui valoris. Et hunc punctum aliqui, licet superflue, **punctum** appellantur **addicionis**, alii **augmentationis**. ANON. Vipiten. 6, 8: Pro quo nota, quod, quando **punctus additionis** additur simplici longe, tunc reddit eam perfectam, acsi staret in modo <im>perfecto. Sed quando additur brevi, tunc facit eam stare pro tribus semibrevibus, acsi staret in tempore imperfecto. ANON. Vipiten. 6, 11: Et nota, quod **punctus** divisionis et **addicionis** semper debet poni ad mediantem note vel circa ad sinistram latus vel etiam aliquando ad dextram, sed hoc fit raro nisi in semibrevibus. Tunc **punctus additionis** debet poni ad caput illius note et cantatur a parte post vel etiam aliquando a parte ante, ut patet in contratenore „Salve nobilitatis flos“ <et> in quampluribus aliis. al. [s.XV] ANON. London. II 6, 8: Item **punctus** perfectionis sive **addicionis** semper valet medietatem notae praecedentis (sim. ANON. Tegerns. II 42). PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: <A>**ddicionis punctus** est punctus, qui visus inter notas mensurales medietatem (ms.; ed.: mediantes) proxime note addit. ADAM FULD. 3, 8: Unde nos tantum tres ponimus punctos, cum antiqui sex posuerunt: videlicet **punctum additionis**, divisionis, perfectionis, alterationis, imperfectionis et transpositionis. ADAM FULD. 3, 8: **Punctus additionis** est simulatio notae ad latus. Hic idem punctus canitur, et semper habet medietatem suae praecedentis, circa quam ponitur, deservitque omnibus prolationibus, temporibus et modis. Punctus perfectionis est, qui facit additionem notae praecedentis et divisionem sequentis; amovet enim dubium et perfectam reddit praecedentem. Hic solum deservit perfecto tempore. Denique aliqui eundem pro **addicionis puncto** locarunt. ANON. Salisb. 9, 3: **Punctus additionis** est, qui notam de sui natura imperfectam (ms.: imperfectom; ed.: imperfectionem) perficit, scilicet addendo sibi dimidium sui valoris, et habet poni ad medium corpus notae lateris dextri. al. GUILL. POD. 7, 13: **Punctus** igitur vel **punctum**, quoniam unitatem addit super binarium, **addicionis** appellatur. Et quoniam huiusmodi figure adauget valorem, **augmentationis** nuncupatur. Sed quoniam figuram binariam et natura secundum eisdem numeri considerationem imperfectam ter-

nariam atque perfectam efficit, perfectionis vocatur, qui semper figure, quam perficit, propinquus et quasi affixus esse debet.

punctus alterationis (alterativus) Bezeichnung für einen Punkt, der einen Notenwert verlängert — term for a dot which lengthens a note value

1 **zur Anzeige der Verdoppelung (Alteration) eines nachfolgenden Notenwertes** — for the indication of doubling (alteration) of a following note value

10 [s.XIV] PS.-MUR. arg. p. 106a: Aliqui ponunt punctum esse necessarium tribus modis: primo videlicet punctus perfectionis, punctus divisionis et **punctus alterationis**. Salva reverentia eorum, punctus non debet poni nisi duobus, scilicet perfectionis et divisionis; alterationis vero nunquam, quia alterationis non fit ratione punctus nec ratione pausa, sed tantum ratione modi. Exemplum: ponantur due breves inter duas longas vel inter longam et punctum vel inter longam et pausam in modo imperfecto, nulla illarum brevium erit altera; contrario patet, quod neque punctus neque pausa sit causa alterationis, sed modus. MENS. Primo punctus p. 38: Quidam ponunt **punctum alterationis**, de quo non curo ut hic: $\bullet \cdot \cdot \cdot \bullet$. Et iste punctus videtur esse magis divisionis, quia videtur primum modum a quarto dividere. IOH. HANB. sum. 16 p. 302, 19: si plures minores quam tres inveniantur inter duas semibreves vel ante unam semibreve, tres pro perfectione computentur; si due in fine remanserint vel valor unius minoris et una minor, prima erit recta et secunda alterata, et **punctus alterationis** ante minorem penultimam vel ante valorem appositus erit. al. SEMIBR. CAUD. p. 71: si duae breves ponuntur inter punctum et longam, secunda alteratur, et appellatur ille **punctus alterationis**, ut hic patet: $\cdot \cdot \cdot \bullet$. *ibid.*: **Punctus** alterationis ponitur pro dando notitiam, quod secunda debet alterari et produci. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 69: <A>**lterativus punctus** est omnis punctus ponens notam extra eius naturalem valorem, numquam contingens, nisi positus (ms.; ed.: predictus) fuerit ante notam aliam, que (ms.; ed.: qui) ipsam ter (ms.; ed.: continenter) in suo valore continet; et sic (ms.; ed.: ceterum) numquam potest minima alterari, nisi solum in proximo ante semibreve, nec semibrevis, nisi in proximo ante brevem, nec brevis, nisi ante longam, nec longa, nisi in proximo ante maximam, nisi penultima fuerit.

2 **zur Anzeige der Verlängerung einer zweiteiligen Note um die Hälfte ihres Wertes** — for the indication of the lengthening of a note divisible by two by half of its value

45 [s.XV] GUILL. DUFAY p. 387: **Punctus alterationis** est, qui additus cuicunque note eam augmentat de tertia parte. Dicitur autem alterationis ad differentiam perfectionis, quia illa dicitur alteratio, per quam valor notule ultra sui proprietatem mediante puncto augetur ut hic: $\circ \cdot \circ \cdot \circ \cdot \circ \cdot \circ \cdot \circ$.

50 3 **unbestimmt** — undetermined

[s.XV] ADAM FULD. 3, 8: Unde nos tantum tres ponimus punctos, cum antiqui sex posuerunt: videlicet **punctum** additionis, divisionis, perfectionis, **alterationis**, imperfectionis et transpositionis.

55 **punctus alterativus** v. punctus alterationis
punctus augmentationis (augmentans) — Bezeichnung für einen Punkt, der eine zweiteilige Note um die Hälfte ihres Wertes verlängert — term for a dot, which lengthens a note divisible by two by half of its value

60 [s.XIV] PS.-MUR. motet. p. 81a: Quando in prolatione imperfecti maioris ad duplicem longam vel brevem stat punctus, qualis **punctus** est? **Augmentationis**. Quare? Quia omnes ille figure computantur per binarium numerum. PS.-MUR. motet. p. 81b: Quum post minimam imperfecti maioris stat punctus, qualis **punctus** est, divisionis vel **augmentationis**? Divisionis ex causa semibrevis valentis tres minimas, que im-

Phil. I f. 61vD, 39: Longa quatuor modis demonstratur esse imperfecta, ... tertio, si longam due breves sequantur vel 3, ita tamen, quod post primam brevem **punctus divisionis** ponatur. ANON. Paris. II 3, 9: Tot modis cognoscitur longa esse duorum temporum. Primo, si longam sola brevis sequatur. Secundo, si sola brevis praecedat. Tertio, si duae vel tres breves vel plures ponantur post longam ita, quod **punctus divisionis** ponatur post primam brevem ita, quod prima brevis ordinetur cum prima longa. PS.-MUR. arg. p. 106a. ROB. HANDLO p. 148, 7: Si vero nude semibreves quinque in coniunctione inveniuntur, et post tres fit **punctus divisionis**, tres pro brevi computantur. *al.* IOH. MUR. lib. 5, 1: **punctus divisionis** imperficit longam dividendo breves et imperficit breves dividendo semibreves et imperficit semibreves dividendo minimas (*inde* UGOL. URB. 3, 5-1, 4). IOH. MUR. lib. 5, 2: Unde videndum est, per que vel quomodo cognoscitur punctus perfectionis a **puncto divisionis**, cum unus habeat perficere figuras et alius imperficere. MENS. Primo punctus p. 38: **Punctus divisionis**, quando dividit modum. *al.* PS.-MUR. motet. p. 79a: Item quando in prolatione perfecti maioris stat punctus ad duplicem longam, brevem vel semibreve, qualis **punctus** est? **Divisionis**. Quare? Quia omnes ille figure computantur per trinarium numerum. ... Item quando ante minimam (*ms.*; *ed.*: minima) perfecti maioris stat punctus, qualis punctus est? **Punctus divisionis**. PS.-MUR. motet. p. 92a: **Punctus divisionis** qualis est? Est, qui separat vel dividit unam figuram sive notam ab alia, et iste punctus interponitur in omni numero sive prolatione trinario (*ms.*; *ed.*: trinariis). ... Et aliquando iste **punctus divisionis** potest vocari punctus reductionis, et hoc, quando una figura sive nota per vigorem istius punctus reducitur ad aliam. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 26: Ponitur etiam **punctus divisionis**, cum per eum perfectiones dividuntur. *al.* AEGID. MUR. p. 125a. *al.* IOH. BOEN ars 1, 11, 4. *al.* IOH. HANB. sum. 3 p. 196, 7: **Punctus divisionis** dicitur dupliciter. Aut dividit modum a modo aut perfectiones, et ibi est alteratio. *al.* GOSCALC. 3, 5 p. 166, 25: **Punctus** autem **divisionis** e converso notulam perfectam quandoque imperfici facit, auferendo ab eadem terciam partem sui valoris. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 40. *al.* IOH. PIPUDI p. 43. *al.* ANON. Mediol. 3, 6. SEMIBR. CAUD. p. 71: Item **punctus divisionis** dividit tempora unum ab alio ut hic: $\dot{\bullet}\dot{\bullet}\dot{\bullet}\dot{\bullet}$. *al.* TRAD. Phil. III p. 9: **Punctus** enim **divisionis**, de quo iam dictum est, potius dicitur imperfectionis quam perfectionis, quia imperficit longam dividendo brevem et hoc in modo perfecto, imperficit brevem dividendo semibreve et hoc in tempore perfecto, imperficit semibreve dividendo minimam et hoc in maiori prolatione. Est etiam **punctus divisionis**, qui habet dividere tempora. *al.* ANON. Kellner 10, 5. *al.* ANON. Monac. II 195: Item de punctu notandum est, quod aliquis **punctus** vocatur **divisionis**, aliquis augmentationis, aliquis diminutionis. **Divisionis**, quando in modo perfecto sive in tempore perfecto apponitur punctus. Qui punctus signat imperfectionem alicuius notae, quia, si non esset, esset perfecta. *al.* ANON. Vratisl. p. 340a: **Punctus divisionis** est divisio perfecti a perfecto, scilicet duplicis longe a simplici, longe simplicis a brevi, brevis a semibreve, semibrevis a minima vel ab earum valoribus, ut ponitur in modo. Tunc ponitur vel inter duas longas extra ligaturam vel in ligatura ut sic: $\dot{\bullet}\dot{\bullet}\dot{\bullet}\dot{\bullet}$. Tunc dividit unam ab alia. *al.* MENS. Si ille p. 499, 8: Omnis punctus aut indicat aut dividit. Si primo, sic est punctus perfectionis. Si secundo, sic est **punctus divisionis**. *al.* MENS. Circa artem p. 520, 20: **punctus divisionis** debet poni ad medietatem note vel ad deorsum. Sed punctus perfectionis debet poni ad caput. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 49, 11 - 54, 49. PROSD. exp. 50, 7: **punctus divisionis** non semper imperficit. PROSD. exp. 51, 18: Sed quod punctus positus immediate post mini-

mam vel semiminimam sit **punctus divisionis** et non possit esse punctus perfectionis, patet, quia nichil potest ibi perficere nec perficit. PROSD. exp. 54, 49: **Punctus divisionis** est punctus, qui est causa alicuius divisionis, et cum hoc apponitur note, cuius divisionis est causa immediate a parte ante vel ponitur in medio aliquarum duarum figurarum sic, quod nulli ipsarum videatur esse additus, vel saltim magis declinet ad figuram sequentem quam ad precedentem (*sim.* PROSD. mens. p. 213b). *al.* PROSD. mens. p. 214a: quomodo **punctus divisionis**, ubicumque ponatur, ponitur ratione perfectionis alicuius mensurae, patet regula, quomodo, quotiescumque punctus talis alicubi ponitur, aut ponitur causa alicuius imperfectionis aut causa alicuius alterationis (*ed.*: alternationis) aut causa alicuius perfectionis aut propter vitare alterationem aliquam, que fieri deberet, si non esset talis punctus. *al.* PROSD. ital. I p. 233a: Item notandum, quod unicus solus punctus, scilicet **punctus divisionis**, apud Italicos reperitur, et ratio huius est, quoniam, si apud ipsos duplex reperiretur **punctus**, scilicet perfectionis et **divisionis**, uti apud Gallicos reperitur, redderetur ars obscurior (*sim.* PROSD. ital. II p. 46). *al.* UGOL. URB. 3, 5-1, 18: **Punctus divisionis** est signum, quo minorum divisione notarum maiorum imperfectione demonstratur. UGOL. URB. 3, 5-2, 15: quando punctus ponitur immediate post minimam, dicitur esse **punctus divisionis**. *al.* GEORG. ANS. 3, 178. *al.* ANON. Couss. XII 8, 7: Secunda regula: quod **punctus divisionis** figuram perfectam de sui natura imperfici facit auferendo sibi tertiam partem sui valoris, et talis punctus non debet poni in medio corporis figurae, sed supra aut subter a latere dextro. *al.* ANON. London. II 6, 1: **Divisionis puncto** utimur in modo, tempore, et prolatione perfectis. Quum enim punctus ponitur inter duas longas de modo perfecto, dividit unam ab alia: $\dot{\bullet}\dot{\bullet}\dot{\bullet}$. *al.* ANON. Monac. 2, 91. *al.* ANON. Mell. 8, 6. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: **<D>ividens punctus** est punctus, qui visus in cantu mensurali. Est signum, quo note debent ab invicem separari. GUIL. DUFAY p. 387. IOH. TINCT. imp. 1, 3, 39. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 12, 4. *al.* IOH. TINCT. punct. 2, 2: **Punctus divisionis** est signum, quo notae minores a suis maioribus aut similes a suis similibus, quas huiusmodi regulariter imperficerent aut cum quibus numerari deberent, dividi ostenduntur. IOH. TINCT. punct. 5, 3: **punctus**, qui notae apponitur aut ei praepositur aut postpositur, si praepositur, indistincte **divisionis** est. IOH. TINCT. punct. 12, 2: **punctus divisionis** notae apponitur interdum pro ea tantum, interdum pro aliis tantum et interdum pro ea et aliis simul. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78: ponitur **punctus** augmentans, **dividens** aut reducens. NICOL. BURT. 3, 5, 35. *al.* GUIL. MON. 1 p. 16: **Punctus** vero **divisionis** est ille, qui dividit figuram de figura, qui vero punctus non profertur ut hic: $\diamond\diamond\diamond$. Et nota, quod nullus **punctus** dicitur **divisionis**, quin sit reductionis, qui ab aliquibus dicitur reportationis, quia sic dividit figuram a figura, ergo reducit figuram cum figura. ADAM FULD. 3, 8: Unde nos tantum tres ponimus punctos, cum antiqui sex posuerunt: videlicet **punctum** additionis, **divisionis**, perfectionis, alterationis, imperfectionis et transpositionis. *ibid.* *al.* GUIL. POD. 7, 16. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 12. *al.* ex errore, ut videtur: PHIL. VITR. 17, 8: In modo vero imperfecto simplex longa duo valet tempora, nunquam valet tria, nisi punctus (*ms.* Vat. Barb. lat. 307; *ms.* Paris 14741 et *ed.*: punctus divisionis) apponatur.

punctus eductivus ? Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu einer Mensurereinheit anzeigt (Synkopierung) — ? term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (syncopation)

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 69: <E>ductivus punctus est punctus, qui visus inter notas mensurales; per longam distanciam notam prius a suo valore dilapsam in suo esse reponit validissimo. Et sic nota abducta in suo valore corporis variacione non reducit ante notam colore contrariam.

punctus elevatus *Bezeichnung für eine melodisch gestaltete Zäsur in der Psalmodie — term that designates a caesura in psalmody articulated by a melodic gesture (cf. Bohn, Recitativ p. 49, HMT s. v. punctus p. 3)*

[s.XIII] TON. Franc. p. 117b: Modus intonandi psalmos cum puncto circumflexo et elevato non unius tantum, sed tonorum per ordinem singulorum ponetur inferius, et etiam quomodo „Benedictus“ et „Magnificat“ in duplicibus (sc. diebus dominicis) debeant intonari.

punctus evacuatus *Bezeichnung für einen ausgehöhlten Punkt, der eine Note um ein Drittel ihres Wertes verlängert — term for a hollow dot, which lengthens a note by one third of its temporal value*

[s.XV] PROSD. exp. 61, 95: Sunt tamen aliqui, qui quinto presupponunt punctum posse evacuari. Et dicunt, quod, si talis punctus evacuatus addatur alicui note propter ipsam perficere, non tantum addit figure, quam perficit, quantum adderet, si plenus foret, sed terciam partem minus. Et hoc est, quia volunt, quod per evacuationem amittat terciam partem illius, quod adderet, si plenus foret, sicut faciunt figure, si evacuentur. PROSD. mens. p. 216b: Item volunt aliqui alii, quod punctus possit evacuari sic, quod, si talis punctus evacuatus adderetur alicui note, talem notam augmentaret solum ad duas partes de tribus partibus, ad quas ipsam augmentaret, si plenus foret. v. punctus vacuus

punctus flexus *Bezeichnung für die Flexa (Binnenzäsur in der Psalmodie) — term for the flex (intermediate caesura in psalmody)*

[s.XIII] TON. Franc. p. 117b: Nota, quod punctus flexus in primo tono, quarto, sexto et septimo descendit unam vocem; in aliis autem duas excepto una octavi toni differentia, que fit in illa antiphona „Nos qui vivimus“.

punctus gravis v. col. 978, 14

punctus imperfectionis (imperficiens) *Bezeichnung für einen Punkt, der eine Imperfizierung anzeigt — term for a dot, which indicates an imperfection*

[s.XIV] TRAD. Phil. III p. 9: Punctus enim divisionis, de quo iam dictum est, potius dicitur imperfectionis quam perfectionis, quia imperficit longam dividendo brevem et hoc in modo perfecto, imperficit brevem dividendo semibreve et hoc in tempore perfecto, imperficit semibreve dividendo minimam et hoc in maiori prolatione. [s.XV] UGOL. URB. 3, 5-1, 20: Iste namque punctus (sc. divisionis) dicitur punctus imperfectionis eo, quod omnes mensurarum notas imperficiat, ex quo notandum est, quod, quidquid huius puncti vi imperficatur, ex se prius perfectum est. al. ANON. Monac. 2, 89. ANON. Mell. 18, 6: Qui etiam punctus divisionis in iam dictis tribus partibus dici potest ut sic: punctus imperfectionis, non proprie, sed occasionaliter eo, quod in huiusmodi notarum divisione efficit occasionaliter, quod una nota alteram imperficiat et una ab altera imperficiatur. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: <I>nperficiens punctus est, qui visus inter notas mensurales minuit notam in tercia parte ab integro et pleno valore, numquam implens officium in nota simili aut minori, sed semper in maiori. ADAM FULD. 3, 8: Unde nos tantum tres ponimus punctos, cum antiqui sex posuerunt: videlicet punctum additionis, divisionis, perfectionis, alterationis, imperfectionis et transpositionis.

punctus morae generalis *Bezeichnung für den Punkt als Teil des Fermatenzeichens — term for the dot as part of the symbol for fermata [syn.: punctus organi]*

[s.XV] IOH. TINCT. punct. 18, 2: Punctus morae generalis est signum in medio semicirculi ab inferiori parte aperti positum, quo in illis notis, supra quas constituitur, ab omni parte cantus generaliter est morandum, ut hic patet: (sequitur exemplum). Et hic punctus vulgariter punctus organi vocatur.

punctus organicus (organi) *Bezeichnung für den Abschnitt einer Komposition über einem ausgehaltenen Ton ohne mensurale Wertbestimmung (Fermate) — term for the section of a composition over a sustained note without definite mensural value (fermata)*

[s.XIII] FRANCO COL. 11, 36: Inspicienda est aequipollentia in perfectionibus longarum, brevium et semibrevium ita, quod tot perfectiones in tenore habeantur quot in discantu vel in triplo etc. vel e converso computando tam voces rectas quam obmissas usque ad penultimam, ubi non attenditur talis mensura, sed magis est organicus ibi punctus (inde IAC. LEOD. cons. 98. QUAT. PRINC. 4, 2, 43. cf. Sachs K.-J., Contrapunctus p. 11). [s.XV] IOH. TINCT. diff. 198: et si in semicirculo ab inferiori parte aperto ponatur (sc. punctus), moram generaliter fiendam in illa nota, supra quam constituitur, designat, qui punctus organi vulgariter dicitur (sim. IOH. TINCT. punct. 18, 2).

punctus (punctum) perfectionis (perficiens) *Bezeichnung für einen Punkt, der die Dreiteiligkeit der vorausgehenden Note anzeigt — term for a dot, which indicates the threefold division of the preceding note*

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 42a: Punctus perfectionis ponitur retro longam et ponitur retro brevem; et ubicunque ponitur retro longam vel retro brevem, signat trinitatem, id est perfectionem. TRAD. Phil. I f. 62rG, 36: in minori prolatione imperfecta nulla semibrevis potest esse perfecta, nisi ponatur punctum perfectionis. al. ANON. Paris. II 3, 3: Longa fit trium temporum quatuor modis. Primo si longa longam sequatur, tunc valet semper tria tempora, quicquid praecedat, si sit in numero perfecto. Secundo si punctus perfectionis sequatur, tunc etiam, quicquid praecedat vel sequatur, sive sit in modo perfecto sive in modo imperfecto, semper valet tria tempora. PS.-MUR. arg. p. 106a. PETR. PALM. p. 532: Dicunt autem alii, quod in ista prolatione minori imperfecta prima notula debet figurari per semibreve perfectam, cui semibreve debet attribui punctus perfectionis et subsequi minima. IOH. MUR. lib. 5, 1: punctus perfectionis perficit longam in utroque modo, brevem in utroque tempore et semibreve in utraque prolatione (inde PROSD. exp. 49, 3. UGOL. URB. 3, 5-1, 3). IOH. MUR. lib. 5, 2: Unde videndum est, per que vel quomodo cognoscitur punctus perfectionis a puncto divisionis, cum unus habeat perficere figuras et alius imperficere. IOH. MUR. lib. 5, 5: Item nota, quod, si punctus ponatur inter duas breves, dividit modum, nisi forte breves ille forent de tempore imperfecto, post quas vel ante quas reperiret aliqua semibrevis sola, que per sincopam reduceretur ad dictam brevem puncto perfectionis punctatam. al. MENS. Primo punctus p. 38: Notandum, quod punctus est duplex, scilicet punctus perfectionis et punctus divisionis. Perfectionis est, quando notulam facit perfectam. IOH. BOEN ars 1, 11, 3. al. IOH. HANB. sum. 3 p. 196, 2: Punctus perfectionis secundum quosdam dicitur quatriplex, scilicet post notam et ante et sub et supra. Punctus perfectionis postpositus proximam perficit notam precedentem. Punctus suprapositus primam speciem illius figure denotat perfectam. Si ante ponatur, perfectio in secunda verificatur. Si suppositus, perfectio in tertia demonstratur. IOH. HANB. sum. 16 p. 304, 12: Si de semibrevibus imperfectis tres minores vel plures inveniantur inter duas semibreves ita, quod una minor post numerum binarium remaneat computando due minores pro semibreve, et prima semibrevis punctum perfectionis habet postpositum,

minor subsequens semibrevis ad eam pertinet, et semibrevis cum puncto et minore subsequente duas semibreves valet. *al.* GOSCALC. 3, 5 p. 166, 22: **Punctus perfectionis** notulam de sui natura imperfectam perficit, addendo sibi medietatem sui valoris. Et hunc punctum aliqui, licet superflue, punctum appellarunt additionis, alii augmentationis. GOSCALC. 3, 5 p. 168, 17: Item si punctus ponatur inter duas longas existentes inter duas maximas, dividit maiorem modum ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet\bullet$, nisi forte ille longe de sui natura essent imperfecte, et ante vel post inveniretur sola brevis, que ad ipsam longam punctatam reduceretur, tunc talis **punctus** esset **perfectionis** ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet\bullet\bullet$. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 38. *al.* TRACT. FIGUR. 4 p. 78, 1: Minima similiter si evacuetur, merito etiam debet perdere tertiam partem sue virtutis, et de eius valore infra declarabo. Item **punctus perfectionis**, si vacuus fuerit, accipit diminutionem per dimidietatem et non per tertiam, quia nichil habet sub se, id est nullam figuram, sicut alie figure iam dicte. ... Et tunc dividendo in duas partes, id est evacuando punctum, valet tantum, quantum una pars minime divise in duas partes; id est semiminima ut hic $\bullet$. Et isti duo tunc faciunt minimam ut hic $\bullet\bullet$ (*cf.* Fr. Gafur. extr. 11, 12, 12. Bart. Ram. 3, 1, 3 p. 86). IOH. PIPUDI p. 43. ANON. Mediol. 3, 9. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 71: **Punctus perfectionis** est, quando dat perfectionem alieni notulae sicut in modo perfecto. Longa habet perfectionem suam per illud punctum et sic de brevi et sic semibrevis maioris. *al.* TRAD. Phil. III p. 9: **Punctus** vero **perfectionis** est, qui perficit longam modo imperfecto, perficit brevem tempore imperfecto, perficit semibrevis minori prolacione. *al.* ANON. Kellner 10, 1. *al.* ANON. Vratisl. p. 340b: Sed **punctus perfectionis** est perfectio imperfecti et perficit longam, brevem vel semibrevis vel etiam earum valores et ponitur in modo <im>perfecto (*ms. et ed.*: perfecto), tempore imperfecto et minori <prolacione> (*om. ms. et ed.*). ANON. Vratisl. p. 344b: in maiori prolacione secundum modernos musicos vacuus ponitur **punctus perfectionis**, qui secundum eos ponitur ad minimas et valet semiminimam. *al.* MENS. Si ille p. 499, 7: Omnis punctus aut indicat aut dividit. Si primo, sic est **punctus perfectionis**. *al.* MENS. Circa artem p. 520, 21: punctus divisionis debet poni ad medietatem note vel ad deorsum. Sed **punctus perfectionis** debet poni ad caput. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 49, 10 - 54, 44. *al.* PROSD. mens. p. 213b. *al.* PROSD. ital. I p. 233a (*sim.* PROSD. ital. II p. 46). *al.* UGOL. URB. 3, 5-1, 11. UGOL. URB. 3, 5-2, 11: Cum autem non sit modo maiori perfecto alia mensura maior, non potest ipsi maximae punctus postponi divisionis, igitur punctus maximae postpositus **punctus** est **perfectionis** et non divisionis. UGOL. URB. 3, 5-4, 54: non omnis **punctus**, quo notarum fit aliqua divisio, divisionis est, sed **perfectionis** ut hic: $\bullet\bullet\bullet$, ex hoc enim puncto a semibrevis minima separatur, et tamen non divisionis, sed **perfectionis** **punctus** appellatur. *al.* GEORG. ANS. 3, 169. GEORG. ANS. 3, 186: Licet quidem scriptori, cum coloribus careat, vacua pingere notarum corpora. At solus **perfectionis** **punctus** vacuus aut colore ex dictis coloratus medietate mensure denotat carentem, quam plenus adiunctus servare conabatur aut addere. Is equidem punctus solas in medietates parti posse creditur. *al.* ANON. Couss. XII 4, 18. *al.* ANON. London. II 6, 4. *al.* ANON. Monac. 2, 90. *al.* ANON. Mell. 8, 5. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68: <P>**erficiens punctus** est, qui notam precedentem in suo pleno et integro valore salvat et prohibet, ne imperficiatur. GUIL. DUFAY p. 387. IOH. TINCT. imp. 1, 3, 49. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 12, 2. *al.* IOH. TINCT. punct. 4, 2: **Punctus perfectionis** est signum, quo notae maiores naturaliter perfectae, quae sine huiusmodi signo a suis minoribus eas praecedentibus aut sequentibus regulariter imperficerentur, in perfectione naturali permanere ostenduntur.

IOH. TINCT. punct. 12, 2: **punctus perfectionis** aut augmentationis alicui notae non apponitur nisi pro ea tantum. *al.* IOH. HOTH. mens. I 4, 3: Unde duplex est **punctus**, **perfectionis** (*ed.*: imperfectionis) et divisionis. NICOL. BURT. 3, 5, 35. *al.* ADAM FULD. 3, 8: Unde nos tantum tres ponimus punctos, cum antiqui sex posuerunt: videlicet **punctum** additionis, divisionis, **perfectionis**, alterationis, imperfectionis et transpositionis. *ibid.*: **Punctus perfectionis** est, qui facit additionem notae praecedentis et divisionem sequentis; amovet enim dubium et perfectam reddit praecedentem. Hic solum deservit perfecto tempori. Denique aliqui eundem pro additionis puncto locarunt. GUIL. POD. 8, 7. FR. GAFUR. pract. 2, 12.

punctus prolotionis *Bezeichnung für einen Punkt in einem Kreis oder Halbkreis, der als Mensurzeichen die prolotion maior (Dreiteilung der Semibrevis) anzeigt — term for a dot within a circle or a half circle, that functions as mensural symbol to indicate the prolotion as maior (threefold division of the semibrevis)*

[s.XV] IOH. TINCT. punct. 17, 2: **Punctus prolotionis** est signum in medio circuli perfecti aut semicirculi a parte dextra aperti positum, quo prolotion maior ostenditur.

punctus reductionis (reducens) *Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu einer Mensurereinheit anzeigt (Synkopierung) — term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (syncopation) [syn.: punctus reportationis]*

[s.XIV] PS.-MUR. motet. p. 92a: **Punctus** divisionis qualis est? Est, qui separat vel dividit unam figuram sive notam ab alia, et iste punctus interponitur in omni numero sive prolotione trinario (*ms.*; *ed.*: trinariis). ... Et aliquando iste punctus divisionis potest vocari **punctus reductionis**, et hoc, quando una figura sive nota per vigorem istius punctus reducit ad aliam. ANON. Mediol. 4, 7: Nota, quod semibrevis non potest manere sola, sed oportet habere param (*pro* parem) vel **punctum reductionis** vel perfectionis. [s.XV] BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78: ponitur **punctus** augmentans, dividens aut **reducens**. GUIL. MON. 1 p. 16: **Punctus** vero divisionis est ille, qui dividit figuram de figura, qui vero punctus non profertur ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet$. Et nota, quod nullus **punctus** dicitur divisionis, quin sit **reductionis**, qui ab aliquibus dicitur reportationis, quia sic dividit figuram a figura, ergo reducit figuram cum figura. ANON. Couss. I p. 435b: Item est in quibusdam punctus secundum antiquos, qui dicitur **punctus reductionis**, et est, quando aliqua figura habet punctum ab utraque parte, et illa canitur, sed non computatur in mora ut hic: $\bullet\bullet\bullet$.

punctus reportationis *Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu einer Mensurereinheit anzeigt (Synkopierung) — term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (syncopation) [syn.: punctus reductionis]*

[s.XV] GUIL. MON. 1 p. 16: **Punctus** vero divisionis est ille, qui dividit figuram de figura, qui vero punctus non profertur ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet$. Et nota, quod nullus **punctus** dicitur divisionis, quin sit **reductionis**, qui ab aliquibus dicitur **reportationis**, quia sic dividit figuram a figura, ergo reducit figuram cum figura.

punctus suppositus *v. col. 978, 14*

punctus transformationis *v. punctus transportationis*

punctus translationis *v. punctus transportationis*

punctus transportationis (transformationis, translationis) *Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu ei-*

ner *Mensureinheit* anzeigt (*Synkopierung*) — term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (*syncopation*)

[s.XV] GUIL. DUFAY p. 387: Dicit autem Guilielmus Dufay in sua musica, quod punctus musicalis est quadruplex, scilicet, perfectionis, divisionis, alterationis et **transportationis** seu **transformationis**. ... **Punctus** vero **transportationis** est ille, qui amplectens unam notulam, idest quando una notula circumdatur duobus punctis, tunc ipsi puncti demonstrant, quod illa notula transfertur de suo loco ad alium, ubi recte possit numerari, et sic dicuntur **puncti transportationis**. FR. GAFUR. pract. 2, 12: Dicitur enim notula mediate per punctum precedenti vel sequenti connumerari et applicari, quum punctus ipse, cuius notulae praepositus vel postpositus ipsam dividit, propinquiori vel propinquoioribus praecedentibus vel sequentibus minime connumerandam. Hunc proprie (*ed.*: propriae) **transportationis** seu **translationis punctum** decet appellari: cum notulam, cui appositus est, ad distantiores figuras transferat computandam. *ibid.*: Advertendum quoque est, quod **punctus transportationis** notulam, cui apponitur, non ad anteriores notulas, sed ad posteriores, ad priorem scilicet, quem possit acquirere locum, transferendam instituit. Sunt et qui notulam huiusmodi transportandam duobus utrinque punctis circumveniunt.

punctus transpositionis ? Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu einer *Mensureinheit* anzeigt (*Synkopierung*) — term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (*syncopation*)

[s.XV] ADAM FULD. 3, 8: Unde nos tantum tres ponimus punctos, cum antiqui sex posuerunt: videlicet **punctum** additionis, divisionis, perfectionis, alterationis, imperfectionis et **transpositionis**.

punctus vacuus Bezeichnung für einen ausgehöhlten Punkt, der die Verlängerung einer Note um eine Semiminima anzeigt — term that designates a hollow dot, which indicates the lengthening of a note by a semiminim

[s.XIV] TRACT. FIGUR. 6 p. 86, 8: Item figure superius et inferius caudate vel cauda inferius retorta, quatuor ex istis valent septem minimas ut hic $\uparrow\uparrow\uparrow\uparrow$. Quod si adiungatur eis **punctus vacuus**, qui valet tantum, quantum semiminima, tunc iste quatuor valent novem minimas, si recte computes ut hic $\uparrow\uparrow\uparrow\uparrow\cdot$ (*inde* FR. GAFUR. extr. 11, 14, 9). [s.XV] GEORG. ANS. 3, 181: Additus itaque semibrevis **vacuus punctus** semiminime unius mensuram adauget, sicut plenus <minime> unius. *al.*

saepius

v. finis punctorum

cf. HMT s. v.

punctectus -i m. Punkt (als Notationszeichen in der Mensuralnotation) — dot (as notational symbol in mensural notation)

[s.XIV] IOH. VETUL. 51, 11: Et sicut per illum **punctectum** perfectionis perficitur longa, ita per eum perficitur larga, etiam brevis et semibrevis, quia potestatem habet addendi et dividendi. IOH. VETUL. 52, 6: Videlicet primus modus est, quando duae notae breves sunt inter duas longas ut hic: $\blacksquare\blacksquare\blacksquare$. Tunc prima brevis vel valor valet unum tempus, secunda vero brevis ... per regulas antedictas debet alterari. Et ambae pro una perfectione computantur ita, quod ambae longae sunt perfectae, nisi per divisionem modi aliter distinguatur ut hic: $\blacksquare\blacksquare\blacksquare$. Tunc ambae breves sunt aequales, et prima brevis imperficit primam longam, et secunda brevis imperficit secun-

dam longam. Iste **punctectus**, qui est inter praedictas notas, aliquando habet potestatem addendi et aliquando dividendi.

Q

Q, q 1. Markierungspunkt in Masuren 2. Tonbuchstabe 3. Kennbuchstabe für die Intervalle der Quarte und Quinte 4. Kennbuchstabe für die Teilung der Brevis in vier Minimen (in der italienischen Mensurallehre) — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note 3. letter that designates the intervals of the fourth and fifth 4. letter that designates the division of the breve into four minims (in Italian mensural theory)

1 Markierungspunkt in Masuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (für die trite symmenon diatonos) — in the system A - LL (for the trite symmenon diatonos) [s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 19: IIII.CCCLXXIII, quae est trite symmenon diatonos, id est **Q**. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 33, 16: in quocumque genere usque ad triten symmenon tam diatonica quam chromatica sit semitonium, non quodcumque, sed maius (*sc. a paranete symmenon chromatica*), eique sit numerus in genere diatonico iunctus, qui est 4374 cum hac littera **Q** et a tacta chorda, quae est trite symmenon in genere diatonico et chromatico usque in mesen sit minus semitonium.

IAC. LEOD. spec. 5, 44, descr. *al.* cf. 2 a col. 998, 46
b im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 38: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M et IIII^{or} aliae excellentes N O P **Q**, et <super> has sunt duae positae R S. Primae igitur IIII^{or} notantur per hos characteres $\gamma\gamma$ (*ed.*: γ) N γ . *al.* MON. Prima corda II 27. *al.*

2 Tonbuchstabe — letter that designates a note
a im System: a b^sc e h^si m o (^sq = trite symmenon) x^sy cc dd^{ff} nn ii — in the system: a b^sc e h^si m o (^sq = trite symmenon) x^sy cc dd^{ff} nn ii [s.IX-X] ALIA MUS. 142 p. 201: inter $\cdot o \cdot$ et $\cdot x \cdot$ trite symmenon, id est $\cdot q \cdot$, intervenit.

b im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symmm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (für die trite hyperboleon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. symmm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (for the trite hyperboleon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... **Q**: Trite hyperboleon. PS.-BERNO mon. 5, 9: Quintum autem (*sc. tetrachordum*), quod est $\cdot P \cdot Q \cdot R \cdot S \cdot$, hyperboleon, id est excellens, dicitur. PS.-BERNO mon. 11, 10: Tertius modus intenditur ad $\cdot P \cdot$, raro autem ad $\cdot Q \cdot$; et descendit ad $\cdot D \cdot$. *al.*

c im System: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P — in the system: A B^sC D E^sF G H (^sQ = trite symmenon) I (= paramese) ^sK L M^sN O P [s.XI] ODOR. SEN. p. 152: $\cdot Q \cdot$ Trite sinemmenon, id est tercia coniunctarum. ODOR. SEN. p. 213 descr. cf. Browne, System

d *im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite symmenon) N (= nete symmenon)^sO P Q — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M (= trite symmenon) N (= nete symmenon)^sO P Q*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: **Q** - corda radi - simphonia emasin - metrum nete yperboleon - vox anthiba.

e *im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L M (I-M = tetrach. symmem.)^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L M (I-M = tetrach. symmem.)^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 10: Item si **R** addatur octava sui, fiet **Q**. Si vero **S** addatur tertia sui, fiet **P**. cum **S** faciens diatessaron et cum **Q** semitonium. WALT. ODINGT. 3, 4, 32 descr. WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. *al.*

f *im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss*

[s.XIV] ANON. Meyer 11, 11: Primum semitonium est **b·c**, secundum **e·f**, tertium **k·l**, quartum **n·o**, quintum **r·s**. Tercium semitonium, quod est medium in ista 5, potest anticipari per **i·k**, et extremum semitonium potest locari super **q·r**. ANON. Meyer 11, 13 descr.

g *im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M^sN O P Q^sR S T — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M^sN O P Q^sR S T*

[s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. *al.* [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr.

3 *Kennbuchstabe für die Intervalle der Quarte und Quinte — letter that designates the intervals of the fourth and fifth* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 18, 6: Toni signum est maius **S**, semitonii minus **<s>**. Et ditoni maius **T**, semiditoni minus **t**. Diatessaron minus **q**, diapente maius **Q**. Diapason ista 9, quasi ex omnibus. Diapente et diapason **Q** 9.

4 *Kennbuchstabe für die Teilung der Brevis in vier Minimen (in der italienischen Mensurallehre) — letter that designates the division of the breve into four minims (in Italian mensural theory)*

[s.XV] PROSD. ital. II p. 48: Nam pro tempore quaternario ponitur littera **Q** nobis denotans mensuram quaternariam.

quadrichordum -i n. 1. *versaitiges (mythologisches) Instrument* 2. *Tetrachord — 1. (mythological) instrument with four strings* 2. *tetrachord*

1 *versaitiges (mythologisches) Instrument, dessen Saiten im Abstand Quarte - Ganzton - Quarte angeordnet sind (6:8:9:12) — (mythological) instrument with four strings, the strings of which are arranged in the disposition: fourth - tone - fourth (6:8:9:12)*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 7: Simplicem principio fuisse musicam Nicomachus refert adeo, ut quattuor nervis constaret, idque usque ad Orpheum duravit, ut primus quidem nervus et quartus diapason consonantiam resonarent, medii vero ad se invicem atque ad extremos diapente ac diatessaron, nihil vero in eis esset inconsonum, ad imitationem scilicet musicae mundanae, quae ex quattuor constat elementis. Cuius **quadrichordi** Mercurius dicitur inventor (*inde* ANON. Gerbert 10. FRUT. brev. 1 p. 28. IOH. AEGID. 9, 14. IAC. LEOD. spec. 1, 18, 4-5. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 6-7. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 10. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 1. GUILL. POD. 1, 2). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 19, 9: Ut autem in exemplo ponendo magis haec pateant, vocetur chorda maxima, quae est prima, a, secunda b, tertia c, quarta d, apponaturque primae chordae numerus, qui est 12, secundae 9, tertiae 8, quartae 6, et sic describantur: (*sequitur descriptio*) Est autem notandum, quod convenienter

dicitur posita descriptio **quadrichordum** vel tetrachordum, tum quia quattuor continet chordas, tum quia quattuor continet consonantias, et istud in multis distinguitur ab illo, quod postea secundum tria melorum genera multipliciter describitur. Semper enim ibi chordae extremae diatessaron habent ad invicem, hic vero diapason. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 12-13. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 1: Quia de **quadrichordo** illo mentio facta est, in quo quattuor hae continentur consonantiae: diapason, diapente, diatessaron et tonus, videatur, qualiter harum Pythagoras proportionibus adinvenit. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 1. [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 5 (*inde* FR. GAFUR. extr. 3, 2, 1). GUILL. POD. 1, 15: in **quadrichordio** Mercurii.

2 *Tetrachord (viertöniger Tonbereich) — tetrachord (tonal compass that consists of four pitches)*

[s.XI] HERMANN. mus. p. 23 (p. 128a): Illud quoque sciendum, quod, cum in uno diapason VII diversae voces non nisi duo **quadrichorda** efficiant, septenarius vero unam, ut cunctis liquet, medietatem possideat, necesse est duo **quadrichorda** ipsa una medietate continuari, quod Greci synaphen, nos coniunctionem possumus dicere, ut videlicet superioris sit quarta vel acutissima, posterioris vero prima vel gravissima. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b): omnium **quadrichordorum**, id est diatesseron specierum. HERMANN. mus. p. 41 (p. 137a): quaeri potest, quare autentici per tria **quadrichorda** ascendentes et per eadem descendentes requiescant; subiugales vero similiter quoque per tria ascendentes non per tria descendant, sed in media via, id est in finalibus, subsistant. *passim* [s.XV] GUILL. POD. 1, 6: Sensus enim auditus et si circa subiectum soni et locum decipi possit, ut audiens **quadrichordum** atque prope existimet esse, pentachordum atque longe, non tamen circa obiectum et eius qualitates, ut predictum est. (?)

quadrichordum grave (gravium) - quadrichordum finale - quadrichordum superius - quadrichordum excellens *Bezeichnung für die Tetrachorde A-D, D-G, a-d, d-g — term for the tetrachords A-D, D-G, a-d, d-g*

[s.XI] HERMANN. mus. p. 22 (p. 127a): Haec autem ipsorum vocabula sunt **quadrichordorum grave, finale, superius, excellens**. HERMANN. mus. p. 38 (p. 135a): tria prima **quadrichorda**, id est **grave, finale, superius**. *ibid.* *al.* HERMANN. mus. p. 39 (p. 136b). HERMANN. mus. p. 60 (p. 146b): Si **quadrichordum gravium** elegeris.

quadrifarius -a, -um *vierstimmig — four-voice*

[s.XV] ANON. Mell. 2, 9: Subdividitur ulterius cantus mensuralis in quatuor species: scilicet in cantum mensuralem simplicem, bifarium, trifarium, **quadrifarium**. ... **Quadrifarius** (*sc. dicitur*), qui fit cum discantu, medio, tenore et cum contratenore. Primus fit per unam notam, id est per unum cantum, secundus per duas, tertius per tres, quartus per quatuor notas. Quelibet autem trium ultimarum specierum dici potest cantus copulatus eo, quod plures cantus in unum copulantur.

quadrifidus -a, -um *versaitig — with four strings*

[s.V] MART. CAP. 9, 959: Sed cum tetrachordum, quos **quadrifidos** appellamus, divisiones innumerabiles sint, sex sunt notae: enharmonia una; chromatis tres, ... diatonici duae. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 11: **quadrifidos**: a fidi-bus. REMIG. AUT. 511, 13: **quadrifidos** tetrachordos, id est quattuor chordas habentes. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 86, 4: Dudum quidem ante Boetium antiqui musici diversa pluraque genera cithararum reppererunt, ut idem Boetius refert. Quarum prima a Pythagora inventa pro habitudine quatuor cordarum **quadrifida** est nuncupata.

quadrironium -i n. et **quadrironus** -i m. *Bezeichnung für ein Intervall aus vier Ganztönen — term for an interval of four whole tones*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 13 p. 288, 6: cantibus **quadrironio** tamen carentibus. THEINR. DOV. 3, 23 p. 336, 4: **quadrironium** habent (sc. alii cantus) continuum, cum Guydonica (sc. gamma) nusquam habet plus quam tritonum, ut „Constitues eos“ cum versu „Pro patribus“. [s.XIII] MUS. MAN. 19, 8: Similis est causa, cur non in eadem littera ponantur illae notae ut mi vel fa la, quae faciunt inter se ditonum, sicut nec illae re fa vel mi sol, quae faciunt semiditonum. Ex illis enim, quae ditonum faciunt, per mutationem fieret **quadrironus**, quem musica naturalis abhorret. Ex illis vero, quae creant semiditonum, non minor emergeret per mutationem discrepancia. MUS. MAN. 50, 12: Unde vehementer admiror, quid causae sit, quod moderni tritono sic delectantur, cum tantopere sit a veteribus condemnatus, ut eum nec nomine coniunctionis dignum censuerint nec in eorum cantibus facile valeat invenire. Videas illam novam cantilenam „Porta salutis ave“ terminatam in ·F· gravi, si non passibus tritoni passim conpungitur, quin potius **quadrirono** plena est, cum semitonium finali subiaccens aptius in tonum commutetur. Sed in hoc excusabilis est cantus ille, quod tritonum seu **quadrironum** non quidem saltu, sed simplicibus et moderatis passibus congruenter prosequitur.

quadrupla -ae f. *Doppeloktave — double octave*
[s.X-XI] TON. Leod. pr. 1: Quinque sunt consonantiae musicae: diatessaron, quae et sesquitercia dicitur; ... bis diapason, quae et **quadrupla**. TON. Leod. pr. 67. BERNO prol. 3, 16: bis dyapason, idest **quadrupla**. [s.XII] ANON. Pannain p. 107: Constitutio autem musyca dicitur plenum modulationis corpus ex consonantiarum coniunctione consistens, ut est dupla vel tripla vel **quadrupla** (inde IOH. AEGID. 13, 14. cf. Boeth. mus. 4, 15 p. 341, 23: ... ex consonantiarum coniunctione consistens, quale est vel diapason vel diapason et diatessaron vel bis diapason). [s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 14, 9: Diapason dicitur dupla, diapente cum diapason dicitur tripla, bis diapason **quadrupla**. [s.XIV] IOH. BOEN mus. 1, 120: resonabit H I perfectam sextam ... sed H K sonat **quadruplam**. IOH. BOEN mus. 4, 11: bisoctavam seu **quadruplam**. IOH. BOEN mus. 4, 14: quod de duodecima, hoc de quinta, quod de tertiadecima, hoc de sexta, et quod de **quadrupla**, hoc idem de dupla. IOH. BOEN mus. 4, 103: dytonus supra **quadruplam**. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 57 p. 204, 9: Hieronymus: **Quadrupla**, id est bis diapason, symphonia est, que constat ex ratione quadriplasia. CONTR. Quatuor sunt p. 410a: Unisonus et dupla sive octava et **quadrupla** sive quintadecima idem sunt; tertia et decima et decimaseptima idem sunt quoad contrapunctum. ... Harum specierum due sunt perfecte, scilicet unisonus et dupla sive octava; et **quadrupla** sive quintadecima idem sunt.
v. quadruplum

quadruplex -icis *vierstimmig — four-voice*
[s.XIII] MUS. MAN. 45, 3: cantus duplices, triplices seu **quadruplices**. IOH. GARL. mens. append. 15, 13: Et tali ordinatione utimur in instrumentis triplicibus et **quadruplicibus**. (?) ANON. Couss. IV p. 60, 31: conductos simplices, duplices, triplices et **quadruplices** (sim. ANON. Couss. IV p. 71, 1). ANON. Couss. IV p. 82, 19. PS.-MUR. summa 2306: Dividitur autem (sc. *poliphonia*) in tres species, scilicet diaphoniam, triphoniam et tetraphoniam, id est in cantum duplicem, triplicem et **quadruplicem**. PS.-MUR. summa 2377. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 46, 10: item conductos ... duplices, triplices et **quadruplices**; item hoketos similiter

duplices, contraduplices, triplices et **quadruplices**. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 11, 5: cantus etiam parvos, mediocres et magnos, duplices quoque triplices aut forsitan **quadruplices**. NICOL. BURT. 1, 10, 61.

5 *subst. quadruplex -icis 1. vierstimmiges Stück 2. Bezeichnung für die vierte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — 1. four-voice composition 2. term for the fourth voice of a polyphonic composition*

1 *vierstimmiges Stück — four-voice composition*
[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 1. IOH. GARL. mens. append. 15, 19: iste modus reperitur in triplicibus, **quadruplicibus** et conductis et multis aliis. IOH. GARL. mens. append. 16, 1: Sequitur de **quadruplicibus**. IOH. GARL. mens. append. 16, 6: patet in **quadruplicibus** magistri Perrotini per totum in principio magni voluminis. IOH. GARL. mens. append. 16, 10. ANON. Couss. IV p. 71, 21: Sed nota, quod diatesseron raro in duplicibus determinatur, sed saepius in triplicibus et **quadruplicibus** bene cum alia consonantia. ANON. Couss. IV p. 77, 9: Sequitur de triplicibus et **quadruplicibus** et copula. WALT. ODINGT. 6, 11, 4: Et aliud est genus, in quo attenditur consonantia vocum et mensurationum in duplici aut triplici, **quadruplici**, et dicitur discantus, quasi duorum cantus ad minus. WALT. ODINGT. 6, 17, 19: **quadruplices** componere. *ibid.* al.

25 *2 Bezeichnung für die vierte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — term for the fourth voice of a polyphonic composition*

[s.XIV-XV] CONTR. Circa modum p. 29, 12: Idem modus servetur pro puero discantante **quadruplicem**, quia cum vox pueri videtur esse cum voce viri in unisono aut a viri voce in diapason. CONTR. Circa modum p. 29, 26-27.

quadruplum -i n. *1. Doppeloktave 2. vierstimmiges Stück 3. Bezeichnung für die vierte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — 1. double octave 2. four-voice composition 3. term for the fourth voice of a polyphonic composition*

1 *Doppeloktave — double octave*
[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 533: medietas (sc. *chordae*) duplum sonet, quarta pars **quadruplum**. [s.XI] HERMANN. mus. p. 18 (p. 125a): In considerata monochordi positione ea prima speculatio occurrit, quod omnis eius integritas **quadruplo**, id est bis diapason, comprehenditur. al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 3, 4: aut aequaliter incipit aut minime et, si aequaliter, in duplo incipere manifestum est oportere aut in triplo aut in **quadruplo** aut sesquialtero. v. quadrupla

2 *vierstimmiges Stück — four-voice composition*
[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 46, 12: Ipse vero magister Perotinus fecit **quadrupla** optima sicut „Viderunt“, „Sederunt“. ANON. Couss. IV p. 82, 5. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 21, 44: Est autem notandum, quod quamvis consonantia ista (sc. *diapente cum diapason*) sit alta, quia multum distant ab invicem eius extremae voces, potest tamen habere locum in motettis, cantilenis, conductis et organis, ubi non sunt nisi duo cantus; magis tamen habet locum, ubi sunt tres mensurati cantus vel plures, ut in triplis et **quadruplicis**. [s.XV] COMPOS. Natura 6, 1: De contrapuncto, quod alii **quadruplum** dicunt. eqs. COMPOS. Cum igitur pr. 9: In prima quidem dicam de compositione duarum vocum, in secunda de compositione trium vocum, in tertia de compositione quatuor vocum. Et iste compositiones nominabuntur in presenti dupla, tripla, **quadrupla**. COMPOS. Cum igitur 3, 1: volens componere **quadruplum**, id est quatuor vocum, hunc servet modum. Primo consideret, in quo tono velit componere illud **quadruplum**, ubi advertendum, quod in duobus ultimis tonis, scilicet septimo et octavo, bene melodisant **quadrupla** et non in aliis. COMPOS. Cum igitur 3, 11: consideret de duplicatione, que solum facienda

est inter duas voces. Et hoc in compositione **quadrupli** sex modis contingit: Primo inter tenorem et discantum, secundo inter tenorem et subcontra, tercio inter tenorem et contrahaut, quarto inter discantum et subcontra, quinto inter discantum et contrahaut, sexto inter subcontra et contrahaut.

3 *Bezeichnung für die vierte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — term for the fourth voice of a polyphonic composition*

a *generell — general*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 16, 2: Sequitur de quadruplicibus. Sonis praepositis et praeparatis quartus superveniens in debita quantitate ordinatus et isto modo **quadruplum** nuncupatur. IOH. GARL. mens. append. 16, 5: Proprius situs primi dicitur diapason et infra, proprius situs secundi est in duplici diapason et infra, proprius situs tertii est in duplici diapason et infra cum commixtione sex concordantiarum sive in simplicitate sive in compositione ad utrumque, situs proprius **quadrupli** in triplici diapason et infra, quod vix in opere ponitur nisi in instrumentis. IOH. GARL. mens. append. 16, 6: patet in quadruplicibus magistri Perrotini per totum in principio magni voluminis, quae **quadrupla** optima reperiuntur. IOH. GARL. mens. append. 16, 7: Sed **quadruplum** communiter sumptum, de quo ad praesens intendimus, modum tripli in altitudine et gravitate recipit, quamvis aliquantum excedat in aliquibus locis. eqs. IOH. GARL. mens. append. 16, 8: tale **quadruplum** cum tribus sibi associatis ab aliquibus duplex cantus nuncupatur, quia duo invicem nunc cum uno, nunc cum reliquo audientibus tamquam essent duplex discantus. ANON. Emmeram. 2 p. 226, 15: Nota igitur, quod semibreves inaequales per pausulas in diversis cantibus positae hoquetando debent sic artificialiter ordinari, scilicet quod minor semibrevis et sua pausula sint in triplo, maior autem et sua pausula sint in duplo, id est secundo cantu, tenore tamen in talibus existente. In **quadruplo** siquidem haec omnia confuse posita reperimus, et hoc est, quia **quadruplum** cuilibet cantuum nititur adulari (*sim.* ANON. Emmeram. 2 p. 232, 25-26). ANON. Emmeram. 5 p. 274, 37. FRANCO COL. 11, 35: Qui autem **quadruplum** vel quintuplum facere voluerit, inspicere debet cantus prius factos, ut si cum uno discordet, cum aliis in concordantiis habeatur; nec ascendere debet semper vel descendere cum altero ipsorum, sed nunc cum tenore, nunc cum discantu (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 43). ANON. Couss. IV p. 81, 15. ANON. Couss. IV p. 81, 21: Sed nota, quod **quadruplum** quandoque potest eum ponere in discordantia cum aliquo praedictorum, quod triplum cum suis subditis non potest facere. IOH. GROCH. 188: Partes autem istorum (*sc. cantuum*) plures sunt, puta tenor, motetus, triplum, **quadruplum**. IOH. GROCH. 192: **Quadruplum** vero est cantus, qui aliquibus additur propter consonantiam perficiendam. Dico autem 'aliquibus' etc., quia in aliquibus sunt tantum tres et ibi sufficiunt, cum perfecta consonantia ex tribus causetur. In aliquibus vero quartus additur, ut, dum unus trium pausat vel <ordinatim> ascendit vel duo ad invicem se truncant, quartus consonantiam servet. IOH. GROCH. 199. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 3, 9: cum aliquis per se cantat motetum aliquem, triplum vel **quadruplum** sine tenore. IAC. LEOD. spec. 7, 3, 11: possunt tamen supra tenorem unum multi fieri discantus, ut motetus, triplum, **quadruplum**. IAC. LEOD. spec. 7, 3, 13-14. QUAT. PRINC. 4, 2, 43. [s.XV] PROSD. contr. II 5, 6: ad contratenorem vel triplum vel **quadruplum**. UGOL. URB. 3, 6-8, 59: dicimus, quod tenor, contratenor, superior, triplum et **quadruplum**, si reperitur unus et idem cantus, sunt licet vario modo, se habeant et diverso, tendunt enim ad unum finem et ad diversarum consonantiarum ordinatam congeriem, quorum omnium fundamentum est ipse tenor.

b *für die vierte Stimme über dem Tenor — for the fourth voice above the tenor*

[s.XIV] AEGID. MUR. p. 128b: Item si vis facere motetum cum quinque, per hunc modum potest fieri: fac primo tenorem, sicut dictum est, et fac motetum (*ms. Sevilla 5-2-25; om. ed.*) discantare (*mss.; ed.: discantari*) subtus tenorem et concordare; hoc facto (*mss.; ed.: modo*) fac triplum discantare (*mss.; ed.: discantari*) insuper motetum, sicut melius scis. Adhuc potes facere alium discantum, qui ibit circumquaque (*mss.; ed. ibi circumsonat*) triplum fulgendo ipsum triplum. Et iste quintus cantus vocatur **quadruplum**, et sic erit motetus totaliter plenus. *ibid.* al. cf. Welker, Egidius p. 80

quarta -ae f. *I. Bezeichnung für die vierte Tonstufe des Tonsystems II. 'Quarte' III. Bezeichnung für den Tritonus — I. term for the fourth note in the tonal system II. fourth III. term for the tritone*

I *Bezeichnung für die vierte Tonstufe des Tonsystems — term for the fourth note in the tonal system*

[s.X-XI] TON. Leod. pr. 29: Tertia namque sequens post has est parhypate hypaton, nec in totum mobilis, nec in totum immobilis, quia in diatonico quidem et chromatico genere uniformis habetur, in enarmonio vero variatur. Et rursus a praecedente secunda adsequentem **quartam** sine hac tertia potest cantus intendi, vel a **quarta** sequente ad secundam praecedentem remitti. al. PS.-ODO mus. p. 272b. al. PS.-ODO dial. p. 254b: A prima ·A· in **quartam** ·D· fit diatessaron, et a **quarta** ·D· in octavam ·a· diapente. al. GUIDO ep. p. 482, 186. al. ORG. Mediol. rhythm. 101: Et si cantus **quartam** tenet, organum undecimam. / Ascenditque ad ·F· cantus, postea ad octavam. al. COMPIL. Casin. 121-124, 11. FRUT. brev. 13 p. 97. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66. [s.XII] GUIDO AUG. 42-43. TON. Gratianop. p. 12. al. TON. Nivern. f. 141v p. 120: Quot principia habet (*sc. primus tonus*)? Quatuor. Que? Octavam ·a·, sextam ·f·, **quartam** ·d·, terciam ·c·. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 268: Differtur vero octavus (*sc. tonus*) a septimo, quia octavus habet tertiam, **quartam** et quintam, quas non habet septimus, et septimus habet tertiam decimam, quam iure non habet octavus (*inde* NICOL. BURT. 1, 23, 146). al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 87, 6: Quarta differentia pertinet ad introitus incipientes in ·D· **quarta**. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 138. [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 18. TRAD. March. 354. al. GUILL. POD. 3, 13.

II *'Quarte' — fourth*

A *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)*

1 *Gebrauch — usage*

a *im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices*

[s.X] ORG. Selest. p. 68, 3: Quod vero organum invenitur in secunda et tertia similiter sicut in **quarta** et quinta, non naturale hoc dicitur. [s.XI] ORG. Montep. 4: Postea primam vocem organi, id est inceptionem, ponat cum cantu vel inferiorius in diapason vel superius vel in eadem vel in quinta vel in **quarta**, aliquando et in tertia vel sexta. al. [s.XII] ANON. La Fage I 14, 10: Discantus igitur in unisono aut in **quarta**, id est diatessaron, aut in quinta, id est diapente, aut duplari euphonia diapason debet incipere et per aliquam harum consonantiarum aut per unisonum suo semper cantu per unum quemcumque punctum et sillabam respondere. ANON. Pannain p. 116: Si discantus fuerit cum cantu et cantus remittatur tono, discantus intendatur semiditono et erunt in **quarta**. ANON. Pannain p. 117: si cantus et discantus dissonaverint in **quarta**. al. [s.XIII] DISC. Si cantus equ. 3 p. 244: Si inceperis in **IIII**^a, non facies ibi moram. al. DISC. Si cantus asc. 22. [s.XIV] INTERV. Sunt autem p. 25: Item ad

habendum **quartas** incipe in dyapente supra, descende 1 vel incipe in dyapente infra, ascende 1. IAC. LEOD. spec. 4, 51, 5: Semiditonus cum diapente partitur ex duabus **quartis** vel ex quinta et semiditono ascendendo vel descendendo. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 1: Uno modo ex consonantiis, ex quibus discantus conficiuntur, ut, quantum ad hoc discantans, qui amplius, frequentius et quasi a domino utitur quintis, diapentizare vel quinthiare dicatur, vel si amplius **quartis** utatur, dicatur quartare sive diatesseronare. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 43: Sic et secunda admittitur in motheto „Florens vigor“ super verbo „Mardocheo“ et secunda et **quarta** in tenore motheti „Rex quem metrorum“. NICOL. SEN. p. 11. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 226, 2: Sit igitur lychanos hypaton corda in archo proto constituta precedens, sitque ei vox organalis proslambanomenos **quarta** succedens. *al.* UGOL. URB. 2, 6, 12. TACT. Opusculum 101: Quandocumque cantus tenoristicus finitur in mi aut fa aut in sol aut in la, potes tunc tenere **quartas** inferius vocom predictarum sub mi et ut re mi similiter discantum ibi sumere. TACT. Opusculum 103: concordantie **quarte** et sexte, in quibus finis discantium fieri non debet. TACT. Concordanciarum p. 172, 2: super mi non possumus incipere in octava, quia excederet omnes claves, et ergo oportet talem consimilem quemcumque incipere in alia concordancia ut puta in quinta vel **quarta** et ceteris. *al.* TACT. Reperi 15: cum descenditur sine saltu, tunc tactus debet finiri in tertia vel in **quarta**. TACT. Reperi 19: Nota, quandocumque ascenditur vel descenditur cum saltu, tactus potest incipi in qualibet concordantia, principaliter tamen in **quarta**, quinta vel octava. *al.* TACT. Bona 9: Item **quarta** vitandum est in organis. COMPOS. Natura 2, 18: Nunquam due partes ita salient, id est discantus et tenor simul per **quartas** et tercias, nisi una illarum parcium preceperit, puta discantus, et alia, puta tenor, sequitur vel vice versa. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 18: Tenor pausat unum suspirium, discantus precedit per secundas vel per **quartas** vel sextas vel per octavas ascendendo, vel per tercias vel quintas vel octavas descendendo. IOH. TINCT. contr. 2, 32, 2: Ordinatio autem cuiuslibet discordantiae haec est, ut tam ascendendo quam descendendo semper post aliquam concordantiarum ei proximarum collocetur, ut secunda post unisonum aut tertiam, **quarta** post tertiam aut quintam, septima post quintam aut octavam, et sic de aliis. ANON. Tegerns. II 104. FR. GAFUR. pract. 3, 6: Hinc potest in gravioribus sonis amplius discordari ... Iccirco in gravibus ipsis sonis **quartae** huiusmodi discordiam contrapunctus non sustinet. FR. GAFUR. pract. 3, 14: Processus itaque falsi contrapuncti, quem Ambrosiani ipsi sequentem vocant, est huiusmodi: Solus quidem cantor acutius voce pronuntiat notulas cantus plani, duo vero aut tres succinunt unico sono notulas ipsas cantus subsequentes in secundam et **quartam** vicisim certo ordine, quem quoniam ab omni modulationis ratione seiunctus est, me pudet describere. *al.* ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Consonantia 26 (*sim.* CONTR. Si discantus 28). CONTR. Consonantiae p. 409a: Consonantie contrapuncti demonstrativi ad oculum sunt sex, videlicet prima, tertia supra et infra, **quarta** infra, quinta supra, sexta infra et supra, octava infra et supra. *al.* CONTR. Contr. est ars 20: tertia cum **quarta** et quinta cum **quarta** et sexta cum tertia insimul dari possunt. CONTR. Debemus scire 5: Item non possumus ascendere vel descendere cum tenore per voces perfectas nisi duobus modis, videlicet per quintam et per **quartam**. CONTR. Et primo I 34 p. 142 (p. 464b). CONTR. Et primo II 37 p. 143 (p. 464b): **quarta** et septima in discantu possunt esse species, et hoc in sincopacionibus.

b *im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices*

[s.XV] TACT. Opusculum 129: Unde contratenor quandoque fit in quintis, et ille satis est notus; et quandoque in **quartis** et eciam in sextis, et illi non sunt noti. TACT. Concordanciarum p. 173, 29: Nota tabula super contratenorem primo nota, si vis habere aliquam bonam concordanciam, accipe quamcumque clavem sub manu et teneas; si vis concordare cum aliqua, recipe superius terciam vel quintam vel octavam, teneas omnes simul et concordabunt. Et si vis inferius, tunc accipe, quia numquam concordat superius nisi inferius, scilicet **quarta**. PETR. BETSCHK p. 540, 15: Quando enim tenor in bassa stat et discantus stat in octava, tunc contratenor debet stare in quinta supra tenorem et in **quarta** sub discantu. *al.* COMPOS. Natura 5, 8: Quandocumque discantus ponitur ultra tenorem in tertia, contratenor potest poni infra tenorem in **quarta**, melius tamen in quinta supra tenorem. COMPOS. Capiendum 10, 4: Quandocumque discantus est supra tenorem ad terciam, contratenor potest esse infra tenorem in **quarta**. IOH. TINCT. contr. 1, 5, 8: Porro per totum discursum cantus, quem faubourdon vocant, **quarta** sola admittitur ei saepe quinta ac saepius tertia supposita, quamvis quinta ipsi **quartae** subiuncta suaviorem concentum quam tertia efficiat. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. ANON. Tegerns. II 110. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 5: quum tenor et cantus octavam invicem sonuerint, tunc medius, qui contratenor dicitur, in quintam supra tenorem tribus scilicet tonis ac semitonio ductam dispositus ab acutissimo sono, qui octavam aequisonantem perficit ad gravio-rem per **quartam**, scilicet diatessaron, distabit in grave, atque ita **quarta** huiusmodi inter contratenorem et cantum, quoniam harmonice mediata est, optime concordabit. *ibid.*: quum tenor et cantus procedunt per unam aut plures sextas, tunc vox media, scilicet contratenor, **quartam** semper sub cantu tenebit. CONTR. Consonantiae p. 410a. CONTR. Si discantus 26: Si bassus est in 5 supra tenorem, altus est in 3 sub bassu aut in 4, 6, 8 supra bassum. *al.*

c *in der sight-Technik — in sighting*
[s.XV] IOH. HOTH. contr. I 28: per Anglicos iste modus canendi vocatur discantus visibilis ... ponere quintam sub tenore per **quartam**. NICOL. BURT. 2, 6, 48-49. GUIL. MON. 6 p. 35: Nota, quod ad habendam perfectam perfectionem consonantiarum ocularem, nota, quod unisonus accipitur pro octava, tertia bassa accipitur pro sexta alta ... et ipsa **quarta** bassa accipitur pro quinta alta. *al.* GUIL. POD. 6, 5.

2 *qualitative Bestimmung — qualitative determination*
a *als Konsonanz — as consonance*

[s.XIV] PS.-MUR. arg. p. 108b: Queritur, utrum **quarta** sit consonantior quam tertia. Et arguitur primo quod non, quia commune dictum est musicorum. Non est ex toto falsum, sed commune dictum musicorum est, quod **quarta** sit consonantior quam tertia, ergo, etc. Et hoc apparet per discantum eorum, qui sepius utuntur tertia. In oppositum est Boetius, magister musice, qui dicit **quartam** esse in sexquitertia proportionem; que autem proportio perfectior est quam sesquiquinta, in qua reperitur tertia. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: quoddam hominum genus in melioribus laetatur consonantiis, in vocibus vel sonis magis consonis, ut in octavis, in quintis decimis, in quintis et **quartis**; aliud vero in rudioribus, ut in tertiis et septimis, in decimis et undecimis. [s.XV] PROSD. contr. I 3, 3: Scias tamen, quod **quarta** et sibi equivalentes minus dissonant quam alie combinationes dissonantes, ymo quodammodo medium tenent inter consonantias veras et dissonantias in tantum, quod, secundum quod quidam dicere voluerunt, ab antiquis inter consonantias numerabantur (*sim.* PROSD. contr. II 3, 3). UGOL. URB. 2, 3, 23: propter eius sexquiterciam proportionem, qua diapason ex una parte conficitur et sexquialtera diapente ex alia, **quarta** ab antiquis inter consonantias primas connumerata est. TACT. Octo princ. 6: $\cdot b \cdot mi$ habet istas

concordancias: ·B·mi terciam depressam ·d·solre, ... **quartam** ·e·lami. *al.* TACT. Opusculum 55: Concordanciarum ... imperfecte: <tercia> elevata, depressa; **quarta**, sexta; decima est talis: elevata, depressa. *al.* TACT. Prima est 12: 3^e et 4^e sunt concordantie imperfecte et sexte. TACT. Concordanciarum p. 167, 13: ·c·faut et ·f·faut est 4^a, ·c·faut et ·a·lamire est sexta, ·c·faut et ·e·lami secundum est decima, et concordant. *al.* ANON. London. II 3, 2 descr.: Species perfectae: unisonus, quinta inferior, octava, duodecima, quintadecima. Species imperfectae: tertia, **quarta**, sexta. Prohibitae: secunda, quarta, septima. (?) ANON. Monac. 1, 33: Perfecte consonantie sunt unisonus, quinta, octava, duodecima et quindecima. Imperfecte autem consonantie sunt tertia, 4^a, sexta, decima et tredecima. TACT. Bona 88: Imperfecta concordantia: Tertia imperfecta: Quarta clavis. Sexta: Decima clavis. **Quarta**: Sexta clavis. COMPOS. Natura 4, 12: Discantus positus super tenorem in **quarta** <dissonat>, sed infra positus concordat. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64. FR. GAFUR. pract. 3, 5: De consentanea suavitate **quartae** caput quintum. Sed quae ex quattuor coniunctis invicem sonis discordantia consurgit, diatessaron scilicet consonantiam sonans, duobus locis admittitur in contrapuncto. FR. GAFUR. pract. 3, 6: Quare **quarta** inter medium sonum et acutiorem concordat discordatque inter medium et graviorem. *al.* CONTR. Circa modum p. 29, 24. CONTR. Consonantia 9: **quarta**, quae dicitur consonantia media minus perfecta. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a: quarum (*sc. consonantiarum*) perfecte sunt prima, **quarta**, quinta et octava. CONTR. Si discantus 30.

b als Dissonanz — as dissonance

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 36: Dissonae vero sunt quinque, videlicet secunda, **quarta**, septima, nona et undecima, et istas non debemus facere nec uti aliquo modo. ANON. Monac. II 66: contrapuncti quindecim sunt species, scilicet unisonus, secunda, tertia, **quarta**, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, tredecima, quartadecima et quintadecima, quarum novem sunt perfectae et sex imperfectae. ... Sex imperfectae sunt illae: secunda, **quarta**, septima, nona, undecima et quartadecima. ORIG. ET EFF. 12, 1: **Quarta**, septima, nona, undecima, tonus et semitonium non concordant. PROSD. contr. 3, 3: quedam sunt dissonantes sive discordantes sive dissonantias auribus humanis resonantes, sicut sunt secunda, **quarta**, septima. *al.* UGOL. URB. 2, 3, 33: De dissonantiis autem eandem reddimus rationem, nam ... qualis vel quanta est **quarta**, talis vel tanta est undecima ab ea exorta. UGOL. URB. 2, 3, 18. *al.* PETR. BETSCHK p. 536, 25: **Quarta** non concordat, quia est quasi una secunda, licet tamen antiqui ea utebantur; moderni vero minime. ANON. London. II 3, 2 descr.: Species perfectae: unisonus, quinta inferior, octava, duodecima, quintadecima. Species imperfectae: tertia, quarta, sexta. Prohibitae: secunda, **quarta**, septima. (?) COMPOS. Natura 2, 13: Dissonantie sunt 2^a, 4^a aliquando, 7^a, 9^a, 11^a, 14^a. COMPOS. Natura 4, 12: Discantus positus super tenorem in **quarta** <dissonat>, sed infra positus concordat. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64: [Quinta et **quarta** multum differunt; nam una consonat per se et alia dissonat per se, scilicet dum simpliciter deducuntur]. *ibid.* *al.* ANON. Tegerns. II 119. NICOL. BURT. 2, 1, 14: Extra omnem modulationis dulcedinem sunt istae, idest secunda, **quarta**, septima, nona, undecima, quartadecima, sextadecima, octavadecima. GUIL. MON. 6 p. 35. DIFF. MUS. 43: Dissonantiarum alia compassibilis, alia incompassibilis, ut tertia, sexta, decima et huiusmodi. Incompassibilis, ut 4^a, 7^a, 11^a. FR. GAFUR. pract. 3, 2: Reliquae autem sonorum coniunctiones insuaviter aurium sensum ledunt, quum simul extremae feriuntur chordae, puta secunda et **quarta** simplex et septima. FR. GAFUR. pract. 3, 6: Quare **quarta** inter medium sonum et acutiorem concordat

discordatque inter medium et graviorem. *al.* ANON. Couss. I p. 446. ANON. Tegerns. III p. 103. ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Consonantia 28. CONTR. Et primo I 8 p. 138 (p. 463a). *al.* CONTR. In presenti 24. CONTR. Not. quod novem 12.

B als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes, or successive interval

[s.XI] HEINR. AUG. 106: Quare quidam in **quartis** et quintis eadem signa ponunt? M: Error est, declinari debet. D: Quare? M: Quia, ut iam satis patuit, diapente et diatessaron aequisonantiam non exhibent. ARIBO 67 p. 21: Sicut cantus plagalis, nec principia, nec fines distinctionum tendit ad quintam, cum etiam raro mittat ad **quartam**. *al.* COMM. Guid. 41 p. 143. *al.* ANON. Lips. p. 158. VERS. Ars humanas p. 114a. PS.-OSBERN. 15. *al.* QUAEST. MUS. 1, 9 p. 18: tritus finalis ·F· supra **quarta**, tritus excellens ·f· infra caruit quinta. IOH. COTT. mus. 12, 24: Descendunt autem omnes subiugales a finali ad **quartam**, quod est diatessaron, vel etiam ad quintam regulariter (*inde* CONTR. ZAB. tract. AZ 18. REG. COMP. p. 193). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 7. GUIDO AUG. 606: Quartus vero tonus sub **quarta** et supra tonum circumflectit. *al.* TON. Cist. 47. *al.* ANON. Cist. I 45 p. 39. *al.* ANON. Cist. II c. 1151D. *al.* ANON. La Fage I 10, 10: per semitonium et duos tonos ad **quartam** vel semel ascendere facias. *al.* ANON. Pannain p. 111: omnes plagales regulariter descendunt a finali ad **quartam**, quod est dyatessaron, licenter ad quintam, nunquam vero ad sextam. *al.* COMPIL. Paris. II p. 72. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 489b. DISC. Omnis homo II 2 p. 253: Quia in dyapason esse debemus et **quartam** descendere, et erit in diapente. *al.* DISC. Ad brevem p. 12. MUS. MAN. 50, 25: Generaliter autem **quartam**, <quae> sub finali est, frequentant omnes plagales et in ea pausam faciunt excepto quarto tono, quia tertia utitur pro **quarta** in pausationibus faciendis. *al.* MENS. Sciendum 13: Notandum est autem, quod quatuor modis potest fieri inchoatio motellorum ad tenorem, videlicet in notula eadem aut tertia aut quinta aut octava aut in **quarta**, et raro fit; <secunda vero,> sexta vero et septima penitus sunt evitandae. IOH. AEGID. 12, 33. *al.* TRAD. Franc. V 11. DISC. Videndum 4: Discantus debet incipere in quintam vel in ottavam. Si incipit in quintam, descendat vero **quartam** et erit in cantum. *al.* VERS. Postquam pro 297. *al.* PS.-MUR. summa 1003. ENGELB. ADM. 4, 30, 11. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 25. *al.* MARCH. pom. 48, 8: si nota ipsam (*sc. plicam*) sequens distabit per **quartam**. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 39. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 96, 10: Nam secundus tonus et octavus ad **quartam** ascendunt intonationis principio suo. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 23. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 22: omnis tenor aut est ultra **quartam** incipiens aut in ipsa **quarta** aut sub **quarta**; si est incipiens ultra **quartam**, autenti est; si in **quarta** vel sub **quarta**, plagalis est (*inde* SZYDLOV. 10 p. 43). *al.* ANON. Michaelb. I p. 48: Et dicitur (*sc. dyatessaron*) a ,dya', quod est ,duo', et ,tessarōn', ,quatuor', quasi de **quarta** ad **quartam**. HEINR. EGER 5 p. 64: quod autenti tangentem octavam supra leviter tangere possent **quartam** infra. *al.* COMPIL. Ticin. G 322: pro tertia ascendente fit una descendens et erit quinta, vel fit **quarta** descendens et erit tertia, vel fit **quarta** ascendens et erit sexta. *al.* ANON. Seay p. 28. PAUL. FLOR. 15. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 40-41. IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 23. *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 110, 5. *al.* IAC. THEAT. 42. *al.* NICOL. CAP. p. 325: Si ascendit aliqua antiphona **quartam** gradatim. *al.* TRAD. Holl. X A 1. GOB. PERS. p. 194b. *al.* PROSD. spec. 1, 7 p. 164, 8. *al.* ANON. Claudifor. 6, 1, 10. *al.* ANON. Gemnic. 3, 2, 13. UGOL. URB. 1, 121, 13. *al.* TACT. Ad habendum 4. *al.* TACT. Prima est 18. GEORG. ANS. 3, 97. *al.* PETR. BETSCHK p. 535, 18: Tercius (*sc. maleus*) minor erat secundo eratque so-

num faciens iterum alcius, et sonus eius quasi una **quarta** supra secundum maleum fuit et octava supra primum. TRAD. Holl. IX 2, 3, 31. *al.* TRAD. Holl. I 2, 4, 4. *al.* TRAD. Holl. XI 4, 44. *al.* TRAD. Holl. II 3, 91. MAN. GUID. p. 151 (p. 467a). *al.* ANON. London. II 3, 3. (?) TRAD. Holl. IV 44. *al.* TRAD. Holl. VI 32, 5. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 165 comm.: descendere in **quartam**. TRAD. Holl. XX 4, 26. *al.* TACT. Bona 3: Pro concordantia clavium notandum, quod quarta clavis in ordine clavium est tertia imperfecta. Et quinta clavis est tertia perfecta. Et sexta clavis est **quarta**. CONTR. ZAB. tract. EE 8. *al.* CONTR. ZAB. chor. 5, 1: Devotionaliter cantare ... est sic cantare, quod quilibet simul cantantium in forma maneat in eis notis, quae a devotis patribus nobis sunt traditae ita, quod nullus illas in plures frangat vel ab eis quomodolibet recedat in quintam supra vel in **quartam** infra aut in aliam concordantem saliendo vel ad modum discantus divagando et ab eis declinando. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 3. *al.* COMPOS. Natura 6, 6. *al.* COMPOS. Cum igitur 3, 19. *al.* COMPOS. Capiendum 4, 11. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 70. *al.* IOH. HOTH. contr. II 20. *al.* NICOL. BURT. 2 append. 7. GUIL. MON. 6 p. 35. *al.* BONAV. BRIX. 15, 114. *al.* ADAM FULD. 2, 7: Diatessaron est saltus ad **quartam** generaliter ex duobus tonis et semitonio, nisi sit tritonus. LAD. ZALK. B 13: ad dyatesseron (*glo.*: ad **quartam**). *al.* GUIL. POD. 4, 15. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 9: Verum ex sexta in tertiam organizantis sono per **quartam** remisso vel solius tenoris per **quartam** ipsam intenso facile pervenitur. *al.* HERB. TR. 2, 6 p. 54. MICH. KEINSP. 8, 23. ANON. Couss. I p. 446a. COMPIL. Salisb. 8. *al.* REG. COMP. p. 194: verumtamen **quarta** multo dulciorem sonum facit; et maxime in tertio tono, si interdum ter vel quater vel eo amplius repercutiatur (*cf.* *Io. Cott. 19, 20: Verumtamen diatessaron multo dulciorem melodiam facit ...*). *al.* TRAD. Holl. XVII 317: omnis cantus per **quartam** saliens. *al.* TRAD. Holl. XIX 274. IOH. VELLE metr. 21. *al.* ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Debemus scire 7. CONTR. Nota quod II 15. *al.* CONTR. Prima regula 91. CONTR. Salvator 34. *al.* CONTR. Volens igitur p. 383. MON. Prima corda I 63. *al.*

C Bestimmung — determination

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 33, 3: Item dicitur diatessaron una **quarta**, vel quia quattuor voces in se claudit, vel quia fit de aliqua voce ad quartam vocem sibi proximam ascendendo vel descendendo, ut de ut in fa, de re in sol, de mi in la ascendendo et e converso descendendo. IOH. BOEN mus. 3, 168: dyapenthe quintam et dyatesseron vocamus **quartam** a numero clavium, inter quas prescise necessarium est ipsas poni. IOH. BOEN mus. 4, 148: Dyatesseron, quam **quartam** dicimus. ANON. Michaelb. I p. 48. HEINR. EGER 3 p. 41: Diatesseron est **quarta** et dicitur a ,dia', quod est ,de', et ,tessara', ,quatuor', quia in quartam declinat clavem. *al.* PS.-MUR. prop. p. 96b. ANON. Seay p. 33. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 33. PROSD. contr. 3, 6. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 16: ad diatesseron, id est ad **quartam**. ARN. ZWOLL. add. p. 53: Qui dividit aliquam cordam in duo, facit octavam; ... qui accipit illa tria et illis tribus, ut prius, adhuc retrograde addat unum, fiet **quarta**. TRAD. Holl. II 3, 143: **Quarta** debiliter sic dyatesseron, potenter est tritonus (*cum exemplis*) (*sim.* CONTR. ZAB. tract. p. 240). TRAD. Holl. III 5, 122. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 1, 7: priscorum ignari mutavere vocabula philosophorum, appellando ditonum tertiam, diatessaron **quartam** et diapente quintam. *al.* TRAD. Holl. VI 32, 17. TACT. Bona 24. CONTR. ZAB. tract. p. 242. IOH. TINCT. diff. 203: **Quarta** idem est quod diatessaron coniunctio et concordantia. IOH. TINCT. nat. 51, 6. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 34. *al.* BONAV. BRIX. 14, 53. ERASM. HOR. p. 80b. *al.* TRAD. Holl. XVI 3, 1, 17. *al.* TRAD. Holl. XIX 580. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. MON. Mon. compos. I p. 68, 27.

III Bezeichnung für den Tritonus — term for the tritone [s.XIV] HEINR. EGER 3 p. 41: Tritonus etiam est **quarta** habens tres tonos perfectos deficiens a diapente in semitonio minori et superans diatesseron in semitonio maiori. ANON. Seay p. 32: Tritonus dicitur a ,tris', quod est ,tres', et ,tonus', quasi constans ex tribus tonis et est **quarta**. ANON. Seay p. 33: mi fa et ecce semitonus, fa sol ecce tonus, sol la ecce alius tonus, mi fa ecce semitonus, et sic sunt quinque voces, ex quibus fiunt duo toni et duo semitoni, et sic quoad voces est quinta et quo ad consonantes est **quarta**, et ista **quarta** non debet fieri, nisi per coniunctam minui vel augeri, et ita fiet de tritono diapente. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 34. PROSD. contr. I 3, 6: **quarta** non habet nisi tres tonos vel duos cum uno semitonio (*sim.* PROSD. contr. II 3, 5). PROSD. contr. II 3, 3: alia **quarta** valde dissonans, quae ex tribus tonis componitur atque tritonus nuncupatur. TRAD. Holl. X A 1: **quarta** discordabilis tritonus. UGOL. URB. 2, 3, 40: dissonantiae sunt tertia, sexta, decima, tertiadecima, vigesima; discordantiae sunt secunda, **quarta** pro tritono, septima, undecima, quartadecima, vigesima prima, quae discordantiae a contrapuncti usu penitus repelluntur. *al.* TRAD. Holl. II 3, 143: **Quarta** debiliter sic dyatesseron, potenter est tritonus (*cum exemplis*) (*sim.* TRAD. Holl. XIV 9, 57. CONTR. ZAB. tract. p. 240). *al.* TRAD. Holl. III 5, 122: Omnis modus autem resonat ... in 4^a disproportionabiliter et discordialiter, et sic est tritonus. TRAD. Holl. IV 90. TRAD. Holl. XX 3, 53: Tritonus est **quarta** inusitata. CONTR. ZAB. tract. p. 242. ADAM FULD. 2, 7: Diatessaron est saltus ad **quartam** generaliter ex duobus tonis et semitonio, nisi sit tritonus. GUIL. POD. 1, 15. SZYDLOV. 7 p. 34: vel talis **quarta** est debilis, sic est dyatesseron, vel potens et inusitata, sic est ipse tritonus. CONTR. Quatuor sunt p. 410a.

quarta falsa v. quarta vera - quarta falsa

quarta imperfecta - quarta perfecta Bezeichnung für die Quarte - Bezeichnung für den Tritonus — term for the fourth - term for the tritone

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 15, 22: Dyatesseron est quedam species, quae inter musicos **quarta imperfecta** appellatur. Et continet in se duos tonos perfectos et unum imperfectum, qui tonus imperfectus dicitur semitonium minus ... Tritonus est quedam species, quae inter musicos **quarta perfecta** appellatur. Et continet in se tres tonos perfectos. TRAD. Holl. XVI 2, 45: dyatesseron est saltus de una voce ad **quartam imperfectam** - tritonus est saltus de una voce ad **quartam perfectam**. CONTR. Quot sunt spec. p. 74b: **Quarta imperfecta**: ditonus cum semitono. *eqs.*

quarta minor - quarta maior Bezeichnung für die Quarte - Bezeichnung für den Tritonus — term for the fourth - term for the tritone

[s.XV] PROSD. plan. 2, 12 p. 110, 11: Est nanque dyatesseron duarum vocum quedam combinatio, quae a modernis **quarta minor** ex duobus tonis et uno semitonio contexta nuncupatur. PROSD. mon. 2, 1: in proportionem vero sexquitercia consistit dyatesseron, quae alio nomine **quarta minor** appellatur. PROSD. spec. 1, 7 p. 164, 8: tritonus in se tres continet tonos. Et alio nomine **quarta maior** nominatur. PROSD. spec. 1, 8 p. 164, 18: ubi tritonus tres continet tonos, ut supra habitum est, semitritonus solum duos continet cum uno semitonio, et sic semus, imperfectus et incomplectus est. Et vocatur etiam alio nomine **quarta minor**. UGOL. URB. mon. 5, 2: Diatesseron consonantia seu **quarta minor**. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 14.

quarta plena Bezeichnung für die verminderte Quinte — term for the diminished fifth

CONTR. Quot sunt spec. p. 74b: **Quarta imperfecta**: ditonus cum semitono. **Quarta plena** vel mala quinta: ditonus cum duobus semitonis. *eqs.*

quarta vera - quarta falsa *Bezeichnung für die Quarte - Bezeichnung für den Tritonus — term for the fourth - term for the tritone*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 1, 11. IOH. TINCT. contr. 2, 3, 1: De tritono, id est **quarta falsa**. ... Vocaturque communiter **quarta falsa** propterea, quod **veram quartam**, hoc est diatessaron, uno maiori semitonio excedat. MON. Ad inveniendum p. 223, 18: Item ad habendam **veram quartam**, dividatis semper in 4^{or}, et primus tanget **veram quartam**. *saepius*

quartadecima (decimaquarta) -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave und Septime — term for an interval of an octave-plus-seventh*

1 als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes, or successive interval

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 117, 21: Quid sit ditonus cum diapente et diapason. ... Distantia vocum extremarum huius consonantiae, et quia etiam in suis terminis ditonus requirit, faciunt, ut in paucis monochordi reperiatur locis, et, cum quattuordecim voces includant, una **quarta decima** nuncupari potest. [s.XV] UGOL. URB. 2, 3, 17. UGOL. URB. 2, 3, 33: qualis vel quanta est septima, talis vel tanta est **decimaquarta** ab ea derivata et vigesima prima a **decimaquarta** producta.

2 im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)

[s.XIV-XV] ANON. Monac. II 66: contrapuncti quindecim sunt species, scilicet unisonus, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, tredecima, **quartadecima** et quintadecima, quarum novem sunt perfectae et sex imperfectae. ... Sex imperfectae sunt illae: secunda, quarta, septima, nona, undecima et **quartadecima**. Et dicuntur imperfectae, quia raro vel nunquam ponuntur in biscantu. PROSD. contr. 3, 2. PROSD. contr. 3, 3: quedam sunt dissonantes sive discordantes sive dissonantias auribus humanis resonantes, sicut sunt secunda, quarta, septima et sibi equivalentes, uti sunt nona, undecima, **quarta decima** et huiusmodi. UGOL. URB. 2, 3, 35: Omnes igitur dissonantes erunt, scilicet secunda, quarta pro tritono, septima, nona, undecima, **decimaquarta**, vigesima prima. UGOL. URB. 2, 3, 40-41. UGOL. URB. 2, 6, 24: Perficitur igitur triadecima ex superioris ascensu et inferioris descensu, quibus contrariis motibus ad quintadecimam consonantiam devenitur, quae est perfectio eius. Quidam vero eam per duodecimam perficiunt sicut sextam per quintam per motum unius et quietem alterius, quoniam si ambo motu contrario moveantur, in **quartadecimam** penitus convenirent, quae non est dissonantiarum perfectio. TACT. Octo princ. 8: nullam habet concordanciam 2^a, 7^a nec 9^a, 14^a, ut patet intuitu. TACT. Concordanciarum p. 167, 6: Concordanciarum perfecte ... Imperfecte, ut tertia elevata, depressa, 4^a, sexta, decima elevata, depressa, 13^a, 14^a, 16^a etc. PETR. BETSCHK. p. 537, 12: **Quartadecima** nullam habet concordanciam. COMPOS. Natura 2, 13: Dissonantie sunt 2^a, 4^a aliquando, 7^a, 9^a, 11^a, 14^a. IOH. TINCT. contr. 2, 18, 1: Quod verae etiam discordantiae, id est septima, nona, **quartadecima** et reliqua, per semitonium chromaticum possunt esse remissiores vel intensiores. eqs. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64. ANON. Tegerns. II 103. ANON. Tegerns. II 119. NICOL. BURT. 2, 1, 14. GUILL. POD. 6, 2. COMPIL. Salisb. 18. CONTR. Consonantia 28: Dissonantiae sunt 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 18, 21, 23, 27, 28, 30. CONTR. Et primo I 2 p. 137 (p. 462). CONTR. Et primo I 8 p. 138 (p. 463a). CONTR. Not. quod novem 12. CONTR. Si discantus 30.

ex errore ed. pro 15^a: ANON. Couss. I p. 447b.

quartadecima perfecta - quartadecima imperfecta *Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave und großer Septime - Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave und kleiner Septime — term for an interval of an octave-plus-major seventh - term for an interval of an octave-plus-minor seventh* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 1, 12: discordantiae ... diapente cum semiditono supra diapason **quartadecima imperfecta**; diapente cum ditono supra diapason **quartadecima perfecta**. IOH. TINCT. contr. 2, 7, 1: De diapente cum semiditono et diapente cum ditono supra diapason, id est **quartadecima imperfecta** et **quartadecima perfecta**. *ibid. al.*

quarto -are in (parallelen) *Quarten singen — to sing in (parallel) fourths*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 10, 1: Diaphonia sive discantus multipliciter distinguitur: Uno modo ex consonantiis, ex quibus discantus conficiuntur, ut quantum ad hoc discantans, qui amplius, frequentius et quasi a domino utitur quintis, diapentizare vel quinthiare dicitur, vel si amplius quartis utatur, dicatur **quartare** sive diatesseronare, sic de ceteris.

quaternaria -ae f. *viertönige Ligatur — four-note ligature*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 128, 16. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 4: Quod autem tractus per oppositum ei (*sc. senariae figurae*) debeat nullatenus coadiungi, patet per omnes figuras per oppositum figuratas, utputa per binariam, ternariam, **quaternariam**, quinarium. ANON. Emmeram. 1 p. 140, 22: Et etiam primam vocem illius **quaternariae** per semibreves in figura quinarium et senarium resecamus. ANON. Emmeram. 1 p. 164, 6. ANON. Emmeram. 1 p. 164, 32: In **quaternaria** prima et ultima sunt breves et mediae semibreves. ANON. Emmeram. 1 p. 166, 22. ANON. Emmeram. 2 p. 212, 8. FRANCO COL. 10, 12: Tertius (*sc. modus*) vero **quaternariam** accipit sine proprietate et cum perfectione, cum tribus cum proprietate et perfectione et tribus et tribus. [s.XIV] CANT. Quadrangularis 27: Sciendum est, quod ligaturarum ipsarum ascendendum vel descendendum quedam dicuntur binarie, quedam trinarie et quedam **quaternarie**.

quaternarius v. mensura col. 444, 41

quietantia -ae f. *Fermate — fermata*

[s.XIV] ANON. Couss. V p. 250, 14: Ponunt etiam Galli aliam figuram, que appellatur (*ms. Paris 7369; ed.: appellantur*) **quietantia** (*ms. Firenze, Plut. XXIX 48: quietantancia*), et hoc quidem a proprietate (*mss.; ed.: approprietate*) sua sumpsit sibi nomen, quia in ipsa cantores quiescunt, velut hic: ∩.

quilisma -atis n. (*de κύλισμα*) **1. Bezeichnung für eine (tremulierende?) Verzierung eines Tons** **2. Bezeichnung für eine Neume, die einen Intervallsprung verzierend ausfüllt — 1. term that designates an (waving?) embellishment of a tone 2. term that designates a neume, which fills in a disjunct interval with embellishment**

1 Bezeichnung für eine (tremulierende?) Verzierung eines Tons — term that designates an (waving?) embellishment of a tone

[s.V] FULGENT. 3, 8 p. 74, 17: viva vox ... potest enim et limmata subrigere et parallelas concordare et distonias mollire et ptongos iugare et ornare **quilismata**. FULGENT. 3, 9 p. 75, 2: cithara ... non implet, quae viva vox potest; limmata enim facta non erigit, **quilismata** in se catenata non implet. cf. *Glossarium Salomonis: „quilismata: vibrationes vocum“ (G. Loewe: Prodomus corporis glossariorum Latinorum, Lipsiae 1876 p. 376)*

2 *Bezeichnung für eine Neume, die einen Intervallsprung verzierend ausfüllt — term that designates a neume, which fills in a disjunct interval with embellishment [syn. gradata]*

[s.XI] BERNO ton. p. 79b: Hae antiphonae licet a finali incipiant, tamen quia per **quilismata**, quae nos gradatas neumas dicimus, magis gutturis quam cordarum vel alicuius instrumenti officio modulantur, potius huius differentiae dono quam principali ipsius autentici promuntur modo. „Seculorum amen“ (*cum neumis*) A. „Columna es immobilis“. A. „Euge serve bone“. eqs. ARIBO 37 p. 66: Tremula est neuma, quam gradatam vel **quilisma** dicimus, quae longitudinem, de qua dicit (*sc. Guido*) ‚duplo longiorem‘, cum subiecta virgula denotat, sine qua brevitatem, quae intimatur per hoc, quod dicit ‚vel duplo brevior‘, insinuat (*sim. COMM. Guid. 62 p. 153. cf. Guido micr. 15, 10: aliae voces ab aliis morulam duplo longiorem vel duplo breviorum aut tremulam habeant*). TON. Aug. p. 95b: Principali hoc „seculorum amen“ reguntur (*sc. antiphonae*) et, quae in principio per **quilismata** intenduntur. TON. Aug. p. 113a: Nunc ab ipso principio intendunt diatesseron, aut per eandem neumam pedem dictam aut per **quilisma**, ut „Auferte ista hinc“. TON. Aug. p. 133a: iste (*sc. antiphonae septimi toni*) per neumam, quae flexa ... aut per pedem flexum ... aut per inflexione **quilismatum** ut antiphona „Dominus Ihesus Christus“ per has, inquam, non simplices neumas. TON. Aug. p. 134b: semiditonum sive per **quilisma** sive per neumam, quae pes quassus dicitur, conscendunt (*sc. antiphonae*): „Apparuit caro suo“ eqs. TON. Aug. p. 135b: diatesseron non per simplices neumas, sed aut per **quilisma** aut per neumam pede fultam aut per aliam quamcumque compositam intendunt (*sc. antiphonae*). NEUM. Eptaphonus 2: virgula, cephalicus, clinis, **quilisma** ω , podatus (*sim. NEUM. Scandicus 3. inde FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. II 3, 206*). NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma** ω (*inde FRUT. brev. 14 p. 102*). NEUM. Punctum p. 70: Plures puncti si **quilismati** sive simplici sive composito apponantur ex supradictis pro compositione vocabula sortiantur. FRUT. ton. p. 136: Cuius (*sc. differentiae secundae authentici deuteri*) antiphonae aut in prima vel secunda syllaba per **quilismata** ab ipso inceptionis loco, aut paulatim a prima per secundam in tertia per podatum ascendunt in locum quartum, quod est spatium diatessaron a loco incipiendi. IOH. COTT. mus. 21, 53: Tertius neumandi modus est a Guidone inventus. Hic sit per virgas, clines, **quilismata**, puncta, podatos caeterasque huiusmodi notulas suo ordine dispositas. IOH. COTT. ton. 24, 4. [s.XII] UDALSC. 6: Tertia autem varietas est, cum cantus gradatim ascendit, sed per **quilisma** ... Quarta autem varietas est, ubi cantus per **quilisma**, sed intermisce intenditur ... Quinta autem varietas est, quando primo cantus deponitur et per **quilisma** gradatim intenditur. TON. Baumg. 1, 5: Hae antiphonae, quae **quilismata** vel tremulas habent in prima vel secunda sive tertia syllaba, ad eundem modum proferuntur, quamvis a quibusdam secunde differentiae ascribantur. A. „Columpna es.“ A. „Euge serve bone.“ eqs. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 521: Quedam enim notula dicitur punctum, quedam virga, quedam clivis maior vel minor, quedam plica maior vel minor, quedam pes vel podatus maior vel minor, quedam **quilisma** maius vel minus, quedam pressus maior vel minor. PS.-MUR. summa 532: **Quilisma** dicitur curvatio, et continet notulas tres vel plures quandoque ascendens et iterum descendens, quandoque e contrario. PS.-MUR. summa 547. ENGELB. ADM. 2, 29, 12: Unisonus vero non est aliqua coniunctio vocum, quia non habet arsim et thesim nec per consequens intervallum vel distanciam, sed est vox tremula, sicut est sonus flatus tube vel cornu, et designatur in libris per neumam, quae vocatur **quilisma**, sicut hic: „Dum clamarem“, in prima dictione ‚dum‘.

WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Quilissimi** $\mathbf{\bar{r}}$ (*inde WILLELM. 3, 18*). WALT. ODINGT. 5, 2, 21: **Quilissimi** dicti ad similitudinem, ‚quilos‘ enim Graece ‚humus‘ et ‚mus‘ ‚terra‘, quasi humida terra a receptione aquarum (*inde WILLELM. 3, 23*). IAC. LEOD. spec. 6, 72, 27: tales quidem simplices notulae a quibusdam vocantur virgulae, vel si careant caudis, puncta nominantur. Aliquae vero simul iunctae, clives, aliquae **quilismata** vel podati nuncupantur, sed haec nomina iam ab usu recesserunt. HUGO SPECHTSH. comm. p. 130: Quidam etiam has antiphonas „O pastor aeternae“ et „Si offers munus tuum“ cum consimilibus secundae differentiae ob meram vocem **quilismatis** ascribere maluerunt, quibus tamen non est consentiendum, cum sub principali tono debeant collocari. **Quilisma** autem est nota duplicem vocem inceptionis clavis servans. HEINR. EGER 4 p. 44: **quilisma** ad modum aviculae (*ms. Mainz II 375; ed.: aniculae*). NEUM. Gurtulus 1: Gurtulus, eptaphonus, clivis, **quilisma** $\mathbf{\bar{r}}$, podatus. [s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (*sc. ecclesiasticis libris*) reperiuntur **quilismata**, podatos, clines, cephalicos, porrectos, oriscos, scandicos, salicos, climacos, torcullos, ancicos (*ed. tertullos, aricos*) et huiusmodi, quod idem Guido excogitavit. cf. ThL s. v. *cyllisma*; Vivell, *Quilisma*; Huglo, *Neumes p. 65; Floros, Neumenkunde 2 p. 65 sqq.*

quilisma conbipuncte *Bezeichnung für ein Quilisma mit zwei vorausgehenden und zwei nachfolgenden Puncta — term that designates a quilisma with two preceding and two following puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: <**Quilisma**> **conbipuncte** $\omega\omega$ (*inde FRUT. brev. 14 p. 102*).

v. pes conbipunctis, virga conbipunctis

quilisma contripuncte *Bezeichnung für ein Quilisma mit drei vorausgehenden und drei nachfolgenden Puncta — term that designates a quilisma with three preceding and three following puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: <**Quilisma**> **contripuncte** (*inde FRUT. brev. 14 p. 102*).

v. pes contripunctis, virga contripunctis

quilisma flexum *Bezeichnung für eine aus einem Quilisma und einer tieferen Note zusammengesetzte Neume — term that designates a neume consisting of a quilisma followed by a lower note*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma flexum** $\omega\omega$ (*inde FRUT. brev. 14 p. 102*).

v. flexa, pes flexus, pes quassus flexus, punctus flexus

quilisma gutturale ? *Bezeichnung für eine vom Quilisma abgeleitete Neume — ? term that designates a neume derived from the quilisma*

[s.XI] TON. Aug. p. 95b: hoc solum ascribantur differentie, quod incipiunt per **quilismata gutturalia** et modulatoria quadam inflexione: „Columpna es immobilis“, „Dixit Ypolitus ad Decium“ eqs.

v. flexa gutturalis, flexa gutturalis subpunctis, gutturalis, pes gutturalis

quilisma innodans *Bezeichnung für ein liqueszierendes Quilisma — term that designates a liquescent quilisma*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma** semivocale sive **innodans** $\omega\omega$.

v. flexa innodans, gutturalis innodans, virga innodans

quilisma praebipuncte *Bezeichnung für eine aus zwei Puncta und einem Quilisma zusammengesetzte Neume — term that designates a neume, formed from a quilisma preceded by two puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma praebipuncte** $\omega\omega$ (*inde FRUT. brev. 14 p. 102*).

v. flexa praebipunctis, hemivocalis praebipunctis, pes praebipunctis, tripunctum praebipuncte, virga praebipunctis

quilisma praediapenticum *Bezeichnung für eine aus fünf Puncta und einem Quilisma zusammengesetzte Neume — term that designates a neume, formed from a quilisma preceded by five puncta* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: <Quilisma> praediapenticum .

v. flexa praediapentis, pes praediapentis, tripunctum praediapente, virga praediapentis

quilisma praediatessare *Bezeichnung für eine aus vier Puncta und einem Quilisma zusammengesetzte Neume — term that designates a neume, formed from a quilisma preceded by four puncta* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma praediatessaris** (vel praediatessere) .

v. flexa praediatessaris, pes praediatessaris, tripunctum praediatessare, virga praediatessaris

quilisma praepuncte *Bezeichnung für eine aus Punctum und Quilisma zusammengesetzte Neume — term that designates a neume, formed from a quilisma preceded by a punctum* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma praepuncte** .

(inde FRUT. brev. 14 p. 102). NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma praepuncte** et bisubpuncte (inde FRUT. brev. 14 p. 102 (ms.: bisubpuncte, ed.: bisubpuncte)).

v. flexa praepunctis, gutturalis praepunctis, hemivocalis praepunctis, pes praepunctis, tripunctum praepuncte, virga praepunctis

quilisma praetripuncte *Bezeichnung für eine aus drei Puncta und einem Quilisma zusammengesetzte Neume — term that designates a neume, formed from a quilisma preceded by three puncta* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma praetripuncte** .

v. flexa praetripunctis, pes praetripunctis, tripunctum praetripuncte, virga praetripunctis

quilisma resupinum *Bezeichnung für eine aus einem Quilisma, einer tieferen und einer höheren Note zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a quilisma, a lower note, and a higher note* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma resupinum** .

(inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. flexa resupina, pes resupinus

quilisma semivocale *Bezeichnung für ein liqueszierendes Quilisma — term that designates a liquescent quilisma* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma semivocale** sive innodans .

v. flexa semivocalis, gutturalis semivocalis, pes semivocalis

quilisma sinuosum *Bezeichnung für ein (liqueszierendes?) Quilisma — term that designates a (liquescent?) quilisma*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma sinuosum** .

(inde FRUT. brev. 14 p. 102).

v. flexa sinuosa, pes sinuosus, sinuosa

quilisma subbipuncte (bisubpuncte) *Bezeichnung für eine aus einem Quilisma und zwei Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a neume that consists of a quilisma followed by two puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 69: **Quilisma praepuncte et bisubpuncte** (inde FRUT. brev. 14 p. 102 (ms.: bisubpuncte, ed.: bisubpuncte)). NEUM. Punctum p. 70: <Quilisma> subbipuncte .

v. gutturalis subbipunctis, pes subbipunctis, pes quassus subbipunctis, tripunctum subbipuncte, virga subbipunctis, virga semitonis subbipunctis

quilisma subpuncte *Bezeichnung für eine aus einem Quilisma und Punctum zusammengesetzte Neume — term that*

designates a neume that consists of a quilisma followed by a punctum

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 70: **Quilisma subpuncte**.

v. flexa gutturalis subpunctis, gutturalis subpunctis, pes subpunctis, tripunctum subpuncte, virga subpunctis

quinaria -ae f. *fünftönige Ligatur — five-note ligature* [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 116, 37: Quinae (glo.: id est **quinariae** et senariae) vel sextae iuncturae. ANON. Emmeram. 1 p. 128, 8: quod **quinaria**, in quantum reducibilis est, sit cum proprietate propria figuranda, et sic nonquam per oppositum secure credimus figurari. ANON. Emmeram. 1 p. 128, 31-46. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 4: patet per omnes figuras per oppositum figuratas, utputa per binariam, ternariam, quaternariam, **quinariam**. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 38. ANON. Emmeram. 1 p. 142, 1: Exemplum **quinariae** patet hic (*sequitur exemplum*), senariae autem sic (*sequitur exemplum*). Ista autem duae ultimae sunt inusitatae et ideo quam pluribus sunt ignotae, et licet parum proficiant, de ipsis tamen facimus mentionem, quia possibile et leve est ipsas protrahere. ANON. Emmeram. 1 p. 168, 35: possibile est et permissibile omnes imperfectas cum proprietate propria praeter **quinariam** figuratas ad numerum trium sine proprietate protractarum quo ad numerum temporum et etiam quantitatem aequipollentialiter comparari. ANON. Emmeram. 1 p. 170, 12: Exemplum **quinariae** per oppositum figuratae, ne usui partim et arti contrarii videamur, patet hic (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 1 p. 170, 25: figura cum proprietate et imperfecta ut quaternaria, **quinaria**, senaria.

quindecachordum *Bezeichnung für einen fünfzehn Tonstufen umfassenden Gesang — term that designates a chant that encompasses fifteen pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 22: Sexta symphonia est bis diapason, que quindecim cordis constat; eius cantus **quindecacordum** vocatur.

quinta -ae f. I. *Bezeichnung für die fünfte Tonstufe des Tonsystems* II. ‚Quinte‘ III. *Bezeichnung für die verminderte Quinte — I. term for the fifth note in the tonal system* II. fifth III. *term for the diminished fifth*

I *Bezeichnung für die fünfte Tonstufe des Tonsystems — term for the fifth note in the tonal system*

[s.X-XI] TON. Leod. pr. 34: **Quinta** dehinc subsequitur hypate meson. PS.-ODO mus. p. 270a: a **quinta** (·E·) in nonam secundam (·ḡ·). al. PS.-ODO dial. p. 255b: Prima vocum coniunctio est, cum illae duae voces iunguntur, inter quas unum est semitonium, ut a **quinta** in sextam. al. GUIDO ep. p. 482, 188. al. ORG. Mediol. rhythm. 22: Organalis erit quarta et **quinta**. al. FRUT. brev. 13 p. 97. al. [s.XII] GUIDO AUG. 43-44. TON. Gratianop. p. 12. al. TON. Nivern. f. 143r p. 122: Quot principia habet (sc. *tercius tonus*)? Quatuor. Que? Decimam ·c·, octavam ·a·, septimam ·G·, **quintam** ·E·. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 268: Differtur vero octavus (sc. *tonus*) a septimo, quia octavus habet tertiam, quartam et **quintam**, quas non habet septimus, et septimus habet tertiam decimam, quam iure non habet octavus (inde NICOL. BURT. 1, 23, 146). ENGELB. ADM. 4, 26, 14. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 80, 13: inter voces ·E· **quintae** et ·ḡ· nonae secundae. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 15: Nam inter ·e·lami duodecimam et ·E·lami **quintam** secundum ordinem gammatis est diapason. al. ANON. Michaelb. I p. 47. [s.XV] TRAD. March. 354. al. GUILL. POD. 3, 13.

II ‚Quinte‘ — fifth

A *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)*

1 Gebrauch — usage

a im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices

[s.X] ORG. Selest. p. 68, 3: Quod vero organum invenitur in secunda et tertia similiter sicut in quarta et **quinta**, non naturale hoc dicitur. [s.XI] ORG. Montep. 6: Medias autem voces inter primam et ultimas duas preelectas ponat in **quinta** vel quarta vel tertia vel sexta, sed frequentius in quarta vel in quinta, quia pulcrius sonat. ORG. Montep. 19: inceptio, que semper est cum cantu vel in quarta vel in **quinta**, aliquando et sexta vel tertia. *al.* [s.XII] ANON. La Fage I 14, 10: Discantus igitur in unisono aut in quarta, id est diatesseron, aut in **quinta**, id est diapente, aut duplari euphonia diapason debet incipere et per aliquam harum consonantiarum aut per unisonum suo semper cantu per unum quemcumque punctum et sillabam respondere. ANON. Pannain p. 116: Si discantus fuerit cum cantu et cantus remittatur tono, discantus intendatur semiditono et erunt in quarta et e contrario, vel intendatur semiditono et tono et erunt in **quinta** et e contrario. *al.* [s.XIII] ORG. Vatic. p. 186: Descendat organum 3 voces et erit in **quinta**. *al.* DISC. Si cantus equ. 5 p. 244. *al.* DISC. Si cantus asc. 5. *al.* DISC. Ad brevem p. 12: descende tertiam et habebis **quintam**. *ibid.* *al.* DISC. POS. VULG. p. 179, 22 (p. 192): Discantus proprie est idem in prosis sed diversus in notis consonus cantus, sicut cum aliquis cantus ecclesiasticus in **quinta**, octava et duodecima discantatur. *al.* MENS. Sciendum 13. DISC. Quicumque III 3 p. 261: Sciat igitur, qui quintat, quod sola **quinta** non sufficit ad quintandum vel ad cantuum armoniam. *al.* DISC. Videndum 9: Si incipit (*sc. discantus*) cum cantum (*pro cantu*), ascendat quartam et erit in **quinta**. *al.* [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: unisonus bis non debet poni, nec **quinta**, nec octava, nec duodecima. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 50, 4: Et similiter una quarta in diatessaron aut petit unisonum aut **quintam**. **Quinta**, scilicet diapente, propter bonitatem suam tenet locum suum. Perficitur tamen in unisono aut in diapason. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 1: Uno modo ex consonantiis, ex quibus discantus conficiuntur, ut, quantum ad hoc discantans, qui amplius, frequentius et quasi a domino utitur **quintis**, diapentizare vel quinthiare dicatur. IOH. MUR. contr. 14. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 33: Vel potestis descendere ad quintam vocem a loco, in quo statis, et habebitis **quintam**. *al.* IOH. TORK. disc. p. 137. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 67. *al.* GOSCALC. 2, 1 p. 110, 16: Dyapenthe vero, id est **quinta**, requirit post se semiditonum, ditonum vel dyapenthe cum tono. *al.* COMPIL. Ticin. G 314. *al.* TRAD. Pipudi p. 46. *al.* ARS ORG. p. 101: Iste voces stant in bona **quinta**: ·C·G·, ·D·A·, ·E·b·, ·F·C·, ·G·D·, ·A·E·, ·b· molle ·F·, ·b· semitonium, qui est inter ·F· et ·G·, et sic de aliis. PHIL. ANDR. p. 116b: Tertia post **quintam** semper tenere memento. *al.* GEN. DISC. Postquam 5, 6: omnes in fine in consonantia se reperiant, quis in **quinta**, quis in octava. ANON. Seay p. 36. *al.* ANON. Monac. II 110: in fracturis possumus frangere de octava ad octavam, de **quinta** ad **quintam**, de duodecima ad duodecimam. *al.* PAUL. FLOR. 9. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 5. *al.* TACT. Octo princ. 29: tactus potest incipi in qualibet concordancia, principaliter tamen in **quinta** vel in octava. *al.* TACT. Opusculum 133: Sed dum formantur tercie ad **quintam** tendentes, tales debent esse elevate. *al.* TACT. Concordanciarum p. 171, 24. *al.* TACT. Reperi 19: Nota, quandocumque ascenditur vel descenditur cum saltu, tactus potest incipi in qualibet concordantia, principaliter tamen in quarta, **quinta** vel octava. *al.* TACT. Bona 8: Item **quinta** non debet sequi **quintam**. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 5, 1: Primo igitur sciendum est, quod, si cantus sit unisonus, discantus octave corde debet descendere dyatesseron ad habendum **quintam** et e converso; si cantus ascendat dyates-

seron, discantus octave ad habendum **quintam** remanebit in eodem. *al.* COMPOS. Natura 2, 26: semper inter duas **quintas** alia consonancia perfecta vel imperfecta. *al.* COMPOS. Capiendum 10, 16: **quinta** bene potest sequi octavam et e contrario. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 6, 14: Quomodo **quintam** aliam. **Quintam** aliam supra tenorem superior **quinta** post se, quamvis raro, habere potest, quando tenor immotus permanet. Sed si tenor ipse quatuor gradus ascenderit, ipsa superior **quinta** infra eum aliam **quintam** post se congruentissime habebit. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65. *al.* ANON. Tegerns. II 131: Item contrapunctus non solum ex 3^{is}, 5^{is}, 6^{is} et 8^{is} componitur, sed etiam ex 10^{is}, 12^{is} etc.. *al.* IOH. HOTH. contr. II 5. *al.* NICOL. BURT. 2 append. 1-7. *al.* GUIL. MON. 6 p. 35: dissonantiae quartae dat dulcedinem tertiae altae, et illa tertia dat dulcedinem **quintae** et hoc secundum usum modernum. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 3: Quinta regula est, quod duae perfectae concordantiae similes possunt in contrapuncto consequenter et immediate constitui: ... quum fuerint duae **quintae** immediate succedentes, quarum prima per thesim ducta sit, secunda per arsim vel econverso. FR. GAFUR. pract. 3, 12: plures octavae ac plures **quintae** immobiles conveniunt in contrapuncto. *al.* FLOR. FAX. 2, 14, 5. *al.* CONTR. Contr. est ars 3: In supremis notulis tenoris ordinandae sunt consonantiae minores, sicut tertiae et unisoni, et in mediis **quintae** et sextae. *al.* CONTR. Cum notum 13 p. 301: bene potest descendere de duodecima in octavam, et de octava in **quintam**, et de **quinta** in unisonum. CONTR. Debemus scire 5: Item non possumus ascendere vel descendere cum tenore per voces perfectas nisi duobus modis, videlicet per **quintam** et per quartam. *al.* CONTR. Et primo I 17 p. 139 (p. 463b): **quinta** non debet fieri post sextam (*sim.* CONTR. Nota quinque 12). CONTR. Et primo II 41 p. 144 (p. 465a): Sed in eadem linea vel in eodem spacio possunt fieri tres **quintae** vel quattuor vel plures. CONTR. Inprimis 2, 1: quinque sunt species contrapunctus magis principales, scilicet unisonus, tertia, **quinte**, sexta, octava. *al.* CONTR. Nota quod novem I 12: Nota, quod unisonus requirit terciam seu **quintam**, aliquando sextam seu octavam. Tercia requirit **quintam** seu sextam, aliquando octavam seu decimam. **Quinta** requirit sextam seu octavam, aliquando decimam seu duodecimam. *al.* CONTR. Prima regula 90. *al.* CONTR. Primo sciendum p. 291: duodecim sunt species biscantus, scilicet unus sonus, 3^a, V^a, sexta, octava, X^a, XII^a, XIII^a, XV^a, XVII^a, XVIII^a, et XX^a. CONTR. Salvator 19: Nota, quod aliud est cantare per **quintam**, aliud est per octavam, aliud per duodecimam. Nota, quod, quando cantamus per **quintam**, debemus respicere tenorem et cantare per eandem deductionem, ut tenor est. CONTR. Volentibus I p. 27b: Si autem ordinantur due tertie, tres, quatuor vel plures cantu descendente, sequitur immediate **quinta**. *al.*

b im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices

[s.XV] TACT. Opusculum 129: Unde contratenor quandoque fit in **quintis**, et ille satis est notus; et quandoque in quartis et etiam in sextis, et illi non sunt noti. PETR. BETSCHK p. 540, 15: Quando enim tenor in bassa stat et discantus stat in octava, tunc contratenor debet stare in **quinta** supra tenorem et in quarta sub discantu. *al.* COMPOS. Natura 5, 12: Quando discantus ponitur in octava infra vel supra tenorem, contratenor potest poni in tertia, **quinta**, sexta, octava etiam supra vel infra tenorem. COMPOS. Natura 6, 24: **quinta** supra **quintam** et infra quarta cum eadem sonat <divisim>. *al.* COMPOS. Capiendum 10, 5. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 5, 8: Porro per totum discursum cantus, quem faubourdon vocant, quarta sola admittitur ei saepe **quinta** ac saepius tertia supposita, quamvis **quinta** ipsi quartae subiuncta suaviorem con-

centum quam tertia efficiat. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. GUIL. MON. 6 p. 38: Modus autem istius faulxbordon aliter posset assumi apud nos ... tenendo proprium cantum firmum, sicut stat, et tenendo easdem consonantias superius dictas tam in suprano quam in contratenore, possendo tamen facere sincopas per sextas et **quintas**, penultima vero existente sexta, et sic contratenor sic faciendo. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 11: Quod si tenor octavam supra baritonantem duxerit intensam, tunc contratenor in tertiam ac suavius in **quintam**. *al.* CONTR. Consonantiae p. 410a: si aliquis vellet proferre contratenorem loco accentus, pro quarta infra ponenda est **quinta** infra. *al.* CONTR. Si discantus 26: Si bassus est in **5** supra tenorem, altus est in 3 sub bassu aut in 4, 6, 8 supra bassum. *al.*

c in der sight-Technik — in sighting

[*s.XV*] IOH. HOTH. contr. I 28: per Anglicos iste modus canendi vocatur discantus visibilis ... ponere **quintam** sub tenore per quartam. NICOL. BURT. 2, 6, 46-48. GUIL. MON. 6 p. 35: Nota, quod ad habendam perfectam perfectionem consonantiarum ocularem, nota, quod unisonus accipitur pro octava, tertia bassa accipitur pro sexta alta ... et ipsa quarta bassa accipitur pro **quinta** alta. *al.* GUIL. POD. 6, 5.

2 qualitative Bestimmung — qualitative determination

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: quoddam hominum genus in melioribus laetatur consonantiis, in vocibus vel sonis magis consonis, ut in octavis, in quintis decimis, in **quintis** et quartis; aliud vero in rudioribus, ut in tertiis et septimis, in decimis et undecimis. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 14: in **quintis** non iacet tam perfecta concordia sicut in octavis. IOH. MUR. contr. 7: Diapente est species perfecta et vocatur **quinta**. IOH. TORK. disc. p. 136: Septem sunt species discantus secundum modernos, videlicet unisonus, tertia, **quinta**, sexta, octava, decima et duodecima. Quarum istarum 7 tres sunt imperfecte et 4 perfecte. Imperfecte sunt hec: tertia, sexta et decima. Perfekte sunt hec: unisonus, **quinta**, octava et duodecima. IOH. BOEN mus. 4, 22. *al.* COMPIL. Ticin. G 312: Nota, quod quatuor sunt consonantie in contrapunto, videlicet **quinta**, octava, duodecima et quintadecima. TRAD. Pipudi p. 45. ANON. Mediol. 2, 3. HENR. ZEL. 9: Perfekte (*sc. concordancie*) sunt unisonus et octava; ratio est hec, quia naturaliter concordant. Imperfecte sunt tertia, sexta et decima. Medie sunt **quinta** et duodecima; ratio est hec, quia minus sunt quam perfecte et magis quam imperfecte. ANON. Seay p. 37: Consonantes vero, quibus utimur, sunt octo, videlicet unisonus, tertia, **quinta**, sexta, octava, decima et duodecima, tredecima, quarum sunt quatuor perfectae et quatuor imperfectae. Quatuor perfectae sunt istae, videlicet unisonus, **quinta**, octava et duodecima, quia (*ms. et ed. ex errore pro quarum?*) duae sunt perfectae omnino et duae sunt semiperfectae. Perfectae omnino sunt unisonus et octava. Semiperfectae sunt **quinta** et duodecima. ANON. Monac. II 86. *al.* NICOL. SEN. p. 11. PAUL. FLOR. 3. [*s.XV*] PROSD. contr. 3, 3-4. UGOL. URB. 2, 3, 20: ipsarum (*sc. consonantiarum*) una duntaxat dicitur esse consonantia perfecta, scilicet **quinta**, reliquae vero, quia a consonantiae plena perfectione distant, imperfectae dicuntur consonantiae. *al.* TACT. Octo princ. 6: ·b·mi habet istas concordancias: ·B·mi terciam depressam ·d·solre, ... **quintam** ·ff·faut. *al.* TACT. Opusculum 55. *al.* TACT. Prima est 11. TACT. Concordanciarum p. 168, 32. *al.* PETR. BETSCHK p. 536, 28: **Quinta** est concordancia bona. ANON. Monac. 1, 32: Perfekte consonancie sunt unisonus, **quinta**, octava, duodecima et quindecima. TACT. Bona 29. *al.* COMPOS. Natura 2, 8. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64: quantum **quinta** habet perfectionis, tantum quarta ad dissonantiam accedit et a consonantiis recedit. *al.* IOH. HOTH. contr. I 2-3. GUIL. MON. 6 p. 33. *al.* GUIL. POD. 6, 11: Tredecim sunt species contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, **quinta**, sexta, octava,

decima, duodecima, tertiadecima, quintadecima, decimasextima, decimanona, vigesima, vigesimasecunda. Harum autem quedam sunt simplices, quedam composite, quedam vero decomposite. Simples quidem sunt unisonus, tertia, **quinta**, sexta. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 7: Cumque **quinta** longe distet perfectione ab octava, sexta ipsa ipsius **quintae** particeps imperfectiorem obtinuit sonoritatem quam tertia, quae et **quintae** et unisoni tamquam media ad extremos participat perfectionem. *al.* FLOR. FAX. 2, 18, 4. *al.* ANON. Couss. I p. 445: Item specierum et consonantiarum perfectarum alia vox ut hic: unisonus, dyapente maior ut hic: **quinta**, dyapason minor ut hic: octava. *al.* CONTR. Consonantia 11: Item a **quinta** componuntur 12. 19. 26. 33., quae etiam perfectae sunt, quia a perfecta componuntur et derivantur, scilicet a **quinta**. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a. CONTR. Debeamus scire 12. CONTR. In presenti 15: Perfecta consonantia est VIII^a, quae diapason vel dupla dicitur. Imperfecta consonantia est **quinta**, quae ex aliqui tria (?) vel diapente nuncupatur. CONTR. Inprimis 2, 25: Sicut ergo **quinta** et octava sunt perfectae species, ita duodecima et quinta decima, quae ad ipsas reducuntur. CONTR. Si discantus 30. CONTR. Volentibus III p. 12a: Istarum autem specierum quinque sunt perfecte, scilicet unisonus, tertia, **quinta**, sexta, octava, duodecima et quintadecima.

B als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes, or successive interval

[*s. XI*] GUIDO reg. 152: plagae salient ad **quintas** nec vadunt ulterius / et ad **quintas** declinando sibi satisfaciunt. *al.* OLIVA 118-119. HEINR. AUG. 106: Quare quidam in quartis et **quintis** eadem signa ponunt? M: Error est, declinari debet. D: Quare? M: Quia, ut iam satis patuit, diapente et diatessaron aequisonantiam non exhibent. ARIBO 67 p. 21: Sicut cantus plagalis, nec principia, nec fines distinctionum tendit ad **quintam**, cum etiam raro mittat ad quartam. *al.* COMM. Guid. 67 p. 137. *al.* LIB. SPEC. 35 p. 50. *al.* ANON. Lips. p. 158. VERS. Ars humanas p. 114a. *al.* FRUT. brev. 8 p. 62. QUAEST. MUS. 1, 9 p. 18: tritus finalis ·F· supra quarta, tritus excellens ·f· infra caruit **quinta**. IOH. COTT. mus. 12, 14: Plagales autem omnes a finali usque ad **quintam**, quod est diapente, ascendunt. IOH. COTT. mus. 19, 4: Sed et hoc harmoniam non minimum exornat, si in cantibus discipulorum id observetur, ut finale saepe repetant circaque illam versentur et in quarta rarissime pausent, in **quinta** vero nullo modo (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 51, 6). *al.* TRAD. Guid. 7. [*s.XII*] GUIDO AUG. 527: Communis compositio autentorum est in **quinta** incipere vel in **quinta** pausare et eam frequentare. Accipe in autento secunde manerie sextam pro **quinta**. *al.* TON. Cist. 46. *al.* ANON. Cist. I 90 p. 32. *al.* ANON. Cist. II c. 1151B. *al.* ANON. La Fage I 12, 6: Quinti toni proprium est a finali ad **quintam** per ditonum et semitonum hilariter ascendere et supra **quintam** tonum et sub finali semitonum habere. ANON. La Fage I 15, 16: organum vel ad **quintam**, id est diapente, a cantu descendit. *al.* ANON. Pannain p. 112: cantus, qui saepius **quintam** repercutit. *al.* [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 493a. *al.* DISC. Omnis homo II 25 p. 254: descendere **quintam** et erit in dyapente. *al.* DISC. Ad brevem p. 12. MUS. MAN. 58, 24: Generales tamen progressionis, ut praedictum est, vel saltibus dyapenticis fiunt a finali ad **quintam** vel minoribus saltibus. *al.* TON. Franc. p. 122a. *al.* IOH. AEGID. 15, 26. *al.* DISC. Quicumque III 19 p. 262: Si autem **quintans** a dupla velit descendere ad **quintam**. *al.* DISC. Videndum 31. *al.* VERS. Postquam pro 259. *al.* PS.-MUR. summa 1603. *al.* ENGELB. ADM. 1, 14, 4. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 7, 14: Secundus (*sc. tonus*) vero etiam regulariter ad **quintam**, id est diapente, descendit. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 9, 2: unus dicat re et alius simul cum illo ad

quintam desuper dicat la. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 6: non cito salientes ad **quintam**. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 23: potestis ascendere ad **quintam** et eritis in quinta. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 18: omnes (*sc. autentici*) tenorem suum incipiunt in **quinta** excepto solo tertio, qui incipit a sexta. *al.* ANON. Michaelb. I p. 48. HEINR. EGER 4 p. 43: si <quis> grossae vocis cantet cantum ecclesiasticum non multum ascendentem, sicut esset cantus sexti toni, et alter unus grossae vocis cantet **quintam** desuper et puer acutissimus ad principalem cantum cantet octavam. *al.* COMPIL. Ticin. G 323. *al.* ANON. Seay p. 28. PAUL. FLOR. 6. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 23. *al.* PROSD. plan. 2, 13 p. 118, 20. *al.* IAC. THEAT. 43: descendunt (*sc. antiphone*) **quintam** sanam in ·C· gravem. *al.* NICOL. CAP. p. 325: non multum ascendentes sicut aliqua **quinta** integra vel sana. *al.* TRAD. Holl. X A 1. GOB. PERS. p. 188b. *al.* ANON. Claudifor. 4, 8, 3: saltus per diapente, hoc est ad **quintam**. *al.* ANON. Gemnic. 3, 2, 10. *al.* UGOL. URB. 1, 124, 4. *al.* ARN. ZWOLL. p. 31: Organum autem misse Domini habet simplicia principalia in duo divisa, et quilibet principalis duas **quintas** et unam octavam habet, et sunt ibi 5 registra. *al.* TACT. Ad habendum 4. *al.* TACT. Concordanciarum p. 169, 19: ·b·fa·be·mi habet **quintam** semitonium supra faut. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 3, 34: Cantus, qui suam **quintam** ascendendo non tetigerit, plagalis iudicatur. *al.* ANON. Carthus. nat. 7, 34: Cantus non tangens **quintam** vult esse plagalis. *al.* TRAD. Holl. I 2, 3, 10. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 21: a finali ad **quintam** ascendere. *al.* TRAD. Holl. VI 26, 3. *al.* CONR. ZAB. chor. 5, 1: Devotionaliter cantare ... est sic cantare, quod quilibet simul cantantium in forma maneat in eis notis, quae a devotis patribus nobis sunt traditae ita, quod nullus illas in plures frangat vel ab eis quomodolibet recedat in **quintam** supra vel in quartam infra aut in aliam concordantem saliendo vel ad modum discantus divagando et ab eis declinando. FR. GAFUR. extr. 9, 1, 10. *al.* COMPOS. Natura 4, 4: potest discantus solum in **quinta** vel unisono imo et infra tenorem incipi et finire. *al.* COMPOS. Capiendum 2, 15. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 62. *al.* IOH. HOTH. contr. II 32. *al.* ADAM FULD. 2, 7: Diapente est saltus ad **quintam**, includit tres tonos cum semitonio, nisi sit semidiapente. LAD. ZALK. A 63: diapente ... quasi ascensus vel descensus de **quinta** ad **quintam**. *al.* GUILL. POD. 4, 22. *al.* MICH. KEINSP. 8, 22. *al.* ANON. Couss. I p. 446a: discantus non debet multum saltare per magnas species sicut per **quintas**, sextas aut septimas aut octavas, sed aliquando potest, non autem sepius. *al.* TRAD. Holl. XVII 259. *al.* TRAD. Holl. XIX 290. *al.* IOH. VELLE metr. 12. *al.* ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Ad sc. comp. p. 93b: tertia sub tenore vel **quinta** sub vel sexta sub. CONTR. Primo videndum 1, 1: Primo videndum est de 5^a, quot ponuntur notae in ut. Dicendum est: quatuor, scilicet ut mi sol la: ut unisonus, mi 3^a, sol 5, la sexta. In re ponuntur tres, re fa la: re unisonus, fa 3^a, la **quinta**. *egs.* CONTR. Quatuor sunt p. 410b: Potest in contrapuncto poni **quinta** descendens; et si planus cantus iterum descendat, potest in contrapuncto poni **quinta** descendens; et si planus cantus iterum descendat, potest in contrapuncto iterum poni **quinta** ascendens. CONTR. Quid est 16: Nota, quod super omne ut unisonus est ut, 3^a mi, 5^a sol vel ut. *al.* CONTR. Salvator 36. *al.* CONTR. Septem s. spec. II 8: **Quinta**, videlicet diapente, non in illis locis, in quibus sunt fa mi mi fa et e converso, nisi per falsam musicam. CONTR. Si discantus 2: Si discantus ordinatur in unisono cum tenore, contratenor potest ordinari in 3 vel 5 supra tenorem, et bassus ordinari potest in 3 sub tenore. *al.* MON. Prima corda II 73. *al.*

C Bestimmung — determination

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 36b: de quinque vocibus fit dyapente et vocatur **quinta**. IAC. LEOD. spec. 2, 29, 1: vul-

gariter dicitur (*sc. diapente*) una **quinta**. IAC. LEOD. spec. 4, 51, 3: **Quinta** partitur ex tertia duorum tonorum inferius et semiditono superius et dicitur **quinta** fissa vel e converso. *al.* PETR. PALM. p. 510: Diapente est quaedam alia species discantus, quae **quinta** alias nominatur continens legitimum spatium trium tonorum et unius semitonii et quinque voces immediate sequentes tam in elevatione quam in depressione. IOH. BOEN ars append. 4bis, 8: Ex hoc numero, qui hemiolius dicitur, simphonia nascitur, quae diapente nuncupatur practiceque **quinta**. IOH. BOEN mus. 1, 77: Et est dyapente in proportione sesquialtera ut inter 3 et 2 et vocatur Latino nomine **quinta**. *al.* HEINR. EGER 2 p. 39. PS.-MUR. prop. p. 96b. COMPIL. Ticin. M 452: Diapente, id est **quinta**, est distantia trium tonorum cum dimidio. *al.* HENR. ZEL. 16: **Quinta** est quinta vox supra tenorem, quae quinque voces tenent in se tres tonos cum semitono sicut re la. *al.* ANON. Seay p. 34: Diapente dicitur a ,dya', quod est ,de', et ,penta', quod est ,quinque', quia ex quinque vocibus fit et scribitur per notam, et est **quinta** naturalis, quae fit ex quinque vocibus facientibus tres tonos et semitonum. *ibid.* *al.* ANON. Monac. II 74: **Quinta** in se continet diapente, videlicet tres tonos cum dimidio. [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 382, 20: **Quinta** que est? Sesquialtera. PROSD. mon. 2, 1: dyapente, quae alio nomine **quinta** consonans nuncupatur. ANON. Carthus. theor. 20, 14: Dyapenthe species musicalis est et armonica, quae apud compositores musice **quinta** dicitur vel media. **Quinta** quidem, quia dyapenthe dicitur a ,dya', quod est ,de', et ,penta', quod est 5, quasi ex 5 vocibus constituta in se habens tres tonos perfectos et unum imperfectum. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 1, 7: priscorum ignari mutavere vocabula philosophorum, appellando ditonum tertiam, diatessaron quartam et diapente **quintam**. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 36: Diapente ... habetur in XV locis et est **quinta** usitata. TACT. Bona 31: Sed **quinta** dicitur, quando contra fa positum in ·f·faut ponitur fa positum in ·c·solfaut. *al.* IOH. TINCT. diff. 204: **Quinta** idem est quod diapenthe concordantiam et coniunctionem importans. IOH. TINCT. nat. 51, 5. IOH. TINCT. contr. 1, 6, 1. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: **Quinta** vero si augmentum vel decrementum recipiat semitonii, vel in sextae transit proprietatem vel in tritoni duritiem ac discrepantiam convertitur. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2. FLOR. FAX. 2, 10, 1. *al.* ERASM. HOR. p. 80b: si quarta a **quinta** subtrahitur, remanebit secunda, hoc est, si dyathesseron a dyapenthe subtrahitur, relinquitur tonus in residuo. *al.* TRAD. Holl. XVI 3, 1, 19. COMPIL. Salisb. 78: Diapente est saltus ad **quintam**, ubi includuntur tres toni et unum semitonium. CONTR. Ad sc. artem p. 69a: Dyapente est quedam consonantia, quae **quinta** vel media dicitur, et fit de quinque vocibus continentibus tres tonos cum semitono sicut de ut ad sol et de re ad la. CONTR. Quatuor sunt p. 410a: **Quinta** et duodecima et decimanona idem sunt. CONTR. Quicumque II 20: **Quinta** [concordantia] debet habere tres tonos cum dimidio, sicut de ·d· usque ad ·aa·, et si de tribus tonis inveniantur, oportet ibi apponere h quadratum ibi causa semitonii lucrandi, sicut de ·b· usque ad ·f· apponatur ergo h in ·f·, et tunc **quinta** erit perfecta. CONTR. Quot sunt conc. p. 70a: Que est equipollentia **quinte**? Duodecima vel duplex duodecima.

III Bezeichnung für die verminderte Quinte — term for the diminished fifth

[s.XIII] HIER. MOR. 14, 73 (p. 61): de **quinta**, in **quintam**, et hoc dupliciter, aut faciendo dyapente constans ex tribus tonis et semitono, qui est modus sextus, vel aliud, quod minus diapente dicitur. [s.XIV-XV] ANON. Seay p. 33: mi fa et ecce semitonus, fa sol ecce tonus, sol la ecce alius tonus, mi fa ecce semitonus, et sic sunt quinque voces, ex quibus fiunt duo toni et duo semitoni, et sic quoad voces est **quinta** et quoad

consonantes est quarta. ANON. Seay p. 36: mi contra fa nec fa contra mi non conveniunt bene in unisono nec in **quinta** nec in octava nec in duodecima. *al.* PROSD. contr. II 3, 4: Et dicitur notanter quandam quintam, quandam octavam, quandam duodecimam, quandam quintam decimam et huiusmodi esse consonantem, ... quoniam, licet omnis tertia et omnis sexta et omnes sibi equivalentes consonantes sint, non tamen omnis **quinta** nec omnis octava nec omnis duodecima nec omnis quinta decima et huiusmodi dicitur esse consonans (*cf.* *Prosd. contr.* 3, 7). *TRAD.* Holl. II 3, 144: **Quinta** debiliter sic est semidiapente (*sim.* *CONR.* ZAB. tract. p. 240). *TRAD.* Holl. XX 3, 50: Semidiapente **quinta** inusitata. *CONR.* ZAB. tract. p. 242. *TRAD.* Holl. XV 6, 75. *BART.* RAM. 2, 1, 1 p. 65: potest fieri **quinta** post **quintam**, dum tamen una sit semidiapente, alia vero diapente. ANON. Tegerns. II 145. NICOL. BURT. 2, 4, 31: Nam mi cum fa in **quinta** vel in octava numquam concordem habet societatem. *FR.* GAFUR. pract. 3, 3. ANON. Couss. I p. 446: diapente minor ut hic: **quinta** fa contra mi. *CONTR.* Consonantia 26. *CONTR.* Quatuor sunt p. 410b: Quinta est duplex, scilicet consonans, que formatur ex tribus tonis et uno semitonio minore, et ista utimur. Alia est **quinta** dissonans sive discordans, que formatur de duobus tonis et duobus semitonis minoribus, et ista non utimur dicendo fa contra mi et e contra. *CONTR.* Quot sunt conc. p. 71b. *MON.* Figure I p. 175, 57.

quinta bona - quinta mala *Bezeichnung für die reine Quinte - Bezeichnung für die verminderte Quinte — term for the perfect fifth - term for the diminished fifth* [*s.* XIV-XV] *CONTR.* Quid est 25: Si aliquis diceret, quod ficta musica non erit necessaria, male dicit, quia absque ea non haberemus **bonam quintam** in ·b· acuto cantando per ottavam. *CONTR.* Quot sunt conc. p. 71a. *CONTR.* Quot sunt spec. p. 74b: Quarta plena vel **mala quinta**: ditonus cum duobus semitonis (*cum exemplo*). **Bona quinta**: Tritonus cum semitonio (*cum exemplo*).

quinta dupla (duplata, duplex) *Duodezime — twelfth*

[*s.* XIV] IOH. BOEN mus. 1, 116: duodecima clavis non debet vocari sexta duplata vel **quinta duplata**, prout multi credunt, sed vocabitur quinta supra duplam et magis proprie vocatur tripla. [*s.* XV] *TACT.* Concordanciarum p. 167, 2: duodecima, id est **quinta dupla**. *CONTR.* Quot sunt conc. p. 70a: Perfectarum equipollentie sunt **duplex quinta**, que duodecima (*ms. et ed.: decima*) dicitur.

quinta fa contra mi *Bezeichnung für die verminderte Quinte — term for the diminished fifth* [*s.* XV] ANON. Couss. I p. 446: diapente minor ut hic: **quinta fa contra mi**.

quinta imperfecta *Bezeichnung für die reine Quinte — term for the perfect fifth*

[*s.* XV] *TRAD.* Holl. XVI 2, 45: dyatesseron est saltus de una voce ad quartam imperfectam - tritonus est saltus de una voce ad quartam perfectam - dyapente est saltus de una voce ad **quintam imperfectam** (*fortasse ex errore pro quintam perfectam*).

v. quinta perfecta - quinta imperfecta

quinta maior - quinta minor *Bezeichnung für die reine Quinte - Bezeichnung für die verminderte Quinte — term for the perfect fifth - term for the diminished fifth*

[*s.* XV] PROSD. contr. I 3, 5: **Quinta** vero **maior** est illa, que in se tres continet tonos cum uno semitonio, et est illa quinta, que inter consonantias perfectas numerata est et quam dicunt auctores musice in proportionem sexquialtera consistere. **Quinta** vero **minor** est illa, que in se duos continet tonos cum duobus semitonis, et talis consonans combinatio non est, sed inter combinationes vere discordantes numeratur (*sim.*

PROSD. contr. II 3, 5). PROSD. contr. I 4, 2: discordantie superius nominate, scilicet secunda, quarta, septima, **quinta minor**, octava minor et maxima et sibi equivalentia nullo modo in contrapuncto usitande sunt (*sim.* PROSD. contr. II 4, 2). PROSD. contr. I 4, 3: contrapunctus nunquam incipi vel finiri debet nisi in combinationibus perfectis, scilicet in unisono vel in **quinta maiori** vel octava maiori vel in hiis equivalentibus (*sim.* PROSD. contr. II 4, 3). *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 112, 2: Est autem dyapente duarum vocum quedam combinatio, que a modernis **quinta maior** ex tribus tonis et uno semitonio contexta nuncupatur. PROSD. spec. 1, 8 p. 166, 4: multotiens in musica non multum experti nec multum pratici in cantando semitritonum aure iudicant esse **quintam maiorem**, que consonans est. PROSD. spec. 1, 9 p. 166, 11: Dyateseron cum tono est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium tres tonos et unum semitoniumque amplectantium acceptio; et dicitur dyateseron cum tono, quoniam talis combinatio ex dyateseron et tono contextitur. Et vocatur etiam alio nomine **quinta maior**: dicitur enim ‚quinta‘ eo, quod unus sonorum talem combinationem producentium in quinto loco manus musicalis ab altero reperitur, ut est a primo ·G· ad primum ·D·; sed quare ‚maior‘ nuncupatur, inferius suo loco declarabitur. PROSD. spec. 1, 10 p. 166, 24: Dyateseron cum semitonio ... alio nomine **quinta minor** appellatur; dicitur enim quinta propter causam paulo ante de dyateseron cum tono dictam; sed quare minor dicatur, inferius suo loco patebit; et exemplum huius est a primo ·B· ad primum ·F·. UGOL. URB. mon. 4, 2: Diapente consonantia, quae est **quinta maior** sive perfecta. UGOL. URB. mon. 9, 17: Perficitur etiam per hanc fictam musicam **quinta minor**, quae est a ·b· primo quadro ad ·F· primum, per semitonium. *al.*

quinta perfecta - quinta imperfecta *Bezeichnung für die reine Quinte - Bezeichnung für die verminderte Quinte — term for the perfect fifth - term for the diminished fifth*

[*s.* XIV] PETR. PALM. p. 514: Ubi cumque igitur evenierit mi et fa dupliciter in quinque vocibus immediate ascendentibus seu descendentibus, ibi est **quinta imperfecta** ex semitonio. ANON. Monac. II 76: Aliquando continet (*sc.* **quinta**) in se dyatessaron cum semitonio, videlicet duos tonos cum duobus semitonis. Sed illa vocatur **quinta imperfecta**, quia numquam ponitur in biscantu nisi cum musica ficta. [*s.* XV] UGOL. URB. 2, 8, 5: Mi habet sol, quod mutatur in re, tertiam, fa **quintam imperfectam**. UGOL. URB. 2, 25, 4. UGOL. URB. 3, pr. 2, 8: a primo ·D· ad secundum ·A·, scilicet re la, est **quinta perfecta**, a primo ·h· ad ·F·, scilicet mi fa, est **quinta imperfecta**. UGOL. URB. mon. 4, 2: Diapente consonantia, quae est **quinta maior** sive **perfecta**. *al.* BONAV. BRIX. 14, 56: ubicumque inveniuntur re la, mi mi, fa fa, ut sol ... est una **quinta perfecta**. BONAV. BRIX. 14, 90: ab ·E· acuto ad primum ·b· superacutum, et dicitur tritonus a ‚tris‘, quod est ‚tres‘, et ‚tonus‘, ‚toni‘ excepto illo, qui formatur ex quinque vocibus, qui apud cantores Latinos dicitur **quinta imperfecta**. ANON. Couss. I p. 445. *TRAD.* Holl. XVII 67: Unde in ·F·faut signatur ¶ quadratum ut fiat **quinta perfecta** de ·B·mi usque ad ·F·faut. *CONTR.* In presenti 126. *al.* *CONTR.* Inprimis 6, 10: Item **quinta perfecta** solum continet tres tonos cum semitonio, ut in medio harum patet rigarum (*sequitur exemplum*). Item **quinta imperfecta** solum continet duos tonos cum duobus semitonis, ut in medio harum patet rigarum (*sequitur exemplum*). *CONTR.* Quicumque II 24. *CONTR.* Volentibus I p. 25b: Alio modo vocatur (*sc.* *dyapente*) **quinta perfecta maior**.

v. quinta imperfecta

quinta vera - quinta falsa *Bezeichnung für die reine Quinte - Bezeichnung für die verminderte oder übermäßige*

Quinte — term for the perfect fifth - term for the diminished fifth or augmented fifth

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 11, 1: De diapente imperfecto et superfluo, id est **quinta falsa**. *al.* ANON. Tegerns. II 145: Contra ·E· grave, id est ·E·lami, non dabitur ·b· rotundum pro quinta, quia est falsa musica et semidiapente, sed dabitur contra ·E· grave ·h· quadrum sive ·h· durum, et sic est **vera quinta** et consonantia perfecta; sic etiam **falsa quinta** est ·h· quadrum sive durum contra ·f· acutum. CONTR. Prima regula 33: numquam in aliquo contrapuncto plano aut figurativo potest vox fa contra vocem mi pro quinta dari aut vox fa contra vocem mi pro octava dari; et quia, cum sic datur quinta, **falsa quinta** est ac semidiapente dicta. MON. Ad inveniendum p. 223, 12-16. *saepeius*

quintadecima (quindecima) -ae f. I. *Bezeichnung für die fünfzehnte Tonstufe des Tonsystems II. Doppeloktave III. generelle Bezeichnung für die reine und verminderte Doppeloktave* — I. term for the fifteenth note in the tonal system II. double octave III. general term for the perfect and diminished double octave

I *Bezeichnung für die fünfzehnte Tonstufe des Tonsystems* — term for the fifteenth note in the tonal system [s.X-XI] TON. Leod. pr. 60: ab eadem paranete diezeugmenon inteno tono sequitur **XV^{ma}** nete diezeugmenon. ANON. Prag. 110: ·L· vero ad ·H· consonabit per diatesseron epitrito succinetque ad ·P·, quae est **XV^{ma}**, sesquialtero. FRUT. brev. 13 p. 98. [s.XII] TON. Nivern. f. 145v p. 125: septimus (*sc. tonus*) habet terciam decimam ·f· et quartam decimam ·G· et, si necesse fuerit, **quintam decimam** ·aa·. [s.XV] GUILL. POD. 3, 13. *al.*

II *Doppeloktave* — double octave

A *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit)* — in simultaneous sonority (in polyphony)

1 *qualitative Bestimmung* — qualitative determination

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: quoddam hominum genus in melioribus laetatur consonantiis, in vobis vel sonis magis consonis, ut in octavis, in **quintis decimis**, in quintis et quartis. COMPIL. Ticin. G 312: Nota, quod quatuor sunt consonantie in contrapuncto, videlicet quinta, octava, duodecima et **quintadecima**. TRAD. Pipudi p. 45: novem sunt species discantus: unisonus, tertia, quinta, sexta, VIII^a, X^a, duodecima, XIII^a et **quintadecima**, quarum quinque sunt perfectae et quatuor imperfectae. Quinque perfectae sunt unisonus, quinta, octava, duodecima, **quintadecima**. ANON. Monac. II 66: contrapuncti quindecim sunt species, scilicet unisonus, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, tredecima, quartadecima et **quintadecima**, quarum novem sunt perfectae et sex imperfectae. Novem perfectae sunt unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, tredecima et **quintadecima**. *al.* PAUL. FLOR. 3: consonantie biscantus sunt sex, videlicet unisonus, quinta, octava, duodecima, **quintadecima** et decimanona. [s.XV] ORIG. ET EFF. 12, 3. PROSD. contr. 3, 3. *al.* UGOL. URB. 2, 3, 27: Sunt ergo perfectae consonantiae quinta, octava, duodecima, **quintadecima**, nonadecima. *al.* TACT. Opusculum 55. *al.* THEOD. CAPR. p. 95. TACT. Concordanciarum p. 167, 3: Concordanciarum perfecte, ut unisonus, id est eadem; quinta; octava, dupla; duodecima, id est quinta dupla; et **quintadecima**, id est octava dupla. *al.* PETR. BETSCHK p. 537, 14: **quintadecima** bene concordat et bonam facit resonanciam, quia habet se ad modum unius octave. ANON. London. II 3, 2 descr. ANON. Monac. 1, 32. TACT. Bona 33-34. COMPOS. Natura 2, 8: armonie sive consonantie sunt 3^a, 5^a, 6^a, 8, 10, 12, 13, **15**, 17. ANON. Te-

gerns. II 117. IOH. HOTH. contr. I 2-3. IOH. HOTH. contr. II 3. NICOL. BURT. 2, 1, 8. *al.* GUILL. MON. 6 p. 33: sex species perfectae: unisonus, quinta, octava, duodecima, **decimaquinta**, decimanona. GUILL. POD. 6, 3. FR. GAFUR. pract. 3, 3. ANON. Couss. I p. 445. *al.* COMPIL. Salisb. 15. ANON. La Fage III p. 241: Nota, quod quatuor sunt consonantiae in contrapuncto, videlicet quinta, octava, duodecima et **quintadecima**. ANON. Tegerns. III p. 103. CONTR. Consonantia 27. CONTR. Debemus scire 15. CONTR. Et primo I 12 p. 139 (p. 463) descr. CONTR. Inprimis 2, 21. CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod II 1-2. CONTR. Nota quod novem I 3. CONTR. Nota quod novem II 2. CONTR. Not. quod novem 3-4. *al.* CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. *al.* CONTR. Quid est 4. CONTR. Quot sunt voces 2-4. CONTR. Salvator 6. CONTR. Si discantus 30: Consonantiae perfectae: 1 5 8 12 **15** 19 22 26 29. CONTR. Species contr. 8. CONTR. Volentibus II 6. CONTR. Volentibus III p. 12b.

2 *Gebrauch* — usage

a *im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen* — with reference to the interrelation of two voices

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 50, 5: Duodecima autem, scilicet diapente cum diapason, quiescit in se ipsa aut ascendendo petit **quintam decimam**, idest bis diapason. QUAT. PRINC. 4, 2, 27: Aut potestis ascendere a loco, in quo statis, ad quartam vocem et habebitis **quintamdecimam**. QUAT. PRINC. 4, 2, 31: Qualiter discantandum est a **quintadecima** plano cantu ascendente. *ibid.* terciadecima requirit **quintamdecimam**. *al.* COMPIL. Ticin. G 317: Nota, quod due consonantie eiusdem speciei non possunt poni, scilicet quinta et quinta, octava et octava, duodecima et duodecima, **quintadecima** et **quintadecima**. *al.* TRAD. Pipudi p. 46: Item etiam post **quintamdecimam** (*ms.*; *ed.*: **quintadecimam**) potest fieri quaelibet alia consonantia praeterquam unisonus et VIII. *ibid.* *al.* ANON. Seay p. 39. ANON. Monac. II 108: Item numquam duae quintae sive octavae sive duodecimae sive **quintadecimae** possunt poni pariter nec ascendendo nec descendendo nec aequaliter. *al.* PAUL. FLOR. 16. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 15, 1. UGOL. URB. 2, 6, 23: Perficitur igitur terciadecima ex superioris ascensu et inferioris descensu, quibus contrariis motibus ad **quintamdecimam** consonantiam devenitur, quae est perfectio eius. *al.* THEOD. CAPR. p. 96-97. TACT. Concordanciarum p. 167, 9: in hac clave ·c·faut per se tacta dicitur unisonus; sed tacta simul cum ·g·solreut est quinta; ·c·solfaut est octava; cum secundo ·g·solreut est 12^a; cum ·c·solfaut est **quintadecima**. TACT. Bona 68-69. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 6. COMPOS. Capiendum 1, 6. IOH. HOTH. contr. I 21. IOH. HOTH. contr. II 5. *al.* NICOL. BURT. 2, 2, 16. *al.* GUILL. MON. 6 p. 34-35. GUILL. POD. 6, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 3. FLOR. FAX. 2, 14, 5. ANON. Couss. I p. 447b. COMPIL. Salisb. 35. ANON. La Fage III p. 241. CONTR. Consonantia 29 (*sim.* CONTR. Contr. est ars 9). *al.* CONTR. Contr. est ars 19: Numquam debet quinta sequi quintam in proximo ascendendo vel descendendo nec octava octavam nec duodecima duodecimam nec **quinta decima quintam decimam**. CONTR. Est autem p. 368b. CONTR. Inprimis 4, 1-2. CONTR. Nota quod I p. 288. CONTR. Nota quod II 5. *al.* CONTR. Nota quod novem I 16: Octava requirit decimam seu duodecimam, aliquando terciamdecimam seu **quintamdecimam**. *al.* CONTR. Nota quod novem II 5. CONTR. Not. quod novem 40. *al.* CONTR. Prima regula 8. *al.* CONTR. Quatuor sunt p. 411a-b. CONTR. Quoniam hom. 2, 3. *al.* CONTR. Salvator 8. *al.* CONTR. Species contr. 2. CONTR. Volens igitur p. 383. CONTR. Volentibus II 25. *al.* CONTR. Volentibus III p. 12b: due **quintadecime** non debent sequi una post aliam. *al.*

b *im Hinblick auf die Oktavverwandtschaft zum Einklang und zur Oktave — with reference to the octave affinity with the unison and the octave*

[s.XIV-XV] NICOL. SEN. p. 11: Similiter illum respectum habet **quintadecima** versus duodecimam sicut octava versus quintam. PROSD. contr. 3, 2: **quinta decima** unisono et octave (*sc. assimilatur*). *ibid.* al. UGOL. URB. 2, 6, 31: qualis est unisonus, talis est octava et talis **quintadecima**. al. IOH. TINCT. contr. 1, 18, 5: concordantia vicesimasecunda vulgariter nuncupata instar octavae ac **quintaedecimae**, quibus aequisone (*ed.*: aequisonae) correspondet. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64: **decima quinta** aequisonat sicut octava. Eodem modo a **decima quinta** usque ad vicesimam secundam faciendum est. GUIL. MON. 6 p. 33: sub octava componitur **XV^a**. GUIL. POD. 6, 11: Simples (*sc. species contrapuncti*) quidem sunt unisonus, tertia, quinta, sexta, composite autem octava, decima, duodecima, tertiadecima, decomposite vero **quintadecima**, decimaseptima, decimanona, vigesima, vigesimasecunda. al. FR. GAFUR. pract. 3, 2. al. CONTR. Consonantia 10. CONTR. Debemus scire 14: Nam decima ad tertiam, ... **quinta decima** ad octavam reducibiles sunt. CONTR. Et primo I 2 p. 137 (p. 462) descr. CONTR. In presenti 17. CONTR. Inprimis 2, 14: Notandum igitur, quod quatuor sunt species minus principales, scilicet decima, duodecima, tertia decima et **quinta decima**. Et dicuntur minus principales, quia reductionem habent ad principales in suis consonantiis. al. CONTR. Nota quinque 2. CONTR. Nota quod I p. 288: Nota, quod, quicquid habemus per 3^{am}, habemus per decimam, et quicquid habemus per quintam, habemus per XII^{am}, et quicquid per sextam, per XIII^{am}, et quicquid per octavam, per XV^{am}, et sic ad infinitum. CONTR. Quatuor sunt p. 410a: Unisonus et dupla sive octava et quadrupla sive **quintadecima** idem sunt; tertia et decima et decimaseptima idem sunt quoad contrapunctum. CONTR. Volentibus I p. 26b. CONTR. Volentibus II 28.

c *in der sight-Technik — in sighting*

[s.XV] IOH. HOTH. contr. I 35: per Anglicos iste modus canendi vocatur discantus visibilis ... ponere **quintam decimam** per octavam supra tenorem. NICOL. BURT. 2, 6, 47: si super ·d· octavam fabrices, erit octava ad visum, quae in sonis erit bisdiapason. Et hic est primae regulae modus, videlicet quando tenor descendit, quia tantum quattuor illas lineas a cantoribus designatas usque ad **quintamdecimam** occupat. al.

d *im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 11. ANON. Couss. I p. 448-449. CONTR. Circa modum p. 29, 15: Qui vero triplicem discantas, serva has concordancias, scilicet octavam, decimam, duodecimam, terciamdecimam (*ed.*: terciadec.), **quintamdecimam**. CONTR. Not. quod novem 22: si contrapunctus tantum ex duobus choris aut tribus componitur, debet omnis chorus cum tenore perfecte incipi aut finiri, id est sub consonantia perfecta et non imperfecta. Per consequentiam vel octava vel duodecima vel **quintadecima** incipi ac finiri cum tenore debent.

B *Bestimmung — determination*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 24, 2: Adhuc, cum habeat haec consonantia (*sc. bis diapason*) praeter voces extremas XIII intermedias, dicitur una **quintadecima**. al. IOH. BOEN ars append. 4bis, 14: Qui numerus (*sc. quadruplaris*) facit simphoniam, quam musici bisdiapason testare noscuntur, practice vero duplex octava vel **quintadecima**. HEINR. EGER 4 p. 44: Bisdiapason etiam est bona, quae dici potest **quintadecima** et consistit in proportionem quadrupla. ANON. Meyer 3, 3. al. COMPIL. Ticin. M 459: **Quintadecima** est distantia de-

cem tonorum et quatuor semitoniorum. ANON. Monac. II 84: **Quintadecima** in se continet duplex diapason, videlicet decem tonos cum quattuor semitoniis. [s.XV] PROSD. contr. 3, 7. al. UGOL. URB. 2, 4, 18: **Quintadecima**, quae consonantia est, ex duplici octava componitur; est igitur eius forma perfecta, quod bis contineat, quod octava semel habet. al. TACT. Opusculum 56: ·C·faut per se tacta dicitur unisonus ... cum ·c·solfa est **decima quinta**. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 1: De bisdiapason, id est **quintadecima**. Bisdiapason est concordantia ex mixtura duarum vocum duplici diapason ab invicem distantium constituta sicut re, ·D·solre, et sol, ·D·lasol. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 3: concordantia haec, quae ex duplici diapason constituitur, decem tonos et quatuor semitonia necessario continet vocaturque communiter **quintadecima**. FR. GAFUR. pract. 3, 2: **Quintadecima** disdiapason aequisonans decem tonos et quattuor minora semitonia continet. al. CONTR. Nota quod I p. 288. CONTR. Nota quod novem I 5: Nota, quod quinta et duodecima de omne ut est sol vel ut, octava et **quintadecima** est fa vel ut. al. CONTR. Primo videndum 4, 1-4. CONTR. Quid est 17-18. CONTR. Volentibus II 25: **quintadecima**, que vocatur duplex octava. al.

C *als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes, or successive interval*

[s.XIV] ANON. Meyer 10, 2: Sed secundum modernos in pollicordo omnes simphonie sunt accipiende, quod sint quasi iuncture armoniarum, et paulatim corde sunt multiplicatae et appropriate omnibus sonis et sic primo perveniebant ad **quintamdecimam** et postea ad decimam octavam. NICOL. SEN. p. 10: quatuor sunt voces supra tenorem consonantiam facientes, scilicet quinta, octava, duodecima et **quintadecima**. PAUL. FLOR. 5: capiendi vocem parem cum tenore vel octavam vel **quintamdecimam**. [s.XV] PROSD. mon. 9, 6. UGOL. URB. 2, 31, 13: **quintaedecimae** ordo in vocibus hic est: fa unisonus, la mutata in re tertia, fa quinta, sol mutata in re sexta, fa octava, la mutata in re decima, fa duodecima, sol mutata in re tertiadecima, fa **quintadecima**. UGOL. URB. 2, 33, 14: Ex his **quintaedecimae** demonstrationibus claram omnium consonantiarum et dissonantiarum notitiam capimus, quoniam, quis sit omnis notae unisonus, quae tertia maior vel minor, quae quinta perfecta vel imperfecta, quae sexta, quae octava, quae decima, quae duodecima, quae tertiadecima et quae **quintadecima**, et quo aquaeque nomine censeatur, omnino comprehendimus. al. TACT. Octo princ. 6. PETR. BETSCHK p. 537, 19: Quando enim aliquis discantus inchoaretur in octava tenoris et ulterius fieret ascensus in **quintadecimam**. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 5, 10. FR. GAFUR. extr. 9, 1, 3. al. COMPOS. Natura 4, 17: Et incipe discantum secundum placitum, scilicet in octava vel in quinta, **quintadecima** vel duodecima supra primam notam tenoris. al. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 19: Decimanona interdum supra tenorem **quintamdecimam** superiorem sequetur, si tenor ipse immotus steterit vel unum, duos, tres aut quatuor gradus descendit. al. ANON. Tegerns. II 107: quando tenor habet 8^{am} pro discantu, contratenor requirit seu exigit 10^{am}, 12^{am}, 15^{am} et hoc ascendendo. al. GUIL. POD. 2, 10: sunt decem et octo chorde numquam tamen **quintamdecimam** supervadentes. FR. GAFUR. pract. 3, 2. CONTR. Et primo II 44 p. 144-145 (p. 465a).

III *generelle Bezeichnung für die reine und verminderte Doppeloktave — general term für the perfect and diminished double octave*

[s.XV] PROSD. contr. II 3, 4: Et dicitur notanter quandam quintam, quandam octavam, quandam duodecimam, quandam **quintam decimam** et huiusmodi esse consonantem, ... quoniam, licet omnis tertia et omnis sexta et omnes sibi equivalentes consonantes sint, non tamen omnis quinta nec omnis

octava nec omnis duodecima nec omnis **quinta decima** et huiusmodi dicitur esse consonans (cf. *Prosd. contr.* 3, 7).

quindecima secunda *Bezeichnung für die übermäßige Doppeloktave — term für the augmented double octave* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 119, 4: Item si in ·B·mi per falsam musicam ponere velimus fa, ut ·b·fa ·ḡ·mi ter in gammate sit, reperietur tunc haec consonantia inter dictam fa et mi ipsius ·ḡ· **quindecimae secundae**.

quintadecima falsa *generelle Bezeichnung für die verminderte und übermäßige Doppeloktave — general term für the diminished and augmented double octave* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 10, 4: bisdiapason imperfectum, bisdiapason superfluum, id est **falsa quintadecima**. IOH. TINCT. contr. 2, 14, 1: De bisdiapason imperfecto et superfluo, id est **quintadecima falsa**.

quintadecima perfecta - quintadecima imperfecta *Bezeichnung für die reine Doppeloktave - Bezeichnung für die verminderte Doppeloktave — term für the perfect double octave - term für the diminished double octave* [s.XV] UGOL. URB. 2, 30, 3: Mi primum, quod primi b quadri est, eo, quod quintam imperfectam facit ad ·F·, suum reddit imperfectum diapason ad secundum b. Similiter quia ab ipso secundo b ad secundum ·F· etiam quinta redditur imperfecta, erit suum diapason imperfectum ad tertium b et per consequens **quintadecima** ex his diapason imperfectis composita tota profecto redditur **imperfecta**; ... in ·E· primo dicimus mi unisonus, sol mutata in ut tertia ... la quintadecima, ut hic patet, quem modum **quintadecima imperfecta** non tenet. ... Termini istius **quintaedecimae perfectae** sunt per arsyn mi la, per thesyn la mi. CONTR. In presenti 124: Sed nota, quia in ·ḡ·mi sunt ut, re, fa, la, et ibi ut est duodecima imperfecta, et fa est **quintadecima imperfecta**.

quinterna -ae f. *Bezeichnung für ein Zupfinstrument — term that designates a plucked instrument* [s.XV] ANON. Carthus. pract. pr. 6: Musica rigmica est, que fit in pulsu digitorum in nervis et cordis, ut in lutis, **quinter-nis**, cytharis et similibus. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: Et hiis duobus instrumentis (sc. *sistro et cithare*) **quinterna** est aptissima. v. guitarra

quinto (quinthio) -are in (parallelen) *Quinten singen — to sing in (parallel) fifths* [s.XIII] DISC. Quicumque III 1 p. 261: Quicumque vult **quintare** breviter et secure, quinta voce prehabita faciente diapente debet subtiliter de proprio cantu facere suum cantum, ne per nimiam vocum distantiam alicubi sit deceptus. ... Sciat igitur, qui **quintat**, quod sola quinta non sufficit ad **quintandum** vel ad cantuum armoniam. Immo vox duplex debet sepius interponi ad hoc, ut melodia dulcior videatur. eqs. DISC. Quicumque III 10 p. 262: Videas igitur tu, qui **quintas**, si cantus sit descendens per unum punctum tonum facientem, **quintans** debet ascendere duos punctos semiditonum facientes, ubicumque sit ... Si cantus descendat semitonum, **quintans** debet ascendere ditonum. eqs. DISC. Quicumque III 20 p. 262: Nam si cantus ascendat unum punctum tonum facientem, **quintans** a dupla per semiditonum debet descendere, et sic erit in quinta. eqs. DISC. Quicumque III 27 p. 263: Quicumque hanc rationem bene et docte sciverit, **quintare** poterit ubique. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 28, 9: haec consonantia (sc. *diapente*) propter suam bonitatem discantus inchoare potest et finire, et ab ea discantores nuncupantur, nam de illo, qui scit discantare, dicitur, quod ipse scit **quinthiare**, Gallice ‚quintyer‘. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 1: Diaphonia sive discantus multipliciter distinguitur: Uno modo ex

consonantiis, ex quibus discantus conficiuntur, ut, quantum ad hoc discantans, qui amplius, frequentius et quasi a domino utitur quintis, diapentizare vel **quinthiare** dicatur, vel si amplius quartis utatur, dicatur quartare sive diatesseronare, sic de ceteris.

quintuplum -i n. *Bezeichnung für die fünfte Stimme eines mehrstimmiges Stücks — term for the fifth voice of a polyphonic composition*

[s.XIII] FRANCO COL. 11, 35: Qui autem triplum operari voluerit, respiciendum est tenorem et discantum ... Qui autem quadruplum vel **quintuplum** facere voluerit, inspicere debet cantus prius factos, ut, si cum uno discordet, cum aliis in concordantiis habeatur; nec ascendere debet semper vel descendere cum altero ipsorum, sed nunc cum tenore, nunc cum discantu etc. (inde QUAT. PRINC. 4, 2, 43). [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 11: Quod quum **quintuplum** seu quintam partem concordem quattuor ipsis volueris apponere, ipsam diversis speciebus secundum regulas ac mandata contrapuncti alternatim ac mutuum applicare procures.

quitarra v. guitarra, quinterna

R

R 1. Markierungspunkt in Messuren 2. Ausführungshinweis (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) 3. Tonbuchstabe — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. direction for performance (littera significativa, ‚Romanian letter‘) 3. letter that designates a note

1 Markierungspunkt in Messuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (für die trite synemmenon chromatica) — in the system A - LL (for the trite synemmenon chromatica)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 329, 18: Sed quoniam a nete synemmenon usque ad triten synemmenon diatonon vel chromaticam duo toni sunt, quae est in diatonico vel chromatico generibus trite synemmenon diatonos vel chromatica, eadem in genere enarmonio paranete synemmenon enarmonios est, habens summam IIII.CCCLXXIII et sit **R**. A qua usque ad mesen semitonium est (inde IAC. LEOD. spec. 5, 33, 17). BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 42, 7.

b im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 29 (sim. MON. Prima corda II 29). MON. Prima corda I 39: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M et IIII^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae **R** S. Primae igitur IIII^{or} notantur per hos characteres ʒ ʒ (ed.: f) N ʒ.

2 Ausführungshinweis (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) — direction for performance (littera significativa, ‚Romanian letter‘)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 70: **R** rectitudinem vel rasuram non abolitionis, sed crispationis rogitat (inde FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 206. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL.

Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 46: Pressio fit per p, facit **r** nos recta videre.

cf. Smits v. W., *Musikgeschichte* 2 p. 160 sqq.

3 Tonbuchstabe — letter that designates a note

a im System: $A B^s C D E^s F G H^s I K L$ ($H-L =$ tetrach. symm.) $M^s N O P$ ($M-P =$ tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ (für die paranete hyperboleon) — in the system: $A B^s C D E^s F G H^s I K L$ ($H-L =$ tetrach. symm.) $M^s N O P$ ($M-P =$ tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ (for the paranete hyperboleon) [s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... **R**. Paranete hyperboleon. PS.-BERNO mon. 5, 9: Quintum (sc. tetrachordum) autem, quod est $\cdot P \cdot Q \cdot R \cdot S$, hyperboleon, id est excellens, dicitur. PS.-BERNO mon. 10, 1: Tertius magister ascendit ad $\cdot R \cdot$ et remittitur ad $\cdot C \cdot$. al.

b im System: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$ — in the system: $\Gamma a^s y^s b^s c d^s s^s e^s f^s r^s g h^s i^s k^s l m n^s o p$ [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 10: $\cdot a \cdot$ enim et $\cdot b \cdot$ notulis interponit $\cdot y \cdot$ (ms.; ed. emendavit: x) $\cdot a \cdot$ notulam semitonio respicientem. Sic et notulis $\cdot d \cdot e \cdot$ $\cdot s \cdot$ notulam interponit $\cdot d \cdot$ notulam semitonio respicientem; $\cdot f \cdot$ vero et $\cdot g \cdot$ interponit $\cdot r \cdot$ (ms.: y) $\cdot g \cdot$ notulam semitonio respicientem.

c im System: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L M$ ($I-M =$ tetrach. symm.) $^s N O P$ ($M-P =$ tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$ — in the system: $\Gamma A B^s C D E^s F G H I^s K L M$ ($I-M =$ tetrach. symm.) $^s N O P$ ($M-P =$ tetrach. diezeugm.) $^s Q R S$

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 9: Si ergo tonum quærimus, superaddatur huic chordæ octava pars sui et fiet $\cdot R \cdot$ tonum cum $\cdot S \cdot$ faciens. Item si $\cdot R \cdot$ addatur octava sui, fiet $\cdot Q \cdot$ Et consimiliter si $\cdot R \cdot$ addatur tertia pars sui, fit $\cdot O \cdot$ cum $\cdot P \cdot$ faciens tonum. WALT. ODINGT. 3, 9, 27 descr. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. al.

d im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$ — in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m n^s o p q^s r^s s$ [s.XIV] ANON. Meyer 11, 10: Primum semitonium est $\cdot b \cdot c \cdot$, secundum $\cdot e \cdot f \cdot$, tertium $\cdot k \cdot l \cdot$, quartum $\cdot n \cdot o \cdot$, quintum $\cdot r \cdot s \cdot$. Tercium semitonium, quod est medium in ista 5, potest anticipari per $\cdot i \cdot k \cdot$, et extremum semitonium potest locari super $\cdot q \cdot r \cdot$. ANON. Meyer 11, 13 descr.

e im System: $A B^s C D E^s F G H I^s K L M^s N O P Q^s R S T$ — in the system: $A B^s C D E^s F G H I^s K L M^s N O P Q^s R S T$ [s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr.

f im System: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m^s n o p q r s$ — in the system: $a b^s c d e^s f g h^s i^s k^s l m^s n o p q r s$ [s.XV] BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Sic et in diapente supra eadem pausa servata organum dicet $\cdot p \cdot r \cdot q \cdot p \cdot r \cdot q \cdot s \cdot$.

rabe (rabr) (arab. *rebab*) Bezeichnung für ein Musikinstrument (für die Rubeba?) — term that designates a musical instrument (rubeba?)

[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 3: Musicalia instrumenta inventa fuerunt secundum diversitatem temporum a diversis. ... Canon et medius canon et guitarra et **rabe** (app. crit.: **rabr**) fuerunt postremo inventa.

cf. Page, *Biblical Instruments* p. 300 v. rubeba

radi Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für den 16. und letzten Ton (Q) im System A - Q — term (of semitic origins?) for the sixteenth and final note (Q) in the system A - Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: $\cdot Q \cdot$ - corda **radi**.

radix -icis f. Bezeichnung für den tiefsten Ton (Grundton) eines Hexachords — term for the lowest pitch (fundamental pitch) of a hexachord

[s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 14: ubicumque in aliquo limite reperitur ista vox ut, est inceptio alicuius cantus, et quilibet reliquarum vocum illius cantus capit **radicem** in illa; ut vero habet **radicem** in semetipsa. IOH. OLOM. 5 p. 15: $\cdot \Gamma \cdot$ grave, quod est principium seriei manualis et **radix** primi cantus H duralis. *ibid.* al. IOH. OLOM. 5 p. 16: Nec in $\cdot e \cdot$ superacuto aut alia litera superacuta erat ultra adiungenda aliqua **radix** sex vocum. *ibid.* al.

re 1. Merksilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des zweiten Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t) 2. Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für den dritten Ton (C) im System A - Q — 1. mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmisation syllable) that designates the second pitch in the hexachord (with the intervallic structure t t s t t) 2. term (of semitic origins?) that designates the third pitch (C) in the system A - Q

1 Merksilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des zweiten Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t) — mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmisation syllable) that designates the second pitch in the hexachord (with the intervallic structure t t s t t)

cf. Guido ep. p. 464, 118: Utpote sit hec symphonia, qua ego docendis pueris inprimis atque etiam in ultimis utor: „Ut queant laxis / resonare fibris / mira gestorum / famuli tuorum, / solve polluti / labii reatum, / sancte Iohannes“. Vides itaque, ut hec symphonia senis particulis suis a sex diversis incipiat vocibus. Si quis itaque uniuscuiusque particule caput ita exercitatus noverit, ut confestim quamcumque particulam voluerit, indubitanter incipiat, easdem sex voces, ubicumque viderit, secundum suas proprietates facile pronuntiare poterit.

a allgemein — general

[s.XI] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas, quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant syllabae ut, **re**, mi, fa, sol, la, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum et secundum concordiam vocum ubique, nisi quod in sola diapente ab $\cdot E \cdot$ in $\cdot b \cdot$ non est continua vel ascensio vel descensio per syllabas. Ubi enim sunt eadem syllabae, ibi eadem consonantia. LIB. ARGUM. 9 p. 19: Arsis elevatio, thesis depositio. Hoc est exemplum: $\cdot \Gamma \cdot$ ut re mi fa sol la. la sol fa mi **re** ut. Simili modo per totum monochordum. PS.-OSBERN. 49. al. IOH. COTT. mus. 1, 3: Sex sunt syllabae, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: ut, **re**, mi, fa, sol, la. Itali autem alias habent, quas, qui nosse desiderant, stipulentur ab ipsis. Eas vero, quibus nos utimur, syllabas ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“. ... Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat (inde PS.-THOMAS AQU. I 45. CONR. ZAB. tract. L 3. sim. HIER. MOR. 10, 30 (p. 46). IOH. COTT. mus. 8, 18 descr. al. [s.XII] TRAD. Guid. 1 descr. TON. Parkm. p. 107: Alfabetum, quod ibi per articulorum iuncturas ponitur, praeposito $\cdot \Gamma \cdot$, id est g Greco, cum sillabis, quae ad dimensionem cantus adiunguntur ipsis litteris, id est ut, **re**, mi, fa, sol, la, a prima usque ad ultimam percurrere cordetenus sciant (sc. cantores). al. THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. MUT. Γ ma ut 5: $\cdot D \cdot$ solre: $\cdot D \cdot$ clavis est, sol **re** due dictiones. al. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. al. ANON. Lovan. p. 497b: quibus primor-

dialibus notis debeant psalmi inchoari, ... nobis his versibus declaratur. Primum cum sexto cantu, fa, sol, la, teneto / tertius, octavus, ut, **re**, fa sicque secundus. / Septimus incipitur mi, fa, sol quartusque la, sol, la. / His quintum iungas, quem fa, la, **re**, fa bene cantas (*sim.* LAMBERTUS p. 262a. PETR. CRUC. 1, 27. IOH. GROCH. 251. GUIDO DION. 2 pr. 152-157. GOSCALC. 1, 7 p. 82, 3. COMPIL. Ticin. F 300. HENR. ZEL. 65. ANON. Seay p. 28. PROSD. plan. 2, 18 p. 152, 14. NICOL. CAP. p. 329. THOM. BAD. p. 94. PETR. TALH. p. 19. ANON. Carthus. inton. 26. TRAD. Holl. VII 4, 93. GUIL. MON. 9 p. 56. BONAV. BRUX. 18, 17. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 9. FLOR. FAX. 1, 14, 7. COMPEND. MUS. 14. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 40. TRAD. Holl. XIX 318) *al.* MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina notarum, videlicet ut, **re**, mi, fa, sol, la. Tres earum sunt superiores, scilicet la, sol, fa, tres autem inferiores, scilicet mi, **re**, ut. *al.* METROL. 37 p. 71. *al.* TON. Franc. p. 120b. IOH. AEGID. 7, 10: ·D·solre duas habet voces, videlicet sol et **re**. Sol cantatur per B quadratum, per ut de ·F·ut. Sed **re** cantatur per naturam, per ut videlicet de ·C·faut. *al.* AMERUS 20, 2: Primus et secundus (*sc. tonus*) finiuntur in ·de·solre gravi cum **re**. *al.* ELIAS SAL. 4 p. 19b: Puncti sunt sex: ut, **re**, mi, fa, sol, la; nec intelligas, quod ut, **re**, mi, fa, sol, la sint puncti, sed denominationes punctorum. *al.* LAMBERTUS p. 254b (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 8. *sim.* TRAD. Garl. plan. III 142). *al.* HIER. MOR. 12, 34 (p. 50). *al.* TRAD. Garl. plan. I 134 (*sim.* TRAD. Garl. plan. IV 57). *al.* TRAD. Garl. plan. II 90. *al.* TRAD. Garl. plan. V 134: Nota, quod tonus est ut **re**, **re** mi. *al.* TRAD. Franc. I p. 18. *al.* IOH. GROCH. 87. *al.* PS.-MUR. summa 574. *al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 10. *al.* WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 13. MARCH. luc. 9, 1, 52: primus et secundus tonus finitur in voce quarta, hec est ·D· grave, que quarta non diceretur, si ·A· prima non esset, quare patet, quod ut non sit prima vox, sed **re**. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. GUIDO DION. 1, 3, 9. *al.* IAC. LEOD. cons. 18. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 32: omnis cantus finiens in ista voce **re**, cuiuscumque clavis fuerit illa **re**, primi toni erit vel secundi. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 80, 2: quanta distantia est inter ut et **re**, tanta proportionaliter est inter **re** et mi. ... distantiam ditoni, quae est inter ut et mi, vox medians, quae est **re**, in duas partes aequales dividit. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: Quae enim tunc ·C·D·E·F·G·a·, quantum ad Latinos vocabantur, nunc vocantur ut, **re**, mi, fa, sol, la. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, to, do, no, ni, a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut, **re**, mi, fa, sol, la. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 11: Guido ... similiter posuit ·A· capitale ad designandum clavem secundam, quae prima est secundum Graecos et vocatur proslambanomenos; **re** vero posuit pro sono illius. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 31: Non enim ut, **re**, mi, fa, sol, la sunt verae voces, sed signa vocum. *al.* PETR. PALM. p. 508. *al.* IOH. MUR. contr. 5. QUAT. PRINC. 3, 10: Nam dicunt (*sc. quidam*) ut et fa esse graves eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. **Re** et sol dicunt esse circumflexas eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et la dicunt esse acutas eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium. *al.* SUMM. GUID. ton. 53. *al.* IOH. BOEN ars 2, 19, 4. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 6. *al.* GOSCALC. 1, 7 p. 82, 3: Pri- **re**, la, se- **re**, fa, ter- mi, fa, quar- quoque mi, la, / quinta, fa, sex- fa, la, sep- ut, sol, oc- tenet ut, fa (*sim.* PETR. CRUC. 1, 31. PS.-MUR. mod. p. 100b. ANON. Seay p. 26. IAC. TWING. p. 146, 15. ANON. Gemnic. append. 19. TRAD. Holl. XI 4, 32. TRAD. Holl. II 4, 61. TRAD. Holl. III 8, 29. TRAD. Holl. V 4, 104. TRAD. Holl. XIII pr. 31, comm. TRAD. Holl. XIII 4, 88. CONR. ZAB. tract. AX 8. CONR. ZAB. tract. p. 236. GUIL. MON. 9 p. 58. BONAV. BRUX. 18, 10. LAD. ZALK.

B 15. FLOR. FAX. 1, 14, 5). *al.* HEINR. EGER 2 p. 37. *al.* IOH. VETUL. 1, 12. *al.* COMPIL. Ticin. B 95: De vocibus. Vox ut principalis, **re** sequens et talis, / mi dum pergit dura, fa molle in natura / solque naturalis, la fertur et regalis. / Omnis mutatio fit in ipsis. Ratio: / Hec elevatio vocis et depositio. COMPIL. Ticin. F 224: sex sunt soni, quibus totus cantus componitur, videlicet ut, **re**, mi, fa, sol, la. Antiqui vero dicebant esse tres, videlicet ut, **re**, mi. Moderni autem propter necessitatem consonantiarum tres alios addiderunt, videlicet fa, sol, la. Et quamvis variantur in nomine, consonantia vero idem sunt. *al.* ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 6. *al.* NICOL. SEN. p. 11. PAUL. FLOR. 5-8. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 7, 14: Versus ... Ut, **re**, mi, fa, sol, la modulacio musica cantat / hasque manus leve digitis ipsa locare laxat / la, **sol**, fa, mi, re, ut sonans in antiphona (*sim.* TRAD. Holl. X B 11. TRAD. Holl. III 1, 29. TRAD. Holl. VII 1, 15. TRAD. Holl. XIII 1, 36). *al.* IOH. OLOM. 2 p. 5. *al.* IAC. TWING. p. 96, 1. *al.* PROSD. contr. 3, 1. PROSD. plan. 1, 11 p. 66, 11: sex nomina notarum ... non fuerunt ab uno et eodem inventore ac eodem tempore reperta, sed prius inventa fuerunt quatuor nomina intermedia, scilicet **re**, mi, fa, sol, quam duo extrema, scilicet ut, la, et prius la quam ut sic, quod tunc temporis **re** primum nomen note erat in ordine, et propter hoc ipsi nomini **re**, quod tunc primum nomen existebat, ·A·, quod erat septem literarum in hac manu acceptarum ac totius alphabeti in ordine primum, associaverunt et primam dictionem composuerunt, scilicet ·A·re, que tunc temporis prima dictionum in manu existebat, et ipsam in principio manus apposuerunt. *al.* TRAD. Holl. X B 9: Dant fa sol la tonos vel ut **re** mi tibi plenos (*sim.* TRAD. Holl. X C 98. TRAD. Holl. IX 2, 1, 26. TRAD. Holl. XI 2, 27. TRAD. Holl. II 3, 77. TRAD. Holl. III 5, 32. TRAD. Holl. VII 3, 71. TRAD. Holl. XIII 3, 82. TRAD. Holl. XV 7, 47. TRAD. Holl. XX 3, 21. LAD. ZALK. A 59. SZYDLOV. 7 p. 29. TRAD. Holl. XIX 572. TRAD. Holl. XIV 9, 26). *al.* GOB. PERS. p. 181a. *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 212, 2. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 9: apparet musicos Graecos philosophos has tantum quinque voces invenisse, scilicet **re**, mi, fa, sol, la et eas quater in manu sua replicasse (*inde* FR. GAFUR. extr. 3, 9, 1). *al.* GEORG. ANS. 3, 8. *al.* ANON. Carthus. pract. 2, 2. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 3: Ut, **re**, mi, fa, sol iungas hiis simul et la / Cunctas claudit odas sic vox replicata per illas (*sim.* TRAD. Holl. II 1, 28. TRAD. Holl. V 1, 21. LAD. ZALK. A 23. TRAD. Holl. XIV 5, 7). *al.* TRAD. Holl. XI 3, 50: Quantum ad voces finales. Versus: In **re** pri- vel secun-, ter- vel quart-explicit in mi. / In fa sex- vel quin-, sep- vel oc- explicit in sol. (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 23. TRAD. Holl. III 8, 26. TRAD. Holl. V 4, 58. TRAD. Holl. VII 4, 88. ADAM FULD. 2, 14). TRAD. Holl. III 1, 28. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 4: nescitis, inquam, philomena tam egregie canit prorsus ignorans, quod sit ut, **re**, mi, fa, sol, la? TRAD. Holl. VI 6, 8: Species vero vocum sunt sex, scilicet ut, **re**, mi, fa, sol, la; que quidem note sive voces extracte sive orte a beato papa Gregorio. *al.* TACT. Bona 39. *al.* CONR. ZAB. tract. K 1. *al.* IOH. TINCT. diff. 205: **Re** est secunda vox tono distans a prima totidemque a tertia (*sim.* IOH. TINCT. exp. 4, 5). *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 3. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 3, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Alii autem solum litteras alphabeti ponebant, scilicet: ·a·b·c·d·e·f·g·, ut Gregorius, Augustinus, Ambrosius et Bernardus; Guido vero ut, **re**, mi, fa, sol, la, sicut ante diximus. *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 77. *al.* GUIL. MON. 5 p. 31. *al.* BONAV. BRUX. 10, 7. *al.* ADAM FULD. 2, 3. *al.* LAD. ZALK. A 23. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 8. *al.* GUILL. POD. 5, 9. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Exachordum enim est comprahensio sex chordarum diatonica dimensione dispositarum. Quarum nomina sunt: ut, **re**, mi, fa, sol, la. Sunt enim ut, **re** graves, dum Graecis assentior,

sol la acutae et mi, fa mediae. Ecclesiasticorum vero mos est, ut, **re** graves vocare, mi, fa acutas et sol la superacutas. *al.* FLOR. FAX. 1, 5, 10. *al.* ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt voces. Quaedam sunt graves, sicut sunt ut et fa, et sunt, quae graviter et imperfecte ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. Aliae sunt voces naturales sive mediae, quae perfecte ascendunt et descendunt, sicut sunt sol et **re**. Tertiae sunt leves, quae perfecte ascendunt et imperfecte descendunt, sicut sunt mi et la. *al.* SZYDLOV. 1 p. 11. *al.* CONTR. Nota quod I p. 288. CONTR. Species plani 50-51. CONTR. Volentibus I p. 23a. *al.*

b *im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation*

[*s.XII*] MUT. Γma ut 5: ·D·solre: ·D· clavis est, sol **re** due dictiones. Sol ascendendo et descendendo, **re** ascendendo et descendendo. Et mutatur sol in **re** per ascensum, **re** in sol per descensum. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 17, 8: Mutatio prima: ·D· gravis, quae est sol **re**, non nisi per unam notam, quae est ut, posset descendere, cum per quatuor valeat ascendere, sicut sol **re**, mi, fa, sol, la, unde ascendens esse convincitur. *al.* IOH. AEGID. 8, 9: ·G·solreut sex habet mutationes, videlicet sol **re** et **re** sol, sol ut et ut sol, **re** ut et ut **re**. Sol **re** pro ascensu per B molle, **re** sol vero pro descensu per naturam. Similiter sol ut pro ascensu per B quadratum, ut sol vero pro descensu per naturam. Similiter **re** ut pro ascensu per B quadratum, ut **re** vero pro ascensu per B molle. *al.* AMERUS 5, 25. *al.* LAMBERTUS p. 256b: omnis mutatio desinens in ut, **re**, mi dicitur ascendendo, quia plus habet ascendere quam descendere; et omnis mutatio desinens in fa, sol, la dicitur descendendo, quia plus habet descendere quam ascendere (*sim.* TRAD. Lamb. 2, 4, 10. TRAD. Garl. plan. I 159. TRAD. Garl. plan. II 73. TRAD. Garl. plan. III 151. TRAD. Garl. plan. IV 85. TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 42. NICOL. CAP. p. 315. TRAD. Holl. I 1, 7, 5. TRAD. Holl. II 3, 28. TRAD. Holl. V 3, 36. TRAD. Holl. VI 15, 5. TRAD. Holl. VII 3, 27. TRAD. Holl. XIII 2, 56. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 31. GUIL. MON. 5 p. 31. BONAV. BRIX. 13, 15. GUIL. POD. 5, 25. TRAD. Holl. XIV 8, 25). TRAD. Lamb. 2, 4, 10: ut **re** mi scandunt, descendunt fa quoque sol la (*sim.* TRAD. Garl. plan. V 90. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 43. TRAD. Holl. IX 1, 2, 10. TRAD. Holl. I 1, 7, 10. TRAD. Holl. II 3, 30. TRAD. Holl. V 3, 38. TRAD. Holl. VI 15, 7. TRAD. Holl. VII 3, 28. TRAD. Holl. XIII 2, 57. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 31. GUIL. MON. 5 p. 31. BONAV. BRIX. 13, 16. GUIL. POD. 5, 25. TRAD. Holl. XIV 8, 27). HIER. MOR. 12, 12 (p. 49): per has VI voces ut, **re**, mi, fa, sol et la diversimode fiant mutationes, per inferiores has, scilicet ut, **re** et mi ascendendo, et per superiores has, videlicet fa, sol et la descendendo, id est, si aliqua de notis inferioribus obtineat vim in mutacione, fiet mutacio ascendendo et e converso. *al.* TRAD. Garl. plan. III 136 descr. ANON. Ratisb. 2, 21. *al.* AUGUST. MIN. BV 101. *al.* IOH. GROCH. 92. *al.* ENGELB. ADM. 3, 6, 10. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 8, 2, 13. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 65, 11: invenimus XVIII mutationum species, novem ad ascendendum et novem ad descendendum. Et hoc tripliciter ostendi potest: primo a termino, a quo incipit mutatio, idest a voce, quae in aliam mutatur; secundo a termino ad quem, idest a voce, in quam fit mutatio; tertio ab utroque. Primum sic patet: in voce, quae est ut, mutari potest **re** dicendo **re** ut, item fa dicendo fa ut, item sol dicendo sol ut. ... Item in **re** mutari possunt quattuor voces, quae sunt ut, mi, sol, la. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 45: ·G·solreut, quod habet tres voces, scilicet sol, **re** et ut et sex mutationes: primo sol mutatur in ut ascendendo de cantu naturali in B durum et ut in sol descendendo e converso. Secundo modo sol mutatur in **re** ascendendo de cantu naturali in B mollem et e converso **re** in sol descendendo de B molli in naturalem. Tercio modo

re mutatur in ut ascendendo de cantu B molli in B durum et ut in **re** e converso, quae mutatio similiter fit ascendendo et raro vel nunquam descendendo. *al.* PETR. PALM. p. 515. IOH. BOEN mus. 1, 72. *al.* COMPIL. Lips. p. 130. *al.* MUT. Ad noticiam 57. *al.* ANON. Monac. II 9. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 6 p. 18. *al.* PROSD. plan. 1, 6 p. 48, 23. *al.* GOB. PERS. p. 185a. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 7: ·A·lare, quod **re** ponitur propter sequentem mi, et mutatur la in **re**. *al.* ANON. Carthus. pract. 13, 4. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 47: mutacio musicalis est transitus unius vocis in aliam causa intencionis et remissionis sub eadem clave musica contentarum, ut a ·D· gravi ad ·d· acutum et minutum ascendendo per ·a· acutum in ·a· acuto fit mutacio la in **re** ascendendo, et e converso **re** in la descendendo. *al.* MUT. Christo 118. *al.* CONR. ZAB. tract. KK 4: Omnis autem talis mutatio ascendendo fit in has voces, scilicet ut, **re** vel mi, et descendendo fit in istas, scilicet fa, sol vel la. *al.* IOH. TINCT. diff. 208: **Re** la est mutatio, que fit in utroque ·a·lamire ad descendendum de b duro in naturam et in ·d·lasolre ad descendendum de natura in b molle. **Re** mi est mutatio, que fit in utroque ·a·lamire ad descendendum de b in b molle (*sim.* IOH. TINCT. exp. 7, 46). *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 4, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 3: Omnes autem voces sunt mutabiles, sed aliae plus, aliae minus. Ut etenim mutatur in tres voces, scilicet in **re**, in fa et in sol. **Re** in quatuor, scilicet in ut, in mi, in sol et in la. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37. *al.* BONAV. BRIX. 13, 10. *al.* ADAM FULD. 2, 5: Mutatio est duplex: extrinseca est, quando vox in vocem aperte mutatur, ut in fa, sol in **re** et e converso. Intrinseca est, quando vox, quae debet mutari, relinquitur, ut fit in cantu mensurali. LAD. ZALK. A 35. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. FLOR. FAX. 1, 15, 2. COMPEND. MUS. 55: ut **re** mi scandimus, si variare volumus, sed descendemus, si fa sol la variamus. *al.* MUT. Et nota 31. *al.* SZYDLOV. 5 p. 21. *al.* v. A vol. I col. 9, 23, D vol. I col. 757, 49, G vol. II col. 121, 33

2 *Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für den dritten Ton (C) im System A - Q — term (of semitic origins?) that designates the third pitch (C) in the system A - Q* [*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·C· - corda **re** - symphonia seba - metrum parypate ypaton - vox moduli. COMPIL. Casin. 121-124, 3: Prima differentia inchoat in quarta corda, quae vocatur scembs, et serenando ascendit in VIII^a, quae dicitur kaphē, et serenando descendit usque ad III^{am}, quae dicitur **re**, et repausa<t>, ubi incipit. COMPIL. Casin. 121-124, 15: Quarta autem differentia sumitur in V^a corda, quae dicitur caemar; et ascendit ad VII^{am}, quae vocatur uciche, et descendit ad III^{am}, quae dicitur **re**; et rep<ausat>, ubi incipit. COMPIL. Casin. 121-124, 23. cf. Farmer, Facts p. 31; Wagner, Einführung in die gregorianischen Melodien II, Leipzig 1912, p. 105 adn. 3.

reascendo -ere *wieder aufsteigen (in der Tonhöhe) — to ascend again (in pitch)*

[*s.XIII*] TON. Sar. p. 24: Omnis antiphona quarti toni, que incipit in ·ef·faut (*ed.*: efaut) grave ·de·solre percuciens et statim **reascendit** ad ·ef·faut (*ed.*: efaut). TON. Sar. p. 50: Omnis antiphona septimi toni, que incipit in ·ce·solfaut <et> per strictam descensionem statim **reascendit** ad ·e·lami acutam per ·de·lasolre. *ibid.* *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 2, 1, 14. GUIDO DION. 2, 1, 18. GUIDO DION. 2, 1, 27. GUIDO DION. 2, 1, 56. GUIDO DION. 2, 4, 57: per unam notulam descendunt (*sc. antiphonae*) et statim ... postea **reascendunt**. GUIDO DION. 2, 7, 27: incipientes (*sc. antiphonae*) a ·g·solreut ascendunt statim in ·c·solfaut et postea modicum descendunt et **reascendunt**. IAC. LEOD. spec. 2, 41, 16. IAC. LEOD.

spec. 6, 47, 8: descendens a sol in fa, statim **reascendendo** in sol. IAC. LEOD. spec. 6, 100, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 109, 2. [s.XV] REG. COMP. p. 194: per quas notas neuma descendit, per easdem statim **reascendat** (cf. Ioh. Cott. mus. 19, 22: ... ascendat).

reascensus -us m. *das Wiederaufsteigen (in der Tonhöhe) — ascending again (in pitch)*
[s.XV] NICOL. CAP. p. 325: Si vero incipiat (sc. antiphona) in re et habet diapente puram, tunc intonatur per **reascensum** ad diapente, scilicet: la la sol fa sol fa sol la.

rebeba v. rubeba.

rebecum -i n. *Bezeichnung für ein mit dem Bogen gespieltes Saiteninstrument — term for a stringed instrument played with a bow [syn.: marionetta]*
[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Quid sit lyra populariter leutum dicta, quid etiam quilibet instrumentalis species ex ea producta, utpote (iuxta linguam vulgarem) viola, **rebecum**, ghittera, cetula et tambura. IOH. TINCT. inv. p. 42: Extractum est ex lyra aliud instrumentum valde minus ab aliis Gallicorum, qui id excogitarunt, **rebecum** et ab aliis marionetta nuncupatum. Quod instar leuti testudineum chordas, que vel arculo tanguntur (ut predicta viola), tenet adaptatas. IOH. TINCT. inv. p. 45.
v. rubeba

receptaculum -i n. *Bezeichnung für den Windeinlaß einer Orgel-Windlade — term for the wind inlet of an organ windchest*
FIST. Cuprum pur. 20 p. 57: Capsam, cui superponantur fistulae, oportet fieri quadratum aut parte altera longiorem et per quattuor angulos singula **receptacula** reliqua concavitate profundiora, ut ventus divisus aequaliter se infundat omnibus foraminibus. cf. Sachs K.-J., *Mensura* 2 p. 55

recino -ere *zum Erklängen bringen, erklingen lassen — to produce as sound, to bring into sound*
[s.IV] FAV. EUL. 24, 3: duodecim ad novem eodem comparantur epitrito **recinunt**que similiter symphoniam, quae diatessaron appellatur. [s.V] MART. CAP. 9, 905: melodiae ultra cuncta rerum oblectamina **recinentes** (inde GLOSS. Mart. Cap. 905/344, 22-2. ad loc.: REMIG. AUT. 479, 11: **recinentes** resonantes). MART. CAP. 9, 912 (inde GLOSS. Mart. Cap. 912/349, 12-3). [s.VII] ISID. etym. 1, 39, 23. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 25-1: **resultabant** **recinebant** vel resonabant (sim. REMIG. AUT. 4, 14. REMIG. AUT. 11, 2). GLOSS. Mart. Cap. 888/337, 15: **recinens** canens (sim. REMIG. AUT. 470, 6). GLOSS. Mart. Cap. 906/345, 15-6. [s.XI] ARIBO 14 p. 47. FRUT. brev. 10 p. 66: hinc sextum **recinis** (cum melodia). QUAEST. MUS. 1, 27 p. 72: fistulae sinemenon **recinentis** (sive retinentis cf. Aribo 74 p. 44) longitudinem.

rector -oris m. 1. *Bezeichnung für die Finalis einer Kirchentonart* 2. *Leiter (eines Chores) — 1. term for the final of a mode 2. director (of a choir)*

1 *Bezeichnung für die Finalis einer Kirchentonart — term for the final of a mode*

[s.X-XI] ORG. Paris. 42: In hac exempli descriptione sonus, quem corda penultima habet, *f* finalis ponitur et **rector** modi, unam cordam sub se habens a sono *γ* ductam, in qua organum subsistit. ORG. Paris. 50: in superioribus exemplorum descriptiunculis figurae quidem in initio versus illi sono, qui finalis et **rector** extat in modo, sonus respondeat <deuterus> sub-

quartus. ... Et ut eadem lex organi per omnes modos clareat, hanc eandem neumam secunda transpositione tono faciamus altiolem, ut modus frigus transmutetur ex dorio ita. In hoc modo finalis et **rector** extat sonus *f* subsecundum a se habens *f*. ORG. Paris. 82. cf. Waeltner, *Lehre* p. 114

2 *Leiter (eines Chores) — director (of a choir)*

[s.XIII] INST. PATR. 35: cantores et **rectores** in choris. ELIAS SAL. 30 p. 58a: notandum, quod in omnibus punctis illum **rectorem** quasi primum incipere permittere debent (sc. boni cantores). ... Si autem ipse **rector** debet cantare primam vocem, tunc debet ponere illum, qui debet cantare secundam vocem, in prima. ELIAS SAL. 30 p. 58b: Item si **rector** iste non fuerit de quatuor, qui debent cantare in quatuor voces, tunc inspectis, quae dicta sunt de sonoritate vocum, ponet omnes ordinatim in suas voces, et faciet eis pausas cum manu sua super librum honeste diissyllabando. ELIAS SAL. 30 p. 60b. TON. Sar. p. 4: statim **rector** chori ipsum psalmum prosequatur.

rector finalis *Bezeichnung für den ersten Ton (D) im Tetrachord der Finales — term for the first note (D) in the tetrachord of the finals*

[s.IX-X] ORG. Colon. 6: ubi colon in **finali rectore** consistit vel in lateralibus eius, id est in subsecundo ipsius aut in supersecundo. Verum ut in finalitatibus vox ad vocem apte convenire possit, tertia quoque lex accedit: quatinus ubi colon vel commatis positio ad **finalem** usque **rectorem** descendit seu in alium ex praedictis lateralibus suis, organum inferius descendere non possit quam in illum usque sonum, qui a **finali rectore** fuerit subsecundus. ORG. Colon. 16: Praeterea organum tres sibi sedes constituit, ut sit organum medium, organum superius, organum inferius. Medium vocatur organum, quod moratur circa **finalem rectorem**, organum superius, quod circa socialem eius superiorem, organum inferius, quod circa socialem eius inferiorem. cf. Waeltner, *Lehre* p. 86 sqq.

redicta -ae f. *Wiederholung (von Tönen oder Tonfolgen) — repetition (of notes or melodic gestures)*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 3, 6, 1: De sexta generali regula, quae **redictas** fieri prohibet. Sexta regula est, quod super cantum planum canentes, in quantum possumus, **redictas** evitare debemus, maxime, si aliquae fuerint in tenore ut hic: (*sequitur exemplum*). Et quamvis ex omni parte in re facta regulariter etiam prohibeantur, aliquando tamen sonum campanarum aut tubarum imitando, ubique tollerantur, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). Utque patet in his exemplis, **redicta** (*Bologna, Bibl. Universitaria, Ms. 2573; ed.: redictas*) nihil aliud est quam unius aut plurium coniunctionum continua repetitio. IOH. TINCT. contr. 3, 7, 4. CONTR. Quoniam hom. 5, 24: non debes facere **redictam** iterando voces ut sic: fa fa vel mi mi, cum tamen organum in multis partibus facit.

reductio -onis f. I. *Rückbeziehung (von Notenwerten zur Vervollständigung einer Measureinheit)* II. ? *Melodiewendung — I. 'reduction' (of note values to complete a mensural unit) II. ? melodic gesture*

I *Rückbeziehung (von Notenwerten zur Vervollständigung einer Measureinheit) — 'reduction' (of note values to complete a mensural unit)*

1 *Definition*

[s.XV] IOH. TINCT. diff. 206: **Reductio** est unius aut plurium notarum cum maioribus, quas imperficiunt, aut cum sociis annumeratio.

2 *Gebrauch — usage*

a *allgemein — general*

[s.XIV] PS.-MUR. motet. p. 88b: modus perfectus in temporibus perfectis potest cognosci ... si videtur, quod per **reductio-**

nes notularum vel pausarum longa computetur per tres breves, sic videtur modus perfectus. PS.-MUR. motet. p. 89a: modus perfectus in temporibus imperfectis potest cognosci ... si videtur, quod per **reductiones** notularum vel pausarum computetur per tres breves, sic videtur modus perfectus. QUAT. PRINC. 4, 1, 40: Quod **reduzio** pausarum fieri potest, et de coloribus earum ... in musica mensurabili **reduzio** fieri potest tam in pausis quam in aliis figuris, ut pause pausis vel pause notis. Nam pause reduci habent aliis figuris, ut ille modus perficitur, in quo procedit cantus. Fit interdum pausarum **reduzio**, cum sparsim posite sint, reduci habent ad invicem, ut perfectio fiat. QUAT. PRINC. 4, 2, 6: omnis nota de sua natura imperfecta per punctum perfici potest, et in hoc causatur **reduzio**; nam cum longe de modo imperfecto punctus apponitur, valet tria tempora, sed reducto quarto tempore equipolent duabus longis imperfectis (*mss. Cambridge, Trin. Coll. 1441 et. London, add. 8866; ed.: perfectis*). *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 156, 11: Prima regula est, quod longa ante longam in modo minori perfecta semper est perfecta quoad totum. Potest tamen imperfecti a parte ante mediate et immediate. Et etiam a parte post mediate, scilicet per **reduccionem** quoad eius partes propinquas et remotas. GOSCALC. 3, 4 p. 166, 4: Nota, quod **reduccio** non impedit neque iuvat alterationem (*sim.* IOH. PIPUDI p. 43). PS.-THEODON. app. 2 p. 54-55. IOH. VETUL. 63, 10. (?) PROP. MENS. Nota quod I 3, 3. (?) [s.XV] PROSD. exp. 53, 14: Et sic habes, quomodo cognoscitur punctus perfectionis a puncto divisionis inter breves, quoniam quando est talis punctus divisionis inter breves, tunc dividit modum, si vero sit punctus perfectionis, tunc perficit brevem propter **reduccionem** alicuius semibrevis vel valoris solius remanentis ad ipsam brevem punctatam, et hoc in tempore imperfecto. *al.* PROSD. ital. I p. 246b. PROSD. ital. II p. 52: nisi poneremus aliqua signa ad figuras, ultra quas facere vellemus talem **reduccionem**. UGOL. URB. 3, 5-2, 46: ex puncto, in quantum dividit, sequitur imperfectio, et interdum sequitur alteratio, ac etiam alicuius notae ad proprium locum **reduccio**. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 6: cum haec notarum impletio ... perfectionem aut **reduccionem** designet (*sim.* IOH. TINCT. imp. 2, 8, 10). GUILL. POD. 7, 18: Alia quoque est alterationis via, quam antiqui per syncopam fieri statuerunt dicentes: Alteratio est duarum atque similium figurarum abinvicem per maiorum intermedia separatarum **reductio** sive in numerum ternarium restitutio. *al.*

b mit Bezug auf die Synkope — with reference to syncopation [s.XIV] GOSCALC. 2, 2 p. 132, 14: Unde sincopari dico, quando **reduccionem** aliquarum notarum diversarum ab invicem et distancium ad invicem fiunt earum perfeccionem computando. GOSCALC. 3, 8 p. 176, 17: sincopa est aliquarum figurarum ab invicem per intermedia divisarum ad invicem **reduccio** (*inde* NICOL. BURT. 3, 9, 41. DIFF. MUS. 58). IOH. PIPUDI p. 43: nota, quod ab **reduccione** notularum adeo invicem notatur sincopa. [s.XV] PROSD. exp. 84, 7: dictum est de **reduccione** note per sincopam ultra pausam maiorem (*sim.* PROSD. ital. II p. 67). UGOL. URB. 3, 8-3, 13: sicut superius de modi perfecti sincopa dictum est, et eo modo earum **reductio** intelligatur. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 23. GUILL. POD. 7, 23: Sincopa in proposito est ultime plurium atque similium figurarum immediate descriptarum per minorem omnes antecedentem secundum totum imperfectio, que etiam **reduccio** alio nomine appellatur. GUILL. POD. 7, 24: Aliam autem sincopam **reduccionis**que normam, quamquam nullius aut parvi momenti, quia nullius speculationis existentem in modo et tempore tam perfectis quam imperfectis antiqui instituerunt dicentes, si in modo maiori perfecto contingat duas longas immediate reperire, tunc necessario et tertia etiam interpositis

quibuscunque minoribus figuris reperienda est ad illas reducenda et cum eis computanda. FR. GAFUR. pract. 2, 15: Sincopa in cantilena mensurabili est **reductio** notulae ultra maiorem vel maiores suas ad aliam vel ad alias, quibus conveniat in connumeratione. ANON. COUSS. I p. 438a: sincopa est **reductio** unius figurae ad aliam propter complementum ultra maiorem suam.

v. punctus reductionis

II ? *Melodiewendung* — ? *melodic gesture* [*syn.: neuma*] [s.XV] NICOL. BURT. 2, 5, 39: triplex erit contrapunctus, scilicet gravis, acutus et superacutus. Igitur volens cantilenam componere primo necessum est, quod viderit multa, hoc est cantiones vel cantus infinitos lectitasse. Secundo: quod neumas sive **reduccionem** cantuum delectabiles sciat usurpare. ... Tertio: summopere agnoscat tropos sive tonos, ut practicum utar vocabulo.

reformatio -onis f. 1. *Bezeichnung für die Hexachorde*

2. *Bezeichnung für die Hexachordgenera* — 1. *term for the hexachords* 2. *term for the genera of the hexachord*

1 *Bezeichnung für die Hexachorde* — *term for the hexachords*

[s.XIV] COMPIL. Ticin. C 168. COMPIL. Ticin. F 223. COMPIL. Ticin. F 232: septem sunt **reformationes**, videlicet prima est in gamma et cantatur per B durum ad differentiam ♯ quadri. Secunda est in ·C· gravi et cantatur per naturam. Tertia est in ·F· gravi et cantatur per b molle. Quarta est in ·G· gravi et cantatur per ♯ quadrum. Quinta est in ·c· acuto et cantatur per secundam naturam ad differentiam prime nature. Sexta est in ·f· acuto et cantatur per secundum b molle ad differentiam primi b mollis. Septima est in ·g· acuto et cantatur per secundum ♯ quadrum ad differentiam primi ♯ quadri. COMPIL. Ticin. F 239: ubicumque sunt due note vel tres, ibi sunt mutationes secundum supradictas **reformationes**. HENR. ZEL. 47: Omnis **reformatio**, que incipit in ·C·, cantatur per naturam. Omnis **reformatio**, que incipitur in ·F·, cantatur per be mollem. Omnis **reformatio**, que incipitur in ·G·, cantatur per ♯ quadrum. [s.XV] NICOL. CAP. p. 314: septem sunt **reformationes** in manu, videlicet prima in gamma ut, secunda in ·C· grave, tertia in ·F· grave, quarta in ·G· grave, quinta in ·c· acuto, sexta in ·f· acuto, septima in ·g· acuto. Dicuntur **reformationes**, quia omnes aliae voces formantur et descendunt a voce ut, quoniam ut est principium et origo omnium aliarum vocum (*sim.* NICOL. CAP. p. 311. ANON. COUSS. I p. 435a. CONTR. Nota quod septem 5). ANON. COUSS. I p. 434 descr.

2 *Bezeichnung für die Hexachordgenera* — *term for the genera of the hexachord*

[s.XIV-XV] ANON. Monac. II 27: in manu sunt septem cantus sive proprietates, videlicet primum b quadrum, prima natura, primum b molle, secundum b quadrum, secunda natura, secundum b molle et tertium b quadrum, quarum proprietatum dicuntur tres **reformationes**, scilicet b quadrum, natura, b molle.

refractorium -i n. *Refrain* (*Bezeichnung für einen mehrfach wiederholten Kompositionsabschnitt*) — *refrain* (*term for a compositional segment that is repeated several times*) [*syn.: responsorium*]

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 124: Sic igitur apparet descriptio istorum tam cantuum (*sc. cantus gestualis et al.*) quam cantilenarum (*sc. cantilena rotundae et al.*). Partes autem eorum multipliciter dicuntur, ut versus, **refractorium** vel responsorium et additamenta. Versus autem ... Responsorium vero est, quo omnis cantilena incipit et terminatur. Additamenta vero differunt in rotundello, ductia et stantipede.

refractus -us *m.* *Refrain (Bezeichnung für einen mehrfach wiederholten Kompositionsabschnitt) — refrain (term for a compositional segment that is repeated several times) [syn.: responsorium] [s.XIII-XIV]* IOH. GROCH. 118: Cantilena vero quaelibet rotunda vel rotundellus a pluribus dicitur eo, quod ad modum circuli in se ipsam reflectitur et incipit et terminatur in eodem. Nos autem solum illam rotundam vel rotundellum dicimus, cuius partes non habent diversum cantum a cantu responsorii vel **refractus**. ... Cantilena, quae dicitur stantipes, est illa, in qua est diversitas in partibus et **refractu** tam in consonantia dictaminis quam in cantu.

regalis -e *authentisch — authentic [opp.: plagalis, subiugalis]* [s.XV] COMPOS. Cum igitur 1, 34: an sit tonus **regalis** et secundum hoc fortiter ascendat et mediocriter descendat, vel sit tonus plagalis et secundum hoc fortiter descendat et mediocriter ascendat. ADAM FULD. 2, 14: Formam vero tonorum ac melodiam veram **regalium** et subiugaliū tibi sequens ostendit cantilena. ADAM FULD. 2, 16-17.

regio -onis *f.* 1. *Tonstufe, Linie (in der Dasia-Notation)* 2. *Tonbereich, Ambitus — 1. pitch, line (in dasia-notation) 2. tonal range, ambitus*

1 *Tonstufe, Linie (in der Dasia-Notation) — pitch, line (in dasia-notation)*

[s.IX] MUS. ENCH. 10, 22: secundum quaternas et quaternas sequentes descriptiunculas si quid cecineris, idem consonanter quinta **regione** respondet, quod magis proprium est diapente (*inde* INCH. UCHUB. 231. *sim.* INCH. UCHUB. 307). MUS. ENCH. 11, 6: acutissima et gravissima disdiapason ad se invicem reddunt, quam simphoniam quindecima conlatae **regione** consonant. MUS. ENCH. 11, 43: in simphonia ... diapason, quae octava incedit **regione** (*inde* INCH. UCHUB. 364). MUS. ENCH. 12, 13. MUS. ENCH. 12, 32. MUS. ENCH. 14, 26. MUS. ENCH. 15, 10. MUS. ENCH. 17, 4. MUS. ENCH. 18, 32: absonia consonanter **regione** subquarta imponatur vocis organalis levatio. SCOL. ENCH. 1, 198. SCOL. ENCH. 1, 320: Sociales autem suos quisque sonus non solum quintis habet **regionibus**, sed et quartis locis alios sibi quaerit compares, qui tertiae simphoniae locus est (*sim.* BERNO prol. 9, 16). SCOL. ENCH. 2, 27. SCOL. ENCH. 2, 131: per quartanas **regiones** non idem tropi reperiuntur. SCOL. ENCH. 2, 134: in diatessaron symphonia non per totum vox principalis voxque organalis quartana **regione** consentiunt. SCOL. ENCH. 2, 141. SCOL. ENCH. 2, 194. SCOL. ENCH. 2, 206. SCOL. ENCH. 2, 216. SCOL. ENCH. 3, 147: per octavas **regiones**, quod diapason dicitur. SCOL. ENCH. 3, 149-153. SCOL. ENCH. 3, 295: prima suavisque consonantia, quae octava fit **regione** et diapason dicitur (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 8). SCOL. ENCH. 3, 619: Dixisti siquidem idcirco per quintas **regiones** eundem tropi modum redire, quoniam idem positionis ordo revertitur. SCOL. ENCH. 3, 621-631. SCOL. ENCH. 3, 641: ptongos octava **regione** distantes. [s.X] INCH. UCHUB. 309. INCH. UCHUB. 311: quodcumque melos per octavas **regiones** seu simul in unum seu unum post alterum canitur. INCH. UCHUB. 438-440. INCH. UCHUB. 465. ORG. Colon. 2: Diaphoniam seu organum constat ex diatessaron symphonia naturaliter derivari. Diatessaron autem est per quartanas **regiones** suavis vocum commixtio. ORG. Colon. 13: obstante limite organum non semper quartanas **regiones** obtineat. [s.XI] HERMANN. mus. p. 24 (p. 128b): eius (*sc. chordae*) similem non in octava, quod oportet, sed in nona potius **regione** invenias. HERMANN. mus. p. 56 (p. 144b): Ut contra commune omnium musicorum consensum immo contra ipsius iura na-

turae eadem signa in nona potius quam in octava **regione** veniant. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 50 p. 186, 6. IOH. CICON. mus. 1, 55 p. 196, 16. IOH. CICON. mus. 1, 57 p. 202, 5. MON. Super unum 36: singuli per quintas **regiones** poene similes habent characteres. MON. Super unum 43: Quia vero omnis duplex aequisonantiam facit in octavis **regionibus**.

2 *Tonbereich, Ambitus — tonal range, ambitus* [s.IX-X] HUCBALD. 43: Mese: medium significat, et hoc medio totius ordinis collocatur; est enim utriusque **regionis** octava. HUCBALD. 55: In hoc enim dumtaxat usque ad nonum inflectitur a primo suppremo, et a finali, qui est licanos meson, in quintum ptongum utraque reductus **regione** protenditur (*sim.* BERNO ton. p. 103a). [s.XI] HERMANN. mus. p. 41 (p. 137a): Potest enim mirum videri, quomodo in una eademque **regione** duo diversi efficiantur modi. [s.XII] GUIDO AUG. 472 (*inde* ANON. Cist. I 98 p. 33). ANON. Cist. I 2 p. 34. ANON. La Fage I 7, 7: Prothus autentus dicitur quasi auctorialis et primus, plagalis vero, quae de **regione** autenti est, terminatur enim in eisdem litteris, in quibus et autentus suae manerie. ANON. La Fage I 8, 10: Falsus (*sc. cantus*) autem ille est, qui nullam regulam servans, sed per **regionem** dissonae compositionis progrediens et naturalem musicae ordinem non sequens, in musica notari non potest. [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 55: licet inferiores ascendere possint in ambitus seu **regiones** superiorum. HEINR. EGER 5 p. 56: Quorum (*sc. cantuum permissivorum*) quidam dicuntur transpositi, scilicet illi, qui olim in gravibus facti ibidem duriter cantabantur et dissone. Postea a modernioribus in acutorum **regionem** ... translati, et hoc per diapente. [s.XV] IOH. VELLE metr. 91: dum nolunt apte gravium **regione** locari (*sc. cantus*).

registratio -onis *f.* *das Abgreifen, Einteilen (bei Musikinstrumenten) — the stopping, dividing (of musical instruments)*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <C>ithara est instrumentum musicum conveniens ceteris propter sonorum suorum subtilitatem, habens quinque choros cordarum semper duplatores (*ed. et ms.: duplatores*) et novem ligaturas in collo facientes sonorum varietates digitorum tamen **registracione**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: Sistrum smiczecz est instrumentum cithare per omnia similem quo ad formam, unicam (*ms.: ed.: unitam*) autem habens cordam nervalem, que tractione crinium de caudis equorum et **registracione** digitorum in collo uti in cythara fabricat voces simphoniales dulcissime melodie. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <C>alcastrum est instrumentum plus trigonale quam quadrangulare habens multas cordas nervales per transversum latitudinaliter, super quod psaltes cum digittis cordas tangens perficit sue cantacionis intencionem. Oportet autem ungues huius instrumenti **registrator** laciores et aliquantulum acuciores habere ad huius instrumenti **registracionem**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: post replecionem sacci de spiritu humano fit compressio sacci sub ascellis et **registracio**.

registrator -oris *m.* *Bezeichnung für den Spieler eines Saiteninstrumentes, der die Saiten mit den Fingern abgreift — term that designates the one who plays a string instrument, who stops the strings with the fingers*

[s.XV] TRAD. Holl. X A 27: Tubal ... instrumentorum **registrator** laudabilissimus. (?) PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <C>alcastrum est instrumentum plus trigonale quam quadrangulare habens multas cordas nervales per transversum latitudinaliter, super quod psaltes cum digittis cordas tangens perficit sue cantacionis intencionem. Oportet autem ungues huius instrumenti **registrator** laciores et aliquantulum acuciores habere ad huius instrumenti **registracionem**.

registro -avi, -atum, -are *abgreifen, einteilen* — *to stop, to divide*

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 5, 11: Investigator Guido Tubalque **registrat** (*sim.* TRAD. Holl. X A 32. TRAD. Holl. I acc. 34. TRAD. Holl. IX 1, 1, 5. LAD. ZALK. A 10. TRAD. Holl. XVII 42. TRAD. Holl. XIX 46). TRAD. Holl. X B 2: Manus est organum distinctis clavibus et vocibus **registratum** (*sim.* TRAD. Holl. II 1, 10. TRAD. Holl. III 1, 1. ADAM FULD. 2, 1: Manus est monochordum aut instrumentum, vocibus, litteris et clavibus **registratum**. LAD. ZALK. A 29). TRAD. Holl. III 2, 31: **Registrantur** quandoque voces per claves et claves per cantus et voces, quia ubicumque canitur ut, ibi cantus imponitur, et cum dicitur *a·lamire*, *a·* est clavis, *lamire* sunt voces (*sim.* TRAD. Holl. XIII 1, 109. TRAD. Holl. XIII 1, 121-125, comm.). PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: Cuius (*sc. monocordi*) corda percussa cum penna aut ligno, prius tamen sinistra manu **registrata**, multum artificialiter docet omnem melodiam confingere. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: Citarista autem habet officium intellectus **registrantis** cantum. (?) PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: pedales calcantes **registrant** notas graves. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <Y>sis est instrumentum in modum rote introrsus habens cordas nervales grossas et fortes et rotam interius cum pice registratam et exterius clavos certos, quos etiam canens **registrat** cum digitis.

registrum -i n. *„Register“ (der Orgel)* — *stop (of an organ)*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 31: Organum autem misse Domini habet simplicia principalia in duo divisa, et quelibet principalis duas quintas et unam octavam habet, et sunt ibi 5 **registra**, ut tu scis.

regula -ae f. 1. *Bezeichnung für die Monochord-Teilung* 2. *Bezeichnung für eine unterhalb der Monochord-Saite gezogene Linie, die bei der Monochord-Teilung ausgemessen wird* 3. *Bezeichnung für das Monochord* 4. *Bezeichnung für den Resonanzkasten des Monochords* 5. *Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel)* 6. *Ambitus, Tonraum* 7. *Notenlinie* 8. *Bezeichnung für die drei Hexachordgenera* 9. *Bezeichnung für die Kirchentonart* 10. *Bezeichnung für eine in authentisch und plagal unterteilte Grundtonart* 11. *Bezeichnung für den Anfangs- und Schlußton einer Orgel-Spielformel* 12. *(schriftliche) Ausführungsanweisung* — 1. *term that designates the division of the monochord* 2. *term that designates a line drawn beneath the monochord string, which is measured at the division of the monochord* 3. *term for the monochord* 4. *term for the sound-box of a monochord* 5. *term for the differentia („Saeculorum amen“-formula)* 6. *ambitus, tonal compass* 7. *staff line* 8. *term for the three genera of the hexachord* 9. *term for the ecclesiastical modes* 10. *term for a fundamental mode that is divided into authentic and plagal* 11. *term for the initial and final note of a melodic pattern improvised on the organ* 12. *(written) instruction for performance*

1 *Bezeichnung für die Monochord-Teilung (als Anweisung zur Berechnung der Tonsystems)* — *term that designates the division of the monochord (as instruction for the computation of the tonal system)*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 11 p. 198, 23: invenit (*sc. Pythagoras*) **regulam**, de qua posterius loquemur, quae ex re vocabulum sumpsit, non quod regula sit lignea, per quam magnitudines chordarum sonumque metimur, sed quod **regula** quaedam sit huiusmodi inspectio fixa firmaque, ut nullum inquirentem dubio fallat indicio (*inde* HIER. MOR. 3, 99 (p. 16). FR. GAFUR. op. 1, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 10. *ad loc.*: GLOSS. Boeth.

mus. 1, 11, 49b: **Regula** dicitur eo, quod regit animum ad scientiam rectitudine rationis. GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 54. COMM. Boeth. II p. 208, 31). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 1, 6: *ad regulae divisionem*: **Regulam** vocat (*sc. Boethius*) monacordi divisionem, tonorum distinctionem, quae fit per magadam, instrumentum ipsius monacordi. *al.* [s.X-XI] PS.-BERNO mon. pr. 1, 8: per sesquialteram et sesquiterciam mensurandi **regulam** dederō. PS.-BERNO mon. 4, 1: quoniam mensurandi **regulam** dedimus, nomina chordarum apponere supervacuum non iudicamus. COMM. Guid. 31 p. 101: Dixi **regulis** et cantibus musicis notatis discrimina vocum cognosci, sed tamen melius in monochordo cognoscuntur. COMM. Guid. 55 p. 104: sic spatium monochordi in diversas litteras distribuit, prout cuique suus locus regulariter contingit, cuius distributi monochordi distributionem et divisionem vocat ipsas **regulas**, secundum quas dividitur. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 51, 17. (?) COMM. Boeth. II p. 254, 3.

2 *Bezeichnung für eine unterhalb der Monochord-Saite gezogene Linie, die bei der Monochord-Teilung ausgemessen wird* — *term that designates a line drawn beneath the monochord string, which is measured at the division of the monochord*

[s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 308, 19: sumus nervum secundum praedictas consonantias per **regulam** divisuri (*inde* COMM. Boeth. II p. 254, 1). BOETH. mus. 4, 5 p. 315, 9: Sit chorda intensa AB. Huic aequa sit **regula**, quae propositis partitionibus dividatur, ut ea **regula** chordae apposita eadem divisiones in nervi longitudine signentur, quas antea signaveramus in **regula**. Nos vero nunc ita dividimus, quasi ipsam chordam et non **regulam** partiamur (*ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 264, 16: *„Huic“* corde *„sit equa“* vel equalis **regula**, id est linea in lignea tabula producta ... illa **regula** vel linea *„corde apposita“*, id est supposita, per decurtacionem et elongacionem corde *„eodem divisiones in nervi longitudine signentur“*, que *„in regula“* fuerant prius *„signate“*; quasi diceret: Per mensuras ipsius **regule** mensuras ipsius corde videamus. COMM. Boeth. II p. 264, 26: *„Sit corda intensa AB“* et cetera. Incipit mensurare monochordum, et cum hoc debuisse facere per spacium subiectum corde, quod vocat **regulam**, facit illud per illam chordam dividendo illam in partes). BOETH. mus. 4, 18 p. 348, 8: Sit **regula** diligenter extensa AD. Cui duo semispheria, quas magadas Graeci vocant, insuper apponantur ita, ut ab ea, quae est E curvatura, ad id, quod est B, deducta linea rectos circum se angulos efficiat (*inde* COMM. Boeth. II p. 316, 6). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 9, 46. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 2: debet fieri quadrum et concavum lignum protensa longitudine, stricta non nimis latitudine, aequa quadratura. Quo facto superextendatur **regula** et trina dispositione, id est diatoni, chromatici, enarmonii, tracta in longum linea aequaliter dividat (*sim.* ANON. Bernh. 2, 2). PS.-ODO mus. p. 272b: Nos autem ... quinque huiusmodi semitoniam, sed extra praefixam **regulam**, in monochordo ponimus. FRUT. brev. 11 p. 87. FRUT. ton. p. 147. (?) [s.XIII] HIER. MOR. 17, 1183 (p. 142). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 17, 5: In monochordo igitur duo principaliter requiruntur, quae tangit Boethius: unum est linea quaedam vel **regula** secundum directam longitudinem in plani medietate ab una parte capsae usque ad aliam deducta et protensa, in qua secundum debitam mensuram et monochordi regularem divisionem diversi signantur passus, litterae vel claves. ... Aliud est, quod in monochordo requiritur, et a quo monochordum denominatur, quia supra dictam lineam vel **regulam** directe chorda quaedam ab utraque parte capsae secundum longitudinem debet esse tensa. IAC. LEOD. spec. 5, 18, 2: Quod autem monochordum dicatur dividi, non est, quia divisio illa et litterarum assignatio sit in chorda facienda, sed subtus in linea. Sed, ut tactum est, quod fit in linea vel **regula**,

totum ad chordam ordinatur. IAC. LEOD. spec. 5, 26, 6: per ‚monochordum‘ intelligimus chordam unam tensam secundum directam longitudinem flexibilem et mobilem diversosque, cum tangitur, sonos reddentem, sub chorda autem sonabili lineam vel **regulam** unam directam in plano dispositam, in locis distinctis artificialiter signatam secundum convenientes vocum consonantiarum proportionem et mensuras. [s.XV] MON. In mon. 3. MON. In quatuor 14. MON. Magadis p. 13, 2: Magadis in utraque parte primum positis totam eius longitudinem ab una magada ad aliam per IIII equas partes divide, ita **regulam** dividens quasi ipsam cordam partiariis. MON. Mensurus p. 66, 13. MON. Organalis II p. 45. MON. Si vis metiri I p. 8, 19 (sim. MON. Si vis metiri II p. 8, 19). eqs.

3 *Bezeichnung für das Monochord — term for the monochord*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 46: ‚regulam‘: **Regulam** vocat (sc. Boethius) monochordum, quod est instrumentum omnis cantilene et consonantie. Eius primus inventor fuit Pythagoras. GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 51: ‚non quod regula sit lignea‘: quod **regula**, id est monochordum, dicitur enim sic a ‚monos‘ et ‚corda‘. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 11 p. 49: ut melius scilicet naturam consonanciarum perdisceret, invenit (sc. Pythagoras) quandam **regulam**, quae dicitur monochordum scilicet quoddam instrumentum, quod habet unam solam cordam. *ibid.*: et ita in illo monochordo poterat notare infallibiliter omnes musicas consonancias, unde et a certitudine dictum fuit **regula**. ‚Ex re vocabulum‘, quia enim firma est et certa, ideo dicitur **regula**, vel ex re sumpsit vocabulum, quia dicitur monochordum, quia unam solam habet cordam.

4 *Bezeichnung für den Resonanzkasten des Monochords — term for the sound-box of a monochord*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 5, 32: ‚regula‘: **Regulam** dicit (sc. Boethius) lignum monacordi cavum, id est, cui superponitur corda. GLOSS. Boeth. mus. 4, 18, 3, 4. [s.X] INTERV. Quid sit tonus 16: Accipe **regulam** ligneam manibus magistri formatam et praeparatis tribus arcibus ex omni parte aequilibratis et cavatis, extende nervum super **regulam** in duobus capitibus suppositis arcibus et non incidendo, sed meciendo totam cordam in tres partes aequales divide, et ubi tertia pars fuerit, pone arculum et tange tertiā partem ipsius cordae. [s.XIV] ANON. Meyer 9, 4: Monochordum autem sic fit: fiat una **regula**, scilicet unum lignum concavum, super quod extendatur corda. Deinde **regula** signetur punctis secundum signationem vel divisionem corde et fiat una tabula gracilis sub corda, quae Grece vocatur magada. ANON. Meyer 22, 1. (?) ANON. Meyer 22, 5: Sit igitur a d **regula** supposita tendens cordam. Huic corde supponantur semisperia in f <et> e, cui ipsa sint infixā orthogonaliter. COMM. Boeth. II p. 316, 7: Unde ubi dicit Boecius: ‚Sit regula diligenter extenta AD‘, intelligo illam **regulam** unam quadram formam, quantum voluero longam, ex quatuor ligneis tabulis positis subtiliter atque decenter coniunctis compositam, in cuius apciore planicie due in longum trahantur lineae a se modico intervallo disiuncte, inter quas monacordi voces et consonancias ... mensurabo. COMM. Boeth. II p. 316, 24.

5 *Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) — term for the differentia („Saeculorum amen“-formula) [syn.: differentia]*

[s.X-XI] TON. Leod. 7, 22: In omnibus tamen uniformiter versuum **regula** tenetur ita: ‚Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen“. TON. Leod. 8, 2: Iste tropus (sc. octavus) licet in introitibus varias sedes principiorum habeat, tamen una **regula** discernitur, quae est huiusmodi: ‚Gloria saeculorum amen“. [s.XV] IAC. TWING. p. 108, 14: aliquando reperitur sexta differentia seu modus primi toni hoc modo:

(sequitur exemplum), qui modus propter paucas antiphonas sub eo contentas non computatur sub differentia vel **regula** et continet has IIII antiphonas.

6 *Ambitus, Tonraum (eines kirchentonalen Gesangs) — ambitus, tonal compass (of a modal chant)*

[s.XI] COMM. Guid. 54 p. 136: cantus a finali **regulam** debet sumere. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 19: quisquis modus sive tropus in duos partiretur modos, id est in acutum et in gravem distributisque **regulis**, ut acuta acutis et gravia convenirent gravibus. QUAT. PRINC. 3, 46: Et quamvis unius modi cantus recipiat interdum omnes voces et per omnium modorum voces discurrat, non tamen ad principium neque ad eius medium, sed semper ad finem respiciendum est, ut illius modi dicatur, in cuius litera terminatur. Et ubi terminatur, inde accipiat **regulas**. *ibid.*: A finali autem voce omnis cantus oportet **regulas** suscipere et suas elevaciones et deposiciones sive et principia et distinctiones ac neupmas et diferencias ab ea velut a magistra recipi.

7 *Notenlinie — staff line*
a *generell — general*

[s.XI] VERS. Ars est 30: in eodem spatio vel **regula**. al. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 16 p. 306, 2: De locis notularum sonorumque. (ed.: De locis notularum. Sonorum que) Notule lineas et linearum intervalla, quae **regulas** vocamus et spatia, alternatim ordinatimque et secundum intervallarem consequentiam sibi dispertiant. al. [s.XIII] MUS. MAN. 2, 22: Cur alternatim litterae ponantur in **regulis** et in spatiis et cur quatuor tantum **regulis** utamur. MUS. MAN. 26, 18: cantui cuilibet regulari ... quatuor **regulae** cum quinque spatiis suis sufficere valeant ad lineam pernotandam. al. METROL. 30 p. 70: ponatur una figura vel littera in **regula**, quam nos lineam vocamus. al. IOH. AEGID. 6, 1: Situatur autem sive ponitur aut collocatur ·Γ·ut in **regula**, ubi proprie situm habet ·A·re in spatio. al. AMERUS 1, 22. ANON. Couss. VII 12, 7. eqs. TRAD. Garl. plan. V 66. ANON. Couss. IV p. 60, 2: Pausatio talis multiplex est. Una est secundum longitudinem a **regula** in **regulam** vel habet longitudinem spatii inter duas lineas. ANON. Couss. IV p. 60, 7: Notatores quidam solebant in cantu ecclesiastico semper inter duas scripturas vel inter duas lineas scripturae vel supra unam lineam scripturae quatuor **regulas** regulare eiusdem coloris; sed antiqui non solebant nisi tres lineas diversi coloris, alii duas diversi coloris, alii unam unius coloris. Sed habebant **regulas** regulatas ex aliquo metallo duro, ut in libris Cartuniensium (mss.: Cartumensium pro Cartusiensium) et alibi multis locis. ANON. Couss. IV p. 60, 26: organistae utuntur in libris suis quinque **regulis**, sed in tenoribus discantum quatuor tantum, quia semper tenor solebat sumi ex cantu ecclesiastico notato quatuor **regulis**. al. PS.-MUR. summa 648: Quadrupla cum spaciis fiebat **regula** certis, / certis cum notulis certa ratione refertis (? cf. Page, Summa p. 70 adn. 70) [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 55. IAC. LEOD. inton. 1, 35. al. IAC. LEOD. spec. 2, 11, 17. al. MENS. Primo punctus p. 37: pausa attingens quatuor **regulas** et tria spatia valet tria tempora. eqs. QUAT. PRINC. 3, 7. GOSCALC. 1, 1 p. 36, 1. al. PS.-MUR. mod. p. 100b. CART. PLAN. 27. (?) ANON. Seay p. 39: Item sexta non debet fieri, quando cantus planus facit saltum de **regula** in **regulam** vel de spatio in spatium, tamen bene potest de **regula** in spatium. al. [s.XV] IOH. TINCT. diff. 150: Linea est locus pro tractu recto alicuius coloris effectus, quam alii **regulam** dicunt. IOH. TINCT. diff. 207: **Regula** idem est quod linea. FR. GAFUR. extr. 4, 2, 4: notandum est, quod quedam vox et littera ponuntur in linea seu **regula** et quedam in spatio. IOH. TINCT. exp. 2, 24: est linea locus protractu recto alicuius coloris effectus, quae saepius hic **regula** (Brussels, Bibl. Royale, Ms. II 4147; ed.: regular) nominatur eo, quod regulariter protrahatur.

b speziell für eine farbige, einer bestimmten Kirchentonart zugeordneten Notenlinie — in particular for a staff line of a certain color associated with a definite mode

[s.XIII] ELIAS SAL. 19 p. 39b: omnis cantus faciens **regulam** suam in ·F· et finem in ·D· vel in ·C· primum, ubicumque incipiat a secundo ·B· de palma usque in Gamma, erit primi toni. ELIAS SAL. 19 p. 40a: opinio antiquorum, qui dicebant, omnem cantum esse irregularem, qui non incipiebat in **regula** illius toni, cuius naturae cantus ille magis consentiebat, et non finiebat, nisi tonus iisdem finiebat. ELIAS SAL. 19 p. 40b: Cantus, qui non incipit in vera **regula** toni nec finitur, quasi in maiori parte sui dissentit a natura tonorum. ELIAS SAL. 20 p. 43a: Primus tonus facit **regulam** suam in ·F· ... et facit finem tertio in ·D·. Secundus tonus facit **regulam** suam in ·D· ... et facit finem in eodem ·D·. Tertius tonus facit **regulam** suam in ·G·, ... finit in ... ·E·. Quartus tonus facit **regulam** suam in ·G· ... et finit in ... ·E·. Quintus tonus facit **regulam** suam in ·a· ... et finit tertio subts se in ·F·. Sextus tonus facit **regulam** suam in ·F· ... et finit in eadem **regula** in ·F·. Septimus tonus facit **regulam** suam in ·b· ... et facit finem tertio subts se in ·G·. Octavus tonus facit **regulam** suam in ·G· ... et facit finem in eadem **regula** in ·G·. ELIAS SAL. 28 p. 56a: Nonne dictum est, quod secundus tonus facit **regulam** et finem, ubi primus finit, et quartus facit **regulam** suam et finem, ubi tertius finit, et sic de reliquis? ELIAS SAL. 28 p. 56a: de fine cuiuslibet toni certa notitia datur per notitiam **regulae** cuiuscumque. ... et qui in principio linearum aliam clavem quam **regulam**, cuius toni fuerit cantus, qui notatur, posuerit, nisi necessitate compulsus hoc fecerit, ille notator tergiversator veritatis tacens vera, exprimens falsa potest merito nuncupari, ponens pro veris clavibus musafollas. *al. cf. Hochadel, Elias p. 211 sq.*

8 Bezeichnung für die drei Hexachordgenera — term for the three genera of the hexachord

[s.XIII] MUS. MAN. 20, 4: natura vel proprius cantus bis incipit: in ·C· et in ·c·; b mollis bis incipit: in ·F· et in ·f·. Tres istae species sive **regulae** cantuum tribus musicae generibus videntur aridire, quibus utebantur antiqui, quae sunt enarmonicum,romaticum et dyatonicum. MUS. MAN. 21, 6: species illae seu **regulae** cantuum completis septem vocum differentiis iterum renascantur in octava voce similis et littera.

9 Bezeichnung für die Kirchentonart — term for the ecclesiastical modes

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 217: moderni octo **regulis** utuntur, quas tonos appellant. ... Describunt autem tonum quidam dicentes eum esse regulam, quae de omni cantu in fine iudicat.

10 Bezeichnung für eine in authentisch und plagal unterteilte Grundtonart — term for a fundamental mode that is divided into authentic and plagal [syn.: maneries]

[s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 7: primam **regulam** cantus plani, idest primum tonum seu primum modum. ... secunda **regula** cantus plani seu secundus tonus. FR. GAFUR. op. 5, 8: Omnis enim cantus planus hiis quattuor **regulis** sive maneriebus regebatur et terminabatur ad quartam vocem graviorem, ubi sinaphe diatessaron ac diapason coniungebat. Prima namque maneries terminabatur in ·D·solre, secunda in ·E·lami, tertia in ·F·faut, quarta in ·G·solreut graves.

11 Bezeichnung für den Anfangs- und Schlußton einer Orgel-Spielformel — term for the initial and final note of a melodic pattern improvised on the organ

[s.XV] TACT. Opusculum 65: primo ponendo **regulas** ... postea exempla adducantur super easdem **regulas**; et ultimo concordancias applicabo. TACT. Opusculum 69: quia alie et alie **regule** requirunt alios et alios tactus, ideo ponam diversos in diversis **regulis**. TACT. Opusculum ex. 13b: concordancia - **regula** - exemplum (cum notis). *al.*

12 (schriftliche) Ausführungsanweisung — (written) instruction for performance [syn.: canon]

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 1: Secundum vero Nichomacum rythmus est ordinata temporum compositio. De structura autem huiusmodique contextu non nostrum est **regulas** et canones ad omnia praeфинire. FR. GAFUR. pract. 2, 14: Canonice consyderatur diminutio, quum figurarum quantitates declinant et variantur in mensura secundum canonis ac **regulae** inscriptam sententiam.

regula harmonica Bezeichnung für die Monochord-Teilung (als Anweisung zur Berechnung des Tonsystems) — term that designates the division of the monochord (as instruction for the computation of the tonal system)

[s.VI] BOETH. mus. 5, 3 p. 354, 21: Quid sit **armonica regula** vel quam intentionem armonicae Pythagorei vel Aristoxenus vel Ptolomaeus esse dixerunt. Huiusmodi igitur instrumentum, in quo rationis adhibito modo sonorum differentiae perquiruntur, vocatur **armonica regula** (inde HIER. MOR. 1, 67 (p. 9). IAC. LEOD. comp. 1, 4, 8. COMM. Boeth. II p. 342, 19-30. UGOL. URB. 5, 50, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229: ipsa (sc. mese) ut nomine, ita in **armonica** (ed.: armonia) **regula** sit sono et loco media. *al.* [s.IX-X] ALIA MUS. 21 p. 113: diatessaron per 7, id est per 3 et 4, diapente vero per 5, id est per 2 et 3, in **harmonica regula** mensuratur. ALIA MUS. 22 p. 113: Quae omnia in **harmonica regula** fiunt circino notiora. Siquidem eodem instrumento omnis duplus in aequa parte partitur. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 2, 2: De regulari et irregulari tonorum discretionem. Monochordum seu **harmonicam regulam** esse fixam firmamque inspectionem. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 29, 1: Fuerunt autem de hoc antiquorum musicorum variae sententiae, ut patet quinto musicae Boethii libro, et illud iudicium vocabant **harmonicam** intentionem vel **regulam**. Nam voluit Aristoxenus, ut de consonantiis standum esset praecipue iudicio sensus. Pythagorici vero tenuerunt de illis standum esse principaliter iudicio rationis. IAC. LEOD. spec. 4, 29, 42: duo illa, quae ad **harmonicam** concurrunt **regulam**, iudicium, scilicet intellectus quantum ad commensurabilem numerorum proportionem, iudicium etiam sensus quantum ad convenientem sonorum mixtionem ... Haec autem **harmonica regula** quantum ad mixtiones sonorum inaequalium veritatem habet de tactis quinque consonantiis. COMM. Boeth. II p. 208, 29. [s.XV] GUILL. POD. 1, 3: Adaptat enim (sc. Pithagoras) tum quidem nervos, tum vero secundum longitudinem et brevitatem superiorum ponderum in proportionem sibi respondentem calamos, ut pluribus experimentis, quod ceperat invenire et diu affectaverat, manifeste comprobaret. Qui nihil in oppositum accidere cum intellexisset, **regulam** non quidem ligneam aut cuiuscumque alterius materie, sed **armonicam** atque rationabilem sive artem, que nullum inquirentem dubio fallat, iudicio audacter confecit. Omnis enim mathematica demonstratio in hac disciplina ab illa sumpsit originem. MON. Super unum 2: fit ... **armonica regula** ita, ut in XXIII^{or} partibus acsi totidem alphabeti litteris eadem corda dividatur ad faciendum VIII constitutiones, quibus singulis constituatur bisdiapason, propter VIII modos, quod Greci nominant tropos. MON. Super unum 24: His praemissis **armonicam regulam** enchi-riadis describere placuit. FIST. Rogatus 5 p. 60: qui putant Boethium maiores, quam necesse fuerit, numeros in **harmonica regula** mensuranda commentatum esse.

regulator -oris m. Bezeichnung für den Schreiber der Notenlinien — term that designates the scribe, who draws the staff lines

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 60, 33: in organo puro et triplicibus maioribus semper in tenore non ponebant (sc. antiqui)

nisi quatuor (*sc. regulas*), nisi fuerit ex nescientia **regulatoris**, sed semper in superioribus quinque.

relaxatio -onis *f.* *Verkleinerung (eines Intervalls) — diminishing (of an interval) [opp.: augmentatio]* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 416: haec positiones (*sc. motus vocum*) dividuntur secundum modum diezeugmenon paramese, augmentationis et **relaxationis**.

relaxo -are (*melodisch*) *nach unten führen, absenken — to move downward, to make lower (with respect to pitch)* [*s.VI*] BOETH. mus. 5, 9 p. 359, 15: Item si ad graviorem partem utriusque diatessaron consonantiae **relaxentur**, erit ad meson quidem hypaten diatessaron retinens consonantiam hypate hypaton, ad neten autem diezeugmenon paramese (*inde* MUS. ENCH. 16, 30. COMM. Boeth. II p. 370, 10. IOH. CICON. mus. 1, 52 p. 194, 13). [*s.XIII*] MUS. MAN. 17, 18: Prima (*sc. mutatio*) cum duabus valeat intendi, tribus vocibus **relaxatur**. [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 5, 10: Quisnam, oro, mortalium, si vocem eleuet ultra quintamdecimam, fere non deficiat, aut si tantum illam **relaxet**, confusus non erubescat. TRAD. Holl. VI 25, 11. FR. GAFUR. pract. 1, 8: nonnulli asserunt notulam ipsam inter ·D·solre et ·E·lami graves esse **relaxandam**, maiore scilicet sub ·E·lami semitonio.

remissibilis -e (*in der Tonhöhe*) *nach unten veränderbar — capable of being lowered (in pitch) [opp.: intensibilis]* [*s.XI*] ARIBO 72 p. 33: Omnis tetrardus per tonum, semitonium, tonum **remissibilis** est, et omnis remissio toni, semitonii, toni tetrardus est (*inde* QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26). ARIBO 66 p. 43: Aribunculina fistularum mensura, nec in toto **remissibilis**, nec in toto intensibilis sesquitercia et sesquialtera proportione. [*s.XV*] UGOL. URB. 5, 1, 17: Sonus intensibilis et **remissibilis** in acuitate et gravitate proportionabiliter est subiectum musicae (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7). UGOL. URB. 5, 1, 18-20 (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7-8). UGOL. URB. 5, 1, 21: intensibile et **remissibile** in acuitate et gravitate proportionabiliter sunt passionis, quae debent demonstrari de sono. UGOL. URB. 5, 10, 10.

remissio -onis *f.* 1. *das Absenken, Abstieg (in der Tonhöhe)* 2. *Tiefe (des Klangs)* 3. *Bezeichnung für den Bereich der möglichen Anfangstöne einer Kirchentonart (bzw. eines kirchentonalen Gesangs) unterhalb der Finalis* 4. *Verkleinerung (eines Intervalls) — 1. descent, lowering (with respect to pitch) 2. deepness (of sound) 3. term that designates the range of permissible initial pitches of a mode (or of a modal chant) beneath the final 4. diminution (of an interval)*

1 *das Absenken, Abstieg (in der Tonhöhe) — descent, lowering (with respect to pitch) [opp.: arsis, ascensio, ascensus, elatio, elevatio, intentio; syn: depositio, depressio, descensus, thesis]*

a *allgemein — general*

[*s.V*] MART. CAP. 9, 932: Gravitas dicitur, quae soni quadam **remissione** mollescit (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 932/358, 12. REMIG. AUT. 496, 14). MART. CAP. 9, 974: Arsis est elatio, thesis depositio vocis ac **remissio** (*inde* REMIG. AUT. 519, 15). [*s.VI*] BOETH. mus. 3, 3 p. 274, 10: inter utramque intentionem **remissionem**ve numerus inveniretur (*inde* GLOSS. Boeth. mus. III 40. HIER. MOR. 17, 767 (p. 128)). BOETH. mus. 4, 1 p. 301, 22: quae gravis (*sc. vox*) est, intentione crescit ad medium, quae vero acuta, **remissione** decrescit ad medium (*inde* HIER. MOR. 17, 1195 (p. 143)). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 33, 6. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 940/362, 4-5. (?) REMIG. AUT. 501, 13. SCOL. ENCH. 1, 22: quod canitur, aut segni **remissione** gravescit aut non rite in sur-

sum cogitur. [*s.X*] INCH. UCHUB. 24. TON. Leod. pr. 31. [*s.XI*] GUIDO reg. 210 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 68, 2). LECT. GUID. p. 44 (*sim.* TON. Gratianop. p. 48. IOH. AEGID. 4, 34. cf. Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 2). HERMANN. mus. p. 40 (p. 137a). COMM. Guid. 89 p. 115. *al.* TON. Aug. p. 132a. *al.* THEOG. METT. 30, 4 (p. 192a). IOH. COTT. mus. 21, 37. *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 117: ubi vero cantus sit intensio, ibi discantus congrua fit **remissio**. [*s.XIII*] MUS. MAN. 58, 26. *al.* ENGELB. ADM. 1, 7, 2. *al.* WALT. ODINGT. 2, 3, 13: Gravitates est soni **remissio**, acumen vero eiusdem intentio. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 70, 2: arsis est motus cuiusdam intentionis et ascensionis in voce, thesis vero depositionis et **remissionis**. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 20 (*inde* DIFF. MUS. 4). (?) QUAT. PRINC. 3, 19: si quis huiusmodi cantum modulari vellet, aliquando enim aut nimia altitudo aut nimia obstat **remissio** (*inde* TRAD. Holl. VI 32, 2). ANON. Quaest. 30. *al.* COMM. Boeth. II p. 270, 15. *al.* COMPIL. Lips. p. 136. [*s.XV*] TRAD. Holl. X B 72. UGOL. URB. 1, 98, 10: Aliquando ab ·F· fit immediata **remissio** ad ·D·. *al.* GEORG. ANS. 3, 129. (?) IOH. KECK 5 p. 328b. TRAD. Holl. I 1, 1, 47: mutacio musicalis est transitus unius vocis in aliam causa intencionis et **remissionis** (*sim.* SZYDLOV. 5 p. 19). TRAD. Holl. XIII 3, 15-18, comm. TRAD. Holl. XV 8, 3. FR. GAFUR. op. 2, 4. *al.* BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: per arsim et thesim, idest per elevationem et depositionem sive per intensionem et **remissionem**. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 28. IOH. HOTH. dial. p. 70: omnis intensio a gravi in acutum et omnis **remissio** ex acuto in gravi. NICOL. BURT. 1, 1, 2: per arsim et thesim, id est per vocularum intensionem et **remissionem** (*inde* DIFF. MUS. 7). ADAM FULD. 4, 6. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 8. *al.* GUILL. POD. 1, 8. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4: Non igitur vox mutatur in vocem per intensionem aut **remissionem**, sed syllaba in sillabam et proprietas seu qualitas in qualitatem. *al.*

b *Intervalle betreffend — with respect to intervals*

[*s.IX*] REMIG. AUT. 11, 5: Diapason vero est symphonia, quando vox vocolam dupla sui quantitate superat, sive in extensione acuminis, sive in **remissione** gravitatis (*sim.* REMIG. AUT. 45, 7. INTERV. Quid sit tonus 10. *inde* REG. PRUM. 15, 13. ANON. Bernh. 2, 45. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 20). *eqs.* [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 1, 45. WILLEH. HIRS. 9 (c. 8), 1. ARIBO 93 p. 10: Eadem intensio et **remissio** omnibus est illis tetrachordis. *al.* COMM. Guid. 2 p. 99. *al.* FRUT. brev. 4 p. 41. *al.* QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26. *al.* IOH. COTT. mus. 8, 18 descr.: Semitonium: mi - intensio - fa - **remissio** - mi. *al.* [*s.XII*] ANON. La Fage I 3, 4: Semitonium est minus spatium intensionis vel **remissionis**. THEINR. DOV. 1, 24 p. 206, 12. ANON. Pannain p. 413. *al.* [*s.XIII*] IOH. AEGID. 11, 25. *al.* ENGELB. ADM. 3, 18, 8. *al.* [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 1, 307. IAC. LEOD. spec. 4, 1, 4. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 90. *al.* COMPIL. Lips. p. 134-135. [*s.XV*] TRAD. Holl. X A 55: Et sic breviter modus diffinitur: est modulata intensio vocum vel **remissio** singularum notarum (*sim.* TRAD. Holl. X B 74. TRAD. Holl. X B 84. TRAD. Holl. IX 2, 1, 8. TRAD. Holl. XI 2, 5. TRAD. Holl. II 3, 49. TRAD. Holl. III 5, 3: ... intensio, idest ascensus, **remissio**, idest descensus. TRAD. Holl. XIII 3, 2. TRAD. Holl. XV 7, 3. ADAM FULD. 2, 7. SZYDLOV. 7 p. 27. TRAD. Holl. XIV 9, 4). UGOL. URB. 5, 5, 16. *al.* GEORG. ANS. 3, 35. TRAD. Holl. IX 2, 1, 15: Secundus modus semitonium est unius vocis in proximam et immediatam vocem modica et debilis intensio vel **remissio** (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 44. TRAD. Holl. II 3, 65. TRAD. Holl. IV 10. TRAD. Holl. XV 7, 29. LAD. ZALK. A 58. SZYDLOV. 7 p. 28. TRAD. Holl. XXI 6, 11. TRAD. Holl. XIX 564. TRAD. Holl. XIV 9, 20). *al.* ANON. Carthus. theor. 15, 49. TRAD. Holl. XI 2, 22. *al.* TRAD. Holl. II 3, 65. *eqs.* TRAD. Holl. III 5, 124. TRAD. Holl. IV 53. *al.* TRAD. Holl. XIII 3, 101. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 4.

al. TRAD. Holl. XV 7, 55. DIFF. MUS. 28. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 4. al. FR. GAFUR. pract. 1, 7. TRAD. Holl. XVI 2, 4. TRAD. Holl. XXI 6, 16. TRAD. Holl. XIX 573. TRAD. Holl. XIV 9, 27.

c den Tonbereich der Kirchentonarten unterhalb der Finalis betreffend — with respect to the tonal range of modes beneath the final

[s.XI] BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [intensionis et **remissionis** limites aperiamus] (sim. PS.-BERNO mon. 9, 6. FRUT. 7 p. 56. ANON. Wolf p. 208. THOM. BAD. p. 92). BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Haec est regula intensionis et **remissionis** octo modorum]. al. PS.-BERNO mon. 10, 2: intensionis eorum (sc. tonorum) antiqua regula et **remissionis**, quod probari potest in multis cantilenis. PS.-BERNO mon. 11, 1: de intensione vel **remissione** tonorum secundum modernorum inventiones. al. WILLEH. HIRS. 38 (c. 37), 6. TON. Aug. p. 86. al. [s.XII] ANON. Pannain p. 107. al. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 489b. MUS. MAN. 57, 18: Tonus hic quando a finali sumit exordium, multipliciter ab ipsa tam intensione quam **remissione** progreditur. HIER. MOR. 21, 5 (p. 157): Licet autem toni conveniant in finalitatibus, differunt tamen in intensionibus et **remissionibus**. HIER. MOR. 21, 75 (p. 159): Qui toni dicuntur mixti eo, quod tam pares quam inpaes ex autentica intensione **remissione**que plagali miscentur. al. ANON. Hailspr. 4 p. 70. ENGELB. ADM. 4, 17, 7. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 45, 10. HUGO SPECHTSH. comm. p. 141: si aliquis cantus non habet totam **remissionem** octavi (sc. toni). [s.XV] UGOL. URB. 1, 153, 7: ille tropus dicitur esse perfectus, cuius intensio et **remissio** diapason continet perfectionem. UGOL. URB. 1, 156, 2: introitus „Respice in me“, qui plagalem perfectam habet **remissionem** et in autentica deficit intensione. al. TRAD. Holl. IX 2, 3, 106. al. TRAD. Holl. XI 5, 4. FR. GAFUR. op. 5, 8. LAD. ZALK. B 13. al.

2 Tiefe (des Klangs) — deepness (of sound) [opp.: acumen] [s.IX] IOH. SCOT. annot. 501, 9: quemadmodum unaqueque syllaba suum accentum habet, ita unusquisque sonus notam acuminis vel **remissionis** (inde REMIG. AUT. 501, 8). (?) [s.XI] COMM. TON. I 8, 7: quinta (sc. antiphona) toni si quando sui cetera acumine et **remissione** minime consequitur, aequali sed semper principium linea deducitur (sim. COMM. TON. II 8, 7). (?) ANON. Prag. 216: quantum in acumine intendatur vel quantum in **remissione** gravetur. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 83: quando una vox distat ab alia gravitate vel acumine seu intensione aut **remissione**, talis distantia intervallum vocatur. al. [s.XV] TRAD. Holl. I 2, 5, 7: ei (sc. cantui) vel nimia altitudo aut subsona accideret **remissio**.

3 Bezeichnung für den Bereich der möglichen Anfangstöne einer Kirchentonart unterhalb der Finalis — term that designates the range of permissible initial pitches of a mode beneath the final [opp.: intensio]

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 12, 6: Intensionem vero et **remissionem** tonorum dicimus certitudinem illam, per quanta vocum intervalla a finali suum quisque principium habere debeat (inde GOB. PERS. p. 194a. CONR. ZAB. tract. AY 6). IOH. COTT. mus. 12, 33: De intensione autem et **remissione** modorum sic est animadvertendum: Autentis omnibus licet suum cuique principium a finali ad quintam intendere et ad eam, quae sub finali proxima est, remittere. ... Subiugalibus vero quibusdam licet principia sua vel etiam hemitoniam ad quartas intendere et ad quintas interdum remittere (inde ANON. Pannain p. 111-112. CONR. ZAB. tract. BD 1). al. ANON. Pannain p. 110-111. [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 50. [s.XV] GOB. PERS. p. 194a. ANON. Carthus. inton. 27: musici distinguunt inter istos terminos ‚ascensio‘ et ‚descensio‘ ex una parte, et ‚intentio‘ et ‚**remissio**‘ ex altera parte. Nam ipsi reputant hos

terminos ‚ascensio‘ et ‚descensio‘ communiore tanquam cantui competentes. Sed aliis duobus terminis, scilicet ‚intentio‘ et ‚**remissio**‘ utuntur contractius. Unde primo termino, scilicet ‚intentio‘, utuntur ad significandum ascensum principii cantus vel hemitonii, et secundo ‚**remissio**‘ utuntur ad significandum descensum principii cantus vel hemitonii. al. CONR. ZAB. tract. AY 4.

4 Verkleinerung (eines Intervalls) — diminution (of an interval) [opp.: extensio]

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 3, 189: Nusquam tamen regulariter admittit, quod aliquod de tetracordis ... plus quam per apothomen extendatur vel reiiciatur, et hoc, ne nimia mollicies per **remissionem** vel nimia duricies per extensionem oriatur. **Remissio** autem tetracordi ad tonum cum duobus limatibus apud antiquos nusquam reperta est; sed extensionem eius usque ad tritonum ... nos ... duximus admittendam. IOH. BOEN mus. 3, 191.

remissivus -a, -um tiefer liegend (die Tonhöhe betreffend) — lying deeper (with respect to pitch)

[s.XII] TRAD. Guid. 7: Plagalis vero tetrardi principia in quinta saepe inveniuntur **remissiva**. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 23: De tertiis, sextis et decimis rursum notandum, quod, cum in his semitonium partem tenet acutam, sonum sequentem usus frequens **remissivum** comprobavit.

adv. **remissive** (in der Tonhöhe) absteigend — moving downward (with respect to pitch) [opp.: intensive]

[s.XIII] HIER. MOR. 24, 76 (p. 176): duo sunt principales tonorum gradus sibi invicem contrarie oppositi ... intensive scilicet et **remissive**. HIER. MOR. 24, 93 (p. 176). HIER. MOR. 24, 95 (p. 177). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 8: secundum dictam plectri percussionem intensive vel **remissive**. [s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 3, 109. LAD. ZALK. B 13.

remitto -misi, -misum, -ere absteigen, absenken, nach unten führen (die Tonhöhe betreffend) — to descend, to make lower, to move downward (with respect to pitch)

1 allgemein — general

[s.V] MART. CAP. 9, 939 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 939/362, 1. REMIG. AUT. 501, 8). [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 11: Has igitur constitutiones si quis totas faciat diapason consonantiae species, efficiet modos VII (inde HIER. MOR. 20, 89 (p. 155). IAC. LEOD. spec. 6, 5, 2. ANON. Gemnic. 3, 1, 19. GUILL. POD. 4, 1). al. [s.IX] REMIG. AUT. 501, 13. al. MUS. ENCH. 1, 9: Eorum (sc. sonorum) quidem sic et intendendo et **remittendo** naturaliter ordo continuatur, ut semper quattuor et quattuor eiusdem conditionis sese consequantur (inde INCH. UCHUB. 47). al. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 29: potest cantus intendi ... vel **remitti**. al. WILLEH. HIRS. 9 (c. 8), 2. al. ARIBO 67 p. 43. al. COMM. Guid. 8 p. 117: Videndum vero est, cum phthongi quilibet a naturali loco non moveantur seu superius seu inferius vocibus iungantur, quomodo descendere, deponi, **remitti**, inflecti ad inferiora, ascendere vero, elevari, intendi ad superiora dicantur, cum a suis sedibus penitus immobiles esse videantur (inde ANON. Lips. p. 156). al. TON. Aug. p. 81. al. ANON. Prag. 11. al. FRUT. brev. 11 p. 90. al. FRUT. ton. p. 182. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 27 p. 71. IOH. COTT. mus. 19, 19. GUIDO AUG. 250. ANON. Pannain p. 111. TON. Vatic. 12, 3 p. 196. [s.XIII] MUS. MAN. 59, 9. COMM. Boeth. I 1, 13 p. 50. ENGELB. ADM. 1, 5, 9. al. WALT. ODINGT. 5, 1, 20. al. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 133. ANON. Meyer 21, 4: Quando data alta voce **remittis** melodiam quasi descendendo. al. COMM. Boeth. II p. 218, 37: nullus sonus potest tam altus vel acutus intendi vel tam bassus vel gravis **remitti**, quin eo alior vel

remissior possit cogitari. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 14. *al.* NICOL. CAP. p. 325-327. UGOL. URB. 5, 8, 29: si **remittatur** grave. *al.* GEORG. ANS. 3, 17. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 4, 17. *al.* ANON. Carthus. pract. 4, 8. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 48. *al.* TRAD. Holl. IV 81. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 2. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 15. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 45. *al.* NICOL. BURT. 2, 5, 43: supranus ad tenorem **remissus**. ADAM FULD. 4, 7. *al.* LAD. ZALK. B 2. *al.* GUILL. POD. ench. 8 p. 372. *al.* GUILL. POD. 1, 11: Discrete autem voces sunt, quas canendo certis suspendimus intervallis, tum intendendo, tum **remittendo**. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* TRAD. Holl. XVI 3, 8, 10.

2 Intervalle betreffend — with respect to intervals

[s.VI] BOETH. mus. 3, 9 p. 279, 19: Ab eo, quod est B, diatessaron intendo ad F et ab F diapente **remitto** ad K. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 18, 1. *al.* [s.IX-X] MOD. Ecce modorum 36: Omnes species diapente vel diatesseron continue vel disgregatim intensae vel **remissae** modulantur. ALIA MUS. 41 p. 183: A prima quoque specie diapason, quae est mese, id est ·o·, inchoatur primus tropus, finiturque in diapente **remissum**, quod est ·e· (*inde* ANON. Bernh. 1, 53. ANON. Bernh. 2, 105). *al.* INTERV. Quid sit tonus 14. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 41: a mese in hypate meson invenitur **remissa** diatessaron. *al.* ANON. Bernh. 1, 83. *al.* GUIDO micr. 7, 5: Secundus modus est, cum vox duobus tonis **remissa** semitonio et duobus tonis intenditur. *al.* HERMANN. mus. p. 51 (p. 142a): intendendo ·D·a· diapente et possum **remittere** diatesseron ·a·E·. *al.* WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 6. *al.* ARIBO 76 p. 8. *al.* COMM. Guid. 6 p. 164. *al.* TON. Aug. p. 92a. *passim* FRUT. brev. 10 p. 65. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26. *al.* UDALSC. 44. *al.* TON. Gratianop. p. 16. *al.* ANON. La Fage I 5, 8. *al.* THEINR. DOV. 1, 5 p. 154, 9. *al.* ANON. Pannain p. 116. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 15, 8. *al.* METROL. 68 p. 75. *al.* IOH. AEGID. 12, 7. *al.* HIER. MOR. 17, 766 (p. 128). *al.* ENGELB. ADM. 3, 15, 3. *al.* WALT. ODINGT. 2, 12, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 230: Intensa species dicitur illa, que fit per arsim ... **remissa**, que per thesim (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 260, 7. FR. GAFUR. extr. 8, 3, 15). *al.* IOH. MUR. spec. 1, 248. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 9, 1: Dicitur autem consonantia aliqua **remissa** vel gravis, quando descensus vel processus fit ab acuta illius voce ad gravem vel **remissam**, acuta vero vel intensa, quando fit e converso. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 140. ANON. Meyer 21, 7. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 36 p. 156, 4. *al.* UGOL. URB. 1, 46, 16: **Remissa** species est, quae intense incepta successive per voces remittitur. *passim* GEORG. ANS. 2, 10. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 1, 11. *al.* ANON. Carthus. theor. 15, 52. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 16. *al.* TRAD. Holl. II 4, 83: Continet (*sc. primum Euouaen*) eciam antiphonas in ·F·faut incipientes, ab ·F·faut **remittentes** non gradatim, sed per dyathaseron in ·C·faut. *al.* TRAD. Holl. III 5, 54. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 4 19 descr. TRAD. Holl. XIII 3, 46. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 10. TRAD. Holl. XV 7, 27. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 34. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 70-71. ADAM FULD. 4, 7-8. LAD. ZALK. A 57. *al.* GUILL. POD. ench. 6 p. 368. *al.* GUILL. POD. 2, 5. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3: mi a fa eiusdem semitonii intervallo **remittitur** in grave. *al.* TRAD. Holl. XVI 2, 11. SZYDLOV. 7 p. 28. *al.* TRAD. Holl. XXI 6, 6. TRAD. Holl. XIX 559. *al.* TRAD. Holl. XIV 9, 55-60.

3 den Ambitus der Kirchentonenarten betreffend — with respect to the ambitus of the modes

[s.XI] BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [cuius modi sit (*sc. cantus*), intendendo vel **remittendo** discernas] (*inde* PS.-BERNO mon. 11, 16. FRUT. brev. 8 p. 60). *ibid.* *al.* GUIDO micr. 13, 20: Plagae vero ad quintas **remittuntur** et intenduntur (*inde* COMM. Guid. 55 p. 144. LIB. SPEC. 35 p. 50). *al.* PS.-BERNO

mon. 10, 1. *al.* HERMANN. mus. p. 42 (p. 137b). *al.* VERS. Maiores tropos 16. WILLEH. HIRS. 28 (c. 27), 3: troporum unusquisque secundum naturae suae proprietatem in principalibus chordis suis aequaliter intenditur et **remittitur**. *al.* COMM. Guid. 16 p. 125: contra hanc legalem regulam conceditur per licentiam aliquando ultra distinctiones intendi vel **remitti**. *al.* TON. Aug. p. 84: intendendi et **remittendi** regulam. *al.* ANON. Lips. p. 157. VERS. Ars humanas p. 114a. PS.-GUIDO arithm. p. 59a-b. MOD. Protus finit p. 107-108. FRUT. brev. 7 p. 56. *al.* PS.-OSBERN. 15. *al.* ANON. Wolf p. 208. *al.* IOH. COTT. mus. 12, 2: Cursum modorum sive tonorum dicimus legem, qua sub certa regula coercentur, scilicet quantum quisque ascendere vel descendere quantumque intendi ac **remitti** debeat. Sed quoniam, cum cantus intenditur et **remittitur**, ascensio et descensio dici potest, quod in cursu modorum ascensionem et descensionem itemque intensionem ac remissionem vocemus, distinguendum est ... Intensionem vero et remissionem tonorum dicimus certitudinem illam, per quanta vocum intervalla a finali suum quisque principium habere debeat (*inde* ANON. Pannain p. 111. PS.-MUR. summa 1591. ANON. Gemnic. 3, 2, 3. CONR. ZAB. tract. AY 4). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 7. GUIDO AUG. 146. ANON. Pannain p. 112-115. *al.* TON. Seligenst. p. 111-112. TON. Vatic. 12, 7 p. 212. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 493a. *al.* MUS. MAN. 12, 4. *al.* HIER. MOR. 21, 39 (p. 158). *al.* TRAD. Garl. plan. V 263-264. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 75, 11-15. HEINR. EGER 5 p. 50. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 24 p. 292, 6. *al.* GOB. PERS. p. 194b. UGOL. URB. 1, 149, 4: tropus, cuius finis est ·D·, qui intenditur ad ·B·b· et **remittitur** ad ·C·. *al.* TRAD. Holl. IX 5, 3. ANON. Carthus. inton. 33. *al.* TRAD. Holl. VI 27, 5. *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54-55. GUILL. POD. 4, 7. *al.* TRAD. Holl. XVII 253.

adi. remissus -a, -um 1. tief (die Tonhöhe betreffend) 2. zurückgenommen, leise (den Klangcharakter betreffend) 3. klein (Intervalle betreffend) — 1. low (with respect to pitch) 2. timid, soft (with respect to the character of sound) 3. small (with respect to intervals)

1 tief (die Tonhöhe betreffend) — low (with respect to pitch) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 33, 9: de acuto in **remissorem** sonum. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 10-1. [s.XI] COMM. Guid. 28 p. 166: De duobus intensis (*sc. motibus*) alter maiori intensione elevatur, scilicet tono, alter vero minori, id est semitonio. Itemque de duobus **remissis** alter maiori laxatione remittitur, id est semiditono, alter vero minori, qui fit semitonio. TON. Aug. p. 116a. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 52, 24: ad finalem litteram vel passibus simplicibus vel saltibus, nunc minoribus, nunc vero maioribus, nunc intensis, nunc vero **remissis**, iuxta cantus prolixitatem descendunt (*sc. quidam*). *al.* COMM. Boeth. I 1, 13 p. 50: non enim potest esse adeo acuta vox, quin acutior possit intelligi, nec adeo **remissa**, quin **remissior** esse possit, sed utrique natura humana terminum ponit. *al.* [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 285: auditus ad iudicandum de sonis intensis et **remissis** terminos sibi ponit, extra quos terminos nihil audiret (*inde* TRAD. Holl. I 1, 1, 70). IAC. LEOD. spec. 3, 18, 11. COMM. Boeth. II p. 218, 38: nullus sonus potest tam altus vel acutus intendi vel tam bassus vel gravis remitti, quin eo alcior vel **remissior** possit cogitari. [s.XV] UGOL. URB. 1, 47, 21: quidam enim **remissioribus**, quidam acutioribus delectantur sonis. UGOL. URB. 5, 9, 32: corda aenea instrumentalis subtilis et tensa difformis mota velociter per medium resistentiae uniformiter difformis causat sonum **remissioris** acuminis quam subtilis mota per medium resistentiae uniformiter difformis. *al.* GUILL. POD. 4, 4: ypodorus enim gravissimus omnium per diatesseron consonantiam **remissior** illo habetur. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 15.

2 zurückgenommen, leise (den Klangcharakter betreffend) — *timid, soft (with respect to the character of sound)* [*s.XIII*] INST. PATR. 18: cum quicquid agitur pro defunctis, totum flebili et **remissiori** debet fieri voce, ut nichil ibi resonent verba nisi devotum merorem et humilitatem. INST. PATR. 23: Responsoria vero et antiphonas, gradualia, tractus, alleluia, offertoria et communionem omnemque gravem cantum **remissiori** ac velociori processu persolvamus. [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 14: Est siquidem dulcior ac suavior sonitus is strepitusque **remissior**, quo resonans corporum sonantium substantia purior est et lenis magis. IOH. TINCT. nat. 1, 31: Remissus enim animus harmoniis **remissis** delectatur, e converso rigidae rigido sunt acceptae.

3 klein (Intervalle betreffend) — *small (with respect to intervals)*

[*s.XV*] TRAD. HOLL. X A 1: secunda ... **remissa**, semitonium. IOH. TINCT. contr. 2, 18, 1: Quod verae etiam discordantiae, id est septima, nona, quartadecima et reliqua, per semitonium chromaticum possunt esse **remissiores** vel intensiores. Solent etiam aliae discordantiae verae ... virtute chromatici semitonii vel intensiores vel **remissiores** effici, verumtamen tunc minime vel parum qualitas earum immutatur, semper enim discordantiae sunt. TRAD. HOLL. XV 7, 129: semiditonus, <tercia> **remissa** - ditonus, <tercia> intensa (*sim.* TRAD. HOLL. XXI 6, 69) TRAD. HOLL. XXI 6, 69: semiditonus cum dyapenthe **remissa**.

adv. **remisse** 1. (in der Tonhöhe) absteigend 2. zurückhaltend, zurückgenommen (den Vortragsstil betreffend) 3. tief (die Tonhöhe betreffend) 4. vermindert (bezogen auf die kleine Form eines Intervalls gegenüber der großen) — 1. descending (in pitch) 2. holding back (with respect to style of performance) 3. low (with respect to pitch) 4. diminished (with respect to the minor form of an interval as opposed to the maior)

1 (in der Tonhöhe) absteigend — descending (in pitch) [*s.XI*] HERMANN. mus. p. 48 (p. 140) descr.: Sic ergo susum et iusum diatesseron species modulari: Proti: intense ·A·B·C·D·D·C·B·A· **remisse**. al. TON. Aug. p. 98a. al. [*s.XII*] ANON. Pannain p. 114: Repetantur (*sc. neume*), dico, si aut similes intense aut similes **remisse** inveniantur. [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 7, 14: nunc intense, nunc **remisse** per varias consonancias incipere et ascendere et descendere et finire. IAC. LEOD. spec. 6, 30, 12: quarta (*sc. species diapente*) **remisse** sumpta similis est primae intense sumptae. eqs. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26: Diapente et diatessaron symphoniae et intense et **remisse** (*ms.*; *ed.*: intensae et remissae) pariter consonantiam diapason ... reddunt (*cum melodia*) (*sim.* MUS. MAN. 38, 1. cf. Bernhard, *Clavis Gerberti* 1 p. 24 sqq.). [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 112, 35. al. IOH. HOTH. dial. p. 69. GUILL. POD. 4, 22. al.

2 zurückhaltend, zurückgenommen (den Vortragsstil betreffend) — holding back (with respect to style of performance) [*s.XIII*] INST. PATR. 6: Tres ordines melodie in tribus distinctionibus temporum habeamus, verbi gratia in praecipuis sollempnitatibus, toto corde et ore omnique affectu devotionis; in dominicis diebus et minoribus festivitibus sive nataliciis sanctorum, in quibus plebes laborant partim vel totaliter, multo **remissius**; privatis autem diebus ita psalmodia modulari nocturnis horis, et cantus de die, ut omnes possint devote psallere et intente cantare sine strepitu vocis cum affectu absque defectu.

3 tief (die Tonhöhe betreffend) — low (with respect to pitch) [*opp.*: alte]

[*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 39: voces primi alphabeti dicuntur graves ideo, quia graviter et **remisse** sonant (*inde* TRAD. HOLL. XIV 6, 17. TRAD. HOLL. XVI 1, 3, 13. TRAD.

HOLL. XIX 133). COMM. Boeth. II p. 210, 22: Est enim in equalitate sonorum nichil habens alcus vel **remissius**, in diastemate vero, quam non continuam vocat (*sc. Boecius*), est arsis et thesis, sive ibi sequatur sonus sonum interposito silencio sive non. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 46, 15: Intensa species est, quae **remisse** incepta successive per voces intenditur ut hic: (*sequitur exemplum*). Remissa species est, quae intense incepta successive per voces remittitur ut hic: (*sequitur exemplum*). TRAD. HOLL. III 6, 30. GUILL. POD. ench. 24 p. 385: in ·f· **remissius** ab ipso gamaut per tonum. GUILL. POD. ench. 24 p. 385: in ·c· **remissius** ab illo per diatesseron consonantiam institutum (*sc. principium nature*). al.

4 vermindert (bezogen auf die kleine Form eines Intervalls gegenüber der großen) — diminished (with respect to the minor form of an interval as opposed to the maior)

[*s.XV*] TRAD. HOLL. III 5, 122: Omnis modus autem resonat: In una et eadem corda, voce vel clave <et> sic est unisonus. In 2^a: intense et sic est thonus, **remisse** et sic est semithonium maius vel minus. In 3^a: intense et sic est dythonus, **remisse** et sic <est> semidithonus. TRAD. HOLL. XXI 6, 55: Semiditonus cum dyapenthe est saltus unius vocis in septimam debiliter sonans aut **remisse**.

saeptus

repauso -are *pausieren, innehalten* — *to rest, to pause* [*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p. 257b: Distinctiones quoque, id est loca, in quibus **repausamus** in cantu et in quibus cantum dividimus (*inde* QUAEST. MUS. 1, 15 p. 35. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 314, 15). GUIDO micr. 15, 55: ut in modum currentis equi semper in finem distinctionum rarius voces ad locum respirationis accedant, ut quasi gravi more ad **repausandum** lassae perveniant (*inde* METROL. 86 p. 89). COMPIL. Casin. 121-124, 3: Prima differentia inchoat in quarta corda, quae vocatur scembs, et serenando ascendit in VIII^a, quae dicitur kaphe, et serenando descendit usque ad III^{am}, quae dicitur **re**, et **repausa**<t>, ubi incipit. eqs. [*s.XIII*] MUS. MAN. 50, 17: Licentia autem potest quilibet auctentus, in quacumque littera voluerit, a finali usque ad quintam litteram **repausare**. Hactenus de pausationibus auctentorum, nunc plagalium pausas prosequamur. MUS. MAN. 58, 18. ENGELB. ADM. 4, 24, 11: in distinctionibus mediis **repausare**.

repercussio -onis *f.* 1. (wiederholtes) Ansingens, (Ton-)Wiederholung 2. Bezeichnung für die Verbindung von Finalis und Rezitationston einer Kirchentonart — (repeated) striking (of a note), repetition (of a note) 2. term that designates the association of the final with the recitation tone of a mode

1 (wiederholtes) Ansingens, (Ton-)Wiederholung — (repeated) striking (of a note), repetition (of a note)

a allgemein — general

[*s.IX*] REMIG. AUT. 501, 13: Paracterica est **repercussio** vocis. [*s.XI*] GUIDO micr. 15, 13: cum neumae tum eiusdem soni **repercussione**, tum duorum aut plurium connexionem fiant (*inde* ARIBO 23 p. 48. *ad loc.*: ARIBO 26 p. 49. ARIBO 30 p. 66. COMM. Guid. 35 p. 150. ANON. Pannain p. 117). COMM. Guid. 28 p. 150: Tenor alius repercutus, alius non repercutus, ut ille, per quem distinctionem syllabasque et neumas discernimus, quando in fine aliquarum vocum aliquamdiu immoramur. **Repercussio** alius morula, alius tremula, et hoc est: aut habent morulam aut tremulam, id est varium tenorem per varium impulsum, non per variam vocem, quia eadem est, quae duplo brevior vel longior quantum ad se non est; sed tamen aliis vocibus collata proportionem recipit quamlibet. COMM. Guid. 92 p. 163: praepositus motus una tantum **repercussione** superat suppositum. TON. Aug. p. 112b: equisona **repercus-**

sione. TON. Aug. p. 118b. TON. Aug. p. 139b: Differentia quarta ... a principali differens in ultime neume sola **repercussione**. TON. Aug. p. 140a: in eadem ... corda incipientes, et **repercussione** ... nunc in duabus, nunc in pluribus sillabis plerumque respondentibus. IOH. COTT. mus. 18, 20: Similiter in tractu illo „Qui habitat“ vitiosa est unius podati crebra **repercussio** in eo loco, ubi est „et refugium meum Deus meus“ (inde ANON. Carthus. nat. 7, 81. *sim.* ANON. Pannain p. 114: Si vero neuma minus fuerit pulchra, iterationem prohibemus, quia vitiosa est unius neume crebra **repercussio**, quin sit delicata). [s.XIII] METROL. 69 p. 86 (inde IOH. HANB. tract. p. 362, 129). [s.XIV] MARCH. pom. 50, 1: Quidam autem ... ligant in eodem spatio vel in eadem linea notas longas et breves per se et etiam cum semibrevis, et semibreves ad invicem dicentes per tales quadraturas in uno corpore copulatas diversam consurgere armoniam, puta per **repercussionem** et non **repercussionem**. MARCH. pom. 50, 3. GUIDO DION. 1, 4, 334. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 5-7. COMM. Boeth. II p. 348, 2: quasi **repercussio** videlicet, cum plures nervi vice unius funguntur, quia unum atque eundem singillatim pulsi reddunt sonum, nec consonanciam nec dissonanciam, sed sonanciam igitur poterunt adaptare. COMPIL. Lips. p. 134: Unisonus est unius vocis reiteracio sive continua **repercussio**, verbi gratia ut, ut, re, re. [s.XV] UGOL. URB. 1, 99, 12. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: Perfectus modus est modus, in quo fit notarum **repercussio** per ternarium ... Imperfectus modus est, quo fit notarum **repercussio** per binarium.

b die Rezitation betreffend — with respect to recitation [s.XI] GUIDO micr. 18, 48: Cum ergo tritus adeo diaphoniae obtineat principatum, ut aptissimum supra caeteros obtineat locum, videmus eum a Gregorio non immerito plus caeteris vocibus adamatum. Ei enim multa melorum principia et plurimas **repercussiones** dedit. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 41, 4: Sunt autem hii III^{or} fines: videlicet finis ascensus, finis descensus a voce finali, et finis **repercussionis** ad principium distinctionis et finis reflexionis cantus ad ipsam finalem. ENGELB. ADM. 4, 41, 7: Distinctio minor et secunda, que potius subdistinctio appellatur, est, que fit in **repercussione** ad superiores vel ad inferiores ad aliquam vocem vel finali vel eius dyatesseronice aut dyapentice voci consonantem, donec ad illam finalem vel ad istarum vocum aliquam cantus revertatur.

2 Bezeichnung für die Verbindung von Finalis und Rezitationston einer Kirchentonart — term that designates the association of the final with the recitation tone of a mode [s.XV] TRAD. Holl. XII 8, 27: **Repercusiones** tonorum et primo autentorum (*sequuntur exempla*). Plagalium: (*sequuntur exempla*). TRAD. Holl. XII 9, 2: est (*sc. cantus*) primi toni, cuius **repercusio** est de re ad la per quintam. TRAD. Holl. XII 9, 4: est (*sc. cantus*) 3ⁱⁱ toni, cuius **repercusio** est de mi ad mi per quintam. TRAD. Holl. XII 9, 5: est (*sc. cantus*) quarti toni, cuius **repercusio** est de mi ad la per quartam. TRAD. Holl. XII 9, 6-9. cf. HMT s. v. *repercussio*

repercutio -cussi, -cussum, -ere *wieder ansingen, repetieren — to strike repeatedly, to repeat* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 277a-b. PS.-ODO dial. p. 260a: Erunt itaque octava et nona utriusque (*sc. toni*) communes, ad quas dum cantus ascendit, si diu in eis permaneat, sive tertio vel quarto eas **repercutiat**, aut si in octava incipiat, modi erit primi (inde TON. Gratianop. p. 23. AMERUS 22, 9. TRAD. Garl. plan. V 231. TON. Sar. p. 12. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 9. HUGO SPECHTSH. comm. p. 133. TRAD. Holl. XX 4, 29). PS.-ODO dial. p. 262a: Cum nec depositio sexti, nec tota elevatio fuerit quinti, si in decima ·c· incipiat et eam vel

undecimam ·d· iuxta quantitatem suam saepe **repercutiat**, quintus erit modus (inde TON. Gratianop. p. 32. AMERUS 22, 16. TRAD. Garl. plan. V 251. TON. Sar. p. 37. ENGELB. ADM. 4, 34, 5. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 16. IAC. LEOD. spec. 6, 48, 14. HUGO SPECHTSH. comm. p. 138. NICOL. BURT. 1, 23, 145). GUIDO micr. 16, 10: Igitur motus vocum, qui sex modis fieri dictus est, fit arsis et thesis, id est elevatio et depositio; quorum gemino motu, id est arsis et thesis, omnis neuma formatur praeter **repercussas** aut simplices (inde IOH. COTT. mus. 23, 8. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. ANON. Pannain p. 116. METROL. 3 p. 91. QUAT. PRINC. 3, 32. IAC. THEAT. 15). GUIDO reg. interp. 5. GUIDO reg. 234: si vox quaelibet in cantu modo simplex resonat, / modo semet **repercussa** duplicat vel triplicat. ARIBO 12 p. 58. COMM. Guid. 72 p. 106. COMM. Guid. 18 p. 149. COMM. Guid. 20 p. 149. COMM. Guid. 22 p. 149: Tremula est similiter vox **repercussa** sicut morula, sed illud interest, quia in morula voces eadem aequali impulsu vocis proferuntur, in tremula vero eadem nunc maiori, nunc minori impulsu vocis efferuntur quasi tremendo. COMM. Guid. 24 p. 149. COMM. Guid. 27 p. 150: Tenor alius **repercussus**, alius non **repercussus**, ut ille, per quem distinctionem syllabasque et neumas discernimus, quando in fine aliquarum vocum aliquamdiu immoramur. COMM. Guid. 31 p. 150: voces illas in eadem linea **repercussas**. COMM. Guid. 48 p. 152. MOT. Omnis cantus p. 187. TON. Aug. p. 118b. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 20 p. 52. THEOG. METT. 44, interp. 3 (p. 196b): Si ergo illi cantus ad ·a· ascenderint et ibi demorati fuerint et ter vel quater in ·a· **repercuterint**, sine dubio primi toni erunt. Si vero semel aut bis **repercuterint**, secundi erunt modi. IOH. COTT. mus. 8, 5: Unisonus autem dicitur quasi unus sonus, quod, cum sit una vox, continue **repercutitur** (inde HIER. MOR. 14, 11 (p. 59). PS.-THOMAS AQU. I 63. *sim.* ANON. Pannain p. 111-112). IOH. COTT. mus. 12, 16: et Odo huius artis experientissimus ... cantum, qui a finali ascendens quintam ter vel quater **repercutit**, autentico deputat (inde IAC. LEOD. spec. 6, 48, 10. ANON. Gemnic. 3, 2, 12). IOH. COTT. mus. 19, 20 (inde REG. COMP. p. 194). IOH. COTT. mus. 23, 9: Simplicem autem neumam dici-mus virgulam vel punctum, **repercussam** vero, quam Berno distropham vel tristropham vocat. ANON. Pannain p. 414: Notarum vero alia simplex, alia **repercussa**, alia composita (*sim.* ANON. Pannain p. 116). [s.XIII] ANON. Lovan. p. 489b. DISC. Omnis homo II 17 p. 254. DISC. Omnis homo II 20 p. 254. DISC. Omnis homo II 25-26 p. 254. AMERUS 13, 2-4. AMERUS 22, 20. TRAD. Garl. plan. I 169 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 93). ENGELB. ADM. 4, 32, 8. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 91. MARCH. luc. 11, 4, 248: species dyapente, que fit ex uno intervallo, quecumque sit illa, est tante auctoritatis, quod, si in uno cantu bis vel ter **repercussa** fuerit, quantumcunque talis cantus descendat, etiamsi non ascendat ultra dyapente a fine, talis cantus auctenticus dicitur (inde FR. GAFUR. extr. 8, 5, 5. IOH. TINCT. nat. 23, 6. BONAV. BRUX. 16, 12). MARCH. luc. 12, 1, 19 (inde BONAV. BRUX. 16, 3). MARCH. pom. 50, 33. GUIDO DION. 2, 3, 21: ut nota ... **repercutiatur** aut bis accipiatur. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 8. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 8: aliqua (*sc. vox*) **repercutitur**, cum dicitur re re. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 41: voces **repercussas** seu unisonantes. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 7: tenor, qui ex puris confectus est **repercussis**, id est vocibus aequalibus et unisonantibus. IAC. LEOD. spec. 6, 71, 5: secundum Guidonis doctrinam vocum quaedam sunt **repercussae**, quae bis, ter aut pluries iterantur sine intentione et remissione. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 25. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 11-33. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 34: Dicuntur autem illae (*sc. voces*) **repercussae** vel aequisonantes, quae in eadem sunt linea vel in spatio ... Non **repercussas** vero vel inaequales. HUGO SPECHTSH. comm. p. 134 (inde

TRAD. Holl. XVI 3, 4, 6). SUMM. GUID. comm. 3, 11: Si cantus a finali ascendens quintam supra finalem ter vel amplius **repercusserit**, licet quartam sub finali attigerit semel, potius autentico quam plagali deputabitur (*sim.* HEINR. EGER 5 p. 52). HEINR. EGER 3 p. 40: Unisonus est consonantia unius soni in eodem spatio vel linea bis vel pluries ab uno vel pluribus sonantibus **repercussis** sicut sol sol, la la. HEINR. EGER 5 p. 58. COMM. Boeth. II p. 348, 6. [s.XV] ANON. Gemnic. 2, 2, 39. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 12. TRAD. Holl. VI 7, 3: unisonus est 3^x: continuus, divisus et **repercussus**. Divisus est, qui singillatim profertur ... **Repercussus** est, ut patet hic: <...>. ... Tremulus est idem **repercussus**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Tenor est cantus grosse vocis, quo tenorista bassiori voce et notis longioribus occurrens multis notis **repercussis** temperat melodiam in sono, ne sit plus sonora eius vox, quam requirunt (*ms.*; *ed.*: requirit) **repercusse**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: maxima correspondet tribus longis sic **repercussis**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 63-66. IOH. TINCT. nat. 30, 8 (*sim.* IOH. TINCT. nat. 34, 4). BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44. BONAV. BRIX. 15, 61. GUILL. POD. 5, 18. SZYDLOV. 13 p. 48: Quilibet cantus, si tociens **repercutit** quintam supra se, quociens **repercutit** sub se, est sub imperio plagalis toni. CONTR. Prima regula 84: quamvis varietur contrapunctus, tamen non conceditur **repercutere** cantum in una voce, nisi ex necessitate in simili voce ... Et est pulchrior cantus suavior atque amenior auditoribus quam **repercutere** cantum in una voce.

repressio -onis *f.* (*melodischer*) *Abstieg* — (*melodic*) *descent*
[s.XII] TON. VATIC. 12, 1 p. 190: Hiis (*sc. tonis*) constat cantus quis sic per arsim et thesim, idest per elevationem et **repressionem** (*ms. ex errore pro depressionem?*).

reprimo -ere (*ab*-) *senken* (*die Tonhöhe betreffend*) — *to make lower* (*with respect to pitch*)
[s.XV] TON. Subl. p. 58, 4: tropus formatur sic: „Quartus, postquam primo se **reprimit**, gradatim ascendit, sed tandem de alto cadit“.

resonabilis -e 1. *wohlklingend* 2. *singbar* — 1. *euphonious, well sounding* 2. *singable*

1 *wohlklingend* — *euphonious, well sounding*
[s.XI] ANON. Prag. 202: Si enim nullum esset semitonium, sola ubique inveniretur dimensio epogdoicorum limmatum, nulla umquam proportio redderetur superparticularium, proindeque nec concinens vel **resonabile** foret, etiam quod humanum perficitur ore vocale organum, solae essent proportionalitates multiplices, unde et solae symphoniae aequisonae.

2 *singbar* — *singable*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 38, 26: propter tonum imperfectum, qui consurgit ex duobus minoribus semitoniis, vel tonum abundantem, qui ex duobus maioribus semitoniis provenit, quia etsi illae voces perfectam dicant distantiam, non tamen facilliter **resonabilem**.

resonantia -ae *f.* 1. ‚Resonanz‘ 2. *Zusammenklang, Tonverbindung* 3. *Klang(charakter)* 4. *Konsonanz, Wohlklang* — 1. *resonance* 2. *simultaneous sonority, combination of sounds* 3. (*character of*) *sound* 4. *consonance, euphony*

1 ‚Resonanz‘ (*Musikinstrumente betreffend*) — *resonance* (*with respect to musical instruments*)
[s.XV] CONTR. ZAB. tract. YY 13: Stephanus quoque inter foramen rotundum pro **resonantia** factum et capitellum sibi proximum locetur ad instar illius in clavichordio. MON. Fac

lineam p. 183, 24: Sit autem monocordum adminus 6 palmarum in longitudine. Foramen **resonantie** constabit prope .g.

2 *Zusammenklang, Tonverbindung* — *simultaneous sonority, combination of sounds*

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. 336: Tritonus ad vocem quartam posset retineri, / cantus quem raro quorundam vult adhiberi, / in quo vix poterit **resonantia** dulcis haberi. [s.XV] PROSD. plan. 1, 7 p. 52, 13: tonus est elevatio vel depositio vocis nullo intervallo lineali vel spatiali interposito, ex qua elevatione vel depositione debita, plena et perfecta insurgit **resonantia**. PROSD. plan. 1, 7 p. 54, 1: Semitonium est elevatio vel depositio vocis nullo intervallo lineali vel spatiali interposito, ex qua elevatione vel depositione indebita, non plena et imperfecta insurgit **resonantia**. ANON. Claudifor. 6, 3, 3. UGOL. URB. mon. 1, 5: Mensura spatia nempe metimur et ipsorum **resonantiam** spatiorum proportionabili ratione iudicamus. UGOL. URB. mon. 8, 2. PETR. BETSCHK p. 537, 15: quintadecima bene concordat et bonam facit **resonanciam**. PETR. BETSCHK p. 539, 27. IOH. KECK 4 p. 327a: sesquialtera proportione surgit diapente dulcissimam habens **resonantiam**. TRAD. Holl. XI 2, 134: Dyapason est saltus ab una voce in octavam terribilem efficiens **resonanciam**. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 13. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 12, 5. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 8: minus semitonium ... occupans intervalum solaque dulci prolatione quidem ab integra toni durave **resonantia** differens. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Discantus est diversus cantus supra tenorem progrediens, in quo note breves, semibreves aut (*ms.*; *ed.*: ac) minime longioribus equipolentibus occurrent cum suavi **resonancia**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60-61. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 13: **resonanciam** dyafonalem faciendo. TRAD. Holl. XV 6, 65 (*sim.* TRAD. Holl. XV 7, 128). TRAD. Holl. XV 9, 215. ADAM FULD. 1, 1: Mundana (*sc. musica*) est supercoelestium corporum ex motu sphaerarum **resonantia** (*sim.* TRAD. Holl. XII 1, 21). FR. GAFUR. theor. 5, 6, 4: His itaque litteris hoc ordine dispositis alteram superduxere musici litteram extremo litterarum tetracordo simili **resonantia** et figuratione sociandam hoc modo .ee-. HERB. TR. 1, 11 p. 39. SZYDLOV. 6 p. 27. SZYDLOV. 7 p. 27: Vel sic: modus est diversarum vocum concors **resonancia**. Dicitur primo modus, et hoc est diffinitum, deinde ponitur in diffinitione concors **resonancia**, et hoc ponitur pro differentiis. SZYDLOV. 7 p. 33: Omnis cantus, quocumque modo formatur, vel fit in una **resonancia** vel in pluribus. Si in una, et sic causatur unisonus. Si vero in pluribus, et hoc est septem modis. Quia vel talis **resonancia** fit in secunda, et hoc est dupliciter: vel in secunda debiliter intensa vel remissa, et sic est semitonium; vel potenter et viriliter intensa vel remissa, sic fit ipse tonus. SZYDLOV. 7 p. 34: Si vero talis **resonancia** fit in quarta, hoc iterum dupliciter: vel talis quarta est debilis, sic est dyatheseron, vel potens et inusitata, sic est ipse tritonus. *ibid.* al. TRAD. Holl. XVII 173. TRAD. Holl. XIX 270: cantus regularis sic dicitur: est **resonancia** tonorum sonantium regulariter ac proportionaliter. CONTR. Consonantia 2: Consonantia est duorum sonorum sibimet permixtorum ad aurem veniens hilaris ac iocunda **resonantia**.

3 *Klang(charakter)* — (*character of*) *sound*

[s.XV] ANON. Claudifor. 4, 9, 11: dicta melodia aliquid iucundam habet **resonantiam**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: Dulce melos dicibile, quod dulcissimam facit armoniam suo tinitu, et inter universa mihi placet **resonancia**.

4 *Konsonanz, Wohlklang* — *consonance, euphony* [*opp.*: *dissonantia*]

[s.XV] ANON. Gemnic. 1, 3, 6: inter aliquos quidem malleos quandam soni **resonanciam** considerabat, inter ceteros dissonanciam denotabat (*sc. Pitagoras*). TRAD. Holl. IX 1, 1, 3.

resono -are *klingen, erklingen; erklingen lassen, zum Erklängen bringen* — *to sound, to have sounded, to produce as sound*

1 *Intervalle betreffend* — *with respect to intervals*

[*s.III*] CENS. 10, 11. [*s.IV*] FAV. EUL. 24, 4: symphonia **resonabit**, quae dicitur diapente, ex hemiolia orta ratione. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 10 p. 198, 7: VIII vero ad VIII in sesquioc-tava proportione **resonabant** tonum (*inde* AURELIAN. 2, 16. HIER. MOR. 3, 83 (p. 15). IOH. HOTH. dial. p. 62. *sim.* REG. PRUM. 12, 11). BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 3: ut primus quidem nervus et quartus diapason consonantiam **resonarent** (*inde* ANON. Gerbert 10. FRUT. brev. 1 p. 28. NICOL. BURT. 1, 11, 71. GUILL. POD. 1, 2. FLOR. FAX. 2, 1, 2). BOETH. mus. 4, 7 p. 322, 23: Tetrachordum enim omne diatessaron **resonat** consonantiam (*inde* TON. Leod. pr. 9. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 3. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18. MON. Mon. divisurus p. 41, 63). *al.* BOETH. arithm. 2, 48, 26 (*inde* AURELIAN. 6, 14). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 24, 1: et illud acetabulum virga ferrea percussum diapason symphonia ad illum **resonabat** cyphum. *al.* [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 10, 22. REMIG. AUT. 498, 11: quomodo **resonari** debet ultima chorda ad primam in tetrachordo, dicitur sub epitriti ratione. AURELIAN. 19, 72. MUS. ENCH. 10, 10: Diatessaron interpretatur ex quattuor, quod vel quartanas ad invicem **resonat** voces vel in ordine quattuor sit sonorum compositio (*inde* INCH. UCHUB. 221. INCH. UCHUB. 265). *al.* SCOL. ENCH. 1, 151: si, quotis locis oportet, soni ad sonos non respondeant, concordantia ad invicem mela non **resonent**. *al.* ALIA MUS. 10 p. 103. *al.* [*s.X*] INCH. UCHUB. 334. *al.* REG. PRUM. 5, 53: Luna ergo Mercurio comparata tonum **resonat** (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 7). *al.* PS.-BERNEL. spec. 21-22. ANON. Bernh. 2, 30. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 12, 17-19. INTERV. Diapason p. 58. TON. Aug. p. 122a. ORG. Mediol. pros. 9. ORG. Mediol. rhythm. 121. VERS. Ars humanas p. 111a/b. PS.-GUIDO form. ton. 7, 8. PS.-GUIDO arithm. p. 60. FRUT. brev. 1 p. 31. *al.* [*s.XII*] THEINR. DOV. 1, 8 p. 168, 18. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 2, 13. *al.* COMM. Boeth. I 1, 11 p. 49: corda brevior tacta **resonabat** diapason ad totalem. *al.* IOH. AEGID. 9, 15. AMERUS 20, 16. HIER. MOR. 17, 36 (p. 104). VERS. Postquam pro 89. *al.* IOH. GROCH. 16. *al.* ENGELB. ADM. 2, 14, 6: Demonstratio huius proportionis III^{or} vocum **resonancium** ad se consonanciam dyatessaron. *al.* WALT. ODINGT. 2, 7, 4. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 6, 2, 5. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 386. *al.* IOH. MUR. not. 1, 3, 9. IOH. MUR. spec. 2, 7. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 64, 10: voces octavae diapason **resonantes**. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 2: vox voci sibi inaequaliter coniungitur ad **resonandum** semitonium, semiditonum, sic de ceteris vocum inaequalium consonantiis. *al.* QUAT. PRINC. 2, 8. *al.* TRAD. Mur. I p. 287b. IOH. BOEN ars 2, 20, 8. IOH. BOEN mus. 1, 75. *al.* ANON. Meyer 9, 8. *al.* COMM. Boeth. II p. 176, 9. *al.* ANON. Ellsworth 5 p. 230 app. crit. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 8. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 13. *al.* PROSD. contr. 3, 3. PROSD. contr. II 3, 5. PROSD. plan. 2, 12 p. 114, 6-20. PROSD. mon. 8, 1: sexta perfecta sive maiori, quam **resonat** quinta nota cantus inferioris cum quinta nota cantus superioris. *al.* IAC. THEAT. 17. PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 23. UGOL. URB. mon. 8, 13: inter duas litteras tonum rectae musicae **resonantes**. *al.* GEORG. ANS. 1, 155. *al.* THOM. BAD. p. 83. IOH. KECK 5 p. 327b. *al.* EG. CARL. rit. 144. ANON. Carthus. nat. 5, 23. TRAD. Holl. I 1, 1, 15: prima corda ad secundam comparata tonum **resonabit**, secunda ad terciam similiter tonum, tertia vero ad quartam semitonium generabit. *al.* TRAD. Holl. II 3, 62: Versus: Unisonus clave solet in una **resonare** (*sim.* TRAD. Holl. X A 1. TRAD. Holl. X B 7. TRAD. Holl. X C 93. TRAD. XI 2, 14. TRAD. Holl. III 4, 8. TRAD. Holl. III 5, 18. TRAD.

Holl. IV 8. TRAD. Holl. V 3, 87. TRAD. Holl. VII 3, 50. TRAD. Holl. XIII 3, 50. LAD. ZALK. A 57. SZYDLOV. 7 p. 28. TRAD. Holl. XV 7, 26. TRAD. Holl. XIX 563. TRAD. Holl. XX 3, 12). TRAD. Holl. III 5, 107. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 10: etsi dieses in monocordo **resonare** possent. *al.* TRAD. Holl. VI 23, 7. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 47. TRAD. Holl. XIII 3, 35. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 416a. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 1, 2. *al.* TRAD. Holl. XV 7, 129. FR. GAFUR. op. 5, 5. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 30. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 68. NICOL. BURT. 2, 6, 49. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 8, 3. *al.* GUILL. POD. ench. 3 p. 365. *al.* GUILL. POD. 1, 1. *al.* HERB. TR. 2, 9 p. 57. FLOR. FAX. 2, 18, 4. TRAD. Holl. XXI 6, 69: Omnis modus aut **resonat** in eadem et una corda ... aut in pluribus. MON. Mon. divisurus p. 40, 36. *al.* MON. Si regularis 7. MON. Si velis p. 240, 5-15. FIST. Arbitrii 7 p. 130. *al.* FIST. Fistulae si 1 p. 48: Fidiculae sive fistulae si aequalis grossitudinis fuerint et maior minorem in sua longitudine bis habuerit, diapason ... ad invicem **resonabunt** (*sim.* FIST. Si fistulae I 1 p. 50). FIST. Mensuram fist. 4 p. 126. FIST. Si fistulae I 2-5 p. 50. FIST. Si fistulae II 1-5 p. 51. FIST. Si secunda p. 13. CYMB. Si vis add. 1.

2 *allgemein* — *general*

[*s.VII*] ISID. etym. 6, 19, 21. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 22-4. *al.* REMIG. AUT. 52, 8. *al.* AURELIAN. 20, 48. HUCBALD. 39. ALIA MUS. 26 p. 116: ut prius in eadem melodia **resonat** prima species diatessaron, deinde secunda, ut postmodum intendatur tertia. REG. PRUM. 1, 2: chorus psallentium psalmorum melodiam confusis **resonaret** vocibus. [*s.XI*] BERNO ton. p. 88a. GUIDO micr. 8, 8 (*inde* COMM. Guid. 32 p. 118). GUIDO reg. 143: Quamvis omnes voces cantus atque modos habeat, / eius tamen erit modi, quem finalem **resonat**. GUIDO reg. 233: si vox quaelibet in cantu modo simplex **resonat**, / modo semet reperiens duplicat vel triplicat. *al.* COMPIL. Casin. 20-23, 22: cantica digna Deo **resonent** cum voce canora. *ibid.* *al.* VERS. Consona quo p. 173. VERS. Ars humanas p. 112a: idem cum sint, semper tantum **resonant** (*sc. simphonie*) unice. PS.-GUIDO form. ton. 6, 5: Cumque duabus insit vocibus, plagale quoddam ex una **resonat**, authenticum ex altera. *al.* FRUT. ton. p. 181. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 95: vocibus ut voces liquidis aptae graviores / et gravibus liquidae **resonent** infra supraque (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). [*s.XIII*] ELIAS SAL. 30 p. 60b. ANON. Emmeram. 6 p. 282, 34: tantum sonorum dulcedinem exercere vel promere **resonando**. VERS. Postquam pro 31. *al.* PS.-MUR. summa 674. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 68, 6. HUGO SPECHTSH. comm. p. 11: clericos, qui ab ipso ad hoc specialiter sunt electi, ut laudes eius ... **resonent** et decantent. HUGO SPECHTSH. 502: psalmos **resonare**. *al.* QUAT. PRINC. 2, 17. COMM. Boeth. II p. 136, 6: canere enim sola voce concorditer **resonare** est, psallere est voce et vultu cum corporis motu leticiam exprimere. COMPIL. Ticin. B 110: Cantus **resonetur**, psalmus intonetur. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 27, 5: Mediterraneae autem gentes ... temperatum cantum efficiunt, ut nec femineas **resonent** blandicias nec barbaricis vexentur asperitatibus (*sim.* TRAD. Holl. VI 26, 17). *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 13. EG. CARL. rit. 2: dulcis iubiliatio armonicaque vocum concordia in divino **resonat** officio. TRAD. Holl. III 5, 19. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 2, 2: per se **resonando** nec consonando canere. *al.* CONR. ZAB. tract. O 4: omnes priores et antiqui musici monochordum posuerunt **resonantes** ibi illas sex voces (*sim.* CONR. ZAB. mon. O 3). IOH. LEGR. tac. p. 414a: vocum aggregationes simul **resonare** seu consonare (*sim.* IOH. LEGR. tac. p. 420a). NICOL. BURT. 2, 3, 20. GUILL. POD. 5, 35. HERB. TR. 1, 8 p. 34: mesen atque proslambanomenon **resonare**. FLOR. FAX. 1, 16, 2. TRAD. Holl. XVI 3, 10, 8. TRAD. Holl. XIX 553. *al.*

3 die Tonerzeugung betreffend — with respect to the production of sound

[s.VII] ISID. etym. 12, 7, 36. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 26: cannulae vel chordulae, quae **resonant** in organo. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 197/54, 8: 'tinniebat' **resonabat**. GLOSS. Mart. Cap. 891/339, 7-8: omnis armonia **resonat** in vertigine caeli siderumque. *al.* REMIG. AUT. 51, 13: tactu enim digitorum pulsae **resonant** chordae. *al.* AURELIAN. 20, 32. REG. PRUM. 5, 5: Naturalis itaque musica est, quae nullo instrumento musico, nullo tactu digitorum, nullo humano impulsu aut tactu **resonat**, sed divinitus aspirata sola natura docente dulces modulatur modos (*inde* COMPIL. Paris. II p. 77. IOH. CICON. mus. 1, 2 p. 56, 2. WENCESL. PRACH. 102). REG. PRUM. 17, 8 (*inde* COMM. Boeth. II p. 38, 19). *al.* [s.XI] HERMANN. mus. p. 48 (p. 140b). COMM. Guid. 65 p. 113. VOCAB. MUS. p. 140. VERS. Fer tuba 12. [s.XIII] IOH. AEGID. 2, 25. *al.* ANON. Emmeram. 6 p. 282, 37. PS.-MUR. summa 439: Psalterium, chorus et sistrum citharae socientur, / impulsu quoniam simili hec **resonare** videntur. / Arcus dat sonitum phiale, rotule monochorde; / concava dicta quidem sunt, sed **resonantia** chorde. PS.-MUR. summa 451: Cymbala, campane, pelves olleque videntur / talia, que **resonant**, quando pulsata moventur. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 19, 11 (*sim.* MARCH. comp. 1, 13. *inde* FR. GAFUR. extr. 12, 15, 8). GUIDO DION. 1, 2, 141. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 12: Nec fuisset forsitan inventum monochordum, nisi ad minus quattuor in se clauderet voces distinctas valorem habens quattuor chordarum distinctarum ad **resonandum**, scilicet quattuor distinctas ipsius diatessaron voces. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 7: Pythagoras ... fabros malleis quinque super incudem percutientes audivit. Ex qua percussione dulcis harmonia **resonabat**. *al.* QUAT. PRINC. 2, 21: cithare et vielle **resonant**. *al.* TRAD. Ptol. p. 285a: citharae **resonant** et barbitoni. ANON. Meyer 8, 9. COMM. Boeth. II p. 44, 12: quedam instrumenta musicalia, que movebantur per aquam et **resonabant** ad motum illum aque et dicta sunt ydraulia. *al.* [s.XV] ANON. Gemnic. 1, 3, 4. UGOL. URB. 1, 1, 4: musica mundana ... **resonantem** generat melodiam. GEORG. ANS. 1, 14: **resonans** corporum sonantium substantia. GEORG. ANS. 2, 122: His item supponitur scanellum super ventrem capsule, quatenus equate pariter melius **resonant** apud canulos. *al.* PETR. BETSCHK p. 535, 24. ANON. Carthus. theor. 2, 17: per que foramina et mare et ventus transibant et inde mirabilis melodia **resonabat**. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 13: Vis nunc bonum fabricare monochordum? Elege tibi primo lignum durum ac bene siccum et ad **resonandum** super omnia dote naturali peraptum. *al.* TRAD. Holl. VI 29, 14: citare **resonant**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: <A>rfa est instrumentum trigonale nervalibus cordis unguum percussione **resonans**. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 420 descr. *al.* CONR. ZAB. chor. 6, 40. IOH. HOTH. dial. p. 66. HERB. TR. 2, 3 p. 49: Cithara ... nisi extrinsecus pulsetur, non **resonabit**. *al.* CYMB. Omne instr. 3, 4.

4 die Klangqualität betreffend — with respect to the quality of sound

[s.VII] ISID. etym. 14, 9, 10: nihil suave habeat **resonare**. [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 148: Absonum certe, nec suave quid **resonans**. [s.XI] ARIBO 18 p. 48: melius **resonant** (*inde* ENGELB. ADM. 4, 3, 11). [s.XII] TON. Vatic. 12, 10 p. 225. [s.XIII] INST. PATR. 18. AMERUS 15, 3. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 16: in melodis vocum seu cantuum dulciter **resonantium**. *al.* ANON. Hailspr. 1 p. 67. VERS. Postquam pro 77. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 3, 14: cantus ... ille, qui ... nil durum **resonat**, sed molle et delectabile. IOH. MUR. spec. 2, 7. QUAT. PRINC. 2, 14: Cromaticum vero genus a diatonico quasi ... mollius **resonans** (*sim.* ANON. Ellsworth 5 p. 228 app. crit.). ANON. Meyer 23, 16: dyapente ... ipsa dulcius

resonat. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 9 p. 68, 14: si fortiter percussus fuerit aer, magnum sonum reddit. Et si exigue, modice **resonat**. Secundum enim mensuram percussionis, ita et sonum **resonat** vocis. UGOL. URB. 5, 42, 8: dulcis **resonabat** melodia. UGOL. URB. 5, 43, 4: dulcissimae et egregiae **resonant** harmoniae. GEORG. ANS. 1, 148: harmonice **resonare** (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 1). GEORG. ANS. 1, 156: Quo enim amplius diversi sunt concentus, eo magis et dulcius **resonant** (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 45). TRAD. Holl. II 3, 97: Dyapente ... dulciter et iocunde **resonans**. TRAD. Holl. III 4, 5: Consonantia est acuti soni gravisque mixtura uniformiter et suaviter auribus humanis **resonans**. TRAD. Holl. VI 5, 17. COMPOS. Natura 1, 5: carmen ... sic optime **resonabit**. FR. GAFUR. theor. 4, 8, 5: intervalla lucidiore **resonantia**.

5 die Tonhöhe betreffend — with respect to pitch
[s.IX] REMIG. AUT. 10, 24: quod strictius et brevius est, necesse est, ut acutius **resonet** (*inde* REG. PRUM. 5, 22. IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 178, 13). REG. PRUM. 5, 52: proslabamonomos, quae corda gravissime **resonat** (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 47 p. 180, 4). REG. PRUM. 8, 7: duae cordae intenduntur, et una ex his gravius, altera acutius **resonat**. REG. PRUM. 14, 9 (*inde* ANON. Bernh. 2, 24. IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 320, 5. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 149). [s.XI] HERMANN. mus. p. 48 (p. 140b). COMPIL. Casin. 215, 3: quanto plus voces in altum **resonantur**, tanto plus promptiorem spiritum efficiunt. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97 descr. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 64. ANON. Meyer 23, 3. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 70. UGOL. URB. 1, 11, 7: sonum acutum et spissum super graves **resonantem** (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 7, 12). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 8, 14.

6 die Mehrstimmigkeit betreffend — with respect to polyphony

[s.X-XI] ORG. Paris. 36: quemadmodum conlatis ad invicem sonis diversis diaphonia **resonat**. GUIDO micr. 5, 13: eundemque cantum gravem et acutum et superacutum tamen unice **resonare** (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 24, 13. TRAD. Holl. VI 30, 13. CONR. ZAB. tract. AA 6). GUIDO micr. 18, 5. ORG. Mediol. rhythm. 23: **resonant** per organum. ORG. Berol. 23. [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 86, 18. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 71: uno etenim canente in gravibus, altero in acutis, tercio in superacutis, concorditer **resonabunt**. TRAD. Holl. VI 30, 6: gemina dyafonia infra supraque **resonat**. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: organum ... poterit in octava **resonare**. HERB. TR. 1, 5 p. 30.

respiratio -onis f. das Pausieren, Innehalten, Atemholen (beim Singen); Zäsur — pausing, taking a breath (when singing); caesura

[s.XI] GUIDO micr. 15, 5: Igitur quemadmodum in metris sunt litterae et syllabae, partes et pedes ac versus, ita in harmonia sunt phtongi, id est soni, quorum unus, duo vel tres aptantur in syllabas; ipsaeque solae vel duplicatae neumam, id est partem constituunt cantilena; et pars una vel plures distinctionem faciunt, id est congruum **respirationis** locum (*inde* COMM. Guid. 54 p. 144. ANON. Pannain p. 414. METROL. 45 p. 83. WALT. ODINGT. 5, 9, 26. QUAT. PRINC. 3, 33. COMM. Boeth. II p. 214, 3. *sim.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: Pausa est distinctio faciens congruum **respirationis** locum). GUIDO micr. 15, 54: ut in modum currentis equi semper in finem distinctionum rarius voces ad locum **respirationis** accedant, ut quasi gravi more ad repausandum lassae perveniant (*inde* ARIBO 56 p. 69. COMM. Guid. 85 p. 154. METROL. 86 p. 89). IOH. COTT. mus. 23, 2: Est ergo diaphonia congrua vocum dissonantia, quae ad minus per duos cantantes agitur ita scilicet, ut altero rectam modulationem tenente alter per alienos sonos apte circueat, et in singulis **respirationibus** ambo in eadem voce vel

per diapason convenient. Qui canendi modus vulgariter organum dicitur. [s.XII] TRAD. Guid. 7: Distinctionum quoque fines, id est mores **respirationum**. ANON. La Fage I 15, 14: Nota igitur pausationes et **respirationes**, quoniam aliam vim habent in organo pausationes et **respirationes**. Pausationes autem dicimus moras illas, quae vel cum cantu vel in diapason ab organizatore fiunt causa requiescendi aut organum intercedendi. **Respirationes** vero vocamus interpositiones illas, quae fiunt ab organizatore, quando ad quartam, id est diatesseron, organum vel ad quintam, id est diapente, a cantu descendit et ibi paululum respirans resumit spiritum, ut usque ad pausationem melius sequentia prosequantur. ANON. La Fage I 15, 21. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 6, 11: Sicut enim in prosa vel metris partes, pedes et clausulae, comma, cola et periodi sunt aptata: ita etiam in canticis sunt debita **respirationum** loca seu clausulae vel neumae. QUAT. PRINC. 3, 32: ut cantus melius continuatur, necessarium est inter neupmas **respirationes** et distinctiones inserere. QUAT. PRINC. 3, 33: De distinctionibus et **respirationibus**. Capitulum 33. Distinctio secundum Guidonem est congruus **respirationis** locus. Et licet simul conveniunt distinctio et **respiracio**, aliquando tamen discrepant, in hoc videlicet, ubi nostra vox pro defectu anelitus et propter neupmatis prolixitatem continuare non potest, fit ibi **respiracio**, ubi non est verborum et cantus una distinctio, sed semper cavendum est in tali **respiratione** a verbi descensione. Distinctio vero est congrua **respiracio** sive repausacio, scilicet ubi nostra vox inter cantus modulationem convenienter respirare videtur ita, ut in vocibus **respiracio** fiat, ubi est in sensu literarum congrua repausacio, ut et dictionum et cantus una possit esse distinctio (*sim.* QUAT. PRINC. 3, 48. *inde* TRAD. Holl. VI 28, 8). QUAT. PRINC. 3, 33: curandum est, ut plena **respiracio**, si fieri potest in cantum, non fiat, nisi ubi distinctiones terminantur (*sim.* QUAT. PRINC. 3, 48. *inde* TRAD. Holl. VI 28, 11). QUAT. PRINC. 3, 58: dimidii temporis **respiracio** causa trahendi anelitus. COMM. Boeth. II p. 220, 4: certus **respirationis** locus. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 69-70. GEORG. ANS. 3, 242. TRAD. Holl. VI 25, 5: A finali itaque voce omnis cantus oportet suscipere regulas, et suas depositions sive etiam principia ac **respirationes** ab ea vult tamquam a magistra recipere (*sim.* TRAD. Holl. VI 35, 4). TRAD. Holl. VI 26, 6: Distinctiones vero sunt congrue **respirationes**. FR. GAFUR. pract. 1, 8: certa linea in modum pausa cantilenas terminantis omnia linearum intervalla complectente ..., qua quidem innuunt (*sc. notatores*) vocis ipsius **respirationem**. FR. GAFUR. pract. 2, 6.

respiro -are *pausieren, innehalten, Atem holen (beim Singen)* — *to rest, to pause, to take a breath (when singing)* [s.VII] ISID. etym. 1, 20, 3: Ubi enim initio pronuntiationis necdum plena pars sensui est, et tamen **respirare** oportet, fit comma, id est particula sensus, punctusque ad imam litteram ponitur; et vocatur subdistinctio ab eo, quod punctum subtus, id est ad imam litteram, accipit (*inde* COMM. Boeth. II p. 212, 17). [s.XII] ANON. La Fage I 15, 16: Respirationes vero vocamus interpositiones illas, quae fiunt ab organizatore, quando ad quartam, id est diatesseron, organum vel ad quintam, id est diapente, a cantu descendit et ibi paululum **respirans** resumit spiritum. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 40, 11: Pausa vero est inter distinctiones factas medium silentium **respirandi**. QUAT. PRINC. 3, 33: Distinctio vero est congrua **respiracio** sive repausacio, scilicet ubi nostra vox inter cantus modulationem convenienter **respirare** videtur ita, ut in vocibus **respiracio** fiat, ubi est in sensu literarum congrua repausacio, ut et dictionum et cantus una possit esse distinctio. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 69: inter ultimam notam cuiuslibet dictionis praecedentis et primam sequentis pro li-

bito, si opus fuerit, **respirare** aut pausare poterit. IOH. OLOM. 9 p. 70: In medio vero notarum sillabam sequentem in eadem dictione non tangentium non prohibetur, quin **respirare** possit aliquotiens seu pausare. IOH. OLOM. 9 p. 70: Cum autem plures simul canunt, potest cantus continuari usque ad distinctiones clausularum, quia tunc vox unius sustinet vocem alterius et quilibet eorum altero vel aliis continuantibus sibi iuxta exigentiam potest per medium **respirare**. ... Versus: Cantans **respiret** per voces ac bene pauset, / ne male disiungat ratio, quid pangere poscat. TON. Subl. p. 56, 5: Secundus (*sc. tonus*) in gravibus intonat, medio **respirat**, sed gravius se collocat. TRAD. Holl. VI 26, 6: Distinctiones vero sunt congrue **respirationes**, idest ubi nostra vox intra cantum convenienter **respirare** videtur. FR. GAFUR. pract. 1, 8.

responsiva -ae f. *Bezeichnung für einen Formteil (aus vier oder drei Zeilen mit je elf bzw. sieben Silben) des Sonus (Untergattung der Ballata)* — *term that designates a formal section (that consists of four or three lines each with eleven or seven syllables) of the sonus (subspecies of ballata)*

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 2, 5: Balladae sunt verba applicata sonis et dicuntur balladae, quia ballantur. Et debent habere unum responsum, quod potest habere duas et tres partes. ... Habent etiam super responsum unum et plures pedes, qui volunt habere quattuor partes, et postmodum unam voltam totam similem **responsivae**. GEN. DISC. Postquam 7, 3: Soni sive sonetti sunt verba applicata solum uni sono, et sunt composita isto modo: Quaelibet **responsiva**, quae habet quattuor partes, prima et secunda de undecim syllabis, tertia de septem, quarta de undecim; bene de illis, qui non habent nisi tres partes, potest esse illa de medio de septem syllabis, prima et tertia de undecim. Postea habent duos pedes, qui possunt habere tres partes, et alii habent in aliquibus tantum duas; et una debet esse tantum de septem syllabis, et in aliquibus omnes de undecim. Et postea habent unam voltam proportionatam ad modum **responsivae**. Et sic cantus **responsivae** et voltae de puncto ad punctum debent esse similes. Pedum autem cantus unus vult esse similis alteri, et de aere, de quo est **responsiva** et volta, volunt esse pedes; possuntque fieri de qualicumque tempore volueris, simplici et mixto, dummodo partes invicem corpondeant, et similiter, de quo aere volueris, attamen Italica melius adaptatur. Et si alicubi Gallicum tetigeris, erunt plures hochetti. cf. Burkard/Huck, Voces p. 11

responsorium -ii n. et **responsorius** -i m. I. *„Responsorium“ II. Refrain* — I. *„responsory“ II. refrain*

I. *„Responsorium“ (Bezeichnung für eine aus einem Kehrsvers (Responsorium) und einem solistisch vorgetragenen Versus bestehende liturgische Gesangsform)* — *„responsory“ (term for genre of chant that consists of a repeated section (the respond) and a verse sung by a soloist)*

A *Bestimmung — determination*

[s.VII] ISID. etym. 6, 19, 8: **Responsorios** Itali tradiderunt. Quos inde responsorios cantus vocant, quod alio desinente id alter respondeat. Inter **responsorios** autem et antiphonam hoc differt, quod in **responsoriis** unus versum dicit, in antiphonis autem versibus alternant chori (*inde* AURELIAN. 20, 8. *ad loc.*: AURELIAN. 20, 9-10). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 7, 6: **Responsorium** dictum, quod uno desinente alter respondeat.

B *Gebrauch — usage*

1 *allgemein — general*

[s.IX] AURELIAN. 10, 26: ut noverit cantor propriam perfectamque inesse debere **responsorio** litteraturam, versum autem eiusdem ita debere aptari, quatinus iunctus repetitioni

integrum littere servet sensum. AURELIAN. 10, 29 p. 137: minora **responsoria**, ut est resp. „Servus tuus ego sum“. *al.* COMM. BR. 298. ALIA MUS. 53 p. 130. *al.* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 276a. GUIDO micr. 13, 23: in antiphonis et **responsoriis**, quorum cantus ut psalmis et versibus coaptentur (*ad loc.*: COMM. Guid. 64 p. 145. *inde* GUIDO AUG. 491. ANON. Cist. I 27 p. 36. METROL. 30 p. 81). COMM. Guid. 23 p. 142. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 43: **responsoria** et offertoria et huiusmodi cantiones, quae carent psalmorum et differentiarum appositionibus (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 84, 7). *al.* GUIDO AUG. 497 (*inde* TON. Cist. 72). *al.* ANON. Cist. I 19-21 p. 24. ANON. Cist. III 20: Dum hymnos, alleluia aut **responsorium** cantemus, in clausulis aliquantulum expectemus, maxime tamen in festivis diebus. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b: modulatio **responsorium** et versuum. INST. PATR. 23: **Responsoria** vero et antiphonas, gradualia, tractus, alleluia, offertoria et communionem omnemque gravem cantum remissioni ac velociori processu persolvamus. *al.* MUS. MAN. 43, 14: in **responsoriis** usitatis ... **Responsoria** tamen minus usitata. MUS. MAN. 51, 4: in illis cantibus, qui nec „Gloriam“ habent, sicut introitus et **responsoria**. ELIAS SAL. 17 p. 35b. *al.* HIER. MOR. 22, 116 (p. 163). *al.* IOH. GROCH. 248: post eum (*sc. versiculum*) et similiter post „Gloria Patri“ resumitur pars **responsorii** vel totum aliquoties. PS.-MUR. summa 2163: Notandum etiam, quod quidam cantus inventores cantui suo signum aliquod speciale apponunt; unde quidam repetitionibus **responsorium** notam specialem concedunt, quam **responsorium** non habuit, quod precessit. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 3, 49: in multis aliis **responsoriis** pulcrum habentibus melodiam. *al.* CANT. Quadrangularis 24: Prosaycus cantus est, qui in multis verbis et sillabis habundat, ut in antiphonis et sequenciis et prolixioribus **responsoriis** et huiusmodi (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 28 p. 296, 7). IAC. LEOD. spec. 6, 35, 3: Dicit autem Hugucio, quod strophica dicitur simpliciter conversio in cantilenis, cum fit mutatio de **responsorio** vero ad versum, et anastrophe, quando finito versu reincipitur ipsum **responsorium** vel eius medietas (*sim.* COMM. Boeth. II p. 40, 8. GUILL. POD. 4, 14). *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 25, 40. PROSD. plan. 2, 8 p. 96, 19: propter cantus prosaicos, qui sunt cantus ex longa serie verborum contexti, sicut sequentie, antiphane et **responsoria** quedam. UGOL. URB. 1, 64, 10: Dicuntur autem antiphonae relative ad psalmodiam, cui respondent, sicut **responsoria** ad suam historiam, respondent enim psalmis antiphonae et ante ipsos annuntiari videntur. UGOL. URB. 1, 99, 9: in libro **responsorium**. UGOL. URB. 1, 134, 12: **responsoria** et eorum versus, quae unum sunt. *al.* ANON. Tegens. I p. 105: In mediis pausis debet fieri modica mora, ut ultima seu penultima nota in eisdem pausis non aliter protrahatur quam socie suae, sive hoc sit in psalmo vel **responsoriis** vel in quocumvis alio cantu pausam mediam exigente. ANON. Carthus. inton. 17. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 110. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 4, 7 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 29, 182). *al.* TRAD. Holl. XV 10, 3. BONAV. BRUX. 15, 39. BONAV. BRUX. 20, 1: De regulis **responsorium** maiorum. LE MUNERAT moderat. 4: duo sunt regulativa: cantus et accentus. Cantu regulantur, quaecumque nota seu notis modulatur, ut sunt antiphonae, **responsoria**, hymni, introitus, offertoria et cetera, quaecumque in gradali antiphonario, libro processuum et similibus libris inscribuntur. FR. GAFUR. pract. 1, 3. FR. GAFUR. pract. 1, 14: versiculi brevium **responsorium**. TRAD. Holl. XVI 1, 4, 20. SZYDLOV. 13 p. 52: circa decantationem psalmorum maiorum, item etiam circa versus introituum, circa versus **responsorium** et generaliter circa omnes alios cantus preter psalmos minores, non est attendenda quantitas metrica. TRAD. Holl. XXI 8, 15. TRAD. Holl. XVII 346. TRAD. Holl. XIX 385.

2 mit Bezug auf die kirchentonale Einordnung (insbesondere auf das Verhältnis von Kehrvors und Psalmvers) — with respect to modal classification (especially with regard to the relation of respond and psalm verse)

[s.IX] AURELIAN. 8, 46: omnis ordo tam Romane quam Grece ecclesiae in antiphonis, **responsoriis**, offerendis, communionibus per hos priores decucurrerit tonos. AURELIAN. 10, 30: in offertoriis et **responsoriis** atque invitatoriis non alibi requirendi sunt toni, nisi ubi fines versuum intromittuntur (*sim.* AURELIAN. 10, 30 p. 140). AURELIAN. 13, 31: Est altera divisio in fine versuum nocturnalium **responsorium**, quae ita finem versus peragit, ut modulatio inest **responsorii** ante ipsius repetitionem. AURELIAN. 15, 10: Interea mos considerandus est veteranorum cantorum, praesertim Gallias degentium, qui non omnem toni sequentes auctoritatem versus **responsorium** aliter ac aliter, quam sonoritas tonorum sese habeat, prepediente multitudine syllabarum in diversam mutare partem. AURELIAN. 19, 65: **Responsorium** versus toni sequentes auctoritatem. *al.* COMM. BR. 34. REG. PRUM. ton. p. 223a: Igitur quia antiphonas, introitus et communionem propriis tonis coniunximus, oportunitatem videtur, ut **responsoria** per eosdem tonos discernamus. REG. PRUM. ton. p. 224b: Explicuit differentiae tonorum in **responsoriis** et eorum versibus. *al.* [s.X] MOD. Volunt autem p. 81. TON. Leod. 3, 25. *al.* [s.XI] BERNO prol. 8, 9. BERNO ep. 18. COMM. Guid. 25 p. 142: In versibus enim **responsorium**, quomodocumque variatus sit cantus in **responsoriis**, magis servatur regula modorum quam in ipsis **responsoriis** et similiter in officiis. COMPIL. Casin. 215-216, 7. PS.-GUIDO form. ton. 6, 6. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 47. PS.-OSBERN. 30. IOH. COTT. mus. 11, 17. IOH. COTT. ton. 26, 14. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 745: Denique notandum versus similiter suis **responsoriis** competenter non servire, cum diversorum sint modorum. GUIDO AUG. 749: Ad hoc potest dici, quia, si de cantu versiculi per se iudicetur, vere alterius modi est, sed de ipso non debet iudicari sine illa parte **responsorii**, que sumitur, ut sit unus cantus versiculi et repetitionis. Sicut in **responsoriis** multe sunt clausulae, quae, si per se iudicarentur, et male compositae et alterius modi inveniuntur. Proinde sicut unus cantus est totum **responsorium**, licet ex diversis clausulis constet, quae diversorum sunt modorum, ita unus cantus est versiculi et repetitionis et ex hoc et illo compositus. Propter hoc repetitio **responsorii** debet concordari versiculo et secundum litteraturam et secundum modulationem (*inde* TON. Cist. 164). TON. Gratianop. p. 22. *al.* TON. Cist. 163: Miror similiter de versibus **responsorium**, quod in eisdem finalibus cum suis **responsoriis** terminari non habeant, et alterius toni esse convincantur. ANON. Cist. I 86 p. 32. ANON. Cist. II c. 1152C. COMPIL. Paris. II p. 72. [s.XIII] MUS. MAN. 54, 12: In **responsoriis** quoque communibus eadem finalis est et eadem de causa mutari non potest ut hic: (*sequitur exemplum*). Omnes enim versus huius toni communes semitonium habent in sexta ... Porro in **responsoriis** delicatis, sicut in gradali ceterisve cantibus, sumitur utraque finalis prout ratio quintae dictaverit, quae nunc tonum nunc semitonium resonat. *al.* METROL. 16 p. 80. TON. Praed. 26: Sed dicendum est, quod debent iudicari cum resumptionibus suorum **responsorium**, ut scilicet ibi terminetur cantus, ubi resumptio **responsorii** terminatur, et unus sit cantus versus cum sua resumptione. Simile habetur frequenter in graduali, quod **responsorium** est toni paris et versus eius toni imparis, et alleluia toni paris et eius versus toni imparis. Sed unus est cantus **responsorii** cum suo versu et alleluia cum suo versu (*sim.* HIER. MOR. 22, 91 (p.162). BONAV. BRUX. 21, 11). *al.* AMERUS 8, 26: **Responsoria** cum versibus suis in litteris supradictis, ita et antiphonae, gradua-

lia, introitus, offertoria, postulationes et omnis cantus finitur. *al.* ELIAS SAL. 31 p. 62a: **responsorium** est sexti toni directe, prosa est tertii toni directe. *al.* ANON. Couss. VII 12, 1. LAMBERTUS p. 261b. TON. Sar. p. 11. IOH. GROCH. 249: quilibet tonus plura habet **responsoria**. PS.-MUR. summa 1945: quemadmodum secundum varietatem tonorum variantur modulationes psalmorum, sic et versus **responsoriorum**. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 121. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 244. *al.* IAC. LEOD. inton. 4, 24: Notandum est etiam, quod cuiuslibet toni est habere aliquem cantum communem in versibus **responsorium**, qui cantus iccirco communis dicitur, quia in ipso multorum **responsoriorum** versus tonum eundem habentium communicant (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 87, 8). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 41, 14: Et consimiliter est in **responsoriis**, quia **responsorium** et eius versus ad eundem pertinent tonum, quod etiam patet ex resumptione finis ipsius **responsorii** post versus decantationem. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 23: Est insuper notandum, quod sicut secundum diversitates tonorum in **responsoriis** diversi sunt cantus versuum sequentium. In tempore pascali sunt diversae terminationes **responsoriorum** per „alleluia“. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 25: Item pro singulis tonis ponantur hic „amen“ vel caudae, quae dici possunt in solemnitatibus vel quando chorialibus amplius cantare placet in fine alicuius antiphonae, **responsorii** vel sequentiae seu prosae. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 118: Nota etiam, quod plura **responsoria** permixtos habent tonos, scilicet quintum et sextum, quae tamen frequenter quinto tono attribuantur, in quibus etiam frequenter fit descensus infra finalem ad quartam vocem (*inde* MAN. GUID. p. 151 (p. 467a)). HUGO SPECHTSH. comm. p. 143: Modulationes versuum **responsoriorum** ad octo tonos secundum communem modum. *al.* QUAT. PRINC. 3, 55: Volentibus in Dei ecclesia planum cantum modulari, hec regula generalis est: Ante iniectionem cuiuscumque cantus, sive sit **responsorium** aut antiphona vel introitus misse sive cuiuscumque alius cantus, horum inceptor in corde suo estimare debet arsim et thesim, id est elevacionem et deposicionem, principium et finem. *al.* AEGID. MUR. p. 124a. SUMM. GUID. comm. 4, 89: Item iuxta octo tonos octo sunt modi cantandi versus **responsoriorum**; versus enim **responsoriorum** non vendicant sibi aliquem specialem tonum, sed continentur sub suorum tonis **responsoriorum**. Nota igitur, quod octo versus **responsoriorum**, qui quotidiani ita distincti sunt, quod quilibet versus ibi habet principium, ubi tenor sive „saeculorum“ illius toni principium habet excepto secundo et sexto, qui hoc non semper tenent (*inde* GOB. PERS. p. 196a). ANON. Michaelb. I p. 47. GOSCALC. 1, 5 p. 72, 4. HEINR. EGER 5 p. 63. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 25, 24. *al.* IOH. OLOM. 9 p. 69. IOH. CICON. mus. 2, 12 p. 264, 6. *al.* IAC. TWING. p. 94, 4. *al.* PROSD. plan. 2, 1 p. 80, 8. NICOL. CAP. p. 313. *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 2. *al.* ANON. Gemnic. 3, 3, 2. *al.* UGOL. URB. 1, 103, 2: De finibus troporum et principiis eorum versuum. Quoniam omne **responsorium** cum suo versu in divinis officiis unum essentialiter dicitur esse, quia uterque unius tropi formam habet, nam prothi **responsorium** et eius versus autentici retinent formationem, et plagalis cum suo versu eadem est formatio, idcirco omnis **responsorii** tropi autentici vel plagalis omnisque ipsorum versus idem quoad eorum perfectionem vel imperfectionem mixturam vel commixturam atque per formam dicimus esse iudicium. *al.* ANON. Philad. 94. TRAD. Holl. IX 2, 4, 48. *al.* TON. Subl. p. 63, 12. PETR. TALH. p. 20. ANON. Carthus. nat. 7, 51: Moderni tamen in compositione cantuum ecclesie hoc parum attendunt. Ymo volentes cantum historiam de aliquo sancto vel festo componere, componunt antiphonas simul et **responsoria** secundum ordinem tonorum ita, quod prima antiphona sit primi toni et secunda secundi

et tertia tertii et sic de aliis; similiter de **responsoriis**. *al.* ANON. Carthus. inton. 54. TRAD. Holl. I 2, 8, 10. *al.* TRAD. Holl. XI 7, 55. *al.* TRAD. Holl. II 4, 103. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 6. *al.* TRAD. Holl. V 4, 265. *al.* TRAD. Holl. VI 6, 24: Omnes quidem versus eius sunt modi, cuius sunt et ipsi precedentes, quibus dicuntur relativi, quia sicut relativus se habet ad antiphonas, sic se habet versus ad **responsoria**, in quibus reciprocum finem habent, et finales neumas possident. Hec magister Iacobus de Reno. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 278: Et presertim omnia **responsoria** possunt cognosci in tonis versus ipsorum tam de tempore quam de sanctis, ut patet de evangelistis. *al.* TRAD. Holl. XX 4, 42. *al.* TRAD. Holl. XV 10, 92. GUIL. MON. 9 p. 58. *al.* BONAV. BRIX. 20, 10: Et est notandum, quod versus communes primi, secundi, tertii, quarti, quinti, sexti, septimi et octavi toni videntur esse alterius toni quam eorum **responsoriorum**, quod esset inconveniens, si sic esset. Sed dicendum est, quod debent iudicari cum resumptionibus suorum **responsoriorum**, ut unus sit cantus versus cum sua resumptione. *al.* LAD. ZALK. B 24. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8: Cui enim tono gradualium et alleluya atque **responsoriorum** cantica tribuuntur: eidem et eorum versus sunt ascribendi. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 12. TRAD. Holl. XVI 3, 10, 13. *al.* ANON. La Fage III p. 247. SZYDLOV. 13 p. 52. *al.* TRAD. Holl. XXI 10, 27. *al.* TRAD. Holl. XVII 342. *al.* TRAD. Holl. XIX 404. *al.* ANON. Tegerns. III p. 100.

3 *die liturgische Verwendung betreffend — with respect to liturgical usage*

a *im Stundengebet — within the office*

[s.IX] AURELIAN. 10, 11: sub brevitate studui offertoria, communioniones **responsoriae** nocturni temporis et antiphonas subnotare. AURELIAN. 12, 12: In **responsoriis** nocturnalis officii. AURELIAN. 20, 4: nocturnum officium in antiphonis **responsoriis**que consistit. REG. PRUM. 1, 6: **responsoria**, quae nocturnis horis in Dei laude canuntur (*sim.* MOD. Volunt autem p. 81). [s.XIII] AMERUS 10, 3: Item novem lectiones habent, sed nisi octo **responsoria**, post nonam lectionem incontinenti incipiunt „Te Deum laudamus“ nec ponunt versiculum ante laudes, sed incipiunt „Deus in adiutorium“. ELIAS SAL. 19 p. 42a: antiphone, officia, **responsoria** eorumdem, alleluia, offerendae, communioniones et omnes alii cantus (*sim.* ELIAS SAL. 29 p. 56b). IOH. GROCH. 213: Horas autem appellant illud servitium, quod <in> horis determinatis dicitur, puta in prima, tertia, sexta, nona, vespere et completorio. Cuius particulae sunt hymnus, antiphona, psalmus et **responsorium** et oratio. [s.XV] TRAD. Holl. XI 7, 23. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 8, 3: **responsoria** matutinarum ac introitus missarum. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 36: post **responsoria** videlicet matutinarum. TRAD. Holl. V 4, 630: primum **responsorium** in nocte pascali videlicet „Angelus Domini“. LE MUNERAT moderat. 32. *al.*

b *in der Messe — within the mass*

[s.IX] AURELIAN. 20, 13: **responsorium**, quod gradale dicitur. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 43, 21. ELIAS SAL. 19 p. 42a. *al.* IOH. GROCH. 214: Missam autem appellant illud gloriosum servitium, in quo maxima et divina mysteria sunt completa, in quo etiam bonus Christianus et fidelis suo creatori sacrificium reddit per devotam orationem et oblationem et in quo maximum sacramentum ecclesiae celebratur. Cuius partes sunt officium vel introitus, „Kyrie eleison“, „Gloria in excelsis Deo“, oratio, epistola, **responsorium**, alleluia, sequentia, evangelium, „Credo in Deum“, offertorium, secreta, praefatio, „Sanctus“, canones missae, „Agnus“, communicio, post communionem. IOH. GROCH. 272: **Responsorium** missae est cantus ascendens et descendens quemadmodum **responsorium** nocturnale, habens versiculum sicut illud. Differt tamen ab eo, quoniam illud habet tantummodo in quolibet tono unum ver-

siculum determinatum, hoc vero plures versiculos sub eodem tono habet quemadmodum et **responsoria**. IOH. GROCH. 276: tres cantus, puta **responsorium**, alleluia et sequentia, cantantur immediate post epistolam et ante evangelium in mysterio et reverentia Trinitatis. **Responsorium** autem et alleluia decantantur ad modum stantipedis vel cantus coronati, ut devotionem et humilitatem in cordibus auditorum imponant. [s.XV] UGOL. URB. 1, 129, 8: in suis **responsoriis**, introitibus et ceteris ad missae officium pertinentibus. *al.*

II Refrain (*Bezeichnung für einen kompositorischen Formabschnitt*) — *refrain (term for a segment of a composition)* [*syn.: refractorium, refractus*] [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 118: Qualiter igitur modi cantus describuntur, sic apparet. Cantilena vero quaelibet rotunda vel rotundellus a pluribus dicitur eo, quod ad modum circuli in se ipsam reflectitur et incipit et terminatur in eodem. Nos autem solum illam rotundam vel rotundellum dicimus, cuius partes non habent diversum cantum a cantu **responsorii** vel refractus. ... Cantilena, quae dicitur stantipes, est illa, in qua est diversitas in partibus et refractu tam in consonantia dictaminis quam in cantu. IOH. GROCH. 124: Sic igitur apparet descriptio istorum tam cantuum quam cantilenarum. Partes autem eorum multipliciter dicuntur, ut versus, refractorium vel **responsorium** et additamenta. ... **Responsorium** vero est, quo omnis cantilena incipit et terminatur. Additamenta vero differunt in rotundello, ductia et stantipede. In rotundello vero consonant et concordant in dictamine cum **responsorio**. In ductia vero et stantipede differunt quaedam et alia consonant et concordant. In ductia etiam et stantipede **responsorium** cum additamentis versus appellatur, quorum numerus non est determinatus, sed secundum voluntatem compositoris et copiam sententiae augmentatur. IOH. GROCH. 248: **responsoria** in cantilenis.

responsorium diurnum *Responsorium des Tagesoffiziums* — *responsory for the daily office* [s.IX-X] ALIA MUS. 136 p. 198: In **responsoriis** namque nocturnis vel **diurnis** (*inde* ANON. Bernh. 2, 82). ALIA MUS. 145 p. 204: **Diurna responsoria** „Dilexisti“ et „Qui sedes“.

responsorium gradale *Graduale (Responsorium der Messe)* — *gradual (responsory of the mass)* [s.IX] AURELIAN. 13, 25: de hoc eodem tono in versu **gradalis responsorii** demus exemplum (*sim.* AURELIAN. 13, 25 p. 146). AURELIAN. 18, 24: **Responsoria** autem **gradalia** (*ed.: gradalis*) officii et tractus necne alleluia. *al.* ALIA MUS. 40 p. 125: **responsorium gradale**, quod est „Posuisti Domine“, *al.* [s.X-XI] TON. Leod. 1, 8: **Responsoria** quoque **gradalia** eiusdem tropi incipiunt aut a lychanos hypaton *eqs.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 52: beatus Gregorius et omnes antiqui scriptores musicae, qui notando **responsorium gradale** ... per cantum B mollem incipiebant. [s.XV] PETR. TALH. p. 20.

responsorium matutinale *Responsorium des Nachtoffiziums* — *responsory of the night office* [s.XV] NICOL. CAP. p. 333: in versibus **responsoriorum matutinalium**. PETR. TALH. p. 20: versus vero **responsoriorum** (*ed.: responsorium*) **matutinalium** in principio dignoscuntur. *ibid.* *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 4: versus **responsoriorum matutinalium** ac introituum missarum seu inchoationes post antiphonas psalmorum. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 8, 6: quatuor tantum primo fecere tonos, quibus et quatuor aptavere versus dissimiles pro **responsoriis matutinalibus**. *al.*

responsorium nocturnale (nocturnum) *Responsorium des Nachtoffiziums* — *responsory of the night office* [s.IX] AURELIAN. 10, 21. AURELIAN. 13, 17. AURELIAN. 13, 31: Est altera divisio in fine versuum **nocturnalium re-**

sponsoriorum, quae ita finem versus peragit, ut modulatio inest responsorii ante ipsius repetitionem. AURELIAN. 16, 7: Interea in versibus **responsoriorum nocturnalium** hic tonus trimodam recipit varietatem (*sim.* AURELIAN. 16, 7 p. 152). AURELIAN. 19, 18: Denique versus **nocturnalium responsoriorum** quattuor debent cum sui fine distinctiones habere. AURELIAN. 19, 56: Id autem oramus cantorem, ut omnium versuum fines in **nocturnalibus responsoriis** a quinta incipiat desinere syllaba ante finem ultime. *al.* ALIA MUS. 53 p. 130: **Responsorium** quoque **nocturnale**, quod est „Circumdederunt me“ cum suo versu. ALIA MUS. 75 p. 142. ALIA MUS. 136 p. 198: In **responsoriis** namque **nocturnis** vel diurnis, seu quibuslibet ecclesiasticis cantilenis, ipsae plagae horum sonorum limites ad placidum transcendunt (*inde* ANON. Bernh. 2, 82). *al.* [s.X-XI] TON. Leod. 1, 41. *al.* PS.-ODO mus. p. 276a: valde mirabile est, quod in **nocturnis responsoriis** somnolentorum more graviter et dissolute ad vigilandum nos exhortare videtur (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 165. BONAV. BRIX. 22, 9. FR. GAFUR. pract. 1, 8). BERNO ton. p. 103a: Modi vel tropi, quos usualiter tonos vocamus, **nocturnalium responsoriorum** (*inde* TON. Baumg. 1, 14). GUIDO micr. 13, 8 (*inde* COMM. Guid. 22 p. 142). [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 212: Matutinas autem appellant illud servitium, quod in domibus religionis vel ecclesiis cathedralibus circa mediam noctem fit ... Et partes huius appellant invitatorium, „Venite“, hymnus, antiphona, psalmus, lectio, **responsorium nocturnale** cum suo versiculo et ultimo oratio. IOH. GROCH. 247: **Responsorium nocturnale** est cantus ordinatus recte ascendens <et> descendens iuxta regulam alicuius toni. Quem immediate sequitur versiculus cum „Gloria Patri“. IOH. GROCH. 272: **Responsorium** missae est cantus ascendens et descendens quemadmodum **responsorium nocturnale**, habens versiculum sicut illud. MARCH. luc. 11, 4, 58. GUIDO DION. 1, 4, 468. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 64, 3: ad antiphonas, **responsoria nocturna**, introitus, gradualia, alleluia et versus eorum, tractus, offertoria et communiones. FR. GAFUR. extr. 8, 13, 4. BONAV. BRIX. 15, 41. GUILL. POD. 4, 14: Versiculi enim **responsoriorum nocturnalium** primi modi. FR. GAFUR. pract. 1, 8: Describunt enim notatores in antiphonis et **nocturnis responsoriis** atque gradualibus ipsam (*sc. neumam*) certa linea in modum pausa cantilenas terminantis omnia linearum intervalla complectente. FR. GAFUR. pract. 1, 9: versiculi **nocturnalium responsoriorum** huius secundi toni. *al.* v. cantus responsorius

responsum -i n. 1. *Responsorium* 2. *Refrain* — 1. *responsory* 2. *refrain*

1 *Responsorium* (*Bezeichnung für eine aus einem Kehrsvers (Responsorium) und einem solistisch vorgetragenen Versus bestehende liturgische Gesangsform*) — *responsory (term for genre of chant that consists of a repeated section (the respond) and a verse sung by a soloist)* [s.IX-X] HUCBALD. 7. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 23, 41: de etymologia officialium nominum, ut est **responsum** et antiphonarum. [s.XIII] ELIAS SAL. 21 p. 44b: in eodem modo et in eadem voce et per eosdem punctos, sicut cantabitis versus psalmorum sub regimine alicuius toni, decantationi cuiuslibet versiculi debet dare **responsum**. HIER. MOR. 22, 89 (p. 162): communes versus omnium tonorum, tam parium quam imparium, videntur esse alterius toni quam eorum **responsum**, quod esset inconveniens, si sic esset. [s.XIV] PS.-MUR. interv. p. 309b: antiphonae et **responsa** caeterique cantus ecclesiastici. CART. PLAN. 14: in **responso** „Si bona suscepimus“. CART. PLAN. 15. CART. PLAN. 17. [s.XV] PROSD. plan. 2, 11 p. 106, 20: simili modo in noticiam to-

norum omnium **responsorum** devenire possumus, quoniam omne **responsum** desinens in ·D· grave, cuius versus in ·A· acutum sumit exordium, vel in ·D· grave et ascendit usque ad ·A· acutum, primi toni esse dicitur. PROSD. plan. 2, 11 p. 106, 26-33. PROSD. plan. 2, 18 p. 154, 10: Modi autem intonandi versus introituum et **responsorum** a quibusdam poni solent, sed quia ipsi distincte per eorum figuras figurati immediate post introitus et **responsa** reperiuntur, ipsos propter brevitate dimisi. GEORG. ANS. 3, 6: antiphona et **responsa** et graduales. GEORG. ANS. 3, 59: Est unum (*sc. genus cantus*), quo clerus utitur in divinis officiis decantandis, primum equidem antiphonis et **responsis** et gradualibus, cuius diximus dantem terminos fuisse Gregorium papam.

2 Refrain (als Formteil einer Ballade) — refrain (as formal section of a ballade)

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 2, 2: Balladae sunt verba applicata sonis et dicuntur balladae, quia ballantur. Et debent habere unum **responsum**, quod potest habere duas et tres partes. ... Habent etiam super **responsum** unum et plures pedes, qui volunt habere quattuor partes, et postmodum unam voltam totam similem responsivae. cf. Burkard/Huck, Voces p. 15, 23

responsum graduale *Graduale (Responsorium der Messe) — gradual (responsory of the mass)*

[s.XIV] CART. PLAN. 20: in **responso gradualis**, id est „Dirigatur oratio mea“.

responsum nocturnale *Responsorium des Nachtofiziiums — responsory of the night office*

[s.X-XI] TON. Leod. 2, 26 (La): **Responsorum** etiam **nocturnalium** quaedam incipiunt a parhypate meson, quaedam a lychanos hypaton, quaedam a <parhypate> ypaton, quaedam etiam a proslambanomenos. ANON. Prag. 285: in quibusdam videlicet antiphonis et **responsis nocturnalibus**.

resulto -are 1. *klingen, erklingen* 2. *falsch klingen, dissonieren* 3. *erklingen lassen* — 1. *to sound* 2. *to sound improperly, to form a dissonance* 3. *to bring into sound*

1 klingen, erklingen — to sound

[s.V] MART. CAP. 1, 11: Nam eminentiora prolixarum arborum culmina perindeque distenta acuto sonitu **resultabant** (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 25-1. *ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 25-1: **resultabant**: resonabant musicam. REMIG. AUT. 11, 2: **resultabant**, id est resonabant vel recinebant. REG. PRUM. 5, 25: **resultabant**, id est resonabant). MART. CAP. 9, 920: nec minor quippe ex fidibus suavitas quam vocis modulamine **resultabat** (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 920/353, 11. *ad loc.*: REMIG. AUT. 489, 15: **resultabat**: resonabat). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 929/356, 15: **fidicinat**: Est in mari Mediterraneo saxum, quod si quis percusserit, velut cum fidibus **resultat**. REMIG. AUT. 5, 6: **dissultaret**, id est **resultaret** et resonaret vel divulgaret. REMIG. AUT. 210, 8: **et remugit caelum**, id est resonat et **resultat**. ORG. Colon. 4: ut in quartanis locis vox voci **resultet**. [s.XI] ARIBO 91 p. 10: ·F· et ·f· admodum indigent synemmenon, ut gravis (*sc. chorda*) supra quartam, acuta habeat quintam ad se **resultantem** per diapente. ARIBO 5 p. 36. ARIBO 42 p. 51: aut per ditonum tendens praepositus (*sc. motus*) ad principium prioris per diapente **resultet** (*inde* COMM. Guid. 38 p. 167). ARIBO 44 p. 52 (*inde* COMM. Guid. 39 p. 167). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 311: Tres siquidem consonantie predictae, dyapason videlicet, dyapente et dyatessaron, non solum si simul ordinate fuerint et coniuncte, unam **resultantem** ex tribus perfectissimam efficiunt melodiam. GUIDO DION. 1, 1, 320: per melodiam tamen ex istis tribus consonantiis **resultantem**. GUIDO DION. 1, 4, 334. IAC. LEOD. spec. 2, 2, 36. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 16: nulla utimur consonantia,

quae ex puris illis **resultet** tonis. [s.XV] ORIG. ET EFF. 1, 4. (?) UGOL. URB. 1, 3, 4: descriptas voces consonantes vel dissonantes ... ex his dulcissimas **resultantes** melodias. IOH. KECK 2 p. 323a: Diatessaron ... Cui si tonum addideris, diapente **resultare** videbis. IOH. KECK 2 p. 323b. TRAD. Holl. II 4, 7: Dicunt tamen quidam, quod quamvis apud Grecos tantummodo 4^{or} toni fuerunt nominati, scilicet prothos, deutos, tritos et tetrartos, nichilominus tamen ex hiis 4^{or} alii 4^{or} **resultabant**, quia quilibet predictorum in duos dividebatur. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 3, 26. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 9, 4. LAD. ZALK. A 50: istae species (*sc. b duralis, naturalis, b mollis*) in nostro manuchordo mixtim complicantur, ... ut ex tali complicatione cantus dyatonicus **resultet**. FR. GAFUR. theor. 3, 8, 7: si duas continuas sesquialteras disposuerimus proportiones, id, quod ex terminis **resultabit** extremis, non duplam tantum reddet proportionem, sed amplius excedet. FR. GAFUR. pract. 1, 8: sesquioctava invicem habitudine tonus **resultet**. FR. GAFUR. pract. 4, 14.

2 falsch klingen, dissonieren — to sound improperly, to form a dissonance

[s.V] MART. CAP. 2, 108: consonae unitatis continua modulatio; ex quo nihil est, quod discrepet aut **resultet** in medio (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 108/31, 9-10: **discrepet**: dissonet, **resultet**: contradicat. *inde* COMM. Boeth. II p. 226, 12). MART. CAP. 9, 947: Hi (*sc. soni*) vero alii sibi invicem congruunt, alii discrepant et **resultant** (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 2. *ad loc.*: REMIG. AUT. 505, 18: **resultant**, id est dissonant, dissentiunt et repugnant).

3 erklingen lassen — to bring into sound

[s.IX] REMIG. AUT. 4, 14: cur dubitas me de nuptiis deorum velle loqui cum audias hymenium nuptias **resultare**, id est recinere et resonare? [s.XI] ARIBO 32 p. 28: cum tetrachordum gravium, finalium, superiorum, excellentium intendatur et remittatur per tonum, semitonium, tonum, potes quamlibet neumam eodem modo se habentem susum iusumque **resultare**. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 18, 13: ab una regula generali, que est, quod in mediis tetracordis ·A· littera ad ·D· litteram et ·B· ad ·E· et ·C· ad ·F· inferius **resultat** consonanciam dyatessaron, superius dyapente.

resupina *Bezeichnung für eine dreitönige, ab- und wieder aufsteigende Neume — term for a neume of three pitches, that descends, then ascends again* (■)

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **resupina** ■ (*inde* WILLELM. 3, 18). WALT. ODINGT. 5, 2, 17: **Resupina** dicta, quia super supinam virgam reerigitur (*inde* WILLELM. 3, 22). WALT. ODINGT. 6, 8, 13: Ligatura ascendens cum perfectione est, cum paenultimus punctus recte gerit supra caput ultimum, sicut in plano cantu pes vel **resupina**.

resurgo -ere (*wieder*) *aufsteigen (die Tonhöhe betreffend) — to ascend (again) (with respect to pitch)*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 19, 10: Quarti tamen cantus per diapente competentius quam per diatessaron cadit et **resurgit** (*inde* GOB. PERS. p. 188b). [s.XIII] MUS. MAN. 57, 22. [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 57: per diatessaron licite cadentes et **resurgentes** ... per diapente cadentes et **resurgentes**. [s.XV] TRAD. Holl. XI 7, 20. IOH. VELLE metr. 82: quintam sextamve **resurgens**.

retinaculum -i n. *Saitenhalter (Aufhängung bzw. Befestigung der Saiten) — tailpiece, string holder (bracket or attachment for mounting strings)*

ORGANISTR. A magada p. 209, 2: De divisione organistri. A magada usque ad **retinaculum** chordarum percurrere duobus passibus et in primo passu pone ·C·. ORGANISTR. Pone p.

216, 3: Mensuracio cuiusdam instrumenti. Pone, ubi volueris, primum punctum, id est ·C· grave, et ab eo puncto cum circino facias IX passus usque ad locum, ubi vis, quod sit **retinaculum** cordarum ante rotam, et ibi fac punctum x, quia sepius ad eundem in meciendo recurres. *cf. Bröcker, Drehleier*

retorquens *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume [s.XI-XII]* NEUM. Nomina 2: Nomina neumarum cognosces hic variarum: / Percutients, torquens, saliens, pes, virga, **retorquens**. NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens ... inclinans, **retorquens**.

retropolis -is (retropollex) *Bezeichnung für das tiefe F (unterhalb des Γ) — term for the low F (below Γ)* [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 2 p. 30: Sicut igitur ut synemmenon ab ut diezeugmenon tono superatur, ita ut istius a ·Γ· ut tunc suberit, quod appellatur ab ipsis **retropolis**, quia, cum ·Γ· ut in capite pollicis superpositum sit, retro ipsum in prima scilicet exteriori iunctura digiti ponitur. ... Unde qui bene omnia, quae dicta sunt, inspexerit, taliter manum compositam recte conspiciet: in **retropolis** scilicet ut, in ·Γ· ut ut re, in ·a· re ut re mi, in ·b· mi ut re mi fa, in ·c· faut vero ut re mi fa sol, in ·d· solre ut re mi fa sol la. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37: Haec chorda erit, quam dicunt moderni **retropolis**, ... in qua paene omnia modernorum instrumenta, quae polychorda in Italia reperimus incepta, etiam organa et alia instrumenta completa, quae per semitonia sunt divisa. *ibid.*: ·Γ· ut sit octava ·g· solreut, **retropolis** octava sive diapason ·f· faut. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 73: Accipiamus igitur primum hexachordum, scilicet **retropolis**, quod terminatur in ·d· solre. GUILL. POD. ench. 25 p. 386: in ·f· faut uno tono remissius ab gamaut, quem quidem locum isti indocti **retropollex** per ignorantiam terminorum absurde apellant.

reverberatio -onis *f.* 1. *Bezeichnung für die (verzierende) Antizipation eines regulären Tons* 2. *Tonwiederholung — 1. term for the (elaborated) anticipation of a pitch 2. repetition of a pitch*

1 *Bezeichnung für die (verzierende) Antizipation eines regulären Tons — term for the (elaborated) anticipation of a pitch* [s.XIII] HIER. MOR. 25, 129 (p. 183): nulla nota brevis cum **reverberacione** sumatur, nisi dicte V note, que singulariter mensurantur. Que tamen diversimode sumuntur. Nam alique ex eis cum **reverberacione** sub specie semitonii, alique sub specie toni, alique vero cum **reverberacione** omnium aliorum modorum. Est autem **reverberacio** brevissime note ante canendam notam celerima anticipacio, qua scilicet mediante sequens assumitur. HIER. MOR. 25, 171-174 (p. 185). HIER. MOR. 25, 191 (p. 185): Unissonus si plures quam duas habeat notas, omnes sunt semibreves excepta penultima et ultima, que cum **reverberacione** sumitur ab ipsis. HIER. MOR. 25, 203 (p. 186). HIER. MOR. 25, 209-218 (p. 186).

2 *Tonwiederholung — repetition of a pitch* [s.XV] TRAD. HOLL. II 4, 235: Finis autem huius forme sive melodie versuum responsoriorum quarti toni debet esse in ·D· solre; habet tamen aliquam differenciam in fine per <re> **reverberacionem** in ·F· faut, ibi faciens terminacionem. Et hoc est verum, quando repeticio responsoriorum quarti toni incipitur in ·C· faut (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 376).

reverbero -are (*einen Ton*) *wiederholen — to repeat (a pitch)* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 12, 17: Nam et Odo huius artis experientissimus et a Guidone in fine tractatus sui comprobatus,

cantum, qui a finali ascendens quintam ter vel quater repercutit, autento deputat. Unde et haec antiphona „Ecce tu pulchra es“, quamquam in cursum secundi toni decidat, tamen, quia superius quintam a finali saepius **reverberat**, primo tono deputatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 48, 10. TRAD. HOLL. VIII 26, 15. TRAD. HOLL. XI 5, 23. CONR. ZAB. tract. AZ 12). [s.XV] TRAD. HOLL. IX 2, 3, 9: Ambrosianus vero secundus tonus extendit intensuras suas magis assidue **reverberando** cordam quintam vel sextam et sistit quandoque in sedibus regularibus, quandoque in contrariis (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 46. LAD. ZALK. B 10). TRAD. HOLL. IX 2, 3, 17: Dicuntur autem autentici (*sc. toni*), quia suum dyapante, idest quintam cordam a sua sede finali, cum sua dyapason, idest octava corda, pluries **reverberant** (*sim.* TRAD. HOLL. XI 5, 65. TRAD. HOLL. II 4, 17. TRAD. HOLL. V 4, 52. LAD. ZALK. B 11). TRAD. HOLL. IX 2, 3, 120: duplex est cantus in cantu Gregoriano, videlicet regularis et irregularis: regularis, qui gradatim transcurrit voces cantuum et, si talem gradacionem transgreditur, cum muttacione tamen ordinaria plures **reverberat** cordas. TRAD. HOLL. IX 2, 4, 17: antiphonas inchoantes in ·F· faut sive intendentes ad unam cordam in ·G· solreut et iterum **reverberantes** ·F· faut. TRAD. HOLL. IX 2, 4, 165. TRAD. HOLL. IX 2, 4, 170: finis versus **reverberat** ·F· faut, ibi terminacionem faciens (*sim.* LAD. ZALK. B 43). TRAD. HOLL. IX 2, 4, 222. TRAD. HOLL. XI 5, 39: In quibus et similibus antiphonis caute respiciendum est: si enim sepius **reverberatur** dyapenthe, tunc sunt de thono autento (*sim.* TRAD. HOLL. VI 42, 8). TRAD. HOLL. XI 6, 31. TRAD. HOLL. XI 6, 62: dico plagales, quia plagantur a suis autentis, scilicet quando **reverberat** quintam autentus cordam sepius, quia tunc naturaliter fiet toni autentici, licet non habebit suum dyapason, quod tamen secundum regulas magis debet esse tonus plagalis. TRAD. HOLL. XI 7, 13. TRAD. HOLL. XI 7, 73. TRAD. HOLL. II 4, 223: antifonas in ·c· solfaut inchoantes et a ·c· solfaut gradatim ascendentes in ·d· lasolre et iterum **reverberantes** ·c· solfaut (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 364). TRAD. HOLL. II 4, 285 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 426). TRAD. HOLL. II 4, 356 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 497). TRAD. HOLL. II 4, 357 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 498. *sim.* LAD. ZALK. B 57). TRAD. HOLL. V append. 2, 2: Omnis cantus sepe <finale> tangens, in eo morans, tertiam vel quartam **reverberans**, raro autem subsonans, est autentus (*sim.* TRAD. HOLL. XIV 10, 36). SZYDLOV. 10 p. 43: Omnes toni plagales **reverberant** suam finalem in fine sui tenoris. A qua regula excipiuntur toni autentici, qui non **reverberant** suam finalem. TRAD. HOLL. XXI 8, 9. TRAD. HOLL. XVII 311. TRAD. HOLL. XIV 10, 36.

rhythmicus -a, -um ‚*rhythmisch*‘ — ‚*rhythmic*‘

1 *auf Schlag- und Zupfinstrumente bezogen — with respect to plucked and percussion instruments*

[s.III] FRAGM. CENS. 11, 1: Musica est peritia faciendorum et canendorum modorum. Eius partes harmonica, organica, **rhythmica**, crumatica. [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: Prima (*sc. musica*) est harmonica, quae ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quae ex flatu consistit. Tertia **rythmica**, quae pulsu digitorum numeros recipit (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 8. AURELIAN. 5, 2. VOCAB. MUS. p. 141. METROL. 21 p. 69. HIER. MOR. 2, 11 (p. 11). IAC. LEOD. spec. 1, 17, 5-10. ANON. Grac. p. 17. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 19. GOB. PERS. p. 181a. EG. CARL. rit. 49-50. ANON. Carthus. pract. pr. 3-6. TRAD. HOLL. I 1, 1, 7. ADAM FULD. 2, 3). ISID. etym. 3, 22, 1: De tertia divisione, quae **rythmica** nuncupatur. Tertia est divisio **rythmica**, pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, tympanum quoque, cymbalum, sistrum, acetabula aenea et argentea vel alia, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum et cetera huiusmodi (*inde* HIER. MOR. 4, 107 (p.

19). TRAD. HOLL. VIII 3, 95. TRAD. HOLL. I 1, 1, 28). [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 49: Harmonia est **rythmica** et canora melodia ex pulsu et percussione nervorum et tinnitu metallorum generata. Et huic harmoniae diversa subserviunt instrumenta, ut tympanum, cymbalum, lyra, cithara, psalterium atque sistrum et cetera. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 7, 3: musicarum alia armonica, alia organica et alia **rithmica** dicitur. MARCH. luc. 1, 14, 1: de musica **rithmica**. Musica **rithmica** est, que fit per sonum, qui non est vox, et talis sonus fit sine anhelitu, ut supra monstratum est, ut in monacordo, psalterio, tintinnabulo et hiis similibus (inde FR. GAFUR. extr. 6, 6, 1). al. MARCH. pom. 21, 6. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 60 descr. IOH. TINCT. diff. 175: Musica ... est triplex, scilicet armonica, organica et **rithmica**. ... Musica **rithmica** est illa, que fit per instrumenta tactu sonum reddentia. IOH. TINCT. diff. 243: Sonitor est, qui instrumento artificiali sive organico sive **rithmico** musicam exercet. FR. GAFUR. extr. 6, 6, 1. FR. GAFUR. op. 1, 4: aut ex organicis artificialibus instrumentis aut ex **rythmicis** aut ex organicis **rythmicisque** simul mixtis consonantias ducit (sc. *musica instrumentalis*). Tunc altera (sc. *musica*) organica altera **rythmica** (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 1). *ibid.* al. NICOL. BURT. 1, 5, 40: Ex his igitur omnibus, quae anhelitu operante pulsantur, musicae organicae sunt subiecta; quae vero digito vel virga, **rythmicae** musicae attribuuntur. IOH. TINCT. inv. p. 27. HERB. TR. 1, pr. p. 18. MICH. KEINSP. 2, 11: Est namque musices natura quaedam harmonica, quae ex vocom quadam germanitate consistit. Ea musica aliud nihil est quam vox in homine, eadem utimur voce pro prima modulantes. Alia est organica, quae ex flatu temperata in vocis habitum roboratur; huic convenient fistulae, organa, tubae, tibiae, musae. Tertia est **rythmica**, quae impulsu ritum modulationis agit; huic ascribuntur cymbalum, variae cithararum species, sistrum, tympanum.

2 auf die musikalische Zeitordnung bezogen — with respect to musical organization of time

a generell — general

[s.V] MART. CAP. 2, 121: melo favente **rythmico** (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 121/35, 23-4. REMIG. AUT. 51, 19: **rythmico** melo', id est dulci carmine). MART. CAP. 9, 930: officium meum est bene modulandi sollertia, quae **rythmicis** et melicis astructionibus continetur (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 930/356, 20-1. REMIG. AUT. 494, 11). MART. CAP. 9, 936: Sed quae ex his ad melos pertinent, harmonica, quae ad numeros, **rythmica**, quae ad verba, metrica dicuntur (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 936/360, 10. REMIG. AUT. 499, 13. IOH. SCOT. annot. 499, 13). al. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 6: quando melos aliquod musicus voluisset adscribere super verum **rythmica** metri compositione distentum (inde IAC. LEOD. spec. 6, 8, 2. COMM. Boeth. II p. 254, 28). CASSIOD. inst. 2, 5, 10: Scripsit etiam et pater Augustinus de musica sex libros, in quibus humanam vocem **rithmicos** sonos et armoniam modulabilem in longis syllabis atque brevibus naturaliter habere posse monstravit. [s.IX] SCOL. ENCH. 2, 261: quicquid in modulatione suave est, numerus operatur per ratas dimensiones vocom, quicquid rithmi delectabile prestant sive in modulationibus seu in quibuslibet **rithmicis** motibus, totum numerus efficit. [s.X-XI] ORG. Paris. 39: punctos ac virgulas ad distinctionem ponimus sonorum brevium ac longorum, quamvis huius generis melos tam grave ... esse oporteat tamque morosum, ut **rithmica** ratio vix in eo servari queat. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 3, 3: **rithmicos** vel metricos cantus.

b in Klassifikationen der Musik — in classifications of music

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 5: Musica scientia est disciplina, quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his, qui inveni-

untur in sonis, ut duplum, triplum, quadruplum et his similia, quae dicuntur ad aliquid. Musicae partes sunt tres: armonica, **rithmica**, metrica. Armonica est scientia musica, quae decernit in sonis acutum et gravem. **Rithmica** est, quae requirit incursionem verborum, utrum bene sonus an male cohaereat. Metrica est, quae mensuram diversorum metrorum probabiliter cognoscit, ut verbi gratia heroicon, iambicon, heleiacon et cetera (inde ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 1. AURELIAN. 4, 2-3. AURELIAN. 6, 2. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 13-15 p. 68. HIER. MOR. 4, 5-7 (p. 16). LAMBERTUS p. 252a. WALT. ODINGT. 2, 2, 2-5. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1-2. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 10. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. QUAT. PRINC. 1, 6. ANON. Grac. p. 14. FLOR. FAX. 1, 3, 17). [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22: Sunt itaque tres partes huius artis (sc. *musicae*): instrumentalis, humana, mundana. Instrumentalis dicitur, quae attenditur in sonis, et accipit nomen ab una sui parte; et alia pars eius est melica, alia metrica, alia **rithmica**. Melica est, quae exercetur in instrumentis, in cythara vel monocordo vel etiam in organis, et ab hac dicitur instrumentalis. Metrica est illa, quae considerat pedum concordias secundum proportionem productionis et correptionis. **Rithmica** est, quae attenditur in numero sillabarum. al. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 13-14: Instrumentalis (sc. *musica*) consistit in musicis instrumentis, et haec siquidem dividitur in tres partes, scilicet **rismicam**, melicam et metricam. **Rismica** consistit in rimis (pro rismis?) sub quadam proportionem tam soni quam numeri constitutis. AUGUST. MIN. 14: Item instrumentalis (sc. *musica*) alia melyca, alia metrica, alia **richmica**. Melyca est, quae cantibus discernendis et cognoscendis proportionaliter est attributa. Metrica est scientia sillabis cognoscendis acomodata, quae longa, quae brevis sit, discretiva. **Richmica** est scientia <numeris> sillabarum in rithmo ponendarum <addicta>. [s.XIV] IOH. MUR. comp. 6, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 71, 1: Cum cantus musicam respiciat instrumentalem vel sonoram, divisiones aliquas recipere potest supra libro primo tactas de dicta specie, ut quid sit quidam cantus harmonicus, quidam **rythmicus**, quidam metricus. al. PS.-THEODON. pr. p. 30: Musica enim armonica in tribus dividitur: in prosaicam, metricam et **rithmicam**. COMM. Boeth. II p. 134, 25: Item instrumentalis (sc. *musica*) alia mellica, alia metrica, alia **rithmica**. al. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 3, 111: quedam (sc. *musica*) dicitur metrica, quedam **ricmica**, quedam armonica. Metrica est illa, quae mensuram metrorum diversorum ostendit ratione. Patet in metro iambico vel in alio. Musica **ricmica** potest esse in cantilenis ricmicis. Armonica est, quae distribuit sonos graves et acutos principaliter. Vel armonica est illa instrumentalis musica, quae consistit in numeris, et eciam locata est secundum proportionem longarum aut brevium figurarum. WENCESL. PRACH. 130-134. IOH. KECK 1 p. 321b: Musicam triplicem esse ferunt sapientes, metricam unam, **rythmicam** alteram, tertiam vero harmonicam ponentes. TRAD. HOLL. XIII pr. 108-109, comm. al.

adv. **rhythmic** ‚rhythmisch‘ (auf Schlag- und Zupfinstrumente bezogen) — *rhythmically* (with respect to plucked and percussion instruments)

[s.XIV] MARCH. pom. 21, 4: cantando organice vel **rhithmice** vel solum cum imaginatione mea.

v. musica rhythmica II 2

rhythmus -i m. ‚Rhythmus‘ (Bezeichnung für die in der Zeit geordnete Tonbewegung) — ‚rhythm‘ (term for the movement of tones ordered in time)

1 Bestimmung — determination

[s.IX-X] COMM. BR. 351: Quae canendi aequitas **rithmus** Grece, Latine dicitur numerus, quo certe omne melos more me-

tri diligenter mensurandum sit. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 2, 6, 3: Tota ipsa musica motus et vocum numero indiget, ex quo **rythmus** fit, idest ordo in tempore atque motu, quem quidem **rythmum** commode numerum dicere possumus; modo intelligamus numerum in tempore atque motu.

2 Gebrauch — usage

[s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 181, 2 (ad loc.: COMM. Boeth. II p. 86, 10-11. inde HIER. MOR. 8, 64 (p. 37). IAC. LEOD. spec. 1, 18, 7). BOETH. mus. 1, 34 p. 225, 8: **rhythmos** cantilenasque totumque carmen (inde HIER. MOR. 9, 65 (p. 43). FR. GAFUR. op. 1, 5. ADAM FULD. 2, 6. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 7). BOETH. mus. 1, 34 p. 225, 13: isque est musicus, cui adest facultas secundum speculationem rationemve propositam ac musicae convenientem de modis ac **rythmis** deque generibus cantilenarum ... iudicandi (inde GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 17. AURELIAN. 4, 14. HIER. MOR. 9, 70 (p. 44). MARCH. luc. 16, 1, 2. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 9. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 3). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 25, 11: omnes et **rithmos** et mela. [s.IX] REMIG. AUT. 155, 18: discretio sonorum et **rithmorum** fit. al. AURELIAN. 4, 13: **Rithmus** vero, quia totum in ratione ac speculatione positum est, hoc proprie (ed.: propriae) musicae deputandum arbitratur. SCOL. ENCH. 2, 260-264. (?) [s.X-XI] GLOSS. Aug. 3, 42: non secundum grammaticam, sed secundum solam musicam **rithmum** vocari <liceat>, hoc est, non secundum peritiam longarum et brevium syllabarum, quod ad grammaticam pertinet, sed secundum solum exemplum, quod ad musicam pertinere non dubium est. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 30: **rithmi** similiter delectant et ad musicam pertinent sicut modi. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 14. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 136, 26-28. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 58 p. 334, 20: musica humane vocis **rithmus**, id est numerus arithmeticorum, appellari meruit. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 56. FR. GAFUR. pract. 2, 2: varias in **rythmo** figuras disposuere Graeci hoc ordine: brevem scilicet unius temporis hoc modo signabant: —. Longam vero minorem, quam bitempoream dicebant, sic: =. Longam trium temporum sic: L. Longam quattuor temporum sic: U. Longam quinque temporum sic: W. FR. GAFUR. pract. 3, 15: Is (sc. Plato) enim inquit universam **rythmorum** varietatem esse lyrae vocibus accomodandam. cf. HMT s. v. *Rhythmus / numerus*

riga -ae f. 1. *Notenlinie* 2. *Notensystem, Notenzeile* — 1. *staff line* 2. *staff*

1 *Notenlinie* — *staff line* [syn.: *linea*]

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 11. [s.XIII] AMERUS 2, 23: naturaliter ascendendo totum gamma per omnes **rigas** et spacia. AMERUS 23, 4: secundum Guidonem nulla ratio sive natura concedit, quod cantus sine clavi et quatuor **rigis** possit naturaliter cantari, cum clavis aperiatur, **rige** modos naturamque ostendant. [s.XV] IAC. THEAT. 16: Hoc autem ordine disponuntur lictere in linea: ·G· in **riga**, ·A· in spacio. eqs. ·cc· in spacio, ·dd· in **riga**. GUIL. MON. 5 p. 31: Gammaut stat in **riga**, ·A·re in spatio, ·B·mi in linea et sic procedendo de linea in spatium usque ad finem manus. GUIL. MON. 6 p. 34: de linea in spatium tendentes, nec e contrario de spatio in **rigam**. GUIL. MON. 6 p. 38: duae notulae existentes sub eodem puncto, hoc est sub eadem **riga** vel eodem spatio. GUIL. MON. 8 p. 53. CONTR. Inprimis 2, 8-12. CONTR. Inprimis 5, 5-7. CONTR. Inprimis 5, 12-26. CONTR. Inprimis 6, 8-11.

2 *Notensystem, Notenzeile* — *staff*

[s.XV] CONR. ZAB. tract. SS 1: Omnes autem hae proportionnes enumeratae gradualis, quo expeditae sunt, ordine habentur in notis in hac unica **riga** sequenti: (sequitur exemplum). Omnes vero proportionnes in uno simplici cantu reperibiles, quae et usitatae sunt et dicuntur, habentur gradualis ordine tam

ascendendo quam descendendo in hac unica **riga**, quae sequitur. ... (sequitur exemplum). CONR. ZAB. tract. XX 1: Omnia autem septem minora semitonia usitata simul ponuntur per ordinem in hac unica **riga**, ut ipsi incipientes ea amplius considerare assuescant: (sequitur exemplum). CONR. ZAB. tract. AG 15: Sicque incipiens dimisso iam monochordo cantet per unam pausam vel **rigam** iamque huiusmodi clavem in monochordo tangat, in qua in libro dimiserat, probans si iam iterum vox sua cum sono concordet. Quod si, sic iterum usque ad aliam pausam vel alterius **rigae** finem cantet similiter in fine concordiam probando, id est ut supra, et sic de aliis continue. Si autem aliquando invenerit se in fine discordare, signum est, quod intra hanc **rigam** vel particulam cantici errorem commiserit plus vel minus debito alicubi ascendendo vel descendendo. A principio igitur huius **rigae** vel particulae reincipiens totam cantet de nota ad notam continue tangens correspondentem claves monochordi, sic tamen, quod vox sua sonum monochordi paulisper praecedat, et sic statim deprehendet, ubi erraverit (sim. CONR. ZAB. mon. S 2-5). CONR. ZAB. tract. p. 234. CONR. ZAB. tract. p. 241.

rittonia -ae *Bezeichnung für ein Schlaginstrument — term for a percussion instrument*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: Dicitur appulsu propter nablum et **rittoniam** et alia, quae ex metallorum tinnunt sonoritate apulsu percussione. cf. Howell, Paulus p. 22 sq.

riva *Benennung (Charakterisierung?) der trite symmenon mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning (characterization?) that refers to the trite symmenon* [s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·M· - corda nar - simphonia theletascer - metrum trite syngemenon - vox **riva**.

rogatio -onis f. *Bezeichnung für die Litanei (zur Prozession an Bittagen) — term for the litany (for processions on days of rogation)*

[s.VII] ISID. etym. 6, 19, 80: Litaniae autem Graeco nomine appellantur, quae Latine dicuntur **rogationes**. [s.IX] AURELIAN. 18, 24: Responsoria autem gradalia (ed.: gradalis) officii et tractus necne alleluia, sed et prolixas antiphonas letaniarum atque **rogationum** ceteraque huius modi non opere precium arbitratus sum huic inserere operi (cf. Ponte, Aurelianus 3 p. 181).

rondellus -i m. et **rondela** -ae f. I. *Bezeichnung für eine (französischsprachige, mehrstimmige) Liedform mit Refrain (Rondeau)* II. *Bezeichnung für einen Stimmtausch-Satz — I. term that designates a (French, polyphonic) genre of song with refrain (rondeau) II. term that designates a composition with voice exchange*

I *Bezeichnung für eine (französischsprachige, mehrstimmige) Liedform mit Refrain (Rondeau) — term that designates a (French, polyphonic) genre of song with refrain (rondeau)*

1 *mit Spezifizierung satztechnischer Merkmale — with specification of structural features*

a *die Form (Refrain, Abschnittsgliederung) betreffend — with respect to the form (refrain, division into sections)*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 17: Repetitio eiusdem vocis est color faciens ignotum sonum esse notum, per quam notitiam auditus suscipit placentiam. Et isto modo utimur in **rondellis** et cantilenis vulgaribus (cf. HMT, Art. *Rondellus / rondeau*, rota p. 1). [s.XIV] AEGID. MUR. p. 128b: Item **rondellus** habet apertum ante, quando finitur in ut, et debet esse decima; et quando finitur in la, debet esse quinta,

et retro clausum. ANON. Vratisl. p. 336a: **rondellus** est, qui habet duas partes et in qualibet parte unam clausuram (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 9). MENS. Circa artem p. 527, 15: **rundellus** sic cognoscitur, ubi discantus et consequenter alie partes, scilicet medium et tenor, dividuntur in duas partes, scilicet in primam et in secundam ... Vel ecciam cognoscitur sic, ubi partes illarum duarum parcium habent clausuram. ANON. Vipiten. 11, 3: **rundellus** dicitur iste cantus, qui habet partem et aliquando in secunda parte vel in prima habet clausuram. [s.XV] ORIG. ET EFF. 19 tit.: De **rondellis** et balladis. **Rondellis**, baladis, carollis, springis, quaedam (?) illorum in operto in secundi versus fine desinunt, in ultimo in clauso. GEN. DISC. Differentia 5: Item de **rondellis**: **rondelli** non habent clausulum, nec overtum in primo, nec in secundo <versu>. GEN. DISC. Differentia 6. ANON. Mell. 15, 1: Item **rundele** sic cognoscuntur, quia habent tantum duas partes, scilicet primam et secundam, ut melodie, et habent etiam unam clausulam in prima eius parte. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: **Rundelus** ... aut est melodum habens duas partes, quarum una habet clausuram, alia vero caret prorsus clausura.

b *den Text betreffend — with respect to the text*

[s.XIII] FRANCO COL. 11, 23: Discantus autem aut fit cum littera, aut sine et cum littera. Si cum littera, hoc est dupliciter: cum eadem vel cum diversis. Cum eadem littera fit discantus in cantilenis, **rondellis** et cantu aliquo ecclesiastico (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 42). [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 88: in discantu cum eadem littera, ut in cantilenis, scilicet in **rondellis**. ANON. Vipiten. 11, 1-2.

c *die Stimmen betreffend — with respect to the voices*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 106: tenor alicuius moteti vel **rondelli**. [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 44. HEINR. EGER 4 p. 43: Ab his enim tribus, tenore scilicet, quinta eius et octava, discantores quandoque hinc inde declinando discordantias etiam immiscentes concordantiis pulcherrimas faciunt harmonias, motetos scilicet et **rondellos**. MENS. Circa artem p. 527, 15: **rundellus** sic cognoscitur, ubi discantus et consequenter alie partes, scilicet medium et tenor, dividuntur in duas partes, scilicet in primam et in secundam. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: **Rundelus** est cantus mensuralis solum per duplum vadens, in quo discantus cum dulci proporcione occurrit suo tenori, interdum tenorista silente et discantorista cantante aut e converso, aut quia contra se voces porrigit coequatas et rursum concordantes suo procedit quisque choro. CONTR. Et primo I 12 p. 139 (p. 463a): contrapunctus aliquando accipitur pro tota **rondela**, videlicet discantu, tenore et contratenore.

d *den Gebrauch der Musica ficta betreffend — with respect to the application of musica ficta*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 120: nullus moctectus sive **rondellus** sine ipsa (*sc. falsa musica*) cantari non possunt. [s.XIV] PETR. PALM. p. 514: in quibusdam motetis et **rondellis**, in quibus cantus planus in falsam musicam transmutatur.

e *die Mensurierung betreffend — with respect to mensuration*

[s.XIV] PHIL. VITR. 19, 6: rubeae aliquando huc illuc in balladis, **rondellis** et motetis ponuntur, quia reducuntur, ut ad invicem possint cum aliis perfectionibus computari. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 4: in discantibus ecclesiasticis vel organicis in omni sua parte mensuratis, in conductis, in motellis, in fugis, in cantilenis vel **rondellis**. QUAT. PRINC. 4, 2, 44. MENS. Si ille p. 505, 7: Rubee autem figure vel quocumque alio colore distracto, que <preter> nigrum colorem ponuntur aliquociens in muthetis, **rundelis**, baladis, cacetis, gyroletis, aliis vel quocumque modo nuncupatis.

2 *in Aufzählungen verschiedener Gattungen — in the enumeration of different genres*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 17: in **rondellis** et cantilenis vulgaribus. FRANCO COL. 11, 23: in cantilenis, **rondellis** et cantu aliquo ecclesiastico (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 42). TRAD. Garl. plan. IV 106. TRAD. Garl. plan. IV 120: moctectus sive **rondellus**. [s.XIV] PHIL. VITR. 19, 6: in balladis, **rondellis** et motetis. ROB. HANDLO p. 176, 8: hoketi omnes, **rundelli**, ballade, coree, cantifRACTUS, estampete, floriture. IAC. LEOD. cons. 88: in cantilenis, scilicet in **rondellis**. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 4: in conductis, in motellis, in fugis, in cantilenis vel **rondellis**. PETR. PALM. p. 514: in quibusdam motetis et **rondellis**. PETR. PALM. p. 534. MENS. Primo punctus p. 37: in multis aliis motetis, **rondellis** et baladis. MENS. Primo punctus p. 38. QUAT. PRINC. 4, 2, 44: In motetis quippe et **rondallis**. GOSCALC. intr. 1 p. 30, 3: de motetis, baladis, **rondellis**, vireletis et aliis. GOSCALC. 1, 8 p. 84, 11. HEINR. EGER 4 p. 43: motetos scilicet et **rondellos**. ANON. Couss. V p. 240, 17: in quampluribus Gloriis, **rondellis** et motectis. ANON. Vratisl. p. 336a: diferencia est inter motetum, **rondellum**, piroletum, baladum, stampam sive stampetum, katschetum et rotulum (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 7). MENS. Circa artem p. 527, 6: motetus, alius **rundellus**, alter hachetus, alter viroletum, alter et balada, alter trumpetum vel stampetum. ANON. Vipiten. 11, 1: nota differenciam inter **rundellum** et motetum. [s.XV] ORIG. ET EFF. 19 tit.: De **rondellis** et balladis. **Rondellis**, baladis, carollis, springis. GEN. DISC. Differentia 1: Differentia est inter motetos, ballados, vireletos et **rondellos** et fugas.

3 *mit Nennung konkreter Beispiele — with citing of specific examples*

[s.XIV] PS.-THEODON. 2a p. 43: in **rondello**: „D'amours, d'ame et d'amant“. MENS. Item notandum p. 415a: in isto **rondello**: „Virginis meritum“. ANON. Couss. V p. 230, 7: in illo **rondello** „Rose sans <per>“. ANON. Couss. V p. 238, 11. MENS. Circa artem p. 527, 15: **rundellus** ... sicut patet in „Skak melodie“ ... sicut in „Resurgente Domino“. ANON. Vipiten. 11, 3: **rundellus** ... ut patet in „Jelangwis“ et in „Saytar“. [s.XV] GEN. DISC. Differentia 5: **rondelli** ... sicut „De vous vestes“ et sicut „Se fortune“.

II *Bezeichnung für einen Stimmtausch-Satz — term that designates a composition with voice exchange (cf. HMT, Art. Rondellus / rondeau, rota p. 5-6)*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 6, 1, 3. WALT. ODINGT. 6, 11, 6: Habet quidem discantus species plures, et si, quod unus cantat, omnes per ordinem recitent, vocatur hic cantus **rondellus**, id est rotabilis vel circumductus. WALT. ODINGT. 6, 13, 1: De **rondellis**. **Rondelli** sic sunt componendi. Excogetur cantus pulchrior qui potest (*pro* cantus, qui pulchrior non potest esse?) et disponatur secundum aliquem modorum praedictorum cum littera vel sine, et ille cantus a singulis recitetur, cui aptentur alii cantus in duplici aut triplici procedendo per consonantias, ut, dum unus ascendit, alius descendit vel tertius ita, ut non simul descendant vel ascendant, nisi forte causa maioris pulchritudinis. cf. HMT, s. v. **Rondellus** / **rondeau**, **rota**

rota -ae f. *Rad (einer Dreheier) — wheel (of a hurdy-gurdy)*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <Y>sis est instrumentum in modum rote introrsus habens cordas nervalis grossas et fortes et **rotam** interius cum pice registratam et exterius clavos certos, quos eciam canens registrat cum digittis. ORGANISTR. Pone p. 216, 4: Mensuracio cuiusdam instrumenti. Pone, ubi volueris, primum punctum, id est ·C· grave, et ab eo puncto cum circino facias IX passus usque ad locum, ubi vis, quod

sit retinaculum cordarum ante **rotam**, et ibi fac punctum x. ORGANISTR. Si org. p. 213, 3. cf. *Riemann, Musiktheorie* p. 261 sqq. (ex errore, ut videtur)

rotta (rota) -ae f. ‚Rotte‘ (*Bezeichnung für ein Saiteninstrument*) — ‘rote’ (*term for a stringed instrument*) [s.X] INTERV. Quid sit tonus 24: Item divide ipsam cordam in XVII partes; ubi nona pars finierit, pone arcum et tange utrasque partes, et inuenies minorem partem acutiorem uno tono, maiorem vero graviorem uno tono. In **rota** lucidius noscere poteris, ubi semper unam cordam altera corda uno tono vel tribus semitonis inuenies brevior. [s.XI] VERS. Fer tuba 9: De **rotta**. Cantica melliflua da nobis Itala **rotta**. [s.XV] WENCESL. PRACH. 96: Tensibile vero (*sc. instrumentum*), quod extensione cordarum ad sonum disponitur, ut sunt musica instrumenta cordata, scilicet citare, psalteria, **rotte** et sic de aliis.

cf. *Wewertem, Musikinstrumente; Steger, Rotte*

rotula -ae f. 1. *Rad (einer Drehleier)* 2. *Bezeichnung für den (Zirkel-)Kanon* — 1. *wheel (of a hurdy-gurdy)* 2. *term for the (circle) canon*

1 *Rad (einer Drehleier)* — *wheel (of a hurdy-gurdy)* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 440: Arcus dat sonitum phiale, **rotule** monochorde. (?) ORGANISTR. In primis 1: In primis a capite iuxta primum plectrum infra usque ad aliud plectrum, quod ponitur post **rotulam**, per duos passus metire. cf. *Bröcker, Drehleier*

2 *Bezeichnung für den (Zirkel-)Kanon* — *term for the (circle) canon*

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 334a: signum autem **rotule** formatur secundum placitum.

v. **rotulum**

rotulum -i n. *Bezeichnung für den (Zirkel-)Kanon* — *term for the (circle) canon*

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 336a: diferencia est inter muteum, rondellum, piroletum, baladum, stampaniam sive stamptum, katschetum et **rotulum** (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 8). ANON. Vratisl. p. 336b: **rotulum** est, quod voluitur ad modum rote sine tenore et contratenore ut „Salve mater salvatoris“ (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 20. MENS. Circa artem p. 527, 29: **Rotulum** est ex una sola parte et voluitur ad modum rote, ut est „Salve mater salvatoris“. Sed cantilena est communis ad omnia.). PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: **Rotulum** est cantus mensuralis per dupplum aut triplum cantibilis sine tenore, in quo cantantes ponunt tres choros secundum proporcionatam armoniam et unusquisque procedit sua diferencia girando (*ms.; ed.: generando*) eciam quasi in infinitum, et in se tociens, quociens placuerit, regirando (*ms.; ed.: regenerating*) textu variato, aut non variato, sed per alias (*ms.; ed.: aliquas*) pausas aut (*ms.; ed.: ac*) clausulas tantum (*ms.; ed.: tamen*) permutato.

cf. *HMT, s. v. Rondellus / rondeau, rota* p. 6

rotunda -ae f. *Bezeichnung für ein französisches Lied in Refrainform (Rondeau)* — *term that designates a French song in refrain-form (rondeau)* [*syn.: rotundellus*] [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 109: Cantum autem et cantilenam triplici differentia distinguimus. Aut enim <cantum> gestualem aut coronatum aut versiculatum, et cantilenam <aut> **rotundam** aut stantipedem aut ductiam appellamus. IOH. GROCH. 117: Cantilena vero quaelibet **rotunda** vel rotundellus a pluribus dicitur eo, quod ad modum circuli in se ipsam reflectitur et incipit et terminatur in eodem. Nos autem solum illam **rotundam** vel rotundellum dicimus, cuius partes non

habent diversum cantum a cantu responsorii vel refractus. Et longo tractu cantatur velut cantus coronatus, cuiusmodi est Gallice „Toute sole passera le vert boschage“. Et huiusmodi cantilena versus occidentem, puta in Normannia, solet decantari a puellis et iuvenibus in festis et magnis conviviis ad eorum decorationem.

cf. *HMT s. v. Rondellus / rondeau, rota; Page, Grocheio* p. 25-26

rotundellus -i m. *Bezeichnung für ein französisches sprachiges Lied in Refrainform (Rondeau)* — *term that designates a French song in refrain-form (rondeau)* [*syn.: (cantilena) rotunda*]

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 117. (cf. col. 1083, 62) IOH. GROCH. 129: Responsorium vero est, quo omnis cantilena incipit et terminatur. Additamenta vero differunt in **rotundello**, ductia et stantipede. In **rotundello** vero consonant et concordant in dictamine cum responsorio. IOH. GROCH. 183: Et solet in eorum festis decantari ad eorum decorationem quemadmodum cantilena, quae dicitur **rotundellus**, in festis vulgarium laicorum. GUIDO DION. 1, 1, 14: cantus publicos et civiles, utpote cantilenas et **rotundellos**. GEN. DISC. Postquam 3, 1: **Rotundelli** sunt cantiones Francigenae. Volunt esse duarum vel trium partium, et istae partes de septem aut de quinque syllabis, quia, cum sunt de paucioribus verbis, sunt pulchriores. Volunt etiam esse de tempore imperfecto et aere Gallico, et tempora omnia de semibrevibus minimis vel minoribus, sed melius de minimis. GEN. DISC. Postquam 4, 3: Motteti ... Non habent ita ordinem in verbis sicut balladae et **rotundelli**.

cf. *HMT s. v. Rondellus / rondeau, rota; Page, Grocheio* p. 25-26; *Burkard/Huck, Voces*

rubeba et **rebeba** -ae f. *Bezeichnung für ein mit dem Bogen gespieltes Saiteninstrument (vermutlich von der arabischen rebab abstammend) mit zwei im Quintabstand gestimmten Saiten (C G) und dem Umfang C - d* — *term that designates a bowed stringed instrument (probably derived from the Arabian rebab), with two strings tuned at the fifth (C G) and with the compass of C - d*

[s.XIII] HIER. MOR. 28, 9 (p. 288): primo de **rubeba**, postea de viellis dicemus. Est autem **rubeba** musicum instrumentum habens solum duas cordas sono distantes a se per diapente, quod quidem sicut et viella cum arcu tangitur. Dicte autem due corde per se, id est sine applicatione digitorum super ipsas, necnon et cum applicatione sonum redunt decem clavium, a ·C·faut scilicet usque in ·d·lasolre in hunc modum. Nam si quis tenens **rubebam** manu sinistra inter pollicem et indicem iuxta capud immediate, quemadmodum et viella teneri debet, tangat cum arcu primam cordam non aplicans aliquem digitorum super ipsam, reddit sonum clavis ·C·faut. Si vero applicat indicem, non quidem girando ipsum, quod et de applicatione aliorum digitorum tam in **rubeba** quam in viella intelligimus, sed sicut naturaliter cadit super eandem cordam, facit sonum clavis ·D·solre. Si autem digitum medium applicat iuxta indicem immediate, quod in **rubeba** et viella de omnibus aliis digitis est faciendum, facit sonum clavis ·E·lami. Si vero medicum applicat, facit sonum clavis ·F·. Et ultra opus non est, ut plures sonos constituat, cum sequens corda absque applicatione indicis ·G·solreut constituat, cum applicatione eiusdem ·a·lamire. Item cum applicatione medii non naturaliter cadentis, sed girati, id est supra ad caput **rubebe** tracti, facit sonum clavis ·b·fa. Cum applicatione vero eiusdem medii non girati, sed naturaliter cadentis, ·h·mi quadrum constituit. ... Item per applicationem medici fit ·c·solfaut, per applicationem vero auralis sonus clavis ·d·lasolre completur. Et non plus **rubeba**

potest ascendere. Viella vero, licet plus quam **rubeba**, tamen secundum magis et minus ascendit, id est secundum quod a diversis diversimode temperatur. [s.XIV] HEINR. EGER 2 p. 38: in gutternis, **rebebis** et viellis. HEINR. EGER 2 p. 39: In gutternis vero et viellis et **rebebis** et similibus, si superior chorda maximum ascensum digitorum praesentat quinque notas vel sex, altera totidem sonat.
cf. Page, Jerome; Page, Voices p. 126 sqq., p. 145
v. rebecum

S

S, s I. Intervallbuchstabe II. Markierungspunkt in Mensuren III. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') IV. Tonbuchstabe V. Kennbuchstabe für die Teilung einer Mensur in sechs Minimen (in der italienischen Mensurallehre) VI. Kennbuchstabe für die Semibrevis — I. letter that designates an interval II. letter that designates a specific point in measurements III. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') IV. letter that designates a note V. letter that designates the division of a mensuration into six minims (in Italian mensural theory) VI. letter that designates the semibreve

I Intervallbuchstabe — letter that designates an interval

1 für den Halbton (semitonium) — for the semitone [s.IV] CALC. 48 descr. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. HUCBALD. 18 descr. HUCBALD. 21: ut in antiphona: „Cum audisset populus ac^cet^epe^srun^t tra^mos“. al. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 259 descr. al. GUIDO ep. p. 486, 203: Deinde nota, quod inter secundam et terciam et inter quintam et sextam parvissima spatia veniunt, que semitonia vocantur, inter alias vero voces maiora intervalla sunt et dicuntur toni: ·A·t·B·s·C·t·D·t·E·s·F·t·G·. al. HERMANN. mus. p. 42-43 (p. 138). al. HERMANN. expl. p. 149a: **S** semitonii (mss.; ed.: semitoni) distantiam signat. ... **S** cum T semiditonum statuit. ... Delta cum **S** bina cum tritono limmata docet (inde FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196. IOH. COTT. mus. 21, 47. PS.-MUR. summa 1151. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 20). TRAD. Hermann. I p. 108: s limma, tonus t. al. TRAD. Hermann. II 2: E notat equales ptongos, **S** semitonales. al. TON. Aug. p. 90: ascriptis cuilibet antiphone sue et intensione ac remissione vocum videlicet distantis per primas earum litteras notatis: id est semitono per s, tono per t, diatesseron per d, diapente per Grecum Δ. PS.-GUIDO arithm. p. 57a: Tetrachorda in monochordo bifariam fiunt, scilicet secundum mensuram et secundum troporum institutionem. Quae autem secundum mensuram construuntur, habent s in ultimo ... Quae vero secundum troporum institutionem construuntur, habent s in medio. al. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98: Hoc quoque memineris observandum, ut s litteram scribas ad designandum semitonium, nisi cum ipsi lineae fuerit proximum. ANON. La Fage I 3, 11 descr. al. THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr.: R signat regulam, S vero spatium, f semitonium minus, s semitonium maius, t tonum. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 40. WALT. ODINGT. 2, 18, 4: Notas vocabulorum, quae brevitates (?) scribendi subicio, non quod ipsis multum utar, sed ut in aliis scriptis, cum repertae fuerint, cognoscan-

tur. Toni signum est maius S, semitonii minus <s>. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 17: Item haec littera T, posita inter chordas, denotat inter illas esse tonum, sed littera, quae est S, denotat semitonium. al.

2 für den Ganzton — for the tone [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 18, 4: Notas vocabulorum, quae brevitates (?) scribendi subicio, non quod ipsis multum utar, sed ut in aliis scriptis, cum repertae fuerint, cognoscantur. Toni signum est maius S, semitonii minus <s>. Et ditoni maius T, semiditoni minus t. Diatessaron minus q, diapente maius Q. Diapason ista 9, quasi ex omnibus. Diapente et diapason Q 9, bis diapason sic 99 et caetera.

3 ? für die Diesis — ? for the diesis [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 18, 9: Diesis vero haec nota s (ms. pro σ?).

II Markierungspunkt in Mensuren — letter that designates a specific point in measurements

1 im System A - LL (für die paranete synemmenon chromatica) — in the system A - LL (for the paranete synemmenon chromatica)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 329, 9: paranete synemmenon chromatica, cui littera S superapposita est (inde IAC. LEOD. spec. 5, 33, 12). BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 41, 22. al.

2 im System: A B C^sD E F^sS^sG (A, H) — in the system: A B C^sD E F^sS^sG (A, H)

MON. Organalis I p. 45: Intende a D ad finem IIII passus, et in primo fac S synemmenon idem subiunctum, quod inter F et G ponendum est (sim. MON. Organalis II p. 45). FIST. Quicumque cupit I p. 114. al. CYMB. G habeat 20 (?). CYMB. Si volueris 19, 9: Quicumque vult facere cimbala recte sonantia ... Tollat summam cerae G litterae, et tantum det S litterae et insuper medietatem octavae eius, ac constituat illud inter G et F.

3 im System: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S — in the system: A B^sC D E F^sG H I K^sL M N O^sP Q R S MON. Prima corda I 31 (sim. MON. Prima corda II 30). MON. Prima corda I 39: Primae IIII^{or} cordae dicuntur graves A B C D. Item IIII^{or} dicuntur finales E F G H. Aliae IIII^{or} dicuntur superiores I K L M et IIII^{or} aliae excellentes N O P Q, et <super> has sunt duae positae R S.

III Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') — direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter')

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 70: S susum vel sursum scandere sibilat (inde FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 206. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 46: Sibilat s susum. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 205 (sim. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63). IOH. COTT. mus. 21, 39: s quemadmodum sursum, suaviter, subito, sustenta, similiter etc. [s.XIV] COMPIL. Lips. p. 132.

IV Tonbuchstabe — letter that designates a note

1 im System: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (für die nete hyperboleon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^sI K L (H-L = tetrach. synemm.) M^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S (for the nete hyperboleon)

[s.XI] PS.-BERNO mon. 4, 2: De nominibus chordarum. ... ·S· Nete hyperboleon. PS.-BERNO mon. 5, 9: Quintum (sc. tetrachordum) autem, quod est ·P·Q·R·S·, hyperboleon, id est excellens, dicitur. PS.-BERNO mon. 10, 1: Quartus magister intenditur ad ·S· et descendit ad ·D·. al.

2 für das b rotundum (synemmenon) — for the b rotundum (synemmenon)

a generell — general

[s.XI] WILLEH. HIRS. 42 (c. 41), 26 descr.

b für das tiefe B rotundum — for the low B rotundum
[s.XI] FRUT. brev. 11 p. 91: extende circinum a magda in triten synemmenon superiorem, que est ·b· rotunda, eumdemque remittens habebis hanc eamdem in gravibus epogdoa proportionem constantem ad ·C·, hemiolia ad ·F·, dupla ad ·b· rotundam; hancque ducta per superius tantum spatium mediae lineae chorda notabis litera ·S·. FRUT. brev. 16 p. 108: Synemmenon autem ita invenies: Tolle summam ceræ ·F· et da eam ·S· literæ et insuper medietatem eius faciensque ex ea cymbalum, constituas illud inter ·A· et ·B·, quod sonat ad ·A· semitonium, ad ·C· tonum. *al.* IOH. COTT. mus. 14, 19: quidam ... ponunt inter ·A· et ·B· Graecum ·S·, quod etiam synemmenon, id est adiunctum, appellant, ut ita sub ·C· tonum habeant.

3 *im System: A B^sC D E^sF G H^sS^sI^sK L M^sN O P — in the system: A B^sC D E^sF G H^sS^sI^sK L M^sN O P*
[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 24 p. 65 descr. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66: Sed inter H et I sinemmenon tali dimensione debet innecti: divisa corda a summo in duas partes usque N adiecta tertia notetur ·S· littera.

4 *im System: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p — in the system: Γ a^sy^sb^sc d^ss^se^sf^sr^sg h^si^sk^sl m n^so p*
[s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 9: ·a· enim et ·b· notulis interponit ·y· (*ms.*; *ed. emendavit:* x) ·a· notulam semitonio respicientem. Sic et notulis ·d·e· ·s· notulam interponit <·d· notulam semitonio respicientem>; ·f· vero et ·g· interponit ·r· (*ms.*: y) ·g· notulam semitonio respicientem.

5 *im System: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L M (I-M = tetrach. synemm.)^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S — in the system: Γ A B^sC D E^sF G H I^sK L M (I-M = tetrach. synemm.)^sN O P (M-P = tetrach. diezeugm.)^sQ R S*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 7: Excellentissimæ igitur chordæ, scilicet ·S·, aptetur iste numerus 1728. WALT. ODINGT. 3, 4, 9: Si ergo tonum quaerimus, superaddatur huic chordæ octava pars sui et fiet ·R· tonum cum ·S· faciens. WALT. ODINGT. 5, 4, 45 descr. *al.*

6 *im System: A B^sC D E^sF G H I^sK L M^sN O P Q^sR S T — in the system: A B^sC D E^sF G H I^sK L M^sN O P Q^sR S T*
[s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. *al.* [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr.

7 *im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p q^sr^ss*
[s.XIV] ANON. Meyer 11, 10: Primum semitonium est ·b·c·, secundum ·e·f·, tertium ·k·l·, quartum ·n·o·, quintum ·r·s·. ANON. Meyer 11, 13 descr.

8 *im System: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p (q r s) — in the system: a b^sc d e^sf g h^si^sk^sl m n^so p (q r s)*
[s.XV] BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68: Sic et in diapente supra eadem pausa servata organum dicit ·p·r·q·p·r·q·s·.

V *Kennbuchstabe für die Teilung einer Mensur in sechs Minimen (in der italienischen Mensurallehre) — letter that designates the division of a mensuration into six minims (in Italian mensural theory)*

[s.XIV] ANON. Deodat. 6, 20: Senaria maneries aliquando cognoscitur per hoc signum s, nonaria per n, octonaria per o, duodenaria per d. [s.XV] PROSD. ital. I p. 234a: pro tempore senario perfecto ponunt duas litteras, scilicet S et P ... pro tempore vero senario imperfecto ponunt has duas, scilicet S et I (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). *ibid.* *al.*

VI *Kennbuchstabe für die Semibrevis — letter that designates the semibreve*

[s.XV] BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Signabimus igitur longas littera l, semibreves vero signo s consignabimus, ut, cum post-

ea in cantibus similes ligaturas reperimus, quæ sint longæ, quæ vero semibreves, facile cognoscamus.

saccus -i m. Windsack (einer Sackpfeife) — bag (of a bagpipe)

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <O>rmfa, quæ a vulgo dicitur barbara, est instrumentum musicum habens tres fistulas et follem, quarum una fistula ab hominis ore dirigitur flatus in **saccum** coringialem. Et post replecionem **sacci** de spiritu humano, fit compressio **sacci** sub ascellis et registratio.

sacque-boute v. tuba

sal v. psal

salicus -i m. Bezeichnung für eine dreitönige, aufsteigende Neume — term that designates a three note ascending neume

[s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 3: scandicus et **salicus** √ (J), climacus, torculus, ancus (*inde* NEUM. Scandicus 1: √. FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 68. TRAD. Holl. IX 2, 3, 127. TRAD. Holl. II 3, 207: salichus. TRAD. Holl. V 3, 250: salichus. TRAD. Holl. VII 4, 337). [s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 4, 245: Continet eciam (*sc. septimus tonus*) antiphonas in ·G·solreut inchoantes et a ·G·solreut surgentes, sive per tonum sive per dytonum, ... sive per dyapente sub signo **salichus**, sicut patet in hac antiphona „Exortum est in tenebris“. **Salichus** enim est signum musice, cum fit intensio et elevacio saltus punctatim ita, quod unus punctus inferior unam syllabam usurpat, reliquus sublior reliquam, sicut ibi eciam „Exortum est“. IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (*sc. ecclesiasticis libris*) reperimus quilibet, podatos, clines, cephalicos, porrectos, oriscos, scandicos, **salicos**, climacos, torculos, ancus (*ed. tertullos, aricos*) et huiusmodi, quod idem Guido excogitavit.

cf. Huglo, Neumes p. 64; Floros, Neumenkunde 2 p. 103-114; Corbin, Neumen p. 9; Hiley, Plainchant p. 360 sq.

saliens Bezeichnung für eine dreitönige, aufsteigende Neume — term that designates a three note ascending neume
[s.XI-XII] NEUM. Nomina 2: Nomina neumarum cognosces hic variemus: / Percutiens, torquens, **saliens** √, pes, virga, retorquens.

salio salui, saltum, -ire 1. springen 2. aufsteigen — 1. to leap 2. to ascend

1 springen (in Bezug auf die Melodiebewegung) — to leap (with respect to the melodic motion)

a im Gegensatz zur schrittweisen Melodiebewegung — in contrast to stepwise melodic motion

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 260a: Quia autem prope finem tres habet tonos (*sc. tertius modus*), in descensione vel ascensione potius **saliendo** quam gradiendo vadit (*inde* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 47). [s.XII] TON. Cist. 143: Duas (*sc. differentias*), alteram servientem principiis, quæ in quinta fiunt vel ad ipsam **saliunt**, alteram congruentem principiis, quæ a finali per quosdam gradus ad quintam ascendunt (*inde* IOH. AEGID. 15, 26). [s.XIII] MUS. MAN. 51, 40: Sed ut de singulis tonis certior fias, singulorum per ordinem compositionem subnectam qualiter incedant qualiterve **saliunt**. [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 57: si cantus sententiarum seu verborum sequatur cursum, in laetis **saliens** et lasciviens, in tristibus bassius et modestius gradiens. CONTR. Inprimis 7, 1.

b generell — general
[s.XI] GUIDO micr. 15, 27: Item ut qualem ambitum vel lineam una (*sc. neuma*) facit **saliendo** ab acutis, talem al-

tera inclinata e regione opponat respondendo a gravibus (*inde* ARIBO 24 p. 48. ARIBO 36 p. 50. METROL. 55 p. 84). ORG. Mediol. rhythm. 131: cantus ascendit ·d·, **salit** semiditonum. *al.* [s.XII] TON. Nivern. f. 143v p. 123. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 193: Differentia prima prothi incipit in ·D· finali et **salit** in diapente. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 53, 20: per semiditonum et tonum **salit** (*sc. cantus*) ad finalem. MUS. MAN. 58, 12: per dyapente **saliant** (*sc. antiphonae*) ad quintam. *al.* TON. Praed. 20. AMERUS 20, 16. ELIAS SAL. 30 p. 60a. *al.* LAMBERTUS p. 267b: Omnis antiphona incipiens in ·G· gravi **saliendo** in ·c· acuta. *al.* HEINR. EGER 6 p. 67. PAUL. FLOR. 20: debes descendere per unam et est sexta, debes etiam **salire** aliam et est octava. *al.* [s.XV] IAC. TWING. p. 104, 5. *al.* UGOL. URB. 2, 26, 47. TRAD. Holl. XI 2, 92: ad quartam **saliendo**. TRAD. Holl. III 11, 17. MUT. Christo 134. TRAD. Holl. V append. 3, 35. *al.* CONR. ZAB. chor. 5, 1: nullus illas (*sc. notas*) in plures frangat vel ab eis quomodolibet recedat in quintam supra vel in quartam infra aut in aliam concordantem **saliendo** vel ad modum discantus divagando et ab eis declinando. MICH. KEINSP. 7, 29. SZYDLOV. 13 p. 49: cantus in ·C· gravi surgentes immediate ad ·D· grave per tonum **salientes**. *al.* TRAD. Holl. XVII 317. *al.* TRAD. Holl. XIV 10, 41.

c zur Charakterisierung der Kirchentonarten — for the characterization of modes

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 18, 8: reprehendi potest modulator, si in tristi materia **salientem** modum adduxerit, vel in laeta lacrimabilem (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 74, 5). [s.XIII] MUS. MAN. 51, 48: Nobilis auctentus, tetrardi despicit yma. / Ardua nunc cursu, nunc **saliendo** petit (*sim.* MUS. MAN. 58, 32). TON. Sar. p. 18: ascendendo pocius **saliendo** quam supergradiendo vadit (*sc. tertius tonus*). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 376: ad modum equitantis **saliens** (*sc. tertius tonus*). IAC. LEOD. spec. 6, 74, 8. SUMM. GUID. comm. 1, 42: Tetrardus vero sive septimus (*sc. tonus*) **saliens** est et lascivus (*inde* GOB. PERS. p. 187b. ANON. Carthus. nat. 8, 20). HEINR. EGER 5 p. 48: Septimus (*sc. tonus*) **saliens** dicitur seu saltans, suavis, lascivus atque iucundus. COMM. Boeth. II p. 82, 3: proprietates deuteri est pocius **salire** quam progredi. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 94, 10: Quintus ad alta **salit**.

2 aufsteigen (in Bezug auf den Ambitus von Kirchentonarten und Intervallen) — to ascend (with respect to the ambitus of modes and intervals)

[s.XI] GUIDO reg. 148: Quique cantus ad octavas **salit** regulariter, / et ad quintas a finali poterit descendere. GUIDO reg. 152: plagae **saliunt** ad quintas nec vadunt ulterius / et ad quintas declinando sibi satisfaciunt. / At autenti ad octavas competenter **saliunt** / a finali uno tono neque cadunt amplius (*inde* VERS. Ars humanas p. 114a). IOH. COTT. mus. 19, 9: in melodia subiugali a finali nunquam ad superiores **saliat**. [s.XIII] HIER. MOR. 20, 138 (p. 156). VERS. Postquam pro 165: ex ·E· **salit** (*sc. diapente*) ad ·b· quadratum. VERS. Postquam pro 261: tertius (*sc. tonus*) octo novemque **salit**. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 92: a qualibet enim voce inchoando ad 4^{am}que **saliendo** fit dyatesseron (*inde* TRAD. Holl. III 5, 61. *sim.* SZYDLOV. 7 p. 31). GOB. PERS. p. 191b (*sim.* IOH. VELLE metr. 70). UGOL. URB. 1, 28, 4. TRAD. Holl. V 4, 568 (*sim.* TRAD. Holl. V append. 2, 8). *al.*

salpicon (de σάλπιγξ?) ? charakteristisches Merkmal der dorischen Transpositionsskala (in Anlehnung an die ‚Salpinx‘ als das charakteristische Instrument?) — ? characteris-

tic feature of the dorian transposition (derived from the ‘salpinx’, as the characteristic instrument ?) (cf. Gombosi, Tonartenlehre II p. 26 sqq.)

[s.XI] COMPIL. Casin. 20-23, 17: per VII^m organa, quae nominantur ita: sricanos, cuphos, bubos, chamilon, anaton, **salpicon**, fonicon, pro armis fidem ostendunt. COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: III. Organum chamilon. Quartus **salpicon**. COMPIL. Casin. 121-124, 14: Quarta sumitur autem differentia tonus cantus (*ed.*: eantus) et plagis depteri, vox iubilo, metrum vero ypate meson, organum **salpicon**, symphonia varietas plagis depteri.

saltatrix -icis f. Bezeichnung für ein Intervall ohne Berücksichtigung der dazwischenliegenden Töne — term that designates an interval with no reference to the pitches it encompasses

[s.XI] ARIBO 73 p. 55: Quarum quinque (*sc. specierum diatesseron*) unaquaeque tres habet mutationes, **saltatricem**, continuam vel spissam, ternariam. **Saltatrix** duas ultimas tangit chordas, continua cunctas, ternaria tres. **Saltatrix** et spissa duplices sunt intendendo et remittendo. Ternaria quadrupla, utpote duplex intendendo, duplex remittendo. Quia quinque species sunt diatesseron, quarum quaelibet duas habet **saltatrices**, duas continuas, dicamus quinquies quatuor vel quater quinque viginti sunt. ARIBO 75 p. 55: In eodem quoque proto quatuor sunt species diapente. Quarum cum unaquaeque duas habeat **saltatrices**, duas spissas, tres quaternarias, tres ternarias, multiplicatae per quatuor quadraginta fiunt. ARIBO 78 p. 55: Omnes **saltatrices** laudabiles, sed tamen nobis generosiores videntur quam Longobardis. Illi enim spissiori, nos rariori cantu delectamur. Prima et secunda et quarta spissa diatesseron species intensa et remissa bene sonat, sed tertia surdus. ARIBO 79 p. 55 - 18 p. 58.

saltim sprungweise — in a leaping manner

[s.XV] MICH. KEINSP. ton. 52: Capitale toni quarti ... Differentia prima huius exaugetur subitque sine mora **saltim** aut gradatim in sol la.

salto -avi, -atum, -are 1. hin und her springen, ‚tanzen‘ (die Melodiebewegung betreffend) 2. einen Intervallsprung ausführen, ‚springen‘ — 1. to jump around, ‘to dance’ (with respect to melodic motion) 2. to perform an intervallic leap, ‘to spring’

1 hin und her springen, ‚tanzen‘ (die Melodiebewegung betreffend) — to jump around, ‘to dance’ (with respect to melodic motion)

[s.XI] HERMANN. mus. p. 65 (p. 148a): dorium gravem vel nobilem, frigium incitatum vel **saltantem**. COMM. Guid. 76 p. 146: cognoscitur authentus (*sc. protus*) esse quodam lascivo impetu impulsae et **saltantis** vocis. IOH. COTT. mus. 10, 20: Nam cantus nunc in gravibus vagatur, ... nunc in acutis quasi **saltando** movetur, ut in antiphona illa „Veterem hominem“ (*inde* ANON. Pannain p. 107. IOH. AEGID. 13, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 11. TRAD. Holl. VIII 22, 35). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 51, 6: cantus graves et maturi, non **saltantes**, non acuti. IAC. LEOD. spec. 7, 9, 10: aliqui nimis hocketant, nimis voces suas in consonantiis frangunt, scandunt et dividunt et in locis inopportunitis **saltant**, hurcant, iupant. HEINR. EGER 5 p. 48: Quintus (*sc. tonus*) est modestus, laetus, dulcis et voluptuosus recreans aliquando **saltando** et consolans. *ibid.*: Septimus saliens dicitur seu **saltans**, suavis, lascivus atque iucundus. HEINR. EGER 5 p. 49.

2 einen Intervallsprung ausführen, ‚springen‘ — to perform an intervallic leap, ‘to spring’

[s.XIII] MUS. MAN. 52, 28: sive **saltando**, sive simpliciter

gradiendo. TON. Sar. p. 3-5. TON. Sar. p. 20. TON. Sar. p. 27: Omnis antiphona quarti toni, que incipit in ·de·solre et gradatim ascendit ad ·ge·solreut grave vel statim **saltat** a ·de·solre usque ad ·a·lamire. *ibid.* al. TON. Sar. p. 34. TON. Sar. p. 37. TON. Sar. p. 45-46. TON. Sar. p. 50. ENGELB. ADM. 1, 14, 5: Dyatesseron enim ... fit **saltando** per ascensum vel descensum obmissis mediis ab unaquaque voce ad quartam supra se vel infra se. ENGELB. ADM. 3, 10, 13. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 37: Versus: **Saltat** in octavam modus extremus diapason. IAC. TWING. p. 118, 6: que in ·e·lami inchoantur (*sc. antiphone*) et gradatim vel **saltando** ascendunt. IAC. TWING. p. 124, 7-13. IAC. TWING. p. 142, 13: Ut mi sol quintus (*sc. tonus*) **saltat**. TACT. Concordanciarum p. 173, 31: quando aliquis tactus ascendit sive descendit clausulatum non per **saltando** (*pro persaltando?*) ut sic ·c·d·e·. TRAD. HOLL. I 2, 15, 8. TRAD. HOLL. II 4, 87: Quando vero cantus primi toni incipit suum tropum in ·D·solre, et **saltat** in principio in ·a·lamire (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 208). TRAD. HOLL. II 4, 182: antiphonas a ·G·solreut per tonum in ·a·lamire punctatim surgentes, ab ·a·lamire vero per semiditonus in ·c·solfaut **saltantes** non sub ligatis figuris et signis neumarum (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 321). TRAD. HOLL. II 4, 228 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 369). TRAD. HOLL. II 4, 313 (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 452). TRAD. HOLL. V 4, 211. TRAD. HOLL. V append. 2, 8. TRAD. HOLL. XIII 3, 138 comm. TRAD. HOLL. XIII 3, 152 comm. TRAD. HOLL. XIII 3, 169 comm. COMPOS. Natura 1, 6: Nec eciam debet (*sc. carmen*) semper **saltare** sursum et deorsum. COMPOS. Natura 2, 18. TRAD. HOLL. XV 10, 57-86. LAD. ZALK. A 61. LAD. ZALK. A 70. LAD. ZALK. B 20. MICH. KEINSP. ton. 97. ANON. COUSS. I p. 446a: Item notandum, quod plures imperfectae (*sc. species*) possunt sequi invicem una post aliam sicut plures tertiae aut plures sexte sive decime ascendendo sive descendendo et hoc gradatim, non **saltando** per quartam vel per sextam. *ibid.*: Item discantus non debet multum **saltare** per magnas species sicut per quintas, sextas aut septimas aut octavas, sed aliquando potest, non autem sepius. TRAD. HOLL. XVII 317. TRAD. HOLL. XIV 10, 41. CONTR. Consonantia 23: gradatim ascendendo, non multum **saltando** (*sim.* CONTR. CONTR. est ars 7). CONTR. CONTR. est ars 8-11.

saltuosus -a, -um mit Sprünge versehen, sprunghaft — characterized by leaps

[s.XIII] MUS. MAN. 58, 26: Generales tamen progressiones, ut praedictum est, vel saltibus dyapenticis fiunt a finali ad quintam vel minoribus saltibus, ut potest ditono et semiditono, vel passibus simplicibus tono et semitono. Nam per dyatessaron parcius salit (*sc. septimus tonus*), nisi quando frequentatur octava; tunc enim suaviter descendit ad quintam. Praedictos vero progressionum modos, **saltuosos** scilicet et moderatos, non in solis initiis, sed et in processu cantuum, nunc intensionibus, nunc remissionibus exercet. [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 62: Concessus est autem cursus iste (*sc. antiphonae* „Nos qui vivimus“) iubilosus et **saltuosus** pueris ad designandum laetitiam Iudaeorum de transitu maris rubri et nostram de redemptione per sanguinem Iesu Christi.

saltus -us m. I. Intervallsprung II. Intervallschritt, Intervallsprung III. Bezeichnung für die Synkope — I. intervallic leap II. conjunct motion, (disjunct) intervallic leap III. term that designates the syncope

I Intervallsprung — intervallic leap

1 Definition

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 9, 4: Huiusmodi autem **saltum** (*sc. de aliqua voce ad terciam etc.*) priores musici sicut Gwido et Odo appellaverunt motum vocum, quia se-

cundum ipsum vox gravis movetur ad acutam vel e converso: quod quia etiam in simplici tono contingit immediate ad proximam, propter hoc moderni musici motum vocis ad vocem obmissis aliquibus vocibus intermediis magis proprie appellaverunt **saltum**. [s.XV] ANON. Claudifor. 6, 1, 9: Unde **saltus** vocum dicitur ascensus vel descensus in aliam immediate sequentem obmissis tamen omnibus aliquibus mediis.

2 Gebrauch — usage

a in der Charakterisierung bestimmter Kirchentonarten — in the characterization of particular modes

[s.XI] GUIDO micr. 14, 5: unus autenti deuteri fractis **saltibus** delectetur (*inde* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 47. ANON. Pannain p. 109. METROL. 36 p. 82. ENGELB. ADM. 4, 3, 15. GUIDO DION. 1, 4, 246. IAC. LEOD. spec. 6, 45, 13. COMM. Boeth. II p. 82, 3. TRAD. HOLL. XX pr. 33). PS.-GUIDO form. 7, 8: Praeterea et modorum diversae species non minima praepollent quantitate seu qualitate, dum unus in modum historiae recto et tranquillo feratur cursu; alter vero anfractis **saltibus** concinatur. IOH. COTT. mus. 16, 5: alii mimicos septimi **saltus** libenter audiunt (*inde* HIER. MOR. 24, 15 (p. 174). IAC. LEOD. spec. 6, 74, 11. COMPIL. Lips. p. 131. TRAD. HOLL. VIII 27, 21. GOB. PERS. p. 187b. HERB. Tr. 2, 3 p. 49). [s.XII] GUIDO AUG. 567: Autentum autem non diu permittas morari circa finalem, sed sepe eleva **saltu** vel hilari motu ad quintam. al. TON. Cist. 45. ANON. Cist. I 17 p. 36. ANON. Pannain p. 109: Tertius (*sc. tonus*) dicitur severus et incitabilis in cursu suo fractos habens **saltus** (*inde* TRAD. HOLL. III 17, 4. TRAD. HOLL. VI 39, 3). *ibid.*: Septimus dicitur lascivus et iocundus varios habens **saltus** (*inde* TRAD. HOLL. VIII 27, 35. IOH. OLOM. 9 p. 71. ANON. Gemnic. 3, 2, 39. TRAD. HOLL. III 17, 8. TRAD. HOLL. VI 39, 7). *ibid.* al. [s.XIII] MUS. MAN. 44, 8: Auctenti vocantur cantus, qui liberior et longius a littera, qua finiendi sunt, ad alta procedunt **saltibus** et amfractibus variis lascivius discurrentes. MUS. MAN. 52, 30: tonus ille (*sc. primus*) frequenter **saltibus** diapenticis utitur vel dyatessaronicis maximeque in quintam et quartam a finali vel reciprocis saltibus ab ipsis ad finalem. al. IOH. AEGID. 15, 10. al. PS.-MUR. summa 2116. al. ENGELB. ADM. 4, 3, 16: Sextus (*sc. tonus*) vero habet **saltus** lenes et ita est voluptuosus. al. [s.XIV] ANON. Michaelb. II p. 49. COMM. Boeth. II p. 98, 26. al. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 71. IOH. CICON. mus. 2, 24 p. 292, 5. ANON. Claudifor. 4, 6, 7 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 115). ANON. Gemnic. 3, 2, 34. TRAD. HOLL. VI 26, 20. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 57. NICOL. BURT. 2, 5, 42.

b allgemein — general

[s.XI] ORG. Mediol. rhythm. 92: **Saltu** vero de ·a· ad ·c·. [s.XII] GUIDO AUG. 362: Dispositionem facit simplicium coniunctionum ordinatio, progressionem elevatio et depositio, compositionem tarditas morarum, **saltuum** levitas et circuituum variatio (*inde* MUS. MAN. 51, 11). al. TON. Cist. 68. TON. Nivern. f. 143v p. 123. [s.XIII] MUS. MAN. 51, 29: Explorandum, qualiter ambulet cantus, utrum videlicet passibus simplicibus an **saltibus**, **saltibus** utrum parvis an magnis. al. TRAD. Garl. plan. V 97. al. PS.-MUR. summa 2147: Si vero materia fuerit leta et iocosa, cantus cum **saltu** convenit. al. ENGELB. ADM. 3, 9, 1: Qualiter in musicis vocibus fiat ascensus et descensus per **saltum**. ENGELB. ADM. 3, 9, 6: **saltus** vocum nunquam contingit in musico cantu uno **saltu** transilire duas mutationes in cantu naturali. al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 26: Pluries item si discantent pariter, unusquisque aut per fractiones, hokettationes, sincopationes, truncationes vel etiam **saltus**. HUGO SPECHTSH. comm. p. 42: Item si aliquis secundum eundem modum mutare non potest de una voce in aliam, sine mutationibus **saltus** fiat, ut si contingat nos **saltum** facere ab ·E·lami in ·B·fa·B·mi et e converso. al. HEINR. EGER 5 p. 59: si iubilandum est, exultando surgunt

cum **saltu** ut in antiphona nativitatis „Angelus“. ANON. Seay p. 39: sexta non debet fieri, quando cantus planus facit **saltum** de regula in regulam vel de spatio in spatium, tamen bene potest de regula in spatium. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 27, 4: Occidentales (*sc. gentes*) vero asperis et fractis cantilene **saltibus** vescuntur. *al.* NICOL. CAP. p. 328. ANON. Claudifor. 4, 4, 9: Si autem (*sc. prima nota*) non gradatim ascenditur, sed immediate fit **saltus** ad *c* acutum (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 64). ANON. Claudifor. 4, 6, 8-9 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 116-118). *al.* TACT. Octo princ. ex. 1: ascendens sine **saltu** - cum **saltu** - descendens sine **saltu** - cum **saltu**. *al.* TACT. Concordanciarum p. 170, 3: respice ergo primo ante omnia tenorem, si procedit cum **saltu** vel sine. Si sine **saltu** ut sic *c·d·e·f·g·a·*. *al.* ANON. Tegerns. I p. 105: In **saltibus** quibuscumque mediales note addi non debent (*ed.*: debet), quia mensura cantus ibi non servaretur nec forma; mensura quidem, quia propter additionem unius note vel plurium proxima precedens aut sequens contra morem cantaretur, forma, quia semiditonus vel ditonus sive quicumque alius modus cassaretur. THOM. BAD. p. 89: per **saltum** sive gradatim. TRAD. Holl. IX 2, 4, 233: per tonum leniter et non **saltu**. *al.* TACT. Reperi 3. *al.* TRAD. Holl. I 2, 8, 9. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 64. *al.* TRAD. Holl. II 4, 94. *al.* TRAD. Holl. V 4, 193: aliqui causari volunt differentias tonorum quandoque ex **saltu**, quandoque ex precipitatione, quandoque ex levi ascensu vel descensu. *al.* TRAD. Holl. VI 26, 12: Omnes enim orientales gentes gaudent lenioribus modis, et quasi femineis cantibus gaudere noscuntur. Occidentales vero asperis et fractis cantilene **saltibus** vestiuntur, uti ille per planiorem, iste per aspera moncium iuga ferri videantur. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 289. *al.* TRAD. Holl. XX 2, 7. *al.* TRAD. Holl. XV 10, 55: descendendo cum **saltu**. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 68. *al.* ANON. Tegerns. II 143: Non dabitur **saltus** ab aliqua nota ad aliam notam in proximo ultra octavam vocem in ascensu aut descensu, sed in contratenore (*ed.*: contratenor) licet per decimam. IOH. HOTH. dial. p. 69-70. IOH. HOTH. contr. I 13: cantare discantum per gradum tam ascendendo quam descendendo, quando tenor movetur per **saltum** per consonantias perfectas. BONAV. BRUX. 23, 1. LAD. ZALK. B 21. *al.* MICH. KEINSP. 8, 49. *al.* TRAD. Holl. XVI 1, 5, 24. COMPIL. Salisb. 43: in medio choro omnes species **saltus** dari possunt (*sim.* CONTR. Contr. est ars 27). *al.* TRAD. Holl. XIX 391: ascendit sine **saltu** ad dyapenthe. *al.* TRAD. Holl. XIV 9, 43. CONTR. Consonantiae p. 409a: contrapunctus sit facilis in pronunciando, id est non habeat ineptos **saltus**. *al.* CONTR. Contr. est ars 25. *al.* CONTR. Et primo I 16 p. 139 (p. 463b). CONTR. Inprimis 7, 1: aliter debet ordinari contrapunctus, quando tenor gradatim ascendit et descendit vel per exiguos **saltus** et quando saliendo discurrit. *al.* CONTR. Prima regula 26: immo etiam in contratenore aliquando **saltus** novem vocum datur. *al.*

c zur Beschreibung einzelner Intervalle — for the description of singular intervals

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 8, 13: Diapente Latine „de quinque“ sonat eo, quod ab una incipiens voce ad quintam **saltum** facit (*inde* TRAD. Holl. VIII 13, 96. CONR. ZAB. tract. QQ 1). *al.* ANON. Pannain p. 413: diapason ..., quod interpretatur de omnibus sive quod ab una voce inchoans ad octavam **saltum** facit. [s.XIII] MUS. MAN. 32, 2: Ditonus fit ex duobus tonis immediate coniunctis, sive **saltu** fiant de prima voce in tertiam sive simplici passu media non ommissa. MUS. MAN. 50, 24: dyatessaronico **saltu**. TON. Franc. p. 122a: ascendens (*ms.*; *ed.*: ascendendo) quintam de primo **psaltu**. HIER. MOR. 14, 92 (p. 61): Quatuor sunt, inquit (*sc. aliqui*), irregulares **saltus** infra diapason, videlicet de octava in octavam cum minus diapason, de septima in septimam cum duplex diatesseron, de quinta in quintam cum minus diapente, et de quarta

in quartam, cum tritonus reperitur. ANON. Ratisb. 3, 14. PS.-THOMAS AQU. I 72. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 320: Ad ternam vocem ditonus praebet tibi **saltum**. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 90. *al.* TRAD. Holl. X C 119. ANON. Claudifor. 6, 4, 10. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 1, 31: Semiditonus est **saltus** ab una voce in aliam debiliter intensus vel remissus (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 71). *al.* TRAD. Holl. I 1, 9, 39: semitonium cum dyapente, ut quando fit **saltus** ab una voce in sextam imperfecte sonans (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 113). TRAD. Holl. XI 2, 76 (*sim.* TRAD. Holl. XIII 3, 102). TRAD. Holl. II 3, 86: Ditonus est **saltus** unius vocis in 3^{am} plene et viriliter sonans (*sim.* TRAD. Holl. IV 32. TRAD. Holl. V 3, 111. TRAD. Holl. VII 3, 86. TRAD. Holl. XIII 116. LAD. ZALK. A 61). *al.* TRAD. Holl. III 5, 47. *al.* TRAD. Holl. IV 26. *al.* TRAD. Holl. V 3, 105. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 73. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 22. *al.* CONR. ZAB. tract. RR 2. TRAD. Holl. XV 61. *al.* LAD. ZALK. A 61. *al.* MICH. KEINSP. 6, 24. *al.* COMPIL. Salisb. 75. *al.* TRAD. Holl. XXI 6, 62: Sed ultimus modus inusitatus est dyatesseron cum dyapente. Et est **saltus** ab una in nonam. *al.* TRAD. Holl. XIX 579. *al.* TRAD. Holl. XIV 9, 35. *al.*

II Intervallschritt, Intervallsprung — conjunct motion, (disjunct) intervallic leap

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 9, 4 (*cf. col. 1091, 64*). [s.XV] ANON. Claudifor. 2, 3, 3: *c* autem est littera et habet duas mutationes diversas, unam videlicet ascendendo et aliam descendendo, et circa quamlibet illarum mutationum triplex potest fieri variatio. Unde fa mutatur in ut ascendendo de primo cantu *h* durali in primum cantum naturalem, et tunc **saltus** vel fit per diatesseron vel per diapente aut per tonum cum diapente, hoc est ad quartam vel ad quintam vel ad sextam clavem, et non alio modo per mutationem saltem (*ms. dubie; ed.*: saltus *cf. Mut. Christo 107*) regularem. Potest quidam ulterius **saltus** fieri de hac clave in aliam, sed nequaquam per mutationem vocum regularem. ... Sed ut mutatur in fa descendendo de primo cantu naturali in primum cantum *h* duralem, et tunc **saltus** fit aut per semitonium aut per semiditonum aut per diatesseron, hoc est vel ad secundam vel ad tertiam vel ad quartam clavem (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 14. MUT. Christo 106). ANON. Claudifor. 2, 4, 2 - 2, 18, 15 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 20 - 2, 1, 189). ANON. Claudifor. 3, 1, 1: Pro meliore intellectu est sciendum, quod duodecim sunt species sive modi **saltuum**, quae vel qui occurrunt in cantibus, scilicet unisonus, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatesseron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, semiditonus cum diapente, ditonus cum diapente et diapason. TRAD. Holl. II 3, 73: Tonus, sicut hic capitur, diffinitur sic: est **saltus** unius vocis in proximam et immediatam potenter vel viriliter sonans (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 26. TRAD. Holl. V 3, 98. TRAD. Holl. VI 3, 66. TRAD. Holl. XX 3, 18. TRAD. Holl. XV 7, 42. LAD. ZALK. A 59. SZYDLOV. 7 p. 29. TRAD. Holl. XXI 6, 14. TRAD. Holl. XIX 568). MUT. Christo 120. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28: cum in arsim et thesim **saltus** fit per semitonium, magis mollescit vox illa quam quando per tonum (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). ADAM FULD. 2, 7: Duodecim sunt modi sive species **saltuum**. *al.* TRAD. Holl. XVI 2, 45. SZYDLOV. 13 p. 49: Nam primo fit **saltus** ab *F* gravi per tonum ad *G* grave. *al.*

III Bezeichnung für die Synkope — term that designates the syncope

[s.XIV] IOH. BOEN ars 1, 14, 1: Occasione dictarum regularum subtilia quedam posterius inventa sunt, que sincopationes vel **saltus** usualiter dicuntur, ut ex quo similis ante similem imperfici nequeat, quod ideo nota primo loco posita trahitur non ad notam proximo, sed tertio vel ulteriori loco positam, et cum ea computatur.

sambuca -ae f. (et sambucum -i n. vel sambucus -i m.) (σαμβύκη) *Bezeichnung für ein Musikinstrument — term that designates a musical instrument*

1 für ein Saiteninstrument — for a stringed instrument [s.I a.Chr.] VITRUV. 6, 1, 5: schema trigonii ..., uti organi, quam σαμβυκην Graeci dicunt. [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Sambuce**: genus cytharae rusticae.

2 für ein Blasinstrument — for a wind instrument [s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 129: **Sambuca** itaque etiam apud peritissimos Hebreorum ignota res est. Antiquis autem temporibus apud Caldeos fuisse reperitur. Sicut scriptum est: „Cum audieritis vocem tubae, fistulae, citharae et **sambuca**“ (cf. *Dan. 3, 5*). ‚Buca‘ vero ‚tuba‘ apud Hebreos. Deinde per diminutionem bucina dicitur. ‚Sam‘ autem ‚sol‘ apud Hebreos interpretatur. ... Propter hoc **sambuca** apud eos scribitur, quia multa corticem alicuius arboris putant esse, et per sobilitatem mellis lignei ac nobilitatem (ms. *München clm 14523*; fortasse pro per soliditatem mollis ligni ac mobilitatem) quasi in modum tubae de ramis arboris moveri potest (cf. *Hammerstein, Instrumenta p. 129*). [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 7: **Sambuca** in musicis species est symphoniarum. Est enim genus ligni fragilis, unde tibiae componuntur (inde REMIG. AUT. 491, 13. HIER. MOR. 4, 99 (p. 19). ad loc.: IOH. AEGID. 17, 44: **Sambuca** est genus ligni fragilis, cuius rami sunt concavi et vacui atque plani. Unde tibiae componuntur et quaedam species symphoniae, ut dicit Isidorus). [s.IX] REMIG. AUT. 491, 13: ‚**sambucos**‘: trumbas. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: <D>eclaracio diffinicionis est declaracio, qua ostenditur, quod bene dicitur, que perficitur flatu humano propter fistulam, tubam, buccinam, tibiam, corneam, calamum, **sambucam**, liram, que non sonant, nisi bucca humana sufflentur. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: Sunt et fistulae et **sambuca**, in quibus longitudo facit differentiam; nam istae saltem octo foraminibus aperiuntur, ut digitis omnia possint obturari. Nam si plura essent aut frustra essent, quia claudi non possent inferiora aut superiora discoperta manerent et sonum, quem non vellemus, emitterent.

3 für ein Schlaginstrument — for a percussion instrument [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 16-8: ‚**sambucos**‘: cimbalos.

4 unbestimmt — undetermined [s.V] MART. CAP. 9, 924: Psaltas, chordacistas, **sambucos**, hydraulas per totum orbem ad commodum humanae utilitatis inveni. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 16-8: ‚**sambucos**‘: arbores vel instrumentum musicum. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 4, 7: Fistula namque illa, qua decipiuntur aviculae, vel etiam olla pergamenio superducta, unde pueri ludere solent, indiscretum reddunt sonitum. At vero in **sambuca**, in fidibus, in cymbalis atque in organis consonantiarum bene et distincte discernitur diversitas (inde HIER. MOR. 9, 21 (p. 42). COMPIL. Erlang. p. 27). [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 2: Musicalia instrumenta inventa fuerunt secundum diversitatem temporum a diversis, de quibus scriptura divina Danielis III faciens mentionem dicit, quod de mandato regis Nabuchodonosor et principum eius „praeco clamabat valenter: vobis dicitur populis et tribubus et linguis, in hora, qua audieritis sonitum tubae et fistulae et citharae, **sambuca**, psalterii et symphoniae et universi generis musicorum, cadentes adorate statuum auream, quam constituit Nabuchodonosor rex“ (cf. *Dan. 3, 4-5*). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 3, 13: Sed et toni differentiae inter utrasque litteras, inter quas tonum est dare, percussis plectris signorum adiunctorum reperientur. Verum si huiusmodi instrumentum aut alia nova fieri pigeat, iam a longinquis temporibus facta recenseantur, ut puta cythara vel psalterium, **sambucum** vel organum (cf. *Dan. 3, 5*). cf. Bröcker, *Drehleier p. 196*; Mathiesen, *Lyre p. 275 sqq.*

sambucistra -ae m. *Spieler der Sambuca — one who plays the sambuca*

[s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Sambucistra**: qui in cythara rustica canit.

[sancus] ex errore pro ancus: AMERUS 16, 1.

scabellum et scanellum -i n. *Steg (eines Monochords) — bridge (of a monochord)*

[s.XV] PROSD. mon. 3, 2: Hec namque divisio (sc. *monacordi*) taliter haberi potest: Situetur primo locus **scabelli** in monacordo versus partem dextram, scilicet iuxta capse finem, distans a primo puncto monacordi, qui est versus partem sinistram, secundum quod tibi videtur sufficere ad longitudinem ipsius monacordi, et notetur, qui gratia exempli sit litera H; signetur postea in parte opposita ipsi **scabello**, scilicet in primo puncto monacordi, qui est versus partem sinistram, prima litera manus musicalis, quae est ·G· Grecum, quod gama communiter appellatur. *passim* UGOL. URB. mon. 3, 6: Sit igitur exempli gratia primi extremi punctus in parte graviore ·C· primum, ultimi vero punctus extremi in parte acutiori sit S **scabelli**. Si igitur a ·C· primo ad S **scabelli** totum spatium interceptum in duas dividas partes aequales, erit partium prima in puncto ·C· secundi ad primum ·C· ex dupla proportionem diapason seu octavam perfectam resonans consonantiam. UGOL. URB. mon. 7, 5: In monochordo namque **scabelli** locus, super quo omnes cordae seu voces tamquam in fundamento recipiant firmitatem, est primo considerandus, cuius **scabelli** signum in parte acutiori et dextra sit signum, in opposita vero parte graviore et sinistra, ubi sit sonus plenus atque perfectus, ut inde toni initium habeatur. ·C· littera prima ponatur, cuius punctus sit monochordi principium. *passim* GEORG. ANS. 2, 122: Igitur superstrato capsulae cordule ad sinistram eius alligatae intenduntur pariter cavillis ad dextram infixis, ut penitus pares dent sonitus, si modo pariter distantibus locis ab extremis percusse fuerint. His item supponitur **scanellum** super ventrem capsule, quatenus equate pariter melius resonent apud canulos. GEORG. ANS. 2, 123-144. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 2: Age nunc, o lector, fac tibi figuram huic, de quo loquor, instrumento simillimam eumque duas per longum obdlexeris lineas a capitello sinistro videlicet ad capitellum seu, ut quidam aiunt, ad **scabellum** dextrum. *al.* MON. Mon. tuum 1: Monacordum tuum sic dividas: Primo totum spatium interceptum inter primum ·C· et punctum **scabelli** in novem partes aequales dividas, et in fine prime partis pone primum ·D·. Deinde totum spatium interceptum inter primum ·D· et punctum **scabelli** iterum in novem partes dividas, et in fine prime partis pone primum ·E·. *passim*

scala -ae f. 1. *Tonleiter, Tonsystem* 2. *Becken* — 1. ‘scale’, tonal system 2. cymbal

1 *Tonleiter, Tonsystem* — ‘scale’, tonal system [s.XIV] SUMM. GUID. 90: Gammaut ergo nova **scalae** fuit addita corda (inde GOB. PERS. p. 181b). SUMM. GUID. comm. 2, 7: Primus vero et octavus (sc. *tonus*) eundem habent ambitum, qui est inter ·D· finalem et ·d· acutam inclusive. Et huiusmodi ambitus monstrantur per similes litteras alphabeti in **scala**. *al.* [s.XV] ANON. Carthus. pract. 1, 5: ·ee·la superius extra manum sive extra **scalam** in spacio posuerunt (sc. *posterius*). *al.* CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 2: Ad faciendam **scalam** clavicordii intercismam ·Γ·, ubi vis, ponito. *al.* MICH. KEINSP. 5, 52: ·ee·la ultima nostraptae **scalae** clavis est. *al.* ERASM. HOR. p. 83b: Latini in gravioribus clavibus addiderunt unam, scilicet ·T·ut, et ita compleverunt **scalam** sub illa forma, quae sequitur: (sequitur descriptio). *al.* TRAD. Holl. XII 3, 34: **scala** sequens monacordi.

2 *Becken* — *cymbal* (*de angl.* scealu, shale, scale *theodisc.* scāla, schale, schal)

[*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 134, 24: aliquando percussa (*sc. instrumenta*) invicem se tangunt et faciunt sonum, ut sunt simbala, tintinnabula, cinare et sistra et huiusmodi concava, id est concavaturas habencia, quedam erea, id est de ere facta, id est in acitabulis, scilicet duplicibus *scalis* vel nolis.

scala Graeca - scala Latina *Bezeichnung für das Tonsystem mit griechischen Saitenbezeichnungen, bzw. mit Tonbuchstaben — term that designates the tonal system with the Greek names of strings, or with alphabetic designation of notes*

[*s.XV*] MICH. KEINSP. 3, 11: Nete synemmenon - Paranete synemmenon - ... - Proslambanomenos. **Scala Graeca**. Haec scala per Pythagoram tradita atque inventa est, quam venerabilis Boethius propter discordiam in Latinum transfiguravit, ut Latini eo melius subtilissimam hanc scientiam acquirere valeant. ERASM. HOR. p. 74a: Secundus (*sc. libellus*) erit de continuatione characterum sive clavium tam in **scala Latina** quam **Graeca** cum certa divisione tetrachordorum. ERASM. HOR. p. 83a: Nam illud, quod Graeci suis Graecis characteribus designabant, id etiam Latini litteris Latinis designant et plus tetrachorda extendunt, ut patebit in **scala Graeca Latina** namque ita formabimus incipiendo a prima littera Latina, scilicet A, ascendendo per septem litteras ordine alphabethi et dehinc eas duplando in locis, ubi differentia vocum non habetur, ordine tamen contrario ad **scalam Graecam**, quae a minimo numero crescit ad maximum, quare ab acuto ad grave descendunt. ERASM. HOR. p. 85a: Est et ordo **scalae Graecae** talis. *eqs. al.*

scala manualis *Tonleiter, Tonsystem (dargestellt auf der Guidonischen Hand) — scale, tonal system (presented on the Guidonian hand)*

[*s.XV*] ANON. Carthus. pract. 1, 7: Qua sunt viginti claves **scala manuali**.

scala musica (musicalis) *Tonleiter, Tonsystem — scale, tonal system*

[*s.XIV*] SUMM. GUID. comm. 2, 3: ambitus est distantia sive proprium spatium, quod regula unicuique tono in **scala musica** indulget (*inde* GOB. PERS. p. 189a). [*s.XV*] GOB. PERS. p. 181a: Capitulum secundum: de nominibus graduum **scalae musicalis**. Sciendum est igitur, quod certa nomina designantia gradus ascensuum et descensuum cantuum a musicis sint prioribus instituta; quorum ordinationes graduum secundum sub et supra formam seu aggregatum ex iisdem a nonnullis **scala musicalis** et ab aliis **scala tonaria** nominatur. *ibid.*: vetustissimi musici tantum quindecim, secundum alios quatuordecim gradus in **scala musicali** posuerunt. *eqs. al.* ANON. Carthus. theor. 16, 1: Venerabilis dominus Guido monachus ordinis beati Benedicti Latinus, ut fertur in suo Micrologo loquens de monocordo musicali, quod ipse manum appellat et moderni **scalam musicalem**. ANON. Carthus. pract. 1, tit.: De expositione **scale musicalis**. **Scala musicalis** aliquando sub nomine manus denotatur et contra manus aliquando sub nomine **scale musicalis**. Unde **scala musicalis** in se continet decem lineas. Quae decem lineae sibi intercipiunt novem spacia et ad istum compotum fuerunt 19 gradus musicales, scilicet decem in linea et novem in spacio. ANON. Carthus. pract. 3, 20: Sequitur figura **scale musicalis** (*sequitur figura manus Guidonis*). ANON. Carthus. pract. 5, 13: potes per singulos gradus, hoc est per lineas et per **scale musicalis** spacia, ipsas claves, hoc est litteram cum suis vocibus, lineis spaciis adaptare, quasi ipsam **scalam musicalem** legas hoc modo: ·Gamma·ut in linea, ·A·re in spacio *eqs.* ANON. Carthus. pract. 8, tit.: De applicatione **scale musicalis** ad manum. ANON. Carthus. pract. 12, tit.: Quare in libris cantualibus non

ponitur tota **scala musicalis**, sicut solum ponitur eius pars. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 3, 21: Ideoque quod unusquisque manum sive **scalam musicam** nominatam fundamentaliter intelligat, de institutione et formatione monacordi autor imprimis determinat. *al.*

scala tonaria *Tonleiter, Tonsystem — scale, tonal system*

[*s.XIV*] SUMM. GUID. comm. 2, 36: In **scala tonaria**, sicut dictum est, tantum sunt septem ambitus tonorum; supremus autem ambitus non excedit ·g· superacutam. SUMM. GUID. comm. 2, 44: Postmodum vero a modernis adiectae sunt quinque claves in **scala tonaria**, videlicet ·Γ· in loco infimo et quatuor excellentes in loco supremo, quia toni secundum modernos non solum suis ambitibus sunt contenti, sed etiam suos ambitus et infra et supra per licentiam et gratiam excedunt. *al.* HEINR. EGER 5 p. 54: Dicendum, ex quo **scala tonaria** sive ambitus tonorum voci humanae sunt proportionati, sicut ·g· supremum viribus vocis humanae sufficiens est meta, ita et ambitus metam illam transcendens esse non debuit nec potuit. [*s.XV*] GOB. PERS. p. 181a (*cf. col. 1097, 40*). *al.*

scandicus -i m. *Bezeichnung für eine dreitönige aufsteigende Neume — term for a three-note ascending neume*

[*s.XI-XII*] NEUM. Eptaphonus 3: **scandicus** ! et salicus, climacus, torculus, ancus (*inde* NEUM. Scandicus 1. FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. HOLL. VIII 28, 68. TRAD. HOLL. IX 2, 3, 127. TRAD. HOLL. II 3, 207. TRAD. HOLL. V 3, 250. TRAD. HOLL. VII 4, 337). [*s.XV*] TRAD. HOLL. IX 2, 4, 16: Surgentes (*sc. antiphonas*), ut in hac antiphona „Omnes intendentes in eum“ sub signo dicto **scandicus**. IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (*sc. ecclesiasticis libris*) reperimus quilismata, podatos, clines, cephalicos, porrectos, oriscos, **scandicos**, salicos, climacos, torcullos, ancus (*ed. tertullos, aricos*) et huiusmodi, quod idem Guido excogitavit.

scando -ere 1. *aufsteigen (die Tonhöhe betreffend)* 2. (*den Ton*) *in die Höhe führen* 3. (*mit dem Ton*) *hinaufgehen — 1. to ascend (in pitch) (as abstract concept)* 2. *to raise (the pitch) (as transitive act)* 3. *to ascend (in pitch) (as subjective act)*

1 *aufsteigen (die Tonhöhe betreffend) — to ascend (in pitch) (as abstract concept) [syn.: ascendere, erigi; opp.: descendere, bassari]*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 3, 8. *al.* [*s.IX-X*] NOTK. BALB. p. 70: S solum vel sursum **scandere** sibilat (*inde* FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 206. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). HUCBALD. 21: Porro exemplum semitonii advertere potes in cithara VI chordarum inter tertiam et quartam chordam seu **scandendo** seu descendendo. *al.* INCH. UCHUB. 426: Id ergo, quod modo cantatum est, a sono <f> usque in sonum <./> per octo sonorum spacia **scandit**. [*s.XI*] COMM. TON. ep. 2, 10. BERNO prol. 7, 1. WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), 2: Plagae vero a finali ultra diapente in sextam, raro vero in septimam vocem **scandunt**. *al.* ARIBO 25 p. 13: species diapente inter ·A· et ·E· prima est formalis, non naturalis, quia licet ut prima naturalis **scandat** tono, semitonio, tono et tono. *al.* COMM. Guid. 39 p. 167. *al.* TON. Aug. p. 118b. ANON. Prag. 269. PS.-GUIDO arithm. p. 58b: Authentici a finalibus per superiores in excellentes **scandunt**. MOD. Protus finit p. 107. FRUT. brev. 13 p. 99. *al.* [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 498a. AMERUS 9, 2. *al.* TRAD. Lamb. 2, 4, 10: ut re mi **scandunt**, descendunt fa quoque sol la (*sim*). TRAD. Garl. plan. V 90. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 43. TRAD. HOLL. IX 1, 2, 10. TRAD. HOLL. IX 1, 2, 41. TRAD. HOLL. I 1, 7, 10. TRAD. HOLL. II 3, 30. TRAD. HOLL. V 3, 38. TRAD.

Holl. VI 15, 7. TRAD. Holl. VII 3, 28. TRAD. Holl. XIII 2, 57. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 31. GUIL. MON. 5 p. 31. BONAV. BRIX. 13, 16. GUIL. POD. 5, 25. TRAD. Holl. XIV 8, 27). ANON. Emmeram. 1 p. 120, 28: ligatura **scandens**. ANON. Emmeram. 1 p. 180, 32: **scandere**, id est sursum erigi divisive. *al.* VERS. Postquam pro 315: **scandere** (*glo.*: id est ascendere ad) quintam. *al.* PS.-MUR. summa 828: de notulis quedam **scandit**, quedam petit ima. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 95. PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a: Sex paritas **scandit** in fineque quatuor ymat. IAC. LEOD. comp. 2, 6, 7. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 113, 14. HUGO SPECHTSH. 469: Cursus praescriptos noscas variare modernos / **scandentes** sursum descendentesque deorsum. *al.* SUMM. GUID. 169: **Scandere** permittit quintam non saepe plagales / regula (*inde* GOB. PERS. p. 191b. IOH. VELLE metr. 12). *al.* VERS. Iam post 109. *al.* HEINR. EGER 5 p. 52. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 44. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 22 p. 290, 4. GOB. PERS. p. 185b. ANON. Gernic. append. 2: Sex paritas **scandit**, bassatur quatuor in imis. Imparitas novem <**scandit**>, bassatur ad unum (*sim.* VERS. Imparitas p. 152 (p. 467b). BONAV. BRIX. 15, 16). ANON. Philad. 84. TON. Subl. p. 59, 4. ANON. Carthus. nat. 5, 45. TRAD. Holl. XI 3, 40: Vult descendere par, sed **scandere** vult tonus impar (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 14. TRAD. Holl. III 6, 54. TRAD. Holl. III 7, 10. TRAD. Holl. V 4, 24. TRAD. Holl. VI 43, 21. TRAD. Holl. VII 4, 125. TRAD. Holl. XIII 4, 110. TRAD. Holl. XIX 314). MOD. Not. quotiensc. 1 p. 170 (p. 474a). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 10. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 127 comm. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 9. TRAD. Holl. XV 6, 97. GUIL. MON. 9 p. 56: Impar **scandit** nonus, descendit ad imum. ... Par **scandit** septimas, quartas descendit ad aedes. BONAV. BRIX. 15, 62. MICH. KEINSP. 6, 50. *al.* FLOR. FAX. 2, 14, 1: Cum deinde musica plana per tonos aut semitoniam **scandit** vel per segregatas notulas, discantus, id est contrapunctans, descendat. *al.* TRAD. Holl. XVI 3, 7, 3. ANON. La Fage III p. 245. TRAD. Holl. XIX 276. IOH. VELLE metr. 33. *al.*

2 (*den Ton*) in die Höhe führen — to raise (the pitch) (as transitive act)

[s.IX] AURELIAN. 19, 29: Secunda (*sc. syllaba*), videlicet ,ni-‘, alte **scandetur**. Tertia vero et quarta, id est ,fi-‘ et ,cat‘, mediocriter tenebuntur. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 10: aliqui nimis hoketant, nimis voces suas in consonantiis frangunt, **scandunt** et dividunt. (?) HUGO SPECHTSH. 403: Sed super octavam nullus quit **scandere** vocem.

3 (*mit dem Ton*) hinaufgehen — to ascend (in pitch) (as subjective act) [opp.: descendere, cadere]

[s.XI] ARIBO 41 p. 40: de ·c· bis binis **scandimus** aequae. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1098: raro cantorem contingit **scandere** tantum clavibus in reliquis, ut non mutet sibi cantum. [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 20: Versus: Altius hic **scando** simul ·E·lami variando. *al.* UGOL. URB. 1, 18, 5: ut re mi **scandimus**, si variare volemus, sed descendimus, si fa sol la variamus. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 5, 9: Nec adeo, si sit prudens, **scandit** (*sc. musicus homo*) in altum, ut dubitet deficere. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 2, 4: sicque tenorando cade discantuque **scande**. IOH. TINCT. exp. 7, 13: la re, la mi **scandere** te faciunt. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20: si supra diapason **scandere** volumus. MICH. KEINSP. 7, 17. COMPEND. MUS. 55.

scanellum v. scabellum

scansio -onis f. das (*schriftweise*) Aufsteigen (die Tonhöhe betreffend) — (*stepwise*) ascent (with respect to pitch)

[s.I a. Chr.] VITRUV. 6, 1, 6 (? cf. Fensterbusch, Vitruv p. 556 adn. 349). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 15: Suspensa

vox est cum intervallo sicuti in cantilenis. Tertia differentia vocis est, quae medias voces includit ut in **scansionibus**. [s.IX] AURELIAN. 13, 1 p. 144: Adest prima (*sc. divisio introituum*), cuius versiculi finis in ultima sillaba, flexibilem altamque promittit vocis **scansionem**. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 43: Versus: Differat ut rite tonus istic quilibet in se. / Principium, finis ac **scansio**, cuncta notentur. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 32: Permutatio autem dupliciter fit: aut causa necessitatis **scansionis** aut remissionis aut causa praeponendi postponendive semitonium.

scembs Bezeichnung semitischer Ursprungs (‘Sonne’) für den vierten Ton (D) im System A - Q — term of Semitic origin (‘sun’) that designates the fourth pitch (D) in the system A - Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·D· - II. I. - corda **scembs** - simphonia varietas proti - metrum lychanos ypaton. COMPIL. Casin. 121-124, 1: Prima differentia, tonus dorus et autentus protus, vox odax, metrum vero lychanos ypaton: organum anoton, simphonia varietas proti, corda vero **scembs**, ubi primum tonum incipiens, et scemata ·D·. Loquimur, quomodo quemque differentias per singulas ascendunt et descendunt tonando cum vocibus. Prima differentia inchoat in quarta corda, quae vocatur **scembs**. *ibid.*: Secunda vero differentia tonus ypoiastius et plagis proti, vox odax, metrum vero lychanos ypaton, organum ysaton, symphonia varietas plagis proti, corda vero **scembs**, et scemata ·D·. Secunda differentia inchoat in IIII^a corda, quae vocatur **scembs**, et ascendit in VI^{am} cordam (*ed.*: VI^a corda), quae dicitur neth, et descendit ad primam, quae vocatur buc, et repausa <t>, ubi incipit. COMPIL. Casin. 121-124, 11: Tertia differentia ... descendet usque in IIII^{am} (*ed.*: IIII^a), quae dicitur **scembs**. cf. Wagner, Neumenkunde p. 105 adn.

schema -atis n. Bezeichnung für die Konsonanz — term for consonance [opp.: schisma]

[s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 84, 14: **scemata** (*glo.*: id est consonantias). ANON. Emmeram. 1 p. 96, 18. ANON. Emmeram. 1 p. 96, 36. *eqs.* ANON. Emmeram. 4 p. 260, 5: Haec igitur praesens lectio in duas partes breviter dividatur, in quarum prima facit actor de **scematibus** vocom, id est concordantiis, mentionem, in secunda innuit dissonantias evitare. *eqs.* ANON. Emmeram. 4 p. 260, 15: Sunt, bene qui pangunt, cum voces **scemata** (*glo.*: id est concordantias) tangunt. / Qui si discordent, tunc voces scismata (*glo.*: id est discordantias) mordent. ANON. Emmeram. 4 p. 266, 6 - 268, 17. ANON. Emmeram. 5 p. 272, 29: Unit discantus varios per **scemata** (*glo.*: id est concordantias) cantus. ANON. Emmeram. 5 p. 272, 38 - 274, 36. ANON. Emmeram. 6 p. 286, 4 - 286, 10.

schisma -atis n. 1. Bezeichnung für die Hälfte eines (pythagoräischen) Kommas 2. Bezeichnung für die Dissonanz 3. Bezeichnung für das Viertel eines Ganztons — 1. term for half of a (Pythagorean) comma 2. term for dissonance 3. term for a fourth of a tone

1 Bezeichnung für die Hälfte eines (pythagoräischen) Kommas — term for half of a (Pythagorean) comma

[s.VI] BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 15: Comma vero est spatium, quo maior est sesquioctava proportio duabus diesibus, id est duobus semitonis minoribus. **Schisma** est dimidium commatis (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 26. REG. PRUM. 16, 33. FRUT. brev. 4 p. 44. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 223 (p. 70). IAC. LEOD. spec. 2, 41, 3. QUAT. PRINC. 2, 18. IOH. TINCT. diff. 214. IOH. TINCT. diff. 246. ADAM FULD. 4, 7). BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 23: Integrum vero dimidium toni, quod est semitonium, constat ex duobus diaschismati-

bus, quod est unum semitonium minus, et **schismate**, quod est dimidium commatis (*inde* REG. PRUM. 16, 35. FRUT. brev. 4 p. 45. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 232 (p. 70)). BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 28 (*inde* TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 237 (p. 70)). BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 30: Recte igitur dictum est integre dimidium tonum in duo diaschismata atque unum **schisma** posse partiri, quo fit, ut integrum semitonium minore semitono uno **schismate** differre videatur (*inde* REG. PRUM. 16, 38. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 239 (p. 70)). NICOL. BURT. 1, 21, 115. BONAV. BRUX. 24, 65). BOETH. mus. 3, 8 p. 279, 1: Apotome autem a minore semitono duobus **schismatibus** differt; differt enim commate. Sed duo **schismata** unum perficiunt comma (*inde* REG. PRUM. 16, 40. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 242 (p. 70)). NICOL. BURT. 1, 21, 116. BONAV. BRUX. 24, 67-68). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 10, 48: 'est enim comma, quod ultimum comprehendere possit auditus': secundum Boetium; secundum Aristoxenum enim **scisma** minus erat et potest audiri. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 72: Est vero comma ultimus sonus auditui subiacens. Dimidium commatis unum **scisma** dicitur. *al.* INTERV. Cum diatessaron p. 396: Porro dimidium commatis dicitur **scisma**, quod est in hoc numero II, sextans et sicilicus. [s.XII] TON. Gratianop. p. 49 descr. THEINR. DOV. 1, 24 p. 206, 14: Diaschismatis autem et **schismatis** terminorum proportionem investigare omittit, quoniam ab humane vocis musica longe sunt aliena. *al.* [s.XIII] IOH. AEGID. 11, 9: Aliae (*sc. voces*) sunt emmeles, quae secundum Ptolemaeum, licet voces consonae non sint, possunt tamen ad melos, id est ad melodiam, aptari et iungere consonantias, ut toni, semitoni, diaschismata, **schismata**, commata, dieses. HIER. MOR. 15, 244 (p. 70). TRAD. Garl. plan. III 96. ENGELB. ADM. 2, 20, 7: Dyascisma vero significat duplex **scisma** per subdivisionem scilicet prime divisionis. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 5, 23: Plus enim **schisma** discordat quam comma; hae quoque similiter iure refutabiles erunt, quae a meli confectione se iunguntur. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 41, 2: quattuor diaschismata et duo **schismata**, quae partes simul iunctae tonum reddunt. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 6: licet **schisma** minus sit commate et minorem dicat distantiam illa, tamen non est sensu perceptibilis nec ad certam et notam in numeris proportionem reducibilis, quamvis sit intelligibilis. *al.* QUAT. PRINC. 2, 18: De comate autem aliquid signum in cantu minime invenitur nec de **scismate** sive de diaschismate, sed tantum in monacordi divisione. *al.* PS.-MUR. interv. p. 310a-b. IOH. BOEN mus. 2, 84: Et quamvis dicat Boetius, quod comma dividitur in duo **scismata**, ubi de divisione toni loquitur, non tamen vult, quod **scisma** faciet aliquem gradum in musica, nam auris adeo modicam distantiam sonorum forte non potest percipere; licet etiam perciperet, non tamen sequitur, quod **scisma** gradum faceret. *al.* ANON. Meyer 13, 3. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 5, 32, 7-13. UGOL. URB. 5, 46, 12-41. GEORG. ANS. 1, 96. *al.* IOH. KECK 2 p. 323a. *al.* INTERV. Notandum 3 p. 158 (p. 470b): Item **cisma** est modus continens medium gradum. Distat enim (*ms.; ed.: id est*) re ab ut novem gradibus. Sed coma est modus continens unum gradum. Sed dyacisma est modus continens duos gradus. Dyeseos est modus continens quattuor gradus. *al.* FR. GAFUR. op. 4, 3: Coma quippe in duo **sichismata** unumque **sichisma** in duo dyachismata partiuntur nonnulli. NICOL. BURT. 1, 21, 113-114 (*sim.* BONAV. BRUX. 24, 60-64). FR. GAFUR. theor. 4, 3, 3. GUILL. POD. 3, 36. FR. GAFUR. gloss. 16, 2. *al.* MON. Iste p. 238, 67 (*cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVII*). *al.*

2 Bezeichnung für die Dissonanz — term for dissonance [*opp.: schema*]

[s.XIII] ANON. Emmeram. 4 p. 260, 19: Sunt, bene qui pangunt, cum voces scemata (*glo.: id est concordantias*) tangunt.

/ Qui si discordent, tunc voces **scismata** (*glo.: id est discordantias*) mordent. ANON. Emmeram. 4 p. 266, 43: 'post **cismata**', id est discordantias inornatas. ANON. Emmeram. 4 p. 266, 45: Hic excusat se actor, quare de dissonantiis in hoc capitulo non voluit facere mentionem, dicens, quod **cismata** contumeliosa sunt et discrepantia. Nam voces ab invicem discordantes offendunt animam in sensu particulari, utputa in aure chacephaton generantes et sic auditum impediunt et perturbant. *al.*

3 Bezeichnung für das Viertel eines Ganztons — term for a fourth of a tone [*syn.: semitonium minus*]

[s.XIV] PS.-MUR. interv. p. 310a: Sunt autem istae partes toni: diesis, limma, **cisma** (*ms.; ed.: asma*) vel semitonium minus, quod idem est, comma, apotome, semitonium maius et diaschisma. PS.-MUR. interv. p. 311a: totus tonus potest dividi in octo diaschismata, ex quibus duo semitonia integra vel maiora constituuntur. Sed nota, quod aliud est semitonium maius, aliud semitonium minus. Et ad habendum hanc divisionem nota, quod duo diaschismata efficiunt unum **schisma**, et unum **schisma** diesim, quod idem est quod semitonium minus. Et duo semitonia minora efficiunt unum semitonium maius, quia ex divisione diaschismatum semitonium maius efficitur ex quatuor diaschismatibus.

schola cantorum *Bezeichnung für den päpstlichen Sängerkhor* — *term that designates the papal vocal ensemble*

[s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 91: Legitur etiam in vita beati pape Gregorii, qui circa annum Domini sexcentimum legitur floruisse, quod ipse vir Domini propter musice compunctionis dulcedinem tamquam cantorum studiosissimus in domo Domini more sapientissimi Salomonis non solummodo antiphonarium nimis utiliter compilavit, sed etiam **scolam cantorum** instituit. [s.XV] LE MUNERAT moderat. 41: Gregorius presul meritis et nomine dignus renovavit monimenta patrum et composuit hunc libellum musice artis **schole cantorum** anni circulo. GUILL. POD. 5, 2: Gregorius presul re et nomine dictus, unde genus duxit, magnum conscendit honorem, renovavit monimenta patrum priorum, **scholam cantorum** instituit.

schola musica (musicalis) *Musikschule — school of music*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 5: Guydonem, cuius auctoritas in **musicis scholis** apud nos maxime effulget. [s.XIV-XV] CONTR. Volentibus II 34: Et hec dicta de contrapunctu secundum magistrum Iohannem de Garlandia in studio quondam Parisiensi in ista nostra **scola musicali**.

schola musicorum *musiktheoretische Schule (Lehrtradition) — school of music theory (a teaching tradition)*

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 26: Item alii post Boecium et magis moderni, quos communis **scola** sequitur **musicorum**, novem huiusmodi coniunctiones vocum seu intervalla ponunt (*inde* TRAD. Holl. X A 54. TRAD. Holl. X B 83). GUILL. POD. 3, 19: Omnem enim **scholam musicorum** suis falsis affectionibus confundere volunt (*sc. seminatores heresum*), in qua semper principis nostri Boetii sequendo doctrinam, qui, quicumque dixerit, validissimis rationibus firmavit, quod a nobis asseritur, ubique lectum atque predicatum est. GUILL. POD. 5, 13: Quare autem 'g' nunc primum signorum nostrorum fuerit, ostensum est, scilicet qua de re Grece denominandum, quemadmodum ab ineuntibus seculis multis in omnem **scholam musicorum** ita ventum est. FR. GAFUR. pract. 1, 4: per mi in fa descendendo ex acuto in graviolem, quem quidem transitum, quoniam difficilis et admodum dissonus est, omni solertia devitandum **musicorum scola** precepit. FR.

GAFUR. pract. 2, 13: Fuere tamen, qui et pausas alterationi ascripserunt, quos comunis **musicorum scola** repraehendit.

scissura -ae f. 1. Artikulationszeichen zur Trennung von Tönen oder Tongruppen 2. Bezeichnung für einen rhythmisch festgelegten Kompositionsabschnitt — 1. articulation symbol that designates the separation of notes or groups of notes 2. term that designates a compositional section defined by its rhythmic structure

1 Artikulationszeichen zur Trennung von Tönen oder Tongruppen — articulation symbol that designates the separation of notes or groups of notes

[s.XIII] ELIAS SAL. 8 p. 25a: Illae **scissurae**, quae factae sunt post quemlibet punctum, designant, quod puncti separati unus ab alio divisi et quasi pausatim cantari debent. Per secundum radium habemus secundam clavem seu secundam instructionem de tribus punctis continue cantandis sine pausa quasi divisim, et postea copulatim sine pausa. ELIAS SAL. 14 p. 33a: Et notandum, quod serius in neumate de „Primum quaerite“ factae sunt **scissurae** sive trictae scienter; nam ita debent cantari per modum pausarum. Non quod pausetur in totum, si cantor voluerit, sed cum fuerit necesse vel placuerit, cum licite potest pausari, ubicumque reperiatur tricta in neumate etiam post cantationem unius puncti vel duorum copulatorum vel trium vel quatuor vel quinque in neumate copulatorum.

2 Bezeichnung für einen rhythmisch festgelegten Kompositionsabschnitt — term that designates a compositional section defined by its rhythmic structure

[s.XIV-XV] ANON. Monac. II 194: Item aliqui vocantur tenores scissi. Hoc est, quando primo ponitur una pars distincta cum temporibus et pausis, postea alia, postea tertia; exemplum, ut hic patet: (*sequitur exemplum*) ita, quod quaelibet pars tenoris habeat tot tempora, tot pausas, tot punctus, sicut clare videre potestis in tenore suprascripto. Item aliqui tenores ponuntur cum duobus **scissuris**, aliqui cum tribus, aliqui cum quattuor, ut placet, et ita similiter de **scissuris** intelligendum est in biscantu tenoris sicut in tenore, quia, quando tenor sit cissus, similiter est biscantus.

scop (**scoph**, **scopha**) *Steg (eines Klavichords) — bridge (of a clavicord)*

[s.XV] CLAVIC. A1: Volens facere clavicordium in hunc modum procedat. Dato corpore secundum longitudinem eligas tunc duo puncta in eo, unum a sinistro, quo erit ·C·faut primus naturalis, aliud a dextro, in quo stabit **scop**. ... Divide spatium inter illa duo puncta, scilicet ·C·faut et **scopha**, in 9 partes. ... Divide spatium inter ·D· et **scopha** iterum in 9 partes. ... Ad habendum ·F·faut incipe e converso a ·C·faut dividendo inter primum punctum et primum **scop** in 4 partes. CLAVIC. A1-A3. *passim* CLAVIC. D: et nota, quod **scop** est lignum, super quod transeunt corde.

seba *Bestimmung der hypate hypaton mit unbekannter Bedeutung — term of uncertain meaning that designates an aspect of the hypate hypaton*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·C· - corda re - simphonia **seba** - metrum parypate ypaton - vox moduli.

secunda -ae f. I. Bezeichnung für die zweite Tonstufe des Tonsystems II. ‚Sekunde‘ — I. term for the second note in the tonal system II. ‘second’

I Bezeichnung für die zweite Tonstufe des Tonsystems — term for the second note in the tonal system

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271a. al. PS.-ODO dial. p. 260a: Habet itaque secundus tonus ·Γ· et primam ·A· et **secundam**

·B·, quas non habet primus (*inde* TON. Gratianop. p. 23. TON. Nivern. f. 143r p. 122). al. GUIDO ep. p. 492, 232. ORG. Mediol. rhythm. 15. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 240. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 69, 5: diapason inter ·B· **secundam** et ·γ· nonam secundam. IAC. LEOD. spec. 6, 55, 1: Quidam, ut ait Guido, minus plene providentes inter primam ·A· et **secundam** ·B· unam ponunt mediam, ut sint duae **secundae** ... Hi igitur in gravibus chordis ponere volunt ·B· molle sicut in acutis, ut sit ibi una prima **secunda** et una secundo **secunda**, sicut ibi una prima nona et una secundo vel secunda nona. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 135. al. ANON. Michaelb. I p. 47: Ita ·Γ· Graecum et prima ex ·A·, **secunda** ·B·, tertia ·C·, quarta ·D· *eqs.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 3. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 7.

II ‚Sekunde‘ (*Ganzton und Halbton*) — ‘second’ (*whole tone and semitone*)

A *Bestimmung — determination*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 39, 5: Adhuc, cum tonus dicat primam perfectam distantiam duarum vocum, dicitur vulgariter una **secunda**. al. HEINR. EGER 3 p. 41: Semitonium ergo, quod limma a Platone vocatur, quia non est plenus tonus, est immediata declinatio ab unisono in tonum imperfectum, et potest dici distantia illa una **secunda**, quia in secundam clavem declinat; et fit uno tantum modo, scilicet a mi in fa et e converso. Tonus vero est declinatio immediata ab unisono in tonum perfectum, et dicitur etiam distantia illa una **secunda** ut supra; et fit quatuor modis. ANON. Seay p. 30: Tonus est sonus plenus et vocatur in discantu **secunda**, quae fit ex duabus vocibus facientibus unum tonum. ... Semitonius dicitur quasi semiplenus sonus vel non plenus sonus ... et est alia **secunda**, quae fit ex duabus vocibus facientibus medium tonum. [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 380, 28: **Secunda** quae est? Sesquiseptadecima. PROSD. contr. 3, 2: **Secunda** est, quando una vox in secundo loco manus musicalis a loco alterius reperitur. PROSD. contr. 3, 6: **secunda** non habet nisi tonum aut semitonium unum. al. PROSD. spec. 1, 18 p. 172, 14: tam tonus quam semitonium **secunda** denominatur. al. UGOL. URB. 5, 4, 9. TRAD. Holl. II 3, 141: **Secunda** intensa debiliter sic est semitonium (*ms. et ed.: semitonum*) (*sequitur exemplum*), intensa potenter sic est tonus (*sequitur exemplum*) (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 176. SZYDLOV. 7 p. 33. TRAD. Holl. XIV 9, 55). CONR. ZAB. tract. p. 240: Omnis cantus aut fit in eadem nota vel voce et sic est unisonus - in **secundam** et hoc vel debiliter sive imperfecte, et sic est semitonium ·b·c·, vel potenter et perfecte, et sic est tonus ·c·d·. IOH. TINCT. diff. 215: **Secunda** equivocatur ad duo, hoc est discordantiam et coniunctionem. Unde pro primo significato sic diffinitur: **Secunda** est discordantia ex mixtura duarum vocum tono vel semitonio ab invicem distantium effecta. Et pro secundo sic: **Secunda** est coniunctio ex distantia unius toni vel semitonii constituta. ERASM. HOR. p. 74a: Semitonium est ascensus vel descensus per **secundam** mollis aut imperfectus. ERASM. HOR. p. 74b: Tonus est virilis ascensus vel descensus per **secundam**. al. ANON. Couss. I p. 446. ANON. Tegerns. III p. 103.

B *als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes or successive interval*

[s.X] ORG. Selest. p. 68, 3: Quod vero organum invenitur in **secunda** et tertia similiter sicut in quarta et quinta, non naturale hoc dicitur. PS.-ODO mus. p. 271b: cantus ad octavam a fine consurgit, rarissime et nonnisi in prolixioribus cantibus plus ad **secundam** (*ed.: a secunda*) a fine descendat. al. [s.XI] GUIDO micr. 18, 20: His itaque quattuor concordis diaphonia cantum subsequitur. Troporum vero alii apti, alii aptiores, alii aptissimi existunt. ... aptiores sunt, qui non solum quartis, sed tertiis et **secundis** per tonum et semiditonum, licet raro, re-

spondent. [s.XIII] MUS. MAN. 53, 2: Secundus tonus gressu magis composito quam saltibus magnis incedens frequentius ab ipso finali vel a quarta sub finali vel a **secunda** necnon et a tertia supra finalem sumit exordium. al. AMERUS 22, 2. LAMBERTUS p. 261b: quilibet authentus ascendere namque tenetur trans finem quintam, plagalis vero **secundam**. HIER. MOR. 14, 67 (p. 60). al. [s.XIV] INTERV. Sunt autem p. 25: Ad habendum 3as incipe in [dyapason vel in] dyapente supra [vel cum tenore] descende **2** vel inci<pe> (ed.: inci<pi>) in [dyapason vel in dyapente] infra [vel cum tenore] ascende **2**. IAC. LEOD. comp. 2, 3, 7: Item de **secunda** ad **secundam** tonus aut semitonium maius aut minus. al. IAC. LEOD. spec. 6, 77, 5. al. ANON. Monac. II 120. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 11, 37. PAUL. FLOR. 27. PETR. TALH. p. 19. MAN. GUID. p. 150 (p. 466): toni autentii in suas claves finales possunt descendere ad proximam, id est ad **secundam**. TRAD. Holl. VI 27, 5: Si enim in autentis elevacio fiat ultra octavas, deposicio ultra **2^{am}**. al. TRAD. Holl. XIII 4, 183 comm. FR. GAFUR. extr. 9, 6, 6. (?) COMPOS. Cum igitur 1, 18. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 16. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. al. LAD. ZALK. B 21: descendendo per **secundas**. MICH. KEINSP. ton. 85. COMPIL. Salisb. 5. SZYDLOV. 9 p. 41. TRAD. Holl. XII 6, 9. al. CONTR. Debemus scire 3.

C als Zusammenklang — as simultaneous sonority

1 Klassifikation — classification

a als unvollkommener Zusammenklang — as imperfect sonority

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 37, 1: Imperfecta concordia tunc fieri dicitur, cum voces simul prolatae multum ab auditu differre noscuntur, aliquid tamen concordant, ut sunt tonus, qui est una **secunda**, tonus cum diapente una sexta, semiditonus cum diapente *eqs.* ANON. Monac. II 66: contrapuncti quindecim sunt species, scilicet unisonus, **secunda**, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, tredecima, quartadecima et quintadecima, quarum novem sunt perfectae et sex imperfectae. ... Sex imperfectae sunt illae: **secunda**, quarta, septima, nona, undecima et quartadecima.

b als Dissonanz — as dissonance

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 4, 50: Septimam ergo veluti **secundam** et alias proportionibus a quatuor supradictis cum Boetio ekmelicas, id est non melicas, merito appellamus. In sincopationibus insuper videmus sepiissime mediam vel partem maiorem ipsius note in discordantiis disponi, dumtamen prima pars note in concordantia situerit. IOH. BOEN mus. 4, 137: **Secundam** non exterior consonare, nec per se, nec cum aliis. al. ANON. Seay p. 30: Tonus est sonus plenus et vocatur in discantu **secunda** ... Et ista **secunda** nullo modo fieri debet, quia semper dissonat. ... Semitonus dicitur quasi semi plenus sonus vel non plenus sonus ... et est alia **secunda**, quae fit ex duabus vocibus facientibus medium tonum. ... Ista **secunda** non debet fieri, quia species dissonabilis. ANON. Seay p. 36: Sunt autem tredecim species musicae generales, quae habent ostendere, quomodo contrapunctus est ordinandus; unde sequitur primo unisonus, **secunda**, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, tredecima, et istarum aliquae consonant et aliquae dissonant. Dissonae vero sunt quinque, videlicet **secunda**, quarta, septima, nona et undecima, et istas non debemus facere nec uti aliquo modo. [s.XV] PROSD. contr. 3, 3: quedam sunt dissonantes sive discordantes sive dissonantias auribus humanis resonantes, sicut sunt **secunda**, quarta, septima et sibi equivalentes. al. UGOL. URB. 2, 3, 40: dissonantiae sunt tertia, sexta, decima, tertiadecima, vigesima; discordantiae sunt **secunda**, quarta pro tritono, septima, undecima, quartadecima, vigesima prima, quae discordantiae a contrapuncti usu peni-

tus repelluntur. al. TACT. Octo princ. 8. TACT. Opusculum 61. TACT. Concordanciarum p. 167, 16. PETR. BETSCHK p. 536, 26: Quarta non concordat, quia est quasi una **secunda**. ANON. London. II 3, 2 descr.: Species perfectae: unisonus, quinta inferior, octava, duodecima, quintadecima. Species imperfectae: tertia, quarta, sexta. Prohibitae: **secunda**, quarta, septima. (?) COMPOS. Natura 2, 13. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 15. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 62: dicemus discrepantes voces esse tres, videlicet **secundam**, quartam, septimam. al. ANON. Tegerns. II 119. NICOL. BURT. 2, 1, 14. GUIL. MON. 6 p. 35: quamquam posuerimus duodecim consonantias tam perfectas quam imperfectas, tam simplices quam compositas non obstante secundum usum modernum, consonantiae dissonantes aliquotiens nobis serviunt, sicut dissonantia **secundae** dat dulcedinem tertiae bassae. GUIL. POD. 6, 2. FR. GAFUR. pract. 3, 3. al. COMPIL. Salisb. 18. ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Consonantia 28. CONTR. Et primo I 8 p. 138 (p. 463a). al. CONTR. In presenti 24. CONTR. Not. quod novem 12. CONTR. Quicumque p. 93a. CONTR. Quot sunt spec. p. 75a. CONTR. Si discantus 30.

2 Gebrauch — usage

a in der Mehrstimmigkeit — in polyphony

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 46, 12: Illarum (sc. consonantiarum) autem sunt <9>, quibus in discantibus utimur: una **secunda**, una tertia in semiditono et ditono, una sexta, una septima in semiditono cum diapente, una nona, una decima in semiditono cum diapason et in ditono cum diapason, una undecima. IAC. LEOD. spec. 4, 50, 4: Quantum igitur ad cadentiam, una **secunda** sive tonus sub vel supra petit unisonum. al. IOH. BOEN mus. 4, 43: Sic et **secunda** admittitur in motheto „Florens vigor“ super verbo „Mardocheo“ et **secunda** et quarta in tenore motheti „Rex quem metrorum“. IOH. BOEN mus. 4, 50 (cf. col. 1105, 40). [s.XV] PROSD. contr. 4, 2: discordantie superius nominate, scilicet **secunda**, quarta, septima, quinta minor, octava minor et maxima et sibi equivalentia nullo modo in contrapuncto usitande sunt eo, quod propter ipsarum dissonantiam cordialiter armonie et nature inimicantur, que finis huius artis existere videtur; usitantur tamen in cantu fractibili eo, quod in ipso propter velocitatem vocum earum non sentiuntur dissonantie. al. UGOL. URB. 2, 3, 40 (cf. col. 1105, 63). TACT. Ad habendum 16. TACT. Concordanciarum p. 167, 16: Alie autem preter istas sunt dissonantie, sed **2^a**, **7^a**, **9^a** sunt tamen etiam necesse ad formandum tactum. IOH. TINCT. contr. 2, 32, 2. ANON. Tegerns. II 104. GUIL. MON. 6 p. 35 (cf. col. 1106, 10). GUIL. MON. 8 p. 53. FR. GAFUR. pract. 3, 14: Processus itaque falsi contrapuncti, quem Ambrosiani ipsi sequentem vocant, est huiusmodi: Solus quidem cantor acutius voce pronuntiat notulas cantus plani, duo vero aut tres succinunt unico sono notulas ipsas cantus subsequentes in **secundam** et quartam vicisim certo ordine. al. ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Circa modum p. 29, 24. CONTR. Si enim 52 p. 146 (p. 465b).

b im Hinblick auf die Oktaverwandtschaft zur Nona — with reference to the octave affinity with the ninth

[s.XV] PROSD. contr. 3, 2: una nona, que tantum valet quantum una **secunda**. *ibid.* al. UGOL. URB. 2, 3, 41: a **secunda** discordante **2** 9 16 23 30 37 44 51 58 65. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64: Erit igitur octava sicut fons, nona sicut **secunda**. CONTR. Quot sunt spec. p. 75a.

secunda elevata (intensa) - secunda depressa (remissa) große Sekunde (Ganzton) - kleine Sekunde (Halbton) — major second (tone) - minor second (semitone) [s.XV] TRAD. Holl. X A 1: Quilibet modus aut resonat in **secunda intensa**, et sic est tonus - in **secunda remissa** semitonium. TRAD. Holl. VII 3, 47: Omnis modus aut resonat ... **2^a** semitonium **depressa**, tonus **elevata** (*sim.* TRAD. Holl.

XIII 3, 37. TRAD. HOLL. XV 7, 129). TRAD. HOLL. XXI 6, 69: Omnis modus aut in 2^a aut **depressa** et sic est semitonium dicendo mi fa et econverso - aut **intensa** et sic est tonus dicendo ut ut re mi.

secunda maior - secunda minor *große Sekunde (Ganzton) - kleine Sekunde (Halbton) — major second (tone) - minor second (semitone)*

[s.XV] PROSD. spec. 1, 3 p. 162, 3: tonus alio nomine **secunda maior** nominatur. PROSD. spec. 1, 4 p. 162, 19: semitonium alio nomine **secunda minor**. al. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: **secunda** vero **maior** aut **minor**, quia tonus aut semitonium. FR. GAFUR. pract. 3, 14: Falsum contrapunctum dicimus, quum duo invicem cantores procedunt per dissonas coniunctorum sonorum extremitates, ut sunt **secunda maior** et **minor**. TRAD. HOLL. XII 7, 14.

secunda perfecta - secunda imperfecta *große Sekunde (Ganzton) - kleine Sekunde (Halbton) — major second (tone) - minor second (semitone)*

[s.XV] TRAD. HOLL. XX 3, 16: et est (sc. semitonium) **secunda imperfecta**. ... et est (sc. tonus) **secunda perfecta**. IOH. TINCT. nat. 51, 6: Tonus, id est **secunda perfecta**. Semitonium, id est **secunda imperfecta**. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 11: semitonium, quod communiter dicitur **secunda imperfecta**, tonus **secunda perfecta**. al. TRAD. HOLL. XVI 2, 17. TRAD. HOLL. XVI 2, 45: semitonium est saltus de una voce ad **secundam imperfectam** - tonus est saltus de una voce ad 2^{am} **perfectam**. ANON. COUSS. I p. 446. CONTR. Quot sunt spec. p. 74b.

secundo -are (*mit einer zweiten Stimme*) *begleiten — to accompany (with a second voice)*

[s.XV] ORG. Ambros. p. 5: Item debet (sc. cantus) semper incipere in secundam (*pro secunda*), si cantus ascendit, videlicet ut, re, mi, fa, sol, et debet **secundare** per secundam usque subttus sol et subttus mi, quando cantus ascendit ut re mi fa sol, et subttus re, quando cantus ascendit ut re mi fa. cf. *Wagner, Musiktheorie* 3 p. 6

sedecima v. sextadecima

sedes -is f. *Schluß- bzw. Grundton (einer Kirchentonart) — final or fundamental pitch (of a mode)*

[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 95: Ergo suum comitem dux **sede** recepit eadem, / commodus et paciens et amica federa iungens, / conditione tamen, qua se sciat inferiorem (IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). [s.XIII] ANON. LOVAN. p. 488b: musici, grammatici tonos partesque comparari (?) / numero distinguunt octoque dicunt, que concinunt. / Tetra reges maximum huius tenent imperium; / quisque cum suo milite certa sedens in **sede**, / quos sibi tetracordum dat ·D·E·F·G· gravium. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 11: **Sedes** autem ipsorum (sc. octo tonorum) seu finales chordae monochordi sub rectitudine sunt ·D·E·F·G·. SUMM. GUID. 51: Convenit autentus in eadem **sede** plagali (*inde* GOB. PERS. p. 189a). PS.-MUR. mod. p. 99b: Primus authenticus et secundus plagalis semper finiunt in re, et est eorum **sedes** in ·D·solre. Tertius authenticus et quartus plagalis semper finiunt in mi, et est eorum **sedes** in ·E·lami gravi. Quintus authenticus et sextus plagalis semper finiunt in fa vel in ut et per b molle, et est eorum **sedes** in ·F·faut gravi. Septimus authenticus et octavus plagalis semper finiunt in sol vel in ut et per b quadratum vel durum, et est eorum **sedes** in ·G·solreut gravi. [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 9: Quatuor autem istarum (sc. litterarum) gravium (*ms.; ed.: istorum gravibus*), scilicet ·D·E·F·G·, sunt **sedes** octo tonorum seu termini cuiuslibet cantus regularis. ANON. GEMNIC. 3, 2, 4: omnes autentici a **sede** sua regulariter

ascendunt in octavam. al. UGOL. URB. 1, 54, 6. al. PS.-GUIDO corr. 20. al. TRAD. HOLL. IX 2, 2, 31 (*sim.* TRAD. HOLL. XI 3, 115). al. TON. Subl. p. 63, 7: non omnis cantus finitur in **sede** toni sui. al. TRAD. HOLL. XI 3, 11: quilibet autentus cum suo plagali in una **sede** vel finali collocantur. al. TRAD. HOLL. II 4, 20: Primi autem autentici et sui plagalis, id est 2ⁱ toni, est **sedes** et finalis corda ·D·solre (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 55. LAD. ZALK. B 12). al. TRAD. HOLL. V 4, 266. al. TRAD. HOLL. VI 47, 1-6. TRAD. HOLL. VII 4, 5. al. TRAD. HOLL. XIII 4, 13. al. TRAD. HOLL. XV 10, 42. al. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: tri, pro, de, nos, te, ad, do, quae significabant modorum **sedes**. (?) NICOL. BURT. 1, 23, 131. LAD. ZALK. B 13. al. GUILL. POD. 4, 5. TRAD. HOLL. XVI 3, 1, 39-43. SZYDLOV. 9 p. 41. TRAD. HOLL. XXI 7, 65: locaciones seu **sedes**. TRAD. HOLL. XVII 198. TRAD. HOLL. XII 8, 28: Quatuor sunt **sedes** tonorum regulares: ·D·solre, ·E·lami, ·F·faut, ·G·solreut. al. TRAD. HOLL. XIV 10, 10. al.

sedes principalis - sedes ministralis *Haupt-Schlußton - Neben-Schlußton (einer Kirchentonart) — principal final - secondary final (of a mode)*

[s.XV] LAD. ZALK. B 61: solus secundus tonus incipit suum „euouae“ in ·f·faut, et septimus tonus ponit principium sui „euouae“ in ·d·lasolre. V.: ·F·que secundum habet <·D·> (*ms. et ed.: in*), septimus altior istis. Et harum regularum veritas stabit, dummodo isti toni in **sedibus principalibus** terminantur, propter quod notandum est pro regula generali, quod quantumcumque principium „euouae“ distat a **sede principali**, tantum distat a **sede ministrali** ... Primus tonus quando terminatur regulariter, tunc terminatur in ·d·solre et sic tunc ponit suum „euouae“ in ·a·lamire. Sed primus tonus in **sede ministrali** terminatur in ·a·lamire. al.

semibrevio -are (*eine Note*) *als Semibrevis werten — to assign (a note) the value of a semibreve*

[s.XIII] LAMBERTUS p. 275a: quandocumque ternarie ligature tam ascendendo quam descendendo (*ed.: ascendendo*) cum proprietate non propria reperiuntur ut hic: ♯ ... , due prime **semibreuiabuntur**; ultima duo tempora donat, si brevis sequitur, si autem longa, tunc trino tempore mensurantur. ... quandocumque ternarie ligature seu coniuncture reperiuntur ut hic: ♯♯ ... , due prime **semibreuiabuntur**; ultima profert unum tempus, si brevis sequatur; si autem longa, tunc duo tempora donat. LAMBERTUS p. 276a. FRANCO COL. 7, 30: Item omnis media brevis, nisi per oppositam proprietatem **semibrevietur** (*inde* PETR. PIC. 12, 3. TRAD. FRANC. III 4b, 3. MENS. Notularum p. 83. GUIDO FR. 3a, 8). TRAD. FRANC. III 4b, 2: Et est opposita proprietates quidam tractus ascendens, qui, ubicumque in primo puncto ligature ascendens vel descendens invenitur, <est> signum semibrevitatis figure ad hoc, quod primi duo puncti ligature propter illum tractum ascendentem **semibreuiari** debent. WALT. ODINGT. 6, 9, 6: omnis vero media brevis excepta ea, quae per oppositam proprietatem **semibreuiatur**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 27, 8: omnes mediae sunt breves, nisi cum opposita proprietate coniungantur, quae duas primas **semibreuiat** vel ostendat esse semibreves. QUAT. PRINC. 4, 1, 16.

semibrevior -oris f. *Notenwert der Mensuralnotation im Wert von zwei Minimen — note value in mensural notation with the value of two minims*

[s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ♯ longissima 243; ♯ semi-longissima 162; ♯ longior 81; ♯ semilongior 54; ♯ longa 27; ♯ semilonga 18; ♯ brevis 9; ♯ semibrevis 6; ♯ brevior 3; ♯ **semibrevior** 2; ♯ minima vel brevissima 1.

semibrevis -is f. et **semibrevis** -e I. *Notenwert der Mensuralnotation* II. *Bezeichnung für die Plica* III. *Kunstwort für eine um die Hälfte diminuierte Brevis* — I. *note value in mensural notation* II. *term for the plica* III. *artificial term for a brevis diminished by half*

I *Notenwert der Mensuralnotation* — *note value in mensural notation*

A *ohne nähere Bestimmung* — *without further qualification*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 17: Similiter brevium triplex est modus. Quaedam dicitur recta brevis, quaedam **semibrevis**, quaedam plica brevis. DISC. POS. VULG. p. 180, 140 (p. 193): sextus autem (*sc. modus constans*) ex omnibus brevibus et **semibrevis**. LAMBERTUS p. 279a: Modus autem seu maneries, ut hic sumitur, est, quidquid per debitam mensuram temporaliter longarum breviumque figurarum et **semibrevis** transcurrit (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 18, 2). *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 76, 19: voces, ex quibus ista musica depingitur et formatur, sunt in forma solummodo tripartitae, quoniam omnes tales aut sunt longae vel breves vel **semibreves**. ANON. Emmeram. 2 p. 220, 19: de **semibrevis** hoquetatis. ANON. Emmeram. 2 p. 236, 37: omnes voces per aequipollentiam datae propter superabundantiam litterae aut propter ornatum musicae sunt in **semibreves** convertendae. ANON. Emmeram. 3 p. 250, 3: omnis **semibrevis** sive in figura composita sive per se dicitur imperfecta. *al.* FRANCO COL. 2, 1: Discantus est aliquorum diversorum cantuum consonantia, in qua illi diversi cantus per voces longas, breves vel **semibreves** proportionaliter adaequantur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 4, 6. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 27). FRANCO COL. 4, 4: Simplicium (*sc. figurarum*) tres sunt species, scilicet longa, brevis et **semibrevis**. *al.* HIER. MOR. 25, 191 (p. 185): Unisonus si plures quam duas habeat notas, omnes sunt **semibreves** excepta penultima et ultima, que cum reverberatione sumitur ab ipsis. HIER. MOR. 25, 261 (p. 187): In profestis vero diebus modus quidem omnino idem, quantum scilicet ad V notas speciales, formaliter commutatis tamen longis notis in <breves, brevis in> **semibreves** et **semibrevis** in brevissimas, necnon et commutatis temporibus modernorum in tempora antiquorum est tenendus. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 1, 3. *al.* IOH. BALLOCE 1, 13. *al.* TRAD. Franc. I p. 12: nulla **semibrevis** sola inveniri potest (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 25. TRAD. Franc. III 4b, 4. TRAD. Franc. IV 3, 18. TRAD. Franc. V 55). *al.* DISC. Sciendum 55. MENS. Notandum quod 1, 2. *al.* ANON. COUSS. IV p. 84, 15. MENS. Notularum p. 82. *al.* IOH. GROCH. 175: per dictam vero **semibreve** partes temporis designantur. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 4. *al.* [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: Prima figuratio vocatur duplex longa, alia brevis, alia **semibrevis**, alia minima, alia semiminima. *al.* IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur (*sc. figurae*) eadem sententia remanente omisso primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, **semibrevis**, minor; <minor>, semiminor, minima (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 14: ... Secundus autem gradus sic: longa, semilonga, brevis. Tertius sic: brevis, brevior, **semibrevis**. Quartus sic: semibrevis maior, minor et minima; vel parva, minor, minima). IOH. MUR. comp. 1, 2: Partes prolationis quot sunt? Quinque. Quae? Maxima, longa, brevis, **semibrevis** et minima (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 23, 4). IOH. MUR. comp. 4, 1: **Semibrevis** quae est? Bipartita est. Quomodo? Aut enim parva vel minor potest convenienter appellari. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 9, 13: Sunt et his temporibus multi boni et valentes musici cantores et discantatores non modo per usum, sed per artem discantare scientes, discantus multos pulchros facientes. Sed utuntur novo cantandi modo, antiquum dimittunt; imperfectis nimium utuntur, in **semi-**

brevibus, quas minimas vocant, delectantur. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 13: Nunc autem in discernendo suas **semibreves** moderni multum laborant in suis tractatibus nec bene sunt concordantes. Quot enim varietatibus in eis usi sunt? Ex quo hunc novum cantandi modum inceperunt, quis diceret? IAC. LEOD. spec. 7, 33, 1: Veniamus consequenter ad **semibreves** ... Illis multum utuntur, per illas multum suam dilatant novam artem, suum cantandi modum ac cantus notandi. *eqs. al.* PETR. PALM. p. 517: Modus in musica mensurabili est, quidquid occurrit per debitam mensuram longarum notarum, brevium, **semibrevis** et minimarum seu valoris earundem et dividitur in modum perfectum et imperfectum. IOH. MUR. lib. 1, 1: Quinque sunt partes prolationis, videlicet maxima, longa, brevis, **semibrevis** et minima (*inde* ANON. COUSS. V p. 144, 6. *ad loc.*: PROSD. exp. 2, 1. UGOL. URB. 3, 1, 2). QUAT. PRINC. 4, 1, 5: Simplicium (*sc. figurarum*) vero quatuor sunt species, videlicet longa, brevis et **semibrevis**, ac minima. *ibid.*: breves et **semibreves** ac minime difficioliores sunt ad pronunciandum quam longe. ANON. London. I 2 p. 43: **semibrevis** dicitur quasi medietas brevis; igitur, ut videtur, non debet quaelibet nota sic figurata vocari **semibrevis**. ... Ideo brevior a breviori tempore bene posset denominari. *al.* IOH. BOEN ars 1, 1, 2. *al.* IOH. HANB. sum. 2 p. 192, 6: Et sicut sunt octo toni sive modi, sic sunt octo species figurarum, scilicet larga, duplex longa, longa, brevis, **semibrevis**, minor, semiminor, minima. WILLELM. 3, 26: notanda est series notarum perfectarum secundum opinionem meam, licet ab aliis aliquantulum dissentio. Unde a maiori incipiendo prima dicitur largissima, secunda larga, tertia longa, quarta brevis, quinta **semibrevis**, sexta minuta, septima minima sive simpla sive crocheta secundum diversitatem loquentium. PS.-THEODON. pr. p. 31: Veloces sonos celeres faciunt, et sic habemus breves, et per velociore **semibreves** et minimas intelligimus. PS.-THEODON. 1 p. 32: Item brevium aliae sunt simpliciter breves et aliae **semibreves**. *al.* IOH. VETUL. 13, 2. ANON. Mediol. 3, 1. ANON. Kellner 2, 8: **Semibrevis** dicitur a ‚semis‘, quod est ‚dimidium‘, et ‚brevis‘. [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1: Nomina notarum cantus mensurabilis, scilicet organici: Largissima, largior, larga, longa, brevis, **semibrevis**, minima, crocheta vel simpla. PROSD. exp. 2, 44: dubitatur, utrum auctor bene nomet quartam notam hoc nomine **semibrevis**, et videtur, quod non, quia cum **semibrevis** dicitur a ‚semi‘ Grece, quod est ‚medium‘ Latine, et ‚brevis‘, **semibrevis** tantum significat, quantum hoc compositum: media brevis seu medietas brevis. Sed modo hoc est falsum. *al.* PETR. BETSCHK p. 536, 7: Nam antiqui notis minimis vel semiminimis non utebantur, sed solum brevibus et **semibrevis** interdum et valde raro simplicibus longis. ANON. Mell. 5, 11: secundum modernos nunc reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet longissima, duplex longa, quae etiam maxima dicitur, longa, brevis, **semibrevis**, minima, semiminima, fusiel, semifusiel, brevis plicata, cardinalis seu voluntaria, oblonga, vacua, semivacua. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 2: Quatuor hiis notulis discantus describitur omnis: / longa, brevis, minima, **semibrevis** assotiat: / et si bene notes semiminimam addere debes. IOH. HOTH. mens. I 1, 1: Octo sunt partes prolationis sive figurae cantus simpliciter mensurabilis sive cantus figurati, videlicet maxima, longa, brevis, **semibrevis**, minima, semiminima, croma et semicroma. GUILL. POD. 7, 2. FR. GAFUR. pract. 2, 3: Est igitur huiusmodi figurarum processus hoc ordine: Minima, **semibrevis**, brevis, longa et maxima. Alii autem a maxima in minimam ordinem retrogradum ponunt. Has enim si ad theoricum consonantiarum ordinem conferamus, minima toni locum obtinebit, **semibrevis** diatessaron, brevis diapentes, longa diapason, maxima disdiapason.

perfectionem, et quae in sursum, imperfectionem. Ergo, cum usque huc de **semibrevis** sit ostensum, quod musicus per artem semper perficit ipsas, quam perfectionem per caudam innuit, intelligendum est ergo, quod tales notae sic caudatae per musicum caudari debeant in deorsum. MARCH. comp. 3, 13: via autem artis, quae quidem est per accidens, possumus in prima **semibrevis** duas partes ponere eidem, scilicet per accidens <adiungendo, quod> (*ms. et ed.*: a nigredo, quae) est cauda in deorsum (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 16, 18). *al.* PHIL. VITR. 15, 7: Et sic debent proferri omnes **semibreves** in quolibet tempore perfecto sive imperfecto, quando non signantur, quia, si sunt signatae, secundum quod signatae sunt, debent proferri. ROB. HANDLO p. 142, 15: Quando due **semibreves** similes sunt in coniunctione, prima erit minor, alia maior, ... nisi tractum obliquum sit impedimentum, et tunc erit **semibrevis** dissimilitudo, et fiet prima maior, altera minor ut hic: ♪♯. IAC. LEOD. spec. 7, 24, 5: Fuit enim inter modos de **semibrevis** formatione vel figuratione magna dissensio. Nam quidam illarum quasdam syncopabant, quasdam autem interius semiplenas figurabant. Alii ipsas tantum inferius vel superius caudabant tractum vero superiorum nunc directe super **semibrevis** erigendo, nunc aliter. Alii tam superius quam inferius ipsas caudabant easque, quae dragmis <erant> similes, dragmas nominabant. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 1 *eqs.* IAC. LEOD. spec. 7, 36, 1: Nonnullis forsitan videtur, quod, si **semibrevis** sola caudabilis sit, minus inconvenienter caudari debet in angulis obtusis quam in acutis. VERS. lam post 31: Lambardi **semibrevis** sed / sepius inferius filant ♯. IOH. HANB. sum. 16 p. 298, 19: Quandocumque **semibrevis** habet tractulum directe ascendentem, minor dicitur. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 2: Quandocumque **semibrevis** habet tractum ascendentem retortum a dextra parte, semiminor dicitur. IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 13: Quandocumque nota formatur ad modum **semibrevis** habens tractum ascendentem retortum a parte sinistra, minima dicitur. GOSCALC. 2, 2 p. 128, 3: Ergo sicut cauda sursum apposita **semibrevis** saltem minoris prolacionis tollit sibi medietatem, et facit eam esse minimam. PS.-THEODON. 2a p. 43: Quidam deorsum appropriaverunt notulas obliquas eis imponentes valorem **semibrevis** ut hic: ♯, quae per multas rationes vacant. IOH. VETUL. 53, 5: Et imperfectis divisionibus, videlicet in 12^{am} et 8^{am}, requiruntur multae figurae variae et diversae et specialiter **semibreves** caudatae variis et diversis modis. [*s.XV*] FR. GAFUR. extr. 12, 16, 18. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79: Verum si **semibrevis** in sursum aut deorsum habuerit tractum sic ♯, efficitur minima. FLOR. FAX. 3, 8, 5: Quasdam quoque Marchetti notulas, id est **semibreves** cum cauda ascendenti vel descendenti figuratas, non comprobamus, quoniam in Parisiensi studio, ut Goschalchus inquit, doctores abiecerunt.

d in *Form einer Brevis* — in the shape of a breve (♯)
[*s.XIII*] MENS. Notandum quod 4, 2: Et est **semibrevis** nota illa, quarum duae sigillatim (*pro* singillatim) positae unam brevem valent, quatuor vero unam longam ut hic: ♯♯♯♯ (cf. *Ristory, Kurztraktat* p. 160 sq.). [*s.XIV*] PETR. DION. 9 p. 155 descr.: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ♯ longissima 243; ♯ semilongissima 162; ♯ longior 81; ♯ semilongior 54; ♯ longa 27; ♯ semilonga 18; ♯ brevis 9; ♯ **semibrevis** 6; ♯ brevior 3; ♯ semibrevior 2; ♯ minima vel brevissima 1.

2 in *Ligaturen* — in ligatures
[*s.XIII*] PS.-DIETR. p. 7. ANON. Emmeram. 1 p. 116, 9: De novenaria et denaria exempla nolumus provulgare, quoniam sunt ignotae, vel quia contra artis regulam constitutae, quae talis est, quod omnis figurae cum proprietate positae penultima dicitur esse brevis; sed si novenaria vel denaria proferrentur, penultima in eis semper **semibrevis** esset data, et

ideo earum exempla tacemus, ne impedimentum artis regulae inferamus. ANON. Emmeram. 1 p. 126, 22: Idem iudicium secundum multiplicationem vocum est de reliquis (*sc. ligatis*) faciendum, quoniam in omnibus penultima est brevis unius temporis et ultima longa duorum et nunc trium. Si sint ibi plures, praecedentes vel praecedens, totum ponimus pro longa. Quicquid excedere fit repertum, si sint igitur ibi plures praecedentes, utputa duae vel tres et etiam usque ad sex, omnes tales sunt in **semibreves** convertendae. ANON. Emmeram. 1 p. 126, 29: figurarum per oppositum protractarum duae priores sunt semper **semibreves** inaequales. ANON. Emmeram. 1 p. 128, 34: Item tractus per oppositum in qualicumque figura duas priores solummodo voces facit **semibreves** inaequales. ANON. Emmeram. 1 p. 164, 32: prima ternaria sic fit ♯♯♯, alia quaternaria sic protrahitur quo ad ipsos ♯♯♯♯ ... Nota tamen, ne fallaris, quod, si tales figurae tibi occurrerint, si sit ternaria, prima sine tractu brevis est, ut asserunt; si habeat tractum a dextra parte sicut longa, longa erit et duae aliae **semibreves**. In quaternaria prima et ultima sunt breves et mediae **semibreves**. FRANCO COL. 7, 29: Item omnis opposita proprietates facit illam **semibrevis**, cui additur, et sequentem non per se, sed ex consequenti eo, quod nulla sola **semibrevis** inveniri possit (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 15). FRANCO COL. 10, 6: Item plures **semibreves** quam duae simul ligari non possunt, et semper in principio ligaturae. PETR. PIC. 12, 2: omnis opposita proprietates due prime **semibreves**. PS.-PETR. CRUC. P 3, 10. *al.* TRAD. Franc. I p. 12 (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 24). TRAD. Franc. II 2, 23: plures **semibreves** quam duae non possunt per se stare ligatae. *al.* TRAD. Franc. IV 3, 9. *al.* TRAD. Franc. V 55. MENS. Notandum quod 5a, 16: Notandum de ternaria ligatura brevium, quae alio modo describitur et aliter profertur, nam primae duae sunt **semibreves** et unius temporis, tertia vero brevis; sic ista ternaria ligatura duo tantum valet tempora ... ♯♯♯. MENS. Notandum quod 5b, 2: Ternaria ligatura **semibrevis** est duplex: alia unius temporis, alia duorum; eius proprietates talis est: ♯♯♯ ... Sed videndum, ubi minor vel maior esse debeat in proprietate, et notandum, quod, quandocumque haec ligatura ternaria inter duas longas erit, evenerit brevis et unius temporis erit ut hic: ♯♯♯ ... Et e converso si inter duas breves notas evenerit, duorum temporum est et unam longam valebit ut hic: ♯♯♯. Quaternaria ligatura **semibrevis**, sive stet cum brevibus aut cum longis, duorum temporum debet esse cum brevibus ut hic: ♯♯♯♯ cum longis ut hic inferius: ♯♯♯♯ (cf. *Ristory, Kurztraktat* p. 165). MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 9, 5. [*s.XIV*] MARCH. pom. 4, 6: Proprietates vero addita notae et protracta superius a parte sinistra innuit notam **semibrevis** ut hic: ♯♯♯. MARCH. pom. 48, 14: **Semibrevis** vero ligatis, quae debent plicari et sursum et deorsum, addatur cauda ut hic: ♯♯♯. MARCH. pom. 50, 1: Quidam autem, non attendentes ad ligaturarum naturam neque cantus supradictam, ligant in eodem spatio vel in eadem linea notas longas et breves, per se et etiam cum **semibrevis**, et **semibreves** ad invicem. MARCH. comp. 10, 8. PS.-PHIL. lib. mus. p. 42b. MENS. Duplex p. 162. IOH. MUR. not. 2, 10, 8: Modo convenienter naturaliterque sic ex ore canitur, quod octo **semibreves** vel quinque quandoque sub una voce unoque accentu continuo proferuntur: ergo sic debent a musico in uno corpore figurari. ROB. HANDLO p. 130, 17: Plures **semibreves** quam due nunquam ligantur vel obliquantur; coniungi tamen possunt adinvicem. ROB. HANDLO p. 142, 1: De coniunctionibus **semibrevis** et quibus figuris seu ligaturis **semibreves** debeant coniungi. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 4: in **semibrevis** ad invicem compositis vel ligatis quantum ad ordinem **semibrevis** potest plica reperiri, quae scilicet non uni **semibrevis**

serviat, sed pluribus, quia duabus ut hic: IAC. LEOD. spec. 7, 35, 7. IOH. MUR. lib. 8, 6: In omni ligatura prima nota habens tractum a parte sinistra ascendentem, cum opposita proprietate dicitur, et facit primas duas esse **semibreves** (*ad loc.*: PROSD. exp. 68, 1. UGOL. URB. 3, 7-5, 1). ANON. Deodat. 1, 3. MENS. Primo punctus p. 36. PS.-MUR. motet. p. 75b: Sit versus: Cauda levata ducit **semibreves**, vult fore primas (*inde* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 11). *al.* IOH. BOEN ars 1, 4, 2-10. *al.* IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 12. IOH. HANB. sum. 20 p. 334, 6: In ligatura ascendente duplex longa cum brevibus et **semibrevis** ligari potest. GOSCALC. 3, 7 p. 174, 16. *al.* PS.-THEODON. 4 p. 49-50. IOH. VETUL. 47, 9. IOH. VETUL. 49, 4: Et **semibreves** cum corpore quadro in fine ligaturae descendentes ut hic: manere non debent. *al.* TRACT. FIGUR. 5 p. 82, 1. ANON. Mediol. 4, 6-10. MENS. Cum de p. 76: Possunt autem **semibreves** plicari sic . *al.* ANON. Kellner 3, 15. ANON. Vratisl. p. 337b. MENS. Si ille p. 493, 7. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 72, 15. PROSD. ital. I p. 243a. *al.* PROSD. ital. II p. 61. *al.* GEORG. ANS. 3, 202. ANON. Couss. XII 2, 16. *al.* ANON. Mell. 17, 16. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 10, 4. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 21. *al.* GUIL. MON. 1 p. 16. ADAM FULD. 3, 11. GUIL. POD. 7, 30-31. FR. GAFUR. pract. 2, 5.

3 als Pausenzeichen — as symbol for a rest
[s.XIII] ANON. Emmeram. 3 p. 248, 29: Pausationum vel tractuum differentiae sunt haec: quaedam dicitur **semibrevis**, quaedam recta brevis vel maior, quaedam longa minor vel maior, quaedam dicitur finis punctorum, quaedam divisio modorum, quaedam divisio sillabarum, quaedam suspiratio. ANON. Emmeram. 3 p. 250, 13: nulla **semibrevis** pausa plus quam dimidium spatii tenebitur possidere. *al.* ANON. Couss. IV p. 61, 8: Item nota, quod quandoque fit fractio brevis, quod quidem significatur per tractum unum secundum longitudinem medii spatii vel circa ita, quod non habeat longitudinem totius spatii, prout tractus unius temporis continet. Et per eundem tractum solebant significare tertiam partem brevis aequivoce. Sed melius fuisset ponere minorem etc. Exemplum pausionis **semibrevis** patet eis, qui sciunt reducere vel facere mutando de uno modo alium. WALT. ODINGT. 6, 5, 3: **semibrevis** vero pausa medietatem spatii unius occupat. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 8, 5: Et dicimus, quod de ipsis (*sc. pausis*) damus talem regulam generalem, scilicet quod protrahantur iuxta **semibrevis** cantandam, nihil considerando de spatio, sive praecedant ipsas **semibreves**, sive sequantur, per modum linellulae brevissimae. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b: Pausa unius **semibrevis** debet figurari magis sub linea quam supra lineam; et quando bis ponitur, bis valet. ANON. Paris. I 3, 29: Illa (*sc. pausa*), quae unam lineam solam cum medietate spatii occupat, dicitur **semibrevis**. ANON. Paris. II 6, 2. IOH. MUR. lib. 10, 3: pausa **semibrevis** debet incipere in linea et descendere ad medium spatii (*ad loc.*: PROSD. exp. 87, 1. UGOL. URB. 3, 9-3, 1). QUAT. PRINC. 4, 1, 39: **Semibrevis** vero pausa de minori prolacione pendere habet sub linea et medietatem unius spatii tantum pertransire. Pausa vero **semibrevis** de maiori prolacione per medium lineae protrahitur tangendo utrumque spacium. IOH. BOEN ars 1, 6, 4. IOH. HANB. sum. 21 p. 342, 1. WILLELM. 3, 52. GOSCALC. 3, 9 p. 178, 19. PS.-THEODON. 3 p. 47. IOH. VETUL. 50, 6. TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 3. ANON. Mediol. 5, 6-12. ANON. Couss. V p. 254, 2. ANON. Kellner 4, 4. *al.* ANON. Vratisl. p. 337a (*sim.* MENS. Circa artem p. 521, 6). MENS. Si ille p. 494, 19. *al.* [s.XV] THOM. WAL. 7, 5: Pausa **semibrevis** perfectae occupat duas <tertias> partes (*sc. unius spatii*). PROSD. exp. 87, 9. *al.* PROSD. ital. I p. 245b (*sim.* PROSD. ital. II p. 66). GEORG. ANS. 3, 236. *al.* ANON. Couss. XII 6, 7. *al.* ANON. Mell. 16, 9. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64.

IOH. TINCT. not. 2, 4, 2. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29. GUIL. MON. 1 p. 16. FR. GAFUR. pract. 2, 6.

C die Bestimmung des Zeitwertes betreffend — with reference to the definition of its temporal value

1 im Verhältnis zu größeren Notenwerten — in relation to larger note values

a als Hälfte einer Brevis — as half of a breve
[s.XIII] IOH. GARL. mens. 3, 10: Omnis figura cum plica et sine proprietate et perfecta ultima cum plica dicitur esse brevis, et ita sunt duae breves, id est **semibreves** (*cf.* Reimer, *Garlandia* 2 p. 53). AMERUS 25, 2: Nota quod duae breves valent unam longam et quatuor **semibreves** valent unam longam. AMERUS 25, 2: **Semibrevis** cum aliis coniunctionibus notata continet in se medietatem unius brevis. *ibid.* *al.* PS.-DIETR. p. 6: Duae vero cum opposito proprietatis scriptae sunt **semibreves**, id est ambae simul valentes unam brevem. *ibid.*: Item tres ligatae quandoque scribuntur per oppositum proprietatis sic: , et in omnibus his duae primae sunt **semibreves**, tertia brevis. *ibid.*: Similiter invenitur talis: , quae valet unam longam vel duo brevina ita, quod primum punctum est breve, reliqua duo **semibrevis**. MENS. Notandum quod 4, 2: Et est **semibrevis** nota illa, quarum duae sigillatim (*pro singillatim*) positae unam brevem valent, quatuor vero unam longam ut hic: (*cf.* Ristory, *Kurztraktat* p. 160 sq.). WALT. ODINGT. 6, 1, 19: Brevis vero apud priores resoluta est in duas **semibreves** sic vocatas a re; apud modernos aliquando in tres, aliquando in duas. [s.XV] TACT. Octo princ. 63: quilibet brevis valet duas **semibreves**. NICOL. BUR. 3, 1, 11: **Semibrevis** autem a 'semi', quod est 'medium', et 'brevis', quia medietas brevis est. FR. GAFUR. pract. 2, 3.

b als ein Drittel einer Brevis in gleichwertiger Dreiteilung ($\frac{1}{3} + \frac{1}{3} + \frac{1}{3}$) oder als zwei Drittel einer Brevis in ungleichwertiger Zweiteilung ($\frac{1}{3} + \frac{2}{3}$) — as a third of a breve in equal division by three ($\frac{1}{3} + \frac{1}{3} + \frac{1}{3}$) or as two thirds of a breve in unequal division by two ($\frac{1}{3} + \frac{2}{3}$)

[s.XIII] LAMBERTUS p. 272b: Unde notandum est, quod nulla **semibrevis** sola reperitur, quoniam per se sola significare nequit, sed bine et bine non equales ut hic: . Vel tres et tres equales inveniri debentur ut hic: . Et sic binarius non equalis seu ternarius equalis **semibrevis** figurarum semper ad rectam brevem equipollere debet. LAMBERTUS p. 280b: Octavus modus inequalibus binis **semibrevis** semper ponetur ... Nonus **semibrevis** tribus et equalibus (*inde* ANON. Emmeram. 2 p. 212, 35). *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 130, 17: In septenaria quinquae priores sunt **semibreves** duo tempora continentes, quarum tres priores sunt aequales et continent unum tempus et duae aliae inaequales tempus aliud continentes. Penultima vero cernitur recta brevis et ultima longa et sic praedictarum trium numerum repraesentant. In octonaria quidem sex priores sunt **semibreves** et aequales duo tempora per frustra aequalia subtiliter decedentes, et penultima brevis recta efficitur et ultima vera longa, et sic ad trium numerum reducantur. ANON. Emmeram. 1 p. 176, 1: tres **semibreves** suo ordine positae sine caudis unum tempus tantummodo repraesentant ut hic: . ANON. Emmeram. 2 p. 194, 43: Et nota, quod quemadmodum duae **semibreves** ad perfectionem unius temporis seu rectae brevis operantur, sic et duae breves inaequales ad perfectionem unius longae ultramensurabilis operantur. FRANCO COL. 5, 22: Sed nota **semibrevis** plures quam tres pro recta brevi non posse accipi, quarum quaelibet minor semibrevis dicitur eo, quod minima pars est ipsius rectae brevis ..., nec minus quam duas, quarum prima minor, secunda maior semibrevis appellatur. Secunda maior pro tanto dicitur, quia duas minores in se includit (*inde* PETR. PIC. 6, 2). FRANCO

COL. 5, 25: Pro altera autem brevi minus quam quatuor **semibreves** accipi non possunt. FRANCO COL. 13, 6: Brevis vero partibilis est in tres **semibreves** vel duas. PETR. PIC. 7, 1: Sed sciendum est, quod, quandocumque plures **semibreves** inveniuntur alicubi quam due, tunc due et due pro uno tempore debent accipi, ... sed si tres pro uno tempore posite sunt et tres sequantur ... vel due sequantur tres ... vel etiam tres sequantur duas ... tunc semper ponendus est tractulus, qui divisionem significat, inter tres et tres vel inter tres et duas vel inter duas et tres. IOH. BALLOCE 1, 18: Sciendum est, quod, quandocumque duae **semibreves** inveniuntur inter duas longas vel breves, sunt inaequales. IOH. BALLOCE 1, 20: Quandocumque tres **semibreves** inveniuntur inter duas longas vel breves, aequales sunt ... Item si plures **semibreves** inveniuntur inter duas longas vel breves, omnes sunt inaequales, nisi in fine tres remaneant (*sim.* TRAD. Franc. IV 2, 5). TRAD. Franc. I p. 8: Quandocumque duae **semibreves** inter duas longas vel <breves> inveniuntur, prima habebit unum tempus **semibreve**; secunda duo tempora **semibrevis** ... Si autem tres inveniuntur, omnes erunt aequales (*sim.* TRAD. Franc. II 1, 30. TRAD. Franc. IV 2, 1. IOH. HANB. sum. 12 p. 256, 5). *ibid.*: duae et duae **semibreves** semper pro recta brevi computantur; in fine autem si tres remaneant, illae erunt aequales (*sim.* TRAD. Franc. II 1, 35. TRAD. Franc. III 3, 9). TRAD. Franc. V 36: Quandocumque duae **semibreves** inter duas longas vel inter longam et brevem vel e converso inveniuntur, prima **semibrevis** habebit tertiam partem unius temporis, alia vero duas partes unius temporis ... Si autem tres, erunt aequales ... Si autem quatuor, tunc duae pro recta brevi computantur. *al.* MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 1, 19: Brevis vero apud priores resoluta est in duas **semibreves**, sic vocatas a re; apud modernos aliquando in tres, aliquando in duas. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 7, 6. MARCH. pom. 30f, 4: nulla **semibrevis** nota plus potest continere etiam inclusive de partibus temporis, quam faciat in ternaria divisione, sive sit ultima per viam naturae sive sit prima per viam artis. Sed nulla nota, sive per viam naturae sive per viam artis, potest in ternaria divisione nisi duas partes ipsius temporis continere. *al.* PHIL. VITR. 20, 7: quando pro isto minimo tempore duae ponuntur **semibreves**, prima maior debet esse et nunquam secunda, nisi signetur, licet secundum artem veterem superius probaverimus, quod secunda debet esse maior. IOH. MUR. not. 2, 5, 3: In tertio (*sc. gradu*) ...: brevis perfecta, brevis imperfecta, **semibrevis**, non ab aequali parte, sed a maiori vel minori, ut dicatur binarius maior pars trium, unitas minor, et haec **semibrevis** ab antiquis dicitur minor (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13). IAC. LEOD. spec. 7, 17, 4. QUAT. PRINC. 4, 1, 7. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 10, 4, 30: **Semibrevis** bipartita est. Aut enim parva aut minor potest convenienter appellari. Parva que est? Est tertia pars recta brevis, cuius divisio ternaria in vocis minime requiescat. Minor que est? Que duas partes parvas continet. ... Quare dicitur **semibrevis**? A maiori vel minori parte brevis recte, non autem ab equali ut semitonium. FR. GAFUR. extr. 12, 16, 14: tempus perfectum dividitur multoties in duas **semibreves** ... Dicimus hoc verum esse, quia tunc ille due **semibreves** continent tres partes temporis iam divisi, videlicet sic, quod in prima ponitur una pars, in secunda duo, quia in secunda finis est. ... Via autem artis, quod quidem est per accidens, possumus in prima **semibrevis** duas partes ponere eidem scilicet accidens adiungendo, quod est cauda deorsum.

cf. I C 2 a col. 1122, 22

c als Hälfte oder Drittel einer Brevis altera oder Longa — as half or third of a brevis altera or a long
[s.XIII] LAMBERTUS p. 275b: Omnes **semibreves** equales et indivisibiles proferuntur, nisi in tertio loco quarti modi

pro altera brevi reperiantur. ANON. Emmeram. 1 p. 108, 6: Est et enim quaedam **semibrevis** in forma non per se, sed cum aliis semibrevibus ordinata, quae quandoque quantitatem unius temporis, nunc duorum per accidens (*ed.*: accentus) repraesentat, utputa quando tres semibreves loco unius longae duorum temporum sive trium accidentaliter (*ms.*; *ed.*: accidentaliter) sunt repertae. Sed de tali ibi non facimus mentionem, quoniam metas suae significationis ac nominis transcendere non veretur. ANON. Emmeram. 1 p. 172, 19: quotienscumque tres **semibreves** descendendo suo ordine dispositae pro longa simplice sunt repertae, proprietates earum est, quod prima illarum habeat tractum sive caudam obliquo modo factam sub sinistro latere descendendo, sicut patet hic: ♮. Et nota, quod duae priores voces valent unum tempus, et ultima valet tantum quantum duae praecedentes. FRANCO COL. 5, 25: altera brevis in se duas rectas includit; per quod patet quorundam mendacium, qui quandoque tres **semibreves** pro altera brevi ponunt, alikuando vero duas.

d als kleinerer Wert als ein Drittel einer Brevis — as a value smaller than a third of a breve

α in der französischen und englischen Mensurallehre — in French and English mensural theory

[s.XIII] TRAD. Franc. III 3, 11: secundum magistrum Petrum de Cruce pro recta brevi non possunt de iure poni preter septem **semibreves**, quamvis aliter sit apud alios. WALT. ODINGT. 6, 1, 22: Rursumque invenitur brevis divisa in sex vel septem partes, quas adhuc **semibreves** vocant minus iuste (*inde* WILLELM. 3, 28). *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 43, 28: Si autem aliquis in modo Gallico plures quam sex **semibreves** pro tempore imperfecto constituere voluerit, mox incidet in eorum tertiam divisionem ipsius temporis, quae est ipsarum sex in duodecim, quarum quidem aliquae caudari debent in sursum ut hic: ♪♪♪♪♪. MARCH. comp. 9, 5. PHIL. VITR. 15, 2: Unde notandum est, quod, quando pro tempore imperfecto duae ponuntur **semibreves** non signatae, ambae sunt aequales, quia quaelibet tres valet minimas ut hic ♪♪ ... Quando tres ponuntur, prima valet tres minimas, secunda duas, tertia solum ut hic ♪♪♪. Quando quatuor, prima minor, secunda minima, tertia minor, quarta minima ut hic ♪♪♪. Quando quinque ponuntur, tres primae minimae, quarta minor, quinta minima ut hic ♪♪♪♪. Quando sex ponuntur, omnes erunt aequales minimae ut hic ♪♪♪♪♪. MENS. Omnis nota in I 3, 8: **Semibreves** aliquando due vel tres, aliquando quatuor ponuntur pro uno tempore (*sim.* MENS. Omnis nota in II p. 165). IOH. MUR. not. 2, 13, 4: Tempus est de genere continuorum, ergo potest dividi in quotlibet partes aequales. Fiet igitur cantus ex 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 **semibrevibus** aequalibus eiusdem figurae. Non est autem multum bene possibile voci ulterius pertransire. ROB. HANDLO p. 104, 9: More vero mediocri proferuntur tres vel quatuor vel quinque **semibreves** pro brevi cum semilongis et brevibus et aliquando cum longis, et tunc has **semibreves** oportet coniungi, non dividi, et si dividi debeant, sint tres et non plures divise. ROB. HANDLO p. 106, 13: Petrus de Cruce: Quatuor **semibreves**, divise sive coniuncte, brevem valent unam, <quando inter longas et breves> vel inter breves et semibreves ligatas vel obliquas posite sunt. ROB. HANDLO p. 110, 9: Iohannes de Garlandia: Pro valore brevis sumuntur tres **semibreves** vel quatuor vel quinque vel sex vel septem vel octo vel novem, ad quas pertinet unius brevis proportio. ROB. HANDLO p. 144, 4: Quatuor **semibreves** adinvicem coniunguntur sine signo valorem habentes unius brevis. IAC. LEOD. spec. 7, 16, 6: plurimum positio **semibrevis** quam trium pro tempore perfecto vel imperfecto non est reducenda in **semibrevium** divisionem, sed brevium. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 7: Quamvis autem antiqui cita mensuratione brevium in motetis communiter vel citissima in hocketis

duplicibus usi sint, quandoque tamen ad morosam et mediam se extenderunt, etsi raro, in qua plures **semibreves** quam tres pro perfecto posuerunt tempore. Nam ille valens cantor, Petrus de Cruce, qui tot pulchros et bonos cantus composuit mensurabiles et artem Franconis secutus est, quandoque plures tribus pro perfecta brevi **semibreves** posuit. *al.* MENS. Primo punctus p. 35: Nota, antiqui posuerunt sic de semibrevis de tempore perfecto: ... Quando quatuor, tunc primae duae valent semibreve, et aliarum duarum quaelibet valet semibreve ut hic: •••••. Quando quinque, tunc primae duae valent **semibreves** et alterae duae similiter, et ultima sola valet semibreve ut hic: ••••••. *eqs.* ANON. Barcin. I p. 21: Unde sciendum est, quod **semibreves** note ponuntur aliquando due pro tempore, id est pro una brevi nota, aliquando tres, quatuor IIII^{or}, V, sex VI, aliquando VII, aliquando VIII, aliquando IX. ... Quando ponuntur due **semibreves** pro tempore, ponuntur esse aequales, quando cantatur de tempore imperfecto: ... Quando tres ponuntur pro tempore, omnes sunt aequales. Quando vero IIII^{or}, V, sex vel plures, inequales sunt ad invicem, ut patet hic supra. In Cathalonia et aliquibus aliis locis observatur iste modus. IOH. HANB. sum. 12 p. 260, 15. IOH. HANB. sum. 13 p. 262, 13: Iohannes de Garlandia dividit **semibreves** ultiores ad quatuor et ad quinque et ad sex et ad septem et ad octo et ad novem, et quilibet numerus istorum unam brevem valet. IOH. HANB. sum. 14 p. 274, 2. PS.-THEODON. 2a p. 42. MENS. Cum de p. 76: Quandoque duae **semibreves** ponuntur pro brevi recta vel tres vel quatuor vel quinque vel sex et sine figuratione <propria>, tunc debet tractulus divisionis illis interponi ad signandum, quando duae ponuntur pro ipsa vel tres vel quatuor etc.

ß in der italienischen Mensurallehre (als unterschiedlicher Wertanteil einer Vierer-, Sechser-, Achter-, Neuner- oder Zwölferteilung der Tempuseinheit) — in Italian mensural theory (as different portion of the division of a temporal unity by four, six, eight, nine, or twelve)

[s.XIV] MARCH. pom. 8, 1: moderni autem ipsas tres partes temporis in ultiores partes diviserunt formando sex, novem et duodecim **semibreves** vel quot formari possent ex talium partium temporis divisione. MARCH. pom. 30b, 34: In ultra vero tres **semibreves** non potest ipsa brevis dividi primaria divisione eo, quod, sicut dictum est, primaria divisio temporis perfecti est in tres partes aequales. Sed si in plures partes quam tres debemus dividere ipsum tempus, oportet nos recurrere ad secundam divisionem perfectam, quae erit in bis tres partes. MARCH. pom. 30c, tit.: De secundaria divisione temporis in sex **semibreves** et ceteris. MARCH. pom. 30c, 2: interdum reperitur ipsum tempus perfectum esse divisum solum in quattuor **semibreves** secundaria divisione, quae fit per bis tres partes ... De dictis ergo quattuor **semibrevis** primae duae fient minores, hoc est duas de sex partibus continentes. MARCH. pom. 30c, 25: Ponamus igitur tres **semibreves**, quarum prima caudetur in deorsum ut hic: †••. Ista tres necessario continent sex tempora **semibrevis**, ratione dicta de longa et de duabus brevibus. Prima **semibrevis** caudata continet tria tempora secundae divisionis, quae est in sex, prima sequens **semibrevis** naturalis unum, secunda vero duo. MARCH. pom. 30c, 42: Ponantur ergo quattuor **semibreves**, quarum una caudetur ut hic: †••• ... De istis prima est caudata, et quia per tales quattuor possumus perfecte mensurare secundariam divisionem temporis in sex ..., prima habet de sex partibus temporis tres, aliarum vero trium quaelibet habet unam. *eqs.* MARCH. pom. 30e, 1: Si autem dentur sex **semibreves**, sex partes temporis continebunt, et hoc erit via naturae. MARCH. pom. 30e, 42: nota **semibrevis**, sive sit una de quattuor, sive de quinque, sive de pluribus, quae caudam in sursum habet, in directum, solum

duodecimam partem temporis continet. MARCH. pom. 32a, 1: Incipit capitulum de **semibrevis**. MARCH. pom. 32e, 16: tot **semibreves** possunt pro tempore perfecto fieri, quot vox humana frangere potest mensura debita ipsius perfecti temporis observata. MARCH. pom. 43, 3: Per artem vero potest ipsarum (*sc. duarum semibrevis*) una caudari ut hic: †••, et tunc secundum Italicos transimus ad secundam divisionem temporis imperfecti, quae est in quattuor **semibreves** aequales ... Si vero tres **semibreves** fuerint pro tempore imperfecto ut hic: •••, tunc Italice cantando ultima eo, quod finis, aequivalet duabus aliis in valore. MARCH. comp. 5, 7: volumus, quod **semibrevis** pertinentibus ad ipsam duodenariam divisionem debeant caude in sursum apponi, sive sit a parte principii, medii sive finis, ut hic inferius patet: •••••••• ... et per hoc cognoscimus, quando ad novenariam et quando ad duodenariam divisionem debeant pertinere. MARCH. comp. 6, 2: tempus perfectum dividitur secundum ternariam divisionem, scilicet in tres semibreves, que quidem tres **semibreves** singulariter in alias tres necessario dividuntur, et sic sunt novem; que quidem novem singulariter in alias tres, si possibile esset humane voci ipsas posse proferre, in tres alias (in tres alias *fort. ex errore*) dividuntur. MARCH. comp. 9, 4: Si autem tres **semibreves** pro dicto tempore (*sc. imperfecto*) figuntur uniformiter, ut hic inferius patet: ••• ... tunc secundum Ytalicum modum prime due ad secundam pertinent divisionem, que est in quattuor, ultima vero eo, quod finis, ad primam pertinet divisionem. MARCH. comp. 9, 13: Ytali vero in divisione parium partium temporis imperfecti ponunt quattuor **semibreves** uniformiter et naturaliter figuratas. Nam in talium partium divisione ipsi procedunt secundum binariam divisionem et non secundum ternariam. *al.* ANON. Deodat. 6, 1. GUIDO FR. 2, 7: Modus enim creationis **semibrevis** fit ex divisione brevis. Dividatur brevis primaria divisione et perfectiori in tres semibreves aequales naturaliter sine aliquo filo ut hic: •••. Et quilibet illarum trium in duas aequales dividatur, et sic erunt sex naturales ut hic: ••••••. Dividatur enim quilibet illarum in duas aequales, et sic erunt duodecim: ••••••••••. GUIDO FR. 10, 7: transitur ad tertiam divisionem temporis imperfecti, que est in octo **semibreves** aequales secundum modum Ytalicum. *al.* PETR. CAP. 4b, 2. *al.* PROP. MENS. senar. 5, 1. *al.* RUBR. BREV. 1a, 1: Tempus perfectum recte est illud, in quo ponuntur duodecim **semibreves**, que vocantur minime. *al.* [s.XV] FR. GAFUR. extr. 12, 16, 20. *al.* *e als ein Drittel einer Brevis in perfekten Masuren oder als die Hälfte einer Brevis in imperfekten Masuren — as a third of a breve in perfect mensuration or half of a breve in imperfect mensuration* [s.XIV] MARCH. pom. 38, 8: Duae ergo **semibreves** constituuntur primaria divisione temporis imperfecti et non plures, quae sunt aequales scilicet in valore et aequivalent duabus de tribus primariae divisionis temporis perfecti. MARCH. pom. 43, 1: Si enim duae **semibreves** accipiuntur pro tempore imperfecto, tunc et secundum Gallicos et secundum Italicos aequaliter proferuntur. PHIL. VITR. 16, 9: Tempus enim imperfectum non nisi in duas dividitur **semibreves**. PHIL. VITR. 17, 19: Tempus est perfectum, quia quodlibet tempus in 3 aequales partitur **semibreves**. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b: Tempus perfectum est, quando brevis valet tres **semibreves**, id est, quando habet punctum retro se, vel quando tres **semibreves** ponuntur inter duas breves vel quando pausa unius **semibrevis** bis ponitur vel quando punctus inter duas **semibreves** ponitur seu inter brevem et **semibreve**. Tempus imperfectum est, quando brevis valet duas **semibreves**, id est, quando non habet punctum retro se vel quando due **semibreves** ponuntur inter duas breves vel quatuor **semibreves** vel octo inter duas maiores. ANON. Michels 3, 6. *al.* MENS.

Duplex p. 160: Tempus perfectum sive brevis perfecta, quod idem est, valet tres **semibreves** ut hic: **•••••**. Brevis imperfecta valet duas semibreves ut hic: **•••••**. TRAD. Phil. II 3, 10. *al.* ANON. Paris. II 7, 7: Brevis perfecta dividitur in tres **semibreves** et quaelibet semibrevis in tres minimas, et sic tempus perfectum continet novem minimas. Tempus autem imperfectum dividitur in duas **semibreves** et quaelibet semibrevis in tres minimas, et sic tempus imperfectum continet sex minimas. IOH. MUR. not. 2, 9, 3: **Semibrevis** tertia pars est brevis, et minima tertia pars est semibrevis. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 17, 2: Antiqui tempus perfectum non esse divisibile in plures **semibreves** quam tres intelligunt de cita mensuratione, et hoc approbat quidam modernus doctor de Francone. *al.* PETR. PALM. p. 533: perfectio tam in brevibus quam in **semibrevis** quam in minimis ad ternarium numerum, imperfectio vero ad binarium numerum aequaliter reducuntur. Inde primus modus in omnibus suis divisionibus perfectus est, nam in prima sui divisione longa dividitur in 3 breves, in secunda divisione quaelibet brevis dividitur in 3 **semibreves** et in tertia divisione quaelibet semibrevis in 3 minimas aequaliter est divisa. ... Decimus et duodecimus modi in omnibus sui divisionibus sunt imperfecti, nam longa imperfecta suae divisionis in duas breves et brevis in duas **semibreves**, semibrevis in duas minimas aequaliter dividuntur. IOH. MUR. lib. 1, 6: Brevis in tempore perfecto valet tres **semibreves**, in tempore imperfecto duas (*ad loc.*: PROSD. exp. 7, 1. UGOL. URB. 3, 2-4, 2). IOH. MUR. lib. 2, 2: Item duplex est tempus, scilicet perfectum et imperfectum: perfectum, quando brevis valet tres **semibreves**, imperfectum, quando valet duas (*ad loc.*: PROSD. exp. 10, 1. UGOL. URB. 3, 2-7, 2). IOH. MUR. lib. 3, 39: Et sicut est dare brevem imperfectam valentem duas **semibreves** valentes sex minimas, sic est dare longam imperfectam valentem duas breves valentes sex semibreves (*ad loc.*: PROSD. exp. 38, 1. UGOL. URB. 3, 3-24, 1). *al.* MENS. Primo punctus p. 37: Tempus perfectum habet tres **semibreves** aequales, tempus imperfectum solum duas aequales. PS.-MUR. motet. p. 76a: perfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeratur per tres figuras, preter in minima, verbi gratia: duplex longa valet tres longas, novem tempora vel XXVII **semibreves**; longa tres breves, id est tria tempora, vel IX semibreves vel XXVII minimas; brevis tres **semibreves**, id est unum tempus, vel IX minimas vel XVIII semiminimas. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 23. *al.* ANON. London. I 1 p. 40. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 2-8. *al.* IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 25: Larga, si sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 duplices longas, 9 longas, 27 breves, 81 **semibreves**, 243 minores, 729 semiminores, 2187 minimas. Et si larga sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 duplices longas, 4 longas, 8 breves, 16 **semibreves**, 32 minores, 64 semiminores, 128 minimas. IOH. HANB. sum. 15 p. 298, 15: Et sicut **semibrevis** ante **semibreve** vel ante **semibreve** pausam de semibrevis perfectis est perfecta, ita **semibrevis** ante **semibreve** vel ante **semibreve** pausam de semibrevis imperfectis est imperfecta. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 122, 9. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 36: Brevis perfecta est, quae in tribus brevioribus sive **semibrevis** aequaliter dividitur. PS.-THEODON. 2 p. 38. IOH. VETUL. 18, 1. *al.* ANON. Mediol. 9, 7-8. ANON. Couss. V p. 148, 22. *al.* ANON. Kellner 6, 5. ANON. Vratisl. p. 334b (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 26). MENS. Si ille p. 491, 18. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 6, 5. PROSD. ital. I p. 229b. PROSD. ital. II p. 38. UGOL. URB. 3, 1, 32. GEORG. ANS. 3, 155. *al.* ANON. Couss. XII 4, 4. *al.* ANON. Mell. 6, 10. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: **Semibrevis** nota est nota, que in modo perfecto comparata ad suam brevem occurrit ei tribus notis, ad simplicem vero sex notis, ad longam octo notis, ad maximam decem notis, diverberata autem in minores, tunc offert

se ter ad minimas et sexies ad semiminimas. In modo autem imperfecto tunc offert duas ad brevem, quatuor ad simplicem, sex ad longam, octo ad maximam. *al.* IOH. TINCT. val. 4, 3. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 5, 2: Brevis est nota in tempore perfecto valoris trium **semibrevium** et in imperfecto duarum. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 14. *al.* GUIL. MON. 1 p. 15. ADAM FULD. 3, 3. GUIL. POD. 7, 10-11. FR. GAFUR. pract. 2, 8.

f als zwei Drittel einer Brevis — as two thirds of a breve [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omisso primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, **semibrevis**, minor; <minor>, semiminor, minima. IOH. MUR. not. 2, 5, 8 descr. PETR. DION. 9 p. 155 descr.: semilonga - brevis - **semibrevis** - brevior - semibrevior.

g als Hälfte einer Simplex (in einem fehlerhaften System) — as half of a simplex (within a defective system)

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: Imperfectus modus est, quo fit notarum repercussio per binarium ita, quod una maxima valet duas longas et longa duas simplices et simplex duas **semibreves**. cf. col. 1121, 62

2 mit Wertveränderung — with alteration of value

a in Abhängigkeit zu den umgebenden Notenwerten (mit Verdopplung des Wertes durch Alteration oder Verkürzung des Wertes durch Imperfektion) — as determined in context with other note values (thus causing doubling of the value through alteration, or shortening of the value through imperfection)

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 43b: Et quando due **semibreves** in tempore perfecto ponuntur inter duas breves seu in principio cantus vel inter longam et pausam unius temporis vel duorum temporum, vel ubicunque ponitur ante suas maiores, tunc fit alteratio ita, quod quando sunt due, secunda alteratur; quando quinque, quinta alteratur; quando octo, tunc octava alteratur. *al.* ANON. Michels 2, 5: Duae enim **semibreves**, quarum prima imperficitur per sequentem <semibreve> minimam, referuntur ad brevem, cum qua faciunt perfectionem. *al.* TRAD. Phil. II 3, 9: sic in nova (*sc. arte*), quando duae **semibreves** ponuntur inter duas breves, secunda illarum **semibrevium** duas semibreves valet. TRAD. Phil. II 3, 15: quando sola minima sequitur **semibreve** vel quando plures quam tres sequuntur **semibreve** praedictam, **semibrevis** non valet nisi duas minimas. TRAD. Phil. II 3, 17: si aliqua **semibrevis** inter tales semiminimas reperitur, computanda est pro tribus minimis, nisi sola minima sequatur; tunc enim non valet nisi duas minimas. ANON. Paris. II 7, 2: secunda duarum **semibrevium** inter duas breves pro tempore perfecto maioratur ita, quod valet duas semibreves. ANON. Paris. II 7, 6: Sicut longa imperficitur a brevi, sic brevis a semibrevis et **semibrevis** a minima. IOH. MUR. not. 2, 9, 2: quod brevis per semibreve **semibrevis**que per minimam possit imperfici. Omnis imperfectio fit ratione tertiae partis amotae per musicos. IOH. MUR. not. 2, 9, 4: Brevis imperficit longam, ut dictum est, ergo semibrevis brevem et minima **semibreve**. IAC. LEOD. spec. 7, 41, 1: Sunt autem aliqui moderni, qui imperfectiones in notulis approbantes novem nituntur probare conclusiones: Prima est, quod longa possit imperfici per brevem. Secunda, quod brevis per semibreve. Tertia, quod **semibrevis** per minimam. IOH. MUR. lib. 3, 16: Quando inter duas longas remanet sola brevis perfectione computata, tunc illa imperficit primam longam, scilicet precedentem, nisi per punctum aut aliter impediatur; et idem est de semibrevis inter breves et de minima inter **semibreves** (*ad loc.*: PROSD. exp. 23, 1. UGOL. URB. 3, 3-8, 2). IOH. MUR. lib. 3, 24: **semibrevis** maioris prolationis potest imperfici ab una minima precedente vel sequente (*ad loc.*: PROSD. exp. 29, 1. UGOL. URB. 3, 3-14, 2). IOH. MUR. lib. 4, 5: quando invenium-

tur due **semibreves** inter duas breves de tempore perfecto vel inter punctum et brevem vel inter pausas brevium, secunda alteratur, idest valet duas semibreves (*ad loc.*: PROSD. exp. 45, 2. UGOL. URB. 3, 4-3, 3). MENS. Primo punctus p. 37. PS.-MUR. motet. p. 76b. PS.-MUR. motet. p. 77a: **Semibrevis** perfecti maioris a quibus figuris potest imperfici? Solummodo a minima vel a valore minime sive in figuris aut pausis. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 29: Item **semibrevis** perfecta potest imperfici a minima. QUAT. PRINC. 4, 1, 30: Item **semibrevis** ante semibrevem vel ante punctum sive ante pausam semibrevis vel ante suum maiorem non potest imperfici. QUAT. PRINC. 4, 1, 35: Nam quando due **semibreves** ponuntur ante unam brevem de tempore perfecto, ultima alteratur. *al.* ANON. London. I 2 p. 45. IOH. BOEN ars 1, 10, 5. IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 10: Et utraque longa, scilicet precedens largam et subsequens, imperfici potest per brevem subsequentem, brevis etiam per semibrevem, **semibrevis** per minorem, minor autem per semiminorem et semiminor per minimam. *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 160, 15. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 39-40. IOH. VETUL. 51, 12. SEMIBR. CAUD. p. 69: Sequitur modo de **semibrevibus**, quomodo possunt perfi. *eqs.* ANON. Couss. V p. 186, 21. *al.* ANON. Kellner 13, 5. *al.* ANON. Vratisl. p. 338a: Omnis ligatura cum opposita proprietate habet primas duas **semibreves**, nisi ponatur in tempore perfecto, quia tunc secunda duplicatur per colorem, scilicet per alterationem, et sic valet duas semibreves (*sim.* MENS. Circa artem p. 529, 22). ANON. Vratisl. p. 340a. *al.* MENS. Si ille p. 501, 19. MENS. Si ille p. 503, 21. [*s.XV*] PROSD. exp. 2, 64: bene potest **semibrevis** imperfici a duabus semiminimis sicut ab una minima (*sim.* UGOL. URB. 3, 1, 50). PROSD. exp. 45, 13. *al.* PROSD. mens. p. 201a: **Semibrevis** etiam, que non potest imperfici nisi quo ad totum, perfecta est, quando valet tres minimas. PROSD. mens. p. 212b: ex alteratione **semibrevium** completur perfectio temporis. *al.* PROSD. ital. I p. 236a. PROSD. ital. II p. 51. GEORG. ANS. 3, 184. ANON. Couss. XII 12, 13. ANON. Mell. 7, 30. *al.* IOH. TINCT. imp. 2, 7, 1. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 22. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 4. *al.* IOH. TINCT. alt. 2, 5. *al.* GUILL. MON. 1 p. 17. GUILL. POD. 7, 15. GUILL. POD. 7, 19. FR. GAFUR. pract. 2, 11. *al.* cf. I C 1 b col. 1116, 32

b durch Kolorierung, Evakuierung, Punktierung, Kaudierung — with coloration (red or white notes in black notation), with addition of a dot, with addition of a stem [*s.XIV*] MARCH. pom. 30c, 25: Ponamus igitur tres **semibreves**, quarum prima caudetur in deorsum ut hic: $\blacktriangle$. Istae tres necessario continent sex tempora semibrevia, ratione dicta de longa et de duabus brevibus. Prima **semibrevis** caudata continet tria tempora secundae divisionis, quae est in sex, prima sequens semibrevis naturalis unum, secunda vero duo. MARCH. pom. 30c, 42: Ponantur ergo quattuor **semibreves**, quarum una caudetur ut hic: $\blacktriangle$... prima habet de sex partibus temporis tres, aliarum vero trium quaelibet habet unam. MARCH. pom. 48, 17-20. PS.-PHIL. lib. mus. p. 42a: Punctus additionis ponitur in maiori prolacione retro **semibrevem**, et post illam **semibrevem** cum puncto debet sequi minima. Et pro illo puncto debet addi minima cum illa **semibrevis**. PS.-PHIL. lib. mus. p. 44b. ANON. Michels 1, 5: Sed punctus positus inter binas et binas **semibreves** facit ultimam **semibrevem** valere duas per antiquos musicos. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 47: **Semibrevis** a parte superiori recte caudata minima vocatur; illa vero, que in oblicum versus dextrum latus caudata, semiminima vocatur (*sim.* TRAD. Phil. II 3, 13). ANON. Paris. I 4, 11: Aliquando illarum prima **semibrevium** plicatur inferius, et tunc duplicatur valor suus, et alia est semibrevis ut hic: $\blacktriangle$. TRAD. Phil. II 4, 4: quando duae **semibreves** ponuntur inter duas longas vel duas breves, secunda illarum

valet sex minimas ut hic $\blacktriangle$, nisi prima signetur a parte inferiori ut hic $\blacktriangle$, quia tunc prima valet sex minimas. Unde dico, quod talis **semibrevis** notula caudata a parte inferiori est aequivoca, quia quandoque valet sex minimas, ut patet hic $\blacktriangle$, quandoque vero quinque, ut patet hic $\blacktriangle$ (*sim.* SEMIBR. CAUD. p. 65). TRAD. Phil. II 8, 3: Sex minimae possunt ingredi tempus imperfectum. Et est notandum, quod, quando duae <**semibreves**> ponuntur, ambae sunt aequales **semibreves**, quia quaelibet valet tres minimas ..., nisi prima signetur et tunc valet quinque minimas, ut patet hic $\blacktriangle$, vel nisi ultima signetur ut hic $\blacktriangle$. *al.* ANON. Paris. II 7, 9: In nova arte non ponuntur alica puncta inter **semibreves** nisi causa alterationis. In veteri autem arte omnes semibreves, quae ponuntur inter duas quadratas vel inter punctum et quadratum vel inter duo puncta, ponuntur pro uno tempore. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 8: si inter duas **semibreves** et minimas ponatur punctus ut sic: ... $\blacktriangle$, utraque ... **semibrevium** per minimas necessario cantabitur imperfecta. PS.-MUR. arg. p. 107a: Et quando inveniuntur **semibreves** caudate a parte inferiori et superiori, pro duabus minimis computantur nec plus valere possunt: $\blacktriangle$. ROB. HANDLO p. 142, 15: Quando due **semibreves** similes sunt in coniunctione, prima erit minor, alia maior, ... nisi tractum obliquum sit impedimentum; et tunc erit **semibrevium** dissimilitudo, et fiet prima maior, altera minor ut hic: $\blacktriangle$. IOH. MUR. lib. 5, 1: punctus perfectionis perficit longam in utroque modo, brevem in utroque tempore et **semibrevem** in utraque prolacione; punctus divisionis imperficit longam dividendo breves et imperficit breves dividendo semibreves et imperficit **semibreves** dividendo minimas (*ad loc.*: PROSD. exp. 49, 1. UGOL. URB. 3, 5-1, 3). IOH. MUR. lib. 6, 8: **semibreves** nigre sunt maioris prolacionis, rubee vel vacue sunt minoris (*ad loc.*: PROSD. exp. 60, 1. UGOL. URB. 3, 6-6, 1). MENS. Primo punctus p. 38. PS.-MUR. motet. p. 92b: Si punctus augmentationis ponatur ad brevem, augmentat semibrevem. ... Si punctus augmentationis ponatur ad **semibrevem**, augmentat minimam. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 6. ANON. London. I 2 p. 45. IOH. BOEN ars 1, 15, 10. IOH. HANB. sum. 14 p. 278, 7. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 124, 11. GOSCALC. 2, 2 p. 128, 14: Quare autem dicta **semibrevis** inferius caudata valeat **semibrevem** et dimidiam maioris prolacionis, ratio potest elici ex premissis; nam caude oppositae faciunt oppositos effectus. Si igitur cauda sursum tendens tollat **semibrevis** medietatem sui valoris, sine dubio cauda deorsum tendens augeat sibi medietatem; etiam sibi potest augere terciam partem. GOSCALC. 2, 2 p. 128, 23: Item sunt aliqui ponentes diversos colores in brevibus, **semibrevibus** et minimis, et in unum illorum colorum diminuere volentes (*mss.*; *ed.*: volent) ponunt eum vacuum sic, videlicet ut sunt (?) 3 rubee **semibreves** valent duas nigras. GOSCALC. 3, 6 p. 172, 7: Si vero **semibreves** nigre sunt maioris prolacionis, alie sunt minoris. PS.-THEODON. 2 p. 40. IOH. VETUL. 51, 11. MENS. Item notandum p. 414b: Secus autem est de **semibrevibus** rubeis, que tunc non simpliciter cantantur una pro semibrevis, sed debent regi secundum modum **semibrevium** cavatarum, quarum tres taxant duas. *al.* TRACT. FIGUR. 6 p. 82, 14: **semibreves** perfecte atque punctate valent quilibet quatuor minimas. (?) MENS. Quandoc. due 1, 1: Quandocunque due semibreves ponuntur pro tempore, si prima **semibrevis** caudatur, habet duas partes temporis, secunda habet terciam. Si vero tres fuerint et prima sit caudata, tunc ipsa habet terciam partem temporis et medietatem tercię, secunda habet medietatem tercię, ultima habet terciam. ... Si vero cantus cantetur de imperfectis, tunc **semibrevis**, que caudatur, si sint due, valet <tres> partes temporis, et alia valet quartam partem. Si vero sint tres, tunc illa, que caudatur, habet duas partes temporis, et quilibet sequentium habet quartam partem. GUIDO

FR. 2, 28. *al.* IOH. PIPUDI p. 41: Item duas tales $\uparrow\uparrow$ figuras **semibreves** caudatas appellatas ponunt (*sc. cantatores alliqui*) pro tribus semibrevibus minoris prolationis. IOH. PIPUDI p. 45: **semibreves** nigrae sint maioris prolationis, aliae minoris. SEMIBR. CAUD. p. 72: Item accipiamus **semibreve** minoris prolationis valentem duas minimas, cum isto puncto valebit tria ut: $\bullet\bullet\bullet$. *al.* ANON. COUSS. V p. 194, 6. ANON. COUSS. V p. 224, 2: Quod inveniuntur quandoque **semibreves** vacue vel rubeae, quarum tres ponuntur pro tempore imperfecto maioris prolationis ut hic: $\diamond\diamond\diamond$ vel sic: $\uparrow\uparrow\uparrow$... Quandoque quatuor ex istis rubeis vel vacuis ponuntur, quatuor per tempus in tempore imperfecto maioris prolationis ut hic: $\diamond\diamond\diamond\diamond$... vel sic: $\uparrow\uparrow\uparrow\uparrow$. *al.* ANON. VRATISL. p. 340b. [s.XV] PROSD. exp. 8, 9: Similiter etiam stat aliquando aliquam esse **semibreve** maioris prolationis et non valere nisi duas minimas, ut si imperficiatur ab una minima vel valore, et etiam **semibreve** esse minoris prolationis et valere tres minimas, quia forsitan puncto perfectionis est punctata. PROSD. exp. 21, 22: si essent alicue figure sic ordinate, quod primo esset una minima, post quam sequerentur sex **semibreves** et hoc in maiori prolatione sic, quod omnes tales figure essent nigrae plene preter **semibreve** quartam, quam volo esse nigram vacuum vel rubeam plenam, tunc clarum est, quod illa quarta **semibrevis** sic evacuata vel ad alium colorem transmutata, que est ante aliam semibreve, imperficeretur ante sibi similem. *al.* PROSD. mens. p. 218a: cauda superius erecta a latere **semibrevis** non ligate addita, habet ipsam **semibreve** diminuere ad subduplum ad illud, ad quod diminuere habet cauda sibi similis recte superius erecta ipsique **semibrevis** non ligate addita ... cauda inferius tracta a latere **semibrevis** non ligateque addita, habet ipsam **semibreve** augmentare ad subduplum ad illud, ad quod augmentare habet cauda sibi similis recte inferius tracta ipsi **semibrevis** non ligateque addita (*sim.* PROSD. ital. I p. 236a. PROSD. ital. II p. 51). PROSD. ital. I p. 236a: Item sciendum, quod **semibreve** alterari dupliciter contingit, scilicet cum signo et sine signo: et tunc alteratur **semibrevis** sine signo, quando in sua propria figura sumit alterationem; cum signo vero alteratur, quando per caudam inferius tractam sumit alterationem (*sim.* PROSD. ital. II p. 51). *al.* UGOL. URB. 3, 5-1, 13. GEORG. ANS. 3, 181: Additus itaque **semibrevis** vacuus punctus semiminime unius mensuram adaugere, sicut plenus <minime> unius ... Apud quosdam vero punctus hic plenus vel **semibrevis** vel minime aut semiminime adiunctus minime unius mensuram adhibere perhibetur. GEORG. ANS. 3, 205: Est **semibrevis** albarum figura composita ultima, siquidem additum ex dextro punctum adiungere illi cauda ad inferius producta, et hec quinque minimarum mensuram tenet. *al.* ANON. COUSS. XII 9, 9. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 69. FR. GAFUR. extr. 11, 3, 16. IOH. TINCT. punct. 9, 5. *al.* GUILL. POD. 7, 14.

c durch Diminution oder Augmentation — with diminution or augmentation

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 11, 2: pro maxima in diminutione ponitur longa, pro longa brevis, pro brevi **semibrevis**, pro **semibrevis** minima (*inde* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 11. PROSD. mens. p. 224b. *ad loc.*: PROSD. exp. 91, 1. UGOL. URB. 3, 10-1, 3). *al.* MENS. Item notandum p. 415a. ANON. MEDIOL. 6, 2. ANON. COUSS. V p. 256, 12. [s.XV] PROSD. exp. 93, 9. PROSD. mens. p. 225a: in tali augmentatione semper pro semiminima ponitur minima et pro minima **semibrevis** et pro **semibrevis** brevis et pro brevi longa et pro longa maxima. PROSD. ital. I p. 247a (*sim.* PROSD. ital. II p. 69). ANON. MONAC. 3, 62: Item **semibrevis** valet tres aut duas minimas, ex augmentatione interdum valet tres aut duas **semibreves**. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 21: si vis biscantare per medium, oportet, quod pronunties **semibreve** ut mini-

mam, brevem ut **semibreve**. *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 84. NICOL. BURT. 3, 8, 40. GUIL. MON. 3 p. 27. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 14: Atque item hoc modo diminutio a contrario sensu plerumque accipi solet: hoc scilicet canone brevis sit maxima, **semibrevis** longa, minima brevis sicque diversimode, quod arbitrariae musicorum dispositioni conceditur; qua re improprie sumpta est huiusmodi diminutio, cum potius augmenti quam diminutionis producat effectum.

3 als Pausenwert — as the value of a rest

[s.XIII] MENS. Notandum quod 6, 4: Suspirium unam notam **semibreve** valet vel dimidium tempus. ANON. COUSS. IV p. 61, 8: Item nota, quod quandoque fit fractio brevis, quod quidem significatur per tractum unum secundum longitudinem medii spatii vel circa ita, quod non habeat longitudinem totius spatii, prout tractus unius temporis continet. Et per eundem tractum solebant significare tertiam partem brevis aequivoce. Sed melius fuisset ponere minorem etc. Exemplum pausionis **semibrevis** patet eis, qui sciunt reducere vel facere mutando de uno modo alium. [s.XIV] PS.-MUR. motet. p. 84b: Exemplum primo de valore pausarum longe, brevis, **semibrevis**, minime et semiminime in prolatione perfecti maioris *eqs.* QUAT. PRINC. 4, 1, 38. VERS. Iam post 143. IOH. HANB. sum. 21 p. 342, 1: Pausa vero **semibrevis** tangit unam lineam, dimidiam partem spatii sub occupans. Et perfici potest et imperfici, alterari atque diminui veluti semibrevis, cui correspondet. PS.-THEODON. 3 p. 47. [s.XV] PROSD. exp. 89, 23. IOH. TINCT. not. 2, 4, 2: Pausa **semibrevis** est tractulus quidam quovis colore formatus dimidietatem spatii occupans et de linea deorsum protractus. Valet autem huiusmodi pausa in prolatione maiori tres minimas et in minori duas. FR. GAFUR. pract. 2, 6.

4 im Verhältnis zu kleineren Notenwerten — in relation to smaller note values

a im Wert von drei Minimen in perfekter Mensur und zwei Minimen in imperfekter Mensur — with the value of three minims in perfect mensuration and two minims in imperfect mensuration

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 2: Unde notandum est, quod, quando pro tempore imperfecto duae ponuntur **semibreves** non signatae, ambae sunt aequales, quia quaelibet tres valet minimas ut hic: $\bullet\bullet$... Quando tres ponuntur, prima valet tres minimas, secunda duas, tertia solam ut hic: $\bullet\bullet\bullet$. Quando quatuor, prima minor, secunda minima, tertia minor, quarta minima ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet$. Quando quinque ponuntur, tres primae minimae, quarta minor, quinta minima ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet\bullet$. Quando sex ponuntur, omnes erunt aequales minimae ut hic: $\bullet\bullet\bullet\bullet\bullet\bullet$. PHIL. VITR. 16, 6: quaelibet **semibrevis** dividitur in tres partes aequales in ternario loco. PHIL. VITR. 20, 9: Nam quando duae **semibreves** pro tribus minimis ponuntur, prima duas minimas valet, secunda vero solam minimam, nisi aliter signetur. PHIL. VITR. 21, 2: Medium tempus est illud, quod continet in se tres **semibreves** aequales, <quarum> quaelibet duas valet minimas vel valere debet; et medium tempus perfectum non nisi sex minimas in se continet. PHIL. VITR. 22, 2: De maiore tempore perfecto sciendum est, quod continet in se tres **semibreves**, quarum quaelibet <valet> tres minimas. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41b: Prolatio maior est, quando **semibrevis** valet tres minimas, id est quando tres minime ponuntur inter duas **semibreves** vel inter brevem et **semibreve** vel inter duas breves vel quando novem ponuntur vel quando pausa unius minime bis ponitur vel quando punctus ponitur inter duas minimas vel quando **semibreves** vacue aut rubeae ponuntur inter alias. Prolatio minor est, quando **semibrevis** valet duas minimas, id est, quando due minime ponuntur inter duas **semibreves** vel inter brevem et **semibreve** vel inter duas breves vel quando **semibrevis** rubea ponitur cum una

minima vel quando **semibrevis** habet punctum retro se, et post punctum minima debet sequi. MENS. Duplex p. 161: **Semibrevis** maioris (*ms.*; *ed.*: minoris) prolationis valet tres minimas ut hic: $\cdot\cdot\cdot\cdot$; sed quando est minoris prolationis, tunc valet duas minimas ut hic: $\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot\cdot$. TRAD. Phil. I f. 62rG, 46: brevis imperfecta in duas semibreves et **semibrevis** in duas minimas (*sc. dividitur*). TRAD. Phil. I f. 62rD, 36: Minimum tempus perfectum continet in se tres **semibreves** equales, que quidem tres semibreves minime pronuntiantur. Medium dividitur in tres **semibreves** equales, quarum quilibet valet duas minimas. Maius dividitur in tres **semibreves** equales, quarum quilibet valet tres <minimas>. Et sciendum, quod tempus imperfectum est duplex: minimum et maius. Minimum dividitur in <duas> **semibreves** equales, quarum quilibet valet duas minimas, et sic dividitur in 4. Maius dividitur in <duas> **semibreves** equales, quarum quilibet valet tres minimas, et sic in 6 minimas dividitur. ANON. Paris. I 1, 16: Recta **semibrevis** valet semper tres minimas, quae quidem minimae sunt aequales, quia amplius dividi non possunt. TRAD. Phil. II 3, 12: Breve tempus imperfectum dividitur in duas semibreves aequales, et quaelibet illarum **semibrevis** dividitur in tres minimas. IOH. MUR. not. 2, 9, 3: Semibrevis tertia pars est brevis, et minima tertia pars est **semibrevis**. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 15, 2: Cum antiqui, inquit (*sc. moderni*), **semibreves** dicant esse indivisibiles, non est hoc verum secundum modernos, cum quaelibet trium **semibrevis**, in quas brevis perfecta ponitur esse divisibilis, iterato divisibilis sit in tres, quae minimae vocantur. PETR. PALM. p. 533: Praeterea ad declarandum perfectionem et imperfectionem maioris et minoris prolationis cuiuslibet modorum praedictorum est sciendum, quod perfectio tam in brevibus quam in **semibrevis** quam in minimis ad ternarium numerum, imperfectio vero ad binarium numerum aequaliter reducuntur. IOH. MUR. lib. 1, 7: **Semibrevis** in maiori prolatione valet tres minimas, in minori duas (*ad loc.*: PROSD. exp. 8, 1. UGOL. URB. 3, 2-5, 2). IOH. MUR. lib. 2, 3: perfecta sive maior prolatio est, quando **semibrevis** valet tres minimas, imperfecta sive minor est, quando valet duas (*ad loc.*: PROSD. exp. 11, 2. UGOL. URB. 3, 2-8, 2). *al.* PS.-MUR. motet. p. 79b: **semibrevis** valet tres minimas, id est semitempus, vel sex semiminimas. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 23: Item quando **semibrevis** tres continet in se minimas, tunc dicitur maior prolatio; quando vero duas, tunc dicitur minor prolatio. ANON. London. I 1 p. 40. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 2-8. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 122, 10. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 39. *al.* IOH. VETUL. 54, 36. *al.* MENS. Item notandum p. 413b: quedam notule nuncupantur semiminime ... et plerumque ponuntur in prolatione maiori; et tunc quatuor earundem notularum valebunt unicam **semibrevis**. MENS. Item notandum p. 414a: alie inveniuntur semiminime similes iam dictis in forma, hoc addito, quod caudate sunt tam a superiori parte quam inferiori; et he a quibusdam nuncupantur minime semiminimarum ... et iste etiam sepius ponuntur in maiori prolatione, et harum sex pro una **semibrevis** reputantur. *ibid.*: Item notularum minimarum, que coregulantur sursum et deorsum absque reflexione ut sic: $\cdot\cdot$, et harum quatuor ponuntur pro vacuis tribus **semibrevis**; manifestantur et pro duabus semibrevis talibus: $\cdot\cdot$ in maiori prolatione. ANON. Mediol. 9, 9-11. ANON. Couss. V p. 172, 16. *al.* ANON. Vratisl. p. 334b (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 26). *al.* MENS. Si ille p. 492, 4. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 8, 2. PROSD. ital. I p. 229b. PROSD. ital. II p. 38. UGOL. URB. 3, 2-8, 14. GEORG. ANS. 3, 172. *al.* ANON. Couss. XII 4, 4. ANON. Mell. 6, 11. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62. IOH. TINCT. diff. 218: **Semibrevis** est nota in prolatione maiori valoris trium minimarum et in minori duarum. NIC. WEYTS p. 263a: **Semibrevis** sive prolatio perfecta est,

quando **semibrevis** valet tres minimas. **Semibrevis** sive prolatio imperfecta, quod idem, est illa, que tantum valet duas minimas. IOH. TINCT. val. 5, 3. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 6, 2. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 16. *al.* GUIL. MON. 1 p. 15. ADAM FULD. 3, 5. GUIL. POD. 7, 10-11. FR. GAFUR. pract. 2, 9. FLOR. FAX. 3, 7, 3: Prolatio perfecta in **semibrevis** existens per tres minimas patietur divisionem, imperfecta vero per duas solum.

b *im Wert von zwei Minores (in der Reihe: longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) minor (3) semiminor (2) minima (1)) — with the value of two minores (in the series: longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) minor (3) semiminor (2) minima (1))* [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente omissio primo gradu, qui satis convenienter nominatur: longa, semilonga, brevis; <brevis>, **semibrevis**, minor; <minor>, semiminor, minima.

c *im Wert von zwei Brevores (in der Reihe: longissima (243) semilongissima (162) longior (81) semilongior (54) longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) brevior (3) semibrevior (2) minima oder brevissima (1)) — with the value of two brevores (in the series: longissima (243) semilongissima (162) longior (81) semilongior (54) longa (27) semilonga (18) brevis (9) semibrevis (6) brevior (3) semibrevior (2) minima oder brevissima (1))* [s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155 descr.: semilonga - brevis - **semibrevis** - brevior - semibrevior.

d *im Wert von drei Minores in perfekter Mensur oder zwei Minores in imperfekter Mensur (in der Reihe: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima) — with the value of three minores in perfect mensuration or two minores in imperfect mensuration (in the series: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima)* [s.XIV] IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 25: Larga, si sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 duplices longas, 9 longas, 27 breves, 81 **semibreves**, 243 minores, 729 semiminores, 2187 minimas. Et si larga sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 duplices longas, 4 longas, 8 breves, 16 **semibreves**, 32 minores, 64 semiminores, 128 minimas.

e *im Wert von drei Minutae in perfekter Mensur oder zwei Minutae in imperfekter Mensur (in der Reihe: largissima, larga, longa, brevis, semibrevis, minuta, minima oder simpla oder crochetum) — with the value of three minutae in perfect mensuration or two minutae in imperfect mensuration (in the series: largissima, larga, longa, brevis, semibrevis, minuta, minima or simpla or crochetum)* [s.XIV] WILLELM. 3, 29: Sicut ergo longa in breves et brevis in semibreves dividitur, ita **semibrevis** primo divido in 3 partes, quas minutas voco, figuram retinens semibrevis, ne ab aliis musicis videar discrepare. WILLELM. 3, 38.

f *im Wert von bis zu acht Minimen (nach italienischer Mensurallehre) — with the value of up to eight minims (according to Italian mensural theory)* [s.XIV] PROP. MENS. senar. 7, 1: Duodenaria mensura est, quando tempus dividitur in duodecim minimas vel in tres **semibreves** et quilibet **semibrevis** valet quatuor minimas vel in sex **semibreves** et tunc quilibet valet duas minimas. Et si essent due sole, tunc ultima valet octo minimas. Eciam si aliqua esset caudata a parte inferiori, valet octo minimas. *al.* [s.XV] PROSD. ital. I p. 231a: Duodenarium (*sc. tempus*) vero est illud, quod ponit ipsas breves in valore trium **semibrevis** equalium valoris duodecim minimarum. *ibid.*: Tempus vero octonarium est illud, quod reddit breves valoris duarum **semibrevis** equalium, octo minimas valentium (*sim.* PROSD. ital. II p. 41-42). *al.*

g im Wert von zwei Fusieles in der prolatio maior — with the value of two fusieles in prolatio maior [s.XIV-XV] ANON. Kellner 2, 19: Fusiel autem in maiori prolatione due valent **semibreves**.

h im Wert von zwei Minores (in der Reihe: imperfecta brevis oder semibrevis (6) perfecta (imperficiens) brevior (minor) (3) imperfecta brevior (minor) oder semibrevis (2) imperficiens brevissima oder minima (1)) — with the value of two minores (in the series: imperfecta brevis or semibrevis (6) perfecta (imperficiens) brevior (minor) (3) imperfecta brevior (minor) or semibrevis (2) imperficiens brevissima or minima (1))

[s.XV] THOM. WALS. 3, 9: Imperfecta brevis sive **semibrevis** et dicitur a ‚semis‘, quod est ‚imperfecta‘, et ‚brevis‘; continet 2 minores, 6 minimas.

i im Wert von zwei Minimen — with the value of two minims

[s.XV] TACT. Octo princ. 63: quilibet **semibrevis** valet duas minimas.

j im Wert von sechs Minimen — with the value of six minims

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 11, 4, 3: Prolatio igitur est duplex, videlicet maior et minor, perfecta et imperfecta. Maior autem prolatio est duplex, scilicet perfecta et imperfecta. Maior perfecta est, in qua **semibrevis** valet sex minimas. (?)

5 mit unspezifischer Wertzuweisung im Gregorianischen Choral — with unspecified allocation of value in Gregorian chant

[s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: cum in plano cantu ad duas notas pausacio fiat, antequam ultra progrediatur, quilibet nota tria tempora valere debet, quia secundum naturam plani cantus omnes note sunt equales. Sed ut eis color ministretur, prima valere debet quatuor tempora, et alia duo; unde prima nota taliter dici debet, ut tria tempora eiusdem simpliciter et integre sine fractione pronuncientur et quartum eius tempus ex duabus **semibrevis** florere debet sive frangi, quod idem est; ultima autem nota ex duobus sine floratura dici debet; sed dulciter in suo sono situatur ac in gutture duplicatur. *ibid.* al. GOSCALC. 2, 2 p. 120, 12: omnis notula in cantu ecclesiastico regulariter et ut in pluribus aut figuram habet longe, aut brevis vel **semibrevis**; numquam enim vel rarissime figure maxime vel minime sunt in cantu plano. HEINR. EGER 4 p. 46. [s.XV] GUILL. POD. 5, 31: Cantus igitur plani octo sunt figure, scilicet maxima, longa, brevis, **semibrevis**, alpha, tocus, uncus et finis. Harum autem due priores syllabam longam recipere antiqui dixerunt, tertiam vero brevem, quarta nec syllabam recipit nec sola ob causam in proximo dicendam esse potest. GUILL. POD. 5, 34: De numero **semibrevis** immediate in cantu plano describendarum. Capitulum XXXIII. **Semibrevis** autem unicam tantum non esse ponendam ex predictis conspicuum est. Nunquam enim hoc pacto, id est per quadrati decisionem, unus triangulus dari potest, quin alius simul sequatur. Rursus tres tantum immediate describendas esse ratio minime permittit. *ibid.*: Cum enim **semibreves** in cantu plano ligature officium teneant, ut inquirunt, tot igitur numero immediate describi possunt, quot figuras quadrangulares ligatura ipsa haberet. al.

II Bezeichnung für die Plica — term for the plica

[s.XIII] AMERUS 25, 2: ¶ ... Prima **semibrevis** per se notata est longa, secunda tenet dimidietatem unius brevis. *ibid.* al.

III Kunstwort für eine um die Hälfte diminuierte Brevis — artificial term for a breve diminished by half

[s.XV] IOH. TINCT. pr. 1, 5, 8: sub proportionem dupla duae minimae pro una ponuntur, non tamen propter hoc, ut indocti garriunt, semiminimae sunt, sicut duae maximae pro una, duae longae pro una, duae breves pro una, duae semibre-

ves pro una sub hac proportionem scribuntur aut proferuntur, nec tamen inde semimaximae, semilongae, **semibreves**, semisemibreves dicuntur.

semibreves secundae - ... - semibreves nonae

5 Bezeichnung für Semibreven im Wert der Hälfte bis 1/6 einer Brevis — term that designates semibreves with the value of half of a breve to 1/6 of a breve

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 46, 20: pro eodem et aequali tempore pro brevi recto importato nunc duas semibreves ponerent (sc. antiqui) inaequales, nunc tres aequales, nunc quattuor, quinque, sex, septem, octo vel novem; cum duas ponebant, vocari illae poterant **semibreves secundae**, quia duae tales brevem illam reddebant; cum tres semibreves, **tertia**, quia tres tales in valore brevi aequabantur; cum quattuor semibreves, **quarta**, propter dictam causam; cum quinque semibreves, **quinta**; cum sex semibreves, **sexta**; cum septem semibreves, **septima**; cum octo semibreves, **octava**; cum novem semibreves, **nona**.

20 **semibrevis altera (alterata)** Bezeichnung für eine im Wert verdoppelte Semibrevis — term that designates a semibreve with doubled value

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 17: duae semibreves inter duas breves, quando ponuntur in modo perfecto, secunda **semibrevis altera** vocabitur, quae sex valebit minimas. TRAD. Phil. I f. 62rG, 41: quando due semibreves in prolatione perfecta inter duas breves ponuntur vel inter brevem et punctum et e converso, secunda **semibrevis** est **altera** et valet duas semibreves. IOH. MUR. not. 2, 12, 3: **semibrevis alteram** imperfici per minimam tenendum est (*inde* PETR. DION. 11 p. 159). IAC. LEOD. spec. 7, 41, 1: quod **semibrevis altera** possit imperfici per minimam. IOH. MUR. lib. 4, 10: duplex est minima, **semibrevis**, brevis et longa, scilicet recta et **altera**: recta, quando simpliciter ponitur pro valore sue forme, altera, quando pro duplici (*inde* GOSCALC. 3, 4 p. 166, 5. PROSD. exp. 47, 3. PROSD. mens. p. 213a). MENS. Primo punctus p. 35. ANON. London. I 2 p. 45: **Semibrevis altera** aequipollet brevi imperfectae. ANON. London. I 2 p. 46: Pausa vero **alterius semibrevis** figuratur ad modum brevis imperfectae. al. IOH. BOEN ars append. 4, 24. PS.-THEODON. 2 p. 37. IOH. VETUL. 54, 21: brevis imperfecta aut **altera semibrevis**. al. ANON. Kellner 2, 1: Figurarum ... alia semibrevis ♦♦, alia minima ut hic: ♦♦♦, alia semiminima ♦♦♦, alia **semibrevis altera** ♦♦♦. ANON. Kellner 2, 11: **Semibrevis altera** dicitur quasi semibrevis alterata, id est duplicata. ANON. Kellner 2, 17: residue note sunt invente propter mixturas, ut brevis plicata, **semibrevis alterata**, cardinalis, fusieli et semifusiel et semifusiel semi (*sim*). ANON. Vratisl. p. 335b). ANON. Kellner 2, 18: **semibrevis altera** in tempore perfecto ponitur pro tempore imperfecto. ANON. Vratisl. p. 343a. al. MENS. Si ille p. 503, 22. [s.XV] UGOL. URB. 3, 4-5, 7. al. ANON. Couss. XII 12, 20: In quo exemplo quaelibet brevis valet tres semibreves, et ultima semibrevis valet duas semibreves. Et vocatur **semibrevis altera**, id est alterata. ANON. London. II 8, 17. ANON. Monac. 2, 10: multe alie figure reperiuntur, de quibus plures musici, ymo quasi omnes Ytalici tractant, scilicet semiminima, **semibrevis altera**, fusieli, semifusiel et semifusielsemi et cetera. al. ANON. Mell. 11, 17: Si vero due semibreves superfluunt ultra numerum ternarium, tunc ultima semibrevis per alterationem valet duas semibreves et vocabitur **semibrevis alterata**, id est duplicata. al.

60 **semibrevis duplex maior** Bezeichnung für eine Semibrevis im Wert von sechs Minimen — term for a semibreve with the value of six minims

[s.XIV] ANON. Deodat. 6, 14. ANON. Deodat. 6, 19: **Semibrevis** in baculo vel in quadro positum, prima maior, secunda **duplex maior** ut hic: ♩♩♩.

semibrevis maior - semibrevis media - semibrevis minor *Bezeichnung für eine Semibrevis im Wert einer Hälfte eines Tempus bzw. eines Drittels eines Tempus bzw. eines Viertels eines Tempus — term that designates a semibreve with the value of half of a tempus, or a third of a tempus, or a fourth of a tempus*

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 270: Hanc sequitur, que medietatem mensure unius temporis notat: eam **semibreve** **maio-**
rem appellamus. Dehinc sequitur, que partem tertiam notat: eam **semibreve** **mediam** dicimus. Que quidem quartam
eius temporis partem servat, hanc **minorem semibreve**.
GEORG. ANS. 3, 273, 12: **Semibrevis maioris** figura qua-
drata est, sed ex dextris producta cauda superius et inferius
†. **Medie semibrevis** est figura quadrata, et est per me-
dium eius producta superius et inferius cauda †. **Semibrevis**
minoris est figura maiori adversa et enim caudata utrimque
superius et inferius ex sinistra † (ad loc.: FR. GAFUR. pract.
2, 4). GEORG. ANS. 3, 274-277.

semibrevis maior - semibrevis minor 1. *Semibre-*
vis im Wert von zwei Dritteln einer Brevis - Semibrevis im
Wert eines Drittels einer Brevis 2. *Semibrevis im Wert von*
drei Minimen - Semibrevis im Wert von zwei Minimen — 1.
semibreve with the value of two thirds of a breve - semibreve
with the value of a third of a breve 2. *semibreve with the value*
of three minims - semibreve with the value of two minims

1 *Semibrevis im Wert von zwei Dritteln einer Brevis -*
Semibrevis im Wert eines Drittels einer Brevis — semibreve
with the value of two thirds of a breve - semibreve with the
value of a third of a breve

[s.XIII] LAMBERTUS mens. 25: Quinta (sc. figura) **semibre-**
vis maior dicitur ... et maior est, quoniam maiorem partem
retinet recte brevis, ut predictum est, cuius forma talis est:
•. Sexta **semibrevis minor** consimili modo dicitur, et mi-
nor est eo, quod minorem in se continet partem recte brevis
tenens affinitatem in forma et quantitate precedentis ut hic:
•. LAMBERTUS mens. 82: Tres autem **semibreves mino-**
res equales et indivisibiles nuncupari tenentur. al. ANON.
Emmeram. 1 p. 94, 25: **Semibrevium** autem quaedam **mi-**
nor, quaedam **maior**, prout inferius recitabitur, sunt reper-
tae, quarum **minor** indivisibilis est in sono eo, quod non pot-
est in sono amplius minorari, quare similiter nec plicari, quod
concedimus. **Maiores** autem per divisionem soni potest arti-
ficialiter diminui et decindi. ANON. Emmeram. 1 p. 94, 37:
Maiores semibrevis ... in se duas partes unius rectae brevis vel
unius temporis repraesentat. ANON. Emmeram. 1 p. 106, 44:
tantum valet **maiores semibrevis** per se, quantum duae **mino-**
res semibreves. ANON. Emmeram. 1 p. 148, 1: Sed figura
binaria per oppositum figurata rectae brevi proportionaliter
aequipollet, ergo frustra in ea inaequalia sunt habenda, quod
verum est. De quorum dispositione contingit similiter dubitare
eo, quod quidam dicunt in ista figura **minorem semibreve**
praecedere et **maiores** sussequi vel penitus e converso pro
mutua cantantium voluntate. Et isti opinioni videtur maxima
pars canentium adhaerere. ANON. Emmeram. 3 p. 248, 43.
al. FRANCO COL. 4, 15: **Semibrevis** autem alia **maior**, alia
minor dicitur; harum tamen quaelibet uniformiter ad modum
losenge sic: • formatur. FRANCO COL. 5, 22: Sed nota se-
mibrevium plures quam tres pro recta brevi non posse accipi,
quarum quaelibet **minor semibrevis** dicitur eo, quod mi-
nima pars est ipsius rectae brevis, ... nec minus quam duas,
quarum prima **minor**, secunda **maiores semibrevis** appella-
tur. Secunda **maiores** pro tanto dicitur, quia duas **minores** in se
includit (inde PETR. PIC. 6, 2-3). FRANCO COL. 9, 3: Pausa-
tionum sex sunt species: longa perfecta, longa imperfecta, sub
qua comprehenditur altera brevis, ... brevis recta, **semibrevis**
maior, **semibrevis minor** et finis punctorum. ... **Semibre-**

vis maior duas partes obmittit rectae brevis. **Minor** tertiam
tantum linquit. ... **maiores semibrevis** duas partes unius (sc.
spatii), sed **minor** tertiam tantum tegit. PS.-PETR. CRUC.
U 1, 13 (cf. Ps.-Petr. Cruc. P 1, 10). al. IOH. BALLOCE 1,
18: quandocumque duae **semibreves** inveniuntur inter duas
longas vel breves, sunt inaequales; prima vocatur **minor**, se-
cunda vero **maiores** ut hic: ♪••♪••♪. Et est **maiores semibrevis**,
quae habet duas partes unius temporis brevis; **minor** est illa,
quae habet tertiam partem unius temporis brevis. TRAD.
Franc. II 1, 31 (sim. TRAD. Franc. IV 2, 2). TRAD. Franc.
III 3, 3. al. MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6,
1, 27. [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 4. ROB. HANDLO p.
100, 14: **Minor** enim **semibrevis** tertiam partem unius bre-
vis habet. ROB. HANDLO p. 108, 8: Rectum est, ut tam in
figura quam in signo **semibrevis maior** a **minore** distingua-
tur sic: si **maiores**, sic formabitur ad modum losonge habens
subtus se tractum in obliquum; si **minor**, nudo modo ad mo-
dum losonge formabitur ut hic: ♪• (inde IOH. HANB. sum. 13
p. 262, 3). ROB. HANDLO p. 112, 2: Si autem sola **semibre-**
vis habeat post se signum rotundum, **minor** dicitur et tunc
misceri debet inter minimas et minoratas. Due etiam **semi-**
breves minores duo signa rotunda habebunt inter minimas
et minoratas, quando tertia deest ut hic: ••••••••. ROB.
HANDLO p. 130, 10: Et sunt **semibreves**, scilicet **minor** pre-
cedens **maiores**, que vero obliquantur per se solummodo, non
ligantur. ROB. HANDLO p. 132, 7: in hac obliquitate sive
ligatura **maiores semibrevis minores** precedit, ut hic patet:
♣. ROB. HANDLO p. 154, 20: Omnis etiam coniunctio **semi-**
brevium minorum et in fine perplicari potest sursum, non
deorsum. IAC. LEOD. spec. 7, 15, 8: illa divisio vel potius
acceptio duarum **semibrevium minorum** pro **maiores se-**
mibrevis non est reducenda in divisionem illius **semibrevis**
maioris, sed ipsius brevis, quia non respicit **minor semi-**
brevis maiores semibreve secundum antiquos, ut pars
totum, sed se respiciunt, ut duae species ad invicem condi-
tinctae, cum dicitur **semibrevium** alia **maiores**, alia **minor**.
IAC. LEOD. spec. 7, 21, 13. IAC. LEOD. spec. 7, 21, 15: Verum
est, quod moderni semibreves aliter inter se distinguunt, aliter
nominant et aliquas caudant, ut dicitur. Item **maiores se-**
mibreve in forma semibrevis non ponunt, sed formam sibi
dant brevis vocantque ipsam brevem imperfectam. QUAT.
PRINC. 4, 1, 7. QUAT. PRINC. 4, 1, 38: Pausa vero **semi-**
brevis maioris duas tenet partes temporis perfecti. Pausa
semibrevis minoris tertiam partem temporis perfecti possi-
det. IOH. HANB. sum. 12 p. 256, 23. IOH. HANB. sum. 13 p.
268, 27: W. de Doncastre posuit **semibreve maiores** cum
tractulo descendente ... **Minor semibrevis** sic figuratur: ♣.
[s.XV] THOM. WAL. 6, 1-6. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80.

2 *Semibrevis im Wert von drei Minimen - Semibrevis im*
Wert von zwei Minimen — semibreve with the value of three
minims - semibreve with the value of two minims
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 35, 2: Est enim secundum moder-
nos **maiores semibrevis** divisibilis in tres et **minor** in duas.
al. ANON. Mediol. 3, 14: Nota, quod duae sunt **semibreves**,
scilicet **maiores** et **minores**; **maiores** figurantur sicut **mi-**
nores et e contra, sed est differentia, quia **semibrevis maior**
valet tres minimas, illa alia duas.

semibrevis maior - semibrevis minor - semi-
brevis minima I. *Bezeichnung für Semibreven mit unter-*
schiedlichen Werten (in der italienischen Mensurallehre) II.
Semibrevis im Wert eines Drittels einer Brevis in perfekter
Mensur oder der Hälfte einer Brevis in imperfekter Mensur -
Semibrevis im Wert von 2/3 einer Brevis in imperfekter Men-
sur - Semibrevis im Wert von 1/6 einer Brevis in imperfekter
Mensur III. *Semibrevis im Wert von drei Minimen - Semi-*
brevis im Wert von zwei Minimen - Semibrevis im Wert von

einer Minima — I. term that designates semibreves with different values (in Italian mensural theory) II. semibreve with the value of a third of a breve in perfect mensuration or half of a breve in imperfect mensuration - semibreve with the value of $\frac{2}{3}$ of a breve in imperfect mensuration - semibreve with the value of $\frac{1}{6}$ of a breve in imperfect mensuration III. semibreve with the value of three minims - semibreve with the value of two minims - semibreve with the value of one minim

I Bezeichnung für Semibreven mit unterschiedlichen Werten (in der italienischen Mensurallehre) — term that designates semibreves with different values (in Italian mensural theory)

1 allgemein — general

[s.XIV] MARCH. pom. 31, 2: Ubi sciendum est, quod **semibrevium** quaedam debent dici **maiores**, quaedam **minores** et quaedam **minimae**. **Maiores** autem debent distinguere, quia quaedam debent dici **maiores** via artis, quaedam **maiores** via naturae. PETR. CAP. 3, 2. al.

2 in der Sechs- oder Zwölftteilung der Brevis — within the six- or twelve-fold division of the breve

a für die Semibrevis maior: $\frac{1}{3}$ einer Brevis (‘via naturae’) oder $\frac{2}{3}$ einer Brevis (‘via artis’) als nach unten gestielte Semibrevis — for the semibrevis maior: $\frac{1}{3}$ of a breve (‘via naturae’) or, with a downward stem $\frac{2}{3}$ of a breve (‘via artis’) [s.XIV] MARCH. pom. 31, 8: **Maiores** ergo **semibrevis** debet dici illa, quae habet unam de tribus partibus temporis continere, et hoc dicimus via naturae. **Maiores** autem **semibrevis** via artis debet dici illa, quae continet duas de tribus partibus temporis; nam nunquam posset duas de tribus partibus temporis continere, nisi hoc esset via artis. ... Et sic per talem artem talis nota est facta **maior semibrevis**, sicut etiam in caudando praecedentem ipsam in deorsum via artis: et tunc dicitur per artem duas partes temporis de tribus artificialiter continere. al. MARCH. comp. 4, 12: si due **semibreves** ponuntur pro tempore, prima potest dici **maior** via artis signis artis eidem additis, scilicet cauda in deorsum, ut hic inferius patet: ♪•. Et tunc secunda dicitur **maior** via nature. GUIDO FR. 2, 36-37. RUBR. BREV. 1a, 3. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 12, 16, 27.

b für die Semibrevis minor: $\frac{1}{6}$ einer Brevis (‘via naturae’): **semibrevis minor imperfecta** oder $\frac{3}{12}$ einer Brevis (‘via artis’): **semibrevis minor perfecta** — for the semibrevis minor: $\frac{1}{6}$ of a breve (‘via naturae’): **semibrevis minor imperfecta** or $\frac{3}{12}$ of a breve (‘via artis’): **semibrevis minor perfecta**

[s.XIV] MARCH. pom. 31, 16: Quae autem ad senariam divisionem pertinent, debent dici **minores** (sc. semibreves) eo, quod minus de tempore contineant in valore, scilicet solum unam de sex partibus temporis mensurandi. Et istae distinguuntur, quia aliquando debent dici **minores** imperfectae puta, quando unam de sex partibus temporis continent solum. Quando autem alteri adiuncta est, puta caudatae in sursum, tunc ipsa dicit unam de sex partibus temporis et dimidiam in valore; et haec dicitur **minor perfecta** eo, quod plus continet de perfectione quam prius. Potest etiam, et forte melius, dici illa, quae solum continet unam de sex partibus temporis, **minor** naturaliter; et illa, quae adiuncta continebit unam partem de sex et dimidiam, vocetur **minor** per artem. MARCH. comp. 4, 29. GUIDO FR. 2, 36-37. RUBR. BREV. 1a, 3.

c für die Semibrevis minima: $\frac{1}{12}$ einer Brevis (nach oben gestielt) (‘via naturae’) oder $\frac{1}{8}$ einer Brevis — for the semibrevis minima: $\frac{1}{12}$ of a breve (with an upward stem) (‘via naturae’) or $\frac{1}{8}$ of a breve

[s.XIV] MARCH. pom. 30e, 5: via naturae esset dare duodecim **semibreves**, quae **minimae** vocarentur. al. GUIDO FR. 2, 36-37. PETR. CAP. 2, 3: tempus perfectum, quod con-

stat ex duodecim **minimis semibrevis**, quod alio nomine nuncupatur duodenarium. PETR. CAP. 2, 4: tempus imperfectum, quod ex octo **semibrevis minimis** construitur et alio nomine nuncupatur octonarium. RUBR. BREV. 1a, 1. RUBR. BREV. 2a, 2.

3 in der Neunteilung der Brevis für die Semibrevis minor: $\frac{1}{9}$ einer Brevis (‘via naturae’) oder $\frac{2}{9}$ einer Brevis (‘via artis’) — for the semibrevis minor in the nine-fold division of the breve: $\frac{1}{9}$ of a breve (‘via naturae’) or $\frac{2}{9}$ of a breve (‘via artis’)

[s.XIV] MARCH. pom. 32d, tit.: De nominibus ipsarum **semibrevium**. Postea quaeritur, quomodo nominantur. Dicimus, quod tres primae, quae dividuntur, nominantur ut prius; nam ipsae sunt, quae dividuntur in novem, quae novem dicuntur **minores** per naturam, si unam partem de novem contineant. Si autem duas de novem continebunt, tunc dicuntur **minores** per artem.

4 in der Zweiteilung der Brevis für die Semibrevis maior: $\frac{1}{2}$ einer Brevis — for the semibrevis maior in the two-fold division of the breve: $\frac{1}{2}$ of a breve

[s.XIV] MARCH. comp. 8, 2: Dividitur enim tempus imperfectum sua primaria divisione in duas partes, quae sunt aequales in valore et equivalent duabus de tribus primarie divisionis temporis perfecti. ... Et tales due vocantur **semibreves maiores** naturales eo, quod duabus maioribus perfecti temporis comparantur.

5 in der Vierteilung der Brevis für die Semibrevis minor: $\frac{1}{4}$ einer Brevis — for the semibrevis minor in the four-fold division of the breve: $\frac{1}{4}$ of a breve

[s.XIV] MARCH. comp. 8, 2: Dividitur enim tempus imperfectum sua primaria divisione in duas partes, quae sunt aequales in valore et equivalent duabus de tribus primarie divisionis temporis perfecti. ... Et tales due vocantur **semibreves maiores** naturales eo, quod duabus maioribus perfecti temporis comparantur. Si autem ipsarum duarum caudetur una, tunc secundum Ytalicos transimus ad secundam divisionem ipsius temporis imperfecti, quae est in quattuor, quae vocantur **minores** adequantes ipsum tempus equaliter.

II Semibrevis im Wert eines Drittels einer Brevis in perfekter Mensur oder der Hälfte einer Brevis in imperfekter Mensur - Semibrevis im Wert von $\frac{2}{6}$ einer Brevis in imperfekter Mensur - Semibrevis im Wert von $\frac{1}{6}$ einer Brevis in imperfekter Mensur — semibreve with the value of a third of a breve in perfect mensuration or half of a breve in imperfect mensuration - semibreve with the value of $\frac{2}{6}$ of a breve in imperfect mensuration - semibreve with the value of $\frac{1}{6}$ of a breve in imperfect mensuration

[s.XIV] MARCH. pom. 43, 6: transimus ad tertiam divisionem temporis imperfecti, quae est in sex **semibreves** aequales, quae vocantur **minimae** in primo gradu eo, quod ultra divisionem **minorum semibrevium** dividuntur. ANON. Paris. I 1, 15: Recta brevis valet tres **semibreves maiores**, si sit perfecta; si vero sit imperfecta, duas. ANON. Paris. I 1, 18: Brevis autem imperfecta valet duas **semibreves maiores**. **Semibrevis** autem **maior** in perfectis et in imperfectis duplici modo dividitur, scilicet in duas vel tres. Si in duas dividitur, tunc una erit **minor** et altera **minima**; si in tres, tunc sunt **minimae** et sunt aequales. al. IAC. LEOD. spec. 7, 34, 5. (?)

III Semibrevis im Wert von drei Minimen - Semibrevis im Wert von zwei Minimen - Semibrevis im Wert von einer Minima — semibreve with the value of three minims - semibreve with the value of two minims - semibreve with the value of one minim

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 34, 23: si quis ipsum (sc. cantum) notare velit secundum modernum notandi modum, pro

al. ANON. Vratisl. p. 335a: prolacio maior est duplex: scilicet maior semimaioris et est **semibrevium** <et> (*om. ed.*) minimarum **perfectarum** aggregacio; sed maior semiminoris est **semibrevium imperfectarum** et minimarum perfectarum aggregacio. Sed minor semiminoris est **semibrevium** minimarumque **imperfectarum** aggregacio (*sim. MENS.* Si ille p. 507, 12). [*s.XV*] PROSD. exp. 8, 2. PROSD. exp. 8, 6: semibrevis in maiori prolacione, id est **semibrevis perfecta**, et semibrevis in minori prolacione, id est **semibrevis imperfecta**. al. UGOL. URB. 3, 2-5, 16: Dicit ergo auctor in textu, quod **semibrevis perfecta** in maiori prolacione non imperfecta ab aliqua minima sine alicuius puncti additione de se et sui natura perfecta est et valet tres minimas, et semibrevis in minori prolacione, id est **semibrevis imperfecta** non punctata puncto perfectionis, valet duas minimas. al. IOH. HOTH. fig. I 1, 12 (*sim. IOH. HOTH. fig. II 1, 12*). GUIL. MON. 7 p. 45-51. PROP. MENS. Nota quod II 2, 5 descr. MENS. Cum animadv. 35. al. CONTR. Cum notum 21 p. 312.

b mit Verkürzung des Wertes durch Imperfektion — with shortening of the value through imperfection

[*s.XIV*] ANON. London. I 2 p. 45: omnis **semibrevis perfecta** potest imperfici ... omnis **semibrevis imperfecta** potest perfici. TRACT. FIGUR. 3 p. 72, 11. al. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 3-1, 9: **semibrevis perfecta** potest per se ab una minima separata imperfici. UGOL. URB. 3, 3-14, 4: **semibrevis perfecta** ante vel post possit imperfici.

c als Pause — as rest

[*s.XIV*] MENS. Duplex p. 163: De pausis. Quot spatia linea continet, tot tempora omissa valet. Et si parvam partem de duobus spatiis contineat, **semibreve perfectam** repraesentat. Et si parvam partem unius spatii contineat ita, quod tangat lineam et sub linea reperiatur, **semibreve imperfectam** repraesentat. MENS. Primo punctus p. 37: Pausa attingens duo spatia et unam regulam valet **semibreve perfectam**. Pausa attingens spatium inferius et unam regulam valet **semibreve imperfectam**. ANON. Barcin. I p. 24. ANON. London. I 1 p. 46. al. WILLELM. 3, 56. [*s.XV*] PROSD. exp. 89, 33: in minori prolacione non est ponenda pausa **semibrevis perfecte**. al. ANON. Mell. 16, 13: Si vero videas tractum in medio spacii nullam lineam tangentem vel super lineis pertensum, talis tractus **semibreve perfectam** designat.

2 Semibrevis im Wert von drei bzw. zwei Minores (in der Reihe: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima) — semibreve with the value of three, or of two minors (in the series: larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, semiminor, minima)

[*s.XIV*] IOH. HANB. sum. 12 p. 254, 14: **Perfecta semibrevis** est, que tres minores in se continet; que duas (*ed.: dues*), **semibrevis imperfecta** vocatur (*sim. IOH. HANB. sum. 15 p. 282, 14*). IOH. HANB. sum. 15 p. 282, 16: Potest etiam semibrevis recta, cum sit ex **semibrevis perfectis**, imperfici per minorem precedentem vel subsequentem, vel per valorem. IOH. HANB. sum. 15 p. 284, 17: Continet etiam **semibrevis perfecta** ex omnibus perfectis 3 minores, 9 semiminores, 27 minimas. Et cum sit **imperfecta** ex omnibus imperfectis, valet 2 minores, 4 semiminores, 8 minimas. al.

semibrevis perfecta - semibrevis imperfecta - semibrevis minima *Semibrevis im Wert von drei Minimen bzw. zwei Minimen bzw. einer Minima* — semibreve with the value of three minims, or of two minims, or of one minim

[*s.XIV*] IOH. MUR. not. 2, 5, 4: In primo gradu sic possumus nominare: triplex longa, duplex longa, simplex longa. In secundo insequendo nomina antiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis. In tertio ad similitudinem istius praecedentis:

brevis perfecta, brevis imperfecta, semibrevis, non ab aequali parte, sed a maiori vel minori, ut dicatur binarius maior pars trium, unitas minor, et haec semibrevis ab antiquis dicitur minor. In quarto nomina praecedentium insequendo: **semibrevis perfecta, semibrevis imperfecta, semibrevis minima** (*inde IAC. LEOD. spec. 7, 24, 13*).

semibrevis recta 1. Bezeichnung für eine Semibrevis mit regulärem Wert 2. Bezeichnung für eine in Ligaturen als Quadrat geschriebene Semibrevis — 1. term that designates a semibreve with regular value 2. term that designates a semibreve written as a square in ligatures

1 Bezeichnung für eine Semibrevis mit regulärem Wert — term that designates a semibreve with regular value

[*s.XIII*] MENS. Sciendum 22: **Recta semibrevis: ••**.

[*s.XIV*] PHIL. VITR. 15, 12: Illa vero, quae tres valet minimas, **recta** et vera **semibrevis** vocatur, licet omnia corpora obliqua largo modo loquendo, id est de semibrevis, semibreves vocantur. ANON. Paris. I 6, 15: Tempus autem imperfectum cognoscitur, quando duae **rectae semibreves** pro recta brevi computantur. ROB. HANDLO p. 158, 11. IOH. MUR. lib. 4, 10: duplex est minima, **semibrevis**, brevis et longa, scilicet **recta** et altera: recta, quando simpliciter ponitur pro valore sue forme, altera, quando pro duplici (*inde GOSCALC. 3, 4 p. 166, 5. PROSD. exp. 47, 3. PROSD. mens. p. 213a*). MENS. Primo punctus p. 35. ANON. London. I 2 p. 44: **Recta semibrevis** adhuc duplex est: quaedam perfecta et quaedam imperfecta. Semibrevis perfecta signat tempus trium minimarum. ANON. London. I 2 p. 46: Et pausa **rectae semibrevis** imperfectae continet medietatem spatii sub linea. IOH. HANB. sum. 15 p. 282, 6. al. WILLELM. 3, 37. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 4-5, 4: **semibrevis** dicitur **recta**, quando valorem semibrevis praecise tenet et nil ultra. FR. GAFUR. pract. 3, 4.

2 Bezeichnung für eine in Ligaturen als Quadrat geschriebene Semibrevis — term that designates a semibreve written as a square in ligatures

[*s.XIV*] ROB. HANDLO p. 130, 13: **Recta semibrevis** precedens cum obliquitate ligari potest ascendendo et descendendo ut hic: ROB. HANDLO p. 132, 2: Ligarique possunt **semibreves recte** et oblique cum brevibus rectis et obliquis, semilongis et longis.

semibrevis semimaior v. semibrevis maior - semibrevis semimaior - semibrevis recta - semibrevis minor - semibrevis minima

v. valor semibrevis

saeptus

semibrevis -atis f. Zeitmaß einer Semibrevis — temporal measure of a semibreve

[*s.XIII*] LAMBERTUS mens. 253: Octavus imparibus binis semibrevis semper potietur: / ... / Nonus semibrevis tribus et equalibus sic perficietur: / ... / Notandum autem, quod nullus aut raro cantus aliquis perfectus sive motellus ex istis duobus ultimis (*sc. modis*) invenitur propter difficultatem **semibrevis**. PS.-PETR. CRUC. U 3, 17: Opposita tamen proprietas est signum **semibrevis** duarum: (*sim. IOH. BALLOCE 2, 15. TRAD. Franc. I p. 10. TRAD. Franc. II 2, 13. TRAD. Franc. IV 3, 8. TRAD. Franc. V 48. ROB. HANDLO p. 132, 11*). TRAD. Franc. III 4b, 2: Et est opposita proprietas quidam tractus ascendens, qui, ubicumque in primo puncto ligature ascendentis vel descendentis invenitur, <est> signum **semibrevis** figure ad hoc, quod primi duo puncti ligature propter illum tractum ascendentem semibrevis debent. MENS. Notandum quod 5a, 8: Nota, quod iste tractus, qui a parte anteriori ponitur (*sc. sursum*), aliud in ternaria quam in binaria ligatura operatur, quia in ternaria ligatura designat brevitate, in binaria vero **semibrevis**.

[s.XIV] MARCH. comp. 10, 5: que ligature dicant longitudinem, brevitatem et **semibreuitatem**, videre oportet. [s.XV] PROSD. exp. 68, 5: in omni ligatura prima nota habens tractum sive caudam a parte sinistra ascendentem dicitur cum opposita proprietate, id est cum opposito proprietatis superius nominata, scilicet cum **semibreuitate**, que opponitur brevitati saltim relative, cum brevitatis dicatur in respectu ad **semibreuitatem** et e converso; que brevitatis pro proprietate notarum primarum in ligatura positarum secundum intentionem Franconis superius nominata fuit et non **semibreuitas**. PROSD. exp. 70, 12.

semichroma -ae f. *Note der Mensuralnotation im Wert eines halben Chroma — note in mensural notation with the value of half of a chroma* (††)

[s.XV] IOH. HOTH. fig. I 1, 2: Octo sunt figurae mensurabilis cantus, videlicet maxima, longa, brevis, semibrevis, minima, semiminima, croma et **semicroma** ut hic: □◻◻◻◻◻◻◻◻ vel ◻. ... ◻: ◻◻. ◻: ◻◻. <◻>: ◻◻ vel sic ◻◻ de duo in duo (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 2. IOH. HOTH. mens. I 1, 1). IOH. HOTH. mens. II 1, 3: Figurae enim cantus choralis (*ex errore pro mensurabilis*) sunt 8, sed proprie 5 dumtaxat, quae dicuntur partes prolationis, id est cantilenae vel orationis, id est oris rationis, quia ab ore hominum praecipue prolatae sunt. Et hee sunt videlicet maxima, longa, brevis, semibrevis et minima; reliquae vero semiminima, croma et **semicroma** tali pacto: □◻◻◻◻◻◻◻◻◻◻◻◻◻◻ (cf. Ioh. Mur. lib. 1, 1).
v. chroma 3

semicirculus -i m. *Halbkreis (als Bezeichnung für Notationszeichen der Mensuralmusik) — 'semicircle' (as symbol in mensural music)*

I als Mensurzeichen (am Anfang eines Stückes bzw. Abschnitts) — as mensuration sign (at the beginning of a composition or section)

1 allgemein — general

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 32: De circulis et **semicirculis**. ANON. COUSS. V p. 142, 3. al. [s.XV] PROSD. exp. 57, 9: illi quadranguli et illi circuli cum illis **semicirculis** erant signa extrinseca. al. UGOL. URB. 3, 6-7, 12. ANON. MONAC. 2, 18. al. ANON. SALISB. 8, 4. FLOR. FAX. 2, 17, 5. al.

2 ohne Zusatzzeichen — without additional sign

a zur Anzeige des tempus imperfectum — for indication of tempus imperfectum

[s.XIV] PHIL. VITR. 16, 10: Tempus enim imperfectum non nisi in duas dividitur semibreves, et sic uno caret istorum, etc. Unde ad eius imperfectionem denotandam **semicirculus** vel duo tractuli apponantur: c. al. TRAD. Phil. I f. 62rD, 1: Ad temporis imperfecti designationem inponitur **semicirculus** et aliquando duo baculi, et utrumque est bonum (*sim.* PS.-MUR. arg. p. 107a). TRAD. Phil. II 9, 5: Unde tempus imperfectum est, quando non dividitur nisi in duas semibreves tantum, et sic caret una illarum. Unde ad designandum eius imperfectionem ponitur **semicirculus** ut hic: ◻. ANON. PARIS. II 8, 1. IOH. MUR. lib. 6, 3: Item circulus ponitur pro tempore perfecto, **semicirculus** pro tempore imperfecto (*ad loc.*: PROSD. exp. 56, 4-47. al. UGOL. URB. 3, 6-2, 3 - 3, 6-2, 38). QUAT. PRINC. 4, 1, 32: Sed ad tempus imperfectum demonstrandum **semicirculus** figuratur ut hic: ◻ ◻◻ ◻ ◻◻. *ibid.* al. VERS. Iam post 146. IOH. HANB. sum. 13 p. 266, 11. GOSCALC. 3, 6 p. 170, 9. PS.-THEODON. 2a p. 43. IOH. PIPUDI p. 45: **semicirculus** talis ◻ vel similis designat imperfectionem. TRAD. Phil. III p. 9. ANON. COUSS. V p. 218, 10. al. ANON. La Fage II p. 427. [s.XV] THOM. WAL. 10, 5. PROSD. exp. 56, 23: Quando vero componebant (*sc. antiqui*) aliquem cantum de tempore imperfecto, ponebant exterius in margine

semicirculus. PROSD. mens. p. 215a. ANON. LONDON. II 2, 3: Item si cantus est de modo perfecto, ponatur figura ternaria prope circulum vel **semicirculum**, ut hic: 3◻ 3◻. al. ANON. MONAC. 4, 10. al. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66. al. IOH. TINCT. diff. 38: Circulus imperfectus est signum temporis imperfecti, qui ab aliis **semicirculus** idem dicitur. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 15. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 88. al. IOH. HOTH. fig. II 2, 1. IOH. HOTH. mens. I 2, 2. IOH. HOTH. dial. p. 72. NICOL. BURT. 3, 2, 18. ADAM FULD. 3, 6. FR. GAFUR. pract. 2, 7-8. al.

b zur Anzeige des tempus imperfectum und der prolatio minor — for indication of tempus imperfectum and prolatio minor

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 13 p. 266, 11. [s.XV] PROSD. exp. 56, 42: pro maiori prolatione ponunt (*sc. aliqui moderni*) unum punctum in circulo vel **semicirculo**, pro minori vero nullum. ANON. LONDON. II 2, 8. ANON. MONAC. 4, 13. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 19. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. IOH. HOTH. fig. I 2, 2: **Semicirculus** denotat, quod brevis valet duas semibreves, et vacuitas denotat, quod semibrevis valet duas minimas. IOH. HOTH. fig. II 2, 2. NICOL. BURT. 3, 2, 18. ANON. SALISB. 6, 16. GUILL. POD. 7, 37: **semicirculus** tempus atque prolationem imperfectam propter sui imperfectionem iure demonstrat. FLOR. FAX. 3, 5, 2: Sine puncto prolationem imperfectam ibidem continebit **semicirculus**. PROP. MENS. Nota quod II 1, 7.

c zur Anzeige des modus imperfectus — for indication of modus imperfectus

[s.XV] THOM. WAL. 10, 5: Signum cantus, qui est de tempore perfecto et modo imperfecto, est **semicirculus** cum puncto in medio ... Signum cantus de tempore imperfecto et de modo imperfecto est **semicirculus** sine puncto in medio, ut patet hic: c. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82: circulus aut **semicirculus** modum ostendunt minorem. IOH. HOTH. fig. I 2, 3: Et si post circulum vel **semicirculum** sequitur signum ternarii vel binarii, circulus vel **semicirculus** denotat longam, et signum sequens denotat brevem; et si post circulum vel **semicirculum** sequuntur duo signa binarii vel ternarii, circulus vel **semicirculus** denotat maximam, signum ternarii vel binarii sequens denotat longam et tertium signum binarii vel ternarii denotat brevem. IOH. HOTH. mens. I 2, 8-11. GUILL. MON. 7 p. 53.

3 mit drei oder zwei Strichen oder Punkten im Halbkreis — with three or two strokes or dots within the semicircle

a zur Anzeige des tempus imperfectum (und des modus perfectus bzw. imperfectus) — for indication of tempus imperfectum (and modus perfectus or imperfectus)

[s.XIV] PHIL. VITR. 18, 5: Ad signandum vero modum et tempus imperfectum **semicirculus** duos intus tractulos continens apponatur, ut hic: <◻>. PHIL. VITR. 18, append. b: Ad modi imperfecti et temporis imperfecti designationem figuratur ◻, talis <enim **semicirculus**> in se continens duos tractulos, qui tractuli designant modum imperfectum, **semicirculus** tempus imperfectum ut in moteto „Nazarea que decora“. IAC. LEOD. spec. 7, 47, 14.

b zur Anzeige des tempus imperfectum (und der prolatio maior bzw. minor) — for indication of tempus imperfectum (and prolatio maior or minor)

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 6, 4: Item si in circulo vel in **semicirculo** inveniuntur tres puncti, maioris prolationis est, si duo, minoris est, ut hic: ◻ ... ◻ (*ad loc.*: PROSD. exp. 56, 5-24. UGOL. URB. 3, 6-2, 4 - 3, 6-2, 38. al.). GOSCALC. 3, 6 p. 170, 9. IOH. PIPUDI p. 45: Item ponuntur aliquando in circulo vel **semicirculo** puncta; si ista tria fuerint, prolatio erit maior ◻ ◻ et si duo, minor ◻ ◻. TRAD. Phil. III p. 9. ANON. COUSS. V p. 218, 19: Septima conclusio, quod, si in **semicirculo** po-

nuntur tres puncti, maiorem prolationem designant ratione perfectionis, ut hic: €. Ottava conclusio, quod, si in **semicirculo** ponuntur duo puncti, minorem prolationem significant, ut hic: €. ANON. La Fage II p. 427. [s.XV] PROSD. mens. p. 215a. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 16. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82.

c zur Anzeige von *modus maior imperfectus* und *modus minor imperfectus* — for indication of *modus maior imperfectus* and *modus minor imperfectus*

[s.XV] FLOR. FAX. 3, 5, 1: Sunt autem, qui dicunt primis duobus **semicirculis** (*sc.* €€) maiores usos esse, ut hi modum minorem perfectum in maxima et longa significarint, sed non alterationem longae vel brevi, ut circuli dederint. Nos vero cantus multorum praesertim antiquorum vidimus, non tamen in hos ipsos incidimus; sed ut opinio horum extat, et nos quoque quaedam de his sicut digna commemorabimus. **Semicirculus** igitur cum tribus in medio punctis modum minorem perfectum in maxima, cum duobus vero in longa eundem figurat. *al. cf. Blackburn/Holford-Strevens, Florentius p. 313-314*

4 mit einem Punkt im Halbkreis — with a dot within the semicircle

a zur Anzeige des *tempus imperfectum* (und der *prolatio maior*) — for indication of *tempus imperfectum* (and *prolatio maior*)

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 13 p. 266, 11: Et quando ponitur **semicirculus** ante notam, brevem denotat imperfectam. Si punctus in eo sit, semibrevis in brevi perfecta manet ut hic: ∅. [s.XV] PROSD. exp. 56, 42: pro maiori prolatione ponunt (*sc. aliqui moderni*) unum punctum in circulo vel **semicirculo**, pro minori vero nullum. GEORG. ANS. 3, 176: Quibus vero in cantibus has (*sc. mensuras*) minoris fore prolationis volunt (*sc. cantores*), anteponunt circulum, sed solis duobus punctis [cuius] in medio signatum: ∅. At alii **semicirculi** figuram unico signatam puncto: €. ANON. London. II 2, 8. ANON. Monac. 4, 13. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67. IOH. TINCT. diff. 198. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 18. IOH. TINCT. punct. 17, 2. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 88. *al.* IOH. HOTH. fig. II 2, 2. NICOL. BURT. 3, 2, 18. ANON. Salisb. 6, 16. *al.* GUILL. POD. 7, 37. FR. GAFUR. pract. 2, 9. ANT. LUCC. 8, 6: Quamvis in circulo ponatur unus (*sc. punctus*) tantum et in **semicirculo** etiam unus tantum, designatur tempus perfectum et maiorem prolationem (*pro* designat tempus perfectum et imperfectum et maiorem prolationem). FLOR. FAX. 3, 5, 2: **Semicirculus** cum unico puncto prolationem perfectam in semibreve dabit, id est tres minimas loco notulae plani cantus, quas sub perfecta mensura cecinerimus. PROP. MENS. Nota quod II 1, 5.

b zur Anzeige des *modus imperfectus* (und des *tempus perfectum*) — for indication of *modus imperfectus* (and *tempus perfectum*)

[s.XV] THOM. WALS. 10, 4: Signum cantus, qui est de tempore perfecto et modo imperfecto, est **semicirculus** cum puncto in medio, ut patet hic: €.

5 zwei Halbkreise zur Anzeige von *modus imperfectus* und *tempus imperfectum* — two semicircles for indication of *modus imperfectus* and *tempus imperfectum*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 47, 10: Alii autem ad designandum imperfectum signum apponunt duorum **semicirculorum** sic: ∅ ... et per tale signum denotant tam tempus quam modum.

6 mit einem Strich durch den Halbkreis zur Anzeige von *tempus imperfectum* und *prolatio minor* — with a stroke through the semicircle as indication of *tempus imperfectum* and *prolatio minor*

[s.XV] ANON. Couss. XII 11, 3: Semiditas est alicuius cantus medietatis ablatio et habet fieri in tempore imperfecto mi-

noris prolationis imperfectae, et eius est tale signum, quum paragraphum, id est unus simplex tractus, ponitur in medio **semicirculi**, ut hic: €€. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 20: Pro imperfecto (*sc. tempore*) eiusdem minoris prolationis ut hic: €. Idem est de circulis et **semicirculis** per medium ut hic: ... €€. FLOR. FAX. 3, 5, 2.

II als Zeichen für die *Diminution* — as sign that indicates diminution

[s.XV] PROSD. exp. 61, 31: Prima etiam fractio potest cognosci secundum aliquos per aliud signum, scilicet per **semicirculum** transversum sive dextrum respicientem partem sinistram ut hic: ∅. Et hoc signum ponitur comuniter a modernis. Et ratio talis signi est, quoniam, cum circulus habeat augmentare, **semicirculus** vero diminuere, ut habitum est superius, satis rationabile est, quod **semicirculus** transversus sive respiciens partem sinistram magis habeat diminuere quam **semicirculus** respiciens partem dextram ex eo, quod imperfectior est, cum respiciat partem imperfectiorem, scilicet partem sinistram. PROSD. mens. p. 217b: cum **semicirculus** sive dexter sive sinister diminuere habeat in respectu ad circulum completum. *ibid.* *al.* UGOL. URB. 3, 6-7, 15: Aliis etiam signis moderni cantores utuntur ostendendae diminutionis causa, quorum unus est **semicirculus** sua semicirculatione partem sinistram respiciens, qui talis est: ∅. *al.* ANON. Couss. XII 11, 10: quum paragraphum ponitur in medio **semicirculi** habentis punctum, ut hic: € vel sic: €; in cuius signi cantu similiter causatur diminutio. ANON. Monac. 4, 16: Nota, quod signa iam dicta, scilicet circulus et **semicirculus**, quandoque ponuntur in aliquo cantu et habent tractum per eius medietatem et illud signum est, quod talis cantus, in quo ponitur circulus vel **semicirculus** cum tractu, dicitur per diminutionem, quod alii dicunt per semi, id est, quod note diminuuntur ultra suum proprium valorem, ... ut ibi: ∅€. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67: <T>ractus est linea longa aliquando per circulum seu **semicirculum** vadens ad partem sinistram seu per medium, que si tracta fuerit ad sinistram partem ut hoc ∅, diminutionem designat et per medium cantari iubet. Et istis signis, qui inbutus fuerit, poterit nobiliter omnem cantum mensuralem scire et intelligere. Et figure habentes tractus sunt tales ∅∅ℓℓ (*lectio incerta ms.*). ANON. Salisb. 13, 2: Semiditas est cantus mediae partis ablatio et habet causari in tempore imperfecto minoris prolationis, cuius est talem signum, scilicet paragraphus, qui per medium **semicirculum** ductus ut hic: €€. FLOR. FAX. 3, 5, 2: **Semicirculus** ... Cum virgula ipsum transversante tempus imperfectum minoris prolationis per medium, hoc est, duae breves loco duarum semibrevium computabuntur.

III als Zeichen für *mensurale Proportionen* — as sign that indicates mensural proportions

[s.XV] PROSD. mens. p. 216b: Item volunt aliqui alii, quod **semicirculus** dexter ut iste ∅ sit signum universale nobis demonstrans, quod cantare debemus figuras ipsum sequentes in proportionem sexquiteria ad figuras in suis propriis valoribus, sicut quatuor pro tribus vel octo pro sex. PROSD. mens. p. 217a: Ad ultimum vero, quod alii dicunt de **semicirculo** dextro, quod est signum et cetera, dico, quod imaginari non valeo, quomodo talis **semicirculus** magis nobis demonstret, quod cantare debeamus in proportionem sexquiteria quam in dupla vel sexquialtera vel in alia proportionem, licet forsitan habere possent rationem, quare plus diminuit quam semicirculus sinister, qui taliter figuratur: €. UGOL. URB. 3, 6-7, 17: Quidam vero alia signa ponunt, scilicet **semicirculos**, quorum unus partem superiorem, alter partem inferiorem respicit, sub quibus diversas intelligunt proportionem, ut sub hoc **semicirculo** ∪ duplam faciunt proportionem, sub hoc ∩ subsexquialteram. GEORG. ANS. 3, 171: Cum vero disponant non servare men-

suras, sed tertia sui parte diminutas esse, **semicirculi** figuram proponunt (*sc. quidam cantores*): C. PROP. MENS. Sequitur 29 p. 166 (p. 473a): Quinta proporcio musicalis sesquitercia vocatur ... Et huic praeponitur tale signum, videlicet **semicirculus** reversus absque puncto aut tractu ut sic: $\curvearrowright$. PROP. MENS. Sequitur 35 p. 167 (p. 473a): Sexta proporcio musicalis sesquiquarta vocatur ... Et huic praeponitur hoc signum, videlicet quaternarius numerus atque quinaris algoristice positi quinario supra et quaternario infra vel **semicirculus** reversus cum puncto ut hic: $\curvearrowright$. PROP. MENS. Sequitur 39 p. 167 (p. 473b): Septima proporcio musicalis vocatur superbiparciens ... Et huic proporcioni praeponitur tale signum, videlicet **semicirculus** reversus cum tractu per medium versus dextram ut hic: $\curvearrowright$. PAUL. PAULIR. 7, 2, 4 p. 71: <S>esquiquarta (*sc. proportio*) dicibilis a ,sesqui', quod est ,totum', et ,quarta' quasi continens (*ms.*; *ed.*: quia continet) totum et eius quartam. Cuius signum tale est $\frac{3}{4}$ vel **semicirculus** reversus cum puncto $\curvearrowright$. <S>uperbiparciens proporcio est, quando maior numerus continet minorem et eius duas partes ut quinque ad tria, decem ad sex, quindecim ad novem, viginti ad duodecim. Hoc est, quod in cantu mensurali quinque minime contra tres componuntur aut decem contra sex et sic de singulis notis ad singulas. Cui proporcioni correspondet **semicirculus** reversus cum tractu per medium versus dextram $\curvearrowright$. *al.* ADAM FULD. 4, 8: Sesquitercia proportio est, quando maior numerus continet semel minorem et eius tertiam partem, ut 4 ad 3 vel 8 ad 6. Musicaliter, quando quatuor minimae contra tres vel octo contra sex proferuntur; cuius signum est cifra quaternaria posita supra trinarium, ut hic: $\frac{4}{3}$ vel **semicirculus** reversus ut hic: $\curvearrowright$... Sesquiquarta proportio est, quando maior numerus continet in se minorem (*ed.*: brevior) semel et eius quartam partem, ut 5 ad 4 vel 10 ad 8. Et sic musicaliter, quando quinque minimae proferuntur contra quatuor aut decem contra octo etc. Eius signum est quaternaria virgula algoristica posita supra quaternarium ut hic: $\frac{5}{4}$, vel **semicirculus** conversus cum puncto ut hic: $\curvearrowleft$... Superbipartiens est, quando maior numerus continet in se minorem (*ed.*: brevior) semel et eius duas partes cum una aliquanta, quae simul sumtae non faciunt unam aliquotam, ut 5 ad 3 vel 7 ad 4 vel 9 ad 5. Cuius signum est virgula quaternaria supra trinarium ut hic: $\frac{5}{3}$ vel **semicirculus** virgulatus, ut hic: $\curvearrowleft$ conversus. ... Dupla superbipartiens est, quando maior numerus continet minorem (*ed.*: brevior) bis et eius duas partes, ut 8 ad 3; habet enim 8 bis trinarium numerum et duas partes. Musicaliter, quando octo minimae contra tres proferuntur aut 16 ad 6. Cuius proportionis signum est virgula octonaria algoristica posita supra trinarium ut hic: $\frac{8}{3}$ vel **semicirculus** conversus cum virgula et puncto. GUILL. POD. 8, 15. FLOR. FAX. 3, 5, 2.

IV als Zeichen für die Fermate — *as sign for the fermata* [s.XV] IOH. TINCT. diff. 198: si in **semicirculo** ab inferiori parte aperto ponatur (*sc. punctus*), moram generaliter fiendam in illa nota, supra quam constituitur, designat, qui punctus organi vulgariter dicitur. IOH. TINCT. punct. 18, 2: Punctus morae generalis est signum in medio **semicirculi** ab inferiori parte aperti positum, quo in illis notis, supra quas constituitur, ab omni parte cantus generaliter est morandum.

V als Zeichen für die Augmentation — *as sign that indicates augmentation*

[s.XV] GUILL. POD. 8, 16: figurarum augmentationes quidam etiam nostrorum temporum modulatores per circulum aut **semicirculum** punctum in medio habentes intelligi voluerunt, quod hoc tempore nimium vulgatum est. FLOR. FAX. 3, 5, 3: Fuerunt item, qui circulum et **semicirculum** ut hi modum et perfectum et imperfectum in eorum cantibus tribuerent, hoc est per augmentum in brevibus et semibrevis praeposuerunt, quoniam tunc pro maxima longa et pro longa

brevis et pro breve semibrevis figuratur. Hac enim comparatione nostra quoque aetate utimur.

cf. Busse-Berger, Signs

semiconcordia -ae f. *Bezeichnung für eine unvollkommene Konsonanz* — *term for an imperfect consonance* [s.XV] CONTR. Et primo I 3 p. 137 (p. 462a): Item dicuntur perfectae (*sc. species*), quia aliis consonantiis in melodia perfectiores ac delectiores sunt; item **semiconcordia** dicitur a ,semis', quod est ,dimidium' Latine, et ,concordia', quia imperfectae seu mediae concordantiae.

semicrossuta -ae f. *Notenzeichen der Mensuralnotation ohne Wertbestimmung* ($\ddagger$) — *note in mensural notation with no fixed mensural value* ($\ddagger$)

[s.XV] FLOR. FAX. 3, 2, 2: ipse quoque Philosophus omnem divisibilem quantitatem dicit iterum divisibilem fore et ideo nos ultra minimam has humanae voci pronuntiati possibilis adiunximus, scilicet semiminimam $\downarrow$, semisemiminimam $\ddagger$, crossutam $\ddagger$, **semicrossutam** $\ddagger$, fugielam $\ddagger$ et semifugielam $\ddagger$. *cf. Blackburn/Holford-Strevens, Florentius p. 312*

semidiapason *verminderte Oktave* — *diminished octave* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 61: **Semidiapason** continet in se quatuor tonos et tria semitonia minora ut hic: (*sequitur exemplum*). [s.XV] CONTR. ZAB. tract. p. 242: Proportiones non reperibiles in cantu simplici usque ad diapason inclusive: Diapason - rarum - ad octavam. **Semidiapason** - inusitatum - ad octavam. Ditonus cum diapente - rarissimus - ad septimam. CONTR. Consonantia 24: Nota, quod fa contra mi in consonantiis perfectis poni non debet, quia deficiunt in semitono aut superhabundant ut tritonus, semidiapente vel **semidiapason** (*sim.* CONTR. Si discantus 29). CONTR. Prima regula 34: Similiter et tam falsa octava est, dum vox fa contra vocem mi pro octava datur, **semidiapason** dicta. Unde quando datur $\cdot b \cdot$ molle contra $\cdot b \cdot$ durum pro quinta aut octava, talis semper erit consonantia disproportionata, quamvis multi credant, quod dare debeant, immo dare possunt; sed prohibetur.

semidiapason a minori *Bezeichnung für die um einen kleinen Halbton verminderte Oktave (entsprechend der großen Septime)* — *term that designates an octave diminished by a minor semitone (corresponding to the major seventh)* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 76: **Semidiapason a minori** non ponitur, quia idem est quod ditonus cum diapente.

semidiapente *verminderte Quinte* — *diminished fifth* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 51: **Semidiapente** continet in se distincte tonum et semitonium minus et iterum tonum et semitonium minus ut hic: (*sequitur exemplum*). [s.XV] TRAD. Holl. II 3, 126: Quidam musici ultra illos novem modos superaddunt 4^{or} modos inusitados, qui ex his componuntur, et sunt isti: tritonus, **semidyapente**, semiditonus cum dyapente, ditonus cum dyapente. ... Sed **semidiapente** est saltus unius vocis in 5^{tam} imperfecte sonans. Et iste modus alibi fieri non potest, nisi ubi fit ascensus vel descensus de una voce in 5^{tam}, ita tamen, quod a semitono incipiat, et ultima vox in semitono finiat, ut est de $\cdot B \cdot$ gravi in $\cdot F \cdot$ grave (*inde* TRAD. Holl. V 3, 161. *sim.* TRAD. Holl. XXII 6, 65-69). TRAD. Holl. II 3, 144 (*inde* TRAD. Holl. V 3, 179. CONTR. ZAB. tract. p. 240). TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 26. TRAD. Holl. XXIV 8, 118. TRAD. Holl. XX 3, 49. TRAD. Holl. XX 3, 50: **Semidiapente**, quinta inusitata, constat ex duobus tonis et duobus semitoniis minoribus et est minus quam tritonus. CONTR. ZAB. tract. NN 1. CONTR. ZAB. tract. PP 6: **Semidiapente**, quod ideo ante tritonum pono, quia, etsi excedat tritonum vocum numerositate, ab eo tamen exceditur quantitate, a ,semis' ,imperfectae

fectum' et 'penta' 'quinque' dictum est imperfectum diapente et est ascensus vel descensus ab una voce ad suam quintam duobus tamen semitoniis inclusis. Et dicitur 'imperfecta quinque', quia excedit diatessaron et exceditur a vero diapente, sicut a ·B·mi in ·F·faut vel ab ·E·lami in ·b· molle et econtra, quod in uno simplici cantu nusquam invenitur. CONR. ZAB. tract. p. 242. TRAD. Holl. XV 6, 76: Omnis modus musicalis aut incipitur ... in quinta: debiliter, sic **semidyapente** (*cum exemplo*). TRAD. Holl. XV 7, 129. TRAD. Holl. XV 9, 221 (*cf. Witkowska-Z., Hollandrinus XV p. 81*). BART. RAM. 1, 2, 8 p. 50: diapente imperfecta, quae vocatur **semidiapente** ... In sono tamen non minus discors est quam ipse tritonus immediate considerata. Ideo non fecimus mentionem **semi-diapente**. Loco enim tritonii accipitur in sono. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: Tristatus vero de Silva in quinta, ut ait, non prohibetur taliter, quoniam potest fieri quinta post quintam, dum tamen una sit **semidiapente**, alia vero diapente, sicut reperimus in cantilena „Sois emprantis“ et in aliis antiquioribus. Sed hoc non est concedendum in integris, bene tamen in fractis, id est in diminutione notularum. ANON. Tegerns. II 145: Contra ·E· grave, id est ·E·lami, non dabitur ·b· rotundum pro quinta, quia est falsa musica et **semidiapente**. ADAM FULD. 2, 7. ADAM FULD. 2, 11. GUILL. POD. 3, 32. MICH. KEINSP. 6, 43. CONTR. Consonantia 24: Nota, quod fa contra mi in consonantiis perfectis poni non debet, quia deficient in semitono aut superhabundant ut tritonus, **semidiapente** vel semidiapason (*sim.* CONTR. Si discantus 29). CONTR. Consonantia 26 (*sim.* CONTR. Si discantus 28). CONTR. Prima regula 33.

ex errore pro semitonium cum diapente: ORIG. ET EFF. 12, 3.
semidiapente a minori *Bezeichnung für die um einen kleinen Halbton verminderte Quinte (entsprechend dem Tritonus) — term that designates a fifth diminished by a minor semitone (corresponding to the tritone)* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 73: **Semidiapente a minori** non ponitur, quia idem est quod tritonus.

semidiatessaron a minori *Bezeichnung für die um einen kleinen Halbton verminderte Quarte (entsprechend der großen Terz) — term that designates a fourth diminished by a minor semitone (corresponding to the major third)* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 71: **Semidiatessaron a minori** non ponitur, quia idem est quod ditonus.

semidissonantia -ae f. *Bezeichnung für einen nicht vollständig dissonanten Zusammenklang — term for a sonority that is not completely dissonant* [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr. ADAM FULD. 2, 10: quidam diatessaron perfectam fore dicunt consonantiam, quidam imperfectam; nos vero eam **semidissonantiam** esse dicimus, id est, cum nulla per se solam concordantem. ADAM FULD. 4, 6: Sed detur meo iudicio experientia determinatrix, sitque auris uniuscuiusque sibi ipsi iudex et inveniet diatessaron non esse consonantiam, ut quidam volunt, sed consonantiae partem, quia imperfecta est, et nisi eam perfecta praecesserit, **semidissonantia** erit.

semiditas -atis f. *Halbierung (von Notenwerten) — halving (of note values)* [s.XV] ANON. Couss. XII 11, 2: secundum musicum sincopatio sic diffinitur: Est valoris notarum ablatio, cuius duae sunt species, scilicet **semiditas** et diminutio. **Semiditas** est alicuius cantus medietatis ablatio et habet fieri in tempore imperfecto minoris prolationis imperfectae, et eius est tale signum, quum paragraphum, id est unus simplex tractus, ponitur in medio semicirculi, ut hic: ¶. Correlationum cantus, cui tale

signum praepositur, solum omnium notarum medietas canitur (*sim.* ANON. Salisb. 13, 1-2). COMPOS. Cum igitur 1, 29: Septimo consideret (*sc. qui vult componere duplum*) de sincopacione, ubi sciendum, quod ambarum specierum sincopacionis, scilicet **semiditatis** et diminucionis, uti potest in duplis, prima quidem specie in compositione temporis imperfecti, secunda autem specie in compositione temporis perfecti (*cf. Sachs, K.-J., De modo componendi p. 60*).

semiditonialis (semiditonialis, semiditonaris) -e 1. *zum Intervall der kleinen Terz gehörig* 2. *eine kleine Terz umfassend* — 1. *belonging to the interval of the minor third* 2. *encompassing a minor third*

1 *zum Intervall der kleinen Terz gehörig — belonging to the interval of the minor third*
 [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 30, 16: In numeris enim ditonalis proportio iuncta **semiditonali** sesquialteram inducit proportionem. IAC. LEOD. spec. 2, 36, 9: ex **semiditonali** et sesquioctava simul iunctis proportionibus habitudo nascitur sesquitercia, ut hi ostendunt numeri: 32 27 24. Inter primum et secundum est semiditoni proportio, ut nunc supponimus, et sunt illi termini minimi **semiditonialis** proportionis. IAC. LEOD. spec. 2, 56, 47 IAC. LEOD. spec. 2, 73, 8 - 2, 124, 8. *passim* IAC. LEOD. spec. 3, 22, 30-35. IAC. LEOD. spec. 5, 34, 16 - 5, 43, 7.

2 *eine kleine Terz umfassend — encompassing a minor third*
 [s.XIV] IOH. BOEN mus. 3, 62. IOH. BOEN mus. 3, 91: distantia **semiditonialis**, qualis est inter ·c·solfaut et ·a·lamire. IOH. BOEN mus. 3, 96. IOH. BOEN mus. 3, 106. IOH. BOEN mus. 3, 131. IOH. BOEN mus. 3, 160: est enim **semiditonialis** distantia maior duobus semitoniis maioribus in duobus comatibus et amplius, non tamen in tribus. IOH. BOEN mus. 4, 29-32. [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43.
 v. decima ditonaris - decima semiditonaris, tertia ditonalis (ditonaris, ditonaeus) - tertia semiditonalis (semiditonaris, semiditonaeus)

semiditoniaeus -a, -um *eine kleine Terz umfassend — encompassing a minor third*
 [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 5: Haec (*sc. diatessaron*) enim vel singulis diatonici generis intervallis distinctis procedit: vel toniaeo et **semiditoniaeus** in composito vel **semiditoniaeus** in composito et toniaeo vel in composito diatessaronico. FR. GAFUR. pract. 3, 2: Tertia itaque dupliciter disponitur, ditono scilicet et semiditono, quae licet (quum ditonalis est) semitonii subtractione in **semiditoniaeum** formam transmutetur, (quum vero **semiditoniaeus** est) superpositione semitonii in ditoniaeam convertatur. *ibid.* al.

semiditonicus -a, um *aus einem Ganzton und einem Halbton bestehend — consisting of one tone and one semitone* [s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 2: Consonas vero intensiones, puta diatessaronicas, diapenticas, diapasonicas, ditonicas (*ed.*: diatonicas), **semiditonicas** (*ed.*: semidiatonicas) et reliquas harmonicis cantilenis accommodatas.

semiditonus -i m. *kleine Terz — minor third*
 I Gebrauch — usage
 1 *als Melodieintervall — as melodic interval*
 [s.XI] COMM. TON. I 1, 2. *al.* ADALB. 1B, 9: Secundariae vero consonantiae vocibus suis non simul, sed successive factis bene sonant. Sunt autem quattuor secundariae consonantiae: tonus, ditonus, semitonium, **semiditonus**. GUIDO micr. 4, 12: Habes itaque sex vocum consonantias, id est tonum, semitonium, ditonum, **semiditonum**, diatessaron et diapente.

In nullo enim cantu aliis modis vox voci coniungitur vel intendendo vel remittendo (*inde* WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 1. FRUT. brev. 10 p. 64. METROL. 67 p. 75. ENGELB. ADM. 2, 3, 3. ENGELB. ADM. 2, 27, 2. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 44. MON. Figure I p. 176, 10). GUIDO micr. 16, 22: Musica motus est vocum: tonus - semitonium - ditonus - **semiditonus** - diatessaron - diapente (*sim.* MOT. Musica est p. 154. MOT. Omnis cantus p. 186. PS.-GUIDO form. 1, 11). GUIDO ep. p. 486, 205: Iunguntur ad se invicem voces sex modis: tono, semitonio, ditono, **semiditono**, diatessaron et diapente. *al.* HERMANN. mod. p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur: scilicet unisonus, semitonium, tonus, **semiditonus**, ditonus, diatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, ad haec sonus diapason (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. IOH. COTT. mus. 8, 1. MUS. MAN. 38, 1. TON. Franc. p. 148a. AMERUS 7, 1. HIER. MOR. 14, 6 (p. 58). HIER. MOR. 14, 115 (p. 62). PS.-THOMAS AQU. I 67. ANON. Couss. IV p. 63, 27. COMPIL. Lips. p. 135. TRAD. Holl. VIII 13, 29. GOB. PERS. p. 184a. HERMANN. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. IX 1, 2, 102. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 27. TRAD. Holl. XXIV 8, 122. TRAD. Holl. II 3, 148. TRAD. Holl. III 5, 123. TRAD. Holl. V 3, 77. TRAD. Holl. VII 3, 46. TRAD. Holl. XIII 3, 217. TRAD. Holl. XX 3, 72. TRAD. Holl. XV 7, 127. LAD. ZALK. 3, 191. SZYDLOV. 7, 134. TRAD. Holl. XXI 6, 70. TRAD. Holl. XVII 181. TRAD. Holl. XII 7, 12. TRAD. Holl. XIV 9, 52). WILLEH. HIRS. 25 (c. 24), 5. MOT. Musica est p. 168. ARIBO 12 p. 37. *al.* COMM. Guid. 85 p. 131. *al.* LIB. ARGUM. 15 p. 20: Quot sunt consonantiae? Septem. Quae sunt illae? Ut superius dixi: tonus, semitonius, ditonus, **semiditonus**, diatessaron, diapente, diapason, per quas omnis cantilena discurrit. *al.* MOT. Omnis cantus p. 187. COMPIL. Casin. 117-118, 2. VERS. Ars est 51. VERS. Ars humanas p. 111a. FRUT. brev. 10 p. 65. *al.* QUAEST. MUS. 1, 15 p. 34. IOH. COTT. mus. 19, 13: In quo et hoc (*sc. quinto modo*) ornatui est, si plerumque cantus eius a finali per ditonum et **semiditonum** surgat (*sim.* TRAD. Holl. VIII 28, 22). IOH. COTT. mus. 19, 24: Item decentissimus in cantu sonus est, si diatessaron interdu ita varietur, ut **semiditonum** vel ditonus nunc praecedat, nunc subsequatur. *al.* [s.XII] UDALSC. 74. *al.* GUIDO AUG. 441. *al.* TON. Gratianop. p. 22. *al.* TON. Parkm. p. 108. ANON. La Fage I 4, 8. ANON. Pannain p. 113. DISC. Quicumque I 6: **Semiditonus** regularis organice diapente cum tono. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 496b. *al.* DISC. Omnis homo II 4 p. 253: ascendendo vel descendendo debemus reddere heptade vel dyatessaron vel diptonum vel **semidiptonum**. *al.* MUS. MAN. 52, 19: In Gloriam vero sive in psalmis introituum solet hic tonus a tertia per duos tonos surgere in quintam et inde per **semiditonum** circumflexum tacta septima redire in quintam et pausare circa finem, facto eodem circumflexo ad finalem descendere. *al.* METROL. 49 p. 73. *al.* DISC. POS. VULG. 26, 86 (p. 191). *al.* AMERUS 18, 3. *al.* LAMBERTUS plan. 139 (*inde* TRAD. Lamb. 3, 1, 1). *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 160, 41. *al.* DISC. Quicumque III 20 p. 262: Nam si cantus ascendat unum punctum tonum facientem, quintans a dupla per **semiditonum** debet descendere, et sic erit in quinta. *al.* HIER. MOR. 14, 6 (p. 58): X (?) sunt modi, ex quibus omnis melodia contextitur, videlicet unisonus, semitonium, tonus, **semiditonus**, ditonus, diatessaron, diapente, semitonium cum dyapente, tonus cum diapente, duplex diatessaron, diapason. *al.* TRAD. Garl. plan. II 154. *al.* TRAD. Garl. plan. V 199. DISC. Videndum 6. *al.* ANON. Couss. IV p. 63, 16. VERS. Postquam pro 75. PS.-MUR. summa 913. *al.* ENGELB. ADM. 3, 9, 3: saltus, vel de aliqua voce ad terciam sicut in dytono et **semiditono**. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 12, 1, 33: dicet aliquis: Equalitas in speciebus et in notis est in uno cantu, qui

quidem ascendit ultra dyapente a fine **semiditonum** similiterque ab eodem fine **semiditonum** descendit; hic cantus erit auctenticus an plagalis? *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 38a: Sciendum, quando cantus ascendit per dytonum vel per **semiditonum**, et tunc discantus sit in octava, tunc octava debet post se habere quintam. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 120. *al.* IAC. LEOD. cons. 1 (*sim.* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 4). IAC. LEOD. spec. 4, 11, 6. *al.* HUGO SPECHTSH. 285: Ter tria iunctorum sunt intervalla modorum, / in quorum formis cantus contextitur omnis, / antiqui libri sicut tibi dant reperiri. / Unisonus primus semitoniumque secundus, / tertius inde modus tonus est de iure locatus. / Est **semiditonus** quartus, ditonus quoque quintus (*sim.* TRAD. Holl. XV 7, 13. TRAD. Holl. XIV 9, 9. *cf.* Hermann. vers. p. 149). PETR. PALM. p. 513. IOH. MUR. contr. 17. QUAT. PRINC. 2, 11: Alie vero consonantie, videlicet semitonium, **semiditonus** et ditonus, que assidue in cantu versantur et in eis diverse voces sicut et in aliis consonantiis simul pro loco et tempore sonare videntur, ideo inter consonantias recipiuntur, ut patet inferius, quia ad cantilenas formandas non minus quam ceterae sunt necessariae. *al.* HEINR. EGER 5 p. 56. *al.* ANON. Mediol. 1, 1. PS.-MUR. mod. p. 99b: authentici toni cantantur sepius supra ditonum vel **semiditonum**, id est supra tertiam vocem a finalibus suis. Plagales vero se tenent sub **semiditono** vel sub ditono a finalibus suis et in tertia vel sub tertia voce. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 36: dyatessaron multo dulciorem melodiam facit et maxime in autento deutro, si interdum ter vel quater vel eo amplius cum immixtione toni, **semidytioni** vel dytoni reperciatur. *al.* IOH. OLOM. 7 p. 30. IOH. CICON. mus. 4, 2 p. 366, 10. *al.* IAC. THEAT. 15. NICOL. CAP. p. 312. *al.* TRAD. Holl. X A 58 (*sim.* TRAD. Holl. X B 87. TRAD. Holl. V 3, 66. TRAD. Holl. VII 3, 41. TRAD. Holl. XV 7, 10. TRAD. Holl. XVII 134. *cf.* HERMANN. mod. p. 150). ANON. Claudifor. 3, 1, 1. UGOL. URB. 1, 80, 9: Quaedam (*sc. antiphonae*) per **semidiptonum** et tonum ad ipsum ·A· ascendunt. *al.* GEORG. ANS. 3, 51. ANON. Carthus. pract. 15, 1. TRAD. Holl. I 1, 9, 41: In cantu vero plano et ecclesiastico non nisi sex modis uti convenit ascendendo vel descendendo, scilicet tono vel semitonio, **semiditono**, dyatessaron, ditono et dyapente, ut vult Bohecus, quoniam preter has nulla mulcet vocum compositio ipsum auditum ad affectionem animi (*sim.* TRAD. Holl. XI 1, 9, 41). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 11. TRAD. Holl. V 3, 69. *al.* TRAD. Holl. VI 22, 11. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 41. CONTR. ZAB. tract. p. 241. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 5, 2. *al.* COMPOS. Capiendum 3, 3. *al.* IOH. TINCT. exp. 8, 4. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 50. NICOL. BURT. 1, 15, 93. BONAV. BRUX. 16, 15. ADAM FULD. 2, 7: **Semiditonus** est saltus de linea in lineam aut de spatio in spatium incluso semitonio. LAD. ZALK. 3, 73. GUILL. POD. 4, 21. ANON. La Fage III p. 244. SZYDLOV. 13, 48. *al.* TRAD. Holl. XIV 9, 9. CONTR. Est autem p. 367a. *al.* CONTR. Prima regula 59. CONTR. Septem s. spec. II 11. *al.* MON. Figure I p. 176, 78.

2 *allgemein* — general

[s.XI] GUIDO micr. 6, 17: Semitonium autem et ditonus et **semiditonus**, etsi voces ad canendum coniungunt, divisionem tamen nullam recipiunt. ARIBO 61 p. 53 (*inde* COMM. Guid. 54 p. 168). *al.* COMM. Guid. 51 p. 168. *al.* LIB. SPEC. 5 p. 31. *al.* VERS. Ars est 81: Istud 1 notificet **semiditonum**. PS.-GUIDO form. 4, 1: ·D· deponitur tono, semitonio et iterum elevatur tono, semitonio, tritono et **semiditono** usque ad alium ·d· acutum. *al.* FRUT. brev. 8 p. 59 (*sim.* FRUT. ton. p. 113). *al.* FRUT. ton. p. 167. *al.* PS.-OSBERN. 93. QUAEST. MUS. 1, 16 p. 36. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 239. *al.* THEINR. DOV. 3, 1 p. 226, 6. *al.* TON. Baumg. 1, 10. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 192: Primus tonus autentus ...

diapason super se proprie et tonum sub se habens per licenciam itemque super se **semiditonum** per licenciam ·e· et ·f·. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 24, 27. *al.* AMERUS 2, 25. ANON. Couss. VII 10, 1. *al.* HIER. MOR. 14, 101 (p. 61). *al.* TRAD. Garl. plan. I 60 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 34. TRAD. Garl. plan. III 32. TRAD. Garl. plan. V 147). *al.* TRAD. Garl. plan. V 133. *al.* ANON. Couss. IV p. 68, 10. IOH. GROCH. 17: Et sic invenit Pythagoras, quid esset diesis, tonus, ditonus, **semiditonus**, diatessaron, diapente, diapason et ex his composita. PS.-MUR. summa 941. *al.* ENGELB. ADM. 2, 22, 2. *al.* WALT. ODINGT. 2, 18, 5: Toni signum est maius S, semitonii minus s. Et ditoni maius T, **semiditoni** minus t. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 3. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 120. *al.* INTERV. Proportionum p. 19. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 25. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 12: Item extremae duae minores chordae inter se in diatonico (*sc. genere*) tonum, in chromatico **semiditonum**, in enharmonio ditonum habent. *al.* HUGO SPECHTSH. 317: sic **semiditono** loca bis septem sociabo. HUGO SPECHTSH. comm. p. 100: duo modi ad tertiam vocem, ut **semidytonus** et dytonus. PETR. PALM. p. 513. *al.* IOH. MUR. contr. 15. QUAT. PRINC. 2, 10. *al.* HEINR. EGER 5 p. 64. *al.* COMPIL. Ticin. C 148. PS.-MUR. mod. p. 99b. ANON. La Fage II p. 424. ANON. Seay p. 32: Ad faciendum istam tertiam est addendus unus semitonus, et ista fiet de **semidictono** dictonus et ista tertia est verax naturalis et consonabilis. *al.* ANON. Monac. II 81. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 29. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 120, 3: Omnis **semiditonus** duobus intervallis positus diatonicum genus est ... Omnis **semiditonus** in uno intervallo positus solus per se nec in proportionibus numerorum nec in divisionibus monocordi ordinatur. In cantu tamen utilis est. Omnis **semiditonus** duobus intervallis positus in sesquioctava et in sesquiseptadecima proportionem ordinatur. *al.* TRAD. Holl. X A 1: Quilibet modus aut resonat in una et eadem corda, idest voce, et sic est unisonus: dulcis ... - in tertia intensa, et sic est ditonus - in tertia depressa, **semiditonus** (*sim.* TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 26. TRAD. Holl. XXIV 8, 121. TRAD. Holl. XIII 3, 38. TRAD. Holl. XV 6, 70. TRAD. Holl. XV 7, 129. TRAD. Holl. XV 9, 217). PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 12. *al.* ANON. Claudifor. 6, 1, 6. *al.* ANON. Gemnic. 2, 1, 17: Sed ut mutatur in fa descendendo de primo cantu naturali in primum b duralem, et tunc saltus fit aut per semitonium aut per **semiditonum** aut per dyatesseron. *al.* UGOL. URB. 1, 12, 4: Sunt igitur sonorum seu vocum coniunctiones tonus, semitonium, diphtonus, **semidiphtonus**, diatesseron, tritonus, diapente, diapente imperfectum, diapente cum tono, diapente cum semitonio, diapente cum diphtono, diapente cum **semidiphtono**, diapason, diapason imperfectum, diapasondiatesseron, diapasondiapente et bisdiapason. *al.* IOH. KECK 2 p. 323b. TRAD. March. 400. ANON. Carthus. theor. 14, 4: Que species musice et armonice sunt dyatessaron, diapente et dyapason. Tonus vero non dicitur consonantia, sed pars eius. Que quidem species armonice prime et simplices dici possunt respectu ceterarum intermediarum specierum, que sunt **semiditonus**, ditonus, semitonium cum diapenthe et semiditonus cum diapente, que sunt armonie et species composite. ANON. Carthus. pract. 15, 1. TRAD. Holl. III 5, 125. MUT. Christo 121: Mutacio sol in re fit saltus per **semiditonum** aut diatessaron aut per diapente, id est ad tertiam vel ad quartam vel ad quintam clavem. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 3, 4. *al.* TRAD. Holl. VI 27, 7: Tercium mendacium, si thonus eveniat, ubi debet esse semitonium, vel **semidithonus**, ubi ditonus oportet existere. *al.* TRAD. Holl. XIII 3, 38: Omnis modus ... resonat ... in 3^a - **semiditonus** - remissa. *al.* CONR. ZAB. tract. VV 12: Ubi enim vel pro semitonio tonus vel pro **semiditono** ditonus aut econtra cantaretur, non modicus error committeretur. IOH. TINCT. diff. 263. FR. GAFUR. extr.

7, 9, 1. *al.* IOH. TINCT. nat. 16, 2. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 2, 34: **Semiditonus** itaque communiter dicitur tertia imperfecta, ditonus tertia perfecta. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 30: coniuncta est facere de semitonio tonum et de tono semitonium, sic et de **semiditono** ditonum et de ditono **semiditonum**. *al.* GUILL. POD. 1, 6. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. COMPEND. MUS. 62. *al.* ANON. La Fage III p. 244. CONTR. Inprimis 5, 1. CONTR. Species plani 1. CYMB. Si vis add. 3.

10 **3 als Zusammenklang in der Mehrstimmigkeit — as simultaneous sonority in polyphony**
[s.XI] GUIDO micr. 18, 16: Superior nempe diaphoniae modus durus est, noster vero mollis, ad quem semitonium et diapente non admittimus, tonum vero et ditonum et **semiditonum** cum diatessaron recipimus, sed **semiditonus** in his infimatum, diatessaron vero obtinet principatum (*cf.* TRAD. Guid. 9). GUIDO micr. 18, 29: occursus tono melius fit, ditono non adeo, **semiditono** numquam. *al.* ORG. Berol. 5: Organum est vox sequens precedentem sub celeritate diapente vel diatessaron vel dittoni vel **semidittoni**. *al.* [s.XII] THEINR. DOV. 2, 7 p. 220, 1: Quare tamen ditonus <et> **semiditonus** admittantur in organa eqs. [s.XIII] ANON. Couss. VII 11, 22: Et notandum, quod unisonus, **semidytonus**, dytonus, dyatesseron, dyapente et dyapason sunt magis necessariae species quam aliae, quia omnis discantus se habet cum tenore suo in aliqua istarum consonantiarum (*sim.* TRAD. Lamb. 3, 15, 1). ANON. Emmeram. 4 p. 260, 37: Sex vocum genera solummodo sonorum aequipollentiam absque incursione discrepantiae statuunt ad perfectionem totius melodiae. Et ideo sex esse concordantias dicimus et non plures, quarum prior est unisonus, secunda dyapason, tertia dyapente, quarta dyatessaron, quinta ditonus, sexta et ultima **semiditonus**. FRANCO COL. 11, 29: aut discantus incipit in unisono cum tenore ... aut in diapason ... aut in dyapente ... aut in dyatessaron ... aut in ditono ... aut in **semiditono** (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 5, 21). PS.-FRANCO comp. 3, 1: Patet ergo ex praedictis omnem bene discantare volentem in aliqua consonantiarum perfectarum existere; opertum (*ms.; ed.:* apertum) debet tamen **semiditonum** atque ditonum commiscere, quando unisonus vel diapente convenientissime possit subsequi. HIER. MOR. 15, 69 (p. 65). ANON. Couss. IV p. 71, 16: regula: omnis inceptio naturalis armonica inter organistas optimos est aut in unisono vel diapason vel diapente vel diatesseron vel **semiditono** vel ditono. ANON. Couss. IV p. 88, 21: Quidam finiunt cum puncto solo aut in diapason vel unisono vel diapente, raro autem in diatesseron, nisi fuerit in instrumento cordarum, et rarius per ditonum et **semiditonum**, sicut homines occidentales faciunt. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 24: **Semiditonus** vero ad unisonum, semitonium cum diapente ad diapente, semiditonus cum diapason ad ipsam diapason retrocedunt. IAC. LEOD. spec. 7, 5, 21: aliqui discantus, etsi raro, incipere possint ab aliquibus imperfectis concordis ut a tertiis, in **semiditono** vel ditono, non sic tamen in eis debent terminari. *al.* PETR. PALM. p. 508: notandum est, quod omnis simplex discantus ... simpliciter potest componi et ordinari ex unisono, **semiditono**, ditono, diapente, tono cum diapente et diapason. *al.* IOH. MUR. contr. 12: **Semiditonus**, idest tertia minor, est species imperfecta; requirit naturaliter post se unisonum. Potest etiam habere aliam speciem perfectam vel imperfectam, sed tunc oportet tantum sustineri, quod fiat ditonus (*inde* GOSCALC. 2, 1 p. 112, 4). QUAT. PRINC. 3, 14: quando duo cantores simul cantant, unus autem planum cantum et alius discantum; si qui discantat, descenderit et gravis vox ascendat et tertia intersit, illa tertia habet fieri ex **semiditono**. GOSCALC. 2, 1 p. 110, 13. *al.* [s.XV] THEOD. CAPR. p. 95. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 39: hae compassibiles

dissonantiae resolvi soleant in non suis perfectis, ut ditonus ac **semitonum** in unisonum. TRAD. HOLL. VI 32, 8: Est aliud vero genus organi, quod simplex vocatur; hoc autem est, ubi inferius unus tantummodo est subsecutor, in quo quatuor tantum consonantie reperiuntur, id est tonus, dytonus, **semitonum**, quamvis raro, et dyatesson (cf. Guido micr. 18, 18). al. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 4. COMPOS. Natura 5, 9: Quando discantus est infra tenorem per dytonum vel **semitonum**, contratenor potest poni in tertia vel octava supra tenorem. COMPOS. Capiendum 10, 7: Quando discantus est supra tenorem per ditonum vel **semitonum**, id est per tertiā perfectam vel imperfectam, tunc contratenor potest esse infra tenorem in tertia. CONTR. Septem s. cons. 63 p. 148 (p. 466b). CONTR. Sex s. spec. I p. 306a. al. CONTR. Sex s. spec. II p. 381. al. CONTR. Volens igitur p. 383.

4 als Teil größerer Intervalle — as constituent part of larger intervals

[s.XI] ARIBO 99 p. 57: Partes eius (sc. diapente) sunt tonus, diatesson, **semitonum**, ditonus. al. LIB. ARGUM. 59 p. 25: semitonus componitur de tono et semitono; diatesson de tono, semitono, ditono, **semitono**; diapente de tono, semitono, ditono, **semitono** et diatesson. [s.XII] ANON. La Fage I 5, 14: 'De omnibus' nichilominus recte interpretatur (sc. diapason), quia omnes coniunctiones et consonantias, videlicet tonum, semitonium, ditonum, **semitonum**, diatesson et diapente in se continere probatur. THEINR. DOV. 3, 7 p. 242, 2: diatesson cum semitono secundum <constitutionem> quidem, quod disiungitur in **semitonos** 2 duabus **semitoni** speciebus iteratis secundum eundem ordinem. al. [s.XIII] MUS. MAN. 32, 10. al. HIER. MOR. 14, 34 (p. 59). al. TRAD. Garl. plan. I 195 (sim. TRAD. Garl. plan. II 126). TRAD. Garl. plan. V 148. AUGUST. MIN. 160. al. ANON. Couss. IV p. 68, 7: Differentia vel intervallum inter tonum et diatesson vel e contrario est **semitonum** ... Ergo differentia inter **semitonum** et diatesson est tonus, quia diatesson componitur ex eisdem. al. ENGELB. ADM. 3, 15, 2: tetracorda ordinata sunt primo ad coniungendas consonantias medias consimiliter et dissimiliter, scilicet dytonum et **semitonum** et semitonium, ex quibus componuntur dyatesson et diapente. al. WALT. ODINGT. 2, 16-17, 8. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 25: cromaticum color pulcritudinis appellatur. Pulcra quoque sillaba **semitonum** est, cui si infra vel supra additur tonus, dyatesson consonantia mox consurgit. al. IAC. LEOD. spec. 2, 80, 7: dicitur ditonus una tertia, quae una cum **semitono** secundum sub et supra diapente constituit. Vox enim aliqua medians inter extremas diapente voces, si ad alteram habet **semitonum**, ad reliquam habet ditonum. IAC. LEOD. spec. 2, 81, 7: Continet semitritonus duos in se **semitonos**. al. QUAT. PRINC. 3, 18. ANON. Monac. II 78: Sexta in se continet diapente cum tono ... et illa est sexta perfecta ... Aliquando in se continet diatesson cum **semitono** ... et illa est sexta imperfecta. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 13, 14. ORIG. ET EFF. 24, 2. IOH. CICON. mus. 1, 35 p. 152, 3. PROSD. spec. 1, 14 p. 168, 29. ANON. Claudifor. 3, 2, 4. al. UGOL. URB. 1, 23, 2: Quarta vocatione seu sonorum **semitritonus** appellata est, qui maximae consonantiae diapason remota et diatesson ac diapente consonantiarum causa dicitur esse propinqua, quarum est pars (sim. FR. GAFUR. extr. 7, 6, 1). al. ANON. Carthus. theor. 14, 6. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 28: in omni vero diapente ditonum ac **semitonum** habeas. al. TRAD. HOLL. VI 7, 29. al. IOH. TINCT. diff. 81-82. FR. GAFUR. extr. 7, 7, 1: dyatesson, quae a causis remotis et mediatis, scilicet tonis et semitono, et a causis propinquis et immediatis, scilicet ditono et **semitono**, dicitur esse composita. al. IOH. TINCT. nat. 16, 2. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 18. al. IOH. TINCT. exp. 8, 13. BART.

RAM. 1, 2, 8 p. 50: Diceret tamen aliquis: quare dicimus diapente et diatesson, quae simul iuncta complent diapason? Num quid enim idem faciet ditonus cum hexade minori aut **semitonum** cum maiori. GUILL. POD. 3, 30. CONTR. Est autem p. 366b.

5 ? als charakteristisches Merkmal der vierten Kirchen-tonart — ? as characteristic feature of the fourth mode [s.XI] COMPIL. Casin. 237-243, 26: Quartus (sc. tropus) vero, cum humilis a tertio est, dicitur **semitonum** (pro semitonus? glo.: id est duobus medii soni).

6 in zusammengesetzten Intervallbezeichnungen — in compound terms for an interval

[s.XIII] HIER. MOR. 15, 95 (p. 65): probatur semitonium cum diapente ac diapason ... **semitonum** cum diapason et ditonum cum diapason esse per accidens consonancias. ANON. Couss. IV p. 86, 1: Concordantiae organi puri ... Secundariae dicuntur quinque tantum cum unisono exclusive et dicuntur duplex diapason ... diapente cum diapason ... diatesson cum diapason ... ditonus cum diapason et **semitonum** cum diapason. al. WALT. ODINGT. 2, 15, 2: Concordes discordiae sunt sex: semitonus, ditonus, diapente cum tono, diapason et **semitonum**, diapason et ditonus, diapason et diatesson (sim. COMM. Boeth. II p. 348, 20). al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 105, tit.: Quid sit **semitonum** cum diapason. **Semitonum** cum diapason est consonantia sonorum inaequalium sex tonos in se continens tribus cum minoribus semitoniis in dupla super decem partiente proportionem consistens. eqs. IAC. LEOD. spec. 2, 121, tit.: Quid sit **semitonum** cum bis diapason. **Semitonum** cum bis diapason est vocatione inaequalium consonantia undecim continens tonos et minora semitonia quinque in quadrupla super viginti partiente consistens proportionem. eqs. IAC. LEOD. spec. 4, 37, 1: **semitonum** cum diapente, **semitonum** cum diapason ... **semitonum** cum diapente et diapason, **semitonum** cum bis diapason. al. PETR. PALM. p. 511: sicut semitonus supra unisonum requirit unisonum seu diapente descendendo, ita et per easdem regulas **semitonum** supra diapason requirit diapason vel diapente supra diapason descendendo. COMM. Boeth. II p. 348, 20: concordies discordie, scilicet semitonus, ditonus, diapente cum tono, diapason cum **semitono**, diapason cum ditono, diapason cum diapente; quae concordies discordie pro eo dicte sunt, quod ipse, et si discordent, aliis prepositis tribuunt eisdem concordiam suaviorem. ANON. Monac. II 81: Decima in se continet diapason cum ditono ... Aliquando diapason cum **semitono**, videlicet sex tonos cum tribus semitoniis. [s.XV] UGOL. URB. 2, 5, 16: Decima minor ... vocatur diapason cum **semitritono**. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 4, 9.

v. bisdiapason II, diapason I B 2, diapente cum semitono

7 als konstitutives Intervall des chromatischen Tongeschlechts — as structural interval of the chromatic genus

[s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 23: Omnis **semitonum** in uno intervallo cromaticum genus est, ut hic: (sequitur exemplum) (sim. IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 120, 1). al. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 37: omnium generum melorum dispositiones in ... monochordo reperire possibile non dubito: ... Chromaticum per tonum divisum in duo semitonia, maius scilicet et minus, et tria semitonia in composita vel **semitonum**, quod idem est. IAC. LEOD. spec. 5, 8, 20: Tres igitur partes, in quas in genere chromatico diatesson distinguitur, sunt diesis, apotome et **semitonum**, quae, simul sumptae, praecise diatesson constituunt. IAC. LEOD. spec. 5, 15, 15: chorda, quae est lichanos, ... in genere diatonico, cum acutiore chorda tonum continet, in chromatico **semitonum**, in enharmonio ditonum. al. COMPIL. Ticin. C 148: Omnis consonantia composita ex ditono et semitono enarmonicum et diatonicum

genus est. Omnis consonantia composita ex **semiditono** et tono chromaticum et diatonicum genus est. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 7. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 4. FR. GAFUR. op. 5, 2. BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43. NICOL. BURT. 1, 12, 73. GUILL. POD. 3, 37. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. ANON. La Fage III p. 244: Quid est **semiditonus**? Est chromaticum genus, scilicet conatus et semitonus in uno intervallo positus. MON. In primis 7. *al.*

II quantitative Bestimmung — quantitative designation

1 als Intervall mit drei Tonstufen (einem Ganzton und einem kleinen Halbton) — as interval with three degrees (one tone and one minor semitone)

a allgemein — general

[s.XI] ADALB. 1B, 17: **Semiditonus** dicitur quasi imperfectus ditonus eo, quod constat non omnino duobus tonis, sed tono et semitono. Nam a prima chorda ad tertiam ditonus est; a secunda ad quartam **semiditonus**. GUIDO micr. 4, 7: **semiditonus**, qui habet tantum tonum et semitonium, ut a ·D· in ·F· et reliqua. GUIDO reg. 86. GUIDO ep. p. 486, 208: **Semiditonus** autem dicitur, quia minor est ditono, cum inter reliquas duas voces est unus tonus et unum semitonium ·D· t ·E· s ·F·. HERMANN. expl. p. 149b: S cum T **semiditonum** statuit (*inde* TRAD. Hermann. II 5. FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196. IOH. COTT. mus. 21, 47. PS.-MUR. summa 1151. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 20). ARIBO 33 p. 14. COMM. Guid. 70 p. 105. LIB. ARGUM. 59 p. 25. VERS. Ars est 66. PS.-GUIDO arithm. p. 59b: omnis vox ad tertiam a se **semiditonus** est aut ditonus. FRUT. brev. 10 p. 82: S cum t **semiditonum** statuit. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56: Item iunctis tribus vocalibus quasi tribus litteris alias erit ditonus, alias **semiditonus**. THEOG. METT. 4, 3 (p. 184b). IOH. COTT. mus. 21, 47. [s.XII] GUIDO AUG. 72. TON. Parkm. p. 108: **Semiditonus** est consonantia composita ex semitono et tono vel ex tono et semitono. Ex tono et semitono ut re fa, ex semitono et tono ut mi sol. ANON. La Fage I 4, 3. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 13: Trichordum: ditoni et **semiditoni**. [s. XIII] ANON. Lovan. p. 496b: **Semidytonus** est connexio trium vocum, nec habentur nisi inter re fa et mi sol ascendendo. MUS. MAN. 33, 2. *al.* METROL. 60 p. 74: **Semiditonus** est quaedam vox, quae habet in se tonum et semitonum, et molliorem sonum reddit quam illa, quae duos plenos tonos habet, sicut re fa, fa re, mi sol, sol mi, tam in gravibus quam in acutis et superacutis. IOH. AEGID. 14, 3. AMERUS 19, 2. ANON. Couss. VII 11, 6. LAMBERTUS plan. 170 (*inde* TRAD. Lamb. 3, 6, 1). ANON. Emmeram. 4 p. 262, 37. HIER. MOR. 14, 20 (p. 59). *al.* TRAD. Garl. plan. I 173: **Semiditonus** videtur potius duos tonos continere cum dimidio quam unum cum dimidio, quia ditonus simplex per se continet duos tonos et adiuncto semitono facit duos tonos cum dimidio (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 97). TRAD. Garl. plan. V 163. ANON. Ratisb. 3, 5: Quartus modus, scilicet **semiditonus**, est ascensus vel descensus unius vocis ad tertiam, ubi sit inclusum semitonium. ANON. Couss. IV p. 68, 10. VERS. Postquam pro 97. ENGELB. ADM. 2, 2, 3. *al.* WALT. ODINGT. 2, 6, 8. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 241. IAC. LEOD. cons. 17. INTERV. Proportionum p. 20. INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. comp. 2, 3, 6: Item de tertia ad tertiam ditonus aut **semiditonus**. IAC. LEOD. spec. 2, 73, tit.: Quid sit **semiditonus**. **Semiditonus** est inaequalium vocum consonantia tonum perfectum cum semitono continens minore. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 19: **semiditonus** in tonum et diesim vel in duo minora semitonia et in maius (*sc. divisibilis est*). *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. *al.* PETR. PALM. p. 509. *al.* QUAT. PRINC. 2, 13. *al.* GOSCALC. 1, 9 p. 100, 3. HEINR. EGER 3 p. 41. ANON. Mediol. 1, 7. HENR. ZEL. 40. *al.* ANON. Seay p. 32. ANON. Monac. II 73. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13,

25. *al.* IOH. OLOM. 7 p. 32. IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 118, 5: Quarta autem coniunctio ptingorum est, quam auctores musice **semiditonum** et triemitonium vocaverunt. ... Omnis autem **semiditonus** ex tono et semitono, duobus intervallis et trium ptingorum quantitate consistit. PROSD. contr. II 3, 5. PROSD. spec. 1, 6 p. 162, 30. *al.* ANON. Claudifor. 3, 1, 6: **semiditonus** est saltus de una clave ad tertiam inclusio semitono, ut de re in fa vel e contra et de mi in sol et e contra. *al.* UGOL. URB. 1, 23, 3: **semidiphthonus** a praecedenti diphtono per apotome sive per maius semitonium distans sic diffiniri seu describi potest: **Semidiphthonus** est trium vocum seu sonorum per spatium unum plenum, integrum atque perfectum et aliud non plenum, non integrum atque imperfectum iunctorum acceptio. *al.* ARN. ZWOLL. p. 31. ANON. Cartus. theor. 14, 5. TRAD. Holl. I 1, 9, 39. TRAD. Holl. XI 2, 71: **Semiditonus** est saltus ab una voce in tertiam debiliter intensus vel remissus (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 8, 46. TRAD. Holl. II 3, 79. TRAD. Holl. V 3, 104. TRAD. Holl. VII 3, 72. TRAD. Holl. XIII 3, 101. TRAD. Holl. XIII 3, 110 comm. TRAD. Holl. XX 3, 22. TRAD. Holl. XV 7, 54. LAD. ZALK. 3, 102. SZYDLOV. 7, 48. TRAD. Holl. XXVI 154. TRAD. Holl. XIV 9, 27). INTERV. Notandum 13 p. 159 (p. 470b). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 18. *al.* TRAD. Holl. XIII 3, 129 comm.: Versus: Si tertium tangis membrum dytonum bene pangis. / Si fa mi claudatur, **semidytonus** hic vocatur (*sim.* TRAD. Holl. XIII 3, 231). *al.* CONR. ZAB. tract. OO 9. *al.* CONR. ZAB. mon. N 2. IOH. TINCT. diff. 225: **Semidytonus** est concordantia ex mixtura duarum vocum tono et semitono ab invicem distantium effecta (*sim.* IOH. TINCT. contr. 1, 4, 2). FR. GAFUR. extr. 7, 6, 2. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 2: **Semiditonus** ... uno tono ac uno semitono tantummodo constans vulgariter tertia imperfecta appellatur. FR. GAFUR. op. 5, 2. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6. NICOL. BURT. 1, 21, 121. *al.* BONAV. BRUX. 14, 45. LAD. ZALK. 3, 103. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 10: inter hypatemeson vero et lycanoshypaton erant duo minora semitonia cum apothome, quae **semidytonum** implent. GUILL. POD. 1, 18. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. *al.* FLOR. FAX. 2, 18, 4. *al.* ERASM. HOR. p. 74b. ANON. La Fage III p. 244. SZYDLOV. 7, 48. TRAD. Holl. XII 7, 5. TRAD. Holl. XIV 9, 27. INTERV. Prima species p. 229. CONTR. Ad sc. artem p. 68a. CONTR. Est autem p. 366a. CONTR. Inprimis 5, 12. CONTR. Sex s. spec. I p. 306a. CONTR. Species plani 5. CONTR. Volentibus I p. 24b. MON. Figure I p. 175, 51.

b nach der Intervallabfolge in Species eingeteilt — divided into species according to the sequence of intervals

[s.XI] ARIBO 49 p. 52: **semiditonus** est quidam trocheicus, id est ex longa et brevi, quidam iambicus ex brevi et longa, ut ·D·F·, ·E·G· (*sim.* COMM. Guid. 45 p. 168. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. IAC. LEOD. spec. 6, 31, 4). *al.* LIB. SPEC. 46 p. 35: **Semiditonus** habet species? Utique. Quot? Duas. Quas? Prima species **semiditoni** est ex tono et semitono; hoc est exemplum: ·A· tonus ·B· semitonium ·C· prima species **semiditoni**. De secunda specie **semiditoni**. Secunda species **semiditoni** constat ex semitono et tono hoc modo: ·B· semitonium ·C· tonus ·D· secunda species **semiditoni**. IOH. COTT. mus. 8, 10: **Semiditonus** ... Huius sunt species duae, una tono et semitono, altera semitono et tono constans. [s.XII] TRAD. Guid. 3. GUIDO AUG. 87. *al.* ANON. La Fage I 4, 3. THEINR. DOV. 3, 7 p. 240, 4. [s.XIII] MUS. MAN. 33, 1: De **semiditono** et speciebus eius. *al.* ANON. Ratisb. 3, 5. *al.* AUGUST. MIN. BV 120: De **semidytono**. **Semidytonus** est consonantia constans ex tono et semitono. Huius species sunt III^{or}: re fa et mi sol ascendendo, descendendo autem sol mi et fa re; gradatim autem ascendendo re mi, mi fa et mi fa, fa sol, gradatim descendendo sol fa, fa mi; fa mi, mi re (*sim.* AUGUST. MIN. C 121). ENGELB. ADM. 2, 23, 3. *al.*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 74, 6. IAC. LEOD. spec. 4, 16, 20: duo sunt modi distincti proferendi **semiditonum** quantum ad voces intermedias, unus dicendo re mi fa, ubi in ascendendo primo ponitur tonus, secundo diesis (in descendendo fit e converso). Alius modus est dicendo mi fa sol; hic in ascendendo primo ponitur minus semitonium, secundo tonus (e converso in descendendo). *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 91: **Semiditonus** ... habet duas species, de re ad fa vel de mi ad sol et e converso et potest fieri per claves manus quatuordecim vicibus. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 13, 81. IOH. OLOM. 7 p. 32. TRAD. HOLL. X C 112: **Semiditonus** ... habet ... duas species ascendentes et duas descendentes. GOB. PERS. p. 184b. ANON. CLAUDIFOR. 6, 4, 2. TRAD. HOLL. XI 2, 80. TRAD. HOLL. III 5, 53. TRAD. HOLL. IV 33 (*sim.* TRAD. HOLL. V 3, 106). TRAD. HOLL. VI 7, 19. TRAD. HOLL. XIII 3, 129 comm.: Versus: ... Si fa mi claudatur, **semidytonus** hic vocitatur. / Et species in se binas includit uterque. BONAV. BRIX. 14, 46. SZYDLOV. 7, 49. CONTR. Est autem p. 366a.

2 *als Zahlenverhältnis — as numerical ratio*
[s.XI] ADALB. 1B, 17 app. crit.: **semiditonus** 9 - 10 $\frac{1}{8}$ - 10 $\frac{2}{3}$ (*manu post.*). [s.XII] THEINR. DOV. 1, 18 p. 176, 10: **Semiditoni** autem hoc modo: quere, quis numerus in 4 et 9 equas partes se <disiungi> possit, ut quarta parte eius abstracta remittens diatessaron, nona vero ablata remittens tonum; in minoribus terminis diatessaron et toni proportionem **semiditoni** differentie invenias. Hic autem est 36, aufer igitur quartam partem, et erit 27, nonam, et erit 32. In 27 ergo et 32 **semiditonum** terminari non dubitas. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 24, 17: Restat igitur, ut numerorum proportionem interrogemus, ex quibus constat **semiditonus**. Tonus novenariam tenet proportionem, semitonium vero minus quaternariam, qui numeri simul iuncti tredecim faciunt. Hoc modo constat **semiditonus**. IOH. GARL. mens. 10, 6. *al.* HIER. MOR. 17, 1369 (p. 148): **Semiditonus** in sonis est super quinque parciens vicesimas septimas in numeris, ut XXXII ad XXVII. TRAD. GARL. plan. I 67 (*sim.* TRAD. GARL. plan. II 40. TRAD. GARL. plan. III 109. TRAD. GARL. plan. IV 10). ANON. COUSS. IV p. 68, 7. WALT. ODINGT. 2, 6, 8 descr.: 1728 **semiditonus** 2048. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 11. GUIDO DION. 1, 1, 241. PS.-MUR. arg. p. 108b. IAC. LEOD. spec. 2, 64, 11: 2304, 2187, 2048, 1944. In his quattuor terminis multae iacent proportionem, ut **semiditoni** inter extremos illos terminos ... et sic sunt ibi tria semitoniam, duo minora et maius, quod in medio ponitur, ad gravem partem habens semitonium minus et ad acutum similiter. IAC. LEOD. spec. 2, 73, 1: **Semiditonus** est inaequalium vocum consonantiam tonum perfectum cum semitonio continens minore in superquinqupartiente consistens proportione, quae maior est quam sesquisepta, minor tamen quam sesquiquinta. *al.* PTOLOM. 20, 17: Tres autem, quae restant, consonantie, hoc est ditonus, **semiditonus** et semitonium, a numerorum proporcionibus separate sunt. Nam aut in nullis cadunt proporcionibus, aut in tam difficilibus, ut eas vix philosophorum intelligentia comprehendat; propterea ab ista numerorum comparatione removendas esse decrevimus (*inde* QUAT. PRINC. 2, 23. TRAD. HOLL. VI 29, 15). COMM. Boeth. II p. 362, 19: **Semiditoni** etiam proporcionem ... facile potes deprehendere; nam 216 si ad 256 comparaveris, **semiditonii** proporcionem sine dubio habebis. *al.* ANON. Ellsworth 4 p. 220 app. crit. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 120, 7. PROSD. spec. 2, 5 p. 186, 18. *al.* UGOL. URB. 4, 67, 2: Proportio **semidiphthoni**, qui unum tenet spatium legitimum et perfectum et unum illegitimum et imperfectum et per consequens tonum cum semitonio minore consistit in proportione, quae est inter 32 et 27, quorum differentia est 5 superpartiens 27. *al.* ARN. ZWOLL. p. 31. ANON. Carthus. theor. 21, 11. BART. RAM. 3, 2, 3 p. 98. IOH. HOTH. exc. p. 23.

III *im Tonsystem lokalisiert — situated within the tonal system*

[s.XI] GUIDO micr. 4, 7: **semiditonus**, qui habet tantum tonum et semitonium, ut a ·D· in ·F·. GUIDO ep. p. 486, 208. LECT. GUID. p. 44. ARIBO 72 p. 8: post **semiditonum**, qui est ab ·A· in ·C·, sequeretur ditonus a ·C· in ·E·. COMM. Guid. 70 p. 105. *al.* LIB. ARGUM. 52 p. 23: ·A· **semiditonus** ·C·, ·B· **semiditonus** ·D·, ·D· **semiditonus** ·F·, ·E· **semiditonus** ·G·, ·a· **semiditonus** ·c·, ·b· **semiditonus** ·d·, ·d· **semiditonus** ·f·, ·e· **semiditonus** ·g·, ·a· **semiditonus** ·e·, ·b· **semiditonus** ·d·. *al.* LIB. SPEC. 52 p. 35. TON. Aug. p. 102b. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 70: De ·A· ad ·C·, de ·D· ad ·F·, hoc est **semiditonus**. ORG. Berol. 30. VERS. Ars est 68. FRUT. ton. p. 113. *al.* QUAEST. MUS. 1, 4 p. 15. IOH. COTT. mus. 8, 18 descr.: **Semiditonus**: re - intensio fa - remissio re. [s.XII] GUIDO AUG. 441. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b. MUS. MAN. 19, 1. *al.* METROL. 59 p. 74. AMERUS 20, 16. LAMBERTUS plan. 170. HIER. MOR. 14, 20 (p. 59). TRAD. GARL. plan. I 170. TRAD. GARL. plan. II 94. TRAD. GARL. plan. V 136. ANON. Ratisb. 3, 12. VERS. Palmam I 79: **Semique ditonus** est, cum sol mi vel fa re iungas (*sim.* TRAD. HOLL. X C 114. TRAD. HOLL. XI 2, 74. TRAD. HOLL. XXIV 8, 53. TRAD. HOLL. II 3, 83. TRAD. HOLL. III 5, 57. TRAD. HOLL. IV 35. TRAD. HOLL. V 3, 108. TRAD. HOLL. VII 3, 80. TRAD. HOLL. XIII 3, 105. TRAD. HOLL. XV 7, 64. LAD. ZALK. 3, 105. SZYDLOV. 7, 55. TRAD. HOLL. XIV 9, 29). *al.* ANON. COUSS. IV p. 71, 13. *al.* VERS. Postquam pro 143. *al.* PS.-MUR. summa 957. ENGELB. ADM. 2, 28, 8: Tercia coniunctio ... est consonancia, quae dicitur **semidytonus**, ut ab ·E·lami in ·G·solreut. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 37. IAC. LEOD. cons. 17. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 17. IAC. LEOD. spec. 5, 34, 15: ad **semiditoni** descriptionem, quae est inter neten diezeugmenon et paraneten diezeugmenon. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 129. IOH. MUR. contr. 5. QUAT. PRINC. 2, 17. *al.* ANON. Michaelb. I p. 48. HEINR. EGER 3 p. 41. COMPIL. Ticin. C 127. HENR. ZEL. 39. *al.* COMPIL. Lips. p. 135. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 19, 39. *al.* IOH. OLOM. 7 p. 32. IOH. CICON. mus. 1, 17 p. 78, 15. *al.* GOB. PERS. p. 184b. IOH. FLOESS 136. PROSD. spec. 1, 6 p. 162, 34. ANON. CLAUDIFOR. 3, 1, 6. UGOL. URB. 1, 12, 9. UGOL. URB. 1, 23, 17: **Semidiphthonum** in nostra Latina manu reperimus a ·D· primo ad ·F·, ab ·E· primo ad ·G·, ab ·A· secundo ad ·C·, quae in Graeca manu his Graecis nominibus nuncupantur, a lycanoshypaton ad parhypatemeson, ab hypatemeson ad lycanosmeson, a mese ad tritediezeugmenon. *al.* ARN. ZWOLL. p. 31. IOH. KECK 3 p. 324b. *al.* TRAD. HOLL. IX 2, 1, 75. *al.* ANON. Carthus. pract. 15, 17. TRAD. HOLL. I 1, 9, 39. TRAD. HOLL. XI 2, 82: Versus: Si fa mi claudatur, **semiditonus** vocitatur (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 3, 129 comm. TRAD. HOLL. XIII 3, 231). *al.* TRAD. HOLL. III 5, 124. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 39. *al.* TRAD. HOLL. V 4, 299: ab ·a·lamire in ·c·solfaut ascendendo per **semiditonum** sub signo musice, quod dicitur podathus. *al.* TRAD. HOLL. VI 32, 12. TRAD. HOLL. VII 3, 81. CONTR. ZAB. tract. p. 240. FR. GAFUR. extr. 7, 6, 4: Invenitur enim **semidittonus** ab hypatheypaton ad lycanoshypaton Grece, Latine vero a ·h·mi ad ·d·solre dicendo mi sol et a lycanoshypaton ad parhypatemeson dicendo re fa et ab hypatemeson ad lycanosmeson dicendo mi sol et in omnibus locis, ubi talis (*ms.; ed.:* tali) compositio, scilicet tonus cum semitonio vel semitonium cum tono sive ascendendo sive descendendo, reperitur. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 2: **Semiditonus** est concordantia ex mixtura duarum vocum semitonio et tono ab invicem distantium constituta, sicut re, ·D·solre, et fa, ·F·faut gravis. *al.* IOH. TINCT. exp. 8, 11. FR. GAFUR. op. 5, 7. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 40. NICOL. BURT. 1, 21, 121. BONAV. BRIX.

14, 45. ADAM FULD. 2, 9. LAD. ZALK. 3, 191. *al.* GUILL. POD. ench. 30 p. 391. GUILL. POD. 5, 17: Omnis vox tertie sibi aut per ditonum aut **semiditonum** natura iungitur. Per ditonum enim sic: ut mi, fa la. Per **semiditonum** autem sic: re fa, mi sol. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. ERASM. HOR. p. 74b. COMPIL. Salisb. 75. SZYDLOV. 7, 50. *al.* TRAD. Holl. XII 7, 5. TRAD. Holl. XIV 9, 27. INTERV. Prima species p. 229. CONTR. Ad sc. artem p. 68a. CONTR. Est autem p. 368b. *al.* CONTR. Quatuor sunt p. 410a. CONTR. Volentibus I p. 24b. MON. Figure I p. 175, 51. MON. Si vis facere p. 173, 19. CYMB. Si vis add. 3. *al.*

IV *Etymologie — etymology*

[*s.XI*] LIB. ARGUM. 74 p. 26: **Semiditonus** quare dicitur? ‚Semis‘ videlicet, id est non plenus ditonus. IOH. COTT. mus. 8, 10: **Semiditonus** vocatur, quod non sit plenus ditonus (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 66). [*s. XIII*] ANON. Lovan. p. 496b: **Semidytonus** ... dicitur quasi dimidius tonus vel melius a ‚semi‘, quod est ‚imperfectum‘, quasi imperfectus dytonus. MUS. MAN. 33, 2: **Semiditonus** ... Dicitur autem **semiditonus**, non quod ditoni dimidium habeat, sed quia ditonus imperfectus. ‚Semus‘ enim dicitur ‚imperfectus‘. ANON. Couss. VII 11, 6. TRAD. Lamb. 3, 6, 2: Et dicitur **semiditonus** a ‚semis‘, quod est ‚dimidium‘, et ‚tonus‘, quasi dimidium et tonus. HIER. MOR. 14, 22 (p. 59): Et dicitur **semiditonus** a ‚semis‘, quod est ‚imperfectum‘, et ‚tonus‘, quasi tonus perfectus et imperfectus. TRAD. Garl. plan. I 170 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 94). TRAD. Garl. plan. V 165 (*sim.* TRAD. Phil. I f. 61vG, 6. INTERV. Sunt autem p. 22). *al.* ANON. Ratisb. 3, 5. AUGUST. MIN. BV 123. TRAD. Franc. I p. 18: **Semiditonus** est cantus, qui tenet tonum et semitonium. Et dicitur a tono et semitono. ANON. Couss. IV p. 69, 14. PS.-MUR. summa 957. [*s.XIV*] PS.-PHIL. lib. mus. p. 36b. INTERV. Proportionum p. 20. IAC. LEOD. spec. 2, 60, 2. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. PETR. PALM. p. 509. QUAT. PRINC. 2, 13. PS.-MUR. interv. p. 311a. ANON. Michaelb. I p. 48. HENR. ZEL. 41: **Semiditonus** dicitur quasi medius ditonus, id est non plenus ditonus. ANON. Seay p. 32. [*s.XV*] IOH. OLOM. 7 p. 32. IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 118, 11. GOB. PERS. p. 184b. PROSD. spec. 1, 6 p. 162, 32. ANON. Claudifor. 6, 4, 4. ANON. Gemnic. 2, 2, 15. UGOL. URB. 1, 23, 13. ANON. Philad. 49: Quartus modus est **semiditonus** ... Et dicitur a ‚semis‘, quod est ‚dimidium‘, et ‚dya‘, quod est ‚duo‘, et ‚tonus‘, quod est ‚sonus‘, quasi sonus ex duobus tonis, sed altero medio. IOH. KECK 2 p. 323a. TRAD. Holl. IX 2, 1, 31. ANON. Carthus. pract. 15, 17. TRAD. Holl. II 3, 79. TRAD. Holl. III 5, 53. TRAD. Holl. IV 25. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 18. TRAD. Holl. V 3, 104. TRAD. Holl. VII 3, 72. TRAD. Holl. XIII 3, 112 comm.: **semiditonus**, id est dimidius ditonus, id est dytonus imperfectus vel imperfecte sonans. CONR. ZAB. tract. OO 9. FR. GAFUR. extr. 7, 6, 3: Dicitur autem **semiditonus** a ‚semi‘ et ‚tonus‘, id est unus tonus cum dimidio, scilicet cum semitono minori. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 3. IOH. TINCT. exp. 8, 12. FR. GAFUR. op. 5, 7. NICOL. BURT. 1, 21, 121. BONAV. BRIX. 14, 46. LAD. ZALK. 3, 102. GUILL. POD. 1, 18. MICH. KEINSP. 6, 21. COMPEND. MUS. 80. ANON. La Fage III p. 244. SZYDLOV. 7, 52. TRAD. Holl. XIV 9, 27. CONTR. Volentibus I p. 24b.

V *qualitative Bestimmung — qualitative designation*

1 *als Dissonanz — as dissonance*

[*s.XII*] GUIDO AUG. 76: Harum septem coniunctionum, ubi diapason includamus, quatuor priores dicuntur dissonantie, tonus videlicet, semitonum, ditonus, **semiditonus** (*inde* MUS. MAN. 29, 12). [*s.XIII*] MUS. MAN. 29, 7: de coniunctionibus sonorum variis septem tantum musici ducunt excipendas, videlicet semitonium, tonum, **semiditonum**, ditonum,

dyatessaron, dyapente, dyapason. ... cum primae quatuor coniunctiones magis dissonent quam consonent, dissonantiae potius dici debent quam consonantiae. LAMBERTUS plan. 203: Quarum autem (*sc. discordantiarum*) quedam dicuntur imperfecte, quedam medie et quedam perfecte. Imperfecte vero sunt tonus, semitonium et tritonus ... Medie vero sunt ditonus et **semiditonus**. Perfecte sunt tonus cum diapente et semitonium cum diapente. ANON. Emmeram. 4 p. 260, 38: Quidam vero ditonum et **semiditonum** inter discordantias medias posuerunt. WALT. ODINGT. 2, 10, 14: Superpartiens vero nec integrum servat nec singulas admittit partes, sed plures partes, et ideo ipsa relicta est. Et per consequens ditonus et **semiditonus** non sunt symphoniae. Verumtamen quia vicinae sunt sesquiquartae et sesquiquintae habitudinibus, quarum unitas facit differentiam, iccirco plurimos (*pro plurimi?*) estimant consonas esse. Et si in numeris non reperiuntur consoni, voces tamen hominum sua subtilitate ipsos ducunt in mixturam suavem et penitus in consonum (*inde* COMM. Boeth. II p. 362, 25). WALT. ODINGT. 2, 15, 2: Concorde discordiae sunt sex: **semiditonus**, ditonus, diapente cum tono, diapason et semiditonus, diapason et ditonus, diapason et diatessaron. [*s.XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 11: Sed si tonus non est consonantia, qui inest in proportionem musicali, quanto minus semitonium, quod est pars eius, et ditonus et **semiditonus**, quorum nulla est proportio. IAC. LEOD. spec. 2, 36, 14: haec consonantia (*sc. diatessaron*) secundum antiquos est minima inter consonantias, sicut bis diapason maxima, quia soni extremi in ea minime a se distant, quantum ad illos, qui nec ditonum, nec **semiditonum**, nec tonum in numero posuerunt consonantiarum. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 2: consonantiarum autem vocum inaequalium ... aliae prope consonae, quae non perfecte discordant ut tonus, **semiditonus**, ditonus et consimiles ad melos aptae. COMM. Boeth. II p. 348, 17: dissonantie sunt tres: tonus perfecta scilicet dissonancia ... medie sunt **semiditonus** bona, ditonus melior, tonus cum diapente optima de mediis appellatur. Secundum quosdam etiam sex vocantur concordies discordie, scilicet **semiditonus**, ditonus, diapente cum tono, diapason cum semiditono, diapason cum ditono, diapason cum diapente; quae concordies discordie pro eo dicte sunt, quod ipse, et si discordent, aliis preposite tribuunt eisdem concordiam suaviorem. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 210, 6: Toni vero et semitonia, ditoni atque **semiditoni** non sunt consonantie, sed intervalla quedam et spatia vocum et membra consonantiarum. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 21: aliae sunt omnes dissonantiae, quamquam ditonus ac **semiditonus**, tonus cum diapente sive semitonium et huiusmodi sint compassibiles. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 24: Ditonus etenim ac **semiditonus** primae sunt dissonantiae compassibiles. *al.* TRAD. Holl. VI 17, 9: Istarum (*sc. dissonantiarum*) autem quedam dicuntur perfecte, quedam imperfecte, quedam medie. ... Medie sunt sicut dytonus et **semidithonus**. FR. GAFUR. op. 2, 2: Emelles sunt, quae, cum consone non sint, recte tamen aptantur ad cantilenam, ut sunt dyttonus, **semidytonus**, diapente cum tono et diapason cum dyttono et huiusmodi (*inde* NICOL. BURT. 2, 1, 12: ... aptantur ad contrapunctum ...)

2 *als Konsonanz — as consonance*

[*s.XIII*] MUS. MAN. 29, 16: nota, quod duae illarum, quas dicit (*sc. Guido Augensis*) dissonantes, ditonus scilicet et **semiditonus**, aliquando non solum nihil dissonare probantur, sed et decenter consonare in voce dumtaxat humana, cum tonus et semitonium semper discordent. *al.* IOH. GARL. mens. 9, 8: Imperfecta (*sc. concordantia*) dicitur, quando duae voces iunguntur in eodem tempore ita, quod una vox ex toto percipitur ab alia secundum auditum, et hoc dico secundum concordantiam, et sunt duae species, scilicet ditonus et **semiditonus**. ... Sic

apparet, quod sex sunt species concordantiae, scilicet unisonus, diapason, diapente, diatesseron, ditonus, **semiditonus**. ANON. COUSS. VII 11, 23: Notandum est, quod unisonus et dyapason sunt consonantiae perfectae, dytonus et **semidytonus** sunt imperfectae, dyatesseron et dyapente dicuntur mediae (sim. TRAD. Lamb. 3, 15, 2). ANON. Emmeram. 4 p. 262, 5: Quatenus autem ditonus et **semiditonus** in concordantiarum numero debeant collocari, patet per cantus musicos approbatos, in quibus saepius sunt reperti. ANON. Emmeram. 4 p. 264, 22: concordantiarum quaedam dicuntur perfectae, scilicet unisonus et dyapason, aliae mediae, scilicet dyapente et dyatessaron; aliae imperfectae tamen concordant, scilicet ditonus et **semiditonus**, et hac de causa non possunt cantum aliquem terminare. al. FRANCO COL. 11, 9: Perfectae concordantiae dicuntur, quando plures voces coniunguntur ita, quod una ab alia vix percipitur differre propter concordantiam. ... Imperfectae dicuntur, quando duae voces multum differre percipiuntur ab auditu, non tamen discordant. Et sunt duae, scilicet ditonus et **semiditonus**. ... Mediae vero concordantiae dicuntur, quando duae voces coniunguntur meliorem concordantiam habentes quam praedictae, non tamen ut perfectae. PS.-FRANCO comp. 1, 5: Consonantiarum ... Tres sunt per accidens, scilicet **semiditonus**, ditonus in ordine ad diapente vel unisonum vel tonus cum diapente in ordine ad diapason. HIER. MOR. 15, 300 (p. 72): quod ditonus simul et **semiditonus** sint consonantie, sensui patet ex notis, quae sequuntur (*sequitur exemplum*). HIER. MOR. 15, 323 (p. 72): Secundarie vero consonantie sunt XXX, scilicet **semiditonus**, ditonus, minus diapente, tritonus, semitonium cum diapente, duplex diatesseron, minus diapente cum diatesseron, diapason cum diatesseron, diapason cum duplici diatesseron et duplex diapason cum diatesseron *eqs.* al. AUGUST. MIN. BV 105: De speciebus consonanciarum. Hee autem species in XI dividuntur, prima quarum est unisonus, secunda tonus, tertia semitonium, quarta dytonus, quinta **semidytonus**, VI^{ta} dyatesseron, VII^a tritonus, VIII^a dyapente, <IX tonus cum dyapente>, X semitonium cum dyapente, XI dyapason. Dicuntur autem quaedam istarum consonantie, quia consonant, idest simul sonant, non quod proportionaliter consonantiam efficiant. TRAD. Franc. I p. 32: Consonantiarum aliae perfectae, aliae imperfectae, aliae mediae. Perfectae sunt ut unisonus et diapason. Imperfectae sunt ditonus et **semiditonus**, quae sunt bonae veniendo a diapente in diapente vel a diapente ad unisonum et e converso, et tonus cum diapente, quae est bona ante diapason. Mediae sunt diatessaron et diapente. ANON. COUSS. IV p. 85, 32: Concordantiae organi puri regulares dicuntur unisonus et diapason, diatesseron et diapente, **semiditonus** et ditonus; et istae sex dicuntur primae concordantiae. al. ENGELB. ADM. 2, 15, 2. WALT. ODINGT. 2, 10, 14 (*inde* COMM. Boeth. II p. 362, 25; *cf. col. 1158, 10*). [s.XIV] TRAD. Phil. I f. 61vG, 2: Sex sunt species principales sive concordantie discantus: unisonus, **semiditonus**, dytonus, dyapente, tonus cum dyapente et dyapason. IAC. LEOD. cons. 16: Concordantiae imperfectae sunt, quarum voces simul tempore prolatae differre multum ab auditu dinoscuntur, non tamen discordant; et sunt duae, scilicet **semiditonus** et ditonus. ... Est autem **semiditonus** consonantia melior ditono, maxime, cum suae voces dulciter simul proferantur. Omnis enim concordantia perfecta semitonium vel semitonia requirit (*sim.* HEINR. EGER 4 p. 43). al. IAC. LEOD. spec. 4, 36, 1: illae voces, quas Ptolomaeus vocat <emmeles>, quae, etsi non sint perfecte consonae, possunt tamen recte aptari ad melos, quia partes sunt principales aliquarum perfectarum concordantiarum ut **semiditonus** et ditonus. His duabus inter non perfectas concordias in discantibus amplior est usus. al. PETR. PALM. p. 512. QUAT. PRINC. 4, 2, 12. al. GOSCALC. 2, 1 p. 110, 8. HENR. ZEL. 4. [s.XV]

ORIG. ET EFF. 12, 3. IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 208, 6: habendum iudicium est de Guidonistis, qui ob penuriam rationis dicunt tonum, semitonium, ditonum et **semiditonum** consonantias esse. IOH. KECK 4 p. 326b. ANON. Carthus. theor. 20, 7. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 12, 3. al. TRAD. Holl. VII 3, 72: **semiditonus** ... prout est pars consonantie, tunc est imperfecta consonancia. IOH. TINCT. diff. 46: Concordantia imperfecta ... ut dytonus, **semidytonus**, diapenthe cum tono et diapenthe cum semitonio, sub et supra quantumvis diapason. al. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 4. COMPOS. Natura 2, 7. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 13. al. ADAM FULD. 2, 10. ANON. COUSS. I p. 446. CONTR. Ad sc. artem p. 69a. CONTR. Septem s. cons. 66 p. 148 (p. 466b). CONTR. Septem s. spec. II 1. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b. CONTR. Sex s. spec. II p. 382. CONTR. Volentibus I p. 27a.

semiditonus a maiori - semiditonus a minori

Bezeichnung für ein Intervall aus einem Ganzton mit kleinem Halbton bzw. mit großem Halbton — term that designates an interval of a tone plus a minor semitone, or plus a major semitone [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 44: **Semiditonus a maiori** idem <est quod> tonus cum semitonio minori ... **Semiditonus a minori** idem <est quod> tonus cum semitonio maiori. v. diapente cum ditono (diapente cum duobus tonis) - diapente cum semiditono vol. I col. 893, 25 sqq.; diapason vol. I col. 853, 28 sqq. saepius

semidragma *Note der Mensuralnotation (‡) ('halbe*

Garbe') in Form einer beidseitig gestielten und mit Fähnchen versehenen halb gefüllten Semibrevis ohne Wertbestimmung — note in mensural notation (‡) ('half of a sheaf') in the shape of a half-black-half-white semibreve fitted with a stem both above and below, each with a flag, with no fixed mensural value [s.XIV] IOH. BOEN ars append. 4, 15: Aliquotiens inveniuntur figure mirabiliter ordinate ab uno Lombardo nomine Gwilgon habente modum pronuntiandi secundum proportionem et tamen subiectum musice ignorante. Et eo istas figuras sibi ordinavit in hunc modum, scilicet quod tales figure ‡ secundarie, quae vocantur **semidragma** punctata et uncata, valerent tres.

semifugiela -ae f. *Note der Mensuralnotation ohne Wertbestimmung (‡) — note in mensural notation with no fixed mensural value (‡)*

[s.XV] FLOR. FAX. 3, 2, 2: ultra minimam has humanae voci pronuntiatiu possibiles adiunximus, scilicet semiminimam †, semiseminimam ‡, crossutam ‡, semicrossutam ‡, fugielam ‡, et **semifugielam** ‡. v. semifusiel

semifusa -ae f. *Note der Mensuralnotation in Form einer nach oben gestielten und mit zwei Fähnchen versehenen schwarzen Semibrevis (‡) bzw. einer nach oben gestielten und mit drei Fähnchen versehenen weißen Semibrevis (‡) — note in mensural notation in the shape of a black semibreve fitted with an upward stem with two flags (‡), or in the shape of a white semibreve fitted with an upward stem with three flags (‡)*

1 ohne Wertbestimmung — with no fixed mensural value [s.XV] ANON. COUSS. XII 2, 2: Capitulum secundum de notarum speciebus, quarum sunt quinque, scilicet maxima ... longa ... brevis ... semibrevis ... minima ... Sunt autem aliae tres notae, quae proprie de speciebus non reputantur, scilicet semiminima †, fusa ‡ et **semifusa** ‡, quia ad minimam re-

ducuntur. ANON. Couss. XII 2, 12: omnis nota formata in toto ut minima colore variata habens duos uncus deductos deorsum in dextra parte **semifusa** est ut hic: ♯, vel colore non variata, sed habens duos uncus datos deorsum in dextra parte et habens filum ductum deorsum et uncum sursum in sinistra parte simili modo **semifusa** est ut hic: ♯, sed dicitur Gallice semifusiel. ANON. Couss. XII 6, 11. ANON. Couss. XII 9, 11: Dubitatur, utrum illae notae etiam perficiantur, scilicet minima, semiminima, fusa et **semifusa**. ANON. Salisb. 2, 4: minus principales et sunt quatuor, scilicet semiminima, ut hic: ♯ vel sic ♯, fusa, ut sic ♯ vel sic ♯, **semifusa**, ut sic: ♯ vel sic: ♯. ANON. Salisb. 2, 8: Principales species notarum: maxima ♯, longa ♯, brevis ♯, semibrevis ♯, minima ♯. Minus principales: semiminima ♯♯, fusa ♯♯, **semifusa**: ♯♯, oblonga ♯♯ vel dupla ♯♯. ANON. Salisb. 7, 10.

2 *im Wert einer halben Fusa* — with the value of half of a fusa

[s.XV] ADAM FULD. 3, 2: Figurae notarum sunt octo: maxima ♯ longa ♯ brevis ♯ semibrevis ♯ minima ♯ semiminima ♯ fusa ♯ **semifusa** ♯. ADAM FULD. 3, 10: ♯ longa ter ♯; ♯ brevis ter ♯; ♯ semibrevis ter ♯; ♯ minima ter ♯; ♯ semiminima bis ♯; ♯ fusa bis ♯; ♯ **semifusa** bis ♯. ADAM FULD. 3, 12. cf. Wolf, *Mensural-Notation* p. 298, 399

semifusiel -is f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 *ohne Bestimmung von Notenform und Wert* — with no determination of the shape of the note and its value

[s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 507, 19: Nota: quando fusiel et **semifusiel** et semifusiel semi ponuntur in prolacione maiori semiprolacionis maioris, tunc debent esse eiusdem coloris, cuius minime et semiminime. Sed quando ponuntur in prolacione maiori semiprolacionis minoris, tunc debent variare colorem. MENS. Si ille p. 508, 3. ANON. Monac. 2, 10: Verum est tamen, quod multe alie figure reperiuntur, de quibus plures musici, ymo quasi omnes Ytalici tractant, scilicet semiminima, semibrevis altera, fusiel, **semifusiel** et semifusielsemi et cetera, de quibus tamen specialiter magister Marquetus de Padua principaliter usus est in arte, quam composuit. Sed quamvis in aliquibus quedam videatur apparencia rationis, tamen, quia diversi diversimode utuntur eis, nec videntur esse in valoribus earundem concordēs.

2 *als beidseitig gestielte, oben oder unten oder beidseitig mit einem Fähnchen versehene Semibrevis* (♯♯♯) — as semibreve fitted with a stem both above and below, with a flag above, or with a flag below, or with flags both above and below (♯♯♯)

a *ohne Wertbestimmung* — with no fixed mensural value [s.XIV-XV] MENS. Circa artem p. 516, 20: **semifusiel** sic: ♯. ANON. Mell. 5, 11: secundum modernos nunc reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet longissima, duplex longa, que etiam maxima dicitur, longa, brevis, semibrevis, minima, semiminima, fusiel, **semifusiel**, brevis plicata, cardinalis seu voluntaria, oblonga, vacua, semivacua. ANON. Mell. 6, 20: **Semifusiel** sic formatur: ♯. v. semifugiela

b *im Wert einer halben Fusiel oder einer halben Minima in der prolatio maior* — with the value of half of a fusiel or half of a minim in prolatio maior

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 2, 1: Figurarum ... alia minima ut hic ♯♯♯, alia semiminima ♯♯♯, alia semibrevis altera ♯♯♯, alia fusiel ut hic ♯♯♯, alia **semifusiel** ♯♯♯, alia semifusiel semi ♯♯♯. ANON. Kellner 2, 13: Fusiel Grece vel Hebrayce idem est, quod 'fusa' Latine, et dicitur ideo fusiel, quia habet dispositionem fuse. **Semifusiel** dicitur a 'semis', quod est 'dimidium', et 'fusiel', quasi dimidium fusiel. ... Quare autem **semifusiel** et semifusiel semi habent uncus, ratio est, quia equipollent

semiminimis, sed diversificant prolacionem, ut patet in cantibus mixtis. ... residue note sunt invente propter mixturas, ut brevis plicata, semibrevis alterata, cardinalis, fusiel et **semifusiel** et semifusiel semi (*sim.* ANON. Vratisl. p. 335a-b). ANON. Vratisl. p. 334b: multe alie inveniuntur note. Nam aliqua dicitur **semifusiel** et formatur sic ♯ et valet in tantum sicut semiminima in minori prolacione. Cuius procedens dicitur fusiel, et est cognicio maioris prolacionis.

3 *als beidseitig gestielte und mit zwei Fähnchen oben und einem Fähnchen unten versehene Semibrevis ohne Wertbestimmung* (♯) — as semibreve fitted with a stem both above and below, and with two flags above and one below, with no determination of value (♯)

[s.XV] ANON. Couss. XII 2, 12: omnis nota formata in toto ut minima colore variata habens duos uncus deductos deorsum in dextra parte semifusa est ut hic ♯, vel colore non variata, sed habens duos uncus datos deorsum in dextra parte et habens filum ductum deorsum et uncum sursum in sinistra parte simili modo semifusa est ut hic: ♯, sed dicitur Gallice **semifusiel**.

semifusiel semi *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 *als beidseitig gestielte, oben und unten mit Fähnchen versehene Semibrevis im Wert einer halben Semifusiel* (3/8 einer Minima in der prolatio maior) — as semibreve fitted with a stem both above and below, each with a flag, with the value of half of a semifusiel (3/8 of a minim in prolatio maior)

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 2, 1: Figurarum ... alia minima ut hic ♯♯♯, alia semiminima ♯♯♯, alia semibrevis altera ♯♯♯, alia fusiel ut hic ♯♯♯, alia semifusiel ♯♯♯, alia **semifusiel semi** ♯♯♯. ANON. Kellner 2, 14: **Semifusiel semi** dicitur quasi dimidium fusiel et dicitur bis 'semi' ea de causa, quia primum 'semi' designat unum uncum, sed bis 'semi' designat duos uncus. Quare autem semifusiel et **semifusiel semi** habent uncus, ratio est, quia equipollent semiminimis, sed diversificant prolacionem, ut patet in cantibus mixtis. Et est notandum, quod ad simplicem modum, tempus et prolacionem ad minimum requiruntur 4^{or} note, ut ad modum longa et brevis, ad tempus brevis et semibrevis, ad prolacionem semibrevis. Sed ad maximum longa duplex et maxima adduntur, ad modum et ad tempus nihil additur, sed ad prolacionem additur semiminima, et residue note sunt invente propter mixturas, ut brevis plicata, semibrevis alterata, cardinalis, fusiel et semifusiel et **semifusiel semi** (*sim.* ANON. Vratisl. p. 335a-b).

2 *ohne Bestimmung von Notenform und Wert* — with no determination of the shape of the note and its value

[s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 507, 19: Nota: quando fusiel et semifusiel et **semifusiel semi** ponuntur in prolacione maiori semiprolacionis maioris, tunc debent esse eiusdem coloris, cuius minime et semiminime. Sed quando ponuntur in prolacione maiori semiprolacionis minoris, tunc debent variare colorem. ANON. Monac. 2, 10: multe alie figure reperiuntur, de quibus plures musici, ymo quasi omnes Ytalici tractant, scilicet semiminima, semibrevis altera, fusiel, semifusiel et **semifusielsemi** et cetera, de quibus tamen specialiter magister Marquetus de Padua principaliter usus est in arte, quam composuit.

semihexatonus a minori *Bezeichnung für ein Intervall aus fünf Ganztönen und einem großen Halbtönen — term that designates an interval of five tones plus a major semitone* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 77: **Semihexatonus a minori** non ponitur, quia non potest notari. TRAD. Garl. plan. III 85: **Semihexatonus** semper **a minori** excedit ditonum cum diapente uno comate.

semiimperfectio -onis *f.* *Kategorie in der Einteilung mensuraler Notenwerte (zur Benennung von halbierten Notenwerten) — category in the division of mensural values (for the designation of note values divided in half)* [s.XIV] IOH. VETUL. 6, 1: Dicendum est, quod figura est forma notae facta ad repraesentationem vocis seu mensurae temporis ad utilitatem discentium inventa ad cognoscendum proprietates notarum simpliciter figuratarum et ipsarum ligaturarum et earundem perfectiones et imperfectiones et semiimperfectiones.

semiimperfectus -a, -um *‚halb imperfekt‘ — ‘half-imperfect’*

1 zur Benennung von halbierten Notenwerten — for the designation of note values divided in half

[s.XIV] IOH. VETUL. 13, 3: Dicendum est, quod principales necessariae quoad divisiones et reductiones, de quibus omnes aliae derivantur, sunt quinque. Nomina vero ipsarum sunt haec, scilicet larga, longa, brevis, semibrevis et minima, sicut alia istarum praedictarum principalium specierum maior, alia minor et alia minima. Et sicut alia perfecta, alia imperfecta, alia semiperfecta et alia **semiimperfecta**, et quaelibet earum de maiori enim, minori et minima prolatione invenitur, particulariter inferius per ordinem declaratur. IOH. VETUL. 27, 4: Prolatio est vocis iure mensurae modulatae enunciatio et dividitur principaliter in duas partes ... Particulariter vero dividitur in plures, videlicet naturalis et voluntaria. Naturalis prolatio est, quam habet nota ex se. Voluntaria consistit in voluntate cantoris, quod esse non debet, quia habent ipsas prolationes reductas per punctos et atomos, conditiones vero praedictarum tam largarum, longarum, brevium, semibrevium et minimarum, tam perfectarum, imperfectarum, semiperfectarum quam **semiimperfectarum**. IOH. VETUL. 35, 2: principales mensuras duodecim modis habemus, scilicet perfectam maiorem, minorem et minimam, imperfectam maiorem, minorem et minimam, semiperfectam maiorem, minorem et minimam et **semiimperfectam** maiorem, minorem et minimam. v. tempus perfectum - tempus imperfectum - tempus semiperfectum - tempus semiimperfectum; tempus semiimperfectum maius; tempus semiimperfectum minimum; tempus semiimperfectum minus

2 als Konsonanzgrad eines Intervalls in der Abstufung: perfectus - semiperfectus - semiimperfectus - imperfectus — as incremental degree of the consonance of an interval: perfectus - semiperfectus - semiimperfectus - imperfectus

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 37: Perfectae (*sc. species*) omnino sunt unisonus et octava. Semiperfectae sunt quinta et duodecima; dicuntur autem imperfectae, quando eis aliquid deficit in consonantia. Quatuor autem, videlicet tertia, sexta, decima, tredecima, quarum duae sunt imperfectae in totum et duae sunt **semiimperfectae**. Imperfectae in totum sunt sexta et decima, **semiimperfectae** sunt tertia et tredecima. **Semiimperfectae** dicuntur, quia non perfecte (*ed.*: perfectae) consonantur, imperfectae in totum dicuntur, quia non omnino dissonant nec consonant.

semilarga -ae *f.* *Note der Mensuralnotation im Wert von sechs Breven — note in mensural notation with the value of six breves*

[s.XIV] IOH. VETUL. 16, 3: Longa dicitur a longitudine temporis prolata respectu istarum brevium, semibrevium et minimarum, quamvis sit brevis respectu istarum largarum, **semilargarum** et duplicium longarum. IOH. VETUL. 32, 20: Insuper potest dividi larga maior per medium, et quaelibet pars est valoris sex temporum et principaliter **semilarga** appellatur et potest vocari duplex longa et triplex longa. [s.XV]

THOM. WALSH. 3, 5: Imperfecta longior sive semilongior, quam aliqui vocant largam imperfectam sive **semilargam**, continet 2 longas perfectas, 6 breves, 18 minores perfectas, 54 minimas:

■. **semilarga maior - semilarga minor - semilarga minima** *Bezeichnung für eine Abstufung der Semilarga ohne Wertbestimmung — term for a gradation of the semilarga with no determination of value* [s.XIV] IOH. VETUL. 20, 5: Alia **semilarga maior**, alia **minor** et alia **minima**.

semilonga -ae *f.* 1. *Bezeichnung für die zweizeitige (imperfekte) Longa* 2. *Kunstwort für eine um die Hälfte diminuierte Longa — 1. term that designates a long divisible by two 2. artificial term for a long diminished by half*

1 *Bezeichnung für die zweizeitige (imperfekte) Longa — term that designates a long divisible by two [syn.: longa imperfecta]*

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: nomina antiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis. ... brevis perfecta, brevis imperfecta, semibrevis, non ab aequali parte, sed a maiori vel minori, ut dicatur binarius maior pars trium, unitas minor, et haec semibrevis ab antiquis dicitur minor. ... semibrevis perfecta, semibrevis imperfecta, semibrevis minima. Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente ...: longa, **semilonga**, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, semiminor, minima ... postea in secundo: <longa> perfecta, <longa> imperfecta, brevis; brevis, brevior, <brevissima>, id est parva; <parva>, minor, minima (*sim.* IAC. LEOD. spec. 7, 24, 14). PETR. DION. 9 p. 155: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ■ longissima 243; ■ semilongissima 162; ■ longior 81; ■ semilongior 54; ■ longa 27; ■ **semilonga** 18; ■ brevis 9; ■ semibrevis 6; ♦ brevior 3; ♦ semibrevior 2; ♦ minima vel brevissima 1. ROB. HANDLO p. 88, 1: De longa, etiam **semilonga** et earum valore et de longa duplici. ROB. HANDLO p. 88, 10: Handlo: longa, quando imperfecta est, **semilonga** magis proprie, et si perfecta, longa (*ms. et ed.*: longam) dici oportebit. ROB. HANDLO p. 88, 13: <Regula II>. Idem (*sc. Handlo*): **semilonga** vero et longa similes sunt in figura, dissimiles vero in proportionem et ore secundum vocem. ROB. HANDLO p. 88, 17. ROB. HANDLO p. 92, 1. ROB. HANDLO p. 104, 4. ROB. HANDLO p. 104, 18. ROB. HANDLO p. 132, 3. ROB. HANDLO p. 154, 10. ROB. HANDLO p. 156, 3. ROB. HANDLO p. 156, 6: hic terminus ‚longa‘ equivocari potest ad perfectionem videlicet et ad imperfectionem. Et sic longa pro se ipsa et aliquando pro **semilonga** sumi potest. ROB. HANDLO p. 158, 5. ROB. HANDLO p. 168, 8: Handlo: ad hunc modum primum pertinet trium temporum pausa longa precedente vel pausa duorum temporum cum pausa unius brevi precedente vel pausa unius **semilonga** precedente vel pausa unius duorum et unius etiam **semilonga** precedente. ROB. HANDLO p. 168, 11. ROB. HANDLO p. 170, 3-8. ROB. HANDLO p. 176, 3. [s.XV] THOM. WALSH. 3, 7: Imperfecta longa sive **semilonga** et dicitur **semilonga** a ‚semis‘, quod est imperfecta, et ‚longa‘, quasi imperfecta longa; continet 2 breves perfectas, 6 minores perfectas, 18 minimas:

■. 2 *Kunstwort für eine um die Hälfte diminuierte Longa — artificial term for a long diminished by half*

[s.XV] IOH. TINCT. pr. 1, 5, 8: sub proportionem dupla duae minimae pro una ponuntur, non tamen propter hoc, ut indocti garriunt, semiminimae sunt, sicut duae maximae pro una, duae longae pro una, duae breves pro una, duae semibreves pro una sub hac proportionem scribuntur aut proferuntur, nec tamen inde semimaximae, **semilongae**, semibreves, semisemibreves dicuntur.

semilongior -oris f. *Note der Mensuralnotation im Wert von zwei Longen* (■) — *note in mensural notation with the value of two longs* (■) [*syn.: larga imperfecta, semilarga*] [s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ■ longissima 243; ■ semilongissima 162; ■ longior 81; ■ **semilongior** 54; ■ longa 27; ■ semilonga 18; ■ brevis 9; ■ semibrevis 6; ♦ brevior 3; ♦ semibrevior 2; ↓ minima vel brevissima 1. [s.XV] THOM. WALS. 3, 5: Imperfecta longior sive **semilongior**, quam aliqui vocant largam imperfectam sive semilargam, continet 2 longas perfectas, 6 breves, 18 minores perfectas, 54 minimas: ■.

semilongissima -ae f. *Note der Mensuralnotation im Wert von sechs Longen* (■) — *note in mensural notation with the value of six longs* (■) [s.XIV] PETR. DION. 9 p. 155: Phillipotus addit unum gradum ... Modus autem suus hic est: ■ longissima 243; ■ **semilongissima** 162; ■ longior 81; ■ semilongior 54; ■ longa 27; ■ semilonga 18; ■ brevis 9; ■ semibrevis 6; ♦ brevior 3; ♦ semibrevior 2; ↓ minima vel brevissima 1.

semimaior v. semiprolatio maior; semibrevis maior - semibrevis semimaior - semibrevis recta - semibrevis minor - semibrevis minima

semimaxima -ae f. *Kunstwort für eine um die Hälfte diminierte Maxima* — *artificial term for a maxima diminished by half* [s.XV] IOH. TINCT. pr. 1, 5, 8: Et quamvis ita sub proportione dupla duae minimae pro una ponuntur, non tamen propter hoc, ut indocti garriunt, semiminimae sunt, sicut duae maximae pro una, duae longae pro una, duae breves pro una, duae semibreves pro una sub hac proportione scribuntur aut proferuntur, nec tamen inde **semimaximae**, semilongae, semibreves, semisemibreves dicuntur.

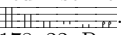
semiminima -ae f. I. *Note der Mensuralnotation II. Kunstwort für eine um die Hälfte diminierte Minima* — I. *note in mensural notation II. artificial term for a minim diminished by half*

I *Note der Mensuralnotation* — *note in mensural notation*
A *die Bestimmung in der Notenschrift betreffend* — *with reference to its defining characteristics in notational form*

1 als *Notenzeichen* — *as notational symbol*
[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 8: Et notandum, quod plures quam sex (*sc. semibreves*) non possunt poni pro tempore imperfecto, nisi ibi sint **semiminimae**, ut hic: ♪♪♪♪♪♪. PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a: Prima figuratio vocatur duplex longa; alia brevis; alia semibrevis; alia minima; alia **semiminima**. ... **Semiminima** sic: ♪♪. TRAD. Phil. I f. 62rG, 48: Semibrevis a parte superiori recte caudata minima vocatur; illa vero, que in oblicum versus dextrum latus caudata, **semiminima** vocatur. TRAD. Phil. II 3, 13: minima recte bis caudata a parte superiori vocatur **semiminima** ♪. IAC. LEOD. spec. 7, 24, 11: Qui vero ponunt **semiminimas** vel semiminores, indirecte superius caudant ipsas reflectendo caudam versus partem dexteram sic: ♪. MENS. Primo punctus p. 34: Exemplum de formationibus omnium (*sc. notularum*), primo semibrevis ♦, secundo minimae ↓, tertio **semiminimae** ♪. VERS. Iam post 30: Fit **semiminima**, velut hic patet: ♪. GOSCALC. 2, 2 p. 126, 15: inventi sunt hii modi figurarum: ♪♪ vel isti: ♪♪, quarum due ponuntur pro una minima, et sunt a musicis **semiminime** appellate. PS.-THEODON. append. 3 p. 56: minima et **semiminima** unum corpus, unam figurationem habent. Posito, quod **semiminima** sit aliquantulum divisa in capite ad modum hami, tamen minima est in divisione, unde

habet originem suum. MENS. Item notandum p. 413b: notandum, quod quedam notule nuncupantur **semiminime**; et he sunt similes minimis in forma, nisi quod habent caudam a supra reverberatam ad modum venti ut hic: ♪♪♪♪, et plerumque ponuntur in prolotione maiori, et tunc quatuor earumdem notularum valebunt unicam semibreven. ... adhuc alie inveniuntur **semiminime** similes iam dictis in forma hoc addito, quod caudate sunt tam a superiori parte quam inferiori; et he a quibusdam nuncupantur minime **semiminimarum**, scilicet antedictarum, ut sunt he: ♪♪♪♪♪♪; et iste etiam sepius ponuntur in maiori prolotione, et harum sex pro una semibrevis reputantur, due vero unam valent minimam. TRACT. FIGUR. 5 p. 82, 4: hec est, que vocatur **semiminima**: ♪. ANON. Mediol. 3, 16: Nota, quod **semiminime** sunt hec: ♪♪♪♪ et non sunt de arte. MENS. Sciendum est 4, 2: primo sciendum est, quod secundum Ytalicos habemus tales figuras, videlicet duplicem longam ... longam ... brevem ... semibreven ... minimam ... **semiminimam**: ♪. *eqs.* ANON. Couss. V p. 250, 5: **Semiminime** vero, quando in cantu ponuntur, sic debent figurari, sicut supra iacent ad differentiam minimarum imperfectarum (*sc. ♪*) vel debent figurari nigre vacue vel cum caudis sic et retortis. MENS. Cum de p. 76: **Semiminima** est, quae habet tractum ascendentem in obliquum versus dexteram partem sic ♪ vel sic ♪. ANON. Kellner 2, 1: Figurarum alia brevis ut hic ■, alia longa simplex ■, alia duplex longa ■, alia maxima ■, alia cardinalis ■■, alia brevis plicata ■■, alia semibrevis ♦♦♦, alia minima ut hic ♪♪♪, alia **semiminima** ♪♪♪, alia semibrevis altera ♪♪♪, alia fusiel ut hic ♪♪♪, alia semifusiel ♪♪♪, alia semifusiel semi ♪♪♪. ANON. Vratisl. p. 334b: duplex longa sive maxima sic formatur ■, longa simplex sic ■, brevis sic ■, semibrevis sic ♦, minima sic ♪, **semiminima** sic ♪, fusiel Latine sive dragma Gallice sic ♪, cardinalis sive voluntaria sic ♪. MENS. Circa artem p. 516, 20: longa duplex sic formatur ■, longa simplex sic ■, brevis sic ■, semibrevis sic ♦, minima sic ♪, **semiminima** sic ♪, semisemiminima sic ♪♪ et fusiel ♪, semifusiel sic ♪, cardinalis sive voluntaria ♪♪. [s.XV] PROSD. exp. 2, 56: **semiminima**, que sic comuniter figuratur: ♪. PROSD. exp. 2, 74: dicunt (*sc. alii*) minimam esse duplicem, scilicet minimam maiorem, et est illa, que sine cauda retorta figuratur, et minimam minorem, et est illa, quam **semiminimam** nominamus et que cum cauda retorta figuratur. Et sic volunt utramque istarum sub minima comprehendi. *al.* PROSD. ital. I p. 229a: **semiminima**, que duobus modis figurari habet, primo cum cauda retorta sine caude reflexione ad superius ut hic: ♪; et tales **semiminime** ad minimas in dupla proportione cantantur ut gratia exempli due de illis pro una minima. Secundo modo figuratur cum cauda retorta, cum ipsius caude reflexione ad superius ut hic: ♪, et tales **semiminime** ad minimas in sexquialtera proportione cantantur (*sim.* PROSD. ital. II p. 36). UGOL. URB. 3, 1, 66: Figuras autem, quibus utimur temporibus nostris esse sex, scilicet maxima ■, longa ■, brevis ■, semibrevis ♦, minima ♪ et **semiminima** ♪. TACT. Octo princ. ex. 5: differentia <notarum>: **semiminime** ♪♪♪♪ - minime ♪♪♪ - semibreves ♦♦♦ - breves ■■■ - longe ■■■■ - duplices ■■■■ - cardinales ■■■■ - vacue ○○○○ - semivacue ■■■■ - fusieles ♪♪♪ - plicate ■■■■ - plicate ■■■■ - altere breves ♪♪♪. TACT. Reperi 60. ANON. Couss. XII 2, 2: Sunt autem aliae tres notae, quae proprie de speciebus non reputantur, scilicet **semiminima** ♪, fusa ♪ et semifusa ♪, quia ad minimam reducuntur. *al.* ANON. Couss. XII 2, 10: Sexta regula: omnis nota in toto formata ut minima (*sc. ♪*) colore variata **semiminima** est: exemplum ♪, vel colore non variata, sed habens uncum datum deorsum in dextra parte simili modo **semiminima** est, id est medietas minimae ergo in prolotione imperfecta ut hic: ♪. ANON. Monac. 2, 58: Sciendum, quod minima ut communiter dividitur in **semiminimas** sic,

quod una minima solum habet duas **semiminimas**, ut illa ↓ communiter valet tales duas ↓↓ aut secundum alios duas tales: ‡‡. ANON. Mell. 6, 15: **Semiminima** sic formatur: ↓ vel secundum modernos sic: ‡. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: <S>**emiminima** nota est nota caudata recurva ita parva in mora, quod, si esset minor, refugeret vox in vocibus comunibus. Et aliquando faciunt caudas cum recurvationibus ad partem dextram sic <↓↓> (*ms.*; *ed. deest*) et aliquando etiam ad partem sinistram ‡↓ sic, aliquando faciunt filares notas ad infra cum recurvacione vel sine ut sic ‡↑. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 24: Minima qualiter figuratur? Ut semibrevis, sed caudata sursum ... vel caudata deorsum ... **Semiminima** autem similiter figuratur eodem modo, sed plena aut nigra aut rubra ut hic: ‡↑. FR. GAFUR. extr. 11, 1, 9: **Semiminima** ut hic: ↓ vel sic: ‡. al. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79: Quod si minima fuerit denigrata ‡↑, **semiminima**. NICOL. BURT. 3, 1, 9: **Semiminima** enim in modum minimae formata est, nisi quod nigredinem complectitur. GUIL. MON. 1 p. 16: minima ↓. **Semiminima** autem et dimidia **semiminima** extrahuntur a minima, ut hic patet inferius: ↓↓. ADAM FULD. 3, 2: **semiminima**: ↓, fusa: ‡, semifusa: ‡. al. FLOR. FAX. 3, 2, 2: nos ultra minimam has humanae voci pronuntiatu possibiles adiunximus, scilicet **semiminimam** ↓, semisemiminimam ‡, crossutam ‡, semicrossutam ‡, fugielam ‡ et semifugielam ‡. COMPIL. Salisb. 99 descr. MENS. Cum animadv. 18.

2 als Pausenzeichen — as symbol for a rest
[s.XIV] IOH. MUR. lib. 10, 3: pausa semibrevis debet incipere in linea et descendere ad medium spatii; et pausa minime e contrario debet incipere in linea et ascendere ad medium spatii; et pause **semiminimarum** fiunt ut pause minimarum cum semicirculo. Exempla de omnibus pausis supradictis: . PS.-MUR. motet. p. 84b. al. GOSCALC. 3, 9 p. 178, 22: Pause **semiminimarum** fiunt sicut pause minimarum addita superius quadam semicirculacione. ANON. Mediol. 5, 8: pausa **semiminima** debet ascendere usque ad medium spatium et est cum semicirculo. al. ANON. Kellner 4, 6: Sunt autem pause media spacia transcendentis et sunt duplices, scilicet sursum et deorsum tracte; sursum tracte designant minimas, deorsum autem semibreves. Sursum autem tracte sunt duplices, scilicet uncate et non uncate. Uncate designant **semiminimas** et non uncate minimas (*sim.* MENS. Si ille p. 495, 1). al. ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Si ille p. 495, 9. [s.XV] PROSD. exp. 87, 6: pausa minime et pausa **semiminime** in hoc conveniunt, quod ambe incipiunt in linea et ascendunt usque ad medium spatii, sed in hoc differunt, quoniam pausa **semiminime** habet semicirculum vel est in capite superiori retorta, quod idem est, pausa autem minime non. al. PROSD. mens. p. 221b. al. PROSD. ital. I p. 245a: Pausa **semiminime** duobus modis figurari habet, secundum quod et **semiminima**, scilicet cum caude reflexione ad superius et sine tali reflexione, et incipit in linea sursum ascendendo usque ad medium spatii cum linea in capite retorta ad modum **semiminimarum** (*sim.* PROSD. ital. II p. 65). al. UGOL. URB. 3, 9-3, 6: pausa minimae ascendere debet usque ad medium spatii, ibi etiam medium accipitur tum pro ipso medio spatii, tum pro parte tertia, secundum quod minima est pars media vel pars tertia ipsius semibrevis, et pausa **semiminimae** eodem modo fit sicut pausa minimae, sed cum circulo in fine pausae. Sunt ergo similes et eodem modo fiunt et non differunt pausa minimae et **semiminimae** nisi in circulo, qui circulus sic in pausa diminutionem significat, sicut ipse circulus in fine caudae **semiminimae** positus diminutionem ostendit, pausa ergo **semiminimae** est pausa minimae in fine retorta vel cum circulo. al. GEORG. ANS. 3, 240: **semiminime** pausa puncto solo super inferiori linea disposito. al. ANON. Couss. XII 6, 9: omnis pausa cum unco

a linea ascendens ad medium spatii valet unam **semiminimam**, et talis pausa dicitur proprie acheta. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 29. al. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85. al. IOH. HOTH. fig. II 4, 1. IOH. HOTH. mens. I 3, 8. al. GUIL. MON. 1 p. 16. ADAM FULD. 3, 9: Semisuspirium est virgula aequalis suspirio, sed a parte superiori falcata, valet **semiminimam** in omnibus signis. ANON. Salisb. 7, 8. FR. GAFUR. pract. 2, 6: Semiminimae pausam veteribus musicis ignotam recentiores describunt ut minimam, scilicet ascendentem retorta dextrorsum sumitate: haec enim dimidium minime consequitur respiracionem. **Semiminimae** autem pausam a nullo usquam auctore deductam. *ibid.* al. FLOR. FAX. 3, 13, 1. ANON. Couss. I p. 435b.

B die Bestimmung des Zeitwertes betreffend — with reference to its defining characteristics as a temporal value

1 absolut — absolute

a als Hälfte einer Minima — as half of a minim

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 13: Illa vero (*sc. semibrevis*), quae tres valet minimas, recta et vera semibrevis vocatur, licet omnia corpora obliqua largo modo loquendo, id est de semibrevibus, semibreves vocantur. Illa vero, quae duas valet minimas, minor vocatur, ut dictum est prius; quae vero sola, minima appellatur; quae vero minimae medietatem, **semiminima** nominatur. PHIL. VITR. 21, 4: Et si dividantur (*sc. minimae*), per **semiminimas** dividuntur, quarum quaelibet minima in duas dividitur **semiminimas**. al. TRAD. Phil. I f. 62rG, 23: Sciendum, quod sicut longa [longa] perfecta tria valet tempora, sic brevis perfecta tres semibreves et semibrevis perfecta tres minimas et minima duas **semiminimas**. al. TRAD. Phil. II 3, 16: si **semiminimae** inveniantur, duae **semiminimae** computantur pro sola minima, quia **semiminimae** non possunt poni impares (*sim.* MENS. Cum de p. 76). IAC. LEOD. spec. 7, 34, 25: secundum dicta nomen minimitatis non videtur usquequaque rationabile, cum pro minima duae ponantur **semiminimae**. MENS. Primo punctus p. 36: Omnes **semiminimae** sunt imperfectae simpliciter, et duae valent minimam unam. PS.-MUR. motet. p. 77a: Quare **semiminima** non potest alterari? Quia nisi due computantur pro minima. al. QUAT. PRINC. 4, 2, 9: notandum, quod quodcumque quatuor minime separatim pronunciantur, quae a multis **semiminime** vel crochete aut dragme nominantur, equipollent <semibrevis> (*ms. et ed.*: brevis) imperfecte de minori prolacione (*cf. Wolf, Mensuralnotation p. 71*). GOSCALC. 2, 2 p. 126, 15: inventi sunt hii modi figurarum: ‡‡ vel isti: ‡‡, quarum due ponuntur pro una minima, et sunt a musicis **semiminime** appellata. PS.-THEODON. append. 1 p. 53. al. MENS. Item notandum p. 413b: adhuc alie inveniuntur semiminime similes iam dictis in forma hoc addito, quod caudate sunt tam a superiori parte quam inferiori; et he a quibusdam nuncupantur minime **semiminimarum**, scilicet antedictarum, ut sunt he: ‡‡‡‡‡‡ ... due vero unam valent minimam. TRACT. FIGUR. 4 p. 78, 4. al. ANON. Mediol. 3, 17. SEMIBR. CAUD. p. 72. al. ANON. Couss. V p. 248, 1: Ponit etiam dictus frater Nicholas de Aversa, ordinis Celestinorum, **semiminimas**, quarum quatuor ponit pro duabus (*sc. minimis*). MENS. Cum de p. 76: Item sciendum est, quod brevis perfecta in tres dividitur semibreves aequales et quaelibet illarum in tres minimas et quaelibet illarum minimarum in duas **semiminimas**. Item brevis imperfecta in duas semibreves et quaelibet illarum semibrevis in duas minimas et quaelibet illarum minimarum in duas **semiminimas**. ANON. Monac. II 126. al. ANON. Vratisl. p. 334b: Sed minima propria virtute retenta in utraque prolacione nec plus nec minus representat quam duas **semiminimas**. al. MENS. Si ille p. 492, 11. MENS. Circa artem p. 516, 30. ANON. Vipiten. 4, 12. [s.XV] PROSD. exp. 61, 12: loquor hic de **semiminimis**, quae in dupla proportionem

cantantur ad ipsas minimas debito modo et in debita mensura sibi pertinente. *al.* PROSD. mens. p. 224b. PROSD. ital. I p. 229a. PROSD. ital. II p. 37: talis sexta figura **semiminima** quasi sema minima (*ed.*: semaminima), vel quia aliquando est medietas minime. *al.* UGOL. URB. 3, 1, 50: semibrevis ita a duabus imperficitur **semiminimis**, sicut a minima. Quidam autem dicunt, quod ideo auctor (*sc. Iohannes de Muris*) non fecit mentionem de **semiminima**, quia nondum erat suo tempore adinventum. TACT. Octo princ. 63. GEORG. ANS. 3, 143: Moderniores quidam his superaddidere **semiminimam**, que medietatem minime unius representat. PETR. BETSCHK p. 539, 22. ANON. Monac. 2, 58: Sciendum, quod minima ut communiter dividitur in **semiminimas** sic, quod una minima solum habet duas **semiminimas**, ut illa $\downarrow$ communiter valet tales duas $\downarrow\downarrow$ aut secundum alios duas tales: $\frac{1}{2}\frac{1}{2}$. NIC. WEYTS p. 263a: Partes immediate minimarum non sunt in arte, quia ultra minimum non est dare minimum; sed tamen (*ms.*; *ed.*: tantum) sunt in usu, que (*ms.*; *ed.*: quia) tantum sunt due **semiminime** vel (*ms.*; *ed.*: quia) quatuor cromata. FR. GAFUR. extr. 11, 2, 11. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80: Nomina autem fractionum a modernis inventa sunt; ideo non sunt tantae auctoritatis. Ut dicatur **semiminima**, quoniam media minima. *al.* GUIL. MON. 7 p. 46: Et nota super hoc, quod omnes figurae possunt perfici et imperfici excepta minima, quae non potest valere nisi duas **semiminimas**. ADAM FULD. 3, 10: $\downarrow$ **semiminima** bis $\downarrow$. ANON. COUSS. I p. 435a. CONTR. Prima regula 36.

b als Viertel einer perfekten Semibrevis — as fourth of a perfect semibreve

[s.XIV] MENS. Duplex p. 161: semibrevis maioris (*ms.*; *ed.*: minoris) prolationis valet tres minimas ... sed quando est minoris prolationis, tunc valet duas minimas ... Aliqui ponunt quatuor **semiminimas** pro tribus minimis diversimode tamen figuratas, ut hic: $\langle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \rangle$. PS.-THEODON. 2a p. 41: Capitulum de **semiminimis**. Nonnulli asserunt promere **semiminimas** dimidias minimas in instrumentis sive in levisimis vocibus, quod mihi videtur inrationabile in numero. Etsi **semiminimae** dicantur non a ‚semis‘, quod est ‚dimidium‘, sed a ‚semus‘, quod est ‚imperfectus‘, deriventur, verum potius promere quatuor **semiminimas** aequales pro semibrevis perfecta in motu quam tres minimae dicantur. Si quatuor, quaelibet earum (*ms.* *ed.*: parum) est festinantior, et referuntur ad binarium numerum, videlicet ad duas semibreves imperfectas aequaliter prolatae. MENS. Item notandum p. 413b: notandum, quod quedam notule nuncupantur **semiminime** ... et plerumque ponuntur in prolatione maiori; et tunc quatuor earundem notularum valebunt unicam semibreve.

c ohne Wertbestimmung — with no fixed mensural value [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 5: sicut longa in brevibus dividitur et brevis per semibreves et semibrevis in minimis, ita minime in **semiminimis** et sic deinceps; et sic ... divisio erit in infinitum. SEMIBR. CAUD. p. 72: quia ita una minima magis festinatur quam semibrevis, ita una **semiminima** magis festinatur quam minima. ANON. Vratisl. p. 334b: Ex quo patet, quod longa resolvitur in breves, brevis in semibreves, semibrevis in minimas, minima in **semiminimas**. [s.XV] PROSD. exp. 2, 67. *al.* PROSD. mens. p. 200a: Tractatum ergo meum incipiendo dico, quod sex sunt figure, quibus utimur in cantu mensurabili, scilicet maxima, que alio nomine duplex longa nominatur, longa, brevis, que alio nomine tempus nominatur, semibrevis, minima et **semiminima**. PROSD. ital. II p. 37. UGOL. URB. 3, 3-3, 12: Partes enim prolationis ... sunt maxima, longa, brevis, semibrevis et minima et sexta figura, scilicet **semiminima**. *al.* GEORG. ANS. 3, 154: Diviserunt vero cantus magistri maximas et duplices longas et longas in modo perfici et imperfici; at breves in tempore; semibreves

et minimas et **semiminimas** in prolatione. ANON. Mell. 5, 11: secundum modernos nunc reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet longissima, duplex longa, que etiam maxima dicitur, longa, brevis, semibrevis, minima, **semiminima**, fusiel, semifusiel, brevis plicata, cardinalis seu voluntaria, oblonga, vacua, semivacua. *al.* NIC. WEYTS p. 262b: Partes prolationis sunt quinque, scilicet maxima, longa, brevis sive tempus, semibrevis sive prolatio et minima. Et due sunt superaddite, que non sunt de arte, scilicet **semiminima** et croma. FR. GAFUR. extr. 9, 7, 2: Quatuor hiis notulis discantus describitur omnis: / longa, brevis, minima, semibrevis associatur: / et si bene notes, **semiminimam** addere debes. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 2: Partes prolationis quot sunt? Sex. Que? Maxima, longa, brevis, semibrevis, minima et **semiminima**. *al.* IOH. HOTH. fig. I 1, 2: Octo sunt figurae mensurabilis cantus, videlicet maxima, longa, brevis, semibrevis, minima, **semiminima**, croma et semicroma (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 2. IOH. HOTH. mens. I 1, 1. IOH. HOTH. mens. II 1, 3). NICOL. BURT. 3, 1, 8: Prima namque maxima tamquam principalis nuncupata, secunda vero longa, tertia autem brevis, quarta et semibrevis; quinta et ultima minima, quia infima olim omnium erat praedictarum. Postmodum moderniores **semiminimam** et curseam addidere. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 10: constat maximam figuram semper esse totalem ac diesim semper partialem, sex vero reliquas, scilicet longam, brevem, semibreve, minimam, seminimam et **semiminimam**, totales et partiales. *al.* HERB. TR. 2, 10 p. 60: brevissimam notulam, quae proferri posset, minimam vocaverunt (*sc. veteres*), propterea quod ulterius dividi nequiret, nam superlativum supra se gradum nullum recipit, quam tamen moderni in **semiminimam** dividunt. CONTR. Et primo I 11 p. 139 (p. 463a).

d als zwei Drittel einer Minima — as two thirds of a minim [s.XIV] MENS. Sciendum est 5, 11: de istis **semiminimis** valent tres pro duabus minimis: $\blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \downarrow$. [s.XV] PROSD. ital. I p. 229a: Secundo modo figuratur (*sc. semiminima*) cum cauda retorta, cum ipsius caude reflexione ad superius ut hic: $\frac{1}{2}$; et tales **semiminime** ad minimas in sexquialtera proportionem cantantur, ut gratia exempli tres ipsarum pro duabus minimis, et causa, quare semiminime primi ordinis sunt minoris valoris quam **semiminime** secundi ordinis, est hec, quia **semiminime** secundi ordinis habent reflexionem suae caudae ad superius, ex qua reflexione aliquantam sumunt augmentationem eo, quod per talem reflexionem ad superius ad valorem minimarum reddere conantur, et ideo aliquantulum augmentantur ultra valorem semiminimarum, que in dupla proportionem cantantur. Sed causa, quare plus cantantur iste **semiminime** secundi ordinis in sexquialtera proportionem quam in aliqua alia, non videtur esse nisi sola auctoritas veterum (*sim.* PROSD. ital. II p. 37). *al.*

e als Hälfte einer Minima in imperfekter Mensur oder als Drittel einer Minima in perfekter Mensur — as half of a minim in imperfect mensuration, or as third of a minim in perfect mensuration

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 334b: Aliqui tamen subtilisantes se aliquando ponunt tres **semiminimas** pro una minima, sed usque hoc non tenet. ANON. Mell. 6, 14: Minima ... in prolatione maiori valet tres **semiminimas**, in prolatione vero minori valet duas **semiminimas**. **Semiminima** sic formatur ... Et in omni prolatione, modo et tempore due faciunt unam minimam. (?) FR. GAFUR. extr. 11, 1, 27: Minima etiam valet tres vel duas **semiminimas** ut hic: $\blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle \downarrow$ vel sic: $\blacktriangle \blacktriangle \blacktriangle$. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87: Si igitur minima tertiam potest amittere partem, quaero, quid aliud quam **semiminima** illa pars tertia est? [Haec conclusio est falsissima; nam minima nunquam ternaria partitione non distinguitur perfecta scilicet

quantitate computata, quia circa ipsam perfectum accidens quantitativum operari non potest, ut omnes imo sentiunt musici iudicio, quo fit, ut semper dividatur in duas seminimas.] Tres ergo tertiae totum integrum implent. Relinquitur ergo minima tres **semiminimas** posse valere, quod patet exemplo Io. Okeghem in missa „Lomme arme“, ubi, quando debebat **semiminimas** duas pro una minima scribere, ut volunt cantores cum musico Tristano de Silva, ponit minimas evacuatas ad caput retortas hoc modo $\frac{1}{2}$, quas diximus appellari curseas. Ex quo musici speculantur minimam tres valere **semiminimas** ... Si curseae duae minimam implent, **semiminimas** tres fore necessarias mathematice vero probatur, supposito, quod ipsimet faciunt, scilicet quod mensura in prolacione perfecta ponatur in minima. Si enim integra temporis morula in minima est et tempus perfectionem et imperfectionem recipiat, sequitur ipsam minimam quandoque in duas, quandoque in tres partes aequales dividi posse. *al.* IOH. HOTH. mens. I 1, 9: Unde ultra minimam non datur minimum, licet habeamus in usu abusive hoc vocabulum **semiminima**, quae dicitur quasi minimae medietas; sed proprie non dicitur **semiminima**, sed minima bis vel ter prolata eodem tempore, in quo minima debet pronuntiari.

f als Viertel einer Longa (in der Orgelnotation) — as fourth of a long (in organ notation)
[s.XV] TACT. Opusculum 46: **semiminima** $\frac{1}{4}$, quarum 4 valent longam in omni prolacione (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 177, 3).

g in einem in sich fehlerhaften, rein additiv aufgebauten System: maxima - longa - simplex - (communis) - brevis - semibrevis - minima - semiminima - anafren - diptica - fusellus — within a defective system based on additive values: maxima - longa - simplex - (communis) - brevis - semibrevis - minima - semiminima - anafren - diptica - fusellus
[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64: <L>onga nota de modo perfecto est, quae valet tres simplices notas ... et sex breves et novem semibreves et duodecim minimas et quindecim **semiminimas** ... De modo autem imperfecto longa nota est, quae valet duas simplices et quatuor breves et sex semibreves in sex minimas, in octo **semiminimas** et sic consequenter. *ibid.* *al.*

h als Hälfte einer Seminima — as half of a seminima
[s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 4: Plerique autem (quod nobis magis placet) primos huiusmodi anfractus propinquas, scilicet minimae partes, seminimas quasi seiunctas et separatas minimas sunt interpretati. Rursus primarias huiusmodi seminarum partes a diminutione temporis et quantitatis mensura **semiminimas** appellarunt. Atque ita seminima minimam consequetur sicut semitonium maius tonum. **Seminima** vero minimam ipsam respiciet veluti ipsum tonum semitonium minus. FR. GAFUR. pract. 2, 6: Seminimae pausam veteribus musicis ignotas recentiores describunt ut minimam, scilicet ascendentem retorta dextrorsum sumitate: haec enim dimidiam minime consequitur respirationem. **Seminimae** autem pausam a nullo usquam auctore deductam figurari decet ascendentem veluti minimam retorta sinistrorsum sumitate. Haec enim dimidiam obtinet seminimae pausae respirabilem quantitatem.

2 mit Wertveränderung — with alteration of value

a durch Kolorierung, Evakuierung, Punktierung — with coloration (red or white notes in black notation), with the addition of a dot

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 15, 4: cum prolacione mutatur color minimarum vel **semiminimarum**, tunc variatur prolacio in prolacionem, scilicet maior in minorem vel e converso. PROSD. exp. 60, 24: notanter dixi, quod note imperficiuntur quo ad totum per evacuationem vel mutationem ad alium co-

lorem, modo si imperfectibiles sunt, quoniam dato, quod minime et **semiminime** evacuentur vel transmutentur ad alium colorem, tamen non imperficiuntur, cum imperfectibiles non sint, ut quampluries dictum est, sed bene per talem evacuationem vel transmutationem ad alium colorem assumunt variationem prolacionis, quoniam ubi nigre plene cantantur de maiori prolacione, rubee plene vel nigre vacue cantantur de minori. PROSD. exp. 61, 8: dubitatur, utrum minime et **semiminime** per evacuationem vel mutationem coloris assumant diminutionem. Et videtur, quod sic per aliquos modernos ponentes octo minimas rubeas plenas vel octo nigras vacuas vel comunis octo rubeas vacuas pro sex minimis nigris plenis vel quatuor pro tribus. PROSD. exp. 61, 17. *al.* PROSD. mens. p. 215b: minime et **semiminime** per ipsarum evacuationem vel transmutationem ad alium colorem nihil amittant de sui valore, mutant tamen prolacionem per talem evacuationem vel transmutationem ad alium colorem. GUIL. MON. 2 p. 18: punctus **semiminimae** valet tantum quantum media **semiminima**.

b durch Diminution oder Augmentation — with diminution or augmentation

[s.XV] PROSD. exp. 28, 16: licet minime et **semiminime** non possint perferi nec imperfici, possunt tamen diminui et augmentari, et hoc per signa. PROSD. exp. 94, 16: in vera augmentatione pro **semiminima** ponitur minima, pro minima semibrevis, pro semibrevis brevis, pro brevi longa et pro longa maxima (*sim.* PROSD. mens. p. 225a. UGOL. URB. 6, 10-4, 17). *al.* PROSD. ital. I p. 247a (*sim.* PROSD. ital. II p. 69).

C Gebrauch — usage

1 allgemein — allgemein

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 14: Minimae tamen et **semiminimae** ad gradum salvandum, in quo posita fuit minima, alia nomina imponi possent ita, quod minima vocetur semiminor et **semiminima** minima nominetur (*sim.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 49). TRAD. Phil. II 7, 10. *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 34, 15: Veteres, qui plures posuerunt semibreves quam tres pro perfecto tempore unquam, aliquam illarum plicaverunt. Item secundum illud argumentum, illae solae principalius essent plicabiles, quae essent divisibiles et secundum hoc minimae et **semiminimae** vel non deberent plicari vel minus quam ceterae semibreves. *al.* PS.-MUR. motet. p. 92b: Si punctus augmentationis ponatur ad semibreve, augmentat minimam. ... Si punctus augmentationis ponatur ad minimam, augmentat **semiminimam**. QUAT. PRINC. 4, 1, 7: Qui autem dicunt predictum Philippum (*sc. de Vitriaco*) crochutam vel **semiminimam** aut dragmam fecisse, aut eis consensisse, errant, ut in motetis suis intuitu manifeste apparet. *al.* IOH. BOEN ars 1, 1, 3. VERS. Iam post 54. *al.* PS.-THEODON. append. 3 p. 56: quia minima, ubicunque ponatur, minimum locum tenet. Et si dicitur, quod imperficiatur a **semiminima**, quia minima valet duas **semiminimas**, non est bona opinio; ratio, quia nulla nota imperficitur a duabus notis similibus suis formulis, sed a tertia parte sui valoris tantum, et sic evitandum est. *al.* PS.-MUR. prop. p. 99a. MENS. Item notandum p. 414a. TRACT. FIGUR. 5 p. 80, 7: primo volo dicere de **semiminima**, quia sine ipsa factum est nichil in musica. *al.* MENS. Notularum non p. 141. SEMIBR. CAUD. p. 73. *al.* ANON. Couss. V p. 250, 8. MENS. Cum de p. 76. ANON. Kellner 2, 15: Quare autem semifusiel et semifusiel semi habent uncus, ratio est, quia equipollent **semiminimis**, sed diversificant prolacionem, ut patet in cantibus mixtis (*sim.* ANON. Vratisl. p. 335a). ANON. Kellner 2, 21 (*sim.* ANON. Mell. 6, 19). *al.* ANON. Vratisl. p. 334a (*sim.* MENS. Circa artem p. 516, 13). ANON. Vratisl. p. 334b: semifusiel ... valet in tantum sicut **semiminima** in minori prolacione. *al.* [s.XV] PROSD. exp. 2, 59: sex sunt partes prolacionis et igitur non solum quinque. Et si sic, sequitur, quod auctor (*sc. Iohannes de Muris*)

fuit diminutus in ponendo solum quinque. Ad hoc aliqui respondent dicendo bene esse plures partes prolationis quam quinque, scilicet sex, quia addunt **semiminimam**, ut arguit ratio facta. *al.* PROSD. mens. p. 201a: Semibrevis (*ms.; ed.*: Semibreves) vero quo ad partem vel partes nullo modo potest imperfici ex eo, quod eius partes, que sunt minima et **semiminima**, non sunt perfectibiles nec imperfectibiles; et hoc est, quia nulla ipsarum in tres partes sibi immediatas est divisibilis, quod etiam asserit Iohannes de Muris. *al.* PROSD. ital. I p. 232a (*sim.* PROSD. ital. II p. 43). *al.* UGOL. URB. 3, 1, 51: Quidam autem dicunt, quod ideo auctor (*sc. Iohannes de Muris*) non fecit mentionem de **semiminima**, quia nondum erat suo tempore adinventum. Sed haec ratio nulla est, quia, ut dictum est, auctor in capitulo de pausis et in capitulo de diminutione de ipsa **semiminima** facit mentionem, ergo suo tempore erat inventum (*cf.* IOH. MUR. lib. 10, 3: pause **semiminimarum** fiunt ut pause minimarum. IOH. MUR. lib. 11, 2 *add.*: pro minima **semiminima**). UGOL. URB. 3, 3-1, 18: Quidam tamen moderni cantores a veritatis tramite deviantes minimam et **semiminimam** per punctum perficiunt, errant enim, quia omnis nota, quae per punctum perficitur, est per se imperfecta ... sed minimae vel **semiminimae** per se non sunt imperfectae. UGOL. URB. 3, 8-4, 11: valor semibrevis maioris prolationis non solum sunt minimae, sed etiam **semiminimae**, quia interdum in cantu etiam sincopato **semiminimae** sunt et locum tenent minimarum, et ideo pro perfectione prolationis numeranda ad invicem sunt ut minimae reducendae. *al.* GEORG. ANS. 3, 181: Additus itaque semibrevis vacuus punctus **semiminime** unius mensuram adaugere, sicut plenus <minime> unius. *al.* PETR. BETSCHK p. 536, 6. *al.* MENS. Ista autem 3 p. 152 (p. 468a). ANON. COUSS. XII 9, 11. ANON. MONAC. 2, 10. *al.* ANON. MELL. 8, 19: cuilibet note per modum cunei facte, sive ipsa sit semibrevis, minima vel **semiminima**, debet poni (*sc. punctus perfectionis*) a dextera parte in capite eius. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 7, 6. FR. GAFUR. extr. 10, 7, 30: Longa enim imperficitur per brevem ... Semibrevis per **semiminimam**. FR. GAFUR. extr. 11, 14, 6: Sunt etiam alie figure, quae (*ms.; ed.*: qua) vocantur minime imperfecte, ex quibus ponuntur quatuor pro tribus minimis et habent proprietatem **semiminimarum** ut hic: ||| . Aliquando tres de istis ponuntur pro duabus minimis et aliquando due pro una minima, ut patet de **semiminimis** etc. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. *al.* IOH. HOTH. fig. II 5, 2: Quando punctus perfectionis <stat> iuxta maximam, valet longam; iuxta longam, valet brevem; iuxta brevem, semibrevis; iuxta semibrevis, minimam; iuxta minimam, **semiminimam**. GUIL. MON. 7 p. 45. ADAM FULD. 3, 12. *al.* ANON. SALISB. 2, 4. *al.* GUIL. POD. 7, 9. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 12. *al.* ANON. COUSS. I p. 438a.

2 *im mehrstimmigen Satz — within polyphonic composition* [*s.XIV-XV*] MENS. Si ille p. 508, 2: Discantus est diversorum cantuum consonancia, in qua illi diversi cantus per voces longas, breves et semibreves minimasque et **semiminimas**, fusieles et semifusieles proportionaliter adequantur et inscriptas per debitas figuras proporcionari ad invicem designantur (*sim.* MENS. Circa artem p. 511, 11). *al.* PETR. BETSCHK p. 539, 19: Si vero discantum per **semiminimas** voluerit habere, tunc tam in maiori prolatione quam in minori minima debet dividi in duas **semiminimas**. Et videre debet cantor vel compiler, quod semper prima sit in concordancia, de secunda non est vis. Si vero omnes **semiminime** poterint stare in concordanciis, tanto melior erit resonancia. TRAD. HOLL. VII 3, 108: quidam musici moderni, licet pauci, utantur ea (*sc. dyatesseron*) tamquam perfecta consonancia, sed tamen rarissime invenitur perfecta, ut in quibusdam discantibus solum

in una minima vel **semiminima** vel semibrevis. COMPOS. Natura 2, 15: Regula: In compositione prime quatuor species notarum, scilicet maxima, longa, brevis et semibrevis, sine sincopacione et proporcionione semper debent poni in consonanciis. Sed minimam, **semiminimam** vel fusielam potest compositor competenti modo in dissonanciis ponere, ut, quando due semibreves contra unam brevem ponuntur vel quatuor minime eciam, tunc enim sufficit primam poni in consonancia. Si autem octo **semiminime** contra unam <brevem> ponantur, sufficit iterum primam poni in consonancia et quintam, et hoc in proporcionione quadrupla. COMPOS. Natura 4, 27: Si in tenore fiunt minime vel **semiminime**, breves tunc vel longe ponende sunt in discantu. *al.* COMPOS. Cum igitur 3, 24: Si autem quatuor **semiminime** contra unam semibrevis proferuntur, sufficiat iterum primam poni in consonancia. COMPOS. Capiendum 1, 10. FR. GAFUR. pract. 3, 3: discordantia ipsa diminutione figura notata sit ut seminima vel **semiminima** atque etiam minima. CONTR. Et primo I 7 p. 138 (p. 463a): dissonanciae in omni cantu ab omni autore prohibita sunt et dari non debent nisi in cantu figurativo deuterio in minima vel **semiminima** aut fusa; quibus notis dissonancia minus percipitur seu percipi potest ratione parvae morae seu velocitatis in pronunciando. ... Item numquam duae consonanciae dari debent nec in minimis nec in **semiminimis**, quamvis **semiminimae** unius minimae quantitatis sunt. *al.* CONTR. Not. quod novem 9: De quibus dissonantiis nulla, ut praescribitur, <in> contrapuncto dari debet nisi conditionaliter sub veloci nota et currenti moram non habente ut in minima seu **semiminima** seu fusa sive fusiel. In his tribus notis velocibus seu minutis potest dissonantia dari contrapuncto fracto ex variis figuris composito, sed in alia nota non. CONTR. Prima regula 36: Nota, quod duae dissonantiae insimul nullo modo dari debent, nec in minimis nec in **semiminimis**. *al.*

D *Begriffsbestimmung und Etymologie — definition of the concept and etymology* [*s.XIV*] PS.-THEODON. 2a p. 41: Etsi **semiminimae** dicantur non a ‚semis‘, quod est ‚dimidium‘, sed a ‚semus‘, quod est ‚imperfectus‘, deriventur, verum potius promere quatuor **semiminimas** aequales pro semibrevis perfecta in motu quam tres minimae dicantur. PS.-THEODON. append. 1 p. 51: Diffinitio **semiminimarum**. Sunt aliqui magistri, qui volunt minimas subdividere et tales sic subdivisas **semiminimas** nuncupare. Nota, quod secundum suum vocabulum, inproprie dicentur minimae, quia secundum diffinitionem philosophi non est dare minimum minimo. PS.-THEODON. append. 3 p. 56: Posito, quod **semiminima** sit aliquantulum divisa in capite ad modum hami, tamen minima est in divisione, unde habet originem suum; sed propter agilitatem vocis prolationes inventae fuerunt et nuncupantur **semiminimae** respective ad differentiam prolationum et divisionum maiorum. *al.* ANON. Kellner 2, 10: Minima dicitur ideo minima, quia minimam materiam concernit, scilicet prolationem. **Seminima** dicitur a ‚semis‘, quod est dimidium, et ‚minima‘. [*s.XV*] PROSD. exp. 2, 74: Propter quod dicunt (*sc. alii*) minimam esse duplicem, scilicet minimam maiorem, et est illa, que sine cauda retorta figuratur, et minimam minorem, et est illa, quam **semiminimam** nominamus et que cum cauda retorta figuratur. Et sic volunt utramque istarum sub minima comprehendere. NICOL. BURT. 3, 1, 11. GUIL. POD. 7, 9: Hanc autem diminutionem minime figure per duplam proportionem tantum effici, ut ex nomine **semiminime** ab ‚hemi‘, quod est dimidium, significant ipsi antiqui recte.

II *Kunstwort für eine um die Hälfte diminuierte Minima — artificial term for a minim diminished by half* [*s.XV*] IOH. TINCT. pr. 1, 5, 8: sub proportionem dupla duae minimae pro una ponuntur, non tamen propter hoc, ut in-

docti garriunt, **semiminimae** sunt sicut duae maximae pro una, duae longae pro una, duae breves pro una, duae semibreves pro una sub hac proportionem scribuntur aut proferuntur, nec tamen inde semimaximae, semilongae, semibreves, semisemibreves dicuntur.

semiminima dimidia *Note der Mensuralnotation im Wert einer Hälfte der Semiminima (♩) — note in mensural notation with the value of half of a semiminim (♩)* [s.XV] GUIL. MON. 1 p. 16: minima ♩. Semiminima autem et **dimidia semiminima** extrahuntur a minima, ut hic patet inferius: ♩♩.

semiminima maior - semiminima minor *Note der Mensuralnotation im Wert eines Achtels eines tempus (♩) - Note der Mensuralnotation im Wert eines Neuntels eines tempus (♩) — note in mensural notation with the value of an eighth of a tempus (♩) - note in mensural notation with the value of a ninth of a tempus (♩)* [s.XV] GEORG. ANS. 3, 272: Hoc eodem numero partimur unius temporis mensuram novem in partes et accipimus notam, que tertias duas temporis brevis absolute notat: hanc brevem minorem dicimus. ... eam, que octavam (sc. unius temporis partem servat), **semiminimam maiorem**, et que nonam, **minorem** appellamus **semiminimam**. GEORG. ANS. 3, 273, 18: **Semiminime maioris** figura quadrangula est sicut minime, sed ad latus est ad inferius producta cauda versus sinistram ex dextra. ♩. **Minoris semiminime** figura est hec eversa: producitur enim cauda superius a sinistra in dextram ♩. GEORG. ANS. 3, 276-278.

semiminima maior - semiminima minor - semiminima minima *Note der Mensuralnotation im Wert einer Hälfte der Minima bzw. im Wert eines Viertels der Minima bzw. im Wert eines Achtels der Minima — note in mensural notation with the value of half of a minim, or with the value of a fourth of a minim, or with the value of an eighth of a minim* [s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 4: Minimam figuram certis anfractibus diminutam ad elegantiores ornatamque melodiam tamquam tonum in partes posteritas inde disposuit: namque minimam ipsam duas in partes aequas secundum temporis mensuram distinxerunt, quas Prosdodimo teste **semiminimas maiores** vocant. Tinctoris vero minimas in dupla proportionem considerat descriptas quidem ut minimas retorta dextrorsum virgulae sumitate hoc modo ♩, vel ut minimas, sed pleno corpore hoc modo ♩. Rursus vacuum huiusmodi virgulae sumitate retortam duas in partes aequas distinguunt, quas **semiminimas minores** nominant pleno tamen corpore scriptas hoc modo: ♩ vel vacuo retorta dextrorsum binarii numeri caractere virgula ut hic: ♩. Tinctoris autem minimas in quadrupla proportionem ductas vocat. ... Tertiam vero minutissimam minimae partiunculam, quam Tinctoris minimam in octupla proportionem voluit nuncupari, alii **semiminimam minimam**, nonnulli autem coma, nos diesim, quae minima est in toni divisione concinna particula, duximus vocitandam. Hanc plerique describunt semiminimam plenam retorta, scilicet dextrorsum virgulae sumitate, angulo insuper deorsum retorto ut hic ♩.

semiminima perfecta *dreiteilige Semiminima — semiminim divisible by three* [s.XV] UGOL. URB. 3, 3-1, 20: Si ... minima et seminima (ms. Roma, Casan. 2151 et Roma, Vat. Ross. 455; ed. et ms. Roma, Vat. Urb. lat. 258: semiminima) sunt de se imperfectae et possunt per punctum perfici, sequitur ipsas sic imperfectas esse alicuius mensurae imperfectae et similes sibi minimas et **semiminimas** in mensura perfecta habere **perfectas**. Erit igitur dare de se minimam et **semiminimam** (mss.; ed.: seminimam) **perfectam** et de se minimam et seminimam

(ms. Roma, Vat. Ross. 455; ed. et ms. Roma, Casan. 2151 et Roma, Vat. Urb. lat. 258: semiminimam) imperfectam ... Quae omnia falsa sunt et impossibilia, ut intelligenti patet. fortasse ex errore pro minima: PETR. BETSCHK p. 539, 33.

5

semiminimissima *Kunstwort für einen Teilwert der Semibrevis — artificial term for a partial value of a semibrevis* [s.XIV] PS.-THEODON. append. 1 p. 53: Nam magister Franco vocat semibreves illas, quae quantum ad prolationem secundum Philippum (sc. de Vitriaco) possent vocari minimas; et sicut apparet in quatuor gradibus semibrevis, quae valet tertiam partem temporis secundum Philippum. Uno modo vocat eam brevissimam, quod non minus quam minimam denotat, alio modo vocat eam parvam. Et sic constat, quod considerata duplici significatione vocabuli cum aliis superscriptis secundum quod habet se vel ad medium vel ad imperfectum, non tantum semiminima posset dici, sed **semiminimissima**, si grammatica pateretur; et agilitas vocis se tantum extenderet, quod dictam semiminimam subdividere posset.

10

15

20

semiminor -oris f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 *als alternative Bezeichnung für die Minima — as alternative designation for the minim*

25

[s.XIV] PHIL. VITR. 15, 14: Illa vero (sc. semibrevis), quae duas valet minimas, minor vocatur, ut dictum est prius; quae vero sola, minima appellatur; quae vero minimae medietatem, semiminima nominatur. Minimae tamen et semiminimae, ad gradum salvandum, in quo posita fuit minima, alia nomina imponi possent ita, quod minima vocetur **semiminor** et semiminima minima nominetur (sim. TRAD. Phil. I f. 62rG, 52).

2 *als alternative Bezeichnung für die Semiminima — as alternative designation for the semiminim*

30

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 24, 11: Qui vero ponunt semiminimas vel **semiminores**, indirecte superius caudant ipsas reflectendo caudam versus partem dexteram sic: ♩.

35

3 *im Wert von zwei Minimen (in der Reihe: longa (27) - semilonga (18) - brevis (9) - semibrevis (6) - minor (3) - semiminor (2) - minima (1)) — with the value of two minims (in the series: longa (27) - semilonga (18) - brevis (9) - semibrevis (6) - minor (3) - semiminor (2) - minima (1))*

40

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 5, 5: nomina antiquorum: longa perfecta, longa imperfecta, brevis ... brevis perfecta, brevis imperfecta, semibrevis ... semibrevis perfecta, semibrevis imperfecta, semibrevis minima. Aliter ab aliis nominantur eadem sententia remanente ... longa, semilonga, brevis; <brevis>, semibrevis, minor; <minor>, **semiminor**, minima.

45

4 *im Wert eines Drittels oder der Hälfte einer Minor (in der Reihe: larga - duplex longa - longa - brevis - semibrevis - minor - semiminor - minima) — with the value of a third or of the half of a minor (in the series: larga - duplex longa - longa - brevis - semibrevis - minor - semiminor - minima)* [syn.: crocheta]

50

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 2 p. 192, 3: Crocheta aut est dimidia pars minime aut tertia, ergo minor ea. Ideo mutanda sunt nomina, scilicet minime et crochete. Nam minima manente in suo gradu ut prius mutato nomine minor vocatur. Et vocatur minor eo, quod minor est semibrevis. Sic crocheta formaliter manente ut prius in suo gradu nomine mutato **semiminor** vocatur. Et dicitur **semiminor** a 'semis', quod est 'imperfectum' eo, quod minorem imperfectit. Et sicut sunt octo toni sive modi, sic sunt octo species figurarum, scilicet larga, duplex longa, longa, brevis, semibrevis, minor, **semiminor**, minima. IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 11-21. IOH. HANB. sum. 4 p. 204, 25: Larga, si sit perfecta ex omnibus perfectis, continet 3 duplices longas, 9 longas, 27 breves, 81 semibreves, 243 minores,

55

60

65

729 **semiminores**, 2187 minimas. Et si larga sit imperfecta ex omnibus imperfectis, continet 2 duplices longas, 4 longas, 8 breves, 16 semibreves, 32 minores, 64 **semiminores**, 128 minimas. Dictum est de largis, dicendum est de longis duplicibus. IOH. HANB. sum. 6 p. 216, 14-21. IOH. HANB. sum. 9 p. 236, 2-9. IOH. HANB. sum. 11 p. 244, 21 - 252, 25. IOH. HANB. sum. 13 p. 268, 22. IOH. HANB. sum. 15 p. 284, 2-14. IOH. HANB. sum. 15 p. 294, 6: minor etiam imperfici potest per **semiminorem** et **semiminor** per minimam. IOH. HANB. sum. 15 p. 294, 10 - 298, 11. IOH. HANB. sum. 16 p. 300, 10 - 308, 28. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 2: Hanboys: Forma **semiminorum** talis est. Quandocunque semibrevis habet tractum ascendentem retortum a dextra parte, **semiminor** dicitur, ut hic: ♯. Et simplex est, quia ligari non potest. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 7-10. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 19: **Seminorum** alie recte, alie altere vocantur. **Seminor** recta est, que tertiam partem minoris perfecte in se continet et fit tribus modis ... **Seminor** alterata duas **semiminores** in se continet in valore licet non in forma. *eqs.* IOH. HANB. sum. 17 p. 312, 10 - 316, 5. IOH. HANB. sum. 17 p. 316, 10. IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 21: nota formata ad modum losonge habens tractum ascendentem retortum a parte dextra **semiminor** dicitur. IOH. HANB. sum. 18 p. 318, 8 - 329, 15. IOH. HANB. sum. 21 p. 336, 21: Pausa vero **semiminoris** tangit unam lineam dimidiam partem spatii supra occupans et est retorta a parte dextra. IOH. HANB. sum. 21 p. 342, 13-14.

adi. semiminor im Wert einer Semiminor — with the value of a semiminor

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 17 p. 316, 8: sicut semiminor ante semiminorem vel ante **semiminorem** pausam de semiminoribus perfectis est perfecta, ita semiminor ante semiminorem vel ante **semiminorem** pausam de semiminoribus imperfectis est imperfecta. *al.*

v. semiprolatio minor

semiminor perfecta - semiminor imperfecta

Seminor im Wert von drei Minimen - Semiminor im Wert von zwei Minimen — semiminor with the value of three minims - semiminor with the value of two minims

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 16 p. 306, 21. IOH. HANB. sum. 16 p. 308, 8. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 8. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 18: **Seminor** tamen **imperfecta** duas <minimas> equales in se continet. IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 27. IOH. HANB. sum. 17 p. 316, 9. IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 27: Minima recta tertia pars est **semiminoris perfecte** et fit tribus modis. Primo modo, quando ponitur minima ante semiminorem ... Secundo modo, quando ponitur minima post semiminorem ... Tertio modo, quando ponitur minima inter semiminores (*cum exemplis*). IOH. HANB. sum. 18 p. 320, 2-3. IOH. HANB. sum. 18 p. 320, 18: Si utraque semiminor careat puncto et prima semiminor vel secunda ponitur inter duas minimas, utraque **semiminor** est **imperfecta**, et due minime **semiminorem imperfectam** valent.

[**semina**] *ex errore pro semiminima, ut videtur.* IOH. PIPUDI p. 40.

seminima -ae *f. Note der Mensuralnotation im Wert einer halben Minima — note in mensural notation with the value of half of a minim*

[s.XV] UGOL. URB. 3, 3-1, 20: Si ... minima et **seminima** (*ms. Roma, Casan. 2151 et Roma, Vat. Ross. 455; ed. et ms. Roma, Vat. Urb. lat. 258: semiminima*) sunt de se imperfectae et possunt per punctum perfici, sequitur ipsas sic imperfectas esse alicuius mensurae imperfectae et similes sibi minimas et semiminimas in mensura perfecta habere perfectas. Erit igitur

dare de se minimam et semiminimam (*mss.; ed.: seminimam*) perfectam et de se minimam et **seminimam** (*ms. Roma, Vat. Ross. 455; ed. et ms. Roma, Casan. 2151 et Roma, Vat. Urb. lat. 258: semiminimam*) imperfectam ... Quae omnia falsa sunt et impossibilia, ut intelligenti patet. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 85 app. crit.: Nos autem ponimus pausam **seminimae** sic *...*, ut omnes sentiunt, semiminimae vero sic *...*. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 87: Si igitur minima tertiam potest amittere partem, quaero, quid aliud quam semiminima illa pars tertia est? [Haec conclusio est falsissima; nam minima nunquam ternaria partitione non distinguitur perfecta scilicet quantitate computata, quia circa ipsam perfectum accidens quantitativum operari non potest, ut omnes imo sentiunt musici iudicio, quo fit, ut semper dividatur in duas **seminimas**.] FR. GAFUR. pract. 2, 4: Plerique autem (quod nobis magis placet) primos huiusmodi anfractus propinquas, scilicet minimae partes, **seminimas** quasi seiunctas et separatas minimas sunt interpretati. Rursus primarias huiusmodi **seminimarum** partes a diminutione temporis et quantitatis mensura semiminimas appellarunt. Atque ita **seminima** minimam consequetur sicut semitonium maius tonum. Semiminima vero minimam ipsam respiciet veluti ipsum tonum semitonium minus. Tertiam vero diminutissimam minimae partiunculam, quam Tinctoris minimam in octupla proportionem voluit nuncupari, alii semiminimam minimam, nonnulli autem coma, nos diesim, quae minima est in toni divisione concinna particula, duximus vocitandam. Hanc plerique describunt **seminimam** plenam retorta scilicet dextrorsum virgulae sumitate, angulo insuper deorsum retorto ut hic ♯. Verum quod mira admodum difformitate aliarum huiusmodi diminutionum descriptionibus dissentiat, plenam signamus retorta sinistrorsum virgulae sumitate hoc modo ♯. Est enim latus dextrum auctius atque perfectius sinistro in huiusmodi notularum consyderatione. FR. GAFUR. pract. 2, 6: **Seminimae** pausam veteribus musicis ignotam recentiores describunt ut minimam, scilicet ascendentem retorta dextrorsum sumitate: haec enim dimidiam minime consequitur respirationem. Semiminimae autem pausam a nullo usquam auctore deductam figurari decet ascendentem veluti minimam retorta sinistrorsum sumitate. Haec enim dimidiam obtinet **seminimae** pausa respirabilem quantitatem. FR. GAFUR. pract. 2, 9: Placuit tamen antiquorum nonnullis prolationis huiusmodi consyderationem et semibrevibus et minimis ascribere: maiorem namque prolationem semibrevibus divisibilibus in minimas, minorem minimis in **seminimas**, nam et minimam tris in partes aequas figurabiles describebant, ut monstrat Anselmus. Qua re eam, quae semibrevibus inesset, maiorem dicebant prolationem, minorem vero minimis ascripserunt. Moderni autem ternariam ipsius minimae divisionem ommiserunt minimam ipsam eiusque anfractus binariae tantum ascribentes divisioni. FR. GAFUR. pract. 2, 10: constat maximam figuram semper esse totalem ac diesim semper partialem, sex vero reliquas, scilicet longam, brevem, semibrevem, minimam, **seminimam** et semiminimam, totales et partiales. FR. GAFUR. pract. 2, 12: In hoc tenore punctus appositus primae brevi ipsam in sua facit perfectione remanere, quae, nisi perficeretur a puncto, posset a tertia sui parte, scilicet a minima punctata cum subsequente **seminima**, imperfici. FR. GAFUR. pract. 3, 3: sive discordantia ipsa diminutiore figura notata sit ut **seminima** vel semiminima atque etiam minima, sive maioris quantitatis temporalem figuram imitetur ut semibrevem aut brevem, non admittitur. FR. GAFUR. pract. 3, 10: Quandoque singulis tribus minimis duas **seminimas** postponentes contrapunctum notulis cantus plani regulari ordine ascribunt (*sc. organizantes*). FR. GAFUR. pract. 4, 5: Est enim consyderandum, quod, si illa pars, qua notula in proportionem minuitur, fuerit ipsius notulae pars figurabilis, puta

tertia pars semibrevis in prolatione perfecta (minima enim est) vel tertia pars brevis in tempore perfecto (est quidem semibrevis) vel quarta pars semibrevis in minori prolatione (est enim **seminima**) vel alio quovis modo, facile discernentur et pronuntiabuntur notulae huiusmodi diminutae. *ibid.* al. *ex errore ed. pro semiminima*: UGOL. URB. 3, 3-1, 21.

seminimo -ae f. *(eine Note) als Seminima werten — to assign (a note) the value of a seminima*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 4, 5: Si autem fuerint sex tantum minimae plenae, quae et sesquialterari possunt et simpliciter **seminimari**, tunc, si sola eas recta seu vacua minima immediate praecesserit, cui duae primae minimae plenae possint connumerari, omnes sex ipsae erunt seminimae; similiter, quum sola minima vacua eas fuerit statim subsecuta. Quod si sola minima vacua eas immediate non praecesserit vel sequatur: omnes tunc erunt minimae sesquialteratae. ... Quod si septem fuerint minimae plenae, tunc quattuor primae **seminiman-tur**, tres vero ultimae sesquialterantur. *ibid.*: Nam dispositis sex minimis plenae inter vel ante vel post plures minimas rectas et vacuas, quoniam et sesquialterari possunt et **seminimari**, character ipse ternarii, quum sesquialteratae sunt, ad huiusmodi cognitionem congrue praeponeatur vel, ut nonnulli consueverunt, subponetur.

seminota -ae f. *Bezeichnung für einen Teil eines mehrtönigen Neumenzeichens — term for a part of a neume with several pitches*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 528: Clivis dicitur a ‚cleo‘, quod est ‚inclino‘, et componitur ex nota et **seminota** et signat, quod vox debet inflecti. *cf. Page, Summa p. 66 adn. 58*

semioctava -ae f. *‚Halboktave‘ (Bezeichnung für den Tonumfang einer halben Oktave) — ‘half-octave’ (term for the tonal compass of half of an octave)*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 30: 12 habent (*sc. claves*) duplicia principalia et tres forniture pro prima **semioctava**, scilicet quintas, octavas, et octavas quinte, ut mihi videbatur. Secunda **semioctava** quatuor forniture, tertia **semioctava** quinque forniture, totum residuum 6 forniture, et habent duas folles.

semipason *Kunstwort für ein nur aufwärts oder nur abwärts ausgeführtes Oktavintervall (im Gegensatz zum auf- und abwärts ausgeführten Oktavintervall) — artificial term for an interval of an octave that moves only upwards or only downwards in pitch (as opposed to an octave that moves upwards and downwards in pitch)*

[s.XV] IOH. HOTH. dial. p. 70: Discipulus: Intendis quoque diapason postea remitti. Octobus: Quoniam modo remittere potui, nisi prius intendissem, cum remissio ex intensione nascatur, damnas hoc inter alia. ... Discipulus: Quod si hoc pacto diapason componendum teris, quod si ab una fidium per gradus ad duplam usque procedas, erit ne diapason, quod si recuses, **semipason** appellare oportebit. Est tamen hoc absurdum dictu, hiis quoque argumentis confutari possunt, quae diatesseron ac diapente disponis. Octobus: Recidis in eundem errorem, cum diapason vel intendendo vel remittendo semper idem sit specie et numero, et eadem ratio reliquarum consonantiarum habeatur. Quare si concederem, sive ascensus per gradum sive descensus medium esset diapason, non tamen fatendum esse alterum ex hiis ipsum diapason in gemina aequa dividi posse, ob eamque rem **semipason** dici debere, cum eius divisio proportionalitati grammaticae opponatur, quae quidem proportionum aequalitas. IOH. HOTH. dial. p. 71.

semipausa -ae f. 1. *Bezeichnung für die Brevis-Pause*
2. *Bezeichnung für die Semibrevis-Pause — 1. term for the breve rest 2. term for the semibreve rest*

1 *Bezeichnung für die Brevis-Pause — term for the breve rest*

[s.XIII] MENS. Notandum quod 2, 3: Item longarum notarum alia est trium temporum, alia vero duorum, verbi gratia: si duae notae longae immediate ante pausam, **semipausam** vel suspirium conveniunt, semper penultima est trium temporum, ultima vero unius temporis, ut hic ante pausam: (*sequitur exemplum corruptum*) ante **semipausam**: (*sequitur exemplum corruptum*) item ante suspirium ut hic: (*sequitur exemplum corruptum*). MENS. Notandum quod 6, 3: **Semipausa** valet unam brevem notam unius temporis, et duas tantum lineas ex omni parte vix excedit ut hic: ≡. Suspirium unam notam semibreve valet vel dimidium tempus.

2 *Bezeichnung für die Semibrevis-Pause — term for the semibreve rest*

[s.XV] ADAM FULD. 3, 9: Est autem duplex tractus, scilicet pausarum et notarum. Primo pausarum est, qui indicat species pausarum, **semipausarum**, suspiriorum et semisuspiriorum. *ibid.*: Pausa est tractus de linea ad lineam, complet unum spatium et valet brevem in omnibus signis. **Semipausa** est virgula a superiori parte lineae descendens ad medium spatii eiusdem, valet semibreve in omni signo. ... Pausa ≡. **Semipausa** ≡.

semipentatonus -i m. *Bezeichnung für ein aus vier Ganztönen und einem großen Halbton zusammengesetztes Intervall — term that designates an interval that consists of four tones plus a major semitone*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 58: **Semipentatonus** continet in se quatuor tonos et semitonium maius, ut hic patet: (*sequitur exemplum*).

semipentatonus a maiori *Bezeichnung für ein um einen großen Halbton vermindertes Intervall von fünf Ganztönen (entsprechend der großen Seate) — term that designates an interval of five tones diminished by a major semitone (corresponding to the major sixth)*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 75: **Semipentatonus a maiori** non ponitur, quia idem est quod diapente cum tono.

semipentatonus a minori *Bezeichnung für ein um einen kleinen Halbton vermindertes Intervall von fünf Ganztönen — term that designates an interval of five tones diminished by a minor semitone*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 84: **Semipentatonus** semper **a minori** excedit <tonum cum> diapente uno comate.

semiperfectio -onis f. *Kategorie in der Einteilung mensuraler Notenwerte (zur Benennung von halbierten Notenwerten) — category in the division of mensural values (for the designation of note values divided in half)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 6, 1: Dicendum est, quod figura est forma notae facta ad repraesentationem vocis seu mensurae temporis ad utilitatem discentium inventa ad cognoscendum proprietates notarum simpliciter figuratarum et ipsarum ligaturarum et earundem perfectiones et imperfectiones et **semi-perfectiones** et semiimperfectiones.

semiperfectus -a, -um *‚halb perfekt‘ — ‘half-perfect’*

1 *zur Benennung von halbierten Notenwerten — for the designation of note values divided in half*

[s.XIV] IOH. VETUL. 13, 3: Nomina vero ipsarum (*sc. figurarum*) sunt haec, scilicet larga, longa, brevis, semibrevis et minima, sicut alia istarum praedictarum principalium specierum maior, alia minor et alia minima. Et sicut alia per-

[s.XV] GUILL. POD. 1, 17: Semitonium quantum ad omnem praxim ... indivisibile existens spacium est duarum etiam vocum immediatarum, sed tamen per intervalli parvitate respectu toni **semissonantium**, id est non ita plene. quod sem-

per dimidio tono minus est. GUILL. POD. 3, 37: Inde enim tonus per respectum ad illud ita dictus est, quia fortiter atque plene tonare vel sonare inveniatur, ipsum vero semitonium, quia econtra sic ab imperfecto intervallo appellatum est, unde semitonium in comparisonem toni parvissimum emittit sonum. Itemque illius partes eo ipso parvissimum producant et in amplius. At vero **semisonantium** intervallorum duplex est contemplatio, vel enim secundum quid, id est consonantiam, vel simpliciter considerantur, si autem secundum quid, parvissimum omnium est semitonii sonus. *ibid.*: Parvissimus autem sive minimus comatis sonus est enim, ut prediximus, minimum, quod comprehendere potest auditus. At vero **semisonantium** intervallorum post semitonium tum, quia nulla consonantia illa recipit, tum, quia pre nimia parvitate voce humana nullatenus pronunciari valent, seorsum ab omni practica manent.

semisonus -i m. *Halbton — semitone*
[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: 'limmata': semitonia, **semisoni** vel minus sive plus.

semisphaerium -i n. (*halbkreisförmiger*) *Steg (zum Abteilen einer Monochord-Saite) — (semicircular) bridge (used in the division of the string of a monochord)* [syn.: *hemisphaerium, magada, plectrum*] [s.VI] BOETH. mus. 4, 18 p. 348, 8: Ut vero indubitanter consonantiarum ratio colligatur, tali brevissimo ac simplici effici poterit instrumento. Sit regula diligenter extensa AD. Cui duo **semisphaeria**, quas magadas Graeci vocant, insuper apponantur ita, ut ab ea, quae est E curvatura, ad id, quod est B, deducta linea rectos circum se angulos efficiat. BOETH. mus. 4, 18 p. 348, 18: Ab E puncto, quo nervus **semisphaerium** tangit, usque ad F punctum, quo rursus ab alia parte nervus **semisphaerium** iungitur, divido spatium, quod est EF, partibus septem. BOETH. mus. 4, 18 p. 348, 24 - 349, 11. BOETH. mus. 5, 12 p. 362, 26. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 9, 46. GLOSS. Boeth. mus. 4, 18, 12: **semisperium**, i. magadam. GLOSS. Boeth. mus. 4, 18, 14. [s.XI] PS.-BERNO mon. pr. 2, 1: Duo **semisphaeria**, quas magadas vocant, concavo instrumento hinc et hinc superponuntur; inter quas porrecta epiphania lineae quasi chordae supra tensae divisiones exarantur. PS.-BERNO mon. 1, 1: De mensura monochordi. A dextro **semisphaerio**, quod est T, usque ad sinistrum, quod est A, protenta epiphania quadripartitur; et lineae ductae his litteris annotentur. ODOR. SEN. p. 212: Magada, quam nos **semisperium**, id est quartam partem spere, dicimus, nominant (*sc. geometrici*). *ibid. al.* [s.XIV] QUAT. PRINC. 2, 6: Accipiat aliquod instrumentum sonum emittens, ut pote vielle, cistolle et huiusmodi, super quod corda diligenter extendatur, et in capite et circa finem duo **semisphaeria** ponantur cordam portancia, quas Greci magadas vocant, sed in loco primi **semisphaerii**, ·Γ· Grecum, id est gamma, in capite corde ponatur, deinde totum spacium inter ·Γ· Grecum et secundum **semisphaerium** in novem partes equales dividatur, et ubi prima pars finitur, ·A· gravem pone. QUAT. PRINC. 2, 7. QUAT. PRINC. 2, 10. QUAT. PRINC. 2, 15. ANON. Meyer 22, 6. ANON. Meyer 22, 13-14. ANON. Meyer 22, 16: Si autem corda dividatur in duas partes equales et **semisperium** ponatur recte in medio, tunc fiet recte unisonus. COMM. Boeth. II p. 316, 13 - 318, 36. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 5: Monochordus autem de Greco in Latinum (*ms. Firenze, Ricc. 734; ed.: latini*) unicondium vel unicordis dicitur, cuius capitella **semisphaeria** vel emisphaeria dicuntur. MON. Mon. regulare p. 179, 10: Eruntque puncta illa loca, in quibus postea magade, hoc est **semisperia**, super quibus corda tendetur, ponentur. MON. Si velis p. 240, 11: Si diapason consonantiam temptare

vis, lineam predictam in 3 divide et medium **semisperium**, id est plectrum, super secundam divisionem pone, et resonabit diapason.

5 **semisuspirium** -i n. *Bezeichnung für eine Pause in der Mensuralnotation — term for a rest in mensural notation*

1 *im Wert einer Semibrevis — with the value of a semibreve*
[s.XIII] LAMBERTUS mens. 69: unum parvum tractulum in forma et longitudine **semisuspirii** obtineat precedens longa iuxta latum suum a parte finis, qui divisionem modorum seu perfectionem semper et ubique significabit.

2 *im Wert einer Semiminima — with the value of a semiminim*

15 [s.XV] ADAM FULD. 3, 9: Est autem duplex tractus, scilicet pausarum et notarum. Primo pausarum est, qui indicat species pausarum, semipausarum, suspiriorum et **semisuspiriorum**. *ibid.*: Suspirium est tractus ab inferiori parte lineae ad medium spatii eiusdem, valet minimam ubique. **Semisuspirium** est virgula aequalis suspirio, sed a parte superiori falcata, valet semiminimam in omnibus signis. Exemplum: ... Suspirium $\frac{1}{2}$ Semisuspirium $\frac{1}{4}$.

semisuspirium maius - **semisuspirium minus**
Bezeichnung für eine Pause im Wert von zwei Dritteln einer Brevis bzw. einem Drittel einer Brevis — term for a rest with the value of two thirds of a breve, or of a third of a breve
[s.XIII] LAMBERTUS mens. 172: Tertia (*sc. pausa*) vero suspirium breve nuncupatur continens summitatem trium linearum et ponitur pro recta brevi. Quarta est **semisuspirium maius** continens summitatem duarum et ponitur pro semibrevis maiore. Quinta est **semisuspirium minus**, quod inter duas lineas medium tenet, et ponitur pro semibrevis minore, quod est indivisibile.

35 **semitempus** -oris n. *Bezeichnung für den Zeitwert einer Semibrevis — term for the temporal value of a semibreve*

[s.XIV] TRAD. Phil. I f. 62rG, 11: Est igitur pausa trium temporum, nec est maior in arte; pausa duorum temporum, pausa unius temporis, pausa **semitemporis**. ... Pausa **semitemporis** semispacium continet et tantam moram facit tacendo quantum dimidium tempus pronuntiando. PS.-MUR. motet. p. 79b: Imperfecta prolatio maioris in omnibus figuris numeretur per duas figuras preterquam in semibrevis; verbi gratia duplex longa valet duas longas, id est quatuor tempora vel octo semibreves vel XXIV minimas; brevis duas semibreves, id est unum tempus vel VI (*ms.*; *ed.*: IV) minimas vel XII semiminimas; sed semibrevis valet tres minimas, id est **semitempus** vel sex semiminimas; minima duas semiminimas. PS.-MUR. motet. p. 84a: Imperfecta prolatio minoris in omnibus figuris numeretur per duas figuras. Duplex longa valet duas longas, id est quatuor tempora vel octo semibreves; longa duas breves, id est duo tempora, vel quatuor semibreves vel octo minimas; brevis duas semibreves, id est unum tempus, vel quatuor minimas vel octo semiminimas; semibrevis duas minimas, id est **semitempus**, vel quatuor semiminimas; minima duas semiminimas.

60 **semitetratonus** -i m. *Bezeichnung für ein aus drei Ganztönen und einem großen Halbton zusammengesetztes Intervall — term for an interval that consists of three tones and a major semitone*
[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 54: **Semitetratonus** continet in se tres tonos et semitonium maius <ut> hic: (*sequitur exemplum*).

65 **semitetratonus a maiori** *Bezeichnung für ein um einen großen Halbton vermindertes Intervall von vier*

Ganztönen (entsprechend der Quinte) — term for an interval of four tones diminished by a major semitone (corresponding to the fifth)

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 74: **Semitetratonus a maiori** non ponitur, quia idem est quod diapente.

semitetratonus a minori *Bezeichnung für ein um einen kleinen Halbton vermindertes Intervall von vier Ganztönen — term for an interval of four tones diminished by a minor semitone*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 83: **Semitetratonus** semper **a minori** excedit diapente uno comate.

semiton(i)alis -e *Halbton-, zum Halbton gehörig, einen Halbton umfassend — related to the semitone, belonging to the semitone, encompassing a semitone*

[s.XI] TRAD. Hermann. II 2: E notat equales ptongos, S **semitonales** / tque tonum signat, sed et st limma tonusque. [s.XIV] IOH. MUR. not. 1, 4, 3: 243 et 256 proportionem **semitonalem** reddunt. IOH. MUR. not. 1, 4, 7. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 11: Divisio igitur illa, qua dividitur hoc semitonium in duo diaschismata, potius speculativa est quam practica, saltem ut partes illae vocem respiciunt humanam (nescio, qui partes illas **semitoniales** proferre posset vocaliter; nec illarum certe in numeris patent proportionem). IAC. LEOD. spec. 2, 56, 19. IAC. LEOD. spec. 2, 81, 13: Item cum diatessaron cum minore semitono hanc in sonis reddant consonantiam, similiter et harum proportionem praedictam semitritoni reddent in numeris proportionem; hoc ostendunt sequentes termini: 1024, 768, 729. Duo primi termini sesquiterciam continent proportionem, medius et minor **semitonalem**, eam, quae est ipsius diesis, quam vocare possumus diesialem. IAC. LEOD. spec. 2, 99, 8. IAC. LEOD. spec. 3, 14, 7-18. IAC. LEOD. spec. 3, 15, 5-9. IAC. LEOD. spec. 3, 16, 3. IAC. LEOD. spec. 5, 13, 12: Quodsi partes illae **semitoniales**, quae minoris semitonii dicuntur medietates (licet non integre), certas habeant proportionem (assignat enim Boethius illis numeros certos), puto proportionem illas esse superpartientes. [s.XV] UGOL. URB. 5, 14, 7: Augeantur igitur octies 243 et productum erit 1944, cui si propria adiungatur octava, scilicet 243, fiet numerus 2187 habens sexquioctavam proportionem ad primum; et similiter 256 octies crescant, quorum productum erit 2048, qui in numerorum medio collocetur hoc modo, scilicet 1944 2048 2187. Primus enim numerus et secundus in ea **semitoniali** sunt proportione, in qua ipsorum radices sunt, scilicet 243 et 256, a quibus octonaria sunt multiplicatione producti, et sic inter eos est semitonium minus. TRAD. Holl. III 15, 13: Aut in ·d· acuta incipit (*sc. cantus*), ut iste antiphona: „Salve crux speciosa“, „Sit nomen Domini“, „Dirige“, tunc facies differentiam cum tridente **semitonali** (*cf. Rausch, Hollandrinus III p. 398*). BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43: qualiter mutationes coniunctarum sint necessariae, dicemus, vel voces tonales efficiuntur **semitonales** et ditonales semidittonales et e contra. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 43.

adv. semiton(i)aliter im Halbtonabstand — within the interval of a semitone

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 58: Ornat etiam et cantum sustentat, si notae in descendendo ultimae seu infimae aliquando decantentur **semitonaliter** quasi vel modicum a sibi contiguus penultimis declinando (*inde* TRAD. Holl. XX 5, 47). [s.XV] TRAD. Holl. XXIII 2, 12, 14: gradatim tonaliter vel **semitonaliter** ascendendo.

semitonatus -a, -um *einen Halbton enthaltend — containing a semitone*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 25: Notandum pro divisione inferioris superficiei ciste ..., quod linea AB debet dividi in tot partes

equales, quot sunt note in toto, sive fuerint integre, sive **semitonate**, et debent signari (!) puncta divisionem. Deinde linea CD debet dividi in tot partes equales, quot sunt note integre solum, et signentur (!) puncta divisionem, et tunc signentur semitonia inter suas notas, ubi esse debent.

v. ditonus semitonatus

semitoniaeus -a, -um *Halbton-, einen Halbton umfassend — encompassing a semitone*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 5. FR. GAFUR. pract. 1, 6: Atque quattuor habet (*sc. diapente*) species seu diversas figuras, quarum positionem **semitoniaeus** transitus hincinde vagus noscitur declarare. Prima enim diapentes figura fit ex prima diatessaron et tono in acutum retinetque semitonium naturale in secundo intervallo. FR. GAFUR. pract. 1, 14: distantia videlicet **semitoniaea**. FR. GAFUR. pract. 3, 13: Non enim syllaba fa semitonium perficit, sed ipsa **semitoniaei** intervalli dimensio duobus sonis circumscripta. *ibid.*: Plerique autem singulis tonorum intervallis huiusmodi vocem **semitoniaeam** inscribunt. Verum, quum mi in fa permutatur, loco ·h· quadrae ·b· rotundam ascribunt, quum autem fa in mi, loco ·b· rotundae ·h· quadram ponunt.

semitoniso -are *einen Halbton ausführen — to perform a semitone*

[s.XV] TRAD. Holl. III 13, 9: Quintus (*sc. tonus*) in medio parisat, sed in fine semitonat (*glo.*: vel sic: **semitonizat**).

semitoniata -ae f. *Bezeichnung für eine um einen Halbton erhöhte oder erniedrigte Note — term for a note raised or lowered by a semitone*

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 335a: Alia (*sc. nota*) vero vocatur **semitoniata**, idest in semitono posita, et illa non utimur hic, sed in clavicordiis, et formatur sic †. *cf. Apel, Notation p. 49*

semitonis v. semivocalis semitonis, virga semitonis

semitonium -i n. et **semitonus** vel **semitonius** -i m. *Halbton — semitone*

I für die genaue Hälfte eines Ganztons — for the exact half of a tone

[s.III] FRAGM. CENS. 12, 5: Initium modi dicitur diesis, dimidium **semitonium**, totum tonos. Toni duo et dimidius diatessaron nominantur, tres et dimidius diapente, sex diapason. [s.VI] BOETH. mus. 1, 17 p. 204, 4 (*ad loc.*: COMM. Boeth. I 1, 17 p. 53). BOETH. mus. 2, 29 p. 262, 11: oporteat omne **semitonium**, si tamen integrum toni dimidium tenet, inter sextam decimam partem ac septimam decimam collocari (*inde* HIER. MOR. 17, 438 (p. 118). *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 2, 29, 39, 1). BOETH. mus. 3, 1 p. 268, 24: Aristoxenus musicus iudicio aurium cuncta permittens haec **semitonia** non arbitratur esse secundum Pythagoricos contractiora dimidio, sed, sicut **semitonia** dicuntur, ita esse dimidietates tonorum. BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 21: Integrum vero dimidium toni, quod est **semitonium**, constat ex duobus diaschismatibus, quod est unum semitonium minus, et schismate, quod est dimidium commatis (*inde* REG. PRUM. 16, 35. HIER. MOR. 15, 230 (p. 70). *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 3, 8, 22: **semitonium**: verum). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 21, 3. *al.* [s.IX-X] REG. PRUM. 11, 6: <diapason de sex tonis>, id est ex quinque tonis et duobus **semitoniis**. Verum diapason et diapente constat ex novem tonis et **semitonio**, et fit de triplari numero. Bisdiapason continet duodecim tonos, et fit ex quadruplo. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 5: Medietas autem primi toni diatoni terminat **semitonium** tertium chromatici (*sc. generis*) (*sim.*

ANON. Bernh. 2, 5). PS.-ODO mus. p. 267a: dicitur autem **semitonium** quasi medius tonus; est enim medius inter duos tonos. VERS. Ars humanas p. 110b: Nam quarta si statuitur, diapason corrumpitur / tredenos nunc **semitonos**, nunc duodenos capiens. (?) PROP. Est autem 25: Quod eveniret, si **semitonium** integra toni medietas existeret. [s.XIII] VERS. Postquam pro 86: **Semitonium** (glo.: id est medium tonum). WALT. ODINGT. 2, 5, 6: tonus, scilicet 9 et 8, quia medium numerum non habent, **semitonio** caret. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 124-136. al. IAC. LEOD. spec. 2, 41, 8. IAC. LEOD. spec. 2, 56, 40. PETR. PALM. p. 508: Et dicitur **semitonium** de ‚semi‘ indeclinabile, quod signat idem, quod ‚dimidium‘ et ‚tonus, toni‘. Unde **semitonium** quasi dimidium toni. ANON. Meyer 13, 4. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 16, 56: vera medietas toni vel verum **semitonium** in rerum natura non existit (sim. THOM. BAD. p. 82). IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 104, 9: Bernardus: **Semitonium** est in brevissimo duarum vocum spatio, quasi medius tonus (cf. HUCBALD. 20). al. UGOL. URB. 5, 26, 55. al. INTERV. Notandum 11 p. 158 (p. 470b): Unisonus est sonus concordans in eodem gradu, scilicet comate. **Semitonium** perfectum continet quattuor gradus cum medio. Tonus continet novem gradus. TACT. Bona 35: Item **semitonus** vel **semitonium** dicitur quasi medius tonus vel non perfectus tonus sicut inter fa et mi, quia igitur non est perfectus tonus. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 2. GUILL. POD. ench. 4 p. 366. GUILL. POD. 1, 3. SZYDLOV. 7, 24: Et dicitur **semitonium** secundum aliquos a ‚semis‘, quod est ‚medium‘ et ‚tonus‘, quasi medietas toni. Sed ista interpretatio minus bene valet. CONTR. Inprimis 5, 8: Et ratio, quare **semitonium** dimidium tonus nuncupatur, est ista. Nam constituitur ex duabus vocibus imperfectis, modo de duabus vocibus imperfectis non potest esse integritas. Ideo **semitonium** solum dimidium tonum constituit et non integrum. Et per hoc dicitur a ‚semi‘, quod est ‚dimidium‘ et ‚tonus‘, quia **semitonium** solum est certa pars toni.

II für den kleinen Halbton (als Differenz von Ganzton und großem Halbton) — for the minor semitone (as the difference between a tone and a major semitone) [syn.: diesis, limma]

1 quantitative Bestimmung — quantitative designation

a allgemein — general

[s.IV] MACROB. 2, 1, 21: Sonum vero tono minorem veteres quidem **semitonium** vocitare voluerunt. Sed non ita accipendum est, ut dimidium tonus putetur, quia nec semivocalem in litteris pro medietate vocalis accipimus. Deinde tonus per naturam sui in duo dividi sibi aequa non poterit. Cum enim ex novenario numero constet, novem autem nunquam aequaliter dividantur, tonus in duas dividi medietates recusat (inde GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 90. REG. PRUM. 9, 17). [s.VI] BOETH. mus. 3, 7 p. 277, 26: Demonstratio tonum duobus **semitoniis** commate distare. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 21, 2: [Sicut hoc nomen semitonium videtur sonare, ita volunt, ut sint dimidii toni, quod dicit:] Non attendens rationem **semitonium** esse maius et minus, et quod **semitonium** possit dici, quod plus vel minus dimidii toni habeat. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: **semitonia**, semisoni vel minus sive plus. MUS. ENCH. 9, 16: **Semitonium** non plenum toni intervallum. Idem interduum limma vel diesis dicitur (sim. INCH. UCHUB. 16). SCOL. ENCH. 1, 88: Δ: Quid vero **semitonium**? M: **Semitonia** vel limmata dicimus non plena sonorum spacia. Quae tamen suo loco posita et suam sonis proprietatem tribuunt et in concordiae suavitate cantilenam continent. Non suo autem loco posita dissentire faciunt mela. al. HUCBALD. 19: **Semitonium** vero dictum videtur quasi medietatem contineat toni. Sed si ita esset, tunc in duas aequas partes tonus posset partiri, quod nullatenus fieri posse diligentiorum probabile reddiderunt ingenia. Dividitur siqui-

dem tonus in duo, sed ita, ut utralibet ea pars aut medietatem transcendat aut minor medietate remaneat, et utraeque illae divisiones **semitonia** nuncupantur, unum maius, aliud minus. HUCBALD. 20: **Semitonium** vero est, cum sibi duae voces brevissimo valde iunguntur spatio, ut vix aliquando discrimen inter eas sentiri possit. al. REG. PRUM. 9, 17. al. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 5: **Semitonium** autem dicitur, non quod dimidius sit tonus, sed quia non sit perfecte tonus. ANON. Bernh. 2, 68. al. PS.-ODO mus. p. 277a: ad secundam duobus modis fit elevatio et depositio, id est semitonio et tono; et **semitonius** quidem contractior est. Neque enim medietatem unius toni in suo spatio, quo depositionem et elevationem facit, habere videtur; neque etiam aequis numerorum passibus suam positionem tueri valet; unus et imperfectus est. PS.-ODO dial. p. 254a: Minus vero spatium, sicut est a secunda voce ‚B‘ in tertiam ‚C‘, **semitonium** vocatur faciens contractiorem elevationem vel depositionem. Nulla autem mensura vel numero **semitonii** spatium ad tonum usque perveniat, sed cum per supradictam rationem divisiones fiunt suis locis, toni et **semitonia** formantur. PS.-ODO dial. p. 254b: Ubicumque ergo in monochordo inter duas voces duos tonos et unum **semitonium** invenies, ipsarum duarum vocum intervallum quaternaria divisione currere ad finem usque probabis. ADALB. 1B, 15. GUIDO micr. 4, 5: Dispositis itaque vocibus inter vocem et vocem alias maius spatium cernitur, ut inter ‚T‘ et ‚A‘ et inter ‚A‘ et ‚B‘, alias minus, ut inter ‚B‘ et ‚C‘ et reliqua. Et maius quidem spatium tonus dicitur, minus vero **semitonium**, semis videlicet, id est non plenus tonus (ad loc.: COMM. Guid. 66 p. 105). GUIDO ep. p. 484, 200. LECT. GUID. p. 44: **Semitonium** dicitur non perfectus tonus, ‚seum‘ enim ‚imperfectum‘ dicitur. Quod si velit aliquis estimare dici **semitonium** quasi dimidium tonum, huic contradicit Boetius, qui ostendit **semitonium** in duo aequae dividi non posse. INTERV. Diapason p. 59. HEINR. AUG. 71: D: Quid interpretatur **semitonium**? M: Ut semihomo, id est non plenus homo, sic **semitonium** non plenus tonus dicitur. Non enim hoc in loco ‚semi‘ pro dimidio accipitur, quia, ut dictum est, **semitonium** non integre est toni medietas. COMM. Guid. 41 p. 111: **Semitonium** autem est consonantia aliquid minus habens tono. al. LIB. ARGUM. 66 p. 25. PROP. Est autem 12. [s.XII] ANON. La Fage I 3, 3: Quid est **semitonium**. **Semitonium** est minus spatium intensionis vel remissionis, quod nichilominus fit de voce ad proximam vocem. THEINR. DOV. 1, 5 p. 154, 12: Intenderunt enim diapente et a secundo puncto remiserunt diatessarum; a tertio iterum intenderunt diapente, et a quarto remiserunt diatessarum; a quinto rursum intenderunt diapente et a sexto remiserunt diatessarum; qua distinctione facta unum intervallum aliis inaequale superfuit utique, quod **semitonium** nominaverunt. [s.XIII] MUS. MAN. 18, 4: sit inter illas duas notas, scilicet fa et mi, spatium perparvum, videlicet **semitonium**, qua dimensione nulla minor est in nostra dumtaxat, qua nunc utimur, musica. al. ANON. Couss. IV p. 69, 15: **Semitonium** dicitur tonus imperfectus, quia medietas eius non est praecise, quoniam, si ab omni superparticulari removeatur aliqua proportio, illud, quod remanebit, non erit medietas. ENGELB. ADM. 2, 12, 12: ultima vero distancia vocum est in **semitonio**, ubi vox acucior <a> graviore transcenditur solum tertia parte gravioris, ut talis sit status in modis musicarum consonanciarum, quod nulla vox consona alteri voci ipsam ultra quadruplum transcendit neque infra ipsam ultra triplum cadit (cf. Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 213 adn.). al. WALT. ODINGT. 2, 5, 2: **Semitonium** dicitur, quod non veri toni sit medietas, sed illud ‚semis‘ solet dici, quod tertiam partem excedit et duas partes non contingit. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 55, 7: Hoc **semitonium** plures inaequales requirit voces, ut sunt mi et fa ascendendo et e contrario descendendo, inter quas

distantia est immediata, quia inter illas nulla mediat vox per se et divisim a nobis sonabilis, vel quia claves hic **semitonium** resonantes immediate se consequuntur. Sed illa distantia dicitur imperfecta respectu distantiae, quam importat tonus. Item dicitur minima per se faciliter dicibilis consonantia ad differentiam commatis, quod, licet sit minus, non est tamen per se dicibile, saltem faciliter. PTOLOM. 8, 7: **Semitonium** vero, quod sit semis, idest non plenus tonus, non enim, ut quidam putant, est toni medietas, sed minus. QUAT. PRINC. 2, 12. HEINR. EGER 3 p. 40: **Semitonium** est, quando per unam notam modicum ab unisono tali declinatur; et fit communiter a fa in mi vel e converso. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 12, 14: tonus, ut patebit, dividitur in duas partes inequales, scilicet in partem maiorem, que dicitur apothome, ... quo abutimur, et partem minorem, que, ut dictum est, **semitonium** appellatur. TRAD. HOLL. XI 2, 43. TRAD. HOLL. II 3, 65: **semitonium** est unius vocis in proximam immediatam modica et debilis intentio vel remissio, id est elevacio vel depresio (*sim*). TRAD. HOLL. IV 9. *inde* TRAD. HOLL. V 3, 90. TRAD. HOLL. VII 3, 54. TRAD. HOLL. XIII 3, 65. TRAD. HOLL. XV 7, 29. TRAD. HOLL. XXII 6, 19. SZYDLOV. 7, 21. TRAD. HOLL. XXI 6, 11. TRAD. HOLL. XXVI 150. TRAD. HOLL. XIX 564). FR. GAFUR. theor. 4, 3, 14. GUILL. POD. 3, 13: **semitonium** vero eo, quia imperfectum habet intervallum, nulla certa dimensione metitur chordam, unde nullatenus de per se formari potest. *al.*

b als Zahlenverhältnis — as numerical ratio
[s.IV] MACROB. 2, 1, 22: **semitonium** vocitaverunt (*sc. veteres*) sonum tono minorem, quem tam parvo distare a tono deprehensum est, quantum hi duo numeri inter se distant, id est ducenta quadraginta tria et ducenta quinquaginta sex (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 90. REG. PRUM. 9, 20). [s.VI] BOETH. mus. 1, 16 p. 203, 8: XVI ac XVIII collati sesquioc-tavam retinent proportionem atque idcirco tonum. Sed hanc proportionem XVII numerus medius non in aequalia partitur. Comparatus enim ad XVI habet in se totum XVI et eius sextam decimam partem, scilicet unitatem. Si vero ad eum, id est ad XVII, tertius XVIII numerus comparetur, habet eum totum et eius septimam decimam partem; non igitur isdem partibus et minorem superat et a maiore superatur. Et est minor pars septima decima, maior sexta decima. Sed utraque **semitonia** nuncupantur, non quod omnino **semitonia** ex aequo sint media, sed quod ‚semum‘ dici solet, quod ad integritatem usque non pervenit (*inde* REG. PRUM. 16, 5. IOH. HOTH. exc. p. 49). BOETH. mus. 2, 28 p. 261, 30: Constat igitur spatium, quod relinquitur, ex CCXLIII ad CCLVI, in quibus minimis **semitonii** forma consistit (*inde* HIER. MOR. 17, 427 (p. 117)). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 28, 87. GLOSS. Boeth. mus. 2, 29, 100, 6. GLOSS. Boeth. mus. 3, 13, 5: **semitonium** est in minori proportionem quam XVIII et semis et XVIII et semis. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 499. REG. PRUM. 9, 20. [s.X-XI] PS.-BERNEL. interv. 1: A summa quacumque locata vicesimam septimam subtrahas, ex relicta octavam decimam quaeras, inventam integrae summae adiungas et **semitonium** habebis. *al.* ANON. Bernh. 1, 36. ADALB. 1B, 18. INTERV. Regula 1: Regula **semitonii** inveniendi *eqs.* INTERV. Cum diatessaron p. 392-393. PROP. Est autem 22. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 23. *al.* FRUT. brev. 4 p. 44. [s.XII] RAD. LAUD. p. 385-389. TON. Parkm. p. 108: **semitonium** ab eo dictum, quod non plenum habeat tonum, non ideo, quod dimidium habeat tonum. Cum enim novem tonus habeat secundum Platonem partes, **semitonium** quatuor habet tantum. [s.XIII] MUS. MAN. 30, 3: Cum enim 9 partes intervallo toni numerentur, quamvis nona pars minor ceteris dicatur, intervallum **semitonii** quatuor tantum partibus mensuratur. IOH. GARL. mens. 10, 11. LAMBERTUS plan. 155. HIER. MOR. 17, 1371 (p. 148). *al.* TRAD. GARL. plan. I 68.

TRAD. GARL. plan. II 42. TRAD. GARL. plan. III 103. TRAD. GARL. plan. IV 12. IOH. GROCH. 53. WALT. ODINGT. 2, 5, 16. [s.XIV] IOH. MUR. not. 1, 4, 2-9. PETR. DION. 4 p. 150. IOH. MUR. spec. 1, 198. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 12: Dictum enim est **semitonium** hic esse illud, in quo maior est sesquitercia proportio duobus tonis et per consequens duabus sesquioc-tavis proportionibus. Illa autem proportio, quae iuncta duabus continuis sesquioc-tavis proportionibus ad sesquiterciam attingit proportionem, superpartiens proportio est, ut in sequentibus patet numeris: 192 216 243 256. IAC. LEOD. spec. 3, 12, 7: Sed sesquioc-tava proportio surgit praecise ex proportionibus duorum **semitoniorum** simul iunctorum, ut in his patet numeris: 2187 2048 1944. Est hic inter duos primos terminos <apotomes> proportio; inter secundum vel medium et minimum terminum ipsius <dieseos>. PTOLOM. 20, 17: Tres autem, que restant, consonantie, hoc est ditonus, semiditonus et **semitonium**, a numerorum proporcionibus separate sunt. Nam aut in nullis cadunt proporcionibus aut in tam difficilibus, ut eas vix philosophorum intelligencia comprehendat. COMM. Boeth. II p. 236, 10. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 350, 5. PROSD. spec. 2, 3 p. 180, 1: **Semitonium** ... in proportionem super13partiente 243as consistit. *al.* UGOL. URB. 4, 65, 22: Sunt igitur termini ex subtractione producti 256 et 243, in quibus est proportio **semitonii** praedicta vel supradicta super13partiente 243as. *al.* FR. GAFUR. op. 4, 3. FR. GAFUR. theor. 4, 3, 15. FR. GAFUR. pract. 1, 2: Hinc **semitonium** ipsum liceat deffiniri intervallum, quod duabus sesquioc-tavis appositum sesquiterciam ducit proportionem seu spatium, quod duobus tonis coniunctum sonoris terminis extremis diatessaron perficit consonantiam. MON. In mon. mensura p. 134, 3: **Semitonium** enim sesquisexta-decima proportione debet inveniri. FIST. Si fistulae I 6 p. 51: Item si fistula maior fistulam minorem in se habeat totam et insuper longitudinis eius partem sextamdecimam cum diametri sextadecima, haec consonantia **semitonium** erit; sed melius per diatessaron sumitur **semitonium** (*sim*). FIST. Si fistulae II 6 p. 52).

c als aus kleineren Intervallen zusammengesetztes Intervall — as composite interval that consists of smaller intervals
[s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 17: Enarmonium ..., quod cantatur in omnibus tetrachordis per diesin et diesin et ditonium - diesis autem est **semitonii** dimidium (*inde* HIER. MOR. 9, 95 (p. 44)). BOETH. mus. 4, 7 p. 324, 17: unum quidem **semitonium**, quod continetur inter neten diezeugmenon et paraneten hyperboleon enarmonion, quod scilicet divisimus in duas diesis, trite hyperboleon enarmonio media interiecta. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 61: **semitonium** conficitur ex duabus diesis. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 11, 7: Limma Grece **semitonium**, cuius media pars diesis dicitur. REG. PRUM. 16, 22. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 4. ANON. Bernh. 2, 69. ODOR. SEN. p. 208: **Semitonium** vero diatonici generis dividatur in enarmonico genere per diesin et diesin, id est per duas divisiones sive per duo diachismata. WILLEH. HIRS. 26 (c. 25), 5: **Semitonii** partes apothomae dicuntur. FRUT. brev. 11 p. 94. [s.XII] ANON. La Fage I 4, 4. *al.* [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 75. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 4: **semitonia** et ipsorum partes ut commata, schismata, diachismata, quorum differentias difficile capit auditus neque enim sensus minima (*pro minime?*) propter ipsorum parvitatem recipit et a maioribus saepe confunditur. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 31: Sicque fiet, ut apotome in 4 commata et plus et nondum quinque dividatur, et **semitonium** in tria et non quattuor. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 55, 11: Divisio igitur illa, qua dividitur hoc **semitonium** in duo diachismata, potius speculativa est quam practica, saltem ut partes illae vocem respiciunt humanam. *al.* ARN. GILL. 78: pars altera, favorosi

videlicet sexus feminei, que quanto rarior, tanto preciosior, dum in dulcinomi gutturi epigloto tonos librate dividit in semitonia, et **semitonia** in athomos indivisibiles garritat, ineffabili lascivit melodimate, quod magis putares angelicum quam humanum. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 3, 32. *al.* IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 10. UGOL. URB. 5, 45, 19. IOH. TINCT. diff. 221: **Semitonium** est coniunctio ex distantia duorum diacismatum tantum aut duorum diacismatum et unius comatis constituta. NICOL. BURT. 1, 3, 18. GUILL. POD. 2, 3. *al.*

2 Begriffsbestimmung und Etymologie — definition of the concept and etymology

[s.IV] MACROB. 2, 1, 23: Hoc **semitonium** Pythagorici quidem veteres *διεσιυ* nominabant, sed sequens usus sonum **semitonio** minorem *διεσιυ* constituit nominandum. Plato **semitonium** *λεῖμμα* vocitavit (*inde* REG. PRUM. 9, 21. PS.-MUR. interv. p. 309a. FR. GAFUR. theor. 4, 3, 3). [s.VI] BOETH. mus. 2, 28 p. 260, 23: quod nunc quidem **semitonium** nuncupamus, apud antiquiores autem limma vel diesis vocabatur (*inde* HIER. MOR. 17, 390 (p. 116). *ad loc.*: IOH. HOTH. exc. p. 51). [s.XI] ANON. Prag. 75: Nam non ideo dicitur **semitonium**, quod dimidium habeat tonum, sed aliquam partem toni sicut et semi-vocalis et semi-dii et semi-viri. INTERV. Ex omni 8: Sonum vero tono minorem veteres quidem **semitonium** vocare voluerunt, sed non ita accipiendum est, ut dimidius tonus putetur, quia nec semivocalis in litteris pro medietate litterae vocalis accipitur, sed *semmum* dicebant antiqui, quia ad integritatem non pervenit, quasi *imperfectum* (*cf.* MACROB. 2, 1, 21. *sim.* FRUT. brev. 4 p. 43). INTERV. Ex omni 26: Est autem **semitonium** dictum secundum superficiem soni, non secundum dimidium toni. FRUT. brev. 6 p. 47. IOH. COTT. mus. 8, 8: **Semitonium**, a Platone limma vocatum, dictum est, quod sit non plenus tonus, sed imperfectus, non, ut quidam imperiti resolvunt, dimidius tonus. Virgilius semiviri Phryges (*sc. dicit*), id est non pleni viri, quia more feminarum se vestiunt (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 65). IOH. COTT. mus. 12, 40: hemitonia enim proprie **semitonia** dicuntur (*inde* ANON. Pannain p. 112). [s.XIII] MUS. MAN. 35, 12: **semitonia** veteres appellabant emitonia. COMM. Boeth. I 1, 16 p. 53: non dicitur **semitonium** quasi *semiss*, quod est *dimidium*, quasi dimidius tonus, sed a *semmus*, quasi imperfectus tonus, sive sit supra medietatem sive infra eam. IOH. AEGID. 12, 10. AMERUS 4, 2: **Semitonus** sive **semitonium** dicitur vel componitur de *semmus* -ma -mum, quod est *imperfectus* -ta -tum, id est *non plenus*, et de *tonus*, toni, quasi non perfectus vel non plenus tonus, et licet proprie dicitur *semmus* -ma -mum illud, quod est ultra medietatem et citra perfectionem tamen quantum ad propositum, **semitonium** dicitur hic eo, quod sit minus quam medietas toni; sed claves dicuntur respectu partis inferioris, unde bene dicitur de *semiss*, quod est *medietas*, quia ultra medietatem ascendit et citra (*ed.*: circa) perfectionem toni. AMERUS 18, 6: Est autem **semitonus** imperfectus tonus - *semeidos* imperfectos deos appellamus. LAMBERTUS plan. 154. HIER. MOR. 14, 15 (p. 59). AUGUST. MIN. BV 116: Dicitur autem **semitonus** vel **semitonium**, quia imperfectus tonus, non enim **semitonium** a *semiss*, *dimidium*, sed dicitur a *semmus* -i, quod est *imperfectum*, ut vas dicitur *semmplenum*, non quia dimidia pars desit, sed quia perfecte plenum non est, ut dicitur *semivocalis* et *semdii*. ENGELB. ADM. 2, 1, 19: *Inde* **semitonium** quasi imperfectus tonus, sicut semivocales dicimus non dimidias vocales, quia una vocalis littera non potest dividi in duas, sed dicimus semivocales quasi imperfectas vocales. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 184. IAC. LEOD. spec. 2, 60, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 89: Et dicitur **semitonium** a *semiss*, *semi*, quod est *imperfectum*, et *tonus*, quasi imper-

fectus tonus, et non a *semiss*, *semissis*, quia sonat *dimidium*, quia, si semitonium esset dimidius tonus, tunc, ut constaret ex una voce, quae est medietas toni, et non ex duabus, sed semitonium constat ex duabus vocibus, ergo semitonium non est dimidius tonus. QUAT. PRINC. 3, 13. PS.-MUR. interv. p. 311a: Sed aliud est **semitonus** et aliud **semitonium**: **semitonus** dicitur imperfectus tonus et dicitur a *semmus*, *sema*, *semmum*, quod idem est ac *non plenus*; et iterum semiditonus quasi imperfectus ditonus. Sed **semitonium** dicitur a *semiss* indeclinabile, quod patet ex definitione toni. COMM. Boeth. II p. 232, 16. COMPIL. Ticin. A 55. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 13, 71. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 104, 4: De secunda coniunctione ptingorum, que **semitonium** dicitur. Secunda autem coniunctio ptingorum **semitonium** est, quam auctores vocaverunt **semitonium**, emitonium, apotome, comma, sima, lima et diesin. TRAD. HOLL. X A 1: in secunda intensa, et sic est tonus - in secunda remissa, **semitonium** (*sim.* TRAD. HOLL. XXIV 8, 121). GOB. PERS. p. 184a: **Semitonium** est imperfectus tonus. Et dicitur a *semiss*, quod est *imperfectum*, et *tonus*. Et sic a Vergilio Phryges dicuntur semiviri, id est imperfecti viri, propter molliem vestium. PROSD. spec. 1, 4 p. 162, 19: Et vocatur etiam huiusmodi **semitonium** alio nomine secunda minor. UGOL. URB. 1, 21, 17. TRAD. HOLL. XXIV 5, 48 (En): Et dicitur b mollis, quia nota, que cadit in illam clavem b, est mollis, id est **semitonium** sive dimidia nota, quod idem est. Et tale **semitonium** solum fit in illo loco, ubi b molle signatur. *al.* IOH. TINCT. diff. 223: Quotienscumque vero **semitonium** per se scriptum invenitur aut dicitur, minus esse intelligitur. IOH. TINCT. nat. 51, 6: **Semitonium**, id est secunda imperfecta. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 5. TRAD. HOLL. XV 7, 30. FR. GAFUR. op. 4, 3: Et quidem semitonium minus Pythagorici diesim nominarunt, Plato vero limam appellavit, posteri vero **semitonium** vocitari conscripserunt. GUILL. POD. 1, 17. SZYDLOV. 7, 24. TRAD. HOLL. XIX 565: Et dicitur **semitonium** a *semiss*, id est *dimidium* et *tonus* quasi dimidius tonus. Vel dicitur a *semiss*, quod est *imperfectus* quasi imperfectus tonus. CONTR. Quot sunt spec. p. 74b: Secunda imperfecta: **Semitonus**.

3 qualitative Bestimmung - qualitative designation

a als Konsonanz oder zulässiges melodisches Intervall - as consonance or admissible melodic interval [s.XI] ADALB. 1B, 9: Secundariae vero consonantiae vocibus suis non simul, sed successive factis bene sonant. Sunt autem quattuor secundariae consonantiae: tonus, ditonus, **semitonium**, semiditonus. GUIDO micr. 4, 12: Habes itaque sex vocum consonantias, id est tonum, **semitonium**, ditonum, semiditonum, diatessaron et diapente. In nullo enim cantu aliis modis vox voci coniungitur vel intendendo vel remittendo (*inde* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 44). GUIDO micr. 6, 17: **Semitonium** autem et ditonus et semiditonus, etsi voces ad canendum coniungunt, divisionem tamen nullam recipiunt. LECT. GUID. p. 44. ARIBO 88 p. 56: Sex consonantiarum tres nobiles, tres sunt ignobiles. Nobiles diapente, diatessaron, tonus, quia originem et parentelam suam profiteri possunt: quippe cum haec sesquialterae, haec sesquiterciae, haec sesquioctavae sit proportionis. Ignobiles sunt ditonus, semiditonus, **semitonium**, cum incertae sint gradationis, id est proportionis. Unde etiam credimus eas esse minus dulcisonas. LIB. ARGUM. 12 p. 20: Musica unde constat? Ex septem consonantiis, hoc est tono, **semitonio**, ditono, semiditono, diatessaron, diapente et diapasone. ... Quid est consonantia? Consonantia, hoc est simul sonantia, quia, nisi simul duae voces sonuerint, consonantia esse non potest. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 127: quidam vero consonantias in principales et secundarias dividentes principales consonantias tres esse dicunt, scilicet dyatessaron, dyapente et dyapason, consonantias secundarias,

quas concordantias appellant, sex esse ponentes, scilicet tonum, **semitonium**, ditonium, semiditonium, tonum cum dyapente et semitonum cum dyapente. GUIDO DION. 1, 1, 132: Secundum tamen opinionem eorum, qui principia musicae et eorum numerum subtilius investigare videntur, rationabiliter et satis probabiliter dici potest, quod omnes consonantie et concordantie musicales reducuntur ad septem, quae sunt tonus, **semitonus**, ditonus, semiditonus, dyatessaron, dyapente et dyapason. Quarum, ut infra videbitur, quatuor prime concordantie dicuntur, tres vero ultime non solum concordantie, immo etiam consonantie nuncupantur. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 20: Si enim voces, inter quas est **semitonium**, ut sunt mi et fa ascendendo vel e converso descendendo, simul a diversis proferantur, multum inter se discordant et displicent auditui, non sic, si ab eodem successive proferantur. IAC. LEOD. spec. 6, 60, 2: Symphonia autem, quae consonantia nuncupatur, a ,syn' Graece, quod est ,con' Latine et ,phonos', id est ,sonus' vel ,sonans', dividitur in **semitonium**, in tonum, semiditonium, et ceteris consonantiarum speciebus. PTOLOM. 4, 16: sicut septem sunt soni, ita ex se septem faciunt consonancias, quae sunt tonus, **semitonium**, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente et diapason. Per quas consonancias omnis cantilena movetur sive in elevatione sive in depositione. *al.* QUAT. PRINC. 2, 11: Alie vero consonantie, videlicet **semitonium**, semiditonus et ditonus, quae assidue in cantu versantur et in eis diverse voces sicut et in aliis consonantiis simul pro loco et tempore sonare videntur, ideo inter consonancias recipiuntur, ut patet inferius, quia ad cantilenas formandas non minus quam ceterae sunt necessariae. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 208, 6: nunc habendum iudicium est de Guidonistis, qui ob penuriam rationis dicunt tonum, **semitonium**, ditonium, et semiditonium consonantias esse, cum auctores non alias esse consonantias preter diatessaron, diapente, diapason, diapason diatessaron, diapason diapente, bis diapason affirmant et doceant. *TRAD.* HOLL. XXIV 8, 124. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 48. *TRAD.* HOLL. VI 6, 19: Consonancia est prolatio vocis cum aliis sonans; unica enim vox consonancia dici non potest, set alia sibi adiuncta consonancia appellatur. Hec autem in XI species dividitur, scilicet in unisonum compositum, thonium, **semitonium**, ditonium, semiditonium, dyatessaron, tritonum, diapente, exacordum, eptacordum et dyapason. *al.* FR. GAFUR. extr. 6, 4, 4. BONAV. BRIX. 14, 6. *al.* FLOR. FAX. 2, 5, 2: Verum enim vero consonantiam in plana musica tonum, **semitonium**, diatessaron omnisque et singulas a consequendo, non autem a consonando musici dicunt.

b als Dissonanz - as dissonance

[*s.XI*] VERS. Ars humanas p. 111a: **semitonium** non resonat, nec locum tenet ditonus; / longe abest semiditonus, dum caret proportionibus. [*s.XII*] GUIDO AUG. 76: Harum septem coniunctionum, ubi diapason includamus, quatuor priores dicuntur dissonantie, tonus videlicet, **semitonium**, ditonus, semiditonus. Prima enim vox et ultima uniuscuiusque dissonant nec aliquam inter se dulcedinem exprimunt, quod evidenter auditu perpendes, si duas claves in organis, quae faciunt, aliquam illarum vocum simul transeris (?), ut simul sonent et dissonent. [*s.XIII*] MUS. MAN. 29, 7: Sed de coniunctionibus sonorum variis, septem tantum musici ducunt excipiendas, videlicet **semitonium**, tonum, semiditonium, ditonium, dyatessaron, dyapente, dyapason. Istas coniunctiones quidam consonantias generaliter appellant non advertentes nominis ethimologiam, scilicet unde dicantur consonantiae. Cum enim consonantiae dicantur a consonando, nihil autem consonans dici debeat, nisi consonet. Cum primae quatuor coniunctiones magis dissonent quam consonent, dissonantiae potius dici debent quam consonantiae. *al.* IOH. GARL. mens. 9, 28: Discordantiarum quaedam dicuntur perfectae, quaedam imperfectae,

tae, quaedam mediae. Perfectae dicuntur, quando duae voces iunguntur aliquo modo secundum compassionem vocum ita, quod secundum auditum una vox non potest compati cum alia, et tres sunt species, scilicet **semitonium**, tritonus, ditonus cum diapente. IOH. AEGID. 11, 9: Aliae (*sc. voces*) sunt emmeles, quae secundum Ptolemaeum, licet voces consonae non sint, possunt tamen ad melos, id est ad melodiam, aptari et iungere consonantias ut toni, **semitoni**, diaschismata, schismata, commata, dieses. LAMBERTUS plan. 202: Quarum (*sc. discordantiarum*) autem quaedam dicuntur imperfecte, quaedam medie et quedam perfecte. Imperfecte vero sunt tonus, **semitonium** et tritonus, quia quanto propinquiore inveniuntur, eo tanto peiores, et quanto remotiores, tanto meliores. Medie vero sunt ditonus et semiditonus. Perfecte sunt tonus cum diapente et semitonum cum diapente. FRANCO COL. 11, 15: Perfecta discordantia dicitur, quando duae voces sic coniunguntur, quod se compati non possunt secundum auditum. Et sunt quatuor, scilicet **semitonium**, tritonus, ditonus cum dyapente et semitonum cum dyapente. PS.-FRANCO comp. 1, 3. HIER. MOR. 15, 73 (p. 65): Tonus autem et **semitonium** nec per se nec per accidens possunt esse consonantie, nisi valde inproprie esse dicantur. *TRAD.* FRANC. I p. 32: Aliae species, scilicet tonus, **semitonium**, tritonus, semitonum cum diapente, vocantur dissonantiae. [*s.XIV*] IAC. LEOD. cons. 22: Omnis enim concordantia perfecta **semitonium** vel **semitonia** requirit, licet **semitonium** per se sumptum concordantiam pravam habeat. IAC. LEOD. cons. 38: Perfecta discordia est, quando duae voces in eodem prolatae tempore compati se non possunt secundum auditum; et sunt quattuor, scilicet **semitonium**, tritonus, semitonum cum diapente, ditonus cum diapente. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 20: Si enim voces, inter quas est **semitonium**, ut sunt mi et fa ascendendo vel e converso descendendo, simul a diversis proferantur, multum inter se discordant et displicent auditui, non sic, si ab eodem successive proferantur. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 2: consonantiarum autem vocum inaequalium aliae aequisonae ut diapason et bis diapason (et cum his secundum Ptolemaeum iungitur diatessaron cum diapason), aliae prope consonae, quae non perfecte discordant ut tonus, semiditonus, ditonus et consimiles ad melos aptae, aliae dissonae, quae per se sumptae perfecte discordant ut **semitonia**, tritonus et huiusmodi. PETR. PALM. p. 517. QUAT. PRINC. 4, 2, 13. HEINR. EGER 4 p. 43: **semitonium** per se sumptum discordantiam faciat. COMM. Boeth. II p. 348, 15: dissonantie sunt tres: tonus perfecta scilicet dissonancia, utrumque **semitonium** et omnis consonancia, cum qua **semitonium** iungitur, perfectior, coma perfectissima percipitur. [*s.XV*] ORIG. ET EFF. 12, 1. IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 208, 1: Demonstratio de tono et **semitonio**, ditono et semiditono consonantias non esse. *al.* *TRAD.* HOLL. X C 100: **Semitonium** est distancia modica et debilis duarum vocum continuarum seu sibi vicinarum ascendencium vel descendencium. *TRAD.* HOLL. VI 17, 7. IOH. TINCT. diff. 220: **Semitonium** est discordantia ex mixtura duarum vocum duobus diacismatibus tantum aut duobus diacismatibus et uno comate ab invicem distantium effecta. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 6. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 11. FR. GAFUR. op. 2, 2: Dissone vero sunt, quae non permiscunt sonos atque insuaviter feriunt sensum, ut tonus et **semitonium**. FLOR. FAX. 2, 13, 2.

4 Gebrauch — usage

a als Teil größerer Intervalle — as constituent part of larger intervals

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 18 p. 204, 25: monstrata est diapente consonantia ex tribus tonis **semitonio**que consistere. BOETH. mus. 1, 19 p. 205, 6: Diapason consonantia constat ex quinque tonis et duobus **semitoniis**, quae tamen unum

non inpleant tonum. BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 28: Potest enim appellari triemitonium in diatono genere **semitonium** ac tonus. BOETH. mus. 3, 6 p. 277, 19: Tonum ex duobus **semitoniis** et commate constare. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 17, 7: Diatessaron constat ex duobus tonis ac **semitonio**. Diapente constat ex tribus tonis ac **semitonio**. GLOSS. Boeth. mus. 2, 23, 69, 1: Omnis tripla proportio, quae continet simul diapason ac diapente, habet VIII tonos et tria **semitonia**. GLOSS. Boeth. mus. 3, 8, 23, 3: Apotome autem superat **semitonium** commate. *al.* [s.IX] MUS. ENCH. 17, 7. SCOL. ENCH. 3, 337. *al.* HUCBALD. 11. REG. PRUM. 16, 25: Si igitur ad **semitonium** addatur <comma>, fit semitonium maius. *al.* [s.X-XI] TON. Leod. pr. 14. *al.* ANON. Bernh. 2, 70: Constat ergo integer tonus ex apotome ac **semitonio**. *al.* BERNO prol. 2, 8. GUIDO micr. 4, 7-10. GUIDO ep. p. 488, 210. *al.* LECT. GUID. p. 44. HERMANN. mus. p. 18 (p. 125a). HERMANN. mus. p. 52 (p. 143a): Omne regulare diapente tribus tonis **semitonio**que constituitur, ista vero anomala species (*sc.* ·B·F·) duobus tonis totidemque **semitoniis** completur; quae duo **semitonia** iuncta non faciunt integrum tonum sicque ad completionem diapente comma cum **semitonio** deerit. WILLEH. HIRS. 24 (c. 23), 1. LIB. ARGUM. 59 p. 25. *al.* INTERV. Ex omni 9-10. FRUT. brev. 4 p. 41. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 72. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 32, 10: Sed illae coniunctiones sunt dicendae compositae, quae dividi possunt in species penitus differentes, ut semiditonus in **semitonium** et tonum, dyatessaron in semiditonum et tonum vel in ditonum et **semitonium**. *al.* AMERUS 19, 2-5. *al.* HIER. MOR. 15, 75 (p. 65): tonus et **semitonium** sunt partes integrales alicuius consonantie, puta semiditoni. *al.* ANON. Ratisb. 3, 5-12. AUGUST. MIN. BV 145: Item ab ·e· acuto usque ad ·b· superacutum, scilicet <rotundum> non fiat dyapente. Causa quidem huius dissonantie est in promptu, quia duo **semitonii** (vel duo **semitonia**) sunt inter quolibet predictorum locorum, sed in constitutione cuiuslibet dyapente non debet esse nisi unum **semitonium**. ANON. Couss. IV p. 68, 15-18. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 181: Bina **semitonia** cum quinque tonis pasodia. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 61, 9: Et sicut nulla consonantia vocum inaequalium ex puris tonis sine hoc **semitonio** illis sociato perfecta est, sic nulla consonantia ex puris diesibus conficitur. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 95: Octavus modus vocatur semitonium cum diapente et constat hic modus ex **semitonio** et diapente. *al.* PTOLOM. 10, 4: ab ·E· usque ad ipsam ·b· sunt duo toni et duo **semitonia**, quorum coniunctio nulla est consonantia. *al.* QUAT. PRINC. 2, 13. *al.* ANON. Meyer 11, 4-9. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 1: De distanciis ex tono et **semitonio** aggregatis. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 120, 2. *al.* PROSD. spec. 1, 6 p. 162, 31. PROSD. spec. 1, 10 p. 166, 22: Dyateseron cum semitonio est duorum sonorum inaequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium, duos tonos et duo **semitonia**que amplectantur acceptio: et dicitur dyateseron cum semitonio, quoniam talis combinatio ex dyateseron et **semitonio** contextitur. *al.* UGOL. URB. 1, 23, 9. UGOL. URB. 2, 5, 24: Vigesima maior ex tonis quatuordecim ac quinque **semitoniis** est composita. Vigesima minor ex tonis tredecim **semitoniis**que sex connexa est, quae a maiore etiam maiore semitonio superatur. *al.* THOM. BAD. p. 86: Diapason plusquamperfectum seu perfectius priori perfecto sex tonos et tantum unum **semitonium** habet intra ·b· acutum et ·b· superacutum. *al.* TRAD. Holl. XXIII 1, 4, 30. *al.* TRAD. Holl. XXIV 8, 47-112. TRAD. Holl. II 3, 108: Semitonium cum dyapente est saltus unius vocis in sextam imperfecte sonans. ... Et iste modus alibi fieri non potest nisi, ubi **semitonium** in sexta voce reperiri potest (*inde* TRAD. Holl. V 3, 135. *sim.* TRAD. Holl. XV 7, 93. LAD. ZALK. 3, 130. SZYDLOV. 7, 109. TRAD. Holl. XIV 9, 47). *al.*

TRAD. Holl. VII 3, 126 (*sim.* TRAD. Holl. XIII 3, 163). *al.* TRAD. Holl. XX 3, 40-65. IOH. TINCT. diff. 65: Diapason imperfectum est illud, quod constat ex quatuor tonis et tribus **semitoniis**, ut a mi de ·b·mi usque ad fa de ·b·fa·b·mi acuto. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 4, 2. *passim* GUILL. POD. 1, 18. *al.* TRAD. Holl. XVI 2, 26-41. TRAD. Holl. XXI 6, 17-60. TRAD. Holl. XIX 574-596.

b als konstitutives Intervall des Tonsystems — as structural interval in the tonal system

[s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 5: Cum sint igitur quinque tetrachorda: hypaton, meson, synemmenon, diezeugmenon, hyperboleon, in his omnibus secundum diatonum cantilenae procedit vox per **semitonium**, tonum et tonum in uno tetrachordo (*inde* HIER. MOR. 9, 83 (p. 44)). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 34: Per omnia tetrachorda habet (*sc.* diatonum) **semitonium** duosque tonos. *al.* [s.IX] MUS. ENCH. 1, 19: Primus, qui et gravissimus, Grece protos dicitur vel archoos; secundus deuterios tono distans a proto; tertius tritos **semitonio** distans a deuterio; quartus tetrardus tono distans a trito (*sim.* SCOL. ENCH. 1, 38). *al.* SCOL. ENCH. 1, 82: Quod itaque sono F archoo incipit ac finitur, pentacordum primum vocamus, et constat duobus tonis, **semitonio** atque tono. *eqs.* SCOL. ENCH. 3, 591: In tantum ergo **semitonii** vis valet ad ptongorum speciem deformandam, ut, si infra duos eosdem ptongos sesquitertio differentes diversum **semitonii** ordinem ponas, ipsi simul in diversam transeant formam. *al.* HUCBALD. 21: Porro exemplum **semitonii** advertere potes in cithara VI chordarum inter tertiam et quartam chordam seu scandendo seu descendendo. *al.* ALIA MUS. 17 p. 108: prima species diatessaron tertio loco habet **semitonium**, secunda species secundo, tertia species primo. *al.* REG. PRUM. 4, 2: toni vero artificialis musicae sunt quinque et duo **semitonia**, quae tamen **semitonia** integrum non implent tonum. INTERV. Quid sit tonus 5. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 12. *al.* PS.-BERNEL. spec. 1-3. ANON. Bernh. 1, 46-52. PS.-ODO dial. p. 254b. *al.* BERNO prol. 5, 6. *al.* GUIDO micr. 5, 10. *al.* GUIDO ep. p. 492, 228. *al.* INTERV. Diapason p. 58-59. PS.-BERNO mon. 7, 2: Diatessaron, quae minima est, tres tantum habet species, unam minus quam voces. Quarum prima constat: tono, **semitonio** et tono, quae est ·A·B·C·D·. Secunda forma est ·B·C·D·E·, quod est **semitonium** et ditonus. Tertia ·C·D·E·F·, quod est ditonus et **semitonium**. HERMANN. mus. p. 23 (p. 127b): Est igitur talis ipsorum quadrichordorum positio, ut quia tria inter quatuor voces sunt spacia, primum et tertium tono, medium occupetur **semitonio**, sicque duo in extremitatibus toni quatuor medium vero **semitonium** duorum sit distantia troporum. *al.* OLIVA 16: sinemenon duobus tonis emensis ad mesen **semitonio** coniungitur. *al.* WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 17: Musica enim species est quaedam habitudo diversae positionis tonorum et **semitoniorum**. *al.* ARIBO 76 p. 8. *eqs.* *al.* LIB. ARGUM. 49 p. 23. FRUT. brev. 1 p. 30. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 10 p. 20: Verum tamen et hoc diatonico conveniebat generi, ut statim in initio ipsius monocordi **semitonium** duo praecederent toni. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 12: vetustissimi musici eam (*sc.* prolambanomenon) primum non ponebant, sed ·B·, ut videlicet vocum dispositio a minimo intervallo, id est **semitonio**, quod est inter ·B· et ·C·, exordium haberet. *al.* GUIDO AUG. 61: Redit iterum Boetius ad mesen et facit aliud tetracordum per sinemenon, id est coniunctionem, apponens post mesen non paramesen, sed tricresinemenon, que locum ·b· rotundi obtinet faciens cum mesen **semitonium**. *al.* ANON. La Fage I 3, 5: Dispositio igitur tonorum et **semitoniorum** per litteras determinatas, qua perfecti utuntur musici, talis est: ponuntur primitus duo toni, postea **semitonium**. Deinde duo toni, postea **semitonium**. Tertio loco adiungitur tritonus, qui super ·F· naturaliter et

ubique reperitur, deinde **semitonium**, postea duo toni et **semitonium**, deinde tritonus invenitur, qui naturaliter, ut dictum est, super $\cdot f \cdot$ reperitur, deinde **semitonium** et tonus ad ultimum. *al.* [s.XIII] HIER. MOR. 23, 153 (p. 173). *TRAD.* *Garl. plan.* I 93 (*sim.* *TRAD.* *Garl. plan.* II 62. *TRAD.* *Garl. plan.* III 115. *TRAD.* *Garl. plan.* IV 38). *TRAD.* *Garl. plan.* IV 106: aliquando per falsam musicam facimus **semitonium**, ubi non debet esse. ENGELB. ADM. 3, 16, 4 - 3, 18, 12. WALT. ODINGT. 3, 1, 11. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 39. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 2, 6: Ut igitur duobus nervis altrinsecus positis ac diatessaron symphoniam consonantibus fiat tetrachordum, duos necesse est statui in medio nervos, qui ad se invicem et ad extremos tres proportionem efficiant, scilicet tonum et tonum et **semitonium** quantum ad genus diatonicum. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 12. *eqs.* IAC. LEOD. spec. 6, 62, 32-33. *al.* PTOLOM. 8, 15. QUAT. PRINC. 2, 14. COMM. Boeth. II p. 278, 1: A trite autem sinemmenon in mese minus semitonium reperitur, quod facies ad mensuram diatonici **semitonii**. [s.XV] *TRAD.* *Holl.* VIII 3, 9-11. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 2 p. 238, 27. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 19: Est autem et sextum tetrachordum iam inferius ordinatum, quod nominatur subgravium, his characteribus figuratum: $\cdot \Delta \cdot E \cdot \Phi \cdot \Gamma \cdot$. Constat autem ut ceteri tono, **semitonio** et tono. *al.* UGOL. URB. 1, 36, 15-22. ANON. Carthus. theor. 19, 73. *TRAD.* *Holl.* XI 2, 151-157. *TRAD.* *Holl.* XXIII 1, 5, 20. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 3, 6-15. FR. GAFUR. op. 5, 2 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 3). BART. RAM. 1, 3, 1 p. 52. GUILL. POD. 1, 20-22.

c *allgemein — general*

[s.IX] MUS. ENCH. 12, 24. *al.* SCOL. ENCH. 3, 590: ipsumque idem **semitonium** quodammodo cor atque animus efficitur cantilenae. *al.* HUCBALD. 11: Vocantur autem duo prima spatia secundum musicae disciplinam, primum quidem **semitonium**, aliud tonus. Ex quibus duobus omnium reliquorum status perficitur. [s.XI] LIB. SPEC. 33 p. 34: **Semitonius** est species? Est. Quare? Quia pars speciei est. Igitur quia **semitonius** species est, species **semitonii** unde constat? Ex duabus coniunctis vocibus hoc modo: Species **semitonii**: $\cdot B \cdot C \cdot$. Sic et de reliquis. <XII. Item de specie **semitonii** negativa.> **Semitonius** habet species? Non. Quare? Quia non habet varietates, idcirco non habet species. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 8 p. 270, 19: De transpositionibus **semitoniorum**. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 31, 17: Sicut enim Iacob prius Lyae, postmodum Racheli iunctus est matrimonio, sic sonus, elementum musicae, prius tonum, postea **semitonium** gignere comprobatur et eis quodammodo maritatur. **Semitonium**, de quo praecipue totius musicae nascitur simphonia, quia tonorum rigorem temperat et asperitatem, competenter assignari potest Racheli, cuius maxime species animum Iacob rapuit eo, quod decora esset facie et venusto aspectu. LAMBERTUS plan. 163: <Per falsam musicam> fieri appellamus, scilicet quando facimus de **semitonio** tonum vel e converso (*inde* *TRAD.* Lamb. 3, 4b, 4. *TRAD.* Franc. I p. 28). ANON. Emmeram. 5 p. 274, 27: falsa musica est variatio vocum necessaria de tono in **semitonium** vel e converso per falsam mutationem sive fictam. *TRAD.* *Garl. plan.* IV 104: **Semitonium**, ut dicit Bernardus, est dulcedo et condimentum tocius cantus et sine ipso cantus esset corrosus, transformatus et dilaceratus (*inde* *TRAD.* *Holl.* VIII 13, 75. *TRAD.* *Holl.* X C 105. *TRAD.* *Holl.* XI 2, 52. *TRAD.* *Holl.* XXIV 8, 34. *TRAD.* *Holl.* III 5, 44. *TRAD.* *Holl.* VI 7, 17. *TRAD.* *Holl.* XX 3, 13. *TRAD.* *Holl.* XV 7, 35. SZYDLOV. 7, 29). IOH. GROCH. 100: Moderni vero propter descriptionem consonantiarum et stantipedum et ductiarum aliud addiderunt, quod falsam musicam vocaverunt, quia illa duo signa, scilicet b et $\natural$, quae in $\cdot b \cdot fa \cdot b \cdot mi$ tonum et **semitonium** designabant, in omnibus aliis faciunt hoc designare ita, quod, ubi erat **semitonus**, per $\natural$ illum ad tonum ampliatur,

ut bona concordantia vel consonantia fiat, et similiter, ubi tonus inveniebatur, illum per b ad **semitonium** restringunt. PS.-MUR. summa 1199: Item cantor huiusmodi puerilis circa **semitonium** caute procedat, ne vel ipsum ponendum postponat vel proferat negligenter. Et maxime circa $\cdot b \cdot$ molle et $\cdot \natural \cdot$ durum caveat, ne oberret. [s.XIV] PETR. PALM. p. 513: omnis species discantus excepto unisono et semiditono quandoque reperitur imperfecta propter defectum **semitonii**, et tunc oportet necessario, quod per falsam musicam perficiatur. *al.* QUAT. PRINC. 3, 13: **Semitonium** est imperfectum intervallum duarum vocum, quia secundum vocem hominis non licet dividi vel ponere medium. QUAT. PRINC. 3, 56: Intervalla etiam vocum perfecte pronuncientur, ut **semitonium** pro tono pleno non fiat et econtrario. IOH. BOEN ars 2, 21, 16: Bene ergo Boetius hunc cantum enarmonicum dicebat, quasi extra omnem armoniam et incompositum eo, quod durus dytonus duas solummodo cordas obtinuit et molle **semitonium** cordas tres. GOSCALC. 1, 3 p. 52, 1: Est enim coniuncta quedam acquisita canendi actualis attributio, in qua licet facere de tono **semitonium** et e converso. ANON. Vratisl. p. 334a: Signum **semitonii** sic $\mathbb{X}$. [s.XV] *TRAD.* *Holl.* VIII 18, 5: Est autem coniuncta secundum vocem hominis de tono in **semitonium** et e converso de **semitonio** in tonum transmutatio. In eo enim loco, in quo solebat fieri **semitonium**, per coniunctam fit tonus et e converso (*sim.* SZYDLOV. 8, 3). *al.* IOH. OLOM. 5 p. 16: in instrumentis organicis saepius latior fit progressus pluraque in eis capiuntur **semitonia**, quam in manuali serie sunt distincta. *ibid.*: Cum autem ab aliquo reliquorum cantuum fit ingressus in $\cdot b \cdot$ mollem, tunc in limite $\cdot b \cdot fa \cdot \natural \cdot mi$ velut pro clave et signo **semitonii** transumpti quodam b parvum scribitur et rotundum. *al.* PROSD. contr. 3, 6: secunda non habet nisi tonum aut **semitonium** unum. UGOL. URB. mon. 8, 12: **Semitoniorum** factorum igitur ordinem prosequentes dicimus, quod, ubi in monochordo rectae musicae **semitonium** reperitur, ibi fictae musicae secundum modernos **semitonia** non ponuntur. *al.* *TRAD.* *Holl.* I 1, 3, 14: Vox enim hominis in plurimis fallax invenitur, promittit nempe **semitonium** pro tono, et e converso tonum pro **semitonio**, quod egregiam artem musicalem in suis principiis manifeste offendit. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: De hac tamen **semitonii** imperfectione practicus non supra modum sollicitetur, quoniam est maxime speculativa et a cantoribus practicis aliena. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: Quanto igitur foramina magis ad orificium accedunt, tanto sonos reddunt graviore, et quanto ad os pulsantis magis appropinquant, tanto acutius clamant. Sed si uniuscuiusque foraminis medietas digito claudatur, **semitonium** facit ad totam aperturam. GUILL. POD. 3, 28: Est autem **semitonium** hoc huiusce facultatis non modo ornamentum et decus, sed etiam fundamentum. *TRAD.* *Holl.* XVI 2, 18: Nota, quod 7tem sunt **semitonia** in manu musicae artis exceptis coniunctis.

d *als Melodieintervall - as melodic interval*

[s.IX-X] HUCBALD. 21: Designentur quoque exempla tam toni quam **semitonii** in quolibet cantu. *eqs.* ALIA MUS. 74 p. 142: Quo etiam incipit **semitonio** intenso antiphona „Cognovi Domine“ et „Dum clamarem ad Dominum“. [s.X-XI] TON. LEOD. 7, 14. *al.* PS.-ODO mus. p. 278a: Tonus autem, ut diximus, protensior atque perfectior elevatio et depositio est, et ut ita dicam, **semitonius** est imperfectus, tonus vero superfluitas. Sed dum unius imperfectio alterius superfluitatem sive alterius superfluitas alterius imperfectionem moderatur, perfecta modulatio ex utroque latere perficitur: et unum quidem vel duos tonos absque **semitonio** quam **semitonium** absque tono in consonantia poni, magis sonoritati et auctoritati placet. *al.* PS.-ODO dial. p. 255b: Prima vocum coniunctio est, cum illae duae voces iunguntur, inter quas unum est **semitonium**, ut

a quinta in sextam, quae consonantia omnibus contractior et strictior est, ut prima elevatio huius antiphonae: „Haec est, quae nescivit“. In depositione vero per reciprocationem ita: „Vidimus stellam“. PS.-ODO dial. p. 257b: cantus, qui finitur in voce quinta ·E·, quae est prima **semitonii** in tertio modo, saepe invenitur incipere in voce decima ·c·. BERNO prol. 2, 4: Primus modus est in brevissimo duarum vocum spacio et fit in **semitonio**, ut hoc liquet exemplo in gravitate et acumine in illa antiphona: A. „Missus est Gabrihel“, ad id loci ‚Mariam‘, item ‚virginem‘. *al.* GUIDO ep. p. 486, 205: Iunguntur ad se invicem voces sex modis: tono, **semitonio**, ditono, semiditono, diatessaron et diapente (*ad loc.*: WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 1). *al.* HERMANN. mod. p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur, scilicet unisonus, **semitonium**, tonus, semiditonus, ditonus, diatessaron, diapente, **semitonium** cum diapente, tonus cum diapente, ad haec sonus diapason (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. IOH. COTT. mus. 8, 1. MUS. MAN. 38, 1. TON. Franc. p. 148a. AMERUS 7, 1. HIER. MOR. 14, 6 (p. 58). HIER. MOR. 14, 111 (p. 62). PS.-THOMAS AQU. I 67. ANON. Couss. IV p. 63, 27. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 4: Tredecim consonantiae sunt ... COMPIL. Lips. p. 135. TRAD. Holl. VIII 13, 29. GOB. PERS. p. 184a. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. IX 1, 2, 102. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. XXIV 8, 122. TRAD. Holl. II 3, 148. TRAD. Holl. III 5, 123. TRAD. Holl. V 3, 77. TRAD. Holl. VII 3, 46. TRAD. Holl. XIII 3, 217. TRAD. Holl. XX 3, 72. TRAD. Holl. XV 7, 127. TRAD. Holl. XVI 2, 45. LAD. ZALK. 3, 191. SZYDLOV. 7, 134. TRAD. Holl. XXI 6, 70. TRAD. Holl. XXVI 143. TRAD. Holl. XVII 181. TRAD. Holl. XII 7, 12. TRAD. Holl. XIV 9, 52). MOT. Musica est p. 154. *al.* ARIBO 12 p. 37. *al.* COMM. Guid. 92 p. 108: Symphonia alia tonus, alia **semitonium**, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, diapason. MOT. Omnis cantus p. 186. TON. Aug. p. 152b: remisso per neumam, quam flexam dicunt, **semitonio**. *passim* ANON. Lips. p. 159: Transpositio autem est, quando cantus vel propter deficientiam **semitonii**, ut patet in introitu autenti prothi „Exaudi Domine“, vel propter deficientiam ditoni ... in ·a· affini prothi transponitur. ANON. Prag. 199: Ad proposita sane tendentibus sciendum bene moratam musicam variis **semitoniorum** effici succentibus. PS.-GUIDO form. 1, 11: Musicus autem motus fit sex solummodo modis, id est tono, **semitonio**, semiditono vel trihemitonio, ditono, diatessaron et diapente. *al.* ANON. Venet. II 8: **Semitonium**, brevissimum spatium duarum vocum vixque a se dissimilium, quam tamen distantiam percipere possit auditus, ut habes in antiphona „Volo Pater“ inter sillabam ‚vo-‘ et ‚lo-‘. [*s. XI-XII*] ANON. Wolf p. 202: si quis cantus in membris finalium propter deficientia ibidem **semitonia** non possit decurrere, in transpositis vel transformatis decenter possit procedere. QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23. IOH. COTT. mus. 21, 27: Saepe etenim ex cantorum ineptia evenit, quod inter alias cantuum depravationes **semitonia** proferunt, ubi proferre non debent, et interdum negligunt, ubi negligere non debent. Iam vero manifestum est, quod durae hominum voces et inkompositae **semitonia** quam maxime devitant; qui autem flexibiles habent voces, **semitoniis** plurimum gaudent eo usque, ut etiam ibi aliquotiens **semitonia** depromant, ubi depromenda non sunt, quemadmodum patet in multis quarti toni antiphonis, ut in his „Custodiebant“, „Ex Egypto“, „Sion renovaberis“. *al.* IOH. COTT. ton. 24, 30-32. *al.* GUIDO AUG. 71: Sunt autem due simplices coniunctiones vocum, scilicet tonus et **semitonium**, quibus quilibet proxime littere coniunguntur. *al.* ANON. La Fage I 4, 8: Tonus igitur, **semitonium**, ditonus et semiditonus coniunctiones vocantur, per quas voces vocibus cantibusque cantus iunguntur. *al.* DISC. Tres sunt 7 p. 238. *al.* [*s. XIII*] MUS. MAN. 32, 6: Simples namque coniunctiones sunt: **semitonium**, tonus et ditonus.

Compositae reliquae omnes. MUS. MAN. 49, 24: **Semitonium** autem propterea non nisi cum difficultate tangere potest (*sc. quintus tonus*) sub finali, quia, cum de litteris superioribus ad finalem quovis modo descenditur, quasi naturaliter sub finali videtur tonus occurrere, non **semitonium**, nisi pluribus vocibus descendatur. *al.* IOH. GARL. mens. append. 15, 4. *al.* LAMBERTUS plan. 139. HIER. MOR. 25, 142 (p. 184): Longi flores sunt, quorum vibratio est morosa metasque **semitonii** non excedit. HIER. MOR. 25, 155 (p. 184): Quando igitur clavis immobilis cum vibranda **semitonium** constituunt, et ipsa vibratio est morosa, tunc est flos, qui dicitur longus. *al.* [*s. XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 5: Que autem dicuntur coniunctiones et sillabe, sunt quatuor, scilicet **semitonium**, tonus, semiditonus et ditonus. IAC. LEOD. spec. 5, 24, 2. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 10. *al.* PTOLOM. 18, 11: Tonos etiam et **semitonia** spissim intermittere non erit inutile, quia quanto minores, tanto sunt aliis consonantiis dulciores (*inde* QUAT. PRINC. 3, 48). *al.* [*s. XV*] PROSD. plan. 1, 7 p. 52, 14: **Semitonium** est elevatio vel depositio vocis nullo intervallo lineali vel spaciali interposito, ex qua elevatione vel depositione indebita, non plena, et imperfecta insurgit resonantia. ANON. Claudifor. 2, 3, 6: saltus fit aut per **semitonium** aut per semiditonium aut per diatesseron, hoc est vel ad secundam vel ad tertiam vel ad quartam clavem (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 17). ANON. Claudifor. 6, 1, 5: **semitonium** vero causat elevationem vel depressionem vocis imperfectam et quasi imperceptibilem. *al.* UGOL. URB. 1, 74, 13: per **semitonium** duplicatum ut antiphona „Benedicat nos“ et aliis quam pluribus modis et principiis variatis ex ipso ·F· nascitur haec differentia. UGOL. URB. 1, 112, 28: post remissum et intensum **semitonium**. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 1, 15: Secundus modus **semitonium** est unius vocis in proximam et immediatam vocem modica et debilis intensio vel remissio sive ascensus vel descensus in cordam sibi proximam (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 8, 31. TRAD. Holl. XV 7, 29. LAD. ZALK. 3, 87. TRAD. Holl. XIV 9, 20). TRAD. Holl. XXIII 2, 5, 20. *al.* COMPOS. Capiendum 3, 2. *al.* ADAM FULD. 2, 7: **Semitonium** est saltus de mi in fa et e converso. ERASM. HOR. p. 74a. TRAD. Holl. XVI 3, 2, 11: Omnes vero antiphone in ·F· gravi incipientes et in ·D· finientes per **semitonium** et tonum se precipitantur, tercie difference erunt. *al.* TRAD. Holl. XVII 134.

e als konstitutives Intervall der Kirchentonarten - as structural interval in the modes

[*s. IX-X*] ALIA MUS. 87 p. 149: Ceterum eius (*sc. quarti toni*) melodia, quae est noeagis, ab hypate meson, hoc est a **semitonio** intenso, incipit, et in eadem finale cursu diapente desinit. [*s. X-XI*] PS.-BERNEL. spec. 18: Protus et tetrardus contrarii sunt eo, quod diapente proti habet prius duos tonos et postea **semitonium** et in fine tonum, diapente vero tetrardi prius tonum et **semitonium**, postea duos tonos. *eqs.* PS.-ODO dial. p. 259b: Primus tonus finitur in voce quarta proceditque in undecimam, in qua est eadem littera ·d·, per tonos et **semitonia** ita: post finem primo tonus occurrit, deinde **semitonium** et duo toni ac iterum **semitonium** et duo toni; deponitur vero a fine ad vocem tertiam tono uno. *eqs.* BERNO prol. 6, 3: Primus tonus a suo finali, idest licanos ypaton, habet licentiam ascendendi in dyapente, hoc est in mese, a mese in paranete dyezeugmenon, quod est prima species dyatesseron constans ex tono, **semitonio** et tono. BERNO prol. 12, 6: Dyapente proti post duos tonos **semitonium** admittit; dyapente deuteri post tres tonos; dyapente triti primo loco **semitonium** habet; dyapente tetrardi post unum tonum. *al.* GUIDO micr. 13, 18: autenti vix a suo fine plus una voce descendunt. Ex quibus autentus tritus rarissime id facere propter subiectam **semitonii** imperfectionem videtur. GUIDO ep. p. 526, 367. OLIVA 113. WILLEH. HIRS. 38 (c. 37), 3-4. *al.*

LIB. SPEC. 34 p. 50. *al.* FRUT. brev. 8 p. 59: Secundus modus ... possidens inter ·A· et ·a· primam diapason formam, supra vero raro **semitonium** vel tonum, inferius tonum additum. FRUT. ton. p. 128. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59: ipsa **semitonii** transpositio sit troporum et specierum mutatio. Nam hinc sua cuique ptongo discernibilis qualitas et tetracordis et pentacordis suae sunt species et troporum omnium formae; ipsumque idem **semitonium** quodammodo cor atque animus efficitur cantilenae. *al.* IOH. COTT. mus. 12, 13: Descendunt autem (*sc. autentici*) a finali ad proximam, ubi nonnullam eis licentiam a peritis musicis concessam reperi. Excipitur inde autentus tritus, qui simpliciter quintus nominatur: huic nulla infra finalem descensio attributa est, non aliam ob causam, nisi quod **semitonii** imperfectio competentem fieri descensum non permittit. GUIDO AUG. 142: Sunt ergo quatuor manerie, que omnes species diapason includunt, quarum prima est, que tonum habet in depositione et in elevatione tonum et **semitonium**, et ipsa (*ms. et ed.*: ipsa que) vocatur apud Grecos protus, quasi prima maneria. *eqs.* GUIDO AUG. 436. *eqs.* *al.* TON. Cist. 15-17. *al.* ANON. Cist. I 28 p. 26. *eqs.* ANON. La Fage I 12, 2: Proprium est igitur primi toni supra quintam **semitonium** et sub finali tonum habere. *eqs.* [s.XIII] MUS. MAN. 42, 4: Aut enim ascendit cantus a finali littera per tonum et **semitonium** et descendit per tonum, et fit prima maneria. Aut ascendit per **semitonium** et tonum et descendit per tonum, et fit secunda maneria. Aut ascendit per duos tonos et descendit per **semitonium**, et sic fit tertia maneria. Vel certe per duos tonos ascendit et per tonum descendit, et sic fit quarta maneria. *al.* IOH. AEGID. 12, 15. *al.* TRAD. Garl. plan. V 223. *al.* TON. Sar. p. 10: Quidam vero <in> intonacione „Benedictus“ et „Magnificat“ huius (*sc. primi*) toni et sexti toni maxime errant et contra regulam artis musice agunt: nam faciunt **semitonium** inter ·a· acutam et ·g· grave, id est in ·a·lamire faciunt fa et mi in ·ge·solreut, ubi non invenitur. ENGELB. ADM. 4, 12, 2. *eqs.* ENGELB. ADM. 4, 32, 3 - 4, 35, 12. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 1, 3: Item tropus sive modus est species modulata ex tonis et **semitoniis** prodiens generata. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 7, 15. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 43, 5. *eqs.* *al.* COMM. Boeth. II p. 300, 25. *eqs.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 8. *al.* THOM. BAD. p. 86-87. *al.* BONAV. BRUX. 15, 18. *al.* GUILL. POD. 4, 10-13.

f als Zusammenklang in der Mehrstimmigkeit - as simultaneous sonority in polyphony [s.XI] GUIDO micr. 18, 15: Superior nempe diaphoniae modus durus est, noster vero mollis, ad quem **semitonium** et diapente non admittimus. [s.XII] TRAD. Guid. 9: Diaphonia est vocum apta disiunctio, cum disiunctae voces et concorditer dissonant, et dissonanter concordant. Qua quidem sic utuntur, ut canenti semper vox quarta succedat, ad quam diapente non admittimus. Tonum vero et ditonium et **semitonium** cum diatesseron recipimus, raro autem semiditonus. [s.XIII] IOH. GARL. mens. 10, 21: omnis discordantia ante perfectam concordantiam sive mediam aequipollet concordantiae mediae, et hoc proprie sumitur ante unisonum vel diapason ... Et improprie sumitur ante mediam. Sed multum invenitur in multis partibus organi ... ut in hoc exemplo: **semiton<ium>** ante diapente. [s.XIV] PTOLOM. 21, 15: Alie vero tres (*sc. consonanciae*), idest diapason, diapente et **semitonium**, ad hoc organum velud inconsonanciae iudicantur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 74 p. 232, 3: De occurso organi statutum est in libris auctorum, ut semper fiat aut per tonum, aut per ditonium, per **semitonium** vero nusquam. TRAD. Holl. VI 30, 4: Sequitur igitur de dyaphonia, que fit per omnes consonancias absque **semithonio** et dyapason. GUILL. POD. 5, 3: Cantus vero planus est vocum disgregatarum et, que successive absque ulla temporis determinata quantitate et mensura pro-

feruntur, legitima constitutio. Quare quaecunque fuerint voces tono aut **semitonio** distantes, que in contrapuncto tanquam dissone repudiantur, in hoc tamen ratione dicta velut consone admittuntur.

5 **g** in zusammengesetzten Intervallbezeichnungen — in compound terms for an interval [s.XV] ANON. Carthus. theor. 22, 22: **Semitonium** supra dyapason. ANON. Carthus. theor. 22, 34: **Semitonium** supra duplicem dyapason. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 12: **semitonium** supra diapason nona imperfecta. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 13: **semitonium** supra bisdiapason sextadecima imperfecta. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 14: **semitonium** supra diapason, quod nullus ignorat ex diapason ac semitonio esse compositum. IOH. TINCT. contr. 2, 5, 2: **Semitonium** supra diapason est discordantia ex mixtura duarum vocum diapason ac semitonio ab invicem distantium effecta sicut mi ·E·lami gravis et fa ·F·faut acuti. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 7b, 2: **Semitonium** supra bisdiapason est discordantia ex mixtura duarum vocum ab invicem bisdiapason ac semitonio distantium effecta sicut mi ·b·fa·q·mi et fa ·C·solfa. *al.* CONTR. Inprimis 5, 4: Sed totum fundamentum musicae hiis 13 habetur speciebus; igitur 13 sufficiunt et plures non requiruntur. Quamvis Philosophus ponat tonum cum dyapason et **semitonium** cum diapason, hoc facit causa additamenti et non causa necessitatis.

25 v. diapente cum tono - diapente cum semitonio

5 **im Tonsystem lokalisiert** - situated within the tonal system [s.VI] BOETH. mus. 4, 7 p. 323, 11: Nete autem diezeugmenon ad triten hyperboleon, id est III.LXXII ad II.DCCCCXVI **semitonium** refert. BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 25: relinquuntur trites synemmenon diatonon ad mesen proportio **semitonii**. BOETH. mus. 4, 10 p. 330, 22: Relinquitur igitur **semitonium** inter hypaten meson diatonon et parhypaten meson diatonon constitutum. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 8, 19: „diezeugmenon enarmonios“: Haec media (*sc. trite diezeugmenon enarmonios*) posita ad paraneten sonabit dyesim et ad paramese similiter dyesim ita, quod inter paraneten et paramese tantum erat **semitonium**. [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 98: Sonus f deuterus cum semper intervallo **semitonii** subiungatur trito l. *al.* HUCBALD. 39-41. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 4. PS.-ODO mus. p. 268a: ab octava chorda usque in decimam duos semitonus vides, numquam continuatim iungere debes; quorum signa haec sunt: octavum ·a· nonum ·b· decimum ·q· undecimum vero ·c·, quibus ita utendum est, ut quando ·a· et ·b· **semitonium** iungunt, a ·b· ad ·c· intelligas tonum, et quando ·q· (*ed.*: b) cum ·c· **semitonium** velit, ab ·a· usque ad ·q· tonum esse non dubites. PS.-ODO dial. p. 254a: Prima vero nona ·b· et secunda nona ·h· ad se invicem neque tonum neque **semitonium** faciunt, sed a prima nona ·b· ad octavam ·a· est **semitonium**; ad decimam ·c· tonus. Secunda vero nona ·h· ad octavam ·a· e contrario est tonus, ad decimam vero ·c· **semitonium** praestat. *al.* BERNO prol. 9, 27. GUIDO micr. 4, 5: Dispositis itaque vocibus inter vocem et vocem alias maius spatium cernitur, ut inter ·G· et ·A· et inter ·A· et ·B·, alias minus, ut inter ·B· et ·C· et reliqua. Et maius quidem spatium tonus dicitur, minus vero **semitonium**. GUIDO ep. p. 484, 200. PS.-BERNO mon. 12, 2. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b): prima species diatesseron ·A·D· constans tono, **semitonio**, tono. *al.* OLIVA 55. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 7. *al.* ARIBO 22 p. 13. *al.* LIB. ARGUM. 47 p. 23: ·b· autem molle ideo additum est, ut ·F· cum eo per diatessaron concordiam habeat, cum ·G· semiditono, cum ·a· **semitonio**. TON. Aug. p. 83. ANON. Prag. 180. VERS. Ars est 29. *al.* FRUT. brev. 16 p. 108: Synemmenon autem ita invenies: tolle summam cerae ·F· et da eam S litterae et insuper medietatem

eius faciensque ex ea cymbalum, constituas illud inter ·A· et ·B·, quod sonat ad ·A· **semitonium**, ad ·C· tonum, ad ·D· vero ditonum. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 2: Symphonia, quae dicitur **semitonium**, est non plenus tonus, ut a ·B· ad ·C·, ·E· ad ·F·. GUIDO AUG. 41. *al.* TON. Parkm. p. 107-108. ANON. La Fage I 3, 11. *al.* THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 13: illud **semitonium**, quod est inter ·c· et ·d· notulas <vel> ·b· et ·c· vel ·d· et ·E·. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b: dic **semitonium** fa mi (*cum melodia*). MUS. MAN. 14, 3: Ad quod dicendum, quod sillabas istas (*sc. ut re mi fa sol la*) moderni litteris apposuerint pro distinctione tonorum et **semitoniorum**, maximeque propter ·b· mollem, quae cum ·b· quadrata locatur. Si quis enim per quamlibet duarum ·b·b· cantare vellet, et non essent ibi notae sive sillabae, quae tonum discernent a **semitonio**, cum per utramque cantari possit, non nisi modulando ·b· mollem posset a ·b· quadrata distinguere. *al.* MUS. MAN. 30, 14: Istae siquidem duae notae fa et mi, quamlibet alteri praeponas vel supponas, **semitonium** in nostra musica constituunt. Reperitur autem septies in circulo manuali, videlicet inter ·B· et ·C·, inter ·E· et ·F·, inter ·a· et ·b· mollem, inter ·b· quadratam et ·c·, inter ·e· et ·f·, inter ·g· et ·b· mollem, inter ·b· quadratam et ·g· superacutam. METROL. 54 p. 73: De **semitono**. **Semitonus** est quaedam vox, quae minorem et molliorem sonum reddit, sicut mi fa, fa mi, videlicet inter ·B·mi et ·C·faut et inter ·E·lami et ·F·faut graves et inter ·a·lamire et ·b· rotundam, id est ·b·fa·b·mi acutas, et inter ·b· quadratam et ·c·solfaut acutas et inter ·e·lami et ·f·faut acutas et inter ·g·lamire et ·b· mollem, id est ·b·fa·b·mi superacutas, et inter ·b· quadratam et ·g· solfa superacutas tantum. AMERUS 2, 19: Quot **semitonia** sunt in gamma? Respondeo: Quinque. Que? Duo in ·c· et ·f· graves, duo in ·c· et ·f· acutum, unum in ·c· superacutum ratione descensus. Si quis velit opponere propter utrumque ·b·fa·b·mi, respondendum (*ed.*: respondum) est, quod naturaliter ascendendo totum gamma per omnes rigas et spacia et etiam descendendo, quocumque modo velit mutare, non inveniet ultra quinque **semitonos**. *eqs.* AMERUS 4, 5: Nota, quod ubicumque sit mi fa vel fa mi, ibi est **semitonus**. *al.* LAMBERTUS plan. 100: Dantque **semi-** mi fa, nec fit plenus tonus infra (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 8. TRAD. Garl. plan. III 142. QUAT. PRINC. 3, 2. PS.-MUR. interv. p. 312b. ANON. Carthus. pract. 4, 10. TRAD. Holl. I 1, 9, 12. LAD. ZALK. 3, 171). *al.* ANON. Ratisb. 3, 3: Secundus modus, qui **semitonium** dicitur, est ascensus vel descensus a mi ad fa et nusquam alibi. VERS. Palmam I 77: Fa mi **semitonium** modulacio dat tibi rectum (*inde* TRAD. Holl. X B 8. TRAD. Holl. XI 2, 46. TRAD. Holl. XXIV 8, 33. TRAD. Holl. II 3, 68. TRAD. Holl. V 3, 92. TRAD. Holl. VII 3, 57. TRAD. Holl. XIII 3, 69. TRAD. Holl. XX 3, 17. TRAD. Holl. XV 7, 37. LAD. ZALK. 3, 89. TRAD. Holl. XXII 6, 23. SZYDLOV. 7, 31. TRAD. Holl. XIX 567. TRAD. Holl. XIV 9, 22). VERS. Postquam pro 86: **Semitonium** faciunt mi fa, fa mique canendo. *al.* PS.-MUR. summa 602: Sed forte queret aliquis, quare **semitonium** sic locatur in medio sex notarum predictarum, quod nec in principio nec in fine. Ad hoc dicendum est cum philosopho, quod ars imitatur naturam. In naturalibus autem sic est, quod membra mollia in medio sunt locata et intra reclusa, ut cerebrum in craneo. PS.-MUR. summa 1429: quidam artifices in instrumentis musicis locant **semitonium** inter ·G·solreut et ·F·faut, quidam inter ·G·solreut et ·a·lamire, et clavem istam clavem falsam appellant, et in cantu illud commoditatem operatur precipue in instrumento, quod organum appellatur, verumtamen in musica vocali humana locum non habet. ENGELB. ADM. 4, 6, 12. WALT. ODINGT. 3, 4, 11-21. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 3, 19: Hee enim note, quibus predicta duo signa, scilicet duo b b, deserviunt, semper habent secum naturam **semitonii**, que

natura, si incipiat per deservientem notam a fa, ibi ponitur b rotundum; si vero a mi, ponitur b quadrum; et hee sunt proprietates proprie ·b· rotundi et ·b· quadri. GUIDO DION. 1, 1, 178. IAC. LEOD. spec. 5, 28, 11: parhypate meson tono distans a lichano meson, **semitonio** vero ab hypate meson. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 21: cum **semitonium** duas habeat voces, unam gravem, aliam acutam, gravem vocaverunt (*sc. musici doctores*) mi, acutam fa. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 66: a ·B·mi debemus facere ternam divisionem, et finis primae partis offert **semitonium** inter ·F· grave et ·G·, quod **semitonium** facit diapente ad ·B· grossum, et istud **semitonium** est valde necessarium in monochordo et in organis, quia sine ipso non posset apte cantari sequentia „Congaudent angelorum“ etc. et plures alii cantus. HUGO SPECHTSH. comm. p. 78. *al.* QUAT. PRINC. 2, 17: Rotunda ·b· sonat inferioribus cum ·A· **semitonium**. *al.* HEINR. EGER 3 p. 40. ANON. Meyer 11, 10-13. COMPIL. Ticin. A 54. ARS ORG. p. 101: Si autem vis, quod ·A· sit fa, tange **semitonium**, qui est iusta inter ·A· et ·G·, et alium **semitonium**, qui est inter ·G· et ·F·, et postea ·E·, et sic habebis fa mi re ut. *al.* ANON. Grac. p. 18. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 76. *al.* IOH. OLOM. 7 p. 31. IOH. CICON. mus. 1, 17 p. 78, 12. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 112, descr.: Monocordus **semitoniorum**. *al.* PROSD. mon. 5, 8: duodecim sunt toni in medio, quorum nullum repertum est **semitonium** in manu musicali actualiter positum, quare ibi talia **semitonia** nos fingere oportuit propter consonantias colorandas, ut dictum est, et ideo talia **semitonia** fictas musicas appellamus, que numero sunt duodecim, ut dixi, istis duodecim literis alphabeti in monacordo signate, scilicet I K L M N O P Q R S T V. UGOL. URB. 1, 16, 21: mi est pars **semitonii** ascendendo ad sequentem fa, et fa est pars **semitonii** incipientis ab inferiori mi. UGOL. URB. 1, 21, 19. UGOL. URB. mon. 8, 16. *al.* THOM. BAD. p. 81. *al.* TRAD. Holl. I 1, 5, 14. TRAD. Holl. XXIII 1, 2, 57. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 10, 3: aliae quaedam interpositae sunt in monocordo claviculae, quas alii fictas et alii vulgo b mollia (*mss.*; *ed.*: mollis) nominant, nonnulli tamen verius ac magis proprie **semitonia** dicunt. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 6. TRAD. Holl. VI 33, 11. *al.* CONR. ZAB. tract. HH 8: unaquaeque littera ·f· minio, ·c· vero croco pingitur et signatur ita, quod secundum quinque **semitonia** extra locum ·b· mollis reperta in quinque locis colores disponuntur, prout haec in monochordo plene praeparato clare cernuntur. *al.* CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 4. FR. GAFUR. extr. 7, 4, 12. FR. GAFUR. op. 5, 2. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6. GUILL. POD. 5, 28. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 13: Persaepe etiam plerique pronuntiant sol sub la **semitonii** intervallo, quum potissime proceditur his notulis la sol la incipiendo in ·A·lamire rursusque in ipsam terminando ut „Salve regina“. COMPEND. MUS. 75. SZYDLOV. 7, 33: erunt in tota manu **semitonia** 14 in numero, quia septem de mi in fa ascendencia et septem e converso de fa in mi descendencia. TRAD. Holl. XVII 143.

III *unspezifisch für den großen und kleinen Halbton — unspecific for the major and minor semitone* [s.VI] BOETH. mus. 1, 16 p. 203, 8: XVI ac XVIII collati sesquiocavam retinent proportionem atque idcirco tonum. Sed hanc proportionem XVII numerus medius non in aequalia partitur. Comparatus enim ad XVI habet in se totum XVI et eius sextam decimam partem, scilicet unitatem. Si vero ad eum, id est ad XVII, tertius XVIII numerus comparetur, habet eum totum et eius septimam decimam partem; non igitur isdem partibus et minorem superat et a maiore superatur. Et est minor pars septima decima, maior sexta decima. Sed utraque **semitonia** nuncupantur, non quod omnino **semitonia** ex aequo sint media, sed quod ‚semum‘ dici solet, quod ad integritatem usque non pervenit (*inde* REG. PRUM. 16, 5.

IOH. HOTH. exc. p. 49). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 21, 2: [Sicut hoc nomen **semitonium** videtur sonare, ita volunt, ut sint dimidii toni, quod dicit:] Non attendens rationem **semitonium** esse maius et minus, et quod **semitonium** possit dici, quod plus vel minus dimidii toni habeat. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: **semitonia**, semisoni vel minus sive plus. HUCBALD. 19: Dividitur siquidem tonus in duo, sed ita, ut utralibet ea pars aut medietatem transcendat aut minor medietate remaneat, et utraeque illae divisiones **semitonia** nuncupantur, unum maius, aliud minus. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 16 p. 53. TRAD. Garl. plan. I 167: Tonus est spacium inter duos unisonos continens in se II° semitonia vel spacia duorum **semitoniorum** (sim. TRAD. Garl. plan. II 89). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 68, 2: haec **semitonia**, diesis scilicet et apotome, in generali conveniunt nomine, quia quodlibet vocatur **semitonium**. IAC. LEOD. spec. 3, 12, 7: Sed sesquioctava proportio surgit praecise ex proportionibus duorum **semitoniorum** simul iunctorum, ut in his patet numeris: 2187, 2048, 1944. Est hic inter duos primos terminos <apotomes> proportio; inter secundum vel medium et minimum terminum ipsius <dieseos>. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 17. al. QUAT. PRINC. 2, 12. ANON. Meyer 19, 9. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 33: omnis tonus est divisibilis in duo **semitonia**. al. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 104, 5: Secunda autem coniunctio ptongorum **semitonium** est, quam auctores vocaverunt semitonium, emitonium, apotome, comma, sima, lima et diesin. UGOL. URB. 1, 20, 15: In partes duas inaequales dividitur tonus, quae **semitonia** nuncupantur, non quod utrumque integram toni medietatem **semitonium** teneat, sed alterum maiorem, alterum minorem ipsius toni retinet portionem (inde FR. GAFUR. extr. 7, 3, 4). TACT. Octo princ. 17. al. TRAD. Holl. II 3, 197: Item nota: tria sunt **semitonia** in manu. Primum consideratur scilicet, ubi hec vox mi includitur cum illa voce fa, et hoc est commune **semitonium** et principalis. Secundum est, quod canitur ex b quadrato et locatur inter tonos perfectos, ut inter ·C· et ·D· graves, inter ·F· et ·G· finales, inter ·c· et ·d· acutas. Hec omnia representant hanc vocem mi sicut suum principium. Tercium **semitonium** canitur in b rotundo et locatur inter tonos perfectos ut inter ·D· et ·E· graves, inter ·G· grave et ·a· acutum et inter ·d· et ·e· acutas. Et hec omnia representant fa sicut suum principium, a quo descendunt. Et iste due species dicuntur improprie **semitonia**, sed potius flente sive coniuncte, quia non sunt in isto modo, qui dicitur **semitonium** (inde TRAD. Holl. V 3, 241). al. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 14. FR. GAFUR. op. 4, 3: De natura toni et **semitoniorum**. BART. RAM. 1, 2, 3 p. 30: Coniunctae autem, quae per **semitonium** vocem a loco proprio deprimunt, appellantur ab ipsis coniunctae ·b· mollis; sed quae eodem elewantur **semitonio**, ·♯· quadrati. BART. RAM. 1, 2, 5 p. 37: organa et alia instrumenta completa, quae per **semitonia** sunt divisa. al. BONAV. BRUX. 14, 91: ubicumque inveniuntur quinque voces, non est semper diapente, sed aliquando tritonus, quia constat ex tribus tonis computando duo **semitonia** (ed.: semitonio) pro uno tono perfecto. FR. GAFUR. theor. 5, 5, 4: Sunt igitur in monocordi instrumento complures huiusmodi claviculae, quas nonnulli fictas voces, alii b molles duxere nominandas, alii autem proprius et convenientius **semitonia** dicunt. CLAVIC. A3: Ad sciendum **semitonia** divide spatium inter ·B·my primum, quod est prima clavis, et scoph in 9 partes, et finis primi spatii dat primum **semitonium**, secundi nihil, tertii dat secundum **semitonium**, finis quarti nihil, quinti dat tertium, sexti dat quartum. Et sic habes quatuor **semitonia**. al. CONTR. Consonantia 24 (sim. CONTR. Si discantus 29). MON. Ab F p. 182, 14-25. MON. Fac lineam p. 183, 11-18. MON. Fiat corpus p. 221, 25 - 222, 37. MON. Longitudinem p. 150, 22-31. FIST. Incipit mensura 13 p. 137:

Falsetum sive **semitonium**, quod idem est, si habere volueris inter ·C·faut primum naturalem et ·D·solre, divides in duas partes, videlicet in mensurando unam abicias, alteram pro longitudine reservabis **semitonii**, et sic divides inter ·F·faut et ·G·solreut, inter ·c·solfaut et ·d·lasolre et cetera. Ubi cumque vis habere **semitonium**, semper fistulam inferiorem et superiorem in duas divides, prout in praecedentibus falso plenius est expressum.

IV für die Halbtöne des chromatischen Tongeschlechts — for the semitones of the chromatic genus

[s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 10: Chroma autem, quod dicitur color, quasi iam ab huiusmodi intentione prima mutatio, cantatur per **semitonium**, **semitonium** et tria **semitonia** (inde HIER. MOR. 9, 88 (p. 44). ad loc.: IAC. LEOD. spec. 5, 8, 19. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 6). BOETH. mus. 4, 6 p. 321, 2: si distantiam paranetes hyperboleon et netes hyperboleon diatonici generis sumpserimus eiusque dimidium paranete hyperboleon, quae est diatonici generis, apponamus, habebimus numerum tribus **semitoniis** ab hyperboleon nete distantem; et erit haec in chromatico genere paranete hyperboleon. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 282b: chromaticum, quod mollius est, quod currit per tria **semitonia**, **semitonium** et **semitonium**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 23, 21: Triemitonium est, quod continet tria **semitonia**. al. [s.X] INTERV. Quid sit tonus 6. ANON. Bernh. 1, 19: in chromatico (sc. genere) decolorat **semitonium**. al. [s.XI] PS.-BERNO mon. 3, 6. OLIVA 61. FRUT. brev. 6 p. 51: In chromatico (sc. genere) per singula item tetrachorda ita mensurandi ratio habetur, ut in quinque **semitonia** distribuatur, sed ut tria sibi invicem connectantur. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 67. [s.XIII] MUS. MAN. 20, 12: Tres quippe dyeses, id est tria **semitonia**, simul iungere consuevit (sc. genus chromaticum). COMM. Boeth. I 1, 22 p. 61. al. IOH. GROCH. 69. WALT. ODINGT. 3, 1, 16: Chromaticum autem (sc. genus) sic est disponendum istorum numerorum 192 et 256, fietque 228 cum 192 tria **semitonia** continens. Numerus vero 243, quia cum 216 faciebat tonum, cum 228 facit **semitonium**. Numerus vero 256 cum 243 facit **semitonium**, quia relictum est post duos tonos in sesquitercio intervallo. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 73. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 37. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 4. al. QUAT. PRINC. 2, 14. COMM. Boeth. II p. 274, 33: 2736 ad 2304 tria **semitonia** continens. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 27-28. al. IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 5. UGOL. URB. 5, 42, 2-11. al. TRAD. Holl. I 1, 1, 17. FR. GAFUR. op. 5, 2 (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 9). GUILL. POD. 3, 37: Triemitonium est spacium trium **semitoniorum**, id est toni et semitonii ab extremo sono ad extremum precise, id est nullo medio intellectum, ut in cromatico genere. al. MON. Boetius p. 232, 4. al. MON. Studiosis p. 23, 34: Primum ergo tonum in prima parte monocordi, hoc est ·F·, partire in duo et gira ultra, et habebis tria **semitonia** in cromatico.

V für den großen Halbton (als Differenz von Ganzton und kleinem Halbton) — for the major semitone (as the difference between a tone and a minor semitone) [syn.: apotome]

1 Bestimmung als Zahlenverhältnis — designation as numerical ratio

[s.XII] RAD. LAUD. p. 389: Cum enim CCLXXIII et triens et semuntia ad CCXLIII comparati thonum efficiant, CCLVI vero ad eosdem semitonium, evidenter apparet CCLXXIII et trientem et semuntiam ad CCLVI aliud reddere **semitonium**. al. [s.XV] ANON. Carthus. theor. 12, 19: habes 273 $\frac{3}{8}$, et hec est tercia sesquioctava sive tres toni perfecti (sc. ad 192). A quibus si subtraxeris 256, quae est dyatesseron ad 192, remanent 17 $\frac{3}{8}$, et hoc est aliud **semitonium**, id est minus tono, sed maius semitonio superius invento, quod semitonium fuit 13.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 213: Ditonus cum diapente scitur diapason elevando **semitonium** descendendo (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 142). *al.* PS.-MUR. summa 943: Sciendum itaque, quod **semitonium** non dicitur a ‚semis‘, quod est ‚dimidium‘, sed a ‚semus, -ma, -mum‘, quod est ‚imperfectum‘ eo, quod non perfecte est tonus. Est enim plusquam toni medietas. (?) [s.XV] IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 13: semitonium maiorem auctores nuncupaverunt **semitonium**, emitonium, apotomen, coma, syma, lima et dyesim. TACT. Opusculum 105: Quando vis preambulari super ut, quod tunc ascendas et descendas per **semitonium** ipsius ‚f-faut primi et secundi et non per ipsum ‚f-faut. *al.* TACT. Ad habendum 6. *al.* TACT. Concordanciarum p. 167, 12: ‚c-faut et **semitonium** sub ‚e-lami est tertia depressa (*sim.* TACT. Opusculum 58). *al.* TRAD. Holl. VII 2, 39. TACT. Bona 40: quando tenor descendit de ‚a‘ in ‚g‘, quando ‚f‘ non sequitur, tunc discantus debet formari in **semitonio** ‚f-faut vel in semitonio ‚cc-solfaut. BART. RAM. 3, 2, 4 p. 99: cantores aut instrumentorum pulsatores numquam faciant transitum a voce sive chorda ‚b‘ in ‚h‘ nec e contra, quoniam illud **semitonium** in symphonia non ponitur, cum neque in diatessaron neque in diapente neque in diapason aut in aliis imperfectis speciebus aut discordantibus simul et concordantibus successive convenire umquam visum sit. *al.* BONAV. BRIX. 13, 8: fa de ‚b‘ molle est magis declinans unum **semitonium** vel quasi quam mi de ‚h‘ quadrato et ideo non possunt convenire insimul ad faciendam mutationem. ADAM FULD. 2, 6. GUILL. GUERSON p. 27: Ulterius notandum est, quod concordantie imperfecte sunt duplices, videlicet maiores et minores: Maiores sunt, quarum perfectiones elewantur et debent sustineri **semitonio**. Minores autem sunt, quarum perfectiones deprimuntur, et tales concordantie minores nullo modo debent sustineri, immo demoliri **semitonio**. FLOR. FAX. 2, 12, 4: Sunt etiam, qui dicunt inter ‚b‘ et ‚h‘ **semitonium** esse, sed spatium multo minori. Quod a nobis iure creditur; nam in lyrae vel citharae fidibus hoc evidentius saepe novimus (*cf.* Blackburn/Holford-Strevens, Florentius p. 282, adn. 64). COMPIL. Salisb. 3: Item organisandi breviori conquire cupiens modo consideret primum, quod sex sunt voces in cantu et duae circumlocutae et sic erunt octo. Quae quidem octo voces signantur per octo litteras alphabeti, scilicet ‚c-d-e-f-g-a-h-b‘. Et quattuor sunt **semitonia**, videlicet ‚cis-dis-fis-gis‘. CONTR. Quicumque II 17: Unde apponatur in ‚f‘ h quadratum, quod signat ascensum **semitonii**. *al.* CONTR. Quicumque III p. 289. MON. Ad inveniendum p. 223, 1. *al.* MON. Neumarum p. 219, 16.

VI für $\frac{1}{5}$ bis $\frac{4}{5}$ eines Ganztons — for $\frac{1}{5}$ to $\frac{4}{5}$ of a tone [s.XIV] MARCH. luc. 2, 5, 18: Sic patet, quod tonus non potest habere nisi quinque partes neque plures neque pauciores ita, quod quinque partes faciunt totum tonum; et sic patet primum. ... Quoad secundum est sciendum, quod quatuor partes ipsius non comprehendunt totum tonum, et ideo vocantur **semitonia** omnia illa, que comprehendunt infra quinque, a ‚semi‘, quod est ‚imperfectum‘ seu pars; unde **semitonium** quasi pars toni (*inde* BONAV. BRIX. 24, 74). *al.* [s.XV] TRAD. March. 433: Item scias, quod in cantu plano tantummodo duo **semitonia** inveniuntur, videlicet dyatonicum et <en>armonicum, in discantu vero quatuor, videlicet predicta duo et chromaticum et dyesis. Dyatonicum habet tres de quinque, <en>armonicum duas de quinque, chromaticum quatuor de quinque et dyesis unam. IOH. HOTH. exc. p. 54.

VII für $\frac{2}{3}$ eines Ganztons (**semitonus**) und $\frac{1}{3}$ eines Ganztons (**semitonium**) — for $\frac{2}{3}$ of a tone (**semitonus**) and $\frac{1}{3}$ of a tone (**semitonium**)

[s.XIV] INTERV. Tonus div. p. 240, 1: Tonus dividitur in 3 partes, scilicet in **semitono** et **semitonio**. **Semitonus** ha-

bet fieri inter mi et fa et inter fa et mi ubique et tenet duas partes toni. **Semitonium** tenet terciam partem toni et habet fieri inter fa et sol, cicius quam alibi, quia, si inter fa et sol ponatur h, de fa usque sol erit tantum **semitonium**, et idem dico de sol usque la, de ut usque re, de re usque mi. INTERV. Tonus div. p. 242, 10: sciendum est, quod, si ponatur in ‚B-fa-B-mi b per suam figuram et in ‚G-solreut h, de ‚B-fa-B-mi usque ‚G-solreut tantum erit sol fa vel fa sol per tonum perfectum, ... quia ab ipso fa de ‚B-fa-B-mi usque in ‚A-lamire sunt tantum due partes toni, **semitonus**, qui valet duo **semitonia**, et ab ‚G-solreut per signum prehabitu h usque ‚A-lamire tantum est **semitonium**, modo duo **semitonia** cum alio **semitonio** faciunt tonum. INTERV. Tonus div. p. 244, 3: Eciam si in ‚A-lamire ponatur b, erit ibi fa, et in ‚G-solreut erit mi, et sic erit ibi **semitonus** ut hic: (*sequitur exemplum*). Et, ut dictum est, si in ‚G-solreut ponatur h, tantum erit usque ‚A-lamire **semitonium**, et si in ‚A-lamire ponatur b, ‚G-solreut et ‚A-lamire erunt in uno sono. *al.*

VIII für die Halbtontaste, Obertaste (für Halbtöne außerhalb der diatonischen Tonskala) — for the semitone-key, upper key (for semitones foreign to the diatonic scale) [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 6 descr.: Notandum, quod **semitonia** non precise cadunt in clavisimbalum in medio clavium principalium, et hoc est propter equalitatem divisionum in caudis, et ideo oportet, quod pecie, que colantur super **semitonia**, tantum avansentur ad partem unam vel ad aliam, ut appareat, quod **semitonia** sint in medio notarum seu clavium principalium. ARN. ZWOLL. p. 18: Et latitudo **semitoniorum** erit semilatio unius clavis. *al.* TACT. Bona 36: inter omnes claves ponitur **semitonium** preter inter mi et fa, quia ibi non est dare medium. CONTR. ZAB. tract. YY 7: Quarum (*sc. clavium*) quaelibet ‚h‘ durum faciens sive repraesentans intra se capiet et admittet quoad anteriorem sive priorem sui partem aut medietatem ipsum modulum sive clavem ‚b‘ mollis per modum **semitonii** sive parvi moduli. *al.*

v. semitonus

semitonium aequale Bezeichnung für einen Halbton, der die genaue Hälfte eines Ganztons umfaßt — term that designates a semitone, which encompasses the exact half of a tone [syn.: **semitonium integrum**]

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 97, 10: Ex quo sequitur diatessaron in se non includere duos tonos cum integro **semitonio** vel **aequali**, et diapente ultra tres tonos **aequale semitonium** vel integrum non includere.

semitonium chromaticum 1. Bezeichnung für einen Halbton, der vier Fünftel eines Ganztons umfaßt 2. Bezeichnung für einen Halbton, der zwei Drittel eines Ganztons umfaßt 3. Bezeichnung für einen Halbton außerhalb der diatonischen Tonskala — 1. term for a semitone, which encompasses four fifths of a tone 2. term for a semitone, which encompasses two thirds of a tone 3. term for a semitone that is foreign to the diatonic scale

1 Bezeichnung für einen Halbton, der vier Fünftel eines Ganztons umfaßt — term for a semitone, which encompasses four fifths of a tone

[s.XIV] MARCH. luc. 2, 5, 27: Quarum quaelibet quinta pars (*sc. toni*) vocatur dyesis ... quatuor autem dyeses **chromaticum semitonium** constituunt (*inde* BONAV. BRIX. 24, 79). MARCH. luc. 2, 8, 1: Capitulum octavum de **semitonio chromatico**. **Chromaticum semitonium** est illud, quod de quinque dyesibus, quas habet tonus, quatuor comprehendit et, ut predicatur, semper cum dyesi tonum perficit. Fit enim, cum aliquis tonus bipartitur propter aliquam dissonantiam colorandam, puta terciam, sextam sive decimam tendendo ad aliquam consonantiam; nam prima pars toni sic divisibilis, si per ascensum fiat, erit maior, que dicitur croma, pars, que restat, dyesis

est, ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* BONAV. BRIX. 24, 95-96). MARCH. luc. 5, 6, 18: In secunda figura similiter distant (*sc. cantus superior et tenor*) a dyapente per minorem distantiam, scilicet per sex dyeses, quia cantus superior, qui est supra tenorem per dyapason, descendit unam dyesim, pro quo descendu tenor ascendit unum tonum, et sic sunt in dissonantia, que dicitur sexta. Post hoc cantus superior descendit **semitonium cromaticum**, quod continet quatuor dyeses, et tunc tenor ascendit semitonium enarmonicum, quod habet duas dyeses; sic sunt sex, et ecce minor distantia facta ante dyapente et per motum utriusque. *al.* GUIDO FR. 6, 3: h quadrum in cantu mensurato dupliciter figuratur et ponitur quandoque in spatio, quandoque in linea propter decorem et pulcritudinem mediarum consonantiarum, videlicet decime, sexte et tertie. ... Quando vero filum in sursum trahitur a dextris excedens, quod est a sinistris, signum **semitonii cromatici** est, quo utimur in cantu mensurato tantum, et inproprie in cantu plano signatur. [*s.XV*] PROSD. contr. II 3, 9. PROSD. contr. II 5, 6. PROSD. mon. 4, 1. PROSD. spec. 3, 3 p. 220, 19. *al.* TRAD. March. 433. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 5. *al.* FR. GAFUR. extr. 6, 11, 1. *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42 (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 28). IOH. HOTH. exc. p. 52. *al.* BONAV. BRIX. 24, 83: Et nota, quod diesis natura maxime cognoscitur per comparationem ad **semitonium chromaticum**, propter quod multum de diesi natura ostendetur chromatici ostendendo.

2 *Bezeichnung für einen Halbton, der zwei Drittel eines Ganztons umfaßt — term for a semitone, which encompasses two thirds of a tone*

[*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 108, 17: Boetius: **Semitonium chromaticum** tantum superat et vincit dimidium toni quantum diatonicum minus est integro dimidio tono ut 16 de 24. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 110, 1: Igitur tria sunt genera **semitoniorum**, id est **chromaticum**, diatonicum et enarmonicum. **Chromaticum** maius est quam diatonicum et raro invenitur in cantibus. Diatonicum vero maius est quam enarmonicum, et hoc in usu habemus. Enarmonicum autem minus omnibus est. *al.*

3 *Bezeichnung für einen Halbton außerhalb der diatonischen Tonskala — term for a semitone that is foreign to the diatonic scale*

[*s.XV*] IOH. TINCT. diff. 223: Et est aliud **semitonium**, quod **chromaticum** dicitur: fit autem, dum canendo aliqua vox ad pulcritudinem pronuntiationis sustinetur. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 7: Et hanc discordantiam (*sc. semitonium maius*) harmonici falsum unisonum vocant eo, quod apud eos in uno et eodem loco contingat; quiquidem falsus unisonus etiam committitur, si contra aliquam notam per **semitonium chromaticum** sustinendam alia in eodem loco ponatur, ut hic: (*sequitur exemplum*). Neque dubium est, hoc quoque **semitonium chromaticum**, caeterorum minimum, constans secundum aliquos quinta parte toni merito inter discordantias numerari. Porro omne **semitonium**, sive minus sive **chromaticum**, fuerit secunda imperfecta ad differentiam perfectae, quae tonus est, communiter dicitur. IOH. TINCT. contr. 2, 17, 1: Quomodo etiam concordantiae perfectae, hoc est diapente, dyapason et caeterae, possunt esse falsae concordantiae per imperfectionem aut superfluitatem ex **semitonio chromatico** causatam. *al.* IOH. TINCT. exp. 3, 26: Secunda (*sc. clavis*) ♯ pro ·♯·mi et utriusque ·b·fa·♯·mi, dum ibi canitur mi, quod dicitur quadrum a sua forma eo, quod sit inferius quadra. Sunt autem plerique clavem hanc figurantes taliter ♯, sed male, hoc enim signum est **semitonii cromatici** proprium. GUILL. POD. 1, 20: Nam si per ·f·g·a·b· demonstraretur (*sc. tetrachordum*), tunc **semitonium** haberet **cromaticum**. GUILL. POD. 5, 4: Proprietas nature est, que in omni coniunctione quattuor vocum duos tonos habet et semitonium, quocumque ordine

distribuuntur, nulla tonorum divisione genitum, sed tantum a natura datum. ... Proprietas autem b mollis est, que in omni coniunctione quattuor vocum duos etiam habet tonos et semitonium, **semitonium** inquam **cromaticum** per divisionem scilicet toni proveniens. *al.*

semitonium diatonicum 1. *Bezeichnung für einen Halbton, der drei Fünftel eines Ganztons umfaßt* 2. *Bezeichnung für den kleinen Halbton* 3. *Bezeichnung für einen Halbton, der ein Drittel eines Ganztons umfaßt* — 1. *term for a semitone, which encompasses three fifths of a tone* 2. *term for the minor semitone* 3. *term for a semitone, which encompasses one third of a tone*

1 *Bezeichnung für einen Halbton, der drei Fünftel eines Ganztons umfaßt — term for a semitone, which encompasses three fifths of a tone* [*syn.: semitonium maius, apotome*]

[*s.XIV*] MARCH. luc. 2, 5, 26: Quarum quilibet quinta pars (*sc. toni*) vocatur dyesis ... tres vero ex istis dyesibus faciunt **semitonium dyatonicum**, quod maius est, quod quidem vocatur apotome maius, id est pars maior toni in duas divisi (*inde* BONAV. BRIX. 24, 78). MARCH. luc. 2, 7, 6: **Semitonium** ... **Dyatonicum** vero tres continet dyeses, quo quidem non utimur in cantu plano eo, quod propter suam maioritatem excedat omnes consonantiarum proportionem, dissonantiam inde creans. Utimur enim eo in cantibus mensuratis. Huiusmodi autem semitonia sic ad invicem recognoscuntur: **semitonium dyatonicum** est, quando fit permutatio ·b· rotundi in ·h· quadrum vel e converso propter ascensum vel descensum, ut hic: (*sequitur exemplum*). Nam ab ·a· acuto ad primum ·b·, scilicet rotundum, est semitonium enarmonicum, quod, ut predicatur, minus est; a primo ·b· ad secundum ·h·, scilicet quadratum, est **semitonium dyatonicum**, quod dicitur maius (*inde* BONAV. BRIX. 24, 88. FR. GAFUR. extr. 6, 11, 6). MARCH. luc. 2, 9, 9: Igitur decimus septimus numerus ad sextum decimum comparatus habet ipsum totum et eius sextam decimam partem, et vocatur hec proportio sesquisepta decima. In hac autem proportione est **semitonium dyatonicum**, quod maius dicitur (*inde* IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 350, 2. IOH. CICON. prop. 11 p. 422, 26). *al.* MARCH. pom. 17, 1. *al.* [*s.XV*] PROSD. contr. II 3, 9. PROSD. mon. 4, 1. PROSD. spec. 3, 3 p. 220, 19. *al.* TRAD. March. 433. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 5. *al.* IOH. TINCT. diff. 222: Semitonium maius est illud, quod ex duobus diacismatibus et uno comate constat, ... quod a pluribus apothome seu **semitonium diatonicum** appellatur. FR. GAFUR. extr. 6, 11, 1. *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42 (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 28). IOH. HOTH. exc. p. 52. *al.* BONAV. BRIX. 24, 92. *al.*

2 *Bezeichnung für den kleinen Halbton — term for the minor semitone*

[*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 106, 8: Nam diesis decisio vel divisio interpretatur, quia dividitur a **diatonico semitono**. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 158, 12: Septima igitur coniunctio ptongorum dyapason consonantia est, que consistit ex quinque tonis et duobus **semitoniis diatonicis**, que non implent tonum. *al.* GUILL. POD. ench. 34 p. 394. GUILL. POD. 3, 19: Est autem huiusmodi **semitonium diatonicum** nulla sesquioctave proportionis aut alicuius toni divisione, sed tantum a natura productum. *al.*

3 *Bezeichnung für einen Halbton, der ein Drittel eines Ganztons umfaßt — term for a semitone, which encompasses one third of a tone*

[*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 108, 16: Aristoxenus: Semitonium enarmonicum quarta pars toni est ut 6 de 24. **Semitonium** autem **diatonicum** tertia pars toni est ut 8 de 24. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 110, 1: Igitur tria sunt genera **semitoniorum**, id est **chromaticum**, **diatonicum** et enarmonicum. **Chromaticum** maius est quam **diatonicum** et raro invenitur

in cantibus. **Diatonicum** vero maius est quam enarmonicum, et hoc in usu habemus. Enarmonicum autem minus omnibus est. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 110, 9: **Diatonicum** autem **semitonium** cantatur sic: (*sequitur exemplum*). *al.*

semitonium durum (durale) - semitonium molle - semitonium naturale *Bezeichnung für den Halbton des hexachordum durum (b-c) bzw. des hexachordum molle (a-b) bzw. des hexachordum naturale (e-f) — term for the semitone of the hexachordum durum (b-c), or the hexachordum molle (a-b), or the hexachordum naturale (e-f)* [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 6 p. 41: frater Iohannes Hothby Anglicus Carmelita, qui **semitonium durum** ponit et **molle** atque **naturale** (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 27. IOH. HOTH. exc. p. 46). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 46: Quis nam bonorum et sanae mentis **semitonium** ex mollioribus coaptatum vocibus potuit non **molle** appellare? ... Res etiam naturalis quidem dicitur, quam ipsa natura per se absolvit et perficit sic, ut ei nihil desit, cuiusmodi est semitonium, quod inter ·E· et ·F· cadit, cuius principes, ut dictum est, traditur (*ms.*; *ed.*: tradit) esse ·E·; consentit enim cum omnibus primi ordinis vocibus, quem tu quoque naturalem appellas. ... Princeps autem semitonii, quod inter ·b· quadratum et ·C· certe durius appellatur, cum reliquis vocibus convenire et concordare non possit quemadmodum princeps **semitonii naturalis** ... Princeps enim semitonii, quod locum inter ·A· et ·B· rotundum sibi vendicat, simili causa naturalis dici potest ... Musici autem magis molle dixerunt a voce, quae adiacet eius principi, videlicet a ·B· rotundo. NICOL. BURT. 1, 20, 103: Veraciter enim **semitonium durum** nominat (*sc. Iohannes Hotbi Carmelita*), non quod differentiam faciat aliquam inter semitonia minora stabilia et mobilia, cum aequali suavitate spiritus proferatur, sed quia in ·b·fa·b·mi duo sunt b: unum, quod semitonium mobile significat, scilicet ·b· rotundum; alterum vero, quod stabilem demonstrat, silicet ·b· quadratum vel, secundum quosdam, durum nuncupatum. Ideo **semitonium durum** nominavit ad differentiam semitonii mobilis, quod ·b· rotundo demonstratur. GUILL. POD. ench. 17 p. 378: Proprietas autem b mollis a semitonio et eius signo nomen accepit. **Semitonio** inquam **mollis**, hoc est ab accidente seu per divisionem toni proveniente.

v. semitonium naturale

semitonium enarmonicum 1. *Bezeichnung für einen Halbton, der zwei Fünftel eines Ganztons umfaßt* 2. *Bezeichnung für die Hälfte eines (kleinen) Halbtons — 1. term for a semitone, which encompasses two fifths of a tone* 2. *term for half of a (minor) semitone*

1 *Bezeichnung für einen Halbton, der zwei Fünftel eines Ganztons umfaßt — term for a semitone, which encompasses two fifths of a tone* [syn.: semitonium minus, limma] [s.XIV] MARCH. luc. 2, 5, 25: Quarum quolibet quinta pars (*sc. toni*) vocatur dyesis, quasi decisio seu divisio summa; hec est maior divisio, que possit in tono cantabili reperiri. Due autem simul iuncte ex istis quinque componunt **semitonium enarmonicum**, quod minus est, quod a Platone vocatum est lima, continens duas dyeses (*inde* BONAV. BRIX. 24, 78). MARCH. luc. 2, 7, 2: **Semitonium** minus seu **enarmonicum** est, quod continet duas dyeses, quo quidem utimur in plano cantu (*inde* BONAV. BRIX. 24, 85). MARCH. luc. 2, 7, 7: Nam ab ·a· acuto ad primum ·b·, scilicet rotundum, est **semitonium enarmonicum**, quod, ut predictur, minus est (*inde* BONAV. BRIX. 24, 89). MARCH. luc. 2, 7, 10: a secundo vero ·b· ad ·c· acutum **semitonium enarmonicum** est. Sicque patet, quomodo tonus, qui est ab ·a· acuto ad secundum ·b· in **enarmonicum** et dyatonicum **semitonia** dividatur, et tonus, qui est a primo ·b· ad ·c· predictum in dyatonicum et **enarmonicum**. MARCH. luc. 2, 9, 12: Decimus octavus numerus

ad decimum septimum comparatus habet eum totum et eius decimam septimam partem; et vocatur hec proportio sesquiseptima decima. In hac quidem proportionem est **semitonium enarmonicum**, quod minus dicitur (*inde* IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 350, 5. IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 3). MARCH. luc. 5, 6, 18: In secunda figura similiter distant (*sc. cantus superior et tenor*) a dyapente per minorem distantiam, scilicet per sex dyeses, quia cantus superior, qui est supra tenorem per dyapason, descendit unam dyesim, pro quo descensu tenor ascendit unum tonum, et sic sunt in dissonantia, que dicitur sexta. Post hoc cantus superior descendit semitonium chromaticum, quod continet quatuor dyeses, et tunc tenor ascendit **semitonium enarmonicum**, quod habet duas dyeses; sic sunt sex, et ecce minor distantia facta ante dyapente et per motum utriusque. MARCH. luc. 12, 1, 43. *al.* MARCH. pom. 17, 1-11. GUIDO FR. 6, 2: b quadratum in cantu mensurato dupliciter figuratur et ponitur quandoque in spatio, quandoque in linea propter decorem et pulcritudinem mediarum consonantiarum, videlicet decime, sexte et tertie. Quando autem tractum sive filum in sursum a sinistris trahitur excedens filum, quod stat a dextris, signum **semitonii enarmonici** est, quo utimur in cantu plano et quandoque in mensurato. [s.XV] PROSD. contr. II 3, 9. PROSD. mon. 4, 1. PROSD. spec. 3, 3 p. 220, 19. *al.* TRAD. March. 433. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 5. *al.* IOH. TINCT. diff. 223: Semitonium minus est illud, ... quod a Platone lima, ab aliis **semitonium enarmonicum** appellatur. FR. GAFUR. extr. 6, 11, 1. FR. GAFUR. extr. 6, 11, 9: Nam ab ·a· acuto ad primum ·b· molle est **semitonium enarmonicum**, quod minus est. *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 42 (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 28). IOH. HOTH. exc. p. 52. BONAV. BRIX. 16, 35: tria **semitonia enharmonica** sex dieses continent inclusive, unus autem tonus continet solum quinque. *al.*

2 *Bezeichnung für die Hälfte eines (kleinen) Halbtons — term for half of a (minor) semitone* [syn.: dyesis] [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 106, 6: Remigius: Hoc semitonium Greci vocant lima, Latini semitonium, cuius medietas dyesis dicitur, hoc est **semitonium enarmonicum**. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 108, 15: Aristoxenus: **Semitonium enarmonicum** quarta pars toni est ut 6 de 24. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 110, 1: Igitur tria sunt genera **semitoniorum**, id est chromaticum, diatonicum et **enarmonicum**. Chromaticum maius est quam diatonicum et raro invenitur in cantibus. Diatonicum vero maius est quam enarmonicum, et hoc in usu habemus. **Enarmonicum** autem minus omnibus est. *al.*

semitonium fictum v. semitonium rectum - semitonium fictum

semitonium fixum - semitonium mobile *Bezeichnung für die in der diatonischen Tonskala festen Halbtöne (e-f und b-c) bzw. für den in der diatonischen Tonskala optionalen Halbton (a-b) — term for the semitones fixed within the diatonic scale (e-f and b-c), or for the optional semitone of the diatonic scale (a-b)*

[s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 30: Primum monocordi minus semitonium: Illud autem spacium, quod cadit inter vocem secundam et hanc nuper creatam tertiam, minus atque **fixum semitonium** est (*inde* FR. GAFUR. op. 5, 4. NICOL. BURT. 3, 20, 165. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 7). *al.* FR. GAFUR. op. 5, 5. NICOL. BURT. 1, 13, 80: **Semitoniorum** loci minorum ex litteris Gregorii sunt ·b·c· et ·e·f·, et haec vocantur **fixa**, idest post duos tonos vel ante vel infra secundum naturalem litterarum ordinem permanentia. Item cadit semitonium minus inter ·a· et ·b· rotundum, quotiens scilicet occurrerit tritonus destruendus. Hoc enim **semitonium mobile** nuncupatur, quare ad tempus movetur. ... In cantu autem plano nullum aliud praeter quam in temperamento tritoni fit **mobile semitonium**, neque si ipsam tritoni asperitatem aliter

fugere potuissent, musici claviculam illam inter mesen et paramesen fixissent. NICOL. BURT. 3, 20, 165: Nam quae diviso tono fiunt ad tempus vel ad evitandam tritoni asperitatem, ut supra dictum est, **mobilia semitonia** nuncupantur, cetera vero **fixa**. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 5, 8: cum potissime eum, qui successive **fixum semitonium** sequitur, dividere temptaverimus tonum per minus et maius semitonium, ibi nanque duo continuatim succedunt minora semitonia. Neque inconveniens est, id prosequi, quod evitari non potest: quo fit, ut duo continua semitonia minora in huiusmodi tonorum dimensione sibi invicem succedere concedantur. Modo minus illud naturale et **fixum semitonium** praecedat: **semitonium** vero minus **mobile** sequatur.

semitonium imperfectum *Bezeichnung für den kleinen Halbton — term for the minor semitone [syn.: semitonium minus]*

[s.XIV] IAC. LEOD. cons. 13: Haec consonantia (*sc. diapason*) ... includit in se quinque tonos perfectos cum duobus **semitoniis imperfectis**, quae perfectum nequeunt facere tonum. IAC. LEOD. cons. 17: Semiditonus est consonantia inter duas voces tonum perfectum cum **semitonio imperfecto** continens. IAC. LEOD. cons. 56: Et intelligo ubique **semitonium imperfectum** semitonium minus. IAC. LEOD. cons. 59: Ditonus cum diapente est consonantia inter duas voces, unam gravem, aliam acutam, quinque tonos continens perfectos cum **semitonio imperfecto** et deficit a diapason (*ed.: diatessaron*) in semitonio minore. IAC. LEOD. cons. 72: Voco autem tonum perfectum, qui cantatur ex duobus semitoniis inaequalibus, uno scilicet maiore, altero vero minore. Imperfectus autem tonus est, qui resultat ex duobus **semitoniis imperfectis**, id est minoribus. *al.*

semitonium integrum 1. *Bezeichnung für einen Halbton, der die genaue Hälfte eines Ganztons umfaßt* 2. *Bezeichnung für den großen (oder kleinen) Halbton — 1. term for a semitone, which encompasses the exact half of a tone 2. term for the major (or minor) semitone*

1 *Bezeichnung für einen Halbton, der die genaue Hälfte eines Ganztons umfaßt — term for a semitone, which encompasses the exact half of a tone [syn.: semitonium aequale]* [s.VI] BOETH. mus. 1, 17 p. 203, 13: Quod vero sit **integrum semitonium** aut quibus primis numeris constet, nunc evidentiis explicabo. BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 31: Recte igitur dictum est integre dimidium tonum in duo diaschismata atque unum schisma posse parti, quo fit, ut **integrum semitonium** minore semitonio uno schismate differre videatur (*inde* REG. PRUM. 16, 39. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 240 (p. 70)). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 97, 1: natura non habet in se, sicut in numeris monstratum est, semitonium posse ex toto esse integrum, sed aut maius aut minus, quia tonus non potest in duo aequa dividi. Licet secundum Aristoxenum **integrum** sit **semitonium**. *al.* [s.XI] FRUT. brev. 4 p. 45: Dimidium vero toni, quod est **integrum semitonium**. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 17 p. 53: **integrum semitonium** quandoque dicitur integra medietas toni, quandoque dicitur integrum semitonium vera proportio unius semitonii, sicut hic accipitur: 'quod ergo sit integrum semitonium', id est, quae sit vera proportio maioris semitonii. *al.* HIER. MOR. 17, 740 (p. 127): Quodsi, ut ait Aristoxenus, diatesseron consonantia ex duobus tonis **semitonioque integro** coniungitur, due diatesseron consonantie necessario V tonos efficerent (*cf.* Boeth. mus. 3, 3 p. 273, 19). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 29, 20: in multos incidit (*sc. Aristoxenes*) alios errores ponendo diatessaron ex duobus tonis cum **semitonio** constare **integro**, diapente autem ex tribus tonis cum **integro semitonio**, diapason autem ex tonis sex integris. IAC. LEOD. spec. 2, 63, 6: apotome, quod dicimus superare **semi-**

tonium integrum in schismate. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 20: Item **semitonium integrum** iungi potest sibi ipsi et tonum inde resultantem vocare possemus tonum integrum, aequalem vel medium, quia ex **integr**is resultat **semitoniis** et aequalibus et mediat aequaliter inter extremos tonos ... Adhuc **semitonium integrum** componi potest cum semitonio maiore, et hunc vocaremus tonum maiorem. PS.-MUR. interv. p. 311a: Nota, quod totus tonus dividitur in semitonium minus et apotome. Ad habendum intellectum huius divisionis notandum est, quod totus tonus potest dividi in octo diaschismata, ex quibus duo **semitonia integra** vel maiora constituuntur. [s.XV] UGOL. URB. 5, 25, 4. *al.* NICOL. BURT. 1, 21, 115. BONAV. BRIX. 24, 66. GUILL. POD. 5, 3.

2 *Bezeichnung für den großen (oder kleinen) Halbton — term for the major (or minor) semitone*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 17, 2: '**integrum semitonium**': apotome. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 17 p. 53: integrum semitonium quandoque dicitur integra medietas toni, quandoque dicitur **integrum semitonium** vera proportio unius semitonii, sicut hic accipitur: 'quod ergo sit **integrum semitonium**', id est, quae sit vera proportio maioris semitonii. COMM. Boeth. I 1, 17 p. 54: 'et non integro': hic item aliter accipit (*sc. Boetius*) **integrum semitonium** quam superius; dixit enim **integrum semitonium**, i. verum minus semitonium. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 21: Cum autem ipsi, ut videtur, **semitonium integrum** simpliciter vocent maius semitonium, quaeri potest ab eis, quid sit in re minus semitonium, scilicet diesis, et quid maius, scilicet apotome. *eqs.*

30 *ex errore, ut videtur*: ANON. Pannain p. 409: Item diatesseron constat ex duobus tonis et <non> (*om. ms. et ed.; cf.* ANON. Pannain p. 410: Diapente ... constat ex tribus tonis et non integro semitonio) integro semitonio. ANON. Pannain p. 410: Mostratum est, quod diapason ex diatesseron et diapente constat: diatesseron constat ex duobus tonis et <non> (*om. ms. et ed.*) integro semitonio et diapente ex tribus tonis et non integro semitonio, quae coniunctae efficiunt quinque tonos et duo semitonia, nec tamen videntur integrum semitonium posse (*ed.: possent*) perficere. IOH. AEGID. 14, 7: diatessaron est minor consonantia vocum quattuor, intervallorum, id est distantiarum, trium, duobus tonis et <non> (*om. ed.*) integro semitono constans. ... Diapente vero est maior consonantia vocum quinque, sed intervallorum quattuor, ex tribus tonis et non integro semitonio constans.

semitonium maius - semitonium minus I. *großer Halbton - kleiner Halbton* [II. *irrtümlich: Bezeichnung für die Hälfte bzw. ein Viertel eines Ganztons* III. *irrtümlich: Bezeichnung für ein Drittel bzw. ein Viertel eines Ganztons*] — I. *major semitone - minor semitone* [II. *erroneously: term for half, or for a fourth of a tone* III. *erroneously: term for a third, or for a fourth of a tone*]

I *großer Halbton - kleiner Halbton — major semitone - minor semitone*

A *Definition* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 55, 5: Adhuc **semitonium minus** sic describi potest: **Semitonium minus** est plurium sonorum inaequalium immediatam imperfectam distantiam habentium minima per se dicibilis faciliter consonantia secundum vocem indivisibilis humanam, in superpartiente fundata numerali proportionem minore quam sit ea, quae est inter XIX et XVIII, maiore vero ea, quae est inter XX et XIX. IAC. LEOD. spec. 2, 62, 4: **semitonium maius** iuxta modum in praedictis observatum consonantiis sic potest describi: **semitonium maius** est dissimilium sonorum immediatam, sed imperfectam distantiam habentium non faciliter pronuntiabilem consonantia, diesim superans in commate, in superpar-

tiende consistens proportione numerali maiore, quam sit ea, quae est inter XVI et XV, minore vero ea, quae est inter XV et XIV. [s.XV] UGOL. URB. 1, 21, 13: **semitonium minus** est duorum sonorum inaequalium per spatium imperfectum et non integrum immediate iunctorum acceptio (inde FR. GAFUR. extr. 7, 4, 10. COMPEND. MUS. 72). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 15: De **minori semitonio**: **Semitonium minus** est duorum phthongorum legitimis spatiis ab invicem distantium non integra modulatio (inde NICOL. BURT. 1, 21, 119).

B quantitative Bestimmung — quantitative designation

1 als Bestandteile des Ganztons — as constituent parts of a tone

[s.VI] BOETH. mus. 2, 30 p. 263, 26: Quantum igitur **semitonium minus** integro dimidio toni minus est, tantum apotome toni integrum superat dimidium. BOETH. mus. 3, 6 p. 277, 20: Ex quibus facile apparet, tonum duobus **semitoniis minoribus** et commate constare. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 15, 37. [s.IX-X] HUCBALD. 19: Dividitur siquidem tonus in duo, sed ita, ut utralibet ea pars aut medietatem transcendat aut minor medietate remaneat, et utraque illae divisiones **semitonia** nuncupantur, unum **maius**, aliud **minus** ... Quae cum in unum convenerint, integrum reddunt tonum. Porro si duo **maiora semitonia** iungantur, excedunt tonum. Si duo **minora**, ad eius mensuram nullatenus pertinent. REG. PRUM. 16, 36. [s.X-XI] INTERV. Quid sit tonus 3. ANON. Bernh. 2, 71. OLIVA 78. HEINR. AUG. 62: Tonus constat ex duobus **semitoniis minoribus** et commate, vel si maius dicere <velis>, ex **semitonio minore** et **maiore**, quod Graeci vocant apotome. FRUT. brev. 4 p. 44: Duo igitur **semitonia minora**, si coniungantur, tonum non aequiperant, duo vero **maiora** coniuncta tonum superant. al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 49: tonus dividitur principaliter in **minus semitonium** atque apotome. al. [s.XIII] MUS. MAN. 23, 3: **Maius** igitur **semitonium**, quod humana voce non facile comprehenditur, ex toni parte quinary generatur. Cum enim tonus, ut inferius dicitur, proportionem teneat epogdoam, id est super octonariam videlicet novenariam, et novenarius duas aequas non recipiat sectiones, quisquis eum in duas partes aequalitati viciniore secuerit, in quaternarium necesse est et quinarium dividatur. Quaternarius igitur nostro tribuitur **semitonio**, scilicet **minori**, quo nunc utimur; quinarium vero **maiori semitonio** praeservatur. al. COMM. Boeth. I 1, 17 p. 53. HIER. MOR. 17, 469 (p. 119): **maius semitonium** bis multiplicatum supervadit tonum. TRAD. Garl. plan. III 42. al. ANON. Couss. IV p. 68, 22: Differentia inter **semitonium minus** et tonum est **semitonium maius**, quod non est in usu. ENGELB. ADM. 2, 18, 3. al. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 194. al. IAC. LEOD. cons. 42. IAC. LEOD. spec. 2, 33, 7: Dicitur autem **minus semitonium**, quod non attingit ad integram toni medietatem. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 4. IAC. LEOD. spec. 2, 63, 1-23. al. QUAT. PRINC. 2, 12. al. IOH. BOEN mus. pr. 5. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 12, 16: Quarta species intervallorum seu quartum intervallum musicum dicitur tonus. Hoc autem intervallum constat ex **semitonio minori** et **semitonio maiori**, de quibus iam dictum est. Constat igitur ex dictis, quod duobus dumtaxat intervallis utimur, scilicet **semitonio minori** et tono, et duobus abutimur, scilicet apothome et diesi. PROSD. spec. 2, 15 p. 200, 14-15. al. UGOL. URB. 1, 16, 12: tonus maior est duobus **minoribus semitoniis** uno comate, continet enim tonus duo **semitonia minora** et coma. UGOL. URB. 1, 20, 16. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 9, 3. al. CONR. ZAB. tract. VV 3: Tonus enim non dividitur praecipue in duo aequalia, nam sicut antiquis, qui de musica scripserunt, ratum videtur toni integra speculatio, in viginti septem unitatibus continetur, quas in 13 et 14 inaequaliter diviserunt. Et 14 quidem **maius semitonium**, 13 vero

minus semitonium habere statuerunt, in quo numero vario, scilicet 13 et 14, clare ostenditur, quod tonus in duo aequalia non dividitur. IOH. TINCT. diff. 266-267. FR. GAFUR. op. 4, 3. al. NICOL. BURT. 3, 21, 179. FR. GAFUR. theor. 4, 3, 1. GUILL. POD. 1, 16.

2 als Zahlenverhältnis — as numerical ratio

a den kleinen Halbton betreffend — with respect to the minor semitone

[s.VI] BOETH. mus. 1, 17 p. 204, 8: estque verum **semitonium minus** ducentorum quadraginta trium ad CCLVI comparatio. BOETH. mus. 3, 13 p. 291, 13: Quod **semitonium minus** maius quidem sit quam XX ad XVIII, minus vero quam XVIII S ad XVIII S (inde ENGELB. ADM. 2, 26, 4). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 29, 40, 3: Inter secundum vero et extremum (sc. *numerus*), hoc est XVII et XVIII, quia sunt maiores, est minor proportio et debet ibi esse **minus semitonium**. GLOSS. Boeth. mus. 2, 30, 2, 19: In **semitonii** vero **minoris** habitudine constant II.XLVIII ad I.DCCCCXLIII. GLOSS. Boeth. mus. 2, 30, 21: inter CCXLIII et CCLVI **semitonium minus**. GLOSS. Boeth. mus. 2, 30, 52: Inter mille DCCCCXLIII et duo milia XLVIII differentia est centum quattuor et est **semitonium minus**. al. [s.XI] INTERV. Cum diatessaron p. 394: constituentur hi tres numeri hoc ordine: CCLXXIII triens et semuncia; CCLVI; CCXLIII. Itaque inter primum et medium est differentia XVII, triens et semuncia ad constitutionem maioris semitonii, quod dicitur apotome, et inter medium et ultimum est differentia XIII ad designationem **minoris semitonii**. At vero inter primum et tertium est tonus. INTERV. Cum diatessaron p. 397: Proportio **minoris semitonii** est, cum maior numerus continet minorem totum et eius nonamdecimam et nonedecimae octogesimam primam et octogesimae primae terciam. FRUT. brev. 17 p. 111. [s.XII] RAD. LAUD. p. 389-391. THEINR. DOV. 1, 20 p. 184, 2. al. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 17 p. 54. HIER. MOR. 17, 560 (p. 122). WALT. ODINGT. 2, 5, 13. al. [s.XIV] MARCH. luc. 4, 11, 4: **semitonium minus** in sesquidecima septima (sc. *proportione*). IOH. MUR. spec. 1, 195. IOH. MUR. spec. 1, 273: **semitonium minus** maius est quam 20 ad 19 et minus quam 19 ad 18. IAC. LEOD. spec. 2, 36, 4-8. IAC. LEOD. spec. 2, 56, 1 - 2, 59, 9. al. QUAT. PRINC. 2, 23. IOH. BOEN mus. 2, 51. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 108, 9. UGOL. URB. 4, 65, 1: De proportionem **semitonii minoris**. eqs. UGOL. URB. 5, 13, 1: De **semitonio minore**, quod non sit integrum dimidium toni. eqs. al. IOH. KECK 5 p. 328a: habebis quinque terminos illos, videlicet 524288, 531441, 559872, 629856, 708588, quorum primi duo comma, secundus et tertius **semitonium minus**, primus et tertius semitonium maius ... resonabunt. al. ANON. Carthus. theor. 12, 51. al. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 9, 27 descr. al. FR. GAFUR. op. 4, 3. IOH. HOTH. exc. p. 20. FR. GAFUR. theor. 4, 3, 9. al. GUILL. POD. 3, 29. ERASM. HOR. p. 81b. MON. Partire totum p. 49, 23.

b den großen Halbton betreffend — with respect to the major semitone

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 29, 40, 2: Maior ergo proportio est inter primum et secundum (sc. *numerus*), hoc est XVI et XVII, quia sunt minores, et ideo debet ibi reperiri **maius semitonium**. GLOSS. Boeth. mus. 2, 30, 49c: **maius semitonium** II.XLVIII II.CLXXXVII. al. [s.XI] INTERV. Cum diatessaron p. 394: constituentur hi tres numeri hoc ordine: CCLXXIII triens et semuncia; CCLVI; CCXLIII. Itaque inter primum et medium est differentia XVII, triens et semuncia ad constitutionem **maioris semitonii**, quod dicitur apotome, et inter medium et ultimum est differentia XIII ad designationem **minoris semitonii**. At vero inter primum et tertium est tonus. INTERV. Cum diatessaron p. 397: proportio **maioris**

semitonii est, cum maior numerus habet totum minorem et eius sextamdecimam et item sextadecimae sextamdecimam et huius sextadecimae terciam et terciae octavam. [s.XII] RAD. LAUD. p. 390: **Maioris** quoque **semitonii** proportionem, quam inter <CCLVI> et CCLXXIII et trientem et semituntiam ante signavimus. al. THEINR. DOV. 1, 21 p. 188, 11: A 1000 ergo 944 intende tonum, unde 2187 surgit, qui cum 2048 **semitonium maius** superpartiente 139 bis millesimas quodragimas octavas proportionem terminat. al. [s.XIII] HIER. MOR. 17, 561 (p. 122): **Semitonium maius**, quod dicitur apotome, invenitur in minimis numeris II.XLVIII (ms.; ed.: II.XVIII) et II.CLXXXVII. ENGELB. ADM. 2, 18, 5. WALT. ODINGT. 2, 6, 9. al. [s.XIV] MARCH. luc. 4, 11, 4: **semitonium maius** in sesquisepta decima proportionem. IOH. MUR. spec. 1, 206. IOH. MUR. spec. 1, 273a: **semitonium maius** maius est quam 15 <ad> 14, minus quam 14 ad 13. IAC. LEOD. spec. 2, 62, 7-14. al. QUAT. PRINC. 2, 23. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 108, 12. PROSD. spec. 2, 17 p. 204, 26. UGOL. URB. 4, 82, 1: De proportionem **semitonii maioris**. eqs. UGOL. URB. 5, 14, 1: De **semitonio maiore**. IOH. KECK 5 p. 328a: habebis quinque terminos illos, videlicet 524288, 531441, 559872, 629856, 708588, quorum primi duo comma, secundus et tertius semitonium minus, primus et tertius **semitonium maius** ... resonabunt. al. ANON. Carthus. theor. 12, 67. al. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 9, 27 descr. al. FR. GAFUR. op. 4, 3. IOH. HOTH. exc. p. 22. GUILL. POD. 3, 29. ERASM. HOR. p. 82b. MON. Partire totum p. 50, 33.

3 als aus kleineren Intervallen zusammengesetztes Intervall — as composite interval that consists of smaller intervals

a den kleinen Halbton betreffend — with respect to the minor semitone

[s.VI] BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 17: Schisma est dimidium commatis, diaschisma vero dimidium dieseos, id est **semitonii minoris** (inde REG. PRUM. 16, 33. FRUT. brev. 4 p. 44. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 225 (p. 70). ENGELB. ADM. 2, 19, 7. IAC. LEOD. spec. 2, 41, 3. IOH. BOEN mus. 2, 85. NICOL. BURT. 1, 21, 114. BONAV. BRUX. 24, 61. ADAM FULD. 4, 7). BOETH. mus. 3, 10 p. 285, 3: dicendumque est **semitonium minus** ac semitonium maius quantis singillatim commatibus constare videantur. BOETH. mus. 3, 14 p. 293, 10: **Semitonium minus** maius quidem esse tribus commatibus, minus vero quattuor (inde HIER. MOR. 17, 1036 (p. 140). ENGELB. ADM. 2, 21, 2). BOETH. mus. 3, 15 p. 296, 25: iunctum **semitonium minus** semitonio maiori, quod est apotome, erit omne maius quidem VIII commatibus, minus vero VIII. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 14, 55: Differentia, qua **semitonium minus** tria commata superat, est V.CLXV, qua vero a quattuor commatibus superatur, est I.DCCCCLXXXVIII. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 23: Diesis est **semitonium minus** in duas partes divisum, quem minorem semitonium diesin et diesin dixerunt musici. al. [s.X] INTERV. Quid sit tonus 4. [s.XI] FRUT. brev. 6 p. 51: diesis vero semitonii dimidium vel **minus semitonium**. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 274. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 6. IAC. LEOD. spec. 2, 37, 3: quantum ad genus enharmonium **semitonium minus** in duas medietates est distinguibile; distinguitur autem in medietates duas et distinguitur in partes aequales. ... Et dicendum, quod **minus semitonium** non est divisibile in partes duas omnino aequales, quia, etsi sensus de hoc iudicare nesciat, hoc tamen ratio percipit, quia eius proportio non est in partes aequas partibilis (mss., ed.: partibus). ... Non est ergo tenendum, quod illae partes, in quas **minus semitonium** distinguitur secundum genus enharmonium, sint omnino aequales secundum veritatem et quod sint praecise ipsius medietates. al. QUAT. PRINC. 2, 14. al. IOH. BOEN mus. 2,

9. [s.XV] UGOL. URB. 5, 32, 5: **Minus semitonium** sive diesis dividitur in duo diaschismata. al. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 15-19. IOH. TINCT. diff. 223. al. IOH. TINCT. exp. 8, 7. FR. GAFUR. op. 4, 3. al. FR. GAFUR. theor. 4, 3, 4. al. GUILL. POD. 3, 36. al.

b den großen Halbton betreffend — with respect to the major semitone

[s.VI] BOETH. mus. 3, 10 p. 285, 3: dicendumque est semitonium minus ac **semitonium maius** quantis singillatim commatibus constare videantur. BOETH. mus. 3, 15 p. 295, 23. [s.IX-X] REG. PRUM. 16, 25: Si igitur ad semitonium addatur <comma>, fit **semitonium maius**. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 2, 20, 4: **Semitonium** vero **maius** constat ex duobus dyascismatibus, quod est unum minus semitonium, et ex scismate, quod est dimidium comatis: et est ipsum semitonium maius quam III^{or} comata et minus quam V. IOH. MUR. spec. 1, 275. IAC. LEOD. spec. 2, 70, 6: **Maius** autem **semitonium** minus superat in commate. [s.XV] UGOL. URB. 1, 30, 11: minus semitonium et coma **maius semitonium** efficiunt. UGOL. URB. 5, 46, 12: **Semitonium** vero **maius** in duo diaschismata et duo schismata (sc. dividitur). al. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 15-19. IOH. TINCT. diff. 222. IOH. TINCT. exp. 8, 8. FR. GAFUR. op. 4, 3. FR. GAFUR. theor. 4, 3, 5. al. GUILL. POD. 3, 36.

4 allgemein — general

[s.XI] HEINR. AUG. 64: Tolle de tribus tonis continuis diatessaron et relinquitur apotome, quod est **semitonium maius**. [s.XII] THEINR. DOV. 1, 5 p. 154, 4: **Semitonium minus** quidem differentia diatessaron et ditoni; **maius** vero differentia toni et minoris. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 5, 4: Est enim **minus semitonium** illud spatium, quod post duos tonos de diatessaron subtractos relinquitur. **Semitonium maius** est illud spatium, quod reliquum est de tribus tonis post diatessaron. IAC. LEOD. cons. 73: tonus imperfectus, ut vult Boethius in primo libro musicae suae, in tantum superat **semitonium maius**, in quantum **minus** ab ipso **maiore** superatur. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 1. IAC. LEOD. spec. 3, 19, tit.: Quod **minus semitonium** maius sit tribus commatibus, minus tamen quam quattuor. al. QUAT. PRINC. 2, 18. al. IOH. BOEN mus. 2, 59. WILLELM. 1, 6. [s.XV] UGOL. URB. 1, 2, 6. UGOL. URB. 1, 24, 7: per spatium unum imperfectum et non integrum **semitonium minus** intelligimus. INTERV. Notandum 6 p. 158 (p. 470b): Dyeseos est modus continens quattuor gradus, qui dicitur **semitonium minus**. Sed apothome est modus continens quinque gradus, et ille modus dicitur **semitonium maius**. TRAD. Holl. XX 5, 12: Quamvis autem inter quemlibet tonum coniuncta una ponitur aut poni potest, ipsum in duas partes scindendo inaequales, que partes **semitonia maius** et **minus** vocantur. FR. GAFUR. extr. 1, 2, 3. BONAV. BRUX. 26, 29: Quando igitur de A-lamire ascendimus dicendo scilicet A-lamire mi et in b-fa d-mi dicendo fa per b molle, facimus **semitonium minus** dicendo mi fa, quod est continens duas dieses, et restant ad huc igitur tres dieses a fa ad mi de h quadro acuto, et illae tres dieses faciunt **semitonium maius** sive diatonicum. GUILL. POD. ench. 6 p. 368. FIST. Fistulam quam 12 p. 123: Quartam fistulam accipe et in quindecim partes divide, reice dimidietatem quintaedecimae partis, et **maius semitonium** habueris.

C Begriffsbestimmung — definition of the concept

[s.VI] BOETH. mus. 1, 16 p. 203, 11: Sed inter haec (sc. **semitonia**) unum **maius semitonium** nuncupatur, aliud **minus** (inde HIER. MOR. 15, 171 (p. 68)). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 60: interdum diesis **minus semitonium** significat. GLOSS. Boeth. mus. 2, 28, 8: 'limma': **maius semitonium**. (cf. Bernhard/Bower, Glossa 4 p. 96)

GLOSS. Boeth. mus. 2, 28, 9: „limma”: **minus semitonium**
 GLOSS. Boeth. mus. 3, 5, 36: „apotomen”: **maius semito-**
nium. GLOSS. Boeth. mus. 3, 8, 5: „diesis”: **semitonium**
minus. *al.* [s.IX-X] REG. PRUM. 16, 23: Maior itaque pars
 toni, id est **semitonium maius**, apotama vocatur a Grecis, a
 nobis vero potest appellari decisio (*sim.* FRUT. brev. 4 p. 44 *cf.*
Boeth. mus. 2, 30 p. 263, 22). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 68,
 7: Cum enim vocetur aliqua consonantia semitonium cum dia-
 pente, de **semitonio minore** est illud intelligendum, non de
maiore. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 352, 3: Auctores
 nuncupaverunt **maius semitonium** semitonium, emitonium,
 apotome, comma, sima, lima et diesin; **minus** vero tantum
 semitonium et diesin (*sim.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 13).
 ANON. Carthus. theor. 12, 2: tonus imperfectus **semitonium**
 vel **maius** vel **minus** a musicis appellatur. *al.* BONAV. BRUX.
 26, 24: per **semitonium minus**, quod appellatur semitonium
 enarmonicum, et per **semitonium maius**, quod appellatur
 semitonium diatonicum.

D Gebrauch — usage

1 als Teil größerer Intervalle — as constituent part of larger intervals

[s.VI] BOETH. mus. 1, 18 p. 204, 13: Rursus diapente con-
 sonantia vocum quidem est quinque, intervallorum quattuor,
 trium tonorum et **minore semitonio**. BOETH. mus. 2, 23
 p. 256, 17: Duo enim toni ac **semitonium minus** diatessaron
 consonantiam supplent (*inde* HIER. MOR. 17, 276 (p. 113)).
 BOETH. mus. 3, 6 p. 277, 23: nihil est aliud apotome nisi **se-**
mitonium minus et comma (*inde* HIER. MOR. 15, 205 (p.
 69)). BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 22: Integrum vero dimidium
 toni, quod est semitonium, constat ex duobus diaschmatibus,
 quod est unum **semitonium minus**, et schismate, quod est
 dimidium commatis. BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 32: Apotome
 autem a **minore semitonio** duobus schismatibus differt. *al.*
 [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 47, 1. *al.* [s.X-XI]
 TON. Leod. pr. 7: Diapason rursus constat ex quinque tonis et
 duobus **semitoniis minoribus**, id est, qui non impleant to-
 num. *al.* ODOR. SEN. p. 198. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 24, 12:
 Verum quando fit semiditonus inter ‘a’ et ‘c’, occulte **maius**
semitonium cum duobus **minoribus** per numeros musicos
 sublevatur. COMM. Boeth. I 1, 17 p. 54. *al.* TRAD. Garl.
 plan. III 44: Semiditonus a maiori idem <est quod> tonus cum
semitonio minori ut hic: (*sequitur exemplum*). Semiditonus
 a minori idem <est quod> tonus cum **semitonio maiori**, ut
 hic patet: (*sequitur exemplum*). TRAD. Garl. plan. III 54: Se-
 mitetratonus continet in se tres tonos et **semitonium maius**.
al. ANON. Couss. IV p. 69, 15: Semiditonus dicitur quasi di-
 tonus imperfectus. Sed differentia est **semitonium maius**,
 quod non est in usu nisi raro valde. [s.XIV] MARCH. luc.
 3, 1, 5. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 234: Et istud, quod est in dia-
 pente, et istud, quod est in diatessaron, **minus semitonium**,
 id est minor pars toni, merito nuncupatur. *al.* IAC. LEOD.
 spec. 2, 17, tit.: Quod diapason constet ex quinque tonis cum
 duobus **minoribus semitoniis**. IAC. LEOD. spec. 2, 21, 39:
 Constat enim haec consonantia (*sc. diapente cum diapason*)
 ex diapason cum **maiore semitonio** et semitritono. Item ex
 diapason cum **minore semitonio** et tritono. IAC. LEOD.
 spec. 2, 34, 4: in diatessaron sunt quinque **semitonia**, et tria
 illorum sunt **minora** et duo **maiora**, et valent tonos duos cum
minore semitonio. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 26: tonum im-
 perfectum, qui consurgit ex duobus **minoribus semitoniis**,
 vel tonum abundantem, qui ex duobus **maioribus semito-**
niis provenit. IAC. LEOD. spec. 2, 71, 3 - 2, 125, 10. *passim*.
 QUAT. PRINC. 2, 8. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 62: tertia imper-
 perfecta ex tono et **semitonio minore**. *al.* HEINR. EGER 3 p.
 41-42. [s.XV] PROSD. contr. 3, 8: Tercia regula est hec, quod
 quilibet combinatio maior ipsammet combinationem minorem

excedit per **semitonium maius**, ex quo sequitur, quod in re-
 ducendo maiorem combinationem ad ipsammet minorem vel
 e contra non oportet nisi addere vel diminuire tale **semito-**
nium maius. Quarta et ultima regula est hec, quod omnia se-
 mitonia in combinationibus reperta sunt **semitonia minora**.
 PROSD. mon. 6, 4. PROSD. spec. 2, 22 p. 208, 8. *al.* UGOL.
 URB. 1, 23, 3 - 1, 44, 5. UGOL. URB. 1, 23, 8: quia, cum tonus
 duo **semitonia** contineat, scilicet **maius** et **minus**, cumque
 diphtonus tonos habeat duos, sequitur quod quatuor conti-
 neat **semitonia**, **maius** et **minus** ratione unius toni, et altera
maius et **minus** ratione alterius toni, et sic **semitonia** duo
 sunt **maiora** et duo **minora** in diphtono implicita. UGOL.
 URB. 1, 26, 10: tritonus diatesseron per **semitonium maius**
 excedit, qui **semitonii maioris** excessus a consonantiarum
 concordia tritonum repellit. UGOL. URB. 5, 15, 19 - 5, 29, 2.
al. PROP. Prop. est duorum 5 p. 171 (p. 474b): continet (*sc.*
diatesseron) in se duos tonos cum **semitonio minori** (*ms.*;
ed.: breviori). *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 18-30. FR. GAFUR.
 extr. 7, 9, 7: Tria autem **maiora semitonia** totidemque **mi-**
nora ex tribus tonis et aliud seorsum **semitonium minus**
 in dyapente comprehendimus. *al.* FR. GAFUR. op. 1, 2: A
 terre autem summitate ad eundem celum tonos esse quinque
 concluditur cum duobus **semitoniis minoribus**, ex quibus
 fit diapason simphonia (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 18). *al.*
 NICOL. BURT. 1, 21, 121-128. FR. GAFUR. theor. 4, 4, 4-8. *al.*
 GUILL. POD. 1, 20-21. FR. GAFUR. pract. 3, 2. *al.* CONTR.
 Quatuor sunt p. 410b: Quinta est duplex, scilicet consonans,
 que formatur ex tribus tonis et uno **semitonio minore**, et
 ista utimur. Alia est quinta dissonans sive discordans, que for-
 matur de duobus tonis et duobus **semitoniis minoribus**, et
 ista non utimur. *al.*

2 allgemein — general

[s.XI] COMM. Guid. 67 p. 105: Sciendum est enim, quod,
 cum duae sint maneriae **semitoniorum**, unum **maius** et al-
 terum **minus**, **maius** quidem **semitonium** in monochordo
 est Boetii, **minus** vero in monochordo Guidonis, quo in omni
 cantu utimur; aliud vero a nostro cantu penitus excluditur.
 [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 74, 14: minores soni sunt semi-
 tonia, in quae tonus dividitur, quam sit tonus; sed non di-
 cunt perfectam distantiam duarum vocum sicut tonus, nec
 possunt sic de levi sonari, saltem **semitonium maius**. IAC.
 LEOD. spec. 2, 41, 11: Iam patet, quae sint toni partes integra-
 les, inter quasque levius sonari potest distincte; **semitonium**
minus est vel diesis, non sic apotome et ad hoc multo mi-
 nus diesis partes ut et comma, quibus practice in cantando
 non utimur, quicquid sit de artificialibus instrumentis. IAC.
 LEOD. spec. 2, 43, 6: non audivi, qui praesumeret se posse
 immediate sonando iungere duo **minora semitonia** vel duo
maiora. [s.XV] IAC. THEAT. 11: **Semitonius maior** est
 tam pravus et obscurus, quod nec audire nec intelligere est
 humanum. UGOL. URB. mon. 2, 2: Duplex est monochordi
 divisio, altera, qua secundum rectam musicam per tonos, **se-**
mitonia minora, diatesseron, diapente et diapason mono-
 chordum dividitur, altera, qua omnes toni secundum rectam
 musicam dispositi in **maiora** atque **minora semitonia** di-
 viduntur, quorum tonorum partitio non recta, sed ficta mu-
 sica nuncupatur. UGOL. URB. 2, 5, 32: Hoc igitur **maiori**
semitonio addendo vel removendo utimur, cum imperfectas
 consonantias ad perfectionem vel perfectas ad imperfectionem
 deducere volumus. UGOL. URB. mon. 10, 53: Nam potest
 intelligens organista **maiore** uti **semitonio** atque **minore**,
 altero quidem ad perfectionem, altero vero ad colorationem.
al. IOH. TINCT. diff. 223: Quotienscumque vero **semitonium**
 per se scriptum invenitur aut dicitur, **minus** esse intelligitur.
 FR. GAFUR. op. 1, 2: A luna autem ad Mercurii stellam, quam
 Stilon appellabant, **maius semitonium**. Hinc ad phosphoron

stellam Veneris fere tantundem, scilicet **semitonium minus** (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 16). FR. GAFUR. op. 5, 5: **semitonium maius** per se discors ac ad nihil aptum, **minus** vero **semitonium** e converso est armonie decus et suavitas. *ibid.*: nihil minus a **semitonio minore** proferri possit humana voce (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 5, 3). NICOL. BURT. 1, 18, 97: Docendi namque sunt tirones et pauperes clerici tonum proferre aut **minus semitonium** sub debitis suis litteris aut vocalis. GUILL. POD. 2, 9: Sed quoniam minimum omnium intervallorum humana voce pronunciabile est **semitonium minus**, dyesis igitur dimidius illius existens eam ob rem ab omni practica segregatur. FR. GAFUR. pract. 2, 4: Atque ita seminima minimam consequetur sicut **semitonium maius** tonum. Semiminima vero minimam ipsam respiciet veluti ipsum tonum **semitonium minus**. CONTR. Species plani 49: ubicumque sexta fieri oporteat super mi vel la de ·e·lami gravi, que fieri habet in ·c·solfaut, hoc est super fa, illud fa debet altificari per **semitonium maius**, quod apotome nuncupatur, et debet signari per signum de ♯ aut nomen fa.

3 als konstitutives Intervall des Tonsystems — as structural interval in the tonal system

[s.XI] ODOR. SEN. p. 210: quod diatonicum genus constet duobus tonis et semitonio et chromaticum genus tribus **semitoniis** in compositis et **maiore** et **minore** compositis. OLIVA 82-83. [s.XII] ANON. Pannain p. 411: Unde Aristoxenus: ... Tetracordum enim principalium **minus semitonium** continet. Tetracordum finalium **maius**. Item tetracordum acutarum **minus**, tetracordum superacutarum **maius**. Si quis enim diapason in naturali ordine formaverit, pro certo sex tonis constare probabit. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 21 p. 61: in chromatico genere secunda (*sc. corda*) ad primam resonat **minus semitonium**, et tertia ad secundam **maius semitonium**, quae duo semitonia faciunt unum tonum, tertia autem ad quartam facit tria semitonia, quorum duo sunt **minora** et tercius **maius**, **minus** autem cum **maiori** facit tonum, et ita sicut in diatonico, ita quoque in chromatico diatessaron continet duos tonos et **minus semitonium**. *al.* HIER. MOR. 23, 88 (p. 171). [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 55. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 2: Genus diatonicum, ut ex dictis patet Boethii, est, cum quis ascendendo sive ad partem acutam procedendo cantat diatessaron per **minus semitonium**, per tonum et tonum; ... Genus chromaticum est, cum cantatur diatessaron ascendendo per **semitonium minus** et **semitonium maius** et per trihemitonium sive <semiditonus>, et sunt illa **semitonia maius** et **minus** ad invicem distincta in hoc cantandi genere. IAC. LEOD. spec. 5, 8, 15-20. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 124-127. *al.* UGOL. URB. 5, 45, 1. ANON. Carthus. theor. 14, 82: Dyatonicum genus est, quod procedit per tonum et tonum et **semitonium minus**, et huic comparatur cantus naturalis. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 8 - 1, 1, 9, 10. FR. GAFUR. op. 5, 2. NICOL. BURT. 1, 12, 73. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 1-9. GUILL. POD. 3, 30.

4 als Melodieintervall - as melodic interval

[s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 16 p. 53: **minus** quidem **semitonium** ad consonancias musicas admittitur, **maius** autem inconsonum. TRAD. Garl. plan. III 79: **Semitonium maius** convenit cantui plano. (?) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 14, 12: Dicit enim (*sc. Guido*), quod prima vocum coniunctio est earum, inter quas est **semitonium**, non quodcumque, sed **minus**, ascendendo inter mi fa vel e converso descendendo. [s.XV] UGOL. URB. 2, 5, 33: **minori semitonio** in cantu utimur, cum de mi in fa ascensum et e contra de fa in mi facimus descensum. THOM. BAD. p. 82: Sic fit descendendo, quando loco mi canto fa, erit turpis sonus, et dicitur etiam **semitonium maius**; exemplum habes in isto responsorio „Tollite iugum“ in illa dictione „discite“, et in illa antiphona „Missus est“ in illis dictionibus „Mariam virginem“.

5 in zusammengesetzten Intervallbezeichnungen - in compound terms for an interval

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 86, tit.: Quid sit **semitonium minus** cum diapente. IAC. LEOD. spec. 2, 98, tit.: Quid sit **semitonium minus** cum diapason. **Semitonium minus** cum diapason est inaequalium sonorum consonantia quinque tonos continens tribus cum semitoniis minoribus, in dupla super viginti sex partiente proportionem consistens. IAC. LEOD. spec. 2, 101, tit.: Quid sit **semitonium maius** cum diapason. IAC. LEOD. spec. 2, 113, tit.: Quid sit **semitonium minus** cum diapente et diapason. IAC. LEOD. spec. 2, 114, tit.: Quid sit **maius semitonium** cum diapente et diapason. IAC. LEOD. spec. 2, 118, tit.: Quid sit **semitonium minus** cum bis diapason. IAC. LEOD. spec. 2, 118, 15: De **semitonio maiore** cum bis diapason aliquid breviter dicamus quamvis in monochordo, nisi falsa iuvemus nos musica, minime reperitur. Secus est in aliquibus organis. IAC. LEOD. spec. 2, 124, 22-24. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 2. *al.* GOSCALC. 1, 9 p. 104, 1: Decima species dicitur dyapente cum **semitonio minori**. GOSCALC. 1, 9 p. 106, 8: ditonus cum **semitonio maiori** et dyapente cum **semitonio maiori** seu tethratonus. [s.XV] ANON. Carthus. theor. 14, 20: **semitonium maius** supra dyapason. FR. GAFUR. extr. 7, 10, 1: Combinatio vocum seu sonorum octava dyapente imperfectum seu dyatessaron cum **semitonio minore** appellatur.

6 als konstitutives Intervall der Kirchentonarten - as structural interval in the modes

[s.XV] UGOL. URB. 1, 153, 5: ubicumque in tropo reperiantur quinque toni et duo **semitonia minora**, ille tropus dicitur esse perfectus.

7 als Zusammenklang in der Mehrstimmigkeit - as simultaneous sonority in polyphony

[s.XV] UGOL. URB. 2, 33, 23: ea **semitonia**, quae in contrapuncti consideratione conveniunt, non **maiora**, quae maiorem toni partem continent, sed **minora** sunt, quae minorem partem concernunt.

E im Tonsystem lokalisiert - situated within the tonal system

[s.VI] BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 16: nete diezeugmenon continens ad triten hyperboleon **semitonium minus**. BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 21: relinquatur spatium, quod est inter neten diezeugmenon et triten hyperboleon, **semitonii minoris**. *al.* [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 16: Octochordum: a ·b· in ·b· et a ·b· in ·b· diapason, et a ·b· in ·b· in acutem partem diapason cum **semitonio maiore** et a ·b· in ·b· diapason minoris **semitonio maiore**. [s.XIII] MUS. MAN. 23, 6: Locus autem **maioris semitonii** bis tantum reperitur in monochordo. Non inter sedes litterarum diversas, ut fieri solet in aliis coniunctionibus sive consonantiis, sed in ·b· acuta et ·b· superacuta. Illud namque spatium, quod utrobique est inter ·b· mollem et ·b· quadratam, vel potius <inter> earum notas fa et mi, quamvis in eadem sede locentur, **maius** facit **semitonium**. MUS. MAN. 23, 21-23. *al.* TRAD. Lamb. 2, 4, 6. TRAD. Lamb. 3, 4a, 2: **Semitonium minus** est imperfectum duarum vocum spatium, ut si fit ascensus de mi ad fa de ·b·fa·h·mi, ut patet per exemplum. **Semitonium maius** est spatium sive differentia, quae est inter re mi et re fa de ·F·faut. TRAD. Garl. plan. I 125: Deuterisynemmenon dicitur secundum synemmenon, quod est ·b· parvum rotundum, propter hoc, quod minuat ·b· parvum quadratum per **maius semitonium**. Tresynemmenon dicitur tercius synemmenon inter ·D· et ·E· parva propter differentiam diatessaron ad ·b· parvum rotundum. Tetrasynemmenon dicitur inter ·A· et ·b· quadratum magnum propter differentiam diapason ad ·b· rotundum parvum, ut regula est: Omne synemmenon ex parte **maioris semitonii** accipitur sive denominatur. TRAD. Garl.

plan. III 39-40. ENGELB. ADM. 2, 26, 7. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 46: Fit autem tam **semitonium minus** quam **maius** inter mi et fa tantummodo ascendendo et descendendo. Est enim notandum, quod mi et fa reperiuntur vel in diversis clavibus consequenter posita vel in eadem composita tamen. Primo modo inter mi et fa ascendendo et fa mi descendendo cadit **semitonium minus**, sicut inter mi de ·E·lami et fa de ·F·faut. Secundo modo inter fa et mi ascendendo et mi et fa descendendo cadit **semitonium maius**, sicut in ·b·fa ·h·mi, quae proprie non dicitur una clavis. IAC. LEOD. spec. 2, 11, 15. IAC. LEOD. spec. 2, 68, 8: **Semitonium** autem **maius** solum fit inter voces ipsius ·b·fa·h·mi. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 30, 17 - 5, 36, 8. *passim* QUAT. PRINC. 2, 18: Et notandum, quod ubicumque in monacordo sive in cantibus ·b· quadrata ponitur, denotat **semitonium minus** supra se habere, sub se autem tonum vel **semitonium maius**; sed econtrario est de ·b· rotunda, quia denotat supra se tonum vel **semitonium maius**; sub se autem **semitonium minus** habet significare. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 51-124. *passim. al.* GOSCALC. 1, 3 p. 52, 7: Item ubicumque ponitur signum b, debet deprimi sonus verus illius articuli per unum **maius semitonum** et dici fa. Et ubi signum ‡ ponitur, sonus illius articuli debet per **maius semitonum** elevari et dici ibidem mi. [s.XV] PROSD. spec. 2, 22 p. 212, 14: cum a mi ad fa semper sit **semitonium minus**, ut habitum est supra, quare elevabimus vocem supra verum fa per unum **semitonium maius**, quod est a vero fa ad fictum mi, quoniam, si a vero fa ad sol sit tonus et a ficto mi ad fictum fa sit **semitonium minus**, necessario a vero fa ad fictum mi erit **semitonium maius**, et sic addetur illud **semitonium maius** ad illam sextam minorem, quare per hanc additionem maior efficietur. *al.* UGOL. URB. 1, 12, 7: **Semitonia minora** septenario reperiuntur numero, scilicet a ·h· gravi ad ·C·, ab ·E· ad ·F·, ab ·A· acuto ad ·B· rotundum, a ·h· quadrato ad ·C·, ab ·E· ad ·F·, ab ·A· superacuto ad ·B· rotundum et a ·h· quadrato ad ·C·. UGOL. URB. 1, 16, 21: Praeterea mi est pars semitonii ascendendo ad sequentem fa, et fa est pars semitonii incipientis ab inferiori mi, sed cum uterque, scilicet mi et fa, sit pars **semitonii minoris** et omnia **semitonia minora** sunt aequalia, sequitur, quod in eis sit soni aequalitas. UGOL. URB. mon. 8, 26 - 10, 51. *al.* THOM. BAD. p. 81: Omne enim **semitonium minus** est illud, quo quis cantat de mi in fa dulciter et suaviter et ipsum fa ita deprimat, sicut deprimentum est, scilicet media nota, et hoc ascendendo; sed descendendo una integra nota deprimi debet et fortiter. ... **Maius** autem **semitonium** est illud, quo cantando exalto vocem meam supra fa ita tamen, quod maneo inter fa et sol in medio, non tamen tango sol, tunc talis falseta dicitur **semitonium maius**. IOH. KECK 3 p. 323b: Colliges ergo **semitonia minora** septem usualiter repraesentata. Artificialiter quoque repraesentare posses (*ms.*; *ed.*: posse) **minus semitonium** inter quoslibet duos sonos tonum facientes, quemadmodum in instrumentis est reperire, ut verbi gratia inter ·F· et ·A· grave ... Potest etiam idem **semitonium maius** artificialiter repraesentari, sed adhuc minus usitato ·B· quadro et ·B· rotundo gravibus; sed illud sonorum intervallum secundum totam speciem suam est inusitatum. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 38. *al.* TRAD. HOLL. VII 3, 64: **semitonium maius** est, quod fit in ·b·fa·h·mi per antepositionem h duri et postpositionem b mollis de eadem clave tonali, puta in ·b·fa·h·mi. TRAD. HOLL. XX 2, 66. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2: inter hypatehypaton et parhypatehypaton **semitonium minus** constituebant, inter vero parhypatehypaton et lycanoshypaton **semitonium maius**, scilicet apothomen, proferebant (*sc. philosophi*). *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 80: **Semitoniorum** loci **minorum** ex litteris Gregorii sunt ·b·c· et ·e·f·, et haec vocantur fixa, idest post duos tonos vel ante vel infra secundum

naturalem litterarum ordinem permanentia. Item cadit **semitonium minus** inter ·a· et ·b· rotundum, quotiens scilicet occurrerit tritonus destruendus. Hoc enim semitonium mobile nuncupatur, quare ad tempus movetur. BONAV. BRUX. 27, 18. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 10. GUILL. POD. 3, 32: si ab ipso ·f· per quattuor dividamus, tunc ipsum tonum ·a·b· per **minus semitonium** ad graviores eius partem, **maius** vero ad acutiorem intersecamus a genere diatonico in chromaticum declinantes et **minus semitonium** assumentes diatesseron ad predictum ·f· efficimus. FR. GAFUR. pract. 1, 4. TRAD. HOLL. XVI 4, 5: fa mi **semitonium maius** facit. MON. Boetius p. 232, 16. *al.*

F qualitative Bestimmung - qualitative designation

1 als Konsonanz oder zulässiges melodisches Intervall - as consonance or admissible melodic interval

[s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 294: septem sunt concordantie musicales, quarum videlicet quatuor prime, quae sunt tonus, **semitonium minus**, ditonus et semiditonus, concordantie simpliciter nominantur, tres vero reliquae non solum concordantie, immo etiam consonantie appellantur. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 9: Guido, qui de **minore semitono** loquens dicit, quod est consonantia omnium contractior. Ubi notandum est, quod **minus semitonium** consonantiam vocat, sed minimam, quia inter consonantias facilius per se sonabiles voces huius consonantiae minus ad invicem distant. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 5: **semitonium minus**, quod ob sui suavitatem in consonantiis coaptatur.

2 als Dissonanz - as dissonance

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 38, 26: penitus discordant apud auditum, ut sunt **semitonia minus** et **maius**. IAC. LEOD. spec. 4, 39, 2: licet **minus semitonium** per se prolatum perfectam importet discordiam, nulla tamen sine ipso uno vel pluribus cum tono vel tonis perfecta sit concordia. *al.* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 2, 6: **Semitonium** autem **maius**, quod duobus diascismatibus et uno comate constat, etiam discordantia est, sicut fa et mi cuiuslibet ·b·fa·h·mi. FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BONAV. BRUX. 26, 28: **semitonium maius**, quo non utitur in cantu, quia propter eius maiorem generat dissonantiam. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 11. *al.*

[II] *irrtümlich: Bezeichnung für die Hälfte bzw. ein Viertel eines Ganztons — erroneously: term for half, or for a fourth of a tone*

[s.XIV] PS.-MUR. interv. p. 310b: Integrum vero dimidium toni, quod **maius semitonium** dicitur, constat ex quatuor diascismatibus vel ex duobus diesibus, quae faciunt unum semitonium minus, et uno schismate, quod est dimidium spatium commatis. *ibid.*: ut integrum dimidium toni, id est **semitonium maius**, a minore semitono uno schismate differat vel differe videatur. PS.-MUR. interv. p. 311a: Sed nota, quod aliud est **semitonium maius**, aliud **semitonium minus**. Et ad habendum hanc divisionem nota, quod duo diascismata efficiunt unum schisma et unum schisma diesim, quod idem est quod **semitonium minus**. Et duo **semitonia minora** efficiunt unum **semitonium maius**, quia ex divisione diascismatum **semitonium maius** efficitur ex quatuor diascismatibus: et ita ex duobus **semitoniis maioribus** efficitur tonus integer. *al.*

[III] *irrtümlich: Bezeichnung für ein Drittel bzw. ein Viertel eines Ganztons — erroneously: term for a third, or for a fourth of a tone*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 352, 2: Remigius: Tritemoria, id est tertia pars toni. Tetrartemoria quarta pars. Nam tritemoria **semitonio maiore**. Tetrartemoria **semitonio minore** (*sim.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 12).

semitonium mobile v. **semitonium fixum** - **semitonium mobile**

semitonium molle v. semitonium durum (durale) - semitonium molle - semitonium naturale

semitonium naturale *Bezeichnung für den kleinen Halbton in der diatonischen Tonskala — term for the minor semitone in the diatonic scale*

[s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 6: miro ordine constituit (*sc. Guido*) mi fa semper proferendas, ubi **naturale semitonium** occurrebat quippe in superiori constituto litterarum ordine, ut predictum est semitonium minus semper inter ·b· et ·c· et inter ·E· et ·F· et quandoque inter ·a· et ·b·. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 11: **naturale semitonium** inter mi et fa reperiuntur est. GUILL. POD. ench. 4 p. 366: **Semitonium** dico **naturale**, quod semper ad acutiorem diatesseron asonantie partem invenitur. GUILL. POD. ench. 16 p. 377: Est igitur proprietas nature, que in omni coniunctione quatuor vocum duos habet tonos et **semitonium naturale**, id est nulla tonorum divisione proveniens, sed tantum de per se existens. GUILL. POD. ench. 26 p. 387: **semitoniis** inquam diatonicis et **naturalibus**. *al.* GUILL. POD. 3, 30: Diatonicum igitur genus per **semitonium naturale** nulla scilicet tonorum divisione genitum ac per tonum et tonum procedit. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Constat igitur in singulo exachordo quatuor tonos diversis notulis circumspicos minus ac **naturale semitonium** medio concludere loco. FR. GAFUR. pract. 1, 6: Prima enim diapentes figura fit ex prima diatessaron et tono in acutum retinetque **semitonium naturale** in secundo intervallo procedens his syllabis re mi fa sol la, cuius exordium summitur in ·D·solre et terminatur in ·a·lamire. v. semitonium durum (durale) - semitonium molle - semitonium naturale

semitonium rectum - semitonium fictum *Bezeichnung für einen Halbton innerhalb bzw. außerhalb der diatonischen Tonskala — term for a semitone within the diatonic scale, or foreign to the diatonic scale*

[s.XV] UGOL. URB. mon. 8, 14: Istorum autem **fictorum semitoniorum** duplex est divisio, una, qua minora praecedunt maiora semitonia, altera, qua maiora antecedunt minora. ... Spatium igitur interceptum inter ipsum ·F· et S scabelli totum divide in quatuor aequales partes, quarum prima erit in puncto ·B· mollis iam dicti, et sit gratia exempli H, et habebis **semitonium fictum** primum existens inter secundum ·A· et secundum ·b· quadrum faciens cum puncto ·F· diatesseron sive quartam minorem. Item a puncto H ad punctum S spatium divide in duas partes, quarum unam remitte ab H, quae sit I existens inter primum ·D· et primum ·E·, et habebit secundum **fictum semitonium** faciens diapente remissum cum H *eqs.* UGOL. URB. mon. 10, 2-11. UGOL. URB. mon. 10, 55: Nam potest intelligens organista maiore uti semitono atque minore, altero quidem ad perfectionem, altero vero ad colorationem. Omni igitur ex parte haec unita divisio perfecta est. Quidam autem ultra praedictam divisionum unitatem **recta semitonia** etiam dividunt in duas partes, nam primum **rectum semitonium** a primo ·C· ad S scabelli, quod est inter ·E· primum et ·F· primum, sive eius spatium dividunt in duas partes aequales facientes de eo spatio inter ipsa ·E· et ·F· duplicem diesim, quae, ut dictum est, ipsius minoris semitonii integra medietas est ... Similis potest fieri divisio omnium **rektorum semitoniorum** in toto monochordo. Sed hac ficta **rektorum semitoniorum** divisione in cantibus non utuntur moderni.

semitonus harmonicus *Bezeichnung für eine durch ein Vorzeichen um einen großen Halbton erhöhte oder erniedrigte Tonstufe — term for a pitch raised or lowered a major semitone by an accidental*

[s.XIV] ANON. Mediol. 1, 5: Nota, quod **semitonus armonicus** est ille, qui armonice figuratur ac ponitur, et isto utimur

in moctectis et discantu ut hic: (*sequitur exemplum*).

ex errore, ut videtur: REMIG. AUT. 521, 14: 'hemiolium': semistonum, id est sesquialterum. *ex errore ed.:* IAC. THEAT. 39: In primis itaque licere sunt septem, in quibus dignoscitur omnis cantus seu toni (*ms.;* *ed.:* semitoni) nocturni et diuturni.

semitonius *Charakterisierung der zweiten, dritten und sechsten Kirchentonart (aufgrund der strukturellen Bedeutung des Halbtönen?) — characterization of the second, third and sixth modes (based on the structural function of the semitone?)*

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: Tertius tonus eolius **semitonius** et autentus deperus. *ibid.:* Sextus tonus epyniceus **semitonius** et plagis triti (*sim.* COMPIL. Casin. 121-124, 10). COMPIL. Casin. 237-243, 12: Et hic (*sc. secundus tonus*) dicitur **semitonius** (*glo.:* id est medius sonus), quia cum in radice impudici inchoatur in III^a karactera et deponit in prima in proslambanosmenos et ascendit ut suum exemplum usque ad VI^m karactera in parypate meson, id est in medium primi.

semitono -are *einen Halbton ausführen — to perform a semitone*

[s.XV] TRAD. Holl. III 13, 9: Quintus (*sc. tonus*) in medio parisat, sed in fine **semitonat** (*glo.:* vel sic: semitonisat).

semitonus *Bezeichnung für eine zweitönige Neume (aufsteigend mit liqueszierendem zweiten Ton) — term that designates a two-note neume (ascending, in which the second note is liquescent) (cf. Floros, Neumenkunde II p. 124-130)*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Semitonus**. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: semivocalis ¶ **semitonus** ¶ (*inde WILLELM. 3, 18: Semivocalis ¶ Semitonus ¶*). WALT. ODINGT. 5, 2, 13: Semivocalis medietatem sui temporis transfert ad aliam vocem. Quae dicitur semivocalis descendens, **semitonus** dicitur ascendendo (*inde WILLELM. 3, 20*). WALT. ODINGT. 5, 2, 22 (*inde WILLELM. 3, 23*). WALT. ODINGT. 6, 2, 4: Plicarum alia ascendens, alia descendens, quae in plano <cantu> vocantur **semitonus** et semivocalis.

semitonus virga *Bezeichnung für eine aus einem Semitonum und einer Virga zusammengesetzte Neume — term that designates a neume composed of a semitonum followed by a virga*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 68: **Semitonus virga**. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **semitonus virga** ¶ (*inde WILLELM. 3, 18: ¶*). WALT. ODINGT. 5, 2, 22: **Semitonus virga** dicitur, quod ex semitono et virga componitur (*inde WILLELM. 3, 23*).

v. virga semitonis

semitritonialis -e *eine verminderte Quinte enthaltend — containing a diminished fifth*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 82, 3: Cum igitur termini, qui sunt a et b (*sc. 1024 et 729*), minores sint terminis, qui sunt c et d (*sc. 1180 et 885*), et illi proportionem includant **semitritonalem**, alii sesquiertiam, consequens est proportionem semitritoni maiorem esse proportionem sesquiertiam. IAC. LEOD. spec. 2, 104, 7: Item quattuor toni cum semitritono ad extremas huius consonantiae voces attingunt et similiter illorum proportionem ad numeros extremos, inter quos iacet huius consonantiae proportio, ut in sequentibus patet numeris: 6561, 4096, 2916. Primus ad secundum tetratonalem continet proportionem, secundus ad tertium **semitritonalem**; sed primus ad tertium, duplam sesquiquartam. IAC. LEOD. spec. 2, 111, 11. IAC. LEOD. spec. 2, 122, 11: Item duae sesquiertiae proportionem cum duabus tritoni proportionibus et una **semitritoniali** mediante inter illas ad numeros perveni-

unt, inter quos est huius consonantiae dicta proportio, et sunt numeri illi prius positi supra notas descendentes hi, scilicet: 1944, 1458, 1024, 729, 512, 384. Hic primo ponitur ipsius diatessaron proportio, secundo tritoni, tertio semitritoni, quarto rursus tritoni, et quinto ipsius diatessaron.

semitritonus -i m. 1. *Bezeichnung für die Quarte* 2. *Bezeichnung für die verminderte Quinte* — 1. *term that designates the fourth* 2. *term that designates the diminished fifth*

1 *Bezeichnung für die Quarte* — *term that designates the fourth* [syn.: *diatessaron, quarta minor*]

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 49. IOH. GROCH. 55: **Semitritonus** autem vel diatessaron est concordantia duos tonos cum uno semitonio continens. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 19, 30: Sed tritonus, qui ascendit ab ·F· ad mi, alius canit quam **semitritonus** seu dytonus cum semitonio vel dyatesseron, quod idem est, ubi fit ascensus ab ·F· ad fa (*inde* TRAD. Holl. XXIII 1, 4, 24). TRAD. Holl. VIII 19, 32: si duo ascendant ab ·F· faut gravi, unus ad fa per **semitritonum** et alius ad mi per tritonum (*inde* TRAD. Holl. XXIII 1, 4, 24). PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 12: Et ergo dato, quod multe sint sonorum combinationes in manu musicali reperte, hic tamen solum 16 enumerabo principales, quae tales sunt, scilicet unisonus, tonus, semitonium, diptonus, semidiptonus, tritonus, **semitritonus**, dyatesseron cum tono, dyatesseron cum semitonio, dyapente cum tono, dyapente cum semitonio, dyapente cum diptono, dyapente cum semidiptono, dyapente cum tritono, dyapente cum dyatesseron et bisdyatesseron cum semitonio. PROSD. spec. 1, 8 p. 164, 12: **Semitritonus** est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium, tonos duos et semitoniumque amplectantium acceptio; et dicitur **semitritonus** quasi semus sive imperfectus sive incompletus tritonus, quoniam, ubi tritonus tres continet tonos, ut supra habitum est, **semitritonus** solum duos continet cum uno semitonio, et sic ‚semus‘, imperfectus et incompletus est. Et vocatur etiam alio nomine quarta minor. PROSD. spec. 1, 8 p. 164, 28: tantum sonat dyatesseron quantum de quatuor, quoniam ex quatuor sonis talis combinatio contextitur, sive quia unus sonorum talem combinationem constituentium in quarto loco manus musicalis ab altero reperitur; et licet tritonus, de quo paulo ante fuit sermo, etiam dyatesseron propter causam dictam appellari possit, antiqui tamen propter sui dissonantiam ipsum dimittentes solum **semitritonum** acceperunt et ipsum hoc nomine dyatesseron nominaverunt, quapropter antiquos nostros insequendo (*ed.*: in sequendo), quandocumque in sequentibus fiet mentio de dyatesseron, intelligendum est de **semitritono** et non de tritono. Multo enim magis dissonat tritonus quam **semitritonus**, ymo **semitritonus** quodammodo medium tenet inter veram consonantiam et veram dissonantiam in tantum, quod multoties in musica non multum experti nec multum practici in cantando **semitritonum** aure iudicant esse quintam maiorem, quae consonans est et de qua statim post sermo fiet; et ideo nimirum, si antiqui ipsum **semitritonum** pro consonante acceptarunt.

2 *Bezeichnung für die verminderte Quinte* (aus zwei Ganztönen und zwei kleinen Halbtönen) — *term that designates the diminished fifth* (consisting of two tones and two semitones) [syn.: *bis semiditonus*]

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 5, 15: Sunt igitur toni partes, ut dictum est, malae. Amplius malae sunt tritonus, ut inter ·F· et ·b·, **semitritonus**, ut inter ·b· et ·f· et eorum composita. IAC. LEOD. comp. 2, 3, 4: **semitritonum** ..., ut ·b· ad ·f· et de ·E· ad ·b· rotundam. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 44, 2: Potest autem comma multas alias consimiles habere descriptiones, ut quod est illud, in quo semitonium maius superat minus semitonium, et illud, in quo maior tonus perfectum vincit tonum

et quinque toni bis diatessaron et sex toni diapason et tritonus **semitritonum**. IAC. LEOD. spec. 2, 81, tit.: Quid sit **semitritonus**. **Semitritonus** est inaequalium vocum consonantia duas in se claudens tonos cum duobus minoribus semitoniis in proportionem consistens superpartiente, maiore, quam sit sesquitercia, minore, quam sesquialtera. Intellego hic duos tonos perfectos et integros, quibus scilicet utimur. Hos haec includit consonantia cum duobus minoribus semitoniis. Superat enim diatessaron in minore semitonio et a tritono perfecto superatur in commate. Unde continetur haec consonantia inter ·E· quintam et ·b· nonam primam, inter quas voces duo toni clauduntur, qui in medio ponuntur, et duo minora semitonia, quae in extremis, ut hic patet: (*sequitur sexemplum*). Apparet in exemplo isto **semitritonum** duos in se continere semiditonos ascendendo vel descendendo. ... Idcirco consonantia haec non solum **semitritonus** propter dictam causam potest nominari, sed bis semiditonus sicut bis diapason. IAC. LEOD. spec. 2, 81, 6: Continetur **semitritonus** in monochordo locis in quattuor tantum, nisi fiat falsa musica. IAC. LEOD. spec. 2, 81, 9: Inter terminos igitur extremos illos, qui sunt 1024 729, immediate ad invicem comparatos **semitritoni** iacet proportio. IAC. LEOD. spec. 2, 82, tit.: Quod **semitritonus** in maiore consistat proportionem, quam sit sesquitercia, minore tamen, quam sit sesquialtera. IAC. LEOD. spec. 2, 83, 4: Sed multas divisiones in partes inaequales habere potest **semitritonus** ut in diatessaron et diesim, in duos tonos et duo minora semitonia, in quattuor minora semitonia et duo commata et in alias consimiles inusitatas partitiones. IAC. LEOD. spec. 2, 83, 7: Extremae ipsius **semitritoni** simul prolatae voces male concordant. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 40: **Semitritonus** super 295 partiens proportio. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 6: Item hoc modo dicitur semiditonus, id est imperfectus ditonus, et **semitritonus** imperfectus tritonus. IAC. LEOD. spec. 4, 11, 4: Remanent autem septem in diapason inclusae, quibus non utimur per se, scilicet comma, apotome, tonus minor, tonus maximus, **semitritonus**, tetratonus et pentatonus. Harum solus **semitritonus** notari potest convenientius. Unde ipsum in aliquo cantu repperi ecclesiastico. Sed rarissime reperitur sicut et tritonus propter duritiam et inaptitudinem pronuntiandi voces illarum consonantiarum. IAC. LEOD. spec. 4, 40, 3: Est autem imperfecta discordia, cum plures voces sic miscentur, ut discordent apud sensum, sed minus perfecte. Videtur autem tribus consonantiis competere, scilicet **semitritono**, minori semitonio cum diapente, ditono cum diapente. Hae dicuntur imperfectae includere discordiam, quia inter discordias minus dissonare videntur et ad concordiam, saltem imperfectam, magis inclinari. IAC. LEOD. spec. 4, 48, 8: tritonus, quantum ad hoc, discordat plus quam **semitritonus**, quia apponitur ex diatessaron et maiore semitonio, **semitritonus** ex diatessaron et diesi. Item constat **semitritonus** ex duplici semiditono. IAC. LEOD. spec. 6, 29, 5: consonantia, quae continetur inter parhypaten meson et hypaten hypaton, non est diapente, sed **semitritonus**. *al.*

semitritonus a minori - semitritonus a maiori *Bezeichnung für ein Intervall aus großer Terz und großem Halbton - Bezeichnung für die Quarte* — *term for an interval of a major third and a major semitone* - *term for the fourth* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 49: **Semitritonus a minori** idem <est quod> ditonus cum semitonio maiori ut hic: (*sequitur exemplum*). TRAD. Garl. plan. III 72: **Semitritonus a maiori** non ponitur, quia idem est quod diatesseron. TRAD. Garl. plan. III 82: **Semitritonus** semper **a minori** excedit diatesseron uno comate.

semitritonus cum bis diapason *Bezeichnung für die Doppeloktave mit verminderter Quinte* — *term for the double octave plus a diminished fifth*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 123, 12: Verum est, quod duae sunt consonantiae in re possibiles, quae mediant inter duas praedictas (*sc. diatessaron cum bis diapason et diapente cum bis diapason*), scilicet **semitritonus cum bis diapason** et tritonus cum bis diapason, sed quia reperibiles in nostro monochordo non sunt, nisi falsa utamur musica vel diapason per partes dividamus vel sub vel supra monochordi nostri voces aliquid addamus, non tractabimus in speciali de illis sicut de aliis. Si quis tamen illarum cupit numerale scire proportionem, tango eas. **Semitritonus cum bis diapason** fundatur in proportionem quintupla superquadragesimaquingessimaprimapartiente septingentesimasvicesimasnonas, quam numeri continent sequentes: 4096 729. Hi sunt minimi numeri tactae proportionis, et maior minorem habet quinquies et insuper 451 unitates. **Semitritonus cum bis diapason** continet in se duodecim tonos cum sex minoribus semitonis. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 40: **Semitritonus cum bis diapason** quintupla super451partiens proportio. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 10-16. IAC. LEOD. spec. 4, 40, 1: Media discordia est sonorum distinctorum apud sensum dura collisio, sed non tanta sicut imperfecta discordia. Et videtur VII inesse consonantiis, quae sunt diesis cum diapason, semitritonus cum diapason, diesis cum diapente et diapason, ditonus cum diapente et diapason, diesis cum bis diapason, **semitritonus cum bis diapason**, diesis cum diapente et bis diapason. Hae VII dissonantiae aliquid mediare videntur inter perfectas discordias et imperfectas. *al.*

semitritonus cum diapason *Bezeichnung für die verminderte Duodezime — term for the diminished twelfth* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 111, tit.: Quid sit **semitritonus cum diapason**. **Semitritonus cum diapason** est vocum inaequalium consonantia septem tonos continens cum quatuor minoribus semitonis in dupla superquingessimanongesimapartiente proportionem consistens. IAC. LEOD. spec. 4, 40, 1: Media discordia est sonorum distinctorum apud sensum dura collisio, sed non tanta sicut imperfecta discordia. Et videtur VII inesse consonantiis, quae sunt diesis cum diapason, **semitritonus cum diapason**, diesis cum diapente et diapason, ditonus cum diapente et diapason, diesis cum bis diapason, semitritonus cum bis diapason, diesis cum diapente et bis diapason. Hae VII dissonantiae aliquid mediare videntur inter perfectas discordias et imperfectas. *al.*

semitritonus minor *Bezeichnung für die Quarte — term for the fourth* [s.XV] TRAD. HOLL. VII 3, 106: Sed prout est (*sc. dyatessaron*) species consonantie, tunc dicitur alio nomine **semitritonus minor** et sistit simplex consonancia et perfecta ..., qui constat ex quatuor vocibus <duos> completos tonos cum uno minore semitonio inportantibus.

semivocalis *Bezeichnung für eine zweitönige Neume (absteigend mit liqueszierendem zweiten Ton) — term that designates a two-note neume (descending, in which the second note is liquescent) (cf. Floros, Neumenkunde II p. 124-130)* [s.XI] FRUT. brev. 14 p. 102: pes semivocalis vel conexus. **Semivocalis** vel conexa. Item **semivocalis**, semivocalis praepunctis, praebipunctis et cetera. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **semivocalis** ¶ semitonus ¶ (*inde WILLELM. 3, 18: Semivocalis ¶ Semitonus ¶*). WALT. ODINGT. 5, 2, 12: **Semivocalis** medietatem sui temporis transfert ad aliam vocem. Quae dicitur **semivocalis** descendens, semitonus dicitur ascendendo (*inde WILLELM. 3, 20*). WALT. ODINGT. 5, 2, 16: Flexa dicta, quia a **semivocali** descendens dextero flectitur (*inde WILLELM. 3, 21*). WALT. ODINGT. 6, 2, 4: Plicarum alia ascendens, alia descendens, quae in plano <cantu> vocantur semitonus et **semivocalis**.

semivocalis praebipunctis *Bezeichnung für eine aus zwei Puncta und einer Semivocalis zusammengesetzte Neume — term for a neume formed from a semivocalis preceded by two puncta*

5 [s.XI] FRUT. brev. 14 p. 102: Semivocalis vel conexa. Item semivocalis, **semivocalis** praepunctis, **praebipunctis** et cetera.

semivocalis praepunctis *Bezeichnung für eine aus einem Punctum und einer Semivocalis zusammengesetzte Neume — term for a neume formed from a semivocalis preceded by a punctum*

10 [s.XI] FRUT. brev. 14 p. 102: Semivocalis vel conexa. Item semivocalis, **semivocalis** praepunctis, praebipunctis et cetera.

15 **semivocalis semitonis** *Bezeichnung für eine aus einer Semivocalis und einem Semitonus zusammengesetzte Neume — term for a neume formed from a semitonus preceded by a semivocalis*

20 [s.XI] NEUM. Punctum p. 69: Hemivocalis sive substringens v. Emivocalis praepunctis v. Emivocalis praebipunctis v. **Semivocalis semitonis**.

v. hemivocalis, flexa semivocalis, gutturalis innodans (semivocalis, clendens), pes semivocalis, quilisma semivocale

25 **sempertonus** *Kunstwort zur Übersetzung von ‚toniaeus‘ — artificial term for the translation of ‘toniaeus’*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 46, 7: „Fiunt igitur secundum hunc ordinem differentiae generum permixtorum sex“ secundum Aristoxenum, „una quidem enharmonii, tres autem chromatici, scilicet chromatici mollis, chromatici hemiolii et chromatici toniaei“ (est autem ‚aei‘ Graece idem, quod ‚sempet‘ Latine; unde dicuntur ‚toniaei‘, idest ‚sempertoni‘, ubi non intersunt differentiae aliae); „duae vero reliquae“ differentiae sunt „diatonici mollis atque“ diatonici „incitati“ (*cf. Boeth. mus. 5, 16 p. 365, 19-23*).

senaria -ae f. *sechstönige Ligatur — six-note ligature* [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 114, 35: Sequitur de **senaria**. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 10: Et nota, quod in hac **senaria** tres priores sunt semibreves et aequales et aliae duae rectae breves et ultima longa et sic ternariae numero aequipollent. ANON. Emmeram. 1 p. 140, 45. ANON. Emmeram. 1 p. 170, 15: Exemplum **senariae** patet hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 1 p. 170, 25.

senarius v. maneria col. 400, 51; mensura col. 444, 41

septachordum -i n. *siebertöniger Tonbereich — tonal compass that consists of seven pitches*

50 [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 14: **Septachordum**: diapente cum ditono et bis diatessaron. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 20: Monochordum: namque est unius soni singularitas. Dichordum: duarum sonorum secundum musice melodie distinctionem sibi proximorum continentia. ... **septachordum**: 7.

septenaria -ae f. *siebertönige Ligatur — seven-note ligature*

60 [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 130, 13: in hac senaria tres priores sunt semibreves et aequales et aliae duae rectae breves et ultima longa et sic ternariae numero aequipollent. Idem iudicium de **septenaria** et octonaria est habendum. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 16: In **septenaria** quinque priores sunt semibreves duo tempora continentes, quarum tres priores sunt aequales et continent unum tempus et duae aliae inaequales tempus aliud continentes. ANON. Emmeram. 1 p. 170, 18:

Exemplum **septenariae** patet sic (*sequitur exemplum*), octonariae sic. Ne mireris omnes figuras posse poni imperfectas.

septenarius -a, -um *siebertönig* — *of seven notes*
[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 114, 45: **septenaria** figura. ANON. Emmeram. 1 p. 130, 14: Et nota, quod in hac senaria tres priores sunt semibreves et aequales et aliae duae rectae breves et ultima longa et sic ternariae numero aequipollent. Idem iudicium de septenaria et octonaria est habendum. Figuram igitur **septenariam**, quoquo modo se habeat, protrahimus in hunc modum (*sequitur exemplum*).

septima -ae f. I. *Bezeichnung für die siebte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$* II. *'Septime'* — I. *term for the seventh note in the tonal system from A- $\sharp$* II. *seventh*

I *Bezeichnung für die siebte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$* — *term for the seventh note in the tonal system from A- $\sharp$*

[s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 269a: a quarta ($\cdot D \cdot$) ipsa in **septimam** ($\cdot G \cdot$) altera (*sc. diatessaron*). *al.* PS.-ODO dial. p. 258b: **septima** $\cdot G \cdot$, in quam terminatur authenticus tetrardus, id est auctor vel princeps quartus. *al.* GUIDO ep. p. 482, 189: cum secunda (*sc. parte*) invenies $\cdot E \cdot$ quintam ... et cum quarta $\cdot G \cdot$ **septimam**. HERMANN. mus. p. 28 (p. 130b). ORG. Medioli. rhythm. 105: Cantus venit in $\cdot D \cdot$ quartam, organum in **septimam**. *al.* COMPIL. Casin. 121-124, 27. FRUT. brev. 13 p. 98. [s.XII] GUIDO AUG. 45: Prima et secunda tam in acutis quam in gravibus vel superacutis, id est $\cdot a \cdot$ et $\cdot b \cdot$, faciunt tonum. ... Sexta et **septima**, id est $\cdot f \cdot$ et $\cdot g \cdot$, tonum. TON. Nivern. f. 143r p. 122: Quot principia habet (*sc. tertius tonus*)? Quatuor. Que? Decimam $\cdot c \cdot$, octavam $\cdot a \cdot$, **septimam** $\cdot G \cdot$, quintam $\cdot E \cdot$. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 14: Inter $\cdot c \cdot$ decimam et $\cdot G \cdot$ **septimam** est diatessaron. *al.* [s.XV] TRAD. March. 354. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 5: a sexta autem ad **septimam**, scilicet ab $\cdot F \cdot$ ad $\cdot G \cdot$, tonum. *al.* GUILL. POD. 3, 13.

II *'Septime'* — *seventh*

A *Bestimmung — determination*

[s.XIII] HIER. MOR. 14, 81 (p. 61): de **septima**, in **septimam**, et hoc dupliciter, aut faciendo duplex diatesseron vel diatesseron cum tritono. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 92, 5: quia septem habet (*sc. semiditonus cum diapente*) voces extremas et intermediarias computando, vulgariter dicitur una **septima**. IAC. LEOD. spec. 2, 95, 4: liquet consonantiam hanc in se continere voces septem, extremas duas et intermediarias quinque, et idcirco dicitur una **septima**. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 3. IAC. LEOD. spec. 5, 24, 10: **septima**, ut in semiditono vel in ditono cum diapente. *al.* HEINR. EGER 3 p. 41: Semiditonus cum diapente est **septima** et est una dictio habens quatuor tonos perfectos cum duobus semitoniis minoribus et fit inter $\cdot c \cdot$ solfaut et $\cdot D \cdot$ solre et e converso. Ditonus cum diapente etiam est **septima** continens quinque tonos perfectos cum semitonio minori et fit de $\cdot C \cdot$ faut ad mi de $\cdot b \cdot$ acuto. ANON. Seay p. 35. [s.XV] TRAD. Holl. X A 1: **septima** - semiditonus cum diapente - ditonus cum diapente. TRAD. Holl. II 3, 146: **Septima** debiliter sic est semiditonus cum dyapente ... potenter sic est ditonus cum dyapente (*cum exemplis*) (*sim.* CONR. ZAB. tract. p. 240. TRAD. Holl. XV 6, 81. TRAD. Holl. XV 9, 226). MICH. KEINSP. 6, 60: Septimus modus: **septimam** nuncupamus et, quamquam rariuscule hoc modo utamur, silentio praeterire haud decet, sed pauca de hoc conferamus. Nam veterum more dupliciter profertur: tremule, sic est semiditonus cum diapente confectus quattuor tonis semitoniisque duobus ... Gravius sonans, sic est ditonus cum diapente, contextos enim habet tonos quinque cum uno semitonio. SZYDLOV. 7, 151: Si autem ... resonancia causatur in

septima, hoc etiam contingit dupliciter: vel imperfecte, et sic est semiditonus cum dyapente, vel perfecte, et sic est ditonus cum dyapente.

B *als Tonabstand oder Sukzessivintervall* — *as distance between notes, or successive interval*

[s.XI] ARIBO 73 p. 72: Quando autem a finali chorda diapente transcendunt et sextam, **septimam**, octavam tangunt melodiae, tunc authenticorum formulis, quae alte extenduntur, conveniunt. FRUT. brev. 8 p. 62: Si quis autem cantus hos limites supervadit, hoc est in authentico ultra decimam, in plagi ultra **septimam** ascenderit, ... irregularis erit. [s.XIII] DISC. Omnis homo II 8 p. 253: Pro tono vel semitonio. ... Descendendo vero in eadem nota incipere et **septimam** ascendere. Et erit in diapason. MUS. MAN. 52, 19: In Gloriis vero sive in psalmis introituum solet hic tonus a tertia per duos tonos surgere in quintam et inde per semiditonum circumflexum tacta **septima** redire in quintam et pausare circa finem, facto eodem circumflexo ad finalem descendere. *al.* AMERUS 20, 14: Plagalis vel collateralis a sua finali voce usque ad sextam ascendit et de licencia usque ad **septimam**. HIER. MOR. 14, 94 (p. 61): Quatuor sunt, inquit (*sc. aliqui*), irregulares saltus infra diapason, videlicet de octava, in octavam, cum minus diapason, de **septima**, in **septimam**, cum duplex diatesseron. [s.XIV] IAC. LEOD. inton. 1, 22: Si vero aliquis cantus per duas voces vel plures sub suo fine descendat et de super ascendendo **septimam** non attingat, alicuius toni paris erit. IAC. LEOD. spec. 6, 48, 9. SUMM. GUID. comm. 3, 7. HEINR. EGER 5 p. 52: Plagales autem supra finalem usque ad quintam inclusive regulariter scandere possunt, sed raro, ad sextam vero licenter et rarius, scilicet semel ac bis, ad **septimam** quoque rarissime et excusatorie. *al.* COMPIL. Ticin. B 109. ANON. Seay p. 28. [s.XV] GOB. PERS. p. 191a. *al.* UGOL. URB. 1, 62, 5: ille tropus nuncupabitur imperfectus, si authenticus est, qui a fine suo in dicto diapason ascensu deficiet, ut si ad quintam, sextam vel **septimam** tantum attingat a fine et tanto magis est imperfectus, quanto magis a perfecta diapason distat. TRAD. Holl. XI 5, 44. TRAD. Holl. V 4, 146. GUILL. MON. 9 p. 56: De tonis discipulis. Par scandit **septimas**, quartas descendit ad aedes (?). ADAM FULD. 2, 15. *al.* LAD. ZALK. 3, 150: capere ... **septimam** descendendo est multum difficile. GUILL. POD. 4, 20. COMPEND. MUS. 136. ANON. Couss. I p. 446a: discantus non debet multum saltare per magnas species sicut per quintas, sextas aut **septimas** aut octavas, sed aliquando potest, non autem sepius. *al.* COMPIL. Salisb. 81: Semiditonus cum diapente fit ad **septimam** inclusis quattuor tonis et duobus semitoniis, scilicet de re ad fa in **septimam**, vel de mi ad sol in **septimam**. Ditonus cum diapente includit quinque tonos et unum semitonium, sicut de ut ad mi in **septimam**, fa la in **septimam**. SZYDLOV. 7, 140: ditonus cum dyapente est distancia constans ex quinque tonis et semitonio in fine **septime** tonum includendo. IOH. VELLE metr. 86.

C *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit)* — *in simultaneous sonority (in polyphony)*

1 *Gebrauch — usage*

a *im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen* — *with reference to the interrelation of two voices*

[s.XII] ANON. Pannain p. 116: sit cantus in $\cdot D \cdot$, tenor discantus talis erit: a **septima** ad octavam $\cdot c \cdot c \cdot d \cdot$. *ibid.* *al.* [s.XIII] MENS. Sciendum 14: quatuor modis potest fieri inchoatio motellorum ad tenorem, videlicet in notula eadem aut tertia aut quinta aut octava aut in quarta, et raro fit; <secunda vero>, sexta vero et **septima** penitus sunt evitandae. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 46, 12: <9>, quibus in discantibus utimur: una secunda, una tertia in semiditono et ditono, una sexta, una **septima** in semiditono cum diapente, una nona, una decima

in semiditono cum diapason et in ditono cum diapason, una undecima. IAC. LEOD. spec. 4, 50, 4: **Septima** in semiditono cum diapente petit diapente vel diapason. [s.XV] CONTR. Et primo II 37 p. 143 (p. 464b): dictum est prius, quod nisi sunt quinque species contrapuncti. Sed in discantu plures sunt, quia quarta et **septima** in discantu possunt esse species. CONTR. Speties discantus p. 283.

b in der sight-Technik — in sighting

[s.XV] GUIL. MON. 8 p. 53: Descendendo vero debemus syn- copare per tertiam bassam et secundam, quod est dicere per sextam et **septimam** altas.

c im Hinblick auf die Oktaverwandtschaft zur Oktave mit Septime — with reference to the octave affinity with the octave plus seventh

[s.XV] PROSD. contr. 3, 2: octava, que tantum valet quantum unisonus, quoniam omnis cantus inceptus in unisono inchoari potest in octava et e contra; ... et una decima, que propter causam dictam uni tercie assimilatur ... et quarta decima **septima**.

2 qualitative Bestimmung — qualitative determination

a als unvollkommener Zusammenklang — as imperfect simultaneous sonority

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: quoddam hominum genus in melioribus laetatur consonantiis, in vocibus vel sonis magis consonis ut in octavis, in quintis decimis, in quintis et quartis; aliud vero in rudioribus ut in tertiis et **septimis**, in decimis et undecimis. IAC. LEOD. spec. 2, 15, 4: consonantias de se imperfectas ut unam sextam vel **septimam**. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 14: nec in sextis, nec in **septimis** consistit perfecta melodia. al. ANON. Monac. II 66: contrapuncti quindecim sunt species, scilicet unisonus, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, **septima**, octava, nona, decima, undecima, duodecima, tredecima, quartadecima et quintadecima, quarum novem sunt perfectae et sex imperfectae. ... Sex imperfectae sunt illae: secunda, quarta, **septima**, nona, undecima et quartadecima. Et dicuntur imperfectae, quia raro vel nunquam ponuntur in biscantu. [s.XV] IAC. THEAT. 9: In terciis autem et sextis non potest esse consonancia. **Septima** autem est media, quia (ms.; ed.: quare) est proxima inter consonantem et dissonantem vocem, scilicet inter octavam et sextam, et ideo non est consonans, sed principium consonantie. ANON. Tegerns. III p. 103: Sunt alie concordantie sive species imperfecte ut tonus, id est secunda, que non dicitur consonancia, sed tantum pars eius, ditonus, id est tertia, diatesseron, id est quarta, sexta, **septima**, nona, decima, undecima, et dicuntur imperfecte, quia sine adiutorio perfectarum consonanciarum nullam perfectam symphoniam perficere possunt.

b als Dissonanz — as dissonance

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 92, 5: consonantia haec (sc. semiditonus cum diapente) ... quia septem habet voces extremas et intermedias computando, vulgariter dicitur una **septima**, quae ponitur inter imperfecte discordantes. IAC. LEOD. spec. 2, 95, 4: consistit ista consonantia (sc. ditonus cum diapente) inter voces ·F· sextae et ·e· duodecimae, inter quas quinque toni cum minore semitonio continentur, ut hic patet: (sequitur exemplum). In exemplo posito liquet consonantiam hanc in se continere voces septem, extremas duas et intermedias quinque, et idcirco dicitur una **septima**. Ponitur autem in numero perfecte discordantium consonanciarum, si voces eius absolute proferantur et non petant diapason vel unisonum. IOH. BOEN mus. 4, 50: **Septimam** ... veluti secundam ... cum Boetio ekmelicas, id est non melicas, merito appellamus. al. ANON. Seay p. 36: Sunt autem tredecim species musicae generales, quae habent ostendere, quomodo contrapunctus est ordinandus, unde sequitur primo unisonus, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, **septima**, octava, nona, decima, unde-

cima, duodecima, tredecima, et istarum aliquae consonant et aliquae dissonant. Dissonae vero sunt quinque, videlicet secunda, quarta, **septima**, nona et undecima. [s.XV] ORIG. ET EFF. 12, 1: Quarta, **septima**, nona, undecima, tonus et semitonium non concordant. Nam in proportionem superpartientia stant numeri eorundem. PROSD. contr. 3, 3: combinationes ... dissonantes sive discordantes sive dissonantias auribus humanis resonantes, sicut sunt secunda, quarta, **septima**. al. UGOL. URB. 2, 3, 18: Primarum autem vocum bipartitio fit, quia dicimus vocem primam, quam vocamus unisonum, tertiam, quintam et sextam consonantias esse, secundam vero, quartam et **septimam** dissonantias. al. PETR. BETSCHK p. 536, 34. ANON. London. II 3, 2: Prohibitae (sc. species): secunda, quarta, **septima**. IOH. TINCT. contr. 2, 18, 2: Solent etiam aliae discordantiae verae, hoc est **septima**, nona, quartadecima et similes, virtute chromatici semitonii vel intensiores vel remissiores effici, verumtamen tunc minime vel parum qualitas earum immutatur, semper enim discordantiae sunt. al. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 62. al. NICOL. BURT. 2, 1, 14. GUIL. MON. 6 p. 35: secundum usum modernum consonantiae dissonantes aliquotiens nobis serviunt, sicut dissonantia secundae dat dulcedinem tertiae bassae, dissonantia vero **septimae** dat dulcedinem sextae. GUIL. POD. 6, 2. FR. GAFUR. pract. 3, 3. al. FLOR. FAX. 2, 13, 2. CONTR. Et primo I 2 p. 137 (p. 462). al. CONTR. In presenti 24. CONTR. Not. quod novem 12. CONTR. Quot sunt spec. p. 75a.

septima alta Bezeichnung für die Oberseptime — term for the upper seventh

[s.XV] GUIL. MON. 8 p. 53: Descendendo vero debemus syn- copare per tertiam bassam et secundam, quod est dicere per sextam et **septimam** altas.

septima imperfecta v. septima perfecta - septima imperfecta

septima intensa - septima remissa Bezeichnung für die große bzw. kleine Septime — term that designates the major seventh, or the minor seventh

[s.XV] TRAD. Holl. XXI 6, 69: Omnis modus aut resonat ... aut in 7ma, et sic est semiditonus cum dyapenthe **remissa** vel ditonus cum dyapenthe in<ten>sa>.

septima maior - septima minor Bezeichnung für die große bzw. kleine Septime — term that designates the major seventh, or the minor seventh

[s.XV] PROSD. spec. 1, 13 p. 168, 22: Dyapente cum diptono est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium, quinque tonos et unum semitoniumque amplectantium acceptio et dicitur dyapente cum diptono, quoniam talis combinatio ex dyapente et diptono componitur. Et alio nomine **septima maior** nominatur. PROSD. spec. 1, 14 p. 168, 30: Dyapente cum semidiptono est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium, quatuor tonos et duo semitoniaque amplectantium acceptio et dicitur dyapente cum semidiptono, quoniam talis combinatio ex dyapente et semidiptono componitur. Et alio nomine **septima minor** nominatur. BART. RAM. 3, 2, 4 p. 101: **septima maior** aut **minor** sicut tonus et semitonium.

septima minor Bezeichnung für die verminderte Septime — term that designates the diminished seventh

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 4, 46: Et septima admittitur, dum ad quintam cantus descensum petierit et ei circumstiterit spatio duorum semitoniorum minorum, ut hic (sequitur exemplum). In hoc exemplo distat utrumque extremum ipsius septime equaliter ab utroque extremo ipsius quinte, ad quam cantus declinat, spatio semitonii minoris. Hinc est, quod credo huiusmodi **septimam minorem** claudere duriciem, quam si inequaliter extrema distarent (cf. Frobenius, Boen p. 156).

septima perfecta - septima imperfecta *Bezeichnung für die große bzw. kleine Septime — term that designates the major seventh, or the minor seventh*

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 15, 39: Semiditonus cum dyapenthe est quedam species, que apud musicos vocatur **septima imperfecta**. Et continet quatuor tonos perfectos et duos imperfectos, que sunt duo semitonia minora. ANON. Carthus. pract. 15, 42: Ditonus cum dyapenthe est quedam species, que apud musicos **septima perfecta** appellatur. Et continet in se quinque tonos perfectos et unum imperfectum, qui semitonium minus dicitur. TRAD. Holl. XX 3, 57: Semidytonus cum diapente est **septima imperfecta** constans ex quatuor tonis et duobus semitoniis. ... Dytonus cum diapente est **septima perfecta** et constat ex quinque tonis et uno semitonio. IOH. TINCT. diff. 228: **Septima perfecta** idem est quod diapenthe cum dytono. **Septima imperfecta** est idem quod diapenthe cum semidytono. IOH. TINCT. nat. 51, 5. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 11. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 4, 3: diapente cum semiditono eo, quod ex (*ms. Bruxelles BR II 4147; ed.*: quo) diapente et semiditono constituatur et quia discordantia haec quatuor tonos duoque semitonia tantum continet, communiter **septima imperfecta** nominatur. ... Dictumque est diapente cum ditono, quoniam ex diapente ac ditono confectum sit. Continet autem ipsa haec discordantia quinque tonos et unum semitonium, unde et **septima perfecta** vulgariter est appellata. TRAD. Holl. XVI 2, 45. CONTR. Quot sunt spec. p. 75a.

septima plena *Bezeichnung für die große Septime — term that designates the major seventh*

[s.XV] CONTR. Quot sunt spec. p. 75a: **Septima plena** vel mala octava. Tonus cum duobus semitonis cum quinta (*ed. om.*: cum quinta).

septima remissa *v. septima intensa - septima remissa saepius*

septimadecima (decimaseptima) -ae f. *I. Bezeichnung für die siebzehnte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$ II. Septdezime (Doppeloktave mit Terz) — I. term for the seventeenth note within the tonal system from A- $\sharp$ II. seventeenth (double octave plus a third)*

I Bezeichnung für die siebzehnte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$ — term for the seventeenth note within the tonal system from A- $\sharp$

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 113, 2: Item fit haec consonantia (*sc. semitonium minus cum diapente et diapason*) a vocibus ·E· quintae, scilicet ·E·lami in spatio, ad voces ·C· **decimaseptimae**, id est ·C·solfa. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 8: sol et fa in **decimamseptimam** in ·C·solfa.

II Septdezime (Doppeloktave mit Terz) — seventeenth (double octave plus a third)

A Bestimmung — determination

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 121, 12: Haec consonantia (*sc. semiditonus cum bis diapason*) a numero vocum, quas includit, una **decima septima** dici potest. Cuius ambae voces extremae in regula sunt vel spatio, et continentur ter in monochordo. CONTR. Quoniam hom. 2, 16: Nam sicut ex 15 et 3 componitur **decima septima**, sic ex 20 et 3 posset componi 22.

B im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)

1 qualitative Bestimmung — qualitative determination

a als Dissonanz — as dissonance

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 4: Dissonantie vero equaliter sunt sex, videlicet tertia, sexta, decima, terciadecima, **decimaseptima** et vigesima. UGOL. URB. 2, 6, 27: Quinta consonantia imperfecta sive dissonantia **septimadecima** nominata a decima, producta duabus annectitur consonantiis et ab eis per-

ficitur ut decima. *al.* CONTR. In presenti 22: Dissonantiarum alique sunt, que secundum auditum et secundum rationem compatibles sunt. ... Alie vero per compositionem ... ab istis procedunt, videlicet decima et tertia decima et **decima septima**.

b als (unvollkommene) Konsonanz — as (imperfect) consonance

[s.XV] UGOL. URB. 2, 5, 8: has esse consonantias imperfectas, quae ex secunda communi et universali nomine dissonantiae nuncupantur, scilicet tertiam, sextam, decimam, tertiamdecimam, **septimamdecimam**, vigesimam. UGOL. URB. 2, 6, 27: Quinta consonantia imperfecta sive dissonantia **septimadecima** nominata a decima, producta duabus annectitur consonantiis et ab eis perficitur ut decima. *al.* PETR. BETSCHK p. 537, 28: **Decima septima** eiam est bona concordancia. NICOL. BURT. 2, 1, 13: imperfectae (*sc. consonantiae contrapuncti*) ... Tertia, sexta, decima, tertiadecima, **decimaseptima** et vigesima. GUIL. MON. 6 p. 34: ex istis consonantiis sex sunt perfectae et sex imperfectae ... sex species imperfectae: tertia, sexta, decima, decimatertia, **decimaseptima**, vigesima. ANON. COUSS. I p. 443b: Item consonantiarum alia unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, tertiadecima, quintadecima, **septimadecima** (*ms.*; *ed.*: sextadecima), nonadecima, vigesima. ANON. COUSS. I p. 445: Item consonantiarum imperfectarum alia tertia, sexta, decima, tertiadecima, **septimadecima** (*ms.*; *ed.*: sextadecima), vigesima. CONTR. Primo sciendum p. 291: Imperfecte sunt (*sc. species biscantus*) 3^a, VI^a, X^a, XIII^a, XVII^a et vicesima. CONTR. Quatuor sunt p. 411b: Quando sunt multi cantores, potest aliquis illorum finire in imperfecta specie ut in tertia vel in decima vel in **decimaseptima**.

2 Gebrauch — usage

a im Hinblick auf die Oktavverwandtschaft zur Terz und zur Dezime — with reference to the octave affinity with the third and with the tenth

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 33: qualiter fit decima, taliter fit tertia et **decimaseptima**. PROSD. contr. 3, 2: una decima, que ... uni tercie assimilatur ... et **decima septima** tercie et decime. UGOL. URB. 2, 3, 29: decima consonantia est imperfecta ab ea tertia exorta, similiter **decimaseptima** a decima derivata consonantia est imperfecta. UGOL. URB. 2, 6, 31: qualis est tertia, talis est decima et talis **septima decima** (*ms.*; *ed.*: septidecima). PETR. BETSCHK p. 537, 28: **Decima septima** eiam est bona concordancia, quia habet se ad modum decime. IOH. TINCT. contr. 1, 14, 8. GUIL. MON. 6 p. 33. FR. GAFUR. pract. 3, 2: **Decimaseptima** tertiae et decimae aequisonans. *ibid.* *al.* CONTR. In presenti 22. CONTR. Quatuor sunt p. 410a: tertia et decima et **decimaseptima** idem sunt quoad contrapunctum. *ibid.* *al.*

b im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices

[s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 28: ex inferioris ascensu et superioris descensu **septimadecima** quintedecime (*ms.*; *ed.*: quintaedecima) copulatur ab octava productae, et e contra ex inferioris descensu et superioris ascensu contrariis praedictis existentibus motibus <nonaedecimae> consonantiae a duodecima productae **septimadecima** copulatur et ab ea perficitur. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 12, 19: Poterit ... tertiadecima quaelibet habere post se quamvis diversimode decimam, duodecimam, aliam tertiamdecimam, quintamdecimam, **decimamseptimam** et decimamnonam. IOH. TINCT. contr. 1, 12, 30: **Decimaseptima** post tertiamdecimam superiorem supra tenorem ponitur, quando tenor ipse non movetur vel quando unum, duos, tres aut quatuor (*sc. gradus*) descendit. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 17, 17: Poterit ... vicesima quaelibet habere post se, modis licet diversis, **decimamsepti-**

mam, decimamnonam, aliam vicesimam et vicesimamsecundam. Quomodo vicesima superior **decimamseptimam** post se habere potest. **Decimamseptimam** post se vicesima superior interdum supra tenorem assumit, quando tenor ipse immotus permanet vel quando unum aut duos, tres aut quatuor gradus ascendit vel unum descendit. GUIL. MON. 6 p. 34: Ordo autem istarum consonantiarum talis est: quando unisonus requirit tertiam, ipsa tertia requirit quintam ... ipsa decimaquinta requirit **decimaseptimam**, ipsa **decimaseptima** requirit decimamnonam. *ibid.* al. GUILL. POD. 6, 11: Tredecim sunt species contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, tertiadecima, quinquadecima, **decimaseptima**, decimanona, vigesima, vigesima-secunda. CONTR. Primo sciendum p. 291: duodecim sunt species biscantus, scilicet unus sonus, 3^a, V^a, sexta, octava, X^a, XII^a, XIII^a, XV^a, **XVII^a**, XVIII^a et XX^a.

c *im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen* — with reference to the interrelation of at least three voices

[s.XV] CONTR. Quatuor sunt p. 411b: Quando sunt multi cantores, potest aliquis illorum finire in imperfecta specie ut in tertia vel in decima vel in **decimaseptima**, sed nunquam in sexta nec in tertiadecima (*ms.*; *ed.*: nec quinta, in tertiadecima) nec in vigesima.

septimadecima imperfecta *v.* septimadecima perfecta - septimadecima imperfecta

septimadecima inferior *v.* septimadecima superior - septimadecima inferior

septimadecima maior - septimadecima minor *Bezeichnung für die große Septdezime (Doppeloktave mit großer Terz) bzw. die kleine Septdezime (Doppeloktave mit kleiner Terz) — term that designates the major seventeenth (double octave plus a major third), or the minor seventeenth (double octave plus a minor third)*

[s.XV] UGOL. URB. 2, 5, 20: **Septimadecima maior** est et **minor**. **Maiores septimadecima** ex tonis duodecim quatuor-que minoribus semitonis est connexa. **Minor septimadecima** ex undecim tonis et quinque semitonis est composita, quae maiore uno semitono maiore minor est.

septimadecima perfecta - septimadecima imperfecta *Bezeichnung für die große Septdezime (Doppeloktave mit großer Terz) bzw. die kleine Septdezime (Doppeloktave mit kleiner Terz) — term that designates the major seventeenth (double octave plus a major third), or the minor seventeenth (double octave plus a minor third)*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 2, 36: semiditonus supra bisdiapason **decimaseptima imperfecta**, ditonus supra bisdiapason **decimaseptima perfecta**. IOH. TINCT. contr. 1, 14, 1: De semiditono et ditono supra bisdiapason, id est **decimaseptima imperfecta** et **decimaseptima perfecta** *eqs. al.*

septimadecima superior - septimadecima inferior *Oberseptdezime - Unterseptdezime (Doppeloktave mit Terz) — upper seventeenth - lower seventeenth (double octave plus a third)*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 14, 13. IOH. TINCT. contr. 1, 14, 19: Decimamseptimam aliam supra tenorem **decimaseptima superior** post se requirit, quando tenor immotus permanet vel quando unum gradum aut duos aut tres aut quatuor ascendit vel descendit. IOH. TINCT. contr. 1, 14, 26. IOH. TINCT. contr. 1, 14, 35: Decimamseptimam aliam **inferior decimaseptima** post se infra tenorem postulat, si tenor ipse immotus permaneat vel unum gradum, duos, tres aut quatuor ascendat vel descendat. *al.*

sequens *v.* contrapunctus sequens

sequentia -ae *f.* „Sequenz“ — ‘sequence’

I *als erweiterte Form des Alleluia-Jubilus (in der Meßliturgie) — as expanded form of the Alleluia jubilus (within the liturgy of mass)*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 936/360, 8: Formarum autem tres sunt species, quarum prima in sonis, secunda in numeris, tertia in verbis. Illa autem prima, id est quae in sonis invenitur, ad armoniam pertinet. Non etenim in ea verba aliquid significantia, sed soni tantum sibimet ipsis aliqua ratione coniuncti queruntur, ut sunt **sequentiae** apud cantores. AURELIAN. 20, 17: Alleluia autem ab Hebreis sumpsimus, et lingua est. Dicitur enim „Laudate Deum“, quod pro dignitate sui in nulla lingua transmutatum est, quod et congrue ante evangelium canitur, ut per hoc canticum mentes fidelium quodammodo ad audiendum salutis verbum suscipiant purificationis initium. Hec iubilatio, quam **sequentiam** vocant, illud tempus significat, quando non erit necessaria locutio verborum, sed sola cogitatione mens menti monstrabit, quod retinet in se.

II *als selbständiger textierter Gesang (vor dem Evangelium) — as independent, texted chant (before the Gospel) [syn.: prosa]*

1 Definition

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 274: Primo enim incipitur alleluia, quod in generali laetitiam Christianis sub idiomate Graeco praesentat, et post hoc in versu specificatur magis, ut cum dicitur „Alleluia. Laetabitur iustus“. In fine autem versus resumitur alleluia. Et <in> alleluia additur cauda quaedam, sicut neuma in antiphonis. Et multoties loco caudae cantatur **sequentia**, puta cum missa celebratur cum maiori sollemnitate. Est autem **sequentia** cantus ex pluribus versiculis compositus, sicut „Laetabundus“ vel „Benedicta es, caelorum“. Cantus autem iste per tonos regulatur sicut alii. Et duo versiculi sese sequentes in eadem concordantia ut plurimum decantantur. Isti autem tres cantus, puta responsorium, alleluia et **sequentia**, cantantur immediate post epistolam et ante evangelium in mysterio et reverentia trinitatis ... Sed **sequentia** cantatur ad modum ductiae, ut ea ducat et laetificet, ut recte recipiant verba novi testamenti, puta sacrum evangelium, quod statim postea decantatur. Et missa aliquoties est sine alleluia et **sequentia**, puta tempore luctus vel paenitentiae, et loco istorum cantatur tractus, qui est cantus ex versibus aggregatus. [s.XV] ANON. Carthus. inton. 19: si aliquando fiat verborum expressio unicuique note sillabam attribuens, talis modulatio vocatur prosa ut in illo responsorio „Verbum caro factum est“, cuius neuma habet prosam „Quem ethera“. Que prosa in neuma ipsius alleluia communiter vocatur **sequentia**, quia sequitur ipsum alleluia tanquam eius cauda.

2 Gebrauch — usage

a generell — general

[s.IX-X] COMM. BR. 273: De tono octavo ... ammonendum, quia quaedam non eiusdem toni antiphonae indiscretam iniorum similitudinem habent, ut in **sequentis**; cui melo quaeque aptanda sit, videatur et maxime, cuiusque cantus attendatur finis, in quo cuiusque toni proprietates evidentius claret. [s.X-XI] ORG. Paris. descr. 2. COMM. Guid. 36 p. 159. FRUT. ton. p. 127. FRUT. ton. p. 181: De **sequentis**. In melodis, quas **sequentias** vocant, a pluribus multum erratur, dum quasdam illarum ab alio tono incipi et in alio finire putatur, licet ipse quarumdam sonus hoc assimilare videatur, sicut in „Eia recolamus“ et „Congaudent angelorum chori“. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 51, 4: in illis cantibus, qui ... omnino neumatibus carent, sicut ympni, „Sanctus“, „Agnus Dei“, „Kyrie“, „Gloria in excelsis“, alleluia, gradalia, offerendae, communionis, prosae sive **sequentiae** ceteraque cantuum genera. METROL. 60 p. 85: more prosarum, id est **sequentiarum**. HIER. MOR. 24, 98 (p. 177): in **sequenciis** versus

post verum resumitur. HIER. MOR. 24, 158 (p. 178): si musicus pulcherimam istoriam de sancto vel de sanctis facere cupit, hunc in faciendo ordinem debet habere, ut scilicet antiphonam vel antiphonas in primis vesperis super psalmos statuatur ... in missa **sequenciam** faciat de gradu pulcherimo. IOH. GROCH. 214: Cuius (*sc. maximi sacramenti ecclesiae*) partes sunt officium vel introitus, „Kyrie eleison“, „Gloria in excelsis Deo“, oratio, epistola, responsorium, alleluia, **sequentia**, evangelium, „Credo in Deum“, offertorium, secreta, praefatio, „Sanctus“, canones missae, „Agnus“, communio, post communionem. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 24-27. GUIDO DION. 2, pr. 275: qualiter octo toni non solum ad intonationem psalmodum, immo etiam ad antiphonas, nocturnalia, responsoria, invitatoria, „Venite“, hymnos, missarum introitus, responsoria, alleluia, tractus, **sequentias**, offerendas et postcommuniones adaptari convenienter et applicari debeant. IAC. LEOD. spec. 4, 11, 7: in prosa vel **sequentia**. [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 10: commixtio specialius fieri solet, cum cantus choralis imitatur mensuratum, quoniam tunc quadrata ponitur pro longa et illa quadrangula pro brevi, sicut fit in aliquibus **sequentiiis** et in symbolo. IOH. CICON. mus. 2, 28 p. 296, 7: Prosaicus (*sc. cantus*) est multis verbis et sillabis abundans ut in processionalibus, antiphonis et in melodiis **sequentiarum** et in prolixioribus responsoriis. IAC. TWING. p. 94, 4. PROSD. plan. 2, 8 p. 96, 19: propter cantus prosaicos, qui sunt cantus ex longa serie verborum contexti, sicut **sequentie**. IAC. THEAT. 37: Prosaicus (*sc. cantus*) dicitur eo, quod non retinet regulam in se, ut haec (*ms.; ed.: hodie*) **sequencia**: „Christi hodierna“. NICOL. CAP. p. 322. PS.-GUIDO corr. 51. al. GUIL. MON. 9 p. 55: in cantu prosaico sive prosarum, hoc est **sequentiarum**. FLOR. FAX. 1, 12, 6. ANON. COUSS. I p. 446a: omnis cantus debet incipi a consonantia perfecta et finire, nisi pausa praecedit; et tunc potest incipi ad placitum, sed finire semper imperfectam etiam, si sit in **sequentiiis** aut in hymnis excepto primo et ultimo versibus.

b *im Hinblick auf den Vortrag — with respect to performance*

[s.XIII] INST. PATR. 20. IOH. AEGID. 17, 5: Et hoc solo musico instrumento (*sc. organo*) utitur ecclesia in diversis cantibus et in prosis, in **sequentiiis** et in hymnis, propter abusum histrionum eiectionis aliis communiter instrumentis. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 87, 25: Item pro singulis tonis ponantur hic „amen“ vel caudae, quae dici possunt in solemnitatibus, vel quando choralibus amplius cantare placet in fine alicuius antiphonae, responsorii vel **sequentiae** seu prosae, et fit ad cantus primi <toni> finis talis: „Amen“ (*cum melodia*). Tacitus cantus dicitur per clausulas, sicut notatus est, ita, quod, cum una pars chori incipit et cantat primam clausulam, alia taceat, et, cum haec chori pars cantat secundam, <taceat>, quae primam cantaverat, sicque alternatim decantentur illius cantus clausulae ad modum fugae dispositae usque prope finem, ubi duo ponuntur tractus, et ibi duae chori partes simul cantent et insimul cantum finiant. [s.XV] CONR. ZAB. chor. 2, 15: Item etiam hoc pertinet ad cantandum mensuraliter, quod unus chorus alteri se conformet in mensura. Non enim expedit, quod unus chorus plus alio festinet aut prolixiorem mensuram servet in cantando, quando vicissim sive alternatim aliquid cantant per versus, ut hymnum vel **sequentiam**, „Et in terra“ et alia huiusmodi, praesertim dum non luditur in organis.

c *im Hinblick auf den Ambitus — with respect to ambitus* [s.XI] COMM. Guid. 36 p. 127: in cantibus **sequentiarum**, qui enormes et adulterini dici possunt, quod finire deberet (*sc. cantus plagis protus*) legitime in ·D· gravi, finitur superius per diapason in ·d· acuta, ut in **sequentia** „Laudes salvatoris“ invenitur, quod irregulare est, ut sub finali sua per dia-

pason quilibet cantus deponatur, quod tamen fit, cum in ·D· gravi incipitur, neuma vel ad ·D· gravem deponitur et in ·d· acutam finitur. COMM. Guid. 65 p. 145. ANON. Prag. 285: in quibusdam videlicet antiphonis et responsis nocturnalibus et maxime in modulis vulgate **sequentiiis** dictis sollempnibus editis tamen solummodo tonis iunioribus, scilicet ut, quia laterali tono a finali suo V^{tum} vel VI^{tum} non licet excedere ptingum, progrediatur duplo licentiose, id est ad X^{tum} usque vel XI^{tum}. QUAEST. MUS. 1, 11 p. 21: Sunt quaedam melodiae ut „Kyrieleyson“ et **sequentiae**, quae, cum illis legibus artis sint liberae, quibus constringuntur offertoria, responsoria et antiphonae, ut nec versus nec psalmi nec „seculorum amen“ soleant illis sicut istis apponi, liberiore lascivientes licentia et arbitrio non nunquam transcendunt geminam diapason in monochordo. [s.XIII] MUS. MAN. 28, 20: Organici vero cantus seu cantilenae, quas dicunt **sequentias**, nullius regulae freno detentae, quae nunc ad abissos descendunt, nunc astra super-volare contendunt, quatuor regulis nequeunt esse contentae, quibus etiam quinque regulae pluribus in locis vix queunt sufficienter servire. MUS. MAN. 46, 17. METROL. 17 p. 80. METROL. 26 p. 81: Octavus vero modus usque ad quartam vocem regulariter (*sc. potest descendere*), irregulariter vero ad quintam et aliquando ad sextam, sed raro, vel ad septimam; et hoc praecipue in prosis et **sequentiiis** ad missam, ut in „Christi hodierna“ et „Alle- Celeste“ et „Ad celebres“ et „Christo inclita candida“ et in consimilibus (*sim.* TON. Sar. p. 54: ... in prosis, id est in **sequenciis** ...). TON. Sar. 11: Si autem inferius quam quintam vocem descenderit (*sc. secundus tonus*) vel superius quam sextam vocem ascenderit, scilicet in antiphonis, vel septimam in responsoriis vel nonam in gradalibus cum suis versibus et in **sequenciis**, tunc cantus falsus erit. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 3, 247: mixtio (*sc. authentici et plagalis toni*) maxime in quibusdam **sequentiiis**, sicut in **sequentia** „Laudes crucis“, „Letabundus“ multisque aliis cantibus satis notabiliter reperitur. [s.XV] TON. Subl. p. 63, 14: sunt aliqui cantus, qui gaudent utroque tono, principali videlicet et placali, sicut sunt **sequentiae**, cantilenae, cantus figurati.

sequitus -us m. *Begleitstimme — accompanying voice* [s.XV] ORG. Ambros. p. 5: Ratio **sequitus** est ista. Si aliquis vult scire **sequitum**, oportet se scire sex rationes, videlicet bene cantum firmum, et cognoscere, si cantus ascendit vel descendit, et scire, quid est concordantia et quid est discordantia et quid est consonantia, et scire, si **sequitus** debet incipere in voce vel in secunda vel in quarta vel in quinta, quia **sequitus** non est nisi secunda, quarta <et> aliqua vice quinta. ... Item ille, qui facit **sequitum**, debet incipere semper in voce. cf. *Handschr., Musiktheorie 3, p. 6*

serenimpha (sirenimpha) *Bezeichnung für eine fünftönige auf- oder absteigende Neume — term for an ascending or descending neume with five pitches* [s.XI] COMPIL. Casin. 20-23, 16: Et ille (*sc. unus magister*) per studium artis neumarum casibus demonstrat ita, ut diximus, serena voce, ostendens per [quinque] neumas in quinque cordis ascendit vel descendit per gradibus cordarum tonando. Ita illa una neuma, quae per quinque gradibus cordarum tonando ascendit vel descendit, **serenimpha** (*glo.: gradata, tardata*) vocatur. NEUM. Prima p. 82: **Sirenimpha** in suptis facta est sic ꝑ̇. **Sirenimpha** in supra facta est sic ꝑ̇. cf. *Floros, Neumenkunde 2, p. 76*

series manualis *Bezeichnung für die Tonskala der Guidonischen Hand — term for the sequence of pitches on the Guidonian hand*

[s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 6: **Series** musicalis **manualis** sive <manus>. ·Γ·ut, ·A·re, ·B·mi, ·C·faut, ·D·solre, ·E·lami, ·F·faut, ·G·solreut, ·a·lamire, ·b·fa·h·mi, ·c·solfaut, ·d·lasolre, ·e·lami, ·f·faut, ·g·solreut, ·aa·lamire, ·bb·fa·h·mi, ·cc·solfa, ·dd·lasol, ·ee·la. Quid est **series manualis** et quid limes. **Ser-**ies igitur **manualis** est viginti limitum litteris, vocibus et proprietatibus distinctorum legiptima comprehensio. *ibid.* al. IOH. OLOM. 3 p. 8. IOH. OLOM. 5 p. 15: ·Γ·grave, quod est principium **seriei manualis** et radix primi cantus h̄ duralis. IOH. OLOM. 5 p. 16 - 6 p. 18.

servus -i m. ‚Diener‘ (Bezeichnung für die plagalen Kirchen-tonarten) — ‘servant’ (term for the plagal modes) [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 199: Omne melum compositum, si in sua finali vel per magistratum finalis incipitur et suum diapente non transgreditur, inferius autem finali ad unam chordam protenditur, quia diapente amborum, idest domini et **servi**, est commune, etiam melum erit commune. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 489a: sic constringit regula; duas supra dat gratia; / infra nam potentia raptant **servorum** spatia (*cum melodia*). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 33, 18: quidam sunt plagales, discipuli vel **servi**. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 20: quattuor authentici ... dicuntur domini, dicuntur magistri, dicuntur duces. Plagales vero respectu authenticorum dicuntur **servi**, discipuli, comites et pauperes. HUGO SPECHTSH. 437: Authentos dominos dicas **servosque** plagales. / Sic primi **servus** tonus est de iure secundus, / tertius hinc dominus, eius **servus** quoque quartus. / Cum quinto domino sextum **servum** sociabo. / Septimus octavo redimitus sit quoque **servo**. / Nomina sunt alia diversa plagalibus apta. / Authentici sursum tendunt **servique** deorsum. HUGO SPECHTSH. comm. p. 110. [s.XV] ANON. Carthus. nat. 3, 8: autenti domini appellantur, plagales vero **servi**. TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 15: Thoni autem sive tropi pares ... dicuntur plagales, collaterales, **servi** vel etiam subiugales, quia cantus eorum versatur vel maxime versabilis est in gravibus. Sicut ergo dominorum sive principum est esse supra et **servorum** infra, sic cantus autentorum ... discurrit vel maxime discurrere potest in acutis. Cantus vero plagalium ... discurrit in gravibus vel in bassa (*sim.* TRAD. Holl. XXI 7, 9). TRAD. Holl. XXIV 12, 36: plagales (*sc. toni*) vero dicuntur collaterales, serviles vel subiugales, quare indigniores, scilicet tamquam **servi** et discipuli. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 11: dicitur plagalis tamquam subiugalis vel **servus** autenti. SZYDLOV. 12, 3: toni pares etiam sunt quatuor in numero: secundus, quartus, sextus et octavus; etiam fere ab omnibus musicis his nominibus appellantur, et primo: plagalis, subiugalis, discipulus, filius, **servus**, minor frater. *ex errore ed. pro secundus*: VERS. Postquam pro 291.

sesqualter (sesqualter) -era, -erum *Quint-, im Quintabstand* — at the interval of a fifth [s.V] MART. CAP. 1, 11: eminentiora prolixarum arborum culmina perindeque distenta acuto sonitu resultabant; quicquid vero terrae confine ac propinquum ramis acclinibus fuerat, gravitas rauca quietabat. At media ratis per annexa succentibus duplis ac **sesqualteris** nec non etiam sesquiterciis, <sesqui>octavis etiam sine discretione iuncturis, licet intervenirent limmata, concinebant (*inde* REG. PRUM. 5, 29). [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 416: contingit, ut quartis locis voces sesquiterciae, quintis inveniuntur **sesqualterae**. [s.XI] ODOR. SEN. p. 208: Ad hanc (*sc. lichanos meson*) moduletur tonum parhypate meson, **sesqualteram** modulationem servans ad trite diezeugmenon. ARIBO 11 p. 37: Quinque credimus musas quinque maiores symphonias: sesquiterciam, **sesqualteram**,

duplam, triplam, quadruplam. [s.XII] TON. Gratianop. p. 48. [s.XIII] AUGUST. MIN. BV 161: proporcionales consonancias ... scilicet que **sexqualtera**, que sexquitercia.

subst. sesqualter -i m. vel sesqualtera (sesqualtera) -ae f. Bezeichnung für die Quinte (abgeleitet von der Bezeichnung für das Zahlenverhältnis 3:2) — term for the fifth (derived from the term for the ratio 3:2) [syn.: diapente] [s.VI] BOETH. mus. 2, 20 p. 253, 20: proportiones, quae sunt scilicet multiplicis ac superparticularis, dupli, tripli, quadrupli, **sesqualteri** atque sesquitercii consonantiae (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 2, 20, 124b: consonantiae quadrupli, dupli, tripli, **sexqualter**, sexquitercius). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 183, 16: duo diapason symphoniam faciunt, tria vero ad duo **sesqualteram**, quatuor ad tria diatesseron. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 1: Quinque sunt consonantiae musicae: diatessaron, quae et sesquitercia dicitur; diapente, quae et **sesqualtera**; diapason, quae et dupla vocatur. ANON. Prag. 110: ·H· et ·A· aequisonabit per diapason duplo, ·L· vero ad ·H· consonabit per diatesseron epitrito succinetque ad ·P·, quae est XV^{ma}, **sesqualtero**. ANON. Prag. 170: dicimus ... consonum autem, cum principali rite canentis voci vel consonat humiliter sesquitercio vel altius concinit **sesqualtero** organalis vel **sesqualtero** gravius consonat et sesquitercio altius concinit organali principalis. [s.XIII] HIER. MOR. 17, 192 (p. 110). [s.XIV] MARCH. luc. 4, 4, 4: dyapente consonantia emiolia et **sesqualtera** nuncupatur. al. IAC. LEOD. comp. 3, 3, 4: aut aequaliter incipit aut minime et, si aequaliter, in duplo incipere manifestum est oportere aut in triplo aut in quadruplo aut **sesqualtero**. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 7: Item consonantiae aliquae a suis nominantur proportionibus; secundum quem modum diapason dicitur una dupla, diatessaron una sesquitercia, diapente una **sesqualtera**. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 14 p. 354, 15. IOH. CICON. prop. 14 p. 428, 7: consonantia, que nuncupatur dyapente, emiolia, sextupla, **sesqualtera** et sistema secunda, que unum et idem sunt. IOH. TINCT. diff. 230: **Sesqualtera** idem est quod diapenthe aut emyolia proportio.

sesquioctavus -a, -um *im Ganztonabstand* — at the interval of a tone

[s.V] MART. CAP. 1, 11: succentibus duplis ac sesqualteris nec non etiam sesquiterciis, <sesqui>octavis etiam sine discretione iuncturis (*inde* REG. PRUM. 5, 31).

subst. sesquioctavus -i m. vel sesquioctava -ae f. Bezeichnung für den Ganzton (abgeleitet von der Bezeichnung für das Zahlenverhältnis 9:8) — term for the tone (derived from the term for the ratio 9:8)

[s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 53: **sesquioctavum** remissum in ·c·. al. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 2: Auctores musice nuncupaverunt tonum epogdoun, dyastema, emelis, colon et **sesquioctavum**. al. [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 12 p. 374, 14: **sesquioctava** armonica. IOH. CICON. prop. 12 p. 426, 2: tonus dyastema, emilis, colon, epogdous et **sesquioctavus** vocatur. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 44: tonus ipse **sesquioctava** vel epygdous vocetur. DIFF. MUS. 29: prima ... coniunctio phtongorum tonus est, quem auctores musice nuncupaverunt tonum, diastema, cola, emelis et **sesquioctavum**. BONAV. BRIX. 14, 14: Auctores musicae nuncupaverunt tonum epogogum, diastema, emmelis, colon et **sesquioctava**. FLOR. FAX. 2, 18, 4: Tonus vel **sesquioctavus**.

sesquitercialis -e *Quart-, im Quartabstand* — at the interval of a fourth

[s.XI] ANON. Prag. 188: organum **sesquiterciale**, quod omnibus magis est rationale, semitonium nullum dignatur transcendere, sed circa finalem ad semitonium usque pervagare vel

in maioribus tonis ad aliam superiorum ptongorum dispositionem transiliendo evadere.

sesquitertius -a, -um *Quart-, im Quartabstand* — *at the interval of a fourth*

[s.V] MART. CAP. 1, 11: succentibus duplis ac sesquialteris nec non etiam **sesquitertiis**, <sesqui>octavis etiam sine discretionem iuncturis (*inde* REG. PRUM. 5, 29). [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 415: contingit, ut quartis locis voces **sesquitertia**e, quintis inveniantur sesquialterae. [s.XI] ARIBO 11 p. 37: Quinque sesquialteram, duplam, triplam, quadruplam. [s.XII] TON. Gratianop. p. 48: Hipermixolidius in ipso diatonico / sub intenso alteratur epocdoi modulo / tali vocum rationem distinguente numero / percurrente diapason aream sexquialtero / tetracordo ac triformi simul **sexquitercio**. [s.XIII] AUGUST. MIN. BV 161: proportionales consonancias ... scilicet que sexquialtera, que **sexquitercia**.

subst. sesquitertius -i m. vel sesquitertia -ae f. Bezeichnung für die Quarte (abgeleitet von der Bezeichnung für das Zahlenverhältnis 4:3) — term for the fourth (derived from the term for the ratio 4:3)

[s.VI] BOETH. mus. 2, 20 p. 253, 21: manifestae primaeque ac simpliciores eveniunt proportiones, quae sunt scilicet multiplicis ac superparticularis, dupli, tripli, quadrupli, sesquialteri atque **sesquitertii** consonantiae (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 2, 20, 124b: mediocriter inaequales. Ex his consonantia quadrupli, dupli, tripli, sexquialter, **sexquitertius**). [s.X-XI] TON. Leod. pr. 1: Quinque sunt consonantiae musicae: diatessaron, quae et **sesquitertia** dicitur; diapente, quae et sesquialtera; diapason, quae et dupla vocatur; diapente ac diapason, quae et tripla nuncupatur; bis diapason, quae et quadrupla. ANON. Prag. 171: dicimus ... consonum autem, cum principali rite canentis voci vel consonat humiliter **sesquitertio** vel altius concinit sesquialtero organalis vel sesquialtero gravius consonat et **sesquitertio** altius concinit organali principalis. [s.XIII] HIER. MOR. 17, 192 (p. 110). HIER. MOR. 28, 70 (p. 290): necessarium est, ut omnes V corde ipsius vielle corpori solido affigantur nullaque a latere, ut aplicacionem digitorum queant recipere. Sic tamen sint disposite secundum sonum, ut easdem claves per se constituent, quas modo prime, et prima corda, secunda, tertia et quarta, sed non quinta, que non unisona cum quarta, sed **sesquitercia** fieri debet, id est in ·g· collocata superacuto. [s.XIV] MARCH. luc. 4, 3, 4: consonantia dyatessaron epitrita et **sesquitercia** nuncupatur. al. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 7: diapason dicitur una dupla, diatessaron una **sesquitertia**, diapente una sesquialtera, sic de ceteris. COMM. Boeth. II p. 230, 9: prima consonancia musice est **sesquitercia**, id est diatessaron. [s.XV] IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 15: in hac proportione (*sc.* 4:3) ponitur ea consonantia, que vocatur dyatessaron et epitrita et sistema prima et **sesquitertia**. IOH. TINCT. diff. 231: **Sesquitertia** idem est quod diatessaron aut epytritum proportio. IOH. TINCT. pr. 1, 6, 36: plerique talem concordantiam diatessaron epytritum aut **sesquiterciam** et e contra proportionem hanc diatessaron vocitant.

sexarius v. maneria col. 400, 51

sexta -ae f. *I. Bezeichnung für die sechste Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$ II. „Sexte“ — I. term for the sixth note in the tonal system from A- $\sharp$ II. sixth*

I Bezeichnung für die sechste Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$ — term for the sixth note in the tonal system from A- $\sharp$ [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 257a: a ·F· enim in tertiam ·C· unum diatessaron est, a tertia ·C· in **sextam** ·F· aliud inve-

nitur, a **sexta** ·F· in nonam primam ·b· tertium restat. al. GUIDO ep. p. 514, 323: gravis ·F· **sexta** ad superquartam ·b·. al. ORG. Mediol. rhythm. 89: nam si cantus sonat **sextam** gradatim ad terciam, / organum quasi per gradus ascendit ad decimam. al. COMPIL. Casin. 121-124, 19. al. FRUT. brev. 13 p. 97. [s.XII] GUIDO AUG. 44: Prima et secunda tam in acutis quam in gravibus vel superacutis, id est ·a· et ·b·, faciunt tonum. ... Quinta et **sexta**, id est ·e· et ·f·, semitonium. **Sexta** et septima, id est ·f· et ·g·, tonum. eqs. TON. Gratianop. p. 31. al. TON. Nivern. f. 141v p. 120: Quot principia habet (*sc. primus tonus*)? Quatuor. Que? Octavam ·a·, **sextam** ·f·, quartam ·d·, terciam ·c·. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 245: Cum **sexta** ad primam nonam dyatessaron et prima nona ad tertiam decimam dyapente reddat, in quinto vel in sexto (*sc. tono*) prima nona valebit. ENGELB. ADM. 4, 26, 14. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 63, 10: inter ·b· primam nonam et ·F· **sextam** est diatessaron. al. [s.XV] TRAD. March. 354. GUILL. POD. 3, 13.

II „Sexte“ — sixth

A als Tonabstand oder Sukzessivintervall — *as distance between notes, or successive interval*

[s.XI] GUIDO micr. 13, 13: In autentis ... praeter deuterum eadem principia et fines distinctionum minime licet ad **sextas** intendere (*inde* ANON. Lips. p. 158. IAC. THEAT. 31). al. ARIBO 73 p. 72: Quando autem a finali chorda diapente transcendunt et **sextam**, septimam, octavam tangunt melodiae, tunc autenticorum formulis, quae alte extenduntur, conveniunt. ORG. Montep. 4: primam vocem organi, id est inceptio-nem, ponat (*sc. aliquis*) cum cantu vel inferius in diapason vel superius vel in eadem vel in quinta vel in quarta, aliquando et in tertia vel **sexta**. al. IOH. COTT. mus. 12, 14: Plagales autem omnes a finali usque ad quintam, quod est diapente, ascendunt et licenter **sextam** assumunt (*inde* CONR. ZAB. tract. AZ 10. *sim.* REG. COMP. p. 193). al. [s.XII] GUIDO AUG. 407: Si enim alicui cantuum ubique conferas plagalem compositionem et in quodam loco ultra **sextam** quantumlibet efferas, scias te viciose egisse et viciosum esse opus tuum. al. TON. Cist. 41. ANON. Cist. I 21 p. 36: Nullus itaque plagalis ultra **sextam** elevari et nullus autentus plusquam una voce debet deponi. al. ANON. Cist. II c. 1151C. al. ANON. La Fage I 10, 9: Si tertii modi cantum componere cupis, hilariter facias eum ad **sextam** ascendere. al. ANON. Pannain p. 114: Preterea sciendum, ut omnis autentorum cantus ad quintam vel ad **sextam** sepius et licite protendatur, regulariter ad octavam. al. COMPIL. Paris. II p. 76. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 489a. MUS. MAN. 3, 24: De cantibus istis, qui nec ultra **sextam** elevantur nec plusquam una voce sub finali deponuntur. al. IOH. AEGID. 12, 24. al. AMERUS 20, 14: Plagalis vel collateralis a sua finali voce usque ad **sextam** ascendit et de licencia usque ad septimam. VERS. Postquam pro 297. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 4. al. GUIDO DION. 1, 3, 272. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 39. al. IAC. LEOD. spec. 6, 51, 14. al. QUAT. PRINC. 3, 29. al. SUMM. GUID. 177. al. ANON. Michaelb. I p. 48. HEINR. EGER 5 p. 52: Plagales autem supra finalem usque ad quintam inclusive regulariter scandere possunt, sed raro, ad **sextam** vero licenter et rarius, scilicet semel ac bis. al. COMPIL. Ticin. G 324: pro **sexta** ascendente fit tertia descendens, et erit unisonus. al. ANON. Seay p. 28. PAUL. FLOR. 14. al. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 40-41. IOH. CICON. mus. 2, 36 p. 310, 23. al. PROSD. plan. 2, 12 p. 110, 5. al. IAC. THEAT. 29. al. NICOL. CAP. p. 322. al. GOB. PERS. p. 191a. al. PROSD. spec. 1, 11 p. 168, 7: dicitur enim **sexta** eo, quod unus duorum sonorum talem combinationem producentium in sexto loco manus musicalis ab altero reperitur, ut est a primo ·G· ad primum ·E·. al. ANON. Claudifor. 4, 1, 16. al. ANON. Gemnic. 3, 2, 10. al. UGOL. URB. 1, 62,

5. *al.* GEORG. ANS. 3, 96. *al.* TRAD. HOLL. IX 2, 3, 30. *al.* TRAD. HOLL. I 2, 3, 7. *al.* TRAD. HOLL. XI 5, 20. *al.* TRAD. HOLL. XXIII 2, 3, 4. *al.* TRAD. HOLL. XXIV 9, 10 (En). TRAD. HOLL. V 4, 574. *al.* TRAD. HOLL. VII 4, 165. TRAD. HOLL. XIII 4, 31, comm. *al.* TRAD. HOLL. XX 4, 27. *al.* TACT. BONA 7. *al.* CONR. ZAB. tract. p. 242. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 2. *al.* COMPOS. Capiendum 4, 14. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 69. *al.* IOH. HOTH. contr. II 23. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 136. GUIL. MON. 6 p. 35. *al.* BONA. BRIX. 15, 3. *al.* ADAM FULD. 2, 7. *al.* LAD. ZALK. 3, 136: de **sexta**, ad **sextam**. *al.* TRAD. HOLL. XXII 11, 3. GUIL. POD. 4, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 10. MICH. KEINS. 6, 50. *al.* FLOR. FAX. 2, 15, 7. ERASM. HOR. p. 74b-75a. TRAD. HOLL. XVI 3, 1, 20. ANON. COUSS. I p. 446a-b. SZYDLOV. 10, 25: tercius tonus, qui suum tenorem incipit in **sexta** supra suam finalem. TRAD. HOLL. XXI 8, 4. TRAD. HOLL. XVII 259. *al.* TRAD. HOLL. XIX 274. *al.* TRAD. HOLL. XII 7, 9. *al.* TRAD. HOLL. XIV 10, 21. *al.* ORG. Ambros. p. 6. CONTR. Nota quod II 6. *al.* CONTR. Salvator 37. *al.* MON. Prima corda I 66 (*sim.* MON. Prima corda II 67).

B *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit)* — *in simultaneous sonority (in polyphony)*

1 *qualitative Bestimmung — qualitative determination*

a *als Dissonanz — as dissonance*

[*s. XIII*] ANON. COUSS. IV p. 80, 9: vilis discordantia sive taediosa, quae est **sexta**. *al.* [*s. XIV*] MARCH. luc. 2, 6, 2: propter aliquam dissonantiam colorandam, supple terciam, **sextam** sive decimam (*ad loc.*: BONA. BRIX. 24, 81. BONA. BRIX. 24, 97). *al.* COMPIL. Ticin. G 313: Nota, quod quatuor sunt consonantie in contrapunto, videlicet quinta, octava, duodecima et quintadecima. Et dissonantie sunt quatuor, videlicet tertia, **sexta**, decima et tertiadecima. *al.* ANON. Monac. II 88: Dissonantes sunt quatuor, scilicet tertia, **sexta**, decima, tredecima. Et dicuntur dissonantes, quia in ipsis cantus non potest incipi necque finiri. PAUL. FLOR. 4. [*s. XV*] IAC. THEAT. 9: In terciis autem et **sextis** non potest esse consonancia. *ibid.* *al.* UGOL. URB. 2, 3, 40: Sunt igitur consonantiae ... unisonus ratione originis, quinta, octava, duodecima, quintadecima, nonadecima; dissonantiae sunt tertia, **sexta**, decima, tertiadecima, vigesima; discordantiae sunt secunda, quarta pro tritono, septima, undecima, quartadecima, vigesima prima. *al.* PHIL. CAS. contr. 4: septem sunt species contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima et duodecima. Quorum quatuor sunt consonantie et tres dissonantie. ... Dissonantie sunt iste, scilicet tertia, **sexta** et decima. *al.* IOH. HOTH. contr. II 4. *al.* NICOL. BURT. 1, 9, 59: Dissonantiarum alia compassibilis, alia incompassibilis. Compassibilis est ut tertia, **sexta** ... Incompassibiles vero sunt, quae alio modo eceles nuncupantur, videlicet vocum quatuor sive septem vel undecim cum similibus conexio (*inde* DIFF. MUS. 42). ANON. La Fage III p. 241. CONTR. In presenti 21. CONTR. Nota quod II 3. CONTR. Nota quod voces 3. *al.* CONTR. Quid est 6. *al.* CONTR. Salvator 7. CONTR. Species discantus p. 283.

b *als Konsonanz — as consonance*

α *generell — general*

[*s. XIV*] IOH. TORK. disc. p. 136: Septem sunt species discantus secundum modernos, videlicet unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima et duodecima. IOH. BOEN mus. 4, 24: Ab istis duabus consonantiis (*sc. quinta et octava*) et in ipsis quilibet cantus regulariter solet incipi atque terminari, quia iste due cantum perficiunt, quapropter eas melicas Boetius vocat; et alie due, puta tertia et **sexta**, que et portimelice possunt appellari, ipsis quodammodo famulantur. IOH. BOEN mus. 4, 174: Tertia vero aut **sexta** per se nec Pythagore nec Ptolomei temporibus umquam consonuit, saltem in regione ipsorum, nostre autem regioni qua tertiis et **sextis**

et nullomodo sesquitertie proportioni per se insistimus, qua (*ms. Venezia BN Lat. Cl. VIII.24 (=3434); ms. Paris, BNF lat. 7371 et ed.: quam*) etiam in extraneis vocum varietatibus iuvenes potius quam antiqui lascivire videntur nunc saturati tertia **sextam** sitiendo. *al.* GUIDO FR. 6, 1: propter decorem et pulcritudinem mediarum consonantiarum, videlicet decime, **sexta** et tertia. ANON. Seay p. 37: Dissonae ... sunt quinque, videlicet secunda, quarta, septima, nona et undecima, et istas non debemus facere nec uti aliquo modo. Consonantes vero, quibus utimur, sunt octo, videlicet unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima et duodecima, tredecima. [*s. XV*] PROSD. contr. I 3, 3: quedam sunt combinationes consonantes sive concordantes sive bonas consonantias auribus humanis resonantes, sicut sunt unisonus, tertia, quinta, **sexta**. *al.* UGOL. URB. 2, 3, 18: dicimus vocem primam, quam vocamus unisonum, tertiam, quintam et **sextam** consonantias esse, secundam vero, quartam et septimam dissonantias. *al.* TACT. Opusculum 103: In omnibus concordantiis istis, scilicet 3^a, 5^a, 8va, 10^a, 12^a quisque potest sumere discantum super notam semper finalem. Excipiuntur autem concordantie quarte et **sexta**, in quibus finis discantum fieri non debet. TACT. Concordanciarum p. 167, 13. *al.* GEORG. ANS. 3, 282: Tenorem quidem cantans et discantans plurimum proferant voces concordantes proportionibus, quas diximus, id est tertias et **sextas**. IOH. TINCT. contr. 1, 7, 13: Nam semper et ubique **sexta** suavis est, si ei tertia vel decima supponatur, sed multo suavior, si quinta vel duodecima. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. *al.* IOH. HOTH. contr. I 2: Quamvis species sive consonantiae discantus infinitae sint, tamen in praesentiarum communiter novem utendae reperiuntur, videlicet unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima, duodecima, tertia decima et quinta decima. NICOL. BURT. 2, 1, 8. GUIL. MON. 6 p. 35: secundum usum modernum consonantiae dissonantes aliquotiens nobis serviunt, sicut dissonantia secundae dat dulcedinem tertiae bassae, dissonantia vero septimae dat dulcedinem **sextae**. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2. ANON. COUSS. I p. 443b (*sim.* ANON. COUSS. I p. 445). CONTR. Cum notum 7 p. 299. CONTR. Debemus scire 12: notandum est, quod proprie loquendo quatuor sunt consonantiae, videlicet tertia, quinta, **sexta** et octava. CONTR. Inprimis 2, 1. CONTR. Nota quod I p. 287: Nota, quod novem sunt species contrapuncti, videlicet unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima, duodecima, tertiadecima et quintadecima (*sim.* CONTR. Nota quod II 1. CONTR. Not. quod novem 3. CONTR. Species contr. 2. CONTR. Volentibus III p. 12a). CONTR. Notandum est p. 45. CONTR. Notandum quod p. 115b. CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. CONTR. Quicumque II 1. *al.* CONTR. Quot sunt conc. p. 70a: Quot sunt concordationes, quae a pueris vocibus (*ms.: a pueris vocis; ed.: pueris vocis*) non mutatis supra voces hominum possunt cantari? Undecim. Quae sunt? Unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima, duodecima, duplex sexta, duplex octava, duplex decima et duplex duodecima. *al.* CONTR. Septem s. conc. p. 141. CONTR. Septem s. spec. p. 28a.

β *als unvollkommene Konsonanz — as imperfect consonance*

[*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 15, 4: consonantias de se imperfectas ut unam **sextam** vel septimam. IOH. MUR. contr. 16: Diapente cum tono, idest **sexta**, est species imperfecta. QUAT. PRINC. 4, 2, 41: in concordantiis imperfectis, videlicet in tertia et **sexta** et in decima. IOH. TORK. disc. p. 136: Septem sunt species discantus secundum modernos, videlicet unisonus, tertia, quinta, **sexta**, octava, decima et duodecima. Quorum istarum 7 tres sunt imperfecte et 4 perfecte. Imperfecte sunt hec: tertia, **sexta** et decima. IOH. BOEN mus. 4, 67: cantus ille, qui per tertias et **sextas** imperfectus cense-

tur. *al.* ANON. Mediol. 2, 2. HENR. ZEL. 8. ANON. Seay p. 37: Perfectae omnino sunt (*sc. species*) unisonus et octava. Semiperfectae sunt quinta et duodecima Quatuor autem, videlicet tertia, **sexta**, decima, tredecima, quarum duae sunt imperfectae in totum et duae sunt semiimperfectae. Imperfectae in totum sunt **sexta** et decima, semiimperfectae sunt tertia et tredecima. Semiimperfectae dicuntur, quia non perfecte (*ed.*: perfectae) consonantur, imperfectae in totum dicuntur, quia non omnino dissonant nec consonant. [*s.XV*] PROSD. contr. I 3, 4. *al.* (*sim.* PROSD. contr. II 3, 4 *al.*). UGOL. URB. 2, 3, 20: quaelibet (*sc. consonantia*) est mixta ex sono gravi et acuto et suaviter ac uniformiter est occurrens auditui, scilicet tertia, quinta et **sexta**, sed ipsarum una duntaxat dicitur esse consonantia perfecta, scilicet quinta, reliquae vero, quia a consonantiae plena perfectione distant, imperfectae dicuntur consonantiae. TACT. Opusculum 55. TACT. Prima est 13: 3^e et 4^e sunt concordantie imperfecte et **sexta**. TACT. Concordanciarum p. 167, 5: Concordanciarum perfecte, ut unisonus, id est eadem, quinta, octava, dupla, duodecima, id est quinta dupla, et quintadecima, id est octava dupla. Imperfecte, ut tertia elevata, depressa, 4^a, **sexta**, decima elevata, depressa, 13^a, 14^a, 16^a etc. PETR. BETSCHK p. 536, 29: Quinta est concordancia bona. **Sexta** etiam videtur concordare et habet se precise sicut tertia, quia, si **sextam** non sequitur una quinta vel octava, tunc videtur dissonare et quasi displicentiam auditui generare. *al.* ANON. London. II 3, 2. *al.* ANON. Monac. 1, 33. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 7. COMPOS. Natura 2, 28: Due armonie imperfecte eedem secundum speciem possunt se immediate sequi, scilicet due vel plures tercie vel **sexta** vel decime. COMPOS. Cum igitur 4, 8. COMPOS. Capiendum 1, 2. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. *al.* IOH. HOTH. contr. I 3. NICOL. BURT. 2, 1, 13. *al.* GUIL. MON. 6 p. 33. GUIL. POD. 1, 15: Medio vero inter consonantiam et dissonantiam, de quibus antiqui nullum verbum fecerunt, sunt tertie sibi **sexta** et que ex his componuntur. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: Non igitur incongruum est tertiam et **sextam** imperfectas et vagas concordantias nominare, cum unius et eiusdem quodammodo sint consyderationis et progressionis participes. *al.* FLOR. FAX. 2, 7, 1. ANON. Couss. I p. 445. *al.* CONTR. Consonantia 15. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a. CONTR. Cum notum 8 p. 299. CONTR. Inprimis 2, 6: Imperfectae (*sc. species*) vero sunt haec: tertia et **sexta**. Et dicuntur imperfectae, quia non generant perfectum sensum, sed imperfectum in animis audientium. *al.* CONTR. Nota quinque 5. *al.* CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod novem I 4. CONTR. Not. quod novem 5. *al.* CONTR. Prima regula 11. CONTR. Primo sciendum p. 291: Perfecte sunt (*sc. species biscantus*) unus sonus, V^a, octava, XII^a, XV^a, XVIII^a. Imperfecte sunt 3^a, VI^a, X^a, XIII^a, XVII^a et vicesima. CONTR. Quot sunt conc. p. 70a. CONTR. Quot sunt spec. p. 75a. CONTR. Quot sunt voces 7. CONTR. Septem s. spec. p. 28a. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a. CONTR. Species contr. 9. CONTR. Volentibus II 9. CONTR. Volentibus III p. 12b: novem sunt species, quibus utimur generaliter in contrapunctu ... Istarum autem specierum quinque sunt perfecte, scilicet unisonus, quinta, octava (*ms.*: scilicet unisonus, 3^a, V^a, 8^a; *ed.*: scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava), duodecima et quintadecima ... Quatuor autem alie sunt imperfecte, videlicet tertia, **sexta**, decima et tertiadecima. Et dicuntur imperfecte, quia non ita perfecte (*ms.*; *ed.*: imperfecte) sonant ut species perfecte.

2 Gebrauch — usage

a im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices

[*s.XIII*] MENS. Sciendum 14: quatuor modis potest fieri inchoatio motellorum ad tenorem, videlicet in notula eadem aut

tertia aut quinta aut octava aut in quarta, et raro fit; <secunda vero>, **sexta** vero et septima penitus sunt evitandae. [*s.XIV*] PS.-PHIL. lib. mus. p. 39b: Et si cantus ascenderet in dyapente et postea descenderet per tonum, et tunc discantus esset in duodecima, post se habere potest **sextam** et **sexta** octavam. *al.* INTERV. Sunt autem p. 25: ad habendum **sextas**, incipe in dyapente supra, ascende 1 vel incipe in dyapente infra, descende 1. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 26: Pluries item si discantent pariter, unusquisque ... ita distincte se habeat, ut cum aliquo non discordet, non ascendat aut descendat praeterquam in his sonis, quos continuari libet, tertiis videlicet, **sextis** vel etiam compositis. QUAT. PRINC. 4, 2, 24: si estis in tertia et planus cantus descendit per duas voces, manere potestis in statu et eritis in quinta. ... Vel ascendere potestis a loco, in quo statis, ad secundam vocem et eritis in **sexta**. *al.* IOH. TORK. disc. p. 136. IOH. BOEN. mus. 4, 29. COMPIL. Ticin. G 322. *al.* TRAD. Pipudi p. 45: bene possunt fieri duae vel tres vel IIII tertiae, una post aliam gradatim, omnes ascendendo vel omnes descendendo, et tot idem **sextae**, tot idem decimae, tertiadecimae. ARS ORG. p. 101: Iste sunt bone **seste** ·C·A·, ·D·b·. PHIL. ANDR. p. 117b: Post **sextam** octava, si nota per unam ascendit. *al.* ANON. Seay p. 38: una **sexta** aut duae vel tres possit fieri sequendo cantum planum descendendo et hoc in casu necessitatis, tamen ascendendo non debet fieri. ANON. Monac. II 115: qualiter frangitur de tertia ad quintam, de quinta ad **sextam**, de **sexta** ad octavam, de octava ad decimam et de octava ad octavam et de **sexta** ad **sextam** (*cum exemplo*). *al.* PAUL. FLOR. 10. *al.* [*s.XV*] PROSD. contr. 5, 6. PROSD. mon. 6, 4. *al.* UGOL. URB. 2, 26, 42: **Sexta** vult octavam, infra si tendit ad unam. *al.* PHIL. CAS. contr. 15: sciendum est, quod, si tenor descendit, contrapunctum debet ascendere et ita e converso. Et per hanc regulam si tenor descendit, unisonus requirit tertiam, et tertia requirit quintam, et quinta requirit **sextam**, et **sexta** requirit octavam. *al.* TACT. Octo princ. 33: Sed ubi debet finiri tactus sine saltu, pro illo nota, quod debet finiri in tertia vel in **sexta**. *al.* TACT. Opusculum 103: concordantie quarte et **sexta**, in quibus finis discantuum fieri non debet. THEOD. CAPR. p. 96. *al.* TACT. Concordanciarum p. 172, 17. *al.* TACT. Bona 63: quinta desiderat **sextam**, quando tenor descendit, et tertiam, quando tenor ascendit. Et **sexta** desiderat quintam, quando tenor ascendit, et octavam, quando tenor descendit. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 2, 6. *al.* COMPOS. Capiendum 2, 9. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 7, 14: Potest igitur quaelibet **sexta** post se habere modis licet variis tertiam, quintam, **sextam** aliam, octavam, decimam atque duodecimam. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. *al.* IOH. HOTH. contr. I 19. *al.* IOH. HOTH. contr. II 17. *al.* NICOL. BURT. 2, 3, 25: post plures **sextas** mox diapason fiat. *al.* GUIL. MON. 6 p. 34. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 7: Similiter et tenor quum octavam sonuerit sub cantu, si per tertiam ascendat, **sextam** probabit ad cantum. *al.* ANON. Couss. I p. 446a. CONTR. Contr. est ars 32: Si ordinaveris in profunditate tenoris octavam, tunc in notulis gradatim descendentibus ante octavam illam ordinatam in profunditate debent ordinari **sextae**. *al.* CONTR. Debemus scire 4. CONTR. Est autem p. 368b. CONTR. Et primo I 17 p. 139 (p. 463b): quinta non debet fieri post **sextam**. *al.* CONTR. Et primo II 39 p. 144 (p. 465a). *al.* CONTR. Inprimis 9, 4: si post octavam formare poteris **sextam**, convenientius est, quam si post octavam formares quintam aut tertiam, quia **sexta** est propinquior species, quam habeat octava. *al.* CONTR. Nota quod novem I 12. *al.* CONTR. Nota quod novem II 5. *al.* CONTR. Prima regula 64. *al.* CONTR. Quatuor sunt p. 411a. CONTR. Quicumque II 4. CONTR. Quid est 11. *al.* CONTR. Quoniam hom. 5, 5. *al.* CONTR. Quot sunt conc. p. 74a. *al.* CONTR. Quot sunt voces 7. CONTR. Salvator 8. *al.* CONTR. Species contr. 5.

CONTR. Species plani 19. *al.* CONTR. Volentibus II 20. *al.* CONTR. Volentibus III p. 13a. *al.*

b *im Hinblick auf die Oktaverwandtschaft zur Oktave mit Sexte — with reference to the octave affinity with the octave plus sixth*

[s.XIV] GOSCALC. 2, 1 p. 114, 3: Duodecima, id est dyapason cum dyapente, reputatur quasi quinta, terciadecima quasi **sexta**. PAUL. FLOR. 18. [s.XV] PROSD. contr. 3, 2. UGOL. URB. 2, 6, 32: Qualis est **sexta**, talis est terciadecima. *al.* THEOD. CAPR. p. 97. IOH. TINCT. contr. 1, 12, 9: omnis terciadecima sive imperfecta sive perfecta, sive superior sive inferior fuerit, instar **sextae**, cui ad dyapason correspondens est, a veteribus musicis inter discordantias numerabatur. GUIL. MON. 6 p. 33: sub **sexta** componuntur XIII^a et XX^a. GUIL. POD. 6, 4: Ex unisono ... dyapason per quandam similitudinem efficitur, ex tertia <decima> (*ed.*: sexta), ex quinta duodecima, ex **sexta** terciadecima et ex octava quintadecima. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: Tertiadecima **sextae** naturam imitatur, quippe octavo loco ab ipsa distat in acutum. CONTR. Consonantia 15: a **sexta** componuntur 13, 20, 27, 34, quae imperfectae sunt, quia ab imperfecta oriuntur, scilicet a **sexta**. CONTR. Debemus scire 14. CONTR. Et primo I 2 p. 137 (p. 462). CONTR. Inprimis 2, 18. *al.* CONTR. Quatuor sunt p. 410a. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b app. crit.

c *im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices*

[s.XV] TACT. Opusculum 129: Unde contratenor quandoque fit in quintis, et ille satis est notus; et quandoque in quartis et etiam in **sextis**, et illi non sunt noti. PETR. BETSCHK p. 540, 36: si discantus stat in **sexta** supra tenorem, tunc contratenor potest poni in tertia supra tenorem et in quarta sub discantu. COMPOS. Natura 5, 11: Quando discantus ponitur supra tenorem in **sexta**, contratenor potest poni in tertia, octava, decima vel <terciadecima> supra tenorem vel in tertia, quinta vel octava infra tenorem. *al.* COMPOS. Capiendum 10, 9: Quarto: Quando discantus est super tenorem per ditonum, tunc contra potest esse sub tenore in **sexta**. Quinto: Quando discantus est in dyapason ultra tenorem, tunc contra potest stare supra tenorem in quinta, tertia vel **sexta**. IOH. TINCT. contr. 1, 7, 13: Nam semper et ubique **sexta** suavis est, si ei tertia vel decima supponatur, sed multo suavior, si quinta vel duodecima (*cum exemplo*). *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. ANON. Tegerns. II 112. FR. GAFUR. pract. 3, 5: quum tenor et cantus procedunt per unam aut plures **sextas**, tunc vox media, scilicet contratenor, quartam semper sub cantu tenebit tertiam semper ad tenorem observans in acutum. FR. GAFUR. pract. 3, 11: Poterit item baritonans per quintam supra tenorem ascendere, quum cantus ad tenorem octavam sonuerit; concordabit tunc contratenor in tertiam supra tenorem dispositus, qui ab ipso baritonante tunc per tertiam discedet in grave et per **sextam** a cantu. COMPIL. Salisb. 20: Si discantus est in tertia supra tenorem, tunc contratenor debet esse in tertia vel in **sexta** vel in octava infra tenorem. Alio modo, si discantus est in quinta supra tenorem, tunc contratenor debet in **sexta** vel octava infra tenorem versari. *al.* CONTR. Ad sc. comp. p. 93b. *al.* CONTR. Quatuor sunt p. 411b: Quando sunt multi cantores, potest aliquis illorum finire in imperfecta specie ut in tertia vel in decima vel in decimaseptima, sed nunquam in **sexta** nec (*ms.*; *ed.*: in sexta nec quinta) in terciadecima nec in vigesima. CONTR. Quicumque p. 93a: Et debet etiam se cavere in uno contrapunctu, ut componat quintam et in alio **sextam** et e contra. *ibid.* *al.* CONTR. Si discantus 26: Si bassus est in 5 supra tenorem, altus est in 3 sub bassu aut in 4, 6, 8 supra bassum. CONTR. Si enim 49 p. 145 (p. 465b). *al.*

d *in der sight-Technik — in sighting*

[s.XV] IOH. HOTH. contr. I 27: per Anglicos iste modus canendi vocatur discantus visibilis ... Prima regula ... Secunda est: ponere **sextam** sub tenore per tertiam ... Octava est: ponere tertiam decimam per **sextam** supra tenorem. NICOL. BURT. 2, 6, 48-49. GUIL. MON. 4 p. 29: Nota, quod ipsi (*sc. Anglici*) habent unum modum, qui modus faulxbordon nuncupatur, qui cum tribus vocibus canitur, scilicet cum suprano, tenore et contratenore. Et nota, quod supranus incipitur per unisonum, qui unisonus accipitur pro octava alta et ex consequenti per tertias bassas, quae tertiae bassae volunt dicere sive representare **sextas** altas et postea revertendo ad unisonum, qui vult dicere octavam. GUIL. MON. 6 p. 35: Nota, quod ad habendam perfectam perfectionem consonantiarum ocularem, nota, quod unisonus accipitur pro octava, tertia bassa accipitur pro **sexta** alta ... et ipsa **sexta** aliquotiens accipitur pro tertia bassa. GUIL. POD. 6, 5.

C *Bestimmung — determination*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 9, 3: ad **sextam** sicut in dyapente cum tono vel semitonio. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 3: quae (*sc. distantia*) duas includit voces perfecte distantes faciliter dicibiles ut tonus, dicitur una secunda..., quae sex, una **sexta**. IAC. LEOD. spec. 4, 51, 4: **Sexta** partitur ex tertia duorum sonorum inferius et quarta superius, vel e converso, vel ex quinta et tono, superius vel inferius. *al.* PETR. PALM. p. 510: Tonus cum diapente est quaedam alia species discantus, quae alio nomine **sexta** vocatur continens legale spatium quatuor tonorum et unius semitonii et sex voces simul coniunctas tam ascendendo quam descendendo. *al.* IOH. MUR. contr. 16: Diapente cum tono, idest **sexta**. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 28: Potest enim tertia esse dytonalis vel semiditonalis, sic et **sexta** potest facere tonum vel semitonium minus supra quintam. GOSCALC. 2, 1 p. 112, 12: Dyapente cum tono, id est **sexta**. HEINR. EGER 3 p. 41: Semitonium cum diapente est **sexta** et est una dictio unum significans modum et constat ex tribus tonis perfectis et duobus semitonii minoribus et fit inter ·E·lami et ·C·solfaut et inter ·D·solre et ·b· molle, scilicet mi fa et re fa et e converso. Tonus cum diapente etiam est **sexta** et reputatur una dictio unum significans modum et constat ex quatuor tonis perfectis cum semitonio minori; fit ut la et e converso et aliquando ab ·F·faut in ·d·lasolre et e converso. COMPIL. Ticin. M 453: Dyapente cum tono, id est **sexta**, est distantia quatuor tonorum cum dimidio. ANON. Seay p. 34-35. [s.XV] ANON. Claudifor. 3, 2, 1: semitonium cum diapente est saltus de una clave ad **sextam**, sic videlicet, quod ibi sint tres toni et duo semitonii, ut est saltus de ·d· finali ad ·bb·fa·g·mi quoad ·b· molle, et dicitur a semitonio et diapente quasi habens semitonium et diapente. Et sic finaliter erunt tres toni et duo semitonii. Sed tonus cum diapente est saltus ad **sextam** incluso solum uno semitonio et quatuor tonis, sicut est saltus de la in ut vel e contrario; et dicitur a tono et diapente, quia includit diapente et tonum. *al.* TRAD. Holl. II 3, 145: **Sexta** debiliter sic est semitonium cum dyapente ... potenter sic est tonus cum dyapente (*cum exemplis*) (*sim.* CONTR. ZAB. tract. p. 240). TRAD. Holl. VII 3, 47: **sexta** semitonium cum dyapente, tonus cum dyapente. TACT. Bona 26. NICOL. BURT. 2, 1, 7: diapente cum tono, quibus exachordum conficitur, quod vulgariter **sexta** a cantoribus nuncupatur. *al.* ADAM FULD. 2, 10. GUIL. POD. 6, 3: **Sexta** autem nunc quatuor tonorum et semitonii, nunc vero trium tonorum et duorum semitoniorum. FR. GAFUR. pract. 3, 2. FLOR. FAX. 2, 7, 1: **sexta**, quam exaden vel diapenten cum tono nominant (*sc. musici*). CONTR. Quatuor sunt p. 410b: **Sexta** est duplex, scilicet una, que formatur ex quatuor tonis et de uno semitonio minore, et ista utimur. Alia est **sexta**, que formatur de tonis tribus et duobus semitoniiis

minoribus, sicut de ·A· ad ·F· et de ·ḡ· ad ·g· et de ·d· ad ·b· et de ·e· ad ·c·, et ista non utimur. CONTR. Quicumque II 21.

ex errore ed. pro decima: CONTR. Quot sunt conc. p. 70a.

duplex sexta - triplex sexta *Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave bzw. Doppeloktave mit Sexte — term for an interval of an octave or a double octave plus a sixth*

[s.XV] ANON. Carthus. theor. 20, 28: semitonium cum dyapenthe supra dyapason dicitur **duplex sexta** imperfecta. Tonus vero cum dyapenthe supra dyapason dicitur **duplex sexta** perfecta. ANON. Carthus. theor. 20, 34: semitonium cum dyapenthe supra duplicem dyapason dicitur **triplex sexta** imperfecta. Tonus vero cum dyapenthe supra duplicem dyapason dicitur **triplex sexta** perfecta. CONTR. Quicumque p. 93a: Et debet etiam se cavere in uno contrapunctu, ut componat quintam et in alio sextam et e contra aut in uno duodecimam et in alio **duplicem sextam** et e contra aut in uno quintam et in alio **duplicem sextam** et e contra. CONTR. Quot sunt conc. p. 71a.

sexta alta - sexta bassa *Obersexta - Untersexta — upper sixth - lower sixth*

[s.XV] GUIL. MON. 4 p. 29: tertiae bassae volunt dicere sive representare **sextas altas**. GUIL. MON. 4 p. 30: unisonus hic accipitur pro octava et tertia bassa pro **sexta alta**. GUIL. MON. 6 p. 35. GUIL. MON. 6 p. 41. GUIL. MON. 6 p. 42: contratenor bassus potest tenere modum tenoris, hoc est facere suam penultimam **sextam bassam** subtus tenorem, ultimam vero octavam bassam. *al.*

sexta depressa *v. sexta elevata - sexta depressa*

sexta duplata *irrtümliche Bezeichnung für die Duodezime — erroneous term for the twelfth*

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 1, 116: duodecima clavis non debet vocari **sexta duplata** vel quinta duplata, prout multi credunt, sed vocabitur quinta supra duplam et magis proprie vocatur tripla.

sexta elevata - sexta depressa *Bezeichnung für die große Sexte - Bezeichnung für die kleine Sexte — term for the major sixth - term for the minor sixth*

[s.XV] TACT. Octo princ. 6: ·b·mi habet istas concordancias: ·B·mi, terciam depressam ·d·solre, elevatam ·e·lami ... **sextam depressam** ·g·solreut, **elevatam** ·a·lamire. *al.* TRAD. Holl. XXI 6, 69: Omnis modus aut resonat ... aut in **6ta**, et sic est semitonium cum dyapenthe **depressa**, tonus cum dyapenthe **eleva<ta>**.

sexta imperfecta *v. sexta perfecta - sexta imperfecta*

sexta maior - sexta minor *große Sexte - kleine Sexte — major sixth - minor sixth*

[s.XV] PROSD. contr. I 3, 5: **Sexta** vero **maior** est illa, que in se quatuor continet tonos cum uno semitonio, **minor** vero **sexta** est illa, que in se tres continet tonos cum duobus semitoniiis (*sim.* PROSD. contr. II 3, 5). *al.* PROSD. mon. 6, 4: **sexta** perfecta sive **maior** ... **sexta** imperfecte sive **minori**. PROSD. spec. 1, 11 p. 168, 7: Dyapente cum tono est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium, quatuor tonos et unum semitoniumque amplectantium acceptio; et dicitur dyapente cum tono, quoniam talis combinatio ex dyapente et tono componitur. Et alio nomine **sexta maior** appellatur ... Dyapente cum semitonio est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium, tres tonos et duo semitoniamque amplectantium acceptio; et dicitur dyapente cum semitonio, quoniam talis combinatio ex dyapente et semitonio componitur. Et alio nomine **sexta minor** nuncupatur. *al.* UGOL. URB. 2, 5, 11: **Sexta maior** et **minor** est. **Sexta maior** ex quatuor dicitur constare tonis ac uno minore semitonio, et haec dyapente cum tono vocatur. **Sexta minor**

ex tribus tonis duobusque minoribus semitoniiis est coniuncta, quae a **maiore sexta** maiore semitonio supervaditur, et haec dyapente cum semitonio nominatur. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 182: sub **sexta** intelliguntur due species imperfecte, scilicet semitonium cum dyapente, <quod est> **minor 6^a**, que rarissime vel numquam occurrit in discantu, et tonus cum dyapente, qui est **maior 6^a**. FR. GAFUR. extr. 7, 11, 3: **sexta maior** sive perfecta. COMPOS. Capiendum 1, 15: Recta species, scilicet tonus cum dyapenthe, id est sexta, est duplex, scilicet **sexta maior** et **minor**. **Sexta maior** requirit post se octavam ut viciniorem consonanciam perfectam. **Sexta** vero **minor** non ingreditur discantum, quia non subordinatur alicui speciei perfecte. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: **sexta maior** coniungit ad octavam, **minor** vero disiungit ad quintam. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2. *al.* FLOR. FAX. 2, 11, 1. *al.*

sexta perfecta - sexta imperfecta *Bezeichnung für die große Sexte - Bezeichnung für die kleine Sexte — term for the major sixth - term for the minor sixth*

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: Tonus cum dyapente constat ex sex vocibus, in quibus nos invenimus quatuor tonos cum uno semitonio, et nominatur **sexta perfecta**. Et invenitur semitonius cum dyapente et constat ex sex vocibus, in quibus inveniuntur tres tonis cum duobus semitoniiis, et vocatur **sexta imperfecta** (*inde* COMPIL. Ticin. D 198). PETR. PALM. p. 515. IOH. BOEN mus. 4, 62: **Sexta**, que tonum supra dyapenthe amplectitur, **perfecta** dicitur ... Proportio autem **sexta** alterius, que **imperfecta** dicitur *eqs.* ANON. Monac. II 77. *al.* [s.XV] PROSD. mon. 6, 4: **sexta perfecta** sive maior ... **sexta imperfecta** sive minori. UGOL. URB. 2, 34, 65. *al.* ANON. Carthus. theor. 20, 16: Semitonium cum dyapenthe species musicalis est et armonica, que apud compositores musice vocatur **sexta imperfecta**. Non quidem **imperfecta**, quod male sonet, sed **imperfecta**, quia ex tribus tonis perfectis fit et duobus imperfectis. Tonus cum dyapenthe species musicalis est et armonica, que apud compositores musice **sexta perfecta** dicitur continens in se 4 tonos perfectos cum uno imperfecto. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 41-45. CONTR. ZAB. tract. QQ 6-7. IOH. TINCT. diff. 233-234. FR. GAFUR. extr. 7, 11, 3: Nona connexio vocum dicitur dyapente cum tono seu exadem maius vocatur. Hac equidem vocum connexione utimur in contrapuncto associata dyapason, ubi ipsius armoniam dyapason querimus, quoniam ipsius perfectio est. Et quia dyapente perfectio fit, toni additio dicitur **sexta maior** sive **perfecta**. IOH. TINCT. nat. 51, 5.

IOH. TINCT. contr. 1, 2, 34. *al.* COMPOS. Capiendum 3, 2. *al.* ANON. Couss. I p. 445: exaden (*ms.*; *ed.*: exad) maior ut hic: **sexta perfecta**, exaden (*ms.*; *ed.*: exad) minor ut hic: **sexta imperfecta**. *al.* SZYDLOV. 7, 150. INTERV. Prima species p. 230: Nona (*sc. species*) est tonus cum dyapente et est coniunctio sex vocum et dispositio quatuor tonorum cum semitonio. Et vocatur **sexta perfecta** (*ms. et ed.*: imperfecta). Decima est semitonius cum dyapente et est coniunctio sex vocum et dispositio trium tonorum cum duobus semitonis. Et vocatur **sexta imperfecta** (*ms. et ed.*: perfecta). CONTR. Ad sc. artem p. 69a. CONTR. Inprimis 6, 13. CONTR. Quot sunt conc. p. 73a: Quandocumque **sexta perfecta**, id est plena de tonis, immediate post se habet octavam sive aliam quamcumque speciem perfectam descendendo solam notulam, illa **sexta perfecta** debet imperfici ·b· molli. *al.* CONTR. Volentibus I p. 25b. *al.*

sexta plena *Bezeichnung für die große Sexte — term for the major sixth*

[s.XIV-XV] CONTR. Quot sunt spec. p. 75a: **Sexta** perfecta vel **plena**. Tonus cum quinta.

sexta sub *Untersexta — lower sixth*

[s.XV] CONTR. Ad sc. comp. p. 93b: Ad sciendum componere carmina vel motetos cum tribus, scilicet cum tenore, carmine

et contratenore, primo notandum est, quod, quando unisonus habetur super principalem tenorem, tunc tertia sub tenore vel quinta sub vel **sexta sub**; que sexta tunc non dulce sonat nec octava sub; et decima sub potest poni in contratenore. *al.* *saepius*

sextadecima (decimasexta, sedecima) -ae f. I. *Bezeichnung für die sechzehnte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$* II. *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und einer Sekunde* — I. *term for the sixteenth note in the tonal system from A- $\sharp$* II. *term that designates an interval of two octaves plus a second*

I *Bezeichnung für die sechzehnte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$* — *term for the sixteenth note in the tonal system from A- $\sharp$*

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 3, 8: In **sexta decima** vero $\cdot b \cdot \cdot h \cdot$. IAC. LEOD. spec. 2, 63, 24: in $\cdot b \cdot$ nona et in $\cdot b \cdot$ **sextadecima**.

II *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und einer Sekunde* — *term that designates an interval of two octaves plus a second*

1 *Bestimmung — determination*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 118, 13: Haec consonantia (*sc. semitonium minus cum bis diapason*) a numero vocum suarum una **sexta decima** posset vocitari, quae bis in monochordo continetur, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). Huius consonantiae proportio mixta est ex multiplici et superpartiente. Nomen etiam suum mixtum est et multas partes continet et ratione eorum mixta dici potest. IAC. LEOD. spec. 2, 120, 15: Consonantia haec (*sc. tonus cum bis diapason*) a numero vocum suarum una **sextadecima** posset nominari et, si una vocum suarum extremarum in linea est, reliqua spatium obtinet. Reperitur autem quattuor in locis monochordi.

2 *als Tonabstand — as distance between notes*

[s.XV] ANON. Tegerns. II 142: Nullus cantus ascendit a basiori nota ultra **sextam decimam**, ne deficiat cantor.

3 *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)*

a *als Dissonanz — as dissonance*

[s.XV] UGOL. URB. 2, 3, 33: De dissonantiis autem eandem reddimus rationem, nam qualis vel quanta est vox secunda, talis vel tanta est nona ab ea derivata et **decimasexta** a nona producta. PETR. BETSCHK p. 537, 24: **Sedecima** non concordat, quia cum tenor reciperetur in eadem cum discantu, tunc de **sedecima** fit nona, que nullam habet concordanciam. IOH. TINCT. contr. 2, 7b, 8: Diciturque discordantia haec tonus supra bisdiapason eo, quod ex tono supra bisdiapason assumpto confecta sit. ... Hinc et **sextadecima** vulgariter est appellata. NICOL. BURT. 2, 1, 14: Extra omnem modulationis dulcedinem sunt istae, idest secunda, quarta, septima, nona, undecima, quartadecima, **sextadecima**, octavadecima. CONTR. Et primo I 8 p. 138 (p. 463a). CONTR. Not. quod novem 12: istae sunt dissonantiae, videlicet secunda, quarta, septima, nona, undecima, quartadecima et **sedecima**, quarum nulla dissonans debet dari quo ad tenorem, nisi fuerit cantus ex quattuor choris compositus.

b *im Hinblick auf die Oktavverwandschaft zur Sekunde und zur Nona — with reference to the octave affinity with the second and with the ninth*

[s.XV] PROSD. contr. I 3, 2: una nona, que tantum valet quantum una secunda ..., et una decima, que ... uni tercie assimilatur, et undecima quarte, ... et **decima sexta** secunde et none. UGOL. URB. 2, 3, 15. *al.* PETR. BETSCHK p. 537, 24.

III *irrtümliche Bezeichnung für die Doppeloktave — erroneous term for the double octave*

[s.XIV] ANON. Meyer 3, 4: Bis dyapason vocatur quintadecima. Sed videtur, quod bis dyapason debet vocari **sextadecima**, quia simplex dyapason est octava, ergo duplex erit **sextadecima**.

5 *ex errore ed. pro septimadecima*: ANON. Couss. I p. 445.

sextadecima perfecta - sextadecima imperfecta

Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und einer großen Sekunde bzw. zwei Oktaven und einer kleinen Sekunde — *term for an interval of two octaves plus a major second, or two octaves plus a minor second*

10 [s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 1, 13: semitonium supra bisdiapason **sextadecima imperfecta**, tonus supra bisdiapason **sextadecima perfecta**. *al.*

sextadecima prima - sextadecima secunda

Bezeichnung für die zweigeteilte sechzehnte Tonstufe (b und h) des Tonsystems von A- $\sharp$ — *term that designates the sixteenth note of the tonal system from A- $\sharp$, which note is subdivided into two degrees (b and h)*

15 [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 69, 2: Minus autem semitonium in multis reperitur locis. Ibi enim apotome reperitur, ubi toni maior pars, hoc est inter fa et mi de $\cdot b \cdot fa \cdot \sharp \cdot mi$, sive inter $\cdot b \cdot$ nonam primam et $\cdot \sharp \cdot$ nonam secundam et inter $\cdot b \cdot$ **sextamdecimam primam** et $\cdot \sharp \cdot$ **sextamdecimam secundam** et non alibi. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 13: per $\cdot b \cdot$ **sextamdecimam primam**, $\cdot b \cdot fa$ in regula; per $\cdot \sharp \cdot$ **sextamdecimam secundam**, $\cdot \sharp \cdot mi$ similiter in linea.

sigma (σ) *Tonbuchstabe für die Halbtonstufe (b rotundum) zwischen A und B — letter that designates the pitch (b rotundum) between A and B*

30 [s.XV] MON. Cum primum 8: Tunc demum fac a fine unum passum in rotundum superius $\cdot b \cdot$, secundum passum retro in grave $\cdot \sigma \cdot$ synemenon, quod subiungendum est inter grave $\cdot A \cdot$ et grave $\cdot B \cdot$, et finita est.

signaculum ? *Bezeichnung für die Notenlinie oder den Notenschlüssel — ? term for the staff line, or the clef*

35 [s.XI] PS.-GUIDO form. ton. 5, 10: Troporum quintus, tritus a Graecule dictus, / insequitur splendens croceo rubroque colore. / Hic monstrat ceteros sua per **signacula** notos, / deuterum et protum subscriptos ordine primum. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 25: Hoc tamen (*sc. cromatico*) genere cantus **signacula** ita preponuntur cantandis notulis, ut, si secta sint linea, cognoscat cantor eius generis notulas sectas cantandas fore, contra vero, cum linearum intervallo posite sunt, cantandas esse notulas eius generis insectas.

signo -are (*ein Notenzeichen*) mit einem Zusatzzeichen (*Strich*) versehen — *to furnish (a notational symbol) with an additional symbol (stroke)*

50 [s.XIV] PHIL. VITR. 15, 2: Sex minimae possunt poni pro tempore imperfecto. Unde notandum est, quod quando pro tempore imperfecto duae ponuntur semibreves non **signatae**, ambae sunt aequales, quia quaelibet tres valet minimas ... Quando sex ponuntur, omnes erunt aequales minimae ... Et sic debent proferri omnes semibreves in quolibet tempore perfecto sive imperfecto, quando non **signantur**, quia, si sunt **signatae**, secundum quod **signatae** sunt, debent proferri. PHIL. VITR. 20, 6-7. PHIL. VITR. 20, 9: quando duae semibreves pro tribus minimis ponuntur, prima duas minimas valet, secunda vero solam minimam, nisi aliter **signetur**. PHIL. VITR. 21, 6-7. TRAD. Phil. II 4, 4. TRAD. Phil. II 7, 3: quando duae semibreves ponuntur pro uno tempore in modo perfecto, secunda debet esse maior ... nisi prima **signetur**, quia tunc est aequivoca ... Quando autem ponuntur tres, omnes sunt aequales ... nisi prima **signetur** a parte inferiori, et tunc prima

illa valet quinque minimas. TRAD. Phil. II 7, 5-8. TRAD. Phil. II 8, 3-6. ANON. Paris. II 7, 16: Si duae minimae semibreves ponantur pro tempore perfecto, secunda debet dici maior et valet duas semibreves, nisi prima **signetur**. v. clavis signata; proprietas II

signum -i n. I. ‚Zeichen‘ II. Solmisationssilbe — I. ‚sign‘ II. solmization syllable

I. ‚Zeichen‘ — ‚sign‘

1 für (Zusatz-)Striche in der Mensuralnotation — for (additional) strokes in mensural notation

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 8, 2: figura pausationis est **signum** vel tractus significans dimissionem soni factam in debita quantitate (inde ANON. Emmeram. 3 p. 248, 26). ANON. Emmeram. 1 p. 174, 4: Necesse enim fuit inter figuras compositas differentiam assignare, per quam una ab altera quo ad repraesentationem temporum cognoscatur, sed hoc est per **signa** a parte principii et non finis. al. MENS. Notandum quod 5a, 4: omnis nota habens **signum** proprietatis suae a parte anteriori, id est tractum, dicitur esse brevis. ANON. Couss. IV p. 43, 16: in quibusdam aliis libris utuntur quinque, sex vel septem etc. ligatis cum quibusdam aliis **signis** oppositis etc.. al. [s.XIV] MARCH. pom. 30f, 2: una nota cum **signo** in sursum. TRAD. Phil. I f. 62rG, 4: si **signum** a latere dextro ascendendo vel descendendo apponatur. al. ANON. Paris. II 5, 4-5. ROB. HANDLO p. 144, 4: quatuor semibreves adinvicem coniunguntur sine **signo** valorem habentes unius brevis ut hic: ♦♦♦♦. ROB. HANDLO p. 146, 9: cantores de Navernia minoratas et minimas per se sic coniungunt adinvicem cum **signis**, et coniunguntur deorsum, non sursum, ut hic: ♦♦♦♦♦♦♦♦. [s.XV] PROSD. ital. I p. 236a: Item sciendum, quod semibreve alterari dupliciter contingit, scilicet cum **signo** et sine **signo**: et tunc alteratur semibrevis sine **signo**, quando in sua propria figura sumit alterationem; cum **signo** vero alteratur, quando per caudam inferius tractam sumit alterationem (sim. PROSD. ital. II p. 51). al.

2 für Tonbuchstaben (mit Solmisationssilben) — for letters indicating notes (combined with solmization syllables)

a allgemein — general

[s.XIII] LAMBERTUS plan. 136: viginti claves sive **signa** sunt in numero (sim. TRAD. Lamb. 2, 2a, 1). TRAD. Lamb. 2, 2a, 6: Item sunt septem litterae Latinae, quibus omnes voces exprimuntur, quae etiam **signa** sive claves vocantur. TRAD. Garl. plan. I 128: Supradictorum **signorum** VIII dicuntur gravia ... Alia vero dicuntur acuta ... Reliqua dicuntur superacuta (sim. TRAD. Garl. plan. III 139. TRAD. Garl. plan. IV 54). TRAD. Garl. plan. I 132: De VII **signis** gammatibus et VI vocibus. TRAD. Garl. plan. I 165: Unisonus est quicquid accipitur in eadem linea vel in eodem spacio, ut ubicumque in gammate est in quolibet **signo** gammatis vel in qualibet voce (sim. TRAD. Garl. plan. II 82. TRAD. Garl. plan. IV 92). TRAD. Garl. plan. I 187: Diapente ... dicitur a ‚dia‘, quod est ‚de‘ et ‚pente‘, quod est ‚quinque‘, quasi de quinque vocibus vel de quinque **signis** (sim. TRAD. Garl. plan. II 111). al. TRAD. Garl. plan. II 86. al. TRAD. Garl. plan. III 128: **Signa** ergo dicuntur littere, que ponuntur loco (ms.; ed.: loca) clavium in prima linea sequentis figure, scilicet A·B·C·D·E·F·G·. TRAD. Garl. plan. IV 60: Habito de **signis** et vocibus. al. ANON. Couss. IV p. 71, 7: sit cantus vel tenor C·C·, **signa** gravia; organum incipiet per diapason in C· acuto contra primum C· praedictum. al. IOH. GROCH. 85. al. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 47: Ipsarum autem gravium prima dicitur A·, que secundum omnes philosophos et auctores musice proslambanos menos vocatur, hoc est **signum** primum sive littera prima, que in musica apponatur (inde BONAV. BRIX. 8, 16). GUIDO DION. 1, 1, 206: in aliis ta-

men omnibus **signis** gammatibus, ubi plures sunt voces. GUIDO DION. 1, 2, 23: Ille quippe graves esse dicuntur (sc. litterae), que depressum sonum efficiunt, et iste sunt octo: ille scilicet, que sunt situate in primis octo **signis** totius gammatibus; que videlicet **signa** componendo voces cum litteris vulgariter appellamus g·ama·ut, a·re, b·mi, c·faut, d·solre, e·lami, f·faut, g·solreut. al. IOH. MUR. not. 2, 4, 2. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 47: post altissimam, scilicet neten hyperboleon, secundum Guidonem tres claves, voces vel **signa** habemus. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 9: Tactae litterae claves vel passus significant monochordi. Propterea ab aliquibus **signa** vocantur. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 32. PETR. PALM. p. 508: Vox in musica, ut dicit beatus Isidorus, est sonorum, notarum **signorum**ve coadunatio. PTOLOM. 19, 6. QUAT. PRINC. 3, 2: Predicatas sex voces distribuit (sc. Guido) septem litteris sive **signis**. al. HEINR. EGER pr. p. 34: cum characteribus notarum seu **signis**. al. CART. PLAN. 4. [s.XV] TRAD. Holl. IX 1, 2, 2. ANON. Carthus. pract. 7 tit. (sim. ANON. Carthus. pract. 7, 4). al. TRAD. Holl. I 1, 4, 16. al. TRAD. Holl. XI 6, 86-87. TRAD. Holl. II 1, 1: in manu habentur omnes claves seu **signa** et omnes voces in debitis locis posite (sim. TRAD. Holl. V 1, 37). TRAD. Holl. V 1, 2. al. TRAD. Holl. XIII 1, 40-42, comm. al. TRAD. Holl. XX 1, 4. al. TRAD. Holl. XXV 8, 20. BART. RAM. 2, 1, 2 p. 74. al. BONAV. BRIX. 8, 2: Notare debetis, quod ista XX **signa** secundum veteres magistros dividuntur in tres partes, videlicet octo primae sunt graves, septem sequentes sunt acutae, reliquae sunt superacutae. al. LAD. ZALK. 1, 10: Septem vero littere sequentes: a·b·c·d·E·f·g· sunt Latine ... Que littere iam enumeratae dicuntur **signa** sive claves in musica arte (sim. SZYDLOV. 2, 10). al. GUILL. POD. ench. 22 p. 383: Gravia autem **signa** et acuta dicimus non de per se, sed tantum per respectum ad voces, quas representant. GUILL. POD. 5, 12: Solent autem musici, quando ipsa **signa** ... triplici ordine describuntur, nunc maioribus, nunc minoribus, nunc vero minimis characteribus seu figuris ita depingere. al. TRAD. Holl. XXI 2, 9.

b als Notenschlüssel — as clef

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 76: videndum est de principalibus **signis**, quae scilicet sunt duo: f· grave et c· acutum. [s.XV] COMPEND. MUS. 6: **signa** sive claves ... demonstrantes sedem totius cantus universaliter usitatae sunt duae, videlicet f· grave, loco cuius litterae talis figura ponitur F, et c· acutum, pro quo fit tale signum C.

3 für Notenzeichen — for notational symbols

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 19, 18: Cum autem secundum Franconem ... tactorum modorum voces causa sint et principium et ipsarum notae vel figurae **signa**, de figuris vel notulis, quibus cantus notantur mensurabiles, hic aliqua dicenda sunt (cf. Franco Col. 3, 11). QUAT. PRINC. 4, 1, 12: Proprietates vero musice mensurabilis est nota sive **signum** primarie invencionis ligature a plana musica data in principio illius. Est enim parvulus tractus vel cauda alicui figure coniuncta ad denotandum eam esse longam, brevem vel semibreve (cf. Franco Col. 7, 15). SUMM. GUID. 3: Dicitur equivoce tonus: accentus, nota, **signum**, / estque tonus cantum regula fine probans (inde GOB. PERS. p. 187a. TRAD. Holl. V 4, 8). (?) [s.XV] TRAD. Holl. XX 1, 14. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61: <S>**ignum** ... est figuralis notarum presignatio in modum quadratum vel simplum, filatum vel sine filo, cuius filacio tendit sursum aut deorsum a dextris aut sinistris vel quodlibet aliter. NICOL. BURT. 1, 15, 91: per antiquorum patrum **signa** seu notulas diverso nomine celebratas.

4 für Vorzeichen — for accidentals

[s.XV] NICOL. CAP. p. 312: Quot sunt **signa**, quae figurantur in cantu? Duo, scilicet: ♯ quadrum et b molle (sim. NICOL. CAP. p. 314). NICOL. CAP. p. 315. (?)

5 für Mensurzeichen — for mensural signs

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 10. NICOL. BURT. 3, 2, 17: Variis quondam coloribus subscriptionibusve seu canonibus et pausis ac **signis** agnoscebatur et nunc comprehenditur perfectum ab imperfecto, **signis** quidem, quia olim quadrangulus cum tribus tractulis solebat poni pro modo perfecto, duabus vero pro imperfecto. ADAM FULD. 3, 6: **Signum** est, quod priorem facit cognitionem de cantu quoad modum, tempus et prolationem. De **signis** enim veteres optime senserunt; frustra enim modus, tempus et prolatio absque **signis** agnoscerentur, quae priorem eorum dant cognitionem. *al.*

II Solmisationssilbe — solmization syllable [syn.: nota]

[s.XV] TRAD. HOLL. VIII 9, 160: Ut re mi fa sol la modulandi sunt tibi **signa** (*sim.* TRAD. HOLL. XXIV 4, 5. TRAD. HOLL. XV 3, 27. TRAD. HOLL. XVI 1, 4, 25. SZYDLOV. 1, 11. TRAD. HOLL. XXVI 29. TRAD. HOLL. XIX 52. TRAD. HOLL. XII 2, 2). TRAD. HOLL. X C 96: Et sunt eius (*sc. toni*) quatuor species ascendentis et quatuor descendentes sic, quod habet fieri in quibuslibet vocibus seu **signis** musicis dempto solo mi fa. PROSD. plan. 1, 2 p. 36, 14: talia **signa** sive note sunt solum sex, talibus diversis nominibus nominate, scilicet ut re mi fa sol la; unde per ista sex **signa** sive notas taliter ordinatas nobis paulatina elevatio denotatur, si ab ut incipiamus et ad la per omnia **signa** sive notas medias ordinate, ut superius nominate sunt, accedamus, et e converso per ipsas nobis paulatina depositio denotatur, si a la incipiamus et ad ut per omnia **signa** sive notas intermedias ordinate accedamus.

signum aspirationis Zeichen zur Anzeige einer Halbtönerhöhung — sign that indicates a raised semitone

[s.XIV] ANON. Vipiten. 10, 2: **signum aspirationis** sic **⌘** et valet in tantum sicut b quadratum in cantu corali. [s.XV] ANON. COUSS. XII 10, 14: aliquod signum dicitur **signum aspirationis**, quod sic formatur: **⌘**; in quo signo sunt quatuor tractus ad modum crucis obliquae. ANON. SALISB. 8, 12: Aliquod est **signum** acutae vero **aspirationis** et formatur sic: **⌘**, quod signum tunc capitur, quando vox, quae naturaliter debeat fa cantari, pronuntiatur mi (*cum exemplo*).

signum cadentiae Zeichen zur Anzeige gleichzeitig erklingender Töne in verschiedenen Stimmen — sign that indicates the notes in different voices that are sung at the same moment [syn.: signum convenientiae]

[s.XV] ANON. SALISB. 8, 11: Aliquod est signum convenientiae et formatur sic: **∴** ∴, quod signum alio vocabulo dicitur **signum cadentiae**, ubi una vox post pausas cadit supra reliquam.

v. signum congruentiae

signum cardinalis v. cardinalis

signum concordationis Bezeichnung für die Fermate — term for the fermata [syn.: cardinalis]

[s.XV] ANON. COUSS. XII 10, 15: aliquod signum dicitur **signum concordationis**, quod alio nomine dicitur cardinalis, quia formatur ad modum pilei cardinalis ut hic: **^** (*sim.* ANON. SALISB. 8, 10: ... sub quo omnes voces, scilicet discantus, tenor et reliquae (*ms.*; *ed.*: reliqua), longo accentu dulcisonas (*ms.* et *ed.*: dulci sonans) fundunt consonantias).

signum congruentiae Zeichen zur Anzeige gleichzeitig erklingender Töne in verschiedenen Stimmen — sign that indicates the notes in different voices that are sung at the same moment

[s.XV] ANON. COUSS. XII 10, 16: aliquod signum dicitur **signum congruentiae** (*ms. London add. 34200; ms. Regensburg 98 th. 4°: convenientie*), scilicet ubi cantus universi congruunt: **∴** (*ms. London add. 34200; ms. Regensburg 98 th. 4°: ∴*), in quo signo ponuntur tria puncta triangulariter. *cf. Wolf, Mensural-Notation p. 109*

signum convenientiae Zeichen zur Anzeige gleichzeitig erklingender Töne in verschiedenen Stimmen — sign that indicates the notes in different voices that are sung at the same moment [syn.: signum cadentiae]

5 [s.XV] ANON. COUSS. XII 10, 16: aliquod signum dicitur **signum** congruentiae (*ms. London add. 34200; ms. Regensburg 98 th. 4°: convenientie*), scilicet ubi cantus universi congruunt: **∴** (*ms. London add. 34200; ms. Regensburg 98 th. 4°: ∴*), in quo signo ponuntur tria puncta triangulariter. ANON. SALISB. 8, 11: Aliquod est **signum convenientiae** et formatur sic: **∴** ∴, quod signum alio vocabulo dicitur signum cadentiae, ubi una vox post pausas cadit supra reliquam.

signum divisionis Zeichen zur Abgrenzung von Mensurenheiten — sign that indicates the limit between mensural units

15 [s.XIII] PETR. PIC. 4, 4: Tertio fit longa imperfecta, si due breves longam sequantur **signum divisionis** in medio earum habentes. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 26: tali parvulo circulo cognoscetur, qui similiter **signum** est **divisionis**. *al.* [s.XIV] IOH. VETUL. 51, 5: nisi per divisionem modi aliter distinguitur ... quia tunc causa illius **signi divisionis** sequens brevis non potest imperficere praecedentem longam. IOH. VETUL. 54, 16: semper minima refertur ad praecedentem notam nisi per **signum divisionis** seu perfectionis. *al.* [s.XV] THOM. WAL. 4, 13: Quarto modo fit longa imperfecta, quando tres breves sunt inter 2 longas habentes **signum divisionis** inter primam brevem et duas sequentes. *al.* ANON. LONDON. II 2, 2. IOH. TINCT. diff. 198.

signum imitationis ? Zeichen zur Anzeige des Einsatzpunktes einer imitierenden Stimme — ? symbol that indicates the point where a voice enters in imitation (*cf. Wolf, Mensural-Notation p. 109*)

[s.XV] ADAM FULD. 3, 6: **Signa** sunt varia ... Singularia sunt illa: ... **imitationis** (*ed.*: intimationis), ut hic: **♩**.

35 [signum intimationis] v. signum imitationis

signum imperfectionis Zeichen zur Anzeige der Zweiteiligkeit von Notenwerten — sign that indicates the two-fold division of a note value

1 Strich oder Punkt — stroke or dot

40 [s.XIV] MARCH. POM. 30e, 51: notis sic imperfecte mensurantibus debuit rationabiliter **signum imperfectionis** addi, ut cognoscerentur distinctae in essentia ab aliis, quae mensurant plures partes temporis inclusive. Et tale signum rationabiliter debuit esse cauda in sursum eo, quod tale solum signum dicit imperfectionem. MARCH. POM. 32c, 7: oportebit ipsam (*sc. semibreve*) figurari cum **signo imperfectionis**, scilicet cum cauda in sursum. [s.XV] ANON. SALISB. 8, 8: punctus ... positus per se cum adiunctione ad aliquam notam erit **signum** perfectionis vel **imperfectionis**.

2 Mensurzeichen — mensural sign

50 [s.XV] UGOL. URB. 3, 6-2, 16: **Signa** vero **imperfectionis** sunt ipsi tractuli duo, qui imperfectionem significant.

signum minimitatis 1. Bezeichnung für den Notenhals der Minima 2. ? Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu einer Mensurereinheit anzeigt (Synkopierung) — 1. term for the stem of the minim 2. ? term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (syncopation)

1 Bezeichnung für den Notenhals der Minima — term for the stem of the minim

60 [s.XIV] TRAD. PHIL. II 5, 6: talis notula (*sc. dragma*) ex propria natura eius valet tres minimas, scilicet quando est caudata a parte inferiori; sed quando est caudata a parte superiori, hoc generaliter est unum **signum minimitatis**. A proposito non valet nisi duas minimas, quia quando apponitur tali notulae

cauda a parte superiori, quasi minima apponitur. QUAT. PRINC. 4, 1, 6: Figura vero minime est corpus oblongum ad modum losonge gerens tractum directe supra capud, qui tractus **signum minimitatis** vocatur ut hic: ↓↓↓.

2 ? *Bezeichnung für einen Punkt, der die Verbindung einer Note mit einer entfernt stehenden Note zu einer Mensurereinheit anzeigt (Synkopierung)* — ? *term that designates a dot, which signifies the combining of one note with a second note standing at some distance into a mensural unit (syncopation)* (cf. Wolf, *Mensural-Notation* p. 134)

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 33: ? vero sola semibrevis in fine remaneat, tunc reduci debet ad aliquam notam, ut perfectio fiat, vel **signum minimitatis** apponi, quia sola semibrevis non potest sine alia valere nec per se stare, nec etiam sola minima potest per se stare; iccirco reduci habet ad aliam minimam vel ad semibreve precedentem vel subsequentem.

signum modale - signum temporale - signum prolationale *Mensurzeichen zur Anzeige der Unterteilung der longa (modus) bzw. der Unterteilung der brevis (tempus) bzw. der Unterteilung der semibrevis (prolatio) — mensural symbol that indicates the subdivision of the long (modus), or the subdivision of the breve (tempus), or the subdivision of the semibreve (prolatio)*

[s.XV] IOH. TINCT. pr. 3, 5, 5: Immo qualiscumque proportio sit, sive binaria sive ternaria sive utraque sive neutra, semper notae iuxta perfectionem aut imperfectionem earum per respectum **signi modalis, temporalis et prolationalis**, sub quo consistunt, computandae sunt.

signum monochordi *Bezeichnung für die Tonbuchstaben — term for the tonal letters*

[s.XIII] LAMBERTUS plan. 135: nihil aliud est gamma quam compositio **signorum monocordi** cum vocibus (sim. TRAD. Garl. plan. I 136. TRAD. Garl. plan. III 140. TRAD. Garl. plan. IV 59. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 12: Gamma est conveniens ordinataque vocum cum **monochordi** litteris vel **signis** et inter se coniunctio. QUAT. PRINC. 3, 9). TRAD. Garl. plan. I 133: Septem sunt **signa monochordi**, scilicet ·G·A·B·C·D·E·F·, quae in infinitum posita <sunt> (sim. TRAD. Garl. plan. IV 56). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 1: De mutatione **signorum monochordi** et aliis conficiendis monochordis. Monochordi litteras in ea superposita descriptione existere. IAC. LEOD. spec. 5, 15, 22: dicamus aliquid de litteris illis Latinis, quae distinctis monochordi nostri passibus ascribuntur, quas aliqui **monochordi signa** vocant. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 13: Tactas litteras aliqui **signa** vocant **monochordi**, quia per eas monochordum signatur, partitur et distinguitur. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 1: Visum est de litteris vel **signis monochordi**. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 8: Conveniunt autem tactae voces cum **monochordi signis** vel litteris, ... quia tam haec quam illae voces dicuntur. al.

signum mordentis *Zeichen zur Anzeige einer Atempause — symbol that indicates a pause for a breath [syn.: signum respirationis]*

[s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 70: Si autem in aliqua sillaba eiusdem dictionis plures fuerint notae, quas continuare non posset, tunc caveat (sc. cantor), ne inter ultimam notam sillabae praecedentis et notam primam in eadem dictione sillabae sequentis quovismodo pauset (ms.; ed.: parisset), secus fieret incongrua copula sillabarum, nisi respirationis foret **signum** seu **mordentis**.

signum perfectionis *Zeichen zur Anzeige der Dreiteiligkeit von Notenwerten — sign that indicates the threefold division of a note value*

1 *Strich oder Punkt — stroke or dot [syn.: divisio modi]* [s.XIII] FRANCO COL. 5, 6: Nisi inter illas duas, scilicet longam et brevem, ponatur quidam tractulus, qui **signum**

perfectionis dicitur, qui etiam alio nomine divisio modi appellatur. al. PETR. PIC. 3, 3: fit longa perfecta, si longam tractulus, qui **signum perfectionis** dicitur, immediate sequatur. TRAD. Franc. IV 5, 8: alia pausa est, quae dicitur divisio modi et **signum perfectionis**. MENS. Notularum p. 85: Parvus punctus, <quem> longae apponimus, dicitur **signum perfectionis**. WALT. ODINGT. 6, 3, 2. [s.XIV] MARCH. pom. 54, 14. ANON. Michels 4, 3: omne imperfectum potest perfici addito puncto, qui est **signum perfectionis** (sim. IOH. MUR. not. 2, 10, 24). al. TRAD. Phil. I f. 61vD, 29: punctillus, qui **perfectionis** dicitur **signum**. TRAD. Phil. II 3, 14. IOH. MUR. not. 2, 10, 33: punctus, quem **signum perfectionis** concedimus ut antiqui, non dextrorsum, sed sursum, id est in parte superiori perficiendae notulae, situetur ad significandum perfectionis sequentis generis datum genus, deorsum vero tertii generis a dato et ante, si ulterius sit processus. al. IOH. MUR. comp. 11, 9: Duplex est imperfectum: immediatum et mediatum. Immediatum, ut longa per brevem, brevis per semibreve et generaliter omne totum per tertiam sui partem et eius **signum perfectionis** est punctus additus dextrorsum. Mediatum est, ut longa per semibreve, brevis per minimam et generaliter omne totum per tertiam tertiae sui partis partem, cuius **signum perfectionis** est punctus additus sursum et sic per angulos vel latera notulae proportionaliter procedendo (inde FR. GAFUR. extr. 10, 7, 16). IOH. VETUL. 59, 3: tertia (sc. nota), quae est punctata per **signum perfectionis**, est sincopa et perfecta secundum genus suum, quia trium minimarum est valoris. al. MENS. Cum de p. 74: est **signum perfectionis** quidam parvus tractulus, qui alio nomine divisio modi vocatur. *ibid.* al. [s.XV] ANON. Vratisl. p. 340a. MENS. Circa artem p. 518, 15-18. THOM. WAL. 4, 5. GEORG. ANS. 3, 160. ANON. Mell. 7, 16: **signum**, id est punctus, **perfectionis**. al. IOH. TINCT. diff. 198. ANON. Salisb. 8, 8. MENS. Cum animadv. 33.

2 *Mensurzeichen — mensural sign* [s.XIV] PHIL. VITR. 16, 6: ubicumque talis circulus vel tres tractuli sine divisionis puncto reperiuntur, <**signum**> est **perfectionis**, scilicet quod tempus in se perfectum est, id est aptum, natum ad dividendum in tres partes aequales.

signum reinceptionis *Wiederholungszeichen — repeat sign*

[s.XIV] ANON. Kellner 9, 17: **signum reinceptionis** est hoc: < :||: > (sim. ANON. Vratisl. p. 334a. ANON. Vipiten. 10, 2). [s.XV] ANON. Couss. XII 10, 13: aliquid **signum** dicitur **signum reinceptionis**, quod sic formatur: ¶¶; in quo signo sunt tractus habentes puncta extrinsece in utrisque lateribus. ANON. Mell. 19, 12: **Signum** autem **reinceptionis** est circulus integer habens per modum dyametri lineam in medio circuli erectam dividentem circulum in duas aequales partes ut sic: ○. Alii autem aliud **signum reinceptionis** assignant, scilicet illud: ¶¶ vel illud: ¶¶. ANON. Salisb. 8, 9: Aliquod est **signum reinceptionis** et formatur sic: ¶¶, sub quo cantus in suo corpore progrediens principium repetit. ADAM FULD. 3, 6: **Signa** sunt varia ... Singularia sunt illa: **reinceptionis**, ut hic: ¶¶. COMPIL. Salisb. 99 descr.: **Signum reinceptionis**: ¶¶.

signum respirationis *Zeichen zur Anzeige einer Atempause — sign that indicates a pause for a breath [syn.: signum mordentis]*

[s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 70: Si autem in aliqua sillaba eiusdem dictionis plures fuerint notae, quas continuare non posset, tunc caveat (sc. cantor), ne inter ultimam notam sillabae praecedentis et notam primam in eadem dictione sillabae sequentis quovismodo pauset (ms.; ed.: parisset), secus fieret incongrua copula sillabarum, nisi **respirationis** foret **signum** seu **mordentis**.

simā (syma) (*ex errore pro schisma?*) *irrtümliche Bezeichnung für den großen Halbton — erroneous term for the major semitone*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 352, 3: Auctores nuncupaverunt maius semitonium semitonium, emitonium, apotome, comma, **simā**, lima et diesin; minus vero tantum semitonium et diesin (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 104, 6. IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 14: **syma**).

simpla -ae f. *Bezeichnung für den kleinsten Notenwert der Mensuralnotation — term for the smallest note value in mensural notation*

1 für einen Teilwert der Minima — *for a partial value of a minim [syn.: crocheta]*

[s.XIV] IOH. TORK. decl. 1, 5: Ex maxima quadrata solum una species constat, quae larga vocatur. Ex media quadrata duae species fiunt, scilicet brevis et longa. Ex suprema quadrata tres species fiunt, scilicet semibrevis, minima et **simpla**. IOH. TORK. decl. 2, 2-3. IOH. TORK. decl. 2, 8. IOH. TORK. decl. 3, 2: per modum numeri, id est arithmetice procedendo, descendimus a **simpla** usque ad largas, sed per modum musicae mensurabilis ascendimus a largis dividendo usque ad **simplam** impartibilem. IOH. TORK. decl. 3, 11: **simpla**, quae nec perfecta nec imperfecta dicitur, quia impartibilis est. IOH. TORK. decl. 3, 14: **simplae** solis vocabulis sunt aptandae, quia indivisibiles sunt. [s.XV] ORIG. ET EFF. 8, 1: Nomina notarum cantus mensurabilis, scilicet organici: largissima, largior, larga, longa, brevis, semibreves, minima, crocheta vel **simpla**. Unde versus: larga, longa, brevis, semibrevis, minima, **simpla**. THOM. WALS. 17, 3: de largis, longis, brevibus, semibrevibus, minimis et **simplis**.

2 für die Minima — *for the minim [syn.: crocheta, crochetum, minima]*

[s.XIV] WILLELM. 3, 24: minimus sonus in musica est mensura omnium aliorum sonorum seu vocum. Vel signum seu nota illius soni vocatur **simpla**. WILLELM. 3, 26: Omnis nota fecunda vel est perfecta vel imperfecta. ... Prima dicitur largissima, secunda larga, tertia longa, quarta brevis, quinta semibrevis, sexta minuta, septima minima sive **simpla** sive crocheta secundum diversitatem loquentium. WILLELM. 3, 30. WILLELM. 3, 36: ego ... pono 3 species longarum, scilicet largissimam, largam, longam, et 3 species brevium, scilicet brevem, semibreve, minutam, et ultra hoc unam substantiam indivisibilem, quae est mensura et substantia omni superiora, scilicet **simplam**, quae minima (*ms.*; *ed.*: minimam) seu crochetum dicitur. WILLELM. 3, 40: Omnis nota praeter **simplam** est plicabilis. *ibid.* al. WILLELM. 3, 44: **simpla** neque perfecta dicitur neque imperfecta, sed principium indivisibile omnium subsequentium. WILLELM. 3, 46. WILLELM. 3, 49: **simpla**, quae est impartibilis. WILLELM. 3, 56 descr.

simplex -icis f. *Note der Mensuralnotation — note in mensural notation*

1 als Bezeichnung für die Brevis — *as term for the breve* [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62: <P>erfectus modus est modus, in quo fit notarum percussio per ternarium ita, quod in eo una longa valet tres breves et quilibet brevium tres semibreves ... <I>nperfectus modus est, quo fit notarum percussio per binarium ita, quod una maxima valet duas longas et longa duas **simplices** et **simplex** duas semibreves et quilibet semibrevis duas minimas et quilibet minima duas semiminimas et quilibet semiminima valet duas anafren et quilibet anafren valet duas dipticas et quilibet diptica duos fusellos.

2 für einen Teilwert der Longa im (fehlerhaften) System: maxima - longa - simplex - (communis) - brevis - semibrevis - minima - semiminima — *for a partial value of the long within*

the (defective) system: maxima - longa - simplex - (communis) - brevis - semibrevis - minima - semiminima

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 63: maxima talis repercutitur in duas longas tales, et una longa in duas **simplices** tales, et una simplex in tres comunes ... et una comunis in tres breves. *eqs.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: <S>**implex** nota est, que in modo perfecto correspondet tribus notis collatione super habita ad longam, que primitus diverberatur in tres breves, ut sic: ■♦♦♦, in sex semibreves, in novem minimas, in duodecim semiminimas. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65: revis nota est, que in modo perfecto ad suam simplicem coordinata, reporigit ei tres breves, longe sex, maxime novem, diverberabilis autem in tres semibreves, in sex minimas, in novem semiminimas et sic consequenter (*ms.*; *ed.*: continuatur). In modo autem imperfecto tunc offert se duplicata sue **simplici** et quadruplicata longe, maxime autem sextuplicata, diverberatur autem in duas semibreves, in quatuor minimas, in sex semiminimas. *eqs.*

simul sonantia -ae f. *Kunstwort für den Zusammenklang bzw. die Konsonanz — artificial term for simultaneous sonority, or for consonance*

[s.XI] LIB. ARGUM. 13 p. 20: Consonantia, hoc est **simul sonantia** (*sim.* PS.-MUR. summa 935: Consonantia dicitur tonus, quasi **simul sonantia**. INTERV. Sunt autem p. 22: Consonantiae appellantur quasi **simul sonantie** eo, quod unum simul sonum reddunt. IAC. LEOD. spec. 2, 2, 11: Consonantia enim est **simul** vel cum alio **sonantia**, quando scilicet unus sonus cum alio sonat. *cf.* Iac. Theat. 9: Consonancia est similis sonancia (*ms.*; *ed.*: sonanciae)). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 10, 9: talium sonorum mixtio, talis **simul sonantia**, vocatur unisonus.

v. sonantia

sinuosa -ae f. *Bezeichnung für eine mehrtönige, „gekrümmt“ geschriebene, liqueszierende Neume — term for a liquescent neume of several pitches in the shape of a crook*

[s.XI] TON. Aug. p. 119a: terminalem sillabam, quam altera earum in neumam, que **sinuosa** dicitur, inflectit. NEUM. Punctum p. 68: **Sinuosa** ♪. FRUT. ton. p. 136: Differentia tertia ab eo loco, quo „saeculorum amen“ incipit, semiditono vel diatessaron spatio per **sinuosam** se reflectit. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **sinuosa** ♪ (*inde* WILLELM. 3, 18: **Sinuosa** ♪). WALT. ODINGT. 5, 2, 15: **Sinuosa** dicta, quia recurvatur ad similitudinem baculi pastoralis (*inde* WILLELM. 3, 21). *cf.* Huglo, *Neumes* p. 66

v. flexa sinuosa; pes sinuosus; quilisma sinuosum

sistrum -i n. (σειστρον) **1.** *Rassel, Klapper* **2.** *Bezeichnung für ein Saiteninstrument — 1. rattle 2. term that designates a stringed instrument*

1 *Rassel — rattle*

[s.V] MART. CAP. 2, 170: **sistra** Niliaca Eleusinaque lampas arcusque Dictynnae tympanaque Cybeleia videbantur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 169/49, 17-0. GLOSS. Mart. Cap. 170/49, 20. IOH. SCOT. annot. 70, 7: **Sistrum** organum est, quod genus tantum apud Aegyptios invenitur. REMIG. AUT. 70, 7: **Sistrum** genus est organi vel tubae, quo tantum Aegyptii utuntur, quod etiam in simulachro Ysidis depingitur. In luna ergo **sistrum** dicit fuisse propter primum tonum, qui est a terra usque ad lunam). [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 1: Tertia est divisio rythmica pertinet ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, tympanum quoque, cymbalum, **sistrum**, acetabula aenea et argentea vel alia, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum (*inde* HIER. MOR. 4, 109 (p. 19). TRAD. Holl. VIII 3, 97. MICH. KEINSP. 2, 13). ISID. etym. 3, 22, 12: **Sistrum**

ab inventrice vocatum. Isis enim regina Aegyptiorum id genus invenisse probatur. ... apud Amazonas **sistro** ad bellum feminarum exercitus vocabatur (*inde* VOCAB. MUS. p. 141. IOH. AEGID. 17, 81-85. HIER. MOR. 4, 164 (p. 21)). [*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 140: **Sistrum**: genus musicae artis. [*s.XIII*] IOH. AEGID. pr. 31: de cuiuslibet instrumenti per se inventionem sonum discretum ut citharae ac viellae, quaedam vero reddunt sonitum indiscretum ut cymbala et tympana et **sistra**. IOH. AEGID. 17, 50: Harmonia est rythmica et canora melodia ex pulsu et percussione nervorum et tinnitu metallorum generata. Et huic harmoniae diversa subserviunt instrumenta ut tympanum, cymbalum, lyra, cithara, psalterium atque **sistrum**. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 134, 22: aliquando 'percutta' invicem se tangunt et faciunt sonum, ut sunt simbalia, tintinnabula, cinare et **sistra** et huiusmodi 'concava', id est concavaturas habentia. [*s.XV*] SZYDLOV. pr. 27: instrumenta musicalia, scilicet organa, **sistra** et similia. *al. (?)* cf. Wille, *Musica Romana* p. 63 sq.

2 *Bezeichnung für ein Saiteninstrument — term that designates a stringed instrument* [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 438: Psalterium, chorus et **sistrum** cithare sociuntur, impulsu quoniam simili hec resonare videntur. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 14: monocordum Boecii et Iohannis de Muris vel alia instrumenta musica varietate cordarum adornata, ut sunt arphe vel orphee, rote et **sistra**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: Dicitur aut sola percussione, sicut est citara, psalterium, arfa, tympanum, clavicimbalum, clavicordium, monocordum, dulce melos, tintinabulum, **sistrum**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: <**S**>**sistrum**, smiczecz, est instrumentum cithare per omnia similem quo ad formam, unicam (*ms.*; *ed.*: unitam) autem habens cordam nervallem, que tractione crinium de caudis equorum et registracione digitorum in collo uti in cythara fabricat voces simphonias dulcissime melodie. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: cum crinibus ducendo super eam (*sc. tubalcanam*) facit precise sonum tube, ut vult sicut **sistrum**. HERB. TR. 2, 4 p. 50: si enim datum fuisset David regi Bethsabeam intuenti, ut illam quoque vel muliebriter audisset concinentem vel Phrygiis modulis animadvertisset **sistrum** pulsantem.

cf. Panum, *Stringed Instruments* p. 467

sisubiicum *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of uncertain meaning that designates a neume* [*s.XI*] NEUM. Accentus p. 83: **sisubiicum** brevis.

sitascer *Bestimmung der paranete hyperboleon mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates an aspect of the paranete hyperboleon* [*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·P· - corda chamir - simphonia **sitascer** - metrum paranete yperboleon - vox cleb.

sitte *Bestimmung der hypate hypaton mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates an aspect of the hypate hypaton* [*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·B· - corda benu - simphonia **sitte** - metrum ypatē ypaton - vox canora.

sizzaascer *Bestimmung der paramese mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates an aspect of the paramese* [*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·I· - corda caphe - simphonia **sizzaascer** - metrum paramese - vox theope.

smaragda *Bezeichnung für den Steg zum Abteilen einer Monochord-Saite — term for the bridge used in the division of the string of a monochord* [*syn.*: *magada*] [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 6: Monocordus autem de Greco in Latini unicordium vel unicordis dicitur, cuius capitella semispheria vel emispheria dicuntur. Modulus, qui decurrit, **smaragda** vel *magada* vocatur, ut Boetius refert.

smiczecz v. **sistrum** 2 col. 1263, 33

socialis (*corda, vox*) *Nebenschlußton, Nebenfinalis — auxiliary final pitch, secondary final* [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53: Transpositus modus dicitur, qui a propria sede in **sociali** cordam cantandus transponitur. [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 19, 6. ENGELB. ADM. 4, 20, 6. ENGELB. ADM. 4, 20, 15: Primus tonus et secundus habent quinque voces communes ·D·E·F·G·A·. **Sociales** utrisque sunt due voces ·A· et ·D·. *eqs.* ENGELB. ADM. 4, 28, 1: De finalibus et **socialibus** vocibus, in quibus fit incipio eiusdem cantus. ENGELB. ADM. 4, 28, 2.

socialis -is m. et f. 1. *verwandter, ähnlicher Ton* 2. *Nebenschlußton, Nebenfinalis — 1. related pitch 2. auxiliary final pitch, secondary final*

1 *verwandter, ähnlicher Ton (durch dieselbe Intervallstruktur der umgebenden Töne) — related pitch (by virtue of the structure of intervals in surrounding pitches)* [*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 318: sonus idem finalis et **socialis** sui frequentiores in commatū vel colarum fine versantur. **Sociales** autem suos quisque sonus non solum quintis habet regionibus, sed et quartis locis alios sibi quaerit compares, qui tertiae simphonie locus est (*sim.* BERNO prol. 9, 16). ORG. Colon. 16: Medium vocatur organum, quod moratur circa finalem rectorem, organum superius, quod circa **sociali** eius superiorem, organum inferius, quod circa **sociali** eius inferiorem. [*s.XI-XII*] THEOG. METT. 30, 1 (p. 192a): Acutae (*sc. chordae*) tamen cum suis **socialibus** sonoritatis et intensiois altitudinem praeripuērunt et in tali sublimitate primum locum possederunt.

2 *Nebenschlußton, Nebenfinalis — auxiliary final pitch, secondary final* [*syn.*: *affinalis, affinis*] [*s.XI*] BERNO prol. 9, 11. BERNO prol. 9, 19: mela ... finianturque in **socialibus** honeste. BERNO prol. 9, 37: totam cantilenae huius seriem per ordinabilem progressionem senties ad **socialis** sui pertingere finem. BERNO prol. 9, 47. BERNO prol. 9, 50 app. crit. BERNO prol. 10, 3: ad V^{um} locum perveniat (*sc. differentia*), ubi unusquisque finalis **sociali** suum inveniat. COMM. Guid. 65 p. 121. COMM. Guid. 34 p. 127: inconcinnum videatur eas (*sc. neumas*) ad legitimam finalem in gravibus debere remitti, sed in **sociali** eius, quae est in acutis, per diapente super se finalem recipiunt (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 12). COMM. Guid. 52 p. 144. TON. Aug. p. 84. TON. Aug. p. 92b: in **sociali** primi toni mesen ... transfertur (*sc. antiphona*). TON. Aug. p. 100a. TON. Aug. p. 113b. TON. Aug. p. 117a. TON. Aug. p. 119b. TON. Aug. p. 124a. TON. Aug. p. 128a: Tonalis melodie huic apponentur et he (*sc. antiphonae*) propter semitoniorum detrimenta item a finali in **sociali** finalis ... transferende. TON. Aug. p. 130b. CANT. In defect. p. 88. PS.-OSBERN. 93: non potest finiri in propria finali ·D· neque in **sociali** eius ·a· neque in diapason ·d·. PS.-OSBERN. 96. PS.-OSBERN. 100. PS.-OSBERN. 104. PS.-OSBERN. 114: Potest autem et unusquisque modus in eadem neuma duabus finalibus cantum suum quandoque coaptare, propriae videlicet finali et eius **sociali**. PS.-OSBERN. 115: Sed postquam paulatim elevando intenditur, ita ut **sociali** quasi

propriam finalem invadat et circa eam elevando posteriores distinctiones in ipsa finiat ... Huiusmodi vero cantus transversus cantus vocatur, quia translatus est de propria finali ad **sociallem** et in **sociali** confidens tantum ultra concessivas voces elevatur, ut ad propriam finalem redeundi licentiam non habeat, sed in **sociali**, quasi ex ea exordium sumpsisset, finem sumat. ANON. Wolf p. 217: Omnis quippe autentus ad diapente suas in cantibus extendit differentias, nec huius regulae limitem in differentiarum inceptionibus quisquam illorum transgreditur, nisi in membris **socialium** vel transponatur vel transformetur. QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 55. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 30, 9. ENGELB. ADM. 4, 30, 11: cantus ... terminabitur in **sociallem** sui finalis. ENGELB. ADM. 4, 30, 12: si quarto loco a finali cantus incipiens in **sociali** redire non valeat in finalem, tunc in IIII.º loco a **sociali** inceptus redibit in **sociallem** finalis, et ibi sine impedimento decantabitur et finietur. ENGELB. ADM. 4, 30, 14-16. ENGELB. ADM. 4, 44, 16: vel ad finalem toni ipsius cantus vel ad consimilem sive **sociallem** finalis. IAC. LEOD. spec. 6, 18, 8. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 1: sunt et aliae (sc. voces), in quibus cantus aliqui finiuntur, scilicet ·A·B·C·, hae, etsi non dicantur finales, nomen aliarum usurpando dicuntur tamen affinales vel **sociales**. ANON. Erford. p. 161: cum quilibet cantus proti, deuteri vel triti transferantur a legitimis finalibus, scilicet ·D·E·F·, in **sociales** et affines, scilicet ·a·b·c· (sim. CONR. ZAB. tract. EE 5). [s.XV] ANON. Gemnic. 3, 1, 31: sunt alie finales, que dicuntur a Iohanne affinales, a Peruone vero **sociales** (sim. CONR. ZAB. tract. BF 5). ANON. Gemnic. 3, 1, 36.

sol Merksilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des fünften Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t) — mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmization syllable) that designates the fifth pitch in the hexachord (with the intervallic structure t t s t t)

cf. Guido ep. p. 464, 118: Utpote sit hec symphonia, qua ego docendis pueris in primis atque etiam in ultimis utur: „Ut queant laxis / resonare fibris / mira gestorum / famuli tuorum, / solve polluti / labii reatum, / sancte Iohannes.“ Vides itaque, ut hec symphonia senis particulis suis a sex diversis incipiat vocibus? Si quis itaque uniuscuiusque particule caput ita exercitatus noverit, ut confestim quamcumque particulam voluerit, indubitanter incipiat, easdem sex voces, ubicumque viderit, secundum suas proprietates facile pronuntiare poterit.

1 allgemein — general

[s.XI] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas, quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant syllabae ut, re, mi, fa, **sol**, la, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum et secundum concordiam vocum ubique. LIB. ARGUM. 9 p. 19: Ars elevatio, thesis depositio. Hoc est exemplum: ·Γ· ut re mi fa **sol** la. la **sol** fa mi re ut. Simili modo per totum monochordum. PS.-OSBERN. 49. al. IOH. COTT. mus. 1, 3: Sex sunt syllabae, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: ut re mi fa **sol** la. Itali autem alias habent, quas, qui nosse desiderant, stipulentur ab ipsis. Eas vero, quibus nos utimur, syllabas ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“. ... Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat (inde PS.-THOMAS AQU. I 45. CONR. ZAB. tract. L 3. sim. HIER. MOR. 10, 30 (p. 46)). IOH. COTT. mus. 8, 13: Est autem diatessaron trimodum, verbi gratia ut fa, re **sol**, mi la. IOH. COTT. mus. 8,

18 descr. al. [s.XII] TRAD. Guid. 1 descr. TON. Parkm. p. 107: Alfabetum, quod ibi per articulorum iuncturas ponitur, praeposito ·Γ·, id est g Greco, cum sillabis, quae ad dimensionem cantus adiunguntur ipsis litteris, id est ut re mi fa **sol** la a prima usque ad ultimam percurrere cordetenus sciant. TON. Parkm. p. 108: Fit autem tonus, cum dicitur ut re, re mi, fa **sol**, **sol** la. *ibid.* al. THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. MUT. Γma ut 5: ·D·solre: ·D· clavis est, **sol** re due dictiones. al. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. al. ANON. Lovan. p. 493a: Primus igitur tonus terminatur in **sol** re habens elevationem usque ad ·d·lasolre regulariter. ANON. Lovan. p. 497b: quibus primordialibus notis debeant psalmi inchoari, ... nobis his versibus declaratur. Primum cum sexto cantu fa **sol** la teneto / tertius, octavus ut re fa sicque secundus. / Septimus incipitur mi fa **sol** quartusque la **sol** la. / His quintum iungas, quem fa la re fa bene cantas (sim. LAMBERTUS plan. 294. PETR. CRUC. 1, 27. IOH. GROCH. 251. GUIDO DION. 2 pr. 151. GUIDO DION. 2 pr. 156. GOSCALC. 1, 7 p. 82, 6. COMPIL. Ticin. F 300. HENR. ZEL. 65. ANON. Seay p. 28. PROSD. plan. 2, 18 p. 152, 13. NICOL. CAP. p. 329. THOM. BAD. p. 94. PETR. TALH. p. 19. ANON. Carthus. inton. 26. TRAD. Holl. VII 4, 92. GUIL. MON. 9 p. 56. BONAV. BRUX. 18, 17. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 9. FLOR. FAX. 1, 14, 7. COMPEND. MUS. 13). al. MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina notarum, videlicet ut re mi fa **sol** la. Tres earum sunt superiores, scilicet la **sol** fa, tres autem inferiores, scilicet mi re ut. MUS. MAN. 31, 7: Inter omnes ceteras (sc. litterarum coniunctiones) fit tonus ita: ut re, re ut, re mi, mi re, fa **sol**, **sol** fa, **sol** la, la **sol**. al. METROL. 37 p. 71. al. TON. Praed. 20: de fa per **sol** ascendat (sc. antiphona) in la. al. TON. Franc. p. 120b. IOH. AEGID. 5, 4: tantum sex sunt syllabae, quae ad solfandum sufficient, videlicet ut re mi fa **sol** la. Et hoc tam in ascendendo quam in descendendo. IOH. AEGID. 7, 10: ·D·solre duas habet voces, videlicet **sol** et re. **Sol** cantatur per B quadratum, per ut de ·Γ·ut. Sed re cantatur per naturam, per ut videlicet de ·C·faut. al. AMERUS 18, 5. al. ELIAS SAL. 4 p. 19b: Puncti sunt sex: ut re mi fa **sol** la; nec intelligas, quod ut re mi fa **sol** la sint puncti, sed denominationes punctorum. al. LAMBERTUS plan. 97 (sim. TRAD. Garl. plan. III 142. TRAD. Lamb. 2, 2a, 8). al. HIER. MOR. 12, 67 (p. 50). al. TRAD. Garl. plan. I 134 (sim. TRAD. Garl. plan. IV 57). al. ANON. Ratisb. 3, 4: tonus ... habet quatuor species, scilicet ut re, re mi, fa **sol**, **sol** la. al. PETR. CRUC. 1, 31: Per hos versus scitur, cuius toni est quaelibet antiphona. Pri- re, la, se- re, fa, ter- mi, fa, quar- <quoque> mi, la, / quin- fa, fa, [dico] sex- fa, la, sep- ut, **sol**, oct- ut, fa duo dura (ms. Primus re la sedus re fa tercius mi fa Quartus mi la Quintus fa f dico Sextus fa la Septimus ut so Octavus ut fa duo dura; ed.: Primus re la, secundus ... sim. GOSC. 1, 7 p. 82, 6. PS.-MUR. mod. p. 100b. ANON. Seay p. 27. IAC. TWING. p. 146, 16. ANON. Gemnic. append. 20. TRAD. Holl. XI 4, 33. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 15. TRAD. Holl. XXIV 17, 10. TRAD. Holl. II 4, 62. TRAD. Holl. III 8, 30. TRAD. Holl. V 4, 105. TRAD. Holl. XIII pr. 31 comm. TRAD. Holl. XIII 4, 89. CONR. ZAB. tract. AX 8. CONR. ZAB. tract. p. 236. GUIL. MON. 9 p. 58. BONAV. BRUX. 18, 10. LAD. ZALK. 4, 75. TRAD. Holl. XXII 9, 7. FLOR. FAX. 1, 14, 5. TRAD. Holl. XIX 319). al. VERS. Palmam I 31: Ut, re, mi, fa, **sol**, la modulacio musica cantat / hasque manus leve digitis solet ipsa locare (sim. TRAD. Holl. VIII 7, 14. TRAD. Holl. X B 11. TRAD. Holl. XXIV 4, 4. TRAD. Holl. III 1, 29. TRAD. Holl. VII 1, 15. TRAD. Holl. XIII 1, 36. TRAD. Holl. XV 6, 62. VERS. Palmam II 17. TRAD. Holl. XXI 2, 25. TRAD. Holl. XXVI 28). VERS. Palmam I 78: <Dant fa **sol** la tonos vel ut re mi tibi plenos> (sim. TRAD. Holl. X B 9. TRAD. Holl. X C 98. THOM. BAD. p. 84. TRAD. Holl. IX 2, 1, 26. TRAD. Holl. XI 2, 27. TRAD. Holl. XXIV 8, 39. TRAD. Holl. II 3, 77. TRAD. Holl.

III 5, 32. TRAD. HOLL. IV 22. TRAD. HOLL. V 3, 102. TRAD. HOLL. VII 3, 71. TRAD. HOLL. XIII 3, 82. TRAD. HOLL. XX 3, 21. TRAD. HOLL. XV 7, 47. LAD. ZALK. 3, 94. TRAD. HOLL. XXII 6, 29. SZYDLOV. 7, 43. TRAD. HOLL. XIX 572. TRAD. HOLL. XIV 9, 26). IOH. GROCH. 87. *al.* PS.-MUR. summa 574. *al.* ENGELB. ADM. 1, 9, 10. *al.* WALT. ODINGT. 5, 4, 3. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 3, 6. PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. GUIDO DION. 1, 1, 176. *al.* IAC. LEOD. cons. 18. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 33. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 8, 4: Omnis cantus igitur in re notula, si fuerit inventus, primi erit aut secundi ... in **sol** septimi vel octavi (*sc. toni*). *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 41, 16: cum descendit quis de **sol** in fa statim reascendendo in **sol** dicendo (*mss.; ed.: discendo*) **sol** fa **sol** ut communiter, non facit perfectum tonum inter **sol** et fa, sed quasi minus semitonium, ac si diceret fa mi fa. IAC. LEOD. spec. 2, 77, 2: **sol** medians inter fa et la in descendendo tonum servat ad fa et in ascendendo ad la. IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: Quae enim tunc ·C·D·E·F·G·a·, quantum ad Latinos vocabantur, nunc vocantur ut re mi fa **sol** la. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro to do no ni a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut re mi fa **sol** la. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 31: Non enim ut re mi fa **sol** la sunt verae voces, sed signa vocum. *al.* PETR. PALM. p. 508. *al.* IOH. MUR. contr. 5. QUAT. PRINC. 3, 10: Nam dicunt (*sc. quidam*) ut et fa esse graves eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. Re et **sol** dicunt esse circumflexas eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et la dicunt esse acutas eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium; et sic secundum ipsos omnis vox monacordi aut est gravis vel acuta aut circumflexa. *al.* PS.-MUR. interv. p. 312b. SUMM. GUID. ton. 53. IOH. BOEN ars 2, 19, 4. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 6. WILLELM. 3, 1. GOSCALC. 1, 1 p. 40, 6. HEINR. EGER 2 p. 37. *al.* IOH. VETUL. 1, 12. COMPIL. Ticin. B 97: De vocibus. Vox ut principalis, re sequens et talis, / mi dum pergit dura, fa molle in natura, / **sol**que naturalis, la fertur et regalis. COMPIL. Ticin. F 224: sex sunt soni, quibus totus cantus componitur, videlicet ut re mi fa **sol** la. Antiqui vero dicebant esse tres, videlicet ut re mi. Moderni autem propter necessitatem consonantiarum tres alios addiderunt, videlicet fa **sol** la. Et quamvis varientur in nomine, consonantia vero idem sunt. *al.* ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 9. *al.* PAUL. FLOR. 5-8. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 5. *al.* PROSD. plan. 1, 11 p. 66, 11: sex nomina notarum ... non fuerunt ab uno et eodem inventore ac eodem tempore reperta, sed prius inventa fuerunt quatuor nomina intermedia, scilicet re mi fa **sol**, quam duo extrema, scilicet ut la ... associaverunt. *al.* NICOL. CAP. p. 311. *al.* GOB. PERS. p. 181a. *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 212, 3. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 9: Ex his apparet musicos Graecos philosophos has tantum quinque voces invenisse, scilicet re mi fa **sol** la, et eas quater in manu sua replicasse (*inde* FR. GAFUR. extr. 3, 9, 1. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 45). UGOL. URB. 1, 11, 4: litterae sunt octo, scilicet ·Γ·A·h·C·D·E·F·G·. Voces autem XIII sunt, scilicet ut, re, mi, faut, **solre**, lami, faut, **solreut** (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 7, 4). *al.* GEORG. ANS. 3, 8. *al.* PETR. TALH. p. 7 descr. *al.* ANON. Carthus. pract. 2, 2. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 1, 3: Ut re mi fa **sol** iungas hiis simul et la. / Cunctas claudit odas sic vox replicata per illas (*sim.* TRAD. HOLL. II 1, 28. TRAD. HOLL. V 1, 21. LAD. ZALK. 1, 17. TRAD. HOLL. XIV 5, 7). *al.* TRAD. HOLL. XI 2, 12. MUT. Christo 60. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 1: Incipit liber secundus de sex, ut re mi fa **sol** la, syllabis. *al.* TRAD. HOLL. V 3, 120. *al.* TRAD. HOLL. VI 6, 8: Species vero vocum sunt sex, scilicet ut re mi fa **sol** la; que quidem note sive voces extracte sive orte a beato papa Gregorio. *al.* CONR. ZAB. tract. K 1. *al.* IOH. TINCT. diff. 237: **Sol**

est quinta vox tono distans a quarta totidemque ab ultima. *al.* FR. GAFUR. extr. 3, 8, 3. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. exp. 4, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Alii autem solum litteras alphabeti ponebant, scilicet: ·a·b·c·d·e·f·g·, ut Gregorius, Augustinus, Ambrosius et Bernardus; Guido vero ut re mi fa **sol** la. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 39. *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 77. *al.* BONAV. BRIX. 10, 7. *al.* LAD. ZALK. 1, 17. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 8. *al.* GUILL. POD. ench. 12 p. 375. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Exachordum enim est comprahensio sex chordarum diatonica dimensione dispositarum. Quarum nomina sunt: ut re mi fa **sol** la. Sunt enim ut re graves, dum Graecis assentior, **sol** la acutae et mi fa mediae. Ecclesiasticorum vero mos est, ut re graves vocare, mi fa acutas et **sol** la superacutas. *al.* FLOR. FAX. 1, 5, 10. *al.* ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt voces. Quaedam sunt graves, sicut sunt ut et fa, et sunt, quae graviter et imperfecte ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. Aliae sunt voces naturales sive mediae, quae perfecte ascendunt et descendunt, sicut sunt **sol** et re. Tertiae sunt leves, quae perfecte ascendunt et imperfecte descendunt, sicut sunt mi et la. *al.* COMPEND. MUS. 3. *al.* TRAD. HOLL. XII 2, 1. *al.*

2 *im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation*
[s.XII] MUT. Γma ut 5: ·D·solre: ·D· clavis est, **sol** re due dictiones. **Sol** ascendendo et descendendo, re ascendendo et descendendo. Et mutatur **sol** in re per ascensum, re in **sol** per descensum. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 17, 8. *al.* IOH. AEGID. 8, 3: ·D·solre duas habet mutationes, videlicet **sol** re et re **sol**. Sed **sol** re pro ascensu per naturam, re **sol** vero pro descensu per B quadratum. *al.* AMERUS 5, 18: Si aliquis vult mutare in ·g· grave de proprio cantu in ·ḡ· ascendendo, unde illa nota ratione ·f· grave dicitur **sol**, ratione ·c· acutum dicitur ut, ergo mutando dicendum est **sol** ut, e contrario in descendendo, scilicet ut **sol**. *al.* LAMBERTUS plan. 132: omnis mutatio desinens in ut, re, mi dicitur ascendendo, quia plus habet ascendere quam descendere; et omnis mutatio desinens in fa, **sol**, la dicitur descendendo, quia plus habet descendere quam ascendere (*sim.* TRAD. Lamb. 2, 4, 10. TRAD. Garl. plan. I 160. TRAD. Garl. plan. II 73. TRAD. Garl. plan. III 151. TRAD. Garl. plan. IV 86. TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 42. NICOL. CAP. p. 315. TRAD. HOLL. I 1, 7, 6. TRAD. HOLL. II 3, 29. TRAD. HOLL. V 3, 37. TRAD. HOLL. VI 15, 6. TRAD. HOLL. VII 3, 27. TRAD. HOLL. XIII 2, 56. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 31. GUILL. MON. 5 p. 31. BONAV. BRIX. 13, 15. GUILL. POD. 5, 25. TRAD. HOLL. XIV 8, 26). TRAD. Lamb. 2, 4, 10: ut re mi scandunt, descendunt fa quoque **sol** la (*sim.* TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 43. TRAD. HOLL. IX 1, 2, 10. TRAD. HOLL. IX 1, 2, 64. TRAD. HOLL. I 1, 7, 10. TRAD. HOLL. II 3, 30. TRAD. HOLL. V 3, 38. TRAD. HOLL. VI 15, 7. TRAD. HOLL. VII 3, 28. TRAD. HOLL. XIII 2, 57. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 31. GUILL. MON. 5 p. 31. BONAV. BRIX. 13, 16. GUILL. POD. 5, 25. TRAD. HOLL. XIV 8, 27). HIER. MOR. 12, 69 (p. 51). *al.* IOH. GROCH. 92. PS.-MUR. summa 724. *al.* ENGELB. ADM. 2, 25, 7. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 13. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 65, 11: inveniemus XVIII mutationum species, novem ad ascendendum et novem ad descendendum. ... sic patet: in voce, quae est ut, mutari potest re dicendo re ut, item fa dicendo fa ut, item **sol** dicendo **sol** ut. ... Item in re mutari possunt quatuor voces, quae sunt ut, mi, **sol**, la. Item in mi duae voces possunt mutari, idest re et la; in fa duae, scilicet ut et **sol**; in **sol** quattuor, idest ut, re, fa et la; in la tres, quae sunt re, mi, **sol**. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 45. *al.* PETR. PALM. p. 515. QUAT. PRINC. 3, 9. MUT. Ad noticiam 70. *al.* ANON. Monac. II 9. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 18, 12. *al.* IOH.

OLOM. 6 p. 19. *al.* NICOL. CAP. p. 315. GOB. PERS. p. 185a. *al.* UGOL. URB. 1, 17, 11. *al.* TRAD. HOLL. IX 1, 2, 10. *al.* ANON. Carthus. pract. 12, 14. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 7, 14. *al.* TRAD. HOLL. XI 3, 97. *al.* MUT. Christo 118. *al.* TRAD. HOLL. V 3, 37. *al.* TRAD. HOLL. VI 33, 10. TRAD. HOLL. XIII 2, 25 comm. *al.* TACT. Sequitur p. 56. *al.* IOH. TINCT. diff. 238: **Sol** fa est mutatio, que fit in ·C·solfaut et in ·C·solfa, ad ascendendum de b molli in b durum. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 3. *al.* BONAV. BRIX. 13, 10. *al.* ADAM FULD. 2, 5: Mutatio est duplex: extrinseca est, quando vox in vocem aperte mutatur, ut in fa, **sol** in re et e converso. Intrinseca est, quando vox, quae debet mutari, relinquitur, ut fit in cantu mensurali. LAD. ZALK. 2, 35. *al.* FLOR. FAX. 1, 15, 2. *al.* COMPEND. MUS. 55: Ut, re, mi scandimus, si variare volumus, / sed descendemus, si fa, **sol**, la variamus. *al.* MUT. Et nota 4. *al.* SZYDLOV. 5, 53. *al.* TRAD. HOLL. XII 10, 2: coniuncte fiunt per mutationem ut in **sol** in ·F·faut vel in ·C·faut, quod est contra manum musice. *al.*

saepius

v. C vol. I col. 274, 3; D vol. I col. 757, 49; G vol. II col. 121, 33

solfa -ae f. *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* — *solmization, solfège, the singing with solmization syllables*

[s.XV] ANON. Claudifor. 5, 2, 3: Ubi autem finiuntur et incipiuntur (*sc. voces*), patet hoc prius circa manum materialiter et formaliter declaratam: materialiter, cum dicebatur materia manus, formaliter, cum dicebatur **solfa** eius. ANON. Gemnic. 2, 1, 176. TRAD. HOLL. XI 6, 87: debita **solfa**, id est vocum proprietates (*sim.* TRAD. HOLL. II 1, 25. TRAD. HOLL. V 1, 15. TRAD. HOLL. XX 1, 4. LAD. ZALK. 1, 11. TRAD. HOLL. XXI 2, 9). TRAD. HOLL. II 4, 86: sub hac **solfa**: la sol fa sol la sol fa mi re (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 207). *eqs.* TRAD. HOLL. II 4, 221: propter veram **solfam** et propter evitare coniunctas (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 362. SZYDLOV. 13, 155). TRAD. HOLL. II 4, 228: talis cantus non habet **solfam** perfectam, quia vadit per coniunctas (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 369). TRAD. HOLL. V 3, 40. TRAD. HOLL. V 4, 30: cantus ponit suum principium, id est initium sue **solfe** sub vel supra (*sim.* LAD. ZALK. 4, 34). TRAD. HOLL. XV 9, 53. TRAD. HOLL. XV 9, 68. LAD. ZALK. 2, 107. FLOR. FAX. 1, 14, 10.

solfacio -are *solmisieren, auf Solmisationssilben singen* — *to solfège, to sing with solmization syllables*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 44: cum in manu fuerit aliquis convenienter instructus et cantare sciverit et assignare in suo gammate, ubi voces sui cantus locum habent, ad cantus in libris notatos accedat, ibi saepe et saepius se informet, cantus varios et distinctos <addiscat,> primo notas cantuum ruminando et **solfaciendo** sine littera, postea applicando ad litteram cantus.

solfalis -e *solmisiert, Solmisations-* — *sung in solfège* [s.XV] FLOR. FAX. 1, 14, 10: verba ipsius Arnaldi supposui: „... dico, quod primus et sextus modi intonantur sive incipiuntur per tres **solfales** notas fa sol la secundae deductionis sive proprietatis ... Secundus, tertius atque supremus sive octavus intonantur per alias tres **solfales** notas, videlicet ut re fa. ... Quartus namque suam facit intonationem per tres **solfales** voces, videlicet la sol la, quae sunt secundae deductionis sive proprietatis. Quintus vero intonatur per tres **solfales** voces, scilicet ut mi sol, quae tertiae deductionis sive proprietatis existunt. Sed et septimus suae intonationis facit principium per **solfales** quattuor voces, videlicet fa mi fa sol, quae sunt quartae deductionis“.

solfasatio -onis f. *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* — *solmization, solfège, the singing with solmization syllables*

[s.XV] CONR. ZAB. tract. X 4: sine quibus tamen mutationibus saepissime non poterit apte fieri **solfasatio**, quae tamen incipientibus non parum utilis est et necessaria.

solfaso -are *solmisieren, auf Solmisationssilben singen* — *to solfège, to sing with solmization syllables*

[s.XV] CONR. ZAB. tract. X 3: ipsarum sex vocum in **solfasando** inepta nimis retrogradatio. CONR. ZAB. tract. II 3. CONR. ZAB. tract. LL 1: in **solfasando** mutare.

solfatio -onis f. 1. *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* 2. *Bezeichnung für das Hexachord* — 1. *solmization, solfège, the singing with solmization syllables* 2. *term that designates the hexachord*

1 *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* — *solmization, solfège, the singing with solmization syllables* [s.XIII] AMERUS 5, 40: Prima doctrina puerorum in **solfatione** (*cum melodia*). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 31: contingit aliquos cantus virtute **solfationis** datae secundum differentiam in ut terminari. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 3. [s.XV] ANON. Gemnic. 1, 2, 38: quod quis secundum **solfacionem**, idest unius vocis in aliam commutationem, sciat debite cantare. TRAD. HOLL. VI 33, 12: fit sic **solfacio** incipiendo in ·F·faut: fa re fa re fa ut. BONAV. BRIX. 16, 39.

2 *Bezeichnung für das Hexachord* — *term that designates the hexachord*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 61, 7: moderniores ad partem acutam unam addiderunt litteram, idest ·e·, ut septem complerentur **solfationes**. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 16. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 19: Cum autem in gammatis dispositione ... prima et gravissima sex distinctarum vocum, quae est ut, septies contineatur cum vocibus sibi appendentibus et per consequens septem sint ibi **solfationes**, erunt in gammate XLII voces; septies enim sex vel sex septies sunt XLII. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 21: Patet ibi numerus litterarum et numerus vocum, quae graves dicuntur, quae acute, quae superacute, quot sint ibi **solfationes**. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 2-24. IAC. LEOD. spec. 6, 67, 5: haec autem vocum coniunctio locum habere nequit in una et eadem sex vocum **solfatione**. IAC. LEOD. spec. 6, 67, 6. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 42-45. IAC. LEOD. spec. 6, 101, 3.

solfatorius -a, -um *zur Solmisation (geeignet)* — (*appropriate*) *for solmization*

[s.XV] GOB. PERS. p. 184a: Gammaut in capite ponatur pollicis; ·A·re / in medio; ·B·mi radice manu bene pansa; / indicis in pede ·C·faut; hinc ·D·solre ·E·lamique, / ·F·faut articulis iuncturis medii medicique / auricularis erunt ascendendo seriatim, / ut manus ipsa docet, quae **solfatoria** fertur.

solfatura (solvatura) -ae f. *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* — *solmization, solfège, the singing with solmization syllables*

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 19: Tractat autem primum capitulum de tribus alphabetis, quae sinistrae manui applicantur, cum vocibus musicalibus, quae in **solvatura** requiruntur. HUGO SPECHTSH. comm. p. 28: principia in musica quoad **solvaturam**, sicut sunt tria alphabeta, quae per claves et voces, per lineas quoque et spatia sinistrae manui adsociantur. HUGO SPECHTSH. comm. p. 29: In secunda parte subiungit **solvaturam** per vocum mutationem, quoad omnem cantum. HUGO SPECHTSH. 72: Voces mutare dis-

cas hinc et variare / per **solfaturationam**, quae multam fert tibi curam. HUGO SPECHTSH. comm. p. 42: mutatio, quae requiritur in **solvatura**. HUGO SPECHTSH. comm. p. 52. HUGO SPECHTSH. 398. HUGO SPECHTSH. comm. p. 102. [s.XV] TRAD. Holl. XIV 4, 2.

solfo (solphio) -are *solmisieren, auf Solmisationssilben singen* — *to solfège, to sing with solmization syllables* [s.XIII] ELIAS SAL. 2 p. 18b: semper dicatur in ·A· re vel mi vel la; nec alio modo **solphiari** (ms.; ed.: solfari) vel pronuntiari debet. ELIAS SAL. 20 p. 42b: De practica clavium, qualiter debeant uti **solfiando**. *ibid.*: Tamen notandum est ad instructionem minorum, qui **solfiant**, quod caveant, in qua clave incipit cantus suus et ipsam audacter prosequantur usque la eodem modo, quo procedet cantus.

solfisatio (solvisatio, solphisatio, solfizatio) -onis f. *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* — *solmization, solfège, the singing with solmization syllables* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 18, 14: sic fit **solphisacio** incipiendo in ·C·faut, ut re fa re fa utsol mi fa sol fa fa mi re mi re. ANON. Carthus. pract. 13, 50: de huiusmodi **solvisatione**. IOH. TINCT. diff. 239: **Solfisatio** est cantando vocum per sua nomina expressio (*sim.* IOH. TINCT. exp. 7, 38). GUIL. MON. 5 p. 32: de aliquibus **solfizationibus** in principio docendis. SZYDLOV. 2, 11: Que quidam litere dicuntur signa seu claves in arte musica. Signa dicuntur ex eo, quia per eas suum signatum, scilicet debita **solfisacio**, cognoscitur, ut patebit in capitulo de mutacionibus.

solfiso (solviso, solphiso, solfizo, solvizo) -are *solmisieren, auf Solmisationssilben singen* — *to solfège, to sing with solmization syllables* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 80: ad exercitationem incipientium **solvisare**. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 18, 14: concinenti et **solphisanti** (*sim.* TRAD. Holl. VIII 18, 16). TRAD. Holl. VIII 21, 38: si volueris scire uniuscuiusque sillabe cantum, nota sillabam et ab ea descende **solfizando** et ubicumque finitur, per ut ostenditur cantus suus, quo mediante regulatur. TRAD. Holl. X B 44-45. ANON. Claudifor. 2, 1, 1: Volentibus **solfisare** et mutationes discere est notandum, quod in una clave cantantur plures voces per eundem cantum, sed una quaevis vox in sua clave suo cantui est assignanda (*sim.* MUT. Christo 78). ANON. Claudifor. 2, 7, 15 (*sim.* ANON. Claudifor. 2, 10, 18. ANON. Claudifor. 2, 12, 6. ANON. Claudifor. 2, 16, 13). ANON. Carthus. pract. 12, 9: debet cantans in **solvisando** attendere, ut semper servet, quantum possit, ordinem vocum musicalium, prout sese naturaliter subsequuntur tam ascendendo quam descendendo ut hic: ut re mi fa sol la, la sol fa mi re ut. Quapropter in **solvisando** sive ascendat cantus sive descendat. ANON. Carthus. pract. 12, 16: singule voces seu note cuiuslibet gradus musicalis, per quem transitur in **solvisando**. ANON. Carthus. pract. 13, 37: Et tunc **solvisabis** sic: fa fa fa re ut re fa my (ut sol) my sol re fa my fa etc. *eqs.* ANON. Carthus. pract. 14, tit: qualiter ipse voces musicales per singulos gradus manus vel scale musicalis ad invicem **solvisantur**. ANON. Carthus. nat. 8, 30: cantandum et **solvizandum** est per b molle. ANON. Carthus. nat. 8, 31. TRAD. Holl. VI 33, 13. TRAD. Holl. XX 2, 13. IOH. TINCT. exp. 7, 38: quando **solfisamus**, tantum mutamus, quia tunc voces nominatim exprimimus, namque solfisatio est canendo vocum per sua nomina expressio. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44: contingit **solfizantibus**. FR. GAFUR. pract. 1, 3: **solfizando**, idest syllabas ac nomina vocum exprimendo, scilicet ut re mi fa sol la. VERS. Palmam II expl. 1: de arte **solfisandi** seu de manu musicali. VERS. Palmam II expl. 26.

solfo -are *solmisieren, auf Solmisationssilben singen* — *to solfège, to sing with solmization syllables* [s.XIII] IOH. AEGID. 5, 4: licet tot sint litterae sive voces, in

eis tantum sex sunt syllabae, quae ad **solfundum** sufficiunt, videlicet ut re mi fa sol la. AMERUS 23, 11: in **solfando** notas. VERS. Postquam pro 226. ENGELB. ADM. 3, 4, 1: artem practicandi, i. e. **solfandi**, in musica. ENGELB. ADM. 3, 4, 3: artem et usum **solfandi**, i. e. per voces ascriptas litteris cantum inveniendi et cantandi in vocibus illis, ut in verbis ipsius cantus. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 18: Per primam partem discas **solfare** per artem (*ad loc.*: HUGO SPECHTSH. comm. p. 108: in primo capitulo huius libri didicisti **solvare** et quemlibet cantum per claves cognoscere). [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 19. TRAD. Holl. X B 16: Tu, qui **solfabis**, tres cantus esse notabis (*sim.* TRAD. Holl. II 1, 5. TRAD. Holl. II 2, 4. VERS. Imparitas p. 152 (p. 467b). TRAD. Holl. III 2, 2. TRAD. Holl. V 2, 6. TRAD. Holl. VII 2, 9. TRAD. Holl. XIII 1, 51. TRAD. Holl. XV 3, 24. TRAD. Holl. XXV 7, 15. LAD. ZALK. 1, 28. SZYDLOV. 3, 10. TRAD. Holl. XXI 3, 12. TRAD. Holl. XIV 7, 5). ANON. Claudifor. 2, 3, 7: **Solfas** et varias ·c·faut et bene mutas (*cum melodia*) (*sim.* TRAD. Holl. II 3, 34. MUT. Christo 115. TRAD. Holl. V 3, 44. TRAD. Holl. XX 2, 29. LAD. ZALK. 2, 33). ANON. Claudifor. 2, 5, 6 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 28. TRAD. Holl. II 3, 36. MUT. Christo 138. TRAD. Holl. V 3, 46. LAD. ZALK. 2, 43). ANON. Claudifor. 2, 6, 6 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 32. TRAD. Holl. II 3, 37. MUT. Christo 150. TRAD. Holl. V 3, 47. LAD. ZALK. 2, 47). ANON. Claudifor. 2, 8, 13 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 54. TRAD. Holl. II 3, 39. MUT. Christo 195. TRAD. Holl. V 3, 49. LAD. ZALK. 2, 64). ANON. Claudifor. 2, 9, 16 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 70). ANON. Claudifor. 2, 10, 18: Sic bene **solvabis** ·c·solfaut et variabis (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 86. TRAD. Holl. II 3, 40. TRAD. Holl. V 3, 50. LAD. ZALK. 2, 67). ANON. Claudifor. 2, 12, 6 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 108). ANON. Claudifor. 2, 13, 6 (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 114). ANON. Gemnic. 2, 1, 1: Volentibus igitur **solfare** et mutationes vocum discernere. ANON. Gemnic. 2, 1, 42: sicut patet **solfanti** hanc notulam subscriptam (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 167. ANON. Gemnic. 2, 1, 176). THOM. BAD. p. 89 (*sim.* ANON. Tegerns. III p. 100). PETR. TALH. p. 4: Isidorus super proprietatibus musicae. Inter omnes proprietates, quas vox habet ad melodiam faciendam, inquit, „perfecta vox est illa, videlicet alta, suavis, fortis et clara. ‘Alta’, ut in **solfando** sufficiat“. PETR. TALH. p. 11: scit **solfare** ad planum (*sc. cantum*) cum coniunctis et disiunctis. TRAD. Holl. II 3, 41: Sicque ·d·lasolre **solfans** mutando resolve (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 51. LAD. ZALK. 2, 75). TRAD. Holl. II 3, 42-46 (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 52-55. LAD. ZALK. 2, 87-107). TRAD. Holl. VI 21, 3-8. TRAD. Holl. VI 21, 8: tunc per naturalem est **solfundum**. TRAD. Holl. VI 33, 12: ut patet in concinendo et **solfando** hoc responsorium. TRAD. Holl. XX 2, 8. TRAD. Holl. XX 2, 37-38. TRAD. Holl. XX 2, 44-48. TRAD. Holl. XX 2, 57-58. TRAD. Holl. XV 9, 45. TRAD. Holl. XV 9, 62. LAD. ZALK. 2, 83. LAD. ZALK. 2, 87. LAD. ZALK. 2, 99.

solichordium -i n. *Kunstwort für das Monochord* — *artificial term for the monochord* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 3: in primis non est ambigendum a ‚monon‘ Graece, quod est ‚solum‘, et ‚corda‘ Latine

quasi **solichordium** dictum esse monochordum. NICOL. BURT. 3, 20, 162: Monochordum igitur, quum una sola chorda partiri potest, monochordum est nuncupatum, quasi **solichordium**.

solmisatio -onis f. *Solmisation, das Singen mit Solmisationssilben* — *solmization, solfège, the singing with solmization syllables*

[s.XV] TON. Vratisl. 1, 68-71. TON. Vratisl. 1, 81. ERASM. HOR. p. 91a: In omni tabulatura instrumentali ponuntur litterae simplices secundum schalam **solmisationis** Latinorum. TRAD. Holl. XII 6, 1: Capitulum de **solmisacione**. TRAD. Holl. XII 6, 6-9.

solmiso (solmizo) -avi, -are ,solmisieren', auf Solmisationssilben singen — to solfège, to sing with solmization syllables

[s.XV] TRAD. Holl. XXIV 7, 50. TRAD. Holl. XXIV 7, 193: **solmizavi**. MICH. KEINSP. 7, 1: in modo **solmisandi**. MICH. KEINSP. 8, 1: circa **solmisandi** artem. TRAD. Holl. XXII 14, 2: volens **solmisare** cantum videat, in qua clave incipiat. TRAD. Holl. XXII 14, 3. TRAD. Holl. XXI 4, 38-39. TRAD. Holl. XXI 4, 46. TRAD. Holl. XXI 5, 2. TRAD. Holl. XIX 142. TRAD. Holl. XII 3, 27: Tu, qui **solmisabis**, tres cantus esse probabis (*sim.* TRAD. Holl. XII 5, 7. TRAD. Holl. XVI 1, 4, 24: qui **solmizabis**).

solphio v. solfio

solphisatio v. solfisatio

solphiso v. solfiso

solvatura v. solfatura

solvisatio v. solfisatio

solviso v. solfiso

solvo v. solfo

sonabilis -e 1. wohlklingend 2. klingend 3. (als Ton) unterscheidbar — 1. euphonious 2. sounding 3. capable of being differentiated (as pitch)

1 wohlklingend — euphonious
[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: 'limmata': spatia carminis **sonabilis** emitonia. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 259: **sonabiles** cantilenas.

2 klingend — sounding
[s.XIV] IOH. MUR. not. 1, 1, 4: Ad generationem soni tria necessaria requiruntur: percussus, percussus et medium percussendi. Primum frangens aerem celeriter, secundum corpus **sonabile** naturaliter, tertium aer fractus violenter (*inde* TRAD. Holl. VIII 3, 72). IAC. LEOD. spec. 2, 3, 25. IAC. LEOD. spec. 2, 3, 28: Cum enim tanguntur duae **sonabiles** chordae, quarum una bis aliam continet praecise ... proportio percipitur, quae per diapason signatur. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 12: Pythagoras cognovit ... consonantiarum proportionem consistere in debita mensura rerum **sonabilium**. IAC. LEOD. spec. 5, 26, 6: chordam unam tensam secundum directam longitudinem flexibilem et mobilem diversosque, cum tangitur, sonos reddentem, sub chorda autem **sonabili** lineam vel regulam unam directam in plano dispositam. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 138: celestis machine corpus solidum existens atque **sonabile** (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 10). GEORG. ANS. 2, 4: et cordulas pariter et canulas instrumentorum **sonabiles** ferunt (*sc. cantores*). GEORG. ANS. 2, 5: **sonabilia** instrumenta et cantabiles voces. GUILL. POD. ench. 3 p. 365: chorda **sonabilis**. GUILL. POD. ench. 6 p. 368. GUILL. POD. ench. 22 p. 383: Que enim longiorem corde **sonabilis** portionem obtinent, gravia sunt, acuta vero, que contractiorem. GUILL. POD. 1, 1: dimidium cuiuscumque continui **sonabilis** atque proportio dupla eiusdem consonantie essendi causa existunt. GUILL. POD. 1, 14. GUILL. POD. 3, 13. GUILL. POD. 3,

16: linea **sonabilis**, in cuius capite describatur gamma huiusmodi existens figure Γ·. *ibid.* al. GUILL. POD. 3, 17: diapason consonantia in dimidio chorde **sonabilis**. GUILL. POD. 3, 32.

3 (als Ton) unterscheidbar — capable of being differentiated (as pitch)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 74, 14: multo minor sonus est, qui est comma, et minus per se **sonabilis**. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 7: Hoc semitonium plures inaequales requirit voces ... inter quas distantia est immediata, quia inter illas nulla mediat vox per se et divisim a nobis **sonabilis**. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 9: minus semitonium consonantiam vocat (*sc. Guido*), sed minimam, quia inter consonantias faciliter per se **sonabiles** voces huius consonantiae minus ad invicem distant. IAC. LEOD. spec. 2, 62, 6: Inter voces autem maioris semitonii nulla mediat vox a nobis distincte **sonabilis**.

sonanter (voll-)tönend — (full-)sounding

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 121: sicut apud Hebraeos de organis, quae ab Hierusalem usque ad montem oliveti et amplius **sonanter** audiuntur, comprobatur. [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 1, 5: Thamiras quoque, ipsius Philamonis filius, **sonantius** et modulantius omnibus, qui per id temporis erant, cecinisse perhibetur.

25 **sonantia** -ae f. Klang, Erklängen, Zusammenklang — sound, simultaneous sonority

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 4: Discantus est aliquorum diversorum cantuum **sonantia** (*sim.* IOH. GARL. mens. 11, 3. CONTR. Quoniam hom. 1, 1: Contrapunctus aut discantus est diversorum cantuum in unum redacta **sonantia**). [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 312: in quantum est diatessaron **sonantia**, non in quantum consonantia (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 6, 13). IAC. LEOD. spec. 2, 40, 10: comma ... minima **sonantia** est. COMM. Boeth. II p. 348, 4: unum atque eundem singillatim pulsus reddunt sonum, nec consonantiam nec dissonantiam, sed **sonanciam** igitur poterunt adaptare. [s.XV] IAC. THEAT. 9: Consonantia est similis **sonancia** (*ms.*; *ed.*: sonanciae), quia (*ms.*; *ed.*: quare), nisi similes due voces consonaverint, consonantia esse non potest. (*cf. Lib. argum. 13 p. 20: Consonantia, hoc est, simul sonantia*) IAC. THEAT. 10: Musica unde dicta est? <Magister> Quidam dicunt a musis, quidam vero a musitatione (*ms.*; *ed.*: musicacione), id est a **sonancia** vocum (*cf. Lib. argum. 4 p. 19*). SZYDLOV. 7, 122: modus continens in se omnes **sonanciarum** et distanciarum sonos.

v. simul sonantia ■

sonatio -onis f. Klang, Erklängen — sound

[s.XI] LIB. ARGUM. 4 p. 19: Musica quare dicta est? A musitatione, id est a **sonatione** vocum.

sonator -oris m. Spieler (eines Musikinstruments) — one who plays (an instrument)

[s.XV] GEORG. ANS. 2, 78: Fuit vero primum adinventum ex tactibus 15, quod antiquior cithara numero cordulis; verum **sonatores** novissimi duplicant adusque 29 ponentes, etsi quidam ignari 24 numero componant.

sonettus -i m. Bezeichnung für eine einstimmige Gesangs-gattung (Untergattung der Ballata) — term that designates a monophonic genre of song (subgenre of the ballata) (*cf. Burkard/Huck, Voces p. 11, 32-33*) [*syn.*: sonus]

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 7, 1: Soni (sive **sonetti**) sunt verba applicata solum uni sono, et sunt composita isto modo: quaelibet responsiva, quae habet quattuor partes, prima et secunda de undecim syllabis, tertia de septem, quarta de un-

decim; bene de illis, qui non habent nisi tres partes, potest esse illa de medio de septem syllabis, prima et tertia de undecim. Postea habent duos pedes, qui possunt habere tres partes, et alii habent in aliquibus tantum duas, et una debet esse tantum de septem syllabis, et in aliquibus omnes de undecim; et postea habent unam voltam proportionatam ad modum responsivae. Et sic cantus responsivae et voltae de puncto ad punctum debent esse similes. Pedum autem cantus unus vult esse similis alteri, et de aere, de quo est responsiva et volta, volunt esse pedes; possuntque fieri de qualicumque temporis volueris, simplici et mixto, dummodo partes invicem corresponsdeant, et similiter, de quo aere volueris, attamen Italica melius adaptatur. Et si alicui Gallicum tetigeris, erunt plures hochetti.

sonitor -oris *m.* *Spieler (eines Musikinstruments)* — *one who plays (an instrument)*

[*s.XV*] IOH. TINCT. diff. 243: **Sonitor** est, qui instrumento artificiali, sive organico sive rithmico, musicam exercet. IOH. TINCT. nat. 1, 26: tum ex parte compositorum et pronunciatorum, tum instrumentorum et **sonitorum**. IOH. TINCT. inv. p. 40: hanc (*sc. lyram*) **sonitor** manu sinistra non modo sustinet, verum etiam digitorum ipsius attactu chordas deprimit ac elevat, altera vero aut digitis eius aut plectro chordas ipsas percutit. IOH. TINCT. inv. p. 42. IOH. TINCT. inv. p. 45: si **sonitor** artifex et expertus fuerit.

sonitus -us *m.* *I. Ton, Klang II. ? Melodieverlauf — I. pitch, sound II. ? melodic progression*

I Ton, Klang — pitch, sound

1 mit Bezug auf Tonsystem und Intervalle — with respect to the tonal system and intervals

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5: **Sonitus**, qui Graece *φθογγή* dicuntur, in unoquoque genere sunt X et VIII, e quibus VIII sunt in tribus generibus perpetui et stantes, reliqui X, cum communiter modulantur, sunt vagantes. Stantes autem sunt, qui inter mobiles sunt interpositi. VITRUV. 5, 4, 6: Ita X **sonitus** propter translationes in generibus efficiunt triplicem modulationum varietatem. *al.* [*s.VI*] CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Symphonia est temperamentum **sonitus** gravis ad acutum vel acuti ad gravem, modulamen efficiens sive in voce sive in flatu sive in percussione. CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Diapente symphonia est, quae constat ex ratione emiolia et fit **sonitibus** quinque (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 33 p. 146, 2). CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Diapason symphonia est ... fit autem per **sonitus** octo (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 8). *eqs.* [*s.IX*] REMIG. AUT. 21. AURELIAN. 6, 7: Constat autem omnis musica symphoniiis sex, **sonitibus** quindecim, tenoribus octo (*inde* COMPIL. Paris. I p. 193). *al.* MUS. ENCH. 12, 15: in illis quattuor **sonitibus**, quos singulos ab invicem naturalis ratio per quadrifariam tonorum semitoniorumque positionem propria qualitate discret. SCOL. ENCH. 1, 30. *al.* [*s.XI*] COMPIL. Paris. I p. 192. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 6. *al.* GEORG. ANS. 2, 28: adinvicem diatessaron **sonitus** dare. GEORG. ANS. 2, 34: cordula prima proslambanomenos gravissimum **sonitum** dans. GEORG. ANS. 2, 42: cordula netehyperbolaion acutissimum **sonitum** omnium redens. GEORG. ANS. 2, 144: Cognoscuntur item **sonitus** rationem musicam servantes per instrumentum cordulae solius. *al.* TRAD. XXII 6, 26. FR. GAFUR. pract. 1, 3: Cum enim re sit tono acutior quam ut, eius **sonitus** ipsius toni intervallo extollendus est ... Item **sonitus** notulae mi a re tono extollitur ... Fa **sonitus** a mi minoris semitonii intenditur intervallo ... Sol autem syllaba **sonitum** intendit super fa toni intervallo ... **Sonitus** item syllabae la eo, qui est sol, toni intervallo acutior est. *ibid.* *al.* FIST. Rogatus 7 p. 60.

2 mit Bezug auf die Tonerzeugung — with respect to the production of sound

a durch Saiten — with strings

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 9: cum chordarum **sonitus** aut vocis cantus factus fuerit. *al.* [*s.V*] MART. CAP. 2, 117: nec tibi arum mela nec ex fidibus **sonitus** nec hydraularum harmonica deerat plenitudo (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 18-9. COMM. Boeth. II p. 44, 14). [*s.VI*] BOETH. mus. 5, 5 p. 356, 23: si quis percutiat nervum eumque, dum percutit, torqueat, evenit, ut in principio pulsus gravior sit, dum torquetur vero, vox illa tenuetur continuque fiant gravis vocis **sonitus** et acutae (*inde* COMM. Boeth. II p. 350, 1. FR. GAFUR. op. 2, 2. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 25). [*s.VII*] ISID. etym. 3, 22, 8 (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 16. REMIG. AUT. 492, 8. HIER. MOR. 4 p. 21, 7. IOH. TINCT. inv. p. 40). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 196/53, 14-6. *al.* REMIG. AUT. 492, 8: ad **sonitum** lyrae. [*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p. 252a: D. Quale est illud monochordum? M. Lignum longum quadratum in modum capsae et intus concavum in modum citharae, super quod posita chorda sonat, cuius **sonitu** varietates vocum facile comprehendis (*inde* VOCAB. MUS. p. 139. IAC. LEOD. comp. 2, 2, 6. HUGO SPECHTSH. comm. p. 57. COMM. Boeth. II p. 262, 17. TRAD. Holl. VIII 10, 2. DIFF. MUS. 69. BONAV. BRIX. 27, 4). GUIDO micr. 14, 13: **sonitu** citharae (*inde* METROL. 40 p. 82. TRAD. Holl. XX pr. 38). [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 440. HUGO SPECHTSH. 262. COMM. Boeth. II p. 262, 9. [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 54: cordulas quasdam in unoquoque genere cithare **sonitus** habere pares. *al.* BART. RAM. 1, 1, pr. p. 2: ad lyrae **sonitum** saltare. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 43. FR. GAFUR. pract. 2, 1: lyrae citharaeve **sonitu**. **b durch Idiophone — with idiophonic instruments** [*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 5, 1: mathematicis rationibus fiant vasa aerea pro ratione magnitudinis theatri, eaque ita fabricentur, ut, cum tangantur, **sonitum** facere possint inter se diatessaron, diapente, ex ordine ad disdiapason. *al.* [*s.VI*] CASSIOD. inst. 2, 5, 1: Gaudentius quidam de musica scribens Pythagoram dicit huius rei invenisse primordia ex malleorum **sonitu** et cordarum extensione percussa (*inde* ISID. etym. 3, 16, 1. PS.-OSBERN. 10. IOH. AEGID. 1, 25. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 41. QUAT. PRINC. 2, 2. COMM. Boeth. II p. 30, 30. FR. GAFUR. extr. 6, 2, 2. NICOL. CAP. p. 309. FLOR. FAX. 1, 1, 33. TRAD. Holl. XIV 2, 3). [*s.VII*] ISID. etym. 8, 11, 66: Cymbalorum autem aereorum **sonitus**. ISID. etym. 13, 8, 2: vesicula quamvis parva magnum tamen **sonitum** displosa emittit. [*s.IX*] AURELIAN. 2, 5: Apud Grecos autem traditur Phitagoras ex malleorum fabrilium **sonitu** huius artis scientiam cognovisse atque aliis tradidisse. [*s.XI*] GUIDO micr. 20, 1. LIB. ARGUM. 3 p. 19. COMPIL. Casin. 20-23, 22. (?) VOCAB. MUS. p. 138: Cymbalum: est eris **sonitus** vel crepitus (*ms.*: crepitii; *ed.*: crepitii) ferri. FRUT. brev. 16 p. 109: priusquam aliquod cymbalum fundatur, stagnum cupro misceatur, ut rectum **sonitum** habeat unumquodque. IOH. COTT. mus. 3, 16-17. [*s.XIII*] MUS. MAN. 8, 7: Dicitur autem musicae artis proportionibus ex **sonitu** malleorum fratris sui Thubal Chain, qui faber erat ferarius, invenisse, sicut legitur in libro Geneseos (*sim.* GUIDO DION. 1, 1, 343). IOH. AEGID. 1, 2-4. AMERUS 8, 12. [*s.XIV*] PTOLOM. 3, 5 (*sim.* QUAT. PRINC. 2, 2. TRAD. Holl. VI 5, 28). COMM. Boeth. II p. 190, 18. COMPIL. Erlang. p. 29. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 72 p. 224, 14. ANON. Gemnic. 1, 3, 4. UGOL. URB. 5, 31, 3. GEORG. ANS. 2, 3: **sonitus** canularum in organis. *al.* TRAD. Holl. XI pr. 39. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 1, 8. *al.* TRAD. Holl. VI 8, 5. TRAD. Holl. XV 6, 60. FR. GAFUR. op. 1, 8 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 11, 65. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 2). IOH. TINCT. inv. p. 43. ADAM FULD. 1, 7: Referunt Graeci Pythagoram philosophum musices artem ex malleorum

sonitu primum perpendisse. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 1. GUILL. POD. 1, 1. HERB. TR. 1, pr. p. 17. TRAD. Holl. XVII 37. ANON. Barcin. II p. 327. CYMB. Sonitum 2, 1.

c *durch die Stimme — with the voice*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 6, 1, 6. *al.* [*s.V*] MART. CAP. 3, 260-262. [*s.XIII*] AMERUS 8, 11: musica a musis vel a musitatione dicta sit, idest a **sonitu** vocum. [*s.XIV*] COMPIL. Ticin. F 277: Quid est vox? Est proprie hominum sive animantium **sonitus**. [*s.XV*] IOH. TINCT. inv. p. 34: Nonnulli ab imo sine pudore ita numerosos pro arbitrio **sonitus** edunt, ut ex illa etiam parte cantare videantur. FR. GAFUR. pract. 3, 15: Non enim manus aut caput concordem **sonitum** efficiunt, sed vox bene modulata. HERB. TR. 3, 7 p. 77.

d *durch die Planetensphären — through the planetary spheres*

[*s.III*] CENS. 13, 1 (*inde* FR. GAFUR. op. 1, 2. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 21). [*s.IV*] FAV. EUL. 21, 1: **sonitum** mundi octo videlicet orbium impulsione concinere Pythagorei dogmatis assertionem perdocuit (*sc. Cicero*). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 54, 6: **sonitus** planetarum (*sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 9, 107b. UGOL. URB. 5, 3, 14). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 1-2: A Saturni autem circulo usque ad signiferum acutus noscitur inesse modulatus. Quamvis contrario quidam ista repugnent dicentes graviolem esse **sonitum** in Saturni circulo, acutiolem in lunari, quia quod brevius est, acutius sonat. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 114, 4. *al.* [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 152. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 3-10.

e *durch Blasinstrumente — with wind instruments*

[*s.IV?*] PS.-HIER. ep. p. 121. AUGUST. 4, 15, 26: Tuba terribilem **sonitum** dedit aere curvo. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 2: Nam in aliis abusive non proprie **sonitum** vocem vocari, ut vox tubae infremuit (*inde* HIER. MOR. 4 p. 16, 26. COMPIL. Erlang. p. 31. FLOR. FAX. 1, 4, 5). ISID. etym. 18, 4, 3: **sonitus** tubae clangentis (*inde* IOH. AEGID. 17, 11). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 196/53, 14-6: in quantum sunt breviores fistulae sive cordae in terrestri, tantum acutiolem **sonitum** reddunt, et quantum sunt longiores, tantum graviolem. REMIG. AUT. 210, 8. *al.* [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 4, 6. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 10. *al.* PS.-MUR. summa 446: Organa sive tube, cornua **sonitu** vehementi / aures percellunt valido sufflamine venti. [*s.XIV*] PTOLOM. 1, 14 (*sim.* TRAD. Holl. VI 4, 13). [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 136: fistule organice disposite ad **sonitus** efferendos. *al.* IOH. KECK pr. p. 320a: buccinae **sonitu**. IOH. KECK pr. p. 320a: nonnulli, qui exequiarum tempore tibiurum officio lugubres generent **sonitus**. FR. GAFUR. op. 1, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 33).

f *durch Musikinstrumente generell — with musical instruments in general*

[*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 4, 4: Artificiale vero instrumentum est, quod non per naturam, sed per artificium ad reddendum **sonitum** adaptatur. [*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 4: animantium cunctorum voces et instrumentorum **sonitus**. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 15.

3 *allgemein — general*

[*s.IV*] AUGUST. 1, 13, 27: si quispiam numerose plaudat ita, ut unus **sonitus** simplum, alter duplum temporis teneat, quos iambos pedes vocant. [*s.V*] MART. CAP. 9, 936: de prima voce, velut de **sonitus** totius parente, dicemus. Omnis vox in duo genera dividitur, continuum atque divisum (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 936/360, 15. REMIG. AUT. 500, 5). *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 9 p. 196, 15: saepe confunditur (*sc. sensus*), ut in vocibus, quas, si minimae sint, difficilius captat auditus, si sint maximae, ipsius **sonitus** intentione surdescit (*inde* HIER. MOR. 3 p. 13, 21. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 3. COMM. Boeth. II p. 194, 10-11. UGOL. URB. 5, 5, 38. UGOL. URB. 5, 31, 31. FR. GAFUR. op. 1, 7. FR. GAFUR. theor. 1, 7, 5). [*s.IX*]

GLOSS. Mart. Cap. 909/347, 9 (*sim.* IOH. SCOT. annot. 482, 14. REMIG. AUT. 482, 13). *al.* REMIG. AUT. 42, 10. *al.* [*s.XI*] PS.-OSBERN. 1: Musica est peritia modulationis **sonitu** cantuque consistens. [*s.XII*] TRAD. Guid. 1. THEINR. DOV. 1, 6 p. 160, 5: cum unisoni se habeant ad se secundum quantitatem, differant quoque a se planitie **sonitus** et asperitate. *al.* VERS. Primus morosus 5. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 4, 40: musica proprie non recipit **sonitum** indiscretum, sive fiat arte vel etiam per naturam. ANON. Emmeram. 5 p. 276, 33: Comitatur (*sc. copula*) namque cum discantu in figuris et in recta proportione temporum et mensura, tamen organo speciali in prolatione vocum melicoso **sonitu** redimita. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 88, 11: Nunc vox stringitur, nunc frangitur, nunc impingitur, nunc diffusiori **sonitu** dilatatur. [*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 137: **sonitus** quietos magis sive asperos. *al.* CONR. ZAB. chor. 6, 59. IOH. TINCT. nat. 1, 27: alios planctive, alios remisce, alios regide, alios medie componere, pronunciare et sonare, quamvis eorum compositio, pronunciatio et **sonitus** eodem tono ducantur? NICOL. BURT. 1, 3, 23. CONTR. Quoniam hom. pr. 9 (*sim.* CONTR. Quoniam hom. 1, 4).

II ? *Melodieverlauf — ? melodic progression*

[*s.XI*] BERNO ton. p. 81b: Differentia VII ultimum **sonitus** sui tenorem, idest ,men', eodem quinto a finali superiori loco, quo desinit, melum incipit. BERNO ton. p. 88a: Haec antiphona ad finalem diatessaron, ad ultimam sillabam ,men' resonat superius diapente, atamen dulci quodam canori gutturus reflexu facit discrimen ab alterius differentiae **sonitu**. BERNO ep. 18: singulis tantum versiculis principalem sui **sonitus** tenorem tam in antiphonis quam in responsoriis exempli causa adiunximus. COMPIL. Paris. I p. 193: Plagis autem eis (*sc. authenticis*) coniuncti dicuntur quatuor eorum inferiores, qui quasi quaedam partes sunt eorum, dum ab eis ex toto non recedunt, et inferiores eorum, quia sonus eorum pressior quam superiorum deprehenditur. Sunt et alii ex istis, qui videntur istis inferiores, videlicet (*ms.; ed.:* sex) qui remittentes in ipsis suis **sonitibus** de magistris habere videntur et finem de iunioribus: vocantur autem hipoiastius, id est medius protus, hypolydius, id est lateralis protus.

sono sonui, -are *I. klingen, erklingen II. erklingen lassen, zum Erklingen bringen — I. to sound II. to have (an interval, melody, pitch) sounded, to produce as sound*

I *klingen, erklingen — to sound*

1 *allgemein — general*

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 5, 7-8. *al.* [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 4: chordae **sonantis**. CENS. 10, 9. [*s.IV*] AUGUST. 2, 3, 3: In motu est enim etiam omne, quod **sonat** (*inde* COMM. Boeth. II p. 138, 4. PETR. DION. 1 p. 148). *al.* MACROB. 2, 1, 8. FAV. EUL. 22, 12. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 10 p. 197, 16: diatessaron **sonabat**. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 22, 5: septem motibus **sonat** caelum (*inde* IOH. AEGID. 17, 63. HIER. MOR. 4 p. 20, 19. IOH. CICON. mus. 1, 69 p. 222, 10. IAC. THEAT. 33). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 4: Quid est sonus: pulsus **sonans**. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 22-4. *al.* IOH. SCOT. annot. 49, 10. *al.* REMIG. AUT. 486, 21. *al.* MUS. ENCH. 10, 31 (*inde* INCH. UCHUB. 281). SCOL. ENCH. 1, 129: describendo oculis et **sonando** aurbus. *al.* HUCBALD. 14. *al.* ALIA MUS. 142 p. 201. [*s.X-XI*] ORG. Paris. 122. PS.-ODO mus. p. 277a. *al.* PS.-ODO dial. p. 252a: posita chorda **sonat** (*inde* VOCAB. MUS. p. 139. IAC. LEOD. comp. 2, 2, 6. COMM. Boeth. II p. 262, 16. TRAD. Holl. VIII 10, 2. TRAD. Holl. I 1, 3, 17. BONAV. BRUX. 27, 4). ADALB. 1A, 6. GUIDO prol. 76. GUIDO micr. 6, 15: Tonus autem ab intonando, id est **sonando**, nomen accepit (*inde* COMM. Guid. 72 p. 114. LIB. ARGUM. 63 p. 25. THEOG. METT. 8, 8 (p. 186a). THEOG. METT. 29, 3 (p. 191b). PROP. In arithm. 9. METROL. 82 p. 76. TRAD. Garl.

plan. I 168. TRAD. Garl. plan. II 90. TRAD. Garl. plan. V 153. ANON. Couss. IV p. 69, 18. MARCH. luc. 2, 2, 2. IOH. MUR. spec. 1, 65. HUGO SPECHTSH. comm. p. 75. PTOLOM. 8, 6. QUAT. PRINC. 2, 12. HENR. ZEL. 38. IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 1. ANON. Gemnic. 2, 2, 10. PS.-GUIDO corr. 7. CONR. ZAB. tract. AE 7. DIFF. MUS. 32. BONAV. BRIX. 14, 11. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 18. CONTR. Volentibus I p. 24a). GUIDO reg. 116. *al.* GUIDO ep. p. 480, 179: **sonanti** corde. *al.* HEINR. AUG. 59. ARIBO 17 p. 38. COMM. Guid. 91 p. 107. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 133. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 7, 14. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr. *al.* THEOG. METT. 32, interp. 3 (p. 193a) (*sim.* UDALSC. 21. TON. Baumg. 2, 2). *al.* IOH. COTT. mus. 5, 15. TON. Vatic. 12, 2 p. 191. [s.XIII] METROL. 89 p. 89. AMERUS 15, 2. *al.* LAMBERTUS plan. 150. HIER. MOR. 4 p. 20, 29. *al.* TRAD. Garl. plan. II 90. VERS. Postquam pro 158. *al.* IOH. GROCH. 67: Quis enim audivit complexionem **sonare**? PS.-MUR. summa 1554. ENGELB. ADM. 1, 3, 9: Instrumentum vero proprie dicitur, quod ad **sonandum** movetur. WALT. ODINGT. 2, 2, 4: alia (*sc. instrumenta*) quidem fiunt, ut flatu **sonent** ... alia vero ut pulsu **sonent**. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 2, 4, 23. GUIDO DION. 1, 1, 173. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 302. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 17, 10: instrumenta, quae tactu **sonent** vel pulsu. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 11. *al.* PTOLOM. 20, 16 (*inde* QUAT. PRINC. 2, 21. TRAD. Holl. VI 29, 14). *al.* IOH. BOEN mus. 4, 124. HEINR. EGER 2 p. 39: proportio corporum **sonantium** uniformium. *al.* COMM. Boeth. II p. 320, 13. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 83. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 6. *al.* GOB. PERS. p. 184b. UGOL. URB. 1, 21, 20: fa mi **sonare** videntur. *al.* GEORG. ANS. 1, 14: distantia **sonantium** corporum. *al.* ARN. ZWOLL. p. 6 descr. *al.* ANON. Carthus. pract. 7, 5. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 30. ANON. Couss. XII 1, 34. TRAD. Holl. III 12, 15. TRAD. Holl. IV 20. ANON. Monac. 1, 28. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 10, 13. TRAD. Holl. V 4, 566. *eqs.* CONR. ZAB. tract. P 4. *al.* IOH. TINCT. eff. 1, 7. *al.* COMPOS. Natura 2, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: In aliis vero instrumentis, quae spiritu **sonant**. *al.* NICOL. BURT. 1, 5, 39. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 42. *al.* BONAV. BRIX. 18, 19: facit (*sc. primus tonus*) **sonare** cordisque lyram. ADAM FULD. 4, 6. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 67. *al.* GUILL. POD. 1, 14. *al.* FLOR. FAX. 1, 4, 5. TRAD. Holl. XIV 10, 40. *eqs.* CONTR. Quoniam hom. 1, 6. MON. Figure II p. 177, 101. ORGANISTR. A C p. 205, 6. FIST. Arbitrii 10 p. 130.

2 mit näherer Bestimmung — with further qualification

a zur Tonhöhe — with respect to pitch

[s.I a. Chr.] VITRUV. 5, 5, 2: echea ... ad neten hyperbolaeon **sonantia**. *al.* [s.IV] MACROB. 2, 1, 2 (*sim.* MACROB. 2, 4, 1. BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 14. REG. PRUM. 5, 48. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 184, 1. UGOL. URB. 5, 44, 34. FR. GAFUR. op. 2, 4. FR. GAFUR. op. 5, 3. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 3). MACROB. 2, 4, 3: In fidibus ... quae, si tractu artiore tenduntur, acute **sonant**, gravius, laxiores (*inde* COMM. Boeth. II p. 150, 5). FAV. EUL. 22, 11. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 14. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Hypodorus tonus est omnium gravissime **sonans** (*inde* AURELIAN. 6, 29). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 13, 14. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 1-2. *al.* REMIG. AUT. 525, 2. *al.* SCOL. ENCH. 3, 159: quicquid ultra vel infra **sonat** (*inde* COMM. Boeth. II p. 354, 32). INCH. UCHUB. 54: Est autem in sonis differentia, una quidem, quod alius alio celsius vel sublimius **sonat**. NOTK. BALB. p. 69: E, ut aequaliter **sonetur**, eloquitur (*sim.* FRUT. brev. 14 p. 103. ANON. Wolf p. 205. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 17. *al.* ADALB. cor. 2-3. GUIDO prol. 46. *al.* GUIDO ep. p. 478, 169. COMPIL. Casin. 117-118, 5. PROP. Prop. est rerum 2. [s.XIII] ANON. La

Fage I 1, 6. THEINR. DOV. 1, 1 p. 148, 1: Iniquisoni sunt, qui non eque **sonant**. *al.* [s. XIII] TRAD. Garl. plan. I 88: sciendum, quod quilibet <dimidia> pars corde equaliter **sonat** suo toti (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 60. TRAD. Garl. plan. III 111. TRAD. Garl. plan. IV 34). PS.-MUR. summa 918: dicitur unisonus eo, quod plures note uniformiter **sonant**. WALT. ODINGT. 3, 3, 5: longior chorda gravius **sonat**, brevior vero acutius. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 375. IAC. LEOD. spec. 2, 80, 2: Re et mi altius **sonant** quam ut et re. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 39: voces primi alphabeti dicuntur graves ideo, quia graviter et remisse **sonant** (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 6, 4. TRAD. Holl. XVI 1, 3, 13. TRAD. Holl. XIX 133). *ibid.* *al.* ANON. Meyer 8, 8: velox motio facit **sonare** acute, tarda vero basse. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 16. GEORG. ANS. 2, 73. *al.* ANON. Carthus. pract. 5, 11: voces ... **sonant** excellenter et superacute. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 79. *al.* TRAD. Holl. XXIII 1, 2, 27. TRAD. Holl. XXIV 6, 7. TRAD. Holl. VI 8, 11 (*sim.* TRAD. Holl. XIV 6, 19). *al.* TRAD. Holl. XX 2, 64. IOH. TINCT. exp. 4, 14. *al.* TRAD. Holl. XV 5, 52. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 16. *al.* NICOL. BURT. 1, 7, 51. *al.* ADAM FULD. 2, 9. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 8. TRAD. Holl. XXII 4, 3. GUILL. POD. 1, 13-14. MICH. KEINSPI. 6, 68. FLOR. FAX. 1, 11, 1. TRAD. Holl. XVI 1, 3, 14. *al.* VERS. Palmam II expl. 28. *al.* TRAD. Holl. XVII 213. TRAD. Holl. XIX 136. TRAD. Holl. XIV 6, 17. ORGANISTR. Si org. p. 213, 4.

b zu Charakterisierung, Bewertung und Vortragsart — with respect to characterization, evaluation, and method of performance

[s.IV] AUGUST. 2, 11, 21: **sonare** festivus. AUGUST. 2, 12, 22: quam pulchre ... congruenterque **sonuisse**? AUGUST. 3, 7, 16: suavi **sonaret** aequalitate. AUGUST. 4, 14, 18: bene **sonet** ... lucundissime **sonat**. *al.* [s.V] FULGENT. 3, 9 p. 76, 14: tibia ventose in musicis **sonet**. [s.VII] ISID. etym. 1, 17, 2 (*inde* WALT. ODINGT. 4, 1, 15. *sim.* COMM. Boeth. II p. 98, 26). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 221. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 13-4. REMIG. AUT. 424, 6: 'Percrepantis' valde **sonantis**. *al.* ALIA MUS. 154 p. 95. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 484: non recte **sonant** (*sc. antiphonae*), sed insuper dissonant. ANON. Bernh. 1, 34 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 100). PS.-ODO mus. p. 276a (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 165. BONAV. BRIX. 22, 10). PS.-ODO dial. p. 256b-257a. [s.XI] BERNO prol. 7, 14. ADALB. 1A, 14: stagnum fortius **sonat** quam plumbum. *al.* GUIDO micr. 11, 3: ea (*sc. vox, quae cantum terminat*) enim et diutius et morosius **sonat** (*inde* COMM. Guid. 7 p. 132. ANON. Gemnic. 3, 1, 21). PS.-BERNO mon. 5, 6. TRAD. Hermann. I p. 108: **sonans** humile. HEINR. AUG. 77. ARIBO 18 p. 48. *al.* COMM. Guid. 69 p. 114. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 140. *al.* VERS. Ars humanas p. 111a. FRUT. brev. 16 p. 109. THEOPHIL. 3, 86 p. 159 (*sim.* FRUT. brev. 16 p. 109. QUAEST. MUS. 1, 26 p. 70. CYMB. Arbitror 5, 15. CYMB. Omne instr. 3, 8. CYMB. Quicumque cym. 15, 3. CYMB. Quicumque vult 19, 13). *al.* QUAEST. MUS. 1, 17 p. 38. IOH. COTT. mus. 8, 6: Est autem tonare potenter **sonare** (*inde* HIER. MOR. 14 p. 59, 14. PS.-THOMAS AQU. I 64. ANON. Gemnic. 2, 2, 11. CONR. ZAB. tract. OO 5). [s.XII] GUIDO AUG. 53 (*sim.* ANON. La Fage I 13, 9-11). TON. Vatic. 12, 9 p. 219. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. INST. PATR. 19. METROL. 51 p. 73. ELIAS SAL. 30 p. 58b: parum **sonas**, nimis (*ms.*; *ed.*: minus) **sonas**, nimis rigide cantas. *al.* ANON. Emmeram. 6 p. 284, 26. TRAD. Garl. plan. III 13. AUGUST. MIN. C 33: fistulatores calamos situ neglectos aqua perfundere solebant, ut clarius et acutius **sonarent**. TRAD. Franc. I p. 18. IOH. GROCH. 54: auribus dure **sonat**. ENGELB. ADM. 4, 3, 12: secunda (*sc. species dyatesseron*) habet semitonium in principio, tertia in fine, et

ideo surdus **sonant** et asperius. *al.* PS.-MUR. summa 672: Quod magis os aperit, magis et **sonat**. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 175: plene vel fortiter ac perfecte **sonet** (*sc. tonus*). *al.* IOH. MUR. spec. 1, 44. IAC. LEOD. spec. 1, 22, 18: corpora bene **sonantia**. IAC. LEOD. spec. 7, 8, 3: diatessaron melius **sonaret** supra diapason quam sub. *al.* HUGO SPECHTSH. 239. HUGO SPECHTSH. comm. p. 89. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 22. HEINR. EGER 2 p. 36. *al.* ANON. Meyer 10, 4. COMM. Boeth. II p. 28, 4. *al.* COMPIL. Ticin. A 70. ANON. Grac. p. 17. ANON. La Fage II p. 424. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 68: Est autem tonare perfecte et fortiter **sonare** (*sim.* TRAD. Holl. X C 97. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 4. TRAD. Holl. XXIV 8, 38. TRAD. Holl. III 5, 27: perfecte **sonare**. TRAD. Holl. XV 7, 44. TRAD. Holl. XX 6, 27. TRAD. Holl. XVII 149). *al.* IOH. OLOM. 7 p. 32: imperfectius et mollius **sonat** (*sc. semiditonus*) quam ditonus. PROSD. contr. II 5, 6. TRAD. Holl. X C 124: Diapente ... dulciter ac iocunde **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. IX 2, 1, 43. TRAD. Holl. XI 2, 99. TRAD. Holl. XXIV 8, 73. TRAD. Holl. IV 58. TRAD. Holl. V 3, 123. TRAD. Holl. VII 3, 109. TRAD. Holl. XIII 3, 146. TRAD. Holl. XX 3, 34. TRAD. Holl. XV 7, 83. LAD. ZALK. 3, 125. TRAD. Holl. XXII 6, 46. SZYDLOV. 7, 91. TRAD. Holl. XXI 6, 27. TRAD. Holl. XXVI 162. TRAD. Holl. XIX 583. TRAD. Holl. XIV 9, 40: dulciter et rotunde **sonans**). UGOL. URB. 1, 47, 15. *al.* THEOD. CAPR. p. 95. PETR. BETSCHK p. 536, 22. *al.* ARN. ZWOLL. p. 22 descr. (?) THOM. BAD. p. 82. IOH. KECK 4 p. 327a. TRAD. Holl. IX 1, 1, 50: Cantus autem naturalis ... nec nimis asper nec nimis molliter **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 6, 8. TRAD. Holl. XIII 1, 83 comm. TRAD. Holl. XII 5, 21). TRAD. Holl. IX 2, 1, 34: Dytonus est saltus ab una voce in terciam fortiter et perfecte **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 62). TRAD. Holl. IX 2, 1, 39: Est (*sc. dyateseron*) saltus ab una voce in quartam proportionaliter **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 88. TRAD. Holl. XXIV 8, 61. TRAD. Holl. II 3, 90. TRAD. Holl. III 5, 58. TRAD. Holl. IV 44. TRAD. V 3, 117. TRAD. Holl. VII 3, 98. TRAD. Holl. XIII 3, 132. TRAD. Holl. XIII 3, 141 comm. TRAD. Holl. XX 3, 29. TRAD. Holl. XV 7, 75. LAD. ZALK. 3, 114. TRAD. Holl. XXII 6, 42. SZYDLOV. 7, 70. TRAD. Holl. XXI 6, 24. TRAD. Holl. XXVI 160). TRAD. Holl. IX 2, 1, 50: Thonus cum dyapente ... est saltus ab una voce in sextam potenter **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 123. TRAD. Holl. XXIV 8, 96. TRAD. Holl. III 5, 86. TRAD. Holl. VII 3, 138. TRAD. Holl. XIII 3, 173. TRAD. Holl. XX 3, 43. TRAD. Holl. XV 7, 96. TRAD. Holl. XXII 6, 56. TRAD. Holl. XXI 6, 37. TRAD. Holl. XXVI 167. *cf.* TRAD. Holl. X C 135). TRAD. Holl. IX 2, 1, 53: est (*sc. dyapason*) saltus ab una voce in 8va dulcissime **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. II 3, 122. TRAD. Holl. XXIV 8, 110. TRAD. Holl. IV 79. TRAD. Holl. V 3, 150. TRAD. Holl. VII 3, 155. TRAD. Holl. XIII 3, 190. TRAD. Holl. XIII 3, 197 comm. TRAD. Holl. XX 3, 64. TRAD. Holl. XV 7, 105. LAD. ZALK. 3, 144. TRAD. Holl. XXII 6, 60. SZYDLOV. 7, 120. TRAD. Holl. XXI 6, 46. TRAD. Holl. XXVI 170. TRAD. Holl. XIX 594). EG. CARL. rit. 8. *al.* ANON. Carthus. theor. 20, 12. *al.* ANON. Carthus. pract. 10, 9. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 26. TRAD. Holl. XXIV 8, 83. *al.* TRAD. Holl. II 3, 73: Tonus ... est saltus unius vocis in proximam et immediatam potenter et viriliter **sonans** (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 8, 35. TRAD. Holl. III 5, 26: potenter et perfecte **sonans**. TRAD. Holl. V 3, 98. TRAD. Holl. VII 3, 66. TRAD. Holl. XIII 3, 79. TRAD. Holl. XX 3, 18. TRAD. Holl. XV 7, 42. LAD. ZALK. 3, 91. TRAD. Holl. XXII 6, 25. SZYDLOV. 7, 36: potenter, viriliter et perfecte **sonans**. TRAD. Holl. XXI 6, 14. TRAD. Holl. XXVI 148. TRAD. Holl. XIX 568). *al.* TRAD. Holl. III 5, 47. TRAD. Holl. IV 37. *al.* TRAD. Holl. V 3, 89. *al.* TRAD. Holl. XIII 1, 191 comm. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 53. *al.* CONR. ZAB. tract. BK 4. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15. CONR. ZAB. mon.

F 3. IOH. TINCT. eff. 2, 17. *al.* CONR. ZAB. chor. 1, 8. *al.* COMPOS. Natura 7, 11. COMPOS. Cum igitur 2, 5. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 27. IOH. TINCT. contr. 3, 9, 7. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4. *al.* NICOL. BURT. 1, 7, 51-52. DIFF. MUS. 27-28. LAD. ZALK. 3, 119. *al.* LE MUNERAT moderat. 47. GUILL. POD. ench. 17 p. 378. *al.* GUILL. POD. 1, 4. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8. FLOR. FAX. 1, 3, 7. *al.* COMPEND. MUS. 34. TRAD. Holl. XVI 1, 4, 2. SZYDLOV. 7, 91. *al.* TRAD. Holl. XXI 6, 55. TRAD. Holl. XXVI 164. *al.* TRAD. Holl. XIX 270. *al.* TRAD. Holl. XII 7, 7. TRAD. Holl. XIV 9, 19. *al.* CONTR. Ad sc. comp. p. 93b-94b. CONTR. Et primo I 1 p. 137 (p. 462a). CONTR. Quot sunt conc. p. 74b. CONTR. Ut unisonus p. 48. CONTR. Volentibus I p. 24a. CONTR. Volentibus II 6. CONTR. Volentibus III p. 12b. CYMB. Si velis 8, 1: cymbala per artem verissime **sonantia**.

c zu Zusammenklang und Mehrstimmigkeit — with respect to simultaneous sonority and polyphony

[s.IV] AUGUST. 6, 8, 21: quod autem simul **sonare** non potest, simul audiri qui potest? MACROB. 2, 1, 13. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 38. [s.IX] REMIG. AUT. 499, 10. HUCBALD. 4: in consonantia duae voces ... simul concorditer **sonant**. HUCBALD. 12: cum virilis ac puerilis vox pariter **sonuerint** (*inde* BERNO prol. 3, 2. COMM. Boeth. II p. 186, 35). [s.X-XI] GLOSS. Boeth. mus. III 60. ADALB. 1B, 8: Si enim prima et quinta et octava simul **sonent**. *al.* LIB. ARGUM. 13 p. 20: nisi simul duae voces **sonuerint**, consonantia esse non potest. ORG. Montep. 5: In secunda autem vel septima voce a cantu nunquam erit organum, quia male **sonat**. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 8, 2: consonantiae dicuntur, vel quia in cantu saepius consonant, id est simul **sonant** (*sim.* AMERUS 18, 3. AUGUST. MIN. 106. TRAD. Holl. XVII 135). GUIDO AUG. 77 (*inde* MUS. MAN. 29, 13). [s.XIII] IOH. AEGID. 10, 5. IOH. GROCH. 73: Per mensurabilem (*sc. musicam*) intellegunt illam, quae ex diversis sonis simul mensuratis et **sonantibus** efficitur. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 4, 2: Qui enim successive proferuntur, non simul **sonant**. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 8: sumendo consonare pro simul vel cum alio **sonare** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 2, 6, 4). IAC. LEOD. spec. 2, 7, 8: a, consonare, quod est simul et mixtim **sonare**. *al.* ANON. Meyer 23, 12. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 62 p. 216, 17. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 142 (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 110). TRAD. Holl. VI 6, 18. IOH. TINCT. diff. 292. COMPOS. Natura 6, 14: Omnia concordare debent inter se; divisim tamen discantus cum tenore **sonabit**. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. FLOR. FAX. 2, 2, 3. *al.*

II erklingen lassen, zum Erklingen bringen — to have (an interval, melody, pitch) sounded, to produce as sound

[s.VI] BOETH. mus. 1, 3 p. 190, 3: idem nervus, si intendatur amplius, acutum **sonat**, si remittatur, grave (*inde* HIER. MOR. 15, 381 (p. 74). COMM. Boeth. II p. 344, 39. UGOL. URB. 5, 8, 21. IOH. HOTH. exc. p. 32). BOETH. arithm. 2, 49, 34. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 9, 17, 2: per diapason consonanciam hypate meson idem **sonat**, quod nete diezeugmenon. *eqs. al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 929/356, 15: 'fidicinat': Quasi cum fidibus **sonat**. MUS. ENCH. 18, 14. SCOL. ENCH. 3, 16. *al.* INCH. UCHUB. 169. *al.* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271a. GUIDO micr. 6, 13: in diapason diversae voces unum **sonant** (*inde* COMM. Boeth. II p. 184, 24. CONR. ZAB. tract. AE 6. *sim.* HEINR. AUG. 83). GUIDO micr. 8, 14: ut ·G· **sonet** protum, ·a· deuterum, cum ipsa ·b· **sonet** tritum (*inde* COMM. Guid. 53-55 p. 120. LIB. ARGUM. 40 p. 22. ANON. Lips. p. 155-159. *ad loc.*: COMM. Guid. 53-55 p. 120). *al.* WILLEH. HIRS. 25 (c. 24), 5. COMM. Guid. 9 p. 133. *al.* TON. Aug. p. 125b. ORG. Mediol. rhythm. 110: cantus **sonans** quintum. *al.* PROP. Est autem 2: ea corda, quae a gravi ad acutam **sonat** diapason. PS.-GUIDO form. ton. 6, 4.

FRUT. brev. 16 p. 108. [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 20 p. 51-52. IOH. COTT. mus. 18, 13: in cantu moerorem **sonare**. al. IOH. COTT. ton. 25, 29. al. ANON. Pannain p. 411. [s.XIII] MUS. MAN. 49, 15. METROL. 2 p. 78. COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51. al. ELIAS SAL. 5 p. 20b. PS.-MUR. summa 362. WALT. ODINGT. 1, 1, 20. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 39. IOH. MUR. spec. 1, 296: Pythagorici noluerunt diapason cum diatessaron **sonare** bonam harmoniam. al. IAC. LEOD. spec. 7, 2, 5: in fioraturis, in penultimis, ubi supra vocem unam tenoris in discantu multae **sonantur** voces. al. PTOLOM. 10, 11. al. QUAT. PRINC. 2, 17. IOH. BOEN ars 2, 23, 10-19. IOH. BOEN mus. 1, 32. al. WILLELM. 2, 12-13. HEINR. EGER 2 p. 39. ANON. Meyer 14, 10: ista duo percussa faciunt vel **sonabunt** dyapason. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 20, 18. PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 11. eqs. UGOL. URB. 1, 16, 15: mi fa, quae semitonium **sonant**. eqs. GEORG. ANS. 2, 19: hypatemeson prima et mese quarta diatessaron **sonabant**. passim THOM. BAD. p. 83-84. ANON. Carthus. theor. 5, 9-11. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 31. TRAD. Holl. XX 3, 67. FR. GAFUR. op. 5, 7-8. TRAD. Holl. XV 10, 90. BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17. ADAM FULD. 1, 2. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 5. al. GUILL. POD. 5, 31. FR. GAFUR. pract. 3, 11: quum cantus decimam supra tenorem **sonuerit**. al. FLOR. FAX. 1, 16, 2. al. FR. GAFUR. gloss. 11, 1. REG. COMP. p. 193. CONTR. Cum notum 16 p. 302. CONTR. Quoniam hom. pr. 7. CYMB. Si vis add. 1. eqs. saepius

sonor -oris m. Klang, Zusammenklang — sound, simultaneous sonority [s.IV] AUGUST. 3, 2, 3: mellifluos **sonores** (sim. AUGUST. 3, 7, 15). [s.XIV] SUMM. GUID. 38: Flebilis atque pia ptongi modulatio sexti / provocat ad lacrimas corda **sonore** suo (sim. GOB. PERS. p. 188a. TRAD. Holl. VII 4, 63. BONAV. BRIX. 18, 34. TRAD. Holl. XII 8, 19). [s.XV] GOB. PERS. p. 187a: Sed quia discutiunt subtilius omnia, nostri / censebant discors esse **sonoris** opus. TRAD. Holl. VIII 15, 16: fabricam ingreditur (sc. Pythagoras), ubi, dum ... variisque magis ac magis **sonoribus** oblectaretur, postulavit maleos inter se permutare (sim. TRAD. Holl. XI pr. 40. TRAD. Holl. V pr. 24. TRAD. Holl. XV 6, 61. TRAD. Holl. XVII 38). FR. GAFUR. theor. 2, 2, 5. SZYDLOV. 1, 10: oblectabatur **sonoribus**, id est melodiis (sc. Pythagoras).

sonorifer -a, -um ? Töne hervorbringend, (wohl-)klingend — ? producing pitches, (pleasant) sounding [s.IX] REMIG. AUT. 482, 9: 'Sonorum' id est **sonoriferum**, 'caput' (sc. harmoniae) id est musicum. cf. Wille, Musica Romana p. 640 adn. 417

sonoritas -atis f. Erklängen, Klang — sound 1 allgemein — general [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 80: 'armonia': **sonoritas**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 14: 'melo': **sonoritati**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 109: 'enarmonios' in **sonoritate**. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 138/42, 22-3: per Calliopen, quae bona **sonoritas** dicitur. al. AURELIAN. 13, 25: non gravis prima **sonoritas** (sim. AURELIAN. 13, 25 p. 146). AURELIAN. 17, 4: propter uberiorem **sonoritatis** euphonia. AURELIAN. 19, 41: syllaba, quae antecedentis excipiat in se **sonoritatem**. AURELIAN. 20, 28: et ipse mundus et caelum supra nos iuxta philosophorum dogma gestare in semet dicuntur armonie **sonoritate**. al. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 484: euphonia, id est bonam **sonoritatem**. PS.-ODO mus. p. 278a: Euphonia enim Graece, Latine bona **sonoritas** interpretatur, id est consonantia. [s.XI] COMM. Guid. 97 p. 147. al. FRUT.

ton. p. 182. THEOG. METT. 30, 1 (p. 192a): Acutae chordas primatum gravibus praeripuisse. Acutae tamen cum suis socialibus **sonoritatis** et intensionis altitudinem praeripuerunt. IOH. COTT. mus. 19, 15: ut cantus subiugaliū et infra finalem et supra quintam rarissime contingat: infra propter nimiam gravitatem, supra propter nimiam **sonoritatem**, ne aucto attribuat (inde IAC. LEOD. spec. 6, 51, 6. TRAD. Holl. VIII 28, 24. GOB. PERS. p. 188b). [s.XIII] INST. PATR. 2. COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44. AMERUS 1, 11. ELIAS SAL. 7 p. 23b: totus cantus et **sonoritas** in ecclesia militante et triumphante et etiam extra decantantur. ELIAS SAL. 30 p. 60b: turpem **sonoritate**. al. ANON. Emmeram. 6 p. 282, 6: quaeque vocum **sonoritas** instrumentis sive naturalibus sive artificialibus concordata. HIER. MOR. 12, 174 (p. 53). al. ANON. Hailspr. pr. p. 65: Hugo quoque et Hugvicio (ms.; ed. huivicorum) dicunt musicam dictam a 'moys', quae est 'aqua' eo (om. ed.), quod nulla euphonia, id est (ms.; ed.: vel) bona **sonoritas**, sine humore (ms.; ed.: suo honore) fieri possit vel sine humoris beneficio nulla cantilene vel vocis (ms.; ed.: notis) declaracio (sim. MARCH. luc. 5, 3, 2-3. IOH. CICON. mus. 1, 65 p. 218, 9. IAC. THEAT. 9. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 9. FR. GAFUR. op. 2, 4. NICOL. BURT. 1, 9, 57. DIFF. MUS. 40. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 7. FLOR. FAX. 2, 3, 3). VERS. Postquam pro 273. ENGELB. ADM. 3, 12, 18. WALT. ODINGT. 3, 6, 7. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 67: Si enim incipitur in h gravi cum additione b rotundi, talis additio naturaliter non est ibi, sed melioris **sonoritatis** causa (inde BONAV. BRIX. 15, 46). HUGO SPECHTSH. comm. p. 49. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 9. IOH. VETUL. 1, 4: Subiectum est, quod agitur per totam scientiam, videlicet **sonoritas** vocum et ipsarum melodia. al. ANON. Grac. p. 17. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98, 3. IOH. OLOM. 6 p. 18. GOB. PERS. p. 182b: hunc hymnum in honore beati Ioannis composuit (sc. Paulus Diaconus) et vocis **sonoritas** ei statim fuerat restituta. WENCESL. PRACH. 97. UGOL. URB. 1, 18, 15: nec proprietates naturae a proprietate B mollis in **sonoritate** distat. UGOL. URB. 1, 41, 17: vel in vocum prolatione vel monochordi seu aliorum **sonoritate** instrumentorum. al. GEORG. ANS. 1, 74: instrumenti **sonoritate**. GEORG. ANS. 1, 90: vocis **sonoritas**. al. ANON. Tegerns. I p. 105. THOM. BAD. p. 88. TRAD. Holl. II pr. 25 (sim. TRAD. Holl. V pr. 136. FLOR. FAX. 1, 2, 4. TRAD. Holl. XIV 1, 9). TRAD. Holl. VI 3, 21. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61: emolus, id est cantus cadens extra melodiam bone **sonoritatis** seu extra melos. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <V>irginale est instrumentum habens formam in modum clavicordii, habens cordas metallinas facientes **sonoritate** clavicimbali. al. BONAV. BRIX. 15, 106. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 14: tanta numerosa **sonoritate** deducta humanas ipsas aures mira suavitate demulceat. FR. GAFUR. pract. 1, 1. HERB. TR. 1, pr. p. 19. TRAD. Holl. XII 2, 6. TRAD. Holl. XIV 1, 9. CONTR. Inprimis 5, 20.

2 bezogen auf Zusammenklänge bzw. Intervalle — with respect to simultaneous sonorities, or intervals [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 199/54, 16-7: 'diapason symphoniam': equalitatem **sonoritatis**. ibid. al. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 278b-279a. ARIBO 80 p. 55. FRUT. brev. 3 p. 36: Et vox quidem voci vel sonus sono duplus est, quotiens gravi voci vel sono eadem **sonoritate** aequisonat vel contra voci acutae vel sono gravis vox vel sonus eadem **sonoritate** aequisonat. [s.XII] ANON. La Fage I 14, 15. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 29, 24: Unde ex mixtione sonorum sesquiquartae proportionis nascitur **sonoritas** maior tono cum semitonio, minor tamen tonis duobus. [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 18. UGOL. URB. 1, 35, 6: In qua quidem consonantie diffinitione, tria principaliter declaranda notantur: ... secundum est suavis et amoena **sonoritas**. UGOL. URB. 1, 35, 22: amoenissimae **sonorita-**

tis sonorum causa est consonantia. UGOL. URB. 1, 159, 9: tritoni dura asperitas iniucundam afferens **sonoritatem**. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 1, 21. TRAD. Holl. XI 2, 19. TRAD. Holl. IV 17. TRAD. Holl. VI 17, 5: dissonancia, que cacophonos appellatur, id est mala **sonoritas**. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: Cacosonancia est mala **sonoritas** in cantu proveniens. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2. FR. GAFUR. pract. 3, 7: sexta ipsa ipsius quintae particeps imperfectiorem obtinuit **sonoritatem** quam tertia. *al.* CONTR. Inprimis 5, 20. CONTR. Volentibus II 11: species imperfecte commisceantur speciebus perfectis causa **sonoritatis** et delectabilitatis.

3 *bezogen auf den Klangcharakter (von Kirchentönen)* — *with respect to the tonal character (of modes)*

[*s.IX*] AURELIAN. 10, 18: huius versiculi finis tertie aptatur definitioni, quia et initium habet eiusdem **sonoritatis** iuxta incoationem **sonoritatis** tertiae differentiae. AURELIAN. 19, 34: iuxta **sonoritatem** versiculi plagis tetrardi. AURELIAN. 19, 43: Contigua est **sonoritas** autenti deuteri in litterature melodia perparum cum modulatione autenti proti. AURELIAN. 19, 48: versus antiphonarum istius toni iunguntur **sonoritati** versuum autenti proti usque prope finem. AURELIAN. 19, 49: Adest litteratura plagis deuteri cum **sonoritatis** figura: noeane. AURELIAN. 19, 51: intercipitur alterius **sonoritas** toni ab altero. AURELIAN. 13, 37 p. 147: quamquam inordinate alterius toni aiunt versiculum eiusdem retinere **sonoritatis** reciprocationem. AURELIAN. 13, 44 p. 148: in his antiphonis, que perfectam possident toni **sonoritatem**. AURELIAN. 15, 10: aliter quam **sonoritas** tonorum sese habeat (*sim.* AURELIAN. 15, 10 p. 150). AURELIAN. 17, 22: qualis in undecima syllaba **sonoritas** toni consistit. *al.* REG. PRUM. 2, 33: sumopere prudens cantor observare debet, ut semper magis principium antyphoniae, introitus vel communionis adtendat in toni **sonoritate** quam finem. REG. PRUM. 19, 2: Quaeritur a nonnullis, quid significant illa verba, per quae tonorum **sonoritatem** in naturali musica discernimus; id est Nonannoene et Noeais et Noioeane et his similia. [*s.X*] CANT. Quid est cant. c. 484. [*s.XI*] BERNO prol. 7, 14: antiphona „Benedicat terra Domino“ licet quantum ad iudicium aurium convenientius sonet ad tertium quam ad quartum, non solum presens regula repugnat, verum etiam, si iuxta hanc **sonoritatem** ipsam velis inchoare, nullo modo ad finalem recto tramite poteris canendo pervenire (*inde* QUAEST. MUS. 1, 17 p. 38). BERNO prol. 12, 35. [*s.XIII*] ELIAS SAL. 31 p. 63a: unus tonus de **sonoritate** alterius artificialiter non curat. *ibid.* *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. inton. 1, 3: Tonus, prout antiphona vel alter cantus totus alicuius toni dicitur, est plurium vocum quasi simul tonantium concors **sonoritas** (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 36, 4). IAC. LEOD. spec. 6, 36, 4: <quare> haec antiphona cuius toni est, idest cuius concordis **sonoritatis**, per concordem **sonoritatem** intelligere possumus talem vel talem modulationem. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 47, 17: Hypolydius, qui sub lydio esse comprehenditur, etiam dulciori **sonoritate** refertur. UGOL. URB. 1, 162, 13: omni tropo, tum amoenae **sonoritatis**, tum fugiendae asperitatis. *al.*

sonorositas -atis *f.* *Klang* — *sound*

[*s.XV*] TRAD. Holl. IX 2, 1, 21: Tonus <est> unius vocis in proximam et immediatam vocem potens et perfecta **sonorositas**. TRAD. Holl. XII 2, 6: Triplices sunt voces, que distinctio vocum dupliciter potest atendi: uno modo ratione **sonorositatis** seu prolacionis ipsarum vocum.

sonorosus -a, -um (*er-*)*klingend* — *sonorous*

[*s.XV*] TRAD. Holl. I pr. 17: Musica vero artificialis sive regularis est sciencia de numero **sonoroso** prout taliter considerans (*sim.* TRAD. Holl. XIII pr. 12). TRAD. Holl. XIII

pr. 81. ANON. Salisb. 1, 5: Subiectum musice est numerus **sonorosus** vel numerus ad sonum contractus (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 2, 17. TRAD. Holl. XIX 108). ERASM. HOR. p. 72b: Vocalis vero armonia, quae et **sonorosa** dici potest, quia sonum a voce pronuntiat. TRAD. Holl. XVII 45.

adv. **sonorose** *wohlklingend* — *euphoniously*
[*s.XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15: Et concordat (*sc. clavicimbalum*) in percussione cum clavicordio, nisi quod dulcius et **sonorosius** sonat.

sonorus -a, -um 1. (*er-*)*klingend*, *musikalisch* 2. ‚sonor‘, *wohlklingend*, *klangvoll* 3. *instrumental* — 1. *sonorous*, *musical* 2. *euphonious*, *resonant* 3. *instrumental*

1 (*er-*)*klingend*, *musikalisch* (zur Musik geeignet bzw. *gehörig, auf die Musik bezogen*) — *sonorous*, *musical* (*suited for music, or belonging to music, with respect to music*)
[*s.IV*] MACROB. 2, 1, 12: adiecta dulcedine, quam natura fidium **sonora** praestabat (*inde* MARCH. luc. 1, 1, 6. COMM. Boeth. II p. 206, 25. FLOR. FAX. 1, 1, 41). [*s.XI*] COMM. Guid. 88 p. 131: inconcinnae (*sc. voces*) et male **sonorae** naturaliter. VERS. Ars humanas p. 111a: **sonora** nostra organa. *al.* [*s.XIII*] ANON. Emmeram. 6 p. 282, 37: ad instrumenta **sonora** ... resonanda. TRAD. Garl. plan. III 9: musica est sciencia de numero relato **sonoro** (*sim.* HEINR. EGER 1 p. 34. PROSD. summ. 3). PS.-MUR. summa 471: Cantus dicitur quasi **sonorus** actus. PS.-MUR. summa 1116: vasa **sonora** ... ut cymbala et similia. *al.* WALT. ODINGT. 2, 2, 3: Organica (*sc. musica*) est, quae consistit in instrumentis **sonoris**. [*s.XIV*] MARCH. luc. 2, 4, 23: in corporibus **sonoribus**, puta in fidibus (*inde* BONAV. BRIX. 24, 24). MARCH. luc. 2, 5, 8: in corporibus **sonoribus**, puta in monacordo et aliis (*inde* BONAV. BRIX. 24, 47. FR. GAFUR. extr. 6, 12, 2). *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 13, 4: orbes ex motu suo nullam causant symphoniam **sonoram**. IAC. LEOD. spec. 1, 13, 9: illam elementorum harmoniam non esse **sonoram**. IAC. LEOD. spec. 2, 3, 26: in numeris et rebus **sonoris**. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 8: ad consonantiam **sonoram** requiritur, ut sensu percipiatur. IAC. LEOD. spec. 5, 50, 6: loquimur de nervis **sonoris** illis (*sc. proportionibus*) respondentibus. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38. [*s.XV*] MAN. GUID. p. 150 (p. 466). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 3. *al.* FR. GAFUR. extr. 6, 12, 9. IOH. TINCT. exp. pr. 4: arti **sonore**. IOH. HOTH. exc. p. 34: quae quidem materia in musicis numerus **sonorus** nuncupatur. *al.* NICOL. BURT. 1, 7, 51: aeramenta prae omnibus corporibus **sonora** sunt. IOH. TINCT. inv. p. 27: ad ingenuam artem **sonoram** pertinens. *al.* BONAV. BRIX. 24, 76. FR. GAFUR. pract. 4, 1: Ducibus namque numeris in chorda **sonora**, quae continua est, sonos disponit (*sc. musica proportio*). *al.* FLOR. FAX. 1, 1, 30. FR. GAFUR. gloss. 1, 7: Causa materialis sive obiectum huius scientiae est numerus **sonorus** vel harmonia. *al.* ANON. La Fage III p. 244: quis sonus dicitur **sonorus**. TRAD. Holl. XVII 45.

2 ‚sonor‘, *wohlklingend*, *klangvoll* — *euphonious*, *resonant*
[*s.V*] MART. CAP. 1, 27 (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 27/13, 1-2. *ad loc.*: REMIG. AUT. 19, 18: ‚sonora‘ id est canora). *al.* [*s.VI*] CASSIOD. var. 2, 40, 2: quae caeli machinam **sonora** dulcedine modulatur. [*s.VII*] ISID. etym. 16, 4, 8. [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 54, 1 (*sim.* UGOL. URB. 5, 3, 12). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 22-4: ‚canora‘: **sonora**, dulcis. REMIG. AUT. 35, 2: Ydatides fulvus lapis est et rotundus intra se habens alium lapidem, cuius crepitus **sonorus** est. REMIG. AUT. 210, 8: ‚Raucus‘ id est validus et **sonorus**. [*s.XI*] BERNO prol. ep. 6. ADALB. 3, 23. ADALB. cor. 9: quilibet sex planetarum quanto remotior est a terra secundum quemcumque circulum, efficacior est; non quia remotior, inquam, sed quia velocior, immo quia **sono-**

rior. Sola luna, quanto inferior est in epicyclo, tanto efficacior est, quia illic velocior et **sonorior**. Nam in excentri, quanto elongatior est a terra, tanto efficacior, tanto velocior, tanto **sonorior**. PS-BERNO mon. 9, 2: ·D·E·F·G· ... Quae idcirco ex omnibus electae sunt finales, quod inter septem discrimina vocum inveniantur **sonoriores** (*sim.* BERNO prol. 5, 16 app. crit. FRUT. brev. 7 p. 56. ANON. Gemnic. 3, 1, 27. THOM. BAD. p. 92). ARIBO 80 p. 55. FRUT. ton. p. 181. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 66: Chordae autem quanto sunt magis siccae et etiam magis tensae, tanto amplius sunt **sonorae**. ELIAS SAL. 30 p. 57b: unus habeat vocem magis grossam et **sonoram** quam alii. *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 260, 31: modulatio melicosa decenti serie fit **sonora**. HIER. MOR. 17, 195 (p. 110). VERS. Postquam pro 62: voce **sonora**. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 19, 2. *al.* VERS. iam post 126. COMM. Boeth. II p. 408, 11. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 94, 9: ipsarum antiphonarum melodia suavis et **sonora** intonatio. *al.* GEORG. ANS. 1, 133. TRAD. March. 404: quandocumque talis cantus vult supra diapente ascendere, qualiscumque sit talis ascensus, aptior atque **sonorior** erit in ore proferentis. TRAD. Holl. VI 26, 18. TRAD. Holl. XIII 2, 67 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 8, 28). PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59-61. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 5. *al.* BART. RAM. 1, 3, 3 p. 61 descr. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 66. HERB. TR. 2, 1 p. 45. FLOR. FAX. 1, 3, 1: cursu planetarum **sonoro**.

3 instrumental — *instrumental* [*syn.: instrumentalis*] [*s.XIII*] ANON. Hailspr. pr. p. 63: invenerunt musicam **sonoram** sive instrumentalem. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7: musicam scilicet instrumentalem, quam alii **sonoram** nuncupant. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 15: extendit se musica ad mundanam, humanam et **sonoram**. IAC. LEOD. spec. 1, 20, 6: nos, qui de theorica **sonora** musica principaliter loqui decrevimus. IAC. LEOD. spec. 2, 2, 14: Ad hanc autem pertinet considerare numerum non quarumcumque rerum, sed sonorum, ut est dictum, et propter hoc dicitur musica **sonora**. IAC. LEOD. spec. 4, 31, 2: vocalis vel **sonora** concordia. *al.* LUD. SANCT. 11: Subiectum in musica **sonora** est ens discretum ad aliud relatum sive numerus ad sonum relatus. *al.* [*s.XV*] GUILL. POD. 1, 7.

adv. **sonore** *wohlklingend* — *euphoniously* [*s.XI*] GUIDO micr. 17, 40: unusquisque eum cantum **sonorius** multo pronuntiat, quem secundum suae mentis insinit qualitatem probat (*inde* GUIDO DION. 1, 4, 323. PTOLOM. 16, 8. COMM. Boeth. II p. 82, 9. TRAD. Holl. VIII 27, 11). [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 20: quia dulcius et **sonorius** instrumenta musicalia ... sonare cernuntur.

sonus -i m. I. Klang, Ton, Tonstufe II. Zusammenklang, Tonverbindung, Intervall III. Ganzton IV. Kirchentonart V. ? Ambitus, Tonumfang VI. Melodieverlauf VII. Stimme (in der Mehrstimmigkeit) VIII. Musikstück IX. Bezeichnung für eine einstimmige Gesangsgattung — I. sonority, sound, pitch II. simultaneous sonority, combination of sounds, interval III. whole tone IV. mode V. ? ambitus, range VI. melodic progression VII. vocal part VIII. musical composition IX. term that designates a monophonic genre of song

I Klang, Ton, Tonstufe — *sonority, sound, pitch*

A Definition

1 mit Bezug auf Tonerzeugung und Wahrnehmung — *with respect to production of sound and perception*

a generell — *general*

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 22: definitur **sonus** percussio aeris indissoluta usque ad auditum (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 23-24. GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 32, 3. REG. PRUM. 5, 17. ANON. Bernh. 2, 66. LECT. GUID. p. 43. HIER. MOR. 15, 371 (p. 74). ENGELB. ADM. 1, 4, 3. ENGELB. ADM. 1, 5, 2. WALT.

ODINGT. 2, 3, 7. GUIDO DION. 1, 1, 49. PETR. DION. 1 p. 148. IAC. LEOD. spec. 1, 22, 1. QUAT. PRINC. 2, 4. COMM. Boeth. II p. 148, 25. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 3. UGOL. URB. 1, 4, 7. UGOL. URB. 2, 3, 7. UGOL. URB. 5, 8, 4. UGOL. URB. 5, 10, 2. UGOL. URB. 5, 10, 20. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 6. NICOL. BURT. 1, 7, 45. DIFF. MUS. 17. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 4. GUILL. POD. ench. 22 p. 383. GUILL. POD. 1, 10. FLOR. FAX. 2, 5, 1. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 148, 26. COMM. Boeth. II p. 238, 10. MENS. Si ille p. 508, 4). BOETH. mus. 5, 4 p. 355, 19: **sonum** esse omnes consentiunt aeris percussione (*inde* COMM. Boeth. II p. 238, 9. COMM. Boeth. II p. 346, 7. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 2). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 4: Quid est **sonus**: pulsus sonans. GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 23: **Sonus** dicitur, quicquid auditur (*sim.* COMM. Boeth. II p. 180, 31. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 5. DIFF. MUS. 22). [*s.XIV*] IOH. MUR. not. 1, 1, 5: Est igitur **sonus** fractio aeris ex impulsu percutientis ad percussum (*inde* TRAD. Holl. VIII 3, 75. TRAD. Holl. IX 1, 1, 8). IAC. LEOD. spec. 1, 22, 4: **Sonus** est, quicquid auditu auris proprie et per se percipitur (*sim.* UGOL. URB. 2, 3, 6. UGOL. URB. 5, 1, 50-52. IOH. TINCT. diff. 244. FR. GAFUR. extr. 2, 7, 2. FR. GAFUR. gloss. 4, 1). IAC. LEOD. spec. 1, 22, 5: **sonus** formalius sic describi potest: **Sonus** est passibilis qualitas ex impulsu percutientis ad percussum aere vel aqua mediante proveniens, ipsius auditus obiectum existens (*ad loc.*: IAC. LEOD. spec. 1, 22, 6). [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 5: **Sonus** est motus aeris (*sim.* DIFF. MUS. 21). IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 6: **Sonus** dicitur a sonando. Nam omne, quod sonat et aure auditur, **sonus** est (*sim.* NICOL. BURT. 1, 7, 45). NICOL. CAP. p. 311: Quid est **sonus**? **Sonus** est res sensibilis (*cf.* *Isid. etym.* 3, 15, 2). UGOL. URB. 5, 8, 55: **sonus** est quoddam successivum, cuius esse mensuratur tempore. UGOL. URB. 5, 10, 4: omne illud, quod actu percipitur sensu auditus, est **sonus**. UGOL. URB. 5, 10, 5-6. NICOL. BURT. 1, 7, 45: **Sonus** iuxta Albertum magnum libro secundo de anima nihil aliud est, nisi perceptum per auditum ex aere commoto (*inde* BONAV. BRIX. 4, 2. DIFF. MUS. 16). FR. GAFUR. theor. 2, 1, 5: Themistius autem ... **sonum** dicit aerem elisum passumque.

b als Oberbegriff für vokale und instrumentale Tonerzeugung — *as generic concept for vocal and instrumental production of sound*

[*s.XIII-XIV*] WALT. ODINGT. 2, 3, 8: **Sonorum** alius vox, alius non. **Sonus** vox est hominum et aliorum animalium. **Sonus** non vox est aeris ictus seu simile auditu et procedit ex affectu corporis (*inde* COMM. Boeth. II p. 182, 18: ... **sonus** non vox est instrumentorum. Manifestum tamen est, quod nulla vox secundum formam **sonus** est; cum enim vox dicitur **sonus**, vox non dicitur secundum formam, sed secundum modum prolacionis, id est acute, graviter vel circumflexe. Omne autem vocabulum vox est, non tamen sequitur aliquod vocabulum esse **sonum**). MARCH. luc. 1, 9, 2: **Sonus**, qui est vox, est **sonus** aeris spiritus verberati sensibilis auditu, solum in naturalibus instrumentis animalis formatus (*sim.* TRAD. Holl. VIII 3, 55. BONAV. BRIX. 4, 3). PETR. DION. 1 p. 148: Hucbaldus: **Sonus** est generale nomen qualiumcumque vocum (*inde* COMM. Boeth. II p. 182, 5. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 7. DIFF. MUS. 23). [*s.XV*] NICOL. CAP. p. 311: **sonus** in musica est propria vox, quae cantatur vel instrumentis pulsatur.

2 als Grundelement der Musik — *as fundamental element of music*

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 2: **Sonus** igitur est vocis casus emmeles, id est aptus melo, in unam intensionem. **Sonum** vero non generalem nunc volumus definire, sed eum, qui Graece dicitur phthongos, dictus a similitudine loquendi, id est φθεγγεσθαι (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 1. GLOSS.

Boeth. mus. 1, 8, 3, 1. HUCBALD. 16. REG. PRUM. 7, 6. ANON. Bernh. 2, 61. TON. Gratianop. p. 48. COMM. Boeth. I 1, 8 p. 44. IAC. LEOD. comp. 1, 2, 9. COMM. Boeth. II p. 180, 20. COMM. Boeth. II p. 182, 1. IOH. CICON. mus. 1, 64 p. 218, 7. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 7. FR. GAFUR. op. 2, 4. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 1. GUILL. POD. 1, 10. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 180, 32-34). BOETH. mus. 2, 20 p. 253, 10: Cum igitur sit consonantia duarum vocum rata permixtio, **sonus** vero modulatae vocis casus una intentione productus (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 4. FR. GAFUR. op. 4, 8. DIFF. MUS. 20. FR. GAFUR. theor. 4, 8, 2). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 3, 2: **Sonus** est materia consonantiarum a similitudine locutionis. Sicut in locutione gramatica considerantur littere, sillabe, dictiones et orationes, sic etiam in musica denotantur. [*s.IX*] REMIG. AUT. 495, 4: Inter tonum et **sonum** hoc distat, quia tonus est percussio duarum chordarum vel duae voces diverse inter se sonantes; **sonus** vero in una chorda fit estque vox aliqua uniformiter vel aequaliter procedens (*inde* MARCH. luc. 2, 1, 2. *sim.* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 2: Remigius: Tonus vero et **sonus** idem est. Sed distantia est inter eos. **Sonus** in una corda potest fieri, tonus in duabus fit. DIFF. MUS. 33. BONAV. BRIX. 14, 9). SCOL. ENCH. 1, 15: Δ: Hi **soni** qui sunt? M: **Sonos** hic ptingos dicimus, id est vuculas in canore concordēs, quae sunt armoniae elementum. Etenim sicut loquela litteris, ita constat ptingis armonia. [*s.XIII*] LAMBERTUS plan. 46: **Sonus** sumitur pro melodie et concordie differentia, ordinatus pro numero et mensura locorum et temporum in vocibus et figuris consistentium. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 2, 4: **Sonus** vero est aliqua vocis emissio, que cantui apta sit, quos **sonos** in monacordo voces nuncupantur (*sim.* TRAD. Holl. VI 22, 2).

B Gebrauch — usage

1 *Zusammenklänge, Tonverbindungen und Intervalle betreffend* — with respect to simultaneous sonorities, combinations of sounds, and intervals [*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 8. *al.* [*s.IV*] CALC. 1: de eo, qui ex diversis vocibus **sonis**que nascitur, concentu. *al.* MACROB. 2, 1, 13: Pythagoras ... deprehendit numeros, ex quibus **soni** sibi consoni nascerentur. FAV. EUL. 22, 3: Systematum vero partes ex certo contractu pronuntiationis existunt, quae διαστήματα Graeci, nos intervalla nominamus. Diastematum vero partes sunt φθόγγοι, qui **soni** Latine dicuntur. [*s.V*] MART. CAP. 9, 930: tonus est spatium cum legitima quantitate, qui ex duobus **sonis** diversis inter se invicem continetur (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 32. LECT. GUID. p. 44). MART. CAP. 9, 961: Tetrachordum quippe est quattuor **sonorum** in ordinem positorum congruens fidaeque concordia. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 16: Consonantia, quae omnem musicae modulationem regit, praeter **sonum** fieri non potest (*inde* HIER. MOR. 15, 364 (p. 73). GUIDO DION. 1, 1, 46. FLOR. FAX. 2, 5, 1. *sim.* FR. GAFUR. extr. 3 pr. 4). BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 6: Intervallum vero est **soni** acuti gravisque distantia (*inde* REG. PRUM. 15, 5. ANON. Bernh. 2, 67. TON. Gratianop. p. 48. ANON. Pannain p. 409. IOH. AEGID. 14, 8. HIER. MOR. 14, 52 (p. 60). IAC. LEOD. spec. 2, 11, 11. HUGO SPECHTSH. comm. p. 83. ANON. Gemnic. 2, 2, 5. TRAD. Holl. XXIV 8, 9. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 8. TRAD. Holl. XX 3, 3. IOH. TINCT. diff. 143. FR. GAFUR. op. 2, 4. NICOL. BURT. 1, 3, 17. NICOL. BURT. 1, 21, 118. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 5. TRAD. Holl. XXII 6, 4. GUILL. POD. 1, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 2. TRAD. Holl. XVI 2, 2. TRAD. Holl. XVII 129). BOETH. mus. 1, 8 p. 195, 7: Consonantia est acuti **soni** gravisque mixtura suaviter uniformiterque auribus accidens (*inde* REG. PRUM. 8, 4. ANON. Bernh. 2, 62. TON. Gratianop. p. 48. FRUT. brev. 4 p. 38. IOH. AEGID. 10, 1. HIER. MOR. 15, 10 (p. 63). TRAD. Garl. plan. I 17. MARCH.

luc. 5, 1, 2. IOH. MUR. comp. 6, 4. IOH. MUR. spec. 1, 54. IAC. LEOD. comp. 1, 2, 11. IAC. LEOD. spec. 2, 3, 21. IAC. LEOD. spec. 2, 6, 1. IAC. LEOD. spec. 4, 32, 7. PETR. PALM. p. 508. QUAT. PRINC. 1, 12. QUAT. PRINC. 4, 2, 16. IOH. BOEN mus. 4, 2. COMM. Boeth. II p. 146, 29. TRAD. Holl. VIII 15, 29. IOH. CICON. mus. 1, 62 p. 216, 14. ANON. Gemnic. 2, 2, 67. UGOL. URB. 1, 10, 4. UGOL. URB. 1, 35, 4. UGOL. URB. 1, 37, 5. UGOL. URB. 1, 50, 14. UGOL. URB. 2, 3, 19. UGOL. URB. 5, 2, 3. UGOL. URB. 5, 5, 5. THOM. BAD. p. 80. TRAD. Holl. III 4, 5. TRAD. Holl. VI 22, 9. TRAD. Holl. VII 3, 170. FR. GAFUR. extr. 2, 11, 2. FR. GAFUR. extr. 4, 4, 7. FR. GAFUR. extr. 4, 5, 2. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 1. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. op. 2, 3. FR. GAFUR. op. 2, 4. NICOL. BURT. 1, 4, 28. NICOL. BURT. 1, 9, 57. DIFF. MUS. 38. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 2. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 1. FR. GAFUR. theor. 2, 4, 8. GUILL. POD. ench. 2 p. 364. GUILL. POD. 1, 6. GUILL. POD. 1, 19. GUILL. POD. 4, 5. GUILL. POD. 5, 8. FR. GAFUR. pract. 1, 1. ANON. Barcin. II p. 327. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 3, 6. CONTR. In presenti 11. *sim.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60. IOH. TINCT. diff. 44. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. NICOL. BURT. 2, 1, 9). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 16: Dissonae vero sunt (*sc. voces*), quae non permiscunt **sonos** atque insuaviter ferunt sensum (*inde* HIER. MOR. 15, 114 (p. 66). UGOL. URB. 5, 7, 8. FR. GAFUR. op. 2, 2. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 23). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 7. *al.* [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 2: Harmonica est modulatio vocis et concordantia plurimorum **sonorum** vel coaptatio (*inde* AURELIAN. 5, 3. VOCAB. MUS. p. 138. VOCAB. MUS. p. 141. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 19. HIER. MOR. 4, 24 (p. 17). WALT. ODINGT. 2, 2, 6. COMM. Boeth. II p. 186, 20. COMM. Boeth. II p. 342, 35. IOH. CICON. mus. 1, 66 p. 218, 13. EG. CARL. rit. 52. FLOR. FAX. 2, 3, 1). ISID. etym. 3, 20, 3: Symphonia est modulationis temperamentum ex gravi et acuto concordantibus **sonis** (*inde* AURELIAN. 5, 4. ANON. Prag. 17. COMPIL. Paris. I p. 193. HIER. MOR. 4, 26 (p. 17). COMM. Boeth. II p. 186, 22. TRAD. Holl. VIII 15, 30. IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 7. PETR. TALH. p. 2. ADAM FULD. 2, 3. FLOR. FAX. 2, 3, 4. FLOR. FAX. 2, 3, 7). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 30, 3. [*s.IX*] AURELIAN. 2, 10: Phitagoras repperit, qualiter proportionum varietas **sonorum** iungeretur concordie (*sim.* AURELIAN. 2, 22. AURELIAN. 2, 26). *al.* HUCBALD. 12: Consonantia siquidem est duorum **sonorum** rata et concordabilis permixtio (*inde* COMM. Boeth. II p. 186, 32. *cf.* Boeth. mus. 2, 20 p. 253, 10). MUS. ENCH. 9, 7: Tonus est spacia legitima magnitudo a **sono** in **sonum**. Hocque spacia musicorum **sonorum**, quia in sesquioctava proportionem est, Greco nomine dicitur epogdous (*sim.* INTERV. Diapason p. 59. HIER. MOR. 14, 17 (p. 59). MARCH. luc. 2, 1, 3. MARCH. luc. 2, 4, 26. COMPIL. Ticin. C 117. IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 98, 10. UGOL. URB. 3 pr. 2, 7. DIFF. MUS. 31. BONAV. BRIX. 14, 9. BONAV. BRIX. 24, 26. FR. GAFUR. pract. 1, 2. FLOR. FAX. 2, 4, 3. ANON. La Fage III p. 244). MUS. ENCH. 13, 16: videbis suavem nasci ex hac **sonorum** commixtione concentum (*inde* INCH. UCHUB. 476). MUS. ENCH. 18, 16: propter deuteri soni inconsonantiam ad **sonum** tritum. *al.* SCOL. ENCH. 1, 25: fit dissonantia, quando **sonus** a **sono** falso metitur, id est alius pro alio. Tertia dissonantia, quando **sonus** non respondet **sono**, quoto loco oportet. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 11, 17. *al.* ADALB. 1B, 8. *al.* GUIDO reg. 24: quam concordiam **sonorum** tonum dicunt musici. *al.* HERMANN. vers. p. 149: Ter tria iunctorum sunt intervalla **sonorum** (*inde* WILLEH. HIRS. 25 (c. 24), 5. FRUT. brev. 10 p. 69. IOH. COTT. mus. 8, 20. ANON. Lovan. p. 489b. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. TRAD. Holl. VIII 13, 31. TRAD. Holl. I 1, 9, 4). WILLEH. HIRS. 5 (c. 4), 1. *al.* COMM. Guid. 10 p. 99. *al.* ANON. Prag. 148. *al.* FRUT. brev. 3 p. 36-37. *al.* THEOG. METT. 14,

4 glo. (p. 188b): *simphonia est sonorum consonantia (sim. THEOG. METT. 19, 1 (p. 190a)).* IOH. COTT. mus. 23, 2: Est ergo diaphonia congrua vocum dissonantia, quae ad minus per duos cantantes agitur ita scilicet, ut altero rectam modulationem tenente, alter per alienos **sonos** apte circueat. *al. [s.XII] GUIDO AUG. 82: Quelibet harum septem coniunctionum ex vocibus vel sonis componuntur, nec simplices sunt voces.* THEINR. DOV. 1, 3 p. 150, 14. *al. ANON. Pannain p. 413. [s.XIII] MUS. MAN. 29, 7. al. COMM. Boeth. I access. p. 19. al. IOH. GARL. mens. 10, 8. al. DISC. POS. VULG. 26, 47 (p. 190).* IOH. AEGID. 17, 47: Symphonia tamen dicitur collatio et concordia quorumcumque **sonorum**. ANON. Emmeram. 4 p. 260, 26. *al. HIER. MOR. 17, 1361 (p. 148) (sim. TRAD. Garl. plan. I 61. TRAD. Garl. plan. II 35. TRAD. Garl. plan. III 34. TRAD. Garl. plan. IV 5). al. TRAD. Garl. plan. I 62. al. TRAD. Garl. plan. V 144. al. VERS. Palmam I 59. al. ANON. Couss. IV p. 71, 3: Est et aliud organum, prout universales antiqui nominaverunt, et hoc est, prout concordaverunt sonos cum sonis.* IOH. GROCH. 21: Consonantiam autem dico, quando duo **soni** vel plures simul uniti et in uno tempore unam perfectam harmoniam reddunt (*inde* GUIDO DION. 1, 1, 91). IOH. GROCH. 73: Per mensurabilem (*sc. musicam*) intellegunt illam, quae ex diversis **sonis** simul mensuratis et sonantibus efficitur. *al. PS.-MUR. summa 2488: in musica distinguuntur intervalla novem sonorum.* *al. ENGELB. ADM. 1, 4, 8. al. WALT. ODINGT. 2, 4, 6. al. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 2: Coniunctio in musica est dispositio sive ordinatio sonorum sive vocum ad invicem (inde NICOL. BURT. 1, 21, 107. COMPEND. MUS. 61. sim. MARCH. luc. 8, pr. 8). al. GUIDO DION. 1, 1, 102. al. IOH. MUR. spec. 1, 18. al. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 4: Consonantia enim ... non respicit sonum unum, sed plures ad invicem comparatos.* *al. PETR. PALM. p. 508. al. QUAT. PRINC. 1, 6. al. IOH. BOEN ars 2, 17, 12. al. IOH. BOEN mus. pr. 1. al. GOSCALC. 1, 9 p. 98, 4. HEINR. EGER pr. p. 34. al. COMM. Boeth. II p. 76, 6. al. ANON. Seay p. 39. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 135: Consonancia est, ubi extremi soni sibi invicem consonare videntur.* *al. IOH. OLOM. 7 p. 30-31. IOH. CICON. mus. 1, 50 p. 188, 5. al. TRAD. Holl. X C 90. al. GOB. PERS. p. 184a-b. PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 10: multe sint sonorum combinationes in manu musicali reperte.* *passim* ANON. Claudifor. 3, 1, 2. *al. UGOL. URB. 5, 30, 9: sonorum musicales coniunctiones.* *al. GEORG. ANS. 3, 57. al. TRAD. Holl. IX 2, 1, 12. al. ANON. Carthus. theor. 3, 4. al. TRAD. Holl. I 1, 3, 9. al. TRAD. Holl. XI 2, 10. al. TRAD. Holl. II 3, 54. TRAD. Holl. III 5, 112. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 20. al. TRAD. Holl. V 3, 79. al. TRAD. Holl. VII 3, 169: consonancia est proportio sonorum auditui delectabilis ex natura.* *TRAD. Holl. XX 3, 1. CONR. ZAB. tract. AA 3. al. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60-61. IOH. TINCT. diff. 10. al. COMPOS. Natura 2, 2. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 5. al. TRAD. Holl. XV 20. al. FR. GAFUR. op. 2, 4: Diaphonia etiam dicitur discrepantium sonorum permixtio (sim. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 8). al. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65-67. IOH. HOTH. dial. p. 67. NICOL. BURT. 2, 6, 49: organizans capiet primam litteram seu vocem in unisono quantum ad visum, quae erit octava quantum ad sonum.* *al. BONAV. BRIX. 14, 49. al. FR. GAFUR. theor. 3, 8, 18. al. GUILL. POD. 6, 1: Contrapunctus ... est duorum vel plurium sonorum, unius scilicet gravis et alterius acuti vel superacuti aut utrorumque adinvicem permixtorum aggregatio simulque pronuntiatio vel percussio.* *al. FR. GAFUR. pract. 3, 1: quod quidem contrapunctum vocamus: quasi concordem concentum extremorum sonorum invicem correspondentium contrapositis notulis ... Est itaque contrapunctus ars flectendi cantabiles sonos proportionabili dimensione et temporis mensura (sim. CONTR. Contr. est ars 1). al. FLOR. FAX. 2, 4, 5. al. COMPEND.*

MUS. 69. *al. TRAD. Holl. XVI 2, 13. SZYDLOV. 7, 16. al. TRAD. Holl. XXI 6, 8. CONTR. Quicumque III p. 290-291.*

2 *das Tonsystem betreffend — with respect to the tonal system*

5 *[s.III] FRAGM. CENS. 12, 3: Nunc in ampliore numero soni considerantur, ut sit proslambanomenos, hypate hypaton ... trite hyperbolaeon. [s.IV] CALC. 44: veteres musici octo solis chordis utebantur, quarum princeps erat hypate edens gravissimum sonum, ultima vero nete acutum edens sonum.* *[s.V]* MART. CAP. 9, 940: Sunt igitur innumerabiles **soni**, sed specialiter per singulos tropos viginti octo tantum poterunt convenire. *al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 11 p. 198, 26: regula sit lignea, per quam magnitudines chordarum sonumque metimur (inde HIER. MOR. 3, 101 (p. 16)). al. [s.IX] MUS. ENCH. 1, 21: continua multiplicatione sonorum infinitas texitur, et tandem quaternis quaterni eiusdem conditionis succedunt, donec vel ascendendo vel descendendo deficiant (inde INCH. UCHUB. 58).* *MUS. ENCH. 1, 27: sive sursum sive iusum sonos in ordine ducas usque in defectum vocis, huiusmodi velut tetracordorum successio non cessabit.* *MUS. ENCH. 3, 3: primi toni melum et subiugalis sui sono f archoo regitur et finitur. Secundus tonus cum subiugali suo sono f deuterio regitur et finitur. Tertius eiusque subiugalis sono l trito regitur et finitur. Quartus cum suo subiugali sono f tetrardo regitur et finitur (inde MOD. Autent. prot. 12).* *MUS. ENCH. 11, 28: quod scilicet sonorum ordo disparibus septem continetur vocibus, at in octavis in novum mutetur.* *al. SCOL. ENCH. 1, 49: innumerabiles sunt cantilenarum soni. Sed quaternis et quaternis eiusdem conditionis in levando et deponendo sese consequentibus sonorum pluralitas adcrecit.* *al. HUCBALD. 6: series omnium quindecim sonorum.* *[s.XI] BERNO prol. 4, 2: tetracordum finalium ..., cui tanta quedam naturalis sonorum inest virtus, ut ex IIII cordarum eius origine omnis modorum seu tonorum potestas videatur procedere.* *al. GUIDO micr. 5, 23. al. ANON. Prag. 98. al. FRUT. brev. 2 p. 32. al. IOH. COTT. mus. 13, 17-18. [s.XIII] MUS. MAN. 23, 12. al. AMERUS 8, 4. al. LAMBERTUS plan. 123: Mutatio vero, ut hic sumitur, nihil aliud est quam dimissio vocis unius propter aliam sub eodem signo et in eodem sono (sim. TRAD. Lamb. 2, 4, 1. TRAD. Garl. plan. I 151. TRAD. Garl. plan. II 66. TRAD. Garl. plan. III 144. TRAD. Garl. plan. IV 76. TRAD. Garl. plan. V 91). al. HIER. MOR. 12, 51 (p. 50). al. TRAD. Garl. plan. I 124. TRAD. Garl. plan. II 69. TRAD. Garl. plan. III 147-148. TRAD. Garl. plan. IV 79-81. TRAD. Garl. plan. V 92. al. PS.-MUR. summa 1051. al. ENGELB. ADM. 3, 2, 2. al. WALT. ODINGT. 3, 4, 24. al. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 2. al. IOH. MUR. spec. 2, 21. al. IAC. LEOD. comp. 2, 3, 18: soni, qui falsi dicuntur.* *al. IAC. LEOD. spec. 2, 24, 3. al. QUAT. PRINC. 3, 9. al. GOSCALC. 1, 1 p. 46, 13. al. COMM. Boeth. II p. 372, 33. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 2. al. IOH. OLOM. 6 p. 17. NICOL. CAP. p. 314-315. TRAD. Holl. X B 41. GOB. PERS. p. 185b. al. IOH. FLOESS 133: quando fit mutatio, tunc ibi manet idem sonus et tonus, vox mutatur.* *ANON. Claudifor. 2, 3, 5. al. ANON. Gemnic. 1, 2, 37: ad mutacionem tria requiruntur: primum unius vocis ad aliam debita variacio, 2^m unisoni reservacio, 3^m debiti soni prolacio.* *al. UGOL. URB. 1, 16, 11: ut aliquarum vocum possit fieri mutatio, ipsarum identitas soni permaxime est necessaria.* *al. GEORG. ANS. 2, 146. al. TRAD. Holl. IX 1, 1, 37. al. ANON. Carthus. pract. 16, 8: ubicunque ponitur b molle extra ·b·fa·♯·my, ibi debet verus sonus illius gradus deprimi per unum semitonium maius, et debet ibi dici fa.* *al. TRAD. Holl. I 1, 1, 29. al. TRAD. Holl. XXIII acc. 18. al. TRAD. Holl. II 3, 14. al. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 7. TRAD. Holl. V 3, 21. al. TRAD. Holl. VII 3, 2. al. TRAD. Holl. XX 2, 65. al. CONR. ZAB. tract. O 1. al. TRAD. Holl. XV 9, 112. FR. GAFUR.*

op. 5, 1: septem sunt tantummodo **soni** totam musicen nutriendes. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 33. *al.* NICOL. BURT. 1, 18, 98. *al.* GUIL. MON. 5 p. 32. *al.* DIFF. MUS. 12. *al.* BONAV. BRUX. 13, 6. *al.* ADAM FULD. 2, 13. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 4, 3: **sonos** ipsos quindecim mensurabili proportionem dispositos in sola corda consideremus. *al.* TRAD. Holl. XXII 6, 62. *al.* GUIL. POD. 1, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. *al.* FLOR. FAX. 2, 2, 1: quot vel quibus **sonis** ... tota regatur cantilena. *al.* COMPEND. MUS. 100. *al.* TRAD. Holl. XVI 1, 1, 4. *al.* TRAD. Holl. XVII 174. *al.* TRAD. Holl. XIX 142. *al.* TRAD. Holl. XII 2, 3: Vox ... est **sonus** regulatus notulis sive sillabis his: ut, re, mi, fa, sol, la. *al.* TRAD. Holl. XIV 8, 17. *al.* MUT. Et nota 28: vox est **sonus** continens aliquam harum sex vocum, scilicet ut, re, mi, fa, sol, la.

3 *allgemein* — general

[*s.III*] CENS. 10, 2: **sonos** scienter tractavere (*sc. musici*). [*s.IV*] CALC. 44: acuti **soni** ... graviore. *al.* MACROB. 2, 4, 2. *al.* FAV. EUL. 26, 6: a gravi **sono** in acutum. *al.* [*s.V*] MART. CAP. 9, 940: **soni** gravitas ... acumen. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 3 p. 190, 32: **soni** quoque partim sunt aequales, partim vero sunt inaequalitate distantes (*inde* HIER. MOR. 15, 410 (p. 75)). FR. GAFUR. op. 2, 1. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 18). BOETH. mus. 5, 4 p. 355, 22: Aristoxenus quippe **sonorum** differentias secundum gravitatem atque acumen arbitrabatur in qualitate consistere, Pythagorici vero in quantitate ponebant. *al.* CASSIOD. var. 2, 40, 13: variis **sonis** efficitur quidam suavissimus chorus. *al.* [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 3 (*inde* AURELIAN. 5, 4. AURELIAN. 6, 8. HIER. MOR. 4, 26 (p. 17)). TRAD. Holl. VIII 15, 30). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 30, 2a. *al.* [*s.IX*] MUS. ENCH. 5, 1: eodem **sono** autentus quisque tonus et qui sub ipso est, regantur et finiantur. *al.* SCOL. ENCH. 1, 202: Si melum quodlibet in eadem **sonorum** serie unius aut duorum seu trium tonorum spacio acutius aut gravius transposueris, simul etiam tropi modus in aliam speciem migrat. *al.* COMM. BR. 45. *al.* ALIA MUS. 142 p. 202: sicut in tertio **sono** huius antiphonae „Iustus es Domine“. *al.* [*s.XI*] COMM. TON. ep. 2, 5. *al.* BERNO prol. 4, 2: tetracordum finalium ..., cui tanta quedam naturalis **sonorum** inest virtus, ut ex IIII cordarum eius origine omnis modorum seu tonorum potestas videatur procedere. *al.* BERNO ton. p. 82b: Hae (*sc. antiphonae*) tono distant a finali in gravitate, reguntur tamen eodem **sono**. *al.* BERNO ep. 16. GUIDO prol. 71. GUIDO micr. 13, 28 (*inde* METROL. 32 p. 81). *al.* GUIDO ep. p. 500, 258-261. *al.* WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 8. *al.* ARIBO 70 p. 71. COMM. Guid. 81 p. 114. *al.* ANON. Prag. 235. COMPIL. Paris. I p. 193. MOD. Autent. prot. 3. FRUT. brev. 8 p. 58. *al.* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61. *al.* IOH. COTT. mus. 4, 9. *al.* [*s.XII*] TON. Baumg. 1, 7. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 51, 41: binos versus notatos exempli causa subiciam, quatinus, quae verbis praemittuntur, etiam **sonis** musicis ostendantur. COMM. Boeth. I 1, 3 p. 40. *al.* IOH. GARL. mens. append. 1, 1-2. AMERUS 22, 20: septimus modus licenter ascendit in decimum **sonum** a finali sicut ceteri autentici. *al.* TRAD. Garl. plan. IV 34. *al.* TRAD. Garl. plan. V 27-29. ANON. Couss. IV p. 28, 5. *al.* PS.-MUR. summa 806. *al.* IOH. GROCH. 48. *al.* ENGELB. ADM. 1, 4, 1. *al.* WALT. ODINGT. 2, 3, 13. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 1, 5, 2: Musica est ars spectabilis et suavis, cuius **sonus** in celo et in terra modulatur (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 13. IOH. CICON. mus. 4 pr. p. 362, 6. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 1. DIFF. MUS. 10. BONAV. BRUX. 2, 10). *al.* GUIDO DION. 1, 1, 66. *al.* IOH. MUR. not. 1, 1, 9. *al.* PETR. DION. 1 p. 148: **Sonorum** vel phthongorum alius gravis, alius acutus (*sim.* TRAD. Holl. VIII 3, 77). *al.* IOH. MUR. spec. 1, 5. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 2, 4. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 17, 6. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 75. *al.* QUAT. PRINC. 3, 32. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 176. *al.* ANON. Meyer 6,

1: gravium et levium **sonorum**. *al.* ANON. Quaest. 33: tam gravitas quam altitudo **sonorum**. *al.* COMM. Boeth. II p. 72, 32. *al.* GEN. DISC. Postquam 2, 1. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 89. *al.* IOH. CICON. mus. 1 p. 48, 18. *al.* GOB. PERS. p. 182a. *al.* ANON. Claudifor. 1, 4, 2. *al.* ANON. Gemnic. 1, 3, 17. *al.* UGOL. URB. 1, 9, 2. *al.* GEORG. ANS. 3, 254. *al.* TRAD. Holl. IX 1, 1, 20. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 51: dicitur (*sc. mese*) medius omnium, quia ibi finit omnis gravitas et incipit omnis acuties **soni**. *al.* ANON. Carthus. pract. 5, 1: **soni** in musica aliquando pronuntiantur in vocis gravitate et basse et aliquando in acuties et altius. *al.* ANON. Carthus. nat. 7, 79: inculta reiteratio ancus neume ... magnum facit vicium, quod appellatur a musicis „vicium similium **sonorum**“. TRAD. Holl. XI 7, 6. *al.* TRAD. Holl. XXIII acc. 20. TRAD. Holl. XXIV 7, 24. *al.* TRAD. Holl. II 1, 14. *al.* TRAD. Holl. III 3, 6. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 1, 17. *al.* TRAD. Holl. V 1, 31. *al.* TRAD. Holl. VI 17, 5. *al.* TRAD. Holl. VII 2, 46. TRAD. Holl. XIII pr. 121 comm. *al.* TRAD. Holl. XX pr. 36. *al.* CONR. ZAB. tract. AA 3. *al.* TRAD. Holl. XV 10, 113 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 3, 3). *al.* TRAD. Holl. XXV 5, 27. FR. GAFUR. op. 5, 8. *al.* BART. RAM. ep. p. 103: **sonos** successive et seriatim prolatus. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 29. *al.* NICOL. BURT. 1, pr. 12. *al.* BONAV. BRUX. 8, 7. *al.* ADAM FULD. 2, 9. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 4, 11. *al.* TRAD. Holl. XXII 5, 3. *al.* GUIL. POD. 1, 6. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 1. *al.* HERB. TR. 1, 7 p. 34. *al.* FLOR. FAX. 1, 9, 1. *al.* TRAD. Holl. XXI 2, 14. TRAD. Holl. XVII 64. TRAD. Holl. XIX 44. *al.* TRAD. Holl. XIV 6, 3. *al.*

4 *Rhythmus und Mensurierung betreffend* — with respect to rhythm and mensuration

[*s.III*] CENS. 10, 2. (?) [*s.IV*] AUGUST. 1, 3, 4. [*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 387: qui **soni** producti quique correpti esse debeant. SCOL. ENCH. 1, 392: Sic itaque numerose esse canere, longis brevibusque **sonis** ratas morulas metiri nec per loca protrahere vel contrahere magis, quam oportet (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 60). COMM. BR. 296: non per momenta neuma quaelibet aut **sonus** indecenter protendatur aut contrahatur. [*s.XI*] BERNO prol. 11, 2: adtendas in neumis, ubi ratae **sonorum** morulae breviores, ubi vero sint metiende productiones. BERNO prol. 11, 9: apta et concordabili brevium longorumque **sonorum** copulatione componitur cantus (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 59). COMM. Guid. 32 p. 150. [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 7, 3: Pausatio est dimissio **soni** facta in debita quantitate (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 244, 15. ANON. Emmeram. 3 p. 246, 10). IOH. GARL. mens. append. 1, 1: dicendum est de longitudine et brevitate eorumdem, quae apud nos modus **soni** appellatur. ... Modus communis est, qui versatur circa omnem longitudinem et brevitem omnium **sonorum**. *al.* LAMBERTUS plan. 45: **sonus** ordinatus secundum modum et secundum non modum. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 94, 27: Semibrevium autem quaedam minor, quaedam maior, ... quarum minor indivisibilis est in **sono** eo, quod non potest in **sono** amplius minorari. *al.* FRANCO COL. 3, 1: Modus est cognitio **soni** longis brevibusque temporibus mensurati (*inde* MARCH. pom. 51, 2. QUAT. PRINC. 4, 1, 9. IAC. LEOD. spec. 7, 18, 1. IOH. HANB. sum. 22 p. 344, 10. ANON. Vratisl. p. 331b. MENS. Circa artem p. 511, 25. ANON. London. II 1, 2. ANON. Tegerns. II 3. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77. NICOL. BURT. 3, 1, 13. DIFF. MUS. 49). HIER. MOR. 25, 19 (p. 180): Instans vero hic sumptus est illud minimum et indivisibile, quod in **sono** auditus clare et distincte potest percipere. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 5, 1: Modus est variatio **soni** ex longitudine et brevitate ordinata (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 5, 1). ANON. Couss. IV p. 22, 9: modus vel maneries vel temporis consideratio est cognitio longitudinis et brevitas meli **sonique**. ANON. Couss. IV p. 57, 9: de pausationibus temporum **sonorum**, et hoc per

hunc modum: pausatio est quies vel dimissio **soni** in debita quantitate temporis vel temporum longae vel brevis alicuius modi modorum sex supradictorum. *al.* IOH. GROCH. 155: Est autem tempus ... illud spatium, in quo minima vox vel minimus **sonus** plenarie profertur seu proferri potest. ... pausa quemadmodum **sonus** mensuratur. *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 6, 1. *al.* ANON. Michels 5, 14. IAC. LEOD. spec. 1, 16, 1: Plana musica ... valorem temporis **sonos** mensurantis non attendit. MENS. Primo punctus p. 38. IOH. BOEN ars 1, 1, 3. *al.* WILLELM. 3, 24: minimus **sonus** in musica est mensura omnium aliorum **sonorum** seu vocum. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 31: Tardi (*sc. motus*) longos **sonos** faciunt ... Tardiores longiores **sonos** faciunt ... Veloces **sonos** celeres faciunt. *ibid.* *al.* IOH. VETUL. 24, 1: Modus ... est cognitio **soni** cum suis proprietatibus denotata. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 3 (*cf.* Cassiod. inst. 2, 5, 5). ANON. Couss. XII 5, 1: prolatio ... est cognitio **soni** semibrevis minimisque figuris mensurati (*sim.* ANON. Tegerns. II 11. ANON. London. II 1, 23. ADAM FULD. 3, 5). ANON. Tegerns. II 6 (*sim.* ANON. London. II 1, 12). FR. GAFUR. pract. 2, 3: notularum alia brevis, alia longa: naturaliter namque correptio et productio **sonis** ipsis ... inesse noscuntur. *al.*

5 *die Eigenschaft als Grundelement der Musik betreffend*
— *with respect to the attribute as fundamental element of music*

[s.IV] CALC. 44: principales quidem partes sunt hae, quae a musicis appellantur systemata. Haec autem ipsa constant ex certo tractu pronuntiationis, quae dicuntur diastemata, diastematum porro ipsorum partes sunt pthongi, qui a nobis vocantur **soni**; hi autem **soni** prima sunt fundamenta cantus (*inde* FAV. EUL. 22, 3). CALC. 267: Tota porro musica in voce et auditu et **sonis** posita est. AUGUST. 1, 1, 1: Musica est ars quaedam liberalis. Musicae iure tribuuntur **sonorum** numeri. [s.V] MART. CAP. 9, 932: Hi sunt igitur **soni**, quo modulationem apte et cum ratione component. MART. CAP. 9, 938: Quae quidem harmonica habet partes disputationis septem: ... Ac prius de **sonis**, ubi est artis elementum. **Sonus** quippe tanti apud nos loci est, quanti in geometricis signum, in arithmetis singulum. Pthongos **sonos** dicimus; verum pthongus dicitur vocis modulatae particula una intentione producta ... **Sonus** pthongos vel speciatim vel generaliter appellatur. MART. CAP. 9, 965: Modulatio est **soni** multiplicis expressio. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 5, 2 p. 352, 5: Armonica est facultas differentias acutorum et gravium **sonorum** sensu ac ratione perpendens (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 12, 4. ANON. Pannain p. 106. HIER. MOR. 1, 6 (p. 7). IAC. LEOD. comp. 1, 1, 2. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 2-5. COMM. Boeth. II p. 190, 28. UGOL. URB. 5, 49, 2. FR. GAFUR. op. 2, 1. IOH. HOTH. exc. p. 30. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 1. GUILL. POD. ench. 1 p. 363. GUILL. POD. 1, 6. TRAD. Holl. XII 1, 12). BOETH. arithm. 2, 1, 9. CASSIOD. inst. 2, 3, 6: Musica est disciplina, quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his, qui inveniuntur in **sonis** (*sim.* CASSIOD. inst. 2, 5, 4. SCOL. ENCH. 2, 178. *inde* ISID. etym. 2, 24, 15. LUD. SANCT. 39. ANON. Grac. p. 14. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 1). CASSIOD. inst. 2, 5, 5: Armonica est scientia musica, quae decernit in **sonis** acutum et gravem (*inde* ISID. etym. 3, 18, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 2. AURELIAN. 4, 2. VOCAB. MUS. p. 140. METROL. 14 p. 68. LAMBERTUS plan. 27. HIER. MOR. 4, 6 (p. 16). IAC. LEOD. spec. 1, 17, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. QUAT. PRINC. 1, 6. ANON. Grac. p. 14). [s.VII] ISID. etym. 3, 15, 1: Musica est peritia modulationis **sono** cantuque consistens (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 10. METROL. 2 p. 67. IOH. AEGID. 3, 2. IOH. AEGID. 3, 12. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 36. HIER. MOR. 1, 74 (p. 9). HIER. MOR. 25, 15 (p. 180). ANON. Hailspr. pr. p. 64. WALT. ODINGT. 2, 1, 5. IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7. PETR.

PALM. p. 507. PS.-THEODON. pr. p. 29. COMM. Boeth. II p. 32, 35. ANON. Grac. p. 14. COMPIL. Erlang. p. 31. TRAD. Holl. VIII 1, 3. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 56, 15. NICOL. CAP. p. 310. TRAD. Holl. X A 3. WENCESL. PRACH. 9. TRAD. Holl. XXIII acc. 23. TRAD. Holl. XXIV 2, 2. ANON. Couss. XII 1, 5. TRAD. Holl. III acc. 13. TRAD. Holl. V pr. 124. CONR. ZAB. tract. G 3. IOH. TINCT. diff. 175. FR. GAFUR. extr. exord. 21. TRAD. Holl. XV 6, 55. FR. GAFUR. op. 2, 1. BONAV. BRIX. 2, 14. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 4. FLOR. FAX. 1, 2, 4. SZYDLOV. 1, 3. TRAD. Holl. XVII 30. TRAD. Holl. XIX 11. TRAD. Holl. XIV 1, 2. ANON. Barcin. II p. 328). ISID. etym. 3, 19, 1 (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 5. AURELIAN. 5, 1. VOCAB. MUS. p. 141. METROL. 18 p. 68. HIER. MOR. 2, 8 (p. 11). ANON. Grac. p. 17. TRAD. Holl. VIII 3, 45. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 16-19. TRAD. Holl. I 1, 1, 5). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 616: Cassiodorus dicit: Musica est disciplina, quae rerum sibi congruentium, i. **sonorum**, differentias et convenientias perscrutatur. [s.IX] AURELIAN. 2, 1: Musica autem est scientia recte modulandi **sono** cantuique congrua. MUS. ENCH. 1, 4: canorae vocis ptingi, qui Latine dicuntur **soni**, origines sunt, et totius musicae continentia in eorum ultimam resolutionem desinit. Ex **sonorum** copulatione diastemata, porro ex diastematibus concrescunt systemata; **soni** vero prima sunt fundamenta cantus. Ptingi autem non quicumque dicuntur **soni**, sed qui legitimis ab invicem spatiis melo sunt apti (*inde* INCH. UCHUB. 31. INCH. UCHUB. 42-45. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. IAC. LEOD. spec. 6, 31, 2. COMM. Boeth. II p. 182, 12-16. *sim.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 9. NICOL. BURT. 1, 21, 108. *cf.* CALC. 44). *al.* HUCBALD. 2: quot vel quibus **sonis**, qui vice habentur elementorum, tota regatur cantilena. [s.XI] BERNO prol. 1, 8-10. *al.* GUIDO micr. 15, 3: Igitur quemadmodum in metris sunt litterae et syllabae, partes et pedes ac versus, ita in harmonia sunt pthongi, id est **soni**, quorum unus, duo vel tres aptantur in syllabas (*inde* METROL. 45 p. 83. *sim.* WALT. ODINGT. 5, 9, 26). COMM. Guid. 62 p. 169. ANON. Prag. 4. [s.XIII] COMM. Boeth. I access. p. 22. MUS. MAN. 29, 5: Igitur sicut arithmetrice monas, geometricae punctus, astronomiae vero dicitur instans elementum, sic elementum musicae dicitur **sonus**. *al.* IOH. GARL. mens. 11, 7: **Sonus** sumitur hic pro musica, ordinatio sumitur pro numero punctorum ante pausionem, modus sumitur pro quantitate brevium vel longarum. *al.* IOH. AEGID. 3, 8. *al.* TRAD. Lamb. 1, 1, 4: musica est ... scientia de numero relato ad **sonos** (*sim.* ANON. Emmeram. pr. p. 66, 24. ANON. Emmeram. 1 p. 102, 6. ANON. Emmeram. 2 p. 186, 19. HIER. MOR. 1, 100 (p. 10). TRAD. Garl. plan. I 8. TRAD. Garl. plan. II 1. TRAD. Garl. plan. II 78. TRAD. Garl. plan. V 14. IOH. GROCH. 61. WALT. ODINGT. 1, 1, 4. WALT. ODINGT. 1, 1, 32. WALT. ODINGT. 2, 1, 4. PS.-PHIL. lib. mus. p. 35a. GUIDO DION. 1, 1, 108. IOH. MUR. not. 1, 1, 2. PS.-MUR. arg. p. 106a. PS.-MUR. arg. p. 109a. LUD. SANCT. 12. *al.* COMM. Boeth. II p. 32, 19. ANON. Ellsworth 4 p. 220, glo. COMPIL. Erlang. p. 31. ORIG. ET EFF. 1, 1. PROSD. summ. 3. ANON. Carthus. theor. 1, 6. GUILL. POD. ench. 4 p. 366. GUILL. POD. 3, 2. GUILL. POD. 3, 19. GUILL. POD. 5, 10. FR. GAFUR. gloss. 3, 1). ANON. Emmeram. 5 p. 270, 25. HIER. MOR. 1, 101 (p. 10) (*sim.* TRAD. Garl. plan. I 10. TRAD. Garl. plan. II 1. TRAD. Garl. plan. II 78. PS.-PHIL. lib. mus. p. 35a). *al.* TRAD. Garl. plan. V 22. IOH. GROCH. 62: musica est ars vel scientia de **sono** numerato (*sim.* IOH. GROCH. 67). IOH. GROCH. 63: De **sono** vero harmonico, quia est materia propria, circa quam operatur. PS.-MUR. summa 125: Musica ... est ars modulandi **sonos** discrete (*sim.* PS.-MUR. summa 189). *al.* ENGELB. ADM. 1, 4, 2. *al.* WALT. ODINGT. 1, 9, 6. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 5: Emelis **sonus** secundum Boetium tonus est in musica, id est aptus melo in una inten-

sione (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 14. *cf.* Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 2). MARCH. luc. 12, 1, 5-7. *al.* IOH. MUR. not. 1, 1, 2. *al.* PETR. DION. 1 p. 148: secundum Isidorum tertio <libro> etymologiarum: Musica constat ex **sonis** et cantibus (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 2). *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 21, 3. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 24. QUAT. PRINC. 1, 12. *al.* COMM. Boeth. II p. 146, 13: in musica nichil est minus quam **sonus**. Omnis quippe ars suum habet elementum: In gramatica namque littera elementum est, ... in musica **sonus**. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII pr. 4. *al.* IOH. CICON. mus. pr. p. 42, 8. *al.* PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 2. WENCESL. PRACH. 19. *al.* UGOL. URB. 5, 1, 17: **Sonus** intensibilis et remissibilis in acuitate et gravitate proportionabiliter est subiectum musicae (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7). UGOL. URB. 5, 8, 2: **sonus** in musica valde necessarius esse conspicitur, quoniam sine **sono** musica actu esse non posset. *al.* PETR. TALH. p. 6. *al.* ANON. Carthus. theor. 1, 7. *al.* TRAD. Holl. XXIV 2, 17 (En) (*sim.* TRAD. Holl. XVII 45. TRAD. Holl. XIX 108). *al.* TRAD. Holl. III acc. 12. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 6: musica de **sonis** scientia est ac vocibus. *al.* TRAD. Holl. VII pr. 14. *al.* TRAD. Holl. XV 10, 111 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 3, 5). FR. GAFUR. op. 1, 4 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 2). BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3. IOH. HOTH. exc. p. 31. NICOL. BURT. 1, 1, 3: de **sonorum** motibus est musica. BONAV. BRIX. 2, 2. *al.* ADAM FULD. 1, 1. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1: Est igitur musicae actio motus **sonorum** consonantias ac melodiam efficiens. *al.* MICH. KEINSP. 1, 1: Musica est divisio **sonorum** et vorum et modulatio canendi. FLOR. FAX. 1, 2, 1. *al.*

6 die Tonerzeugung betreffend — with respect to the production of sound

a allgemein — general

[s.IV] CALC. 44: Est autem in **sonis** differentia iuxta chordarum intentionem, siquidem acuti **soni** vehementius et citius percusso aere excitantur, graviore autem quotiens leniores et tardiores pulsus erunt (*inde* FAV. EUL. 22, 4). CALC. 73: Pythagoreum dogma est ratione harmonica constare mundum caelestiaque distantia congruis et consonis sibi invicem intervallis impetu nimio et velocitate raptatus edere **sonos** musicos. *al.* AUGUST. 1, 4, 7: in **sonis** nervorum et tibiari. *al.* MACROB. 2, 1, 7: **sonum** ex motu fieri necesse est. MACROB. 2, 1, 9: malleorum **soni** certo sibi respondentibus ordine. MACROB. 2, 4, 2: Diximus numquam **sonum** fieri nisi aere percusso. Ut autem **sonus** ipse aut acutior aut gravior proferatur, ictus efficit, qui, dum ingens et celer incidit, acutum **sonum** praestat, si tardior lentiorve, graviorem. Indicium est virga, quae, dum auras percutit, si impulsu cito feriat, **sonum** acuit; si lentiore, in gravius frangit auditum. MACROB. 2, 4, 5: in tibiis, de quarum foraminibus vicinis inflantis ori **sonus** acutus emittitur. *al.* FAV. EUL. 26, 2: in **sonis** quoque caelestium circulorum. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 940: Fit autem **soni** gravitas, cum ex intimo quidam spiritus trahitur; acumen vero ex superficie oris emittitur. *al.* FULGENT. 3, 10 p. 77, 10: **sono** citharae (*inde* REG. PRUM. 18, 8). *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 11: Tertia est musica, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis. Haec vero administratur aut intentione ut nervis aut spiritu ut tibiis vel his, quae ad aquam moventur, aut percussione quadam ut in his, quae in concava quaedam aerea feriuntur, atque inde diversi efficiuntur **soni** (*inde* AURELIAN. 3, 21. REG. PRUM. 5, 97. HIER. MOR. 6, 56 (p. 25)). BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 16: **sonus** vero praeter quendam pulsum percussionemque non redditur, pulsus vero atque percussio nullo modo esse potest, nisi praecesserit motus (*inde* LECT. GUID. p. 43. ANON. Gerbert 9. HIER. MOR. 15, 365 (p. 73). COMM. Boeth. II p. 134, 30. TRAD. Holl. VIII 6, 13. IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 10. UGOL. URB. 1,

4, 5. TRAD. Holl. X A 36. TRAD. Holl. XIV 7, 2). BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 29: Et si tardus quidem fuerit ac rarior motus, graves necesse est **sonos** effici ipsa tarditate et raritate pellendi. Sin vero sint motus celeres ac spissi, acutos necesse est reddi **sonos** (*inde* HIER. MOR. 15, 379 (p. 74). WALT. ODINGT. 2, 3, 6. GUIDO DION. 1, 1, 54. IOH. HOTH. exc. p. 32). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 3: tinnitus cytharae, tympana, organi melodia, cymbalorum **sonus**. [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 2: aut voce editur **sonus** sicut per fauces aut flatu sicut per tubam vel tibiam aut pulsu sicut per citharam aut per quodlibet aliud, quod percutiendo canorum est (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 9. METROL. 18 p. 69. VOCAB. MUS. p. 141. HIER. MOR. 2, 12 (p. 11). ANON. Grac. p. 17. COMPIL. Erlang. p. 26. TRAD. Holl. VIII 3, 49. IOH. CICON. mus. 1, 15 p. 76, 2. TRAD. Holl. I 1, 1, 6). ISID. etym. 8, 11, 82: propter harmoniam caeli, in qua septem sunt **soni**. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 532: productiores cordae seu fistulae **sonos** graviore edunt et eo acutiores, quo fuerint breviores, ut contrario modo medietas duplum sonet, quarta pars quadruplum. ALIA MUS. 157 p. 165. *al.* [s.XI] BERNO prol. 4, 18. *al.* ADALB. cor. 1: Omnis motus habens offendiculum facit **sonum**. ADALB. cor. 5: maior elongatio, maior motus, minor superficies acuiunt **sonum**. *al.* GUIDO micr. 20, 5. LECT. GUID. p. 43. ARIBO 20 p. 38 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 26 p. 68). *al.* COMM. Guid. 12 p. 100. *al.* VOCAB. MUS. p. 139. IOH. COTT. mus. 4, tit. *al.* FRUT. brev. 4 p. 37-38. [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 17-18. *al.* [s.XIII] METROL. 5 p. 67: **sono** malleorum delectatus. COMM. Boeth. I 1, 2 p. 34-38. *al.* IOH. GARL. mens. append. 1, 8. IOH. AEGID. 17, 33. *al.* AMERUS 21, 6. *al.* ELIAS SAL. 4 p. 20a. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 102, 36-39. *al.* HIER. MOR. 18, 2 (p. 149): De campanarum in orologiis musicum **sonum** debite exprimentium formacionibus. *al.* IOH. GROCH. 133: Dicunt enim **sonum** in instrumentis fieri afflatu, puta in tubis, calamis, fistulis et organis, vel percussione, puta in chordis, tympanis, cymbalis et campanis. IOH. GROCH. 134: cum omnis **sonus** percutiendo causetur. *al.* PS.-MUR. summa 400: Musica mundana fit per varietatem et concordiam **sonorum** a motibus supercelestium corporum causatorum (*sim.* TRAD. Holl. VIII 3, 100). PS.-MUR. summa 476: Quandoque enim dilatatur (*sc. organum vocis humane*) multum et emittit **sonum** gravem; quandoque constringitur multum et reddit **sonum** peracutum; quandoque medio modo se habet et reddit **sonum** acutum. *al.* ENGELB. ADM. 1, 4, 2: circa voces humanas et circa simplices **sonos** instrumentorum musicorum. *al.* WALT. ODINGT. 2, 3, 3. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 1, 12, 2: Musica organica est, que fit per **sonum**, qui non est vox, et tamen cum anhelitu hominis seu aeris fit ut in tubis, cimellis, fistulis, organis. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 64. *al.* IOH. MUR. not. 1, 1, 4: Ad generationem **soni** tria necessario requiruntur: percutiens, percussum et medium percutiendi (*sim.* IAC. LEOD. spec. 1, 13, 4. TRAD. Holl. VIII 3, 71). IOH. MUR. not. 1, 1, 9: Acutus vero **sonus** fit ex gravi per additionem motuum, ex acuto quoque gravis per subtractionem. In acutis igitur **sonis** plures sunt motus, in gravibus pauciores (*inde* TRAD. Holl. VIII 3, 84). *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 4, 3: Materia enim **sonorum** aer est vel aqua. *al.* QUAT. PRINC. 2, 6: aliquod instrumentum **sonum** emittens, utpote vielle, cistolle. QUAT. PRINC. 3, 58: ad modum tubicenis, qui ... primo in tuba sua facit **sonum**. *al.* PTOLOM. 20, 9: quibuscumque rebus, que **sonum** reddere valeant. IOH. BOEN ars 2, 23, 4. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 52: Impetuosior namque **sonus** est in principio quam in fine. IOH. BOEN mus. 4, 57: pulsata namque corda tot **sonos** distinctos reddit, quotiens aer pellitur ex diversis lateribus ipsius corde. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 30. *al.* COMM. Boeth. II p. 144, 17: hic accipit **sonum** stricte, id est partem vocis large acceptae, id est non que profertur ore ani-

malis, sed que est in quibuslibet instrumentis. COMM. Boeth. II p. 146, 22: **sonus**, qui nunquam fit nisi aere percusso. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 3, 50. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 9 p. 68, 14: si fortiter percussus fuerit aer, magnum **sonum** reddit. Et si exigue, modice resonat. Secundum enim mensuram percussionis, ita et **sonum** resonat vocis. *al.* TRAD. HOLL. X A 4. WENCESL. PRACH. 91-95. *al.* UGOL. URB. 5, 1, 59: **sonus** tiliarum spiritu causatus ... concavorum **sonus** percussione causatus (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 14, 4). GEORG. ANS. 2, 119: Organum item canulis pluribus constructum est **sonos** diversos reddentibus. *al.* TRAD. HOLL. IX 1, 1, 3. ANON. Carthus. theor. 2, 6. *al.* TRAD. HOLL. I 1, 5, 18. *al.* TRAD. HOLL. XXIV 3, 2-3. ANON. Couss. XII 1, 12. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 6, 9. *al.* TRAD. HOLL. V 1, 31-33. TRAD. HOLL. VII pr. 15. *al.* CONR. ZAB. tract. AG 14. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <P>ortatiuum est instrumentum minus ... digitorum tactu **sonos** emittens ut organum. *al.* CONR. ZAB. chor. 6, 26. *al.* IOH. TINCT. contr. 3, 6, 3: **sonum** campanarum aut tubarum imitando. *al.* TRAD. HOLL. XV 10, 112 (*sim.* TRAD. HOLL. XXV 3, 2). TRAD. HOLL. XXV 4, 22-28. FR. GAFUR. op. 3, 3: parvuli et nonnulli viri, quorum **sonos** ad acumina videmus extolli. *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 17: apertura (*sc. calami*), ubi causatur **sonus**. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 31. *al.* NICOL. BURT. 1, 5, 35. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 40: plectrum, quo chorde pulse ad **sonum** emouentur. *al.* BONAV. BRUX. 1, 3. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 1. *al.* GUILL. POD. 1, 4. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3. *al.* FLOR. FAX. 1, 1, 38. *al.* TRAD. HOLL. XIX 22. *al.* TRAD. HOLL. XII 1, 25. TRAD. HOLL. XIV 1, 12. *al.*

b als Oberbegriff für vokale und instrumentale Tonerzeugung — as generic concept for vocal and instrumental production of sound

[s.VII] ISID. etym. 3, 20, 1: Haec (*sc. modulatio vocis*) ex animo et corpore motum facit et ex motu **sonum**, ex quo colligitur musica, quae in homine vox appellatur (*inde* HIER. MOR. 4, 14 (p. 16). COMPIL. Erlang. p. 31. TRAD. HOLL. VIII 3, 52. IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 3). ISID. etym. 3, 20, 8: Cantus est inflexio vocis, nam **sonus** directus est; praecedit autem **sonus** cantum (*inde* AURELIAN. 5, 13. THEOG. METT. 29, 3 (p. 191b). HIER. MOR. 4, 42 (p. 17). IAC. LEOD. spec. 6, 70, 1. *sim.* HIER. MOR. 14, 66 (p. 60): inflectat vocem et **sonum** variet, ex quo cantus est). [s.IX] MUS. ENCH. 9, 6: **Sonus** quarumque vocum generale est nomen, sed ptongos dicimus vocis canorae **sonos** (*inde* COMM. Boeth. II p. 182, 7. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 7). REG. PRUM. 7, 1: de voce et **sono** aliquid dicamus. Quamquam itaque omnis vox **sonus** sit, non tamen omnis **sonus** recte vox dici potest. Ea igitur creatura, quae vitali spiritu asspiratur, vocem reddit, quae vero pulsus, ictu vel flatu impellitur, **sonum** (*inde* ANON. Bernh. 2, 59) [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 422: inter cetera instrumenta musicalia instrumentum vocis humane est dignissimum eo, quod profert et **sonum** et verba. ENGELB. ADM. 1, 4, 2: Musica igitur sciencia et doctrina versatur circa duas species **sonorum**, videlicet circa voces humanas et circa simplices sonos instrumentorum musicorum, quorum commune genus est **sonus**. MARCH. luc. 1, 12, 2: Musica organica est, que fit per **sonum**, qui non est vox, et tamen cum anhelitu hominis seu aeris fit, ut in tubis, cimellis, fistulis, organis. MARCH. luc. 1, 13, 4: **sonus**, qui est vox, plus continet de perfectione quam **sonus**, qui non est vox. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 2: Omnis enim vox est **sonus** et non e converso. IAC. LEOD. spec. 1, 23, 1: Vox autem est quaedam **soni** species. Omnis enim vox **sonus** est, sed non convertitur. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 6: vox musicalis est **sonus** ab ore humano prolatus naturalibus instrumentis formata auditu sensibilis nota scriptibilis et ratione discretivus. Et hanc vocem etiam per **sonum** instru-

mentis organicis imitamus. IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 6: Proprie autem vox hominum est seu irrationabilium animalium. Ceteri vero **soni** non proprie, sed abusive vocis nomine appellantur. Ergo omnis vox **sonus**, non omnis **sonus** vox est. PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 18: generalior est **sonus** quam vox. UGOL. URB. 5, 1, 52: est communis iste terminus **sonus** et etiam superior ad **sonum** vocem et ad **sonum** non vocem (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 7, 2). IOH. TINCT. diff. 140: Instrumentum est corpus naturaliter aut artificialiter **soni** causativum. ADAM FULD. 2, 3: Vox est **sonus** plectro linguae a pulsu dentium repercussione duorum labiorum in modum cymbalorum, concavo gutturis et pulmonis adiutorio ... formatus. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 15: vox est **sonus**, qui cum significatione aliqua emittitur. GUILL. POD. 1, 9: Instrumentalis (*sc. musica*) enim per **sonum** simpliciter acceptum, sed que dicitur cantandi, per **sonum** vocem efficitur.

7 Wahrnehmung, Wirkung und Bewertung betreffend — with respect to sensation, effect, and evaluation

[s.IV] AUGUST. 6, 8, 21: sine dubio **sonus** ad aures perveniat. *al.* MACROB. 2, 1, 5: **sonus** ... aut dulce quiddam in aures et musicum defert aut ineptum et asperum personat (*inde* COMM. Boeth. II p. 116, 20. FLOR. FAX. 1, 3, 7). MACROB. 2, 3, 7: in hac vita omnis anima musicis **sonis** capitur (*inde* MUS. MAN. 9, 6. COMM. Boeth. II p. 12, 12. COMM. Boeth. II p. 58, 9. FLOR. FAX. 1, 1, 27). *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 179, 16: Idem quoque de ceteris sensibilibus dici potest maximeque de arbitrio aurium, quarum vis ita **sonos** captat, ut non modo de his iudicium capiat differentiasque cognoscat, verum etiam delectetur saepius, si dulces coaptatque modi sint, angatur vero, si dissipati atque incoherentes feriant sensum (*inde* COMM. Boeth. I 1, 1 p. 26. HIER. MOR. 8, 23 (p. 35). UGOL. URB. 1, 1, 20. TRAD. HOLL. XX pr. 46. GUILL. POD. 1, 6). BOETH. mus. 1, 1 p. 180, 7: non frustra a Platone dictum sit, mundi animam musica convenientia fuisse coniunctam. Cum enim eo, quod in nobis est iunctum convenienterque coaptatum, illud excipimus, quod in **sonis** apte convenienterque coniunctum est, eoque delectamur, nos quoque ipsos eadem similitudine compactos esse cognoscimus (*inde* COMM. Boeth. I 1, 1 p. 29. HIER. MOR. 8, 40 (p. 36). PS.-THOMAS AQU. I 28. IOH. CICON. mus. pr. p. 44, 4. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 3). BOETH. mus. 1, 32 p. 222, 17: Eodem namque modo auris afficitur **sonis** vel oculis aspectu, quo animi iudicium numeris vel continua quantitate (*inde* SCOL. ENCH. 3, 288). *al.* [s.VII] ISID. etym. 11, 1, 22: Auditus appellatus, quod voces auriat; hoc est aere verberato suscipiat **sonos** (*inde* COMM. Boeth. II p. 220, 25). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 19, 3: **Sonus** enim, qui auditur aure corporis, non ab aure eadem fieri potest. Et dum vel a corpore, de quo auris est, vel ab alio quolibet efficitur, aliquando totus percipitur, aliquando non plenus. Quidam etiam **sonus**, licet fiat, nequaquam auditur. GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 171: diversitas **sonorum** permutat animum ad voluptatem, ad furorem et rursus reducit ad tranquillitatem et ad diversa studia. GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 461: Quomodo Pitagoras per dulcem **sonum** quendam iuvenem iratum mitiorem redderet. *al.* [s.IX] AURELIAN. 8, 21. [s.XI] BERNO prol. 12, 3. *al.* ADALB. 1A, 23: Anima quoque delectatur in his **sonis**, per quos recordatur musicam principalissimam scientiarum. *al.* LECT. GUID. p. 43: nos quoque delectamur in **sonis**, quod coaptatum recognoscimus in nobis. GUIDO micr. 14, 7: Nec mirum, si varietate **sonorum** delectatur auditus (*inde* ANON. Pannain p. 110. METROL. 37 p. 82. TRAD. HOLL. VIII 27, 23. PETR. TALH. p. 4. TRAD. HOLL. XX pr. 34. *sim.* TRAD. HOLL. VI 26, 21). VOCAB. MUS. p. 139. ANON. Prag. 29: **sonus** quamvis sensibilis auditu et praeterfluit, nisi memoria inprimatur. IOH. COTT. mus. 8, 6: tonus fortem habet **sonum**

respectu semitonii (*inde* ANON. Pannain p. 107. IOH. AEGID. 13, 11. HIER. MOR. 14, 19 (p. 59). PS.-THOMAS AQU. I 64. HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. TRAD. Holl. VIII 13, 68. GOB. PERS. p. 184a. ANON. Gemnic. 2, 2, 12. TRAD. Holl. XI 2, 25. TRAD. Holl. II 3, 75. TRAD. Holl. IV 18. TRAD. Holl. V 3, 100. CONR. ZAB. tract. OO 5. LAD. ZALK. 3, 92. SZYDLOV. 7, 37. TRAD. Holl. XIV 9, 24). *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 31, 22: Tonus rigidum quidem **sonum** reddens et asperum. *al.* METROL. 55 p. 73: Semitonus est quaedam vox, quae minorem et molliorem **sonum** reddit. *al.* COMM. Boeth. I 1, 1 p. 26. *al.* IOH. AEGID. 17, 93. *al.* AMERUS 18, 2. ELIAS SAL. 3 p. 19a. *al.* LAMBERTUS plan. 200: utpote in aure dissonantia, quae cacophonos appellatur, a ,cacos', quod est ,malum', et ,phonos', quod est ,**sonus**', quasi malus **sonus**. *al.* IOH. GROCH. 32: quaedam in **sonis** delectentur inclinatione naturali. PS.-MUR. summa 874. *al.* ENGELB. ADM. 1, 4, 9: musici **soni** prima discretio et distinctio pertinet ad sensum auditus, sed finale eius iudicium dependet ab estimacione intellectus. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 2, 2, 2: **sonus** rotundus et integer (*inde* BONAV. BRIX. 14, 11). *al.* GUIDO DION. 1, 1, 182. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 13, 2: quandoque percepimus silentium, **soni** id est privationem. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 8: Acuti autem **soni** citius veniunt ad auditum. IAC. LEOD. spec. 4, 8, 1: Proportionaliter enim sic auditus ad **sonos** se habet ut visus ad colores, olfactus ad odores, gustus ad sapes, tactus ad qualitates primas. *al.* HUGO SPECHTSH. 559. QUAT. PRINC. 1, 18. *al.* IOH. BOEN ars 2, 17, 6. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 58. *al.* HEINR. EGER 4 p. 44. *al.* ANON. Meyer 5, 5: In **sonis** musicalibus est triplex contrarietas, scilicet longum-breve, acutum - grave, grossum - subtile. COMM. Boeth. II p. 116, 11: nullus enim **sonus** a nobis percipitur, nisi qui in hoc aere efficitur (*sim.* ANON. Grac. p. 18). *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII pr. 6: **sonus** est obiectum auditive potencie. *al.* IOH. OLOM. 7 p. 31. *al.* TRAD. Holl. X B 32. *al.* GOB. PERS. p. 187b. *al.* ANON. Claudifor. 2, 9, 2. *al.* ANON. Gemnic. 1, 1, 29. *al.* UGOL. URB. 1, 47, 14: Phrygius tropus seu tonus ... **Sonus** quippe eius austerus est valde. UGOL. URB. 5, 5, 36: possent esse minimae voces seu **soni**, quos non de facile comprehendit sensus. Similiter possunt esse voces seu **soni** maximi et disproportionati et per consequens corrumpere sensum. UGOL. URB. 5, 8, 58: **sonus** est obiectum auditus (*sim.* UGOL. URB. 5, 8, 61). *al.* GEORG. ANS. 2, 139. TRAD. Holl. IX 2, 3, 25. EG. CARL. rit. 79. *al.* ANON. Carthus. theor. 2, 3. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 70-71. TRAD. Holl. XXIII 1, 4, 12-14. *al.* TRAD. Holl. II 3, 14. *al.* ANON. Couss. XII 1, 18. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 10, 5. *al.* TRAD. Holl. V 3, 20. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 68. *al.* TRAD. Holl. XIII 3, 80. CONR. ZAB. tract. S 5. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59. *al.* CLAVIC. Fac diclavium 4: quanto manucordium maius, tanto maior **sonus**. *al.* CONR. ZAB. chor. 6, 41: cannarum sive fistularum quam trivarius sit **sonus**, grossus scilicet, mediocris et gracilis sive subtilis. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 33. IOH. TINCT. contr. 2, 31, 6: vehementis **soni**. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 3. *al.* BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56. IOH. HOTH. exc. p. 47. *al.* NICOL. BURT. 1, 7, 51: Item ferrum ex eo, quia multum habet de terrestri scabroso et impuro, obumbratum habet **sonum**. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 42: chorde digitis compresse **sonum** vel sublimiorem vel humiliorem efficiunt. *al.* BONAV. BRIX. 28, 8. *al.* FR. GAFUR. theor. 2, 2, 13. *al.* GUILL. POD. 1, 6. FR. GAFUR. pract. 3, 15: Quum vero verba indignationem et increpationem dicunt, asperos decet **sonos** et duriores emittere. *al.* MICH. KEINSP. 3, 35: superacutas appellamus, quippe **sonum** citissim et clariorem **sonum** exigunt. *al.* TRAD. Holl. XVI 1, 5, 13: cacephaton, id est turpis **sonus**. *al.* SZYDLOV. 3, 7. *al.* TRAD. Holl. XXI 3, 7-9. TRAD. Holl. XVII 144. *al.* TRAD. Holl. XIX 569. *al.*

8 die Notation betreffend — with respect to notation
[s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 7: quando melos aliquod musicus voluisset adscribere super versum rythmica metri compositione distentum, has **sonorum** notulas adscriberet (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 2). [s.VII] ISID. etym. 3, 15, 2: **sonus**, quia sensibilis res est, et praeterfluit in praeteritum tempus inprimiturque memoriae. ... Nisi enim ab homine memoria teneantur **soni**, pereunt, quia scribi non possunt (*inde* HIER. MOR. 2, 27 (p. 11). HIER. MOR. 2, 30 (p. 12). ANON. Hailspr. pr. p. 65. WALT. ODINGT. 2, 1, 5. IAC. LEOD. spec. 1, 4, 1. HUGO SPECHTSH. comm. p. 20. QUAT. PRINC. 2, 4. COMM. Boeth. II p. 36, 19. TRAD. Holl. XXIV 2, 16. FR. GAFUR. extr. exord. 22. FR. GAFUR. op. 2, 1. NICOL. BURT. 1, 1, 2. DIFF. MUS. 6. TRAD. Holl. XIV 1, 5). [s.IX] MUS. ENCH. 2, 16: alia plura plurium **sonorum** signa inventa antiquitus. MUS. ENCH. 7, 7: donec **sonos** posse notare vel canere non minus quam litteras scribere vel legere ipse usus efficiat. *al.* SCOL. ENCH. 1, 335: proprias **sonorum** notulas describamus: Decem et octo namque **sonis** notans ponimus, id est tetracordis quatuor et dimidio tetracordo. *al.* INCH. UCHUB. 95: **Sonorum** autem XVIII signa exprimuntur. COMM. BR. 39. [s.XI] GUIDO prol. 52: omnes neumae vel **soni** in eiusdem litterae vel coloris lineis similiter positi vel absimiliter litterata aut colorata linea pariter elongati per omnia similiter sonant. In diversis autem lineis vel spatiis etiam similiter factae neumae nequaquam similiter sonant. *al.* GUIDO micr. 5, 19: Hac nos de causa omnes **sonos** secundum Boetium et antiquos musicos septem litteris figuravimus, cum moderni quidam nimis incaute quattuor tantum signa posuerint, quintum et quintum videlicet **sonum** eodem ubique caractere figurantes. *al.* GUIDO reg. 181. *al.* ARIBO 26-27 p. 49. COMM. Guid. 2 p. 99. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 32: Quasdam lineas signamus variis coloribus, / ut, quo loco quis sit **sonus**, mox discernat oculus. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 1-3. *al.* ANON. Pannain p. 414. [s.XIII] MUS. MAN. 14, 6: ab antiquis Graecorum musicis ... universi **soni** singulis aut binis notulis seu caracteribus erant signati. IOH. GARL. mens. 2, 2: Unde figura est repraesentatio **soni** secundum suum modum (*inde* MENS. Sciendum 24. LAMBERTUS mens. 12. IAC. LEOD. spec. 7, 20, 5. IOH. HANB. sum. 1 p. 184, 8. MENS. Cum animadv. 16. *sim.* ANON. Emmeram. 1 p. 86, 18: figura ... est repraesentatio **soni** facta in debita quantitate secundum suum modum vel secundum sui aequipollentiam. ANON. Emmeram. 1 p. 90, 5). IOH. GARL. mens. 3, 9: plica nihil aliud est quam signum dividens **sonum** in **sono** diverso (*inde* LAMBERTUS mens. 89. ANON. Emmeram. 1 p. 92, 3. ANON. Emmeram. 1 p. 94, 23. ANON. Emmeram. 1 p. 158, 35). IOH. GARL. mens. 8, 2: Unde figura pausationis est signum vel tractus significans dimissionem **soni** factam in debita quantitate (*sim.* ANON. Emmeram. 3 p. 248, 27). IOH. GARL. mens. append. 2, 2: Figura, ut hic accipitur, est signum denotans **sonum** vel **sonos** secundum suum tempus longitudinis atque brevitatis. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 94, 245. *al.* FRANCO COL. 6, 3: Plica est nota divisionis eiusdem **soni** in grave et acutum (*inde* PS.-PETR. CRUC. P 2, 1. PS.-PETR. CRUC. U 2, 1. MARCH. pom. 48, 12. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 26. WILLELM. 3, 39). TRAD. Garl. plan. I 89: Similes **soni** simile signum ... Item diversi **soni** diversa sunt signa (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 61. TRAD. Garl. plan. III 112. TRAD. Garl. plan. IV 35). ANON. Couss. IV p. 24, 11. *al.* IOH. GROCH. 171: ad **sonum** repraesentandum quaedam signa generalia et figuras indeterminatas inveniebant, per quas non potuerunt sufficienter cantum vel **sonum** repraesentare. PS.-MUR. summa 552. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 221-222. IOH. MUR. not. 2, 4, 8: Notula musicalis est figura quadrilatera **soni** numerati tempore mensurati significativa ad placitum (*sim.* IOH. MUR. not. 2, 9,

14. IOH. MUR. comp. 6, 5. *inde* IAC. LEOD. spec. 7, 20, 7. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 1). IAC. LEOD. spec. 6, 73, 34: unitas enim lineae vel spatii unitatem designat **soni**. *al.* QUAT. PRINC. 3, 58. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 187. WILLELM. 3, 23. WILLELM. 3, 41: Omnis plica vel ascendens est vel descendens, ascendens vero significat **sonum** in fine acuendum, descendens vero significat **sonum** in fine deprimentum. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 38, 2. PS.-THEODON. 2 p. 36. *[s.XV]* ANON. Claudifor. 6, 2, 2. UGOL. URB. 1, 151, 5: figurarum et **sonorum** debet esse conformitas. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 22. GUILL. POD. 7, 26: Nunc autem tractato de simplicibus figuris, quae unicum tantum **sonum** atque unicam habent considerationem, de ligaturis dicturi. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 10. *al.* FLOR. FAX. 1, 5, 11.

II Zusammenklang, Tonverbindung, Intervall — simultaneous sonority, combination of sounds, interval

A Definition

[s.XIII] DISC. POS. VULG. 26, 23 (p. 190): **Sonus** est duarum vocum vel plurium in eodem puncto vel in diversis coniunctio. *[s.XIV]* IAC. LEOD. spec. 2, 38, 14: **sonum** sumens pro sonorum mixtione vel distantia seu intervallo. QUAT. PRINC. 1, 12: **Sonus**, ut ait Boetius libro quarto, capitulo tercio, est differentia gravitatis vel acuminis aere percusso. Sonorum alii sunt unisoni, alii non unisoni.

B Gebrauch — usage

[s.IV] MACROB. 2, 1, 20: Hic numerus (*sc. epogdous*) **sonum** parit, quem *ρόνον* musici vocaverunt (*inde* REG. PRUM. 9, 16. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 7. MUS. MAN. 31, 12. IOH. BOEN ars append. 4bis, 16. COMM. Boeth. II p. 230, 16. FLOR. FAX. 2, 4, 10). MACROB. 2, 1, 21: **Sonus** vero tono minorem veteres quidem semitonium vocitare voluerunt (*inde* REG. PRUM. 9, 17. GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 90. FRUT. brev. 4 p. 43. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 8. PS.-MUR. interv. p. 309a. FLOR. FAX. 2, 4, 10). *al.* MACROB. 2, 3, 16: Ciceronis adsertio, qui intervallis imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis caelestem **sonum** dicit esse disiunctum. MACROB. 2, 4, 14: musicam perpetua caeli volubilitate nascentem ideo clare non sentimus auditu, quia maior **sonus** est quam ut humanarum aurium recipiatur angustis. ... quid mirum, si nostrum **sonus** excedit auditum, quem mundanae molis impulsus emittit? *[s.V]* MART. CAP. 1, 27 (*inde* COMM. Boeth. II p. 28, 19). *al.* *[s.VI]* BOETH. mus. 4, 1 p. 302, 4: Consonae quidem sunt (*sc. voces*), quae simul pulsae suavem permixtumque inter se coniungunt **sonum**. Dissonae vero, quae simul pulsae non reddunt suavem neque permixtum **sonum** (*inde* INTERV. Ex omni 20. FRUT. brev. 9 p. 63. GUIDO DION. 1, 1, 95. QUAT. PRINC. 1, 12. UGOL. URB. 4, 92, 4. GUILL. POD. 1, 15). BOETH. mus. 5, 10 p. 360, 8: diapason paene una vocula est talisque consonantia est, ut unum quodammodo effingat **sonum** (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 13, 5. IAC. LEOD. spec. 4, 23, 5. IAC. LEOD. spec. 4, 34, 6. MARCH. luc. 6, 5, 14. COMM. Boeth. II p. 368, 36. COMM. Boeth. II p. 372, 7. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 11. IOH. CICON. mus. 1, 53 p. 194, 25. UGOL. URB. 1, 39, 9. FR. GAFUR. op. 2, 5. FR. GAFUR. theor. 2, 5, 7). *al.* BOETH. arithm. 2, 54, 71-72 (*inde* IAC. LEOD. spec. 1, 74, 12. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 5). *al.* *[s.IX-XII]* GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 40: Causae sunt, cur <non> audiamus **sonum** machinae caelestis. GLOSS. Boeth. mus. 1, 8, 22, 1: Generalis **sonus** duas habet species, consonam et inconsonam. *al.* *[s.IX]* GLOSS. Mart. Cap. 12/7, 6-8: Concentus est **sonus** consonus vocum. *ibid.* *al.* SCOL. ENCH. 1, 89. *[s.X-XI]* ANON. Bernh. 1, 36: Semitonium vero non recte toni medium, sed **sonus** tono minor dicitur (*sim.* ANON. Bernh. 2, 102). *al.* HERMANN. mod. p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur: scilicet unisonus, semitonium ... tonus cum diapente, ad haec

sonus diapason (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. AMERUS 7, 1. LAMBERTUS plan. 195. HIER. MOR. 14, 119 (p. 62). COMPIL. Lips. p. 136. TRAD. Holl. VIII 13, 29. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. IX 1, 2, 102. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. III 5, 123. TRAD. Holl. VII 3, 46. TRAD. Holl. XX 3, 72. TRAD. Holl. XV 7, 127. TRAD. Holl. XVII 182. TRAD. Holl. XIV 9, 52). COMM. Guid. 72 p. 114. COMPIL. Paris. I p. 192. ORG. Mediol. rhythm. 85. FRUT. brev. 4 p. 44. *[s.XI-XII]* IOH. COTT. mus. 9, 7. ANON. Pannain p. 117. *[s.XIII]* COMM. Boeth. I 1, 31 p. 68. *al.* DISC. POS. VULG. 26, 24 (p. 190): **Soni** sunt IX, scilicet unisonus, semitonium, tonus etc. *al.* IOH. AEGID. 11, 10-11. TRAD. Garl. plan. V 151: Tonus secundum Guidonem diffinitur sic: tonus est spatii magnitudo plenum et perfectum **sonum** emittens (*sim.* ANON. Carthus. pract. 15, 14. CONTR. Volentibus I p. 24a). TRAD. Garl. plan. V 158: Unde ait Boetius, quod semitonium sunt due voces non plenum **sonum** facientes. *al.* IOH. GROCH. 67. ENGELB. ADM. 2, 30, 3. *al.* WALT. ODINGT. 2, 1, 1. *al.* *[s.XIV]* GUIDO DION. 1, 2, 108. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 6. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 26, 9-13. TRAD. Phil. I f. 61vG, 5. *al.* IOH. MUR. spec. 2, 115. IAC. LEOD. cons. 12. INTERV. Proportionum p. 19. INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 11. *al.* QUAT. PRINC. 1, 12. *al.* PS.-MUR. interv. p. 311b. IOH. BOEN mus. pr. 7: ex quibus (*sc. proportionibus*) quasi unus **sonus** mixtus exurgit. LUD. SANCT. 24. *al.* ANON. Meyer 16, 10. *al.* ANON. Quaest. 21. COMM. Boeth. II p. 184, 22. *al.* ANON. Grac. p. 18. HENR. ZEL. 51. *[s.XV]* IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 7. *al.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 8. NICOL. CAP. p. 310. TRAD. Holl. X C 103. *al.* GOB. PERS. p. 186a: Alio modo tonus dicitur nota tendens a linea in spatium proximum vel e converso plenum **sonum** faciens. *al.* ANON. Claudifor. 3, 1, 3. UGOL. URB. 4, pr. 2: **sonum** ex orbibus mirabili harmonia caelestibus causatum. *al.* GEORG. ANS. 1, 149. ANON. Philad. 40: inter mi et fa distat **sonus** pleni semitonii. *al.* THOM. BAD. p. 84: Et diffinitur sic secundum Gwidonem: Tonus est adherencia duarum vocum plenum **sonum** emittentium sine aliquo intervallo (*cf.* TRAD. Garl. plan. V 151. *sim.* TRAD. Holl. XI 2, 33. TRAD. Holl. II 3, 74. TRAD. Holl. V 3, 99. TRAD. Holl. VII 3, 67. TRAD. Holl. XIII 3, 88. LAD. ZALK. 3, 99. SZYDLOV. 7, 39. TRAD. Holl. XIV 9, 23). TRAD. Holl. IX 2, 1, 12. ANON. Carthus. theor. 13, 3. *al.* ANON. Carthus. pract. 15, 4. TRAD. Holl. I 1, 1, 21. TRAD. Holl. XI 2, 138. TRAD. Holl. XXIV 8, 30. TRAD. Holl. II 3, 55. TRAD. Holl. III acc. 9-10. TRAD. Holl. IV 2. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 49. *al.* TRAD. Holl. XIII 1, 95 comm. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 9. CONTR. ZAB. tract. OO 1. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 9. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 2, 11. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: **Sonus** vero non simpliciter, sed pro **sono** duarum aut plurium chordarum simul percussarum ... accipitur. *al.* NICOL. BURT. 1, 18, 98: propter semitonium imperfectum **sonum** reddens. *al.* ADAM FULD. 4, 6: Dupla superbipartiens constituitur ex dupla et sesquiertia proportionibus, hoc est in diapason et diatessaron consonantia, quae ab omnibus Pythagoricis tamquam **sonus** irregularis respuitur. *al.* TRAD. Holl. XXII 6, 11. GUILL. POD. 3, 37: De parvissimis **sonis** sive intervallis. *al.* FLOR. FAX. 2, 4, 8. *al.* SZYDLOV. 7, 27: semitonium dicitur quasi **sonus** imperfectus. TRAD. Holl. XVII 139. TRAD. Holl. XIV 9, 15. CONTR. Cum notum 20 p. 303. CONTR. Inprimis 2, 16. *al.* CONTR. Volentibus I p. 24a. *al.*

III Ganzton — whole tone

[s.V] MART. CAP. 9, 931: Tonus igitur idem plerumque appellatur et **sonus**. *[s.IX]* REMIG. AUT. 495, 4: Inter tonum et sonum hoc distat, quia tonus est percussio duarum chordarum vel duae voces diverse inter se sonantes ... Aliquando tamen tonus appellatur et **sonus** (*inde* MARCH. luc. 2, 1, 12). *[s.X-*

XI] TON. Leod. pr. 4: Est autem tonus quod et **sonus**. [s.XV] TRAD. Holl. XXIV 5, 36 (*sim.* TRAD. Holl. XIX 127). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: Sciendum igitur, totam illam inter a et b intercapedinem tonum vocari et a Graecis phthongon, quod apud nos **sonus** interpretatur. GUILL. POD. 3, 29: **Sonum** autem in proportionem esse sesquioctava omnes ideo consentiunt, quoniam gravis eius vox novem equis passibus metitur chordam, acuta vero octo.

IV *Kirchentonaart — mode* [syn.: *tropus*] [s.IX] TON. Mett. p. 62: Toni igitur Graece, Latine **soni** interpretantur. Sequitur plaga proli, quod Graece dicitur, sed Latine lateralis primi, subaudis toni. Est enim hic discipulus primi **soni**, qui idcirco lateralis dicitur, quia adheret vel subcumbit lateri sui magistri, praecedentis scilicet **soni**. [s.XIII] METROL. 88 p. 77: De modis et tropis vel **sonis**. 'Hi sunt quatuor modi vel tropi, quos abusive tonos nominant' secundum Guidonem de sancto Mauro capitulo X^o. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 101: Greci ... hos octo **sonos** vel tonos subtiliter protraxerunt concientes nullam naturalem sive rationabilem cantilenam absque ipsis temperari posse. GUIDO DION. 1, 2, 113: per istos octo **sonos** et cantandi modos, qui nunc toni dicuntur. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 115: Exemplum sume de secundo **sono**, qui est plagalis primi. COMM. Boeth. II p. 294, 15. [s.XV] GOB. PERS. p. 186b: Et quia Graeci dicunt authentum, quod sonat Latine autoritas, inde **sonus** authenticus dicitur magistralis.

V ? *Ambitus, Tonumfang — ? ambitus, range* [s.XI] BERNO ep. 15: Denique non inmerito I, III, V, VII authentici vel principales dicuntur, cum eorum **sonus** sit altior, ascensus superior. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 32, 7: quicumque cantus de **sono** dubio primi et secundi toni ad ·A·lamire et ·B·mi non ascendunt, adtribuuntur tono secundo; qui vero ab ·A·lamire ad ·B·mi ascendunt ... adtribuuntur tono primo. IOH. BOEN mus. 1, 107: includit (*sc. dyapason*) in se totum **sonum**, id est omnes gradus sonorum.

VI *Melodieverlauf — melodic progression* [s.XI] FRUT. ton. p. 122: Quaedam enim eius (*sc. differentiae*) antiphonae in medio diapente loco, videlicet quo et superiores quatuor differentiae ordiuntur, quaedam vero in quinto a finali loco superius, quo et ultimum **soni** sui tenorem in „saeculorum amen“ ponit, incipiuntur. FRUT. ton. p. 160: Sequentes quoque antiphonae et earum similes eiusdem sunt **soni**, licet a quibusdam ad alium soleant cantari. Sed si principia earum cum fine comparentur ita, ut finitae reincipiantur, facile comprobatur, quod ab ipso finali ordiantur et principali sono iure adscribantur. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 554: Primus ut iste **sonus** tibi versus erit resonandus (*sim.* ANON. Claudifor. 4, 2, 13. TRAD. Holl. XVI 3, 10, 8. TRAD. Holl. XVII 342). [s.XV] TRAD. Holl. XXIV 17, 62: Primus ut iste **sonus** tonus est tibi notificandus (*cum melodia*). TRAD. Holl. XIII 3, 97 comm.: Et nichil aliud est (*sc. tropus*) quam illa intonacio et **sonus**, qui procedit ab ore intonantis vel cantantis. TRAD. Holl. XV 6, 89: tonus ... est ascensus vel descensus regulariter proporcionatus <secundum> intonacionem **soni** compilatus.

VII *Stimme (in der Mehrstimmigkeit) — vocal part* [s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 14, 2: Sequitur de triplicibus. Triplum est commixtio trium **sonorum** secundum habitudinem sex concordantiarum, scilicet unisonus, diapason etc. et hoc in eodem tempore. IOH. GARL. mens. append. 16, 2: Sequitur de quadruplicibus. **Sonis** praepositis et praeparatis quartus superveniens in debita quantitate ordinatus, et isto modo quadruplum nuncupatur. [s.XIV] GEN. DISC. Postquam 7, 1: Soni (sive sonetti) sunt verba applicata solum uni **sono**. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 8: tenor sive **sonus** gravis. *ibid.*: tertiam ad medium **sonum**, qui contratenor appellatur, ad quam diapentem sive quintam sonabat prius. *ibid.* *al.* FR.

GAFUR. pract. 3, 9: diversorum **sonorum** contrariis motibus procedentium alter alteri festinat occurrere et concordii suavitatem commisceri. CONTR. Prima regula 27: medius chorus seu contratenor pro repletionem **sonorum** seu vocum cantus ... <fit>.

VIII *Musikstück — musical composition* [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 140: Est autem ductia **sonus** illitteratus, cum decenti percussione mensuratus. ... Stantipes vero est **sonus** illitteratus habens difficilem concordantiarum discretionem, per puncta determinatus. IOH. GROCH. 147: Componere ductiam et stantipedem est **sonum** per puncta et rectas percussiones in ductia et stantipede determinare. Quemadmodum enim materia naturalis per formam naturalem determinatur, ita **sonus** determinatur per puncta et per formam artificialem, ei ab artifice attributam. *al.*

IX *Bezeichnung für eine einstimmige Gesangsgattung (Untergattung der Ballata) — term that designates a monophonic genre of song (subspecies of the ballata)* [syn.: *sonettus*]

[s.XIV] GEN. DISC. Postquam 7, 1: **Soni** (sive sonetti) sunt verba applicata solum uni sono, et sunt composita isto modo: quaelibet responsiva, quae habet quattuor partes, prima et secunda de undecim syllabis, tertia de septem, quarta de undecim; bene de illis, qui non habent nisi tres partes, potest esse illa de medio de septem syllabis, prima et tertia de undecim. Postea habent duos pedes, qui possunt habere tres partes, et alii habent in aliquibus tantum duas, et una debet esse tantum de septem syllabis, et in aliquibus omnes de undecim; et postea habent unam voltam proportionatam ad modum responsivae. Et sic cantus responsivae et voltae de puncto ad punctum debent esse similes. Pedum autem cantus unus vult esse similis alteri, et de aere, de quo est responsiva et volta, volunt esse pedes; possuntque fieri, de quacumque tempore volueris, simplici et mixto, dummodo partes invicem respondeant, et similiter, de quo aere volueris, attamen Italica melius adaptatur. Et si alicubi Gallicum tetigeris, erunt plures hochetti.

cf. Burkard/Huck, Voces p. 11, 19, 32-33

sonus artificialis (artificiosus) *Bezeichnung für den durch ein Musikinstrument erzeugten Ton — term that designates the sound produced by a musical instrument*

[s.XIII] IOH. AEGID. 4, 38: Artificiale vero instrumentum reddit **sonum artificialem**, sicut patet in citharis et organis et viellis et aliis musicis instrumentis, quae fiunt artificio, non natura, et **artificiosum**, non naturalem ... reddunt **sonum** ... Sed distinguendum est, quod artificialium instrumentorum quaedam reddunt **artificialem sonum** discretum ut citharae ac viellae, quaedam vero reddunt sonitum indiscretum ut cymbala et tympana et sistra.

v. instrumentum naturale - instrumentum artificiale **sonus discretus - sonus indiscretus** *Bezeichnung für einen Ton mit fester Tonstufe im Tonsystem - Bezeichnung für einen nicht im Tonsystem festgelegten Ton — term that designates a sound with a distinct position within a tonal system - term that designates a sound with no distinct position within a tonal system*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 4, 4: Naturalis autem **sonus** alius est **discretus**, alius **indiscretus**. **Discretus** est, qui aliquas in se habet consonantias; **indiscretus**, in quo nulla discerni potest consonantia ut in risu vel gemitu hominum et latratu canum aut rugitu leonum. Simili modo **discretum** et **indiscretum sonum** in artificiali pendere potes. Fistula namque illa, qua decipiuntur aviculae vel etiam olla pergameni superducta, unde pueri ludere solent, indiscretum reddunt sonitum. At vero in sambuca, in fidibus, in cymbalis atque in organis consonantiarum bene et distincte discernitur diversitas.

Illum ergo **sonum**, quem **indiscretum** esse diximus, musica nequaquam recipit (*inde* HIER. MOR. 9, 14 (p. 41). TRAD. Holl. VII pr. 21. ANON. Barcin. II p. 327. *sim.* IOH. AEGID. 4, 35. COMPIL. Erlang. p. 26. TRAD. Holl. VIII 3, 67). [*s.XIII*] IOH. AEGID. 3, 2. HIER. MOR. 9, 3 (p. 41): Subiectum autem musice est ipse **sonus**, sed **discretus**. HIER. MOR. 13, 24 (p. 56): tetracordum est armonia **sonorum** quatuor **discretorum**. HIER. MOR. 25, 17 (p. 180): Tempus autem, prout hic sumitur, est **discretus sonus** resolubilis in tres instancias. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 69: Illam ergo vocem ac **sonum**, qui **indiscretus** est, musica nequaquam recipit. Nam vox seu **sonus discretus** dumtaxat habet musice sciencie subservire. TRAD. Holl. XI pr. 26: et molaris rota **discretum** aliquando reddit **sonum** (*sim.* TRAD. Holl. II pr. 5. TRAD. Holl. V pr. 60). CONR. ZAB. tract. M 2: Vox musicalis est **sonus discretus** naturalibus vel artificialibus instrumentis formatus. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 25. ADAM FULD. 2, 3: **Sonorum** alius **discretus**, qui facit consonantiam, acceptatur in musica; alius **indiscretus**, qui dissonantiam reddit, abiicitur. FR. GAFUR. pract. 3, 2.

sonus finalis *Finalis, Grundton (einer Kirchentonart) — final, fundamental pitch (of a mode)*

[*s.IX*] MUS. ENCH. 5, 4: inferior quisque tonus non nisi ad quintum usque sonum a **finali sono** ascendit. [*s.XV*] TRAD. Holl. XI 3, 21: omnis cantus, quantumcumque in medio varietur ascendendo vel descendendo, semper ad **finalem sonum** revertitur convenienter. TRAD. Holl. XIII 4, 158 comm.: omnes autenti toni possunt descendere ad clavem proximam ultra **finalem sonum** trito, id est quinto, excepto. TRAD. Holl. XIII 4, 165 comm. TRAD. Holl. XV 10, 122: Choralis et est cantus simplex ..., cuius, ut plurimum, tonus in **sono finali** precipue cognoscitur (*sim.* TRAD. Holl. XXV 3, 12).

sonus naturalis *Bezeichnung für den von der menschlichen Stimme erzeugten Ton — term that designates the sound produced by the human voice*

[*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 4, 2: Naturale autem instrumentum humanum dico illas gutturis cavitates, quas arterias vocamus. Ipsae enim naturaliter aptae sunt recipere aerem et reddere, unde **sonus naturalis** procreatur (*inde* CONR. ZAB. tract. M 3). IOH. COTT. mus. 4, 4: **Naturalis** autem **sonus** alius est discretus, alius indiscretus. Discretus est, qui aliquas in se habet consonantias; indiscretus, in quo nulla discerni potest consonantia ut in risu vel gemitu hominum et latratu canum aut rugitu leonum (*inde* HIER. MOR. 9, 14 (p. 41). ANON. Barcin. II p. 327). [*s.XV*] TRAD. Holl. XI pr. 12: Nec solum **naturali sono** uti nos in laudem Dei voluit (*sc. David*), cum et per manufacta musice artis instrumenta Dominum laudari comonens ait.

sonus peregrinus *Bezeichnung für eine irreguläre Differenz („Saeculorum amen“-Formel) — term that designates an irregular differentia („saeculorum amen“ formula)*

[*s.XI*] BERNO prol. 12, 34: In quarto vero (*sc. tono*) in hac antiphona: „Nos scientes“, in septimo in ista: „Loquebantur“, **peregrinos** quosdam modulantur **sonos**, et si qua inveniri possunt similia.

sonus principalis *Bezeichnung für die Grundform einer Differenz („Saeculorum amen“-Formel) — term that designates the principal form of a differentia („saeculorum amen“ formula)*

[*s.XI*] BERNO prol. 10, 1: Hoc tamen interim breviter notandum, quod omnis **principalis sonus**, sive ille sit autentici cuiuslibet, sive plagis eius, semper a finali suo, in quem regulariter desinit, incipiat (*inde* CANT. In defect. p. 88. TON. Vatic. 12, 3 p. 192). BERNO ton. p. 103a: At vero hae (*sc. antiphonae*), quae secuntur, licet in eodem loco inchoent, magis tamen **principali sono** per diapente respondent. FRUT. ton.

p. 160: Sequentes quoque antiphonae et earum similes eiusdem sunt soni, licet a quibusdam ad alium soleant cantari. Sed si principia earum cum fine comparentur ita, ut finitae reincipiantur, facile comprobatur, quod ab ipso finali ordiantur et **principali sono** iure adscribantur. *ibid.*: „saeculorum amen“ supra per diapente, ubi et inceptio eius est, finit; cantus vero a finali incipit, sed post initium cantilenae variando se dignoscitur a **principali sono** differre. Nam statim se subrigit et in prima vel secunda vel tertia vel etiam quarta syllaba in diapente, ubi et „amen“ finitur, surgit. [*s.XII*] TON. Vatic. 12, 3 p. 192: **Principalis sonus** dicitur, qui, sive autentus ... sit aut plagalis, a finali suo, in quem regulariter finit, incipit. **Principalis** itaque **sonus** incipit in ·D· finali. TON. Vatic. 12, 5 p. 203: **Principalis sonus** (*sc. tercii toni*) in ·E· et ·c· incipit. Tres habet differencias. *al.*

sorach *Benennung (Charakterisierung?) der trite diezeugmenon mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning (characterization?) that refers to the trite diezeugmenon*

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·K· - corda debf - simphonia battascer - metrum tritediezeugmenon - vox **sorach**.

sortisatio -onis f. *Ausschmückung, Verzierung (eines Gesangs aus dem Stegreif durch Hinzufügung zusätzlicher Stimmen) — ornamentation, elaboration (of a song through improvisation of additional voices)*

[*s.XV*] COMPOS. Capiendum pr. 3: modus componendi consideratur quoad <diversarum vocum compositionem, contrapunctus vero ad> cantus plani **sortisacionem**. Et **sortisare** est aliquem cantum diversis melodiis inprovisare ornare. *cf.* HMT s. v.; Meyer Chr., *Sortisatio*

sortiso -are (*einen Gesang aus dem Stegreif durch Hinzufügung zusätzlicher Stimmen*) *ausschmücken, verzieren — to ornament, to elaborate (a song through improvisation of additional voices)*

[*s.XV*] COMPOS. Capiendum pr. 3: modus componendi consideratur quoad <diversarum vocum compositionem, contrapunctus vero ad> cantus plani **sortisacionem**. Et **sortisare** est aliquem cantum diversis melodiis inprovisare ornare.

species -ei f. *Art, Gattung; Gestalt, Form — kind, genre; form*

I für Tongeschlechter — for the Greek genera

[*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 1: Modulatio est modorum prudens dispositio; eius tres **species** *διάτονος, χρωμα, ἁρμονία* (*inde* FLOR. FAX. 2, 3, 8). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 16, 21.

[*s.IX*] REMIG. AUT. 502, 15: **speciem** *cromaticam*. [*s.XI*] LECT. GUID. p. 45: colores vel **species** sunt in cantibus videlicet tres, idest diatonicum, cromaticum, enarmonicum. Ex quibus **speciebus** una propter nimiam austeritatem displicuit. Secunda vero iocularem molliem descendit. Tercia ex utraque temperata communi usui placuit. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 224, 23: Genera vocat (*sc. Boethius*) generales qualitates melorum complectentes omnes cantilenas, et sunt diatonicum, cromaticum et enarmonicum. Non enim est aliqua cantilena, quam non informat aliqua istarum qualitatum; unde et quidam rati sunt eas esse **species** huius artis. [*s.XV*] WENCESL. PRACH. 141. TRAD. Holl. V pr. 109 (*sim.* LAD. ZALK. pr. 97). *al.*

II für Intervalle — for intervals

A allgemein — general

[*s.V*] MART. CAP. 9, 971: ille (*sc. tonus*) per quattuor **species**, hoc est diesis, dividitur. [*s.IX-X*] HUCBALD. 13. ALIA

MUS. 141 p. 201 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 87). *al.* [s.XI] GUIDO micr. 6, 8: In hac **specie** (*sc. diapason*) gravior vox duo habet spatia, acuta unum (*inde* COMM. Boeth. II p. 240, 4). GUIDO ep. p. 524, 357: Nulla autem vox ultra quatuor elevationes vel depositiones habet, quia non potest gravari vel acui nisi ad secundam vel terciam vel quartam vel quintam secundum sex **species**, quas supra dixi, id est tono, semitonio, ditono, semiditono, diatessaron et diapente. ARIBO 5 p. 57. *al.* COMM. Guid. 93 p. 108: Symphonia alia tonus, alia semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, diapason. Quattuor primae **species** non subdividuntur. *al.* LIB. SPEC. 40 p. 34: De **specie** (*ed.*: specii) ditoni. Ditonus est **species**, quia pars **speciei** diatessaron et diapente est. ... aliquando ponitur ... pro tono et semitonio. Igitur quia ditonus **species** est, **species** ditoni unde constat? Ex tono et semitonio. *al.* VERS. Ars humanas p. 111a. ANON. Wolf p. 213 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 14 p. 30-31). *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 47. [s.XIII] DISC. Quicumque II 1, 3: tres sunt **species** in plana musica, de quibus prima vocatur dyatessaron, secunda diapente, tertia diapason. METROL. 94 p. 77 (*cf.* GUIDO micr. 11, 12). COMM. Boeth. I 1, 15 p. 50. IOH. GARL. mens. 12, 8. ANON. Couss. VII 10, 1: tredecim sunt **species** in musica: quarum prima dicitur unisonus, secunda dicitur semitonium, tertia dicitur tonus, quarta dicitur semiditonus, quinta dicitur dytonus, sexta dicitur dyatessaron, septima dicitur dyapente, octava dicitur dyapason, nona dicitur semitonium cum dyapente, decima dicitur tonus cum dyapente, <undecima dicitur semidytonus cum dyapente>, duodecima dicitur dytonus cum dyapente, tertia decima dicitur tritonus. *al.* LAMBERTUS plan. 139: Sunt autem **species** duodecim, quibus omnis cantus contextitur; scilicet: unisonus, tonus, semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, tonus cum diapente, semitonium cum diapente, ditonus cum diapente, semiditonus cum diapente, ultima diapason (*inde* TRAD. Lamb. 3, 1, 1. *cf.* Hermann. mod. p. 150: *Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur* ...). *al.* TRAD. Lamb. 3, 9, 2: dyapente ... quasi de quinque vocibus **species** constituta. *al.* HIER. MOR. 25, 176 (p. 185): vocis sive soni sub **specie** semitonii lenta vibratio. *al.* TRAD. Garl. plan. I 60: Sciendum, quod diatonici generis sunt XIII **species**, videlicet unisonus, diapason, diapente, diatessaron, tonus, semitonium maius (?), ditonus, semiditonus, tonus cum diapente, semitonium cum diapente, <semiditonus cum diapente>, ditonus cum diapente, tritonus (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 34. TRAD. Garl. plan. IV 4). *al.* TRAD. Garl. plan. II 80. *al.* TRAD. Garl. plan. III 97: Diapason ... dicitur a ,dia', quod est ,de', et ,pan', quod est ,totum', quasi continens omnes **species** alias in se (*sim.* TRAD. Garl. plan. V 141. TRAD. Garl. plan. V 180. TRAD. Franc. I p. 22). *al.* VERS. Palmam I 85: Formatur cantus hiis ter ternis **speciebus** (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 8, 21. TRAD. Holl. XXVI 144). AUGUST. MIN. 105. *al.* TRAD. Franc. I p. 16: Tredecim (*ed.*: Tredecima) **species** sunt cantus, secundum quod moderni dicunt et asserunt, quarum nomina et diffinitiones ulterius insubscribuntur. Verumtamen **species** cantus possunt esse infinitae per unius additionem ad alteram, quia tenent rationem numeri, cui potest fieri additio usque in infinitum. Sed secundum vocem hominis non possunt modo bono aliae cantari, licet in scripto possint poni, et ideo non ponunt alias **species** praeter istas. TRAD. Franc. I p. 32: Ubi ponitur b rotundum, dicitur fa; ubi vero ♯ quadrum, dicitur mi. Et sic potest unam **speciem** in aliam transmutari (*inde* FR. GAFUR. extr. 9, 8, 5). *al.* DISC. Sciendum 69. PS.-MUR. summa 1172. *al.* ENGELB. ADM. 4, 10, 4. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 119. *al.* TRAD. Phil. I f. 61vG, 3. *al.* INTERV. Proportionum p. 19. *al.* INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 14 (*cf.* GUIDO micr. 20, 20). *al.* QUAT. PRINC. 1, 14. *al.*

IOH. BOEN ars append. 17, 1: tres **species** principales ..., scilicet diatessaron, diapente et diapason. *al.* GOSCALC. 1, 9 p. 98, 1: Sequitur videre de 14 **speciebus** seu maneriebus differencialibus infra dyapason inclusive contentis. Et prima est unisonus ... Secunda **species** est semitonium *eqs.* *al.* COMM. Boeth. II p. 176, 15: si hee due **species**, scilicet diatessaron et diapente, coniungantur, oritur diapason. COMPIL. Ticin. A 46. *al.* ANON. Mediol. 1, 2: Et nota, quod unisonus non ponitur in numero istarum **specierum**, quia significat eandem vocem. *al.* ANON. La Fage II p. 424: **species** tritoni, quae omni modo in omni cantu evitanda est. ... Nota, quod **species** musicae sunt quindecim, scilicet tonus, semitonus, dictonus, semidictonus, diatessaron, tritonus, diapente perfectum, diapente imperfectum, exaten maius, exaten minus, eptaten maius, eptaten minus, diapason, diapason cum diatessaron, diapason cum diapente et bisdiapason. ANON. Seay p. 30. *al.* ANON. Monac. II 90. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 111: iste **species** (*sc. semidytonus cum dyapente et dytonus cum dyapente*) raro contingunt in cantu (*sim.* TRAD. Holl. X C 140. TRAD. Holl. XV 7, 102). *al.* IOH. OLOM. 7 p. 34: Non autem, ubicumque fit ascensus vel descensus ad vocem limitis quinti, semper est diapente, quia, si duo semitonia subincluduntur, est tritonus, de quo dictum est, sed, ubi trium tonorum et unius semitonii fit computatio, est recta **species** diapente. Componitur enim semper ex tribus tonis et uno semitonio. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 7 p. 254, 3. *al.* IAC. THEAT. 15. NICOL. CAP. p. 312: **Species** est coniunctio duarum vocum cum aliquo numero ordinata. *al.* ANON. Claudifor. 3, 1, 1. *al.* ANON. Gemnic. 3, 1, 23. UGOL. URB. 1, 27, 2: Uno tantum vocum ordine tritonus est inventus constans, ut praedicatur, ex tonorum trium sine semitonio connexione, qui, cum de pluribus differentibus numero non praedicatur, **species** nuncupari non potest. *al.* ANON. Carthus. pract. 7, 19. *al.* TRAD. Holl. II 3, 203 (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 245). ANON. London. II 3, 3. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 3, 31: tritonus pessima **species** et diapente non vera. *al.* TRAD. Holl. V 1, 4 (*sim.* LAD. ZALK. 1, 3). *al.* TRAD. Holl. VI 6, 19. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 5, 15. *al.* COMPOS. Capiendum 1, 5. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8: de semitoniis aliisque maioribus **speciebus**. *al.* BONAV. BRIX. 14, 1. *al.* ADAM FULD. 4, 8. *al.* LAD. ZALK. 3, 183. *al.* TRAD. Holl. XXII 7, 6. MICH. KEINSP. 6, 56. ANON. Couss. I p. 446a: Item discantus non debet multum saltare per magnas **species** sicut per quintas, sextas aut septimas aut octavas ... Item **species** inconvenienter cantanda non debet sepius poni, sed vitari, in quantum potest, sicut septima aut nona ac etiam aliquando sexta. ANON. Couss. I p. 447b: tritonus est **species** vitanda in musica. *al.* INTERV. Prima species p. 229-230. CONTR. Contr. est ars 11. CONTR. Inprimis 5, 1. *al.* CONTR. Prima regula 25: saltus sex clavium in tenore aut discantu dari non debet nec septem clavium, et ratio est, quia tales saltus seu **species** in se non sunt ita melodiosae aut dulces audiendo sicut et ceteri. CONTR. Primo sciendum p. 291: si cantus planus descendit per **speciem** dyatessaronicam. CONTR. Quot sunt spec. p. 74b. *al.* CONTR. Species discantus p. 283. CONTR. Species plani tit.: **Species** plani cantus sunt terdecim *eqs.* CONTR. Volens igitur p. 382. *al.* CONTR. Volentibus I p. 23a: Tredecim igitur sunt **species** cantus sive discantus nec plures nec pauciores. *al.*

B Zusammenklänge in der Mehrstimmigkeit betreffend — with respect to simultaneous sonorities in polyphony [s.XI] GUIDO micr. 5, 11: Unde et in canendo duo aut tres aut plures cantores, prout possibile fuerit, si per hanc **speciem** (*sc. diapason*) differentibus vocibus eandem quamlibet antiphonam incipiant et decantent, miraberis te easdem voces diversis locis, sed minime diversas habere eundemque cantum gravem et acutum et superacutum tamen unice resonare

(inde TRAD. HOLL. VI 30, 15. CONTR. ZAB. tract. AA 6. *sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 24, 13). GUIDO micr. 6, 12: Has tres **species** symphonias, id est suaves vocum copulationes memineris esse vocatas, quia in diapason diversae voces unum sonant. Diapente vero et diatessaron diaphoniae, id est organi iura possident et voces utcumque similes reddunt (inde CONTR. ZAB. tract. AE 6). *al.* PS.-BERNO mon. 6, 5: quodsi diapason et diatessaron est diversarum vocum concentus suaviter et uniformiter accidens auribus, iure interponetur consonantiae **speciebus**. ORG. Mediol. pros. 11. QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40: Hae igitur tres **species**, diatessaron videlicet, diapente ac diapason ... inter reliquas consonantias optinent principatum. THEOG. METT. 14, 4 (p. 188b): Sunt enim inter supradictos modos vocum tres **species**, quae dicuntur symphoniae ... id est dyatesseron, dyapente, dyapason. [s.XIII] IOH. GARL. mens. 9, 8. *al.* ANON. Couss. VII 11, 22: Et notandum, quod unisonus, semidytonus, dytonus, dyatesseron, dyapente et dyapason sunt magis necessariae **species** quam aliae, quia omnis discantus se habet cum tenore suo in aliqua istarum consonantiarum (inde TRAD. Lamb. 3, 15, 1). LAMBERTUS plan. 196: Istarum autem **specierum** quedam sunt concordantes, quedam discordantes, quedam magis, quedam minus. TRAD. Lamb. 3, 15, 1. FRANCO COL. 11, tit.: De discantu et eius **speciebus**. *al.* TRAD. Garl. plan. I 209 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 139). TRAD. Franc. I p. 32: Aliae **species**, scilicet tonus, semitonium, tritonus, semitonium cum diapente, vocantur dissonantiae. VERS. Postquam pro 17. [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: Sequitur, quomodo iste septem **species** ponende sunt in discantu. *al.* TRAD. Phil. I f. 61vG, 1. *al.* PETR. PALM. p. 508: Possumus enim ascendere ab unisono ad alias **species** sive differentias discantus supra ipsum existentes. *al.* IOH. MUR. contr. 3. QUAT. PRINC. 4, 2, 13. *al.* IOH. TORK. disc. p. 136. GOSCALC. 2, 1 p. 110, 3. *al.* ANON. Meyer 23, 11. COMM. Boeth. II p. 366, 7: hec **species** (*sc. diapente cum tono*) prius repudiata est, verumtamen in multis cantilenis istius temporis et precipue in Anglia proceditur per diapente cum tono; et hoc fit, ut propter precedentem utcumque discordiam concordia sequens reddatur suavior. *al.* COMPIL. Ticin. D 192. *al.* TRAD. Pipudi p. 45. ANON. Seay p. 31: Ista secunda (*sc. semitonius*) non debet fieri, quia **species** dissonabilis. *al.* ANON. Monac. II 105: discantans semper debet uti propinquiore **specie** in ascendendo et descendendo. *al.* [s.XV] PHIL. CAS. contr. 4. THEOD. CAPR. p. 95. *al.* ANON. Carthus. theor. 20, 7: **Species** consonantes sunt hee: unisonus, semiditonus, ditonus, dyapenthe, semitonium cum dyapenthe, tonus cum dyapenthe, dyapason, semiditonus supra dyapason, ditonus supra dyapason, dyapenthe supra dyapason, semitonium cum dyapenthe supra dyapason, tonus cum dyapenthe supra dyapason, duplex dyapason, semiditonus supra duplicem dyapason, ditonus supra duplicem dyapason, dyapenthe supra duplicem dyapason. Reliquae vero omnes sunt **species** dissonantes. *al.* TRAD. HOLL. VII 3, 69: tonus est pars consonantie sive **species** discantus pure discordans. *al.* TACT. Bona 28. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 3, tit.: De **speciebus** et regulis contrapuncti. *al.* COMPOS. Capiendum pr. 8. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 2, 3. *al.* BART. RAM. 2, 1, 2 p. 72: Et quando **species** aliqua bonam consonantiam non fecerit, eleuetur per signum aut deprimatur. *al.* ANON. Tegerns. II 132: Nam ex quanto pluribus variis **speciebus** componitur (*sc. contrapunctus*), tanto dulcior est et regularior. IOH. HOTH. contr. I 2: Quamvis **species** sive consonantiae discantus infinitae sint, tamen in praesentiarum communiter novem utendae reperiuntur. *al.* NICOL. BURT. 2, 3, 29 (*cf.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67). GUILL. POD. 6, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 13: Fictas autem seu coloratas contrapuncti **species**. *al.* ANON. Couss. I p. 445. *al.* COMPIL.

Salisb. 12. *al.* CONTR. Ad sc. artem p. 68a. CONTR. Consonantia 26: Numquam etiam ordinanda est quinta vel quarta in ·f-faut, quando in ·h-mi gravi et in ·b-fa·h-mi acuto dicitur mi, quia sunt **species** falsae et prohibitae cantantes semidia-pente et tritonum (*sim.* CONTR. Si discantus 28). CONTR. Et primo I 6 p. 138 (p. 463a): dicuntur **species** contrapuncti, quia punctus ad punctum seu punctus cum puncto per aliquam distanciam clavium sub praedictis **speciebus** naturaliter consonat. CONTR. Et primo I 32 p. 142 (p. 464a): omnis contrapunctus debet componi ex pluribus variis **speciebus** praescriptis. *al.* CONTR. Et primo II 36 p. 143 (p. 464b): dictum est prius, quod nisi sunt quinque **species** contrapuncti. Sed in discantu plures sunt, quia quarta et septima in discantu possunt esse **species**, et hoc in sincopacionibus. CONTR. Et primo II 39 p. 143 (p. 464b): quum fit sincopacio contra unam semibrevem, tunc prima non debet esse bona **species**; secunda potest esse ad placitum, et haec de **specie** bona, secundum quod melodia requirit. *al.* CONTR. Nota quinque 2. *al.* CONTR. Notandum est p. 45. *al.* CONTR. Notandum quod p. 115b. CONTR. Prima regula 14. *al.* CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quicumque III p. 288. *al.* CONTR. Quoniam hom. pr. 11. *al.* CONTR. Quoniam latens p. 291. CONTR. Quot sunt conc. p. 70b. *al.* CONTR. Septem s. spec. p. 28a. CONTR. Sex s. spec. I p. 306a. *al.* CONTR. Species contr. 1. *al.* CONTR. Species plani 29. *al.* CONTR. Speties discantus p. 283. CONTR. Volens igitur p. 383. CONTR. Volentibus I p. 27a. *al.*

C Konsonanzen betreffend — with respect to consonances [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 4: Coniunctiones autem in musica septendecim esse dicuntur, scilicet semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, dyatessaron, dyapente imperfectum, tritonus, dyapente, exadem minus, exadem maius, eptadem minus, eptadem maius, dyapason imperfectum, dyapason, dyapason dyatessaron, dyapason dyapente et bisdyapason. Harum autem omnium coniunctionum alie dicuntur coniunctiones et sillabe, alie coniunctiones et **species** et alie coniunctiones tantum. Que autem dicuntur coniunctiones et sillabe, sunt quatuor, scilicet semitonium, tonus, semiditonus et ditonus ... Ille vero, qui coniunctiones et **species** sunt, sex esse dicuntur, scilicet dyatessaron, dyapente, dyapason, dyapason dyatessaron, dyapason dyapente et bisdyapason.

III für die Struktur der Intervalle (Intervallspecies) — for the structure of intervals (species of intervals)

A Definition

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 337, 22: **Species** autem est quaedam positio propriam habens formam secundum unumquodque genus in uniuscuiusque proportionis consonantiam facientis terminis constituta (inde HIER. MOR. 20, 80 (p. 154). IAC. LEOD. spec. 4, 16, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 2, 1. COMM. Boeth. II p. 310, 31. IOH. CICON. mus. 2, 1 p. 238, 12. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 5, 10. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 49. GUILL. POD. 1, 20. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 3-5. COMM. Boeth. II p. 288, 1). [s.XI] WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 17: **species** est quaedam habitudo diversae positionis tonorum et semitoniorum (inde FRUT. brev. 6 p. 51). LIB. SPEC. 25 p. 33: **Species** autem in musica dicimus esse consonantiarum varietates. [s.XV] PROSD. plan. 2, 12 p. 110, 1: Pro declaratione autem **specierum** ... est sciendum, quod **species**, quantum ad propositum spectat, est prepositionis, postpositionis, ac in medio positionis tonorum atque semitoniorum quedam diversitas in quibusdam vocum combinationibus reperta.

B Gebrauch — usage

1 allgemein — general

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 16: habebit diatessaron quidem species tres, diapente autem species quatuor, diapason vero species septem; semperque una minus **species** erit, quam

fuerint voces (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 35, 11. IAC. LEOD. spec. 6, 2, 7. FR. GAFUR. op. 5, 2. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 6. GUILL. POD. ench. 27 p. 390. COMPEND. MUS. 86). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 5. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 375: sistemata sunt **species** tetracordorum, pentacordorum, ogdocordorum, quae modis singulis suas dant **species** (*inde* COMM. Boeth. II p. 214, 1. IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 14). *al.* ALIA MUS. 16 p. 107: omnis symphonia unam vocem pluresque **species** admittit. TON. Leod. pr. 69. [s.XI] BERNO prol. 5, 4. *al.* PS.-BERNO mon. 6, 18. HERMANN. mus. p. 24 (p. 128a). *al.* OLIVA 86: semitonium mutationis suae vice omnium simphoniarum **species** format. Quot enim loca in unaquaque simphonia mutare poterit, tot eorum **species** vera ratione conficiet. *al.* HEINR. AUG. 97. *al.* WILLEH. HIRS. 4 (c. 3), 1. *al.* COMM. Guid. 17 p. 109. *al.* VERS. Ars humanas p. 112a. PS.-GUIDO arithm. p. 57a. *al.* PS.-OSBERN. 96. ANON. Wolf p. 212. *al.* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59: Ecce enim patenter intelligis et descriptione et ratione, quod ipsa semitonii transpositio sit troporum et **specierum** mutatio. *al.* THEOG. METT. 31, 1 (p. 192b). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 3: Quarum (*sc. symphoniarum*) quaedam habent **species**, quaedam **speciebus** carent. *ibid.* *al.* GUIDO AUG. 86. *al.* ANON. La Fage I 5, 15. THEINR. DOV. 3, 2 p. 228, 13: Que convenientie dividantur in **species** et que non dividantur. ... he quidem dividuntur, que inequalium intervallorum sunt, que vero unus tam sunt aut equalium, non dividuntur. THEINR. DOV. 3, 21 p. 328, 14: Chromatice vero distinctionis et enharmonice consonantiarum **species** ab eis diatonice **speciebus** differunt. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 32, 5: quaedam sunt coniunctiones compositae pro eo, quod dividantur in **species**, quaedam vero simplices sine divisione permaneant. *al.* AUGUST. MIN. 65. *al.* ENGELB. ADM. 2, 22, 7: **species** consonanciarum distinguuntur principaliter secundum ordinem et positionem singularum vocum in principiis et mediis ac terminis consonanciarum. ENGELB. ADM. 3, 18, 7: ascensus et descensus non faciunt easdem **species**, sed obpositas, preterquam in sola prima specie dyatesseron. ENGELB. ADM. 4, 30, 18: solius semitonii diversa posicio inter tonos diversificat **species** consonanciarum. *al.* WALT. ODINGT. 3, 8, 5: quotquot ... intervalla, tot ... **species**. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 79 (*inde* BONAV. BRIX. 15, 52). *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 16, 15: Notandum est ulterius, quod, quamvis Boethius dictas **species** <ordinet> in descendendo, nihil videtur inconveniens, si etiam taxentur in ascendendo. IAC. LEOD. spec. 4, 17, 1: idem est numerus **specierum** et intervallorum excepto ditono. *al.* COMM. Boeth. II p. 290, 4. ANON. La Fage II p. 423: Nota, quod tonus commixtus, sive authenticus sit sive placalis, est ille, qui cum aliis **speciebus** quam cum suis propriis misceri videtur. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 111. IOH. CICON. mus. 2, 1 p. 238, 21: He quidem **species** variis modis ab auctoribus ordinate sunt. *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 114, 3. *al.* NICOL. CAP. p. 318. *al.* UGOL. URB. 1, 50, 12. *al.* GEORG. ANS. 3, 44. THOM. BAD. p. 94. TRAD. March. 361: cantus erit ex suis propriis **speciebus** compositus. *al.* PETR. TALH. p. 13. TRAD. Holl. XI 2, 15: Quot fuerint voces, tot [ibi] fore **species** dicas (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 22. TRAD. Holl. IV 5. TRAD. Holl. XIII 3, 63 comm. TRAD. Holl. XIII 3, 223). *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 24: tot etenim **species** habere potest omnis coniunctio vocum, quot intervalla possidet. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 10, 14. *al.* IOH. TINCT. nat. 13, 2. *al.* TRAD. Holl. XV 7, 103. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 7 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 7, 1-3. FR. GAFUR. pract. 1, 5). *al.* BART. RAM. 1, 2, 8 p. 48: unaquaque **species** tot modis fiet, quot intervalla continet. ... **Species** vero, quae semitonium non tenet, unico modo fiet. *al.* NICOL. BURT. 1, 26, 160. *al.* GUILL. POD. ench. 11 p. 374. *al.* GUILL. POD. 4, 18:

Species enim consonantiarum ... in genere diatonico tantum assignantur. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8: Commixtus tonus dicitur, si authenticus est, quum in eo **species** alterius quam sui collateralis disponuntur. *al.*

2 die Quartspecies betreffend — with respect to the species of fourth

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 338, 14: habebit diatessaron ... **species** tres. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 17: Sicut III^{or} sunt voces in dyatessaron, et ipsa tres habet **species**. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 589 (*inde* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59). *al.* MOD. Ecce modorum 35. ALIA MUS. 17 p. 108: semperque sive per disiunctum sive per coniunctum tetrachordum quartis locis eadem **species** redit. *al.* [s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 4. *al.* BERNO prol. 5, 2. *al.* PS.-BERNO mon. 7, 1. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b). *al.* QUADR. FIG. 3. WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 15. *al.* ARIBO 8 p. 11. *al.* COMM. Guid. 88 p. 107. *al.* LIB. SPEC. 21 p. 32. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60. *al.* FRUT. brev. 5 p. 45. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 197. *al.* QUAEST. MUS. 1, 12 p. 24. *al.* THEOG. METT. 15, 1 (p. 188b): Sane dyatesseron habet bis quatuor principales **species**: quatuor in gravibus, quatuor in acutis, duas primas, duas secundas, duas tertias, duas quartas. *al.* GUIDO AUG. 97. *al.* ANON. La Fage I 5, 32. *al.* THEINR. DOV. 3, 2 p. 230, 4. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 3, 7. *al.* ENGELB. ADM. 3, 18, 5: Est enim regula generalis, quod in omnibus **speciebus** dyatesseron et dyapente ascensus et contrario habet se ad descensum secundum ordinem tonorum et semitoniorum, ex quibus constat unaquaque **species**. *al.* WALT. ODINGT. 3, 1, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 42: quare prima **species** dyatessaron non incipitur in prima nota, que est ut. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 2, 9: Prima et principalis **species** secundum quattuor suos nervos est quasi fundamentum aliarum duarum **specierum**. Habet autem secunda **species** tres nervos de priore et unum sumit extra. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. *al.* COMM. Boeth. II p. 288, 29. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 132, 1. *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 112, 19: Et scias, quod huiusmodi **species** dyatesseron et dyapente cognoscuntur per respectum note inferioris ad superiorem et non e contra. *al.* UGOL. URB. 1, 24, 14: Cuius (*sc. diatesseron*) **species** ex sola tonorum et semitonii variatione sunt differentes, cum quaelibet ex solo minore semitonio duobusque tonis sit coaptata. *al.* GEORG. ANS. 2, 64. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 98 (*sim.* TRAD. Holl. XIII 3, 144 comm. TRAD. Holl. XIII 3, 234. TRAD. Holl. II 3, 95. TRAD. Holl. IV 52. TRAD. Holl. V 3, 121). *al.* TRAD. Holl. XXIV 8, 127. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 8, 14. IOH. LEGR. tac. p. 416a. FR. GAFUR. extr. 4, 9, 5. IOH. TINCT. nat. 2, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BART. RAM. 1, 3, 1 p. 52. IOH. HOTH. exc. p. 39. *al.* NICOL. BURT. 1, 14, 83. *al.* BONAV. BRIX. 15, 20. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 4: ipsas tres predictas diatessaron **species** ... differunt enim a se invicem sola semitonii dispositione. *al.* GUILL. POD. 1, 20. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 5. COMPEND. MUS. 85. *al.* TRAD. Holl. XVII 162.

b im Tonsystem lokalisiert — situated within the tonal system

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 339, 19: si rursus ab hypate meson diatessaron consonantiam inchoemus, erit **species** diatessaron statutis vocibus terminata DG ea, quae est prima, id est ab hypate meson in mesen. BOETH. mus. 4, 14 p. 339, 25: si eandem diatessaron paramese suscipiat ordiendam, erit ... diatessaron **species** HL, id est a paramese in neten diezeugmenon, quae est prima. [s.XI] BERNO prol. 5, 6: prima **species** dyatesseron ... exordium sumens a lichanos meson et finiens in lichanos ypaton ... Secunda **species** ... incipiens a mese et finiens in ypaton meson ... Tertia ... incipiens a trite dyezeugmenon

et finiens in lychanos meson. BERNŌ prol. 5, 16 app. crit: [Est igitur prima **species** diatessaron $\cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot$...; secunda **species** $\cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot$...; tertia $\cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot$]. *al.* PS.-BERNŌ mon. 7, 1. HERMANN. mus. p. 27 (p. 130a): Prima diatessaron **species** constat ex prima gravi et ex prima finali, $\cdot A \cdot D \cdot$; secunda ex secunda gravi et ex secunda finali, $\cdot B \cdot E \cdot$; tertia ex tertia gravi et ex tertia finali, $\cdot C \cdot F \cdot$; quarta ex quarta gravi et ex quarta finali, $\cdot D \cdot G \cdot$. HERMANN. mus. p. 50 (p. 141b): tertia **species** formaliter per $\cdot F \cdot$ et per $\cdot b \cdot$ synemenon, quamvis extraordinariam rationem fiat. *al.* OLIVA 19. WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 2: Ex naturali coadunatione tetrachordorum principalis ac finalis omnes diatessaron **species** prodeunt. *al.* ARIBO 12 p. 12: Eadem diatessaron **specierum** nativitas est in copulatione superiorum et excellentium. *al.* COMM. Guid. 96 p. 108. *al.* LIB. SPEC. 63 p. 36. *al.* ANON. Lips. p. 155: Si vero primam et secundam **speciem** diatessaron a prima et secunda finalium colligamus, tertiam in ordine non habebimus, quia tres toni sunt continui. *ibid.* *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 57a. *al.* FRUT. brev. 5 p. 45: Quodsi propter numerum troporum, qui naturaliter quatuor sunt, quartam **speciem** adiciere velis, sub forma primae inter $\cdot D \cdot$ et $\cdot G \cdot$ illam tibi occurrere videbis. *al.* FRUT. ton. p. 113. *al.* PS.-OSBERN. 73. *al.* ANON. Wolf p. 197. *al.* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 57. *al.* THEOG. METT. 15, 3 (p. 188b). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 3. GUIDO AUG. 90. ANON. La Fage I 5, 16. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 34, 12. *al.* PS.-THOMAS AQU. I 78-85. ENGELB. ADM. 3, 16, 20 descr.: figura **specierum** dyatesseron. ENGELB. ADM. 4, 38, 10: possunt formari ... ab $\cdot A \cdot$ lamire prima superiorum ad eandem $\cdot D \cdot$ lasolre due **species** dyatesseron ascendendo et similiter ab eadem ad istam descendendo propter mutationem semitonii. *al.* WALT. ODINGT. 3, 8, 5. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 38. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 16, 15: Notandum est ulterius, quod, quamvis Boethius dictas **species** <ordinet> in descendendo, nihil videtur inconveniens, si etiam taxentur in ascendendo, ut prima **species** ipsius diatessaron sit a $\cdot C \cdot$ tertia ad $\cdot F \cdot$ sextam, secunda a $\cdot D \cdot$ quarta ad $\cdot G \cdot$ septimam, tertia ab $\cdot E \cdot$ quinta ad $\cdot a \cdot$ octavam. *al.* QUAT. PRINC. 3, 22. *al.* COMM. Boeth. II p. 288, 23. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 2 p. 238, 27. *al.* UGOL. URB. 1, 150, 16: debet ... a dicto $\cdot B \cdot$ molli ad $\cdot F \cdot$ tertia **species** diatesseron pronuntiari. *al.* GEORG. ANS. 2, 101. THOM. BAD. p. 93. TRAD. Holl. XI 2, 95. *al.* TRAD. Holl. XXIV 8, 127. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 8. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, pr. 4. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. *al.* NICOL. BURT. 1, 20, 100: naturaliter cadit (*sc. tritonus*) inter $\cdot f \cdot$ faut et $\cdot b \cdot$ fa $\cdot$ h $\cdot$ mi, qui mutatus in **speciem** tertiam diatessaron erit destructus ... virtute semitonii minoris. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 5. *al.* GUILL. POD. 1, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. COMPEND. MUS. 87. *al.*

c nach der Intervallabfolge spezifiziert — specified according to the succession of intervals

[s.IX-X] MOD. Ecce modorum 5: Ex uno quoque tetrachordo tres <**species** generantur>, quarum prima habet semitonium in fine et incipit a mese, secunda in medio et ipsum tonum repetit, tertia in principio. ALIA MUS. 17 p. 108: prima **species** diatessaron tertio loco habet semitonium, secunda **species** secundo, tertia **species** primo. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 13: Habet autem haec eadem consonantia diatessaron tres **species**: primam videlicet, qua per tonum ac tonum semitoniumque progreditur; secundam vero, qua per tonum, semitonium ac tonum modulatur; tertiam quoque, qua per semitonium, tonum ac tonum canitur. PS.-BERNEL. spec. 1: Prima **species** diatessaron constat ex tono, semitonio et tono. Secunda ex duobus tonis et semitonio. Tertia ex semitonio et duobus tonis (*sim.* BERNŌ prol. 5, 6-8). ANON. Bernh. 1, 46-48. BERNŌ prol. 5, 16 app. crit.: [prima **species** diatessaron ... constans

ex tono, semitonio et tono; secunda **species** ..., quae est semitonium et ditonus, tertia ... ditonus scilicet et semitonium]. *al.* PS.-BERNŌ mon. 7, 1. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b). *al.* OLIVA 19. WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 18: prima diatessaron **species** semitonium habet in medio, secunda in primo, secundum intensionem dico, tertia in ultimo. *al.* ARIBO 5 p. 25: **Species** prima diatesseron constat ut amphymacrus ex longa et brevi et longa, id est ex tono, semitonio, tono. Secunda **species** intensa ut bachius ex brevi et duabus longis. Remissa ut antibachius ex duabus longis et brevi (*inde* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 57. IAC. LEOD. spec. 6, 31, 6). *al.* LIB. SPEC. 53 p. 35: De **speciebus** diatessaron. Quot **species** habet diatessaron? Tres. Et unde componuntur? De tono, semitonio et tono vel de semitonio, tono et tono vel de tono et tono et semitonio. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 57b. FRUT. brev. 5 p. 45. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 197. *al.* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 57. TRAD. Guid. 3. GUIDO AUG. 89. *al.* ANON. La Fage I 5, 16. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 34, 12. *al.* ANON. Ratisb. 3, 7: Sextus modus, qui et dyatesseron dicitur, est ascensus vel descensus unius vocis ad quartam, ubi sit inclusum semitonium, et habet tres **species**, scilicet re sol, mi la, ut fa. AUGUST. MIN. 130-131. ENGELB. ADM. 3, 16, 20 descr.: figura **specierum** dyatesseron. ENGELB. ADM. 4, 3, 10: Aribo dicit in sua musica, quod prima et quarta **species** dyatesseron pulchriores et placidiore sunt in cantu quam secunda et tertia: cuius ratio est, quia prima et quarta habent semitonium in medio, et ideo suavius resonant; secunda habet semitonium in principio, tertia in fine, et ideo surdus sonant et asperius. *al.* WALT. ODINGT. 3, 8, 5. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 38. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 12. HUGO SPECHTSH. comm. p. 93. COMM. Boeth. II p. 310, 23. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 94. IOH. OLOM. 7 p. 33. IOH. CICON. mus. 2, 2 p. 238, 27. *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 110, 19. *al.* ANON. Claudifor. 6, 4, 6-9. UGOL. URB. 1, 24, 15. *al.* GEORG. ANS. 2, 101. THOM. BAD. p. 93. TRAD. Holl. XI 2, 95. *al.* TRAD. Holl. III 5, 62. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 8. *al.* TRAD. Holl. VI 7, 22. TRAD. Holl. XX 3, 31. FR. GAFUR. extr. 8, 2, 1. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 4. FR. GAFUR. op. 5, 2. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 42. NICOL. BURT. 1, 20, 121: Et nota, quod quotienscumque occurrerit (*sc. tritonus*), illico in tertiam diatessaron **speciem**, quae in vocibus sonat ut fa, mutari debet. BONAV. BRUX. 14, 53. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 6: Tres ipsas diatessaron **species** posterius musici a proslambanomenos corda disposuerunt: atque idcirco quae tertia **species** erat, nunc prima est procedens tono et semitonio ac tono; quae vero prima erat, nunc facta est secunda intentione semitonii ac duorum tonorum. Et quae secunda fuit, in tertiam conversa est intentione procedens duobus tonis atque semitonio. *al.* GUILL. POD. ench. 31 p. 391. *al.* GUILL. POD. 1, 22. *al.* COMPEND. MUS. 87. *al.* TRAD. Holl. XVI 2, 31. CONTR. Est autem p. 366a.

d als konstitutives Element der Kirchentonarten — as structural element of the modes

[s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 8: Protus constat ex prima specie diapente et prima **specie** diatessaron superius. Subiugalis eius ex eadem specie diapente et eadem **specie** diatessaron inferius. Deuterus constat ex secunda specie diapente et secunda **specie** diatessaron superius. Subiugalis eius ex eadem specie diapente et eadem **specie** diatessaron inferius. Tritus constat ex tertia specie diapente et tertia **specie** diatessaron superius. Subiugalis eius ex eadem specie diapente et eadem **specie** diatessaron inferius. Tetrardus constat ex quarta specie diapente et prima **specie** diatessaron superius. Subiugalis eius ex eadem specie diapente et eadem **specie** diatessaron inferius (*sim.* BERNŌ prol. 6, 1. COMM. Boeth. II p. 312, 19). BERNŌ prol. 6, 3-4. BERNŌ ton. p. 75a (*inde* UDALSC. 1. TON. Baumg. 1, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 9. IOH. CICON.

mus. 2, 20 p. 288, 4). *al.* HERMANN. mus. p. 32 (p. 132b): Protus cum suo subiugali, quia primi sunt, necessario omnia, quae prima sunt, requirunt, primas videlicet in omnibus quadrichordis literas, quae sunt ·A·D·a·d·, primas species diapa-
 5 son ..., primam speciem diapente ..., primam **speciem** diatessaron. *al.* WILLEH. HIRS. 14 (c. 13), descr. *al.* ARIBO 70 p. 54. COMM. Guid. 22 p. 126: cum eisdem **speciebus** diatessaron et diapente constat quilibet plagalis quibus et au-
 10 thentus, tamen per distinctionem hoc modo discernitur alter ab altero, quod omnis plagalis eandem **speciem** diatessaron habet sub finali, quam authenticus habet post diapente super
 15 finalem. LIB. SPEC. 23 p. 48. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a. *al.* FRUT. ton. p. 113. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 81. *al.* QUAEST. MUS. 1, 18 p. 39. *al.* THEOG. METT. 20, 2 (p. 190a).
al. UDALSC. 21. *al.* TON. Baumg. 2, 1. *al.* TON. Vatic. 12, 4 p. 199. *al.* [s.XIII] PS.-THOMAS AQU. I 78-85. ENGELB. ADM. 4, 12, 4. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 26: si primus
 20 tonus finitur in eius confinali, non habet supra suam dyapente primam **speciem** dyatessaron, sed secundam, et hec est una ratio, quam adducitis, quare non potest in ·A· grave rationa-
 25 biliter terminare. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 27, 8: **species** tetrachordi gravium deservunt modis seu tonis plagalibus, idest paribus, quia prima tono secundo, secunda tono quarto, tertia
 tono sexto. Quarta est prima finalium; tono deservit octavo. **Species** vero tetrachordi finalium modis deservunt impari-
 bus, prima primo, secunda tertio, tertia quinto, quarta septimo. IAC. LEOD. spec. 6, 59, 7: plagalis quicumque sub fine
 suo possit descendere ... per **speciem** diatessaron ad ipsum
 pertinentem. *al.* COMM. Boeth. II p. 312, 25. *al.* ANON. La Fage II p. 424. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 5 p. 244, 3. *al.*
 30 PROSD. plan. 2, 12 p. 114, 6: quotienscunque super aliqua voce finali cantus alicuius prima species dyapente reperitur et super
 voce dyapente supra finalem resonante prima **species** dyates-
 35 eron invenitur, tunc talis cantus primi toni esse dicitur, si vero supra finalem alicuius cantus prima species dyapente reperitur
 et infra eandem finalem prima **species** dyateseron invenitur, tunc talis cantus secundi toni esse dicitur. *al.* NICOL. CAP. p. 322.
 UGOL. URB. 1, 50, 11: Cum diatesseron diapente-
 40 que **species** tropo secundum eius naturam adiacent, ipsum in specie formando efficiunt et determinant. *al.* THOM. BAD. p. 93.
al. TRAD. Holl. XXIV 16, 79 descr. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 6: Omnis enim cantus ecclesiasticus, cuiuscumque toni sit
 aut ubicumque finitus, unam diatessaron propriam habet ac
 unam diapente **speciem**, e quibus constare probatur. *al.* IOH. TINCT. diff. 270-277. FR. GAFUR. extr. 8, 10, 9. *al.* IOH.
 45 TINCT. nat. 13, 4: si in secundo tono ponatur tertia **species** diatessaron ut pars quartae speciei diapente, quae secundum
 regularem traditionem octavo assignatur, tunc tonus hic dice-
 tur secundus octavo commixtus. *al.* BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. NICOL. BURT. 1, 26, 159. BONAV. BRIX. 15, 17. *al.* GUILL.
 50 POD. ench. 32 p. 392. GUILL. POD. 4, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* COMPEND. MUS. 102. *al.* COMPIL. Salisb. 65. *al.* ANON. La Fage III p. 245. *al.* TRAD. Holl. XVII 298 (cf. BERNON ton. p. 81b). *al.*

3 die Quintspecies betreffend — with respect to the species of fifth

a ohne nähere Bestimmung — without further qualification [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 338, 15: habebit ... diapente ...
species quattuor. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 14, 49. *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 589 (inde QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59).
 MOD. Ecce modorum 35. ALIA MUS. 16 p. 107. *al.* [s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 4. GLOSS. Boeth. mus. III 59. BERNON prol. 5, 2. *al.* PS.-BERNO mon. 7, 4. *al.* HERMANN.
 60 mus. p. 30 (p. 131a): ·B·F· ... non esse diapente **species** demonstrabitur. *al.* QUADR. FIG. 3. WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 15. *al.* ARIBO 20 p. 48: In diapente autem secunda et ter-

cia **specie** intolerabilis conturbavit nos tritonus. *al.* COMM. Guid. 38 p. 111. *al.* LIB. SPEC. 67 p. 37. *al.* FRUT. brev. 8
 p. 63. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 197. *al.* QUAEST. MUS. 1, 12 p. 24. *al.* THEOG. METT. 16, 1 (p. 188b). *al.* GUIDO
 5 AUG. 97. *al.* ANON. La Fage I 5, 22. *al.* THEINR. DOV. 3, 2 p. 230, 6. *al.* ANON. Pannain p. 410. [s.XIII] MUS.
 MAN. 3, 7. *al.* ENGELB. ADM. 3, 18, 5: Est enim regula gene-
 10 ralis, quod in omnibus **speciebus** dyatesseron et dyapente ascensus e contrario habet se ad descensum secundum ordi-
 nem tonorum et semitoniorum, ex quibus constat unaqueque
 species. *al.* WALT. ODINGT. 3, 1, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 82. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 30, 12: Quantum enim
 ad quattuor **species** diapente, quarta remisse sumpta similis
 15 est primae intense sumptae et tertia remisse sumpta secundae
 sumptae acute. *al.* COMM. Boeth. II p. 310, 10. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 37 p. 158, 3: Omnis ... diapente ex quin-
 que vocibus, quatuor intervallis, tribus tonis et uno semitono,
 20 tribus interruptionibus, quatuor **speciebus**, ternaria divisione
 et sesquialtera proportionem consistit. *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 112, 19. *al.* NICOL. CAP. p. 322. UGOL. URB. 1, 29, 1. *al.*
 GEORG. ANS. 2, 65: Diapente vero similiter **species** quattuor
 in eo habentur: tot etenim coniungi modis tonos tres et emiton-
 25 nium unum contingit. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 111 (sim. TRAD. Holl. III 5, 77. TRAD. Holl. XIII 3, 237). *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 4, 1. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, pr. 9. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 2, 8 p. 51. *al.* NICOL. BURT. 1, 14, 84. *al.* BONAV. BRIX. 15, 20. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 7, tit. *al.* GUILL. POD. 1, 21. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 6. *al.* COMPEND. MUS. 93. *al.*

b im Tonsystem lokalisiert — situated within the tonal system

[s.VI] BOETH. mus. 4, 14 p. 339, 1: Diapente autem quattuor
species erunt hoc modo: Una quidem ab eo, quod est H, ad
 D, alia vero ab eo, quod est G, ad C, alia ab eo, quod est
 35 F, ad B, alia autem ab eo, quod est E, ad A. *al.* [s.IX-X] ALIA MUS. 18 p. 109. [s.XI] BERNON prol. 5, 16 app. crit.:
 [Diapente vero **species** prima ... continetur ·D·E·F·G·a· ...; secunda ·E·F·G·a·b· ...; ab ypatie meson scilicet ad parame-
 40 se; tertia ·F·G·a·b·c· ... a parypatie meson ad trite diezeugmenon; quarta ·G·a·b·c·d· ... a lychanos meson ad paranete diezeugmenon].
al. HERMANN. mus. p. 29 (p. 131a): diapente **spe-
 cies** per finales conficiuntur et superiores. *al.* OLIVA 19. *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 10: Media item tetrachorda, finalium
 dico et superiorum, si conferantur, omnes diapente **species** eo-
 45 dem naturae et ordinis decore nascuntur. Nam prima finalium
 et prima superiorum continent primam et utriusque tetrachor-
 di secundae secundam, tertiae tertiam et quartae concludunt
 quartam. *al.* ARIBO 82 p. 23: finales determinant species dia-
 50 tesseron, incipiunt species diapente, superiores finiunt **spe-
 cies** diapente, incipiunt species diatesseron. *al.* COMM. Guid. 3 p. 108. *al.* LIB. SPEC. 66 p. 37. *al.* ANON. Lips. p. 155:
 Si enim primam **speciem** diapente a prima gravium colliga-
 mus, secundam, quae constat ex semitono et tribus tonis,
 non inveniemus. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a. *al.* FRUT. brev. 5 p. 46. *al.* FRUT. ton. p. 113. PS.-OSBERN. 79.
 ANON. Wolf p. 197. *al.* QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr. *al.* THEOG. METT. 31, 1 descr. (p. 192b). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 3. GUIDO AUG. 95 descr. *al.* ANON. La Fage I 5, 23. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 34, 14. *al.* PS.-THOMAS AQU. I 78-85. ENGELB. ADM. 3, 17, 8 descr.: figura ... generationis
 60 **specierum** dyapente. *al.* WALT. ODINGT. 3, 8, 7. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 91: Sed ipsi (sc. Bernardus et alii) possent
 dicere: volumus constituere hanc quartam **speciem** dyapente
 (sc. ·G·D·) per ·h· secundum acutum, ut non sit prima ut
 65 hic: (sequitur exemplum). Tunc dicimus, quod non erit dis-
 similis ab illa **specie** dyapente, quae est ab ·F· gravi ad ·c·

acutum, per dispositionem primi ·b· acuti, nam utraque formatur ex duobus tonis et semitonio et tono. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 29, 4: Boethius autem, ut supra visum est, diapente **species** descendendo sic disponit: primam a paramese in hypaten meson, secundam a mese in lichanon hypaton, tertiam a lichano meson in parhypaten hypaton, quartam a parhypate meson in hypaten hypaton. Haec autem **specierum** diapente dispositio non placet aliis propterea, quia quaelibet **species** diapente claudere debet in se tres tonos cum semitonio, sic et diapente. Quarta autem tacta **species** non claudit in se nisi duos tonos cum duobus minoribus semitoniis, qui a diapente deficiunt in maiore semitonio. ... Hoc igitur advertentes Guido sequacesque sui in tetrachordo gravium diapente **species** non disposuerunt, sed in tetrachordo finalium, in quo totalis non emergit defectus. IAC. LEOD. spec. 6, 30, 4: Possunt autem diapente **species** disponi in tetrachordo superiorum per symmenon vel ·b· molle. *al.* QUAT. PRINC. 3, 23. *al.* COMM. Boeth. II p. 290, 1. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 100. IOH. OLOM. 7 p. 34. IOH. CICON. mus. 2, 2 p. 240, 17. UGOL. URB. 1, 29, 13. *al.* GEORG. ANS. 2, 102. THOM. BAD. p. 93. TRAD. Holl. XI 2, 107. *al.* TRAD. Holl. XXIV 8, 127. *al.* TRAD. Holl. III 5, 72. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 4, 11. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 2, 4. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 8. FR. GAFUR. op. 5, 7. *al.* BART. RAM. 1, 3, 1 p. 53. *al.* NICOL. BURT. 1, 21, 124. BONAV. BRIX. 15, 58. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 2. *al.* GUILL. POD. ench. 34 p. 393. GUILL. POD. 1, 21. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* COMPEND. MUS. 117. *al.*

c nach der Intervallabfolge spezifiziert — specified according to the succession of intervals

[s.X-XI] ALIA MUS. 18 p. 109. TON. Leod. pr. 17: Diapente autem consonantia distinguitur per pentachorda, quae et ipsa quatuor habet **species**: et prima quidem progreditur per tonum, tonum, semitonium et tonum; secunda per tonum, semitonium, tonum et tonum; tertia per semitonium et tres continuos tonos; quarta per tres continuos tonos et semitonium. ANON. Bernh. 1, 49-52. BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Diapente vero **species** prima ... tono, semitonio, ditono (sc. continetur); secunda ... semitonio et tribus tonis ...; tertia ... tribus tonis et semitonio ...; quarta ... ditono, semitonio et tono]. *al.* OLIVA 19. *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 18: prima diapente **species** habet semitonium post tonum, postea ditonum, secunda in primo, tertia in ultimo, quarta post ditonum, postea tonum. *al.* ARIBO 9 p. 26: Diapente prima **species** constat ex trocheo et spondeo suspensa ...; deposita constat ex spondeo et iambo ... Secunda intensa ex epitrito primo ... remissa ex spondeo et trocheo ... Tercia ascendens ... ex spondeo et trocheo; descendens ... ex epitrito primo. Quarta ascendens ex spondeo et iambo ... descendens ... ex trocheo et spondeo (inde QUAEST. MUS. 1, 21 p. 58). *al.* LIB. SPEC. 56 p. 36: De **speciebus** diapente. Quot **species** habet diapente? Quattuor. Et unde componuntur? De tono, semitonio, tono et tono vel semitonio, tono, tono et iterum tono vel tono et tono, semitonio et tono vel ex tribus tonis et uno semitonio. *al.* ANON. Lips. p. 155. PS.-GUIDO arithm. p. 60. FRUT. brev. 5 p. 46. [s.XII] TRAD. Guid. 3. GUIDO AUG. 95 descr. *al.* ANON. La Fage I 5, 23. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 34, 14. *al.* ANON. Ratisb. 3, 9: Octavus modus, qui dyapente dicitur, est ascensus vel descensus unius vocis ad quintam, ubi sit inclusum semitonium et habet quatuor **species**, scilicet re la, mi mi, fa fa, ut sol. AUGUST. MIN. 147. ENGELB. ADM. 3, 17, 8 descr. ENGELB. ADM. 4, 3, 14: licet tamen audibilibus et tolerabilior sit consonancia, ubi dytonus semitonium sequitur vel precedit; sed in secunda et tertia **specie** dyapente ... durior et asperior est fragor consonantie. *al.* WALT. ODINGT. 3, 8, 7. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 78. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 29, 2. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 94. COMM. Boeth.

II p. 290, 1. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 100. IOH. OLOM. 7 p. 34. PROSD. plan. 2, 12 p. 112, 9. *al.* NICOL. CAP. p. 317. ANON. Claudifor. 6, 4, 11-14. UGOL. URB. 1, 29, 5. *al.* GEORG. ANS. 2, 102. THOM. BAD. p. 93. TRAD. Holl. XI 2, 107. TRAD. Holl. II 3, 103 (sim. TRAD. Holl. V 3, 129. TRAD. Holl. XIII 3, 159 comm. TRAD. Holl. XXII 6, 50. TRAD. Holl. XVII 167. TRAD. Holl. XIV 9, 44). TRAD. Holl. III 5, 72. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 4, 9. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, pr. 5. *al.* IOH. TINCT. exp. 8, 16. FR. GAFUR. op. 5, 7. NICOL. BURT. 1, 20, 105. *al.* BONAV. BRIX. 14, 61. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 7, 5. *al.* GUILL. POD. ench. 26 p. 389. *al.* GUILL. POD. 1, 21. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 6. COMPEND. MUS. 94. *al.* TRAD. Holl. XVI 2, 34. TRAD. Holl. XVII 165. CONTRA. Est autem p. 366a.

15 *d als konstitutives Element der Kirchentonarten — as structural element of the modes*

[s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 8 (cf. col. 1316, 53. sim. BERNO prol. 6, 1-14. COMM. Boeth. II p. 312, 19 - 314, 1). BERNO ton. p. 75a (inde UDALSC. 1. TON. Baumg. 1, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 9. IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 3. COMPIL. Salisb. 60). *al.* HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b): Omnis subiugalis a sua gravi propria diatesseron specie ad finalem suum, a finali vero eadem diapente **specie**, qua et magister, ascendit. *al.* OLIVA 113. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 21: Quivis enim autenticorum supra finalem suum in quinto loco, id est in propria **specie** diapente incipit, praeter solum deuterum, qui propter imperfectionem semitonii, immo propter metam et sedem troporum se transfert ab secunda sui principali chorda in ·c·. WILLEH. HIRS. 37 (c. 36), 1: Qualiter tres subiugales **species** diapente infra finales habeant. *al.* ARIBO 70 p. 54. COMM. Guid. 22 p. 126 (cf. col. 1317, 7). *al.* LIB. SPEC. 23 p. 48. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a. *al.* FRUT. ton. p. 113. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 76. *al.* QUAEST. MUS. 1, 18 p. 39. *al.* THEOG. METT. 20, 2 (p. 190a). *al.* UDALSC. 21. *al.* TON. Baumg. 2, 1. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 192. *al.* [s.XIII] PS.-THOMAS AQU. I 78-85. ENGELB. ADM. 4, 12, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 186: Debet namque cantari septimus tonus semper per ·b· quadrum, cuius ratio est, quia, si per ·b· rotundum cantaretur, tunc nulla essentialis differentia inter ipsum et primum esset, nam ambo ex eisdem **speciebus** dyapente et dyatessaron formarentur; preterea non est aliquis tonus, cui in suo ascensu possit applicari quarta **species** dyapente, nisi huic et suo subiugali. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 46, 8: Hoc enim commune est modo authentico et plagali suo, ut in eadem **specie** diapente conveniant. IAC. LEOD. spec. 6, 53, 7: Primus autem tonus propterea quandoque potest uti ·b· rotundo, quia non obviat **speciei** diapente, cui innitur ... Quantum autem ad ceteros quattuor tonos cantus per ·b· molle minus valet, minus habet locum, quia amplius repugnat **speciebus** diapente et diatessaron, quibus innitur. IAC. LEOD. spec. 6, 54, 25: Est igitur convenientius, ut cantus notentur in propriis finalibus quam in affinalibus, si perfecte debeant observare suas diapente proprias **species** et diatessaron. *al.* COMM. Boeth. II p. 312, 25. ANON. La Fage II p. 424. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 5 p. 256, 23: Inter superiores vero et inferiores species diatessaron quattuor sunt **species** diapente, quae semper communes sunt in autenticis et in plagalibus. *al.* PROSD. plan. 2, 12 p. 114, 5 (cf. col. 1317, 31). *al.* NICOL. CAP. p. 317. *al.* UGOL. URB. 1, 50, 19: Tropus, tonus sive modus est quam plurimum vocum ex diapente ac diatesseron ordinatis **speciebus** debite coniunctarum in acumine et gravitate distantium ac per arsyn et thesyn congrua neumarum forma constitutarum conveniens dispositio. *al.* THOM. BAD. p. 93. *al.* TRAD. March. 377. *al.* TRAD. Holl. XXIV 16, 79 descr. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 7: Divisus est ergo primum antiquus protus a suo fine per diapente sursum sicut

et deuterus, tritus ac tetrardus et per diatessaron desuper, et factus est primus autenticus a ·D· gravi in ·D· acutum aut secundum modernos primus tonus in quarta specie vel constitutione diapason, divisus etiam in eadem primam diapente **speciem** desuper et in eandem primam diatessaron, sed inferius, et factus est primus plagalis aut subiugalis ab ·A· gravi in ·A· acutum, qui et secundus tonus in prima specie seu constitutione diapason. *al.* IOH. TINCT. diff. 270-277. *FR. GAFUR.* extr. 8, 1, 1. *al.* IOH. TINCT. nat. 13, 2: Si vero aliquis octo tonorum praedictorum a principio usque ad finem ex **speciebus** diapente ac diatessaron sibi modo, quo diximus, attributis non fuerit formatus (*ms. Bruxelles II 4147; ed.: formatur*), immo **speciebus** unius alterius aut plurium commisceatur, huiusmodi tonus commixtus vocabitur. *al.* *FR. GAFUR.* op. 5, 7. *BART. RAM.* 1, 3, 2 p. 55: Graeci et etiam nostri antiqui tantum quatuor esse dicunt modos, quia **species** diapente quadruplex est. Et sic prima **species** appellatur protus Graece, quod Latine primus interpretatur; secunda deuterus Graece, Latine secundus; tertia tritus Graece, Latine tertius; quarta tetrardus Graece, Latine quartus. *al.* *NICOL. BURT.* 1, 26, 159. *BONAV. BRIX.* 15, 17. *al.* *GUILL. POD.* 4, 10. *al.* *FR. GAFUR.* pract. 1, 7. *al.* *COMPEND. MUS.* 102. *al.* *COMPIL. Salisb.* 61. *al.* *ANON. La Fage III* p. 245. *al.* *TRAD. Holl.* XVII 298 (*cf.* *BERNO* ton p. 81b). *al.*

4 *die Oktavespecies betreffend* — with respect to the species of octave

a *ohne nähere Bestimmung* — without further qualification [*s. VI*] *BOETH. mus.* 4, 14 p. 338, 15: habebit ... diapason ... **species** septem. *al.* [*s. IX-XII*] *GLOSS. Boeth. mus.* 4, 14, 98b. *al.* [*s. X*] *INCH. UCHUB.* 491. *ALIA MUS.* 67 p. 138. *al.* *TON. Leod. pr.* 24. *GLOSS. Boeth. mus.* III 55. *al.* [*s. XI*] *BERNO* prol. 5, 16 app. crit. (*inde* *PS.-BERNO* mon. 7, 7) *al.* *HERMANN. mus.* p. 30 (p. 131b). *al.* *WILLEH. HIRS.* 10 (c. 9), 1. *al.* *ARIBO* 90 p. 35: Sed cum species diapason constituantur ex speciebus diapente et diatessaron, non possunt fieri plures, quam partium **species** (*inde* *QUAEST. MUS.* 1, 12 p. 24). *al.* *COMM. Guid.* 95 p. 108. *al.* *LIB. SPEC.* 59 p. 36: De **speciebus** diapason. Quot **species** habet diapason? Septem. Quas? Tres habet **species** ex diatessaron et quattuor ex diapente, simul iunctae fiunt septem. *VERS. Ars humanas* p. 112a. *PS.-GUIDO arithm.* p. 58a. *FRUT. brev.* 5 p. 46. *ANON. Wolf* p. 196. *al.* *QUAEST. MUS.* 1, 12 p. 24. *al.* *THEOG. METT.* 12, 4 (p. 187b). *al.* [*s. XII*] *GUIDO AUG.* 212. *al.* *TON. Gratianop.* p. 12. *ANON. La Fage I* 5, 31. *al.* *THEINR. DOV.* 3, 9 p. 274, 20. *al.* [*s. XIII*] *MUS. MAN.* 41, 14. *al.* *VERS.* Postquam pro 251. *ENGELB. ADM.* 2, 25, 18: Diversificantur autem et differunt ille VII **species** dyapason secundum diversitatem ordinationis suarum parcium et specierum ipsarum parcium. *ENGELB. ADM.* 4, 11, 1: Qualiter secundum quosdam sint VII **species** dyapason, secundum alios VIII°. *al.* *WALT. ODINGT.* 3, 1, 2. *al.* [*s. XIV*] *IAC. LEOD. spec.* 4, 16, 16: annexuit tamen Ptolomaeus ipsi diapason **speciem** unam, ut haberet diapason species octo. *al.* *HUGO SPECHTSH. comm.* p. 52. *QUAT. PRINC.* 3, 28. *COMM. Boeth. II* p. 290, 31. *al.* [*s. XV*] *TRAD. Holl.* VIII 14, 2 (*sim.* *TRAD. Holl.* III 5, 127). *al.* *IOH. CICON. mus.* 1, 45 p. 176, 3: Omnis ... diapason ex octo vocibus, septem intervallis, quinque tonis et duobus semitonis, sex interruptionibus, septem **speciebus**, binaria divisione et dupla proportionem consistit. *al.* *UGOL. URB.* 1, 36, 13. *al.* *GEORG. ANS.* 2, 67: Diapason autem consonantie **species** septem existunt: totidem quidem modis duo emittonia tonis quinque admisceri notum est. Semper enim ex diatessaron et diapente componitur; quarum tres et quattuor species aggregate septem diapason componunt **species**. *PS.-GUIDO corr.* 17. *TRAD. Holl.* XI 2, 145. *al.* *TRAD. Holl.* XXIV 8, 127. *IOH. LEGR. rit.* 1, 1, 3, 31. *al.* *TRAD. Holl.* VII 3, 185 (*sim.* *TRAD. Holl.*

XIII 3, 212 comm.). *TRAD. Holl.* XIII 3, 247 comm. *al.* *IOH. LEGR. tac.* p. 416a. *IOH. TINCT. nat.* 1, 12. *al.* *FR. GAFUR.* op. 5, 1. *al.* *BART. RAM.* 1, 2, 8 p. 51. *al.* *NICOL. BURT.* 1, 22, 128. *BONAV. BRIX.* 8, 30. *FR. GAFUR. theor.* 5, 8, tit. *al.* *GUILL. POD.* 1, 22. *al.* *FR. GAFUR. pract.* 1, 7.

b *im Tonsystem lokalisiert* — situated within the tonal system

[*s. VI*] *BOETH. mus.* 4, 14 p. 339, 5: Diapason vero consonantiae septem erunt **species** hoc modo: Prima ab eo, quod est O, ad G, secunda ab eo, quod est N, ad F, tertia ab eo, quod est M, ad E, quarta ab eo, quod est L, ad D, quinta ab eo, quod est K, ad C, sexta ab eo, quod est I, ad B, septima ab eo, quod est H, ad A. *al.* [*s. IX-X*] *ALIA MUS.* 137 p. 198 (*inde* *ANON. Bernh.* 2, 83). *al.* [*s. X-XI*] *BERNO* prol. 5, 15: Si enim a proslambanomenos incoeperis, usque in mese prima **species** erit, sicque semper semitonio vel tono altius per ordinem repetendo septimae **speciei** finis in paranete yperboleon erit. *al.* *PS.-BERNO* mon. 11, 3. *al.* *HERMANN. mus.* p. 31 (p. 131b): Unde necesse est, ut, cum superiores gravium excellentes octavae sint finalium, quatuor diapason **species** inceptae a gravibus finiantur in superioribus, eademque repetitae a finalibus terminentur in excellentibus. *al.* *OLIVA* 19. *WILLEH. HIRS.* 10 (c. 9), 9: Igitur si tetrachordum principale ac superius e regione compares et iungas finali medietatum et vinculorum vice interposito, quatuor **species** diapason exinde quali desideras naturalis ortus et ordinis decore procedent. Denique prima **species** diapason a prima gravium ·A· et a prima superiorum ·a· continetur ... Secunda item ab utriusque tetrachordi secundis, id est ·B·b·, comprehenditur ... tertia a tertiis, id est ·C· et ·c· ... Quarta item a quartis, id est ·D· et ·d·, includitur ... Item tetrachordum finale et excellens superiori ea mediante, si e diverso conferas, aliae quatuor **species** diapason consimili naturae ornatu apparebunt. Prima item diapason **species** a prima finalium ·D· et a prima excellentium ·d· ... continetur ... secunda ab utriusque tetrachordi secundis, id est ·E· et ·e·, cohibetur ... Tertia a tertiis, id est ·F· et ·f·, constringitur ... Quarta item a quartis, id est ·G· et ·g·. *WILLEH. HIRS.* 25 (c. 24), 4: Ordo **specierum** diapason secundum positionem litterarum in monochordo. *al.* *ARIBO* 21 p. 27: Prima **species** diapason constat a prima gravium, prima finalium, prima superiorum. *al.* *COMM. Guid.* 39 p. 111: Hae **species** diapason sequuntur se per ordinem ab ·A· in ·G·, ut sint septem **species** diapason secundum VII graves litteras. *al.* *LIB. SPEC.* 70 p. 38. *al.* *ANON. Lips.* p. 156. *PS.-GUIDO arithm.* p. 58a. *al.* *FRUT. brev.* 7 p. 53. *al.* *FRUT. ton.* p. 113. *al.* [*s. XI-XII*] *ANON. Wolf* p. 221 (*inde* *QUAEST. MUS.* 1, 7 p. 16). *al.* *QUAEST. MUS.* 1, 13 p. 25. *THEOG. METT.* 17, 3 (p. 189a). *al.* *TRAD. Guid.* 3. *GUIDO AUG.* 103 descr. *al.* *TON. Seligenst.* p. 112. *al.* [*s. XIII*] *MUS. MAN.* 36, 15-21. *al.* *HIER. MOR.* 20, 98 (p. 155) (*cf.* *BOETH. mus.* 4, 17 p. 347, 23). *PS.-THOMAS AQU.* I 78-85. *ENGELB. ADM.* 3, 19, 13. *al.* *WALT. ODINGT.* 3, 9, 15. [*s. XIV*] *IAC. LEOD. spec.* 4, 16, 8: Ipsius vero diapason septem **species** sic in descendendo formentur: Prima sit a ·g· quarta decima in ·G· septimam; secunda ab ·f· tertia decima ad ·F· sextam; tertia ab ·e· duodecima ad ·E· quintam; quarta a ·d· undecima ad ·D· quartam; quinta a ·c· decima ad ·C· tertiam; sexta a ·b· nonam ad ·B· secundam; septima ab ·a· octava ad ·A· primam. *IAC. LEOD. spec.* 6, 14, 2: A ad H ... sit prima et principalis ipsius diapason **species**; secunda vero **species** est inter B et I, tertia inter C et K, quarta inter D et I, quinta inter E et M, sexta inter F et N, septima inter G et O. *al.* *COMM. Boeth. II* p. 290, 31. *al.* [*s. XV*] *TRAD. Holl.* VIII 14, 14: Incipiendo nempe a ·Γ· Greco usque ad ·G· grave ... dyapason decantatur ... Secunda **species** dyapason inter ·A· grave inclusive et ·a· minutum exclusive continetur (*sim.* *TRAD. Holl.* XI 2, 161). *IOH. CICON. mus.* 2, 7 p. 246,

2: Prima vero **species** diapason est a lychanos hypaton ad paranete diezeugmenon. ... Secunda **species** diapason est ab hypate meson ad nete diezeugmenon. ... Tertia **species** diapason est a parhypate meson ad trite hyperboleon. ... Quarta **species** diapason est a lychanos meson ad paranete hyperboleon. ... Quinta **species** diapason est a mese ad proslambanomenos. ... Sexta **species** diapason est a paramese ad hypate hypaton. ... Septima **species** diapason est a trite diezeugmenon ad parhypate hypaton. ... Octava **species** diapason est a paranete diezeugmenon ad lychanos hypaton. *al.* UGOL. URB. 1, 36, 16. *al.* GEORG. ANS. 2, 67: Prima siquidem **species** est, quam netehyperbolaion acutior cordula sonat supra mesem. Secunda, quam paranetehyperbolaion ad licanosmeson. Tertia, quam tritehyperbolaion ad parhypatemeson. Quarta, quam netediezeugmenon ad hypatemeson. Quinta, quam paranetediezeugmenon ad licanoshypaton. Sexta, quam tritediezeugmenon ad parhypatehypaton. Septima, quam paramese ad hypatehypaton. *al.* TRAD. HOLL. XI 2, 162 descr. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 7, 8. *al.* TRAD. HOLL. XIII 3, 248 comm. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 1 p. 52. *al.* NICOL. BURT. 1, 22, 129 descr. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 14. *al.* GUILL. POD. 1, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* COMPEND. MUS. 101.

c nach der Intervallabfolge spezifiziert — specified according to the succession of intervals

[*s.IX-X*] ALIA MUS. 19 p. 110: Prima itaque **species** (*sc. diapason*) tertio et sexto loco utitur semitonio, secunda quarto et septimo, tertia primo et quinto, quarta secundo et sexto, quinta tertio et septimo, sexta primo et quarto, septima secundo et quinto, octava sicut et prima tertio et sexto. *al.* [*s.XI*] OLIVA 19. [*s.XII*] TRAD. GUID. 3. GUIDO AUG. 114: Prima nanque **species** (*sc. diapason*) post suum diapente habet semitonium. Quarta, ex qua procreatur, tonum. Secunda post suum diatessaron habet semitonium. Quinta tonum. Tercia post duos primos tonos habet semitonium. Sexta tonum. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 36, 15-21. WALT. ODINGT. 3, 9, 27. [*s.XIV*] COMM. BOETH. II p. 298, 36. *al.* [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 14, 3-9 (*sim.* TRAD. HOLL. XI 151-157. TRAD. HOLL. III 5, 128-134). GUILL. POD. 4, 5.

d als konstitutives Element der antiken Transpositionsskalen bzw. der Kirchentonarten — as structural element of the ancient transpositions in the Greek tonal system, or of the modes

[*s.VI*] BOETH. MUS. 4, 15 p. 341, 19: Ex diapason igitur consonantiae **speciebus** existunt, qui appellantur modi, quos eosdem tropos vel tonos nominant (*inde* HIER. MOR. 20, 78 (p. 154). IAC. LEOD. spec. 6, 35, 8. IOH. CICON. MUS. 2, 11 p. 260, 12. ANON. GEMNIC. 3, 1, 17). *al.* [*s.IX-X*] ALIA MUS. 15 p. 107: Erit ergo primus modus omnium gravissimus videlicet hypodorius ex prima **specie** diapason ... Secundum modum hypophrygium secunda **species** diapason efficit ... Tertium modum hypolydium tertia **species** diapason determinat ... Quartum modum dorium quarta **species** diapason reddit ... Quintus modus phrygius quinta **specie** diapason finitur ... Sextum nihilominus modum lydium sexta **species** diapason exerit ... Septimum quoque modum mixolydium septima **species** diapason informat. ALIA MUS. 134 p. 196: qui singuli (*sc. tropi*) a suis finalibus deorsum pentachordo, quod est diapente, differunt. Superius vero tetrachordum, quod est diatessaron, requirunt, ut unusquisque suam **speciem** diapason teneat, per quam evagando sursum ac deorsum libere currat (*inde* ANON. BERNH. 2, 80). ALIA MUS. 143 p. 202: Tandem octavus tropus tenet eandem **speciem** diapason quam et primus; tamen eo differt, quod ille habet ·m· mediam chordam suae qualitatis custodem, hic vero ·o· sub prota nomine. *al.* [*s.X-XI*] ANON. BERNH. 2, 108. *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit. (*inde* PS.-BERNO mon. 11, 26). *ibid.* *al.* PS.-BERNO mon.

11, 3. *al.* HERMANN. MUS. p. 25 (p. 129a): Nam cum omnis autenticus a propria finali incipiens propria diapason **specie** per superiores in suam transeat excellentem, omnis quoque subiugalis a sua gravi per finales in suam ascendat superiorem (*inde* ANON. WOLF p. 217. QUAEST. MUS. 1, 8 p. 17). *al.* WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 24: illa, quae priorum quatuor **specierum** diapason prima est, in subiugalem prota convertitur, secunda in subiugalem deuteri ... Similiter illa, quae in sequentibus quatuor **speciebus** prima est, quae inter ·D· et ·d· continetur, in autenticum protum transfertur, secunda in autenticum deuterum et item caeterae duae in remanentes duos. *al.* ARIBO 95 p. 36: Quatuor **species** sunt diapason autenticarum, quatuor plagalium, quae complent octonarium. *al.* COMM. GUID. 51 p. 128: ab ·E· in ·e· ..., quae **species** diapason naturalis est authento deuterio. *al.* LIB. SPEC. 27 p. 49. COMPIL. CASIN. 237-243, 7. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 7, 1. PS.-GUIDO arithm. p. 58a. *al.* FRUT. brev. 7 p. 51. *al.* FRUT. ton. p. 113. *al.* [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 83: Huiusmodi **species** consonantiarum trium, scilicet diapason, diapente, diatessaron ... constituunt octo modos. *al.* ANON. WOLF p. 210. *al.* QUAEST. MUS. 1, 12 p. 24: quatuor **species** diapason ita constituuntur, ut diatessaron praecedat, diapente sequatur, quae sunt plagales, quatuor autem ita, ut diapente praevia diatessaron sit assecla (*ed.*: asseda), quae sunt autenticae (*cf.* ARIBO 91 p. 35). *al.* THEOG. METT. 19, 3 (p. 190a). GUIDO AUG. 205. *al.* TON. GRATIANOP. p. 46. ANON. LA FAGE I 7, 14. *al.* TON. SELIGENST. p. 112. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 3, 14. *al.* HIER. MOR. 20, 71 (p. 154). *al.* PS.-THOMAS AQU. I 78-85. IOH. GROCH. 223. ENGELB. ADM. 4, 12, 1: Ex quibus consonantiis et in quibus litteris et **speciebus** dyapason decantetur tonus primus et secundus. *al.* WALT. ODINGT. 3, 9, 12. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 9. IAC. LEOD. spec. 4, 16, 16: secundum antiquos modi vel toni sumuntur et numerantur secundum **species** ipsius diapason. IAC. LEOD. spec. 6, 33, 7: **species** tonorum parium sive plagalium, secundi scilicet, quarti, sexti et octavi, secundum Guidonis expositores, a vocibus tetrachordi gravium sumunt initium et in vocibus tetrachordi superiorum terminantur. Modorum vero quattuor authenticorum sive imparium, idest primi, tertii, quinti et septimi, **species** incipiunt a vocibus tetrachordi finalium et in vocibus terminantur tetrachordi excellentium. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 7: quia eadem diapason **species** primo modo servit et octavo, sed in fine distinguitur. *al.* QUAT. PRINC. 3, 2, 8. COMM. BOETH. II p. 308, 4: Modi ... ex **speciebus** diapason nascuntur. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. MUS. 2, 13 p. 264, 16: Octo enim prediximus esse **species** diapason, de quibus octo modi tonorum originem sumpserunt, ut Bernardus refert. Ex prima namque et quinta oritur autentus protus et plagis prota. Ex secunda et sexta autentus deuterus et plagis deuteri. Ex tertia et septima autentus tritus et plagis triti. Ex quarta et octava autentus tetrardus et plagis tetrardi. *al.* ANON. GEMNIC. 3, 1, 15. *al.* UGOL. URB. 1, 149, 28. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 2. *al.* TRAD. HOLL. XIII 3, 249 comm. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 8. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 1 p. 54. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 8. *al.* GUILL. POD. 3, 37. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. *al.* COMPEND. MUS. 110.

5 die Undezime betreffend — with respect to the eleventh [*s.XI*] HERMANN. MUS. p. 66 (p. 149a): ex prima consonantiae illius **specie**, quae est diapason cum diatessaron, ab ·A· gravi in ·d· acutum (*inde* WILLEH. HIRS. 14 (c. 13), descr.). [*s.XII*] THEINR. DOV. 3, 7 p. 252, 25. *al.*

6 die Doppeloktave betreffend — with respect to the double octave [*s.XI*] OLIVA 92: Ex diapason igitur speciebus, cui adeo cuncta persequendi studium fuerit, cognoscere poterit bis diapason **species** non posse ignorari. In cuius etiam corporis octo tro-

porum substantiam consistere cernimus fundamentis. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 2 p. 230, 7. al. [s.XV] GUILL. POD. 1, 24: De bisdiapason consonantia et eius **speciebus**. ... Et quoniam duplicem esse diapason aperte monstratur, quindecim vocibus eam ob rem quattuordecim intervallis, totidem **speciebus**, decem tonis et quattuor semitonis, vigintiocto voces habentibus constare preclarum est.

7 die kleine Terz betreffend — with respect to the minor third

[s.XI] LIB. SPEC. 46 p. 35: Semiditonus habet **species**? Utique. Quot? Duas. Quas? Prima **species** semiditoni est ex tono et semitono ... Secunda **species** semiditoni constat ex semitono et tono. al. IOH. COTT. mus. 8, 11. [s.XII] TRAD. Guid. 3. GUIDO AUG. 87-88. ANON. La Fage I 4, 4. al. THEINR. DOV. 3, 7 p. 240, 4. al. [s.XIII] MUS. MAN. 3, 6: De semiditono et **speciebus** eius (sim. MUS. MAN. 33, 1). MUS. MAN. 33, 9: Prima namque **species** (sc. semiditoni) ... re fa. Secunda **species** ... mi sol. al. PS.-THOMAS AQU. I 66. AUGUST. MIN. 122. ANON. Ratisb. 3, 5. ENGELB. ADM. 2, 22, 11: Semidytioni vero sunt due **species**, cum habeat tres voces. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 16, 21: inter gravem vocem primae **speciei** ipsius semiditoni et acutam secundae **speciei** ipsius semiditoni est diatessaron. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 82 (sim. TRAD. Holl. X C 113. TRAD. Holl. XI 2, 80. TRAD. Holl. III 5, 56. TRAD. Holl. XV 7, 57). IOH. OLOM. 7 p. 32. GOB. PERS. p. 184b. ANON. Claudifor. 6, 4, 2-4. TRAD. Holl. IV 34. TRAD. Holl. VI 7, 19. NICOL. BURT. 1, 21, 121: cadit (sc. semidytionus) inter ·d· et ·f· grave. Item inter ·e· et ·g· grave cum similibus. Secundum vero voces Guidonis inter re et fa et inter mi et sol habetque dumtaxat **species** duas. BONAV. BRIX. 14, 46. SZYDLOV. 7, 49. TRAD. Holl. XVI 2, 25. CONTR. Est autem p. 366a.

8 die kleine Sexte betreffend — with respect to the minor sixth

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 7 p. 242, 19: Secundum vero, quod dividitur in diapente et semitonium (sc. diapente cum semitono), non dividitur in **species**. [s.XIII] AUGUST. MIN. BV 155: semitonium cum dyapente. Huius **species** sunt III^{or}; mi fa et fa mi; mi sol et sol mi (sim. AUGUST. MIN. C 155). [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 35: Semitonium cum diapente ... habet duas **species**, quarum prima est inter ·A·re et ·F·faut in linea vel inter ·a·lamire in linea et ·f·faut in spatio, secunda inter ·E·lami in spatio et ·c·solfaut vel inter ·e·lami in linea et ·cc·solfat.

9 die Duodezime betreffend — with respect to the twelfth [s.XII] THEINR. DOV. 3, 8 p. 274, 3. al. [s.XV] GUILL. POD. 1, 23: De diapason diapente consonantia et eius **speciebus**. ... Erit igitur diapason diapente vocum duodecim, undecim intervallorum, octo tonorum et trium semitoniorum. Ac per hoc secundum numerum intervallorum undecim **species** viginti duas voces amplectentes habere debuit. *ibid.* al.

10 die kleine Septime betreffend — with respect to the minor seventh

[s.XIII] ANON. Ratisb. 3, 12: semidytionus cum dyapente ... habet easdem **species**, quas habet semidytionus, scilicet re fa, mi sol.

IV für die Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) in der Psalmodie — for the differentiae ('saeculorum amen' formulas) in psalmody

[s.XII] TON. VATIC. 12, 5 p. 206: Tercius hac **specie** tonus appellatur aperte: euouae (cum melodia) (inde ANON. Ratisb. 8, 3, 9: tonus est modulandus aperte. ANON. Gemnic. 3, 3, 78. TRAD. Holl. XXIV 17, 100). TON. VATIC. 12, 10 p. 228: Quinta subit **species** ut: „In eternumve Deoque euouae“ (cum melodia). [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 487: Primus (sc.

tonus) habet sub se **species**, sicut lego, quinque. / Alter habet nullam, ternus subdit sibi ternam, / quattuor et quartus, unam quintus, quoque sextus. / Septimae bis binas octavaeque tot superaddas. HUGO SPECHTSH. 499: Dicta sed extrema **species** tibi sit peregrina. HUGO SPECHTSH. 518: Neumas finales communes octo tonorum / per varias **species** istinc ex ordine discas.

V für Hexachordgattungen — for genera of hexachords

[s.XIII] MUS. MAN. 25, 4: **species** seu proprietas h quadratae. al. WALT. ODINGT. 5, 5, 2: si cantilena unius **speciei** sex notas ascenderit, mutatur in aliam **speciem**, scilicet, si ultra sex notas ascenderit, ut verbi gratia ·G· gravis tres habet notas tamen unisonas. Si autem cantus sit proprius, utpote a ·C· veniens et ad ·b· rotundam debeat ascendere, fiet mutatio a proprio cantu ad b mollem. [s.XV] TRAD. Holl. XIII 1, 67 comm. al. TRAD. Holl. VII 2, 5: sunt tres **species** principales in cantu, scilicet cantus h duralis et cantus naturalis et cantus b mollis. LAD. ZALK. 3, 3: In hac diffinitione excluditur cantus irregularis et ergo de tali non est mihi cura, cum artis musice regulis non subiaceret, sed solum de regulari, qui habet tres **species**, scilicet b duralem, id est enarmonicam, naturalem, id est dyatonicam, et b mollem, id est cromaticam. Et quamvis sunt **species** distincte, cum prima, scilicet b duralis, in nostro monochordo ter resumitur, secunda **species**, scilicet naturalis, bis resumitur, tertia **species**, scilicet b mollis, eciam bis resumitur. Nihilominus tamen iste **species** in nostro manuchordo mixtim complicantur.

VI für Modalrhythmen — for modal rhythms

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 11, 4: discantus est aliquorum diversorum cantuum sonantia secundum modum et secundum aequipollentis sui aequipollentiam per concordantiam. Et sunt tot **species** sicut et in modo a parte aequipollentis, qui dicitur secundus cantus, quot a parte tenoris, qui dicitur primus cantus. Et sunt sex **species**. ANON. Emmeram. pr. p. 82, 27. ANON. Emmeram. 1 p. 110, 31: quinta **species** habet fieri ex omnibus longis. ANON. Emmeram. 2 p. 184, 23: in primis, quid sit modus sive **species**, videamus. ANON. Emmeram. 2 p. 188, 42: praedictarum sex **specierum** tres in recta mensura se habentes et tres ultramensurabiles nuncupantur. al. [s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 6, 6: possunt cantandi quinque **species** assignari. Una ex omnibus perfectis, alia ex binario praecedente et unitate subsequente: et sunt primus modus, cum similes sint in pausis. Secunda <**species**> ex unitate praecedente et binario subsequente. Tertia ex prima et secunda collecta, videlicet ex perfecto praecedente unitate duplici subsequente, quarum ultima unitatum significatione binarium praesentat. Quarta **species** fit econtra. Quinta fit ex omnibus unitatibus et fractionibus earundem (inde IAC. LEOD. spec. 7, 24, 15). al. ANON. Barcin. I p. 22: Item magistri predicti posuerunt VI **species** sive modos cantus organici. Primus modus est ex longa et brevi. Secundus ex brevi et longa. Tertius ex longa et duabus brevibus. Quartus ex duabus brevibus et longa. Quintus ex omnibus longis. Sextus pro maiori parte ex omnibus semibrevibus. Septimus ex brevibus.

VII für Solmisationssilben — for solmisation syllables

[s.XIII] AUGUST. MIN. BV 80: **Species** autem sive voces sunt VI, quarum prima est ut, secunda re, tertia mi, quarta fa, V^a sol, VI^a la. [s.XV] TRAD. Holl. VI 6, 7.

VIII für Melodieabschnitte — for melodic segments

[s.XIV] MARCH. luc. 13, 1, 4: sicut sunt diversi modi sive toni, sic sunt diversa principia, distinctiones, **species**, pneume et finales, nam modos per **species** iudicamus, et **species** per distinctiones cognoscere nos oportet (inde FR. GAFUR. extr. 8, 7, 1. BONAV. BRIX. 19, 2). MARCH. luc. 13, 1, 6: Signa enim, que habent distinguere **species** inter se, sunt lineae protractae infra per spacia et lineas, que pause dicuntur. Ubi-

cunque enim pausa fit, innuitur nobis desistere a cantare, et hee pause debent distinguere **species** et ipsas diversificare secundum quod in diversis tonorum cantibus ordinatur (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 7, 3. BONAV. BRIX. 19, 4). MARCH. luc. 13, 1, 14: secundum Ysidorum pneuma est coniunctio notarum in quolibet modorum, que cantum format, distinguit, copulat et concludit. Sed quia **species** et pneume supradicte sunt ex diversis notarum nominibus constitute, ideo videre necesse est de signis, per que notarum figuratarum in cantibus nomina cognoscamus, que quidem claves universaliter nuncupantur (*inde* BONAV. BRIX. 19, 11). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 236, 1. *al.* PROSD. plan. 2, 14 p. 120, 17: Distinctiones etiam nominantur tales pause eo, quod per ipsas pausas **species** abinvicem distinguuntur, quod facillime per tales distinctiones **specierum** in noticiam tonorum pervenitur. UGOL. URB. 1, 46, 9. FR. GAFUR. extr. 8, 13, 3. *al.*

IX für Notenwerte der Mensuralnotation — for note values in mensural notation

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 15, 8. IOH. TORK. decl. 1, 3: Ex maxima quadrata solum una **species** constat, quae larga vocatur. Ex media quadrata duae **species** fiunt, scilicet brevis et longa. Ex suprema quadrata tres **species** fiunt, scilicet semibrevis, minima et simpla. IOH. TORK. decl. 2, 6-7 (*inde* WILLELM. 3, 47-48). *al.* IOH. HANB. sum. 3 p. 196, 5: Punctus perfectionis postpositus proximam perficit notam precedentem. Punctus suprapositus primam **speciem** illius figure denotat perfectam. WILLELM. 3, 48. IOH. VETUL. 13, 2: Nomina vero ipsarum (*sc. figurarum*) sunt haec, scilicet larga, longa, brevis, semibrevis et minima, sicut alia istarum praedictarum principalium **specierum** maior, alia minor et alia minima. IOH. VETUL. 27, 1. ANON. Kellner 5, 19: Et est notandum, quod ad quamlibet materiam ad minus requiruntur due **species**, ut ad modum brevis et longa, ad tempus brevis et semibrevis, ad prolacionem semibrevis et minima. [s.XV] THOM. WALS. 8, 16: quando duae **species** minores stant inter 2 **species** maiores vel inter punctum divisionis et **speciem** maiorem, prima est recta, secunda altera. THOM. WALS. 16, 2: si in utroque colore inveniatur eadem **species**, in uno perficitur, in alio non, vel in uno alteratur et in alio non. *al.* ANON. Couss. XII 2, 2: Capitulum secundum de notarum speciebus, quarum sunt quinque, scilicet maxima ..., longa ..., brevis ..., semibrevis ..., minima ... Sunt autem aliae tres notae, quae proprie de **speciebus** non reputantur, scilicet semiminima ..., fusa ... et semifusa ..., quia ad minimam reducuntur. ANON. Couss. XII 2, 13 (*sim.* ANON. Salisb. 2, 5). ANON. Couss. XII 2, 19: Secundum (*ms.; ed.*: Secundam) tamen plures semper musicos dicitur (*sc. nota dupla*) oblonga et hoc propter figurationem eius; et haec **species** solum quoad eius figurationem dicitur **species**, quia comprehendit sub aliis. IOH. TINCT. alt. 1, 6: ubicumque duae notae eiusdem **speciei** ternario numero subiectae inveniuntur, sola ultima earum alteratur. *al.* BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. *al.* ANON. Salisb. 15, 4: Musice dupla (*sc. proportio*) est, quando duae **species** contra unam sibi similem proferuntur, similiter canuntur ut duae minimae contra unam minimam vel duae semibreves contra unam semibreve et cetera de aliis **speciebus** *eqs.* *al.* CONTR. Prima regula 38: sincopa potest dari in minima seu per quantitatem minimae vel in semibrevis, sed in altiori **specie** non, quia dissonantia in altiori **specie** nullo modo, id est in morosiori nota, abscondi potest.

species absoluta *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die einer beliebigen Kirchentonart zugeordnet werden kann — term for a species of fourth or fifth, which can be assigned to any mode*

[s.XV] UGOL. URB. 1, 46, 3: **specierum** diatessaron et diapente quaedam dicitur initialis, quaedam terminalis, ... quae-

dam **absoluta** ... **Absoluta species** est, quae alicuius toni propria non est et omni convenire potest ut hic: (*sequitur exemplum*).

species aggregata - species disgregata *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die schrittweise bzw. mit Sprüngen versehen ausgeführt wird — term for a species of fourth or fifth, which is set out stepwise, or is set out with leaps*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; ... alia **aggregata**, alia **disgregata** ... **aggregata**, que aggregat omnes sonos suos in uno intervallo ut hic: (*sequitur exemplum*); **disgregata**, que disgregat eius sonos ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-9). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8 - 260, 3.

species appositae *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die oberhalb eines anderen Intervalls angefügt wird — term for a species of fourth or fifth, which is appended above another interval*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente ... alia **apposita**, alia preposita, alia supposita ... **apposita**, que apponitur super altera ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-10). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8-17. UGOL. URB. 1, 46, 3.

species commixta *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die mit einer tonartfremden Intervallspecies verbunden wird — term for a species of fourth or fifth, which is combined with a species of interval alien to the mode*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; alia propria, alia communis; alia simplex, alia composita; ... alia **commixta**; ... **commixta**, cui additur alia species vel minus; secundum illud, quod additur, competit proprie alteri tono et non illi, cui additur, et tunc talis additio **commixta** dicitur (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-13). MARCH. luc. 11, 4, 233: Ponitur hec **species** sic interrupta proprie in primo et in octavo; si in alio ponatur, **commixta** dicitur ut hic: (*sequitur exemplum*). [s.XV] UGOL. URB. 1, 46, 12: **Commixta species** est, quae alteri speciei proprietatis alterius commiscetur. *al.* UGOL. URB. 1, 63, 13: De **commixtis** autem in tropis **speciebus** hoc notandum accipimus, quod tropi sic ad invicem sunt commixti, quod vix unum reperiri contingat, qui propriis duntaxat speciebus sit formatus (*inde* COMPEND. MUS. 145). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 28: quod quaelibet quartam diapente **speciem** in eius exordio non tamen propriam, sed alienam et, ut aiunt aliqui, **commixtam** habeat?

species communis *„gemeinsame“ Intervallspecies (als Bezeichnung für den Tonbereich, in dem sich die authentischen und plagalen Tonarten überschneiden) — ‘common’ species of interval (as term for the tonal area in which authentic and plagal modes overlap)*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 89: Dicitur enim **species communis** illa in quolibet tonorum, que incipitur in eodem spacio vel linea, ubi tonus ille terminare debet, sursumque tendit (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 10, 4. BONAV. BRIX. 15, 59). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 4 p. 368, 4: Communis est (*sc. cantus*), qui constat ex **comuni specie** diatessaron vel diapente. *al.* IAC. THEAT. 37. UGOL. URB. 1, 46, 7: **Communis species** est, quae et autentico et suo plagali potest convenire. UGOL. URB. 1, 149, 7: talis tropus aut ex **communibus speciebus** diapente et diatessaron autentico et plagali convenientibus est formatus aut ex propriis. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 5, 10. *al.* IOH. TINCT. nat. 14, 4: Dicuntur autem **species** diapente ac diatessaron **communes** illae, quae sine medio supra finem cuiuslibet toni constituuntur. *al.* BONAV. BRIX. 16, 8 (*cf.* MARCH. luc. 1, 2, 28). FR. GAFUR. pract. 1, 9: **Speciem**

comunem voco illam, quae in quovis autentico et eius placali immobilis existit iisdem scilicet chordis consyderata. Quare constat diatessaron in autentico et eius collateralis non esse **speciem comunem**, ut Marchetus asserit, quippe quae in autentico acutior, in placali locum obtinet graviores. Hic enim diatessaron sub diapente, illic supra diapenten noscitur collocata.

species composita v. species simplex - species composita; species simplex - species composita - species decomposita

species coniuncta - species disiuncta 1. Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die mit einer anderen Intervallspecies durch einen gemeinsamen Ton verbunden bzw. von einer anderen Intervallspecies durch ein dazwischenliegendes Intervall getrennt ist 2. Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die schrittweise bzw. mit Sprüngen versehen ausgeführt wird — 1. term for a species of fourth or fifth, which is combined with another species by a common tone, or which is separated from another species by an interval lying between the two 2. term for a species of fourth or fifth, which is set out stepwise, or which is set out with leaps

1 Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die mit einer anderen Intervallspecies durch einen gemeinsamen Ton verbunden bzw. von einer anderen Intervallspecies durch ein dazwischenliegendes Intervall getrennt ist — term for a species of fourth or fifth, which is combined with another species by a common tone, or which is separated from another species by an interval lying between the two

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est ... **coniuncta** aut **disiuncta** ... **Coniuncta** est, que se coniungit alteri. **Disiuncta** est, que se distinguit per intervalla.

2 Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die schrittweise bzw. mit Sprüngen versehen ausgeführt wird — term for a species of fourth or fifth, which is set out stepwise, or which is set out with leaps

[s.XV] UGOL. URB. 1, 46, 10: **Coniuncta species** est, cuius voces vel soni sine intervallo ad invicem connectuntur ut hic: (sequitur exemplum). **Disiuncta species** est, cuius species intervallo mediante iunguntur ut hic: (sequitur exemplum). al.

species coniunctiva Bezeichnung für eine Quintspecies, die sich mit einer darüberliegenden Quartspecies verbindet — term for a species of fifth, which is combined with a species of fourth lying above it

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est ... **coniuncta** aut **disiuncta** aut **coniunctiva** aut **constitutiva** ... **Coniunctiva** est, quando diapente coniungitur cum diatessaron, diapente inferius, diatessaron superius.

species constitutiva Bezeichnung für eine Quartspecies, die sich mit einer darunterliegenden Quintspecies verbindet — term for a species of fourth, which is combined with a species of fifth lying below it

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est ... **coniuncta** aut **disiuncta** aut **coniunctiva** aut **constitutiva** ... **Constitutiva** est, cum diatessaron supra diapente constitutionem facit sue diapason inferius.

species continua Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies ohne Zwischenschritte — term for a species of fourth or fifth presented by the outer notes

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente ... alia **continua**; ... **continua**, que fit ex uno intervallo ut hic: (sequitur exemplum) (inde FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-12). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8-21.

species decomposita v. species simplex - species composita - species decomposita

species disaggregata v. species aggregata - species disaggregata

species disiuncta v. species coniuncta - species disiuncta

species dura Bezeichnung für eine Intervallspecies mit unten liegendem Halbton — term for a species of interval with a semitone at the lowest position

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est ... **coniuncta** aut **disiuncta** ... aut **dura** ... **Dura** est, quando diatessaron per thesin in finem semitonium habet.

species formalis v. species naturalis - species formalis

species harmonica Bezeichnung für eine konsonante Intervallgattung — term for a consonant species of interval

[s.XV] ANON. Carthus. theor. 14, 1: iam expeditimus illas tres **species** musicas et **armonicas**, quas invenit Pictagoras ex ponderibus 4 malleorum ... Que **species** musice et **armonice** sunt dyatessaron, dyapente et dyapason. ANON. Carthus. theor. 14, 14: Sed ipse semiditonus cum dyapenthe, quamquam sit **species** musicalis, tamen non est **armonica**. Nam species musicalis hic accipitur tam pro dissonantia, quam pro consonantia, sed **species armonica** hic solum accipitur pro consonantia et non pro dissonantia. Hinc est, quod omnis **species armonica** est species musicalis et non econtra (*sim.* ANON. Carthus. theor. 20, 3-4). al.

species imperfecta v. species perfecta - species imperfecta

species initialis v. species principalis (initialis) - species terminalis

species intensa - species remissa Bezeichnung für eine aufwärts bzw. abwärts gerichtete Quart- oder Quintspecies — term that designates an ascending, or descending species of fourth or fifth

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; ... alia **intensa**, alia **remissa** dicitur. ... **Intensa species** dicitur illa, que fit per arsim ut hic: (sequitur exemplum); **remissa**, que per thesim ut hic: (sequitur exemplum) (inde FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-15). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8 - 260, 7. UGOL. URB. 1, 46, 15: **Intensa species** est, quae remisse incepta successive per voces intenditur ut hic: (sequitur exemplum). **Remissa species** est, quae intense incepta successive per voces remittitur ut hic: (sequitur exemplum). al.

species interposita Bezeichnung für eine innerhalb eines Oktavintervalls ausgeführte Quart- oder Quintspecies — term for a species of fourth or fifth that is set out within the interval of an octave

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est principalis aut terminalis ... aut apposita aut preposita aut supposita aut **interposita** ... **Interposita** est, quando diatessaron vel diapente interponitur in diapason.

species magistralis Bezeichnung für eine parallelgerichtete, in eine perfekte Konsonanz mündende Klangverbindung, in der eine Stimme einen Sekundschrift und die andere einen Intervallsprung von mindestens einer Quarte ausführt — term that designates a parallel progression of voices moving to a perfect consonance, so structured that one voice moves the interval of a second and the other moves by leap at least the interval of a fourth

[s.XIV-XV] CONTR. Quoniam hom. 5, 10: Item debes scire, quod sexta non potest ordinari ante octavam nisi cantu plano descendente de uno gradu, exopto per **speciem magistrale**. Et sunt iste **species magistrales**: Quociencunque cantus planus sive tenor ascendit vel descendit de quatuor aut de quinque aut de pluribus, contrapunctus potest ascendere vel descendere de uno gradu per speciem perfectam; et e contrario, quando cantus planus ascendit vel descendit de uno gradu, contrapunctus potest ascendere aut descendere de quatuor aut de pluribus. cf. Gumpel/Sachs, Vich 208 p. 111

species mixta 1. *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die aus zwei Intervallspecies zusammengesetzt ist* 2. *Bezeichnung für einen Intervallschritt, dessen Umfang sich mit einem benachbarten Intervallschritt teilweise überschneidet* — 1. *term for a species of fourth or fifth, which is constructed of two species of an interval* 2. *term that designates an intervallic gesture, which is related to another gesture such that their ranges partially overlap*

1 *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die aus zwei Intervallspecies zusammengesetzt ist* — *term for a species of fourth or fifth, which is constructed of two species of an interval*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est ... coniuncta aut disiuncta ... aut **mixta** ... **Mixta** est, que particulatim conficitur ex duabus.

2 *Bezeichnung für einen Intervallschritt, dessen Umfang sich mit einem benachbarten Intervallschritt teilweise überschneidet* — *term that designates an intervallic gesture, which is related to another gesture such that their ranges partially overlap*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 378, 11: mixte figure est cantus, qui de **mixta specie** componitur.

v. motus commixtus

species naturalis - species formalis *Bezeichnung für die Quartspecies auf A B C, die Quintspecies auf D E F G (und die Oktavspecies auf A B C D E?) bzw. für die Species auf anderen Tonstufen* — *term for the species of fourth on A B C, the species of fifth on D E F G (and the species of octave on A B C D E?), or for the species on other notes*

[s.XI] ARIBO 19 p. 13: **Naturales** dico **species** ... de sui nominis literis consistentes, ut prima de primis et cetera. De **formalibus speciebus**. De **formalibus** tempestivum est dicere **speciebus**. **Formales** sunt dicendae **species**, quae formam habent, non naturam, sicut est a ·D· in ·G·; forma est primae speciei diatessaron habens semitonium in medio. Sed quia non inter duas constat primas, sed inter primam et quartam, dicenda est prima **formalis**, non prima **naturalis**. **Naturalis** autem est prima, quae non solum in medio habet semitonium, sed inter duas primas consistit ut illa, quae est inter ·A· et ·D·, quarum altera prima est gravium, altera finalium. Sic **species** diapente inter ·A· et ·E· prima est **formalis**, non **naturalis**, quia licet, ut prima **naturalis** scandat tono, semitonio, tono et tono, non tamen inter duas primas, sed inter primam constat ac secundam, sicut illa, quae est inter ·D· finalem et ·a· superiorem. *al.* COMM. Guid. 95 p. 108: Et notandum, quod **species** diatessaron alia **naturalis**, alia **formalis**. **Naturalis** est, cum a tetrachordo gravium originaliter sumitur, quia prima species eius ex prima gravium et prima finalium colligitur. Secunda species ex secunda gravium et secunda finalium et sic de ceteris per ordinem. **Formalis** autem est, quando aliunde undecumque sumitur, quia formam et similitudinem retinet naturalis (*sim.* ANON. Lips. p. 155). [s.XII] ANON. Pannain p. 409: Huius (*sc. diatesseron*) **species** aliae sunt **formales**, aliae sunt **naturales**. **Naturales** sunt, quae naturaliter (*ms.; ed.: naturali*) a tetrachordo gravium originem sumunt secundum antiquorum dispositionem. Sunt autem tres **species** naturalium; prima est inter primam gravium et primam finalium, id est inter ·A· et ·d·, secunda (*ms.; ed.: secundam*) est inter secundam gravium et secundam finalium, id est inter ·B· et ·e·; tertia est inter tertiam gravium et tertiam finalium ut inter ·C· et ·f·. **Formales** sunt, quae non naturaliter (*ms.; ed.: naturales*), sed aliunde in monocordo reperiuntur. ANON. Pannain p. 410: Huius (*sc. diapente*) **species** sunt aliae **naturales**, aliae **formales**. **Naturales** dicuntur, quae a tetrachordo finalium oriuntur, et sunt huius species quattuor. Prima est inter primam finalium et primam acutarum, id est

(*om. ed.*) inter ·d· et ·a·; secunda inter secundam finalium et secundam acutarum, id est inter ·e· et ·b·; tertia inter tertiam finalium et tertiam acutarum, id est (*om. ed.*) inter ·f· et ·c·; quarta inter quartam finalium et quartam acutarum, id est inter ·g· et ·d·. ... **Naturales** (*ms.; ed.: Naturalis*) quinque sunt **species** (*sc. diapason*). Prima est a prima gravium in primam acutarum, secunda a secunda gravium in secundam acutarum, tertia a tertia gravium in tertiam acutarum, quarta a prima finalium in ultimam (*ms.; ed.: ultima*) acutarum, quinta a secunda finalium in primam superacutarum. **Formales** vero sunt, quae aliunde formantur et tamen retinent similitudinem **naturalium**. [s.XIII] IOH. AEGID. 14, 9: Est autem intervallum distantia acuti soni et gravis. Huiusmodi autem sunt duae **species**, videlicet **naturalis** et **formalis**. **Naturalis** est, quae naturaliter a tetrachordo gravium originem sumit in finales terminata ... **Formales** vero ex additione chordarum super monochordum naturale. (?) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 30, 10: Requirit enim diapente quinque voces, diatessaron quattuor. Ideo **species** diatessaron in tetrachordo gravium et superiorum **naturales** sunt et **formales**, non in tetrachordo <finalium et excellentium>. **Species** igitur **naturales** ipsius diapente finales inchoant, superiores terminant vel excellentes inchoant et superacutas terminant. **Naturales** vero diatessaron **species** graves inchoant, finales terminant vel superiores inchoant et excellentes terminant. *al.*

species perfecta - species imperfecta 1. *Bezeichnung für einen mit gleichen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* - *Bezeichnung für einen mit verschiedenen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* 2. *vollkommener Zusammenklang - unvollkommener Zusammenklang* 3. *dreiteiliger Notenwert - zweiteiliger Notenwert* — 1. *term for a modal rhythm that ends with the same note value with which it began* - *term for a modal rhythm that does not end with the same note value with which it began* 2. *perfect sonority - imperfect sonority* 3. *threefold note value - twofold note value*

1 *Bezeichnung für einen mit gleichen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* - *Bezeichnung für einen mit verschiedenen Notenwerten beginnenden und endenden Modalrhythmus* — *term for a modal rhythm that ends with the same note value with which it began* - *term for a modal rhythm that does not end with the same note value with which it began*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 2 p. 194, 40: **Perfecta** dicitur illa maneries seu **species**, quando finit per talem quantitatem temporum sicut per illam, in qua incipit ... **Imperfecta** quidem fit **species** sive modus, quando finit per aliam vocem et etiam quantitatem. *al.*

2 *vollkommener Zusammenklang - unvollkommener Zusammenklang* — *perfect sonority - imperfect sonority* [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 37a: Et nota, quod due **species perfecte** de se ipsis non possunt poni insimul, id est, quod unisonus bis non debet poni, nec quinta, nec octava, nec duodecima. Et nota, quod cantus et discantus non debent ascendere insimul, nisi cum **speciebus imperfectis**. *al.* PETR. PALM. p. 513: Sed si discantus sit ascendens et requirens diapente seu aliam speciem discantus ascendendo, tunc illa **species** discantus **imperfecta** debet perfici in discantu sustinendo semitonium. Et tunc amplius non erit semiditonus, immo ditonus perfectus et debet fieri in signo falsae musicae ante notam taliter elevatam, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). *al.* IOH. MUR. contr. 4. *al.* GOSCALC. 2, 1 p. 114, 11. *al.* ANON. Meyer 23, 4: non sunt plures **perfecte species** quam 5. ... Sed usus cantorum addit alias voces supra predictas, sicut terciam, sextam et decimam. ANON. Seay p. 39. ANON. Monac. II 72. *al.* ANON. Vratisl. p. 331a (*sim.*

MENS. Circa artem p. 511, 17). [s.XV] THEOD. CAPR. p. 95: biscantus sive contrapunctus debet incipi et finiri per unam **speciem perfectam**. *ibid.* al. ANON. London. II 3, 2 descr.: **Species perfectae**: unisonus, quinta inferior, octava, duodecima, quintadecima. **Species imperfectae**: tertia, quarta, sexta. Prohibitae: secunda, quarta, septima. al. ANON. London. II 3, 4: Item nulla **species perfecta** debet sequi seipsam ut quinta post quintam, nisi de licentia cantorum. Item omnes **species perfectae** possunt sequi invicem ut quinta post octavam et ceteris. ... Item **species imperfectae** possunt se mutuo sequi, scilicet ponendo tres vel quatuor tertias vel sextas. TRAD. Holl. VII 3, 76: Et quilibet **species imperfecta** est subordinata **perfecte speciei** ad ministrandum ei, sed **perfecte species** concordales sunt pro se absque **imperfectis speciebus** (*sim.* COMPOS. Capiendum 1, 13). al. TACT. Bona 11: Item omnis cantus debet incipi et finiri per **speciem perfectam**. Pro quo sciendum, quod due sunt **species perfecte**, scilicet diapente et diapasone. Hec quinta vel octava dicuntur. Et illis additur dytonus, scilicet tertia perfecta. Et relique dicuntur **imperfecte**. Item in **speciebus imperfectis** non fit pausa, sed bene processus. al. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 4: Et nota, quod **species imperfecte** tendunt ascendere et descendere seriatim per **species perfectas**, scilicet semiditonus in unisono, dytonus in dyapente, tonus cum dyapente in dyapason etc. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 6: Denique notandum est, quod mi contra fa non concordat in **speciebus perfectis**, videlicet in unisono, in quinta, octava, duodecima nec in quintadecima. In **speciebus vero imperfectis**, sicut in tertia, sexta, nona et in decima, unum licentialiter contra aliud potest poni etc. al. COMPOS. Capiendum 1, 20: Quando planus cantus manet in una nota per multas voces, tunc discantus debet variari per **species perfectas** et **imperfectas**. Nam **imperfecta species** per se stare non potest. Sed quando planus cantus per diversos ascensus et descensus variatur, tunc discantus potest variari per diversas **species tam perfectas quam imperfectas**. COMPOS. Capiendum 2, 8: Inter duas **species perfectas** debet mediari una **imperfecta**; exempli gratia: Inter unisonum et dyapenthe tertia, inter dyapenthe et dyapason sexta, inter dyapason et duodecimam decima. Notandum, quod **species imperfecte** requiruntur post se **perfectas** ipsis viciniore. al. FR. GAFUR. op. 5, 8: tertia enim et sexta sunt **speties** sive concordantie **imperfecte** in contrapuncto. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65. al. ANON. Tegerns. II 129: Item numquam una **perfecta species** debet sequi seipsam, sed bene **imperfecta**. Item non dabuntur simul quatuor **imperfectae** absque **perfectis**. NICOL. BURT. 2 append. 8. GUIL. MON. 6 p. 33: sex **species perfectae**: unisonus, quinta, octava, duodecima, decimaquinta, decimanona. Sex **species imperfectae**: tertia, sexta, decima, decimatertia, decimaseptima, vigesima. GUIL. MON. 6 p. 34: penultima sit **species imperfecta apta speciei perfectae**. al. FR. GAFUR. theor. 5, 7, 7: Verum si harum diapentes specierum processum continuatim succedentem in secunda introductorii corda, ex qua prima diatessaron species deducitur, disponere temptaveris, secundam subsequentem **speciem imperfectam** conduces, quippe quae duobus tantum tonis ac duobus item minoribus semitoniis naturaliter disposita est. GUIL. POD. ench. 29 p. 391. GUIL. POD. 6, 7: De **perfectarum** contrapuncti **specierum** distributione. GUIL. POD. 6, 9: De **imperfectarum specierum** contrapuncti ordine. al. FR. GAFUR. pract. 3, 1. al. FLOR. FAX. 2, 14, 6. ANON. Couss. I p. 445. al. COMPIL. Salisb. 12. al. ANON. Tegerns. III p. 103: Sunt alie concordantie sive **species imperfecte**, ut tonus, id est secunda, que non dicitur consonancia, sed tantum pars eius, ditonus, id est tertia, diatessaron, id est quarta, sexta, septima, nona, decima, undecima, et dicuntur imperfecte, quia

sine adiutorio perfectarum consonanciarum nullam perfectam symphoniam perficere possunt. CONTR. CONTR. est ars 17. CONTR. Et primo I 14 p. 139 (p. 463b). al. CONTR. Et primo II 40 p. 144 (p. 465a). al. CONTR. Inprimis 2, 25: Sicut ergo quinta et octava sunt **perfectae species**, ita duodecima et quinta decima, quae ad ipsas reducuntur. **Imperfectae** vero sunt tertia decima et decima. Et dicuntur **imperfectae**, quia reducuntur ad duas **species imperfectas** magis principales. al. CONTR. Nota quinque 4. al. CONTR. Notandum quod p. 115b. CONTR. Prima regula 2. al. CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quatuor sunt p. 410b. al. CONTR. Quicumque III p. 288. al. CONTR. Quoniam hom. 5, 2. al. CONTR. Quot sunt conc. p. 70a. al. CONTR. Sciendum est p. 286. CONTR. Septem s. spec. II 26: in **perfectis speciebus** discantus. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b. al. CONTR. Sex s. spec. II p. 382. CONTR. Si enim 56 p. 147 (p. 466a). CONTR. Species contr. 3. al. CONTR. Species plani 53. al. CONTR. Volentibus I p. 26b. al. CONTR. Volentibus II 8. al. CONTR. Volentibus III p. 12b. al.

3 dreiteiliger Notenwert - zweiteiliger Notenwert — three-fold note value - twofold note value

[s.XIV] IOH. TORK. decl. 2, 4: minima perfecta, quae est prima **perfecta species** (*sim.* WILLELM. 3, 47). [s.XV] BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82: circulus figura perfecta **perfectam** denotat **speciem**. BART. RAM. 3, 1, 3 p. 89: Ergo cum notulas reperimus nigras sine societate propinqua, illarum **speciem** dicimus esse **perfectam**. al. ANON. Salisb. 11, 15: Ultimo nota, <quod> color etiam imperficiendi vim habet, nam cadens in **speciem perfectam** imperficit eam auferendo ei tertiam partem sui valoris; sed cadens in **speciem imperfectam** cadit in eam non propter se, sed propter perfectas, quibus in tempore vel temporibus commensuratur. Quum post brevem sit semibrevis de tempore perfecto, tunc imperficit eam, etiam si non semper ponitur punctus expresse.

species praeposita 1. ? Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, der ein Melodieabschnitt mit kleinerem Ambitus vorausgeht 2. Bezeichnung für einen Intervallschritt, der höher liegt als der benachbarte Intervallschritt — 1. ? term for a species of fourth or fifth, which is preceded by a melodic section with a more limited ambitus 2. term for an intervallic gesture that is higher in pitch than the adjacent gesture

1 ? Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, der ein Melodieabschnitt mit kleinerem Ambitus vorausgeht — ? term for a species of fourth or fifth, which is preceded by a melodic section with a more limited ambitus

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; ... alia apposita, alia **praeposita**, alia supposita ... **praeposita**, cui preponitur aliquid minus quam dyatessaron ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8-18. FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-11). cf. Herlinger, *Lucidarium* p. 497, adn. c

2 Bezeichnung für einen Intervallschritt, der höher liegt als der benachbarte Intervallschritt — term for an intervallic gesture that is higher in pitch than the adjacent gesture

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 378, 7: preposita figure est cantus, qui de **praeposita specie** componitur, ut hic, minora inferius, **praeposita** superius.

v. motus praepositus

species principalis (initialis) - species terminalis Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die für den Beginn bzw. den Schluß eines Gesangs charakteristisch ist — term for a species of fourth or fifth, which is characteristic of the beginning or the ending of a chant

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia **principalis**, alia **terminalis**; ... alia intensa,

alia remissa dicitur. ... **Principalis** dicitur illa, sive dyatessaron sive dyapente, que ponitur in principio alicuius toni; **terminalis** dicitur illa, que ponitur in fine (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-3). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 14: **Principalis species** est, que principium facit. **Terminalis** est, que terminum facit. *al.* UGOL. URB. 1, 46, 4: **Initialis** diatesseron vel diapente **species** illa dicitur esse, quae in principio ponitur alicuius toni. *al.*

species propria *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die für eine bestimmte Kirchentonart charakteristisch ist — term for a species of fourth or fifth, which is characteristic of one specific mode*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; alia **propria**, alia communis ... **propria** dicitur illa, que proprie in autentico sive in plagali consistit ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* UGOL. URB. 1, 46, 3-6. FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-4). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8-15.

species remissa *v. species intensa - species remissa*

species simplex - species composita 1. *Bezeichnung für die Grundintervalle bzw. für Intervalle, die aus einem Grundintervall und einem weiteren Intervall zusammengesetzt sind* 2. *Bezeichnung für die Species eines Intervalls mit einem Halbton bzw. mit mehreren Halbtönen* 3. *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die für sich steht bzw. die mit einem anderen Intervall verbunden ist* 4. *Bezeichnung für ein Intervall, das kleiner bzw. größer ist als die Oktave — 1. term that designates the fundamental intervals, or intervals that are joined together from one fundamental interval plus one additional interval 2. term that designates the species of an interval with a single semitone, or with more than a single semitone 3. term for a species of fourth or fifth, which stands alone, or which is joined together with another interval 4. term for an interval that is smaller, or larger than the octave*

1 *Bezeichnung für die Grundintervalle (tonus, diatessaron, diapente, diapason) bzw. für Intervalle, die aus einem Grundintervall und einem weiteren Intervall zusammengesetzt sind — term that designates the fundamental intervals (tonus, diatessaron, diapente, diapason), or intervals that are joined together from one fundamental interval plus one additional interval*

[s.XIII] TRAD. Franc. I p. 20: Semitonium cum diapente est **species composita** et continet sex voces et dicitur, quia semitonium et diapente continet ... Tonus cum diapente similiter est **species composita**, ex praedictis patet, quod contineat et unde dicatur ... Ditonus cum diapente est **species composita** et continet <quinque tonos et unum semitonium>. [s.XIV] INTERV. Sunt autem p. 24. GOSCALC. 2, 1 p. 110, 14: requirit (*sc. unisonus*) post se semiditonum vel ditonum de sui natura; potest tamen habere post se dyapente aut dyapente cum tono vel aliam **speciem compositam**. [s.XV] IAC. THEAT. 15: Discipulus: Que sunt **species composite**? Magister: Dictonus et semidictonus. Dictonus ex duobus tonis componitur; semidictonus autem ex tono et semitono. THEOD. CAPR. p. 95-96. (?) ANON. Carthus. theor. 14, 4: Que species musice et armonice sunt dyatessaron, dyapente et dyapason. Tonus vero non dicitur consonantia, sed pars eius. Que quidem **species** armonice prime et **simplices** dici possunt respectu ceterarum intermediarum specierum, que sunt semiditonus, ditonus, semitonium cum diapente et semiditonus cum dyapente, que sunt armonie et **species composite**.

2 *Bezeichnung für die Species eines Intervalls mit einem Halbton bzw. mit mehreren Halbtönen — term that designates the species of an interval with a single semitone, or with more than a single semitone*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 2 p. 228, 18: Quarum alie (*sc. convenientie*) dividuntur in species, alie non dividuntur; he quidem dividuntur, que inequalium intervallorum sunt, que vero unius tam sunt aut equalium, non dividuntur. Species cuiuslibet convenientie sunt convenientia ipsa diversificata a se secundum generalem distinctionem. Earumque diversitas est **specierum simplicium** quidem uni vel pluribus inequalis intervalli diversa locatio; **compositarum** vero ex inequalibus quidem principaliter componentium secundum locum mutatio. THEINR. DOV. 3, 3 p. 230, 15: Ordo quippe **specierum** est **simplicium** quidem uni vel pluribus inequale intervallum toto loco speciei positum, quota species ipsa est in ordine. **Compositarum** vero principales componentes convenientie, eedentote easdentotas alternatim, societatemque sese modo precedentes, modo interposite, si tanta est compositio. *cf. Snyder, Theinred 2 p. 58 sqq.*

3 *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, die für sich steht bzw. die mit einem anderen Intervall verbunden ist — term for a species of fourth or fifth, which stands alone, or which is joined together with another interval*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; ... alia **simplex**, alia **composita**; ... alia intensa, alia remissa dicitur. ... **simplex**, que simpliciter per se stat ut hic: (*sequitur exemplum*), **composita**, que particulariter conficitur ex duabus ut hic (*sequitur exemplum*) (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 1-7). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8: Omnis **species** aut est principalis aut terminalis aut propria aut comunis aut **simplex** aut **composita** eqs. *al.* UGOL. URB. 1, 46, 9.

4 *Bezeichnung für ein Intervall, das kleiner bzw. größer ist als die Oktave — term for an interval that is smaller, or larger than the octave*

[s.XIV] GOSCALC. 2, 1 p. 112, 17: Supradicte vero 6 **species** dicuntur **simplices** eo, quod infra dyapason inclusive sunt comprehensi (*inde* CONTR. Sex s. spec. I p. 306b append.). GOSCALC. 2, 1 p. 114, 4: quicquid est superius dictum de **speciebus** discantus **simplicibus**, intelligatur et de **compositis** ipso modo (*inde* CONTR. Sex s. spec. I p. 306b append.). ANON. Meyer 16, tit.: De **speciebus** consonantie **compositis**. Nunc dicendum est de **speciebus** consonantie **compositis**, scilicet dyapason et dyapente et bis dyapason. [s.XV] GUILL. POD. 6, 5. CONTR. Quoniam hom. 2, 10: ait Boecius: Omnis **species simplex** infra dyapason est contenta. Alii vero **species** dixere duodecim esse et **simplices** et **compositas**, loquendo ut unisonus, 3. 5. 6. 8. 10. 12. 13. 15. 17. 19. et 20. *al.*

species simplex - species composita - species decomposita *Bezeichnung für ein Intervall bis zur Oktave bzw. zwischen Oktave und Doppeloktave bzw. zwischen Doppeloktave und Tripeloktave — term that designates an interval up to the octave, or between the octave and double octave, or between the double octave and triple octave*

[s.XV] BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64: duodecima velut quinta, tertia decima sicut sexta. Sed decima quarta discrepat ut septima, decima quinta aequisonat sicut octava. Eodem modo a decima quinta usque ad vicesimam secundam faciendum est. Et sic tantum quatuor **species** sunt differentes consonae, quae per dyapason augmentum saepius replicantur. Vocabuntur autem primae **simplices**, aliae **compositae**, tertiae **decompositae**. GUILL. POD. 6, 11: tredecim sunt **species** contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, tertiadecima, quintadecima, decimaseptima, decimanona, vigesima, vigesimasecunda. Harum autem quedam sunt **simplices**, quedam **composite**, quedam vero **decomposite**. **Simplices** quidem sunt unisonus, tertia, quinta, sexta, **composite** autem octava, decima, duodecima, tertia-

decima, **decomposite** vero quintadecima, decimaseptima, decimanona, vigesima, vigesimasecunda.

species supposita 1. *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, der ein Melodieabschnitt mit kleinerem Ambitus folgt* 2. *Bezeichnung für einen Intervallschritt, der tiefer liegt als der benachbarte Intervallschritt* — 1. *term for a species of fourth or fifth, which is followed by a melodic section with a more limited ambitus* 2. *term that designates an intervallic gesture that is lower in pitch than the adjacent gesture*

1 *Bezeichnung für eine Quart- oder Quintspecies, der ein Melodieabschnitt mit kleinerem Ambitus folgt* — *term for a species of fourth or fifth, which is followed by a melodic section with a more limited ambitus*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 214: **specierum** dyatessaron et dyapente alia principalis, alia terminalis; ... alia appositae, alia prepositae, alia **supposita** ... **supposita**, cui supponitur aliquid minus quam dyatessaron ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 10 p. 258, 8-19).

cf. Herlinger, *Lucidarium* p. 497, adn. c

2 *Bezeichnung für einen Intervallschritt, der tiefer liegt als der benachbarte Intervallschritt* — *term that designates an intervallic gesture that is lower in pitch than the adjacent gesture*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 378, 9: supposite figure est cantus, qui de **supposita specie** componitur, ut hic, minora superius, **supposita** inferius. *al.*

v. motus suppositus

species terminalis v. species principalis (initialis) - species terminalis
saepius

spil *Neumennamen unbekannter Bedeutung* — *term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI-XII] NEUM. Prima p. 82: **spil** „*ʹ*“.

v. spiz

spiz *Neumennamen unbekannter Bedeutung* — *term of undetermined meaning that designates a neume*

[s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **spiz** „*ʹ*“.

v. spil

springus -i m. vel **springa** -ae f. vel **springum** -i n. *Bezeichnung für eine Kompositionsgattung (Springtanz?)* — *term for a compositional genre (springing-dance?)*

[s.XV] ORIG. ET EFF. 19, 1: De rondellis et balladis. Rondellis, baladis, carollis, **springis**, quaedam illorum (?) in operto in secundi versus fine desinunt, in ultimo in clauso. Ad haec non habeo respondere, quia sunt fantastica et frivola, quia nulli auctores musicae in textu illorum cognitionem nec scientiam imposuerunt. cf. Reaney, *Treatise* p. 107

sricanos v. strigon

stampania -ae f. *Bezeichnung für eine Kompositionsgattung (Estampie?)* — *term for a compositional genre (estampie?)* [*syn.*: stampetum]

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 336a: diferencia est inter mutetum, rondellum, piroletum, baladum, **stampaniam** sive stampetum, katschetum et rotulum (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 8). *ibid.*: Sed trumpetum et **stampania** possunt habere duas vel tres partes et delirant frequenter ad quintam notam vel ad dyapason, idest ad octavam, ad modum tube vel lyre ut „Tripudium en - Autentica - Divum natalicium“ (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 16). MENS. Circa artem p. 527, 23: Sed trumpetum habet se ut **stampania**, sicut est „Ortodoxe“ vel in „Prodigale Petri bochnar“. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p.

61: <S>**tampania** est cantus mensuralis dulcissimus summa mensura in pausis et elevacione et depressione nec secundum altum nec secundum bassum progrediens, qui tanto ingenio repertus est, ut **stampania** sit mensura omnium mensurarum, et est una cantilena duodecim modis continens in se diferencias, quarum tamen quamlibet bis repetit.

stampetum -i n. vel **estampeta** -ae f. *Bezeichnung für eine Kompositionsgattung (Estampie?)* — *term for a compositional genre (estampie?)* [*syn.*: stampania]

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 176, 9: Ab hoc siquidem (*sc. quinto*) modo proveniunt hoketi omnes, rundelli, ballade, coree, cantifRACTUS, **estampete**, floriture et universe note brevium et semibrevium, que sub celo sunt, que semibreves, breves atque longe in hoc modo quinto comprehenduntur. ANON. Vratisl. p. 336a: diferencia est inter mutetum, rondellum, piroletum, baladum, stampaniam sive **stampetum**, katschetum et rotulum. MENS. Circa artem p. 527, 7: de numero canticorum mensuralium unus dicitur mutetus, alius rundellus, alter hachetus, alter viroletum, alter et balada, alter trumpetum vel **stampetum**.

stantipes -pedis f. *„Estampie“ (Bezeichnung für eine weltliche Kompositionsgattung in Strophenform mit Refrain)* — *‘estampie’ (term for a secular genre of composition in strophic form with refrain)*

1 *generell* — *general*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 100: Moderni vero propter descriptionem consonantiarum et **stantipedum** et ductiarum aliud addiderunt, quod falsam musicam vocaverunt (*inde* GUIDO DION. 1, 1, 222: Que scilicet falsa musica, etsi causa necessitatis inventa fuerit, ut melior consonantia fieri posset et maxime in compositione **stantipedum**, motetorum et huiusmodi mensuratorum cantuum, in quibus precipue locum habet, non est tamen inconveniens, ut interdu in quibusdam ecclesiasticis cantibus locum habeat, quamvis raro hoc accidat). IOH. GROCH. 222: Non enim per tonum cognoscimus cantum vulgarem, puta cantilenam ductiam, **stantipedem**.

2 *als Liedform* — *as song form*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 109: Quae autem in voce humana fiunt, duobus modis sunt. Aut enim dicimus cantum aut cantilenam. Cantum autem et cantilenam triplici differentia distinguimus. Aut enim <cantum> gestuale aut coronatum aut versiculatum et cantilenam <aut> rotundam aut **stantipedem** aut ductiam appellamus. IOH. GROCH. 120: Cantilena, quae dicitur **stantipes**, est illa, in qua est diversitas in partibus et refractu tam in consonantia dictaminis quam in cantu, sicut Gallice „A l’entrant d’amors“ vel „Certes mie ne cuidoie“. Haec autem facit animos iuvenum et puellarum propter sui difficultatem circa hanc stare et eos a prava cogitatione devertit. IOH. GROCH. 129: Responsorium vero est, quo omnis cantilena incipit et terminatur. Additamenta vero differunt in rotundello, ductia et **stantipede**. In rotundello vero consonant et concordant in dictamine cum responsorio. In ductia vero et **stantipede** differunt quaedam, et alia consonant et concordant. In ductia etiam et **stantipede** responsorium cum additamentis versus appellatur, quorum numerus non est determinatus, sed secundum voluntatem compositoris et copiam sententiae augmentatur. IOH. GROCH. 277: Responsorium autem et alleluia decantantur ad modum **stantipedis** vel cantus coronati, ut devotionem et humilitatem in cordibus auditorum imponant.

3 *als Instrumentalstück aus Doppelversikeln („puncta“) mit Halb- und Ganzschluß („apertum“ und „clausum“)* — *as instrumental piece consisting of double versicles („puncta“) with open and closed cadences („apertum“ and „clausum“)*

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 139: Bonus autem artifex in viella omnem cantum et cantilenam et omnem formam musicalem generaliter introducit. Illa tamen, quae coram divitibus in festis et ludis fiunt communiter, ad tria generaliter reducuntur, puta cantum coronatum, ductiam et **stantipedem**. Sed de cantu coronato prius dictum est. De ductia igitur et **stantipede** nunc <est> dicendum. IOH. GROCH. 141: **Stantipes** vero est sonus illitteratus habens difficilem concordantiarum discretionem per puncta determinatus. Dico autem „habens difficilem“ etc. Propter enim eius difficultatem facit animum facientis circa eam stare et etiam animum advertentis et multoties animos divitum a prava cogitatione devertit. Dico etiam „per puncta determinatus“ eo, quod percussione, quae est in ductia, caret et solum punctorum distinctione cognoscitur. Partes autem ductiae et **stantipedis** puncta communiter dicuntur. Punctus autem est ordinata aggregatio concordantiarum harmoniam facientium ascendendo et descendendo, duas habens partes in principio similes, in fine differentes, quae clausum et apertum communiter appellantur. IOH. GROCH. 144: Sunt tamen aliquae notae vocatae quattuor punctorum, quae ad ductiam vel **stantipedem** imperfectam reduci possunt. ... Numerum vero punctorum in **stantipede** quidam ad sex posuerunt ad rationes vocum inspicientes. Alii tamen de novo inspicientes forte ad numerum septem concordantiarum vel naturali inclinatione ducti, puta „Tassinus“, numerum ad septem augmentant. Huiusmodi autem **stantipedes** sunt „Res cum septem chordis“ vel (*mss.*; *ed.*: res cum septem <concordantiis ut>; cf. *Page, Grocheio* p. 33) difficiles „Res Tassini“. Componere ductiam et **stantipedem** est sonum per puncta et rectas percussiones in ductia et **stantipede** determinare. Quemadmodum enim materia naturalis per formam naturalem determinatur, ita sonus determinatur per puncta et per formam artificialem ei ab artifice attributam. Quid igitur sit ductia et **stantipes** et quae earum partes et quae earum compositio, sic sit dictum. IOH. GROCH. 255: Est autem neupma quasi cauda vel exitus sequens antiphonam, quemadmodum in viella post cantum coronatum vel **stantipedem** exitus, quem modum viellatores appellant (*inde* GUIDO DION. 2 pr. 32). IOH. GROCH. 285: „Pater noster“ est cantus habens duas partes ad modum puncti ductiae vel **stantipedis** ... Cantatur autem cantus iste (*sc. communio*), cum sacerdos communicavit corpus Christi, et quasi ad modum puncti clausi ductiae vel **stantipedis** missam claudit. cf. *HMT s. v. Estampie; McGee, Dances; Page, Grocheio; Schima, Estampie*

statarius -a, -um unbeweglich — immovable

1 als Eigenschaft der unveränderlichen Töne des Systems teleion — as characteristic of the immovable notes of the system teleion

[s.V] MART. CAP. 9, 946: Stantes autem perseverantesque dicuntur (*sc. soni*)..., qui veluti quandam speciem et formam sibi principalium vindicabunt; ideo autem quidam **statarii** nominantur, quia diversas extensiones recipere non possunt (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 946/364, 15: „**statarii**“: stabiles. REMIG. AUT. 505, 9: „**statarii**“ dicuntur, quia uniformiter stant nec in acumen extenduntur nec in gravitatem remittuntur). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 946/364, 19.

[2 irrtümlich: als Eigenschaft der Töne der tiefen Oktave im Oktavsystem (A-a) — erroneous: as characteristic of the notes in the lower octave within the octave system (A-a)]

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 238, 6: De sonis **statarii** (*pro statariis? sim.* IOH. CICON. mus. 2, 56 p. 334, 4). IOH. CICON. mus. 2, 56 p. 334, 5: Remigius: **Statarii**, id est graves soni, a stando dicti, quia semper stant, ut ab acquisito usque ad mediam et hypate hypaton ad eandem ut ceteri.

statio -onis f. Pfeifenfuß — foot of a pipe

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 13 descr.: **Stacio** - Orificium, per quod ventus intrat - Pars ista acuta abscinditur - Alius modus flexure - Notandum, quod **stacio** potest fieri tante longitudinis sicut placuerit, dummodo observetur, sicut docetur in canonibus; quod inferius orificium habet quantitatem seu dyametrum similem dyametro semicirculi descripti infra orificium superius. cf. *Sachs K.-J., Mensura* 2 p. 57

statuncula -ae f. (beweglicher) Steg (zum Abteilen einer Monochordsaite) — (movable) bridge (used for the division of a string on a monochord) [*syn.*: *modulus, stephanus*]

[s.XV] TRAD. HOLL. VIII 10, 5: In quo siquidem monocordo in longum per medium eius linea recta ducitur. Et relicto ab utraque parte ad quantitatem unius uncie spacio in eadem linea ab utraque parte punctus ponitur, qui locum **stephanorum** seu **statuncularum** observabit. ... secundum mensuram et partitionem monocordi infra dandam littere vel notule musice, de quibus sufficienter supra dictum est, supra lineam, quae est sub corda, conscripte **statunculas** seu **modulos** sub corda componendos docebunt, sic scilicet, quod sub qualibet littera infra cordam **modulus** sive **statuncula** subponatur. TRAD. HOLL. VIII 11, 20: Ex qua dimensione iam facta omnes littere seu notule prius enumerate secundum loca sua in monocordo mirabiliter reponuntur, sub quarum quamlibet notularum inter lineam et cordam **statuncule** vel **stephani** collocantur ad varietatem vocum, secundum quod premissum est, mirabiliter generandam. TRAD. HOLL. I 1, 4, 15: Et sic monacordum viginti una litteris, prout per eas vox clara est et auditui cognita, integratum mirabiliter localiter distinctis, quibus **statuncule** subordinate, quia sub sono, quem predictae littere denominant, collocantur.

stephanus -i m. Steg — bridge

1 als beweglicher Steg zum Abteilen einer Monochordsaite — as movable bridge for the division of a string on a monochord [*syn.*: *statuncula*]

[s.XV] TRAD. HOLL. VIII 10, 5: In quo siquidem monocordo in longum per medium eius linea recta ducitur. Et relicto ab utraque parte ad quantitatem unius uncie spacio in eadem linea ab utraque parte punctus ponitur, qui locum **stephanorum** seu **statuncularum** observabit. In relictis vero spaciis duo capitella collocantur, quae ita cordam super lineam suspensam teneant, ut tanta sit corda inter utraque capitella, quanta et linea, quae est sub corda. TRAD. HOLL. VIII 11, 20: Ex qua dimensione iam facta omnes littere seu notule prius enumerate secundum loca sua in monocordo mirabiliter reponuntur, sub quarum quamlibet notularum inter lineam et cordam **statuncule** vel **stephani** collocantur ad varietatem vocum, secundum quod premissum est, mirabiliter generandam. TRAD. HOLL. I 1, 4, 16: Et sic monacordum viginti una litteris, prout per eas vox clara est et auditui cognita, integratum mirabiliter localiter distinctis, quibus **statuncule** subordinate, quia sub sono, quem predictae littere denominant, collocantur. <Ab> „iste“ et „fanus“, quod est sonus, **steffani** nuncupantur, in manu vero articuli, in quibus huiusmodi voces cum signis sub litteris sibi coniunctis collocantur, similitudine ipsorum sorciuntur per lineas et spacia, quibus ostenditur, quantum cantus ascendit vel descendit, contemplatione flexurarum denominatur. MON. Si quis p. 132, 17.

2 als fester Steg zum Aufspannen einer Saite — as fixed bridge over which a string is stretched

a an einem Tasteninstrument — on a keyboard instrument [*syn.*: *hestal*]

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 7: superius **stephanus** laerior esse debet et alior quam inferius. *ibid.* al. ARN. ZWOLL. p. 10: No-

tandum, quod **stephanus**, quantum ad positionem cordarum, dividitur sic: omnes divisiones cordarum protrahite in trunco signentur super una linea recta, deinde illa linea recta signata ponatur super **stephanum**, gnomonice descendendo continue, et ubi divisiones tangunt **stephanum**, ibi signentur puncta, quia per illa transibit corda correspondens divisioni trunci. ... Et nota, quod clavisimbalum potest fieri cum simplicibus cordis, et tunc solum sufficit, quod filum ferreum vel latonicum figatur super arcum **stephani** et similiter super truncum. Potest etiam fieri cum duplicibus cordis, et tunc non est necesse, quod ponantur illa fila ferrea vel latonica super **stephanum** neque super truncum, sed debent in loco transitus cordarum poni claviculi ferrei vel latonici habentes duas dicas, unam supra aliam, ut corda una situari possit supra aliam. ... Primo oportet situare punctum unum secundum longitudinem, quam vis habere clavicordium, et ibi ponere tuum hestial (*glo.*: **stephanus**) et de clave ut dividere totam longitudinem in 9, et una parcius ostendet re, et de re usque ad **stephanum** in 9, et una pars ostendet mi, et ad habendum fa oportet dividere totam longitudinem in 4, et prima ostendet tibi fa. ARN. ZWOLL. p. 13 descr. ARN. ZWOLL. p. 14. ARN. ZWOLL. p. 16-17. ARN. ZWOLL. p. 19 descr. ARN. ZWOLL. p. 19: Secundo modo potest componi dictum instrumentum (*sc. dulce melos*) ad modum clavicordii ita, quod fiant in ipso barduni cum octavis seu naturalibus, quod idem est, et supernaturalibus, et quod inter bardunos et naturales ponatur unus **stephanus** et inter naturales et supernaturales alter **stephanus** et ultra supernaturales alius **stephanus**, et sic in toto erunt quatuor **stephani**. *ibid.* al. ARN. ZWOLL. p. 23 descr. CLAVIC. Fac diclavium 8-9. CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 3: a quo (*sc. ·I·*) usque ad locum **stephani** novem metire passus, et primus illorum terminabit tonum, id est ·A·. CLAVIC. Primo p. 148, 3-21. CLAVIC. B. CLAVIC. Incipiendo p. 228, 6.

b an der Laute — on the lute
[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 32 descr. ARN. ZWOLL. p. 33: Item centrum fenestre stabit in medio inter **stephanum** et caput instrumenti ... Item centrum fenestre stabit in medio inter **stephanum** et caput tocus corporis, secluso collo. ... Item **stephanus** stabit in sexta parte tocus longitudinis, que sexta, si dividatur in 3 partes, prima tertia inferius erit truncus, et distantia duarum linearum, quarum semicirculi superius describuntur, est semipars.

c am Monochord — on the monochord
[s.XV] CONR. ZAB. tract. YY 13: **Stephanus** quoque inter foramen rotundum pro resonantia factum et capitellum sibi proximum locetur. CONR. ZAB. tract. ZZ 8: locus **stephani**, id est ponticuli, ultra quem chorda ducitur. CONR. ZAB. tract. AE 1: Vides autem per hos mensurandi modos, quomodo inter litteras ipsas continue minora fiunt spatia versus **stephanum** plus et plus declinando, quod regulariter est in omni musico instrumento. CONR. ZAB. tract. AF 2: Formato autem et completo iam monochordo, **stephano** debite posito signetur bene locus eius, ut, si per transportationem monochordi contingeret eum aliquando de loco suo cadere vel alias qualitercumque amoveri, postea praecise ad priorem debitum locum faciliter possit reponi. MON. Divide primo p. 224, 1: Divide primo inter ·b· durum et **stephanum** 16 divisiones. Primus punctus ·b· primum, 2us ·c· primum, 5us ·e· primum, 7us ·g· primum, 9us ·h· 2um, 11us ·e· 2um, 12us ·g· 2um, 13us ·h· 3um, 14us ·e· 3um, 17us est **stephanus**. MON. Longitudinem p. 150 *passim*. MON. Quatuor p. 146, 4.

stiva -ae f. *Melodiewendung — melodic gesture*
[s.XI] ANON. Prag. 243: Finales autem eos dicimus ptongos, ad quos quique toni, quantumlibet vel exceleant intendendo

vel graventur deponendo, finalem remittunt **stivam** (*ex errore pro syllabam? cf. Schmid, Musica enchiridis p. 231 app. crit.*) et in quibus ultimam terminant notam. [s.XII] ANON. Cist. I 31 p. 37: Ad hos (*sc. autentum et plagam*) inter se distinguendos neumata inventa sunt singulis subiicienda antiphonis, quae apud quosdam **stivae** vocantur, et apud Graecos signantur per haec verba ‚nona noe ane‘ et ‚noe ais‘.

strigon (sarigon, sricanos) ? *charakteristische Eigenschaft der mixolydischen Transpositionsskala — ? characteristic property of the ancient Greek mixolydian transposition (cf. Gombosi, Tonartenlehre II p. 26 sqq.)*
[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: VII. Organum **strigon** (*ms. et ed.: strigon sive sarigon*) octavus fonicon. Vox stridentis. COMPIL. Casin. 20-23, 17: per VII^m organa, quae nominantur ita: **sricanos** (*cf. Jeannin, Rhythme: tricanos*), cuphos, bubos, chamilon, anaton, salpicon, fonicon, pro armis fidem ostendunt et voces fervorem sancti amoris, quasi omnes insimul unus spiritus et una fides, cor et anima una, una voce quasi unum corpus ecclesiae in totidem membris cum organicis vocibus modulatione laudem Deo reddunt. COMPIL. Casin. 121-124, 26: Septima enim differentia tonus adonta, et autentus tetrardus, vox stridentis et metrum lychanos meson, organum **strigon**, simphonia varietas tetrardi, corda vero sucgesse et scemata ·d·.

strophæ -ae f. *Bezeichnung für den Wechsel vom Responsorium zum Versus — term that designates the move from responsory to verse*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 3: Dicit autem Hugucio, quod **strophæ** dicitur simpliciter conversio in cantilenis, cum fit mutatio de responsorio vero ad versum, et anastrophæ, quando finito versu reincipitur ipsum responsorium vel eius medietas. [s.XV] GUILL. POD. 4, 14: Vix enim isti (*sc. versiculi*) decantati fuerint, statim illa (*sc. responsoria nocturnalia*) vel perfecte vel imperfecte repetuntur. Quam quidem conversionem, qui de significatione verborum recte sensisse videntur, antistropham appellant et eam, que a responsoriis ad eorum fit versiculos, **stropham** vocant.

strophicus *Bezeichnung für eine mehrtönige Neume (zur Anzeige einer Tonwiederholung?) — term for a neume with multiple tones (to indicate repetition of a pitch?)*
[s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 1: Eptaphonus, **strophicus** ^m, punctus, porrectus, oriscus (*inde FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. IX 2, 3, 125. TON. Vratisl. 4, 63. TRAD. Holl. II 3, 205. TRAD. Holl. V 3, 248. TRAD. Holl. VII 4, 335*). NEUM. Scandicus 2: Pentaphonus, **strophicus** ^v, gnomo, porrectus, oriscus. [s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 44: **strophicus** similis est signis, quae ponuntur in strophis et in cingulis ad decorem.
v. flexa strophica, pes flexus strophicus

strumentalis -e *instrumental, von Instrumenten erzeugt — instrumental, produced by instruments*
[s.XV] PETR. TALH. p. 2: Haec autem musica, de qua intendimus, potest dici **strumentalis**, quia ex ea vocibus et sonis strumentorum fit armonia, quaequidem armonia est dulcis cantuum consonantia proveniens ex proportionem debita in diversis vocibus, flatibus, pulsibus et sonis.
v. musica instrumentalis

strumentum -i n. (*Musik*-) *Instrument — (musical) instrument*
[s.XV] PETR. TALH. p. 2: Haec autem musica, de qua intendimus, potest dici strumentalis, quia ex ea vocibus et sonis

strumentorum fit armonia, quaequidem armonia est dulcis cantuum consonantia proveniens ex proportione debita in diversis vocibus, flatibus, pulsibus et sonis. PETR. TALH. p. 3: **strumenta** musicalia laetum reddunt laetiolem et tristem efficiunt tristiolem. cf. Müller He., *Musiktraktat* p. 255

suavisonus -a, -um *wohlklingend — euphonious*
[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 2: M: Musica quid est? Δ: Bene modulandi scientia. M: Bene modulari quid est? Δ: Melos **suavisonum** moderari. SCOL. ENCH. 2, 199: Δ: Mirum certe, quae sint huiusmodi commensurabilitates vocum, quibus et symphoniae tam **suavisonae** sibi adsentiant et soni reliqui tam competenter sibi in ordine copulantur.

subbipunctis v. gutturalis subbipunctis, pes praepunctis et subbipunctis, pes quassus subbipunctis, pes subbipunctis, quillisma subbipuncte, tripunctum subbipuncte, virga subbipunctis, virga semitonis subbipunctis

subbisdiapason *Unter-Doppeloktave — lower double octave*
[s.XV] UGOL. URB. 4, 14, 3: Subquadrupla proportio ... est, quando maior quantitas vel maior numerus a minori quantitate vel minori numero quater dicitur numerari ... quae **subbisdiapason** est. UGOL. URB. 4, 14, 4-5. FR. GAFUR. extr. 12, 8, 9 descr.

subcanto -are *die Begleitstimme singen — to sing the accompanimental voice*
[s.XII] DISC. Si cantus equ. 14 p. 244: Si cantus descendit IIII (*sc. voces*), organum ascendit a cantu duas voces, et eris in V^a, vel V^{que} (*sc. voces*), et in dupla concordabis. Si cantus descendit V voces, organum ascendit IIII a cantu, et in dupla **subcantabis**, vel VIII, et diapason kai diapente facis.

subcontra m. *Bezeichnung für eine unter dem Tenor liegende Stimme im mehrstimmigen Satz — term that designates a voice of a polyphonic composition lying below the tenor*
[s.XV] COMPOS. Natura 6, 11: Primo ponatur tenor, post tenorem ponatur discantus per suas concordancias. Tercio ponatur contratenor vel **subcontra**, qui incipiat in ·gut et non ascendat nisi in dyapason vel decimam, iterum per concordancias cum tenore, iterum et discantu. Quarto ponatur contrapunctus, qui incipiat in ·d·lasolre et non ascendat nisi ad quartam, si cogitur, et descendat ad quintam per floraturas. Item regula alia: Omnia concordare debent inter se; divisim tamen discantus cum tenore sonabit. Similiter **subcontra** cum tenore sonabit. Sed contrapunctus non nisi cum omnibus simul consonabit (*sim.* COMPOS. Cum igitur 3, 18: ... Tercio ponat **subcontra** Quarto ponat contrahaut ...). COMPOS. Cum igitur pr. 5: Sed compositio simplex est, ubi tam discantus quam contratenor similiter et **subcontra** fundantur in simplici tenore. COMPOS. Cum igitur 3, 12: <De compositione quatuor vocum> ... Sexto consideret (*sc. volens componere quadruplum*) de duplicatione, que solum facienda est inter duas voces. Et hoc in compositione quadrupli sex modis contingit: Primo inter tenorem et discantum, secundo inter tenorem et **subcontra**, tercio inter tenorem et contrahaut, quarto inter discantum et **subcontra**, quinto inter discantum et contrahaut, sexto inter **subcontra** et contrahaut.

subcontratenor -oris m. *Bezeichnung für eine unter dem Tenor liegende Stimme im mehrstimmigen Satz — term that designates a voice of a polyphonic composition lying below the tenor*

[s.XV] ANON. Monac. 1, 21: Et licet aliquae compositiones plures habeant partes quam tres, sicut sunt carmina aut canções quatuor aut quinque vocum. In quibus aliquando reperiuntur duo discantus, tenor, contratenor et **subcontratenor** aut duo contratenores et cetera, et etiam aliquae solum duas habeant partes, scilicet discantum et tenorem, sicut sunt gemellia et huiusmodi.

subdiapason *Unteroktave — lower octave*
[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 265: ita quilibet ptongus ad alium quidem diapason sonat, ad alium diapason et diapente, ad alium disdiapason, ad alium diapente, ad alium diatessaron, ad alium **subdiapason**, ad alium subdiatessaron, ad alium subdiapente, quod non fieret, nisi ad rationem multiplicis et superparticularis habitudinis sua essent commensuralitate cognati. [s.XV] UGOL. URB. 4, 8, 4: Subdupla vero proportio ... est, quando minor quantitas sive minor numerus maiorem bis numerat ... A primo enim numero ad secundum, ubi subsexquialtera est, subdiapente est, a secundo ad tertium, ubi subsexquiertia est, subdiatesseron est et a primo ad ultimum, ubi subdupla est, **subdiapason** est. Similiter, si numeri duplicentur vel triplicentur, inter eos eadem proportio resultabit, sicut in dupla dictum est. UGOL. URB. 4, 8, 6-7. UGOL. URB. 4, 11, 3-5. UGOL. URB. 4, 14, 3-5. FR. GAFUR. extr. 12, 6, 8 descr. FR. GAFUR. extr. 12, 7, 10 descr. FR. GAFUR. extr. 12, 8, 9 descr.

subdiapasondiapente *Unter-Duodezime — lower twelfth*
[s.XV] UGOL. URB. 4, 11, 3: Subtripla vero proportio ... est, quando maior quantitas vel maior numerus sub minori quantitate vel minori numero ter dicitur numerari. ... a primo namque numero ad secundum subsexquialtera (*sc. proportio*) est, quae subdiapente est, a secundo ad tertium subdupla est, quae subdiapason est, sed a primo ad tertium subtripla est, quae **subdiapasondiapente** est. UGOL. URB. 4, 11, 4-5.

subdiapasonsubdiatesseron *Unter-Undezime — lower eleventh*
[s.XV] UGOL. URB. 4, 47, 7: subdupla subsuperbipartiens vel subdupla subpartiens tertias proportio est, cum minor quantitas vel minor numerus a maiori bis cum suis duabus tertiis continetur ... Subdupla subsuperbipartiens proportio vel subdupla subsuperpartiens tertias: 3 8, 6 16, 9 24 **subdiapasonsubdiatesseron** (*pro subdiapasondiatesseron?*).

subdiapente *Unterquinte — lower fifth*
[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 265: ita quilibet ptongus ad alium quidem diapason sonat, ad alium diapason et diapente, ad alium disdiapason, ad alium diapente, ad alium diatessaron, ad alium subdiapason, ad alium subdiatessaron, ad alium **subdiapente**, quod non fieret, nisi ad rationem multiplicis et superparticularis habitudinis sua essent commensuralitate cognati. [s.XV] UGOL. URB. 4, 8, 4: Subdupla vero proportio ... est, quando minor quantitas sive minor numerus maiorem bis numerat ... A primo enim numero ad secundum, ubi subsexquialtera est, **subdiapente** est, a secundo ad tertium, ubi subsexquiertia est, subdiatesseron est et a primo ad ultimum, ubi subdupla est, subdiapason est. UGOL. URB. 4, 8, 6-7. UGOL. URB. 4, 11, 3-5. UGOL. URB. 4, 19, 4-5. FR. GAFUR. extr. 12, 6, 8 descr. FR. GAFUR. extr. 12, 7, 10 descr. FR. GAFUR. extr. 12, 10, 10 descr.

subdiapentis v. pes subdiapentis, virga subdiapentis

subdiatessaris v. pes subdiatessaris, virga subdiatessaris

subdiatesseron *Unterquarte — lower fourth*
[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 265: ita quilibet ptongus ad alium quidem diapason sonat, ad alium diapason et diapente, ad alium disdiapason, ad alium diapente, ad alium diatessaron, ad alium subdiapason, ad alium **subdiatessaron**, ad alium subdiapente, quod non fieret, nisi ad rationem multiplicis et superparticularis habitudinis sua essent commensuralitate cognati. [s.XV] UGOL. URB. 4, 8, 4: Subdupla vero proportio ... est, quando minor quantitas sive minor numerus maiorem bis numerat ... A primo enim numero ad secundum, ubi subsexquialtera est, subdiapente est, a secundo ad tertium, ubi subsexquiertia est, **subdiatesseron** est, et a primo ad ultimum, ubi subdupla est, subdiapason est. UGOL. URB. 4, 8, 6-7. FR. GAFUR. extr. 12, 6, 8 descr. FR. GAFUR. extr. 12, 11, 12 descr.

subdistinctio -onis f. *Bezeichnung für eine (Neben-) Zäsur — term for a (secondary) caesura*
[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 5, 49: „comma“: incisio vel **subdistinctio**. [s.XI?] PS.-GUIDO arithm. p. 59b: Quaeritur de specie diapason, quae est a ·D· in ·d·, cum sit tam proto quam tetrado communis, quare non unum, sed duos modos efficiat. Quod ita solvitur: Protus habet finem in ·D·, mediam distinctionem in ·a·. Tetrardi subiugalis (*ms.*; *ed.*: subiugales) habet tam finem quam mediam distinctionem in ·G·, protus vero versans in **subdistinctionibus** mediisque distinctionibus et fine circa ·a· vel ·D· propriam quoque diatessaron et diapente speciem frequentat. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 41, 7: Est autem duplex distinctio: Alia enim est maior et prima, alia minor et secunda. Distinctio itaque maior et prima est, que fit in fine reflexionis ad finalem vel in fine ascensus vel descensus a finali in vocem reddentem ad ipsam dyatesseron vel dyapente, sive fiat ascensus seu descensus gradatim vel per saltum secundum uniuscuiusque toni proprietatem. Distinctio minor et secunda, que potius **subdistinctio** appellatur, est, que fit in repercussione ad superiores vel ad inferiores ad aliquam vocem vel finali vel eius dyatesseronice aut dyapentice voci consonantem, donec ad illam finalem vel ad istarum vocum aliquam cantus revertatur. [s.XV] TRAD. HOLL. V 4, 660: Et talis distinctio est triplex, quia alia plena, alia media et alia dicitur **subdistinctio**. Versus: Pausat tripliciter lectionis distinctio plena. / Namque sit et media, sit et **subdistinctio** terna. / Si suspensiva fiet e converso, quando pausat, / tunc media poterit distinctio dici, / cum sit perfecta constructio, si tamen addi / convenit, ut plena sententia possit haberi. / Si lector pauset, tunc **subdistinctio** fiet. / Completo sensu fiet distinctio plena (*cf. Cassiod. inst. 1, 15, 12*).

[**subdorius**] *ex errore pro sub dorio*: ODOR. SEN. p. 165. HIER. MOR. 20, 111 (p. 156). COMM. Boeth. II p. 294, 14.

subductio -onis f. *„Abzug“, Wegnahme (eines Teils eines Intervalls) — ‘subtraction’, taking away (a part of an interval) [syn.: diesis]*
cf. Guido micr. 10, 8 app. crit.: quasdam facimus subductiones trito, quae dieses appellantur ... In nullo enim sono valet fieri excepto tertio et sexto ... Tunc tritus, qui praeest tetrado protove, subducendus est modicum.
[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 2, 18, 3: Cum igitur tonus, sicut iam proximo patuit, in duo equalia dividi non possit, secundum proportionem [armonicam], propter hoc dividitur in duas partes inequales: scilicet in maiorem, que vocatur apothome, id est superdivisa, et hec est semitonium maius; et in minorem, que vocatur dyesis, id est **subductio** a semitonio maiori, et hec est semitonium minus. ENGELB. ADM. 2, 19, 3: Dyesis est spacium, quo sesquitercia proportio alicuius

consonantie maior est duobus tonis: et hec dyesis, id est **subductio**, dicitur semitonium minus. ENGELB. ADM. 2, 26, 3: Semitonium vero est minor pars toni quam dimidia, quod vocatur dyesis, id est **subductio**. Apothome vero est maior pars toni, id est superdivisa minori semitonio. ENGELB. ADM. 4, 6, 6: dyeses, id est **subductiones**, [improprie] evitantur, que maxime in quinto tono fieri consueverunt propter frequentem occursum semitonii, qui in cantibus illius toni locum habet; fere enim tanta est **subductio** dyesis a semitonio [maiori], quanta est semitonii [ipsius] ab integro tono. Prima enim dyesis, id est **subductio** cantus a semitonio, est inter ·B·mi et ·C·faut. Secunda inter ·E·lami et ·F·faut. Tercia inter ·b·mi et ·C·solfaut. Quarta inter superiorem ·E·lami et ·F·faut. *cf. Ernstbrunner, Engelbert p. 112 sqq., p. 293 sq. adn.*

subduplus -i m. et **subdupla** -ae f. et **subduplum** -i n. *Unteroktave — lower octave*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 11, 3: duplum aequaliter sonat suo **subduplo**. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 23 p. 336, 15: Prosa et „Rex omnipotens“ vel „Sancti Spiritus“ vel „Celsa pueri“ non recipitur, quia subterior notula transpositionis, que est ·b· rotunda, habet **subduplam**, scilicet in graviore octochordo, et supra transpositionem duos tonos. [s.XV] ARN. ZWOLL. p. 29: Item organum maius Cordigerorum habet ultra organa simplicia 10 fistulas grossiores pro **subdupla** tenoris organorum et hoc ideo, quia illa organa tripliciter possunt sonare, uno modo simplicia organa, alio modo duplicia ita, quod quilibet clavis ingrossat (*pro ingrossatur?*) per **subduplam**, tertio modo, quod solum 10 grosse fistule serviant pro tenore et simplicia organa pro discantu, et tunc manu sinistra oportet tangere tenorem in 10 clavibus bassioribus solum. ARN. ZWOLL. p. 30. FIST. Mensuram fist. 4 p. 126: Ordinatis enim octo choris secundum praedicta septem discrimina vocum et octavum synemmenon, suavitatis et ornatus causa cuique naturali choro suum **subduplum** affigunt et item horum singulis suos **subduplos** addunt, ut tota organica structura octo quidem naturalibus choris constet, unusquisque autem eorum bisdiapason resonet

subfinalis -is f. vel m. *Bezeichnung für den unteren Nachbarten der Finalis einer Kirchentonart — term that designates the lower neighboring-tone of the final of a mode*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 48, 4: aliquando quintus (*sc. tonus*) miscetur sexto declinans in quartam ·D· in suppletionem **subfinalis** (*pro sub finali?*) proximae ·E·.
ex errore ed. pro sub finali: ANON. La Fage I 10, 2: Nullus cantus debet inchoari supra litteram illam, in qua suum „seculorum“ habet incipere, infra autem vel in eadem littera sive in finali vel sub finali debet habere principium.

subgravis -e *sehr tief (die Tonlage betreffend) — very low (with respect to register)*

1 *allgemein — general*
[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 143 descr. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 408, 14: Sic acuta vel acutissima gravibus et **subgravibus** temperantur.

2 *für die Töne des Tetrachords Δ-Γ unterhalb der graves (A-D) — for the notes of the tetrachord Δ-Γ below the graves (A-D)*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 17 p. 286, 2: Addimus et tetracordum unum **subgravium** (*ed.*: sub gravium) litterarum nuper nobis a Deo datum Grecis litteris insignitum, hoc modo: ·Δ·E·Φ·Γ·. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 18: Est autem et sextum tetracordum iam inferius ordinatum, quod nominatur **subgravium**, his characteribus figuratum: ·Δ·E·Φ·Γ·. Constat autem ut ceteri tono, semitonio et tono. IOH. CICON. mus.

2, 51 p. 330 descr.: Descriptio tetracordorum secundum Remigium: Sextum - tetracordum **subgravium** - Δ t E s Φ t Γ.

3 für die Töne unterhalb des Zweioktavensystems (A-g) — for the notes below the two-octave system (A-g)

[s.XV] COMPEND. MUS. 17: sunt in ordine manus seu palmae viginti litterae, quae dividuntur in **subgravibus**, gravibus, acutis et superacutis. At vero ipsae litterae in ordine manus non sunt nisi septem voce et forma differentes, scilicet ·A·♯·C·D·E·F·G·. **Subgravis** una est duntaxat littera Graeca omnium prima in principio pollicis manus sinistrae a Latinis philosophis addita. COMPEND. MUS. 41: prima deductio habet principium in ·G· **subgravi** et finem in ·E· gravi et cantatur per ♯ quadrum grave. IOH. HOTH. exc. p. 45: incipiendo ab ·E· **subgravi** sic: hypate, parhypate, lychanos hyperboleon **subgravium**, quae voces aetate nostra accesserunt. Gravem autem appello primam positionem septem vocum, acutum vero secundam et primam vocem tertiae positionis superacutam, sed **subgravem**, quae ante gravem praecedere poterit.

subiectus -a, -um ‚untergeben‘ (zur Benennung der plagalen Kirchentonarten) — ‘subordinate’ (for designation of the plagal modes)

[s.XI] COMM. TON. I ep. 2, 6-10 (sim. COMM. TON. II ep. 2, 6-10). COMM. TON. I ep. 2, 11: Idcirco autem **subiectus**, quoniam subiacet authentico, nuncupatur (sim. COMM. TON. II ep. 2, 10). COMM. TON. I 2, 3: Proti enim **subiectus** authentici terminatione una solummodo videtur esse constrictum. Nam omnis cantus, huius **subiecti** officiorum seu antiphonarum vel etiam communionum sola videtur terminatione finiri (sim. COMM. TON. II 2, 3). COMM. TON. I 6, 1: Iste (sc. *plagis triti*) ... **subiectus** quinti (sim. COMM. TON. II 6, 1). COMM. TON. I 8, 14 (sim. COMM. TON. II 8, 14). BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [Cantus igitur primi magistri eiusque discipuli, idest primi et secundi modi, in ·D· finitur; secundi magistri eiusque discipuli, idest tercii et quarti modi, in ·E·; tercii magistri eiusque **subiecti**, idest quinti et sexti modi, in ·F·, quarti magistri eiusque discipuli, idest septimi et octavi modi, in ·G·.] (inde THOM. BAD. p. 92). ARIBO 34 p. 4: ·A·B·C·D·E·F·G·A·b·c·d· constituto proti et sui **subiecti** ... Constitutio deuteri suiue discipuli ... Dispositio triti lateralisque sui ... Compositio autenti tetrardi et plagalis eius. ARIBO 39 p. 29: Maiores nostri perpendentes quemlibet tropum adhuc indivisum quatuor principalibus ita chordis consistere, ut altrinsecus collatae duas diapason species possent conficere, dividerunt eos in autentos et plagas, autentos vocantes auctoriales et digniores, plagas autem laterales et **subiectos**. ARIBO 46 p. 30: yppomixolidius, id est mixolidii septimi videlicet toni **subiectus** (inde QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 59, 4: qualiter tetrardus si-bique plagalis **subiectus** <disponantur> ex omnibus quartis, idest quarta gravium ·D· ..., quarta finalium ·G·, quarta superiorum ·d· et quarta excellentium ·g·. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 39: Reliqui vero quatuor pares, scilicet secundus, quartus, sextus et octavus, quibus est descensus et processus humilis attributus, plagales sive subiugales a musicis posterioribus sunt vocati dicunturque plagales, ut puto, a ‚plaga‘, quid est ‚rethe‘ vel ‚regio‘, quia tamquam collaterales et **subiecti** in eadem finis regione suis autenticis admiscuntur. FR. GAFUR. pract. 1, 7: Primam enim diapason speciem, quam duximus ab ·A·re gravi ad ·A·lamire acutam, in ·D·solre scilicet mediatam, hypodorium vocabant (sc. *antiqui musici*). Quasi **subiectum** dorio seu placalem vel subiugalem dorii propter eius tetrachordum in grave reflexum a media chorda, quam clerici finalem vocant.

subiugalis -e et subst. **subiugalis** -is m. (den authentischen Kirchentonarten) ‚untergeordnet‘, plagal; Nebenform (Bezeichnung für die zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart mit tiefliegendem Ambitus) — subordinate (to the authentic modes), plagal; secondary form (term for the second, fourth, sixth, and eighth modes with lower ambitus) [syn.: collateralis, discipularis, discipulus, filius, lateralis, minor, minor frater, partialis, plaga, plagalis, plagis, plagius, servus; opp.: auctoralis, authenticus, authenticus, dominus, maior, magister, magistralis, principalis, regalis]

1 generell — general

a unspezifisch — unspecific

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 29: Modulatio ad principalem proutum modum et **subiugalem** eius. al. SCOL. ENCH. 1, 310: autentum dicimus auctorialem, plagin **subiugalem** seu lateralem. [s.X] INCH. UCHUB. 253. al. COMM. BR. 32. al. ALIA MUS. 114 p. 157: sunt octo tropi, quorum quatuor dicuntur autentici vel principales, reliqui plagii vel **subiugales**. al. [s.XI] BERNO prol. 7, 23 (inde QUAEST. MUS. 1, 17 p. 39). al. HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a): Quorum (sc. *troporum*) quatuor autentici, id est auctoriales, quatuor plagae, id est laterales vel **subiugales**, sunt. al. OLIVA 101. QUADR. FIG. 8. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 7: Species diapason secundum numerum troporum in autenticos et **subiugales** distinctorum, octo esse natura monstrante manifestum est. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius ... **subiugales** hypodorium, hypophrygium, hypolydium, hypermixolydium vocans. al. ARIBO 10 p. 2 (inde IAC. LEOD. spec. 6, 59, 2). al. LIB. SPEC. 19 p. 48: plagales vero minores vel **subiugales** appellantur (sim. IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 280, 4). TON. Aug. p. 81. al. ANON. Prag. 254: Maiores magistros ..., minores dicimus laterales, quasi a latere maiorum **subiugales**. VERS. Ars humanas p. 113b. Ps.-GUIDO form. 6, 2. al. Ps.-GUIDO arithm. p. 57b. FRUT. brev. 7 p. 52. al. FRUT. ton. p. 167. al. Ps.-OSBERN. 33: quando vero secundus (sc. *tonus*), vocatur plagalis proti, id est **subiugalis** primi ... quartus plagalis deuteri, id est **subiugalis** secundi ... sextus plagalis triti, id est **subiugalis** tercii ... octavus plagalis tetrardi, id est **subiugalis** quarti. al. ANON. Wolf p. 207: tertius (sc. *magister*) tritus, **subiugalis** subditus eius. al. QUAEST. MUS. 1, 13 p. 25 (cf. BERNO prol. 7, 22). al. THEOG. METT. 27, 4 (p. 191b): plaga vero a Graeco est, ut aiunt, et dicitur discipulus et collateralis vel **subiugalis**. al. [s.XII] ANON. Pannain p. 108. TON. Vatic. 12, 7 p. 212. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 489a. AMERUS 17, 4-6. LAMBERTUS plan. 220: Unde sciendum est, quod quatuor tantummodo modi principaliter a Grecis erunt adinventi, videlicet prothus, deuterus, tritus atque tetrardus, quos Greci authentos appellabant. Videntes autem Latini quatuor minus sufficere ad omnium cantuum genera discernendum alios quatuor eisdem addiderunt et eosdem plagales sive **subiugales** vocaverunt (sim. HUGO SPECHTSH. comm. p. 110: plagales seu **subiugales** sive servos seu discipulos). HIER. MOR. 20, 136 (p. 156). ENGELB. ADM. 4, 8, 5. al. WALT. ODINGT. 5, 8, 10: quemlibet modum in duos dividunt et omnium secundam partem plagalem vocant, id est partialem seu **subiugalem**. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 10 (inde BONAV. BRIX. 15, 7). al. IAC. LEOD. spec. 6, 45, 4. al. HEINR. EGER 5 p. 52: collaterales ..., scilicet discipulares, **subiugales**. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 23, 24: **subiugales**, qui et pares sunt, ut differant a suis imparibus, per appositionem huius sillabice adiectionis, scilicet ‚ypo‘, exprimuntur sic seriatim impares cum paribus exprimendo: dorius, ypodorius, frigijs, ypofrygijs, lydijs, ypolydijs, mixolydijs, yppomixolydijs. IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 282, 2: Plagis ..., id est **subiugalis** vel lateralis vel minor vel pars eiusdem modi. al. PROSD. plan. 2, 4 p. 86, 31. IAC. THEAT. 13: Plagis enim Grece, Latine **subiugalis**. al.

NICOL. CAP. p. 317. UGOL. URB. 1, 48, 6. *al.* GEORG. ANS. 3, 95. THOM. BAD. p. 88. TRAD. March. 351: Quorum quidem tonorum sive modorum alii dicuntur impares, alii pares vel alii autentici et alii plagales vel alii domini et alii **subiugales**. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 43 (*sim.* TRAD. Holl. XXIII 2, 3, 15). *al.* TRAD. Holl. XXIII 1, 5, 8 (*sim.* TRAD. Holl. XXI 7, 5). TRAD. Holl. XXIV 12, 36. TRAD. Holl. II 4, 7: quilibet predictorum (*sc. tonorum*) in duos dividebatur, videlicet in autentum et in plagalem, id est in <magistrale> et **subiugalem** vel principalem et collateralem (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 18. LAD. ZALK. 4, 21). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 3. TRAD. Holl. XX 4, 7. *al.* IOH. TINCT. diff. 271-277. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 7-8. IOH. TINCT. nat. 1, 48. FR. GAFUR. op. 5, 8. BONAV. BRIX. 15, 10. *al.* ADAM FULD. 2, 13. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 6. GUILL. POD. 4, 7. FR. GAFUR. pract. 1, 7. SZYDLOV. 12, 3: Omnes autem toni pares etiam sunt quatuor in numero: secundus, quartus, sextus et octavus; etiam fere ab omnibus musicis his nominibus appellantur et primo: plagalis, **subiugalis**, discipulus, filius, servus, minor frater. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 11. TRAD. Holl. XVII 262.

b zur Finalis — with reference to the final
[s.IX] MUS. ENCH. 3, 2: Terminales sive finales dicuntur, quia in unum aliquem ex his quatuor melos omne finiri necesse est. Etenim primi toni melum et **subiugalis** sui sono *f* archoo regitur et finitur. Secundus tonus cum **subiugali** suo sono *f* deuterio regitur et finitur. Tertius eiusque **subiugalis** sono *l* trito regitur et finitur. Quartus cum suo **subiugali** sono *f* tetrardo regitur et finitur (*sim.* INCH. UCHUB. 100. MOD. Autent. prot. 12). HUCBALD. 38. [s.XI] BERNO prol. 9, 5: Omnis ergo protus et **subiugalis** eius, idest primi ac secundi toni, melodia lychanos ypaton auctoritate regitur ac finitur. Deuteri vero eiusque **subiugalis**, idest tertii ac quarti, ypate meson regitur et finitur. Tritus cum suo **subiugali**, idest *V*^{tus} cum *VI*^{to}, parypate meson regitur et finitur. Tetrardus cum suo **subiugali**, idest *VII*^{mus} cum *VIII*^{vo}, lychanos meson sono regitur et finitur (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 6). PS.-GUIDO arithm. p. 58b: **subiugales** ... in finalibus ... terminantur. *al.* THEOG. METT. 32, 1 (p. 193a). [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 13: Prothus autem cum suo **subiugali** finitur in voce quarta, que est sub ·D· gravi; deuterus cum suo **subiugali** in voce quinta, que est sub ·E· gravi; tritus cum suo **subiugali** in voce sexta, que est sub ·F· gravi; tetrardus cum suo **subiugali** in voce septima, que est sub ·G· gravi (*inde* BONAV. BRIX. 15, 9). IAC. LEOD. spec. 6, 47, 2: Per hoc, quod sexta vox ·F· est legitimus finis huius (*sc. quinti*) toni, convenit ipsi cum suo **subiugali** sexto tono. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 39. UGOL. URB. 1, 25, 2: termineturque prothus, qui primus est, cum suo **subiugali** in voce re ... deuterus, autenticorum secundus, cum suo **subiugali** in voce mi terminatur. UGOL. URB. 1, 51, 15: Sunt ergo troporum termini et fines, scilicet prothi et **subiugalis** sui, re gravis cum ·D· prima vel re acuta cum ·A· secunda, deuteri et sui **subiugalis** mi gravis cum ·E· prima vel mi acuta cum ·b· secunda, triti **subiugalis**que eius fa gravis cum ·F· prima vel fa acuta cum ·C· secunda. Sed tetrardo ac eius **subiugali** tantum re gravis cum ·G· prima est pro termino constituta. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 4, 73 (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 126. TRAD. Holl. V 4, 266. LAD. ZALK. 4, 149). *al.* TRAD. March. 375. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 166 comm. COMPEND. MUS. 104-107 (*cf.* UGOL. URB. 1, 51, 5-8).

c zu Ambitus und Struktur — with reference to ambitus and structure

[s.IX-X] HUCBALD. 53. INCH. UCHUB. 119: nec superiorem eiusdem nominis sonum a quoquam finali suo **subiugali** tono attingere licitum est, sed infra ipsum morandum; hoc enim ius proprium inferiorum est, licet aliquotiens evenit superiorem parumper tangere. ALIA MUS. 140 p. 201: **Subiugalis**

vero unusquisque tropus a finali chorda superius habet diapente, inferius vero diatessaron (*inde* ANON. Bernh. 2, 86). *al.* [s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 9: Protus constat ex prima specie diapente et prima specie diatessaron superius. **Subiugalis** eius ex eadem specie diapente et eadem specie diatessaron inferius. Deuterus constat ex secunda specie diapente et secunda specie diatessaron superius. **Subiugalis** eius ex eadem specie diapente et eadem specie diatessaron inferius. Tritus constat ex tertia specie diapente et tertia specie diatessaron superius. **Subiugalis** eius ex eadem specie diapente et eadem specie diatessaron inferius. Tetrardus constat ex quarta specie diapente et prima specie diatessaron superius. **Subiugalis** eius ex eadem specie diapente et eadem specie diatessaron inferius (*sim.* BERNO prol. 6, 2-14. COMM. Boeth. II p. 312, 20-40. IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 4 - 2, 21 p. 288, 22. THOM. BAD. p. 93). PS.-BERNEL. spec. 16: Omnis tropus **subiugalis** eandem habet diapente vel diatessaron quam autenticus eius. Differunt autem, quod autenticus diatessaron habet supra diapente, **subiugalis** infra (*sim.* BERNO prol. 6, 15. AMERUS 23, 16. IOH. CICON. mus. 2, 21 p. 288, 26. THOM. BAD. p. 94). BERNO prol. 7, 2: **subiugalis** ... in *V*^{tum} locum ascendat, in *III*^{tum} autem nec non et quandoque in *V*^{tum} descendat (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 22 p. 290, 6). BERNO prol. 7, 5: Si quis cantus a finali suo ad dyapente non pertingit nec dyatessaron inferius habet, pro sui brevitate vel imperfectione solemus eum **subiugali** designare (*inde* QUAEST. MUS. 1, 17 p. 38. IOH. CICON. mus. 2, 23 p. 290, 15). *al.* GUIDO ep. p. 524, 363: De ascensu vel descensu autenticorum vel **subiugali**um. *al.* HERMANN. mus. p. 25 (p. 129a): graves et superiores **subiugales**, finales vero et excellentes includunt autenticos suntque **subiugali**um extremitates graves et superiores, finales mediae; autenticorum vero extremitates finales et excellentes, superiores mediae (*inde* ANON. Wolf p. 218. QUAEST. MUS. 1, 8 p. 17). HERMANN. mus. p. 34 (p. 133) descr. *al.* OLIVA 114. WILLEH. HIRS. 12 (c. 11), 4: Quatuor namque species diapason, quae **subiugales** totidem statuunt, medias huiusmodi quaerunt distinctiones, ut ipsae medietate diapente habeant supra et diatessaron infra (*inde* FRUT. brev. 7 p. 54). *al.* ARIBO 11 p. 2: qualiter protus cum suo **subiugali** constet prima gravium, id est ·A·, prima finalium, id est ·D·, prima superiorum, id est ·a·, prima excellentium, id est ·d· (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 59, 3). *al.* TON. Aug. p. 85: **Subiugalem** enim a finali non solum diatessaron, sed etiam diapente remitti patet. *al.* CANT. In defect. p. 88 (*cf.* BERNO prol. 9, 48). PS.-GUIDO arithm. p. 58b: **Subiugales** in gravibus principantur, ab excellentibus excluduntur, in finalibus et superioribus communicant. PS.-GUIDO arithm. p. 60a: Omnis cantus, qui *III* sive *V* vocibus infra finalem descenderit et nihil super diapente tetigerit, **subiugalis** erit. Omnis cantus, qui plene plagalem depositionem habuerit, etiam (*ms.; om. ed.*) si super diapente unam vel duas voces tetigerit, **subiugalis** erit. Omnis cantus infra finalem unam vocem habens et supra diapente non vadens **subiugalis** erit. Omnis cantus in *V* vocibus tantum se continens potest esse communis, sed ei tribuatur, cuius frequentior habetur. Omnis cantus ad *V* voces non pertingens pro sui imperfectione **subiugalis** erit. *al.* FRUT. brev. 8 p. 59: Secundus modus, qui est **subiugalis** primi, ascendit ad mesen, id est ad ·a·, raro autem ad paramesen, id est ·b· quadratam; remittitur autem ad proslambanomenon, quae est ·A·, et interdum ad gammam, scilicet ·Γ·. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 222: omnis **subiugalis** suam diapason speciem a gravibus incipiens et per finales gradiens non ultra procedat quam ad superiores (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 33, 14). *al.* QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr. *al.* THEOG. METT. 44, 5 (p. 196b). *al.* IOH. COTT. mus. 12, 30 (*inde* TRAD. Holl. VIII 26, 63. TRAD. Holl. XI 5, 36.

CONR. ZAB. tract. BC 1). *al.* UDALSC. 52 (*sim.* TON. Baumg. 6, 1). UDALSC. 84 (*sim.* TON. Baumg. 8, 1). TON. VATIC. 12, 5 p. 202. [*s.XIII*] ANON. LOVAN. p. 489a. IOH. AEGID. 13, 16. PS.-THOMAS AQU. I 86-89. ENGELB. ADM. 3, 19, 9. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 4, 95: Debet namque cantari secundus tonus semper per ·b· rotundum, cuius ratio est, quia secundus eo, quod **subiugalis** est, ultra sextam scandere non potest, ut superius dictum est. Ad ipsam vero si ascenderet per ·h· quadrum, tunc ab ·F· gravi quomodocunque ascendendo ad dictum ·b· vel ab ipso ·b· quomodocunque descendendo ad predictum ·F· fieret tritoni duricia, que in cantu quolibet est penitus evitanda (*inde* BONAV. BRUX. 15, 62). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 52, 6 (*cf.* ANON. Wolf p. 218). HUGO SPECHTSH. comm. p. 137. [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 26, 20 (*sim.* CONR. ZAB. tract. AZ 18. REG. COMP. p. 193. *cf.* IOH. COTT. mus. 12, 24). IOH. OLOM. 8 p. 39. IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 9. *al.* UGOL. URB. 1, 162, 14: cum trito ·B· molle magis convenire videtur et cum suo **subiugali** quam cum ceteris. *al.* ANON. Carthus. nat. 3, 7. TRAD. HOLL. XI 3, 10 (*sim.* TRAD. HOLL. III 6, 51). *al.* TRAD. HOLL. XXIII 2, 3, 4 (*sim.* TRAD. HOLL. XXI 8, 4). *al.* TRAD. HOLL. XXIV 16, 30. *al.* TRAD. HOLL. VII 4, 8 (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 4, 15). TRAD. HOLL. V 4, 20 (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 4, 15. LAD. ZALK. 4, 23. TRAD. HOLL. XIV 10, 13). TRAD. HOLL. XIII 4, 166 comm. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, pr. 7. NICOL. BURT. 1, 23, 136. BONAV. BRUX. 15, 105 (*sim.* ANON. La Fage III p. 246. *cf.* MARCH. luc. 11, 4, 145). *al.* ANON. La Fage III p. 245: **subiugalis** ... ultra sextam scandere non potest. TRAD. HOLL. XVII 276. *al.*

d zu den Differenzen („*Saeculorum amen*“-Formeln) — with reference to the differentiae („*saeculorum amen*“ formulas)

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 25 (p. 128b): nulla **subiugali** differentia vel super magistrum vel cum ipso, sed semper inferius locum accipit. Omnis enim autenticus praeter deuterum quinto a finali loco, omnis autem **subiugalis** subter in secunda vel tertia chorda differentiam collocat (*inde* ANON. Wolf p. 216). WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 49: In ordine protii et triti autenticorum differentiae in quinto, **subiugali** ipsorum in tertio a finali loco ponuntur. In ordine deuteri et tetrardi autentici deuteri differentiae in sexto, tetrardi in quinto, **subiugales** eorum in quarto a finali loco locantur. PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Nullus autem **subiugalis** cum suo magistro in eadem litera „*Saeculorum amen*“ collocat, sed semper inferius *eqs.* ANON. Wolf p. 217: Ceterum **subiugali** differentiae aspirare non audent ad diapente, sed infra ipsum suas inceptions cohibere sunt contentae. [*s.XII*] UDALSC. 52: **subiugalis** tercii. ... Cuius „*Saeculorum amen*“ incipit in ·A· sicut primi et quarti (*sim.* TON. Baumg. 6, 1). UDALSC. 84: **subiugalis** quarti. ... Huius „*Saeculorum amen*“ incipit in ·C· acuto sicut tercii et quinti (*sim.* TON. Baumg. 8, 1). [*s.XV*] TRAD. HOLL. V 4, 20: **subiugales** vel collaterales ... communiter suum „*euouae*“ et suum versum et discursum gravius, id est declivius, assumunt (*sim.* LAD. ZALK. 4, 23. TRAD. HOLL. XIV 10, 13). ADAM FULD. 2, 14.

e zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[*s.XI*] WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: ut ... **subiugales** inde dicantur, quod subiugati et subditi sive suppositi sint autenticis. [*s.XIII*] AMERUS 17, 2: plagales vel plage, quasi partes vel collaterales sive **subiugales**, quia inferiora loca possidentes unusquisque sub latere sui autenti continetur et inferior sit. TRAD. Garl. plan. V 212: dicuntur plagales quasi **subiugales**, quia dicitur ‚*plagalis*‘ Graece quasi ‚*subiugalis*‘ Latine, quia illi quatuor plagales praecedentibus autenticis fuerunt additi. [*s.XIV*] GOSCALC. 1, 5 p. 70, 13: plagales, quasi **subiugales**, quia sub iugo (*ms.* Berkeley 744; *ed.*: *subiugo*) manent suorum

autenticorum. [*s.XV*] PROSD. plan. 2, 4 p. 86, 29: **subiugales**, quia partem subiugalem sive declinem, hoc est descensum, sumere videntur. TRAD. HOLL. XI 3, 10: **subiugales** eo, quod cantus eorum naturaliter descendit. *al.* TRAD. HOLL. XXIII 1, 5, 15 (*sim.* TRAD. HOLL. XXI 7, 9). NICOL. BURT. 1, 23, 136: **subiugales** vel laterales eo, quod sub potestate autenticorum sunt tamquam famuli. TRAD. HOLL. XVII 213. *al.*

f zu Initium, Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to beginning, melodic progression, and formation of segments

[*s.XI*] FRUT. ton. p. 167: Huius autem (*sc.* *plagis tetarti*) initia, ut ceterorum **subiugali**, quatuor sunt legalia: ·D·E·F·G·, usitata vero cum distinctionibus sex ·D·E·F·G·a·h·. IOH. COTT. mus. 10, 34: qui vero (*sc.* *modus*) magis in gravibus moram faceret, plagis vel plagalis, id est collateralis seu **subiugalis**, diceretur (*inde* TRAD. HOLL. VIII 23, 16. CONR. ZAB. tract. AR 4). IOH. COTT. mus. 12, 38: **Subiugali**bus vero quibusdam licet principia sua vel etiam hemitonia ad quartas intendere et ad quintas interdum remittere (*inde* GOB. PERS. p. 194b. CONR. ZAB. tract. BD 5). IOH. COTT. mus. 19, 7: sicut **subiugali** est maxime in gravibus, ita autentorum maxime in acutis conversari (*inde* TRAD. HOLL. VIII 28, 18). IOH. COTT. mus. 19, 9: Observandum etiam de diapente, ut in melodia **subiugali** a finali nunquam ad superiores saliat; diatessaron vero supra et infra libere fiat (*inde* TRAD. HOLL. VIII 28, 19). *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 12, 1, 19: Sunt nonnulli cantus, qui ... nec utitur dyapente communi, que pluries in uno cantu reperienda facit ipsum **subiugalem** (*inde* BONAV. BRUX. 16, 3). *al.* [*s.XV*] GOB. PERS. p. 188a: Item cantus **subiugali** saepius finem revisent, in quarta rarissime pausent, in quinta a finali numquam; sed, si quintam contigerit plagalis, raptim et quasi formidando recurrat. TRAD. HOLL. II 4, 6: **subiugales** dicuntur eo, quod in gravibus moram faciunt (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 17. TRAD. HOLL. XIV 10, 11). REG. COMP. p. 193.

2 speziell — specific

a **subiugalis** protus (proti) - **subiugalis** deuterus (deuteri) - **subiugalis** tritus (triti) - **subiugalis** tetrardus (tetrardi) *Bezeichnung für die zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart — term for the second, fourth, sixth, and eighth mode*

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 35 (p. 134a). WILLEH. HIRS. 16 (c. 15), 2: in dispositione troporum eadem (*sc.* *chordae*) uno ac eodem spatio et autenticum protum et **subiugalem** **tetrardum** includunt. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 58a: Prima autem diapason species est **subiugalis** protii ab ·A· in ·a·, media ·D·; secunda est **subiugalis** deuteri a ·B· in ·b·, media ·E·. Tertia est **subiugalis** triti a ·C· in ·c·, media ·F·. Quarta est communis protii et **tetrardi** **subiugalis** a ·D· in ·d·, media ·G·. PS.-GUIDO arithm. p. 59b: protus habet finem in ·D·, mediam distinctionem in ·a·; **tetrardi** **subiugalis** (*ms.*; *ed.*: *subiugales*) habet tam finem quam mediam distinctionem in ·G· ... **subiugalis** autem **tetrardi** suis quoque speciebus intentus per cola et commata maxime circa ·G· versans. *al.* FRUT. brev. 7 p. 54: specierum diapason prima ... in **subiugalem** **proti** convertitur, secunda in **subiugalem** **deuteri**, necnon reliquae duae in alios duos. FRUT. brev. 7 p. 55 descr. ANON. Wolf p. 199: Terminus „*euouae*“ protii et lateralis deuteri et **subiugalis** **triti** in chorda incipitur, quae mese, id est media, dicitur. ANON. Wolf p. 212: **Subiugalis** **deuteri** ... in sex chordas suas distendit incipientias ·C·D·E·F·G·a·. ANON. Wolf p. 223 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 33, 17). [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 54, 1: De forma **subiugalis** **prothi**. UGOL. URB. 1, 56, 1: De forma **subiugalis** **deuteri**. Forma **subiugalis** **deuteri** ab ipsius deuteri forma nisi in diatesseron positione non distat. UGOL. URB. 1, 58, 1: De forma **sub-**

iugalis triti. UGOL. URB. 1, 60, 1: De forma **subiugalis tetrardi.** *al.* ADAM FULD. 2, 17: comprehenduntur enim omnes (*sc. toni*) sub regali et **subiugali proto, deuterio, trito, tetrardo.** COMPEND. MUS. 113. *al.*

b subiugalis primus - subiugalis secundus - subiugalis tertius - subiugalis quartus *Bezeichnung für die zweite, vierte, sechste und achte Kirchentonart — term for the second, fourth, sixth, and eighth mode* [s.XI] HERMANN. mus. p. 46 (p. 139b): ·D· sola inter omnes chordas biformis sit, hoc est, quia quarta gravium et prima est finalium, et quia secundum id, quod prima est, protum autenticum, secundum id vero, quod quarta, **quantum** quoque informat **subiugalem.** *al.* WILLEH. HIRS. 37 (c. 36), 2: **Primus subiugalis** per ·D·C·B·A·Γ· per propriam speciem diapente descendit. **Secundus** per ·E·D·C·B·A· per suum diapente remittitur. **Tertius** vero per ·F·E·D·C·B· per propriam speciem diapente deponitur. **Quartus** autem **subiugalis** synemmenon non contingens naturale a ·G· in ·C· infra finalem habet diapente. *al.* ARIBO 43-44 p. 30. TON. Aug. p. 92a: **secundo subiugali**, quarto videlicet tono. *al.* ANON. Wolf p. 222: **quarto subiugali**, idest octavo tono (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 33, 13). [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 7: **primus** plagalis aut **subiugalis** ab ·A· gravi in ·A· acutum, qui et secundus tonus, in prima specie seu constitutione diapason. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 16: **secundus** plagalis aut **subiugalis** a ·ḡ· gravi in ·ḡ· acutum, qui et quartus tonus, in secunda specie vel constitutione diapason. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 27: **tertius** plagalis aut **subiugalis** a ·C· gravi in ·C· acutum, qui et sextus tonus, in tertia specie vel constitutione diapason. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 37: **quartus** plagalis aut **subiugalis** a ·D· gravi in ·D· acutum, qui et octavus tonus, in quarta specie vel constitutione diapason. NICOL. BURT. 1, 23, 143: Haec est **primi subiugalis** formula intra primam diapason, sed prima ex diapente ac prima diatessaron confecta. Principia eius sunt quandoque in ·A· ut „Omnes patriarchae“, in ·C· ut „Nonne cor nostrum“, in ·D· ut „Ecce in nubibus“, in ·F· ut „Quem vidistis“.

sublimatio -onis *f.* *Erhöhung (um einen Halbton) — raising in pitch (by a semitone) [opp.: depressio]* [s.XV] BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: Nam si in ·b·mi notula sit hoc signo b signata et post illam sequatur altera in ·c·faut isto ♯ ..., propter depressionem primae et **sublimationem** secundae in semiditoni transit intervallum.

sublimis -e 1. hoch 2. tief — 1. high 2. low

1 hoch (*die Tonlage betreffend*) — high (*with respect to register*) [s.IX-X] HUCBALD. 20: **sublimi** vel depresso promatur (*sc. semitonium*) sono. [s.XI] TON. Aug. p. 119b: nulla (*sc. antiphona*) sit altera vel **sublimior** in intendendo vel depressior in remittendo. [s.XV] TRAD. HOLL. IX 2, 4, 246: Salichus enim est signum musice, cum fit intensio et elevacio saltus punctatim ita, quod unus punctus inferior unam syllabam usurpat, reliquos **sublimior** reliquam (*sim.* LAD. ZALK. 4, 276). IOH. HOTH. exc. p. 29: Cum Isidorus hoc tradat vocum alias suaves esse, **sublimes**, spissas, raras, alias subtiles, tenues, pingues, duras, asperas, oppressas (*cf. Isid. etym. 3, 20, 10-13*). IOH. TINCT. inv. p. 42: Et hec ipsa cetula plana existens quasdam elevationes ligneas, quas populariter tastas appellant, in collo proportionaliter habet ordinatas. Contra quas chorde digitis compresse sonum vel **sublimiorem** vel humiliorem efficiunt.

2 tief (*die Tonlage betreffend*) — low (*with respect to register*)

[s.X] INCH. UCHUB. 417: Dicatur modo id melos inprimis voce humiliori, ut possit deinde voce altiori per diapason dici, tunc

etiam per disdiapason. Igitur cum primum **sublimiori** voce incipis ... Cum per diapason in altius vocem mutas ... Cum tertia mutatione per bisdiapason vocem erigis.

adv. sublime 1. hoch 2. tief — 1. high 2. low

5 1 hoch (*die Tonlage betreffend*) — high (*with respect to register*)

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1047: si forte cantor aliquis cantum inferius non inceperit oportune, sed eum incompetenter **sublimius** incohando superiores claves ascenderit, in modo clavium se non conqueratur habere defectum; loco enim superioris clavis quesite et non invente sumat inferiorem proximam eidem littere servientem, et per diapason in ea sonum inveniet exoptatum. [s.XV] TRAD. HOLL. III 9, 5: Sufficientia prothi autenti aut incipit in ·A· gravi aut in ·C· gravi aut in ·D· finali vel in ·F· finali aut in ·a· acuto. Versus: Et quintifons primus sua sic exordia scimus: / In ·A·C·D· † **sublimus** † (*pro sublimius?*) ·F· et ·a· sociare velimus. MICH. KEINSP. 5, 60: In ·d·solre **sublimius** procedendo re concipiens, redeundo la comitem capiens.

20 2 tief (*die Tonlage betreffend*) — low (*with respect to register*)

[s.X] INCH. UCHUB. 54: Est autem in sonis differentia, una quidem, quo alius alio celsius vel **sublimius** sonat.

subst. sublime -is *n.* Höhe (*die Tonlage betreffend*) — highness (*with respect to register*)

25 [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 14: Perfecta autem vox est alta, suavis et clara: alta, ut in **sublime** sufficiat; clara, ut aures adimpleat; suavis, ut animos audientium blandiat (*inde* COMPIL. Casin. 52-53, 13. HIER. MOR. 4, 68 (p. 18). IAC. LEOD. spec. 1, 26, 20. COMM. Boeth. II p. 216, 22. FR. GAFUR. extr. 6, 9, 10. FLOR. FAX. 1, 4, 16). [s.IX] AURELIAN. 10, 4: extolliturque vox in **sublime**, ut capiti possit aptari introitus (*ed.: introitui*). [s.XV] ANON. Carthus. pract. pr. 21: nota, quod ad hoc, quod aliquis dicatur habere conveniens organum vocis, quatuor requiruntur: primo, quod ipsa vox sit clara, hoc est, quod non sit impedita; secundo, quod sit fortis; tercio, quod sit alta; quarto, quod sit dulcis et suavis; clara quidem, ut aures impleat; fortis, ne trepidet; alta, ut in **sublimi** sufficiat; et dulcis et suavis, ut auditum non terreat (*cf. col. 1354, 26*). 40 BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55: Alter vero (*sc. modus*) anfractibus et saltibus concinitur, alter garrulus. Alius autem severus in **sublime** vocem extollens audientium animos elevat, alter vero placidus laetitiam indicans morum.

45 **sublimitas** -atis *f.* Höhe (*die Tonlage betreffend*) — highness (*with respect to register*)

[s.XI-XII] THEOG. METT. 30, 1 (p. 192a): Acutae tamen (*sc. chordae*) cum suis socialibus sonoritatis et intensionis altitudinem praeipuerunt et in tali **sublimitate** primum locum possederunt. THEOG. METT. 30, 4 (p. 192a): Ob huiusmodi elevationis **sublimitatem** et eius obpositae depositionis remissionem consuetudo ab acutis transtulit infimum, a gravibus autem principatum. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: Estque quintum tetrachordum ..., quod hyperboleon, hoc est excellentium, dicitur. Omnes enim illius chordae omnes aliorum tetrachordorum chordas acumine **sublimitate**que superant.

sublimo -are 1. nach oben führen (*die Tonlage betreffend*) 2. (*melodisch*) aufsteigen — 1. to move upward (*with respect to register*) 2. to ascend (*melodically*)

1 nach oben führen (*die Tonlage betreffend*) — to move upward (*with respect to register*) [opp.: deprimō, gravo]

65 [s.IX] AURELIAN. 10, 9. AURELIAN. 14, 1: Autentus tritus huiusmodi habet introitum: Ant. „Ecce Deus adiuvat me“, cuius versiculi finis in meditullio tenoris ultimam sustinet syl-

labam, neque enim sursum **sublimatur** neque deorsum deprimitur, sed initio contentus est introiti. [s.XIII] AUGUST. MIN. 74: Cum enim cantus loca illa (*sc. gravia*) peragret, solet vox tunc gravari et non acute **sublimari** (*sim. TRAD. Holl. VI 8, 9*).

2 (*melodisch*) *aufsteigen* — *to ascend (melodically)* [s.XV] FLOR. FAX. 2, 15, 5: Descendentibus hisdem (*sc. notulis in ternam vocem*) hoc nos quoque eadem (*sc. regula*) docebit. Unisonus ibidem supersedeat vel ternam vel quartam vel sextam vel octavam vocem efferet. Quinta vero unicam vel quartam vocem subibit. Sed tertia quoque vel ibidem morabitur vel unicam vel quartam vocem **sublimabit**. Sexta vel morabitur vel tertiam vel quintam poterit ascendere.

sublydius -i m. *Bezeichnung für die sechste Kirchentonart (als Übersetzung von 'hypolydius')* — *term for the sixth mode (as translation of 'hypolydius')*

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 498, 2: 'ypolydius' **sublydius**, id est gravin lydio (*sim. REMIG. AUT. 497, 20*). [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 294, 17: secundum Catholicon hipolidius dicitur ab 'hipos' 'sub' et 'lidius', quasi **sublidius** gravis sonus. *ex errore pro sub lydio*: HIER. MOR. 20, 114 (p. 156).

submedia -ae f. *Bezeichnung für die Paramese* — *term for the paramese*

[s.V] MART. CAP. 9, 961: Sunt autem tetrachorda principalium, mediarum, coniunctarum, separatarum, excellentium. ... Verum principalium et mediarum conexum, quod coniunctarum vocatur, erit tetrachordum a media in neten coniunctarum. Atque ab his divisum longeque discretum, quod est quartum, divisarum a **submedia** in neten separatarum usque coniungitur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 961/370, 15-6. REMIG. AUT. 513, 4: 'a **submedia**' id est a paramese). [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 311, 4: paramesos, quae est **submedia** (*inde IAC. LEOD. spec. 6, 8, 13. WILLELM. 3, 11*). [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 22: 'h' paramese, id est **submedia**.

submissus -a, -um 1. *tief (die Tonlage betreffend)* 2. *? leise, gemäßigt, zurückhaltend (den Vortrag betreffend)* — 1. *low (with respect to register)* 2. *? soft, moderated, restrained (with respect to performance)*

1 (*die Tonlage betreffend*) — *low (with respect to register)* [opp.: *altus*] [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 196: vel elationis difficultatem mitigare volentes vel **submissiorem** gravitatem erigere aut in sursum aut in iusum quintana transpositione subiungimus. SCOL. ENCH. 1, 378: sive altiore sive **submissiore** voce canatur quodlibet simplex ac legitimum melos, non nisi ad quintum sonum a finali sono deponitur, nec nisi in nonum usque ascendit. [s.XIII] AMERUS 26, 16: Passio vero in die palmarum et etiam aliis diebus legetur sic: Quando discipuli vel Iudei loquuntur, secundum modum lectionis, sed alte et clamando; quando evangelista loquitur, secundum modum evangelii ferialis, sed voce mediocri; quando Christus loquitur, secundum modum evangelii festinalis, sed voce humili et **submissa**. PS.-MUR. summa 2196: Tristis (*sc. materia*) dat tristem **submissum** letaque letum; / qui manet in medio, cantum iubet esse quietum (*cf. Ps.-Mur. summa 2136: Si enim materia tristis fuerit, cantus erit proprie humilis et depressus*). [s.XIV] SUMM. GUID. 16. [s.XV] GOB. PERS. p. 187a.

2 *? leise, gemäßigt, zurückhaltend (den Vortrag betreffend)* — *? soft, moderated, restrained (with respect to performance)* [s.XV] EG. CARL. rit. 2: Quaesivit quidam devotus, quid est, quod in multis ecclesiis, tam cathedralibus quam collegiatis canonicorum secularium cantus Gregorianus, id est can-

tus simplex, neglegitur et dulcis iubilatio armonicaque vocum concordia in divino resonat officio, quam ritum religiones bene institutae non observant, sed voce flebili et **submissa** convenienter serviunt Deo, et si uterque bonus est. EG. CARL. rit. 14. TRAD. Holl. V 4, 168-170 (*sim. LAD. ZALK. 4, 345-346*). LAD. ZALK. 4, 373: sequitur, quod hore canonice sive cantentur sive **submissa** voce legantur.

adv. submis 1. *? leise, gemäßigt, zurückhaltend (den Vortrag betreffend)* 2. *tief (die Tonlage betreffend)* — 1. *? softly, moderated, restrained (with respect to performance)* 2. *low (with respect to register)*

1 *? leise, gemäßigt, zurückhaltend (den Vortrag betreffend)* — *? softly, moderated, restrained (with respect to performance)*

[s.XI] COMPIL. Casin. 285-289, 4: Cantores itaque non propter donum sibi conlatum se ceteris superbiendo preferant, sed humiliter socios exhibeant. Et providendum est illis, quantum temperate quandoque **submis**se divinum agatur officium.

2 *tief (die Tonlage betreffend)* — *low (with respect to register)*

[s.XIV] MARCH. pom. 4, 10: diversitas notarum oportuit esse per diversas lineas et spatia, ad hoc, ut cantus alte et **submis**se a cantoribus cantaretur.

[**submixolydius**] *ex errore pro sub mixolydio*: HIER. MOR. 20, 115 (p. 156).

suboctava -ae f. *Unteroktave* — *lower octave*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 15: semper octava alicuius note est in medio prescise inter **suboctavam** eius et stephanum. ARN. ZWOLL. p. 20. MICH. KEINS. 5, 36: 'e-lami duas ut sua **suboctava** possidet voces ... 'f-faut duplices gerit notas ut **suboctava** sua. MICH. KEINS. 5, 69: In 'aa-lamire ultro citroque commeando, ut sua **suboctava** mutare expedit res sursum, la deorsum cursitando.

subphrygius -i m. *Bezeichnung für die antike Transpositionsskala einen Ganzton über der hypodorischen Skala mit der Oktavespecies t t s t t s t (als Übersetzung von 'hypophrygius')* — *term that designates the transposition of the ancient Greek tonal system a tone above the hypodorian with the octave species t t s t t s t (as translation of 'hypophrygius')* [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 294, 16: hipodorus dicitur quasi **subfrigi**us (*ms. et ed.; aliqua verba desunt, ut videtur*). *ex errore pro sub phrygio*: BOETH. mus. 1, 1 p. 185, 1 (*cf. Bower, Boethius p. 5 adn. 20*). HIER. MOR. 20, 112 (p. 156).

subprincipalis -is f. 1. *Bezeichnung für die zweite Stufe des tetrachordum hypaton und des tetrachordum meson* [2. *irrtümlich: Bezeichnung für die dritte Stufe des tetrachordum diezeugmenon*] — 1. *term for the second degree of the tetrachordum hypaton and the tetrachordum meson* [2. *erroneously: term for the third degree of the tetrachordum diezeugmenon*]

1 *Bezeichnung für die zweite Stufe des tetrachordum hypaton und des tetrachordum meson (als Übersetzung von 'parhypate')* — *term for the second degree of the tetrachordum hypaton and the tetrachordum meson (as translation of 'parhypate')*

[s.V] MART. CAP. 9, 931: παρυπάτη ὑπάτων, id est **subprincipalis** principalium ... παρυπάτη μέσων, quod est **subprincipalis** mediarum (*sim. GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a-b*). MART. CAP. 9, 941: **Subprincipalis** denique dicitur, quae principali subiecta coniungitur. MART. CAP. 9, 954: Sunt autem absoluta et perfecta systemata numero octo: et primum est, quod ab adquisito ... ad mediam ... omne conficitur;

... tertium, quod a **subprincipalī** principalium in divisarum tertiam iungitur; ... sextum, quod a **subprincipalī** mediarum in tertiam excellentium trahitur. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 309, 25 - 310, 7 (*inde* COMPIL. Casin. 116-117 descr. IAC. LEOD. spec. 6, 8, 8-9. WILLELM. 3, 7-9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 19. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 14. *al.* REG. PRUM. 14, 11. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 16 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 25). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 28. *al.*

[2 *irrtümlich: Bezeichnung für die dritte Stufe des tetrachordum diezeugmenon (als Übersetzung von ‚paranete‘) — erroneously: term for the third degree of the tetrachordum diezeugmenon (as translation of ‘paranete’)*]

[s.XV] ERASM. HOR. p. 85b: paranete diezeugmenon, quae est **subprincipalis** disiunctarum.

subpunctis *v.* flexa gutturalis subpunctis, gutturalis subpunctis, pes subpunctis, quilisma subpuncte, tripunctum subpuncte, virga subpunctis

subquarta -ae *f.* *Unterquarte — lower fourth*
[s.XI] GUIDO reg. 97. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 55: Quartus vero (*sc. modus*) neque ad **subquartam** suam neque ad superquartam habere potest concordiam et ideo fortassis rarius invenitur transpositus. [s.XV] TRAD. Holl. V 4, 145: Plagales vero ad **sub4^{am}** per regulam descendunt, sed per licenciam ad **sub5^{am}**. TRAD. Holl. V 4, 570: omnis cantus raro tangens 5^{am} finalis et sepe **sub4^{am}** plagalis est (*sim.* TRAD. Holl. V append. 2, 10). TRAD. Holl. V 4, 574: Talis etiam cantus sic gradiens ad **sub4^{am}** finalis, si postea sepe tetigerat 5^{am} finalis vel etiam sextam, autentus remanebit. TRAD. Holl. V append. 2, 14-15 (*sim.* TRAD. Holl. XVII 321).

subquinta -ae *f.* *Unterquinte — lower fifth*
[s.XI] GUIDO ep. 99. GUIDO ep. p. 516, 325: Quodsi quis dicat hanc vocem (*sc. synemenon*) ideo esse addendam, ut gravis ·F· sexta ad superquartam ·b· possit ascendere et eadem sexta ad **subquintam** descendere, illud quoque debet recipere, ut inter sextam et septimam alia vox addatur, ut naturalis secunda gravis elevetur ad quintam et eadem acuta deponatur ad quartam (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 55, 6). [s.XV] TRAD. Holl. V 4, 145: Plagales vero ad **sub4^{am}** per regulam descendunt, sed per licenciam ad **sub5^{am}**.

subresono -are (*die Finalis*) *unterschreiten — to fall below (the final)*
[s.XIV] SUMM. GUID. 200: Aut tangit quintam vel non modulatio; si non, / collateralis erit; si sic, aut subsonat aut non. / Si non, autenti est; si tangit **subresonando** / aut crebro tangit et raro subspatiatur, / et sic autenti est; aut crebro subsonat infra / et raro tangit, et sic est collateralis (*inde* IOH. VELLE metr. 42).

subsecutio -onis *f.* *Begleitung (als Unterstimme im Quartabstand) — accompaniment (as lower voice at the fourth)*

[s.XI] GUIDO micr. 18, 36: Item cum occursus fit tono, diutinus fit tenor finis, ut ei et partim subsequatur et partim concinatur; cum vero ditono diutior, ut saepe per intermissam vocem, dum vel parva sit **subsecutio**, etiam toni non desit occursio. [s.XIV] PTOLOM. 21, 49: Sepe autem evenire potest, ut cantor sub triti voce descendat, ut **subsecucio** in trito permaneat.

subsecutor -oris *m.* *Bezeichnung für den Sänger der Unterstimme — term for the singer of the lower voice*

[s.XI] GUIDO micr. 18, 24: a trito, in quem vel finis distinctionum advenerit, vel qui proximus ipsi finalitati suberit, **subsecutor** numquam tamen descendere debet, nisi illo inferiores voces cantor admiserit. ... Cum vero admiserit congruo loco, et per diatessaron organum deponatur; moxque ut illa distinctionis gravitas ita deseritur, ut repeti non speretur, quem prius habuerat, locum **subsecutor** repetat, ut finali voci, si in se devenierit, commaneat, et si super se e vicino decenter occurrat (*sim.* TRAD. Guid. 9). GUIDO micr. 18, 40: Item, cum plus diatessaron seiungi non liceat, opus est, cum plus se cantor intenderit, **subsecutor** ascendat. [s.XII] TRAD. Guid. 9: His itaque quattuor cordis cantum diaphonia subsequitur. **Subsecutor** itaque a finali voce vel ab ea, quae proxime suberit, in quibus fines distinctionum evenerint, numquam descendere debet, nisi cum inferiores illo canto voces admiserit. [s.XIV] PTOLOM. 21, 14: Aliud vero genus organi, quod simplex vocatur, hoc est, ubi inferius unus tantummodo est **subsecutor**, in quo IIII tamen consonantie recipiuntur, idest tonus, ditonus, semiditonus, quamvis raro, necnon et diatessaron (*inde* TRAD. Holl. VI 32, 8). PTOLOM. 21, 23: cantor et **subsecutor** semper in fine cantus convenire debent. PTOLOM. 21, 33. PTOLOM. 21, 34: Per diatessaron vero, cum non valet esse occursus, erit **subsecutori** cum cantu ante finem ascendendum. PTOLOM. 21, 51: Hic vero summopere curandum est, ut cantor in inferioribus respiracionem non faciat, sed celeriter redeundo **subsecutori**, qui in trito mansit, subveniat.

subsequor -sequi (*als Unterstimme*) *begleiten — to accompany (as lower voice)*

[s.IX] MUS. ENCH. 18, 7: Vagantibus enim particulis, dum modo cantilena in sursum prodeat, modo in ima deponatur, et nunc quaelibet particula positionem habeat circa superiores sonos, nunc circa terminales, aliquando circa graves, semper vox organalis positionum finalitatem eo iure **subsequitur**, ut subtus tetrardum sonum, in quem vel finalitas particulae devenierit vel qui proximus ipsi finalitati suberit, nec ordiri levationem valeat nec rite finalitatem deponere. ORG. Bamb. I 40: ubicumque principalis vocis positio fuerit, semper hanc positionem vox organalis eo iure **subsequitur**, ut impeditibus prefatis <inconsonantibus> sonis nec levatione subtus tetrardum, quem diximus, inchoetur nec positione descendat. [s.XI] GUIDO micr. 18, 18: His itaque quattuor concordis diaphonia cantum **subsequitur** (*inde* TRAD. Guid. 9). GUIDO micr. 18, 35: Item cum occursus fit tono, diutinus fit tenor finis, ut ei et partim **subsequatur** et partim concinatur; cum vero ditono diutior, ut saepe per intermissam vocem, dum vel parva sit subsecutio, etiam toni non desit occursio. GUIDO micr. 18, 39: si cantus non speratur ultra ad tritum descendere, utile tunc erit proto vim organi occupare, subsequentiibus **subsequi** finique per tonum decenter occurrere. GUIDO micr. 18, 43: si aut cantus ad ·F· descendat aut in ·G· distinctionem faciat, ad ·G· et ·a· congruis locis ·F· **subsequitur**. GUIDO micr. 19, 6: Ecce alia distinctio in trito ·F·, in quo et quartis vocibus per diatessaron **subsequimur**, et diatessaron succentus plusquam occursus placet. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 9. ORG. Vatic. p. 185: Organum est cantus **subsequens** precedentem. Quia cantor debet precedere, organizator vero sequi. [s.XIV] PTOLOM. 21, 13: Vocatur autem hec duplex diaphonia eo, quod uni voci due per organum **subsecuntur** (*inde* TRAD. Holl. VI 32, 7). [s.XV] TRAD. Holl. VI 32, 14.

subsono -are 1. (*die Finalis*) *unterschreiten* 2. *tiefer klingen — 1. to fall below (the final) 2. to sound deeper*

1 (*die Finalis*) *unterschreiten — to fall below (the final)*
[s.XIV] SUMM. GUID. 199: Aut tangit quintam vel non modulatio; si non, / collateralis erit; si sic, aut **subsonat** aut non. /

Si non, autenti est; si tangit subresonando / aut crebro tangit et raro subspatiatur, / et sic autenti est; aut crebro **subsonat** infra / et raro tangit, et sic est collateralis (*inde* IOH. VELLE metr. 41). [s.XV] TRAD. Holl. V append. 2, 1: Omnis cantus autentice constitutus quintam tangens et non **subsonans** est autentus ut „In pacientia vestra“. Secunda regula: Omnis cantus sepe <finale> tangens, in eo morans, tertiam vel quartam reverberans, raro autem **subsonans**, est autentus ut „Deus omnium exaudit“ et „Ecce tu pulcra es“, „Ambulans Ihesus“ (*sim.* TRAD. Holl. XVII 311. TRAD. Holl. XIV 10, 35).

2 *tiefer klingen — to sound deeper*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 2: Habet enim sexta solam chordam mediam et concinnam, quae scilicet tertia est ad gravio-rem et diatessaron **subsonat** ad acutam.

subsonus -i m. *Bezeichnung für eine den Tönen des Tonsystems unterlegte Vokalreihe als musikalische Inventionshilfe — term for a series of vowels placed underneath the notes of the tonal system used to invent musical compositions* [s.XI] GUIDO micr. 17, 26: Has itaque quinque vocales sumamus, forsitan cum tantum concordiae tribuunt verbis, non minus concinentiae praestabunt et neumis. Supponantur itaque per ordinem litteris monochordi, et, quia quinque tantum sunt, tamdiu repetantur, donec unicuique sono sua subscribatur vocalis, hoc modo: (*sequitur exemplum*). ... sumamus modo aliquam locutionem eiusque syllabas illis sonis adhibitis decantemus, quos earumdem syllabarum vocales subscriptae monstraverint, hoc modo: (*sequitur exemplum*). ... Ubi cum duobus ubique **subsonis**, in quibus quinque habeantur vocales, cum videlicet cuique sono et una subsit, et altera satis tibi liberior facultas accedit et productiori et contractiori pro libitu motu incedere. LIB. SPEC. 57 p. 53. LIB. SPEC. 58 p. 53: De uno **subsono** Guidonis (*sequitur exemplum*) ... De duobus **subsonis** Guidonis ... (*sequitur exemplum*). LIB. SPEC. 61-64 p. 53. LIB. SPEC. 65 p. 53: De quinque **subsonis** (*sequitur exemplum*). LIB. SPEC. 68 p. 54: Sed ut melius eos ostendamus, per ordinem superponantur litteris monochordi, ut sint quinque supersoni et quinque **subsoni**. Et statim auxiliante Deo in quinque vocalium litteris neumare antiphonaria cum omni fiducia poteris, ut tibi haec figura docebit: (*sequitur exemplum*) ... Quod per quinque **subsonos** vel quinque supersonos sicut omne, quod dicitur, scribitur, sic ad laudem Dei, quicquid scribitur, cani possit. Si quis autem hos **subsonos** vel supersonos studiose requisierit, cognoscet pro certo, quia omne, quod canitur vel quod scribitur, citius ad laudem Dei cantare poterit.

subsonus -a, -um *sehr tief (die Tonhöhe betreffend) — very low (with respect to register)*

[s.XV] TRAD. Holl. I 2, 5, 7: Nam si <quis unius> tropi cantum in gravibus et excellentibus discurrentem ad eandem finalem vellet modulari, interdum ei vel nimia altitudo aut **subsona** accideret remissio.

subspatiator -ari (*die Finalis*) *unterschreiten — to fall below (the final)*

[s.XIV] SUMM. GUID. 182: Fortius et quintam tangens non **subspatiando** / autento subdi debet numquam dubitando. / **Subspatians** crebro, si quintam non iterando / attingit, maneat sub lege plagalis oportet (*inde* GOB. PERS. p. 191b. IOH. VELL. metr. 24). SUMM. GUID. 186 (*inde* GOB. PERS. p. 191b. IOH. VELLE metr. 28) SUMM. GUID. 201: Aut tangit quintam vel non modulatio; si non, / collateralis erit; si sic, aut subsonat aut non. / Si non, autenti est; si tangit subresonando / aut crebro tangit et raro **subspatiatur**, / et sic autenti est;

aut crebro subsonat infra / et raro tangit, et sic est collateralis (*inde* IOH. VELLE metr. 43).

substringens -entis f. *Bezeichnung für eine zweitönige Neume (aufsteigend mit liqueszierendem zweiten Ton) — term for a two-pitch neume (ascending with a liquescent second tone) (v) (cf. Floros, Neumenkunde II p. 124-130) [syn.: hemivocalis]*

[s.XI] TON. Aug. p. 104b: Hec enim in paripatemeson ·F· per neumam, quam hemivocalem vel **substringentem** dicunt, incepta nec differentie precedenti adherere poterit, utpote ditonum intensa, nec huic quinte, cum neuma hec in tonis percomposita habeatur, composita autem in huius quinte contubernio non recipiatur. TON. Aug. p. 114a: His antiphonis neumas nunc in prima, nunc in secunda intensione componentibus se et ille non ab[in]iungunt, que secundam sue inceptionis sillabam per neumam, que litteralis **substringens** dicitur, intendunt. *ibid.* al. TON. Aug. p. 134b: he (*sc. antiphone*) post intensum diatessaron reflexo per neumam, que hemivocalis sive **substringens** litteralis dicitur, semitonio, semiditonum intense. TON. Aug. p. 146b. TON. Aug. p. 148b: Intenduntur autem (*sc. antiphone*) triformiter ab ipsa, quam incipiunt, corda, utpote aut virga pede fulta aut eadem post emensum ab incipiendo tonum puncto superposita aut hemivocali vel **substringente** dicta. NEUM. Punctum p. 69: Hemivocalis sive **substringens** v.

v. flexa substringens, pes substringens

subtertia -ae f. *Unterterz — lower third*

[s.XV] CONTR. Quatuor sunt p. 411b: nunquam in contrapuncto debemus ponere quintam subius planum cantum, quia quamvis aliquando concordat, tamen est magnum periculum communiter; **subtertia** etiam est periculosa, sed non tantum.

subtripunctis v. pes praepunctis et subtripunctis, pes praediatessaris et subtripunctis, pes praepunctis et subtripunctis, pes subtripunctis, virga subtripunctis

succedo -ere *die Begleitstimme bilden — to form the accompanimental voice*

[s.XI] GUIDO micr. 18, 4: Diaphonia vocum disiunctio sonat, quam nos organum vocamus, cum disiunctae ab invicem voces et concorditer dissonant et dissonanter concordant. Qua quidem ita utuntur, ut canenti semper quarta chorda **succedat**, ut ·A· ad ·D· (*inde* LIB. SPEC. 78 p. 56. TRAD. Guid. 9). [s.XII] ANON. Pannain p. 117: Item dictum est de tribus consonantiis, que constituunt dyaphonyam. Ita videlicet, ut discantanti sepius in cursu, frequenter in distinctione quarta vel quinta vel octava corda **succedat**.

succentor -oris m. 1. *Bezeichnung für den Sänger der Begleitstimme* 2. *Bezeichnung für einen Sänger in untergeordneter Stellung — 1. term for the singer of the accompanimental voice 2. term for a singer of subordinate rank*

1 *Bezeichnung für den Sänger der Begleitstimme — term for the singer of the accompanimental voice [opp.: discantor]* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 43b: paraphonista, i. **succentor**. [s.XII] ANON. Pannain p. 116: Item Iohannes: Dyaphonia est congrua vocum dissonantia. Hanc ergo dissonantiam discantum sive organum appellamus; agitur enim ad minus inter duos, scilicet discantorem et **succentorem**, quorum voces ab invicem disiuncte et concorditer dissonent et dissonanter concordent. Unde Guido. Discantus dicitur, quotienscumque suavis concordia in diversis vocibus reperitur ita videlicet, ut **succentore** cantum tenente alter per diversas neumas, similes vel dissimiles, convenienter discurrat et in sin-

gulis pausationibus ambo in eadem voce vel in quarta vel in quinta vel octava sibi respondeant.

2 *Bezeichnung für einen Sänger in untergeordneter Stellung* — *term for a singer of subordinate rank* [s.XV] CONR. ZAB. mon. M 2: in hoc communi negotio cantus choralis, in quo nedum rectores scolarium, sed etiam eorum scolarii, **sucentores** vel sublectores paene omnes aliquid praesumunt, saepe tamen sicut caeci de coloribus loquentes nimirum propter carentiam monochordi. CONR. ZAB. mon. FF 1: Si qui forte fuerint prae ceteris plus studiosi et ad sciendum magis avidi, praecipue aliorum informatores ratione sui status existentes, ut scolarium rectores vel eorum provisores, **sucentores** aut sublectores, qui ad profectum multorum per eos informandorum de usu monochordi adhuc plenius informari desideraverint, quam forte per haec praesentia sine vivae vocis oraculo et ocularis ostensionis miraculo potuerint.

sucentus -us m. 1. *tiefer (tieferer) Ton* 2. *(nach Zahlenverhältnissen geordneter) Klang, Harmonie* 3. *Bezeichnung für die (untere) Begleitstimme* — 1. *low (lower) note* 2. *sonority (set out according to mathematical ratios), harmony* 3. *term for the (lower) accompanimental voice*

1 *tiefer (tieferer) Ton* — *low (lower) note* [opp.: *accentus*] [s.IV] CALC. 44: *accentus* quidem existunt ex nimio incitatoque pulsu, **sucentus** vero leni et tardiore, ex accentibus porro et **sucentibus** variata ratione musicae cantilena symphonia dicitur. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 79: ex phtongiis omnis est composita cantilena et accentuum varietate **sucentum**que completur. GEORG. ANS. 1, 115. GEORG. ANS. 1, 116: sive per *accentum* ad unam diatessaron vox producatur sive per **sucentum** remittatur. GEORG. ANS. 1, 149 (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 2, 5). *al.*

2 *(nach Zahlenverhältnissen geordneter) Klang, Harmonie* — *sonority (set out according to mathematical ratios), harmony* [s.V] MART. CAP. 1, 11: quicquid vero terrae confine ac propinquum ramis acclinibus fuerat, gravitas rauca quatiebat. At media ratis per annexa **sucentibus** duplis ac sesquialteris nec non etiam sesquiteritiis, <sesquioctavis> etiam sine discretione iuncturis, licet intervenirent limmata, concinebant. ... etiam in caelo orbes parili ratione aut concentus edere aut **sucentibus** convenire (*inde* REG. PRUM. 5, 27. *ad loc.*: IOH. SCOT. annot. 10, 22). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 17-9: nemus Apollinis **sucentibus** duplis, sesquialteris ac sesquiteritiis reliquasque (*corr. ed.*) acutas ac graves dicitur personasse modulationes (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 1-2). GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: Concentus est, cum similis est sonus, **sucentus**, cum varii sunt soni (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 12/7, 6-8). *al.* IOH. SCOT. annot. 10, 22: Dum vero inter graves et extremos rationabilibus intervallis medii constituuntur soni, inter se invicem **sucentus** gignunt ita, ut extremi concentus, medii autem **sucentus** efficient. *ibid.* *al.* REMIG. AUT. 11, 11: 'concentus' est similitum vocum adunata societas. **Sucentus** vero varii soni sibi convenientes, sicut videmus in organo (*inde* REG. PRUM. 5, 28). [s.XI] ANON. Prag. 199: sciendum bene moratam musicam variis semitoniorum effici **sucentibus**. Si enim nullum esset semitonium, sola ubique inveniretur dimensio epogdoicorum limmatum, nulla umquam proportio redderetur superparticularium, proindeque nec concinens vel resonabile foret, etiam quod humanum perficitur ore vocale organum, solae essent proportionalitates multiplices, unde et solae symphoniae aequisonae.

3 *Bezeichnung für die (untere) Begleitstimme* — *term for the (lower) accompanimental voice*

[s.XI] GUIDO micr. 18, 14: Cum itaque iam satis vocum patefacta sit duplicatio, gravem a canente **sucentum**, more quo

nos utimur, explicemus. GUIDO micr. 18, 30: Qui occursum tono melius fit, ditono non adeo, semiditono numquam. A diatessaron vero vix fit occursum, cum gravis magis placet illo loco **sucentus**; quod tamen, ne in ultima symphoniae distinctione eveniat, est cavendum. GUIDO micr. 19, 7: Ecce alia distinctio in trito ·F·, in quo et quartis vocibus per diatessaron subsequimur, et diatessaron **sucentus** plusquam occursum placet. VERS. Ars humanas p. 112b: Cum sit una vox dicenda, simplex ordo cantuum, / at **sucentus**, si intersit, erunt due vocule. / Una corda usus homo duas nunquam percutiet. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 10: Modulatur item quandoque (*sc. organizantes*) graviore **sucentu** super notulas plani cantus. FR. GAFUR. pract. 3, 14: Processus itaque falsi contrapuncti, quem Ambrosiani ipsi sequentem vocant, est huiusmodi: Solus quidem cantor acutiore voce pronuntiat notulas cantus plani, duo vero aut tres succinunt unico sono notulas ipsas cantus subsequentes in secundam et quartam vicisim certo ordine, quem, quoniam ab omni modulationis ratione seiunctus est, me pudet describere. Quandoque incipiunt huiusmodi **sucentum** in unisono cum cantu plano procedentes inde per secundas et quartas ad finem usque vel ad certam terminationem, in quam unisonantes conveniunt. Plerumque item in secundam vel in quartam incipiunt, in unisonum vero semper terminantur.

succino -ere 1. *(tiefer) erklingen* 2. *(in der Unterstimme) begleiten* 3. *(tiefer) erklingen lassen, singen* — 1. *to sound (lower)* 2. *to accompany (with the lower voice)* 3. *to produce as (lower) sound, to sing*

1 *(tiefer) erklingen* — *to sound (lower)* [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 185, 2: Cui enim est illud ignotum, quod Pythagoras ebrium adulescentem Tauromenitanum sub phrygii (*ed.*: subphrygii. *cf.* Bower, Boethius p. 5, *adn.* 20) modi sono incitatum spondeo **succinente** reddiderit mitiorem et sui compotem (*inde* HIER. MOR. 8, 104 (p. 38)). ANON. Meyer pr. 4. COMM. Boeth. II p. 14, 31. TRAD. Holl. I acc. 13. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 98, 8: 'succinente', id est per talem gravem modum **succinentem**, id est subtilem canentem). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 468: Spondeus durus et asper, mixtus et **succinens** frigido molli, demit molliciem et infert mansuetudinem (*cf.* Bernhard/Bower, Glossa 4 p. 56). [s.IX] IOH. SCOT. annot. 10, 22: Et ne quis existimat nos contraria docere dicentes extremos sonos concentum, medios vero succentum reddere, ... ita disponat octavis etiam **succinentibus**, id est tonis; deinde videat, quibus **succinunt** octave, duplis videlicet extremitatibus et sesquialteris et sesquiteritiis, et intelligat in extremitatibus solum modo duplas, sesquialteras sesquiteritiasque proportionales concinere, in mediis vero octavas et limmata, hoc est tonus et emitonia, **succinere**. IOH. SCOT. annot. 11, 11: **succinunt** autem soli Venus et Mercurius, spere autem Saturnus, Iovis, Mars. IOH. SCOT. annot. 12, 11: Aiunt quippe astrologi Venerem tribus emitoniis soli **succinere** (*sim.* REMIG. AUT. 12, 12. *cf.* Erckmann, Sphärenmusik p. 419). [s.XI] ARIBO 85 p. 34: Cantus quinti et sexti toni potissimum indigent synemmenon, cum ipsa sit vicaria triti superioris. In proto quoque **succinit**, sed rarissime. ANON. Prag. 109: Et hoc modo ·H· et ·A· aequisonabit per diapason duplo, ·L· vero ad ·H· consonabit per diatessaron epitrito **succinet**que ad ·P·, quae est XV^{ma}, sesquialtero. ANON. Prag. 127: ·M·, quae est XII^{ma}, ad XV^{ma} quidem, quae est ·P·, **succinens** diatesseron. PS.-GUIDO form. ton. 1, 80: Quodsi istas tres differentias nolueris **succinere**, exemplo retrolato-
55
60
65
tridicere potes, nihilque nocet. [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 28: Duo quippe erant ebrii corivales in urbe, quorum alter cum scorto reclusus erat in domo, alter, ut domum cum corivali furenti combureret, animo celerabat, tibicina sub modo phrygio **succinente**, qui audaciores excitat proeliantes, cum-

que Pythagoras incitatum iuvenem amicabili prece a facinore noluisse desistere comperisset, mutari modum praecepit et furentis animum adolescentis spondeo tropo, quem hypodorium vocant, mente pacatissima temperavit.

2 (*in der Unterstimme*) *begleiten* — *to accompany (with the lower voice)*

[s.IX-X] COMM. BR. 314: nec, qui **succinit**, humiliter vel celsius respondeat quam ille, qui praecinit. [s.XI] GUIDO micr. 19, 19: Ecce ut ascendit organum, ne in ultima distinctione **succineret** cavens. ANON. Prag. 21: ibi non per diatessen symphoniam **succinat** vel per diapente concinat organum. VERS. Quisquis velis 4: Gamma **succinit** his tribus litteris sequentibus: / ·A· videlicet et ·B· atque ·C· tantummodo. / ·A· ad ·D· et ·B· ad ·E· semper quartis vocibus. / ·C· ut gamma organizat suis tribus posteris. VERS. Quisquis velis 22. [s.XIII] MUS. MAN. 29, 17: canens et **succinens** pariter in eandem vocem debent ex diversis locis occurrere. [s.XIV] PTOLOM. 21, 31: Hic et ·b· quadrate **succinit** ·G·, et ·F· ad ·a· est organum. PTOLOM. 21, 48. COMM. Boeth. II p. 88, 9: Hic, inquit (*sc. Gilbertus de Tornaco*), **succinit**, ille discinit. COMM. Boeth. II p. 408, 8: Cum precinencium et **succinencium** et decinencium, intercinencium et occinencium premolles modulaciones audieris, sirenarum concentus credas esse, non hominum. (?) [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 14: Processus itaque falsi contrapuncti, quem Ambrosiani ipsi sequentem vocant, est huiusmodi: Solus quidem cantor acutiore voce pronuntiat notulas cantus plani, duo vero aut tres **succinunt** unico sono notulas ipsas cantus subsequentes in secundam et quartam vicisim certo ordine, quem, quoniam ab omni modulationis ratione seiunctus est, me pudet describere.

3 (*tiefer*) *erklingen lassen, singen* — *to produce as (lower) sound, to sing*

[s.XII] TON. VATIC. 12, 8 p. 218: in gravitate ... **succine** sextum (*sc. tonum*) (*sim.* ANON. Ratisb. 8, 6, 5). [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 110: B mollem dulce, b durum **succine** dure, / ut naturalem b mollem **succine** talem (*inde* IOH. FLOESS 29).

sucgesse *Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für den elften Ton (L) im System A - Q — term (of semitic origins?) for the eleventh note (L) in the system A-Q*

[s.XI] COMPIL. Casin. 121-124, 26: corda ... **sucgesse**. COMPIL. Casin. 121-124, 11: ad XI^{am} cordam, quae dicitur **sucgesse** (*sim.* COMPIL. Casin. 121-124, 19: **sucgesse**. COMPIL. Casin. 121-124, 27. COMPIL. Casin. 121-124, 31). *cf. Farmer, Facts p. 31*

sulcus -i m. *Bezeichnung für die Lyra — term for the lyre*

[s.XV] SZYDLOV. 6, 10: Lirin in Greco Latine dicitur varietas vel diversitas, inde lira -re, et est instrumentum musicum, dictum a varietate vocum et sonorum, quos efficit, lira; etiam dicitur **sulcus** in Latino.

superacumen -inis n. (*besondere*) *Höhe (die Tonlage betreffend) — (especial) highness (with respect to register)*

[s.XV] UGOL. URB. 1, 11, 13: Nam quidam natura ita vocis gravitatem habent, ut nil acutum penitus valeant expirare, quidam autem ita inter extrema in vocis prolatione medium tenent, quod nec gravis nec superacuti soni quid possint emittere. Eo autem modo ita quidam excellentissimae vocis **superacumine** gloriantur, quod super graves et acutos sonos vocem proferant absque difficultate sonoram (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 8, 4).

superacuo -ere 1. *weiter erhöhen* 2. *sehr hoch klingen* — 1. *to raise even higher* 2. *to sound very high*

1 *weiter erhöhen* — *to raise even higher*

[s.XV] PROSD. plan. 1, 4 p. 42, 20: invenimus nos in primis octo dictionibus respectu sequentium vocem gravitare et in septem intermediis ipsam vocem acuire et in extremis quinque ipsam **superacuere**.

2 *sehr hoch klingen* — *to sound very high*

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 5, 12: octo primas (*sc. voces*) dices fore graves, / ·A· simplex acuit, **superacuit** ·aa· duplicata. GUIL. MON. 5 p. 30: graves eo, quod gravem generant sonum; ... acutae eo, quod acuunt ...; superacutae eo, quod **superacuunt** et valde altae stant.

superacutus -a, -um *sehr hoch (die Tonlage betreffend) — very high (with respect to register)*

1 *bezogen auf die Gliederung des Tonsystems — with respect to the division of the tonal system*

1 *in der Oktaveinteilung: graves - acutae - superacutae — in the division into octaves: graves - acutae - superacutae*

[s.XI] ADALB. 2, 1: quarum (*sc. vocum*) octo sunt graves, septem acutae, quattuor **superacutae**. GUIDO micr. 2, 8: Notae autem in monochordo hae sunt: In primis ponitur ·Γ· Graecum a modernis adiunctum. Sequuntur septem alphabeti litterae graves ideoque maioribus litteris insignitae hoc modo: ·A·B·C·D·E·F·G·. Post has eadem septem litterae acutae repetuntur, sed minoribus litteris describuntur, in quibus tamen inter ·a· et ·b· aliam ·b· ponimus, quam rotundam facimus, alteram vero quadravimus, ita: ·a·b·b·c·d·e·f·g·. Addimus his eisdem litteris, sed variis figuris tetrachordum **superacutarum**, in quo ·b·b· similiter duplicamus, ita: ·ā·ḡ·ḡ·ḡ·ḡ· (*inde* METROL. 28 p. 69). GUIDO micr. 5, 13: miraberis te easdem voces diversis locis, sed minime diversas habere eundemque cantum gravem et acutum et **superacutum** tamen unice resonare (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 24, 13. CONR. ZAB. tract. AA 6. *ad. loc.*: COMM. Guid. 29 p. 110). *al.* HERMANN. mus. p. 35 (p. 133b). WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 1. COMM. Guid. 21 p. 101: Quaeritur vero, quare ipsum ·b· molle non addatur in gravibus sicut in acutis et **superacutis** additur. *al.* LIB. ARGUM. 31 p. 21: quibus (*sc. litteris monochordi*) septem dicimus graves, septem acutas, et quattuor **superacutas** ... Quare **superacutae**? Quia subtiliores voces dant. *al.* ANON. Lips. p. 155: **superacutarum** figuras duplicatas et geminatas ponit (*sc. Guido*). *al.* VERS. Ars est 19. *al.* THEOPHIL. 3, 81 p. 142: qualiter metiri debeant fistulae graves et acutae et **superacutae**. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 49. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 38: Que enim **superacutarum** lineam tenet, in acutis est in spacio et e converso. GUIDO AUG. 57: a prolanbanosmenos in neten hyperboleon, id est ab ·a· gravi in ·a· **superacutum**. *al.* TON. Parkm. p. 107: Primum enim alphabetum graves habet litteras, secundum acutas, tertium **superacutas**, quae quatuor tantum sunt. ANON. Cist. I 43 p. 27. *al.* ANON. La Fage I 1, 10: **Superacutae** vero ideo nominantur, quia super graves et acutas altius et acutius elevantur. *al.* TON. Nivern. f. 146r p. 125. TON. VATIC. 12, 9 p. 219. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498a. DISC. Quicumque II 1, 15: ·ā·lamire **superacutum**. *al.* MUS. MAN. 2, 12: Quod in ·b· acuta nulla sit mutatio nec in ·ḡ· **superacuta**. MUS. MAN. 47, 17: graves nigras, acutas rubeas, **superacutas** vero virides facere consuevi. MUS. MAN. 48, 18: propter elevationem auctentorum, qui usque ad **superacutas** licite sublevantur. *al.* METROL. 62 p. 74: Ditonus est quaedam vox, quae habet in se duos plenos tonos ..., sicut ut mi, mi ut, fa la, la fa, tam in gravibus quam in acutis et **superacutis**. *al.* AMERUS 2, 21. *al.* LAMBERTUS plan. 138. TRAD. Lamb. 2, 2a, 2. *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 262, 23. HIER. MOR. 25, 282 (p. 188): Voces pectoris valent in gravibus, gutturis in acutis, capitis autem in **super-**

acutis. *al.* TRAD. Garl. plan. I 129 (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 139. TRAD. Garl. plan. IV 55). *al.* TRAD. Garl. plan. V 51: in gravibus (*sc. clavibus*) situantur 14 voces, in acutis 18, in **superacutis** 10. *al.* AUGUST. MIN. 60: Linealia (*sc. loca*) quidem III^{or} sunt gravia, hec scilicet, ·Γ·B·D·F·, III^{or} etiam acuta ·a·c·e·g·, duo denique **superacuta** ·β· et ·δ· ... Spacialia autem sunt III^{or} gravia ·A·C·E·G· et III^a acuta ·b·d·f· et duo **superacuta** ·g·g·. AUGUST. MIN. 71: divide loca in gravia et acuta et **superacuta** vel superexcellencia. *al.* TON. Sar. p. 1. *al.* TRAD. Franc. I p. 30. INTERV. Sit b-O 8: in ... acutis et **superacutis** vel parvis et duplicibus. *al.* VERS. Postquam pro 61. *al.* IOH. GROCH. 94. PS.-MUR. summa 2436: dividitur enim cantus in gravem, acutum et **superacutum**. WALT. ODINGT. 5, 1, 17. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 46 (*inde* BONAV. BRIX. 8, 15). *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. GUIDO DION. 1, 2, 1. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 4, 16. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 46: ·a·lamire in spatio sive ·a· **superacuta**. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 19: mutatio ipsius re in mi et e contrario in duabus stat litteris, quae sunt ·a· tam acuta quam **superacuta**. *al.* HUGO SPECHTSH. 68. *al.* QUAT. PRINC. 3, 4: ·E· **superacuta** addita est ad septimam complendam deduxionem, sed non a Guidone. *al.* ANON. Michaelb. I p. 44. ANON. Michaelb. II p. 48. *al.* WILLELM. 2, 8. *al.* GOSCALC. 1, 1 p. 38, 4. *al.* ANON. Quaest. 11-12. COMM. Boeth. II p. 178, 16. COMPIL. Ticin. C 182: Formula septimi toni est ab ·F· gravi usque ad ·a· **superacutum**. *al.* CART. PLAN. 21. *al.* ANON. Erford. p. 161: **Superacutae** inventae sunt, quia, cum quilibet cantus proti, deuteri vel triti transferantur a legitimis finalibus, scilicet ·D·E·F·, in sociales et affines, scilicet ·a·b·c·, necessarium est habere tetrachordum **superacutarum**, ut acutae, legem finalium sortitae, reddant diapason ad **superacutas**, scilicet ·a· ad ·g·, ·b· ad ·β·, ·c· ad ·g·. COMPIL. Lips. p. 130. ANON. Seay p. 25: Quinta deductio incipit in ·C· acuta et finit in ·A· **superacuta** et cantatur per naturam. *al.* ANON. Monac. II 43. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 17, 15: fa est reperire septies in manu musica, scilicet in ·C· gravi, in ·F· gravi, in ·b· rotundo minuto et ·c· acuto minuto, in ·f· acuto minuto, in ·bb· rotundo **superacuto** et ·cc· duplo **superacuto** gemino (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 120). *al.* IOH. OLOM. 7 p. 31: in gravibus, acutis et **superacutis** literis. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 76, 10. *al.* PROSD. contr. II 3, 5. PROSD. plan. 1, 4 p. 42, 12. *al.* PROSD. mon. 3, 15. IAC. THEAT. 22. *al.* NICOL. CAP. p. 311. *al.* TRAD. Holl. X C 117. ANON. Claudifor. 5, 1, 5: Tertio modo tales voces inchoantur in secundo membro medii digiti et finiuntur in tertio et dicuntur **superacutae** sive excellentes, quia voces gracilissimas et superexcellentes designant, et scribuntur geminatis litteris. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 5: proslambanosmenos ... ·A· grave dicitur, ... mese ·A· acutum, ... netehyperboleon ·A· **superacutum** appellamus. UGOL. URB. 1, 11, 13: primi pectoris vocem habent, secundi gutturis, tertii capitis, primi gravium, secundi acutorum, tertii **superacutorum** tenent loca sonorum. *al.* TACT. Concordanciarum p. 169, 10. GEORG. ANS. 3, 9: prediximus sub ·a· littera vocum initium gravium, acutarum et **superacutarum**. *al.* ANON. Philad. 62: ab omni littera in eandem sibi similem, uti acutam vel **superacutam**, habetur perfecta consonantia, quia respiciunt se ad invicem in vera proportionem perfecti modi, scilicet diapason. *al.* THOM. BAD. p. 86. *al.* IOH. KECK 3 p. 323b. *al.* TON. Subl. p. 57, 2: Secunda melodia cantandi non incipit regulariter ultra ·c· acutum nec infra ·e· grave, ascendit usque ad ·g· **superacutum**, descendit ad ·d· grave. (?) *al.* ANON. Carthus. pract. 5, 2: graves voces conveniunt senibus et monachis, acute iuvenibus et clericis et **superacutae** mulieribus et pueris non mutatis. *al.* TRAD. Holl. I 1, 4, 8: ·a· **superacutum** sive excellens duplicatum. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 85. TRAD. Holl. XXIII 1,

2, 9 (*sim.* TRAD. Holl. XV 5, 35. TRAD. Holl. XXV 9, 33). *al.* TRAD. Holl. II 1, 30. *al.* TRAD. Holl. III 3, 7. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 2, 3. *al.* TRAD. Holl. V 2, 44. *al.* TRAD. Holl. VI 7, 23. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 121. *al.* CONR. ZAB. tract. EE 5. *al.* CLAVIC. Fac diclavium 8. *al.* IOH. TINCT. diff. 3: ·A·lamire est locus, cuius clavis est ·a· et in quo tres voces, scilicet la, mi et re, canuntur; et ipsum duplex est, videlicet acutum et **superacutum**. IOH. TINCT. diff. 249. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 417a. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 3, 3: sciendum est, quod Latina manus a nostris philosophis tripartita fuit ... tertia vero pars ab ·a· tertio usque ad finem et vocatur **superacuta**. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 8: tritonus acutus; tritonus **superacutus**. *al.* IOH. TINCT. nat. 9, 13. IOH. TINCT. contr. 2, 6, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 2, 18. *al.* TRAD. Holl. XV 9, 15. *al.* FR. GAFUR. op. 2, 4. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 9. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44. *al.* NICOL. BURT. 1, 16, 94: **superacutae**, quia ... acutissimo accentu proferuntur. NICOL. BURT. 2, 5, 38: quemadmodum in manu Guidonis tres habentur ordines litterarum, scilicet gravium, acutarum et **superacutarum**, ita triplex erit contrapunctus, scilicet gravis, acutus et **superacutus**. *al.* GUIL. MON. 5 p. 30: dicuntur **superacutae** eo, quod superacunt et valde altae stant. *ibid.* BONAV. BRIX. 8, 1. *al.* LAD. ZALK. 2, 14. FR. GAFUR. theor. 2, 3, 5. *al.* GUIL. POD. ench. 22 p. 383. *al.* GUIL. POD. 4, 1. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* FLOR. FAX. 1, 5, 14: Tres quoque vocum gradus, id est gravem, acutum et **superacutum**, in quorundam scriptis habemus. ... Hos gradus litteris Guido demonstrat, ut graves figura maiores sint, acutae mediocri forma, **superacutae** parva figuratione. COMPEND. MUS. 26. *al.* FR. GAFUR. gloss. 9, 3. ANON. Couss. I p. 440b: Natura acuta et ·g· quadrum **superacutum**. *al.* SZYDLOV. 2, 39. *al.* TRAD. Holl. XII 4, 4. *al.* TRAD. Holl. XIV 6, 20: Voces vero 3ⁱⁱ alphabeti dicuntur **superacutae** sive excellentes. *al.* CONTR. Ad sc. artem p. 69a. CONTR. In presenti 169. *al.* CONTR. Nota quod III p. 288. CONTR. Notandum est p. 47. CONTR. Volentibus I p. 24a. *al.* MON. Ab F p. 182, 8. MON. Dividitur p. 178, 3. *al.* MON. Figure p. 174, 9. *al.* MON. Iste p. 237, 22. MON. Longitudinem p. 150, 5. *al.* MON. Primo accipe p. 220, 3. *al.* MON. Quia dictum p. 244, 2. FIST. Formata prima 1 p. 135. *al.* FIST. Octavam partem 7 p. 131: Acutas vero per graves invenies ... Eodem modo per acutas invenies **superacutas**.

2 in der Einteilung in Tetrachorde — in the division into tetrachords

a in der Folge: graves (Γ-C) - finales (D-G) - acutae (a-d) - **superacutae** (d-g) - excellentes (g-g) — in the series: graves (Γ-C) - finales (D-G) - acutae (a-d) - **superacutae** (d-g) - excellentes (g-g)

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 5, 17: a ·Γ· usque ad ·C· propter soni gravitatem graves dicuntur, a ·D· usque ad ·G· eo, quod omnium in eis modorum cantus finiatur, finales appellantur, ab ·a· minuto usque ad ·d· acutae vocantur propter acutum, quem reddunt sonum, a ·d· usque ad ·g· **superacutae** dicuntur, quia acutas vocis acumine superant. Item ab ·g· usque ·g· excellentes nominantur eo, quod etiam **superacutas** soni gracilitate excellant (*inde* CONR. ZAB. tract. GG 7). [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 2, 37: ultra illam eandem ·g· **superacutam** resistent quatuor claves, quae dicuntur excellentes. *al.* HEINR. EGER 2 p. 38: primae quatuor dicuntur graves, sequentes quatuor finales, tertiae quatuor dicuntur acutae, tres sequentes dicuntur **superacutae**, residuae excellentes. (?) [s.XV] TRAD. Holl. VIII 9, 58: a ·d· minuto inclusive usque ad ·aa· geminatum exclusive **superacutae** appellantur (*sc. littere*), quia acutas voces suo acumine superant et excedunt. *al.* TRAD. Holl. X B 61. TRAD. Holl. IX 1, 2, 63: ·de·lasolre in spatio in parte **superacutarum** habet tres voces, scilicet la sol videlicet et re. TRAD. Holl. IX 2, 2, 27:

Quinta coniuncta accipitur inter ·c· acutum et ·d· **superacutum**. ... Octava coniuncta accipitur inter ·g· **superacutum** et ·aa· excellens (*sim.* TRAD. HOLL. XI 3, 112-120). *al.* TRAD. HOLL. XI 3, 116-118. TRAD. HOLL. XXIII 1, 2, 39. *al.* TRAD. HOLL. III 3, 23 descr. *al.* TRAD. HOLL. VII 2, 46 (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 1, 150). *al.* TRAD. HOLL. XIII 1, 178 (*cf.* TRAD. HOLL. II 1, 53). *al.* TRAD. HOLL. XV 6, 9. *al.* TRAD. HOLL. XXII 5, 1 descr. *al.* TRAD. HOLL. XVI 1, 3, 15. *al.* TRAD. HOLL. XXI 2, 17. *al.* TRAD. HOLL. XVII 64. *al.*

b in der Folge: graves (A-D) - finales (principales) (D-G) - acutae (a-d) - superacutae (e-g) — in the series: graves (A-D) - finales (principales) (D-G) - acutae (a-d) - superacutae (e-g)

[s.XII] ANON. Pannain p. 410: Prima (*sc. species diapason*) est a prima gravium in primam acutarum, secunda a secunda gravium in secundam acutarum, tertia a tertia gravium in tertiam acutarum, quarta a prima finalium in ultimam (*ms.*; *ed.*: ultima) acutarum, quinta a secunda finalium in primam **superacutarum**. ANON. Pannain p. 411: Tetrachordum enim principalium ... finalium ... acutarum ... **superacutarum**.

c in der Folge: graves (Γ-C) - finales (D-G) - acutae (affinales) (a-d) - superacutae (acutae) (e-g) - excellentes (h-ε) — in the series: graves (Γ-C) - finales (D-G) - acutae (affinales) (a-d) - superacutae (acutae) (e-g) - excellentes (h-ε) [s.XIII] IOH. AEGID. 14, 5: Tritonus ... fit ... per remissionem a ·h· in ·F· acutarum et finalium, et <per intensionem> ab ·f· in ·h· **superacutarum** et excellentium. HIER. MOR. 13, 39 (p. 57): Quartum (*sc. tetrachordum*) iste claves constituunt: ·e·f·g·h·, que quidem, quia in acutas acumine superant, vocantur **superacutae**, a quibus et tetrachordum **superacutarum** dicitur. *al.* [s.XV] IAC. TWING. p. 154, 4 descr. GOB. PERS. p. 182a: primae quatuor (*sc. litterae*) dicuntur graves ... Sequentes quatuor dicuntur finales ... Deinde quatuor sequentes dicuntur acutae ... Demum aliae quatuor sequentes dicuntur **superacutae** ... Et tres ultimae propter soni fragilitatem ... vocantur excellentes. *al.* IOH. FLOESS 58 descr. *al.* ANON. Claudifor. 1, 4, 7: Primae enim quatuor (*sc. claves*) vocantur graves, *sc.* ·Γ·a·b·c· ... Sed secundae quatuor, scilicet ·d·e·f·g· dicuntur finales ... Tertiae autem quatuor vocantur acutae, scilicet ·a·b·c·d· ... Sequentes vero quatuor, scilicet ·ee·ff·gg·aa· dicuntur **superacutae** ... Ultimas autem tres vocamus excellentes (*sim.* ANON. Gemnic. 1, 3, 24. MUT. Christo 53). ANON. Claudifor. 1, 5 descr. *al.* ANON. Gemnic. 3, 2, 41. *al.* ANON. Philad. 9 descr. *al.* ANON. Carthus. nat. 7, 85 descr. ANON. Carthus. nat. 7, 95: Tertius tonus, qui est secundus autentus, secunda finalium iniciatur, secunda acutarum mediat et prima **superacutarum** regulariter terminatur. ... Quintus tonus, id est tertius autentus, tertia finalium iniciatur, tertia acutarum mediat et secunda **superacutarum** regulariter terminatur ... Septimus tonus, qui est quartus autentus, quarta finalium iniciatur, ultima acutarum mediat et tertia **superacutarum** regulariter terminatur. TRAD. HOLL. XI 1, 4 descr. *al.* TRAD. HOLL. XXIV 6, 8. *al.* MAN. GUID. p. 149 (p. 467) descr.: Graves ... finales ... affinales vel acutae ... **superacutae** ... duplicatae seu excellentes. MUT. Christo 1-19 descr. *al.* TRAD. HOLL. XX 5, 24. *al.* CONR. ZAB. tract. p. 240 descr. TRAD. HOLL. XXV 5, 27. *al.* LAD. ZALK. 3, 48 descr.: ·a·bh·c·d· affinales vel acute - ·e·f·g·h· acute vel **superacutae**. *al.* MICH. KEINSP. 3, 33. *al.* TRAD. HOLL. XXVI 43. TRAD. HOLL. XIX 137. *al.*

d in der Folge: tetrachordum gravium (Γ-C) - tetrachordum finalium communium (D-G) - tetrachordum finalium specialium (F-b oder a-d) - tetrachordum acutum (c-f) - tetrachordum superacutum (f-h) - tetrachordum excellens (h-ε) — in the series: tetrachordum gravium (Γ-C) - tetrachordum finalium communium (D-G) - tetrachordum finalium specialium

(F-b or a-d) - tetrachordum acutum (c-f) - tetrachordum superacutum (f-h) - tetrachordum excellens (h-ε)

[s.XIII] HIER. MOR. 13, 57 (p. 57): quintum (*sc. tetrachordum*) **superacutum** ab ·f· acuto in ·h·fa superacutum.

e in der Folge: tetrachorda gravia (Γ-C und C-F) - tetrachorda acuta (F-b und G-c) - tetrachorda superacuta (c-f und f-h) - tetrachorda excellentia (g-ε und h-ε) — in the series: tetrachorda gravia (Γ-C und C-F) - tetrachorda acuta (F-b und G-c) - tetrachorda superacuta (c-f und f-h) - tetrachorda excellentia (g-ε und h-ε)

[s.XIII] HIER. MOR. 23, 98 (p. 171): quintum (*sc. tetrachordum*) a ·c·solfaut in ·f·faut superacutum, sextum ab ·f·faut in ·h·fa duplicatum, que **superacuta** dicuntur.

f in der Folge: tetrachorda gravia (Γ-C, A-D, C-F, D-G) - tetrachorda acuta (F-b, G-c, c-f, d-g) - tetrachorda superacuta (f-h, g-ε) — in the series: tetrachorda gravia (Γ-C, A-D, C-F, D-G) - tetrachorda acuta (F-b, G-c, c-f, d-g) - tetrachorda superacuta (f-h, g-ε)

[s.XIV] HIER. MOR. 23, 158 (p. 173): nonum (*sc. tetrachordum*) ab ·f· in ·h·fa, decimum et ultimum a ·g· in ·ε·, que **superacuta** dicuntur.

g in nicht näher bestimmbarer Folge — in a series that cannot be more closely determined

[s.XIII] ANON. Ratisb. 2, 11: Et sic clavium numerus in vicerario consummatur, qui in quinque tetrachorda distinguitur: in tetrachordum gravium, in tetra<chordum> finalium, in tetrachordum acutarum, in tetrachordum **superacutarum**, in tetrachordum excellentium. *al.* ENGELB. ADM. 3, 13, 3: quedam (*sc. voces musicae*) sunt graves, quedam finales, que aliter dicuntur medie, quedam superiores, id est acute, quedam excellentes, id est **superacutae**. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 40: quidam vocant primas tres voces eiusdem secundi alphabeti acutas, reliquas vero **superacutas**. *ibid.* *al.* QUAT. PRINC. 3, 21: secundum Boetium quinque esse tetrachorda in monacordo, videlicet duo gravia et duo acuta et unum **superacutum**. CONTR. Sciendum est p. 286. (?)

h in der Folge: graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (a-d) - excellentes (acutae) (d-g) - superacutae (g-h) — in the series: graves (A-D) - finales (D-G) - superiores (a-d) - excellentes (acutae) (d-g) - superacutae (g-h)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 30, 8: prima scilicet (*sc. species diapente*) ex prima excellentium et prima **superacutarum**, secunda ex secunda excellentium et secunda **superacutarum** etc. IAC. LEOD. spec. 6, 30, 10: Species igitur naturales ipsius diapente finales inchoant, superiores terminant vel excellentes inchoant et **superacutas** terminant. IAC. LEOD. spec. 6, 61, 10: tres sequentes una cum ·d· dicuntur acutae, id est ·d·e·f·g· et quattuor sequentes, scilicet ·a·h·h·g·d·, **superacutae** nominantur. *al.*

i ? in der Folge: gravissimae (Γ-C) - graves (D-G) - acutae (a-d) - acutissimae (superacutae) (e-g) - excellentissimae (excellentes) (g-h) — in the series: gravissimae (Γ-C) - graves (D-G) - acutae (a-d) - acutissimae (superacutae) (e-g) - excellentissimae (excellentes) (g-h)

[s.XV] IAC. THEAT. 2: Nota, quod quatuor sunt lictere graves et quatuor gravissime et quatuor acute et quatuor acutissime et quatuor excellentissime. ... Nam a ·Γ· usque ad ·D· (*sc. exclusive?*) computa gravissimas / et a ·D· ad ·a· acutum (*sc. exclusive?*) graves volo teneas, / ab eadem ·a· acutas nominabis licteras / usque venies ad ·d·, tunc dic acutissimas / usque numerus te ducat ad ·a· Grecam licteram; / nam Grecarum licterarum, que in fine remanent, / omnes nuncupaveris excellentissimas ... monocordi licterarum quintuplex est inventa partitio; nam earum quedam sunt gravissime, quedam graves, quedam acute, quedam **superacutae** et quedam excellentes. *ibid.* *al.*

j für die Töne des tetrachordum hyperboleon — for the notes of the tetrachordum hyperboleon [s.XV] GUILL. POD. ench. 13 p. 375: Primum igitur tetrachordum, quoniam gravium atque principalium est vocum, hipaton vocatum, constat ex his vocibus ·b·c·d·e·. Secundum autem, quoniam mediarum est vocum, meson nuncupatum, ab ultima precedentis, id est ·e·, incipit, et habet insuper ·f·g·a· ... Tertium vero, quoniam a prima sequentis uno tono seiunctum est et cum ultima precedentis unisono coniunctum, sinem non ideo apellatum, habet ·a·b·c·d·. Quartum vero ... a prima voce precedentis per tonum disiunctum et ob hoc diezeugmenon apellatum, constat ex ·b·c·d·e·. Quintum autem et ultimum, quoniam excellentium vel **superacutarum** est vocum et ob hanc causam hyperboleon nuncupatum, habet ·e·f·g·a·, que finem faciunt. GUILL. POD. 2, 12: Tertiadecima ·f· tryte yperboleon, id est tertia **superacutarum** ab ultima dinumerando. Quartadecima ·g· paranete yperboleon, id est iuxta ultimam **superacutarum** posita, que etiam lycanos yperboleon dicitur. Quintadecima ·a·, que finem facit, nete yperboleon, id est inferior vel ultima **superacutarum** sive excellentium. *al.*

3 in der Einteilung: graves (D-a), acutae (a-c), superacutae (d-) — in the division: graves (D-a), acutae (a-c), superacutae (d-)

[s.XIII] AMERUS 20, 8: graves dicuntur a ·de·lasolre (*fort. ·D·solre*) usque ad ·a·lamire, ab ·a·lamire usque ad ·ce·solfaut dicuntur acute, alie dicuntur **superacute**. AMERUS 20, 11: primus et secundus tonus, qui finiuntur in ·d· vel in ·a·, tercius et quartus in ·e· vel in ·g· quadratum, quintus et sextus in ·f· vel in ·c·, septimus et octavus in ·g· tantum secundum quosdam, secundum alios in ·g· et in ·d· **superacutum**.

4 in der Einteilung: subgraves (I-B) - graves (C-G) - acutae (a-f) - superacutae (g-ε) — in the division: subgraves (I-B) - graves (C-G) - acutae (a-f) - superacutae (g-ε) [s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 143 descr.

5 in der Einteilung der Solmisationssilben — in the division of solmization syllables

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 2: Sunt enim ut re graves, dum Graecis assentior, sol la acutae et mi fa mediae. Ecclesiasticorum vero mos est, ut re graves vocare, mi fa acutas et sol la **superacutas**.

6 in der Einteilung der Hexachorde — in the division of hexachords

[s.XV] COMPEND. MUS. 59: Undecimus mutationis locus ... naturae acutae et ¶ quadri **superacutae** ... ·g· superacutum et tertium ... Duodecimus mutationis locus ... naturae et ¶ quadri **superacutae** ... ·aa· superacutum et tertium ... Duodecimus mutationis locus B mollis et ¶ quadri **superacutae** ... ·aa· superacutum et tertium. CONTR. In presenti 26. CONTR. In presenti 51: Gravis proprietas ¶ quadralis incipitur in ·Γ·ut et terminatur in ·e·lami grave ... Acuta incipit in ·g·solreut grave et terminatur in ·e·lami acuto ... **Super acuta** proprietas <incipit> in ·g·solreut acutum et terminatur in ·e·la. CONTR. In presenti 115: Gravis proprietas (*sc. naturalis*) incipit in ·c·faut et terminatur in ·a·lamire acuta ... Acuta proprietas naturalis incipit in ·c·solfaut et terminatur in ·a·lamire super acuta ... Acuta b mollialis proprietas incipit ab ·f·faut grave et terminatur in ·d·lasolre acutum ... **Super acuta** proprietas b mollialis incipit in ·f·faut acuto et terminatur in ·d·lasol.

II allgemein — general

[s.XIII] MUS. MAN. 13, 12: Quisquis enim decemnovenalem litterarum dispositionem cantando legitimis gradibus voluerit ascendere, necesse est, ut ab ymis inchoet, quatinus ad suppressam cum minore difficultate pertingat. In primis itaque gravior est vox et grossa, post intensior et acuta, demum tenuis efficitur et **superacuta**, hoc est acutissima. TRAD. Lamb. 2,

2a, 5: Quinque ultimae (*sc. claves*) dicuntur superacutae eo, quod voce **superacuta** et subtili enuntiantur. TRAD. Garl. plan. I 129: superacuta, quia **superacutum** sonum reddunt (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 139. TRAD. Garl. plan. IV 55). TRAD. Garl. plan. V 29. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 2, 31. COMPIL. Ticin. A 32 (*sim.* TRAD. Holl. VI 14, 9). [s.XV] TRAD. Holl. VIII 8, 49: cuiuslibet cantus modulacio sive gravis, acuta sive **superacuta** (*sim.* TRAD. Holl. XXIII 1, 2, 15. TRAD. Holl. XV 5, 43).

10 *ex errore pro super acutas*: TRAD. Garl. plan. I 129. TRAD. Garl. plan. IV 55. COMPIL. Ticin. A 32.

adv. superacute sehr hoch (die Tonlage betreffend) — very high (with respect to register)

15 [s.XV] ANON. Carthus. pract. 5, 11: Reliquae vero quinque littere scribuntur sub figuris minutis sicut medie, sed duplicantur ut hic: ·aa·bb·cc·dd·ee·. Et dicuntur claves superacute eo, quod sonis et vocibus excellentibus sive superacutis deserviunt, et voces sub eis prolata sonant excellenter et **superacute**.

superacutissimus -a, -um höchster (die Tonlage betreffend) — highest (with respect to register)

25 [s.XV] IAC. THEAT. 39: ·A· gravis, ·B· gravis, ·C· gravis, ... ·G· gravis; postmodo vero ·a· acuta, ... ·g· acuta; ·a· superacuta, ·b· superacuta, ·c· superacuta, ·d· **superacutissima**.

superarduus -a, -um höchster (die Tonlage betreffend) — highest (with respect to register)

30 [s.XIII-XIV] Ps.-MUR. summa 1583: Octavus (*sc. tonus*) reliquis est ditior incipiendo; / si petit hospicium sex aspicit in gradiendo. / Intrat ·C· vel ·D·, simul ·F·G· poscit et ·a·c·. / In ·C· descendit, sed in ·a· **superardua** tendit.

superascendo -ere (melodisch) aufsteigen — to ascend (melodically)

35 [s.X-XI] TON. Leod. 1, 37: In illis vero (*sc. antiphonis*), quae a parhypate ypaton inchoant et gradatim **superascendunt**, ista tenetur differentia: (*sequuntur exempla*).

40 **superba** Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **superba**].

supercoloro -avi, -atum, -are (musikalisch) verzieren, ausschmücken — to elaborate, to decorate (musically)

45 [s.XII] ANON. Cist. I 21 p. 24: Postcommunium autem quosdam removimus usitata et autentica pro eis responsoria apponentes; quorundam vero litteram ut sanctam et evangelicam retinentes honestate et pulchritudine cantus **supercoloravimus** sobriam tamen atque pudentem musicam ubique servant.

superexcellens -entis sehr hoch (die Tonlage betreffend) — very high (with respect to register)

55 **I** bezogen auf die Gliederung des Tonsystems — with respect to the division of the tonal system

1 in der Einteilung in Tetrachorde — in the division into tetrachords

60 **a** für das tetrachordum hyperboleon (e-g) — for the tetrachordum hyperboleon (e-g)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 226a: ‚hyperboleon‘ **superexcellens**. [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 5 p. 406, 26: Ecce habes unum tetrachordum, quod vocatur hyperboleon, id est **superexcellens** (*inde* MON. In primis divide p. 5, 9).

b für die Töne des tetrachordum hyperboleon (e-g) — for the notes of the tetrachordum hyperboleon (e-g)

[s.XI] FRUT. brev. 1 p. 31: unum adhuc tetrachordum supra netas additum est; et quoniam eas acumine supervadebat, hyperboleon, id est **superexcellentium**, nomen accipiebat. [s.XV] GUILL. POD. 2, 13: nete yperboleon ... **superexcellentium** vel superacutarum ultima. MON. Si mon. III p. 35, 13. (?)

c *im System: graves (Γ-C) - finales (D-G) - acutae (a-d) - excellentes (e-g) - superexcellentes (h-ξ) — in the system: graves (Γ-C) - finales (D-G) - acutae (a-d) - excellentes (e-g) - superexcellentes (h-ξ)*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 1: Guido enim Aretinus ... superaddens intra (pro infra?) proslambanomenon ·Γ· et ultra nete hyperboleon **superexcellentes** quatuor. ADAM FULD. 2, 4: Clavium vero quinque sunt species, videlicet graves, finales, acutae, excellentes, **superexcellentes**. ADAM FULD. 2, 4 descr. ADAM FULD. 2, 9: volui prius supplere Guidonem et chordam in gravibus adiunctam, videlicet ·Γ·ut, hyponomenon vocare, id est gravem sonum, quia in manu gravissimus est, et quatuor **supercellentibus**, scilicet ·h··ξ··d··g· geminatis, primo ·b· epitrite diahyperboleon, id est **superexcellens**, trite hyperboleon duabus vocibus sequentesque, epiparanate diahyperboleon ac epinete diahyperboleon, iuxta praecedentem manere formam. Ultimam vero, videlicet ·g··la, orexion, id est novissimum in manu sonum, appellare. ADAM FULD. 2, 9 descr.: ·h· epitrite diahyperboleon. Prima **superexcellentium**. ·g· epiparanate diahyperboleon. Iuxta primam **superexcellentium** ... ·d· epinete diahyperboleon. Ultima **superexcellentium** ... ·g· orexion. Sonus finalis. *ibid.* al.

d *für ein über dem tetrachordum hyperboleon hinzugefügtes Tetrachord (h-ξ) — for a tetrachord added above the tetrachordum hyperboleon (h-ξ)*

[s.XV] ADAM FULD. 2, 9: Superadditiones autem modernorum, cum nominibus careant, ad unum in hypothesi, id est suppositione, hyperaxiaphones, id est gravissimum vel ultimum sonum, vocare; similiter in hyperboleothesi, id est **superexcellenti**, suprapositiones omnes insimul origneoboleones, id est supra ultimam sonantes, vocitare volui, ut figura sequens indicat: (*sequitur exemplum*).

e *in einem System aus unverbundenen Tetrachorden mit der Intervallstruktur t s t in der Abfolge: graves - finales - mediae - excellentes - superexcellentes — in a system consisting of disjunct tetrachords with the intervall structure of t s t in the sequence: graves - finales - mediae - excellentes - superexcellentes*

MON. Mon. ench. 3: Monocordum encheriadis constat ex X et VIII cordis, ex quattuor videlicet gravibus et quattuor finalibus quattuorque mediis ac totidem excellentibus adiunctis duabus **superexcellentibus**. Componuntur ex tono et semitonio duobusque tonis. MON. Mon. ench. 31: Prima gravis, secunda gravis, tertia gravis, quarta gravis. Prima finalis, secunda finalis, tertia finalis, quarta finalis. Prima media, secunda media, tertia media, quarta media. Prima excellens, secunda excellens, tertia excellens, quarta excellens. **Superexcellentes** duae.

cf. Meyer Chr., Mensura p. 269

2 *in der Oktavgliederung: graves (Γ-G) - acutae (a-g) - superexcellentes (superacutae) (g-d) — in the division into octaves: graves (Γ-G) - acutae (a-g) - superexcellentes (superacutae) (g-d)*

[s.XIII] AUGUST. MIN. 66-69. AUGUST. MIN. BV 71: Similiter divide loca in gravia, acuta et superacuta vel **superexcellencia**. ... Superacuta sive **superexcellencia** sunt ista III^{or}: ·g· superacutum, ·h· superacutum, ·ξ· superacutum, ·d· superacutum [sive excellentes]. Dicuntur autem superacutae sive **superexcellentes**, quia supereminet universis aliis tam loci positione quam vocis ascensione (*sim.* AUGUST. MIN. C 71.

AUGUST. MIN. D 71). AUGUST. MIN. L 78. [s.XV] VERS. Palmam II expl. 69.

II *allgemein — general*

[s.XV] IAC. THEAT. 2: Tonus tenet mundialis partitionis imaginem, ut vero congrue ad abyssum gravissimas referamus, quae ultime gravitatis profunditate utantur; graves conferamus ad terram, quae parum levantur ab infima gravitate; ad celum referamus acutas, quae ad alcioris vocis gradus ascendunt; superacutas celestis curie sublimitati aptemus; **superexcellentissimas** autem applicemus imaginarie excellentissimo celorum Domino, qui super omnia est. ANON. Claudifor. 5, 1, 5: tales voces inchoantur in secundo membro medii digiti et finiuntur in tertio et dicuntur superacutae sive excellentes, quia voces gracilissimas et **superexcellentes** designant, et scribuntur geminatis litteris.

superior -ius 'höher' (die Tonlage betreffend) — 'higher' (with respect to register)

1 *bezogen auf das dritte Tetrachord (a-d) im System: graves (Γ-C) - finales (terminales) (D-G) - superiores (a-d) - excellentes (e-a) — with reference to the third tetrachord (a-d) in the system: graves (Γ-C) - finales (terminales) (D-G) - superiores (a-d) - excellentes (e-a)*

a *für die einzelnen Töne — for the single notes*

[s.IX] MUS. ENCH. 1, 56: In quibus (sc. decem et octo sonis) primum et humillimum constat tetrachordum gravium. Huic proximum tetrachordum finalium. Post quos tetrachordum **superiorum**. Deinde excellentium. Ultimi remanent duo (*sim.* INCH. UCHUB. 79) MUS. ENCH. 1 descr. 3 (*sim.* INCH. UCHUB. 82). MUS. ENCH. 8, 48: principales quique (sc. toni) a suis sonis **superioribus** ordientes desinunt in finales, minores vero in finalibus et inchoant et consistunt nec **superiorum** attingunt locum (*sim.* INCH. UCHUB. 246). al. SCOL. ENCH. 1, 342. al. ORG. Bamb. II 10-12. [s.X] INCH. UCHUB. 197: a **superiore** proto ... in protum finale. al. COMM. BR. 52: Sequitur modulatio psalmi (sc. toni tertii) elevata in tetrachordum **superiorem**. al. [s.XI] ANON. Prag. descr. al. [s.XIII] AMERUS 23, 6: tetrachordum gravium ·Γ·a·b·c·; tetrachordum finalium ·d·e·f·g·; tetrachordum **superiorum** ·a·b·c·d·; tetrachordum excellentium ·e·f·g·a·. AMERUS 23, 9: Tetrachordum **superiorum** eo, quod superius constitutum (*cf.* BERNO prol. 1, 5 col. 1372, 60). [s.XV] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 9. MON. In mon. 15: deuterus **superiorum** cum tali figura J ... protus **superiorum** tali caractere formatus J. MON. Mon. ench. 35-37 (*cf.* MUS. ENCH. 2, 9-12). MON. Prima corda I 36 (*sim.* MON. Prima corda II 35). MON. Si vis mensurare 4. al. MON. Super unum 34. al.

b *für das ganze Tetrachord — for the whole tetrachord*

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 338: Primum ... grave tetrachordum ... Secundum finale. Tertium **superius**. Quartum excellens. COMM. BR. 45: Sequitur modulatio psalmi (sc. primi toni), quae ascendit usque deuterum tetracordi **superioris**. al.

2 *bezogen auf das dritte Tetrachord (a-d) im System: graves (A-D) - finales (mediae) (D-G) - superiores (acutae) (a-d) - excellentes (superacutae) (d-g) — with reference to the third tetrachord (a-d) in the system: graves (A-D) - finales (mediae) (D-G) - superiores (acutae) (a-d) - excellentes (superacutae) (d-g)*

a *für die einzelnen Töne — for the single notes*

[s.XI] BERNO prol. 1, 5: Tetrachordum ... **superiorum**, quod sit superius constitutum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 2. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 12). al. HERMANN. mus. p. 29 (p. 131a): Prima (sc. species diapente) ·D·a· constat ex prima finali et ex prima **superiori**; secunda ·E·h· ex secunda finali et ex secunda **superiori**; tertia ·F·c· ex tertia finali et ex tertia **superiori**; quarta ·G·d· ex quarta finali et ex quarta **superiori**.

riori. HERMANN. mus. p. 34 (p. 133) descr. HERMANN. mus. p. 46 (p. 139b): acutum ·d· quarta est **superiorum** et prima excellentium. HERMANN. mus. p. 66 (p. 149a): Omnes authentici a finalibus incipientes ad excellentes ascendunt et in **superioribus** distinguuntur. Omnes vero subiugales a gravibus incipientes in **superioribus** finiuntur et in finalibus median-
tur (*inde* WILLEH. HIRS. 15 (c. 14), 1). *al.* QUADR. FIG. 2: vides aperte, quomodo conveniunt omnes graves et omnes finales et omnes **superiores** ac omnes excellentes. WILLEH. HIRS. 14 (c. 13), descr.: protus (*sc. constat*) ex prima gravium, ex prima finalium, ex prima **superiorum**, ex prima excellentium et ex prima specie diatessaron, quae est ab ·A· in ·D·, et ex prima specie diapente, quae est a ·D· in ·a·, et ex prima specie diapasone, quae est ab ·A· in ·a·. WILLEH. HIRS. 16 (c. 15), 1: ·D· et ·d· ... et ultimae sunt gravium ac **superiorum** et primae finalium ac excellentium. WILLEH. HIRS. 29 (c. 28), 4: quatuor tetrachorda in monochordo firman-
tur, id est gravium ·A·B·C·D·, finalium ·D·E·F·G·, **superiorum** ·a·b·c·d·, excellentium ·d·e·f·g·. *al.* ARIBO 4 p. 11: Tetrachordum **superiorum** iuxta modernos est ·a·b·c·d·, idem est Boetii mese, paramese, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). *al.* COMM. Guid. 3 p. 108. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b. *al.* FRUT. brev. 6 p. 49. *al.* PS.-OSBERN. 48: Secundus tonus ... constat prima gravium ·A·, mediatum prima finalium ·D·, ascendit legitime ad primam **superiorum** ·a·. *al.* ANON. Wolf p. 194. *al.* QUAEST. MUS. 1, 7 p. 16. *al.* THEOG. METT. 9, 1 (p. 186b). *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 3, 13, 3: quedam sunt graves (*sc. voces*), quedam finales, quae aliter dicuntur medie, quedam **superiores**, id est acute, quedam excellentes, id est superacute. ENGELB. ADM. 3, 19, 7: ascendendo usque ad **superiores** in tercio tetrachordo positae. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 4: Tetrachordum **superiorum** apud Boethium est tetrachordum diezeugmenon, id est disiunctum a mese. IAC. LEOD. spec. 6, 25, 8: coniunctum est tetrachordum finalium tetrachordo gravium et divisum tetrachordum **superiorum** a tetrachordo finalium, coniunctum tamen cum tetrachordo excellentium. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21-23. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. *al.*

b für das ganze Tetrachord — for the whole tetrachord [s.XI] HERMANN. mus. p. 22 (p. 127b): pro naturali vero ratione duo sunt (*sc. quadrichorda*); grave enim et **superius**, item finale et excellens unius naturae sunt. *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 23. *al.* FRUT. brev. 7 p. 72. *al.*

3 als Übersetzung von ‚hyperboleon‘ — as translation of ‚hyperboleon‘ [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 14: Corda tredecima: Trite hyperboleon iure tertia nominatur **superiorum** ... tertium ... a **superiore** nete locum occupat. Corda quarta decima: Paranete hyperboleon iuxta nete dicitur **superiorum** ... Corda quinta decima: Nete hyperboleon inferior **superiorum** interpretata ... ultima ... **superiorum** est ... Has igitur Graeci quindecim cordas in quatuor primo divisere tetrachordis primum appellantes tetrachordum hypaton, id est gravissimarum, secundum autem tetrachordum meson, hoc est mediarum, tertium tetrachordum diezeugmenon, id est disiunctarum, quartum vero tetrachordum hyperboleon, quod sonat **superiorum** (*sim.* NICOL. BURT. 1, 17, 96).

subst. **superior** -oris m. [1. irrätlich: ‚Höherer‘ (als Übersetzung von ‚parhypate‘)] 2. Bezeichnung für eine Oberstimme — [1. erroneus: ‘the higher’ (as translation of ‘parhypate’)] 2. term for an upper voice

[1 irrätlich: ‚Höherer‘ (als Übersetzung von ‚parhypate‘) — erroneus: ‘the higher’ (as translation of ‘parhypate’)] [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 6: yppathe yppathon, id est gravissima gravium. Deinde parypate ypaton, id est **supe-**

rior gravium. Deinde lycanos ypaton, id est gravior in digito indice ... Deinde ypate meson, id est media gravium, quia meson dicitur medium. Deinde parypate meson, id est **superior** media gravium. Deinde lycanos meson, id est media digiti. Deinde mese, id est media simpliciter eqs.

2 Bezeichnung für eine Oberstimme — term for an upper voice

[s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 8: plenae (*sc. notae*) tenoris sunt, vacuae vero **superioris**. UGOL. URB. 3, 6-8, 59: tenor, contratenor, **superior**, triplum et quadruplum. UGOL. URB. 3, 11-3, 6: Sed quamvis II cantores antiqui solum in motetorum tenoribus colore et talea uterentur, moderni tamen perspicacius intelligentes his coloris et taleae differentiis in tenoribus, **superioribus** atque contratenoribus mensurarum ordine servato utuntur. *al.*

superlydius -i m. Bezeichnung für die antike Transpositionsskala mit der Oktavespecies t t t s t t s (als Übersetzung von ‚hyperlydius‘) — term for the transposition in the ancient Greek tonal system with the octave species t t t s t t s (as translation of ‘hyperlydius’)

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 498, 2: ‚yperlydius‘, id est **superlydius**, id est acutior lydio (*sim.* REMIG. AUT. 497, 20).

supernaturalis -is Bezeichnung für einen Ton der höchsten von drei Oktaven (bei Tasteninstrumenten) — term for a note of the highest of three octaves (in keyboard instruments)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 13 descr.: Barduni - Naturales - **Supernaturales**. ARN. ZWOLL. p. 19: potest componi dictum instrumentum (*sc. dulce melos*) ad modum clavicordii ita, quod fiant in ipso barduni cum octavis seu naturalibus, quod idem est, et **supernaturalibus** et quod inter bardunos et naturales ponatur unus stephanus et inter naturales et **supernaturales** alter stephanus et ultra **supernaturales** alius stephanus.

superquarta -ae f. Oberquarte — upper fourth

[s.XI] GUIDO reg. 99: Quae voces elevari vel gravari possint. ... Nam secunda (*sc. ·B·*) ad subquartam minime gravabitur / atque usque superquintam numquam elevabitur; / **superquartae** et subquintae sexta (*sc. ·F·*) non coniungitur. GUIDO ep. p. 514, 324: Quodsi quis dicat hanc vocem (*sc. synemenon*) ideo esse addendam, ut gravis ·F· sexta ad **superquartam** ·b· possit ascendere, et eadem sexta ad subquintam descendere, illud quoque debet recipere, ut inter sextam et septimam alia vox addatur, ut naturalis secunda gravis elevetur ad quintam et eadem acuta deponatur ad quartam (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 55, 6).

superquinta -ae f. Oberquinte — upper fifth

[s.XI] GUIDO reg. 99: Quae voces elevari vel gravari possint. ... Nam secunda (*sc. ·B·*) ad subquartam minime gravabitur / atque usque **superquintam** numquam elevabitur; / **superquartae** et subquintae sexta (*sc. ·F·*) non coniungitur. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 55: secundus modus in sua transpositione diapasone autenti deuteri possidet ab ·E· in ·e· ... Quartus vero neque ad subquartam suam neque ad **superquintam** habere potest concordiam, et ideo fortassis rarius invenitur transpositus. [s.XII] TRAD. Guid. II p. 89.

supersonus -i m. Bezeichnung für eine über den Tonbuchstaben des Tonsystems notierte Vokalreihe als musikalische Inventionshilfe — term for a series of vowels placed over the notes of the tonal system used to invent musical compositions

[s.XI] LIB. SPEC. 67 p. 54: De quinque **supersonis**. Sed ut melius eos ostendamus, per ordinem superponantur litteris monochordi, ut sint quinque **supersoni** et quinque subsoni. Et statim auxiliante Deo in quinque vocalium litteris neumare antiphonaria cum omni fiducia poteris, ut tibi haec figura docebit: (*sequitur exemplum*) ... Quod per quinque subsonos vel quinque **supersonos** sicut omne, quod dicitur, scribitur, sic ad laudem Dei, quicquid scribitur, cani possit. Si quis autem hos subsonos vel **supersonos** studiose requisierit, cognoscet pro certo, quia omne, quod canitur vel quod scribitur, citius ad laudem Dei cantare poterit.

suppono -posui, -positum, -ere ‚tiefer setzen‘ — ‘to place lower’

1 *bezogen auf einen Intervallschritt im Verhältnis zum benachbarten Intervallschritt — with respect to an intervallic gesture in relation to the neighboring gesture*

[s.X] CANT. Quid est cant. c. 483: alia nota, quae dicitur coagulata, ex tribus accentibus ostenditur, id est ex duobus acutis et **subposito** (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 9). *ibid.* al. [s.XI] GUIDO micr. 16, 16: Dissimiliter deinde vel similiter facta coniunctione motus motui tum erit praepositus, id est in superioribus positus; tum **suppositus**, tum appositus, ... tum interpositus, ... tum commixtus, id est partim interpositus partimque **suppositus** aut praepositus aut appositus (*inde* ARIBO 38 p. 51. IOH. COTT. mus. 23, 14: **suppositus**, id est in inferioribus positus. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416: **subpositus**, id est motus sub alio positus. METROL. 7 p. 92. IAC. THEAT. 15). al. MOT. Musica est p. 156: **Supponitur** motus motui, cum infra ponitur. al. COMM. Guid. 62 p. 161: si vis scire, ubi praepositus (*sc. motus*) etiam ordine praecedat **suppositum** et e contra **suppositus** praepositum, aspice hymnum illum „Audi benigne“ ... et alibi **supponitur** thesis arsi similis illi ita: „Obumbrabit tibi“. COMM. Guid. 82 p. 163: Eo vero modo, quo partim est interpositus (*sc. motus*) partimque **suppositus** ex dissimilibus, offertur nobis exemplum „Iustus ut palma florebit“. COMM. Guid. 12 p. 165: Minori deinde intensione et minus semota motus motui praepositur, ut est illud „Odor tuus“, ubi praepositus a **supposito** motu tono solo distans per semitonium tantummodo intenditur ac remittitur. al. MOT. Omnis cantus p. 186: Fiunt autem he vocum coniunctiones nunc preposite, nunc **subposite**, interdum interposite, modo vero apposite, aliquando etiam mixte secundum laxationis et acuminis, hoc est augmenti et detrimenti, modorum varias qualitates. al. COMPIL. Casin. 117-118, 9. PS.-GUIDO form. 7, 13. al. [s.XII] ANON. Pannain p. 416. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 69, 7-34. [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 8 p. 370, 23: Omnis igitur cantus in figura aut est simplicis figure aut compositae aut preposite aut **supposite** aut insimul preposite et **supposite** aut mixte. al.

2 *bezogen auf den Schluß des Psalmverses im Verhältnis zum Beginn der folgenden Antiphon — with respect to the ending of the psalm verse in relation to the beginning of the following antiphon*

[s.XI] PS.-GUIDO form. ton. 3, 3: superest, ut deuterus intextatur cum suis formulis tam authenticis quam plagalibus. Quas habet praepositas tono, ditono et diatesseron. **Subpositas** habet per semitonio (*ms. Oxford, Digby 25 et ed. pro semitonium*) et haec in authenticis habet autem et appositas. Unde et quinque formulis constare videtur. PS.-GUIDO form. ton. 4, 14: In his apposita est formula et in eorum similibus. Ceterum in subsequentibus fit **subposita** ... Praecedens formula partim semitonio est **subposita** partimque apposita. Subsequens autem diatesseron praepositur. Igitur in formarum positionibus curandum, quae et quibus motibus

sint praepositae vel appositae aut **subpositae**. PS.-GUIDO form. ton. 7, 9: Igitur ut in ceteris et in trito formae cum propriis antiphonis in authento inferantur tetrardo, quam necesse est, ut praepositas, appositas et **subpositas** habeant. Praepositas per tonum et ditonum et semitonium et diapente, quae simul quinque fiunt, duas scilicet per tonum et unam per semitonium, unam vero per diapente, quintam vero per ditonum. **Subpositas** autem per tonum duas et unam per semiditonum. Una autem fit apposita. al. [s.XV] IAC. THEAT. 28: Distinciones autentici proti sunt: apposita in finali voce ‘d’, preposita in ‘a’, **subposita** in ‘c’. *ibid. sim.*

suppositio -onis f. *Bezeichnung für die Ausführung eines Intervallschritts, der tiefer liegt als der benachbarte Intervallschritt — term that designates the performance of an intervallic gesture, which lies deeper than the neighboring gesture*

[s.XI] COMM. Guid. 95 p. 163: motuum praepositiones vel **suppositiones**, appositiones quoque et interpositiones seu commixtiones generaliter hic vocat (*sc. Guido*) positiones posito nomine qualitatis vel formae pro formati (?), positiones scilicet pro praepositis vel suppositis et ceteris motibus.

suppositivus -a, -um *tiefer liegend (die Tonlage betreffend) — lying deeper (with respect to register)*

[s.XI] LIB. SPEC. 41 p. 52: Quot sunt genera distinctionum? Quinque, videlicet appositivae, **subpositivae**, praepositivae, mixtae et abusivae. Appositivae sunt in finalibus vocibus, **subpositivae** sunt sub finalibus, praepositivae sunt super finalibus. Mixtae sunt plagales distinctiones, quae in authenticis cantibus inveniuntur. PS.-GUIDO form. ton. 1, 1: protus decem habet regulares formulas, id est sex praepositivas et tres appositivas unamque **subpositivam**, et hae quidem, quae praepositivae sunt, fiunt tono, ditono, semiditono vel trihemitonio et diapente. Appositivae autem sunt, quae in eadem voce, qua formula finitur, antiphonae principium ponunt (*ms. Montecassino 318; ed.: ponitur*) ... **Subpositivae** autem fiunt semiditono et dicuntur **subpositivae**, eoquod fines formularum sub principia ducantur antiphonarum, praepositivae vero, eoquod praeponantur. PS.-GUIDO form. ton. 4, 36: Praedictis introitibus formula sit **subpositiva** semitonio, et paululum subsequentes permutantur ita, ut sit appositiva, quae antea erat **subpositiva**, ut in his apparet introitibus: (*sequuntur exempla*).

supranus -i m. *„Sopran“ (Bezeichnung für eine Oberstimme im mehrstimmigen Satz) — ‘soprano’ (term for an upper voice in polyphonic composition)*

[s.XV] NICOL. BURT. 2, 3, 30: Optime enim organizatur sive discantatur, quando organum sive **supranus**, ut vulgi utar vocabulo, imitatur tenorem in ascensu aut descensu non eodem momento, sed post unam aut duas notulas vel plures incipiet in eadem voce eandem melodiam organizando, quod maxime cantu mensurato observandum est et a nonnullis practicis fuga nuncupatur. NICOL. BURT. 2, 5, 38. NICOL. BURT. 2, 5, 43: primo cantum sive, ut dicunt, **supranum**, investigatione praemissa componas. Deinde tenorem omni castigatione tersum et examinatum. Postremo contrabassum nullam dissonantiam ceteris procreantem. Nam **supranus** ad tenorem remissus contrapunctus erit superacutus. Tenor vero ad contrabassum erit contrapunctus acutus. Contra autem bassus gravis erit contrapunctus respectu omnium. NICOL. BURT. 2, 5, 44: Nam necessum (!) est, quod planus cantus primo fabricatus sit. Secundo vero, ut **supranus** magna sollertia habendo respectum ad tenorem, qui est planus cantus, edatur sive componatur. Exinde ad contrabassum deveniendum. GUIL. MON.

4 p. 29. GUIL. MON. 4 p. 30. GUIL. MON. 6 p. 38: Incipiunt regulae contrapuncti Anglicorum, quae secundum ipsos Anglicos duobus modis fit (?). Primus modus, qui apud ipsos communis est, faulxbordon appellatur. Qui faulxbordon canitur cum tribus vocibus, scilicet tenore, contratenore et **suprano**. Secundus vero modus, qui gymel appellatur, cum duobus vocibus canitur, scilicet **suprano** et tenore. Sequuntur regulae dicti modi. Nota, quod, si iste modus canatur secundum ipsos Anglicos, debet assumi **supranum** cantum firmum (?), et dictus cantus firmus debet regere **supranum** sive cantum. ... Et nota, quod istud faulxbordon, ut superius dixi, canitur cum tribus vocibus tenendo ordinationem dictarum notularum superius dictarum, sed quod habeat **supranus** pro consonantiis primam octavam et reliquas sextas, et in fine concordiorum sit octava. *ibid.* al. GUIL. MON. 6 p. 41: **Supranus** vero semper teneat suam penultimam sextam altam supra tenorem ita, quod finis concordii sit semper octava alta supra tenorem. GUIL. MON. 6 p. 41 ex.: Tenor ... Alius tenor ... **Supranus** ... **Supranus** secundus ... Contratenor ... Contratenor secundus ... Contratenor altus ... Secundus altus. GUIL. MON. 6 p. 42: Alius modus componendi cum tribus vocibus: Facias tuum tenorem non disiunctum et bene innotatum et facias ipsum diminutum, sicut volueris; facias, quod **supranus** teneat pro principio octavam altam et ex consequenti facias omnes decimas altas tam in fine concordii quam in principio. *ibid.* al. GUIL. MON. 6 p. 43: Alius modus componendi cum tribus vocibus: Fac tenorem bene innotatum grossum, hoc est non diminutum et non disiunctum, et fac, si velis, contratenorem bassum subtile tenorem ita diminutum, sicut volueris, et fac **supranum** tuum diminutum sicut contratenorem bassum et fac, quod consonantiae contratenoris bassi cum **suprano** suo sint quasi omnes decimae. *ibid.* al.

supremum -i n. *Bezeichnung für die höchste Stimme (im mehrstimmigen Satz) — term for the highest voice (in polyphonic composition)*

[s.XV] IOH. TINCT. pr. 1, 3, 5: descr.: **Supremum** - Tenor - Contratenor. IOH. TINCT. pr. 3, 2, 21 descr.: **Supremum** - Contratenor. IOH. TINCT. pr. 3, 3, 4 descr.: **Supremum** - Contratenor primus - Tenor - Contratenor secundus. IOH. TINCT. pr. 3, 4, 2-9 descr. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 8-14 descr. IOH. TINCT. pr. 3, 6, 6 descr. IOH. TINCT. imp. 1, 3, 55 descr. IOH. TINCT. contr. 1, 5, 10 descr. IOH. TINCT. contr. 1, 10, 12 descr. IOH. TINCT. contr. 1, 15, 8 descr. IOH. TINCT. contr. 2, 23, 5 descr. IOH. TINCT. punct. 18, 2 descr. IOH. TINCT. punct. 19, 3 descr.

surgo -ere *aufsteigen (die Melodiebewegung betreffend) — to rise (with respect to melodic movement)*

[s.IV] FAV. EUL. 26, 6: a gravi sono in acutum **surgit** accentus. [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 150: Plagis protii incipit ... in proslambanomenos et inde cadit tono inferius. Ex hinc iterum **surgit** in proslambanomenos et vadit inde in lychanos hypaton chromatico genere. GLOSS. Mart. Cap. 957/368, 14: **surgit** ... per duos tonos. IOH. SCOT. annot. 483, 14: **surgens** in altum modulamen (*sim.* REMIG. AUT. 483, 14). IOH. SCOT. annot. 510, 10: **surgit** tonus, tonus, diesis, diesis (*sim.* REMIG. AUT. 510, 9). al. REMIG. AUT. 510, 9. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 271b: Ecclesiastica autem consuetudo tradidit, ut a fine suo nullus cantus plusquam ad octavam **surgat**. GUIDO micr. 8, 9: ·C· et ·G· duobus pariter tonis et semitono **surgunt** (*inde* COMM. Boeth. II p. 314, 30). al. WILLEH. HIRS. 13 (c. 12), 12. al. ARIBO 42 p. 51 - 54 p. 53 (*inde* COMM. Guid. 37 p. 167 - 50 p. 168). al. FRUT. ton. p. 141: Differentia prima ultimam „saeculorum amen“ syllabam per podatum in tertio a finali loco incipiens in quantum quidem

surgit, sed mox eodem podato connexo ad eundem, a quo cepit, locum vergit. al. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 19, 13: In quo (*sc. quinto modo*) et hoc ornatui est, si plerumque cantus eius a finali per ditonum et semiditonum **surgat**, ut patet in hac ant. „Paganorum“ (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 51, 8. TRAD. Holl. VIII 28, 22). IOH. COTT. ton. 24, 9. al. UDALSC. 89. al. GUIDO AUG. 685: descendere per tonum et inde **surgere** per diatessaron (*sim.* ANON. Cist. I 50 p. 39). al. TON. Vatic. 12, 3 p. 194. [s.XIII] MUS. MAN. 52, 19: In Gloriis vero sive in psalmis introitum solet hic tonus (*sc. primus*) a tertia per duos tonos **surgere** in quintam et inde per semiditonum circumflexum tacta septima redire in quintam et pausare circa finem, facto eodem circumflexo ad finalem descendere hoc modo: (*sequitur exemplum*). al. ANON. Ratisb. 8, 1, 7: Differentia secunda regit antiphonas (*ms. et ed.*: antiphonam) a lycanosipaton inchoantes per dyapente subito **surgentes** ut hae „Hii qui linguis“ vel „Vos amici“. al. VERS. Postquam pro 109. al. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 136: Secunda differentia respicit illas antiphonas, quae in ·D· gravi incipiunt, scilicet tono infra finalem, et immediate tono et semiditono **surgunt**. PTOLOM. 12, 5. SUMM. GUID. ton. 10: Primus psalmus ab ·F· **surgens** hac lege notatur (*cum melodia*). HEINR. EGER 5 p. 58: quintus (*sc. tonus*) tamen pulchre per ditonum a finali saepe **surgit**. al. COMM. Boeth. II p. 294, 39. al. [s.XV] IAC. TWING. p. 124, 16. TRAD. Holl. IX 2, 4, 15: continet enim (*sc. primum*) „Saeculorum amen“ (*primi toni*) antiphonas incipientes in ·D·solre et a ·D·solre sive **surgentes**, sed non per dyapante, sive cadentes (*sim.* LAD. ZALK. 4, 100). TRAD. Holl. IX 2, 4, 251: Que etiam antiphona **surgat** sub signo ephthaphono. al. ANON. Carthus. nat. 5, 45 (*sim.* TRAD. Holl. XI 5, 26. TRAD. Holl. VII 4, 166). TON. Vratisl. 4, 46. TRAD. Holl. XI 2, 97 (*sim.* TRAD. Holl. III 5, 64. TRAD. Holl. IV 51. TRAD. Holl. XIII 3, 143 comm. TRAD. Holl. XIII 3, 233). al. TRAD. Holl. XXIII 2, 8, 19. TRAD. Holl. II 4, 81-392 *passim* (*inde* TRAD. Holl. V 4, 201-532 *passim*). TRAD. Holl. III 9, 36. al. TRAD. Holl. V append. 3, 86. TRAD. Holl. VII 4, 220. TRAD. Holl. XX 5, 54. LAD. ZALK. 4, 139. al. SZYDLOV. 13, 37. al. TRAD. Holl. XXI 10, 63. TRAD. Holl. XVII 357. al. TRAD. Holl. XIX 410. IOH. VELLE metr. 78.

susina *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **susina** ̣.

suspiramen -inis n. *Notationszeichen für eine Zäsur — notational symbol for a caesura*

[s.XV] ANON. Mell. 16, 12: Qui etiam tractus unicus sive descendat vel ascendat a linea, dicitur suspirium vel **suspiramen**.

suspiratio -onis f. *Bezeichnung für eine Zäsur — term for a caesura*

[s.XVIII] IOH. GARL. mens. 8, 3: Pausationum vel tractuum quaedam dicitur recta brevis, quaedam longa, quaedam finis punctorum, quaedam divisio modorum, quaedam divisio sillabarum, quaedam **suspiratio** (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 248, 31). IOH. GARL. mens. 8, 9: **Suspiratio** est apparentia pausationis sine existentia, et hoc est propositum, quia **suspiratio** potest fieri cum tractu vel sine, et maior <vel> minor rectae brevis potest esse **suspiratio** (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 254, 46).

suspirium -i n. 1. *Bezeichnung für eine Pause* 2. *Bezeichnung für eine Zäsur — 1. term for a rest 2. term for a caesura*

1 *Bezeichnung für eine Pause — term for a rest*

a *allgemein — general*

[s.XIII] LAMBERTUS mens. 265: Sed a duobus tantummodo fit truncatio, alternando unusquisque vocem suam, tam rectam quam omissam ita, quod inter eos pausula vel aliquod **suspirium** maius et minus non remaneat vacuum.

b *im Wert einer Brevis — with the value of a breve*

[s.XIII] LAMBERTUS mens. 171: Tertia vero (sc. pausa) **suspirium** breve nuncupatur continens summitatem trium linearum et ponitur pro recta brevi. LAMBERTUS mens. 177. LAMBERTUS mens. 258: quodcumque inter duas longas figuras **suspirium** non in medio, sed iuxta latus alicuius figure positum invenitur, illa figura, cuius tractus propinquior erit, **suspirium** obtinet: utpote, si tractus propinquior figure precedentis extiterit, a parte finis eiusdem sumetur, si autem propinquior figure subsequentis extiterit, tunc a parte principii sumetur eiusdem ut hic: (sequitur exemplum) (inde ANON. Emmeram. 3 p. 252, 29). ANON. Emmeram. 3 p. 254, 40. ANON. Emmeram. 3 p. 254, 45: De **suspiriis** hoc dixerunt: Suspiratio est apparentia pausationis, et hoc est positum, quia suspiratio potest fieri cum tractu vel sine, et recte brevis minor vel maior potest esse suspiratio (cf. Ioh. Garl. mens. 8, 9). ANON. Emmeram. 3 p. 256, 11.

c *im Wert einer Semibrevis — with the value of a semibreve*

[s.XIII] MENS. Notandum quod 2, 3-5. MENS. Notandum quod 6, 4: **Suspirium** unam notam semibreve valet vel dimidium tempus de linea ad lineam, de spatio ad spatium vix se extendens.

d *im Wert einer Minima — with the value of a minima*

[syn.: hoquetus]
[s.XIV-XV] ANON. Vipiten. 2, 4: una minima attribuitur duabus parvis pausis, quae ascendunt de linea usque ad mediocritatem spatii. Et dicuntur ocatii seu **suspiria**. ANON. Vipiten. 7, 11: Si etiam fit in minimis, ut, quando una parva pausa de linea ascendit usque ad demedium spacium, tunc significat unam minimam et ut frequenter, nisi ponitur in minori prolacione. Si autem ascendunt due, tunc due pausantur et ut frequenter, nisi in maiori prolacione, et sic dicuntur **suspiria** vel ocatii. ANON. Couss. XII 6, 8: omnis pausa a linea ascendens ad medium spatii valet unam minimam et dicitur **suspirium**, quia suspirando pausatur. IOH. TINCT. not. 2, 5, 4: Pausa minimae est tractulus quidam quovis colore formatus dimidietatem spatii occupans et a linea sursum protractus. Valor (ms. Bruxelles II 4147; ed.: Valet) autem huiusmodi pausae sicut et minima ... Vocaturque haec pausa vulgariter **suspirium**, quoniam suspirando aptissime mensuratur. ADAM FULD. 3, 9.

2 *Bezeichnung für eine Zäsur — term for a caesura* [syn.: suspiramen, suspiratio]

a *als nicht mensurierte Pause — as an unmeasured pause*

[s.XIII] HIER. MOR. 25, 126 (p. 183): Que quidem disiunctio non pausa, sed **suspirium** dicitur et nihil aliud est quam apparencia pausacionis sine (ms. et ed.: sive cf. Ioh. Garl. mens. 8, 9) existensia unius scilicet instantis. ANON. Couss. IV p. 61, 14: Est et alia pausatio, quae videtur esse pausatio et non est, et vocatur **suspirium**. Nullum vero tempus habet de se, sed capit suum tempus ex diminutione alicuius soni ante immediate. Quod quidem quandoque fit, quando cantores cantunt, sive fuerit ibi tractus in libris sive non. [s.XV] ANON. Mell. 1, 3. ANON. Mell. 16, 1. ANON. Mell. 16, 3: Est igitur pausa vel ad integrum vel ad tempus mensurate quantitatis omissio vocis. Sed **suspirium** est vocis obmissio vix perceptibilis quantitatis vel temporis. ANON. Mell. 17, 1. CONR. ZAB. chor. append. 2, 4: **Suspiria** in locis aptis, ubi non sunt verae pausae, convenienter facere. COMPOS. Natura 1, 7:

Carmen debet habere rectas interdum pausas sive **suspiria** propter refeccionem cantantis. Nullus enim diu canere potest sine anhelitus inspiracione. COMPOS. Cum igitur 1, 7: in duplis solum utendum est **suspiriis** propter vocum paritatem. COMPOS. Cum igitur 1, 18 glo.

b *als Notationszeichen — as a notational symbol*

[s.XIII] PS.-PETR. CRUC. P 6, 6: Modi divisio, **suspirium**, acceptio syllabae taliter figurantur: PS.-PETR. CRUC. U 6, 6: **Suspirium** sic formatum / est signum breviter hanelitum retrahendi. [s.XV] ANON. Mell. 16, 12: Qui etiam tractus unicus sive descendat vel ascendat a linea, dicitur **suspirium** vel suspiramen.

suspirium maius - suspirium minus *Bezeichnung für eine Pause im Wert von zwei Dritteln bzw. einem Drittel einer Brevis — term for a rest with the value of two thirds of a breve, or of a third of a breve*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 3 p. 248, 43: semibreve maiorem et **suspirium maius** vocabant duas lineas et unum spatium integrum, **suspirium minus** dimidium spatii (cf. Lambertus mens. 172: Quarta (sc. pausa) est semisuspirium maius continens summitatem duarum (sc. linearum), et ponitur pro semibreve maiore. Quinta est semisuspirium minus, quod inter duas lineas medium tenet, et ponitur pro semibreve minore).

sustentio -onis f. *Alteration (Erhöhung um einen Halbton) — alteration (raising by a semitone)*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 34, 2: Concordantiae vero perfectae, quae per semitonium chromaticum, hoc est per **sustentionem**, aut imperfectae aut superfluae efficiuntur, etiam sunt evitandae.

sustento -are *alterieren, um einen Halbton erhöhen — to alter, to raise by a semitone*

[s.XIV-XV] CONTR. Et primo I 20 p. 140 (p. 463b): quum tenor habet mi in ·b·fa·b·mi, tunc contrapunctus non debet habere perfectam speciem in fa; et e converso, quum tenor habet fa in ·b·fa·b·mi, tunc contrapunctus non debet habere perfectam in mi, nisi **sustentetur** (ms. Regensburg 98 th. 4; ms. London add. 34200: sustentur; ed.: sustinentur) ·b·duraliter.

sustineo -ere *alterieren, um einen Halbton erhöhen — to alter, to raise by a semitone* [syn.: altificare; opp.: deprimere]

[s.XIV] PETR. PALM. p. 514: Sed si discantus sit ascendens et requirens diapente seu aliam speciem discantus ascendendo, tunc illa species discantus imperfecta debet perfici in discantu **sustinendo** semitonium. Et tunc amplius non erit semiditonus, immo ditonus perfectus, et debet fieri in signum falsae musicae ante notam taliter elevatam, ut hic patet: (sequitur exemplum). *ibid.*: Ubiunque igitur venerit mi et fa dupliciter in quinque vocibus immediate ascendentibus seu descendantibus, ibi est quinta imperfecta ex semitonio. Debet enim perfici in discantu **sustinendo** semitonium, et tunc fiat ♯ falsae musicae ante notam taliter elevatam ut hic: (sequitur exemplum). PETR. PALM. p. 515: ubicumque reperti fuerint mi et fa dupliciter in sex vocibus coniunctim ascendentibus seu descendantibus, ibi est sexta imperfecta ex semitonio. Debet enim perfici in discantu **sustinendo** semitonium et tunc debet fieri in signum falsae musicae ante notulam ut hic: (sequitur exemplum). *ibid.*: Et ubi ponitur b, in eodem loco et sub eadem voce deprimitur semitonium ultra cantum consuetum. Et ubi ponitur ♯, in eodem loco et sub eadem voce **sustinetur** semitonium ultra cantum consuetum in locis non usitatis. IOH. MUR. contr. 13: Semiditonus, idest tertia minor, est species imperfecta; requirit naturaliter post se unisonum. Potest etiam habere aliam speciem perfectam vel imperfectam,

sed tunc oportet tantum **sustineri**, quod fiat ditonus ... Ditonus, idest tertia maior, est species imperfecta; naturaliter requirit post se diapente, idest quintam. Potest etiam habere aliam speciem imperfectam ac etiam perfectam, sed oportet tantum **sustineri**, quod fiat semiditonus (*sim.* GOSCALC. 2, 1 p. 112, 7: eam **sustinere** et altificare. THEOD. CAPR. p. 96. CONTR. Sex s. spec. II p. 382). [*s.XV*] TACT. Ad habendum 16: concordantia **sustineri** potest per aliquas fracturas in fine aliquorum tactuum faciendas. IOH. TINCT. diff. 223: Et est aliud semitonium, quod chromaticum dicitur; fit autem, dum canendo aliqua vox ad pulcritudinem pronuntiationis **sustinetur**. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 7. IOH. TINCT. contr. 2, 17, 2: Neque praemittendum est ipsas concordantias perfectas ... fieri posse discordantias aut falsas concordantias per imperfectionem ex superfluitatem ex semitonio chromatico causatam, verbi gratia, si supra aliquam notam **sustinendam** quaevis istarum perfectarum concordantiarum contraponatur, tunc enim imperfecta quinta parte unius toni efficietur, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). At si infra quamvis notam etiam **sustinendam** aliqua dictarum concordantiarum perfectarum contrapposita sit, quatuor partibus toni superflua erit, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). GUILL. GUERSON p. 26: **sustineri** debes mi de fa et fa de mi. GUILL. GUERSON p. 27: Maiores (*sc. concordantie imperfecte*) sunt, quarum perfectiones eleuantur et debent **sustineri** semitonio. Minores autem sunt, quarum perfectiones deprimuntur et tales concordantie minores nullo modo debent **sustineri**, immo demolliri semitonio. TRAD. HOLL. XVI 1, 5, 69: **sustineri**, idest ... ·ḡ· duraliter cantari. CONTR. Quot sunt conc. p. 73a: Quandocumque in simplici cantu est la sol la, hoc sol debet **sustineri** et cantari sicut fa mi fa, ut: (*sequitur exemplum*) (*sim.* CONTR. Quot sunt conc. p. 73b).
v. sustento

syllaba -ae f. ‚Silbe‘ — ‚syllable‘

1 in übertragenem Gebrauch — by analogy

a als Bezeichnung für eine Tongruppe oder einen musikalischen Abschnitt — as term for a set of pitches or a musical segment

[*s.X-XI*] PS.-ODO mus. p. 275b: sicut sola syllaba aut duae vel tres vel etiam plures unam partem locutionis faciunt ..., ita quoque et una vel duae vel plures musicae **syllabae** tonum, diatessaron, diapente iungunt. PS.-ODO mus. p. 276b: plerumque sola, plerumque duplicata vel triplicata vox **syllabam** facere creditur. PS.-ODO mus. p. 280a: quaelibet **syllaba** duabus vel tribus vocibus constans diatessaron et diapente numquam excedit. *al.* GUIDO micr. 15, 3: Igitur quemadmodum in metris sunt litterae et syllabae, partes et pedes ac versus, ita in harmonia sunt phtongi, id est soni, quorum unus, duo vel tres aptantur in **syllabas**; ipsaeque solae vel duplicatae neumam, id est partem, constituunt cantilenae; et pars una vel plures distinctionem faciunt, id est congruum respirationis locum (*inde* METROL. 45 p. 83). *al.* COMM. Guid. 37 p. 119: ‚in eadem neuma‘, id est **syllaba** cantus. COMM. Guid. 29 p. 134: neuma valde aequivoce accipitur: quandoque pro phthongo tantum, aliquando pro **syllaba** vel pro distinctione, quandoque pro toto cantu. COMM. Guid. 98 p. 147: Dixi **syllabam** distinctionem esse in cantu. COMM. Guid. 4 p. 148: ubi moramur, **syllaba** est. *al.* FRUT. ton. p. 181: sciendum est, quod in his sicut et in ceteris cantibus quibusdam **syllaba** vel neuma aliqua, dum plus iusto vel deponitur vel elevatur, totus sequentis cantus processus mutatione sui legitimi cursus depravatur. [*s.XII*] TRAD. Guid. 4: per quas (*sc. tonum, semitonium, ditonum, semiditonus, diatessaron et diapente sive per arsyn sive per thesyn*) musicae **syllabae** sexaginta variantur modis, ut hae figurae demonstrant: (*se-*

quitur exemplum). [*s.XIII*] METROL. 46 p. 83 (*cf.* GUIDO micr. 15, 6). *al.* *cf.* Riemann, *Musiktheorie* p. 158 sqq.

b als Bezeichnung für ein kleines Intervall — as term for a small interval

[*s.XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 4: Harum autem omnium coniunctionum alie dicuntur coniunctiones et **sillabe**, alie coniunctiones et species et alie coniunctiones tantum. Que autem dicuntur coniunctiones et **sillabe**, sunt quatuor, scilicet semitonium, tonus, semiditonus et ditonus ... De hiis Bernardus: „**Sillaba** in musica est tonus, semitonium, ditonus et semiditonus, que consonantiarum membra proprie nuncupantur“. MARCH. luc. 9, 1, 25: Pulcra quoque **sillaba** semiditonus est. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 17: Ex quibus (*sc. modis coniunctionum*) alii sunt **sillabe**, alii vero partes. **Sillabe** sunt tonus, semitonium, ditonus et semiditonus. Partes autem sunt diatessaron, diapente, diapason, diapason diatessaron, diapason diapente, bis diapason. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 13: **syllabae** musicales tonus ac semitonium minus. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 6, 3: Phthongi namque, sicuti dictum est, litterae sunt musicales, toni cum semitonii **syllabae** ditonique cum semiditonis, diatessaron autem ac diapente dictiones. *al.*

2 als Bezeichnung für die Solmisationssilben — as term that designates the solmization syllables [*syn.: nota, vox*]

a im System: ut re mi fa sol la — in the system: ut re mi fa sol la

[*s.XI*] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas, quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant **syllabae** ut re mi fa sol la, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum et secundum concordiam vocum ... Ubi enim sunt eadem **syllabae**, ibi eadem consonantia. *al.* IOH. COTT. mus. 1, 2: Sex sunt **syllabae**, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: ut re mi fa sol la. Itali autem alias habent ... Eas vero, quibus nos utimur, **syllabas**, ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“ ... Per has itaque **syllabas** is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat (*inde* HIER. MOR. 10, 29 (p. 45). PS.-THOMAS AQU. I 45. CONTR. ZAB. tract. L 2). *al.* [*s.XII*] TON. Parkm. p. 107: septem sunt ibi **sillabarum** ex ordine positarum dimensiones. *ibid.* *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 14, 4: Si quis enim per quamlibet duarum ·b·b· cantare vellet et non essent ibi notae sive **sillabae**, quae tonum discernent a semitonio ..., non nisi modulando ·b·b· mollem posset a ·b· quadrata distinguere ... Nunc autem sine modulatione, sed motivando, poterit haec ab illa per **sillabas** istas distingui: fa mi. *al.* METROL. 37 p. 71: Sex sunt notae vel **syllabae**, in quibus totus cantus disponitur, scilicet ut re mi fa sol la. *al.* IOH. AEGID. 5, 4: sex sunt **syllabae**, quae ad solfandum sufficiunt, videlicet ut re mi fa sol la. HIER. MOR. 10, 48 (p. 47): Dicte autem **sillabe** cum litteris suprascriptis certe certis coniunguntur. *al.* IOH. GROCH. 89. *al.* PS.-MUR. summa 573. *al.* ENGELB. ADM. 3, 6, 4. WALT. ODINGT. 5, 4, 3. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 62, 2: Sunt igitur sex voces, quibus utuntur in cantu, quae ab aliquibus **syllabae** nominantur, quia syllabis et non solis litteris exprimuntur. Hae quidem diversae sunt apud diversos, sicut quidam dicunt, et ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro to do no ni a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut re mi fa sol la. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 39. *al.* IOH. BOEN ars 2, 19, 13: Quod autem una clavis plures **sillabas** continet, hoc est propter diversos eiusdem clavis ad alias respectus. ... Verbi gratia **sillaba** ut in ·g·ut respicit fa in ·c·faut; item re in ·a·re respicit sol in ·d·solre et sic de aliis. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 99: ·G·solreut octava clavis est et est mixta ex tribus

sillabis notarum representantibus. *al.* ANON. Quaest. 31. *al.* COMPIL. Lips. p. 137. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 7, 17: predictis sex **sillabis** Anglici et Francigene utuntur, Italici autem non (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 1, 11). TRAD. Holl. VIII 19, 55: ·G·solreut, ubi tres sunt **sillabe** et per consequens sex mutationes. *al.* PROSD. plan. 1, 6 p. 48, 2. GOB. PERS. p. 183b. IOH. FLOESS 17. GEORG. ANS. 3, 10: sub ·g· littera dispositum est ut, hoc autem est prima **sillabarum** vocalium. *al.* ANON. Carthus. pract. 3, 17. TRAD. Holl. I 1, 2, 2. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, tit.: Incipit liber secundus de sex, ut re mi fa sol la, **syllabis**. *al.* TRAD. Holl. V 1, 25. CONR. ZAB. tract. K 1: **syllabae** quaedam, quae voces musicae appellantur, scilicet ut re mi fa sol la. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6: nota, quod **sillaba** ut semper est caput et principium aliarum sibi succedentium **sillabarum**, scilicet re mi fa sol la (*inde* FR. GAFUR. theor. 5, 6, 15. COMPEND. MUS. 39). *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28: ipsi cantant per **syllabas** (*ms.*; *ed.*: syllabam) Guidonis et non per litteras Gregorii (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 35. *al.* NICOL. BURT. 1, 21, 119: Inter **syllabas** vero Aretini. NICOL. BURT. 2, 6, 49: Pone, quod tenor sit in ·a·h·c·d·e· acutis, hoc est re mi fa sol la secundum Guidonis **syllabas**. *al.* ADAM FULD. 2, 3. FR. GAFUR. theor. 5, 6, tit.: De applicatione litterarum et **sillabarum** ad cordas secundum Latinos. *al.* GUILL. POD. 5, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3: Sol autem **syllaba** sonitus intendit super fa toni intervallo ... Sonitus item **syllabae** la eo, qui est sol, toni intervallo acutior est. FR. GAFUR. pract. 1, 4: Deductio est sex ipsarum **sillabarum** diatonica ac naturalis progressio. *ibid.*: Non igitur vox mutatur in vocem per intensionem aut remissionem, sed **syllaba** in **sillabam** et proprietates seu qualitas in qualitatem. *al.* MICH. KEINSP. 3, 46. COMPEND. MUS. 94. *al.* ANON. La Fage III p. 242: Quid est **syllaba** in cantu? Est signum notae sequentis. (?) SZYDLOV. 5, 34. *al.*

b *im System: psal-li-tur per vo-ces is-tas — in the system: psal-li-tur per vo-ces is-tas*

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos igitur ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur 'psal', in sequenti 'li', in tertia 'tur', in quarta 'per', in quinta 'vo', in sexta 'ces', in septima 'is' et in octava 'tas'; et sic erit conclusio **sillabarum**. *al.* GUILL. POD. 5, 9: quidam ex nostris ... octo **syllabis** cantandum esse instituerat: psal, li, tur, per, vo, ces, is, tas.

syllaba cantualis *Bezeichnung für die Solmisationssilben (ut re mi fa sol la) — term for the solmization syllables (ut re mi fa sol la)*

[s.XIV] HEINR. EGER 2 p. 38: moderniores praeposuerunt ·gamma·ut ..., quia decuit musicam incipere a prima **syllaba cantuali** immutabiliter, qualis est ut in ·gamma·ut ... postremum autem ·g·la ..., ut etiam musica certum finem haberet in ultima **syllaba cantuali** immutabiliter, qualis est la in ·g·la. HEINR. EGER 3 p. 40: tonus ... fit communiter seu usualiter in omnibus **syllabis cantualibus**, praeterquam inter mi et fa et e converso, quatuor scilicet modis, de ut in re, de re in mi, de fa in sol, de sol in la et e converso. *al.*

syllaba musica (musicalis) *Bezeichnung für die Solmisationssilben (ut re mi fa sol la) — term for the solmization syllables (ut re mi fa sol la)*

[s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 60: Simples voces, que et **sillabe musice** dicuntur, sunt iste: ut re mi fa sol la (*sim.* TRAD. Holl. XII 2, 17. SZYDLOV. 4, 14: **syllabe musicales**). TRAD. Holl. VIII 7, 4: Sex igitur tam a vetustis quam a modernis **sillabe musice** traduntur ..., scilicet ut re mi fa sol la (*sim.* TRAD. Holl. XV 4, 2. TRAD. Holl. XXV 6, 1). *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 45. TRAD. Holl. XXIII 1, 2, 12 (*sim.* TRAD. Holl. XV 5, 40. TRAD. Holl. XXV 9, 38). *al.* TRAD. Holl. XV 7, 46 (*cf.* TRAD. Holl. VIII 13, 65). SZYDLOV. pr. 8. *al.*

fort. ex errore: IOH. COTT. mus. 8, 14: Est autem (*sc. diapente*) quadrimodum, primum inter ·C· et ·G·, secundum inter ·D· et ·a·, tertium inter ·E· et ·h· quadratum, quartum in inferioribus syllabis inter ·F· et ·c· (*ms. München, UB 8° 375*: in superioribus inter ·F· et ·c·). ELIAS SAL. 10 p. 27a: *pro substantia*. (?) TRAD. Holl. VI 23, 2 (*lectio incerta*). *v.* acceptio syllabae

syllabico -are *mit Solmisationssilben versehen — to provide with solmization syllables*

[s.XV] TRAD. Holl. I 1, 2, 3: Erunt igitur viginti una voces, ex quibus monacordum modernorum componitur, et tota vis armonie formatur et taliter per ordinem cum suis syllabis componitur: (*sequitur exemplum*). Quare autem sic **sillabificantur**, aliquantulum iam patere poterit.

syma *v.* sima

symphonia -ae f. (συμφωνία) I. Konsonanz II. Musik, (wohlklingender) Gesang III. Wohlklang, Harmonie IV. Bezeichnung für ein Musikinstrument V. Melodie(verlauf), Musikstück VI. Ton(stufe) VII. ? Kennmelodie VIII. (musikalisch zulässiges) Intervall — I. consonance II. music, (harmonious) song III. euphony, harmony IV. term that designates a musical instrument V. melody, melodic progression, musical composition VI. note, pitch VII. ? characteristic melody VIII. (musically permissible) interval

I Konsonanz (als durch die mathematische Proportion oder den Gehörseindruck positiv bewertetes Sukzessiv- oder Simultanintervall) — consonance (as successive or simultaneous interval evaluated positively according to mathematical ratio or through aural sensation) [*syn.*: consonantia; *opp.*: diaphonia, dissonantia]

A Definition

[s.III] CENS. 10, 6: Est autem **symphonia** duarum vocum disparium inter se iunctarum dulcis concentus (*inde* MUS. ENCH. 10, 5. INCH. UCHUB. 261. IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 4). [s.IV] FAV. EUL. 22, 5: **symphonia** est consonae vocis continua modulatio. [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 7: **Symphonia** est temperamentum sonitus gravis ad acutum vel acuti ad gravem modulamen efficiens sive in voce sive in flatu sive in percussione. ISID. etym. 3, 20, 3: **Symphonia** est modulationis temperamentum ex gravi et acuto concordantibus sonis sive in voce sive in flatu sive in pulsu (*inde* AURELIAN. 5, 4. ANON. Prag. 16. HIER. MOR. 4, 25 (p. 17). COMM. Boeth. II p. 186, 21. TRAD. Holl. VIII 15, 30. IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 6. PETR. TALH. p. 2. ADAM FULD. 2, 3. FLOR. FAX. 2, 3, 4. FLOR. FAX. 2, 3, 7). [s.IX] AURELIAN. 6, 8: **Simphoniam** autem dicimus temperamentum sonorum, id est convenientiam gravis cum acuto acutique cum presso (*inde* COMPIL. Paris. I p. 193). SCOL. ENCH. 2, 1: Δ: **Symphonia** quid est? M: Dulcis quarundam vocum commixtio (*inde* COMPIL. Paris. I p. 192). [s.XI] GUIDO micr. 6, 12: **symphonias**, id est suaves vocum copulationes (*inde* COMM. Boeth. II p. 184, 20. CONR. ZAB. tract. AE 6). GUIDO micr. 18, 9: **symphonias**, id est aptae vocum copulationes (*inde* ORG. Mediol. pros. 11. ANON. Pannain p. 106. COMM. Boeth. II p. 184, 27. IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 7). THEOG. METT. 14, 4 glo. (p. 188b): **simphonia** est sonorum consonantia (*sim.* THEOG. METT. 19, 1 (p. 190a)). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 3, 11: Consonantia, **symphonia** et harmonia idem sunt ... Suntque acuti gravisque mixtura, suaviter uniformiterque auribus accidens, cuius contrarium sunt diaphonia et dissonantia (*inde* COMM. Boeth. II p. 186, 16. *cf.* Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 6: *Consonantia est acuti soni gravisque mixtura* ...). MARCH. luc. 5, 5, 2: **Simphonia** ... est concordia vocum, in quibus non

est absurdus vel dissonus sonus (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 5. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 12. FLOR. FAX. 2, 3, 5). IOH. BOEN ars append. 4bis, 4: **Simphonia** dicitur a ‚syn‘, quod est ‚con‘, et ‚phonus‘, quod est ‚sonus‘, quasi consonans consonantia. ANON. Meyer 1, 10: **symphonia** est concordia diversorum sonorum gravium et acutorum. COMM. Boeth. II p. 184, 31: **Simphonia**, inquit (*sc.* Aristoteles), vocis in exitu est mixtio vocis acute cum gravi aliqua commixtione secundum proportionem terminata. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 15, 28: Itaque consonantia, que et **simphonia** Greco dicitur vocabulo, sic diffinitur: consonantia vel **simphonia**, ut vult Boecius in sua Musica, est dissimilium inter se vocum in unum simul redacta concordia (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 131. *cf.* Boeth. mus. 1, 3 p. 191, 3). *al.* TRAD. Holl. VI 6, 21: **symphonia** est apta vocum copulacio vel modulacio. IAC. THEAT. 38: <Discipulus:> Quid est **simphonia**? Magister: Id est suaves vocum copulationes, quas nos consonantias vocamus. NICOL. BURT. 1, 9, 57 (*inde* DIFF. MUS. 40).

B Gebrauch — usage

1 generell — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 1, 1, 9: **symphonias** musicas sive concentus. *al.* [s.III] CENS. 10, 5: Ut litterae nostrae, si inter se passim iungantur et non congruenter, saepe nec verbis nec syllabis copulandis concordabunt, sic in musica quaedam certa sunt intervalla, quae **symphonias** possint efficere (*inde* MUS. ENCH. 10, 4. INCH. UCHUB. 261). *al.* [s.IV] CALC. 35. *al.* MACROB. 1, 6, 43: Item nullus sapientum animam ex **symphoniis** quoque musicis constitisse dubitavit (*inde* COMM. Boeth. II p. 130, 19). *al.* FAV. EUL. 22, 11. *al.* [s.V] MART. CAP. 2, 105: Tres autem **symphonias** quis ignorat in musicis? MART. CAP. 2, 107 (*inde* SCOL. ENCH. 3, 226. QAEST. MUS. 1, 14 p. 30. IOH. CICON. mus. 3, 7 p. 346, 1. IOH. CICON. prop. 7 p. 420, 9). *al.* FULGENT. 3, 9 p. 75, 4: Cithara enim **simfoniarum** gradus habet quinque ... Vox vero habet gradus **simfoniarum** innumeros ... Tibia vero vix unam et dimidiam perficit **simphoniam**; una enim **simphonia** quinque **symphonias** habet. (?) FULGENT. 3, 10 p. 79, 8: perfectissimus Pithagoras, dum modulus numeris coaptaret **simphoniarum**que pondera terminibus arithmetis per mela et rithmos vel modulus sequeretur, effectus vero rationem reddere non potuit. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 11 p. 198, 12 (*inde* REG. PRUM. 12, 12. HIER. MOR. 3, 88 (p. 15). FR. GAFUR. op. 1, 8). *al.* BOETH. arithm. 2, 48, 13 (*inde* ALIA MUS. 2 p. 100. IAC. LEOD. spec. 1, 67, 5. BART. RAM. 3, 2, 2 p. 96). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 7. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 6, 28a, 1: Omnis **symphonia** multiplex discretæ quantitatis proprietatem sequitur, non tamen in infinitum, sed per III tantum gradus, duplum s., triplum et quadruplum. Omnis autem superparticularis **symphonia** quantitatis continuæ naturam servat, non quidem in infinitum, sed tantum per III gradus, sesquialterum, sesquitercium et sesquioctavum (*sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 6, 28b). GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 5: Sunt enim muse celestes, ut legitur, Urania, Calliope et c., quae praesident celestibus speris ... Concentu quarum fit **simphonia**, mire et vix explicabile, cantus, ad quarum **simphonie** modum hec nostra musica reperta est ingenio favente sibi viam, ut ait Macrobius. *al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 46. GLOSS. Mart. Cap. 950/366, 10. IOH. SCOT. annot. 10, 22. *al.* REMIG. AUT. 46, 4: sunt **symphonias** in musicis consonae et dissonae. Consonae sunt, cum uno eodemque spatio toni separantur, ut est in symphonia diapason. Dissonae vero sunt, cum a se separantur aut hemitonio aut tritemoria ..., quae spatia sunt in diatessaron et diapente. *al.* AURELIAN. 6, 7: Constat autem omnis musica **simphoniis** sex, sonitibus quindecim, tenoribus octo (*inde* COMPIL. Paris. I p. 193). *al.* MUS. ENCH. 13, 5: nunc id, quod proprie **simphonias**

dicuntur et sunt, id est qualiter eadem voces sese in unum canendo habeant, prosequamur. *al.* SCOL. ENCH. 1, 428: congrua **symphoniarum** commixtio maximam suavitatem cantilenis adiciet. *al.* ORG. Bamb. I 0. *al.* [s.X] INCH. UCHUB. 266. *al.* ALIA MUS. 81 p. 145. *al.* ORG. Paris. 18: si praesentis descriptionis binas voces aut ambas aut alteram per diapason duplicaveris vel per disdiapason, senties huius distantiae voces suaviter ad invicem consonare. Ex hac **simphonia** nascitur ea nobilis cantilena, quam diaphoniam vocitamus, id est organicum melos. ANON. Bernh. 2, 91 (*cf.* ALIA MUS. 114 p. 157). [s.XI] GUIDO micr. 20, 2: antiquitus ... nullus enim hominum vocum differentias et **symphonias** descriptionem poterat aliqua argumentatione colligere (*inde* LAMBERTUS plan. 82. GUIDO DION. 1, 1, 364. IAC. LEOD. spec. 5, 3, 15. QUAT. PRINC. 2, 1. TRAD. Holl. V pr. 29. COMPIL. Erlang. p. 28. LAD. ZALK. pr. 28. *sim.* ANON. Pannain p. 115). GUIDO reg. 51. PS.-BERNO mon. 6, 1. ODOR. SEN. p. 214. OLIVA 27. *al.* ARIBO 52 p. 16. COMM. Guid. 14 p. 117. *al.* ORG. Mediol. rhythm. 56. COMPIL. Casin. 49-50, 3 (*sim.* VERS. Consona quo p. 174). *al.* ANON. Prag. 25: **simphonia** ..., cui contraria est diaphonia, id est discrepans vox. *al.* VERS. Ars humanas p. 111b. PS.-GUIDO arithm. p. 61. INTERV. Ex omni 23. ANON. Wolf p. 215. THEOG. METT. 19, 1 (p. 190a). [s.XII] GUIDO AUG. 78: dicuntur consonantie..., quia uniuscuiusque ultime voces reddunt **simphoniam**, id est dulcem cantum (*inde* MUS. MAN. 29, 14). ANON. La Fage I 14, 15. ANON. Pannain p. 117. TON. Vatic. 12, 1 p. 190. [s.XIII] MUS. MAN. 27, 10: semitonium pro tono contra naturam, non tamen contra **simphoniam** statuitur. *al.* IOH. AEGID. 4, 26: Musica vero coelestis est illa, qua ipsum coelum cum circulis in eo contentis sub harmonica modulatione volvi describunt, quia ex motu coeli et siderum quaedam secundum ipsos prodeunt **symphonias** musicis modulationibus annotatae. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 22: musica est varias vocum distantias **simphonias**que proportionaliter diiudicans (*inde* SUMM. GUID. comm. 1, 6. GOB. PERS. p. 180b. TRAD. Holl. XXVI 23). TRAD. Franc. I p. 16: Organum est <cantus> armonicus diversis troporum consonantiis dulci concordia prolatus, **symphoniis** variisque metrorum coloribus adornatus. ANON. Couss. IV p. 69, 2. WALT. ODINGT. 2, 10, 30: Multiplex autem superparticularis videtur facere **simphoniam**, quia componitur, ut dictum est, ex multiplici et superparticulari. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 5, 5, 3: colligere possumus, quod euphonia, armonia, **simphonia** et consonantia unum quodammodo sint (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 67 p. 220, 9. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 13. FLOR. FAX. 2, 3, 5). *al.* IOH. MUR. spec. 1, 25. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 2, 13: Idem autem importat **symphonia** apud Graecos, ut consonantia apud nos. Item consonantia musicalis ad aliquam proportionem reducitur, in qua fundari dicitur. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 12: de quadrichordo personante quattuor **symphonias** in malleis fabrorum repertas. *al.* ANON. Meyer 1, 10: ille (*sc.* unisonus) non facit **simphoniam**, quia symphonia est concordia diversorum sonorum gravium et acutorum. ANON. Meyer 22, 2: **symphonie** ... certis proportionibus reguntur. *al.* COMM. Boeth. II p. 366, 34: Patet itaque **simphonias** ex multiplici sive ex superparticulari genere procreatas equesonas esse vel consonas, ex superparciente vero genere procedentes aptissime dissonas. *al.* ANON. Ellsworth 3 p. 194, 1. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 15, 16. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 24: ante diatessaron et post bis diapason non est **symphonia**, quae antecedit vel succedat. *al.* UGOL. URB. 1, 14, 2 (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 2, 1). *al.* GEORG. ANS. 1, 112. *al.* PETR. TALH. p. 2. TRAD. Holl. III acc. 9: Propria passio eius (*sc.* proportionis) est facere dulcem et suavem sonum seu **simphoniam** (*sim.* TRAD. Holl. III acc. 10). IOH. TINCT. diff. 235. FR.

GAFUR. extr. 6, 13, 6 (*sim.* BONAV. BRUX. 14, 19. *cf.* MARCH. luc. 2, 3, 6). *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 2, 3. FR. GAFUR. op. 2, 4. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8. *al.* IOH. HOTH. mens. II 2, 17. BONAV. BRUX. 14, 67 (*cf.* MARCH. luc. 3, 3, 3). ADAM FULD. 4 pr. *al.* LAD. ZALK. pr. 24. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 9. *al.* GUILL. POD. 1, 3. *al.* HERB. TR. 1, 9 p. 36: Concinunt igitur angelici spiritus conditori suo non aviculos cantus, non humanas **symphonias** arithmetice numeris compactas, sed caelestes et proprias et angelicas harmonias. *ibid.* *al.* FLOR. FAX. 2, 3, tit. ANON. Tegerns. III p. 103: Sunt vere et perfecte concordantie, quia sine aliis modis dulcissonam **symphoniam** faciunt ... et dicuntur imperfecte (*sc. concordantie*), quia sine adiutorio perfectarum consonanciarum nullam perfectam **symphoniam** perficere possunt. CONTR. In presenti 135: Que quidem (*sc. colorata musica*) ordinata est in cantu ad pulcriorem **symphoniam** inveniendam. MON. Mon. ench. 40 (*cf.* MUS. ENCH. 2, 14). MON. Pythagoras p. 37, 1. MON. Super unum 16. (?) FIST. Rogatus 6 p. 60. *al.*

2 *bezogen auf einzelne Intervalle* — *with respect to single intervals*

a Quarte — fourth

[*s. I a. Chr.*] VITRUV. 5, 4, 7: Conventus, quos natura hominis modulari potest, Graece quae *συμφωνίαι* dicuntur, sunt sex: diatessaron, diapente, diapason et disdiatessaron et disdiapente et disdiapason. *al.* [*s. III*] CENS. 11, 3: primam **symphoniam** διὰ τεσσάρων (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 3, 11). *al.* [*s. IV*] CALC. 46. *al.* MACROB. 2, 1, 15: is numerus vocatur epitritus, deque eo nascitur **symphonia**, quae appellatur διὰ τεσσάρων (*inde* REG. PRUM. 9, 4. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 2. PS.-MUR. interv. p. 308a. IOH. BOEN ars append. 4bis, 6. COMM. Boeth. II p. 160, 16). MACROB. 2, 1, 24 (*inde* COMM. Boeth. II p. 226, 8). *al.* FAV. EUL. 25, 2: Namque a terra ad solis circulum diatessaron reboat **symphonia**. *al.* [*s. V*] MART. CAP. 7, 733. *al.* FULGENT. 3, 9 p. 75, 11 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 6). [*s. VI*] BOETH. mus. 1, 18 p. 205, 2: Diatessaron igitur **symphonia** a diapente tono transcenditur. *al.* BOETH. arithm. 2, 48, 15: **symphonia** diatessaron, quae princeps est et quodammodo vim obtinens elementi (*inde* AURELIAN. 6, 11. ALIA MUS. 2 p. 100. COMM. Boeth. II p. 174, 22). BOETH. arithm. 2, 48, 26 (*inde* AURELIAN. 6, 14). CASSIOD. inst. 2, 5, 7: **Symphoniae** autem sunt sex: prima diatessaron, secunda diapente, tertia diapason, quarta diapason simul et diatessaron, quinta diapason simul et diapente, sexta disdiapason. *ibid.*: Diatessaron **symphonia** est, quae constat ex ratione epitrita et fit ex sonis quattuor, unde et nomen accepit (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 5). *al.* [*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 9, 17, 4: Nete hiperboleon autem resonat ad neten diezeugmenon diatesseron **simphoniam**. *al.* [*s. IX*] GLOSS. Mart. Cap. 107/30, 22-4: Plenitudo totius musicae tribus **simphoniis** continetur, quae sunt diatesseron, diapente, diapason (*sim.* REMIG. AUT. 45, 1). *al.* IOH. SCOT. annot. 10, 22: Constat autem minima **symphonia** ex quattuor sonis ideoque diatessaron dicitur. *al.* REMIG. AUT. 11, 5. AURELIAN. 6, 34-43. *al.* MUS. ENCH. 10 descr. 1. *al.* SCOL. ENCH. 2, 87: in diatessaron **symphonia** non ita simpliciter et absolute sicut in diapente vocem principalem organalis vox comitatur. *al.* ORG. Bamb. I 1. [*s. X*] INCH. UCHUB. 292. *al.* ORG. Colon. 1: Diaphoniam seu organum constat ex diatessaron **symphonia** naturaliter derivari. MOD. Ecce modorum 39. ALIA MUS. 3 p. 100: epitrita proportio, id est diatessaron **symphonia** (*sim.* ALIA MUS. 52 p. 129). *al.* REG. PRUM. 9, 24. TON. Leod. pr. 36. ORG. Paris. 10. *al.* ANON. Bernh. 1, 4 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 4). *al.* PS.-ODO mus. p. 268b (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 8). *al.* [*s. XI*] GUIDO micr. 6, 12 (*inde* CONR. ZAB. tract. AE 6). HERMANN. mus. p. 55 (p. 144a). HERMANN. expl. p. 149b:

D diatessaron **symphoniam** denotat (*inde* FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196). ODOR. SEN. p. 198. OLIVA 16. *al.* VERS. Maiores tropos 15. WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 1. ARIBO 10 p. 37: quatuor malleos, quibus quatuor **symphoniarum**, toni, diatesseron, diapente, diapason, reperit (*sc. Pythagoras*) proportionem. *al.* COMPIL. Casin. 66-67, 2. ANON. Prag. 175. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 55b. FRUT. brev. 4 p. 40 descr. *al.* ANON. Wolf p. 214. *al.* QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40: Hae igitur tres species, diatessaron videlicet, diapente ac diapason tantum, in armonia inter reliquas consonantias optinent principatum, ut quodam quasi speciali iure appellantur **simphoniae**, id est suaves vocum copulationes, pro eo, quod omnium ptingorum singulariter probentur efficere similitudines. Denique non solum dulcissimam sua dulci collatione modularum melodiam, sed etiam ipsius melodiae moderantur diaphoniam (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 42, 8). THEOG. METT. 14, 3-4 (p. 188a). *al.* [*s. XII*] RAD. LAUD. p. 385. ANON. Pannain p. 117. [*s. XIII*] AMERUS 20, 13. HIER. MOR. 17, 121 (p. 107) (*cf.* BOETH. mus. 2, 19 p. 251, 7). *al.* ANON. Couss. IV p. 67, 2. WALT. ODINGT. 2, 14, 2: Sunt autem secundum Pythagorices quinque **symphoniae**, scilicet diatessaron, diapente, <diapason> (*om. ms. et ed.*), diapason cum <diapente>, bisdiapason. [*s. XIV*] IOH. MUR. spec. 1, 39. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 34, 8. *al.* PTOLOM. 8, 12. QUAT. PRINC. 2, 13. IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: sex sunt **simphonie** vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. ANON. Meyer 23, 22: est (*sc. dyatesseron*) debilior **simphonia**, tamen non est abicienda de consonanciis. *al.* COMM. Boeth. II p. 176, 22. *al.* [*s. XV*] TRAD. Holl. VIII 15, 44. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 166, 7. *al.* IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 23 (*cf.* IOH. CICON. mus. 3, 13 p. 354, 5). THOM. BAD. p. 82. PROP. Prop. est duorum 5 p. 171 (p. 474b). FR. GAFUR. op. 4, 4. *al.* BART. RAM. 3, 2, 2 p. 96. *al.* ADAM FULD. 4, 4. FR. GAFUR. theor. 4, 4, 1. *al.* MON. Mon. divisurus p. 42, 73. MON. Prius dividenda 8. *al.* MON. Si regularis 24. MON. Si vis metiri I p. 9, 32 (*sim.* MON. Si vis metiri II p. 9, 29). FIST. Rogatus 29 p. 68.

b Quinte — fifth

[*s. I a. Chr.*] VITRUV. 5, 4, 7 (*cf. col. 1387, 22*). [*s. III*] CENS. 11, 3 (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 3, 11). *al.* [*s. IV*] CALC. 45. *al.* MACROB. 2, 1, 16: ex hoc numero, qui hemiolius dicitur, nascitur **symphonia**, quae appellatur διὰ πέντε (*inde* REG. PRUM. 9, 7. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 3. PS.-MUR. interv. p. 308b. IOH. BOEN ars append. 4bis, 8. COMM. Boeth. II p. 160, 13). MACROB. 2, 1, 24 (*inde* COMM. Boeth. II p. 226, 8). FAV. EUL. 22, 13. *al.* [*s. V*] MART. CAP. 9, 934: **symphonia** quinary ... dicitur diapente atque constat sonis quinque. *al.* FULGENT. 3, 9 p. 75, 9 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 33 p. 146, 2). [*s. VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 212, 1: lichanos hypaton ad mesen resonat diapente **simphoniam** (*inde* REG. PRUM. 14, 35. ANON. Bernh. 2, 39. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 24. UGOL. URB. 1, 5, 18. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 2). BOETH. mus. 5, 10 p. 360, 18: diapente **symphonia** iuncta diapason consonantiae in tripla scilicet proportionem diapason ac diapente consonantiam servat (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 109, 7. IOH. CICON. mus. 1, 53 p. 196, 1. UGOL. URB. 1, 39, 11). *al.* BOETH. arithm. 2, 54, 67 (*inde* WILLELM. 2, 14). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Diapente **symphonia** est, quae constat ex ratione emiola et fit sonitibus quinque (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 33 p. 146, 1). *al.* [*s. IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 9, 17, 1. *al.* [*s. IX*] GLOSS. Mart. Cap. 107/30, 22-4: Plenitudo totius musicae tribus **simphoniis** continetur, quae sunt diatesseron, diapente, diapason (*sim.* REMIG. AUT. 45, 1). *al.* IOH. SCOT. annot. 10, 22. *al.* REMIG. AUT. 11, 5. *al.* AURELIAN. 6, 36-43. *al.* MUS. ENCH. 10 descr. 2. MUS. ENCH. 12, 14. *al.* SCOL. ENCH. 2, 26. *al.* [*s. X*] INCH. UCHUB.

304: descriptio **symphoniae** diapente. *al.* ALIA MUS. 33 p. 122: Quae **symphonia** (*sc. diapente*) ... constat diatessaron et tono. *al.* REG. PRUM. 15, 9: hec **symphonia** diapente dicitur fitque semper in quinta corda. *al.* TON. Leod. pr. 34. ANON. Bernh. 1, 39. PS.-ODO mus. p. 269b. [*s.XI*] GUIDO micr. 6, 12 (*inde* CONR. ZAB. tract. AE 6). PS.-BERNO mon. 12, 8. HERMANN. mus. p. 55 (p. 144a). ODOR. SEN. p. 198. OLIVA 25. *al.* VERS. Maiores tropos 15. WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 1. ARIBO 10 p. 37: quatuor malleos, quibus quatuor **symphoniarum**, toni, diatesseron, diapente, diapason, reperit (*sc. Pythagoras*) proportionem. *al.* COMPIL. Casin. 66-67, 3. ANON. Prag. 175. *al.* PROP. Prop. est rerum 2. PS.-GUIDO arithm. p. 55b. FRUT. brev. 4 p. 40 descr. *al.* ANON. Wolf p. 214. *al.* QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40 (*cf. col. 1388, 8. inde* IAC. LEOD. spec. 6, 42, 8). THEOG. METT. 14, 3-4 (p. 188a). *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 117. [*s.XIII*] AMERUS 20, 13. HIER. MOR. 17, 120 (p. 107) (*cf.* BOETH. mus. 2, 19 p. 251, 5). *al.* ANON. Couss. IV p. 67, 2. WALT. ODINGT. 2, 14: 2: Sunt autem secundum Pythagorices quinque **symphoniae**, scilicet diatessaron, diapente, <diapason> (*om. ms. et ed.*), diapason cum <diapente>, bisdiapason. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 74, 11. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 15 (*cf.* BOETH. mus. 2, 27 p. 259, 7). IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: sex sunt **symphonie** vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. ANON. Meyer 10, 1. COMM. Boeth. II p. 206, 32. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 51 p. 190, 7 (*cf.* BOETH. mus. 2, 27 p. 259, 7). *al.* PROP. Prop. est duorum 7 p. 171 (p. 474b). TRAD. Holl. XX 3, 34. FR. GAFUR. op. 4, 4. ADAM FULD. 4, 4. MON. Prius dividenda 9. *al.* MON. Si regularis 7. *al.* MON. Si vis metiri I p. 9, 42 (*sim.* MON. Si vis metiri II p. 9, 39). *al.* MON. Super unum 38. FIST. Cuprum pur. 10 p. 56. FIST. Rogatus 29 p. 68.

c Oktave — octave

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 7 (*cf. col. 1387, 22*). [*s.III*] CENS. 13, 5: a caelo summo ... <ad> terrae autem summitatem ab eodem caelo tonos esse sex, in quibus sit *διὰ πασῶν* **symphonia** (*inde* FR. GAFUR. op. 1, 2. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 18). *al.* [*s.IV*] CALC. 46. *al.* MACROB. 2, 1, 17: ex hoc duplari (*sc. numero*) nascitur **symphonia**, cui nomen est *διὰ πασῶν* (*inde* REG. PRUM. 9, 9. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 4. PS.-MUR. interv. p. 308b. IOH. BOEN ars append. 4bis, 10. COMM. Boeth. II p. 228, 1). MACROB. 2, 1, 24 (*inde* COMM. Boeth. II p. 226, 8). *al.* FAV. EUL. 22, 13. *al.* [*s.V*] MART. CAP. 7, 737. *al.* FULGENT. 3, 9 p. 75, 7 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 158, 17). [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 27: Et ipsa quidem, id est proslambanomenos, a mese octava est, resonans cum ea diapason **symphoniam** (*inde* FRUT. brev. 1 p. 31. IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 326, 22. UGOL. URB. 1, 5, 18. FR. GAFUR. extr. 3, 7, 2). BOETH. mus. 2, 20 p. 251, 19: diapason **symphoniam** reliquarium esse principium (*inde* HIER. MOR. 17, 132 (p. 107)). BOETH. mus. 5, 10 p. 360, 15 (*inde* INCH. UCHUB. 356. BERNO prol. 3, 10. IAC. LEOD. spec. 4, 23, 6. IOH. CICON. mus. 1, 53 p. 194, 30. UGOL. URB. 1, 39, 10). *al.* BOETH. arithm. 2, 54, 68 (*inde* WILLELM. 2, 15). *al.* CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Diapason **symphonia** est, quae etiam diocto dicitur (*inde* MARCH. luc. 6, 4, 3. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 6. BONAV. BRUX. 14, 73). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 183, 16. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 107/30, 22-4: Plenitudo totius musicae tribus **simphonis** continetur, quae sunt diatesseron, diapente, diapason (*sim.* REMIG. AUT. 45, 1). *al.* REMIG. AUT. 11, 5. *al.* AURELIAN. 6, 41-43. *al.* MUS. ENCH. 10, 26: Quae **simphonia** (*sc. diapason*) ideo 'ex omnibus' dicitur, quod antiqui non plus quam octo cordis utebantur (*sim.* INCH. UCHUB. 274). MUS. ENCH. 11, 20: Porro maxima **simphonia** diapason dicitur, quod in ea perfectior ce-

teris consonantia fiat (*sim.* INCH. UCHUB. 342. *inde* QUAEST. MUS. 1, 1 p. 12. MARCH. luc. 6, 4, 21. IAC. LEOD. spec. 6, 16, 4. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 16. BONAV. BRUX. 14, 79). *al.* SCOL. ENCH. 2, 4: Δ: Quae est diapason **simphonia**? M: Quae sex sonis interpositis per octava loca canitur. *al.* ORG. Bamb. I 4. [*s.X*] INCH. UCHUB. 286: si puerilis canor bis binis illis aequisonis vocibus misceatur, diapason **simphoniam** acutissimam et gravissimam ad se invicem reddunt. *al.* ALIA MUS. 29 p. 120. REG. PRUM. 11, 5: ex diapente et diatessaron fit **symphonia** diapason. *al.* ORG. Paris. 11. ANON. Bernh. 1, 25. *al.* PS.-ODO mus. p. 270b (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 166, 1). *al.* [*s.XI*] GUIDO micr. 6, 12 (*inde* CONR. ZAB. tract. AE 6). HERMANN. mus. p. 55 (p. 144a). ODOR. SEN. p. 198. OLIVA 52. WILLEH. HIRS. 7 (c. 6), 1. ARIBO 10 p. 37: quatuor malleos, quibus quatuor **symphoniarum**, toni, diatesseron, diapente, diapason, reperit (*sc. Pythagoras*) proportionem. *al.* COMPIL. Casin. 66-67, 4. PS.-GUIDO arithm. p. 55a: prima et perfectissima **symphonia**, quae dicitur diapason. ANON. Venet. I 6. FRUT. brev. 4 p. 40 descr. ANON. Wolf p. 214. *al.* QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40 (*cf. col. 1388, 8. inde* IAC. LEOD. spec. 6, 42, 8). THEOG. METT. 14, 3-4 (p. 188a). *al.* [*s.XII*] ANON. Pannain p. 117. [*s.XIII*] MUS. MAN. 36, 2: Dyapason, coniunctio septima, tertia vero **simphonia** sive consonantia. MUS. MAN. 45, 4: dyapasonica ... **simphonia**. AMERUS 20, 13. HIER. MOR. 17, 14 (p. 103) (*cf.* BOETH. mus. 2, 16 p. 247, 17). *al.* ANON. Couss. IV p. 67, 2. WALT. ODINGT. 2, 14, 7. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 6, 4, 4-6 (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 10-13. BONAV. BRUX. 14, 74-75). IAC. LEOD. comp. 3, 4, 22. IAC. LEOD. spec. 1, 67, 11. *al.* IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: sex sunt **symphonie** vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. ANON. Meyer 10, 1. *al.* COMM. Boeth. II p. 158, 27. *al.* ANON. La Fage II p. 423. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 166, 3 (*cf.* PS.-ODO mus. p. 271a). *al.* UGOL. URB. 1, 56, 4. PROP. Prop. est duorum 9 p. 172 (p. 474b). FR. GAFUR. op. 4, 2. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 68. *al.* ADAM FULD. 4, 4. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 11. FR. GAFUR. pract. 3, 5: octavam seu diapasonicam **simphoniam**. COMPEND. MUS. 100. MON. Mon. divisurus p. 42, 79. *al.* MON. Si regularis 26-27. FIST. Cuprum pur. 13 p. 57. FIST. Rogatus 34 p. 68.

d Undezime — eleventh

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 7 (*cf. col. 1387, 22*). [*s.VI*] BOETH. mus. 5, 9 p. 358, 22: Probat autem (*sc. Ptolomaeus*) ex diapason ac diatessaron quandam fieri **symphoniam** hoc modo, quoniam diapason consonantia talem vocis efficit coniunctionem, ut unus atque idem nervus esse videatur, idque Pythagorici quoque consentiunt (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 52 p. 192, 14). CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Diapason simul et diatessaron **symphonia** est, quae constat ex ratione, quam habet XXIII numerus ad octonarium numerum; fit autem per sonitus XI. *ibid.* *al.* [*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 68, 30. WALT. ODINGT. 2, 11, 3: Per praedicta patet, quod diapason cum diatessaron non est **symphonia**. WALT. ODINGT. 2, 16-17, 10: Qui autem diapason cum diatessaron dicunt **symphoniam** esse, asserunt intervallum illud duo habere medias, scilicet diatessaron et diapason. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 109, 3: Diatessaron igitur, si ipsi diapason iungatur, suam non amittit naturam et per consequens bonam facit **symphoniam** et a numero consonantiarum subtrahi non debet, et confirmatur hoc, quia diatessaron super unisonum veram et proprie dictam etiam secundum Pythagoricos facit consonantiam. IAC. LEOD. spec. 2, 110, 3: non habet (*sc. diatessaron cum diapason*) omnia, quae ad tales requiruntur consonantias, quia nec voces eius bene concordant et mixtionem talem non faciunt, quae ad bonam sufficiat **symphoniam**, nec funda-

tur in proportione, quam requirunt tales consonantiae, multiplici scilicet, simplici vel superparticulari. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 17: Quarta **symphonia** diapason diatessaron est, que undecim cordis constat; eius cantus endecacordum vocatur. *al.* GOB. PERS. p. 185a: Ptolomaeus contra Pythagoricos declaravit diapason cum diatessaron facere **symphoniam**. ADAM FULD. 4, 4: Dupla superbiparticularis (*sc. proportio*) continet **symphoniam** diapason diatessaron.

e Duodezime — twelfth

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7 (*cf. col. 1387, 22*). [s.IV] MACROB. 2, 1, 18: Triplaris autem, cum de duobus numeris minor ter in maiore numeratur, ut sunt tria ad unum, et ex hoc numero **symphonia** procedit, quae dicitur διὰ πᾶσῶν καὶ διὰ πέντε (*inde* REG. PRUM. 9, 11. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 5. PS.-MUR. interv. p. 308b. IOH. BOEN ars append. 4bis, 12. COMM. Boeth. II p. 158, 36). MACROB. 2, 1, 24 (*inde* COMM. Boeth. II p. 226, 8). [s.VI] BOETH. mus. 1, 16 p. 202, 5: si diapason, ut duo et quattuor, et diapente, ut sex et quattuor, coniungantur, triplam, quae est diapason et diapente, efficiunt **symphoniam** (*inde* ANON. Pannain p. 412). BOETH. mus. 2, 27 p. 259, 29: triplum, ut diapason ac diapente efficiat **symphoniam** (*inde* HIER. MOR. 17, 367 (p. 116). IOH. CICON. mus. 1, 51 p. 190, 23). BOETH. arithm. 2, 48, 50 (*inde* AURELIAN. 6, 19). CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Diapason simul et diapente **symphonia** est, quae constat ex ratione triplasia; fit autem per sonitus XII (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 55 p. 200, 10). *ibid.* *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 20: Diapason et diapente ... vocatur tripla **symphonia**. *al.* [s.IX-X] ALIA MUS. 5 p. 102. REG. PRUM. 14, 36: item eadem mese ad neten diezeumenon, quae quinta corda est a mese, facit diapente consonantiam, quae **symphonia** diapason et diapente vocatur (*inde* ANON. Bernh. 2, 40). *al.* ANON. Bernh. 1, 39. [s.XI] ODOR. SEN. p. 198. ARIBO 11 p. 37: Quinque credimus musas quinque maiores **symphonias**, sesquiterciam, sesquialteram, duplam, triplam, quadruplam. COMPIL. Casin. 66-67, 6. [s.XII] ANON. Pannain p. 412. [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 68, 30. WALT. ODINGT. 2, 14, 2: Sunt autem secundum Pythagoricos quinque **symphoniae**, scilicet diatessaron, diapente, <diapason> (*om. ms. et ed.*), diapason cum <diapente>, bisdiapason. [s.XIV] IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: sex sunt **simphonie** vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. COMM. Boeth. II p. 138, 35. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 18. PROP. Prop. est duorum 10 p. 172 (p. 474b). FR. GAFUR. op. 4, 5 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 4, 5, 8). *al.* BART. RAM. 3, 2, 3 p. 98. ADAM FULD. 4, 4.

f Doppeloktave — double octave

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7 (*cf. col. 1387, 22*). [s.IV] CALC. 46. MACROB. 2, 1, 19: quattuor ad unum, qui numerus facit **symphoniam**, quam dicunt δις διὰ πᾶσῶν (*inde* REG. PRUM. 9, 13. COMPIL. Paris. I p. 192. INTERV. Ex omni 6. PS.-MUR. interv. p. 308b. IOH. BOEN ars append. 4bis, 14. COMM. Boeth. II p. 158, 38). MACROB. 2, 1, 24 (*inde* COMM. Boeth. II p. 226, 8). *al.* FAV. EUL. 25, 1. [s.VI] BOETH. mus. 2, 18 p. 250, 11: Quaternarius vero unitati comparatus quadruplam tenet bis scilicet diapason efficiens **symphoniam** (*inde* HIER. MOR. 17, 95 (p. 106). FR. GAFUR. op. 4, 5). *al.* BOETH. arithm. 2, 48, 69: maxima **symphonia**, quae vocatur bis diapason (*inde* AURELIAN. 6, 22. ALIA MUS. 8 p. 103). BOETH. arithm. 2, 48, 78 (*inde* AURELIAN. 6, 24). CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Disdiapason, id est dupla diapason, **symphonia** est, quae constat ex ratione tetraplasia; fit autem per sonos XV (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 57 p. 204, 9). *ibid.* *al.* [s.IX] MUS. ENCH. 11, 5. *al.* [s.X] INCH. UCHUB. 267. HUCBALD. 42: proslambanomenos, quam superadditam pro ratione bis

diapason **simphoniae** Boetius firmat. REG. PRUM. 9, 24. ANON. Bernh. 1, 39. [s.XI] ODOR. SEN. p. 198. ARIBO 11 p. 37: Quinque credimus musas quinque maiores **symphonias**, sesquiterciam, sesquialteram, duplam, triplam, quadruplam. COMPIL. Casin. 66-67, 5. [s.XIII] ANON. Couss. IV p. 68, 29: usque in **simphoniam** optimam duplex diapason. WALT. ODINGT. 2, 14, 2: Sunt autem secundum Pythagoricos quinque **symphoniae**, scilicet diatessaron, diapente, <diapason> (*om. ms. et ed.*), diapason cum <diapente>, bisdiapason. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 8, 7: usque ad maximam **symphoniam**, quae est bisdiapason. *al.* IAC. LEOD. spec. 1, 67, 5. *al.* IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: sex sunt **simphonie** vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. ANON. Meyer 13, 10. COMM. Boeth. II p. 176, 23: quadrupla ... **simphonia**. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 21: Sexta **symphonia** est bis diapason, quae quindecim cordis constat; eius cantus quindecacordum vocatur. UGOL. Urb. 1, 45, 10: diapason consonantiam duplicata bisdiapason efficit **symphonia** (*sim.* FR. GAFUR. extr. 12, 1, 10). PROP. Prop. est duorum 12 p. 172 (p. 474b). FR. GAFUR. op. 5, 3. *al.* ADAM FULD. 2, 8. *al.* FR. GAFUR. theor. 4, 5, 3. *al.*

g Ganztön — tone

[s.V] FULGENT. 3, 9 p. 75, 12: quarta **simphonia** dicitur tonus, quod aput arithmeticos epocdous nuncupatur, aput nos V ad IV; et quoniam ultra arithmeticus ordo progredi non patitur propter novenarium limitem ..., contingit ergo, ut habeat quintam **simphoniam**, quae armonia nuncupatur, id est VIII ad IX. (?) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 7, 2: specialiter inter **symphonias** non connumeratur (*sc. tonus*); ex ea namque ceterae componuntur (*sim.* COMM. Boeth. II p. 178, 26). [s.IX] REMIG. AUT. 375, 13. [s.XI] ARIBO 10 p. 37: quatuor malleos, quibus quatuor **symphoniarum**, toni, diatesseron, diapente, diapason, reperit (*sc. Pythagoras*) proportionem. COMPIL. Casin. 66-67, 1: Tonus ... primae **simphoniae** locum tenet. [s.XII] TRAD. Guid. 1. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 13, 2 (*inde* COMM. Boeth. II p. 204, 10). IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: sex sunt **simphonie** vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. COMM. Boeth. II p. 226, 9: Tonus non dicitur **simphonia**. [s.XV] ADAM FULD. 4, 4: Sesquioctava (*sc. proportio*) continet **symphoniam** tonus. *al.*

h Tritonus — tritone

[s.XIII] MUS. MAN. 34, 10: tritonum, quod nullam facit **simphoniam**.

i (große und kleine) Terz — (major and minor) third

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 10, 1: In qua proportione numerorum sint ditonus et semiditonus et utrum sint **symphoniae**. Si autem ditono et semiditono talis speculatio adhibeatur, nuntietur habitudo ditoni maior quam sesquiquarta et minor quam sesquitercia, semiditoni vero maior quam sesquisepta, minor quam sesquiquinta. Et per consequens ditonus et semiditonus non sunt **symphoniae**. *al.* COMM. Boeth. II p. 364, 24: Ex predictis patet, quod ditonus et semiditonus in sesquialtero intervallo nullam faciunt mediam proportionem, ut plenius est ostensum, et per consequens nullam faciunt **simphoniam**. [s.XV] ADAM FULD. 4, 4: Sesquiquarta (*sc. proportio*) continet **symphoniam** ditonus semi.

3 beschränkt auf den Bereich innerhalb einer Oktave — restricted to the range within an octave

[s.XIII] AMERUS 20, 13: infra octavam possunt fieri omnes **simphonie**, scilicet dyatessaron, dyapente et dyapason, et ultra octavam nulla est **symphonia**, sed replicatio **symphoniarum** secundum musicam Guidonis, secundum autem musicam Boecii replicationes **simphonie** sunt.

II Musik, (wohlklingender) Gesang — music, (harmonious) song

[s.III] CENS. 12, 3: Hominum quoque mentes et ipsae, quamvis Epicuro reclamante, divinae suam naturam per cantus agnoscunt. Denique quo facilius sufferant laborem, vel in navis meatu a rectore **symphonia** adhibetur. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 926. [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 9. [s.VII] ISID. etym. 4, 13, 3: Asclepiades quoque medicus phreneticum quendam per **symphoniam** pristinae sanitati restituit (*inde* COMM. Boeth. II p. 16, 9. TRAD. Holl. I acc. 27. FR. GAFUR. op. 1, 1. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 29). ISID. etym. 12, 6, 11: Delphines ... ad **symphoniam** gregatim conveniunt (*inde* IOH. AEGID. 2, 41). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 926/355, 17-8: Asclepiadem interrogaverunt viri civitatis, quid agere deberent, cum vulgus fremeret. Ille [imitis] personare **symphoniam** ... adhibebat. *al.* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 275a: Unum constat, quod hoc genus musicae, dum divinitus s. Gregorio datum, non solum humana, sed etiam divina auctoritate fulcitur. Sancti quoque Ambrosii, prudentissimi in hac arte, **symphonia** nequaquam ab hac discordat regula, nisi in quibus eam nimium delictarum vocum pervertit lascivia. [s.XIII] IOH. AEGID. 2, 63: Gaudet (*sc. delphini*) cantibus tiliarum et quocumque **symphoniam** audiunt ad audiendam ipsam protinus se convertunt. [s.XV] ADAM FULD. 1, 6: Ignatius martyr cantantes crebro audivit angelos. Quid de Cyrillo dicam, qui ad mortem divi Hieronymi angelicam audivit **symphoniam**?

III Wohlklang, Harmonie — euphony, harmony
[s.IV] FAV. EUL. 20, 2: Sequenti parte sermonis etiam **symphoniam** mundi ... referemus. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 619: ut anima **symphonia** cantus suavius exiret a corpore. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 8: Dicitur autem musica per cataantifrasin, i. per contrarium, s. musica quasi muta, i. non, quod taciturna sit, sed quod semper concinno sono **simphonie** agitat et in celo et in terra subauditur. [s.XIII] MUS. MAN. 31, 18: Semitonium, de quo praecipue totius musicae nascitur **simphonia**, quia tonorum rigorem temperat et asperitatem. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 13, 7: Forsitan igitur Boethius et Pythagorici per **symphoniam** illam ex corporum coelestium motibus provenientem intelligunt connexionem, ordinem, proportionem, concordiam vel quamcumque aliam convenientem habitudinem, quam habent orbis illi inter se in motu, situ, luminibus, virtutibus, in motuum inaequalitate et aequalitate. ANON. Quaest. 26: Musica est quedam **symphonia**, qua Deus in celestibus atque in terra laudatur. [s.XV] TRAD. Holl. VIII pr. 26: homo naturaliter delectatur in **simphoniam** et metro (*sim*. LAD. ZALK. pr. 8). TRAD. Holl. VIII 6, 15: cantus hic sumptus nihil aliud est quam relata **simphonia** in arteriis naturalibus instrumentis formata, causata iuxta arsim et thesim, id est elevationem et depressionem (*sim*. TRAD. Holl. XIII 1, 63 comm.). *al.* TRAD. Holl. XIII pr. 168 comm. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61: et ingeratur **simphonia** ex debita collatione notarum semiminimarum cum maioribus. *al.* GUILL. POD. 1, 10.

IV Bezeichnung für ein Musikinstrument — term that designates a musical instrument

A für ein Blasinstrument — for a wind instrument
[s.VII] ISID. etym. 3, 21, 7: Fistula autem dicta, quod vocem emittat ... Sambuca in musicis species est **symphoniarum**. Est enim genus ligni fragilis, unde tibiae componuntur (*inde* REMIG. AUT. 491, 13. IOH. AEGID. 17, 45. HIER. MOR. 4, 99 (p. 19)).

B für ein Schlaginstrument — for a percussion instrument
[s.VII] ISID. etym. 3, 22, 9: Tympanum est pellis vel corium ligno ex una parte extentum. Est enim pars media **symphoniae** in similitudinem cribri ... et ipsud ut **symphonia** ad virgulam percutitur (*inde* IOH. AEGID. 17, 52. HIER. MOR. 4,

159 (p. 21)). ISID. etym. 3, 22, 14: **Symphonia** vulgo appellatur lignum cavum ex utraque parte pelle extenta, quam virgulis hinc et inde musici feriunt fitque in ea ex concordia gravis et acuti suavissimus cantus (*inde* VOCAB. MUS. p. 140. IOH. AEGID. 17, 46. HIER. MOR. 4, 172 (p. 22). COMM. Boeth. II p. 188, 3).

C für ein Saiteninstrument — for a stringed instrument
[s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: Sambuce: genus cytharae rusticae et **simphoniae** in musicis. [s.XIII] AMERUS 24, 12: ad quam magadam tendit sonus et non ultra, prout in viella, **symphonia**, liuto et huiusmodi instrumentis patet. PS.-MUR. summa 413: Chordalia (*sc. instrumenta*) ..., qualia sunt cithare, vielle et phiale, psalteria, chori, monochordium, **symphonia** seu organistrum et hiis similia (*cf. Bröcker, Dreheier p. 192 sqq.*). PS.-MUR. summa 1215. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 42: in chorda per magadarum, id est capitellorum vel digitorum appositionem, longando vel curtando secundum acumen, grave vel medium, etiam omnes voces agnoscuntur, ut in viella vel **symphonia** manifestum.

D unbestimmt — undetermined
[s.XIII] IOH. AEGID. pr. 31: de cuiuslibet instrumenti per se inventionem ac constitutionem, videlicet organorum, viellarum, cithararum, harparum, **symphoniarum**, tubarum, tiliarum, cymbalorum, tympanorum, sistrorum et huiusmodi et generali musicae distinctione. *al.* AUGUST. MIN. C 11: Artificialia (*sc. instrumenta*) ..., ut lyra, tympanum, **simphonia** et cetera. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 188, 1: **simphonia** aliquando dicitur quoddam instrumentum musicum.

V Melodie(verlauf), Musikstück — melody, melodic progression, musical composition

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 51, 2: 'circi' dicuntur **symphonie**, quia ad eandem rationem veniunt (*sim*. REMIG. AUT. 51, 1: 'cyrdis', id est **symphonii**). Proprie autem cyrci sunt **symphoniae**, quae ad eandem rationem melodiae recurrunt). AURELIAN. 16, 29. *al.* ALIA MUS. 43 p. 185: Propter admirabilem igitur huius (*sc. primi*) tropi differentiarum naturam a quibusdam in **symphonia** eius 'c' non additur, quia nulla differentia insignitur (*inde* ANON. Bernh. 1, 55. ANON. Bernh. 2, 107). [s.XI] GUIDO micr. 17, 21 (*inde* ARIBO 65 p. 70). GUIDO micr. 18, 9 (*inde* ORG. Mediol. pros. 11). *al.* GUIDO reg. 196-197. GUIDO ep. p. 464, 116: Si quam ergo vocem vel neumam vis ita memorie commendare, ut, ubicumque velis, in quocumque cantu, quem scias vel nescias, tibi mox possit occurrere, quatenus mox illum et indubitanter possis enuntiare, debes ipsam vocem vel neumam in capite alicuius notissime **symphonie** notare et pro unaquaque voce memorie retinenda huiusmodi **symphoniam** in promptu habere, quae ab eadem voce incipiat. Utpote sit hec **symphonia**, qua ego docendis pueris inprimis atque etiam in ultimis utor: „Ut queant laxis“ (*cum melodia*) *eqs. al.* TRAD. Guid. II p. 89: In hac **simphonia** invenies tres elevationes vocis. WILLEH. HIRS. 33 (c. 32), 1: Octo modi troporum sunt, cum separatim ostenditur, qualem **symphoniam** singuli octo tropi per proprias neumas conficiant. PS.-GUIDO form. ton. 2, 26: Quia supradictae antiphonae habent duos tonos in depositione et rursus tonum et semitonium in elevatione, quod proprium est primi modi primae vocis, unde a quibusdam inter **symphonias** primae vocis adnumeratae sunt. PS.-GUIDO form. ton. 2, 31: Finalis ergo vox huius **symphoniae** deponatur tono et mox apparebit certissime eam esse quarti modi septimae vocis. *al.* THEOG. METT. 12, 3 (p. 187b): in responsorio graduale „In sole posuit“ et in aliis, quae eiusmodi **symphonia** canuntur (*inde* PS.-GUIDO corr. 17). [s.XII] TON. Gratianop. p. 47. ANON. Pannain p. 414: sicut licterae constituunt sillabam, sillabae dictiones, dictiones distinctiones et versus, ita in **symphonia** sunt toni, notae, neumae et pausationes. ANON.

Pannain p. 106: de **symphonia**, id est vocum motione. *al.* [s.XIV] ANON. Michaelb. II p. 49: omnem **symphoniam** per omnes regulas transcendentes per ascensum et descensum semper postremo tendere ad depressionem. *ibid.* *al.* ANON. Meyer pr. 4: Musice **simphonie** aliquando mutant homines in mores meliores, aliquando in peiores, unde Boecius dicit, quod Pythagoras quemdam ebrium adolescentem Taurom<en>itanum sub sono frigii modi incitatum spondeo succinente reddidit mitiorem (*sim.* ANON. Meyer pr. 10. *cf.* Boeth. *mus.* 1, 1 p. 184, 10). [s.XV] UGOL. URB. 1, 12, 3: Tota namque musica his ornatu vocum dulcedinibus suarum melo **symphoniarum** nedum humanarum aurium, sed, quod mirabile intellectu, brutorum auditus sensum mulcet animalium. PS.-GUIDO corr. 49: omnes proprietates prothi concurrunt in eadem **simphonia**. *al.* TRAD. Holl. IV 77. (?) IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 26: Omne quidem in ut re mi fa sol la superfluum, quod non sit aut in allegata illa Guidonis epistola aut in hac **symphonia** (*sc.* *Ut queant laxis*) saltem expressum. *al.* ANON. Carthus. nat. 8, 24: quilibet tonus ex conditione naturali sue **symphoniae** seu armonie humanum intellectum ad aliquem specialem allicit affectum. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66: <C>irculus in **simfonia** est circulus simplex, hoc est nullum punctum habens aut eciam habens punctum aut habens tractum aut non habens, qui quocienscumque (*ms.*; *ed.*: quantociensque) videtur in melodo super, significat tempus perfectum, hoc est ternarium. *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 78. ADAM FULD. 2, 10: Ex consonantiis vero praescriptis omnis **symphonia** componitur per arsim et thesim, id est per elevationem et depositionem. ADAM FULD. 2, 13: tonus est regula docens finem perfectum regularium **symphoniarum**. FR. GAFUR. pract. 1, 15: dicunt inde antiphonam quasi aequalem cum psalmodia modulationem sive unius eiusdemque toni **simphoniam** in ipso cantico et eius psalmo dispositam. HERB. TR. 3, 3 p. 70. *cf.* Wolfram von den Steinen, *Notker der Dichter und seine geistige Welt, Darstellungsband*, Bern 1948, p. 340f.

VI Ton(stufe) — note, pitch

[s.IX-X] MOD. Ecce modorum 4: Primus tropus ... proprie habet **symphonias** VIII. *al.* [s.XI] COMPIL. Casin. 48-49, 6. COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* THEOPHIL. 3, 86 p. 159: Quicumque vult facere cymbala ad cantandum recte sonantia ... habebit ... septem **symphonias** ab ·a· littera usque ad ·B· inventas (*sim.* FRUT. brev. 16 p. 108. CYMB. Quicumque vult 19, 6). [s.XV] UGOL. URB. 1, 1, 3: Ecce caelestis musica omnis mundanae principium, omnis humanae ac instrumentalitatis initium et origo, a qua omnium melodiarum proportio, omnium consonantiarum coniunctio, omnis vocum concordia, omnium, si dici potest, gravium et acutarum **symphoniarum** suavis et uniformis mixtio. (?)

VII ? Kennmelodie — ? characteristic melody

[s.X-XI] TON. Leod. 1, 1: Primus itaque hypodorius, qui Grece inscribitur autenticus protus, id est magister vel princeps primus, principium suae **symphoniae** sumit a mese et finem eius mittit in lichanos hypaton hoc modo: NONANEANE. Omnis ergo cantus huius tropi, a quacumque chorda incipiat, hanc debet habere finem, licet aliquotiens inveniatur in quibusdam evagari ultra legitimum modum et principalem chordam praedictae **symphoniae** finiri (*sim.* COMPIL. Casin. 91-92, 1). *al.* COMPIL. Casin. 91-92, 3 (*sim.* COMPIL. Casin. 237-243, 16). *al.*

VIII (musikalisch zulässiges) Intervall — (musically permissible) interval

[s.XI] LECT. GUID. p. 44: Dissimiles autem voces in unum concorditer rediguntur aut per tonum aut per semitonium aut ditonum aut semiditonum aut diatessaron aut diapente aut diapason; praeter has **simphonia** nulla reperitur. COMM. Guid. 90 p. 107: sunt duae species (*sc.* *musicae*), melodia sci-

licet, quae modulatio vel harmonia vel cantus dicitur, et consonantia, quae **symphonia** dicitur. ... **Symphonia** alia tonus, alia semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, diapason (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 60, 1). *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 2: Musica autem ex sex **symphoniis** constat, id est semitonio, tono, semiditono, ditono, diatesseron, diapente. Et est **symphonia** quidam apta vocum copulatio, cum vox voci apte coniungitur. ... Septima vero **symphonia**, id est diapason, ... omnes praedictas in se continet **symphonias**. *al.* [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 47: **Symphonia** tamen dicitur collatio et concordia quorumcumque sonorum. [s.XIV] ANON. Meyer 10, 2: Antiqui ... primo invenerunt simplex tetracordum ... Sed secundum modernos in polycordo omnes **simphonie** sunt accipiende, quod sint quasi iuncturae armoniarum, et paulatim corde sunt multiplicata et appropriate omnibus sonis, et sic primo perveniebant ad quintamdecimam et postea ad decimam octavam. ANON. Meyer 10, 4: Dupla dyapason est status ultimus in quintadecima. Ultra illum non accipiuntur moduli **symphoniarum**, et si bene sumuntur, tales non percipiuntur propter distantiam nec etiam possunt dulce sonare. ANON. Meyer 21, 1: Sed <si> ex **symphoniis** vis videre vel considerare tonum vel apothome vel diesim vel comma, sic procede: unumquodque horum enim intervallorum dictorum potest sumi in gravi vel in acuto. Sed hoc fit <intendendo> vel remittendo melodias. Quando data alta voce remittis melodiam quasi descendendo, tunc capis **simphoniam** inferius. Sed quando data voce intendis quasi ascendendo, tunc capis **simphoniam** superius (*sim.* ADAM FULD. 4, 7). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 31 p. 306 descr. IAC. THEAT. 15. ADAM FULD. 4, 8. FIST. Si secunda p. 13.

symphonia composita (copulata) *v.* symphonia simplex (simplicia) - symphonia composita (copulata)

symphonia duplex *Bezeichnung für das zweistimmige Singen — term for singing with two vocal parts*

[s.XIV] PTOLOM. 21, 1: De **duplici symphonia**, id est organo ... Est autem **duplex symphonia**, que nisi a duobus cantantibus fieri potest, quam vulgo organum vocamus, quam eciam quidam dyaphoniam nuncupant (*inde* TRAD. Holl. VI 30, 1). *al.*

symphonia simplex (simplicia) - symphonia composita (copulata) *Bezeichnung für eine Konsonanz im Oktavraum - Bezeichnung für eine durch Oktaverweiterungen gebildete Konsonanz — term that designates a consonance contained within the pitch collection of an octave - term that designates a consonance formed by repetition at the octave*

[s.III] CENS. 10, 6: **Symphoniae simplices** ac primigeniae sunt tres, quibus reliquae constant (*inde* MUS. ENCH. 10, 6. INCH. UCHUB. 262). [s.IV] FAV. EUL. 22, 6: Dicunturque aliae **simplices symphoniae**, aliae vero **copulatae**. FAV. EUL. 22, 10: Tres sunt itaque **symphoniae simplices** ac primigeniae, diapente, diatessaron, diapason. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 950/366, 11-2: Hae tres (*sc.* *diatessaron, diapente, diapason*) **symphonie simplices** dicuntur, tres reliquae (*sc.* *diapason et diatessaron, diapason et diapente, disdiapason*) **compositae** vocantur. IOH. SCOT. annot. 10, 22: diapason ..., quae in **simplicibus symphoniis** maxima est. IOH. SCOT. annot. 497, 16: 'diapason' ... <e> duabus **simplicibus symphoniis** constat, id est ex diatessaron et diapente (*sim.* REMIG. AUT. 497, 16). MUS. ENCH. 11, tit.: Quomodo ex **simplicibus symphoniis** aliae componantur. [s.X-XI] GLOSS. Aug. 3, 306. ANON. Prag. 13: **Symphonias** autem VI esse constat, primas tres **simplices**, diatessaron, dyapente, diapason, alteras tres **compositas**, diapason simul et diatesseron, diapason simul et dyapente, <disdiapason>. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 61: **Symphoniae simplae** sunt tres, totidem quoque iunctae. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 312, 13: ad imitationem **com-**

posite symphonie, scilicet diapason cum diapente. [s.XV] BART. RAM. 3, 2, 2 p. 96: has tres **simplices symphonias** terminorum comparatione reperimus. Quod si ad differentias terminorum comparatio fiat, alias **symphonias** non **simplices** procreabimus. IOH. HOTH. dial. p. 72.

symphoni(a)cus -a, -um 1. *wohlklingend, harmonisch* 2. *den konsonanten Intervallen zugehörig* 3. *musikalisch* — 1. *euphonious, harmonious* 2. *belonging to the consonant intervals* 3. *musical*

1 *wohlklingend, harmonisch* — *euphonious, harmonious* [s.IX] MUS. ENCH. 17, 12: At in diatessaron, quoniam non per omnem sonorum seriem quartis locis suaviter sibi ptingi concordant, ideo nec absolute, ut in ceteris **simphoniaca** editur cantilena. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 13: Omnis igitur tropus ... in genere diatonico, chromatico simul et enarmonio retinet cordas XXVIII, quae in omni acumine vel gravitate solent **simphoniacas** voces informare (*sim.* ANON. Bernh. 2, 97). [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 8: Asclepiades medicus phreneticum quemdam per **symphonicos** sonos pristinae restituit sanitati, ut refert Isidorus quarto etymologiarum libro capitulo XIII (*sim.* IOH. AEGID. 2, 17: per **symphonicam** melodiam. cf. *Isid. etym.* 4, 13, 3). IOH. AEGID. 10, 4: Secundum Nicomachum consonantia est dissimilium inter se vocum in unum redacta concordia. Secundum Guidonem consonantias **symphonicas**, id est suaves vocum copulationes, appellamus (cf. *Guido micr.* 6, 12).

2 *den konsonanten Intervallen zugehörig* — *belonging to the consonant intervals*

[s.XIV] IOH. BOEN ars append. 4bis, 3: de numeris **simphoniaci**s, scilicet quod sex sunt symphonie vel euphonie soni principales, videlicet epitritus, hemiolius, dupla, triplaris, quadruplaris et epogdous. IOH. BOEN ars append. 4bis, 17.

3 *musikalisch* — *musical*

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: Et istud instrumentum (*sc. tintinabulum*) potest se contemperare cum omnibus instrumentis **simfonicis**, hoc est cum cithara, nablis, psalterio, dulce melos, clavicimballo et organis.

adv. **symphoni(a)ce** *wohlklingend, harmonisch* — *euphoniously, harmoniously*

[s.XI] WILLEH. HIRS. 42 (c. 41), 38: symemmenon habebis deuteri **symphonice**. [s.XIII] INST. PATR. 26: Solus quicquid cantet vel legat, mediocriter inchoet et tali voce, ut sine strepitu perficiat et intellectui verba distribuatur ac neumata dulci dyaphonia **sympthoniace** terminet, ut edificentur audientes. CONTR. Et primo I 1 p. 137 (p. 462a): Ars componendi cantum figurativum **sympthonice** (*ms. London Add. 34200; ed. et ms. Regensburg 98 th. 4°: symphorice*) ac dulciter sonantem.

subst. **symphoniacus** -i m. *Musiker* — *musician*

[s.IV] AUGUST. 3, 1, 1: Quare primum ex te quaero, utrum possint copulati sibi pedes ... perpetuum quemdam numerum creare, ubi nullus finis certus appareat: velut cum **symphoniaci** scabella et cymbala pedibus feriunt, certis quidem numeris et his, qui sibi cum aurium voluptate iunguntur; sed tamen tenore perpetuo ita, ut, si tibias non audias, nullo modo ibi notare possis quousque procurrat connexio pedum, et unde rursus ad caput redeatur. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 49: 'quis moveat manum' uti **symphoniacus**. (?) [s.XI] HEINR. AUG. 8: vulgares **symphoniaci**, qui diversa musicorum vasa ferentes, usu tantum, non ratione artem explicant.

symphonialis -e *wohlklingend, harmonisch* — *euphonious, harmonious*

[s.XV] TRAD. Holl. VIII pr. 17: Antecedens patet ad experientiam in multis animalibus et aliis quibusdam bestiis et mons-

tris marinis, que in consonanciis **simphonialibus** et melodiis summa diligencia delectantur. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <M>ensuralis cantus est cantus, ... per quem neumata discurrencia constituunt cantilenas **simfoniales**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 17: <S>istrum, smiczecz, est instrumentum cithare per omnia similem, quoad formam unitam autem habens cordam nervalem, que tractione crinium de caudis equorum et registracione digitorum in collo uti in cythara fabricat voces **simphoniales** dulcissime melodie.

symphonizo -are 1. *zusammenklingen, harmonisieren* 2. *mehrstimmig singen* — 1. *to sound together, to harmonize* 2. *to sing in multiple voices*

1 *zusammenklingen, harmonisieren* — *to sound together, to harmonize*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/6, 22-4: 'crepitabat' sonabat, **simphonizabat**. (?) [s.XIV] ANON. Meyer 16, 9: si dupla et epitrita coniungantur, non faciunt proportionem regularem, sed proportionem quinti generis, scilicet multiplicitatis superpartientis, i. duplam superbipartientem, nec etiam consonantiam musicalem, et idcirco dyapason et dyatesseron non **symphonizant** nec regulariter consonant. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15: <C>lavicimbalum est instrumentum mire suavitatis in **simfonisando**.

2 *mehrstimmig singen* — *to sing in multiple voices*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 24, 13: si duo aut tres cantores in locis differentibus hac specie, quae est diapason, easdem **symphonizando** cantus alicuius moveant voces, mireris mirabili suavitate vocum apparere unitates eundemque cantum gravem, acutum et superacutum tam unice resonare.

symphonus -a, -um *harmonisch, wohlklingend* — *harmonious, euphonious*

[s.III] CENS. 9, 3: numeros ... rationem habere eam, quam voces habent, quae in musice *σύνφωνοι* vocantur. [s.V] MART. CAP. 9, 947: *σύνφωνοι* (*sc. soni*), quia sibi incivem coniunguntur. [s.XI] ANON. Prag. 165: Quicquid enim consonum constat et aequisonum, id esse liquet et **simphonum**. ANON. Prag. 194: Nichil enim consonum vel aequisonum ac per hoc nec **simphonum**. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 1: Verum sonos, qui solum auribus conveniunt, Briennius emeles, idest concinnos, vocat, **symphonos** vero, qui iam similitudinis participes sunt. Sed qui iidem videntur, homophonos vel antiphonos. Boetius autem Ptholomeo consentiens priores huiusmodi coniunctos sonos, quod recte aurium iudicio ad melodiam aptentur, emeles vocat, **symphonos** vero quasi iam similitudine participes ex superparticulari exquisitis consyderatione, consonos appellat. Sed eos, qui iidem videntur in multiplicitate consistentes, aequisonos nominavit.

synaliphe (*συναλιφή*) *Verbindung von Tetrachorden* — *conjunction of tetrachords*

[s.X-XI] ANON. Bernh. 2, 32: Diezeusis enim disiunctio dicitur, quod fit, cum duo tetrachorda pleno a se differunt tono. Cum autem uno nervo medio interveniente consociantur, sinemenon, id est coniunctum dicitur. Hoc et **sinalimphie** <dicitur>.

synaphe f. (*συναφή*) 'Synaphe', *Verbindung, Verbindungston (von Tetrachorden)* — 'synaphe', *conjunction, note of conjunction (of tetrachords)* [*syn.:* coniunctio; *opp.:* diazeuxis, disiunctio]

1 *Definition*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 24: Est igitur **synaphe**, quae coniunctio dicitur, duorum tetrachordorum vox media, superioris quidem acutissima, posterioris vero gravissima (*inde*

INTERV. Ex omni 16. IOH. CICON. mus. 2, 48 p. 322, 9. UGOL. URB. 5, 44, 25. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 24, 21: ‚synaphe‘, quae et synemmenne).

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.VI] BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 3: Quid sit **synaphe**. Sed in his ita dispositis constitutisque tetrachordis **synaphe** est, quam coniunctionem dicere Latina significatione possumus, quotiens duo tetrachorda unius medietas termini continuat atque coniungit (*inde* REG. PRUM. 14, 23. IAC. LEOD. spec. 5, 5, 1. IOH. CICON. mus. 2, 48 p. 322, 5. UGOL. URB. 5, 44, 20. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 9. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 24, 1). [s.XI] HERMANN. mus. p. 23 (p. 128a): necesse est duo quadrichorda ipsa una medietate continuari, quod Greci **synaphen**, nos coniunctionem possumus dicere, ut videlicet superioris sit quarta vel acutissima, posterioris vero prima vel gravissima. HERMANN. mus. p. 26 (p. 129a). WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 9-10. PS.-GUIDO arithm. p. 57a: Quae autem (*sc. tetrachorda*) secundum mensuram institutionem construuntur, habent s in ultimo. Nam ita numerantur t^o t^o s, habent quoque coniunctionem tetrachorda, quod Graece dicitur **synaphe** in ·E·, disiunctos vero tonos, quod Graece dicitur diezeusis, inter ·A· et ·B·. Quae vero secundum troporum institutionem construuntur, habent s in medio. Nam ita numerantur: t^o s t^o. Habent quoque **synaphe** in ·D· et ·d·, diezeusin vero in ·A· et ·G· et inter ·a· et ·g·. FRUT. brev. 1 p. 29. FRUT. brev. 6 p. 48: ibi fit diezeusis, id est disiunctio ..., sicut superius **synaphe**, id est coniunctio. FRUT. brev. 6 p. 49-50. ANON. Wolf p. 216. [s.XII] GUIDO AUG. 56. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 24 p. 64. ENGELB. ADM. 1, 13, 8. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 52. IAC. LEOD. spec. 5, 3. IAC. LEOD. spec. 5, 5, 4: Diezeusis vero dici potest disiunctio vel divisio et sic oppositam significationem habet a **synaphe**. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, pr. p. 236, 39. UGOL. URB. 1, 53, 2: Prothus tropus sive tonus, ... ex ipsorum (*sc. diapente et diatesseron*) primis speciebus formatur, scilicet ex re la prima diapente specie et ex re sol prima diatesseron, ipsi primae diapente superaddita speciei ex **synaphe** seu coniunctione diapason constituentibus, producent enim diapason eae coniunctae species, ut iam dictum est, quae sunt re la et re sol in ·D· primo reque secunda, ubi ipse tropus cum suo subiugali finitur. UGOL. URB. 5, 44, 19: Coniunguntur autem ad invicem duo tetrachorda per **synaphe**. UGOL. URB. 5, 44, 21. FR. GAFUR. op. 5, 1: **Sinaphe** ... in eptacordo occurrit. FR. GAFUR. op. 5, 8. GUILL. POD. 5, 5: Hinc enim coniuncta proprie sumpta, quae **sinaphe** Grece dicitur, ... est duorum tetrachordorum sub una et eadem chorda superioris quidem gravissima, inferioris vero acutissima collectio vel aggregatio. ERASM. HOR. p. 84a.

[b *irrtümlicher Gebrauch als Adjektiv — erroneous usage as adjective*]

[s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58: illa duo tetrachorda ad unam cordam coniunguntur et dicuntur sinemena, quasi coniuncta, a ‚**sinape**‘, quod est ‚coniunctum‘. COMM. Boeth. I 1, 24 p. 64: totum tetrachordum dicitur **sinape** sive sinemenon.

syncopa -ae f. (συνκοπή) 1. ‚Synkope‘ (Unterbrechung und spätere Vervollständigung einer Masureinheit) 2. Notenzeichen für eine Fermate — 1. ‚syncope‘ (interruption and subsequent resolution of a mensural unit) 2. notational symbol for a fermata

1. ‚Synkope‘ (Unterbrechung und spätere Vervollständigung einer Masureinheit) — ‚syncope‘ (interruption and subsequent resolution of a mensural unit)

a Definition

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 9, 1: **syncopa** est divisio circumquaque figure per partes separatas, quae numerando perfectiones ad

invicem reducuntur; et potest fieri in modo, tempore et prolatione (*inde* GOSCALC. 3, 8 p. 176, 13. ANON. Mediol. 8, 1. PROSD. exp. 73, 2. *al.* PROSD. mens. p. 224a. UGOL. URB. 3, 8-1, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 6, 1. NICOL. BURT. 3, 9, 41. DIFF. MUS. 57-58. ANON. La Fage III p. 242. CONTR. Prima regula 45). GOSCALC. 3, 8 p. 176, 16: **syncopa** est aliquarum figurarum ab invicem per intermedia divisarum ad invicem reductio (*inde* NICOL. BURT. 3, 9, 41). TRAD. Phil. III p. 10: **Sincopa** est partium (*ms.*; *ed.*: partim) seperatarum modi, temporis et prolationis reductum ad earum totum secundum qualitatem et propriam ipsarum formam. ANON. Couss. V p. 208, 2: **syncopa** est quo ad totum alicuius note mediante imperfecto vel divisio facta in modo, tempore vel prolatione. [s.XV] PROSD. ital. I p. 244b: **syncopa** in musica est divisio figure in suas partes cum mediis interpositis, quae partes ad invicem reducuntur in numerando valorem ipsius note divise (*sim.* PROSD. ital. II p. 64). UGOL. URB. 3, 8-1, 5: post praecedentem partem, in qua figurarum partes unitae sunt, ea pars sequitur, in qua medio aliquo separantur, quae separatio seu divisio **syncopa** nuncupatur. IOH. TINCT. diff. 236: **Sincopa** est alicuius note interposita maiore per partes divisio. GUILL. POD. 7, 23: **Sincopa** in proposito est ultime plurium atque similium figurarum immediate descriptarum per minorem omnes antecedentem secundum totum imperfectio, quae etiam reductio alio nomine appellatur. Ipsa enim antecedens figura ad ultimam reducitur cum illa computanda. FR. GAFUR. pract. 2, 15: **Sincopa** in cantilena mensurabili est reductio notulae ultra maiorem vel maiores suas ad aliam vel ad alias, quibus conveniat in connumeratione. ANON. Couss. I p. 438a: **syncopa** est reductio unius figurae ad aliam.

b Gebrauch — usage

[s.XIV] IOH. MUR. lib. 5, 5: si punctus ponatur inter duas breves, dividit modum, nisi forte breves ille forent de tempore imperfecto, post quas vel ante quas reperiretur aliqua semibrevis sola, quae per **syncopam** reduceretur ad dictam brevem puncto perfectionis punctatam. Si autem punctus ponatur inter duas semibreves, pro divisione temporis assignatur, nisi forte ille semibreves essent de minori prolatione, post quas vel ante quas inveniretur aliqua minima sola, quae per **syncopam** reduceretur ad dictam semibreve puncto perfectionis punctatam (*inde* ANON. La Fage II p. 427. PROSD. exp. 53, 1. PROSD. exp. 54, 1. UGOL. URB. 3, 5-3, 2. UGOL. URB. 3, 5-4, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 12, 10). IOH. MUR. lib. 9, 3: **Sincopa** si fiat in tempore, aut fit in tempore perfecto vel imperfecto: si in tempore perfecto, tunc est reperire tres semibreves separatas vel valorem pro brevi perfecta, quae ad invicem reducuntur perfectiones numerando; si in tempore imperfecto, est reperire duas semibreves vel brevem puncto perfectionis punctatam, cuius tertia pars ad aliquam semibreve solam reducitur separatam, ut hic: (*sequitur exemplum*) (*inde* GOSCALC. 3, 8 p. 176, 26. ANON. Mediol. 8, 6. PROSD. exp. 78, 1. PROSD. exp. 84, 1. *al.* UGOL. URB. 3, 8-3, 1. *al.*). IOH. MUR. lib. 9, 5: Et nota, quod numquam nota per **syncopam** debet reduci ultra pausam maiorem se (*inde* GOSCALC. 3, 8 p. 178, 7. ANON. Mediol. 8, 12. PROSD. exp. 84, 1. *al.* PROSD. mens. p. 224a. PROSD. ital. I p. 246a. PROSD. ital. II p. 67. UGOL. URB. 3, 8-5, 4. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 6, 11). *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 9. IOH. BOEN mus. 4, 175: **syncopis** fastiditi ad singultus properando, quos oketus dicimus. GOSCALC. 3, 8 p. 176, 13. IOH. VETUL. 54, 10: Et per hoc signum perfectionis praedicta semibrevis sequens aut praecedens imperficere non potest praedictam brevem, quia per virtutem illius signi praefata brevis est **syncopa** et perfecta; et secunda dictarum semibrevium per regulas antedictas debet alterari, et ultima, quia non imperficitur ab aliquo, est perfecta. *al.* IOH. PIPUDI

p. 43: nota, quod ab reductione notularum adeo invicem notatur **sincopa**. ANON. COUSS. V p. 176, 15: Et si brevis (*ms. Paris BN Lat. 7369; ed.: breves*) antecedit longam vel longas, tunc sola ultima imperficiatur, nisi punctus ponatur, et tunc erit perfecta. Et hec figura dicitur **sincopa**. ANON. COUSS. V p. 210, 11: nota per **sincopam** reducta ... debet colorari quam aliqua alia. *al. [s.XV]* PROSD. exp. 74, 2. *al.* PROSD. mens. p. 224a. PROSD. ital. I p. 244b: Et hec **sincopa** musicalis figurative sive similitudinarie sumitur ad sincopam gramaticalem, quoniam sicut in sincopa gramaticali abstrahitur sive separatur sillaba, scilicet media a dictione, ita in **sincopa** hac musicali separatur una pars figure alicuius ab alia (*sim.* PROSD. ital. II p. 64). PROSD. ital. I p. 246a: sunt tamen alicue putantes vitare errorem supradictum tam in arte Italica quam in arte Gallica, qui in reducere volendo minimam per **sincopam** ultra pausam semibrevis figurant pausas valoris semibrevis, scilicet duarum vel trium minimarum ut hic: (*sequitur exemplum*) (*sim.* PROSD. ital. II p. 67). *al.* PROSD. ital. II p. 65: potest in omni mensura fieri talis **sincopa**. *al.* UGOL. URB. 3, 8-1, 10: Cum autem in cantu aliquo minimae ad invicem sine medio computantur ita, quod duae minimae pro semibrevis minoris prolacionis et tres pro maioris prolacionis semibrevis ad invicem numerantur vel earum valor, tunc in his **sincopa** non dicitur habere locum, quia figura seu nota, quae semibrevis est, per suas partes separatas divisa non est. UGOL. URB. 3, 8-4, 20: omnes notae **sincopam** efficientes debent separate et seorsum locari et aliquo mediante medio maiori seiungi. Nam si per longas fiat **sincopa**, per maximas vel maximam debent mediari, si per breves, per longam vel per longas, si per semibreves, per brevem vel per breves, et si per minimas sincopatio fiat, semibrevis habet mediare vel plures ... ubicumque inter maiores notas minores existant suam non complentes mensuram minores **sincopam** faciunt, et id, quod ad mensurae complementum deficit, ante vel post maiores reperire necesse est. UGOL. URB. 3, 5-3, 33: si longae sint de modo minori imperfecto, punctus intermedius praecedentem longam perficit, quia perfectionis punctus est et valet unam brevem, ad quem pro complemento modi minoris imperfecti reducitur alia brevis vel valor per **sincopam** eqs. UGOL. URB. 3, 8-4, 8: si **sincopa** fiat in maiori prolacione, ... tunc reperiendae sunt tres minimae separatae vel valor semibrevis maioris prolacionis, quae minimae vel qui valor pro numerandis maioris prolacionis perfectionibus ad invicem reducuntur. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 6, 10. FR. GAFUR. extr. 11, 6, 1. *al.* COMPOS. Natura 7, 9. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 31, 3: Ornatur enim cantus, quando fit ascensus vel descensus ab una concordantia ad aliam per media compatibilia et per **syncopas**, quae interdum sine discordantiis fieri non possunt. *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 8. IOH. TINCT. punct. 7, 4: punctus longae postpositus in modo maiori perfecto et modo minori imperfecto divisionis est, nisi brevis seu aequivalens praecedat aut sequatur eam immediate vel per **syncopam**, quia tunc punctus ipsae augmentationis erit. *al.* NICOL. BURT. 3, 9, 41. *al.* GUILL. MON. 6 p. 38: Modus autem istius faulxbordon aliter posset assumi apud nos ... tenendo easdem consonantias superius dictas tam in suprano quam in contratenore, possendo tamen facere **sincopas** per sextas et quintas, penultima vero existente sexta ..., ut inferius videbitur: (*sequitur exemplum*). *al.* GUILL. POD. 7, 24. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 4: Quae vero per **sincopam** et ipso rursus celeri transitu latet discordantia, admittitur in contrapuncto. *al.* ANON. COUSS. I p. 438a. ANT. LUCC. 11, 14-15. CONTR. Prima regula 37-44.

2 *Notenzeichen für eine Fermate — notational symbol for a fermata*

[s.XIV] IOH. BOEN ars append. 4, 26: Inveniuntur etiam **sincope**, videlicet note quadrate habentes in capite tractulum

uncatum a dextra parte versus sinistram ut hic: ♯̇. Et tales note taliter coronate important pausam generalem ipsa pronuntiata sub uno anhelitu totiens, quotiens inventa fuerit.

syncopatio -onis f. 1. „Synkopierung“ 2. Bezeichnung für die proportionale Verkürzung von Notenwerten — 1. ‘syncopation’ 2. term that designates the proportional shortening of note values

1 „Synkopierung“ — ‘syncopation’ [syn.: saltus]

a Definition

[s.XV] ORIG. ET EFF. 17, 3: **Sincopatio** est, quando aliquis cantor aufert medietatem alicuius brevis et illa notulam subsequentem in proximam notulam indentat. COMPOS. Natura 8b, 9: Est autem **sincopacio** unius note implicata particio in hunc modum, ut pars eius ad precedentis prolacionem note et pars ad sequentis prolacionem pertineat, et potest fieri in semibrevis ut sic: (*sequitur exemplum*) aut in minimis ut sic (*sequitur exemplum*).

b Gebrauch — usage

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 26: Pluries item si discantent pariter, unusquisque aut per fractiones, hokettationes, **sincopationes**, truncationes vel etiam saltus ita distincte se habeat, ut cum aliquo non discordet. *al.* IOH. BOEN ars 1, 14, 1: subtilia quedam posterius inventa sunt, quae **sincopationes** vel saltus usualiter dicuntur: ut ex quo similis ante similem imperfici nequeat, quod ideo nota primo loco posita trahitur non ad notam proximo, sed tertio vel ulteriori loco positam, et cum ea computatur. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 51: In **sincopationibus** insuper videmus sepiissime mediam vel partem maiorem ipsius note in discordantiis disponi, dumtamen prima pars note in concordantia situetur. IOH. VETUL. 54, 19: Etiam causa **sincopationis** praefatum tempus pluribus modis dividi potest in tres inaequales partes ut hic: (*sequitur exemplum*). Tunc prima pars erit imperfecta brevis valoris quinque minimarum, secunda erit sincopa de valore trium minimarum et tertia pars est minima, quae reducitur ad imperfectam brevem, quia sola non debet manere. *al.* ANON. COUSS. V p. 214, 7. *al.* ANON. Vipiten. 9, 1: De **sincopacione**. Et nota unam regulam generalem de minori prolacione: quancumque una semibrevis vel due vel plures mediant inter duas minimas vel inter valores, ut puta sunt pause et puncta, tunc omnes (*ms. et ed.: omnes*) intermedie sincopantur vel duplicantur. [s.XV] PROSD. exp. 61, 26. UGOL. URB. 3, 8-4, 21: Nam si per longas fiat sincopa, per maximas vel maximam debent mediari, si per breves, per longam vel per longas, si per semibreves, per brevem vel per breves, et si per minimas **sincopatio** fiat, semibrevis habet mediare vel plures. *al.* COMPOS. Natura 8b, 8: Subtilitas et magna amenitas neume intererit suo more competenti **sincopacione** uti in principio vel in fine clause, ut sequitur: (*sequitur exemplum*). *al.* CONTR. Et primo II 37 p. 143 (p. 464b): quarta et septima in discantu possunt esse species (*sc. contrapuncti*), et hoc in **sincopacionibus** ... Ulterius sciendum, quod, quum fit **sincopacio** contra unam semibrevis, tunc prima non debet esse bona species; secunda potest esse ad placitum. *al.*

2 *Bezeichnung für die proportionale Verkürzung von Notenwerten — term that designates the proportional shortening of note values*

[s.XV] ANON. COUSS. XII 11, 1: secundum musicum **sincopatio** sic diffinitur: Est valoris notarum ablatio, cuius duae sunt species, scilicet semiditas et diminutio. Semiditas est alicuius cantus medietatis ablatio et habet fieri in tempore imperfecto minoris prolacionis imperfectae, et eius est tale signum ...: ♯̇ ... Secunda species est diminutio et est alicuius cantus tertiae eius partis ablatio. Et habet fieri in tempore perfecto, tam prolacionis perfectae quam imperfectae. Similiter in tempore

imperfecto non minoris (*ms.*; *ed.*: brevioris), sed maioris prolationis, etiam tam perfectae quam imperfectae; et eius est signum non unum, sed plura ..., ut hic: Φ ..., ut hic: Φ ..., ut hic: Φ ... vel sic: ϵ (*sim.* ANON. Salisb. 13, 1). *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 29: ambarum specierum **sincopacionis**, scilicet semiditatis et diminucionis, uti potest in duplis, prima quidem specie in compositione temporis imperfecti, secunda autem specie in compositione temporis perfecti. *al.* ANON. Salisb. pr. 4. *al.* cf. Sachs K.-J., *De modo componendi* p. 60 sqq.

syncopizo -are ,synkopieren' — 'to syncopate' [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 16: Frangere autem aut hokettare vel **sincopizare** vel huiusmodi similia facere.

syncopo -avi, -atum, -are 1. *unterbrechen* (bezogen auf ein modales Rhythmusschema) 2. ,synkopieren', eine Synkope ausführen, eine Synkope bilden 3. ? verkürzen (das Notenzeichen betreffend) — 1. to interrupt (with reference to a pattern in modal rhythm) 2. 'to syncopate', to perform a syncopate, to make a syncopate 3. ? to shorten (with reference to the notational symbol)

1 *unterbrechen* (bezogen auf ein modales Rhythmusschema) — to interrupt (with reference to a pattern in modal rhythm) [*s.XIII*] LAMBERTUS mens. 207: Iste primus (*sc. modus*) dicitur et iuste preponitur aliis venturis. / Nam ad hunc reducitur et in hunc resolvitur quivis ex futuris. / In hoc si pausabitur, longe pause dabitur, par locus in figuris. / Aliter errabitur, nec non **sincopabitur** multum sui iuris.

2 ,synkopieren', eine Synkope ausführen, eine Synkope bilden — 'to syncopate', to perform a syncopate, to make a syncopate

a Definition

[*s.XIV*] GOSCALC. 2, 2 p. 132, 14: Unde **sincopari** dico, quando reductiones aliquarum notarum diversarum ab invicem et distancium ad invicem fiunt earum perfecciones computando.

b Gebrauch — usage

[*s.XIV*] TRAD. Phil. I f. 62rG, 62: Notandum, <quod> inveniuntur aliquotiens unice semibreves, breves vel longas sequentes, que tamen eas nec augent nec minuunt, sed potius ad invicem reducuntur; dicendum, quod ponuntur ille, ut per eas recta mensura **syncopetur** et secundum aliquos deberent fieri rubee (*sim.* PS.-MUR. arg. p. 106b). IAC. LEOD. comp. 3, 2, 3: hic hokettet, hic vero quasi fila trahat, alter quoque **sincopet** et rursum alius, quomodo vult, frangat. IOH. BOEN ars append. 15, 1. GOSCALC. 2, 2 p. 132, 20: Item notandum est, quod bene licet alicui **sincopare** in discantando et diversas mensuras alias a tenore cantare, dum tamen sciat eas ad invicem debite proporcionare et tenere suam mensuram debite coequatam. *al.* IOH. VETUL. 61, 13: praedictae tres (*sc. notae*) possunt **sincopari** sic: (*sequitur exemplum*). *al.* TRACT. FIGUR. epil. p. 100, 2. ANON. Monac. II 121: de octava ad 8^{vam} **sincopando**, de sexta ad 8^{am} **sincopando** (*cum exemplis*). ANON. Vipiten. 9, 1: De sincopacione. Et nota unam regulam generalem de minori prolatione: quandocumque una semibrevis vel due vel plures mediant inter duas minimas ..., tunc omnes (*ms. et ed.*: omnes) intermedie **sincopantur** vel duplicantur et hoc ceteris paribus (*sequitur exemplum*). Et nota unam regulam generalem de minori prolatione: Quandocumque due semibreves vel plures vel una mediant inter duas minimas vel inter valores, ut puta sunt pause et puncta, tunc omnes (*ms. et ed.*: omnes) intermedie **syncopantur** vel duplicantur et hoc ceteris paribus (*sequitur exemplum*). [*s.XV*] PROSD. exp. 78, 2: Nunc auctor (*sc. Iohannes de Muris*) ponit alium modum **sincopandi**. *al.* UGOL. URB. 3, 8-2, 6: docet

auctor (*sc. Iohannes de Muris*), quod, si volumus in modo perfecto sincopas facere, tot debemus ab invicem breves dividas in cantu ponere, quot ad ipsius modi perfecti perfectionem sufficiant, et totiens divisarum replicatio fiat, quotiens in ipsa perfectione **sincopare** intendimus. UGOL. URB. 3, 8-4, 24: Similiter et semibreves temporis, breves modi minoris et longae modi maioris a mensura deficientes **sincopare** noscuntur. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 6, 23-24: Aut semibreves, breves, longae vel maximae taliter implentur et tunc aut maiore (*ms. Gent 70* (71); *ed.*: maior) nota mediante sunt **syncopatae** et ita solae reductionis aut aequali et nedum reductionis, sed etiam imperfectionis signum est. Aut non **syncopantur**, et tunc aut sunt reducendae et indistincte reducuntur aut non. IOH. TINCT. contr. 2, 23, 5: si tam in prolatione maiori quam in minori per plures minimas vel ultra hoc in prolatione minori per plures semibreves fiat descensus in aliquam perfectionem, discordantia super primam etiam partem cuiuslibet earum **syncopando** frequentissime admittitur, ut hic in sequenti exemplo patet: (*sequitur exemplum*). IOH. TINCT. contr. 2, 24, 4: ubi per unam aut plures praedictarum notarum descensus fit in aliquam perfectionem, quaelibet earum supra primam partem sui discordantiam **syncopando** frequenter assumi permittit, ut hic patet in sequenti exemplo: (*sequitur exemplum*). *al.* IOH. TINCT. alt. 1, 7. *al.* GUIL. MON. 8 p. 53: Descendendo vero debemus **syncopare** per tertiam bassam et secundam. FR. GAFUR. pract. 3, 4: Atque iccirco discordantia huiusmodi **sincopata** latet nullam auribus afferens lesionem, ut hoc percipitur exemplo: (*sequitur exemplum*). FR. GAFUR. pract. 4, 5: Minimae autem huiusmodi ipsa plenitudine sesquialteratae de usu **sincopari** non solent. Semibreves vero atque breves huiusmodi plenae solent **sincopari** frequentius. *al.* CONTR. Et primo II 41 p. 144 (p. 465a): non est opus nec pulcrum **sincopare** omnes semibreves.

v. cantus syncopatus

3 ? verkürzen (das Notenzeichen betreffend) — ? to shorten (with reference to the notational symbol)

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 24, 5: Fuit enim inter modernos de semibrevis formatione vel figuratione magna dissensio. Nam quidam illarum quasdam **syncopabant**, quasdam autem interius semiplenas figurabant.

syneches -is (συνεχής) ohne feste Tonhöhe — without fixed pitch

[*s.VI*] BOETH. mus. 1, 12 p. 199, 3: Omnis vox aut συνεχής est, quae continua, aut διαστηματική, quae dicitur cum intervallo suspensa. Et continua quidem est, qua loquentes vel prosam orationem legentes verba percurrimus (*inde* REG. PRUM. 7, 4. ANON. Bernh. 2, 60. COMM. Boeth. II p. 212, 7. *sim.* COMM. Boeth. II p. 212, 8. IOH. CICON. mus. 2, 52 p. 330, 2: Remigius: **Synechese**, id est vox continua, que festinat verbis et neumis percurrere, vim metricorum cantus tenet, et que lexis, id est dictio, vocatur, id est vox cum verbis. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 12, 3. GLOSS. Boeth. mus. II 68. COMM. Boeth. II p. 212, 8: **Sinexes** (*sc. vox*) est in oracionibus continue prolatis pertinens ad lectores, diastematicae est in oracionibus distinctim prolatis per arsim et thesim). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 13, 2. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 12 p. 49: sunt ergo duae vocis species, una, quae dicitur **sinexes**, altera, quae dicitur diastematicae; **sinexes** autem dicitur vox continua, sicut scilicet loquimur in communi usu et cursu, diastematicae autem, quae utitur intervallis secundum acutos et graves sonos. Unde **sinexes** abicienda est a musicis consonantiis et sola diastematicae retinenda est. COMM. Boeth. I 1, 13 p. 50. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 214, 26. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 238, 2 (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 52 p. 330, 1).

subst. syneches acc. sg. -em unbestimmte Tonhöhe — undetermined pitch

[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 210, 18: Superior divisio soni erat per vocem gravem et acutam, hoc autem fit per **sinexem** et diastematem. **Sinexis** autem est, cum sonus sequitur sonum, equalis equalem sine silencio inter eos habito, ... in diastemate vero, quam non continuam vocat (*sc. Boecius*), est arsis et thesis, sive ibi sequatur sonus sonum interposito silencio sive non.

synemmenos -on vel -a, -um (συνημμένως) ‚verbunden‘ — ‘conjunct’

I *im eigentlichen Sinne — in its literal meaning*

1 *zur Benennung des verbundenen Tetrachords (a-d) oberhalb der Mese — for designation of the conjunct tetrachord (a-d) above the mese*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: Tetrachorda autem sunt quinque: primum gravissimum, quod Graece dicitur *υπατον*, secundum medianum, quod appellatur *μεσον*, tertium coniunctum, quod *συνημμενον* dicitur, quartum disiunctum, quod *διεzeugμενον* nominatur, quintum, quod est acutissimum, Graece *υπερβολαιον* dicitur. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 4: adiunctum modum, qui **synemmenos** dicitur. [s.VI] BOETH. mus. 1, 25 p. 218, 19: Sed diligentius intuenti quinque, non amplius, tetrachorda reperiuntur: hypaton, meson, **synemmenon**, diezeugmenon, hyperboleon (*inde* REG. PRUM. 14, 40. ENGELB. ADM. 1, 15, 19). BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 5: poterimus aliud tetrachordon ad mesen iungere, ut fiat **synemmenon**, quod est coniunctum. BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 5 (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 37, 4. IOH. CICON. mus. 2, 46 p. 320, 15. UGOL. URB. mon. 1, 13. IOH. HOTH. exc. p. 42). *al.* [s.IX] HUCBALD. 38. *al.* [s.XI] BERNO prol. 1, 7: Vt tetrachordum, quod dicitur **synemenon**, id est coniunctum. PS-BERNO mon. 5, 8: **Synemmenon** enim, id est coniunctum, sub ·H·I·K·L· continetur; idcirco sic vocatur, quod medio coniungatur ad differentiam scilicet quarti ·M·N·O·P·, quod diezeugmenon, id est disiunctum, appellatur, quia tono interiecto a medio disparatur. *al.* ODOR. SEN. p. 152. *al.* OLIVA 13. FRUT. brev. 1 p. 30. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 62-63. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 14: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis ... ordinauerunt duo tetrachorda, principalium, id est gravium, et mediarum, usque ad ·G·solreut inferioris, deinde a ·G·solreut inferiori <exclusive> usque ad <·A·lamire> superius duo tetrachorda, unum **synemmenon**, id est coniunctum, aliud diezeugmenon, id est disiunctum: et erant III^{or} tetrachorda. Ab ·A·lamire vero superiori usque ad ultimam ·D·lasol inclusive quintum tetrachordum excellencium (*cf. Ernstbrunner, Engelbert p. 189 app. crit.*). IAC. LEOD. spec. 5, 34, 10: voces tetrachordi diezeugmenon per ·q· quadratum decantentur, ipsius vero tetrachordi **synemmenon** per ·b· molle. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 2. GEORG. ANS. 2, 16. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* GUILL. POD. ench. 13 p. 375: Duobus enim serviunt tetrachordis (*sc. ·c· atque ·d·*), id est **sinemenon** et diezeugmenon. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. ERASM. HOR. p. 84a. MON. In primis divide p. 5, 12.

2 *zur Benennung der Saiten (bzw. Töne) des verbundenen Tetrachords (a-d) oberhalb der Mese — for designation of the strings (or notes) of the conjunct tetrachord (a-d) above the mese*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Continent tetrachordi coniunctionem et e generum discriminibus suis finibus sunt permanentes; appellantur autem sic: proslambanomenos, hypate hypaton, hypate meson, mese, nete **synhemmenon**, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperbolaeon. Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex lo-

cis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, parhypate meson, lichanos meson, trite **synhemmenon**, <paranete **synhemmenon**>, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon, trite hyperbolaeon, paranete hyperbolaeon. *al.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.V] MART. CAP. 9, 931: nonus (*sc. sonus*) *τρίτη συνημμένων*, id est tertia coniunctarum, decimus *συνημμένων διάτονος*, hoc est coniunctarum extenta, undecimus *νῆπτη συνημμένων*, id est ultima coniunctarum (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a, 8). [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 24 (*inde* FRUT. brev. 1 p. 30). BOETH. mus. 1, 26 p. 218, 24: Albinus autem earum (*sc. chordarum*) nomina Latina oratione ita interpretatus est, ut hypatas principales vocaret, mesas medias, **synemmenas** coniunctas, diezeugmenas disiunctas, hyperboleas excellentes (*inde* REG. PRUM. 14, 41. IAC. LEOD. spec. 5, 6, 1. IOH. CICON. mus. 2, 47 p. 322, 3. UGOL. URB. 5, 44, 30. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18). BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 10 (*inde* REG. PRUM. 5, 42. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 182, 5). BOETH. mus. 4, 3 p. 310, 15 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 11). BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 962/371, 1. *al.* REMIG. AUT. 503, 5: ‘tetrachordum coniunctarum’, id est **sinemmenon**. HUCBALD. 35: In quo (*sc. responsorio „Nativitas gloriosae virginis Mariae“*) usque ad id, quod canitur ‘ex stirpe’, per diezeugmenon omnino procedit. At in tertio puncto sillabae, quae est ‘-pe’, qui sic annotatur: (*sequitur exemplum*), in **synemenon** inferius reducitur, totaque neuma, quae est in nomine ‘David’, per **sinemenon** canitur. HUCBALD. 37: Nam **sinemenon** coniunctarum, diezeugmenon divisarum, yperboleon excellentium interpretatur. *al.* MOD. Ecce modorum 8. *al.* ALIA MUS. 105 p. 154. *al.* [s.X-XI] TON. Leod. pr. 44: Sed **synemmenon** tetrachordum coniungitur cum mese per semitonium, quod est inter mese et trite **synemmenon**. Diezeugmenon autem tetrachordum disiungitur a mese per tonum, qui est inter mese et paramese. Unde et illud appellatur **synemmenon**, id est coniunctarum, istud vero diezeugmenon, id est disiunctarum. *al.* ANON. Bernh. 1, 6. *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit. *al.* PS-BERNO mon. 12, 2. *al.* ODOR. SEN. p. 213 descr. *al.* OLIVA 13: **Sinemenon** (*sc. tetrachordum*) a **sinemenis**, id est coniunctis. *al.* ARIBO 79 p. 34. *al.* LIB. SPEC. 39 p. 22. *al.* TON. Aug. p. 83a. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* FRUT. brev. 5 p. 45. *al.* FRUT. ton. p. 128. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 195. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 22 p. 62. *al.* HIER. MOR. 9, 81 (p. 44) (*cf.* BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2). [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 10. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 2: Continetur autem ... tertium (*sc. tetrachordum*) inter mesen et neten **synemmenon**. *al.* COMM. Boeth. II p. 258, 5. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr. *al.* UGOL. URB. 5, 41, 16. *al.* GEORG. ANS. 2, 31. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 53: Nonum gradum Boetius in duas partes divisit. Quorum primam partem appellavit trite <si> **nemenon**, quod interpretatur tercius gradus a fine coniunctarum. Et facit semitonium minus ad octavum gradum. Et reliquam partem noni gradus appellavit paramese, id est iuxta medium gradum. Et facit tonum ad octavum gradum. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 5. *al.* IOH. LEGR. tac. p. 421a. TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 30: ut **synemmenon** ab ut diezeugmenon tono superatur. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14. *al.* GUILL. POD. 1, 20. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* MICH. KEINSP. 3, 7-9. ERASM. HOR. p. 85b. *al.* MON. Ante omnia p. 38, 28. *al.* MON. Boetius p. 233, 47. *al.* MON. Designata p. 70, 11-15. MON. Dividatur p. 54, 11. MON. In primis 11-17. MON. In primis divide p. 5, 15-17. MON. In primo 7-10. MON. Magadis p. 13, 19. MON. Mensurus p. 66, 12. MON. Mon. divisurus p. 41, 61. *al.* MON. Prius

dividenda 12-13. MON. Si mon. Boetii p. 33, 15. MON. Si regularis 10. MON. Totam tabulam p. 12, 26-27. FIST. Fac tibi 10 p. 115. FIST. Primam ad votum 8a p. 83. FIST. Primam fist. II 8b0 p. 120. FIST. Rogatus 16 p. 61. *al.*

3 zur Benennung des aus zwei verbundenen Tetrachorden bestehenden Heptachords — for designation of the heptachord consisting of two conjunct tetrachords

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 25: In superioribus igitur duabus dispositionibus eptachordi et octachordi eptachordum quidem dicitur **synemmenon**, quod est coniunctum, octachordum vero diezeugmenon, quod est disiunctum. In eptachordo enim est unum tetrachordum: hypate, parhypate, lichanos, mese; aliud vero: mese, paramese, paranete, nete, dum mesen nervum secundo numeramus. Atque ideo duo tetrachorda per mesen coniunguntur (inde UGOL. URB. 1, 5, 9. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 105). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 15: Dicitur autem tacta descriptio heptachordum **synemmenon**, idest coniunctum, quia, cum ibi duo contineantur tetrachorda, oportet, ut iungantur in chorda una media. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 5: eptachordum ... in quo duo tetrachorda coniuncta per mesen mediam cordam continentur, quod eptachordum dicitur **synemenon**, quod est coniunctum. FR. GAFUR. extr. 3, 3, 2. FR. GAFUR. op. 5, 1: mese, que media est, duobus ipsis tetracordis communis est: Primi nanque ultima secundi vero prima est corda tetracordi. Eptacordum itaque hac de causa dicitur **cimineinon** quasi coniunctum (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 9).

4 allgemein zur Benennung verbundener Tetrachorde — in general for designation of conjunct tetrachords

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 15: coniuncta, id est **synemmena** erunt tria tetrachorda (inde FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14). [s.IX-X] REG. PRUM. 14, 22: Nam cum duo tetrachorda uno medio nervo interveniente consociantur, hoc Grece nuncupatur **sinemenon**, id est coniunctum (inde ANON. Bernh. 2, 32). [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 28: In hoc autem heptachordo duo tetrachorda erant **synemmena**, id est coniuncta per mesen. *al.* [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58: Unde, quia illa duo tetrachorda ad unam cordam coniunguntur, et dicuntur **sinemena** quasi coniuncta, a ‚sinape‘, quod est ‚coniunctum‘. COMM. Boeth. I 1, 20 p. 59: Ita in endecacordo duo prima tetrachorda **sinemena** sunt et tertium dieceumenon dicitur. COMM. Boeth. I 1, 24 p. 64: Superius dixerat quedam tetrachorda esse **sinemena**, i. coniuncta, quedam dieceumena, i. disiuncta; quare autem dicantur **sinemena** vel dieceumena, non assignavit, hoc ideo in hoc docet capitulo; **sinemena** enim dicuntur a ‚sinape‘, quod est ‚coniunctio‘, quia una corda communis est duobus tetracordis, dieceumena vero a ‚dieceusis‘, quod est ‚disiunctio‘, quia nulla corda iunguntur. ENGELB. ADM. 1, 12, 4: quorum tetracordorum duo prima dicuntur tetrachorda **synemenon**, id est coniuncta. ENGELB. ADM. 3, 15, 6: si tetrachorda dividerentur et distinguerentur in penitus coniuncta, ut omnia essent **synemenon**, vel in penitus disiuncta, ut omnia essent diezeugmenon. *al.* [s.XV] GUILL. POD. 2, 13. ERASM. HOR. p. 85b.

5 zur Benennung des Tetrachords A-D (in Analogie zum verbundenen Tetrachord a-d oberhalb der Mese) — for designation of the tetrachord A-D (in analogy to the conjunct tetrachord a-d above the mese)

[s.XI] FRUT. brev. 11 p. 87: statuerunt (*sc. moderni*) tonum adhuc veteri mensurae in gravibus adiici et tetrachordum **synemmenon** sicut et superius in acutis ita et inferius gravibus propter quosdam cantus interseri.

6 irrümlich: zur Benennung der Saiten (bzw. Töne) des mittleren Tetrachords im System: tetrachordum hypaton (A-D) - tetrachordum meson (E-a) - tetrachordum synemmenon

(a-d) - tetrachordum diezeugmenon (e-g) - tetrachordum hyperboleon (g-d) — erroneous: for designation of the strings (or notes) of the central tetrachord in the system: tetrachordum hypaton (A-D) - tetrachordum meson (E-a) - tetrachordum synemmenon (a-d) - tetrachordum diezeugmenon (e-g) - tetrachordum hyperboleon (g-d)

a allgemeiner Gebrauch — general usage

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 16: Trite **synemmenon**, id est tertia ab ultima coniunctarum. Paranete **synemmenon**, id est iuxta synemmenon. Nete **synemmenon**, id est ultima coniunctarum. WALT. ODINGT. 3, 4, 25: Diezeugmenon autem et **synemmenon** (*sc. tetrachorda*) creant reliqua tetrachorda, scilicet meson et hypaton ... tetrachordum hypaton (*ms.*; *ed.*: hypate) disiunctum est a meson sicut **synemmenon** a diezeugmenon. *al.*

b irrümlicher Gebrauch als Adverb — erroneous usage as adverb

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 30: **Synemmenon**, id est coniuncte prioribus ... Diezeugmenon, id est disiuncte ... hyperboleon, id est excellenter.

7 zur Benennung der Saiten (bzw. Töne) der Tetrachorde A-D und g-d (in Analogie zum verbundenen Tetrachord a-d oberhalb der Mese) — for designation of the strings (or notes) of the tetrachords A-D and g-d (in analogy to the conjunct tetrachord a-d above the mese)

[s.XV] IOH. HOTH. exc. p. 44: In hoc igitur loco paranete synemenon et paranete diazeugmenon lychanos appellat (*sc. Boetius*), quasi tale monocordum constituere vellet vel huic simile, quemadmodum si proslambanosmenos sive ‚A‘ grave et mese sive ‚A‘ acutum et paramese sive ‚b‘ quadratum et netediazeugmenon sive ‚E‘ acutum et netehyperboleon sive ‚A‘ superacutum hypate vocaret. Sed tritesynemenon et tritediazeugmenon triteque hyperboleon parhypate nominare vellet, quemadmodum paranete synemenon et paranete diazeugmenon appellavit lychanos hoc modo: hypate, parhypate, lychanos **synemenon** gravium et hypate, parhypate, lychanos diazeugmenon gravium et hypate, parhypate, lychanos hyperboleon acutarum (*ms. et ed. ex errore pro gravium*), rursus hypate, parhypate, lychanos synemenon acutarum et hypate, parhypate, lychanos diazeugmenon acutarum et hypate, parhypate, lychanos hyperboleon acutarum. Quodsi supra etiam quis velit ascendere hypate, parhypate, lychanos **synemenon** superacutarum.

II in übertragenem Gebrauch — by analogy

1 zur Benennung der Tetrachorde Γ-C und G-c (mit einem b molle) — for designation of the tetrachords Γ-C and G-c (with a b molle)

[s.IX-X] HUCBALD. 34: solet interseri aliquando in medio horum quoddam tetrachordum, quod **sinemenon**, id est coniunctum, scriptores artis dixerunt, sicque tetrachorda quinque constabunt. *al.* [s.XI-XII] QUAEEST. MUS. 1, 20 p. 51: Quae vitiosa transformatio maxime fit per ‚b‘ molle et frequentius in septimo et octavo tono, quando scilicet cantilena per **sinemenon** decurrit tetracordum, ut ‚G‘ sonet prothum, ‚a‘ deuterum, ‚b‘ tritum, ‚c‘ tetrardum. THEOG. METT. 12, tit. (p. 187a): De duobus **synemenis**. His etiam quatuor tetracordis inseruntur duo tetrachorda, quae vocantur **synemena**, id est coniuncta; unum constat ex tono et semitonio et tono et fit a ‚Γ‘ usque in ‚C‘ grave; alterum constat ex tono et semitonio et tono et fit a ‚G‘ gravi usque in ‚c‘ acutum. THEOG. METT. 12, 6 (p. 187b): Quidam musici non ponunt tetrachordum **synemeni**, sed tantum unam chordam, et vocant eam mollem. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 7: In medio horum (*sc. tetracordorum*) inseritur quintum tetracordum, quod dicitur **synemenon**, id est coniunctum. ... Tetracordum **synemenon** ... constat ut ceteri tono, semitonio et tono, ut a

lychanos meson ad paranete synemenon. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. PS.-GUIDO corr. 17: Et quia voces in speciebus diapason eedem esse dicuntur, ideo nimirum nos non videmus, si tetracordum **synemenni** in acutis inter ·G· et ·C· locum habeat, quando etiam in gravibus inter ·Γ· et ·C· habere possit et debeat (cf. THEOG. METT. 12, 4 (p. 187b)). *ibid.* al.

2 zur Benennung eines Tetrachords, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält — for designation of a tetrachord that contains a semitone outside of the diatonic tonal system

[s.XIII] HIER. MOR. 23, 141 (p. 172): Nam et thetracorda **sinemina** (ms. et ed.: sinenima) genus diatonicum observant, de quibus nunc dicimus incidenter. **Synemenon** est additio habundantie vel restrinccio sive diminutio porcionum diatonici <generis> per modum armonie sumptum. Ipsius quatuor sunt species secundum antiquos, scilicet protensinemenon, deuterasinemenon, tricessimemenon, thetratessinemenon ... ponatur primum thetracordum **sinemenon** imum a ·Γ· in ·C·, ita tamen, quod in primo thetracordo et in aliis omnibus semitonium duos tonos antecedit, secundum thetracordum est ab ·A· in ·D·, tercium a ·C· in ·F·, quartum a ·D· in ·G·, que dicuntur gravia, quintum ab ·F· in ·b·fa, sextum a ·G· in ·c·, septimum a ·c· in ·f·, octavum a ·d· in ·g·, que nominantur acuta, nonum ab ·f· in ·b·fa, decimum et ultimum a ·g· in ·g·, que superacuta dicuntur. Dicitur autem **sinemenon** a ·sin·, quod est 'con', et ·mene·, 'defectus', quasi cum defectu. Deficiunt enim ab ordine prime positionis primorum thetracordorum. Licet autem in discantibus **sinemima** sint utilia, tamen cantus ecclesiasticus ipsa non recipit ullo modo. al.

3 irrtümlich: zur Benennung des Tetrachords e-g bzw. g-g — erroneous: for designation of the tetrachord e-g bzw. g-g [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 5 p. 14: Quidam vero ... cum ad mesen perveniunt, diezeugmenon (sc. tetrachordum) ponunt, post hoc **synemmenon**, deinde hyperboleon. Et sic distare faciunt neten hyperboleon a proslambanomeno per tres chordas ultra bisdiapason. *ibid.*: deinde post neten hyperboleon, quoniam similis est mese, ponitur tetrachordum **synemmenon** eo modo, quo post mesen sequi deberet. *ibid.* al.

III mit unklarer Bedeutung — with uncertain meaning MON. Mon. per septem p. 245, 3-5 (cf. Meyer Chr., Mensura p. LXVI).

subst. **synemmenon** (synemmene, synemmesis) 1. Bezeichnung für die Synaphe 2. Bezeichnung für das b molle 3. ? Bezeichnung für das Versetzungszeichen um einen Halbton nach unten (b) 4. Bezeichnung für eine Halbtonstufe außerhalb der diatonischen Skala — 1. term for the synaphe 2. term for the b molle 3. ? term for the accidental lowering a pitch by a semitone (b) 4. term for a degree of a semitone that lies outside of the diatonic scale

1 Bezeichnung für die Synaphe (Verbindung bzw. Verbindungston von zwei Tetrachorden) — term for the synaphe (conjunction, or note of conjunction of two tetrachords)

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 24, 21: 'synaphe', quae et **synemmene**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 24, 22, 2: Una eademque corda, quae superiori tetrachordo est acutissima, ipsa est posteriori et sequenti tetrachordo gravissima; ut hic hypate meson, quae est media, acutissima quidem est chordae, quae vocatur hypate hypaton, gravissima vero ad mesen; quae et **synemmene** (cf. Bernhard/Bower, Glossa 4 p. 85). [s.XI] ARIBO 54 p. 31: Omnis chorda, quae duorum **synemmesis**, id est coniunctio, est tetrachordorum, alterius est finis, alteriusque est principium. Sed ·D· **synemmesis** est tetrachordi gravium et finalium (inde QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26). [s.XII] GUIDO AUG. 61: Redit iterum Boetius ad mesen et facit aliud tetracordum per **sinemenon**, id est coniunctionem, apponens

post mesen non paramesen, sed tricassinemenon, que locum ·b· rotundi obtinet, faciens cum mesen semitonium. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 16, 4: per **sinemenon**, id est coniunctionem duorum tetracordorum in ipsa (sc. ·D·). IAC. LEOD. spec. 5, 4, 21: Diazeuxis enim disiunctio dici potest sicut **synemmenon** coniunctio.

2 Bezeichnung für das b molle (trite synemmenon) — term for the b molle (trite synemmenon)

[s.XI] BERNO prol. 1, 1: Omnis igitur regularis monochordi constitutio secundum preclaram disertissimi viri Boetii instructionem in XV chordis consistit, per quas totius armoniae vis rata connexione decurrit, si tamen **synemenon** non desit (inde AMERUS 23, 5). BERNO prol. 1, 1 app. crit. (inde AMERUS 23, 6). BERNO prol. 9, 43-44 (inde CANT. In defect. p. 87-88). GUIDO ep. p. 510, 301: De **synemenon**. Quidam autem ... adiungunt unam vocem in acutis inter primam et secundam, ut sint due secunde. HERMANN. mus. p. 30 (p. 131b). al. HEINR. AUG. 108. WILLEH. HIRS. 37 (c. 36), 1: inferius **synemmenon** a modernis inventum minus regulare ideoque minus est naturale. WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 14: ·b· rotundum, id est **synemmenon**. al. ARIBO 91 p. 10: ·F· et ·f· admodum indigent **synemmenon**, ut gravis supra quartam, acuta habeat quintam ad se resultantem per diapente. ARIBO 85 p. 34: Cantus quinti et sexti toni potissimum indigent **synemmenon**, cum ipsa sit vicaria triti superioris. In proto quoque succinit, sed rarissime. al. PS.-GUIDO arithm. p. 60. THEOPHIL. 3, 86 p. 159 (inde CYMB. Quicumque vult 19, 8). MOD. Protus finit p. 108. FRUT. brev. 4 p. 41. al. FRUT. ton. p. 132. al. QUAEST. MUS. 1, 9 p. 18. al. THEOG. METT. 3, 13 (p. 184b). al. IOH. COTT. mus. 5, 3: ·b·, quod nos molle vel rotundum dicimus, a quibusdam Graeco nomine **synemmenon**, id est adiunctum, appellatur (inde HIER. MOR. 10, 15 (p. 46). TRAD. Holl. VIII 8, 5). IOH. COTT. mus. 14, 19: quidam ... ponunt inter ·A· et ·B· Graecum ·S·, quod etiam **synemmenon**, id est adiunctum, appellant, ut ita sub ·C· tonum habeant. [s.XII] ANON. La Fage I 13, 7: Vocatur apud Graecos ·b· rotundum **sinemenon**, hoc est accidens vel accidentale. [s.XIII] AMERUS 24, 10. WALT. ODINGT. 3, 2, 17. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 24, tit.: **synemmenon**, id est ·b· molle vel rotundum. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 67. PS.-MUR. interv. p. 312b. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 17 p. 286, 1. al. TRAD. Holl. I 1, 2, 1: posteriores vero ob dulcis cantus melodiam fiendam ultra has adhuc ·b· molle sive rotundum adinvenerunt, quod utrique ·b· quadrato acuto videlicet et excellenti adiunxerunt, propter quod et a quibusdam Greco vocabulo **sinemenon**, quod Latine sonat adiunctum, extitit appellatum. BART. RAM. 1, 1, 5 p. 15. al. ADAM FULD. 2, 6. MON. Cum primum 8: **synemenon**, quod subiungendum est inter grave ·A· et grave ·B·. MON. In mon. mensura p. 135, 44: dyapason inter **synemenon** superius et inferius. al. MON. In superiori p. 204, 7. MON. Mon. a magada 8. MON. Mon. secundum p. 36, 8. al. MON. Mon. sec. genus p. 32, 13. MON. Organalis I p. 45. MON. Organalis II p. 45. MON. Per tres p. 59, 5. MON. Primum dividas I p. 60, 15. MON. Pythagoras p. 37, 4. (?) MON. Si mon. III p. 35, 12. al. MON. Studiosis p. 22, 18. MON. Super unum 6. MON. Totam tabulam p. 11, 8. al. (?) MON. Totum mon. 8. ORGANISTR. Omnes p. 207, 9. ORGANISTR. Volens p. 206, 11. FIST. Arbitrii 14 p. 130. FIST. Fac tibi 9 p. 115. FIST. Fistulae mens. 9 p. 129. al. FIST. Mensuram fist. 2 p. 126. FIST. Prima fist. I 8 p. 107. FIST. Primae ergo 4a p. 88. al. FIST. Primam fist. I 12 p. 106. FIST. Primam fist. III 7b p. 121. al. FIST. Si secunda p. 13. (?) CYMB. Arbitror 5, 12. CYMB. De repond. 6, 5. CYMB. Dimidium 18, 7. CYMB. Si velis 8, 8-9. CYMB. Si volueris 1, 6. al.

3 ? Bezeichnung für das Versetzungszeichen um einen Halbton nach unten (b) — ? term for the accidental lowering a pitch by a semitone (b)

[s.XIII] ORG. VATIC. p. 185: si aliquis cantus gravat nos in summitate manus vel organum, possumus descendere ad inferiorem partem manus, ut melius et perfectius fiat vel cantus vel organum. Et quandocumque addemus aliquid, quod non debet addi, vel subtraemus, quod non debet subtrahi. Figura (ms.; ed.: facta; cf. Godt/Rivera, *Organum treatise* p. 295 adn. 47) est, que vocatur **sinemenon**. [s.XIV] IOH. HANB. tract. p. 364, 3: **Sinemmenon** est figura quedam et dicitur commutatio sive defectio tonorum vel semitoniorum.

4 Bezeichnung für eine Halbtonstufe außerhalb der diatonischen Skala — term for a degree of a semitone that lies outside of the diatonic scale [syn.: coniuncta]

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 15, 4: quotiens ascendimus per tonos integros et postea iungendo semitonium, in tonum convertitur et ultimus tonus in semitonium, quod fit mediante **synemenon** ... Alia regula de eodem est hic: si descendimus tonum et iterum tonum ascendimus, ibi similiter per **synemenon** fiet subtractio toni vel soni ... Alia regula de eodem: quotiens ascendimus et iterum descendimus, ascensus largiatur. Et hoc fit aliquotiens per **synemenon**, aliquotiens autem non. TRAD. GARL. plan. I 115: **Synemmenon** est additio superhabundantie vel restrictionis sive diminutio proportionum diatonici generis per modum armonie sumpta (cf. HIER. MOR. 23, 143 (p. 172) col. 1409, 14). ... Huius **synemmenon** IIII sunt species ... Prothosynemmenon dicitur primum inter ·F· et ·G· ... Deuterosynemmenon dicitur secundum **synemmenon**, quod est ·b· parvum rotundum propter hoc, quod minuat ·b· parvum quadratum per maius semitonium. Tresynemmenon dicitur tertium **synemmenon** inter ·D· et ·E· parva propter differentiam diatessaron ad ·b· parvum rotundum. Tetrasynemmenon dicitur inter ·A· et ·b· quadratum magnum propter differentiam diapason ad ·b· rotundum parvum, ut regula est: Omne **synemmenon** ex parte maioris semitonii accipitur sive denominatur. ANON. COUSS. IV p. 71, 24: organum potest incipere in ·G· per diapente ... vel in ·F· per diatesseron vel in ·E· per ditonum vel in ·C· molle per **sinemenon** et semiditonum vel in ·C· per unisonum. al. INTERV. Sit h-O tit.: Sequitur de **synemenis** ... crux inter ·F·G· magna vel gravia ... altera crux inter ·f·g· parva vel acuta ... altera crux inter ·c·d· parva vel acuta eqs. al. [s.XV] TRAD. HOLL. IX 2, 2, 2: In duobus locis, in quibus ·b·fa·h·mi locatur, a prioribus coniuncta est reperta; que et **si<ne>menon** Grece vocatur, quia per ipsam tonus semitonio vel e converso propter vocum discrepantias in se directe mutare non possunt (sim. TRAD. HOLL. I 1, 8, 3. TRAD. HOLL. XI 3, 91). ADAM FULD. 2, 11: Componenti caute prospicienda erit clavium vera positio in toni transpositione, quia ibi coniunctarum obviatio est, quod Graeci **synemmenon**, nostri vero musicam fictam appellare voluerunt. al. TRAD. HOLL. XII 10, 1: Nunc vero accedamus ad ea, que eveniunt contra manum musices, que habent se in musica tamquam quinque figure in gramatica, sicut sunt coniuncte, que nomine Greco vocantur **sinemenon**. Nam coniuncte fiunt per mutacionem ut in sol in ·F·faut vel in ·C·[sol]faut, quod est contra manum musice. Unde coniuncta definitur sic: est mutatio toni in semitonium vel e converso secundum vocem hominis vel alterius instrumenti.

ex errore ed. FRUT. brev. 4 p. 41: in remissione et intensione synemmenon (synemmenon om. mss.).

v. cantus I E 5 c; deuterosynemmenon; protosynemmenon; tetrasynemmenon; tresynemmenon; tritosynemmenon

synemmesis v. synemmenon col. 1409, 61

synesis -is f. (σύνησις) Bezeichnung für die Verbindung von zwei Tonbereichen durch einen gemeinsamen Ton — term that designates the conjunction of two tonal ranges by means of a common tone

[s.XV] UGOL. URB. 1, 5, 5: Cui quadrichordo additae fuerunt aliae (ed.: alia) tres cordae, scilicet paramese vel trite, paranete, nete, quae omnes septem sunt cordae unum eptachordum constituentes, in quo duo tetrachorda coniuncta per mesen mediam cordam continentur, quod eptachordum dicitur synemenon, quod est coniunctum, **synesis** enim coniunctio est (inde FR. GAFUR. extr. 3, 2, 2). UGOL. URB. 1, 28, 2: Septima vocum seu sonorum coniunctio est diapente consonantia, cuius causa remota sunt toni et semitonium, propinqua vero sunt diphtonus et semidiphtonus, quoniam, si **synesi** copulenter, diapente producant, continent enim tonos tres cum minore semitonio, quos etiam diapente comprehendit.

syringa -ae f. (σύριγξ) ‚Syrinx‘, Panflöte — ‚syrinx‘, panpipe

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 416: Foramina (sc. instrumenta) sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum diversitate creatur; qualia sunt muse, **syringe**, flaiota, tibie, cornua, fistule, tube et similia. PS.-MUR. summa 444: Tibia, flaiotum **syringaque**, fistula, musa: / utitur hiis modo plebs et eis quondam fuit usa. PS.-MUR. summa 1113: Nam foramina instrumenta maiora non habent continua quam tonum et semitonium, secundum quod progressive disposita ordinantur. Talia sunt organa, tibie, cornua, muse, **syringe**, flaiota et cetera. IAC. LEOD. spec. 1, 6, 5: Dicit enim Petrus Comestor supra librum Iudicum, quod temporibus Gedeonis Mercurius **syringas** invenit, id est musicalia quaedam instrumenta, quae sic vocavit ab uxore <Cadmi>, <Harmonia>, quae Syringa vocabatur; haec propter <zelum> harmoniae a viro suo recessit.

systema -atis n. (vel -ae f.) (σύστημα) 1. Tonabstand, Intervall (als Ausschnitt des Tonsystems); Tonumfang, Ambitus 2. ? Ton 3. Bezeichnung für einen (längeren) Melodieabschnitt bzw. die Zäsur nach einem (längeren) Abschnitt 4. Bezeichnung für die Quarte und die Quinte [5. irrtümlich: Konsonanz] — 1. distance between notes, interval (as segment of the tonal system); range, ambitus 2. ? tone 3. term that designates a (longer) melodic segment, or the caesura after a (longer) segment 4. term for the fourth and the fifth [5. erroneus: consonance]

1 Tonabstand, Intervall (als Ausschnitt des Tonsystems); Tonumfang, Ambitus — distance between notes, interval (as segment of the tonal system); range, ambitus

a für das größere Intervall bzw. den größeren Ambitus in Abgrenzung zum kleineren (diastema) - for the larger interval, or the larger ambitus as delimitation in relation to the smaller (diastema)

[s.IV] CALC. 44: ita etiam canorae vocis ... principales quidem partes sunt hae, quae a musicis appellantur **systemata**. Haec autem ipsa constant ex certo tractu pronuntiationis, quae dicuntur diastemata, diastematum porro ipsorum partes sunt pthongi (inde FAV. EUL. 22, 1). [s.V] FULGENT. 3, 9 p. 76, 1: Habet igitur musica partes septem, id est genera, diastemata, **systemata**, ptongos, tonos, metabolas et melopias. FULGENT. 3, 10 p. 78, 17: in musicis vero aliud est armonia ptongorum, **sistematum** et diastematum, aliud effectus tonorum virtusque verborum (inde GLOSS. Boeth. mus. 4, 3, 22, 3). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. ar. 484: Maius intervalum diastema, minus intervallum **sistema** apud musicos nominatur (ex errore, ut videtur). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 954/367, 13: **Sistema** non potest esse minus quam in diapa-

son, diastema potest inter duas aut tres aut quattuor cordas esse (*sim.* IOH. SCOT. annot. 506, 8. REMIG. AUT. 506, 7). *ibid.* al. REMIG. AUT. 518, 11: Maius spatium vocatur **systema**, minus diastema. MUS. ENCH. 1, 6: Ex sonorum copulatione diastemata, porro ex diastematibus concrescunt **systemata** (*inde* INCH. UCHUB. 32. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56. COMM. Boeth. II p. 182, 14). MUS. ENCH. 9, 32: Discrimen autem inter summam et infimam vocem commatis appellatur diastema. Quae diastemata nunc quidem minora sunt, ut est illud, quod vocamus tonum, nunc maiora, ut duum triumve ac deinceps aliquot tonorum habentia intervallum. Porro autem, sicut cola commatibus constant, sic commatum spacia dicimus diastemata. Quae in colis vero spacia fuerint, vel integro quolibet melo, **sistemata** nominamus (*inde* INCH. UCHUB. 31. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 214, 4). al. SCOL. ENCH. 1, 371: Δ: **Sistema** quid est? M: In colis vel commatibus diastemata dicimus, **sistemata** in particulis perfectioribus seu toto periodo. Nam diastema est spatium quodlibet sonorum, quo particula complectitur, id est, quo acuta et gravior vox includitur, **sistema** totius spatium meli (*sim.* IOH. CICON. mus. 2, 54 p. 332, 10-15). [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 54 p. 332, 5: De diastema et **sistema**. Remigius: Inter diastema et **sistema** hoc distat: **Sistema** est maius intervallum sicut in diatessaron et diapente et diapason. Diastema vero minus spatium sicut in tono (*sim.* IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 238, 4).

b generell — general

[*s.V*] MART. CAP. 9, 947 (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 8-9). MART. CAP. 9, 954: **Systema** est magnitudo vocis ex multis modis constans, quae, licet multa divisionum genera recipiat, tamen, quia eadem et in diastematis memoravi, praetereo. Sunt autem absoluta et perfecta **systemata** numero octo: et primum est, quod ab adquisito ... ad mediam ... omne conficitur *eqs.* (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 948/365, 12. *ad loc.*: REMIG. AUT. 509, 12). al. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 938/361, 7-8: 'de spatiis', i. **sistematis**. GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 14 (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 944/363, 17-8). GLOSS. Mart. Cap. 955/368, 7. REMIG. AUT. 494, 15: 'tonus est spatium' Grece **sisthema**, Latine spatium inter chordam et chordam. REMIG. AUT. 510, 1. MUS. ENCH. 10, 25. SCOL. ENCH. 1, 375: Item **sistemata** sunt species tetracordorum, pentacordorum, ogdocordorum, quae modis singulis suas dant species (*inde* COMM. Boeth. II p. 214, 1. IOH. CICON. mus. 2, 55 p. 332, 14). al. [*s.X*] INCH. UCHUB. 442: Ponamus aliquod canere, quod **sistematis** spacio in octo sonis sit. al. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 54 p. 332, 8: primum **sistema** est ab adquisito ad mesen, secundum ab hypate ad paramesen, sic et reliqua. IOH. CICON. mus. 2, 54 p. 332, 11-12 (*sim.* IOH. CICON. mus. 2 pr. p. 238, 5). GEORG. ANS. 1, 79. (?) FR. GAFUR. pract. 1, 1: Constat itaque Guidonem Aretinum ipsius frugiferae musicae introductorium descripsisse septem litteris: atque sex syllabis chordas omnes denominantibus ad instar quindecim chordarum naturalis et perfecti diatonici **systematis** perornatum. FR. GAFUR. pract. 2, 3: proslambanomenos ..., quae (*sc. chorda*) caeteris perfecti **systematis** chordis sonum efficit graviorem. FR. GAFUR. pract. 3, 2: quindecim essentialium chordarum dispositionem perfectissimo **systemati** ascripsit antiquitas. al.

2 ? Ton — ? tone

[*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 938/361, 7-8: **Sistema** est vox uniformiter stans (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 8-9. IOH. SCOT. annot. 500, 13: Diastema enim spatium vel intervallum. **Sistema** est ... REMIG. AUT. 500, 13).

3 *Bezeichnung für einen (längeren) Melodieabschnitt bzw. die Zäsur nach einem (längeren) Abschnitt — term that designates a (longer) melodic segment, or the caesura after a (longer) segment*

a Definition

[*s.XI-XII*] (*cf.* Ioh. Cott. mus. 10, 21: sicut enim in prosa tres considerantur distinctiones, quae et pausiones appellari possunt, scilicet colon, id est membrum, comma incisio, periodus clausura sive circuitus, ita et in cantu. In prosa quippe quando suspensive legitur, colon vocatur; quando per legitimum punctum sententia dividitur, comma; quando ad finem sententia deducitur, periodus est.) IOH. COTT. mus. 10, 28: Quod autem in prosa grammatici colon, comma, periodum vocant, hoc in cantu quidam musici diastema, **systema**, teleusin nominant. Significat autem diastema distinctum ornatum, qui fit, quando cantus non in finali, sed in alia decenter pausat; **systema** coniunctum ornatum indicat, quotiens in finali decens melodiae pausatio fit; teleusis finis est cantus (*inde* HIER. MOR. 20, 47 (p. 153). ANON. Hailspr. 4 p. 68. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 14. HEINR. EGER 5 p. 57. TRAD. Holl. VIII 9, 153. TRAD. Holl. VIII 22, 42. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 75. TRAD. Holl. I 2, 1, 2. TRAD. Holl. VI 36, 6. ADAM FULD. 2, 13. LAD. ZALK. 4, 29 *glo.*). [*s.XIII*] HIER. MOR. 20, 55 (p. 154). [*s.XV*] GOB. PERS. p. 188b: Est diastema cantus distinctio prima, / in medio **systema** facis, sed fine teleusim.

b Gebrauch — usage

[*s.XI*] BERNO prol. 7, 35: A. „Petrus autem servabatur“, quae, cum sit primi toni, et per suum dyastema vel **systema**, hoc est cola et comma, semper ad finalem primi toni recurat. BERNO prol. 9, 35: cum apertissime constet, easdem (*sc. antiphonas*) et ab ipso primi toni finali congruenter incipere, legitime per dyastemata et **sistemata** in quartis vel quintis locis currere regulariterque in eodem finali terminum sortiri. [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 15, 21: hae antiphonae „Malos male perde“ et „Qui odit animam suam“ et „Novit Dominus“, cum sint hypomixolydii, et hoc ipsarum diastemata et **systemata** apertissime testentur. al. [*s.XIV*] HEINR. EGER 5 p. 63: invenies, si bene notati sint cantus ecclesiastici de notis quadratis in libris religiosorum, quod cantus tonalis in teleusi vel diastemate vel **systemate** vel in aliis punctis in numero impari clauditur. COMM. Boeth. II p. 214, 8: 'continua quidem' vox 'est' illa, per 'quam' ... legendo sine intervallo, id est sine diastemate ac sine **sistemate**, 'orationem percurrimus'.

4 *Bezeichnung für die Quarte und die Quinte — term for the fourth and the fifth*

[*s.XIV*] PS.-MUR. prop. p. 96b: Quomodo potest aliter vocari sexquitercia? Epitrita, **sistema** (*ms. et ed.*: sisterna) prima et dyatessaron. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 27 p. 128, 3: Remigius: Hec autem consonantia diatessaron epitrita vocatur grammatica ratione, sexquitercia in arithmetica, diatessaron et **sistema** in musica, ut hec te figura docet: (*sequitur exemplum*). IOH. CICON. mus. 1, 33 p. 144, 11: Remigius: Hec namque consonantia sescupla, emiola et sesquialtera vocatur arithmetica ratione, diapente et **sistema** habetur in musica: (*sequitur exemplum*). IOH. CICON. mus. 3, 13 p. 352, 22 (*sim.* IOH. CICON. prop. 13 p. 426, 15: dyatessaron ... **sistema** prima). IOH. CICON. mus. 3, 14 p. 354, 15 (*sim.* IOH. CICON. prop. 14 p. 428, 7: dyapente ... **sistema** secunda). IOH. CICON. prop. 19 p. 432, 13. PROP. MENS. De prop. 2, 12 descr.: Diatessaron. Sexquitercia. Epitrita. **Sistema**. ... Tonus. Epogdous. Sexquioctava. Diastema.

[5 irrätümlich: Konsonanz — erroneous: consonance]

[*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 182, 25: quod nos dicimus sonum, Greci ptongos; quod Greci diastema, nos intervallum; **sistema** consonanciam. COMM. Boeth. II p. 184, 10: Sequitur diffinicio 'consonancie', id est **sistematis**.

T

T, t 1. Intervallbuchstabe 2. Markierungspunkt in Mensuren 3. Ausführungshinweis (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') 4. Tonbuchstabe 5. Kennbuchstabe für die dreiteilige (perfekte) Mensurierung 6. Kennbuchstabe für das tempus (Mensur der Brevis) 7. Kennbuchstabe für die Tenorstimme — 1. letter that designates an interval 2. letter that designates a specific point in measurements 3. direction for performance (littera significativa, 'Romanian letter') 4. letter that designates a note 5. letter that designates three-fold (perfect) mensuration 6. letter that designates the tempus (mensuration of the breve) 7. letter that designates the tenor vocal part

1 Intervallbuchstabe — letter that designates an interval
a für den Ganzton — for the tone
[s.IV] CALC. 48 descr. [s.IX] SCOL. ENCH. 3, descr. 5. HUCBALD. 18 descr. HUCBALD. 21. al. [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 259 descr. al. GUIDO ep. p. 486, 203: Deinde nota, quod inter secundam et terciam et inter quintam et sextam parvissima spatia veniunt, que semitonia vocantur, inter alias vero voces maiora intervalla sunt et dicuntur toni: A· t ·B· s ·C· t ·D· t ·E· s ·F· t ·G·. al. HERMANN. mus. p. 42-43 (p. 138). al. HERMANN. expl. p. 149b: T toni differentiam tonat. S cum T semiditonum statuit. TT duplicata ditonum titulat. ... Delta cum T quaternos cum limmate tonos, maximum videlicet in cantilenis nostris phthongorum intervallum determinat (inde FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196. IOH. COTT. mus. 21, 47. PS.-MUR. summa 1151. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 20). TRAD. Hermann. I p. 108: s limma, tonus t. ibid. al. TRAD. Hermann. II 3: E notat equales ptongos, S semitonales tque tonum signat, sed et st limma tonusque. egs. TON. Aug. p. 90: ascriptis cuilibet antiphone sue et intensione ac remissione vocum videlicet distantis per primas earum litterarum notatis, id est semitonio per s, tono per t, diatesseron per d, diapente per Grecum Δ. [s.XII] ANON. La Fage I 3, 11 descr. THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. al. DISC. Omnis homo I 2 p. 241: Omnis homo, qui vult bene organicare, primum debet scire, quid est tonus, quid est semitonus, quid est ditonus, quid est semiditonus, quid est diatessaron, quid est diapente, quid est diapasos. Septem sunt consonantie, ex quibus constat omnis cantus, scilicet T S D S D D et diapasos. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 40. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 17: Item haec littera T posita inter chordas denotat inter illas esse tonum, sed littera, quae est S, denotat semitonium. al. [s.XV] TRAD. Holl. XXII 7, 3: nota, quod e unisonum significat, ... t vero ... tonum significat.

b für die große bzw. kleine Terz — for the major third, or the minor third

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 2, 18, 5: Toni signum est maius S, semitonii minus s. Et ditoni maius T, semiditoni minus t.

2 Markierungspunkt in Mensuren im System A - LL (für die paranete synemmenon diatonos) — letter that designates a specific point in measurements in the system A - LL (for the paranete synemmenon diatonos)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 16: paranete synemmenon diatonos, quae T littera insignitur (inde IAC. LEOD. spec. 5, 33, 9). BOETH. mus. 4, 9 p. 330 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 34, 5. al.

3 Ausführungshinweis (für eine gedehnte Vortragsweise) (littera significativa, 'Romanusbuchstabe') — direction for performance (in an extended manner) (littera significativa, 'Romanian letter')

5 [s.IX-X] NOTK. BALB. p. 70: T trahere vel tenere debere testatur (inde FRUT. brev. 14 p. 104. ANON. Wolf p. 206. QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. COMPIL. Lips. p. 132). TRAD. Notk. p. 47: T tractus continet usum. [s.XI] ARIBO 28 p. 49: in antiquioribus antiphonariis utrisque c t m reperimus persaepe, quae celeritatem, tarditatem, mediocritatem innuunt. ANON. Wolf p. 205 (inde COMPIL. Lips. p. 132). QUAEST. MUS. 1, 23 p. 63. cf. Smits v. W., Muziekgeschiedenis 2 p. 149 sqq.; Floros, Neumenkunde 2 p. 145 sqq.

4 Tonbuchstabe — letter that designates a note

15 **a** im System: a b s c e h s i m o (s q = trite synemmenon, t t = paranete synemmenon) x s y cc dd s ff nn ii — in the system: a b s c e h s i m o (s q = trite synemmenon, t t = paranete synemmenon) x s y cc dd s ff nn ii

20 [s.IX-X] ALIA MUS. 142 p. 202: Restat dicere de tribus directaneis tonis, quorum tenorem synemmenon tetrachordum recidit, dum inter ·o· et ·x· trite synemmenon, id est ·q·, intervenit; nec tamen unquam ratio post paramesen sonare permittit, sed aut post ·o· aut post ·t· invenitur. cf. Chailley, Alia musica p. 182

25 **b** im System: A B s C D E s F G H I s K L M s N O P Q s R S T — in the system: A B s C D E s F G H I s K L M s N O P Q s R S T

[s.XIV] ANON. Meyer 12, 5 descr. al. [s.XV] ADAM FULD. 2, 9 descr.

30 **c** für das Γ — for the Γ

[s.XV] TRAD. Holl. XV 5, 6: ·t· vero Grecum, quod dicitur 'gamma' vel 'g' Latine, ... a modernis est additum. TRAD. Holl. XV 5, 28: Nam in primis ·t· Grecum, scilicet in cacumine pollicis, ad instar medii 'tau' incarnatum et a modernis ... adiunctum, quod sic figuratur: Γ; et sic figuratur: t (sim. TRAD. Holl. XXV 9, 26). TRAD. Holl. XV 5, 47: prime octo littere per ordinem a ·t· Greco incipiendo capitales seu versales dicuntur. TRAD. Holl. XV 8, 5: in monosyllabis vocibus ut in ·T·ut, ·A·re, ·B·mi non fit mutacio, cum nihil in se mutari potest (sim. TRAD. Holl. XXV 8, 5). al.

5 Kennbuchstabe für die dreiteilige (perfekte) Mensurierung (in der italienischen Mensurallehre) — letter that designates three-fold (perfect) mensuration (in Italian mensural theory)

45 [s.XIV] MARCH. pom. 37, 15: quidam ponunt i et p innuentes imperfectum et perfectum, quidam vero t et b innuentes ternariam divisionem temporis et binariam et quidam alia signa secundum beneplacitum eorundem. MARCH. pom. 54, 13: Si vero unus cantus proportionaretur ex longis perfectis, puta sic, quod una cantaretur de tempore perfecto et alia de imperfecto et sic deinceps, dicimus, quod supra notas temporis perfecti ponatur t innuens ipsam pertinere ad ternariam divisionem, quae proprie est temporis perfecti. [s.XV] PROSD. ital. I p. 234a: Item aliter pro perfectione ponunt (sc. Italici) litteram T denotantem nobis similiter numerum ternarium, in quo perfectio consistit, et pro imperfectione litteram B denotantem nobis similiter numerum binarium, in quo imperfectio consistit (sim. PROSD. ital. II p. 47). BART. RAM. 3, 1, 3 p. 89: secundum magistrum Franconem perfectum discernebant ab imperfecto antiquiores, ponentes scilicet supra notulas binarias b, supra ternarias vero t; et sic clare ostendebatur valoris notularum differentia.

6 Kennbuchstabe für das tempus (Mensur der Brevis) — letter that designates the tempus (mensuration of the breve)

65 [s.XV] PROSD. ital. I p. 234a: pro omni tempore perfecto universaliter ponunt (sc. Italici) duas litteras, scilicet T et P,

nobis denotantes tempus perfectum ut hic: **T** P. Universaliter vero pro omni tempore imperfecto ponunt duas, scilicet **T** et **I**, nobis denotantes tempus imperfectum ut hic: **T** **I** (*sim.* PROSD. ital. II. p. 47).

7 *Kennbuchstabe für die Tenorstimme — letter that designates the tenor vocal part*
[s.XV] IOH. TINCT. diff. 255: **T** est littera, que per se ad aliquam partem cantus posita tenorem institutione significat.

tabula -ae f. 1. ? *Klangstab* 2. *Steg* — 1. ? (*resonating*) bar 2. *bridge*

1 ? *Klangstab* — ? (*resonating*) bar
[s.XI] ADALB. 1A, 10: Si duae fistulae similes, id est eiusdem materiei, sola longitudine fuerint inaequales, soni longitudinibus erunt proportionales. ... Si duae **tabulae** similes, sola longitudine inaequales percutiantur, soni longitudinibus erunt proportionales. Si duo cymbala vel tintinnabula eiusdem spissitudinis percutiantur, erit proportio soni ad sonum ta<m>quam capacitatis ad capacitatem vel tamquam ponderis ad proximum pondus.

2 *Steg (zum Abteilen einer Monochord-Saite) — bridge (for division of a monochord string)*

[s.XIV] ANON. Meyer 9, 5: Monocordum autem sic fit: fiat una regula, scilicet unum lignum concavum, super quod extendatur corda. Deinde regula signetur punctis secundum signationem vel divisionem corde, et fiat una **tabula** gracilis sub corda, que Grece vocatur magada. Hec transeat per singula puncta divisionis, ut corda tracta vel expansa secundum singula puncta in diversos sonos dividatur.

tactulus -i m. *Taste (für eine Halbtonstufe?) — key (for the degree of a semitone?)*

[s.XV] GEORG. ANS. 2, 120: Georgius: ... Organum item canulis pluribus constructum est sonos diversos reddentibus, que tamen et longitudine et latitudine rationem quandam habere debent. Petrus: Ex his numeris et eorum differentiis, quibus **tactulum** unumquemque insignivimus, non erit difficile artificii constructori locis propriis quemque collocare tactum. Non eequidem equalibus partibus inter se distare convenit, qualiter neque differentiis equalibus inter se numeri, quibus signantur, differunt, sed magis tangendis sub cordulis proportionones intervallo tenere, quales numeri inter se, quibus annotantur. GEORG. ANS. 3, 41: Et enim quotiens fuerit vox ad diesim efferenda vel remittenda, leniter comprimet cantor **tactulum**, quo diximus emitonion sonari, et concordem illi vocem emittet. Maxime vero fit hoc, cum inflectenda fuerit vox ex $\cdot\grave{b}$ quadrato ad $\cdot\flat$ molle vel contra. Si enim emitonii quantitatem proferre curaverit, diligentius eundem **tactulum** admovebit, cum toni quantitatem unumquemque tonum sonare docuimus, sive ex gravi ad acutum sive contra ex acuto ad grave fuit vox efferenda, et pariter per quoscumque et quotcumque tonos.

tactus -us m. 1. *Spielformel (für das Orgelspiel)* 2. *Taste* 3. *Bezeichnung für eine Zeitmaßeinheit — 1. improvisational pattern (for performance on the organ) 2. key 3. term for a temporal unit*

1 *Spielformel (für das Orgelspiel) — improvisational pattern (for performance on the organ)*

[s.XV] TACT. Octo princ. 3: ponuntur **tactus** generales, ex quibus formabitur discantus. TACT. Octo princ. 29: sciendum est, quod, quodcumque ascenditur sine saltu, **tactus** potest incipi in qualibet concordancia, principaliter tamen in quinta vel in octava. ... Si autem descenditur sine saltu, tunc eodem modo potest intelligi, scilicet quod **tactus** potest incipi in qualibet concordancia, principaliter tamen in quinta vel in octava (*sim.* TACT. Reperi 3). TACT. Octo princ. 41: Sequitur de

quarto principali, scilicet de positione **tactuum** generalium, ex quibus formantur **tactus** de omnibus prolacionibus. Et sunt triplices, scilicet descendentes, ascendentes et indifferentes, ut hic secuntur: (*sequitur exemplum*). TACT. Octo princ. 50-51. TACT. Octo princ. 56: Sed dum vis simpliciter tangere 4 notarum, tunc pone super quamlibet notam pedalem unum **tactum** ex illis prioribus suprapositis. Si autem vis tangere trium notarum, tunc simpliciter pone unum **tactum** super quamlibet notam pedalem ita, quod semper facias duas breves et duas longas vel cum additionibus ut prius. Coniunctos **tactus** trium notarum simpliciter <vel> cum additione componens duos habebis modum duodecim <notarum>. TACT. Octo princ. 66: sciendum, quod primus **tactus** ascendens incipitur cum indice manus sinistre et finitur cum indice manus dextre. Secundus vero incipitur cum indice manus sinistre et finitur cum anulari manus dextre. Tercius incipitur cum indice manus dextre et finitur cum medio eiusdem. Primus autem descendens incipitur cum medio digito manus dextre et finitur cum indice manus sinistre. *al.* TACT. Opusculum 7: quodcumque cantus tenoristicus ascendit, recipe **tactus** ascendentes pro maiori parte. Similiter quando cantus [sive tactus] tenoristicus descendit vel in eodem manet, sume, si placet, **tactus** descendentes et indifferentes. TACT. Opusculum 22: Ex his **tactibus** minoris prolacionis formatur maior prolacio. Et hoc taliter: aut sunt proprii **tactus** trium notarum et possunt eciam esse triplices, scilicet ascendentes, descendentes et indifferentes, ut patet inferius; <aut> per virgulationem duarum notarum ex predictis **tactibus** aut per additionem unius longe aut duarum minimarum notarum a parte ante aut a parte post et per virgulationem totius **tactus** quatuor notarum. TACT. Opusculum ex. 7: **Tactus** virgulator sic ... Per hunc modum **tactus** quatuor notarum poteris virgulare, sicut placet (*cum exemplis*). TACT. Opusculum 37. TACT. Opusculum 62: dissonantie ... tamen sunt necessarie ad formandum **tactus** ita tamen, quod maior pars **tactuum** fit in consonanciis (*sim.* TACT. Concordanciarum p. 167, 17). TACT. Opusculum 153: Nota, quod quilibet **tactus** potest tangi vel cantari super omnes modos. *al.* TACT. Ad habendum 13: Si igitur volueris formare bonum **tactum** super aliquam notam tenoris, tunc diligenter vide, quod principium et finis ipsius **tactus** habeat concordantiam cum nota tenoris illo tamen non obstante, si principium ipsius **tactus** discordet sic tamen, quod finis eius sit in bona concordantia et finiat concordantem cum nota tenoris. TACT. Ad habendum 16: Si autem non poteris incipere in eadem, tunc incipe in secunda vel in tertia nota vel infra vel supra <ab> illo fine et finias illum **tactum** finaliter concludendo, quia ubique est bona concordantia faciendo unum **tactum** super aliquam notam tenoris, ubi semper est bonus, licet finis alicuius **tactus** discordet cum nota tenoris, et licet finiendi ipsum in secunda, hoc est propter sequentem **tactum**, quia concordantia sustineri potest per aliquas fracturas in fine aliquorum **tactuum** faciendas. Et sic tali modo poteris formare **tactus** super omnem cantum coralem, sive illi **tactus** sint sedecim, sex, duodecim vel octo aut quatuor notarum. TACT. Prima est 1: Nota regulas supra **tactus** (*cf. Göllner, Spielanweisung p. 71 sqq.*). *al.* TACT. Concordanciarum p. 169, 27: dicendum est iam de generatione **tactuum**, que quidem generacio in combinatione ascendencium cum descendentibus vel indifferentibus et equa, qui quidem **tactus** sunt ascendentes et qui descendentes et qui indifferentes, patebunt infra (*sequuntur exempla*). TACT. Concordanciarum p. 172, 32: quilibet **tactus** ascendens cum saltu potest incipi in qualibet concordancia et finiri in penultima clave illius, in quam fit saltus. TACT. Concordanciarum p. 173, 4. TACT. Concordanciarum p. 175, 13: Omnis **tactus**, qui terminatur in ut, requirit, quod tenor erit re vel sol. *eqs.*

al. TACT. Reperi 5: nota, quod **tactus** ascendens sine saltu simili modo potest finiri in qualibet concordantia, principaliter tum in quinta vel octava. al. ANON. Monac. 1, 27. TACT. Bona 77. TACT. Sequitur p. 56: Sequitur de quarto membro, videlicet de **tactibus**. Nota, quod omnis **tactus** incipiens in ut potest transmutare in fa vel in sol *eqs.*

2 Taste — key

[s.XV] GEORG. ANS. 2, 74. GEORG. ANS. 2, 76: Licet enim sint hoc in instrumento (*sc. monocordo*) octo (*sc. cordule*) dispositae, sunt attamen sonitu equales, equaliter intente, ut sonitum unum dent, sed pro diversitate partium plectris <vel> **tactibus** impulse diversum. Una equidem satis fuisset, si modo eodem pro tempore plectro unico propulsanda fuisset: sed pro modis cantilenarum pluribus plerumque partibus erat ferienda; et feriente melius sonitus foret exauditus ceteris quasi mutis factis. GEORG. ANS. 2, 77: Sed pro cordulis plectris est distinctus, quem **tactus** nominant citharedi, qui digitis admotis cordulas tactas sonitus dare cogant. Cordulas vero diximus ordinibus octo paribus intentas. Sunt siquidem **tactuum** loca tono cum suis emitoniis in diatonico genere sonantia. Est rursus **tactui** cuique tonum sonanti adiunctus **tactus** emitonium personans cromatici generis cithare harmoniam efficiens. Et item doctus cithareda in his quam leniter pro modis cantilene admovent **tactibus** digitos non minus enarmonici generis melodias his componet. Fuit (*sc. monocordum*) vero primum adinventum ex **tactibus** 15, quod antiquior cithara numero cordulis; verum sonatores novissimi duplicant adusque 29 ponentes, etsi quidam ignari 24 numero componant. Est vero sonitus, quem primus dat **tactus** omnium acutissimus ad eum, quem reddit **tactus** gravissimum omnium sonitum dans, proportionem habens quam numerus 16 supra unum. GEORG. ANS. 2, 79-116. GEORG. ANS. 2, 117: Est verum numerus **tactuum**, quos hoc in instrumento (*sc. monocordo*) assignavimus omnes novem et quadraginta, et sonitus totidem personant emitonio solo differentes. GEORG. ANS. 2, 119: Qua ergo ratione artifex hoc construet instrumentum (*sc. monocordum*)? Non enim videntur **tactus** equas tenere partes, cum feriunt cordulas. Et item est, ut mihi videtur, horum communis positio hoc in instrumento et organo. GEORG. ANS. 2, 120: Ex his numeris et eorum differentiis, quibus tactulum unumquemque insignivimus, non erit difficile artifici constructori locis propriis quemque collocare **tactum**. Non equidem equalibus partibus inter se distare convenit qualiter neque differentiis equalibus inter se numeri, quibus signantur, differunt, sed magis tangendis sub cordulis proportionem intervallorum tenere, quales numeri inter se, quibus annotantur. Compendiose vero et quantitate sub continua has numerorum differentias ita signamus, cum fortassis artifici difficile foret horum proportionem semper custodire. Composita siquidem capsula quantitatis optate tanta tamen, ut in eius longitudine cadant capita **tactuum**, debite quantitatis aperta superficie, quanta digitus comprimens vicinum **tactum** non comprimat neque ample, ut cum celeritate ab uno ad alterum pro necessitate cantilene percurrendum fuerit, presto citharizantis manus adsit pro temporis mensura. Et propter hanc causam fuit opus, ut hi **tactus**, qui emitonia personant phtongos vel tonos dimidiantes generis diatonici, breviores fierent et altiores parumper, paribus etenim factis eis his, quos diximus phtongos, personare. GEORG. ANS. 2, 136: Sunt vero hi **tactus** et eorum dispositiones in sua elongatione et proximitate communes monocordo et organo. GEORG. ANS. 2, 144: Cordula intenta una ex parte, que pars ex septem quattuor continet, plectro percussa sonitum proslambanomenos dat, parte altera sonitum ad acutum diatessaron supra eandem, quem in cithara dat lycanoshypaton, in monocordo **tactus** 4us (*ms. et ed.: 4^m*). al. cf. Handschîn, Anselmi p. 133 sqq.

3 Bezeichnung für eine Zeitmaßeinheit — term for a temporal unit

a Definition

[s.XV] ADAM FULD. 3, 7: **Tactus** est continua motio in mensura contenta rationis. **Tactus** autem per figuras et signa in singulis musicae gradibus fieri habet; nihil enim aliud est nisi debita et conveniens mensura modi, temporis et prolationis, secundumque horum diminutionem et augmentationem figurae notarum tanguntur, cuius priorem agnitionem signa indicare habent.

b Gebrauch — usage

[s.XV] ADAM FULD. 3, 1: Sunt autem hi articuli artis: figura, modus, tempus, prolatio, signum, **tactus**, punctus, tractus, ligatura, alteratio, imperfectio, proportio. Omnibus articulis dominatur numerus et mensura. ADAM FULD. 3, 4: Est enim duplex tempus, videlicet perfectum et imperfectum, agitque solum in breves et semibreves, ut sequitur. Sed planae musicae tempus est tempus durationis eiusdem, tempus enim mensurae musicae per **tactum** moveri habet. ADAM FULD. 3, 7: In his tribus (*sc. exemplis*) **tactum** facit minima ... In his tribus **tactum** facit semibrevis ... In his tribus **tactum** facit brevis. ADAM FULD. 3, 10: Cumque igitur valor notarum in **tactu** consistat, **tactus** vero in figuris et figurae in signis, necesse visum mihi, primitus figurarum multiplicationem posuisse ac demum notarum valores per **tactum** adiunxisse perque signorum, modi, temporis et prolationis indicationem demonstrasse; sunt enim summe necessaria in cantu. ADAM FULD. 3, 11. ADAM FULD. 3, 12: In modo, quodcumque duae breves ponuntur inter duas longas perfectas aut ante aut post imperfectas redditae, secunda exit altera valebitque duos **tactus** ... In tempore, quodcumque duae semibreves ponuntur inter duas breves perfectas aut aliunde imperficiendas, secunda alteratur valebitque duos **tactus** ... In prolatione, quodcumque duae minimae ponuntur inter duas semibreves tempore completo vel aliunde imperfecto, secunda alteratur et facit duos **tactus** (*cum exemplis*). al.

tactus purus - tactus compositus (mixtus) *aus gleichen Notenwerten bestehende Spielformel - rhythmisch differenzierte Spielformel — improvisational pattern consisting of equal note values - rhythmically differentiated improvisational pattern*

[s.XV] TACT. Opusculum 4: **Tactus puri** (*sequuntur exempla*). His adduntur **tactus compositi**. Et sunt similiter triplices, ut patet in figura sequenti: **Tactus compositi** (*sequuntur exempla*). TACT. Opusculum 9: **tactus** predicti sunt **puri** vel dicuntur **puri** quatuor notarum explicite. TACT. Concordanciarum p. 174, 22: divisio tactuum. **Tactus puri** alii sunt: ascendentes - descendentes - indifferentes. Hiis adduntur **compositi** sive **mixti** et simpliciter triplices: **tactus compositi**: ascendens - descendens - indifferens (*cum exemplis*).

tactus virgulatus *Spielformel mit Minimen — improvisational pattern with minims*

[s.XV] TACT. Opusculum 28: per virgulationem duarum notarum ex predictis tactibus 4 notarum fit **virgulatus tactus** tam ascendens quam descendens, similiter indifferens. Et hoc fit tripliciter: vel prime due vel medie vel ultime. ... **Tactus virgulatus** sic (*sequuntur exempla*). Indifferentes virgulantur sic (*sequuntur exempla*). Per hunc modum **tactus** quatuor notarum poteris virgulare, sicut placet. Exemplum superius dicti: (*sequitur exemplum*).

ex errore, ut videtur: WALT. ODINGT. 2, 1, 5: Musica quidem est modulationis peritia sono **tactuque** consistens (*cf. Isid. etym. 3, 15, 1: Musica est peritia modulationis sono cantuque consistens*).

cf. HMT s. v.

taeda -ae f. ? Taste — ? key [syn.: tractus] [s.XV] BART. RAM. 3, 2, 4 p. 101: Has etenim chordas sive tractus, quibus chordae percipiuntur, qui vulgariter **taedae** sunt nuncupati, in monochordo sic disponunt contemporanei nostri, ut tractus ordinis naturalis recto modo procedant abiecto synemmenon, ut in prima mensurata ostendimus figura. At vero **taedae** synemmenon et ordinum accidentalium aliquantulum super his elevatae ponuntur diverso depinctae colore.

talea (talla) -ae f. *Wiederholung eines Rhythmus — repetition of a rhythmic pattern* [s.XIV] IOH. MUR. lib. 12, 2: nota, quod nonnulli cantores ponunt differentiam inter colorem et **tallam**: nam vocant colorem, quando repetuntur eadem voces, **tallam** vero, quando repetuntur similes figure et sic fiunt diversarum vocum. Que differentia, licet servetur in quampluribus tenoribus motetorum, non tamen servatur in ipsis motetis. Exempla patent in motetis (sim. GOSCALC. 3, 11 p. 180, 32. PS.-MUR. prop. p. 99a. inde ANON. Mediol. 7, 2. PROSD. exp. 96, 1. UGOL. URB. 3, 11-2, 1-7. UGOL. URB. 3, 11-3, 3. FR. GAFUR. extr. 11, 10, 2). IOH. PIPUDI p. 45: nota, quod color in musica largo modo dicitur, quando eadem voces vel eadem significatae figurae in eodem cantu plures repetuntur, sed corto modo color, quando repetuntur eadem voces, etsi sint diversarum figurarum. Et tunc quando repetuntur eadem figurae, etiam si sint diversarum notarum, hoc vocatur **taylla**, et ista differentia (ms.; ed.: drina) servatur in pluribus tenoribus motetorum etiam. ANON. Couss. V p. 254, 7: Sequitur de **talla** et colore. Prima conclusio. Quod **talla** dicitur, quando repetuntur eadem note sub eisdem figuris sub diversis tamen vocibus, ut apparet in tenore illius motecti: „Rex Iohannes“. [s.XV] PROSD. exp. 95, 9: notandum, quod Iohannes de Muris fuit istius opinionis, quod color et **talea** in musica forent unum et idem. PROSD. exp. 96, 5: „**taleam** vero“ supple vocant (sc. cantores), „quando repetuntur similes figure“ supple solum et non voces similes, „et sic fiunt figure diversarum vocum“. ... quomodo isti cantores volebant, quod in **talea** fieret repetitio solum similitudinum figurarum et non similitudinum vocum et, quod in colore fieret e converso, scilicet repetitio solum similitudinum vocum et non similitudinum figurarum; cuius oppositum voluit Iohannes de Muris, qui nullam differentiam ponebat inter colorem et **taleam**, sed ipsa pro uno et eodem reputabat. PROSD. exp. 96, 13: In summa ergo volunt isti moderni talem esse differentiam inter colorem et **taleam**, quoniam in colore fit repetitio similitudinum vocum et similitudinum figurarum, in **talea** vero fit repetitio solum similitudinum figurarum. Secundam vero ponunt differentiam talem, quia dicunt colorem fieri cum medio interposito inter unam repetitionem et aliam, **taleam** vero fieri sine aliquo medio. PROSD. exp. 97, 6: ubi tempore auctoris (sc. Iohannis de Muris) **talea** solum ponebatur in tenoribus motetorum et etiam ipse color, ad presens a modernis ponuntur tam in motetis quam in tenoribus ipsorum motetorum. al. PROSD. mens. p. 225b-227a. PROSD. ital. I p. 247b-248a. PROSD. ital. II p. 69-70. UGOL. URB. 3, pr. 2, 38. al. IOH. TINCT. diff. 256: **Talea** est identitas particularum in una et eadem parte cantus existentium quoad nomen, locum et valorem notarum et pausarum suarum. FR. GAFUR. extr. 11, 10, 2-3. cf. Adler, *Wiederholung* p. 273-293

taleatio -onis f. *Verwendung der talea (Wiederholung eines Rhythmus) — application of the talea (repetition of a rhythmic pattern)* [s.XV] PROSD. exp. 61, 26: Et breviter possunt omnia in talibus figuris fieri, que ponit auctor fieri in figuris, de quibus ipse determinat et hoc servando omnes regulas, quas ipse po-

nit de suis circa maiorem prolationem. Ut verbi gratia, nam in talibus figuris potest fieri punctuatio, ligatio, sincopatio, pausatio, diminutio, coloratio, **taleatio**, evacuatio atque colorum mutatio et signorum extrinsecorum positio.

tambura -ae f. (*dreisaitiges*) *Zupfinstrument — plucked string instrument (with three strings)* [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: Quid sit lyra populariter leutum dicta, quid etiam quilibet instrumentalis species ex ea producta, utpote (iuxta linguam vulgarem) viola, rebecum, ghittera, cetula et **tambura**. IOH. TINCT. inv. p. 42: Illud autem exile ac parvum instrumentum, quod Turcharum exiliori ac minori ingenio ex lyra itidem tractum eorum lingua **tambura** nuncupatur, formam quasi coclearis magni continens tres chordas habet ad diapason, diapenten ac diatessaron contemperatas, digitis aut penna ad sonandum impellendas. IOH. TINCT. inv. p. 46.

tango tetigi, tactum, -ere 1. (*eine Saite*) *abgreifen* 2. (*auf einem Tasteninstrument*) *spielen* 3. (*eine Saite*) *anschlagen, anspielen, anreißen* 4. (*eine Taste*) *anschlagen* — 1. *to stop (a string with a finger)* 2. *to play (on a keyboard instrument)* 3. *to strike, to play, to pluck (a string)* 4. *to strike (a key)* 1 (*eine Saite*) *abgreifen — to stop (a string with a finger)* [s.XIII] AMERUS 18, 9: Quanto curcius **tangitur** corda bene temperata, tanto acuciores reddit vocem. HIER. MOR. 28, 56 (p. 290): Tercia corda per se facit ·G·, per applicationem indicis facit ·a·, medii retorti ·b·. Eiusdem sed **tangentis** (ms.: tandentis; Cserba, *Hieronymus*, p. 290: cadentis; cf. *Hier. Mor.* 28, 73) naturaliter ·h·, medici ·c· acutum. ... Et hic est modus primus temperandi viellas. [s.XV] PROSD. mon. 3, 3: si extenderetur corda ab ipso ·F· usque ad punctum scabelli, scilicet ·H·, et **tangeretur** primitus corda in puncto ·F·, postea in puncto ·A·, perpenderes sonum causatum ex tactu corde in puncto ·A· elevari per tonum supra sonum causatum ex tactu corde in puncto ·F·. IAC. THEAT. 36: Nam qui licteram et neumam liciter recognoscit, eos sonos, quos neuma habuerit, in monocordo **tangat**. GOB. PERS. p. 190a. al. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 6, 3. MON. Mon. regulare p. 180, 38: Signatis (ms.; ed.: Cromatis) ergo omnibus punctis monachordo necessariis adnotatisque singulis eorum litteris, ut clarius videatur, quo loco chorda, quae illis supertendetur, **tangenda** sit, ducendae sunt per singula puncta lineae transversae, que sint ad lineam longitudinis perpendiculares. MON. Mon. regulare p. 180, 50: Demum corda, non ex metallis, sed nervis animalium super magadas tendenda est, que manu sinistra **tangi**, dextera vero pulsari debet.

2 (*auf einem Tasteninstrument*) *spielen — to play (on a keyboard instrument)* [s.XIII] HIER. MOR. 25, 149 (p. 184): quando enim aliquem cantum **tangimus** in organis, si aliquam notam eiusdem cantus florizare volumus, puta ·G· in gravibus, tunc ipsa aperta immobiliterque detenta non sui inferiorem immediate, puta ·F· grave, sed potius superiorem, ·a· scilicet, vibramus acutum. [s.XIV] ARS ORG. p. 100: Quandocumque **tangitur** aliquis tonus cum semitono, qui est iuxta eum vel ascendendo vel descendendo, numquam debet **tangi** alius tonus, qui est iusta semitonium predictum, verbi gratia: si **tango** ·G· et semitonium, qui est iusta eum inferius, non debet **tangi** ·F· similiter, si **tango** ·G· et semitonium, qui est iusta eum ascendendo, non debeo **tangere** ·A· et sic de similibus. eqs. [s.XV] TACT. Octo princ. 17: Sed tamen de semitoniis aliud est dicendum, quia dum unus in semitoniis **tangere** velit, debet mutare ·b· <mi> in ut ascendendo. TACT. Octo princ. 56: Sed dum vis simpliciter **tangere** 4 notarum, tunc pone super quamlibet notam pedalem unum tactum ex illis prioribus

suprapositis. *eqs.* TACT. Opusculum 74: illa semitonia omit-
tas remociora et illa **tangas**, que sunt proxima concordancie,
prout declaratum est. Et erit iterum, ac si esset proxima
nota tenoris. Et quandocumque nota tenoris **tangitur**, sive
semitonium sive non, quod eadem correspondeat sibi in con-
cordancia, quecumque tibi placet ita, quod, si **tangas** semi-
tonium in tenore, sic etiam semitonium in discantu. TACT.
Opusculum 89. TACT. Opusculum 95: Et tali modo **tanges**
quemlibet cantum pulcre et regulariter advertendo clausulas.
TACT. Opusculum 104: Quoscumque tactus **tetigeris** super
ut re mi in 8va tenoris, eosdem poteris **tangere** super sol fa
la et hoc variando claves in discantu. TACT. Opusculum
130. TACT. Opusculum 137: Dant autem quidam modum
tangendi in clavicordiis seu in organis per exempla. TACT.
Opusculum 153. TACT. Ad habendum 17-25. TACT. Prima
est 6. *eqs.* TACT. Concordanciarum p. 168, 1. TACT. Concor-
danciarum p. 170, 10-19. TACT. Concordanciarum p. 171, 8:
quilibet tactus **tangitur** respectu sui tenoris. TACT. Concor-
danciarum p. 172, 3: si deberemus aliquem tactum **tangere**
super fa vel super sol vel la et ceteris, non omnes possumus
incipere in octava. TACT. Concordanciarum p. 175, 4: **tange**
super tenorem. TACT. Concordanciarum p. 175, 32. TACT.
Concordanciarum p. 178, 1: debet **tangere** cum duabus ma-
nibus: Manus dextra ... Manus sinistra (*cum exemplis*). ARN.
ZWOLL. p. 30: manu sinistra oportet **tangere** tenorem in 10
clavibus bassioribus solum. TACT. Reperi 47: Si autem simili-
ter vis **tangere** <tactum> quatuor notarum, tunc pone super
quamlibet notam pedalem unum tactum ex illis prioribus su-
praposis. Si autem vis **tangere** <tactum> trium notarum,
tunc similiter pone unum tactum super quamlibet notam pe-
dalem. TACT. Reperi 70. TACT. Sequitur p. 56: Nota, quod
omnis tactus, qui **tangitur** de ·B· duro in ut, idem valet de
mi in fa et e contrario *eqs.*

3 (*eine Saite*) *anschlagen*, *anspielen*, *anreißen* — *to strike*,
to play, *to pluck* (*a string*)

[*s.XIII*] HIER. MOR. 28, 13 (p. 289): Est autem rubeba musi-
cum instrumentum habens solum duas cordas sono distantes
a se per diapente, quod quidem sicut et viella cum arcu **tan-**
gitur. Dicte autem due corde per se, id est sine aplicacione
digitorum super ipsas necnon et cum aplicacione, sonum re-
dunt decem clavium, a ·C·faut scilicet usque in ·d·lasolre in
hunc modum. Nam si quis tenens rubebam manu sinistra inter
pollicem et indicem iuxta capud immediate, quemadmodum et
viella teneri debet, **tangat** cum arcu primam chordam. HIER.
MOR. 28 (p. 291) *glossa manu post.*: quod ·D· bordunus non
debet **tangi** pollice vel arcu. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 22,
7: Sed, cum manus penna chordam **tangit** psalterii, quomodo
sunt, in illius soni, qui inde provenit, generatione, illa tria, sci-
licet percussus, percussus et medium, cum immediate penna
tangat chordam? Dicerent forsitan aliqui, quod non **tangit**
ibi penna chordam immediate, sed aere mediante. IAC. LEOD.
spec. 2, 3, 28. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 17: In collegio chordarum
in psalterio sunt aliquae, si **tangantur**, discordantes et aliquae
concordantes. IAC. LEOD. spec. 2, 11, 2-10. IAC. LEOD.
spec. 2, 13, 7: res sonorae diapason, cum **tanguntur**, reso-
nantes. IAC. LEOD. spec. 2, 18, 13. IAC. LEOD. spec. 2, 19,
4. IAC. LEOD. spec. 2, 25, 6. IAC. LEOD. spec. 2, 27, 6.
IAC. LEOD. spec. 2, 30, 10. IAC. LEOD. spec. 2, 97, 22. IAC.
LEOD. spec. 5, 1, 2. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 1. IAC. LEOD.
spec. 5, 17, 6-8. IAC. LEOD. spec. 5, 26, 6. IAC. LEOD. spec.
5, 27, 1. HUGO SPECHTSH. 262: Sicque sonum clarum tibi
monstrabit monochordum. / Ligniferumque gradum clavis fert
quaelibet aptum, / qui chordam **tangat**, vox ut sonitum bene
pangat. / Per palmamque laevam gradibus coniungito chor-
dam, / quam iuxta magadam per palmam **tangito** dextram,
/ quando monochordis varium cantum sociabis. WILLELM.

2, 15. [*s.XV*] GOB. PERS. p. 195a. GEORG. ANS. 2, 120:
Petrus: Ex his numeris et eorum differentiis, quibus tactulum
unumquemque insignivimus, non erit difficile artificii construc-
tori locis propriis quemque collocare tactum. Non equidem
equalibus partibus inter se distare convenit, qualiter neque dif-
ferentiis equalibus inter se numeri, quibus signantur, differunt,
sed magis **tangendis** sub cordulis proportionales intervallorum
tenere, quales numeri inter se, quibus annotantur. *al.* IOH.
LEGR. rit. 1, 1, 6, 5: Corda quarta: Lichanos hypaton index
appellatur, non ab re gravissimarum, nam cum antiquitas es-
set in loco tertio, distans a secunda corda tono, mox indici
monocordum occurebat **tangenti** digito (*sim.* NICOL. BURT.
1, 17, 96). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 7: A paramese vero distat
apothome, quod est maius semitonium, id quod totum non cer-
nitur solum oculo, sed et manu facile **tangitur** in monocordo.
CONR. ZAB. tract. p. 240: Monochordum dividitur in quinque
tetrachorda, a 'tetra' 'quattuor' et 'chorda'. Non tamen intel-
lige, quod quattuor sint chordae, sed quattuor claves chordam
tangentes. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 19: <C>alcastrum
est instrumentum plus trigonale quam quadrangulare habens
multas cordas navales per transversum latitudinaliter, super
quod psaltes cum digitis cordas **tangens** perficit sue cantacionis
intencionem. CONR. ZAB. mon. S 1: Cognita autem
iam vocis rectitudine secure se hoc modo exercitet, quod quid-
quid pro sui habilitatione cantare voluerit, primum in mono-
chordo incipiat **tangendo** scilicet clavem hanc, in qua cantus
ille in libro initium sumit, concordando vocem suam cum sono
illo, quem haec clavis chordam **tangendo** causaverit. CONR.
ZAB. mon. GG 2: modulos chordam **tangentes**. CLAVIC. Ad
faciendam p. 229, 15. CLAVIC. Ad faciendam p. 229, 18: 3^s
claves **tangent** unam chordam. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: li-
chanos dicta est, quoniam iuxta Boetii sententiam indice, qui
lichanos Graece dicitur, percutiebatur vel **tangebatur** primo
digito hypaten feriente. NICOL. BURT. 1, 10, 61. IOH. TINCT.
inv. p. 42: Alia tamen viola est ... sive tres ei sint chorde sim-
plices ... per geminam diapentem, sive quinque ... sic et per
unisonos temperate inequaliter, hoc est tumide, sunt extente,
ut arculus, quom chorda eius pilis equinis confecta sit recta,
unam **tangens** iuxta libitum sonitoris alias relinquit incon-
cussas. Extractum est et lyra, aliud instrumentum valde minus
ab aliis Gallicorum, qui id excogitarunt, rebecum et ab aliis
marionetta nuncupatum. Quod instar leuti testudineum chor-
das, que vel arculo **tanguntur**. IOH. TINCT. inv. p. 42: Ab
ipsa etiam lyra instrumentum aliud processit ab Italis, qui hoc
compererunt cetula nominatum. Super quam quatuor enee vel
calibee chorde ad tonum et tonum, diatesseron ac rursus to-
num communiter disposite tenduntur pennaque **tanguntur**.

4 (*eine Taste*) *anschlagen* — *to strike* (*a key*)

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 1247: Non tamen hic cesset
(*sc. cantor*); colat instrumenta sonora, / clavibus et **tactis**
iungat concorditer ora. [*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 30: posset
etiam aliter sonare organum **tangendo** claves istas 10 emi-
nentes ab extra cum clavibus tenoris. CONR. ZAB. tract. AG
14: Cognita autem iam vocis rectitudine, quidquid postea pro
sui exercitatione cantare voluerit, in monochordo primum in-
cipiat **tangendo** scilicet clavem hanc, in qua cantus in libro
initium sumit. CONR. ZAB. tract. AG 15: Sicque incipiens
dimisso iam monochordo cantet per unam pausam vel rigam
iamque huiusmodi clavem in monochordo **tangat**, in qua in
libro dimiserat. CONR. ZAB. tract. AG 18. CONR. ZAB.
tract. AK 3. CONR. ZAB. tract. AL 1. PAUL. PAULIR. 7,
3, 1 p. 17: Digittus vero **tangens** clavos forinsecos habet na-
turam epiglotti, et pedales calcantes registrant notas graves.
CONR. ZAB. mon. I 2: Qui ita prius veniunt probandi, ut se
a monochordo avertentes et dorsa ei praebentes, minime quo-
que aspicientes iubeantur diligenter advertere vocemque suam

plene concordare cum sono illo, quem singulae **tangendae** claves reddiderint. **Tactis** itaque a direttore, praeceptore sive informatore hinc inde clavibus successive, iam superius, iam inferius, iam in medio sine ullo ordine, quicumque talium probandorum totiens quotiens cum sono **tactae** clavis perfecte concordaverit, indubie informabilis est, etiamsi aliunde tardioris esset ingenii. CONR. ZAB. mon. S 1-2. CONR. ZAB. mon. S 5: A principio ergo huius dumtaxat rigae, pausa vel particulae reincipiens illam totam cantet de nota ad notam continue **tangens** correspondentem claves monochordi, sic tamen, quod vox sua sonum clavium paulisper praecedat, et sic statim sentiet, ubi erraverit. CONR. ZAB. mon. X 1. CONR. ZAB. mon. Y 2.

tas *Merksilbe (Solmisationssilbe) für den Ton c (in der Reihe: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C-c) — mnemonic syllable (solmization syllable) that denotes the note c (in the series: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C-c)*

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur 'psal', in sequenti 'li', in tertia 'tur', in quarta 'per', in quinta 'vo', in sexta 'ces', in septima 'is' et in octava '**tas**'; et sic erit conclusio syllabarum: 'psal-litur per voces istas', quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera 'c' gravi in litteram 'c' acutam, quoniam perfecte canere docent. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20-21. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27: In hac igitur linea ponitur 'per' et in spatio super ipsa contento, quod est 'g', 'vo'; et sequitur eodem modo de reliquis, scilicet 'ces', 'is', '**tas**' ita, quod '**tas**' in linea cadet altiori, quod est aliud 'c', ubi est alia clavis collocata. *ibid.* al. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44: cum cantus ultra 'c' acutum conscenderit, '**tas**' in 'psal' mutabimus, et sic fiet mutatio '**tas**' 'psal'; at cum deorsum venire voluerint, 'psal' in '**tas**' mutabunt. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46. IOH. HOTH. exc. p. 45. NICOL. BURT. 1, pr. 6. GUILL. POD. 5, 9.

tasta -ae f. *Bund — fret*

[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 42: Et hec ipsa cetula plana exstans quasdam elevationes ligneas, quas populariter **tastas** appellant, in collo proportionaliter habet ordinatas. Contra quas chorde digitis compresse sonum vel sublimiorem vel humiliorem efficiunt. cf. Young C., *Klassifikation p. 88 sqq.*

te *Merksilbe aus der Reihe: tri - pro - de - nos - te - ad zur Bezeichnung des fünften Tons im Hexachord — mnemonic syllable from the series: tri - pro - de - nos - te - ad for designation of the fifth note in the hexachord*

[s.XI] LIB. ARGUM. 9 p. 30: Argumentum ad inveniendum ignotum cantum per computum. „Trinum et unum Pro nobis miseris Deum precemur Nos puris mentibus Te obsecramus. Ad preces intende Domine nostra<s>.“ ·C· tri ·D· pro ·E· de ·F· nos ·G· **te** ·a· ad. eqs. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: tri, pro, de, nos, **te**, ad, do, quae significabant modorum sedes. IOH. HOTH. exc. p. 45: Iterum alii quidem usi sunt tri, pro, de, nos, **te**, ad, quae omnino sex sunt, semitonium tamen inter duo nomina custoditur. NICOL. BURT. 1, pr. 8.

teleusis -is f. (τελειωσις) *Bezeichnung für den Schluß eines Musikstücks — term for the conclusion of a piece of music*

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 10, 28: Quod autem in prosa grammatici colon, comma, periodum vocant, hoc in cantu quidam musici diastema, systema, **teleusin** nominant. Significat autem diastema distinctum ornatum, qui fit, quando cantus non in finali, sed in alia decenter pausat; systema coniunctum

ornatum indicat, quotiens in finali decens melodiae pausatio fit; **teleusis** finis est cantus (*inde* HIER. MOR. 20, 48 (p. 152): ... **celusim** nominant ... per **seleusim** autem finem cantus denotantes. ANON. Hailspr. 4 p. 68. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 14-15. TRAD. Holl. VIII 9, 153-156. TRAD. Holl. VIII 22, 42-45: ... **Theleusis** est ornatus regressus cantus ad finem. GOB. PERS. p. 188b. ANON. Carthus. nat. 7, 75-78. TRAD. Holl. I 2, 1, 5: Ac sicut periodos plenam oracionis terminat sententiam, sic **teoleusis** est ornatus regressus cantus ad finalem sedem. TRAD. Holl. VI 36, 6). [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 57: diastema vero, id est disiunctus ornatus apud musicos, non in finali, sed in alia clave decenter pauset, sique in puncto legitimo dictio comma, id est incisio, et apud musicos systema, id est coniunctus ornatus, in finali pauset, et in puncto ultimo dictio periodus, id est clausura vel circuitus, a musicis **teleusis**, semper pauset in finali. HEINR. EGER 5 p. 63: cantus tonalis in **teleusi** vel diastemate vel systemate vel in aliis punctis in numero impari clauditur. [s.XV] GOB. PERS. p. 188b: Est diastema cantus distinctio prima, / in medio systema facis, sed fine **teleusim**. TRAD. Holl. I 2, 1, 2. ADAM FULD. 2, 13.

temperatura -ae f. *Tonhöhe — pitch*

[s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 55: Ante inceptiorem cuiuscumque cantus, sive sit responsorium aut antiphona vel introitus misse sive cuiuscumque alius cantus, horum inceptor in corde suo estimare debet arsim et thesim, id est elevationem et depositionem, principium et finem. Deinde in tali **temperatura** incipere debet, ut ipse cum choro aut maiore parte chori acumen et gravitatem attingere possent. Nam si cantum tam alte incipiat, ut acumen attingere non valet, aut tam grave, ut voces conticesserent, a circumstantibus deridetur, dicentque nescit cantare.

tempero -avi, -atum, -are 1. (*ein Instrument*) spielen 2. stimmen 3. (*eine Saite*) spannen — 1. to play (an instrument) 2. to tune 3. to extend (a string)

1 (*ein Instrument*) spielen — to play (an instrument) [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 3, 4: Musa, ut diximus, instrumentum quoddam est omnia musicae superexcellens instrumenta, quippe quae omnium vim atque modum in se continet: humano siquidem inflatur spiritu ut tibia, manu **temperatur** ut phiala, folle excitatur ut organa (*sim.* HIER. MOR. 2, 16 (p. 11): ... **temperatur** ut viella. PS.-THOMAS AQU. I 4: **temperatur** ut figella. COMPIL. Erlang. p. 29: **temperatur** ut fistula. TRAD. Holl. VIII 2, 9: **temperatur** ut fiella. TRAD. Holl. V pr. 135: **temperatur** ut fistula. CONR. ZAB. tract. H 2: **temperatur** ut cithara et figella).

2 *stimmen — to tune*

[s.XIII] HIER. MOR. 28, 42 (p. 289): Viella vero, licet plus quam rubeba, tamen secundum magis et minus ascendit, id est secundum quod a diversis diversimode **temperatur**. Nam viella potest **temperari** tripliciter ... Et tunc primo modo sic **temperatur**, ut scilicet prima corda faciat ·D·, secunda ·F·, tertia ·G· in gravibus, quarta et quinta ambe unissone ·d· constituent in acutis. ... Et hic est modus primus **temperandi** viellas. HIER. MOR. 28 (p. 290) glo.: et hoc secundo modo **temperandi** prima corda, scilicet bordonus, facit ·E· et ·F· per aplicacionem indicis et medii. PS.-MUR. summa 1114: Chordalia (*sc. instrumenta*) etiam quedam progressive **temperantur**, ut cithare et psalteria, organistrum, monocordium et similia ... Sunt et alia chordalia, que solum auditu discernuntur, **temperantur** autem per consonantias diapason, diatessaron et diapente, et per diversas digitorum interpositiones artifices ipsorum formant sibi tonos et semitonos. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 41: Dicente ... Ovidio: „septena

putaris Pleiadum numero fila dedisse lyre“. Sed quom ipse septem chorde per tonos ac semitonia discrepantes non omni composito cantui suppetebant, quinque et aliquando sex principalium ordinatio ea subtilitate a posteris, ut reor, Germanis inventa est, ut duabus mediis ad ditonum, ceteris vero ad diatessaron **temperatis** lyra sit perfectissima.

3 (*eine Saite*) *spannen* — *to extend (a string)*

[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 67: Chordae autem, quanto sunt magis siccae et etiam magis tensae, tanto amplius sunt sonorae plectrumque autem dicitur instrumentum, quo **temperantur** chordae et extenduntur. AMERUS 18, 9: Quanto curcius tangitur corda bene **temperata**, tanto acuciolem reddit vocem.

temporalis -e *die Unterteilung der Brevis betreffend* — *with respect to the subdivision of the breve*

[s.XIV-XV] ANON. Kellner 11, 2: Perfeccio est note perfecte in cantu imperfecto posicio. Et distinguitur secundum differentiam materie, scilicet modalem, **temporalem** et prolacionalem. ... **Temporalis** est, quando in cantu temporis imperfecti perficitur brevis. ANON. Kellner 12, 2: Imperfeccio est note imperfecte in cantu perfecto posicio. Et etiam distinguitur in triplicem materiam, scilicet modalem, **temporalem** et prolacionalem. ... Imperfeccio **temporalis** est, quandocumque semibrevis vel eius equivalens ordinatur cum aliqua maiore, vel longa, brevi, duplici longa vel maxima. ANON. Kellner 13, 5: Est autem talis alteratio triplex ... **Temporalis** fit per semibreven, quando due semibreves ponuntur inter duas maiores vel inter distinctiones vel plures; ubi concurrunt due, alteratur ultima. ANON. Kellner 13, 10. ANON. Kellner 14, 3-14. ANON. Vratisl. p. 344b. ANON. Vratisl. p. 345 descr. MENS. Si ille p. 502, 20. MENS. Si ille p. 504, 27. MENS. Si ille p. 505, 3. IOH. TINCT. diff. 36: Circulus est signum quantitatis **temporalis**, qui aut perfectus aut imperfectus est. Circulus perfectus est signum temporis perfecti. Circulus imperfectus est signum temporis imperfecti. IOH. TINCT. pr. 3, 5, 5: Immo qualiscumque proportio sit sive binaria, sive ternaria, sive utraque, sive neutra, semper notae iuxta perfectionem aut imperfectionem earum per respectum signi modalis, **temporalis** et prolationalis, sub quo consistunt, computandae sunt. IOH. TINCT. val. 7, 2: Signum modi maioris perfecti est positio trium pausarum longalium simul immediate ante vel post signum **temporale** eqs. FR. GAFUR. pract. 2, 9: Perfectam itaque prolationem punctus **temporali** signo inscriptus declarare consuevit. FR. GAFUR. pract. 2, 14: Virgulariter disposita diminutio est, quae in hac mensurabili figurarum descriptione per virgulam signum temporis scindentem declaratur: haec propriae **temporali** competit mensurae, non ipsis figuris, namque tali signo ipsa minuitur mensura, non notularum numerus. FR. GAFUR. pract. 3, 2. FR. GAFUR. pract. 3, 3.

tempus -oris n. I. *Zählzeit, Zeiteinheit* II. *Mensurbezeichnung für die Unterteilung der Brevis in Semibreven* — I. *temporal measure, temporal unit* II. *term for the mensuration related to the subdivision of the breve into semibreves*

I *Zählzeit, Zeiteinheit (als Maß zur Bestimmung des Zeitwerts von Noten oder Measureinheiten)* — *temporal measure, temporal unit (as measure for the determination of note values or mensural units)*

A *Definition*

1 *als Maß der Brevis* — *as measure of the breve*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 21: posset fieri quaestio, quid appellatur unum solum **tempus**. Ad quod dicendum, quod unum solum **tempus**, prout hic sumitur, est illud, in quo recta brevis habet fieri in tali tempore, quod fit indivisibile. LAMBERTUS mens. 161: Quoniam fieri posset questio, quid

sit **tempus**, ad quod respondendum est, quod **tempus**, ut hic sumitur, est quedam proportio iusta, in qua recta brevis habet fieri in tali videlicet proportionem, quod possit dividi in duas partes non equales vel in tres tantummodo equales et indivisibiles ita, quod vox non ulterius in **tempore** discretionem habere possit. Unde sciendum est, quod **tempus** habet fieri tripliciter; aliquando enim voce recta, aliquando cassa, aliquando omissa (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 11, 5). ANON. Emmeram. 1 p. 102, 30: **Tempus** igitur, prout hic sumitur, est morula, ubicumque recta brevis habet fieri. ... Et nota, quod **tempus** potest tripliciter considerari et hoc proportionaliter, quoniam aut per vocem rectam aut cassam aut omissam.

2 *allgemein* — *general*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 1, 10: Unum **tempus** est, quod minimum in plenitudine vocis est (*sim.* FRANCO COL. 5, 12. PS.-PETR. CRUC. U A, 1. MARCH. pom. 19, 1. MARCH. pom. 19, 7. MARCH. pom. 19, 12. ANON. Barcin. I p. 18. IOH. HANB. sum. 11 p. 242, 20. GUIDO FR. 2, 1. ANON. La Fage III p. 242). FRANCO COL. 1, 2: videndum est, quid sit mensura et quid **tempus**. ... **Tempus** est mensura tam vocis prolatae quam eius contrarii, scilicet vocis amissae (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 2-4. IAC. LEOD. spec. 7, 11, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. QUAT. PRINC. 4, 1, 23. IOH. HANB. sum. p. 182, 10-12. ANON. Vratisl. p. 332a. MENS. Circa artem p. 513, 8-10. ANON. Vipiten. 1, 5. ANON. Couss. XII 4, 1. MENS. Cum animadv. 7. *sim.* ANON. Mell. 4, 3: **tempus** est mensura vocis prolatae seu submisae sub uno motu continuo; vel specialius sic: **tempus** est mensura tam vocis prolatae quam eius contrarie, puta vocis submisae, id est pause. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 7. ADAM FULD. 3, 4). HIER. MOR. 25, 16 (p. 180): **Tempus** autem, prout hic sumitur, est discretus sonus resolubilis in tres instancias. Instans vero hic sumptus est illud minimum et indivisibile, quod in sono auditus clare et distincte potest percipere. Quod etiam apud veteres dicebatur esse **tempus** (*cf. Berktold, Zeit*). HIER. MOR. 25, 34 (p. 180): oportet omnino in ipso (*sc. tempore harmonico*) ponere successionem trium scilicet instanciarum, quam veteres tollunt ponentes quid indivisibile **tempus**, unam scilicet solum instanciam. Potest tamen, licet inproprie, instancia dici **tempus**, sicut et vulgariter dicitur nunc temporis esse quoddam tempus brevissimum. ANON. Couss. IV p. 23, 8: Sonus sub uno **tempore** <acceptus> potest dici sonus acceptus sub **tempore** non minimo, non maximo, sed medio legitimo breviter sumpto, quod possit frangi veloci motu in duobus, in tribus vel quatuor <ad> plus in voce humana, quamvis in instrumentis possit aliter fieri. IOH. GROCH. 154: Prima autem mensura **tempus** dicitur ... Est enim **tempus** mensura motus ... Istam autem mensuram antiqui consideratores ad sonos et voces applicaverunt, quam **tempus** communi nomine vocaverunt. Est autem **tempus**, prout hic specialiter accipitur, illud spatium, in quo minima vox vel minimus sonus plenarie profertur seu proferri potest. [s.XIV] MARCH. pom. 21, 3: et dicis hoc **tempus** (*sc. musicum*) esse mensuram cantus. MARCH. comp. 1, 14: Et istud (*sc. tempus*) fiet, quando cum canna pulmonis seriose et decenter impleta anhelitu cum decenti inflatione ventris ad hoc exprimendum emittitur anhelitus feritque sic auditum, quod sentit proferens hunc prolatum sonum in sui ipsius seu in alterius proferentis pectore seu in quodam tintinnabulo resonare. Hoc est **tempus**, quod format omnia **tempora** musice mensurate (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 15, 9). IOH. MUR. not. 2, 1, 4: **tempus** est mensura vocis prolatae cum motu continuo (*sim.* IOH. MUR. comp. 1, 4. IAC. LEOD. spec. 7, 11, 1. ANON. Vratisl. p. 332a. MENS. Circa artem p. 513, 8. MENS. Cum animadv. 5). PS.-THEODON. pr. p. 31: **Tempus** in musica mensurabili est motus, mora valorum alterum alteri concurrentium, pulsu atque percussione

cantantium secundum maius et minus, prius ac posterius sonum in tempore relatum, et in sui esse quanto commensurato et limitatur in modulis. (?)

B Gebrauch — usage

1 zur Bestimmung von Notenwerten — for the determination of note values

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 20: Recta vero brevis est, quae unum solum **tempus** continet (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 1, 9. PS.-PETR. CRUC. U 1, 12. *inde* ANON. Emmeram. 1 p. 102, 31. FRANCO COL. 5, 10. IOH. HANB. sum. 11 p. 242, 20). IOH. GARL. mens. 1, 23: huiusmodi **tempus** habet fieri tripliciter: aliquando enim per rectam vocem, aliquando per vocem cassam, aliquando per vocem amissam. Unde recta brevis habet fieri in primo **tempore**, videlicet per vocem rectam. IOH. GARL. mens. append. 1, 21: longa ante longam valet tria **tempora** (*sim.* MENS. Sciendum 22. ANON. Emmeram. 1 p. 104, 27. ANON. Emmeram. 2 p. 196, 30. ANON. Emmeram. 2 p. 198, 41. IOH. BALLOCE 1, 10. TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 9. TRAD. Franc. III 1, 14. TRAD. Franc. IV 1, 10. TRAD. Franc. V 23. ROB. HANDLO p. 88, 4. IOH. VETUL. 51, 2. IOH. VETUL. 54, 36. ANON. Mediol. 3, 4. MENS. Notularum non p. 140. MENS. Cum de p. 75. ANON. Monac. II 173. ANON. Vratisl. p. 336b. MENS. Circa artem p. 518, 10). *al.* DISC. POS. VULG. 26, 26 (p. 190): Mensurabile est, quod mensura unius **temporis** vel plurium mensuratur. Ultra mensuram sunt, quae minori quam uno **tempore** et ampliori quam duobus mensurantur. DISC. POS. VULG. 26, 55 (p. 190): omnes note plane musice sunt longe et ultra mensuram eo, quod mensuram trium **temporum** continent. *al.* MENS. Sciendum 6: quelibet notula tenoris possidebit tria **tempora**. *al.* ANON. Couss. VII 1, 5: Et est recta longa, quae continet in se duo **tempora** solum. ANON. Couss. VII 4, 4: Omnes pausae in isto secundo modo sunt duorum **temporum**. ANON. Couss. VII 5, 8: Ergo de duabus brevibus prima est unius **temporis**, reliqua vero duorum. ANON. Couss. VII 8, 2: Quaedam est longa duorum, quaedam trium, quaedam sex **temporum**. ANON. Couss. VII 8, 7: Quaedam est recta brevis continens unum **tempus**. ANON. Couss. VII 8, 8: Quaedam semibrevis continens in se dimidium **tempus**. *al.* PS.-DIETR. p. 7: pausa occupans unicum spatium ... brevis est unius **temporis**. *ibid.*: Pausa occupans duo spatia longa est duorum **temporum**. Si vero ultra extendatur, erit longa trium **temporum**. LAMBERTUS mens. 10: quot **tempora** quelibet figura pro sua parte continet in se (*sim.* ANON. Emmeram. 1 p. 86, 12. *al.*). LAMBERTUS mens. 23: recta brevis dicitur ab eo, quod unum rectum et integrum continet in se **tempus**. *al.* ANON. Emmeram. pr. p. 70, 22: immensurabilis est illa (*sc. musica*), ubi non sunt longae vel breves vel aliqua quantitas **temporum** sub certo numero distributa. Mensurabilis est illa, in qua sua quantitas **temporum** reperitur. ANON. Emmeram. 1 p. 94, 38: Maior semibrevis ... in se duas partes unius rectae brevis vel unius **temporis** repraesentat. ANON. Emmeram. 1 p. 108, 23: talis vox longa duplex dicitur in se sex **tempora** comprehendens. ANON. Emmeram. 3 p. 248, 19: pausa tot spatia continet, quot **tempora** comprehendit (*sim.* PS.-PETR. CRUC. 6, 2. MENS. Notularum p. 85. QUAT. PRINC. 4, 1, 39. AEGID. MUR. p. 128a. IOH. PIPUDI p. 44. ANON. Mediol. 5, 9. MENS. Notularum non p. 142. ANON. Couss. V p. 252, 22. ANON. Kellner 4, 3. ANON. Kellner 4, 10. ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Si ille p. 494, 14. ANON. London. II 4, 2. ANON. Tegerns. II 23. NICOL. BURT. 3, 6, 37). *al.* FRANCO COL. 4, 8: Perfecta dicitur (*sc. longa*) eo, quod tribus **temporibus** mensuratur. FRANCO COL. 9, 6: Brevis (*sc. pausatio*) est obmissio rectae brevis in se includens solum **tempus**. *al.* HIER. MOR. 25, 52 (p. 181): Nota longa in cantu ecclesiastico sumpta habet et habere debet duo **tempora** modernorum, re-

solvendo vero VI **tempora** antiquorum, longior (*sc. nota*) tria **tempora** modernorum (*sc. habet*), sed IX **tempora** antiquorum, longissima vero quatuor **tempora** modernorum, sed XII **tempora** antiquorum ... nota brevis sumpta in cantu ecclesiastico habet et habere debet unum **tempus** modernorum resolvendo vero tria **tempora** antiquorum, brevior duas instantias modernorum vel duo **tempora** antiquorum, brevissima vero unam instantiam modernorum, quae quidem secundum modernos et antiquos indivisibilis est, vel unum **tempus** antiquorum. ... Omnis cantus planus et ecclesiasticus notas primo et principaliter equales habet, unius scilicet **temporis** modernorum, sed trium **temporum** antiquorum, id est breves. *al.* PETR. PIC. 3, 1: Longa perfecta valet tria **tempora** (*sim.* TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 10. TRAD. Franc. III 1, 6. TRAD. Franc. IV 1, 11. TRAD. Franc. V 24. MENS. Notularum p. 82. MENS. Sciendum est 5, 3. MENS. Notularum non p. 140). PETR. PIC. 6, 3: prima minor, secunda vero maior semibrevis dicitur, hec duas partes valet unius **temporis** vel recte brevis. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 1, 8: Duplex longa ... valet sex **tempora** (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 1, 9. IOH. BALLOCE 1, 11. TRAD. Franc. I p. 4. TRAD. Franc. II 1, 12. TRAD. Franc. III 1, 15. TRAD. Franc. IV 1, 14. TRAD. Franc. V 25. MENS. Notularum p. 82). PS.-PETR. CRUC. P 1, 10: Semibrevium ... ponuntur aliquando duae pro **tempore**, aliquando tres vel quatuor vel quinque vel sex vel septem. *al.* IOH. BALLOCE 1, 9. *al.* TRAD. Franc. III 3, 3 (*sim.* MENS. Notularum p. 83). TRAD. Franc. IV 1, 13: Simplex longa valet quatuor **tempora**. *al.* TRAD. Franc. V 28. *al.* ANON. Couss. IV p. 26, 2: brevis primi, secundi et sexti (*sc. modi*) est semper unius **temporis**, longa eorundem duorum **temporum**. ANON. Couss. IV p. 44, 12: est et alia longa, quae dicitur duplex longa, quae significat duplicem longam sex **temporum** vel quinque ad minus. *al.* IOH. GROCH. 175: per brevem **tempus** vel duo **tempora**, per dictam vero semibreve partes **temporis** designantur. *al.* WALT. ODINGT. 6, 1, 13: Longa autem apud priores organistas duo tantum habuit **tempora** sicut in metris (*inde* WILLELM. 3, 27). *al.* [s.XIV] MARCH. pom. 8, 1: moderni autem ipsas tres partes **temporis** in ultiores partes dividerunt formando sex, novem et duodecim semibreves. MARCH. pom. 19, 4: Cum igitur mensura ipsius cantus sive notarum consistat in ipso **tempore**, ... concluditur, quod minimum **tempus**, quod est reperiri in ipsa musica, sit causa et perfectio mensurandi (*sim.* MARCH. pom. 19, 5. MARCH. comp. 1, 8). *al.* MARCH. comp. 5, 10: Si autem undecim semibreves pro **tempore** ponantur uniformiter. *al.* PHIL. VITR. 17, 15: quotiescumque pausae trium **temporum** in uno corpore reperiuntur, modus est perfectus. *al.* PHIL. VITR. 17, 6: in modo perfecto longa ante longam semper valet tria **tempora**. PHIL. VITR. 17, 8: In modo vero imperfecto simplex longa duo valet **tempora**. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 41a-b. *al.* MENS. Duplex p. 160-163. MENS. Omnis nota sic 1, 2. *al.* TRAD. Phil. I f. 61vD, 23. *al.* ANON. Paris. I 1, 3. *al.* TRAD. Phil. II 1, 2. *al.* ANON. Paris. II 2, 1. *al.* IOH. MUR. not. 2, 4, 8: Notula musicalis est figura quadrilatera soni numerati **tempore** mensurati significativa ad placitum (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 20, 7. FR. GAFUR. extr. 10, 5, 1. *sim.* IOH. MUR. not. 2, 9, 14. IOH. MUR. comp. 6, 5). *al.* IOH. MUR. spec. 2, 79: omnisque cantus mensuratus per **tempora** certa ut in conductis, organis, modulis, cantilenis ceterisque modis (*inde* TRAD. Holl. VIII 3, 42). ROB. HANDLO p. 100, 6: Quandocunque due semibreves inter duas longas vel breves ... inveniuntur, prima semibrevis habebit unum **tempus** semibrevis, id est tertiam partem unius **temporis**, secunda vero duo (*inde* IOH. HANB. sum. 12 p. 256, 7). *al.* IAC. LEOD. spec. 7, 32, 7: de brevi imperfecta, quae significat **tempus** divisibile in duas partes aequales. *al.* IOH. MUR. lib. 10, 1:

pausa dicitur vocum amissio seu aspiratio mensurata pro tot **temporibus**, quot fuerit spatiis figurata (*sim.* GOSCALC. 3, 9 p. 178, 12. *TRAD.* Phil. III p. 10. *PROSD.* exp. 85, 2. *UGOL.* URB. 3, 9-1, 11. *al.* GUIL. DUFAY p. 388. *NICOL.* BURT. 3, 6, 37). *al.* ANON. Deodat. 1, 3. *al.* MENS. Primo punctus p. 34-35. *al.* PS.-MUR. motet. p. 76a. *al.* QUAT. PRINC. 3, 58: suspiracio dimidii **temporis** ... dimidii **temporis** respiracio. QUAT. PRINC. 4, 1, 1: sic minima non est **tempus**, sed principium **temporis** mensurati. *al.* AEGID. MUR. p. 124b. *passim* WILLELM. 3, 23: Omnis nota vel est simpla vel est fecunda. Simpla nota, quae minimo **tempore** mensuratur sine soni ulterioris divisione. Fecunda nota, quae certo **tempore** mensuratur et in eodem **tempore** certis divisionibus est partibilis. *GOSCALC.* 3, 9 p. 178, 13-16. *al.* HEINR. EGER 4 p. 45-46. *PS.-THEODON.* 2 p. 34. *al.* IOH. VETUL. 3, 2: id, quod agitur in tempore, videlicet harmonia cantus vel vocum melodia, quae per **tempus** mensuratur. *al.* TRACT. FIGUR. 4 p. 76, 3-7. *MENS.* Quandoque. due 1, 1-4. *al.* GUIDO FR. 2, 36: Maiores naturales dicuntur semibreves in prima divisione **temporis**, minores, quae existunt in secunda divisione, minime, quae in tertia. *passim* PETR. CAP. 4b, 2. *al.* IOH. PIPUDI p. 44-45. *ANON.* Mediol. 3, 2. *al.* MENS. Notularum non p. 140-142. *ANON.* Couss. V p. 224, 5. *al.* ANON. La Fage II p. 425. *ANON.* Seay p. 40. *al.* MENS. Cum de p. 76. *al.* ANON. Kellner 2, 2-3. *al.* ANON. Monac. II 144. *al.* ANON. Vratisl. p. 333b: totum **tempus** in quatuor fusieles resolvitur. *al.* MENS. Si ille p. 497, 23. *al.* MENS. Circa artem p. 518, 8: duplex longa ante duplicem longam secundum antiquos valebat novem **tempora**. *al.* [s.XV] THOM. WALS. 4, 3. *al.* *PROSD.* exp. 3, 2. *al.* *PROSD.* ital. I p. 245b. *al.* *UGOL.* URB. 3, 2-1, 8. *al.* GEORG. ANS. 3, 132. *passim* ANON. Couss. XII 6, 4. *al.* ANON. London. II 8, 4. *al.* ANON. Monac. 2, 6. *al.* ANON. Mell. 3, 13. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 64-66. *FR.* GAFUR. extr. 10, 2. *al.* BART. RAM. 3, 1, 3 p. 86. *al.* ANON. Tegerns. II 5. *al.* NICOL. BURT. 3, 2, 19. *al.* ANON. Salisb. 7, 3-5. *al.* GUILL. POD. 7, 36. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 2. *al.* ANON. Couss. I p. 435b. *al.* MENS. Cum animadv. 21. *al.* CONTR. Cum notum 16 p. 302. *CONTR.* Speties discantus p. 284.

2 zur Bestimmung von Masureinheiten — for the determination of mensural units

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 9, 3: Concordantia dicitur esse, quando duae voces iunguntur in eodem **tempore** ita, quod una vox potest compati cum alia secundum auditum (*sim.* LAMBERTUS plan. 197. ANON. Emmeram. 4 p. 258, 17. FRANCO COL. 11, 3). IOH. GARL. mens. append. 1, 27: quoad **tempora** cognoscenda prius est modus rectus quam obliquus. IOH. GARL. mens. append. 15, 18: Repetitio diversae vocis est idem sonus repetitus in **tempore** diverso a diversis vocibus. IOH. GARL. mens. append. 15, 24: Copula ... altera est, quae fit in abscissione sonorum aut sumendo **tempus** post **tempus** et **tempora** post **tempora**. *al.* ANON. Emmeram. 5 p. 276, 32: Comitatur namque (*sc. copula*) cum discantu in figuris et in recta proportionem **temporum** et mensura. *al.* FRANCO COL. 5, 16: tria **tempora** tam uno accentu quam diversis prolata unam perfectionem constituunt (*inde* MENS. Cum de p. 74). FRANCO COL. 11, 2: videndum est de consonantiis et dissonantiis factis in eodem **tempore** et in diversis vocibus (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 11. *sim.* *TRAD.* Garl. plan. II 76: Sequitur de consonantiis in eodem **tempore** vel in diversis **temporibus**). FRANCO COL. 13, 8: notandum, quod in omnibus istis (*sc. oketis*) observanda est aequipollentia in **temporibus** et concordantia in vocibus rectis (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 47). HIER. MOR. 25, 262 (p. 187). *al.* *TRAD.* Franc. III 1, 9: cantus mensurabilis semper procedit insimul per tria **tempora**. ANON. Couss. IV p. 35, 3: pedes sunt trium **temporum**: longa

pausatio cum brevi sequenti pes est. ANON. Couss. IV p. 59, 8: perfecta (*sc. pausatio*) supradicta erit sub numero imparium punctorum vel **temporum** secundum aequipollentiam eorundem. ANON. Couss. IV p. 74, 15: est (*sc. brevis*) unius **temporis** contra unum **tempus** in tenore. IOH. GROCH. 21: Dico autem concordantiam, quando unus sonus cum alio harmonice continuatur, sicut una pars **temporis** vel motus cum alia continua est. Consonantiam autem dico, quando duo soni vel plures simul uniti et in uno **tempore** unam perfectam harmoniam reddunt (*sim.* GUIDO DION. 1, 1, 92). IOH. GROCH. 158: Est autem perfectio mensura ex tribus **temporibus** constans. Quemadmodum enim in corporibus ex trina dimensione attenditur perfectio, ita in sonis ex tribus **temporibus** perfectionem vocaverunt. Ista autem mensura moderni utuntur et hac totum suum cantum et cantando et figurando mensurant. WALT. ODINGT. 6, 18, 2: Acutiores cantum cantaturus incipiat ... cui omnes alii succedant, qui distincte cantant et aequaliter secundum commensurationem **temporum**. [s.XIV] MARCH. pom. 22, 28: in ratione mensurandi, postquam inventa est mensura, quae vadit usque ad tria et non ultra, oportet, quod in ipsis tribus **temporibus** primo et per se omnia alia **tempora** mensurentur, quoniam ipsa tria **tempora** continent in se omnem perfectionem. MARCH. pom. 24, 10: mensurando de una nota in aliam, donec ad perfectionem mensurae trium **temporum** perveniat. MARCH. pom. 25, 6: Postquam ergo in cantu ... sunt tria **tempora** mensurata, oportet nos iterato ... reincipere ad alia tria **tempora** mensuranda. *al.* MARCH. comp. 1, 18: unum **tempus** mensurat duo et tria **tempora**, per que mensurantur omnia alia **tempora** in musica mensurata. MARCH. comp. 2, 5: in ultimo loco perfectionis, quem locum appellamus, ubi tria **tempora** sunt completa (*inde* FR. GAFUR. extr. 12, 16, 5). PHIL. VITR. 17, 5: Modus perfectus vocatur, quando tria **tempora**, sive perfecta sive imperfecta, pro perfectione qualibet accipiuntur. *al.* MENS. Omnis nota sic 3, 3: Omnis cantus moctectorum computatur per tria **tempora**, licet faciat longas vel breves vel semibreves. ANON. Paris. I 6, 3. *al.* IOH. MUR. not. 2, 9, 17: Unum enim **tempus** tria **tempora** ponitur comprehendens et in hoc perfectum est. IAC. LEOD. cons. 3. IAC. LEOD. comp. 3, 1, 4: Diaphonia est duarum vocum simul in eodem **tempore** vel quasi eodem prolatarum unio. IAC. LEOD. spec. 1, 16, 1. *al.* IOH. MUR. lib. 4, 12: brevis alteratur ad perficiendum modum, semibrevis ad perficiendum **tempus** (*sim.* GOSCALC. 3, 4 p. 166, 16. IOH. PIPUDI p. 43. *inde* *PROSD.* exp. 48, 5. FR. GAFUR. extr. 11, 11, 10). IOH. MUR. lib. 5, 6: Si autem punctus ponatur inter duas semibreves, pro divisione **temporis** assignatur (*inde* *PROSD.* exp. 54, 1-3. *UGOL.* URB. 3, 5-4, 1. *UGOL.* URB. 3, 5-4, 2. FR. GAFUR. extr. 11, 12, 11). IOH. MUR. lib. 10, 5: nec debet poni pausa brevis neque maior, nisi completo **tempore** (*sim.* GOSCALC. 3, 9 p. 180, 4. ANON. Mediol. 5, 12. *inde* *PROSD.* exp. 88, 1. *al.* *PROSD.* mens. p. 223a. *PROSD.* ital. I p. 246a. *PROSD.* ital. II p. 67. *UGOL.* URB. 3, 8-5, 6. *al.*). MENS. Primo punctus p. 35. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 4: aut enim frangitur **tempus** in duas partes aut in tres. *al.* AEGID. MUR. p. 125a. IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 20. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 31. *al.* TRACT. FIGUR. 6 p. 82, 11. *al.* PETR. CAP. 4a, 3. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 71. *al.* ANON. Couss. V p. 252, 3: nec in minima cantor potest pausare, quia remanet **tempus** incompletum. GEN. DISC. Postquam 4, 4: quod **tempora** unius (*sc. cantus*) correspondant ad **tempora** alterius. *al.* ANON. Kellner 5, 2 (*sim.* MENS. Si ille p. 496, 4. MENS. Circa artem p. 512, 5). ANON. Monac. II 170. *al.* ANON. Vratisl. p. 331b. *al.* MENS. Si ille p. 495, 15. *al.* ANON. Vipiten. 3, 4. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 4: mensuratus (*sc. cantus*), qui in varia vocum consonantia **temporibus** seu quantitativis mensuratur. *PROSD.* exp.

79, 5: semibreves ... reducuntur adinvicem numerando perfectiones supple **temporis**. PROSD. exp. 80, 2: semibreves ... reducuntur adinvicem numerando imperfectiones **temporis**. *al.* PROSD. ital. I p. 232b: notandum, quod Italici ... in mensura **temporum** quodlibet **tempus** claudunt etiam inter duo puncta vel sibi conformia (*sim.* PROSD. ital. II p. 44). *al.* UGOL. URB. 3, 5-3, 9: **Tempus** dividitur, quando notae brevem constituentes ... per punctum separantur. *al.* GEN. DISC. Differentia 6: primus incipit et secundus exspectat per unum **tempus** vel per plura, sicut ordinatum est; et sic habetis fugas. PETR. BETSCHK p. 539, 17: numerentur **tempora**, an sint totaliter posita vel non, ne inveniretur unum **tempus** superfluum vel una semibrevis. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 24. *al.* ANON. Monac. 2, 20. *al.* COMPOS. Natura 4, 10: Antequam componatur discantur, distinguendus est tenor per **tempora** et clausulas sic, quod inter duo **tempora** posita sit regula una. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 16: de fuga ... ponat (*sc. volens componere duplum*) unum **tempus** sibi placens bene coloratum per floraturam in discantu vel in tenore; si in discantu, ponat tot pausas in tenore, scilicet unum **tempus**; si autem in tenore, ponat unum **tempus** pausarum in discantu. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 77-78. ANON. Tegerns. II 124: clausulae possunt poni ad placitum cum completo **tempore**. ADAM FULD. 3, 12. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7. *al.* ANON. Couss. I p. 443a. *al.* MENS. Cum animadv. 2. *al.* CONTR. Prima regula 40-42.

3 mit näherer Bestimmung der Zählzeit — with more precise determination of temporal measure [*s.XIII*] ANON. Couss. IV p. 83, 21: **tempore** debito tarde procedendo, tardiori, tardissime; velociter, velociori, velocissime; mediocri<ter>, mediocriori, mediocrissime. Et dicuntur in primo statu mensurationis **temporum** vel secundo vel tertio et hoc augmentando vel decrescendo vel mediando. [*s.XIV*] MARCH. pom. 20, 5: Omne igitur **tempus**, quodcumque sit illud, quod non sit minimum in plenitudine vocis, sed plus quam minimum, non est perfectum, sed plusquamperfectum; et illud, quod est minimum et non in plenitudine vocis, non est perfectum, sed de perfectione plenitudinis vocis deest sibi, et sic est imperfectum. MARCH. pom. 21, 10: **tempus** imperfectum, quod est in semibrevibus. MARCH. pom. 21, 21: **Tempus**, quo mensurantur semibreves, est **tempus** imperfectum. MARCH. pom. 29, 4: **tempus** perfectum est, quod mensurat brevem notam perfectam. *al.* MARCH. comp. 1, 9: Hoc (*sc. minimum tempus*) est autem illud **tempus**, in quo debet formari plenitudo vocis. IOH. MUR. not. 2, 1, 5: **Temporis** aliud maius, aliud minus: maius, quod motum prolixiozem, minus, quod breviozem habet. IOH. MUR. comp. 3, 4: Quantae durationis est unum **tempus**? Duplicis. Quomodo? Voluntariae <durationis> vel artificialis. Voluntaria quae est? Quae prolixae vel velociter formatur secundum libitum proferentis. Artificialis quae est? Quae prolata per tria dividitur aequalia (*inde* FR. GAFUR. extr. 10, 4, 23). IAC. LEOD. spec. 7, 12, 1: **Tempus** ... perfectum secundum antiquorum considerationem est quaedam aequa proportio, in qua recta brevis in duas partes inaequales aut in tres aequales dividitur, quae ulterius dividi vel discerni nunquam possunt. Haec **temporis** perfecti descriptio, quae est doctoris, qui Aristoteles nuncupatur, ... a modernis impugnatur.

4 übertragen: zur Benennung von Notenwerten — by analogy: for the naming of note values

a für die Brevis — for the breve

[*s.XIV*] MENS. Duplex p. 160: Brevis autem vocatur **tempus**, sed illud **tempus** dividitur in tempus perfectum et imperfectum. QUAT. PRINC. 4, 1, 23: **Tempus** enim potest dupliciter accipi: ... Secundo accipitur pro brevi recta. *al.* GOSCALC. 2, 2 p. 122, 17: Sciendum est etiam, quod licet revera quelibet

figura seu notula per se posset appellari **tempus**, tamen sola brevis nuncupatur **tempus** a musicis. *al.* IOH. VETUL. 20, 9. *al.* ANON. Mediol. 3, 11: recta brevis ... vocatur etiam **tempus**. *al.* [*s.XV*] PROSD. exp. 3, 18: ab auctoribus musicis brevis vel ipsius valor **tempus** communiter appellatur. *al.* PROSD. mens. p. 200a: brevis, quae alio nomine **tempus** nominatur (*sim.* PROSD. ital. I p. 229a. PROSD. ital. II p. 41. PROSD. ital. II p. 44). PROSD. ital. II p. 36. *al.* GUIL. MON. 7 p. 45: maxima valebit tres longas, longa tria **tempora**, et unum **tempus** ... valebit tres semibreves. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7: **Tempora** enim notulas breves intelligo. *ibid.* *al.*

b für Maxima, Longa und Semibrevis — for the maxima, long, and semibreve

[*s.XV*] PROSD. exp. 3, 19: aliqui cantores ad libitum loquentes non solum brevem vocant **tempus**, sed etiam maximam, longam et semibrevem vel ipsarum valores. Propter quod dicunt triplex esse **tempus**, scilicet tempus modi, tempus temporis et tempus prolationis. Tempus modi vocant maximam vel maxime valorem, longam vel longe valorem. Tempus autem temporis vocant brevem vel brevis valorem. Sed tempus prolationis vocant semibrevem vel semibrevis valorem. CONTR. Volentibus I p. 27a: bene eis (*sc. discordantiis*) utimur in cantu fractibili in minoribus notis, ut, quando semibrevis vel **tempus** in pluribus notis dividitur, id est in tribus partibus, tunc una illarum trium partium potest esse in specie discordanti (*sim.* CONTR. Volentibus II 30).

II Mensurbezeichnung für die Unterteilung der Brevis in Semibreven — term for the mensuration related to the subdivision of the breve into semibreves

A Definition

[*s.XIV-XV*] ANON. Kellner 5, 8: **Tempus** describitur sic: est aggregatio brevium semibreviumque figurarum secundum certum numerum semibrevium ordinata (*sim.* MENS. Si ille p. 506, 26. ANON. Monac. 2, 21). PROSD. mens. p. 201b: **tempus** est mensura, cuius perfectio et imperfectio per perfectionem et imperfectionem brevium habet mensurari (*sim.* PROSD. ital. I p. 230b. PROSD. ital. II p. 40). ANON. London. II 1, 12: **Tempus** est cognitio soni brevibus semibrevibusque figuris mensurati (*sim.* ANON. Tegerns. II 6). IOH. TINCT. diff. 257: **Tempus** est quantitas cantus ex certis semibrevibus brevem respicientibus constituta (*sim.* IOH. TINCT. val. 4, 1). NICOL. BURT. 3, 1, 14: **Tempus** vero est duratio successiva vel est numerus motus. Hic enim capitur **tempus** respectu brevium in habitudine ad semibreves (*sim.* DIFF. MUS. 50. FLOR. FAX. 3, 3, 3). ADAM FULD. 3, 4: **tempus** est duarum vel trium semibrevium aut valoris earum contra brevem positio. GUIL. POD. 7, 8: **Tempus** est comparatio brevis ad semibrevem.

B Gebrauch — usage

[*s.XIV*] PHIL. VITR. 17, 2: in modernis cantibus tam in modo quam in **tempore** fiat variatio ... Sunt alii cantus perfecti de modo et **tempore**, alii imperfecti, alii perfecti de modo et non de **tempore**, alii e contra, alii partim perfecti et alii partim imperfecti tam de modo quam de **tempore**. Et ut notitiam tam de modi quam **temporis** variatione perfectam habeamus, signa certa ... dare affectamus. PHIL. VITR. 19, 12: Rubeae (*sc. notulae*) etiam ponuntur aliquando, quia **tempus** et modus variantur. *al.* Ps.-PHIL. lib. mus. p. 44a: aut modus aut **tempus** aut prolatio. *al.* TRAD. Phil. I f. 62rD, 26. ANON. Paris. II 10, 1. IAC. LEOD. spec. 7, 47, 10-11. *al.* PETR. PALM. p. 507. *al.* IOH. MUR. lib. 9, 3: Sincopa si fiat in **tempore**, aut fit in tempore perfecto vel imperfecto (*sim.* GOSCALC. 3, 8 p. 176, 26. ANON. Mediol. 8, 6. PROSD. exp. 78, 1. UGOL. URB. 3, 8-3, 1). *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 32. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 5: vocatur totus cantus huiusmodi perfectus de modo, **tempore** et prolatione. ... perfectus de

tempore, quia brevis valet tres semibreves. *al.* GOSCALC. 3, 3 p. 162, 32. *al.* MENS. Item notandum p. 415a. *al.* TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 10. *al.* IOH. PIPUDI p. 42. *al.* PROP. MENS. Nota quod I 1, 1: modus accipitur a longa, **tempus** a brevi et prolacio a semibreui (*sim.* ANON. Couss. V p. 146, 4). ANON. Mediol. 8, 2. ANON. Ellsworth 5 p. 236, 8. SEMIBR. CAUD. p. 65. TRAD. Phil. III p. 9-10. ANON. Couss. V p. 240, 14: perficere longam in (*ed.*: id in) modo, brevem in **tempore**, semibreve in prolacione. *al.* ANON. Kellner 2, 16: requiruntur ... ad modum longa et brevis, ad **tempus** brevis et semibrevis, ad prolacionem semibrevis (*sim.* ANON. Vratisl. p. 333a). ANON. Kellner 9, 5: Est autem signum **temporis** circulus. *al.* ANON. Monac. II 181. ANON. Vratisl. p. 333a. *al.* MENS. Si ille p. 496, 24. *al.* MENS. Circa artem p. 516, 2. *al.* ANON. Vipiten. 4, 6: **tempus** habet fieri in brevibus et semibrevis et hoc in tenoribus vel contratenoribus. *al.* [s.XV] THOM. WALS. 8, 5: circulus denotat modum, punctus vero **temporis** perfectionem. PROSD. exp. 11, 13: cantus esse de duabus mensuris insimul, scilicet de **tempore** et prolacione. PROSD. exp. 11, 37: Aliam autem mensuram vocaverunt **tempus** eo, quod mensuratur atque mensurabatur penes notas sive figuras, que tempora nuncupantur. *al.* PROSD. mens. p. 201b: Brevis vero habet hanc mensuram, que dicitur **tempus**. *al.* PROSD. ital. I p. 232b: hanc mensuram, que **tempus** appellatur, magis attribuimus brevi quam semibreui (*sim.* PROSD. ital. II p. 44). *al.* UGOL. URB. 3, 2-4, 10: demonstrat auctor istam mensuram, quae dicitur **tempus**, esse ipsius brevis et ipsam brevem esse ipsius **temporis**. UGOL. URB. 3, 3-5, 9: sunt ergo ... tres notae tribus mensuris appropriatae, scilicet longa modo minori, brevis **tempori** et semibrevis prolacioni. UGOL. URB. 3, 9-1, 19: **Tempus** enim inter mensuras medium locum tenet, nam supra **tempus** modus est et infra prolacio. *passim* GEORG. ANS. 3, 213. *al.* GEN. DISC. Differentia 2: tenores motetorum sunt de modo vel de **tempore**. ANON. Carthus. pract. pr. 8. TRAD. Holl. I pr. 20. ANON. Couss. XII 5, 20. *al.* ANON. London. II 1, 1. ANON. Monac. 2, 24: **Tempus** vero attenditur penes breves respectu semibrevis. *al.* ANON. Mell. 1, 3. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66. *al.* IOH. TINCT. pr. 3, 5, 1. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 1, 34. *al.* IOH. TINCT. val. 1, 7. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 7, 12. *al.* COMPOS. Natura 1, 14: Omne carmen debet componi in recto **tempore** rectaque prolacione et modo. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 24, 2. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. *al.* ANON. Tegerns. II 2. *al.* IOH. HOTH. mens. II 4, 1-4. NICOL. BURT. 3, 1, 12. *al.* GUIL. MON. 3 p. 17. *al.* DIFF. MUS. 48. ADAM FULD. 1, 1. *al.* ANON. Salisb. pr. 4. GUIL. POD. 7, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 7. *al.* FLOR. FAX. 3, 3, 1. *al.* ANON. Couss. I p. 435a. *al.* MENS. Nota quod 1, 4. *al.* PROP. MENS. Nota quod II 2, 3 descr. PROP. MENS. Item nota 1-4. ANON. La Fage III p. 242: Quid est modus? Est **temporis** et prolacionis aggregatio. TRAD. Holl. XIV 3, 27. CONTR. Cum notum 7 p. 305. *al.* CONTR. Prima regula 46. *al.*

tempus breve v. tempus longius - tempus longum - tempus breve - tempus semibreve (brevius) - tempus minimum; tempus perfectum (duodenarium) - tempus imperfectum (octonarium) - tempus breve (quaternarium)

tempus harmonicum *musikalische Zählzeit — temporal measure of music*

1 *im Gegensatz zur natürlichen (physikalischen) Zeit — as opposed to natural (physical) time* [s.XIII] HIER. MOR. 25, 16 (p. 180): musica mensurabilis est pericia modulacionis sono cantuque consistens **armonico tempore** mensurata. HIER. MOR. 25, 22 (p. 180): modernorum ... melior est opinio, qui scilicet in **tempore armonico** motui subiecto successionem ponunt. ... **Tempus** igitur **armonicum** tempori naturali debet aliquid assimilarum. ...

Cum igitur **tempus armonicum** motui progressivo sit subiectum, oportet omnino in ipso ponere successionem trium scilicet instanciarum, quam veteres tollunt ponentes quid indivisibile tempus, unam scilicet solam instanciam. HIER. MOR. 25, 40 (p. 180): hoc igitur **tempus armonicum** est mensura omnium notarum, qua scilicet unaqueque mensuratur nota. HIER. MOR. 25, 269 (p. 188): Ut igitur tam ordinate simul et debite a duobus vel etiam a pluribus cantetur cantus ecclesiasticus, quinque sunt cantantibus necessaria: Primum est, ut cantus cantandus diligenter simul ab omnibus prevideatur, et in ipsa qualitate sive quantitate **armonici temporis** vel secundum antiquos vel etiam secundum modernos unanimiter conveniant.

cf. Berktold, Zeit p. 2-3

2 *für die in der Vokalmusik verwendete Zählzeit — as temporal measure used in vocal music*

[s.XIV] MARCH. pom. 21, 7: ergo tale **tempus** (*sc. musicae armonicae*), scilicet **armonicum**, quod est minimum in plenitudine vocis, est prius ordine naturae quam omnia tempora, quae in aliis musicis duabus (*sc. musica organica et rithmica*) considerantur, cum ad similitudinem ipsius **temporis armonici** mensurentur.

tempus imperfectum v. tempus perfectum - tempus imperfectum; tempus perfectum - tempus imperfectum - tempus semiperfectum - tempus semiimperfectum; tempus perfectum (duodenarium) - tempus imperfectum (octonarium) - tempus breve (quaternarium)

tempus imperfectum maius *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 48 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in acht Minimen mit je sechs atomi bzw. zwölf Minimen mit je vier atomi — term for the note value of a breve consisting of 48 basic units (atomi), subdivided into eight minims, each with six atomi, or twelve minims, each with four atomi*

[s.XIV] IOH. VETUL. 20, 10. IOH. VETUL. 37, 5: Et tempus perfectae maioris divisionis 12 maioris prolacionis appellatur, quod principaliter in duas partes inaequales dividitur, et tunc prima pars erit minor, secunda vero maior vel e converso. ... maior praedictarum partium **tempus imperfectum maius** 8^e divisionis maioris prolacionis nominatur et 48 atomorum continet in se valorem. IOH. VETUL. 37, 8. IOH. VETUL. 41, 23: Adhuc tractandum est de **tempore imperfecto maiori** 8^e (*sc. divisionis*) maioris prolacionis, quod ... continet in se valorem 48 atomorum, quod componitur et dividitur ex duobus temporibus (*sc. semiimperfectis maioribus*) 4^e divisionis, quia potest ascendere ad divisionem 12^{am}, quia ... tempus (*sc. semiimperfectum maius*) divisionis 4^e maioris prolacionis praedictae ascendere potest ad 6^{am} divisionem minoris prolacionis. IOH. VETUL. 41, 26.

tempus imperfectum minimum (tempus imperfectae minimae) *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 24 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in vier Minimen mit je sechs atomi bzw. sechs Minimen mit je vier atomi — term for the note value of a breve consisting of 24 basic units (atomi), subdivided into four minims, each with six atomi, or six minims, each with four atomi*

[s.XIV] IOH. VETUL. 20, 10. IOH. VETUL. 43, 1: Dividitur enim praedictum tempus (*sc. perfectum minimum*) in duas inaequales partes, videlicet in uno tempore 4^e, quod est pars maior, quae pars **tempus breve imperfectum minimum** 4 maioris prolacionis nominatur ... Et minor pars minor semibrevis prolacionis maioris computatur. Quaternarium habet praefatum **tempus** (*sc. imperfectum minimum*) ingrediendi potestatem ad divisionem 6 minoris prolacionis ... Queritur, qualiter praedictum **tempus** 4^e (*sc. divisionis*) ascendere potest ad 6 divisionem minoris prolacionis ... Respondetur: Quia

praefatum **tempus** ... 24 atomorum est valoris, quos tam per 4 numerum, quam per 6 dividere possumus, videlicet per 4 per quater 6, et per 6 videlicet per sexies 4. Etiam praefatum **tempus** 6 divisionis dividi aut in duas maiores (sc. *semibreves*) aut in tres minores potest. Et si dividitur in duas maiores, **tempus imperfectum minimum** 6 minoris prolationis appellatur. Quaeritur etiam, quae est causa, quod **tempus imperfectae minimae** dividi per binarium, ternarium, quaternarium et senarium potest numerum. Respondetur: Quia ... praefatum **tempus** 24 atomorum est valoris vel continet in se valorem, qui dividi possunt per binarium numerum, videlicet per bis 12, etiam per ternarium, videlicet per ter 8, per quaternarium per quater 6, et per 6^m per sexies 4. IOH. VETUL. 43, 10-14.

tempus imperfectum minus (tempus minoris imperfectionis) *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 36 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in sechs Minimen mit je sechs atomi* — term for the note value of a breve consisting of 36 basic units (atomi), subdivided into six minims, each with six atomi

[s.XIV] IOH. VETUL. 20, 10. IOH. VETUL. 42, 3: Et tempus divisionis 9^e maioris prolationis vocatur, quod tempus dividitur per modum infrascriptum, videlicet principaliter in duas inaequales partes. Et tunc prima pars erit minor, secunda vero maior vel e contrario, quae maior pars **tempus** breve **minoris imperfectionis** 6^e divisionis maioris prolationis appellatur. Et atomorum 36 continet in se valorem et non restringitur ad modum. Et minor pars semibrevis maior, quae est valoris trium minimarum de praedicta prolatione maiori, nominatur. IOH. VETUL. 42, 6-8.

v. tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus, tempus plusquamperfectum - tempus perfectum (recte) - tempus perfectum minus - tempus perfectum minimum - tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus

tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus *Bezeichnung für das normal bzw. rascher ausgeführte tempus imperfectum (in der französischen Mensurallehre)* — term for tempus imperfectum as normally performed, or as more rapidly performed (in French mensural theory)

[s.XIV] RUBR. BREV. 2c, tit.: **Tempus imperfectum** modi Gallici ... Hoc autem **tempus** dicitur **imperfectum** recte. Potest etiam velocius cantari, et tunc dicitur **tempus imperfectum minus**; et rarius, et dicitur maius **imperfecto** recto. Hoc autem **tempus imperfectum** deficit a perfecto superius diviso in novem in tertia parte. Dividitur autem istud primo in duas semibreves aequales, quas dicimus maiores naturales; et ille due postea dividuntur in sex semibreves, que dicuntur minime.

v. tempus plusquamperfectum - tempus perfectum (recte) - tempus perfectum minus - tempus perfectum minimum - tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus

tempus impropriae imperfectionis *Hilfsbezeichnung für einen Notenwert mit 16 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in vier Minimen mit je vier atomi bzw. in acht Minimen mit je zwei atomi* — secondary term for a note value consisting of 16 basic units (atomi), subdivided into four minims, each with four atomi, or into eight minims, each with two atomi

[s.XIV] IOH. VETUL. 41, 26: Quod tempus (sc. *imperfectum maius*) dicitur 12^e impropriae divisionis et potest dividi per ternarium numerum, et quilibet numerus **tempus impropriae imperfectionis** 4^e divisionis appellatur ... et 16 atomorum est valoris. ... Potest etiam quodlibet istorum **temporum** praedictorum divisionis (ms. et ed.: divisione) 4^e ascendere ad impropriae 8^{am} divisionem minimae prolationis.

tempus longius - tempus longum - tempus breve - tempus semibreve (brevius) - tempus minimum *Bezeichnung für die Zählzeit der Larga bzw. der Longa bzw. der Brevis bzw. der Semibrevis bzw. der Minima* — term for the temporal measure of the larga, or of the longa, or of the breve, or of the semibreve, or of the minim

[s.XIII] MENS. Sciendum 1: Sciendum est, quod in notulis pro exigentia motellorum, conductorum et organorum tripliciter consideratur tempus, videlicet **tempus breve**, quod est in brevibus notulis, et illae sunt non caudatae; **semibreve**

tempus, quod est in cornutis; **tempus longum**, quod est in caudatis. TRAD. Franc. I p. 8: Quandocumque duae semibreves inter duas longas vel <breves> inveniuntur, prima habebit unum **tempus semibreve**; secunda duo **tempora**

semibrevia (sim. TRAD. Franc. II 1, 30. TRAD. Franc. IV 2, 1). [s.XIV] MARCH. pom. 30c, 23: Ista tres notae continent sex **tempora brevia**, puta sic, quod prima perfecta est continens tria tempora, prima brevis unum, secunda duo ... Ponamus igitur tres semibreves, quarum prima caudetur in deorsum ... Ista tres necessario continent sex **tempora**

semibrevia ratione dicta de longa et de duabus brevibus. MENS. Omnis nota sic 1, 3: perfecta longa valet tria **tempora brevia**. TRAD. Phil. II 3, 12: brevis notula perfecta valens unum tempus dividitur in tres semibreves aequales.

Et quaelibet illarum semibrevium subdividitur in tres minimas; et quaelibet illarum minimarum dividitur iterum in duas semiminimas aequales ... **Breve tempus** imperfectum dividitur in duas semibreves aequales, et quaelibet illarum semibrevium dividitur in tres minimas, et quaelibet illarum minimarum subdividitur in duas semiminimas. IOH. MUR. comp. 1, 3: Longissima quae est? Quae sub uno accentu tribus **longis temporibus** mensuratur. Longior quae est? Quae sub uno accentu duobus **longis temporibus** profertur. ... Quid est **tempus longum**? Quod in tres partes et partium partes usque ad vocis minimum separatur. Quid est minimum in voce? Quod est indivisibile naturaliter. Quot sunt minimae in **temporum** perfectione **longorum**? 27 (inde IAC. LEOD. spec. 7, 11, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 23, 7. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 5). IOH. MUR. comp. 2, 4: Longa perfecta quae est?

Quae sub uno accentu per tria **tempora brevia** mensuratur. Longa imperfecta quae est? Quae sub uno accentu per duo **tempora brevia** mensuratur. Quid est **tempus breve**? Tertia pars **temporis longi**, eadem divisione divisibile, quae est totum. ... Minimae quot sunt in **tempore brevi**? Novem (inde IAC. LEOD. spec. 7, 23, 8. FR. GAFUR. extr. 10, 4, 15). ANON. London. I 2 p. 43: Propria brevis dicitur a tempore brevi eo, quod brevis a **brevi tempore** mensuratur, sed semibrevis a **breviori tempore** mensuratur. ANON. London. I 2 p. 44: illa (sc. *figura*), quae longa nuncupatur, nomen habet sibi proprie impositum eo, quod a **longo tempore** mensuratur. *ibid.*: illa nota, quae vocatur larga, bene et evidenter posset appellari longior in comparatione ad longam eo, quod **longiori tempore** quam longa mensuratur. al. PS.-THEODON. 2 p. 36: punctus quadratus figuratur pro **tempore brevi** secundum antiquos. IOH. VETUL. 5, 5. al. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 10, 4, 27. FR. GAFUR. pract. 2, 3: duplicem longam ... quattuor **brevia tempora** continentem. CONTR.

In presenti 8: Simplex autem discantus est, quandocumque fit processus notarum simplicium, non eas **tempore longo, brevi, semibrevi, minimo** dividendo.

tempus maius perfectum - tempus maius imperfectum - tempus minus perfectum - tempus minus imperfectum *Mensurbezeichnung für die Unterteilung der Brevis in neun Minimen (drei Semibreven mit je drei Minimen) bzw. in sechs Minimen (zwei Semibreven mit je drei Minimen) bzw. in sechs Minimen (drei Semibreven mit*

je zwei Minimen) bzw. in vier Minimen (zwei Semibreven mit je zwei Minimen) — term for mensuration related to the subdivision of the breve into nine minims (three semibreves, each with three minims), or into six minims (two semibreves, each with three minims), or into six minims (three semibreves, each with two minims), or into four minims (two semibreves, each with two minims)

[s.XV] ANON. COUSS. XII 4, 3: **Tempus maius** est duplex, scilicet **perfectum** et **imperfectum**. **Tempus maius perfectum** est, quum brevis valet tres semibreves, quarum quaelibet valet tres minimas ... **Tempus maius imperfectum** est, quum brevis valet duas semibreves, quarum quaelibet valet tres minimas. ANON. COUSS. XII 4, 6: Sed **tempus minus** etiam est duplex, scilicet **perfectum** et **imperfectum**. **Tempus minus perfectum** dicitur, quum brevis valet tres semibreves, quarum quaelibet valet duas minimas ... **Tempus minus imperfectum** est, quum brevis valet duas semibreves, quarum quaelibet valet duas minimas. ANON. COUSS. XII 4, 9: novem minimae faciunt **tempus maius perfectum**. ... sex minimae faciunt **tempus maius imperfectum**. ANON. COUSS. XII 4, 10: sex minimae faciunt ... **tempus minus perfectum**. ... quatuor minimae faciunt **tempus minus imperfectum**.

tempus minimum v. tempus longius - tempus longum - tempus breve - tempus semibreve (brevius) - tempus minimum

tempus minoris impropriae imperfectionis Hilfsbezeichnung für einen Notenwert mit 32 Grundeinheiten (atomi) (durch Verdoppelung des tempus impropriae imperfectionis) — secondary term for a note value consisting of 32 basic units (atomi) (by doubling of the tempus impropriae imperfectionis)

[s.XIV] IOH. VETUL. 41, 27: Quod tempus (sc. imperfectum maius) dicitur 12^e impropriae divisionis et potest dividi per ternarium numerum, et quilibet numerus tempus impropriae imperfectionis 4^e divisionis appellatur ... et 16 atomorum est valoris. Etiam duo istorum temporum 4^e possunt facere unum **tempus** divisionis 8^e; **minoris impropriae imperfectionis** notatur et est valoris 32 atomorum.

tempus modi - tempus temporis - tempus prolationis Bezeichnung für den Notenwert der Maxima und Longa bzw. der Brevis bzw. der Semibrevis — term for the note value of the maxima and long, or of the breve, or of the semibreve

[s.XV] PROSD. exp. 3, 20: aliqui cantores ad libitum loquentes non solum brevem vocant tempus, sed etiam maximam, longam et semibreve vel ipsarum valores. Propter quod dicunt triplex esse tempus, scilicet **tempus modi**, **tempus temporis** et **tempus prolationis**. **Tempus modi** vocant maximam vel maxime valorem, longam vel longe valorem. **Tempus** autem **temporis** vocant brevem vel brevis valorem. Sed **tempus prolationis** vocant semibreve vel semibrevis valorem.

tempus musicum (musicale) musikalische Zählzeit — temporal measure of music

[s.XIV] MARCH. pom. 18, 8: quid sit ipsum **tempus musicum** (sim. MARCH. pom. 19, tit.). MARCH. pom. 19, 5: dicimus, quod non omne minimum tempus est perfectio et prima mensura cantus, sed **tempus musicum**. Id ergo, quod est minimum **tempus musicum**, est prima mensura et ratio mensurandi totum ipsum cantum. MARCH. pom. 20, 6: Patet igitur diffinitio **temporis musici**, quoniam aliud est plusquamperfectum, aliud perfectum et aliud imperfectum. MARCH. pom. 21, 2: Tu dicis, **tempus musicum** est, quod est minimum in plenitudine vocis. MARCH. pom. 21, 31: reprobamus opinionem quorundam ..., qui dicunt, quod inter **tempus musicum** perfectum et imperfectum est dare me-

dium. al. MARCH. comp. 1, 2: quid sit **tempus musicale** (inde FR. GAFUR. extr. 12, 15, 2). [s.XV] FR. GAFUR. extr. 12, 15, 3. FR. GAFUR. pract. 2, 3: minimum **tempus musicum** ... non dicitur quodcunque minimum, sed quod est minimum in plenitudine vocis.

tempus perfecti maioris - tempus perfecti minoris - tempus imperfecti maioris - tempus imperfecti minoris Bezeichnung für eine neun Minimen (drei Semibreven mit je drei Minimen) bzw. sechs Minimen (drei Semibreven mit je zwei Minimen) bzw. sechs Minimen (zwei Semibreven mit je drei Minimen) bzw. vier Minimen (zwei Semibreven mit je zwei Minimen) umfassende Zählzeit — term for a temporal measure that encompasses nine minims (three semibreves, each with three minims), or six minims (three semibreves, each with two minims), or six minims (two semibreves, each with three minims), or four minims (two semibreves, each with two minims)

[s.XV] CONTR. Speties discantus p. 283: Sciendum est, quod etiam habemus quattuor prolationes principales seu modo vel tempore, scilicet **tempus perfecti maioris**, **tempus perfecti minoris**, **tempus imperfecti maioris**, **tempus imperfecti minoris**. ... **Tempus** <seu> (ms. et ed.: semibrevis) prolatio **perfecti maioris** continet tres semibreves perfectas, et quilibet semibrevis continet tres minimas (sc. perfectas) vel quattuor ... imperfectas. Et sic pro isto tempore transeunt novem minime perfecte ... **Tempus** seu prolatio **perfecti minoris** continet <tres> (ms. et ed.: sex) semibreves imperfectas, et quilibet semibrevis continet duas minimas perfectas, et sic pro isto tempore transeunt sex minime perfecte ... **Tempus** seu prolatio **imperfecti maioris** continet duas semibreves perfectas, quarum quilibet valet tres minimas perfectas vel quattuor imperfectas, et sic transeunt pro uno tempore sex minime ... **Tempus imperfecti minoris** continet duas semibreves imperfectas, quarum quilibet valet duas minimas perfectas, et unum tempus valet quattuor minimas.

tempus perfectum - tempus imperfectum 1. Bezeichnung für eine dreiteilige bzw. zweiteilige Zählzeit 2. Mensurbezeichnung für die Unterteilung der Brevis in drei bzw. in zwei Semibreven — 1. term for a temporal measure divisible by three, or divisible by two 2. term for the mensuration related to the subdivision of the breve into three semibreves, or into two semibreves

1 Bezeichnung für eine dreiteilige bzw. zweiteilige Zählzeit — term for a temporal measure divisible by three, or divisible by two

a allgemein — general

[s.XIV] MARCH. pom. 30e, 25: **tempus perfectum** mensuratur a tribus notis totum et a sex et a duodecim et ab omnibus breviter notis continentibus quamlibet partem sui. MARCH. pom. 32e, 16: Tot semibreves possunt pro **tempore perfecto** fieri, quot vox humana frangere potest mensura debita ipsius **perfecti temporis** observata. MARCH. pom. 34, 1: **tempus imperfectum** musicum mensuratum est illud, quod est minimum non in plenitudine, sed in semiplenitudine vocis. ... sed est certum per diffinitionem superius probatam de **tempore perfecto**, quod **tempus perfectum** est illud, quod est minimum in plenitudine integra vocis (sim. MARCH. pom. 34, 7. al. MARCH. comp. 1, 4. MARCH. comp. 7, 2. inde FR. GAFUR. extr. 12, 18, 2). MARCH. pom. 36, 1: **Tempus** autem **imperfectum** deficit a **perfecto** in tertia parte sui ad minus (sim. MARCH. comp. 7, 10. inde FR. GAFUR. extr. 12, 18, 7). MARCH. pom. 43, 1: Si enim duae semibreves accipiuntur pro **tempore imperfecto**, tunc et secundum Gallicos et secundum Italicos aequaliter proferuntur. al. MARCH. comp. 3, 4 (inde FR. GAFUR. extr. 12, 16, 12). MARCH. comp. 4, 1: Si autem plures quam tres semibreves pro **tempore perfecto**

30 [s.XIV] MARCH. pom. 37, 9: Quomodo cognosceat aliquis,
quando debeat esse cantus de **tempore perfecto** et quando
de **tempore imperfecto**. MARCH. pom. 42, tit.: De distan-
tia et differentia modi cantandi de **tempore imperfecto** inter
Gallicos et Italicos. *al.* PHIL. VITR. 16, 3: ad **temporis per-**
35 **fecti** designationem circulus apponitur rotundus, quia forma
rotunda perfecta est (*sim.* TRAD. Phil. I f. 62rG, 64). PHIL.
VITR. 17, 4: ut notitiam tam de modi quam temporis varia-
tione perfectam habeamus, signa certa **tempus perfectum** et
tempus imperfectum denotantia dare affectamus. *al.* PS-
40 PHIL. lib. mus. p. 41b: duo sunt tempora, videlicet **tempus**
perfectum et **tempus imperfectum**. **Tempus perfectum**
est, quando brevis valet tres semibreves ... **Tempus imper-**
fectum est, quando brevis valet duas semibreves (*sim.* ANON.
Mediol. 9, 8). *al.* TRAD. Phil. I f. 62rD, 18. *al.* ANON. Pa-
45 ris. I 6, 10. *al.* TRAD. Phil. II 9, 2. *al.* ANON. Paris. II 8,
1. *al.* PS-MUR. arg. p. 106b. *al.* IOH. MUR. comp. 12, 2:
Est enim cantus regularis et irregularis. Quid est regularis?
Quando cantus fit de **tempore perfecto** contra **perfectum**
vel de **imperfecto** contra **imperfectum**. IAC. LEOD. spec.
50 7, 10, 6: quantum ad modernos distinguuntur discantus se-
cundum tempus et mensuram, quia quidam dicuntur de **tem-**
pore perfecto, alii de **tempore imperfecto**, quibus multum
nunc utuntur. *al.* PETR. PALM. p. 517. *al.* IOH. MUR. lib.
1, 6: Brevis in **tempore perfecto** valet tres semibreves, in
55 **tempore imperfecto** duas (*sim.* ANON. Couss. V p. 182,
3. ANON. La Fage II p. 425. MENS. Circa artem p. 516, 25.
ANON. Vipiten. 4, 10. PROSD. exp. 7, 1. UGOL. URB. 3, 2-4,
2. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 1, 23). *al.* MENS. Primo punctus
p. 35. *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 23: Modus imperfectus vel longa
60 imperfecta de modo imperfecto et de **tempore imperfecto**
et de minori prolacione. QUAT. PRINC. 4, 1, 38: Pausa im-
perfecte longe vel alterius brevis duobus **temporibus** tamen,
sive **perfectis** sint (*fortasse ex errore*) vel **imperfectis**, est
mensurata. *al.* AEGID. MUR. p. 128b. IOH. BOEN ars 1,
10, 26. *al.* IOH. HANB. sum. 8 p. 226, 15. *al.* GOSCALC. 2,
2 p. 122, 19. *al.* PS-THEODON. pr. p. 31. *al.* MENS. Item

notandum p. 413a. *al.* TRACT. FIGUR. 2 p. 70, 6: magistri instruxerunt nos ... in quatuor mensuris principalibus, videlicet in **tempore perfecto** maioris prolotionis et in **tempore imperfecto** ipsius, in **tempore perfecto** minoris prolotionis et in **tempore imperfecto** ipsius. *al.* IOH. PIPUDI p. 42-45. PROP. MENS. Quando p. 48. PROP. MENS. Nota quod I 1, 2. ANON. Mediol. 6, 3. *al.* MENS. Sciendum est 3b, 8. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 65. *al.* TRAD. Phil. III p. 7. *al.* ANON. Couss. V p. 146, 8: quando brevis est perfecta, **tempus** est **perfectum**. *al.* GEN. DISC. Postquam 2, 6. *al.* ANON. Seay p. 40-43. ANON. La Fage II p. 425-427. MENS. Cum de p. 75. MENS. Cum de p. 76: quodcumque duae semibreves de **tempore perfecto** inter duas longas vel duas breves vel inter brevem et longam inveniantur, prima semibrevis unum habebit tempus, secunda vero duo tempora. COMPIL. Lond. p. 77. *al.* ANON. Kellner 6, 20. *al.* ANON. Monac. II 128. *al.* ANON. Vratisl. p. 333a: **Tempus imperfectum** est ordo vel maneries brevium semibreviumque figurarum tam prolatarum quam obmissarum, quae per numerum binarium temporum computando equaliter reducuntur (*sim.* MENS. Si ille p. 497, 14). *al.* MENS. Si ille p. 506, 27: **Tempus perfectum** est brevium perfectarum aggregatio. **Imperfectum tempus** est brevium imperfectarum aggregatio. *al.* MENS. Circa artem p. 513, 14. *al.* [s.XV] IOH. CICON. prop. 25 p. 442, 2. *al.* THOM. WALS. 8, 6. *al.* PROSD. exp. 10, 4. *al.* PROSD. mens. p. 215a: circulus ponitur pro **tempore perfecto** ... semicirculus ponitur pro **tempore imperfecto**. *al.* PROSD. ital. I p. 230b (*sim.* PROSD. ital. II p. 40). *al.* UGOL. URB. 3, 2-4, 8. *passim* GEORG. ANS. 3, 168. *al.* PETR. BETSCHK p. 538, 9. PETR. TALH. p. 5. ANON. Couss. XII 7, 2. *al.* ANON. Monac. 2, 37. *al.* ANON. Mell. 4, 5. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 62. *al.* IOH. TINCT. diff. 258: **Tempus perfectum** est, dum in aliquo cantu tres semibreves pro una brevi numerantur. **Tempus imperfectum** est, dum in aliquo cantu due semibreves tantum pro una brevi numerantur (*sim.* IOH. TINCT. val. 4, 3-5). *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 3, 11. *al.* IOH. TINCT. val. 11, 1. *al.* IOH. TINCT. not. 1, 5, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 7, 22. *al.* COMPOS. Natura 4, 25. COMPOS. Cum igitur 1, 4: an in **tempore perfecto** vel **imperfecto** vel maiori prolacione vel minori prolacione <velit componere (*sc. volens componere duplum*)>. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 24, 2. *al.* IOH. TINCT. alt. pr. 3. *al.* IOH. TINCT. punct. 2, 7. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 80. *al.* ANON. Tegerns. II 7. *al.* IOH. HOTH. fig. I 1, 10-11 (*sim.* IOH. HOTH. fig. II 1, 10-11). IOH. HOTH. dial. p. 72. NICOL. BURT. 3, 2, 18. *al.* GUIL. MON. 3 p. 21. *al.* ADAM FULD. 3, 3. *al.* GUIL. POD. 7, 10. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 8: **Perfectum tempus** brevi notule tris semibreves ascribit. *al.* FLOR. FAX. 3, 4, 1. *al.* ANON. Couss. I p. 435a. *al.* ANT. LUCC. 5, 74. *al.* MENS. Nota quod 1, 13. *al.* PROP. MENS. Nota quod II 2, 3 descr. *al.* PROP. MENS. Item nota 2. MENS. Cum animadv. 9. *al.* CONTR. Cum notum 2 p. 304. *al.* CONTR. Notandum est p. 47. CONTR. Prima regula 43. *ex errore, ut videtur, pro* modus imperfectus: AEGID. MUR. p. 126b.

tempus perfectum - tempus imperfectum - tempus semiperfectum - tempus semiimperfectum *Bezeichnung für den Notenwert einer dreiteiligen Brevis - Bezeichnung für den Notenwert einer zweiteiligen Brevis - Bezeichnung für einen von der dreiteiligen Brevis (durch Halbierung) abgeleiteten Notenwert - Bezeichnung für einen von der zweiteiligen Brevis (durch Halbierung) abgeleiteten Notenwert* — *term for the note value of a breve divisible by three - term for the note value of a breve divisible by two - term for a note value derived from the breve divisible by three (by dividing it into half) - term for a note value derived from the breve divisible by two (by dividing it into half)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 12, 2: habemus principaliter quadruplex **tempus**, scilicet **perfectum** et **imperfectum**, **semiperfectum** et **semiimperfectum**. Divisio temporis perfecti reducitur secundum modum perfectum, et **temporis imperfecti** reducitur secundum modum imperfectum. **Tempus semiperfectum** et **semiimperfectum** reducitur aliquando secundum modum perfectum et modum imperfectum. Et **tempus semiperfectum** et **semiimperfectum** dicitur respectu istius **temporis perfecti** aut **imperfecti** et non secundum vocem. IOH. VETUL. 17, 3: Et dicitur brevis illa, quae valet unum tempus et ... principaliter est in corpore quadro. Et est aliquando in **tempore perfecto**, aliquando in **tempore imperfecto**, aliquando in **semiperfecto** et **semiimperfecto**. IOH. VETUL. 18, 1: Semibrevis est illa, quae habet valorem dimidii **temporis imperfecti**. IOH. VETUL. 20, 9: Brevis seu **tempus perfectum** maius, minus et minimum. **Tempus imperfectum** maius, minus et minimum. Brevis seu **tempus semiperfectum** maius, minus et minimum. Brevis seu **tempus semiimperfectum** maius, minus et minimum. Et dicitur **semiperfectum** aut **semiimperfectum** eo, quod partitur **tempus perfectum** aut **imperfectum** per medium.

tempus perfectum (duodenarium) - tempus imperfectum (octonarium) - tempus breve (quaternarium) *Bezeichnung für eine zwölf Minimen bzw. acht Minimen bzw. vier Minimen umfassende Zählzeit — term for a temporal measure that encompasses twelve minims, or eight minims, or four minims*

[s.XIV] PETR. CAP. 2, 3: tempus ... est mora motus mutabilium rerum. Quae quidem mora aut est longa aut est brevis, si longa, aut perfecta aut imperfecta. Si perfecta, et sic habemus **tempus perfectum**, quod constat ex duodecim minimis semibrevibus, quod alio nomine nuncupatur **duodenarium**. Si vero fuerit mora imperfecta, habemus **tempus imperfectum**, quod ex octo semibrevibus minimis construitur et alio nomine nuncupatur **octonarium**. Si vero mora fuerit brevis, et sic habemus **tempus breve**, quod ex quatuor minimis perficitur et aliter nuncupatur **quaternarium** nec non imperfectissimum. PETR. CAP. 4a, 1: de semibrevibus **temporis perfecti**. PETR. CAP. 5, 1: de valore semibrevium **temporis imperfecti**. PETR. CAP. 6, 2: in **tempore brevi** non reperitur semibrevis maior, sed tantum minor et minima. *al.*

tempus perfectum (improprium) diminutum *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 36 Grundeinheiten (atomi) — term for the note value of a breve consisting of 36 basic units (atomi) [syn.: tempus semiimperfectum maius]*

[s.XIV] IOH. VETUL. 40, 14: praefatum tempus (*sc. perfectum maius*) componitur per tria tempora (*sc. semiimperfecta maiora*) 4^e (*sc. divisionis*) ... et quodlibet tempus (*sc. semiimperfectum maius*) 4^e (*sc. divisionis*) potest dividi in duas minores semibreves ita, quod summarie omnia ista tria tempora (*sc. semiimperfecta maiora*) faciunt sexies minores semibreves, quae possunt dividi per medium, videlicet per bis tres. Et tempus semiimperfectum maius aut **perfectum improprium diminutum** ... vocatur et 36 atomorum est valoris. IOH. VETUL. 40, 20: Nota, quod divisio 6^a potest dividi et reduci per binarium numerum et ternarium. Etiam praedictum **tempus improprium perfectum diminutum** aut semiimperfectum maius, quia in mensura sunt idem, potest in tres aequales partes dividi. Et quaelibet pars semibrevis minor appellatur et duarum minimarum maioris prolotionis et atomorum 12 est valoris. Potest etiam quodlibet istorum temporum praedictae perfectae diminutae ascendere ad 9^{am} divisionem minoris prolotionis. Quare? Quia praefatum tempus (*sc. perfectum maius*) 6^m componitur ex tribus minoribus semibrevibus prolotionis maioris. Et ... quaelibet dictarum minorum

semibrevium de prolatione maiori, quae est valoris duarum minimarum, potest facere unam semibrevem maiorem de prolatione minori. Et sicut tempus (*sc. semiimperfectum maius*) 6^m componitur ex tribus minoribus, ita tempus (*sc. perfectum maius*) divisionis 9^e componitur ex tribus maioribus semibrevibus. IOH. VETUL. 41, 1: Qualiter istae sex minimae de prolatione maiori **temporis perfecti diminuti** possunt facere novem (*sc. minimas*) de prolatione minori ...? Respondetur: Quia praefatum tempus ... 36 atomorum in se continet valorem, quos possumus dividere per 6um numerum et 9um, videlicet per senarium per 6 sex et per 9um per novies 4.

tempus perfectum maius *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 72 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in zwölf Minimen mit je sechs atomi — term for the note value of a breve consisting of 72 basic units (atomi), subdivided into twelve minims, each with six atomi* [s.XIV] IOH. VETUL. 20, 9. IOH. VETUL. 36, 3: incipiendum est dividere ... a **tempore perfecto maiore**, quod continet in se valorem atomorum 72, particularum vocis 36 et minimarum 12 de prolatione tamen maiore. IOH. VETUL. 36, 4: Et **tempus perfectae maioris** divisionis 12 maioris prolationis appellatur, quod principaliter in duas partes inaequales dividitur, et tunc prima pars erit minor, secunda vero maior vel e converso (*cf.* IOH. VETUL. 37, 5-8). IOH. VETUL. 38, 4. IOH. VETUL. 40, 12-14. IOH. VETUL. 44, 23.

tempus perfectum minimum (diminutum) *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 36 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in sechs Minimen mit je sechs atomi bzw. neun Minimen mit je vier atomi bzw. zwölf Minimen mit je drei atomi — term for the note value of a breve consisting of 36 basic units (atomi), subdivided into six minims, each with six atomi, or into nine minims, each with four atomi, or into twelve minims, each with three atomi* [s.XIV] IOH. VETUL. 20, 9. IOH. VETUL. 43, tit.: videndum est de divisionibus et subdivisionibus **temporis perfecti minimi** seu **perfecti diminuti** et proprii, qui in mensura seu in valore sunt idem, quod tempus 36 atomorum est valoris, particularum vocis 18 et de prolatione maiori minimarum 6. Dividitur enim praedictum tempus in duas inaequales partes, videlicet in uno tempore 4^e, quod est pars maior, quae pars tempus breve imperfectum minimum 4 maioris prolationis nominatur ... Et minor pars minor semibrevis prolationis maioris computatur. IOH. VETUL. 43, 17: Adhuc potest praedictum **tempus perfectum diminutum** seu **perfectum minimum**, quod idem est, 6 maioris prolationis dividi in tres minores semibreves de prolatione maiori. Quia ... 36 atomorum est valoris, qui possunt dividi in tres partes per ordinem praedictum, sicut hoc tempus in tres partes dividi potest. Etiam quaelibet istarum (*sc. semibrevium*) minorum de prolatione maiori per modum antedictum facere potest unam semibrevem maiorem minoris prolationis, et per hunc modum hoc praedictum **tempus perfectum diminutum**, quod nunc per 6 numerum dividitur, ascendere potest ad 9^m divisionem minoris prolationis. Et tempus divisionis 9^e minoris prolationis appellatur ... Iterum quaeritur, qualiter praedictum tempus divisionis 6 potest ad 9^m divisionem ascendere ... in eodem tempore. Respondetur: Quia praefatum **tempus perfectum diminutum** 36 atomorum est valoris, quos dividere possumus per 6 numerum et 9^m, sicut antedictum **tempus** proprium **diminutum perfectum** per 6^m et 9^m numerum dividitur ... videlicet per 6 per sexies 6 et per 9^m per novies 4. Et tunc divisio **temporis perfecti diminuti** 9^e minoris prolationis appellatur. IOH. VETUL. 43, 26-29. IOH. VETUL. 43, 30: Quaeritur, qualiter **tempus perfectum diminutum** 9^e divisionis potest ascendere ad 12 divisionem. Respondendum est: Quia praefatum tempus ... continet in se valorem 36 atomo-

rum, qui tam per 9^m, quam per 12 numerum dividi possunt, videlicet per 9^m per novies 4 et per 12 per duodecies 3. IOH. VETUL. 43, 32-35. IOH. VETUL. 44, 25.

v. tempus plusquamperfectum - tempus perfectum (recte) - tempus perfectum minus - tempus perfectum minimum - tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus

tempus perfectum minimum - tempus perfectum medium - tempus perfectum maius - tempus imperfectum minimum - tempus imperfectum maius *Bezeichnung für eine drei Minimen (drei Semibreven mit je einer Minima) bzw. sechs Minimen (drei Semibreven mit je zwei Minimen) bzw. neun Minimen (drei Semibreven mit je drei Minimen) bzw. vier Minimen (zwei Semibreven mit je zwei Minimen) bzw. sechs Minimen (zwei Semibreven mit je drei Minimen) umfassende Zählzeit — term for a temporal measure that encompasses three minims (three semibreves, each with one minim), or six minims (three semibreves, each with two minims), or nine minims (three semibreves, each with three minims), or four minims (two semibreves, each with two minims), or six minims (two semibreves, each with three minims)* [s.XIV] PHIL. VITR. 20, 3: sciendum est, quod **tempus perfectum** est triplex, scilicet **minimum**, **medium** et **maius**. **Minimum tempus** posuit Franco. Unde notandum est secundum magistrum Franconem, ... <quod> **minimum tempus** non est, nisi tres continens semibreves, quae quidem adeo sunt strictae, quod amplius dividi non possunt, nisi per semiminimas dividantur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 17, 1). PHIL. VITR. 21, 1: De **medio tempore perfecto**. **Medium tempus** est illud, quod continet in se tres semibreves aequales, <quarum> quaelibet duas valet minimas vel valere debet; et **medium tempus perfectum** non nisi sex minimas in se continet. PHIL. VITR. 21, 5: Unde, quando nos videmus, quod plures quam sex (*sc. minimae*) non ponuntur pro tempore, sub **tempore medio perfecto** eas pronuntiare debemus. Possumus tamen eas secundum **maius tempus** (*sc. imperfectum*) pronuntiare, licet plures quam sex non ponantur, et hoc, quando non signantur. PHIL. VITR. 22, 1: De **maiore tempore perfecto**. Sciendum est, quod continet in se tres semibreves, quarum quaelibet <valet> tres minimas, et sic **maius tempus perfectum** novem continet in se minimas nec plures valere posset, nisi per semiminimas dividatur. PHIL. VITR. 23, 2: Item sciendum est, quod, sicut **tempus perfectum** est triplex, scilicet **minimum**, **medium** et **maius**, ut dictum est, sic **tempus imperfectum** est duplex, scilicet **minimum** et **maius**. **Minimum tempus** est illud, quod continet in se duas semibreves, quarum quaelibet duas valet minimas, et sic **minimum tempus imperfectum** non nisi quatuor minimas valere debet, nisi per semiminimas dividatur. PHIL. VITR. 24, 1: De **tempore <maiore> imperfecto**. **Maius tempus imperfectum** continet in se duas semibreves aequales, quarum quaelibet valet tres minimas, et sic **tempus maius imperfectum** sex minimas in se continet. PHIL. VITR. 24, 5: Et est notandum, quod **maius tempus imperfectum** se habet sicut <medium> **tempus perfectum**.

al. TRAD. Phil. I f. 62rD, 35: Primo sciendum, quod **tempus perfectum** est triplex, scilicet **minimum**, **medium** et **maius**. **Minimum tempus perfectum** continet in se tres semibreves aequales, quae quidem tres semibreves minime pronuntiantur. **Medium** dividitur in tres semibreves aequales, quarum quaelibet valet duas minimas. **Maius** dividitur in tres semibreves aequales, quarum quaelibet valet tres <minimas>. TRAD. Phil. I f. 62rD, 41: Et sciendum, quod **tempus imperfectum** est duplex: **minimum** et **maius**. **Minimum** dividitur in <duas> semibreves aequales, quarum quaelibet valet duas minimas, et sic dividitur in 4. **Maius** dividitur in <duas> semibreves equa-

les, quarum quolibet valet tres minimas, et sic in 6 minimas dividitur. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 1.

tempus perfectum minus (medium) *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 54 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in neun Minimen mit je sechs atomi* — term for the note value of a breve consisting of 54 basic units (atomi), subdivided into nine minims, each with six atomi

[s.XIV] IOH. VETUL. 5, 4. IOH. VETUL. 20, 9. IOH. VETUL. 42, 1: Dicendum est de divisionibus et subdivisionibus **temporis perfecti minoris seu medii**, ... quod tempus universaliter continet in se valorem atomorum 54, particularum vocis 27 et minimarum 9 de prolatione maiori. Et tempus (sc. perfectum minus) divisionis 9^e maioris prolationis vocatur, quod tempus (sc. perfectum minus) dividitur per modum infrascriptum, videlicet principaliter in duas inaequales partes. Et tunc prima pars erit minor, secunda vero maior vel e contrario, quae maior pars tempus breve minoris imperfectionis 6^e divisionis maioris prolationis appellatur. Et atomorum 36 continet in se valorem et non restringitur ad modum. Et minor pars semibrevis maior, quae est valoris trium minimarum de praedicta prolatione maiori, nominatur. Notandum est, quod praefatum tempus divisionis 6^e maioris prolationis et minoris imperfectionis componitur ex duabus semibrevis maioribus de prolatione maiori et ex duabus maioribus semibrevis potest dividi. IOH. VETUL. 42, 19. IOH. VETUL. 42, 26-30. IOH. VETUL. 44, 24.

v. tempus plusquamperfectum - tempus perfectum (recte) - tempus perfectum minus - tempus perfectum minimum - tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus

tempus plusquamperfectum - tempus perfectum (recte) - tempus perfectum minus - tempus perfectum minimum - tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus *Bezeichnung für eine mehr als zwölf (entsprechend rascher ausgeführte) Minimen bzw. zwölf Minimen bzw. sechs Minimen bzw. drei Minimen bzw. acht Minimen bzw. vier Minimen umfassende Zählzeit (in der italienischen Mensurallehre) — term for a temporal measure that encompasses more than twelve minims (consequently more rapidly performed), or twelve minims, or six minims, or three minims, or eight minims, or four minims (in Italian mensural theory)*

[s.XIV] RUBR. BREV. 1a, tit.: **Tempus perfectum recte** divisum in duodecim ... **Tempus perfectum recte** est illud, in quo ponuntur duodecim semibreves, quae vocantur minime. Si autem velocius cantaretur sic, quod plures quam duodecim ponerentur, diceretur (sc. tempus) **plus quam perfectum**. Sex autem vocantur minores semibreves; tres vero maiores naturales ... Et talis modus cantandi Italicus est potius quam Gallicus. RUBR. BREV. 1c, tit.: **Tempus perfectum minus** divisum in sex ... Tempus hoc perfectum est quantum ad divisionem, quia dividitur in tres partes et postea in sex et non ultra propter suam velocitatem modi cantandi; sed quantum ad quantitatem est pro medietate temporis superioris perfecti divisi in duodecim; et dicitur **tempus hoc minus perfectum**. RUBR. BREV. 1d, tit.: **Tempus perfectum minimum** divisum in tribus ... Tempus hoc perfectum est quantum ad divisionem, quia dividitur in tres et non ultra propter suam velocitatem ... et vocatur istud **tempus perfectum minimum**. RUBR. BREV. 2a, tit.: **Tempus imperfectum recte** modi Italici ... Hoc tempus dicitur imperfectum, quia dividitur in duas partes aequales. Hoc **tempus imperfectum** deficit a **perfecto** superiori diviso in duodecim in tertia parte; octo autem semibreves vocantur minime, quattuor minores et due maiores naturales. RUBR. BREV. 2b, tit.: **Tempus imperfectum minus** ... **Tempus** hoc **imperfectum** dicitur **minus**, quia dividitur in duas partes aequales, post hec in

quattuor; et propter suam velocitatem non possunt poni octo. v. tempus imperfectum (recte) - tempus imperfectum minus

tempus semibreve v. tempus longius - tempus longum - tempus breve - tempus semibreve (brevius) - tempus minimum

tempus semiimperfectum v. tempus perfectum - tempus imperfectum - tempus semiperfectum - tempus semiimperfectum

tempus semiimperfectum maius 1. *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 24 Grundeinheiten (atomi)* 2. *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 36 Grundeinheiten (atomi)* 3. *unbestimmt: Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 24 oder 36 Grundeinheiten (atomi)* — 1. term for the note value of a breve consisting of 24 basic units (atomi) 2. term for the note value of a breve consisting of 36 units (atomi) 3. undetermined: term for the note value of a breve consisting of 24 or 36 basic units (atomi)

1 *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 24 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in vier Minimen mit je sechs atomi bzw. sechs Minimen mit je vier atomi bzw. acht Minimen mit je drei atomi* — term for the note value of a breve consisting of 24 basic units (atomi), subdivided into four minims, each with six atomi, or into six minims, each with four atomi, or into eight minims, each with three atomi

[s.XIV] IOH. VETUL. 37, 7: Et minor pars intelligatur tempus breve quaternariae (sc. divisionis) maioris prolationis de tempore semiimperfecto maiori et 24 atomorum valorem in se continet. IOH. VETUL. 37, 8: Potest enim tempus praefatum (sc. imperfectum maius) 8^e (sc. divisionis) maioris prolationis praedictae dividi per binarium numerum. Et quilibet numerus

tempus breve semiimperfectum maius 4^e (sc. divisionis) maioris prolationis vocatur ... Etiam potest quodlibet istorum **temporum semiimperfectorum maiorum** 4^e (sc. divisionis) prolationis (sc. maioris) ascendere ad divisionem 6^{am}. Et **tempus semiimperfectum maius** 6^e (sc. divisionis) minoris prolationis ... nominatur. IOH. VETUL. 37, 12-13. IOH. VETUL. 38, 3-12. IOH. VETUL. 40, 3: Insuper dictum **tempus semiimperfectum maius** divisionis 4^e aut 6^e, quod descendit a divisione 12^a maioris prolationis (sc. temporis perfecti maioris), potest ascendere ad divisionem 8^{am} minimae prolationis ... praefatum **tempus semiimperfectum maius** 4^e aut 6^e divisionis continet in se valorem ... 24 atomorum, de quibus facere possumus quattuor partes aequales, sex aequales et octo aequales, videlicet in quattuor partes aequales dividuntur per quater 6, in 6 per sex quattuor et in octo per octies tres. IOH. VETUL. 40, 4. IOH. VETUL. 40, 8-10. IOH. VETUL. 41, 23-25.

2 *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 36 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in sechs Minimen mit je sechs atomi bzw. neun Minimen mit je vier atomi bzw. zwölf Minimen mit je drei atomi* — term for the note value of a breve consisting of 36 basic units (atomi), subdivided into six minims, each with six atomi, or into nine minims, each with four atomi, or into twelve minims, each with three atomi

[syn.: tempus perfectum improprium diminutum] [s.XIV] IOH. VETUL. 40, 14: praefatum tempus (sc. perfectum maius) componitur per tria tempora (sc. semiimperfecta maiora) 4^e (sc. divisionis) ... et quodlibet tempus (sc. semiimperfectum maius) 4^e (sc. divisionis) potest dividi in duas minores semibreves ita, quod summarie omnia ista tria tempora (sc. semiimperfecta maiora) faciunt sexies minores semibreves, quae possunt dividi per medium, videlicet per bis tres. Et **tempus semiimperfectum maius** aut perfectum improprium diminutum ... vocatur et 36 atomorum est valoris. IOH. VETUL. 40, 20: Nota, quod divisio 6^a potest dividi et reduci per binarium numerum et ternarium. Etiam praedicatum **tempus** improprium perfectum diminutum aut **semiim-**

perfectum maius, quia in mensura sunt idem, potest in tres aequales partes dividi. Et quaelibet pars semibrevis minor appellatur et duarum minimarum maioris prolationis et atomorum 12 est valoris. Potest etiam quodlibet istorum temporum praedictae perfectae diminutae ascendere ad 9^{am} divisionem minoris prolationis. Quare? Quia praefatum tempus (*sc. perfectum maius*) 6^m componitur ex tribus minoribus semibrevis prolationis maioris. Et ... quaelibet dictarum minorum semibrevis de prolatione maiori, quae est valoris duarum minimarum, potest facere unam semibrevis maiorem de prolatione minori. Et sicut tempus (*sc. semiimperfectum maius*) 6^m componitur ex tribus minoribus, ita tempus (*sc. perfectum maius*) divisionis 9^e componitur ex tribus maioribus semibrevis. IOH. VETUL. 41, 4-8. IOH. VETUL. 41, 12.

3 *unbestimmt: Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 24 oder 36 Grundeinheiten (atomi) — undetermined: term for the note value of a breve consisting of 24 or 36 basic units (atomi)* [*s.XIV*] IOH. VETUL. 20, 12.

tempus semiimperfectum minimum 1. *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit zwölf Grundeinheiten (atomi)* 2. *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 Grundeinheiten (atomi)* 3. *unbestimmt: Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit zwölf oder 18 Grundeinheiten (atomi) — 1. term for the note value of a breve consisting of twelve basic units (atomi) 2. term for the note value of a breve consisting of 18 basic units (atomi) 3. undetermined: term for the note value of a breve consisting of twelve or 18 basic units (atomi)*

1 *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit zwölf Grundeinheiten (atomi), unterteilt in vier Miniminen mit je drei atomi bzw. sechs Miniminen mit je zwei atomi — term for the note value of a breve consisting of twelve basic units (atomi), subdivided into four minims, each with three atomi, or into six minims, each with two atomi* [*s.XIV*] IOH. VETUL. 38, 14: Potest etiam unaquaeque dictarum minorum (*sc. semibrevis*) de prolatione maiori aut maiorum (*sc. semibrevis*) de prolatione minori ascendere ad 4^{am} divisionem minimae prolationis, quae 4^a reducitur et dividitur secundum modum imperfectum. Et **tempus semiimperfectum minimum** 4 minimae prolationis vocatur. IOH. VETUL. 39, 4: Etiam quodlibet praedictorum **temporum semiimperfectorum** (*sc. minimorum*) 4^e etiam divisionis et minimae prolationis ascendere potest ad divisionem 6^{am} minimae etiam prolationis. Quare? Quia est compositum ex duabus semibrevis minoribus, et unaquaeque praedictarum minorum (*sc. semibrevis*), cum sit valoris 6 atomorum, potest ascendere ad divisionem 3^{am}. IOH. VETUL. 41, 8: Quae est ratio, quod tempus (*sc. semiimperfectum maius*) praedictum divisionis 9^e potest ascendere ad divisionem 12^{am} minimae prolationis in eadem mensura temporis? Respondetur: Quia ... continet in se valorem 36 atomorum, quos possumus dividere per 12um numerum et per 9um, per 12um per duodecies 3 et per 9um per novies 4. Patet et supra, quod hoc tempus (*sc. semiimperfectum maius*) divisionis 12^e componitur ex 3

temporibus (*sc. semiimperfectis minimis*) 4 (*sc. divisionis*) et ex tribus **temporibus** (*sc. semiimperfectis minimis*) 4 (*sc. divisionis*) potest dividi; et **tempus semiimperfectum minimum** divisionis 4^e minimae prolationis appellatur, ... quod 12 atomorum est valoris. IOH. VETUL. 41, 9-11. IOH. VETUL. 43, 10-16. IOH. VETUL. 43, 24. IOH. VETUL. 43, 29-33.

2 *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in drei Miniminen mit je sechs atomi bzw. sechs Miniminen mit je drei atomi bzw. neun Miniminen mit je zwei atomi — term for the note value of a breve consisting of 18 basic units (atomi), subdivided into*

three minims, each with six atomi, or into six minims, each with three atomi, or into nine minims, each with two atomi [*s.XIV*] IOH. VETUL. 43, 35: Iterum dicendum est, quia praefatum diminutum tempus minimae perfectionis et maioris prolationis praedictae potest per modum infrascriptum per medium dividi, quia ... valoris est 6 minimarum prolationis maioris, quae sex minimae breviter per medium dividi possunt, videlicet per 3 et 3. Et **tempus semiimperfectum minimum** notatur ... Notandum est, quod quodlibet praedictorum **temporum semiimperfectorum min<im>orum** (*ms. et ed.: minorum*) potest <per> (*om. ms. et ed.*) binarium numerum dividi, quia 18 atomorum continet in se valorem, quorum facere possumus duas aequales. Potest videlicet per bis novem. Potest etiam quodlibet istorum praedictorum **temporum semiimperfectorum min<im>orum** (*ms. et ed.: minorum*) ascendere ad 6 divisionem, quia ... est de valore 18 atomorum, quorum facere possumus sex partes ad similitudinem praedicti temporis (*sc. perfecti diminuti*), videlicet sexies 3. Et divisio 6 de **tempore semiimperfecto minimo** appellatur ... Potest etiam quodlibet istorum praedictorum **temporum semiimperfectorum min<im>orum** (*ms. et ed.: minorum*) senariae divisionis ad 9^{am} divisionem minimae prolationis ascendere ... Quaeritur, quare praefatum **tempus semiimperfectum minimum** 6 divisionis ascendere potest ad 9^{am} divisionem minimae prolationis, cum illae sint sex aequales et illae novem et aequales in eadem mensura temporis. Respondetur: Quia ... continet in se valorem praefatum **tempus semiimperfectum** (*sc. minimum*) 18 atomorum, qui possunt dividi tam per 6 quam per 9 numerum, videlicet per 6 per sexies 3 et per 9 per novies 2.

3 *unbestimmt: Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit zwölf oder 18 Grundeinheiten (atomi) — undetermined: term for the note value of a breve consisting of twelve or 18 basic units (atomi)* [*s.XIV*] IOH. VETUL. 20, 12.

tempus semiimperfectum minus 1. *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 Grundeinheiten (atomi)* 2. *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit neun Grundeinheiten (atomi)* 3. *unbestimmt: Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 oder neun Grundeinheiten (atomi) — 1. term for the note value of a breve consisting of 18 basic units (atomi) 2. term for the note value of a breve consisting of nine basic units (atomi) 3. undetermined: term for the note value of a breve consisting of 18 or nine basic units (atomi)*

1 *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 Grundeinheiten (atomi), unterteilt in sechs Miniminen mit je drei atomi bzw. neun Miniminen mit je zwei atomi — term for the note value of a breve consisting of 18 basic units (atomi), subdivided into six minims, each with three atomi, or into nine minims, each with two atomi* [*s.XIV*] IOH. VETUL. 41, 16: Potest etiam quaelibet dictarum maiorum (*sc. semibrevis*) maioris prolationis ascendere ad 6^{am} divisionem per duplicem modum, videlicet per duas maiores (*sc. semibreves*) aut per tres minores (*sc. semibreves*), quia ... maior (*sc. semibrevis*) praefata prolationis maioris 18 atomorum est valoris, qui possunt per binarium numerum ... dividi, videlicet per bis novem. Et tunc **tempus semiimperfectum minus**, quod reducitur et dividitur secundum modum imperfectum, computatur. Et per ternarium (*sc. numerum*) ... quia praefata maior semibrevis per ternarium numerum potest dividi, videlicet per ter 6. Et tunc **tempus semiimperfectum minus**, quod reducitur ad modum imperfectum et dividitur secundum perfectum, appellatur. Praefatum **tempus semiimperfectum minus** divisum per ternarium numerum, videlicet in tres minores (*sc. semibreves*), ascendere potest ad 9^{am}

divisionem, quia unaquaeque minor (*sc. semibrevis*) minoris prolationis, quae componunt hoc **tempus** divisionis 6^e, potest facere unam semibreve maiorem de prolatione minima. IOH. VETUL. 41, 22. IOH. VETUL. 42, 9-24.

2 *Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit neun Grundeinheiten (atomi), unterteilt in drei Minimen mit je drei atomi — term for the note value of a breve consisting of nine basic units (atomi), subdivided into three minims, each with three atomi*

[s.XIV] IOH. VETUL. 42, 27: Iterum tractare debemus de supradicto tempore (*sc. perfecto minore*) 9^e maioris prolationis, quod est ... compositum ex tribus semibrevibus maioribus; et unaquaeque dictarum maiorum (*sc. semibrevium*) est valoris trium minimarum de prolatione maiori, quia potest dividi in duas aequales partes. Et quaelibet pars **tempus semiimperfectum minus** ... appellatur. Quaeritur, qualiter praedictum tempus (*sc. perfectum minus*) 9^e divisionis, quod est compositum ex impari numero, videlicet ex tribus maioribus (*sc. semibrevibus*), et numerus novem potest per medium dividi. Respondetur: Quia ... quaelibet maior (*sc. semibrevis*) de prolatione maiori dividi potest per binarium numerum. Itaque istae tres maiores (*sc. semibreves*) praedictae per hunc modum dividendi ad 6^m numerum ascendunt, qui numerus 6 breviter per medium dividi potest, videlicet per bis 3.

3 *unbestimmt: Bezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 oder neun Grundeinheiten (atomi) — undetermined: term for the note value of a breve consisting of 18 or nine basic units (atomi)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 20, 12.

tempus semiperfectum v. tempus perfectum - tempus imperfectum - tempus semiperfectum - tempus semiimperfectum

tempus semiperfectum maius - tempus semiperfectum minus - tempus semiperfectum minimum *Bezeichnung für den vom tempus perfectum maius bzw. vom tempus perfectum minus bzw. vom tempus perfectum minimum abgeleiteten Notenwert der Brevis — term for the note value of the breve derived from tempus perfectum maius, or from tempus perfectum minus, or from tempus perfectum minimum*

[s.XIV] IOH. VETUL. 20, 11: Brevis seu **tempus semiperfectum maius, minus et minimum**. ... Et dicitur semiperfectum aut semiimperfectum eo, quod partitur tempus perfectum aut imperfectum per medium et non secundum vocem.

tempus semiperfectum minimum improprium *Hilfsbezeichnung für den Notenwert einer Brevis mit 18 Grundeinheiten (atomi) (durch Umbenennung der semibrevis maior) — secondary term for the note value of a breve consisting of 18 basic units (atomi) (through renaming of the major semibreve)*

[s.XIV] IOH. VETUL. 41, 12: Insuper praefatum tempus semiimperfectum maius, quod est valoris 6 minimarum de prolatione maiori, in duas aequales partes potest dividi, videlicet in duas maiores semibreves. Et unaquaeque illarum maiorum semibrevium ... valoris est trium minimarum tamen maioris prolationis et atomorum 18, pro **tempore semiperfecto minimum improprio** nominatur.

tempus ternarium - tempus quaternarium - tempus senarium (perfectum) - tempus senarium (imperfectum) - tempus octonarium - tempus novenarium - tempus duodenarium *Mensurbezeichnung für die Unterteilung der Brevis in drei Minimen bzw. in vier Minimen bzw. in sechs Minimen (drei Semibreven mit je zwei Minimen) bzw. in sechs Minimen (zwei Semibreven mit je drei Minimen) bzw. in acht Minimen bzw. in neun Minimen bzw. in zwölf Minimen — term for the mensuration related*

to the subdivision of the breve into three minims, or into four minims, or into six minims (three semibreves, each with two minims), or into six minims (two semibreves, each with three minims), or into eight minims, or into nine minims, or into twelve minims

[s.XIV] MENS. Sciendum est 2, 1-4. [s.XV] PROSD. ital. I p. 230b: Tempus perfectum est illud, quod ponit breves in valore trium semibrevium equalium. Et hoc est triplex, scilicet **tempus senarium, tempus novenarium et tempus duodenarium. Tempus senarium perfectum** est illud, quod ponit breves in valore trium semibrevium equalium valoris sex minimarum. ... **Novenarium** vero **tempus** est illud, quod ponit breves in valore trium semibrevium equalium valoris novem minimarum. ... **Duodenarium** vero est illud, quod ponit ipsas breves in valore trium semibrevium equalium duodecim minimarum (*sim.* PROSD. ital. II p. 40). PROSD. ital. I p. 231a: Tempus vero imperfectum est illud, quod reddit breves solum valoris duarum semibrevium equalium. Et hoc est triplex: scilicet **tempus quaternarium, tempus senarium et tempus octonarium. Tempus quaternarium** est illud, quod reddit breves valoris duarum semibrevium equalium valoris quatuor minimarum. ... **Tempus** vero **senarium imperfectum** est illud, quod ponit breves valoris duarum semibrevium equalium sex minimas valentium. ... Et sic habes, qualiter duplex est **tempus senarium**, scilicet **perfectum et imperfectum** ... **Tempus** vero **octonarium** est illud, quod reddit breves valoris duarum semibrevium equalium octo minimas valentium (*sim.* PROSD. ital. II p. 41). PROSD. ital. I p. 231b: Qualiter autem **tempus senarium perfectum** ab **imperfecto** solum per puncta vel sibi conformia cognoscatur, satis patet. PROSD. ital. I p. 231b: aliqui ponunt etiam **tempus ternarium** pro una mensura et dicunt esse illud, quod ponit brevem in valore trium minimarum (*sim.* PROSD. ital. II p. 42). PROSD. ital. I p. 234a: pro **tempore senario perfecto** ponunt (*sc. Italici*) duas litteras, scilicet S et P ... et pro **novenario** ponunt hanc litteram, scilicet N ... et pro **tempore duodenario** ponunt hanc litteram, scilicet D (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). PROSD. ital. I p. 234a: ponunt primo pro **tempore quaternario** litteram hanc, scilicet Q (*ed.: O*) ... pro **tempore** vero **senario imperfecto** ponunt has duas (*sc. litteras*), scilicet S et I ... Item pro **tempore octonario** ponunt (*sc. Italici*) litteram hanc, scilicet O (*sim.* PROSD. ital. II p. 48). *al.* PROSD. ital. II p. 43: si diceres, quod **tempus ternarium** est tempus perfectum eo, quod brevis de sui natura valet tres minimas, dico ad hoc, quod talis valor perfectionis non pertinet ad perfectionem temporis seu brevis, sed ad perfectionem semibrevis. *al.* *saepius*

tenor -oris m. I. *Betonung, Tongebung, Ton, Tonhöhe* II. *Bezeichnung für die Kirchentonarten* III. *Tonbereich, Ambitus* IV. *Bezeichnung für den Rezitationston (Reperkussionston) bzw. den Anfangston der Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) in der Psalmodie* V. *Kennmelodie, Singweise* VI. *Bezeichnung für das Aushalten eines Tons, Tondauer* VII. *Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie* VIII. *„Tenor“ (Grundstimme eines mehrstimmigen Satzes)* IX. *Tenorlage* X. *Bezeichnung für den Anfangston des Psalmtons — I. accent, production of sound, tone, pitch* II. *term that designates the modes* III. *tonal compass, ambitus* IV. *term that designates the recitation tone (the repercussion tone) or the initial pitch of the differences („saeculorum amen“ formulas) in psalmody* V. *characteristic melody, tune* VI. *term that designates the sustaining of a tone, duration of a tone* VII. *term that designates the difference („saeculorum amen“ formula) in psalmody*

VIII. 'tenor' (principal voice of a polyphonic composition)
IX. tenor register X. term that designates the initial pitch of a psalm tone

I Betonung, Tongebung, Ton, Tonhöhe — accent, production of sound, tone, pitch [syn.: accentus, tonus]

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 8: Tonus est totius constitutionis armonicae differentia et quantitas, quae in vocis accentu sive **tenore** consistit (inde ISID. etym. 3, 20, 7. GLOSS. Boeth. mus. 2, 14, 12, 3. AURELIAN. 5, 9. AURELIAN. 8, 4. MOD. Volunt autem p. 80. COMPIL. Casin. 46, 1. ANON. Prag. 160. COMPIL. Paris. I p. 192. LAMBERTUS plan. 46. HIER. MOR. 4, 38 (p. 17). QUAT. PRINC. 3, 14. QUAT. PRINC. 3, 20. ANON. Carthus. pract. 15, 52. FLOR. FAX. 2, 4, 2. TRAD. Holl. XIV 10, 3). [s.VII] ISID. etym. 1, 18, 1: accentus et tonos et **tenores** dicunt (sc. *Latini*), quia ibi sonus crescit et desinit. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 939/361, 11-2: 'una intentione' i. uno **tenore**, ut sit aut acuta aut gravis (sim. REMIG. AUT. 501, 3: 'una intentione' id est simili **tenore**). AURELIAN. 17, 18: A quinta autem incipiens syllaba ... finitur ita, ut quintam sui finis syllabam pronam reddat, quartam vero flexibilem, sed in quodam **tenore** manentem, tertiam denique in imis deprimit. AURELIAN. 19, 13: Quinta (sc. *syllaba*) autem, sexta ac septima, videlicet 'he', '-tri' et 'fi-', gravi tenebuntur **tenore**. AURELIAN. 8 p. 136: tonorum sive, ut nonnulli, **tenorum** multimodas inflexiones ... Hii quidem toni apud gramaticos et lectores sunt tres: acutus, gravis, circumflexus. [s.XI] BERNO ton. p. 81b: Differentia VII ultimum sonitus sui **tenorem**, id est '-men', eodem quinto a finali superius loco, quo desinit melum, incipit. BERNO ton. p. 84b: Differentia quarta eundem quem et superior ordiendi optinet locum, sed non similem in penultimo 'amen' reddit sonum. Unde non adeo delinquit, si quis vel superiores antiphonas huius soni **tenore** proferat vel istas superioris differentiae sono in concinendo pronuntiat. (?) FRUT. ton. p. 122: Quaedam enim eius (sc. *differentiae*) antiphonae in medio diapente loco, videlicet quo et superiores quatuor differentiae ordiuntur, quaedam vero in quinto a finali loco superius, quo et ultimum soni sui **tenorem** in 'saeculorum amen' ponit, incipiuntur, ideoque ipse ultimus **tenor** in quibusdam citius, in quibusdam morosius proferitur. FRUT. ton. p. 131: 'Vere non est hic aliud'; prior tamen regulare **tenor** teneatur. (?) FRUT. ton. p. 140: principales antiphonae ..., quae a finali chorda incipiunt, ubi etiam 'saeculorum amen' ultimus **tenor** sortitur finem. QUAE. MUS. 1, 11 p. 23: visum est modernis melius et rationabilius his vocibus additis in superioribus melodias habere sui **tenorem** acuminis, quam indecentius inclinatam reflecti inferius octavis locis. [s.XIII] IOH. AEGID. 13, 10: Iohannes vero dixit tonos esse ordinationes vocum per **tenorem**. Et tonus dicitur a 'tonando', id est a forti sono, quia **tenorem** soni designat. (?) [s.XV] IOH. OLOM. 3 p. 8: Ex praenominatis literis in serie manuali et limitibus collocatis octo quidem primae ... propter demissos in cantu vocum suarum **tenores** graves vocantur. TRAD. Holl. VI 6, 2. IOH. HOTH. mens. II 4, 2: Modus vero dicitur de maxima et de longa, ultra quas nemo communiter vocem sub uno spiritu ac **tenore** retinere potest.

II Bezeichnung für die Kirchentonarten — term that designates the modes [syn.: tonus]

[s.IX] AURELIAN. pr. 3: rogatus a fratribus, ut super quibusdam regulis modulationum, quas tonos seu **tenores** appellant, ... praescriberem sermonem. AURELIAN. 6, 7: Constat autem omnis musica simphoniis sex, sonitibus quindecim, **tenoribus** octo. (?)

III Tonbereich, Ambitus — tonal compass, ambitus

1 Definition

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 40, 7: **Tenor** in musica accipitur duobus modis: Uno modo pro perfecto ordine unius

integri dyapason cum omnibus suis vocibus mediis, sicut superius accepimus, cum de tetracordis agebamus.

2 Gebrauch — usage

[s.IX] AURELIAN. 12, 16 p. 144: Quarta (sc. *varietas*) est, que dulcem versiculi pandit finem atque in meditullio retinet **tenoris**. (?) AURELIAN. 14, 1: Autentus tritus huiusmodi habet introitum: Ant. 'Ecce Deus adiuvat me', cuius versiculi finis in meditullio **tenoris** ultimam sustinet syllabam neque enim sursum sublimatur neque deorsum deprimitur, sed initio contentus est introiti (sim. AURELIAN. 14, 1 p. 148). (?) AURELIAN. 18, 25: Responsoria autem gradalia officii et tractus necne alleluia, sed et prolixas antiphonas letaniarum atque rogarionum ceteraque huius modi ... non intromittantur per **tenores** ceu introiti et reliqua istius modi. (?) AURELIAN. 19, 2: ad modulationes inflectere versuum, ... uti prudens dinoscere queat cantor varietates versuum in armonico vergentes **tenore**; quoniam quidem sunt nonnulli toni, qui prope uno eodemque modo ordinem versuum in suamet retinent inflexione et nisi aut in medio aut in fine provida inspectione aut perspicacitate antea circumvallentur oculo, unius toni **tenor** in alterius permutabitur. Quod studiosus cantor in his duobus tonis, videlicet plagis proti et plagis tetrardi otius valet agnoscere. (?) [s.XII] ANON. Cist. I 6 p. 34: Luce siquidem clarius est, cantum illum male et inordinate compositum, qui vel ita deprimitur, quatenus prout decet audiri nequeat, vel ita elevatur, ut cantari non valeat. Sic enim debet fieri, ut in inferioribus auditorem habeat et in superioribus prolatorem. Huius mediocritatis **tenorem** quidam in octo, quidam in novem vocibus esse voluerunt. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 14, 15: dyapason, que tamen non est consonancia differentialis secundum Gwidonem, quia non facit aliam speciem vocis, sed eandem in acutis, que erat in gravibus, et sub eodem **tenore** variato solum per acutum et grave. ENGELB. ADM. 1, 14, 18: in VII vocibus usque ad octavam perficitur dyapason, in qua omnis cantus musicus sufficienter cantatur, et quidquid ultra cantatur est idem **tenor** diversificatus solummodo per acutissimum et gravissimum. ENGELB. ADM. 2, 1, 8: unus perfectus **tenor** musice consonantie octo vocibus sive sonis musicis terminatur et completur et non pluribus nec paucioribus. ENGELB. ADM. 2, 10, 9: dyapason et dicitur maxima consonancia, quia est per maximum intervallum, et dicitur perfectissima, quia est a prima voce ad ultimam in numero earum vocum, que complete continent perfectum **tenorem** musicum, videlicet in quo omnis cantus sufficienter secundum musicam cantari potest. Unde etiam dicitur dyapason, id est consonancia perfecta vel consonancia de omnibus, scilicet vocibus, que complent unum perfectum **tenorem** musicum, que sunt numero VIII° voces. al.

IV Bezeichnung für den Rezitationston (Reperkussionston) bzw. den Anfangston der Differenzen ('saeculorum amen' - Formeln) in der Psalmodie — term that designates the recitation tone (the repercussion tone) or the initial pitch of the differences ('saeculorum amen' formulas) in psalmody

1 Definition

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 11, 3: Et **tenores** quidem in musica vocamus, ubi prima syllaba 'saeculorum amen' cuiuslibet toni incipitur. Quasi enim claves modulationes tenent et ad cantum cognoscendum nobis aditum dant (inde ANON. Pan-nain p. 110. TRAD. Holl. VIII 25, 6. ANON. Carthus. inton. 7. TRAD. Holl. XI 4, 2. TRAD. Holl. XI 6, 14. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 2. TRAD. Holl. XXIV 10, 3 (En). TRAD. Holl. III 8, 4. CONR. ZAB. tract. AT 3. TRAD. Holl. XXI 7, 39). [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 4, 2: **tenores**, id est inceptio-nes 'saeculorum'. IAC. LEOD. spec. 6, 79, 3: Sumitur enim **tenor** etiam in cantu tripliciter: ... tertio modo dicitur **tenor** locus ille, in quo incipiunt differentiae 'saeculorum' cuiusli-

bet toni. IAC. LEOD. spec. 6, 79, 4. [s.XV] GOB. PERS. p. 192a: octo **tenores** tonorum habemus, hoc est tonorum inceptions. Unde nota deserviens illi syllabae „sae-“ in ista dictione „saeculorum“ **tenor** dicitur. ANON. Carthus. inton. 5: **tenor**, prout hic sumitur, est inceptio illius „euouae“ cuiuslibet toni, quod representat „saeculorum amen“. LAD. ZALK. 4, 68 glo.: Item **tenor** est linea vel spacium, in qua vel in quo ipse tonus ponit suum principium vel in quo vel qua „euouae“, id est „saeculorum amen“, alicuius toni incipit (*sim.* SZYDLOV. 10, 1).

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IX] AURELIAN. 16, 11: Tertia (*sc. varietas*) est, quae **tenorem** huius toni (*sc. autentici tetrardi*) in sui possidet initio, sed ob protelationem syllabarum longe aliter ab his distat. (?) AURELIAN. 17, 17: Quarta (*sc. divisio*) est, quae **tenorem** versiculi usque in quintam ante novissimam syllabam ... conservat. (?) [s.XI] COMM. Guid. 30-31 p. 142. (?) VERS. Ars humanas p. 110a. (?) QUAEST. MUS. 1, 18 p. 40: tanta auctoritate in troporum dominantur dispositione (*sc. tres species consonantiarum*) ut constitutiones differentiarum, **tenores** psalmodum, principia cantionum itemque principia finesque omnium distinctionum infra suum cohibeant principatum, nec unquam audeant a finali transcendere alias quartam vocem in diatessaron alias quintam in diapente. (?) IOH. COTT. mus. 11, tit.: De **tenoribus** modorum et finalibus eorum. Sicut autem octo sunt toni, ita et octo eorundem sunt **tenores**. **Tenor** autem a „teneo“ ... dicitur (*inde* ANON. Pannain p. 110. TRAD. Holl. VIII 25, 3. GOB. PERS. p. 192a. TRAD. Holl. XI 4, 1. TRAD. Holl. XI 6, 3. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 1. TRAD. Holl. XXIV 10, 2 (En). TRAD. Holl. III 8, 2. CONR. ZAB. tract. AT 1. TRAD. Holl. XXI 7, 38. TRAD. Holl. XVII 225). IOH. COTT. mus. 11, 22-24. IOH. COTT. mus. 22, 60: Illae (*sc. differentiae*) autem neque competentes neque necessariae sunt, quae non in recto **tenore**, sed secundum libitum canentium adaptantur (*inde* TON. Vatic. 12, 3 p. 196. IAC. LEOD. spec. 6, 85, 54. IOH. OLOM. 9 p. 43. TRAD. Holl. XXIV 17, 5. *sim.* ANON. Carthus. inton. 15). [s.XII] ANON. Pannain p. 107. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 5, 6. IAC. LEOD. spec. 6, 80, 7: intonatio alicuius antiphonae in quolibet versu ipsius psalmi terminatur secundum cantum „saeculorum amen“ illius antiphonae. Hoc autem de differentiis, quotquot fuerint, unius toni regulariter tenendum est, quod omnes quantum ad suum principium cum **tenore** illius toni conveniunt, non sicut quantum ad finales ipsarum voces; omnes enim in eodem incipiunt loco, quamvis in fine distinguantur. Differentiae igitur a **tenoribus** distinguuntur, quia unius toni unus est **tenor** regulariter, sed nihil prohibet unius toni plures esse differentias. IAC. LEOD. spec. 6, 81, 8: In tactis antiphonis et consimilibus patet defectus contra tonorum regulares **tenores** et principia „saeculorum“. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 12: Conveniunt primus et sextus tonus in principio suae intonationis et in medio, quia idem est **tenor** unius et alterius, licet generaliter non observetur, ut, qui conveniunt in **tenore**, communicent in mediatione. IAC. LEOD. spec. 6, 85, 52: ubi differentia regularem tenet **tenorem** et regularem sequitur intonationem antiphonarum sui toni. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 4: descendendo a **tenore** vel principio „saeculorum“ ad proximam vocem. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 5: flexio fit descendendo a **tenore** per semiditonum. IAC. LEOD. spec. 6, 86, 11: sive tacta antiphona sit octavi toni sive primi, „saeculorum“ illi appositum irregulare est et quantum ad **tenorem**, quia nec incipit in **tenore** toni octavi nec primi. Verum est, quod quidam, qui faciunt illam antiphonam octavi toni, duas primas voces illius „saeculorum“ ponunt in **tenore** primi toni sic: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. spec. 6, 96, 10: Item regulare

est, ut finalis vox mediationis in loco **tenoris** sui toni se teneat. *al.* SUMM. GUID. 212: Qualiter octo tonis cantus distinguatur omnis, / sic et eorundem distinguimus octo **tenores** (*inde* GOB. PERS. p. 192a. TRAD. Holl. XI 4, 16). (?) [s.XV] ANON. Carthus. nat. 1, 10: Talis cantus talem habet proprium tonum, id est proprium **tenorem**. ANON. Carthus. inton. 25: sicut toni habent suos proprios **tenores**, sic etiam habent et proprias inceptions. *al.* TRAD. Holl. XI 6, 1: cuiuslibet tono accidunt quinque, scilicet sedes finalis, **tenor**, natura, regula et licencia. TRAD. Holl. XXIV 17, 26: intonacio psalmodum fiat et inchoatur in **tenore** cuiuslibet toni, sive sit autentus sive plagalis (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 76. TRAD. Holl. V 4, 162. LAD. ZALK. 4, 91. TRAD. Holl. XXI 10, 11). TRAD. Holl. XX 4, 28: Est vero in cantibus mixtis sive communibus, qui scilicet autentici plagalisque ius quasi communiter tenent, diligenter advertendum, ne quis cantus plagalium **tenorem** sui „euouae“ incipiendo transcurrat. CONR. ZAB. tract. AX 1. *al.* TRAD. Holl. VIII 25, 1-2. TRAD. Holl. III 8, 1. *al.* REG. COMP. p. 193: Omnis cantus iudicandus est per **tenorem** et sedem finalem atque ascensum et descensum. SZYDLOV. 10, 7: Tales autem **tenores** in numero sunt octo, secundum quod octo sunt toni principales. *al.* TRAD. Holl. XXI 7, 41: dicuntur **tenores** quasi quedam claves, cantum que retinent, ne excurrat, et sedes finalium vel affinalium ad cantum quoque, cuius toni <sit>, additum preparant et ostendunt.

b mit Angabe von Tonstufen — with indication of pitches [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 19 p. 47: Extendit autem (*sc. tertius tonus*) contra omnium autentorum legem inceptions suas et **tenorem** in sextam a finali vocem (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 45, 13). IOH. COTT. mus. 11, 5: sicut fines octo tonorum in quattuor notis, quae ob id etiam finales dicuntur, dispositi sunt, sic octo **tenoribus**, videlicet tonorum aptitudinibus notae quattuor attributae sunt, sed diverso modo. Semper enim duorum troporum finis ad unam respicit itemque duorum ad unam, et sic per caetera. In **tenoribus** vero non ita est; nam nunc quidem unus in una, nunc vero tres in una considerantur. Est autem in ·F· **tenor** secundi toni, in ·a· acuta primi, quarti, sexti. In ·c· tertii, quinti, octavi, in ·d· septimi. Nec incongrue **tenor** secundi et septimi singularia sibi loca vendicant, quoniam iste secundus in quartam maxime descendit, et septimus prae caeteris omnibus ascendit (*inde* ANON. Pannain p. 110. TRAD. Holl. VIII 25, 10. ANON. Carthus. inton. 9. TRAD. Holl. XI 4, 9. TRAD. Holl. XI 6, 6. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 4. TRAD. Holl. XXIV 10, 4 (En). TRAD. Holl. III 8, 10. CONR. ZAB. tract. AT 5. TRAD. Holl. XXI 7, 42. TRAD. Holl. XVII 226. *sim.* SUMM. GUID. comm. 4, 2. GOB. PERS. p. 192a). [s.XIII] AMERUS 15, 5: De **tenoribus** vocum tonorum, id est „saeculorum“, per istos versus habemus: Primus cum quarto, sextus simul incipit ex ·a·. / Tercius, octavus, quintus simul incipit ex ·c·. / ·F·, quia secundus erit, ·d· septimus altior istis. ENGELB. ADM. 4, 25, 14: Voces ergo inceptions ipsarum notantur hiis versibus: ·a· **tenor** est primi, quarti sextique tonorum. / Porro secundus ab ·F· oriatur, septimus a ·d·. / Tercius et quintus, necnon octavus amant ·c·. [s.XIV] SUMM. GUID. 217: Primus, quartus, sextus habent ·a· lamire **tenorem**. / ·F· fa secundus habet; est septeni ·d· lasolre. / Octavo, quinto, terno ·c· solfaut addes (*inde* TRAD. Holl. III 8, 20). SUMM. GUID. comm. 4, 16: de differentia tonorum secundum **tenores**. ... omnibus tonis commune est non habere **tenorem** sub suo finali et ultra quintam **tenorem** non habere excepto solo tertio, qui **tenorem** habet in sexta pro ipsa quinta. ... Item conveniunt autentici in eo, quod suos **tenores** habent supra **tenores** suorum plagalium ad duas cordas excepto solo septimo, qui octavam transcendit tantum in una corda (*inde* GOB. PERS. p. 192b). [s.XV] IAC. TWING. p. 146, 14: <Quaenam sint finales, quinam **tenores**.> Pri^{mus} re

la, secundus re fa, tercius mi fa, quartus quoque mi la, / quintus fa fa, sextus fa la, septimus ut sol, octavus tenet ut fa. Predictos versus sic intellige: „pri- re la“, id est, omnis antiphona primi toni finitur in re et eius tonus ac psalmus incipiunt in la. GOB. PERS. p. 192a. *al.* ANON. Gemnic. 3, 3, 125: Hoc **tenore** tonus tibi quintus erit concinendus (*cum melodia*) (*sim.* TRAD. Holl. XIX 535). TRAD. Holl. IX 2, 3, 82: Et per hoc tonalis ambitus omnium tonorum transpositorum et non transpositorum sic faciliter haberi potest. Nam primus tonus, cum desinit in ·D· finale, ... et facit suum **tenorem** in ·a· acuto. Si autem desinit in ·a· acuto, ... **tenorem** vero suum habebit in ·e· superacuto. *eqs.* ANON. Carthus. inton. 12: versus: ·A· retinet primi, quarti sextique **tenorem**. TRAD. Holl. XI 4, 37: Versus: Estque commune tono sub fine suo, quia nulli / nec supra quintam **tenor** est, soli nisi trito, / qui capit sextam, pro qua tonus ille severus. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 9 (*sim.* TRAD. Holl. XXI 7, 52). TRAD. Holl. XXIV 16, 73: primus tonus ponit **tenorem** suum in ·a·lamire per dyapente a sede finali, 2us in ·c·faut per semiditonus a sede finali, 3us in ·c·solfaut per semitonium cum dyapente a sua sede finali, 4us in ·a·lamire acuto per dyatesseron a sede finali, 5us in ·c·solfaut per dyapente a sede finali, 6us in ·a·lamire acuto per ditonus (*sim.* LAD. ZALK. 4, 68. TRAD. Holl. XXI 10, 8. TRAD. Holl. XXI 10, 22. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 39). *al.* TRAD. Holl. II 4, 250: secundum modernos tunc psalmi minores sub tono 5to incipiendi sunt in ·c·solfaut, quia ibidem iste tonus ponit **tenorem** sui „Euouae“ (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 391. LAD. ZALK. 4, 234). *al.* TRAD. Holl. III 8, 5: si cantus cessat in ·D·sol>re, **tenor** imponitur in ·a·lamire vel in ·F·faut. Si in ·E·lami cessat, tunc **tenor** in ·c·solfaut vel iterum in ·a·lamire. Si vero cantus cessat in ·F·, tunc **tenor** imponitur in ·c·solfaut vel ·a·lamire. Si vero cantus finitur in ·G· finali, tunc **tenor** imponitur in ·d·lasolre vel ·c·solfaut. TRAD. Holl. V 4, 119: primus tonus regulariter terminatur in ·D·solre et regulariter ponit **tenorem** sui „euouae“ in ·a·lamire in diapente, id est in quinta a sede finali. Si vero primus tonus terminatur alibi, videlicet in sede minus principali, ut est in ·a·lamire, sic iterum ponit **tenorem** sui „euouae“ in diapente superius, id est in quinta ab eadem sede minus principali, scilicet in ·e· acuto. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 241. TRAD. Holl. XX 4, 41. LAD. ZALK. 4, 152. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 43: **Tenor** seu intonacio primi - secundi - 3^{ci} - 4^{ti} - 5^{ti} - 6^{ti} - 7^{mi} - 8^{vi} toni est in ·F·faut - ·C·faut - ·G·solreut - ·E·lami - ·F·faut - ·F·faut - ·d·lasolre - ·G·solreut in semiditono - tono - semiditono - unisono - unisono - unisono - diapente - unisono a sede finali (*fortasse ex errore; cf.* TRAD. Holl. XVI 3, 1, 39). SZYDLOV. 9, 17-18. SZYDLOV. 10, 8. SZYDLOV. 13, 134: versus circa responsoria tercia toni semper incipiuntur in ·c· acuto, ubi **tenor**, et finiuntur in ·G· gravi. *eqs.* SZYDLOV. 13, 253: Quarta differentia octavi toni, quae modo ab aliquibus tonus vocatur peregrinus, ille habet **tenorem** suum in ·G· gravi in cantu directo et in ·d· acuto transposito. *al.* TRAD. Holl. XXI 10, 81. *al.* TRAD. Holl. XXVI 139. TRAD. Holl. XVII 349. *al.*

V Kennmelodie, Singweise — *characteristic melody, tune* [*s.IX-X*] REG. PRUM. ton. p. 223b: Incipiunt responsoria de primo tono; authenticus protus. NONANNOEANE. R. „Confirmatum est cor“. V. „Domus pudici pectoris“. ... Nam omnia responsoria, quae secundum suprascriptum **tenorem** modulatur, de primo tono sunt. [*s.XI*] TON. Aug. p. 84: tonus omnis de suo quisque finali incipiendi regulam, ascendendi ac descendendi metam, omnem cursus **tenorem** metatur. TON. Aug. p. 103b: ille (*sc. antiphonae*) inquam alterato meli **tenore** ab eisdem prescriptis sint diverse. TON. Aug. p. 106b: habens tamen ipsa (*sc. differentia*) cum secundi differentiatione toni eundem melodie **tenorem**, eandem cursus metam. TON. Aug. p. 116a: omnes (*sc. antiphonae*) in **tenore**

meli adeo sibi conformes. *al.* [*s.XIII*] TON. Sar. p. 44: contingit, quod totus cursus sive **tenor** sit septimi (*sc. toni*) et sola incepicio octavi, ut propter solam incepcionem neupma et differentia octavi imponitur. Et sic fit, <ut> incepicio utraque conveniat, sed tamen in **tenore** est distancia. [*s.XIV*] GUIDO DION. 2, pr. 48: neuma ... absque dictionibus et sillabis supra ultimam sillabam antiphonae simpliciter et pure prolatus leniter et cum quadam modulatione suavi antiphonam ipsam secundum preteriti cantus **tenorem** et modum ad finem perducit. (?) PS.-MUR. mod. p. 102a: quatuor sunt claves proprie **tenoris** finales, scilicet: ·D·E·F·G·. (?) [*s.XV*] TRAD. Holl. XXIV 17, 166: Tali **tenore** tonus cantabitur peregrinus (*cum melodia*) (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 362. TRAD. Holl. V 4, 504. TRAD. Holl. VII 4, 303. LAD. ZALK. 4, 310. SZYDLOV. 13, 257). TRAD. Holl. III 11, 23: Psalmi introituum tali **tenore** iubilantur: Tercius habet **tenore** tali in cantu isto tonari (*cum melodia*). TRAD. Holl. III 12, 21: Alii ponunt hunc versum quoad textum: Quartus hoc **tenore** meat, sed ista calle finitur artificiali (*cum melodia*).

VI Bezeichnung für das Aushalten eines Tons, Tondauer — *term that designates the sustaining of a tone, duration of a tone*

A generell — *general*

1 Definition

[*s.XV*] PS.-GUIDO form. 1, 13: **Tenor** autem est mora uniuscuiusque vocis (*inde* TRAD. Holl. VI 6, 14. IAC. THEAT. 15).

2 Gebrauch — *usage*

[*s.XI*] GUIDO micr. 15, 14: Ac summopere caveatur talis neumarum distributio, ut cum neumae tum eiusdem soni percussione, tum duorum aut plurium connexione fiant, semper tamen aut in numero vocum aut in ratione **tenorum** neumae alterutrum conferantur atque respondeant (*inde* ARIBO 23 p. 48. *al.* COMM. Guid. 71 p. 153. QUAEST. MUS. 1, 22 p. 62. ANON. Pannain p. 117. *ad loc.*: COMM. Guid. 48-54 p. 152). GUIDO micr. 15, 49: ut in unum terminentur partes et distinctiones neumarum atque verborum nec **tenor** longus in quibusdam brevibus syllabis aut brevis in longis obscoenitatem paret (*inde* METROL. 80 p. 88). PS.-GUIDO form. 1, 9: Musica vox fit motione. Motio autem habet in se **tenorem**, qui quantitatem motionis exsequitur ita, ut, si motus fuerit brevis, perparvus existat et **tenor**, quod, si maior, ampliorem habebit **tenorem**. Musicus autem motus fit sex solummodo modis, id est tono, semitonio, semiditono vel trihemitonio, ditono, diatesseron et diapente. Intueri ergo libet, ut secundum quod creverit motus, crescat et **tenor**, verbi gratia, ditonus duplum est tono, propterea et duplum habebit **tenorem** (*inde* TRAD. Holl. VI 6, 15). (?)

B speziell — *specific*

1 für das verlängerte Aushalten des Schlußtons — *for the sustained lengthening of the final tone*

a Definition

[*s.XI*] GUIDO micr. 15, 7: **Tenor** vero, id est mora ultimae vocis, qui in syllaba quantuluscumque est amplior in parte, diutissimus vero in distinctione, signum in his divisionis existit (*inde* ARIBO 49 p. 68. COMM. Guid. 2-3 p. 148. COMM. Guid. 73 p. 154. QUAEST. MUS. 1, 22 p. 62. IOH. COTT. mus. 11, 4. ANON. Pannain p. 110. ANON. Pannain p. 116. METROL. 47 p. 83. IAC. LEOD. spec. 6, 79, 3. TRAD. Holl. VIII 25, 9. *ad loc.*: ENGELB. ADM. 4, 40, 10: Gwido describit **tenorem** dicens, quod **tenor** est mora protensionis ultime vocis. IAC. LEOD. spec. 6, 79, 4: **Tenor** secundo modo respicit finem cantus). ARIBO 48 p. 67: **Tenor** est ultimae vocis protensio (*sim.* COMM. Guid. 72 p. 153). [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 40, 7: **Tenor** in musica accipitur duobus modis: ... accipitur pro mora tractus vocis, in qua est finis et punctus distinctionis cantus regularis.

b Gebrauch — usage

[s.XI] GUIDO micr. 18, 35: Saepe autem, cum inferiores trito voces cantor admiserit, organum suspensum tenemus in trito; tunc vero opus est, ut cantor in inferioribus distinctionem non faciat, sed discurrentibus sub celeritate vocibus praestolanti trito redeundo subveniat et suum et illius laborem facta in superioribus distinctione repellat. Item cum occursum fit tono, diutinus fit **tenor** finis, ut ei et partim subsequatur et partim concinatur. COMM. GUID. 27 p. 150: **Tenor** alius percussus, alius non percussus, ut ille, per quem distinctionem syllabasque et neumas discernimus, quando in fine aliquarum vocum aliquamdiu immoramur. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 40, 2: Distinctio igitur in cantu regulari est divisio cantus sub vocis illius **tenore** et pausa, que magis consona fuerit fini. ENGELB. ADM. 4, 40, 5.

2 für das verlängerte Aushalten eines Tons — for the sustained lengthening of a tone

[s.XI] GUIDO micr. 15, 11: Sicque opus est, ut quasi metricis pedibus cantilena placatur et aliae voces ab aliis morulam duplo longiorem vel duplo brevior aut tremulam habeant, id est varium **tenorem**, quem longum aliquotiens apposita litterae virgula plana significat (*inde* COMM. GUID. 25 p. 149. *ad loc.*: COMM. GUID. 25 p. 149). COMM. GUID. 28 p. 150: Percussio alius morula, alius tremula, et hoc est: aut habeant morulam aut tremulam, id est varium **tenorem** per varium impulsus, non per variam vocem, quia eadem est, quae duplo brevior vel longior quantum ad se non est. COMM. GUID. 30 p. 150: Dixi tremulam esse varium **tenorem**. COMM. GUID. 32 p. 150: dicit (*sc. Guido*) eundem **tenorem** et varium et longum, quia idem sonus alibi est varius et alibi longus. *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 116: componenti considerandum est, quod, si libet discantum cum cantu incipi, licet vel in quinta vel in octava. Sed in quinta vel in octava hoc modo, ut aliquantulus **tenor** (id est mora) sit in quarta vel in septima, unde progrediatur ad quintam et octavam. Verbi gratia: Sit cantus in ·D·, **tenor** discantus taliter formetur a quarta ad quintam: ·g·g·a·. Item sit cantus in ·D·, **tenor** discantus talis erit a septima ad octavam: ·c·c·d·.

VII Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — term that designates the difference ('saeculorum amen' formula) in psalmody [*syn.*: tonus]

1 Definition

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1821: **Tenor** etiam equivocum est ad multa. ... **Tenor** autem in musica est aptitudo quedam modulationis tenens cantum infra terminos toni sui. **Tenor** cantus observatur per has duas dictiones „saeculorum amen“ et maxime per has et non per alias, quia sunt finis versiculi, qui frequentissime solet proferri. Differentia est inter tropum <et> **tenorem**, quia ipse tropus incipit quandoque in principio cantus, quandoque in medio, quandoque prope finem. HEINR. EGER 5 p. 60: **Tenores** etiam habent toni singuli certos. Psalmodia enim in singulis tonis per unam certam chordam currit et communiter in linea excepto septimo tono, in quo currit in spatio, a qua chorda tonali in principio sive medio et fine psalmodia ipsa declinat modicum declinantibus ab ipsa plus hinc inde antiphonis vel introitibus sub et supra. Et haec declinatio ab ipsa in fine dicitur **tenor**. Est igitur **tenor** cursus cantualis circa finem psalmodiae a chorda cantuali declinans et ex hoc et certum tonum indicans. Et dicitur a ‚tenendo‘, quia totum cantum et psalmodiam sicut medium quoddam continet ludentibus hinc inde supra ipsum et infra aliis notis cantuum. [s.XV] ANON. Carthus. nat. 1, 9: est propria notificatio et discretio cantus per „euouae“, quod significat „saeculorum amen“ ... Et talis propria notificatio cantus dicitur **tenor**, a ‚teneo‘, ‚tenes‘, quia clavem modulationis tenet et ad cantum cognoscendum et discernendum aditum nobis prebet. LAD. ZALK. 4,

7: Alio modo tonus capitur aduc dupliciter: primo pro solius „euouae“ consideratione sive „saeculorum amen“, quod idem est, secundum quod psalmos accentuamus. Et sic capitur, cum dicimus: Ista antiphona habet talem differentiam vel tale capitale. Et alio nomine vocatur **tenor**.

2 Gebrauch — usage

a generell — general

[s.XI] PS.-GUIDO form. ton. 1, 20: haec subsequens (*sc. formula*) nihil distat a praecedente, nisi quod ampliorem **tenorem** eius distinctio vel finis retinet et hoc brevior est: „saeculorum amen“. PS.-GUIDO form. ton. 1, 73. (?) [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 25, 7: Qui **tenores** hiis litteris post antiphonas figurantur, scilicet „Euouae“, que tolluntur ab hiis dictionibus „saeculorum amen“, a qualibet scilicet sillaba suam vocalem auferendam (*sim.* TRAD. HOLL. XI 4, 3. TRAD. HOLL. XI 6, 5. TRAD. HOLL. XXIII 2, 2, 2. TRAD. HOLL. XXI 7, 39). TRAD. HOLL. VIII 28, 12: Hec etenim sunt principia prothi autentici. Et penes varietatem principii attendenda est varietas differentiarum eiusdem toni quantum ad **tenorem** vel „saeculorum amen“. TRAD. HOLL. XI 4, 51: Versus: Est ad finem rediens aut non **tenor** omnis. / Si non, autentici est, si sic, collateralis. TRAD. HOLL. XI 6, 15: **tenores** valent nobis ad hoc, ut congrue reddant finem cuiuslibet cantus ad eorum debitum principium, unde solent inchoari. Si enim **tenores** non essent, contingeret cantum inferius descendere, quam oportet. Et dicitur **tenor** a ‚tonos‘. TRAD. HOLL. XXIII 2, 4, 8. *al.* TRAD. HOLL. XXIV 17, 124. TRAD. HOLL. V append. 3, 2: Primus autem autentici tonus habet quinque differentias. **Tenor** prime differentiae finitur in ·a· et habet sub se antiphonas primi toni in ·D· ad ·a· per dyapenthe ascendentes ... Secunda differentia finit **tenorem** suum in ·D· et continet quasi omnes antiphonas a ·C· ad ·D· et amplius sine dyapenthe ascendentes ... Quarta differentia circumflectit finem **tenoris** sui a ·G· in ·a· ad ·G· redeundo et continet antiphonas ab ·F· inceptas per ·G· ad ·a· ascendentes. *al.* TRAD. HOLL. XXI 4, 32. *al.* TRAD. HOLL. XVII 356. *al.*

b speziell für die Hauptdifferenz einer Kirchentonalart — specifically for the principal difference of a mode

[s.XI] FRUT. brev. 13 p. 100: Octavus quinto in medio respondens tali **tenore** concluditur (*cum melodia*) (*inde* THEOG. METT. 38, interp. 1a (p. 194b). TON. VATIC. 12, 10 p. 228. *sim.* ANON. Ratisb. 8, 8, 9: „Octavus secundo respondens in medio tali **tenore** concluditur“. ANON. Claudifor. 4, 9, 20. TRAD. HOLL. XXIV 17, 156. TRAD. HOLL. II 4, 338. TRAD. HOLL. III 16, 19. TRAD. HOLL. V 4, 478. TRAD. HOLL. VII 4, 269. LAD. ZALK. 4, 291. TRAD. HOLL. XVII 389). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1834: quamvis tot sunt **tenores** quot toni, principium tamen unius **tenoris** est pluribus continue quandoque, quandoque non. PS.-MUR. summa 1893: **tenor** cuiuslibet toni, qui est „saeculorum amen“. PS.-MUR. summa 1904: unum „saeculorum“ uni tono assignavimus pro **tenore**, **tenor** tamen uniuscuiusque toni vel unam habet differentiam vel plures preter secundum, cui absque differentia sufficit ipse **tenor**. *al.* SUMM. GUID. 212: Qualiter octo tonis cantus distinguitur omnis, / sic et eorundem distinguimus octo **tenores** (*inde* GOB. PERS. p. 192a. TRAD. HOLL. XI 4, 16). (?) SUMM. GUID. comm. 4, 20: omnibus plagalibus est commune, quod **tenore** suo reflectantur ad sua domicilia, quod minime convenit autentici, unde in hoc valde distant **tenores** plagalium a **tenoribus** autentorum. Unde datur pro brevi regula: Omnis **tenor** est ad domicilium rediens vel non; si non, autentici est; si sic, plagalis est (*inde* GOB. PERS. p. 192b. GOB. PERS. p. 196b). SUMM. GUID. ton. 32: Septimus hoc **tenore** finitur „saeculorum amen“ (*cum melodia*). HEINR. EGER 5 p. 61: Subscribuntur autem communiter **tenoribus** vocales de „saeculorum amen“, scilicet „euouae“, propter finem

psalmodiae sub cursu ipsorum antiphonis vel introitibus applicandum. Et sunt octo **tenores** octo tonis correspondentes. *al.* [s.XV] GOB. PERS. p. 196a: versus responsoriorum, qui in cotidiano usu sunt, sic ordinati sunt, quod quilibet versus ibi habet principium, ubi **tenor** sive „saeculorum“ illius toni principium habet excepto secundo tono, qui hoc non semper tenet. ANON. Carthus. inton. 6: Habet enim quilibet tonus in cantu proprium „euouae“, quod <commune> dicitur eius **tenor**. Et proprie dicitur tenor, ubi prima sillaba „saeculorum amen“ incipit alicuius toni. *TRAD.* Holl. XI 4, 49: omnis saltem capitalis aut in fine tangit finalem sui toni aut non. Si non, tunc est **tenor** autenti. Si sic, tunc est **tenor** plagalis (*sim.* *TRAD.* Holl. XXIII 2, 2, 26. SZYDLOV. 10, 20. *TRAD.* Holl. XXI 7, 60). *TRAD.* Holl. XXIII 2, 6, 16: Finalis autem sive **tenor** introituum toni 2ⁱ communiter est iste, ut sequitur: „Euouae“ (*cum melodia*). *al.* *TRAD.* Holl. III 10, 11. *TRAD.* Holl. V append. 3, 32. *TRAD.* Holl. XXI 7, 66: sicut 8 sunt **tenores** principales, littere 4^{or} terminales ... sic etiam octo **tenoribus** adoptantur 4^{or} littere initiales. *al.*

c im Hinblick auf die Anfangstöne der Differenzen — with reference to the initial pitches of the differences

[s.XIV] SUMM. GUID. comm. 4, 16: de differentia tonorum secundum **tenores**. ... Conveniunt autem autenti specialiter in eo inter se, quod omnes **tenorem** suum incipiunt in quinta excepto solo tertio, qui incipit a sexta. ... Item notandum pro regula, quod omnis **tenor** aut est ultra quartam incipiens aut in ipsa quarta aut sub quarta; si est incipiens ultra quartam, autenti est; si in quarta vel sub quarta, plagalis est (*inde* GOB. PERS. p. 192b). HEINR. EGER 5 p. 61: autenti ... **tenores** in chorda sua tonali iam dicta, quae scilicet semper in quinta a finali currit, ... inchoant excepto tertio tono, qui hoc facit ex sexta ... Plagales vero ... **tenores** suos etiam in chorda sua tonali vel a tertia a finali sicut secundus et sextus vel a quarta sicut quartus et octavus inchoant. [s.XV] *TRAD.* Holl. VIII 25, 15: omnes antiphone, que finiunt in ·D· gravi et **tenor** seu „saeculorum amen“ incipit in ·a· acuto, sunt primi toni. Et omnes antiphone, que finiunt in ·D· gravi et **tenor** incipit in ·F· gravi, sunt secundi toni. Omnes autem antiphone, que finiunt in ·E· gravi et „saeculorum amen“ incipit in ·c· acuta, sunt 3ⁱⁱ toni. Sed omnes antiphone, que finiunt in ·E· gravi et „saeculorum amen“ incipit in ·a· acuta, sunt 4^{ti} toni. *TRAD.* Holl. XI 4, 42: omnis **tenor** aut incipit ultra quartam sui finalis aut in quarta vel infra quartam. Si incipit supra quartam, tunc est **tenor** autenti. Si autem manet in quarta vel infra quartam, tunc est tonus plagalis (*sim.* *TRAD.* Holl. XXIII 2, 2, 23: ... infra quartam, tunc est **tenor** plagalis. SZYDLOV. 10, 33). *TRAD.* Holl. XI 6, 13: **Tenor** secundi toni incipit in ·F· finali. **Tenor** primi toni, **tenor** quarti, **tenor** sexti incipiunt in ·a· acuta. **Tenor** tercii incipit in ·c· affinali. **Tenor** quinti toni in ·c· affinali. **Tenor** septimi toni incipit in ·d· affinali. **Tenor** octavi incipit in ·c· acuto. *al.* *TRAD.* Holl. XXIII 2, 9, 16: omnes antiphone ... finientes in ·F·, quarum **tenor** incipit vel incipere potest in ·c· acuto, sunt quinti toni. *al.* LAD. ZALK. 4, 75 glo.: primus tonus terminatur in ·D· solre, et **tenor** eius incipit in ·a· lamire eqs. SZYDLOV. 10, 21: initia **tenorum** omnium tonorum tam in cantu directo quam in transposito (*cf.* Hirschmann, Szydlowitz p. 549). SZYDLOV. 10, 22: regule de **tenoribus**, quas assignat Theogerus in sua musica. *al.* *TRAD.* Holl. XXI 7, 50: omnis **tenor** autenti incipit ultra 4^{am} sui finalis, sed **tenor** plagalis in 4^a vel sub 4^a. *al.* *TRAD.* Holl. XVII 368. *al.*

VIII, *Tenor* (Grundstimme eines mehrstimmigen Satzes) — ‘tenor’ (principal voice of a polyphonic composition)

1 Definition

[s.XIII] ANON. Couss. VII 7, 8: **tenor** est fundamentum motelli et dignior pars. FRANCO COL. 11, 26: cantus aliquis prius

factus, qui **tenor** dicitur eo, quod discantum tenet et ab ipso ortum habet (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 42). ANON. Couss. IV p. 74, 6: Cantus vel **tenor** est primus cantus primo procreatus vel factus. Discantus est secundo procreatus vel factus supra **tenorem** concordatus. IOH. GROCH. 189: **Tenor** autem est illa pars, supra quam omnes aliae fundantur, quemadmodum partes domus vel aedificii super suum fundamentum. Et eas regulat et eis dat quantitatem, quemadmodum ossa partibus aliis. Motetus vero est cantus ille, qui supra **tenorem** immediate ordinatur. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 94: Dicitur autem **tenor** a ‚teneo, -nes‘, quod totum discantum tenet. Est enim fundamentum ipsius et ab ipso totus cantus debet regulari. IAC. LEOD. spec. 6, 79, 3: Sumitur enim **tenor** etiam in cantu tripliciter: uno modo in cantu organico pro illo cantu, supra quem discantus fundatur, quia discantum fundat et tenet; unde discantus quasi de cantu, idest **tenore**, sumptus. IAC. LEOD. spec. 7, 3, 7: ille cantus **tenor** dicitur, quia discantum tenet et fundat. [s.XV] ANON. Monac. 1, 22: **Tenor** igitur sic diffinitur: est diversorum cantuum secundum modum et equipollentiam adinvicem concurrencium debita et regularis consonancia vocibus bassis et gravibus prolata, in qua illi diversi cantus per voces longas et breves, semibreves minimasque proporcionabiliter coequantur et in scripto per diversas figuras adinvicem proportionali designantur et ad quam alie partes cantus compositi firmum tenent respectum. Et dicitur **tenor** a ‚teneo, -es‘, quia **tenor** alias partes cantus compositi seu mensuralis in vera tenet mensura vel quia alie partes ad ipsum **tenorem** tamquam ad fundamentum firmum tenent respectum. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <T>**enor** est cantus grosse vocis, quo tenorista bassiori voce et notis longioribus occurrens multis notis repercutis temperat melodiam in sono, ne sit plus sonora eius vox, quam requirit repercussus. Et in tempore, ut magna nota occurrat concordabiliter brevibus notis aut (*ms.*; *ed.*: ac) semibrevis, caconsonancia prorsus elisa. IOH. TINCT. diff. 260: **Tenor** est cuiusque cantus compositi fundamentum relationis. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 29: cantum primo institutum, supra vel infra quem contrapunctus efficitur, proprie **tenorem** appellamus, tamquam ipsum contrapunctum, qui secundum eum fieri debet, subditum sibi quodammodo tenentem.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.XIII] DISC. Ad brevem p. 12. IOH. GARL. mens. 4, 9: in **tenoribus** motellorum accipitur (*sc. quintus modus*). IOH. GARL. mens. 11, 4: a parte aequipollentis, qui dicitur secundus cantus ... a parte **tenoris**, qui dicitur primus cantus (*inde* ANON. Emmeram. 5 p. 270, 21). DISC. POS. VULG. 26, 148 (p. 193): Aliquando vero **tenor** constat ex notis omnibus longis. DISC. POS. VULG. 26, 165 (p. 194): semper una longa nota de **tenore** valet aliam longam de motheto. DISC. POS. VULG. 26, 176 (p. 194): ochetus est super **tenorem** uniuscuiusque modi mothetorum absque prosa diversus et consonus cantus. *al.* MENS. Sciendum 6: Primus vero modus consistit ex prima longa et altera brevi, iuxta quem motelli ad **tenorem** datur talis regula, quoniam eodem modo **tenor** se habet vel quilibet notula **tenoris** possidebit tria tempora. *al.* ANON. Couss. VII 7, 7. *al.* LAMBERTUS mens. 77. *TRAD.* Lamb. 3, 15, 1. ANON. Emmeram. 2 p. 196, 18: Sine littera ut in **tenoribus** vel neumis cantuum. *al.* FRANCO COL. 4, 13: Imperfecta quidem pro tanto dicitur (*sc. longa*), quia sine adiutorio brevis praecedentis vel subsequens nullatenus invenitur. Ex quo sequitur, quod illi peccant, qui eam rectam appellant, cum illud, quod rectum est, possit per se stare. Duplex longa sic: ■ formata duas longas significat, quae idcirco in uno corpore duplicatur, ne series plani cantus sumpti in **tenoribus** disrumpatur (*inde* WILLELM. 3, 27). FRANCO COL. 11, 24: Cum diver-

sis litteris fit discantus ut in motetis, qui habent triplum vel **tenorem**, quia **tenor** cuidam litterae aequipollet (*inde* IAC. LEOD. cons. 88. QUAT. PRINC. 4, 2, 42). FRANCO COL. 11, 36: tot perfectiones in **tenore** habeantur quot in discantu vel in triplo (*inde* IAC. LEOD. cons. 97. QUAT. PRINC. 4, 2, 43). FRANCO COL. 14, 2: quando **tenor** accipit plures notas simul, statim est discantus. *al.* PS.-FRANCO comp. 3, 4: Debet etiam discantor firmiter in mente tenere claves tam **tenoris** quam discantus, ut infallibiliter discantare valeat sub et supra. *al.* TRAD. Garl. plan. IV 106. TRAD. Franc. I p. 28. *al.* DISC. Sciendum 57. *al.* ANON. Couss. IV p. 60, 27: semper **tenor** solebat sumi ex cantu ecclesiastico notato. *al.* IOH. GROCH. 196: in motellis et organo **tenor** ex cantu antiquo est et prius composito, sed ab artifice per modum et rectam mensuram amplius determinatur. *al.* WALT. ODINGT. 6, 16, 3: sumatur aliquis cantus notus pro **tenore** aptus melo et in certo modo disponatur. Medius cantus potest fieri in eodem modo vel alio, prout competens fuerit **tenori**. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 5, 6, 16. *al.* PHIL. VITR. 19, 8: Secundo modo apponuntur rubeae, quia cantantur in octava vera loci, ubi sunt sitae ut in „Gratia miseri“ et in moteto, qui vocatur „Quant amors“. In horum etiam motetorum **tenoribus** omnes notulae rubeae dicuntur in octava (*inde* TRAD. Phil. I f. 62rD, 32). *al.* TRAD. Phil. I f. 61vD, 7. *al.* IAC. LEOD. cons. 93: Debet autem quilibet discantus **tenorem** habere vel aliquem cantum, qui loco **tenoris** ponatur. IAC. LEOD. cons. 96: Discantus vero dicitur quasi de cantu, id est **tenore**, sumptus vel quasi diversorum cantus. *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 4, 11. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 50, 7: Quodsi terminetur discantus unus cum **tenore** in diatessaron ... hoc rarum est. IAC. LEOD. spec. 6, 40, 22: Nonne etiam in discantibus et organicis cantibus **tenor** principaliter vocem aspicit finalem, quae quasi toti concordat discantui? IAC. LEOD. spec. 7, 3, 9: Discantus igitur a **tenore** dependet, ab eo regulari debet, cum ipso concordare habet, non discordare. Non **tenor** de discantu sumitur, sed e converso. *al.* PETR. PALM. p. 508. *al.* IOH. MUR. lib. 11, 1: Sequitur de diminutione, quae sepe fit in **tenoribus** motetorum (*inde* GOSCALC. 3, 10 p. 180, 8. IOH. PIPUDI p. 45. ANON. Mediol. 6, 1. PROSD. exp. 90, 1. *al.* UGOL. URB. 3, 10-1, 2. *al.* FR. GAFUR. extr. 11, 9, 1). *al.* IOH. MUR. contr. 17-21. MENS. Primo punctus p. 34-38. PS.-MUR. motet. p. 88a. QUAT. PRINC. 4, 2, 44: **tenor**, qui discantum tenet, integre et solide pronunciari debet et in mensura, ne supra discantantes dissonanciam incurrunt. *al.* AEGID. MUR. p. 124a: Primo accipe **tenorem** alicuius antiphone vel responsorii vel alterius cantus de antiphonario; et debent verba concordare de materia, de qua fecere motetum; et tunc recipe **tenorem**. AEGID. MUR. p. 125a: Nunc ostendendum est, qualiter **tenores** ordinabis et colorabis, et ita ordinabis et colorabis contratenores sicut **tenores**, tamen contratenor potest aliter colorari quam **tenor**, si vis. *al.* IOH. BOEN ars 1, 8, 15. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 117. *al.* IOH. HANB. sum. 13 p. 270, 5. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 74, 11: **tenores** sequi debere naturam cantuum ecclesiasticorum. *al.* HEINR. EGER 4 p. 43. *al.* PS.-THEODON. 2 p. 40. *al.* TRACT. FIGUR. pr. p. 66, 4. *al.* COMPIL. Ticin. A 58. *al.* ANON. Mediol. 6, 3. *al.* ANON. Couss. V p. 232, 1. *al.* GEN. DISC. Postquam 6, 2: Mandrigalia sunt verba applicata pluribus cantibus, quorum unus debet esse de puris longis, et hic appellatur **tenor**. COMPIL. Lond. p. 78. ANON. Kellner 8, 1. *al.* ANON. Monac. II 192: aliqui vocantur **tenores** scissi. Hoc est, quando primo ponitur una pars distincta cum temporibus et pausis, postea alia, postea tertia ... ita, quod quaelibet pars **tenoris** habeat tot tempora, tot pausas, tot punctus. ANON. Monac. II 194: quando **tenor** sit cissus, similiter est biscantus. *al.* ANON. Vratisl. p. 331a. *al.* MENS. Si ille p. 495, 16. *al.* MENS. Circa artem p. 511, 15. *al.* ANON. Vipiten. 3, 6. *al.*

NICOL. SEN. p. 10-11. PAUL. FLOR. 5. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 15, 2. PROSD. exp. 90, 7: in **tenoribus** baladarum et aliorum cantuum. *al.* PROSD. contr. II 5, 2. *al.* PROSD. ital. I p. 247a. PROSD. plan. 1, 4 p. 44, 2. *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 212, 2-6. UGOL. URB. 2, 6, 5. *al.* PHIL. CAS. contr. 13-22. *al.* TACT. Octo princ. 3. *al.* TACT. Opusculum 2. *al.* TACT. Ad habendum 13: Si igitur volueris formare bonum tactum super aliquam notam **tenoris**, tunc diligenter vide, quod principium et finis ipsius tactus habeat concordantiam cum nota **tenoris**. *al.* TACT. Prima est 3. *al.* TACT. Concordanciarum p. 167, 24. *al.* GEORG. ANS. 3, 282. *al.* GEN. DISC. Differentia 2-6. PETR. BETSCHK p. 538, 8: Qui ergo aliquem cantum mensuratum voluerit componere, primo debet sibi in mente preconcepere aliquem **tenorem** et, utrum velit eum habere de modo perfecto vel imperfecto, de tempore perfecto vel imperfecto. Preconcepto **tenore** diligenter debet eum notare in tabula. Cum notatus fuerit **tenor**, debet cantari semel, bis vel ter, ut bene percipiatur ipsius melodia vel sonus, utrum bene sonat an non. Si videtur non bene sonare, emendetur. *al.* TACT. Reperi 2-9. ANON. Couss. XII 3, 14. *al.* ANON. London. II 1, 6. *al.* ANON. Monac. 1, 19: cantus mensuralis tres communiter habet partes, ... scilicet **tenorem**, contratenorem et discantum. Et licet alicue compositiones plures habeant partes quam tres, sicut sunt carmina aut canciones quatuor aut quinque vocum. In quibus aliquando reperiuntur duo discantus, **tenor**, contratenor et subcontratenor aut duo contratenores et cetera, et etiam alicue solum duas habeant partes, scilicet discantum et **tenorem**, sicut sunt gemellia et huiusmodi. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 11, 8. ANON. Mell. 2, 11: Bifarius dicitur (*sc. cantus*), qui fit cum discantu et **tenore**. Trifarius, qui fit cum discantu, medio et **tenore**. Quadrifarius, qui fit cum discantu, medio, **tenore** et cum contratenore. *al.* TACT. Bona 17. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: **tenor** autem nullum textum habet, sed occurrit utrique suaviter se immiscendo. *al.* IOH. TINCT. diff. 54: Contratenorista est ille, qui contra **tenorem** canit. IOH. TINCT. diff. 255: T est littera, que per se ad aliquam partem cantus posita **tenorem** institutione significat. IOH. TINCT. diff. 261: Tenorista est ille, qui **tenorem** canit. *al.* IOH. TINCT. pr. 1, 2, 3. *al.* IOH. TINCT. imp. 1, 3, 55. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 4, 5: simplex cantus vel **tenor**, quod idem est (*inde* CONTR. Sex s. spec. I p. 307a). *al.* COMPOS. Natura 3, 4: Omnis saltem regularis **tenor** ordinari in recto tono debet. Et ergo compositor primo habet respirare, in quo tono velit suum carmen componere et secundum hunc edere **tenorem**. COMPOS. Natura 3, 15: Tercia regula: **Tenor** debet esse bene distinctus per rectas clausulas, quas ceterae partes respiciunt cum ipsis clausulis, que conveniant in unisono vel alia armonia perfecta. *al.* COMPOS. Cum igitur pr. 5. *al.* COMPOS. Capiendum 2, 6: cum **tenore** sive cantu plano. *al.* IOH. TINCT. nat. 8, 4. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 2, 28. *passim* IOH. TINCT. punct. 18, 2. *al.* IOH. TINCT. exp. 9, 4. FR. GAFUR. op. 5, 8: **tenor** sive sonus gravis. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65. ANON. Tegerns. II 106. *al.* IOH. HOTH. contr. I 7. *al.* NICOL. BURT. 2, 3, 30: Optime enim organizatur sive discantatur, quando organum sive supranus, ut vulgi utar vocabulo, imitatur **tenorem** in ascensu aut descensu non eodem momento, sed post unam aut duas notulas vel plures incipiet in eadem voce eandem melodiam organizando. *al.* IOH. TINCT. inv. p. 37: Unde tibiarum (ut cantus partium) alii nomen est suprema, alii **tenor**, quem vulgo bombardam vocant, et alii contratenor. IOH. TINCT. inv. p. 45: Brugis audiverim illum supremam partem et hunc **tenorem** plurium cantilenarum tam perite tamque venuste huiusmodi viola consonantes, ut in ulla nunquam melodia me profecto magis oblectaverim. GUIL. MON. 4 p. 29: faulxbordon nuncupatur, qui cum tribus vocibus canitur, scilicet cum suprano,

tenore et contratenore. GUIL. MON. 6 p. 38: gymel appellatur, cum duabus vocibus canitur, scilicet superno et **tenore**. GUIL. MON. 6 p. 42: modus componendi cum tribus vocibus. Facias tuum **tenorem** non disiunctum et bene intonatum et facias ipsum diminutum, sicut volueris. *al.* GUIL. GUERSON p. 23. *al.* GUIL. POD. 8, 1. *al.* FR. GAFUR. pract. 2, 3. *al.* HERB. TR. 1, 5 p. 30: cum concinentium choro intersum et **tenorem** observo, tonorista sum vocemque ei generi cantus adapto, ut tonoristam resonare possit (?); dum ad contratenorem me confero, contratenorista. HERB. TR. 1, 7 p. 33: Non enim illic alius **tenor** a contratenore est. FLOR. FAX. 2, 17, 1: Prima igitur species, id est ad faulx bourdum, hoc pacto componitur. Completo discantu **tenor** nil praeter sextas cum octavis in eo sonet. *al.* ANON. COUSS. I p. 446a. *al.* COMPIL. Salisb. 30: Quilibet chorus concordare debet cum **tenore** omni modo. *al.* PROP. MENS. De prop. 2, 2-11. MENS. Cum animadv. 56. *al.* CONTR. Ad sc. comp. p. 93b: Ad sciendum componere carmina vel motetos cum tribus, scilicet cum **tenore**, carmine et contratenore. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a. *al.* CONTR. Contr. est ars 3: In supremis notulis **tenoris** ordinandae sunt consonantiae minores, sicut tertiae et unisoni, et in mediis quintae et sextae. *al.* CONTR. Cum notum 17 p. 302. *al.* CONTR. Debemus scire 3. *al.* CONTR. In presenti 28. *al.* CONTR. Inprimis 11, 13. *al.* CONTR. Nota quinque 8-13. CONTR. Nota quod novem I 19-20. CONTR. Nota quod II 6-9. CONTR. Not. quod novem 12. *al.* CONTR. Prima regula 6. *al.* CONTR. Quid est 3. *al.* CONTR. Quoniam hom. 5, 12. CONTR. Quot sunt conc. p. 71b. *al.* CONTR. Salvator 4. *al.* CONTR. Sciendum est p. 284-286. CONTR. Si discantus 2-27. CONTR. Si enim 48 p. 145 (p. 465b). *al.* CONTR. Volentibus I p. 27a-b.

b übertragen: für einen Ton der Tenorstimme — by analogy: for a pitch of the tenor voice

[s.XV] CONTR. Et primo I 3 p. 138 (p. 462b): quaelibet nota in tenore dicitur improprie **tenor**.

IX Tenorlage (auf der Orgel) — tenor register (on the organ)

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 29: organum sancti Cyri habet ultra fistulas consuetas 12 fistulas **tenoris**, que fistule concordant cum **tenore** fistularum consuetarum, et sunt fistule grossiores in longitudine fere sesquialtere ad fistulas grossiores minorum. ARN. ZWOLL. p. 29: Item organum maius Cordigerorum habet ultra organa simplicia 10 fistulas grossiores pro subduplica **tenoris** organorum, et hoc ideo, quia illa organa tripliciter possunt sonare, uno modo simplicia organa, alio modo duplici modo, quod quilibet clavis ingrossat per suam subduplam, tertio modo, quod solum 10 grosse fistule serviant pro **tenore** et simplicia organa pro discantu, et tunc manu sinistra oportet tangere **tenorem** in 10 clavibus bassioribus solum. Item posset etiam aliter sonare organum tangendo claves istas 10 eminentes ab extra cum clavibus **tenoris** organorum simplicium sine hoc, quod residuum fuerit subduplicatum.

X Bezeichnung für den Anfangston eines Psalmtons — term. that designates the initial pitch of a psalm tone [s.XV] TRAD. Holl. XX 4, 39: De tonorum **tenoribus** notandum, quod **tenores** dicuntur loca, quibus psalmos, „euouae“, versus responsoriorum solemus incipere. Est autem **tenor** psalmorum primi, quinti et sexti toni in ·F·, tercii et octavi in ·G·, quarti in ·a·, secundi in ·C·, septimi vero in ·c· acuta. ... **Tenor** versuum responsoriorum primi et quarti est in ·a·, secundi in ·C·, tercii et quinti in ·c·, sexti in ·F·, septimi in ·d·, octavi in ·a· vel quandoque in ·c·.

ex errore, ut videtur, pro tonorum: PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. IAC. TWING. p. 94, 13. TRAD. Holl. XXI 7, 64. INTERV. Prima species p. 229-230.

cf. HMT s. v.

tenor ordinatus - tenor mixtus - tenor coloratus Bezeichnung für die Grundstimme eines mehrstimmigen Satzes („Tenor“) mit einem aus gleichen Notenwerten bestehenden Rhythmus bzw. mit einem aus unterschiedlichen Notenwerten bestehenden Rhythmus bzw. mit mehrfach wiederholten (aus gleichen oder unterschiedlichen Notenwerten bestehenden) Rhythmusfolgen — term. that designates the principal voice of a polyphonic composition („tenor“) with a rhythm consisting of equal note values, or consisting of unequal note values, or with a rhythmic pattern (consisting of equal or unequal note values) that is repeated a number of times

[s.XIV] AEGID. MUR. p. 125b: **Tenor** iste est de modo perfecto, et quelibet nota valet sex tempora, et est **coloratus**, quia omnes sunt similes, et vocatur **tenor ordinatus**, quia non est aliqua mixtura in eo nisi pause (sequitur exemplum). **Tenor** iste est de modo perfecto, et plene (sc. note) valent sex tempora, et vacue valent quatuor tempora, et iste tres vacue equal duas plenas. Et iste **tenor** vocatur **mixtus**; tamen est **coloratus** ... (sequitur exemplum). eqs.

cf. coloro D

tenor peregrinus (usualis) Bezeichnung für eine irreguläre Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — term. for an irregular difference („saeculorum amen“ formula) in psalmody

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 62: Quidam **tenores** dicuntur **peregrini** seu **usuales**, illi scilicet, quos usuarii quidam et indocti in diversis ecclesiis psalmodiis applicuere finalibus, nec principales curantes antiquorum **tenores** nec curiosos, scilicet artificiales novos. De quibus reputatur **tenor usualis** illius psalmi „In exitu Israel de Aegypto“ super antiphonam „Nos, qui vivimus“, qui octavi magis debet dici quam alterius propter antiphonam ex finali octavo debitam.

tenor principalis Bezeichnung für die Hauptdifferenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — term. for the principal difference („saeculorum amen“ formula) in psalmody

[s.XI] BERNO ep. 18: Omissis igitur singulorum tonorum differentiis, quae pro diversa doctorum consuetudine aliquibus in notulis parum quid discordare videntur, singulis tantum versiculis **principalem** sui sonitus **tenorem** tam in antiphonis quam in responsoriis exempli causa adiunximus. [s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 61: Plagales ... finem **principalis tenoris** semper habentes revertentem ad finalem, quia in gravibus ambulat, quod in **principalibus tenoribus** autentorum non fit, quia scilicet in acutioribus currunt. Sunt enim quidam **tenores** necessarii vel **principales**, illi scilicet, quos olim musici primitivi singulos singulis adaptavere tonis cuilibet tono unum tantum dantes **tenorem**, qui adhuc aptissime sufficerent ipsis. HEINR. EGER 5 p. 65: Differentias autem tonorum, hoc est caudas **principalibus tenoribus** a modernioribus additas, competentes licet et artificiales. [s.XV] TRAD. Holl. XXIV 17, 90: Item <quando> **principalis tenor** tercii toni ponitur, tunc cantus debet incipi in ·E·lami gradatim ascendens ad ·c·solfaut. TRAD. Holl. XXIV 17, 137: Quando **principalis tenor** sexti toni ponitur, tunc debet incipi antiphona in ·F·faut descendendo. TRAD. Holl. XXIV 17, 146: primus et **principalis tenor** 7^{mi} toni. TRAD. Holl. V append. 3, 62: Quintus tonus habet tres litteras iniciales, scilicet ·F·, ·a· et ·c·. **Tenor principalis** quinti toni terminatur in ·a·. TRAD. Holl. XXI 7, 66: Et sicut 8 sunt **tenores principales**, littere 4^{or} terminales sic, quod semper duobus, videlicet autentici <et> sui plagalis, adoptatur una littera finalis, sic etiam octo **tenoribus** adoptantur 4^{or} littere iniciales.

saepius

tenorista -ae m. ‚Tenorist‘, Sänger der Tenorstimme — *tenor, singer of the tenor voice*

1 Definition

[s.XV] IOH. TINCT. diff. 261: **Tenorista** est ille, qui tenorem canit. IOH. TINCT. inv. p. 33: **Tenoristas** vocamus, qui partes illas cantuum, quos tenores appellamus, canunt. Contratenoristas, qui contratenores, et supremos, qui supremas. Verum **tenoriste** et contratenoriste bassi denominantur, qui ad canendos tenores et contratenores bassos apti cognoscuntur, alti vero, qui ad altos.

2 Gebrauch — usage

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 260: discantare, quod est plures numero voces proferre certa temporis mensura, qua **tenorista** vocem suam eadem sub quantitate certa temporis mensura continet. *ibid.* al. GEORG. ANS. 3, 279: Ultra discantum quandoque tertius cantor in eadem cantilena superadiungitur cantans; hunc contrapunctum cantare dicunt, et est eius modus, ut voces proferat cantabiles concordet nunc quidem **tenoriste**, nunc discantori, sive graviore vel acutiores, vel quantitate pares vel qualitate, sed pro tempore suo, quandoque vero alteri concordet et alteri discordet. Ita, si convenerint quatuor aut plures cantores, unusquisque voces profert, quam potest, consonas et suis temporibus, quandoque quidem **tenoriste**, quandoque discantori, quandoque contracantori, quandoque proprias discordet, non tamen dissonas non compatibles. GEORG. ANS. 3, 281. GEORG. ANS. 3, 284: Neque rursus frequentes nimis interponat pausas, immo neque, quotiens pausat **tenorista**, is ipse pauset, qui discantum profert, etsi quandoque id deceat. GEORG. ANS. 3, 291. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59: <T>enor est cantus grosse vocis, quo **tenorista** bassiori voce et notis longioribus occurrens multis notis percussis temperat melodiam in sono. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: <R>undelus est cantus mensuralis solum per duplum vadens, in quo discantus cum dulci proporcione occurrit suo tenori, interdum **tenorista** silente et discantorista cantante aut e converso. IOH. TINCT. contr. 2, 21, 8: In pluribus etiam ecclesiis cantus ipse planus absque mensura canitur, super quem suavissimus concentus ab eruditis efficitur. Et in hoc auris bona concinentibus necessaria est, ut attentissime cursum **tenoristarum** animadvertant, ne istis unam notam canentibus illi super aliam concinant. IOH. TINCT. inv. p. 33: Enimvero alii dicuntur **tenoriste**, alii contratenoriste et alii supremi. Preterea **tenoristarum** et contratenoristarum alii sunt imi, hoc est vulgo bassi et alii alti. ... Et quamvis in quolibet genere horum cantorum, quibus tantum in terris (hoc dicere ausim) Deo nostro fit iocunda decoraque laudatio, quamplurimi sint artificiosissime suavissimeque concinentes, inter **tenoristas** tamen bassos Philippus de Passagio natione Cyprius, sed eruditione Brabantinus, inter altos Vvassettus Cameracensis ... merito palmam (mea quidem opinione) possident. HERB. TR. 1, 5 p. 30: Igitur, cum concinentium choro intersum et tonorem observo, **tenorista** sum vocemque ei generi cantus adapto, ut **tenoristam** resonare possit (?); dum ad contratenorem me confero, contratenorista. HERB. TR. 2, 9 p. 58.

tenoristicus -a, -um *Tenor-, den Tenor bildend (bezogen auf die Grundstimme eines mehrstimmigen Satzes) — constituting the tenor (with reference to the principal voice of a polyphonic composition)*

[s.XV] TACT. Concordanciarum p. 176, 29: quando **tenoristicus** cantus ascendit, tunc descendatur cum discantu.

tenorizo -are **1.** mit einer Differenz („Saeculorum amen“-Formel) abschließen **2.** im Tenor (eines mehrstimmigen Satzes) erklingen — **1.** to cadence with a difference

(‘saeculorum amen’ formula) **2.** to sound in the tenor (of a polyphonic composition)

1 mit einer Differenz („Saeculorum amen“-Formel) abschließen — to cadence with a difference (‘saeculorum amen’ formula)

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 62: „Magnificat“ autem et „Benedictus“, quia sollemnia sunt cantica, in aliquibus tonis immodice aliter etiam ad singulos versus inchoantur vel mediantur quam communis psalmodia. Similiter etiam psalmi post introitum sollemniter inchoantur, mediantur et **tenorisantur** seu finiuntur.

2 im Tenor (eines mehrstimmigen Satzes) erklingen — to sound in the tenor (of a polyphonic composition)

[s.XV] BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91: Mutatur etiam canone modus procedendi, ut tantum, quantum vox debebat elevari, deprimatur, ut fecit Busnois: „Antiphraasis **tenorizat** ὑπό, dum ἐπί phthongizat“, cuius sententia est: fiat subtus, quod supra erat fiendum et e contra.

cf. Bonnie J. Blackburn/Leo Franc Holford-Strevens, *Juno’s Four Grievances. The Taste for the Antique in Canonic Inscriptions*. In: Ulrich Konrad (ed.), *Musikalische Quellen - Quellen zur Musikgeschichte. Festschrift für Martin Staehelin zum 65. Geburtstag, Göttingen 2003*, p. 170 sq.

tenoro -are den Tenor (eines mehrstimmigen Satzes) singen — to sing the tenor (of a polyphonic composition)

[s.XV] FR. GAFUR. extr. 9, 2, 4: Sic post octavam bene possis ponere quintam, sicque **tenorando** cade discantuque scande: (sequitur exemplum).

tenura -ae f. **1.** Bezeichnung für die Grundstimme eines mehrstimmigen Satzes (Tenor) **2.** (Ton-)Bewegung — **1.** term that designates the principal voice of a polyphonic composition (tenor) **2.** (tonal) motion

1 Bezeichnung für die Grundstimme eines mehrstimmigen Satzes (Tenor) — term that designates the principal voice of a polyphonic composition (tenor)

[s.XIII] DISC. POS. VULG. 26, 140 (p. 193): De quibus (sc. modis) in comparacione ad **tenuras** tales dantur regule: Et primo de primo modo. Cuius quidem tenor aliquando concordat cum moteto in notis sicut hic: „Virgo decus castitatis“, et tunc semper nota longa de moetheto note longe correspondet de tenore et brevis brevis et e converso. DISC. POS. VULG. 26, 173 (p. 194): Quartus vero modus, sive cum tenore in notis conveniat sive non, et etiam in pausis, totum tercio tenet oppositum. Quintus vero et sextus modus disconvenientes et etiam cum **tennuris** convenientes in pausis et in triplis etiam aliorum modorum qualiter concordari debeant, potest colligi ex iam dictis.

2 (Ton-)Bewegung — (tonal) motion

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 544: Olim cantores cantu sic complacere / heredesque suos voluerunt scita docere. / Contigit ergo novas hos ingeniare figuras, / ut possent varias vocum figurare **tenuras**, / quas dixere notas certus, quod ab inde vocatur / cursus cantandi, qui vocali sociatur. / Clives, plice, virga, quilismata, puncta, podati / nomina sunt harum; sint pressi consociati. cf. Page, *Summa* p. 67

ter diapason (terdiapason) Tripeloktave — triple octave

1 allgemein — general

[s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 284: Et sicut formatur bis diapason, ita **ter diapason** et quater, quantum est ex natura proportionum, quae sibi terminum nullum ponunt. IAC. LEOD. spec. 2, 26, 13: Adhuc est reperibilis consonantia quaedam media inter bis diapason et **ter diapason** in multiplici fundata proportionem, scilicet diapente cum bis diapason. IAC. LEOD.

spec. 4, 29, 47 descr. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 16, 68. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 33: Sicque bisdiapason cum diapente et **terdiapason** replicare potes in infinitum. FR. GAFUR. theor. 1, 2, 19: Georgius Anselmus celestia hec intervalla altera dimensione comprehendit, nanque a sphaera Saturni ad lunam interiectis aliarum stellarum motibus et intervallis continentiam **ter diapason** dyatonice constituit.

2 *quantitative Bestimmung — quantitative designation*

a *als Zahlenverhältnis 8:1 — as numerical ratio 8:1*

[s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 105. IAC. LEOD. spec. 2, 26, 10: **ter diapason** consonantia ... fundatur in octupla proportionem, quae est simplex proportio multiplex. *al.* QUAT. PRINC. 2, 22. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 124.

b *als Intervall aus drei Oktaven — as interval containing three octaves*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 126, 8: Superat autem **ter diapason** tonum cum diapente et bis diapason in semiditono. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 26: Diatessaron cum diapente et bis diapason est eadem consonantia realiter cum **ter diapason**. *al.*

3 *qualitative Bestimmung (als vollkommene Konsonanz) — qualitative designation (as perfect consonance)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 33, 6: Non inconvenienter autem cum consonantiis consonis iam dictis, quas inter perfectas ponimus concordias, si essent in usu, iungi possunt diapente cum bis diapason, **ter diapason**, tonus cum **ter diapason**; quattuor inter medias, scilicet tonus cum bis diapason, ditonus cum bis diapason, diatessaron cum bis diapason, semiditonus cum diapente et bis diapason. *al.*

4 *als Tonraumbegrenzung — as the limit of tonal range*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 126, 19: Quod etiam antiqui in descriptione modorum octo vel tonorum secundum species ipsius diapason a gravissima voce primi toni vel modi procedendo in acutissimam octavi et ultimi **ter diapason** includant, ratio dicetur infra, non quod velint in suo monochordo **ter diapason** includere et aliquem cantum tantum ascendere posse. Suum enim monochordum ad bis diapason ad plus extendebant et bis diapason altissimam consonantiam dicebant. IAC. LEOD. spec. 6, 19, tit.: Monochordum cur ad **ter diapason** non extenditur. Monochordum secundum Guidonem, qui ad partem gravissimam vocem unam apposuit et ad partem acutam tres, quamvis ad diapente cum bis diapason extendatur et ad tonum cum diapente et bis diapason secundum illos, qui $\cdot\epsilon\cdot$ la addiderunt, non placuit tamen communiter musicis doctoribus, ut ad **ter diapason** protenderetur propter nimiam distantiam vocum ipsius **ter diapason**. ... Item monochordum componentes inspexisse visi sunt vocis humanae possibilitatem, quae ad **ter diapason** in homine uno vel non potest se extendere vel rarissime et cum difficultate potest. *al.* CONTR. Ad sc. artem p. 69a: Et possunt iste consonantie reiterari iuxta possibilitatem et habilitatem vocis; sicut potest dici semiditonus supra dyapason, tonus cum dyapente supra dyapason, semitonus cum dyapente supra dyapason et usque bis vel **ter dyapason**.

5 *in zusammengesetzten Intervallen — in composite intervals*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 126, 7: secundum illam monochordi ordinationem, altissima consonantia in se contineret **ter diapason** cum tono. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 30: Tonus cum **ter diapason** consistit in proportionem noncupla, sicut ex numeris patet sequentibus: 9, 8, 1. IAC. LEOD. spec. 3, 10, 3: tonus cum **ter diapason** ... quae est maxima consonan-

tia. IAC. LEOD. spec. 4, 29, 18: diapente cum **ter diapason** in proportionem duodecupla (patet hoc in terminis his: 48, 6, 4), diapente cum diatessaron et **ter diapason** sive quater diapason in sextadecupla proportionem, prout continetur in sequentibus numeris: 48, 6, 4, 3. IAC. LEOD. spec. 4, 49, 20: Ultimo, quattuor disponuntur concordiae, quarum duae primae imperfectae dicuntur, scilicet tonus cum diapente et bis diapason et semiditonus cum diapente et bis diapason, aliae duae perfectae, scilicet **ter diapason** et tonus cum **ter diapason**. IAC. LEOD. spec. 6, 19, 5: Fuerunt tamen quidam, ut supra tactum est circa finem libri secundi, qui monochordum ad **ter diapason** non solum prodixerunt, sed ad tonum cum **ter diapason**, forsitan, ut monochordum terminarent in primam litteram, idest in $\cdot\text{aaa}\cdot$ la, quia antiqui ab $\cdot\text{A}\cdot$ re inceperunt, qui est proslambanomenos. *al.*

terminalis -e *dem tetrachordum finale (D-G) zugehörig — belonging to the tetrachordum finale (D-G)*

[s.IX] MUS. ENCH. 4, 1: Finales seu **terminales** soni sub se habent unum tetrachordum, quod dicitur gravium, supra se autem duo, id est superiorum et excellentium, cum residuis duobus sonis (*inde* INCH. UCHUB. 104). MUS. ENCH. 18, 6: Vagantibus enim particulis dum modo cantilena in sursum prodeat, modo in ima deponatur, et nunc quaelibet particula positionem habeat circa superiores sonos, nunc circa **terminales**, aliquando circa graves. [s.X] INCH. UCHUB. 108: simplex et legitimus cantus non potest inferius descendere quam ad sonum quintum a **terminali** suo. Scilicet in primo tono et secundo a proto **terminali** $\bar{f}$ usque in protum gravium $\bar{f}$. In tercio et quarto tono a deuterio **terminali** $\bar{f}$ in deuterum gravem $\bar{f}$. In quinto et sexto a trito **terminali** $\bar{l}$ in tritum gravem $\bar{l}$. In septimo et octavo a tetrardo **terminali** $\bar{f}$ usque in tetrardum gravem $\bar{f}$. INCH. UCHUB. 113: At vero in acumine a quocumque **terminali** sono usque in tercium eiusdem nominis sonum extendi valet (*sc. simplex et legitimus cantus*), id est in usque excellentes. INCH. UCHUB. 169-185. COMM. BR. 48: Sequitur modulatio psalmi, quae in tetrardum **terminalem** elevatur et descendit in tetrardum gravium.

subst. terminalis -is *m. vel f.* 1. *Schlußton, Grundton, Finalis* 2. *Grenzton (des Ambitus einer Kirchentonart)* — 1. *final pitch, principal pitch, final* 2. *boundary or limit (of the ambitus of a mode)*

1 *Schlußton, Grundton, Finalis — final pitch, principal pitch, final*

a *zur Bezeichnung der Töne des Tetrachords D-G — for designation of the pitches of the tetrachord D-G*

[s.IX] MUS. ENCH. 2, 4: Primus finalis seu **terminalis** $\bar{t}$ dasian inclinum S ad caput ita $\bar{f}$. Secundus finalis C versum ad caput ita $\bar{f}$. Tertius finalis I iota simplex et inclinum ita $\bar{l}$. Quartus finalis C dimidium ad caput ita $\bar{f}$ (*sim.* INCH. UCHUB. 87: Secundus **terminalis** ... Tertius **terminalis** ... Quartus **terminalis**). MUS. ENCH. 3, 1: **Terminales** sive finales dicuntur, quia in unum aliquem ex his quattuor melos omne finiri necesse est (*sim.* INCH. UCHUB. 98). [s.X] INCH. UCHUB. 81 descr. INCH. UCHUB. 90: Graves sunt retroversi **terminales** ita $\bar{f} \bar{f} \bar{N} \bar{f}$. Superiores capita dimissi **terminales** ita $\bar{l} \bar{l} \bar{f} \bar{l}$. INCH. UCHUB. 247: Ad hunc quoque modum consuetis utuntur modulis ad investigandam toni cuiusque vim eadem ratione compositis, quorum principales quique a suis sonis superioribus ordientes desinunt in **terminales**, minores vero in **terminalibus** et inchoant et consistunt nec superiorum attingunt locum.

b *allgemein — general*

[s.X-XI] ORG. PARIS. 71: Finales autem particularum soni secundum loca sua loca dant organo, ipsorumque vim maxime sequitur. Etenim **terminalis** et unus ex inferiore ipsius latere

unusque ex superiore medium organum ponunt. Terni vero et terni ex horum trium lateribus superius et inferius organum faciunt. Hoc autem ita fit: particula ubi vel in **terminalem** deponitur vel in alterum e duobus ex latere sibi coherentibus, medium ibi moratur organum. At ubi non in horum aliquem deponitur, nec sequens quoque particula aut saltem tertia ab his vel incipit vel in eos desinit, sed potius supra **terminalem** tertium aut quartum seu quintum, tunc utique, dum hi terni moduli superiori organo deputentur, medio hic uti non licet. Similiter ubi infra **terminalem** in tercio, quarto aut quinto positio consistit, inferius organum erit. Sic plane finales particularum soni organo dominantur, et praecipue is, qui toni illius **terminalis** et rector est. ORG. Paris. 84-98. ORG. Paris. 118-119. ORG. Paris. 123: His inspectis videbis non plus uno sono medium organum subhis **terminalem**, superius et inferius subhis finales suos rite posse deponi, ibique rati organi initium constare et terminum. ORG. Paris. 127-135. ARIBO 60 p. 17: Concordant discordantque autenti cum plagis, quomodo si procederent de quatuor thalamis totidem nuptae modestae cum suis sponsis copularentque duos chorearum circulos, ut ipsi thalami matronali choro essent centra, id est medietates, virilibus choris **terminales** (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 58, 3. *ad loc.*: IAC. LEOD. spec. 6, 58, 4: Dicuntur **terminales** non solum, quia finales, sed quia ponuntur in terminis circulorum illorum).

2 Grenzton (*des Ambitus einer Kirchentonart*) — *boundary or limit (of the ambitus of a mode)*

a speziell für den oberen Grenzton — *specifically for the upper tonal limit*

[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93 descr.: ·a· mediatrix dorii - **terminalis** hypodorii. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 94 descr.: ·b· frigii mediatrix - yppofrigii **terminalis**. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 96 descr.: ·c· mediatrix lidii - **terminalis** yppolidii. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97 descr.: ·d· mixolidii mediatrix - **terminalis** yppomixolidii (*ms. Bruxelles 10162-10166; ed.: mixolidii*).

b allgemein — *general*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 8, 9: dicuntur finales, quia cantilenis finem ponunt. **Terminales** vero cuique modo tribuunt sub finalibus diapente et supra diapason, sic: Termini ascensionum: ·d·e·f·g·. Finales: ·D·E·F·G·. Termini descensionum: ·Γ·A·B·C·.

v. pausa terminalis, species principalis (initialis) - species terminalis, tetrachordum terminalium

termitonium v. tremitonium

ternaria -ae f. *dreitönige Ligatur* — *three-note ligature* [s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 130, 12: Et nota, quod in hac senaria tres priores sunt semibreves et aequales et aliae duae rectae breves et ultima longa, et sic **ternariae** numero aequipollent. ANON. Emmeram. 1 p. 162, 41: Exemplum **ternariae** eiusdem generis sine littera patet hic: (*sequitur exemplum*); cum littera patet sic: „Plorans clama“. Et non refert (*sc. auctor*), utrum longa vel brevis ipsam **ternariam** sussequatur.

ternarius -i m. *dreizeitiger Notenwert* — *note value divisible by three*

[s.XIV] IOH. MUR. not. 2, 7, 2: contingit fieri cantum ex perfectis notulis de tempore imperfecto ut tres breviores et ex imperfectis de tempore perfecto ut duo breves. Adaequantur enim tres binarii et duo **ternarii** in 6, 12, 18, 24 et sic addendo 6. Sunt autem tres binarii perfecti de <tempore> imperfecto, sed duo **ternarii** imperfecti de perfecto, et ad invicem revolvuntur et aequa proportionem finaliter adaequantur.

tertia -ae f. I. ‚Terz‘ II. *Bezeichnung für die dritte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$* — I. *third* II. *term for the third note in the tonal system from A- $\sharp$*

II ‚Terz‘ — *third*

A als Tonabstand oder Sukzessivintervall — *as distance between notes, or successive interval*

[s.X] ORG. Selest. p. 68, 3: Dyaphonia vel organo dupliciter uti possumus, id est vel per dyapente vel per dyatessaron. Quod vero organum invenitur in secunda et **tertia** similiter sicut in quarta et quinta, non naturale hoc dicitur. ORG. Paris. 77. PS.-ODO mus. p. 279b: cum a prima incipitur (*sc. syl-laba*), aut ad secundam et **tertiam** directe ascendit: aut prius ad **tertiam** ac deinde ad secundam venit. *al.* [s.XI] GUIDO micr. 13, 13: In autentis ... praeter deuterum eadem principia et fines distinctionum minime licet ad sextas intendere; plagae autem proti vel triti ad **tertias** intendunt (*inde* ANON. Lips. p. 158) *al.* ORG. Montep. 4: primam vocem organi, id est inceptionem, ponat cum cantu vel inferius in diapason vel superius vel in eadem vel in quinta vel in quarta, aliquando et in **tertia** vel sexta. *al.* FRUT. brev. 8 p. 62: Si quis autem cantus hos limites supervadit, hoc est in authentico ultra decimam, in plagis ultra septimam ascenderit, infra **tertiam** vero in authentico vel infra quintam in plagis descenderit, irregularis erit. IOH. COTT. mus. 12, 35: autentis omnibus licet suum cuique principium a finali ad quintam intendere et ad eam, quae sub finali proxima est, remittere. Si autem ad quintam licet, quanto magis ad quartam vel **tertiam** (*inde* CONR. ZAB. tract. BD 3. *sim.* ANNON. Pannain p. 112)? [s.XII] GUIDO AUG. 635: Plagalium autem differentie in **tercia** vel in quarta incipere habent et vix ad quintam ascendere debent. [s.XIII] DISC. Omnis homo II 5 p. 253: descendere **terciam**. *al.* DISC. Ad brevem p. 12. MUS. MAN. 51, 34. *al.* MENS. Sciendum 13: quatuor modis potest fieri inchoatio motellorum ad tenorem, videlicet in notula eadem aut **tertia** aut quinta aut octava aut in quarta, et raro fit. DISC. POS. VULG. 26, 68 (p. 191): si ascendat vel descendat (*sc. discantus*) de quinta in unissonum, per **terciam** debet ascendere vel descendere. *al.* [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 14: si, qui discantat, descenderit et gravis vox ascendat et **tercia** intersit, illa **tercia** habet fieri ex semiditono. Sed si cantant in unisono et unus recedit ab alio per unam **terciam** vocem, illa **tercia** esse debet ex ditono. *al.* HEINR. EGER 5 p. 62. COMPIL. Ticin. G 322. *al.* ANON. Seay p. 38. PAUL. FLOR. 15. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 2. PROSD. plan. 2, 12 p. 110, 5. IAC. THEAT. 48. *al.* NICOL. CAP. p. 318. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 20. *al.* ANON. Gemnic. 3, 2, 16. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 3, 95: descendendo iste tonus autentus (*sc. quintus*) excedere potest suam finalem in **tercia** (*sim.* TRAD. Holl. I 2, 5, 25). TRAD. Holl. XI 2, 76: Et dirigit (*sc. semiditonus*) saltum suum ad **tertiam** ut ipse dittonus. Sed differunt in hoc, quod dittonus nunquam in suo ambitu et termino semitonium includit, semidittonus vero semper semitonium includit (*sim.* TRAD. Holl. II 380. TRAD. Holl. IV 32. TRAD. Holl. V 3, 105. TRAD. Holl. XIII 3, 102. TRAD. Holl. XV 7, 61. LAD. ZALK. A 60. TRAD. Holl. XXII 6, 32. SZYDLOV. 7, 54. TRAD. Holl. XXI 6, 18). COMPOS. Cum igitur 1, 18: Tenor pausat unum suspirium, discantus praecedat per secundas vel per quartas vel sextas vel per octavas ascendendo, vel per **tercias** vel quintas vel octavas descendendo. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20. *al.* IOH. HOTH. contr. II 18. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 146. ADAM FULD. 2, 7: Ditonus est saltus ad **tertiam** excluso semitonio (*sim.* COMPIL. Salisb. 76). FR. GAFUR. pract. 1, 10. *al.* ANON. Couss. I p. 446a. SZYDLOV. 13, 134. *al.* TRAD. Holl. XIV 10, 26: Descendunt (*sc. autenti*) autem a finali ad proximam naturaliter et ex regula, licencia vero ad 4^{am} vel 3^{am} rarisime. *al.* ORG. Ambros. p. 5. CONTR. Nota quod II 13. *al.*

CONTR. Quot sunt conc. p. 70a: Quot sunt concordationes, que pueris vocis non mutatis supra voces hominum possunt cantari? Undecim. Que sunt? Unisonus, **tertia**, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, duplex sexta, duplex octava, duplex decima et duplex duodecima. CONTR. Salvator 37. *al.* CONTR. Sciendum est p. 284. *al.* MON. Prima corda I 62 (*sim.* MON. Prima corda II 63).

B als Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — as simultaneous sonority (in polyphony)

1 im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices

[s.XIV] Ps.-PHIL. lib. mus. p. 37b: quando cantus ascendit et tunc discantus incipit in quinta, tunc quinta debet habere post se **tertiam** et **tertia** unisonum. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 26: Pluries item si discantent pariter, unusquisque aut per fractiones, hokettationes, sincopationes, truncationes vel etiam saltus ita distincte se habeat, ut cum aliquo non discordet, non ascendat aut descendat praeterquam in his sonis, quos continuari libet, **tertiis** videlicet, sextis vel etiam compositis. QUAT. PRINC. 4, 2, 24: Si vos estis in **tercia** et planus cantus descendat per unam vocem, potestis per aliam ascendere, et eritis in quinta. *al.* IOH. TORK. disc. p. 136: Septem sunt species discantus secundum modernos, videlicet unisonus, **tercia**, quinta, sexta, octava, decima et duodecima. *ibid.* *al.* GOSCALC. 2, 1 p. 114, 8: sciendum est, quod bene possunt fieri due, 3 vel 4 **tercie**, una post aliam gradatim, omnes ascendendo vel descendendo. TRAD. Pipudi p. 45. *al.* PHIL. ANDR. p. 116b. *al.* ANON. Seay p. 38. ANON. Monac. II 92: Item **tertia** appetit quintam cantu descendendo per unam vocem ut hic: (*sequitur exemplum*). Item duae vel tres **tertia** possunt simul fieri cantu ascendendo et descendendo per unam vocem, sed numquam aequaliter. *al.* PAUL. FLOR. 10. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 8: Sed quintae coniungitur **tertia** ... nam, dum tenor et superior constituuntur in **tertia**, si inferior deorsum, superior vero sursum moveatur, ad quintam consonantem immediate deveniunt, quae eius **tertia** secunda dicitur esse perfectio. *al.* PHIL. CAS. contr. 15: si tenor descendit, unisonus requirit **tertiam**, et **tertia** requirit quintam, et quinta requirit sextam, et sexta requirit octavam. *al.* TACT. Octo princ. 33: Sed ubi debet finiri tactus sine saltu, pro illo nota, quod debet finiri in **tercia** vel in sexta. *al.* THEOD. CAPR. p. 97. TACT. Concordanciarum p. 167, 23. *al.* TACT. Bona 61. FR. GAFUR. extr. 9, 2, 7. *al.* COMPOS. Natura 2, 18: Nunquam due partes ita saltent, id est discantus et tenor, simul per quartas et **tercias**, nisi una illarum parciū preceperit, puta discantus, et alia, puta tenor, sequitur vel vice versa. COMPOS. Capiendum 2, 19. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 4, 14: omnis **tertia** variis licet respectibus post se habere potest unisonum, **tertiam** aliam, quintam, sextam, octavam atque decimam. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 67: contrapunctus ad speciem propinquiorem debet incedere ut a sexta in octavam vel in quintam, a **tertia** in unisonum vel in quintam. *al.* IOH. HOTH. contr. I 18. *al.* IOH. HOTH. contr. II 17. *al.* NICOL. BURT. 2, append. 1. *al.* GUILL. MON. 6 p. 34. GUILL. POD. 6, 2: Contrapuncti autem secundum musicorum magis tritam atque vulgatam imo etiam convenientem traditionem novem sunt species, scilicet unisonus, **tertia**, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, tertiadecima, quintadecima. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 9: Quum enim cantus cum tenore **tertiam** tenuerint, diversitate motuum computata in unisonum illico collabuntur. Atque rursus ex ipsa **tertia** diversis item motibus ad quintam prosiliunt. Quum autem cantus per **tertiam** tenori superpositus unica intenditur voce, remissus tunc tenor, per quintam octavam invicem perficient. *al.* ANON. Couss. I p. 447b. *al.* CONTR. Ad sc. artem p. 69b. *al.* CONTR. Et primo I 23 p. 140 (p. 463b): plures **terciae** et plures sextae possunt

sequi una post alteram ita tamen, quod non fiat ultra quattuor vel quinque, et post illas immediate sequatur perfecta species; hoc fit, quum tenor ascendit vel descendit per simplices gradus. *al.* CONTR. Et primo II 41 p. 144 (p. 465a). *al.* CONTR. Inprimis 7, 2. *al.* CONTR. Nota quinque 8. *al.* CONTR. Nota quod I p. 287 (*sim.* CONTR. Nota quod II 1. CONTR. Not. quod novem 3. CONTR. Species contr. 2. CONTR. Volentibus III p. 12a). *al.* CONTR. Nota quod I p. 287. *al.* CONTR. Nota quod novem I 12. *al.* CONTR. Nota quod novem II 5. *al.* CONTR. Notandum est p. 45. CONTR. Notandum quod p. 115b. CONTR. Prima regula 54. *al.* CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quattuor sunt p. 410a. CONTR. Quicumque II 18. CONTR. Quid est 10. *al.* CONTR. Quoniam hom. 5, 18. *al.* CONTR. Quot sunt conc. p. 70b. CONTR. Quot sunt voces 6. *al.* CONTR. Salvator 28. *al.* CONTR. Sciendum est p. 285. *al.* CONTR. Sex s. spec. I p. 307a. CONTR. Species contr. 2. *al.* CONTR. Volens igitur p. 383. CONTR. Volentibus II 21. *al.* CONTR. Volentibus III p. 13a.

2 im Hinblick auf die Oktaverwandtschaft zur Dezime — with reference to the octave affinity with the tenth

[s.XIV] GOSCALC. 2, 1 p. 114, 1: Decima ... reputatur quasi **tercia**, quia componitur ex dyapason et **tercia**. PAUL. FLOR. 33. [s.XV] PROSD. contr. 3, 2. UGOL. URB. 2, 3, 28: qualis vel quanta est **tertia**, talis vel tanta est decima. *al.* TACT. Concordanciarum p. 169, 25: decimas, quae respectu octave dicuntur **tercie**; et sic decima et **tercia** idem valebunt quo ad sonum. COMPOS. Natura 2, 22: quidquid canitur in decima, cani potest in **tercia** et e contrario. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64. GUILL. MON. 6 p. 33. GUILL. POD. 6, 4. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2. CONTR. Consonantia 13: a **tertia** componuntur 10, 17, 24, 31, quae imperfectae sunt, nam ab imperfecta derivantur et componuntur, scilicet a **tertia**. *al.* CONTR. Debemus scire 14. CONTR. Et primo I 2 descr. p. 137 (p. 462). CONTR. Inprimis 2, 14. *al.* CONTR. Quattuor sunt p. 410a: **tertia** et decima et decimaseptima idem sunt quoad contrapunctum. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b append.

3 im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices

[s.XV] TACT. Opusculum 131: formacio contratenoris in **3**^{iis} variatur secundum duplicem enim **tertiam**: aut est elevata aut depressa. PETR. BETSCHK p. 540, 30: Si enim discantus poneretur in **tercia** cum tenore, tunc medium vel contratenor potest poni in quinta vel in octava et hoc superius vel inferius. *al.* COMPOS. Natura 5, 8: Quandocumque discantus ponitur ultra tenorem in **tercia**, contratenor potest poni infra tenorem in quarta, melius tamen in quinta supra tenorem (*sim.* COMPOS. Capiendum 10, 4). *al.* COMPOS. Capiendum 10, 7. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 7, 13: Nam semper et ubique sexta suavis est, si ei **tertia** vel decima supponatur, sed multo suavior, si quinta vel duodecima. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. ANON. Tegerns. II 115. GUILL. MON. 6 p. 42: Supranus vero faciet suam penultimam quintam altam supra tenorem, quae erit decima cum contratenore basso; ultimam vero suam faciet **tertiam** supra tenorem, quae erit decima cum contratenore basso. *eqs.* FR. GAFUR. pract. 3, 5: quum tenor et cantus procedunt per unam aut plures sextas: tunc vox media, scilicet contratenor, quartam semper sub cantu tenebit **tertiam** semper ad tenorem observans in acutum. *al.* CONTR. Quicumque p. 93a. CONTR. Si discantus 2. CONTR. Si enim 49 p. 145 (p. 465b). *al.*

4 in der sight-Technik — in sighting

[s.XV] IOH. HOTH. contr. I 27: per Anglicos iste modus canendi vocatur discantus visibilis ... ponere sextam sub tenore per **tertiam**. *al.* NICOL. BURT. 2, 6, 48-49. GUILL. POD. 6, 5.

C *Bestimmung — determination***1** *qualitativ — qualitative***a** *als Dissonanz — as dissonance*

[s.XIV] MARCH. luc. 2, 6, 2: propter aliquam dissonantiam colorandam, supple **terciam**, sextam sive decimam (*ad. loc.*: BONAV. BRIX. 24, 81. BONAV. BRIX. 24, 97). *al.* COMPIL. Ticin. G 313: Nota, quod quatuor sunt consonantie in contrapunto, videlicet quinta, octava, duodecima et quintadecima. Et dissonantie sunt quatuor, videlicet **tertia**, sexta, decima et tertiadecima. *al.* ANON. Monac. II 88: Dissonantes (*sc. species*) sunt quattuor, scilicet **tertia**, sexta, decima, tredecima. Et dicuntur dissonantes, quia in ipsis cantus non potest incipi necque finiri. PAUL. FLOR. 4. [s.XV] IAC. THEAT. 9: In **terciis** autem et sextis non potest esse consonancia. UGOL. URB. 2, 3, 40: Sunt igitur consonantiae ... unisonus ratione originis, quinta, octava, duodecima, quintadecima, nonadecima; dissonantiae sunt **tertia**, sexta, decima, tertiadecima, vigesima; discordantiae sunt secunda, quarta pro tritono, septima, undecima, quartadecima, vigesima prima. *al.* PHIL. CAS. contr. 4. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 35. FR. GAFUR. extr. 7, 2, 5: diffoniarum sive dissonantiarum alie compatiuntur secundum auditum et rationem, alie autem non. Que enim compatiuntur, sunt tres principaliter, scilicet **tertia**, sexta et decima. Hee (*ms. et ed.*: Hec) autem consonantie et hiis similes ideo compatiuntur auditui, quia sunt magis propinque consonantiis, cum moveantur sursum et deorsum. ANON. Tegerns. II 118: Imperfectae dissonantes sunt quatuor, scilicet **3^a**, **6^a**, **10^a** et **13^a**. IOH. HOTH. contr. II 4. *al.* NICOL. BURT. 1, 9, 59: Dissonantiarum alia compassibilis, alia incompassibilis. Compassibilis est ut **tertia**, sexta, decima et huiusmodi, ut cantorum vulgatis utar vocabulis (*sim. DIFF. MUS. 42*). ANON. La Fage III p. 241. CONTR. In presenti 21. CONTR. Nota quod II 3. *al.* CONTR. Nota quod voces 3. *al.* CONTR. Quid est 6. *al.* CONTR. Salvator 7. CONTR. Speties discantus p. 283. CONTR. Sciendum est p. 284.

b *als unvollkommene Konsonanz — as imperfect consonance*

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 40b: cantor potest ponere duas vel tres vel quatuor species dictas imperfectas insimul cantu ascendente vel descendente, sed ultima nota in cantu debet descendere per tonum vel semitonium, et quilibet species imperfecta debet habere perfectam suam post se, verbi gratia, si velles ascendere vel descendere per **tertias** vel etiam descendere, tunc **tertia** revertit ad octavam. IAC. LEOD. spec. 7, 5, 21: aliqui discantus, etsi raro, incipere possint ab aliquibus imperfectis concordis ut a **tertiis**, in semiditono vel ditono, non sic tamen in eis debent terminari. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 41: in concordanciis imperfectis, videlicet in **tercia** et sexta et in decima. IOH. TORK. disc. p. 136: Imperfecte (*sc. species discantus*) sunt hec: **tercia**, sexta et decima. IOH. BOEN mus. 4, 67: cantus ille, qui per **tertias** et sextas imperfectus censetur. *al.* TRAD. Pipudi p. 45. ANON. Mediol. 2, 3. HENR. ZEL. 8. ANON. Seay p. 37: Quatuor autem (*sc. species musicae generales*), videlicet **tertia**, sexta, decima, tredecima, quarum duae sunt imperfectae in totum et duae sunt semiimperfectae. Imperfectae in totum sunt sexta et decima, semiimperfectae sunt **tertia** et tredecima. [s.XV] PROSD. contr. 3, 4. *al.* UGOL. URB. 2, 3, 20: quaelibet (*sc. consonantia*) est mixta ex sono gravi et acuto et suaviter ac uniformiter est occurrens auditui, scilicet **tertia**, quinta et sexta, sed ipsarum una duntaxat dicitur esse consonantia perfecta, scilicet quinta, reliquae vero, quia a consonantiae plena perfectione distant, imperfectae dicuntur consonantiae. *al.* TACT. Prima est 12: **3^e** et **4^e** sunt concordantie imperfecte et sexte. THEOD. CAPR. p. 95: De consonantiis imperfectis. Imperfecte vero sunt quatuor, videlicet **3^a**, **6^a**, **10^a** et **13^a**, et dicuntur imperfecte, quia im-

perfectam sive non claram vocem reddunt. Hoc est, quia non multum bene sonant, scilicet aliquantulum sonant. PETR. BETSCHK p. 536, 18: Sed moderni ingenio subtiliores et vocibus agiliores plures invenerunt concordancias et fracturas. Ergo diligenter sciendum, due **tercie** concordant et bone sunt concordantie respectu tamen ceterorum, quia, si aliquis cantus solum ex terciis componeretur, non videtur bene sonare, sed propter eius duriciem quasi discrepare. Ergo de **tercia** debet ascendi in quintam vel in octavam. ANON. London. II 3, 2. *al.* ANON. Monac. 1, 33. TRAD. Holl. VII 3, 177. FR. GAFUR. extr. 9, 4, 7. COMPOS. Natura 2, 28: Due armonie imperfecte eedem secundum speciem possunt se immediate sequi, scilicet due vel plures **tercie** vel sexte vel decime. *al.* COMPOS. Capendum 1, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. *al.* IOH. HOTH. contr. I 3. NICOL. BURT. 2, 1, 8: Imperfectae (*sc. concordantiae*) vero sunt **tertia**, sexta, decima et tertiadecima. *al.* GUIL. MON. 6 p. 33. ADAM FULD. 2, 10. GUIL. POD. 6, 3. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: Non igitur incongruum est, **tertiam** et sextam imperfectas et vagas concordantias nominare, cum unius et eiusdem quodammodo sint consyderationis et progressionis participes. *al.* FLOR. FAX. 2, 7, 1. ANON. Couss. I p. 445. *al.* ANON. Tegerns. III p. 103: Sunt alie concordantie sive species imperfecte ut tonus, id est secunda, que non dicitur consonancia, sed tantum pars eius, ditonus, id est **tercia**, diatesseron, id est quarta, sexta, septima, nona, decima, undecima, et dicuntur imperfecte, quia sine adiutorio perfectarum consonanciarum nullam perfectam symphoniam perficere possunt. CONTR. Consonantia 6. *al.* CONTR. Consonantiae p. 409a. CONTR. Cum notum 8 p. 299. CONTR. Inprimis 2, 6. *al.* CONTR. Nota quinque 5. *al.* CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod novem I 4. CONTR. Nota quod septem 3. CONTR. Not. quod novem 5. *al.* CONTR. Prima regula 11. CONTR. Primo sciendum p. 291: Perfekte sunt (*sc. species biscantus*) unus sonus, **V^a**, octava, **XII^a**, **XV^a**, **XVIII^a**. Imperfecte sunt **3^a**, **VI^a**, **X^a**, **XIII^a**, **XVII^a** et vicesima. CONTR. Quot sunt conc. p. 70a. CONTR. Quot sunt spec. p. 75a. CONTR. Quot sunt voces 5. CONTR. Septem s. spec. p. 28a. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a. CONTR. Species contr. 9. CONTR. Volentibus III p. 12a. *al.*

c *als Konsonanz — as consonance*

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 4, 9: Consonantie ergo apud nos septem sunt genera, scilicet quatuor per se, tria vero per accidens. Genera per se sunt **tertia**, quinta, sexta et octava, quolibet nomine ad suum fundamentum, puta gravissimum notam, relato, quam primam iuxta modum loquendi nostrum ut Teutonicus appello. IOH. BOEN mus. 4, 24: Ab istis duabus consonantiis (*sc. quinta et octava*) et in ipsis quilibet cantus regulariter solet incipi atque terminari, quia iste due cantum perficiunt, quapropter eas melicas Boetius vocat; et alie due, puta **tertia** et sexta, que et portimelice possunt appellari, ipsis quodammodo famulantur. *al.* GUIDO FR. 6, 1: propter decorem et pulcritudinem mediarum consonantiarum, videlicet decime, sexte et **tertie**. TRAD. Pipudi p. 45. HENR. ZEL. 2. ANON. Seay p. 37: Consonantes vero (*sc. species*), quibus utimur, sunt octo, videlicet unisonus, **tertia**, quinta, sexta, octava, decima et duodecima, tredecima. [s.XV] PROSD. contr. I 3, 3: quedam sunt combinationes consonantes sive concordantes sive bonas consonantias auribus humanis resonantes, sicut sunt unisonus, **tercia**, quinta, sexta (*sim.* PROSD. contr. II 3, 3). *al.* UGOL. URB. 2, 3, 18: dicimus vocem primam, quam vocamus unisonum, **tertiam**, quintam et sextam consonantias esse, secundam vero, quartam et septimam dissonantias. TACT. Opusculum 102: In omnibus concordanciis istis, scilicet **3^a**, **5^a**, **8^a**, **10^a**, **12^a** quisque potest sumere discantum super notam semper finalem. GEORG. ANS. 3, 282.

FR. GAFUR. pract. 3, 2: At concordantiarum huiusmodi aliae simplices et primariae, quae scilicet inter septem essentialiores et discretos sonos concipiuntur ut unisonus, **tertia**, quinta et sexta. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 30: Sed hic 22 concordantias tradens artis musicae praeceptoribus refragari videor, enimvero quatuor tantummodo docent, id est ut more eorum loquar **tertiam**, quintam, sextam et octavam asserentes unisonum ac diatessaron non esse concordantias omnesque supra diapason reiterationes, et certe id facio. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: dicemus discrepantes voces esse tres, videlicet secundam, quartam, septimam ... Sed concordantes sunt unisonus, **tertia**, quinta, sexta, octava. *ibid.* al. IOH. HOTH. contr. I 2. NICOL. BURT. 2, 1, 8. FR. GAFUR. pract. 3, 2: At concordantiarum huiusmodi aliae simplices et primariae, quae scilicet inter septem essentialiores et discretos sonos concipiuntur ut unisonus, **tertia**, quinta et sexta. ANON. COUSS. I p. 443b (*sim.* ANON. COUSS. I p. 445). COMPIL. Salisb. 37. CONTR. Contr. est ars 3: In supremis notulis tenoris ordinandae sunt consonantiae minores, sicut **tertiae** et unisoni. al. CONTR. Cum notum 7 p. 299. CONTR. Debemus scire 12. CONTR. Quicumque II 1. al. CONTR. Salvator 46: Ad cognitionem habenda de cunctis vocibus ipsius contrapuncti perfectissimi, videlicet duodecima, decima, octava, sexta, quinta, **tercia** et unisono. CONTR. Septem s. conc. p. 141. CONTR. Septem s. spec. p. 28a.

2 quantitativ (als Intervall mit drei Tonstufen) — *quantitative* (as interval with three degrees)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 4, 3: quae (*sc. distantia*) duas includit voces perfecte distantes, faciliter dicibiles ut tonus, dicitur una secunda, quae tres, una **tertia**. IOH. BOEN mus. 3, 169: dyapente quintam et dyatessaron vocamus quartam a numero claviarum, inter quas praecise necessarium est ipsas poni. Sic et **tertiam tertiam** et sextam non alio nomine vocamus quam sextam. HEINR. EGER 3 p. 41: Semiditonus est una **tertia**, quia in tertiam declinat clavem, habens tonum perfectum et semitonium minus; et fit dupliciter, scilicet re fa, mi sol et e converso. Ditonus etiam est **tertia**, sed habet duos tonos perfectos, et <a> (*om. ed.*) ,dya', quod est ,duo', dictus et ,tonus'; et fit dupliciter, scilicet ut mi, fa la et e converso. HENR. ZEL. 11: **Tercia** est tertia vox supra tenorem et est duplex, scilicet ditonalis et semiditonalis. Dytonalis est illa, que tenet in se duos tonos perfectos, exemplum sicut fa la. Semiditonalis est illa, que tenet in se tonum cum semitono, exemplum sicut re fa. ANON. Seay p. 31. [s.XV] PROSD. contr. 3, 2: Secunda est, quando una vox in secundo loco manus musicalis a loco alterius reperitur, **tercia** vero, que in tercio. PROSD. contr. 3, 6: **tercia** non habet nisi duos tonos vel tonum cum semitono. UGOL. URB. 1, 120, 8: per semidiphonum seu **tertiam**. TRAD. HOLL. II 3, 142: **Tercia** debiliter, sic est semiditonus, potenter, sic est ditonus (*cum exemplis*) (*sim.* TRAD. HOLL. V 3, 177. CONR. ZAB. tract. p. 241. SZYDLOV. 7, 148. TRAD. HOLL. XIV 9, 56). IOH. LEGR. rit. 2, 3, 1, 7: priscorum ignari mutare vocabula philosophorum appellando ditonum **tertiam**, diatessaron quartam et diapente quintam. FR. GAFUR. op. 5, 8: si gravis (*sc. sonus*) per dytonum vel semidytonum elevetur, qui dicitur **tertia** in contrapuncto. NICOL. BURT. 2, 3, 25. GUILL. POD. 5, 17. al. CONR. ZAB. tract. p. 242. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 37: **tertia** dicitur (*sc. concordantia*) eo, quod in tertio loco ab ipso tenore connumerando locum eius collocata sit. GUILL. POD. 5, 17. FR. GAFUR. pract. 3, 2. FLOR. FAX. 2, 7, 1. CONTR. Quicumque II 16.

II Bezeichnung für die dritte Tonstufe des Tonsystems von A- $\sharp$ — *term for the third note in the tonal system from A- $\sharp$* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 272a: eritque a gamma ad primam tonus, ad **tertiam** vero diatessaron. al. PS.-ODO dial. p. 257a:

a ·Γ· enim in **tertiam** ·C· unum diatessaron est; a **tertia** ·C· in sextam ·F· aliud invenitur; a sexta ·F· in nonam primam ·b· tertium restat. al. GUIDO ep. p. 484, 199. al. ORG. Mediol. rhythm. 89: Nam si cantus sonat sextam gradatim ad **tertiam**, / organum quasi per gradus ascendit ad decimam. al. COMPIL. Casin. 121-124, 3. al. FRUT. brev. 13 p. 97 al. [s.XII] TON. Gratianop. p. 27. al. TON. Nivern. f. 143r p. 122: Quot principia habet (*sc. secundus tonus*)? V. Que? Sextam ·F·, quartam ·D·, **tertiam** ·C·, primam ·a· et ·Γ·, que raro est in usu. al. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. V 268: Differtur vero octavus (*sc. tonus*) a septimo, quia octavus habet **tertiam**, quartam et quintam, quas non habet septimus, et septimus habet tertiam decimam, quam iure non habet octavus (*sim.* NICOL. BURT. 1, 23, 146). al. ENGELB. ADM. 4, 26, 14. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 48, 4: Ita et sextus (*sc. tonus*) habet **tertiam** ·C· et quartam ·D· et quintam ·E·. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 135: quartus tonus habet primam ·A·, secundam (*ed.*: secundum) ·B· et **tertiam** ·C· naturaliter. al. [s.XV] TRAD. March. 357. NICOL. BURT. 1, 16, 94. FR. GAFUR. theor. 5, 6, 5: inter secundam et **tertiam**, scilicet ·B· et ·C·, minus semitonium, inter **tertiam** vero et quartam, scilicet ·C· et ·D·, tonum atque a quarta ad quintam, scilicet a ·D· ad ·E·, tonum et a quinta ad sextam, scilicet ab ·E· ad ·F·, semitonium conducunt (*sc. musici*). GUILL. POD. 2, 10. al.

duplex tertia *Bezeichnung für die Dezime — term for the tenth*

[s.XV] CONTR. Quot sunt conc. p. 70a: **duplex tertia**, que decima (*ms.*; *ed.*: sexta) dicitur.

tertia alta - tertia bassa 1. Oberterz - Unterterz 2. *Bezeichnung für die große Terz - Bezeichnung für die kleine Terz — 1. upper third - lower third 2. term for the major third - term for the minor third*

1. Oberterz - Unterterz — *upper third - lower third* [s.XV] GUIL. MON. 4 p. 30: Nota, quod isti Anglici habent unum alium modum, qui modus vocatur gymel, qui cum duabus vocibus canitur, et habet consonantias **tertias** tam **altas** quam **bassas** et unisonos, octavam et sextas reiterando ad octavam bassam. al.

2. *Bezeichnung für die große Terz - Bezeichnung für die kleine Terz — term for the major third - term for the minor third*

[s.XV] GUIL. MON. 6 p. 35: secundum usum modernum consonantiae dissonantes aliquotiens nobis serviunt, sicut dissonantia secundae dat dulcedinem **tertiae bassae**, dissonantia vero septimae dat dulcedinem sextae, dissonantia quartae dat dulcedinem **tertiae altae**, et illa tertia dat dulcedinem quintae et hoc secundum usum modernum.

tertia aspera - tertia mollis *Bezeichnung für die große Terz - Bezeichnung für die kleine Terz — term for the major third - term for the minor third*

[s.XV] TACT. Ad habendum 3: re est **tertia mollis** respectu ·b· duri infimi, et proximum semitonium post re dicitur eius **aspera tertia**, scilicet ·b· duri, et mi eius quarta et proximum semitonium post fa eius quinta, et ·b· duralis in medio post primum ·b· mollem eius octava (*cf. Meyer Chr., Tactus p. 21*). al.

tertia bassa v. tertia alta - tertia bassa

tertia depressa v. tertia elevata (intensa) - tertia depressa (remissa)

tertia ditonalis (ditonaris, ditoniaeus) - tertia semiditonalis (semiditonaris, semiditoniaeus) *Bezeichnung für die große Terz - Bezeichnung für die kleine Terz — term for the major third - term for the minor third*

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 4, 28. IOH. BOEN mus. 4, 40: **tertia dytonalis**, que perfecta dicitur plus vero quam **semi-**

ditonalis, que imperfecta dicitur. *al.* HENR. ZEL. 11. [s.XV] THEOD. CAPR. p. 96: Maior (*sc. tertia*) autem vocatur **tertia ditonalis** et requirit post se semper diapente, potest tamen habere aliam speciem ... *tertia minor* dicitur **tertia semiditonalis** et semper requirit post se naturaliter unisonum per semitonum et non per tonum, potest habere etiam aliam speciem. *al.* FR. GAFUR. extr. 9, 5, 6: Sciendum est etiam, quod in discantu duplex est **tertia**, videlicet **tertia dittonaris** et **tertia semidittonaris**. **Tertia dittonaris** habet fieri in disiungendo, videlicet quando post illam itur ad quintam. Sed **tertia semidittonaris** habet fieri coniungendo, videlicet quando post illam itur ad unisonum, tamen ad alias bene potest. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. FR. GAFUR. pract. 3, 2: Plerumque autem sexta huiusmodi mediata, quum scilicet media ad graviorem **tertiam dittoniacam** sonuerit, mediam ipsam chordam aliquantulo postulat relaxari ..., tunc enim certa soni continuatione quarta ipsa ad quintae participationem aliquanto suavis flectitur, et *tertia ipsa maior* aliquanto dirimitur subversa in minoris ac suavioris **tertiae semidittoniacae** continuationem. CONTR. Quicumque II 16: Nota, quod **tertia** tendens ascendere ad quintam debet esse **ditonalis**, id est habere duos tonos, sicut de *f* usque ad *a*, et si **semiditonalis** inveniatur, sicut de *d* usque ad *f*, oportet, quod **ditonalis** effitiat. Unde apponatur in *f* *b* quadratum, quod signat ascensum semitonii ubique ponatur, et sic **ditonalis** effitietur, et hoc per fictam musicam. Si **tertia** tendens descendere ad unisonum **semiditonalis** inveniatur, bene potest.

tertia elevata (intensa) - tertia depressa (remissa) *Bezeichnung für die große Terz - Bezeichnung für die kleine Terz — term for the major third - term for the minor third*

[s.XV] TRAD. HOLL. X A 1: Quilibet modus aut resonat ... in **tercia intensa**, et sic est ditonus - [in] **depressa**, semiditonus. TACT. Octo princ. 6: *b*·mi habet istas concordancias: *b*·mi **terciam depressam** ·d·solre, **elevatam** ·e·lami semitonium. *al.* TACT. Opusculum 55: Concordanciarum - perfecte ... - imperfecte: <**tercia**> **elevata**, **depressa**. *al.* TACT. Concordanciarum p. 168, 35: Quilibet ergo clavis habet duas **tercias**, scilicet **depressam** et **elevatam**; exemplum: *b*· <molle> (*ms. et ed.*: durum) habet **terciam depressam** illud semitonium ante ·d·solre, **elevatam** vero ·d·solre; ·c·faut habet **terciam depressam** illud semitonium ante ·e·lami, **elevatam** vero ·e·lami; ·d·solre habet **terciam depressam**, scilicet ·f·faut, **elevatam** vero id semitonium supra ·f·faut; ·e·lami habet **terciam depressam**, scilicet ·g·solreut, **elevatam** vero semitonium supra ·g·solreut *eqs.* *al.* TRAD. HOLL. XXIV 8, 121. TRAD. HOLL. VII 3, 47: Omnis modus aut resonat ... in **tercia**: semiditonus **remissa**, ditonus **intensa** (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 3, 38. TRAD. HOLL. XV 7, 129). TRAD. HOLL. XXI 6, 69: Omnis modus aut resonat ... aut in **3^a** aut **intensa**, et sic est dicendo ut *mi*, fa la, aut **remissa**, et sic est semiditonus ut dicendo re fa.

tertia imperfecta *v.* **tertia perfecta - tertia imperfecta**
tertia inferior - tertia superior *Untertertz - Oberterz — lower third - upper third*

[s.XIII] MUS. MAN. 55, 5: Sub **tertia inferiore** raro vel nunquam, supra quartam superiore nunquam sumit (*sc. quartus tonus*) principium. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 122, 9: Secunda differentia (*sc. tertii tropi*) est, quando termini in aequalitate conveniunt, sed versus initium post aequalem semidiptonum intendit ... Haec differentia ad **tertiam superiorem** cum aequalitate dicitur. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 4, 16: Unisonum namque **tertia superior** post se requirit, quando tenor non movetur et hoc raro, vel quando unum gradum ascendit et hoc aptius, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). *al.* GUILL. GUERSON p. 29.

tertia intensa *v.* **tertia elevata (intensa) - tertia depressa (remissa)**

tertia maior - tertia minor *große Terz - kleine Terz — major third - minor third*

[s.XIV] PETR. PALM. p. 509: Semiditonus est quaedam alia species discantus, quae alias vocatur **tertia minor** continens legitimum spatium unius toni cum semitonio et tres voces immediate sequentes tam in elevatione quam in depressione ... Ditonus est quaedam alia species discantus, quae alio nomine **tertia maior** nuncupatur continens legale spatium duorum tonorum et tres voces simul coniunctas tam ascendendo quam descendendo. IOH. MUR. contr. 12: Semiditonus, id est **tertia minor**, est species imperfecta; requirit naturaliter post se unisonum. ... Ditonus, id est **tertia maior**, est species imperfecta; naturaliter requirit post se diapente, id est quintam. *al.* GOSCALC. 2, 1 p. 112, 5. *al.* COMPIL. Ticin. M 450: Nota, quod semiditonus, id est **tertia minor**, est distantia unius toni cum dimidio, scilicet re fa, mi sol. Ditonus, id est **tertia maior**, est distantia duorum tonorum, scilicet ut mi et fa la. [s.XV] PROSD. contr. II 3, 5: **tercia maior** est illa, que in se duos continet tonos, et hec alio nomine ditonus quasi combinatio duorum tonorum appellatur; **tercia** vero **minor** est illa, que in se tonum continet cum semitonio, et hec alio nomine semiditonus, quasi combinatio toni cum semitonio appellatur. *al.* PROSD. spec. 1, 18 p. 172, 18: duo soni constituentes diptonum magis a se invicem distant quam duo soni constituentes semidiptonum, et ipsorum uterque **tercia** denominatur, ideo diptonus **tercia maior** et semidiptonus **tercia minor** appellantur. *al.* PROSD. spec. 2, 22 p. 216, 8: ascendat enim tenor ab ut secundi ·G· gravis ad re ·A· acuti, et cantus superior descendat a mi ·B· acuti ad re ·A· acuti, et manifestum est, quod ut et mi predicta faciunt unam **terciam maiorem**, que in hoc loco **minor** esse deberet, ut ex contrapuncto videri habet; unde antiqui et etiam moderni in volendo reducere hanc maiorem ad minoritatem quandoque apponunt ante predictum mi unum ·B· rotundum. *al.* UGOL. URB. 2, 5, 9: **Tertia** igitur **maior** est et **minor**; **tercia maior** est, quae ex duobus tonis dicitur esse formata et ista diptonus appellatur; **tercia minor** ex tono et semitonio est constituta, quae semidiptonus est vocata. Haec **tertia** minus habet de maiore quam prima, quia a prima **tertia** haec per maius semitonium superatur. *al.* THEOD. CAPR. p. 96. TRAD. HOLL. VII 3, 75: **3^a minor**, id est inferior. *al.* TACT. Bona 47. FR. GAFUR. extr. 7, 5, 7. *al.* COMPOS. Capiendum 2, 11: Notandum, quod species imperfecte requirunt post se perfectas ipsis viciniores. Et per consequens **tercia minor** requirit unisonum, sed **tercia maior** requirit quintam ut speciem viciniorum. ... Sed de **tercia maiore** licite ad octavam est discantare. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65. *al.* NICOL. BURT. 2, 2, 15. GUILL. GUERSON p. 27. GUILL. POD. 6, 10. FR. GAFUR. pract. 3, 2. *al.* FLOR. FAX. 2, 9, 1. *al.* TRAD. HOLL. XII 7, 14. CONTR. Primo sciendum p. 291: si cantus planus ascendit gradatim vel non, oportet post unam sextam vel plures facere **terciam minorem**. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. CONTR. Quicumque III p. 289. *al.*

tertia mollis *v.* **tertia aspera - tertia mollis**

tertia perfecta - tertia imperfecta *Bezeichnung für die große Terz - Bezeichnung für die kleine Terz — term for the major third - term for the minor third*

[s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 36b: Dytonus constat ex tribus vocibus, in quibus invenimus duos tonos; et dicitur a ,dya', quod est ,duo', et ,tonus', quasi duorum tonorum, et nominatur **tertia perfecta**. Et invenitur semidytonus, quoniam constat ex tribus vocibus, in quibus invenitur tonus cum semitonio; et dicitur a ,semis', quod est ,dimidium', et ,tono', id est semitonio et tono fit semidytonus et nominatur **tertia**

imperfecta. IOH. BOEN mus. 4, 70: due **tertie imperfecte** deficiunt a quinta in semitonio maiore; **perfecta** vero et **imperfecta** quintam prescise constituunt; due vero **perfecte** quintam superant in semitonio maiore. *al.* COMPIL. Ticin. D 195: de duobus tonis fit ditonus et vocatur **tertia perfecta**. ... de tono et semitono fit semiditonus et nominatur **tertia imperfecta**. [*s.XV*] PROSD. mon. 6, 4. UGOL. URB. mon. 9, 5. ARN. ZWOLL. add. p. 53. ANON. Carthus. theor. 20, 11: Semiditonus species musicalis est et armonica, que apud compositores musice **tercia imperfecta** appellatur. Non quidem imperfecta, quod male sonet, sed imperfecta, quia ex uno tono perfecto et reliquo imperfecto componitur, quoniam tonus imperfectus semitonium dicitur. Dytonus species musicalis est et armonica, que apud compositores musice **tercia perfecta** nuncupatur eo, quod duos tonos perfectos in se habeat. *al.* ANON. Carthus. pract. 15, 16. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 23. *al.* TACT. Bona 6: semper incipiendum est in quinta vel in octava vel etiam in **tertia perfecta** octava vel quinta condependente. TACT. Bona 87. *al.* IOH. TINCT. diff. 262. COMPOS. Capiendum 10, 7. IOH. TINCT. nat. 51, 6. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 8: Siquidem quaelibet **tertia**, sive **perfecta** sive **imperfecta** sive superior sive inferior fuerit, per se suavissima est omnibusque notis tam extremis quam mediis consonantissime accomodabilis. *al.* BONAV. BRIX. 14, 43. *al.* GUILL. GUERSON p. 23. TRAD. Holl. XVI 2, 45. ANON. Couss. I p. 445. *al.* TRAD. Holl. XII 7, 5. *al.* CONTR. Ad sc. artem p. 68b. CONTR. Contr. est ars 30. CONTR. Inprimis 6, 7. CONTR. Quot sunt conc. p. 72a: Quandocumque **tertia imperfecta**, id est non plena de tonis, immediate post se habet quintam sive etiam aliam quamcumque speciem perfectam ascendendo solam notulam, illa **tertia imperfecta** debet perfici (*ms.*; *ed.*: imperfici) ‡ duro ... Quandocumque **tertia perfecta**, id est plena de tonis, immediate post se habet quintam sive aliam quamcumque perfectam speciem descendendo (*ms.*; *ed.*: ascendendo) solam notulam, illa **tertia perfecta** debet imperfici b molli (*cum exemplis*). CONTR. Quot sunt spec. p. 74b: **Tertia imperfecta**: Tonus cum semitono. - Tertia plena: Ditonus (*cum exemplis*). CONTR. Volentibus I p. 24b.

tertia plena *Bezeichnung für die große Terz — term for the major third*

CONTR. Quot sunt spec. p. 74b: Tertia imperfecta: Tonus cum semitono. - **Tertia plena**: Ditonus.

tertia remissa *v. tertia elevata (intensa) - tertia depressa (remissa)*

tertia semiditonalis (semiditonaris, semiditonaeus) *v. tertia ditalis (ditaris, ditoniaeus) - tertia semiditonalis (semiditonaris, semiditonaeus)*

tertia sub(tus) - tertia supra *Unterters - Oberterz — lower third - upper third*

[*s.XIV*] HEINR. EGER 5 p. 63: Versus responsoriorum in tonis autentis semper inchoantur a chordis suis tonalibus et in eisdem principalibus currunt; in plagalibus vero in quarto tono inchoantur a tonali et in ceteris a **tertia subtus** vel quarta currentibus secundo et octavo in tonali principalibus. [*s.XV*] BART. RAM. 2, 1, 2 p. 73: ·Γ·ut igitur ex isto hexachordo (*sc. quod terminatur in ·d·solre*) habebit re, quia unisonus, fa, quia tertia, la, quia quinta; ·a·re ut **tertia subtus**, mi unisonus, sol **tertia supra**; ·b·mi re **tertia sub**, sed unisono carebit, la **tertia supra**. *al.* CONTR. Ad sc. comp. p. 93b: Quando tertia habetur super principalem tenorem, tunc **tertia sub** vel sexta sub ... vel octava sub vel decima sub possunt poni in contratenore, sed quinta sub non potest ibidem poni. *al.* CONTR. Et primo I 25 p. 141 (p. 464a): quum tenor habet duas vel tres notas ascendendo per simplicem gradum, tunc contrapunctus non debet haberi in ulla talium; sed prima potest esse octava vel **tercia supra**, secunda scilicet nota quinta vel octava; et

tercia non debet esse **tercia sub** vel **tercia supra** vel quinta. CONTR. Si enim 61 p. 147 (p. 466b): quum discantus habet sextam et tenor est in gravibus, tunc contratenor potest habere octavam vel **terciam supra**; sed si tenor est in acutis, tunc potest habere octavam, quintam vel **terciam sub** tenore.

tertia superior *v. tertia inferior - tertia superior saepius*

tertiadecima (decimatertia) -ae *f.* I. *Bezeichnung für die dreizehnte Tonstufe des Tonsystems von A-♭* II. *Trede-zime (Intervall aus 13 Tonstufen bzw. einer Oktave und einer Sexte)* III. *irrtümliche Bezeichnung für die Duodezime — I. term for the thirteenth note in the tonal system from A-♭ II. thirteenth (interval of 13 degrees, or of an octave plus a sixth) III. erroneous term for the twelfth*

I *Bezeichnung für die dreizehnte Tonstufe des Tonsystems von A-♭ — term for the thirteenth note in the tonal system from A-♭*

[*s.X-XI*] TON. Leod. pr. 54: Ab eadem autem paramese intenso semitonio consequitur **XIII^{ma}** trite diezeugmenon. PS.-ODO dial. p. 261b: Quintus autem modus in sextam ·F· terminatur, et acutissima eius **decima tertia** ·f· eadem littera figuratur (*inde* TON. Gratianop. p. 31). *al.* [*s.XII*] TON. Gratianop. p. 32. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 48, 4: Sed distinguitur (*sc. sextus tonus*) a quinto tono, qui habet duodecimam ·e· et **tertiadecimam** ·f·, quas non habet sextus.

II *Tredezime (Intervall aus 13 Tonstufen bzw. einer Oktave und einer Sexte) — thirteenth (interval of 13 degrees, or of an octave plus a sixth)*

A *Bestimmung — determination*

1 *quantitativ — quantitative*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 115, 13: Haec consonantia (*sc. tonus cum diapente et diapason*) per numerum vocum, quem includit, una **tertia decima** potest nuncupari. Cuius extremae voces in spatio sunt vel linea et quinques in monochordo continentur. COMPIL. Ticin. M 458: **Tertiadecima** est distantia novem tonorum et trium semitoniorum. [*s.XV*] ANON. Monac. II 83: **Tertiadecima** in se continet diapason et diapente cum semitono.

2 *qualitativ — qualitative*

a *als Dissonanz — as dissonance*

[*s.XIV*] COMPIL. Ticin. G 313: dissonantie sunt quatuor, videlicet tertia, sexta, decima et **tertiadecima**. PAUL. FLOR. 4: Dissonantie ... sunt sex, videlicet tertia, sexta, decima, **tercia decima**, decimaseptima et vigesima. [*s. XV*] UGOL. URB. 2, 3, 40: Sunt igitur consonantiae ... unisonus ratione originis, quinta, octava, duodecima, quintadecima, nonadecima; dissonantiae sunt tertia, sexta, decima, **tertiadecima**, vigesima; discordantiae sunt secunda, quarta pro tritono, septima, undecima, quartadecima, vigesima prima. *al.* ANON. Tegerns. II 118: Perfectae concordantes sunt quinque, scilicet unisonus, 5^a, 8^a, 12^a et 15^a. Imperfectae dissonantes sunt quatuor, scilicet 3^a, 6^a, 10^a et 13^a. Discordantes sunt sex, scilicet 2^a, 4^a, 7^a, 9^a, 11^a, 14^a. NICOL. BURT. 2, 2, 16: tonus cum diapente, idest sexta, requirit octavam. Decima vero duodecimam. **Tertiadecima** vero quintadecimam ... Clarum est igitur has dissonantias compassibiles propriam habere maiorem ac dominam (*sc. perfectam consonantiam*), cui, et quando opus est, subministrant. CONTR. Nota quod II 3. CONTR. Salvator 7. *al.* CONTR. Sciendum est p. 284. CONTR. Speties discantus p. 283.

b *als Konsonanz — as consonance*

[*s.XIV*] TRAD. Pipudi p. 45. [*s.XV*] THEOD. CAPR. p. 95: species biscanti ... secundum naturam hominis sunt 9, videlicet unisonus, 3^a, quinta, 6^a, 8^a, 10^a, 12^a, 13^a et 15^a. COMPOS. Natura 2, 8: armonie sive consonantie sunt 3^a, 5^a, 6^a, 8, 10,

12, **13**, 15, 17. NICOL. BURT. 2, 1, 8. GUILL. POD. 6, 11: tredecim sunt species contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, **tertiadecima**, quintadecima, decimaseptima, decimanona, vigesima, vigesimasecunda. *al.* ANON. COUSS. I p. 443. *al.* CONTR. Consonantia 27. CONTR. Contr. est ars 9. CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quicumque III p. 288. CONTR. Quoniam hom. 2, 3. *al.* CONTR. Quot sunt voces 2. CONTR. Volentibus III p. 12a.

c als unvollkommene Konsonanz — as imperfect consonance

[s.XIV] TRAD. Pipudi p. 45: Imperfectae sunt (*sc. species discantus*): tertia, sexta, decima, **tertiadecima**. [s.XV] UGOL. URB. 2, 3, 32: Sunt ... imperfectae consonantiae tertia, sexta, decima, **decimatertia**, decimaseptima et vigesima. TACT. Opusculum 55. THEOD. CAPR. p. 95: De consonantiis imperfectis. Imperfecte vero sunt quatuor, videlicet 3^a, 6^a, 10^a et **13^a**, et dicuntur imperfecte, quia imperfectam sive non claram vocem reddunt. Hoc est, quia non multum bene sonant, scilicet aliquantulum sonant. TACT. Concordanciarum p. 167, 6: Imperfecte (*sc. concordantiae*) ut tertia elevata, depressa, 4^a, sexta, decima elevata, depressa, **13^a**, 14^a (?), 16^a (?) etc. NICOL. BURT. 2, 1, 8. *al.* GUIL. MON. 6 p. 34. GUILL. POD. 6, 3. ANON. COUSS. I p. 445: Item consonantiarum imperfectarum alia tertia, sexta, decima, **tertiadecima**, septimadecima (*ms.*; *ed.*: sextadecima), vigesima. COMPIL. Salisb. 16. CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod novem I 4. CONTR. Nota quod novem II 4. CONTR. Primo sciendum p. 291. CONTR. Quicumque III p. 288. CONTR. Quot sunt voces 5. CONTR. Si discantus 30. CONTR. Volentibus II 9. CONTR. Volentibus III p. 12b: Quatuor autem alie sunt imperfecte (*sc. species*), videlicet tertia, sexta, decima et **tertiadecima**. Et dicuntur imperfecte, quia non ita perfecte (*ms.*; *ed.*: imperfecte) sonant ut species perfecte.

B Gebrauch — usage

1 *im Hinblick auf die Oktavverwandschaft zur Sexte — with reference to the octave affinity with the sixth*

[s.XIV] IOH. BOEN. mus. 4, 14: quidquid de decima ... possumus dicere, hoc idem de tertia ... quod de **tertiadecima**, hoc de sexta. GOSCALC. 2, 1 p. 114, 3: Decima enim reputatur quasi tertia, quia componitur ex dyapason et tertia ... **terciadecima** quasi sexta. PAUL. FLOR. 18: quo modo fit sexta, eodem modo fit **terciadecima**, et ideo de sexta dicendo etiam dicendum est de **terciadecima**, tamen, quia sexta magis frequentatur, de ea sit dicendum. [s.XV] UGOL. URB. 2, 6, 32: Qualis est sexta, talis est **tertiadecima**. *al.* THEOD. CAPR. p. 97. GUIL. MON. 6 p. 33: sub sexta componuntur **XIII^a** et **XX^a**. GUILL. POD. 6, 4. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 2: **Tertiadecima** sextae naturam imitatur, quippe quae octavo loco ab ipsa distat in acutum. *ibid.* *al.* CONTR. Consonantia 15. CONTR. Et primo I 2 p. 137 (p. 462). CONTR. Nota quod I p. 288. CONTR. Quatuor sunt p. 410a: sexta et **tertiadecima** idem sunt. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b append.

2 *im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices*

[s.XIV] TRAD. Pipudi p. 45. *al.* ANON. Monac. II 118: Item quomodo frangitur de decima ad duodecimam. ... Item quomodo de duodecima ad **tredecimam**, de **tredecima** ad quintadecimam (*mss.*; *ed.*: quintadecima). Exemplum ut hic: (*sequitur exemplum*). [s.XV] THEOD. CAPR. p. 95: Item XII^a requirit naturaliter decimam vel **XIII^{am}**. Potest tamen habere aliam speciem compositam vel simplicem preterquam unisonum et terciam et hoc ex natura predicta. ... Item XV^a requirit post se naturaliter **XIII^{am}**. Potest tamen habere aliam speciem compositam tantum et non simplicem. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 12, 14: haec **tertiadecima** supra tenorem

fieri poterit, si ipso tenore non moto habeat unam duodecimam immediate praecedentem et aliam aut quintadecimam sequentem vel quintadecimam praecedentem et duodecimam sequentem. *al.* NICOL. BURT. 2, append. 3: quando cantus est aequalis et descendit unam vocem ... decima requirit octavam et potest habere **tertiadecimam**, et duodecima requirit decimam vel **tertiadecimam**. *al.* GUIL. MON. 6 p. 34. FLOR. FAX. 2, 14, 5. ANON. COUSS. I p. 447b: si discantus fuerit ·C·solfaut, tenor erit in 3^a, 5ta, 6ta supra discantum, in 3, 5, 6, 8, 10, 12, **13**, 15^a sub discantu. Item si discantus fuerit ·D·lasolre, tenor erit in 3, 5 supra discantum, in 3, 5, 6, 8, 10, 12, **13**, 15^a sub discantu. CONTR. Nota quod I p. 288. CONTR. Nota quod novem I 15. CONTR. Nota quod novem II 5. CONTR. Nota quod II 8. CONTR. Quid est 16. *al.* CONTR. Species plani 41: due, tres aut quatuor terciæ, sextæ, decimæ aut **terciadecimæ**. *al.* CONTR. Volentibus II 25. *al.* CONTR. Volentibus III p. 13b.

3 *im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices*

[s.XV] COMPOS. Natura 5, 11. IOH. TINCT. contr. 1, 12, 18: Enim vero qualiter cumque **tertiadecima** ponatur, competenter dulcis est, si ei tertia fuerit subdita, dulcior tamen, si quinta, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). *al.* ANON. Tegerns. II 110: quando tenor habet **13^{am}** pro discantu, contratenor exigit 8^{am}, 15^{am} ascendendo, sed descendendo 4^{am}. ANON. COUSS. I p. 449: Item si discantus fuerit in octava supra tenorem, tunc contratenor erit in 6^a supra tenorem, triplum 3^a, 8^a, **13^a**, 15^a supra contratenorem. *al.* CONTR. Circa modum p. 29, 15. CONTR. Quatuor sunt p. 411b: Quando sunt multi cantores, potest aliquis illorum finire in imperfecta specie ut in tertia vel in decima vel in decimaseptima, sed nunquam in sexta nec quinta, in **tertiadecima** nec in vigesima. CONTR. Quicumque p. 93a: Quicumque voluerit duos contrapunctus sive discantus componere super unum tenorem, debet se cavere, ne duas equipollentes sive consimiles concordantias componat ut in uno contrapunctu quintam et in alio duodecimam et e contra ... aut in uno sextam et in alio **decimam** **tertiam** et contra ..., quia ibidem nulla esset diversitas, nec ibidem apparerent duo soni, sed tantum unus.

III *irrtümliche Bezeichnung für die Duodezime — erroneous term for the twelfth*

[s.XIV] ANON. Meyer 3, 6: Dyapason cum dyapente vocatur duodecima. Bis dyapason vocatur quintadecima. Sed videtur, quod bis dyapason debet vocari sextadecima, quia simplex dyapason est octava, ergo duplex erit sextadecima. Item videtur, quod simplex dyapason debeat dici nona, quia continetur 9 sonis et continet 9 sonos. Similiter dyapason cum dyapente potest dici **terciadecima**, quia continet in se 13 sonos.

tertiadecima maior - terciadecima minor *Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave und großer bzw. kleiner Sexte — term that designates an interval of an octave plus a major sixth, or plus a minor sixth*

[s.XV] UGOL. URB. 2, 5, 17: **Tertiadecima maior** est et **minor**. **Tertiadecima maior** ex novem tonis cum semitoniis tribus minoribus est coniuncta. **Tertiadecima minor** ex octo tonis quatuorque semitoniis constat, quae per maius semitonium a maiore dicitur supervadi.

tertiadecima perfecta - terciadecima imperfecta *Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave und großer bzw. kleiner Sexte — term that designates an interval of an octave plus a major sixth, or plus a minor sixth*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 2, 35. IOH. TINCT. contr. 1, 12, 1: De diapente cum semitonio et diapente cum tono supra dyapason, id est **tertiadecima imperfecta** et **tertiadecima perfecta** eqs.

tertiadecima superior - tertiadecima inferior

Ober-Tredezime - Unter-Tredezime — upper thirteenth - lower thirteenth

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 12, 13: diligentissime animadvertendum est, quod numquam **tertiadecima superior** admitenda est, nisi una vel plures aliae similes tertiadecimae sive concordantia alterius speciei interiecta sequantur eam finaliter in superiorem quintamdecimam aut decimamseptimam tendentes, vel nisi post eam tenor descendat unum aut tres gradus. IOH. TINCT. contr. 1, 12, 15: **inferior tertiadecima** numquam dulciter ponetur, nisi etiam una aut plures aliae tertiadecimae eam sequantur in quintamdecimam aut decimamseptimam inferiorem nulla alterius speciei concordantia interposita tendentes, vel nisi tenor post eam unum gradum aut tres ascendat. *al.*

tetartemoria (tetra(r)temoria, tetrastemoria, tetrastimonia, tetramoria) -ae f. (τεταρτημόριον) *Viertelton — quarter tone* [syn.: diesis]

[s.V] MART. CAP. 9, 930: Hemitonium dicitur, quod toni medium tenet; dieseon vero distantiae tres sunt. Nam prima brevior, quae **tetartemoria** nominatur ex eo, quod quartam partem toni recipiat; enarmonios quoque dicitur propterea, quod enarmonion modulandi genus per hanc maxime dimitimur (*ad loc.*: GLOSS. Mart. Cap. 930/357, 4-5: Ipsa diesis, que vocatur **tetartemoria**. IOH. SCOT. annot. 494, 19: τεταρτη quarta, μόριον pars. REMIG. AUT. 494, 19). MART. CAP. 9, 959. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 108/31, 7-8: **tetrastemoria**, i. diesi, quarta scilicet parte toni (*sim.* REMIG. AUT. 46, 4). GLOSS. Mart. Cap. 930/357, 5-6. GLOSS. Mart. Cap. 937/361, 3-4. GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 16-7: Proprie etenim ad <enarmoniam> pertinet illa divisio diesis, quae **tetartemoria** dicitur. Nam modulatio <enarmoniae> a **tetrastemoria** inchoat et in tritemoria terminatur. Praedixit enim armonicum genus pluribus, sed angustioribus spatiis dividi. Quid autem angustius potest fieri quam, ut a **tetrastemoria** inchoet et in tritemoriam desinatur? (?) REMIG. AUT. 494, 20. REG. PRUM. 4, 7. REG. PRUM. 16, 22: Hoc unum nosse sufficiat, quod dimidium semitonium diesis dicitur, estque quarta pars toni; similiter **tetrastimonia** quarta pars toni. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 37: Diesis vero est sonus semitonio minor, quae limma vocatur. Quae in enarmonio dividit quartas partes toni et dicitur **tetramoria**, in chromatico tertias et dicitur tritemoria (*sim.* ANON. Bernh. 2, 103). ANON. Bernh. 2, 69: Diesis autem dimidium semitonium vel limma est, id est quarta pars toni. **Tetrastemoria** hoc quoque dicitur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 352, 1: Tritemoria, id est tertia pars toni. **Tetartemoria** quarta pars. Nam tritemoria semitonio maiore. **Tetartemoria** semitonio minore (*sim.* IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 11). (?)

tetartemoricus (tetrastemoricus) -a, -um *vierteltönig — consisting of quarter tones*

[s.XI] ANON. Prag. 196: Nec superfluos iudicemus intercapedines semitoniorum simphonias supradictas (*sc. diatesseron et diapente*) efficientium: nichil enim consonum vel aequisonum ac per hoc nec symphonum, <si> minus a iam dictis simphoniis in ptongis intercapax intervallorum, sed magis tristemoricum vel **tetrastemoricum** ac per hoc diaphonum.

tetrachordalis -e *tetrachordal'*, aus *Tetrachorden bestehend — 'tetrachordal', consisting of tetrachords*

[s.XII] THEINR. DOV. 3, 7 p. 244, 10: Et diapente cum tono totidem (*sc. species habet*); primam, que primo intervallo habet semitonium, secundam, que secundo, tertiam, que tertio, quartam, que quarto, quintam, que quinto. Quia notularum

ordo **tetrachordalis** non recipit ordinem compositionis, cum dissonantia sit, sit recta dispositio sine notulis, alia secundum, inordinabilis, cum notulis.

tetrachordum -i n. (τετράχορδον) I. *'Tetrachord' (Folge von vier Tönen, die eine Quarte umfassen)* II. *Bezeichnung für ein viersaitiges Instrument* III. *Bezeichnung für einen vier Tonstufen umfassenden Tonbereich* IV. *Bezeichnung für einen vier Tonstufen umfassenden Gesang* — I. *'tetrachord' (sequence of four pitches encompassing a fourth)* II. *term that designates an instrument with four strings* III. *term that designates a tonal range encompassing four tonal degrees* IV. *term for an interval of four tones* V. *term for a chant encompassing four tonal degrees*

I. *Tetrachord' (Folge von vier Tönen, die eine Quarte umfassen) — 'tetrachord' (sequence of four pitches encompassing a fourth)*

A Definition

I *im Hinblick auf die Intervallstruktur im diatonischen, chromatischen und enharmonischen Tongeschlecht — with respect to the intervallic structure in the diatonic, chromatic, and enharmonic genera*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: In his tribus generibus dissimiles sunt **tetrachordorum** dispositiones, quod harmonia ... et tonos et dihexis habet binas ...; chromati duo hemitonium in ordine sunt composita, tertium trium hemitoniorum est interval- lum; dia<tono> toni duo sunt continuati, tertium hemitonium finit **tetrachordi** magnitudinem. Ita in tribus generibus **tetrachorda** ex duobus tonis et hemitonio sunt peraequata, sed ipsa, cum separatim uniuscuiusque generis finibus considerantur, dissimilem habent intervallorum designationem. [s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 6: in his omnibus (*sc. tetrachordis*) secundum diatonum cantilenae procedit vox per semitonium, tonum et tonum in uno **tetrachordo**, rursus in alio <per> semitonium, tonum ac tonum (*inde* HIER. MOR. 9, 84 (p. 44). IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 1. UGOL. URB. 5, 41, 14-15. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 34). BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 16: Enarmonium vero (*sc. genus*) ... cantatur in omnibus **tetrachordis** per diesin et diesin et ditonum (*inde* HIER. MOR. 9, 94 (p. 44). IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 9. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 9). BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 18: trium generum descriptio per omnia **tetrachorda** (*inde* HIER. MOR. 9, 97 (p. 44). IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 10. NICOL. BURT. 1, 12, 74). *al.* [s.IX] SCOL. ENCH. 3, 581: singula vero **tetracorda** binis tonis ac semitonio compleantur. *al.* [s.X-XI] TON. Leod. pr. 12. PS.-BERNO mon. 5, 1. *al.* OLIVA 58. *al.* WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 7. ARIBO 31 p. 28. TON. Aug. p. 106a. FRUT. brev. 6 p. 51: in diatonico quidem genere per singula **tetrachorda** ita dimensio peragitur, ut in tonum et tonum et semitonium dividatur. In chromatico per singula item **tetrachorda** ita mensurandi ratio habetur, ut in quinque semitonio distribuatur, sed ut tria sibi invicem connectantur, duo vero lineis interpositis ab invicem disparentur. Enharmonici vero generis mensuratio haec tenetur, ut singula **tetrachorda** in ditonum et diesin ac diesin resecantur. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 24 p. 66. THEOG. METT. 11, 1 (p. 187a). *al.* GUIDO AUG. 60. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 21 p. 60. WALT. ODINGT. 3, 1, 15 descr. WALT. ODINGT. 3, 1, 18 descr. WALT. ODINGT. 3, 1, 22 descr. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 55: Omne autem **tetrachordum** vocant musici spatium duorum tonorum cum minori semitonio; et hoc est diatessaron. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 2, 6. *al.* QUAT. PRINC. 2, 14 (*inde* ANON. Ellsworth 5 p. 228-230 app. crit.). IOH. BOEN mus. 2, 29. *al.* COMM. Boeth. II p. 274, 10. *al.* ANON. Ellsworth 5 p. 230 descr. *al.* ANON. Erford. p. 161. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 19. *al.* IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394

descr. *al.* PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 15. UGOL. URB. 5, 41, 13. *al.* GEORG. ANS. 2, 14. *al.* THOM. BAD. p. 83. ANON. Carthus. theor. 17, 2. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 19 (*cf.* TRAD. Holl. VIII 3, 34). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 8, 12. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 2, 8 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 1). *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43. NICOL. BURT. 1, 12, 73-74. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 2. *al.* ERASM. HOR. p. 86a. *al.* MON. Si regularis 11. *al.* MON. Super unum 41. FIST. Rogatus 27 p. 66.

2 generell — general

[*s.V*] MART. CAP. 9, 961: **Tetrachordum** quippe est quatuor sonorum in ordinem positorum congruens fidaque concordia. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 4, 7 p. 322, 23: **Tetrachordum** enim omne diatessaron resonat consonantiam (*inde* TON. Leod. pr. 9. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 3. MON. Mon. divisurus p. 41, 63). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 7. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 960/370, 8: in omnibus **tetracordis** duae ultimae <cordae> sesquiterciam proportionem habent. *al.* IOH. SCOT. annot. 512, 14 (*sim.* REMIG. AUT. 512, 14). REMIG. AUT. 498, 11. HUCBALD. 29: **Tetrachordum** vero est quattuor chordarum copulatio. *ibid.* *al.* ALIA MUS. 134 p. 196 (*inde* ANON. Bernh. 2, 80). [*s.X-XI*] GLOSS. Boeth. mus. III 16. PS-BERNO mon. 5, 5: **Tetrachorda** ... inde vocabulum trahunt, quod sub quattuor chordis vel vocalis continentur (*sim.* FRUT. brev. 6 p. 48). FRUT. brev. 6 p. 47: Est autem **tetrachordum** quatuor chordarum spatium. [*s.XI-XII*] THEOG. METT. 10, 1 (p. 186b): **Tetrachordum** autem est spacium, quod continet quatuor chordas regulariter dimensas (*inde* ANON. Erford. p. 161). [*s.XIII*] MUS. MAN. 4, 9: Est autem **tetracordum** spatium quatuor notarum naturaliter sibi coniunctarum dictum a 'tetra', quod est 'quatuor', et 'corda' (*sim.* IOH. AEGID. 9, 2. PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 18). HIER. MOR. 13, 23 (p. 56). *al.* ENGELB. ADM. 3, 14, 2: **Tetracordum** est continuus ordo III^{or} vocum. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 20: **Tetrachordum** enim, cuicumque generi serviat, semper quattuor requirit chordas. *al.* QUAT. PRINC. 3, 6. IOH. BOEN ars 2, 17, 19. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 192. ANON. Meyer 12, 1. COMM. Boeth. II p. 386, 19. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 16: **Tetracordo** siquidem 4^{or} corde ad dyatessaron faciuntur attribuitur. *al.* IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 2. UGOL. URB. 5, 41, 17. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 1, 9: extrema quaeque **tetracordorum** in omni loco diatessaron consonabant. *al.* CONR. ZAB. tract. p. 240. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 18). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6. NICOL. BURT. 1, 11, 70. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 10. *al.* GUILL. POD. ench. 13 p. 375: **Tetrachordum** autem et diatessaron idem sunt. GUILL. POD. 2, 13. *al.* ERASM. HOR. p. 83b. MON. Mon. per septem p. 245, 5.

B Gebrauch — usage

[*s.I a. Chr.*] VITRUV. 5, 4, 4. *al.* [*s.IV*] FAV. EUL. 14, 3: Musici vero septem vocum discrimina duobus **tetracordis** pro rata portione modulatis efficiunt, una corda communi, quae utriusque concentum harmoniae modificatione componat. [*s.V*] MART. CAP. 9, 935. *al.* [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 27: In eptachordo enim est unum **tetrachordum**: hypate, parhypate, lichanos, mese, aliud vero: mese, paramese, paranete, nete, dum mesen nervum secundo numeramus. Atque ideo duo **tetrachorda** per mesen coniunguntur. In octachordo vero, quoniam octo sunt chordae, superiores quattuor, id est hypate, parhypate, lichanos, mese, unum **tetrachordum** explent. Ab hoc vero disiunctum atque integrum inchoat a paramese progrediturque per triten et paraneten et finitur ad neten. BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 24: Est igitur synaphe, quae coniunctio dicitur, duorum **tetrachordorum** vox media, superioris quidem acutissima, posterioris vero gravissima ... Diazeuxis vero appellatur, quae disiunctio dici potest, quotiens duo **tetrachorda** toni medietate separantur (*inde* INTERV.

Ex omni 16. IOH. CICON. mus. 2, 49 p. 322, 9. UGOL. URB. 5, 44, 25). BOETH. mus. 5, 16 p. 367, 20: secundum Aristoxenum **tetrachordorum** ... partitio (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 46, 23). BOETH. mus. 5, 17 p. 368, 7: Quomodo Archytas **tetrachorda** dividat eorumque descriptio (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 48, 1). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 15, 21. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Boeth. mus. II 95. GLOSS. Mart. Cap. 187/52, 13: Inter caelum et terram gemina sunt **tetrachorda**, id est duo. Septenarius enim planetarum numerus duo **tetracorda** efficit (*sim.* REMIG. AUT. 73, 22). *al.* IOH. SCOT. annot. 502, 12 (*sim.* REMIG. AUT. 502, 12). *al.* REMIG. AUT. 476, 15. *al.* MUS. ENCH. 13, 1: Monstratum nunc, qualiter unusquisque sonus in **tetracordo** propria sit conditione dispar ab altero. *al.* SCOL. ENCH. 3, 581: **tetracorda** duo unum diapason compleant. *al.* [*s.X*] INCH. UCHUB. 64 (*cf.* MUS. ENCH. 1, 32). *al.* HUCBALD. 29. *al.* MOD. Ecce modorum 4: Ex uno quoque **tetrachordo** tres <species generantur>, quarum prima habet semitonium in fine et incipit a mese, secunda in medio et ipsum tonum repetit, tertia in principio. *al.* ALIA MUS. 77 p. 143. *al.* REG. PRUM. 14, 44: praedicta **tetrachorda** quina in viginti octo cordis extenduntur. *al.* TON. Leod. pr. 8: Hae ergo tres principales consonantiae, diatessaron videlicet, diapente ac diapason in decem et octo chordis per **tetrachorda** et pentachorda et octochorda apte distinguuntur. *al.* ORG. Paris. 2. ANON. Bernh. 1, 6: Constat autem totum monochordum decorari quinque **tetracordis**, finitque per diatesseron et clauduntur intra bis diapason (*sim.* ANON. Bernh. 2, 6). *al.* GLOSS. Boeth. mus. III 16. *al.* [*s.XI*] BERNO prol. 1, 2. *al.* GUIDO micr. 11, 26. PS-BERNO mon. 5, 1. *al.* HERMANN. mus. p. 50 (p. 141b). *al.* ODOR. SEN. p. 198: totum monochordum quinque **tetracordis** in tribus generibus, diatonico videlicet, cromatico et enarmonico, constare noveris. *al.* OLIVA 9. *al.* WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3. *al.* ARIBO 69 p. 8: post diapason in nullo (*sc. dichordo vel trichordo seu pentachordo*) tanta est ut in **tetrachordis** similitudo (*inde* QUAEST. MUS. 1, 4 p. 14. IAC. LEOD. spec. 6, 20, 1). *al.* COMM. Guid. 39 p. 102. *al.* ANON. Prag. 243. *al.* VERS. Ars est 10. PS-GUIDO arithm. p. 56b. *al.* ANON. Venet. I 15. ANON. Venet. II 6. FRUT. brev. 1 p. 28. *al.* ANON. Wolf p. 221: Bis septem vocum discrimina quatuor ex se reddunt **tetrachorda** (*sim.* QUAEST. MUS. 1, 7 p. 16). *al.* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 15: Quomodo conveniant **tetrachorda** Guidonis cum **tetracordis** Boetii. *al.* THEOG. METT. 10, 1 (p. 186b). *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32: veterum musicorum **tetrachorda** (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 101). *al.* [*s.XII*] GUIDO AUG. 56. *al.* TON. Gratianop. p. 48. *al.* THEINR. DOV. 3, 22 p. 330, 4: ordines pentachordorum et **tetrachordorum**, quos gammas vocamus. *al.* ANON. Pannain p. 411. [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 488b. MUS. MAN. 4, 6: Antiqui ... monochordum dividebant in quatuor **tetracorda** duobus **tetracordis** per singula dyapason distributis. *al.* COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51: in **tetracordis** maxime cognoscuntur ista tria canendi genera. *al.* IOH. AEGID. 9, 26: Et notandum, quod tot **tetrachordi** (*ms. et ed. fortasse ex errore pro tetrachorda*) sunt in monochordo, quot quaternarii sunt in viginti. AMERUS 15, 4. *al.* HIER. MOR. pr. 129 (p. 7). *al.* ANON. Ratisb. 2, 9. *al.* VERS. Postquam pro 57-58. ENGELB. ADM. 1, 12, 1. *al.* WALT. ODINGT. 3, 4, 2. *al.* [*s.XIV*] IOH. MUR. spec. 2, 54: Omnis divisio monochordi, quod in se continet implicite et virtualiter omnia genera instrumentorum, vadit per **tetrachorda**. IOH. MUR. spec. 2, 62: Coniunctum est (*sc. tetrachordum*), quando ultima (*sc. chorda*) primi **tetrachordi** est initium secundi. ... Disiunctum **tetrachordum** est, cum post ultimam chordam primi **tetrachordi** additur chorda distans ab ea per spatium toni et super eam invenitur iterum **tetrachordum** ... Notandum est, quod in duobus **tetrachordis** coniunctis sunt

septem chordae, sed in disiunctis octo (*inde* TRAD. HOLL. VIII 3, 18-23. ANON. Carthus. theor. 17, 10-13). *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 14, 25: Duo autem **tetrachorda** pentachordum superant in semiditono. *al.* QUAT. PRINC. 3, 5. *al.* IOH. BOEN ars 2, 19, 15. *al.* IOH. BOEN mus. 2, 91. *al.* ANON. Meyer 12, 1. *al.* COMM. Boeth. II p. 284, 19: prima corda et ultima **tetracordi** immobiles perseverant. *al.* ANON. Ellsworth 2 p. 186, 9. *al.* ANON. Erford. p. 161. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 3, 14. *al.* ORIG. ET EFF. 5 (L), 13. IOH. CICON. mus. 2, 17 p. 286, 1. *al.* PROSD. contr. II 3, 9 (*sim.* PROSD. mon. 4, 1. PROSD. spec. 3, 11 p. 240, 4). IAC. THEAT. 1. GOB. PERS. p. 183a. PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 2. *al.* UGOL. URB. 1, 5, 5. *al.* GEORG. ANS. 1, 75. ANON. Carthus. theor. 17, 1. *al.* TRAD. HOLL. III 9, 52. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5. *al.* CONR. ZAB. tract. EE 6. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 22. *al.* NICOL. BURT. 1, 12, 72. *al.* ADAM FULD. 4, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 4. *al.* GUILL. POD. ench. 12 p. 374. *al.* GUILL. POD. 2, 13. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2. *al.* ERASM. HOR. p. 74a. *al.* MON. Boetius p. 232, 19. *al.* MON. Divide mon. p. 3, 13. MON. Enquiriadis 12. *al.* MON. In mon. 21. MON. In primis divide p. 5, 11. *al.* MON. Magadis p. 14, 36. MON. Mon. divisurus p. 40, 28. *al.* MON. Si regularis 28-30. MON. Si vis metiri II p. 10, 70. *al.* MON. Si volueris p. 231, 9. *al.* MON. Super unum 62. *al.* FIST. Primae ergo 51 p. 85. FIST. Rogatus 7 p. 60. *al.*

II Bezeichnung für ein viersaitiges Instrument — *term that designates an instrument with four strings*

1 für ein mythologisches Instrument — *for a mythological instrument [syn.: quadrichordum]*

[s.IV] FAV. EUL. 22, 10: Tres sunt itaque symphoniae simplices ac primigeniae, diapente, diatessaron, diapason, quae in **tetracordo** numerorum ratione disposito reperiuntur. FAV. EUL. 24, 2: Fac igitur **tetrachordum** ex his, quos proponam, numeris temperatum, quorum sit prior senarius, perfectus ac sapiens numerus, secundus octavus, tertius novenarius; duodecimus qui est, locetur extremus. FAV. EUL. 24, 7: Huius igitur figuram aspice **tetracordi**: VI VIII XII. *al.* [s.V] MART. CAP. 9, 910: non chelys nec barbiton nec **tetrachordon** apparebat. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 17a, 4: cocteam Mercurius accipiens et eam aperiens nihil praeter nervos III^{or} eius piscis, qui in ea fuerat, invenisse dicitur. Quos singulatim tangens hoc **tetrachordum** primus reperisse dicitur (*sim.* GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 17b, 5. ANON. Gerbert 11. FLOR. FAX. 1, 1, 43. *cf.* Boeth. mus. 1, 20 p. 205, 29 - 206, 7). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 1, 8. IOH. MUR. spec. 2, 16. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 9: Est autem notandum, quod convenienter dicitur posita descriptio quadrichordum vel **tetrachordum**, tum quia quattuor continet chordas, tum quia quattuor continet consonantias, et istud in multis distinguitur ab illo, quod postea secundum tria melorum genera multipliciter describetur. Semper enim ibi chordae extremae diatessaron habent ad invicem, hic vero diapason. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 2: Et primum quidem **tetrachordum**, quo utebantur homines, cum musica regnaret simplex et modesta, quattuor illas continebat harmonias, quas Pythagoras in malleis repererat. *al.* ANON. Meyer 10, 1. ANON. Ellsworth 3 p. 190, 1. ANON. Ellsworth 3 p. 190, 3. (?) ANON. Ellsworth 3 p. 194, 2: Aliud **tetrachordum** Albinus composuit, quod citharam nuncupavit ..., quam taliter compilavit: (*sequitur descriptio*) (*cf.* Ellsworth, Manuscript p. 191 sqq.; Page, Vaillant). [s.XV] UGOL. URB. 5, 41, 31. *al.* GEORG. ANS. 1, 120. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 4, 1. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1: Iubal ante diluvium hoc prius exquisierit **tetrachordum**. ADAM FULD. 2, 9 (*cf.* Boeth. mus. 1, 20 p. 205, 29 - 206, 7). FLOR. FAX. 1, 1, 35. *al.*

2 für ein Streichinstrument — *for a bowed stringed instrument*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 910/347, 16-7: **tetracordon**: fidula (*sim.* IOH. SCOT. annot. 483, 5: fistula (*pro* fidula?). REMIG. AUT. 483, 4: instrumentum musicum IIII chordarum ut vidula).

3 unspezifisch — *unspecific*

[s.XII] COMPIL. Paris. II p. 73: Prius quippe quam hoc instrumentum, quod monocordum vocatur (*ms.*: *ed.*: *vocatus*), esset repertum, habebant quoddam instrumentum ad canendum, quod **tetrachordum** vocant, ideoque nonnisi quattuor cordae in eo erant, nec adhuc plus adinveniant. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 9: Est autem **tetrachordum** ... quasi instrumentum quattuor cordarum (*sim.* PROSD. spec. 3, 3 p. 222, 19). HIER. MOR. 13, 20 (p. 56): Proprie autem **tetrachordum** est quoddam musicum instrumentum habens solum quattuor cordas, ad quod transsumitur cantus quattuor vocum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 2, 1: **Tetrachordum** generaliter loquendo instrumentum est quattuor chordarum convenienter proportionatarum determinatos hos vel illos sonos, cum pulsantur, reddentium. ANON. Quaest. 38.

III Bezeichnung für einen vier Tonstufen umfassenden Tonbereich — *term that designates a tonal range encompassing four tonal degrees*

[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 583: evenit, ut quarti **tetracordi** species, quando iam diatessaron excessit spatium, id est duos tonos cum semitonio, tribus tonis integris compleatur. [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 13: Monochordum enim unisonantie est. Dichordum: toni et semitoni. Trichordum: ditoni et semiditoni. **Tetrachordum**: diatessaron et tritoni. *eqs.* THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 19: Monochordum namque est unius soni singularitas, dichordum duarum sonorum secundum musice melodie distinctionem sibi proximorum continentia, trichordum trium, **tetrachordum** quattuor, pentachordum 5 *eqs.*

IV Bezeichnung für einen vier Tonstufen umfassenden Gesang — *term for a chant encompassing four tonal degrees*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 12: Prima symphonia diatessaron est, que quattuor cordis constat; eius cantus **tetrachordum** vocatur. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 364, 17. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 21: Hic cantus cuius nominis est? **Tetracordi**, pentacordi ... pentadecacordi. Quare? Quia constat quattuor cordis vel quattuor vocibus aut tot.

tetrachordum acuturum (acuturum, acutum)

1. Bezeichnung für das Tetrachord a b c d 2. Bezeichnung für das Tetrachord c d e f — 1. term for the tetrachord a b c d 2. term for the tetrachord c d e f

1 Bezeichnung für das Tetrachord a b c d — *term for the tetrachord a b c d*

[s.XII] ANON. Pannain p. 411. [s.XIII] HIER. MOR. 13, 36 (p. 57): ·a·b·c·d· ... acute vocantur, a quibus **tetrachordum acuturum** dicitur. *al.* ANON. Ratisb. 2, 11. *al.* ENGELB. ADM. 1, 12, 16: ·D·, que est ultima (*sc. littera*) **tetracordi acuturum** et prima tetracordi excellencium. *al.*

2 Bezeichnung für das Tetrachord c d e f — *term for the tetrachord c d e f*

[s.XIII] HIER. MOR. 13, 54 (p. 57): **tetrachordum** ... **acutum** a ·c· acuto in ·f· similiter acutum.

tetrachordum coniuncturum (coniunctum)

1. Bezeichnung für das Tetrachord a b c d 2. Bezeichnung für das Tetrachord G a b c — 1. term for the tetrachord a b c d 2. term for the tetrachord G a b c

1 Bezeichnung für das Tetrachord a b c d — *term for the tetrachord a b c d*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: ... tertium **coniunctum**, quod *συννημμενον* dicitur. [s.V] MART. CAP. 9, 943: **tetrachordum coniuncturum** ideo dic-

tum, quia mediae ipsi, quae perfectam symphoniam prima complevit, adiungitur. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 11. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 64. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 944/364, 2. *al.* IOH. SCOT. annot. 513, 18. REMIG. AUT. 503, 16. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 7). *al.* ODOR. SEN. p. 208. OLIVA 55. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. *al.* [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. GUILL. POD. 5, 5. FR. GAFUR. pract. 3, 13: ·b· mollis exachordum quartam disponit chordam fa, quae toniaeam scindit distantiam inter ... mesen et paramesen instar **tetrachordi coniunctarum**.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord G a b c — term for the tetrachord G a b c*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 14: **Tetracordum ... coniunctum** ... a lychanos meson ad paranete synemenon. *al.*

tetrachordum diezeugmenon 1. *Bezeichnung für das Tetrachord b c d e* 2. ? *Bezeichnung für das Tetrachord d e f g* 3. *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a* — 1. *term for the tetrachord b c d e* 2. ? *term for the tetrachord d e f g* 3. *term for the tetrachord e f g a*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord b c d e — term for the tetrachord b c d e*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: ... quartum disiunctum, quod *διεζευγμενον* nominatur. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 26: Quoniam vero inter hoc meson tetrachordum et inferius, quod est netarum, disiunctio est, meses scilicet et parameses, inferius omne **tetrachordum** disiunctarum, id est **diezeugmenon**, vocatum est. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 1, 2. *al.* [s.IX-X] MOD. Ecce modorum 28. *al.* REG. PRUM. 14, 40. TON. Leod. pr. 45: **Diezeugmenon** autem **tetrachordum** disiungitur a mese per tonum, qui est inter mese et paramese. *al.* [s.XI] PS.-BERNO mon. 12, 11. ODOR. SEN. p. 206: qui tonus coniugat hyperboleon tetrachordum cum **diezeugmenon tetrachordo** et disiungat sinemmenon ab hyperboleon. *al.* WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3. ARIBO 88 p. 9. FRUT. brev. 1 p. 30. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 63. [s.XIII] HIER. MOR. 9, 80 (p. 44) (cf. BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2). ENGELB. ADM. 1, 15, 20. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 34, 2: Quae enim in **tetrachordo diezeugmenon** dicitur paranete diezeugmenon, eadem est realiter cum acutissima tetrachordi synemmenon et dicitur ibi nete synemmenon. ... Item chorda, quae in **tetrachordo diezeugmenon** vocatur trite diezeugmenon, realiter eadem est cum ea, quae in tetrachordo synemmenon est paranete synemmenon. IAC. LEOD. spec. 5, 34, 10: Unde fit, ut ... voces **tetrachordi diezeugmenon** per ·b· quadratum decantentur. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 36 (*sim.* MON. Boetius p. 233, 53). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 23. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 29. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). *ibid.* *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 13. *al.* GUILL. POD. ench. 13 p. 375. *al.* GUILL. POD. 2, 13 descr. *al.* ERASM. HOR. p. 84a. *al.* MON. Boetius p. 233, 48. *al.* MON. In primis divide p. 5, 9 (cf. IOH. CICON. mus. append. 5 p. 406, 27). MON. Magadis p. 13, 18. MON. Mon. divisurus p. 41, 62. MON. Si regularis 9. FIST. Rogatus 36 p. 68.

2 ? *Bezeichnung für das Tetrachord d e f g — ? term for the tetrachord d e f g*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 14: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis ... ordinauerunt ... a ·G· solreut inferiori (*ms.*; *ed.*: <exclusive>) usque ad ·A·lamire superius (*sc. exclusive*) duo **tetrachorda**, unum synemenon, id est coniunctum, aliud **diezeugmenon**, id est disiunctum. *cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189

3 *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a — term for the tetrachord e f g a*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: **tetracordum** hypaton (*ms.*; *ed.*: hypate) disiunctum est a meson sicut synemmenon a **diezeugmenon**.

tetrachordum disiunctarum (disiunctum) *Bezeichnung für das Tetrachord b c d e — term for the tetrachord b c d e*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: ... quartum **disiunctum**, quod *διεζευγμενον* nominatur. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 26: Quoniam vero inter hoc meson tetrachordum et inferius, quod est netarum, disiunctio est, meses scilicet et parameses, inferius omne **tetrachordum** **disiunctarum**, id est **diezeugmenon**, vocatum est. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 945/364, 10-1. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 6: **tetrachordum** ... a ·b· quadrato usque ad ·e· ... dicebant (*sc. antiqui musici*) **disiunctarum**, quia eas (*sc. notas*) a praecedentibus disiunctas, id est differentes, videbant et in figura et in soni acutione (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 76. GOB. PERS. p. 183a). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 9. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 13). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7.

tetrachordum divisarum *Bezeichnung für das Tetrachord b c d e — term for the tetrachord b c d e*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 944/364, 3. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 7).

tetrachordum excellentium (excellens) 1. *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord d e f g* 3. *Bezeichnung für das Tetrachord b c d e* 4. *Bezeichnung für das Tetrachord a b c d* — 1. *term for the tetrachord e f g a* 2. *term for the tetrachord d e f g* 3. *term for the tetrachord b c d e* 4. *term for the tetrachord a b c d*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a — term for the tetrachord e f g a*

[s.V] MART. CAP. 9, 944: **tetrachordum excellentium** ..., quod ideo excellens nomen accepit, quia in singulis tropis in omne acumen erigitur. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 945/364, 11-3. MUS. ENCH. 4, 1: Finales seu terminales soni sub se habent unum **tetracordum**, quod dicitur gravium, supra se autem duo, id est superiorum et **excellendum** cum residuis duobus sonis (*sim.* INCH. UCHUB. 105). *al.* SCOL. ENCH. 1, 337: Primum, quod est humilior, grave **tetracordum** ... Secundum finale. Tertium superius. Quartum **excellens**. INCH. UCHUB. 79 (cf. MUS. ENCH. 1, 55). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 7). *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 23: Simili modo in constitutione specierum diapente **tetrachordum** ... **excellens** ex superiori procedit. *al.* ANON. Prag. 218. FRUT. brev. 7 p. 53. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 6: **tetrachordum** ... a praemissa ·e· usque ad ·a· duplicatum ... nominabant (*sc. antiqui musici*) **excellendum**, quoniam eas in soni gracilitate omnibus aliis videbant excellere (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 78. GOB. PERS. p. 183a). [s.XIII] AMERUS 23, 10: **Tetracordum excellentium** eo, quod excellit sonos trium aliorum (cf. BERNO prol. 1, 3 col. 1492, 58). *al.* ENGELB. ADM. 3, 14, 11. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. MON. Super unum 34.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord d e f g — term for the tetrachord d e f g*

[s.XI] BERNO prol. 1, 3: **Tetracordum** ... **excellendum**, quia excellit sonos trium aliorum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 2. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 13). *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 12: Ultima bina, quae restant **tetrachorda**, superiorum scilicet et **excellendum**, si comparentur, diatessaron item reddunt species. *al.* ARIBO 6 p. 11: **Tetrachordum excellentium** est ·d·e·f·g· secundum Guidonem (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 58b: **Tetrachordum excellentium** est altissimus cantilenae ascen-

sus. FRUT. brev. 7 p. 53: tetrachordum superiorum per finem et **tetrachordum excellentium** per initium connectuntur. *al.* PS.-OSBERN. 45. THEOG. METT. 10, 5 (p. 187a): **Tetrachordum excellentium** ideo dicitur, quia excellentiores voces ibi sonent (*inde* ANON. Erford. p. 161). *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 12, 16: ·D·, que est ultima (*sc. littera*) tetracordi acutorum et prima **tetracordi excellencium**. ENGELB. ADM. 3, 22, 3: **tetrachordum** vero finalium et **excellencium** sunt claves autentorum. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 25, 8: divisum (*sc. est*) tetrachordum superiorum a tetrachordo finalium, coniunctum tamen cum **tetrachordo excellentium**. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. *al.*

3 *Bezeichnung für das Tetrachord $\frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2}$ — term for the tetrachord $\frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2}$* [s.XIII] HIER. MOR. 13, 59 (p. 57): a · $\frac{1}{2}$ ·mi excellenti in · $\frac{1}{2}$ · similiter excellens **tetrachordum excellencium** dicitur. ANON. Ratisb. 2, 11. (?)

4 *Bezeichnung für das Tetrachord $\frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2}$ — term for the tetrachord $\frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2}$* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 15: Ab ·A·lamire vero superiori usque ad ultimam ·D·lasol inclusive quintum (*sc. ordinaverunt Guido Cantuariensis et Odo Cluniacensis*) **tetrachordum excellencium**. *cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189

tetrachordum finalium (finale) *Bezeichnung für das Tetrachord D E F G — term for the tetrachord D E F G* [s.IX] MUS. ENCH. 1, 54. *al.* SCOL. ENCH. 1, 337: Primum, quod est humiliter, grave **tetrachordum** ... Secundum **finale**. Tertium superius. Quartum excellens. [s.XI] BERNO prol. 1, 4: **tetrachordum finalium** eo, quod in eo finis sit omnium tonorum legitime currentium (*inde* AMERUS 23, 8. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 2. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 9). *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 10: Media item **tetrachorda finalium** dico et superiorum; si conferantur, omnes diapente species eodem naturae et ordinis decore nascuntur. WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 20: perpende, quomodo in ipsa primarum specierum naturali processione ipsum etiam **tetrachordum finale** quodam occulto ordine et lege naturae productum est. *al.* ARIBO 3 p. 11: **Tetrachordum finalium** est Guidonice ·D·E·F·G· (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). *al.* COMM. Guid. 3 p. 108 (*sim.* ANON. Lips. p. 156). *al.* ANON. Lips. p. 156 (*cf.* COMM. Guid. 5 p. 116). ANON. Prag. 218. PS.-GUIDO arithm. p. 58b: **Tetrachordum finalium** est melodiae exitus. FRUT. brev. 7 p. 53: ·D· ... finis tetrachordi gravium et initium **tetrachordi finalium**. *al.* PS.-OSBERN. 45. QUAEST. MUS. 1, 10 p. 20: Quare sub **tetrachordo finalium** quinta vox sit addita cum figura Graeca ·Γ·. *al.* THEOG. METT. 10, 3 (p. 186b): **Tetrachordum finalium** ideo dicitur, quia omnis regularis cantus ibi finitur (*inde* ANON. Erford. p. 161). *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 410. *al.* [s.XIII] AMERUS 23, 6. *al.* ANON. Ratisb. 2, 11. ENGELB. ADM. 3, 22, 3: **tetrachordum** vero **finalium** et excellencium sunt claves autentorum. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 25, 8: coniunctum est **tetrachordum finalium** tetrachordo gravium et divisum tetrachordum superiorum a **tetrachordo finalium**. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. *al.* ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. *al.* ANON. Gemnic. 3, 1, 29. MON. Super unum 34.

tetrachordum finalium communium - tetrachordum finalium specialium *Bezeichnung für das Tetrachord D E F G bzw. a b c d — term for the tetrachord D E F G, or a b c d*

[s.XIII] HIER. MOR. 13, 54 (p. 57): Item sunt et alii, qui ... in VI tetrachorda totam manum dividerunt primum statuentes a ·Γ· gravium in ·C· gravium, secundum a ·D· finalium co-

muniū in ·G· similiter finalium comunium ... Tercium ergo **tetrachordum**, quod est ab ·a· acuto in ·d· acutum (*ms. et ed.: scuto*), similiter **finalium specialium** nominant. HIER. MOR. 20, 147 (p. 157): nam primus et secundus tonus terminantur in ·D· gravi, tercius et quartus in ·E·, quintus et sextus in ·F·, septimus quoque et octavus in ·G· gravi terminantur. Et hec est prima tonorum sedes, scilicet **tetrachordum finalium comunium**. *al.*

tetrachordum gravium (grave) 1. *Bezeichnung für das Tetrachord $\Gamma A^s B C$* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord $A B^s C D$ — 1. term for the tetrachord $\Gamma A^s B C$ 2. term for the tetrachord $A B^s C D$*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord $\Gamma A^s B C$ — term for the tetrachord $\Gamma A^s B C$*

[s.IX] MUS. ENCH. 4, 1: Finales seu terminales soni sub se habent unum **tetrachordum**, quod dicitur **gravium**, supra se autem duo, id est superiorum et excellentium cum residuis duobus sonis (*sim.* INCH. UCHUB. 104). *al.* SCOL. ENCH. 1, 337: Primum, quod est humiliter, grave **tetrachordum** ... Secundum finale. Tertium superius. Quartum excellens. [s.X] INCH. UCHUB. 78 (*cf.* MUS. ENCH. 1, 52). [s.XI] WILLEH. HIRS. 4 (c. 3), 9. ANON. Prag. 218. FRUT. brev. 7 p. 52. [s.XIII] AMERUS 23, 7: **Tetrachordum gravium** eo, quod fit infra tetrachordum finalium et reddat sonum gravissimum (*cf.* BERNO prol. 1, 3 col. 1494, 31). *al.* HIER. MOR. 13, 17 (p. 56). *al.* ANON. Ratisb. 2, 11. *al.* ENGELB. ADM. 1, 15, 13 (*cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189). MON. Super unum 34.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord $A B^s C D$ — term for the tetrachord $A B^s C D$*

[s.XI] BERNO prol. 1, 3: **Tetrachordum gravium** eo, quod sit infra finalium et reddat sonum omnium gravissimum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 2. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 7). *al.* WILLEH. HIRS. 29 (c. 28), 4: quatuor **tetrachorda** in monochordo firmantur, id est **gravium** ·A·B·C·D·, finalium ·D·E·F·G· *eqs.* *al.* ARIBO 2 p. 11: **Tetrachordum gravium** secundum Guidonem constat ·A·B·C·D· (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). *al.* COMM. Guid. 96 p. 108: Naturalis est (*sc. species diatessaron*), cum a **tetrachordo gravium** originaliter sumitur, quia prima species eius ex prima gravium et prima finalium colligitur (*sim.* ANON. Lips. p. 155). PS.-GUIDO arithm. p. 58b: **Tetrachordum gravium** est gravissimus cantilenae descensus. FRUT. brev. 7 p. 53: ·D· ... finis **tetrachordi gravium** et initium tetrachordi finalium. *al.* PS.-OSBERN. 45. QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26 (*cf.* ARIBO 54 p. 31). THEOG. METT. 10, 2 (p. 186b): **Tetrachordum gravium** ideo dicitur, quia graves voces ibi sonent (*inde* ANON. Erford. p. 161). *al.* [s.XII] ANON. Pannain p. 409. [s.XIII] IOH. AEGID. 14, 10. ENGELB. ADM. 3, 22, 3: **tetrachordum gravium** et superiorum sunt claves tonorum plagalium. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 23, 1: Quare sub **tetrachordo gravium** vox quinta sub figura ·Γ· sit addita. IAC. LEOD. spec. 6, 25, 8: coniunctum est tetrachordum finalium **tetrachordo gravium**. IAC. LEOD. spec. 6, 27, 8: species tetrachordi superiorum diapason continent ad species **tetrachordi gravium**. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. *al.* ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. *al.*

tetrachordum hypaton 1. *Bezeichnung für das Tetrachord $B^s C D E$* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord $A B^s C D$ — 1. term for the tetrachord $B^s C D E$ 2. term for the tetrachord $A B^s C D$*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord $B^s C D E$ — term for the tetrachord $B^s C D E$*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: primum gravissimum, quod Graece dicitur *υπατον*. [s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2 (*inde* HIER. MOR. 9, 80

(p. 44). IOH. CICON. mus. append. 1 p. 392, 8). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 1, 2. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 513, 2. MOD. Ecce modorum 9. *al.* REG. PRUM. 14, 40. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 10. PS-BERNO mon. 12, 21. ODOR. SEN. p. 221: **Tetrachordum hypaton** in tribus generibus: (*sequitur descriptio*). WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3. FRUT. brev. 11 p. 91: **tetrachordum hypaton** ... ab ·E· ad ·B·. [s.XII] GUIDO AUG. 59. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 17. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 4. *al.* COMM. Boeth. II p. 284, 34. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 8. UGOL. URB. 5, 44, 29. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). *ibid.* *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. IOH. HOTH. exc. p. 53. *al.* GUILL. POD. ench. 13 p. 375. GUILL. POD. 2, 13 descr. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. ERASM. HOR. p. 84a: **hypaton**, hoc est principale **tetrachordum**. *al.* MON. In primis divide p. 6, 18 (*cf.* IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 8). MON. Si regularis 20.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord A B^sC D — term for the tetrachord A B^sC D*

[s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 4, 26: **tetrachordum hypaton** (*ms.*; *ed.*: hypate) disiunctum est a meson. *al.*

tetrachordum hyperboleon *Bezeichnung für das Tetrachord e f g g — term for the tetrachord e f g g*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: ... quantum, quod est acutissimum, Graece *υπερβολαιου* dicitur. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 211, 5. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 1, 2. [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 149. MOD. Ecce modorum 20. *al.* REG. PRUM. 14, 40. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 10. *al.* PS-BERNO mon. 12, 7. ODOR. SEN. p. 206: qui tonus coniugat **hyperboleon tetrachordum** cum diezeugmenon tetrachordo et disiungat sinemmenon ab hyperboleon. *al.* WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3. FRUT. brev. 11 p. 88. *al.* [s.XI-XII] THEOG. METT. 13, 2 (p. 187b). [s.XIII] HIER. MOR. 9, 80 (p. 44) (*cf.* BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2). ENGELB. ADM. 1, 15, 21. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 36. *al.* COMM. Boeth. II p. 282, 17. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 1 p. 392, 8 (*cf.* BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2). *al.* UGOL. URB. 5, 44, 29. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). *ibid.* *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15. GUILL. POD. 2, 13 descr. ERASM. HOR. p. 84a. *al.* MON. Magadis p. 13, 11. MON. Si regularis 6. FIST. Rogatus 36 p. 68.

tetrachordum mediarum (medium) 1. *Bezeichnung für das Tetrachord E F G a* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord D E F G — 1. term for the tetrachord E F G a 2. term for the tetrachord D E F G*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord E F G a — term for the tetrachord E F G a*

[s.V] MART. CAP. 9, 942: Principalis autem mediarum ... prima est **medii tetrachordi**. ... Dictum vero hoc **tetrachordum mediarum**, quia in medio locatum est inter principium tetrachordum et tetrachordum coniunctarum. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 21: **medium tetrachordum meson** vocatum est. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 945/364, 10-1. IOH. SCOT. annot. 513, 3. REMIG. AUT. 513, 2. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 7). ANON. Bernh. 1, 20: Ypate meson dicitur principalis mediarum, quod prima sit **medii tetrachordi**. ODOR. SEN. p. 208. [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 13, 6: **tetrachordum** ... secundum ab ·E· usque ad ·a· ... appellabant (*sc. antiqui musici*) **mediarum**, quod per eas medias, id est mediatrices, cantus a gravibus ad acutas progredierentur et regrederentur (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 75. GOB. PERS. p. 183a). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 7. *al.* FR. GAFUR.

op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord D E F G — term for the tetrachord D E F G*

5 [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 13: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis inceperunt a ·Γ·ut ... et ordinaverunt duo **tetracorda**, principalium, id est gravium, et **mediarum**, usque ad ·G·solreut inferius. *cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189

10 **tetrachordum meson** *Bezeichnung für das Tetrachord E F G a — term for the tetrachord E F G a*

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: ... secundum medianum, quod appellatur *μεσον*. [s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 21: medium **tetrachordum meson** vocatum est. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 1, 2. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 513, 2. MOD. Ecce modorum

15 9. *al.* REG. PRUM. 14, 40. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 10. *al.* PS-BERNO mon. 12, 18. ODOR. SEN. p. 220: **Tetrachordum meson** in tribus generibus: (*sequitur descriptio*). 20 WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 3. FRUT. brev. 11 p. 90: **tetrachordum meson** ... ab ·a· usque ·E·. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 59. [s.XIII] HIER. MOR. 9, 80 (p. 44) (*cf.* BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2). ENGELB. ADM. 1, 15, 18. WALT. ODINGT. 3, 4, 25. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 32. *al.* COMM. Boeth. II p. 284, 34. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 49 p. 324, 3. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 29. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). *ibid.* *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 12. GUILL. POD. 2, 13 descr. *al.* ERASM. HOR. p. 84a. *al.*

30 MON. In primis divide p. 6, 18 (*cf.* IOH. CICON. mus. append. 5 p. 408, 8). MON. Magadis p. 13, 30. MON. Si regularis 17. **tetrachordum principium (principale)** 1. *Bezeichnung für das Tetrachord B^sC D E* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord A B^sC D* 3. *Bezeichnung für das Tetrachord Γ A B C — 1. term for the tetrachord B^sC D E 2. term for the tetrachord A B^sC D 3. term for the tetrachord Γ A B C*

35 1 *Bezeichnung für das Tetrachord B^sC D E — term for the tetrachord B^sC D E* [s.V] MART. CAP. 9, 942: Dictum vero hoc tetrachordum mediarum, quia in medio locatum est inter **principium tetrachordum** et tetrachordum coniunctarum. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 513, 2. REG. PRUM. 14, 14: Hoc itaque **tetracordum**, quia longioribus et grossioribus cordis formatur et graviorem sonum reddit, appellatur **principale** (*inde* ANON. Bernh. 2, 26). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 7 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 7). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 17. IAC. LEOD. spec. 5, 14, 14. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. ERASM. HOR. p. 84a: hypaton, hoc est **principale tetrachordum**.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord A B^sC D — term for the tetrachord A B^sC D*

40 [s.XI] WILLEH. HIRS. 6 (c. 5), 1: omnis musicae artis disciplina totaque monochordi structura ex illo, quod gravium vocant, ego autem **principale** nomino, producitur **tetrachordo**. *al.* FRUT. brev. 7 p. 52. IOH. COTT. mus. 13, 6: Primum (*sc. tetrachordum*) fuit ab ·A· usque ad ·D·, et hoc vocabant (*sc. antiqui musici*) **tetrachordum principium** eo, quod illae notae in principio locatae essent (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 74. GOB. PERS. p. 183a). [s.XII] ANON. Pan-nain p. 411.

50 3 *Bezeichnung für das Tetrachord Γ A B C — term for the tetrachord Γ A B C*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 13: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis inceperunt a ·Γ·ut ... et ordinaverunt duo **tetracorda**, **principalium**, id est gravium, et mediarum, usque ad ·G·solreut inferius. *cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189

60 3 *Bezeichnung für das Tetrachord Γ A B C — term for the tetrachord Γ A B C*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 13: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis inceperunt a ·Γ·ut ... et ordinaverunt duo **tetracorda**, **principalium**, id est gravium, et mediarum, usque ad ·G·solreut inferius. *cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189

tetrachordum proslambanomenon *Bezeichnung für das Tetrachord A B^sC D — term for the tetrachord A B^sC D*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 44, 4: Sic aliorum duorum tetrachordorum unum est cum proslambanomeno coniunctum et, si placet, a proslambanomeno denominetur, ut dicatur **tetrachordum proslambanomenon**, aliud vero, quod est tetrachordum hypaton, a proslambanomeno disiungitur.

tetrachordum separatarum *Bezeichnung für das Tetrachord b c d e — term for the tetrachord b c d e*
[s.V] MART. CAP. 9, 961. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 513, 4. REMIG. AUT. 513, 4: **Separatarum tetrachordum** dicitur, quia omnino separatur a mese, cum qua nullam habet consonantiam.

tetrachordum subgravium *Bezeichnung für das (unterhalb des A hinzugefügte) Tetrachord Δ E Φ Γ — term for the tetrachord Δ E Φ Γ (added below the A)*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 17: Est autem et sextum **tetrachordum** iam inferius ordinatum, quod nominatur **subgravium**, his characteribus figuratum: ·Δ·E·Φ·Γ·. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr.

tetrachordum superacutatum (superacutum)
1. *Bezeichnung für das Tetrachord g a b b̃ ε δ̃* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a* 3. *Bezeichnung für das Tetrachord f g a b̃* — 1. *term for the tetrachord g a b b̃ ε δ̃* 2. *term for the tetrachord e f g a* 3. *term for the tetrachord f g a b̃*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord g a b b̃ ε δ̃ — term for the tetrachord g a b b̃ ε δ̃*
[s.XI] GUIDO micr. 2, 8: In primis ponitur ·Γ· Graecum a modernis adiunctum. Sequuntur septem alphabeti litterae graves ideoque maioribus litteris insignitae ... Post has eadem septem litterae acutae repetuntur, sed minoribus litteris describuntur ... Addimus his eisdem litteris, sed variis figuris **tetrachordum superacutatum** ... ita: ·g̃··ã··b̃··ε̃··δ̃· (*inde* METROL. 28 p. 69). QUAEST. MUS. 1, 11 p. 21: Quare Guidonicum illud **tetrachordum superacutatum** sit additum. [s.XII] GUIDO AUG. 31. [s.XIII] AMERUS 15, 3. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 30, 7: **tetrachordum superacutatum**, quod in tono distinguitur a tetrachordo excellentium. *al.* ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 88, 13. ANON. Carthus. theor. 16, 6. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 11. CONR. ZAB. tract. EE 5: necessarium est **tetrachordum superacutatum**, ut acutae legem finalium sortitae reddant diapason ad superacutas, scilicet ·a· ad ·g̃·, ·b· ad ·ã·, ·c· ad ·ε̃·, ·d̃· quoque ad perfectionem tetrachordi illarum addita est. TRAD. Holl. XV 5, 23 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 9, 21).

2 *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a — term for the tetrachord e f g a*
[s.XII] ANON. Pannain p. 411. [s.XIII] HIER. MOR. 13, 40 (p. 57): Quartum (*sc. tetrachordum*) iste claves constituent: ·e··f··g̃··ã· ... et **tetrachordum superacutatum** dicitur. *al.* ANON. Ratisb. 2, 11. (?)

3 *Bezeichnung für das Tetrachord f g a b̃ — term for the tetrachord f g a b̃*
[s.XIII] HIER. MOR. 13, 54 (p. 57): **tetrachordum** ... **superacutum** ab ·f· acuto in ·b̃· fa superacutum.

tetrachordum superiorum (superius) 1. *Bezeichnung für das Tetrachord a b c d* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a* — 1. *term for the tetrachord a b c d* 2. *term for the tetrachord e f g a*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord a b c d — term for the tetrachord a b c d*

[s.IX] MUS. ENCH. 4, 1: Finales seu terminales soni sub se habent unum **tetrachordum**, quod dicitur gravium, supra se autem duo, id est **superiorum** et excellentium cum residuis

duobus sonis (*sim.* INCH. UCHUB. 105). *al.* SCOL. ENCH. 1, 337: Primum, quod est humilior, grave **tetrachordum** ... Secundum finale. Tertium **superius**. Quartum excellens. INCH. UCHUB. 79 (*cf.* MUS. ENCH. 1, 55). COMM. BR. 44: Sequitur modulatio psalmi, quae ascendit usque deuterum **tetrachordi superioris**. COMM. BR. 59: Sequitur modulatio psalmi, quae erigitur usque in tetrardum **tetrachordi superiorum**. *al.* [s.XI] BERNO prol. 1, 3: **Tetrachordum** ... **superiorum**, quod sit superius constitutum (*inde* AMERUS 23, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 2. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 11). *al.* WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 10: Media item **tetrachorda** finalium dico et **superiorum**; si conferantur, omnes diapente species eodem naturae et ordinis decore nascuntur. ... Ultima bina, quae restant **tetrachorda**, **superiorum** scilicet et excellentium, si comparentur, diatessaron item reddunt species. WILLEH. HIRS. 8 (c. 7), 23: Simili modo in constitutione specierum diapente **tetrachordum** ... excellens ex **superiori** procedit. *al.* ARIBO 4 p. 11: **Tetrachordum superiorum** iuxta modernos est ·a··b··c··d· (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). *al.* COMM. Guid. 86 p. 139. ANON. Prag. 218. PS.-GUIDO arithm. p. 58b: **Tetrachordum superiorum** dat initia differentiarum. FRUT. brev. 7 p. 53: **tetrachordum superiorum** per finem et tetrachordum excellentium per initium connectuntur. *al.* PS.-OSBERN. 45. QUAEST. MUS. 1, 5 p. 15. THEOG. METT. 10, 4 (p. 187a): **Tetrachordum superiorum** ideo dicitur, quia superiores voces ibi sonent (*inde* ANON. Erford. p. 161). *al.* [s.XIII] AMERUS 23, 6. ENGELB. ADM. 3, 22, 3: **tetrachordum** gravium et **superiorum** sunt claves tonorum plagalium. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 25, 8: divisum (*sc. est*) **tetrachordum superiorum** a tetrachordo finalium, coniunctum tamen cum tetrachordo excellentium. IAC. LEOD. spec. 6, 27, 8: species **tetrachordi superiorum** diapason continent ad species tetrachordi gravium. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. *al.* MON. Super unum 34.

2 *Bezeichnung für das Tetrachord e f g a — term for the tetrachord e f g a*
[s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 5: **tetrachordum** hyperboleon, quod sonat **superiorum**.

tetrachordum synemmenon 1. *Bezeichnung für das Tetrachord a b c d* 2. *Bezeichnung für das Tetrachord A^sB C D* 3. *Bezeichnung für das Tetrachord G a b c* 4. *Bezeichnung für ein Tetrachord, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält* 5. *Bezeichnung für das Tetrachord g a b̃ ε δ̃* — 1. *term for the tetrachord a b c d* 2. *term for the tetrachord A^sB C D* 3. *term for the tetrachord G a b c* 4. *term for a tetrachord that contains semitones outside of the diatonic tonal system* 5. *term for the tetrachord g a b̃ ε δ̃*

1 *Bezeichnung für das Tetrachord a b c d — term for the tetrachord a b c d*
[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 7: **Tetrachorda** autem sunt quinque: ... tertium coniunctum, quod *συννημμενον* dicitur. [s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 327, 16: **tetrachordum** ... **synemmenon** ..., quod iunctum est ei, quae est mese. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 1, 2. *al.* [s.IX] HUCBALD. 34. *al.* MOD. Ecce modorum 28. ALIA MUS. 105 p. 154. *al.* REG. PRUM. 14, 40. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 44: Sed **synemmenon tetrachordum** coniungitur cum mese per semitonium, quod est inter mese et trite **synemmenon**. *al.* BERNO prol. 1, 7. PS.-BERNO mon. 12, 14. ODOR. SEN. p. 152. *al.* OLIVA 74. ARIBO 88 p. 9. FRUT. brev. 12 p. 96: a ·d̃· usque ·a· **tetrachordum synemmenon**. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 194. GUIDO AUG. 62. [s.XIII] HIER. MOR. 9, 80 (p. 44) (*cf.* BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 2). WALT. ODINGT. 3, 2, 29. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 34, 2: Quae enim in

tetrachordo diezeugmenon dicitur paranete diezeugmenon, eadem est realiter cum acutissima **tetrachordi synemmenon** et dicitur ibi nete synemmenon. ... Item chorda, quae in tetrachordo diezeugmenon vocatur trite diezeugmenon, realiter eadem est cum ea, quae in **tetrachordo synemmenon** est paranete synemmenon. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 34, 10: Unde fit, ut ... decantentur (*sc. voces*) ... **tetrachordi synemmenon** per ·b· molle. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 30 (*sim.* MON. Boetius p. 233, 47). *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 21. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 29. *al.* GEORG. ANS. 2, 16. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 12. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44 (*cf.* BOETH. mus. 1, 22 p. 215, 1). FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14. *al.* GUILL. POD. ench. 13 p. 375. *al.* GUILL. POD. 2, 13 descr. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* ERASM. HOR. p. 84a. *al.* MON. Ante omnia p. 38, 28: meminerit **sinemenon tetrachordi**, quod superius annotatum coniungitur mese. MON. Boetius p. 233, 47. *al.* MON. In primis divide p. 5, 12 (*cf.* IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 408, 1). MON. Magadis p. 13, 19. *al.* MON. Mon. divisurus p. 41, 61. MON. Prius dividenda 12 (Rp). MON. Si mon. Boetii p. 33, 14. MON. Si regularis 10.

2 Bezeichnung für das Tetrachord A^sB C D — term for the tetrachord A^sB C D

[s.XI] FRUT. brev. 11 p. 87: statuerunt (*sc. moderni*) tonum adhuc veteri mensurae in gravibus adiici et **tetrachordum synemmenon** sicut et superius in acutis ita et inferius gravibus propter quosdam cantus interseri.

3 Bezeichnung für das Tetrachord G a b c — term for the tetrachord G a b c

[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 20 p. 51: cantilena per **sinemmenon** decurrit **tetrachordum**, ut ·G· sonet prothum, ·a· deuterum, ·b· tritum, ·c· tetrardum. THEOG. METT. 12, 4 (p. 187b): si **tetrachordum synemmeni** in acutis inter ·G· et ·c· locum habeat, quin etiam in gravibus inter ·G· et inter ·C· habere possit et debeat (*inde* PS.-GUIDO corr. 17). *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 15, 14: Gwido vero Cantuariensis et Odo Cluniacensis ... ordinauerunt ... a ·G· solreut inferiori (*ed. add.* <exclusive>) usque ad ·A· lamire superius (*sc. exclusive*) duo **tetracorda**, unum **synemenon**, id est coniunctum, aliud **diezeugmenon**, id est disiunctum (*cf.* Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 189). *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 22, 7: Continet autem ... **tetrachordum synemmenon** ... secundum alios ·G·a·b·c·. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 330 descr. *al.*

4 Bezeichnung für ein Tetrachord, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält — term for a tetrachord that contains semitones outside of the diatonic tonal system [s.XIII] HIER. MOR. 23, 151 (p. 173): ponatur primum **the-trachordum sinemenon** imum a ·Γ· in ·C· ita tamen, quod in primo thetracordo et in aliis omnibus semitonium duos tonos antecedit. Secundum thetrachordum est ab ·A· in ·D·, tertium a ·C· in ·F·, quartum a ·D· in ·G·, que dicuntur gravia, quintum ab ·F· in ·b·fa, sextum a ·G· in ·c·, septimum a ·c· in ·f·, octavum a ·d· in ·g·, que nominantur acuta, nonum ab ·f· in ·b·fa, decimum et ultimum a ·g· in ·g·, que superacuta dicuntur. *al.*

5 Bezeichnung für das Tetrachord a[♭] b[♭] c[♭] d[♭] — term for the tetrachord a[♭] b[♭] c[♭] d[♭]

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 5 p. 14: deinde post neten hyperbo-leon, quoniam similis est mese, ponitur **tetrachordum synemmenon** eo modo, quo post mesen sequi deberet.

tetrachordum terminalium *Bezeichnung für das Tetrachord D E F G — term for the tetrachord D E F G* [s.X] INCH. UCHUB. 78.

adi. **tetrachordus** -a, -um 1. *versaitig* 2. *vier Tonstufen umfassend* — 1. *four-stringed* 2. *encompassing four pitches*

1 versaitig — four-stringed

[s.IX] REMIG. AUT. 511, 13: ‚quadrifidos‘ **tetrachordos**, id est quattuor chordas habentes. [s.XIII] HIER. MOR. pr. 131 (p. 7): in **tetracordis** et pentacordis musicis instrumentis, puta in viellis et similibus (*sim.* HIER. MOR. 28, 2 (p. 288)). *cf.* Ilntichi, Play p. 157 sqq.

2 vier Tonstufen umfassend — encompassing four pitches [s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 3: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur **tetracordus** aut pentacordus aut exacordus aut eptacordus aut ogdoacordus aut enecordus aut decacordus *eqs.*

ex errore pro tetratonum: IAC. LEOD. spec. 2, 89, 9 descr.

tetradecachordum -i n. 1. *vierzehntöniger Tonbereich*

2. *Bezeichnung für einen vierzehn Tonstufen umfassenden Gesang — 1. tonal compass that consists of fourteen pitches* 2. *term that designates a chant that encompasses fourteen pitches*

1 vierzehntöniger Tonbereich — tonal compass that consists of fourteen pitches

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 35: Sed quoniam in praedicta endecachordi dispositione mese, quae propter mediam positionem sic vocata est, non ponitur in chordarum medio, sed longe distat ab hypatis ultimis et proxima est ipsi nete, superadditae sunt chordae tres ad acutam partem, ut esset **tetradecachordum**, in quo quattuordecim essent chordae. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 37: Continetur autem inter extremas chordas ipsius **tetradecachordi** semiditonus cum diapente et diapason. Quae consonantia deficit a bis diapason in tono. *ibid.* *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 38: de **tetradecachordo** ponit exemplum (*sc.* Boethius), unde sic describitur: (*sequitur descriptio*). IAC. LEOD. spec. 5, 4, 39. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 44-45.

2 Bezeichnung für einen vierzehn Tonstufen umfassenden Gesang — term that designates a chant that encompasses fourteen pitches

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 20: Quinta symphonia diapason diapente est, que constat duodecim cordis; eius cantus duodecacordum vocatur. Cui si additur una vox, tritedecacordum; si due, **tetradecacordum** vocatur. Sexta symphonia est bis diapason, que quindecim cordis constat; eius cantus quindecacordum vocatur. Hic vero modus est, ultra quem nec cantus protenditur nec ante diatessaron componitur. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 1: Igitur prima accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est: tetracordum, pentacordum, ... tritedecacordum, **tetradecacordum**, pentadecacordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 376, 1.

tetradecachordus -a, -um *vierzehn Tonstufen umfassend — encompassing fourteen pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 6: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut pentacordus ... aut tritedecacordus aut **tetradecacordus** aut pentadecacordus.

tetradius *Bezeichnung für eine fünftönige Neume — term that designates a neume that consists of five pitches* [s.XI] NEUM. Scandicus 5: **tetradius** ^εγ.

tetramoria v. tetartemoria

tetraphonia -ae f. *Vierstimmigkeit — four-voiced polyphony*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2305: Poliphonia dicitur a ‚polis‘, quod est ‚pluralitas‘, et ‚phonos‘, quod est ‚sonus‘, quia nihil aliud est quam modus canendi a pluribus diversam observantibus melodiam. Dividitur autem in tres species, scilicet

diaphoniam, triphoniam et **tetraphoniam**, id est in cantum duplicem, triplicem et quadruplicem. PS.-MUR. summa 2339: de **tetraphonia**, in qua diverse partes quatuor variantur. Pars enim inferius incipit in gravibus; secunda pars cantum eiusdem incipit in diapente; tertia respectu prime incipit in diapason et quarta respectu secunde incipit in diapason similiter. Et sic partes quatuor cantum pariter percurrendo pariter pausent et pariter cantum finiant.

tetrardicus -a, -um *der vierten Grundtonart (tetrardus) zugehörig — belonging to the fourth fundamental mode (tetrardus)* [s.XI] PS.-GUIDO form. ton. 5, 7: Quod in trito minime observatur, sed minor nominis dignitatem adeptus, solita caruit maior. Igitur ut in ceteris maior hic primatum teneat. Notandumque minorem **tetrardicam** habere vim, sed in elevatione, non depositione.

tetrardus (tetrardos, tetrarch(i)us, tetartus) -a, -um *et subst. -i m. (τέταρτος) I. Bezeichnung für die vierte Grundtonart (unterteilt in die authentische Haupt- und die plagale Nebenform) bzw. nur für die authentische Hauptform der vierten Grundtonart II. Bezeichnung für den höchsten (vierten) Ton eines Tetrachords — I. term that designates the fourth fundamental mode (maneria) (divided into the authentic primary and the plagal secondary form), or only for the authentic form of the fourth fundamental mode II. term that designates the highest (fourth) pitch of a tetrachord*

I Bezeichnung für die vierte Grundtonart (unterteilt in die authentische Haupt- und die plagale Nebenform) bzw. nur für die authentische Hauptform der vierten Grundtonart — term that designates the fourth fundamental mode (maneria) (divided into the authentic primary and the plagal secondary form), or only for the authentic form of the fourth fundamental mode

1 allgemein — general

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 10, 153: „Puer natus est“ et omnia, quae autentui **tetrardo** ascribuntur (sim. AURELIAN. 2, 16). [s.IX] MOD. Autenticus p. 50, 17: **Tetrardus**, id est quartus, nam in evangelio quarta pars regni memoratur (sim. COMM. TON. 7, 1). TON. Mett. p. 63: autenticus vel autentus **tetrardus**, id est auctoralis vel magister quartus. ... Sequitur plagi **tetrarchi**, id est lateralis vel discipulus quarti, subauditur magistri. al. AURELIAN. 2, 17: Etenim sunt IIII toni, scilicet autentus protus, autentus deuterus, autentus tritus, autentus **tetrardus**, qui geminati ex se VIII reddere videntur, quos quidam latus, quidam autem discipulos nuncupant. AURELIAN. 16, tit.: De autentu **tetrardi**. AURELIAN. 17, tit.: De plagis **tetrardi**. al. MUS. ENCH. 8, 22: intelleges toni **tetrardi** genus a sono tetrardo *f* procedere (sim. INCH. UCHUB. 219). MUS. ENCH. 8, 41: Sequitur modulatio ad principalem **tetrardum** modum et subiugalem eius (sim. INCH. UCHUB. 242). SCOL. ENCH. 1, 219: Ergo huius neumae regularis si totam constitutionem uno spacio altiore fecero, mox ex proto tono deuterus fiet. Similiter a deuterio transposita in tritum modum deveniet. Rursus a trito tono si uno levetur spacio, **tetrardus** succedit. al. COMM. BR. 32-33. HUCBALD. 14. REG. PRUM. 3, 1. al. REG. PRUM. ton. p. 224b. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 8: constat esse octonos tropos, id est protum, plagam proti, tritum, plagam triti, **tetrardum**, plagam **tetrardi**, deuterum, plagam deuteri. PS.-ODO dial. p. 259a: Consuetudo autem tradidit, dicere ... pro authentico **tetrardo** et plaga eius modum septimum et octavum (inde GUIDO micr. 12, 16: Abusio autem tradidit ... METROL. 11 p. 79. IAC. THEAT. 13). *ibid.* al. COMM. TON. II 7, 3. al. BERNO prol. 5, 16 app. crit. al. BERNO ton. p. 104b. al. BERNO ep. 13-14.

GUIDO micr. 10, 13 (inde LIB. SPEC. 20 p. 48. METROL. 92 p. 77. PTOLOM. 12, 15). al. GUIDO reg. 108. al. GUIDO ep. p. 506, 284-285. PS.-BERNO mon. 8, 4. al. HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a). al. ODOR. SEN. p. 187: Autentus **tetrardus**, id est auctoritate quartus, qui et mixolydius vel hyperdorius. ODOR. SEN. p. 193: Plagalis **tetrardi**, id est pars quarti, qui et hypermixolydius. QUADR. FIG. 6. al. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuraliter descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus protum autenticum dorium, deuterum phrygium, tritum lydium, **tetrardum** mixolydium, subiugales hypodorium, hypophrygium, hypolydium, hypermixolydium vocans. WILLEH. HIRS. 19 (c. 18), 2: Asserens enim (sc. Guido) in musica sua, quod octo modi verius in natura sint quatuor et quod ab unoquoque ipsorum quatuor duo contineantur, id est a proto primo et secundus, a deuterio tertius et quartus, a trito quintus et sextus, a **tetrardo** septimus et octavus. al. ARIBO 73 p. 33. al. COMM. Guid. 97 p. 140. al. LIB. SPEC. 26 p. 49. al. MOT. Omnis cantus p. 186. ANON. Lips. p. 155 (cf. COMM. Guid. 52 p. 120). COMPIL. Casin. 52-53, 7-8. al. VERS. Ars est intr. 12. VERS. Ars humanas p. 111a. al. PS.-GUIDO form. 6, 1. al. PS.-GUIDO arithm. p. 56b: Tropi ... quatuor sunt natura secundum gentium vocabula. Sunt autem dicti dorius, phrygius, lidius, mixolidius. Secundum monochordi vero positionem sic sunt vocati: protus, deuterus, tritus, **tetrardus**. al. VERS. Hac ex lege p. 63. FRUT. brev. 14 p. 104: Nomina modorum octo et differentiarum: Protus, plagis eius; deuterus, lateralis eius; tritus, subiugalis eius; **tetrardus**, discipulus eius. al. [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 19: quattuor sunt naturales tropi: protus, deuterus, tritus, **tetrardus**, qui neque autenti neque plagales, sed tantummodo naturales ante divisionem eorum in duos vocabantur. al. ANON. Wolf p. 207. QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98: Dispone ergo quatuor colores varios per quatuor diversos antiquorum tropos. In protho tam plagali quam autento rubeum habeat colorem, in deuterio viridem, in trito croceum, in **tetrardo** purpureum. al. THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b): Legimus namque in veteribus gentilium auctoribus pro proto et plaga eius dorius, ypodorius; pro deuto et discipulo eius frigijs, ypofrigius; pro trito et collateralis eius lydius, ypolydius; pro **tetrardo** et subiugali eius myxolydius, ypomyxolydius. al. IOH. COTT. mus. 10, 35. al. GUIDO AUG. 257. al. ANON. Cist. I 26 p. 25. al. ANON. La Fage I 7, 2. al. ANON. Pannain p. 108. al. TON. Vatic. 12, 1 p. 190. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b. MUS. MAN. 42, 15. AMERUS 17, 6. LAMBERTUS plan. 219. HIER. MOR. 20, 122 (p. 156). al. ANON. Ratisb. 5, 2. PETR. CRUC. 1, 10-11. VERS. Postquam pro 248: **tetrardum** (glo.: id est septimum) (sc. *tonum*). IOH. GROCH. 227. PS.-MUR. summa 1266. al. ENGELB. ADM. 4, 9, 9: Autentus autem **tetrardus**, id est principalis quartus, qui est in ordine tonorum septimus, apud eundem Boecium appellatur mixolidius, id est mixtus lydius vel minor lydius. al. WALT. ODINGT. 5, 8, 7. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 2 (inde FR. GAFUR. extr. 8, 8, 1. BONAV. BRIX. 15, 2). GUIDO DION. 1, 2, 52. al. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 34. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 7. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 110: **thetrardus** (τέταρτος, **tetartus**). al. PTOLOM. 12, 15. al. QUAT. PRINC. 3, 20. al. SUMM. GUID. 23. al. GOSCALC. 1, 5 p. 68, 5. al. HEINR. EGER 5 p. 47. COMM. Boeth. II p. 314, 14. COMPIL. Ticin. C 173. PS.-MUR. mod. p. 101a. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 23, 6. al. IOH. OLOM. 8 p. 38. IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 282, 6. al. PROSD. plan. 2, 2 p. 80, 21. al. IAC. THEAT. 12. al. NICOL. CAP. p. 317. GOB. PERS. p. 186b. al. ANON. Claudifor. 4, 1, 1. al. ANON. Gemnic. 3, 1, 12-13. UGOL. URB. 1, 48, 2. al. PS.-GUIDO corr. 33. al. ANON. Philad. 69. al. TRAD. Holl. IX 2, 3, 14 (sim. TRAD. Holl. I 2, 1, 13). al. TRAD. March. 349-350. ANON. Carthus. nat. 2, 3. al.

TRAD. Holl. I 2, 1, 14: Greci vero musici ob quandam carminis oblectacionem prothum, quo Cappadocia utebatur, dorium vocaverunt; deuthrum a Frigia frigium; tritum a Lidia lidium et **thretardum** a Mixolidia mixolidium. *al.* TRAD. Holl. XI 3, 24 (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 12, 15. TRAD. Holl. III 6, 35. TRAD. Holl. VII 4, 20. TRAD. Holl. XIII 4, 58. TRAD. Holl. XV 6, 87. TRAD. Holl. XXVI 56). *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 11. *al.* TRAD. Holl. XXIV (En) 9, 2 (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 12, 33. TRAD. Holl. XVII 219). *al.* TRAD. Holl. II 4, 7 (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 18). TRAD. Holl. III 6, 26. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 24. *al.* TRAD. Holl. VI 9, 6. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 18. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 56. *al.* TRAD. Holl. XX 4, 8. *al.* CONR. ZAB. tract. AQ 4. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 8, 10. IOH. TINCT. nat. 1, 47. TRAD. Holl. XV 6, 90. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. NICOL. BURT. 1, 23, 131. GUIL. MON. 9 p. 54. BONAV. BRIX. 15, 10. *al.* ADAM FULD. 2, 15. *al.* LAD. ZALK. 4, 21. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 6. TRAD. Holl. XXII 4, 4. GUIL. POD. 4, 5. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. MICH. KEINSP. 8, 11. FLOR. FAX. 1, 12, 5. SZYDLOV. 12, 5-7. TRAD. Holl. XXI 7, 64. TRAD. Holl. XVII 215. *al.* ANON. Tegerns. III p. 98-99.

2 mit Bezug auf zugehörige Kennmelodien — with reference to appropriate characteristic melodies

[*s.IX*] MOD. Autenticus p. 51, 13: autentus **tetrardus**, plagis **tetrardi**; item in Graeco: ... nenote anes ... noeagis. TON. Mett. p. 12: Autenticus **tetrarchius**. Noeane ... Plagis **tetrarchii**. Noeais. *al.* AURELIAN. 19, 67: Autenti **tetrardi** melodia cum ipsius litteratura: NOIOEANE. *al.* ALIA MUS. 180 p. 94: Tonus octavus NOEAYS, qui Graece dicitur plagis **tetrardi**. ALIA MUS. 187 p. 93: Tonus septimus NOEANE, qui Graece dicitur autentos **tetrardos**, id est auctoritas quarta. REG. PRUM. ton. p. 222a-b. *al.* [*s.X*] MOD. Volunt autem p. 81. TON. Leod. 7, 1. TON. Leod. 8, 1. [*s.XI*] COMM. TON. I 7, 3. BERNO ton. p. 112b. BERNO ton. p. 113b. ODOR. SEN. p. 187. ODOR. SEN. p. 193. COMPIL. Casin. 46, 11-12. *al.* FRUT. ton. p. 158: Authentus **tetartus** ... „Septem sunt spiritus ante thronum Dei“. FRUT. ton. p. 167: Plagis **tetarti** ... „Octo sunt beatitudines“. ANON. Wolf p. 198: Modulatio ... **tetrardi** et eius discipuli sic: „Nomen Domini tetragrammaton“. THEOG. METT. 37, interp. 3 (p. 194b) (*inde* UDALSC. 62. TON. Baumg. 7, 2. *cf.* Rausch, *Zisterzienser-Tonar p. 303*). [*s.XII*] UDALSC. 62 (*sim.* TON. Baumg. 7, 1-2). UDALSC. 84 (*sim.* TON. Baumg. 8, 1-2. *cf.* Rausch, *Zisterzienser-Tonar p. 303*). [*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 7, 1. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 134-136. [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 23: Haec igitur veterimi **tetrardi** formula, quam hic describo cum nostris litteris et nota quadra: (*sequitur exemplum*). *al.* ANON. Carthus. inton. 104. ANON. Carthus. inton. 113. ADAM FULD. 2, 14 descr.

3 mit Bezug auf die Finalis — with reference to the final [*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 309. HUCBALD. 49: Quattuor a primis tribus, idest lychanos ypaton, ypate meson, parhypate meson, lychanos meson, quattuor modis vel tropis, quos nunc tonos dicunt, hoc est protus, deuterus, tritus, **tetrardus**, perficiendis aptantur ita, ut singulae earum (*ed.*: eorum) quattuor chordarum geminos sibi tropos regant subiectos ... Lychanos meson autentum **tetrardum** et plagis eius, idest septimum et octavum. *al.* [*s.X-XI*] TON. Leod. 7, 1. TON. Leod. 8, 1. PS.-ODO dial. p. 258b: Septima ·G·, in quam terminatur authentus **tetrardus**. BERNO prol. 9, 8: **Tetrardus** cum suo subiugali, idest VII^{mus} cum VIII^{vo}, lychanos meson sono regitur et finitur (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 10). HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b). *al.* ODOR. SEN. p. 187: Autentus **tetrardus** ... in lychanos meson desinit. ODOR. SEN. p. 193: Plagalis **tetrardi** ... in eandem (*sc.* lychanos meson) desinit. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 25: Unusquisque autem

tropus in propria finali chorda una cum plaga sua finitur, utpote protus in ·D·, deuterus in ·E·, tritus in ·F·, **tetrardus** in ·G·. MOT. Musica est p. 170. ARIBO 67 p. 71. COMM. Guid. 13 p. 125. LIB. SPEC. 33 p. 50: aliquando plagae protii vel triti, deuteri vel **tetrardi** propter necessitatem in acutas finiuntur (*sim.* METROL. 29 p. 81. *cf.* Guido *micr.* 13, 22). COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* ANON. Prag. 246. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 7, 13. PS.-GUIDO arithm. p. 59b. MOD. Protus finit p. 108: **Tetrardus** finit in lychanos meson. MOD. Autent. prot. 9. FRUT. ton. p. 158. FRUT. ton. p. 167. [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 105: ·G· vero gravis finalis est regulariter autenti **tetrardi** et plagalis eius, id est septimi et octavi toni, sed sola est; alia namque non invenitur nec conceditur. THEOG. METT. 17, 6 (p. 189b). TRAD. Guid. 6. ANON. Cist. II c. 1152A: Quartus vero modus, id est **tetrardus**, qui septimum tonum continet et octavum, unam tantum habet finalem ·G·. COMPIL. Paris. II p. 75. [*s.XIII*] LAMBERTUS plan. 225. ANON. Ratisb. 8, 7, 1. PS.-MUR. summa 1289. *al.* WALT. ODINGT. 5, 15, 2. WALT. ODINGT. 5, 16, 2. [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 2, 16 (*inde* BONAV. BRIX. 15, 9). IAC. LEOD. spec. 6, 39, 3. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 139-140. QUAT. PRINC. 3, 25. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 51. *al.* COMM. Boeth. II p. 314, 16. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 24, 12. IOH. OLOM. 8 p. 39. IOH. CICON. mus. 2, 39 p. 312, 18. *al.* IAC. THEAT. 11. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 12. UGOL. URB. 1, 51, 8. *al.* ANON. Carthus. nat. 2, 20. *al.* TRAD. Holl. XI 6, 56. TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 35 (*sim.* TRAD. Holl. XXI 7, 33). TRAD. Holl. XXIV (En) 9, 4. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 3. *al.* TRAD. Holl. V 4, 92. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 14. TRAD. Holl. XIII pr. 31 app. crit. *al.* CONR. ZAB. tract. BF 11. BONAV. BRIX. 15, 10. *al.* LAD. ZALK. 3, 34. GUIL. POD. 4, 5. COMPEND. MUS. 103. *al.* SZYDLOV. 2, 57. TRAD. Holl. XXI 10, 72. TRAD. Holl. XVII 306. TRAD. Holl. XII 8, 31.

4 mit Bezug auf Ambitus und Struktur — with reference to ambitus and structure

[*s.IX-X*] HUCBALD. 54. ALIA MUS. 134 p. 196: troporum sive etiam sonorum primus Graeca lingua dicitur protus, secundus deuterus, tertius tritus, quartus **tetrardus**, qui singuli a suis finalibus deorsum pentachordo, quod est diapente, differunt. Superius vero tetrachordum, quod est diatessarion, requirunt, ut unusquisque suam speciem diapason teneat, per quam evagando sursum ac deorsum libere currat ... Quos sonos in quibusdam cantilenis suae plagae quodammodo tangendo libant, ut plaga protii tangat protum, deuteri deuterum, triti tritum, **tetrardi** tetrardum (*inde* ANON. Bernh. 2, 80). [*s.X-XI*] PS.-BERNEL. spec. 14: **Tetrardus** constat ex quarta specie diapente et prima specie diatessarion superius. Subiugalis eius ex eadem specie diapente et eadem specie diatessarion inferius (*sim.* BERNO prol. 6, 13. BERNO ton. p. 90a. BERNO ton. 95a. COMM. Boeth. II p. 312, 41. IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 20 THOM. BAD. p. 93. COMPIL. Salisb. 69). PS.-BERNEL. spec. 21: **tetrardi** diapente conversa resonat diapente protii (*sim.* BERNO prol. 12, 17). *al.* BERNO prol. 12, 9: Dyapente protii post duos tonos semitonium admittit; dyapente deuteri post tres tonos; dyapente triti primo loco semitonium habet; dyapente **tetrardi** post unum tonum (*sim.* THOM. BAD. p. 87). *al.* MOD. Omnes authentici p. 58. HERMANN. mus. p. 34 (p. 133b): **Tetrardus** cum suo subiugali, quia quarti sunt, necessario omnia, quae quarta sunt, requiritur, quartas videlicet in omnibus quadrichordis literas, quae sunt ·D·G·d·g·. HERMANN. mus. p. 42 (p. 138a): **Tetrardus** modulatur a ·D· in ·g·, mediatur ·G· et ·d·. *al.* ODOR. SEN. p. 187: Autentus **tetrardus** ... usque ad paranete hyperboleon ascendit et ad lychanos meson descendit. ODOR. SEN. p. 193: Plagalis **tetrardi** ... usque ad paranete diezeugmenon ascendit et ad

lichanos hypaton descendit. WILLEH. HIRS. 13 (c. 12), 13: Autenticus **tetrardus**, qui est a ·G· in ·g·, mediam distinctionem deliberat in ·d·; subiugalis eius, qui est a ·D· in ·d·, mediam distinctionem notat in ·G·. WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), 1: Quilibet autenticus tropus a finali suo in decimam chordam licenter et non ulterius, praeter **tetrardum**, qui non nisi in nonum ptongum, ascendit. WILLEH. HIRS. 39 (c. 38), 9: unusquisque tropus sine inferiori synemmenon propriam speciem diapente infra finalem suum non potest habere praeter solum **tetrardum**. *al.* ARIBO 34 p. 4 descr.: Compositio autentici **tetrardi** et plagalis eius. *al.* COMM. Guid. 28 p. 126: plagalis **tetrardus** ex quarta ..., ex septima specie diapason constat **tetrardus**. *al.* LIB. SPEC. 27 p. 49. COMPIL. Casin. 121-124, 30. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b. *al.* MOD. Protus finit p. 108: **Tetrardus** finit in lichanos meson et ascendit usque ad nete yperboleon, descendit usque in paripate meson, in paranete diezeugmenon amen suum desiniens. Plagis **tetrardi** remittitur sepe in paripate ypaton, sed intensus usque ad paranete diezeugmenon, utrobique dyapente suavi consonat musica. FRUT. brev. 7 p. 55 descr. *al.* FRUT. ton. p. 158. FRUT. ton. p. 167. [*s.XI-XII*] ANON. Wolf p. 215. *al.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 49: Autenticus modulus **tetrardi**, id est septimi toni, in quo novem cordae notantur, quae per duo diapente distinguuntur hoc modo: ·F·G·a·b·c·d·e·f·g· ... Occupat nonnunquam ·g· superacutum ... Modulus plagalis **tetrardi**, id est octavi toni ·C·D·E·F·G·a·b·c·d·, fitque enneacordum ... Additur a quibusdam ·e·, sed ... constat huiusmodi decacordum ter diatessaron. QUAEST. MUS. 2, 26 p. 97 descr.: Dispositio autentici **tetrardi** et lateralis sui a ·D· gravi ad ·g· excellentem undecim cordas habens. *al.* THEOG. METT. 20, 1 (p. 190a). *al.* UDALSC. 62 (*sim.* TON. Baumg. 7, 1). UDALSC. 84 (*sim.* TON. Baumg. 8, 1). GUIDO AUG. 146. *al.* ANON. Pannain p. 115. TON. Vatic. 12, 9 p. 219. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 42, 14. ANON. Ratisb. 8, 7, 1. PS.-THOMAS AQU. I 89 descr. (*cf.* Aribio 63 p. 20). PS.-MUR. summa 1531. *al.* ENGELB. ADM. 4, 15, 3. *al.* WALT. ODINGT. 5, 15, 2. WALT. ODINGT. 5, 16, 2. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2 (*inde* TRAD. Holl. XXIV 14, 14. TRAD. Holl. XXVI 76). *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 139-140. PTOLOM. 17, 7 (*sim.* QUAT. PRINC. 3, 47). QUAT. PRINC. 3, 54: Quod **tetrardi** cantus et eius plagalis non recipiunt ·b· molle. *al.* COMM. Boeth. II p. 314, 28. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 43 descr. IOH. OLOM. 8 p. 41. IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 96 descr. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 21-25 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 2, 17-21). ANON. Gemnic. 3, 2, 41 descr. UGOL. URB. 1, 59, 1: De forma **tetrardi** autentici. UGOL. URB. 1, 60, 1: De forma subiugalis **tetrardi**. *al.* ANON. Philad. 67 descr. THOM. BAD. p. 87: Diapason **tetrardi** prius tonum et semitonium cum tono admittit, deinde tonum et semitonium cum duobus tonis indulget. ANON. Carthus. nat. 7, 97-98. *al.* TRAD. Holl. XXIV 16, 55. TRAD. Holl. III 7, 65 descr. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 20: Omnis denique cantus angelicus ... neque sub ·D· gravi descendens neque ·G· superans acutum, non est autenticus, non est plagalis, sed vetus **tetrardus**. *al.* TRAD. Holl. V 4, 138. *al.* TRAD. Holl. VI 27, 5. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 178 descr. TRAD. Holl. XIII 4, 174. *al.* IOH. TINCT. diff. 276: Tonus septimus est ille, qui ex quarta specie diapenthe et prima specie diatessaron formatus potest a suo fine diapason ascendere ac dytonum vel semidytonum descendere; qui ab antiquis autentus **tetrardus** est appellatus. Tonus octavus est ille, qui ex quarta specie diapenthe et prima specie diatessaron formatus potest a suo fine diapenthe cum dytono aut cum semidytono ascendere ac diatessaron descendere; qui plagalis aut subiugalis aut collateralis autentici **tetrardi** ab antiquis dicitur. IOH. TINCT. nat. 1, 45. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55: Graeci et etiam nostri

antiqui tantum quatuor esse dicunt modos, quia species diapente quadruplex est. Et sic prima species appellatur protus Graece, quod Latine primus interpretatur; secunda deuterus Graece, Latine secundus; tertia tritus Graece, Latine tertius, quarta **tetrardus** Graece, Latine quartus. GUILL. POD. 4, 5: **Tetrardus** ... ab ·d· gravi in ·g· acutum. COMPEND. MUS. 133: Demonstratio **tetrardi** perfecti ... Demonstratio plagalis **tetrardi** perfecti. COMPEND. MUS. 137: Demonstratio **tetrardi** imperfecti ... Demonstratio plagalis **tetrardi** imperfecti. *al.* TRAD. Holl. XVII 301. *al.* TRAD. Holl. XII 9, 15. ANON. Tegerns. III p. 101 descr.

5 mit Bezug auf das Initium — with reference to the initium

[*s.X-XI*] TON. Leod. 7, 1: autentus **tetrardus** ... incipit a paranete diezeugmenon. TON. Leod. 8, 1 (La): plagis **tetrardi** ... principium et finem suum claudit in finem septimi, hoc est in lichanos meson. GUIDO micr. 13, 15: In autentis vero praeter deuterum eadem principia et fines distinctionum minime licet ad sextas intendere; plagae autem proti vel triti ad tertias intendunt, et plagae siquidem deuteri vel **tetrardi** ad quartas intendunt (*sim.* LIB. SPEC. 39 p. 51. ANON. Lips. p. 158. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 3). ODOR. SEN. p. 187: Autentus **tetrardus** ... a paranete diezeugmenon incipit. ODOR. SEN. p. 193: Plagalis **tetrardi** ... a lichanos meson incipit. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 22: Initia autem troporum ibi esse noscuntur, ubi differentiae eorum, id est „Saeculorum amen“ inchoantur ... **tetrardus** vero in ·d· inchoatur. Plagae autem non supra finalem in diapente ut magistri, sed aliquantulum inferius, ubilibet illis convenit, initium habent, ... plaga **tetrardi** in ·c·. COMM. Guid. 36 p. 143: et sub finalem habet cantus principium etiam usque ad quintam cordam sub finali in plagalibus, quod maxime usurpat plaga **tetrardi**. ANON. Lips. p. 158: Psalmus plage prothi in ·C·, psalmus autentici deuteri et plage **tetrardi** in ·G· incipiunt. Et psalmus plage deuteri in ·E· et psalmus autentici **tetrardi** in ·h· incipiunt. FRUT. ton. p. 158. FRUT. ton. p. 167. [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 111: Plagales vero deuteri et **tetrardi** post finalem usque ad quartam vocem quandoque tendunt principia. ANON. Wolf p. 212: Discipulus **tetrardi**, idest quarti magistri, spatiosior reliquis invenitur [fore] discipulis, initia sui cantus sex chordarum protelat sedibus ·C·D·F·g·a·c·. TRAD. Guid. 7: Plagalium autem initia ad usque quartas protelantur, sed et sub finalibus itidem per quartas fieri possunt. Plagalis vero **tetrardi** principia in quinta saepe inveniuntur remissiva. [*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 7, 1. PS.-MUR. summa 1531. *al.* WALT. ODINGT. 5, 15, 2. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 35. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 9 p. 61. IOH. OLOM. 9 p. 64. IOH. CICON. mus. 2, 39 p. 312, 18. IOH. CICON. mus. 2, 40 p. 314, 4. UGOL. URB. 1, 101, 2. UGOL. URB. 1, 102, 2. *al.* PS.-GUIDO corr. 14. PS.-GUIDO corr. 44. TRAD. Holl. XI 6, 56. TRAD. Holl. III 15, 1. TRAD. Holl. III 16, 1. TRAD. Holl. V 4, 92. *al.*

6 mit Bezug auf die Differenzen („Saeculorum amen“ — Formeln) in der Psalmodie — with reference to the differences (*‘saeculorum amen’ formulas*)

[*s.XI*] COMM. TON. I 7, 4: Super officiis et communionibus duabus authenticis **tetrardus** ornatur differentiis (*sim.* COMM. TON. II 7, 4). ODOR. SEN. p. 187. ODOR. SEN. p. 193. WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 50: Sed quoniam ad exercitandum valde utilis est, etiam ipsa differentiarum loca intinenda videntur. ... In ordine deuteri et **tetrardi** autentici deuteri differentiae in sexto, **tetrardi** in quinto, subiugales eorum in quarto a finali loco locantur. PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Nullus autem subiugalis cum suo magistro in eadem litera „Saeculorum amen“ collocat, sed semper inferius, utpote ... **tetrardus** solus in ·d·, plaga eius in ·c·. *ibid.* *al.* VERS. Ars

humanas p. 113b. *al.* ANON. Wolf p. 199: Terminus „euouae“ ... discipuli **tetrardi** in trite diezeugmenon ... **Tetrardi** in paranete diezeugmenon. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 44: Discipulus **tetrardi** differentiae subicitur magistri. [*s.XII*] UDALSC. 62 (*sim.* TON. Baumg. 7, 1). UDALSC. 84 (*sim.* TON. Baumg. 8, 1). TON. Vatic. 12, 9 p. 220: Principalis sonus autenti **tetrardi** incipit in ·G·a·c·. TON. Vatic. 12, 10 p. 225: Principalis sonus plagis **tetrardi** incipit in ·G·a· et ·D·. [*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 7, 1. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 35. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 85, 2: Septimus tropus, scilicet **tetrardus** autenticorum ultimus ... septem „saeculorum“ differentiis in antiphonis variatur. UGOL. URB. 1, 92, 2: Octavus tropus et ultimus **tetrardi** autentici plagalis ... tribus „saeculorum“ differentiis noscitur variari. TRAD. Holl. III 15, 1. TRAD. Holl. III 16, 1. COMPIL. Salisb. 69: Autentus **tetrardus** ..., cuius ultima sillaba in „saeculorum amen“ altius distat a finali diatesseron.

7 mit Bezug auf Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[*s.XI*] GUIDO micr. 13, 15: In autentis vero praeter deuterum eadem principia et fines distinctionum minime licet ad sextas intendere; plagae autem proti vel triti ad tertias intendunt, et plagae siquidem deuteri vel **tetrardi** ad quartas intendunt (*sim.* LIB. SPEC. 39 p. 51. ANON. Lips. p. 158. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 3). MOD. Omnes authentici p. 58: Omnes autenti V^o loco a se principia seu fines distinctionum mittunt. Deuterus vero VI° loco. Plage vero aliae III°, aliae III° loco. Plagis proti et plagis triti tercio loco. Plagis deuteri et **tetrardi** III° (*inde* IAC. THEAT. 30). HERMANN. mus. p. 46 (p. 139b). COMM. Guid. 38 p. 143. LIB. SPEC. 89-90 p. 58. PS.-GUIDO form. ton. 8, 22: Plagis autem **tetrardi** distinctiones facit sub et super suam finalem vocem tono, quod alii penitus carent. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59b: Protus vero versans in subdistinctionibus mediisque distinctionibus et fine circa ·a· vel ·D· propriam quoque diatessaron et diapente speciem frequentat; subiugalis autem **tetrardi** suis quoque speciebus intentus per cola et commata maxime circa ·G· versans diversos omnino modos efficiunt, protus saepius intendendo, **tetrardus** vero saepius remittendo. FRUT. ton. p. 158. FRUT. ton. p. 167. [*s.XII*] TRAD. Guid. 7. [*s.XIII*] MUS. MAN. 58, 32: Nobilis autentus **tetrardi** descipit ima, ardua nunc cursu nunc saliendo petit (*cum melodia*). MUS. MAN. 59, 25: Garrula multiplicis **tetrardi** filia cantus, parturit ac mediis callibus ire solet (*cum melodia*). PS.-MUR. summa 1671: si cantus **tetrardi** plures habet notas super ·b· durum, quantum ad hoc est authenticus et septimi; si vero plures infra, quantum ad hoc est plagalis et octavi. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 39 p. 312, 18. IOH. CICON. mus. 2, 40 p. 314, 4. IAC. THEAT. 28. UGOL. URB. 1, 110, 1. *al.*

8 mit Bezug auf die Charakterisierung — with reference to characterization

[*s.XI*] GUIDO micr. 14, 6: uni **tetrardi** autenti garrulitas magis placet, alter eiusdem plagae suavitatem probat (*inde* ANON. Pannain p. 109. METROL. 36 p. 82. GUIDO DION. 1, 4, 247. PTOLOM. 16, 10. COMM. Boeth. II p. 82, 4). PS.-GUIDO form. ton. 8, 12: Per **tetrardum** autem beatitudo exprimitur, sed qua adhuc carne gravatur. Per eius vero subiugalem aeterna quies et beatitudo exprimuntur. FRUT. brev. 14 p. 105: Authentus **tetrardus** laetus et hilaris, plagis eius suavis et dulcis. [*s.XIV*] SUMM. GUID. comm. 1, 42: **Tetrardus** vero sive septimus saliens est et lascivus ... Plagalis vero eius sive octavus seniorum est, utpote morosus et suavis (*inde* GOB. PERS. p. 187b). [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 85, 2: Septimus tropus, scilicet **tetrardus** autenticorum ultimus, a Graecis hypermixolydius nominatus, a Gallis vero pascha-

lis, qui tanta animositate atque suavitate in suis neumis est refertus. UGOL. URB. 1, 92, 2: Octavus tropus et ultimus **tetrardi** autentici plagalis a Graecis mixolydius nominatus ita omnibus gentibus communis est, ut eius temperamine omnis cantilena laetetur, quia nec asperitate sui neminem contristari permittit nec sua blanditie facit lascivire. TRAD. Holl. I acc. 21: senes naturaliter gaudent de cantu mixolidio sive **tetrado**, hoc est VIII° tono, quia nature eorum multum conformis approbatur (*cf.* Aristoteles, *Politica* VIII, 7 (1342b)). BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56: **tetrardus** autem segnior et tardior melancholiae (*sc. dominatur*). BART. RAM. 1, 3, 3 p. 57: **Tetrardus** vero autenticus partem habet lasciviae et iucunditatis partemque incitationis varios habens saltus et mores adolescentiae repraesentans. Ideo melancholiae dominium tenet, quandoque scilicet resistens, quandoque vero adaugens et hoc secundum commixtionem, quam cum aliis facit (*sim.* NICOL. BURT. 2, 5, 42).

9 mit Bezug auf die Transposition — with reference to transposition

[*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 7, 1: nunc de septimo tono ... videamus, qui **tetrardus** dicitur. ... Transponitur etiam iste tonus per dyapente, sed rarissime. [*s.XV*] GOB. PERS. p. 195b. ANON. Carthus. nat. 6, 24: **tetrardus** ... transponi non indiget ... Etiam plaga **tetrardi** ... transferri non indiget. Unde si ex errore ignorantis **tetrardus** transpositus inveniatur, per prudentem cantorem ad proprium finalem reducat. v. authentus vol. I, col. 177, 27 sqq.; plagalis vol. II, col. 873, 48 sqq.

II Bezeichnung für den höchsten (vierten) Ton eines Tetrachords — term that designates the highest (fourth) pitch of a tetrachord

[*s.IX*] MUS. ENCH. 1, 20: Exempli gratia hae in ordine ipsorum (*sc. ptongorum*) notae: f f l f. Primus, qui et gravis-simus, Grece protos dicitur vel archoos; secundus deuterus tono distans a proto; tertius tritos semitonio distans a deuterio; quartus **tetrardus** tono distans a trito (*sim.* SCOL. ENCH. 1, 38). MUS. ENCH. 3, 6: Quartus (*sc. tonus*) cum suo subiugali sono f **tetrardo** regitur et finitur. MUS. ENCH. 17, 20: Quapropter et vox, quae organalis dicitur, vocem alteram, quae vocatur principalis, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in qualibet particula nec infra **tetrardum** sonum descendat positione nec inchoatione levetur obstante triti soni inconsonantia, qui **tetrardo** est subsecundus. *al.* SCOL. ENCH. 3, 572: Quod disponitur tono, semitonio atque tono, constet sono proto f, deuterio f, trito f, **tetrardo** f. *al.* ORG. Bamb. I 20. *al.* ORG. Bamb. II 9. *al.* INCH. UCHUB. 81-82. *al.* COMM. BR. 48: Sequitur modulatio psalmi, quae in **tetrardum** terminalem elevatur et descendit in **tetrardum** gravium nixa sonis quinque ... Sequitur modulatio psalmi elevata in **tetrardum** superiorem in septem complexa sonis. *al.* ALIA MUS. 135 p. 197: Sciendum quoque, quod dorus maxime proto regitur, similiter phrygius deuterio, lydius trito, mixolydius **tetrardo**. Quos sonos in quibusdam cantilenis suae plagae quodammodo tangendo libant, ut plaga proti tangat protum, deuteri deuterum, triti tritum, tetrardi **tetrardum** (*inde* ANON. Bernh. 2, 81). [*s.X-XI*] ORG. Paris. 121. GUIDO micr. 18, 21. GUIDO reg. append. 19: Quam tonus et semis sequitur, vox protus habetur. / Deuterus et tritus quid sit, sapit ordo vicinus. / Hisque tono tantum placuit differre **tetrardum**, / ditonus et semis cuius mox iura sequuntur. INTERV. Diapason p. 59. HERMANN. mus. p. 24 (p. 128b). *al.* ARIBO 72 p. 33: Omnis **tetrardus** per tonum, semitonium, tonum remissibilis est (*inde* QUAEST. MUS. 1, 13 p. 26). *al.* COMM. Guid. 94 p. 116 (*sim.* ANON. Lips. p. 157). LIB. ARGUM. 40 p. 22 (*cf.* Guido micr. 8, 14). LIB. SPEC. 89 p. 58. ANON. Prag. 224. *al.* PS.-GUIDO form. 5, 2. [*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 20 p.

52: ·c· sonat **tetrardum**, quia et sub se tonum habet per ·b· molle et super se duos tonos et semitonium. *al.* [s.XIII] VERS. Postquam pro 202. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 74 p. 232, 5: Sub trito enim tonus deest, ideo nec occurus per tonum nec organum deponi per eum licet, ut Encheridion liber et Guido refert. Nam protus et **tetrardus** occurus organi habent per tonum ut parhypate hypaton ad lychanos hypaton et parhypate meson ad lychanos meson. MON. In mon. 8. *al.* MON. In quatuor 2: In quatuor partes longitudinem monocordi divide equas ita, ut inter protum et **tetrardum** gravium sit quarta. MON. Prima corda 48: Ex his omnibus quaternis cordis prima vocatur protus, II^a deuterus, tertia tritus, III^{ta} **tetrardus**. MON. Si vis mensurare 5. *al.* MON. Super unum 36.

tetra(r)temoria v. tetartemoria

tetrasonus -i m. *viertöniger Tonbereich — tonal range encompassing four pitches*

[s.XV] FR. GAFUR. theor. 5, 6, 10: His tantum sex sillabis (*sc. ut re mi fa sol la*) tres ipsas diatessaron species, quas singulis **tetrasonis** musici concelebrant, mira quodammodo et naturali ac pene divina dispositione comprahendit.

tetrastemoria v. tetartemoria

tetrastemoricus v. tetartemoricus

tetrastimonia v. tetartemoria

tetrasyntemmenon (tetra(s)tesyntemmenon) 1. *Bezeichnung für ein (nicht lokalisiertes) Tetrachord, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält* 2. *Bezeichnung für einen Halbton außerhalb des diatonischen Tonsystems — 1. term that designates a tetrachord (with unspecified position) so disposed that semitones foreign to the diatonic collection of pitches occur 2. term that designates a semitone foreign to the diatonic collection of pitches*

1 *Bezeichnung für ein (nicht lokalisiertes) Tetrachord (mit der aufsteigenden Tonfolge Halbton, Ganzton, Ganzton), das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält — term that designates a tetrachord (in an unspecified position, with the ascending progression semitone, tone, tone) so disposed that semitones foreign to the diatonic collection of pitches occur*

[s.XIII] HIER. MOR. 23, 147 (p. 173): Nam et thetracorda sinenima genus diatonicum observant, de quibus nunc dicimus incidenter. Syntemmenon est additio habundantie vel restrictio sive diminutio proportionum diatonici <generis> per modum armonie sumptum. Ipsius quatuor sunt species secundum antiquos, scilicet protensinenon, deuterisine<me>non (*ms. et ed.: deuterasinon*), tricessinenon (*ms. et ed.: tricesimenon*), **thetratessinenon**, tamen secundum optimos practicos plura alia inveniuntur in seccione corde monocordi, cuius extrahendi modus talis est processus. Sumanter voces sive elementa musicae IIII virtute qua prius, hec scilicet mi fa sol la, et ponatur primum thetracordum sinemenon inum a ·Γ· in ·C· ita tamen, quod in primo thetracordo et in aliis omnibus, semitonium duos tonos antecedit *eqs.*

2 *Bezeichnung für einen Halbton außerhalb des diatonischen Tonsystems — term that designates a semitone foreign to the diatonic collection of pitches*

a *für den Halbton zwischen A und B — for the semitone between A and B*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 116: Syntemmenon est additio superhabundantiae vel restrictionis sive diminutio proportionum diatonici generis per modum armonie sumpta. Et est

nomen nervi sive chorde, que fuit addita monochordo. Huius syntemmenon> IIII sunt species, [scilicet trite syntemmenon, paranete syntemmenon, nete syntemmenon] (*explicatio erronea, ut videtur, sed in marg.: videlicet prothosyntemmenon, deuterisyntemmenon, tresyntemmenon, tetrasyntemmenon*). Tamen secundum optimos practicos plura inveniuntur in seccione chorde monochordi, cuius extrahendi modus talis est processus. ... **Tetrasyntemmenon** dicitur inter ·A· et ·b· quadratum magnum propter differentiam diapason ad ·b· rotundum parvum.

b *nicht lokalisiert — with unspecified placement* [s.XIII] INTERV. Sit b-o 6: Sic est intelligendum de cruce predicta (*ms. et ed.: predicto vel predicta*): duplici consideratione consideratur, et hoc duplici modo: uno modo secundum philosophos, et sic nominatur syntemmenon, quamvis non utebantur nisi quatuor, que dicuntur sic: syntemmenon vel prothon syntemmenon, deutra syntemmenon, trite syntemmenon, **tetraste** (*ms. et ed.: <tetrarda>*) **syntemmenon**, ... sed secundum vulgus falsa musica vel false musicae nuncupantur.

tetratemoria v. tetartemoria

tetratonialis -e *vier Ganztöne umfassend — encompassing four tones*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 89, 6: maior est **tetratonialis** proportio sesquialtera proportionem, quae tamen est minor dupla. IAC. LEOD. spec. 2, 104, 7: Primus (*sc. numerus 6561*) ad secundum (*sc. 4096*) **tetratoniale** continet proportionem, secundus ad tertium semitritoniale; sed primus ad tertium duplam sesquiquartam. Et in hoc exemplo quattuor toni ad gravem se tenent partem, semitritonus autem ad acutam.

tetratonus -i m. vel **tetratonium** -i n. 1. *Bezeichnung für ein Intervall aus vier Ganztönen* 2. *Bezeichnung für die Quarte — 1. term for an interval consisting of four tones 2. term for the fourth*

1 *Bezeichnung für ein Intervall aus vier Ganztönen — term for an interval consisting of four tones*

a *Gebrauch — usage* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 14 p. 296, 15: qui (*sc. cantus*), cum unius tam variationis sint, absque tamen **tetratono** notari nequeant ut hiis: „Constitues eos“, „Epithalamia“ (*cf. Snyder, Theinred 2 p. 297, adn. 93*). THEINR. DOV. 3, 18 p. 312, 2: alii ordines tritonia ita et isti **tetratonia** producant. [s.XIII] TRAD. Garl. plan. III 78: Tonus, ditonus, tritonus conveniunt cantui plano. **Tetratonus**, pentatonus, exatonus non conveniunt cantui plano. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 75, 6. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 5: Est autem advertendum, quod diapason claudit in se quasdam alias consonantias, de quibus non sit mentio in praetacto cantu, ut sunt comma, semitonium maius, tonus imperfectus, tonus abundans, semitritonus, **tetratonus** et huiusmodi, de quibus infra tangemus. Tales enim consonantiae, licet sint possibiles et earum pulchra sit speculatio, non sunt tamen in usu, nec ex illis conficiuntur cantus, non solum ecclesiastici, sed nec alii. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 7. IAC. LEOD. spec. 2, 62, 2: alias consimiles habere potest semitonium maius notificationes, ut quod est illa particula, in qua tonus diesim vincit, ditonus semiditonus, tritonus diatessaron, **tetratonus** diapente. IAC. LEOD. spec. 2, 88, 5-6. IAC. LEOD. spec. 2, 89, 11: in semitono cum diapente sex clauduntur voces, in **tetratono** quinque. IAC. LEOD. spec. 2, 91, 22: De semiditono cum diapente prosequamur, qui dictam consonantiam (*sc. tonum cum diapente*) superat in minore semitono, in quo **tetratonus** ab eadem superatur. IAC. LEOD. spec. 2, 101, 6: in gammate, sicut prius dictum est, nisi falsa utamur musica, **tetratonus**, pentato-

nus, hexatonus perfecto carent loco. IAC. LEOD. spec. 4, 4, 4: Quantum ad immediatas vocum extremarum coniunctiones, aliae ab aequalitate partium, quas includunt, nominantur ut ditonus, tritonus: ditonus a duobus tonis, tritonus a tribus, **tetratonus** a quattuor. IAC. LEOD. spec. 4, 14, 13: reperiuntur tres (*sc. consonantiae*) in partes quattuor aequales divisibiles, scilicet **tetratonus** in tonos quattuor, diesis cum diapente et diapason in quater diatessaron, ditonus cum bis diapason in quater diapente. IAC. LEOD. spec. 4, 39, 3: Videntur autem esse XV perfectae discordiae, octo, quae antecedunt diapason et in simplicibus fundantur proportionibus, et illae iam tactae sunt, scilicet comma, diesis, apotome, tonus minor, tonus maior vel maximus, tritonus, maius semitonium cum diapente sive **tetratonus** et pentatonus (*sim.* IAC. LEOD. spec. 4, 47, 5). IAC. LEOD. spec. 6, 63, 14: si mi et ut simul iungerentur possetque fieri vera unius in alteram mutatio, **tetratonus** in dispositione gammatis sine aliqua falsa musica vel mutatione posset reperiri, nam sub mi descensus fit per duos tonos et supra ut per duos tonos fit intensio. *al.*

b Bestimmung — determination

[*s.XIII*] TRAD. Garl. plan. III 55: Semitonium maius cum diapente est idem <quod> **tetratonus**. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 56, 33: Si vero consonantia in quattuor partes aequales divisibilis sit, sicut **tetratonus**, tres oportet mediare terminos inter terminos illius proportionis, ut habeantur quattuor toni continui et quattuor sesquioctavae continuae proportionis. IAC. LEOD. spec. 2, 89, tit.: Quid sit **tetratonus**. **Tetratonus** est consonantia vocum inaequalium quattuor in se claudens tonos in proportionem consistens super 2465 partiente, quae maior est sesquialtera, minor vero quam dupla. Haec consonantia quattuor in se continet tonos praecise, a quibus denominatur. Posset etiam dici bis ditonus, quia duo ditoni in quattuor continentur tonis. IAC. LEOD. spec. 2, 89, 4: **tetratonus** diapente vincit in semitonio maiore. ... **tetratonus** diapason vincit in tono et minoribus duobus semitoniis. IAC. LEOD. spec. 2, 89, 9 descr.: Quattuor toni continui, qui complent **tetratonum** (*ms. Paris 7207A*: tetratonium; *ms. Paris 7207 et ed.*: tetrachordum). **Tetratonus** in descendendo (*cum exemplo*): 4096 4608 5184 5832 6561. Tetratonus in elevatione (*cum exemplo*): 6561 5832 5184 4608 4096. **Tetratonus** immediatus in elevatione et in <depositione> (*cum exemplo*). In exemplis his inter ·E· quintam et ·F· sextam ponitur per musicam vel mutationem falsam tonus, ut quattuor habeantur toni continui, cum tamen secundum dispositionem gammatis sit ibi semitonium minus. Patet etiam hic, quod ambae voces extremae ipsius **tetratoni** in spatio sunt. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 40: Semitonium maius cum diapente vel **tetratonus** super 2465 partiens proportio. IAC. LEOD. spec. 4, 49, 7: apotome cum diapente sive **tetratonus**. *al.* GOSCALC. 1, 9 p. 106, 9: dyapenthe cum semitonio maiori seu **tethratonus**.

2 Bezeichnung für die Quarte — term for the fourth

[*s.XIII*] IOH. AEGID. pr. 29: Quinto decimo de toni, ditoni, tritoni, **tetratoni**, pentatoni sive diapente, hexatoni, heptatoni et diapason, quae omnes in se consonantias continet, natura et differentia seu distinctione (*cf. Ioh. Aegid. 14, 6*).

thalamus -i m. (θάλαμος) *Bezeichnung für den gemeinsamen Finalton der authentischen und plagalen Kirchentonarten — term that designates the final pitch shared by an authentic and plagal mode*

[*s.XI*] ARIBO 60 p. 17: Concordant discordantque autenti cum plagis, quomodo si procederent de quatuor **thalamis** totidem nuptae modestae cum suis sponis copularentque duos chorearum circulos, ut ipsi **thalami** matronali choro essent centra, id est medietates, virilibus choris terminales (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 58, 2). ARIBO 63 p. 18-20 descr.: dispositio

proti et subiugalis sui ... **thalamus** ·D· ... dispositio deuteri et subiugalis sui ... **thalamus** ·E· ... dispositio triti et subiugalis sui ... **thalamus** ·F· ... dispositio tetrardi et subiugalis sui ... **thalamus** ·G· (*sim.* PS.-THOMAS AQU. I 86-89 descr.). ARIBO 17 p. 47. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 20: Item quattuor authentici tactorum modorum dicuntur domini, dicuntur magistri, dicuntur duces. Plagales vero respectu authenticorum dicuntur servi, discipuli, comites et pauperes. Adhuc comparantur ad invicem ut sponsi ad uxores in **thalamo** eodem manentes, quia idem finis est authentici et sui plagalis.

thalamus centrosus *Bezeichnung für den Mittelton des gemeinsamen Ambitus einer authentischen und plagalen Kirchentonart — term that designates the central pitch within the ambitus shared by an authentic and plagal mode*

[*s.XVI*] TRAD. Holl. III 7, 58: **Thalamus centrosus** tercii et quarti thoni ·G·. TRAD. Holl. III 7, 62: **Thalamus centrosus** quinti et sexti toni ·a·. TRAD. Holl. III 7, 65: **Thalamus centrosus** 7^{mi} et 8^{vi} ·b·.

theletascer *Bestimmung der Trite synnemmenon mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates an aspect of the trite synnemmenon*

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·M· ... Corda nar. Simphonia **theletascer**. Metrum tritesynegmenon. Vox riva.

theminia *Bestimmung der Mese mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates an aspect of the mese*

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·H· ... Corda asel. Simphonia **theminia**. Metrum mese. Vox dulcisona.

theope *Benennung der Paramese mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning for the paramese*

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·I· ... Corda caphe. Simphonia sizzaascer. Metrum paramese. Vox **theope**.

thereascer *Bestimmung der Paranete diezeugmenon mit unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates an aspect of the paranete diezeugmenon*

[*s.XI*] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·L· ... Corda sugesse. Simphonia **thereascer**. Metrum paranete diezeugmenon. Vox camar.

thesis acc. -in (-im) abl. -i f. (θέσις) *Abstieg (in der Tonhöhe) — descent (in pitch) [syn.: demissio, depositio, depressio, descensio, descensus, laxatio, positio, remissio, repressio; opp.: acumen, arsis, ascensio, ascensus, elatio, elevatio, intentio, levatio]*

1 Definition

[*s.V*] MART. CAP. 9, 974: Arsis est elatio, **thesis** depositio vocis ac remissio. FULGENT. 3, 9 p. 76, 8. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 9: Arsis est vocis elevatio, hoc est initium. **Thesis** vocis positio, hoc est finis (*inde* AURELIAN. 5, 15. HIER. MOR. 4, 44 (p. 17). TRAD. Holl. XIV 7, 3). [*s.IX*] REMIG. AUT. 523, 17: ‚Positionem‘: **thesin**. *al.* MUS. ENCH. 9, 24: commata per arsin et **thesin** fiunt, id est levationem et positionem (*sim.* INCH. UCHUB. 23). MOD. Ecce modorum 43: verum cantilenae corpus arsi et **thesi**, id est elevationem sonorum et positionem, completur. [*s.X-XI*] PS.-ODO mus. p. 277a: Fit praeterea semitonii syllaba tum simplex, tum composita; et simplex quidem est, in qua semel utraque chorda sonat, sive in arsin sive in **thesin**, hoc est elevationem et depositionem, habens tantum duas voces et duos motus. GUIDO micr. 16, 9: Igitur motus vocum, qui sex modis fieri dictus est, fit arsis et **thesis**, id est elevatio et depositio (*sim.* MOT. Musica est p. 154. LIB. ARGUM. 8 p. 19. MOT. Omnis cantus p. 186. IOH.

COTT. mus. 23, 7. TRAD. Guid. 1. ANON. Pannain p. 415-416. METROL. 3 p. 91. AMERUS 8, 10. MARCH. luc. 1, 5, 4. MARCH. luc. 9, 1, 63. IAC. THEAT. 15. WENCESL. PRACH. 18. UGOL. URB. 1, 1, 11. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 12. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 3. IOH. TINCT. exp. 8, 3. DIFF. MUS. 14. BONAV. BRIX. 2, 13. BONAV. BRIX. 8, 28). HERMANN. mus. p. 47 (p. 140a): Greco eloquio neuma quasi noeumane, id est flatus ascendens, dicatur; flatus vero duas habet partes, id est arsin et **thesin**, hoc est elevationem et depositionem (*ms. Rochester 92 1100; ed.: dispositionem*). MOT. Musica est p. 168: varie sunt qualitates laxationis, id est **thesis** vel depositionis itemque acuminis vel elevationis, id est arsis. ARIBO 3 p. 36: bifida arsis et **thesis**, id est elevationis et depositionis, natura, sine qua non fit aliqua vox musica. COMM. Guid. 86 p. 163: Quod nunc dicit (*sc. GUIDO*) laxationem et acumen, hoc vocavit superius arsim et **thesim**. [*s.XII*] TON. Vatic. 12, 1 p. 190: per arsim et **thesim**, id est per elevationem et repositionem. [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 492b. MUS. MAN. 23, 11. METROL. 31 p. 70. ENGELB. ADM. 2, 26, 2: **thesis**, id est demissio. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 1, 98. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 4: motuum duae generales sunt differentiae, arsis scilicet et **thesis**: arsis, id est elevatio, cum dicitur fa sol; **thesis**, depositio, cum e converso dicitur sol fa. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 2: Et est arsis, ut prius tactum est, vocis elevatio, **thesis** vocis depositio; et sic arsis est motus cuiusdam intentionis et ascensionis in voce, **thesis** vero depositionis et remissionis. *al.* QUAT. PRINC. 3, 29: arsis et **thesis**, id est ascensio et descensio omnium tonorum. *al.* ANON. Michaelb. I p. 44 (*sim.* IAC. THEAT. 10. ANON. Philad. 1). COMM. Boeth. II p. 140, 2. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 1, 4 (*sim.* TRAD. Holl. VI 3, 9). *al.* IOH. OLOM. 1 p. 5: Cantus vero est inflexio vocis per arsim et **thesim**, id est elevationem et depressionem. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 3. TRAD. Holl. XXIII acc. 25. *al.* TRAD. Holl. III acc. 14. TRAD. Holl. V 1, 4 (*sim.* LAD. ZALK. 1, 3). *al.* TRAD. Holl. XIII 1, 63, comm. (*cf.* TRAD. Holl. VIII 6, 15). IOH. TINCT. diff. 264: **Thesis** est vocum depositio. TRAD. Holl. XV 4, 4 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 6, 3). *al.* BART. RAM. 1, 1, 1 p. 4: per arsim et **thesim**, id est per elevationem et depositionem sive per intensionem et remissionem. IOH. HOTH. exc. p. 28. NICOL. BURT. 1, 1, 2: per arsim et **thesim**, id est per vocalium intensionem et remissionem (*inde* DIFF. MUS. 7). BONAV. BRIX. 14, 11: per arsim et **thesim**, scilicet per ascensum et descensum (*cf. March. luc. 2, 2, 2*). ADAM FULD. 2, 10: Ex consonantiis vero praescriptis omnis symphonia componitur per arsim et **thesim**, id est, per elevationem et depositionem. LAD. ZALK. 4, 16. TRAD. Holl. XXII 3, 2. SZYDLOV. 5, 12: per remissionem vero intelligitur descensus sive depressio, quod etiam Greco vocabulo **thesis** nupatur.

2 Gebrauch — usage

[*s.V*] MART. CAP. 9, 969: Dividitur sane numerus in oratione per syllabas, in modulatione per arsin ac **thesin**. *al.* [*s.VII*] ISID. etym. 3, 23, 2. [*s.IX*] AURELIAN. 19, 73. MUS. ENCH. 9, 25: simplici arsi et **thesi** vox in commate semel erigitur ac deponitur, alias sepius (*sim.* INCH. UCHUB. 24). MUS. ENCH. 10, 19: a quocumque sonorum quattuor usque ad quintum, qui eiusdem est nominis, per arsin et **thesin** vel per solam utramlibet singulos ducas in ordine, diapente potest vocari simphonia (*sim.* INCH. UCHUB. 297). SCOL. ENCH. 1, 323: cola vel commata has in levando aut in ponendo sonorum socialitates petunt, et in eas vel arsis quaerit attingere vel **thesis**. ORG. Bamb. I 29: infra hunc enim sonum non nisi raro levat arsin aut declinat **thesin**. ORG. Bamb. I 47: Sive ergo celsioris sive summissioris sint positionis quaelibet cola vel commata, quas nos particulas dicimus et quae vix ultra quintum sonum ab arsi in **thesin** diastematis habent spacium. [*s.X*] INCH. UCHUB. 426: a sono <f> usque in sonum <l> per octo sonorum spa-

cia scandit, qui ab arsin in **thesin** hoc ordine complectuntur. ORG. Paris. 93: ut in arsi organi initium est, sic in **thesi** finis. ANON. Bernh. 1, 8: arsis et **thesis** facit discrepantiam sonorum. [*s.XI*] BERNO prol. 9, 17: membra cantionum, quae sunt cola et comata, in finalibus et in quintis locis ita per arsin et **thesin** consistant, sepius in quartis. GUIDO micr. 16, 10: gemino motu, id est arsis et **thesis**, omnis neuma formatur praeter repressas aut simplices. Deinde arsis et **thesis** tum sibimet iunguntur ut arsis arsi et **thesis thesi**, tum altera alteri ut arsis **thesi** et **thesis** arsi coniungitur (*inde* MOT. Musica est p. 154. COMPIL. Casin. 117-118, 1. IOH. COTT. mus. 23, 8. TRAD. Guid. 5. ANON. Pannain p. 416. METROL. 3 p. 91. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 5. QUAT. PRINC. 3, 32. IAC. THEAT. 15). *al.* LECT. GUID. p. 45: consonantias quasi claves huius scientiae, de quibus omnis cantus constat, diversificatus quidem per arsin et **thesin**. HERMANN. mus. p. 22 (p. 127a): omnis tropus propriis omnium consonantiarum speciebus informari ac legalem tam arsis quam **thesis** terminum possit accipere. HERMANN. vers. p. 150: discernendo **thesin** sine praecentore vel arsin (*inde* FRUT. brev. 10 p. 70. ANON. Wolf p. 196. ANON. Lovan. p. 490a. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. TRAD. Holl. VIII 13, 45. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. I 1, 9, 25). MOT. Musica est p. 154. *al.* ARIBO 4 p. 36: Omnis autem vocis motus vel arsi fit aut **thesi**. COMM. Guid. 37 p. 159. *al.* LIB. ARGUM. 7 p. 19: musica est motus vocum, id est arsis et **thesis**. *al.* MOT. Omnis cantus p. 186: **Thesis** iungitur arsi per tonum ut „Ecce nomen Domini“ et item antiphona „Ductus est“. Aliquando per semitonium ut „Petre“ et item „Spiritu principali“. *al.* ANON. Prag. 11: quodque melos per ptongorum varians euphonia intendendo et remittendo, per arsim elevando, per **thesim** deponendo, terminari debet tono. [*s.XII*] TRAD. Guid. 4. *al.* GUIDO AUG. 203. [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 493a (*sim.* SUMM. GUID. comm. 4, 31). MUS. MAN. 23, 12. *al.* METROL. 31 p. 70. PS.-MUR. summa 15: in cognitione intervallorum, quae ab aequalitate sonorum vel secundum arsin et **thesin** cantantur. *al.* ENGELB. ADM. 1, 11, 4: tetracordum primum in manu musicali incipit secundum Boecium ab A-re, i. e. proslambanomenos, hoc est proemium prime, quia ibi est **thesis** primi toni, cuius arsis est in B-mi. ENGELB. ADM. 2, 11, 12: arsys et **thesis** in tono habent ad invicem sesquioctavam proportionem. ENGELB. ADM. 2, 12, 6: dyapason integra habebit se secundum duplam proportionem acuitatis sue arsis ad gravitatem sue **thesis**. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 4, 230: Intensa species (*sc. diatessaron et diapente*) dicitur illa, que fit per arsim ..., remissa, que per **thesim** (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 3, 15). *al.* MARCH. pom. 49, 6. IAC. LEOD. spec. 6, 69 *passim*. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 4: **thesis** ... ab acuta (*sc. voce*) procedit ad graviorem, cum dicitur mi re. Ubi ergo terminatur arsis, incipit **thesis** et e converso. *al.* QUAT. PRINC. 3, 55. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 53. PS.-THEODON. 2 p. 36. ANON. Quaest. 29-30. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 1: De excursu troporum quantum ad arsim et **thesim** eorumdem. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 102, 11. *al.* TRAD. Holl. X A 4: ubi fit sonitus ab impetu aque factus, sonorum quorumdam per arsim et **thesim** ad similitudinem vocis humane formati (*sim.* WENCESL. PRACH. 25. *cf.* TRAD. Holl. VIII 2, 3). ANON. Claudifor. 6, 1, 3. UGOL. URB. 1, 15, 2: per arsyn autenticorum tonorum perfectio invenitur, et plagalium per **thesyn** perfectionis ordo monstratur (*inde* FR. GAFUR. extr. 5, 6, 1). UGOL. URB. 2, 6, 12: cum contrapunctus maxime in arsy et **thesy** videatur consistere. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 3, 2: Tonus ... est certa lex et regula cantuum principiandi et finiendi, arsis et **thesis**, per quam in quolibet cantu in fine iudicamus (*sim.* TRAD. Holl. I 2, 1, 8. TRAD. Holl. V 4, 12. LAD. ZALK. 3, 2). TRAD. Holl. I 1, 9, 2. *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 10, 2. TRAD. Holl.

II 2, 1: cantus ... est neuma sive tropus debite principiatus et bene terminatus secundum regularum exigenciam arsim et **tesim** non excedens (*sim.* TRAD. HOLL. V 2, 2. TRAD. HOLL. XX 1, 16. LAD. ZALK. 3, 2. TRAD. HOLL. XXI 3, 3). *al.* TRAD. HOLL. III acc. 16. TRAD. HOLL. V 1, 5 (*sim.* LAD. ZALK. 1, 5). *al.* TRAD. HOLL. VI 42, 6. TRAD. HOLL. XIII 1, 65 comm. FR. GAFUR. extr. 5, pr. 3. *al.* IOH. TINCT. nat. 8, 13. IOH. TINCT. contr. 1, 5, 3. *al.* BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28: cum in arsim et **thesim** saltus fit per semitonium, magis mollescit vox illa, quam quando per tonum (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 40). BART. RAM. 1, 2, 6 p. 40: Est enim differentia musicae in quantitate arsis vel **thesis** constituta (*inde* IOH. HOTH. exc. p. 26. IOH. HOTH. exc. p. 28). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 28. ADAM FULD. 2, 11: Nulla consonantia perfecta suam similem perfectam sequi habet in arsi et **thesi**. LAD. ZALK. 4, 29: sub qua differentia quilibet cantus regularis comprehenditur, 4^{or} sunt consideranda: Primum est principium, 2um est finis, 3um est punctus, 4um est arsis et **thesis**. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 3. MICH. KEINSF. 4, 1. FLOR. FAX. 1, 4, 18. *al.* SZYDLOV. 1, 5. PROP. MENS. De prop. 2, 5. (?) TRAD. HOLL. XII 1, 22. *al.* TRAD. HOLL. XIV 7, 2.
ex errore pro diesis: COMM. Boeth. II p. 170, 9 (*cf.* Hochadel, *Commentum* p. 171)

theticon *Bezeichnung für die achte Kirchentonart — term that designates the eighth mode*
[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: Octavus tonus **theticon** et plagis tetrardi. COMPIL. Casin. 121-124, 30: Octava vero differentia inchoat tonus **theticon** et plagis tetrardi, vox stridentis, metrum vero lychanos meson, organum fonicon.

threnus -i m. vel **threnum** -i n. (θρήνος) *Klagelied, Trauergesang — lament, elegy*
[s.VII] ISID. etym. 3, 16, 3: Ut enim in veneratione divina hymni, ita in nuptiis hymenaei et in funeribus **threni** et lamenta ad tibiae caneantur (*inde* IAC. LEOD. spec. 1, 5, 10. IAC. LEOD. spec. 4, 8, 5. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 2. IOH. OLOM. 1 p. 3. TRAD. HOLL. XX pr. 41. FR. GAFUR. extr. exord. 25. FR. GAFUR. op. 1, 1. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 39. TRAD. HOLL. XIV 2, 5. *sim.* HERB. TR. 2, 3 p. 48). ISID. etym. 6, 2, 23: Hieremias similiter edidit librum suum cum **threnis** eius, quos nos lamenta vocamus eo, quod in tristioribus rebus funeribusque adhibeantur. ISID. etym. 6, 19, 18: Proprie autem hymni sunt continentes laudem Dei. ... contrarium est **threnum**, quod est carmen lamenti et funeris. [s.XIII] IOH. AEGID. 15, 6: Et notandum, quod secundus tonus est gravis et flebilis, quia convenientior tristibus et miseris ut in **threnis**, hoc est in lamentationibus Ieremiae (*sim.* BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56). [s.XV] HERB. TR. 2, 3 p. 48: Cantus igitur ac numeri humanae naturae a principio vitae per omnes status gratissimi sunt: pueris quidem accommodati, proVectis accepti, laetis iucundi, tristibus praecipue angustiarum lenitivi, quibus, etiam si nemo sit, qui in doloribus nobis assistat, tamen - quamvis id muliebres est - lamentis et **threnis** nosmetipsos consolamur.

tibia -ae f. *Flöte, Pfeife — flute, pipe* [syn.: aulos, canula, fistula]

1 *Gebrauch — usage*

a *allgemein — general*

[s.III] CENS. 10, 12: Sed inter **tibiarum** chordarumque naturam hoc interest, quod **tibiae** incremento longitudinis fiunt graviores, chordae autem augmento additi ponderis acutiores. *al.* [s.IV] AUGUST. 1, 4, 7. *al.* MACROB. 2, 3, 4 (*inde* COMM. Boeth. II p. 40, 5. FLOR. FAX. 1, 1, 26). FAV. EUL. 26, 7: Nam tonus certa mensura est, cum vel octava **tibiae** parte dimensa vel aeris in pondere vel in fidibus torquendo diversitas numeri

rata et pro competenti servatur. Nam si **tibiam** cuiuslibet longitudinis sumas et octava eius portione deducta cavernam imprimas, tonus auditur; si sextam decimam ex reliqua metiaris, hemitonium consequitur. [s.V] MART. CAP. 2, 117: **tibiarum** mela (*inde* COMM. Boeth. II p. 44, 14). MART. CAP. 9, 923: Pythagorei etiam docuerunt, ferociam animi **tibiis** aut fidibus mollientes, cum corporibus adhaerere nexum foedus animarum. *al.* FULGENT. 3, 9 p. 75, 3. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 1, 34 p. 224, 17: citharoedus ex cithara, auloedus ex **tibia** (*inde* REG. PRUM. 18, 21: tybicina a **tybia**. LAMBERTUS plan. 16: tibicen vel auledus ex **tibia**. HIER. MOR. pr. 29 (p. 3). IAC. LEOD. spec. 1, 3, 2. ANON. Carthus. theor. pr. 4. ADAM FULD. 2, 6. *sim.* GUILL. POD. 1, 5). [s.VII] ISID. etym. 3, 21, 4: **Tibias** excogitatas in Phrygia ferunt (*inde* HIER. MOR. 4, 86 (p. 19). *sim.* VOCAB. MUS. p. 140. VOCAB. MUS. p. 141). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 624. *al.* [s.IX-XI?] GLOSS. Boeth. ar. 649. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 49, 10: αὐλός: **tibia** vel fistula. REMIG. AUT. 340, 16. *al.* [s.X-XI] GLOSS. Aug. 1, 254. VOCAB. MUS. p. 138: Fistula: **tibia**. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 3, 4: inflatur (*sc. musa*) spiritu ut **tibia**, manu temperatur ut phiala, folle excitatur ut organa (*inde* HIER. MOR. 2, 13 (p. 11). PS.-THOMAS AQU. I 4. TRAD. HOLL. VIII 2, 9. WENCESL. PRACH. 35. CONR. ZAB. tract. H 2). [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 31. *al.* HIER. MOR. 2, 37 (p. 12): Dicitur autem (*sc. ydraula*) ab 'ydor', quod est 'aqua', et 'aule' Grece, quod est 'cannula' vel '**tibia**'. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 23, 2. COMM. Boeth. II p. 100, 14. [s.XV] UGOL. URB. 5, 1, 59-60 (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 14, 3-4). GEORG. ANS. 1, 139 (*inde* FR. GAFUR. theor. 1, 3, 4). *al.* EG. CARL. rit. 80 (*cf.* Boeth. mus. 1, 1 p. 185, 14). *al.* IOH. LEGR. tac. p. 420b. IOH. TINCT. inv. p. 35: Quid sit **tibia**, a quibus inventa, ex quo et qualiter formata. IOH. TINCT. inv. p. 37: Et quoniam **tibia** simplex vocem imitatur humanam, unicam scilicet partem cantuum edere potens ... tibicines inequalibus **tibiis** personarent **tibiarum** alias acutas, alias graves, illas supremis partibus, istas mediocribus et imis ... Unde **tibiarum** (ut cantus partium) alii nomen est suprema, alii tenor, quem vulgo bombardam vocant et alii contratenor. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 6, 4. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 18.

b *die Bauweise betreffend — with reference to construction*
[s.IV] MACROB. 2, 4, 5: in **tibiis**, de quarum foraminibus vicinis infantis ori sonus acutus emittitur (*inde* COMM. Boeth. II p. 150, 6). [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 36: **Tibiam** autem primam tenuem ac simplicem paucisque foraminibus extitisse ... constat. ... Si tamen Varroni credendum sit, antiquae **tibiae** quaterna habebant foramina. Alii dicunt (ut Acro refert) non plus quam tria. Discursu vero temporis eo ventum est, ut **tibia**, que vulgo celimela nuncupatur, nunc septem foraminum sit. Quibus quidem arte recta proportionatis ad omnem cantum proferendum ipsa **tibia** effecta est perfectissima. ... Sciendumque est, ubi foramen septimum cuiusvis **tibiae** in unum latus declinaverit octavumque in alterum fuerit appositum, vocem eandem ab utroque emitti. Hoc enim invenerunt propter minimi digitorum brevitate, qui (si foramen septimum alia sex ordine recto sequeretur) illud (quando opus esset) claudere non posset.

c *die Verwendung betreffend — with reference to usage*
[s.V] MART. CAP. 9, 925: Cretes ad citharam dimicabant, Lacedaemonii ad **tibias** (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 32). [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 21: cantus **tibiae** luctibus praeiret (*inde* HIER. MOR. 8, 151 (p. 39). *sim.* COMM. Boeth. II p. 108, 9). [s.VII] ISID. etym. 1, 17, 2: hi, qui **tibias** caneant in sacris gentiliū. ISID. etym. 3, 16, 3: Ut enim in veneratione divina hymni, ita in nuptiis hymenaei et in funeribus **threni** et lamenta ad **tibias** caneantur (*inde* IAC. LEOD. spec. 4, 8, 5. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 2. FR. GAFUR.

extr. exord. 25. FR. GAFUR. op. 1, 1. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 39. TRAD. Holl. XIV 2, 5). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 621: Ad exequias mortuorum cum **tibiis** caneant. [s.XIV] ANON. Meyer pr. 7: Boecius: carmina **tybiiarum** attendunt animos pugnantium in bellis (sim. ANON. Meyer pr. 10). COMM. Boeth. II p. 84, 31: Pictagorici edocuerunt ferociam animi cum **tibiis** emollire. COMM. Boeth. II p. 108, 4: Et antiqui idcirco faciebant cum **tibiis** canere in funeribus puerorum, ut per **tibiarum** armoniam animabus puerorum reducerent in memoriam celestem musicam. [s.XV] IOH. KECK pr. p. 320a: Sunt etiam nonnulli, qui exequiarum tempore **tibiarum** officio lugubres generent sonitus, quibus circumstantium multitudo pias ad lacrymas visa est saepius provocari. IOH. TINCT. inv. p. 39: Nostrorum autem Christianorum quamplurimi extant, qui templorum aliquando festis saepe vero nuptiis ac splendidis magnatum conviviiis triumphis etiam ac ceteris honoribus tam publicis quam privatis necnon diei noctisque exordiorum concentibus in castris et urbibus adhibiti omnis generis et sacros et prophanos cantus **tibiis** eorum ingeniosissime ac amoenissime personant. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 63: Complures enim in Graecia condite urbes atque leges et decreta musicis rationibus instituta dicuntur, quae lyra vel **tybiis** recitabant. al. FLOR. FAX. 1, 1, 3: Thucydides Lacedaemonios summos bellatores non cornuum tubarumve signis, sed **tibiarum** modulis in proeliis usos esse refert.

d mit Bezug auf antike Mythen und Legenden — with reference to ancient myths and legends

[s.V] MART. CAP. 9, 928. FULGENT. 3, 9 p. 73, 11: Minerva ex osse **tibias** invenit. FULGENT. 3, 9 p. 76, 20: Marsyas enim Graece quasi morosis, id est stultus solus, qui in arte musica **tibiam** praeponere voluit citharae; unde et cum porcina pingitur cauda. al. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 491, 8: rex Lybiae **tibias** invenit (sim. REMIG. AUT. 491, 7). [s.XI] COMPIL. Casin. 63-64, 6: ipse Pythagoras iuvenem, qui incendium parabat, nulla ratione ad se revocare potuisset, tibicinas aggressus est, et eis modum mutare iussit. Cumque illae tardarent, iuvenisque ille magis magisque insaniret, subito **tybiam** arripuit, et spondeum tonum, quem ypodorium vocant, complectavit. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 9: Linum et Amphionem saxa moventes **tibia** Troianos muros construxisse. FR. GAFUR. op. 1, 1: Tibicinum triumphus Marti attributus est. Apolini cithara. Musis **tibie** ceteraque eiusdem generis attributa sunt (inde NICOL. BURT. 1, 5, 38). IOH. TINCT. inv. p. 30: Sirenes etenim tris, Achiloe ex Calliope musa filias, insulas quasdam iuxta Pelorum inter Siciliam ac Italiam habitatas ferunt. Quarum una (teste Servio) voce, alia **tibia**, alia lyra caneant. *ibid.* al. IOH. TINCT. inv. p. 35: Euterpe **tibias** invenit. al. ADAM FULD. 1, 3 (sim. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 62). al. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 14: Sunt et, qui ... volunt ... Apollinem fuisse, qui non cytharam solum, sed etiam **tibiam** ... primus invenerit. al.

e in Klassifikationen der Musik — in classifications of music

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 187, 23: Et prima quidem (sc. musica) mundana est, secunda vero humana, tertia, quae in quibusdam constituta est instrumentis ut in cithara vel **tibiis** ceterisque, quae cantilenae famulantur (inde HIER. MOR. 6, 8 (p. 23). FLOR. FAX. 1, 3, 1). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 9a-b. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 7: Et sciendum est, quod tria sunt genera musicae. Unum inest celestibus speris, aliud in hominum vocibus, tertium in instrumentis ut in **tibiis**, timpanis, organis, lituis, tubis et c. [s.XI] HEINR. AUG. 5: D: Quae est mundana (sc. musica)? M: Quam VII planetae, mundi videlicet partes, sua volubilitate efficiunt. D: Quae est humana? M: Quam vivae voces hominum efficiunt. D: Quae

est artificiosa? M: Quae arte hominum composita, aut tactu ut in fidibus, aut flatu ut in organis, aut percussione, ut in cymbalis et **tibiis** perficitur. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 2, 13, 1: Musica enim instrumentalis sic distinguitur ab aliis musicis eo, quod cantatur per instrumenta seu cordarum vel nervorum aut **tibiarum** et aliorum consimilium instrumentorum.

f in der Klassifikation von Musikinstrumenten — in the classification of musical instruments

[s.VI] BOETH. mus. 1, 2 p. 189, 8: Tertia est musica, quae in quibusdam consistere dicitur instrumentis. Haec vero administratur aut intentione ut nervis, aut spiritu ut **tibiis**, vel his, quae ad aquam moventur, aut percussione quadam ut in his, quae in concava quaedam aerea feriuntur, atque inde diversi efficiuntur soni (inde AURELIAN. 3, 21. HIER. MOR. 6, 54 (p. 25). FLOR. FAX. 1, 3, 15. FIST. Longissimam 2 p. 97. sim. REG. PRUM. 5, 96. LECT. GUID. p. 43. UGOL. URB. 1, 1, 9). [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 2: Nam aut voce editur sonus, sicut per fauces, aut flatu, sicut per tubam vel **tibiam**, aut pulsu, sicut per citharam, aut per quolibet aliud, quod percutiendo canorum est (inde METROL. 22 p. 69. HIER. MOR. 2, 13 (p. 11). ANON. Grac. p. 17. COMPIL. Erlang. p. 26. TRAD. Holl. VIII 3, 49. sim. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 19. IOH. CICON. mus. 1, 15 p. 76, 3. IAC. THEAT. 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 3: Percussionalia sunt accitabula aenea vel argentea vel alia ut cymbala, tintinabula, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum. Tensibilia sunt cordarum fila sub arte ligata, quae plectro vel digito pulsa vel sciis fricta mulceant sensum aurium, ut sunt citharae, barbita caeteraque diversi generis cordalia instrumenta. Inflabilia sunt, quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, organa, **tibiae**, pandiria et cetera huiusmodi. [s.IX] REMIG. AUT. 49, 9: tria genera musicae: **tibiarum**, chordarum et musicam aquae, quae fit in organo. al. [s.XI] ARIBO 3 p. 36. [s.XIII] LAMBERTUS plan. 52 (sim. QUAT. PRINC. 1, 14). ANON. Hailspr. pr. p. 64. PS.-MUR. summa 416: Chordalia (sc. instrumenta) sunt ea, quae per chordas metallinas, intestinales vel sericinas exerceri videntur; qualia sunt cithare, vielle et phiale, psalteria, chori, monochordium, symphonia seu organistrum et hiis similia. Foramina sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum diversitate creatur; qualia sunt muse, syringe, flaiota, **tibie**, cornua, fistule, tube et similia. Vasalia sunt, quae et foraminibus carent et chordis per modum vasorum concavorum formata; qualia sunt cymbala, pelves, campane, olle et similia, quae secundum materiem et forme diversitatem diversos sonos emittunt. al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 1, 5. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 2. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 119: Et illa (sc. musica armonica) consistit in flatu, tactu, voce vel in pulsu. In flatu ut fistulis, **tibiis** et organis et tubis. In tactu cordarum et instrumentis musicalibus cordatis, sicut sunt felle, robete, cithare, quinterne, lutue, rote et psalteria et tympana. In pulsu, sicut in cimbalis, campanis, horalogiis et aliis materiis sonantibus. ANON. Carthus. pract. pr. 5: Musica armonica est, quae fit humanis rebus. Musica organica est, quae in flatu consistit ut in organis, **tibiis**, tubis et fistulis et similibus. Musica rigmica est, quae fit in pulsu digitorum in nervis et cordis ut in lutis, quinterne, cytharis et similibus. Sed hec divisio magis videtur sumi a denominatione instrumentorum musicalium quam ab ipsa musica ut scientia. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14. FR. GAFUR. op. 1, 4. FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6: Sunt et alia instrumentorum genera, quibus et spiritum et percussione digitorum ad exprimendum concentum necesse est convenire veluti **tibiae** et pandorii et, quibus etiam spiritus arte non natura conducitur ut organum, cui folles spiritum conferre noscuntur. GUILL. POD. 1, 8: instrumentalis autem (sc. musica) aut percussione tantum ut in cithara, mo-

nachordo et similibus instrumentis administratur, aut spiritu et percussione simul ut in **tibiis**, organis et, que huiusmodi sunt, aut spiritu tantum ut in pluribus atque simplicibus tubis. MICH. KEINSP. 2, 11: Ea musica (*sc. harmonica*) aliud nihil est quam vox in homine, eadem utimur voce pro prima modulantes. Alia est organica, quae ex flatu temperata in vocis habitum roboratur; huic conveniunt fistulae, organa, tubae, **tibiae**, musae. Tertia est rhythmica, quae impulsu ritum modulationis agit; huic ascribuntur cimbalum, variae cithararum species, sistrum, timpanum.

g die verwendeten Materialien betreffend — with reference to materials used in its construction

[*s.VII*] ISID. etym. 3, 21, 4: **Tibias** autem appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis cruribusque hinnulorum fierent, deinde per abusionem ita coeptas vocari etiam, quae non de cruribus ossibusque essent (*inde* HIER. MOR. 4, 87 (p. 19). *sim.* IOH. AEGID. 17, 26. IOH. TINCT. inv. p. 35). ISID. etym. 3, 21, 7: Est enim (*sc. sambuca*) genus ligni fragilis, unde **tibiae** componuntur (*inde* REMIG. AUT. 491, 13. HIER. MOR. 4, 100 (p. 19). *sim.* IOH. AEGID. 17, 45). [*s.IX*] IOH. SCOT. annot. 491, 8: **Tibiae** de ossibus fiunt, calami de herbis et de pennis (*sim.* REMIG. AUT. 491, 8). REMIG. AUT. 49, 9: **Tibiae** dicuntur, quod ex tibiis gruis maxime dextris fieri soleant. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 28: Vel secundum Hugonem **tibia** dicitur a 'tibia', quod est 'scirpus' vel 'calamus', quia a quibusdam calamis tale instrumentum antiquitus fiebat. [*s.XV*] IOH. TINCT. inv. p. 36: **tibia** ex arundine facta. *ibid.*: **tibia** ex buxo formata. *al.*

2 Bestimmung — designation

[*s.XV*] IOH. TINCT. inv. p. 35: **Tibia** instrumentum est duo principalia tenens foramina: unum valde angustum, per quod (canna de se sonora, quam vulgus anciam vocat, infixam) sonus flatu hominis creatus immittitur, et alterum amplum, per quod emittitur.

tibia gemina *Bezeichnung für eine Flöte mit zwei Röhren — term that designates a flute with two sounding tubes*

[*s.XV*] IOH. TINCT. inv. p. 35: Plinius ... inventorem ... **geminarum tibarum** Marsiam fuisse affirmat (*cf. Plinius, Naturalis historia VII, 204*).

tibia obliqua *Bezeichnung für eine quer gespielte Flöte — term that designates a transverse flute*

[*s.XV*] IOH. TINCT. inv. p. 35: Plinius **oblique tibie**, quam ... cornu ligneum appellatur, inventorem Mydam in Phrygia ... fuisse affirmat (*cf. Plinius, Naturalis historia VII, 204*). *cf. Howard, Tibia p. 14*

tibicen -inis m. *Flötenspieler — one who plays the flute [syn.: auloedus]*

[*s.III*] CENS. 12, 2. [*s.IV*] AUGUST. 1, 4, 6: citharistas et **tibicines**. AUGUST. 1, 4, 7: omnes **tibicines** et fidicines. *ibid.* *al.* AUGUST. 1, 4, 9. AUGUST. 1, 5, 10. [*s.V*] MART. CAP. 9, 925: in Italia Sybaritas **tibicines** ad proelia praeire quis nesciat (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 32). *ibid.* *al.* MART. CAP. 9, 926. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 21, 4: **tibicen** quasi tibarum cantus (*pro cantor?*) (*sim.* IOH. AEGID. 17, 27. IOH. AEGID. 17, 29. HIER. MOR. 4, 91 (p. 19)). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 524. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 24: 'auloedus': **tibicen**. GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 30. [*s.IX*] REMIG. AUT. 340, 14. REMIG. AUT. 479, 11: auledus **tibicen**, qui fistula canit (*sim.* REMIG. AUT. 493, 4). COMM. BR. 14. [*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 140. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 29. (?) LAMBERTUS plan. 16: citharedus ex cithara, **tibicen** vel auledus ex tibia (*sim.* HIER. MOR. pr. 28 (p. 3). IAC. LEOD. spec. 1, 3, 2. ANON. Carthus. theor. pr. 4. ADAM FULD. 2, 6. GUILL. POD. 1, 5. *cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 17: auloedus*

ex tibia). [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 100, 15. [*s.XV*] EG. CARL. rit. 80. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 9. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 1, 7. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 1, 8. IOH. TINCT. eff. 18, 16: genus musicorum ... illic cantores, illic **tibicines**, illic tympanistae, illic organistae, illic cytharedi. FR. GAFUR. op. 1, 1 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 5, 38). NICOL. BURT. 1, 5, 38: Delectationem incitantia (*sc. instrumenta artificialia*) sunt videlicet organa, monochorda, psalterii, citharae, lyrae atque **tibicinum** concentus. IOH. TINCT. inv. p. 35. IOH. TINCT. inv. p. 37: Sciendumque est, ubi foramen septimum cuiusvis tibiae in unum latum declinaverit octavumque in alterum fuerit appositum, vocem eandem ab utroque emitti. Hoc enim invenerunt propter minimi digitorum brevitatem, qui (si foramen septimum alia sex ordine recto sequeretur) illud (quando opus esset) claudere non posset. Unde, quomodo **tibicinum** alii manum dexteram superponant et alii supponant, ad usum illorum foramen sinistrum, ad istorum vero dextrum est institutum. Et quoniam tibia simplex vocem imitatur humanam, unicam scilicet partem cantuum edere potens, ut quemadmodum ex vocibus humanis gravitate et acumine disparibus, cantores diversarum partium cantus pronuntiant, ita et **tibicines** inqualibus tibiis personarent tibarum alias acutas, alias graves, illas supremis partibus, istas mediocribus et imis adaptabiles excogitarunt. *ibid.* *al.* IOH. TINCT. inv. p. 38. IOH. TINCT. inv. p. 39. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 9. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 10: Clonas autem, quem **tibicinum** regularum poetam non multo post Terpandrum fuisse constat. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 13. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 27. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 32 (*cf. MART. CAP. 9, 925*). FR. GAFUR. theor. 1, 1, 36. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 62. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 70: Dionysodorus **tibicen** regulas tibicinicas tradidit. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 5: **tibicen** et cytharista et qui organo sonat. GUILL. POD. 3, 31 (*cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 17*). HERB. TR. 1, pr. p. 17: Dionysius **tibicen**.

tibicina -ae f. *Flötenspielerin — female who plays the flute*

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 516. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 923/354, 7-8: ille (*sc. Pythagoras*) **tibicinam** vocavit. Que cum docte tibicinaret, non tamen iuvenis a ferocia sua cessaret, ipsae Pythagoras fistulam mutari precepit adque alius modulamen concini iussit. Quod cum actum fuisset, iuvenis insanire cessavit. REG. PRUM. 5, 74. REG. PRUM. 18, 21: cytharedus ex cythara, lyricus ex lyra, **tybicina** a tybia (*cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 17: auloedus ex tibia*). [*s.XI*] COMPIL. Casin. 63-64, 5. [*s.XIII*] COMM. Boeth. I 1, 1 p. 31: Pitagoras autem ... cognovit, quod iuvenis ... in libidinem accenderetur ex quodam phrygio modo (qui nimis mollis est), quem audiebat decantari, et precepit **tybicinam**, ut modo mutato spondeum, qui asperior est, caneret, et ita iuvenis est mitigatus. [*s.XIV*] COMM. Boeth. II p. 14, 34. COMM. Boeth. II p. 100, 13: '**tibicinam**', id est mulierem canentem cum tibia. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 1, 28: Duo quippe erant ebrii corivales in urbe, quorum alter cum scorto reclusus erat in domo, alter, ut domum cum corivali furenti combureret animo celerabat **tibicina** sub modo phrygio succinente, qui audaciores excitat proeliantes, cumque Pythagoras incitatum iuvenem amabili prece a facinore noluisse desistere comperisset, mutari modum praecepit et furentis animum adolescentis spondeo tropo ... mente pacatissima temperavit.

tibicinicus -a, -um *die Flöte betreffend — with reference to the flute*

[*s.XV*] FR. GAFUR. theor. 1, 1, 7: Clonas elegus poeta et epicus primus **tibicinicas** regulas concentusque constituit ... Regule autem cytharae due multo prius quam **tibycinicae** re-

per te sunt. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 9: Sed qui primum tibia usus sit, Hiagnin fuisse, deinde eius filium Marsyam, qui adeo superbia elatus **tibicinicae** se artis inventorem iactabat, ut Apollinem ad musicum certamen provocaret. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 10: historici quidam tradunt Ardalum quendam Troezenium ante Clonam constituisse **tibicinicam** musam. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 12. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 70: Dionysodorus tibicen regulas **tibicnicas** tradidit.

tibicino -are *auf der Flöte spielen — to play the flute* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 923/354, 7-8: ille (sc. Pythagoras) tibicinam vocavit. Que, cum docte **tibicinaret**, non tamen iuvenis a ferocia sua cessaret, ipsae Pythagoras fistulam mutari precepit adque aliut modulamen concini iussit. Quod cum actum fuisset, iuvenis insanire cessavit. [s.XIV] PS.-THEODON. pr. p. 30: Musica instrumentalis tripartita est, scilicet cytharizantium, id est instrumentis sonantibus per cordas; ac **tibicinantium**, id est instrumentis <sonantibus> per ventum; et instrumentis, quae pulsa atque percussione sonum emittunt.

tibites nom. pl. *Flötenspieler — one who plays the flute* [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Tibites**: tibicines. Tibicines ... qui tibia canunt.

[**timbalum**] *ex errore pro cymbalum*: HIER. MOR. 4, 160 (p. 21) (cf. *Isid. etym.* 3, 22, 11).

[**tinibalum**] *ex errore ed. pro cymbalum*: CYMB. Omne instr. 3, 4 (cf. *ms. Oxford, Bodley 300*).

tinnio -ire *klingen, erklingen; klingeln — to sound; to tinkle* [s.V] MART. CAP. 2, 197: orbis melo dorio **tinniebat** (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 197/54, 8: **tinniebat**: resonabat). MART. CAP. 9, 909. [s.XI?] THEOPHIL. 3, 85 p. 151: quatuorque foramina triangula iuxta collum, ut melius **tinniat** (sc. campana), formabis. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 86: Tintinnabulum a **tinniendo** est dictum; et est parva nola vel campanula. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 1, 7: Sicque Pythagoras tanti secreti compos deprehendit numeros, quibus soni consoni nascerentur et hiis proportionatis, ut ibi **tinnierat**, ad edificandum musicam profecit (cf. *Macrob.* 2, 1, 13). [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: propter nablum et ritoniam et alia, quae ex metallorum **tinniunt** sonoritate. CYMB. Omne instr. 3, 8: Et nota, quod metallum, de quo fieri debent (*ms.*; *ed.*: flari debet) cimbala, debet fieri ex cupro vel stagno, ut ita, quod quarta pars semper sit stagnum et non amplius, ne multum sit frangens neque nimis parvum, ne sit **tinniens**.

tinnitus -us m. *das Klingen, das Klingeln, (durch metallische Idiophone erzeugter) Klang — the ringing, the tinkling, sonority (produced with metallic idiophones)* [syn.: *sonitus, vox*]

1 *allgemein — general* [s.IV] CALC. 40. [s.V] MART. CAP. 1, 27 (*inde* COMM. Boeth. II p. 28, 18. ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 27/12, 21-3: **tinnitibus** vocibus. REMIG. AUT. 19, 13: *armonicis tinnitibus*, id est musicis sonis). MART. CAP. 2, 117 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 117/33, 17-8: **tinnitibus** cum sonitibus. REMIG. AUT. 49, 6). MART. CAP. 9, 905. [s.IX] REMIG. AUT. 35, 2. [s.XI] ANON. Prag. 18: Simphonia autem est modulationis temperamentum ex gravi et acuto concordantibus sonis, sive in voce, id est naturali musica, sive in artificiali, id est aut in pulsu cordarum aut in aeris **tinnitu** aut in flatu follium, sicut apparet in organo fistulari. FRUT. brev. 4 p.

37: ictus malleorum ex diversis sonis concordi **tinnitu** unam quodam modo convenientiam personare audivit (sc. *Pythagoras*). [s.XIII] IOH. AEGID. 1, 2: Siquidem aliqui dixerunt, quod Pythagoras philosophus per officinas transiens artificum super unam incudem quinque malleorum pulsum audivit sonitum seu **tinnitum**. Ex quorum diversitate sonorum suavem et melodicam nactus seu adeptus concordiam accessit ad locum perpendens ex bona industria in praedictorum sonitibus malleorum secretum aliquod artis melodicae latitare. Ob quam causam ibidem malleos confestim ponderans paulatim ex sonitibus seu **tinnitibus** praedictorum discernendo vivaciter ipsos sonos septem vocum discrepantias et consonantias indagavit. IOH. AEGID. 1, 29. IOH. AEGID. 17, 49: Harmonia est rythmica et canora melodia ex pulsu et percussione nervorum et **tinnitu** metallorum generata. [s.XIV] ANON. Ellsworth 3 p. 196, 4: Qui (sc. *Linus Thebeus*), cum per prata transiret, post quodam fluminis diluvio unda alvei sui cursu recuperata animal mortuum repedans, sole iam desiccatum, **tinnitu** calcati cadaveris considerans, ad instar illius hoc presens instrumentum coaptavit quatuor cordas superponens, quod liram appellavit. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 14.

2 *bezogen auf Musikinstrumente — with reference to musical instruments*

a *Idiophone — idiophones*

[s.V] MART. CAP. 2, 133: tympani crepitu crotalorumque **tinnitu** (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 131/41, 19-0: **tinnitu**: sonitu). [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Instrumentorum musicorum genera sunt tria: percussionalia, tensibilia, inflatilia. Percussionalia (sc. *instrumenta*) sunt acitabula aenea et argentea vel alia, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate **tinnitum** (sim. ISID. etym. 3, 22, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 1. REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139. HIER. MOR. 4, 111 (p. 19). TRAD. Holl. VIII 3, 97). [s.XI] ARIBO 20 p. 38. ANON. Prag. 18: Simphonia autem est modulationis temperamentum ex gravi et acuto concordantibus sonis, sive in voce, id est naturali musica, sive in artificiali, id est aut in pulsu cordarum aut in aeris **tinnitu** aut in flatu follium, sicut apparet in organo fistulari; quod, ut vocaretur organum, vulgaris et non propria obtinuit consuetudo Grecorum. VERS. Fer tuba 7: De cymbalis. Grandia **tinnitum** pariter dant cymbala mixtum. FRUT. brev. 4 p. 37: ictus malleorum ex diversis sonis concordi **tinnitu** unam quodam modo convenientiam personare audivit (sc. *Pythagoras*). [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 80: Cymbala sunt quaedam musica instrumenta, quae percussa invicem se tangunt et sonum faciunt et **tinnitum**. [s.XV] NICOL. BURT. 1, 7, 45: aliud est sonitus, aliud tremitus vel **tinnitus** et echo. Sonitus autem est sonus confusae vocis ut sonitus maris et fluctuum. **Tinnitus** vero vel tremitus est proprie metallorum reflexus sonus, sicut in cymbalis et campanis.

b *Saiteninstrumente — stringed instruments*

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 3: **tinnitus** cytharae. [s.XI] ARIBO 20 p. 38: Arbitror idcirco eodem modo se habere mensuram monochordi cymbalorumque, quod pulsatio sonum excitat utrimque, **tinnitus** chordae et cymbali ferit aerem liberum nullis circumstantiis clausum (*inde* QUAEST. MUS. 1, 26 p. 68. CYMB. Arbitror 5, 1). [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16: Dulce melos dicibile, quod dulcissimam facit armoniam suo **tinnitu** et inter universa mihi placet resonancia.

tintinnabulum -i n. *Schelle, Glöckchen — (small) bell* [syn.: *campanula, nola*]

1 *Definition*

[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 86: **Tintinnabulum** a tinniendo est dictum; et est parva nola vel campanula. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <T>**intinnabulum** est instrumentum

metallorum calibeum subtilissime calibis, quod percussum cum cambucella eiusdem metalli dat voces multum contemperatas. Quod instrumentum habet se in modum strepis, inferius latum, superius vero gracilius.

2 Gebrauch — usage

[s.VII] ISID. etym. 3, 22, 13: **Tintinabulum** de sono vocis nomen habet, sicut [et] plausus manuum, stridor valvarum (inde HIER. MOR. 4, 170 (p. 21)). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 1: Percussionalia (sc. instrumenta) sunt accitabula aenea vel argentea vel alia ut cymbala, **tintinabula**, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tintinum (cf. Cassiod. inst. 2, 5, 6). GLOSS. Boeth. mus. 1, 11, 33: „acetabulis“: **tintinnabulis**. [s.XI] ADALB. 1A, 11: Si duo cymbala vel **tintinnabula** eiusdem spissitudinis percuntantur, erit proportio soni ad sonum tamquam capacitatis ad capacitatem vel tamquam ponderis ad proximum pondus. Possunt autem capacitates per aquam commode mensurari, vel, si capacitates fuerint similes, erit proportio soni ad sonum tamquam diametri ad diametrum proportionem triplicata vel tamquam profundi ad profundum triplicata proportione. COMPIL. Casin. 20-23, 23. VOCAB. MUS. p. 140. VERS. Fer tuba 12: De **tintinabulis**. *ibid.* al. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 6, 3: Ad cymbala facienda tota vis et difficultas extat in appensione cerae, ex qua formantur. Et primo sciendum, quod, quanto densius est **tintinnabulum**, tanto acutius sonat, tenuius vero, gravius. MARCH. luc. 1, 13, 6: Sonus vero, qui non fit cum anhelitu, sed ex reverberatione aeris propter percussionem, est quicquid auditur sensibile extra predicta ut pulsus cordarum, **tintinnabuli**, strepitus pedum et hiis similia (inde FR. GAFUR. extr. 6, 7, 11). MARCH. luc. 1, 14, 2: Musica rithimica est, quae fit per sonum, qui non est vox, et talis sonus fit sine anhelitu, ut supra monstratum est ut in monacordo, psalterio, **tintinnabulo** et hiis similibus. MARCH. pom. 19, 11. MARCH. comp. 1, 13: emittitur anhelitus feritque sic auditum, quod sentit proferens hunc prolatum sonum in sui ipsius seu in alterius proferentis pectore seu in quodam **tintinnabulo** resonare (inde FR. GAFUR. extr. 12, 15, 8). IOH. MUR. spec. 1, 30: in nolis, acetabulis, tympanis, **tintinabulis**. PTOLOM. 20, 9: In hac numerorum proportionem existit consonancia diapason. Si enim probaveris hoc vel in cordis sive in fistulis seu eciam in **tintinnabulis** sive eciam in quibuscumque rebus, quae sonum reddere valeant ita, ut una res sit dupla, altera eius media, indubitanter tibi diapason semper decurret (inde QUAT. PRINC. 2, 21. TRAD. Holl. VI 29, 7). PTOLOM. 20, 16: per istos numeros nec per quoslibet alios dividitur monacordum, per istos cimbala sive **tintinnabula** formantur, per istos fistule sive eree sive de calamo mensurantur, per istos cythare resonant et barbitones (inde QUAT. PRINC. 2, 21. TRAD. Holl. VI 29, 14). COMM. Boeth. II p. 134, 22. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 15, 22: in instrumentis nervorum, ventorum, foraminum, aquarum, vasorum, in nolis, cimbaliis, acetabulis, tympanis, **tintinabulis** et ceteris organicis instrumentis. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: citara, psalterium, arfa, timpanum, clavicimbalum, clavicordium, monacordum, dulce melos, **tintinabulum**, sistrum. IOH. LEGR. tac. p. 420a: Nonne, quaeso, fistula grossa, nervus longus aut corda prolixa, latum **tintinabulum** (ms.; ed.: tintinabulum) et larga tuba, magnos et his similia sonora corpora semper emittunt sonos. IOH. LEGR. tac. p. 420b: in tybia, fistulis, lyris et chytaris, tubis ac **tintinabulis** et huiusmodi vasis musicis. FR. GAFUR. op. 1, 8: Sed et **tintinabula** erea diversis formata ponderibus virga erea ferreave percutiens ipsis proportionibus musicas huiusmodi consonantias coaptari perpendit (sc. Pythagoras) (sim. NICOL. BURT. 1, 11, 68. FR. GAFUR. theor. 1, 8, 9). CYMB. Si volueris 1, tit.: Regula ad fundendas nolas, id est organica **tintinnabula**. CYMB. Sonitum 2, 1-3.

CYMB. Tintinnabulis 21: percutere debet cantor cum malleolo (glo.: martallo) ferro in **tintinnabulis** per scematibus (glo.: litteribus). *ibid.* al.

5 **titinici** *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **titinici** ! (mss.; ed.: titnici).

10 **to** *Merkstilbe aus der (fehlerhaften?) Reihe: pro - to - do - no - ni - a zur Bezeichnung des zweiten Tons im Hexachord — mnemonic syllable from the (defective?) series: pro - to - do - no - ni - a for designation of the second note in the hexachord*

15 [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: Sunt igitur sex voces, quibus utuntur in cantu, quae ab aliquibus syllabae nominantur, quia syllabis et non solis litteris exprimuntur. Hae quidem diversae sunt apud diversos, sicut quidam dicunt, et ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro, **to**, do, no, ni, a (fort. ex errore pro tri, pro, de, nos, te, ad. cf. Lib. argum. 9 p. 30). Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: ut, re, mi, fa, sol, la. cf. Lange, Solmisation p. 545

25 **tochata** -ae f. *Note der Choralnotation in Form einer beidseitig nach unten gestielten Brevis unbekannter Bedeutung — note in notation of chant of uncertain meaning, with the form of a brevis with downward stems on both sides* [s.XV] FLOR. FAX. 1, 15, 1: De modo figurandi notulas. Omnis peritus scriptor has notulas modernae institutionis figurandas hoc pacto notet, quarum nomina periti sic vocitari dixerunt, id est primam □, longam □, brevem □, correptam ◇, alphas ■, **tochatam** ◡, unchatam ◢, finalem □. Quae sub his syllabae collocari debent, Abbatem audiamus: „Duae primae syllabam longam recipient, tertia vero brevem; quarta vero nec syllabam recipit, nec sola esse potest, sed bis duplicata. Quinta in principio capit syllabam tantum; sexta et septima diphthongon sonat, octava vel novissima completam sententiam finit.“ cf. Blackburn/Holford-Strevens, Florentius p. 275 n. 197 v. tocus

40 **tocus** -i m. *Note der Choralnotation in Form einer beidseitig nach oben gestielten Brevis unbekannter Bedeutung — note in notation of chant of uncertain meaning, with the form of a brevis with upward stems on both sides* [s.XV] GUILL. POD. 5, 31: Cantus igitur plani octo sunt figure, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, alpha, **tocus**, uncus et finis. Harum autem due priores syllabam longam recipere antiqui dixerunt, tertiam vero brevem, quarta nec syllabam recipit nec sola ob causam in proximo dicendam esse potest, quinta in superiori capite recipit syllabam et cum inferiori terminat illam, sexta vero, id est **tocus**, quibusdam dyptongon sonare acutam, sed tamen non recte speculantibus visum est Alexandri enim precipui grammatici sententia: est „syllaba, quae binas vocales vim retinentes / continet, est longa dyptongo (ed.: dyptongon); sic probat ‚aura“ (cf. Alexander de Villa Dei, Doctrinale 1605 sq.). **Tocus** autem, et si corpore brevis fuerit, quoniam duas habet lineas ascendentes, simplex vero brevis nullas, proprium igitur atque distinctum ab illa habebit officium, similiter autem et uncus. Habet enim duas etiam lineas, sed tamen a lateribus descendentes. Qua in re animadvertendum, quod omnes figure usque ad alpham exclusive simplices sunt, sed cum illa de sui natura figura composita fuerit, quoniam in utroque capite sonare apud musicos palam est; relinquitur igitur, ut sequentes, id est **tocus** et uncus, de quibus diximus, etiam composite figure officium teneant, sed aliter quidem alpha enim in inferiori et superiore capite plenam et equalem accipit pronunciationem, **tocus** vero et uncus

in corpore plenam, sed in earum caudis instantaneam recipiunt. He enim seipsas et sequentes subintellectas tamen vel superiorem atque immediatam ut in **toco** vel inferiorem ut in unco representant atque sonant. Hec enim, et si hoc tempore cantorum ignorantia vix observentur, sunt officia secundum antiquorum musicorum traditionem supradictarum figurarum. ... Est autem figura, ut hic sumitur, nota vocem representans certis et determinatis dimensionibus formata ut in subiecta descriptione: $\text{c} \text{q} \text{q} \text{ } \text{f} \text{f} \text{f} \text{f} \text{f} \text{f}$. GUILL. POD. 5, 32: Sexta (*sc. figura*) enim corpore nihil differens a brevi, quoniam absentis figure officium, de quo meminimus, prius usurpare invenitur, **tocus** non improprie vocata fuit. '**Tocus**' enim Grece teste Papia 'usura' dicitur. GUILL. POD. 5, 35: **tocus** et uncus propter eorum binos tractus omni carent ligatura. GUILL. POD. 5, 36: Verum enim in capite meli posita et in penultimo loco cuiuscumque clausule, cantu in descensu existente longa est pronuntiatione, quoniam apud antiquos maxima abiecta longa erat figura. Alpha autem in utroque capite, eandem (?) cum simplici brevi. **Tocus** vero et uncus qualem habeant, dictum est.
v. tochata

tonalis -e 1. *Ganzton-, einen Ganzton umfassend* 2. *kirchentonat, kirchentonartlich gebunden, auf die Kirchentonarten bezogen* 3. *einen Tonar enthaltend* 4. *im Tonsystem enthalten* — 1. *related to the tone, encompassing a tone* 2. *modal, integral to the modes, with reference to the modes* 3. *containing a tonary* 4. *contained within the tonal system*

1 *Ganzton-, einen Ganzton umfassend* — *related to the tone, encompassing a tone*

[s.XII] THEINR. DOV. 1, 5 p. 154, 7: Non enim dicitur semitonium, quod dimidiam toni sit, sed, cum temptassent diapente et diatessaron in **tonalem** divisionem, quam diatessaron diapente comparata generatur, omnino distinguere, ultimum intervallum tono minus occurrit. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 2, 16, 4: **tonalem** consonanciam. ENGELB. ADM. 4, 40, 10: Et sic Gwido describit tenorem dicens, quod tenor est mora protensionis ultime vocis, que in consonancia **tonali** est aliquanta, in mediis consonanciis ut in dytono et [in] semiditono protensior, in maioribus consonanciis ut in dyatesseron et dyapente est protensissima. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 135: quandam vocem **tonalem** aut emitonalem aut aliam ad acutum vel grave proferre. BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 43: Perscrutata enim musicae differentia atque perspecta restat probandum, qualiter voces **tonales** fiant semitoniales et e contra. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44.

2 *kirchentonat, kirchentonartlich gebunden, auf die Kirchentonarten bezogen* — *modal, integral to the modes, with reference to the modes*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1920: Sicut enim consideratur modulatio **tonalis** circa principium et circa finem, sic et penes medietatem ipsius. ENGELB. ADM. 1, 3, 4: Melodicus modus est lytorum et fistulorum, qui similiter ex usu solo melodias **tonales** in lyris et fistulis et aliis instrumentis musicis confingunt et componunt. ENGELB. ADM. 2, 25, 1: In quibus litteris et vocibus incipiant et terminentur **tonales** species dyatesseron et dyapente et dyapason (*cf. Ernstbrunner, Engelbert 2 p. 89*). ENGELB. ADM. 3, 16, 1 - 3, 21, 1. ENGELB. ADM. 3, 22, 1: De differentia et obposicione III^{or} tetracordorum secundum inceptiorem et terminacionem consonanciarum **tonalium**. ENGELB. ADM. 4, 30, 6: Sciendum etiam, quod superioribus vocibus cum inferioribus finalibus talis est conveniencia, quod quinto loco ab ipsis possunt idem cantus **tonales** finiri: Et hanc convenienciam habet ·D· finalis cum ·A· lamire et ·E· cum ·B· mi superiori et ·F· cum ·C· solfaut et ·G· cum ·D· lasolre. Omnis quoque cantus **to-**

nalis a suo finali incipiens sine impedimento aliquo revertitur per medias consonancias et semitonia propria in finalem. ENGELB. ADM. 4, 30, 19: Diverse vero consonantie secundum speciem diversificant inceptiorem et ascensiones et descensiones et terminaciones cantus, et per consequens totum ordinem et constitutionem **tonalem** secundum speciem. HEINR. EGER 6 p. 66: Mirabiliter enim immutat animos tonus materiae propriae debitae adaptatus; ut autem taceam de cantu clamoso, ita notabiliter immutaret animos, si quis tonaliter saltem loqueretur aut praedicaret, materias scilicet proprias suis modis loquendi vel praedicandi **tonalibus** aptando, quod esset mirabile. Flectunt enim per hoc naturaliter, et si non artificialiter, mulieres viriles animos et rhetores ac adulatores tyrannos magnanimos. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 60. GEORG. ANS. 3, 110: Contingit vero ut authenticis et lateralibus quandoque, ut authenticus ultra (*ms.; ed.: ultima*) tonum a finali descendat, et contra lateralis super concessum illi ascensum conscendat uno tono. Et hic uterque modus **tonalis** mixtus dicitur. TRAD. HOLL. IX 2, 3, 81: **tonalis** ambitus omnium tonorum transpositorum et non transpositorum. TRAD. HOLL. I 2, 6, 4: principium **tonalis** inceptiorem.

3 *einen Tonar enthaltend* — *containing a tonary*

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1948: quemadmodum secundum varietatem tonorum variantur modulationes psalmodum, sic et versus responsoriorum. Similiter et psalmus et „Gloria“ introituum variantur secundum tonos diversos. Sed quia talia fere in qualibet ecclesia fere demonstrantur ad oculum per libellum **tonalem**, decet, ut supersedeamus quidquid diffusius determinare de ipsis. PS.-MUR. summa 1977: Si tibi scire placet, breviter differre tenorum, / qualiter et quantum varietur quavis eorum, / plenius hoc notulis liber hic docet ipse **tonalis**.

4 *im Tonsystem enthalten* — *contained within the tonal system*

[s.XV] TRAD. HOLL. VII 3, 64: semitonium maius est, quod fit in ·b·fa·h·mi per antepositionem h duri et postpositionem b mollis de eadem clave **tonali**, puta in ·b·fa·h·mi. Semitonium maius secundum aliquos dicitur dyesis duplicata et fit in diversis clavibus **tonalibus**, scilicet in linea vel in spacio. TRAD. HOLL. XXII 3, 2: musica est meta (*cf. Trad. Holl. III acc. 14: motus*) **tonalium** vocum in arsim et thesim.

v. cantus tonalis, chorda tonalis, melodia tonalis

adv. **tonaliter** 1. *den Kirchentonarten entsprechend* 2. *im Ganztonabstand* — 1. *corresponding to the modes, modally* 2. *within the interval of a tone*

1 *den Kirchentonarten entsprechend* — *corresponding to the modes, modally*

[s.XIII] INST. PATR. 17: si **tonaliter** finis versuum deponitur, oportet, ut sepius accentus infringatur. [s.XIV] HEINR. EGER 6 p. 66: Et si hoc fecerunt materias certas suis certis adaptando tonis, quemadmodum sancti olim fecerunt musici, laudandum est, sin autem retorquendo inepte materiam tono vel tonum notabiliter materiae, vituperandum. Mirabiliter enim immutat animos tonus materiae propriae debitae adaptatus; ut autem taceam de cantu clamoso, ita notabiliter immutaret animos, si quis **tonaliter** saltem loqueretur aut praedicaret, materias scilicet proprias suis modis loquendi vel praedicandi tonalibus aptando, quod esset mirabile. Flectunt enim per hoc naturaliter, et si non artificialiter, mulieres viriles animos et rhetores ac adulatores tyrannos magnanimos. Dicitur enim, quod sanctus Bernardus <Clarevallensis> haud dubium de corde **tonaliter** loquens affectivo et devoto communiter in suis ad lacrimas provocabat audientes sermonibus.

2 *im Ganztonabstand* — *within the interval of a tone*

[s.XV] TRAD. HOLL. XXIII 2, 12, 14: Talis autem differentia (*sc. tonus peregrinus*) attribuitur antiphonis a ·G· vel a ·D·

gravibus incipientes et sic gradatim **tonaliter** vel semitonali-
ter ascendendo ad suum finalem.

subst. tonale -is n. Tonar (nach Tonarten, Incipits und Differenzen geordnetes Verzeichnis liturgischer Gesänge) — tonary (a list of liturgical chants arranged according to modes, incipits and differences ('saeculorum amen' formulas)) [s.XII] GUIDO AUG. 673: Accipe ergo **tonale** et considera diversas antiphonas, quarum principia ibi ponuntur propter diversitates differentiarum. TON. Cist. 1: Incipit **tonale**. [s.XIII] MUS. MAN. 1, 6: Secundam vero distinctionem, quae specialiter **tonale** dicitur, quia de tonis loquitur, de quibus in prima pauca vel nulla dicuntur, in partibus Anglicanis nuper composui. MUS. MAN. 3, 1: Et incipiunt capitula secundae (sc. distinctionis), quae **tonale** dicitur. ... Expliciunt capitula secundae distinctionis, quae **tonale** dicitur. MUS. MAN. 7, 3. MUS. MAN. 24, 10. MUS. MAN. 28, 14. MUS. MAN. 28, 21-22. MUS. MAN. 29, 1-2. MUS. MAN. 31, 4: Hinc dicitur **tonale** liber, qui tractat de tonis singulis et eorum qualitatibus et differentiis. MUS. MAN. 32, 18. AMERUS 9, 1: Incipit **tonale** secundum usum ecclesiarum Anglie et Francie in psalmis ad matutinas, horas et vespas. Notandum, quod difference vocantur diverse inceptions antiphonarum, responsoriorum, officiorum et omnium cantuum, scilicet ipsa principia, que inter se et a se differunt. Item „saeculorum“ improprie dicuntur difference, licet inter se differant, quia non sunt principia, sed fines. AMERUS 10, 1: Incipit **tonale** secundum usum curie Romane in psalmis ad vespas, matutinas et horas. AMERUS 13, 14: Explicit **tonale** de officio. TON. Sar. p. 1. TON. Sar. p. 2: Hec est regula generalis de unaquaque variacione tocus **tonalis**, quod semper ille note, que in fine rubricis sunt titulate, scilicet ad diversas figuras de gama coartatas, ille note tantum neque plures neque pauciores dicuntur variacio. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 31. QUAT. PRINC. 3, 34: Distinctiones autem proprie dici possunt modorum difference eo, quod discernant seu separant plagas ab auctentis, et unicuique modo certa tribuit (sc. Guido) principia, in quibus ipsemet finire habent et incipere, ut de principis et finalibus omnium (*Aluas, Quatuor principalia*: omni) modorum in **tonali** patebit.

tonalitas -atis f. *Zugehörigkeit zu einer Kirchentonart — affiliation with a mode*

[s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 31, 9: cantus tonalis, id est qui potest alicui tono appropriari, non in paucioribus numero vocibus potest cantari quam in III^{or} vel in tribus: In III^{or} ut antiphona „In omnem terram“ etc. et hoc propter dyatesseron, cuius vox inicialis cum specie illius consonantie distinguit et declarat **tonalitem** ipsius.

tonarius -i m. *Tonar (nach Tonarten, Incipits und Differenzen geordnetes Verzeichnis liturgischer Gesänge) — tonary (a list of liturgical chants arranged according to modes, incipits and differences ('saeculorum amen' formulas))* [s.XI] BERNO prol. ep. 9: libellum, quem **tonarium** consue-
te vocant, libens porrigo. TON. Aug. p. 90. FRUT. ton. p. 113: **Tonarius** Frutolfi. IOH. COTT. mus. 22, 50: Verum hos paucos cantus ad praesens correctos esse sufficiat. Post hac in **tonario** etiam aliquos, qui memoriae occurrerint, emendabimus. IOH. COTT. mus. 22, 66: Nam si diversa principia cantuum differentiis numerum darent, multo plures essent differentiae in hypolydio, mixolydio et hypomixolydio, quam nunc sunt. Quae omnia in **tonario** satis patebunt. IOH. COTT. mus. 23, 44: more Bernonis **tonarium** disponam; videlicet, ut nonannoecane ad singulos modos praescribam vel differentias, quas supra taxavi superfluas, interseram vel omnes antiphonas ad unum „saeculorum amen“ pertinentes in unum colligam. IOH. COTT. ton. 24, tit.: **Tonarius** Iohannis. [s.XII] TRAD.

Guid. 7: Si igitur huic (sc. *cantui mixto*) finales autentici ne-
mas magis competere videris, autenticam illi differentiam ex
tonario non denegabis. Si vero magis illi plagales finales neu-
mae competere cognoveris, eum plagali differentia praenota-
bis. [s.XIII] TON. Lips. p. 98: Iste **tonarius** melicus cum
sua rubrica specialiter pertinet ad officia, quae sunt in gra-
duali. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 83, 11: Tactus modus
intonandi, quantum ad principium et quantum ad medium in
tonariis communiter reperitur in ecclesiis, puto, tam Roma-
nis quam Gallicanis et quibusdam aliis, etsi non in omnibus.
IAC. LEOD. spec. 6, 85, 4: Tactae enim varietates in ipsis re-
periuntur differentiis, ut vix una ecclesia conveniat cum alia,
sed passim per regionum et ecclesiarum et animorum diversi-
tatem varientur et temporum. Quaedam enim ecclesiae plures,
quaedam pauciores habent differentias. Hae distinguunt illas
sic, illae aliter, et in distinctis **tonariis** distinctus reperitur
ordo, distincta decantatio similiter et intonatio. IAC. LEOD.
spec. 6, 85, 32. IAC. LEOD. spec. 6, 85, 57-58. IAC. LEOD.
spec. 6, 96, 3. IAC. LEOD. spec. 6, 102, 2: Quidam antiquus
in suo **tonario** huius toni (sc. *octavi*) ponit octo differentias,
de quibus nihil ad praesens, quia recesserunt ab usu. Alii po-
nunt hic quinque differentias. IAC. LEOD. spec. 6, 112, 9.
IAC. LEOD. spec. 6, 113, 24: Sed hic, circa finem tractatum
de tonis, quidam notabiles apponantur cantus in antiquo quo-
dam reperti **tonario**, in quibus exercere se poterunt in cantu
minus periti. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 44: Non minus
quoque necesse fieret declarare intonaciones cantuum vario-
rum secundum tonorum varietatem; edocere quoque, si toni
peregrini per se consistant vel sunt difference aliorum. Sed
quia ista et alia plura memoratu digna in formulis modernorum
et in **tonariis** eorundem satis expedite recitantur, per
me quoque, huius opusculi collectorem, in alia summa con-
scribentur. IAC. TWING. p. 92, 1: Incipit **tonarius** seu li-
bellus de octo tonis. IAC. TWING. p. 100, 15. GOB. PERS.
p. 186a: De introductione **tonarii** et tonorum capitulum quin-
tum. Declarata scala tonaria seu musicali restat subiungere de-
clarationes libri **tonarii** et praesertim iuxta mentem versuum
quorundam ex micrologo Guidonis, musici peritissimi, com-
positorum, quos etiam suis in locis cum ceteris infra dicendis
annotabo. THOM. BAD. p. 86: Est ergo aliquid aliud, quod
est intrinsecum cantui, unde noscitur, cuius toni sit, et hoc
satis patet per beatum Bernhardum in **tonario** suo. TRAD.
Holl. XXIII 2, 5, 29: Hic etiam non est cura notare de finalibus
ferialibus tonorum, cum sint satis note et non observantur nisi
tantum circa religiosos et in ecclesiis collegiatis. Et ergo etiam
in **tonariis** puerorum <non> requirentur. CONR. ZAB. tract.
BI 7. SZYDLOV. pr. 35: Titulus est iste: **Tonarius** magistri
Guidonis artis musice prosaice compilatus. SZYDLOV. 13, 18:
Teogerus in suo **tonario**.

adi. **tonarius** v. scala tonaria

[**tonatio**] fortasse ex errore pro tono: WALT. ODINGT. 5,
14, 1: De quinto tono. ... De sexto **tonatio**. ... De septimo
tonatio. ... De octavo tono.

toniaeus -a, -um (τονιαῖος) *Ganzton-, einen Ganzton umfassend, einen Ganzton enthaltend — encompassing a tone, containing a tone*

1 *Etymologie — etymology*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 5, 16, 18b: **toniaei**: toni semper. GLOSS. Boeth. mus. 5, 16, 69b: **toniaei**: ‚Aegi‘ Grece, Latine ‚semper‘; inde **toniei**, id est tonus semper. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 46, 7: ‚chromatici **toniaei**‘: est autem ‚aei‘ Graece idem, quod ‚semper‘ Latine; unde dicuntur **toniaei**, id est ‚sempertoni‘, ubi non intersunt differentiae aliae. COMM. Boeth. II p. 388, 24: ‚chromatici **tonihei**‘, id est me-

dietatis tonorum - ut infra videbis, cum ad eius divisionem veneris; nam ‚hei‘ idem est quod ‚semis‘, inde **toniaei**, id est dimidii toni. (?) COMM. Boeth. II p. 392, 11: Et dicitur ‚**toniaeu**‘ quasi magis extensum, quia procedit divisio diatessaron per semitonium et semitonium et reliquum. (?)

2 Gebrauch — usage

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 5: Prima (sc. species diatessaron) pertransit ex gravi in acutum **toniaeo**, semitoniao ac **toniaeo** intervallis ... Haec enim vel singulis diatonici generis intervallis distinctis procedit vel **toniaeo** et semiditoniaeo incomposito vel semiditoniaeo incomposito et **toniaeo** vel incomposito diatessaronico. FR. GAFUR. pract. 1, 14: si subposita notula latiore intervallo, puta **toniaeo**, ab ipsa finali disiuncta sit strictioreque distantia, videlicet semitoniao, acutior distet ab eadem finali. FR. GAFUR. pract. 3, 3. FR. GAFUR. pract. 3, 13: In diatonico autem Guidonis introductorio musica ficta unico toni monstratur intervallo: ubi videlicet ‚b‘ mollis exachordum quartam disponit chordam fa, quae **toniaeam** scindit distantiam inter ‚A‘ lamire et ‚b‘ mi seu inter mesen et paramesen instar tetrachordi coniunctarum: qua re et chordulas huiusmodi **toniaea** partientes intervalla signo b rotundae pernotare solent eas per syllabam fa pronuntiantes. v. chroma vol. I col. 485, 66 sqq.; chromaticus vol. I col. 492, 45 sqq.

tono -are 1. anstimmen 2. ‚tönen‘, erklingen 3. ertönen lassen, zum Klingen bringen — 1. to intone 2. to sound 3. to produce as sound, to have sounded

1 anstimmen — to intone

[s.XI] BERNO ton. p. 102b: Simili modo istae (sc. antiphonae) **tonantur**, quamvis inferius ordiantur. A. „Nos qui vivimus“. A. „In ecclesiis benedicite“. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. 23: Quartaque cunctorum dat formas nosse tonorum, / ut valeas clare psalmos ex arte **tonare**. HUGO SPECHTSH. 415: Post praedicta tonos studeas cognoscere cunctos, / ut cantum quemque valeas ex arte **tonare**. [s.XV] TRAD. Holl. II 4, 365: Versus: Additur hiis novus [tonus], quem quidam reperit abbas. / Fabula, que narrat, dum cantor „Nos vivimus qui“ / inchoat et fratrum nullus <vult> voce **tonare** (sc. psalmum). / Flatu bachatu reperisse tonum peribetur. / Ex hoc problema modernis extitit ortum. / Ibidem monachi metra non potuere **tonare** (inde TRAD. Holl. V 4, 507. TRAD. Holl. VII 4, 299). TRAD. Holl. III 11, 23: Psalmi introituum tali tenore iubilantur: Tercius habet tenore tali in cantu isto **tonari** (cum melodia). TRAD. Holl. XVII 397.

2 ‚tönen‘, erklingen — to sound

a generell — general

[s.XI] GUIDO reg. 4: Musicorum et cantorum magna est distantia: / Isti dicunt, illi sciunt, quae componit musica. / Nam qui facit, quod non sapit, diffinitur bestia. / Ceterum **tonantibus** vocis si laudent acumina, / superabit philomela vel vocalis asina (inde HIER. MOR. pr. 48 (p. 4). COMPIL. Lips. p. 133. TRAD. Holl. VIII 9, 126. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 8. FR. GAFUR. theor. 1, 5, 14. TRAD. Holl. XXVI 11). COMPIL. Casin. 20-23, 16: Ita illa una neuma, quae per quinque gradibus cordarum **tonando** ascendit vel descendit, serenimpha vocatur. COMPIL. Casin. 48-49, 7: Symphoniae, hae sunt voces corporeae, quae laudem reddunt similiter per ¶septimiformis et ¶VIII° metra. Cordae, per quas ascendunt et descendunt **tonando** cum vocibus variae distinctiones, numero similiter (sim. COMPIL. Casin. 121-124, 2). al. IOH. COTT. mus. 8, 6: Est autem **tonare** potenter sonare, et tonus fortem habet sonum respectu semitonii (inde HIER. MOR. 14, 19 (p. 59). PS.-THOMAS AQU. I 64. HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. TRAD. Holl. VIII 13, 68: ... perfecte et fortiter sonare vel cantare. TRAD. Holl. X C 97. IOH. OLOM. 7 p. 31. ANON. Gem-

nic. 2, 2, 11. CONR. ZAB. tract. OO 5. TRAD. Holl. XV 7, 44). [s.XIII] LAMBERTUS plan. 145: Et dicitur (sc. tonus) a ‚tono, tonas‘ eo, quod perfecte **tonat**, id est perfecte ostendit distantiam inter duas voces (sim. LAMBERTUS plan. 218. TRAD. Lamb. 3, 3, 2. IAC. LEOD. cons. 65. INTERV. Proportionum p. 19. INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 21. QUAT. PRINC. 3, 14. THOM. BAD. p. 80). TRAD. Garl. plan. V 153: Et dicitur tonus a tonando vel a sonando, quia plenarie **tonat** vel sonat. TRAD. Garl. plan. V 154: Vel dicitur (sc. tonus) a tono vel a sono, quia integre sonat seu **tonat** vel integrum tonum facit seu sonum in animo audientis. INTERV. Sit b-O 10: altera crux inter ‚D· et ‚E· magna vel gravia, et potest dici ista crux prima crux „Domini“ primi **tonantis** (ex errore pro toni? cf. Herlinger, Summula p. 131), quia in societate sua est. VERS. Postquam pro 217. [s.XIV] IAC. LEOD. inton. 1, 3: Tonus, prout antiphona vel alter cantus totus alicuius toni dicitur, est plurium vocum quasi simul **tonantium** concors sonoritas (sim. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 4). IAC. LEOD. spec. 6, 35, 8: ‚tonus‘ est nomen proprium vel appropriatum illi consonantiae, quae in sesquioctava consistit proportionem, quae in monochordo inter consonantias primum locum tenet et perfecte **tonat**. [s.XV] GOB. PERS. p. 186a: Sic tonus unisonus non est, mediumque **tonandi** / ditonus est, per quod vel quo sine vix modularis. GOB. PERS. p. 193b: unde modus non est idem nec forma **tonandi** / omnibus aequalis, quamvis ars est generalis. PROSD. spec. 1, 3 p. 160, 24: Tonus est duorum sonorum inequalium in duabus diversis et immediatis manus musicalis partibus existentium plene, perfecte et complete **tonantium** acceptio; et dicitur tonus a tonando, quoniam, ut habitum est, tales duo soni immediati videntur perfecte, plene et complete **tonare** eo, quod unus ipsorum alterius respectu perfecte, plene et complete ascendit vel descendit in comparatione ad alios duos sonos immediatos quandam sonorum combinationem semitonium nominatam producentes. PROSD. spec. 1, 4 p. 162, 13: Semitonium est duorum sonorum inequalium in duabus diversis immediatis manus musicalis partibus existentium non plene, sed imperfecte et incomplete **tonantium** acceptio. ANON. Claudifor. 3, 1, 5: Tonus autem est saltus de una clave ad sibi proximam secluso semitonio, sicut ut re, re ut, re mi, mi re, fa sol, sol la, la sol, et dicitur a ‚tono, -as, -are‘, quia fortiter **tonat** respectu semitonii. THOM. BAD. p. 80: Tonus ... dicitur ... a tonando, quia perfecte **tonat** respectu semitonii. TRAD. Holl. III 5, 27: **tonare** est perfecte sonare. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 2, 3: Nulla enim est inter simplicem ecclesiae cantum et commixtas voces sive contrapunctum differentia, nisi quod ibi multi canunt unum et idem, hic vero quidam in gravibus vocibus et quidam in acutis aut superacutis diversa **tonantes** nulla nihilominus se vocum discordia conturbant. al. TRAD. Holl. V 4, 616. CONR. ZAB. tract. OO 6: Tonus hic dicitur a tonando ..., quia in vocum positione primus **tonat** in monochordo, ideo sibi hoc nomen quasi proprium vendicavit, quod tamen et aliis modis convenire poterat. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 11. NICOL. BURT. 1, 21, 117. LAD. ZALK. 3, 170. TRAD. Holl. XXII 7, 9. GUILL. POD. 1, 16: Unde iure ita dictus est (sc. tonus), quia per respectum ad semitonium fortiter **tonat** vel sonat (sim. GUILL. POD. 3, 37). MICH. KEINSP. 6, 35. FLOR. FAX. 1, 5, 14: Nam quaedam corpora imas e sua natura voces exclamant; alia nec profundas, neque satis elatas, sed mediocres **tonant**; aliqua vero celsiores et magis tenues personant.

b speziell zur etymologischen Erklärung des Wortes ‚tonus‘ — specifically for the etymological explanation of the word ‘tonus’

[s.XI] COMM. Guid. 72 p. 114: Tonus vero a sonando dicitur, quasi a **tonando**, quia licet in se multos sonos non habeat

sicut aliae species, tamen, quantum est in se, perfectum sonum habet, quod semitonium non habet. VERS. Ars humanas p. 113a: Tonus ergo a **tonando** traxit hoc vocabulum, / quia motus, cum sit plenus, nullo egit commodo. THEOG. METT. 8, 8 (p. 186a): Tonus autem dicitur a **tonando**, id est sonando (*sim.* THEOG. METT. 29, 3 (p. 191b). PROP. In arithm. 9. METROL. 82 p. 76). IOH. COTT. mus. 8, 5: Tonus a **tonando** vocatur (*inde* HIER. MOR. 14, 18 (p. 59). PS.-THOMAS AQU. I 64. TRAD. Holl. VIII 13, 67. TRAD. Holl. X C 97. ANON. Claudifor. 3, 1, 5. THOM. BAD. p. 80. TRAD. Holl. XI 2, 25. TRAD. Holl. XXIV 8, 38. TRAD. Holl. II 3, 75. TRAD. Holl. III 5, 27. TRAD. Holl. IV 18. TRAD. Holl. V 3, 100. TRAD. Holl. VII 3, 68. TRAD. Holl. XIII 3, 80. TRAD. Holl. XX 3, 19. CONR. ZAB. tract. OO 4. TRAD. Holl. XV 7, 34. LAD. ZALK. 3, 92. TRAD. Holl. XXII 6, 27. TRAD. Holl. XVI 2, 23. TRAD. Holl. XIX 569. TRAD. Holl. XIV 9, 24). [*s.XII*] ANON. Pannain p. 107: Toni vero a **tonando** dicti sunt, id est a forti sono (*sim.* IOH. AEGID. 13, 11). [*s.XIII*] IOH. AEGID. 11, 15: Item Guido dicit, quod tonus a **tonando** nomen accepit (*cf.* Guido micr. 6, 15: Tonus autem ab intonando, id est sonando, nomen accepit). LAMBERTUS plan. 145: Et dicitur (*sc.* tonus) a **tono**, **tonas** eo, quod perfecte tonat, id est perfecte ostendit distantiam inter duas voces (*sim.* LAMBERTUS plan. 218. TRAD. Lamb. 3, 3, 2. IAC. LEOD. cons. 65. INTERV. Proportionum p. 19. INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 21. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 1. PETR. PALM. p. 508. QUAT. PRINC. 3, 14. COMPIL. Ticin. A 70: ... perfecte sonat. THOM. BAD. p. 80) TRAD. Garl. plan. I 168 (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 90). TRAD. Garl. plan. V 134: Et dicitur (*sc.* tonus) a **tono**, **tonas**, quia perfecte tonat seu totum intonat. TRAD. Garl. plan. V 153. TRAD. Franc. I p. 18. ANON. Couss. IV p. 69, 18. [*s.XIV*] MARCH. luc. 2, 2, 2: Guido: Tonus dicitur a **tonando**, id est a sonando, nam debet fieri sonus rotundus et integer a sono in sonum, sive fiat per ascensum sive per descensum (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 1. DIFF. MUS. 32. BONAV. BRIX. 14, 11). GUIDO DION. 1, 1, 174: Vel dicitur tonus a **tonando** eo vide licet, quod plene vel fortiter ac perfecte sonet. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 65: Tonus autem dicitur a **tonando**, scilicet sonando; nisi enim sonaret, nullatenus audiretur (*inde* TRAD. Holl. IV 20). HUGO SPECHTSH. comm. p. 75. *al.* PTOLOM. 8, 6 (*inde* QUAT. PRINC. 2, 12). PS.-MUR. interv. p. 310a. ANON. Michaelb. I p. 48. HEINR. EGER 3 p. 41: Et dicitur (*sc.* tonus) a **tonando**, quia perfectius sonat quam semitonium. ANON. Quaest. 20: Dicitur vero tonus a **tono**, **-nas**, quia per fortem repercussionem aeris distinguitur sonus (*ms. et ed.: sonum*) a sono. COMPIL. Ticin. C 117. COMPIL. Ticin. F 252: Unde dicitur tonus? A **tonando**, quia intonatur una vox consequens aliam vocem. HENR. ZEL. 38. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 3, 12 p. 352, 11 (*sim.* IOH. CICON. prop. 12 p. 426, 2). NICOL. CAP. p. 316. PROSD. spec. 1, 3 p. 160, 24. ANON. Claudifor. 6, 3, 3. UGOL. URB. 1, 20, 6: dicitur tonus a **tonando**, id est perfecte et integre pronuntiando, quia toni utrumque sonum plene et integre pronuntiare debemus (*inde* FR. GAFUR. extr. 7, 3, 2. COMPEND. MUS. 70). PS.-GUIDO corr. 7. TRAD. Holl. IX 2, 1, 24: Et dicitur (*sc.* tonus) a **tonando**, quasi viriliter et perfecte sonando in respectu ad semitonium (*sim.* SZYDLOV. 7, 37). ANON. Carthus. pract. 15, 15. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 13 (*inde* NICOL. BURT. 1, 21, 117). TRAD. Holl. XIII 3, 92 comm.: Item tonus dicitur a **tonando**, quod idem est quod unam vocem ad aliam in respectu alterius vocis viriliter exprimendo. CONR. ZAB. tract. AE 7. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 18. MICH. KEINSP. 6, 10-12. FLOR. FAX. 2, 4, 7. ANON. La Fage III p. 244: Unde dicitur tonus? A **tonando**, quia intonatur prima vox convocans aliam vocem. TRAD. Holl. XVII 149. CONTR. Species plani 4. CONTR. Volentibus I p. 24a.

3 ertönen lassen, zum Klingen bringen — to produce as sound, to have sounded

[*s.XI*] HERMANN. expl. p. 149b: E voces unisonas aequat. S semitoni distantiam signat. T toni differentiam **tonat** (*inde* FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196). [*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 1363: In numero primos iuvenes peccare notabant, / qui nunc inferius, nunc alta voce **tonabant** / autentum quemvis dictorum sive plagalem. [*s.XV*] TRAD. Holl. I 1, 9, 10: Ut cum re plene **tonantur**, mi quoque cum re (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 39. LAD. ZALK. 3, 169). *ex errore ed. pro* intonare: IAC. LEOD. spec. 6, 60, 6: in cantando, in intonando (*ms.; ed.: tonando*), in psalmodiando. *ex errore ed. pro* ponere: IOH. OLOM. 5 p. 15: De clavibus ponendis (*ms.; ed.: tonendis*) in cantu.

v. actus tonatus

tonor v. tenor col. 1465, 8

tonorista v. tenorista col. 1467, 52

tonus -i m. (τόνος) I. Ganzton II. Ton, Tonstufe, Tongebung, Betonung III. ? Weise, Melodie IV. Tonart V. Grundton VI. Bezeichnung für einen Abschnitt oder eine Zäsur VII. Bezeichnung für ein spezifisches Gesangsrepertoire VIII. Bezeichnung für die Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) in der Psalmodie IX. Bezeichnung für eine Kennmelodie einer Kirchentonart X. Bezeichnung für den Halbton — I. tone II. tone, pitch, production of sound, accent III. ? air, melody IV. mode V. fundamental pitch VI. term that designates a segment or a caesura VII. term for a specific repertoire of chant VIII. term for the differences („saeculorum amen“ formulas) in psalmody IX. term for a characteristic melody of a mode X. term for the semitone

I Ganzton — tone

A Definition

[*s.V*] MART. CAP. 9, 930: Verum **tonus** est spatium cum legitima quantitate, qui ex duobus sonis diversis inter se invicem continetur (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4. ANON. Bernh. 1, 35. LECT. GUID. p. 44. ANON. Emmeram. 4 p. 264, 2. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 1. PS.-MUR. interv. p. 310a). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 16, 57: Est enim sesquioctava proportio **tonus**, i. legitimum spatium inter chordam et chordam. [*s.IX*] REMIG. AUT. 495, 4: Inter **tonum** et sonum hoc distat, quia **tonus** est percussio duarum chordarum vel duae voces diverse inter se sonantes; sonus vero in una chorda fit, estque vox aliqua uniformiter vel aequaliter procedens (*sim.* GLOSS. Mart. Cap. 931/357, 11. GLOSS. Mart. Cap. 939/361, 11. *ad loc.*: IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 1). MUS. ENCH. 9, 7: **Tonus** est spatii legitima magnitudo a sono in sonum. Hocque spacium musicorum sonorum, quia in sesquioctava proportionem est, Greco nomine dicitur epogdous (*sim.* INCH. UCHUB. 5. INTERV. Diapason p. 59. MARCH. luc. 2, 1, 3. COMM. Boeth. II p. 182, 7. IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 98, 10. PROSD. spec. 3, 8 p. 230, 6. FLOR. FAX. 2, 4, 5). SCOL. ENCH. 1, 86: Δ: **Tonus** quid est? M: Legitimum acuminis vel gravitatis spacium inter sonum ac sonum veluti inter cordam et cordam (*sim.* COMPIL. Ticin. C 115. COMPIL. Ticin. F 249. ANON. La Fage II p. 424. UGOL. URB. 3 pr. 2, 7. DIFF. MUS. 31. BONAV. BRIX. 14, 9. ANON. La Fage III p. 244). HUCBALD. 18: Est ergo **tonus**, cum vox ab alio seu gravi seu acuto sono modico deflectitur aut erigitur intervallo veluti unius puncti diremptione ita, ut omnino earum divisionem facile auditis advertat (*inde* PS.-MUR. interv. p. 309b). [*s.XI*] ANON. Venet. II 7: **Tonus** autem est spatium duarum vocum sibi vicinarum ita, ut nulla inter eas naturaliter reponi possit. [*s.XII*] ANON. La Fage I 3, 1: Quid est **tonus**. **Tonus** est maius spatium acuminis vel

gravitatis, quod fit de littera ad proximam litteram. [s.XIII] MUS. MAN. 31, 5: Est etiam **tonus** omnis simplex coniunctio vocis ad vocem naturaliter sibi iunctam sine saltu et a ·Γ· in ·A· et ab ·A· in ·B· et sic de ceteris. METROL. 50 p. 73: De **tono**. **Tonus** est quaedam vox bene et regulariter sonans ita, ut habeat naturaliter ascensum et descensum, ut inter ·Γ· et ·A· re et inter ·A· re et ·B· mi et inter ·C· faut et ·D· solre et inter ·D· solre et ·E· lami et inter ·F· faut et ·G· solreut graves et inter ·G· solreut et ·a· lamire *eqs.* IOH. AEGID. 12, 7: **tonus** est processus ab una voce ad sibi proximam maiori spatio intendendo vel remittendo, intendendo quodammodo in ut re, re mi, remittendo quodammodo in re ut, mi re. AMERUS 18, 4. LAMBERTUS plan. 143: **Tonus** autem est perfectum spatium duarum vocum duo semitonia continens non equalia (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 38, 4. *sim.* GOSCALC. 1, 9 p. 98, 11). LAMBERTUS plan. 144: Est enim **tonus** quedam percussio aeris indissoluta usque ad auditum, sicut de gravi ad acutum, videlicet de ·G· ad ·a· et e converso; et fit tali modo, scilicet: ut re, re ut, re mi, mi re, fa sol, sol fa, sol la, la sol (*inde* ANON. Emmeram. 4 p. 264, 3. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 4. PS.-MUR. interv. p. 310a. COMPIL. Ticin. A 69. *cf.* Boeth. mus. 1, 3 p. 189, 22: *Idcirco definitur sonus percussio aeris ...*). TRAD. Lamb. 3, 3, 1: **Tonus** est progressio duarum vocum propinquarum a linea in spatio et e converso praeterquam in semitonio. ANON. Emmeram. 4 p. 264, 2. TRAD. Garl. plan. I 167: **Tonus** est spacium inter duos unisonos continens in se II° semitonia vel spacia duorum semitoniorum et accipitur inter Gammaut et ·A· re, et ·A· et ·b·, et ·C· et ·D·, <et ·D·> et ·E·, et ·F· et ·G·, et ·b· et ·c· (*sim.* TRAD. Garl. plan. II 89. PS.-MUR. interv. p. 309b). TRAD. Garl. plan. V 151: **Tonus** secundum Guidonem diffinitur sic: **Tonus** est spatii magnitudo plenum et perfectum sonum emittens (*inde* CONTR. Volentibus I p. 24a). TRAD. Garl. plan. V 152: Secundum Boetium diffinitur sic: **Tonus** est coherentia duarum vocum plenam et integram elevationem reddens sine intervallo aliquo (*sim.* GOB. PERS. p. 184a. THOM. BAD. p. 84. ANON. Carthus. pract. 15, 14. TRAD. Holl. XI 2, 33. TRAD. Holl. II 3, 74. TRAD. Holl. V 3, 99. TRAD. Holl. VII 3, 67. TRAD. Holl. XIII 3, 88. TRAD. Holl. XV 7, 45. LAD. ZALK. 3, 99. SZYDLOV. 7, 39. TRAD. Holl. XIX 570. TRAD. Holl. XXII 7, 8. TRAD. Holl. XIV 9, 23. CONTR. Volentibus I p. 24a). ANON. Ratisb. 3, 4: Tertius modus, qui **tonus** dicitur, est ascensus vel descensus unius vocis ad proximam praeter semitonium. AUGUST. MIN. BV 111: **Tonus** est consonancia constans ex duabus continuis sine intervallo alterius vocis non in eodem lineari vel eodem spaciali positus, sed quarum altera in lineali, altera in spaciali, cum non sint semitonii, continentur. TRAD. Franc. I p. 18. IOH. GROCH. 52: **tonus** est, cum unus sonus alii continuatus eum in acuitate vel gravitate excedit vel exceditur ab eo in sesquioctava proportionem, sicut IX se habent ad VIII vel e contrario. ENGELB. ADM. 1, 4, 8. [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a: Notandum, quod duplex est **tonus**, scilicet **tonus** sonorum et **tonus** musice. **Tonus** sonorum est ascensus duarum vocum vel descensus, ut distat inter ut et re et e converso vel inter re et mi et e converso vel inter fa et sol et e converso vel inter sol, la et e converso. GUIDO DION. 1, 1, 29. GUIDO DION. 1, 1, 162. IAC. LEOD. cons. 64: **Tonus**, ut hic sumitur, est perfecta distantia duarum vocum immediate se habentium, quarum una est gravis, alia acuta, duo continens semitonia inaequalia, ut tactum est, scilicet unum minus et alterum maius. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 6: alii **tonum** sic definiunt: **Tonus** in sonis est sesquioctavum in numeris. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 10: **Tonus** est duorum sonorum inaequalium in medio et apud auditum primam perfectam immediatamque distantiam habentium, faciliter pronuntiabilem, nec omnino discordantium permixtio duo

semitonia inaequalia praecise continens in sesquioctava proportionem consistens. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 16: Est enim **tonus** vocum dissimilium rata permixtio alicqualiter concorditer auditui se faciens in proportionem simplici fundata superparticulari. HUGO SPECHTSH. comm. p. 90: **Tonus** est perfectum spatium duarum vocum invicem plene sonantium (*inde* DIFF. MUS. 27. *sim.* TRAD. Holl. XXIV 8, 36. GUILL. POD. 1, 16). *ibid.*: Vel **tonus** est associatio duarum vocum invicem perfecte sonantium, quod redit in idem, sive fiat intensio sive remissio (*inde* DIFF. MUS. 27). PETR. PALM. p. 508: **Tonus** consonativus, ut dicit Papyas, est legitimum acuminis vel gravitatis <spatium> de sono ad sonum. Item Boetius: **Tonus** est legale spatium elevationis seu depositionis continens in se duo semitonia. Vel sic: **Tonus** est distantia unius vocis ad aliam tam ascendendo quam etiam descendendo sibi propinquiorem, ut si dicamus ut re, re ut, re mi, mi re, fa sol, sol fa, sol la, la sol. PS.-MUR. interv. p. 309b: **tonus** est ascensio vel descensio unius vocis ad alteram vocem propinquam dividendo sic: ut re, re ut. *ibid.* al. SUMM. GUID. comm. 1, 15: Item **tonus** est nota tendens a linea in spatium proximum vel e converso. IOH. BOEN ars 2, 20, 2. HEINR. EGER 3 p. 40: Pro quo notandum, quod **tonus** est, quando duae voces sibi immediae sub proportionem sesquioctava a linea in spatium continuantur vel e converso; et fit communiter seu usualiter in omnibus syllabis cantualibus praeterquam inter mi et fa et e converso quatuor scilicet modis de ut in re, de re in mi, de fa in sol, de sol in la et e converso. COMPIL. Lips. p. 134: **Tonus** est intensio vel remissio unius vocis ad aliam immediate praeter mi fa vel fa mi. ANON. La Fage II p. 424: **tonus** est dispositio duarum vocum perfectarum. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 64: **Tonus** igitur proprie sumptus est distantia constans ex duabus vocibus continuis et sibi vicinis penes elevationem vel depositionem, ubi tamen non fit semitonium (*inde* TRAD. Holl. X C 95. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 3. TRAD. Holl. III 5, 35. TRAD. Holl. XXI 7, 3). IOH. OLOM. 7 p. 31. PROSD. plan. 1, 7 p. 52, 11: **tonus** est elevatio vel depositio vocis nullo intervallo lineali vel spaciali interposito, ex qua elevatione vel depositione debita, plena et perfecta insurgit resonantia. GOB. PERS. p. 186a: Alio modo **tonus** dicitur nota tendens a linea in spatium proximum vel e converso plenum sonum faciens. PROSD. spec. 1, 3 p. 160, 22: **Tonus** est duorum sonorum inaequalium in duabus diversis et immediatis manus musicalis partibus existentium plene, perfecte et complete tonantium acceptio. ANON. Claudifor. 6, 3, 2: **Tonus** est elevatio vel depressio vocis ad vocem sibi propinquam. UGOL. URB. 1, 20, 3: **Tonus** est duorum sonorum inaequalium per spatium integrum immediate iunctorum acceptio (*inde* FR. GAFUR. extr. 7, 3, 2). ARN. ZWOLL. p. 31: **Tonus** est concordantia distantiam illam, que est inter duas voces sibi invicem immediate proximas, continens et in proportionem sesquioctava consistit ut 9 et 8: Talis concordantia est inter quatuor musice voces, scilicet inter ut et re, inter re et my, inter fa et sol, inter sol et la ascendendo et descendendo. THOM. BAD. p. 80: **Tonus** est proportio unius note ad notam immediatam sibi, ut dicendo ut re, et hoc perfecta et legitima. Vel sic: **Tonus** est duarum vocum immediatarum spatium legitimum seu perfectum. Verbi gratia: ut re, re mi, fa sol, sol la. TRAD. Holl. IX 2, 1, 21: **Tonus** <est> unius vocis in proximam et immediatam vocem potens et perfecta sonoritas; vel est ascensus vel descensus cum maiori intervallo in sibi cordam immediatam (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 19). TRAD. Holl. XI 2, 33: diffinitur secundum Guidonem: **Thonus** est adherentia duarum vocum plenum sonum imitancium cum maiori intervallo, id est maiori intensione (*sim.* LAD. ZALK. 3, 99). TRAD. Holl. XXIV 8, 35: **Tonus** est saltus unius vocis in proximam potenter sonans (*sim.* TRAD. Holl. XXVI 148). TRAD. Holl. II 3, 73: **Tonus**,

sicut hic capitur, diffinitur sic: est saltus unius vocis in proximam et immediatam potenter et viriliter sonans (*inde* TRAD. HOLL. V 3, 98. *sim.* TRAD. HOLL. III 5, 26. TRAD. HOLL. VII 3, 66. TRAD. HOLL. XIII 3, 79. TRAD. HOLL. XX 3, 18. TRAD. HOLL. XV 7, 42. LAD. ZALK. 3, 91. SZYDLOV. 7, 36. TRAD. HOLL. XXI 6, 14. TRAD. HOLL. XIX 568). TRAD. HOLL. III 5, 30: Vox si vicinatur voci, **tonus** inde vocatur (*sim.* TRAD. HOLL. IV 23). IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 12: **Tonus** est duorum phthongorum legitimis spaciis ab invicem quasi integra (*ms. London, BL Add. 22315 et London, BL Harley 6525; ed.: integram*) modulatio. TRAD. HOLL. VI 7, 8. CONTR. ZAB. tract. OO 7: Est autem **tonus** in proposito ascensus vel descensus de una voce ad aliam sibi proximam secundam sub et supra praeter semitonium (*sim.* TRAD. HOLL. XVI 2, 20). IOH. TINCT. diff. 266: **Tonus** est coniunctio ex distantia unum semitonii maioris et unius minoris constituta. NICOL. BURT. 1, 21, 108. LAD. ZALK. 4, 3: uno modo **tonus** est integra elevatio de linea ad proximum spacium vel e converso de spacio ad proximam lineam. GUILL. POD. 1, 8. FR. GAFUR. pract. 1, 2: Est enim **tonus** legitimum sesquioctavae dimensionis spacium duobus sonis circumscriptum. FLOR. FAX. 2, 4, 3 (*cf. SCOL. ENCH. 1, 86*). FLOR. FAX. 2, 4, 7: Arnaldus Dalps haec quoque de his: **Tonus** etenim est duarum vocum ascendentium sive descendentium collectio omni medio postposito plenum intervallum emittentium existit (?). ERASM. HOR. p. 74b: **Tonus** est virilis ascensus vel descensus per secundam et fit per voces naturales et ascendendo per voces leves, descendendo vero per voces graves, ut dicendo ut re, re mi, fa sol, sol la et e contra descendendo. FR. GAFUR. gloss. 12, 1: **tonus** est soni gravis et acuti intervallum atque distantia ex minori atque maiori semitonio compositum in proportionem sesquioctava. COMPIL. Salisb. 74. TRAD. HOLL. XVII 148. TRAD. HOLL. XII 7, 4. CONTR. Inprimis 5, 6: **Tonus** est spatium duarum vocum perfectarum. CONTR. Species plani 4: **Tonus** est collectio duarum vocum plenum sonum habens et dicitur de .tono, -as' et capitur, ubicumque est intervallum vocum duarum coniunctarum exceptis mi fa.

B Verwendung — usage

1 als konstitutives Intervall des Tonsystems — as structural interval within the tonal system
[s.I a. Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: In his tribus generibus dissimiles sunt tetrachordorum dispositiones, quod harmonia [tetrachordorum] et **tonos** et dihexis habet binas (dihexis autem est toni pars quarta; ita in hemitonio duae dihexes sunt conlocatae); chromati duo hemitonia in ordine sunt composita, tertium trium hemitoniorum est intervallum; dia<tono> **toni** duo sunt continuati, tertium hemitonium finit tetrachordi magnitudinem. Ita in tribus generibus tetrachorda ex duobus **tonis** et hemitonio sunt peraequata. [s.III] CENS. 10, 4: Discrimen vero, quo alter φθόγγος acutior est, alter gravior, appellatur διάστημα. Inter infimam summamque vocem multa esse possunt in ordine posita quae diastemata alia aliis maiora minorave, ut est illud, quod τόνον appellant vel hoc minus ἡμιτόνιον vel duorum triumve ac deinceps aliquot **tonorum** intervallum. al. [s.IV] FAV. EUL. 25, 2. [s.V] MART. CAP. 7, 736: Totius harmoniae **toni** sunt sex, id est quinque **toni** et duo hemitonia. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 21 p. 213, 5: secundum diatonum cantilenae procedit vox per semitonium, **tonum** et **tonum** in uno tetrachordo (*inde* HIER. MOR. 9, 83 (p. 44). IOH. CICON. mus. append. 1 p. 394, 1. UGOL. URB. 5, 41, 14). BOETH. mus. 1, 25 p. 218, 3: Diazeuxis vero appellatur, quae disiunctio dici potest, quotiens duo tetrachorda **toni** medietate separantur. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 47, 3. al. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 511, 1. REMIG. AUT. 510, 3. SCOL. ENCH. 3, 553. al. HUCBALD. 38. [s.X] INTERV. Quid sit tonus 5-7. TON. Leod. pr. 12. ANON. Bernh. 1, 19: Quod acute amplex-

titur in diatono **tonum**, in chromatico decolorat semitonium, in enarmonio diesim stringit. ANON. Bernh. 2, 78. [s.XI] BERNŌ prol. 5, 6. al. GUIDO micr. 7, 4: Primus modus vocum est, cum vox **tono** deponitur et **tono** et semitonio duobusque **tonis** intenditur ut ·A· et ·D· (*inde* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 7). eqs. GUIDO ep. p. 492, 227. eqs. PS.-BERNŌ mon. pr. 2, 4: Diatonicum (*sc. genus*) igitur dicitur, quod **tonorum** dimensionem et compositionem exsequitur. al. HERMANN. mus. p. 27 (p. 129b). al. ODOR. SEN. p. 210: quod diatonicum genus constet duobus **tonis** et semitonio et cromaticum genus tribus semitonis incompositis et maiore et minore compositis enarmonicumque duobus **tonis** incompositis et diesi et diesi. OLIVA 16. al. WILLEH. HIRS. 3 (c. 2), 7. al. ARIBO 76 p. 8: Tetrachordorum ergo quaedam primae, quaedam similitudinis sunt secundae. Primae: gravium, finalium, superiorum, excellentium, quia plena similitudine et intenduntur et remittuntur **tono**, semitonio, **tono**. Quaedam sunt similitudinis secundae: hyperboleae, diezeugmenon, meson, hypaton. al. LIB. SPEC. 5 p. 31: Prima vox ex quibus species constat? Ex specie **toni** inferius et interius et ex prima specie semiditoni et ex prima diatessaron et diapente et diapason inferius. al. TON. Aug. p. 82. FRUT. brev. 6 p. 51. al. QUAEST. MUS. 1, 24 p. 67. al. THEOG. METT. 11, 1 (p. 187a). eqs. [s.XII] THEINR. DOV. 2, 3 p. 212, 10. al. [s.XIII] MUS. MAN. 20, 14. HIER. MOR. 23, 87 (p. 170). TRAD. Garl. plan. I 19. al. IOH. GROCH. 69. 25 WALT. ODINGT. 3, 1, 11. al. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 2, 68: in diapason sunt duo tetrachorda coniuncta cum uno **tono**, sed duo tantum disiuncta. al. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 37. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 12: ·D· habet in elevatione **tonum**, semitonium et **tonum**. Idem autem erit ·G· per ·b· rotundum sic: ·G·a·b·c·. Et ·a· per ·b· quadratum sic: ·a·b·c·d·. IAC. LEOD. spec. 2, 34, 9. IAC. LEOD. spec. 5, 8, 15 - 5, 10, 15. al. IAC. LEOD. spec. 5, 10, 7: Item in solo cantu diatonico **tonus** invenitur incompositus. QUAT. PRINC. 2, 14. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 3, 10: Et ideo dicitur dyathonica (*sc. musica*) a dualitate **tonorum** semitonio coassumpto. al. ORIG. ET EFF. 3, 8: Sicque tota nostri monocordi dispositio semper currit per **tonum** et **tonum** et semitonium, et ideo vocatur hoc monocordum diatonicum genus quasi duos **tonos** et semitonium continuos habens. IOH. CICON. mus. 2, 29 p. 298, 6. UGOL. URB. 5, 41, 22. ANON. Carthus. theor. 14, 82. al. TRAD. HOLL. I 1, 1, 15. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 7, 8. FR. GAFUR. op. 5, 2. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7: Sic autem divisa est harmonia, quoniam natura docente sic regitur, ut post duos **tonos** semitonio temperetur. NICOL. BURT. 1, 12, 73. FR. GAFUR. theor. 5, 2, 3. GUILL. POD. 2, 4. FR. GAFUR. pract. 1, 2. MON. Boetius p. 232, 3. al. MON. Mon. divisurus p. 40, 28.

2 als Teil größerer Intervalle — as constituent part of larger intervals

[s.III] CENS. 10, 6: Una (*sc. symphonia*) duorum **tonorum** et hemitonii habens διάστημα, quae vocatur διὰ τεσσάρων; alia trium et hemitonii, quam vocant διὰ πέντε. al. [s.IV] CALC. 46: diapente constat ex tribus **tonis** et hemitonio, diatessaron vero ex duobus **tonis** et hemitonio, id est dimidio tono. al. MACROB. 2, 1, 25: διὰ πᾶσων constat de sex **tonis** et fit de duplari. [s.V] MART. CAP. 9, 934: Alia symphonia quinary est et dicitur diapente atque constat sonis quinque, qui inter se quattuor spatiis dividuntur; productiones habet tres mediamque praecidit, hoc est **tonos** tres ac medium. al. [s.VI] BOETH. mus. 1, 17 p. 203, 20: Diatessaron, quae est consonantia, vocum quidem est quattuor, intervallorum trium; constat autem ex duobus **tonis** et non integro semitonio. BOETH. mus. 1, 18 p. 204, 10: Diatessaron a diapente **tono** distare. BOETH. mus. 1, 19 p. 205, 4: Diapason quinque **tonis** et duobus semitonis iungi. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1,

17, 7: Diatessaron constat ex duobus **tonis** ac semitonio. Diapente constat ex tribus **tonis** ac semitonio. *al.* [s.IX] IOH. SCOT. annot. 10, 22. REMIG. AUT. 371, 6. *al.* MUS. ENCH. 17, 7. SCOL. ENCH. 1, 82. *eqs.* *al.* HUCBALD. 11. REG. PRUM. 11, 5: Diapason consonantia constat de sex **tonis** et fit de duplari numero. *al.* [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 40. *eqs.* PS.-ODO mus. p. 281b. *al.* PS.-ODO dial. p. 254b. *al.* BERNO prol. 2, 8. *eqs.* GUIDO micr. 4, 6. *eqs.* GUIDO reg. 49: Quinque habet ipsa (*sc.* diapason) **tonos**, duo semitonio. *al.* GUIDO ep. p. 486, 207. *eqs.* HERMANN. mus. p. 18 (p. 125a). *al.* OLIVA 35. *al.* WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 6: Diapente cum semiditono est, cum vox quatuor **tonis** et duobus semitoniis intenditur vel remittitur. *al.* ARIBO 93 p. 57: Constitutivae partes sunt diatesseron **tonus** et semiditonus vel ditonus et semitonium. *al.* LIB. ARGUM. 59 p. 25: Compositae (*sc.* consonantiae) sunt, quae componuntur ut semiditonus, diatessaron, diapente et diapason. Verbi gratia semiditonus componitur de **tono** et semitonio; diatessaron de **tono**, semitonio, ditono, semiditono; diapente de **tono**, semitonio, ditono, semiditono et diatessaron. LIB. SPEC. 41 p. 34. *al.* FRUT. brev. 2 p. 32. *al.* THEOG. METT. 4, 3 (p. 184b). *al.* IOH. COTT. mus. 8, 10. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 71: Sunt autem due simplices coniunctiones vocum, scilicet **tonus** et semitonium, quibus quilibet proxime littere coniunguntur. Ex quibus duabus simplicibus quatuor composite coniunctiones nascuntur, scilicet ditonus, qui componitur ex duobus **tonis**, semiditonus, quem componunt **tonus** et semitonium, diatessaron, quia constat ex duobus **tonis** et semitonio, diapente, quod constat ex tribus **tonis** et semitonio. *al.* ANON. La Fage I 4, 2. *al.* THEINR. DOV. 1, 5 p. 158, 3. *al.* ANON. Pannain p. 410: Item sciendum est, quod Pythagoras dicit diapason necessario sex **tonis** constare, ad quod sic opponitur. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 24, 6. *al.* IOH. AEGID. 14, 2-15. AMERUS 19, 1-5. LAMBERTUS plan. 161. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 18-37. IOH. GROCH. 54-57. ENGELB. ADM. 2, 2, 3-7. *al.* WALT. ODINGT. 2, 6, 8. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 3, 1, 5. *al.* GUIDO DION. 1, 1, 236. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 181: Bina semitonio cum quinque **tonis** pasodia (*inde* TRAD. Holl. I 1, 9, 21). *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 16 - 2, 37. *passim* IAC. LEOD. spec. 2, 73 - 2, 125. *passim* HUGO SPECHTSH. 321. *al.* QUAT. PRINC. 2, 13. GOSCALC. 1, 9 p. 100, 4 - 106, 5. HEINR. EGER 3 p. 41. ANON. Meyer 11, 9: dupla diapason cum dyapente fit ex 13 **tonis** et 5 semitoniis. *al.* ANON. Seay p. 31-36. ANON. Monac. II 84: Quintadecima in se continet duplex diapason, videlicet decem **tonos** cum quattuor semitoniis. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 12, 18: Ex **tono** autem et semitonio, que sunt simplicissime distancie, adhuc alie plures distancie minus simplices generantur. *al.* IOH. OLOM. 7 p. 32-37. IOH. CICON. mus. 1, 24 p. 114, 4 - 1, 57 p. 202, 6. PROSD. contr. 3, 3-6. PROSD. spec. 1, 5 p. 162, 24 - 1, 18 p. 174, 3. ANON. Claudifor. 3, 1, 7 - 3, 2, 6. UGOL. URB. 1, 22, 5 - 1, 45, 10. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 1, 35-61. TRAD. Holl. I 1, 9, 39. TRAD. Holl. XI 2, 63-159. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 12: A **thono** autem et semithonio alie varie consonantie generantur, ut est dithonus, semi<di>thonus, trithonus et cetera. *al.* TRAD. Holl. II 3, 85-137. TRAD. Holl. III 5, 47-101. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 17-30. *al.* TRAD. Holl. V 3, 105-173. TRAD. Holl. XIII 3, 215 comm.: Item omnes modi componuntur ex **tono** vel ex semitonio, quia tonus fit in modicam vocem ascendendo vel descendendo, similiter et semitonium. Sed quia omnes alii modi altius ascendunt vel declivius descendunt, quo ad eorum ascensum vel descensum plures concurrunt **toni** vel semitonio, et sic omnes alii modi componuntur ex semitonio et **tono**. *al.* CONR. ZAB. tract. OO 9 - QQ 7. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 2 - 1, 18, 4. *al.* FR. GAFUR. op. 4, 4. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6. NICOL. BURT. 1, 3, 19. BONAV. BRIX. 14, 42. *al.* ADAM

FULD. 2, 7. LAD. ZALK. 3, 101-156. FR. GAFUR. theor. 2, 4, 6. *al.* GUILL. POD. 1, 18-24. FR. GAFUR. pract. 1, 3. *al.* TRAD. Holl. XVI 2, 23-41. SZYDLOV. 7, 49-121. TRAD. Holl. XXI 6, 17-60. TRAD. Holl. XVII 156-176. CONTR. Est autem p. 366a. CONTR. Inprimis 5, 12-26. CONTR. Quot sunt conc. p. 70b: Tertia est plena de **tonis**, quando duobus plenius **tonis** in eius unisono descendit. *al.*

3 *allgemein* — general

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 16: semitonio vel **tono**, id est armonico spacio. REG. PRUM. 4, 1: Sed multi audiunt **tonum** et fortassis ignorant, quid sit **tonus**, aut quare dicatur **tonus**, aut quam longe inter se differant tonus naturalis musicae et **tonus** artificialis. Siquidem toni naturalis musicae sunt quattuor principales, **toni** vero artificialis musicae sunt quinque et duo semitonio. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 278a: **Tonus** autem, ut diximus, protensior atque perfectior elevatio et depositio est, et, ut ita dicam, semitonius est imperfectus, **tonus** vero superfluous. HEINR. AUG. 59: D: Quare dicitur **tonus**? M: Quia consonantiarum spatia implendo frequentius sonat. [s.XII] THEINR. DOV. 2, 10 p. 222, 12: Lire autem **tono** in omnibus sonis suis distantes singule autem audientis auditum modulationis suavitate oblectant; simul vero mote potius exasperant. [s.XIII] LAMBERTUS plan. 163: <Per falsam musicam> fieri appellamus, scilicet quando facimus de semitonio **tonum** vel econverso. PS.-MUR. summa 923: semitonium minus est quam **tonus** et sicut ad modum privationis se habens, **tonus** autem ad modum habitus. ENGELB. ADM. 1, 4, 7: Sonum autem musicum oportet esse unum et continuum sine intervallo ex eo, quod sonus est indivisibile principium **tonorum** in musica sicut unitas numerorum in arithmetica. Sicut enim in arismetica ex duabus unitatibus constituitur primus numerus, scilicet binarius, ita in musica ex duobus sonis per arsin et thesin, id est per elevationem et depressionem, vel e converso per thesin et arsin, id est per depressionem et elevationem, generatur **tonus**. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 3, 2: Auctores musice nuncupaverunt **tonum** epogdoun, dyastema, emelis, colon et sesquioctavum. Epogdous dicitur ab .epi', quod est 'supra', et .gdoas', 'octo' arismetica ratione eo, quod novenarius numerus est supra octonarium, in quibus numeris **tonus** extat. Dyastema in musica **tonus** est, nam 'dyastema' Grece, Latine 'interspaciū' vel 'intervallum' duorum ptongorum dicitur. Emelis sonus secundum Boetium **tonus** est in musica, id est aptus melo in una intensione. Colon gramatica ratione **tonus** est, nam 'colon' Grece, Latine 'membrum'; est namque **tonus** membrum omnium simphoniarum (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 13, 2. BONAV. BRIX. 14, 14). SUMM. GUID. comm. 1, 9: Cum autem in unaquaque scientia sit ponere primum et minimum, utpote in grammatica litteram, in dyaletica terminum, in arismetica binarium, sic et in musica primum est **tonus**. GOSCALC. 1, 3 p. 52, 1: Est enim coniuncta quedam acquisita canendi actualis attributio, in qua licet facere de **tono** semitonum et e converso. HEINR. ZEL. 51: **Tonus** est plenus sonus, sed non omnis sonus est plenus **tonus**. ANON. Grac. p. 18: Unde a terra usque ad firmamentum septem **toni** reperiuntur. A terra ad lunam est **tonus**, a luna usque ad Mercurium semitonium, a Mercurio usque ad Venerem semitonium. Inde usque ad solem tria semitonio; a sole ad Martem **tonus**; inde ad Iovem semitonium; inde ad Saturnum semitonium; inde ad signiferum tria semitonio, quae simul iuncta septem **tonos** efficiunt. **Tonus** autem habet 15625 miliaria, semitonium vero 7812 miliaria et semissem. ANON. Seay p. 30: **Tonus** est sonus plenus et vocatur in discantu secunda. ANON. Monac. II 52: Item primi duo **toni**, qui ponuntur inter ut et re et inter re et mi, vocantur **toni** minoris proprietatis, quia cum minori prolatione proferuntur. Item ultimi duo **toni**, qui ponuntur inter fa et sol et sol et la, vocantur **toni** maio-

ris proprietatis, quia cum maiori prolatione vocis proferuntur. [s.XV] IAC. THEAT. 15: **Tonus** vero et semitonus euphonie et species vocentur. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 6, 3: Phthongi namque, sicuti dictum est, litterae sunt musicales, **toni** cum semitoniis syllabae, ditonique cum semiditonis, diatessaron autem ac diapente dictiones. *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 39: Quod, si una oda in ·e·lami perscribatur hoc signo b et altera in ·c·faut isto ♯, licet ditoni sit intervallum, convertitur in **toni** distantiam. GUILL. POD. ench. 25 p. 385: Coniuncta est de **tono** semitonium facere et de semitono **tonum** (*sim.* GUILL. POD. 5, 5). *al.* TRAD. Holl. XII 7, 14: secunda maior, scilicet **tonus**.

4 *als konstitutives Intervall der Kirchentonarten bzw. des Ambitus kirchentonaler Gesänge — as structural interval within the modes, or within the ambitus of modal chants* [s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 18: Omnis tropus subiugalis eandem habet diapente vel diatessaron quam autenticus eius. Differunt autem, quod autenticus diatessaron habet supra diapente, subiugalis infra. Protus et tetrardus contrarii sunt eo, quod diapente protii habet prius duos **tonos** et postea semitonium et in fine **tonum**, diapente vero tetrardi prius **tonum** et semitonium, postea duos **tonos**. *eqs.* PS.-ODO dial. p. 259b-263a. BERNO prol. 12, 6. *eqs.* HERMANN. mus. p. 59 (p. 146a): ut protus **tono** depositus prima specie diapente intendatur, tetrardus vero e contra quarto ei loco oppositus **tono** intensus quarta specie diapente remittatur, deuterus ditono remissus secunda specie diatessaron intendatur, tritus vero e contra ditono intensus, tertia specie diatessaron remittatur. *al.* WILLEH. HIRS. 35 (c. 34), 3. *al.* ARIBO 72 p. 33. *al.* COMM. Guid. 53 p. 120. [s.XII] GUIDO AUG. 142: Sunt ergo quatuor manerie, que omnes species diapason includunt, quarum prima est, que **tonum** habet in depositione et in elevatione **tonum** et semitonium, et ipsa, que vocatur apud Grecos protus, quasi prima maneria. *eqs.* *al.* TON. Gratianop. p. 23. *al.* TON. Cist. 15: D. Quot sunt maneriae? M. Quatuor. D. Quomodo inter se differunt? M. Prima est, quae a finali ascendit per **tonum** et semitonium et descendit per **tonum**. Secunda, quae a finali ascendit per semitonium et **tonum** et descendit per **tonum**. Tertia, quae a finali ascendit per duos **tonos** et descendit per semitonium. Quarta, quae a finali ascendit per duos **tonos** et descendit per **tonum**. ANON. Cist. I 28 p. 26. *eqs.* ANON. La Fage I 10, 7. *eqs.* [s.XIII] MUS. MAN. 42, 4. *al.* IOH. AEGID. 12, 14-17. TRAD. Garl. plan. V 236. *al.* ENGELB. ADM. 4, 2, 13: Odo Cluniacensis ... dicit, quod modi sive forme tonorum singulorum non differunt gravitate vel acumine vocum ab invicem, cum quemlibet cantum cuiuslibet toni possit aliquid cantare in gravibus vel acutis, sed diversa positione semitoniorum et **tonorum**, ex quibus alie et alie consonantie consistunt, que cantum naturalem tanquam partes componunt. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 1, 50, 5: ex hinc tropus nomen toni sortitur, quia omnis vocum connexio principaliter ex **tonis** conficitur ac semitoniis. THOM. BAD. p. 86-87. FR. GAFUR. op. 5, 8.

5 *als Melodieintervall — as melodic interval* [s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 255b: Secunda vero (*sc. vocum coniunctio*) est, cum inter duas voces est **tonus** ut a tertia in quartam in elevatione ita: „Non vos relinquam“ etc. In depositione vero sic: „Angelus Domini“. BERNO prol. 2, 6: Secundus (*sc. modus*) iam perceptibilioris est intervalli et fit in **tono** ut in hoc: A. „Missus est“. GUIDO ep. p. 486, 204: Iunguntur ad se invicem voces sex modis: **tono**, semitono, ditono, semiditono, diatessaron et diapente. HERMANN. mus. p. 57 (p. 145a): Primus modus vocum est, qui **tono** deponitur et prima specie diapente intenditur; hic habet agnitionem in hac antiphona „Prophetiae praedicaverunt“. *al.* HERMANN. mod. p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur, scilicet unisonus, semitonium, **tonus**, semiditonus, ditonus,

diatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, ad haec sonus diapason (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. IOH. COTT. mus. 8, 1. MUS. MAN. 38, 1. TON. Franc. p. 148a. AMERUS 7, 1. HIER. MOR. 14, 6 (p. 58). HIER. MOR. 14, 111 (p. 62). PS.-THOMAS AQU. I 67. ANON. Couss. IV p. 63, 27. COMPIL. Lips. p. 135. TRAD. Holl. VIII 13, 29. GOB. PERS. p. 184a. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. IX 1, 2, 102. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 27. TRAD. Holl. XXIV 8, 122. TRAD. Holl. II 3, 148. TRAD. Holl. III 5, 123. TRAD. Holl. V 3, 77. TRAD. Holl. VII 3, 46. TRAD. Holl. XIII 3, 217, eumm. TRAD. Holl. XV 7, 127. LAD. ZALK. 3, 191. SZYDLOV. 7, 134. TRAD. Holl. XII 7, 12. TRAD. Holl. XIV 9, 52. TRAD. Holl. XVI 2, 45. TRAD. Holl. XXI 6, 70. TRAD. Holl. XVII 181. TRAD. Holl. XII 7, 12. TRAD. Holl. XIV 9, 52). WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 1. MOT. Musica est p. 154: Motus vocum sunt VI species. **Tonus**, semitonium, semiditonus, dytonus, diatessaron, diapenthe. *al.* ARIBO 42 p. 51. *al.* COMM. Guid. 23 p. 157. *al.* MOT. Omnis cantus p. 186. TON. Aug. p. 96b: eundem, quem elevat, **tonum** depriment (*sc. antiphonae*). TON. Aug. p. 108b: **tonum** intendendo ... **tonum** remittendo. TON. Aug. p. 121b: **tonum** sinuose remittendo. *passim* PS.-GUIDO form. 1, 11: Musicus autem motus fit sex solummodo modis, id est **tono**, semitono, semiditono vel trihemitono, ditono, diatessaron et diapente. *al.* FRUT. brev. 10 p. 64. *al.* FRUT. ton. p. 135: Quae antiphonae statim in secunda syllaba **tono** elevantur rursusque ad inceptionis locum relabuntur. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. ton. 25, 6: quaedam (*sc. antiphonae*) **tono** et semiditono surgunt, quaedam **tono** levate deponuntur. *al.* GUIDO AUG. 301: fac cantum descendere per **tonum** et ascendere per duos **tonos** et semitonium. *al.* [s.XIII] DISC. Quicumque II 2, 1. *al.* MUS. MAN. 53, 20: ab ipso principio per semiditonum et **tonum** salit (*sc. cantus*) ad finalem et reflectitur per **tonum**. *al.* IOH. GARL. mens. append. 15, 4: ascendimus per **tonos** integros. *al.* LAMBERTUS plan. 139: Sunt autem species duodecim, quibus omnis cantus contextitur; scilicet unisonus, **tonus**, semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, tonus cum diapente, semitonium cum diapente, ditonus cum diapente, semiditonus cum diapente, ultima diapason. ANON. Ratisb. 8, 1, 9: Differentia quarta regit antiphonam (*ms. et ed. pro antiphonas*) a peripatemeson gradatim per **tonum** et **tonum** ascendentes. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 14, 4: Tredecim consonantiae sunt, quibus omnis ecclesiasticus cantus planus contextitur, scilicet: unisonus, semitonium, **tonus**, semiditonus, ditonus, diatessaron, tritonus, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, semiditonus cum diapente, ditonus cum diapente, ultima diapason (*cum melodia; sim.* QUAT. PRINC. 3, 11. *cf.* HERMANN. mod. p. 150). [s.XV] ANON. Claudifor. 6, 1, 5: **Tonus** causat elevationem vel depressionem vocis propinquam et perfectam. UGOL. URB. 1, 66, 5 - 1, 127, 20. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 4, 38: in <·F>faut inchoantes et gradatim surgentes per **tonum** usque in ·a·lamire. *al.* TRAD. Holl. I 1, 9, 41. LAD. ZALK. 3, 73. GUILL. POD. 6, 8: cantus planus per **tonum** aut semitonium seu alio modo elevabitur vel deponetur. SZYDLOV. 13, 45: primo fit saltus ab ·F· gravi per **tonum** ad ·G· grave. *al.* TRAD. Holl. XII 2, 12: Mi et la dicuntur dure, quia ascendunt moliter per semitonium et descendunt viriliter per **tonum**. CONTR. Est autem p. 368b.

6 *als Zusammenklangsintervall in der Mehrstimmigkeit — as simultaneous interval in polyphony* [s.XI] GUIDO micr. 18, 29: Qui occursus **tono** melius fit, ditono non adeo, semiditono numquam (*inde* TRAD. Guid. 9). TRAD. Guid. 9: Qua (*sc. diaphonia*) quidem sic utuntur, ut canenti semper vox quarta succedat, ad quam diapente non admittimus. **Tonus** vero et ditonum et semitonium cum diatessaron recipimus, raro autem semiditonum. *ibid.* *al.* [s.XIII]

IOH. GARL. mens. 10, 19: Sciendum est, quod omnis discordantia ante perfectam concordantiam sive mediam aequipollet concordantiae mediae, et hoc proprie sumitur ante unisonum vel diapason: ante unisonum **tonu**<s>. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 38, 28: Sed, cum **tonus** imperfectam dicat concordantiam, non est in discantibus utendum ipso in principiis et terminis perfectionum, sed in mediis et quasi currendo. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 74 p. 232, 3: De occurso organi statutum est in libris auctorum, ut semper fiat aut per **tonum** aut per ditonum, per semitonium vero nusquam.

7 *in zusammengesetzten Intervallbezeichnungen — in compound terms for an interval*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 9, 34: **tonus** cum diapason. *Trad.* Garl. plan. V 186: **Tonus** cum dyapason. *Trad.* Franc. I p. 22: potest speciei diapason fieri additio sicut facta est speciei diapente et potest dici semitonium cum diapason, **tonus** cum diapason et sic de aliis. ANON. Couss. IV p. 63, 19: De compositis cum diapason sic: **tonus** cum diapason, semitonium cum diapason etc. usque bis diapason. Et ulterius sic: **tonus** cum bis diapason, semitonium cum bis diapason etc. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 5, 18. IAC. LEOD. spec. 2, 103, tit.: Capitulum CIII. Quid sit **tonus** cum diapason. **Tonus** cum diapason est inaequalium consonantia sonorum sex tonos continens cum duobus minoribus semitoniis, in proportione dupla sesquiquarta consistens numerali. IAC. LEOD. spec. 2, 120, tit.: Capitulum CXX. Quid sit **tonus** cum bis diapason. **Tonus** cum bis diapason est consonantia vocum inaequalium undecim tonos continens cum quattuor minoribus semitoniis in quadrupla et sesquialtera proportione consistens. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 30: **Tonus** cum ter diapason consistit in proportione noncupla. IAC. LEOD. spec. 4, 11, 5: Tactis consonantiis, quibus utitur musica plana, omnibus vel aliquibus utitur et mensurabilis in suis discantibus et cum hoc aliis, quae transcendunt diapason ut **tono** cum diapason, quam vocant unam nonam vel bis diapente. IAC. LEOD. spec. 5, 4, 33: Inter extremas chordas ipsius endecachordi continetur diatessaron cum diapason vel ter diatessaron cum **tono** vel diapente cum bis diatessaron. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 13: ex discordantiis perfectis et imperfectis alie oriuntur super diapason, sicut et ipse super unisonum orte sunt; quae quidem eiusdem sunt qualitatis eiusdemque similitudinis et pares in elevacionibus et deposicionibus ut scilicet semitonium super diapason, **tonus** super diapason, diatesseron super diapason. HEINR. EGER 4 p. 43: Praeter etiam concordantias sunt quaedam aliae, scilicet **tonus** cum diapason, quae bona est maxime, cum in medio profertur diapente, et constat ex duabus diapente, quae dici potest nona. [s.XV] PROSD. spec. 1, 9 p. 166, 7: Dyateseron cum **tono** est duorum sonorum inaequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium tres tonos et unum semitoniumque amplectantium acceptio; et dicitur dyateseron cum **tono**, quoniam talis combinatio ex dyateseron et **tono** contextitur. Et vocatur etiam alio nomine quinta maior. *al.* *Trad.* Holl. XXIII 1, 3, 24: Consonantie autem, quae excellunt diapason, dicuntur consonantie composite et non simplices, ut est diatesseron cum diapason vel dithonus cum diapason vel **thonus** cum diapason vel disdiapason et cetera. INTERV. Notandum 22 p. 159 (p. 470b): Sed modi principales compositi sunt infiniti, scilicet semitonium cum diapason, **tonus** cum diapason, diapente cum diapason etc. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 11, 8: **tonus** cum diapason diapente. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 7b, 6: **tonus** supra bisdiapason. *al.* CONTR. Inprimis 5, 4: 13 (*sc. species musicae*) sufficiunt, et plures non requiruntur. Quamvis Philosophus ponat **tonum** cum dyapason et semitonium cum diapason, hoc facit causa additamenti et non causa necessitatis.

v. diapente cum **tono**

C *quantitative Bestimmung — quantitative designation*

1 *als Intervall — as interval*

a *aus zwei Halbtönen bzw. großem und kleinem Halbton bzw. vier Dieses bzw. vier Diaschismata und einem Komma — of two semitones, or of a major and a minor semitone, or of four dieses, or of four diaschismata and a comma* [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 3: dihexis autem est **toni** pars quarta. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 5: Initium modi dicitur diesis, dimidium semitonium, totum **tonos**. CENS. 10, 7. [s.IV] CALC. 46. [s.V] MART. CAP. 9, 949: Verum aequalia sunt, quae in aequas partes poterunt separari ut **tonus** in duo hemitoniam. *al.* [s.VI] BOETH. mus. 3, 5 p. 276, 14: Quemadmodum Philolaus **tonum** dividat. *eqs.* BOETH. mus. 3, 8 p. 278, 18: quoniam **tonus** quidem dividitur principaliter in semitonium minus atque apotomen, dividitur etiam in duo semitoniam et comma; quo fit, ut dividatur in quattuor diaschismata et comma (*inde* REG. PRUM. 16, 34. TON. Gratianop. p. 49. HIER. MOR. 15, 226 (p. 70)). BOETH. mus. 3, 15 p. 296, 20: conprobatur **tonum** maiorem quidem esse, quam sunt VIII commata, minorem vero quam VIII (*inde* HIER. MOR. 17, 1118 (p. 140). IOH. MUR. spec. 1, 276. IAC. LEOD. spec. 3, 21, 3. IAC. LEOD. spec. 3, 22, 47. WILLELM. 1, 6). BOETH. mus. 5, 16 p. 365, 25: quarta pars **toni** diesis enarmonios nuncupari praedicta est. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 19, 14: **toni** integritas II semitoniam minora excedit. GLOSS. Boeth. mus. 1, 21, 59: ‚diesin‘: quartam partem **toni**. GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 97, 1: Idcirco non est consona talis vox, [in qua scilicet est recte **toni** medietas,] quia natura non habet in se, sicut in numeris monstratum est, semitonium posse ex toto esse integrum, sed aut maius aut minus, quia **tonus** non potest in duo aequa dividi. GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 220: partium **toni** altera est maior medietate, s. apotome; altera autem minor, i. lima. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 11/7, 2-4: emitonium semis **tonus**. GLOSS. Mart. Cap. 108/31, 7-8: tritemoria, id est tertia parte **toni**, aut tetratemoria, id est diesi, quarta scilicet parte **toni**. *al.* IOH. SCOT. annot. 494, 17: ‚emitonium‘, id est divisio **toni**. REMIG. AUT. 46, 4. *al.* AURELIAN. 6, 28: emitonio, id est medio **tono**. HUCBALD. 19. REG. PRUM. 4, 2. *al.* [s.X] INTERV. Quid sit **tonus** 3. PS.-ODO mus. p. 267a. [s.XI] OLIVA 78. HEINR. AUG. 62: **Tonus** constat ex duobus semitoniis minoribus et commate, vel si maius dicere <velis>, ex semitonio minore et maiore. FRUT. brev. 4 p. 45. [s.XII] TON. Gratianop. p. 49. THEINR. DOV. 3, 24 p. 340, 18. ANON. Pannain p. 411. [s.XIII] MUS. MAN. 18, 7. ANON. Couss. VII 11, 5: est **tonus** distantia inter duos unisonos continens in se duo semitoniam. ANON. Couss. IV p. 68, 22: Differentia inter semitonium minus et **tonum** est semitonium maius, quod non est in usu. ENGELB. ADM. 2, 1, 17. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 190. IOH. MUR. spec. 1, 193. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 5, 12: Sunt autem et partes **toni**, apotome et limma videlicet, id est semitonium maius et minus. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 26: unusquisque **tonus** per limma et limma et comma dividetur. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 41, 2: Tangit autem Philolaus **toni** partes has: diesim et <apotomen>, diesim et diesim et comma, quattuor diaschismata et duo schismata, quae partes simul iunctae **tonum** reddunt. ... Ex quibus patet, quod partes **toni** principales sunt duo semitoniam inaequalia, maius atque minus, minores vero diaschisma, comma et schisma. IAC. LEOD. spec. 5, 8, 5: Maius igitur semitonium potest iungi cum minore, et fit tunc **tonus**, quo utimur, et vocatur a Boethio **tonus** incompotus. IAC. LEOD. spec. 5, 46, 2: erravit (*sc. Aristoxenus*) in male sentiendo de consonantiis ponens **tonum** constare ex duobus semitoniis aequalibus. *al.* PS.-MUR. interv. p. 312a: **Tonus** formularis dicitur spatium unius vocis continens in se duo semitoniam. IOH. BOEN ars 2, 18, 2-12. *al.*

IOH. BOEN mus. 2, 94. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 12, 14. IOH. CICON. mus. 1, 23 p. 106, 9. PROSD. spec. 2, 17 p. 204, 26. UGOL. URB. 1, 16, 12. *al.* THOM. BAD. p. 81. ANON. Carthus. theor. 6, 5. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 11, 7. *al.* CONR. ZAB. tract. VV 2. IOH. TINCT. diff. 42: Coma est illud, in quo **tonus** superat duo semitonia minora. FR. GAFUR. extr. 5, 9, 1. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 2, 10. IOH. TINCT. exp. 8, 6. FR. GAFUR. op. 4, 3. *al.* BART. RAM. 3, 2, 4 p. 100: Ab ·a· in ·b· **tonus** bonus est, quia ex semitonio maiori atque minori componitur. NICOL. BURT. 1, 21, 111. *al.* BONAV. BRIX. 24, 54. ADAM FULD. 2, 7: **Tonus** est saltus a clavi in proximam, continet duo semitonia disparia. *al.* FR. GAFUR. theor. 2, 4, 6. *al.* GUILL. POD. 3, 37: **Tonus** est spacium ex apothome et limate confectum. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2.

b *aus neun Kommta — of nine commas*
[s.XIII] IOH. AEGID. 11, 18: Unde licet dicat Plato, quod numerus, qui facit **tonum**, scilicet octo, cum constet ex octo commatibus et quarta parte, constituit diapason, non tamen propter hoc consonantia est, cum in gemina aequa dividi non possit. Licet dicat Guido ipsum novem constare commatibus, quod secundum alios statutum est. [s.XV] INTERV. Notandum 12 p. 159 (p. 470b): Unisonus est sonus concordans in eodem gradu, scilicet comate. Semitonium perfectum continet quattuor gradus cum medio. **Tonus** continet novem gradus. ... Diapason continet sex **tonos**, id est quinquaginta quattuor gradus.

c *aus fünf Dienes — of five dieses*
[s.XIV] MARCH. luc. 2, 5, 7: **tonus** habet quinque partes et non plures neque pauciores. MARCH. luc. 2, 5, 24: quelibet quinta pars (*sc. toni*) vocatur dyesis, quasi decisio seu divisio summa; hec est maior divisio, que possit in **tono** cantabili reperiri. Due autem simul iuncte ex istis quinque componunt semitonium enarmonicum, quod minus est, quod a Platone vocatum est lima, continens duas dyeses; tres vero ex istis dyesibus faciunt semitonium dyatonicum, quod maius est, quod quidem vocatur apothome maius, id est pars maior **toni** in duas divisi; quatuor autem dyeses chromaticum semitonium constituunt (*ad loc.*: PROSD. spec. 2, 22 p. 214, 15: **tonus** nullo modo divisibilis est in quinque quintas sive in quinque partes equales). MARCH. luc. 2, 7, 11: **tonus**, qui est ab ·a· acuto ad secundum ·b·, in enarmonicum et dyatonicum semitonia dividitur, et **tonus**, qui est a primo ·b· ad ·c· predictum, in dyatonicum et enarmonicum. Ex enarmonico et dyesi consurgit dyatonicum, ex dyatonico et dyesi chromaticum, ex chromatico et dyesi **tonus**. *al.* MARCH. pom. 14, 4. *al.* [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 2, 14: Secundum quos philosophos ac ingenii perspicacissimi viros **tonus** quinque partes habere potest. IOH. TINCT. diff. 92: Nonnulli vero diesim esse volunt quintam partem **toni**. FR. GAFUR. extr. 6, 11, 13. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 54. BONAV. BRIX. 24, 46. *al.*

2 *als Zahlenverhältnis 9:8 — as numerical ratio 9:8*
[s.IV] CALC. 45: **Tonon** vero epogdoi dixit (*sc. Pythagoras*) habere rationem. *al.* MACROB. 2, 1, 20: Epogdous est numerus, qui intra se habet minorem et insuper eius octavam partem ut novem ad octo, quia in novem et octo sunt et insuper octava pars eorum, id est unum. Hic numerus sonum parit, quem *τόνοιν* musici vocaverunt. FAV. EUL. 26, 8: Nam si tibiam cuiuslibet longitudinis sumas et octava eius portione deducta cavernam imprimas, **tonus** auditur. *al.* [s.V] MART. CAP. 7, 741. *al.* FULGENT. 3, 9 p. 75, 13: quarta symphonia dicitur **tonus**, quod aput arithmeticos epocdous nuncupatur, aput nos V ad IV (*ex errore, ut videtur*). [s.VI] BOETH. mus. 1, 10 p. 198, 8: VIII vero ad VIII in sesquioctava portione resonabant **tonum** (*inde* REG. PRUM. 12, 11. HIER. MOR. 3, 84 (p. 15). IOH. GROCH. 17. IOH. HOTH. dial. p. 62). BOETH. mus. 1, 17 p. 203, 26: Sed si CCXVI

ad CXCII comparemus, sesquioctava proportio est. Est enim eorum differentia XXIII, quae est octava pars de centum XC duobus. Est igitur **tonus**. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 183, 16: VIII autem ad VIII epogdous, i. **tonum** red-det. GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 205, 3: Nam XVIII et octava pars unitatis **tonus** est ad XVII. GLOSS. Boeth. mus. 3, 14, 6, 2: A CCLXII.CXLIII si omnes tonos computare vis usque ad VI tonos, qui sunt DXXXI.CCCCXLI, hoc modo reperies. Sume octavam partem de CCLXII.CXLIII, quae est XXXII.DCCLXVIII, et hunc numerum adde cum eis, quorum octava est, erunt CCXCIII.DCCCCXII. Ecce primus **tonus**. Item sume octavam de CCXCIII.DCCCCXII, quae est XXXVI.DCCCCLXIII, et adde hos cum CCXCIII.DCCCCXII, fiunt CCCXXI.DCCLXXVI. Ecce secundus **tonus**. *eqs. al.* [s.IX] GLOSS. Boeth. mus. II 70. IOH. SCOT. annot. 494, 16 (*inde* REMIG. AUT. 494, 15). REMIG. AUT. 11, 5: Epogdous in arithmetica, **tonus** dicitur in musica. ... Est autem **tonus** in musica, quando maior vox minorem superat tota sui quantitate et insuper eius octava parte (*inde* PETR. DION. 3 p. 149). *al.* AURELIAN. 2, 16: VIII vero ad VIII in sesquioctava portione resonabat **tonum**. SCOL. ENCH. 3, 155: Δ: Qui ptongi sesquioctavum habent intervallum? M: Unusquisque in alterutrum ut corda ad cordam, quod dicitur **tonus**. *al.* REG. PRUM. 4, 17: **Tonus** itaque aut transcendit alium **tonum** aut transcenditur ab alio **tono** octava sui parte. *al.* [s.X] INTERV. Quid sit tonus 2. PS.-ODO mus. p. 266b. *al.* PS.-ODO dial. p. 254a. *al.* [s.XI] ADALB. 1B, 10: Si duae chordae aequales et similes duobus ponderibus tendantur, quorum unum sit sesquioctavum ad alterum, fiet consonantia, quae dicitur **tonus**. GUIDO micr. 15, 16. GUIDO reg. 29: **Tonus** vero est, quem fecit norma novem partium. PS.-BERNO mon. 5, 2. HERMANN. mus. p. 20 (p. 126b). OLIVA 37. *al.* WILLEH. HIRS. 26 (c. 25), 4. ARIBO 67 p. 43. COMM. Guid. 40 p. 111. PS.-GUIDO form. 2, 3: **Tonus** ergo integra dimensio est, quia per sesquioctavam proportionem regularis monochordi partitionem assequitur. FRUT. brev. 2 p. 35. *al.* QUAEST. MUS. 1, 14 p. 32. *al.* THEOG. METT. 8, 6 (p. 186a). IOH. COTT. mus. 8, 4 descr. [s.XII] THEINR. DOV. 1, 22 p. 192, 13: Superaddens igitur ei, qui est 17496, octavam sui partem, que est 2187, unum intendes **tonum** 19683. THEINR. DOV. 1, 22 p. 194, 5: Intende igitur **tonum** a 157464 octava parte adiecta, qui est 19683, et fiet 177147. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 31, 8. *al.* IOH. AEGID. 11, 27. LAMBERTUS plan. 146. HIER. MOR. 17, 1366 (p. 148). *al.* TRAD. Garl. plan. I 65. IOH. GROCH. 17. ENGELB. ADM. 2, 16, 7: Sciendum ergo, quod **tonus** musicus consistit ex duabus vocibus, hoc est inter duas voces habentes unum medium continuum intervallum. Huius autem intervalli quantitas colligitur ex predicta proporcione arsis, id est elevacionis toni ad suam thesym, id est deposicionem, vel e converso, que est proporcio sesquioctava, sicut est proporcio VIII ad VIII. *al.* WALT. ODINGT. 2, 4, 6. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 4, 2: secundum omnes auctores musicæ **tonus** sive natura eius dicitur consistere in portione novenarii numeri ad octonarium. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 51. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 3, 14. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 31. IAC. LEOD. spec. 2, 40, tit.: In quibus constant numeris **tonus** et eius partes secundum Philolaum. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 74: Haec etiam forma est **toni**, cuius omnes, ut ita dicam, species novenario passu fiunt. Unde verius et rectius epoctos dicitur quam tonus; hoc enim nomen habet proportionaliter eo, quod fit super octo. *al.* PS.-MUR. interv. p. 312a: **Tonus** novenarius est iste, quem facit nota novem partium. HEINR. EGER 3 p. 40. COMM. Boeth. II p. 274, 34: Numerus vero 2916, qui cum numero 2592 faciebat **tonum**. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 15, 49. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 100, 15. *al.* PROSD. spec. 2, 1 p. 178, 5. UGOL. URB. 4, 64, 1: De portione

consonantiarum tres nobiles, tres sunt ignobiles. Nobiles diapente, diatesseron, **tonus**, quia originem et parentelam suam profiteri possunt: quippe cum haec sesquialtera, haec sesquitercia, haec sesquioctavae sit proportionis. Ignobiles sunt ditonus, semiditonus, semitonium, cum incertae sint gradationis, id est proportionis. *al.* COMM. Guid. 10 p. 99: Consonantia est ad minus duo soni sibi consonantes competenter ut **tonus**, postmodum vel tres vel quattuor, ut in sequenti docebitur, ceu ditonus et cetera. LIB. ARGUM. 12 p. 20: Musica unde constat? Ex septem consonantiis, hoc est **tono**, semitonio, ditono, semiditono, diatessaron, diapente et diapason. De consonantia, quid est. Quid est consonantia? Consonantia hoc est simul sonantia, quia nisi simul duae voces sonuerint, consonantia esse non potest. [*s.XII*] TRAD. Guid. 2: Musica autem ex sex symphoniis constat, id est semitonio, **tono**, semiditono, ditono, diatessaron, diapente. Et est symphonia quidam apta vocum copulatio, cum vox voci apte coniungitur. TON. Parkm. p. 108: Tercia est consonantia, quae **tonus** dicitur eo, quod plenarium habeat exaltationem vel depressionem a voce in sibi proximam vocem. ANON. La Fage I 5, 14. DISC. Omnis homo I 5 p. 241: Septem sunt consonantes, ex quibus constat omnis cantus, scilicet **tonus**, semitonus, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente et diapason. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 11, 12: Et notandum, quod quidam dicunt **tonum** esse consonantiam, alii vero negant. Plato vero ponit **tonum** esse consonantiam, cum proportionaliter constet ex duabus, quarum una est octo passuum, alia vero novem, quae constituunt duos modos, videlicet duo semitonia, quae iuncta integrum tonum perficiunt. *al.* AMERUS 18, 3. AUGUST. MIN. C 111. VERS. Postquam pro 74: **tonus** (*glo.*: prima consonantia). ENGELB. ADM. 2, 10, 12: **Tonus** vero est minima consonantia inter perfectas consonancias, quod dico ad differentiam semitonii, quod est imperfecta consonantia. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 1, 126: quidam vero consonantias in principales et secundarias dividentes principales consonantias tres esse dicunt, scilicet dyatessaron, dyapente et dyapason, consonantias secundarias, quas concordantias appellant, sex esse ponentes, scilicet **tonum**, semitonum, ditonum, semiditonus, tonum cum dyapente et semitonum cum dyapente. Secundum tamen opinionem eorum, qui principia musicae et eorum numerum subtilius investigare videntur, rationabiliter et satis probabiliter dici potest, quod omnes consonantie et concordantie musicales reducuntur ad septem, quae sunt **tonus**, semitonus, ditonus, semiditonus, dyatessaron, dyapente et dyapason. *al.* IAC. LEOD. comp. 1, 5, 17: Permissivi autem soni sunt sicut **tonus**. IAC. LEOD. spec. 1, 6, 4: Graeci autem dicunt Pythagoram huius artis (*sc. musicae*) invenisse primordia, id est principaliores primas consonantias, scilicet diapason, diapente, diatessaron et tonum, si **tonus** consonantia dici debeat vel potius consonantiarum pars secundum antiquos. IAC. LEOD. spec. 2, 8, 5: Emmeles sunt, qui consoni non sunt perfecte; possunt tamen aptari ad melos, ut est **tonus** et forsitan semiditonus et ditonus et huiusmodi consonantiae, quae aliquam important concordantiam. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 14: Boethius autem circa finem secundi arithmeticae **tonum** in numero ponit consonantiarum et ipsum dicit esse musicorum sonorum mensuram communem, et quod est sonus omnium parvissimus, sonum sumens pro sonorum mixtione vel distantia seu intervallo. Et Guido inter consonantias **tonum** primo ponit, et ipsum esse consonantiam omnes nunc tenent moderni et non sine ratione. *eqs.* IAC. LEOD. spec. 4, 37, 1: Imperfecta concordia tunc fieri dicitur, cum voces simul prolatae multum ab auditu differre noscuntur, aliquantulum tamen concordant, ut sunt **tonus**, qui est una secunda. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 12: Perfecte vero consonantie diapason, diapente, diatessaron ac **tonus** dici possunt, et ratio est, quia per istas et

nullas alias consonancias monacordum dividitur. *al.* COMM. Boeth. II p. 204, 8: dicit Pictagoras hic in investigatione consonantiarum, quod mallei exprimentes diatessaron et diapente, **tonum** et diapason suaviter resonabant, an diapente et diatessaron **tono** distantes se simul compaciuntur, et sic **tonus** facit simphoniam. COMM. Boeth. II p. 226, 24: **Tonus** tamen dici potest consonantia eo modo, quo punctus quantitas, quia est principium quantitatis; ab eo enim continua quantitas incipit et a **tono** consonantia. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 11, 28. IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 208, 6. TRAD. Holl. XXIV 8, 124. TRAD. Holl. VI 22, 11: sicut sunt 7tem soni, ita ex se faciunt 7tem consonancias, quae sunt: **thonus**, semithonium, ditonus, semidithonus, dyatesseron, dyapente et dyapason; per quas consonancias omnis cantilena movetur, sive in elevacione, sive in deposicione. MON. Figure I p. 176, 60: Hee sunt itaque sex vocum consonantie, videlicet **tonus**, semitonium, dytonus, semiditonus, dyatesseron, dyapente, quibus septima adiungitur, scilicet dyapason.

2 als Dissonanz — as dissonance

[*s.XI*] HERMANN. mus. p. 20 (p. 126a): Cum ergo diapente ac diatesseron differentia sit **tonus** ipseque quamvis a consonantiis exclusus consonantias tamen iungat. FRUT. brev. 3 p. 37: **tonus** autem non est consonantia, sed pars consonantiae et quasi consonantiarum quaedam differentia. *al.* [*s.XII*] GUIDO AUG. 76: Harum septem coniunctionum, ubi diapason includamus, quatuor priores dicuntur dissonantie, **tonus** videlicet, semitonum, ditonus, semiditonus. [*s.XIII*] MUS. MAN. 29, 16: cum **tonus** et semitonium semper discordent. MUS. MAN. 31, 22: **Tonus** rigidum quidem sonum reddens et asperum. COMM. Boeth. I 1, 16 p. 52: de **tono** agit (*sc. Boethius*) inter consonancias, non quia sit consonantia, sed quia pars est consonantie. DISC. POS. VULG. 26, 52 (p. 190): maior videtur dissonantia in **tono** quam in aliquo alio modo. LAMBERTUS plan. 202: Imperfecte (*sc. dissonantie*) vero sunt **tonus**, semitonium et tritonum, quia, quanto propinquiores inveniuntur, eo tanto peiores, et quanto remotiores, tanto meliores. FRANCO COL. 11, 17: Imperfectae discordantiae dicuntur, quando duae voces se quodammodo compati possunt secundum auditum, sed discordant. Et sunt tres, scilicet **tonus**, tonus cum dyapente et semiditonus cum dyapente. HIER. MOR. 15, 73 (p. 65): **Tonus** autem et semitonium nec per se nec per accidens possunt esse consonantie, nisi valde inproprie esse dicantur, inquantum videlicet **tonus** et semitonium sunt partes integrales alicuius consonantie. TRAD. Franc. I p. 32. WALT. ODINGT. 2, 13, 7: **tonus** non facit mixturam suavem (*inde* COMM. Boeth. II p. 204, 19). *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 9, 1, 9: **tonus** consonantia non est, quia licet sit in proportionem musicali, non tamen est in proportionem consonantie. IOH. MUR. spec. 1, 51: **Tonus** vero, qui est in sesquioctava ut 9 ad 8, non est consonantia, sed pars eius. IAC. LEOD. spec. 4, 19, 10: Ptolomaeus **tonum** non ponit inter consonantias consonas. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 13: Consonantie vero discordantes sunt tres, videlicet **tonus**, diatesseron et semitonium cum diapente. Iste dicuntur imperfecte discordantie. COMM. Boeth. II p. 348, 15: **tonus** perfecta scilicet dissonantia. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 15, 49. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 59 p. 208, 10. THOM. BAD. p. 80: **Tonus** vero dicitur pars consonantie non formaliter, sed ideo, quia proportio, quae dicitur consonantia, continet illam proportionem, quae vocatur **tonus**, et amplius. Consonantia enim sic diffinitur: Est acuti gravisque soni mixtura suaviter uniformiterque auribus accidens. Hec autem diffinitio subscribendis tribus consonantiis, scilicet diatesseron, diapente et diapason, competit et non **tono**, in quo sit auris cuilibet iudex sibi ipsi; ergo predictae tres armonie dicuntur perfecte consonantie et non **tonus**. ANON. Carthus. theor. 5, 5. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 11, 25: **tonus**

vero nihil per se consonum habet. IOH. TINCT. diff. 267: **Tonus** est discordantia ex mixtura duarum vocum uno semitonio maiore et uno minore distantium effecta. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 6. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 10. FR. GAFUR. op. 2, 2: Dissone vero sunt, que non permiscunt sonos atque insuaviter feriunt sensum ut **tonus** et semitonium. GUILL. POD. 1, 15: Gravium et acutarum vocum alie sunt consone ... Dissone vero, que sibiipsis natura prohibente coherere commiscerique non possunt, que multe sunt. Harum autem quedam sunt **tono** distantes, sed quoniam he diatesseron ac diapente consonantias iungunt, sicut in quadrichordio Mercurii ostensum est, inde emineles (*ex errore pro emmeles*) ab antiquis tanquam ad hoc aptitudinem habentes dicte sunt. FLOR. FAX. 2, 13, 2. CONTR. Volentibus I p. 27a.

F *Begriffsbestimmung und Etymologie — definition of the concept and etymology*

[s.IX-XI?] GLOSS. Boeth. ar. 683: **tonus** Graece, **sonus** Latine dicitur. [s.XI] GUIDO micr. 6, 15: **Tonus** autem ab intonando, id est sonando, nomen accepit (*inde* LIB. ARGUM. 63 p. 25. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 1. DIFF. MUS. 32. BONAV. BRUX. 14, 11. FR. GAFUR. theor. 5, 4, 18). VERS. Ars humanas p. 112a: **Tonus** vero sono pleno sumpsit hoc vocabulum. VERS. Ars humanas p. 113a: **Tonus** ergo a tonando traxit hoc vocabulum. THEOG. METT. 8, 8 (p. 186a): **Tonus** autem dicitur a tonando, id est sonando. IOH. COTT. mus. 8, 5: **Tonus** a tonando vocatur. Est autem **tonare** **potenter sonare**, et **tonus** fortem habet sonum respectu semitonii. Vel certe a Graecis sumptum est hoc nomen. Cum enim ipsi dicant TONOC, nos **o** in **u** mutata **tonus** dicimus (*inde* HIER. MOR. 14, 18 (p. 59). HUGO SPECHTSH. comm. p. 91. GOB. PERS. p. 184a. TRAD. Holl. VIII 13, 67. CONTR. ZAB. tract. OO 4). METROL. 82 p. 76. [s.XIII] TRAD. Lamb. 3, 3, 2: Dicitur autem **tonus** a **tono**, **-nas** eo, quod perfecte et discrete discernit et praetendit distantiam inter duas voces (*inde* COMPIL. Ticin. A 70). TRAD. Garl. plan. I 168: Et dicitur **tonus** a tonando sive a sonando. TRAD. Garl. plan. V 134: Nota, quod **tonus** ... dicitur a **tono**, **tonas**, quia perfecte **tonat** seu totum intonat. TRAD. Garl. plan. V 153: Et dicitur **tonus** a tonando vel a sonando, quia plenarie **tonat** vel **sonat**. Vel dicitur a **tono** vel a **sono**, quia integre **sonat** seu **tonat** vel integrum **tonum** facit seu sonum in animo audientis. ANON. COUSS. IV p. 69, 18. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 2, 1. GUIDO DION. 1, 1, 172-174. PETR. PALM. p. 508: Et dicitur **tonus** a **tono**, **tonas** eo, quod perfecte et distincte dicit distantiam inter duas voces. SUMM. GUID. comm. 1, 18: Dicitur autem **tonus** a **ptongos** Graece, quod est **sonus** Latine. ANON. La Fage II p. 424: dicitur **tonus** ab intonato, id est, quia perfecte **sonat**. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 31. IOH. CICON. mus. 1, 22 p. 98, 7: Prima igitur coniunctio **ptongorum tonus** est, quem auctores musice nuncupaverunt **tonum**, **epogdoun**, **diastema**, **cola**, **emelis** et **sesquioctavum** (*inde* DIFF. MUS. 29. BONAV. BRUX. 14, 14). PROSD. spec. 1, 3 p. 160, 24: dicitur **tonus** a tonando, quoniam, ut habitum est, tales duo soni immediati videntur perfecte, plene et complete **tonare** eo, quod unus ipsorum alterius respectu perfecte, plene et complete ascendit vel descendit in comparatione ad alios duos sonos immediatos quandam sonorum combinationem semitonium nominatam producentes. PROSD. spec. 1, 3 p. 162, 3: **tonus** alio nomine secunda maior nominatur. ANON. Claudifor. 6, 3, 3: **tonus** vero a **tono** ab **tono**, **-as**, **-are**, quia, sicut in tonatione sequens resonantia differt a priori, sic in **tono** sequens vox elevatur super priorem vel deprimitur. TRAD. Holl. XI 2, 25: Et dicitur **tonus** a tonando, quasi viriliter et perfecte sonando, quia fortem habet sonum in respectu ad semitonium (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 8, 38. SZYDLOV. 7, 37. cf. IOH. COTT. mus. 8, 5). IOH. TINCT.

contr. 2, 2, 11: Quiquidem **tonus** a **tono**, **-as** dicitur eo, quod primus omnium sonorum ab uno loco ad alium progressorum perfecte **tonet**. Hinc, ut dictum est, secunda perfecta vulgariter appellatur. MON. Figure I p. 176, 74.

II *Ton, Tonstufe, Tongebung, Betonung — tone, pitch, production of sound, accent [syn.: accentus, sonus]* [s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 5, 7: Hoc vero licet animadvertere etiam ab citharoedis, qui, superiore **tono** cum volunt canere, avertunt se ad scaenae valvas et ita recipiunt ab earum auxilio consonantiam vocis. [s.V] MART. CAP. 3, 273: Accentus partim fastigia vocamus, quod litterarum capitibus apponantur, partim cacumina, **tonos** vel sonos, Graeci prosodias. MART. CAP. 9, 931: **Tonus** igitur idem plerumque appellatur et sonus. al. [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 7: **Tonus** est acuta enuntiationis vocis (*inde* AURELIAN. 5, 9. HIER. MOR. 4, 37 (p. 17) ... enumeracio (*ms. et ed. fort. ex errore*). QUAT. PRINC. 3, 20. ANON. Carthus. pract. 15, 51. ADAM FULD. 4, 7. FLOR. FAX. 2, 4, 1). ISID. etym. 19, 22, 6: **tonus** enim sonus est. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 2, 20, 118: **sonus**: **tonus**. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 119/35, 3-4: Circus est proprie in melodia cantus, qui in eundem **tonum** finit, a quo incipit. TON. Mett. p. 62: **Toni** igitur Grece, Latine **soni** interpretantur. IOH. SCOT. annot. 11, 8: De partitione caelestium sonorum atque **tonorum**. IOH. SCOT. annot. 490, 4: **pulsibus**: **tonis**, motibus (*inde* REMIG. AUT. 490, 1). al. REMIG. AUT. 375, 16: **sonus** pro **tonus** (*inde* DIFF. MUS. 33. BONAV. BRUX. 14, 9). REMIG. AUT. 495, 4: Aliquando tamen **tonus** appellatur et sonus. AURELIAN. 10, 8: Denique de his tribus introitibus, qua possumus brevitate, quiddam pandamus <ex certa> (*ed. excepta*) norma musicae discipline. Primus siquidem in se idcirco directe fines versuum recipit, quia et in directum incoat, nec vox sinuosos decurrit per anfractus, atque in tertia **tonus** invenitur sillaba, scilicet in **-te** ut „Gaudete“. In secundo vero ideo sursum pars ultima sublimatur, quia **tonus** in prima adest sillaba, id est in **-ius** ut „Iustus es, Domine“. In <tertio> vero idcirco altius finis erigitur morasque habere diutius patitur, quoniam perfectus **tonus** in secunda repperitur sillaba nec in <tertia> ut in primo nec in prima ut in secundo, sed in secunda, hoc est in **-ce** ut „Suscepimus Deus“. Ideoque non inmerito longe finis protrahitur versiculi altiusque profertur (? cf. Ponte, Aurelian 3 p. 55 sq.; Hiley, Plainchant p. 457 sq.). AURELIAN. 8 p. 136: Hii quidem **toni** apud grammatikos et lectores sunt tres: acutus, gravis, circumflexus; apud cantores autem sunt VIII. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: Ortus quoque suus atque compositio (*sc. cantus*) ex accentibus **toni** vel ex pedibus syllabarum ostenditur. Ex accentibus vero **toni** demonstratur in acuto et gravi et circumflexo. ... De accentibus **toni** oritur nota, quae dicitur neuma (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 298, 15). CANT. Quid est cant. c. 483: **Tonus** est sonus vocis armoniae, id est vox modulata. TON. Leod. pr. 4: Est autem **tonus**, quod et sonus. [s.XI] LECT. GUID. p. 44: est **tonus** secundum Boetium vocis casus emmeles, id est aptus melo in unam intensionem vel remissionem (cf. Boeth. mus. 1, 8 p. 195, 2: *Sonus igitur est vocis casus emmeles* ...). THEOPHIL. 3, 82 p. 146: In caudis autem linguarum scribantur litterae secundum ascensum et descensum cantus, quibus possit cognosci, quis ille vel ille **tonus** sit. al. IOH. COTT. mus. 10, 15: Cum ergo Latini antiqui consonantiam quandam in musica tantummodo **tonum** vocarent, grammatici etiam accentus orationis vel distinctiones **tonos** appellare usurpato nomine coeperunt. Rursus Latini cantores non parvam esse similitudinem inter cantus et accentus prosaicae locutionis modosque psallendi considerantes nomen hoc commune utrisque esse sanxerunt. Sicut enim **toni**, id est accentus, in tres dividuntur species, scilicet gravem, circumflexum, acutum, ita in cantu tres distinguuntur

varietates. Nam cantus nunc in gravibus vagatur ut in offertorio illo „In omnem terram“, nunc circa finales quasi quadam circumflexione versatur ut in antiphona illa „Benedicat nos Dominus Deus noster“, nunc in acutis quasi saltando movetur ut in antiphona illa „Veterem hominem“ (inde HIER. MOR. 20, 20 (p. 152). IAC. LEOD. spec. 6, 35, 10. TRAD. Holl. VIII 22, 33. ADAM FULD. 2, 13). [s.XII] ANON. Pannain p. 414. TON. VATIC. 12, 1 p. 190. [s.XIII] LAMBERTUS plan. 144: Est enim **tonus** quedam percussio aeris indissoluta usque ad auditum (sim. ANON. Emmeram. 4 p. 264, 3. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 4. QUAT. PRINC. 3, 14. PS.-MUR. interv. 310a. COMPIL. Ticin. A 69. GUILL. POD. 1, 14. cf. Boeth. mus. 1, 3 p. 189, 22: *sonus percussio aeris* ...). DISC. Quicumque III 16 p. 262: Si due voces vel tres sunt in eodem **tono** vel sono, quintans debet inspicere, si cantus immediate sequens ascendat vel descendat. TRAD. Garl. plan. V 153: Et dicitur tonus ... a tono vel a sono, quia integre sonat seu tonat vel integrum **tonum** facit seu sonum in animo audientis. TRAD. Franc. III 3, 12. DISC. Sciendum 63. IOH. GROCH. 90: Et in una dictione oportuit plures voces esse, ut in eodem **tono** fieret vocum mutatio propter earum continuationem, puta in una duas ut in ·c·faut, ·d·solre, in alia vero tres ut in ·g·solreut, ·a·lamire. al. [s.XIV] MARCH. luc. 2, 1, 2: secundum Remigium **tonus** et sonus idem est. QUAT. PRINC. 3, 14: **Tonus** secundum Ieronimum est acuta enuntiatio vocis. SUMM. GUID. 3: Dicitur equivoce **tonus**, accentus, nota, signum (inde GOB. PERS. p. 187a. TRAD. Holl. V 4, 8. TRAD. Holl. XVII 200). SUMM. GUID. comm. 1, 14: Quandoque enim **tonus** idem est quod accentus et sic sumitur a Donato in barbarismo, ubi dicit: „Thoni quoque per has species commutantur“ etc. (inde GOB. PERS. p. 186a. sim. ANON. Carthus. nat. 1, 6). COMPIL. Ticin. A 38: In Gammaut, ·A·re, ·B·mi et in ·ee·la non est aliqua mutatio eo, quod istorum quilibet solam vocem continet; nec in ·b·fa ·b·mi, quoniam ibi sunt diversa signa et diverse voces, et quia non ponuntur sub una voce nec sub uno **tono**, ideo non potuit esse mutatio. [s.XV] IAC. THEAT. 11: <Discipulus>: Quid est **tonus**? <Magister>: Id est sonus. ANON. Tegerns. I p. 104. ARN. ZWOLL. p. 12. TRAD. Holl. IX 2, 4, 1: **Thoni**, ut placet Donato, sunt quidam accentus, per quos quilibet cantus, cuius tropi sit, notificatur (sim. TRAD. Holl. I 2, 6, 6). ANON. Carthus. nat. 1, 14: versus: Est **tonus** accentus, tenor et nota dicitur esse. TRAD. Holl. XXIV 12, 4: Unde sciendum, quod hoc nomen **tonus** dicitur multipliciter: Primo idem est quod accentus. TRAD. Holl. V 4, 2: est notandum, quod **tonus** 4^{or} modis accipitur. Primo modo idem est quod accentus et sic dicitur: barbarismus causatur ex inepto **tono**, id est accentu. PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 61: Modus secundo est cantus compilatus supra uno **tonorum** longorum, duplicibus aut (ms.; ed.: ac) simplicibus figuratus ad prolationem maiorem vel minorem perfecti vel imperfecti temporis. BONAV. BRIX. 3, 6: thesis apud Latinos est musica, quia non solum in uno **tono** nec in una melodia, sed in pluribus, quia non est melodia in paribus, sed in diversitatibus **tonorum** vel sonorum, et in diversitate eorundem fit dulcedo cantuum. al. CONTR. Nota quinque 15: Item tertia et sexta possunt fieri perfectae species in **tonis**, scilicet tertia, quando est contra ut vel contra fa, tunc est perfecta in **tonis** et similiter sexta et ceteris. (?) CYMB. Tintinnabulis 21: Incipe a primo **tono** (id est sono).

III ? Weise, Melodie — ? air, melody

[s.V] MART. CAP. 9, 906: alii laudes deorum hymnosque quamplurimi, alii musicos **tonos**, quos modo compererant, retextebant. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 210: lascivus quippe animus vel ipse lascivioribus delectatur modis: **tonis**. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 922/354, 1-2. (?) GLOSS. Mart. Cap. 926/355, 14: „modulorum“: **tonorum**. IOH. SCOT. an-

not. 483, 15: „modulis“, id est **tonis** (inde REMIG. AUT. 483, 14). IOH. SCOT. annot. 485, 2: „mela“, id est **toni** (inde REMIG. AUT. 484, 19).

IV Tonart — mode

5 **A als Bezeichnung für die antiken Transpositionsskalen** — as term that designates the ancient transpositions in the Greek tonal system [syn.: tropus, modus]
[s.V] FULGENT. 3, 10 p. 79, 3: quod dorus **tonus** aut frigijs Saturno coiens feras mulceat. [s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 341, 20: Ex diapason igitur consonantiae speciebus existunt, qui appellantur modi, quos eosdem tropos vel **tonos** nominant (inde HIER. MOR. 20, 80 (p. 154). IAC. LEOD. spec. 6, 4, 1. ad loc.: GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 3: Tropi, modi et **toni** unum idemque significant isto in loco). CASSIOD. var. 2, 40, 4: Hoc totum inter homines quinque **tonis** agitur, qui singuli provinciarum, ubi reperti sunt, nominibus vocitantur. al. CASSIOD. inst. 2, 5, 8: **Toni** vero sunt quindecim: hypodorus, hypoiastius, hypophrygius, hypoeolius, hypolydius, dorus, iastius, phrygius, aeolius, lydius, hyperdorus, hyperias-tius, hyperphrygius, hyperaeolius, hyperlydius. *ibid.*: Hypodorus **tonus** est omnium gravissime sonans (inde AURELIAN. 6, 29). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 227: Modi et **toni** idem sunt. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 12-3. REMIG. AUT. 75, 17: **Toni** autem musicae ex vocabulis gentium denominantur: phrygius, lidius, yastius, dorus, inter quos gravissimum sonum obtinet dorus. REMIG. AUT. 482, 17: „omnium modorum“: troporum, id est XV **tonorum**. REMIG. AUT. 514, 18: **Tonum** pro tropo ponit (sc. Martianus), quia tropi ex tonis constant. REG. PRUM. 11, 9: Cassiodorus in secularibus litteris quindecim **tonos** esse adfirmat secundum numerum cordarum, quae ponuntur in bisdiapason consonantia. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 3: Ut de **tonis** perfectior possit haberi notitia, notandum in primis, quod **tonus** in musica duobus modis accipitur. Uno modo videlicet pro cantandi modo, quem antiquiores ac primi musici Graece tropum nominant. IAC. LEOD. spec. 6, 14, 2. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 2. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 12.

B als Bezeichnung für die Kirchentonarten — as term that designates the modes [syn.: modus, phthongus, tropus]

1 Definition

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 257b: **Tonus** vel modus est regula, quae de omni cantu in fine diiudicat (inde QUAEST. MUS. 1, 15 p. 34. TON. Nivern. f. 141v p. 120. ANON. Lovan. p. 492b. ANON. Couss. VII 12, 1. HIER. MOR. 20, 70 (p. 154). PETR. CRUC. 1, 2. IOH. GROCH. 219. ENGELB. ADM. 4, 1, 5. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 36, 2. HUGO SPECHTSH. comm. p. 108. PS.-MUR. interv. p. 309b. SUMM. GUID. comm. 1, 17. GOSCALC. 1, 5 p. 66, 21. COMM. Boeth. II p. 292, 9. TRAD. Holl. VIII 22, 9. GOB. PERS. p. 186b. ANON. Carthus. nat. 1, 16. TRAD. Holl. XI 3, 15. TRAD. Holl. XXIII 1, 5, 4. TRAD. Holl. XXIV 12, 28. TRAD. Holl. III 6, 6. TRAD. Holl. V 4, 2. TRAD. Holl. VI 7, 9. FR. GAFUR. op. 5, 8. GUIL. MON. 9 p. 54. DIFF. MUS. 37. FLOR. FAX. 1, 12, 4. TRAD. Holl. XXI 7, 4). COMPIL. Casin. 48-49, 2: **Toni** sunt discernentia atque compositio in cantum. Tantum VIII° sunt in numero et septem in professione: tonus, tonus, semit<onium>; hoc est duo integri et dimidium duplicati et triplicati. (?) COMPIL. Paris. I p. 192: **Toni** sunt constitutionis harmonicae differentia et quantitas, quae in vocis accentu sive tenore consistit (cf. Cassiod. inst. 2, 5, 8. sim. TON. VATIC. 12, 1 p. 190. QUAT. PRINC. 3, 20). [s.XII] TON. Cist. 2: Discipulus: Quid est **tonus**? Magister: Regula naturam et formam cantuum regularium determinans (inde HUGO SPECHTSH. comm. p. 109. DIFF. MUS. 36. ANON. Gemnic. 3, 1, 7). [s.XIII] IOH. AEGID. 12, 1: **Tonus** est regula naturam et formam cantuum regularium determinans. MUS. MAN. 31, 3: Est enim **tonus** regula

certum cuilibet maneriae plagalem vel auctentum determinans. ELIAS SAL. 10 p. 27a: Quid est **tonus** in genere? **Tonus** in genere est figura septem litterarum et unius clavis, sex punctorum et octo **tonorum** et totius cantus tam artificialis quam naturalis continens naturam. HIER. MOR. 20, 119 (p. 156): **Tonus** ... est regula, que de omni cantu diiudicat secundum principium, medium et finem (*sim* ANON. Carthus. nat. 1, 22. TRAD. Holl. III 6, 8. TRAD. Holl. VI 9, 2. TRAD. Holl. VI 35, 2. TRAD. Holl. XXI 7, 4. *cf.* PS.-ODO dial. p. 257b). ANON. Ratisb. 5, 1: **Tonus** est ratio cuilibet cantui musico regularem ascendendi et descendendi modum constituens (*sim.* ANON. Philad. 68). IOH. GROCH. 51: **Tonus** autem multipliciter dicitur velut nix in montibus. Uno enim modo dicitur de elevatione, depressione et fine cantus, ut ecclesiastici accipiunt. IOH. GROCH. 224: Temptemus igitur aliter describere et dicamus, quod **tonus** est regula, per quam quis potest omnem cantum ecclesiasticum cognoscere et de eo iudicare inspiciendo ad initium, medium vel ad finem (*inde* GUIDO DION. 1, 1, 16). ENGELB. ADM. 1, 7, 7: modulos sive formulas melodiarum secundum coniunctionem et collacionem conveniencium ad invicem consonanciarum, quos modos sive formulas secundum antiquos musicos taliter nominatos moderni musici appellare consueverunt octo **tonos** musicos. ENGELB. ADM. 4, 1, 4: **Tonus** vero secundum Boecium ibidem est constitutio in toto vocum ordine gravitate et acumine differencium consonanter consistens. ENGELB. ADM. 4, 1, 7: **Tonus** musicus est vocum coniunctio et modulacio naturalem cantum fini consono principio et medio coordinans et coniungens. [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 1, 2: **Tonus**, tropus sive modus secundum dicta Boetii est constitutio vocum in totis vocum ordinibus differens acumine ac etiam gravitate (*inde* UGOL. URB. 1, 50, 3). PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a: Notandum, quod duplex est **tonus**, scilicet tonus sonorum et **tonus** musice. ... **Tonus** musice est discretio principii et finis, ascensus et descensus cuiuslibet regularis cantus; vel est quedam regula, que in omni cantu in fine dinoscitur vel diiudicatur (*ed.*: dividicatur); et istorum sunt octo, scilicet primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus et octavus; quorum quatuor sunt impares et quatuor pares. GUIDO DION. 1, 1, 3. IAC. LEOD. inton. 1, 3: **Tonus**, prout antiphona vel alter cantus totus alicuius **toni** dicitur, est plurium vocum quasi simul tonantium concors sonoritas. Dinoscitur autem, cuius **toni** aliquis cantus sit, ex principio, medio atque fine. Propterea nonnulli ipsum aliter describunt sic: **Tonus** est principii discretio ascensionisque ac descensionis cuiuslibet cantus regularis (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 36, 4). IAC. LEOD. spec. 6, 36, 8: **Tonus** vel modus est quaedam totius alicuius cantus modulatio. QUAT. PRINC. 3, 20: Et ut hic sumitur **tonus**, est certa limitacio cantus sive qualitas cantus ascensionis et depositionis ac principii et finis. SUMM. GUID. 4: Estque **tonus** cantum regula fine probans (*inde* GOB. PERS. p. 187a. ANON. Carthus. nat. 1, 14. TRAD. Holl. V 4, 9). HEINR. EGER 5 p. 46: **Tonus**, prout in hoc capitulo finitur, est plurium notarum certis principio, medio et fine proinde certa decantanda regularum artificiosa combinatio (*inde* TRAD. Holl. XX 4, 6). COMM. Boeth. II p. 292, 6: ex predictis speciebus consonantie diapason diversitates cantuum componuntur, qui modi vel tropi appellantur, quos etiam secundum Guidonem primo libro musice sue **tonos** abusive nominant. Hic accipitur **tonus**, prout est compositio octo cordarum quinque tonos et duo semitonia continens; numerando enim a finali octo nervos hee omnes simul compositae **tonum** reddunt. [*s.XV*] IOH. OLOM. 8 p. 38: **Tonus** est principii et finis ascensus et descensus in quolibet cantu regulari discreta constitutio. IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 13: Ubaldu: Modi **tonorum** sunt species modulantium ex tonorum genitura prodeuntes, unde et nomen acceperunt. PROSD.

plan. 2, 1 p. 80, 9: **Tonus** est quidam modus notas sive figuras cantus alicuius ordinandi in toto processu cantus alicuius repertus, diversitatem unius cantus ab altero per principium, medium et finem necnon per elevationem et depositionem vocum nos agnoscere faciens. UGOL. URB. 1, 50, 19: Tropus, **tonus** sive modus est quam plurium vocum ex diapente ac diatesseron ordinatis speciebus debite coniunctarum in acumine et gravitate distantium ac per arsyn et thesyn congrua neumarum forma constitutarum conveniens dispositio. TRAD. Holl. IX 2, 3, 2: **Tonus** ... est subiectum in musica sicque diffinitur: est certa lex et regula cantuum principiandi et finiendi, arsis et thesis, per quam in quolibet cantu in fine iudicamus (*sim.* TRAD. Holl. I 2, 1, 8. TRAD. Holl. VII 4, 15). TRAD. Holl. II 4, 1: Nota: **tonus** sic diffinitur, ut hic sufficit: **Thonus** est debita tropi, id est <cantus>, comprehensio regularis cantus respectu principii, finis, <arsis> et thesis. Item **thonus** alio modo sic diffinitur: est certa lex vel regula tropum cantus coralus principiandi <vel> finiendi secundum arsim et thesim, per quam de quo<libet> in fine communiter iudicamus (*sim.* LAD. ZALK. 4, 9. *inde* TRAD. Holl. V 4, 10). TRAD. Holl. XIII pr. 31 app. crit.: **Tonus** est discrecio principii et finis ascensionis <et> descensionis cuiuslibet cantus regularis (*sim.* TRAD. Holl. XIII 4, 39. TRAD. Holl. XV 7, 51. TRAD. Holl. XVII 205. TRAD. Holl. XIX 272). CONR. ZAB. tract. AO 2: **Tonus** itaque in proposito regula est naturam et formam cantuum regularium determinans, vel est regula de unoquoque cantu maxime in fine diiudicans. IOH. TINCT. diff. 269: **Tonus** est tropus, per quem omnis cantus debite componitur. IOH. TINCT. nat. 1, 4: **Tonus** itaque nihil aliud est quam modus, per quem principium, medium et finis cuiuslibet cantus ordinatur. TRAD. Holl. XV 6, 88: Et **tonus** in proposito sic diffinitur: est principii, medii et finis in cantu regulari cognitio. Vel est ascensus vel descensus regulariter proporcionatus, <secundum> intonacionem soni compilatus. TRAD. Holl. XV 10, 3. ADAM FULD. 2, 13: **Tonus** est discretio vel cognitio principii et finis ascensus ac descensus cuiuslibet melodiae regularis; vel sic: **Tonus** est regula docens finem perfectum regularium symphoniarum. Tonum autem non modalem, id est in modis captam consonantiam symphoniae puto, sed melodiam aut formalem puto tonum. GUILL. POD. 4, 3: Itaque **tonus** dupliciter dicitur: vel inquantum intervallum, sive plenum, sive semum, de quibus dictum est, vel inquantum illorum repetita assumptio et in singulis modis multiplex aggregatio. FR. GAFUR. pract. 1, 7. MICH. KEINSP. 8, 6. COMPEND. MUS. 102: Tropus, **tonus** sive modus est quam plurium vocum ex diapente ac diatessaron ordinationis speciebus debite coniunctarum in acumine et gravitate distantium per ascensum et descensum congrua neumarum forma constitutarum conveniens dispositio. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 3. SZYDLOV. 13, 3: **Tonus** est discretio principii, medii et finis cuiuslibet cantus regularis directi vel transpositi (*sim.* SZYDLOV. 7, 45). TRAD. Holl. XIV 10, 2.

2 Klassifizierung — classification

a nach vier Grundtonarten, die in je eine authentische und plagale Form unterteilt werden — according to four fundamental modes, which in turn are subdivided into authentic and plagal forms

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 10, 153: Etenim sunt quatuor **toni**, qui geminati ex se VIII reddunt, quos quidam latas, quidam autem discipulos nuncupant (*sim.* AURELIAN. 2, 17). [*s.IX*] TON. Mett. p. 12: Autenticus deuterus est **tonus** secundus secundum auctoritatem. TON. Mett. p. 62: Sequitur plaga proti, quod Grece dicitur, sed Latine lateralis primi, subaudis **toni**. al. MUS. ENCH. 5, 1: Praeterea, cum eodem sono autenticus quisque **tonus** et, qui sub ipso est, regantur et finiantur, unde et pro uno habentur **tono**. COMM.

BR. 22: Itaque in octo **tonos**, quos ita nominamus, melodiam dividimus, quorum differentias et proprietates ecclesiasticum cantorem nisi ingenii tarditate obstante culpabile est ignorare. E quibus quattuor sunt principales, alii vero quattuor singulis principalibus ex latere subiunguntur. Primus itaque **tonus** principalis apud cantores autentus protus, id est auctoralis primus, vocatur. Cui subiungitur, qui plagis protus, id est lateralis vel obliquus primus, dicitur. Secundus **tonus** principalis autentus deuterus, id est auctoralis secundus, nominatur, cum quo incedit plagis deuterus, id est lateralis secundus. Tertius principalis autentus tritus, id est auctoralis tertius, et cum eo plagis tritus, hoc est lateralis tertius. Quartus principalis autentus tetrardus, cuius subiugalis est plagis tetrardus, id est lateralis quartus. HUCBALD. 49. REG. PRUM. 3, 1: Inveniuntur vero in naturali musica, id est in cantilena, quae in divinis laudibus modulatur, quattuor principales **toni**, qui ita Greco vocabulo nuncupantur: authenticus protus, authenticus deuterus, authenticus tritus, authenticus tetrardus. Ex quorum fontibus alii quattuor manant, qui ita vocantur: plaga protus, plaga deuteri, plaga triti, plaga tetrarchi. *al.* [s.XI] COMM. TON. I ep. 1, 3: Physicis a quibusdam didicimus **tonos** quattuor fore tantummodo plerosque etiam octo testatos esse reperimus (*sim.* COMM. TON. II ep. 1, 3). GUIDO reg. 131: Alti cantus sunt autenti, graves plagas nominant, / dumque quattuor in **tonis** hoc utrumque supputant, / octo formulas tonorum vel modorum indicant. TON. Aug. p. 81: Cum simplicium vocum naturaliter se sequentium septem sint discrimina, octava enim vox est eadem, quae et prima, ex earum coniunctione et coniunctarum considerata in intendendo ac remittendo diversa qualitate quattuor forme nascuntur, quae a cantoribus **toni** nunc ad equivocationem sesquioctave proportionis appellantur. TON. Aug. p. 83: discretis inde octo differenter **tonis**, ut duorum ex uno fonte manantium alter acutus, alter sit gravis. Acutum quippe principalem, gravem appellaverunt (*sc. sancti doctores*) subiugalem. ANON. Lips. p. 157: Sciendum est, quod antiqui quattuor **tonos** tantum habebant: primum, secundum, tertium, quartum. PS.-GUIDO arithm. p. 56b: Tropi, quos abusive **tonos** nominamus quattuor sunt natura secundum gentium vocabula. Sunt autem dicti dorius, phrygius, lidius, mixolidius. Secundum monochordi vero positionem sic sunt vocati: protus, deuterus, tritus, tetrardus. MOD. Autent. prot. 12: Primi **toni** melum et subiugalis sui sono *f* archa regitur et finitur. Secundus **tonus** cum subiugali suo sono *f* deuterio regitur et finitur. Tercius eiusque subiugalis sono *l* trito regitur et finitur. Quartus cum subiugali suo sono tetrardo *f* regitur et finitur. FRUT. brev. 7 p. 52: Octo cantionum modis, quos Graece tropos et abusive **tonos** vocamus, ecclesiasticus ordo utitur, quorum quattuor excellentiores sic vocantur: autentus protus, id est primus magister; autentus deuterus, id est secundus magister; autentus tritus, id est III magister; autentus tetrardus, id est IV magister. *al.* PS.-OSBERN. 32. [s.XII] TON. Cist. 24: Quattuor sunt maneriae, sed octo sunt **toni**, qui sub maneriis continentur. ANON. Pannain p. 107. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b. IOH. AEGID. 13, 1. HIER. MOR. 20, 8 (p. 152): Aput antiquos autem solum IIII **tonos** sive modos vel etiam tropos fuisse narrat Iohannes. *al.* ANON. Ratisb. 5, 2: Cum enim octo sint **toni**, sciendum tamen, quod post inventionem huius non fuerunt nisi quattuor **toni**, qui hiis vocabulis nuncupantur: prothus, deuterus, tritus, tetrardus. PETR. CRUC. 1, 3: Octo sunt **toni**. Primus vocatur autentus protus, id est auctoritate primus. Secundus vocatur plaga protus, id est pars primi. Tertius vocatur autentus deuterus, id est auctoritate secundus. Quartus vocatur plaga deuteri, id est pars eius. Quintus vocatur autentus tritus, id est auctoritate tertius. Sextus vocatur plaga triti, id est pars eius. Septimus vocatur autentus

tetrardus, id est auctoritate quartus. Octavus vocatur plaga tetrardi, id est pars eius. VERS. Postquam pro 246. PS.-MUR. summa 1264: antiqui musice doctores **tonum** in partes quattuor dividebant, scilicet in protum, deuterum, tritum et tetrardum, id est primum, secundum, tertium et quartum. ENGELB. ADM. 4, 8, 6. *eqs.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 2. GUIDO DION. 1, 2, 51. GUIDO DION. 1, 2, 117. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 5, 33. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 5, 7. IAC. LEOD. spec. 6, 21, 14: Unde quattuor principalia monochordi tantum sunt tetrachorda, diapente quattuor species et ad quattuor octo ipsius diapason species sunt reducibiles octoque **toni** tendunt ad quattuor. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 3. *al.* HUGO SPECHTSH. 434. HUGO SPECHTSH. comm. p. 110. *al.* QUAT. PRINC. 3, 20. SUMM. GUID. 5: Quattuor esse **tonos** voluit discreta vetustas. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 68, 6. HEINR. EGER 5 p. 46. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38. PROSD. plan. 2, 2 p. 80, 20. GOB. PERS. p. 186b. ANON. Claudifor. 4, 1, 1-4. TRAD. Holl. IX 2, 3, 14. *al.* ANON. Carthus. nat. 2, 3: Quattuor enim **tonos** dicitur Grecos invenisse, quibus ipsi imposuerunt hec nomina: prothus, deuterus, tritus et tetrardus, qui Latino sermone interpretantur primus, secundus, tertius, quartus. *eqs.* TRAD. Holl. I 2, 1, 13. TRAD. Holl. XXIV 9, 2. TRAD. Holl. II 4, 7. TRAD. Holl. III 6, 26. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 1. IOH. TINCT. nat. 1, 45. NICOL. BURT. 1, 23, 130. BONAV. BRIX. 15, 132: De quarto **tono** plagali. *al.* LAD. ZALK. 4, 21. TRAD. Holl. XVII 206.

b nach acht Tonarten mit fortlaufender Zählung — according to eight modes with continuous enumeration [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 924/354, 12-3. COMM. BR. 41: Assumatur itaque primi **toni** neuma regularis ... **Tonus** secundus subiugalis primi. ... **Tonus** tertius, id est auctoralis secundus. *eqs.* *al.* ALIA MUS. 181 p. 85: **Tonus** primus NONANOEANE, qui Graece dicitur autentus protus, id est auctoritas prima ... **Tonus** secundus NOEAYS, qui dicitur plagis protus, id est a latere primi ... **Tonus** tertius AYNOEANE, qui Graece dicitur autentus deuterus, id est auctoritas secunda. *eqs.* [s.XI] ODOR. SEN. p. 156: Incipit de primo **tono**. Autentus protus, id est auctoritate primus, qui et dorius. *eqs.* QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93. *eqs.* IOH. COTT. mus. 10, 35: Autentus protus apud Latinos cantores primus **tonus** vocatur; plagis protus secundus, autentus deuterus tertius, plagis deuteri quartus, autentus tritus quintus, plagis triti sextus, autentus tetrardus septimus, plagis tetrardi octavus. ... Graeci autem phtongos, id est **tonos**, gentium vocabulis sic efferunt: I dorius, II hypodorius, III phrygius, IV hypophrygius, V lydius, VI hypolydius, VII mixolydius, VIII hypomixolydius. [s.XII] GUIDO AUG. 328-335. TON. Cist. 86: Quid est primus **tonus**? M.: Regula autentum primae maneriae determinans. *eqs.* ANON. Cist. I 34 p. 26: Prima maneria duos continet modos, qui **toni** vulgariter dicuntur, videlicet primum et secundum; secunda duos, tertium et quartum; tertia duos, quintum et sextum; quarta duos, septimum et octavum (*sim.* ANON. La Fage I 7, 4). ANON. Cist. II c. 1151B: primum modum, videlicet protum, qui primum **tonum** continet et secundum. *al.* ANON. Pannain p. 108: autentus protus Latine primus **tonus** dicitur, plagalis protus secundus, autentus deuterus tertius, plagis deuteri quartus, autentus tertius quintus, plagis triti sextus, autentus tetrardus septimus, plagis tetrardi octavus. [s.XIII] AMERUS 20, 1: Octo sunt **toni**, scilicet primus, secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus, octavus. *al.* ELIAS SAL. 10 p. 27a: Et debemus prenotare, quod **tonus** in genere in octo species **tonorum** dividitur. In quattuor ut in filios, scilicet in primum, tertium, quintum et septimum; in reliquos quattuor ut in nepotes, scilicet secundum, quartum, sextum et octavum. Hoc est dictum, quod dicti filii quattuor sunt ut genus et caput quattuor reliquorum nepotum. *al.* HIER. MOR. 20, 120

(p. 156): **Tonorum** autem alii principales sive autenti, scilicet in pares: prothus, deutherus, tritus, thetardus, id est primus, tercius, quintus et septimus, alii secundarii sive plagales, scilicet pares: plaga protii, plaga deutheri, plaga triti, plaga thetardi, id est secundus, quartus, sextus et octavus. *TRAD.* Garl. plan. V 206. *VERS.* Postquam pro 250. *IOH. GROCH.* 225: Ad octo beatitudines, quas theologi discernunt, inspicientes **tonum** in octo modos distribuunt vel forte magis arithmetice considerantes inspiciendo ad rationem et proprietatem octonarii, qui cubicorum primus est. *ENGELB. ADM.* 4, 8, 6. *eqs.* *WALT. ODINGT.* 5, 1, 2: de modis cantuum ecclesiasticorum; de primo **tono**; de secundo **tono**; de tertio **tono**; de quarto **tono**; de quinto **tono**; de sexto **tono**; de septimo **tono**; de octavo **tono**; quibus priorum troporum nominibus hi **toni** possint vocari et de comparatione earum ad invicem. *al.* *[s.XIV]* *MARCH. luc.* 11, 4, 2-204. *al.* *PS.-PHIL. lib. mus.* p. 36a. *GUIDO DION.* 1, 2, 190. *al.* *IAC. LEOD. inton.* 1, 6: Octo sunt autem **toni** secundum modernos, scilicet primus, secundus, tercius, quartus, quintus, sextus et octavus. Horum quattuor dicuntur principales, scilicet impares ut primus, tercius, quintus et septimus. Alii vero quattuor, scilicet pares ut secundus, quartus, sextus et octavus, dicuntur minus principales, quia secundario fuerunt inventi. Unde plagales dicuntur respectu aliorum. *IAC. LEOD. comp.* 2, 5, 31. *IAC. LEOD. spec.* 6, 113, 3. *passim* *HUGO SPECHTSH.* 425: Authentus primus **tonus** est, ternus quoque quintus; / septimus extremus authentus erit vocitatus. *al.* *QUAT. PRINC.* 3, 20: Hii octo modi vulgariter **toni** vocantur, ut cum dicitur: primus **tonus**, secundus **tonus** et sic deinceps. *al.* *GOSCALC.* 1, 5 p. 68, 1. *[s.XV]* *TRAD. Holl.* VIII 9, 162. *IAC. TWING.* p. 94, 8: secundum modernos ad imitationem octo parcium oracionis octo sunt **toni**, scilicet primus, secundus, tercius, quartus, quintus, sextus, septimus et octavus. *NICOL. CAP.* p. 312. *GOB. PERS.* p. 186b: Quorum (*sc. tonorum*) primus vocatur authentus protus, quod apud nos dicitur simpliciter primus **tonus**. *eqs.* *ANON. Claudifor.* 7, 3, 4. *al.* *ANON. Carthus. nat.* 3, 13: Autentus prothus dicitur primus **tonus**. Plaga prothi dicitur secundus **tonus**. Autentus deuterus dicitur tertius **tonus**. Plaga deuteri dicitur quartus **tonus**. Autentus tritus dicitur quintus **tonus**. Plaga trithi dicitur sextus **tonus**. Autentus tetrardus dicitur septimus **tonus**. Plaga tetrardi dicitur octavus **tonus**. *TRAD. Holl.* I 2, 2, 4. *TRAD. Holl.* XXIII 1, 5, 12. *TRAD. Holl.* XXIV 9, 6. *TRAD. Holl.* II 4, 8. *IOH. LEGR. rit.* 2, 1, 5, 2: primus authenticus, quem primum **tonum** moderni nuncupant, et primus plagalis, quem secundum vocitant. *TRAD. Holl.* VI 9, 6: Primus **thonus** dicitur prothus, 2us plagalis protii, 3us deuterus, 4us plaga deuteri, quintus dicitur tritus, 6us plaga triti, 7us tetrardus, 8us plaga tetrardi. *TRAD. Holl.* XV 10, 5. *ADAM FULD.* 2, 13. *GUILL. POD.* 4, 20. *FLOR. FAX.* 1, 12, 1.

c nach zwölf Tonarten — according to twelve modes
[s.IX] *AURELIAN.* 8, 42: Extitere etenim nonnulli cantores, qui quasdam esse antiphonas, quae nulle earum regulae possent aptari, asseruerunt; unde pius augustus avus vester Carolus paterque totius orbis IIII augere iussit, quorum hic vocabula subter tenentur inserta: ANANNO NOEANE NONANNOEANE NOEANE. Et quia gloriabantur Greci suo se ingenio octo indeptos esse **tonos**, maluit ille duodenarium adimplere numerum (*inde* *IOH. CICON. mus.* 2, 12 p. 262, 13). *MOD. Volunt autem* p. 81: **toni** octo et medii quattuor, quos paracteres, id est circumequales, appellant, per quos omne genus modulationis regitur et gubernatur. *[s.XI]* *BERNO prol.* 7, 23: Tales vero solent quidam medios tonos vocare, et quia inter singulos IIII autenticos et subiugales huiusmodi reperiri possunt, hos IIII illis VIII adiciunt et XII **tonos** dinumerare contendunt (*inde* *QUAEST. MUS.* 1, 17 p. 39). *COMPIL. Ca-*

sin. 46-47, 2: **Tonora** (*ex errore?*) sunt XII^m: autenti IIII^{or}, plagi IIII^{or}, mesa IIII^{or}. *[s.XV]* *IOH. CICON. mus.* 2, 12 p. 262, 3: De additamento quatuor **tonorum** ad octo.

d nach den antiken Transpositionsskalen — according to the ancient transpositions in the Greek tonal system
[s.IX-X] *ALIA MUS.* 171 p. 173: Dorius, **tonus** primus. ... Hypodorius, **tonus** secundus. ... Phrygius, **tonus** tertius. ... Hypophrygius, **tonus** quartus. ... Lydius, **tonus** quintus. ... Hypolydius, **tonus** sextus. ... Mixolydius, **tonus** septimus. ... Hypermixolydius, **tonus** octavus. *[s.XI]* *COMPIL. Casin.* 1, 24 descr.: Primus **tonus** dorius et autentus protus. Secundus **tonus** ypoiastius. Et plagis protii. ... Tertius **tonus** eolius semitonius. Et autentus deperus. Quartus **tonus** cantis. ... Quintus **tonus** parmenus. Et autentus tritus. Sextus **tonus** epyniceus semitonius et plagis triti. ... Septimus **tonus** adonta. Et autentus tetrardus. Octavus **tonus** theticon (*sim.* *COMPIL. Casin.* 121-124, 1-30). (?) *PS.-GUIDO arithm.* p. 56b: De tropis sive **tonis**. Tropi, quos abusive **tonos** nominamus, quatuor sunt natura secundum gentium vocabula. Sunt autem dicti dorius, phrygius, lidius, mixolidius. *[s.XII]* *ANON. Pannain* p. 108. *[s.XIII]* *MUS. MAN.* 14, 7. *HIER. MOR.* 20, 107 (p. 155): secundum antiquos Grecos philosophos dicti **toni** VIII Grecis dictionibus nominantur, quia primus autentus dicitur dorius, secundus frigijs, tercius lidius, quartus mixolidius. Plaga primi autenti dicitur ypodorius ab ,ipos', quod est ,sub', et ,dorius' quasi ,sub dorio' (*ed.*: subdorio). Plaga vero secundi autenti ypofrigius dicitur ab ,ypos' et ,frigijs' quasi ,sub frigio' (*ed.*: subfrigio). Item plaga tercii autenti ypolidius dicitur ab ,ypos' et ,lidius' quasi ,sub lidio' (*ed.*: sublidio). Plaga quarti autenti ypomixolidius dicitur ab ,ypos', quod est ,sub', et ,mixolidius' quasi ,sub mixolidio' (*ed.*: submixolidio). *IOH. GROCH.* 229. *ENGELB. ADM.* 4, 9, 4 *[s.XIV]* *IAC. LEOD. spec.* 6, 5, 6: Dicunt autem quidam, quod apud Graecos prius non fuerunt nisi quattuor modi vel **toni** sic vocati: dorius, phrygius, lydius, mixolydius. Postmodum autem illis fuerunt quattuor superadditi, ut essent octo, et patet aliquantulum ex illorum denominationibus, quia dictus est dorius primus, hypodorius secundus ab ,hypo', quod est ,sub' vel ,supra', et ,dorius', phrygius tertius, hypophrygius quartus, lydius quintus, hypolydius sextus, mixolydius septimus, hypomixolydius octavus. *IAC. LEOD. spec.* 6, 113, 1. *al.* *[s.XV]* *UGOL. URB.* 1, 47, 5. *ANON. Carthus. nat.* 3, 16. *TRAD. Holl.* III 17, 36. *TRAD. Holl.* V 4, 93. *TRAD. Holl.* VI 37, 1: Nota, quod quidam Greci musici ptongos, id est **thonos**, gentium vocabulis efferunt, scilicet protus dorius, deuterus frigijs, tritus lidius, tetrardus mixolidius; dorius est in Capadocia inventus, lidius in Lidia, frigijs in Frigia. Nota, quod autenti **thoni** hiis supradictis nominibus nominantur, scilicet dorius et cetera, plagales autem, ipsorum addita, ,yppo' nominantur, scilicet ypodorius, ypofrigius, ypolidius, ypomixolidius. *ADAM FULD.* 2, 13. *FR. GAFUR. pract.* 1, 7.

3 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IX-XII] *GLOSS. Boeth. mus.* 1, 10, 143: diapason in duplo personabant' ut hic: „Inclina Domine aurem“ et omnia, quae in primo inveniuntur **tono** (*sim.* *AURELIAN.* 2, 12). *[s.IX]* *MOD. Autenticus* p. 53, 6: Nenoteneagis parapter primus contingit **tonum** secundum et intrat in versum ut **tonus** secundus et finit sicut **tonus** primus. *eqs.* *TON. Mett.* p. 63: Et merito omnigena cantilena VIII **tonis** regulatur ac perstringitur, quia et VIII partibus orationis omnis fons latinis contineri dinoscitur. *al.* *IOH. SCOT. annot.* 60, 11: tota musica in una imagine describitur per **tonos** et tropos caeterosque modos et horum singula super notatos numeros et litteras et notas (*inde* *REMIG. AUT.* 60, 12). *AURELIAN.* 8, 1: De **tonis** octo. *AURELIAN.* 8, 46: omnis ordo tam Romane

quam Grece ecclesiae in antiphonis, responsoriis, offerendis, communionibus per hos priores decurrerit **tonos**. *al.* MUS. ENCH. 9, 28: illud, quod vocamus **tonum**, nunc maiora ut duum triumve ac deinceps aliquot tonorum habentia interval-
 5 lum. REG. PRUM. 2, 2: Sunt namque quaedam antiphonae, quas nothas, id est degeneres et non legitimas, appellamus, quae ab uno **tono** incipiunt, alterius sunt in medio et in tertio
 10 finiuntur. *[s.XI]* BERNO prol. 8, 1: Interdum etiam miro quodam evenit modo, ut unum idemque melum aequae congruenterque cantari possit hoc et illo **tono** veluti hae antiphonae: A. „Gloriosi principes“, A. „Qui odit“, A. „Novit“, A. „Nemo te condemnavit“, A. „Malos male“, quae tam VI^{to} quam etiam
 15 octavo **tono** reguntur et finiuntur, quas nonnulli magis violenter quam vere ad tertium **tonum** conantur inflectere. ANON. Wolf p. 201: Si quis autem cantus non legitime inceperit vel in processu sic se variaverit, ut ad debitum finem regulariter
 20 occurrere non potuerit ita, ut alio **tono** incipiat et alio finiat, hic inquam cantus nothus est iudicandus. *[s.XIII-XIV]* ENGELB. ADM. 4, 27, 11: Est autem transformatio **tonorum**, quando unus **tonus** extra regularem litteram sue inceptionis vel propter mutacionem semitonii aut defectum vel propter
 25 irregularem ascensum vel descensum extra terminos regulares inceptionem habet in alia littera sibi per vocem consimilem vel consonanciam respondente. IAC. LEOD. inton. 4, 19: Habet autem quilibet **tonus** suam caudam, quae etiam neuma vocatur sive oda sive iubilus. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 1, 5: cum modi vel **toni** proprietates quaedam sint cantuum, tractabitur hic de cantu. HEINR. EGER 6 p. 66: Mirabiliter enim immutat animos **tonus** materiae propriae debitae adaptatus. ANON. Mediol. 2, 10: Nota, quod musica plana strenuissime
 30 cantatur per **tonos** seu modos, et ideo in ea non potest fieri mutatio de ·b· in ·b· nec e contra. *[s.XV]* IAC. TWING. p. 94, 2: Et licet solum antiphonis ascribitur **tonus**, tamen etiam alii cantus ut introitus, „Kirieleison“, gradualia, offertoria, responsoria, ymni, sequencie et cetera sub suis specialibus **tonis** possunt regulariter comprehendi. TRAD. Holl. II pr. 21: Musi-
 35 cus octo **tonos** ignorans non reputatur (*sim.* LAD. ZALK. 4, 19. *inde* TRAD. Holl. V pr. 105). COMPOS. Natura 3, 7: Eligat ergo compositor **tonum**, secundum quem velit et maxime secundum illud, quod note correspondeant materie, de qua fit cantus. TRAD. Holl. XII 8, 29: De **tonis** transpositis.

b in Bezug auf die Psalmodie — with respect to psalmody
[s.IX] AURELIAN. 15, 17: Nam quamdiu psalmus canitur, ipsarum fines antiphonarum, de quo fuerint **tono**, de eodem propter diaphoniam dignum est finiri. *al.* COMM. BR. 117: Preterea pro diversitate antiphonarum, quae psalmis adiunguntur, per omnes pene octo **tonorum** melodias finis
 45 versus variatur. REG. PRUM. 1, 3: arripui antiphonarium, et ... antiphonas, quas in illo adnotatas repperi, propriis ... distribui tonis. Divisiones etiam **tonorum**, id est differentias, quae in extrema sillaba in versu solent fieri, ut decens et conveniens fiat continencia, sicut a maioribus nobis traditae sunt ... distinctis ordinibus inserere curavi. REG. PRUM. ton. p. 201a: Incipiunt VIII^{to} **toni** musice artis cum suis differentiis. *al.* *[s.X]* ODO ARET. p. 249a: Habet autem primus **tonus** decem
 50 differentias; secundus enim **tonus** unam (*sim.* TON. Boeth. mus. 5). *al.* TON. Boeth. mus. 8: Hic est prima differentia primi **toni**: ... Hic est secunda differentia. *al.* *[s.XI]* COMM. TON. 8, 2. BERNO prol. 10, 7. BERNO ton. p. 105a: **Toni** pertinentes ad introitus et communionem per consuetam modulationem „Gloria Patri“ satis possunt discerni (*inde* TON. Baumg. 1, 18. IOH. CICON. mus. 2, 18 p. 286, 7). ADALB. 2, 4. ODOR. SEN. p. 165. *al.* TON. Aug. p. 90: Primus **tonus** finalem habens lichanosypaton ·D· designativum sui principale „seculorum amen“ his distinguit neumis (*sequitur exemplum*).
 65 Huic primi **toni** melodie he subscribuntur antiphone incipien-

tes in finali, sed a deposita ‚men‘ sillaba intervallo diatesseron in gravitate. TON. Aug. p. 99a: Secunda differentia primi **toni** his vult neumis suum „seculorum amen“ collocari. COMPIL. Casin. 46-47, 5. FRUT. brev. 13 p. 100: [Primi **toni** melo-
 5 diam psalles in directum] (*sim.* THEOG. METT. 31, interp. 1a (p. 192b). TON. Seligenst. p. 108. TON. Vatic. 12, 3 p. 197. AMERUS 9, 2. ANON. Ratisb. 8, 1, 11. ANON. Claudifor. 4, 2, 13. ANON. Gemnic. 3, 3, 30. TRAD. Holl. IX 2, 4, 10. TRAD. Holl. XI 5, 144. TRAD. Holl. XXIV 17, 25. TRAD. Holl. III 9, 23. TRAD. Holl. II 4, 74. TRAD. Holl. V 4, 160. TRAD. Holl. VII 4, 183. BONAV. BRIX. 18, 18. LAD. ZALK. 4, 89. SZYDLOV. 13, 68. TRAD. Holl. XVII 330. TRAD. Holl. XIX 504. TRAD. Holl. XII 8, 36). THEOG. METT. 31, interp. 1b (p. 192b): Primi **toni** prima differentia duas habet iniciales cantus sui
 15 litteras ·D· et ·F·. *[s.XI-XII]* IOH. COTT. mus. 22, 53: Differentias in **tonis** nominamus, quando in „saeculorum amen“ aliquae neumae rationabiliter permittantur (*inde* TON. Vatic. 12, 3 p. 196. ANON. Hailspr. 4 p. 70. ANON. Carthus. inton. 13). GUIDO AUG. 614: secundum diversitatem **tonorum** diversitas est in modulatione psalmodum. TON. Cist. 153. *al.* ANON. Cist. II c. 1152B: Superflua insuper differentiarum
 20 multiplicitate exclusa, unam tantum quisque **tonus** differentiam retinet. *al.* *[s.XIII]* TON. Praed. 16: Primus **tonus** sic incipit et sic flectitur et sic mediatur et sic finitur (*cum melodia*) (*sim.* HIER. MOR. 22, 9 (p. 160). IAC. LEOD. spec. 6, 86, 5. PROSD. plan. 2, 17 p. 124, 5. ANON. Carthus. inton. 47. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 11. FR. GAFUR. pract. 1, 8). *al.* TON. Franc. p. 142a: Primus **tonus** sic flectitur et sic elevatur et sic finitur (*cum melodia*). *al.* ELIAS SAL. 11 p. 28b: Primus
 30 **tonus** est figura decem „seculorum“ certas quinque litteras continens per palmam. *al.* TON. Lips. p. 98-112. TON. Sar. p. 1. *al.* PS.-MUR. summa 1899. *al.* *[s.XIV]* GUIDO DION. 2, 1, 3. *al.* IAC. LEOD. inton. 2, 7. IAC. LEOD. spec. 6, 80, 1: **Tonorum** differentiae sunt quidam parvi cantus, qui aptantur antiphonis **tonorum** singulorum et missarum introitibus, per quos cantus terminatur intonatio antiphonarum et introitum super psalmos; et hae differentiae vocantur „saeculorum amen“. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 10. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 127: In prima parte tractat (*sc. auctor*) de **tonis** quoad „seculorum Amen“ antiphonarum et melodiam psal-
 40 morum cum quibusdam aliis incidentibus. In secunda parte tractat de **tonis** quoad versus et „Gloria Patri“ responsorium. In tertia parte tractat de **tonis** quoad versus introitum. *al.* QUAT. PRINC. 3, 37. SUMM. GUID. comm. 4, 24: Postmodum videndum est, in quibus clavibus incipiat unusquisque **tonus** suum „Gloria“ sive psalmodiam. GOSCALC. 1, 7 p. 80, 15 HEINR. EGER 5 p. 57: isti cantus, communes scilicet et neutrales, assignantur **tono** illi, cuius „saeculorum“ ipsis magis ex parte principii competit vel finis. HEINR. EGER 5 p. 60: Tenores etiam habent **toni** singuli certos. Psalmodia enim in singulis **tonis** per unam certam chordam currit. *al.* *[s.XV]* TRAD. Holl. VIII 25, 1-39. TRAD. Holl. VIII 28, 42: quia tropus primus varia habet inicia, varias iuxta hoc differentias **tonorum** vel „seculorum amen“. IOH. OLOM. 9 p. 42: De singulorum **tonorum** differentiis et eorum intonationibus. *al.* IAC. TWING. p. 102, 17. *al.* PROSD. plan. 2, 17 p. 122, 1 - p. 152, 1. NICOL. CAP. p. 325-326. *al.* GOB. PERS. p. 192b. ANON. Philad. 84. *al.* THOM. BAD. p. 94. TRAD. Holl. IX 2, 4, 22. *al.* ANON. Carthus. inton. 47. *al.* TRAD. Holl. I 2, 7, 1. *al.* TRAD. Holl. XXIV 16, 1: De differentiis **tonorum** secundum diversitatem principii. *al.* TRAD. Holl. II 4, 85: Deinde notandum, quod primus **tonus** more secularium quinque habet differentias. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 10, 11. TRAD. Holl. V 4, 107. *al.* TRAD. Holl. XX 4, 44-56. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 11-18. TRAD. Holl. XV 10, 101: Melodie **tono-**
 55 **rum** psalmodum introitorum. *al.* GUIL. MON. 9 p. 56: Octo

autem **toni** possunt cognosci per sua principia, ut patet per versus sequentes: Primus cum sexto fa sol la semper habeto; / tertius et octavus ut re fa sicque secundus; / la sol la quartus, ut mi sol sit tibi quintus; / septimus fa mi fa sol, sic omnes esse recorder. GUIL. MON. 9 p. 57: Et super hoc notandum, quod primus et sextus **toni** conveniunt in suis principiis et in suis mediationibus, differunt autem in fine, ut videbitur, sive in sua „seculorum“. BONAV. BRIX. 18, 2-38. ADAM FULD. 2, 13. LAD. ZALK. 4, 126. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8-15. TRAD. Holl. XVI 3, 2, 19. *al.* SZYDLOV. 13, 50: difference usitate primi **toni**. *al.* TRAD. Holl. XVII 238.

c in Bezug auf Ambitus und Struktur — with respect to ambitus and structure

[*s.IX*] MUS. ENCH. 4, 5: simplex et legitimus cantus inferius non descendit quam usque ad sonum quintum a finali suo, in primo dumtaxat **tono** et secundo ab *f* archoo vel proto finali usque in eundem gravem *γ*, in tertio et quarto a *f* deuterio finali usque in eundem gravem *γ*, in quinto et sexto a *l* trito finali usque in eundem gravem *η*, in septimo et octavo a *f* tetrardo finali usque in eundem gravem *γ* (*sim.* INCH. UCHUB. 108). MUS. ENCH. 5, 3: minoribus **tonis** minora in elevando sunt spacia, et inferior quisque **tonus** non nisi ad quintum usque sonum a finali sono ascendit, sed et hoc raro. HUCBALD. 38a: [Unusquisque **tonus** autentus a suo finali usque in nonum sonum ascendit. Descendit autem in sibi vicinum et aliquando <ad semitonium vel> ad tertium. Plagis autem usque in quartum descendens usque ad quintum ascendit]. *al.* ALIA MUS. 54 p. 133: Item de secundo **tono** nova cuiusdam expositio. A quarta specie diapason, quae est in *e*, ubi finitur primus tropus, inchoatur et secundus. Ibiue finitur, ubi et inchoatur. Concluditur autem eius forma intra diapente, quod est ab *m* ad *c*, huius autem haec est forma NOEAGIS (*inde* ANON. Bernh. 1, 57). *al.* [*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p. 258a: In acutis vel elevatis cantibus ut in primo, tertio, quinto et septimo **tono**, nullus cantus plus a suo fine quam ad octavam vocem debet ascendere. PS.-ODO dial. p. 259b-263a. BERNO prol. 6, 3: Primus **tonus** a suo finali, idest licanos ypaton, habet licentiam ascendendi in dyapente, hoc est in mese, a mese in paranete dyezeugmenon, quod est prima species dyatesseron, constans ex tono, semitonio et tono. Secundus vero **tonus**, qui dicitur eius subiugalis, in eandem dyapente ascendit, sed descendit per eandem speciem dyatesseron inferius per tonum, semitonium ac tonum a licanos ypaton in proslambanomenos; et protus quidem aliquando unum tonum licenter super dyatesseron admittit sicut et caeteri autentici preter deuterum, qui semitonium tantum assumit. *al.* GUIDO prol. 60: Ubicumque ergo videris crocum, ipsa est littera tertia et ubicumque videris minium, ipsa est littera sexta, sive in lineis, sive inter lineas ipsi ducantur colores. Igitur tertio ordine sub croco prima est littera et **tonus** primus vel secundus. *eqs.* PS.-BERNO mon. 10, 1: De ascensione vel remissione **tonorum**. HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b). ARIBO 41 p. 30: Diviserunt (*sc. maiores nostri*) protum primam finalium cum altrinsecus posita cum prima excellentium coniungentes et autentum primum, primum videlicet **tonum** statuantes. Primam vero gravium cum altrinsecus sita prima superiorum conferentes, et primam plagam, **tonum** scilicet secundum, componentes. *eqs.* *al.* ANON. Lips. p. 157. FRUT. brev. 7 p. 56. [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 48-63. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 45: Autenticus modulus prothi, id est primi **toni**, *C*·*D*·*E*·*F*·*G*·*a*·*b*·*h*·*c*·*d*· habet igitur enneacordum per duo diapente distinctum. Nam a *C* in *G* est unum, a *G* in *d* est alterum, licet quidam adiciant *e*, ut fiat decacordum. *eqs.* QUAEST. MUS. 2, 25 p. 93. *eqs.* THEOG. METT. 39, 2 (p. 195a) descr. *eqs.* IOH. COTT. mus. 12, 5: Ergo ascensionem **tonorum** et descensionem vocamus certam ipsorum ascendendi et descendendi legem, id

est quantum a finalibus suis ascendant sive descendant. Intensionem vero et remissionem **tonorum** dicimus certitudinem illam, per quanta vocum intervalla a finali suum quisque principium habere debeat. *al.* GUIDO AUG. 385. TON. Gratianop. p. 12. *al.* ANON. La Fage I 9, 5-13. ANON. La Fage I 12, 1-9. ANON. Pannain p. 110-112. TON. Nivern. f. 141v p. 120. *al.* TON. Seligenst. p. 108: Primus **tonus** intenditur ad acutam *d*, raro autem ad *e* et descendit ad *C*, rarissime vero ad *B* habens inter *D* et *d* quartam dyapason formam. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 192. *al.* [*s.XIII*] ANON. Lovan. p. 493a-494a. MUS. MAN. 28, 12: Antiquissimi musici nullum tonum sinebant in altitudine spatium dyapasonicum transire, sed omnes **tonos** intra numerum concludebant octonarium, quatinus totidem notas haberet quilibet **tonus**, quot erant **toni**. MUS. MAN. 41, 2: De septem speciebus dyapason ... omnes **toni** generantur. MUS. MAN. 41, 28-41. MUS. MAN. 52, 1: Compositio et progressio primi **toni** cum suis differentiis. *al.* AMERUS 8, 17. *al.* ELIAS SAL. 9 p. 26b: Rubrica de consistorio **tonorum**. *al.* HIER. MOR. 21, 12-59 (p. 157-159). TRAD. Garl. plan. V 225. *al.* ANON. Ratisb. 7, 1. *al.* PS.-THOMAS AQU. I 78: Primus plagalium, id est secundus **tonus**, constat ex prima specie dyatesseron inferius, que est ab *A* in *D*, et ex prima specie dyapente, que est ab eadem *D* in *a*, et ex prima specie dyapason, que est ab *A* in *a*. *eqs.* TON. Sar. p. 1. *al.* VERS. Postquam pro 256. *al.* PS.-MUR. summa 1585. *al.* ENGELB. ADM. 4, 12, 2 - 4, 16, 15. ENGELB. ADM. 4, 20, 1 - 4, 23, 2. *al.* WALT. ODINGT. 5, 9, 2. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 3, 10: dicimus, quod tales iudicantes cantus de **tonis** solum propter ascensum et descensum non musici, sed ceci errorisque cantores potius dici possunt. MARCH. luc. 11, 4, 2. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 29-173. GUIDO DION. 1, 3, 259: etsi quandoque tales cantus sint dubii vel incerti, si tamen a sua finali littera computando usque ad quartam litteram seu vocem tantummodo ascendunt et ad quintam non attingant, de plagali **tono** debent infallibiliter iudicari. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 16-20. IAC. LEOD. comp. 2, 7, 14. IAC. LEOD. spec. 6, 33, 6: etsi sint ipsius diapason septem realiter distinctae species, sex illarum distinctis sex serviunt modis vel **tonis**, scilicet secundo, quarto, sexto, tertio, quinto, septimo. Reliqua vero communis est duobus **tonis**, primo videlicet et octavo, ea scilicet, quae est inter *D* et *d*. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 5 - 6, 52, 8. IAC. LEOD. spec. 6, 75, 2: Quamvis autem ad perfecte iudicandum de cantu quocumque, cuius fuerit **toni**, diligens requiratur inspectio totius cantus, principii scilicet, medii atque finis, plus tamen valet ad hoc medii et finis quam principii consideratio. IAC. LEOD. spec. 6, 75, 12-16. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 114-115. QUAT. PRINC. 3, 38-45. SUMM. GUID. 55: Unicuique **tono** claves, quia norma dat octo, / ambitus est certus, eadem quem littera monstrat. SUMM. GUID. comm. 2, 1 - 3, 17. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 72, 7. HEINR. EGER 5 p. 53. COMM. Boeth. II p. 312, 21. *al.* COMPIL. Ticin. C 176-183. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 70-79. *al.* IOH. OLOM. 8 p. 40-41. IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 5. IAC. TWING. p. 96, 18. PROSD. plan. 2, 7 p. 94, 7. NICOL. CAP. p. 317-318. NICOL. CAP. p. 322: Nota, quod primum **tonum** debemus cantare per naturam vel per b quadrum, quum ita possumus ad implendum modum suum; quia in ipso prima species diapente et diatessaron reperiuntur, a quibus rationabiliter formatur; quod, si sic non esset, cantaretur per b molle. *al.* GOB. PERS. p. 189a. *al.* ANON. Gemnic. 3, 2, 41. UGOL. URB. 1, 52, 1: De troporum seu **tonorum** forma. ANON. Philad. 67 descr.: Sciendum, quod quilibet **tonus** regularis constat solum ex duobus cantibus aut tribus, sed ex licentia. **Tonus** primus constat naturaliter <ex> primo naturali, secundo b durali amplectens primum b duralem (*sim.* THOM. BAD. p. 89). *eqs.* TRAD. Holl. IX 2, 3,

44-103. ANON. Carthus. nat. 5, 4-49. *al.* TRAD. Holl. I 2, 5, 34 descr. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 58. *al.* TRAD. Holl. XXIV 9, 12. TRAD. Holl. XXIV 11, 10: Notandum, quod omnis **tonus** constituitur ex istis duabus speciebus, scilicet dyatesseron et dyapenthe. *al.* TRAD. Holl. II 4, 14: Vult descendere par, sed vult scandere **tonus** impar (*sim.* TRAD. Holl. III 6, 54. TRAD. Holl. III 7, 10. TRAD. Holl. V 4, 24. TRAD. Holl. VI 43, 21. LAD. ZALK. 4, 27). TRAD. Holl. III 7, 1-65. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 6-46. TRAD. Holl. V 4, 126-134. CONR. ZAB. tract. AZ 1. *al.* IOH. TINCT. diff. 270: **Tonus** primus est ille, qui ex primis speciebus diapenthe et diatessaron formatus potest a suo fine diapason ascendere ac dytonum vel semidytonum descendere; qui ab antiquis autentus prothus est appellatus. *eqs.* FR. GAFUR. extr. 8, 10, 1-12. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 2. *al.* BONAV. BRIX. 15, 15-137. ADAM FULD. 2, 15. LAD. ZALK. 4, 61. FR. GAFUR. pract. 1, 8-15. SZYDLOV. 11, 3-17. *al.* TRAD. Holl. XXI 8, 1-16. TRAD. Holl. XXVI 105-126. TRAD. Holl. XVII 253: Pro quo notandum, quod secundum Iohannem musicum, cursus **tonorum** est lex seu certa regula, qua cohercentur **toni**, quantum quisque ascendere vel descendere, intendi vel remitti possit, et cursus ille alio nomine dicitur ambitus **tonorum**, nam ambitus est spacium, inter quod regulariter potest versari cantus cuiuslibet **toni**. *al.* TRAD. Holl. XII 9, 12: excursus primi **toni** inter ·D· et ·d·. *al.*

d in Bezug auf die Finalis — with respect to the final [s.IX] MUS. ENCH. 3, 2: Terminales sive finales dicuntur, quia in unum aliquem ex his quattuor melos omne finiri necesse est. Etenim primi **toni** melum et subiugalis sui sono *f* archoo regitur et finitur. Secundus **tonus** cum subiugali suo sono *f* deuterio regitur et finitur. Tertius eiusque subiugalis sono *l* trito regitur et finitur. Quartus cum suo subiugali sono *f* tetrardo regitur et finitur (*sim.* INCH. UCHUB. 100). [s.XI] BERNO prol. 1, 4: tetracordum finalium (*sc. dicitur*) eo, quod in eo finis sit omnium **tonorum** legitime currentium (*inde* AMERUS 23, 8. IAC. LEOD. spec. 6, 22, 2. IOH. CICON. mus. 2, 51 p. 328, 10). BERNO prol. 9, 5: Omnis ergo protii et subiugalis eius, idest primi ac secundi **toni**, melodia lychanos ypaton auctoritate regitur ac finitur. Deuteri vero eiusque subiugalis, idest tertii ac quarti, ypate meson regitur et finitur. Tritus cum suo subiugali, idest *V^{tus}* cum *VI^{to}*, parypate meson regitur et finitur. Tetrardus cum suo subiugali, idest *VII^{mus}* cum *VIII^{vo}*, lychanos meson sono regitur et finitur. *al.* PS.-BERNO mon. 9, 1: De finalibus **tonorum**. TON. Aug. p. 84: ut **tonus** omnis de suo quisque finali incipiendi regulam, ascendendi ac descendendi metam, omnem cursus tenorem metiatur. TON. Aug. p. 90: Primus **tonus** finalem habens lychanosypaton ·D·. TON. Aug. p. 92b: in socialem primi **toni** mesen regulam magistrante transfertur. *al.* PS.-OSBERN. 97-105. IOH. COTT. mus. 11, 10: Sunt autem proprie, ut supra diximus, **tonorum** finales quattuor istae: ·D·E·F·G·; et ·D· quidem finalis est primi et secundi, ·E· tertii et quarti, ·F· quinti et sexti, ·G· septimi et octavi. [s.XII] ANON. Cist. I 36 p. 27. *al.* ANON. La Fage I 9, 4. ANON. Pannain p. 110: De finalibus **tonorum**. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 493a-494a. MUS. MAN. 43, 9. *eqs.* TON. Praed. 3. *al.* AMERUS 20, 11. *al.* ELIAS SAL. 20 p. 43a. *al.* ANON. Couss. VII 12, 7-14. HIER. MOR. pr. 112 (p. 6): de sedibus **tonorum** duplicibus. *al.* ANON. Ratisb. 7, 1. *al.* PETR. CRUC. 1, 12. TON. Sar. p. 1. *al.* PS.-MUR. summa 1395. ENGELB. ADM. 4, 28, 3. *al.* WALT. ODINGT. 5, 9, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 29: quilibet **tonus** debet in finali sua proprie terminari, et tunc talis **tonus** dicitur regularis eo, quod iuxta sibi datam regulam modulatur. Si autem, ut dictum est, in finali finiri non potest, debet in confinali, et tunc talis **tonus** irregularis dicitur. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 10: omnis cantus, qui finitur in re, est primi vel secundi **toni**, finiens vero in mi, tertii vel quarti **toni**, finiens

in fa, quinti vel sexti, finiens autem in sol, septimi vel octavi. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 11. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 7, 12. IAC. LEOD. spec. 6, 39, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 5 - 6, 50, 2. *al.* HUGO SPECHTSH. 446. *al.* QUAT. PRINC. 3, 21. SUMM. GUID. comm. 1, 58: In ·D· finitur primus **tonus** atque secundus. / Est ·E·lami terni finis simul atque quaterni. / Quinti vel sexti semper solet ·F·faut esse. / Septimus, octavus in ·G· faciunt sibi finem. GOSCALC. 1, 6 p. 76, 1-9. HEINR. EGER 5 p. 49. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 24, 9-12. IOH. OLOM. 3 p. 9: ·D·E·F·G· sunt sedes octo **tonorum**. *al.* IAC. TWING. p. 94, 20: Predicti autem octo **toni** cognoscuntur in fine antiphonarum et cantuum iuxta illud vulgare proverbium: Expecta finem et videbis, cuius **toni**. *al.* PROSD. plan. 2, 2 p. 82, 13. GOB. PERS. p. 189b: Nam ·D· finalis est terminus primo **tono**, ut dicitur eius domicilium. ANON. Claudifor. 1, 4, 4 (*sim.* ANON. Gemnic. 1, 3, 19). TRAD. Holl. IX 2, 3, 44-103. ANON. Carthus. nat. 2, 20. ANON. Carthus. nat. 6, 2-52. TRAD. Holl. I 2, 4, 2-3. TRAD. Holl. XI 3, 5. TRAD. Holl. XXIII 1, 5, 21. TRAD. Holl. XXIV 10, 6. TRAD. Holl. II 4, 3. TRAD. Holl. III 6, 41. *al.* TRAD. Holl. V 4, 13. *al.* TRAD. Holl. VI 10, 2-9. TRAD. Holl. VI 44, 2 - 46, 9. TRAD. Holl. XIII 4, 92-99 comm. CONR. ZAB. tract. AV 1. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 21, 4. IOH. TINCT. nat. 44, 1. NICOL. BURT. 1, 25, 149-156. GUIL. MON. 9 p. 57-58. BONAV. BRIX. 15, 10-12. ADAM FULD. 2, 13: finis dat **tonum**, sicut generale est proverbium. LAD. ZALK. 4, 57. FR. GAFUR. pract. 1, 8-15. FLOR. FAX. 1, 13, 2. SZYDLOV. 9, 7-15. TRAD. Holl. XXI 4, 27-36. *al.* TRAD. Holl. XIX 287-299.

e in Bezug auf die Anfangstöne der Gesänge — with respect to the initial pitches of chants

[s.X-XI] PS.-ODO dial. p. 260b: Principia autem secundi **toni** sunt in ·F· ut: „Educa de carcere“. In ·A· ut: „Omnes patriarchae“. In ·C· ut: „Nonne cor nostrum“. In ·D· ut: „Ecce in nubibus“. In ·E· ut: „Animalia“. „Ecce Maria“, in ·F· ut: „Quem vidistis“. In ·F· vero, ·B· vel ·E· vel ·G· rarissima exempla reperies. BERNO prol. 6, 16 app. crit: [Magistri autem, idest primi **toni**, cantus incipitur sex nervis, scilicet ·C·D·E·F·G·a·]. *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 23. TON. Nivern. f. 141v p. 120 - f. 145v p. 124. [s.XIII] TON. Praed. 16. *al.* AMERUS 8, 17. *al.* ELIAS SAL. 18 p. 38a. *al.* TRAD. Garl. plan. V 225-260. ANON. Ratisb. 8, 1, 1: Notandum, quod primus **tonus** quatuor habet usitata principia, scilicet ·c·d· et ·g· finales et ·a· acutam. *al.* PETR. CRUC. 2-9. TON. Lips. p. 98-112. IOH. GROCH. 231: Et quamquam, ut videtur, quilibet **tonus** plures possit habere inceptions <intra> terminos suae latitudinis, determinatas tamen unicuique attribuant, puta primo quinque, scilicet in ·d· et ·e· gravis et ·e·f·a· acutis; secundo vero quattuor, scilicet in ·e· gravi et ·d·e·f· acutis; tertio sex, scilicet in ·d·e·f·g· gravis et ·a· et ·c· acutis; quarto vero quinque, scilicet in ·c·d·e·f·g· <gravis>; quinto quattuor, scilicet in ·f· gravi et ·b· rotundo, ·b· quadrato, ·c· acutis; sexto vero tres, scilicet in ·d·e·f· gravis; septimo quattuor, scilicet in ·g· gravi et ·b· <quadrato>, ·c·d· acutis; octavo quattuor, scilicet in ·f· et ·g· gravis et ·a· et ·c· acutis. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 50: Primus **tonus** habet principia propria quinque, scilicet ·C·D·F· et ·G· grave et ·a· acutum; commixtum vero unum, scilicet ·E· grave; mixta autem duo, scilicet ·A· et ·b· grave. *al.* IAC. LEOD. inton. 4, 1. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 37, 4: Sed quamvis **toni** convenienter incipiant, ubi et species suae, habent tamen et alia principia, quia enim **tono** cuilibet in antiphonis plures respondent differentiae. Illae autem ex fine distingui nequeunt, similiter nec ex mediis. Oportuit, ut distinguerentur ex principiis. Et secundum antiquos tot quilibet modus habere potest principia, quot voces clauduntur inter vocem, quae locum tenet differentiarum suarum et illam, in <quam> regulariter vel licentia

potest descendere ... **Tonus** primus vel modus, cum licentia-liter descendere possit in ·C· gravi incipiantque suae differentiae in ·a· acuta, sex habebit principia, idest in ·C·D·E·F·G·a·. Modus vero secundus, cum descendere possit in ·F·, differentiae autem suae incipiant in ·F·, septem <habet> principia, scilicet in ·F·A·B·C·D·E·F· et consimiliter fit in aliis modis. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 13 - 6, 50, 11. *al.* GOSCALC. 1, 6 p. 76, 12 - 80, 7. HEINR. EGER 5 p. 50. [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 43. IAC. TWING. p. 100, 17. PROSD. plan. 2, 9 p. 98, 9. NICOL. CAP. p. 324. GOB. PERS. p. 193a. ANON. Claudifor. 4, 2, 1. ANON. Gemnic. 3, 3, 1. ANON. Carthus. nat. 4, 1-24. TRAD. Holl. I 2, 6, 7-14. TRAD. Holl. XI 6, 56: Figura ostendens principia **tonorum**. TRAD. Holl. XXIII 2, 5, 42. *al.* TRAD. Holl. XXIV 16, 7-57. *al.* TRAD. Holl. II 4, 37-52. TRAD. Holl. V 4, 73-89. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 13, 1 - 8, 20, 1. BONAV. BRUX. 15, 31-139. LAD. ZALK. 4, 105. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8-15. TRAD. Holl. XVI 3, 2, 2 - 3, 9, 5. SZYDLOV. 13, 85. *al.* TRAD. Holl. XVII 331-394.

f in Bezug auf die Rezitationstöne (Tenores) der Psalmodie — with respect to the recitation tones (tenors) of psalmody [s.XI] WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 24: Primus ergo **tonus** vel quartus vel sextus in mese, solus secundus in ·F·, tertius et quintus et octavus in ·c·, solus septimus in ·d· initium habent. PS.-GUIDO arithm. p. 58b: Tetrachordum superiorum dat initia differentiarum, id est „saeculorum amen“, excipitur „saeculorum amen“ secundi **toni**. FRUT. brev. 7 p. 56. IOH. COTT. mus. 11, 8: Est autem in ·F· tenor secundi **toni**, in ·a· acuta primi, quarti, sexti. In ·c· tertii, quinti, octavi, in ·d· septimi. *al.* [s.XII] ANON. La Fage I 10, 3. ANON. Pannain p. 110: De „gloria“ et tenoribus **tonorum**. *al.* MOD. Notandum est 2. [s.XIII] MUS. MAN. 51, 33. AMERUS 15, 5. ANON. Couss. VII 12, 7-14. PS.-MUR. summa 1899. *al.* ENGELB. ADM. 4, 25, 14: ·A· tenor est primi, quarti sextique **tonorum**. / Porro secundus ab ·F· oriatur, septimus a ·D·. / Tercius et quintus, necnon octavus amant ·C·. WALT. ODINGT. 5, 9, 37. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 79, 1: Nunc autem ad **tonos** descendamus cantuum, qui dicuntur antiphonae et missarum introitus, qualiter in eis non solum per regulas prius tactas, sed etiam per quosdam tenores et „saeculorum“ differentias **tonus** agnoscitur. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. XI 4, 27: Est primus **tonus** re la, re faque secundus, / tercius est mi fa, sed 4us sit tibi mi la, / est quintus **tonus** fa fa, fa la quoque sextus, / septimus est ut sol, octavus quoque ut fa (*sim.* TRAD. Holl. XXI 7, 54). *al.* TRAD. Holl. XXIV 10, 2. TRAD. Holl. II 4, 54-58. TRAD. Holl. III 8, 2-34. TRAD. Holl. V 4, 119. *al.* TRAD. Holl. VI 10, 2-9. TRAD. Holl. VI 44, 2 - 46, 9. TRAD. Holl. XIII 4, 92-99 comm. TRAD. Holl. XX 4, 39. CONR. ZAB. tract. AT 1. *al.* NICOL. BURT. 1, 25, 149-156. ADAM FULD. 2, 14. LAD. ZALK. 4, 68-75. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 43. SZYDLOV. 10, 8-28. *al.* TRAD. Holl. XVII 225.

g in Bezug auf die Charakterisierung — with respect to characterization

[s.XII] ANON. Pannain p. 109: De qualitate **tonorum**. Primus **tonus** dicitur mobilis et habilis eo, quod ad omnes affectus aptus sit. Secundus gravis et flebilis, quia modulatio eius convenientior videtur tristibus miseriis. Tertius dicitur severus et incitabilis in cursu suo fractos habens saltus (*inde* ANON. Gemnic. 3, 2, 32). *eqs.* [s.XIII] IOH. AEGID. 15, 3-31. PS.-MUR. summa 2110. ENGELB. ADM. 4, 3, 15. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 245-248. GUIDO DION. 1, 4, 372-462. IAC. LEOD. spec. 6, 74, 9: Sicut enim non omnium ora eodem capiuntur cibo, ita profecto non omnium aures eodem soni modo oblectantur: alios namque morosa et curialis vagatio primi **toni** recreat, alios rauca secundi gravitas capit, alios severa et quasi indignantis tertii persultatio iuvat, alios adulatorius quarti sonus attrahit, alii modesta quinti petulantia ac

subitaneo ad finalem casu moventur, alii lacrimosa sexti voce mulcentur, alii inimicos septimi saltus libenter audiunt, alii decentem et quasi matronalem octavi canorem diligunt (*sim.* TRAD. Holl. VIII 27, 15. *cf.* IOH. COTT. mus. 16, 4). SUMM. GUID. 31: Tertius ad furias **tonus** incitat estque severus (*inde* TRAD. Holl. VII 4, 54. TRAD. Holl. XII 8, 9). HEINR. EGER 5 p. 47-48. COMPIL. Lips. p. 131 (*cf.* IOH. COTT. mus. 16, 4). [s.XV] TRAD. Holl. VIII 27, 26. IOH. OLOM. 9 p. 70: Primus itaque **tonus** nobilis censetur et habilis quoslibet ad effectus. Secundus videtur tristibus convenire. Tertius rigidis et severis. Quartus ascribitur adulantibus, garrulis et blandis. Quintus modestus est et delectabilis tristes et anxios laetificans. Sextus habetur pius et lamentabilis conveniens his, qui de facili ad lacrimas provocantur. Septimus est hilaris et iocundus varios habens saltus et ob id adolescentibus propriatur. Octavum dicimus suavem et morosum congruentem moribus discretorum. IAC. TWING. p. 94, 14: Primus **tonus** est regalis (*cf.* Mathias, Königshofen p. 94 adn. 2), secundus humilis, tercius clamosus, quartus lamentabilis, quintus superbus, sextus dulcis, septimus excellens, octavus moderatus. GOB. PERS. p. 188a. ANON. Carthus. nat. 8, 2-26. TRAD. Holl. V 4, 624. TRAD. Holl. VI 26, 20: 3us **tonus** delectatur saltibus, 6us voluptate, 7^{mus} garulitate, 8^{vus} gratulatur suavitate. TRAD. Holl. VI 39, 1. COMPOS. Natura 6, 2: Nota, quod in septimo et octavo **tonis** carmina bene melodisant. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 3: advertendum, quod in quatuor **tonis** bene melodisant dupla, scilicet in tercio, quarto, quinto et sexto **tonis**, licet in aliis quatuor similiter possit fieri, tamen non ita dulciter. *al.* IOH. TINCT. nat. 1, 26: Nempe unius et eiusdem **toni** carmen possibile erit et planctivum et remissum et rigidum et medium esse, tum ex parte compositorum et pronunciatorum, tum instrumentorum et sonitorum. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56-57. BONAV. BRUX. 18, 22. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 14-15. SZYDLOV. 13, 88: Proprietas primi **toni** est ista, scilicet movere ipsos homines ad gaudium, leticiam et ad iocunditatem. *al.*

4 Begriffsbestimmung und Etymologie — definition of the concept and etymology

[s.IX] IOH. SCOT. annot. 490, 13: ‚modis‘: **tonis** (*inde* REMIG. AUT. 490, 10). (?) *al.* MUS. ENCH. 8, 2: modos, quos abusive **tonos** dicimus (*sim.* INCH. UCHUB. 193). SCOL. ENCH. 1, 230: Tropi autem vel modi sunt, quos abusive **tonos** dicunt (*sim.* GUIDO micr. 10, 2. GUIDO ep. p. 502, 268. LIB. SPEC. 21 p. 48. FRUT. brev. 6 p. 51. PS.-OSBERN. 32. THEOG. METT. 29, 2 (p. 191b). IOH. COTT. mus. 10, 1). HUCBALD. 26: pro varietate modorum, qui **toni** nunc appellantur. *al.* ALIA MUS. 13 p. 105: ‚tropus‘ de Graeco in Latinum ‚conversio‘ dicitur idcirco, quod excepta sua proprietate alter in alterum convertitur. **Toni** vero ideo dicuntur, quod exceptis semitonis ipsi omnium troporum communis mensura sint. REG. PRUM. 4, 1: Sed multi audiunt **tonum** et fortassis ignorant, quid sit **tonus**, aut quare dicatur **tonus**, aut quam longe inter se differant **tonus** naturalis musicae et **tonus** artificialis. Siquidem **toni** naturalis musicae sunt quattuor principales, **toni** vero artificialis musicae sunt quinque et duo semitonia. REG. PRUM. 4, 8: illi sepe dicti octo, qui dicuntur **toni**, non tam **toni** dicendi sunt quam modi vel differentiae seu tropi consonantiarum musicae modulationis. [s.XI] BERNO ton. p. 103a: Modi vel tropi, quos usualiter **tonos** vocamus (*inde* TON. Baumg. 1, 14). PS.-GUIDO form. ton. 7, 1: Praemissi ergo modi cum subsequenter ex diapason consonantiae existunt speciebus, quos tropos vel **tonos** nominamus. OLIVA 103. IOH. COTT. mus. 10, 15: Cum ergo Latini antiqui consonantiam quandam in musica tantummodo **tonum** vocarent, grammatici etiam accentus orationis vel distinctiones **tonos** appellare usurpato nomine coeperunt. Rursus Latini cantores

non parvam esse similitudinem inter cantus et accentus prosaicae locutionis modosque psallendi considerantes nomen hoc commune utrisque esse sanxerunt. ... Qua in re animadverti potest, quod modi non omnino abusive **toni** vocantur (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 35, 10). [*s.XII*] TON. Gratianop. p. 12: Quocienscumque aliquis naturam voluerit modorum vel troporum vel specierum summopere indagare - bene dixi modorum et non **tonorum**, quia abusive **toni** vocantur -, ad quatuor autem, id est principales, prius condescendat. ANON. Pannain p. 107: quod Boethius tropos, Guido modos, Greci ptongos, nos secundum Iohannem **tonos** appellamus. *ibid.*: Species consonantie sunt modi, quos tropos vel **tonos** nominamus. ... **Toni** vero a tonando dicti sunt, id est a forti sono, et dicuntur **toni** ad differentiam tonorum, quos Donatus distinctiones appellat. TON. VATIC. 12, 1 p. 190: Quas octo partes (*sc. armonie*) octo modos appellamus a modulando vel a moderando, tropos a convenienti conversione, **tonos** ab accentibus vel distinctionibus. [*s.XIII*] MUS. MAN. 42, 3: a quibusdam **toni** dicuntur modi. IOH. AEGID. 13, 3: **Tonos** vero Boethius vocat tropos. ... Graeci vero **tonos** vocant phthongos. ... Guido vero **tonos** vocat modos. LAMBERTUS plan. 216: Sequitur videre de modis, qualiter omnis cantus ecclesiasticus se habeat et in quo differat. Quos quidam minus periti musici secundum usum modernum **tonos** asserunt appellandos; quos contradicimus autenti ratione, quod non debent vocari **toni**, immo potius modi, videlicet propter nomen reale ab antiquis impositum, quoniam modus dicitur discretio modulationis a moderando eo, quod omnis cantus regularis ecclesiasticus et quilibet res naturalis per modum seu per modos regulariter discernitur ac moderatur, et propter etiam secunde speciei differentiam, que tonus appellatur eo, quod perfecte tonat. IOH. GROCH. 217: Sed moderni octo regulis utuntur, quas **tonos** appellant. ENGELB. ADM. 4, 9, 11: Antiqui quoque musici **tonos** musicos tropos, id est conversiones, vocaverunt idcirco, quod secundum ipsorum variationes cantus musici per modulationes varias revertuntur in finem. Modernorum etiam quorundam usus est in suis libris, ut non octo **tonos**, sed VIII° modos eos vocent propter duas causas: primo, quia ipsorum varietate cantuum modulatio variatur, secundo ad differentiam consonantie prime musicalis, que est tonus, ut equivocatio evitetur. Moderni vero nostri temporis communiter in usu habent **tonos** appellare. [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 1, 5: Tropi vero modi dicuntur, et modi **toni** ... **toni**, quia ex tonis et eorum partibus generantur. GUIDO DION. 1, 1, 26: Dicitur autem **tonus** sic sumptus a tonando secundum aliquos vel ab intonando eo, quod psalmi secundum alium et alium tonum aliter et aliter intonantur. IAC. LEOD. comp. 2, 1, 7: Item de modis seu tropis vel abusive **tonis**. IAC. LEOD. spec. 6, 35, 1: Modi cantuum generaliter et specialiter diversis nuncupantur nominibus. Nam dicuntur tropi, modi et **toni**. Graece dicuntur tropi. ... Item modi cantuum dicuntur **toni** communiter, licet abusive secundum Guidonem, quia 'tonus' est nomen proprium vel appropriatum illi consonantiae, quae in sesquioctava consistit proportionem, quae in monochordo inter consonantias primum locum tenet et perfecte tonat. Ipse tamen Boethius modos cantuum **tonos** vocat. [*s.XV*] TRAD. HOLL. X C 148: **Tonus**, iam magis improprie captus et quasi abusive, idem est quod trophus vel modus. UGOL. URB. 1, 50, 5: ex hinc tropus nomen **toni** sortitur, quia omnis vocum connexio principaliter ex tonis conficitur ac semitonis. TRAD. HOLL. XI 3, 17: Sciendum, quod tropus, **tonus**, modus et ptongus hic pro eodem sumitur. TRAD. HOLL. XXIII acc. 5: de **thono** improprie dicto, qui et tropus magis proprie dicitur. CONR. ZAB. tract. AP 1: Graeci autem phthongos vocant, quos nos **tonos** vocamus, quo vocabulo hodie plures in suis scriptis utuntur. Sunt etiam quidam, qui propter huius nominis '**tonus**' equivocacionem nomen toni in hac significatione, quae ad propositum facit, mutant in nomen modi nominantes illud modum, quod nos **tonum**. Alii quoque **tonos** tropos nominant, sed in hoc nulla est vis facienda. Utamur ergo pro synonymis huiusmodi nominibus **tonus**, modus, phthongus, tropus. ADAM FULD. 2, 13: Aliqui autem **tonos** tropos a convenienti conversione dicunt, aliqui modos a moderando, Graeci autem phthongos, nos **tonos** vocamus, licet Guidoni incongruum videatur, hoc autem Iohannes pulcre excusat.

V Grundton (einer Kirchentonart) — fundamental pitch (of a mode)
[*s.X-XI*] PS.-ODO dial. p. 258a: Ad eum denique modum magis cantus pertinet, ad quem suae distinctiones amplius currunt. Nam et principia saepius et decentius in eadem voce, quae cantum terminat, inveniuntur. Dictae rei exemplum in hac antiphona comprobabis: „Tribus miraculis“, ecce una distinctio; „ornatum diem sanctum colimus“, ecce alia; „Hodie stella magos duxit ad praesepe“, ecce tertia; „Hodie vinum ex aqua factum est ad nuptias“, ecce quarta; „Hodie a Iohanne Christus baptizari voluit“, ecce ultima. Vides itaque, ut in regulari cantu plures distinctiones in suo **tono** incipiant et finiantur, ut et in eadem voce cantus incipiant et finiantur.

VI Bezeichnung für einen Abschnitt oder eine Zäsur — term that designates a segment or a caesura [syn.: distinctio]
[*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 10, 21: Vel certe toni dicuntur ad similitudinem **tonorum**, quos Donatus distinctiones vocat; sicut enim in prosa tres considerantur distinctiones, quae et pausationes appellari possunt, scilicet colon, id est membrum, comma incisio, periodus clausura sive circuitus, ita et in cantu. In prosa quippe, quando suspensive legitur, colon vocatur; quando per legitimum punctum sententia dividitur, comma, quando ad finem sententia deducitur, periodus est. ... Similiter cum cantus in quarta vel quinta a finali voce per suspensionem pausat, colon est; cum in medio ad finalem reducit, comma est; cum in fine ad finalem pervenit periodus est. Ut in hac antiphona: „Petrus autem“ colon, „servabatur in carcere“ comma, „et oratio fiebat“ colon, „pro eo sine intermissione“ comma, „ab ecclesia ad Deum“ periodus. Qua in re animadverti potest, quod modi non omnino abusive toni vocantur nec incongrue distinctionum seu accentuum nomen sortiuntur, quorum varietates imitantur (*inde* ANON. Pannain p. 107. HIER. MOR. 20, 30 (p. 152). IAC. LEOD. spec. 6, 35, 12. TRAD. HOLL. VIII 9, 152. TRAD. HOLL. VIII 22, 36). TON. VATIC. 12, 1 p. 190: Quas octo partes (*sc. armonie*) octo modos appellamus a modulando vel a moderando, tropos a convenienti conversione, **tonos** ab accentibus vel distinctionibus.

VII Bezeichnung für ein spezifisches Gesangsrepertoire — term for a specific repertoire of chant
[*s.XIII*] AMERUS 8, 13: Ad habendam vero noticiam cantus in primis sciendum est, quod littere sunt septem, in quibus dignoscitur omnis cantus seu **toni** diurni et nocturni. [*s.XV*] TRAD. HOLL. IX 2, 1, 19: Et tonus tripliciter capit in musica: ... Secundo idem est quod aliqui **tonus** super unum ex octo tonis compilatus (*cf. Berktold/Papp, Hollandrinus IX p. 92*). TRAD. HOLL. IX 2, 3, 4: prout **tonus** sumitur pro cantu ex 8 tonis ad unum formato, tunc talis est triplex; et hoc secundum tres causas efficientes musice: primus vulgaris, quem Tubal adinvenit, secundus est Ambrosianus, huius efficiens Moyses et beatus Ambrosius, tercius Gregorianus sanctus Gregorius adinvenit; isto moderni adutuntur. Primus non habet debitas rependencias, primo ex eo, quia non sistit in sedibus regularibus, sicut deberet, scilicet in finalibus, in quibus omnis cantus tonorum regulariter formatur et terminatur, et hoc tonorum autentorum et plagalium. Secundo, quia intensuras suas extendit vel remittit non considerando dyapason neque dyapante neque dyateseron. Tercio, quia usque ad excellentes intenditur

transeundo acutas et superacutas sine regula. Ambrosianus vero, secundus **tonus**, extendit intensuras suas magis assidue reverberando cordam quintam vel sextam et sistit quandoque in sedibus regularibus, quandoque in contrariis; quo Sclavonica gens <utitur>. Sed Gregorianus, quem sanctus Gregorius ex **tono** magistri Tubal et Ambrosii transtulit, tamen magis in regularem se extendit ratione rependendarum omnium cordarum, videlicet ut re mi fa sol la. In hiis enim sex cordis omnes toni [et semitoni, dytoni] et omnes iubili concluduntur. Est notandum tamen, quod **tonus** sive cantus Gregorianus continet 8 tonos comuniter usitatos (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 38. LAD. ZALK. 4, 46).

VIII *Bezeichnung für die Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) in der Psalmodie — term for the differences (‘saeculorum amen’ formulas) in psalmody*

[s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 16: Item **tonus** est propria notificatio cantus per „saeculorum amen“ (*inde* GOB. PERS. p. 186a. ANON. Carthus. nat. 1, 6-8). [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: Unde etiam et fines, ut dicunt de „saeculorum amen“, qui in fine antiphonarum pro psalmorum modulatione applicantur, **tonos** consuevimus vocitare (*sim.* IOH. OLOM. 9 p. 42). IAC. TWING. p. 122, 4: Item quartus tonus habet unam principalem et tres differentias. ... Et nota, quod in antiphonis ferialibus super psalmos tam in nocturnis quam in vesperis et specialiter de antiphonis ferialibus quarti toni secundum consuetudinem dicte ecclesie sancti Thome plures insoliti **toni** reperiuntur, qui tamen in libris scribencium de musica nequaquam continentur, et de quibus non potest dari regula nisi usus. Verbi gratia hec antiphona „Exultate Deo“ in principio nocturni sexte ferie per artem est quarti toni (*sequitur exemplum*), sed per usum est insoliti vel extravagantis **toni** talis (*sequitur exemplum*). IAC. TWING. p. 128, 17: Tamen notandum, quod in prescriptis duobus septimis **tonis** in fine per usum illam notam mi obmittimus et eosdem duos tonos in fa scilicet *c*-solfaut sic finimus, ut sequitur (*sequitur exemplum*). IAC. TWING. p. 148, 2: omnis antiphona primi toni finitur in re, et eius **tonus** ac psalmus incipiunt in la. *al.* GOB. PERS. p. 192a: notandum, quod, sicut octo tonos habemus, ita octo tenores tonorum habemus, hoc est **tonorum** inceptions. Unde nota deserviens illi syllabae „sae-“ in ista dictione „saeculorum“ tenor dicitur. ANON. Carthus. nat. 1, 10: Sed prout est propria notificatio et discretio cantus per „euouae“, quod significat „Seculorum Amen“, ad musicum pertinet. Et talis propria notificatio cantus dicitur tenor a „teneo“, „tenes“ ... Unde secundum hoc dicitur: Talis cantus talem habet proprium **tonum**, id est proprium tenorem. ... versus: Est **tonus** accentus, tenor et nota dicitur esse. / Estque tonus cantum regula fine probans. TRAD. Holl. V 4, 2: est notandum, quod **tonus** 4^{or} modis accipitur. ... Tercio modo idem est quod propria notificatio cantuum in fine per „euouae“, secundum quam accentuamus psalmos (*sim.* TRAD. Holl. XX 4, 3). LAD. ZALK. 4, 4: Alio modo **tonus** capitur aduc dupliciter: primo pro solius „euouae“ consideratione sive „saeculorum amen“, quod idem est, secundum quod psalmos accentuamus. Et sic capitur, cum dicimus: Ista antiphona habet talem differentiam vel tale capitale. Et alio nomine vocatur tenor. SZYDLOV. 14, 35. *eqs.* (*cf.* Hirschmann, Szydlovita p. 430 sq.)

IX *Bezeichnung für eine Kennmelodie einer Kirchentonart — term for a characteristic melody of a mode*

[s.XV] TRAD. Holl. IX 1, 1, 16: **Tonus** est preludium cuiuscumque cantus designans litteras iniciales inceptions eiusdem secundum regulas ascensus vel descensus et dans discurrencias cantui secundum naturalem et licentialem acceptionem. TRAD. Holl. IX 2, 1, 27: Et **tonus** tripliciter capitur in musica: Primo modo idem est quod tropus vel preambulum alicuius

cantus ut prius (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 28. *cf.* Berktold/Papp, *Hollandrinus IX* p. 92). TRAD. Holl. XIII 3, 83: Item nota: **Tonus** capitur in musica tripliciter. Primo modo **tonus** est idem quod intonacio vel tropus (*sim.* TRAD. Holl. XV 7, 48. LAD. ZALK. 3, 95). TRAD. Holl. XIII 3, 98 comm.: Item **tonus** 2° modo pro qualibet accipitur melodia vel cantu, super quam fundatur aliquis octo tonorum. IOH. TINCT. diff. 268: **Tonus** est cantus intonatio.

X *Bezeichnung für den Halbton — term for the semitone*
[s.XV] GUILL. POD. 4, 3: Semitonumque nihil aliud sunt quam imperfecti toni, etiam nomine **tonorum**, quod longe ceteris vulgatum est, appellantur. Itaque **tonus** dupliciter dicitur: vel inquantum intervallum, sive plenum, sive semum, de quibus dictum est, vel inquantum illorum repetita assumptio et in singulis modis multiplex aggregatio.

tonus abundans *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei großen Halbtönen — term for an interval of two major semitones [syn.: tonus maior, tonus maximus]*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 14, 5: Est autem advertendum, quod diapason claudit in se quasdam alias consonantias, de quibus non sit mentio in praetacto cantu, ut sunt comma, semitonium maius, tonus imperfectus, **tonus abundans**, semitritonus, tetratonus et huiusmodi. IAC. LEOD. spec. 2, 43, 3: Non enim continentur hae tres toni species sub tono prius sumpto, sed locum tenens medium ab illis extremis, minore scilicet et maiore vel abundante, sic condistinguitur duorum semitoniorum praedictorum inaequalium; aut minoris cum minore fit unio, sic est tonus minor, aut minoris cum maiore, sic est tonus medius perfectus vel integer (et ille est, de quo prius locuti sumus), vel maioris cum maiore, sic est **tonus**, quem maiorem vel **abundantem** vocamus. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 1: **Tonus** maior vel maximus vel **abundans** ex duobus maioribus semitoniis resultat. *al.*

tonus acquisitus *Bezeichnung für eine irreguläre Tonart, die das b rotundum und das h quadratum verwendet — term that designates an irregular mode, which uses both b rotundum and h quadratum*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 48: Debemus enim locare hanc communionem „Beatus servus“ in *a*· acuto, principium et finem cantando per *b*· rotundum, medium autem eius et distinctiones per *b*· quadratum ... et talis **tonus** dicitur **acquisitus** eo, quod acquiruntur eius species per variationem signorum *b*· rotundi et *b*· quadri, et in alio loco, que improprie terminantur (*inde* NICOL. CAP. p. 323).

tonus aequalis *Bezeichnung für den aus zwei gleichen Hälften bestehenden Ganzton — term for the tone consisting of two equal halves*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 20: Item semitonium integrum iungi potest sibi ipsi, et tonum inde resultantem vocare possemus **tonum** integrum, **aequalem** vel medium, quia ex integris resultat semitoniis et aequalibus et mediat aequaliter inter extremos tonos, de quibus tangemus.

tonus artificialis 1. *Bezeichnung für den Ganzton*
2. *Bezeichnung für eine Tonart mit leiterfremden Halbtönen — 1. term for the tone 2. term for a mode with semitones foreign to the collection of pitches*

1. *Bezeichnung für den Ganzton — term for the tone*
[s.XIII] HIER. MOR. 20, 62 (p. 154): sciendum, quod triplex est thonus, scilicet **thonus artificialis**, id est sesquioctava proporcio, de qua diximus, tonus vulgaris et tonus differentialis.

2. *Bezeichnung für eine Tonart mit leiterfremden Halbtönen — term for a mode with semitones foreign to the collection of pitches*

[s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 72: Incipere autem ipsum (*sc. graduale „Salvum fac“*) in *F*· gravi surgit inconveniens unum,

quod in pluribus locis cadit, nam necessario in ·f· acuto fit mi et in ·g· acuto per consequens fa pluribus et diversis vicibus, ubi etiam naturaliter non existunt ... et quia hoc inconueniens maius est, ideo ipsum in ·b· gravi cum additione, ut predicatur, b rotundi debemus necessario figurare, et talis **tonus** dicitur **artificialis** eo, quod artificialiter locatur unus tonus, ubi naturaliter non existit.

tonus authenticus *Bezeichnung für die Hauptform der Psalm-Differenz — term for the principal form of the difference ('saeculorum amen' formula) of a psalm tone* [s.XII] UDALSC. pr.: Notandum vero est, quod ab antecessoribus suis, scilicet Willihelmo illustrissimo viro eiusque sequacibus, antiquus ordo in quibusdam tonis mutatus est, id est in primo, in tertio, in septimo et octavo. Illud enim „Seculorum amen“, quod antiqui **autenticum tonum** esse voluerunt, isti differentiam primam fecerunt, et quod illi differentiam, hoc isti **autenticum tonum** constituerunt eo, quod illud plures antiphonie habent in supra scriptis tonis in finali incipientes. Nam quia in singulis tonis omnium differentiarum antiphonias uno finali necesse est terminari, illaque chorda in singulis tonis inter caeteras optinet principatum, quae terminat cantum, congruum valde videtur, ut illud etiam „Seculorum amen“ principale sit, cuius antiphonias finalis chorda et inchoat et terminat. *ibid.*: Habet autem primus tonus absque eo **tono**, qui dicitur **autenticus**, quinque differentias et duodecim varietates.

tonus authentus (authenticus) v. authentus, authenticus

tonus capitalis *Bezeichnung für die Hauptform der Psalm-Differenz — term for the principal form of the difference ('saeculorum amen' formula) of a psalm tone* [syn.: *tonus principalis*] [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 44: Habet autem (*sc. primus tonus*) iuxta morem canonicum unum **tonum capitalem** et quinque differentias. *ibid.*: De **tono capitali** primi toni. **Tonus capitalis** primi toni proprie principiat cantum in ·D· gravi ... Ecce **tonus** primus formatur sic **capitalis** (*cum melodia*). IOH. OLOM. 9 p. 49: Habet autem (*sc. secundus tonus*) sine differentia unum **tonum capitalem**, qui incipit cantum in literis praescriptis, licet quandoque in prolatione aliquibus variatur. *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 3: Ubi notandum, quod **tonus capitalis** est assignandus, ubi cantus (*sc. primi toni*) incipitur in ·d· finali non ascendens immediate ad diapente ... Similiter, ut dictum est, **tonus capitalis** est assignandus, ubi cantus incipiuntur in ·f· finali et descendunt non gradatim ad ·d· finale vel ad ·c· grave vel, si gradatim descendunt, tamen non immediate et sine ligatura notarum (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 3). *al.* TON. Vratisl. 1, 2. *al.* TRAD. Holl. XI 7, 2: Et voco **tonum capitalem** tonum principalem, a quo tamquam a fonte toni differentiales originantur ab eo realiter non differentes, sed tantum per mutationem notarum vel per additionem vel per diminutionem ab eo discrepantes, ut patebit in exemplis. Notandum ergo, quod primus tonus, qui autentus dicitur, habet unum **tonum capitalem** et quinque differentiales (*sim.* TRAD. Holl. XXI 10, 2). *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 4, 3. *al.* TRAD. Holl. II 4, 167-169. *al.* TRAD. Holl. V 4, 308: quando-cumque cantus aliquis incipitur in suo finali in vera positione, tunc **tonus capitalis** est assignandus. TRAD. Holl. V 4, 537: Ergo pro regula generali ponitur notabile hoc, quod omnis **tonus capitalis** uniformiter est tenendus in unoquoque versu psalmorum, „Magnificat“ et introituum (*sim.* TRAD. Holl. VII 4, 284). *al.* TRAD. Holl. VII 4, 183. *al.* TRAD. Holl. XVI 3, 2, 3. TRAD. Holl. XXI 10, 78: Melodya psalmorum in introitibus et **tonus capitalis**: ... Tonus differentialis. TRAD. Holl. XVII 330. TRAD. Holl. XIX 386: **tonus capitalis** sive principalis. *al.*

tonus collateralis 1. *Bezeichnung für die plagalen Tonarten* 2. *Bezeichnung für eine Tonart mit erweitertem Ambitus* — 1. *term for the plagal modes* 2. *term for a mode with expanded ambitus*

1 *Bezeichnung für die plagalen Tonarten — term for the plagal modes* [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 4, 10: unusquisque autentus sit divisus in **tonum** principalem et eius **collateralem**, et graviores cordae plagalibus, acutiores vero ipsis principalibus debentur.

2 *Bezeichnung für eine Tonart mit erweitertem Ambitus — term for a mode with expanded ambitus* [s.XV] TRAD. Holl. XV 6, 93: **Tonus** mixtus vel **collateralis** est, qui transcendit metas autenti et plagalis.

15 **tonus commixtus** *Bezeichnung für eine Tonart mit erweitertem Ambitus, der nicht aus dem authentischen und plagalen Ambitus derselben Grundtonart besteht — term for a mode with expanded ambitus, which does not consist of the authentic and plagal ambitus of the same fundamental mode (maneria)*

20 [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 20: Istorum autem **tonorum** alius perfectus, alius imperfectus, alius plusquamperfectus, alius mixtus et alius **commixtus** dicitur (*inde* ANON. La Fage II p. 423. IOH. OLOM. 8 p. 41. NICOL. CAP. p. 318. TRAD. March. 419. IOH. TINCT. diff. 277. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 11. BONAV. BRIX. 15, 13). MARCH. luc. 11, 2, 34: **Tonus commixtus** dicitur ille, qui cum alio quam cum suo plagali, si autenticus est, vel cum alio quam cum suo autentico, si est plagalis, misceri videtur (*inde* ANON. La Fage II p. 423. IOH. TINCT. diff. 281. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 9). MARCH. luc. 11, 4, 11: Si vero suum modum non implet (*sc. primus tonus*) ... aut ascendet ultra primam suam speciem dyapente ad ·b· acutum et non ulterius, et tunc semper per ·b· rotundum debet modulari et cum sexto dicitur esse **commixtus** (*inde* TRAD. March. p. 928. FR. GAFUR. extr. 8, 11, 3. BONAV. BRIX. 16, 27. ANON. La Fage III p. 245). [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 42: **Tonus commixtus** est, qui ultra voces sibi concessas commiscetur cum alio tono quam cum suo autentico vel plagali ita, quod in autenticis sursum dicitur **commixtus** et deorsum mixtus. PROSD. plan. 2, 5 p. 92, 4: **Tonus** vero mixtus sive **commixtus**, quod idem est, dicitur ille, qui naturam alterius toni suscipit. NICOL. CAP. p. 312: Quid est **tonus commixtus**? **Tonus commixtus** est ille, qui non miscetur suo socio, sed alio. NICOL. CAP. p. 321. *al.* TRAD. March. 425: **Commixtus** vero **tonus** sive autenticus sive plagalis dicitur ille, qui retinet aliquas species, quae sibi naturaliter non competunt, sed alteri tono quam suo subiugali, si est autentus, vel quam suo autentico, si est plagalis. IOH. TINCT. nat. 13, 2: Si vero aliquis octo tonorum praedictorum a principio usque ad finem ex speciebus diapente ac diatessaron sibi modo, quo diximus, attributis non fuerit formatus (*mss.; ed.: formatur*), immo speciebus unius alterius aut plurium commisceatur, huiusmodi **tonus commixtus** vocabitur. IOH. TINCT. nat. 14, 1 - 15, 4. *al.* BONAV. BRIX. 15, 144 - 16, 2. FR. GAFUR. pract. 1, 8.

55 **tonus communis** *Bezeichnung für eine Tonart mit erweitertem (authentischem und plagalem) Ambitus — term for a mode with expanded ambitus (authentic and plagal)*

60 [s.XIV] COMPIL. Ticin. C 186: Nota, quod genera **tonorum** sunt quinque, videlicet metricus, prosaicus, differens, indifferens et **communis**. ... Omnis cantus habens autenticam elevationem et plagalem depositionem **tonus communis** seu mixtus appellatur. COMPIL. Ticin. C 190: Omnis cantus habens autenticam elevationem et plagalem depositionem **tonus communis** seu mixtus appellatur. [s.XV] TRAD. Holl. XI 5, 49: Nam, si superius plus morentur (*sc. cantus*) quam in infe-

rioribus, autenti sunt. Si plus inferius quam superius, plagales iudicantur. Si vero tantum in acutis, quantum in inferioribus, dicuntur esse de **tonis communibus** vel indifferentibus (*sim.* TRAD. HOLL. XXI 8, 14).

tonus compositus *v.* tonus simplex - tonus compositus
[**tonus continuus**] *v.* tonus Graecus

tonus differentialis 1. *Bezeichnung für die Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln)* 2. *Bezeichnung für eine Nebenform der Psalm-Differenz* — 1. *term for the differences („saeculorum amen“ formulas)* 2. *term for a secondary form of the difference of a psalm tone*

1 *Bezeichnung für die Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln)* — *term for the differences („saeculorum amen“ formulas)*

[*s.XIII*] HIER. MOR. 20, 63 (p. 154): sciendum, quod triplex est thonus, scilicet thonus artificialis, id est sesquioctava proportio, ..., tonus vulgaris et **tonus differencialis**. De **tono** igitur vulgari simul et **differenciali** hic intendimus. Est autem vulgaris tonus totum modulationis corpus uniuscuiusque cantus. ... **Tonus** vero **differencialis** est in fine „Gloria Patri“ finalis inflexio vocis, secundum quam psalmodia antiphone decenter coniungitur. HIER. MOR. 22, 6 (p. 160): Sequitur de intonacionibus psalmodum et canticorum necnon et versuum introituum sive de **tono differenciali**, quod idem est. ... Solum tres differencias finalitatum primi toni ponimus, quia ad ipsas omnes alie reducuntur.

2 *Bezeichnung für eine Nebenform der Psalm-Differenz* — *term for a secondary form of the difference of a psalm tone* [*opp.: tonus capitalis, tonus principalis*]

[*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 128: Per notam enim finale generalem unus tonus discernitur ab alio. Sed per inceptions antiphonarum tam **toni** principales quam **differenciales** cognoscuntur, ut infra studioso lectori patere poterit. Nota etiam, quod melodia psalmodum in fine secundum varias differentias variatur. [*s.XV*] TRAD. HOLL. XI 7, 2: Et voco tonum capitalem tonum principalem, a quo tamquam a fonte **toni diferenciales** originantur ab eo realiter non differentes, sed tantum per mutationem notarum vel per additionem vel per diminutionem ab eo discrepantes, ut patebit in exemplis. Notandum ergo, quod primus tonus, qui autentus dicitur, habet unum **tonum** capitalem et quinque **differenciales** (*sim.* TRAD. HOLL. XXIII 2, 4, 3). *al.* SZYDLOV. 13, 5: in principio cantus discerni debet, an cantus sit principalis **toni** vel **differencialis**. Unde tonus principalis est ille, cuius cantus in finali sede magis quam alibi incipit. Et tales toni principales sunt octo, ut patuit in capitulo de tenoribus ipsorum. ... Sed **tonus differencialis** est ille, cuius cantus et frequenter alibi quam in finali sede incipit. *al.* TRAD. HOLL. XXI 10, 2. TRAD. HOLL. XIX 348: Tercius tonus habet unum principalem tonum per se et quatuor **differenciales tonos**. *al.*

tonus discipulus *v.* tonus magister - tonus discipulus

tonus ecclesiasticus ‚Kirchentonart‘ — ‚church mode‘ [*s.XIII*] HIER. MOR. pr. 115 (p. 6): de **tonis ecclesiasticis** in speciali et de eorundem differentiis, antiphonarum inchoacionibus et psalmodum intonacionibus.

tonus formularis *Bezeichnung für den Ganzton* — *term for the tone*

[*s.XIV*] PS.-MUR. interv. p. 312a: **Tonus formularis** dicitur spatium unius vocis continens in se duo semitonia.

tonus Graecus ? *Bezeichnung für die Tonstufe b* — ? *term for the note b*

[*s.XIV*] PS.-MUR. interv. p. 312a: **Tonus Grecus** (*ms.*; *ed.*: Tonus continuus) dicitur, qui per ·B· rotundum ·G· cogit sonare protum, ·A· deuterum, seipsum (*ms.*: seipsam; *ed.*: seipsa) tritum.

tonus impar *v.* tonus par - tonus impar

tonus imperfectus *v.* tonus perfectus - tonus imperfectus, tonus perfectus - tonus imperfectus - tonus plusquamperfectus

tonus integer *Bezeichnung für den aus zwei gleichen Hälften bestehenden Ganzton* — *term for the tone that consists of two equal halves*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 20: Item semitonium integrum iungi potest sibi ipsi, et tonum inde resultantem vocare possemus **tonum integrum**, aequalem vel medium, quia ex integris resultat semitoniis et aequalibus. *al.*

tonus iunior *Bezeichnung für die plagalen Kirchentonarten* — *term for the plagal modes*

[*s.XI*] ANON. Prag. 261: Caeterum descendendi usque ad eiusdem nominis gravem aequae laterali, ut autentico suo licentia est attributa, sicut et eundem magister habiturus est, quem et **iunior tonus**, finale. ANON. Prag. 286: Sepe sane honeste a quibusdam huius artis perspicacioribus id provenire cautum est in quibusdam videlicet antiphonis et responsis nocturnalibus et maxime in modulis vulgate sequentiis dictis sollempnibus, editis tamen solummodo **tonis iunioribus**, scilicet ut, quia laterali tono a finali suo V^{um} vel VI^{um} non licet excedere ptongum, progrediatur duplo licentiose, id est ad X^{um} usque vel XI^{um}.

tonus lateralis *Bezeichnung für die plagalen Kirchen-tonarten* — *term for the plagal modes*

[*s.XI*] ANON. Prag. 212: rata ac delectabilis modulatio III^{or} autenticorum et totidem plagis **lateralium** perficitur **tonorum**. ANON. Prag. 287: **lateralis tono** a finali suo V^{um} vel VI^{um} non licet excedere ptongum. ANON. Prag. 301: modula alleluatica, quae dicitur „Christi hodierna“, ex quarto troporum regitur laterali, id est plaga tetrardi, et duos habeat finales, unum tetrardum finalium, alterum quinto loco distantem tetrardum superiorum, et ab novissimo finali, id est tetrardo superiorum, ad quintum vel sextum vel etiam septimum, quae mensura extensionis communis est omnium **lateralium tonorum**, dicordum habeat iacentium, id est archoum vel protum et deuterum.

tonus magister - tonus discipulus *Bezeichnung für die authentischen bzw. plagalen Kirchentonarten* — *term for the authentic, or plagal modes*

[*s.XV*] GUIL. MON. 9 p. 54: Est enim dicere <prothus> autentus sicut primus **tonus magister**, <deuterus> vero autentus secundus **tonus magister**, tritus autentus tertius **tonus magister**, et <tetrardus> autentus quartus **tonus magister**. *ibid.*: Isti enim quatuor **toni magistri** a Graecis fuerunt inventi et quatuor autem **discipuli** a Latinis. GUIL. MON. 9 p. 55: vult ipse doctor (*sc. beatus Gregorius*), quod **toni magistri** non possunt ascendere ultra octo puncta supra fines ... sed bene vult dictus doctor, quod ad minus **tonus magister** ascendat quintam ... Et nota, quod secundum beatum Gregorium isti **toni discipuli** non possunt naturaliter <ascendere> nisi quartam vocem supra fines et descendunt quatuor vel quinque punctos subtas. Bene verum est, quod aliquotiens secundum beatum Gregorium **tonus discipulus** potest per licentiam aliquotiens ascendere usque ad sextam vocem, sed hoc raro. GUIL. MON. 9 p. 56: de **tonis discipulis**. *al.*

tonus maior 1. *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei großen Halbtönen* 2. *Bezeichnung für ein Intervall aus der genauen Hälfte eines Ganztons und einem großen Halbtone* — 1. *term for an interval of two major semitones* 2. *term for an interval of exactly half of a whole tone plus a major semitone*

1 *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei großen Halbtönen* — *term for an interval of two major semitones* [*syn.: tonus abundans, tonus maximus*]

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 43, 3: Non enim continentur haec tres toni species sub tono prius sumpto, sed locum tenens me-

dium ab illis extremis, minore scilicet et maiore vel abundante, sic condistinguitur duorum semitoniorum praedictorum inaequalium; aut minoris cum minore fit unio, sic est tonus minor, aut minoris cum maiore, sic est tonus medius perfectus vel integer (et ille est, de quo prius locuti sumus), vel maioris cum maiore, sic est **tonus**, quem **maiorem** vel abundantem vocamus. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 2: Potest autem comma multas alias consimiles habere descriptiones, ut, quod est illud, in quo semitonium maius superat minus semitonium, et illud, in quo **maior tonus** perfectum vincit tonum. IAC. LEOD. spec. 2, 72, tit.: Capitulum LXXII. De **tono maiore** et comparationes eius ad ceteros. **Tonus maior** vel maximus vel abundans ex duobus maioribus semitoniis resultat sicut minor vel minimus tonus ex duobus minoribus et perfectus vel medius ex duobus inaequalibus, et hic **maior tonus** consistit in proportionem superpartiente maiore, quam sit ea, quae est inter VIII et VIII, minore vero ea, quae est inter VIII et VII. Disponantur numeri sequentes: 4782969, 4478976, 4194304. Inter hos clauduntur duo maioris semitonii continuas proportionem. Maior ad medium continet ipsius <apotomes> proportionem et medius ad minorem, et per consequens inter extremos positos terminos est **maioris toni** proportio. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 11: Tacti duo **toni**, minor scilicet vel minimus, **maior** vel maximus, etsi in natura possibiles sint et eis cunctae prius tactae respondeant proportionem, quae intellectui notae sunt, in usu tamen non sunt, quia sensus et humana vox vel ea proferre non valet vel non facilliter; ideo notis nostris notari nequeunt et in monochordo non habent locum. IAC. LEOD. spec. 2, 77, 3: Est autem advertendum, quod ditonus multipliciter potest <sumi>, uno modo pro duobus minoribus **tonis** simul iunctis, secundo modo pro duobus **maioribus**, tertio modo pro minore et perfecto tono, quarto pro minore et **maiore tono** simul iunctis, quinto pro perfecto et **maiore tono**, sexto pro duobus perfectis tonis iunctis simul immediate secundum sub et supra. *al.*

2 Bezeichnung für ein Intervall aus der genauen Hälfte eines Ganztons und einem großen Halbton — *term for an interval of exactly half of a whole tone plus a major semitone* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 20: Adhuc semitonium integrum componi potest cum semitono maiore, et hunc vocaremus **tonum maiorem**. Item duo maiora semitonia simul iungi possunt, et tonum inde venientem maximum diceremus. Sic igitur essent sex **toni**: minimus, minor, perfectus, integer, **maior** et **maximus**.

tonus maior - tonus minor 1. *Bezeichnung für die authentischen bzw. plagalen Tonarten* 2. *Bezeichnung für die Kirchentonarten - Bezeichnung für den Ganzton* — 1. *term for the authentic, or plagal modes* 2. *term for the modes - term for the tone*

1 Bezeichnung für die authentischen bzw. plagalen Tonarten — *term for the authentic, or plagal modes* [s.IX] MUS. ENCH. 3, 6: Vocatur autem autentus **maior** quilibet **tonus**, plagis **minor** (*inde* MOD. Autent. prot. 16). *al.* SCOL. ENCH. 1, 365: A finali sono aequalis potestas est **minori tono** in superiora atque inferiora, id est in utroque latere pertingendi usque ad sonos quintos. *al.* [s.XI] ANON. Prag. 232: **maiori tono** a finali suo usque ad nonum vel decimum pro libitu componentis liceat eum extendere sonum insuper et II^{os} finales habituro usque ad undecimum, cum **minori** non sit fas progredi V^{tum} vel aliquotiens VI^{tum}. Utrique vero descendendi ad solum copia concessa sit quintum. ANON. Prag. 249: Quattuor autem tantum in naturali musica sunt **toni**, quamquam VIII^{to} in carminibus dicantur modi. Et III^{or} quidem **maiores**, id est primum, III^{um}, V^{tum}, VII^{um} vocamus autenticos, id est auctoriales, III^{or} vero **minores**, id est II^{dum}, III^{tum}, VI^{tum}, VIII^{um} laterales vel iuniores maiorum. **Maiores** ma-

gistros, quia duplo in ascendendo metiantur **minores**, **minores** dicimus laterales. ANON. Prag. 269. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 497b: **Maiores toni**, id est autentici, scilicet primus et tertius, quintus et septimus, possunt descendere una voce a fine et ascendere octo. **Minores** autem **toni**, id est plagales, videlicet secundus et quartus, sextus et octavus, possunt ascendere quinque vocibus et descendere quinque.

2 Bezeichnung für die Kirchentonarten - Bezeichnung für den Ganzton — *term for the modes - term for the tone* [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 930: Tonus in musica equivoce adhuc dicitur et dividitur in tonum duarum et in tonum plurimarum notarum et in **tonum minorem** et in **tonum maiorem**. **Tonus minor** nihil aliud est quam consonantia duarum notarum dissimilium perfecta et prima, et huius consonantia dicitur intervallum, quasi interstitium sive distancia. ... **Tonus maior** est melodia plurimarum notarum unius cantus; proprietates eius maxime attenditur penes finem. *al.* COMM. Boeth. II p. 292, 10: Reymundus in musica sua: Tonus est regula, que de omni cantu in fine diiudicat; et iste vocatur **tonus maior** secundum Gregorium in primo libro musice sue. Et **tonus minor** secundum eundem est legitimum acuminis vel gravitatis spacium inter sonum ac sonum veluti inter cordam et cordam; vel **tonus minor** potest dici coherencia duarum vocum in sesquioctava proporcione. PS.-MUR. mod. p. 100b: Et est notandum, quod tonus duobus modis est equivocum quoad **tonum maiorem** et **tonum minorem**. De **minori** vero pertinet quoad speculativam. De **tono** autem **maiori** pertinet ad practicam, quo utimur modo in ecclesia. Unde de **tono maiori** videndum est. De **tono maiori**. **Tonus maior** est regularis modulatio cantus plurimarum notarum, qui maxime attenditur penes finem.

tonus maximus *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei großen Halbtönen* — *term for an interval of two major semitones* [syn.: *tonus abundans, tonus maior*] [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 1: **Tonus maior** vel **maximus** vel abundans ex duobus maioribus semitoniis resultat sicut minor vel minimus tonus ex duobus minoribus et perfectus vel medius ex duobus inaequalibus, et hic maior tonus consistit in proportionem superpartiente maiore, quam sit ea, quae est inter VIII et VIII, minore vero ea, quae est inter VIII et VII. Disponantur numeri sequentes: 4782969, 4478976, 4194304. Inter hos clauduntur duo maioris semitonii continuas proportionem. Maior ad medium continet ipsius <apotomes> proportionem et medius ad minorem, et per consequens inter extremos positos terminos est maioris toni proportio. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 11: Tacti duo **toni**, minor scilicet vel minimus, maior vel **maximus**, etsi in natura possibiles sint et eis cunctae prius tactae respondeant proportionem, quae intellectui notae sunt, in usu tamen non sunt, quia sensus et humana vox vel ea proferre non valet vel non facilliter; ideo notis nostris notari nequeunt et in monochordo non habent locum. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 21: Item duo maiora semitonia simul iungi possunt, et **tonum** inde venientem **maximum** diceremus. Sic igitur essent sex **toni**: minimus, minor, perfectus, integer, maior et **maximus**. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 26: remanebunt in natura tantum tres **toni**: minimus, quantum antea minorem dicebamus, perfectus et **maximus**, quem maiorem vel abundantem vocavimus. *al.*

tonus medius 1. *Bezeichnung für eine den acht regulären Tonarten hinzugefügte Tonart* 2. *Bezeichnung für den aus großem und kleinem Halbton bestehenden Ganzton* 3. *Bezeichnung für den aus zwei gleichen Hälften bestehenden Ganzton* — 1. *term for a mode added to the eight regular modes* 2. *term for the tone that consists of a major and a minor semitone* 3. *term for the tone that consists of two equal halves*

1 *Bezeichnung für eine den acht regulären Tonarten hinzugefügte Tonart — term for a mode added to the eight regular modes*

[s.X] MOD. Volunt autem p. 81: **toni** octo et **medii** quatuor, quos paracteres, id est circumequales, appellant, per quos omne genus modulationis regitur et gubernatur. [s.XI] BERNO prol. 7, 23: Tales vero solent quidam **medios tonos** vocare, et quia inter singulos IIII autenticos et subiugales huiusmodi reperiri possunt, hos IIII illis VIII adiciunt et XII tonos dinumerare contendunt (inde QUAEST. MUS. 1, 17 p. 39). QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42.

2 *Bezeichnung für den aus großem und kleinem Halbton bestehenden Ganzton — term for the tone that consists of a major and a minor semitone [syn.: tonus integer, tonus perfectus]*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 43, 3: Non enim continentur hae tres **toni** species sub tono prius sumpto, sed locum tenens medium ab illis extremis, minore scilicet et maiore vel abundante, sic condistinguitur duorum semitoniorum praedictorum inaequalium; aut minoris cum minore fit unio, sic est **tonus minor**, aut minoris cum maiore, sic est **tonus medius**, perfectus vel integer (et ille est, de quo prius locuti sumus), vel maioris cum maiore, sic est **tonus**, quem maiorem vel abundantem vocamus. ... Solus autem **tonus medius**, de quo prius tractavimus, perfectus est et integer, tum quia in perfecta consistit proportione respectu aliorum, tum quia faciliter potest pronuntiari, non alii (non audivi, qui praesumeret se posse immediate sonando iungere duo minora semitonia vel duo maiora), tamen etiam, quia saepe in compositione gammatidis reperitur. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 17: Tangitur etiam illud, in quo **tonus** et sesquioctava proportio vincunt proportionem duorum semitoniorum vel **tonus medius**, qui est **tonus perfectus**, **tonum** minorem, et illud etiam est comma. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 1: **Tonus maior** vel **maximus** vel **abundans** ex duobus maioribus semitoniis resultat sicut **minor** vel **minimus tonus** ex duobus minoribus et **perfectus** vel **medius** ex duobus inaequalibus. *al.*

3 *Bezeichnung für den aus zwei gleichen Hälften bestehenden Ganzton — term for the tone that consists of two equal halves*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 20: Item semitonium integrum iungi potest sibi ipsi, et **tonum** inde resultantem vocare possemus **tonum** integrum, aequalem vel **medium**, quia ex integris resultat semitoniis et aequalibus et mediat aequaliter inter extremos tonos, de quibus tangemus.

tonus meridionalis *v.* **tonus orientalis** - **tonus meridionalis** - **tonus occidentalis** - **tonus septentrionalis**

tonus meses *Bezeichnung für eine Tonart mit eingeschränktem Ambitus — term for a mode with restricted ambitus*

[s.XIV] PS.-MUR. interv. p. 312a: **Tonus meses** est, qui neque authenticam elevationem habet neque plagalem depositionem.

tonus minimus *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei kleinen Halbtönen — term for an interval of two minor semitones [syn.: tonus minor]*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 1: **Tonus maior** vel **maximus** vel **abundans** ex duobus maioribus semitoniis resultat sicut **minor** vel **minimus tonus** ex duobus minoribus. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 11: Tacti duo **toni**, **minor** scilicet vel **minimus**, **maior** vel **maximus**, etsi in natura possibiles sint et eis cunctae prius tactae respondeant proportionem, quae intellectui notae sunt, in usu tamen non sunt, quia sensus et humana vox vel ea proferre non valet vel non faciliter; ideo notis nostris notari nequeunt et in monochordo non habent locum. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 21: Sic igitur essent sex **toni**: **minimus**, **minor**,

perfectus, **integer**, **maior** et **maximus**. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 26: remanebunt in natura tantum tres **toni**: **minimus**, quantum antea minorem dicebamus, **perfectus**, et **maximus**, quem maiorem vel abundantem vocavimus.

tonus minor *1. Bezeichnung für ein Intervall aus zwei kleinen Halbtönen 2. Bezeichnung für ein Intervall aus der genauen Hälfte eines Ganztons und einem kleinen Halbton — 1. term for an interval of two minor semitones 2. term for an interval of exactly half of a tone plus a minor semitone*

1 *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei kleinen Halbtönen — term for an interval of two minor semitones [syn.: tonus minimus]*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 43, 3: Non enim continentur hae tres **toni** species sub tono prius sumpto, sed locum tenens medium ab illis extremis, minore scilicet et maiore vel abundante, sic condistinguitur duorum semitoniorum praedictorum inaequalium; aut minoris cum minore fit unio, sic est **tonus minor**, aut minoris cum maiore, sic est **tonus medius**, **perfectus** vel **integer** (et ille est, de quo prius locuti sumus), vel maioris cum maiore, sic est **tonus**, quem maiorem vel abundantem vocamus. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 11: Comma, ut est dictum, est illa particula vel spatium, qua vel quo superat **tonus perfectus** **tonum** minorem. IAC. LEOD. spec. 2, 44, 17: Tangitur etiam illud, in quo **tonus** et sesquioctava proportio vincunt proportionem duorum minorum semitoniorum vel **tonus medius**, qui est **tonus perfectus**, **tonum** minorem, et illud etiam est comma. IAC. LEOD. spec. 2, 71, tit.: Capitulum LXXI. De **tono minore**. IAC. LEOD. spec. 2, 71, 3: **Tonus minor**, ut prius tactum est, ex duobus minoribus constat semitoniis. Ipse est, in quo diapason superat quinque tonos et semitonium cum diapente tres tonos. Superatur autem a **tono** perfecto in commate et consistit in superpartiente proportione, in qua se habent sequentes numeri: 524288, 472392. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 1. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 11: Tacti duo **toni**, **minor** scilicet vel **minimus**, **maior** vel **maximus**, etsi in natura possibiles sint et eis cunctae prius tactae respondeant proportionem, quae intellectui notae sunt, in usu tamen non sunt, quia sensus et humana vox vel ea proferre non valet vel non faciliter; ideo notis nostris notari nequeunt et in monochordo non habent locum. IAC. LEOD. spec. 2, 77, 3: Est autem advertendum, quod **ditonus** multipliciter potest <sumi>, uno modo pro duobus **minoribus tonis** simul iunctis, secundo modo pro duobus maioribus, tertio modo pro minore et perfecto **tono**, quarto pro **minore** et maiore **tono** simul iunctis, quinto pro perfecto et maiore **tono**, sexto pro duobus perfectis **tonis** iunctis simul immediate secundum sub et supra. *al.*

2 *Bezeichnung für ein Intervall aus der genauen Hälfte eines Ganztons und einem kleinen Halbton — term for an interval of exactly half of a tone plus a minor semitone*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 72, 19: **Tonus** enim, ut est dictum, ex duobus surgit semitoniis sibi iunctis: aut igitur duo minora semitonia invicem coniunguntur, et fit **tonus minor**, de quo dictum est. Et si essent quinque vel sex, ipse esset **minimus** inter omnes: aut minus semitonium cum integro, si ponatur, iungitur semitonio, et vocetur **minor tonus** priorem superans in dimidio commatis. ... Sic igitur essent sex **toni**: **minimus**, **minor**, **perfectus**, **integer**, **maior** et **maximus**.

v. **tonus maior** - **tonus minor**

tonus mixtus (permixtus) *Bezeichnung für eine Tonart mit erweitertem Ambitus — term for a mode with expanded ambitus*

[s.XIII] AMERUS 11, 33: Notum est autem, quod in omnibus fere cantilenis organicis **tonos** invenio **mixtos**, in quibusdam locis plus debito elevantur, in quibusdam vero plus deprimuntur. HIER. MOR. 20, 117 (p. 156). HIER. MOR. 21, 73 (p. 159): Quidam tamen cantum ecclesiasticum a comuni separan-

tes de ipsis tonis ecclesiastici cantus dederunt regulas speciales **tonorum** scilicet **permixtorum**. Qui **toni** dicuntur **mixti** eo, quod tam pares quam impares ex autentica intensione remissioneque plagali miscentur. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 20: Istorum autem **tonorum** alius perfectus, alius imperfectus, alius plusquamperfectus, alius **mixtus** et alius commixtus dicitur (*inde* ANON. La Fage II p. 423. IOH. OLOM. 8 p. 41. NICOL. CAP. p. 318. TRAD. March. 419. IOH. TINCT. diff. 277. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 11. BONAV. BRUX. 15, 13). MARCH. luc. 11, 2, 31: **Tonus mixtus** dicitur ille, si autenticus est, qui plus quam unum tonum descendit a fine suo tangens aliquid de sui plagalis descensu ... mixtus vero plagalis dicitur ille, qui supra sextam a suo fine ascendit sui autentici tangens ascensum vel aliquid de ascensu ... Regula: omnis autenticus mixtus infra; plagalis vero supra (*inde* ANON. La Fage II p. 423. BONAV. BRUX. 15, 149). COMPIL. Ticin. C 190: Omnis cantus habens autenticam elevationem et plagalem depositionem **tonus** communis seu **mixtus** appellatur. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 42: **Tonus mixtus** est, qui, si autenticus fuerit, ultra voces sibi concessas miscetur cum suo plagali et e converso, si plagalis fuerit, miscetur cum suo autentico. PROSD. plan. 2, 5 p. 92, 4: **Tonus** vero **mixtus** sive commixtus, quod idem est, dicitur ille, qui naturam alterius toni suscipit et naturam unam terciam ex sua et altera componit ut verbi gratia, si autenticus sit et plagalem suscipiat depositionem vel si plagalis et autenticam sumat elevationem vel si cantari debeat per $\cdot\dot{\cdot}$ quadrum et cantetur per $\cdot\dot{\cdot}$ rotundum vel e contra. Et scias, quod talis **tonus mixtus** illius octo tonorum esse dicitur, cuius naturam magis recipit, cum a predominante fieri debeat denominatio. *al.* NICOL. CAP. p. 320-321. *al.* ANON. Carthus. nat. 7, 2-10. *al.* TRAD. Holl. XI 6, 79: omnis cantus intrans cursum utriusque, videlicet tam plagalis quam autenti, dicitur esse **mixti toni**, quia ratione ascensus est autenti, sed ratione descensus est plagalis. *al.* TRAD. Holl. V 4, 607. IOH. TINCT. diff. 280: **Tonus mixtus** est, qui, si autenticus fuerit, descensum sui plagalis, si vero plagalis, ascensum sui autentici attingit. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 7. IOH. TINCT. nat. 40, 1. *al.* TRAD. Holl. XV 6, 93: **Tonus mixtus** vel collateralis est, qui transcendit metas autenti et plagalis. FR. GAFUR. pract. 1, 8. TRAD. Holl. XVI 3, 1, 21. *al.*

tonus modalis *Bezeichnung für den Ganzton — term for the tone*

[s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: Et primo quid sit tonus et unde nomen accepit. Habitum est superius de **tono modali** cum reliquis. Nunc vero stillus ad tonos tropicos seu psalmidicos convertatur, qui ob hoc tropici et 'tropos', quid est 'conversio', vocantur, quia inter se convertuntur et in limitibus commiscuntur, ut igitur hic sumitur. ... Et iste tonus ab alio **tono modali** nomen accepit, quoniam omnis cantus ex tonis perfectis et imperfectis componitur et metitur.

tonus neutralis *Bezeichnung für eine Tonart mit eingeschränktem (weder authentischem noch plagalem) Ambitus — term for a mode with restricted ambitus (neither authentic nor plagal)*

[s.XV] TRAD. Holl. XVI 3, 1, 22: Quandoque etiam aliqui (*sc. cantus*) nec ascendunt ut autenti nec descendunt ut plagales, et hii secundum aliquos **neutrales toni** dicuntur, quia nulli tono se conservant, ut patet in hac antiphona „Nisi tu Domine“. Sint recte in neutralibus $\uparrow\ldots\uparrow$, sed tamen huiusmodi **toni** tam mixtus quam **neutralis** habent reduci et ordinari ad predictos, scilicet ad autentum et plagalem, sub intonatione.

tonus novenarius *Bezeichnung für den Ganzton (als Zahlenverhältnis 9:8) — term for the tone (as the ratio of 9:8)*

[s.XIV] PS.-MUR. interv. p. 312a: **Tonus novenarius** est iste, quem facit norma (*ms.; ed.:* nota) novem partium.

tonus occidentalis *v. tonus orientalis - tonus meridionalis - tonus occidentalis - tonus septentrionalis*

tonus orientalis - tonus meridionalis - tonus occidentalis - tonus septentrionalis *Bezeichnung für die erste bzw. zweite bzw. dritte bzw. vierte Grundtonart — term for the first, or second, or third, or fourth fundamental mode (maneria)*

[s.XV] BONAV. BRUX. 23, 1: Haec quoque supra notata est prima antiphona primae differentiae primi **toni orientalis** autentici. ... Prima autem primae differentiae secundi **toni orientalis** plagalis. ... Prima antiphona primae differentiae tertii **toni meridionalis** autentici. ... Prima antiphona primae differentiae quarti **toni meridionalis** plagalis. ... Prima antiphona primae differentiae quinti **toni occidentalis** autentici. ... Prima antiphona primae differentiae sexti **toni occidentalis** plagalis. ... Prima antiphona primae differentiae septimi **toni septentrionalis** autentici. ... Prima antiphona primae differentiae octavi **toni septentrionalis** plagalis. *ibid. al.*

tonus par - tonus impar *Bezeichnung für die plagalen bzw. authentischen Kirchentonarten — term for the plagal, or the authentic modes*

[s.XIII] TON. Praed. 13: Quod, si nec predicto modo ascenderit vel descenderit, tunc, si melodia et virtus cantus plus se in superioribus notis tenuerit quam in inferioribus, erit cantus ille **toni imparis**, si vero plus in inferioribus, erit cantus **toni paris** (*inde* HIER. MOR. 21, 112 (p. 160)). *al.* AMERUS 20, 6: Sciendum est, quod **toni impares**, scilicet primus vel tercius vel alii, qui autem impares vocantur, autenti dicuntur ab 'autentin' Grece, quod est 'auctorizabile', quia plus autentici sunt quam pares, quia plus ascendunt. **Pares** alio modo vocantur plagales, idest collaterales, quia **imparibus** associantur, scilicet autenticis. HIER. MOR. 20, 140 (p. 156): Item **toni impares** sunt illi, quos impar numerus tangit, **toni** vero **pares**, quos numerus par tangit. **Tonorum** autem tam **parium** quam **imparium** hec est in sedibus conveniencia *eqs.* HIER. MOR. 24, 32 (p. 175): necessarium est musico, ut ipsum, quem facit, cantum ad aliquem dictorum tonorum reducat, maturum tamen et tristem ad aliquem **tonorum parium**, lascivum vero et letum ad aliquem **tonorum imparium** sive principalium. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. inton. 1, 16: **Toni impares** non nisi per unam notam sub suo finali debent descendere, sed desuper octo regulariter ascendere possunt et de licentia nomen quandoque assumunt. ... **Toni pares** sub suo finali per quattuor vel quinque notas descendere possunt et per totidem regulariter possunt ascendere et de licentia sextam nonnumquam assumunt. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 46, 13. IAC. LEOD. spec. 6, 48, 7: Hoc autem nimis absurdum est, ut **tonus par** quicumque supra finem ad septimam ascendat vocem et multo minus ad octavam. Tales enim cantus quicumque in descendendo sub fine proprietatem habeant **parium tonorum**, si tamen supra finem septimam tangant vel octavam chordam, non a **tono pari**, sed **impari** tanquam a principaliore, quasi a domino et magistro debent nuncupari. IAC. LEOD. spec. 6, 77, 7: Item irregularis dicitur ille cantus, qui duorum **tonorum**, **imparis** scilicet et **paris**, proprietates observat. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. XI 6, 58. *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 3, 6. *al.* TRAD. Holl. XXIV 12, 22: Plagalis sit **par**, autentus sit **tonus impar**. Vult descendere **par**, sed vult scandere **tonus impar** (*sim.* TRAD. Holl. VII 4, 25. TRAD. Holl. XIII 4, 63. TRAD. Holl. XV 6, 96. SZYDLOV. 13, 19. TRAD. Holl. XXVI 60. TRAD. Holl. XIX 313). SZYDLOV. 9, 22-25. *al.* TRAD. Holl. XXI 7, 13. TRAD. Holl. XVII 277-278. *al.* TRAD. Holl. XIV 10, 14: Versus: **Impar** it supra, **tonus par** ambulat infra. CONTR. Et primo II 44 p. 144 (p. 465a): discantus in **tonis imparibus** non potest ascendere ultra quindecimam supra finem tenorum. *al.*

tonus peregrinus *Bezeichnung für eine irreguläre Differenz („Saeculorum amen“-Formel) bzw. eine eigenständige Form der Psalmodie — term for an irregular difference (‘saeculorum amen’ formula), or an additional, independent form of psalmody*

[s.XV] TRAD. HOLL. VIII 28, 43: Non minus quoque necesse fieret declarare intonationes cantuum variorum secundum tonorum varietatem; edocere quoque, si **toni peregrini** per se consistant vel sunt difference aliorum. IAC. TWING. p. 138, 3: Sciendum, quod usus quartam dat differentiam octavo tono, sub qua una tantum cantatur antiphona, scilicet „Nos qui vivimus“ et dicitur **tonus peregrinus**. GOB. PERS. p. 196b: Quidam addunt hic unam aliam differentiam octavi toni, quam vocant **tonum peregrinum**. Qui a peritis musicis antiquis non traditur. Nec etiam in pluribus ecclesiis admittitur. Et quod non cadit sub octavo tono, patet ex eo, quod octavus tonus habet suum tenorem in ·C·solfaut, et ista differentia habet eum in ·G·solfaut. ANON. Claudifor. 4, 9, 7: ulterius nota, quod cantibus octavi toni incipientibus in ·C· gravi secundum quosdam assignatur **tonus peregrinus**, qui sic canitur: sol la sol re fa mi re, et illi ponunt ulterius istum **tonum peregrinum** pro quarta differentia octavi toni. Sed tamen rationabiliter et melius apparet, quod huiusmodi cantibus assignatur tertia differentia octavi toni. Unde **tonus peregrinus** non reperitur assignatus alicui antiphonae nisi huic „Nos qui vivimus“, secundum quam canitur iste psalmus „In exitu Israel de Aegypto“ in die paschae ad baptismum. Et si quaeritur ratio, quare potius assignetur huic antiphonae et non alteri inceptae in eadem clave, potest persuasive dici, quod forte hoc fiat propter iucunditatem paschalis festivitatis. ANON. Carthus. nat. 8, 35: Hic communiter queri solet, utrumne sint plures toni quam 8 supratracti? Et videtur, quod non, quia autores non plures posuerunt, ergo plures non sunt. Tenet consequentia per locum ab autoritate. Oppositum tamen videtur, quia **tonus peregrinus** est unus tonus et tamen non est aliquis istorum supratractorum, igitur plures sunt quam 8. Tenet consequentia et nota est. Antecedens autem pro prima sui parte patet, quia secundum ipsum **tonum peregrinum** antiphonae ordinantur, et psalmi, qui secundum eum cantantur, specialem habent melodiam, distinctam a melodiis aliorum tonorum, sicut patet de illa antiphona „Nos qui vivimus“ et de melodia sui psalmi, scilicet „In exitu Israel de Aegypto“. Et pro secunda parte patet antecedens, quia non videtur, cum quo tono conveniat vel sub quo tono comprehendatur. Ad questionem respondetur, quod **tonus peregrinus** non est tonus distinctus ab aliis tonis. Et causa est, quia secundum ipsum non fit specialis melodia responsoriorum et suorum versuum, aut introituum et suorum psalmorum, sed solum utuntur eo musici ad quasdam antiphonas et ad quorundam psalmorum melodias. Et hoc non sufficit, ut propterea sit tonus distinctus ab aliis. Unde dicitur, quod omnes antiphonae **peregrini toni** terminantur in finali gradu tetrardi, id est septimi toni. Et ergo psalmi suarum antiphonarum, si placeret, bene possent melodizari secundum communem modum octavi toni et attribui principali eius differentie. Sed quia secundum illam differentiam non melodizantur, sed secundum alienam differentiam, ideo non attribuitur talis melodia alicui differentie octavi toni. *al.* TRAD. HOLL. I 2, 15, 10: Sed quando incipitur cantus octavi toni in ·C·faut gravi, tunc suum „saeculorum“ habet specialem melodiam ... Quoniam quidam ad pauca respicientes nonnum **tonum** non verentur appellare, cum tamen tota melodia carminis musici ad octo tonos sufficienter rationabiliterque sit reducta, quidam vero **peregrinum** eo, quod in principio formam primi aut 6^{ti} habeat et a communi melodia, que octavo tono subiungitur, discrepat, sapienter vocaverunt. TRAD. HOLL. XXIII 2, 4, 8: Suo modo etiam alie difference tonorum nec sunt competentes nec ne-

cessarie. Et sunt ille, que extra tenores thonorum sunt reperte, quas etiam quidam **tonos** appellant **peregrinos**, qui non arti, sed potius pruritui aurium adaptantur. TRAD. HOLL. XXIII 2, 12, 13: Quarta differentia (*sc. octavi toni*), que communiter appellatur **tonus peregrinus**, quoniam longe a natura sui toni capitalis peregrinatur et vagatur extra ipsius metas et recipit aliquantulum cursum primi toni. TRAD. HOLL. XXIV 17, 165. TRAD. HOLL. II 4, 362: Tali tenore cantabitur **tonus peregrinus** (*cum melodia*) (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 504. *sim.* TRAD. HOLL. VII 4, 303. LAD. ZALK. 4, 310. SZYDLOV. 13, 257). TRAD. HOLL. II 4, 371: Unde nota, quod **tonus peregrinus** non dicitur ex hoc ‚peregrinus‘, quod apud nos modernos non sit usitatus, sed propter difference sue specialitatem (*inde* TRAD. HOLL. V 4, 513). *al.* TRAD. HOLL. III 13, 7. TRAD. HOLL. V 4, 499. TRAD. HOLL. V 4, 518: psalmi maiores super **tonum peregrinum** incipiendi sunt regulariter in ·D·solre. *al.* TRAD. HOLL. VII 4, 296. ADAM FULD. 2, 17: Postremo **tonum** adiiciunt (*sc. alii*), quem **peregrinum** vocant; sed aliqui eum differentiam octavi esse affirmant: Ego autem eundem potius primi differentiam esse dicerem, cum in lichano hypaton, id est in ·D· finale, terminatur. LAD. ZALK. 4, 306. MICH. KEINSP. ton. 121. TRAD. HOLL. XVI 3, 10, 1: Capitulum 10 est de **tono peregrino**, qui frequenter dicitur quarta differentia octavi toni. Et ideo peregrinus, quia raro canitur vel denegatur per alios tonos, et habet propriam intonationem. SZYDLOV. 13, 253. TRAD. HOLL. XVII 235: Et nota: Licet sit **tonus peregrinus**, hic tamen ratione finis ad octavum tonum reducitur. TRAD. HOLL. XVII 395 (Sa). *al.* TRAD. HOLL. XIX 494.

cf. Erbacher, *Tonus peregrinus*

tonus perfectus - tonus imperfectus 1. *Bezeichnung für den Ganzton - Bezeichnung für den Halbton* 2. *Bezeichnung für den aus großem und kleinem Halbton bestehenden Ganzton - Bezeichnung für ein Intervall aus zwei kleinen Halbtönen — 1. term for the tone - term for the semitone 2. term for the tone that consists of a major and minor semitone - term for an interval of two minor semitones*

1 *Bezeichnung für den Ganzton - Bezeichnung für den Halbton — term for the tone - term for the semitone* [s.XIII] HIER. MOR. 14, 23 (p. 59): Et dicitur semiditonus a ‚semis‘, quod est ‚imperfectus‘, et ‚tonus‘, quasi **tonus perfectus et imperfectus**. [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: Tonus est principii et finis ascensus et descensus in quolibet cantu regulari discreta constitutio. Et iste tonus ab alio tono modali nomen accepit, quoniam omnis cantus ex **tonis perfectis et imperfectis** componitur et metitur. ANON. Carthus. theor. 6, 2: Nam **tonus** duplex est, scilicet **perfectus et imperfectus**. Qui **imperfectus**, semitonium apud musicos communiter nominatur. ANON. Carthus. theor. 8, tit.: Quod dyatesseron constat ex duobus **tonis perfectis** et uno **imperfecto**, quem **tonum imperfectum** musici semitonium minus solent appellare. ANON. Carthus. theor. 14, 5. *al.*

2 *Bezeichnung für den aus großem und kleinem Halbton bestehenden Ganzton - Bezeichnung für ein Intervall aus zwei kleinen Halbtönen — term for the tone that consists of a major and minor semitone - term for an interval of two minor semitones*

[s.XIV] IAC. LEOD. cons. 70: Semiditonus cum diapente est consonantia inter duas voces quattuor includens **tonos perfectos** cum duobus semitonis imperfectis. Unde deficit a diapason in **tono perfecto**. Voco autem **tonum perfectum**, qui cantatur ex duobus semitonis inaequalibus, uno scilicet maiore, altero vero minore. **Imperfectus** autem **tonus** est, qui resultat ex duobus semitonis imperfectis, id est minoribus. Et hic **tonus imperfectus**, ut vult Boethius in primo libro musicae suae, in tantum superat semitonium maius, in

quantum minus ab ipso maiore superatur. *al.* IAC. LEOD. spec. 2, 14, 5: Est autem advertendum, quod diapason claudit in se quasdam alias consonantias, de quibus non sit mentio in praetacto cantu, ut sunt comma, semitonium maius, **tonus imperfectus**, tonus abundans, semitritonus, tetratonus et huiusmodi. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 26: propter **tonum imperfectum**, qui consurgit ex duobus minoribus semitoniis. IAC. LEOD. spec. 2, 71, 3: Tonus minor, ut prius tactum est, ex duobus minoribus constat semitoniis. Ipse est, in quo diapason superat quinque tonos et semitonium cum diapente tres tonos. Superatur autem a **tono perfecto** in commate. IAC. LEOD. spec. 2, 72, 19. *al.* HEINR. EGER 3 p. 40: Dicitur autem **tonus** talis **perfectus**, qui causatur ex duobus semitoniis inaequalibus, **imperfectus** vero, qui fit ex duobus semitoniis imperfectis, id est minoribus.

tonus perfectus - tonus imperfectus - tonus plusquamperfectus 1. *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit regulärem Ambitus bzw. mit eingeschränktem Ambitus bzw. mit erweitertem Ambitus* 2. *Bezeichnung für die Ganztonstufen ut-re, re-ut, mi-re, fa-sol, sol-fa und la-sol - Bezeichnung für die Halbtonstufe mi-fa, fa-mi - Bezeichnung für die (durch die darüberliegende Halbtonstufe erweiterten?) Ganztonstufen re-mi und sol-la — 1. term for a mode with regular ambitus, or with restricted ambitus, or with expanded ambitus* 2. *term for the intervals of a tone ut-re, re-ut, mi-re, fa-sol, sol-fa and la-sol - term for the interval of a semitone mi-fa, fa-mi - term for the intervals of a tone re-mi and sol-la (expanded through the semitone intervals lying above them?)*

1 *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit regulärem Ambitus bzw. mit eingeschränktem Ambitus bzw. mit erweitertem Ambitus — term for a mode with regular ambitus, or with restricted ambitus, or with expanded ambitus* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 20: Istorum autem **tonorum** alius **perfectus**, alius **imperfectus**, alius **plusquamperfectus**, alius mixtus et alius commixtus dicitur (*inde* ANON. La Fage II p. 423. IOH. OLOM. 8 p. 41. NICOL. CAP. p. 318. TRAD. March. 419. IOH. TINCT. diff. 277. FR. GAFUR. extr. 8, 8, 11. BONAV. BRIX. 15, 13). MARCH. luc. 11, 2, 21: **Tonus perfectus** dicitur ille, qui implet modum suum supra et infra (*inde* IOH. OLOM. 8 p. 41. PROSD. plan. 2, 5 p. 88, 6. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 1). MARCH. luc. 11, 2, 26: **Tonus** vero **imperfectus**, sive sit autenticus, sive sit plagalis, dicitur ille, qui non implet modum suum, aut supra aut infra ... **Tonus plusquamperfectus** autenticus dicitur ille, qui ultra dyapason a suo fine ascendit, scilicet ad nonam vel ad decimam; **plusquamperfectus** vero plagalis dicitur ille, qui infra quartam a suo fine descendit. Regula: omnis autenticus **tonus** dicitur **plusquamperfectus** solum a parte supra; plagalis vero quilibet solum a parte infra (*inde* ANON. La Fage II p. 423. IOH. OLOM. 8 p. 41. PROSD. plan. 2, 5 p. 90, 5. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 9, 4. BONAV. BRIX. 15, 145). *al.* [s.XV] NICOL. CAP. p. 318-320. *al.* UGOL. URB. 1, 61, 9: Tropus seu **tonus perfectus** autenticus sive plagalis est, qui ex ordinatis diapente ac diatesseron speciebus in acumine ac gravitate coniunctis debita neumarum posita dispositione rite diapason retinet perfectam formam. TRAD. March. 420-422. IOH. TINCT. diff. 282: **Tonus perfectus** est, qui perfecte suum implet ambitum. **Tonus imperfectus** est, cuius ambitus non est perfectus. **Tonus plusquamperfectus** est, qui ultra suum ambitum, si autenticus fuerit, ascendit, si vero plagalis, descendit. IOH. TINCT. nat. 26, 4-6. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8.

2 *Bezeichnung für die Ganztonstufen ut-re, re-ut, mi-re, fa-sol, sol-fa und la-sol - Bezeichnung für die Halbtonstufe mi-fa, fa-mi - Bezeichnung für die (durch die darüberliegende Halbtonstufe erweiterten?) Ganztonstufen re-mi und sol-la —*

term for the intervals of a tone ut-re, re-ut, mi-re, fa-sol, sol-fa and la-sol - term for the interval of a semitone mi-fa, fa-mi - term for the intervals of a tone re-mi and sol-la (expanded through the semitone intervals lying above them?)

[s.XV] BONAV. BRIX. 14, 23: Item notetis, quod triplices dicuntur esse toni in musica, scilicet **tonus perfectus**, **imperfectus**, **plusquam perfectus**. **Tonus perfectus** est ut re, fa sol, hoc est in ascensu et in descensu. **Imperfectus tonus** est mi fa ascendendo et descendendo. **Tonus plusquam perfectus** vero est re mi, sol la; hoc intelligitur in ascensu; in descensu autem est perfectus.

tonus permixtus v. tonus mixtus (permixtus)

tonus plagalis v. plagalis

tonus plusquamperfectus v. tonus perfectus - tonus imperfectus - tonus plusquamperfectus

tonus principalis 1. *Bezeichnung für die Hauptform der Psalm-Differenz* 2. *Bezeichnung für die authentischen Kirchentonarten — 1. term for the principal form of the difference ('saeculorum amen' formula) of a psalm tone* 2. *term for the authentic modes*

1 *Bezeichnung für die Hauptform der Psalm-Differenz — term for the principal form of the difference ('saeculorum amen' formula) of a psalm tone*

[s.XI] BERNO prol. 10, 7: Ipsas vero differentias quidam diffinitiones vocant. ... sed hic diffinitionem nihil aliud quam differentiam intellegat, qua initia cantus vel „Seculorum amen“ a sono **principalis toni** sive in extensione sive in remissione sive etiam eodem loco incipiendo suavi ac concordabili quadam differunt diversitate, quamquam nos rectius differentias quam diffinitiones dici debere arbitremur (*inde* ANON. Hailspr. 4 p. 70). BERNO ton. p. 90b: Differentia prima a finali quidem ut **principalis tonus** incipit. [s.XII] UDALSC. 2: **Principalis** autem **tonus** est, qui in finali chorda incipitur et statim ad gravem vocem deponitur. *al.* [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 128: Per notam enim finalem generalem unus tonus discernitur ab alio. Sed per inceptions antiphonarum tam **toni principales** quam differentiales cognoscuntur, ut infra studioso lectori patere poterit. Nota etiam, quod melodia psalmodum in fine secundum varias differentias variatur. HUGO SPECHTSH. comm. p. 131: Si autem (*sc. antiphonae*) in ipsa finali ·D· incipiunt et subito ad diapente non consurgunt, sub **principali tono**, ut supra dictum est, collocabuntur. HUGO SPECHTSH. comm. p. 139: **Principalis tonus** regit et respicit illas antiphonas, quae in ·a· acuta incipiunt, regit etiam illas, quae in ·B· quadrata in ·B·fa ·B·mi incipiunt et per dytonum cadunt. [s.XV] IAC. TWING. p. 102, 6: Regula de primo **tono principali**. *al.* TRAD. Holl. XI 7, 2: Et voco tonum capitalem **tonum principalem**, a quo tamquam a fonte toni differentiales originantur (*sim.* TRAD. Holl. XXI 10, 2). TRAD. Holl. XXIII 2, 7, 7: **tonus principalis** 3ⁱⁱ toni, scilicet „saeculorum amen“ sive tenor sic modulatur. *al.* TRAD. Holl. II 4, 112. TRAD. Holl. XVI 3, 8, 4. *al.* SZYDLOV. pr. 17: In tredecimo (*sc. capitulo*) videbitur, quid sit **tonus** in genere, deinde, quot sint in numero; item, quid sit **principalis**, quid differentialis (*sc. tonus*). SZYDLOV. 13, 5: in principio cantus discerni debet, an cantus sit **principalis toni** vel differentialis. Unde **tonus principalis** est ille, cuius cantus in finali sede magis quam alibi incipit. Et tales **toni principales** sunt octo ... Sed tonus differentialis est ille, cuius cantus et frequenter alibi quam in finali sede incipit. TRAD. Holl. XVII 338. *al.* TRAD. Holl. XIX 348: Tercius tonus habet unum **principalem tonum** per se et quatuor differentiales tonos. *al.*

2 *Bezeichnung für die authentischen Kirchentonarten — term for the authentic modes*

[s.XIV] SUMM. GUID. comm. 4, 10: unusquisque autentus sit divisus in **tonum principalem** et eius collateralem, et gravio-

res cordae plagalibus, acutiores vero ipsis principalibus debentur. [s.XV] TON. Subl. p. 55, 2: Primus modus cantandi non incipit regulariter ultra ·a· acutum neque infra ·c· grave, potest ascendere ad ·f· acutum et descendere in ·c· grave. Cuius **principalis tonus** facit talem tropum, secundum quem melodia psalmodiae regulatur: Primi toni melodia cum erecto medio psallat in directo (*cum melodia*). TON. Subl. p. 63, 13: Item nota, quod sunt aliqui cantus, qui gaudent utroque **tono**, **principalis** videlicet et placali, sicut sunt sequentiae, cantilena, cantus figurati. *al.* ANON. Carthus. nat. 3, 14: Boetius superaddit istam dictionem ‚ypo‘, et inde veniunt 4 toni plagales ultra ipsos 4 **tonos principales**.

tonus psalmodicus (psalmidicus) *Bezeichnung für die Psalm-Differenz — term for the difference ('saeculorum amen' formula) in psalmody [syn.: tonus tropicus]* [s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: De **tonis psalmidicis**. Et primo, quid sit tonus et unde nomen accepit. Habitum est superius de tono modali cum reliquis. Nunc vero stillus ad **tonos tropicos** seu **psalmidicos** convertatur, qui ob hoc tropici et ‚tropos‘, quid est ‚conversio‘, vocantur, quia inter se convertuntur et in limitibus commiscuntur. Psalmidici vero dicuntur, quia in choro ad usus psalmodum eos magis concernimus prope-
rate (? *ms.*; *ed.*: properare), licet etiam quilibet cantus alterius usus eiusdem soleat subiacere. IOH. OLOM. 9 p. 46: Psalmi cuiuslibet toni secundum morem canonicalem incipiunt in eisdem literis, in quibus suus **tonus psalmodicus** seu „saeculorum amen“. Sed claustrales saepius alibi incipiunt, ut patebit. Primi itaque toni psalmi incipiunt in ·a· acuto sicut et **tonus** suus **psalmodicus**. IOH. OLOM. 9 p. 48: Compositio cantus Ambrosiani in ratione tonorum, quamvis rigidior sit, a Gregoriano differre non videtur. Sed **toni psalmidici** seu „saeculorum amen“ in eis ut plurimum aliter decantantur (*ms. et ed.*: decantatur) sub proportionata tamen consonantia. IOH. OLOM. 9 p. 49: Psalmi toni secundi incipiunt in ·f· gravi et **tonus** suus **psalmidicus**. IOH. OLOM. 9 p. 69: in quolibet cantu regulari est considerata vox seu nota finalis et in **tono psalmidico** seu „saeculorum amen“ vox initialis, ut per congruam distantiam indeterminatis limitibus tam in scripto quam voce tenus reponantur. *al.*

tonus regalis *Bezeichnung für die authentischen Kirchentonarten — term for the authentic modes* [s.XV] COMPOS. Cum igitur 1, 34: Decimo et ultimo consideret (*sc. volens componere duplum*), quemadmodum in tractatu de tonis, ne componens cum tenore nimis alte vel basse procedat inspiciendo bene, an sit **tonus regalis**, et secundum hoc fortiter ascendat et mediocriter descendat, vel sit tonus plagalis, et secundum hoc fortiter descendat et mediocriter ascendat.

tonus septentrionalis *v. tonus orientalis - tonus meridionalis - tonus occidentalis - tonus septentrionalis*

tonus simplex - tonus compositus *Bezeichnung für einfache bzw. ausgedehntere Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) in der Psalmodie — term for the simple, or the expanded differences ('saeculorum amen' formulas) in psalmody*

[s.XV] SZYDLOV. 14, 35: Ultimo et finem tractatui huic imponendo notandum, quod quilibet tonus, sive autentus sive plagalis, hoc est par vel impar, specialiter potest dividi in **tonum simplicem** et **compositum**, quod in his clarescit exemplis (*sequuntur exempla*).

tonus tropicus *Bezeichnung für die Psalm-Differenz — term for the difference ('saeculorum amen' formula) in psalmody [syn.: tonus psalmodicus (psalmidicus)]*

[s.XV] IOH. OLOM. 8 p. 38: Habitum est superius de tono modali cum reliquis. Nunc vero stillus ad **tonos tropicos** seu psalmidicos convertatur, qui ob hoc tropici et ‚tropos‘, quid est

‚conversio‘, vocantur, quia inter se convertuntur et in limitibus commiscuntur.

tonus vulgaris *Bezeichnung für die Kirchentonarten — term for the modes*

[s.XIII] HIER. MOR. 20, 63 (p. 154): sciendum, quod triplex est thonus, scilicet thonus artificialis, id est sesquioctava porporcio, ..., **tonus vulgaris** et tonus differencialis. De **tono** igitur **vulgari** simul et differenciali hic intendimus. Est autem **vulgaris tonus** totum modulacionis corpus uniuscuiusque cantus. Unde et vulgariter, cum novus verus cantus, cuius toni sit, quaeritur. Qui etiam tropus dicitur. Tropus autem secundum Iohannem de Garlandia est regula, que de omni cantu in fine diiudicat.

saepius

15 *cf. HMT s. v. tonos / tonus; Atkinson, Tonus*

torculus -i m. *Bezeichnung für eine dreitönige, auf- und absteigende Neume — term for a neume of three pitches, which ascends then descends*

[s.XI-XII] NEUM. Eptaphonus 3: Scandicus et salicus, climacus, **torculus** ∩, ancus (*sim.* NEUM. Scandicus 1. *inde* FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 68. TRAD. Holl. IX 2, 3, 127. TON. Vratisl. 4, 65. TRAD. Holl. II 3, 207: **tortulus**. TRAD. Holl. V 3, 250. TRAD. Holl. VII 4, 337: **dorculus**). IOH. COTT. ton. 24, 23: Huius (*sc. primi toni differentiae sextae*) „saeculorum amen“ a praecedentis differentiae „saeculorum amen“ secundum Bernonem in hoc distat, quod illius „saeculorum amen“ in fine connexum podatum habet, huius simplicem. Sed haec distantia parum valere videtur, quoniam, qui diligenter rem considerare voluerit, cum manifestum sit, non omnes sillabas connexi podati sonum recipere et pro connexo podato **torculum** in plerisque sillabis sonare, quomodo quarta differentia cum quinta eadem sit, videre poterit. [s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 44: **torculus** quasi retortus. NEUM. Gurtulus 2: **Torculus** ρ et morila, punctum quoque, virgula, flexa. IOH. HOTH. exc. p. 56: In quibus (*sc. ecclesiasticis libris*) reperimus quilismata, podatos, clines, cephalicos, porrectos, oriscos, scandicos, salicos, climacos, **torcullos**, ancus (*ed.*: tertullos, aricos) et huiusmodi, quod idem Guido excogitavit. Necnon primus usus est manu loco monocordi, ut ipse Iohannes pontifex maximus docet capitulo 19°. *cf. Floros, Neumenkunde* 2 p. 52 sqq.

torquens *Bezeichnung für eine dreitönige, auf- und absteigende Neume (identisch mit dem Torculus) — term for a neume of three pitches, which ascends then descends (identical with the torculus)*

[s.XI-XII] NEUM. Nomina 2: Nomina neumarum cognoscas hic variarum: / Percutiens, **torquens** ρ, saliens, pes, virga, retorquens, / descendens, punctus, gradiens, acclinis, oriscus. / His ego gutturalem cum trigone consociarem. NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, evanescens, gula, gradus vel gurgulus, vertens, **torquens**, percutiens, inclinans, retorquens, tremens, contus vel curvus, virga, claudicans, ascendens, pes.

trabs -abis f. *Rippe, Steg (zur Verstärkung des Resonanzbodens beim Cembalo) — rib, bridge (for strengthening the soundboard of a harpsichord)*

[s.XV] ARN. ZWOLL. p. 3 descr. ARN. ZWOLL. p. 7: Et due tercię dyametri maioris fenestre erit dyameter aliarum duarum fenestrarum mediarum; minime vero fenestre fiunt ad placitum et, qui voluerit, sine incisionibus; et debent inter fenestras situari **trabes** equedistanter ita, quod sint quatuor, et illi **trabes** primo debent colari cum fundo superiori, et hoc postquam apunctati sunt cum suis locis in asseribus lateralibus primis.

tractim *langsam, langgezogen* — *slowly, in a drawn-out manner* [opp.: *cursim, festinanter (festine), velociter*] [s.IX] AURELIAN. 16, 22: Septima (*sc. differentia*), quae gravitatem vocis nec sursum erigit nec iusum deprimit ... ac **tractim** finis versiculi profertur iuxta hoc: Ant. „Loquebantur“. Octava est, cuius finis cursim deponitur. AURELIAN. 19, 40. SCOL. ENCH. 1, 406: sive **tractim** seu cursim canatur (*inde* QUAEST. MUS. 1, 22 p. 61). CANT. Observandum 3: Observandum est, ut aequaliter cantetur rata scilicet correptionis mensura et distinctiones membrorum vel cesorum in eo observentur. Ut antiphona introitus et gradalis non tantum **tractim**, sed moderate canantur, offertorius morose et modeste ad suae gravitatis proprietatem. [s.XII] ANON. Cist. III 15: Quicumque incipit antiphonam aut psalmum aut hymnum aut responsorium aut alleluia, unam aut duas partes solus **tractim** dicat aliis tacentibus; et ab eo loco, quo ille dimittit, alii incipiant non repetentes, quod ille iam dixit (*sim.* INST. PATR. 27). [s.XIII] ELIAS SAL. 30 p. 59b: **tractim** et pausatim cantetur. IOH. GROCH. 270: Isti autem cantus cantantur **tractim** et ex longis et perfectis ad modum cantus coronati. IOH. GROCH. 284: Est autem „Sanctus“ cantus, qui dicitur hymnus gloriae Dei. Et cantatur ornatè et **tractim**, ut Christianos moveat ad ferventem caritatem et dilectionem Dei. PS.-MUR. summa 2357: Sepe tamen contingit in organica (*sc. musica*), quod pars inferior paucas habet notas et superior multas; tunc vero paucae **tractim** sunt, multe canende velociter. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 17, 1: Tripliciter modulatur: aut **tractim** aut velociter aut medie. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 4: Dicitur autem cantus choralis planus non, quia sine mensura sit, sed quia **tractim** plane et uniformi dimensione voces seu notae in eo debent proferri. ANON. Tegerns. I p. 104: Secunda nota et omnis preter penultimam debent uniformiter et mensuram cantari secundum congruentiam diei privati, festivi seu solemnis, quia in diebus privati festinanter, in festivis moderate, in solemnibus vero **tractim**. CONR. ZAB. chor. 4, 1: in magnis festivitatibus valde **tractim** cantetur, in dominicis vero simplicibus et parvis festis mediocris mensura et in feriis brevior servetur. CONR. ZAB. chor. 4, 4-5. CONR. ZAB. chor. 4, 11: solemnis et **tractus** cantari debet officium de festo et illud de feria expeditius, ut inter huiusmodi diversa officia debita servetur differentia. CONR. ZAB. chor. append. 1, 2: Non nimis **tractim** nec nimis festine psallatur. BONAV. BRUX. 23, 1.

tractulus -i m. (*kleiner*) *Strich* (in der Notenschrift) — (*small*) *stroke* (in notation)

1 zur Abgrenzung von Measureinheiten — for indication of the division between two mensural units [syn.: *divisio modi, signum perfectionis*] [s.XIII] LAMBERTUS mens. 69: unum parvum **tractulum** in forma et longitudine semisuspirii obtineat precedens longa iuxta latus suum a parte finis, qui divisionem modorum seu perfectionem semper et ubique significabit. ANON. Emmeram. 2 p. 206, 44: Longa vero praecedens tria tempora continebit et debet signari per **tractulum**, qui vocatur divisio modorum. ANON. Emmeram. 3 p. 254, 43: Hic vult actor de suspiriis et modorum divisionibus opinionem suam breviter recitare dicens, quod compositores artis musicae inter pausarum differentias addiderunt modorum divisionem per **tractulum** obliquum factum, et hoc a parte inferiori, velud hic protrahentes: / / / (cf. Ioh. Garl. mens. 8, 3-7). FRANCO COL. 5, 6: Si vero longam sequatur brevis, hoc est multipliciter, quoniam sola vel plures. Si sola, tunc longa est duorum temporum et dicitur imperfecta ... nisi inter illas duas, scilicet longam et brevem, ponatur quidam **tractulus**, qui signum perfectionis dicitur, qui etiam alio nomine divisio modi appellatur; et

tunc longa prima perfecta est, et brevis imperficit sequentem longam. PETR. PIC. 3, 3: Longa perfecta valet tria tempora, et hoc potest fieri multis modis. Primo, si longam longa sequatur ... Secundo fit longa perfecta, si longam **tractulus**, qui signum perfectionis dicitur, immediate sequatur. PETR. PIC. 7, 5: semper ponendus est **tractulus**, qui divisionem significat, inter tres et tres vel inter tres et duas vel inter duas et tres (*sc. semibreves*) ut in exemplis superius datis. al. [s.XIV-XV] MENS. Cum de p. 74.

10 v. tractulus divisionis

2 als Merkmal der Plica — as feature of the plica [s.XIII] FRANCO COL. 6, 9: Plica longa ascendens est quaedam quadrangularis figura solum tractum gerens a parte dextra ascendentem ut hic: ♪ vel magis proprie duos, quorum dexter longior est sinistro ut hic: ♪. Magis proprie dico, quia per illos duos **tractulos** nomen plicae habere meretur. Longa vero descendens similiter duos habet tractus, sed descendentes, dextrum ut prius longiorem sinistro ut hic: ♪ (*inde* WILLELM. 3, 42). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 22, 7: Plica brevis ascendens, sive fuerit brevis recta sive brevis altera, est figura quadrangularis rectangula duos habens **tractulos** ascendentes, sinistrum longiorem dextro.

3 als Teil eines Mensurzeichens — as part of a mensuration sign

25 [s.XIV] PHIL. VITR. 16, 4: Unde sciendum, quod ad temporis perfecti designationem circulus apponitur rotundus, quia forma rotunda perfecta est. Vel secundum aliquos obliqui apponuntur **tractuli** tres, et <uterque> unum <tempus> est. ... Ad denotandum, quod quaelibet semibrevis dividitur in tres partes aequales in ternario loco, dicendum est, quod ubicumque talis circulus vel tres **tractuli** sine divisionis puncto reperiuntur, <signum> est perfectionis, scilicet quod tempus in se perfectum est. ... Tempus enim imperfectum non nisi in duas dividitur semibreves ... Unde ad eius <im>perfectionem denotandam semicirculus vel duo **tractuli** apponantur. PHIL. VITR. 18, 2: Ad modum perfectum denotandum secundum aliquos <ap>ponitur quadrulus tres intus continens **tractulos** protractos ut hic: ☐ ... Ad modum vero imperfectum denotandum apponitur quadrulus duos intus continens **tractulos** protractos ut hic: ☐ ... Ad modum et tempus perfectum denotandum insimul apponatur <circulus> intus tres **tractulos** continens ita, quod circulus tempus denotet perfectum, tres **tractuli** modum ut hic: <☐> ... Ad signandum vero modum et tempus imperfectum, semicirculus duos intus **tractulos** continens apponatur ut hic: <☐>. PHIL. VITR. 18, append. a-b. TRAD. Phil. I f. 62rG, 65 (*sim.* PS.-MUR. arg. p. 107a). ANON. Paris. II 8, 1: Pro tempore perfecto denotando ponitur circulus rotundus vel tres **tractuli**; pro imperfecto vero ponuntur semicirculi vel duo **tractuli**, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). IAC. LEOD. spec. 7, 47, 6: Ponunt quidam ad temporis perfecti designationem circulum rotundum in cantibus, quia forma rotunda perfecta est ... Alii autem ad idem designandum tres ponunt **tractulos** ... Illi autem tres **tractuli** unam debent tangere lineam et aliquid de spatio utriusque lateris, ut per hoc distinguantur **tractuli** illi ab his, qui pausas denotant. al. IOH. MUR. lib. 6, 2: Cum duplex sit modus, tempus et prolatio, ut superius dictum est, videndum est, per que distinguuntur. Unde quadrangulus cum tribus **tractulis** ponitur pro modo perfecto, cum duobus pro modo imperfecto ut hic: ☐ ... ☐ (*inde* TRAD. Phil. III p. 9. ANON. La Fage II p. 427. PROSD. exp. 56, 1. UGOL. URB. 3, 6-2, 1. al. NICOL. BURT. 3, 2, 17). ANON. Couss. V p. 216, 21. [s.XV] PROSD. exp. 56, 27: quadrangulus non quadratus cum tribus **tractulis** ponitur pro modo maiori perfecto ut hic: ☐; cum duobus vero **tractulis** ponitur pro imperfecto ut hic: ☐ (*sim.* PROSD. mens. p. 214b). PROSD. exp. 56, 40: Aliqui tamen moderni

... ponunt pro modo maiori perfecto quadrangulum non quadratum cum uno **tractulo** et pro imperfecto cum nullo; et pro modo minori perfecto ponunt quadrangulum quadratum cum uno **tractulo** et pro imperfecto cum nullo (*sim.* PROSD. mens. p. 215a). *al.* PROSD. mens. p. 214b. *al.* UGOL. URB. 3, 6-2, 10. *al.* ANON. Mell. 19, 7: Sed signum maioris prolacionis est **tractulus** cum tribus punctis a dextris eius. Exemplum ut sic: $\vdots$. Signum vero minoris prolacionis est **tractulus** cum duobus punctis a dextris eius. Exemplum ut hic: $\vdots$. IOH. TINCT. pr. 3, 2, 22: Alii vero pro signo duplae signum temporis imperfecti minorisque prolacionis cum **tractulo** traducto accelerationem mensurae, ut praemisum est, denotante, quo cantus vulgariter ad medium dicitur, tantummodo ponunt.

4 *als Notenstiel — as note stem* [*syn.: cauda, plica, proprietates*]

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 34, 2: **tractulus** vel cauda non solum naturae semibrevis per se positae repugnare videtur, sed et figurae eius. ANON. Barcin. I p. 20: Ligatura talis descendens: $\blacktriangledown$... prima est longa, secunda brevis, tertia longa, nisi **tractulum** seu proprietatem habuerit descendentem. *ibid.* *al.* ANON. Barcin. I p. 21: Moderni ... dicunt: Quandocumque sunt tres note vel IIII vel plures pro tempore unius brevis note posite, si una plus alia teneatur, debet fieri aliqua distinctio. Et ideo supra illam notam, que minus tenetur, ponunt **tractulum** et vocant eam minimam eo, quod minorem eam dicunt esse semibrevis. IOH. BOEN ars append. 1, 1: Dum forme non sunt quam due, videlicet quadrata et oblonga, tamen quatuor figure ex hiis cum **tractulis** sub vel supra formate sunt, quibus omnis contextitur cantilena mensurabilis. IOH. BOEN ars 1, 1, 6: due prime (*sc. longa et brevis*) sicut et due ultime (*sc. semibrevis et minima*) in qualitate corporum conveniunt, et stat earum differentia in quodam **tractulo**, qui **tractulus** nomine plica vocari potest vel proprietates vel cauda. IOH. HANB. sum. 13 p. 270, 1: W. de Doncastre posuit semibrevis maiorem cum **tractulo** descendente. IOH. HANB. sum. 16 p. 298, 20: Quandocumque semibrevis habet **tractulum** directe ascendentem, minor dicitur ut hic: $\blacktriangledown$. *al.*

5 *als Fermatenzeichen — as symbol for fermata*

[*s.XIV*] IOH. BOEN ars append. 4, 26: Inveniuntur etiam syncope, videlicet note quadrate habentes in capite **tractulum** uncatum a dextra parte versus sinistram ut hic: $\mathfrak{a}$ $\mathfrak{a}$. Et tales note taliter coronate important pausam generalem ipsa pronuntiata sub uno anhelitu totiens, quotiens inventa fuerit.

6 *als Zeichen zur Notierung der Alteration — as symbol for notation of alteration*

[*s.XIV*] IOH. HANB. sum. 15 p. 288, 12: idem Robertus assignavit alterationem per duos **tractulos** ad similitudinem caude yrundinis sub nota vel supra notam positos ut hic: $\blacktriangledown$ $\blacktriangledown$.

6 *als Fähnchen einer Note — as flag on a note*

[*s.XV*] IOH. TINCT. pr. 1, 5, 7: huiusmodi duplares minimae in suis summatibus per quendam **tractulum** oblique a parte dextra reflectuntur. IOH. TINCT. not. 1, 7, 4: Verumtamen aliquando minima **tractulum** a sua summitate oblique protractum recipit aut aliquo colore impletur.

7 *als Pausenzeichen — as symbol for a rest*

[*s.XV*] IOH. TINCT. not. 2, 4, 2: Pausa semibrevis est **tractulus** quidam quovis colore formatus dimidietatem spatii occupans et de linea deorsum protractus. IOH. TINCT. not. 2, 5, 2: Pausa minimae est **tractulus** quidam quovis colore formatus dimidietatem spatii occupans et a linea sursum protractus ... Vocaturque haec pausa vulgariter suspirium, quoniam suspirando aptissime mensuratur. Recipit et interdum **tractulum** quendam obliquum a parte dextra deorsum protractum, nec tamen aliud accipit nomen, sed commensuratur uni minimae, quia cum ea proportionem duplam efficit.

tractulus divisionis *Bezeichnung für einen Strich zur Abgrenzung von Masureinheiten — term for a stroke that indicates the limit of a mensural unit*

[*s.XIII*] PETR. PIC. 4, 5: fit longa imperfecta, si longam tres breves sequantur habentes **tractulum divisionis** inter primam brevem et due sequentes. [*s.XIV-XV*] MENS. Cum de p. 75: quando duae breves tantum inter duas longas de modo perfecto sine **tractulo divisionis** inveniantur, tunc ultima illarum altera dicitur. MENS. Cum de p. 76: Quandocumque duae semibreves ponuntur pro brevi recta vel tres vel quatuor vel quinque vel sex et sine figuratione <propria>, tunc debet **tractulus divisionis** illis interponi ad signandum, quando duae ponuntur pro ipsa vel tres vel quatuor etc. *al.*

15 **tractus** -us m. I. ‚Tractus‘ (*responsorialer Gesang der Messe anstelle des Alleluia in Bußzeiten und im Requiem*) II. *Strich* (*in der Notenschrift*) III. *Notenstiel, Notenhals* IV. *Bezeichnung für die Synkope* — I. ‚tractus‘ (*responsorial chant of the mass sung in place of the Alleluia during penitential seasons and in the requiem mass*) II. *stroke* (*in notation*) III. *note stem* IV. *term that designates the syncope*

I. ‚Tractus‘ (*responsorialer Gesang der Messe anstelle des Alleluia in Bußzeiten und im Requiem*) — ‚tractus‘ (*responsorial chant of the mass sung in place of the Alleluia during penitential seasons and in the requiem mass*)

[*s.IX*] AURELIAN. 18, 24: Responsoria autem gradalis officii et **tractus** necne alleluia, sed et prolixas antiphonas letaniarum atque rogationum, ceteraque huius modi non opere precium arbitratus sum huic inserere operi. [*s.X-XI*] PS.-ODO mus.

30 p. 276a: in **tractu** vero et gradalibus plane et protense humilataque voce incedere videtur (*inde* NICOL. BURT. 1, 28, 165. BONAV. BRIX. 22, 13. FR. GAFUR. pract. 1, 8). FRUT. ton. p. 132. *al.* [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 18, 20: Similiter in **tractu** illo „Qui habitat“ vitiosa est unius podati crebra percussio in eo loco, ubi est „et refugium meum Deus meus“.

35 [*s.XIII*] INST. PATR. 23: Responsoria vero et antiphonas, gradualia, **tractus**, alleluia, offertoria et communionis omnemque gravem cantum remissioni ac velociori processu persolvamus. *al.* LAMBERTUS plan. 259 (*inde* TRAD. Holl. XI 5, 111). IOH. GROCH. 278: Et missa aliquoties est sine alleluia et sequentia, puta tempore luctus vel paenitentiae, et loco istorum cantatur **tractus**, qui est cantus ex versibus aggregatus. Cuiusmodi est „De profundis“ vel „Sicut cervus“.

40 PS.-MUR. summa 2140: Quare **tractus** missarum secundi toni sunt et octavi. **Tractus** vel in missa vel pro animabus vel in die ieiunii debent cantari, et in hiis vel cantus proprie erit lugubris vel serius ad minus, et propter hoc isti toni pre ceteris **tractibus** de iure debentur. *al.* [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 4, 423: cantus illi ecclesiastici, qui dicuntur **tractus**, qui sunt cantus lugubres, utpote qui in missa pro mortuis et in illis temporibus, in quibus sancta mater ecclesia cantus deponendo letitiae cantus tristitiae vel meroris assumit, consueverunt cantari, puta a Septuagesima usque ad Pascha. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 72, 4. HEINR. EGER 5 p. 58: Ornat etiam, si per quas notas neuma descendit, per easdem quandoque ascendat et quod neuma una, id est concursus plurium notarum super unam syllabam, non nimis saepe iteretur, quod tamen aliquando in **tractibus** quadragesimalibus factum est et alibi in cantibus sanctorum ad designandum dolorem vel laetitiam. COMM. Boeth. II p. 98, 31: in quadragesimalibus diebus prolixus cantus secundum Gregorium in musica sua vocatur **tractus** propter sui longitudinem. [*s.XV*] IAC. THEAT. 86: Omnes **tractus**, qui incipiunt in $\cdot D \cdot$ grave et ascendunt in $\cdot b \cdot$ acutam et finiunt in $\cdot D \cdot$ grave, sunt secundi toni; in $\cdot D \cdot$ grave, ut invenitur <in **tractu**> „Domine non secundum peccata nostra“ et omnes consimiles. *al.* UGOL. URB. 1, 64, 1: De antipho-

nis et earum differentiis, de responsoriis et eorum versibus, de introitibus et eorum „Gloria“, gradualibus et eorum versibus, alleluia et eorum versibus, **tractibus**, offertoriis et communionibus. UGOL. URB. 1, 128, 3: Hoc enim musicae genus **tractum** appellamus distinctas a ceteris plani cantus continens neumarum series. *al.* TRAD. March. 426: **tractus** cum versu. *al.* TRAD. Holl. XI 6, 24. BONAV. BRUX. 15, 36. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 76: Sed divus Ambrosius protector noster atque Gelasius et Gregorius gradualia, **tractus** et alleluia in missa cantari instituerunt. FLOR. FAX. 1, 12, 6.

II Strich (in der Notenschrift) — stroke (in notation)

A als Verbindungsstrich zwischen zwei Noten einer Ligatur — as a line linking together two notes of a ligature [*syn.: ligamen*]

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 8: Figura ligata est, ubicumque fit multitudo punctorum simul iunctorum per suos **tractus** (*inde* ANON. Emmeram. 1 p. 88, 12). IOH. GARL. mens. 2, 38: Perfecta (*sc. figura*) ascendendo est illa, quando ultimus punctus stat perpendiculariter supra paenultimam. Imperfecta est, quando stat obliquo modo. Perfecta descendendo est, quando **tractus** a paenultimo punctu usque ad ultimum stat perpendiculariter. (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 2, 18). IOH. GARL. mens. 12, 5: Alio modo dicitur: copula est id, ubicumque fit multitudo punctorum. Punctus, ut hic sumitur, est, ubicumque fit multitudo **tractuum** ... Unde **tractus** fit, ubicumque fit multitudo specierum univoce (? *cf.* Reimer, *Garlandia* 2 p. 36. Reckow, *Copula* p. 16. *cf.* col. 1593, 51; *inde* ANON. Emmeram. 5 p. 276, 12: Alio modo dicitur sic: copula est id ubique, quod fit multitudo punctorum simul iunctorum per suos **tractus** ... Punctus, prout hic sumitur, est illud, ubi fit multitudo actuum alicui punctorum termino singulariter attributa.). FRANCO COL. 7, 2: Ligatura est coniunctio figurarum simplicium per **tractus** debitos ordinata (*inde* Ps.-PETR. CRUC. P 3, 1. Ps.-PETR. CRUC. U 3, 1. MARCH. pom. 46, 1. MARCH. comp. 10, 2. IAC. LEOD. spec. 7, 25, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 11. IOH. VETUL. 10, 3. FR. GAFUR. pract. 2, 5). ANON. Couss. IV p. 41, 21: recte iacendo dicuntur duae ligatae ascendendo, si coniungantur cum uno **tractu** in dextera parte illarum. *al.* [*s.XIV*] IOH. BOEN. ars append. 2, 2: In ligatura omnes intrant preter minimam. Figuratio autem earum, que intrant ligaturam, vario modo fit, secundum quod aptius valeant ad invicem colligari. **Tractus** autem, quo ligantur, ligamentum dicitur et non cauda, quia cauda non fit nisi in principio vel in fine ligature. IOH. HANB. sum. 2 p. 184, 14. [*s.XV*] UGOL. URB. 3, 7-7, 6: de ipso **tractu**, quo superior nota cum inferiori coniungitur, an incipiat ab inferiori terminans in superiore an a superiori incipiat terminans in inferiore, est considerandum. *al.* GEORG. ANS. 3, 193: Ligantur vero (*sc. note*) quandoque per solos **tractus** lineales, quedam autem per corpora, ut nullum inter eas intersit intervallum.

B als oblique (schräge) Ligatur — as an oblique ligature [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 2, 39: Imperfecta (*sc. figura descendendo*) dicitur, quando **tractus** a paenultimo usque ad ultimum stat obliquo modo (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 2, 18). [*s.XIV*] MARCH. pom. 47, 20: Ligatura autem in deorsum, cuius principium et finis sumitur in obliquum, locum tenet solum duarum notarum, quantumcunque per lineas et spatia protrahatur. Cuius ratio est, quia pro uno corpore figuratur, in quo non potest sumi distinctio nisi a parte principii sive finis. Ille autem **tractus** medius loco linearum et caudarum assumitur. MARCH. comp. 10, 16: Omnis ultima nota quadrata in fine descendens ligature longa dicitur ... **tractus** vero obliquo brevis dicitur.

C als Pausenzeichen — as symbol for a rest

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 8, 2: Unde figura pausationis est signum vel **tractus** significans dimissionem soni factam in

debita quantitate (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 248, 26-27). IOH. GARL. mens. 8, 3: Pausationum vel **tractuum** quaedam dicitur recta brevis, quaedam longa, quaedam finis punctorum, quaedam divisio modorum, quaedam divisio sillabarum, quaedam suspiratio. Recta brevis est **tractus** respiciens longitudinem secundum latitudinem unius spatii. Longa est **tractus** respiciens longitudinem duorum spatiorum vel plurium. *al.* LAMBERTUS mens. 257: Unde notandum est, quod resecata musica, id est ipsa hoccitatio, est illa, que fit secundum rectam vocem et omissam, videlicet quando ab aliqua perfectione tempus sit resecatum. Et hoc dico dupliciter, nam aliquando a parte principii fit resecatio, aliquando a parte finis; prout in scriptura plane sub breviloquio per **tractus** et figuras declaratur. Verbi gratia, quandocumque inter duas longas figuras suspirium non in medio, sed iuxta latus alicuius figure positum invenitur, illa figura, cuius **tractus** propinquior erit, suspirium obtinet; utpote si **tractus** propinquior figure precedentis extiterit, a parte finis eiusdem sumetur; si autem propinquior figure subsequentis extiterit, tunc a parte principii sumetur eiusdem ut hic: (*sequitur exemplum*). Et per hoc intelligendum est, quod nullus **tractus** inter duas figuras medium tenere debet, sed iuxta illam, a qua sumitur, stare tenetur (*inde* ANON. Emmeram. 3 p. 252, 30). ANON. Emmeram. 3 p. 248, 28. *al.* FRANCO COL. 9, 11: Praeterea istae sex pausa sex **tractibus** subtilibus designantur, qui etiam pausa appellantur. ANON. Couss. IV p. 59, 28: Nota, quod secundum materialem significationem pausatio dicitur **tractus** inter duas modulationes eiusdem ordinis vel diversi vel diversorum ordinum, prout melius competit. ... Simplex pausatio vel **tractus** materialis <fit> secundum distantiam latitudinis unius spatii et est unius temporis tantum. *al.* MENS. Notularum p. 85: Pausa dicitur quidam **tractus** inter notulas per se positus signum vocis omissionis. [*s.XIV*] PS.-MUR. motet. p. 88b. *al.* WILLELM. 3, 52. *al.* PS.-THEODON. 3 p. 47: Pausa brevis, quae facit tantam moram pausando quantum unum tempus perfectum sive imperfectum pronuntiando, et est signata per **tractum** comprehendentem unum spatium atque tangentem duas lineas ... Pausa semibrevis est, quae facit tantam moram pausando quantum semibrevis perfecta sive imperfecta pronuntiando, et signatur per **tractum** tangentem desursum lineam et incidentem in spatium deorsum. PS.-THEODON. 3 p. 48: Pausa minima est, quae facit tantam moram pausando, quanta est minima notula pronuntiando, et signatur per **tractum** desursum incipientem in spatio et in linea incidentem. *ibid.* *al.* ANON. Kellner 4, 1: Pausa est vocis cantande obmissio et designatur per **tractum** aliquot lineas vel spacia transcendens (*sim.* ANON. Vratisl. p. 337a. MENS. Si ille p. 494, 11). ANON. Vratisl. p. 337a: quocumque spacia **tractus** sive linea pertransit, tot tempora designat. [*s.XV*] THOM. WALS. 7, 3. PROSD. mens. p. 221b: Pausa vero mensurata est quidam **tractus** in linea incohatus non omnia spatia occupans, quantum a cantu desistere debemus nobis mensurate demonstrans. *al.* ANON. Mell. 16, 8-12. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 68. *al.* IOH. TINCT. not. 2, 2, 2: Pausa longae est **tractus** quidam quovis colore formatus in modo minori perfecto tria et in imperfecto duo occupans spatia. Valet igitur huiusmodi pausa sicut et longa in modo minori perfecto tres breves et in imperfecto duas ... Pausa brevis est **tractus** quidam quovis colore formatus in quolibet tempore solum occupans spatium. Valet autem huiusmodi pausa in tempore perfecto tres semibreves et in imperfecto duas. ADAM FULD. 3, 9. *al.*

D als Schlußstrich — as line indicating the end of a piece or a compositional section

[*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 8, 6: Finis punctorum dicitur, ut **tractus** respiciat longitudinem secundum quantitatem om-

nium spatiorum et linearum. TRAD. Franc. III 5, 9: Sed quando <inveniuntur> tres cantus insimul concordantes, facientes insimul suas pausas, tunc debent in tenore et in moteto et in triplo fieri duo **tractus** ad significandum, quod penultime note inmensurabiles fieri debent. ANON. Couss. IV p. 61, 1: si fuerit **tractus** secundum longitudinem latitudinis omnium spatiorum, talis **tractus** finis clausulae vel puncti dicitur. WALT. ODINGT. 6, 5, 4: Cum autem omnes similiter pausant, fit **tractus** omnes tangens lineas, qui et finis punctorum dicitur. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 87, 26: sicque alternatim decantentur illius cantus clausulae ad modum fugae dispositae usque prope finem, ubi duo ponuntur **tractus**; et ibi duae chori partes simul cantent et insimul cantum finiant. [s.XV] PROSD. mens. p. 221a: Pausa immensurata est quidam **tractus** in prima linearum lineae incohatus, usque ad ipsarum ultimam protractus omniaque intermedia occupans spatia (ms. Lucca 359; ms. Bologna A 56 et ed.: a minima intermedia spatiaque occupans) atque finem cantus sive ipsius partis nobis inmensurate demonstrans.

E zur Abgrenzung von Masureinheiten (divisio modi) — for indication of division between two mensural units (divisio modi)

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 8, 7: Divisio modorum (sc. dicitur), cum **tractus** obliquo modo positus et hoc in inferiori parte et minor apparet recta brevi. LAMBERTUS mens. 72: tractulum in forma et longitudine semispirii obtineat precedens longa iuxta latum suum a parte finis, qui divisionem modorum seu perfectionem semper et ubique significabit ... et tunc longa subsequens tempora nisi duo tenebit. Et hoc est secundum ordinem quarti et quinti modi imperfecti. Nam si **tractus** ille deficeret, tunc prima brevium procederet a precedenti secundum ordinem secundi imperfecti. FRANCO COL. 5, 13: Si vero inter praedictas duas breves ille **tractus**, qui divisio modi dicitur, apponatur ut hic: (sequitur exemplum), tunc longa prima est imperfecta et etiam secunda, brevium autem ipsarum quaelibet erit recta; hoc tamen rarissime invenitur.

F zur Anzeige einer Zäsur — for indication of a caesura [s.XIII] IOH. GARL. mens. 8, 9: Suspiratio est apparentia pausationis sine existentia, et hoc est propositum, quia suspiratio potest fieri cum **tractu** vel sine (inde ANON. Emmeram. 3 p. 254, 47). ANON. Couss. IV p. 61, 16: Est et alia pausatio, quae videtur esse pausatio et non est, et vocatur suspirium. Nullum vero tempus habet de se, sed capit suum tempus ex diminutione alicuius soni ante immediate. Quod quidem quandoque fit, quando cantores canunt, sive fuerit ibi **tractus** in libris sive non. ... Et iste **tractus** debet esse quasi minimus et obliquo modo iuxta punctum ultimum ante in superiori parte. al.

G als Gliederungszeichen — as sign indicating division [s.XIII] IOH. GARL. mens. 12, 5: Alio modo dicitur: copula est id, ubicumque fit multitudo punctorum. Punctus, ut hic sumitur, est, ubicumque fit multitudo **tractuum** ... Unde **tractus** fit, ubicumque fit multitudo specierum univoce (? cf. Yudkin, Garlandia p. 78 sqq.; cf. col. 1591, 22). ANON. Couss. IV p. 61, 20: est quidam alius **tractus**, qui ponitur in libris in inferiori parte; quandoque est maior, quandoque minor, et nullum tempus significat, sed ponitur propter divisionem sillabarum, quoniam unam sillabam habet ex una parte, alteram ex altera, si fuerit eiusdem dictionis sive ex diversis dictionibus, si debeant simul copulari in cantando. [s.XV] PETR. TALH. p. 22: Item debes ponere **tractum** subtilem post finem cantus cuiuslibet dictionis, qui occupet unum vel duo spatia. Item post quamlibet ligaturam completam, quae absque littera cantatur, debes ponere tracem (pro tractum?) subtilem occupantem solum medium spatium superius et inferius.

H als Teil eines Masurezeichens — as part of a mensuration sign

[s.XIV] PS.-THEODON. 2a p. 44: Alio modo signantur perfecta vel imperfecta mensura sicut pausa semibrevis ut hic: (sequitur exemplum), quia perfectis notulis praeponuntur tres exiles **tractus**, imperfectis vero duos **tractus** ut hic: (sequitur exemplum). [s.XV] PROP. MENS. Sequitur 39 p. 167 (p. 473b). al. ANON. Couss. XII 10, 9: signum (sc. prolotionis perfectae) continet unum **tractum** cum tribus punctis ... signum (sc. prolotionis imperfectae) continet unum **tractum** cum duobus punctis. ANON. Couss. XII 11, 3: Semiditas est alicuius cantus medietatis ablatio et habet fieri in tempore imperfecto minoris prolotionis imperfectae, et eius est tale signum, quum paragraphum, id est unus simplex **tractus**, ponitur in medio semicirculi ut hic: ¶. ANON. Monac. 4, 16: Nota, quod signa iam dicta, scilicet circulus et semicirculus, quandoque ponuntur in aliquo cantu et habent **tractum** per eius medietatem, et illud signum est, quod talis cantus, in quo ponitur circulus vel semicirculus cum **tractu**, dicitur per diminutionem. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 66: <C>irculus in simfonia est circulus simplex, hoc est nullum punctum habens aut eciam habens punctum aut habens **tractum** aut non habens, qui, quocienscumque (ms.; ed.: quantociensque) videtur in melodo super, significat tempus perfectum ... Si vero habet **tractum** per medium et punctum, significat modum imperfectum temporis perfecti maioris prolacionis. Si vero sine puncto habet **tractum**, significat (ms.; ed.: sit) modi imperfecti temporis perfecti minoris prolacionis ut sic: ○○○○ ... Semicirculus est medius circulus, qui, qualitercumque videtur in melodia super, designat tempus imperfectum ... Et si habuerit **tractum** cum puncto sic ⊗, significabit modum imperfectum temporis imperfecti maioris prolacionis; sed si habuerit **tractum** sine puncto sic ⊘, significabit modum imperfectum temporis imperfecti minoris prolacionis. PAUL. PAULIR. 7, 2, 3 p. 67: **Tractus** est linea longa aliquando per circulum seu semicirculum vadens ad partem sinistram seu per medium, quae si tracta fuerit ad sinistram partem ..., diminucionem designat et per medium cantari iubet. al. FR. GAFUR. extr. 11, 13, 11: quadrangulus cum tribus **tractibus** ponitur pro modo perfecto ut hic: □. Cum duobus vero ponitur pro modo imperfecto ut hic: □ (sim. BART. RAM. 3, 1, 2 p. 82. cf. Ioh. Mur. lib. 6, 2).

III Notenstiel, Notenhals — note stem [syn.: cauda, filum, hasta, plica, proprietas]

A unspezifisch — unspecific

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 92, 29. al. ANON. Couss. IV p. 62, 2. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 20, 9: Conveniunt autem omnes notulae musicae mensurabilis in forma quantum ad hoc, quod habent formam quadrangularem, sed distinguuntur, quia quaedam habent angulos rectos et obtusos et acutos ad modum losangae; adhuc ipsarum quaedam **tractus** vel caudas sic vel sic habent, ut dicitur, aliae non. al. QUAT. PRINC. 4, 1, 12: Proprietates vero musicae mensurabilis est nota sive signum primarie invencionis ligature a plana musica data in principio illius. Est enim parvulus **tractus** vel cauda alicui figure coniuncta ad denotandum eam esse longam, brevem vel semibrevem. IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 19-20. [s.XV] PROSD. exp. 65, 13: 'habens caudam sive **tractum**' etc., quod hic cauda et **tractus** pro eodem accipiuntur, unde hic, quicquid est cauda, est **tractus** et e converso, quicquid est **tractus**, est cauda. PROSD. exp. 70, 8: scire debes, quod differentia est inter caudam sive **tractum** et ligamentum. Nam ligamentum dicitur esse linea incipiens a nota et in notam terminata, cum qua due note adinvicem ligantur. Sed cauda sive **tractus** dicitur linea a nota incipiens et in nullam notam terminata nullas duas notas adinvicem ligans (sim. PROSD.

tractus ad infra a parte dextra in ligatura ascendenti primae notae perfectionem, sicut **tractus** ad infra a parte sinistra in ligatura descendenti primae notae proprietatem. UGOL. URB. 3, 7-5, 9: facit ergo **tractus** descendens notam longam esse brevem. *al.* GEORG. ANS. 3, 198. ANON. Monac. 2, 118. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 11. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 21. *al.* ANON. Salisb. 3, 6. GUILL. POD. 5, 32. *al.* ANON. Couss. I p. 437a. *al.* ANT. LUCC. 10b, 12. *al.*

b *am Ende einer Ligatur — at the end of a ligature* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 31: A parte finis etiam quatuor sunt species, quia quaedam dicitur cum plica, quaedam sine plica, quaedam perfecta circa finem, quaedam imperfecta circa finem. Cum plica dicitur esse illa, quando ultimus punctus portat **tractum** a parte dextra, et hoc est dupliciter, aut ascendendo aut descendendo. ANON. Couss. IV p. 56, 1. *al.* [s.XIV] ANON. Paris. II 5, 2: Quando secunda (*sc. nota*) alicuius ligaturae ... habeat **tractum** descendente, longa fit. ROB. HANDLO p. 152, 16: quodocumque in fine ligature due note in uno corpore obliquo sunt, et in fine sit **tractus** ascendens vel descendens, ultima pro brevi plicata tenetur. IOH. MUR. lib. 8, 9: omnis ultima (*sc. nota*) stans directe supra penultimam vel a latere habens **tractum** a parte dextra cum perfectione dicitur et est longa (*inde* GOSCALC. 3, 7 p. 174, 26. PROSD. exp. 70, 1. UGOL. URB. 3, 7-7, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 7). MENS. Notularum non p. 142. SEMBR. CAUD. p. 70. ANON. Kellner 3, 18. *al.* ANON. Vratisl. p. 338a. MENS. Si ille p. 493, 27. [s.XV] THOM. WALS. 2, 24. PROSD. exp. 70, 3. *al.* PROSD. mens. p. 220a. UGOL. URB. 3, 7-7, 2. *al.* NICOL. BURT. 3, 3, 22. ANT. LUCC. 10b, 45.

c *in der Mitte einer Ligatur — in the middle of a ligature* [s.XV] UGOL. URB. 3, 7-9, 10: quidam moderni viam scientiae ignorantes mediae notae in ligatura **tractum** descendente apponunt, qui ratione perfectionis eam efficit longam notam. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 9: in omni ligatura medie note ... sunt breves ... dempta autem lata et ampla deorsum pendens cum **tractu** dextro descendente, que dicitur maxima vel duplex longa et dempta etiam nota simplex quadra cum **tractu** dextro descendente, que longa dicitur.

C *Notenzeichen ohne Stiel betreffend — with respect to notational symbols without a stem*

1 *bei Einzelzeichen — on single notational symbols*

a *zur Notation einer Brevis — for notation of a breve* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 18: Omnis figura brevis sumitur sine **tractu** praeter plicam. *al.* ANON. Couss. VII 8, 11: Proprietas rectae brevis et semibrevis est, quod non habeant aliquem **tractum**. FRANCO COL. 4, 14. IOH. BALLOCE 1, 4: Quodocumque punctus quadratus invenitur, qui caret omni **tractu**, brevis dicitur (*sim.* TRAD. Franc. I p. 2. TRAD. Franc. II 1, 3. TRAD. Franc. III 1, 11. TRAD. Franc. IV 1, 2. TRAD. Franc. V 18. ANON. Paris. I, 1, 5. ROB. HANDLO p. 84, 14. IOH. HANB. sum. 10 p. 236, 18). ANON. Couss. IV p. 44, 20. MENS. Notularum p. 82. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 21, 9. *al.* ANON. Barcin. I p. 18. QUAT. PRINC. 4, 1, 6. ANON. London. I 3 p. 46. IOH. VETUL. 47, 7. TRAD. Phil. III p. 7. MENS. Cum de p. 73. [s.XV] THOM. WALS. 1, 12. GUILL. POD. 5, 32. ANT. LUCC. 10b, 32.

b *zur Notation einer Semibrevis — for notation of a semibreve*

[s.XIII] ANON. Couss. VII 8, 11: Proprietas rectae brevis et semibrevis est, quod non habeant aliquem **tractum**. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 21, 13: Semibrevis secundum antiquos est notula quadrangularem habens formam obtusi anguli ad modum losengae absque omni **tractu** sic: •. ANON. Deodat. 6, 2: Tres sunt semibreves secundum magistrum Philippum Parisiensem ..., scilicet maior ... minor ... minima ... Maior caret **tractu** et valet tres minimas ... Minor caret **tractu** sicut et

maior. *ibid.* *al.* QUAT. PRINC. 4, 1, 6. ANON. London. I 2 p. 43: semibrevis ... figuratur ad modum losengae in scuto sicut et minima excepto, quod caret **tractu** desuper. IOH. HANB. sum. 13 p. 272, 6: <maior> semibrevis sic figurata: †. ... Minor semibrevis sic figuratur: †. ... Minima (*sc. semibrevis*) vero carebit omni **tractu** ut hic: •. IOH. HANB. sum. 13 p. 272, 19: Robertus Trowell aliter figuravit minorem, minoratam et minimam (*sc. semibrevis*) sic dicendo: maior caudam deprimit ut hic: †. Minor **tractum** perimit ut hic: •. IOH. VETUL. 62, 43: illa semibrevis, quae caret **tractu**, minor semibrevis appellatur. *al.* PETR. CAP. 3, 2: secundum Marchectum tribus modis quolibet semibrevium figuratur: aut enim figuratur sine cauda sive **tractu** et tunc vocatur minor. [s.XV] ANT. LUCC. 10b, 32.

2 *in Ligaturen — in ligatures*

a *am Anfang einer Ligatur — at the beginning of a ligature* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 27: Ascendendo (*sc. figurae*) proprietas est, ut nullum habeat **tractum**. *al.* MENS. Sciendum 27. ANON. Couss. VII 9, 6. *al.* ANON. Emmeram. I p. 122, 28. *al.* FRANCO COL. 7, 18-19 (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 13). PETR. PIC. 10, 2. *al.* PS.-PETR. CRUC. P 3, 3 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 3, 5). IOH. BALLOCE 2, 3. *al.* TRAD. Franc. I p. 10 (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 4-5. TRAD. Franc. III 4a, 4. TRAD. Franc. IV 3, 1. TRAD. Franc. V 41. ROB. HANDLO p. 120, 9). TRAD. Franc. II 2, 10. TRAD. Franc. III 4a, 7 (*sim.* TRAD. Franc. IV 3, 5. TRAD. Franc. V 45). MENS. Notandum quod 5a, 14. ANON. Couss. IV p. 41, 31. *al.* MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 8, 9. *al.* [s.XIV] MARCH. comp. 10, 6. *al.* CANT. Quadrangularis 30. MENS. Duplex p. 162. TRAD. Phil. I f. 61vD, 59: omnis igitur ligature carentis **tractu** quolibet, cuius secunda ascendit, prima brevis est ... omnis ligature carentis **tractu** quolibet, cuius secunda descendit, prima longa. ANON. Paris. II 5, 1. IOH. MUR. comp. 9, 7: Omnis vero ligatura ... ascendens carens omni **tractu** ... cum proprietate dicitur. Omnis vero ligatura descendens carens omni **tractu** ... sine proprietate dicitur. IOH. MUR. comp. 9, 17: In omni corpore obliquo primus punctus sine **tractu** longus dicitur. ROB. HANDLO p. 120, 13: Si etiam primus punctus habeat super eum obliquitatem ascendente vel descendente, si **tractu** careat, cum proprietate etiam dicitur. *al.* IOH. MUR. lib. 8, 4: si prima (*sc. nota*) non habuerit **tractum**, <cum proprietate> dicitur, et est prima brevis (*inde* FR. GAFUR. extr. 11, 5, 3). *al.* ANON. Deodat. 1, 4-5. VERS. iam post 108. IOH. HANB. sum. 19 p. 322, 7. *al.* GOSCALC. 3, 7 p. 174, 20. IOH. VETUL. 7, 1. *al.* MENS. Notularum non p. 141. *al.* SEMBR. CAUD. p. 68. TRAD. Phil. III p. 10. MENS. Cum de p. 76. ANON. Kellner 3, 6. *al.* ANON. Vratisl. p. 337b. MENS. Si ille p. 493, 27. *al.* MENS. Circa artem p. 529, 15. [s.XV] THOM. WALS. 2, 2. *al.* PROSD. exp. 61, 63. *al.* PROSD. mens. p. 219b. PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). UGOL. URB. 3, 7-3, 29: Demonstratio primae notae cauda seu **tractu** carentis. *al.* ANON. Monac. 2, 117. *al.* ANON. Mell. 17, 7. *al.* FR. GAFUR. extr. 10, 6, 11. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. NICOL. BURT. 3, 3, 21. ANON. Salisb. 3, 4. *al.* GUILL. POD. 7, 31. *al.* ANON. Couss. I p. 437a. *al.* ANT. LUCC. 10b, 16. *al.*

b *am Ende einer Ligatur — at the end of a ligature* [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 32: Sine plica dicitur (*sc. figura*), quae non habet **tractum** (*sc. a parte finis*). ANON. Emmeram. I p. 174, 5: Nam per finem (*sc. figurarum compositarum*) perfectio vel imperfectio designatur, et hoc sine **tractu** aliquo sive cauda. [s.XIV] CANT. Quadrangularis 42. IOH. MUR. lib. 8, 10: omnis ultima (*sc. nota*) stans a latere supra penultimam sine **tractu**, sive fuerit quadra sive obliqua, sine perfectione dicitur et est brevis (*inde* GOSCALC. 3, 7 p. 176, 4. PROSD. exp. 71, 1. UGOL. URB. 3, 7-8, 1. FR. GAFUR. extr.

11, 5, 8). MENS. Notularum non p. 142. SEMIBR. CAUD. p. 70. ANON. Kellner 3, 22. *al.* ANON. Vratisl. p. 338a. *al.* [s.XV] THOM. WAL. 2, 8. *al.* PROSD. exp. 71, 2. PROSD. mens. p. 220a. PROSD. ital. I p. 244a (*sim.* PROSD. ital. II p. 63). UGOL. URB. 3, 7-8, 2. *al.* ANON. Monac. 2, 139. NICOL. BURT. 3, 3, 22. ANON. Salisb. 3, 8. GUILL. POD. 7, 29. *al.*

c in der Mitte einer Ligatur — in the middle of a ligature [s.XIV] CANT. Quadrangularis 46: Medie autem ligature plicari non possunt nec aliquem habere **tractum**. [s.XV] THOM. WAL. 2, 17: si post notas duas cum tractu plures remaneant sine **tractu**, breves dicuntur. *al.* ANON. Salisb. 3, 12: omnis intermedia nota sine proprietate seu **tractu** brevis est.

D als Aufwärtsstrich — as a stem that extends upward

1 in Ligaturen — in ligatures

a am Anfang einer Ligatur — at the beginning of a ligature [s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 29: Ascendendo vel descendendo dicitur per oppositum cum proprietate, ut primus punctus habeat **tractum** ascendendo a latere sinistro. *al.* ANON. Couss. VII 9, 11. ANON. Emmeram. I p. 128, 33: **tractus** per oppositum in quacumque figura duas priores solummodo voces facit semibreves inaequales. *al.* FRANCO COL. 7, 21 (*inde* QUAT. PRINC. 4, 1, 13). PETR. PIC. 10, 7. PS.-PETR. CRUC. P 3, 8 (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 3, 11). IOH. BALLOCE 2, 14. TRAD. Franc. I p. 10 (*sim.* TRAD. Franc. II 2, 12. TRAD. Franc. III 4b, 2. TRAD. Franc. IV 3, 7. TRAD. Franc. V 47. ROB. HANDLO p. 130, 7). TRAD. Franc. III 4b, 2. MENS. Notandum quod 5a, 8: Nota, quod iste **tractus**, qui a parte anteriori ponitur, aliud in ternaria quam in binaria ligatura operatur, quia in ternaria ligatura designat brevitatem, in binaria vero semibrevitatem. *al.* MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 8, 12. [s.XIV] MARCH. comp. 10, 8. MENS. Duplex p. 162. ANON. Paris. I 2, 7: Inveniuntur et ligaturae cum opposita proprietate, et tales ligaturae sunt, quae habent **tractum** ascendente supra primam. IOH. MUR. comp. 9, 9. ROB. HANDLO p. 132, 6: Si **tractus** autem ascendens, qui causat oppositam proprietatem, fiat curtus, tunc in hac obliquitate sive ligatura maior semibrevis minorem praecedit, ut hic patet (*sequitur exemplum*). IOH. MUR. lib. 8, 6: In omni ligatura prima nota habens **tractum** a parte sinistra ascendente cum opposita proprietate dicitur et facit primas duas esse semibreves (*inde* GOSCALC. 3, 7 p. 174, 15. PROSD. exp. 68, 1. UGOL. URB. 3, 7-5, 1. FR. GAFUR. extr. 11, 5, 6). ANON. Barcin. I p. 20. VERS. Iam post 112. IOH. HANB. sum. 19 p. 326, 9. IOH. VETUL. 8, 1. *al.* SEMIBR. CAUD. p. 70. TRAD. Phil. III p. 10. MENS. Cum de p. 77. ANON. Kellner 3, 14. *al.* ANON. Vratisl. p. 338a. *al.* MENS. Si ille p. 494, 4. *al.* MENS. Circa artem p. 529, 20. [s.XV] THOM. WAL. 2, 15. *al.* PROSD. exp. 65, 17: cauda sive **tractus** a parte sinistra sive ascendens sive descendens nominari habet proprietatem. *al.* PROSD. mens. p. 220a. *al.* PROSD. ital. I p. 242b (*sim.* PROSD. ital. II p. 61). *al.* UGOL. URB. 3, 7-5, 10: facit ergo **tractus** ascendens notam longam esse semibreve. *al.* ANON. Monac. 2, 123. FR. GAFUR. extr. 10, 6, 13. *al.* BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. NICOL. BURT. 3, 3, 23. ANON. Salisb. 3, 11. GUILL. POD. 7, 28. *al.* ANON. Couss. I p. 437a. *al.*

b am Ende einer Ligatur — at the end of a ligature

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 31: A parte finis etiam quatuor sunt species, quia quaedam dicitur cum plica, quaedam sine plica, quaedam perfecta circa finem, quaedam imperfecta circa finem. Cum plica dicitur esse illa, quando ultimus punctus portat **tractum** a parte dextra, et hoc est dupliciter, aut ascendendo aut descendendo. ANON. Couss. IV p. 56, 1. *al.* [s.XIV] ROB. HANDLO p. 152, 16: quodcumque in fine li-

gature due note in uno corpore obliquo sunt, et in fine sit **tractus** ascendens vel descendens, ultima pro brevi plicata tenetur. ROB. HANDLO p. 154, 11: longa vel semilonga ligata in fine ligature vel obliquitatis habens **tractum** ascendente transit a vi plice in erectam longam. [s.XV] THOM. WAL. 2, 22: si ... duae ultimae (*sc. habent*) **tractum** ascendente, ultimae dicuntur semibreves. *al.*

c in der Mitte einer Ligatur — in the middle of a ligature [s.XV] THOM. WAL. 2, 13: omnes notae quadratae intermediae habentes **tractus** ascendentes sunt semibreves ut hic: (*sequitur exemplum*).

2 bei Einzelzeichen — on single notational symbols

a zur Notation einer Plica — for notation of a plica

[s.XIII] FRANCO COL. 6, 8: Plica longa ascendens est quaedam quadrangularis figura solum **tractum** gerens a parte dextra ascendente ut hic: ♯ (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 5. QUAT. PRINC. 4, 1, 8. WILLELM. 3, 42). ANON. Couss. IV p. 44, 7. WALT. ODINGT. 6, 2, 7: Fit et aliquando (*sc. longa plica ascendens*) cum uno **tractu**. [s.XIV-XV] MENS. Cum de p. 73.

b zur Notation einer Longa — for notation of a long

[s.XIII] MENS. Notandum quod 2, 1: Nota longa ... dicitur illa, quae habet **tractum** a parte posteriori sive dextra sive deorsum descendat aut sursum respiciat ut hic: ♯♯♯. [s.XIV] IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 16: nota quadrata habens **tractum** a parte dextra descendente vel ascendente longa dicitur. ANON. Mediol. 3, 22. SEMIBR. CAUD. p. 68. TRAD. Phil. III p. 6. MENS. Cum de p. 73. [s.XV] BART. RAM. 3, 1, 1 p. 78. ANT. LUCC. 10b, 23: Hodie tamen interdum a modernis cantoribus etiam fit **tractus** ascendens a parte ante loco caudae contra naturam et haec in longis et maximis.

c zur Notation einer Longa erecta — for notation of a longa erecta

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 82, 4: Si **tractum** habeat a parte dextra solummodo ascendente, erecta longa vocatur ut hic: ♯ (*sim.* IOH. HANB. sum. 7 p. 220, 9).

d zur Notation einer Brevis erecta — for notation of a brevis erecta

[s.XIV] ROB. HANDLO p. 84, 16: Si **tractum** habeat a parte sinistra solummodo ascendente, erecta brevis vocatur ut hic: ♯ (*sim.* IOH. HANB. sum. 10 p. 236, 19).

e zur Notation einer Semibrevis — for notation of a semibrevis

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 24, 6: Fuit enim inter modernos de semibrevis formatione vel figuratione magna dissensio. ... Alii ipsas tantum inferius vel superius caudabant **tractum** vero superiorem (*ms.; ed.: superiorum*) nunc directe super semibreve erigendo, nunc aliter. IOH. HANB. sum. 13 p. 270, 11: **tractus** ... directe ascendens inducit imperfectionem et per consequens semibrevis efficit minorem. *al.*

f zur Notation einer Minima — for notation of a minima

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 1, 6: Figura vero minime est corpus oblongum ad modum losonge gerens **tractum** directe supra capud, qui **tractus** signum minimatis vocatur ut hic: ♯. MENS. Cum de p. 75: minimas ..., quas per **tractum** a termino superiore ascendente signamus. *al.* [s.XV] THOM. WAL. 1, 17: minima ... habet **tractum** ascendente a capite. BART. RAM. 3, 1, 1 p. 79. ANT. LUCC. 10b, 37: illa cauda, **tractus** seu asta (*sc. minimae*) potest ascendere et descendere ad libitum.

g zur Notation einer Brevis — for notation of a brevis

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 17: Si (*sc. nota*) habeat **tractum** ascendente vel descendente ex parte sinistra, brevis dicitur. ANON. Mediol. 3, 23: Breves habentes unum **tractum** ex parte sinistra tam ascendendo quam descendendo sunt breves ut hic: ♯♯. [s.XV] THOM. WAL. 1, 12.

h zur Notation einer Semibrevis minima — for notation of a semibrevis minima

[s.XIV] PETR. CAP. 3, 2: secundum Marchectum tribus modis quelibet semibrevis figuratur: aut enim figuratur sine cauda sive tractu ... aut cum cauda sive **tractu** ... aut cum cauda ex parte inferiori et tunc vocatur maior, aut cum cauda ex parte superiori et tunc minima nuncupatur: ♯♦♦.

i zur Notation einer Larga bzw. Maxima — for notation of a larga, or a maxima

[s.XV] THOM. WALS. 1, 8: Omnis larga aut habet **tractum** descendens vel ascendens (*ms. et ed. pro descendentem vel ascendentem*) ex parte dextra longiorem ut hic: ♣ ♣. ANT. LUCC. 10b, 23: Hodie tamen interdum a modernis cantoribus etiam fit **tractus** ascendens a parte ante loco caudae contra naturam et haec in longis et maximis.

E Notenzeichen mit mehreren Stielen betreffend — with respect to notational symbols with more than a single stem

1 zur Notation einer Plica — for notation of a plica

a allgemein — general

[s.XIII] IOH. GARL. mens. append. 2, 8: Plica duplex est: ascendens et descendens. Descendens cum duplici **tractu** fit, ascendens cum uno tantum vel duplici, sed semper est longior **tractus** a parte dextra ut hic: (*sequitur exemplum*). ANON. Emmeram. 1 p. 92, 4: Repraesentatio plicae sive forma habet fieri nunc per unum **tractum**, nunc per duos. *al.* ANON. Couss. IV p. 41, 7: Est praeterea una figura, quae dicitur plica, recte stando cum uno **tractu** vel duplici et hoc ascendendo vel descendendo. MENS. Notularum p. 83: Plica simplex dicitur nota habens **tractum** ex utraque parte ... praeter semibrevis. [s.XIV] WILLELM. 3, 41: Nota plicae propria est duplex **tractus**, unus sinister, alius dexter respectu eiusdem figurae. *al.*

b bei einer Longa — on a longa

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 15: Plica longa dicitur illa, quae habet duplicem **tractum**, scilicet a parte dextra longiorem quam a sinistra, et est duplex, ascendendo et descendendo. ANON. Couss. VII 8, 13: Proprietas plicarum longarum tam ascendendo quam descendendo est, quod habeant **tractum** longiorem a dextra quam a sinistra. LAMBERTUS mens. 91. ANON. Emmeram. 1 p. 92, 10. *al.* FRANCO COL. 6, 10 (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 5. QUAT. PRINC. 4, 1, 8). PS.-PETR. CRUC. P 2, 2: Plica longa est, cuius dexter **tractus** longior est sinistro (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 2, 2). ANON. Couss. IV p. 44, 8. MENS. Notularum p. 83. WALT. ODINGT. 6, 2, 5-6. [s.XIV] ANON. Paris. I 4, 27. ROB. HANDLO p. 84, 6. IOH. HANB. sum. 7 p. 222, 1. IOH. VETUL. 47, 5. ANON. Mediol. 3, 18-19. MENS. Cum de p. 73.

c bei einer Brevis — on a brevis

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 2, 18: Omnis figura brevis sumitur sine tractu praeter plicam, quae accipitur cum duplici **tractu** vel uno propter divisionem soni. *al.* ANON. Couss. VII 8, 12: Proprietas plicarum brevium tam ascendendo quam descendendo est, quod habeant **tractum** breviorum a dextra quam a sinistra. LAMBERTUS mens. 95. *al.* ANON. Emmeram. 1 p. 92, 22. *al.* FRANCO COL. 6, 11-12 (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 22, 7. QUAT. PRINC. 4, 1, 8). PS.-PETR. CRUC. P 2, 2: brevis plica est, cuius dexter **tractus** est brevior sinistro (*sim.* PS.-PETR. CRUC. U 2, 2). ANON. Couss. IV p. 44, 25-26. WALT. ODINGT. 6, 2, 8. [s.XIV] MENS. Omnis nota sic 3, 2. ROB. HANDLO p. 86, 4. ANON. London. I 3 p. 46. IOH. HANB. sum. 10 p. 236, 23. IOH. VETUL. 47, 8. ANON. Mediol. 3, 20. TRAD. Phil. III p. 7. MENS. Cum de p. 73-74. ANON. Kellner 2, 7. ANON. Vratisl. p. 335a. [s.XV] THOM. WALS. 1, 13.

d bei einer Duplex longa oder Larga — on a duplex longa, or a larga

[s.XIV] ANON. Mediol. 3, 21: Duplex longa habens **tractum** ex parte dextra et sinistra tam ascendendo quam descendendo, si **tractus** dexter est maior quam sinister, tunc est (*sc. plica*) duplex longa ut hic: ♣ ♣. [s.XV] THOM. WALS. 1, 9.

2 zur Notation einer Semibrevis — for notation of a semibrevis

[s.XIV] TRAD. Phil. II 5, 7: Item nota, quod quaedam sunt semibreves, quae caudantur a parte superiori et inferiori ... sed quando aliquis facit notulam talem, primo facit corpus obliquum et postea facit desursum exilem **tractum** trahendo deorsum ♯.

3 zur Notation von langen Notenwerten — for notation of long note values

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 3 p. 194, 3: Quandocumque nota formatur ad modum duplicis longe habens **tractum** ascendentem et descendentem a parte dextra, dicitur larga ut hic: ♣. WILLELM. 3, 37: largissima perfecta est figura quadrangularis, cuius latitudo transit longitudinem et habet **tractum** a parte dextra de superius et inferius et valet 3 perfectas longas ut hic: ♣. [s.XV] FR. GAFUR. extr. 11, 1, 19: Et nota, quod duplex longa seu eius corpus ultra debitum modum longum tot valet perfectiones sive imperfectiones, quot continet caudas sive **tractus**.

4 zur Notation eines semitonium enarmonicum ($\frac{2}{5}$ eines Ganztons) und eines semitonium chromaticum ($\frac{1}{5}$ eines Ganztons) — for notation of an enharmonic semitone ($\frac{2}{5}$ of a tone) and of a chromatic semitone ($\frac{1}{5}$ of a tone)

[s.XIV] GUIDO FR. 6, 2: Quando autem **tractum** (*ms. et ed. pro tractus?*) sive filum in sursum a sinistris trahitur excedens filum, quod stat a dextris, signum semitonii enarmonici est, quo utimur in cantu plano et quandoque in mensurato. Quando vero filum in sursum trahitur a dextris excedens, quod est a sinistris, signum semitonii chromatici est, quo utimur in cantu mensurato tantum, et inproprie in cantu plano signatur.

5 in der Choralnotation — in chant notation

[s.XV] UGOL. URB. 3, 7-2, 32: Praeterea musica plana huius musicae mensuratae est fundamentum, et ea, quae in plana musica sunt et ei conveniunt, huius musicae sunt fundamentum et ei conveniunt, sed huiusmodi cauda sive **tractus** (*sc. descendens*) est in cantu plano et omni primae notae in ligatura descendenti. GUILL. POD. 5, 35: tocus et uncus propter eorum binos **tractus** omni carent ligatura.

F als schräg gestellter Strich — as a stem that is drawn obliquely

1 bei einer Semibrevis bzw. einer Plica semibrevis — on a semibrevis, or on a semibrevis plica

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 172, 21: quotienscumque tres semibreves descendendo suo ordine dispositae pro longa simplice sunt repertae, proprietas earum est, quod prima illarum habeat **tractum** sive caudam obliquo modo factam sub sinistro latere descendendo, sicut patet hic: ♣. Et nota, quod duae priores voces valent unum tempus et ultima valet tantum quantum duae praecedentes. ANON. Emmeram. 1 p. 172, 33: Hic recitat actor opinionem quorundam apponentium caudam ultimae earundem (*sc. semibrevis*) et hoc praecipue, quando pro longa maiore repertae sunt, sicut patet hic: ♣. Quod autem talis **tractus** sive cauda nonquam ibi debeat coadiungi, patet duplici ratione. *al.* MENS. Notularum p. 83: Plica simplex dicitur nota habens **tractum** ex utraque parte ... praeter semibrevis, que solo **tractu** plicatur ut hic: ♣♦.

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 13 p. 272, 1: Sed habens **tractum** a parte sinistra obliquum ... semibrevis nuncupabitur minorata. *al.* WILLELM. 3, 42: semibrevis autem (*sc. plica*) et minuta ex parte dextra unicum **tractum** ascendentem vel descendentem optinebunt ... Semibrevis plicata ascendens: ♣♦. Semibrevis plicata descendens: ♣♦.

2 bei einer *Plica minuta ascendens* — on a *plica minuta ascendens*

[s.XIV] WILLELM. 3, 42: semibrevis autem (sc. *plica*) et minuta ex parte dextra unicum **tractum** ascendentem vel descendentem optinebunt ... Minuta plicata ascendens: ↓.

3 bei einer *Semiminima* — on a *semiminim*

[s.XIV-XV] MENS. Cum de p. 76: Semiminima est, quae habet **tractum** ascendentem in obliquum versus dexteram partem sic ♣ vel sic ↓.

G mit Fahne — with a flag

1 zur Notation einer *Semiminor* — for notation of a *semiminor*

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 17 p. 310, 3: Quandocunque semibrevis habet **tractum** ascendentem retortum a dextra parte, semiminor dicitur ut hic: ↓. al.

2 zur Notation einer *Minima* — for notation of a *minim*

[s.XIV] IOH. HANB. sum. 18 p. 316, 13: Quandocunque nota formatur ad modum semibrevis habens **tractum** ascendentem retortum a parte sinistra, minima dicitur ut hic: ↓. al. WILLELM. 3, 38: minima seu crocheta est figura similis minutae et indivisibilis nota cum replicatione **tractus** superioris ut hic: ↓. [s.XV] GUILL. POD. 7, 9: si in diminutione valoris minime figure procedatur, id erit necessario per accidens. Aut enim per **tractum** curvatum sive plicatum aut per colorem, quemadmodum a sapientibus institutum est. GUILL. POD. 8, 4: oportet, ut maxima supradicti valoris ad illius dimidium, id est longam, longa ad brevem, brevis ad semibrevem, semibrevis ad minimam minimaque ad minimam plenam vel **tractum** in summitate curvatum habentem ... reducatur et in huiusmodi decantentur de necessitate proportionem (sc. *dupla*). al.

3 zur Notation einer *Minuta* — for notation of a *minuta*

[s.XIV] WILLELM. 3, 38: minuta perfecta est figura similis semibrevis **tractum** habens rectum in superiori angulo ... ut hic: ♣♣♣♣♣♣.

4 zur Notation einer *Semiminima* — for notation of a *semiminim*

[s.XIV-XV] MENS. Cum de p. 76: Semiminima est, quae habet **tractum** ascendentem in obliquum versus dexteram partem sic ♣ vel sic ↓.

IV Bezeichnung für die Synkope — term that designates the syncope

[s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 9: Unde notandum, quod, quandocumque quatuor minime separatim pronunciantur, ... equipollent brevi imperfecte de minori prolacione. Si enim tres equaliter pronunciantur, semibrevis de maiori prolacione equipollent. Tamen multi credunt unam esse mensuram, cum quis quatuor distinctas pronunciat minimas, dummodo alius pronunciat tres. ... Equipollencie enim supradicte atque reductiones musicam pronuntiandi difficultates causant; que quidem difficultates **tractus**, Gallice treyns et sincope a multis nominantur.

ex errore pro tactus, ut videtur: BART. RAM. 3, 2, 4 p. 101. saepius

tragicon Bezeichnung für eine viertönige aufsteigende Neume — term that designates an ascending neume with four pitches

[s.XI] NEUM. Scandicus 7: bisticus et gradicus, **tragicon** ∴ (ms. St. Blasien: ∴), diaternius, exon.

tragma v. dragma

tramea Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume

[s.XI] NEUM. Scandicus 4: pandula, pinnosa, gutturalis, **tramea** ϱ, cenix.

transfere -tuli, -latum, -ferre **1** umwandeln, verändern (die Intervallstruktur der Kirchentonarten betreffend) **2** (auf eine andere Tonstufe) versetzen — **1** to transform, to alter (with respect to the intervallic structure of the modes) **2** to transpose (to another pitch)

1 umwandeln, verändern (die Intervallstruktur der Kirchentonarten betreffend) — to transform, to alter (with respect to the intervallic structure of the modes)

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 131: Limmata ergo haec non plena spacia vocari solent, et per ea interdum vel modus a modo **transfertur** vel per eadem restituitur. [s.XIII] MUS. MAN. 57, 45: Nempe turpiter abusi sunt praedicta Guidonis auctoritate, quae dicit cantum per ·b· mollem non debere notari, qui sine illa notari possit, cum non iubeat cantum de una maneria in aliam **transferri**, sed vehementer prohibeat. MUS. MAN. 57, 47: cantus, qui potest in una finalium sine ·b· molli, non debet in altera notari per ·b· mollem. <Sic> plane nec tonus nec maneria **transferetur**. [s.XV] FLOR. FAX. 1, 12, 2: Hi sunt quattuor modi vel tropi, quos abusive tonos nominant, qui sic ab invicem naturali sunt diversitate disiuncti, ut alter alteri in sua sede locum non tribuat, alterque alterius neumam aut **transferat** vel transformet aut nunquam recipiat (cf. Guido micr. 10, 4).

2 (auf eine andere Tonstufe) versetzen, transponieren — to transpose (to another pitch)

a unbestimmt — undetermined

[s.XI] COMM. TON. I 8, 8 (sim. COMM. TON. II 8, 8). (?) PS.-GUIDO form. ton. 1, 9: Et quemadmodum illicitum est plagis super proprias formulas distinctionum summam intendere, ita et authenticis non est opportunum summam eorumdem plagiarum <intendere>, nisi **transferantur**. [s.XIII] ANON. Ratisb. 2, 8: Modernis autem compilatoribus ... visum esse congruum praedictis XV clavibus tres addere, quae geminatae vocantur, scilicet ·aa·bb·cc·, quae ideo appositae creduntur, ut si quem tantum (pro cantum?) a suo finali **transferre** contingat, liberior ascensum regularem habere valeat. PS.-MUR. summa 2044: cantus aliquis, qui necessitatis causa **transferitur** a gravibus ad acutas.

b eine Quinte aufwärts — a fifth upwards

[s.XI] COMM. Guid. 53 p. 128: si non potest cantari cantus in legitima finali, ... vel moveat vel **transferat** se de legitima ... ad affinem. COMM. Guid. 60 p. 145 (inde ANON. Lips. p. 160. AMERUS 22, 23). al. TON. Aug. p. 92b. al. PS.-OSBERN. 116: Huiusmodi vero cantus transversus cantus vocatur, quia **translatus** est de propria finali ad socialem. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53: Fit autem omnis cantus transpositio tum ex parte, tum ex toto. ... Totum autem dico, cum tota cantio **transferitur** ad affinem vocem ac secundum eius regitur dispositionem et in principio et in decursu et in fine suo. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 54: transponitur primus tonus et ex toto, ut „Haec dies“ a ·D· in ·a· compare sua sub hac habentes duos tonos, quibus caret finalis ipsa. Ex parte **transfertur**, ut responsorium „Factum est“. al. [s.XII] GUIDO AUG. 548: Dissolutorum cantuum alii sunt dissoluti per translationem, alii per oppositionem. Dissolutos illos dicimus per translationem, qui cum inferiorem finalium sue manerie diu frequentaverint multas in ea faciendo pausationes, tanquam ibi finem posituri, se denique **transferunt** ad alteram finalium et factis ibi quibusdam pausationibus tandem ibi terminantur; sicut invenis in „Iudicabunt sancti nationes“. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 10: Necessitate autem fit translatio alicuius cantus a propria finali ad aliquam affinalem, quando cantus aliam requirit tonorum et semitoniorum dispositionem, quam in propria finali reperiat, ut fit in proto, quando sub fine requirit duos tonos; tunc enim a propria finali ·D· **transfertur** ad affinalem ·a·. In deuterio, quando sub fine tres requirit tonos, **trans-**

fertur tunc ad affinalem ·ḡ, quia sub propria finali, quae est ·E·, tantum sunt duo toni continui. In trito similiter fit translatio, quando cantus sub fine tonum requirit; hunc cum non habeat in propria finali ·F·, quaerit eum in affinali ·c· per ·b· molle. *al.* ANON. Erford. p. 161 (*sim.* CONR. ZAB. tract. EE 5-6). [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 92: nonnulli sunt cantus, qui non possunt bene et regulariter per suos finales decantari, sepius etiam ad suos affinales **transferuntur** (*sim.* TRAD. Holl. VI 38, 9). ANON. Carthus. nat. 6, 19: quidam cantus, qui in principalibus gradibus finalibus commode finiri non valent propter quorumdam semitoniorum vel etiam tonorum in certis gradibus exigentiam, qui ibidem non inveniuntur ... ad acutas claves vel gradus **transferri** habent et sic in affinibus gradibus terminantur. *al.* TRAD. Holl. II 4, 28: Cum tamen quamplures cantus diversorum tonorum in propria sua sede aliquando causa ·b· mollis, nunc causa defectus toni vel semitonii stare non possunt, ideo ad loca **transferunt** aliena; propterea irregulares iudicare non debemus, sed cantus transpositos nominare (*inde* TRAD. Holl. V 4, 64). TRAD. Holl. VI 41, 2: Minus scientes **transferunt** hunc cantum ad affinalem.

c *eine Quarte aufwärts — a fourth upwards*
[*s.XI*] TON. Aug. p. 115b. *al.* [*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 4, 6: quarum (*sc. differentiarum quarti toni*) ultimae tres in finali sibi deputato finiri non poterunt, sed per dyateseron **transferre** necessarium erit.

d *eine Oktave aufwärts — an octave upwards*
[*s.XI-XII*] QUAEST. MUS. 1, 11 p. 23: Fit enim, ut cantus plagalis prothi, qui non potest aliquando cantari in ·D· propria finali neque in ·a· sociali, ... **translatus** in acutam ·d· et ibi distinctionem sui cantus per diapason habens ad superacutam ·ḡ· possit sine defectu cantari (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 18, 9).

e *eine Quinte abwärts — a fifth downwards*
[*s.XII*] ANON. Cist. II c. 1152A: multos habemus introitus, qui naturaliter terminari habent in ·B· quadratum ubique nimirum supra quartam habentes semitonum; sed, quia ibi non possunt recipere psalmum, qui supra quartam habet, ut diximus, tonum; ideo **transferuntur** ad inferiorem finalem per ·B· rotundum.

transformatio -onis *f.* 1. *Umwandlung (einer Kirchen-tonart in eine andere), Umbildung (der Intervallstruktur eines Gesangs)* 2. *Transposition (Versetzung eines Gesangs auf eine andere Tonstufe)* 3. *Modulation (Wechsel von einer Kirchentonart zu einer anderen)* — 1. 'transformation' (*of one mode into another*), reformation (*of the intervallic structure of a chant*) 2. *transposition (transfer to another pitch while maintaining the intervallic structure)* 3. *modulation (alteration of one mode to another)*

1 *Umwandlung (einer Kirchentonart in eine andere), Umbildung (der Intervallstruktur eines Gesangs) — 'transformation' (of one mode into another), reformation (of the intervallic structure of a chant)*

[*s.XI*] GUIDO micr. 8, 14: In eodem vero cantu maxime ·b· molli utimur, in quo ·F·f· amplius continuatur gravis vel acuta, ubi et quandam confusionem et **transformationem** videtur facere, ut ·G· sonet protum, ·a· deuterum, cum ipsa ·b· sonet tritum (*inde* LIB. ARGUM. 40 p. 22. *ad loc.*: ANON. Lips. p. 158). GUIDO micr. 9, 8: si quis vellet antiphonam, cuius principium esset in ·D·, in ·E· vel in ·F·, quae sunt alterius modi voces, incipere, mox auditu perciperet, quanta diversitas **transformatio** fieret. COMM. Guid. 51 p. 120: non potest discerni, cuius modi sit cantus, per errorem ·b· mollis, qui apponitur. Et non solum facit confusionem dubietatis, ut ignoretur, cui magis possit attribui, sed etiam **transformationem**, quia transformat eum ita in alterum modum, ut magis vide-

atur formam tenere modi illius, cuius non est, quam eius, cuius est (*sim.* ANON. Lips. p. 155). COMM. Guid. 84 p. 123: ·b· vitando, ubi est **transformatio** cantuum. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 50: Transformatus modus dicitur, qui trans formam propriae qualitatis in formam convertitur alterius proprietatis ita, ut melodia plerumque magis videatur eius esse modi, cuius non est, quam eius, cuius est. Quae vitiosa **transformatio** maxime fit per ·b· molle et frequentius in septimo et octavo tono, quando scilicet cantilena per sinemmenon decurrit tetracordum, ut ·G· sonet prothum, ·a· deuterum, ·b· tritum, ·c· tetrardum. [*s.XIII*] TON. Lips. p. 107: Quartus tonus in toto graduali nusquam transformatur nisi in sola antyphona „Iuxta vestibulum“ secundum libros Magdeburgensis dyocesis et terminatur in ·a·. Similiter offertorium „Tollite“, cum sit secundi toni, terminatur in ·G·. Quae duae propter suam **transformationem** tantam in fine faciunt dissonantiam, ut a plerisque vix cantari valeant. VERS. Postquam pro 201. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 8: **Transformatio** in tonis est trans tropicam formam elevationem vel depressionem vocis debacchatio. IAC. LEOD. spec. 6, 78, 8: alibi terminari possunt cantus quam in illis quattuor clavibus proprie finalibus. Qui autem cantus convenienter in re et qui non terminentur et similiter de aliis vocibus, puto, quod sciri potest ex dictis et dicendis. Cantus autem irregulares, cuius determinati fuerint toni, imparis scilicet vel paris, si terminentur convenienter et non per **transformationem** in re, in mi, in fa vel in sol, ex his, quae superius tacta sunt, de cantibus regularibus decernatur. PTOLOM. 13, 3: Nam si velis cantum proti modi in deuterum vel tritum transferre, quanta **transformatio** et quam grandis dissonancia fieret, continuo evidenter agnosceres, quia nec toni nec semitonia in suis locis invenirentur (*inde* TRAD. Holl. VIII 23, 28. TRAD. Holl. IX 2, 3, 25. TRAD. Holl. I 2, 3, 3. TRAD. Holl. VI 25, 14. TRAD. Holl. VI 37, 4).

2 *Transposition (Versetzung auf eine andere Tonstufe unter Beibehaltung der Intervallstruktur) — transposition (transfer to another pitch while maintaining the intervallic structure)*

a *allgemein — general*
[*s.XI*] TON. Aug. p. 133b. [*s.XII*] TON. Vatic. 12, 6 p. 207. [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 4, 27, 7: In litteris et vocibus propriis uni tono non potest incipi cantus alterius toni nisi per **transformationem**. ... una littera et vox alterius cantum in eodem tono non occupat neque recipit nisi per **transformationem**, ut predictum est. Est autem **transformatio** tonorum, quando unus tonus extra regularem litteram sue incepionis vel propter mutacionem semitonii aut defectum vel propter irregularem ascensum vel descensum extra terminos regulares incepionem habet in alia littera sibi per vocem consimilem vel consonanciam respondente. ENGELB. ADM. 4, 38, 6: Cum vero propter mutatam aliquam consonanciam per occursum semitonii transpositi compellimur cantum alicuius toni non in loco sibi proprio et naturali incipere aut finire, sed in consimili, tunc dicitur cantus sive tonus transformatus sive transpositus. ... Dicitur autem ideo transpositus, quia sua incepcio et terminacio transponitur a sua sede naturali ad consimilem, et dicitur transformatus, quia ex tunc, cum est transpositus, non decantatur in naturalibus speciebus dyatesseron et dyapente et dyapason illius toni, sed in consimilibus secundum formam et aliis secundum locum et sedem naturalem. Ad istam autem transposicionem sive **transformationem** deserviunt ·B·fa et ·B·mi. ENGELB. ADM. 4, 38, 11: a ·D·lasolre usque in ·G·solreut quartam finalium possunt formari descendendo due species dyapente ... et ab ·A·lamire prima superiorum ad eandem ·D·lasolre due species dyatesseron ... propter mutacionem semitonii ad ·A·lamire et ad ·C·solfaut, cuius mutacio sive transposicio mutat speciem

consonantie, et per consequens in ipsis potest fieri **transformatio** cantus. *al.*

b *eine Quarte aufwärts — a fourth upwards*
[s.XI] ANON. Lips. p. 159: **Transformatio** igitur ex necessitate fit, quando cantus nec in naturali finali regulari tramite finiri, nec in equivoca transponi potest, ut verbi gratia patet in antiphona quarti toni „Apud Dominum“. In huiusmodi autem **transformationibus** ·b· mollem non solum dicam nullam confusionem facere, immo maximam tollere, quia, si huiusmodi **transformatione** adiumento ·b· mollis non fieret, quibuslibet minus in hac arte peritis, magnum cantus iste dubietatis errorem incuteret. Alia secunda autem **transformatio** nulla prorsus necessitate fit, quando cantus in naturali finali regulari cursu finiri et in affini transponi potest, sicut in autentici prothi patet antiphona „Angelus Domini nuntiavit“. In hac autem **transformatione** et in huic similibus dicam e converso ·b· mollem maximam mihi meique similibus confusionem incutere, cum cantum istum autentico protho naturaliter ascribendum in litteram septimi et octavi modi, in ·G· videlicet, quasi regulariter transformat. *al.*

c *eine Quinte aufwärts — a fifth upwards*
[s.XV] TRAD. HOLL. VI 41, 4: Nota, quod hoc responsorium „Sancta et immaculata virginitas“ est de thono 2°, ergo deberet finiri in ·D·solre, ubi est finis 2ⁱ thoni, et per consequens ibidem incipitur versus; tamen in illa distinctione „Non poterant“ descendit versus <ad> ·Γ·ut per semitonium, ubi tamen semitonium non est ... Minus scientes transferunt hunc cantum ad affinalem, scilicet ad <a> acutum ... ibi eum finientes et incipientes. Si quis tamen sciret coniunctas, posset hunc errorem facilius astringere <et> eum suo loco finali incipere ... Sed quoniam per impericiam coniunctarum huiusmodi cantuum **transformatio** et cetera.

3 *Modulation (Wechsel von einer Kirchentonart zu einer anderen) — modulation (alteration of one mode to another)*
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 40, 15: Proccedit enim quandoque cantus aliquis de modo uno usque prope finem et in fine mutatio et **transformatio** fit ad modum alium; cum deberet finiri per ·♯· durum, finitur per ·b· molle. Et haec transmutatio in multis patet cantibus.

cf. Pesce, Affinities

v. punctus transportationis (transformationis, translationis)

transformo -are 1. *umwandeln, verändern (die Intervallstruktur der Kirchentonarten betreffend)* 2. *(einen Gesang auf eine andere Tonstufe) versetzen — 1. to transform, to alter (with respect to the intervallic structure of the modes)* 2. *to transpose (to another pitch)*

1 *umwandeln, verändern (die Intervallstruktur der Kirchentonarten betreffend) — to transform, to alter (with respect to the intervallic structure of the modes)*

[s.X] INCH. UCHUB. 491. [s.XI] GUIDO micr. 9, 6: In quibus (*sc. vocibus*) vero nulla similitudo monstrata est vel quae diversorum modorum sunt, altera alterius neumam cantumque non recipit; quod, si compellas recipere, **transformabit**. Ut pote si quis vellet antiphonam, cuius principium esset in ·D·, in ·E· vel in ·F·, quae sunt alterius modi voces, incipere, mox auditu perciperet, quanta diversitatis transformatio fieret. In ·D· vero et ·a·, quae unius sunt modi, saepissime possumus eundem cantum incipere vel finire (*ad loc.*: COMM. Guid. 72 p. 130). GUIDO micr. 10, 4: sunt quattuor modi vel tropi, quos abusive tonos nominant, qui sic sunt ab invicem naturali diversitate disiuncti, ut alter alteri in sua sede locum non tribuat, alterque alterius neumam aut **transformet** aut numquam recipiat (*inde* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 2. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 28. PS.-GUIDO arithm. p. 57a. METROL. 91 p. 77. IAC. THEAT. 11. FLOR. FAX. 1, 12, 2. *ad loc.*: COMM. Guid. 81 p.

130). GUIDO micr. 15, 25: Proponat sibi musicus, quibus ex his divisionibus incedentem faciat cantum ... Item, ut more versuum distinctiones aequales sint et aliquotiens eadem repetitae aut aliqua vel parva mutatione variatae et, cum perpulchrae fuerint duplicatae habentes partes non nimis diversas, et quae aliquotiens eadem **transformentur** per modos aut similes intensae et remissae inveniuntur (*inde* ARIBO 24 p. 48. ARIBO 33 p. 50. METROL. 53 p. 84). GUIDO reg. 126: Aure tamen curiosa valde erit utile, / si advertas et cognoscas, armonia qualiter / quatuor canatur modis **transformat** facie. COMM. Guid. 51 p. 120: **transformat** (*sc. ·b· molle*) eum (*sc. cantum*) in alterum modum ... sicut in illa facit antiphona „Urbs fortitudinis nostrae Sion“, primam distinctionem facit (*sc. ·b· molle*) esse prothi, cum tamen sit tetrardi; ita **transformat**, dico, ut ·G· sonet ... protum, quia per ·b· molle habet intensionem proti tono, semitonio et ditono; ·a· vero sonet deuterum, quia per ·b· intenditur semitonio et ditono. Et vere ·a· sonat deuterum a priori (*sim.* ANON. Lips. p. 155). COMM. Guid. 81 p. 130: Non solum per vim **transformat** cantus, quando quilibet incautus in altero incipit et cantat, quod in altero modo cantare deberet. *al.* TON. Aug. p. 82. ANON. Lips. p. 159: Quid sit transformatio? Non enim parum hec duo (*sc. transformatio et transpositio*) distant ab invicem, quia sicut beatus Wido testatur: „transformatio est, quando ·G· sonat prothum, ·a· sonat deuterum cum ipsa ·b· mollis, que sonat tritum“. Hanc transformationem facit, scilicet quando aliquis cantus **transformatur** in voces alterius modi, quam est: in ·G· videlicet, que est septimi et octavi modi, ut vides in antiphona „Angelus domini nuntiavit“; et cantus deuteri in ·a·, ut monstrat antiphona tertii toni „Dum complerentur“; et cantus tertii in ·b· molli, sicut docet antiphona quinti toni „Vox clamantis in deserto“. *ibid.* *al.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 41 (*inde* TON. Vatic. 12, 2 p. 191. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 2). QUAEST. MUS. 1, 19 p. 50: si istis duobus modis (*sc. autentico tetrardo et plagali tetrardo*) prima nona ·b· concederetur, uterque mox **transformaretur**, quia secundum positionem tonorum et semitoniorum ... septimus fieret primus et octavus secundus. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 50: **Transformatus** modus dicitur, qui trans formam propriae qualitatis in formam convertitur alterius proprietatis ita, ut melodia plerumque magis videatur eius esse modi, cuius non est, quam eius, cuius est. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 51: ·b· vero, quod alios tropos confundit et **transformat**. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53: Transpositus modus dicitur, qui a propria sede in socialem cordam cantandus transponitur. Differt autem a **transformato**, quod ille fit vitio, iste regulariter et necessario. *al.* [s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 104: Semitonium ... est dulcedo et condimentum totius cantus, et sine ipso (*sc. semitonio*) cantus esset corrosus, **transformatus** et dilaceratus (*inde* TRAD. HOLL. VIII 13, 75. TRAD. HOLL. XI 2, 53. TRAD. HOLL. III 5, 44. TRAD. HOLL. VI 7, 18. TRAD. HOLL. XV 7, 35. SZYDLOV. 7, 28). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 7: Operantur hi toni in canticis regularitatem, quam quivis, si transgrediatur, **transformabit**. ... Transformatio in tonis est trans tropicam formam elevatione vel depressione vocis debacchatio. PTOLOM. 11, 9: Si canorosus <esse> quoque volueris, ita illam (*sc. ·b· rotundam*) invenies in cantibus frequentatam, ut si inde eam tollere volueris, istam partem cantus tulisse videaris, et cantus ille aut totus **transformabitur**, aut corrosus et dilaceratus esse videbitur, ut est in introitu „Statuit ei Dominus“ et in antiphona „Paganorum multitudo“ (*inde* TRAD. HOLL. VIII 20, 25. TRAD. HOLL. VI 24, 4). [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 19, 43: si in ·b·fa·b·mi foret mutacio, mox error premissus contingeret, et ita cantus sepe fieret **transformatus**, corrosus et dilaceratus. TRAD. HOLL. VIII 22, 4: ut etiam valeat verus cantus agnoscere et **transformatus** corrigi ac subtiliter emendari. *al.*

TRAD. Holl. IX 2, 3, 108: Hii autem quatuor modi dicuntur irregularitates excusantes tonorum irregulariter sitorum. Quorum primus dicitur communis, secundus imperfectus, tercius transpositus, quartus **transformatus**. ... Quartus fit dupliciter: uno modo, cum tonus in semitonus vel semitonium in tonum **transformatur**. TRAD. Holl. XXI 7, 36: ex inpericia cantorum plurium cantus ad tantum sunt variati et mutati, **transformati** et dylacerati, ut eciam extra sedes suorum finalium et affinalium collocantur.

2 (*auf eine andere Tonstufe*) versetzen, transponieren — *to transpose (to another pitch)*

a *allgemein* — *general*

[s.XI] TON. Aug. p. 123a. *al.* ANON. Wolf p. 202: Si quis autem cantus non legitime inceptit vel in processu sic se variaverit, ut ad debitum finem regulariter occurrere non poterit ita, ut alio tono incipiat et alio finiatur, hic inquam cantus nothus est iudicandus. Prius autem huius modi cantus diligenter debet considerari, si vel in transpositis vel **transformatis** possit cantari. Unusquisque enim tonus **transformatos** habet modulos vel transpositos, ut, si quis cantus in membris finalium propter deficientia ibidem semitonia non possit decurrere, in transpositis vel **transformatis** decenter possit procedere, quod studiosus cantor diligenter debet attendere. [s.XIII] TON. Vatic. 12, 9 p. 219: Modulus (*sc. septimi toni*) dupliciter figuratur, in gravibus scilicet et acutis. ... In gravibus ut ant. „Afferte“. ... In acutis **transformatur** ut ant. „Si cognovissetis me“. Ad hoc, ut dictum est, transpositi vel **transformati** moduli inventi sunt, ut siquis cantus in gravibus loco proprio currere non valeat propter deficientiam ibi semitoniorum, in acutis vel superacutis, ubi *d<iesis>* (?) *·b·b·* ponuntur, transponantur. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 3, 108: Hii autem quatuor modi dicuntur irregularitates excusantes tonorum irregulariter sitorum. Quorum primus dicitur communis, secundus imperfectus, tercius transpositus, quartus **transformatus**. ... Quartus fit dupliciter: uno modo, cum tonus in semitonium vel semitonus in tonum **transformatur**. Alio modus **transformatus** cantus est, quando concordant due sedes ad unum cantum. ... Qui cantus (*sc. antiphona*) „*Ascendo ad patrem meum*“ et „*Confitebor Domino nimis in ore meo*“ indubitanter possunt subordinari ad quintum vel ad septimum tonum.

b *eine Quarte aufwärts* — *a fourth upwards*

[s.XI] TON. Aug. p. 134a: cum a finali incepte (*sc. antiphone*) necessarium sue melodie semitonium infra *·g·* acutam non invenient, magistra ratione *·G·* gravi in *·c·* acutam **transformatam** ibidem sunt incipiendo, ... ut ibi semitonium occurrat, quod infra *·g·* acutam non occurrens causa **transformandi** fuerat. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 52: Unde quidam antiphonam „Si cognovissetis me“, quia in eo loco „et patrem meum“ semitonium sub *·g·* finalis suae octava non invenit, quod requirit, et „Salvator mundi“ ibi „qui per crucem“ et huiusmodi in *·c·* **transformare** contendunt. [s.XII] TON. Vatic. 12, 6 p. 208: Differentia prima incipit in *·D·* finali ... Differentia secunda **transformatur** in *·G·*. *al.* [s.XIII] TON. Lips. p. 99. *al.*

c *eine Quinte aufwärts* — *a fifth upwards*

[s.XI-XII] ANON. Wolf p. 217: Omnis quippe autentus ad diapente suas in cantibus extendit differentias, nec huius regulae limitem in differentiarum inceptionibus quisquam illorum transgreditur, nisi in membris socialium vel transponatur vel **transformetur**.

v. cantus directus - cantus transpositus (transformatus)

transitus -us *m.* *Spielformel, Verzierung* — *improvisational pattern, ornamentation* [*syn.: passagium*]

[s.XV] GUIL. MON. 6 p. 38: Incipiunt regulae contrapuncti Anglicorum ... Nota, quod prima nota cantus firmi, quamquam

sit sola, debet esse duplicata, hoc est debet valere duas de aliis notulis, hoc est debet valere sex notulas. Item, si post primam notulam vel secundam reperiantur duae notulae existentes sub eodem puncto, hoc est sub eadem riga vel eodem spatio, prima debet facere **transitum** sive passagium existentes sub eodem puncto et sono. Item ultima notula eundem quoque facit **transitum** existentem sub eodem puncto et sono.

cf. HMT s. v.

translatio -onis *f.* 1. *Versetzung (auf eine andere Tonstufe), Transposition* 2. *Modulation (Wechsel von einer Kirchentonart zu einer anderen)* — 1. *transposition (to another pitch)* 2. *modulation (alteration of one mode to another)*

1 *Versetzung (auf eine andere Tonstufe), Transposition* — *transposition (to another pitch)*

[s.XI] TON. Aug. p. 122a: Sunt igitur (*sc. antiphone*) ad hanc pertinentes differentiam omnes preter illam „Nisi diligenter“ indigentes **translatione**. TON. Aug. p. 127b. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1427: cantus proti fallit in gravibus in hac antiphona secundi toni „Magnum hereditatis mysterium“, quam necessitas compellit in *·a·lamire* finiri. Et nota, quod, si cantus finitur superius, debet secundum finis exigentiam et superius inchoari huius cantus **translatio**. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 8: illi cantus, qui in propriis (*ms. et ed.:* proprie) finalibus notari et finiri nequeunt, in illis (*sc. affinalibus*) finiantur et notentur. Et tunc dicitur fieri cantus **translatio** vel transpositio a propria finali ad affinalem. ... Necessitate autem fit **translatio** alicuius cantus a propria finali ad aliquam affinalem, quando cantus aliam requirit tonorum et semitoniorum dispositionem quam in propria finali reperiat ... In trito similiter fit **translatio**, quando cantus sub fine tonum requirit; hunc cum non habeat in propria finali *·F·*, quaerit eum in affinali *·c·* per *·b·* molle. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 11. [s.XV] GUIL. POD. 4, 18: De secunda finalium modorum **translatione**. ... quidam musicorum statim post sanctissimi Gregorii tempora generalem atque secundam omnium modorum **translationem** insipienter tamen fecisse inventi sunt ita, ut primus et secundus in *·a·* acuto, tertius et quartus in *·b·*, quintus et sextus in *·c·*, septimus et octavus in *·d·* finalem terminum haberent. ... Illi enim modi predictam **translationem** recte suscipere possunt, qui similem intervallorum elevationem et depositionem ... valent habere.

2 *Modulation (Wechsel von einer Kirchentonart zu einer anderen)* — *modulation (alteration of one mode to another)*

[s.XII] GUIDO AUG. 23. GUIDO AUG. 547: Simplicium enim cantuum quidam sunt perfecti, quidam vero imperfecti; imperfectorum alii diminuti, alii dissoluti. ... Dissolutorum cantuum alii sunt dissoluti per **translationem**, alii per oppositionem. Dissolutos illos dicimus per **translationem**, qui cum inferiorem finalium suae manerie diu frequentaverint, multas in ea faciendo pausationes tanquam ibi finem posituri, se denique transferunt ad alteram finalium et factis ibi quibusdam pausationibus tandem ibi terminantur.

v. punctus transportationis (transformationis, translationis)

transmutabilis -e *mutierbar (für einen Wechsel des Hexachords geeignet)* — *mutable (appropriate for a change of hexachords)*

[s.XIII] HIER. MOR. 12, 173 (p. 53): Non est igitur una clavis *·b·fa·b·mi*, sed due ... Ex quo manifeste ipsas non habere mutationes apparet. Nam contrarium contra diffinitionem mutationis fieret, cum ex eadem duo colligantur, unum scilicet, quod voces **transmutabiles** sint unius et eiusdem clavis, et aliud, quod sint unius et eiusdem armonice sonoritatis, sed ostensum est voces esse duarum clavium.

transmutatio -onis *f.* 1. Umwandlung (einer Kirchentonart in eine andere), Umbildung (der Intervallstruktur eines Gesangs) 2. Versetzung (auf eine andere Tonstufe) 3. Mutation (Wechsel von einem Hexachord zu einem anderen auf derselben Tonstufe) 4. Modulation (Wechsel von einer Kirchentonart zu einer anderen) 5. Bezeichnung für die Synkope — 1. transformation (of one mode into another), reformation (of the intervallic structure of a chant) 2. transposition (to another pitch) 3. mutation (change from one hexachord to another on the same note) 4. modulation (alteration of one mode to another) 5. term that designates the syncope

1 Umwandlung (einer Kirchentonart in eine andere), Umbildung (der Intervallstruktur eines Gesangs) — transformation (of one mode into another), reformation (of the intervallic structure of a chant)

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 228: Prima descriptiuncula protri modi, secunda deuteri, tertia triti, quarta tetrardi, quinta rursus eiusdem quae prima. Atque ad hunc modum, ut dictum est, quodcumque melum transposueris, in aliam modi speciem mox vertetur. Et si maioris sit tropi ante **transmutationem**, maior quoque tropus erit, in quemcumque fuerit transmutatum. [s.X] INCH. UCHUB. 458: Sternatur ut prius veluti cordarum dispositio et eadem modulatio, quae nunc in simphonia diapente cantata est, inter cordas quadripartita continuatim descriptione quaternisque digeratur coloribus videbique eandem melodiae formam in sonorum **transmutatione** manere non posse, sed per epogdoi distantiam in singulis ordinibus modum unumquemque in alium transmutari ita, nam primam descriptionem, quae a sono *f* inchoat et finitur primoque deputatur modo, id est dorio, si per totos flexionis ductus epogdoo vel tono feceris acutiorem, moxque in modum mutatur frigidum. Fac duobus acutiorem et modus lidius erit. Si tribus epogdois, modus nascitur quartus. Si quattuor, quinta denuo regione primus erit (cf. *Mus. ench.* 12, 25).

2 Versetzung (auf eine andere Tonstufe) — transposition (to another pitch)

[s.XII] ANON. Cist. I 24 p. 25: Insuper et singulos cantus in propriis studeant (*sc. qui libros notaturi sunt*) terminare finalibus, per quarum inconsultam **transmutationem** tanta in cantibus orta est confusio, ut plures eorum alterius sint maneriae et alteri deputentur.

3 Mutation (Wechsel von einem Hexachord zu einem anderen auf derselben Tonstufe) — mutation (change from one hexachord to another on the same note)

[s.XIII] HIER. MOR. 12, 90 (p. 51): Et hic ordo **transmutationis** vocum in omnibus clavibus tres voces habentibus, quod videlicet prima vox in ultimam et e converso, prima in mediam et e converso, media mutetur in ultimam et e converso, rationabilis esse videtur. Nam sicut in *G*-solreut gravi tres voces continentes secundum consequenciam trium cantuum, ideo primo ponitur sol et postea re et postmodum ut.

4 Modulation (Wechsel von einer Kirchentonart zu einer anderen) — modulation (alteration of one mode to another) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 40, 16: Procedit enim quandoque cantus aliquis de modo uno usque prope finem et in fine mutatio et transformatio fit ad modum alium; cum deberet finiri per *·ḡ·* durum, finitur per *·b·* molle. Et haec **transmutatio** in multis patet cantibus.

5 Bezeichnung für die Synkope — term that designates the syncope

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 344a: Sequitur de **transmutatione**. Sciendum: **transmutacio** describitur sic: est notarum connumerandarum segregacio et fit per transposicionem brevis quantum ad modum, semibrevis quantum ad tempus, minime quantum ad prolacionem.

transmuto -avi, -atum, -are 1. umwandeln, verändern (die Intervallstruktur der Kirchentonarten betreffend) 2. (auf eine andere Tonstufe) versetzen 3. modulieren (von einer Kirchentonart zu einer anderen wechseln) 4. mutieren (auf derselben Tonstufe in ein anderes Hexachord wechseln) 5. (auf eine andere Tonstufe) wechseln — 1. to transform, to alter (with respect to the intervallic structure of the modes) 2. to transpose (to another pitch) 3. to modulate (to alter one mode into another) 4. to mutate (to change on the same note into another hexachord) 5. to shift (to another pitch)

1 umwandeln, verändern (die Intervallstruktur der Kirchentonarten betreffend) — to transform, to alter (with respect to the intervallic structure of the modes)

[s.IX] MUS. ENCH. 12, 25: videbis eandem melodiae formam in transpositione sua manere non posse, sed per epogdoi vel semitonii distantiam modum unumquemque in alium **transmutari** ita: (*sequitur exemplum*) (*inde* INCH. UCHUB. 460). SCOL. ENCH. 1, 214: quicquid uno vel duobus seu tribus tonis ex integro altius graviusque transposueris, simul in modum alium **transmutabitur**. SCOL. ENCH. 1, 228. ALIA MUS. 67 p. 138: quae (*sc. semitonia*) si loca mota fuerint, totam qualitatem tropi **transmutant**, suo loco conservata conservant. [s.X-XI] ORG. Paris. 53: Et ut eadem lex organi per omnes modos clareat, hanc eandem neumam secunda transpositione tono faciamus altiozem, ut modus frigidus **transmutetur** ex dorio.

2 (auf eine andere Tonstufe) versetzen — to transpose (to another pitch)

[s.IX] SCOL. ENCH. 1, 110: ubi aliquid a priore ordine **transmutetur**, videlicet loco tertio quasi post deuterum metiendo tritum. SCOL. ENCH. 2, 14: Δ: Quomodo canitur diapason? M: Ubi ita vel in iusum vel in sursum vox a voce **transmutatur**, ut altior graviorque non tam consonae quam aequisonae sint (*inde* COMPIL. Paris. I p. 192). [s.X] INCH. UCHUB. 487: necesse est, ut et melodiae, cum a terciis ad tercios transponuntur, magis a genere suo alienentur, quam dum ab alteris **transmutantur** ad alteros. [s.XII] GUIDO AUG. 121: quartus circulus procreat primum gravium, ita primus acutarum procreat quintum, et sicut quintus procreat secundum gravium, sic secundus acutarum procreat sextum tribus videlicet ultimis vocibus secundi circuli anticipatis in principio sexti, sicut fit in aliis. In hoc tamen est differentia, quod in omnibus aliis tres voces, quae **transmutantur**, diatessaron faciunt. Hic autem non. [s.XIII] TON. Sar. p. 1: Huius (*sc. primi toni*) etiam cantus sepe in acutas et in superacutas **transmutatur**, et tunc facit finem suum in *·a·* lamire acuta per *·b·* quadratam causa toni vel semitoni. TON. Sar. p. 16: Hee sequentes antiphone **transmutate** sint in acutas <causa toni> in *·ef·* faut (*ed.*: efauf) grave: A. „Magnum“. A. „Assumpsit Iesus“. A. „Te unum“. *al.* [s.XV] GUILL. POD. 4, 18: conflatores cantus mensurabilis nostrorum temporum omnem cantilenam ab eis confectam et in *·g·* terminantem eodem *b* mollis signo, ut de primo vel secundo modo fiat, consignat et ita, quamquam non recte factum fuerit, decantant. Nulla enim causa a genere diatonico et naturaliori pertranseundi in cromaticum et ab *·d·* in *·g·* **transmutandi** assignari potest.

3 modulieren (von einer Kirchentonart zu einer anderen wechseln) — to modulate (to alter one mode into another)

[s.XII] ANON. Cist. I 75 p. 31: Quidam enim eorum (*sc. cantorum*) ab ea littera, in qua incipiunt, hilari motu ascendunt ad quintam et pausant in ea, qua, nisi prius esset tonus, deinde semitonium, postea tres toni, quae dispositio potest reperiri tantum sub ea littera, quae quinta est a finali septimi toni, non possent ibi notari reliquae partes illorum cantuum, ut patet in „Benedicta tu“ et consimilibus cantibus, qui tam in capite quam in toto corpore tali utentes dispositione **transmutato**

circa finem per ·B· rotundum semitonio naturam secundi toni et similitudinem quarti inordinate recipiunt.

4 *mutieren (auf derselben Tonstufe in ein anderes Hexachord wechseln) — to mutate (to change on the same note into another hexachord)*

[s.XIII] HIER. MOR. 12, 19 (p. 49): voces diversarum clavicum non **transmutantur** ad invicem, ut scilicet fa, quod est in ·b·fa acuto, non potest mutari in mi, quod est in ·b·mi acuto, nec e converso in hiis et in omnibus aliis clavis tam in acutis quam in superacutis. [s.XIV] IAC. LEOD. inton. 1, 50: Non enim secum habet (sc. ·F·) aliam vocem, in quam **transmutetur** ad hoc, ut sub ea descensus esse queat. Immo sua clavis, cum sit prima, sua sola voce contenta est. [s.XV] GUILL. POD. 5, 25: Si enim harum vocum due tantum in ordine accipiantur, tertia vero seorsum maneat, tunc ille modo predicto duas efficient mutationes, ista vero nullam constituet. Unica enim vox in quantum huiusmodi non **transmutatur**. GUILL. POD. 5, 26: Numquam enim re ut in ·g· vel mi re in ·a· pro ascendendo simpliciter **transmutantur**, cum unicuique illarum proprium fuerit ascendere, neque sol fa in ·c· vel la sol in ·d· eadem ratione pro descendendo.

5 *(auf eine andere Tonstufe) wechseln — to shift (to another pitch)*

[s.XV] TACT. Sequitur p. 56: Nota, quod omnis tactus incipiens in ut potest **transmutare** in fa vel in sol, et qui tactus incipit in re, potest <trans>**mutare** in sol vel in la, et qui incipit in mi, potest **transmutare** in la vel in ·B· durum. Et qui incipiunt in fa, possunt **transmutare** in ·B· molem vel in ut. Et qui incipit in sol, potest **transmutare** in ·D· vel in ·C· et qui incipit in ·A·, potest **transmutare** in re vel in mi. Et qui incipit in ·b· mollis, potest **transmutare** in fa, et qui incipit in ·b·, potest **transmutare** in mi.

transpono -posui, -positum, -ere *I. (auf eine andere Tonstufe) versetzen, transponieren II. synkopieren — I. to 'transpose' (to another pitch) II. to syncopate*

I *(auf eine andere Tonstufe) versetzen — to 'transpose' (to another pitch)*

A *mit Bezug auf Einzeltöne oder Intervalle — with respect to single pitches or intervals*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 13, 2: cum **transponuntur** cordae, diversitas quaedam nascitur in tetracordis (sim. GLOSS. Boeth. mus. III 51). [s.XI] HERMANN. mus. p. 28 (p. 130b): Possumus quoque in harum constitutione specierum naturae virtutem potestatemque mirari, nam si eas (sc. *species diatesseron*) in sequens quadrichordum ... **transponamus**, erit prima ·D·G·. HERMANN. mus. p. 30 (p. 131a): quarta (sc. *species diapente*) ·G·d· ex quarta finali et ex quarta superiori. Quae si vicissim ad graves **transponantur**, occurrat prima ·A·E· (inde ANON. Wolf p. 221). THEOG. METT. 16, 2 (p. 188b) *glo.* [s.XII] THEINR. DOV. 3, 17 p. 310, 1: nisi qui<dem> semitonium ·E· et ·f· in acutum **transponitur**. THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 14: si illud semitonium, quod est inter ·c· et ·d· notulas <vel> ·b· et ·c· vel ·d· et ·E· ..., in acutum vel in grave vellem **transponere**. THEINR. DOV. 3, 6 p. 238, 7: secundum nullo respectu ordinem abecedarii semitonia **transponit** (sc. *alius ordo*). ·a· enim et ·b· notulis interponit ·x· ·a· notulam semitonio respicientem. Sic et notulis ·d·e· ·s· notulam interponit ·d· notulam semitonio respicientem; ·f· vero et ·g· interponit ·r· ·g· notulam semitonio respicientem. THEINR. DOV. 3, 23 p. 338, 1. *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 38, 3: Cum vero propter mutatam aliquam consonanciam per occursum semitonii **transpositi** compellimur cantum alicuius toni non in loco sibi proprio et naturali incipere aut finire, sed in consimili, tunc dicitur cantus sive tonus transformatus sive **transpositus**.

B *mit Bezug auf Gesänge — with respect to chants*

1 *mit Veränderung der Intervallstruktur — with alteration of the intervallic structure*

[s.IX] MUS. ENCH. 8, 17: Hae quattuor descriptiunculae, dum solo ab invicem semitonio vel tono, id est armonico spacio, distant, eo solo a genere in genus singulae **transponuntur** (sim. INCH. UCHUB. 214). MUS. ENCH. 12, 19: Verum, quod in illis quattuor sonitibus, quos singulos ab invicem naturalis ratio per quadrifariam tonorum semitoniorumque positionem propria qualitate discrevit, hoc evenire nequeat, ut melos ullum eiusdem conditionis vel modi manere possit, si ab aliis ad sonos alios **transponatur** (sim. INCH. UCHUB. 452). *al.* SCOL. ENCH. 1, 203: Si melum quodlibet in eadem sonorum serie unius aut duorum seu trium tonorum spacio acutius aut gravius **transposueris**, simul etiam tropi modus in aliam speciem migrat. *al.* [s.X] INCH. UCHUB. 486: necesse est, ut et melodiae, cum a terciis ad tercios **transponuntur**, magis a genere suo alienentur, quam dum ab alteris transmutantur ad alteros.

2 *unter Beibehaltung der Intervallstruktur (transponieren') — while maintaining the intervallic structure*

a *eine Quarte aufwärts — a fourth upwards*

[s.XI] BERNO prol. 9, 18: omnis tropus, sive ille autenticus sit sive plagis, si quarto a finali loco diligentius intueatur, mira ac divina quaedam concordia inveniatur ita, ut, si quis cantus a finali in quantum locum **transponatur**, legitime videatur sub eodem modo vel tono currere et in eodem velut in finali regulariter desinere adeo, ut pleraque mela ab ipsis finalibus seu dextera levaque apte incepta minus convenient propter semitonia, quae desunt per loca, a superioribus vero inchoata absque ullius soni diminutione decurrant modeste finianturque in socialibus honeste (sim. ANON. Gemnic. 3, 1, 36). BERNO prol. 9, 31: Idem neumarum defectus in illa communione „Beatus servus“, quae est tertii toni, proveniet, nisi ab ypate meson **transposita** in mese fuerit. [s.XIII] ANON. Ratisb. 8, 3, 2: **Transponitur** autem iste tonus duobus modis, uno modo per dyateseron, alio modo per dyapente. *al.* [s.XV] TRAD. HOLL. XX 4, 51: quartus tonus sepe reperitur **transpositus**, et tunc intonacio locum mutat ascendendo per diatesseron, sed formam priorem retinet.

b *eine Quinte aufwärts — a fifth upwards*

[s.XI] BERNO prol. 9, 40: Nisi enim hae antiphonae „Alias oves habeo“, „Domine qui operati sunt“, quae sexti sunt toni, in quantum **transponantur** locum, hoc est a parypate meson in trite dyezeugmenon, nequaquam in regulari monocordo servare poterunt ordinem suum. COMM. Guid. 58 p. 144: gemina transpositione, scilicet vel ex toto **transposita** a legitima finali in affinem, ut „Haec dies, quam fecit Dominus“ a ·D· in ·a· ex toto **transponitur**, ut in ·a· tota cantetur, vel transpositione in parte, ut, cum cantus in legitimam finalem finire deberet et circa eam aliquamdiu versatus fuisset, ad affinem se transfert per lasciviam et ibi finitur ut „Alleluia Iudicabunt“ (sim. ANON. Lips. p. 160. AMERUS 22, 23). ANON. Lips. p. 159. ANON. Wolf p. 217. *al.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 41 (sim. TON. VATIC. 12, 2 p. 191. IAC. LEOD. spec. 6, 43, 2). QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53: **Transpositus** modus dicitur, qui a propria sede in socialem cordam cantandus **transponitur**. Differt autem a transformato, quod ille fit vitio, iste regulariter et necessario. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 55: Quartus vero (sc. *modus*) neque ad subquartam suam neque ad superquintam habere potest concordiam et ideo fortassis rarius invenitur **transpositus**. *al.* [s.XII] TON. VATIC. 12, 9 p. 219: **transpositi** vel transformati moduli inventi sunt, ut siquis cantus in gravibus loco proprio currere non valeat propter deficientiam ibi semitoniorum, in acutis vel superacutis, ubi ·B· (*ms.; ed.: d<iesis>*) ·h·b· ponuntur, **transponantur**,

et tunc huius (?) in afinibus finalibus terminatur. *al.* [s.XIII] ANON. Ratisb. 7, 7: Omnis tonus, qui in debito finali finiri non poterit, ad suum dyapente **transponi** licitum est. *al.* TON. Lips. p. 99. *al.* ENGELB. ADM. 4, 38, 4: Dicitur autem (*sc. cantus sive tonus*) ideo **transpositus**, quia sua inceptio et terminatio **transponitur** a sua sede naturali ad consimilem. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 43, 2. [s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 3, 81: tonalis ambitus omnium tonorum **transpositorum** et non **transpositorum**. *al.* ANON. Carthus. nat. 6, 21: Similiter ista antiphona „Tu Domine universorum“, que est secundi toni, **transponitur** in acutis; quia, si poneretur in gravibus, tunc esset sub ·C·faut et immediate tonum requireret in illa parte „qui nullam habes indigentiam“, qui tonus ibidem non haberetur. ANON. Carthus. nat. 6, 27: Etiam plaga tetrardi, ... quamvis ad graves infra finalem descendat, in usitatiss gradibus tamen semper se revolvit ergoque transferri non indiget. Unde si ex errore ignorantis tetrardus **transpositus** inveniat, per prudentem cantorem ad proprium finalem reducat. *al.* TRAD. Holl. I 2, 5, 34 descr. TRAD. Holl. XI 5, 144: dicuntur <...> toni **transpositi**, quia **transponuntur** a propria sede per dyapente. *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 10, 5: Et aliquando cantus toni sexti, ymmo sepe propter defectum tonorum et semitonorum vel transpositionum eorundem in inferioribus a sua finali **transponitur** ad affinalem, ut patet in hoc exemplo: „Qui venturus est, veniet et non tardabit“. „Venite ad me omnes“. TRAD. Holl. XXIV 13, 11: **transponitur** ad quintam (*sim.* TRAD. Holl. XXVI 96 (*ms.*; *ed.*: ad quartam)). *al.* TRAD. Holl. XX 5, 31: communiter cantus **transpositi** videntur propter coniunctas vitandas. ... Item aliqui cantus **transpositi** videntur sine causa. TRAD. Holl. XX 5, 37: tonus septimus et octavus non solent **transponi**, quia tetrardus affinitate caret. *al.* TRAD. Holl. XVI 3, 1, 36: Cantum autem **transponere** est ipsum in quinta<m> clave<m> alcius levare ultra clavem, in qua naturaliter finiri deberet. Quod admissum est in musica propter coniunctas evitandas. Item nota: si aliquis cantus in alia clave preter illas iam dictas finitur, scias, quod talis est cantus falsus et cetera. *al.* SZYDLOV. 11, 14 descr. *al.* TRAD. Holl. XXI 7, 65 descr. TRAD. Holl. XII 8, 31 descr.: Sedes afinales tonorum **transpositorum**: ·a·lamire ·b·mifa ·c·solfaut ·d·lasolre. *al.* IOH. VELLE metr. 90.

c allgemein — general

[s.XIV] SUMM. GUID. 209: cum **transponere** cantum / interdum volumus, plus commoditatis habemus (*inde* GOB. PERS. p. 192a). SUMM. GUID. comm. 2, 41: Saepe enim cantus **transponitur** et nichilominus proprius manet tonus. *al.* [s.XV] GOB. PERS. p. 189b: Nec obstat, quod super ·g· acutam sunt quatuor claves. Quia licet priores musici illos non habebant, quoniam videbant, quod ·g· acuta viribus humane vocis extitit meta sufficiens, ... tamen posteriores considerantes, quod toni aliquando per licentiam excedunt limites suos et cantus quandoque **transponitur**, addiderunt illas quatuor vel secundum aliquos tres supremas, quas excellentes, ut supra dictum est, nominabant. *al.* TRAD. Holl. XI 6, 78. *al.* ADAM FULD. 2, 8: Transfluxus vero temporibus, auctis ingeniis subtiliores esse coeperunt musici, manu et Guidonis praeceptis non contenti, sed cantum toties quotiens **transponentes** invenerunt infra ·Γ· plures voces adiiciendas esse, similiter supra ·ε·la plures associandas voces. *al.* LAD. ZALK. 3, 194 glo.: si aliquando aliquis cantus **transponeretur**, non indigeret huiusmodi coniuncta et e converso, si non **transponeretur**, indigeret (*sim.* TRAD. Holl. XII 10, 5).

d eine Terz aufwärts — a third upwards

[s.XV] TRAD. Holl. XXIV 16, 39: 4us tonus habet sex gradus iniciales. ... ·G·solreut, ut „Syon renovaberis“, item „Sicut mirra electa“. Et sic cantus aliquando **transponitur** ad terciam.

C mit Bezug auf Hexachorde — with respect to hexachords [s.XIV] GOSCALC. 1, 4 p. 66, 5: Nam ipsa (*sc. coniuncta inter ·C· et ·D· superacutas*) **transponit** naturaliter ad locum superiorem illam proprietatem seu deducionem, que incipit in ·G· acuta. [s.XV] ADAM FULD. 1, 1: Musica regulata vera est, quae recto tramite procedit per claves sine vocum transpositione limite suo contenta. Regulata ficta est, quando in clavibus voces **transponuntur**, utputo in omnibus, in quibus fa localiter non ponitur, potest poni ·B· molle; similiter in omnibus clavibus, in quibus fa localiter ponitur, potest poni ·b· durum cogente tono et necessitate.

II synkopieren — to syncopate

[s.XIV] MENS. Primo punctus p. 38: Et est iste cantus irregularis, in quo perfectiones recto modo non possunt computari, et in isto perfectiones sunt **transpositae**, quia, quod deficit in computatione alicuius perfectionis recte computando, illud sumitur, quam prius unus potest; et talis cantus cum aliquibus cantus sincopatus vocatur, sed magis videtur esse cantus irregularis. ANON. Vratisl. p. 344b: contingit ibi transposicio temporalis et prolacionalis. Temporalis ex inde, quia ibi due semibreves **transponuntur**; prolacionalis ideo, quia due minime **transponuntur**, que secundum transpositionem habent respectum ad invicem. Exemplum ut hic: (*sequitur exemplum*).

adv. **transposite** ,transponiert‘, (*auf eine andere Tonstufe*) versetzt — ‘transposed’

[s.XV] ANON. Carthus. pract. 16, 10: quodcumque aliquod istorum signorum, scilicet b molle vel ♯ durum, pro coniuncta ponitur in principio lineae vel spaci cuiuscunque cantus, tunc omnes voces illius deductionis vel proprietatis musicalis **transposite** cantari debent ad respectum illius signi in principio positi.

cf. *Pesce*, *Affinities*

v. cantus directus - cantus transpositus (transformatus)

transporto -are *mutieren* (*auf derselben Tonstufe in ein anderes Hexachord wechseln*) — to mutate (*to change on the same note into another hexachord*)

[s.XV] GEORG. ANS. 3, 27. GEORG. ANS. 3, 37: Discat itaque (*sc. cantus dispositor*) voces ubicumque vel gravare vel exacuere, inflectere ad cantum ex cantu diatonico, cromatico et enarmonico ..., et item mutare ... et permutare vocem et **transportare** pro cantus opportunitate. GEORG. ANS. 3, 50: **Transportari** dicunt vocem, cum pro dispositoris cantus arbitrio recipitur post quandam vocem altera ab ea sub simili littera vel diversa posita, sicut, cum prolata est, que sub ·a· gravi sequitur in cantu nota, que sub acuto ·a· continetur distans ab hac diapason, vel ·f· assumatur, que diatessaron vel diapente distans fuerit aut alia quantitate. (?)

v. punctus transportationis (transformationis, translationis)

transpositio -onis f. I. ,Versetzung‘ (*auf eine andere Tonstufe*) II. Bezeichnung für die Synkope — I. ‘transposition’ (*to another pitch*) II. term that designates the syncope I. ,Versetzung‘ (*auf eine andere Tonstufe*) — ‘transposition’ (*to another pitch*)

A mit Bezug auf Gesänge — with respect to chants

1 mit Veränderung der Intervallstruktur — with alteration of the intervallic structure

[s.IX] MUS. ENCH. 12, 24: videbique eandem melodiae formam in **transpositione** sua manere non posse, sed per epogdoi vel semitonii distantiam modum unumquemque in alium transmutari. MUS. ENCH. 18, 25: statuamus aliquid quadri-faria **transpositione** canere, ut appareat, quo modo in diversis **transpositionibus** diverso quidem modo, sed non diversa lege vox vocem comitetur. *al.* SCOL. ENCH. 2, 140: Δ: Dis-

cerno plane tonum autentum protum in autentum deuterum hac **transpositione** transire. *al.* [s.X-XI] ORG. Paris. 52: hanc eandem neumam secunda **transpositione** tono faciamus altiore, ut modus frigidus transmutetur ex dorio ... Faciamus et tertia **transpositione** modum lydium. *al.* [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 4 (*cf.* HMT).

2 *unter Beibehaltung der Intervallstruktur* (*Transposition*) — *while maintaining the intervallic structure*

a *allgemein* — *general*

[s.XI] BERNO prol. 9, 50 app. crit: [melius visum est ... cantus ... depravatos certis locis corrigi et suo ordine cantari, quam per incerta **transpositionum** loca vagari ... Antiphonae vero „Factus sum“ et „O mors“ ceteraeque huiusmodi nec **transpositione** indigent nec emendatione ... Haec et alia eiusmodi doctus cantor considerans, ubi oportet, decenter et congrue corrigat et quemque cantum suo modo, suo ordini, suo finali potius quam vario **transpositionum** et socialium errori attribuat]. [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 33, 11: quartus tonus descendit usque ad ·A· et ·B· et ·C· graves, quod non facit tercius, et tercius ascendit ad ·D· lasolre quartam superiorum et ad ·E· lami primam excellencium, quod non facit quartus nisi per **transposicionem**, scilicet quando inceperit cantus eius in ·G· solreut vel ·A· lamire prima superiorum. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 18, 5: Sed forsitan quaeretur: Quid faciebant antiqui ante additionem tactarum vocum (*sc.* *ultra ·g· superacutam*)? ... Respondetur ad hoc, quod utebantur **transpositione** modorum a propriis clavibus finalibus. HEINR. EGER 5 p. 64. [s.XV] ANON. Carthus. nat. 7, 64: Dicitur nihilominus aliquis cantus irregularis ex sui **transpositione** sine causa. TRAD. HOLL. XI 6, 77: Sextus tonus (*sc.* *incipit*) in ·c·, ut patet in responsorio „Benedicimus te clementissime“, et est **transpositio**. TRAD. HOLL. XX 4, 71: secundum <euouae> (*sc.* *quarti toni*) dupliciter reperitur, videlicet in loco debito et in **transpositione**. CONR. ZAB. tract. BF 18: Cum itaque talis **transpositio** a gravibus ad acutas, affinales scilicet, sic fit necessitatis causa, ut dictum est, admittenda est et toleranda. Si vero alicubi fieret sine necessitate, potius esset, si commode fieri posset, corrigenda. ADAM FULD. 2, 11: componentis caute prospicienda erit clavium vera positio in toni **transpositione**, quia ibi coniunctarum obviatio est, quod Graeci synemmenon, nostri vero musicam fictam appellare voluerunt. ADAM FULD. 2, 17: apud nos continua est tonorum **transpositio** propter inaequalitatem vocum ad instrumenta. *al.* LAD. ZALK. 3, 194 glo.: Causa autem invencionis coniunctarum est **transpositio** vel non **transpositio** cantuum (*sim.* TRAD. HOLL. XII 10, 4).

b *eine Quinte aufwärts* — *a fifth upwards*

[s.XI] COMM. Guid. 39 p. 127: cantum, qui in ·D· finiri debet, per **transpositionem** in ·a· finiri dicamus utpote „Iudicabunt sancti“. COMM. Guid. 58 p. 144: gemina **transpositione**, scilicet vel ex toto transposita a legitima finali in affinem, ut „Haec dies, quam fecit Dominus“ a ·D· in ·a· ex toto transponitur, ut in ·a· tota cantetur, vel **transpositione** in parte, ut, cum cantus in legitimam finalem finiri deberet et circa eam aliquamdiu versatus fuisset, ad affinem se transfert per lasciviam et ibi finitur, ut „Alleluia Iudicabunt“ (*sim.* ANON. Lips. p. 160. AMERUS 22, 23). COMM. Guid. 61 p. 145: Notandum, quod liber plagis dat **transpositionem** per diapente super finalem propriam et non authenticis (*sim.* AMERUS 22, 24). ANON. Lips. p. 159: Quid sit **transpositio**? **Transpositio** autem est, quando cantus vel propter deficientiam semitonii, ut patet in introitu autentici prothi „Exaudi Domine“, vel propter deficientiam ditoni, sicut vides in graduale „Hec dies“, in ·a· affini prothi transponitur. *al.* QUAEST. MUS. 1, 20 p. 53: Fit autem omnis cantus **transpositio** tum ex parte tum ex toto. Sed sive ex parte fiat sive ex toto, triplex ipsius causae

perpenditur divisio, quia fit aut voluntate aut necessitate aut voluntate simul et necessitate. ... Totum autem dico, cum tota cantio transfertur ad affinem vocem ... ex parte vero ita fit, cum cantus ... in proximum sotialis suae divertit hospitium (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 41, 8). QUAEST. MUS. 1, 20 p. 55: Et notandum, quod secundus modus in sua **transpositione** diapason autentici deuteri possidet ab ·E· in ·e·, sed sub alia mediatrice quam ille, id est ·a·. Sextus autem diapason usurpat septimi a ·G· in ·g·, sed alia mediatrice illi, alia isti, id est ·c·. Quartus vero neque ad subquartam suam neque ad superquintam habere potest concordiam et ideo fortassis rarius invenitur transpositus. *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 38, 6: Dicitur autem (*sc.* *cantus sive tonus*) ideo transpositus, quia sua incepco et terminacio transponitur a sua sede naturali ad consimilem, et dicitur transformatus, quia ex tunc, cum est transpositus, non decantatur in naturalibus speciebus dyatesseron et dyapente et dyapason illius toni, sed in consimilibus secundum formam et aliis secundum locum et sedem naturalem. Ad istam autem **transposicionem** sive transformationem deserviunt ·B· fa et ·B· mi. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 8: illi cantus, qui in propriis (*ms.* *Paris 7207a et ed.* *proprie*) finalibus notari et finiri nequeunt, in illis (*sc.* *affinalibus*) finiantur et notentur. Et tunc dicitur fieri cantus translatio vel **transpositio** a propria finali ad affinalem. [s.XV] TRAD. HOLL. IX 2, 3, 78: Sed quoniam cantus in finalibus et affinalibus terminati penes solam **transposicionem** differunt, ideo sicut penes finalem sic et penes affinalem elevacio vel depressio troporum est regulanda (*sim.* TRAD. HOLL. I 2, 5, 12). TRAD. HOLL. XXIV 16, 35: Et nota, quod hec antiphona „Germinavit“, quamvis habeat eandem melodiam sicut ista „Rubum“ etc. ... tamen non debet incipi in ·D· solre, sed in ·a· lamire. Racio est, quia eius melodia in hac dictione „salvatore“ petit tonum, quem non habet vel qui non est sub ·C· faut, quia ·E· lami est sub ·F· faut, quod est semitonium, et ergo fit **transpositio** cantus ad quintam, ubi faciliter sine omni vicio cantatur ista antiphona, quia sub ·c· solfaut habet tonum, scilicet ·b· fa ·h· mi. CONR. ZAB. tract. BF 18: Cum itaque talis **transpositio** a gravibus ad acutas, affinales scilicet, sic fit necessitatis causa, ut dictum est, admittenda est et toleranda. Si vero alicubi fieret sine necessitate, potius esset, si commode fieri posset, corrigenda. TRAD. HOLL. XXI 7, 29: Sed quandoque raro per impericiam coniunctarum huiusmodi cantuum sufformacio vel **transpositio** contingit, sed progressus a loco finalium ad locum affinalium non regulariter, sed potius ab usu nuncupatur. TRAD. HOLL. XXI 10, 71: quidquid dictum est de inceptione 6^{ti} toni in ·C· gravi, intellegitur <de ·G· finali> similiter quidquid dictum est de ·D· finali, intellegi habet de ·a· > acuto et quidquid de ·F· finali dicitur, intellegitur de ·c· acuto per **transpositionem**. TRAD. HOLL. XVII 65: Item nunquam cantus finitur in affinalibus, nisi forte per **transposicionem**, videlicet propter evitare fa in ·b· mi et ·E· lami. Item si hanc **transposicionem** volueris evitare, ne scilicet cantus finiatur in affinalibus, tunc poteris signare b rotundum in ·B· mi et eciam in ·E· lami per figuras coniunctarum.

c *eine Quarte aufwärts* — *a fourth upwards*

[s.XV] TRAD. HOLL. XXIV 16, 40: Et sic cantus aliquando transponitur ad terciam ... vel fit **transpositio** ad quartam, ut „Post partum virgo“.

B *mit Bezug auf Einzeltöne oder Intervalle* — *with respect to single pitches or intervals*

[s.IX] SCOL. ENCH. 3, 587: Δ: Id iam patenter intellego et descriptione et ratione et, ut video, ipsa semitonii **transpositio** fit troporum mutatio (*inde* QUAEST. MUS. 1, 21 p. 59: troporum et specierum). [s.XII] THEINR. DOV. pr. p. 142, 16: hii cantus, qui in uno octochordo duo vel tres semitoniorum habent **transpositiones** tanquam hii, qui unam tam vel nullam

habent, inter legitimos sunt computandi ex ratione nitar demonstrare. THEINR. DOV. 3, 23 p. 336, 15: notula **transpositionis**, que est ·b· rotunda. *al.* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 37, 5: ·B·fa vero nullius toni regularem convenienciam representat, licet in sexto tono sit utilis ad illius ascensum et descensum per ipsam et in mutacione de semitonio in semitonium secundum **transposicionem** seu mutacionem consonanciarum, ubi illa in cantibus seu tonis transpositis et transformatis fuerit facienda. ENGELB. ADM. 4, 38, 11: a ·D·lasolre usque in ·G·solreut quartam finalium possunt formari descendendo due species dyapente ... et ab ·A·lamire prima superiorum ad eandem ·D·lasolre due species dyatesseron ... propter mutacionem semitonii ad ·A·lamire et ad ·C·solfaut, cuius mutacio sive **transposicio** mutat speciem consonancie, et per consequens in ipsis potest fieri transformacio cantus. [s.XV] TRAD. Holl. XXIII 2, 10, 5: Et aliquando cantus toni sexti, ymmo sepe propter defectum tonorum et semitonorum vel **transposicionem** eorum in inferioribus a sua finali transponitur ad affinale, ut patet in hoc exemplo: (*sequitur exemplum*). ADAM FULD. 1, 1: Musica regulata vera est, quae recto tramite procedit per claves sine vocum **transpositione** limite suo contenta. *al.*

C mit Bezug auf Hexachorde — with respect to hexachords [s.XIV] GOSCALC. 1, 3 p. 52, 4: coniuncta est alicuius proprietatis seu deduccionis de loco proprio ad alienum locum secundum sub vel supra intellectualis **transposicio** (*inde* ANON. Carthus. pract. 16, 4. FLOR. FAX. 1, 16, 1). *al.* [s.XV] ANON. Carthus. pract. 16, 19. *al.*

II Bezeichnung für die Synkope — term that designates the syncope [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 44b: Nota, quod in maiori prolatione habemus **transpositionem** in cantu, id est quando minima stat inter duo puncta vel cum uno punctu et post illam minimam semibreves coniuncte vel non coniuncte sequuntur vel sola semibrevis sequitur, tunc post semibreven vel semibreves due minime sequuntur cum uno punctu vel sine punctu, tunc semibreves debent cantare tardando. IOH. BOEN ars append. 14, 1: De **transpositionibus** sive sincopationibus notarum. ANON. Kellner 10, 4: Ponitur autem punctus perfeccionis tantum in cantu imperfecto ad indicandam imperfeccionem vel alterationem vel **transposicionem** (*sim.* MENS. Si ille p. 499, 11). ANON. Kellner 14, 1: **Transposicio** est notarum maiorum inter minores connumeranda posicio et est duplex, scilicet perfecta et imperfecta. Imperfecta est, que fit in cantu imperfecto, perfecta vero in cantu perfecto. Est autem quelibet illarum triplex, scilicet modalis, temporalis et prolacionalis. Est ergo **transposicio** imperfecta modalis, quando in modo imperfecto longa vel plures vel longe duplices ponuntur inter breves ut hic: (*sequitur exemplum*). Temporalis vero est, quando breves vel longe ponuntur inter semibreves ut <hic>: (*sequitur exemplum*). Prolacionalis est, quando semibreves vel maiores ponuntur inter duas minimas. *al.* ANON. Vratisl. p. 344a: transmutacio describitur sic: est notarum connumerandarum segregacio et fit per **transposicionem** brevis quantum ad modum, semibrevis quantum ad tempus, minime quantum ad prolacionem. ANON. Vratisl. p. 345 descr.: **Transposicio** perfecta modalis - temporalis - prolacionalis (*sequuntur exempla*). **Transposicio** imperfecta modalis - temporalis - prolacionalis (*sequuntur exempla*). *al.* cf. HMT s. v.; Pesce, Affinities v. punctus transpositionis

transumo -ere (*auf eine andere Tonstufe*) versetzen — to transpose (to another pitch) [s.XIII] TON. Sar. p. 27: Hec antiphona subsequens **transumpta** est in acutas causa semitoni in ·b· molle, scilicet

·be·fa·be·mi et causa toni in ·ef·faut (*ed.*: efaut) grave. [s.XV] IOH. OLOM. 5 p. 16: Cum autem ab aliquo reliquorum cantuum fit ingressus in b mollem, tunc in limite ·b·fa ·ḡ·mi velut pro clave et signo semitonii **transumpti** quodam b parvum scribitur et rotundum. Si vero vice versa fit introitus in ḡ duralem, tunc quadrum aut ḡ (*ms.*; *ed.*: b) ... a peritis cantoribus annotatur.

transversalis -is *m.* Bezeichnung für Notenlinie oder Zwischenraum (als Ort im Liniensystem) — term that designates the staff line or space (*as position on a stave*) [s.XV] LAD. ZALK. 3, 160: voces diverse vel locantur in eodem **transversali**, sive hoc sit linea sive spacium, vel locantur in diverso **transversali**. Si locantur in eodem **transversali**, hoc fit dupliciter: vel tales circa se habent immediate diversas claves vel non. Si habent diversas claves quo ad formam, sed non quo ad speciem, sicut sunt ·b· rotundum et ·ḡ· quadrum, tunc causant inter se choma, id est dissonanciam proportionis, sicut fa et mi in transversali ·b·fa·ḡ·mi, que inter se dissonant ..., ergo in ·b·fa·ḡ·mi non fit mutacio. Si vero voces diverse in eodem **transversali** locantur sub una et eadem clave, tunc causant unisonum. Si vero due voces ponuntur in **transversali** diverse, hoc fit dupliciter: vel tales circa se distantia vel mutuo se sequencia, sicut de linea ad spacium vel econverso; tunc causant tonum ... Si autem due voces ponuntur in diverso **transversali** et distanti, hoc iterum fit dupliciter: vel proportionaliter consonanter vel proportionaliter dissonanter.

trayn(our) vel **treyn** *pl.* treyns (*francogall.* train, trayn) Bezeichnung für eine besondere Form der Synkopierung — term for a special form of syncopation [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 9: Quod tres minime non equipollent quatuor et de sincopis et **treyns**. ... Unde notandum, quod, quodcumque quatuor minime separatim pronunciantur, ... equipollent brevi imperfecte de minori prolacione. Si enim tres equaliter pronunciantur, semibrevis de maiori prolacione equipollent. Tamen multi credunt unam esse mensuram, cum quis quatuor distinctas pronunciat minimas, dummodo alius pronunciat tres. In hoc enim decepti sunt, quia ratio eis contradicit, cum equipollentia inter illas non est. ... Equipollencie enim supradicte atque reductiones musicam pronuncianti difficultates causant; que quidem difficultates tractus, Gallice **treyns** et syncope a multis nominantur. TRACT. FIGUR. epil. p. 100, 1: Nunc videndum est, qualiter ipsas (*sc. figuras*) ordinabimus ad discantandum diversimode sic quatuor tempora. Et primo de tempore perfecto maioris, postea de singulis temporibus, sicut inferius patebit. Ponendo rubeas de modo discantandi, qui dicitur secundum illos de Francia vulgariter **trayn** vel **traynour**, est fortior modus quam sincopare. In primo de tempore perfecto maioris ponuntur pro duobus temporibus novem semibreves rubeae vel vacue ut hic: (*sequitur exemplum*). Item de tempore perfecto minoris: (*sequitur exemplum*) eqs. cf. Aluas, Quatuor principalia p. 135 sq.; Schreuer, Tractatus figurarum 2 p. 20 sq.

tredecima -ae *f.* 'Tredezime' (Bezeichnung für ein Intervall aus 13 Tonstufen bzw. einer Oktave und einer Sexte) — 'thirteenth' (term for an interval that consists of thirteen degrees, or of an octave plus a sixth)

I als Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)

1 Gebrauch — usage [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 40b: Et si cantus descenderet tali modo ut infra, et discantus inciperet per octavam, tunc octava potest habere post se decimam et decima duodecimam

et duodecima **tredecimam** et **tredecima** duplicem octavam, ut hic videtur: (*sequitur exemplum*). ANON. Seay p. 39. ANON. Monac. II 102: Item post duodecimam sequitur **tredecima** cantu descendendo per unam vocem, et **tredecima** appetit quintadecimam cantu descendendo per unam vocem. Et duae vel tres **tredecimae** possunt simul poni descendendo et ascendendo per unam vocem, sed numquam aequaliter. Exemplum qualiter post duodecimam sequitur **tredecima** et **tredecimam** quintadecima et quomodo **tredecimae** pariter ponuntur ascendendo et descendendo: (*sequitur exemplum*). ANON. Monac. II 118. [s.XV] TACT. Octo princ. 7: ·C·faut (*sc. habet istas concordancias*): ... Duodecimam ·g·solreut, **tredecimam** ·a·lamire. ... ·d·solre: ... Duodecimam ·a·lamire, **tredecimam** ·b·fa·b·mi. PETR. BETSCHK p. 537, 3: Duodecima est iterum bona concordancia, etsi ascenditur de duodecima in **tredecimam** vel econtra de **tredecima** in duodecimam supra unam et eandem bassam, semper est bona concordancia. PETR. BETSCHK p. 537, 39. TACT. Bona 67: Et octava desiderat decimam, quando tenor descendit, et sextam, quando ascendit. Sed decima desiderat duodecimam, quando tenor descendit, et octavam, quando ascendit. Sed duodecima desiderat suam **tredecimam**, quando tenor descendit, sed decimam, quando tenor ascendit. Et **tredecima** desiderat quintadecimam, quando tenor descendit, et duodecimam, quando tenor ascendit. Et quintadecima semper desiderat suam **tredecimam**. ANON. Tegerns. II 121. CONTR. quarta quod p. 12a. CONTR. Ut unisonus p. 48.

2 qualitative Bestimmung — qualitative designation

a als unvollkommene Konsonanz — as imperfect consonance
[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 36: Sunt autem tredecim species musicae generales ... unisonus, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, **tredecima**, et istarum aliquae consonant et aliquae dissonant ... Consonantes vero, quibus utimur, sunt octo, videlicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima et duodecima, **tredecima**, quarum sunt quatuor perfectae et quatuor imperfectae ... Quatuor autem (*sc. imperfectae*), videlicet tertia, sexta, decima, **tredecima**, quarum duae sunt imperfectae in totum et duae sunt semiimperfectae. Imperfectae in totum sunt sexta et decima, semiimperfectae sunt tertia et **tredecima**. ANON. Seay p. 38: Quae est ratio, quare sexta et **tredecima** non ascendunt sicut tertia et decima? Dico, quia sunt species in totum imperfectae, et quando fiunt, oportet, quod in continenti (*ms.*; *ed.*: incontinenti) subsequatur species perfecta. Item post sextam (*ms.*; *ed.*: sexta) debet fieri octava et post **tredecimam** (*ms.*; *ed.*: **tredecima**) debet fieri quintadecima. ANON. Monac. 1, 33: Perfecte consonantie sunt unisonus, quinta, octava, duodecima et quindecima. Imperfecte autem consonantie sunt tertia, 4ta, sexta, decima et **tredecima**. TACT. Bona 33: Et tres, scilicet tertia, sexta et decima, dicuntur species imperfecte. Unde in istis adhuc superadduntur due species, scilicet **tredecima** et quintadecima harum duarum. **Tredecima** dicitur imperfecta et quintadecima perfecta. ADAM FULD. 2, 10: Igitur consonantiarum aliquae sunt perfectae, scilicet unisonus, eadem vox, diapente, quinta, diapasen, octava cum earum aequisonis octava, duodecima et bisdiapason. Aliae imperfectae ut ditonus aut semiditonus, qui est tertia, item tonus aut semitonium cum diapente, sexta cum earum aequisonis decima et **tredecima**. CONTR. Not. quod novem 3: Notandum, quod novem sunt species contrapuncti, videlicet unisonus, id est unus et idem sonus, tertia, sexta, quinta, octava, decima, duodecima, **tredecima** et quinta decima. Quarum novem specierum quinque sunt consonantiae perfectae, et sunt istae quinque, videlicet unisonus, quinta, octava, duodecima et quintadecima. Ceterae vero quattuor

species imperfectae consonantiae sunt, videlicet tertia, sexta, decima et **tertia decima**. CONTR. Prima regula 11: Et ergo prohibentur duae species perfectae insimul in proximo se mutuo sequentes dari. Imperfectae autem consonantiae ut duo tertiae, sextae, decimae vel **tredecimae** insimul dari non prohibentur.

b als vollkommene Konsonanz — as perfect consonance
[s.XIV-XV] ANON. Monac. II 66: sciendum est, quod contrapuncti quindecim sunt species, scilicet unisonus, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, septima, octava, nona, decima, undecima, duodecima, **tredecima**, quartadecima et quintadecima, quarum novem sunt perfectae et sex imperfectae. Novem perfectae sunt unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, **tredecima** et quindecima. Et dicuntur perfectae, quia ponuntur semper in biscantu.

c als Dissonanz — as dissonance
[s.XIV-XV] ANON. Monac. II 88: Item specierum perfectarum aliae sunt consonantes, aliae dissonantes. Consonantes sunt quinquae, scilicet unisonus, quinta, octava, duodecima et quindecima. Et dicuntur consonantes, quia in ipsis cantus habet incipi et finiri. Dissonantes sunt quattuor, scilicet tertia, sexta, decima, **tredecima**. Et dicuntur dissonantes, quia in ipsis cantus non potest incipi necque finiri. ANON. Tegerns. II 118: Perfectae concordantes sunt quinque, scilicet unisonus, 5^a, 8^a, 12^a et 15^a. Imperfectae dissonantes sunt quatuor, scilicet 3^a, 6^a, 10^a et 13^a. Discordantes sunt sex, scilicet 2^a, 4^a, 7^a, 9^a, 11^a, 14^a. ANON. Tegerns. II 121. ANON. La Fage III p. 241: Nota, quod quatuor sunt consonantiae in contrapuncto, videlicet quinta, octava, duodecima et quindecima; et dissonantiae sunt quatuor, videlicet tertia, sexta, decima et **tredecima**. Nota, quod quaelibet dissonantia in descensu requirit suam consonantiam, sicut tertia requirit quintam, sexta requirit octavam, decima requirit duodecimam et **tredecima** requirit quindecimam.

II als Tonabstand — as tonal compass
[s.XV] CONTR. Et primo II 44 p. 145 (p. 465a): Ulterius sciendum, quod discantus in tonis imparibus non potest ascendere ultra quindecimam supra finem tenorum ... sed si tenor sit tercii, tunc discantus potest ascendere usque ad **tredecimam** et ultra, sed raro ... Et ultimo sciendum, quod discantus paribus in tonis potest tamen ascendere usque ad duodecimam vel **tredecimam** supra finem tenoris, sed non potest descendere tres vel quattuor notas sub fine illius discantus.

tredecima elevata - tredecima depressa *Bezeichnung für ein Intervall aus Oktave und großer bzw. kleiner Sexte — term for an interval that consists of an octave plus a major, or minor sixth*

[s.XV] TACT. Octo princ. 6: ·b·mi habet istas concordancias: ... Duodecimam ·f·faut <#>, **tredecimam depressam** ·g·solreut, **elevatam** ·a·lamire # ... ·E·lami: ... Undecimam ·a·lamire, duodecimam ·b·fa·b·mi, **tredecimam depressam** ·c·solfa, **elevatam** ·c·solfa <#>.

tremens *Bezeichnung für eine (tremuliert ausgeführte?) Neume — term for a neume (performed in a quavering manner?)*

[s.XI-XII] NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, evanescens, gula, gradus vel gurgulus, vertens, torquens, percutiens, inclinans, retorquens, **tremens**, contus vel curvus, virga, claudicans, ascendens, pes.

tremitionium *Bezeichnung für die kleine Septime — term that designates the minor seventh*

CONTR. Volentibus I p. 25b: Duodecima species est **tremitionium** (*ms. Roma Vat. lat. 5321; ed.*: termitonium) vel semiditonus cum dyapente, et est species coniuncta ex septem

vocibus et ex quatuor tonis cum duobus semitoniis, ut hic patet: (*sequitur exemplum*).

tremor -oris *m.* *Bezeichnung für das wiederholte Anstoßen eines ausgehaltenen Tons — term for the repeated reiteration of a sustained tone* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 2, 30, 3: Unisone (*sc. voces*) sunt, quae indistincte unum equalem et continuum reddunt sonum, in quibus est accipere cum **tremore** vel sine **tremore** solam moram vocis et nullam distanciam nec aliquod intervallum. [s.XV] ANON. Claudifor. 6, 1, 3: Nota ergo, quod tredecim sunt combinationes vocum. Prima ergo causat unisonum, qui nec arsim nec thesim habet, sed est unius et eiusdem vocis continua repetitio, distincte vel cum **tremore** formata. ANON. Claudifor. 6, 2, 6. ANON. Claudifor. 6, 3, 1: sciendum, quod unisonus est unius et eiusdem vocis continua repetitio, et hoc potest fieri tribus modis: primo, quoniam formatur sonus prolixus sine distinctione et **tremore**, ut patet in prima clausula primi exempli, secundo, quoniam formatur sonus unus et idem et in eadem proportionem cum **tremore** et sine distinctione, ut patet in secunda clausula primi exempli, tertio quoniam formatur tonus distincte ita, quod distinctio illius unisoni causatur ex correspondentia syllabarum vel dictionum (*cum exemplo*).

tremula -ae *f.* 1. *Bezeichnung für eine dreitönige Neume, die ein Quilisma enthält* 2. *Bezeichnung für eine Neume, die einen Intervallsprung verzierend ausfüllt* 3. *Bezeichnung für das wiederholte Anstoßen eines ausgehaltenen Tons — 1. term that designates a three-note neume that contains a quilisma 2. term that designates a neume, which fills in a disjunct interval with embellishment 3. term for the repeated reiteration of a sustained tone*

1 *Bezeichnung für eine dreitönige Neume, die ein Quilisma enthält — term that designates a three-note neume that contains a quilisma*

[s.X] CANT. Quid est cant. c. 483: Nota, quae dicitur **tremula**, ex tribus gradibus componitur, id est ex duobus brevibus et acuto, ut est „Ex ore infantium“ (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 30 p. 300, 6. cf. *Floros, Neumenkunde* 2 p. 76 sqq.).

2 *Bezeichnung für eine Neume, die einen Intervallsprung verzierend ausfüllt — term that designates a neume, which fills in a disjunct interval with embellishment* [syn.: *gradata, quilisma*]

[s.XI] ARIBO 37 p. 66: **Tremula** est neuma, quam gradatam vel quilisma dicimus (*sim.* COMM. Guid. 62 p. 153). TON. Baumg. 1, 5: Hae antiphonae, quae quilismata vel **tremulas** habent in prima vel secunda sive tertia syllaba, ad eundem modum proferuntur, quamvis a quibusdam secunde differentiae ascribantur. A. „Columpna es“. A. „Euge serve bone“. eqs.

3 *Bezeichnung für das wiederholte Anstoßen eines ausgehaltenen Tons — term for the repeated reiteration of a sustained tone*

[s.XI] COMM. Guid. 22 p. 149: **Tremula** est similiter vox reperiens sicut morula, sed illud interest, quia in morula voces eadem aequali impulsu vocis proferuntur, in **tremula** vero eadem nunc maiori, nunc minori impulsu vocis efferuntur quasi tremendo ... **Tremula** autem duobus modis fit; vel hoc modo: „Euge“ vel hoc modo: „O sapientia“ ... Repercussio alius morula, alius **tremula**, et hoc est: aut habeant morulam aut **tremulam**, id est varium tenorem per varium impulsu, non per variam vocem (*cf. Guido micr. 15, 10: Sicque opus est, ut quasi metricis pedibus cantilena plaudentur et aliae voces ab aliis morulam duplo longiorem vel duplo breviorum aut tremulam habeant, id est varium tenorem*). COMM. Guid. 29-

30 p. 150. COMM. Guid. 33 p. 150. COMM. Guid. 35 p. 150. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 348, 7: Huiusmodi autem voces reperiens Guido in primo libro musicae sue morulam et **tremulam** nominat.

tremulus -a, -um 1. *‚zitternd‘, wiederholt angestoßen (die Stimmgebung betreffend)* 2. *‚verzert — 1. ‚trembling‘, reiterated (with respect to vocal production) 2. ? ornamented*

1 *‚zitternd‘, wiederholt angestoßen (die Stimmgebung betreffend) — ‘trembling’, reiterated (with respect to vocal production)*

[s.IX] AURELIAN. 10, 31: Antiphonarum IIII sunt hoc in tono differentiae, quarum prima hec est: Ant. „Tradent enim vos“, finisque versiculi **tremulam** emittit vocem. AURELIAN. 13, 15. AURELIAN. 13, 25. AURELIAN. 12, 15 p. 143. HUCBALD. 46: Hae tamen consuetudinariae notae non omnino habentur non necessariae, quippe cum et ad tarditatem seu celeritatem cantilinae et ubi **tremulam** sonus contineat vocem vel qualiter ipsi soni iungantur in unum vel distinguantur ab invicem ... censentur proficuae. [s.XI] GUIDO prol. 76: Quomodo autem liquescant voces et an adhaerentes vel discretae sonent, quaeve sint morosae vel **tremulae** vel subitaneae. [s.XIII] HIER. MOR. 25, 249 (p. 187): Notas procellares comunitur abiciunt (*sc. quidam Gallicorum*), unde et omnes nationes eisdem utentes voces **tremulas** dicunt habere. ENGELB. ADM. 2, 29, 12: Unisonus vero non est aliqua coniunctio vocum, quia non habet arsim et thesim nec per consequens intervallum vel distanciam, sed est vox **tremula**, sicut est sonus flatus tube vel cornu, et designatur in libris per neumam, quae vocatur quilisma, sicut hic: „Dum clamarem“, in prima dictione ‚dum‘ (*cf. Ernstbrunner, Engelbert* 2 p. 90).

WALT. ODINGT. 5, 2, 20: Pes quassus dictus, quia voce **tremula** et multum mota formatur (*inde* WILLELM. 3, 22). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 26, 21: Item vocum aliae sunt firmae, fortes et suaves, aliae debiles, **tremulae** et rudes; primae bonam faciunt concordiam, quia observant, quae ad integram requiruntur consonantiam; non sic voces debiles, **tremulae** et rudes. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 2: Nimirum igitur sunt nostre voces tenues, parve, rauce et **tremule**, et inde, cum decantamus, in risum convertimus audientes et nobis ipsis odio sumus. TRAD. HOLL. VI 7, 7: Et nota, quod unisonus est 3^a: continuus, divisus et reperiens ... **Tremulus** est idem reperiens.

2 *‚verzert — ? ornamented*

[s.XI] COMM. TON. I 1, 13: sexta (*sc. differentia proti authentic*) uno modo terminatur, quemadmodum „Senex puerum“ et est procliva et continet **tremulum** semiditonum aliquando (*cum exemplis*).

adv. tremule 1. *‚zitternd‘ (die Stimmgebung betreffend), tremulierend* 2. *‚? schwach, schwankend (zur musikalischen Charakterisierung) — 1. ‘trembling’ (with respect to vocal production), quavering 2. ? weak, wavering (as a musical characterization)*

1 *‚zitternd‘ (die Stimmgebung betreffend), tremulierend — ‘trembling’ (with respect to vocal production), quavering* [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 6, 12, 10: Fit igitur organum purum hoc modo ... Incipit autem superior cantus in diapason supra tenorem vel diapente vel diatessaron et desinit in diapason vel diapente vel unisono. Et est cantandum leniter et subtiliter, descensus vero cito et aequaliter, tenor autem **tremule** teneatur et cum discordo offendit.

2 *‚? schwach, schwankend (zur musikalischen Charakterisierung) — ? weak, wavering (as a musical characterization)* [s.XV] MICH. KEINSP. 6, 64: Nam veterum more dupliciter profertur (*sc. septima*): **tremule**, sic est semiditonus cum diapente ... Gravius sonans, sic est ditonus cum diapente.

tresynnemmenon *Bezeichnung für den Halbton zwischen d und e außerhalb des diatonischen Tonsystems — term that designates the semitone between d and e foreign to the diatonic collection of pitches*

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. I 116: Synnemmenon est addicio superhabundantiae vel restrictionis sive diminutio proportionum diatonici generis per modum armonie sumpta. Et est nomen nervi sive chorde, quae fuit addita monochordo. Huius synnemmenon IIII sunt species, [scilicet trite synnemmenon, paranete synnemmenon, nete synnemmenon] (*explicatio erronea, ut videtur, sed in marg.: videlicet prothosynnemmenon, deuterisynnemmenon, tresynnemmenon, tetrasynnemmenon*). Tamen secundum optimos practicos plura inveniuntur in seccione chorde monochordi, cuius extrahendi modus talis est processus. ... **Tresynnemmenon** dicitur tertium synnemmenon inter ·D· et ·E· parva propter differentiam diatessaron ad ·b· parvum rotundum.

v. tritesynnemmenon

treyn v. trayn(our)

tri *Merksilbe aus der Reihe: tri - pro - de - nos - te - ad zur Bezeichnung des ersten Tons im Hexachord — syllable that designates the first pitch in the hexachord: tri - pro - de - nos - te - ad*

[s.XI] LIB. ARGUM. 9 p. 30: „Trinum et unum Pro nobis miseris Deum precemur Nos puris mentibus Te obsecramus Ad preces intende Domine nostras.“ ·C· **Tri** ·D· pro ·E· de ·F· nos ·G· te ·a· ad eqs. [s.XII] THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. [s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Oddo enchiriadis dicebat: noe noananne caneagis, quae nihil sunt significantia. Alii vero **tri**, pro, de, nos, te, ad, do, quae significabant modorum sedes. IOH. HOTH. exc. p. 45: Iterum alii quidem usi sunt **tri** pro de nos te ad, quae omnino sex sunt, semitonium tamen inter duo nomina custoditur. NICOL. BURT. 1, pr. 8.

cf. Lange, *Solmisation* p. 543-547; Smits v. W., *Vita* p. 101

[**tricanos**] *ex errore ed. pro stricanos; cf. Meyer/Nishimagi, Tractatuli p. 218 app. crit.*

trichordum -i n. (τρίχορδον) 1. dreitöniger Tonbereich 2. Bezeichnung für ein (hypothetisches) Demonstrationinstrument mit drei Saiten (*Analogiebildung zu 'monochordum'*) — 1. tonal compass that consists of three pitches 2. term that designates a (hypothetical) instrument with three strings used for purposes of demonstration (analogy to 'monochordum')

1 dreitöniger Tonbereich — tonal compass that consists of three pitches

[s.XI] ARIBO 69 p. 8: Divisum esse monochordum in tetrachorda potius quam aut in dichorda vel **trichorda** seu pentachorda haec est ratio, quod post diapason in nullo tanta est ut in tetrachordis similitudo. Si enim in dichorda facta fuisset divisio, primum occurreret dissimilitudo, quia post tonum, qui est ab ·A· in ·B·, sequitur semitonium. Si autem in **trichorda**, itidem diversitas semitam obsideret. Nam post semiditonus, qui est ab ·A· in ·C·, sequeretur ditonus a ·C· in ·E· (*inde* QUAEST. MUS. 1, 4 p. 14. ENGELB. ADM. 1, 15, 22. *sim.* ENGELB. ADM. 3, 15, 1. IAC. LEOD. spec. 6, 15, 4. IAC. LEOD. spec. 6, 20, 1). [s.XII] THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 12: Monochordum enim unisonantie est. Dichordum toni et semitonii. **Trichordum** ditoni et semiditoni. Tetrachordum diatessaron et tritoni. Pentachordum diapente et bis semiditoni. eqs. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 19: Monochordum namque est unius soni singularitas. Dichordum duarum sonorum secundum musice melodie distinctionem sibi proximorum

continentia. **Trichordum** trium, tetrachordum quatuor, pentachordum 5 eqs. THEINR. DOV. 3, 6 p. 236, 11. THEINR. DOV. 3, 23 p. 338, 1: **trichordum**, scilicet regulam, spatium et regulam. [s.XIII] HIER. MOR. 13, 20 (p. 56). HIER. MOR. 13, 41 (p. 57): Primum tetrachordum constituunt iste quatuor claves, scilicet ·Γ·A·B·C· ... Secundum tetrachordum ... ·D·E·F·G· ... Tertium ... ·a·b·c·d· ... Quartum ... ·e·f·g·a· ... Quintum **trichordum** ... ·h·mi·g·d·. HIER. MOR. 13, 44 (p. 57): **trichordum** ... excellentium. HIER. MOR. 13, 68 (p. 58): **trichordum** a tribus chordis. ENGELB. ADM. 3, 15, 4: Oportet enim tetrachorda consimiliter et dissimiliter ascendere et descendere, videlicet ita, ut remittantur et intendantur dissimiliter et consimiliter tono, semitonio et tono ... Talis autem remissio et intensio non posset fieri in dycordo vel **tricordo**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 21, 17.

2 *Bezeichnung für ein (hypothetisches) Demonstrationinstrument mit drei Saiten (Analogiebildung zu 'monochordum')* — term that designates a (hypothetical) instrument with three strings used for purposes of demonstration (analogy to 'monochordum')

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 1, 6: cur monochordum dicatur, sed cur non diachordum aut **trichordum** dicatur. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 43: monochordum ab una chorda denominatur et non a pluribus. Quocirca diachordum vel etiam **trichordum** non dicitur, sed monochordum. IAC. LEOD. spec. 5, 2, 11: Quamvis autem instrumentum aliquod sit, quod vocatur monochordum, quod videtur fuisse primum et quasi fundamentum aliorum omnium ..., non est tamen multum in usu, ut sit aliquod instrumentum musicum, quod dichordum vel **trichordum** nominetur.

tricompunctis v. virga tricompunctis

tricta -ae f. *Artikulationszeichen zur Trennung von Tönen oder Tongruppen — articulation symbol that indicates the separation of notes or groups of notes*

[s.XIII] ELIAS SAL. 5 p. 20b: Item syllaba vel dictio, quae cantatur, aut finit in littera vocali aut in consonante: si in vocali, nulla **tricta** debet esse in puncto, secure teneas pro regula, nec tu facias eam; non est nostrum addere vel minuere. Si finierit in litteram consonantem, potest esse **tricta** et quodammodo ad decorem puncti, sed verius est, ut littera plene possit pronuntiari. ELIAS SAL. 8 p. 25a: Illae scissurae, quae factae sunt post quemlibet punctum, designant, quod puncti separati unus ab alio divisi et quasi pausatim cantari debent. Per secundum radium habemus secundam clavem seu secundam instructionem de tribus punctis continue cantandis sine pausa quasi divisim et postea copulatim sine pausa. Et quia divisim cantari debent, ideo sunt **trictae** inter punctum et punctum et postea debent copulari, ut linea eos advertit; et quia trini et trini cantantur, tertii vocantur. Per tertium radium habemus alium modum cantandi, in quo copulantur bini et bini, ut patet per lineam, quae tenet eos copulatos; et quia bini et bini cantantur, non fit **tricta** inter punctum et punctum, et nihilominus vocantur tertii alterius modi quam primi. Per quartum radium habemus quartum modum cantandi et copulandi quatuor et quatuor, ut per lineas copulantur et ideo vocantur quarti. **Trictae** positae sunt inter punctum et punctum; nam quamquam copulentur quatuor et quatuor, nihilominus primo debent cantari separatim. Per quintum radium habemus quintum modum cantandi, ut patet per iam dicta, et per lineas et **trictas**, quae in eodem radio continentur. ELIAS SAL. 14 p. 33a: Et notandum, quod serius in neumate de „Primum quae rite“ factae sunt scissurae sive **trictae** scienter; nam ita debent cantari per modum pausarum; non, quod pausetur in totum, si cantor voluerit, sed cum fuerit necesse vel placuerit, cum

licite potest pausari, ubicumque reperiatur **tricta** in neumate etiam post cantationem unius puncti vel duorum copulatorum vel trium vel quatuor vel quinque in neumate copulatorum. cf. Dyer, *Elias Salomon* p. 105; Hochadel, *Elias* p. 204

tridecachordum -i n. *dreizehntöniger Tonbereich, dreizehnstufiges Tonsystem* — *tonal compass that consists of thirteen pitches, tonal system with thirteen notes* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 38: Continetur autem inter extremas chordas ipsius tetradecachordi semiditonus cum diapente et diapason. Quae consonantia deficit a bis diapason in tono. Non exemplificat autem Boethius de duodecachordo nec de **tridecachordo** nec in speciali tractat de illis nec tangit nomina illorum, qui tres illas adiunxerunt chordas.

tridens -ntis m. *Bezeichnung für eine dreitönige, ab- und aufsteigende Neume* — *term that designates a three-note neume, which descends then ascends* [s.XV] TRAD. HOLL. III 11, 18. TRAD. HOLL. III 15, 13: Aut in ·d· acuta incipit (sc. cantus) ut iste antiphona ..., tunc facies differentiam cum **tridente** semitoniali. cf. Rausch, *Hollandrinus* III p. 397 sq.

tridiapason n. *Tripeloktave* — *triple octave* [syn.: *vicesimasecunda*]

1 Definition

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 18, 2: **Tridiapason** est concordantia ex mixtura duarum vocum triplici diapason ab invicem distantium constituta, sicut ut, ·Γ·ut, et sol fictum extra manum secundo loco post ·E·la, ut hic ostenditur: (*sequitur exemplum*). Diciturque **tridiapason** eo, quod ex diapason ter sumpto efficiatur.

2 Gebrauch — usage

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 2, 11: Multos etenim cantus compositos totam manum continentes et quosdam excedere vidi, nonnullos etiam pueros ad **tridiapason** usque contrapunctum canentes audivi. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 15. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 22: Praeterea notandum est Ptolomeum diapason, bisdiapason et **tridiapason** aequisonantias, non concordantias appellasse eo, quod unum ex duobus atque simplicem quodammodo efficiunt sonum. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 25: Perfectae (sc. *concordantiae*) sunt illae, per quas tamquam principales et ad hoc magis aptas omnis cantus perfectiones constituuntur, ut sunt unisonus, diatessaron, diapente, diapason, diatessaron supra diapason, diapente supra diapason, bisdiapason, diatessaron supra bisdiapason, diapente supra bisdiapason, **tridiapason**. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 36. IOH. TINCT. contr. 1, 18, 1: De **tridiapason**, id est vicesimasecunda. IOH. TINCT. contr. 1, 18, 24-26. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 4. IOH. TINCT. contr. 2, 1, 10: Porro **tridiapason** in se septem et triginta mixturas continet, duae et viginti earum, ut superius demonstravimus, concordantiae sunt, caeterae vero, hoc est quindecim, discordantiae. IOH. TINCT. contr. 2, 2, 16. IOH. TINCT. contr. 2, 10, 2. IOH. TINCT. contr. 2, 17, 2. HERB. TR. 1, pr. p. 20: concentores ... nunc cum poetis ad septimam Orphei chordam, quae diapason complectitur, ascendunt exultantes, nunc propria libertate freti, disdiapason transeuntes ad **tridiapason** interdum usque pertingunt.

tridiapason imperfectum - **tridiapason superfluum** *verminderte Tripeloktave* - *übermäßige Tripeloktave* — *diminished triple octave* - *augmented triple octave* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 10, 5. IOH. TINCT. contr. 2, 16, 1: De **tridiapason imperfecto** et **superfluo**, id est vicesimasecunda falsa. **Tridiapason imperfectum** est discordantia ex mixtura duarum vocum bisdiapason perfecto ac diapason imperfecto ab invicem distantium effecta, sicut mi

fictum extra manum, secundo loco sub ·Γ·ut et fa etiam fictum in ·E·la ut hic: (*sequitur exemplum*) ... **Tridiapason** autem **superfluum** est discordantia ex mixtura duarum vocum ab invicem superfluo diapason ac perfecto bisdiapason effecta sicut fa sub ·Γ·ut secundo loco extra manum fictum et la ·E·la, ut hic patet: (*sequitur exemplum*).

trigon -onis m. (*de τριγωνος*) *Bezeichnung für eine dreitönige Neume* — *term that designates a neume that consists of three pitches* [s.XI] NEUM. Scandicus 5: **trigon** ∆. NEUM. Nomina 4: His ego (sc. *neumis*) gutturalem cum **trigone** consociarem.

trigonicus *Bezeichnung für eine (viertönige?) vom Trigon abgeleitete Neume* — *term that designates a neume (with four pitches?) derived from the trigon* [s.XI] NEUM. Scandicus 6: **trigonicus** ∆/. cf. Floros, *Neumenkunde* 2 p. 191

trigonum -i n. (*τρίγωνον*) *Bezeichnung für ein dreieckiges harfenartiges Saiteninstrument* — *term für a triangular harp-like stringed instrument* [s.XV] FR. GAFUR. theor. 1, 1, 16: Ea vero musica instrumenta, quae lyre et **trigona** et lydi vocabantur, Archades primi dicti sunt in Italiam attulisse. cf. Wille, *Musica Romana* p. 216

trihemitonalis -e *drei Halbtöne umfassend* — *encompassing three semitones*

[s.XIV] IOH. BOEN mus. 4, 33: Semiditonalis (sc. *distantia*) vero vulgariter eo dicitur, quod constat ex tono et semitonio minore. Vocat tamen Boetius etiam magis proprie eam **trihemitonalem**, quia ex tribus semitonii consistit, duobus scilicet minoribus et uno maiore, quale intervallum seu distantia est inter ·a· et ·c·, id est ·a·re et ·c·faut (cf. *Boeth. mus.* 1, 23 p. 216, 28).

trihemitoniaeus -a, -um *drei Halbtöne umfassend* — *encompassing three semitones*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 14: quum notulae tantum a finali voce **trihemitoniaeam** susceperint intensionem, tunc enim cantica ipsa placali consyderatione sustentant.

trihemitonium -ii n. *Bezeichnung für ein Intervall aus drei Halbtönen* — *term for an interval consisting of three semitones* [syn.: *semiditonus*]

1 Bestimmung — determination

[s.VI] BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 28: Potest enim appellari **trihemitonium** in diatono genere semitonium ac tonus, sed non est in compositum; duobus enim id perficitur intervallis (*inde* IOH. CICON. mus. append. 3 p. 400, 10. UGOL. URB. 5, 44, 17. *sim.* GUILL. POD. 2, 5). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 23, 21: **Trihemitonium** est, quod continet tria semitonia. [s.XI] OLIVA 62: toni ac semitonii continuatio, quod **trihemitonium** dicitur. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 74, 2: vocatur haec consonantia **trihemitonium**, quia in se continet tria semitonia. IAC. LEOD. spec. 5, 40, 2: **trihemitonium** vel semiditonus, qui constat ex tono integro et minori semitonio. IOH. BOEN ars 2, 21, 12: **trihemitonium**, id est duo minora semitonia et apothomem. COMM. Boeth. II p. 274, 22. [s.XV] BART. RAM. 3, 2, 3 p. 98. GUILL. POD. 3, 37.

2 Gebrauch — usage

a mit Bezug auf das chromatische Tongeschlecht — *with reference to the chromatic genus*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 25: In chromate vero semitonio ac semitonio in compositoque **trihemitonio** posita divisio

est. Idcirco autem in compositum hoc **triemitonium** appellamus, quoniam in uno collocatum est intervallo (*inde* IOH. CICON. mus. append. 3 p. 400, 8. UGOL. URB. 5, 44, 17). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 23, 13. [*s.XI*] PS.-BERNO mon. 3, 6: Sic diatonicum per duos tonos et semitonium; chromaticum per semitonium, semitonium et **trihemitonium** in compositum; enharmonium vero per diesin, diesin, id est dimidium semitonium, et ditonum in compositum exaratur. OLIVA 59: In cromate vero continui unius **triemitonii** ac duorum semitoniorum legitima spacia continentur (*sim.* OLIVA 63). *al.* COMM. Boeth. I 1, 15 p. 51: Chromaticum genus est, cum secunda vox ad primam resonat semitonium et tertia ad secundam semitonium, quarta vero ad terciam **triemitonium** (*sim.* COMM. Boeth. I 1, 21 p. 60. COMM. Boeth. I 1, 23 p. 63). [*s.XIII*] HIER. MOR. 15, 146 (p. 67): proportionem ... in chromatico (*sc. genere*) tres, scilicet **triemitonium**, apotome et minus semitonium. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 34, 4: Genus chromaticum est, cum cantatur diatessaron ascendendo per semitonium minus et semitonium maius et per **trihemitonium** sive <semiditonum> (*sim.* IAC. LEOD. spec. 5, 8, 16). IAC. LEOD. spec. 5, 30, 17: paranete hyperboleon generis chromatici, quae distat a nete hyperboleon in genere chromatico per **trihemitonium** sive semiditonum. *al.* IOH. BOEN ars 2, 21, 10. IOH. BOEN mus. 3, 33: cantus chromaticus ..., ubi tetracordum, id est dyatesseron, quae est inter primam et ultimam, dividitur in lymma, apothomem et **triemitonium**. *al.* COMM. Boeth. II p. 272, 16. *al.* ANON. Ellsworth 5 p. 230 descr. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 29 p. 298, 6: De generibus melorum in cantibus. Boetius refert tria esse genera melorum, id est diatonicum, chromaticum et enarmonicum, per que omnis cantus componitur. Nam diatonicum genus est in tonis et semitoniis, chromaticum in **triemitoniiis**, enarmonicum in diesibus et ditonis et diatessaron et diapente et diapason (*sim.* IOH. CICON. mus. 4, 3 p. 366, 18). (?) *al.* BART. RAM. 1, 2, 6 p. 43. *al.* GUILL. POD. ench. 12 p. 374. *al.* GUILL. POD. 2, 5. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 3. MON. In primis divide p. 6, 24: Chromatici (*sc. generis*) vero partitionem (*ms. Paris BNF lat. 7369; ed. portionem*) si vis invenire, revertere ad nete hyperboleon, et illud spatium, quod est inter eam et paranete hyperboleon, divide per medium et hoc superaddito constitue in chromatico genere paranete hyperboleon, et hoc erit **triemitonium** (*cf.* IOH. CICON. mus. append. 6 p. 408, 11).

b allgemein — general

[*s.XI*] OLIVA 64. *al.* PS.-GUIDO form. 1, 11: Musicus autem motus fit sex solummodo modis, id est tono, semitonio, semiditono vel **trihemitonio**, ditono, diatessaron et diapente. *al.* COMM. Boeth. I 1, 23 p. 64. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 74, 2. *al.* IOH. BOEN mus. 3, 171. COMM. Boeth. II p. 280, 8: Restat in hoc capitulo ostendere, qualibus notulis distancie toni, semitonii, **triemitonii**, duorum tonorum in compositum ac dieseos inscribuntur. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 25 p. 118, 6: Quarta autem coniunctio ptingorum est, quam auctores musice semiditonum et **triemitonium** vocaverunt. IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 9: Illud autem de compositione cantuum sciendum est, ut in commento Boetii reperitur, quod auctores musice post datas symphonias ad exemplum symphoniatarum composuerunt cantus et ex arbitrio ad graviores vel acutam partem tum limam, tum **triemitonium**, tum unam, tum duas sesquioctavas habitudines addiderunt, ut cantus abundaret in pulcritudine et prolixitate. UGOL. URB. mon. 1, 39. BART. RAM. 3, 2, 1 p. 93. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 23-24. GUILL. POD. 3, 30: Ab omni enim ditono si quis **trihemitonium** auferat intendendo vel remittendo sive semiditonum, relinquitur semitonium maius. *al.* v. trisemitonium

triphonia -ae f. *Dreistimmigkeit — three-voiced polyphony*

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 2305: Poliphonia dicitur a ,polis', quod est ,pluralitas', et ,phonos', quod est ,sonus', quia nihil aliud est quam modus canendi a pluribus diversam observantibus melodiam. Dividitur autem in tres species, scilicet diaphoniam, **triphoniam** et tetraphoniam, id est in cantum duplicem, triplicem et quadruplicem. PS.-MUR. summa 2320: **Triphonia** est melodia sive modus canendi a tribus. PS.-MUR. summa 2327.

triphonia basilica *Bezeichnung für einen dreistimmigen Satz aus Haltetönen (Bordun) und zwei parallel geführten Oberstimmen — term that designates a polyphonic composition in three parts that consists of sustained lower pitches plus two upper voices moving in parallel motion*

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 2327: ab uno vel pluribus teneatur pro basi continue nota una, et ab alio uno vel pluribus idem cantus incipiatur in diapente et in eodem cursu canteatur usque in finem; a tertio uno vel pluribus idem cantus in diapason continue incipiatur. Et in prima voce cursus eiusdem cantus legitime finiatur. Et hic modus triphonie similiter **basilica triphonia** nuncupatur.

cf. Page, Summa p. 32

triphonia organica *Bezeichnung für einen dreistimmigen Satz aus Haltetönen (Bordun) und zwei in Gegenbewegung geführten Oberstimmen — term that designates a polyphonic composition in three parts that consists of sustained lower pitches plus two upper voices moving in contrary motion*

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 2328: **Organica triphonia** est melodia vel modus canendi a tribus vel pluribus modis tribus diversis ita, ut unus vel plures basim teneant in gravibus notis pausatis; ab alio uno vel pluribus cantus distortius organicus incipiatur in diapente vel forte in diatessaron et a tertio uno vel pluribus cantus incipiatur organicus difformis in diapason. Et pars tertia secunde organice obviando cum ea et cum prima utatur aliqua pausatione concordii vel in diapente vel in diapason. Potest etiam esse, ut organica et dissimilis triplex nota simul ab hiis tribus partibus decante<tur>, et hic modus bene dicitur **organica triphonia**.

cf. Page, Summa p. 32

tripla -ae f. 1. Duodezime 2. *Bezeichnung für die dritte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — 1. twelfth 2. term for the third voice of a polyphonic composition*

1 Duodezime — twelfth

[*s.X-XI*] TON. Leod. pr. 1: Quinque sunt consonantiae musicae: diatessaron, quae et sesquitercia dicitur; ... diapente ac diapason, quae et **tripla** nuncupatur. BERNO prol. 3, 5: **Tripla** quoque, quae fit ex dyapason et dyapente. COMPIL. Casin. 66-67, 6. [*s.XI-XII*] INTERV. Ex omni 10: Diapason kay diapente consonantia constat ex octo tonis et tribus semitoniis, et haec est, quae **tripla** dicitur. ANON. Pannain p. 107: Constitutio autem musyca dicitur plenum modulationis corpus ex consonantiarum coniunctione consistens, ut est dupla vel **tripla** vel quadrupla (*inde* IOH. AEGID. 13, 14. *cf.* Boeth. mus. 4, 15 p. 341, 22: ... ex consonantiarum coniunctione consistens, quale est vel diapason vel diapason et diatessaron vel bis diapason). [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. append. 14, 9: Diapason dicitur dupla, diapente cum diapason dicitur **tripla**, bis diapason quadrupla. WALT. ODINGT. 2, 14, 8. WALT. ODINGT. 2, 16-17, 3. WALT. ODINGT. 3, 3, 13. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 4, 24. IOH. BOEN mus. 1, 116: duodecima clavis ... magis proprie vocatur **tripla**. COMM. Boeth. II p. 176, 20. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 55 p. 200, 13: Bernardus: Consonantia, quae componitur ex diapason et diapente,

tripla vocatur arithmetica ratione, quando ternarius continet ter unum in se. IOH. CICON. mus. 3, 6 p. 344, 10 (*sim.* IOH. CICON. prop. 6 p. 418, 20).

2 Bezeichnung für die dritte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — *term for the third voice of a polyphonic composition* [*s.XIII*] DISC. POS. VULG. 26, 147 (p. 193): Et primo de primo modo. Cuius quidem tenor aliquando concordat cum moteto in notis sicut hic: „Virgo decus castitatis“, et tunc semper nota longa de motheto note longe correspondet de tenore et brevis brevi et e converso. Pausa vero utriusque valet unam brevem, nisi simul pauset uterque cum **tripla** ... Aliquando vero tenor constat ex notis omnibus longis sicut tenor motheti „O Maria maris stella“, et tunc semper nota longa cum brevi de motheto uni tantum note longe de tenore correspondet et e converso. Pausa vero utriusque est longa, nisi simul cum **tripla** pauset uterque, et tunc sicut prius. ... Cum vero tenor constat ex notis omnibus longis sicut hic: „O Maria beata genitrix“, tunc semper una longa nota de tenore valet aliam longam de motheto, sequens longa de tenore duas breves de moteto et e converso. Quod etiam pause valere debent, nisi simul cum **tripla** pauset uterque, et tunc sicut et antea. Quartus vero modus, sive cum tenore in notis conveniat sive non et etiam in pausis, totum tercio tenet oppositum. Quintus vero et sextus modus disconvenientes et etiam cum tennuris convenientes in pausis et in **triplis** etiam aliorum modorum qualiter concordari debeant, potest colligi ex iam dictis.

v. triplum

triplex -icis *dreistimmig* — *three-voiced* [*s.XIII*] MUS. MAN. 45, 3: cantus duplices, **triplices** seu quadruplices. IOH. GARL. mens. append. 15, 13: Et tali ordinatione utimur in instrumentis **triplicibus** et quadruplicibus. ANON. COUSS. IV p. 46, 15: Ipse vero magister Perotinus fecit ... etiam **triplices** conductus ut „Salvatoris hodie“. ANON. COUSS. IV p. 60, 31: conductos simplices, duplices, **triplices** et quadruplices (*sim.* ANON. COUSS. IV 71, 1). ANON. COUSS. IV p. 82, 12. PS.-MUR. summa 2371: **triplex** cantus triplici modulamine crescit. WALT. ODINGT. 6, 15, 3: Copula ligata facienda est super unum punctum vel plures sicut organum. Verum aliquando **triplex** est. WALT. ODINGT. 6, 17, 2: De hoquetis. Ista truncatio fit super excogitatum tenorem vel super certum, ut semper unus taceat, dum alius cantat vel, si **triplex**, sic: duo cantent et tertius taceat. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 9, 13. IAC. LEOD. spec. 7, 46, 10: item conductos ... duplices, **triplices** et quadruplices; item hoketos similiter duplices, contraduplices, **triplices** et quadruplices. [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 3: **triplici** contrapuncto, gravi scilicet, acuto et superacuto. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 41. NICOL. BURT. 1, 10, 61.

subst. triplex -icis **1. dreistimmiges Stück** **2. Bezeichnung für die dritte Stimme eines mehrstimmigen Stücks** — *1. three-voiced composition 2. term for the third voice of a polyphonic composition*

1 dreistimmiges Stück — *three-voiced composition* [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. append. 14, 1: Sequitur de **triplicibus**. IOH. GARL. mens. append. 15, 1. IOH. GARL. mens. append. 15, 19: Repetitio diversae vocis est idem sonus repetitus in tempore diverso a diversis vocibus. Et iste modus reperitur in **triplicibus**, quadruplicibus et conductis et multis aliis. IOH. GARL. mens. append. 16, 10. FRANCO COL. 11, 36: Notandum, quod tam in discantu quam in **triplicibus** etc. inspicenda est aequipollentia in perfectionibus longarum, brevium et semibrevium ita, quod tot perfectiones in tenore habeantur quot in discantu vel in triplo (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 43). ANON. COUSS. IV p. 60, 31: in organo puro et **triplicibus**. ANON. COUSS. IV p. 71, 20: Sed nota, quod diatesseron

raro in duplicibus determinatur, sed saepius in **triplicibus** et quadruplicibus bene cum alia consonantia. ANON. COUSS. IV p. 77, 9: Sequitur de **triplicibus** et quadruplicibus et copula. *ibid.* al. ANON. COUSS. IV p. 82, 8: Est et aliud volumen de **triplicibus** maioribus magnis ut „Alleluia dies sanctificatus“ etc. ANON. COUSS. IV p. 82, 19. PS.-MUR. summa 2362. PS.-MUR. summa 2379. WALT. ODINGT. 6, 11, 4: Et aliud est genus, in quo attenditur consonantia vorum et mensurationum in duplici aut **triplici**, quadruplici et dicitur discantus, quasi duorum cantus ad minus. WALT. ODINGT. 6, 13, 3: Rondelli sic sunt componendi. Excogitetur cantus ... et ille cantus a singulis recitetur, cui aptentur alii cantus in duplici aut **triplici** procedendo per consonantias, ut, dum unus ascendit, alius descendit vel tertius ita, ut non simul descendant vel ascendat. WALT. ODINGT. 6, 17, 19.

2 Bezeichnung für die dritte Stimme eines mehrstimmigen Stücks — *term for the third voice of a polyphonic composition* [*s.XV*] CONTR. Circa modum p. 29, 14: Qui vero **triplicem** discantus, serva has concordancias, scilicet octavam, decimam, duodecimam, terciadecimam, quintadecimam; et hec sunt supra diapason; item sub diapason et eodem modo faciat puer. CONTR. Circa modum p. 29, 27.

v. cantus triplex

triplicitas -atis f. *Dreistimmigkeit* — *three-voiced polyphony* [*s.XIII*] ANON. COUSS. IV p. 83, 19: Diversitas altera secundae **triplicitatis** est ..., quando una pars procedit secundum modum discantus, ut supradictum est, et hoc per modum delectabilem tempore debito tarde procedendo, tardiori, tardissime; velociter, velociori, velocissime; mediocri<ter>, mediocriori, mediocrissime. ... Tertia diversitas <secundae> **triplicitatis** est, quando in principio habet punctum delectabilem sive placentem tardo modo sumptum et postmodum in secundo puncto modum velocem non ita tardum secundum aliquem modum discantus et postmodum in tertio aliquem modum diversum et extraneum ab ipsis, ut supradictum est. Quae omnia patent in „Alleluia Posui adiutorium“ magno triplo.

triplum -i n. **1. Bezeichnung für die dritte Stimme eines mehrstimmigen Stückes** **2. dreistimmiges Stück** — *1. term for the third voice of a polyphonic composition 3. three-voiced composition*

1 Bezeichnung für die dritte Stimme eines mehrstimmigen Stückes — *term for the third voice of a polyphonic composition*

a Definition [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. append. 14, 5: **Triplum** est cantus proportionatus aliquis conveniens et concordans cum discantu. Et sic est tertius cantus adiunctus duobus ... **Triplum** specialiter sumptum debet ex remoto concordare primo et secundo cantui, nisi fuerit concordantia insimul per sonum reductum, quod sibi aequipollet. ANON. EMMERAM. 2 p. 228, 20: in **triplo** (*glo.*: id est tertio cantu). IOH. GROCH. 191: **Triplum** vero est cantus ille, qui supra tenorem in diapason proportionem incipere debet et in eadem proportionem ut plurimum continuari.

b Gebrauch — *usage* [*s.XIII*] IOH. GARL. mens. 4, 11: Alia regula de eodem, sed non probatur per istam artem, sed bene probatur per exemplum, quod invenitur in „Alleluia Posui adiutorium“ in **triplo**, scilicet quatuor ligatae cum proprietate et postea tres et tres et tres cum proprietate etc. al. ANON. EMMERAM. 2 p. 226, 13: Nota igitur, quod semibreves inaequales per pausulas in diversis cantibus positas hoquetando debent sic artificialiter

ordinari, scilicet quod minor semibrevis et sua pausula sint in **triplo**, maior autem et sua pausula sint in duplo, id est secundo cantu, tenore tamen in talibus existente (*sim.* ANON. Emmeram. 2 p. 230, 31). ANON. Emmeram. 4 p. 262, 7: Quatenus autem ditonus et semiditonus in concordantiarum numero debeant collocari, patet per cantus musicos approbatos, in quibus saepius sunt reperti, sicut patet in **triplo** de „Che sunt amoretas“, „Dex ou prai je trover“ et in multis aliis cantibus tam organis quam motellis, in quibus vel cantus incipiunt vel pausas immediate praeambulas sussecurantur. *al.* FRANCO COL. 11, 24: Discantus autem aut fit cum littera, aut sine et cum littera. Si cum littera, hoc est dupliciter: cum eadem vel cum diversis. ... Cum diversis litteris fit discantus ut in motetis, qui habent **triplum** vel tenorem, quia tenor cuidam litterae aequipollet (*inde* IAC. LEOD. cons. 88. QUAT. PRINC. 4, 2, 42). FRANCO COL. 11, 34: Qui autem **triplum** operari voluerit, respiciendum est tenorem et discantum ita, quod, si discordat cum tenore, non discordet cum discantu vel e converso; et procedat ulterius per concordantias nunc ascendendo cum tenore vel descendendo, nunc cum discantu ita, quod non semper cum altero tantum ut hic: (*sequitur exemplum*). ... inspicienda est aequipollentia in perfectionibus longarum, brevium et semibrevium ita, quod tot perfectiones in tenore habeantur quot in discantu vel in **triplo** etc. (*inde* IAC. LEOD. cons. 98. QUAT. PRINC. 4, 2, 43). TRAD. Franc. I p. 22: Per regulas infrascriptas potest cuilibet cantui fieri discantus sive **triplum**. TRAD. Franc. III 3, 10: in aliquibus **tripplis** inveniuntur novem semibreves pro recta brevi. ... De semibrevibus, quae aequales et inaequales, maiores et minores dicuntur, patent exempla in ipsis **tripplis**: „Aucun on troue“ etc. TRAD. Franc. III 5, 9: Sed quando <inveniuntur> tres cantus insimul concordantes, facientes insimul suas pausas, tunc debent in tenore et in moteto et in **triplo** fieri duo tractus ad significandum, quod penultime note inmensurabiles fieri debent. ANON. Couss. IV p. 77, 19: Et sic propositis duobus melis concordantibus addimus tertium melum sic, et vocatur **triplum** ab aliquibus sicut secundus cantus duplum et tenor primum. ANON. Couss. IV p. 80, 29: Regulae **trippli** tales sunt: si fuerit in primo modo, omnia puncta imparia debent concordari cum omnibus imparibus dupli ... Sic etiam dicimus, quod omnia puncta imparia debent concordari cum omnibus imparibus tenoris. ANON. Couss. IV p. 81, 10: Tamen boni cantores ponunt paria puncta, prout melius competunt vel conveniunt et cum paribus in duplo et cum paribus in primo ita: si duplum ascendat, **triplum** descendit et e contrario. ... Simili modo faciat **triplum** cum tenore. ANON. Couss. IV p. 81, 22: Sed nota, quod quadruplum quandoque potest eum ponere in discordantia cum aliquo praedictorum, quod **triplum** cum suis subditis non potest facere. *al.* IOH. GROCH. 188: Partes autem istorum (*sc. cantuum*) plures sunt, puta tenor, motetus, **triplum**, quadruplum. IOH. GROCH. 198: Tenore autem composito vel ordinato debet supra eum motetum componere vel ordinare, qui ut plurimum cum tenore in diapente proportionem resonat et propter sui harmoniam aliquoties ascendit vel descendit. Sed ulterius debet istis **triplum** superaddi, quod cum tenore ut plurimum debet in diapason proportionem resonare et propter sui harmoniam potest in locis mediis sistere vel usque ad diapente aliquoties descendere. Et quamquam ex istis tribus consonantia perficiatur, potest tamen eis aliquoties decenter addi quadruplum. [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 7, 3, 9: cum aliquis per se cantat motetum aliquem, **triplum** vel quadruplum sine tenore. IAC. LEOD. spec. 7, 3, 11: possunt tamen supra tenorem unum multi fieri discantus ut motetus, **triplum**, quadruplum. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 5: in motetis **triplum** habentibus. *al.* PETR. PALM. p. 513. QUAT. PRINC. 4, 2, 43-44. AEGID. MUR. p. 125a: Tunc si vis facere motetum

cum quatuor, tunc etiam ordinabis et colorabis contratenorem supra tenorem; et quando vis dividere contratenorem, tunc accipe tenorem et contratenorem, si componis cum quatuor, et ordinabis (*mss.; ed.: ordinatis*) **triplum** supra, bene ut concordet cum tenore et contratenore. ... Hoc facto procede ad motetum, id est ad quintum; et concordabis et colorabis cum **triplo** et tenore et cum contratenore, si est cum quatuor, et ita fac usque ad finem. AEGID. MUR. p. 128b: Item si vis facere motetum cum quinque, per hunc modum potest fieri: fac primo tenorem, sicut dictum est, et fac motetum (*ms. Sevilla 5-2-25; om. ed.*) discantare (*mss.; ed.: discantari*) subtenorem et concordare; hoc facto (*mss.; ed.: modo*) fac **triplum** discantare (*mss.; ed.: discantari*) insuper motetum, sicut melius scis. Adhuc potes facere alium discantum, qui ibit circumquaque (*mss.; ed.: ibi circumsonat*) **triplum** fulgendo ipsum **triplum**. Et iste quintus cantus vocatur quadruplum, et sic erit motetus totaliter plenus. *ibid.* *al.* IOH. BOEN mus. 1, 117. HEINR. EGER 4 p. 44. [*s. XV*] PROSD. contr. II 5, 6: ad contratenorem vel **triplum** vel quadruplum. UGOL. URB. 3, 6-8, 59: dicimus, quod tenor, contratenor, superior, **triplum** et quadruplum, si reperitur, unus et idem cantus sunt, licet vario modo se habeant et diverso, tendunt enim ad unum finem et ad diversarum consonantiarum ordinatam congeriem, quorum omnium fundamentum est ipse tenor. *al.* IOH. TINCT. diff. 286: **Triplum** antiqui posuerunt partem illam compositi cantus, quae superiori magis appropinquabat. COMPOS. Natura 5, 1: Sequitur de contratenore, id est **triplo**. *al.* ANON. Couss. I p. 447a: Item in contratenore basso aut gravi ordinanda est clavis ·F·faut in quarta linea aut in quinta, si velitis ipsum valde bassum ordinare. Item **triplum** vel tenor acutus, videlicet quartus (*om. ed.*) cantus: debet clavis ordinari ·C·solfaut in quarta aut tertia linea, secundum quod velitis ascendere vel descendere. ANON. Couss. I p. 448-449.

2 dreistimmiger Satz — three-voiced composition
[*s. XIII*] IOH. GARL. mens. append. 14, 2: Sequitur de triplicibus. **Triplum** est commixtio trium sonorum secundum habitudinem sex concordantiarum, scilicet unisonus, diapason etc. et hoc in eodem tempore. ANON. Couss. IV p. 46, 13: Ipse vero magister Perotinus fecit quadrupla optima sicut „Viderunt“, „Sederunt“ cum habundantia colorum armonicae artis; similiter et **tripla** plurima nobilissima sicut „Alleluia Posui adiutorium“, „Nativitas“ etc. ANON. Couss. IV p. 61, 17: in **triplo** magno de „Posui adiutorium“. *al.* [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 21, 44: Est autem notandum, quod, quamvis consonantia ista (*sc. diapente cum diapason*) sit alta, quia multum distant ab invicem eius extremae voces, potest tamen habere locum in motetis, cantilenis, conductis et organis, ubi non sunt nisi duo cantus; magis tamen habet locum, ubi sunt tres mensurati cantus vel plures ut in **tripplis** et quadruplis. IAC. LEOD. spec. 7, 17, 12: Item videtur mihi Parisius audisse **triplum** a magistro Francone, ut dicebatur, compositum, in quo plures semibreves quam tres pro uno perfecto ponebantur tempore. *al.* [*s. XV*] PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: <M>utetus est cantus mensuralis per **triplum** vadens, in quo discantus habet textum proprium et medium, etiam non habet textum proprium diversificatum a discanto, sed tamen uterque textus una cum suis notis ita bene concordat, quod hec difformitas uniformitatem videtur parere. *ibid.*: <F>acetum est cantus mensuralis per **triplum** vadens, in quo tenor et medium et contratenor quilibet habet suum textum sibi copropriatum sic comensuratum. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: <R>otulum est cantus mensuralis per dupplum aut **triplum** cantibilis sine tenore, in quo cantantes ponunt tres choros secundum proporcionatam armoniam. COMPOS. Cum igitur pr. 9: In prima quidem dicam de compositione duarum vocum, in secunda de compositione trium vocum, in tertia de composi-

cione quatuor vocum. Et iste compositiones nominabuntur in presenti dupla, **tripla**, quadrupla. COMPOS. Cum igitur 2, 5: sciendum, quod **tripla**, id est compositiones t<riu>m vocum, dulcius melodisant in tempore perfecto quam imperfecto et minori prolacione quam maiori prolacione, licet in tempore imperfecto eciam bene sonat, secundum quod floratura pulcre coloratur proporcionibus. *al.*

tripunctum -i n. et tripunctus -i m. *Bezeichnung für eine dreitönige, aus drei Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume composed of three puncta*

[s.XI] NEUM. Punctum p. 65: Punctum · bipunctum · **Tripunctum** ∆. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: Punctum • bipunctum • **tripunctum** ∆. WILLELM. 3, 18: Punctus • bipunctus •• **tripunctus** •••.

tripunctum conpuncte *Bezeichnung für eine fünftönige, aus einem Punctum, einem Tripunctum und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a tripunctum, preceded by a punctum, and followed by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum conpuncte** ∆.

v. gutturalis conpunctis, pes conpunctis, virga conpunctis

tripunctum praebipuncte *Bezeichnung für eine fünftönige, aus zwei Puncta und einem Tripunctum zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a tripunctum preceded by two puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praebipuncte** ∆.

v. flexa praebipunctis, hemivocalis praebipunctis, pes praebipunctis, quilisma praebipuncte, virga praebipunctis

tripunctum praediapente *Bezeichnung für eine achttönige, aus fünf Puncta und einem Tripunctum zusammengesetzte Neume — term that designates a eight-note neume formed from a tripunctum preceded by five puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praediapente** <#>.

v. flexa praediapentis, pes praediapentis, quilisma praediapenticum, virga praediapentis

tripunctum praediatessare *Bezeichnung für eine siebentönige, aus vier Puncta und einem Tripunctum zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume formed from a tripunctum preceded by four puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praediatessare** #.

v. flexa praediatessararis, pes praediatessararis, quilisma praediatessare, virga praediatessararis

tripunctum praepuncte *Bezeichnung für eine viertönige, aus einem Punctum und einem Tripunctum zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a tripunctum preceded by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praepuncte** ∆.

v. flexa praepunctis, gutturalis praepunctis, hemivocalis praepunctis, pes praepunctis, quilisma praepuncte, virga praepunctis

tripunctum praepuncte et subbipuncte *Bezeichnung für eine sechstönige, aus einem Punctum, einem Tripunctum und zwei Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a tripunctum, preceded by a punctum, and followed by two puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praepuncte et subbipuncte** ∆.

tripunctum praepuncte et subtripuncte *Bezeichnung für eine siebentönige, aus einem Punctum, einem*

Tripunctum und drei Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a tripunctum, preceded by a punctum, and followed by three puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praepuncte et subtripuncte** ∆.

tripunctum praetripuncte *Bezeichnung für eine sechstönige, aus drei Puncta und einem Tripunctum zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume formed from a tripunctum preceded by three puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum praetripuncte** <#>.

v. flexa praetripunctis, pes praetripunctis, quilisma praetripuncte, virga praetripunctis

tripunctum subbipuncte *Bezeichnung für eine fünftönige, aus einem Tripunctum und zwei Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume formed from a tripunctum followed by two puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum subbipuncte** (inde FRUT. brev. 14 p. 101).

v. gutturalis subbipunctis, pes quassus subbipunctis, pes subbipunctis, quilisma subbipuncte, virga subbipunctis, virga semitonis subbipunctis

tripunctum subpuncte *Bezeichnung für eine viertönige, aus einem Tripunctum und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a tripunctum followed by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum subpuncte** ∆.

v. flexa gutturalis subpunctis, gutturalis subpunctis, pes subpunctis, quilisma subpuncte, virga subpunctis

tripunctum subpuncte et praepuncte *Bezeichnung für eine fünftönige, aus einem Punctum, einem Tripunctum und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a tripunctum, preceded by a punctum, and followed by a punctum*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum subpuncte et praepuncte** ∆.

tripunctum trisubpuncte *Bezeichnung für eine sechstönige, aus einem Tripunctum und drei Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume formed from a tripunctum followed by three puncta*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tripunctum trisubpuncte** (inde FRUT. brev. 14 p.101).

trisemitonium -ii n. *Bezeichnung für ein Intervall aus drei Halbtönen (im chromatischen Tongeschlecht) — term for an interval that consists of three semitones (in the chromatic genus)*

[s.XI] FRUT. brev. 11 p. 94: Sic ergo diatonicum genus per tonos et tonos et semitonia, chromaticum per <**trisemitonium**> compositum et semitonium ac semitonium, enharmonicum vero per ditonum compositum et diesin ac diesin exaratur (cf. *Ps.-Berno mon. 3, 6: trihemitonium*).

ibid.: sicque hoc tetrachordum sicut et praecedens **trisemitonio** et duobus semitoniis divisus te pinxisse gaudebis. Similiter inferius in eodem genere a nete diezeugmenon per **trisemitonium** coniunctum et duo semitonia divisa facto tetrachordo tonus, qui est paramese, usque mesen remanebit. [s.XII]

THEINR. DOV. 2, 3 p. 212, 11: chromaticum (sc. *genus*), secundum quod dividitur (sc. *diatessaron*) in semitonium, semitonium et **trisemitonium**. THEINR. DOV. 2, 4 p. 214, 4. THEINR. DOV. 3, 21 p. 328, 17: Ubi vero in diatonice semitonium minus, in chromatice **trisemitonium** et in enharmonice ditonus locatur.

v. trihemitonium

tristropha -ae f. *Bezeichnung für eine dreitönige Neume (zur Anzeige einer Tonwiederholung) — term that designates a neume that consists of three pitches (as indication of a repeated pitch)*

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 65: **Tristropha** » (sim. FRUT. brev. 14 p. 101). FRUT. brev. 10 p. 64: Unisonantia quippe est, ubi vox non variatur, sed multae neumae crebris iterationibus in uno sono continuantur, ut fit in distrophis » et **tristrophis** ». IOH. COTT. mus. 23, 9: Simplicem autem neumam dicimus virgulam vel punctum, repperussam vero, quam Berno distropham vel **tristropham** vocat (sim. ADAM FULD. 2, 10). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **tristropha** ¶¶¶ (ms. Cambridge; ms. Oxford: 999; inde WILLELM. 3, 18). cf. Huglo, *Neumes* p. 63 sq.; *Floros, Neumenkunde II* p. 39 sqq.; Corbin, *Neumen* p. 8.

trissyllabus -a, -um ,dreisilbig', mit drei Solmisations-silben versehen — provided with three solmization syllables [s.XV] TRAD. Holl. IX 1, 2, 6: Corda vero dissyllaba, quia duas voces habet, duas facit muttaciones, unam ascendendo, aliam descendendo. Corda autem **trissyllaba**, quia ex tribus vocibus componitur, sex muttaciones, tres ascendendo et tres descendendo ab uno cantu in alium merito habebit. TRAD. Holl. XXIII 1, 4, 34: Ex premissis eciam colligitur, quomodo in bissillabis tantummodo vel **trissillabis** vocibus musicalibus et non monasilbis fit mutacio. Nam in bissillabis fiunt due mutaciones, scilicet ascendendo et descendendo. In **trissillabis** vero sunt 6 mutaciones, 3^s ascendentes et tres descendendo, ut patet sufficienter intuitu manum musicalem.

trite -es f. (τρίτη) 1. *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton eines Tonsystems* 2. *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton eines Tetrachords* — 1. *term that designates the third highest note of a tonal system* 2. *term that designates the third highest note of a tetrachord*

1 *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton eines Tonsystems — term that designates the third highest note of a tonal system*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 206, 29: Paramese vero, quoniam tertia est a nete, eodem quoque vocabulo **trite** nuncupatur, ut sit descriptio haec: hypate, parhypate, lichanos, mese, paramese vel **trite**, paranete, nete (inde FRUT. brev. 1 p. 28. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5). BOETH. mus. 1, 20 p. 207, 9: His (sc. septem chordis) octavam Samius Lycaon adiunxit atque inter paramesen, quae etiam **trite** dicitur, et paraneten nervum medium coaptavit, ut ipse tertius esset a nete, et paramese quidem vocata est sola, quae post mediam collocabatur. **Trites** vero nomen perdidit postea, quam inter eam atque paraneten tertius a nete locatus est nervus, qui digne **trites** nomen exciperet, ut sit octachordum secundum Lycaonis additionem hoc: hypate, parhypate, lichanos, mese, paramese, **trite**, paranete, nete (inde FRUT. brev. 1 p. 29. FR. GAFUR. op. 5, 1. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 8). BOETH. mus. 1, 20 p. 208, 26 descr. al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 62d: **Trite** sumitur ab hoc nomine tertia. al. [s.IX-X] HUCBALD. 43. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 20 p. 58. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 4, 13. al. ANON. Ellsworth 3 p. 206 descr. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 44 p. 316, 18: Toroebus Atis filius, qui fuit Lydorum rex, adiunxit **triten**, que alio nomine paramese est vocata. al. UGOL. URB. 1, 5, 5: Cui quadrichordo additae, fuerunt aliae (ms. Roma Ross. 455; ed.: alia) tres cordae, scilicet paramese vel **trite**, paranete, nete, quae omnes septem sunt cordae unum eptachordum constituentes, in quo duo tetrachorda coniuncta per mesen mediam cordam continentur ... His octava fuit adiuncta corda, scilicet **trite** inter paramesen et paraneten, quae cum sint octo octochordum

duorum tetrachordorum disiunctorum contentivum constituent (sim. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 1. FR. GAFUR. extr. 3, 3, 1). al. FR. GAFUR. extr. 3, 2, 3. al. FR. GAFUR. op. 5, 1 (sim. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 5-14). BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7.

2 *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton eines Tetrachords — term that designates the third highest note of a tetrachord* a *allgemein — general*

[s.VI] BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 21: Mobiles (sc. voces) vero sunt, quae secundum singula genera permutantur hoc modo ut paranete et lichanos diatonici et chromatici, **trite** et parhypate enarmonii. Alia est enim paranete hyperboleon diatonos, alia paranete hyperboleon chromatica, alia **trite** enarmonios (inde IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 8. IOH. HOTH. exc. p. 52). BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 13: cum enarmonium genus aspicimus, **triten** aliam repperimus (inde IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 23). BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 16: non in totum mobiles aut immobiles, quas parhypatas, **tritas** in diatono vel chromate, lichanos autem vel paranetes in enarmonio genere dicimus (inde IAC. LEOD. spec. 5, 45, 16. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 14). al. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 13, 20. GLOSS. Boeth. mus. III 50. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 14, 9. al. COMM. Boeth. II p. 266, 9: relinquit (sc. Boethius) ... **tritas**, que perficiunt semitoniam. [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 15 (sim. IOH. HOTH. exc. p. 52. cf. BOETH. mus. 4, 13 p. 336, 1). al.

b *im tetrachordum diezeugmenon — in the tetrachordum diezeugmenon*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 209, 16. al. [s.IX-X] REG. PRUM. 14, 21: Trite diezeugmenon: **trite**, id est tertia a mese; diezeugmenon, id est disiunctorum sive divisarum, subauditur cordarum. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 30. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 284, 36: habemus ... in tetracordis hiperbolion, diezeugmenon et sinemmenon tres **tritas**, in tetracordis vero meson et hipaton duas parhypatas. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 62: paranetiezeugmenon cordula ... in genere quidem diatonico a **trite** sua tono distat et a paramese tono et emitonio et signatur numero 3456. At cromatica distat a **trite** sua emitonio et a mese duobus emitoniis et tono et inscribitur numero 3648. Enarmonica vero a **trite** sua diesi distat et a mese diesibus duabus et tono numeroque 3888 signata est. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 12: Corda undecima paranete diezeugmenon 'iuxta nete disiunctorum' versa de Graeco significat in Latino eo, quod **tryten** uno tono superans ad neten quoque tonando semel ascendat. al.

c *im tetrachordum synemmenon — in the tetrachordum synemmenon*

[s.VI] BOETH. mus. 1, 20 p. 210, 14. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 9, 16. GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 15-6. [s.XI] FRUT. brev. 1 p. 30. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 278, 12: inter mesen autem et **triten** semitonium positum. COMM. Boeth. II p. 284, 36: habemus ... in tetracordis hiperbolion, diezeugmenon et sinemmenon tres **tritas**, in tetracordis vero meson et hipaton duas parhypatas. [s.XV] GEORG. ANS. 2, 61: Paranete quidem synemmenon cordula ... a trite-synemmenon diatonica tono distat et a mese tono et emitonio. At cromatica distat a sua **trite** emitonio et a sua mese duobus emitoniis. Sed hec enarmonica a **trite** sua diesi distare ponitur et a sua mese diesibus duabus. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 4. MON. Prius dividenda 13 (Rp). MON. Totam tabulam p. 11, 9.

d *im tetrachordum hyperboleon — in the tetrachordum hyperboleon*

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 7, 19, 1. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 4: Deinde recurratur ad neten hyperboleon et eum partire in octo et octavam inferius adde et facies tonum signato **trite** (sim.

ANON. Bernh. 2, 4). ODOR. SEN. p. 208. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 284, 36: habemus ... in tetracordis hiperbolion, diezeugmenon et sinemmenon tres **tritas**, in tetracordis vero meson et hipaton duas parhipatas. *al.* [s.XV] GEORG. ANS. 2, 63: Paranete vero hyperbolaion cordula in diatonico genere tono distat a **trite** sua et numero signatur 2592. In cromatico emitonio signaturque numero 2736. At in enarmonico diesi unica, sed a nete tonis duobus et signatur numero 2916.

trite coniunctarum *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum synemmenon (trite synemmenon) — term that designates the third highest note in the tetrachordum synemmenon (trite synemmenon)*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 9: hemitonium coniunctarum erit tertia, ... post hanc id est **trite coniunctarum**.

trite diezeugmenon *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum diezeugmenon — term that designates the third highest note in the tetrachordum diezeugmenon*

1 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a. Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles (*sc. sonitus*) autem sunt, qui in tetrachordo inter immotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, ... **trite diezeugmenon**, paranete diezeugmenon *eqs.* [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.VI] BOETH. mus. 4, 8 p. 325, 23: continebitur inter **triten diezeugmenon** et paramesen semitonium minus. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229: Nam **trite diezeugmenon** et paranete sinemmenon sicut et paranete diezeugmenon et nete sinemmenon eadem sunt sono. *al.* [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 962/367, 19-1. MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 40: ·C· **trite diezeugmenon**. *al.* MOD. Ecce modorum 13. *al.* ALIA MUS. 15 p. 107: Tertium modum hypolydium tertia species diapason determinat in eum, quem vocant **triten diezeugmenon** nervum. *al.* REG. PRUM. 14, 4. [s.X-XI] TON. Leod. 5, 1 (MüMn): Quintus tropus phrigius, qui praetitulatur autenticus tritus, id est magister vel princeps tertius, modulationem suae symphoniae orditur a **trite diezeugmenon** et claudit eam in parhypate meson (*sim.* COMPIL. Casin. 91-92, 6). *al.* ANON. Bernh. 2, 55: Lydius habet melodiam a **trite diezeugmenon**. Descendit ad <par>yate meson, ascendit vero ad trite yperboleon finalem habens in gravibus parypate meson, in acutis **trite diezeugmenon**. Ypolidius descendit ad parypate ypaton ascenditque ad **trite diezeugmenon** finalem habens in parypate meson (*sim.* COMPIL. Paris. II p. 76). BERNO prol. 5, 10: Tertia (*sc. species dyatessaron*) ex semitonio et duobus tonis incipiens a **trite dyezeugmenon** et finiens in lychanos meson; cui adhibendus est tonus inferius, ut fiat tertia species dyapente. BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Sextus modus ascendit ad ·c·, quae est **trite diezeugmenon** ... et descendit ad ·C·, quae est parypate ypaton possidens inter ·C· et ·c· terciam diapason formam] (*inde* FRUT. brev. 8 p. 60. ANON. Wolf p. 211). *al.* BERNO ton. p. 89a. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 213 descr. *al.* OLIVA 18-19. ARIBO 5 p. 11: Tetrachordum superiorum iuxta modernos est ·a·-b·c·d·. Idem est Boetii mese, paramese, **trite diezeugmenon**, paranete diezeugmenon (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). LIB. SPEC. 85 p. 41. *al.* TON. Aug. p. 113a: antiphona incipientes in **trite-diezeugmenon** ·c·, ubi et „seculorum amen“ earum incipitur et finitur. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* CANT. In defect. p. 88. MOD. Protus finit p. 108. MOD. Autent. prot. 6. FRUT. brev. 11 p. 89: trite synemmenon tonoque distat a **trite diezeugmenon**. *al.* FRUT. ton. p. 150: Authentus tritus ... constat inferius ex tertia specie diapente ..., superius vero ex tertia specie diatessaron, quae est de ·c· in ·f·, hoc est a **trite diezeugmenon** in triten hyperbolaeon. *al.* [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 197. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. (*inde* TRAD.

Holl. VIII 28, 102). *al.* IOH. COTT. ton. 25, 13 (*inde* ANON. Ratisb. 8, 4, 11). *al.* [s.XIII] ANON. Ratisb. 2, 6. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 14. IAC. LEOD. spec. 5, 15, 9: sequitur **trite diezeugmenon**, quae est tertia decima. IAC. LEOD. spec. 5, 25, 4: ·c·solfaut, cui respondet **trite diezeugmenon**. *al.* WILLELM. 3, 4 descr. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer 11, 1. COMM. Boeth. II p. 286, 4. *al.* [s.XV] ORIG. ET EFF. 24, 3. IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 7: exaden minor, qui constat tribus tonis et duobus semitonis ut hypate meson ad **trite diezeugmenon**. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 5. *al.* GEORG. ANS. 2, 18: decima (*sc. corda*) ... in disiuncto (*sc. modo*) **tritediezeugmenon** et in coniuncto paranetesynemmenon. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 87. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 9. *al.* TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. extr. 8, 11, 6: ad **tritediezeugmenon**, id est ad ·c· acutum. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 13). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44. NICOL. BURT. 3, 20, 171. *al.* ADAM FULD. 2, 9 descr. FR. GAFUR. theor. 5, 3, 7. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. MICH. KEINSPI. 3, 15. MON. Ante omnia p. 38, 30. MON. Boetius p. 233, 28: semitonium minus, quod est inter **triten diezeugmenon** et paramesen. MON. Designata p. 70, 14. MON. Magadis p. 14, 35. MON. Dividatur p. 54, 10: Quod si a trite yperboleon diatessaron remiseris, habebis **trite diezeugmenon**. Si autem diapente, habebis trite sinemmenon. MON. In capite p. 26, 11. *al.* MON. In primis divide p. 5, 15. MON. Magadis p. 14, 35. *al.* MON. Mensurus p. 66, 9-10. MON. Mon. Compos. II p. 69, 59. MON. Mon. divisurus p. 42, 68. *al.* MON. Prius dividenda 10. MON. Si mon. Boetii p. 33, 11. FIST. Rogatus 38 p. 68.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[s.VI] BOETH. mus. 4, 8 p. 325, 22: **trite** autem **diezeugmenon** diatonos a nete diezeugmenon duos tonos abest. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 3: quae **trite diezeugmenon** vel in diatonico vel chromatico genere vocabatur, paranete in enarmonio dicitur (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 32, 13. IAC. LEOD. spec. 5, 45, 14. IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 4). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 45, 10. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 12. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 7. *al.* GEORG. ANS. 2, 60: **Trite** autem **diezeugmenon** cordula, que in diatonico elongatur a mese tono et emitonio, a paramese emitonio, in enarmonico genere diesi a paramese. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 52 (*cf.* BOETH. mus. 4, 13 p. 335, 25). MON. Boetius p. 233, 25: fac **triten diezeugmenon**, quae quidem in diatono a nete diezeugmenon duobus abest tonis integris, in chromatico semitonio et tribus semitonis incompositis. MON. In primis 12. *al.*

2 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: τριτή διεzeugμένων, id est tertia divisarum. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 311, 5: **trite diezeugmenon**, quae est tertia divisarum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 13. WILLELM. 3, 11. *sim.* COMPIL. Casin. 116-117 descr.). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 962/371, 2-3. *al.* REMIG. AUT. 504, 8. *al.* REG. PRUM. 14, 21 (*inde* ANON. Bernh. 2, 32). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 28: **Trite diezeugmenon** est tertia disiunctarum. PS.-BERNO mon. 12, 2: **trite diezeugmenon**, tertia disiunctorum. ODOR. SEN. p. 154. FRUT. brev. 13 p. 98. [s.XI-XII] ANON. Wolf p. 199: **trite diezeugmenon**, id est iuxta tertiam disiunctam. IOH. COTT. mus. 13, 24 (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 96. GOB. PERS. p. 183a). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 1, 11, 13. WALT. ODINGT. 3, 2, 20: **Trite diezeugmenon**, id est tertia ab ultima disiunctarum. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 50 p. 324, 23: **Trite diezeugmenon**, id

est tertia a fine divisarum. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 61: **trithe diezeugmenon**, quod interpretatur tertius gradus acutorum. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 11 (*inde* NICOL. BURT. 1, 17, 96). FR. GAFUR. op. 5, 3: Decima corda est **tritediezeugmenon** distans a paramese solo minore semitonio; tertia quidem interpretatur disiunctarum locum a meses corda retinens tertium (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 3, 6). GUILL. POD. 2, 12. ERASM. HOR. p. 85a.

trite divisarum *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum diezeugmenon (trite diezeugmenon) — term that designates the third highest note in the tetrachordum diezeugmenon (trite diezeugmenon)* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 944/363, 17-8: ‚divisarum tertia‘: **trite divisarum** usque ad lichanos principalem mediarum octo cordae sunt. GLOSS. Mart. Cap. 944/363, 19-1.

trite hypaton *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum hypaton (lichanos hypaton) — term that designates the third highest note in the tetrachordum hypaton (lichanos hypaton)* [*s.XV*] ERASM. HOR. p. 85a: Quarta dicitur lichanos hypaton, digitalis tertio digito, vel **tritahypathon**.

trite hyperboleon *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum hyperboleon — term that designates the third highest note in the tetrachordum hyperboleon*

1 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[*s.I a.Chr.*] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter immotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, ... **trite hyperbolaeon**, paranete hyperbolaeon. [*s.III*] FRAGM. CENS. 12, 3. [*s.VI*] BOETH. mus. 4, 6 p. 320, 16: nete diezeugmenon continens ad **triten hyperboleon** semitonium minus. *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 3, 9, 46. *al.* [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 962/371, 3. REMIG. AUT. 504, 12. MUS. ENCH. 16 descr. HUCBALD. 38. *al.* ALIA MUS. 15 p. 107: Sextum nihilominus modum lydium sexta species diapason exerit, cui **trite hyperbolaeon** est finis. REG. PRUM. 14, 4. [*s.X-XI*] TON. Leod. pr. 63. ANON. Bernh. 2, 55: Lydius habet melodiam a trite diezeugmenon. Descendit ad <par>ypate meson, ascendit vero ad **trite yperboleon** finale habens in gravibus parypate meson, in acutis trite diezeugmenon (*sim.* COMPIL. Paris. II p. 76). BERNO prol. 5, 16 app. crit.: [sexta (*sc. species diapason*) a parypate meson ad **trite yperboleon** intenditur] (*inde* FRUT. brev. 5 p. 46). BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Quintus modus intenditur ad ·f·, quae est **trite yperboleon**, raro autem ad ·g·, et remittitur ad ·E·, hoc est ad ypate meson]. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 213 descr. *al.* OLIVA 18-19. ARIBO 6 p. 11: Tetrachordum excellentium est ·d·e·f·g· secundum Guidonem, iuxta Boetium autem paranete diezeugmenon, nete diezeugmenon, **trite hyperboleon**, paranete hyperboleon (*inde* QUAEST. MUS. 1, 6 p. 16). COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* ANON. Venet. I 13: Item a paranete octo divisiones faciamus, et octava addatur; fit **trite yperboleon**. Et tunc restat semitonium inter **trite yperboleon** et nete diezeugmenon. MOD. Protus finit p. 108. FRUT. brev. 1 p. 31. *al.* FRUT. ton. p. 150. *al.* [*s.XI-XII*] ANON. Wolf p. 208: Secundus magister intenditur ad **trite hyperboleon**, idest ·f·, et remittitur ad hypate hypaton, quae est ·B·. *al.* IOH. COTT. mus. 13, 32 descr. (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 102). IOH. COTT. ton. 24, 26: Resp. „Factum est dum tolleret“. Hoc Berno in mese emittendum esse censet, et patet mi in **tritehyperboleon** incipiendum. [*s.XIV*] MARCH. luc. 15, 1, 17. IAC. LEOD. spec. 5, 25, 4: ·f·faut in spatio vel **trite hyperboleon**. *al.* WILLELM. 3, 4 descr. HEINR. EGER 2 p. 38. ANON. Meyer

11, 1. COMM. Boeth. II p. 274, 2. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 28, 102: **trite yperboleon** ·f·faut. IOH. CICON. mus. 1, 21 p. 98 descr. IOH. CICON. mus. 1, 26 p. 124, 22: parhypate meson ad paramese et **trite hyperboleon** ad ·b· superacutum non sunt diatessaron pro trium tonorum inscriptione. *al.* UGOL. URB. 1, 6, 5. *al.* GEORG. ANS. 2, 18: Tertiadecima (*sc. corda*) **tritehyperbolaeon** est vocata. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 87. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 5. *al.* TAB. Catan. p. 142. FR. GAFUR. extr. 3, 8, 2. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 15). FR. GAFUR. op. 5, 3 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 3, 6). *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 7. *al.* NICOL. BURT. 1, 17, 95. *al.* ADAM FULD. 2, 1. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 8, 4. *al.* GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. MICH. KEINSP. 3, 12. ERASM. HOR. p. 87b. MON. Designata p. 70, 17. MON. Dimidium 5. MON. Dividatur p. 54, 9: Quod si a **trite yperboleon** diatessaron remiseris, habebis trite diezeugmenon. Si autem diapente, habebis trite sinemmenon. *al.* MON. In capite p. 26, 7. MON. In primis 6-7. MON. In primis divide p. 5, 6. MON. Magadis p. 13, 29: Deinceps paripatemeson sive per VIII<am> partem lichanos meson sive per III<am> tritesinemmenon sive per II<am> tritediezeugmenon sive per duplicationem **triteyperboleon** quere. *al.* MON. Mensurus p. 66, 11. MON. Compos. II p. 69, 61. MON. Mon. divisurus p. 41, 48. *al.* MON. Prius dividenda 7. MON. Qui desideras p. 92. MON. Si mon. Boetii p. 33, 6. FIST. Rogatus 38 p. 68.

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[*s.VI*] BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. BOETH. mus. 4, 13 p. 337, 2: quae in diatonico atque chromatico genere **trite hyperboleon** est, eadem mutatur in enarmonio et fit paranete (*inde* IOH. CICON. mus. append. 4 p. 406, 3). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 4, 7, 19, 3. [*s.XI*] ODOR. SEN. p. 208: in enarmonico genere sit paranete hyperboleon enarmonica, quae **trite hyperboleon** diatonica. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 9, 8. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 16: fac **triten hyperbolion**, que in diatonico a nete hyperbolion duobus abest tonis integris, in chromatico vero differt ab eadem semitonio et tribus semitoniis. *al.* [*s.XV*] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 22: si consideratur **trite hyperboleon** diatonos et **trite hyperboleon** chromaticae, eadem in monocordo descripta est. At vero cum enarmonium genus aspicimus, triten alium reperimus. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 10. *al.* GEORG. ANS. 2, 42. *al.* MON. Boetius p. 232, 14. *al.* MON. In primis 12. MON. In primis divide p. 6, 24. *al.* MON. Mon. divisurus p. 41, 43. *al.*

2 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[*s.V*] MART. CAP. 9, 931: τριτή ὑπερβολαίων, id est tertia excellentium. [*s.VI*] BOETH. mus. 4, 3 p. 311, 14: **trite hyperboleon**, quae est tertia excellentium (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 15. WILLELM. 3, 13. *sim.* COMPIL. Casin. 116-117 descr.). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138b. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 954/368, 3-4. REMIG. AUT. 509, 18. REG. PRUM. 14, 27 (*inde* ANON. Bernh. 2, 35). [*s.X-XI*] ANON. Bernh. 1, 31. PS.-BERNO mon. 12, 2. ODOR. SEN. p. 154. FRUT. brev. 13 p. 98. [*s.XI-XII*] THEOG. METT. 30, 3 (p. 192a). IOH. COTT. mus. 13, 29 (*inde* TRAD. Holl. VIII 28, 98. GOB. PERS. p. 183a). [*s.XIII-XIV*] ENGELB. ADM. 1, 11, 15. WALT. ODINGT. 3, 2, 23: **Trite hyperboleon**, id est tertia ab ultima excellentium. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 18. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 70: 13^m gradum posuit (*sc. Boetius*) sub ·f· parva. Et facit semitonium ad 12^m gradum. Et vocavit eum **trithe yperboleon**, id est tercium excellentium a fine monocordi. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 6, 14: Corda tredecima **trite hyperboleon** iure tertia nominatur superiorum aut excellentium (*inde* NICOL. BURT. 1, 17, 96).

GUILL. POD. 2, 12: Tertiadecima ·f· **tryte yperboleon**, id est tertia superacutarum ab ultima dinumerando. ERASM. HOR. p. 85b.

trite meson *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum meson (lichanos meson) — term that designates the third highest note in the tetrachordum meson (lichanos meson)*

[s.XV] ERASM. HOR. p. 85a: Septima lichanos meson, quae et **trite meson** appellatur.

trite synemmenon *Bezeichnung für den dritthöchsten Ton im tetrachordum synemmenon — term that designates the third highest note in the tetrachordum synemmenon*

1 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 5: Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, ... **trite synhemmenon**, <paranete synhemmenon> eqs. [s.III] FRAGM. CENS. 12, 3. [s.VI] BOETH. mus. 1, 27 p. 219, 9: Qui nervi quibus sideribus comparentur ... Namque hypate meson Saturno est adtributa, parhypate vero Ioviali circulo consimilis est. Lichanos meson Marti tradidere. Sol mesen obtinuit. **Triten synemmenon** Venus habet (*inde* REG. PRUM. 5, 42. IOH. CICON. mus. 1, 49 p. 182, 5. *sim.* COMM. Boeth. I 1, 27 p. 65. IAC. LEOD. spec. 5, 7, 1). BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 22: **trite** autem **synemmenon** ad neten synemmenon ... duorum tonorum obtinet proportionem. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 20, 229. *al.* [s.IX] REMIG. AUT. 503, 16. HUCBALD. 39: si inseratur sinemenon tetrachordum, cuius locus est inter mesen et paramesen, tunc post mesen locabuntur hae tres ... In quibus una tantum, hoc est **trite synemenon**, diversum a superioribus optinet sonum. Nam paranete synemenon eadem, qua trite diezeugmenon, et nete synemenon ipsa, qua paranete diezeugmenon resonabit voce (*ms. Cambridge Gg v. 35 et al.: vocem*). *al.* ALIA MUS. 142 p. 201. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 44: Sed synemmenon tetrachordum coniungitur cum mese per semitonium, quod est inter mese et **trite synemmenon**. *al.* ANON. Bernh. 2, 13. *al.* BERNO prol. 6, 16 app. crit.: [Secundus modus ascendit ad ·a·, idest mese, raro autem ad ·b· vel ·b·, idest ad **trite sinemenon** vel paramese, remittitur ad ·A·, quae est proslambanomenos. *al.* PS.-BERNO mon. 4, 2. ODOR. SEN. p. 213 descr. *al.* OLIVA 54: A qua (*sc. nete sinemenon*) in **trite sinemenon** duorum tonorum ratio continuetur. *al.* ARIBO 79 p. 34: Cum hiatus diezeugis, id est disunctionis patribus plurima canendi praetendisset offendicula, quia tritus finalis ·F· supra quarta, tritus excellens ·f· infra caruit quinta, interposuerunt **trite synemmenon** ad emendandum iubilationis defectum (*inde* QUAEST. MUS. 1, 9 p. 18). *al.* LIB. SPEC. 89 p. 42: tertia species diatessaron constat ex duobus tonis et semitono ut parhypate meson ad **trite synemmenon**. *al.* TON. Aug. p. 83: **Trite** enim **sinemenon** ·b·. *al.* COMPIL. Casin. 1, 24 descr. *al.* FRUT. brev. 5 p. 45: inter parhypaten meson et paramesen et inter **triten synemmenon** et neten diezeugmenon, hoc est inter ·F· et ·b· quadratam et inter ·b· rotundam et ·e· ... tritonus habetur. FRUT. brev. 6 p. 48: Tertium tetrachordum synemmenon, id est coniunctum, dicitur, quod sub nete synemmenon paranete synemmenon, **trite synemmenon** et mese continetur, quae sunt ·d·c·b·a· (*ms. München clm 14965b; ed.: d c b a*). *al.* FRUT. ton. p. 128. [s.XII] GUIDO AUG. 61: **tricensinemenon**, que locum ·b· rotundi obtinet. [s.XIII] VERS. Postquam pro 199. [s.XIV] MARCH. luc. 15, 1, 10. IAC. LEOD. spec. 6, 3, 4. *al.* COMM. Boeth. II p. 276, 40: A **trite** autem **sinemenon** in mese minus semitonium reperitur. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus.

1, 21 p. 98 descr. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 210, 29: diapente minor ut ... hypate meson ad **trite synemenon** (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 214, 9). *al.* UGOL. URB. 1, 5, 16. GEORG. ANS. 2, 31. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 57: remanet alia pars toni, scilicet semitonium maius, inter **trite** <**si**>**nemenon** et paramese. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 8. IOH. LEGR. tac. p. 421a: corda **tryte synemenon**, quae dicitur inventa, nisi ut diviso tono, dum opus fuerit, avertat tritoni durtiam. TAB. Catan. p. 144. FR. GAFUR. op. 5, 1 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14). *al.* BART. RAM. 1, 1, 6 p. 16: Est autem tonus in duo semitonia divisus ... sicuti ... <tonus> meses et parameses per **trite synemmenon**. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 44. FR. GAFUR. theor. 5, 5, 6. GUILL. POD. 2, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* MICH. KEINSNP. 3, 9. ERASM. HOR. p. 87b: tritehyperboleon ad **tritesinemenon** sesquialteram constituit. MON. Ante omnia p. 38, 32. MON. Boetius p. 234, 56-57. *al.* MON. Designata p. 70, 11. MON. Dividatur p. 54, 11. MON. In capite p. 26, 15. MON. In primis 17. MON. In primis divide p. 5, 17. MON. In primo 7. *al.* MON. Magadis p. 13, 28: Deinceps paripatemeson sive per VIII<vam> partem lichanos meson sive per III<am> **tritesinemenon** sive per II<am> tritediezeugmenon sive per duplicationem triteyperboleon quere. *al.* MON. Mensurus p. 66, 11. MON. Mon. divisurus p. 42, 74. MON. Prius dividenda 13. FIST. Fac tibi 10 p. 115. FIST. Primam ad votum 8a p. 83. FIST. Rogatus 37 p. 68. *al.*

b differenziert nach den Tongeschlechtern — differentiated according to the genera

[s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 329, 16: quae est in diatonico vel chromatico generibus **trite synemmenon** diatonos vel chromatica, eadem in genere enarmonio paranete synemmenon enarmonios est. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 9, 17. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 25, 3: paramese ... a **trite** vero **synemmenon** diatonos distat per maius semitonium. [s.XV] IOH. CICON. mus. append. 4 p. 404, 14. *al.* UGOL. URB. 5, 44, 5. *al.* GEORG. ANS. 2, 41: **trite synemmenon** cordula tam diatonica quam chromatica eundem dat sonitum. GEORG. ANS. 2, 49: Nete quidem synemmenon cordula hoc eodem in genere enarmonice cithare duobus tonis distat a **tritesynemmenon** generis eiusdem. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 52. MON. Totam tabulam p. 12, 26: **Trite sinemenon** erit eadem per tria genera. FIST. Rogatus 16 p. 61. *al.*

2 zur Wortbedeutung — with reference to the meaning of the word

[s.V] MART. CAP. 9, 931: τριτή συννημένων, id est tertia coniunctarum. [s.VI] BOETH. mus. 4, 3 p. 310, 15: **trite synemmenon**, quae est tertia coniunctarum (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 8, 11. *sim.* COMPIL. Casin. 116-117 descr.). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 22, 138a-b. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 943/363, 7-8. REMIG. AUT. 503, 13. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 24. PS.-BERNO mon. 12, 2: **trite synemmenon**, tertia coniunctorum. ODOR. SEN. p. 152. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 2, 16: **Trite synemmenon**, id est tertia ab ultima coniunctarum. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 45 p. 318, 25. *al.* ANON. Carthus. theor. 14, 53: **trite** <**si**>**nemenon**, quod interpretatur tertius gradus a fine coniunctarum. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 9, 5. ERASM. HOR. p. 85b. ex errore TRAD. Garl. plan. I 116 v. vol. I, col. 816, 38 ex errore pro tritus: COMM. Boeth. II p. 302, 15. v. tritesynemmenon

tritechordum -i n. dreitöniger Tonbereich — tonal range of three notes

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 1: Coniunctorum igitur sonorum, qui certa auribus conveniunt concordantia, tres sunt differen-

tiae. Alii enim sic invicem sunt compositi, ut auribus tantum deprehendantur accommodati, ut **tritechordum** incompositum atque incompositum exachordum.

tritedecachordum -i n. *Bezeichnung für einen dreizehn Tonstufen umfassenden Gesang — term that designates a chant that encompasses thirteen pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 27 p. 294, 20: Quinta symphonia diapason diapente est, que constat duodecim cordis; eius cantus duodecacordum vocatur. Cui si additur una vox, **tritedecacordum**; si due, tetradeacordum vocatur. IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 1: Igitur prima accidens nomen est in duodecim nominibus divisum, id est tetracordum, pentacordum, exacordum, eptacordum ..., **tritedecacordum**, tetradeacordum pentadeacordum. Ex his vero nominibus omnis cantus recipit proprium nomen. IOH. CICON. mus. 4, 13 p. 374, 22.

tritedecachordus -a, -um *dreizehn Tonstufen umfassend — encompassing thirteen pitches*

[s.XV] IOH. CICON. mus. 4, 1 p. 366, 5: Omnis igitur cantus in nomine aut nuncupabitur tetracordus aut pentacordus ... aut **tritedecacordus** aut tetradeacordus aut pentadeacordus.

tritectoria (tristectoria) -ae f. (*τρετημόριον*) *Drittelton — third of a tone*

[s.V] MART. CAP. 9, 930: **tritectoria** nominatur, quoniam habet partem tertiam toni (cf. Stahl/Johnson/Burge, *Martianus I p. 206 sq.*). MART. CAP. 9, 959 (ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 15-6). [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 108/31, 7-8: Dissonae vero sunt, cum a se separantur aut emitonio aut **tritectoria**, id est tertia parte toni, aut tetratectoria, id est diesi, quarta scilicet parte toni (sim. REMIG. AUT. 46, 4). GLOSS. Mart. Cap. 930/357, 7-8. GLOSS. Mart. Cap. 937/361, 3-4. GLOSS. Mart. Cap. 959/369, 16-7: Nam modulatio <en>armoniae a tetratectoria inchoat et in **tritectoria** terminatur. Praedixit enim armonicum genus pluribus, sed angustioribus spatiis dividi. Quid autem angustius potest fieri quam, ut a tetratectoria inchoet et in **tritectoria** desinatur? (?) IOH. SCOT. annot. 494, 23: **tritectoria** tertia pars toni (sim. REMIG. AUT. 494, 23). IOH. SCOT. annot. 512, 2: per **tritectoria** in chromatico genere, quod molle vocatur, tonus dividitur in tres partes, ideo **tritectoria** appellatur (sim. REMIG. AUT. 512, 2) REMIG. AUT. 494, 23. REMIG. AUT. 512, 10. REG. PRUM. 4, 7: in naturali musica omnes octo toni integri sunt atque perfecti, quamvis auctoritate inter se differant nullumque recipiunt semitonium nec diesin nec apotamen aut **tristectoria** aut tetrastectoria; siquidem in his partibus tonus artificialis musicae dividitur. REG. PRUM. 16, 22: Hoc unum nosse sufficiat, quod dimidium semitonium diesis dicitur, estque quarta pars toni; similiter tetrastectoria quarta pars toni, **tritectoria** tertia pars nuncupatur. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 37: Diesis vero est sonus semitonio minor, quae limma vocatur. Quae in enarmonio dividit quartas partes toni et dicitur tetramoria, in chromatico tertias et dicitur **tritectoria** (sim. ANON. Bernh. 2, 103). ANON. Bernh. 2, 69. [s.XV] IOH. CICON. mus. 3, 11 p. 350, 10: Remigius: **Tristectoria**, id est tertia pars toni. Tetrartectoria quarta pars. Nam **tritectoria** semitonio maiore. Tetrartectoria semitonio minore (sim. IOH. CICON. prop. 11 p. 424, 12). (?)

tritemoricus (tristemicus) -a, -um *dritteltönig — consisting of third tones*

[s.XI] ANON. Prag. 196: Nec superfluos (ms. et ed. pro superfluos?) iudicemus intercapedines semitoniorum symphonias supradictas efficientium: Nichil enim consonum vel aequisonum ac per hoc nec symphonum, <si> minus a iam dictis simpho-

niis in ptongis intercapax intervallorum, sed magis **tristemicum** vel tetrastemicum ac per hoc diaphonum.

tritesynemmenon (tricessinenon) 1. *Bezeichnung für ein (nicht lokalisiertes) Tetrachord, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält* 2. *Bezeichnung für einen (nicht lokalisierten) Halbton außerhalb des diatonischen Tonsystems (zwischen Γ und g) — 1. term that designates a tetrachord (with unspecified position) so disposed that semitones foreign to the diatonic collection of pitches occur* 2. *term that designates a semitone (with unspecified position) foreign to the diatonic collection of pitches (between Γ and g)*

1 *Bezeichnung für ein (nicht lokalisiertes) Tetrachord, das Halbtöne außerhalb des diatonischen Tonsystems enthält — term that designates a tetrachord (with unspecified position) so disposed that semitones foreign to the diatonic collection of pitches occur*

[s.XIII] HIER. MOR. 23, 146 (p. 172): Nam et thetracorda sinemina (ed.: sinenima) genus diatonicum observant, de quibus nunc dicimus incidenter. Synemmenon est addicio habundantie vel restrinccio sive diminutio proporcionum diatonici <generis> per modum armonie sumptum. Ipsius quatuor sunt species secundum antiquos, scilicet protensinenemmenon, deuterisine<me>non (ms. et ed.: deuterasinemenon), **tricessinenemmenon** (ms. et ed.: tricessinenemenon), thetratesinenemmenon. Tamen secundum optimos practicos plura alia inveniuntur in seccione corde monocordi, cuius extrahendi modus talis est processus. Sumanantur voces sive elementa musice IIII, virtute qua prius, hec scilicet mi fa sol la, et ponatur primum thetracordum sinemenon inum a ·Γ· in ·C· ita tamen, quod in primo thetracordo et in aliis omnibus semitonium duos tonos antecedit eqs.

2 *Bezeichnung für einen (nicht lokalisierten) Halbton außerhalb des diatonischen Tonsystems (zwischen Γ und g) — term that designates a semitone (with unspecified position) foreign to the diatonic collection of pitches (between Γ and g)* [s.XIII] INTERV. Sit h-O 6: Sic est intelligendum de cruce predicta (ms. et ed.: predicto vel predicta): duplici consideratione consideratur, et hoc duplici modo: uno modo secundum philosophos et sic nominatur synemmenon, quamvis non utebantur nisi quatuor, que dicuntur sic: synemenon vel prothon synemenon, deutra synemenon, **trite synemenon**, tetraste (ms.; ed.: <tetrarda>) synemenon, ... sed secundum vulgus falsa musica vel false musice nuncupantur.

v. tresynemmenon

tritonaeus -a, -um *dem Tritonus eigen — belonging to the tritone*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 4: ·b· mollem vero, quod ... **tritonaeam** ·b·fa positione mollificet asperitatem.

tritonialis -e *zum Tritonus gehörig — belonging to the tritone*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 84, 12: Proportio igitur **tritonialis** (ms. Paris, lat. 7207A; ed.: tritonales) maior est sesquitertia habitudine. IAC. LEOD. spec. 2, 117, 15: Ergo tritoni proportio cum duabus sesquitertiis et una sesquialtera ad proportionem attingent huius consonantiae. Hoc in numeris continetur sequentibus: 1944, 1296, 972, 729, 512. Primo ponitur hic sesquialtera proportio; secundo sequuntur duae continuatae sesquiterthiae proportiones et tertio tritoni proportio; et illi sunt minimi numeri **tritonialis** proportionis. IAC. LEOD. spec. 2, 119, 12. IAC. LEOD. spec. 2, 124, 9.

tritonium v. tritonus

tritonus -i m. vel **tritonium** -i n. I. 'Tritonus' II. Bezeichnung für die verminderte Quinte — I. 'tritone' II. term. that designates the diminished fifth

I 'Tritonus' (Bezeichnung für ein Intervall aus drei Ganztönen) — 'tritone' (term for an interval that consists of three whole tones)

A im Tonsystem lokalisiert — situated within the tonal system

[s.XI] GUIDO micr. 8, 11: ·F· cum quarta a se ·h· **triton**o differente nequibat habere concordiam (inde LIB. ARGUM. 46 p. 23. ANON. Gemnic. 2, 2, 28. CONTR. ZAB. tract. EE 8). HERMANN. mus. p. 49 (p. 141a): ·F·h·, quia e contra **triton**o continuo continetur, diatesseron non reputatur. COMM. Guid. 92 p. 124. al. FRUT. brev. 5 p. 45: Et sic per quaternas chordas per omnem seriem computando has alternatim formas (sc. *diatessaron*) te scias inventurum exceptis duobus locis, scilicet inter parhypaten meson et paramesen et inter triten synnemmenon et neten diezeugmenon, hoc est inter ·F· et ·h· quadratam et inter ·b· rotundam et ·e·. In utrisque enim locis **triton**us habetur. [s.XII] GUIDO AUG. 579. ANON. La Fage I 3, 7: **triton**us, qui super ·F· naturaliter et ubique reperitur. al. [s.XIII] MUS. MAN. 34, 10. al. IOH. GARL. mens. 9, 29 descr. IOH. AEGID. 14, 5. AMERUS 18, 2. al. ANON. Emmeram. 4 p. 262, 34: Et nota, quod quaelibet quarta vox non facit dyatessaron, ut ab ·F· gravi in ·h· quadratum acutum et sic de aliis, quoniam ibi est **triton**us. FRANCO COL. 11, 15 descr. TRAD. Garl. plan. I 181. al. TRAD. Garl. plan. II 107. al. TRAD. Garl. plan. III 50. TRAD. Garl. plan. V 171. al. ANON. Ratisb. 3, 8: **Tritonus** ... ascendit a tertia finalium ad secundam acutarum. VERS. Palmam I 93. AUGUST. MIN. BV 136: est **triton**us ab ·F· gravi per propriam notam usque ad ·h· quadratum vel e converso; vel est a ·b· rotundo acuto usque ad ·e· acutum per propriam notam vel e converso; vel est ab ·f· acuto per propriam notam usque ad ·b· superacutum, scilicet ·h·, vel e converso (sim. AUGUST. MIN. C 136). VERS. Postquam pro 214. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 112. al. IAC. LEOD. cons. 54. al. INTERV. Proportionum p. 20 (sim. INTERV. Sunt autem p. 23). IAC. LEOD. comp. 1, 5, 15. al. IAC. LEOD. spec. 5, 23, 2: satis convincitur ex his inter tactam ·h· secundam nonam et ·F· gravem **triton**um contineri, semitritonium vero inter ·B· gravem et ·F· sextam. al. PETR. PALM. p. 518. QUAT. PRINC. 3, 15. IOH. BOEN mus. 3, 200. GOSCALC. 1, 9 p. 102, 5. HEINR. EGER 3 p. 41. al. COMPIL. Ticin. A 79. ANON. Mediol. 1, 9. ANON. Erford. p. 161. COMPIL. Lips. p. 135. ANON. La Fage II p. 424. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 84 (sim. TRAD. Holl. X C 116. TRAD. Holl. XI 2, 83). al. IOH. OLOM. 7 p. 30. al. IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 4: **triton**us ..., ut parhypate meson ad paramese. PROSD. spec. 1, 7 p. 164, 9. ANON. Claudifor. 6, 2, 6. al. ANON. Gemnic. 2, 2, 29. al. UGOL. URB. 1, 18, 33: ne a sequente ·h· ad inferius ·F· **triton**us fiat, qui penitus fieret, si ·b· rotundi mollities non adesset. al. IOH. KECK 2 p. 325a. TRAD. March. 386. al. ANON. Carthus. pract. 7, 19. al. TRAD. Holl. I 1, 7, 21. TRAD. Holl. XI 2, 92. al. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 15. al. TRAD. Holl. II 3, 127-130 (inde TRAD. Holl. V 3, 162-165. sim. TRAD. Holl. XXII 6, 66). TRAD. Holl. II 3, 143: Quarta debiliter sic dyatesseron: (sequitur exemplum) -potenter est **triton**us (sequitur exemplum) (inde TRAD. Holl. V 3, 178. TRAD. sim. Holl. XIV 9, 57). TRAD. Holl. III 5, 61. al. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 40. al. TRAD. Holl. XX 2, 12. CONTR. ZAB. tract. PP 8-9. al. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 7. al. IOH. TINCT. nat. 2, 11. al. IOH. TINCT. contr. 2, 3, 2. TRAD. Holl. XV 7, 78. al. FR. GAFUR. op. 5, 1. al. BART. RAM. 1, 1, 3 p. 8. al. IOH. HOTH. exc. p. 40 (cf. BART. RAM. 1, 2, 2 p. 28). NICOL. BURT. 1, 20, 100. BONAV. BRIX. 14, 89. al. LAD. ZALK. 3, 122. TRAD. Holl. XXII 6, 77. GUILL. POD.

ench. 36 p. 395. GUILL. POD. 2, 10. al. MICH. KEINSP. 6, 37 descr. al. FLOR. FAX. 2, 18, 4: **Tritonus** vel quarta maior (cum exemplo). ANON. Couss. I p. 447b descr. ANON. La Fage III p. 245. SZYDLOV. 7, 77. al. TRAD. Holl. XXI 6, 53. TRAD. Holl. XVII 195-196. al. CONTR. Consonantia 26 (sim. CONTR. Si discantus 28). CONTR. Inprimis 5, 18. al. CONTR. Volentibus I p. 25a.

B Gebrauch — usage

1 allgemein — general

[s.XI] HERMANN. mus. p. 24 (p. 128a): pro duorum naturali positione tonorum continuum **tritonum** incurrit. al. HERMANN. expl. p. 149b: Delta cum S bina cum **triton**o limmata docet (inde FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196). WILLEH. HIRS. 25 (c. 24), 3: Prima species diapente habet semitonium post tonum, postea ditonum, ut a ·D· in ·a·; secunda in primo semitonium, postea **tritonum**, ut ab ·E· in ·b·; tertia in ultimo post **tritonum**, ut ab ·F· in ·c·; quarta post ditonum semitonium, dehinc tonum, ut a ·G· in ·d·. al. ARIBO 3 p. 25. COMM. Guid. 55 p. 120. al. PS.-GUIDO form. 4, 1. PS.-GUIDO arithm. p. 60. FRUT. brev. 10 p. 65: domnus vero Bern abbas Augiensis novem intervalla scripsit, sed Hucbaldum musicum secutus et ipse quidem unisonantiam abscondit, sed **tritonum** in sexto intervallorum loco posuit sicque novem intervalla, id est semitonium, tonum, semiditonum, ditonum, **tritonum**, diatessaron, diapente, diapente cum semitono, diapente cum tono eisdem fere exemplis, quibus et ille, quem secutus est, elucidavit. Sed domnus Guido negat **tritonum** in intervallis fieri, cum dicit quartas voces sibi non nisi per diatessaron iungi. al. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 48. THEOG. METT. 42, 3 (p. 196a). [s.XII] GUIDO AUG. 54. al. ANON. Cist. I 49 p. 28. TON. Gratianop. p. 52. ANON. La Fage I 13, 12. al. THEINR. DOV. 3, 18 p. 312, 2: De consequentiis intervallorum. Quia vero sicut alii ordines **triton**ia ita et isti tetratonia producunt, quid cantuum itinera per intervalla, quid vero per transpositiones semitoniorum regat, considerandum est. THEINR. DOV. 3, 23 p. 336, 5: Guydonica (sc. *gamma*) nusquam habet plus quam **tritonum**. al. TON. Vatic. 12, 5 p. 202. [s.XIII] MUS. MAN. 35, 2: Dyapente, coniunctio sexta, consonantia secunda, compositur ex ditono et semiditono vel ex **triton**o et semitono. al. IOH. AEGID. pr. 29. al. AMERUS 2, 24. al. ANON. Couss. VII 10, 1. LAMBERTUS plan. 193 (sim. TRAD. Lamb. 3, 1, 2). PS.-FRANCO comp. 1, 2. HIER. MOR. 14, 83 (p. 61): **triton**us eo, quod minoris ethimologia sibi conpetat, a quibusdam maius diatesseron vocatur. HIER. MOR. 14, 102 (p. 61): quod modi dicti aliquociens inveniuntur in manu ..., **triton**us quatuor vicibus. al. TRAD. Garl. plan. I 60 (sim. TRAD. Garl. plan. II 34. TRAD. Garl. plan. III 32). TRAD. Garl. plan. I 214: **Tritonus** autem scitur per diapente vel per diatessaron. Primo per diapente, ipsum diapente elevando et semitonium descendendo. Item per diatessaron scitur **triton**us, scilicet diatessaron sumendo et postea semitonium elevando. al. TRAD. Garl. plan. II 80. al. TRAD. Garl. plan. III 73: Semidiapente a minori non ponitur, quia idem est quod **triton**us. TRAD. Garl. plan. V 147. al. ANON. Hailspr. 4 p. 68. PS.-THOMAS AQU. I 68: Hiis (sc. *IX modis, quibus omnis melodia contextitur*) moderni duos apponunt, scilicet **tritonum** et dyapason. AUGUST. MIN. BV 135. al. ANON. Couss. IV p. 63, 27. VERS. Postquam pro 181. al. ENGELB. ADM. 2, 2, 7: **trytonum** tamen non habemus nec nominamus, sed loco eius duos tonos cum semitono dicimus, quia in musica tres toni absque interpositione semitonii vel mutatione vocis se nullatenus immediate consequuntur. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 3. al. GUIDO DION. 1, 1, 121. IOH. MUR. spec. 2, 120. IAC. LEOD. cons. 1 (sim. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 4). INTERV. Proportionum p. 19. al. INTERV. Sunt autem p. 23. IAC. LEOD. spec. 2, 39, 7: Inde et venire videtur, ut a

tono multae denominantur consonantiae, velut ... semiditonus, ditonus et omnes, quae ex puris et continuis componuntur tonis, ut **tritonus**, tetratonus, pentatonus. IAC. LEOD. spec. 2, 80, 15: Haec consonantia (*sc. diatessaron*) vocari potest semitritonus quasi imperfectus **tritonus**, quia deficit ab eo in commate. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 100. *al.* QUAT. PRINC. 3, 11. *al.* SUMM. GUID. p. comm. 1, 10. IOH. BOEN mus. 2, 33: dyapason ... constituitur ex quinque tonis cum duobus semitonis minoribus, quae duo semitonia minora, si complerent tonum presciscere, sequeretur, quod tres toni facerent medietatem dupe proportionis, et sic **tritonus** mediaret dyapason, quod est impossibile. *al.* COMPIL. Ticin. F 243: Nota, quod tribus de causis fuit inventum ·b· molle, videlicet causa essentie, causa **tritonis**, causa necessitatis (*sim.* ANON. La Fage II p. 424. NICOL. CAP. p. 328). *al.* COMPIL. Lips. p. 134. ANON. La Fage II p. 424. ANON. Seay p. 30. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 86. *al.* ORIG. ET EFF. 24, 3. (?) IOH. OLOM. 7 p. 33: Et est falsa musica, quando unus modus mutatur in alium ut semitonium in tonum vel e converso aut **tritonus** in diapente seu diatesseron vel e converso. *al.* IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 212, 20. *al.* PROSD. plan. 1, 11 p. 72, 15. *al.* NICOL. CAP. p. 322: Et est sciendum, quod, si cantus primi toni in ·c· ascendat et non plus, tunc saepe per naturam et per b quadrum cantatur; si vero ascendit in ·b· acutum et non plus, tunc per naturam et per b molle ad evitandum **tritonum**. *al.* TRAD. Holl. X A 58 (*sim.* TRAD. Holl. X B 87). PROSD. spec. 1, 10 p. 160, 12. *al.* ANON. Claudifor. 6, 1, 6. ANON. Gemnic. 2, 2, 54: minus usitati (*sc. modi*) sunt **tritonus**, semitonium cum diapente, semiditonus cum diapente, ditonus cum diapente. *al.* UGOL. URB. 1, 26, 10: a diatesseron per sonos seu voces non discrepat **tritonus** nec per intervalla, quia quatuor vocibus et intervallis tribus uterque coniungitur, sed per spatia. *al.* GEORG. ANS. 3, 51. IOH. KECK 2 p. 323b. *al.* ANON. Carthus. theor. 22, 20. *al.* TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 12. *al.* TRAD. Holl. XXIV 8, 116. TRAD. Holl. II 3, 126: Quidam musici ultra illos novem modos superaddunt 4^{or} modos inusitados ... et sunt isti: **tritonus**, semidyapente, semiditonus cum dyapente, ditonus cum dyapente (*inde* TRAD. Holl. V 3, 161. *sim.* TRAD. Holl. XXII 6, 65. TRAD. Holl. XX 3, 49). INTERV. Notandum 9 p. 158 (p. 470b). TRAD. Holl. IV 89. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 5: cantare per ·b· rotundum, ubi non sit **tritonus**, omnem cantum deturpat ac eius species confundit. *al.* TRAD. Holl. VI 6, 19. *al.* TRAD. Holl. VII 3, 118. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 50. CONTR. ZAB. tract. PP 6: Semidiapente, quod ideo ante **tritonum** pono, quia, etsi excedat **tritonum** vocum numerositate, ab eo tamen exceditur quantitate. *al.* CONTR. ZAB. mon. N 2. IOH. TINCT. diff. 61. *al.* FR. GAFUR. extr. 7, 8, 1. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 11. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 3, 1: De **tritone**, id est quarta falsa. *al.* IOH. TINCT. exp. 8, 15. TRAD. Holl. XV 6, 74 descr.: in 4^a debiliter, sic dyatesseron - acute, sic **tritonus**. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1: sine **tritone** non possunt omnes diapentes species atque diapason invicem diferentes concipi (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 17). FR. GAFUR. op. 5, 6: ibi (*sc. inter ·a· et ·b·*) quandoque seccabant tonum in duo semitonia inequalia ad evitandum **tritonum**. *al.* BART. RAM. 1, 2, 8 p. 48. *al.* IOH. HOTH. exc. p. 43. *al.* NICOL. BURT. 2, 4, 37: Nota, quod, quando **tritonus** figuratur de quatuor vocibus, tunc oportet, ut nos faciamus diatessaron; similiter quando tritonus figuratur de quinque vocibus, oportet, quod nos faciamus diapente. *al.* BONAV. BRIX. 14, 91: Notandum est, quod diapente et **tritonus** in aliquibus locis concordant, et hoc est per musicam fictam, et hoc est, quando de uno tono fit semitonium et e converso, quia ubicumque inveniuntur quinque voces, non est semper diapente, sed aliquando **tritonus**, quia constat ex tribus tonis computando duo semitonia (*ms.; ed.: semitonio*)

pro uno tono perfecto. *al.* ADAM FULD. 2, 7. *al.* LAD. ZALK. 3, 118. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 3, 4. *al.* GUILL. POD. 1, 21. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 6. MICH. KEINSP. 6, 88. FLOR. FAX. 1, 7, 3. *al.* COMPEND. MUS. 96. TRAD. Holl. XVI 2, 45. ANON. La Fage III p. 244. SZYDLOV. 7, 11. *al.* TRAD. Holl. XXI 6, 52. CONTR. Consonantia 24: deficiunt in semitonio aut superhabundant, ut **tritonus**, semidiapente vel semidiapason (*sim.* CONTR. Si discantus 29). CONTR. Inprimis 5, 1. *al.* CONTR. Quot sunt spec. p. 74b: Bona quinta - **Tritonus** cum semitonio. CONTR. Species plani 1. CONTR. Volentibus I p. 23b.

2 den Klangcharakter betreffend — with reference to the character of sound

[s.XI] ARIBO 79 p. 55: Secunda vero et tertia (*sc. diatesseron species*) propter innominati **tritonis** raucedinem melibéis et ululis delegentur. *al.* COMM. Guid. 65 p. 137: Ob hoc enim Guido monochordum suum fecit diatonicum, quia maxime duos tantum tonos continuaret; rarissime enim tres continuat, ut semper post duos interiecta semitonii dulcedine magis consonas voces redderet, cum in monochordo Enchiriadis **tritonus** semper continuatus non bene sonet. QUAEEST. MUS. 1, 20 p. 52: inconcinnus ... **tritonus** sequitur. [s.XII] GUIDO AUG. 53: propter auferendam asperitatem **tritonis**. TON. Cist. 40 (*sim.* ANON. Cist. I 10 p. 35. IOH. AEGID. 12, 29). [s.XIII] MUS. MAN. 22, 3: duritia **tritonis**. AMERUS 18, 2. TRAD. Garl. plan. V 187h: propter discordantiam **tritonis** et duritiam convertamus tonos in semitonia. VERS. Postquam pro 62-63. [s.XIV] MARCH. luc. 8, 3, 11. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 11, 4: rarissime reperitur ... **tritonus** propter duritiam et inaptitudinem pronuntiandi voces. *al.* IOH. BOEN ars 2, 20, 11. IOH. BOEN mus. 4, 134: **Tritonus**, si per se proferatur, aures sua duricie terribiliter effugabit. *al.* GEN. DISC. Postquam 4, 7: Caveat etiam, ne **tritonum** componat, quia, sicut dictum est, fit auribus nimis durum. [s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 12. UGOL. URB. 1, 160, 8: ·b· mollis amoenitas, cui cessit duritia **tritonis**. UGOL. URB. 2, 3, 23: Quarta vero, si **tritonus** sit, ... iniucunditatem habet, si diatesseron, non est iniucunda. *al.* TRAD. March. 405-406 (*sim.* ANON. La Fage III p. 246. cf. MARCH. luc. 11, 4, 146-147). *al.* TRAD. Holl. II 3, 127: **Tritonus** ... est saltus ab una in 4^{am} dure et viriliter sonans (*sim.* TRAD. Holl. IV 90. TRAD. Holl. V 3, 162. LAD. ZALK. 3, 119. TRAD. Holl. XXII 6, 66). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 31: turpi ... **tritone**. *al.* TRAD. Holl. XX 3, 53. IOH. LEGR. tac. p. 421a. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 9: **tritonus** in cantu plano semper est vitandus propter eius duritiam et in dyatessaron commutandus. *al.* IOH. TINCT. nat. 8, 7. FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. NICOL. BURT. 1, 13, 81. *al.* BONAV. BRIX. 14, 34. *al.* ADAM FULD. 2, 16. FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: ut et **tritonis** asperitas fiat in modulatione suavior. COMPEND. MUS. 34. ANON. La Fage III p. 245. *al.* CONTR. Inprimis 5, 20: inventum fuit ·b· molle, quia **tritonus** faciebat malum sonum.

3 die musikalische Verwendbarkeit betreffend — with reference to suitability for musical usage

a positiv bewertet — evaluated positively
[s.XII] GUIDO AUG. 711: in cantibus ascendentibus per **tritonum** (*sim.* ANON. Cist. I 41 p. 38). ANON. Pannain p. 117: si cantus remittatur semitonio, discantus intendatur ditono, et erunt in quarta et e contrario, vel intendatur **tritone**, et erunt in quinta et e contrario. ... Si vero cantus intendatur semitono, discantus remittatur **tritone** et erit cum cantu et e contrario. DISC. Quicumque II 3, 11: si cantus descendat gradatim dytonum vel **tritonum**, omnes descendentes debent esse in dyapente praeter ultimam, quae debet esse in dyapason, ut hic patet per exemplum: (*sequitur ex-*

emphum). [s.XIII] MUS. MAN. 50, 11: vehementer admiror, quid causae sit, quod moderni **triton** sic delectantur, cum tantopere sit a veteribus condemnatus, ut eum nec nomine coniunctionis dignum censuerint, nec in eorum cantibus facile valeat invenire. ... Sed in hoc excusabilis est cantus ille (sc. „Porta salutis ave“), quod **tritonum** seu quadritonum non quidem saltu, sed simplicibus et moderatis passibus congruenter prosequitur. TRAD. Garl. plan. II 156. al. TRAD. Garl. plan. III 78: Tonus, ditonus, **triton** conveniunt cantui plano. <Te>tratonus, pentatonus, exatonus non conveniunt cantui plano. ANON. Couss. IV p. 69, 12: **Tritonus**, ... quod non est in usu nisi raro inter organistas. al. [s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 94: **triton** minus curatur, licet interdum reperitur. IOH. BOEN ars 2, 20, 11: ut **triton**, licet durus sit, non omnino reiciatur. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 60 p. 214, 9: **Tritonus** vero est in responsorio „Isti sunt dies“ in eo loco „debetis temporibus suis“. ANON. Carthus. pract. 13, 57: Exemplum, ubi **triton** invenitur, valde raro contingit et est responsorium de beato Iohanne Evangelista „Ecce puer“ (cum exemplo). IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 23: Quoniam in plano cantu proferre **tritonum**, etsi sit error, non est mortale peccatum, quamvis hoc natura numquam pateretur in comparatione gravis ad acutum. Porro **triton** ... saepe nobis occurrat in quinto (ms. London, Harley 2625; ed.: quanto) tamen et sexto tono saepius ob tertiam, quae constat ex **triton** minorique semitonio diapente speciem, quapropter istud quinti toni responsorium hic ponitur pro tonis omnibus in exemplum: (sequitur exemplum) (sim. NICOL. BURT. 1, 20, 105). al. TRAD. Holl. VI 7, 23: **triton** ... invenitur in responsorio „Isti sunt dies, quos observare debetis“. COMPOS. Capiendum 3, 10: Sed si tenor descendit semitonium, discantus ascendit <tonum> et fit decima <im> perfecta, vel ascendit discantus **tritonum** et fit duodecima. TRAD. Holl. XVII 189: Sed **triton** reperitur in hoc responsorio „Omnis lapis“, ubi canitur „Dei est sardius“. Nam „est“ canitur in ·b·fa·t·mi et „sardius“ incipitur in ·F·faut. al.

b negativ bewertet — evaluated negatively

[s.XIII] MUS. MAN. 54, 15: propter **tritonum** vitandum. DISC. Quicumque III 14 p. 262: Si vero cantus descendat tres punctos dyatessaron facientes, quia **triton** est in plana <musica> evitandus, quintans non debet a sua quinta moveri et sic <erit> in dupla, ut hic patet: (sequitur exemplum). VERS. Palmam I 88: **Tritonus** est vocum turpis iunctura duarum, / Quam devitare contendit musica plene. ANON. Couss. IV p. 69, 12. VERS. Postquam pro 227: Semper discipulis **tritonum** vitare iubemus. VERS. Postquam pro 232: Cantibus ecclesiae **tritonum** non dico (glo.: esse) fiendum. al. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 96: **tritoni** duricia, que in cantu quolibet est penitus vitanda (inde BONAV. BRIX. 15, 63. ANON. La Fage III p. 245). al. IOH. BOEN mus. 4, 134: veteres ipsum **tritonum** odientes. GEN. DISC. Postquam 5, 6. ANON. La Fage II p. 424: species **tritoni**, quae omni modo in omni cantu vitanda est. *ibid.* al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 87: Et raro vel numquam canimus per **tritonum** (sim. TRAD. Holl. XV 7, 74. SZYDLOV. 7, 86). al. IOH. OLOM. 7 p. 33: **triton** duas habet species, quarum quaelibet in compositione cantus propter soni ineptitudinem est vitanda. PROSD. plan. 1, 11 p. 74, 13. NICOL. CAP. p. 322. UGOL. URB. 1, 18, 24. al. THOM. BAD. p. 88: **triton** semper est fugiendus in omni cantu. TRAD. March. 386: **tritoni** durities ... totaliter est vitanda. al. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 16. INTERV. Notandum 23 p. 159 (p. 471a): ad excludendum **tritonum**, quod est vicium in musica. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 15: Cantor: Quid ergo tunc de pessimo **triton** facis? Discipulus: Ipsum in tertiam diatessaron consonantiam converto. al. TRAD. Holl. XX 2, 12: **triton**, quod est quasi vicium cavendum in musica.

CONR. ZAB. tract. PP 9: Hic **triton** rarus est nec in uno simplici cantu reperitur. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 9. IOH. TINCT. nat. 8, 4. al. FR. GAFUR. op. 5, 6. NICOL. BURT. 1, 13, 80: **triton** destruendus. al. BONAV. BRIX. 15, 72. al. GUILL. POD. 5, 9. al. MICH. KEINSP. 6, 37. ANON. Couss. I p. 447b. ANON. La Fage III p. 246. TRAD. Holl. XXI 6, 54: dicitur **triton** discordialis, quia non consonat cantu Gregoriano, quia vicium est et ideo non ponitur. CONTR. Quatuor sunt p. 410b: Secunda (sc. quarta) non utimur et vocatur **triton**. CONTR. Si discantus 28: species falsae et prohibita cantantes **tritonum** et semidiapente (sim. CONTR. Consonantia 26).

C quantitative Bestimmung — quantitative designation

1 als drei Ganztöne umfassendes Intervall — as interval encompassing three whole tones

[s.XI] COMM. Guid. 11 p. 99: Tres toni vero, quos abusive, quasi sit consonantia, **tritonum** dicunt. [s.XII] ANON. La Fage I 3, 9: **triton** etenim dicitur eo, quod ex tribus tonis constare videtur. [s.XIII] IOH. AEGID. 14, 5: **Tritonus** vero est ex tribus tonis constans, qui fit ab una voce in sibi quartam sine semitonio ascendendo et descendendo. ANON. Couss. VII 11, 20: Tertia decima species et ultima est **triton**, qui est distantia inter duos unisonos continens in se quatuor voces. Et dicitur a „tris“, quod est „tres“, et „tonus“, quasi habens tres tonos (sim. TRAD. Lamb. 3, 7, 1. TRAD. Garl. plan. I 181: continens in se tres tonos). HIER. MOR. 15, 280 (p. 71): **triton** superat diatesseron apotome, diessique superatur a diapente. TRAD. Garl. plan. II 107. TRAD. Garl. plan. III 50. TRAD. Garl. plan. V 171: **Tritonus** est coniunctio quatuor vocum et dispositio trium tonorum sine aliquo semitonio et dicitur a „tris“, quod est „tres“, et „tonus“, quasi tribus tonis constans. ANON. Ratisb. 3, 8: **Tritonus** ... est ascensus vel descensus unius vocis ad quartam, ubi non sit inclusum semitonium, ... et componitur a „tris“, quod est „tres“, <et tonus> eo, quod constituatur ex tribus tonis. AUGUST. MIN. 132-133. TRAD. Franc. I p. 20. ANON. Couss. IV p. 69, 12. VERS. Postquam pro 237. IOH. GROCH. 58: Qui enim scit, quid tonus, quid ditonus, potest de levi per additionem toni **tritonum** efficere (inde GUIDO DION. 1, 1, 155). WALT. ODINGT. 2, 6, 8. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 52: **Tritonus** est consonantia inter duas voces tres tonos perfectos continens. al. INTERV. Proportionum p. 20 (sim. INTERV. Sunt autem p. 23). IAC. LEOD. spec. 2, 16, 4. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 93. al. PETR. PALM. p. 518. QUAT. PRINC. 3, 15. GOSCALC. 1, 9 p. 102, 4. HEINR. EGER 3 p. 41: **Tritonus** etiam est quarta habens tres tonos perfectos deficiens a diapente in semitonio minori et superans diatesseron in semitonio maiori. ANON. Meyer 13, 2. ANON. Mediol. 1, 9. ANON. La Fage II p. 424. ANON. Seay p. 32. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 13, 84 (sim. TRAD. Holl. X C 116. TRAD. Holl. XI 2, 83). IOH. OLOM. 7 p. 33. PROSD. contr. II 3, 3. PROSD. plan. 1, 11 p. 72, 23. PROSD. spec. 1, 7 p. 164, 5-7. al. ANON. Claudifor. 6, 4, 5. ANON. Gemnic. 2, 2, 25. UGOL. URB. 1, 26, 9. al. THOM. BAD. p. 88. IOH. KECK 2 p. 323a. ANON. Carthus. pract. 15, 26: **Tritonus** est quedam species, que inter musicos quarta perfecta appellatur. Et continet in se tres tonos perfectos. al. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 15. TRAD. Holl. II 3, 127 (sim. TRAD. Holl. IV 90. TRAD. Holl. V 3, 162. LAD. ZALK. 3, 119. TRAD. Holl. XXII 6, 66). INTERV. Notandum 14 p. 159 (p. 470b). TRAD. Holl. III 5, 91. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 19. al. TRAD. Holl. VI 7, 23. al. TRAD. Holl. XX 3, 53. CONR. ZAB. tract. PP 8. IOH. TINCT. diff. 289. al. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 4. al. IOH. TINCT. contr. 2, 3, 3. al. TRAD. Holl. XV 7, 71. IOH. HOTH. exc. p. 47. NICOL. BURT. 1, 21, 122. BONAV. BRIX. 17, 9: **triton** est trium tonorum, quod est contra proprietatem naturae. al. MICH. KEINSP. 6, 35.

FLOR. FAX. 2, 13, 1. ANON. COUSS. I p. 447b. SZYDLOV. 7, 80. TRAD. HOLL. XXI 6, 53. TRAD. HOLL. XVII 185. INTERV. Prima species p. 229. CONTR. Inprimis 5, 18. *al.* CONTR. Species plani 8. CONTR. Volentibus I p. 25a.

2 als Zahlenverhältnis — as numerical ratio

[*s. XIII*] IOH. GARL. mens. 10, 10: Discordantiarum prima dicitur **tritonus**, quia magis dicitur perfecta discordantia, quia sumitur in maiori superpartiente, scilicet 217 partiens 512, sicut se habet 729 ad 512. HIER. MOR. 17, 1382 (p. 149): **Tritonus** in sonis est super CCXVII parciens quingentenas duodecimas in numeris, ut septingenta XXIX ad quingenta XII (*sim.* TRAD. GARL. plan. I 73). TRAD. GARL. plan. II 47. TRAD. GARL. plan. III 108. TRAD. GARL. plan. IV 17. WALT. ODINGT. 2, 6, 8 descr. [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 84, 1: **Tritonus** est consonantia vocum inaequalium ... in proportionem consistens superpartiente maiore sesquitercia, minore sesquialtera. *al.* IOH. BOEN. mus. 2, 40. *al.* COMM. Boeth. II p. 366, 22. *al.* COMPIL. Lips. p. 135. [*s. XV*] PROSD. spec. 2, 6 p. 186, 22. *al.* UGOL. URB. 1, 27, 7. *al.* IOH. KECK 5 p. 328b. ANON. Carthus. theor. 21, 14. FR. GAFUR. extr. 7, 8, 6.

D qualitative Bestimmung (als Dissonanz) — qualitative designation (as dissonance)

[*s. XI*] COMM. Guid. 35 p. 119: per **tritonum**, quae nulla est consonantia. *al.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 48: huic modestiae et suavitati **tritonus** minime consonabat. [*s. XIII*] IOH. GARL. mens. 9, 28: Discordantiarum quaedam dicuntur perfectae, quaedam imperfectae, quaedam mediae. Perfectae dicuntur, quando duae voces iunguntur aliquo modo secundum compassionem vocum ita, quod secundum auditum una vox non potest compati cum alia, et tres sunt species, scilicet semitonium, **tritonus**, ditonus cum diapente. *al.* LAMBERTUS plan. 202. FRANCO COL. 11, 15: Perfecta discordantia dicitur, quando duae voces sic coniunguntur, quod se compati non possunt secundum auditum. Et sunt quatuor, scilicet semitonium, **tritonus**, ditonus cum diapente et semitonium cum diapente (*sim.* IAC. LEOD. cons. 38. HEINR. EGER 4 p. 43). PS.-FRANCO comp. 1, 3: Dissonantie pure sunt 6, scilicet semitonium, tonus, **tritonus**, semitonium cum diapente, ditonus cum diapente, semiditonus cum diapente. TRAD. FRANC. I p. 32. [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 26, 11: duri sunt (*sc. soni*) et discordant ut **tritonus**. IAC. LEOD. spec. 4, 47, 12: **tritonus** inter perfectas numeratur discordias propter nimium durum vocum suarum mixtionem auditui displicentem. *al.* PETR. PALM. p. 517. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 13. COMM. Boeth. II p. 354, 11 (*cf.* Boeth. mus. 5, 11 p. 361, 16). HENR. ZEL. 5: Septem discordantie sunt semitonus, tonus, **tritonus**, diatesseron, semitonus cum diapente, ditonus cum diapente, semiditonus cum diapente. ANON. Erford. p. 161. [*s. XV*] PROSD. contr. II 3, 3. PROSD. plan. 1, 11 p. 72, 13 (*sim.* PROSD. plan. 1, 11 p. 74, 13). TRAD. HOLL. X A 1 descr. (*sim.* TRAD. HOLL. XXIV 8, 121. TRAD. HOLL. III 5, 122). PROSD. spec. 1, 8 p. 166, 1: Multo enim magis dissonat **tritonus** quam semitritonus. UGOL. URB. 2, 3, 35. *al.* ANON. Carthus. pract. 7, 19. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 3, 19: **tritonus** ... valde discors aggregatio. *al.* TRAD. HOLL. VI 17, 7. TRAD. HOLL. VII 3, 47: <tri>**tonus** discordalis (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 3, 39. TRAD. HOLL. XXI 6, 69). TRAD. HOLL. XIII 3, 139 comm. IOH. TINCT. diff. 288. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 6. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 1, 11. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 3: discors ipse **tritonus** (*sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 1, 14). NICOL. BURT. 1, 21, 122. BONAV. BRIX. 14, 34: ipse **tritonus** est principium, medium (*ms.*; *ed.*: medius) et finis omnium dissonantiarum. *al.* GUILL. POD. 3, 32. *al.* FLOR. FAX. 2, 13, 2. SZYDLOV. 7, 86. TRAD. HOLL. XXI 6, 54. *al.* CONTR. Volentibus I p. 27a: Alie vero sex species, videlicet tonus, semitonium, dya-

tessaron, **tritonus**, ditonus cum diapente et semiditonus cum diapente sunt discordantes.

E in zusammengesetzten Intervallbezeichnungen — in compound terms for an interval

[*s. XIII*] IOH. GARL. mens. 9, 34: Iste species dissonantiae sunt septem, scilicet semitonium, tritonus, ditonus cum diapente, tonus cum diapente, semiditonus cum diapente, tonus et semitonium cum diapente et possunt sumi usque in infinitum sicut et concordantiae, scilicet semitonium cum diapasone, tonus cum diapasone, **tritonus** cum diapasone etc. usque ad bis diapasone et ulterius, quantum placuerit. HIER. MOR. 14, 82 (p. 61): de septima in septimam et hoc dupliciter: aut faciendo duplex diatesseron vel diatesseron cum **tritone**. HIER. MOR. 15, 329 (p. 72): **tritonus** cum diapasone. HIER. MOR. 15, 337 (p. 73): **tritonus** cum duplici diapasone. *al.* [*s. XIV*] IAC. LEOD. spec. 2, 94, 3: Haec consonantia (*sc. pentatonus*) ... posset dici ditonus cum **tritone**. IAC. LEOD. spec. 2, 126, 40: **Tritonus** cum diapasone dupla super ducesima decima septima partiens proportio. ... **Tritonus** cum bis diapasone quintupla super octuagesima nona partiens proportio. *al.* ANON. Mediol. 1, 16: Nota, quod dyapente cum **tritone** componitur ex octo vocibus. [*s. XV*] PROSD. spec. 1, 1 p. 160, 15: Et ergo dato, quod multe sint sonorum combinationes in manu musicali reperte, hic tamen solum 16 enumerabo principales, quae tales sunt, scilicet unisonus, tonus, semitonium, diptonus, semidiptonus, tritonus, semitritonus, dyatesseron cum tono, dyatesseron cum semitonio, dyapente cum tono, dyapente cum semitonio, dyapente cum diptono, dyapente cum semidiptono, dyapente cum **tritone**, dyapente cum dyatesseron et bisdyatesseron cum semitonio. PROSD. spec. 1, 15 p. 168, 33: Dyapente cum **tritone** est duorum sonorum inaequalium in duabus diversis et mediatis manus musicalis partibus existentium sex tonos et unum semitoniumque amplectantium acceptio. PROSD. spec. 2, 12 p. 190, 17: Dyapente cum **tritone** in proportionem dupla super 139 partiente 1024as consistit. *al.* UGOL. URB. 1, 38, 1: Quintadecima sonorum vel vocum connexio dyapente cum **tritone** appellatur, quae, quoniam diapasone in sonis aequatur, ipsumque in proportionem transcendit, post illud in coniunctionum ordine collocatur. *al.* ANON. Carthus. theor. 22, 51: **Tritonus** supra triplicem dyapason stat in proportionem undecupla super 200 partiente 512as, ut 5832 ad 512. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 4. *al.* FR. GAFUR. extr. 7, 17, 1. *al.* IOH. TINCT. contr. 2, 6, 2: **Tritonus** supra diapasone est discordantia ex mixtura duarum vocum diapasone ac tritono ab invicem distantium effecta. IOH. TINCT. contr. 2, 8, 2: **Tritonus** supra bisdiapasone est discordantia ex mixtura duarum vocum bisdiapasone ac tritono ab invicem distantium effecta. *al.*

II Bezeichnung für die verminderte Quinte — term that designates the diminished fifth

[*s. XIII*] TRAD. GARL. plan. V 173: Item **tritonus** aliter potest figurari, scilicet per 5 voces pro tono duo semitonia computando, et tunc 5 voces quatuor equipollent, et invenitur inter ·h· et ·f· et inter ·e· et ·b· gravibus, acutis et superacutis litteris, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). TRAD. GARL. plan. V 187h: [quando tritonus figuratur de 4^{or} vocibus, tunc oportet, ut nos faciamus diatesseron. Similiter quando **tritonus** figuratur de quinque vocibus, tunc oportet, quod nos faciamus dyapente] (*sim.* NICOL. BURT. 2, 4, 37). [*s. XIV-XV*] ANON. Seay p. 32: **Tritonus** dicitur a 'tris', quod est 'tres', et 'tonus', quasi constans ex tribus tonis et est quarta; quasi fit duobus modis. Primo modo fit ex quatuor vocibus facientibus tres tonos. Secundo modo fit ex quinque vocibus facientibus duos tonos et duos semitonos. IOH. OLOM. 7 p. 33: per falsam musicam haec secunda species **tritoni** profertur pro dyapente. BONAV. BRIX. 14, 91: Notandum est, quod dyapente et tri-

tonus in aliquibus locis concordant, et hoc est per musicam fictam, et hoc est, quando de uno tono fit semitonium et e converso, quia ubicumque inveniuntur quinque voces, non est semper diapente, sed aliquando **tritonus**, quia constat ex tribus tonis computando duo semitonia (*ms.*; *ed.*: semitonia) pro uno tono perfecto.

tritonus imperfectus *Bezeichnung für die Quarte — term that designates the fourth* [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 19, 28: cum certe ab ·F· gravi ad ·b·fa sint duo toni et unum semitonium et ita dyatesseron vel **imperfectus tritonus**. Ab eodem vero ·F· gravi ad ·h·mi acutum sive quadrum fit integer tritonus.

tritus (tritos) -a, -um et subst. -i m. (τρίτος) 1. *Bezeichnung für die dritte Grundtonart (unterteilt in die authentische Haupt- und die plagale Nebenform) bzw. nur für die authentische Hauptform der dritten Grundtonart* 2. *Bezeichnung für den dritten Ton eines Tetrachords (aufsteigend)* 3. *Bezeichnung für die dritte Kirchentonart — 1. term that designates the third fundamental mode (maneria) (divided into the authentic primary and the plagal secondary form), or only for the authentic form of the third fundamental mode* 2. *term that designates the third pitch of a tetrachord (ascending)* 3. *term that designates the third mode*

1 *Bezeichnung für die dritte Grundtonart (unterteilt in die authentische Haupt- und die plagale Nebenform) bzw. nur für die authentische Hauptform der dritten Grundtonart — term that designates the third fundamental mode (maneria) (divided into the authentic primary and the plagal secondary form), or only for the authentic form of the third fundamental mode*

a *allgemein — general* [s.VIII] TON. Cent. p. 28. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 10, 151: „Circumderunt me“ et cetera, quae in autentico **trito** inveniuntur (*sim.* AURELIAN. 2, 15). GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 26: „Hypolydius“: plagis **triti**. [s.IX] MOD. Autenticus p. 50, 15: **Tritus** dicitur, qui est tertius (*sc. modus*) (*sim.* AURELIAN. 8 p. 137). TON. Mett. p. 12: Autenticus **tritus** est auctoritas tertia. Plagis **triti** est pars. *al.* AURELIAN. 2, 17: Etenim sunt IIII toni, scilicet autenticus protus, autenticus deuterus, autenticus **tritus**, autenticus tetrardus, qui geminati ex se VIII reddere videntur, quos quidam latus, quidam autem discipulos nuncupant. AURELIAN. 14, tit.: De autentico **trito**. AURELIAN. 15, tit.: De plagis **triti**. *al.* MUS. ENCH. 8, 21: videbis similiter in sono I trito **triti** toni consistere potestatem (*sim.* INCH. UCHUB. 218). MUS. ENCH. 8, 37: Sequitur modulatio ad principalem **tritum** modum et subiugalem eius (*sim.* INCH. UCHUB. 239). *al.* SCOL. ENCH. 1, 218: Ergo huius neumae regularis, si totam constitutionem uno spacio altiore fecerit, mox ex proto tono deuterus fiet. Similiter a deuterio transposita in **tritum** modum deveniet. Rursus a **trito** tono, si uno levetur spacio, tetrardus succedit. *al.* COMM. BR. 31. HUCBALD. 36. REG. PRUM. 3, 1. *al.* REG. PRUM. ton. p. 224a: Responsoria de V^{to} tono, autenticus **tritus** ... Responsoria de VI^{to} tono, plaga **triti**. [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 8: constat esse octonos tropos, id est protum, plagam proti, **tritum**, plagam **triti**, tetrardum, plagam tetrardi, deuterum, plagam deuteri. PS.-ODO dial. p. 259a: Consuetudo autem tradidit, dicere ... pro authentico **trito** et plaga eius modum quintum et sextum (*inde* GUIDO micr. 12, 15: Abusio autem tradidit ... METROL. 11 p. 79. IAC. THEAT. 13). *ibid.* *al.* COMM. TON. II 5, 2. *al.* BERNO prol. 5, 16 app. crit. *al.* BERNO ton. p. 104a. BERNO ep. 11. GUIDO micr. 10, 13 (*inde* LIB. SPEC. 20 p. 48. METROL. 92 p. 77). *al.* GUIDO reg. 108. *al.* GUIDO ep. p. 506, 283-285. PS.-BERNO mon. 8, 4. *al.* HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a). *al.* QUADR. FIG. 7.

al. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo troporum figuraliter descripta, ubi tropos primis eorum notat nominibus, protum autenticum dorium, deuterum phrygium, **tritum** lydius, tetrardum mixolydius, subiugales hypodorium, hypophrygium, hypolydius, hypermixolydius vocans. WILLEH. HIRS. 19 (c. 18), 2: Asserens enim (*sc. Guido*) in musica sua, quod octo modi verius in natura sint quatuor et quod ab unoquoque ipsorum quatuor duo contineantur, id est a proto primus et secundus, a deuterio tertius et quartus, a **trito** quintus et sextus, a tetrardo septimus et octavus. *al.* COMM. Guid. 97 p. 140. *al.* LIB. SPEC. 30 p. 49. MOT. Omnis cantus p. 186. COMPIL. Casin. 52-53, 5-6. *al.* VERS. Ars est intr. 11. VERS. Ars humanas p. 111a. *al.* VERS. Ars est 33. PS.-GUIDO form. ton. 6, 1: Praefatus ergo **tritus**, qui vocum aliorumque modorum est quasi formator et ostensor. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b: Tropi ... quatuor sunt natura secundum gentium vocabula. Sunt autem dicti dorus, phrygius, lidius, mixolidius. Secundum monochordi vero positionem sic sunt vocati: protus, deuterus, **tritus**, tetrardus. *al.* COMPIL. Paris. I p. 193. VERS. Hac ex lege p. 63. FRUT. brev. 14 p. 104: Nomina modorum octo et differentiarum: Protus, plagis eius; deuterus, lateralis eius; **tritus**, subiugalis eius; tetrardus, discipulus eius. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 19: quatuor sunt naturales tropi: protus, deuterus, **tritus**, tetrardus, qui neque autentici neque plagales, sed tantummodo naturales ante divisionem eorum in duos vocabantur. *al.* ANON. Wolf p. 207. QUAEST. MUS. 2, 27 p. 98: Dispone ergo quatuor colores varios per quatuor diversos antiquorum tropos. In protho tam plagali quam autentico rubeum habeat colorem, in deuterio viridem, in **trito** croceum, in tetrardo purpureum. *al.* THEOG. METT. 28, 2 (p. 191b): Legimus namque in veteribus gentilium auctoribus pro proto et plaga eius dorus, ypodorus; pro deuterio et discipulo eius frigus, ypophrygius; pro **trito** et collateralis eius lydius, ypolydius; pro tetrardo et subiugali eius myxolydius, ypomyxolydius. *al.* IOH. COTT. mus. 10, 35 (*inde* CONR. ZAB. tract. AS 1). *al.* GUIDO AUG. 257. *al.* ANON. Cist. I 26 p. 25. *al.* ANON. La Fage I 7, 2. *al.* ANON. Pannain p. 108. *al.* TON. Vatic. 12, 1 p. 190. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 492b. MUS. MAN. 42, 15. AMERUS 17, 5. LAMBERTUS plan. 219. HIER. MOR. 20, 122 (p. 156). *al.* ANON. Ratisb. 5, 2. PETR. CRUC. 1, 8-9. VERS. Postquam pro 248. IOH. GROCH. 227. PS.-MUR. summa 1266. *al.* ENGELB. ADM. 4, 9, 7: Autenticus autem **tritus**, id est principalis tertius, qui est quintus in ordine, secundum ipsum Boecium dicitur lydius a Lidia provincia, cuius rex fuit Cresus ille ditissimus regum orientalium, quia gentes illius provincie illo tono precipue delectabantur. *al.* WALT. ODINGT. 5, 8, 7. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 2 (*inde* FR. GAFUR. extr. 8, 8, 1. BONAV. BRIX. 15, 2). GUIDO DION. 1, 2, 52. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 5, 34. IAC. LEOD. spec. 6, 5, 7. *al.* HUGO SPECHTSH. 430. *al.* PTOLOM. 12, 15. *al.* QUAT. PRINC. 3, 20. *al.* SUMM. GUID. 23. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 68, 5. *al.* HEINR. EGER 5 p. 47. COMPIL. Ticin. C 173. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 23, 6. *al.* IOH. OLOM. 8 p. 38. IOH. CICON. mus. 2, 14 p. 282, 4. *al.* PROSD. plan. 2, 2 p. 80, 21. *al.* IAC. THEAT. 12. *al.* NICOL. CAP. p. 317. GOB. PERS. p. 186b. *al.* ANON. Claudifor. 4, 1, 1. *al.* ANON. Gemnic. 3, 1, 12-13. UGOL. URB. 1, 48, 9: Ipse **tritus** obmisso suo tertio loco quintum dicitur occupare et sextum ab eo productus. *al.* PS.-GUIDO corr. 38. *al.* ANON. Philad. 69. *al.* THOM. BAD. p. 87. TRAD. HOLL. IX 2, 3, 14 (*sim.* TRAD. HOLL. I 2, 1, 13). *al.* TRAD. March. 349-350. ANON. Carthus. nat. 2, 3. *al.* TRAD. HOLL. I 2, 1, 14: Greci vero musici ob quandam carminis oblectacionem prothum, quo Cappadocia utebatur, dorium vocaverunt, deuthrum a Frigia frigium, **tritum** a Lidia lidium et thretardum a Mixolidia mixolidium. *al.* TRAD. HOLL. XI 3, 24 (*sim.* TRAD. HOLL. XXIV 12, 15. TRAD. HOLL. III

6, 35. TRAD. Holl. VII 4, 20. TRAD. Holl. XIII 4, 58. TRAD. Holl. XV 6, 87. TRAD. Holl. XXVI 56). *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 11. *al.* TRAD. Holl. XXIV 9, 3 (En). *al.* TRAD. Holl. II 4, 7 (*inde* TRAD. Holl. V 4, 18). TRAD. Holl. III 6, 26. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 6. *al.* TRAD. Holl. VI 9, 6. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 18. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 56. *al.* TRAD. Holl. XX 4, 8. *al.* CONR. ZAB. tract. AQ 4. *al.* IOH. TINCT. pr. 3, 2, 21. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 8, 9. IOH. TINCT. nat. 1, 47. TRAD. Holl. XV 6, 90. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55. NICOL. BURT. 1, 23, 131. GUIL. MON. 9 p. 54. BONAV. BRUX. 15, 10. *al.* ADAM FULD. 2, 15. *al.* LAD. ZALK. 4, 21. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 6. TRAD. Holl. XXII 4, 4. GUIL. POD. 4, 5. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 7. MICH. KEINSP. 8, 11. FLOR. FAX. 1, 12, 5. SZYDLOV. 12, 5. *al.* TRAD. Holl. XXI 7, 64. TRAD. Holl. XVII 215. *al.* ANON. Tegerns. III p. 98-99.

b mit Bezug auf zugehörige Kennmelodien — with reference to appropriate characteristic melodies

[*s.IX*] MOD. Autenticus p. 51, 11: autentus **tritus**, plagis **triti**; ... item in Graeco: ... aia neagies, ... nana nagies. TON. Mett. p. 12. *al.* AURELIAN. 9, 5: Quantoque maior est vocis concentus, eo plures inscribuntur sillabe, ut in autentu proto, qui principium est, sex inseruntur sillabe, videlicet he: <NONANNOEANE>. In autentu deuterio, in autentu **trito**, quoniam minoris sunt meriti, quinque tantummodo eis inscribuntur sillabae, ut est: NOIOEANE. In plagis autem eorum consimilis est litteratura, scilicet NOEANE sive secundum quosdam NOEAGIS. *al.* ALIA MUS. 185 p. 92: Tonus quintus NOEANE, qui Graece dicitur autenticus **tritus**, id est tertia auctoritas. ALIA MUS. 186 p. 92: Tonus sextus NOEAGIS, qui Graece dicitur plagis **triti**. HUCBALD. 36. REG. PRUM. ton. p. 210a-b. *al.* [*s.X*] MOD. Volunt autem p. 81. TON. Leod. 5, 1. TON. Leod. 6, 1. [*s.XI*] COMM. TON. I 5, 2. ODOR. SEN. p. 180. ODOR. SEN. p. 184. COMPIL. Casin. 237-243, 38: Item cantus autentus **tritus**: „Quinque prudentes intraverunt ad nuptias“. COMPIL. Casin. 237-243, 48: Incipit cantus plagis **triti**: „Sexta hora sedit super puteum“. *al.* FRUT. ton. p. 150. FRUT. ton. p. 153. ANON. Wolf p. 198: Modulatio ... **triti** et eius discipuli sic: „Tria sunt munera preciosa“. THEOG. METT. 35, interp. 3 (p. 194a) (*inde* UDALSC. 47. TON. Baumg. 5, 2. *cf.* Rausch, *Zisterzienser-Tonar p. 303*). [*s.XII*] UDALSC. 47 (*sim.* TON. Baumg. 5, 3). UDALSC. 52 (*sim.* TON. Baumg. 6, 3. *cf.* Rausch, *Zisterzienser-Tonar p. 303*). [*s.XIII*] AMERUS 11, 34. ANON. Ratisb. 8, 5, 1. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 130-132. [*s.XV*] ANON. Carthus. inton. 88. ANON. Carthus. inton. 95. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 18: Haec igitur antiquissimi **triti** formula, quam hic describo cum nostris litteris et nota quadra: (*sequitur exemplum*). *al.* ADAM FULD. 2, 14 descr. TRAD. Holl. XXI 10, 50. TRAD. Holl. XXI 10, 60.

c mit Bezug auf die Finalis — with reference to the final [*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 309. HUCBALD. 49: Quattuor a primis tribus, id est lychanos ypaton, ypate meson, parhypate meson, lychanos meson, quattuor modis vel tropis, quos nunc tonos dicunt, hoc est protus, deuterus, **tritus**, tetrardus, perficiendis aptantur ita, ut singulae earum (*ed.*: eorum) quattuor chordarum geminos sibi tropos regant subiectos ... parhypate meson autentum **tritum** et plagis eius, id est quintum et sextum. *al.* [*s.X-XI*] TON. Lugd. 5, 1. TON. Lugd. 6, 1. PS.-ODO dial. p. 258b: Sexta ·F·, in quam terminatur autentus **tritus**. BERNO prol. 9, 7: **Tritus** cum suo subiugali, idest V^{tus} cum VI^{to}, parypate meson regitur et finitur (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 284, 9). GUIDO micr. 13, 22: Plagae vero protus, deuteri et **triti** aliquando in ·a·b·c· acutas necessario finiuntur (*inde* LIB. SPEC. 33 p. 50. ANON. Lips. p. 160. METROL. 29 p. 81. IOH. CICON. mus. 2, 16 p. 184,

17). ODOR. SEN. p. 180: Autentus **tritus** ... in paripatemeson desinit. ODOR. SEN. p. 184: Plagalis **triti** ... in eadem (*sc. parhypatemeson*) desinit. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 25: Unusquisque autem tropus in propria finali chorda una cum plaga sua finitur, utpote protus in ·D·, deuterus in ·E·, **tritus** in ·F·, tetrardus in ·G·. MOT. Musica est p. 170. COMPIL. Casin. 91-92, 6-7. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 6, 10. *al.* MOD. Protus finit p. 108: **Tritus** finit in paripate meson. MOD. Autent. prot. 7. *al.* FRUT. ton. p. 150. [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 104: ·F· vero gravis finalis est autenti **triti** et plagalis eius, id est quinti et sexti toni; sed si sub finali plenum tonum velint habere, quia iste effectus deest sub ·F·, in sociali ·c· acuta finem coaptet, quia eiusdem est modi et regularem diapente quinti et sexti toni cum ·F· constituit. THEOG. METT. 17, 5 (p. 189a). IOH. COTT. mus. 14, 9. TRAD. Guid. 6. ANON. Cist. II c. 1152A: Tertius modus, videlicet **tritus**, qui quintum tonum continet et sextum, duas similiter habet finales: ·F· grave et ·C· acutum. COMPIL. Paris. II p. 75. [*s.XIII*] LAMBERTUS plan. 224. ANON. Ratisb. 8, 5, 1. PS.-MUR. summa 1289. *al.* WALT. ODINGT. 5, 13, 2. WALT. ODINGT. 5, 14, 2. [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 2, 15 (*inde* BONAV. BRUX. 15, 9). IAC. LEOD. spec. 6, 39, 3. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 136-138. QUAT. PRINC. 3, 25. *al.* SUMM. GUID. comm. 1, 51. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 24, 11. *al.* IOH. OLOM. 8 p. 39. IOH. CICON. mus. 2, 39 p. 312, 2. *al.* PROSD. plan. 2, 5 p. 88, 10. IAC. THEAT. 11. *al.* GOB. PERS. p. 195b. ANON. Claudifor. 4, 1, 11. UGOL. URB. 1, 51, 7. *al.* ANON. Carthus. nat. 2, 20. *al.* TRAD. Holl. XI 6, 56. TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 34. TRAD. Holl. XXIV 9, 4 (En). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 3. *al.* TRAD. Holl. V 4, 92. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 14. TRAD. Holl. XIII pr. 31 comm. *al.* CONR. ZAB. tract. BF 9. BONAV. BRUX. 15, 10. *al.* LAD. ZALK. 3, 34. GUIL. POD. 4, 5. COMPEND. MUS. 103. *al.* SZYDLOV. 2, 57. TRAD. Holl. XII 7, 32. TRAD. Holl. XXI 10, 50. TRAD. Holl. XVII 305. TRAD. Holl. XII 8, 31.

d mit Bezug auf Ambitus und Struktur — with reference to ambitus and structure

[*s.IX-X*] HUCBALD. 53. ALIA MUS. 134 p. 196: troporum sive etiam sonorum primus Graeca lingua dicitur protus, secundus deuterus, tertius **tritus**, quartus tetrardus, qui singuli a suis finalibus deorsum pentachordo, quod est diapente, differunt. Superius vero tetrachordum, quod est diatessaron, requirunt, ut unusquisque suam speciem diapason teneat, per quam evagando sursum ac deorsum libere currat. ... Quos sonos in quibusdam cantilenis suae plagae quodammodo tangendo libant, ut plaga protus tangat protum, deuteri deuterum, **triti** tritum, tetrardi tetrardum (*inde* ANON. Bernh. 2, 80). [*s.X-XI*] PS.-BERNEL. spec. 12: **Tritus** constat ex tertia specie diapente et tertia specie diatessaron superius. Subiugalis eius ex eadem specie diapente et eadem specie diatessaron inferius (*sim.* BERNO prol. 6, 11. BERNO ton. p. 88a. BERNO ton. 89a. IAC. LEOD. spec. 6, 47, 6. COMM. Boeth. II p. 312, 39. IOH. CICON. mus. 2, 20 p. 288, 18. THOM. BAD. p. 93. COMPIL. Salisb. 66. TRAD. Holl. XVII 300). PS.-BERNEL. spec. 22: Si converteris diapente deuteri, efficitur diapente **triti**; rursus **triti** diapente conversa resonat diapente deuteri (*sim.* BERNO prol. 12, 18). *al.* BERNO prol. 12, 8: Dyapente protus post duos tonos semitonium admittit; dyapente deuteri post tres tonos; dyapente **triti** primo loco semitonium habet; dyapente tetrardi post unum tonum (*sim.* THOM. BAD. p. 86). *al.* GUIDO micr. 13, 18. GUIDO reg. 156. GUIDO ep. p. 526, 366: in autentis ad octavas cantus ascendit a sua finali voce, descendit autem nonnisi uno tono excepto **trito**, qui a suo fine non deponitur, quia non habet sub se tonum, sed semitonium. MOD. Omnes authentici p. 58. HERMANN. mus. p. 33 (p. 133b): **Tritus** cum suo subiugali, quia tercii sunt, necessario omnia, quae tertia

sunt, exposcunt; tercias videlicet in omnibus quadrichordis litteras, quae sunt $\cdot C \cdot F \cdot c \cdot f \cdot$. HERMANN. mus. p. 42 (p. 138): **Tritus** ordinatur a $\cdot C \cdot$ in $\cdot f \cdot$, mediatur $\cdot F \cdot$ et $\cdot c \cdot$. *al.* ODOR. SEN. p. 180: Autentus **tritus** ... usque ad trite hyperboleon ascendit et ad hypate meson descendit. ODOR. SEN. p. 184: Plagalis **triti** ... usque ad trite diezeugmenon ascendit et ad parhypatehypaton descendit. WILLEH. HIRS. 13 (c. 12), 10: Autenticus **tritus**, qui est ab $\cdot F \cdot$ in $\cdot f \cdot$, mediam distinctionem elegit in $\cdot c \cdot$. Subiugalis eius, qui est a $\cdot C \cdot$ in $\cdot c \cdot$, mediam distinctionem signat in $\cdot F \cdot$. *al.* ARIBO 34 p. 4: Dispositio **triti** lateralisque sui. *al.* COMM. GUID. 28 p. 126: plagalis **tritus** ex tertia (*sc. specie diapason*) ..., ex sexta authentus **tritus**. *al.* LIB. SPEC. 25 p. 49. *al.* COMPIL. Casin. 121-124, 18. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b. *al.* MOD. Protus finit p. 108: **Tritus** ... intenditur usque ad trite yperboleon nec remittitur infra lineam finalem in mese „Amen“ rite determinans. Plagis **triti** remittitur in parypate ipaton, sed ascendens usque ad trite diezeugmenon; synemenon crebro molli voci consonat. FRUT. brev. 7 p. 55 descr. *al.* FRUT. ton. p. 150. FRUT. ton. p. 153. [*s.XI-XII*] ANON. Wolf p. 215. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 48: Autenticus modulus **triti**, id est quinti toni, $\cdot F \cdot G \cdot a \cdot b \cdot h \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot$, scilicet octicordum secundum maiorem divisionem, id est diapason. Aliquando autem supersilit ad $\cdot g \cdot$ et adhuc ad $\cdot a \cdot$, sed abusive. ... Modulus discipuli **triti**, id est sexti toni, $\cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G \cdot a \cdot b \cdot h \cdot c \cdot d \cdot$, fitque enneacordum per duo diapente distinctum. *al.* THEOG. METT. 22, 1 (p. 190b). *al.* IOH. COTT. mus. 12, 12: **tritus**, qui simpliciter quintus nominatur: huic nulla infra finalem descensio attributa est, non aliam ob causam, nisi quod semitonii imperfectio competentem fieri descensum non permittit (*inde* TRAD. Holl. VIII 26, 6. TRAD. Holl. XI 5, 11. CONR. ZAB. tract. AZ 8). UDALSC. 47 (*sim.* TON. Baumg. 5, 1). UDALSC. 52 (*sim.* TON. Baumg. 6, 1). GUIDO AUG. 145. ANON. Pannain p. 114. *al.* TON. Vatic. 12, 7 p. 212. *al.* [*s.XIII*] MUS. MAN. 42, 13: cantus, qui a finali suo naturaliter descendere potest per semitonium et ascendere per duos tonos sic: fa mi, fa sol la, sub tertia comprehenditur maneria, quam Graeci **tritum** dicunt, id est tertium a „tris“, quod est „tres“. ANON. Ratisb. 8, 5, 1. PS.-THOMAS AQU. I 88 descr. (*cf.* Aribo 63 p. 20). PS.-MUR. summa 1515. *al.* ENGELB. ADM. 4, 14, 3. *al.* WALT. ODINGT. 5, 13, 2. WALT. ODINGT. 5, 14, 2. *al.* [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 2, 23. IAC. LEOD. spec. 6, 37, 2-3. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 139-140. PTOLOM. 17, 6 (*sim.* QUAT. PRINC. 3, 47). *al.* QUAT. PRINC. 3, 53: Quod $\cdot b \cdot$ molle habet principatum in **trito** et in eius plagali. *al.* SUMM. GUID. comm. 3, 4. COMM. Boeth. II p. 302, 13. *al.* [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 41 descr. IOH. OLOM. 8 p. 41. IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 96 descr. *al.* PROSD. plan. 2, 5 p. 88, 8. ANON. Claudifor. 4, 1, 19-24 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 2, 16-20). ANON. Gemnic. 3, 2, 41 descr. UGOL. URB. 1, 57, 1: De forma **triti** autentici. UGOL. URB. 1, 58, 1: De forma subiugalis **triti**. UGOL. URB. 1, 143, 1: De additione facta plagali **triti**. UGOL. URB. 1, 161, 5: si per $\cdot b \cdot$ molle **tritus** cantaretur, formam suam omnino perderet et aliam indueret, scilicet tetrardi formam. *al.* ANON. Philad. 67 descr. THOM. BAD. p. 87: **Triti** diapason primo semitonium et duos tonos, dehinc admittit semitonium et tres tonos. ANON. Carthus. nat. 5, 9. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 58. *al.* TRAD. Holl. XXIV 9, 8 (En). *al.* TRAD. Holl. III 7, 40. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 17: De **trito** veterano. Omnis vero cantus planus ... neque sub $\cdot C \cdot$ gravi notam ullam habens et nusquam $\cdot F \cdot$ acutum superans non est autenticus, non est plagalis ullo modo dicendus, sed antiquus **tritus**. *al.* TRAD. Holl. V 4, 93. *al.* TRAD. Holl. VI 27, 5. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 130. *al.* TRAD. Holl. XIII 4, 148. *al.* IOH. TINCT. diff. 274: Tonus quintus est ille, qui ex tertia aut quarta specie diapenthe et tertia specie diatessaron formatus potest a suo fine diapa-

son ascendere ac dytonum vel semidytonum descendere; qui ab antiquis autentus **tritus** est appellatus. Tonus sextus est ille, qui ex tertia aut quarta specie diapenthe et tertia specie diatessaron formatus potest a suo fine diapenthe cum dytono aut cum semidytono ascendere ac diatessaron descendere; qui plagalis aut subiugalis aut collateralis autentici **triti** ab antiquis dicitur. FR. GAFUR. extr. 8, 9, 2. IOH. TINCT. nat. 1, 45. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 55: Graeci et etiam nostri antiqui tantum quatuor esse dicunt modos, quia species diapente quadruplex est. Et sic prima species appellatur protus Graece, quod Latine primus interpretatur; secunda deuterus Graece, Latine secundus; tertia **tritus** Graece, Latine tertius; quarta tetrardus Grece, Latine quartus. BONAV. BRUX. 15, 90. *al.* GUILL. POD. 4, 5: **Tritus** autem ab $\cdot c \cdot$ gravi in $\cdot f \cdot$ acutum. ADAM FULD. 2, 16: hemitonium in $\cdot b \cdot fa \cdot h \cdot mi$, si necesse erit, concedimus ... proto et **trito**. *ibid.* *al.* COMPEND. MUS. 126: Demonstratio **triti** perfecti ... Demonstratio plagalis **triti** perfecti. COMPEND. MUS. 137: Demonstratio **triti** imperfecti ... Demonstratio plagalis **triti** imperfecti. *al.* SZYDLOV. 14, 4. TRAD. Holl. XXVI 74 (*cf.* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). TRAD. Holl. XVII 293 (Sa). *al.* TRAD. Holl. XII 9, 14. ANON. Tegerns. III p. 101 descr.

e mit Bezug auf das Initium — with reference to the initium

[*s.X-XI*] TON. Leod. 5, 1. TON. Leod. 6, 1 (MüMn): plagis **triti** ... principium et finem suum mittit in fine quinti, hoc est in parhypate meson. GUIDO micr. 13, 14: In autentis vero praeter deuterum eadem principia et fines distinctionum minime licet ad sextas intendere, plagae autem proti vel **triti** ad tertias intendunt, et plagae siquidem deuteri vel tetrardi ad quartas intendunt (*sim.* LIB. SPEC. 39 p. 51. ANON. Lips. p. 158. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 2. TRAD. Holl. XX 4, 27). MOD. Omnes autentici p. 58: Omnes autentici V^o loco a se principia seu fines distinctionum mittunt. Deuterus vero VI° loco. Plage vero aliae III° , aliae III° loco. Plagis proti et plagis **triti** tercio loco. Plagis deuteri et tetrardi III° (*inde* IAC. THEAT. 30). ODOR. SEN. p. 180: Autentus **tritus** ... a trite diezeugmenon incipit. ODOR. SEN. p. 184: Plagalis **triti** ... a parhypatemeson incipit. ANON. Lips. p. 158: Sciendum est, quod psalmus autentici prothi et psalmus autentici **triti** et plage **triti** in $\cdot F \cdot$ incipiunt. FRUT. ton. p. 151: Differentia **triti** „Saeculorum amen“ ditono altius a finali ponit, ubi et cantus eius in quibusdam incipit, in quibusdam vero semiditono adhuc altius, quod est diapente spatium a finali, exordium sumit. FRUT. ton. p. 155: Plagis **triti** „Saeculorum amen“ tono altius a finali ponit, cantum vero ab ipsa finali incipit. *al.* [*s.XI-XII*] PS.-OSBERN. 110: post finalem plagales proti et **triti** nonnisi ad tertiam tendunt principia. ANON. Wolf p. 212: Omnis cantus **triti**, id est tertii magistri, tribus chordarum sedibus suas terminat incipientias $\cdot F \cdot a \cdot c \cdot$. TON. Gratianop. p. 48: Plage vero faciunt principia et distinctiones usque ad diatessaron super finem excepto plaga **triti**, id est sextus tonus, qui non facit principia et distinctiones in $\cdot h \cdot$. [*s.XIII*] ANON. Ratisb. 8, 5, 1. PS.-MUR. summa 1515. *al.* WALT. ODINGT. 5, 13, 2. WALT. ODINGT. 5, 14, 2. [*s.XIV*] QUAT. PRINC. 3, 36. *al.* [*s.XV*] IOH. OLOM. 9 p. 57. IOH. OLOM. 9 p. 59. IOH. CICON. mus. 2, 37 p. 312, 2. IOH. CICON. mus. 2, 38 p. 312, 13. TRAD. Holl. XI 6, 56. TRAD. Holl. III 13, 1. TRAD. Holl. V 4, 92. *al.* TRAD. Holl. XXI 10, 60.

f mit Bezug auf die Differenzen („Saeculorum amen“-Formeln) in der Psalmodie — with reference to the differences („saeculorum amen“ formulas) in psalmody

[*s.XI*] COMM. TON. I 5, 3: Praenotatur quoque officiorum seu etiam communionum binis authenticus **tritus** differentiis (*sim.* COMM. TON. II 5, 3). BERNO ton. p. 110a. BERNO ton.

p. 111a. ODOR. SEN. p. 180. ODOR. SEN. p. 184. WILLEH. HIRS. 41 (c. 40), 50: In ordine proti et **triti** autenticorum differentiae in quinto, subiugalis ipsorum in tertio a finali loco ponuntur. *al.* VERS. Ars humanas p. 113b. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Nullus autem subiugalis cum suo magistro in eadem litera „saeculorum amen“ collocat, sed semper inferius, utpote protus in *·a·*, sola eius plaga in *·f·*, deuterus in *·c·*, plaga eius in *·a·*, **tritus** in *·c·*, plaga eius in *·a·*, tetrardus solus in *·d·*, plaga eius in *·c·*. *ibid.* *al.* FRUT. ton. p. 151: Differentia **triti** „Saeculorum amen“ ditono altius a finali ponit, ubi et cantus eius in quibusdam incipit, in quibusdam vero semiditono adhuc altius, quod est diapente spatium a finali, exordium sumit. FRUT. ton. p. 155: Plagis **triti** „Saeculorum amen“ tono altius a finali ponit, cantum vero ab ipsa finali incipit. *al.* ANON. Wolf p. 199. [s.XII] UDALSC. 47 (*sim.* TON. Baumg. 5, 1). UDALSC. 52 (*sim.* TON. Baumg. 6, 1). [s.XIII] ANON. Ratisb. 8, 5, 1. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 35. [s.XV] UGOL. URB. 1, 83, 2: Quintus tropus **tritus** a Graecis appellatus vel lydius eo, quod gens illa Lydorum eius modulatione laetetur, tertius in autenticorum ordine consistit, duas in antiquis dicitur habuisse differentias, quarum una duntaxat hodiernis temporibus uti dicimur differentia. UGOL. URB. 1, 84, 2: Sextus tropus plagialis in ordine tertius **triti** autentici subiugalis hypolydius appellatus a Graecis, qui eo dulciori sonoritate refertur, unicam tantum in antiphonis reperitur habere differentiam. *al.* TRAD. HOLL. XI 4, 23. *al.* TRAD. HOLL. III 13, 1. COMPIL. Salisb. 66-67. *al.* TRAD. HOLL. XVII 300.

g mit Bezug auf Melodieverlauf und Abschnittsbildung — with reference to melodic progression and formation of melodic segments

[s.XI] GUIDO micr. 13, 14: In autentis vero praeter deuterum eadem principia et fines distinctionum minime licet ad sextas intendere, plagae autem proti vel **triti** ad tertias intendunt et plagae siquidem deuteri vel tetrardi ad quartas intendunt (*sim.* LIB. SPEC. 39 p. 51. ANON. Lips. p. 158. IOH. CICON. mus. 2, 43 p. 316, 2. *al.* TRAD. HOLL. XX 4, 27). MOD. Omnes autentici p. 58: Omnes autentici V^o loco a se principia seu fines distinctionum mittunt. Deuterus vero VI° loco. Plage vero aliae III°, aliae III° loco. Plagis proti et plagis **triti** tercio loco. Plagis deuteri et tetrardi III° (*inde* IAC. THEAT. 30). LIB. SPEC. 87-88 p. 58. PS.-GUIDO form. ton. 8, 20: Ac plagis **triti** finali voce fere omnes distinctiones mittit rariusque in tertia super se, sub se autem tanto frequentius quanto et liberius. Tono vero numquam sub se distinctiones habebit. *al.* [s.XII] TON. Gratianop. p. 48: Plage vero faciunt principia et distinctiones usque ad diatessaron super finem excepto plaga **triti**, id est sextus tonus, qui non facit principia et distinctiones in *·h·*. [s.XIII] MUS. MAN. 56, 36: Auctentus **triti** cursu petit ardua pulsans astra gigante vertice spernit humum (*cum melodia*). MUS. MAN. 57, 54: Plagalis **triti** tibi dulcia, papa Gregori, fundens mella meli carmina melle notat (*cum melodia*). PS.-MUR. summa 1668: si cantus **triti** plures habet notas super *·a·* lamire, quantum ad hoc est authentus et quinti; si plures infra, quantum ad hoc est plagalis et sexti. [s.XV] IOH. CICON. mus. 2, 37 p. 312, 2. IOH. CICON. mus. 2, 38 p. 312, 13. IAC. THEAT. 28. UGOL. URB. 1, 108, 2: Prima pars responsorii **triti** ... in *·F·* primo cum fa terminat locum suum, sed pars secunda duplicem differentiam facit. *al.* TRAD. HOLL. XXI 10, 50.

h mit Bezug auf die Charakteristik — with reference to characterization

[s.XI] GUIDO micr. 14, 5: Atque ita diversitas troporum diversitati mentium coaptatur, ut unus autentici deuteri fractis saltibus delectetur, alius plagae **triti** eligat voluptatem, uni tetrardi autentici garrulitas magis placet, alter eiusdem plagae suavitatem probat (*inde* ANON. Pannain p. 109. METROL. 36

p. 82. GUIDO DION. 1, 4, 246. COMM. Boeth. II p. 82, 4. *al.* TRAD. HOLL. XX pr. 33). PS.-GUIDO form. ton. 8, 10: Per **tritum** autem actio uniuscuiusque exprimitur. Per plagam vero eiusdem **triti** repetitio ac lamenta oportet fieri. FRUT. brev. 14 p. 105: Authentus **tritus** iucundus, plagis eius voluptuosus. [s.XIV] SUMM. GUID. comm. 1, 40: **Tritus** sive quintus modestus est et letificativus, dulcis etiam multum eo, quod *·b·* molle potissime sibi deservit, sicut patet in hac antiphona „Alma redemptoris“ et in aliis quampluribus. Plagalis **triti** sive sextus omnium dulcissimus animum ad pietatem et ad lacrimas compellit, sicut evidenter apparet in illo responsorio Gregoriano „Videns Iacob“ (*inde* GOB. PERS. p. 187b). [s.XV] UGOL. URB. 1, 84, 2. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 56: protus flegmati dominatur, deuterus vero colerae, **tritus** sanguini, tetrardus autem segnor et tardior melancholiae. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 57: **Tritus** autem tropus autenticus sanguinis dominium obtinuit. Ideo tonus iste a beato Augustino dicitur delectabilis, modestus et hilaris, tristes et anxios laetificans, lapsos et desperatos revocans. Ideo sanguineo colore depingitur (*sim.* NICOL. BURT. 2, 5, 41).

i mit Bezug auf die Transposition — with reference to transposition

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 14, 24: Sed et cantus **triti** in loco suo aliquotiens cantari nequit quemadmodum haec communio „De fructu operum tuorum“. Haec omnia quisquis in affinis finalium cantaverit, absque errore ad finem perveniet (*sim.* ANON. Pannain p. 113). ANON. Pannain p. 113. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 1409: Cum itaque cantus talis in acutis ascensum et descensum inveniatur exoptatum, ne impediatur propter semitonium, postpositis gravibus in acutis locatur. Sed hoc de gratia, non de iure; licentia quoque ista non datur nisi proto, deuterio et **trito**. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 41, 11: In **trito** similiter fit translatio, quando cantus sub fine tonum requirit; hunc cum non habeat in propria finali *·F·*, quaerit eum in affinali *·c·* per *·b·* molle, ut patet in responsorio illo „Honor, virtus“. ANON. Erford. p. 161. [s.XV] GOB. PERS. p. 195b. CONR. ZAB. tract. EE 5: Superacutae vero additae sunt, quia dum qualescumque cantus proti, deuteri et **triti** transferuntur a legitimis finalibus in sociales et affines suos, scilicet *·a·h·* vel *·c·*, necessarium est tetrachordum superacutatum. *al.*

2 Bezeichnung für den dritten Ton eines Tetrachords (aufsteigend) — term that designates the third pitch of a tetrachord (ascending)

[s.IX] MUS. ENCH. 1, 19: Exempli gratia hae in ordine ipsorum (*sc. ptongorum*) notae: *fflf*. Primus, qui et gravissimus, Grece protos dicitur vel archoos; secundus deuterus tono distans a proto; tertius **tritos** semitonio distans a deuterio; quartus tetrardus tono distans a **trito** (*sim.* SCOL. ENCH. 1, 38). MUS. ENCH. 3, 5: Tertius (*sc. tonus*) eiusque subiugalis sono *I trito* regitur et finitur (*inde* MOD. Autent. prot. 14). MUS. ENCH. 7, 6: quibus (*sc. semitoniis*) constat semper deuterum **tritum**que disiungi. MUS. ENCH. 17, 15: Per omnem enim sonorum seriem **tritus** subquartus deuterio solus a simphonia deficit et inconsonus ei efficitur eo, quod solus diatessaron simphoniae mensuram excedens tribus integris tonis a praefato sono elongatur, cui extat subquartus. Quapropter et vox, quae organalis dicitur, vocem alteram, quae vocatur principalis, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in qualibet particula nec infra tetrardum sonum descendat positione nec inchoatione levetur obstante **triti** soni inconsonantia, qui tetrardo est subsecundus. *al.* SCOL. ENCH. 3, 572: Quod disponitur tono, semitonio atque tono, constet sono proto *f*, deuterio *f*, **trito** *l*, tetrardo *f*. *al.* ORG. Bamb. I 19: Cum **trito** sono deuterus subiungatur per semitonii intervallum, rursus tetrardus, qui **trito** est subquartus, et **tritus**,

qui subquartus est deuterio, tono integro differunt. *al.* ORG. Bamb. II 9. *al.* INCH. UCHUB. 81-82. *al.* ALIA MUS. 135 p.197: Sciendum quoque, quod dorus maxime proto regitur, similiter phrygius deuterio, lydius **trito**, mixolydius tetrardo. Quos sonos in quibusdam cantilenis suae plagae quodammodo tangendo libant, ut plaga proti tangat protum, deuteri deuterum, triti **tritum**, tetrardi tetrardum (*inde* ANON. Bernh. 2, 81). [*s.XI*] GUIDO micr. 8, 14: quendam confusionem et transformationem videtur facere, ut ·G· sonet protum, ·A· deuterum, cum ipsa ·b· sonet **tritum** (*inde* LIB. ARGUM. 40 p. 22. ANON. Lips. p. 155. ANON. Lips. p. 159. QUAEST. MUS. 1, 20 p. 51. ad *loc.*: COMM. Guid. 55 p. 120). GUIDO micr. 18, 32: Saepe autem cum inferiores **trito** voces cantor admitterit, organum suspensum tenemus in **trito**; tunc vero opus est, ut cantor in inferioribus distinctionem non faciat, sed discurrentibus sub celeritate vocibus praestolanti **trito** redeundo subveniat. *al.* GUIDO reg. append. 18: Quam tonus et semis sequitur, vox protus habetur. / Deuterus et **tritus** quid sit, sapit ordo vicinus. / Hisque tono tantum placuit differre tetrardum, / ditonus et semis cuius mox iura sequuntur. INTERV. Diapason p. 59. HERMANN. mus. p. 32 (p. 132a). *al.* ARIBO 62 p. 32: De proprietate protorum, deuterorum, **tritorum**, tetrardorum. ... Proprietas est **tritorum**, ut concordent intensione ditono, diatesseron remissione. ARIBO 79 p. 34: quia **tritus** finalis ·F· supra quarta, **tritus** excellens ·f· infra caruit quinta, interposuerunt trite synemmenon ad emendandum iubilationis defectum (*inde* QUAEST. MUS. 1, 9 p. 18). COMM. Guid. 94 p. 116: Quod vero nos primum, hoc ipsi protum, secundum deuterum, tertium vocant **tritum**, quartum tetrardum, ab ipsis finalibus nomen toti cantui dantes, ut hunc vocent protum, illum deuterum et cetera (*sim.* ANON. Lips. p. 157). LIB. SPEC. 87 p. 58: Distinctiones triti sunt de **trito** in **tritum**, id est de parhypate meson in trite diezeugmenon et aliquando in protum et in **tritum**, id est in lichanos hypaton et in parhypate hypaton, sed raro propter imperfectionem semitonii. Distinctiones plagae triti sunt de **trito** in protum et in **tritum** sub **trito**, id est de parhypate meson in mese et in parhypate hypaton, quae est quarta sub parhypate meson. *al.* ANON. Prag. 223. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 6, 4: Superior autem pars semitonii **tritum** et inferior deuterum sonat. [*s.XIII*] VERS. Postquam pro 204-205. [*s.XIV*] PTOLOM. 21, 17 (*inde* TRAD. Holl. VI 32, 13). *al.* PS.-MUR. interv. p. 312a: Tonus Grecus (*ms.*; *ed.*: continuus) dicitur, qui per b rotundum ·G· cogit sonare protum, ·A· deuterum, seipsum (*ms.*: seipsam; *ed.*: seipsa) **tritum** (*cf.* GUIDO micr. 8, 14). [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 232, 3. TRAD. Holl. VI 32, 15. *al.* MON. In mon. 10. *al.* MON. Mon. ench. 36 (*cf.* MUS. ENCH. 2, 11). MON. Mon. per septem p. 245, 3. (?) MON. Prima corda I 47: Ex his omnibus quaternis cordis prima vocatur protus, II^a deuterus, tertia **tritus**, III^{ta} tetrardus (*sim.* MON. Prima corda II 48). MON. Si vis mensurare 13. MON. Super unum 33: Semitoniorum enim locus proprius est tantum inter deuterum et **tritum**. *al.*

3 *Bezeichnung für die dritte Kirchentonart — term that designates the third mode*

[*s.XI*] PS.-GUIDO arithm. p. 61: Nobilitas primi iuvat anfractusque secundi, / quarti garrulitas placet et tua, **trite**, voluptas. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 26, 53: Notandum, quod unusquisque tonorum unam habet litteram inceptivam, in qua in ascensu et in descensu terminatur ... Versus: Octavum primum ·D· continet, ·A·que secundum, / ·E· **tritum**, quartum ·b· continet, ·F· quoque quintum, / ·C· claudit sextum, ·G· sep- patet ambitus horum (*sim.* IOH. OLOM. 8 p. 40. TRAD. Holl. XXI 9, 20). GOB. PERS. p. 190b: ·D·, prote, finalis soli tibi propria clavis. / ·E· tibi, **trite**, datur; tibi primus in hac sociatur. / ·F·que tribus servit, quinto **trito**que protoque. /

·g· suprema tibi debetur, septime, soli. *al.* SZYDLOV. 11, 15: ·E· claudit **triti** (*glo.*: tercii toni) vires geminata severi, ·F· retinet quinti modulum duplata modesti.

trivirgis *Bezeichnung für eine dreitönige, aus drei Virgen zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume composed of three virgas* [*s.XI-XII*] NEUM. Punctum p. 66: Virga / ... Bivirgis //. **Trivirgis** /// (*sim.* WALT. ODINGT. 5, 2, 5: Virga ¶. Bivirgis ¶¶. **Trivirgis** ¶¶¶. WILLELM. 3, 18). *cf.* Floros, Neumenkunde 2 p. 39-40

trivocus -a, -um *mit drei Solmisationssilben versehen — provided with three solmization syllables*

[*s.XV*] TRAD. Holl. XV 9, 204: Unde sciendum, quod talis datur regula de clavibus et sufficiencia, quod omnes claves monivoce sunt immutabiles. Si autem sunt polivoce, hoc est dupliciter: aut divoce aut **trivoce**. Si divoce, sic habent duas mutaciones excepto ·b·fa·h·mi. Si autem **trivoce**, sic continent sex mutaciones.

tromponem *acc. sg. v. tuba col. 1681, 12*

tropicus -a, -um *den Kirchentonarten eigen, die Kirchentonarten betreffend — characteristic of the modes, with respect to the modes*

[*s.XI*] GUIDO micr. 13, 28: Praeterea et in ignotorum cantuum inquisitione praedictarum neumarum et subiunctionum appositione plurimum adiuvamur, cum talium aptitudine soni cuiusque proprietatem per vim **tropicam** intuemur (*inde* METROL. 32 p. 81). HERMANN. mus. p. 22 (p. 127a): Haec autem ipsorum vocabula sunt quadrichordorum: grave, finale, superius, excellens, quae, quia tam chordarum numero quam continua successione nec non etiam **tropica** institutione solum quaternarium repraesentat, propriam velut filii ad parentum vultus nati generositatem demonstrant. HERMANN. mus. p. 26 (p. 129b): Sufficiat igitur nos haec de uniformibus vel **tropicis** quadrichordis dixisse. HERMANN. mus. p. 36 (p. 134b). HERMANN. mus. p. 40 (p. 136a). HERMANN. mus. p. 63 (p. 148a). WILLEH. HIRS. 11 (c. 10), 1. WILLEH. HIRS. 14 (c. 13), tit.: Figura **tropicae** dispositionis et explanatio ipsius. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 2. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 4. WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 6: haec **tropica** dispositio ex simplicibus quatuordecim chordis consistit. ARIBO 36 p. 4: nostri **tropici** theorematis. FRUT. brev. 8 p. 60: Quintus modus ... continens inter ·F· et ·f· sextam vel potius iuxta **tropicam** constructionem tertiam diapason speciem. [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 8: Transformatio in tonis est trans **tropicam** formam elevatione vel depressione vocis debacchatio. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 32: Si igitur in aliqua littera gammatis finali vel affinali, recta vel litterali, quae vulgo clavis nuncupatur, ipsarum quattuor una reperiatur, ibidem **tropica** sedes aptabitur. IAC. LEOD. comp. 3, 3, 7: Sed summe cavendum a transformatione, hoc est **tropica** deviatione. [*s.XV*] IOH. CICON. mus. 2, 42 p. 314, 12: Omnis vox inheret voci per **tropicam** vim, id est per melodiam troporum autenticorum vel plagalium.

ex errore pro strophicus: TRAD. Holl. VIII 28, 66.

v. tonus tropicus

adv. tropice *gemäß den Kirchentonarten — modally* [*s.XI*] HERMANN. mus. p. 28 (p. 130b): si eas (*sc. species diatesseron*) in sequens quadrichordum, quod tercius et ideo diatenticus quadrupli passus invenit, transponamus, erit prima ·D·G·, sed ratione perversa; nam quamvis ·D· propter communionem possit esse prima, tamen ·G· numero septima, **tropice** quarta, numquam potest esse prima.

subst. **tropicus** -i m. *Kirchentonart — mode* [s.XI] COMM. TON. I 7, 3: Septimus **tropicus** tetrardus nomine dictus (sim. COMM. TON. II 7, 3). QUAEST. MUS. 2, 26 p. 93: Quatuor ecce tropi natura matre creati, / quatuor ut reges intra sua regna sedentes. / Hinc prothus ac (mss.; ed.: hac) deuterus, tritus **tropicus**que tetrardus / motum cunctorum promuntque reguntque melorum (inde IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2).

tropus -i m. (τρόπος) I. Tonart II. Weise, Melodie, Gesang III. Bezeichnung für eine charakteristische melodische Wendung, die einen Gesang einer bestimmten Kirchentonart zuweist IV. Psalmton V. 'Tropus' (textlicher und melodischer Zusatz zu einem liturgischen Gesang) VI. Bezeichnung für eine Merk- oder Kennmelodie — I. mode II. tune, melody, chant III. term that designates a characteristic melodic gesture, which assigns a chant to a particular mode IV. psalm tone V. 'trope' (textual and melodic addition to a liturgical chant) VI. term for a characteristic melody

I Tonart — mode

A als Bezeichnung für die antiken Transpositionsskalen — as term that designates the ancient transpositions in the Greek tonal system [syn.: modus, tonus]

1 Definition

[s.VI] BOETH. mus. 4, 15 p. 341, 20: Ex diapason igitur consonantiae speciebus existunt, qui appellantur modi, quos eisdem **tropos** vel tonos nominant. Sunt autem **tropi** constitutiones in totis vocum ordinibus vel gravitate vel acumine differentes (inde ANON. Pannain p. 107. IOH. AEGID. 13, 5. HIER. MOR. 20, 79 (p. 154). WALT. ODINGT. 3, 9, 7. MARCH. luc. 11, 1, 2. IAC. LEOD. spec. 6, 4, 1. al. IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 13. ANON. Gemnic. 3, 1, 17. UGOL. URB. 1, 50, 3. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 9, 3. FR. GAFUR. op. 5, 8. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. ad loc.: GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 3: **Tropi**, modi et toni unum idemque significant isto in loco).

2 Gebrauch — usage

[s.V] MART. CAP. 9, 931: Verum soni sunt per singulos quosque ac per omnes **tropos** numero XVIII. MART. CAP. 9, 935: **Tropi** vero sunt quindecim, sed principales quinque, quibus bini cohaerent: id est lydius, cui adhaerent hypolydius et hyperlydius; secundus iastius, cui sociatur hypoiastius et hyperiastius; item aeolius cum hypoeolio et hyperaeolio; quartus phrygius cum duobus hypophrygio et hyperphrygio; quintus dorius cum hypodorio et hyperdorio. Verum inter hos **tropos** est quaedam amica concordia. MART. CAP. 9, 964: cum a lydio vel in phrygium vel in alium **tropum** cantilena transducitur. al. [s.VI] CASSIOD. var. 2, 40, 3. (?) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 157: 'modis': **tropis**. GLOSS. Boeth. mus. 4, 15, 1a: De tonis vel **tropis**. al. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 940/362, 7-8: In omni **tropo** tria genera considerantur musicae, id est enarmonicum, diatonicum, cromaticum. al. IOH. SCOT. annot. 60, 11 (inde REMIG. AUT. 60, 12). al. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 69 (cf. Bernhard, Clavis Gerberti p. 86). al. ANON. Bernh. 1, 34: Quicquid autem in singulis **tropis** melicum sonuerit, aut tonum aut emitonium aut diesim custodit (sim. ANON. Bernh. 2, 100). al. [s.XII] GUIDO AUG. 205. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 3, 9, 1. al. COMM. Boeth. II p. 294, 7. al. [s.XV] ORIG. ET EFF. 5 (L), 13. (?) IOH. CICON. mus. 1, 20 p. 88, 2. IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 2. al. NICOL. BURT. 1, 23, 130. FR. GAFUR. theor. 5, 8, 11.

B als Bezeichnung für die Kirchentonarten — as term that designates the ecclesiastical modes [syn.: modus, phthongus, tonus]

1 Definition

[s.IX] MUS. ENCH. 9, 18: Modi vel **tropi** sunt species modulationum. [s.XI] GUIDO micr. 13, 29: Est autem **tropus**

species cantionis, qui et modus dictus est (inde LIB. SPEC. 22 p. 48: ANON. Pannain p. 107. METROL. 33 p. 81. NICOL. BURT. 1, 29, 183). HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a): **Tropus** est inter unumquodque diapason multarum vocum ratis effecta intervallis apta in unum corpus modulatio. [s.XIII] HIER. MOR. 20, 69 (p. 154): **Tropus** autem secundum Iohannem de Garlandia est regula, que de omni cantu in fine diiudicat (sim. TRAD. Holl. VIII 22, 9. TRAD. Holl. XI 3, 15. TRAD. Holl. III 6, 6. TRAD. Holl. XXI 7, 4. cf. Ps.-Odo dial. p. 257b: *Tonus vel modus est regula* ...). HIER. MOR. 20, 71 (p. 154): **tropus** est, per quem cognoscimus principium, medium ac finem cuiuslibet meli. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 1, 3: **tropus** sive modus est species modulata ex tonis et semitonis prodiens generata. [s.XV] UGOL. URB. 1, 50, 19: **Tropus**, tonus sive modus est quam plurimum vocum ex diapente ac diatesseron ordinatis speciebus debite coniunctarum in acumine et gravitate distantium ac per arsyn et thesyn congrua neumarum forma constitutarum conveniens dispositio (inde COMPEND. MUS. 102).

2 Klassifizierung — classification

a nach acht Tonarten mit fortlaufender Zählung — according to eight modes with continuous enumeration

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 3. [s.IX-X] MOD. Ecce modorum 1. al. ALIA MUS. 181 p. 85. al. [s.X-XI] TON. Leod. 2, 1: Secundus **tropus** ... plagis proti. TON. Leod. 3, 1: Tertius **tropus** ... autenticus deuterus. al. ANON. Bernh. 1, 53. al. COMPIL. Casin. 91-92, 2. al. PS.-GUIDO form. ton. 5, 8: **Troporum** quintus, tritus a Graecule (?) dictus. [s.XI-XII] THEOG. METT. 20, 1 (p. 190a). al. [s.XIV] ANON. Michaelb. II p. 49. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 26, 37: **tropus** seu tonus secundus, qui hypodorius gentiliter appellatur. ... **tropus** vel tonus quartus, qui et ypofrigius vulgariter vocitatur. ... tonus vel **tropus** 6^{tus}, qui etiam ypolidius gencium nomine appellatur. ... tonus vel **tropus** 8us, qui et ypomixolidius barbarice vocitatur. al. UGOL. URB. 1, 48, 2: Graeci ... sub quatuor duntaxat modis **tropos** octo praedictos notabiliter ordinarunt, primum namque **tropum** atque secundum sub modo primo, quem prothus appellavere iunxerunt, tertium cum quarto unico iungentes nexu sub modo secundo, quem deuterum nominaverunt posuere, quinto atque sexto foedere connexis modum tertium, tritum appellatum attribuerunt, sed septimum atque octavum seiunctos modo tertio, dicto tetrardo penitus coniunxerunt. UGOL. URB. 1, 55, 2: Deuterus **tropus** seu tonus, qui autenticorum secundus, sed in **troporum** ordine tertius est (sim. COMPEND. MUS. 116). UGOL. URB. 1, 57, 2: Tritus **tropus** sive tonus, qui autenticorum tertius, sed in **troporum** ordine quintus est (sim. COMPEND. MUS. 121). al. TON. Subl. p. 54, 5. TRAD. Holl. XXIII 2, 6, 1. FLOR. FAX. 1, 12, 1. COMPEND. MUS. 111. al.

b nach vier Grundtonarten, die in je eine authentische und plagale Form unterteilt werden — according to four fundamental modes, which in turn are subdivided into authentic and plagal forms

[s.IX-X] HUCBALD. 49. ALIA MUS. 134 p. 196: Quorum videlicet **troporum** sive etiam sonorum primus Graeca lingua dicitur protus, secundus deuterus, tertius tritus, quartus tetrardus (inde ANON. Bernh. 2, 80). [s.X-XI] ANON. Bernh. 1, 8: constat esse octonos **tropos**, id est protum, plagam proti, tritum, plagam triti, tetrardum, plagam tetrardi, deuterum, plagam deuteri. GUIDO micr. 10, 13: Hos autem modos vel **tropos** Graece nominamus protum, deuterum, tritum, tetrardum (inde LIB. SPEC. 20 p. 48. METROL. 92 p. 77). MOD. Omnes authenti p. 58: unusquisque sonus duos **tropos** contineat, id est autenticum et plagalem. HERMANN. mus. p. 31 (p. 132a): **Tropi** autem sunt quatuor in natura; sed ... propter specialitatem acuminis et gravitatis subdividuntur in quatuor.

Sunt ergo simul octo. WILLEH. HIRS. 10 (c. 9), 26: quisque authenticus iuncto sibi subiugali suo unus indifferenter **tropus** habeatur (*inde* FRUT. brev. 7 p. 54). *al.* ARIBO 38 p. 29: De hoc, quod quatuor **tropi** dividuntur in octo. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 56b: consilium fuit, ut quisque **tropus** partiretur in duos, ut gravia gravibus, acuta convenirent acutis. Et acuti authenticici, graves vero Graece plagae, Latine subiugales vel laterales vocarentur. *al.* FRUT. brev. 7 p. 54: **tropi**, qui quatuor sunt in natura, pro discernenda cantus varietate in octo distribuuntur. *ibid.* *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 2, 26 p. 93 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 56, 2). *al.* THEOG. METT. 19, 3 (p. 190a). *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 2: Modi, **tropi** sive toni fuerunt quatuor primitus adinventi, scilicet prothus, deuterus, tritus et tetrardus, sed propter inconvenientem uniuscuiusque ascensum et descensum, quia quilibet poterat ascendere ad decimam a fine suo et descendere sextam, quod erat laboriosum humane voci proferre, in alios quatuor sunt divisi et sic sunt octo (*inde* BONAV. BRIX. 15, 2). QUAT. PRINC. 3, 19: De modis sive **tropis** plani cantus, et quare quatuor modi divisi sunt in octo. *ibid.* *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 23, 12 (*sim.* TRAD. Holl. III 6, 29-30). *al.* UGOL. URB. 1, 48, 3. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 1: De quatuor **tropis**, tonis sive modis antiquis ecclesiasticis in quatuor autenticos et quatuor plagales postea commutatis (*inde* NICOL. BURT. 1, 23, 130). *al.*

c nach den antiken Transpositionsskalen — according to the ancient transpositions in the Greek tonal system

[s.X-XI] TON. Leod. 2, 1: Secundus **tropus** hypophrygius Grece inscribitur plagis proti, id est particularis vel lateralis primi (*cf.* Bernhard, *Clavis Gerberti* p. 86). *al.* HERMANN. mus. p. 42 (p. 138). *al.* WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 1: Boetius in dispositione octo **troporum** ... eorum notat nominibus protum autenticum dorium, deuterum phrygium, tritum lydi-um, tetrardum mixolydium, subiugales hypodorium, hypophrygium, hypolydium, hypermixolydium vocans. COMPIL. Casin. 62-63, 1: [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 17, 1. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 23, 23: impares seu autenti **tropi**, ut dictum est, hiis vocabulis exprimuntur, scilicet dorius, frigi-
5
10
15
20
25
30
35
40
45
50
55
60
65
gius, lydius, mixolydius. Quorum vero subiugales, qui et pares sunt, ut differant a suis imparibus, per appositionem huius sillabice adiectionis, scilicet 'ypo', exprimuntur sic seriatim impares cum paribus exprimendo: dorius, ypodorius, frigi-
us, ypodorygius, lydius, ypolydius, mixolydius, ypomixolydius. *al.* UGOL. URB. 1, 47, 5. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 29. *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 4.

3 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IX] MUS. ENCH. 13, 3: Monstratum nunc, qualiter unus-
quisque sonus in tetracordo propria sit conditione dispar ab
altero ex eorumque concordia diversitate diversae prodeant mo-
dorum seu **troporum** species. *al.* SCOL. ENCH. 1, 203. *al.* ORG. Bamb. I 2. *al.* MOD. Ecce modorum 8. *al.* ALIA MUS. 13 p. 105: ad 8 **troporum**, quos Latini modos nuncupant, dispositionem veniamus. ... Toni vero ideo dicuntur, quod ex-
ceptis semitonis ipsi omnium **troporum** communis mensura sint. Modi etiam dicti sunt eo, quod unusquisque **troporum** proprium modum teneat nec mensuram excedat (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 21). *al.* [s.X-XI] TON. Leod. 1, 2. ANON. Bernh. 1, 53 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 105. *cf.* ALIA MUS. 41 p. 183). *al.* HERMANN. mus. p. 45 (p. 139a): septem diversae voces octo **tropos** omnino inter se diversos efficiunt. HERMANN. mus. p. 63 (p. 147a): ad cognoscendam **troporum** qualitatem. *al.* OLIVA 112. *al.* VERS. Maiores tropos 11. *al.* HEINR. AUG. 9. *al.* QUADR. FIG. 1. WILLEH. HIRS. 4 (c. 3), 1: Quatuor haec tetrachorda ... omnium specierum, modo-
rum, **troporum** in se continent vim, ordinem atque naturam. *al.* ARIBO 11 p. 2 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 59, 3). *al.* LIB.

SPEC. 19 p. 48. *al.* COMPIL. Casin. 62-63, 4. *al.* ANON. Prag. 217. VERS. Ars humanas p. 110a. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 2, 3. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 57a. *al.* FRUT. brev. 7 p. 51. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 14. QUAEST. MUS. 1, 19 p. 41 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 60, 4). *al.* THEOG. METT. 19, 1 (p. 190a). *al.* IOH. COTT. mus. 16, 1. *al.* TON. Gratianop. p. 12. ANON. Pannain p. 108: Musici **tropi** gentium vocabulis designati sunt (*sim.* GOB. PERS. p. 186b. *cf.* Boeth. mus. 1, 1 p. 180, 15: *modi ... musici gentium vocabulis ...*). [s.XIII] HIER. MOR. 24, 4 (p. 4). *al.* ANON. Couss. IV p. 22, 4. *al.* WALT. ODINGT. 5, 1, 2. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 123. GUIDO DION. 1, 1, 7. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 1. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 1, 5. *al.* QUAT. PRINC. 3, 1. *al.* COMM. Boeth. II p. 300, 21: omnes **tropos** tam autentos quam plagales. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 7, 9: Per has nimirum sillabas iam dictas tocus cantus dulcis et aspera modulacio permutatim secundum elevacionem et deposicionem quantum ad varietatem consonanciarum et parcium earum iuxta **troporum** vel mo-
dorum oportunitatem sufficientissime explicatur (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 1, 44. TRAD. Holl. XV 4, 7. TRAD. Holl. XXV 6, 6). *al.* IOH. CICON. mus. 2, 19 p. 286, 17 (*cf.* March. luc. 11, 3, 12). *al.* UGOL. URB. 1, 48, 1: Quomodo a Graecis omnes **tropi** sunt ordinati et nominati et per Latinos multiplicati. *al.* PS.-GUIDO corr. 1. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 4, 1 (*sim.* TRAD. Holl. I 2, 6, 5). *al.* TRAD. Holl. I pr. 8. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 3. TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 26. TRAD. Holl. III 6, 2. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 3, 9, 13: Quid habent, oro, modi Graeco-
rum sive tropi, quos describit Boetius, cum **tropis**, tonis sive modis ecclesiasticis, tam quatuor illis antiquis scilicet quam et octo modernis? Et tamen eadem sunt voces, eadem con-
sonantiarum species, eadem etiam, quas supra descripsimus, diapason, diapason diatessaron et bisdiapason constitutiones. *al.* TRAD. Holl. VI 37, 4. *al.* IOH. TINCT. diff. 265. *al.* BART. RAM. 1, 3, 1 p. 52. *al.* NICOL. BURT. 1, 21, 106. *al.* BONAV. BRIX. 22, 2. *al.* GUILL. POD. 4, 3. FLOR. FAX. 2, 17, 8. COMPEND. MUS. 102. *al.*

b in Bezug auf Ambitus und Struktur — with respect to ambitus and structure

[s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 1: Omnis autenti-
cus **tropus** decem continetur chordis, plagi vero octo. [s.IX] HUCBALD. 50-51. ALIA MUS. 41 p. 183: A prima quoque specie diapason, quae est mese, id est 'o', inchoatur primus **tropus** finiturque in diapente remissum, quod est 'e' (*inde* ANON. Bernh. 1, 53). ALIA MUS. 140 p. 201: Et semper unusquisque principalis tropus inferius habet diapente a me-
dia chorda, superius diatessaron. ... Subiugalis vero unusquis-
que **tropus** a finali chorda superius habet diapente, inferius vero diatessaron. ... si superius vel inferius alicui **tropo** extra speciem dupli tonus accesserit, non erit absurdum emmelim
ponere (*inde* ANON. Bernh. 2, 87). *al.* [s.X-XI] PS.-BERNEL. spec. 16: Omnis **tropus** subiugalis eandem habet diapente vel diatessaron quam autenticus eius. HERMANN. mus. p. 42 (p. 138): omnium **troporum** singillatim dispositionem sternamus in ordine hoc modo: (*sequuntur descriptiones*). HERMANN. mus. p. 54 (p. 144a): cuiusque **tropi** ordinem proprietatemque susum et iusum recitare discas hoc modo: (*sequuntur exem-
pla*). HERMANN. mus. p. 66 (p. 148b): Omnis **tropus** totus, id est indivisus, constat ex omnibus, id est quatuor princi-
palibus proprietatis suae chordis et speciebus, utpote protus ex prima gravium, prima finalium, prima superiorum, prima excellentium, et ex prima specie diatessaron ... et ex prima specie diapente (*inde* WILLEH. HIRS. 14 (c. 13), 1). *al.* WILLEH. HIRS. 17 (c. 16), 8: omnes **tropi** supra et infra naturales dia-
pason sui terminos aliquando in sonum vicinum, aliquando in tertium licenter se diffundunt. WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), tit.: In quot chordas ascendat vel descendat quisque **tropo-**

rum. *al.* ARIBO 27 p. 13. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 60: et propria specie stat quisque **tropus** diapente / authentus supra, lateralis habet suus infra. *al.* FRUT. brev. 7 p. 54. *al.* [s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 18 p. 39. THEOG. METT. 20, 1 (p. 190a). *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 7, 10 descr. *al.* QUAT. PRINC. 3, 19: In quolibet autem modo sive **tropo** a finali litera usque ad quintam licita fuit depositio. Elevacio vero a finali ad octavam vel ad nonam sive ad decimam licita erat. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 26, 1: De excursu **troporum** quantum ad arsim et thesim eorundem. *al.* UGOL. URB. 1, 52, 1: De **troporum** seu tonorum forma. UGOL. URB. 1, 61, 1: De **troporum** sive tonorum perfectione et imperfectione. UGOL. URB. 1, 62, 4: ea est **tropi** perfectio, quae rite diapason retinet perfectam formam. Illa igitur ascensu contrario erit imperfectio **tropi**, quae diapason perfectam formam non retinebit. UGOL. URB. 1, 129, 3: diapason primi **tropi**, scilicet prothi, quod ex prima specie diapente ac diatesseron prima compactum est, scilicet a ·D· primo ad ·D· secundum. UGOL. URB. 1, 135, 2: Secundi **tropi** cum suo autentico terminus est ipsum ·D· primum, a quo pro sui perfecta forma ad ·A· secundum intenditur et ad ·A· primum remittitur. *al.* THOM. BAD. p. 89: quod quilibet **tropus** seu tonus constat regulariter ex duobus cantibus solum aut ex tribus, sed ex licencia (*cf.* Anon. Philad. 67 descr.) *ibid.* *al.* TRAD. Holl. IX 2, 3, 78 (*sim.* TRAD. Holl. I 2, 5, 12). IOH. LEGR. rit. 2, 2, 3, 91-95. TRAD. Holl. VI 37, 13 (*cf.* TRAD. Holl. VIII 26, 30). COMPEND. MUS. 137: Diapason supra et infra duobus deficiens tonis **tropo** tribuit imperfectionem. *al.*

c in Bezug auf die Finalis — with respect to the final [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 3: Finales autem sunt primi quidem et secundi **tropi** lychanos ypaton. Tercii vero et quarti ypaton meson. Quinti quoque et sexti parhypate meson. Septimi vero et octavi lychanos meson. [s.IX] SCOL. ENCH. 1, 314. HUCBALD. 49: lychanos ypaton, ypaton meson, parhypate meson, lychanos meson quattuor modis vel **tropis**, quos nunc tonos dicunt, hoc est protus, deuterus, tritus, tetrardus, perficiendis aptantur ita, ut singulae earum quattuor chordarum geminis sibi **tropos** regant subiectos, principalem, qui autentus, et lateralem, qui plagis appellatur. ALIA MUS. 103 p. 153. *al.* [s.X-XI] TON. Leod. 2, 1. *al.* ANON. Bernh. 1, 57 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 108. *cf.* ALIA MUS. 150 p. 194). *al.* VERS. Maiores tropus 9. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 25: Unusquisque autem **tropus** in propria finali chorda una cum plaga sua finitur, utpote protus in ·D·, deuterus in ·E·, tritus in ·F·, tetrardus in ·G·. COMPIL. Casin. 91-92, 2. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 3, 28. [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 18: Quattuor sunt finales voces, quae omnibus **tropis**, secundum quod concessum est, conveniunt: ·D·E·F·G·. IOH. COTT. mus. 11, 6: Semper enim duorum **troporum** finis ad unam (*sc. notam*) respicit (*inde* TRAD. Holl. VIII 25, 11). [s.XIV] ANON. Ellsworth 4 p. 214, 5. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 24, 4: Nam ubicumque cantus incipitur et quomodocumque varietur, semper ei modus seu **tropus** adiudicandus est, in cuius finali cessaverit (*sim.* TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 25. TRAD. Holl. VI 37, 5. TRAD. Holl. XXI 7, 21. *cf.* Ioh. Cott. mus. 11, 14). *al.* UGOL. URB. 1, 150, 3: ·D·E·F·G· ... primae **troporum** terminationes appellantur, et hiis aliae correspondent **troporum** terminationes, scilicet ·A·B·C·. *al.* TRAD. Holl. I 2, 1, 13 (*sim.* TRAD. Holl. VIII 9, 55). TRAD. Holl. XI 6, 6. TRAD. Holl. XXIII 1, 2, 36 (*sim.* TRAD. Holl. XV 6, 4). COMPEND. MUS. 104-107 (*cf.* UGOL. URB. 1, 51, 5-8). *al.*

d in Bezug auf die Anfangstöne der Gesänge — with respect to the initial pitches of chants [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 8: Exordia cantus cuiusque **tropi** sumuntur in sex chordis consideratis ab ultimo gradu suae descensionis. [s.X-XI] TON. Leod. 1,

8: Responsoria quoque gradalia eiusdem **tropi** (*sc. autentici prothi*) incipiunt aut a lychanos hypaton, ut est: „Miserere mei Deus miserere“, „Beata gens“ aut a parhypate hypaton, ut est: „Sacerdotes eius“, „Posuisti Domine“. Alleluia eiusdem **tropi** inchoant aut a mese, ut est: „Iustus ut palma“, „Vindica Domine“, „Mirabilis“ aut a lychanos hypaton ut: „Iudicant sancti“ aut a parhypate hypaton ut: „Qui timent Dominum“. *eqs.* *al.* WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 20: Initia autem **troporum** ibi esse noscuntur, ubi differentiae eorum, id est „Saeculorum amen“, inchoantur. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 14: Eciam, o cantor vel musice, cave, ne principia **troporum** sive eciam distinciones nimis excedant supra finales (*sim.* TRAD. Holl. VI 40, 2). UGOL. URB. 1, 95, 3: Primus ergo **tropus** in responsoriis sex reperitur habere principia, scilicet ·C·D·E·F·G· prima et ·A· secundum. UGOL. URB. 1, 96, 2: Secundus **tropus** ... quatuor dicitur habere principia, scilicet ·A·C·D·F·. *al.* TRAD. Holl. XI 7, 5: Omnis **tropus**, id est primus tonus autentus, incipit in ·A· gravi vel in ·C· gravi vel in ·D· gravi vel in ·E· gravi vel in ·G· gravi vel in ·a· acuta.

e in Bezug auf zugehörige Kennmelodien — with respect to appropriate characteristic melodies

[s.IX-X] ALIA MUS. 26 p. 116: primi **tropi** (*sc. melodia*), quae est nonanoecane. ALIA MUS. 27 p. 117: melodia secundi **tropi**, quae est noeagis. *al.* [s.X-XI] TON. Leod. 2, 1. *al.* ANON. Bernh. 1, 53 (*sim.* ANON. Bernh. 2, 105. *cf.* ALIA MUS. 41 p. 183). *al.* COMPIL. Casin. 237-243, 16. *al.* [s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 11, 26: dignum duximus ad demonstrandam plenius **troporum** cognitionem cantiunculas quasdam hic subscribere, quas etiam aptitudines sive formulas modorum appellare possumus. Sunt autem istae: „Primum querite regnum Dei“. „Secundum autem simile est huic“ *eqs.* (*inde* TRAD. Holl. III 8, 31).

f in Bezug auf die Psalmodie — with respect to psalmody [s.IX-X] ALIA MUS. 41 p. 183: hic **tropus** (*sc. primus*) quinque habeat differentias et novem loca in nocturnis. In diurnis autem hic **tropus** tres habet differentias (*inde* ANON. Bernh. 1, 53). *al.* [s.X-XI] TON. Leod. 1, 3. *al.* ANON. Bernh. 1, 58. *al.* ODOR. SEN. p. 157. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59a: Notandum est, quod, cum quisque **troporum** in propria chorda „saeculorum amen“ habeat, utpote protus in ·a·, tritus in ·c·, tetrardus in ·d·, solus deuterus „saeculorum amen“ propter imperfectionem semitonii a ·b· transfert in ·c·. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 28, 42: **tropus** primus varia habet inicia, varias iuxta hoc differentias tonorum vel „saeculorum amen“. *al.* UGOL. URB. 1, 66, 1: De primo **tropo** et prima differentia. *al.* TRAD. Holl. XI 4, 1: sicut octo sunt toni seu **tropi**, id dictum est, sic similiter octo sunt tenores eorundem (*sim.* TRAD. Holl. XI 6, 3. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 1).

g in Bezug auf die Transposition — with respect to transposition

[s.XI] BERNO prol. 9, 18: omnis **tropus**, sive ille autenticus sit sive plagis, si quarto a finali loco diligentius intueatur, mira ac divina quaedam concordia inveniatur ita, ut, si quis cantus a finali in quartum locum transponatur, legitime videatur sub eodem modo vel tono currere et in eodem velut in finali regulariter desinere. ANON. Prag. 297: modula alleluistica, quae dicitur „Christi hodierna“, ex quarto **troporum** regitur laterali, id est plaga tetrardi, et duos habeat finales, unum tetrardum finalium, alterum quinto loco distantem tetrardum superiorum. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 26, 93: hoc responsorium „Sancta et immaculata virginitas“ et similiter hec antiphona „Congaudendum est nobis“, cum sint de **tropo** prothi, in loco suo cantari non possunt, quia in quibusdam locis sub ·C· gravi tonum requirunt, qui ibi non est (*cf.* Ioh. Cott. mus. 14, 16). UGOL. URB. 1, 150, 7: Qui autem (*sc. tropi*) in his primis (*sc.*

terminationibus) positi inconvenientiam patiuntur, in secundis terminationibus collocantur, quia eam neumarum seriem et tonorum, diphtonorum aliarumque coniunctionum formam et ordinem, quam in secundis habent terminationibus, in primis habere non possent. Patent enim haec et demonstrantur in graduale „Haec dies, quam fecit Dominus“, quod in secunda terminatione primi **tropi** et eius plagalis, scilicet in *A*-secunda littera, finem habet. *al.* TRAD. HOLL. IX 2, 3, 78: Sed quoniam cantus in finalibus et affinalibus terminati penes solam transpositionem differunt, ideo sicut penes finalem sic et penes affinalem elevatio vel depressio **troporum** est regulanda (*sim.* TRAD. HOLL. I 2, 5, 12).

h *in Bezug auf die Charakterisierung — with respect to characterization*

[*s.XI*] GUIDO micr. 14, 5: diversitas **troporum** diversitatem mentium coaptatur, ut unus autenti deuteri fractis saltibus delectetur, alius plagae triti eligat voluptatem, uni tetrardi autenti garrulitas magis placet, alter eiusdem plagae suavitatem probat; sic et de reliquis (*inde* METROL. 36 p. 82. GUIDO DION. 1, 4, 244. COMM. Boeth. II 82, 2. TRAD. HOLL. XX pr. 33). COMPIL. Casin. 63-64, 6: ypodorium vocant ... **tropum**, quia dulcis est et plorabilis. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 61: De proprietatibus **troporum**: Nobilitas primi iuvat anfractusque secundi, / quarti garrulitas placet et tua, trite, voluptas. [*s.XIV*] ANON. Michaelb. II p. 49: Nota, quare **troporum** primus **tropus** est nobilis et habilis eo, quod ad omnes affectiones seu complectiones est aptus. Secundus **tropus** est gravis et flebilis et maxime convenit tristis (*ms. et ed. pro* tristibus) et miseris. Tertius **tropus** est severus et incitabilis, in curso suo fortes habens saltus, quomodo bellatores saepissime utuntur. Quartus **tropus** est blandus seu garrulus; qui est modus ioculorum et adulatorum. Quintus **tropus** est suavis et modestus, qui tristes sunt et senes et anxios laetificat, lassos et desperantes revocat. Sextus **tropus** est pius et lacrimabilis, per quem homines ad lacrimas provocantur. Septimus modus est iocundus et lascivus et est modus adolescentium. [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 27, 38: Mobilis ac abilis doriis **tropus** esse putatur, / ergo quod aptus sit cunctis affectibus ipse, / huius discipulus gravis et flebilis, ergo / tristibus et miseris rebus bene convenit ipse (*sim.* TRAD. HOLL. X C 151. TRAD. HOLL. III 17, 11. TRAD. HOLL. VI 39, 9). TRAD. HOLL. X C 165: Mixolidius est hilaris letisque, superbus; / magnanimos causat adolescentes **tropus** iste (*sim.* TRAD. HOLL. III 17, 25. TRAD. HOLL. VI 39, 23). UGOL. URB. 1, 74, 2: Secundus **tropus** seu tonus ... eius immensitate dulcedinis spondeus seu sponsalis meruit nuncupari. UGOL. URB. 1, 85, 2: Septimus **tropus** ... tanta animositate atque suavitate in suis neumis est refertus. *al.* THOM. BAD. p. 90. BART. RAM. 1, 3, 3 p. 57: Tritus autem **tropus** autenticus ... a beato Augustino dicitur delectabilis, modestus et hilaris, tristes et anxios laetificans, lapsos et desperatos revocans.

4 *Begriffsbestimmung und Etymologie — definition of the concept and etymology*

[*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 229: **Tropi** autem vel modi sunt, quos abusive tonos dicunt (*sim.* GUIDO micr. 10, 2. GUIDO ep. p. 502, 268. LIB. SPEC. 21 p. 48. PS.-GUIDO arithm. p. 56b. FRUT. brev. 7 p. 52. PS.-OSBERN. 32. THEOG. METT. 29, 2 (p. 191b). METROL. 89 p. 77. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 2. PTOLOM. 12, 11. TRAD. HOLL. VI 24, 12. PS.-THEODON. pr. p. 31. FLOR. FAX. 1, 12, 2). ALIA MUS. 13 p. 105: **tropus** de Graeco in Latinum ‚conversio‘ dicitur idcirco, quod excepta sua proprietate alter in alterum convertitur (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 11 p. 260, 19). REG. PRUM. 4, 8: illi sepe dicti octo, qui dicuntur toni, non tam toni dicendi sunt quam modi vel differentiae seu **tropi** consonantiarum musicae modulationis (*inde* ANON. Bernh. 2, 50). [*s.XI*] BERNO ton. p. 103a: Modi

vel **tropi**, quos usualiter tonos vocamus (*inde* TON. Baumg. 1, 14). OLIVA 103: Quos tonos vulgares cantores solent dicere, recto nomine **tropos** vocandos. WILLEH. HIRS. 21 (c. 20), 3. ARIBO 75 p. 33: Cur dicantur **tropi**. **Tropi** dicuntur a reversione; quia ubiubi cantus incipiat, quocumque ascendat seu descendat, ad ultimum in finalis revertitur domicilium. COMM. Guid. 93 p. 115: Quod enim nos modum dicimus, hoc Graeci **tropum**, id est conversionem dicunt, quia quocumque modo varius et dubius est cantus, si proprie ad finalem reducitur, mirum in modum totus mox in naturam ipsius convertitur, quod nisi servetur, etiam bene compositus deformatur (*sim.* ANON. Lips. p. 156). PS.-GUIDO form. ton. 7, 1: Praemissi ergo modi cum subsequentibus ex diapason consonantiae existunt speciebus, quos **tropos** vel tonos nominamus. THEOG. METT. 19, 2 (p. 190a): **Tropus** autem dicitur a Graeco ‚tropos‘, quod interpretatur ‚conversus‘ vel ‚conversio‘ eo, quod quisque **tropus** convertat se a caeteris **tropis** ad suas regulas et ad proprias figuras vel modos (*inde* PS.-GUIDO corr. 6). IOH. COTT. mus. 10, 6: cur modi vel **tropi** dicantur ... **Tropi** a convenienti conversione dicti; quomodocumque enim cantus in medio varietur, ad finalem semper per **tropos**, id est tonos, convenienter convertitur. Quos autem nos modos vel **tropos** nominamus, Graeci phthongos vocant (*inde* ANON. Pannain p. 107. IOH. AEGID. 13, 4. TRAD. HOLL. VIII 22, 28. TRAD. HOLL. XI 3, 20. TRAD. HOLL. III 6, 20. CONR. ZAB. tract. A 8. TRAD. HOLL. XIV 10, 6). [*s.XII*] ANON. Pannain p. 107: Sed nota, quod, sive dicantur **tropi** vel modi vel ptongi vel toni, idem significant. *ibid.* *al.* TON. Vatic. 12, 1 p. 190: Quas octo partes (*sc. armonie*) octo modos appellamus a modulando vel a moderando, **tropos** a convenienti conversione, tonos ab accentibus vel distinctionibus. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 13, 3: Tonos vero Boetius vocat **tropos**. ... Graeci vero tonos vocant phthongos. ... Guido vero tonos vocat modos. *al.* HIER. MOR. 20, 17 (p. 152) (*inde* TRAD. HOLL. XI 3, 22. TRAD. HOLL. III 6, 22). *al.* ENGELB. ADM. 4, 9, 11. [*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 1, 5: **Tropi** vero modi dicuntur, et modi toni: **tropi** cum convertuntur ...; toni, quia ex tonis et eorum partibus generantur. GUIDO DION. 1, 1, 6: Ut de tonis perfectior possit haberi notitia, notandum in primis, quod tonus in musica duobus modis accipitur. Uno modo videlicet pro cantandi modo, quem antiquiores ac primi musici Graece **tropum** nominant. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 1, 7. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 35, 1: Modi cantuum generaliter et specialiter diversis nuncupantur nominibus. Nam dicuntur **tropi**, modi et toni. Graece dicuntur **tropi**. *al.* [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 13, 63: de tono improprie dicto, qui et **tropus** sive modus dicitur (*sim.* TRAD. HOLL. VIII 22, 9. TRAD. HOLL. XXIII acc. 5. TRAD. HOLL. XXIII 2, 1, 4. TRAD. HOLL. III 5, 34. TRAD. HOLL. III 6, 6). *al.* IAC. THEAT. 11: tropi dicuntur illi cantus sive quasi (*ms.; ed.:* que) canciones, qui cantantur ante introitum et sunt eiusdem toni cum introitu. Abusive tamen **tropus** hic appellatur tonus, qui aliquando vocatur **tropus**, aliquando tonus et aliquando modus. TRAD. HOLL. X C 148: Tonus iam magis improprie captus et quasi abusive idem est quod **trophus** vel modus. UGOL. URB. 1, 50, 3. ANON. Carthus. nat. 1, 1: Etsi multi musici hiis tribus vocabulis **tropus**, modus et tonus quasi sinonimis eque utantur, cum idem sint re, sed diversa ratione, que utique ipsa diversitas sit aut differentia, scientie non erit inutile. Nam **tropus** ... prout vero est modus sive regula canendi, pertinet ad musicum. Et dicitur **tropus** a ‚tropos‘ Graece, quod est ‚conversio‘ Latine, quia quomodocumque cantus varietur in medio, semper tamen eum **tropus** ad finem convertit et reducit regularem et legitimum. TRAD. HOLL. I 2, 1, 2. TRAD. HOLL. XI 3, 17: Sciendum, quod **tropus**, tonus, modus et ptongus hic pro eodem sumitur. *al.* TRAD. HOLL. VII 4, 17 (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 4, 47). TRAD.

Holl. XIII 4, 48 comm. *al.* CONR. ZAB. tract. AP 3: Alii quoque tonos **tropos** nominant, sed in hoc nulla est vis facienda. Utamur ergo pro synonymis huiusmodi nominibus tonus, modus, phthongus, **tropus**. BART. RAM. 1, 3, 2 p. 54. ADAM FULD. 2, 13. GUILL. POD. 4, 1. FR. GAFUR. pract. 1, 7.

II *Weise, Melodie, Gesang — tune, melody, chant [syn.: cantus, modus, neuma]*

[*s. IX*] GLOSS. Mart. Cap. 120/35, 14-5: ‚melos‘: **tropos**. *al.* REMIG. AUT. 51, 13: ‚melos‘ id est **tropos** et sonos musicos. [*s. X-XI*] GLOSS. Aug. 1, 325: Omnis enim **tropus**, sive strionicus sive musicus sit, necessario habet su<i> sensibilia signa, id est litteram et notam. GUIDO micr. 18, 18: **Troporum** vero alii apti, alii aptiores, alii aptissimi existunt. Apti sunt, qui per solam diatessaron quartis a se vocibus organum reddunt, ... aptiores sunt, qui non solum quartis, sed tertiis et secundis per tonum et semiditonum, licet raro, respondent ... Aptissimi vero, qui saepissime suaviusque id faciunt. [*s. XIII*] TRAD. Franc. I p. 16: Organum est <cantus> armonicus diversis **troporum** consonantiis dulci concordia prolatus, symphoniis variisque metrorum coloribus adornatus. ANON. Couss. IV p. 24, 4: sume **tropum** unum certum, prout puncta vel soni vel meli in gradali plenius iungantur, ut ‚Latus‘, quod accipitur in „Alleluia <Pascha nostrum> immolatus est Christus“, et pone in pergamenio exempla. ANON. Couss. IV p. 40, 24: Simplicia puncta quaedam accipiuntur, prout utuntur in **tropis** ecclesiasticis, et quaedam, prout utuntur in libris organi. *al.* [*s. XIV*] COMM. Boeth. II p. 76, 28: modulus secundum Catholicon est **tropus** vel cantus, qui precinitur in principio misse vel matutinarum vel vespere. COMM. Boeth. II p. 182, 28: ut sit sonus loco littere, intervallum loco sillabe, consonancia loco dictionis, et **tropum** loco orationis habeamus. *al.* [*s. XV*] TRAD. Holl. XXIV 12, 9: iste cantus est primi toni, id est iste **tropus** subordinatur se<...>oni primi toni (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 7. TRAD. Holl. XX 4, 5. LAD. ZALK. 4, 8). TRAD. Holl. II 2, 1 (*inde* TRAD. Holl. V 2, 2. *sim.* TRAD. Holl. XX 1, 16. LAD. ZALK. 3, 2. TRAD. Holl. XXI 3, 3). TRAD. Holl. II 4, 86: Quando cantus primi toni incipit suum **tropum** in ‚C-faut, tunc semper et regulariter suum „Euouaen“ dirigere debet finem seu difference punctatim descendendo usque ad ‚D-solre. eqs. (*inde* TRAD. Holl. V 4, 207. eqs.). TRAD. Holl. V 4, 35: Principium enim **troporum** respicitur a fine „euouae“, et finis **troporum** respicitur a principio „euouae“ (*sim.* LAD. ZALK. 4, 39). *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68. *al.* LAD. ZALK. 4, 15: tonus **tropi**, id est cantus, respicitur a fine ipsius cantus. *al.*

III *Bezeichnung für eine charakteristische melodische Wendung, die einen Gesang einer bestimmten Kirchentonart zuweist — term that designates a characteristic melodic gesture, which assigns a chant to a particular mode*

[*s. XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 115: De **tropo** et tenore et cauda, que attenditur in cantu (*sim.* PS.-MUR. summa 1748). PS.-MUR. summa 1755: notande sunt alie tres proprietates in cantu, secundum quod in ecclesia solet cantari, quarum nomina sunt hec: **tropus**, tenor et cauda, quam quidem a fine appellant. Tropus enim equivoce multa signat. Grammaticus et rhetoricus tropum figuram appellant modum seu quamdamfigurationem loquendi. **Tropus** vero in musica est proclamatio quedam vocis, que speciali tono cantatur. Adaptatur maxime circa finem; quaecumque etenim principium cantus fuerit aut medium, intentio tamen artificiose cantantis retorquet semper cantilenam ad finem proprium toni alicuius specialis specialiterque intenti. Et huiusmodi retorsio sive proclamatio **tropus** appellatur in cantu quasi conversio ad tonum a cantore intentum. **Tropus** iste quandoque incipit in principio cantus et nusquam discordat a lege vel cursu sicut in antiphonis omnibus de Trinitate, et ibi vel nulli vel stulti de tonis dubitare

videntur. Quandoque **tropus** oritur in cantus medio, quandoque ante finem, non longe a fine, sicut patet in hoc responsorio „Preparate corda vestra Domino“. PS.-MUR. summa 1827: Differentia est inter **tropum** <et> tenorem, quia ipse **tropus** incipit quandoque in principio cantus, quandoque in medio, quandoque prope finem; etiam patet, quod neuma finalis, de qua supra dictum fuit, et **tropus** sunt idem, et quilibet tonus proprium habet **tropum** prope finem. PS.-MUR. summa 2235: Caveat itaque novus magister in cantu, ne cursu cuiusque toni **tropus** contrarius adiungatur, id est, ne in principio et medio cantus uni tono appropriatus in fine alii tono positus deputetur. Hec doctrina bene observata est in cantu de Trinitate; male autem in communione „Principes persecuti sunt me“, que legem et cursum habet quandoque tercii, quandoque sexti, ultimo **tropum** habet primi et sic manet primi toni. *al.* cf. Page, Summa p. 20 sq.

IV *Psalmton — psalm tone*

[*s. XV*] IOH. OLOM. 8 p. 38: Nunc vero stillus ad tonos tropicos seu psalmodicos convertatur, qui ob hoc tropici et **tropos**, quid est conversio, vocantur, quia inter se convertuntur et limitibus commiscuntur. TON. Subl. p. 54, 4: Nota, quod sunt quattuor modi principales cantandi omnem cantum, ex quibus octo **tropi** derivantur regulativi, specialiter psalmodorum decantandorum. TON. Subl. p. 55, 3: Cuius (*sc. primi modi cantandi*) principalis tonus facit talem **tropum**, secundum quem melodia psalmodiae regulatur: „Primi toni melodia cum erecto medio psallat in directo“ (*cum melodia*). Placalis vero ipsius, secundum quem psalmi regulantur, patet per **tropum** sequentem ... „Secundus in gravibus intonat, medio respirat, sed gravius se collocat“ (*cum melodia*). TON. Subl. p. 63, 8: Item nota, quod non omnis cantus finitur in sede toni sui, sed eius tonus cognoscitur penes aliquem **tropum** sibi annexum, sicut „Venite“ cognoscuntur quoad finem communiter penes sua invitatoria. Sic quandoque lamentationes cognoscuntur penes **tropum** sui alphabeti, sic introitus penes suum psalmum et graduale penes suum versum. Offertorium et communio penes suos **tropos** cognoscuntur, similiter responsoria penes suos versus. *al.*

V *‚Tropus‘ (textlicher und melodischer Zusatz zu einem liturgischen Gesang) — ‘trope’ (textual and melodic addition to a liturgical chant)*

[*s. XV*] IAC. THEAT. 11: <Discipulus> Quid est **tropus**? <Magister> Id est modus, ut **tropi** dicuntur illi cantus sive quasi (*ms.*; *ed.*: que) canciones, qui cantantur ante introitum et sunt eiusdem toni cum introitu. GUILL. POD. 5, 2: in quibusdam ecclesiis et in Gerundensi inter ceteras comperimus sequentem **trohum** (*ed. pro tropum*) sive prefationem ante introitum misse prime dominice adventus eiusdem modi cum illo existentem decantant. ... „Ad te levavi animam meam“. cf. Richard L. Crocker: *The Troping Hypothesis*. MQ 52, 1966, p. 183-203

VI *Bezeichnung für eine Merk- oder Kennmelodie — term for a characteristic melody [syn.: intonatio, praeambulum, tonus]*

[*s. XV*] TRAD. Holl. IX 2, 1, 28: tonus ... idem est quod **tropus** sive preambulum alicuius cantus (*sim.* TRAD. Holl. XI 2, 29. cf. Berkold/Papp, *Hollandrinus IX p. 92*). TRAD. Holl. V 3, 74: Hii vero modi in **tropo** patent infra scripto, similiter intensiones et remissiones eorum. Sequitur **tropus** vel figura: „Ter trini sunt modi quibus omnis cantilena contextitur“ (*cum melodia*). TRAD. Holl. VII 4, 304: Sciendum ergo, quod capitales (*sc. difference*) omnium tonorum in **tropo** sequenti continentur: (*sequitur exemplum*). TRAD. Holl. VII 4, 306: advertende sunt mutationes ipsarum vocum, que aliquantulum prius elucidate sunt, sed pro meliori nunc informatione patere possunt **tropo** in subsequenti (*sequitur exemplum*) (*sim.*

TRAD. Holl. XV 9, 211). *al.* TRAD. Holl. XIII 3, 84: tonus capitur in musica tripliciter. Primo modo tonus est idem quod intonacio vel **tropus** (*sim.* TRAD. Holl. XV 7, 49. LAD. ZALK. 3, 96). TRAD. Holl. XIII 3, 96 comm.: Item **tropus** in proposito valet tantum sicut conversio, id est ascensus et descensus, et sumitur pro cognicione ascensionis et descensionis cuiuslibet cantus. Et nichil aliud est quam illa intonacio et sonus, qui procedit ab ore intonantis vel cantantis. TRAD. Holl. XV 7, 117. TRAD. Holl. XVI 2, 8. SZYDLOV. 4, 27. *al.*

tropus authenticus (authenticus) *v.* authenticus; authenticus

tropus capitalis *Bezeichnung für die Hauptdifferenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — term for the principal difference („saeculorum amen“ formula) in psalmody*

[*s.XV*] TRAD. Holl. XI 7, 18: erit **tropus capitalis** (*sc. primi toni*) sub hac forma: „Euouae“ (*cum melodia*).

tropus collateralis *v.* collateralis

tropus commixtus (mixtus) *Bezeichnung für eine Tonart mit erweitertem Ambitus — term for a mode with expanded ambitus*

[*s.XIV*] MARCH. luc. 11, 1, 5: **Tropi** vero modi dicuntur, et modi toni: **tropi** cum convertuntur, puta cum unus in alium transit, ut est **mixtus** vel **commixtus**; nam ‚tropus‘ Grece, Latine ‚conversio‘. [*s.XV*] UGOL. URB. 1, 63, 13: **tropi** sic ad invicem sunt **commixti**, quod vix unum reperiri contingat, qui propriis duntaxat speciebus sit formatus (*inde* COMPEND. MUS. 145). UGOL. URB. 1, 131, 10: Non igitur huius ratione impertinentis diapason a ·C· ad ·C· hic **tropus** perfectus meruit nuncupari, sed illius ratione **commixtus**. UGOL. URB. 1, 134, 4: ex utraque parte **mixti tropi** sortiatur naturam, quoniam, si authenticus est, infra, si plagalis, supra, mixturae nomen acquirat. *al.*

tropus ecclesiasticus *Kirchentonart — ecclesiastical mode*

[*s.XIII*] FRANCO COL. A, 1: de **tropis ecclesiasticis** (*inde* IOH. HANB. sum. pr. p. 180, 8). [*s.XV*] IOH. LEGR. rit. 1, 3, 10, 6. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 16: de **tropis** antiquis et modernis **ecclesiasticis**, quod non sint aliud quam diapason species seu variae constitutiones.

tropus impar *v.* tropus par - tropus impar

tropus imperfectus *v.* tropus perfectus - tropus imperfectus - tropus plusquamperfectus

tropus indifferens *Bezeichnung für einen Gesang, der aufgrund seines eingeschränkten Ambitus weder die Merkmale einer authentischen noch die einer plagalen Kirchentonart besitzt — term that designates a chant that, by virtue of its limited ambitus, exhibits the defining characteristics of neither the authentic nor the plagal mode*

[*s.XI*] WILLEH. HIRS. 27 (c. 26), 1: Quilibet authenticus tropus a finali suo in decimam chordam licenter et non ulterius, praeter tetrardum, qui non nisi in nonum ptongum ascendit; infra finalem vero authenticus quisque in vicinum vel tertium, numquam in quartum descendit, nisi sit communis cantus, qui est **tropus indifferens**. *al.*

tropus lateralis *Bezeichnung für die plagalen Tonarten — term for the plagal modes*

[*s.IX-X*] HUCBALD. 49. [*s.XI*] PS.-GUIDO arithm. p. 60: et propria specie stat quisque **tropus** diapente / authenticus supra, **lateralis** habet suos infra.

tropus maior - tropus minor *Bezeichnung für die authentischen bzw. die plagalen Kirchentonarten — term for the authentic, or the plagal modes*

[*s.IX*] SCOL. ENCH. 1, 228: Atque ad hunc modum, ut dictum est, quodcumque melum transposueris, in aliam modi speciem mox vertetur. Et si **maioris** sit **tropi** ante transmutationem,

maior quoque **tropus** erit, in quemcumque fuerit transmutatum. [*s.XI*] VERS. Maiores tropos 1: **Maiores tropos** veteres dixere quaternos, / omnibus ac propriis istis posuere **minores**. ... **Maior** in ascensu cordas sibi vindicat octo; ... Sicque **minor** quinis constat superis et in imis.

tropus mixtus *v.* tropus commixtus

tropus naturalis *Bezeichnung für die Grundtonarten (mit dem erweiterten Ambitus der authentischen und plagalen Form) — term that designates the fundamental modes (with the expanded ambitus of the authentic and plagal form)*

[*s.XI*] WILLEH. HIRS. 15 (c. 14), 3: Singuli enim **naturalium** quatuor **troporum** licet ex bisdiapason secundum praedictam specierum coadunationem componantur. *al.* ARIBO 34 p. 28: Antiquitus erant quatuor tantum **naturales tropi** PS.-OSBERN. 19: quattuor sunt **naturales tropi**: protus, deuterus, tritus, tetrardus, qui neque autenti neque plagales, sed tantummodo naturales ante divisionem eorum in duos vocabantur.

tropus par - tropus impar *Bezeichnung für die plagalen bzw. authentischen Kirchentonarten — term for the plagal, or the authentic modes*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 2, 5, 33: **Tropi** autem, modi vel toni superius autenti dicti sunt et plagales. ... Alii autem **pares** et **impares** eosdem dixerunt. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 23, 22: autentos seu principes **impares** fore ... plagales seu subiugos **tropos** fore **pares**. TRAD. Holl. VIII 26, 4: Omnes igitur **tropi** seu toni autentici, principales vel **impares**, quod idem est, a suo finali ad octavam ... regulariter ascendunt, licentialiter vero ad nonam vel decimam. Et descendunt sub suo finali ad proximam. ... Plagales autem seu **pares tropi** omnes a sua finali usque ad 5^{am}, quod est diapente, regulariter possunt ascendere vel elevari, licencialiter autem, sed raro 6^{am} et rarissime 7^{am} assumunt. *al.* TRAD. Holl. XXIII 2, 1, 15: Thoni autem **impares**, ut puta primus, 3us, quintus et 7^{mus}, dicuntur auctorales vel principales sive principes vel eciam domini ... Thoni autem sive **tropi pares** scilicet 2us, quartus, 6^{tus} et octavus, dicuntur plagales, laterales, servi vel eciam subiugales. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 10. *al.* TRAD. Holl. XXI 7, 5.

tropus perfectus - tropus imperfectus - tropus plusquamperfectus *Bezeichnung für eine Kirchentonart mit regulärem Ambitus bzw. mit eingeschränktem Ambitus bzw. mit erweitertem Ambitus — term for a mode with regular ambitus, or with restricted ambitus, or with expanded ambitus*

[*s.XV*] UGOL. URB. 1, 61, 6: Ubi est ergo perfecta diapason, ibi **tropus** necessario **perfectus** est, et ubi diapason imperfecta reperitur, ibi **tropus imperfectus** esse necesse est, et quanto magis diapason est imperfecta, tanto magis tropus a perfectione distat. UGOL. URB. 1, 61, 9: **Tropus** seu tonus **perfectus** authenticus sive plagalis est, qui ex ordinatis diapente ac diatesseron speciebus in acumine ac gravitate coniunctis debita neumarum posita dispositione rite diapason retinet perfectam formam (*inde* COMPEND. MUS. 135). UGOL. URB. 1, 62, 1: De **tropis** sive tonis **imperfectis**. *al.* NICOL. BURT. 1, 23, 133: Poterant igitur **tropi** praenominati sub suo fine tetrachordum in quattuor voculas habere et desuper diapason integrum tuncque **perfecti**. Qui et si tali mensura deficientes et mutilati, **imperfecti**. Si vero aliquantulum plus hos terminos transcenderent, non superflui, ut est praevericatoris sententia, sed **plusquam perfecti** auctoritate Iohannis Carthusiensis et ceterorum vocitabantur. COMPEND. MUS. 136: erit imperfectio tropi, quae diapason perfectam formam non retinebit; perfectam diapason formam non retinere est a totali eius ascensu deficere, et ideo ille **tropus** nuncupabitur **imperfectus** (*cf.* UGOL. URB. 1, 62, 5). *al.*

tropus plagalis *v. plagalis*

tropus plusquamperfectus *v. tropus perfectus - tropus imperfectus - tropus plusquamperfectus*

tropus principalis *Bezeichnung für die authentischen Kirchentonarten — term for the authentic modes*

[s.IX-X] HUCBALD. 49. ALIA MUS. 137 p. 198: metas **principalium troporum** (*inde* ANON. Bernh. 2, 83). ALIA MUS. 140 p. 201: Et semper unusquisque **principalis tropus** inferius habet diapente a media chorda, superius diatessaron (*inde* ANON. Bernh. 2, 86). [s.XI] OLIVA 118. [s.XIV] PETR. PALM. p. 507: **tropos ... principales** et collaterales. PS.-THEODON. pr. p. 31. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 24, 2: modos seu **tropos principales**, qui et autenti nuncupantur. TRAD. Holl. VIII 26, 4: Omnes igitur **tropi** seu toni autentici, **principales** vel impares, quod idem est, a suo finali ad octavam ... regulariter ascendunt, licencialiter vero ad nonam vel decimam. Et descendunt sub suo finali ad proximam. TON. Subl. p. 54, 5: quattuor sunt, qui **tropi** dicuntur **principales** ... et est tropus primus, tertius, quintus et septimus. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 3.

tropus subiugalis *v. subiugalis*

fort. ex errore pro tonus: GLOSS. Mart. Cap. 963/371, 10-1. cf. HMT s. v. *saepius*

trumba -ae f. *Bezeichnung für ein Trompeteninstrument — term that designates a brass instrument*

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 925/355, 5-6: Celica tuba, quae dicitur **trumba** rustice. REMIG. AUT. 491, 13: ‚sambucos‘ **trumbas**. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 18, 9: equi et cervi in vocibus et sonis delectantur, equi in tympanis, **trumpis**, cymbalis et nacariis.

trumpetum -i n. *Bezeichnung für eine mehrstimmige vokale Kompositionsgattung (mit trompetenartigem Charakter?) — term for a polyphonic, vocal compositional genre (with a trumpet-like character?)*

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 336a: Sed **trumpetum** et stampania possunt habere duas vel tres partes et delyrant frequenter ad quintam notam vel ad dyapason, idest ad octavam ad modum tube vel lyre ut „Tripludium en - Autentica - Divum natalicium“ (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 16). MENS. Si ille p. 508, 7: Nota: differencia inter mutetum et rundellum, viroletum, baladum, **trompetum**, stampaniam, kacetum, rotulum. MENS. Circa artem p. 527, 7: de numero canticorum mensuralium unus dicitur mutetum, alius rundellum, alter hachetus, alter viroletum, alter et balada, alter **trumpetum** vel stampetum. Et isti cantus differunt inter se. ... Sed **trumpetum** habet se ut stampania, sicut est „Ortodoxe“ vel in „Prodigale Petri Bochnar“. ANON. Mell. 15, 4: Sed **trumpetum** habet ad minus tres partes et, si habet in aliqua parte clausuram, tunc eadem pars bis cantatur et fient tunc quatuor partes integre. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 60: <T>**rumpetum** est cantus mensuralis per quatuor choros procedens, in quo quilibet suo fungens officio in cantando via sua cantacionis dirrecta progreditur, sed quartus obviat omnibus voce sonora aliquantulum rauca in modum tube Gallicane sine hoc (?), quod alicui faciat suo occurru caccophoniam seu malam et dissidentem sonoritatem. cf. Bent, Trompetta

truncatio -onis f. 1. das ‚Abschneiden‘ (von Notenwerten) 2. Bezeichnung für den Hoquetus — 1. the ‘cutting off’ (of note values) 2. term that designates the hocket

1 das ‚Abschneiden‘ (von Notenwerten) — the ‘cutting off’ (of note values) [syn.: abscisio]

a im Hoquetus — in hocket

[s.XIII] LAMBERTUS mens. 265: Unde notandum est, quod resecata musica, id est ipsa hocketatio, est illa, que fit secundum rectam vocem et omissam, videlicet quando ab aliqua perfectione tempus sit resecatum. ... Deinde querendum est, qualiter se habet in opere sive in cantu. Responsio: quod a duobus cantatur vel saltim a tribus propter consonantiam perficiendam. Sed a duobus tantummodo fit **truncatio** alternando unusquisque (?) vocem suam tam rectam quam omissam ita, quod inter eos pausula vel aliquod suspirium maius et minus non remaneat vacuum, sicut in sequentibus patebit exemplis: (*sequuntur exempla*). FRANCO COL. 13, 7: Et notandum, quod ex **truncationibus** dictis cantantur oketi vulgares ex obmissione longarum et brevium et etiam prolatione. Et notandum, quod in omnibus istis observanda est aequipollentia in temporibus et concordantia in vocibus rectis. Item sciendum, quod quaelibet **truncatio** fundari debet supra cantum prius factum, licet sit vulgaris et Latinum. Et sufficit de oketis (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 47). IOH. GROCH. 187: Hoquetus est cantus abscisus, ex duobus vel pluribus compositus. Dico autem ‚ex pluribus compositus‘, quia, licet abscisio vel **truncatio** sit sufficiens inter duos, possunt tamen esse plures, ut cum **truncatione** consonantia sit perfecta. WALT. ODINGT. 6, 17, 2: De hoquetis. Ista **truncatio** fit super excogitatum tenorem vel super certum, ut semper unus taceat, dum alius cantat vel, si triplex, sic: duo cantent et tertius taceat (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 47). [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 47: **Truncatio** vero semibrevis in tempore perfecto patet in sequenti exemplo: (*sequitur exemplum*). *ibid.*: Et super omnia etiam cavendum est, ne per **truncaciones** fiat decisio alicuius dictionis in cantilenis. ... Et fit **truncacio** sive pausacio in omnibus modis.

b unspezifisch — unspecific

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 3, 1, 6: Diaphonia est duarum vocum simul in eodem tempore vel quasi eodem prolatarum unio. ‚Eodem tempore‘ dico propter voces, quae simul et semel fiunt a duobus, scilicet simul incipientibus et simul desinentibus. ‚Vel quasi eodem‘ dico propter hocketationes, sincopationes, **truncationes** et notarum interruptiones factas, videlicet in mensurae aequivalentia. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 13. IAC. LEOD. comp. 3, 4, 26: Pluries item, si discantent pariter, unusquisque aut per fractiones, hocket<t>ationes, sincopationes, **truncationes** vel etiam saltus ita distincte se habeat, ut cum aliquo non discordet, non ascendat aut descendat praeterquam in his sonis, quos continuari libet, tertiis videlicet, sextis vel etiam compositis. Si tamen ista contingant, alternatim faciendum erit. Amplius locum per **truncationem** vacuum implendum et quasi colludendo idem agendum.

2 Bezeichnung für den Hoquetus — term that designates the hocket

[s.XIII] FRANCO COL. 13, 1: De oketis. **Truncatio** est cantus rectis obmissis vocibus truncate prolatus. Et sciendum, quod **truncatio** tot modis potest fieri, quot longam, brevem vel semibreve contingit partiri. Longa partibilis est multipliciter, primo in longam et brevem et brevem et longam; et ex hoc fit **truncatio** vel oketus, quod idem est, ita, quod in uno brevis obmittatur, in alio vero longa, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). Sic etiam potest dividi in tres breves vel duas et in plures semibreves. Et ex hiis omnibus cantatur **truncatio** per voces rectas et obmissas ita, quod, quando unus pausat, alius non pauset vel e converso. Brevis vero partibilis est in tres semibreves vel duas; et ex hoc cantatur oketus unam semibreve obmittendo in uno et aliam in alio proferendo, ut hic patet: (*sequitur exemplum*) (*inde* QUAT. PRINC. 4, 2, 47: De **truncationibus** sive hocketis ...). [s.XIV] QUAT. PRINC. 4, 2, 47: **truncatio** idem est quod hocketus.

trunco -avi, -atum, -are (*einen Notenwert im Hoquetus*) ,abschneiden‘ — ‘to cut off’ (*a note value in hoquet*) [*s.XIII*] FRANCO COL. 2, 2: Discantus sic dividitur: discantus alius simpliciter prolatus, alius **truncatus**, qui oketus dicitur, alius copulatus, qui copula nuncupatur (*inde* MARCH. pom. 45, 7. IAC. LEOD. spec. 7, 10, 4. QUAT. PRINC. 4, 2, 11. IOH. HANB. sum. 1 p. 184, 2. ANON. Vratisl. p. 331a. MENS. Circa artem p. 511, 21). IOH. GROCH. 193: Quadruplum vero est cantus, qui aliquibus additur propter consonantiam perficiendam. ... In aliquibus vero quartus additur, ut, dum unus trium pausat vel <ordinatim> ascendit vel duo ad invicem se **truncant**, quartus consonantiam servet. Primus vero in hoquetis est <cantus>, qui primo **truncare** incipit, sed secundus, qui secundo post primum **truncat**. WALT. ODINGT. 6, 11, 12: cantus **truncatus** dicitur a rei convenientia, qui et hoquetus dicitur.

adv. **truncate** ,abgeschnitten‘ (*bezogen auf einen Notenwert im Hoquetus*) — ‘cut off’ (*with reference to a note value in hoquet*)

[*s.XIII*] FRANCO COL. 13, 1: De oketis. Truncatio est cantus rectis obmissisque vocibus **truncate** prolatus.

truncus -i m. 1. *Stimmstock (bei einem Tasteninstrument)* 2. *Bezeichnung für Ober- und Unterklotz (bei einem Saiteninstrument)* — 1. *wrestplank (of a keyboard instrument)* 2. *term that designates the neckblock, and the end-pin block (of a stringed instrument)*

1 *Stimmstock (bei einem Tasteninstrument)* — *wrestplank (of a keyboard instrument)*

[*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 3 descr.: Primus modus forpicum et melior. Isti sunt forpices, qui pendent in **trunco** mediante filo ferreo in fissuris **trunci** pertranseunte, et eorum cauda pertransit fundum et extremitatem clavis per fissuram et hussatur sub clave. ARN. ZWOLL. p. 5 descr. ARN. ZWOLL. p. 8: PQCB est latitudo **trunci** et linea RS erit filum ferreum in medio **trunci**, per quod corde transibunt, et erit **truncus** in parte inferiori, videlicet versus lineam CB, tenuior propter clavos situandos. ... Spissitudo vero **trunci** erit distantia, que est a fundo inferiori usque ad fundum superiorem exclusive. ... Et forpices secundum inclinationem compositi locabuntur in penore et affiguntur ad **truncum** per quoddam filum ferreum, et in illo filo ferreo pendeant per suam quamdam fissuram ita, quod deponi possint facillime. ARN. ZWOLL. p. 10: omnes divisiones cordarum protracte in **trunco** signentur super una linea recta, deinde illa linea recta signata ponatur super stephanum gnomonice descendendo continue, et ubi divisiones tangunt stephanum, ibi signentur puncta, quia per illa transibit corda correspondens divisioni **trunci**. ... Et nota, quod clavisimbalum potest fieri cum simplicibus cordis, et tunc solum sufficit, quod filum ferreum vel latonicum figatur super arcum stephani et similiter super **truncum**. Potest etiam fieri cum duplicibus cordis, et tunc non est necesse, quod ponantur illa fila ferrea vel latonica super stephanum neque super **truncum**. ARN. ZWOLL. p. 13 descr.: Compositio clavicordii. - Stephanus. - **Truncus**. ARN. ZWOLL. p. 19 descr.: Istud instrumentum et etiam sequens potest vocari dulce melos, licet per modum clavicordii potest tangi: Primus stephanus. - Secundus stephanus. - Tercius stephanus. - Quartus stephanus. - **Truncus**. ARN. ZWOLL. p. 23 descr.

2 *Bezeichnung für Ober- und Unterklotz (bei einem Saiteninstrument)* — *term that designates the neckblock, and the end-pin block (of a stringed instrument)*

[*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 32 descr.: **Truncus** affixus ventri. - Fenestra. - Centrum eius. - Stephanus. - **Truncus** affixus ventri. - Pons. ARN. ZWOLL. p. 33: Tunc aptentur 9 asseres tenues pro formatione ventris secundum divisiones in semi-

circulis factas, et cum cola coletur frustrum medium ad duos **truncos**, deinde appone sibi alium asserem lateralem, et coletur cum **truncis** et ad suum socium cum pecia longa papiri peruncta cum cola communi et cum ferro aliquid calido, et postquam omnes asseres simul iuncti sunt, deponatur forma inferior et remanebit venter cum **truncis**. ARN. ZWOLL. p. 34: Item stephanus stabit in sexta parte totius longitudinis, que sexta, si dividatur in 3 partes, prima tertia inferior erit **truncus**.

tuba -ae f. *Trompeteninstrument, Signalthorn, Trompete* — *brass instrument, bugle, trumpet* [*syn.: bucina, bucinum, tibia, trumba*]

1 *allgemein — general*

[*s.IV?*] PS.-HIER. ep. p. 129: Buca vero **tuba** apud Hebreos. Deinde per diminutionem bucina dicitur. [*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 2: abusive, non proprie, sonitum vocem vocari, ut „vox **tubae** infremuit“ (*inde* HIER. MOR. 4, 19 (p. 17). COMM. Boeth. II p. 210, 31. COMPIL. Erlang. p. 31. FLOR. FAX. 1, 4, 5). ISID. etym. 11, 1, 110: Tibiae vocatae quasi **tubae** (*sim.* IOH. TINCT. inv. p. 35: Tibias dici quasi **tubas** Papias scribit). ISID. etym. 18, 4, 3: **Tubam** autem dictam quasi tofam, id est cavam. Item **tubam** quasi tibiam (*inde* IOH. AEGID. 17, 12). [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 7: in instrumentis ut in tibiis, timpanis, organis, lituis, **tubis**. al. [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 925/355, 5-6: Celica **tuba**, quae dicitur trumba rustice. REMIG. AUT. 70, 7: Sistrum genus est organi vel **tubae**, quo tantum Aegyptii utuntur. REMIG. AUT. 492, 4: ‚tibicines‘: tibiis canentes sicut tubicines **tubis** canentes. al. [*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 139: Organum ... generaliter omnia musicorum vasa, id est **tubae**, calami, fistulae, cythara, psalterium, lira et cetera. VOCAB. MUS. p. 140: **Tuba**: bucinum. Tubiciner: **tuba** cano vel sono. Tubicines: qui **tuba** canunt. ... Tibiae: quasi **tubae** sunt. VERS. Fer tuba 1. [*s.XIII*] IOH. AEGID. pr. 31: de cuiuslibet instrumenti per se inventionem ac constitutionem, videlicet organorum, viellarum, cithararum, harparum, symphoniarum, **tubarum**, tibiaram, cymbalorum, tympanorum, sistrorum et huiusmodi. [*s.XIV*] MARCH. pom. 21, 6: in tanto tempore **tuba** tot semibreves fecit ad similitudinem temporis, in quo voces formantur. QUAT. PRINC. 1, 3: chitharedus ex chithara, tubicen ex **tuba** ceterique suorum instrumentorum vocabulis nuncupantur (*sim.* ANON. Carthus. theor. pr. 4. cf. Boeth. mus. 1, 34 p. 224, 16). [*s.XV*] TRAD. Holl. IX 1, 1, 3: **tubam** seu fistulam fabricari. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 7, 19: absque signo **tubarum** aut campanarum. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 16. al. IOH. LEGR. tac. p. 420b: motus musici ... tam ab humana voce prolati, quam in tybia, fistulis, lyris et chytaris, **tubis** ac tintinabulis et huiusmodi vasis musicis editi. IOH. TINCT. eff. 18, 16. TRAD. Holl. XV 10, 114 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 3, 4). IOH. TINCT. inv. p. 29. BONAV. BRUX. 1, 3. ADAM FULD. 2, 2: Meum tamen non est quemquam reprehendere, praesertim divum Hieronymum, cum saepissime dicat, **tuba** cecinisse Hebraeos. ... pulcrius tamen dicitur ‚**tuba** cecinisse‘, quam tubicinas. al. HERB. TR. 3, pr. p. 63: omnium generum musicis instrumentis: **tubis**, cornibus, cymbalis, cithara, psalterio, tympano, choro, chordis, organo, buccina. SZYDLOV. pr. 31.

2 *zur Bauform — with reference to structural form*

[*s.IV?*] PS.-HIER. ep. p. 130: quasi **tuba** cum uno fistulo in capite angusto, per quod inspiratur. [*s.VII*] ISID. etym. 18, 4, 4: Inter **tubam** autem et bucinam veteres discernabant. [*s.XIII*] IOH. AEGID. 17, 12: dicitur **tuba** quasi tova, id est cava. Interius enim est concava et vaste plana propter ampliorem flatus receptionem. Exteriorius autem est rotunda circa tubantis orificium valde stricta. Sed in parte interiori multum ampla (*cf.* ISID. etym. 18, 4, 3). IOH. AEGID. 17, 21: Buccina

dicitur quasi vocina, parva scilicet **tuba**. PS.-MUR. summa 416: Foramina (sc. *instrumenta*) sunt, quorum diversitas in sonis a foraminum diversitate creatur; qualia sunt muse, syringe, flaiota, tibie, cornua, fistule, **tube** et similia. [s.XV] ARN. ZWOLL. add. p. 49. (?) PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: in modum **tube** retorte. IOH. LEGR. tac. p. 420a: fistula grossa, nervus longus aut corda prolixa, latum tintinabulum et larga **tuba**. IOH. TINCT. inv. p. 37: Unde tibiurum (ut cantus partium) alii nomen est suprema, alii tenor, quem vulgo bombardam vocant, et alii contratenor. Imos tamen contratenores semper ac sepe reliquos tibiuribus adiuncti tubicines, ea **tuba**, quam superius tromponem ab Italis et sacque-boute a Gallicis appellari diximus, melodiosissime clangunt.

3 zur Verwendung — with reference to usage [s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 122: Aliter enim est **tuba** congregationis populi, aliter conductionis, aliter victoriae, aliter conclusionis civitatum, aliter persequendi inimicos. *ibid.* al. [s.V] MART. CAP. 9, 925: **Tubae** non solum sonipedes atque bella, sed agonas acuire certamenque membrorum nunc quoque compertum (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 925/355, 5-6). MART. CAP. 9, 926: Asclepiades item **tuba** surdissimis medebatur (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 926/355, 17-8). [s.VI] BOETH. mus. 1, 1 p. 186, 30: manifestum est, in bellum pugnantium animos **tubarum** carmine accendi (*inde* REG. PRUM. 5, 80. HIER. MOR. 8, 159 (p. 40). GUIDO DION. 1, 4, 181. PTOLOM. 1, 14. COMM. Boeth. II p. 108, 26. TRAD. Holl. VI 4, 13). CASSIOD. inst. 1, 30, 5: ut milites Christi ... ad opus exercendum divinum quasi **tubis** clangentibus evocentur. [s.VII] ISID. etym. 3, 17, 2: In proeliis quoque **tubae** concentus pugnantem accendit, et quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior (*inde* AURELIAN. 20, 29. METROL. 10 p. 68. LAMBERTUS plan. 66. HIER. MOR. 8, 182 (p. 40). QUAT. PRINC. 1, 19. WALT. ODINGT. 2, 1, 24. COMM. Boeth. II p. 14, 15. COMM. Boeth. II p. 108, 29. ANON. Grac. p. 18. TRAD. Holl. VIII 4, 10. TRAD. Holl. X A 13. UGOL. URB. 1, 1, 15. ANON. Carthus. theor. pr. 14. ANON. Carthus. theor. pr. 20. TRAD. Holl. I acc. 17. TRAD. Holl. V pr. 73. TRAD. Holl. XX pr. 44. FR. GAFUR. extr. exord. 29. FR. GAFUR. extr. 6, 5, 5. TRAD. Holl. XV 1, 10. TRAD. Holl. XXV 1, 9. LAD. ZALK. pr. 60. FLOR. FAX. 1, 1, 9. TRAD. Holl. XVII 14. TRAD. Holl. XIV pr. 10. *sim.* TRAD. Holl. XXIV pr. 9. ANON. Couss. XII 1, 36. FR. GAFUR. op. 1, 1. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 33. TRAD. Holl. XIX 18). ISID. etym. 3, 21, 3: Praeceptum enim fuerat Iudaeis, ut in initio novae lunae **tuba** clangerent (*inde* IOH. AEGID. 17, 10). al. [s.IX-X] REG. PRUM. 5, 70 (*inde* COMPIL. Paris. II p. 78). [s.XI] ARIBO 78 p. 22. COMPIL. Casin. 285-289, 26. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 9: utebantur **tubis** in festis et in conviviis propter populi convocationem, propter excitationem ad Dei laudem et propter laetitiae et gaudii praeconizationem et invitationem. al. IOH. GROCH. 138: aliqua instrumenta suo sono magis moveant animos hominum, puta in festis, hastiludiis et torneamentis tympanum et **tuba**. al. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 3, 6. MARCH. pom. 1, 4. COMM. Boeth. II p. 108, 3: in quibusdam provinciis observatur, videlicet quod criminosos ad suspendium vel ad alias penas sanguine acceleratos **tubis** buccinantes precedunt. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 4, 9 (*sim.* TRAD. Holl. X A 12. TRAD. Holl. XXIV pr. 9. TRAD. Holl. XV 1, 9. TRAD. Holl. XXV 1, 8. TRAD. Holl. XVII 13. TRAD. Holl. XIX 18). ANON. Carthus. theor. pr. 15: Dominus iussit sacerdotes **tubis** canere et populum vociferare. GEORG. ANS. 1, 142. FR. GAFUR. op. 1, 1 (*sim.* NICOL. BURT. 1, 5, 40). NICOL. BURT. 1, 5, 39: Instrumenta vero animositatem, iram et furiam incitantia sunt: **tubae**, cornua, tympana et huiusmodi strepitum excitantia atque sonantia. FR. GAFUR. theor. 1, 1, 63: hac nostra tempestate principes

ac rerum publicarum senatus **tuba** cornibusque et huiusmodi servanda statuta atque leges et decreta pandere. HERB. TR. 3, 3 p. 71.

4 zum Klangcharakter — with reference to character of sound

[s.V] MART. CAP. 5, 425: sonuere **tubae** raucusque per aethram / cantus et ignoto caelum clangore remugit (*ad loc.*: REMIG. AUT. 210, 8). [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 10: Perspicuae voces sunt, quae longius protrahuntur ita, ut omnem impleant continuo locum sicut clangor **tubarum** (*inde* AURELIAN. 5, 17. HIER. MOR. 4, 48 (p. 17). WALT. ODINGT. 2, 10, 18. COMM. Boeth. II p. 216, 16. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 16. FR. GAFUR. extr. 6, 9, 4. FLOR. FAX. 1, 4, 16). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 83. [s.IX] REMIG. AUT. 210, 8: Est autem clangor proprie **tubarum**. al. [s.XI] COMPIL. Casin. 10-17, 14: alii cum tympanis et cymbalis et **tubis** clangentibus. [s.XIII] AMERUS 1, 7: clangor **tubarum** aut strepitus aliorum instrumentorum seu vociferantium clamor. PS.-MUR. summa 446: **tube**, cornua sonitu vehementi. [s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 58: Item si descensus fuerit per diapente et pausa sequatur, prima valebit quatuor tempora florata, et situare debet ultima nota in suo sono per plicam et duplicatur dulciter per duas semibreves ad modum tubicinis, qui, cum facit ascensum per diapente vel descensum, primo in **tuba** sua facit sonum, deinde ascendit vel descendit dulciter usque ad ultimam notam. ANON. Vratisl. p. 336a: Sed trumpetum et stampania possunt habere duas vel tres partes et delyrant frequenter ad quintam notam vel ad dyapason, idest ad octavam ad modum **tube** vel lyre (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 18). [s.XV] WENCESL. PRACH. 100. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: <T>rumpetum est cantus mensuralis per quatuor choros procedens, in quo quilibet suo fungens officio in cantando via sua cantacionis directa progreditur, sed quartus obviat omnibus voce sonora aliquantulum rauca in modum **tube** Gallicane sine hoc, quod alicui faciat suo occurru caccophoniam seu malam et dissidentem sonoritatem. IOH. TINCT. contr. 3, 6, 3: Et quamvis ex omni parte in re facta regulariter etiam prohibeantur, aliquando tamen sonum campanarum aut **tubarum** imitando ubique tollerantur. FR. GAFUR. op. 1, 1: vox auditur fractos sonitus immitata **tubarum** (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 33). BART. RAM. 1, 1, pr. p. 2. ADAM FULD. 1, 2.

5 zur Art der Tonerzeugung — with reference to production of sound

[s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 6: Inflatilia sunt, quae spiritu re-flante completa in sonum vocis animantur, ut sunt **tubae**, calami, organa, pandoria (*inde* ISID. etym. 3, 21, 1. GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 163, 3. REMIG. AUT. 480, 11. VOCAB. MUS. p. 139. HIER. MOR. 4, 72 (p. 18). TRAD. Holl. VIII 3, 92). [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 2: editur sonus ... flatu sicut per **tubam** vel tibiam, aut pulsu sicut per citharam (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 9. VOCAB. MUS. p. 141. METROL. 22 p. 69. HIER. MOR. 2, 13 (p. 11). ANON. Grac. p. 17. COMM. Boeth. II p. 134, 19: aliquando flatu sicut per **tubam** vel per tibiam, in calamis, fistulis, organis, pandoriis et similibus. COMPIL. Erlang. p. 26. TRAD. Holl. VIII 3, 49. IOH. CICON. mus. 1, 15 p. 76, 3. IAC. THEAT. 9). [s.XIII] AMERUS 14, 4. ANON. Hailspr. pr. p. 64. IOH. GROCH. 133: sonum in instrumentis fieri afflatu, puta in **tubis**, calamis, fistulis et organis. ENGELB. ADM. 2, 29, 12: sonus flatus **tube**. WALT. ODINGT. 2, 2, 4. [s.XIV] MARCH. luc. 1, 12, 2: Musica organica est, que fit per sonum, qui non est vox, et tamen cum anhelitu hominis seu aeris fit ut in **tubis**, cimellis, fistulis, organis et hiis similibus (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 6, 3). al. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 2: sonos flatu ut in **tubis**, tybiis, organis ... generatos. al. ANON. Meyer 7, 3. [s.XV] IOH. CICON.

mus. 1, 3 p. 58, 18. TRAD. HOLL. VIII 3, 50. *al.* WENCESL. PRACH. 92: Flatile dicitur, quod in pulsu aeris vel alicuius spiritu ad sonum impellitur ut in organis, in **tubis**, fistulis. EG. CARL. rit. 140. ANON. Carthus. pract. pr. 5. TRAD. HOLL. I 1, 1, 27: cum reflectione flatus ad os fistule vel **tube** causa vocem generandi. TRAD. HOLL. V pr. 135: humano siquidem inflatur spiritu ut **tuba**. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: perficitur flatu humano propter fistulam, **tubam**, buccinam, tibiam, corneam, calamum, sambucam, liram, que non sonant, nisi bucca humana sufflentur. FR. GAFUR. extr. 6, 7, 8. TRAD. HOLL. XV 10, 112: sonus ... causatus ... per aeris compulsionem sicut in fistulis et omnibus instrumentis fistulatis ut in organis, **tubis**, psalteriis (*sim.* TRAD. HOLL. XXV 3, 2). FR. GAFUR. op. 1, 4 (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 4, 6). GUILL. POD. 1, 8. MICH. KEINSP. 2, 11.

6 zur Erfindung — *with reference to invention* [*s. VII*] ISID. etym. 3, 21, 3: **Tuba** primum a Tyrrhenis inventa (*inde* VOCAB. MUS. p. 141. IOH. AEGID. 17, 6. HIER. MOR. 4, 78 (p. 18)). ISID. etym. 18, 4, 2: **Tubam** Tyrrheni primi invenerunt. [*s. XV*] ORIG. ET EFF. 6, 3: Clio reperiit historias, Euterpe **tubas**.

tubalcana -ae f. ? *Bezeichnung für das Trumscheit (Trompetengeige)* — ? *term for the trumpet marine* [*s. XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <T>**ubalcana** est instrumentum ligneum intus concavum sicut monocordum trigonum, in cuius superficie transit corda nervalis magna quasi ad medium et a medio tortuose alia in modum tube retorte. Et supra est corrigia, quam tubalcinator asseruit quasi pro manu altera. Et cum crinibus ducendo super eam facit precise sonum tube, ut vult, sicut sistrum. *cf. Howell, Paulus p. 33-35*

tubalcinator -oris m. *Spieler einer tubalcana* — *tubalcana player* [*s. XV*] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 20: <T>**ubalcana** est instrumentum ligneum intus concavum sicut monocordum trigonum, in cuius superficie transit corda nervalis magna quasi ad medium et a medio tortuose alia in modum tube retorte. Et supra est corrigia, quam **tubalcinator** asseruit quasi pro manu altera. Et cum crinibus ducendo super eam facit precise sonum tube, ut vult, sicut sistrum.

tubalis -e ,*trompetend*‘ (*die Stimmgebung betreffend*) — ‘*trumpeting*’ (*with reference to vocal production*) [*s. IX*] REMIG. AUT. 514, 20: ,cum a virili cantilena’ id est robusta vel **tubali**. [*s. XV*] TRAD. HOLL. XIII 3, 114 comm. TRAD. HOLL. XIII 3, 124 comm.: dytonus et semidytonus sunt quasi idem modi in re, sed solum differunt penes **tubalem** et gravem expressionem ipsarum, mollem et debilem earundem. CONR. ZAB. tract. BN 4: testatur omnium musicalium instrumentorum nec non et organi varia habitudo quoad eorum partes, inferiorem scilicet, mediam et superiorem, quae omnia inferius graviorem, grossiorem et magis **tubalem**, in medio mediocrem, superius vero graciliorem acutioremque sonum reddunt. CONR. ZAB. chor. 6, 32: a personis **tubales** sive grossas voces habentibus. CONR. ZAB. chor. 6, 33: cantores **tubales** voces habentes.

adv. **tubale** ,*trompetend*‘ (*die Stimmgebung betreffend*) — ‘*trumpeting*’ (*with reference to vocal production*) [*s. XV*] CONR. ZAB. chor. 6, 35: quilibet discrete et bene cantare volens debet sua voce uti trivarie, hoc modo scilicet: grossius sive **tubalius** in gravibus, id est inferioribus, notis et medio modo in mediis et subtilius in acutis, id est altioribus, notis.

tubicen -inis m. *Spieler eines Trompeteninstrumentes* — *bugler, trumpeter* [*s. IX*] REMIG. AUT. 492, 4: **tubicines** tubis canentes. [*s. XI*] VOCAB. MUS. p. 140: **Tubicines**: qui tuba canunt. [*s. XIV*] QUAT. PRINC. 1, 3: **tubicen** ex tuba ceterique suorum instrumentorum vocabulis nuncupantur. QUAT. PRINC. 3, 58: duplicatur (*sc. ultima nota*) dulciter per duas semibreves ad modum **tubicinis**. [*s. XV*] ANON. Carthus. theor. pr. 4: **tubicen** a tuba. IOH. TINCT. eff. 16, 4-7. FR. GAFUR. extr. 4, 5, 10. IOH. TINCT. inv. p. 37: Unde tibiaram (ut cantus partium) alii nomen est suprema, alii tenor, quem vulgo bombardam vocant, et alii contratenor. Imos tamen contratenores semper ac sepe reliquos tibicinibus adiuncti **tubicines**, ea tuba, quam superius tromponem ab Italis et sacque-boute a Gallicis appellari diximus, melodiosissime clangunt.

tubicino -are vel **tubicinor** -ari *auf einem Trompeteninstrument blasen, spielen* — *to blow, to play on a brass instrument*

[*s. XI*] VOCAB. MUS. p. 140: **Tubicinor**: tuba cano vel sono. [*s. XV*] ADAM FULD. 2, 2: pulcrius tamen dicitur ,tuba cecinnisse’ quam ,**tubicinasse**’.

tubo -are 1. *auf der Trompete blasen, spielen* 2. ,*trompeten*‘ (*die Stimmgebung betreffend*) — 1. *to blow, to play on the trumpet* 2. ‘*to trumpet*’ (*with reference to vocal production*)

1 *auf der Trompete blasen, spielen* — *to blow, to play on the trumpet* [*s. XIII*] IOH. AEGID. 17, 14: Interius enim est (*sc. tuba*) concava et vaste plana propter ampliorem flatus receptionem. Exterior autem est rotunda circa **tubantis** orificium valde stricta.

2 ,*trompeten*‘ (*die Stimmgebung betreffend*) — ‘*to trumpet*’ (*with reference to vocal production*)

[*s. XV*] TRAD. HOLL. II 4, 362: abbas ... hanc predictam formulam sic **tubavit**, ut sequitur: „Tali tenore cantabitur tonus peregrinus“ (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 504. LAD. ZALK. 4, 310).

tur *Merksilbe (Solmisationssilbe) für den Ton E (in der Reihe: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C-c)* — *mnemonic syllable (solmization syllable) that denotes the note E (in the series: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C-c)*

[*s. XV*] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos igitur ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes concentus ita, ut in graviore dicatur ,psal’, in sequenti ,li’, in tertia ,**tur**’, in quarta ,per’, in quinta ,vo’, in sexta ,ces’, in septima ,is’ et in octava ,tas’; et sic erit conclusio syllabarum: ,psallitur per voces istas’, quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera ,c’ gravi in litteram ,c’ acutam, quoniam perfecte canere docent. ... Primum igitur (*sc. semitonium*) est ,E·F·’, id est ,**tur**’, ,per’. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20-21. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46: ponamus ... ,psal’ in ipsius indicis radice et in secunda iunctura ,li’, in tertia ,**tur**’, at in summo ,per’. IOH. HOTH. exc. p. 45. NICOL. BURT. 1 pr. 6. GUILL. POD. 5, 9.

tympanista -ae m. *Paukenschläger* — *drummer, tympanist*

[*s. XV*] IOH. TINCT. eff. 18, 16: Hanc quoque consuetudinem hac tempestate plurimum vigere videmus, magnatibus splendide ac solenniter epulantibus, quod genus musicorum adesse sentimus, illic cantores, illic tibicines, illic **tympanistae**, illic organistae, illic cytharedi, illic fistulae, illic tubae adeo melodiose concinentes, ut vera quaedam imago supernorum gaudiorum esse videatur.

tympanistria -ae f. *Handpaukenschlägerin* — female player of the timbrel

Ps. 67, 26: praevenierunt principes coniuncti psallentibus in medio iuencularum tympanistiarum (inde EG. CARL. rit. 109. IOH. TINCT. eff. 10, 4. IOH. TINCT. inv. p. 32)

[s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Timpanistria** iuencula sunt, qui (*ex errore, ut videtur, pro* Timpanistriae iuenculae sunt, quae) cum tympanis cantant. [s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 32: Nam hec Augustinus in sermone de nativitate dicit: „Audite, quemadmodum **tympanistria** nostra cantaverit“.

tympanizo -are *Pauke schlagen* — to play the drum
[s.XIV] COMM. Boeth. II p. 410, 1: Augusto **timpanizante** in cena (*cf. Iohannes Saresberiensis, Policraticus 1, 7 p. 51*).

tympanum -i n. (τύμπανον) I. *Handpauke, Handtrommel, Pauke* II. ? *irrtümlich: Bezeichnung für ein Saiteninstrument* — I. *timbrel, drum, 'timpano'* II. ? *erroneously: term for a stringed instrument*

I *Handpauke, Handtrommel, Pauke* — *timbrel, drum, 'timpano'*

1 Bestimmung — determination

[s.VII] ISID. etym. 3, 22, 9: **Tympanum** est pellis vel corium ligno ex una parte extentum. Est enim pars media symphoniae in similitudinem cribri (*inde* VOCAB. MUS. p. 140. IOH. AEGID. 17, 51. HIER. MOR. 4, 155 (p. 21)). [s.XI] VOCAB. MUS. p. 140: **Timpanus** est quasi duobus modis solus captivas supra (*ms.; ed.: super*) eas tensi corii resolutio resonare, quod musici disciplinabiliter sura percutientes, geminata resolutione modulatur (*ex errore pro* Tympanum est quasi duobus modis solis capitibus convenientibus supra eos tensi corii sonora resultatio, quod musici disciplinabili mensura percutientes geminata resonantione modulatur. *cf. Cassiodorus, Expositio psalmorum CL, CCSL 98, p. 1328*). [s.XIV] ANON. MEYER 7, 4: quaedam (*sc. instrumenta*) extensa pellibus cum quadam concavitate ut **tympana**.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 130: **Tympanum** paucis verbis explicari oportet, quia minima res est eo, quod in manu mulieris portare potest, sicut scriptum est in Exodo. [s.V] MART. CAP. 1, 67: Haec (*sc. Iuno*) fulmen dextera, laeva sonorum bombis terrentibus **tympanum** sustinens (*inde* REMIG. AUT. 31, 18). MART. CAP. 2, 170: **tympanaque** Cybeleia (*ad loc.: GLOSS. Mart. Cap. 170/49, 20. REMIG. AUT. 70, 8*). MART. CAP. 6, 667: tibiis, fistulis, cymbalis **tympanisque**. [s.VI] CASSIOD. inst. 2, 5, 3: tinnitus cytharae, **tympana**, organi melodia, cymbalorum sonus. [s.VII] ISID. etym. 8, 11, 61-62. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 2, 19: „ceterisque“ ut sunt organa, **tympana**. GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 7: tria sunt genera musicae ... tertium in instrumentis ut in tibiis, **timpanis**, organis, lituis, tubis et c. [s.XI] COMPIL. Casin. 10-17, 14: alii cum **tympanis** et cymbalis et tubis clangentibus et alii strepitum vocis et garritum emittentes. VOCAB. MUS. p. 140: Timpanistria iuencula sunt, qui (*ex errore, ut videtur, pro* Timpanistriae iuenculae sunt, quae) cum **timpanis** cantant (*Ps. 67, 26: praevenierunt principes coniuncti psallentibus in medio iuencularum tympanistiarum*). [s.XIII] IOH. AEGID. pr. 31: de cuiuslibet instrumenti per se inventionem ac constitutionem, videlicet organorum, viellarum, cithararum, harparum, symphoniarum, tubarum, tibiarum, cymbalorum, **tympanorum**, sistrorum et huiusmodi. AUGUST. MIN. BV 11: Artificialia (*sc. instrumenta*) sunt, quibus sonus per doctrinam et industriam elicitur, ut lira et **tympanum** et cetera, que humano exercicio sunt inventa (*sim. AUGUST. MIN. C 11*). IOH. GROCH. 32: quaedam (*sc. animalia*) in

sonis delectentur inclinatione naturali sicut aves in suo cantu et equi in sono tubae vel **tympani**. [s.XIV] IOH. MUR. spec. 1, 30: in instrumentis nervorum, ventorum, foraminum, aquarum, vasorum, in nolis, acetabulis, **tympanis**, tintinabulis (*inde* TRAD. Holl. VIII 15, 22). IAC. LEOD. spec. 1, 18, 9: equi et cervi in vocibus et sonis delectantur, equi in **tympanis**, trumpis, cymbalis et nacariis. HUGO SPECHTSH. comm. p. 14: instrumenta musicalia ... ut cythara, chorus, **tympanum**, organum, lira, psalterium, cymbalum. [s.XV] ORIG. ET EFF. 6, 3: Petrus de Sancta Cruce **timpanum** (*sc. repetit*). IOH. TINCT. inv. p. 36: cum **tympanis** et cymbalis. LE MUNERAT tract. 4: voci animalis, organi, lire, **timpani** aut alterius instrumenti musici. LE MUNERAT tract. 12: in supradictis instrumentis corporalibus: organo, lira, **timpano** et ceteris. HERB. TR. 3, pr. p. 63: hortatur ad cantandum, nunc psallendum quoque non solum voce, sed etiam omnium generum musicis instrumentis: tubis, cornibus, cymbalis, cithara, psalterio, **tympano**, choro, chordis, organo, buccina.

b zur Art der Tonerzeugung — with reference to production of sound

[s.IV] AUGUST. 1, 1, 1: si **tympanum** vel chordam bis percuterem. [s.VII] ISID. etym. 3, 22, 1: divisio rhythmica pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, **tympanum** quoque, cymbalum, sistrum, acetabula aenea et argentea vel alia, quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum et cetera huiusmodi (*inde* HIER. MOR. 4, 108 (p. 19). TRAD. Holl. VIII 3, 97). ISID. etym. 3, 22, 10: **Tympanum** ... ut symphonia ad virgulam percutitur (*inde* VOCAB. MUS. p. 140. HIER. MOR. 4, 157 (p. 21)). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. II 40: „in his, que in concava quaedam aerea feriuntur“ ut in **tympanis**. [s.IX-X] REG. PRUM. 5, 97: Percussibile (*sc. genus musicae*) vero est, quod fit in quibusdam concavis aereis vasis vel aliis instructis, cum pulsu vel quadam percussione feriuntur atque inde diversi efficiuntur soni ut in cymbalis, **tympanis** (*sim. WENCESL. PRACH. 94: Percussibile vero, quod percussione ad sonum compellitur ut in quibusdam eneis vasis ut* **tympanis**) [s.XI] COMPIL. Casin. 20-23, 20. [s.XIII] IOH. AEGID. 17, 50: Harmonia est rhythmica et canora melodia ex pulsu et percussione nervorum et tinnitu metallorum generata. Et huic harmoniae diversa subserviunt instrumenta ut **tympanum**, cymbalum, lyra, cithara, psalterium atque sistrum et cetera. HIER. MOR. 7, 19 (p. 26): Musica instrumentalis alia in pulsu ut in **timpanis** et cordis. IOH. GROCH. 133: sonum in instrumentis fieri ... percussione, puta in chordis, **tympanis**, cymbalis et campanis. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 15, 2: in instrumentis ... artificialibus, quoad sonos ... pulsu ut in **tympanis**, citharis, psalteriis, cycolis, viellis, generatos. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 10: instrumenta, quae tactu sonent vel pulsu, ut cithare, viellae, lyrae, **tympana**, cymbala, psalteria. COMM. Boeth. II p. 208, 22: „virga aerea vel ferrea“ tanquam nolas vel **timpanum**. [s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 14: sola percussione, sicut est citara, psalterium, arfa, **timpanum**, clavicimbalum, clavicordium, monocordum, dulce melos, tintinabulum, sistrum. MICH. KEINSP. 2, 13: Tertia (*sc. musica*) est rhythmica, quae impulsu ritum modulationis agit; huic ascribuntur cymbalum, variae cithararum species, sistrum, **timpanum**. GLOSS. Ioh. Mur. spec. 5, 2: instrumentalis (*sc. musica*) vero fit multis modis: aut in pulsu nervorum aut in flatu ventorum aut in percussione **timpanorum** seu metallorum aut in percussione organorum.

c zum Klangcharakter — with reference to character of sound

[s.V] MART. CAP. 2, 133: magno **tympani** crepitu ... ut musarum cantus aliquanto bombis **tympani** obtusior reddetur (*inde* GLOSS. Mart. Cap. 131/41, 19-0. GLOSS. Mart. Cap.

131/41, 20-1. REMIG. AUT. 58, 10. *ad loc.*: REMIG. AUT. 58, 10). [s.XI] VERS. Fer tuba 10: De **tympanis**. Dant voces curvis obtusas **tympana** tensis. [s.XIII] IOH. AEGID. 4, 39: artificialium instrumentorum quaedam reddunt artificialem sonum discretum ut citharae ac viellae, quaedam vero reddunt sonitum indiscretum ut cymbala et **tympana** et sistra. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 26, 16: secundum Isidorum sonorum alii sunt suaves vel perspicui, ... alii surdi vel caeci. Perspicui vel suaves soni sunt, qui longius audiuntur, ut omnem repleant continuum locum, sicut clangor tubarum, **tympanorum** et nakariorum. COMPIL. Erlang. p. 27: Indiscretus (*sc. sonus*) est, in quo nulla discretio vel diversitas perpenditur ut in gemitu, risu, latratu canum, rugitu leonum, in **tympano** et similibus (*sim.* ANON. Barcin. II p. 327). [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 67: **tympana** indiscretum reddere solent sonum. NICOL. BURT. 1, 5, 39: Instrumenta vero animositatem, iram et furiam incitantia sunt tubae, cornua, **tympana** et huiusmodi strepitum excitantia atque sonantia.

d zur Verwendung — with reference to usage [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 138: aliqua instrumenta suo sono magis moveant animos hominum, puta in festis, hastiludiis et torneamentis **tympanum** et tuba. [s.XV] FR. GAFUR. op. 1, 1: Quid aliud nostris in legionibus **timpana** et tube fatiunt, quorum concentus, quantum fuerit vehementior, tantum fit bellatorum animus ad certamen fortior (*sim.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 33). *ibid.*: Apud Genuenses transacta iam messe **timpanorum** atque tubarum accensos clangore hostes et teruisse et in fugam divertisse ... conspexi (*inde* NICOL. BURT. 1, 5, 40). ADAM FULD. 1, 4: si ad bellum procedere exercitumque ducere velit, musica ad tolerantiam laboris exhilarat mentes, tuba aut **tympano** aut cornu opus erit.

II ? *irrtümlich: Bezeichnung für ein Saiteninstrument — erroneously: term for a stringed instrument* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 120: instrumentis musicalibus cordatis, sicut sunt fielle, robete, cithare, quinterne, lutue, rote et psalteria et **tympana**.

tympanus v. tympanum

U

U, u 1. als Teil der Vokalreihe zur musikalischen Inventionshilfe 2. Kennbuchstabe für die fünfte Kirchentonart — 1. as part of the series of vowels used to invent musical composition 2. letter that identifies the fifth mode

1 als Teil der Vokalreihe a e i o u zur musikalischen Inventionshilfe — as part of the series of vowels a e i o u used to invent musical composition (a = Γ, e = A, i = B, o = C, u = D, a = E etc.)

[s.XI] GUIDO micr. 17, 25 (*ad loc.*: QUAT. PRINC. 3, 7). ARIBO 63-66 p. 70. COMM. Guid. 59 p. 169. LIB. SPEC. 59 p. 53 eqs. LIB. SPEC. 67 p. 54 eqs. IOH. COTT. mus. 20, 8. IOH. COTT. mus. 20, 12: Cum enim ego in praemisso cantu parhyapate meson o i attribuerim, tu ibidem e i vel a o vel a u vel quidquid tale volueris, locare poteris, dummodo persistas in ordine, quem inceperis. IOH. COTT. mus. 20, 14. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 6, 4 descr. [s.XV] FR. GAFUR. op. 5, 6.

2 Kennbuchstabe für die fünfte Kirchentonart in einer erweiterten Vokalreihe („Tonarbuchstabe“ cf. Omlin, Tonarbuchstaben) — letter that identifies the fifth mode in an extended series of vowels (a = I, e = II, i = III, o = IV, u = V, η = VI, y = VII, ω = VIII)

[s.XI] FRUT. ton. p. 150-151. al. IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi, id est toni, vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum H Graecum, septimum y, octavum ω (*sim.* ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5. COMPIL. Lips. p. 132).

uciche Bezeichnung (semitischen Ursprungs?) für die siebente Tonstufe (G) im System A - Q — term (of semitic origin?) that designates the seventh pitch (G) in the system A - Q

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: Corda **uciche** (*ms.*; *ed.*: yciche). COMPIL. Casin. 121-124, 15: Quarta autem differentia sumitur in V^a corda, quae dicitur caemar; et ascendit ad VII^{am}, quae vocatur **uciche**, et descendit ad III^{am}, quae dicitur re, et rep<ausat>, ubi incipit. COMPIL. Casin. 121-124, 27: Septima enim differentia tonus adonta et autentus tetrardus, vox stridentis et metrum lychanos meson, organum strigon, simphonia varietas tetrardi, corda vero sucgesse, et scemata ·d·. Septima enim distat ad XI^{<am>} cordam, quae vocat (*pro* vocatur) sucgesse, et ascendit ad XII^{am}, quae dicitur nar, et descendit in VII^a, quae dicitur **uciche**, et re<pausat> in scem<ata> ·G·.

cf. Farmer, Facts p. 31

ultramensurabilis (ultra mensurabilis) -e über die (rechte) Mensur hinausgehend — exceeding the (proper) temporal measure

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 7: Sunt ergo sex species ipsius maneriei, quarum tres dicuntur mensurabiles, tres vero **ultra mensurabiles**, id est ultra rectam mensuram se habentes. Iste vero dicuntur mensurabiles, scilicet prima, secunda et sexta. Iste vero **ultra mensurabiles**, scilicet tertia, quarta et quinta. ... Tertia ex una longa et duabus brevibus et altera longa. Quarta ex duabus brevibus et altera longa et duabus brevibus. Quinta ex omnibus longis. IOH. GARL. mens. 1, 26: Deinde accedendum est ad alias tres species, quae dicuntur **ultra mensurabiles**. Unde ultra mensuram, prout hic sumitur, dicitur esse illud, quod ultra mensuram rectae longae vel rectae brevis profertur. LAMBERTUS mens. 53: Veruntamen quidam in artibus suis referunt, perfectam figuram se habere per ultra mensuram et quosdam etiam modos sicut primum et quartum esse per **ultramensurabiles**, id est non rectam mensuram habentes, quod falsum est; quia, si verum esset, tunc posset fieri cantus naturalis de omnibus imperfectis, quoniam imperfectam dicunt esse perfectam. ANON. Emmeram. 1 p. 104, 41: Maiorem autem longam in potestate dicimus esse perfectiorem et temporum ampliacione, quare ipsam **ultramensurabilem** appellamus. ANON. Emmeram. 1 p. 168, 42: tertia species, quarta et quinta, quoad longas suas in figuris compositis sunt **ultramensurabiles** eo, quod non possunt eas sic positae converti in imperfectas quo ad formam, quoniam dubium esset, utrum talis figura pro quantitate trium temporum poneretur, an figuram ternariam tertiae speciei sive quartae faceret imperfectam. ANON. Emmeram. 2 p. 186, 38: Tertius (*sc. modus*) autem tertius appellatur et **ultramensurabilis**, quia excedit rectam mensuram. Recta mensura procedit ab aequalitate, ultra mensuram poni dicitur a superhabundantia et inaequalitate. ANON. Emmeram. 2 p. 188, 43: Hic dicit actor, quod praedictarum sex specierum

tres in recta mensura se habentes et tres **ultramensurabiles** nuncupantur. Recta mensura, ut hic accipitur, est, quicquid sub certa et aequali proportionem temporis unius ad minus vel duorum ad plus accipitur et metitur. Ultra mensuram siquidem vocamus, quicquid sub impari numero in longitudine vel sub pari numero in brevitate plurium proportionem temporum comprehendit. ANON. Emmeram. 2 p. 190, 7: Illud siquidem **ultramensurabile** dicitur, quod rectam mensuram sub aliqua proportionem excedere reperitur, sicut patet in maiore longa et maiore brevi. ANON. Emmeram. 2 p. 194, 19-21. ANON. Emmeram. 2 p. 194, 21: Et sic recta mensura a regularitate procedit, **ultramensurabilis** ab irregularitate. ANON. Emmeram. 2 p. 194, 45: Et nota, quod quemadmodum duae semibreves ad perfectionem unius temporis seu rectae brevis operantur, sic et duae breves inaequales ad perfectionem unius longae **ultramensurabilis** operantur. ANON. Emmeram. 2 p. 204, 10: Item quod **ultramensurabiles** sint repertae, patet sic: mensurabile dicitur illud esse, quod recte mensuratum secundum suum nomen nihil in se superflui, nihil in se continet diminuti. Longa duorum temporum et brevis unius sunt huiusmodi eo, quod in diminutione a sua rectitudine deviant, quare sub recta mensura positae nec immerito nuncupamus. Reliquas vero superfluum continentes **ultramensurabiles** decrevimus appellari, sicut sunt longa maior et brevis maior. ANON. Emmeram. 2 p. 208, 34.
v. mensura vol. II, col. 442, 49 sqq.

unchata -ae f. *Note der Choralnotation unbekannter Bedeutung in Form einer beidseitig nach oben gestielten Brevis* (v) — *note in notation of chant of undetermined meaning, with the form of a brevis with upward stems on both sides* (v) [s.XV] FLOR. FAX. 1, 15, 1: De modo figurandi notulas. Omnis peritus scriptor has notulas modernae institutionis figurandas hoc pacto notet, quarum nomina periti sic vocitari dixerunt, id est primam □, longam q, brevem a, correptam o, alpham p, tochatam r, **unchatam** v, finalem □. Quae sub his syllabae collocari debent Abbatem (sc. *Blasium Romerum, abbatem Populeti*) audiamus: Duae primae syllabam longam recipient, tertia vero brevem; quarta vero nec syllabam recipit, nec sola esse potest, sed bis duplicata. Quinta in principio capit syllabam tantum; sexta et septima diphthongon sonat, octava vel novissima completam sententiam finit. Sed tamen paenultimam cum notula syllabam semper producere debemus.
cf. Blackburn/Holford-Strevens, Florentius p. 275 adn. 198
v. uncus

uncus -i m. *Note der Choralnotation unbekannter Bedeutung in Form einer beidseitig nach unten gestielten Brevis* (n) — *note in notation of chant of undetermined meaning, with the form of a brevis with downward stems on both sides* (n) [s.XV] GUILL. POD. 5, 31: Cantus igitur plani octo sunt figure, scilicet maxima, longa, brevis, semibrevis, alpha, tocus, **uncus** et finis. Harum autem due priores syllabam longam recipere antiqui dixerunt, tertiam vero brevem, quarta nec syllabam recipit nec sola ob causam in proximo dicendam esse potest, quinta in superiori capite recipit syllabam et cum inferiori terminat illam ... Tocus autem, et si corpore brevis fuerit, quoniam duas habet lineas ascendentes, simplex vero brevis nullas, proprium igitur atque distinctum ab illa habebit officium, similiter autem et **uncus**. Habet enim duas etiam lineas, sed tamen a lateribus descendentes. Qua in re animadvertendum, quod omnes figure usque ad alpham exclusive simplices sunt, sed cum illa de sui natura composita fuerit, quoniam in utroque capite sonare apud musicos palam est, relinquatur

igitur ut sequentes, id est tocus et **uncus**, de quibus diximus, etiam composite figure officium teneant, sed aliter quidem alpha enim in inferiori et superiori capite plenam et equalem accipit pronunciationem, tocus vero et **uncus** in corpore plenam, sed in earum caudis instantaneam recipiunt. He enim seipsas et sequentes subintellectas tamen vel superiorem atque immediatam ut in toco vel inferiorem ut in **uncus** representant atque sonant. Hec enim, et si hoc tempore cantorum ignorantia vix observentur, sunt officia secundum antiquorum musicorum traditionem supradictarum figurarum. ... □□□□□□□□. GUILL. POD. 5, 32: Septima (sc. *figura*) vero curva brevis existens **uncus** optime nominatur. **Uncus** enim curvum significat. Et est proprie instrumentum ad aliquid capiendum aptum. GUILL. POD. 5, 35: tocus et **uncus** propter eorum binos tractus omni carent ligatura. GUILL. POD. 5, 36.
v. unchata

undecachordum (undeachordum) -i n. *elftöniger Tonbereich — tonal range of eleven notes* [s.XV] ANON. Carthus. nat. 5, 47: volubilitas gratiosa (sc. *cuiuslibet toni*), id est licentia permissa, decachordum vel **undecachordum** comprehendit ... volubilitas regularis cuiuslibet antiqui toni indivisi **undecachordum** continet. FR. GAFUR. extr. 3, 6, 1: De **undecachordo**. Capitulum sextum. Huic decachordo addita est undecima corda nuncupata hypatheypatton ad partem graviorem, que constituit **undecachordum**. FR. GAFUR. op. 5, 1.

undecima -ae f. I. *Bezeichnung für die elfte Stufe des Tonsystems von A-g II. 'Undezime' — I. term for the eleventh note in the tonal system from A-g II. eleventh* I *Bezeichnung für die elfte Stufe des Tonsystems von A-g — term for the eleventh note in the tonal system from A-g* [s.X-XI] TON. Leod. pr. 49. PS.-ODO mus. p. 269a: ab octava in **undecimam** (·d·), ab **undecima** (·d·) in quartam decimam (·g·). al. PS.-ODO dial. p. 259b: M.: Primus tonus finitur in voce quarta proceditque in **undecimam**, in qua est eadem littera ·d·. ... Secundus autem tonus similiter finitur in eandem vocem ·D· et ascendit cum eo usque ad nonam primam ·b·, ad decimam vero vel **undecimam** non pervenit (*inde* TON. Gratianop. p. 23. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 1). PS.-ODO dial. p. 260a: primus (sc. *tonus*) habet decimam ·c· et **undecimam** ·d·, quas non habet secundus (*inde* TON. Gratianop. p. 23. TON. Nivern. f. 143r p. 122. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 3). PS.-ODO dial. p. 260a: Sunt autem horum plurimi cantus, qui ad ·Γ· et primam ·A· et secundam ·B· non deponuntur, ad decimam vel **undecimam** non elewantur, de quibus dubium est, an primi, an secundi sint toni (*inde* TON. Gratianop. p. 23. TRAD. Garl. plan. V 229. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 9. IAC. LEOD. spec. 6, 44, 8). PS.-ODO dial. p. 261a (*inde* TON. Gratianop. p. 28. TRAD. Garl. plan. V 240. IAC. LEOD. comp. 2, 8, 12). al. ORG. Mediol. rhythm. 101: Et si cantus quartam tenet, organum **undecimam**. al. ANON. Prag. 111: notandum, quod ·L·, quae est **XI^{ma}**, et ·A·, quae est prima, nullo multiplici vel superparticulari numero ... conferuntur. FRUT. brev. 13 p. 98: **Undecima** paranete diezeugmenon, id est prope ultimam disiunctarum, vocatur et ·d· annotatur. [s.XII] TON. Gratianop. p. 32. al. TON. Nivern. f. 144r p. 123. al. [s.XIII] MUS. MAN. 46, 16: Prima namque cum octava, quarta cum **undecima** dyapason resonant. AMERUS 22, 20. al. TRAD. Garl. plan. V 249: Sextus autem modus graditur cum eo (sc. *quinto modo*) ad **undecimam**, sed deponitur a communi fine semitono et duobus tonis ad tertiam. al. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 8, 9-16. IAC. LEOD. spec. 5, 21, 14: sesquialtera proportio, in qua fundatur diapente, quae habetur inter ·G· septimam et ·d· **undecimam**. al. HUGO SPECHTSH. comm.

p. 133. *al.* [s.XV] NICOL. BURT. 1, 23, 145: cum nec depositio sexti (*sc. modi*) ... nec tota elevatio fuerit quinti, sed in decima incipiat et eam **undecimam** iuxta quantitatem suam saepe repercutiat, tunc quintus erit modus. Si autem non nisi ascendat ad nonam, dicitur de sexto. GUILL. POD. 2, 12: **Undecima** ·d· paranete dyezeugmenon. *al.*

II 'Undezime' — *eleventh*

1 Gebrauch — *usage*

a als Tonabstand oder Sukzessivintervall — as distance between notes or successive interval

[s.XI] ANON. Prag. 108: Est autem una diapason simul et diatessaron, veluti si diapason, id est ·A· et ·H·, aequisonanti diatessaron, <id> est ·L· et ·H·, consonet epitrito, quae est **XI^{ma}** in musica artificiali. [s.XIV] COMPIL. Ticin. F 285: Quare dicuntur (*sc. toni*) autentici? Quia habent autenticam elevationem et non plagalem depositionem et habent potestatem ascendere supra suum finalem usque ad decimam et raro ad **undecimam** et descendere sub suo finali unam notam et raro duas. [s.XV] PROSD. plan. 2, 4 p. 86, 12: in quolibet ipsorum tonorum supra ipsius finalem **undecimam** ascendebant (*sc. quatuor toni primitus adinventi*) atque infra ipsam quintam descendebant. IAC. THEAT. 29: quilibet autenticorum possit ascendere decimam vel **undecimam** a suo fine et descendere quartam. CONTR. Speties discantus p. 283.

b im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 46, 12: Illarum (*sc. consonantiarum aliquantulum concordantium*) autem sunt <9>, quibus in discantibus utimur: una secunda, una tertia in semiditono et ditono, una sexta, una septima in semiditono cum diapente, una nona, una decima in semiditono cum diapason et in ditono cum diapason, una **undecima**. *al.* ANON. Seay p. 36: Sunt autem tredecim species musicae generales, quae habent ostendere, quomodo contrapunctus est ordinandus, unde sequitur primo unisonus, secunda, tertia ... decima, **undecima**. ANON. Monac. II 66. [s.XV] TACT. Octo princ. 6. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 10, 11: Hoc enim diatessaron supra diapason per se positum, sicut de diatessaron praedictum est, apud aures eruditae intolerabiliter discordat. Hinc a contrapuncto abicitur nisi pluribus super librum cantantibus, unus eorum quintam sub aliqua tenoris nota, quod in penultima saepe fit, assumat. Tunc enim ab alio **undecima** cantari poterit, quam mox convenientior proximiorque concordantia sequetur ... In plurimis autem rei factae locis **undecima** admittitur, non solum ei quinta, sed etiam tertia subiuncta, licet illius concordantiae subiunctio magis quam istius asperitatem eius mitiget, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*).

c im Hinblick auf die Oktaverwandtschaft zur Quarte — with reference to the octave affinity with the fourth

[s.XV] PROSD. contr. 3, 2: una decima, quae propter causam dictam uni tercie assimilatur et **undecima** quarte. UGOL. URB. 2, 3, 33: qualis vel quanta est quarta, talis vel tanta est **undecima** ab ea exorta et decimaoctava ab **undecima** producta. PETR. BETSCHK p. 536, 42: **Undecima** non habet concordantiam, quia habet se ad modum quarte. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64. CONTR. Consonantia 9.

2 Bestimmung — *determination*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 108, 6: Diatessaron cum diapason est consonantia vocum inaequalium septem tonos continens cum tribus minoribus semitonis, in proportionem dupla superbi-partiente fundata numerali. Quod haec consonantia septem tonos et tria minora semitonia contineat, ex partibus non tantum patet, ex quibus nominatur, verum etiam ex aliis. In diapason enim et diatessaron septem toni et tria clauduntur semitonia minora ... Idem patet per hoc, quod haec consonantia continet in se bis diapente et semiditonum, bis diatessaron

et diapente ... Haec consonantia ab undecim suis vocibus una **undecima** nuncupatur. *al.* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 2, 35: Diatessaron supra diapason **undecima**. IOH. TINCT. contr. 1, 10, 4: hanc concordantiam (*sc. diatessaron supra diapason*) septem tonis ac tribus semitonis constare manifestissimum est, quam et vulgariter **undecimam** nuncupant. *al.*

3 Klassifikation — *classification*

a als unvollkommene Konsonanz — as imperfect consonance

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 3, 11: Gaudet igitur gens modis et consonantiis suis respondentibus moribus. Hinc, quod quoddam hominum genus in melioribus laetatur consonantiis, in vocibus vel sonis magis consonis ut in octavis, in quintis decimis, in quintis et quartis; aliud vero in rudioribus ut in tertiis et septimis, in decimis et **undecimis**. IAC. LEOD. spec. 2, 108, 6: **undecima** ..., qua aliqui in suis utuntur discantibus, quamvis sit rudis, ut meliores consonantiae iunctae peioribus amplius placeant. *al.* [s.XV] ANON. Tegerns. III p. 103: Sunt alie concordantie sive species imperfecte ut tonus, id est secunda, quae non dicitur consonantia, sed tantum pars eius, ditonus, id est tertia, diatessaron, id est quarta, sexta, septima, nona, decima, **undecima**, et dicuntur imperfectae, quia sine adiutorio perfectarum consonantiarum nullam perfectam symphoniam perficere possunt. CONTR. Consonantia 9. CONTR. Sex s. spec. I p. 307a: sciendum est, quod mi contra fa non concordat in speciebus perfectis, utpote in quinta et octava et decima et duodecima ac in unisono; sed in speciebus imperfectis, scilicet in tertia, sexta, **undecima** unum licentia potest poni contra aliud.

b als Dissonanz — *as dissonance*

[s.XIV-XV] ANON. Seay p. 36: Dissonae (*sc. species musicae*) vero sunt quinque, videlicet secunda, quarta, septima, nona et **undecima**, et istas non debemus facere nec uti aliquo modo. ANON. Monac. II 69. ORIG. ET EFF. 12, 1: Quarta, septima, nona, **undecima**, tonus et semitonium non concordant. Nam in proportionem superpartienti stant numeri eorundem. PROSD. contr. 3, 3. UGOL. URB. 2, 3, 40: dissonantiae sunt tertia, sexta, decima, tertiadecima, vigesima; discordantiae sunt secunda, quarta pro tritono, septima, **undecima**, quartadecima, vigesima prima, quae discordantiae a contrapuncti usu penitus repelluntur. *al.* PETR. BETSCHK p. 536, 42: **Undecima** non habet concordantiam, quia habet se ad modum quarte. NICOL. BURT. 2, 1, 14: Extra omnem modulationis dulcedinem sunt istae, id est secunda, quarta, septima, nona, **undecima**, quartadecima, sextadecima, octavadeccima. GUILL. POD. 6, 2. CONTR. Et primo I 8 p. 138 (p. 463a). *al.* CONTR. Not. quod novem 12.

undecima falsa *Bezeichnung für die übermäßige Undezime — term for the augmented eleventh*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 1, 12: tritonum supra diapason **undecima falsa**. IOH. TINCT. contr. 2, 6, 1: De tritono supra diapason, id est **undecima falsa**. IOH. TINCT. contr. 2, 6, 5: hanc discordantiam (*sc. tritonum supra diapason*) octo tonos ac duo semitonia continere manifestissimum est. Quaequidem discordantia ideo vulgariter **undecima falsa** vocatur, quia vera undecima, id est diatessaron supra diapason, ab ea uno semitono maiore superetur.

unice *adv. im Einklang, im Gleichklang — in unison, equal-sounding*

[s.XI] GUIDO micr. 5, 13: Unde et in canendo duo aut tres aut plures cantores, prout possibile fuerit, si per hanc speciem (*sc. diapason*) differentibus vocibus eandem quamlibet antiphonam incipiant et decantent, miraberis te easdem voces diversis locis, sed minime diversas habere eundemque cantum gravem et acutum et superacutum tamen **unice** resonare (*sim.* IAC.

LEOD. spec. 5, 24, 13. CONR. ZAB. tract. AA 6). INTERV. Diapason p. 58: Diapason est quaelibet vox gravis cum acuta resonans **unice**. VERS. Ars humanas p. 110a: Septenis enim vocibus fit armonie quantitas. / Tres tamen sunt per ordinem in primo loco posite, / sed repetuntur itidem terne subscripte eodem / loco discrete et facie iure pollentes eodem; / sicque bis, terne posite ex tot sonant **unice**. VERS. Ars humanas p. 112a: Cantus esto prudens cantor hos perfecte noscere, / quibus locis esse possint (*sc. species diapason*) cum discreta facie, / quia, idem cum sint semper, tantum resonant **unice**. / Septem enim diapason certe insunt species.

unichordis -is *m. vel* **unichordium** -i *n.* *Bezeichnung für das Monochord — term for the monochord* [s.XI] LIB. ARGUM. 18 p. 20: Monochordum Graece, Latine **unichordis** dicitur vel **unichordium**. [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 18 p. 80, 5: Monocordus autem de Greco in Latinum (*ms. Firenze, Bibl. Ricardiana 734; ed.: latini*) **unicordium** vel **unicordis** dicitur, cuius capitella semisphera vel emisphera dicuntur.

unichordum -i *n.* *Einzelklang — single sound* [s.XIII] ANON. Emmeram. 4 p. 258, 21: Et nota, quod huius discordantiae quasi infinitae sunt, tamen in **unicordo** pro concordantiis seu convenientiis reputantur (*pro repudiantur?*), in diversicordo quidem positae propter levem transitum permittuntur vel ad hoc, ut concordantia tam sussequens quam praecedens melodior ac dulcior ratione oppositi videatur.

unisonantia -ae *f.* *I. Einklang II. Gleichklang (im Oktavabstand) — I. unison II. equal-sounding sonority (at the octave)*

I Einklang — unison

1 Bestimmung — determination

[s.XI] WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 4: **Unisonantia** est, ubi vox non variatur, sed multae neumae crebris iterationibus in uno sono continuantur, ut in exordio huius antiphonae probatur: Antiphona „Ecce veniet desideratus“. Itemque in hac antiphona idipsum lucidissime patet: „Convertimini ad me in toto corde“ (*sim. FRUT. brev. 10 p. 64*). [s.XII] TON. Parkm. p. 108: notitia consonantiarum, quae novem aut decem reperiuntur: prima est **unisonantia**, quae ideo sic dicitur, quia unum habet sonum; non enim aut exaltatur aut deprimitur, ut est: ut ut ut, re re re, mi mi mi, fa fa fa, sol sol sol, la la la. THEINR. DOV. 1, 2 p. 150, 6: Unisonorum enim habitudo dicitur **unisonantia**; diversisonorum diversisonantia; equisonorum equisonantia; iniquisonorum iniquisonantia; consonorum consonantia; dissonorum dissonantia. THEINR. DOV. 1, 3 p. 150, 14. THEINR. DOV. 1, 4 p. 152, 12: Monochordum enim **unisonantie** est. ... Monochordum namque est unius soni singularitas. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 374, 24: Conceditur itaque, quod octava cum prima eadem est in forma, tamen non in **unisonancia**.

2 Gebrauch — usage

a als Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — as simultaneous sonority (in polyphony)

[s.XI] GUIDO micr. 18, 4 app. crit.: Sciendum est autem, quod in omni diaphonia tria principaliter sunt consideranda. ... Hec tria sunt dyapason, diapente et **unisonantia**. Hac autem diaphonia quidam utuntur (*inde IAC. LEOD. spec. 7, 5, 2*). [s.XIII] IOH. GARL. mens. 9, 6: Concordantiarum triplex est modus, quia quaedam sunt perfectae, quaedam imperfectae, quaedam mediae. Perfecta dicitur esse illa, quando duae voces iunguntur in eodem tempore ita, quod secundum auditum una vox non percipitur ab alia propter concordantiam, et **unisonantia** dicitur aut aequisonantia ut in unisono et dia-

pason. ANON. Couss. IV p. 71, 14. ANON. Couss. IV p. 72, 1: Sit ·C·C· cantus vel tenor; organum potest incipere in ·G· per diapente ... vel in ·F· per diatessaron vel in ·E· per ditonum vel in <·E·> molle per sinemenon et semiditonum vel in ·C· per unisonum vel per **unisonantiam**. ANON. Couss. IV p. 72, 7: incipiendo per **unisonantiam** et terminando per diapason.

b als Sukzessivintervall — as successive interval

[s.XI] WILLEH. HIRS. 22 (c. 21), 1: Intervalla vocum, quibus omnis cantus digeritur, dominus Guido sex tantum esse testatur, id est semitonium, tonum, semiditonum, ditonum, diatessaron, diapente; a principio quidem **unisonantiam**, a fine autem diapente cum semitonio et diapente cum tono abscondens, dicensque non debere eas cum caeteris annotari, quasi quae nusquam in regulari cantu valeant approbari (*sim. FRUT. brev. 10 p. 64. cf. Guido micr. 4, 12*). FRUT. brev. 10 p. 65: Domnus vero Bern abbas Augiensis novem intervalla scripsit, sed Hucbaldum musicum secutus et ipse quidem **unisonantiam** abscondit, sed tritonum in sexto intervallorum loco posuit sicque novem intervalla, id est semitonium, tonum, semiditonum, ditonum, tritonum, diatessaron, diapente, diapente cum semitonio, diapente cum tono eisdem fere exemplis, quibus et ille, quem secutus est, elucidavit (*cf. Hucbald. 7. Berno prol. 2, 1 sqq.*). FRUT. brev. 10 p. 68: Novem vero, quae sequuntur, veluti faciliora et usitiora declarat (*sc. Herimannus*), videlicet unisonum vel aequisonum, semitonium, tonum, semiditonum, ditonum, diatessaron, diapente, diapente cum semitonio, diapente cum tono. Multum autem adeo miror, cur **unisonantiam** praetermiserint alii, nisi forte, quia nec sursum nec deorsum movetur sicut ceteri modi, non intendentes, quia, licet non habeat intervallum intensionis et remissionis, habet tamen spatium distinctionis, et dum saepius repetita superius vel inferius in suo statu continetur, aliis intervallis principium motionis dare videtur, ideoque vocabulo illo non iure privatur, quo ceteris quodammodo principatur, sicut et in grammatica nominativus dicitur casus, non, quia ipse cadat, sed quia cadendi formam ceteris praebeat. [s.XII] TON. Gratianop. p. 17: Antiphona iterum in ·D· hoc alio modo incipientes habent informationem per **unisonantiam**, in ·C· per tonum remissum, in ·F· per semiditonum intensum. TON. Gratianop. p. 22-23. TON. Gratianop. p. 49. [s.XV] NICOL. CAP. p. 325: Nota, quod nulla antiphona primi toni incipit in sol; si vero incipiat in la, tunc per **unisonantiam**, ut supra dictum est: la la sol fa sol sol la. *ibid. al. NICOL. CAP. p. 326.*

c im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 67, 1: Supradictum est de vocum coniunctionibus cum monochordi litteris et inter se prout duae vel tres simul coniunguntur in aequalitate et **unisonantia**.

II Gleichklang (im Oktavabstand) — equal-sounding sonority (at the octave)

[s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 39 p. 168, 5: De nominibus diapason. Igitur secundum diffinitionem auctorum hec symphonia trochea vocatur grammatica ratione, diocto et diplasia et diplaris et dilapsa et dupla habetur in arithmetica, diapason vero in musica. In sonis vero consonantia, equisonantia, **unisonantia**, iustitia et concordia (*sim. IOH. CICON. prop. 15 p. 428, 18. IOH. CICON. prop. 19 p. 432, 19*). IOH. CICON. mus. 1, 40 p. 168, 15.

unisonatio -onis *f.* *Einklang — unison*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 7, 4, 4: Diaphonia igitur sive discantus secundum Guidonem dicitur „vocum disiunctio concorditer dissonans et dissonanter concordans“, pro quanto requirit distinctas vel diversas voces inter se tamen concorditer mixtas sic, quia locum habet ibi disiunctio ratione vocum distinctionis

et coniunctio ratione **unisonationis** vocum illarum in concordia. Non igitur quaecumque disiunctae vel distinctae voces in diaphonia locum habent, sed illae, quae iunctae concordiam aliquam important (*cf. Guido micr. 18, 2-3*).

unisono -avi, -atum, -are *im Einklang erklingen, einen Einklang erklingen lassen — to sound in unison, to render a unison sound*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 10, 18: Dicit (*sc. Boethius*), quod consonantia est permixtio rata duorum vocum; non dicit ‚inaequalium vel aequalium‘, sed abstrahit ab illis nomen consonantiae absolute sumptae. Item voces aequales **unisonantes** Ptolomaeus non videtur excludere a numero consonantiarum, cum dicat, quod discretae voces, id est non continuae, sed distinctae, armonicae subiiciuntur arti. Item Ptolomaeus in distinctione vocum consonantiam facientium praeposit voces **unisonantes**. „Vocum“, inquit, „aliae sunt unisonae, aliae minime. Unisonae <sunt>, quarum sonus unus est“, non intelligens, quod sit unus simpliciter, sed se exponens dicit statim: „vel in gravi vel in acuto“, quod est dictum, quod sunt aequales. Item **unisonare** est aliquid cantare; cantus autem omnis ex consonantia vel consonantiis conficitur. IAC. LEOD. spec. 2, 11, 2. IAC. LEOD. spec. 2, 18, 14. IAC. LEOD. spec. 2, 38, 27: Si quis enim **unisonando** dicat fa fa fa, alius simul dicat fa sol la, concordat aliquid sol cum fa. IAC. LEOD. spec. 2, 69, 14. IAC. LEOD. spec. 2, 80, 12-13. IAC. LEOD. spec. 2, 110, 15. IAC. LEOD. spec. 3, 18, 9. IAC. LEOD. spec. 4, 9, 3: Patet ... intentionem et remissionem non habere locum in vocibus **unisonantibus**, sed in inaequalibus. IAC. LEOD. spec. 4, 23, 16: voces **unisonantes** unam et eandem respiciunt clavem et unam litteram non repetitam. IAC. LEOD. spec. 4, 34, 8. IAC. LEOD. spec. 4, 42, 5: Quod igitur voces **unisonantes** simpliciter perfectissimam dicunt concordiam, venit ex proportionem vocum, quae ceteris omnibus prior est et simplicior. IAC. LEOD. spec. 4, 42, 6. IAC. LEOD. spec. 5, 34, 11. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 24. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 18: Advertendum est autem, quod voces, quae eidem litterae simul coniunguntur praeterquam in ‚b·q·, etsi sint dissimiles, sunt tamen aequales et **unisonantes**; alias inter illas non esset vera mutatio. *ibid. al.* IAC. LEOD. spec. 6, 63, 19: voces **unisonantes** magis invicem uniuntur quam diapasonantes, quia illae aequales sunt, hae inaequales. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 20. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 1-3. IAC. LEOD. spec. 6, 66, 14. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 41. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 7. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 17. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 11. PETR. PALM. p. 507: duas vel plures consonantias **unisonantes** in eodem spatio sive linea existentes. QUAT. PRINC. 4, 2, 12: in aliquo instrumento duas cordas extensas et **unisonantes** habente. [s.XV] GUILL. POD. ench. 1 p. 363: differentie sonorum loco distantium et non **unissonantium**. GUILL. POD. ench. 25 p. 386. GUILL. POD. ench. 32 p. 392: dum tamen cantus in ipso ‚g· per duas aut tres notulas **unissonaverit**. FR. GAFUR. pract. 3, 14: Quandoque incipiunt (*sc. cantores*) huiusmodi succentum in unisono cum cantu plano procedentes, inde per secundas et quartas ad finem usque vel ad certam terminationem, in quam **unisonantes** conveniunt.

unisonus -a, -um *I. im Einklang, auf gleicher Tonhöhe II. im Gleichklang (Oktavabstand) — I. ‘unison’ II. equal-sounding (at the octave)*

I im Einklang, auf gleicher Tonhöhe — ‘unison’

1 Bestimmung — determination

a allgemein — general

[s.VI] BOETH. mus. 5, 5 p. 356, 6: Vocum aliae sunt **unisonae**, aliae minime. **Unisonae** sunt, quarum sonus unus est vel in gravi vel in acuto; non **unisonae** vero, quando est

alia gravior, alia acutior (*inde* IAC. LEOD. comp. 1, 5, 2. IAC. LEOD. spec. 2, 8, 2. IAC. LEOD. spec. 2, 10, 18. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 15. FLOR. FAX. 2, 5, 3. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 22-26. *ad loc.*: COMM. Boeth. II p. 346, 37 - 352, 6). BOETH. mus. 5, 6 p. 356, 26 (*ad loc.*: IAC. LEOD. comp. 1, 5, 6). BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 3: Voces, inquit (*sc. Ptolomaeus*), inter se vel **unisonae** sunt vel non **unisonae**. Non **unisonarum** autem vocum aliae quidem sunt aequisonae, aliae consonae, aliae emmelis, aliae dissonae, aliae ekmelis. Et **unisonae** quidem sunt, quae unum atque eundem singillatim pulsae reddunt sonum, aequisonae vero, quae simul pulsae unum ex duobus atque simplicem quodammodo efficiunt sonum, ut est diapason eaque duplicata, quae est bis diapason (*inde* INTERV. Ex omni 18. FRUT. brev. 9 p. 63. IOH. AEGID. 11, 2. HIER. MOR. 15, 102 (p. 66). ENGELB. ADM. 2, 30, 4. IAC. LEOD. spec. 2, 4, 6. IAC. LEOD. spec. 2, 8, 3. IAC. LEOD. spec. 4, 35, 1. UGOL. URB. 5, 7, 3. FR. GAFUR. op. 2, 2. NICOL. BURT. 2, 1, 10. ADAM FULD. 2, 7. FR. GAFUR. theor. 2, 2, 22). [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 2, 30, 3: **Unisonae** sunt (*sc. voces*), quae indistincte unum equalem et continuum reddunt sonum, in quibus est accipere cum tremore vel sine tremore solam moram vocis et nullam distantiam nec aliquod intervallum (*cf. Ernstbrunner p. 84 sqq.*). IAC. LEOD. spec. 2, 11, 1-2. ANON. Meyer 13, 6: Adhuc alia est divisio vocis musicalis, quia voces quaedam sunt **unisonae**, quae sunt in eadem corda, et quaedam non **unisonae**. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 62: vocum compositarum alia consona, secundum quam fit consonantia, alia dissona, secundum quam fit dissonantia, alia **unisona** ut in vocibus simul iunctis et sepe repetitis.

b quantitativ — quantitative
[s.XIV] IOH. BOEN ars 2, 23, 2: Docuit enim experientia equalongas cordas et equaliter extensas ceteris paribus aequales, id est **unisonos**, dare sonos. ANON. Meyer 2, 9: dupla proportio non est **unisona**, sicut ista ratio requirit, quia symphonie musice sunt in gravibus et acutis, quia licet sint sibi consone, nunquam sunt **unisonae**. [s.XV] HERB. TR. 2, 9 p. 57: falli ineruditos saepe comperimus, qui voces interdum iudicant **unisonas** esse, quas ratio discutiens comperit dupla proportione distare et propterea non **unisonam**, sed aequisonam modulationem diapason videlicet resonare.

c qualitativ — qualitative
[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 110, 10: De bonitate igitur aliquid consonantiae certum sumitur iudicium non per partes eius et voces mediantes, sed per extremas et earum ad invicem mixtionem, quia, si illa dulcis est et auditui placeat bene disposito, bona est illa consonantia et consona, aequisona vel **unisona** debet dici, quicquid sit de partibus eius consonis vel dissonis. IAC. LEOD. spec. 4, 35, 2: Perfectissima igitur concordia de vocibus vel sonis dicitur **unisonis**, quia illi maxime invicem uniuntur propter ipsorum veram aequalitatem, quia unus alio gravior non est vel altior. IAC. LEOD. spec. 4, 44, 6.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 946/364, 13-4: ἀπυκνοὶ vel βαρυπυκνοὶ: a Boetio **unisonae** et dissonae vocantur (*cf. Teeuwen, Harmony, p. 266*). [s.XIII] HIER. MOR. 28, 46 (p. 289): primo modo sic temperatur (*sc. viella*), ut scilicet prima corda faciat ‚D·, secunda ‚F·, tertia ‚G· in gravibus, quarta et quinta ambe **unissonae** ‚d· constituent in acutis. *al.* ANON. Couss. IV p. 53, 28. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 14, 3: Simplicium autem (*sc. consonantiarum*) aut voces **unisonae** sunt, et sic est unisonus, aut non **unisonae**, et hae vel fundantur in proportionibus multiplicibus vel superparticularibus vel superpartientibus. *al.* ANON. Meyer 2, 9. COMM. Boeth. II p. 178, 4. [s.XV] UGOL. URB. 2, 4, 4: Est igitur

unisonus plurium vocum unius soni in eodem loco musicalis manus existentium acceptio et dicitur unius soni in eodem loco, quia licet in aliquo musicalis manus loco plures sint non unius soni voces, ex quo soni unitatem non habent, ibi unisonus esse non potest, quia voces **unisonae** non sunt, sicut est, ubi fa et mi. *al.* GEORG. ANS. 1, 128. FR. GAFUR. extr. 2, 1, 7: omnis vox sit sonus ut puta vocum **unisonarum**, equisonarum, dissonarum, emelium et elchimelium. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 18: monemus, ut teneat discens a nobis factum ante se monochordum percutiensque chordam vocem emittat illi **unisonam**. GUILL. POD. ench. 25 p. 386: Quod si inequales vel non **unisone** fuerint (*sc. voces*), impossibile est etiam, quod ab uno et eodem signo valeant demonstrari. GUILL. POD. 1, 15. *al.*

b *Sukzessivintervalle betreffend — with respect to successive intervals*

[*s.XI*] HERMANN. expl. p. 149a: E voces **unisonas** aequat. S semitoni distantiam signat. T toni differentiam tonat (*inde* FRUT. brev. 10 p. 82. ANON. Wolf p. 196. IOH. COTT. mus. 21, 51. IAC. LEOD. spec. 6, 73, 16. *ad loc.*: PS.-MUR. summa 1150. IAC. LEOD. spec. 6, 72, 20). HERMANN. vers. p. 149: Ter tria iunctorum sunt intervalla sonorum, / nam nunc **unisonos** (*ed. et mss. partim: unisonas*) exaequat vocula phthongos (*sim.* FRUT. brev. 10 p. 69. ANON. Wolf p. 195. ANON. Lovan. p. 489b. IAC. LEOD. spec. 6, 113, 26. TRAD. Holl. VIII 13, 32. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. I 1, 9, 5). ARIBO 15 p. 38: in terrestri nostra musica novem comptaverant (*sc. quidam*) musas, novem videlicet consonantias. Voces **unisonas**, semitonium, tonum, semiditonum, ditonum, diatessaron, diapente, diapente cum semitono, diapente cum tono. **Unisonae** voces ut: „Adiuvā nos Deus salutaris noster“. [*s.XII*] GUIDO AUG. 458: In illa enim antiphona „Benedicta tu“ non deponunt in medio antiphone illam sillabam ‚be‘ semiditono, sed tono, ut **unisona** sit cum sequenti sillaba. [*s.XIII*] DISC. POS. VULG. 26, 70 (p. 191): Si firmus cantus habeat duas notas **unissonas** in quacumque clavi, puta in ‚F‘ gravi, et discantus cum prima illarum sit in quinta, puta in ‚c‘ acuto, velique descendere in unissonum cum secunda, per terciam, id est per ‚a‘ acutum, debet descendere et e converso ascendere. *al.* HIER. MOR. 25, 230 (p. 186): si tres (*sc. notae*) fuerint descendentes et tercie quarta fuerit **unisona**, tercia est semibrevis et etiam prima secundum alios. Secunda vero et quarta ambe sunt longe. [*s.XV*] ANON. Tegerns. I p. 104: In cantu Gregoriano hee (*ms. et ed.: hec*) regule sunt notande ... Penultima nota finalis pause, scilicet que est ante ultimam unam solam vel ante tonum **unisonum**, debet protrahi, ut quidem omnes convenientes et concordantes in ultima nota, si est una sola vel in unisono, simul et conanī quiescant, ne ceteris tacentibus clamet balans.

c *die Mutation betreffend — with respect to mutation* [*s.XIII*] HIER. MOR. 12, 8 (p. 49): Mutacio est sub una clavi et eadem **unisona** transicio vocis in vocem. WALT. ODINGT. 5, 5, 2: De mutationibus. Ex praedictis differentiis, scilicet 4 quadrata, b molli et proprio cantu, accidunt mutationes in cantilenis, ut, si cantilena unius speciei sex notas ascenderit, mutatur in aliam speciem, scilicet si ultra sex notas ascenderit ut, verbi gratia, ‚G‘ gravis tres habet notas tamen **unisonas**. [*s.XV*] ANON. Philad. 42: secundum omnes musicos omnis mutatio habet fieri in modo **unisono**. TRAD. Holl. II 3, 8-9. TRAD. Holl. V 3, 14: Si autem locus in manu plures voces representat, hoc iterum est distinguendum: vel talis locus representat duas vel tres voces. Si duas, hoc iterum est dupliciter: vel iste due voces inter se sunt **unisone** vel dissone. Si **unisone**, sicut ‚C‘faut, ‚D‘solre, ‚E‘lami, ‚F‘faut hee in gravibus et ‚e‘lami, ‚f‘faut in acutis et ‚cc‘solfa, ‚dd‘lasol in superacutis vel excellentibus, tunc habet duas mutaciones, quia prima in

secundam ascendendo et econverso secunda mutatur in primam descendendo (*sim.* LAD. ZALK. 2, 13). GUILL. POD. ench. 25 p. 386. GUILL. POD. 5, 23. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. TRAD. Holl. XIV 8, 12.

d *Zusammenklänge (in der Mehrstimmigkeit) betreffend — with respect to simultaneous sonorities (in polyphony)* [*s.XV*] PROSD. contr. 3, 2. GEORG. ANS. 3, 291: Sic quandoque discantans occurrens tenori **unisonum** cantum faciat, non insuave fit, quin, si quandoque graviore proferat voces et acutiores, tenorista convenit item, et suave fit in fine cantilene brevare notarum tempora et celeriter et cursim finales proferre voces, quasi epilogatio fiat cantus. FR. GAFUR. pract. 3, 12: Condecenter item duae aut plures semibrevium pausaes duas consimiles concordantias perfectas consequenter ascendentes aut descendentes mediabunt: sive in tenore sive in cantu seu etiam in contratenore aut in baritonante deductae sint. Quid insuper credendum censemus iis, qui organizantibus obstant, ne plures quam tres semibreves in cantu **unisonas** pronuntient?

e *die Verwandtschaft zur Oktave betreffend — with respect to the affinity with the octave*

[*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 4, 23, 13: voces ipsius diapason viciniore sunt vocibus **unisonis**. *al.*

II *im Gleichklang (Oktavabstand) — equal-sounding (at the octave)*

[*s.IX*] MUS. ENCH. 11, 22: Porro maxima simphonia diapason dicitur, quod in ea perfectior ceteris consonantia fiat, ut sive ab acutiore sive a graviore incipias, vox, quam octavo ordine in celsiorem vel humiliorem mutaveris, ad primam vocem **unisona** habeatur (*inde* QUAEST. MUS. 1, 1 p. 12. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 19).

adv. unisone im Einklang, auf gleicher Tonhöhe — in unison, at the same pitch

[*s.XV*] GOB. PERS. p. 185b: mutatio quaevis / **unisone** soleat fieri. TRAD. Holl. XI 7, 75: differencia recipit antiphonas in ‚c‘ acuta incipientes, ibi **unisone** demorantes, et tunc per dyatessaron descendentes. CONR. ZAB. tract. BK 2: Reliqui enim versus psalmodum **unisone** sunt incipiendi.

subst. unisonus -i m. I. Einklang II. Bezeichnung für den Gleichklang (im Oktavabstand) III. (Einzel-)Ton — I. 'unison' II. term for equal-sounding sonority (at the octave) III. (single) pitch

I *Einklang — 'unison'*

A *Gebrauch — usage*

I *als Sukzessivintervall — as successive interval*

[*s.XI*] HERMANN. mod. p. 150: Ter terni sunt modi, quibus omnis cantilena contextitur, scilicet **unisonus**, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, ad haec sonus diapason (*inde* FRUT. brev. 10 p. 72. IOH. COTT. mus. 8, 1. MUS. MAN. 38, 1. TON. Franc. p. 148a. AMERUS 7, 1. HIER. MOR. 14, 113 (p. 62). PS.-THOMAS AQU. I 67. ANON. Couss. IV p. 63, 26. COMPIL. Lips. p. 135. TRAD. Holl. VIII 13, 29. TRAD. Holl. X A 58. TRAD. Holl. X B 87. GOB. PERS. p. 184a. ANON. Gemnic. 2, 2, 71. TRAD. Holl. IX 1, 2, 102. ANON. Carthus. pract. 15, 52. TRAD. Holl. XXIII 1, 3, 27. TRAD. Holl. XXIV 8, 122-123. TRAD. Holl. II 3, 148. TRAD. Holl. III 5, 123. TRAD. Holl. VII 3, 46. TRAD. Holl. XIII 3, 217, comm. TRAD. Holl. XX 3, 72. TRAD. Holl. XV 7, 127. LAD. ZALK. 3, 191. TRAD. Holl. XVI 2, 45. SZYDLOV. 7, 134. TRAD. Holl. XXI 6, 70. TRAD. Holl. XXVI 143. TRAD. Holl. XVII 181. TRAD. Holl. XII 7, 12. TRAD. Holl. XIV 9, 52). COMM. Guid. 97 p. 171: quinque vocales ita inepte sunt ordinatae, ut cantus ordinem earum videant velle excedere, ut pulchrior esse possit, vitando vel nimiam frequentiam **unisonorum**, quam saepe ipse ordo vocalium afferret. FRUT. brev. 10 p. 68: Et

unisonum vel aequisonum in ordine primo adiungit (*sc. Hermannus*) ... Novem vero, quae sequuntur, veluti faciliora et usitatiores declarat, videlicet **unisonum** vel aequisonum, semitonium, tonum, semiditonus, ditonus, diatessaron, diapente, diapente cum semitono, diapente cum tono. Multum autem adeo miror, cur unisonantiam praetermiserint alii, nisi forte, quia nec sursum nec deorsum movetur sicut ceteri modi, non intendentes, quia, licet non habeat intervallum intensionis et remissionis, habet tamen spatium distinctionis, et dum saepius repetita superius vel inferius in suo statu continetur, aliis intervallis principium motionis dare videtur, ideoque vocabulo illo non iure privatur, quo ceteris quodammodo principatur, sicut et in grammatica nominativus dicitur casus, non, quia ipse cadat, sed quia cadendi formam ceteris praebeat. IOH. COTT. mus. 21, 25: si ultima syllaba „invenerit“ in lichanos meson per **unisonum** cantetur. *al.* IOH. COTT. ton. 24, 14: Differentia tertia recipit antiphonas a parhypate meson per ditonus surgentes et per tonum demissas, iterum per tonum ascendentes, etiam si **unisonus** intercidat. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 496b: Novem sunt consonantie, quibus omnis cantus sive per $\sharp$ quadratum sive per b molle sive per naturam artificialiter sive irregulariter, id est contra artem compositus, conficitur, scilicet **unisonus**, tonus, semiditonus, semitonium, dyatessaron, dyapente, tonus cum dyapente, dyapason, dytonus. *al.* DISC. POS. VULG. 26, 64 (p. 191): omnis enim cantus ascendit vel descendit per aliquem dictorum IX modorum vel facit **unisonum**. AMERUS 20, 16. ANON. Couss. VII 10, 1: Et sciendum, quod tredecim sunt species in musica, quarum prima dicitur **unisonus**, secunda dicitur semitonium, tertia dicitur tonus, quarta dicitur semiditonus, quinta dicitur dytonus, sexta dicitur dyatessaron, septima dicitur dyapente, octava dicitur dyapason, nona dicitur semitonium cum dyapente, decima dicitur tonus cum dyapente, <undecima dicitur semiditonus cum dyapente>, duodecima dicitur dytonus cum dyapente, tertia decima dicitur tritonus (*sim.* HIER. MOR. 17, 1358 (p. 148). ANON. Couss. IV p. 63, 15. IAC. LEOD. cons. 1. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 2-4. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 9. IAC. LEOD. spec. 4, 11, 3. QUAT. PRINC. 3, 11. HEINR. EGER 3 p. 42. IOH. OLOM. 7 p. 30. NICOL. CAP. p. 312. ANON. Gemnic. 2, 2, 7. ANON. Carthus. pract. 15, 1. ANON. Carthus. pract. 15, 53. BART. RAM. 1, 2, 8 p. 50. BONAV. BRUX. 14, 106. CONTR. Species plani 1. CONTR. Volentibus I p. 23b). LAMBERTUS plan. 139. LAMBERTUS plan. 195: Ter quaterne sunt species, quibus omnis cantilena contextitur, scilicet **unisonus**, tonus, semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, tonus cum diapente, semi[di]tonus cum diapente, ditonus cum diapente, semiditonus cum diapente. Ad hec sonus diapason (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Claudifor. 3, 2, 6). TRAD. Lamb. 3, 1, 1. DISC. Quicumque III 16 p. 262: Si due voces vel tres sunt in eodem tono vel sono, quintans debet inspicere, si cantus immediate sequens ascendat vel descendat; nam si ascendat, quintans, si placet, ultimum de punctis **unisoni** in quarta<m> voce<m> desuper dyatessaron facientem elevare <potest>. HIER. MOR. 14, 5 (p. 58): X sunt modi, ex quibus omnis melodia contextitur, videlicet **unisonus**, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatessaron, diapente, semitonium cum dyapente, tonus cum diapente, duplex diatessaron, diapason. HIER. MOR. 14, 64 (p. 60): Nam omnis cantus aut variat sonum aut non. Si non, facit quidem **unissonum**, sed cantus non est eo, quod cantus est inflexio vocis. *al.* TRAD. Franc. I p. 34. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 120. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 6: **unisonus**, qui voces requirit distinctas, aequales tamen, non per arsim et thesim inflexas, a cantu non excluditur, cum quis vociferando dicit re re re re. *al.* HUGO SPECHTSH. 283: Ter tria iunctorum sunt intervalla modorum, / in quorum formis cantus contextitur omnis, / antiqui libri

sicut tibi dant reperiri. / **Unisonus** primus semitoniumque secundus, / tertius inde modus tonus est de iure locatus. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 84. *al.* ANON. Michaelb. I p. 47. COMPIL. Lips. p. 134. [s.XV] IOH. OLOM. 7 p. 29. *al.* TRAD. Holl. X A 58: Ter ternis modulis can<tus> contextitur omnis: **Unisonus**, tonus, semitonium, ditonus, semiditonus, tritonus, diatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, semiditonus <cum diapente>, ditonus cum diapente, diapason (*sim.* TRAD. Holl. X B 87. TRAD. Holl. X C 89. TRAD. Holl. III 5, 17. TRAD. Holl. V 3, 67. TRAD. Holl. VII 3, 39. TRAD. Holl. XIV 9, 7). ANON. Claudifor. 3, 1, 1: Pro meliore intellectu est sciendum, quod duodecim sunt species sive modi saltuum, quae vel qui occurrunt in cantibus, scilicet **unisonus**, semitonium, tonus, semiditonus, ditonus, diatessaron, diapente, semitonium cum diapente, tonus cum diapente, semiditonus cum diapente, ditonus cum diapente et diapason. ANON. Gemnic. 2, 2, 54. ANON. Gemnic. 2, 2, 71: Ter tria cunctorum sunt intervalla modorum. Nam nunc **unisonus** exequat claveque ptingos (*cum melodia*; cf. *Hermann. vers. p. 149*). UGOL. URB. 1, 92, 11: a ·C· secundo differentia haec (*sc. prima differentia octavi tropi*) suscipit fundamentum, a quo tum post multiplicem **unisonum** elevatur tonus et deponitur semitonium. ANON. Tegerns. I p. 105: Super unam silbam non debet fieri **unisonus**. TRAD. Holl. IX 2, 4, 184: Continet (*sc. quartus tonus*) enim introitus in ·D·solre inchoantes et ibidem aliquantulum moram facientes, ad minus ad duos **unisonos**, et in <F·>faut per oriscum, id est per tale signum musice, surgentes, sicut hic patet in introitu: „Resurrexi et adhuc tecum“. *al.* TRAD. Holl. I 1, 9, 30. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 7: Modus diffinitur sic: ... est diversarum concordancia vocum immediate iuxta se positarum. **Unisonus** ergo de numero ipsorum est primus. TRAD. Holl. II 4, 285: non longam moram facientes, maxime ad duos **unisonos**. *al.* INTERV. Notandum 9 p. 158 (p. 470b). TRAD. Holl. III 11, 33: Tercia differentia continet in se cantus ab eodem ·G· incipientes, principium **unisono** repetentes et per dyatessaron exilientes ut hec antiphona: „Orietur“. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 3, 4. *al.* TRAD. Holl. V 4, 386. *al.* TRAD. Holl. VI 7, 1. *al.* TRAD. Holl. XIII 3, 21. LAD. ZALK. 3, 73 (*sim.* SZYDLOV. 7, 128). *al.*

2 *im Zusammenklang (in der Mehrstimmigkeit) — in simultaneous sonority (in polyphony)*

a *im Hinblick auf das Verhältnis von zwei Stimmen — with reference to the interrelation of two voices*

[s.XII] ANON. La Fage I 14, 5: Discantus igitur suo cantui appropinquare nullomodo debet nisi per unam harum consonantiarum et quando cum cantu facit **unisonum**. Aut enim per unam de istis, scilicet per diatessaron aut per diapente aut per diapason, discantus cantui sonabit aut **unisonum** cum cantu faciet aut discantus verus omnino non erit. *al.* [s.XIII] ANON. Couss. VII 11, 22: Et notandum, quod **unisonus**, semiditonus, dytonus, dyatessaron, dyapente et dyapason sunt magis necessariae species quam aliae, quia omnis discantus se habet cum tenore suo in aliqua istarum consonantiarum (*sim.* TRAD. Lamb. 3, 15, 1). FRANCO COL. 11, 29: aut discantus incipit in **unisono** cum tenore ... aut in diapason ... aut in dyapente ... aut in dyatessaron. *al.* PS-FRANCO comp. 1, 6. *al.* TRAD. Franc. I p. 34. *al.* TRAD. Franc. III 3, 12. TRAD. Franc. V 1. *al.* DISC. Sciendum 53. *al.* ANON. Couss. IV p. 71, 16: regula: omnis inceptio naturalis armonica inter organistas optimos est aut in **unisono** vel diapason vel diapente vel diatessaron vel semiditono vel ditono. Sed finis proprie loquendo non est in semiditono vel ditono, quamvis aliqui ibidem sonos suos improprie terminant. Sed omnis finis in diapason vel diapente vel diatessaron et **unisono**. *al.* WALT. ODINGT. 6, 12, 9: Incipit autem superior cantus in diapason supra tenorem vel

diapente vel diatessaron et desinit in diapason vel diapente vel **unisono**. [s.XIV] PS-PHIL. lib. mus. p. 37b: quando cantus ascendit et tunc discantus incipit in quinta, tunc quinta debet habere post se tertiam et tertia **unisonum**. *al.* IAC. LEOD. comp. 3, 4, 24: Semiditonus vero ad **unisonum**, semitonium cum diapente ad diapente, semiditonus cum diapason ad ipsam diapason retrocedunt. IAC. LEOD. spec. 2, 80, 12: si quis dicat sol fa et alter ut re, ut in mi cadant (*sc. voces*) in **unisonum**. *al.* PETR. PALM. p. 508: notandum est, quod omnis simplex discantus ... simpliciter potest componi et ordinari ex **unisono**, semiditono, ditono, diapente, tono cum diapente et diapason. *al.* QUAT. PRINC. 4, 2, 20: discantus ... incipere potest cum cantu, id est in **unisono**, aut incipere potest in alio sono, prout tenor sive planus cantus habet ascensum et descensum. *al.* IOH. TORK. disc. p. 137: Si cantus incipiat alte et base descendit, discantor debet incipere cum illo, qui tenebit in **unisono** vel in quinta ad hoc, quod possit devenire in alciori concordancia super tenorem cum illo, qui tenebit in duodecima. Item sciendum est, quod omnis discantus debet incipi 4 modis, scilicet per **unisonum**, quintam, per octavam vel per duodecimam et finiri. COMPIL. Ticin. G 323. *al.* TRAD. Pipudi p. 45: numquam debent fieri duo **unisoni** nec duae de supra dictis perfectis (*sc. consonantiis*) una post aliam sine media. *al.* ANON. Mediol. 2, 8: Nota, quod **unisonus** requirit tertiam ... ascendendo et e converso in descendendo. ANON. Seay p. 37: notandum est, quod ex istis octo speciebus consonantes sunt quatuor, quarum contrapunctus est incipiendus et finiendus, scilicet **unisonus**, per quintam, per octavam, per duodecimam; tamen de istis quatuor duae sunt eligendae, videlicet **unisonus** et octava, quia illae melius consonant aliarum. *al.* [s.XV] UGOL. URB. 2, 25, 15: per arsyn vel thesyn ... post duodecimam potest fieri octava, post octavam quinta, post quintam **unisonus**, et e contra per thesyn ... post **unisonum** potest fieri quinta, post quintam octava, post octavam duodecima, ut perito cantori patet. UGOL. URB. mon. 10, 19: si post tertiam sequatur **unisonus**, illa debet esse tertia minor et non maior. *al.* TACT. Opusculum 132: quandocumque tercie ad **unisonum** tendentes sunt, semper debent esse depresso. Sed dum formantur tercie ad quintam tendentes, tales debent esse elevate. THEOD. CAPR. p. 95. *al.* ANON. Tegerns. I p. 105: Penultima nota finalis pause ... debet protrahi, ut quidem omnes convenientes et concordantes in ultima nota, si est una sola vel in **unisono**, simul et conanymi quiescant, ne ceteris tacentibus clamet balans. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 5, 3: Si sit in ·A· gravi planus cantus, et tu per graves discantare velis, si dixeris ·A·, non consonas, non dissonas, non discantus, sed **unisonum** facis. TRAD. Holl. VII 3, 177: Insuper 7 sunt species discantus sive consonantie formaliter <ad> essenciam discantus regredientes, quae ad ipsum necessario reperiuntur, scilicet **unisonus**, 3^a, 5^a, 6^a, 8^a, 10^a, 12^a (*sim.* TACT. Bona 28. COMPOS. Capiendum 1, 2). FR. GAFUR. extr. 9, 5, 5. *al.* COMPOS. Cum igitur 1, 25. COMPOS. Capiendum 8, 1: quando discantus est in **unisono** cum tenore et ipso descendente. *al.* IOH. TINCT. contr. 1, 3, 10: Potest autem **unisonus** habere post se alium **unisonum**, tertiam, quintam, sextam et octavam, sed hoc diversimode. ... **Unisonus** enim alius post **unisonum**, quamvis rarissime, assumi poterit, quando tenor in eodem loco permanebit *eqs.* *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 65: Cum incipimus organizare, ponamus vocem in quinta vel in octava aut in aliqua alia ab istis composita secundum vocis commoditatem et etiam in **unisono**; et cum finimus, hoc idem faciendum. *al.* IOH. HOTH. contr. I 22. *al.* NICOL. BURT. 2, 2, 15. *al.* GUILL. MON. 6 p. 40: contratenor facit suam penultimam quintam bassam et suam antepenultimam tertiam bassam vel octavam bassam vel **unisonum** cum tenore. *al.* GUILL. GUERSON p. 22. *al.* GUILL. POD. 6, 2: Contrapuncti

autem secundum musicorum magis tritam atque vulgatam imo etiam convenientem traditionem novem sunt species, scilicet **unisonus**, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, tertiadecima, quintadecima, quae ut in pluribus humanis vocibus finem facit. **Unisonus** autem, et si contrapunctum secundum quod per eius nomen importatur, minime efficiat, cum fuerit similitudinem sonorum vel gravium vel acutorum. GUILL. POD. 6, 11. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 9. *al.* FLOR. FAX. 2, 15, 5. *al.* INTERV. Prima species p. 229. CONTR. Ad sc. artem p. 68a. CONTR. Cum notum 13 p. 301. CONTR. Est autem p. 366b: Nota, quod ab **unisono** vel ab octavo vel quintodecimo nunquam ascendendo vel descendendo cum plano cantu per consimilem quantitatem, nisi planus cantus ascendat vel descendat ultra tertium gradum, vel facta fuerit aliqua pausatio aut ex parte unius aut amborum. *al.* CONTR. Et primo I 26 p. 141 (p. 464a). *al.* CONTR. Inprimis 2, 1. *al.* CONTR. Nota quod I p. 287. *al.* CONTR. Nota quod novem I 12. *al.* CONTR. Nota quod II 1. *al.* CONTR. Notandum est p. 45. *al.* CONTR. Not. quod novem 3. *al.* CONTR. Prima regula 3. *al.* CONTR. Quicumque II 3. *al.* CONTR. Quicumque III p. 288. *al.* CONTR. Quot sunt conc. p. 73b: in contrapunctu non possunt poni post **unisonum unisoni**. CONTR. Quot sunt spec. p. 74b. CONTR. Sciendum est p. 286. *al.* CONTR. Septem s. spec. p. 29a. CONTR. Septem s. spec. II 1. *al.* CONTR. Sex s. spec. II p. 381. *al.* CONTR. Volentibus I p. 24a. *al.*

b *im Hinblick auf die Verwandtschaft zur Oktave — with reference to the affinity with the octave*

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 1, 5, 19: diapason enim paene est una vocula sicque factum est, ut quicquid supra diapason fiat, super **unisonum** factum fuisse videatur. PETR. PALM. p. 511: Diapason ... concordans ad modum **unisoni**. [s.XV] PROSD. contr. 3, 2: octava, quae tantum valet quantum **unisonus**, quoniam omnis cantus inceptus in **unisono** inchoari potest in octava et e contra. *al.* PROSD. plan. 1, 6 p. 46, 22. ANON. Claudifor. 3, 1, 2: comprehendunt (*sc. alii*) **unisonum** et diapason sub uno propter concordantiam sonorum. UGOL. URB. 2, 6, 31: qualis est **unisonus**, talis est octava et talis quintadecima. *al.* IOH. KECK 2 p. 323b: diapason resultabit consonantia omnium perfectissima atque **unisono** simillima. ... cum diapason quasi **unisonum** alterum esse constet. *al.* COMPOS. Natura 2, 23: Omnis posicio in **unisono** incepta in octava potest locari et e contrario. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63: Unde si vir cum puero psallat, in **unisono** videntur et tamen sunt in octava. GUILL. POD. 6, 4. FR. GAFUR. pract. 3, 2: quintadecima enim aequisonat **unisono** et octavae. CONTR. Consonantia 10: ab **unisono** componuntur 8, 15, 22, 29, quae omnes perfectae sunt, quia componuntur et derivantur a perfecta, scilicet ab **unisono**. CONTR. Debemus scire 9: Item non possumus facere in contrapunctum **unisonum** post unam octavam neque octavam post **unisonum**, quia **unisonus** reputatur esse diapason. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. CONTR. Volens igitur p. 382. CONTR. Volentibus I p. 26b. *al.* CONTR. Volentibus II 4.

c *im Hinblick auf das Verhältnis von mindestens drei Stimmen — with reference to the interrelation of at least three voices*

[s.XV] COMPOS. Cum igitur 4, 10: Si discantus et tenor incipiunt in **unisono**, tunc tercius precedens cantare contra incipiat cantare discantum in dyapente super tenorem et necessario bene sonabit. *al.* ANON. Tegerns. II 107: quando tenor habet 8^{am} pro discantu, contratenor requirit seu exigit 10^{am}, 12^{am}, 15^{am} et hoc ascendendo, sed descendendo 6^{am}, 4^{am}, **unisonum**. *al.* COMPOS. Natura 1, 12: Omne carmen debet esse perfecte clausulatum, id est in medio debet habere clausulas diversas, ubi partes conveniunt in **unisono** vel alias in perfecta armonia. *al.* GUILL. MON. 6 p. 41: Et nota,

quod circa compositionem quatuor vocum sive cum quatuor vocibus supra quemlibet cantum firmum sive supra quemlibet cantum figuratum facias, quod contratenor bassus semper teneat quintam bassam in penultima concordii. Item, quod antepenultima sit tertia bassa, et illa, quae est <ante> antepenultimam, sit quinta ita, quod principium sive prima nota sit **unisonus** et ultima concordii etiam **unisonus** vel octava bassa. *al.* ANON. COUSS. I p. 448: si discantus fuerit in **unisono** supra tenorem, tunc contratenor erit in 1^a sub tenore. *al.* CONTR. Ad sc. comp. p. 93b: Ad sciendum componere carmina vel motetos cum tribus, scilicet cum tenore, carmine et contratenore, primo notandum est, quod, quando **unisonus** habetur super principalem tenorem, tunc tertia sub tenore vel quinta sub vel sexta sub. CONTR. Si discantus 2: Si discantus ordinatur in **unisono** cum tenore, contratenor potest ordinari in 3 vel 5 supra tenorem, et bassus ordinari potest in 3 sub tenore. *al.* CONTR. Si enim 51 p. 146 (p. 465b): Sed quum discantus est in **unisono**, tunc contratenor debet habere octavam vel quintam, etiam terciam sub vel octavam supra. *al.*

d in der Sicht-Technik — in sighting
[s.XV] BART. RAM. 2, 1, 2 p. 75: pro sexta tertiam, pro octava **unisonum** realiter semper habebis, sed pro quarta quintam et e contra. IOH. HOTH. contr. I 30: Prima regula (*sc. discantus visibilis*) est octavam ponere aequalem tenori. Secunda est ponere sextam sub tenore per tertiam. Tertia est ponere quintam sub tenore per quartam. Quarta est ponere tertiam sub tenore per sextam. Quinta est ponere **unisonum** sub tenore per octavam. Et istae regulae sunt de octava inclusive subtus. NICOL. BURT. 2, 6, 46: opus est organizantem similiter illud ·f· assumere in octava tantum voce constitutum, quod videtur quantum ad visum **unisonus**, sed ut sono diapason omnino. *al.* GUIL. MON. 6 p. 35: Nota, quod ad habendam perfectam perfectionem consonantiarum ocularem, nota, quod **unisonus** accipitur pro octava, tertia bassa accipitur pro sexta alta, tertia alta accipitur pro decima, et ipsa quarta bassa accipitur pro quinta alta. *al.* GUIL. POD. 6, 5: Posito enim **unisono** ibidem diapason intelligere ac proferre facile est, et ita in ceteris. Unde hoc modo contrapunctus visus seu visualis a modernis optime dicitur. *ibid.* *al.*

3 im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation

[s.XIII] TRAD. GARL. PLAN. V 95: Et ad mutationem agendam necesse est, quod sint due voces neque plures neque pauciores **unisonum** representantes, id est in uno sono permanentes. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 70, 1: Est autem mutatio vocum aequalium inter se, scilicet **unisonum** habentium in eadem simplici clave, existentium sub eodem signo, unius in aliam variatio propter ascensum vel descensum ampliorem regulariter faciendum. *al.* [s.XV] ANON. GEMNIC. 1, 2, 34: In mutatione namque **unisonum** a musicis debere fieri affirmatur. ... In mutatione siquidem contingit vocem vel cantum variari, nichilominus tamen **unisonum** reservari. *al.* UGOL. URB. 2, 32, 7. *al.* ANON. PHILAD. 42. TRAD. HOLL. III 4, 2: Est autem mutatio unius vocis pro altera in eadem consonantia et **unisono** posicio (*sim.* TRAD. HOLL. V 3, 4. TRAD. HOLL. VII 3, 3. TRAD. HOLL. XIII 2, 2. TRAD. HOLL. XX 2, 1. LAD. ZALK. 2, 4. SZYDLOV. 5, 5. TRAD. HOLL. XIV 8, 2). TRAD. HOLL. III 4, 14: Excipiatur autem ·b·fa·h·mi primum et secundum in se duas voces continens et duas claves ... quia ibi est duplex clavis, nec ibi est consonantia nec **unisonus**, propter quod ibi non fit mutatio. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 34.

B Bestimmung — determination

1 allgemein — general

[s.XI-XII] IOH. COTT. mus. 8, 5: **Unisonus** autem dicitur quasi ‚unus sonus‘, quod, cum sit una vox, continue repercutitur (*inde* HIER. MOR. 14, 10 (p. 59)). THEINR. DOV. 1, 1

p. 146, 12: qui eiusdem quantitatis sunt, **unisoni**, qui vero diversarum, diversisoni sunt. *al.* [s.XIII] ANON. LOVAN. p. 496b: **Unisonus** est una vox repetita pluries, ut cum dicitur bis vel ter ut et re similiter, et sic de aliis; et dicitur **unisonus** quasi unus sonus voce repetitus. ANON. COUSS. VII 11, 2: **Unisonus** est, quicquid ponitur in eadem linea vel in eodem spatio, et dicitur ab ‚unus, una, unum‘ quasi ‚unus sonus‘, quia de duobus prolatis fit unus sonus. LAMBERTUS PLAN. 140: **Unisonus** autem dicitur sonus unius vocis, a qua non fit progressio (*sim.* TRAD. LAMB. 3, 2, 1. IAC. LEOD. cons. 9). ANON. EMMERAM. 4 p. 262, 14: Concordantiarum igitur prima dicitur **unisonus**, id est aequisonantia vel unus sonus, et habet fieri, quotienscumque duae voces a diversis locis seu temporibus et sub eadem prolatione vocis singulariter constitutae eundem sonum et in eodem signo proferunt hinc et inde. HIER. MOR. 14, 8 (p. 59): **Unisonus** est plurium notarum in spatio vel in linea in eodem sono geminatio. HIER. MOR. 17, 1361 (p. 148): **Unisonus** in sonis est equalitas in numeris, ut unitas ad unitatem et binarius ad binarium (*sim.* TRAD. GARL. PLAN. I 61. TRAD. GARL. PLAN. II 35. TRAD. GARL. PLAN. III 34. TRAD. GARL. PLAN. IV 5). TRAD. GARL. PLAN. I 165: **Unisonus** est, quicquid accipitur in eadem linea vel in eodem spatio, ut ubicumque in gammate est in quolibet signo gammatis vel in qualibet voce, et dicitur ab hoc nomine ‚unus, -na, -num‘ et ‚sonus‘ quasi habens unum et eundem sonum (*sim.* TRAD. GARL. PLAN. II 82. TRAD. GARL. PLAN. IV 92). TRAD. GARL. PLAN. III 36. TRAD. GARL. PLAN. V 149. ANON. RATISB. 3, 2. PS.-THOMAS AQU. I 63. AUGUST. MIN. BV 109: **Unisonus** est consonancia constans ex duabus vocibus vel pluribus continuis in eodem liniari et spaciali contentis, cuius species sunt VI, scilicet ut ut, re re, mi mi, fa fa, sol sol, la la. Similiter dicuntur retrograde la la, sol sol et cetera. TRAD. FRANC. I p. 16. ANON. COUSS. IV p. 65, 9: Quaedam (*sc. proportio*) dicitur aequalis ut unum ad unum, duo ad duo, tria ad tria etc., quae apud musicos dicitur aequalitas et quoad sonum **unisonus** nuncupatur, sive fuerit in cordis sive in fistulis organorum sive in cimbalis benesonantibus etc. IOH. GROCH. 50: Est autem **unisonus**, cum unus sonus alii continuus aequalis est ei in acuitate vel gravitate. PS.-MUR. summa 918: dicitur **unisonus** eo, quod plures note uniformiter sonant, dum continue in eadem linea vel in eodem spatio continentur, sicut est re re, fa fa, sol sol et similia. Et dicitur **unisonus** a soni unitate. [s.XIV] GUIDO DION. 1, 1, 82. TRAD. PHIL. I f. 61vG, 3. INTERV. Proportionum p. 19. INTERV. Sunt autem p. 22. IAC. LEOD. spec. 4, 23, 13: Est autem notandum, quod Ptolomaeus convenientius dicit duplam proportionem esse iuxta aequalitatem, idest proximam aequalitati, non quod fundetur in vera aequalitate, in qua solus **unisonus** radicitur. *al.* HUGO SPECHTSH. 297. *al.* PETR. PALM. p. 508: **Unisonus** est omnis sonus naturalibus instrumentis formatus sine intentione vel depressione immediate prolatus. Vel sic: **unisonus** est unius et eiusdem vocis immediata repetitio. Et dicitur **unisonus** ab ‚unus, -a, -um‘ et ‚sonus, -ni‘ quasi unus sonus et immediate repetitus. QUAT. PRINC. 1, 12. *al.* ANON. MICHAELB. I p. 48. GOSCALC. 1, 9 p. 98, 3. HEINR. EGER 3 p. 39. ANON. MEYER 22, 16: Si autem corda dividatur in duas partes equales et semisperium ponatur recte in medio, tunc fiet recte **unisonus**. *al.* COMPIL. TICIN. A 50. *al.* HENR. ZEL. 10. COMPIL. LIPS. p. 134. ANON. SEAY p. 30. ANON. MONAC. II 72. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 13, 59. IOH. OLOM. 7 p. 30: **Unisonus** est eiusdem vocis sine ascensu et descensu in quocumque limite iterata prolatio, seu **unisonus** est modus, per quem vox nec intenditur, sed aequaliter iteratur diciturque ab ‚unus‘ et ‚sonus‘ quasi unicus sonus non ascendens neque descendens. ... Versus: **Unisonus** vocem tibi saepe resumit eandem (*cum melodia*). PROSD. contr. 3,

2: **Unisonus** est, quando ambe voces contrapunctum facientes in eadem parte manus musicalis et voce reperte sunt, et dicitur notanter in eadem parte manus musicalis et voce, quoniam possent esse due voces in eadem parte manus musicalis et tamen non **unisone**, sicut est de fa et mi (*sim.* UGOL. URB. 2, 4, 3). NICOL. CAP. p. 316: **Unissonus** dicitur aequalis sonus et formatur per duas voces aequales positas in una linea vel spatio <tamen> (*ms.; om. ed.*) sub uno signo, id est sub una littera et est (*ms.; ed.*: quum) una vox vel consonantia vel plures voces in una linea vel spatio. Et etiam **unissonus** est, quicquid (*ms.; ed.*: quodcumque) fit cum violenta percussione verberati aeris ad aures immediate deveniens (*ms.; ed.*: devenientis) et sumpta tantum (*ms.; ed.*: supra totum) in una linea vel spatio. TRAD. HOLL. X B 7: **Unisonus** voce solet in sola resonare (*sim.* TRAD. HOLL. X C 93. TRAD. HOLL. XI 2, 14. TRAD. HOLL. XXIV 8, 26. TRAD. HOLL. II 3, 62. TRAD. HOLL. III 4, 8. TRAD. HOLL. III 5, 18. TRAD. HOLL. XIII 3, 50. TRAD. HOLL. XV 7, 26. LAD. ZALK. 3, 82. SZYDLOV. 7, 15. TRAD. HOLL. XXVI 147. TRAD. HOLL. XIX 563). *al.* TRAD. HOLL. X C 89. *al.* GOB. PERS. p. 184a. PROSD. spec. 2, 2 p. 178, 26: **unisonus** in proportionem equalitatis consistit, nam ex quo **unisonus** est acceptio duorum sonorum equalium, ... et inter quolibet duo equalia proportio equalitatis reperitur, sequitur **unisonum** in proportionem equalitatis consistere. *al.* ANON. CLAUDIFOR. 6, 2, 6: **Unisonus** prolixus sine divisione. **Unisonus** cum tremore. **Unisonus** cum distinctione sine tremore (*cum exemplis*). *eqs.* (*cf. Rauter, Musiktraktat p. 18*). ANON. CLAUDIFOR. 6, 3, 1. ANON. GEMNIC. 2, 2, 43. ANON. PHILAD. 44. IOH. KECK 4 p. 326b: Est enim ipsa aequalitatis proportio simplicissima, ideo **unisoni** simplicissimam facit vocum proportionum. *al.* TRAD. HOLL. IX 2, 1, 68. *al.* ANON. CARTHUS. pract. 15, 3. *al.* ANON. CARTHUS. theor. 21, 1. *al.* TRAD. HOLL. XI 2, 9. TRAD. HOLL. XXIV 8, 24 (*sim.* TRAD. HOLL. III 4, 7. TRAD. HOLL. III 5, 17. TRAD. HOLL. XXVI 145). *al.* INTERV. Notandum 10 p. 158 (p. 470b): **Unisonus** est sonus concordans in eodem gradu, scilicet comate. (?) IOH. LEGR. rit. 2, 3, 5, 5. TRAD. HOLL. V 3, 80. TRAD. HOLL. VI 7, 3: Et nota, quod **unisonus** est 3x: continuus, divisus et repercussus. Divisus est, qui singillatim profertur ut ibi: „Factus est repente“. Repercussus est, ut patet hic: < ... > Ordo continuus, ubi sic se voces sequuntur, ut unus alteriusque principium discerni non possit. Tremulus est idem repercussus. TRAD. HOLL. XIII 3, 220: Nota versus de **unisono**: Voces diversis cordis resonant vel in una. / Si non mutantur, tunc **unisonus** vocitatur. TACT. Bona 30. CONTR. ZAB. tract. OO 1. *al.* IOH. TINCT. diff. 292: **Unisonus** est concordantia ex mixtura duarum vocum in uno et eodem loco positarum effecta, quem dicunt fontem et originem omnium concordantiarum. Et tunc dicitur **unisonus** quasi una, id est simul, sonans (*sim.* IOH. TINCT. contr. 1, 3, 4). FR. GAFUR. extr. 9, 3, 8. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 63. ADAM FULD. 2, 7. GUILL. POD. 1, 15: Si quis autem quamlibet vocem bis aut ter vel in amplius pulsaverit, **unisonum** faciet. MICH. KEINSPI. 6, 3. ERASM. HOR. p. 74a. COMPIL. Salisb. 73. TRAD. HOLL. XII 7, 2. INTERV. Prima species p. 229. CONTR. Ad sc. artem p. 68a. CONTR. Est autem p. 366a. CONTR. Inprimis 5, 5. *al.* CONTR. Species plani 2. CONTR. Volentibus I p. 24a. *al.*

2 als Intervall im uneigentlichen Sinn — as interval in an improper sense

[s.XI-XII] THEOG. METT. 5, 3 (p. 185a): Addunt quoque moderni ... **unisonum** ponentes illum primum et vocantes abusive modum, sicut grammatici nominativum casum; et ipsi tamen computantes tantum novem modos vocum, quia intermittunt dyapason ob rarissimum in cantu eius usum. [s.XIII] HIER. MOR. 14, 12 (p. 59): Qui quidem **unisonus** non dicitur esse modus, sicut et unitas numerus non censetur. TRAD.

Garl. plan. IV 96: Tamen sciendum est, quod **unisonus** non est consonantia per se ipsum, sed est principium aliarum consonantiarum, et sine ipso **unisono** nulla consonantia esse potest. ANON. COUSS. IV p. 67, 5. ENGELB. ADM. 2, 29, 12: **Unisonus** vero non est aliqua coniunctio vocum, quia non habet arsim et thesim, nec per consequens intervallum vel distanciam, sed est vox tremula, sicut est sonus flatus tube vel cornu, et designatur in libris per neumam, que vocatur quilisma, sicut hic: „Dum clamarem“, in prima dictione ‚dum‘ etc. PS.-MUR. summa 915: **Unisonus** autem est quasi principium et fundamentum intervallorum, nec est unum novem intervallorum, quia non cantatur ex ascensu vel descensu notarum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 10, 1: Videtur aliquibus **unisonum** non esse consonantiam. Dicit enim quaedam **unisoni** definitio sic: „**Unisonus** est <sonus> unius vocis, a qua non fit progressio“. Una autem vox consonantiam facere non potest, ut probatum est, item quod nec plures voces aequales. Dicit enim Boethius, quod „in his vocibus, quae nulla inaequalitate discordant, nulla omnino est consonantia“ *eqs.* QUAT. PRINC. 4, 2, 17. SUMM. GUID. comm. 1, 10: Nam sicut in arismetica unitas non est numerus, sed principium numeri, ita nec modus ille, qui dicitur **unisonus**, aliquam vocis differentiam proprie constituit, nisi communiter loqui velimus, sed est principium aliorum modorum, scilicet toni, dytoni, tritoni, diatesseron etc. (*sim.* IOH. LEGR. rit. 2, 3, 5, 5). IOH. BOEN mus. 4, 5: Plato per Nychomacum reprehensus opinabatur tamen **unisonum** fore causam consonantie, dum dicebat acutum sonum ab hoc cum gravi consonantiam facere, quia non tam celeri impetu in fine sicut in principio brevior corda aerem percutit, sed iam senior reversa graviore sono similem emittit. GOSCALC. 2, 1 p. 110, 7. ANON. Mediol. 1, 2. [s.XV] ANON. GEMNIC. 2, 2, 39: **unisonus** ... fit, quando una corda ter vel quater vel quocienscumque repercutitur. Hunc autem modum nec Guido nec Pernuo ponit, nec proprie est modus, quia nullius est proportionis, nec habet soni acuti gravisque distanciam, quid de natura proprie est modorum, quod sint alicuius proportionis inter se. *al.* UGOL. URB. 2, 3, 24. TRAD. HOLL. IX 2, 1, 9-11. TRAD. HOLL. II 3, 55: **Unisonus** ... improprie dicitur modus eo, quod nec intenditur neque remittitur; id est nec elevatur neque deprimitur. Recte enim sicut positivus gradus improprie dicitur gradus, <quia> ponitur pro fundamento omnium aliorum graduum, et <nominativus> dicitur <casus> eo, quod alii casus cadunt ab eo, sic **unisonus** dicitur modus, quia est omnium aliorum modorum fundamentum. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 5, 6. IOH. TINCT. contr. 1, 2, 30. GUIL. MON. 6 p. 33: **Unisonus** autem secundum Boetium non est consonantia, sed fons et primordiale principium omnium consonantiarum, sicut unitas non est numerus, sed fons et primordiale principium omnium numerorum. NICOL. BURT. 2, 1, 9. ERASM. HOR. p. 74a. SZYDLOV. 7, 21. CONTR. Debemus scire 11. CONTR. Inprimis 1, 2: **unisonus** non est species contrapunctus, nam in **unisono** non ponitur nota contra notam, sed una est eadem cum alia. CONTR. Species plani 29: Utrum **unisonus** sit species contrapuncti aut non? Distingo aut per primam diffinitionem aut per secundam. Si per primam, dico, quod non, quia contrapunctus dicitur a ‚con‘, quod est ‚contra‘, id est a contrario puncto, et **unisonus** non habet contrarium. Ergo non est species contrapuncti.

3 als (perfekte) Konsonanz — as (perfect) consonance [s.XIII] IOH. GARL. mens. 9, 6: Concordantiarum triplex est modus, quia quaedam sunt perfectae, quaedam imperfectae, quaedam mediae. Perfecta dicitur esse illa, quando duae voces iunguntur in eodem tempore ita, quod secundum auditum una vox non percipitur ab alia propter concordantiam, et unisonantia dicitur aut aequisonantia ut in **unisono** et diapason.

al. DISC. POS. VULG. 26, 49 (p. 190): Inter concordancias autem tres sunt ceteris meliores, scilicet **unissonus**, diapente et diapason. ANON. COUSS. VII 11, 23: Notandum est, quod **unissonus** et diapason sunt consonantiae perfectae, dytonus et semidytonus sunt imperfectae, dyatesseron et dyapente dicuntur mediae (*sim.* TRAD. Lamb. 3, 15, 2. ANON. Emmeram. 4 p. 264, 17. TRAD. Franc. I p. 32. ANON. COUSS. IV p. 85, 31). ANON. Emmeram. 4 p. 260, 36. FRANCO COL. 11, 7: Perfectae concordantiae dicuntur, quando plures voces coniunguntur ita, quod una ab alia vix percipitur differre propter concordantiam. Et tales sunt duae, scilicet **unissonus** et diapason (*sim.* IAC. LEOD. cons. 8. HEINR. EGER 4 p. 43). PS.-FRANCO comp. 1, 4: Consonantiarum 3 sunt per se et perfectae, scilicet **unissonus**, diapason et diapente. HIER. MOR. 15, 62 (p. 64): per se dicimus consonantes, qui quidem absque adiunctione alterius modi consonantis consonant, cum adiunctione autem plus consonant, ut est **unissonus** adiuncta quacumque consonancia, scilicet aut duplici diapason, diapason cum diapente, dyapason simpliciter, diapente aut dyatesseron vel etiam duplex diapason cum diapente. al. [s.XIV] MARCH. luc. 6, 2, 18. PS.-PHIL. lib. mus. p. 36b: septem sunt species concordantiarum, videlicet **unissonus**, dytonus, dyapente, tonus cum dyapente, dyapason, dytonus cum dyapason, dyapente cum dyapason. Et illarum quatuor dicuntur perfecte, scilicet **unissonus**, dyapente, dyapason et dyapente cum dyapason. al. TRAD. Phil. I f. 61vG, 2. IAC. LEOD. spec. 2, 9, 4: Nos autem **unissonum** omnibus consonantiis praeponeamus. IAC. LEOD. spec. 2, 10, tit.: Utrum **unissonus** sit consonantia ... **Unissonus** potest sumi pro sono uno continuo et indistincto et hoc modo non est consonantia ... Alio modo sumi potest pro pluribus sonis numeratis et distinctis, aequalibus tamen, quorum unus non est alius, et hoc modo ipsum sumendo tenetur a multis **unissonum** esse consonantiam veram et omnium primam. IAC. LEOD. spec. 2, 10, 20: Nec solum videtur **unissonus** consonantia, sed prima omnium simpliciter et summa, ut, sicut aequalitas omnem inaequalitatem antecedit, sic consonantia super aequalitate fundata, cuiusmodi est solus **unissonus**, praecedit omnem consonantiam super inaequalitate fundatam. al. PETR. PALM. p. 512. QUAT. PRINC. 4, 2, 21. al. IOH. TORK. disc. p. 136. GOSCALC. 2, 1 p. 110, 7. HEINR. EGER 4 p. 44. COMPIL. Ticin. D 205. al. TRAD. Pipudi p. 45. ANON. Mediol. 2, 2. HENR. ZEL. 2. ANON. Seay p. 37. ANON. Monac. II 86. al. PAUL. FLOR. 3. [s.XV] PROSD. contr. I 3, 3 (*sim.* PROSD. contr. II 3, 3). al. IAC. THEAT. 9. UGOL. URB. 2, 3, 40. al. PHIL. CAS. contr. 4. al. TACT. Opusculum 56. al. THEOD. CAPR. p. 95. TACT. Concordantiarum p. 167, 2. al. ANON. Carthus. theor. 20, 9: Est ergo **unissonus** prima species musicalis et armonica, quia bona consonantia est, nam et uniformis prolationis sonus est sive in spacio sive in linea fuerit. ANON. London. II 3, 2 descr. ANON. Monac. 1, 32. IOH. LEGR. rit. 2, 3, 12, 39. TRAD. Holl. VII 3, 75. al. TACT. Bona 29. IOH. TINCT. diff. 45: Concordantia perfecta est, que continue pluries ascendendo vel descendendo fieri non potest ut **unissonus**, diapenthe, sub et supra quantumvis, diapason. FR. GAFUR. extr. 9, 3, 3. al. COMPOS. Capiendum 1, 11. al. IOH. TINCT. contr. 1, 3, 5: Diciturque **unissonus** quasi unus sonus eo, quod duae voces diversae in eodem loco positae unum atque eundem sonum emittunt. Hinc nonnulli ipsum **unissonum** non esse concordantiam asserunt, sed contrarium probatur ex hoc, quod omnis mixtura vocum aut concordantia aut discordantia est. Unde, quom **unissonus**, quem duae voces in eodem loco mixtae constituunt, nullam, ut sensu patet, discordiam pariat, concordantia sit, necesse est. al. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 62. al. ANON. Tegerns. II 117. IOH. HOTH. contr. I 3. NICOL. BURT. 2, 1, 8. al. GUIL. MON. 6 p. 33 (*sim.* NICOL.

BURT. 2, 1, 13). BONAV. BRIX. 14, 85: istae duae consonantiae de novo inventae <sunt>, scilicet **unissonus** et tritonus. Unde sciendum est, quod **unissonus** est unius et eiusdem soni et haec consonantia dicitur perfecta, quia tam in sono quam in litera concordat. ADAM FULD. 2, 10. al. FR. GAFUR. pract. 3, 3: omnis cantilena debet finiri et terminari in concordantia perfecta, videlicet aut in **unisono**, ut Venetis mos fuit, aut in octava aut in quintadecima. al. FLOR. FAX. 2, 7, 1: Erunt igitur consonantiae principales quattuor, id est aequisona vox, quam **unissonum** musici vocant; tertia, quam ditonum vel semiditonum dicunt; quinta vel diapente; sexta, quam exaden vel diapenten cum tono nominant. Quarum duae perfectae, id est **unissonus** et quinta, imperfectae tertia et sexta sunt. al. ANON. COUSS. I p. 445. al. COMPIL. Salisb. 13. al. ANON. Tegerns. III p. 103. CONTR. Ad sc. artem p. 69a. CONTR. Consonantia 5. al. CONTR. Contr. est ars 9. CONTR. Cum notum 8 p. 299. CONTR. Et primo I 33 p. 142 (p. 464b). CONTR. Inprimis 2, 1. CONTR. Nota quinque 4. CONTR. Nota quod I p. 287. CONTR. Nota quod novem I 3 (*sim.* CONTR. Nota quod novem II 2). CONTR. Nota quod II 1. CONTR. Nota quod septem 2. CONTR. Nota quod voces 2. CONTR. Notandum est p. 46. CONTR. Not. quod novem 4. CONTR. Notandum quod p. 115b. CONTR. Prima regula 16. CONTR. Quatuor sunt p. 410a. al. CONTR. Quicumque III p. 288. al. CONTR. Quot sunt conc. p. 70a. al. CONTR. Sciendum est p. 286. CONTR. Septem s. conc. p. 141. CONTR. Septem s. cons. 66 p. 148 (p. 466b). CONTR. Septem s. spec. p. 28a. CONTR. Septem s. spec. II 3. CONTR. Sex s. spec. I p. 306b. CONTR. Sex s. spec. II p. 381. CONTR. Species contr. 8. CONTR. Volens igitur p. 383. CONTR. Volentibus I p. 27a. CONTR. Volentibus II 6 (*sim.* CONTR. Volentibus III p. 12a).

II *Bezeichnung für den Gleichklang (im Oktavabstand) — term for equal-sounding sonority (at the octave)*
[s.XIII] IOH. GARL. mens. 9, 15: sit primus sonus datus supra primum 'G', secundus sonus supra secundum 'g', quod dicitur **unissonus** vel aequisonantia, quod idem est. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 13, 5: In tantum enim uniuntur (*sc. soni*), ut diapason secundum Ptolomaeum paene sit una vocula, ut talis consonantia unum quodam modo <effingat> sonum, propter quam causam hanc consonantiam aliqui vocaverunt **unissonum**, licet secundum veritatem **unissonus** non sit.

III (Einzel-)Ton — (single) pitch

A Gebrauch — usage

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 12, 3: copula dicitur esse id, quod est inter discantum et organum. Alio modo dicitur copula: copula est id, quod profertur recto modo aequipollente **unisono** (?) (*inde* ANON. Emmeram. 5 p. 276, 4-10 cf. HMT s. v. *Iso-tonos, unisonus, unisono, Einklang* p. 10). al. ANON. COUSS. VII 11, 5: Tertia species est tonus, et est tonus distantia inter duos **unisonos** continens in se duo semitoniam. ANON. COUSS. VII 11, 5-20. LAMBERTUS plan. 188: Diapason autem est quedam consonantia, que inter duos **unisonos** a qualibet littera ad consimilem elevatur et deponitur e converso (*sim.* TRAD. Lamb. 3, 14, 1). TRAD. Garl. plan. I 167: Tonus est spacium inter duos **unisonos** continens in se II° semitoniam vel spacia duorum semitoniorum (*sim.* PS.-MUR. interv. p. 309b). TRAD. Garl. plan. I 170-221. TRAD. Garl. plan. II 84. al. TRAD. Garl. plan. IV 100. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 11. al. IAC. LEOD. spec. 2, 14, 22. al. [s.XV] IOH. TINCT. diff. 27: Cantus est multitudo ex **unisonis** constituta, qui aut simplex aut compositus est. FR. GAFUR. gloss. 12, 3: Notandum est, quod propria diffinitio toni data per genus et differentiam est haec, scilicet: tonus est soni gravis et acuti intervallum atque distantia ex minori atque maiori semitonio compositum in proportionem sesquioctava. Genus est intervallum atque di-

stantia, per quod differunt duo vel plures **unisoni**, qui inter se neque sunt graves neque acuti. Differentia est in proportionem sesquioctava.

B Bestimmung — determination

[s.XIII] TRAD. Garl. plan. IV 97: Quid est **unisonus**? **Unisonus** est vox, per quam primo incipimus cantare. Que quidem vox non ascendit nec descendit et in potestate cantoris est imponenda sive in excelsa sive in humili voce et ponitur, in quacumque clave fuerit necessarius. *al.* ANON. Hailspr. pr. p. 64: Elementum sive materia musice est **unisonus** vel sonus secundum se consideratus (*sim.* TRAD. Holl. V pr. 125). [s.XV] IOH. TINCT. diff. 290: **Unisonus** duo significat, scilicet solum sonum et concordantiam; hinc pro primo significato sic diffinitur: **Unisonus** est elementum musice, namque ex **unisonis** cantus componitur omnis. Et tamen dicitur **unisonus** quasi unus sonus..

falsus unisonus *Bezeichnung für die übermäßige oder verminderte Prime — term for the augmented or diminished unison*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 2, 7: Semitonium ... maius, quod duobus diascismatibus et uno comate constat, etiam discordantia est, sicut fa et mi, cuiuslibet ·b·fa ·t·mi ut hic: (*sequitur exemplum*). Et hanc discordantiam harmonici **falsum unisonum** vocant eo, quod apud eos in uno et eodem loco contingat; quiquidem **falsus unisonus** etiam committitur, si contra aliquam notam per semitonium chromaticum sustinendam alia in eodem loco ponatur ut hic: (*sequitur exemplum*). IOH. TINCT. contr. 2, 33, 3: Quippe et **falsum unisonum** et falsum diapente et falsum diapason et quamlibet aliam falsam concordantiam per defectum aut superabundantiam semitonii maioris effectam evitare debemus. Id enim est, quod in primis a magistris scholaribus praecipitur, ne mi contra fa in concordantiis perfectis admittant. Veruntamen saepissime apud infinitos compositores etiam celeberrimos oppositum comperi (*cum exemplis*).

unisonus compositus *von mehreren Stimmen erzeugter Einklang — unison produced by several voices*

[s.XV] TRAD. Holl. VI 6, 19: Consonancia est prolacio vocis cum aliis sonans; unica enim vox consonancia dici non potest, set alia sibi adiuncta consonancia appellatur. Hec autem in XI species dividitur, scilicet in **unisonum compositum**, thonium, semitonium, ditonium, semiditonium, dyateseron, tritonum, diapente, exacordum, eptacordum et dyapason. *cf.* HMT s. v. *Isotonos - unisonus - unisono - Einklang saepius*

univocus -a, -um 1. *im Einklang, auf gleicher Tonhöhe* 2. *mit einer (einzig) Solmisationssilbe versehen — 1. unison 2. provided with a (single) solmization syllable*

1 *im Einklang, auf gleicher Tonhöhe — unison* [s.VI] BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 19: Voces, inquit (*sc. Ptolomaeus*), inter se vel unisonae sunt vel non unisonae. Non unisonarum autem vocum aliae quidem sunt aequisonae, aliae consonae, aliae emmelis, aliae dissonae, aliae ekmelis. Et unisonae quidem sunt, quae unum atque eundem singillatim pulsae reddunt sonum, aequisonae vero, quae simul pulsae unum ex duobus atque simplicem quodammodo efficiunt sonum, ut est diapason eaque duplicata, quae est bis diapason. ... Quoniam igitur **univocis** quidem comparationibus proximae sunt aequivocae, necesse est, ut aequis numeris ea numerorum inaequalitas adiungatur, quae est proxima aequis (*inde* HIER. MOR. 15, 118 (p. 66). IAC. LEOD. spec. 4, 23, 12. FR. GAFUR. op. 2, 5. FR. GAFUR. theor. 2, 5, 3. *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 5, 11, 13: '**univocis**' unisonis. COMM. Boeth. II p. 378, 2: '**univocis**', id est unisonis). [s.XV] GEORG. ANS. 3, 56: due et tres notule sese subsequentes eadem linea secte aut eo-

dem intervallo posite, ut he quidem **univoce** sunt. GEORG. ANS. 3, 284.

2 *mit einer (einzig) Solmisationssilbe versehen — provided with a (single) solmization syllable*

[s.XV] MICH. KEINSP. 5, 2: Nunc cuiusvis clavis naturam ab stirpe est exquirendum et primo de **univocis** et cetera. ·Γ·ut est constructum ex gamma Graeco et ut; porro, ut vox t̃ duri primi exstat cantus. *eqs.* MICH. KEINSP. 5, 52: ·ee·la ultima nostrapae scalae clavis est et **univoca** quidem cantum terminans tertium t̃ duralem.

subst. univox -cis f. Einklang — unison [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 947/365, 2: 'hi vero alii sibi invicem congruunt', scilicet de **univoce**. [s.XIII] AMERUS 2, 16: Nota, quod non debet dici: ·C·faut habet duas voces, quoniam falsum est, quia in notis suis semper est **univox** et non due voces, sive dicatur faut sive utfa, sed dicitur: ·C·faut habet duo diversa vocabula vocum vel duas notas, idest signa sive nomina vocum. AMERUS 2, 25: canta vel pone te in tono, semitono, ditono, semiditono, tritono, dyatessaron, dyapente, dyapason, **univoce** et sic de aliis modis.

urbana *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI] NEUM. Accentus p. 83: **urbana** 9.

25 **ut** *Merkstilbe aus der Reihe ut - re - mi - fa - sol - la (Solmisationssilbe) zur Bezeichnung des ersten Tons im Hexachord (mit der Intervallfolge t t s t t) — mnemonic syllable in the series ut - re - mi - fa - sol - la (solmization syllable) that designates the first pitch in the hexachord (with the intervallic structure t t s t t)*

cf. Guido ep. p. 464, 118: Utpote sit hec symphonia, qua ego docendis pueris inprimis atque etiam in ultimis utor: „Ut queant laxis / resonare fibris / mira gestorum / famuli tuorum, / solve polluti / labii reatum, / sancte Iohannes“. Vides itaque, ut hec symphonia senis particulis suis a sex diversis incipiat vocibus. Si quis itaque uniuscuiusque particule caput ita exercitatus noverit, ut confestim quamcumque particulam voluerit, indubitanter incipiat, easdem sex voces, ubicumque viderit, secundum suas proprietates facile pronuntiare poterit.

1 *allgemein — general* [s.XI] COMM. Guid. 47 p. 120: Concordias vero illas, quas diapente vel diatessaron generant, patenter notant syllabae **ut** re mi fa sol la, quae in gamma sunt dispositae secundum ordinem tonorum vel semitoniorum et secundum concordiam vocum ubique, nisi quod in sola diapente ab ·E· in ·h· non est continua vel ascensio vel descensio per syllabas. Ubi enim sunt eadem syllabae, ibi eadem consonantia. LIB. ARGUM. 9 p. 19: Ars is elevatio, thesis depositio. Hoc est exemplum: ·Γ·**ut** - re - mi - fa - sol - la. la - sol - fa - mi - re - ut. Simili modo per totum monochordum. PS.-OSBERN. 53. *al.* IOH. COTT. mus. 1, 3: Sex sunt syllabae, quas ad opus musicae assumimus, diversae quidem apud diversos. Verum Angli, Francigenae, Alemanni utuntur his: **ut** re mi fa sol la. Itali autem alias habent, quas, qui nosse desiderant, stipulentur ab ipsis. Eas vero, quibus nos utimur, syllabas ex hymno illo sumptas aiunt, cuius principium est: „Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum“. ... Per has itaque syllabas is, qui de musica scire affectat, cantiones aliquot cantare discat, quousque ascensiones et descensiones multimodasque earum varietates plene ac lucide pernoscat (*inde* PS.-THOMAS AQU. I 45. CONR. ZAB. tract. L 3. *sim.* HIER. MOR. 10, 30 (p. 46)). IOH. COTT. mus. 8, 13: Est autem diatessaron trimodum, verbi gratia **ut** fa, re sol, mi la. IOH. COTT. mus. 8, 18 descr. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 1 descr. TON. Parkm. p. 108: unisonantia ... non enim aut exaltatur aut deprimitur, ut est: **ut ut ut**, re re re, mi mi mi,

fa fa fa, sol sol sol, la la la. *ibid.* *al.* THEINR. DOV. 3, 5 p. 234 descr. MUT. Γma ut 1: ·Γ·ma <ut> ... ·G· clavis est, **ut** dictio, et est initium prime distinctionis. *al.* [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. *al.* ANON. Lovan. p. 497b: quibus primordialibus notis debeant psalmi inchoari, et hoc nobis his versibus declaratur. Primum cum sexto cantu fa sol la teneto / tertius, octavus **ut** re fa sicque secundus. / Septimus incipitur mi fa sol quartusque la sol la. / His quintum iungas, quem fa la re fa bene cantas (*sim.* LAMBERTUS plan. 294. PETR. CRUC. 1, 27. IOH. GROCH. 251. GUIDO DION. 2 pr. 152. GUIDO DION. 2 pr. 157. GOSCALC. 1, 7 p. 82, 6. COMPIL. Ticin. F 301. HENR. ZEL. 65. ANON. Seay p. 28. PROSD. plan. 2, 18 p. 152, 14. NICOL. CAP. p. 329. THOM. BAD. p. 95. PETR. TALH. p. 19. ANON. Carthus. inton. 26. TRAD. Holl. VII 4, 93. GUIL. MON. 9 p. 56. BONAV. BRUX. 18, 17. FR. GAFUR. extr. 8, 21, 9. FLOR. FAX. 1, 14, 7. COMPEND. MUS. 14). *al.* MUS. MAN. 4, 15: Sex sunt nomina notarum, videlicet **ut** re mi fa sol la. Tres earum sunt superiores, scilicet la sol fa, tres autem inferiores, scilicet mi re **ut**. *al.* METROL. 37 p. 71. *al.* TON. Praed. 21. IOH. AEGID. 7, 7: ·C·faut duas habet voces, fa videlicet <et> **ut**. Sed fa cantatur per ·B· quadratum, per **ut** videlicet de ·Γ·ut. Et **ut** cantatur per naturam, videlicet per seipsum. *al.* AMERUS 4, 8. *al.* ELIAS SAL. 2 p. 19a: ·G· requirit **ut** et sol et re et nihil aliud. *al.* ELIAS SAL. 4 p. 19b: Puncti sunt sex: **ut** re mi fa sol la; nec intelligas, quod **ut** re mi fa sol la sint puncti, sed denominationes punctorum. *al.* LAMBERTUS plan. 97: in istis septem litteris sex voces tantummodo continentur, quibus tota musica conformatur, scilicet: **ut** re mi fa sol la (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 8. TRAD. Garl. plan. III 142). *al.* LAMBERTUS plan. 120: regula: omne **ut** incipiens in ·C· cantatur per naturam cum suis sequentibus; in ·F· per b molle; in ·G· per h durum (*inde* TRAD. Lamb. 2, 3, 5. TRAD. Garl. plan. I 142. TRAD. Garl. plan. III 138. TRAD. Garl. plan. IV 71. IAC. LEOD. spec. 6, 64, 2. QUAT. PRINC. 3, 8. PROSD. plan. 1, 9 p. 58, 24. NICOL. CAP. p. 314. BONAV. BRUX. 10, 4. ANON. Couss. I p. 435a). *al.* HIER. MOR. 12, 34 (p. 50): tres sunt cantus in manu, h duralis scilicet, naturalis et b mollis. Qui constant ex VI vocibus, scilicet ex **ut** re mi fa sol et la et habent incipere in **ut** et terminari in la. **Ut** vero per se et absque aliis notis nullius cantus armoniam perfecte constituit et ideo notarum sequencium usum requirit. Propter quod omnes alie voces ad usum ipsius **ut** tanquam ad principium, a quo habent originem, esse dicuntur. *al.* TRAD. Garl. plan. I 134: secundum usum nostrum VI sunt nomina vocum, scilicet **ut** re mi fa sol la. Et ista ponuntur supra signa praedicta ita, quod in quolibet ·G·C·F· ponatur **ut** et in sequentibus signis voces sequentes (*sim.* TRAD. Garl. plan. IV 57). *al.* TRAD. Garl. plan. V 74: prima vox **ut** non ad alias voces, scilicet re mi fa sol la, reducitur, sed alie voces, scilicet re mi fa sol la, ad ipsam primam vocem, scilicet **ut**, causa dignitatis referuntur, quia a digniori inchoandum est, ut dicit philosophus. TRAD. Garl. plan. V 134: tonus est **ut** re ... Ditonus est **ut** mi ... Dyatesseron est **ut** fa ... Dyapente est **ut** sol ... Exacordum est **ut** la. *al.* ANON. Ratib. 3, 4: tonus ... habet quatuor species, scilicet **ut** re, re mi, fa sol, sol la. *al.* PETR. CRUC. 1, 31: Per hos versus scitur, cuius toni est quaelibet antiphona. Pri- re la, se- re fa, ter- mi fa, quar- <quoque> mi la, / quin- fa fa, [dico], sex- fa la, sep- **ut** sol, oct- **ut** fa, duo dura (*ms.*: Primus re la sedus re fa tercius mi fa Quartus mi la Quintus fa fa dico Sextus fa la Septimus ut sol Octavus ut fa duo dura; *ed.*: Primus re la, secundus ... *sim.* GOSCALC. 1, 7 p. 82, 6. PS.-MUR. mod. p. 100b. ANON. Seay p. 27. IAC. TWING. p. 146, 16. ANON. Gemnic. append. 20. TRAD. Holl. XI 4, 33. TRAD. Holl. XXIII 2, 2, 15. TRAD. Holl. XXIV 17, 10. TRAD. Holl. II 4, 62. TRAD. Holl. III 8, 30. TRAD. Holl. V 4, 105. TRAD. Holl. XIII pr. 31 app. crit. TRAD. Holl. XIII 4, 89. CONR.

ZAB. tract. AX 8. CONR. ZAB. tract. p. 236. GUIL. MON. 9 p. 58. BONAV. BRUX. 18, 10. LAD. ZALK. 4, 75. TRAD. Holl. XXII 9, 6. FLOR. FAX. 1, 14, 5. TRAD. Holl. XIX 319). *al.* VERS. Palmam I 31: **Ut** re mi fa sol la modulacio musica cantat / hasque manus leve digitis solet ipsa locare (*inde* TRAD. Holl. VIII 7, 14. TRAD. Holl. X B 11. TRAD. Holl. XXIV 4, 4. TRAD. Holl. III 1, 29. TRAD. Holl. VII 1, 15. TRAD. Holl. XIII 1, 36. TRAD. Holl. XV 6, 62. VERS. Palmam II 17. TRAD. Holl. XXI 2, 25. TRAD. Holl. XXVI 28). VERS. Palmam I 78: <Dant fa sol la tonos vel **ut** re mi tibi plenos> (*inde* TRAD. Holl. X B 9. TRAD. Holl. X C 98. THOM. BAD. p. 84. TRAD. Holl. IX 2, 1, 26. TRAD. Holl. XI 2, 27. TRAD. Holl. XXIV 8, 39. TRAD. Holl. II 3, 77. TRAD. Holl. III 5, 32. TRAD. Holl. IV 22. TRAD. Holl. V 3, 102. TRAD. Holl. VII 3, 71. TRAD. Holl. XIII 3, 82. TRAD. Holl. XX 3, 21. TRAD. Holl. XV 7, 47. LAD. ZALK. 3, 94. TRAD. Holl. XXII 6, 29. SZYDLOV. 7, 43. TRAD. Holl. XIX 572. TRAD. Holl. XIV 9, 26). AUGUST. MIN. 80. *al.* TRAD. Franc. I p. 18. *al.* IOH. GROCH. 95: ·B· quadratum vero a primo **ut** inceperunt (*sc. quidam*), scilicet a ·Γ·**ut**. *al.* PS.-MUR. summa 720. *al.* ENGELB. ADM. 3, 11, 2: Sunt etiam variaciones inceptions et terminacionis predicti ordinis VI vocum in manu musicali, que tocians fiunt, quociens hec vox **ut**, que est prima in ordine, occurrit in aliqua littera. Hoc autem contingit in VII locis in manu musicali. *al.* WALT. ODINGT. 5, 4, 3. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 52: Ipsarum autem gravium prima dicitur ·A·, que ... proslambanosmenos vocatur ... Sub ipsa namque ·A· una vox est, que dicitur re. Ipsa igitur erit prima vox, que sub prima litera includitur ... quare patet, quod **ut** non sit prima vox, sed re (*inde* BONAV. BRUX. 8, 21). *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. GUIDO DION. 1, 1, 176. *al.* IAC. LEOD. cons. 20. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 38: Verum sub **ut** per se descensus esse nequit, cum vocum sit infima. *al.* IAC. LEOD. comp. 2, 5, 30. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 16, 14: Quae enim tunc ·C·D·E·F·G·a·, quantum ad Latinos vocabantur, nunc vocantur **ut** re mi fa sol la. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 3: ego puto me Parisius a quodam audivisse sex vocum haec nomina: pro to do no ni a. Sed Gallici, Angli, Alamanni has sic vocant: **ut** re mi fa sol la. IAC. LEOD. spec. 6, 63, 10: Guido considerans in sua musica, sequens Graecos, gamma posuit ad designandam primam chordam, **ut** vero ad designandum sonum ipsius; eodem modo ·A· ponitur pro secunda chorda, re pro voce eius, sic de ceteris. IAC. LEOD. spec. 6, 76, 1: Dicendum igitur, quod cantus, qui finiuntur in **ut**, sunt quinti vel sexti toni, septimi vel octavi, non primi vel secundi, tertii vel quarti. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 31: Non enim **ut** re mi fa sol la sunt verae voces, sed signa vocum. HUGO SPECHTSH. comm. p. 72: per modernos ac posteros musicos haec litera ·F· cum hac voce **ut** prima monochordis praeponitur, ne ullus defectus infra in cantu B molli permaneret. *al.* PETR. PALM. p. 508. *al.* IOH. MUR. contr. 8. QUAT. PRINC. 3, 10: Nam dicunt (*sc. quidam*) **ut** et fa esse graves eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. Re et sol dicunt esse circumflexas eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et la dicunt esse acutas eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium; et sic secundum ipsos omnis vox monacordi aut est gravis vel acuta aut circumflexa. *al.* PS.-MUR. interv. p. 309b. *al.* SUMM. GUID. ton. 53. IOH. BOEN ars 2, 19, 4. *al.* IOH. BOEN mus. 1, 6. *al.* WILLELM. 3, 1. GOSCALC. 1, 1 p. 40, 6. HEINR. EGER 2 p. 38. *al.* IOH. VETUL. 1, 12. COMPIL. Ticin. A 23: sex sunt voces, quibus omnis cantus multiformis contextitur: **ut** re mi fa sol la, que pro septem licteris, scilicet ·a·b·c·d·e·f·g· <ponuntur> (*sim.* TRAD. Holl. VI 14, 1). COMPIL. Ticin. F 224: sex sunt soni, quibus totus cantus componitur, videlicet **ut** re mi fa sol la. Antiqui vero dicebant esse tres, videlicet **ut** re mi. Moderni

autem propter necessitatem consonantiarum tres alios addiderunt, videlicet fa sol la. Et quamvis varientur in nomine, consonantia vero idem sunt. *al.* INTERV. Tonus div. p. 242, 2. *al.* ARS ORG. p. 101. HENR. ZEL. 28. *al.* PS.-MUR. mod. p. 99b. *al.* CART. PLAN. 6. COMPIL. Lips. p. 130. *al.* ANON. Seay p. 22. *al.* ANON. Monac. II 5. *al.* PAUL. FLOR. 5-8. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 5. *al.* PROSD. contr. 3, 1. PROSD. plan. 1, 11 p. 66, 11: sex nomina notarum ... non fuerunt ab uno et eodem inventore ac eodem tempore reperta, sed prius inventa fuerunt quatuor nomina intermedia, scilicet re, mi, fa, sol, quam duo extrema, scilicet **ut**, la. *al.* NICOL. CAP. p. 314: omnes aliae voces formantur et descendunt a voce **ut**, quoniam **ut** est principium et origo omnium aliarum vocum. *al.* TRAD. Holl. X C 92. *al.* GOB. PERS. p. 181a. *al.* PROSD. spec. 1, 7 p. 164, 10. *al.* UGOL. URB. 1, 11, 4: litterae sunt octo, scilicet ·F·A·b·C·D·E·F·G·. Voces autem XIII sunt, scilicet **ut** re mi fa **ut**, sol re, la mi, fa **ut**, sol re **ut** (*inde* FR. GAFUR. extr. 4, 7, 4). *al.* GEORG. ANS. 3, 8. *al.* THOM. BAD. p. 80. *al.* PETR. TALH. p. 7 descr. *al.* ANON. Carthus. pract. 2, 2. *al.* TRAD. Holl. I 1, 1, 3: **Ut**, re, mi, fa, sol iungas hiis simul et la. / Cunctas claudit odas sic vox replicata per illas (*sim.* TRAD. Holl. II 1, 28. TRAD. Holl. V 1, 21. LAD. ZALK. 1, 17. TRAD. Holl. XIV 5, 7). *al.* TRAD. Holl. XI 2, 12. *al.* TRAD. Holl. II 1, 13. *al.* TRAD. Holl. IV 21. *al.* MUT. Christo 60. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 1. *al.* TRAD. Holl. V 3, 86. *al.* TRAD. Holl. VI 6, 8: Species vero vocum sunt sex, scilicet **ut** re mi fa sol la; que quidem note sive voces extracte sive orte a beato papa Gregorio. *al.* TRAD. Holl. XIII pr. 76 comm. *al.* CONR. ZAB. tract. K 1. *al.* IOH. TINCT. diff. 294: **Ut** est prima vox tono distans a secunda. *al.* FR. GAFUR. extr. 4, 10, 3. *al.* IOH. TINCT. nat. 2, 5. *al.* IOH. TINCT. exp. 4, 3. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 6: nota, quod sillaba **ut** semper est caput et principium aliarum sibi succedentium sillabarum, scilicet re mi fa sol la (*sim.* COMPEND. MUS. 39). *al.* BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Alii autem solum litteras alphabeti ponebant, scilicet: ·a·b·c·d·e·f·g· ut Gregorius, Augustinus, Ambrosius et Bernardus; Guido vero **ut** re mi fa sol la. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 45: In tantum enim neotericorum fides catholica circa Guidonis voces crevit propter consuetudinis longitudinem, ut Ugolinus Urbeveteranus Ferrariae in ecclesia cathedrali reclusus, cum de vocibus tractare incipit, eas dictiones Graecas appellat et addit: Graeci tantum habebant quinque, scilicet re mi fa sol la carentes **ut** (*cf.* UGOL. URB. 1, 6, 9). *al.* IOH. HOTH. exc. p. 39. *al.* NICOL. BURT. 1, 13, 77. *al.* GUIL. MON. 5 p. 31. *al.* LAD. ZALK. 1, 15. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 2, 8. *al.* GUIL. POD. ench. 20 p. 381. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 2: Exachordum enim est compraeheusio sex chordarum diatonica dimensione dispositarum. Quarum nomina sunt: **ut** re mi fa sol la. Sunt enim **ut** re graves, dum Graecis assentior, sol la acutae et mi fa mediae. Ecclesiasticorum vero mos est **ut** re graves vocare, mi fa acutas et sol la superacutas. *al.* FLOR. FAX. 1, 5, 10. *al.* ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt voces. Quaedam sunt graves, sicut sunt **ut** et fa, et sunt, quae graviter et imperfecte ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. Aliae sunt voces naturales sive mediae, quae perfecte ascendunt et descendunt, sicut sunt sol et re. Tertiae sunt leves, quae perfecte ascendunt et imperfecte descendunt, sicut sunt mi et la. *al.* ANON. Couss. I p. 434 descr. *al.* SZYDLOV. 1, 11: septem cantuum voces sic sagaciter adinvenit (*sc.* Pythagoras), que patent in hoc versu: **Ut** re mi fa sol la modulandi sunt tibi signa. *al.* TRAD. Holl. XII 2, 1. *al.*

2 *im Hinblick auf die Mutation — with reference to mutation*

[s.XII] MUT. fma ut 4: ·C·faut. ·C· clavis est, fa **ut** due dictiones, fa ascendendo et descendendo, **ut** per descensum invenitur. Dic mutationes: **ut** mutatur in fa per descensum

et dicitur **ut**fa, fa in **ut** per ascensum et dicitur **faut**. *al.* [s.XIII] MUS. MAN. 4, 13: mutatio semper illic intendit, quo magis spatium habet progrediendi, verbi gratia: haec mutatio fa **ut** maius habet spatium supra se quam infra, cum supra se possit ascendere per 5 voces, sub se vero descendere non potest. *al.* AMERUS 5, 18: Si aliquis vult mutare in ·g· grave de proprio cantu in ·f· ascendendo, unde illa nota ratione ·f· grave dicitur sol, ratione ·c· acutum dicitur **ut**, ergo mutando dicendum est sol **ut**, e contrario in descendendo, scilicet **ut** sol. *al.* LAMBERTUS plan. 132: omnis mutatio desinens in **ut** re mi dicitur ascendendo, quia plus habet ascendere quam descendere; et omnis mutatio desinens in fa sol la dicitur descendendo, quia plus habet descendere quam ascendere (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 10. TRAD. Garl. plan. I 159. TRAD. Garl. plan. II 73. TRAD. Garl. plan. III 151. TRAD. Garl. plan. IV 85. TRAD. Garl. plan. V 89. QUAT. PRINC. 3, 9. COMPIL. Ticin. A 42. NICOL. CAP. p. 315. TRAD. Holl. I 1, 7, 5. TRAD. Holl. II 3, 28. TRAD. Holl. V 3, 36. TRAD. Holl. VI 15, 5. TRAD. Holl. VII 3, 27. TRAD. Holl. XIII 2, 56. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 31. GUIL. MON. 5 p. 31. BONAV. BRUX. 13, 15. GUIL. POD. 5, 25. TRAD. Holl. XIV 8, 25). HIER. MOR. 12, 24 (p. 49). *al.* IOH. GROCH. 90. *al.* PS.-MUR. summa 720. *al.* ENGELB. ADM. 2, 25, 7. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 8, 2, 15. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 65, 11: invenimus XVIII mutationum species, novem ad ascendendum et novem ad descendendum. ... Primum sic patet: in voce, quae est **ut**, mutari potest re dicendo re **ut**, item fa dicendo fa **ut**, item sol dicendo sol **ut**. ... Item in re mutari possunt quattuor voces, quae sunt **ut** mi sol la. Item in mi duae voces possunt mutari, idest re et la; in fa duae, scilicet **ut** et sol; in sol quattuor, idest **ut** re fa et la; in la tres, quae sunt re mi sol. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 45. *al.* PETR. PALM. p. 515. QUAT. PRINC. 3, 9. IOH. BOEN mus. 1, 9. *al.* COMPIL. Ticin. B 95. *al.* ANON. Monac. II 8. *al.* [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 18. *al.* PROSD. plan. 1, 6 p. 48, 13. *al.* GOB. PERS. p. 185a. *al.* UGOL. URB. 1, 16, 5. *al.* ANON. Carthus. pract. 13, 5. *al.* MUT. Christo 80. *al.* CONR. ZAB. tract. KK 4: Omnis autem talis mutatio ascendendo fit in has voces, scilicet **ut**, re vel mi, et descendendo fit in istas, scilicet fa, sol vel la. *al.* IOH. TINCT. diff. 295: **Ut** fa est mutatio, que fit in ·C·faut et in ·C·solfaut ad descendendum de natura in b durum et in utroque ·F·faut ad descendendum de b molli in naturam (*sim.* IOH. TINCT. exp. 7, 41). *al.* FR. GAFUR. extr. 5, 7, 3. *al.* IOH. TINCT. exp. 7, 3: Omnes autem voces sunt mutabiles, sed aliae plus, aliae minus. **Ut** etenim mutatur in tres voces, scilicet in re, in fa et in sol. Re in quatuor, scilicet in **ut**, in mi, in sol et in la. BART. RAM. 1, 2, 4 p. 33. *al.* BONAV. BRUX. 13, 10. *al.* ADAM FULD. 2, 5: Mutatio est duplex: extrinseca est, quando vox in vocem aperte mutatur, **ut** in fa, sol in re et e converso. Intrinseca est, quando vox, quae debet mutari, relinquitur, ut fit in cantu mensurali. LAD. ZALK. 2, 30. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 4. FLOR. FAX. 1, 15, 2. COMPEND. MUS. 55: versus: **Ut** re mi scandimus, si variare volumus, / sed descendemus, si fa sol la variamus. *al.* MUT. Et nota 33. *al.* SZYDLOV. 5, 49. *al.* TRAD. Holl. XII 10, 2: coniuncte fiunt per mutationem **ut** in sol in ·F·faut vel in ·C·[sol]faut, quod est contra manum musicae. *al.* v. C vol. I col. 274, 3; F vol. II col. 49, 33; G vol. II, col. 121, 33; Gamma (Γ) vol. II col. 129, 43.

saepius

utriculum -i n. Sackpfeife, Dudelsack — bagpipe [s.XV] FR. GAFUR. pract. 3, 15: Caveat postremo cantilenae compositor tenorem aut baritonantem in cantilena per omnes notulas immobilem disponere. Non enim potest vox permanens ad perfectam concordantiam contrariis motibus acquirendam cum altera proportionabiliter convenire; iccirco ipsa

non cadit in processum concordantiae auditum demulcentis. Huiusmodi enim sonitus in instrumentis ductus: ceu in **utriculo**, quem vulgares pivam vocant, dicitur ‚vernare‘ apud Philosophum, apud vulgus vero ‚bordonizare‘. Nulla enim in eo fit intentione remissioneve mutatio. Hinc nulla consurgit delectatio. Verum, quod gravissimus sit, acutissimos ipsius **utriculi** sonos ac celeres sustentat; siquidem dictum est acutos sonos a gravioribus sustineri et fortificari. **Utriculum** enim ipsum vocant pivam ab acutissimis eius sonis, qui semper videntur educere pivi. ‚Vernare‘ enim Petrus Apponensis in elucidatione decimi problematis extensum esse sonum asserit nullius intentionis nulliusque remissionis participem (cf. *Petrus Aponensis, Expositio problematum Aristotelis* [ed. apud J. Herbort 1482]).

uva -ae f. 1. Kern (der Orgelpfeife) 2. Bezeichnung für ein Ventil (am Zugang zur Orgelpfeife) — 1. languid (of an organ pipe) 2. term for a valve (under the foot of an organ pipe)

1 Kern (der Orgelpfeife) — languid (of an organ pipe)
FIST. Cuprum pur. 4 p. 56: In eo vero loco, ubi incipit aequalis grossitudo, ex transverso admorsa et patefacta fistula, ex cupro in modum semicirculi **uva** interius solidatur, ad quam hinc inde fistulam oportet comprimi, ut vox possit formari. Denique ab eo loco, ubi ponitur **uva**, sumitur cum circino totius fistulae mensura ad eam partem, ubi diximus esse superius foramen, ut quantum debet esse unaquaeque vel maior vel minor quam altera noscatur. FIST. Rogatus 62 p. 73: Est autem diametrum vel circuli, qui est in foramine ex ampliori parte, medietas vel foraminis transversitas ex deductiori parte, qua inspiratur fistula et cui foramini subiacet **uva**.

2 Bezeichnung für ein Ventil (am Zugang zur Orgelpfeife) — term for a valve (under the foot of an organ pipe)
FIST. Cuprum pur. 22 p. 57: A cuius capsae medio demittitur maxima fistula, quae per quattuor partes recipiat geminos folles. Antequam tamen folles iungantur praedictae fistulae, bicorni instrumento perforato recipiuntur, quod in ipso angusto aditu faucium a fistula uno palmo aperientem et claudentem habet **uvam** ex ferro vel cupro. cf. *Sachs K.-J., Mensura* 2 p. 55, 57, 259, 263

V

V, v 1. Markierungspunkt in der Monochordmensur A - LL 2. Ausführungshinweis (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) 3. Tonbuchstabe im System $b c^s d e f^s g h i^s k^s l^s m n o^s p q r^s s^t v$ — 1. letter that designates a specific point in the monochord measurement A - LL 2. direction for performance (littera significativa, ‚Romanian letter‘) 3. letter that designates a note in the system $b c^s d e f^s g h i^s k^s l^s m n o^s p q r^s s^t v$

1 Markierungspunkt in der Monochordmensur A - LL (für die nete synemmenon) — letter that designates a specific point in the monochord measurement A - LL (for the nete synemmenon)
[s.VI] BOETH. mus. 4, 9 p. 328, 13: In synemmenon autem tetrachordo, id est coniunctarum, sit nete synemmenon in tribus generibus constituta, **V** littera pernotata (inde IAC. LEOD.

spec. 5, 33, 7). BOETH. mus. 4, 9 p. 330 descr. BOETH. mus. 4, 10 p. 332 descr. BOETH. mus. 4, 11 p. 334 descr. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 41, 24-30.

2 Ausführungshinweis (für einen Vortrag mit starker Stimme) (littera significativa, ‚Romanusbuchstabe‘) — direction for performance (to be sung with a strong voice) (littera significativa, ‚Romanian letter‘)
[s.XI] FRUT. brev. 14 p. 104: **v** valde, licet amissa vi sua valde veluti *vau* Graeca vel Hebraea velificat.

3 Tonbuchstabe im System $b c^s d e f^s g h i^s k^s l^s m n o^s p q r^s s^t v$ — letter that designates a note in the system $b c^s d e f^s g h i^s k^s l^s m n o^s p q r^s s^t v$
[s.XIV] ANON. Meyer 11, tit.: <De numero tonorum> ·**v**· acutissima 19, ·**t**· 18, ·**s**· 17, ·**r**· 16, ·**q**· bis diapason 15, ... ·**i**· diapason 8, ... ·**b**· gravissima 1.

valor semibrevis Note der Mensuralnotation (‡) unbekannter Bedeutung — note in mensural notation of undetermined meaning (‡)

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 335a: Alia (sc. nota) vocatur semitoniatā, idest in semitonio posita, et illa non utimur hic, sed in clavicordiis et formatur sic †. Alia denominatur **valor semibrevis** secundum communes proprietates et formatur sic ‡. Alia vocatur semifusiel semi et formatur sic †.

variabilis -e veränderbar (im Hinblick auf Solmisations-silben bzw. Hexachorde), mutierbar — variable (with respect to solmization syllables or hexachords), mutable

[s.XV] UGOL. URB. 1, 16, 4 (inde FR. GAFUR. extr. 5, 7, 2).
UGOL. URB. 1, 17, 13: Sextus namque locus vocum **variabilis** ·A· acutum est, in quo tres etiam voces ad praecedentes ordinatae subsequentes penitus collocantur, scilicet la mi re. UGOL. URB. 1, 17, 22. UGOL. URB. 1, 17, 23: Nonus locus vocum **variabilis** est ·E· acutum, ubi duae sunt voces, scilicet la mi. UGOL. URB. 1, 17, 27. UGOL. URB. 1, 17, 28: Ultimus vocum **variabilium** locus est ·D· superacutum, quod duas habet voces ad superiores per omnia consequentes, scilicet la sol. MICH. KEINSP. 7, 16: Regula: clavis siquidem **variabilis** duarum vocum duabus egebit mutationibus.

variatio -onis f. 1. Ordnungsbegriff für Gesänge mit einem bestimmten melodischen Initium 2. Bezeichnung für die Mutation 3. Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — 1. concept for categorizing chants with a particular melodic initium 2. term for the mutation 3. term for the differences (‘saeculorum amen’ formulas) in psalmody

1 Ordnungsbegriff für Gesänge mit einem bestimmten melodischen Initium — concept for categorizing chants with a particular melodic initium

[s.XII] UDALSC. 37: Prima autem **variatio** est, ubi cantus a sua principali semitonio inchoatur et semiditono deponitur ... Secunda autem **variatio** est, ubi cantus semiditono a suo „saeculorum“ intenditur ... Tercia autem **variatio** est eo, quod gradatim a sua principali ascendat. eqs. [s.XIII] TON. Franc. p. 125b. al. TON. Sar. p. 2: Ad primam differenciam primi toni pertinent quinque **variaciones**, quarum prima est **variacio** hec: Omnis antiphona primi toni, que incipit in ·De·solre descendendo in ·Ce·faut et statim saltat ad ·G·solreut per ·Ef·faut (ed.: Efaut) et postea ab ·Ef·faut (ed.: Efaut) per ·Ge·solreut vel sine ·Ge·solreut ascendit ad ·a·lamire <sic> (sequitur exemplum). Secunda **variacio** est hec: Omnis antiphona primi toni, que incipit in ·Ef·faut (ed.: Efaut) grave descendendo ad ·Ce·faut, deinde ·De·solre bis percucius statim saliendo ad ·a·lamire sic: (sequitur exemplum). *ibid.*: Ad secundam differenciam primi toni pertinet una sola **varia-**

cio, que talis est: Omnes antiphone primi toni, que incipiunt in ·de·solre et saltant ad ·ef·faut (ed.: efaut), deinde descendunt per ·de·solre in ·ce·faut et postea ascendentes percuciant ·a·lamire sic: (sequitur exemplum). *ibid.* al. TON. Sar. p. 3-63.

2 *Bezeichnung für die Mutation (Wechsel von Solmisationssilben bzw. Hexachorden) — term for the mutation (change of solmization syllables or hexachords)*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 65, 20: mutatio ipsius re in mi et e contrario in duabus stat litteris, quae sunt ·a· tam acuta quam superacuta et <ibi> quattuor sunt mutationes. Item **variatio** ipsius re in sol et e converso quattuor habet loca, idest ·D· in regula et ·d· in spatio et ·G· in spatio et in regula, sic octo. al. [s.XV] IAC. TWING. p. 100, 5: Per has itaque sillabas (ms.; ed.: namque silbas) vel notas iuvenis cantare discat earumque ascensiones et descensiones multasque ipsarum (ed.; ms.: ipsorum) mutaciones et **variaciones** (ms. et ed. pro variaciones vel varietates) plene et sedulus asuescat. PROSD. contr. II 5, 6: si **variatio** aliqua in cantu superiori fiat per b rotundum, in cantu inferiori fiet per h quadrum, et si in cantu superiori fiat **variatio** per h quadrum, in cantu inferiori fiet per b rotundum. PROSD. plan. 1, 9 p. 58, 18: Habes ergo in suma sex nomina notarum triplici **variatione** cantari posse, scilicet per naturam, per b rotundum sive molle et per h quadrum sive durum, ad cuius **variationis** maiorem noticiam tale solet assignari carmen: ·C· naturam dat, ·F· b molle, ·G· quoque h quadrum. al. ANON. Gemnic. 1, 2, 1: de diversarum vocum in singulis clausulis monochordi positarum **variacione** sive mutacione. ANON. Gemnic. 1, 3, 32: Unica si fuerit vox, invariata manebit. / Si duplex detur hanc, bis decet ut varietur. / ... / Sed cum sit trina, tunc fit **variatio** sena (sim. TRAD. Holl. IX 1, 2, 9. TRAD. Holl. I 1, 7, 9). al. UGOL. URB. 1, 16, 1: De vocum **variatione** seu mutatione. Proprietatum **variatione** ostensa sequitur, ut vocum seu notarum **variatio** demonstretur, quoniam ad ipsarum proprietatum **variationem** necesse est vocum **variationem** fieri, quae mutatio nuncupatur (inde FR. GAFUR. extr. 5, 7, 1). UGOL. URB. 1, 17, 2: Ut troporum perfectiones valeant adimpleri, proprietatum atque vocum necessaria est **variatio**. UGOL. URB. 1, 17, 8: Ex duabus igitur vocibus duas habemus **variationes**, quia una semel mutatur in alteram et e contra. UGOL. URB. 1, 17, 10: in tribus vocibus ex bina uniuscuiusque vocis replicatione sex facimus **variationes**. al. ANON. Carthus. pract. 14, 5: Clavis, ubi sola vox est, tibi nil variabit. / Sed si sint bine, fiat mutatio bina, / Preter utrumque ·b·fa<·f·my>, que fit **variatio** nulla. TRAD. Holl. II 3, 1 (sim. TRAD. Holl. V 3, 4. LAD. ZALK. 2, 4. TRAD. Holl. XIV 8, 2). TRAD. Holl. III 4, 12: quelibet clavis aut habet unam <vocem> aut duas aut tres. Si unam, tunc eadem vox non mutatur, quia unum non mutatur in seipsum. Si duas, tunc fit unius in aliam duplex mutacio. Si tres, tunc erit sextuplex earum **variatio** (sim. TRAD. Holl. XIII 2, 7). TRAD. Holl. XIII 2, 12 comm. al. TRAD. Holl. XX 2, 21: que mutacio fiat ascendendo aut que descendendo, ac de quo cantu fit queque vox et de quo cantu in quem vel de voce in vocem fiat **variatio**. al. CONR. ZAB. tract. P 1. FR. GAFUR. extr. 4, 9, 4: De proprietatibus et aliis differentiis ac mutatione seu **variatione** vocum dicitur. al. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44. VERS. Palmam II 79: Vocem cum clavis habet unam, non variabis. / Si fuerit duplex, detur **variatio** duplex. / Si fuerit trina, tunc fit mutacio sena.

3 *Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie (ohne Einschluß der Hauptdifferenz) — term for the differences („saeculorum amen“ formulas) in psalmody (without inclusion of the principal difference)* [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 57: Habet autem (sc. tonus quintus) unum tonum capitalem et unam differentiam. ... Differentia toni quinti incipit cantum in ·F· gravi, tendens in altum et

quandoque in ·G· gravi ... Versus: Unica sit, quinti quae vult **variatio** iungi. IAC. TWING. p. 112, 5: secundus tonus habet unum principalem et nullam differentiam. Versus: Alter ut „O virgo“, **variatio** nulla secundo (sim. TON. Vratisl. 1, 60. TRAD. Holl. V app. 3, 24. TRAD. Holl. XIX 347. TRAD. Holl. XIX 409). IAC. TWING. p. 126, 17: versus: Sextus ut „O Christi“ **variatio** nullaque sibi.

varietas -atis f. 1. *Ordnungsbegriff für Gesänge mit einem bestimmten melodischen Initium* 2. *Bezeichnung für die Mutation* 3. *Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — 1. concept for categorizing chants with a particular melodic initium 2. term for the mutation 3. term for the differences („saeculorum amen“ formulas) in psalmody*

1 *Ordnungsbegriff für Gesänge mit einem bestimmten melodischen Initium — concept for categorizing chants with a particular melodic initium*

[s.IX] AURELIAN. 10, 1: Autentus protus plures habet **varietates**. Denique introituum **varietates** in semet continet tres, quarum prima haec est: Ant. „Gaudete in Domino semper“. Ad cuius initium directe finis versiculi redundat et aequatur ei, nec erigitur sursum, graviter neque deponitur deorsum. Secunda haec: Ant. „Iustus es, Domine“, cuius versiculi finis in altum elevatur, ut queat ipsius initio iungi. Tertia haec: Ant. „Suscepimus Deus“, in qua ultima versiculi pars diiscule moras agit quam in primo et secundo, extolliturque vox in sublime, ut capiti possit aptari introitus. Que de re animus movetur lectitantis, quur unus solummodo tonus tot habeat **varietatum** modos, ut aliquando ultima versiculi sillaba sursum erigatur, nonnumquam iosum deprimatur, plerumque etiam graviter enuntietur. AURELIAN. 18, 5: autentus protus XVII in sese continet **varietates**, videlicet introituum III, offertorium I, communionem II, responsorium VI, antiphonarum V, quae simul iuncte XVII faciunt. eqs. AURELIAN. 19, 2: uti prudens dinoscere queat cantor **varietates** versuum in armonico vergentes tenore. al. [s.X-XI] TON. Leod. 4, 21. COMM. TON. I ep. 2, 14: Quoniam hactenus de tonis, quot sunt, exposuimus, nunc de eorundem differentiis, ne aliqua tibi dubietas maneat, quot quaeque **varietates** habeat, per singulos tonos ediscere volumus (sim. COMM. TON. II ep. 2, 14). COMM. TON. I 1, 11: quarta (sc. *differentia proti authentic*) duabus canitur **varietatibus** (sim. COMM. TON. II 1, 11). al. [s.XII] UDALSC. pr.: In subscriptis tonorum formulis differentiae cum suis **varietatibus** subtrahuntur, quae in antiquis exemplariis inveniuntur. *ibid.*: Habet autem primus tonus absque eo tono, qui dicitur authenticus, quinque differentias et duodecim **varietates**; secundus nullam differentiam et quinque **varietates**; tertius tres differentias et duas **varietates**; quartus quatuor differentias et quinque **varietates**; quintus unam differentiam et duas **varietates**; sextus unam differentiam et septem **varietates**; septimus quatuor differentias et sedecim **varietates**; octavus tres differentias et novendecim **varietates**. UDALSC. 3: Prima autem **varietas** est, ubi cantus in finali orditur et statim ad accutiores, id est superiores, gradatim intenditur ... Secunda autem **varietas** est, quando cantus in finali quidem incipitur, sed statim intermisce, id est per semiditonum, intenditur ... Tertia autem **varietas** est, cum cantus gradatim ascendit, sed per quilisma. eqs. [s.XIII] TON. Franc. p. 125b-126a. [s.XV] IAC. THEAT. 70-71.

2 *Bezeichnung für die Mutation (Wechsel von Solmisationssilben bzw. Hexachorden) — term for the mutation (change of solmization syllables or hexachords)*

[s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 25. (?) IAC. TWING. p. 100, 5: Per has itaque sillabas (ms.; ed.: namque silbas) vel notas

iuvenis cantare discat earumque ascensiones et descensiones multasque ipsarum (*ed.; ms.: ipsorum*) mutaciones et **variaciones** (*ms. et ed. pro variaciones vel varietates*) plene et sedulus asuescat. ANON. Gemnic. 1, 1, 24: ad vocum **variates**, idest mutaciones. UGOL. URB. 1, 17, 26: Duodecimus locus (*sc. mutationum*) est ·A· superacutum, cuius voces cum vocibus ·A· acuti omnino conveniunt et eius in omnibus **varietatem** sequuntur.

3 *Bezeichnung für die Differenz („Saeculorum amen“-Formel) in der Psalmodie — term for the differences (‘saeculorum amen’ formulas) in psalmody*

[s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 64: Septimi toni in cantibus Ambrosianis ista sunt exempla, **varietatesque** eius ponuntur plures, quare tamen propter congruentiam una saepius ponitur pro altera.

vario -are 1. *variieren, abwandeln* 2. *wechseln, mutieren* — 1. *to vary, to modify* 2. *to change, to mutate*

1 *variieren, abwandeln („Saeculorum amen“-Formeln betreffend) — to vary, to modify (with reference to ‘saeculorum amen’ formulas)*

[s.X-XI] TON. Leod. 4, 2: Iste tropus (*sc. quartus*) in introitibus taliter **variatur**: (*sequuntur exempla*). [s.XV] IOH. OLOM. 9 p. 45: Tertia differentia toni primi incipit cantum in ·F· gravi, deorsum tendens in ·D· grave ... Versus: Terna volo primi modulamina nec **variari** (*cum melodia*). IOH. OLOM. 9 p. 50: De intonatione toni secundi secundum claustrales. Tonus secundus apud claustrales taliter **variatur**: (*sequuntur exempla*).

2 *wechseln (Solmisationssilben bzw. Hexachorde betreffend), mutieren — to change (with reference to solmization syllables or hexachords), to mutate*

[s.XIII] VERS. Palmam I 13: Quot clavis **variare** modis voces habet omnis (*inde* VERS. Palmam II 13). VERS. Palmam I 60: Vocem cum clavis habet unam, non **variabis**; / Et cui sint gemine, poteris bis eas **variare**. / Clavis habens voces ternas **variatur** vicibus sex (*sim.* HUGO SPECHTSH. 78. HUGO SPECHTSH. 80. IOH. FLOESS 67. IOH. FLOESS 76. TRAD. Holl. XXIV 7, 11. TRAD. Holl. XXIV 7, 18. VERS. Palmam II 78. TRAD. Holl. XVII 105. TRAD. Holl. XIX 150. TRAD. Holl. XIX 157). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 65, 2: in mutationibus **variantur** voces. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 5: cum sex sint voces, si supra illas procedere volumus ascendendo vel sub illis descendendo, oportet unam in alteram **variare**. IAC. LEOD. spec. 6, 65, 27: **variatur** fa in sol et sol in la. al. HUGO SPECHTSH. 71: Voces mutare discas hinc et **variare** / per solfaturam, quae multam fert tibi curam. HUGO SPECHTSH. 79: ·Gamma·ut ac ·A·re ·B·mique nequis **variare** / ... Sed non mutatur ·b·fa·h·mi nec **variatur** (*inde* IOH. OLOM. 6 p. 18. BONAV. BRIX. 13, 4. IOH. FLOESS 68. IOH. FLOESS 140). HUGO SPECHTSH. 87: Clavis triplata vicibus fit sex **variata** (*sim.* TRAD. Holl. XXIV 7, 39. TRAD. Holl. XVII 108). al. QUAT. PRINC. 3, 2. [s.XV] IOH. OLOM. 6 p. 20: Versus: Altius hic scando simul ·E·lami **variando** (*cum melodia*). al. PROSD. plan. 1, 8 p. 54, 12. TRAD. Holl. X B 23: Unica si fuerit vox, invariata manebit. / Si duplex detur, hanc decet bis, ut **varietur**. / Sed dum fit terna, tunc fit mutacio sena (*sim.* ANON. Gemnic. 1, 3, 29. TRAD. Holl. IX 1, 2, 8. TRAD. Holl. I 1, 7, 8. TRAD. Holl. II 3, 10. TRAD. Holl. III 4, 16. TRAD. Holl. V 3, 17. TRAD. Holl. VII 3, 15. TRAD. Holl. XIII 2, 29. MUT. Et nota 22. TRAD. Holl. XIV 8, 14). al. GOB. PERS. p. 185b. al. ANON. Claudifor. 2, 3, 7: Solfas et **varias** ·c·faut et bene mutas (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 17. TRAD. Holl. II 3, 34. MUT. Christo 115. TRAD. Holl. V 3, 44. LAD. ZALK. 2, 33). ANON. Claudifor. 2, 4, 5: Debes ·d·solre mutando sic **variare** (*cum melodia*) (*sim.*

ANON. Gemnic. 2, 1, 22. TRAD. Holl. II 3, 35. MUT. Christo 127. TRAD. Holl. V 3, 45. TRAD. Holl. XX 2, 32. TRAD. Holl. XX 2, 52. LAD. ZALK. 2, 38). ANON. Claudifor. 2, 5, 6: Sic ·e·lami **varia** solfando sicque muta (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 28. TRAD. Holl. II 3, 36. MUT. Christo 138. TRAD. Holl. V 3, 46. TRAD. Holl. XX 2, 37. LAD. ZALK. 2, 43). ANON. Claudifor. 2, 6, 6: Mutans solfabis sic ·f·faut et **variabis** (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 32. TRAD. Holl. II 3, 37. MUT. Christo 150. TRAD. Holl. V 3, 47. TRAD. Holl. XX 2, 38. LAD. ZALK. 2, 47). ANON. Claudifor. 2, 7, 15: Sic est mutandum ·g·solreut et **variandum** (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Gemnic. 2, 1, 42. TRAD. Holl. II 3, 38. TRAD. Holl. II 3, 44. TRAD. Holl. V 3, 48. TRAD. Holl. V 3, 54. TRAD. Holl. XX 2, 41. LAD. ZALK. 2, 56. LAD. ZALK. 2, 91). al. ANON. Gemnic. 1, 2, 36: In mutacione siquidem contingit vocem vel cantum **variari**. al. UGOL. URB. 1, 17, 5: Secundus mutationis locus est ·D· grave vel primum, ubi duae earundem proprietatum voces sunt, scilicet sol re, quae primarum modo debent **variari**. UGOL. URB. 1, 17, 15: ·C· acutum est, cui tres voces sunt respondentes, scilicet sol fa ut, quae sexies **variari** dicuntur. UGOL. URB. 1, 18, 2: notare debemus vocum **variandarum** finem, quarum, si terminatio fiat in ut vel in re vel in mi, tunc ascendendo facimus mutationem. Si vero vocum **variandarum** terminatio sit in fa vel in sol vel la, tunc descendendo mutamus. Patent ista in suprascriptis mutationum exemplis, ubi ut re mi ad invicem **variamus**, quia tunc semper ascendendo mutamus, fa sol la semper descendendo **variamus**, unde versus: Ut re mi scandimus, si **variare** volemus, / sed descendimus, si fa sol la **variamus** (*inde* COMPEND. MUS. 52-55). al. GEORG. ANS. 3, 24: Disposuerunt vero magistri loca mutandi sive **variandi** genera cantus ... litteris sub tribus. TRAD. Holl. IX 2, 2, 12-13 (*sim.* TRAD. Holl. I 1, 8, 7. TRAD. Holl. XI 3, 97-98). ANON. Carthus. pract. 14, 5: versus: Clavis, ubi sola vox est, tibi nil **variabit**. al. TRAD. Holl. XXIV 7, 28: ·b·fa·h·mi binas voces retinet sibi fa mi / non commutandas, nullo modo **variandas** (*sim.* VERS. Palmam II 116. VERS. Palmam II append. 1, 35. VERS. Palmam II append. 1, 77). al. TRAD. Holl. II 3, 32: Gammaut, ·A·re, ·Be·mi credo non posse **variari**. ·ee·la non **varia**, extra<que> manum <tibi> dat la (*cum melodia*) (*sim.* TRAD. Holl. V 3, 58. TRAD. Holl. XX 2, 25. LAD. ZALK. 2, 29. LAD. ZALK. 2, 117). al. TRAD. Holl. XIII 2, 25 comm. al. TRAD. Holl. XX 2, 48. al. TRAD. Holl. XV 9, 54. eqs. al. VERS. Palmam II append. 1, 81 (*sim.* VERS. Palmam II append. 2, 69). al. TRAD. Holl. XIX 163. al.

vas -is n. 1. (*Musik-*)*Instrument* 2. *Bezeichnung für (kesselförmige) Perkussionsinstrumente* — 1. (*musical*) *instrument* 2. *term for (bowl-shaped) percussion instruments*

1 (*Musik-*)*Instrument — (musical) instrument*
[s.VII] ISID. etym. 3, 21, 2: Organum vocabulum est generale **vasorum** omnium musicorum (*inde* VOCAB. MUS. p. 139. VOCAB. MUS. p. 141. IOH. AEGID. 17, 4. HIER. MOR. 4, 74 (p. 18). COMM. Boeth. II p. 88, 32. TRAD. Holl. VIII 3, 93). [s.IX-X] COMM. BR. 14: Citharedae et tibicines et reliqui musicorum **vasa** ferentes. [s.XI] HEINR. AUG. 8: vulgares symphoniaci, qui diversa musicorum **vasa** ferentes usu tantum, non ratione artem explicant.

2 *Bezeichnung für (kesselförmige) Perkussionsinstrumente — term for (bowl-shaped) percussion instruments*

[s.IX-X] REG. PRUM. 5, 97: Percussibile (*sc. genus musicae*) vero est, quod fit in quibusdam concavis aereis **vasis** vel aliis instructis, cum pulsu vel quadam percussione feriuntur atque inde diversi efficiuntur soni ut in cymbalis, tympanis et cetera (*sim.* ANON. Bernh. 2, 76. IAC. THEAT. 10. WENCESL. PRACH. 93). [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 434. PS.-MUR.

summa 1116: **vasa** sonora, ... ut cymbala et similia. IOH. MUR. spec. 1, 30: in instrumentis nervorum, ventorum, foraminum, aquarum, **vasorum**, in nolis, acetabulis, tympanis, tintinabulis (*inde* TRAD. HOLL. VIII 15, 22. *sim.* UGOL. URB. 5, 31, 26). [*s.XV*] IOH. LEGR. tac. p. 420b: motus musici ... in tybia, fistulis, lyris et chytaris, tubis ac tintinabulis et huiusmodi **vasis** musicis editi.

vas hydraulicum *Bezeichnung für die Wasserorgel — term for the water organ*

[*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 1, 1, 6: in **idrau**<**licis**>, idest aquaticis, **vasis** (*sim.* IOH. MUR. comp. 6, 4).

v. instrumentum aquaticum; instrumentum hydraulicum

vasalis v. instrumentum vasale

vasculum -i n. 1. (*Musik*-)Instrument 2. Bezeichnung für (kesselförmige) Perkussionsinstrumente — 1. (*musical*) instrument 2. term for (bowl-shaped) percussion instruments

1 (*Musik*-)Instrument — (*musical*) instrument

[*s.XI*] GUIDO reg. 80: Hae mensurae sunt cavendae maxime in pondere. / His mensuris comparantur et canora organa, / et quaecumque rite fiunt musicorum **vascula**. QUAEST. MUS. 2, 24 p. 90: <N>ec solummodo monocordum disponitur hac mensura, sed et hidraulicae et cimbala et organicae fistulae et omnia musicorum **vascula**.

2 Bezeichnung für (kesselförmige) Perkussionsinstrumente — term for (bowl-shaped) percussion instruments

[*s.XIII-XIV*] PS.-MUR. summa 448: Musica sit nobis etiam per **vascula** nota, pondere que distant et forti verbere mota.

venter -tris m. 1. ? Bezeichnung für den Deckel des Resonanzkastens eines Monochords 2. Korpus, Resonanzkörper — 1. ? term that designates the cover of the sound box of a monochord 2. body, sound box

1 ? Bezeichnung für den Deckel des Resonanzkastens eines Monochords — term that designates the cover of the sound box of a monochord

[*s.XV*] GEORG. ANS. 2, 122: Altiores (*sc. tactus*) quidem, etsi enim sunt digito strictiores, comprimens tamen digitus appositum non attingit. Igitur superstrato capsule cordule ad sinistram eius alligatae intenduntur pariter cavillis ad dextram infixis, ut penitus pares dent sonitus, si modo pariter distantibus locis ab extremis percusse fuerint. His item supponitur scanellum super **ventrem** capsule, quatenus equate pariter melius resonent apud canulos. GEORG. ANS. 2, 144: Cognoscuntur item sonitus rationem musicam servantes per instrumentum cordulae solius. Est vero, ut super **ventrem** capsule distendatur in longitudine cordula extremis alligata.

2 Korpus, Resonanzkörper (der Laute) — body, sound box (of the lute)

[*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 10: Et per istum eundem modum regule signari possunt divisiones clavium in cythara, quia primo signentur in **ventre** cithare tot divisiones equales, quot notarum placuerit. ARN. ZWOLL. p. 32 descr. ARN. ZWOLL. p. 33: aptentur 9 asseres tenues pro formatione **ventris** secundum divisiones in semicirculis factas ... postquam omnes asseres simul iuncti sunt, deponatur forma inferius et remanebit **venter** cum truncis.

cf. Le Cerf/Labande, Zwolle p. 32, adn. 4

ventilabrum -i n. et **ventilabium** -i n. Ventil (bei der Orgel) — valve (on an organ)

[*s.XI?*] THEOPHIL. 3, 84 p. 150: Hoc quoque sollerter procurandum est, ut in capite uniuscuiusque follis ante foramen fistulae suae cuprum tenue dependeat, quod spiraminis claudat aditum ita, ut, cum follis flando deponitur, illud cuprum

se elevet et ventus pleniter exeat; cumque follis elevatur, ut per **ventilabrum** suum flatum resumat, illud cuprum os eius penitus claudat et ventum, quem emisit, redire non permittat. [*s.XV*] ARN. ZWOLL. p. 24: omnia **ventilabia** debent in parte eorum inferiori, cum qua iungunt et claudunt fissuras, cooperiri cum corio albo similiter. *ibid.* al. ARN. ZWOLL. p. 25: in portivis potest fieri duplex flabellum continue ventum ministrans, et tunc flabellum habet asserem medium, qui similiter habet **ventilabium**, et ducit superior pars flabelli ventum suum per alium conductum usque ad introitum ciste et tamen suum recipit ventum ab inferiori parte flabelli per quoddam **ventilabium**. *ibid.* al. ARN. ZWOLL. p. 26 descr.

cf. Theobald, Kunsthandwerk p. 152; 400, adn. 23

15 **verber** -eris n. Schlegel (eines Perkussionsinstruments) — mallet, stick (of a percussion instrument)

[*s.XIII*] HIER. MOR. 5, 8 (p. 22): Instrumenta naturalia sunt ut epiglotes et uvula et que in eis sunt, deinde vero nasus. Artificialia sunt ut fistule, corde, **verbera** et alia huiusmodi.

20

verbulo -are (einen Notenwert in mehrere kürzere Notenwerte) aufteilen, diminuieren — to divide (a note value into a number of shorter values), to apply the procedure of diminution

25 [*s.XIV*] GOSCALC. 2, 2 p. 130, 20: Prius tamen notet unusquisque magistraliter discantare cupiens: regulas de contrapunctu supradictas debet super omnia observare. Nam licet communiter dicatur, quod in **verbulando** seu voces dividendo bene possunt fieri due quinte vel due duple vel plures una post aliam, quia dicitur ibi fieri media, ego tamen dico, quod hoc faciens non magistraliter procedit.

30

verbulum -i n. Aufteilung (eines Notenwerts in mehrere kürzere Notenwerte), Diminution — division (of a note value into a number of shorter note values), diminution

35 [*s.XIV*] GOSCALC. 2, 2 p. 130, 13: Caveat igitur diminuere sic volens sub variacione colorum, ut exemplum sibi non implicet contradiccionem. Similiter elici potest ex predictis, qualiter in plures partes dividi poterunt ipse voces, quare relinquendo divisionem huiusmodi speculanti. Et ut eam melius quis cognoscat, attendat diligenter ad exempla, que sequuntur inferius, apud musicos **verbula** appellata. Primo enim **verbula** temporis perfecti maioris prolacionis, denu temporis perfecti minoris prolacionis, subsequenter autem temporis imperfecti maioris prolacionis et denu imperfecti minoris prolacionis ad diversos gradus deduccionum conveniencia aliqua per ordinem infraponam. GOSCALC. 2, 2 p. 134, 3. GOSCALC. 2, 2 p. 134, 6. GOSCALC. 2, 2 p. 134, 8: Sequuntur **verbula** temporis perfecti maioris prolacionis: (*sequuntur exempla*). Sequuntur **verbula** temporis perfecti minoris prolacionis: (*sequuntur exempla*). Sequuntur **verbula** temporis imperfecti maioris prolacionis: (*sequuntur exempla*). Sequuntur **verbula** temporis imperfecti minoris prolacionis: (*sequuntur exempla*). GOSCALC. 2, 2 p. 146, 1.

55 cf. Ellsworth, Manuscript p. 119-121, adn. 4

verno -are einen Ton auf gleicher Tonhöhe aushalten — to sustain a tone at the same pitch [*syn.: burdonizo*]

60 [*s.XV*] FR. GAFUR. pract. 3, 15: Caveat postremo cantilenae compositor tenorem aut baritonantem in cantilena per omnes notulas immobilem disponere. Non enim potest vox permanens ad perfectam concordantiam contrariis motibus acquirendam cum altera proportionabiliter convenire; iccirco ipsa non cadit in processum concordantiae auditum demulcentis. Huiusmodi enim sonitus in instrumentis ductus: ceu in utriculo, quem vulgares pivam vocant, dicitur **vernare** apud Philo-

sophum, apud vulgus vero ‚bordonizare‘. Nulla enim in eo fit intentione remissioneve mutatio ... ‚**Vernare**‘ enim Petrus Apponensis in elucidatione decimi problematis extensum esse sonum asserit nullius intentionis nulliusque remissionis participem (cf. *Petrus Aponensis, Expositio problematum Aristotelis* [ed. apud J. Herbolt 1482]).

cf. burdonizo vol. I, col. 266; HMT s. v. bourdon

versiculo v. cantus versiculatus (versualis, versicularis)

versiculus -i m. ‚Vers‘ (*Versus*) — ‚verse‘

I als Psalm- (oder Canticum-)Vers — as psalm (or canticle) verse

1 zu einer Antiphon — for an antiphon

[s.IX] AURELIAN. 10, 31: Ant. „Tradent enim vos“ finisque **versiculi** tremulam emittit vocem (sim. AURELIAN. 10, 31 p. 140). AURELIAN. 13, 35: Ant. „Mane surgens Iacob“, cuius antiphone **versiculi** finis iosum perparum deprimitur, ut aequari principio possit antiphone. al. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 276a. BERNO ep. 18. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 2169: Alii tenorem toni antiphone per **versiculum**, qui antiphonam comitatur, declarant. IAC. LEOD. spec. 6, 83, 3: Debet, qui vult super psalmum antiphonam intonare, illius „saeculorum“ videre ... postremo per cantum illius „saeculorum“ quemlibet **versiculum** psalmi debet terminare.

2 zu einem Responsorium — for a responsory

a generell — general

[s.IX] AURELIAN. 11, 10: in repetitione responsoriorum, ut queat adscisci cum **versiculi** sensu. AURELIAN. 14, 10 p. 149: Resp. „Usque ad vesperum quam ...“ V. „Vestri capilli capitis omnes“. Ipsius **versiculi** ultima pars ordinis cursim profertur. al. [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 276a. BERNO ep. 18. [s.XII] GUIDO AUG. 749: si de cantu **versiculi** per se iudicetur, vere alterius modi est, sed de ipso non debet iudicari sine illa parte responsorii (ms. et ed.: responsori), que sumitur, ut sit unus cantus **versiculi** et repeticionis. ... Proinde sicut unus cantus est totum responsorium, licet ex diversis clausulis constet, que diversorum sunt modorum, ita unus cantus est **versiculi** et repeticionis et ex hoc et illo compositus. Propter hoc repeticio responsorii debet concordari **versiculo** et secundum litteraturam et secundum modulationem (inde TON. Cist. 164). [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 227: de responsoriis istis et eorum **versiculis**, scilicet „Ierusalem cito veniet“ et „O Iuda“. al. IAC. LEOD. spec. 6, 89, 15: Responsoria secundi toni per „Alleluia“ sic sunt terminanda **versiculo** sequente. eqs. al. [s.XV] GUILL. POD. 4, 14: eam (sc. conversionem), que a responsoriis ad eorum fit **versiculos**, stropham vocant. FR. GAFUR. pract. 1, 11: si **versiculus** responsorii terminati in ‚E-lami gravem inceptit in ‚A-lamire acutam, ... erit quarti toni. al.

b des Nachtoffiziums — of the night office

[s.IX] AURELIAN. 10, 21: Quidam autem nocturnale arbitrantur responsorium atque hunc psalmi habere **versiculum**. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 212: Matutinas autem appellant illud servitium, quod in domibus religionis vel ecclesiis cathedralibus circa mediam noctem fit ... Et partes huius appellant invitorium, „Venite“, hymnus, antiphona, psalmus, lectio, responsorium nocturnale cum suo **versiculo** et ultimo oratio. IOH. GROCH. 247: Responsorium nocturnale est cantus ordinatus, recte ascendens <et> descendens iuxta regulam alicuius toni. Quem immediate sequitur **versiculus** cum „Gloria Patri“. **Versiculus** vero est cantus leviter ascendens et descendens. Et post eum et similiter post „Gloria Patri“ resumitur pars responsorii vel totum aliquoties, quemadmodum invitorium post „Venite“ vel responsoria in cantilenis post suas partes. Et semper „Gloria Patri“ secundum euphoniā **ver-**

siculi decantatur. al. [s.XV] GUILL. POD. 4, 14: **Versiculi** enim responsoriorum nocturnalium primi modi in ‚f‘ terminantur. FR. GAFUR. pract. 1, 9. al.

c der Messe (Graduale) — of the mass (gradual)

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 272: Responsorium missae est cantus ascendens et descendens quemadmodum responsorium nocturnale, habens **versiculum** sicut illud. Differt tamen ab eo, quoniam illud habet tantummodo in quolibet tono unum **versiculum** determinatum, hoc vero plures **versiculos** sub eodem tono habet quemadmodum et responsoria.

3 zur Communio — for the communion

[s.IX] AURELIAN. 10, 17: Prima (sc. definitio) est haec: Comm. „Dominus dabit benignitatem“, in qua simpliciter finis **versiculi** intromittitur, sicuti in prima huius toni divisione. Secunda vero haec: Comm. „Amen dico vobis, quicquid orantes petitis“, huius **versiculi** finis tertie aptatur definitioni. al.

4 zum Invitorium — for the invitory

[s.IX] AURELIAN. 13, 8-9 p. 145. AURELIAN. 13, 12 p. 145: Est preterea quarta divisio, cui huius invitatorii versus equatur ... Ab hac <autem> quarta varietate **versiculi** eiusdem p<er>maxime regitur modulatio.

5 zum Introitus — for the introit

[s.IX] AURELIAN. 14, 1 p. 148: Autentus tritus huiusmodi habet introitus alternationem: „Ecce Deus adiuvā me“, cuius **versiculi** finis in meditullio tenoris ultimam subinet sillabam, neque enim sursum sublimatur neque deorsum deprimitur, sed initio concentus est introitus. al. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 266: Introitus missae vel officium ... post eum intonatur versus alicuius psalmi cum eo in sententia concordans cum „Gloria Patri“. Et iterum post hoc resumitur quemadmodum antiphona post psalmos. Cantus autem iste in principio missae cantatur ... Diversificatur autem cantus iste secundum octo tonos quemadmodum et alii. Primi enim toni sunt ut „Gaudeamus“ et eius **versiculus**, scilicet „Eructavit“ cum „Gloria Patri“ secundum eandem intonationem ... octavi <ut> „Ad te levavi animam meam“. **Versiculus** „Vias tuas“ cum „Gloria Patri“ (ed. add.: <in>) eodem modo et cum suis versibus intonatur.

6 generell — general

[s.XI] GUIDO ep. p. 450, 58: pontifex ... volvens antiphonarium ... non prius destitit aut de loco, in quo sedebat, abscessit, donec unum **versiculum** inauditum sibi voti compos ediceret. HERMANN. mus. p. 63 (p. 147a): consuetas diffinitiones diffinitionumque **versiculos**. IOH. COTT. mus. 19, 2. [s.XII] TON. Cist. 169: loquens de metris, de differentiis et **versiculis**. [s.XIII] TON. Praed. 59: **versiculi** in vespers et in laudibus et in completorio et in matutinis ante nocturnos et in horis post responsoria. ELIAS SAL. 21 p. 44b: cantabis versus psalmorum sub regimine alicuius toni, decantationi cuiuslibet **versiculi** debet dare responsum. al. PS.-MUR. summa 1826: Tenor cantus observatur per has duas dictiones „saeculorum amen“ ... quia sunt finis **versiculi**, qui frequentissime solet proferri. PS.-MUR. summa 1894: Cum tenor cuiuslibet toni, qui est „saeculorum amen“, sit finis **versiculi**, qui est „Gloria Patri“, ex predictis patet, qualiter finitur predictus **versiculus**.

7 zum Tractus — for the tractus

[s.XV] BONAV. BRIX. 15, 36: tractus cum **versiculis** suis.

II als kurzer, rufartiger Gesang der Liturgie — as a short, exclamatory chant of the liturgy

[s.XIII] TON. Praed. 60: **versiculi** ad memorias et ante laudes et in processionibus et quotienscumque dicitur **versiculus** a sacerdote. AMERUS 10, 2: In brevibus **versiculis** tamen ante lectiones. AMERUS 10, 3: incontinenti ... nec ponunt **versiculum** ante laudes, sed incipiunt „Deus in adiutorium“. [s.XV] BONAV. BRIX. 18, 15 (sim. BONAV. BRIX. 21, 1). (?)

III als Formabschnitt (Strophe, Zeile) eines Gesangs bzw. einer Kompositionsgattung — as segment (strophe, line) of a chant or a compositional genre

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 125: descriptio istorum tam cantuum quam cantilenarum. Partes autem eorum multipliciter dicuntur ut versus, refractorium vel responsorium et additamenta. Versus autem in cantu gestuali (*ed. add.: <est>*), qui ex pluribus **versiculis** efficitur, et (*mss.; ed.: <Versiculi>*) in eadem consonantia dictaminis cadunt. In aliquo tamen cantu clauditur per versum (*mss.; ed.: <versiculum>*) ab aliis consonantia discordantem sicut in gesta, quae dicitur de Girardo de Viana. Numerus autem versuum in cantu gestuali non est determinatus, sed secundum copiam materiae et voluntatem compositoris ampliatur. Idem etiam cantus debet in omnibus versibus (*mss.; ed.: <versiculis>*) reiterari. IOH. GROCH. 269: „Gloria in excelsis Deo“, qui est cantus ex pluribus concordantiis ascendendo et descendendo sicut alius quasi ex versibus compositus. Dico autem „quasi ex versibus“, quia ibi sunt quasi **versiculi**, puta „qui sedes ad dexteram“ et „qui tollis peccata mundi“ et sic de aliis. IOH. GROCH. 275: Est autem sequentia cantus ex pluribus **versiculis** compositus sicut „Laetabundus“ vel „Benedicta es, caelorum“. Cantus autem iste per tonos regulatur sicut alii. Et duo **versiculi** sese sequentes in eadem concordantia ut plurimum decantantur. [s.XV] BONAV. BRIX. 18, 15: in „Gloriis“ et **versiculis** misarum (*sim.* BONAV. BRIX. 21, 1). (?)

versualis -e den Vers (Versus) bildend — constituting the *versus*

[s.XIV] HEINR. EGER 5 p. 63: Similis declinatio a fine et medio reperitur in quibusdam tonis in psalmis **versualibus** introituum.

v. cantus versiculatus (versualis, versicularis)

versus -us m. I. ‚Vers‘ (Versus) II. Bezeichnung für die einzelnen Stimmen des Organums — I. ‚verse‘ II. term for the single voices of the organum

I. ‚Vers‘ (Versus) — ‚verse‘

A als Psalm- (oder Canticum-)Vers — as psalm (or cantic) verse

1 zu einem Responsorium — for a responsory

a generell — general

[s.VII] ISID. etym. 6, 19, 8: Inter responsorios autem et antiphonam hoc differt, quod in responsoriis unus **versum** dicit, in antiphonis autem versibus alternant chori (*inde* AURELIAN. 20, 9). [s.IX] AURELIAN. 16, 9: Secunda in responsorium **versibus** est varietas, quando melodia in diversam inflectitur partem. *al.* ALIA MUS. 169 p. 171. *al.* REG. PRUM. ton. p. 224b. *al.* [s.XI] BERNO prol. 8, 9. GUIDO micr. 13, 24: Supradictae autem regulae permaxime caventur in antiphonis et responsoriis, quorum cantus, ut psalmis et **versibus** coaptentur, oportet, ut (*om. ed.; cf. app. crit.*) communibus regulis fulciantur (*inde* COMM. Guid. 64 p. 145. METROL. 30 p. 81. *ad loc.*: GUIDO AUG. 491. ANON. Cist. I 27 p. 37). ODOR. SEN. p. 157. *al.* COMM. Guid. 25 p. 142: In **versibus** enim responsorium, quomodocumque variatus sit cantus in responsoriis, magis servatur regula modorum quam in ipsis responsoriis. *al.* FRUT. ton. p. 131. PS.-OSBERN. 30. QUAEST. MUS. 1, 11 p. 21 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 18, 4). IOH. COTT. mus. 16, 21. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 491. *al.* TON. Cist. 163: Miror similiter de **versibus** responsorium, quod in eisdem finalibus cum suis responsoriis terminari non habeant et alterius toni esse convincantur, praeter **versus** sexti et octavi toni. ANON. Cist. I 19 p. 24. *al.* ANON. Cist. II c. 1152C. TON. Seligenst. p. 110. *eqs.* TON. Vatic. 12, 3 p. 197. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 498b. MUS. MAN. 43, 14: in responsoriis usita-

tis, quorum **versus** sub eadem sexta semitonium frequentant. *al.* TON. Praed. 24: Responsoria talem solent habere cantum communiter in **versu**: „Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto“ (*cum melodia*) (*inde* HIER. MOR. 22, 82 (p. 162)). *eqs.* *al.* AMERUS 8, 17: **versus** responsorium maiorum primi toni incipitur in duobus locis: primus in ‚a· acutum, secundus in ‚d· gravi, et finitur in ‚f· grave. *eqs.* AMERUS 8, 18: **versus** responsorium maiorum non sequuntur regulam aliarum cantionum, quia habent regulam per se. *al.* ELIAS SAL. 31 p. 62a. *eqs.* *al.* HIER. MOR. 23, 109 (p. 171). TON. Sar. p. 17. *eqs.* PS.-MUR. summa 1945: quemadmodum secundum varietatem tonorum variantur modulationes psalmorum, sic et **versus** responsorium. *al.* WALT. ODINGT. 5, 7, 6: Responsorium dictum, quod uno desinente alter respondeat; **versus**, quia finem huius certum revertitur. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 121. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 156. *al.* IAC. LEOD. inton. 4, 26: **Versuum** igitur communium respons<ori>orum primi toni „Gloria“ tale est: (*sequitur exemplum*). *eqs.* *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 35, 3: Dicit autem Hugucio, quod strophia dicitur simpliciter ‚conversio‘ in cantilenis, cum fit mutatio de responsorio vero ad **versum**, et anastrophia, quando finito **versu** reincipitur ipsum responsorium vel eius medietas (*sim.* COMM. Boeth. II p. 40, 7. COMM. Boeth. II p. 40, 12). IAC. LEOD. spec. 6, 41, 14: responsorium et eius **versus** ad eundem pertinent tonum, quod etiam patet ex resumptione finis ipsius responsorii post **versus** decantationem. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 143: autor subiungit varias formas **versuum**, qui respiciunt responsoria octo tonorum, qui **versus** finitis responsoriis in choro a senioribus per duos pueros seu scholares dulciter dicantur cum suis „Gloria Patri“. *al.* SUMM. GUID. comm. 4, 89-92. ANON. Michaelb. I p. 44: **versus** responsorium incipiuntur in duobus locis, scilicet in ‚D· gravi et ‚a· acutum et finiuntur in ‚F· gravi. At nota, quod **versus** responsorium maiorum non sequuntur responsoria (*ms.; ed.: responsoriam*) altera (*lectio incerta ms.; ed.: aliam*) cantionum. *al.* HEINR. EGER 5 p. 62-63. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 25, 25: Omnia nempe responsoria, que finiunt in ‚D· gravi et **versus** eorum incipit in ‚D· vel in ‚F· gravis vel in ‚a· acuta, sunt primi toni (*sim.* TRAD. Holl. VI 11, 2. TRAD. Holl. VI 45, 2). *eqs.* IOH. OLOM. 9 p. 69. IAC. TWING. p. 148, 16. *al.* PROSD. plan. 2, 11 p. 106, 22: omne responsum desinens in ‚D· grave, cuius **versus** in ‚A· acutum sumit exordium vel in ‚D· grave et ascendit usque ad ‚A· acutum, primi toni esse dicitur. *eqs.* *al.* NICOL. CAP. p. 313. *al.* GOB. PERS. p. 196a. ANON. Claudifor. 4, 2, 19-22 (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 16-21). *al.* UGOL. URB. 1, 104, 1: De fine responsorii prothi et principio **versus** eius. *eqs.* *al.* TRAD. Holl. IX 2, 4, 48: forma super **versus** responsorium primi toni, qua omnes **versus** in cantu Gregoriano responsorium primi toni formantur (*sim.* TRAD. Holl. II 4, 103. TRAD. Holl. V 4, 240). *eqs.* *al.* TON. Subl. p. 63, 12: Offertorium et communio penes suos tropos cognoscuntur, similiter responsoria penes suos **versus**. ANON. Carthus. nat. 8, 40. *al.* TRAD. Holl. I 2, 9, 3: **Versus** vero post responsorium (*sc. secundi toni*) in eadem finali, scilicet in ‚D· gravi, vel in proxima sub finali incipitur. *eqs.* *al.* TRAD. Holl. XI 5, 50. *al.* TRAD. Holl. II 4, 107: secundum modernos **versus** responsorium (*sc. primi toni*) finiuntur in ‚D· gravi ... secundum antiquos **versus** responsorium finiuntur in ‚F· gravi (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 243). *al.* TRAD. Holl. III 9, 35. *eqs.* TRAD. Holl. IV 72. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 6. *al.* TRAD. Holl. V 4, 246. *al.* TRAD. Holl. VI 38, 7. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 98. *eqs.* *al.* BONAV. BRIX. 20, 2. *eqs.* *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 12. *al.* ANON. La Fage III p. 247. ANON. Tegerns. III p. 100: sepius contingit, ut introitus vel responsoria vel antiphone toni autentici possideant **versus** autem „seculorum amen“ sui toni placalis vel e converso.

b *des Nachtoffiziums — of the night office*

[s.IX] AURELIAN. 12, 12: In responsoriis nocturnalis officii in fine eorum **versuum** dupla reperitur divisio. AURELIAN. 13, 17: **versus** nocturnalis responsorii, si integer canitur, nequit habere minus quam XVI syllabas. AURELIAN. 13, 31: est altera divisio in fine **versuum** nocturnalium responsoriorum, quae ita finem **versus** peragit, ut modulatio inest responsorii ante ipsius repetitionem. AURELIAN. 19, 18: **versus** nocturnalium responsoriorum quattuor debent cum sui fine distinctiones habere. *al.* ALIA MUS. 53 p. 130. [s.X-XI] TON. LEOD. 1, 46. *eqs.* BERNO ton. p. 103a: Modi vel tropi, quos usualiter tonos vocamus, nocturnalium responsoriorum ... per uniformem **versuum** suorum modulationem faciem sui prebet cognitionem. *ibid.* *al.* GUIDO micr. 13, 8: **versus** nocturnaliu[m] responsoriorum et psalmi officiorum et omnia, quae in modorum formulis praescribuntur (*inde* COMM. Guid. 22 p. 142). [s.XII] TON. Baumg. 1, 14. [s.XIII] HIER. MOR. 24, 160 (p. 178): primum nocturnum cum antiphonis, responsoriis et **versibus**. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 58. [s.XV] NICOL. CAP. p. 333: quomodo intonantur „Gloria Patri“ in **versibus** responsoriorum matutinalium. PETR. TALH. p. 20: **versus** vero responsoriorum (*ms.; ed.:* responsorium) matutinalium. *ibid.* *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 6, 23: illa duo responsoria matutinalia **versus** habent, quos nunc tonus habet secundus proprios. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 8, 6: quatuor aptavere **versus** dissimiles pro responsoriis matutinalibus. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 36: Nonne **versus** innovatos videmus non paucos in officiis propriis sanctorum et quarundam ecclesiae festivitatum post responsoria videlicet matutinarum? *al.* TRAD. Holl. VI 13, 9: in **versibus** nocturnis. BONAV. BRIX. 15, 41: de responsoriis nocturnis cum eorum **versibus**. FR. GAFUR. pract. 1, 8: ex **versibus** nocturnalium responsoriorum primi toni. *al.*

c *der Messe (Graduale) — of the mass (gradual)*

[s.IX] AURELIAN. 13, 25: de hoc eodem tono in **versu** gradalis responsorii demus exemplum. *al.* [s.XI] FRUT. ton. p. 148: Graduales hypophrygii cum authentico suo, cuius pene omnes **versus** sunt. *al.* IOH. COTT. mus. 15, 10. IOH. COTT. ton. 27, 20. [s.XIII] METROL. 17 p. 80. TON. Praed. 27 (*inde* HIER. MOR. 22, 95-96 (p. 162)). TON. Sar. p. 1. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 55: posset aliquis dicere: Quare graduale istud propter eius descensum non indicatur de secundo tono et **versus** eius propter eius ascensum de primo? Respondemus, quod graduale et eius **versus** una et eadem consequentia cantus est, nam habito proprio fine gradualis consideratisque ascensu et descensu eius et **versus** necessario ipsorum speciebus a fine proprio gradualis debemus ipsum et eius **versum** continue iudicare. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 87, 16: quandoque graduale est toni paris et **versus** eius, si per se sumatur, toni imparis. *al.* [s. XV] NICOL. CAP. p. 313. UGOL. URB. 1, 120, 9: Gradualia, quae cum **versibus** suis in terminis voce et loco aequalia sunt et diapente distant. UGOL. URB. 1, 121, 6: quando inter graduale et **versum** vocum ac loci aequalitas invenitur. *eqs. passim* PS.-GUIDO corr. 48. TON. Subl. p. 63, 11: graduale penes suum **versum** (*sc. cognoscitur*). TRAD. March. 426. *al.* PETR. TALH. p. 20. TRAD. Holl. XI 6, 26. *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 4, 14. *al.* FR. GAFUR. extr. 8, 13, 1-5. BONAV. BRIX. 15, 36: quando graduale terminat in finali suo et **versus** eius terminat in alia finali litera. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8.

2 *zu einer Antiphon — for an antiphon*

[s.VII] ISID. etym. 6, 19, 8: Inter responsorios autem et antiphonam hoc differt, quod in responsoriis unus **versum** dicit, in antiphonis autem **versibus** alternant chori (*inde* AURELIAN. 20, 9). [s.IX] MOD. Autenticus p. 53, 4. AURELIAN. 19, 48: Enimvero **versus** antiphonarum istius toni (*sc. authentici deuteri*) iunguntur sonoritati **versuum** autentici protii usque prope

finem. *al.* COMM. BR. 91: et aliae psalmodum modulationes aptantur, utpote ad antiphonas istas ..., quae per duos diversos modos alternatim valent inter choros cantari, ut suo modo unus chorus suum **versum** pronuntiat et alter alio modo respondeat. COMM. BR. 117: pro diversitate antiphonarum, quae psalmis adiunguntur, per omnes pene octo tonorum melodias finis **versuum** variatur. COMM. BR. 343: Repetitio antiphonarum, quae in fine **versuum** inter cantandum (?) fit, eadem, qua psalmus, celeritate percurrat. *al.* [s.XI] COMM. TON. I 7, 9. GUIDO micr. 13, 24: Supradictae autem regulae permaxime caventur in antiphonis et responsoriis, quorum cantus, ut psalmis et **versibus** coaptentur, oportet, ut (*om. ed.; cf. app. crit.*) communibus regulis fulciantur (*inde* COMM. Guid. 64 p. 145. METROL. 30 p. 81. *ad loc.*: GUIDO AUG. 491. ANON. Cist. I 27 p. 37). ODOR. SEN. p. 157. *al.* QUAEST. MUS. 1, 11 p. 21 (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 18, 4). *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 491. *al.* ANON. Cist. I 20 p. 24. *al.* TON. Vatic. 12, 3 p. 197. *al.* [s.XV] THOM. BAD. p. 89. PETR. TALH. p. 20. *eqs.* TRAD. Holl. II 4, 401: in „secula seculorum amen“ solum datur differentia et non in unoquoque **versu**, cum non post quemlibet **versum** sit inchoatio antiphone (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 543). *al.* TRAD. Holl. VII 4, 288. *al.* ANON. Tegerns. III p. 100: sepius contingit, ut introitus vel responsoria vel antiphone toni autentici possideant **versus** autem „seculorum amen“ sui toni placalis vel e converso.

3 *generell — general*

[s.IX] AURELIAN. 19, 1-5. *al.* ALIA MUS. 44 p. 185: Huius (*sc. primi tropi*) autem in nocturnis sic currit **versus**: „Gloria Patri“ etc. In diurnis sic currit **versus**: „Gloria Patri“ etc. (*inde* ANON. Bernh. 1, 56). *eqs.* [s.XI] GUIDO micr. 11, 16: Deinde si eidem cantui **versum** aut psalmum aut aliquid velis subiungere, ad finalem vocem permaxime opus est coaptare, non ad primae vel aliarum adeo inspectionem redire (*inde* COMM. Guid. 40 p. 135. METROL. 98 p. 77). GUIDO micr. 12, 3: De divisione quattuor modorum in octo. Interea cum cantus unius modi, utpote protii, ad comparisonem finis tum sint graves et plani, tum acuti et alti, **versus** et psalmi et siquid, ut diximus, fini aptandum erat uno eodemque modo prolatum, diversis aptari non poterat (*inde* COMM. Guid. 87 p. 139. ANON. Cist. I 25 p. 36. METROL. 6 p. 78. GUIDO DION. 1, 2, 58). WILLEH. HIRS. 22 (c.21), 6-7. MOT. Musica est p. 162. *al.* ARIBO 35 p. 29: eventit saepe propter cantus prolixitatem, ut aliquis **versus** seu brevis psalmus adiunctus ab illo discordaret, cum omnem suum ascensum descensumve non potuisset implere. COMM. Guid. 39 p. 135: cur finalis vox est principalis in cantu, quia non solum per eam cantus cognoscitur, sed etiam scitur per eam, quomodo **versus** et psalmi ad cantum aptantur. *al.* [s.XII] TRAD. Guid. 7: Omnes autem cantus, qui dicuntur **versus**, eius sunt modi, cuius et ipsi sunt praecedentes, quibus relativi dicuntur, in quibus reciprocum finem habent et finales neumas possident. GUIDO AUG. 489. ANON. Cist. IV 7. TON. Vatic. 12, 3 p. 196. [s.XIII] INST. PATR. 7: psalmodia ... sillabas, verba, metrum in medio et in fine **versus**, id est initium, medium et finem simul incipiamus et pariter dimittamus. INST. PATR. 10: una aspiratione sive uno anhelitu usque ad punctum rithmice vel metricae psallamus: post medium metrum modica modulatione peracta, pausam bonam et competentem faciamus: facta pausa, quod de **versu** restat, morosiori modulatione deponatur salvo tono. INST. PATR. 16: in depositione fere omnium tonorum musica in finalibus **versuum** per melodiam subprimit sillabas et accentus sophisticat et hoc maxime in psalmodia. *al.* ELIAS SAL. 15 p. 34a. *al.* [s.XIV] GUIDO DION. 1, 4, 375. *al.* IAC. LEOD. spec. 6, 34, 9. *al.* QUAT. PRINC. 3, 19: **versus** et psalmi, et si quid fini aptandum erat, qui subiungebatur, si cum acutis conveniebat, a gravibus discrepabat, et si cum gra-

vibus consonabat, ab acutis discrepabat, et sic magna fiebat inconveniencia (*sim.* TRAD. HOLL. VIII 23, 15). [*s.XV*] IAC. TWING. p. 138, 18: Sicque omnes toni in medio descendunt vel ascendunt in **versibus** psalmorum preter solum tercium, qui ante medium ascendit. PROSD. plan. 2, 11 p. 108, 4: per hunc modum omnes cantus **versum** habentes cognoscuntur. Scias tamen, quod ad bene cognoscendum modos sive tonos omnium cantuum **versus** habentium oportet te fines illorum cantuum intueri et ipsorum et suorum **versuum** elevationem et depositionem vocum supra <et infra> finales illorum cantuum **versus** habentium inspicere, quoniam quilibet cantus cum eius **versu** eundem modum intonandi sive tonum insequi debet. *al.* GOB. PERS. p. 196a: iuxta octo tonos sunt modi sive melodiae incipiendi psalmum secundum suum tonum, qui nec in principio nec in medio, sed in fine **versus** solummodo secundum diversas differentias tonorum diversimode variatur. UGOL. URB. 1, 65, 8: Reperiuntur autem differentiae in fine **versus** psalmi vel „Gloria Patri“, ubi dicitur „seculorum amen“. THOM. BAD. p. 88. TRAD. HOLL. IX 2, 3, 75. TRAD. HOLL. I 2, 5, 8. *al.* TRAD. HOLL. XI 6, 18. TRAD. HOLL. II 4, 8: Illos enim tonos, quos nos impares consideramus ... ipsi Greci dixerunt autentos et nos principales vel magistrales ex eo, quod communiter suum „Euouae“ et suum **versum** alcius assumunt. Quos vero tonos nos pares consideramus ... ipsi Greci dixerunt vel plagales vel colaterales ex eo, quod communiter suum „Euouae“ et suum **versum** et discursum gravius, id est declivius, assumunt (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 19). *al.* CONR. ZAB. tract. BI 3: initium **versus** vel mediam distinctionem, qualiter perstrepent, parvi pendentes finem **versus**, utcumque, si tono aptant, pro magno ducunt (*sc. cantores*). *al.* CONR. ZAB. chor. append. 1, 1: illa, quae in psalmodia veniunt diligenter observanda: **Versus** sequens ante finem praecedentis non incipitur; in medio **versuum** pausa competens fieri non omittatur. ... a caudis in medio et in fine **versuum** omnino absteineatur. Mensuraque per omnia uniformiter custodiatur excepta prima **versus** syllaba, quae paululum trahatur. BONAV. BRIX. 15, 36.

4 zum Introitus — for the introit

[*s.IX*] AURELIAN. 10, 5. *al.* [*s.XI*] BERNO ep. 19: regulae **versus** ad introitus ... pertinentes. ODOR. SEN. p. 161. *eqs.* PS.-OSBERN. 30. [*s.XII*] TON. VATIC. 12, 3 p. 197: psalmi **versus** tam antiphonarum quam officiorum (*sc. prothi*) in ·F· incipiunt. *eqs.* *al.* [*s.XIII*] ELIAS SAL. 15 p. 34b. HIER. MOR. 22, 6 (p. 160). TON. SAR. p. 71: de **versibus** officiorum ad introitum misse. IOH. GROCH. 265: Introitus missae vel officium est cantus recte ascendens et descendens secundum aliquem tonorum. Et post eum intonatur **versus** alicuius psalmi cum eo in sententia concordans cum „Gloria Patri“. Et iterum post hoc resumitur quemadmodum antiphona post psalmos. *al.* PS.-MUR. summa 1967: Introitus et habent **versus** et „Gloria“ cuncti. *al.* [*s.XIV*] HUGO SPECHTSH. comm. p. 148: ad pleniorum cognitionem tonorum subiungit inceptions **versuum**, qui associantur introitibus. *al.* HEINR. EGER 5 p. 63: Eiusdem sunt naturae introitus in hoc et alleluia, invitatoria (*mss.*; *ed.*: invitationes) et responsoria, quod in finalibus ipsorum attenditur tonus, non autem in psalmorum ipsorum vel **versuum** finalibus. *al.* [*s.XV*] TRAD. HOLL. VIII 25, 32: omnis introitus, qui finit in ·D· gravi et eius **versus** incipit in ·F· gravi et tendit ad ·C· acutum, ut invenitur in hoc introitu „Gaudete in Domino semper“ etc., est primi toni (*sim.* TRAD. HOLL. VI 12, 3. TRAD. HOLL. VI 46, 2). *eqs.* IOH. OLOM. 9 p. 47: Introitus primi toni sequentibus utuntur differentiis, et **versus** eorum incipiunt in ·F· gravi. *eqs.* *al.* PROSD. plan. 2, 11 p. 106, 2: omnis introitus desinens in ·D· grave, cuius **versus** sive psalmus in ·F· grave sumit exordium, primi toni esse dicitur; si vero eandem finem retinendo eius **versus** in

·D· grave sumat exordium et postea in ·C· grave descendat, ad ·F· grave postea ascendendo, secundi toni esse dicitur. *eqs.* *al.* ANON. Claudifor. 4, 2, 14: etiam in introitibus reperiuntur diversae differentiae **versuum** in fine (*sim.* ANON. Gemnic. 3, 3, 12). *al.* UGOL. URB. 1, 134, 12. TRAD. HOLL. I 2, 8, 12: **Versus** vero post introitum primi toni ab ·F·faut incipitur et gradatim ascendens ab ·a·lamire ad ·c·solfaut saltu elevatur. TRAD. HOLL. XI 5, 50. *al.* TRAD. HOLL. II 4, 114: forma seu melodia super psalmos officiorum, secundum quam omnes psalmi seu **versus** introituum iubilantur (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 251). *eqs.* TRAD. HOLL. II 4, 189: **versus** introituum tercii toni inchoandi sunt in ·G·solreut (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 327). TRAD. HOLL. II 4, 394: capitalis tonus super psalmos introituum octavi toni semper est tenendus. Sed differentialis regula solum assignari debet in ultimo **versu** „Gloria Patri“ et non in psalmo (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 535). TRAD. HOLL. II 4, 396: in unoquoque **versu** psalmorum, „Magnificat“ et introituum (*sim.* TRAD. HOLL. V 4, 537. TRAD. HOLL. VII 4, 284). *al.* IOH. LEGR. rit. 2, 1, 5, 4: **versus** responsiorum matutinalium ac introituum missarum. *al.* TRAD. HOLL. VI 13, 8. BONAV. BRIX. 21, 2: **versus** et „Gloria“ cuiuslibet introitus sunt eiusdem> toni cum suo introitu. *al.* FLOR. FAX. 1, 14, 12. *al.* ANON. Tegerns. III p. 100: sepius contingit, ut introitus vel responsoria vel antiphona toni autentici possideant **versus** autem „seculorum amen“ sui toni placalis vel e converso.

5 zum Offertorium — for the offertory

[*s.IX*] AURELIAN. 10, 12: Quod **versus** offertoriorum per tonos in ipsis intromittantur, cantor nemo qui dubitet. AURELIAN. 10, 22: si offertorium fuerit, debet vel unum quemlibet habere **versum**, sicut habent et cetera offertoria. AURELIAN. 10, 30: in offertoriis et responsoriis atque invitatoriis non aliubi requirendi sunt toni, nisi ubi fines **versuum** intromittuntur. *al.* CANT. Observandum 6: Ut dominicis diebus **versus** offertorii omnes canantur, similiter ubi speciale officium evenit. *al.* [*s.XI*] HERMANN. mus. p. 63 (p. 147b): in lidio offertorium „Sanctificavit“ cum **versibus** suis. COMM. Guid. 43 p. 151: in **versu** offerendae „Legem pone mihi Domine“. *eqs.* FRUT. brev. 10 p. 65. IOH. COTT. ton. 27, 31. QUAEST. MUS. 1, 10 p. 20. *al.* [*s.XV*] NICOL. BURT. 1, 28, 166 (*inde* BONAV. BRIX. 22, 14).

6 zum Invitatorium — for the invitatory

[*s.IX*] AURELIAN. 10, 30: in offertoriis et responsoriis atque invitatoriis non aliubi requirendi sunt toni, nisi ubi fines **versuum** intromittuntur. AURELIAN. 13, 15 p. 145: **Versus** isto- rum invitatoriorum in fine suarum novissimarum partium tremullam acclivemque emittunt vocem. *al.* [*s.XIII-XIV*] IOH. GROCH. 237: Invitatorium est cantus ex pluribus concordantiis compositus, habens ascensum et descensum iuxta aliquem tonum. Qui ante „Venite“ incipitur, et post totus vel eius pars post quemlibet **versum** eius resumitur. ... „Venite“ est cantus ex pluribus **versibus** compositus. Cuius cantus diversificatur secundum suum invitatorium et <eius> tonum. Et ideo post quemlibet eius **versum** semper invitatorium resumitur vel pars eius (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 87, 17).

7 zur Communio — for the communion

[*s.IX*] AURELIAN. 19, 17: **Versus** autem communionum eodem ritu canentur usque ad differentiarum reciprocationem. *al.* [*s.XI*] BERNO ep. 19: regulae **versus** ad ... communionem pertinentes.

8 zum „Alleluia“ — for the ‘alleluia’

[*s.XIII*] MUS. MAN. 50, 9. TON. Praed. 27 (*inde* HIER. MOR. 22, 96 (p. 162)). IOH. GROCH. 273: „Alleluia“, qui est cantus laetitiae ascendens et descendens secundum regulas tonorum. ... Primo enim incipitur „Alleluia“ ... et post hoc in **versu** specificatur magis, ut cum dicitur „Alleluia. Laetabitur iustus“. In fine autem **versus** resumitur „alleluia“. Et in „alleluia“ ad-

ditur cauda quaedam sicut neupma in antiphonis. [s.XIV] MARCH. luc. 11, 4, 58: de quolibet alleluia et eius **versu**. IAC. LEOD. spec. 6, 41, 13: Pertinent autem ad tonum vel modum eundem „Alleluia“ cum **versu** suo sequente, quia finis **versus** finis est ipsius „Alleluia“. IAC. LEOD. spec. 6, 87, 16: „Alleluia“ toni paris et **versus** eius toni imparis, cum per se consideratur. *al.* [s.XV] NICOL. CAP. p. 313. UGOL. URB. 1, 121, 20: in „Alleluia“ sequenti et eius **versu**. *al.* THOM. BAD. p. 89. TRAD. March. 426: Ut possis plene cognoscere cantus, videlicet „Alleluia“ cum **versibus**, graduale cum versu, tractus cum versu. TRAD. March. 432: „Alleluia“ et eius **versus** unus cantus est, graduale cum versu, tractus cum versu. PETR. TALH. p. 20. BONAV. BRIX. 21, 12. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 8: Cui enim tono gradualium et „Alleluia“ atque responsoriorum cantica tribuuntur, eidem et eorum **versus** sunt ascribendi. Inde sicut se habet principium „Euouae“ ad finem antiphonae, ita principium **versuum** ad praecedentem suorum canticorum terminationem. *ibid.* *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 15: in canticis, ut sunt „Alleluia“ et **versus**.

9 zum Tractus — for the tractus

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 278: tractus, qui est cantus ex **versibus** aggregatus. [s.XV] TRAD. March. 426: Ut possis plene cognoscere cantus, videlicet ... tractus cum **versu**. TRAD. March. 432: „Alleluia“ et eius **versus** unus cantus est, graduale cum versu, tractus cum **versu**. UGOL. URB. 1, 128, 4: Hoc enim musicae genus tractum appellamus ... Duorum troporum plagalium, secundi scilicet et octavi, hi tractus videntur tenere formam et in plures partes, id est **versus**, quilibet tractus divisus est. Primus autem **versus** tractus secundi tropi in ·D· primo habet suum ortum, sed ceteri habent sua exordia **versus** eidem secundo tropo pertinentia et vario modo in suo fine, scilicet ·D· primo, terminantur. *al.*

B als Formabschnitt (Strophe, Zeile) eines Gesangs bzw. einer Kompositionsgattung — as segment (strophe, line) of a chant or a compositional genre

1 Hymnus — hymn

[s.X] INCH. UCHUB. 161. [s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 241: Hymnus est cantus ornatus plures habens **versus**. [s.XV] CONR. ZAB. chor. 2, 15: quando vicissim sive alternatim aliquid cantant (*sc. chori*) per **versus**, ut hymnum. LE MUNERAT moderat. 12: per decursum hymni in quolibet **versu** sunt tres vel quatuor pause morose super syllabas breves. *al.* ANON. Couss. I p. 446a: in sequentiis aut in hymnis excepto primo et ultimo **versibus**.

2 Organum — organum

[s.X-XI] ORG. Paris. 49: legitimum organi responsum deest, etenim si quartus sub se sonus organum ei respondeat, transgresso naturali termino absonum fiet, et haec est lex organi naturalis, a qua ubi deviat, non regulare organum fit, quamvis in superioribus exemplorum descriptiunculis figurae quidem in initio **versus** illi sono, qui finalis et rector extat in modo, sonus respondeat de<uterus> subquartus. (?)

3 Sequenz — sequence

[s.XI] FRUT. ton. p. 181: De sequentiis. ... initium **versus** illius, qui dicitur „Gaudent in hac die“ a finali sua ..., in qua omnes praecedentes **versus** terminantur, quasi pro sonioris dulcedine vocis in diapente elevatur sicque postea omnes sequentes **versus** usque in finem ibi extra legem finiuntur. *al.* [s.XIII] HIER. MOR. 24, 98 (p. 177): in sequentiis **versus** post **versum** resumitur. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 26: in illa sequentia de Natali „Nato canunt omnia“, ubi dicitur in secundo **versu** „sillabatim neumata perstringendo organica“, et in sequentia „Epiphaniam Domino“ in illo **versu** „Omnis nunc caterva“. [s.XV] PS.-GUIDO corr. 51: „Eya recolamus“. Huius sequencie sedes est ·G· grave, et finito hoc **versu**, scilicet „Deus qui creavit“, in ·d· acuto sequens **versus**, scilicet

„Mirabilis“, non incipiat in ·g· acuto, velud usuales depravaverunt, sed in ·d· acuto. *al.* CONR. ZAB. chor. 2, 15: quando vicissim sive alternatim aliquid cantant (*sc. chori*) per **versus**, ut ... sequentiam. ANON. Couss. I p. 446a: in sequentiis aut in hymnis excepto primo et ultimo **versibus**.

4 Conductus — conduct

[s.XIII] ANON. Couss. IV p. 82, 14: Tertium volumen est de conductis triplicibus caudas habentibus sicut „Salvatoris hodie“ et „Relegentur ab area“ et similia, in quibus continentur puncta finalia organi in fine **versuum** et in quibusdam non, quos bonus organista perfecte scire tenetur.

5 Cantica — canticles

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 245: Sunt autem psalmi evangelistas, cuiusmodi est „Benedictus“, „Magnificat“ et „Nunc dimittis“. Istum autem cantum secundum octo modos vel tonos non diversificant, quamquam forte possit secundum eorum regulas variari, sed eum variant per cantum **versuum** vel diversitatem syllabarum. IAC. LEOD. inton. 4, 18. HEINR. EGER 5 p. 62: „Magnificat“ autem et „Benedictus“, quia sollemnia sunt cantica, in aliquibus tonis immodice aliter etiam ad singulos **versus** inchoantur vel mediantur quam communis psalmodia. [s.XV] TRAD. Holl. II 4, 396: in unoquoque **versu** psalmorum, „Magnificat“ et introituum (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 537. TRAD. Holl. VII 4, 284). *al.* TRAD. Holl. II 4, 408: in „Magnificat“ differentie per singulos **versus** propter congruitatem turificationis teneri possunt (*sim.* TRAD. Holl. V 4, 551. TRAD. Holl. VII 4, 293). CONR. ZAB. tract. BK 1: per omnes **versus** praedictorum trium canticorum evangelicorum. BART. RAM. 3, 1, 4 p. 91.

6 „Gloria (in excelsis Deo)“

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 269: „Gloria in excelsis Deo“, qui est cantus ex pluribus concordantiis ascendendo et descendendo sicut alius quasi ex **versibus** compositus. Dico autem „quasi ex **versibus**“, quia ibi sunt quasi versiculi, puta „qui sedes ad dexteram“ et „qui tollis peccata mundi“ et sic de aliis. MENS. Item notandum p. 414b: in uno **versu** „et in terra“ (Zeltenpferd), scilicet „qui tollis“, ubi praecedentes **versus** cantabantur de prolatione maiori, et ille cantandus est de minori temporis imperfecti. [s.XV] CONR. ZAB. chor. 2, 15: quando vicissim sive alternatim aliquid cantant (*sc. chori*) per **versus** ut hymnum vel sequentiam, „et in terra“ et alia huiusmodi.

7 Präfation — preface

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 282: Praefatio est cantus levem habens concordantiam ad modum quasi ductiae, ex pluribus **versibus** compositus in eadem concordantia exeuntibus. Et in diversis sollemnitatibus eius **versus** diversificantur.

8 „Agnus Dei“

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 286: „Agnus Dei“ est cantus tres **versus** habens, quorum duo eundem cantum habent et tertius differentem.

9 weltliche Kompositionsgattungen — secular composition-al genres

[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 124: Sic igitur apparet descriptio istorum tam cantuum quam cantilenarum. Partes autem eorum multipliciter dicuntur ut **versus**, refractorium vel responsorium et additamenta. **Versus** autem in cantu gestuali (*ed. add.: <est>*), qui ex pluribus versiculis efficitur, et (*mss.; ed.: <Versiculi>*) in eadem consonantia dictaminis cadunt. In aliquo tamen cantu clauditur per **versum** (*mss.; ed.: <versiculum>*) ab aliis consonantia discordantem sicut in gesta, quae dicitur de Girardo de Viana. Numerus autem **versuum** in cantu gestuali non est determinatus, sed secundum copiam materiae et voluntatem compositoris ampliatur. Idem etiam cantus debet in omnibus **versibus** (*mss.; ed.: <versiculis>*) reiterari. **Versus** vero in cantu coronato est,

qui ex pluribus punctis et concordantiis ad se invicem harmoniam facientibus efficitur. Numerus vero **versuum** in cantu coronato ratione septem concordantiarum determinatus est ad septem. Tot enim **versus** debent totam sententiam materiae, nec plus nec minus, continere. **Versus** vero in cantu versiculari illi de cantu coronato, secundum quod potest, assimilatur. Numerus vero **versuum** in tali cantu non est determinatus, sed in aliquibus plus, in aliquibus minus secundum copiam materiae et voluntatem compositoris ampliatur. ... In ductia etiam et stantipede responsorium cum additamentis **versus** appellatur, quorum numerus non est determinatus, sed secundum voluntatem compositoris et copiam sententiae augmentatur. IOH. GROCH. 241. [s.XV] ORIG. ET EFF. 19, 1: De rondellis et balladis. Rondellis, baladis, carollis, springis, quaedam illorum in operto in secundi **versus** fine desinunt, in ultimo in clauso. GEN. DISC. Differentia 3: balladi vocantur illi, qui habent overtum et clausulum in primo **versu**. ... omnes sunt vireleti, qui non habent in primo **versu** clausulum nec overtum, sed in secundo **versu** habent clausulum et overtum ... rondelli non habent clausulum nec overtum in primo nec in secundo <**versu**> ... Etiam „De petit peu“ est balladus, propter quod habet clausulum et overtum in primo **versu**, et non habet nisi unum **versum** ultimum. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59. FLOR. FAX. 2, 17, 4-5.

II Bezeichnung für die einzelnen Stimmen des Organums — term for the single voices of the organum

[s.IX] MUS. ENCH. 14, 6: Ratio descriptionis eiusdem. Sive namque simplici cantui duplex adiungas organum, quod potest significare primus **versus** ac tertius, qui ad secundum **versum** vicem tenent organi, sive ad duplicem cantum simplex organum referatur, quod **versus** secundus designat et quartus, organum in sui medio continentes, seu et organum gemines et cantum, sive etiam triplum utrumque facias, descripta ad invicem consonat ratione. MUS. ENCH. 15, 6: Ratio descriptionis eiusdem. Quadripartita huius descriptionis series eodem digesta ordine, quo superior: In primo quoque ac tertio **versu** organum respondet ad medium, in secundo et quarto tertius, qui est in medio, sese cum simplici organo diapason miscet consonantiae, vel certe geminum portendit organum cum cantu duplici. Ubi etiam aspicias ab inferiore parte tertium **versum** quinta regione conferri ad secundum ac rursus tertium quarto primumque secundo quartana consonare distantia. MUS. ENCH. 16, 6: Necnon si canentes in unum secundum et quartum prioris descriptionis **versum** iungamus et quintum quarto dumtaxat loco ad gravem partem, et sic rite ad diapason simpliciter consonat diatessaron.

versus grad(u)alis *Bezeichnung für einen zu einem Graduale gehörenden (Psalm-)Vers — term that designates a (psalm) verse that belongs to a gradual*

[s.XI] COMM. Guid. 19 p. 149: sicut in **versu gradali** „Aduva nos Deus salutaris“. [s.XV] UGOL. URB. 1, 131, 4: graduale „Os iusti“, **versus gradualis** „Concupivit rex“. eqs. al.

vertens *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume* [s.XI-XII] NEUM. Punctus p. 55: gradus vel gurgulus, **vertens**, torquens, percutiens, inclinans, retorquens. cf. Bernhard, Neumennamen p. 56

vibratio -onis f. ‚Vibrato‘ (*Bezeichnung für eine wiederholte Tonhöfenschwankung eines ausgehaltenen Tons*) — ‘vibrato’ (*term for the repeated wavering of pitch of a sustained tone*)

[s.XIII] HIER. MOR. 25, 140 (p. 184): Est autem flos armonicus decora vocis sive soni et celerrima procellarisque **vi-**

bracio. Florum autem alii longi, alii aperti, alii vero existunt subiti. Longi flores sunt, quorum **vibracio** est morosa metasque semitonii non excedit. Aperti autem sunt, quorum **vibracio** est morosa metasque toni non excedit. Subiti vero sunt, quorum quidem **vibracio** in principio est morosa, in medio autem et in fine est celerrima metasque semitonii non excedit. HIER. MOR. 25, 156 (p. 184): Ex quo pulcherima armonia decoraque consurgit, quam quidem florem armonicum appellamus. Quando igitur clavis immobilis cum vibranda semitonium constituunt et ipsa **vibracio** est morosa, tunc est flos, qui dicitur longus. Quando autem includunt tonum et **vibracio** nec est morosa nec subita, sed media inter ista, est flos apertus. Quando vero constituunt quidem semitonium, sed **vibracio** in agresso sit morosa, in progressu autem et egressu fit celerrima, tunc est flos, qui subitus appellatur. HIER. MOR. 25, 176 (p. 185): Sexto, quod ipsos flores reverberacio precedere debet sub specie toni vel semitonii sive cuiuscumque modi in omnibus quidem V notis excepta ultima, que sub specie semitonii reverberacionem assumit, sed in nota procellari finitur, que quidem nichil aliud est quam vocis sive soni sub specie semitonii lenta **vibracio**. Quare manat de longorum genere florum.

vibro -are als *Vibrato* (*Tonhöfenschwankung eines ausgehaltenen Tons*) ausführen — *to perform as vibrato* (*wavering of pitch of a sustained tone*)

[s.XIII] HIER. MOR. 25, 153 (p. 184): Horum autem florum qualitas simul et diversitas in organis ostenditur hoc modo: quando enim aliquem cantum tangimus in organis, si aliquam notam eiusdem cantus florizare volumus, puta ·G· in gravibus, tunc ipsa aperta immobiliterque detenta non sui inferiori immediate, puta ·F· grave, sed potius superiorem ·a· scilicet **vibramus** acutum. Ex quo pulcherima armonia decoraque consurgit, quam quidem florem armonicum appellamus. Quando igitur clavis immobilis cum **vibranda** semitonium constituunt et ipsa vibracio est morosa, tunc est flos, qui dicitur longus. Quando igitur clavis immobilis cum **vibranda** semitonium constituunt et ipsa vibracio est morosa, tunc est flos, qui dicitur longus.

viceclavis (finalis) -is f. *Nebenschlußton, Nebenfinalis* (*einer Kirchentonart*) — *auxiliary final* (*of a mode*)

[s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 108: Que sint claves et **viceclaves finales** tonorum. PS.-MUR. summa 1394: Que sunt claves et **viceclaves** tonorum **finales**. Dictum est, quia protus finitur in ·D·solreut, deuterus in ·E·lami, tritus in ·F·faut, tetrardus in ·G·solreut, et hee claves proprie et regulariter tonis iam dictis debentur. ‚Proprie‘ dico, quia cantus quandoque improprie terminatur. Contingit enim quandoque, quod cantus, qui regulariter et proprie terminari deberet in gravibus, terminetur superius in acutis. PS.-MUR. summa 1452: In gravibus cantus finitur iure tonorum; / tres in acutis sunt **viceclaves** clavibus horum. / Protus ·D·, sed deuterus ·E· sibi possit habendum; / ·F· trito, sed ·G· tetrardo crede colendum. / Sunt tribus hiis primis ·a··t··c· collaterales.

vicesima (vigesima) -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und Sexte — term that designates an interval of two octaves plus a sixth*

1 allgemeiner Gebrauch — general usage

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 125, 13: Haec enim (*sc. consonantia toni cum diapente et bis diapason*) omnes illas includit et superat; haec est altissima omnium earum, quae in nostro monochordo continentur, quae a numero vocum suarum una **vicesima** dici posset et, cum extremarum vocum totius monochordi dicat mixtionem, semel tantum in ipso reperitur.

PAUL. FLOR. 8: capiendo supra tenorem sextam vel terciamdecimam vel **vigesimam**. [s.XV] PROSD. contr. I 3, 2 (*sim.* PROSD. contr. II 3, 2). UGOL. URB. 2, 3, 15-17. PETR. BETSCHK p. 537, 39. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 7: Potest autem diversimode quintadecima haec habere post se decimam, duodecimam, terciamdecimam, aliam quintamdecimam, decimaseptimam, decimanonam, **vicesimam** et vicesimasecundam. *eqs.* IOH. TINCT. contr. 1, 13, 20: Quomodo **vicesimam**: **Vicesimam** post se superior quintadecima, quamvis rarissime, assumit, ipso tenore unum gradum aut duos, tres aut quatuor ascendente, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). *eqs.* IOH. TINCT. contr. 1, 13, 36: Quomodo **vicesimam**: **Vicesimam** infra tenorem, quamvis rarissime, inferior quintadecima post se postulat, si tenor unum gradum aut duos, tres aut quatuor ascendat, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). *eqs.* IOH. TINCT. contr. 1, 17, 16. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 20: Rarissime tamen aut numquam talis ordinatio admittitur, ubi simplex et solus contrapunctus efficitur, tunc enim ipsius **vicesimae** durities nimium evidens est. *al.* GUIL. MON. 6 p. 33-34. GUIL. POD. 6, 11: si huic equisonantie (*sc. bisdiapason*) tertiam addiderimus, erit decimaseptima a primo sono. Si quintam, decimanonam, si sextam, **vigesima**, si octavam, vicesimasecunda, et ita in amplius. ... Tredecim sunt species contrapuncti, scilicet unisonus, tertia, quinta, sexta, octava, decima, duodecima, terciadecima, quintadecima, decimaseptima, decimanona, **vigesima**, vicesima secunda. Harum autem quedam sunt simplices, quedam composite, quedam vero decomposite. Simples quidem sunt unisonus, tertia, quinta, sexta, composite autem octava, decima, duodecima, terciadecima, decomposite vero quintadecima, decimaseptima, decimanona, **vigesima**, vicesimasecunda. FR. GAFUR. pract. 3, 2. CONTR. Primo sciendum p. 291: duodecim sunt species biscantus, scilicet unus sonus, 3^a, 5^a, sexta, octava, X^a, XII^a, XIII^a, XV^a, XVII^a, XVIII^a et XX^a.

2 qualitative Bestimmung — qualitative determination
a als Dissonanz — as dissonance

[s.XIV-XV] PAUL. FLOR. 4: Disonantie vero equaliter sunt sex, videlicet tertia, sexta, decima, terciadecima, decimaseptima et **vigesima**. UGOL. URB. 2, 3, 40. UGOL. URB. 2, 5, 8. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 9: Omnis autem **vicesima** ... ab antiquis discordantia reputabatur. CONTR. Sciendum est p. 284.

b als unvollkommene Konsonanz — as imperfect consonance

[s.XV] UGOL. URB. 2, 3, 31: decimatertia ... imperfecta consonantia nuncupatur, et ex hac vox **vigesima** imperfectae consonantiae nomen habet. UGOL. URB. 2, 3, 32: Sunt igitur imperfectae consonantiae tertia, sexta, decima, decimatertia, decimaseptima et **vigesima**. UGOL. URB. 2, 5, 8. NICOL. BURT. 2, 1, 13. GUIL. MON. 6 p. 34: Et ex istis consonantiis sex sunt perfectae et sex imperfectae ... Sex species imperfectae: tertia, sexta, decima, decimatertia, decimaseptima, **vigesima**. ANON. Couss. I p. 443b-445. CONTR. Primo sciendum p. 291: duodecim sunt species biscantus ... Imperfecte sunt 3^a, VI^a, X^a, XIII^a, XVII^a et **vicesima**. CONTR. Quatuor sunt p. 411b.

vicesima (vigesima) maior - vicesima (vigesima) minor *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und großer bzw. kleiner Sexte — term that designates an interval of two octaves plus a major sixth, or two octaves plus a minor sixth*

[s.XV] UGOL. URB. 2, 5, 8. UGOL. URB. 2, 5, 23: **Vigesima maior** est et **minor**. **Vigesima maior** ex tonis quatuordecim ac quinque semitoniiis est composita. **Vigesima minor** ex tonis tredecim semitoniiisque sex connexa est, quae a **maiore** etiam **maiore** semitonio superatur.

vicesima perfecta - vicesima imperfecta *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und großer bzw. kleiner Sexte — term that designates an interval of two octaves plus a major sixth, or two octaves plus a minor sixth* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 2, 36. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 1: De diapente cum semitonio et diapente cum tono supra bisdiapason, id est **vicesima imperfecta** et **vicesima perfecta**. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 4: Et quoniam supra demonstratum est bisdiapason decem tonos cum quatuor semitoniiis et diapente cum semitonio tres tonos et duo semitonia continere, concordantia haec necesse est tredecim tonis sexque semitoniiis tantummodo constare, quo fit, ut **vicesima imperfecta** communiter nominetur. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 8: Ac eo, quod bisdiapason ... decem tonos et quatuor semitonia ac diapente cum tono quatuor tonos ac unum semitonium continent, hanc concordantiam quatuordecim tonis et quinque semitoniiis constare manifestissimum est. Unde et **vicesima perfecta** vulgariter est appellata. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 9: Omnis autem **vicesima**, sive **imperfecta** sive **perfecta** sive superior sive inferior ... ab antiquis discordantia reputabatur.

vicesima superior - vicesima inferior *Ober-Doppeloktave mit Sexte bzw. Unter-Doppeloktave mit Sexte — upper double octave plus sixth, or lower double octave plus sixth*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 17, 9: Omnis autem **vicesima**, sive imperfecta sive perfecta sive **superior** sive **inferior** ... ab antiquis discordantia reputabatur. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 12: accuratissime considerandum est **vicesimam superiorem** numquam esse assumendam, nisi una aut plures aliae similes vicesimae ... eam sequantur, finaliter in vicesimasecundam tendentes (*sim.* IOH. TINCT. contr. 1, 17, 14). IOH. TINCT. contr. 1, 17, 18: Quomodo **vicesima superior** decimaseptimam post se habere potest. Decimaseptimam post se **vicesima superior** interdum supra tenorem assumit, quando tenor ipse immotus permanet vel quando unum aut duos, tres aut quatuor gradus ascendit vel unum descendit. *eqs.* IOH. TINCT. contr. 1, 17, 27: Quomodo **vicesima inferior** decimaseptimam post se requirit. Decimaseptimam autem post se **vicesima inferior** aliquando habebit <infra> tenorem immotum permanentem vel unum gradum ascendentem vel unum aut duos, tres aut quatuor descendentem. *eqs.*

vicesimaprima (vigesima prima) -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und Septime — term that designates an interval of two octaves plus a seventh*

[s.XV] PROSD. contr. I 3, 2: **vigesima prima** septime et quarte decime (*sc. assimilatur*) (*sim.* PROSD. contr. II 3, 2). UGOL. URB. 2, 3, 15. UGOL. URB. 2, 3, 17: quoniam a voce prima ortum habet octava, a secunda nona, a tertia decima, ... a terciadecima vicesima et a quartadecima **vigesima prima** et cetera. UGOL. URB. 2, 3, 33: **vigesima prima** a decimaquarta producta. UGOL. URB. 2, 3, 35: Omnes igitur dissonantes erunt, scilicet secunda, quarta pro tritono, septima, nona, undecima, decimaquarta, **vigesima prima**. UGOL. URB. 2, 3, 40: discordantiae sunt secunda, quarta pro tritono, septima, undecima, quartadecima, **vigesima prima**, quae discordantiae a contrapuncti usu penitus repelluntur. PETR. BETSCHK p. 537, 40: **Vicesima prima** non concordat.

vicesimaprima perfecta - vicesimaprima imperfecta *Bezeichnung für ein Intervall aus zwei Oktaven und großer bzw. kleiner Septime — term that designates an interval of two octaves plus a major seventh, or two octaves plus a minor seventh*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 1, 13: Diapente cum semiditono supra bisdiapason **vicesimaprima imperfecta**. Dia-

penite cum ditono supra bisdiapason **vicesimaprima perfecta**. IOH. TINCT. contr. 2, 9, 1: De diapente cum semiditono et diapente cum ditono supra bisdiapason, id est **vicesimaprima imperfecta** et **vicesimaprima perfecta**. IOH. TINCT. contr. 2, 9, 5: discordantiam hanc (*sc. diapente cum semiditono supra bisdiapason*) quatuordecim tonis et sex semitonis tantum constare manifestissimum est. Unde et **vicesimaprima imperfecta** vulgariter nominatur. IOH. TINCT. contr. 2, 9, 8: Quaequidem discordantia quindecim tonis et quinque semitonis necessario constat, si bisdiapason decem tonos et quatuor semitonia ac diapente cum ditono quinque etiam tonos ac unum semitonium continent, quapropter **vicesimaprima perfecta** communiter est nuncupata.

vicesimaquarta imperfecta -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus drei Oktaven und kleiner Terz — term that designates an interval of three octaves plus a minor third* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 18, 26: Semiditonus itaque supra triadiapason, hoc est **vicesimaquarta imperfecta** ... post se vicesimamsextam supra tenorem habere poterit, ubi tenor ipse immotus perstiterit vel unum gradum aut duos, tres aut quatuor descenderit, et sic de aliis.

vicesimasecunda (vigesima secunda) -ae f. *Bezeichnung für die Tripeloktave — term that designates the triple octave* [syn.: triadiapason] [s.XV] PROSD. contr. I 3, 2: **vigesima secunda** unisono, octave et quintedecime (*sc. assimilatur*) (*sim.* PROSD. contr. II 3, 2). IOH. TINCT. contr. 1, 2, 36. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 7: Potest autem diversimode quintadecima haec habere post se decimam, duodecimam, tertiamdecimam, aliam quintamdecimam, decimamseptimam, decimamnonam, vicesimam et **vicesimamsecundam**. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 22: Quomodo **vicesimamsecundam**. **Vicesimasecunda**, licet raro aut numquam, post superiorem quintamdecimam ponitur supra tenorem tres gradus aut quatuor descendente, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). eqs. IOH. TINCT. contr. 1, 13, 38: Quomodo **vicesimamsecundam**. **Vicesimasecunda** inferiorum quintamdecimam, licet raro aut numquam, sequitur infra tenorem tres aut quatuor gradus ascendente, ut hic patet: (*sequitur exemplum*). eqs. IOH. TINCT. contr. 1, 17, 12: accuratissime considerandum est vicesimam superiorem numquam esse assumendam, nisi una aut plures aliae similes vicesimae alterius speciei concordantia non interposita eam sequantur finaliter in **vicesimamsecundam** tendentes. IOH. TINCT. contr. 1, 18, 1: De triadiapason, id est **vicesimasecunda**. IOH. TINCT. contr. 1, 18, 5: Quaequidem concordantia **vicesimasecunda** vulgariter nuncupata instar octavae ac quintaedecimae, quibus aequisone correspondet, dulcis ac sonora est. Hinc notis extremis maxime perfectionalibus sicut et illae (*ed.*: ille) accommodari debet, quamvis etiam mediis non incongrue sit adaptabilis. *al.* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 64. GUILL. POD. 6, 11. PETR. BETSCHK p. 537, 40.

vicesimasecunda falsa *Bezeichnung für die verminderte oder übermäßige Tripeloktave — term that designates the diminished or augmented triple octave* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 2, 10, 5: Triadiapason superfluum, id est **falsa vicesimasecunda**. IOH. TINCT. contr. 2, 16, 1: De triadiapason imperfecto et superfluo, id est **vicesimasecunda falsa**.

vicesimasecunda superior - vicesimasecunda inferior *Ober-Tripeloktave bzw. Unter-Tripeloktave — upper triple octave, or lower triple octave* [s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 18, 8: Quomodo **vicesimasecunda superior** decimamseptimam post se habere potest. Decimamseptimam **vicesimasecunda superior** post se ha-

bere poterit supra tenorem unum gradum aut duos, tres aut quatuor ascendente ut hic: (*sequitur exemplum*). eqs. IOH. TINCT. contr. 1, 18, 16: Quomodo **vicesimasecunda inferior** decimamseptimam post se requirit. Decimamseptimam autem infra tenorem **vicesimasecunda inferior** post se requirit, quando tenor unum gradum aut duos, tres aut quatuor descendit, ut hic probatur: (*sequitur exemplum*). eqs.

vicesimasexta -ae f. *Bezeichnung für ein Intervall aus drei Oktaven und Quinte — term that designates an interval of three octaves plus a fifth*

[s.XV] IOH. TINCT. contr. 1, 18, 26: Semiditonus itaque supra triadiapason, hoc est vicesimaquarta imperfecta ... post se **vicesimamsextam** supra tenorem habere poterit, ubi tenor ipse immotus perstiterit vel unum gradum aut duos, tres aut quatuor descenderit, et sic de aliis.

vidula -ae f. *„Fiedel“ (Bezeichnung für ein Saiteninstrument) — ‘fiddle’ (term for a stringed instrument)*

[s.IX] REMIG. AUT. 483, 4: instrumentum musicum IIII chordarum ut **vidula**.
v. fidula

viella -ae f. *„Fiedel“ (Bezeichnung für ein Saiteninstrument) — ‘fiddle’ (term for a stringed instrument)*

1 *allgemein — general*
[s.XIII] MUS. MAN. 24, 14. IOH. AEGID. pr. 31: de cuiuslibet instrumenti per se inventionem ac constitutionem, videlicet organorum, **viellarum**, cithararum, harparum, symphoniarum, tubarum, tibiaram, cymbalorum, tympanorum, sistrorum et huiusmodi. IOH. AEGID. 4, 31: Musica vero instrumentalis quaedam viva, quae vivo agitur instrumento, alia vero mortua, quae mortuo agitur instrumento, ut patet in **viella** et cithara et organis et huiusmodi. IOH. AEGID. 4, 38-39. ELIAS SAL. 4 p. 20a: secundum diversitatem tactuum chordarum puncti et sonus **viellae** possunt multiplicari ultra quinque punctos pro voluntate actoris et cantus, qui regitur in illis instrumentis, velint vel nolint actores. ELIAS SAL. 8 p. 26a: in **viella** et similibus in quinque chordis totus cantus potest compleri. LAMBERTUS plan. 56: Artificiale (*sc. instrumentum*) est ut organa, **vielle**, cythara, cytole, psalterium et similia (*sim.* QUAT. PRINC. 1, 15). LAMBERTUS plan. 149. LAMBERTUS mens. 5: omnis cantus, qualitercunque fuerit diversificatus usque ad extremitatem, etiam in modum **vielle** congrue per illam possit declarari. HIER. MOR. 28, 59 (p. 290): **viella** ... vim modorum omnium comprehendit. TRAD. Garl. plan. I 57: Instrumentale (*sc. genus musicae*) dicitur, quicquid concurrat per aliqua instrumenta ut **viella**, cithara et monochordo (*sim.* TRAD. Garl. plan. III 24. TRAD. Garl. plan. IV 2). [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 42: in chorda ... etiam omnes voces agnoscuntur, ut in **viella** vel symphonia manifestum. IAC. LEOD. spec. 1, 3, 2: citharoedus a cithara, tibicen a tibia, lyricen a <lyra>, viellator a **viella** (*sc. denominatur*). IAC. LEOD. spec. 1, 23, 2. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 17: Subtiles soni sunt, in quibus modicus et debilis est spiritus, qualis est infantium, mulierum et infirmorum vel chordarum subtilium psalterii, **viellae** et consimilium. IAC. LEOD. spec. 2, 2, 31: in instrumentis artis, in cithara, psalterio, **viella**, organo. IAC. LEOD. spec. 4, 27, 30: Eandem enim **viellam** dicitur unus perfectius sonare alio. [s.XV] TRAD. Holl. XIII pr. 93 comm.: de diversis ac variis instrumentis musicalibus, scilicet lutenis, **vigillis**, cymbalis, liris.

2 *zur Bauweise, Stimmung und Spielweise — with reference to construction, tuning, and manner of playing* [s.XIII] AMERUS 18, 8: In **viella** vero et consimilibus instrumentis nisi quatuor sunt corde vel quinque seu pauciores, et

note formantur tactu digitorum. AMERUS 23, 2. (?) AMERUS 24, 12: Magada est pons ille instrumentorum musicorum, qui dicatur secundum multitudinem et quantitatem cordarum et sustinet cordas in sua distinctione per ditas suas, ad quam magadam tendit sonus et non ultra, prout in **viella**, symphonia, liuto et huiusmodi instrumentis patet. ELIAS SAL. 4 p. 20a: in **viella** non sunt nisi quinque chorde. ELIAS SAL. 8 p. 26a. HIER. MOR. pr. 132 (p. 7): in tetracordis et pentacordis musicis instrumentis, puta in **viellis** et similibus (*sim.* HIER. MOR. 28, 3 (p. 288)). HIER. MOR. 2, 17 (p. 11): manu temperatur ut **viella**. HIER. MOR. 28, 10 (p. 288): primo de rubeba, postea de **viellis** dicemus. Est autem rubeba musicum instrumentum habens solum duas cordas sono distantes a se per diapente, quod quidem sicut et **viella** cum arcu tangitur. ... si quis tenens rubebam manu sinistra inter pollicem et indicem iuxta capud immediate, quemadmodum et **viella** teneri debet, tangat cum arcu primam cordam non aplicans aliquem digitorum super ipsam ... Si vero applicat indicem, non quidem girando ipsum, quod et de applicatione aliorum digitorum tam in rubeba quam in **viella** intelligimus, sed sicut naturaliter cadit super eandem cordam ... Si autem digitum medium aplicat iuxta indicem immediate, quod in rubeba et **viella** de omnibus aliis digitis est faciendum. HIER. MOR. 28, 40 (p. 289): **Viella** vero, licet plus quam rubeba, tamen secundum magis et minus ascendit, id est secundum quod a diversis diversimode temperatur. Nam **viella** potest temperari tripliciter. Ipsa enim habet et habere debet cordas V. Et tunc primo modo sic temperatur, ut scilicet prima corda faciat ·D·, secunda ·F·, tertia ·G· in gravibus, quarta et quinta ambe unissone ·d· constituent in acutis. HIER. MOR. 28, 51 (p. 290): Secunda (*sc. corda*), que bordunus est aliarum, ·D· solum facit. Que quidem eo, quod extra corpus **vielle**, id est a latere, affixa sit, aplicaciones digitorum evadit. Unde claves duas, quas obmittit, scilicet ·E· et ·F·, quarta et quinta corde in dupla suplebunt. HIER. MOR. 28, 61 (p. 290): modus primus temperandi **viellas**. HIER. MOR. 28, 65 (p. 290): necessarium est, ut omnes V corde ipsius **vielle** corpori solido affigantur nullaque a latere, ut applicationem digitorum queant recipere. IOH. GROCH. 135: instrumenta cum chordis ... cuiusmodi sunt psalterium, cithara, lyra, guitarra sarracenica et **viella**. In eis enim <est> subtilior et melior soni discretio propter abbreviationem et elongationem chordarum. Et adhuc inter omnia instrumenta chordosa ... **viella** videtur praevalere. PS.-MUR. summa 412: Chordalia (*sc. instrumenta*) sunt ea, que per chordas metallinas, intestinales vel sericinas exerceri videntur; qualia sunt cithare, **vielle** et phiale, psalteria, chori, monochordium, symphonia seu organistrum et hiis similia. [s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 4, 42: in chorda per magadarum, id est capitellorum vel digitorum appositionem longando vel curtando secundum acumen, grave vel medium, etiam omnes voces agnoscuntur, ut in **viella** vel symphonia manifestum. IAC. LEOD. spec. 1, 15, 2: sonos ... pulsu ut in tympanis, citharis, psalteriis, cycholis, **viellis** generatos. IAC. LEOD. spec. 1, 17, 10: instrumenta, quae tactu sonent vel pulsu, ut cithare, **viellae**, lyrae, tympana, cymbala, psalteria. IAC. LEOD. spec. 1, 22, 15: In **viella** autem secus est, in qua per motum, frictionem et dilatationem arcus super chordas sonus producit, non iam solum per motum tremulum chordarum illarum ut in psalterio vel cithara. IAC. LEOD. spec. 4, 27, 6. QUAT. PRINC. 2, 6: Accipiat aliquod instrumentum sonum emittens, utpote **vielle**, cistolle et huiusmodi, super quod corda diligenter extendatur, et in capite et circa finem duo semipheria ponantur cordam portancia, quas Greci magadas vocant. QUAT. PRINC. 2, 21. HEINR. EGER 2 p. 38. HEINR. EGER 2 p. 39: In guiternis vero et **viellis** et rebecis et similibus, si superior chorda maximum ascensum

digitorum praesentat quinque notas vel sex, altera totidem sonat et sic usque ad infimam et semper divisim, quod tantum monochordum facit coniunctum.

3 zur Verwendung — with reference to usage

- [s.XIII] ELIAS SAL. 31 p. 61b: cantor ... habilitare vocem suam ad cantandum cantum, qui cum instrumento ligneo, cum **viella**, optime cantaretur. IOH. GROCH. 137: **viella** in se virtualiter alia continet instrumenta. Licet enim aliqua instrumenta suo sono magis moveant animos hominum, puta in festis, hastiludiis et torneamentis tympanum et tuba, in **viella** tamen omnes formae musicales subtilius discernuntur. ... Bonus autem artifex in **viella** omnem cantum et cantilenam et omnem formam musicalem generaliter introducit. IOH. GROCH. 255: Est autem neupma quasi cauda vel exitus sequens antiphonam, quemadmodum in **viella** post cantum coronatum vel stantipedem exitus, quem 'modum' viellatores appellant (*inde* GUIDO DION. 2, pr. 32).
cf. Page, Voices p. 144 sq.

- viellator** -oris m. *Spieler einer Fiedel — fiddle player*
[s.XIII-XIV] IOH. GROCH. 255: in viella post cantum coronatum vel stantipedem exitus, quem 'modum' **viellatores** appellant (*inde* GUIDO DION. 2, pr. 33). IAC. LEOD. spec. 1, 3, 2: denominantur ... ab instrumentis scilicet musicalibus, quibus utuntur et musicae subserviunt, ut citharoedus a cithara, tibicen a tibia, lyricen a <lyra>, **viellator** a viella, organizator ab organo, et sic de aliis variis musicalibus artificialibus instrumentis.

- viello** -are *auf der Fiedel spielen — to play on the fiddle*
[s.XIII] HIER. MOR. 28, 80 (p. 291): Quibus visis et memorie commendatis totam artem **viellandi** habere poteris arte usui applicata. [s.XIV] GUIDO DION. 2, pr. 33: post stantipedem seu cantum coronatum vel alium quemlibet **viellatum** (*cf.* Ioh. Groch. 255).

vigesima v. vicesima

- viola** -ae f. ,Viola' (*Bezeichnung für ein Saiteninstrument mit flachem Corpus und Einschnürung (Taille)*) — 'viola' (*term for a stringed instrument with a flat body and waisted sides*) [*syn.: dimidium leutum*]
[s.XV] IOH. TINCT. inv. p. 40: quilibet instrumentalis species ex ea (*sc. lyra*) producta, utpote (iuxta linguam vulgarem) **viola**, rebecum, ghitarra, cetula et tambura, a quibus omnia hec inventa, quot chordas et qualiter ordinatas primum haberint et nunc habeant. IOH. TINCT. inv. p. 42: Siquidem Hispanorum invento ex lyra processit instrumentum, quod ipsi ac Itali **violam**, Gallici vero dimidium (*ed.:* dimidium) leutum vocant. Que quidem **viola** in hoc a leuto differt, quod leutum multo maius ac testudineum est, ista vero plana ac (ut plurimum) ex utroque latere incurvata. Alia tamen **viola** est a Grecis (ut aiunt) comperta non solum forma (sicut illa) differens a leuto, sed etiam chordarum dispositione ac pulsatione. *ibid.:* chordas, que vel (?) arculo tanguntur (ut predicta **viola**), tenet (*sc. rebecum*) adaptatas. IOH. TINCT. inv. p. 45: aliqui ad hoc instrumentum, id est leutum, quaslibet cantilenas ... iocundissime concinant, ad **violam** tamen sine arculo in Italia et Hispania frequentius. **Viola** vero cum arculo non solum ad hunc usum, sed etiam ad historiarum recitationem in plerisque partibus orbis assumitur. Neque preterire in animum venit, quod exiguo tempore lapso duos fratres orbos natione Flamingos viros quidem non minus litteris eruditos quam in cantibus expertos, quorum uni Carolus, alteri Iohannes nomina sunt. Brugis audiverim illum supremam partem et hunc tenorem plurimum cantilenarum tam perite tamque venuste hu-

iusmodi **viola** consonantes, ut in ulla nunquam melodia me profecto magis oblectaverim.

vireletum (violetum, pioletum, gyroletum) -i n. et **vi-reletus** (violetus) -i m. ,Virelai' (Bezeichnung für eine weltliche Kompositionsgattung) — 'virelai' (term that designates a secular compositional genre)

1 unspezifisch — unspecific

[s.XIV] GOSCALC. intr. 1 p. 30, 3: de cantibus tam ecclesiasticis quam aliis, utpote de motetis, baladis, rondellis, **vireletis** et aliis. GOSCALC. 1, 8 p. 84, 11: finale iudicium omnium tonorum seu modorum cuiuslibet cantus, videlicet motetorum, baladarum, rondellorum, **vireletorum** et huiusmodi. ANON. Vratisl. p. 336a: differentia est inter mutetum, rondellum, **piroletum**, baladum, stampaniam sive stampetum, katschetum et rotulum (sim. MENS. Si ille p. 508, 7). MENS. Si ille p. 505, 8: Rubee autem figure vel quocumque alio colore distracto, que <preter> nigrum colorem [romatibus] ponuntur aliquociens in muthetis, rundelis, baladis, cacetis, **gyroletis**, aliis vel quocumque modo nuncupatis. MENS. Circa artem p. 527, 6: de numero canticorum mensuralium unus dicitur mutetus, alius rundellus, alter hachetus, alter **violetum**, alter et balada, alter trumpetum vel stampetum. [s.XV] GEN. DISC. Differentia 1: Differentia est inter motetos, ballados, **vireletos** et rondellos et fugas.

2 zur musikalischen Form — with reference to musical form

[s.XIV-XV] ANON. Vratisl. p. 336a: **piroletum** est, quod habet duas partes et in qualibet parte habet duas clausuras (sim. MENS. Si ille p. 508, 12: ... duas clausulas, in prima parte unam et in secunda parte etiam unam). MENS. Circa artem p. 527, 21: Sed **violetum** cognoscitur sic, quod habet tantum duas partes et in qualibet eius parte habet clausuram (sim. ANON. Mell. 15, 3). GEN. DISC. Differentia 4: Item de **vireletis**: omnes sunt **vireleti**, qui non habent in primo versu clausulum nec overtum, sed in secundo versu habent clausulum et overtum. cf. HMT s.v.

virga -ae f. Bezeichnung für eine eintönige Neume (l) — term for a neume representing a single pitch (l)

[s.XI] TON. Aug. p. 113a: per simplicem **virgam** deponit (sc. melodia). TON. Aug. p. 129a: neumarum simplicitate, id est sola punctorum et **virgarum** notatione. TON. Aug. p. 130a: per **virgam** pedi[s] superpositam. TON. Aug. p. 148b: per **virgam** pede fultam. al. NEUM. Nomina 2: Nomina neumarum cognosces hic variarum: / Percutiens, torquens, saliens, pes, **virga** /, retorquens. NEUM. Punctus p. 55: Punctus, iacens, nectens, ..., **virga**, claudicans, ascendens, pes. NEUM. Punctum p. 66: **Virga** /. NEUM. Punctum p. 67: FRUT. brev. 14 p. 101: De nominibus neumarum. ... **Virga**, bivirgis, ... virga condiaepentis. IOH. COTT. mus. 21, 53: per **virgas**, clines, quilismata, puncta, podatos caeterasque huiusmodi notulas suo ordine dispositas. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 491a. PS.-MUR. summa 524: Punctus ad modum puncti formatur et adiungitur quandoque **virge**, quandoque plice, quandoque podatu. PS.-MUR. summa 526: **Virga** est nota simplex ad modum virge oblonga. PS.-MUR. summa 547: Clives, plice, **virga**, quilismata, puncta, podati / nomina sunt harum; sint pressi consociati. al. WALT. ODINGT. 5, 2, 10: Condiatesseris quattuor est punctorum ex utraque parte **virgae** ... condiaepentis quinque est punctorum ex utraque parte **virgae** (inde WILLELM. 3, 19). WALT. ODINGT. 5, 2, 17: Resupina dicta, quia super supinam **virgam** reerigitur (inde WILLELM. 3, 22). al.

virga bicompectis v. virga conbipunctis

virga conbipunctis (bicompectis) Bezeichnung für eine fünftönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einer Virga und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a virga preceded by two ascending puncta and followed by two descending puncta

[s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga conbipunctis** /[^] (inde FRUT. brev. 14 p. 102). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Virga bicompectis**: ♦♦♦♦♦ (inde WILLELM. 3, 18).

virga condiaepentis Bezeichnung für eine elftönige, aus fünf aufsteigenden Puncta, einer Virga und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates an eleven-note neume, formed from a virga preceded by five ascending puncta and followed by five descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga condiaepentis**: /[^] (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga condiaesseris Bezeichnung für eine neuntönige, aus vier aufsteigenden Puncta, einer Virga und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a nine-note neume, formed from a virga preceded by four ascending puncta and followed by four descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga condiaesseris**: /[^] (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga conpunctis Bezeichnung für eine dreitönige, aus einem Punctum, einer Virga und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed from a virga preceded by a punctum and followed by a punctum [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga conpunctis** /[^].

virga contripunctis (tricompectis) Bezeichnung für eine siebentönige, aus drei aufsteigenden Puncta, einer Virga und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a virga preceded by three ascending puncta and followed by three descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga contripunctis** /[^] (inde FRUT. brev. 14 p. 102). [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Virga tricompectis**: ♦♦♦♦♦♦♦ (inde WILLELM. 3, 18).

virga innodans Bezeichnung für eine von der Virga abgeleitete Neume unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume derived from the virga [s.XI] TON. Aug. p. 140a: Antiphone ei ascribende tono (sc. septimo), a deposita ,men' sillaba incipientes, semiditono, quem sub sui inceptione habent, interdum continue remisso, et tunc in simplicitate neumarum nunc per neumam, que flexa, nunc per illam, quam **virgam innodantem** dicunt. TON. Aug. p. 141a: He (sc. antiphone) vero, que eundem sui (sc. „saeculorum amen“) semiditono nunc per neumam, que flexa, nunc per illam, que **virga innodans** dicitur, remittunt.

virga praebipunctis Bezeichnung für eine dreitönige, aus zwei aufsteigenden Puncta und einer Virga zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed from a virga preceded by two ascending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praebipunctis**: ! (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga praebipunctis et subdiaepentis Bezeichnung für eine achttönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einer Virga und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates an eight-note neume, formed from a virga preceded by two ascending puncta and followed by five descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praebipunctis et subdiaepentis**: /[^].

virga praebipunctis et subdiatesseris Bezeichnung für eine siebentönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einer Virga und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a virga preceded by two ascending puncta and followed by four descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praebipunctis et subdiatesseris:** $\text{f}\text{.}$.

virga praebipunctis et subtripunctis Bezeichnung für eine sechstönige, aus zwei aufsteigenden Puncta, einer Virga und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a virga preceded by two ascending puncta and followed by three descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praebipunctis et subtripunctis:** $\text{f}\text{.}$. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Virga praebipunctis et subtripunctis:** $\bullet\bullet\text{f}\bullet\bullet$ (inde WILLELM. 3, 18).

virga praediapentis Bezeichnung für eine sechstönige, aus fünf aufsteigenden Puncta und einer Virga zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a virga preceded by five ascending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praediapentis:** $\text{f}\text{.}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga praediatesseris Bezeichnung für eine fünftönige, aus vier aufsteigenden Puncta und einer Virga zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a virga preceded by four ascending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praediatesseris:** $\text{f}\text{.}$ (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga praediatesseris et subdiapentis Bezeichnung für eine zehntönige, aus vier aufsteigenden Puncta, einer Virga und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a ten-note neume, formed from a virga preceded by four ascending puncta and followed by five descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praediatesseris et subdiapentis:** $\text{f}\text{.}$. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Virga praediatesseris et subdiapentis:** $\bullet\bullet\bullet\text{f}\bullet\bullet\bullet$ (inde WILLELM. 3, 18).

virga praepunctis Bezeichnung für eine zweitönige, aus einem Punctum und einer Virga zusammengesetzte Neume — term that designates a two-note neume, formed from a virga preceded by a punctum [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praepunctis:** $\text{f}\text{.}$.

virga praepunctis et subbipunctis Bezeichnung für eine viertönige, aus einem Punctum, einer Virga und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a virga preceded by a punctum and followed by two descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praepunctis et subbipunctis:** $\text{f}\text{.}$.

virga praepunctis et subdiapentis Bezeichnung für eine siebentönige, aus einem Punctum, einer Virga und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a seven-note neume, formed from a virga preceded by a punctum and followed by five descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praepunctis et subdiapentis:** $\text{f}\text{.}$.

virga praepunctis et subdiatesseris Bezeichnung für eine sechstönige, aus einem Punctum, einer Virga und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a virga preceded by a punctum and followed by four descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praepunctis et subdiatesseris:** $\text{f}\text{.}$.

virga praepunctis et subtripunctis Bezeichnung für eine fünftönige, aus einem Punctum, einer Virga und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a virga preceded by a punctum and followed by three descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praepunctis et subtripunctis:** $\text{f}\text{.}$.

virga praetripunctis Bezeichnung für eine viertönige, aus drei aufsteigenden Puncta und einer Virga zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a virga preceded by three ascending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praetripunctis:** $\text{f}\text{.}$.

virga praetripunctis et subbipunctis Bezeichnung für eine sechstönige, aus drei (aufsteigenden) Puncta, einer Virga und zwei (absteigenden) Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a virga preceded by three (ascending) puncta and followed by two (descending) puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praetripunctis et subbipunctis:** $\text{f}\text{.}$. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Virga praetripunctis et subbipunctis:** $\bullet\bullet\text{f}\bullet\bullet$ (inde WILLELM. 3, 18).

virga praetripunctis et subdiapentis Bezeichnung für eine neuntönige, aus drei aufsteigenden Puncta, einer Virga und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a nine-note neume, formed from a virga preceded by three ascending puncta and followed by five descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praetripunctis et subdiapentis:** $\text{f}\text{.}$.

virga praetripunctis et subdiatesseris Bezeichnung für eine achttönige, aus drei aufsteigenden Puncta, einer Virga und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates an eight-note neume, formed from a virga preceded by three ascending puncta and followed by four descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga praetripunctis et subdiatesseris:** $\text{f}\text{.}$. [s.XIII-XIV] WALT. ODINGT. 5, 2, 5: **Virga praetripunctis et subdiatesseris:** $\bullet\bullet\text{f}\bullet\bullet$ (inde WILLELM. 3, 18).

virga semitonis Bezeichnung für eine aufsteigende zweitönige Neume (die einen Halbtonschritt anzeigt?) — term that designates an ascending two-note neume (that indicates an interval of a semitone?) [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga semitonis:** $\text{f}\text{.}$. v. semitonus; semitonus virga

virga semitonis subbipunctis Bezeichnung für eine viertönige, aus einer Virga semitonis und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a virga semitonis followed by two descending puncta [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga semitonis subbipunctis:** $\text{f}\text{.}$.

virga semitonis subpunctis Bezeichnung für eine dreitönige, aus einer Virga semitonis und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed from a virga semitonis followed by a punctum [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga semitonis subpunctis:** $\text{f}\text{.}$.

virga semitonus v. semitonus virga

virga subbipunctis Bezeichnung für eine dreitönige, aus einer Virga und zwei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a three-note neume, formed from a virga followed by two descending puncta [s.XI] TON. Aug. p. 108a: nunc per neumam, que flexa,

nunc per illam, que **virga subbipunctis** dicitur, remittant. NEUM. Punctum p. 66: **Virga subbipunctis**: *h*.

virga subdiapentis *Bezeichnung für eine sechstönige, aus einer Virga und fünf absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a six-note neume, formed from a virga followed by five descending puncta* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga subdiapentis**: *h* (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga subdiatesseris *Bezeichnung für eine fünftönige, aus einer Virga und vier absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a five-note neume, formed from a virga followed by four descending puncta* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga subdiatesseris**: *h* (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga subpunctis *Bezeichnung für eine zweitönige, aus einer Virga und einem Punctum zusammengesetzte Neume — term that designates a two-note neume, formed from a virga followed by a punctum* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga subpunctis**: *h*.

virga subtripunctis *Bezeichnung für eine viertönige, aus einer Virga und drei absteigenden Puncta zusammengesetzte Neume — term that designates a four-note neume, formed from a virga followed by three descending puncta* [s.XI-XII] NEUM. Punctum p. 66: **Virga subtripunctis**: *h* (inde FRUT. brev. 14 p. 102).

virga tricompectis v. virga contripunctis

virginale n. ‚Virginal‘ (*Bezeichnung für ein rechteckiges Kieklavier*) — ‚virginal‘ (*term for a rectangular quilled keyboard instrument*)

[s.XV] PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 18: <V>**irginale** est instrumentum habens formam in modum clavicordii, habens cordas metallinas facientes sonoritatem clavicimbali, habens choros cordarum triginta duos percussione digitorum in clavos pereminentes et in tonos et semitonia resonans suaviter. **Virginale** dictum, quod uti virgo dulcorat mitibus et suavissimis vocibus.

virgula -ae f. et **virgulus** -i m. I. ‚Strichlein, Strich‘ (*als Notationszeichen*) II. *Bezeichnung für eine eintönige Neume — I. ‘stroke’ (as notational symbol) II. term for a neume representing a single pitch*

I. ‚Strichlein, Strich‘ (*als Notationszeichen*) — ‘stroke’ (*as notational symbol*)

1 zur Anzeige einer Länge — for indication of a length [s.VII] ISID. etym. 1, 19, 4: *Μακρός*, id est longa, **virgula** iacens est ita: -. [s.IX] REMIG. AUT. 521, 8: ‘signa’ scilicet temporum, id est **virgulae**, quibus constant brevia et longa. [s.X-XI] ORG. Paris. 33: conemur hoc diaphoniae melos et alia descriptione imaginari, ut dicta rationis oculis quodammodo subiciantur. ... cordis inserantur puncti et iacentes **virgulae**, quae purae cantionis modos exprimant; hos rursus punctos seu **virgulas** alii puncti coloris dissimilis comitentur pro ratione organi suis locis inserti ita, ut quemadmodum conlatis ad invicem sonis diversis diaphonia resonat, sic in hac dispositioniunctula puncti punctis respondeant. Sane punctos ac **virgulas** ad distinctionem ponimus sonorum brevium ac longorum. GUIDO micr. 15, 11: Sicque opus est, ut quasi metricis pedibus cantilena plaudatur, et aliae voces ab aliis morulam duplo longiorem vel duplo breviorum aut tremulam habeant, id est varium tenorem, quem longum aliquotiens apposita litterae **virgula** plana significat (inde COMM. Guid. 30 p. 150. *sim.* ARIBO 37 p. 66. COMM. Guid. 62 p. 153).

2 als Pausenzeichen — as symbol for a rest [s.XIII] TON. Praed. 67: Nullus scienter litteram aut notam mutet, sed teneantur littera et note et **virgule** pausarum.

LAMBERTUS mens. 168: huiusmodi tacita mensura discernenda est per Ve **virgulas** graciles. [s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 494, 17: Sed pause media spacia transcendentis sunt duplices, scilicet sorsum tracte et deorsum tracte. Sorsum tracte sunt: quandocumque **virgula** ascendit a linea ad medium spacii, minimam representat. Sed deorsum tracte sunt: quandocumque **virgula** descendit a linea ad medium spacii, semibrevem representat. GEORG. ANS. 3, 230: Signat (*sc. doctus cantor*) vero loca sive partes cantus, in quibus decet eas (*sc. pausas*) fieri una vel bina **virgula** protracta secundum sub et supra, ut secant lineas et intervalla, quibus impositae sint, cantilenarum note. GEORG. ANS. 3, 233: longe perfecti modi pausa trium equalium temporum signatur mensura una vel duabus equidistantibus **virgulis** contingentibus duas extremas linearum quattuor et secantibus tria intervalla intra eas conclusa. At longarum modi imperfecti et brevis altere, quarum est mensura duorum temporum, **virgula** aut **virgule** duo secant intervalla tres inter lineas conclusa. Brevis vero pausa designatur, ut **virgula** secet intervallum unicum, quod duas inter lineas contentum est. GEORG. ANS. 3, 236: Semibrevis pausa **virgula** figuratur, que a linea superiori medium descendit ad intervallum duarum linearum. Minime pausa contra **virgula**, que medium ascendit ad intervallum linearum duarum. Semiminime pausa qualis minime figuratur, vero superaddunt **virgule** in summo semicirculum, quod defectum denotat. Sunt cantores, qui figurant pausas omnes intervallo duarum linearum unico: longe quidem duplice **virgulis** equidistantibus sex, longe vero tribus, brevis unica, semibrevis **virgula** a superiori tracta linea, sed tamen ad medium intervallum attingentem; minime vero contra trahitur **virgula** ab inferiori linea medium adusque proveniens intervallum, at semiminime pausa puncto solo super inferiori linea disposito. Totidem itaque temporum mensuris a cantu quiescendum cognoscit cantor, quot intervalla sectat **virgula** notans pausas, vel quote sint **virgule** uno intervallo posite. ADAM FULD. 3, 9: Pausarum alia generalis est **virgula** simplex vel duplex per omnes lineas chori tracta; designat finem vocis. FR. GAFUR. pract. 2, 6: Est enim figura pausa linea seu **virgula** quaedam per spatium vel spatia seu spatii partem protracta, nulli notulae addita, sed a notulis penitus disiuncta. *ibid.*: Pausa brevis est **virgula** deducta in descriptione cantilena a linea ad lineam propinquiorem, intervallum seu intermedium spatium complectens. Pausa longa duarum scilicet brevium est **virgula** duo integra trium linearum complectens intervalla. *ibid.*: Semibrevis pausa est **virgula**, quae alicui lineae adherens ad medium propinquois spatii descendit. *ibid.*: Minimae pausa est **virgula** lineae apposita ascendens ad medium intervalli viciniore.

3 zur Abteilung von Mensurereinheiten — for indication of the division of mensural units

[s.XIV] GOSCALC. 3, 3 p. 158, 15: quando inveniuntur due notule vel earum valor simul sole, tunc ille non debent partiri, sed simul computari ... possent tamen absque puncto per parvam **virgulam** aut aliud huiusmodi signum ab invicem separari. GOSCALC. 3, 4 p. 164, 28: licet punctus inter duas breves positus impedit, ne secunda possit alterari; **virgula** tamen aut tale aliud signum non habet huiusmodi potestatem. GOSCALC. 3, 5 p. 168, 4: semper oportet dividi notulas per punctum; possunt tamen notule aliquando per **virgulam** aut aliud tale signum ab invicem separari. [s.XV] GEORG. ANS. 3, 218: Quotiens tamen evenierit, ut breves due longas intermediant duas et ambas inter breves **virgula** levis interiecta sit aut punctus, designat longas ambas imperfecti modi et longam primam brevi prime temporis unius mensuram concedere, pariter longam ultimam secunde brevi ... Rursus autem distinguuntur modus, tempus et prolatio perfecta ab imperfectis ex

situ sive notarum positione in elongatione unius ad alteram, dum tamen non interveniat punctus ullus aut **virgula**, sed solum intervallum quantitate positionis note unius. Fit vero hoc, quotiens pro longa una modi perfecti ponunt tres breves separatim sibi succedentes nullo tamen interposito inter eas puncto aut **virgula**.

4 als Notenlinie — as a staff line

[s.XIV] ANON. Mediol. 5, 3: Nota, quod pausa, que tangit quatuor **virgulos**, valet tria tempora ... pausa, que tangit tres **virgulos**, valet duo tempora ... et que tangit duos **virgulos**, valet unum tempus. ANON. Couss. V p. 254, 1: De pausis autem, que medium spatium occupant, est tenendum, quod, si pausa illa ponitur sub **virgula**, est pausa semibrevis, si autem ponitur supra **virgulam**, dicitur pausa minime.

5 als Notenhals, Notenstiel — as note stem

a bei Einzelnoten — on single notational symbols

[s.XIV] HEINR. EGER 4 p. 46: quadrata (*sc. nota*) vero plana talis ■ dicitur brevis ... cui, si addatur **virgula** vel cauda taliter ■, dicitur longa. [s.XV] FR. GAFUR. pract. 1, 2: Simplex notula est, quae alteri notulae non coniungitur et quadrato corpore figuratur hoc modo: ■, quandoque item cum **virgula** in latere eius dextro descendente describitur in modum longae mensurabilis ut hic: ■. FR. GAFUR. pract. 2, 2. FR. GAFUR. pract. 2, 3: Longam quoque quadratam cum **virgula** in latere dextro sursum vel deorsum ab ipso quadrato derivante. *ibid.*: cuius (*sc. minimae*) figuram describunt semibreve apposita alteri angularium summatum **virgula** plerumque acutiori, hoc modo: ♪ ♫. *ibid. al.* FR. GAFUR. pract. 2, 4: Tinctoris vero minimas in dupla proportionem consyderat: descriptas quidem ut minimas retorta dextrorsum **virgulae** sumitate hoc modo: ♪. Vel ut minimas, sed pleno corpore hoc modo: ♪. Rursus vacuum huiusmodi **virgulae** sumitate retortam duas in partes aequas distinguunt, quas semiminimas minores nominant, pleno tamen corpore scriptas hoc modo: ♪ vel vacuo (*sc. corpore*) retorta dextrorsum binarii numeri characterem **virgula** ut hic: ♪. *ibid.*: Hanc (*sc. comam vel diesim*) plerique describunt semininam plenam retorta scilicet dextrorsum **virgulae** sumitate, angulo insuper deorsum retorto ut hic: ♪. Verum quod mira admodum difformitate aliarum huiusmodi diminutionum descriptionibus dissentiat, plenam signamus retorta sinistrorsum **virgulae** sumitate hoc modo: ♪. *ibid.*: Rursus brevium alteram maiorem, alteram minorem, alteram mediam Anselmus posuit: brevem maiorem figurabat quadratam descendente **virgula** in latere sinistro hoc modo: ♪. Brevem minorem quadratam ascendente **virgula** in sinistro hoc modo: ♪. Brevem vero mediam quadratam sine **virgula** hoc modo: ♪. Item semibreve maiorem descripsit quadratam cum duabus **virgulis** ascendente scilicet altera, altera descendente in latere dextro hoc modo: ♪. Minorem semibreve quadratam cum duabus **virgulis** in latere sinistro, ut hic: ♪. Mediam autem semibreve quadratam **virgula** per rectum quadratae medium sursum deorsumque traducta signavit hoc modo: ♪. FR. GAFUR. pract. 2, 6.

b bei Ligaturen — on ligatures

[s.XIV-XV] MENS. Si ille p. 492, 16: Item nota regulas ligaturarum. Quarum prima est: quandocumque secundus punctus, id est nota, est alcior primo ita, quod primus punctus caret omni **virgula**, cum proprietate dicitur. *eqs.* IOH. HOTH. fig. 4, 4: Quando ligatura est recta in principio sine **virgula**, dicitur cum proprietate, et in fine sine **virgula**, dicitur cum perfectione. Item quando ligatura est pendens in principio sine **virgula**, dicitur esse sine proprietate; et in fine dicitur sine perfectione. Et omnis ligatura habens **virgulam** ascendentem in parte sinistra dicitur cum opposita proprietate ut hic: ... ♪. *al.* IOH. HOTH. mens. I 5, 2. IOH. HOTH. fig. II 3, 3-11. FR. GAFUR. pract. 1, 2. FR. GAFUR. pract. 2, 5.

6 zur Verbindung von Einzelnoten zur Ligatur — for the binding of single notes into a ligature

[s.XV] IOH. OLOM. 4 p. 10: Qualiter vero dictae figurae per **virgulas** et notas oblongas ad invicem colligantur. *ibid. al.* IOH. HOTH. mens. I 5, 1.

7 zur Anzeige einer Halbtonerhöhung (in der Orgelnotation) — for indication of the raising of a note by a semitone (in organ notation)

[s.XV] TRAD. Holl. IX 2, 2, 45: Item mensuriste, in quibus locis comittitur coniuncta aliqua, ad representandum eandem ponunt tale signum: ♪. Organiste **virgulam** per modum crucis adiungunt: + (*sim.* TRAD. Holl. XI 3, 133. TRAD. Holl. II 3, 193. TRAD. Holl. VII 4, 329. LAD. ZALK. 3, 231). TRAD. Holl. V 3, 236: ipsi mensuriste in locis, in quibus committuntur coniuncte, solent ponere tale signum: ♪. Sed organiste ipsis notis solent adiungere quandam **virgulam** per modum crucis, ut sic: ♪.

II Bezeichnung für eine eintönige Neume — term for a neume representing a single pitch

[s.XI] BERNO prol. 9, 50 app. crit.: in secunda syllaba, quae est ,li', **virgula**, non flexa ponenda. ARIBO 26 p. 49: cum simplices sunt (*sc. neumae*), id est vel una **virgula** vel una iacens. NEUM. Eptaphonus 2: **Virgula** /, cephalicus, clinis, quilisma, podatus (*inde* NEUM. Scandicus 3. FRUT. brev. 14 p. 102. AMERUS 16, 1: **Virgula** ♪. HEINR. EGER 4 p. 44. TRAD. Holl. VIII 28, 67. TRAD. Holl. IX 2, 3, 126. TON. Vratisl. 4, 64. TRAD. Holl. II 3, 206. TRAD. Holl. V 3, 249. TRAD. Holl. VII 4, 336). FRUT. ton. p. 121: per **virgulam** puram. IOH. COTT. mus. 21, 7. IOH. COTT. mus. 23, 9: Simplicem autem neumam dicimus **virgulam** vel punctum. IOH. COTT. ton. 24, 24. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 72, 26: tales quidem simplices notulae a quibusdam vocantur **virgulae** vel, si careant caudis, puncta nominantur. NEUM. Gurtulus 2: Torculus et morila, punctum quoque, **virgula** ♪, flexa. v. virga

virgularis -e *strichförmig, in Gestalt eines Strichs — line-like, in the form of a stroke*

[s.XV] LE MUNERAT moderat. 62: Sic nec regulari habent praedicta cantica punctuali secundum grammaticam divisione: ita videlicet, ut oporteat ab incipiente vel incipientibus vel etiam in decursu a simul cantantibus ad aliquam etiam **virgularem** pausam, ut ibi quiescat, devenire.

adv. virgulariter *mit Hilfe eines Strichs (zur Anzeige der Diminution) — with the aid of a stroke (that indicates diminution)*

[s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 14: Diminutio in mensurabili cantilena est abstractio certi valoris quantitativi ab ipsis figuris. Tribus enim modis solet a musicis demonstrari. ... Tertio **virgulariter**. *ibid.*: **Virgulariter** disposita diminutio est, quae in hac mensurabili figurarum descriptione per virgulam signum temporis scindentem declaratur. *ibid.*: mensurae huiusmodi **virgulariter** consyderata diminutio.

virgulatio -onis f. *Stielung, Hinzufügung eines Notenstiels — the act of adding a stem*

[s.XV] TACT. Opusculum 23: per **virgulacionem** duarum notarum ex predictis tactibus ... per **virgulacionem** totius tactus quatuor notarum. TACT. Opusculum 28: per **virgulacionem** duarum notarum ex predictis tactibus 4 notarum fit virgulus tactus. TACT. Opusculum 33.

virguliso -are *stielen, mit einem Notenstiel versehen — to provide with a stem*

[s.XV] TACT. Opusculum ex. 7: Indifferentes (*sc. tactus*) **virgulisantur** sic: (*sequitur exemplum*).

virgulo -are *stielen, mit einem Notenstiel versehen — to provide with a stem*

[s.XIV] MENS. Item notandum p. 415a. MENS. Circa artem p. 528, 17: ponuntur quattuor rubee **virgulate** cum hucris vel cum uncis pro una semibreui. [s.XV] TACT. Octo princ. 53: recipe duos tactus, quos tibi placet, ita, quod preponatur descendens. Et omnes notas debes **virgulare**. TACT. Opusculum 12-14. TACT. Opusculum 28: per virgulationem duarum notarum ex predictis tactibus 4 notarum fit **virgulus** tactus. TACT. Opusculum ex. 7. TACT. Opusculum 31: tactus quatuor notarum poteris **virgulare**, sicut placet. TACT. Opusculum 149: Quando videris notam **virgulatam** ut hic: †, hanc debes corripere. Cum videris non **virgulatam** ut sic: †, illam debes producere. TACT. Concordanciarum p. 171, 19: Istud exemplum est VIII notarum de maiori prolacione et potest fieri VIII notarum de minori prolacione nisi **virgulando** omnes notas. TACT. Reperi 41.

virgulus v. virgula col. 1747, 9-14

violetum v. vireletum

virionellus -i m. *Bezeichnung für das Virelai — term for the virelai*

[s.XIV] AEGID. MUR. p. 128b: Item **virionellus** simplex habet ante apertum et clausum retro. Item **virionellus** duplex habet dimidium apertum et clausum ante et apertum et clausum retro. cf. *Riemann, Musiktheorie* p. 213

visus -us m. *Bezeichnung für eine zu einer notierten Choralmelodie imaginierte Gegenstimme ('sight'), die (um das vierlinige Notensystem des Chorals in der Vorstellung nicht zu überschreiten) eine Quinte höher ausgeführt wird — term that designates a voice ('sight') that is imagined against a notated chant, and performed a fifth higher (so that it does not exceed the four-lined staff)*

[s.XV] CONTR. Circa modum p. 29, 17: Set quia facile non est huius (?) concordantias sic a plano tam visu quam voce remotas in multum a plano (sc. cantu) remotis <linearibus> et spacialibus intueri, quoddam fictum visum concordanciarum, in quo <...> scilicet concordancie possunt comprehendere et satis discrete discantari, hic poteris tam viris quam pueris reperire, et infra III^{or} linearia planus cantus satis aperte videre vales hoc modo: Pone **visum** supra planum in diatessaron sive quarta nota et vocem in diapason, vel ponas **visum** cum plano et vocem in diapente. Et tunc discanta per has concordancias, scilicet per III^{tam} et secundam supra planum, cum plano, terciam et quintam sub plano, ut patet in exemplo sequenti. Exemplum de discantando medium sive quadruplicem ut hic: (*sequitur exemplum*). CONTR. Circa modum p. 29, 28: visus quamvis in se sit verus, tum propter <mel>iorem eius visum ... inducit de facili simplicibus cantoribus falsitatem: (*sequitur exemplum*). Quapropter illum fictum **visum** accipe, qui, et si in se verus non fuerit, cum tenentibus tum propter eius viciniorem et compendiosorem visum prebet discantantibus de facili veritatem. cf. *Nicol. Burt. 2, 6, 46-49*. v. contrapunctus visus (visualis)

vitula v. fidula

vo *Merksilbe (Solmisationssilbe) für den Ton G (in der Reihe: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c) — mnemonic syllable (solmization syllable) that denotes the note G (in the series: psal-li-tur per vo-ces is-tas = C - c)*

[s.XV] BART. RAM. 1, 1, 7 p. 19: Nos igitur ... dictiones singulis chordis imponimus novas et effectus totius denotantes

concentus ita, ut in graviore dicatur 'psal', in sequenti 'li', in tertia 'tur', in quarta 'per', in quinta 'vo', in sexta 'ces', in septima 'is' et in octava 'tas'; et sic erit conclusio syllabarum: 'psallitur per voces istas', quoniam octo vocibus fit totus concentus. Locamus autem eas a littera 'c' gravi in litteram 'c' acutam. BART. RAM. 1, 1, 7 p. 20. BART. RAM. 1, 2, 1 p. 27. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 46: in summitate medii digiti ponemus **vo** conversam eadem ratione, qua de alia diximus. IOH. HOTH. exc. p. 45. NICOL. BURT. 1 pr. 6. GUILL. POD. 5, 9.

vocalis -e 1. 'vokal', gesungen 2. *Stimm-, die Stimme betreffend* — 1. 'vocal', sung 2. related to the voice

1. 'vokal', gesungen — 'vocal', sung
[s.III] FRAGM. CENS. 11, 2. [s.XIII] ANON. Lovan. p. 488a. COMM. Boeth. I 1, 8 p. 45: convenit haec diffinitio ... sono **vocali**. PS.-MUR. summa 546. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 13, 9: modulatio fit **vocalis** vel sonora. IAC. LEOD. spec. 4, 31, 2: **vocalis** vel sonora concordia. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 13, 122 (*sim.* TRAD. HOLL. XI 2, 141. TRAD. HOLL. III 5, 109). PROSD. contr. I 2, 2: contrapunctus ... est duplex, scilicet **vocalis** et scriptus: **vocalis**, qui profertur, et scriptus, qui scribitur (*sim.* PROSD. contr. II 2, 2). *ibid.* al. EG. CARL. rit. 3: laus **vocalis** in divino officio necessaria est. EG. CARL. rit. 50: Armonica (*sc. musica*) **vocali** concordia geritur. al. TRAD. HOLL. VII 4, 12: quoad **vocalem** ambitum. ADAM FULD. 1, 1. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: acutorum et gravium sonorum **vocalium** mixtura. FR. GAFUR. pract. 3, 2: **vocali** concentu gravium acutorumque sonorum. ERASM. HOR. p. 72b: **Vocalis** vero armonia, quae et sonora dici potest. al. TRAD. HOLL. XII 5, 2: cantus diffinitur sic: est modulatio vocis **vocalis** vel instrumentalis regulis artis musice coartata. v. musica vocalis

2. *Stimm-, die Stimme betreffend* — related to the voice
[s.XI] ANON. Prag. 203: humanum perficitur ore **vocale** organum. [s.XIII-XIV] PS.-MUR. summa 625: secundum situm organi **vocalis**. PS.-MUR. summa 2346: Organica (*sc. diaphonia*) ... ab organo **vocali** nomen accepit. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 118: Gravatur autem vox, quotiens vocis aut soni factor debiliter et in multo tempore moverit aerem per instrumenta **vocalia**. NICOL. BURT. 1, 8, 53: arteria, quae **vocalis** canna est, organum est respirationis. HERB. TR. 1, 1 p. 23: de instrumentis **vocalibus**. HERB. TR. 2, 4 p. 51: si omnes effectus **vocales** tam forent perniciosi. HERB. TR. 3, pr. p. 63: de natura cantus ac mirabilibus **vocalibus** effectibus. HERB. TR. 2, 2 p. 46. HERB. TR. 3, 2 p. 67. HERB. TR. 3, 2 p. 68: muta et irrationabilia animalia vulgo nominantur magis quam vociferata. Non est igitur tanta communio illa **vocalis**, quam nobiscum participant, quin multo maior sit differentia, qua a nobis superantur propter excellentiam conditionis humanae. HERB. TR. 3, 4 p. 71: eximium **vocalis** potentiae indicium. HERB. TR. 3, 5 p. 72. al.

adv. **vocaliter** 'vokal', mit der Stimme — 'vocally', with the voice

[s.XIII] ANON. Hailspr. pr. p. 64: musici mathematici non est cantare **vocaliter**, per instrumenta, nec carmina facere, sed iudicare et docere rationem armonice et (*ms.; ed.:* armonicem) inequalis proportionis. ... Musici autem mechanici et poete est cantare **vocaliter** et carmina facere. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 55, 11: Divisio igitur illa, qua dividitur hoc semitonium in duo diaschismata, potius speculativa est quam practica, saltim ut partes illae vocem respiciunt humanam (nescio, qui partes illas semitoniales proferre posset **vocaliter**). [s.XV] TRAD. HOLL. I pr. 4: **vocaliter** solum more pecudum cantum ruminantes.

vocatim *adv.* *tonlich, hinsichtlich der Tonhöhe — in pitch*

[*s.XI*] TON. Aug. p. 129a: Hac enim que (*sc. antiphone*) reguntur tonali melodia, cum incipiant a finali, in prima voce quam in secunda vel tertia et aliquando in quarta sillaba intendunt, ut **vocatim** se suo „seculorum amen“ concurrentes locum, ubi illud „men“ sillabam deposuit, assiliunt. TON. Aug. p. 138a: iste (*sc. antiphone*) diapente consonantiam, qua incipiendo a deposita „men“ sillaba distant in gravitate, mox quasi **vocatim** se suo „seculorum amen“ assilientes reddunt in acumine.

vocatio -onis *f.* *Bezeichnung für die Zuordnung einer Solmisationssilbe zu einer Tonstufe — term for the assignment of a solmization syllable to a note*

[*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 11: Itaque sub ·g· littera dispositum est ut, hoc autem est prima sillabarum vocalium ... Vocem secundam minus gravem nominatam re sub litteram ·a· locant (*sc. magistri*), tertiam mi vocatam sub ·b·, quartam, quam fa dicunt, sub ·c·, quintam, quam sol, sub ·d· ponunt, sextam la sub ·e·. Replicant vero nominationes has ad habendas differentias aliarum vocum acutarum et superacutarum initia replicantes sub litteris certis, non sub quacumque, sed sub tribus: ·g·c·f·. Primum ut reponunt et subsequentes sequentibus sub litteris replicant ... Sic ergo sub ·c· primo sit replicationis prime initium, unde et sub eo sunt due (*sc. sillabae*) ex his **vocationibus**: fa ut. Sub ·f· vero primo et secunde replicationis initium: fa ut. At sub ·g· octavo a primo tertie replicationis initium: sol re ut. Ideoque fit, ut sub quibusdam sint due, sub quibusdam tres harum sillabarum vocalium disposite. ... Replicantur itaque **vocationes** ter: totiens enim littere, sub quibus harum initia reponi diximus, replicate sunt.

vocetenus *adv.* *mit der Stimme — vocally*
[*s.XV*] IOH. OLOM. 4 p. 10. IOH. OLOM. 9 p. 69: in quolibet cantu regulari est considerata vox seu nota finalis et in tono psalmodico seu „saeculorum amen“ vox initialis, ut per congruum distantiam indeterminatis limitibus tam in scripto quam **vocetenus** reponantur. ANON. Claudifor. 6, 1, 12: si vis invenire saltum de ut in la, ascendas primo de ut in la per medias voces sic: ut re mi fa sol la ascensivos vel ascensivas, et retineas in conceptu sonos correspondentes extremis vocibus et has ultimo **vocetenus** solitarie exprimis. TRAD. HOLL. XXIII 1, 2, 62: ibi gravis, ibi acutus et alibi redditur cantus superacutus, ut patet, si 3^s concinant eundem quemcumque cantum ... dummodo distabunt a se **vocetenus** per diapason.

vociferatio -onis *f.* *Hervorbringung von Lauten oder Tönen — production of sounds or tones*

[*s.XI*] VOCAB. MUS. p. 138: Clangoris: **vociferationis**. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 23, 1: Et cum tam aer quam aqua possit esse medium et materia in soni, qui non est vox, generatione, solus aer medium est et materia in **vociferatione**. Vociferant autem sola animalia. Inanimatorum enim nullum vocat, ... nec tibia, nec lyra, nec viella vociferant, licet similitudinem quandam habeant cum **vociferatione**. PTOLOM. 1, 14: In bello eciam pugnancium animi tubarum sonitu acceduntur et quadam se **vociferacione** ad prelium adhortantur (*sim.* TRAD. HOLL. VI 4, 13). [*s.XV*] GEORG. ANS. 3, 8: vocum differentias Latinis litteris septem notaverunt (*sc. magistri*) ·a·b·c·d·e·f·g· et gravissimum gravium signaverunt ·a· ... Vocum vero differentias tam superacutarum et gravium sillabice sex nominationibus vocaverunt ut re mi fa sol la. Visum est siquidem satis esse non ultra quintam **vociferationem** continendum cantum sub eadem qualitate, sed vocem ad aliam (*sc. qualitatem*) inflectendam. Quid autem sit vocem inflec-

tere et quid vocis qualitas, iam dicemus. (?) HERB. TR. 1, 7 p. 33: **vociferatio** discrepantia maxima dissidet. HERB. TR. 3, 2 p. 67. HERB. TR. 3, 6 p. 75: Causa igitur maximae **vociferationis** cunctorum animalium tempore veris amor est. HERB. TR. 3 peror. p. 78: collatione diversorum cantuum omnium creaturarum (*ms. München clm 10277; ed.: creaturum*) manifeste intelliges humanos cantus tanto excellere **vociferationes** reliquarum.

vociferatus -us *m.* *Hervorbringung von Lauten oder Tönen — production of sounds or tones*

[*s.XV*] HERB. TR. 1, 9 p. 36: Deus cunctorum animantium operationes differenter suae laudi deputavit, voluit simplici **vociferatu** a talibus honorari. HERB. TR. 3, 2 p. 67: Nos enim voce nostra aut loquimur aut canimus aut contendimus aut aliquid tale divinum ac caeleste facimus; quod indicat in nobis maius quiddam latere mentem videlicet ac rationem, quarum illae expertes uno solum fere aequali **vociferatu** affectus sensibiles mutuo indicant.

vocifero -are 1. (*mit der Stimme*) *Laute oder Töne hervorbringen* 2. *vortragen, singen* 3. (*er*)*klingen* — 1. *to produce sounds or tones (with the voice)* 2. *to perform, to sing* 3. *to sound*

1 (*mit der Stimme*) *Laute oder Töne hervorbringen — to produce sounds or tones (with the voice)*

[*s.XI*] TON. Aug. p. 153b: ego elinguis et quasi **vociferando** tacens. [*s.XIII*] AMERUS 1, 7: clangor tubarum aut strepitus aliorum instrumentorum seu **vociferancium** clamor. ENGELB. ADM. 1, 3, 8: organum dicitur instrumentum, quod ad **vociferandum** vel cantandum movetur et inofficiatur a natura. [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 122 (*inde* IOH. CICON. mus. 2, 15 p. 282, 16). IAC. LEOD. spec. 1, 5, 17: animalia quaedam non **vociferantia** et auditu carentia. IAC. LEOD. spec. 1, 23, 2: **Vociferant** autem sola animalia. Inanimatorum enim nullum vocat secundum Philosophum nec tibia, nec lyra, nec viella **vociferant**, licet similitudinem quandam habeant cum vociferatione, quia extensionem habent et melodiam includunt harmonicam. Nec omnia animalia **vociferant**. Animalium enim quaedam sanguine carent et dicuntur exsanguia. Et talia secundum suum genus sunt non **vociferantia**, etiam quia nec respirant, nec audiunt ut apes, vermes, scrabones, cicada. Sanguinem etiam habentium quaedam respirant et illa **vociferant**, alia non ut pisces et talia vocem non emittunt, in cuius signum collocarent et gutture. Sola igitur animalia sanguinem habentia et respirantia sunt **vociferantia**. IAC. LEOD. spec. 1, 27, 6: Oportet enim animalia **vociferantia** saepe respirare et expirare, si debeant vivere. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 7: nullam faciunt consonantiam, nullum cantum proprie quantumcumque **vociferando** continentur. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 6: cum quis **vociferando** dicit re re re. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 9: Cantare est consonantias **vociferando** modo debito coniungere. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 10: Qui ergo **vociferando** non novit voces et consonantias convenienter coniungere, non novit cantare. HUGO SPECHTSH. comm. p. 20: aer et aqua, quae maxime concurrunt in homine **vociferante**. [*s.XV*] ANON. Carthus. theor. pr. 15: Dominus iussit sacerdotes tubis canere et populum **vociferare**. TRAD. HOLL. I 1, 3, 2: homo, prout voluerit vel poterit, **vociferat**. IOH. LEGR. rit. 2, 2, 1, 6. HERB. TR. 1, 2 p. 25: si homo proferat cantus tacitis verbis, numquid **vociferabitur**? HERB. TR. 1, 4 p. 28: cum cuncta alia animalia **vociferari** in genere dicantur. HERB. TR. 1, 7 p. 33. HERB. TR. 1, 8 p. 35. HERB. TR. 1, 9 p. 36: hoc inter angelicos ac humanos concentus ceterorumque animalium voces interesse existimaverim, quod, quae infra hominem sunt, **vociferantur**

quidem. HERB. TR. 1, 9 p. 36. HERB. TR. 3, 2 p. 68. HERB. TR. 3, 5 p. 73. HERB. TR. 3, 6 p. 76.

2 *vortragen, singen* — *to perform, to sing*

[*s.XII*] TON. VATIC. 12, 3 p. 197: Primus ut iste sonus tonus est **vociferandus** (*cum melodia*) (*sim.* ANON. Ratisb. 8, 1, 11. ANON. Gemnic. 3, 3, 35. TRAD. HOLL. XVII 342. TRAD. HOLL. XVII 342). [*s.XV*] TRAD. HOLL. XXIV 7, 109: Tres voces pariter ·a·lamire **vociferuntur**, / cum la quoque mi re sic mutando variantur (*sim.* VERS. Palmam II 107. VERS. Palmam II append. 1, 26. VERS. Palmam II append. 2, 23. TRAD. HOLL. XIX 208). CONR. ZAB. chor. 6, 19: Alia rusticitas in cantando est vocales non satis distincte sub proprio earum sono **vociferare**. CONR. ZAB. chor. 6, 21: omnem eorum cantum deturpant per hoc, quod e et i vocales minus bene et non satis distincte **vociferare** solent. CONR. ZAB. chor. 6, 60: vivaciter, affectuose et satis iucunde cantandum est, ne in aliam extremitatem incidatur ita, ut aliis nimis excessive ... **vociferantibus** alii sic cantent, ut vix audiat. CONR. ZAB. chor. append. 2, 6: Pausas non ceteris validius vel impetu quodam **vociferare**.

3 (*er*)*klingen* — *to sound*

[*s.XIV*] IOH. BOEN mus. 4, 149: ut dyapason inter principales (*sc. consonantias*), ita hec (*sc. diatesseron*) inter secundarias dulcissime **vociferat**.

vocula -ae f. 1. Tonstufe, Ton 2. Solmisationssilbe — 1. note, tone 2. solmization syllable

1 Tonstufe, Ton — note, tone

[*s.VI*] BOETH. mus. 3, 1 p. 269, 21: cum cuilibet voci duos tonos ac semitonium integrum distans **vocula** comparetur (*inde* HIER. MOR. 17, 626 (p. 124). *ad loc.*: GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 87. GLOSS. Boeth. mus. 3, 1, 90). BOETH. mus. 4, 1 p. 301, 21: Velox vero motus acutam **voculam** praestat (*inde* HIER. MOR. 17, 1193 (p. 14)). BOETH. mus. 5, 9 p. 359, 7: Quamcunque igitur huic dyapason consonantiae consonantiam iunxerimus, servatur integra, quia ita iungitur, tamquam uni **voculae** ac nervo (*inde* MUS. ENCH. 16, 23. MARCH. luc. 6, 5, 15. COMM. Boeth. II p. 368, 38. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 13. IOH. CICON. mus. 1, 52 p. 194, 8). BOETH. mus. 5, 10 p. 360, 7: dyapason paene una **vocula** est talisque consonantia est, ut unum quodammodo effingat sonum (*inde* MARCH. luc. 6, 5, 13. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 19. IAC. LEOD. spec. 2, 13, 5. IAC. LEOD. spec. 2, 15, 3. IAC. LEOD. spec. 2, 109, 4. IAC. LEOD. spec. 4, 23, 5. IAC. LEOD. spec. 4, 34, 6. COMM. Boeth. II p. 368, 34. COMM. Boeth. II p. 374, 34. COMM. Boeth. II p. 378, 5. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 10. IOH. CICON. mus. 1, 53 p. 194, 25. FR. GAFUR. op. 2, 5. FR. GAFUR. theor. 2, 5, 7). *al.* [*s.IX-XII*] GLOSS. Boeth. mus. 5, 19, 13, 21: Tonus est, quando **vocula voculam** tota sui quantitate superaverit <et insuper eius octava parte> (*sim.* INTERV. Quid sit tonus 2). *al.* [*s.IX*] REMIG. AUT. 11, 5: Dyapason vero est symphonia, quando vox **voculam** dupla sui quantitate superat (*inde* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 19. *sim.* REMIG. AUT. 45, 7. INTERV. Quid sit tonus 10). *eqs.* SCOL. ENCH. 1, 15: sonos hic ptingos dicimus, id est **voculas** in canore concordēs, quae sunt armoniae elementum. SCOL. ENCH. 3, 276: dyapason, quod octo **voculas** continet. *al.* HUCBALD. 13. *al.* [*s.XI*] GUIDO reg. 70: Quamvis ergo apud quosdam ipsa fiat **vocula**, / apud multos tamen iure dicitur superflua (*inde* ORG. Mediol. rhythm. 49. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 1, 12). GUIDO reg. 106. PS.-BERNO mon. 6, 14: diatessaron ... sub quaternis **voculis** ... contineatur (*inde* FRUT. brev. 4 p. 43. ANON. Wolf p. 214). *al.* HERMANN. vers. p. 149: Ter tria iunctorum sunt intervalla sonorum, / nam nunc unisonos (*ed. et mss. partim*: unisonas) exaequat **vocula** phthongos (*inde* FRUT. brev. 10 p. 69. ANON. Wolf p. 195. ANON. Lovan. p. 489b. IAC. LEOD.

spec. 6, 113, 26). ORG. Mediol. rhythm. 10. *al.* VERS. Ars humanas p. 111b: Diapason namque constat octoas per **voculas**. *al.* PS.-GUIDO form. ton. 2, 32. PS.-GUIDO arithm. p. 60. ANON. Wolf p. 214. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56: iunctis tribus **voculis** quasi tribus litteris alias erit ditonus, alias semiditonus. [*s.XII*] GUIDO AUG. 300: In hoc cantu si elevationem prime sillabe illius dictionis 'refugium' una sola **vocula** extollas, non notari potest cantus. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 5, 52, 1-9. COMM. Boeth. II p. 370, 22. *al.* [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 127: nostri cantores **voculas** divisere suas, graves quidem et acutas. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 2: intendendo **voculas** atque remittendo (*sim.* NICOL. BURT. 1, 1, 2. DIFF. MUS. 7). IOH. LEGR. rit. 1, 2, 8, 6: nihil differunt extremae diapason **voculae**, nisi quod gravis graviorem et acuta magis tenuem emittat sonum. IOH. LEGR. rit. 1, 2, 10, 19: in secunda monocordi **vocula**. IOH. LEGR. rit. 2, 1, 9, 4: antiphona finem in ·D· gravi faciens ac primam sui „saeculorum“ aut „euouae“ **voculam** in ·a· acuto ponens (*sim.* NICOL. BURT. 1, 25, 149). *al.* IOH. LEGR. tac. p. 414a. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 5 (*inde* NICOL. BURT. 3, 21, 182. *sim.* FR. GAFUR. theor. 5, 5, 2). *al.* BART. RAM. 1, 2, 5 p. 40: in ·g· solreut sit **vocula** signata b praecedente, et in eodem sit altera isto h praecedente. BART. RAM. 2, 1, 1 p. 66: Tenor stans in eodem per duas **voculas** aut plures uti ·d·d·d·. NICOL. BURT. 1, 18, 97: tonum proferre aut minus semitonium sub debitis suis litteris aut **voculis**. *al.*

2 Solmisationssilbe — solmization syllable

[*s.XV*] NICOL. BURT. 1, 27, 161: Qualiter per singulos tonos psalmi sint inchoandi. Primus itaque tonus per ·F·G·A·, quae in **voculis** sonant fa sol la, inchoatur et sextus similiter.

volta -ae f. ‚Volta‘, Abgesang (ein dem Refrain ähnlicher Formteil der Ballata bzw. des Sonus (Sonettus)) — ‚volta‘, Abgesang (a formal section of the ballata or of the sonus (sonettus) that functions as a refrain)

[*s.XIV*] GEN. DISC. Postquam 2, 5: Habent (*sc. balladae*) etiam super responsum unum et plures pedes, qui volunt habere quattuor partes, et postmodum unam **voltam** totam similem responsivae. ... Si quis vult, quod trotetur, faciat in simili aere, sed de tempore imperfecto. **Volta** autem pedis vel pedum vult esse trium et non diverse. GEN. DISC. Postquam 7, 5: et postea habent (*sc. soni sive sonetti*) unam **voltam** proportionatam ad modum responsivae. Et sic cantus responsivae et **voltae** de puncto ad punctum debent esse similes. Pedum autem cantus unus vult esse similis alteri, et de aere, de quo est responsiva et **volta**, volunt esse pedes. *cf.* Burkard/Huck, *Voces*; Guido Adler, *Handbuch der Musikgeschichte*, Band 1, p. 209.

volubilis (voluvis) *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung* — term of undetermined meaning that designates a neume

[*s.XV*] NEUM. Accentus p. 83: **voluvis** s (forma neumae incerta). NEUM. Prima p. 82: Octava **volubilis** facta est sic: s (forma neumae incerta).

voluntaria -ae f. *Fermate* — *fermata* [*syn.: cardinalis*] [*s.XIV-XV*] ANON. Vratisl. p. 334b: cardinalis sive **voluntaria** (*sc. formatur*) sic: ♯. MENS. Circa artem p. 516, 21: cardinalis sive **voluntaria** sic (*sc. formatur*): ♯ ♯. ANON. Mell. 5, 11: secundum modernos nunc reperiuntur in cantu mensurali 14 species notarum, videlicet longissima, duplex longa ... cardinalis seu **voluntaria**.

vox vocis f. I. Stimme (als natürliches Musikinstrument) II. (musikalischer) Ton III. (im Tonsystem festgelegter) Ton, Tonstufe IV. Tonverbindung, Zusammenklang V. Klang VI.

*Melodie, Melodieverlauf, Gesang VII. Stimme (als Teil eines mehrstimmigen Satzes) VIII. Grundtonart IX. Solmisations-
silbe X. Notenzeichen, Note XI. Bezeichnung für den Einklang — I. voice (as a natural musical instrument) II. (musical) tone III. note (established within the tonal system),
pitch IV. combination of pitches, simultaneous sonority V. sonority VI. melody, melodic progression, song VII. voice (as part of a polyphonic composition) VIII. fundamental mode IX. solmization syllable X. symbol for a note, note XI. term that designates the unison*

I *Stimme (als natürliches Musikinstrument) — voice (as a natural musical instrument)*

1 Definition

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 1, 23, 1: Quid sit **vox**. **Vox** autem est quaedam soni species. Omnis enim **vox** sonus est, sed non convertitur. Et cum tam aer quam aqua possit esse medium et materia in soni, qui non est **vox**, generatione, solus aer medium est et materia in vociferatione. Vociferantur autem sola animalia. ... Est enim **vox** sonus ab ore animalis prolatus ex percussione aeris respirati detenti in arteria, ab anima, a pulmone ceterisque naturalibus formatus instrumentis cum imaginatione significandi. [s.XV] TRAD. HOLL. VIII 3, 51: Secundum ergo tria genera sonorum, que sunt **vox**, que est in ore, flatus, qui est in tuba, pulsus, qui est in cithara, triplex musica integratur, scilicet armonica, organica et ricmica. Armonica est modulacio seu consonancia **vocis**. Hec ex animo et corpore motum facit et ex motu sonum. Ex quo colligitur musica, que in homine **vox** appellatur. Que dividitur in **vocem** suavem, subtilem, spissam, claram, acutam, perspicuam, pinguem, altam, duram, asperam, cecam, vinnolentam et perfectam. Et **vox** in cantu nihil aliud est quam sonus vel aeris ictus auditui sensibilis, ab ore animalis prolatus, naturalibus instrumentis formatus. ... Cuius quidem formate **vocis** tres sunt proprietates: prima conceptum verum aurbus manifestare, secunda audientes delectare, tertia ad interiora penetrare (cf. ISID. etym. 3, 20, 10). IOH. OLOM. 2 p. 5: **Vox** generaliter (*ms.*; *ed.*: generali) sumpta est sonus ab ore animalis prolatus naturalibus instrumentis formatus. SZYDLOV. 4, 2.

2 Gebrauch — usage

a allgemein — general

[s.I a.Chr.] VITRUV. 5, 4, 9: chordarum sonitus aut **vocis** cantus. *al.* [s.III] CENS. 12, 1. [s.IV] CALC. 267: Tota porro musica in **voce** et auditu et sonis posita est. [s.V] MART. CAP. 2, 117: Ac tunc ille omnis chorus canoris **vocibus** dulcique modulatu praevertit omnes organicas suavitates. *al.* FULGENT. 1, 15 p. 25, 4. [s.VI] BOETH. mus. 1, 13 p. 200, 4: Tantum enim unusquisque vel acumen valet extollere vel deprimere gravitatem, quantum **vocis** eius naturalis patitur modus. CASSIOD. inst. 2, 5, 7: Symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum vel acuti ad gravem modulamen efficiens sive in **voce** sive in flatu sive in percussione (*sim.* ISID. etym. 3, 20, 3). [s.VII] ISID. etym. 3, 19, 1: Ad omnem autem sonum, quae materies cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est harmonica, quae ex **vocum** cantibus constat. Secunda organica, quae ex flatu consistit. Tertia rythmica, quae pulsu digitorum numeros recipit (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 6. AURELIAN. 5, 2. METROL. 19 p. 69. HIER. MOR. 2, 9 (p. 11). IAC. LEOD. spec. 1, 17, 6. ANON. Grac. p. 17. IOH. OLOM. 1 p. 2. TRAD. HOLL. VIII 3, 46. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 17. TRAD. HOLL. I 1, 1, 7. TRAD. HOLL. I 1, 1, 26. ADAM FULD. 2, 3. TRAD. HOLL. XIV 3, 22). *al.* ISID. etym. 3, 19, 2: Nam aut **voce** editur sonus sicut per fauces aut flatu sicut per tubam vel tibiam aut pulsu sicut per citharam aut per quodlibet aliud, quod percutiendo canorum est (*inde* GLOSS. Boeth. mus. 1, 34, 43, 9.

METROL. 22 p. 69. HIER. MOR. 2, 12 (p. 11). COMPIL. Erlang. p. 26. TRAD. HOLL. VIII 3, 49. IOH. OLOM. 1 p. 2). *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 3, 3, 21. [s.IX] GLOSS. Mart. Cap. 888/337, 15: canere **voce**, succinere corde. REMIG. AUT. 286, 17. AURELIAN. 16, 5: Huiusce finis versiculi suspensa canitur **voce**. MUS. ENCH. 1, 29: sive sursum sive iusum sonos in ordine ducas usque in defectum **vocis** (*sim.* INCH. UCHUB. 63). MUS. ENCH. 14, 19: Si **voce** virili organizetur simul cum **voce** puerili, sunt quidem hae duae **voces** sibi per diapason consonae. SCOL. ENCH. 1, 378: sive altiore sive submissiore **voce** canatur quodlibet simplex ac legitimum melos. INCH. UCHUB. 415. COMM. BR. 313: Dum canente quolibet responderetur ab alio, unum morositatis servent utrique modum, nec unus altero impeditiosius aut celerius cantet, hac pariter diligentia custodita, ut **voces** amborum in unum coeant, nec, qui succinit, humiliter vel celsius respondeat quam ille, qui praecinit. HUCBALD. 28. REG. PRUM. 5, 5: Naturalis itaque musica est, quae nullo instrumento musico, nullo tactu digitorum, nullo humano impulsu aut tactu resonat, sed divinitus aspirata sola natura docente dulces modulatur modos; quae fit aut in celi motu aut in humana **voce**. REG. PRUM. 18, 3: Rursus cum multi sint, qui eam (*sc. musicam*) digitis operentur vel **vocis** sono promant, eius tamen vim atque naturam minime intellegunt. [s.X] CANT. Quid est cant. c. 482: Quid est cantus? Peritia musicae artis, inflexio **vocis** et modulatio. PS.-ODO dial. p. 255a: quasi viriles cum puerilibus **vocibus** concorditer cantant. [s.XI] COMM. TON. II 7, 2: Iste septimus (*sc. tonus*) excelsiori **voce** est canendus. *al.* BERNO prol. 2, 1. BERNO prol. 7, 27: Item A. „Dixit cesar ad Ypolitum“, cum tono et semitonio supra dyapente altius ascendat, non tamen hanc secundum regulam VII^{mo}, sed octavo regimus tono; non id artis magisterio dictante, sed **vocis** sono cogente. *al.* GUIDO reg. 4. HERMANN. mus. p. 47 (p. 140a): in vanum cantat, cuius mens **voci** non concordat. *al.* HEINR. AUG. 4: D: Quae est humana (*sc. musica*)? M: Quam vivae **voces** hominum efficiunt. ARIBO 66 p. 7. *al.* COMM. Guid. 9 p. 99: Proportio vero magis ex instrumento percipitur monochordi quam ex **voce**. COMPIL. Casin. 6-7, 2-9. *al.* FRUT. brev. 3 p. 37. QUAEEST. MUS. 1, 3 p. 14. THEOG. METT. 2, 2 (p. 183b). IOH. COTT. mus. 15, 3: pravae hominum **voces**. *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 195. ANON. La Fage I 15, 21: in archa pectoris veraciter conservabis omnia, quae ad discantem et organum faciendum, si adsit possibilitas **vocis**, necessaria sunt. *al.* [s.XIII] ANON. Lovan. p. 496b: et dicitur unisonus quasi unus sonus **voce** repetitus. INST. PATR. 2: in choris, ubi plures magistri volunt esse, aliquis forsan propter religiositatem suam, alius propter prelationem, alius propter **vocis** sonitatem, alius putans se aliquem esse, ut videatur et audiatur. MUS. MAN. 29, 16. *al.* IOH. GARL. mens. append. 16, 12. IOH. AEGID. 4, 34. *al.* AMERUS 15, 3. *al.* LAMBERTUS plan. 40: non **vox** cantorem facit, artis sed documentum (*inde* TRAD. Lamb. 1, 2, 2. IAC. LEOD. spec. 1, 19, 12. QUAT. PRINC. 1, 9. COMPIL. Ticin. A 21. HENR. ZEL. 31. TRAD. HOLL. VIII 9, 125. TRAD. HOLL. VIII 22, 26. NICOL. CAP. p. 310. TRAD. HOLL. X A 48. ANON. Carthus. pract. 13, 56. TRAD. HOLL. XXIV 1, 18. TRAD. HOLL. II pr. 10. TRAD. HOLL. III 6, 19. ANON. Monac. 1, 13. TRAD. HOLL. V pr. 65. TRAD. HOLL. VI 5, 16. TRAD. HOLL. VII pr. 28. TRAD. HOLL. XIII pr. 175. TRAD. HOLL. XV 6, 42. TRAD. HOLL. XXV 4, 20. LAD. ZALK. pr. 75. SZYDLOV. 1, 31. TRAD. HOLL. XXI 1, 19. TRAD. HOLL. XXVI 14. TRAD. HOLL. XIX 78). LAMBERTUS plan. 52. *al.* TRAD. Lamb. 2, 4, 15: Ratione **vocis** efficitur mutatio, quando per cantum inceptum <**vox**> non potest attingere sive descendendo sive ascendendo ad cantum determinatum. ANON. Emmeram. 1 p. 146, 34. FRANCO COL. 11, 19. HIER. MOR. 7, 20 (p. 26): Musica instrumentalis alia in pulsu ut in timpanis et cordis, <alia in

flatu ut in tibiis et organis>, alia in **voce** ut in carminibus et cantilenis. *al.* TRAD. Garl. plan. V 30. ANON. Couss. IV p. 23, 11. *al.* IOH. GROCH. 107. *al.* PS.-MUR. summa 1044: Cum enim cantus distinguatur in gravem, acutum et peracutum, et cum octo claves deserviant gravi, septem vero acuto et quatuor peracuto, vix contingit aliquem habere **vocem** tanti vigoris, ut sine **vocis** mutatione istas claves canendo transcurrat et plures ascendat, licet essent invente. PS.-MUR. summa 1363: alta **voce** tonabant (*sc. iuvenes*) authentum. *al.* ENGELB. ADM. 1, 2, 8. WALT. ODINGT. 2, 2, 6: Harmonica (*sc. musica*) est modulatio **vocum** et plurimorum sonorum coaptatio et pertinet ad comoedos, tragoedos et choros et eos, qui propria voce cantant. ... Sonorum alius **vox**, alius non. Sonus **vox** est hominum et aliorum animalium. Sonus non **vox** est aeris ictu (*inde* FR. GAFUR. extr. 6, 6, 3). *al.* MARCH. pom. 6, 1: pausa nihil aliud est nisi desistentia **vocis** vel soni. *al.* IOH. MUR. spec. 2, 82. IAC. LEOD. spec. 2, 25, 28: cum mulieres et pueri graciles et altas **voces** habeant, extremas acutas harum consonantiarum voces contra viros, qui graves levius proferre possunt, si tamen puerorum **voces** mulierumque, quas quassas et falsas quidam vocant, ad virorum **voces** consonantias perfecte resonent. IAC. LEOD. spec. 2, 55, 5: Semitonium minus est plurium sonorum inaequalium immediatam imperfectam distantiam habentium, minima per se dicibilis facilius consonantia secundum **vocem** indivisibilis humanam. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 21. *al.* PETR. PALM. p. 507: Nec etiam dicitur verus musicus, qui **voce** vel manibus tantummodo operatur. PTOLOM. 4, 3: Sonus vero est aliqua **vocis** emissio, que apta sit cantui. *al.* QUAT. PRINC. 1, 14. *al.* HEINR. EGER 4 p. 42. *al.* PS.-THEODON. pr. p. 30: Vocalis musica in **vocibus** animalium naturalium et instrumentorum procreatur. [*s.XV*] GOB. PERS. p. 181a. IOH. CICON. mus. 1, 8 p. 68, 5: Proprie autem **vox** hominum est seu irrationabilium animalium. Ceteri vero soni non proprie sed abusive **vocis** nomine appellantur. Ergo omnis **vox** sonus, non omnis sonus **vox** est (*cf.* ISID. etym. 3, 20, 2). UGOL. URB. 1, 11, 13. UGOL. URB. 1, 45, 14: In **voce** quippe humana quidam ad diapason usque protendunt, quidam diapasondiapente contingunt et quidam ad bisdiapason absque labore conscendunt, quidam infimum, quidam medium, quidam supremum in vocibus locum tenent. UGOL. URB. 2, 3, 2: **Vox** humana est sonus ab ore hominis prolatus naturalibus instrumentis formatus. UGOL. URB. 5, 1, 52: Quidquid proprie auditu percipitur, est sonus, et isto modo considerando sonum est communis iste terminus sonus, et etiam superior ad sonum **vocem** et ad sonum non **vocem** (*inde* FR. GAFUR. extr. 2, 7, 2). *al.* GEORG. ANS. 3, 40: Nobis tamen videtur facilius et certius cum monocordo aut parvulo organo instrui posse cantorem disciplinandum ad voces omnes formandas, si modo intendat quis aut distendat cordulas et quantum possibile fuerit, reddit sonitus **voci** sue conformes. TRAD. Holl. IX 1, 1, 10: **Vox** est prolacio successiva certo tempore mensurata. Cantus est modulatio **vocis** naturaliter et artificialiter elevate. TRAD. Holl. I 1, 1, 6. TRAD. Holl. III 6, 30. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 11. *al.* TRAD. Holl. VI 6, 6: Nota 3^x est proprietas formate **vocis**: prima conceptum videtur auribus manifestare, 2^a audientes delectare, <tercia> ad interiora penetrare. CONR. ZAB. tract. BL 1: De debito ac recto **vocis** usu in cantando. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 59:

Tenor est cantus grosse **vocis**, quo tenorista bassiori **voce** et notis longioribus occurrens multis notis reperiens temperat melodiam in sono, ne sit plus sonora eius **vox**, quam requirit reperiens. *al.* IOH. TINCT. diff. 26: Cantor est, qui cantum **voce** modulatur. FR. GAFUR. extr. 4, 8, 1-5. FR. GAFUR. op. 1, 3: Humanam hanc musicen in **voce** tantummodo consistere posuit Socrates. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3: Naturale instrumentum **vox** hominis est, quod naturaliter **vocem** elevare deprimereque possumus. *al.* IOH. HOTH. mens. II 4, 2: Modus vero dicitur de maxima et de longa, ultra quas nemo communiter **vocem** sub uno spiritu ac tenore retinere potest. *al.* NICOL. BURT. 1, 30, 190: ad **vocis** conservationem cibi-que et potus satietas vitanda (*inde* BONAV. BRIX. 28, 21). *al.* IOH. TINCT. inv. p. 28. ADAM FULD. 2, 3. LAD. ZALK. pr. 61. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 77-78. *al.* GUILL. POD. 1, 9: Instrumentalis (*sc. musica*) enim per sonum simpliciter acceptum, sed que dicitur cantandi, per sonum **vocem** efficitur. GUILL. POD. 1, 10: Sonorum autem alius **vox**, alius non **vox**. Sonus non **vox** multiplex est. ... Sonus autem **vox**, ut Aristoteles II de anima inquit, sonus animati est et quantum ad hanc attinet facultatem, non omnis animati, sed rationalis tantum. *al.* FR. GAFUR. pract. 1, 1. *al.* HERB. TR. 1, pr. p. 16: De natura cantus ac miraculis **vocis**. *passim* MICH. KEINSPI. 2, 8: Ea musica (*sc. harmonica*) aliud nihil est quam **vox** in homine, eadem utimur **voce** pro prima modulantes. FLOR. FAX. 1, 4, 1: Quid **vox**, undeque dicatur et quot eius species. *al.* COMPEND. MUS. 21: Graves litterae sunt septem, scilicet ·A·♯·C·D·E·F·G·, et graves dicuntur, quia in inferiori loco primitus sunt formatae, hoc est in **voce** pectoris. ... Acutae similiter sunt septem, scilicet ·a·♯·c·d·e·f·g· ... Formantur enim in superiori loco, id est in **voce** gutturis ... Superacutae sunt quinque, scilicet ·aa·♯♯·cc·dd·ee· ... quia formantur in superiori loco, scilicet in **voce** capitis. TRAD. Holl. XVI acc. 6: dulcedo **vocis** non solum procedit ex devocione cordis, verum etiam cognitione artis. TRAD. Holl. XXI 1, 27.

b den Klangcharakter betreffend — with reference to the character of sound

[*s.VII*] ISID. etym. 3, 20, 10: Suaves **voces** sunt subtiles et spissae, clarae atque acutae. Perspicuae **voces** sunt, quae longius protrahuntur ita, ut omnem inpleant continuo locum sicut clangor tubarum. Subtiles **voces** sunt, quibus non est spiritus, qualis est infantium vel mulierum vel aegrotantium sicut in nervis. Quae enim subtilissimae cordae sunt, subtiles ac tenues sonos emittunt. Pingues sunt **voces**, quando spiritus multus simul egreditur sicut virorum. Acuta **vox** tenuis, alta, sicut in cordis videmus. Dura **vox** est, quae violenter emittit sonos sicut tonitruum, sicut incudis sonos, quotiens in durum malleus percutitur ferrum. Aspera **vox** est rauca, et quae dispergitur per minutos et indissimiles pulsus. Caeca **vox** est, quae, mox emissa fuerit, conticescit atque suffocata nequaquam longius producit, sicut est in fictilibus. Vinnola est **vox** mollis atque flexibilis. Et vinnola dicta a vinno, hoc est cincinnio molli flexo. Perfecta autem **vox** est alta, suavis et clara: alta, ut in sublime sufficiat; clara, ut aures adimpleat; suavis, ut animos audientium blandiat. Si ex his aliquid defuerit, **vox** perfecta non est (*inde* AURELIAN. 5, 16. COMPIL. Casin. 52-53, 13. HIER. MOR. 4, 46 (p. 17). WALT. ODINGT. 2, 10, 17. IAC. LEOD. spec. 1, 26, 20. FR. GAFUR. extr. 6, 9, 1. IOH. HOTH. exc. p. 29. FLOR. FAX. 1, 4, 16). [*s.X-XI*] PS.-ODO mus. p. 276a: in alleluia suaviter gaudet (*sc. ars musica*), in tractu vero et gradalibus plane et protense humiliataque **voce** incedere videtur (*inde* FR. GAFUR. pract. 1, 8). COMM. Guid. 12 p. 100: grossiori et ponderosiori **voce** graves sonos esse proferendos, acutos vero subtiliori et acutiori **voce** esse exaltandos (*sim.* ANON. Lips. p. 154). [*s.XI-XII*] IOH. COTT. mus. 21, 28: Iam vero manifestum est, quod durae hominum **voces** et

incompositae semitonia quam maxime devitant; qui autem flexibiles habent **voces**, semitoniis plurimum gaudent. ANON. Cist. III 7: Psalmidiam non nimium protrahamus, sed rotonde et viva **voce** cantemus. [s.XIII] INST. PATR. 6: devote psallere et intente cantare sine strepitu **vocis**. INST. PATR. 7: mediocri **voce**, non nimis velociter, sed rotunda, virili, viva et succincta **voce** psallatur. al. ELIAS SAL. 30 p. 57b: quatuor, qui cantare debebunt, habeant peritiam cantandi artificialiter et quasi ex instructione naturae cum eis iteratae et habeant instrumenta sive **voces** concordēs. Item notandum, quod habeant **voces** conferentes hoc modo, quod unus habeat **vocem** magis grossam et sonoram quam alii. HIER. MOR. 25, 140 (p. 184): Est autem flos harmonicus decora **vocis** sive soni et celerrima procellarisque vibratio. HIER. MOR. 25, 309 (p. 189): melancolici pulcras quidem **voces** habere possunt, pulcre vero cantare non possunt. WALT. ODINGT. 2, 10, 16. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 4, 6, 7: Et inde est, ut flexibiles et ineptae **voces** destruant consonantias. [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 5: **Vox** canit ex arte, clamat, sed dum caret arte. ANON. Philad. 30: superacutas aut duplicatas ..., quia magis plenior **voce** cantantur quam acutae. IOH. KECK 4 p. 327a: religiosos docere conamur, quorum ut senum non est discantare nec rigide sonare, ut vult Aristoteles in politica, sed lugubri **voce** Deo laudes persolvere. ANON. Carthus. pract. pr. 20: Et hic nota, quod ad hoc, quod aliquis dicatur habere conveniens organum **vocis**, quatuor requiruntur: primo, quod ipsa **vox** sit clara, hoc est, quod non sit impedita; secundo, quod sit fortis; tercio, quod sit alta; quarto, quod sit dulcis et suavis. al. CONR. ZAB. tract. BM 1: In ipso autem **vocis** usu haec veniunt diligenter praecavenda, ne scilicet quisquam per nares sic **vocem** emittat, ut ipsam per hoc absonam reddat. CONR. ZAB. tract. BM 6: Item cavendum est valde, ne quis **vocem** suam cum aspiratione quadam sive etiam cum quadam violenta extorsione vel cum impetu emittat, sicut multis insulsos mos est, quod ipsum cantum nimis reddit insuavem. PAUL. PAULIR. 7, 2, 1 p. 61: **voce** sonora aliquantulum rauca in modum tube Gallicane. CONR. ZAB. mon. G 1. CONR. ZAB. chor. 2, 10: altiores notae cantus sint **voce** subtiliatae et non plena arteria vel valida **voce** decantandae. CONR. ZAB. chor. 6, 33: cantores tubales **voces** habentes. al. IOH. TINCT. nat. 1, 28. al. GUIL. MON. 5 p. 30. ADAM FULD. 1, 5. SZYDLOV. 4, 28-33.

cf. Müller-Heuser, *Vox humana*

II (musikalischer) Ton — (musical) tone

1 die Tonhöhe betreffend — with respect to pitch

[s.III] CENS. 10, 3: Igitur musica est scientia bene modulandi. Haec autem est in **voce**, sed **vox** alias gravior mittitur, alias acutior. Singulae tamen **voces** simplices et utcumque emissae *φθόγγοι* vocantur. Discrimen vero, quo alter *φθόγγος* acutior est, alter gravior, appellatur *διάστημα*. Inter infimam summamque **vocem** multa esse possunt in ordine positaque diastemata alia aliis maiora minorave, ut est illud, quod *τόνον* appellant, vel hoc minus *ἡμτόνον*, vel duorum triumve ac deinceps aliquot tonorum intervallum. CENS. 10, 6: Est autem symphonia duarum **vocum** disparium inter se iunctarum dulcis concentus (*inde* MUS. ENCH. 10, 5). [s.IV] AUGUST. 1, 4, 5: de intervallis acutarum graviumque **vocum**. [s.VI] BOETH. mus. 1, 3 p. 190, 22: acutae **voces** spissioribus et velocioribus motibus incitantur, graves vero tardioribus ac raris (*inde* HIER. MOR. 15, 400 (p. 74). ENGELB. ADM. 1, 5, 10. ENGELB. ADM. 1, 6, 2. GUIDO DION. 1, 1, 70. IOH. MUR. not. 1, 1, 6. PETR. DION. 1 p. 148. COMM. BOETH. II p. 344, 37. UGOL. URB. 1, 9, 7. FR. GAFUR. extr. 4, 4, 5. FR. GAFUR. op. 2, 1. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 17). BOETH. mus. 1, 2 p. 188, 30: gravium leviumque **vocum** (*inde* AURELIAN. 3, 16. IOH. AEGID. 4, 17. HIER. MOR. 6, 46 (p. 25). IAC. LEOD. spec. 1, 14,

6. FR. GAFUR. op. 1, 3. FR. GAFUR. theor. 1, 3, 1. FLOR. FAX. 1, 3, 9). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 119: De acutis **vocibus** et gravibus. [s.IX] MUS. ENCH. 9, 27: Discrimen autem inter summam et infimam **vocem** commatis appellatur diastema (*sim.* INCH. UCHUB. 26). SCOL. ENCH. 2, 196: Quae sunt vero mensurae istae, quae **voces vocibus** sic apte coniungunt, ut, si paulo acutior aut laxior **vox** cum **voce** fuerit, ad invicem concordare non possint? [s.XI] GUIDO prol. 76. HERMANN. mus. p. 22 (p. 127b). al. ARIBO 62 p. 7: **vox** acutior mulcet aures gratiosius (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 17, 2). COMM. Guid. 73 p. 114: longiorem chordam habet gravior **vox** quam quaevis superior. LIB. ARGUM. 32 p. 21-22. PS.-GUIDO form. 1, 7: Praecedente autem motu si fuerit velox, spissiores et acutiores reddit **voces**; si autem rarus, graves et grossiores. [s.XIII] MUS. MAN. 13, 12. COMM. Boeth. I 1, 13 p. 50: non enim potest esse adeo acuta **vox**, quin acutior possit intelligi, nec adeo remissa, quin remissior esse possit. al. AMERUS 18, 9. HIER. MOR. 4, 27 (p. 17). ENGELB. ADM. 1, 4, 8: per thesin et arsin, id est per depressionem et elevationem, generatur tonus, qui est differentia prima vel primus modus consonantie musicalis, habens **vocis** continue intervallum. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 2, 10, 3: si **voces** aequales facerent consonantiam, illa esset aequisonantia. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 2: Et est arsis, ... **vocis** elevatio, thesis **vocis** depositio. COMM. Boeth. II p. 150, 11-12. al. [s.XV] PROSD. exp. 72, 14: item etiam considerantes quamlibet figuram minoris valoris acute **voci** assimilari posse et quamlibet maioris valoris **voci** gravi comparari debere. IAC. THEAT. 1: Quare dicuntur acute (*sc. littere*)? M<agister>: Quia subtiles **voces** habent. al. UGOL. URB. 1, 1, 12. al. GEORG. ANS. 1, 117: Componuntur itaque modulamina ex commixtione gravium acutarumque **vocum**. al. TRAD. Holl. XI 2, 5. IOH. LEGR. rit. 1, 1, 11, 2. al. FR. GAFUR. extr. 1, 7, 1: Musica enim considerat tempus, motum, quantitatem, numerum, **voces** graves et acutas, similiter capit velocitatem et tarditatem ac intervallum unius **vocis** ad aliam. GUIL. POD. ench. 6 p. 369. al. GUIL. POD. 1, 13. al. TRAD. Holl. XVII 55. CONTR. Quicumque III p. 291.

2 die Tonerzeugung betreffend — with respect to production of sound

a durch die Planetensphären — by the planetary spheres [s.III] CENS. 13, 1: septemque stellas inter caelum et terram vagas, quae mortalium geneses moderantur, motum habere *ἐνθὺν* et intervalla musicis diastematis congrua, sonitusque varios reddere pro sua quasque altitudine ita concordēs, ut dulcissimam quidem concinant melodiam, sed nobis inaudibilem propter **vocis** magnitudinem. [s.IX] IOH. SCOT. annot. 19, 12: Phisica docet planetarum singulos motus singulas **voces** gignere. al. [s.XIII] HIER. MOR. 7, 81 (p. 28): dicebant (*sc. Pitagorici*), quod sonus astrorum, que moventur in circuitum, est harmonicus, quem vocabant **vocem** propter hoc, quod ponebant corpora celestia esse animata. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 36, 10: in libro Musice Gregoriane scribitur, quod Iupiter est aer superior et tenuissimus, Iuno vero aer inferior et corpulentus, et ex illo superiore et isto inferiore **vox** perficitur.

b durch Musikinstrumente — by musical instruments [s.IV?] PS.-HIER. ep. p. 131: Chorus quoque pellis simplex est cum duabus cicutis aereis et per primam inspiratur, per secundam **vocem** emittit. [s.V] MART. CAP. 9, 905: omnium organicarum **vocum** consociata permixtio quandam plenitudinem cuncticinae voluptatis admisit. MART. CAP. 9, 906: admixtis lyrae **vocibus**. [s.VI] BOETH. mus. 4, 5 p. 314, 14: At si fuerit nervi longitudo contractior et in numeris non multa pluralitas, acutiores **voces** edi necesse est. al. [s.VII] ISID. etym. 3, 20, 2: Proprie autem vox hominum est seu in-

rationabilium animantium. Nam in aliis abusive, non proprie, sonitum **vocem** vocari, ut „**vox** tubae infremuit“ (*inde* HIER. MOR. 4, 18 (p. 16). COMM. Boeth. II p. 210, 30. COMPIL. Erlang. p. 31). [*s.IX*] GLOSS. Mart. Cap. 930/356, 20-1: in humana et organica **voce**. REMIG. AUT. 493, 13: per **vocem** organi. [*s.X*] INTERV. Quid sit tonus 12: quando primam **vocem** ex ore vel ex corda aut ex aliqua materia organi emiseris, fige metam. PS.-ODO dial. p. 252b: Qualiter una chorda multas et varias **voces** reddit? [*s.XI*] ARIBO 78 p. 22: in **voce** tubae. COMM. Guid. 76 p. 122: in instrumentis musicis constantibus ex octo **vocibus** vel VII, ut in cymbalis reperimus aut organis. VOCAB. MUS. p. 139: Organum est quasi turris quaedam diversis fistulis fabricata, quibus factum follium **vox** copiosissima destinatur. THEOPHIL. 3, 81 p. 144. INST. PATR. 38: organica **voce**, ineffabili leticia iubilem Deo creatori nostro. (?) [*s.XIII*] ANON. Emmeram. 6 p. 282, 6. HIER. MOR. 15, 36 (p. 64): semel percussus nervus sepius aërem pellens multas efficit **voces**. [*s.XV*] TRAD. Holl. VIII 3, 92: Organica autem musica consistit in hiis, que spiritu reflante completa in sonum **vocis** animantur, ut sunt tube, calami, fistule, sambuce, pandoria et similia organica instrumenta. *al.* TRAD. Holl. IX 2, 2, 7: secundum **vocem** hominis vel instrumenti. TRAD. Holl. I 1, 1, 27: Organica (*sc. musica*) est, que consistit cum reflectione flatus ad os fistule vel tube causa **vocem** generandi, ut sunt portativa, organa, et sic de aliis. TRAD. Holl. XI pr. 41. PAUL. PAULIR. 7, 3, 1 p. 15: <D>ulce melos est instrumentum oblongum uno tantum foramine cavatum, in cuius superficie perambulant corde metalline, dans **voces** et sonos mire suavitatis. *al.* IOH. TINCT. diff. 293: **Vox** est sonus naturaliter aut artificialiter prolatus. IOH. TINCT. exp. 4, 2: **vox** est sonus naturalibus aut artificialibus instrumentis formatus. FR. GAFUR. op. 1, 2: in acutis ille custoditur acuminis modus, ne nervi nimium tensi **vocis** tenuitate rumpantur. BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3: „**Vox**“ in proposito abusive pro hominum et instrumentorum sono sumitur, ut Aristotelis sententia est in libro de anima: „**vox** est sonus animati tantum“ (*cf. Aristoteles, De anima 2, 8 (419b)*). Sed **vox** etiam inanimatum est ut instrumentorum musicorum solum secundum similitudinem, quia discrete sonant. *al.* FR. GAFUR. theor. 1, 1, 25. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 15. TRAD. Holl. XII 5, 2: cantus diffinitur sic: est modulatio **vocis** vocalis vel instrumentalis regulis artis musicae coartata. FIST. Cuprum pur. 4 p. 56.

c durch die menschliche Stimme — by the human voice [*s.IX*] AURELIAN. 4, 9: Nam ipsius cantilene **vox**, si recto canitur tramite, per ordinem discurrit pedum. AURELIAN. 10, 31: finisque versiculi tremulam emittit **vocem**. AURELIAN. 12, 15: prima (*sc. antiphona*) vinolam gravemque emittit **vocem**. *al.* REG. PRUM. 7, 3: Ea igitur creatura, quae vitali spiritu aspiratur, **vocem** reddit, quae vero pulsus, ictu vel flatu impellitur, sonum (*inde* ANON. Bernh. 2, 59). [*s.X*] INTERV. Quid sit tonus 12: quando primam **vocem** ex ore vel ex corda aut ex aliqua materia organi emiseris, fige metam. [*s.XIII*] ANON. Emmeram. 6 p. 282, 6: **vocum** sonoritas instrumentis sive naturalibus sive artificialibus concordata. HIER. MOR. 25, 281 (p. 188): **Voces** pectoris valent in gravibus, gutturi in acutis, capitis autem in superacutis. TRAD. Garl. plan. V 35. IOH. GROCH. 155: Est autem tempus, prout hic specialiter accipitur, illud spatium, in quo minima **vox** vel minimus sonus plenarie profertur seu proferri potest. ENGELB. ADM. 1, 6, 5: Hec autem additio et diminutio per gradus intensionis et remissionis **vocum** multiplicat voces acutas ascendendo sursum usque ad terminum, quem communiter potest attingere virtus instrumentorum generacionis humanae vocis, videlicet cordis, quod est receptaculum primum spiritus et flatus, et pulmonis, qui est follis cordis, et gutturi, quod est fistula

emissionis ipsius spiritus seu flatus vocis. ENGELB. ADM. 2, 1, 3: de sonorum et **vocum** musicorum consonanciis. [*s.XIV*] IAC. LEOD. spec. 1, 2, 7: Isidorus autem tertio Etymologiarum sic ait: „Musica est peritia modulationis sono cantuque consistens“, idest scientia, qua quis peritus est modulare, idest dulciter cantare. Dicit „sono“ quantum ad instrumenta artificialia, „cantu“ quoad naturalia, quibus **vox** formatur. *al.* [*s.XV*] GEORG. ANS. 1, 70: Est harmonica ars inflectendi **voces** cantabiles cum proportionem et temporis mensura. ... Cantabilis vero **vox** est minima pars cantilene. *al.* IOH. TINCT. diff. 293: **Vox** est sonus naturaliter aut artificialiter prolatus. IOH. TINCT. exp. 4, 2: **vox** est sonus naturalibus aut artificialibus instrumentis formatus. FR. GAFUR. extr. 2, 7, 4: Alio modo capitur sonus magis stricte pro sono ab actuali producto, qui quidem est duplex. Quia quidem causatur vel producitur ab intra cum imaginatione ad representandum et sic est sonus, qui est sonus **vox** causatus ab homine naturalibus instrumentis. *al.* BART. RAM. 1, 1, 1 p. 3: „**Vox**“ in proposito abusive pro hominum et instrumentorum sono sumitur, ut Aristotelis sententia est in libro de anima: „**vox** est sonus animati tantum“ (*cf. Aristoteles, De anima 2, 8 (419b)*). BONAV. BRUX. 8, 5. ADAM FULD. 1, 1: Instrumentalis (*sc. musica*) est sonus per diversa instrumenta causatus, qui cum sit vocalis, tamen eius **voces** sunt materiales. *al.* GUILL. POD. 1, 11: Discrete autem **voces** sunt, quas canendo certis suspendimus intervallis, tum intendendo, tum remittendo. TRAD. Holl. XII 5, 2: cantus diffinitur sic: est modulatio **vocis** vocalis vel instrumentalis regulis artis musicae coartata.

3 generell — general

[*s.V*] MART. CAP. 9, 937: Omnis **vox** in duo genera dividitur, continuum atque divisum. Continuum est velut iuge colloquium, divisum, quod in modulatione servamus. [*s.VI*] BOETH. mus. 1, 3 p. 189, 14: De **vocibus** ac de musicae elementis. BOETH. mus. 1, 3 p. 191, 3: Est enim consonantia dissimilium inter se **vocum** in unum redacta concordia (*inde* REG. PRUM. 8, 3. ANON. Bernh. 2, 62. LECT. GUID. p. 44. ANON. Pannain p. 409. HIER. MOR. 15, 414 (p. 75). ANON. Hailspr. pr. p. 64. MARCH. luc. 5, 1, 3-10. GUIDO DION. 1, 1, 87. IOH. MUR. comp. 6, 4. IOH. MUR. spec. 1, 53. IAC. LEOD. comp. 1, 2, 12. IAC. LEOD. spec. 2, 6, 1. *al.* PETR. PALM. p. 508. QUAT. PRINC. 1, 12. *al.* IOH. BOEN mus. 4, 1. COMM. Boeth. II p. 82, 19. TRAD. Holl. VIII 15, 28. IOH. CICON. mus. 1, 62 p. 216, 16. NICOL. CAP. p. 310. ANON. Gemnic. 2, 2, 66. UGOL. URB. 5, 5, 3. *al.* ANON. Carthus. theor. 5, 6. TRAD. Holl. XI 2, 132. FR. GAFUR. extr. 7, 1, 2. FR. GAFUR. op. 2, 1. ADAM FULD. 4, pr. FR. GAFUR. theor. 2, 1, 18. GUILL. POD. ench. 2 p. 364. GUILL. POD. 1, 19. ANON. La Fage III p. 243. CONTR. In presenti 11). BOETH. mus. 1, 12 p. 199, 2: Nunc **vocum** differentias colligamus. Omnis **vox** aut συνεχης est, quae continua, aut διαστηματικη, quae dicitur cum intervallo suspensa. Et continua quidem est, qua loquentes vel prosam orationem legentes verba percurrimus. ... Διαστηματικη autem est ea, quam canendo suspendimus, in qua non potius sermonibus, sed modulis inservimus, estque **vox** ipsa tardior et per modulandas varietates quoddam faciens intervallum, non taciturnitatis sed suspensae ac tardae potius cantilenae (*inde* REG. PRUM. 7, 4. ANON. Bernh. 2, 60. QUAT. PRINC. 1, 12). BOETH. mus. 5, 6 p. 357, 5: Continuae quidem non aequisonae **voces** ab armonica facultate separantur. Sunt enim sibi ipsis dissimiles nec unum aliquid personantes. Discretae vero **voces** armonicae subiciuntur arti (*inde* IAC. LEOD. spec. 2, 10, 18. FR. GAFUR. op. 2, 2). *al.* BOETH. mus. 5, 11 p. 361, 5: Non unisonarum autem **vocum** aliae quidem sunt aequisonae, aliae consonae, aliae emmelis, aliae dissonae, aliae ekmelis (*inde* INTERV. Ex omni 18. FRUT. brev. 9 p. 63. IOH. AEGID. 11, 5. ENGELB. ADM. 2, 30, 4. FR. GAFUR. op. 2, 2.

FR. GAFUR. theor. 2, 2, 22). [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 3, 8: Consonantia est concordia multarum **vocum**. [s.IX] REMIG. AUT. 499, 14: **Vox** enim materies vel initium est musicae et eam vim obtinet **vox** in musica quam punctus in geometrica, monas in arithmetica, littera in grammatica. MUS. ENCH. 8, 4 (*sim.* INCH. UCHUB. 203). SCOL. ENCH. 2, 262: Et **voces** quidem celeriter transeunt, numeri autem, qui corporea **vocum** et motuum materia decolorantur, manent. HUCBALD. 4: Nam in consonantia duae **voces** simul a se omnino distantes simul concorditer sonant. PS.-ODO dial. p. 252a: Sicut magister omnes tibi litteras primum ostendit in tabula, ita et musicus omnes cantilenae **voces** in monochordo insinuat. [s.XI] GUIDO micr. 15, 7: Tenor vero, id est mora ultimae **vocis** (*inde* ARIBO 28 p. 49. QUAEST. MUS. 1, 262 p. 62. IOH. COTT. mus. 11, 4. ANON. Pannain p. 110). MOT. Musica est p. 154: Musica est motus **vocum** (*sim.* LIB. ARGUM. 7 p. 19. TRAD. Guid. pr. TON. Vatic. 12, 1 p. 189. HIER. MOR. 1, 3 (p. 7). MARCH. luc. 1, 5, 4. MARCH. luc. 9, 1, 63. IAC. LEOD. spec. 6, 69, 1. COMPIL. Erlang. p. 30. IOH. CICON. mus. 1, 3 p. 58, 3. WENCESL. PRACH. 17. TRAD. Holl. V pr. 123. FR. GAFUR. extr. 4, 10, 12. FR. GAFUR. extr. 6, 1, 3. DIFF. MUS. 14. BONAV. BRIX. 2, 13. BONAV. BRIX. 8, 28). ARIBO 3 p. 36. *al.* COMM. Guid. 89 p. 107: Musica difinitur esse motus **vocum**, id est **voces** motae per intensionem vel depositionem. LIB. ARGUM. 4 p. 19. *al.* ORG. Montep. 4. *al.* ORG. Mediol. pros. 5. *al.* IOH. COTT. mus. 4, 9: Est enim musica nihil aliud quam **vocum** motio congrua (*inde* HIER. MOR. 9, 26 (p. 42)). [s.XIII] ANON. Pannain p. 117. [s.XIII] MUS. MAN. 10, 2: **Voces** musicae, quia scribi non possunt, antiqui musici caracteribus, ne memoriam possent effugere, signare censuerunt. *al.* IOH. GARL. mens. 9, 3: Concordantia dicitur esse, quando duae **voces** iunguntur in eodem tempore ita, quod una **vox** potest compati cum alia secundum auditum. LAMBERTUS mens. 243. ANON. Emmeram. pr. p. 66, 5: musica est varietas **vocum** concors. *al.* FRANCO COL. 4, 1: Figura est repraesentatio **vocis** in aliquo modorum ordinatae (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 20, 4). AUGUST. MIN. BV 40: musica est sciencia **vocum** sibi invicem concordancium. [s.XIV] MARCH. pom. 48, 12: Plicare autem notam est praedictam quantitatem temporis protrahere in sursum vel in deorsum cum **voce** ficta etiam dissimili a **voce** integre prolata. IAC. LEOD. comp. 1, 5, 21: Permissivae ergo **voces** emmeles erunt; ekmeles vero prohibitive. IAC. LEOD. spec. 1, 20, 4: **voces**, quae materia sunt consonantiarum (*sim.* IAC. LEOD. spec. 6, 70, 9). IAC. LEOD. spec. 6, 62, 9: Conveniunt autem tactae voces (*sc. ut re mi fa sol la*) cum monochordi signis vel litteris, de quibus dictum est, quia tam haec quam illae voces dicuntur. Sed in multis ab illis distinguuntur, quia illae litterae, hae sunt syllabae. Illis antiqui suos notabant cantus sicque voces illis erant et notae, **voces** vel soni, cum naturaliter ab ore proferebantur notae propter cantus per illas in libris sic figuratis ad placitum musicorum. IAC. LEOD. spec. 6, 70, 6: Cantus est apta **vocum** distinctarum prolatio. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 31: ubicunque ponitur in hoc libro haec dictio 'vox', non pro vera **voce**, sed pro signo **vocis** ponitur. Non enim ut re mi fa sol la sunt verae **voces**, sed signa **vocum**. *al.* PETR. PALM. p. 507: Cantus est inflexio **vocis** ad **vocem**. PS.-THEODON. pr. p. 30: Musica armonica **vocum** coadunatio dicitur; vel musica armonica est motus **vocum**. IOH. VETUL. 6, 1: figura est forma notae facta ad repraesentationem **vocis** seu mensurae temporis. COMM. Boeth. II p. 144, 15: elementa (*sc. musicae*), id est **voces**. COMM. Boeth. II p. 182, 19: Manifestum tamen est, quod nulla **vox** secundum formam sonus est; cum enim **vox** dicitur sonus, **vox** non dicitur secundum formam, sed secundum modum prolacionis, id est acute, graviter vel

circumflexe. [s.XV] NICOL. CAP. p. 311: Quid est sonus? Sonus est res sensibilis; sed sonus in musica est propria **vox**, quae cantatur vel instrumentis pulsatur. Quid est nota? Nota est figura, quae proprie **voces** musicales representat. ANON. Claudifor. 5, 2, 1: Sex sunt voces musicales, scilicet ut re mi fa sol la; et dicuntur improprie voces ex eo, quia solum sunt nomina et signa **vocum vocibus** et sonis differentibus. ANON. Couss. XII 4, 1: tempus est mensura **vocis** prolatae vel obmissae sub uno motu continuo. FR. GAFUR. op. 5, 6: notulas enim pro sillabis sillabasque pro **vocibus** novimus deputari; quippe **voces** non possunt scribi, sed memorie mandantur. Ne pereant hinc **vocum** sive sonorum ascensum atque descensum, notule in cantibus lineis et spatiis affixe declarare noscuntur (*sim.* FR. GAFUR. pract. 1, 2). ADAM FULD. 1, 1: Musica est ars docens **voces** formare, formatas per sonum recta proportionem accentuare. TRAD. Holl. XVII 201: Uno modo dicitur (*sc. tonus*) perfecta elevacio **vocis** supra **vocem**. CONTR. Contr. est ars 25: Numquam vel raro debet in tenore fieri saltus a **voce** in **vocem** interposito spacio 6, 7 aut 9 clavium sive vocum, quia tales saltus non sunt tam dulces ac melodiosi sicut ceteri saltus. MON. Si velis p. 240, 1: Sequitur de mensura monocordi, ut, quod aure iudicamus in **vocibus**, oculis videamus in mensura.

4 den Klangcharakter betreffend — with respect to the character of sound

[s.VI] BOETH. mus. 1, 9 p. 196, 13: Nam neque minima sentire propter ipsorum sensibilibus parvitatem potest, et maioribus saepe confunditur ut in **vocibus**, quas, si minimae sint, difficilius captat auditus, si sint maximae, ipsius sonitus intentione surdescit. [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 9, 96: subtilissimae **voces** vel leves. [s.IX-X] ORG. Colon. 3: Diatessaron autem est per quartanas regiones suavis **vocum** commixtio. *al.* [s.XI] GUIDO micr. 6, 12: symphonias, id est suaves **vocum** copulationes (*inde* IOH. AEGID. 10, 4). PS.-BERNO mon. 6, 1: Consonantia est diversarum **vocum** concentus suaviter et uniformiter accidens auribus. *al.* VERS. Ars est 27: ·b· componimus aliam; / et quia mollis dicitur, rotunda sic describitur: ·b·j·. / Mollis, id est debilis, **vox** eius quasi flebilis. QUAEST. MUS. 1, 2 p. 13: **vox** acutior mulcet aures gratiosius. [s.XIII] MUS. MAN. 4, 19. ANON. Emmeram. 3 p. 244, 18: propter duram **vocum** collisionem seu discordantiam evitandam. ANON. Emmeram. 4 p. 258, 16: Concordantia dicitur esse, quando duae **voces** sub eodem tempore proferuntur ita, quod una secundum auditum potest compati cum altera. Discordantia fieri dicitur e converso, id est, quando duae **voces** in eodem tempore proferuntur ita, quod una non potest compati cum altera. *al.* ENGELB. ADM. 2, 29, 12: Unisonus vero non est aliqua coniunctio vocum, quia non habet arsim et thesim nec per consequens intervallum vel distanciam, sed est **vox** tremula, sicut est sonus flatus tube vel cornu, et designatur in libris per neumam, que vocatur quilisma. WALT. ODINGT. 5, 2, 20. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 5: **voces**, quae nullo modo possunt se compati apud auditum, sed quaelibet per se vult proferri, penitus discordant. *al.* IAC. LEOD. spec. 4, 5, 4: Item quarundam consonantiarum **voces** sunt suaves et dulces et aliquarum rudes et harum et illarum quaedam plus, quaedam minus. IAC. LEOD. spec. 4, 49, 1: In dispositione gammatis sive monochordi nostri consonantiae concordantium **vocum** cum consonantiis **vocum** dissonantium mixtim situantur. ANON. Meyer pr. 8: Musicales **voces** quaedam aures oblectant, quaedam aures offendunt. [s.XV] GEORG. ANS. 1, 117: suaves etenim dulcesque **voces** quemadmodum et virtutes in medio consistunt. *al.* TRAD. Holl. III 2, 18: Nota differentiam inter h durum et b molle; differunt enim dupliciter, scilicet in **voce** et in scripto. In <voce>, quia cantus per h durum asper cantatur, sed per b molle molliter (*sim.* TRAD.

Holl. XIII 1, 126). TRAD. Holl. V pr. 110-115. TRAD. Holl. VII 2, 54. LAD. ZALK. pr. 89: Musica cromatica ex mollibus tantum **vocibus** componitur. *al.* GUILL. POD. 5, 4. TRAD. Holl. XII 5, 3: Prima proprietas ipsius **vocis** est aspera sive dura; et talis **vox** est, que violenter emitit sonum sicut tonitru. Acute **voces** sunt, que ita tenues sunt, sicut in cordis audimus. Mediocres **voces** sunt, que participant naturam utriusque.

5 **5** *metaphorisch für die einem Intervall in einem Zahlenverhältnis zugeordneten Zahlen — metaphorical for the numbers that represent an interval expressed in a numerical ratio* [s.IX-X] REG. PRUM. 15, 6: Cum itaque maior **vox** minorem **vocem** vel maior sonus minorem sonum totum in se continet et insuper tertiam partem minoris **vocis** vel soni, diatessaron consonantiam creat (*cf. Macrob. 2, 1, 15: Et est epitritus, cum de duobus numeris maior habet totum minorem et insuper eius tertiam partem*). REG. PRUM. 15, 15: Porro diapason et diapente consonantia formatur, cum maior **vox** vel sonus minorem **vocem** vel sonum tripla sui quantitate transcendit in acumine vel gravitate, fitque semper in duodecima corda (*inde* ANON. Bernh. 2, 46). *al.* INTERV. Quid sit tonus 9: Diapente consonantia est, quando vocula voculam tota sui quantitate superat, videlicet superatae **vocis**, insuper et eius medietate vel in intensione acuminis vel in remissione gravitatis (*sim.* IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 162, 19). *al.* [s.X-XI] PS.-ODO mus. p. 266b: tonum musici epogdoun vocant, id est superoctonarium, quotiens maior **vox** comparata ad minorem habet eam totam in se et eo amplius octavam partem illius minoris (*cf. Macrob. 2, 1, 20*). *al.* ADALB. 1B, 3: Si duae chordae aequales et similes duobus ponderibus tendantur, quorum unum sit duplum ad aliud, fient **voces** chordarum in dupla proportionatione. COMM. Guid. 75 p. 114: Qui tonus constituit, id est simul statuit, **voci** maiori respectu chordae, quia longiorem chordam habet gravius **vox** quam quavis superior, IX passus usque ad finem; minori vero **voci**, id est sono superiori respectu spatii in chorda minori, octo de illis, quorum novem habeat inferior sonus. PROP. Prop. est rerum 2. INTERV. Ex omni 12. FRUT. brev. 4 p. 41. *al.* [s.XV] TRAD. Holl. VIII 16, 5: unus sonus ad alium comparatus eum in se bis continet ... Unus siquidem sonus vel **vox** respectu alterius soni vel **vocis** in duplo maior est. TRAD. Holl. VI 29, 11.

6 *die Tondauer betreffend — with respect to the duration of the tone*

[s.XI] ARIBO 57 p. 69: tardiores **voces**. COMM. Guid. 87 p. 154. [s.XIII] ANON. Emmeram. pr. p. 76, 17: **voces**, ex quibus ista musica depingitur et formatur, sunt in forma solummodo tripartitae, quoniam omnes tales aut sunt longae vel breves vel semibreves. ANON. Emmeram. 1 p. 128, 34: Item tractus per oppositum in qualicumque figura duas priores solummodo **voces** facit semibreves inaequales. ANON. Emmeram. 1 p. 166, 42: **voces** unius temporis. *al.* FRANCO COL. 1, 5: Tempus est mensura tam **vocis** prolatae quam eius contrarii, scilicet **vocis** amissae, quae pausa communiter appellatur (*inde* PS.-PETR. CRUC. U A, 4. IAC. LEOD. spec. 7, 11, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. p. 182, 12. MENS. Circa artem p. 513, 10. MENS. Cum animadv. 7. ANON. Mell. 4, 3). FRANCO COL. 2, 1: per **voces** longas, breves vel semibreves (*inde* MARCH. pom. 45, 1). [s.XIV] MARCH. pom. 45, 5-6. *al.* IOH. MUR. not. 2, 1, 4: **vocem** necessario oportet tempore mensurari. IOH. MUR. comp. 4, 3: Parva quae est? Tertia pars rectae brevis, cuius divisio ternaria in **vocis** minimo requiescit. IAC. LEOD. spec. 7, 2, 1: Cantus mensurabilis est **vocum** distinctarum aequalium vel inaequalium sub aliqua temporis mensura simul prolatarum conveniens coniunctio. QUAT. PRINC. 3, 55: Quamlibet etiam notam equaliter pronunciet (*sc. inceptor*), sive sit longum sive breve, ut motus omnium **vocum** uniformis fiat. QUAT. PRINC. 4, 1,

1: omnis nota sive **vox** mensurabilis aut in unitate permanet aut in binario vel in ternario numero. QUAT. PRINC. 4, 1, 4: Iccirco primo de figuris sive notis, quae **voces** breves et longas representant, et consequenter de modis est tractandum. QUAT. PRINC. 4, 1, 21: in musica mensurabili incipiendum est a minima **voce** prolata. QUAT. PRINC. 4, 2, 11: **voces** breves et longas. ANON. London. I 1 p. 40. IOH. BOEN ars 1, 11, 8. *al.* IOH. HANB. sum. 1 p. 182, 27. WILLELM. 3, 28. *al.* IOH. VETUL. 19, 4: Simplex minima quoad **vocem** est sicut atomus quoad tempus. *al.* ANON. Vratisl. p. 331a (*sim.* MENS. Si ille p. 508, 2). [s.XV] IOH. OLOM. 1 p. 4: Dicitur autem cantus choralis planus non, quia sine mensura sit, sed quia tractim plane et uniformi dimensione **voces** seu notae in eo debent proferri praeterquam penultimam seu antepenultimam, quae propter decentiam parumper diutius retinetur. PROSD. mens. p. 221a: signa nobis demonstrantia, quantum **vocem** elongare vel brevare debemus. GEORG. ANS. 3, 137: temporis mensura, qua motum hunc mensuramus, est, quam unum tempus vocamus et qua sola **vox** cantabilis profertur, nomine quae brevis appellatur. *al.* PAUL. PAULIR. 7, 2, 2 p. 65. FR. GAFUR. extr. 1, 7, 1: Musica enim considerat tempus, motum, quantitatem, numerum, voces graves et acutas, similiter capit velocitatem et tarditatem ac intervallum unius **vocis** ad aliam. FR. GAFUR. pract. 2, 2: mensurabiles **voces**.

III (*im Tonsystem festgelegter*) Ton, Tonstufe — note (*established within the tonal system*), pitch [*syn.: chorda, clavis*]

[s.IV] FAV. EUL. 14, 3: Musici vero septem **vocum** discrimina duobus tetracordis pro rata portione modulatis efficiunt. [s.V] MART. CAP. 9, 960: Tonus est spatii magnitudo, qui ideo tonus dictus, quia per hoc spatium ante omnes prima **vox**, quae fuerit, extenditur, hoc est de nota qualibet in notam ut a media in parasesen. [s.VI] BOETH. mus. 1, 17 p. 203, 18: Diatessaron, quae est consonantia, **vocum** quidem est quattuor, intervallorum trium. BOETH. mus. 1, 18 p. 204, 11: Rursus diapente consonantia **vocum** quidem est quinque, intervallorum quattuor, trium tonorum et minore semitonio. BOETH. mus. 1, 23 p. 216, 17: Quae sint inter **voces** in singulis generibus proportionationes. BOETH. mus. 1, 24 p. 217, 25: Est igitur synaphe, quae coniunctio dicitur, duorum tetrachordorum **vox** media, superioris quidem acutissima, posterioris vero gravissima. BOETH. mus. 4, 15 p. 342, 15: Sit in diatonico genere **vocum** ordo dispositus a proslambanomeno in neten hyperboleon, atque hic sit hypodorijs modus. *al.* [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 1, 17, 12: Intervallum autem est inter duas **voces** vel chordas. GLOSS. Boeth. mus. 4, 17, 23b: proslambanomenos **vox**. *al.* [s.IX] IOH. SCOT. annot. 10, 22: Armonia interpretatur adunatio dissimilium videlicet **vocum** ratis proportionibus coniunctarum. MUS. ENCH. 11, 28: Unde et in Virgilio apud Elisium Orpheus „obloquitur numeris septem discrimina **vocum**“, quod scilicet sonorum ordo disparibus septem continuetur **vocibus**, at in octavis in novum mutetur (*sim.* INCH. UCHUB. 349). SCOL. ENCH. 1, 346: Residuas binas **voces** iacentibus notis exprimimus. SCOL. ENCH. 2, 11: Diapente dicitur ex quinque eo, quod quinas **voces** continet, diatessaron interpretatur ex quattuor, quia quaternas complectitur **voces**. *al.* HUCBALD. 18: Estque tonus spatium ipsarum duarum **vocum** sibi taliter cohaerentium: non **voces** ipsae videlicet, quae non aliud sunt quam soni, sed quod inter eas est intervallum. HUCBALD. 29: Tetrachordum vero est quattuor chordarum copulatio. Quas quidem chordas **voces** dicimus, itemque **voces** chordas promiscue nuncupamus. *al.* ALIA MUS. 16 p. 107: diapason octo **vocibus** pollens. *al.* REG. PRUM. 15, 3: Diatessaron ... ex quattuor sonis vel **vocibus** certo spatio inter se distantibus conficitur. [s.X-XI] TON. Leod. pr. 3: Diatessaron igitur

vocum quidem est quatuor, quia quatuor chordarum est. *al.* TON. Leod. 3, 1 (La): Tertius tropus, qui inscribitur autentus deuterus, id est magister vel princeps secundus, principalem **vocem** suae symphoniae habet trite diezeugmenon. ANON. Bernh. 2, 44. PS.-ODO mus. p. 266a: Cum primum igitur in monochordo conspexeris, cognosce unamquamque **vocem** ab altera tono vel semitonio distare. PS.-ODO dial. p. 253a: Ab ipsa ·Γ· usque ad punctum, quem in fine posuimus, per novem diligenter divide, et ubi prima nona pars fecerit finem, [prope ·Γ·] ·A· litteram scribe, et haec dicitur **vox** prima. Ab eadem prima littera ·A· similiter per novem partire usque ad finem, et in nona parte ·B· litteram pro **voce** secunda appone. *eqs.* PS.-ODO dial. p. 253b: Praeterea a **voce** sexta ·F· per quatuor divide et retro ·h· aliam ·b· rotundam pone, quae ambae pro una **voce** accipiuntur, et una dicitur nona secunda (*inde* TRAD. Holl. VI 24, 1). *al.* BERNO prol. 2, 4: Primus modus est in brevissimo duarum **vocum** spacio et fit in semitonio. *al.* ADALB. 1B, 3. GUIDO prol. 44: Ita igitur disponuntur **voces**, ut unusquisque sonus, quantumlibet in cantu repetatur, in uno semper et suo ordine inveniatur. Quos ordines ut melius possis discernere, spissae ducuntur lineae, et quidam ordines **vocum** in ipsis fiunt lineis, quidam vero inter lineas in medio intervallo et spatio linearum. *al.* GUIDO micr. 11, 1: Quae **vox** et quare in cantu obtineat principatum. GUIDO micr. 16, 2: Illud vero non debet mirum videri, cur tanta copia tam diversorum cantuum tam paucis formata sit **vocibus** (*inde* ANON. Pannain p. 415). *al.* GUIDO reg. 139. *al.* GUIDO ep. p. 476, 165: Sicut in omni scriptura XX et III litteras, ita in omni cantu septem tantum habemus **voces**. *al.* TRAD. Guid. II p. 89. *al.* INTERV. Diapason p. 58. *al.* PS.-BERNO mon. 6, 15. *al.* HERMANN. mus. p. 18 (p. 125a). OLIVA 17: unius cordae in plures **voces**, quas cordas dicimus, facienda est sectio. WILLEH. HIRS. 6 (c. 5), 3. *al.* COMM. Guid. 93 p. 124: **voces** tritoni ·F·G·a·h·. *al.* LIB. ARGUM. 3 p. 28. *al.* LIB. SPEC. 52 p. 52: Exemplum autem patet in communione „Diffusa est gratia“. Multi vero „propterea“ vitiose dicebant ... Sicque fit, ut finis communionis huius ibi veniat, ubi **vox** nulla est. *al.* TON. Aug. p. 82: septem prime **voces** monocordi. ANON. Lips. p. 154. ORG. Montep. 5. COMPIL. Casin. 117-118, 4-7. VERS. Ars humanas p. 110a. *al.* PS.-GUIDO arithm. p. 59b. *al.* FRUT. brev. 2 p. 33. *al.* [s.XI-XII] PS.-OSBERN. 39: Omnes **voces** in musica sunt viginti et una. *al.* ANON. Wolf p. 215. *al.* QUAEST. MUS. 1, 19 p. 42: In quibusdam namque **vocibus** incipiunt liberius responsoria et offertoria et huiusmodi cantiones, quae carent psalmorum et differentiarum appositionibus, quas <**voces**> omnino refugunt principia introitus et antiphonae, quia nulla eis competenter suarum aptari possit differentiarum. *al.* THEOG. METT. 2, 1 (p. 183b). *al.* IOH. COTT. mus. 14, 6: Affines autem illas **voces** dicimus, quae in depositione et elevatione concordant, verbi gratia ·D· finalis proli cum ·a· acuta concordat (*inde* GOB. PERS. p. 195b. CONR. ZAB. tract. BF 6: **voces** vel claves). *al.* TRAD. Guid. 7: Autentici autem omnes unum tonum sub finali **voce** possident; ascendunt autem usque ad diapason. Duae quoque **voces** et ex necessitate tertia non denegatur. GUIDO AUG. 263: doctores in octo **vocibus** cantibus sufficienter attribuendis omnes, ut diximus, conveniunt. *al.* TON. Cist. 34: D. Quot ergo **vocum** est cantus? M. Decem. ANON. La Fage I 5, 7. *al.* ANON. Pannain p. 413. *al.* TON. Seligenst. p. 111: Possidet autem hic tonus (*sc. secundus*) inter ·A· et ·a· primam diapason formam, supra vero et infra rarius **vocem**. [s.XIII] ORG. Vatic. p. 185. *al.* DISC. Si cantus asc. 5: Si cantus ascendit duas **voces** et organum incipit in dupplici voce, descenderit tres **voces** et erit in quinta vel descenderit septem **voces** et erit cum cantu. *al.* INST. PATR. 29: Caveat autem cantor, ne umquam cantum mutet de **voce** in **vocem**, scilicet ut aliam

incipiat quam eam, in qua inceptus est cantus. MUS. MAN. 15, 2: Queri potest, cur sex tantum **voces** vocabulis exprimantur, cum enim sint septem **vocum** discrimina. *al.* METROL. 15 p. 79. *al.* COMM. Boeth. I 1, 7 p. 43. *al.* IOH. AEGID. 5, 1: Nomina **vocum** in arte musica seu melodica sunt huiuscemodi, quae sequuntur, videlicet: ·Γ·ut, ·A·re, ·B·mi ... Sunt autem decem et novem numero. Et licet tot sint litterae sive **voces**, in eis tantum sex sunt syllabae, quae ad solfandum sufficiunt. *al.* AMERUS 8, 10: musica est motus rationabilium **vocum** (*sim.* ANON. Michaelb. I p. 44. IAC. THEAT. 10. ANON. Philad. 1). AMERUS 18, 5: due plene **voces** simul iuncte tonum efficiunt. *al.* LAMBERTUS plan. 247: Nature talis autentus esse probatur, / ut queat ad finem protendi **vocibus** octo, / huicque licentia dat **vocem** contingere nonam, / undecimamque licet sibi quandoque tangere **vocem**. *al.* ANON. Emmeram. 4 p. 262, 21. *al.* HIER. MOR. 13, 11 (p. 56): Omnes scilicet litteras capitales et **voces** earundem graves propter soni gravitatem, minutas autem et **voces** earum acutas propter acutum, quem reddunt, sonum, duplicatas vero cum suis **vocibus** eo scilicet, quod acutas **voces** acumine superant, superacutas nominant easdem. *al.* TRAD. Garl. plan. V 160. *al.* ANON. Ratisb. 5, 3: unicuique tono novem **voces** regulariter sint adtributae. *al.* VERS. Palmam I 33. *al.* TON. Sar. p. 1. *al.* TRAD. Franc. I p. 22. *al.* TRAD. Franc. V 3. *al.* ENGELB. ADM. 1, 8, 2: dispositio **vocum** in manu musicali. ENGELB. ADM. 1, 9, 7: Singulis autem XVIII litteris sunt note **vocum** subiuncte, quas quidam musici etiam voces appellaverunt, sed inproprie et indistincte, quia quilibet littera est unius **vocis** tantum designativa, preter quam duplex ·B·fa·h·mi, ubi sub una littera, ut predictum est, cadunt due voces; sed magis proprie et distincte vocantur note. ENGELB. ADM. 4, 18, 4: in toto ordine litterarum seu **vocum**. *al.* WALT. ODINGT. 5, 1, 10: **voces** monocordi. *al.* [s.XIV] MARCH. luc. 11, 2, 13: Prothrus autem cum suo subiugali finitur in **voce** quarta, que est sub ·D· gravi. *al.* PS.-PHIL. lib. mus. p. 36a. *al.* GUIDO DION. 1, 3, 17: Autentici namque supra finem suum vel finalem litteram usque ad octavam vel nonam litteram seu **vocem** ascendere possunt. *al.* IOH. MUR. spec. 1, 63. IAC. LEOD. cons. 9: Unisonus est consonantia unius **vocis**. *al.* IAC. LEOD. inton. 1, 22. *al.* IAC. LEOD. spec. 5, 4, 47: post altissimam (*sc. chordam*), scilicet neten hyperboleon, secundum Guidonem tres claves, **voces** vel signa habemus vel litteras, scilicet ·bb·cc·dd·, ut sit tetrachordum ab ·aa· in ·dd·. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 8: Conveniunt autem tactae voces (*sc. ut re mi fa sol la*) cum monocordi signis vel litteris, de quibus dictum est, quia tam haec quam illae **voces** dicuntur. *al.* HUGO SPECHTSH. comm. p. 34. *al.* PTOLOM. 5, 1. *al.* QUAT. PRINC. 2, 4: Sonus vero est aliqua vocis emissio, que cantui apta sit, quos sonos (!) in monacordo **voces** nuncupantur. QUAT. PRINC. 3, 13: Unisonus autem dicitur sonus unius **vocis**, a qua non fit processus sive progressio. *al.* GOSCALC. 1, 5 p. 72, 1. *al.* COMM. Boeth. II p. 158, 30. *al.* COMPIL. Ticin. A 82. *al.* ANON. Monac. II 91-103. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 6, 19: Sed clavis est signum vel iudex vel index cantuum atque **vocum**. TRAD. Holl. VIII 9, 39: Octo **voces** graves et scribuntur capitales, / septem minute quoniam dicuntur acute. / Cum duplici ventre scribuntur quatuor inde (*sim.* IOH. OLOM. 3 p. 9. TRAD. Holl. X B 47. TRAD. Holl. I 1, 1, 75. TRAD. Holl. V 1, 36. TRAD. Holl. XV 5, 53. TRAD. Holl. XV 6, 44). TRAD. Holl. VIII 19, 52: in monosyllabis **vocibus** non fit mutacio, ut in ·Gamma·ut, ·A·re, ·B·mi. ... Ex iam dictis sequitur amplius, quod solum in pollosyllabis **vocibus** fit mutacio. *al.* IOH. OLOM. 1 p. 3: musicus artista **vocum** seu notarum proportionem, modos ac mensuras considerat ac distinguit. IOH. CICON. mus. 1, 16 p. 76 descr. *al.* PROSD. contr. I 5, 1: ficta musica est **vocum** fictio sive **vocum** positio in loco, ubi esse non videntur (*sim.* PROSD.

contr. II 5, 1). PROSD. plan. 2, 3 p. 82, 23. *al.* IAC. THEAT. 11: <Discipulus:> **Vox** quid est? <Magister:> **Vox**, id est lictera. ... Finales itaque **voces** quattuor sunt, id est ·d·e·f·g·. TRAD. Holl. X B 46. GOB. PERS. p. 180b: Musica est ars **vo-cum** distantias symphoniasque proportionabiliter diiudicans. ANON. Claudifor. 1, 4, 3. *al.* ANON. Gemnic. 3, 1, 27. *al.* UGOL. URB. 2, 3, 12: Profert igitur homo naturaliter **voces**, quae indeterminatae sunt, sed earum septem primae omnium originem aliarum naturaliter tenent, quoniam quales vel quantae illae sunt, tales vel tantae ceterae dicuntur esse. Sunt namque eae primae, scilicet **vox** prima, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta et septima. A quibus quidem septem secundae originalibus derivantur, scilicet **vox** octava, nona, decima, undecima, duodecima, tertiadecima et quartadecima. Et ab his profecto aliae septem sequentes natae sunt, scilicet quintadecima, sextadecima, septimadecima, octavadecima, nonadecima, vigesima et vigesima prima, et sic ulterius. *al.* GEORG. ANS. 3, 7. *al.* ANON. Carthus. theor. 20, 15. *al.* TRAD. Holl. I 1, 2, 2. *al.* TRAD. Holl. XI 5, 111. *al.* TRAD. Holl. III 7, 54. *al.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 7, 6: **Vox** monocordi prima. *eqs.* IOH. LEGR. rit. 1, 2, 10, 36: Haec est monocordi formula verae musicae regulae, quae genus diatonicum exprimit et non alterum in tantummodo **vocibus** quindecim philosophorum. *al.* TRAD. Holl. VII 4, 99. *al.* CONTR. ZAB. mon. O 4. IOH. TINCT. diff. 183: Nota est signum **vocis** certi vel incerti valoris (*sim.* IOH. TINCT. not. 1, 1, 3). FR. GAFUR. extr. 3, 8, 1. *al.* TRAD. Holl. XV 7, 88. *al.* FR. GAFUR. op. 5, 1. *al.* BART. RAM. 1, 1, 3 p. 6: Est enim una chorda sive **vox** ·b·, alia ·c·, tertia ·d·, quarta ·e·, inter quas tria clauduntur intervalla, duo scilicet toni et unum semitonium. *al.* IOH. HOTH. dial. p. 64-65. NICOL. BURT. 1, 12, 73. *al.* GUIL. MON. 9 p. 55. BONAV. BRIX. 8, 20. *al.* FR. GAFUR. theor. 5, 4, 4. *al.* GUIL. POD. ench. 21 p. 381: Signa musice discipline descripta septem sunt numero: ·a·b·c·d·e·f·g·, quoniam septem dumtaxat sunt **voces**, quas representant vel signant. GUIL. POD. 1, 12. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 1. *al.* FLOR. FAX. 1, 12, 5. *al.* TRAD. Holl. XVI 1, 3, 13: **voces** primi alphabeti dicuntur graves. *al.* CONTR. Prima regula 14: quindecim claves seu **voces**. CONTR. Quatuor sunt p. 410b: quando planus cantus ascendit per unam notam vel **vocem**. CONTR. Species plani 5. *al.* CONTR. Volentibus II 17. *al.* MON. Figure I p. 175, 50. *al.* MON. Iste p. 237, 7. *al.* MON. Medietas p. 143, 7. *al.* FIST. In mensuris 1 p. 132.

IV Tonverbindung, Zusammenklang — combination of pitches, simultaneous sonority

[s.IV] FAV. EUL. 22, 5: symphonia est consonae **vocis** continua modulatio. [s.V] MART. CAP. 9, 948: Diastema est **vocis** spatium, quo acuta et gravior includitur. MART. CAP. 9, 954: Systema est magnitudo **vocis** ex multis modis constans. [s.IX-XI?] GLOSS. Boeth. ar. 471: Tonus vero est **vox** e duobus sonis consistens (*sim.* COMM. Boeth. II p. 146, 20). [s.XI] COMM. Guid. 60 p. 104: Phthongi enim, id est soni, semitonii magis sunt sibi affines, phthongi vero cuiuslibet toni in ipsa **voce** magis videntur remoti. *al.* TON. Aug. p. 96a: in omnibus pene antiphonis in paripatemeson ·F· incipientibus mesen ·a· sub una ditoni **voce**. COMPIL. Casin. 52-53, 9-11. PS.-OSBERN. 3: Musae novem sunt numero; sic etiam musicae **voces** recto canendi itinere novem inveniuntur, scilicet tonus, semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, tonus cum diapente, semitonium cum diapente. ... Diapason autem, qui caeteras **voces** continet, nona **vox** in musica est. THEOG. METT. 5, 1 (p. 185a). *al.* [s.XII] GUIDO AUG. 73: Iste sex **voces** (*sc. tonus, semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente*) vocantur coniunctiones. METROL. 51 p. 73: Tonus est quaedam **vox** bene et regulariter sonans ... Semiditonus cum diapente est quaedam **vox**,

quae habet in se quattuor tonos et duos semitonos. [s.XIII] COMM. Boeth. I 1, 8 p. 45: Cum enim duo soni consonanciam faciunt, ita illi duo in unam **vocem** videntur coalescere, ut vix sensus percipiat inter illos differentiam, quod maxime in diapason est manifestum. AUGUST. MIN. BV 159: Continet enim dyapason omnia genera **vocum**, sed non singulas voces omnium generum. Continet enim tonum, semitonium, dytonum, semidytonum, dyapente, dyatesseron, tritonum, tonum cum dyapente et ceteras **vocis** species. [s.XIV] PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b: Et ficta musica fit per **vocem** semitonii. PETR. PALM. p. 508: **Vox** in musica, ut dicit beatus Isidorus, est sonorum, notarum signorumve coadunatio. QUAT. PRINC. 1, 12: Ex sonis autem oriuntur **voces**, quarum alie sunt consone, alie dissone. Consone autem vocantur, quae copulate mixtosque suaves efficiunt sonos. Dissone vero in contrarium, quia copulate aures offendunt et tedium generant. *al.* COMPIL. Ticin. A 49: Sciendum, quod tresdecim species **vocis** sive species musice, videlicet unisonus, semitonus, tonus, semiditonus, ditonus, dyatessaron, tritonus, dyapente, semitonus cum dyapente, tonus cum dyapente, semiditonus cum dyapente, ditonus cum dyapente, dyapason. [s.XV] UGOL. URB. 2, 3, 18: Primarum autem **vocum** bipartitio fit, quia dicimus **vocem** primam, quam vocamus unisonum, tertiam, quintam et sextam consonantias esse, secundam vero, quartam et septimam dissonantias. UGOL. URB. 2, 3, 26: De quinta **voce**, quae diapente est, cuius proportio sexquialtera dicitur. *al.* THEOD. CAPR. p. 95: De consonantiis perfectis. Nam perfecte sunt, quia perfectam sive claram **vocem** reddunt. GEORG. ANS. 1, 78: Verum quantitas **vocis**, quam phthongon cognominant, in epogdoa consistere docuit (*sc. Pythagoras*) in multis experientiis. CONTR. Debemus scire 2: Debemus scire, quod omne contrapunctum debet incipere et finire per **voces** perfectas. Item non possumus facere in contrapuncto duas **voces** perfectas aequales unam post aliam. *al.* CONTR. Nota quod voces 1. CONTR. Quot sunt voces 1. CONTR. Salvator 46.

V Klang — sonority

[s.VI] BOETH. mus. 5, 9 p. 358, 23: diapason consonantia talem **vocis** efficit coniunctionem, ut unus atque idem nervus esse videatur (*inde* MUS. ENCH. 16, 14. INTERV. Ex omni 15. FRUT. brev. 4 p. 42. HIER. MOR. 15, 88 (p. 65). MARCH. luc. 6, 4, 22. MARCH. luc. 6, 5, 11. IOH. CICON. mus. 1, 38 p. 164, 13. IOH. CICON. mus. 1, 52 p. 192, 15. UGOL. URB. 1, 39, 4. FR. GAFUR. op. 2, 5. FR. GAFUR. theor. 2, 5, 6. FR. GAFUR. pract. 1, 7). [s.XI] COMPIL. Casin. 48-49, 10: Metra vero sunt, ut cognoscere possis numerum cantuum, qualis est primus, II^{us}, III^{us}, et usque ad VIII^m. Discernatur unus ab alio in mensuris et in sono et in **voce**. (?) COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·A· corda buc - symphonia chamse - metrum pros-lambanosmenos - **vox** articulata. ·B· corda benu - symphonia sitte - metrum ypate ypaton - **vox** canora. ·C· ... **vox** moduli. ·D· ... **vox** odax ... ·E· ... **vox** iubilo ... ·F· ... **vox** excelsa ... ·G· ... **vox** stridentis ... ·H· ... **vox** dulcisona. ·I· ... **vox** theope. ·K· ... **vox** sorach. ·L· ... **vox** camar. ·M· ... **vox** riva. ·N· ... **vox** mens. ·O· ... **vox** medum. ·P· ... **vox** cleb. ·Q· ... **vox** anthiba. (?) COMPIL. Casin. 52-53, 17: loquimur de differentiis tonorum quomodo † unamquemque per singulas pergunt † per tonorum nomina vel **vocum** aut metrorum seu symphoniarium vel organorum atque cordarum vel scematarum. (?) COMPIL. Casin. 121-124, 1-30. (?) IOH. COTT. mus. 16, 5: alii lacrimosa sexti (*sc. modi*) **voce** mulcentur (*inde* ANON. Pannain p. 109. PS.-MUR. summa 2114. COMPIL. Lips. p. 131. TRAD. Holl. VIII 27, 20). [s.XII] ANON. Pannain p. 109: Quidam modesta **voce** quinti (*sc. toni*) moventur. VERS. Primus morosus 5: Octavusque (*sc. tonus*) dein sonitum dat **voce** decenti. [s.XV] TRAD. Holl. II 3, 75: Et dicitur (*sc. tonus*) a tonando, id est potenter et viriliter sonando, quia for-

tem et potentem habet **vocem** sive sonum respectu semitonii (*sim.* TRAD. HOLL. III 5, 27. TRAD. HOLL. V 3, 100. TRAD. HOLL. VII 3, 68. TRAD. HOLL. XIII 3, 80. LAD. ZALK. 3, 92. TRAD. HOLL. XXII 6, 27. TRAD. HOLL. XXI 6, 14).

VI *Melodie, Melodieverlauf, Gesang — melody, melodic progression, song*

[*s.IX*] AURELIAN. 9, 4: Quantoque maior est **vocis** concentus, eo plures inscribuntur sillabe, ut in autentu proto, qui principium est, sex inseruntur sillabe, videlicet he: <NONANNOEANE>. (?) [*s.X-XI*] PS.-ODO mus. p. 268a: ubique post duos tonos semitonius **vocis** moderator occurrat, ne vel nimiae repetitiones fastidium generent. (?) COMM. TON. II ep. 2, 4: Testatur fore octo tonos ... Quattuor vero, ut quidam, minime renuimus, quia primum et secundum, tertium atque quartum solummodo proferunt unam **vocem** sicque reliquos, quoniam principium veluti finem saepissime et interdum videntur concordare (*sim.* COMM. TON. I ep. 2, 4). COMM. TON. II 1, 12: Ast quarta (*sc. differentia*) canitur duabus varietatibus, sic quoque: „Apertis“. „Exi <cto> in p<lateas>“. Sed quinta una **voce** sicuti: „Reges Thar<sis>“ (*sim.* COMM. TON. I 1, 12). COMM. TON. II 5, 1: Iste (*sc. tritus authenticus*) more tertii paulominus discrepat in **voce** (*sim.* COMM. TON. I 5, 1). *al.* BERNON prol. 12, 28: ne quis me sine pudoris respectu iaculo reprehensionis ferendum putet eo, quod quasdam differentias, quibus aliqui moderni utuntur, huic operi minime addidissem, noverit mihi id studii fuisse, magis eorum, qui ante nos aetate et scientia rectius sapuerunt, voluisse observare constitutiones quam **vocum** sequi novitates. (?) BERNON ton. p. 80a: Differentia quarta, quae cum eodem loco quo et superior ordiatur, melius tamen sono **vocis** per „amen“ in fine dinoscitur (*inde* TON. Baumg. 1, 11). [*s.XIII*] ANON. LOVAN. p. 491b: Proceleumaticus dicitur a proceleuma, quod est **vox** nautica. (?) AMERUS 15, 5: De tenoribus **vocum** tonorum (*mss.*: tenorum), idest „seculorum“ per istos versus habemus: Primus cum quarto, sextus simul incipit ex ·a·. / Tercius, octavus, quintus simul incipit ex ·c·. / ·F·, quia secundus erit, ·d· septimus altior istis. (?) ELIAS SAL. 17 p. 36b: Item probro, quod premissum est, quod etiam aliquoties per primos octo punctos in principio antiphonae nos, qui videmus eam in libro, non possumus iudicare, cuius toni debeat esse. Multo minus „seculorum“ se debet cum ea copulare, quod **vox** mortua est, quousque nos possumus eam iudicare, cuius toni debeat esse: quod nos non possumus iudicare per octo punctos. (?) [*s.XIV*] GUIDO DION. 1, 2, 89: Distincte vero audiebantur voces dulces, isti videlicet octo toni, videbanturque audiri quasi lingua exprimeret ita dicens noannoane, aliquando vero noioeane et noeagis. Cum quibus verbis semper audiebatur **vox** cantilene, nunc de primo tono, nunc vero de secundo, nunc de tertio et sic de ceteris octo tonis, semperque replicabant ibidem ipse voces. [*s.XV*] SZYDLOV. 14, 17: quattuor modis contingit hoc fieri, quod cantus transcendit metas suas. Primo causa exclamacionis vel admiracionis, ut ibi: „O preclara stella maris“ in responsorio de beata Maria virgine, in quo **vox** et res conveniunt. SZYDLOV. 14, 23.

VII *Stimme (als Teil eines mehrstimmigen Satzes) — voice (as part of a polyphonic composition)*

[*s.IX*] MUS. ENCH. 18, 26: quo modo in diversis transpositionibus diverso quidem modo, sed non diversa lege **vox vocem** comitetur. SCOL. ENCH. 2, 76: semper altioris **vocis** locum vox puerilis supplere potest. SCOL. ENCH. 2, 94: necesse est, ut, dum **vox** inferior ad superiorem **vocem** eodem tropi modo diapente respondet, utrique rursus **voci** ab octava sua eodem tropo respondeatur. *al.* [*s.X*] INCH. UCHUB. 471: a quarto loco **vox voci** respondeat. ORG. PARIS. 16: si praesentis descriptionis binas **voces** aut ambas aut alteram per diapason duplicaveris vel per disdiapason, senties huius distantiae vo-

ces suaviter ad invicem consonare. [*s.XI*] ORG. Montep. 2: Organum est **vox** sequens precedentem sub celeritate diatessaron vel diapente, quarum scilicet precedentis et sequentis **vocis** fit copula aliqua decenti consonantia (*sim.* ORG. Mediol. pros. 7. ORG. Berol. 5). [*s.XII*] ANON. Pannain p. 116: Interpretata autem dyaphonya „dualis **vox**“. ANON. Pannain p. 116: Discantus dicitur, quotienscumque suavis concordia in diversis **vocibus** reperitur. [*s.XIII*] ELIAS SAL. 30 p. 57b: Rubrica de notitia cantandi in quatuor **voces**. ELIAS SAL. 30 p. 58b: Item si rector iste non fuerit de quatuor, qui debent cantare in quatuor **voces**, tunc inspectis, quae dicta sunt de sonoritate **vocum**, ponet omnes ordinatim in suas **voces**, et faciet eis pausas cum manu sua super librum. *al.* WALT. ODINGT. 5, 1, 7: Est autem simplex seu multiplex harmonia. Quam planum cantum voco, solius est **vocis** modo impressae, modo elevatae modulatio. Multiplex harmonia est plurimum (*ms. et ed. ex errore pro plurimum*) **vocum** dissimilium ut gravis cum acuta concussio, quam diaphoniam dico, quae communiter organum appellatur. *al.* [*s.XIV*] IAC. LEOD. comp. 3, 1, 4: Diaphonia est duarum **vocum** simul in eodem tempore vel quasi eodem prolatarum unio. „Eodem tempore“ dico propter **voces**, quae simul et semel fiunt a duobus, scilicet simul incipientibus et simul desinentibus. IAC. LEOD. comp. 3, 2, 2: Poliphonia vero est unio plurium inter se **vocum** suavi mixtione iunctarum consonantiae diffinitionem retinentium. PETR. PALM. p. 507: Discantus est aliquorum diversorum cantuum duarum vel plurium **vocum** secundum modum et tempus ad aures pervenientium dulcis melodia. *al.* QUAT. PRINC. 3, 14. [*s.XV*] ANON. COUSS. XII 6, 3: pausa omnia tegens spatia dicitur pausa generalis, ubi tam tenor quam discantus et aliae **voces** simul pausantur. CANT. PASS. p. 132: Nota primo, quod tres comparantur **voces** in qualibet passione ... Et prima **vox** adequatur Iudeis aut Pilato aut Cayphe ratione impetuositatis, et ideo fit in altis. Et 2^a **vox** adequatur evangelistis aut discipulis. Et tertia **vox** adequatur Iesu Christo et salvatori propter passionem. *ibid.* *al.* COMPOS. Natura 2, 25. *al.* COMPOS. Cum igitur pr. 3: tertia **vox**, scilicet contratenor. *passim* BART. RAM. 2, 1, 1 p. 68. *al.* GUIL. MON. 4 p. 29: Nota, quod ipsi (*sc. Anglici*) habent unum modum, qui modus faulxbordon nuncupatur, qui cum tribus **vocibus** canitur, scilicet cum supran, tenore et contratenore. *al.* ANON. Salisb. 7, 2. *al.* FR. GAFUR. pract. 3, 5: **vox** media, scilicet contratenor. *al.* COMPIL. Salisb. 45: contrapuncti ad tres **voces**. COMPIL. Salisb. 84: Contrapunctus ad quattuor **voces**. CONTR. Nota quod II 5. CONTR. Prima regula 27. CONTR. Quoniam hom. 1, 2.

VIII *Grundtonart — fundamental mode*

[*s.XI*] TON. Aug. p. 81: De origine quattuor **vocum**, que nunc toni dicuntur. ... De octo tonis ex divisione distantium naturaliter harum quattuor **vocum** discretis. Nec **vocem** quintam nec tonum inveniri novum autentici. Quid determinatis et ab una **voce** in duo divisus regulariter assignatum sit autentico quidve subiugali. TON. Aug. p. 82: Tonos septimum et octavum, qui ex eadem quarta dividuntur **voce**. TON. Aug. p. 83: unamquamque quattuor **vocum** in duo diviserunt (*sc. sancti doctores*) discretis inde octo differenter tonis, ut duorum ex uno fonte manantium alter acutus, alter sit gravis. *al.* [*s.XIV*] PTOLOM. 15, 7: Sic ergo, cum prius IIII (*sc. toni*) extitissent, in VIII divisi sunt ita tamen, ut duo semper sicut prius <unus> in una **voce** consistunt (*cf. Trad. Holl. VIII 23, 25*).

IX *Solmisationssilbe — solmization syllable [syn.: nota, syllaba]*

1 *Definition*

[*s.XV*] ANON. Carthus. pract. 3, 17: Sillabe vero, ex quibus ipsa nomina musicalia componuntur, communius **voces** seu

note dicuntur: **voces** quidem, quando a nobis proferuntur, et note, quando in libris cantualibus notantur. TRAD. HOLL. XIII pr. 76 comm.: Circa quod nota ly, **vox** in proposito non debet capi, sicut capitur communiter a grammaticis ut communiter cum ly, 'diccio', sed per **vocem** in proposito debemus intelligere illa primordia huius artis, scilicet ut re mi fa sol la. FR. GAFUR. pract. 1, 4: **Voces** autem ipsas exachordorum syllabas intelligo. SZYDLOV. 2, 6: **voces** in proposito sunt ille sex syllabe musicales, scilicet ut re mi fa sol la.

2 Gebrauch — usage

[s.XIII] MUS. MAN. 16, 3: Hinc est, quod semper cum hac **voce** la, quae non potest altius per se procedere, talem notam reperies, quae quatuor ad minus pro illa passibus ascendat sic: la - mi, fa, sol, la. Similiter et haec **vox** ut, quae per se nusquam potest descendere, talem possidet collateralem, quae pro ipsa valeat ad minus per gradus quatuor deponi <sic>: ut - fa, mi, re, ut. MUS. MAN. 23, 30. IOH. AEGID. 7, 1: **Vocem** unam habet ·Γ·ut, videlicet ut. ... ·C·faut duas habet **voces**, fa videlicet <et> ut. ... ·G·solreut tres habet **voces**, sol videlicet et re et ut. eqs. IOH. AEGID. 8, tit.: De **vo-cum** mutatione. AMERUS 2, 16: Nota, quod non debet dici: ·C·faut habet duas **voces**, quoniam falsum est, quia in notis suis semper est univox et non due voces, sive dicatur fa ut sive ut fa, sed dicitur: ·C·faut habet duo diversa vocabula vocum vel duas notas, idest signa sive nomina vocum. LAMBERTUS plan. 97: in istis septem litteris sex **voces** tantummodo continentur, quibus tota musica conformatur, scilicet ut re mi fa sol la (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 8). LAMBERTUS plan. 107: iste sex **voces** septies in palma cursum suum perficiunt (*inde* TRAD. Lamb. 2, 2a, 9). LAMBERTUS plan. 123: Mutatio vero, ut hic sumitur, nihil aliud est quam dimissio **vocis** unius propter aliam sub eodem signo et in eodem sono (*inde* TRAD. Lamb. 2, 4, 2). al. HIER. MOR. 12, 9 (p. 49): Mutacio est sub una clavi et eadem unisona transicio **vocis** in **vocem**. HIER. MOR. 12, 50 (p. 50): inter VI **voces**, ex quibus scilicet constat quilibet cantus, due in sono sunt signanter sibi oppositae, una videlicet, quae dura et aspera in sui pronunciacione est, scilicet fa, alia vero, quae molliter pronunciat, scilicet fa. al. TRAD. Garl. plan. I 132: De VII signis gammatis et VI **vocibus**. al. TRAD. Garl. plan. III 145: in ·b·fa·b·mi, licet ibi sint due **voces**, tamen nulla fit ibi mutatio, quoniam ibi sunt diversa signa et diverse voces. al. TRAD. Garl. plan. V 66: Scilicet ·Gamma·ut in regula vel in linea habet unam clavem et unam **vocem**; ·G· est clavis, ut est **vox**. al. ANON. Ratisb. 2, 17. al. VERS. Palmam I 60: **Vocem** cum clavis habet unam, non variabis (*inde* HUGO SPECHTSH. 78. IOH. FLOESS 67. TRAD. HOLL. XXIV 7, 11. VERS. Palmam II 78. TRAD. HOLL. XIX 150). al. AUGUST. MIN. BV 80: Species autem sive **voces** sunt VI, quarum prima est ut, secunda re, tertia mi, quarta fa, V^a sol, VI^a la. al. IOH. GROCH. 85: Et ideo alii subtiliori modo considerantes undeviginti dictiones ex septem litteris et sex **vocibus** compositas invenerunt, quas ·gamma·ut, ·a·re, ·be·mi <etc.> vocaverunt. al. PS.-MUR. summa 561. ENGELB. ADM. 1, 9, 7: Singulis autem XVIII litteris sunt note vocum subiuncte, quas quidam musici etiam **voces** appellaverunt, sed inproprie et indistincte, quia quilibet littera est unius vocis tantum designativa, preter quam duplex ·B·fa·b·mi, ubi sub una littera, ut predictum est, cadunt due **voces**; sed magis proprie et distincte vocantur note. ENGELB. ADM. 3, 6, 5 - 3, 7, 8. al. WALT. ODINGT. 5, 4, 28: Est autem ut gravissima inter sex **voces** et la acutissima. al. [s.XIV] MARCH. luc. 9, 1, 66: Ex predictis patet, quod re sit prima nota sive **vox**, que in cantu ponatur (*inde* BONAV. BRIX. 8, 30). al. PS.-PHIL. lib. mus. p. 45b. al. GUIDO DION. 1, 1, 176. al. IAC. LEOD. inton. 1, 33. al. IAC. LEOD. comp. 2, 5, 30. IAC. LEOD. spec. 2, 11, 15: Habet unisonus locum in omnibus gammatis

clavibus **voces** plures habentibus. IAC. LEOD. spec. 5, 12, 7: Mutata autem **voce** in eadem clave modus cantandi mutatur. IAC. LEOD. spec. 6, 62, 8: Conveniunt autem tactae **voces** (*sc. ut re mi fa sol la*) cum monochordi signis vel litteris, de quibus dictum est, quia tam haec quam illae **voces** dicuntur. al. HUGO SPECHTSH. comm. p. 31: ubicunque ponitur in hoc libro haec dictio, **vox**, non pro vera voce, sed pro signo vocis ponitur. Non enim ut re mi fa sol la sunt verae voces, sed signa vocum. HUGO SPECHTSH. 73: Quando mutabis, **vocem** pro **voce** locabis (*inde* IOH. FLOESS 134. TRAD. HOLL. XVII 90). al. PETR. PALM. p. 508: vox secundum musicam est quaelibet notula naturalibus instrumentis formata tam in cantu mensurabili quam non mensurabili. Et est sciendum, quod 6 sunt notulae sive **voces** naturaliter formatae secundum musicum (*ms. et ed. pro musicam?*). QUAT. PRINC. 3, 2-4. al. GOSCALC. 1, 1 p. 40, 6. al. COMPIL. Ticin. A 23. al. COMPIL. Lips. p. 130. al. MUT. Ad noticiam 12. al. ANON. Seay p. 22: De **vocibus**, quomodo ordinantur in proprietatibus. ·G·ut vel gammaut - gamma est littera, ut est nota vel **vox**. eqs. ANON. Monac. II 5. al. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 5. PROSD. plan. 1, 6 p. 46, 9: sex nomina notarum superius pluries nominata, quae ab aliis sex **voces** nuncupantur. IAC. THEAT. 8: sex sunt **voces** in musica et septem sunt claves vocum, scilicet ·A·B·C·D·E·F·G·. al. NICOL. CAP. p. 311. al. TRAD. HOLL. X B 10. al. GOB. PERS. p. 181a. al. PROSD. spec. 2, 22 p. 210, 20. al. ANON. Claudifor. 2, 9, 8: in omni clave musicali ponitur littera ante **vocem** vel **voces** (*inde* ANON. Gemnic. 2, 1, 62). al. ANON. Gemnic. 2, 1, 1-185. al. UGOL. URB. 1, 16, 8: mutatio taliter describi potest: Mutatio est alicuius **vocis** vel notae unius proprietatis in alteram eiusdem soni atque loci variatae acceptio. UGOL. URB. 2, 7, 3: notae sive **voces** uniuscuiusque proprietatis sunt istae, scilicet ut re mi fa sol la in tota musicali manu. al. PHIL. CAS. contr. 44: Item possumus habere contrapunctum per fictam musicam, videlicet ubicumque possumus per ordinem dare ut re mi fa sol la ita tamen, quod dicte **voces** sint inusitate et quod non concordant cum manu Guidonis in aliquo loco, quod non dicatur (?) **voces** dicti Guidonis. Et tunc est ficta musica. al. TACT. Opusculum 80. al. TRAD. HOLL. IX 1, 2, 4. al. ANON. Carthus. pract. 2, 3. al. TRAD. HOLL. I 1, 1, 32: **voces** sive sillabe sex. TRAD. HOLL. I 1, 7, 2: Trissillabe sunt, quae ex 3^{bus} **vocibus** componuntur, et sunt sex in numero, scilicet ·G·solreut in gravibus, ·a·lamire, ·c·solfaut, ·d·lasolre, ·g·solreut et ·a·lamire in excellentibus. al. TRAD. HOLL. XI 4, 7. al. TRAD. HOLL. XXIV 5, 15: Item litera est principium clavium et **vox** finis (*sim.* TRAD. HOLL. XIX 80. VERS. Palmam II 37). al. TRAD. HOLL. II 1, 11. al. TRAD. HOLL. III 1, 28. al. MUT. Christo 57. *passim* TRAD. HOLL. V 1, 24: recipiatur primo littera alicuius clavis, postmodum nomen **vocis** eius postponatur. al. TRAD. HOLL. VI 6, 8: note sive **voces**. al. TRAD. HOLL. VII 1, 14: Item sciendum: 6 sunt **voces**, quibus sex littere appropriantur in arte musice, per quas Francigene, Alemanni hiis sex utuntur, scilicet ut re mi fa sol la. TRAD. HOLL. VII 2, 23: Registrantur itaque claves per **voces** et cantus [et voces] per claves, quia ubicumque tangitur ut, ibi cantus inponitur (*sim.* TRAD. HOLL. XIII 1, 109). TRAD. HOLL. XX 2, 18. al. CONR. ZAB. tract. M 1. CONR. ZAB. tract. R 2. al. FR. GAFUR. extr. 4, 3, 1: sedes in Latina manu sunt 20, littere vero 22, note autem seu **voces** sunt 42 tali ordine, ut patet in manu. al. IOH. TINCT. contr. 1, 4, 2. al. IOH. TINCT. exp. 4, 3. al. TRAD. HOLL. XV 5, 40. al. BART. RAM. 1, 1, 4 p. 11. al. IOH. HOTH. contr. II 9. al. NICOL. BURT. 1, 13, 77. al. GUIL. MON. 5 p. 31. al. LAD. ZALK. 1, 14. *passim* GUIL. POD. ench. 20 p. 381. al. GUIL. POD. 5, 23-25. al. MICH. KEINSP. 3, 52. al. FLOR. FAX. 1, 6, 3. al. COMPEND. MUS. 37. al. TRAD. HOLL. XVI 1, 2, 2: Sunt autem sex **voces**, quibus omnis vox cantatur. al. SZYDLOV.

pr. 8: **voces** seu syllabe musicales. *al.* TRAD. HOLL. XXI 4, 39: **voces**, per quas cantus solmisatur. *al.* CONTR. Prima regula 33-34. MON. Medietas p. 143, 19.

X *Notenzeichen, Note* — *symbol for a note, note*
[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 100, 8: corpus sit dignius in ipsis **vocibus** quam sint caudae. ANON. Emmeram. 1 p. 102, 3. ANON. Emmeram. 2 p. 220, 6: tres sunt **voces** simplices vel figurae. [s.XV] LAD. ZALK. 3, 231: ipsi mensuriste in locis, quibus committuntur coniuncte, solent ponere tale signum $\mathbb{X}$. Sed organiste ipsis **vocibus** solent adiungere quandam virgulam per modum crucis ut sic +.

XI *Bezeichnung für den Einklang* — *term that designates the unison*

[s.XV] ANON. Couss. I p. 444b descr.: Item specierum alia **vox** ut hic: (*sequitur exemplum*), tonus ut hic: (*sequitur exemplum*), semitonium ut hic: (*sequitur exemplum*), dytonus ut hic: (*sequitur exemplum*). *eqs.* ANON. Couss. I p. 445 descr.: Item specierum et consonantiarum perfectarum alia **vox** ut hic: unisonus, dyapente maior ut hic: quinta, dyapason maior (*ms.*; *ed.*: minor) ut hic: octava. *ibid.* *al.* ORG. Ambros. p. 5: Si aliquis vult scire sequitum, oportet se scire sex rationes, videlicet bene cantum firmum, et cognoscere, si cantus ascendit vel descendit, et scire, quid est concordantia et quid est discordantia et quid est consonantia, et scire, si sequitus debet incipere in **voce** vel in secunda vel in quarta vel in quinta. *ibid.*: Item ille, qui facit sequitum, debet incipere semper in **voce**. Si cantus ascendit tertiam, videlicet ut mi, vel quinta, videlicet re la, similiter in **voce**. ... postea debet venire in **voce** cum socio, quia sic finitur semper cantus.

voces Guidonicae *Bezeichnung für die Tonstufen des (von Guido eingeführten) Tetrachords $\frac{a}{\flat}$ - $\frac{g}{\flat}$ — term that designates the notes of the tetrachord $\frac{a}{\flat}$ - $\frac{g}{\flat}$ (introduced by Guido)*
[s.XI-XII] QUAEST. MUS. 1, 11 p. 22: Quare Guidonicum illud tetracordum superacaturum sit additum. ... Sunt quaedam melodiae ut „kyrieleyson“ et sequentiae, quae, cum illis legibus artis sint liberae, quibus constringuntur offertoria, responsoria et antiphonae, ut nec versus nec psalmi nec „seculorum amen“ soleant illis sicut istis apponi, liberiori lascivientes licentia et arbitrio non nunquam transcendunt geminam diapason in monocordo tum deficientibus nervis omnino defecturae, nisi supradictas **voces Guidonicas** constaret eis subvenire.

voces Guidonis (voces Aretini) *Bezeichnung für die Solmisationssilben* — *term for the solmization syllables*
[s.XV] BART. RAM. 1, 2, 5 p. 34: etsi dictum sit a ·d·solre usque a·a·lamire secundo sex voces esse in quolibet loco repetas et ex illis quoque sex vocibus decem et octo mutationes causari, de vocibus quidem verum est, sed de mutationibus minime. Ad cuius evidentiam disponatur figura cum **vocibus Guidonis** a ·Γ·ut usque ·e·la, quae dicetur ordo naturalis ex eo, quod voces naturaliter sunt dispositae, sicut ex monochordi regularis proveniunt divisione. BART. RAM. 1, 2, 7 p. 44: Sed solum regulas supradictas advertere, hoc est species tonorum aut semitoniorum observare, consuescant (*sc. addiscentes*) ita, ut non unam pro alia faciant, sicut contingit solfizantibus, ut aiunt, per **voces Guidonis**. In tantum enim neotericorum fides catholica circa **Guidonis voces** crevit propter consuetudinis longitudinem, ut Ugolinus Urbeveteranus Ferrariæ in ecclesia cathedrali reclusus, cum de vocibus tractare incipit, eas dictiones Graecas appellat et addit: Graeci tantum habebant quinque scilicet re, mi, fa sol, la carentes ut. NICOL. BURT. 1, 13, 79: **Voces Guidonis** sub hymno sancti Iohannis deductae. NICOL. BURT. 1, 21, 121: Semidytonus ... cadit inter ·d· et ·f· grave. Item inter ·e· et ·g· grave cum similibus. Secundum vero **voces Guidonis** inter re et fa et inter mi et sol. NICOL. BURT. 1, 21, 122: Tritonus ... cadit inter ·f· et ·h· quadrum, quod secundum **voces Aretini** sonat fa mi in-

tensive et e contra mi fa cum tribus intervallis. *al.* BONAV. BRUX. 26, 12: Faciamus ergo tres manus per easdem literas et **voces Guidonis**.

vox acuta *v.* vox gravis - vox circumflexa - vox acuta

vox affinalis *v.* affinalis

vox affinis *v.* affinis

vox amissa *v.* vox recta - vox cassa (quassa) - vox amissa (omissa, obmissa)

vox artificialis *v.* vox naturalis - vox artificialis

vox canora *Bezeichnung für die musikalisch eingesetzte Stimme (Singstimme) — term that designates the voice appropriate for singing [opp.: vox articulata]*

[s.IV] CALC. 44: Etenim quem ad modum articulatae vocis principales sunt et maximae partes nomina et verba, ... ita etiam **canorae vocis**, quae a Graecis emmeles dicitur, et est modis numerisque composita, principales quidem partes sunt hae, quae a musicis appellantur systemata (*sim.* FAV. EUL. 22, 1). [s.IX] MUS. ENCH. 1, 3: Sicut vocis articulatione elementariae atque individuae partes sunt litterae, ... sic **canorae vocis** ptongi, qui Latine dicuntur soni, origines sunt et totius musicae continentia in eorum ultimam resolutionem desinit (*inde* INCH. UCHUB. 42. QUAEST. MUS. 1, 21 p. 56). MUS. ENCH. 9, 7: Sonus quarumque vocum generale est nomen, sed ptongos dicimus **vocis canorae** sonos (*inde* INCH. UCHUB. 5. PETR. DION. 1 p. 148. COMM. Boeth. II p. 182, 6. IOH. CICON. mus. 1, 14 p. 74, 8). [s.XII] TRAD. Guid. pr.: Tria autem sunt genera musicae, mundanum, humanum, etiam instrumentale. ... Humanum est, quod ex hominis capite **canori (?) voce** profertur. [s.XIV] COMM. Boeth. II p. 212, 15. [s.XV] IOH. LEGR. rit. 1, 1, 2, 13: Sicut enim de littera, quae pars compositae est vocis minima, syllabae fiunt, ... sic et phthongi quidem sive soni musici **canore vocis** originem habent, e quibus ortae syllabae musicales.

cf. Sachs K.-J., Elementarlehre p. 107 sqq.

vox cantualis *cf. col. 1779, 7*

vox cassa *v.* vox recta - vox cassa (quassa) - vox amissa (omissa, obmissa)

vox circumflexa *v.* vox gravis - vox circumflexa - vox acuta

vox composita *v.* vox simplex - vox composita

vox duplex *Bezeichnung für die Oktave (als Tonabstand), Oktavabstand — term for the octave (as interval), interval of an octave*

[s.XIII] DISC. Si cantus asc. 5: Si cantus ascendit duas voces et organum incipit in **dupplici voce**, descenderit tres voces et erit in quinta vel descenderit septem voces et erit cum cantu. DISC. Si cantus asc. 9: Si cantus descenderit duas voces et organum incipit in quinta, ascenderit tres voces et erit in **dupplici voce**. *al.* DISC. Quicumque III 4 p. 261: Sciat igitur, qui quintat, quod sola quinta non sufficit ad quintandum vel ad cantuum armoniam. Immo **vox duplex** debet sepius interponi ad hoc, ut melodia dulcior videatur.

vox finalis *v.* finalis

vox formalis *v.* vox naturalis - vox formalis

vox gravis - vox circumflexa - vox acuta *Bezeichnung für eine Tonstufe im Hexachord, die über sich einen Ganztonschritt und unter sich einen Halbtonschritt (ut und fa) bzw. über und unter sich einen Ganztonschritt (re und sol) bzw. über sich einen Halbtonschritt und unter sich einen Ganztonschritt besitzt (mi und la) — term for a pitch within a hexachord, which is characterized by an ascending tone, and a descending semitone (ut and fa), or characterized by an ascending and descending tone (re and sol), or characterized by an ascending semitone, and a descending tone (mi and la)*
[s.XIV] QUAT. PRINC. 3, 10: sex sunt **voces** tantum, ut predicatur, id est: ut re mi fa sol la, quarum secundum quosdam due

dicuntur **graves**, et due **acute** et due **circumflexe**, et causam assignant (*sc. quidam*). Nam dicunt ut et fa esse **graves** eo, quod habent ascendere per tonum et descendere per semitonium. Re et sol dicunt esse **circumflexas** eo, quod habent ascendere et descendere per plenos tonos. Mi et la dicunt esse **acutas** eo, quod habent descendere per tonum et ascendere per semitonium; et sic secundum ipsos omnis **vox** monacordi aut est **gravis** vel **acuta** aut **circumflexa**.

vox gravis - vox naturalis - vox levis ? *Bezeichnung für eine Tonstufe, die aufsteigend durch einen Halbtonschritt und absteigend durch einen Ganztonschritt (ut und fa) bzw. aufsteigend und absteigend durch einen Ganztonschritt (re und sol) bzw. aufsteigend durch einen Ganztonschritt und absteigend durch einen Halbtonschritt erreicht wird (mi und la) — ? term for a pitch which is approached ascending through a semitone, and descending through a tone (ut and fa), or approached ascending and descending through a tone (re and sol), or approached ascending through a tone, and descending through a semitone (mi and la)*

[s.XV] ERASM. HOR. p. 74b: Unde sciendum, quod triplices sunt **voces**. Quaedam sunt **graves**, sicut sunt ut et fa, et sunt, quae graviter et imperfecte ascendunt, sed descendunt viriliter et perfecte. Aliae sunt **voces naturales** sive mediae, quae perfecte ascendunt et descendunt, sicut sunt sol et re. Tertiae sunt **leves**, quae perfecte ascendunt et imperfecte descendunt, sicut sunt mi et la. Quare constat, quod semitonium minus solum modo ascendendo fit per **vocem gravem** et descendendo per **vocem levem**, nunquam per **n<atur>alem**. Tonus est virilis ascensus vel descensus per secundam et fit per **voces naturales** et ascendendo per **voces leves**, descendendo vero per **voces graves**.

vox imperfecta v. vox perfecta - vox imperfecta

vox levis v. vox gravis - vox naturalis - vox levis

vox mediatrix *Bezeichnung für den Mittelton einer Oktavspecies (der diese in eine Quinte und eine Quarte unterteilt) bzw. des Ambitus einer Kirchentonart — term that designates the mediant note of an octave species (the note that subdivides the species into a fifth and a fourth), or of the ambitus of a mode*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 38, 4: Principalis tamen illae **voces** dicuntur **mediatrices**, in quibus extremae voces ipsius diapason tali modo servientis coniunguntur. Sicque vox medians ad alteram extremam illarum diatessaron, ad reliquam diapente <continet>, quae sunt ipsius diapason principaliores partes, et in modis imparibus vox medians ad gravem ipsius diapason continet diapente, ad acutam diatessaron, in modis vero paribus e converso. IAC. LEOD. spec. 6, 52, 7: **voces mediatrices** in authenticis modis et ad gravem partem habent diapente, ad acutam diatessaron. In plagalibus fit e converso.

vox modalis *Bezeichnung für den Grundton einer Kirchentonart — term for the fundamental note of a mode* [s.XI] COMM. Guid. 85 p. 115: omnes illae (*sc. voces*) sunt septem discretæ, et de illis VII dicam, quot modos, id est finales sonos, ex se creent; quae septem voces diversorum modorum sunt, quia diversas **modales** et finales **voces** habent; ‚modorum‘ dico et ‚diversorum‘ secundum diversos cantus regendos et entium diversarum qualitatum per diversas positiones tonorum et semitoniorum, quas habent in depositione vel elevatione. Primus modus est, cum vox, quae modus est, tono deponitur, id est deorsum cum inferiori voce ponitur et iungitur tono. COMM. Guid. 3 p. 116: Sed, ut caute legatur littera, affinitates earum vocum non dicamus proprietates superius datas tono vel ditono, sed affinitates vocum, id est ipsas **voces modales**, affines sibi per proprietates praedictas dicamus, ut dictum est per diatessaron et diapente constructas et sibi consonas. Sciendum, quod, cum ·A·B·C· sint finales,

tamen in tetrachordo finalium non accipiuntur, quia licet per affinitatem, tamen per naturam non sunt finales nisi a ·D· in ·G·. COMM. Guid. 5 p. 132. COMM. Guid. 51 p. 136: omnis cantus illi modo, id est **modali voci**, sit subiectus, quem ultimum in cantu sonat (*inde* IAC. LEOD. spec. 6, 40, 19). [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 35, 5: Vel dicitur modus a moderando, quia secundum ipsum cantus totus moderatur, gubernatur et regitur. Unde, quia secundum finalem vocem totus cantus principaliter moderatur et regitur, secundum Guidonis expositorem finalis **vox modalis** vocatur ut, quantumcumque quis in cantu diversis consonantiarum utatur speciebus (semitonio, tono, semiditono et ceteris) in elevatione et depositione, ex finali tamen voce, in quam tendunt, determinatum principaliter sumunt modum.

vox musicalis (musica) 1. *Bezeichnung für den im Tonsystem festgelegten Ton* 2. *Bezeichnung für die Solmisationssilben — 1. term for the note that has a fixed place within the tonal system 2. term for the solmization syllables*

1 *Bezeichnung für den im Tonsystem festgelegten Ton — term for the note that has a fixed place within the tonal system* [s.XIII-XIV] ENGELB. ADM. 4, 11, 3: cum littere et **voces musicales** non sint nisi VII, scilicet ·a·b·c·d·e·f·g·, quae omnes voces et consonancias musicas in se continent sufficienter, exinde patet per consequens, quod cum unaqueque litterarum ad se ipsam repetitam in ordine superiori faciat unam speciem dyapason. al. IOH. MUR. not. 2, 4, 5: signa **vocum musicalium**. PETR. PALM. p. 508: omnis **vox musicalis** aut est intensa aut remissa. PS.-THEODON. pr. p. 31. ANON. Meyer 11, 4: Ordo **vocum musicalium** fit ex tonis et semitoniiis. al. IOH. VETUL. 30, 3. [s.XV] IOH. OLOM. 2 p. 6: **vox musicalis** est sonus ab ore humano prolatus naturalibus instrumentis formata auditu sensibilis, nota scriptibilis et ratione discretivus. IOH. OLOM. 2 p. 6: Nota vero est signum **vocis musicalis** demonstrativum (*sim.* NICOL. CAP. p. 311). TRAD. Holl. X B 25: Clavis musica est signum seu index cantuum atque **vocum musicalium**. TRAD. Holl. I 1, 1, 64. al. GOB. PERS. p. 182b: placuit has sex voces (*sc. ut re mi fa sol la*) recipi pro **vocibus musicalibus**. ... Sed ante illa tempora per ipsas litteras ·A·B·C· etc. introductiones fiebant in cantum ipsum. TRAD. Holl. XXIII acc. 29. CONR. ZAB. tract. M 2: **Vox musicalis** est sonus discretus naturalibus vel artificialibus instrumentis formatus. al. MUT. Et nota 18.

2 *Bezeichnung für die Solmisationssilben — term for the solmization syllables*

[s.XIV] HUGO SPECHTSH. comm. p. 19: Tractat autem primum capitulum de tribus alphabetis, quae sinistrae manui applicantur, cum **vocibus musicalibus**, quae in solvatura requiruntur. HUGO SPECHTSH. comm. p. 30: claves Latinas cum **musicalibus vocibus** sibi iunctis. HUGO SPECHTSH. comm. p. 82: tria alphabeta **vocibus musicalibus** adiuncta. al. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 6, 10: Est autem manus, prout sufficit ad propositum, **vocum musicalium** clavifera demonstratrix ad cantum regulariter addiscendum flexuris articulorum adornata (*sim.* IOH. OLOM. 4 p. 11. TRAD. Holl. X A 34. TRAD. Holl. I 1, 5, 19. TRAD. Holl. XXIII 1, 1, 1. TRAD. Holl. XV 3, 4. TRAD. Holl. XXV 7, 4. LAD. ZALK. 1, 27. SZYDLOV. 2, 2. TRAD. Holl. XII 3, 3). TRAD. Holl. VIII 3, 13: in manu sinistra **musicis vocibus** et litteris adornata. TRAD. Holl. VIII 19, 1: De mutacione **vocum musicalium**. al. IOH. OLOM. 5 p. 13. PROSD. contr. 3, 1: intelligo per voces **voces musicales**, quae sunt sex, scilicet ut re mi fa sol la. ANON. Claudifor. 5, 2, 1: Sex sunt **voces musicales**, scilicet ut re mi fa sol la. al. TRAD. Holl. IX 2, 1, 13. ANON. Carthus. pract. 2, 2. al. TRAD. Holl. I 1, 1, 11: His etiam predictis sex sillabis (*sc. ut re mi fa sol la*) Anglici et Francigene utuntur, quamvis Italici aliter **voces musicales** denominant.

TRAD. Holl. I 1, 1, 37: Nam ·G· Grecum quidem thau scribitur **vocemque musicalem**, que ut dicitur, significat. *al.* TRAD. Holl. XI 2, 12. *al.* TRAD. Holl. XXIII 1, 4, 34: Ex premissis eciam colligitur, quomodo in bissyllabis tantummodo vel trissyllabis **vocibus musicalibus** et non monasillis fit mutacio. *al.* TRAD. Holl. IV 3. TRAD. Holl. XX 1, 12: Sex autem sunt sillabe sive **voces musicales** aut cantuales, que secundum dictas claves inveniuntur, quibus tota musica contentatur, videlicet ut re mi fa sol la. *al.* CONR. ZAB. tract. K 1: syllabae quaedam, quae **voces musicae** appellantur, scilicet ut re mi fa sol la. *al.* CONR. ZAB. tract. LL 9. *al.* CONR. ZAB. mon. GG 2: per claves et **voces musicas**. *al.* TRAD. Holl. XV 3, 8 (*sim.* TRAD. Holl. XXV 7, 8). TRAD. Holl. XV 9, 30: unamquamque sillabam sive **vocem musicam**. *al.* MICH. KEINSP. 3, 54. TRAD. Holl. XVI 1, 4, 13. SZYDLOV. 5, 34: si aliquis unamquamque sillabam seu **vocem musicalem** scire desideret, per quem, scilicet cantum, canatur, et cuius sit cantus, ille videat locum eiusdem vocis seu syllabe in manu, de qua querit, quo habito, descendat cum tali voce usque ad dictionem, que finitur in ut. *al.* TRAD. Holl. XXI 2, 10: iste claves proferuntur sic cum eorum **vocibus musicalibus**: ·F·ut ·A·re ·h·mi etc. *al.* TRAD. Holl. XII 2, 1. *al.*

vox naturalis 1. *Bezeichnung für Tonstufen in ,natürlicher‘ (nicht transponierter) Lage* 2. *Bezeichnung für die (regulären) Solmisationssilben* — 1. *term for notes in ‘natural’ (not transposed) position* 2. *term for the (regular) solmization syllables*

1 *Bezeichnung für Tonstufen in ,natürlicher‘ (nicht transponierter) Lage* — *term for notes in ‘natural’ (not transposed) position*

[s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 41, 19: Est igitur intelligendum, quod cantus, qui in propriis convenienter notari possunt finalibus, in affinalibus, nisi propter causam aliquam rationabilem, notari non debent. Ideo, qui hoc faciunt, peccant, cantus dishonestant, de regularibus irregulares causant. Hi cantuum notatores scire deberent et observare, aspicere haberent de cantu quocumque, si convenienter in **vocibus naturalibus** notari possent et finire, et tunc ibi illos notare deberent et si non, tunc ad affinales haberent recurrere. IAC. LEOD. spec. 6, 54, 6: Sicut igitur patet, qualem affinitatem ad quattuor **voces naturales** finales habent illae, quae ad partem gravem praecedunt eas, iam de eis, quae sequuntur eas, videamus.

2 *Bezeichnung für die (regulären) Solmisationssilben* — *term for the (regular) solmization syllables* [s.XV] BONAV. BRIX. 10, 2: quaelibet deductio portat secum sex **voces naturales**. Sex sunt voces tantum, quibus omnis cantus componitur et formatur, quorum nomina sunt haec, scilicet ut re mi fa sol la.

v. vox gravis - vox naturalis - vox levis

vox naturalis - vox artificialis *Bezeichnung für die Singstimme - Bezeichnung für den von Instrumenten erzeugten Ton* — *term that designates the singing voice - term that designates the sound produced by an instrument*

[s.XIV] IAC. LEOD. comp. 2, 2, 10: Fit autem hoc monochordi instrumentum ob hanc causam, ut hi, qui **vocem naturalem** ad consonantias applicare nesciunt, si hominem verentur, saltem ab artificiali instrumento addiscant, **vocemque naturalem** eidem applicent. Valet autem istud monochordum ad experiendum, utrum **vox naturalis** consonantias debite efferat secundum dispositionem naturalem ratione praevia gubernatam, fixam, firmam et incommutabilem. IAC. LEOD. comp. 2, 3, 15: Histrio enim discohaerentem chordam amplius, ut torqueat aut ut cohaereat, remittit. Huic ergo **voci** sic aptatae **artificiali naturalem** adiungens, quaesitum se invenisse laetatur. IAC. LEOD. comp. 2, 4, 42: Sicut enim in una **voce naturali**, nunc intensa secundum acumen, nunc vero

remissa secundum gravitatem, nunc moderata secundum mediocritatem, varietas effert ipsarum vocum, sic in chorda per magadarum, id est capitellorum vel digitorum appositionem longando vel curtando secundum acumen, grave vel medium, etiam omnes voces agnoscuntur, ut in viella vel symphonia manifestum. QUAT. PRINC. 1, 12: Vox cum intervallo suspensa est, que a gravissima ad acutissimam per intervalla consistit, et isti voci eciam humanus spiritus finem dat, quia tantum unusquisque vel in acumine valet extollere, vel in gravitate deprimere, quam **vox naturalis** patitur et non ultra.

vox naturalis - vox formalis *Bezeichnung für die Tonstufen des zwei Oktaven umfassenden Tonsystems - Bezeichnung für zusätzliche Tonstufen zur Erweiterung des Tonsystems* — *term that designates the notes contained within the tonal system encompassing two octaves - term that designates additional notes which expand the tonal system*

[s.XI-XII] PS.-OSBERN. 39: Omnes voces in musica sunt viginti et una. Ex eisdem **vocibus** sunt quattuordecim regulares et **naturales**, septem additae et **formales**. Hae sunt **naturales**: ·A·B·C·D·E·F·G·a·b·c·d·e·f·g·, hae vero **formales**: ·F·b·a·b·h·g·d·, quia nihil operantur ad componendas naturales consonantias octo modorum. Ex supradictis **naturalibus vocibus** sunt quattuor naturaliter graves, quattuor finales, quattuor superiores, quattuor excellentes.

vox omissa (obmissa) v. vox recta - vox cassa (quassa) - vox amissa (omissa, obmissa)

vox organalis *Bezeichnung für einen Ton der Begleitstimme* — *term for a note of the accompanying voice*

[s.XI] ORG. Montep. 15: Si due tantum sint voces in clausula, non nisi copulatio est ibi ut „Amen“ (*cum melodia*). Si tres voces, inceptio et copulatio ut „Amen“ (*cum melodia*). Si quatuor, est ibi inceptio et una **vox organalis** et clausula ut „Amen“ (*cum melodia*). Si quinque, est ibi inceptio et due **voces organales** et clausula. ... Nam considerandum est, ne taliter **organales voces** a cantu sequestrentur, ut ad cantum copula reverti nequeat. ORG. Mediol. pros. 10: Sciendum est autem **organales voces** affinitatem habere cum precedentibus (*sim.* ORG. Berol. 26).

v. vox principalis - vox organalis

vox organica v. organicus col. 747, 24-27; 747, 37

vox perfecta - vox imperfecta *Bezeichnung für eine Ligatur, deren letzte Note eine Longa bzw. eine Brevis ist* — *term that designates a ligature, the last note of which is a long, or the last note of which is a breve*

[s.XIII] ANON. Emmeram. 1 p. 170, 23: **Vox imperfecta** (*glo.*: id est figura cum proprietate et imperfecta ut quaternaria, quinaria, senaria et sic de aliis). ANON. Emmeram. 2 p. 212, 45: perfectus cantus non potest fieri nisi per perfectum modum et perfectus modus nisi <per> **perfectas** figuras seu **voces**. Semibreves tam minores quam maiores sunt penitus imperfectae, ergo perfectum modum possunt nullatenus generare. Cum autem in omni re perfectae et imperfectae a parte finis sint solummodo perpendendae, dicimus, quod sicut **vox perfecta** perfectum modum perficit et componit, similiter **imperfecta** illum modum faciet imperfectum. ANON. Emmeram. 2 p. 214, 10.

vox principalis - vox organalis *Bezeichnung für die Grundstimme bzw. für die Begleitstimme (im Organum)* — *term for the principal voice, or for the accompanying voice (in organum)*

[s.IX] MUS. ENCH. 17, 18: Quapropter et **vox**, quae **organalis** dicitur, **vocem** alteram, quae vocatur **principalis**, eo modo comitari solet, ut in quolibet tetracordo in quolibet particula nec infra tetrardum sonum descendat positione nec inchoatione levetur obstante triti soni inconsonantia, qui tetrardo est subsecundus. MUS. ENCH. 17, 25: subtus tetrar-

dum sonum **organalis vox** responsum incipere non potest, ita subitus eundem non valet positione progredi et ob hoc in finalitate positionum a **voce principali** occupetur, ut ambae in unum conveniant. MUS. ENCH. 18, 29: Sit ergo haec prima descriptio, quae et supra digesta est a sono *f* incipiens et in eundem finiens, ubi simul cum **voce principali organalis vox** consequatur. *al.* SCOL. ENCH. 2, 30: Prima vero compositio fit diapente, si **vox organalis** ita per diapason geminetur, ut sit media **principalis** veluti quinta inter primam et octavam. **Principalem** enim **vocem** absolutam cantionem dico, **organalem** vero, quae huic subiungitur symphoniae ratione. SCOL. ENCH. 2, 129: Quare non potest in diatessaron symphonia **vox organalis** sic absolute convenire cum **voce principali** sicut in symphoniis aliis? *al.* ORG. Bamb. I 24. *al.* [s.XI] ANON. Prag. 175. [s.XIV] PTOLOM. 21, 7. *al.* [s.XV] IOH. CICON. mus. 1, 73 p. 226, 1-6.

v. vox organalis

vox recta - vox cassa (quassa) - vox amissa (omissa, obmissa) *Bezeichnung für den erklingenden Ton (der Singstimme) - Bezeichnung für einen unvollkommen erklingenden ('zerbrochenen', gedämpften) Ton - Bezeichnung für einen nicht erklingenden Ton (Pause) — term for the sounding pitch (of the voice) - term for the incomplete sounding ('broken', subdued) pitch - term for the absence of pitch (rest)*

[s.XIII] IOH. GARL. mens. 1, 23: unum solum tempus, prout hic sumitur, est illud, in quo recta brevis habet fieri in tali tempore, quod fit indivisibile. Sed huiusmodi tempus habet fieri tripliciter: aliquando enim per **rectam vocem**, aliquando per **vocem cassam**, aliquando per **vocem amissam**. Unde recta brevis habet fieri in primo tempore, videlicet per **vocem rectam** (*sim.* IOH. GARL. mens. append. 1, 8). LAMBERTUS mens. 163: Unde sciendum est, quod tempus habet fieri tripliciter: aliquando enim **voce recta**, aliquando **cassa**, aliquando **omissa**. **Vox** enim **recta** ut vox humana procedens a pulmone. **Cassa** vero est sonus non vox, id est vox artificialis, que fit secundum aliquod instrumentum, et ideo dicitur 'cassa', quoniam non vera, sed ficta dicitur esse. Etiam et **vox** pueri non mutata dicitur esse **cassa**, quia cum **recta voce** rectam non potest dare concordantiam. **Omissa** autem **vox** est illa proportio sive mora, in qua quelibet figura superius prenominata secundum magis et minus proportionaliter habet fieri, et hoc tacite rectam mensuram excogitando secundum quod quelibet figura pro sua parte continet in se. LAMBERTUS mens. 256: rescata musica, id est ipsa hoccitatio, est illa, que fit secundum **rectam vocem** et **omissam**. LAMBERTUS mens. 265: Sed a duobus tantummodo fit truncatio alternando unusquisque **vocem** suam tam **rectam** quam **omissam**. ANON. Emmeram. 1 p. 102, 34: Et nota, quod tempus potest tripliciter considerari et hoc proportionaliter, quoniam aut per **vocem rectam** aut **cassam** aut **omissam**. **Vox recta** est vox instrumentis naturalibus procreata. **Vox cassa** idem est quod sonus non vox artificialiter procreatus, sicut patet in musicis instrumentis, in quibus sonus nunc proportionaliter accipitur et habetur; vel **vox quassa** a 'quassa' dicta est idem, quod vox imperfecta aut etiam semiplena per sonos varios diminuta. **Vox omissa** fit per recreationem spirituum et per pausationem aliquam praedictae voci aequipollentem. Illud siquidem tempus per **vocem quassam**, ut dictum est, divisibile est et imperfectum quoad semibreves, quae de 'semus, sema, semum', quod est 'imperfectus, imperfecta, imperfectum', dicuntur, quasi imperfectae breves. *al.* FRANCO COL. 1, 5: Tempus est mensura tam vocis prolatae quam eius contrarii, scilicet **vocis amissae**, quae pausa communiter appellatur (*inde* IAC. LEOD. spec. 7, 11, 3. QUAT. PRINC. 4, 1, 2. IOH. HANB. sum. p. 182, 12. MENS. Circa artem p. 513, 10. MENS. Cum animadv.

7). FRANCO COL. 3, 12: Sed cum ipse discantus tam **voce recta** quam eius contrario, hoc est **voce amissa**, reguletur, et ista sint diversa, horum erunt diversa signa, quia diversorum diversa sunt signa. *al.* FRANCO COL. 13, 1: Truncatio est cantus **rectis obmissis**que **vocibus** truncate prolatus. PS.-PETR. CRUC. 6, 1: Pausa est obmissio **rectae vocis**. [s.XIV] IAC. LEOD. cons. 98. QUAT. PRINC. 4, 1, 4. *al.* IOH. HANB. sum. 1 p. 184, 3. *al.* ANON. Vratisl. p. 337a (*sim.* MENS. Circa artem p. 521, 3). [s.XV] FR. GAFUR. pract. 2, 3.

10 *cf. Reimer, Garlandia 2, p. 46 sq.*

vox simplex - vox composita *Einzelton - Tonverbindung, Zusammenklang — single pitch - combination of pitches, simultaneous sonority*

[s.XIII] IOH. AEGID. 17, 91: de Orpheo dicitur in fabulis, quod vocis suae modulatione arbores et nemora, montes et saxa demulcebat. Ita vero est **vox composita** naturae consona et amica, quia non solum delectat homines, verum etiam bruta animalia. ANON. Emmeram. 1 p. 86, 23: **vox composita** in hac arte dignior est et nobilior ipsa simplice, nam **voces simplices** sunt ad **compositas** reducendae. ANON. Emmeram. 1 p. 90, 13. ANON. Emmeram. 1 p. 120, 40: Sed siquidem tria signa omnium figurarum ad invicem ligatarum nobis notitiam faciunt manifestam. Si quaeratur, quare tot signa nobis sufficiant et non plura seu etiam pauciora, dicimus respondentes, quod quemadmodum **voces simplices**, e quibus **compositae** ducunt originis fundamentum, sunt in forma solummodo tripartitae, sic et **compositae** triplicem variationis differentiam quo ad signa eas separantia solummodo importabunt ad hoc, ut signa signatis respondeant recto modo. ANON. Emmeram. 1 p. 158, 28: plica cuilibet figurae compositae licentia et secundum artem poterit coadiungi: **Vox**que **composita** plica sit quacumque petita. / Iuncturasque (*glo.*: id est figuras compositas) premis cauda nunc sponte supremis. ... Hic assignat actor differentiam plicarum inter **simplices voces** et **compositas**: Cuique plicae iunctae reliquis tractum dabo, punctae / per se (*glo.*: id est, per unicum vocem) nunc duplex tractus sit, nunc ibi simplex. ANON. Emmeram. 2 p. 224, 41. ANON. Emmeram. 2 p. 228, 31: hoquetatio fit pro mutua instituentium voluntate aut continue aut etiam intermisce aut per **simplices voces** aut per **compositas**. AUGUST. MIN. BV 65: ad voces stilum vertamus. Has itaque triphariam dividentes, que et quot sint species vocis ostendentes, que et quot sint vocis proprietates palam facientes, que et quot sint proprietatum mutationes exhibentes tam **simplices voces** quam **compositas**, <palam> faciemus. [s.XV] TRAD. Holl. VIII 3, 59: Et **vocum alia simplex**, alia **composita**. **Simplices voces**, que et sillabe musicæ dicuntur, sunt iste: ut re mi fa sol la, de quibus infra laicius patebit. **Vox** autem **composita** est, quando **voces simplices** adinvicem componuntur et copulantur, ut fit in tono, semitonio, dyatesseron et in aliis quam pluribus, ut patebit. Et **vocum compositarum** alia consona, secundum quam fit consonancia, alia dissona, secundum quam fit dissonancia, alia unisona ut in vocibus simul iunctis et sepe repetitis, alia equisona ut in dyapason, alia emelos, quasi extra melos, quia sunt minus apte ad melum, id est ad armoniam musicumque concentum (*sim.* SZYDLOV. 4, 11. TRAD. Holl. XII 2, 17).

vox solfalis *Solmisationssilbe — solmization syllable* [s.XV] FLOR. FAX. 1, 14, 10: Quartus namque (*sc. modus*) suam facit intonationem per tres **solfales voces**, videlicet la sol la. *ibid.* *al.*

cf. Bower, Sonus; Wittmann, Vox saepius

X

X, x 1. Markierungspunkt in Mensuren 2. Tonbuchstabe im System: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ 3. Vortragsbezeichnung — 1. letter that designates a specific point in measurements 2. letter that designates a note in the system: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ 3. letter that indicates manner of performance

1 Markierungspunkt in Mensuren — letter that designates a specific point in measurements

a im System A - LL (für die paramese) — in the system A - LL (for the paramese)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 8 p. 326, 30: Semitonium vero, quod est inter paraneten enarmonion diezeugmenon et paramesen, id est inter AA et **X**, hac ratione partimur, ut fiant duae dies. BOETH. mus. 4, 8 p. 327 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 32, 3: Hic iungatur ipsi paramese **X** littera subnotatae. IAC. LEOD. spec. 5, 41, 23: Item sumatur numerus chordae ipsius parameses tetrachordi diezeugmenon, et ille numerus est 4096 sub littera **X**. al.

b im System: $A^s B C D^s E F G^s h$ (= trite synemmenon) $^s H$ (= paramese) $^s K L M^s N X O$ (für die paranete hyperboleon) — in the system: $A^s B C D^s E F G^s h$ (= trite synemmenon) $^s H$ (= paramese) $^s K L M^s N X O$ (for the paranete hyperboleon) [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 6, 2, 5 sqq. (cf. Boeth. mus. 4, 14 p. 338, 8). IAC. LEOD. spec. 6, 3, 18 descr. al.

2 Tonbuchstabe im System: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ (für die paramese) — letter that designates a note in the system: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ (for the paramese) (cf. BOETH. mus. 4, 8 p. 327 descr.) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 7: Forma vero primi et II (sc. tropi) ducitur ab $\cdot O \cdot$ in $\cdot E \cdot$; III^{ti} et IIII ab $\cdot X \cdot$ in $\cdot H \cdot$; V^{ti} et VI^{ti} ab $\cdot Y \cdot$ in $\cdot I \cdot$; VII^{mi} et VIII^{vi} ab $\cdot CC \cdot$ in $\cdot M \cdot$. [s.IX-X] ALIA MUS. 92 p. 187: Habet enim hic tropus (sc. tertius) in nocturnis differentias tres: unam in $\cdot m \cdot$, quae habet unum locum, se: „Qui odit animam“; alteram in $\cdot o \cdot$, quae habet unum locum, diatessaron remissum in $\cdot h \cdot$: „Qui de terra est“; tertiam in $\cdot x \cdot$, quae habet enarmonium remissum in $\cdot m \cdot$: „Et respicientes“. ALIA MUS. p. 180 descr.: $\cdot X \cdot$ parameses. ALIA MUS. 137 p. 198: omnes species diapason et superius et inferius inchoari possunt, verbi gratia prima ab $\cdot o \cdot$ in $\cdot a \cdot$ vel ab $\cdot a \cdot$ in $\cdot o \cdot$; secunda ab $\cdot x \cdot$ in $\cdot b \cdot$ vel a $\cdot b \cdot$ in $\cdot x \cdot$ (inde ANON. Bernh. 2, 83). al. cf. Santosoosio, Notations p. 56 sqq.

3 Vortragsbezeichnung (littera significativa, „Romanusbuchstabe“) — letter that indicates manner of performance (littera significativa, ‘Romanian letter’)

[s.IX-X] NOTK. BALB. p. 70: **X** quamvis Latina per se verba non inchoet, tamen expectare expetit (inde FRUT. brev. 14 p. 104). TRAD. Notk. p. 48: **X** habet expecta, litteris sic exprime verba. [s.XIV] COMPIL. Lips. p. 132: T trahere. Q V **X** Y Z, que relique sunt littere, in significacionibus significatio notarum nichil valent.

5

Y

Y, y 1. Markierungspunkt in der Monochordmensur A - LL 2. Tonbuchstabe im System: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ 3. Kennbuchstabe für die siebente Kirchentonart 4. Kennbuchstabe für die italienische Mensuralnotation — 1. letter that designates a specific point in the monochord division A - LL 2. letter that designates a note in the system: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ 3. letter that identifies the seventh mode 4. letter that indicates Italian mensural notation

1 Markierungspunkt in der Monochordmensur A - LL (für die trite diezeugmenon diatonos) — letter that designates a specific point in the monochord division A - LL (for the trite diezeugmenon diatonos)

[s.VI] BOETH. mus. 4, 8 p. 325, 20: Ab hac vero (sc. paranete diezeugmenon diatonos) si octavam auferam partem, id est de III.CCCCLVI, quae est CCCCXXXII eosque eidem adiungam, erunt III.DCCCCLXXXVIII. Eritque ea **Y** trite diezeugmenon diatonos. BOETH. mus. 4, 8 p. 327 descr. al. [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 32, 7: Consimiliter a tacto numero, qui est 3456, octava tollatur pars, quae est 432. Haec iungatur eidem numero, cuius scilicet octavam includit partem, et exiet numerus, qui est 3888, qui sit **Y**, et totum iungatur ipsi trite diezeugmenon <diatono>. al.

2 Tonbuchstabe im System: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ (für die trite diezeugmenon) — letter that designates a note in the system: $a b^s c e h^s i m o x^s y cc dd^s ff nn ii$ (for the trite diezeugmenon)

(cf. BOETH. mus. 4, 8 p. 327 descr.) [s.IX-XII] GLOSS. Boeth. mus. 4, 16, 36, 7: Forma vero primi et II (sc. tropi) ducitur ab $\cdot O \cdot$ in $\cdot E \cdot$; III^{ti} et IIII ab $\cdot X \cdot$ in $\cdot H \cdot$; V^{ti} et VI^{ti} ab $\cdot Y \cdot$ in $\cdot I \cdot$; VII^{mi} et VIII^{vi} ab $\cdot CC \cdot$ in $\cdot M \cdot$. [s.IX-X] ALIA MUS. p. 180 descr.: $\cdot Y \cdot$ trite diez<eugmenon>. ALIA MUS. 108 p. 190: A tertia specie diapason, quae est $\cdot y \cdot$, inchoatur quintus tropus finiturque in diapente, quod est $\cdot i \cdot$ (inde ANON. Bernh. 1, 70. ANON. Bernh. 2, 117). ALIA MUS. 109 p. 190: Habet autem hic tropus (sc. quintus) duas differentias in nocturnis: unam in $\cdot o \cdot$, quae habet duo loca: se, „Obsecro, Domine“; enarmonium remissum in $\cdot i \cdot$: „Vox clamantis“. Alteram differentiam in $\cdot y \cdot$, quae habet unum locum, se scilicet: „Hodie nobis“. al. (inde ANON. Bernh. 1, 71. ANON. Bernh. 2, 118). al.

3 Kennbuchstabe für die siebente Kirchentonart in einer erweiterten Vokalreihe („Tonarbuchstabe“ cf. Omlin, Tonarbuchstaben) — letter that identifies the seventh mode in an extended series of vowels ($a = I$, $e = II$, $i = III$, $o = IV$, $u = V$, $\eta = VI$, $y = VII$, $\omega = VIII$)

[s.XI] FRUT. ton. p. 158-162. IOH. COTT. mus. 11, 29: apud quosdam phtongi, id est toni, vocalibus, tonorum autem differentiae, quas quidam abusive diffinitiones vocant, consonantibus signantur hoc modo. Primum tonum a notat, secundum e, tertium i, quartum o, quintum u, sextum H Graecum, septimum **y**, octavum ω (sim. ANON. Pannain p. 108. IAC. LEOD. spec. 6, 82, 5. COMPIL. Lips. p. 132).

4 Kennbuchstabe für die italienische Mensuralnotation — letter that indicates Italian mensural notation

[s.XIV] MARCH. pom. 43, 34: Si autem proportionaretur unus cantus de divisione ipsius temporis imperfecti secundum Galli-

cam et Italicam divisionem mixte, dicimus, quod in principio cantus Gallici dicta littera G apponatur, in principio vero cantus Italici **Y** Graecum, quod est principium nominis eorum, similiter apponatur (*sim.* MARCH. comp. 9, 20. FR. GAFUR. extr. 12, 18, 30).

5

yciche *v.* uciche

ypapanchos *v.* hypopanthos

10

ypodicus *Neumenbezeichnung unbekannter Bedeutung — term of undetermined meaning that designates a neume*
[s.XI] NEUM. Scandicus 8: **Ypodicus** $\wedge$.

ysaton *? charakteristisches Merkmal der hypophrygischen Transpositionsskala — ? characteristic feature of the hypophrygian transposition (cf. Gombosi, Tonartenlehre II p. 26 sqq.)*

15

[s.XI] COMPIL. Casin. 1, 24 descr.: ·D· corda scembs - simphonia varietas proti - metrum lychanos ypaton. I. Organum anoton. Secundus **ysaton**. Vox odax. Primus tonus dorius et autentus protus. Secundus tonus ypoiastius et plagis proti.

20

ysis *v.* isis

25

Z

30

Z *Markierungspunkt in Mensuren — letter that designates a specific point in measurements*

35

1 *im System A - LL (für die trite diezeugmenon enarmonios) — in the system A - LL (for the trite diezeugmenon enarmonios)*

40

[s.VI] BOETH. mus. 4, 8 p. 327, 5: Sumo differentiam paranetes enarmonii diezeugmenon et parameses, id est III.DCCCLXXXVIII et IIII.XCVI. Ea est CCVIII. Hanc divido; fient CIIII. Hos appono III.DCCCLXXXVIII, fient III.DCCCCXCII. Ea erit trite diezeugmenon enarmonios **Z** littera pernotata (*inde* IAC. LEOD. spec. 5, 32, 15). BOETH. mus. 4, 8 p. 327 descr. *al.* [s.XIV] IAC. LEOD. spec. 5, 42, 16.

45

2 *im System: A B^sC D E^sF G H^s / (Z, SM)^sI^sK L M^sN O P (für die trite synemmenon) — in the system: A B^sC D E^sF G H^s / (Z, SM)^sI^sK L M^sN O P (for the trite synemmenon)*
MON. Prius dividenda 13: Porro divide ab I usque ad H et in horum medio pone figuram ita **Z**, cuius corda vocatur trite synemmenon. CYMB. Omne instr. 3, 6: Si igitur ad iam (*ms.*; *ed.*: Ia) librata simbala volueris addere II^{la}, tolle summam cere A et da eiusdem duplum in H et resonabit I^m cimbale (*ms.*; *ed.*: tinibale) ad VIII^{um}. Erit etiam tonus inter G et H. Prius tolle summam cere F fundens eam in partes III, et da eandem appensionem littere **Z** et III^{am} partem, et habebis semitonium inter H et **Z**, pro quo moderni ponunt ·b· rotundum.

50

55

60